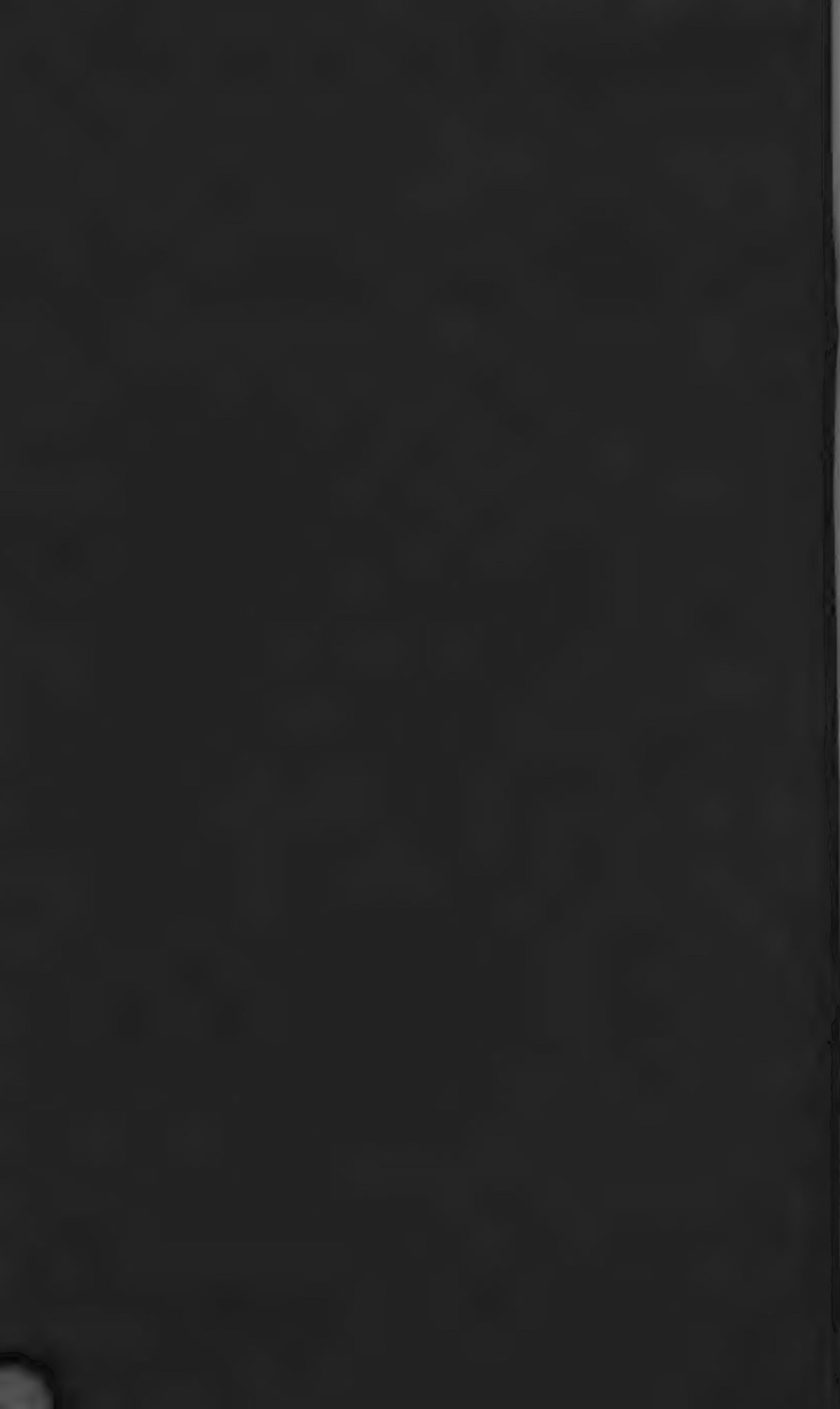

Nordisk Conversationslexikon,

indeholdende

Forklaring over vigtige Navne, Gjenstande og Begreber,

som forekomme under Læsning og i Samtale.

Tredje Udgave,

redigeret af

A. F. Pullich og Gustav Storm.

Tredje Bind.

F — H.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(O. H. Delbanco. G. E. C. Gad. F. Hegel & Søn. C. C. Lose.)

Thieles Bogtrykkeri.

1886.

F, det 6te Bogstav i vort Alphabet og den 4de Stamtone i den diatoniske Tonerække fra C. Forte, stærkt, skrives sjælden helt ud, men kun med et stort eller lille F. Fortissimo, meget stærkt, antydes med ff ell. FF. F-Huller kaldes de paa Strygeinstrumenternes Dæk paa hver Side af Stolen anbragte *f*-lignende Lydaabninger. I lat. Indskrifter bruges F som Forkortelse for filius (Søn), filia (Datter) og fecit (forfærdigede, lod udføre); ved Thermometerangivelser betyder det Fahrenheit.

Faaborg, Kjøbstad i Svendborg Amt i Fyn ved F. Fjord, en Bugt af Lillebælt, 5 M. s. for Odense, med 3,476 I. (1880), har lav Beliggenhed, men er mod N. og N. Ø. omgiven af høje, til Dels skovklædte Lyngbakker, hvorfra der er en herlig Udsigt over Havet med dets talrige Smaaøer. Tæt ø. for Byen ligger en c. 100 Tdr. Ld. stor Sø, almindelig kaldt Sundet. Kirken i Byens østlige Del er stor og høj og havde forhen en prægtig udskaaren Altertavle fra den katholske Tid, der nu er ombyttet med et Maleri af Marstrand, forestillende Christus i Emaus. Andre offentlige Bygninger ere: Raadhuset, Skolerne, Toldbygningen, Gasværket, Hospitalet og Arbejdsanstalten. Der udføres til Udlandet en Del Kornvarer, Fisk, Brændevin og Gjær. Handelsflaaden 1884 udgjorde 74 Fartøjer af 4,486 Tons, hvoriblandt 1 Dampskib paa 42 Tons. Af industrielle Etablissementer findes her to Dampbrænderier og Gjærfabriker, to Jærnstøberier med Maskinværksteder, en Tobaksfabrik, et Bomuldsvæveri og tre Slibsværfter. Brændevinsproduktionen 1883 udgjorde 1,520,000 Potter, hvortil endnu kom 560,000 Pd. Pressegjær. F. fik sine første Privilegier af Kong Abel 1251. Den havde i Middelalderen et Helligaandskloster, stiftet 1477, hvis Kirke er tilbage som Byens Sognekirke. Ligesom de andre fynske Kjøbstæder led den meget i Grevens Fejde 1535, og den har ofte været hjemsøgt af Pest og betydelige Ildebrande, især 1728. Den skal forhen have været befæstet.

Faaborg, Hans, Secretær hos Christian II, skildres som et upaalideligt og slet Menneske, der af Had bagtalte Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot, Torben Oxe, for Kongen. Ved sin Paatrængenhed faldt han til sidst denne besværlig, og Torben Oxe fik Befaling til at undersøge hans Regnskaber; Mistanken mod ham for Kassesvig stadfæstedes da, og han blev hængt (10 Nov. 1516). Men da Lensmanden et Aars Tid senere var falden som et Offer for Kongens Vrede, opstod den Tro hos Folk, at F. uskyldig var bleven ryddet af Vejen af sin Fjende, og da man om Natten saa ligesom et Lys skinne over Hovedet paa Liget i Galgen, holdt man dette for et Vidnesbyrd om hans Uskyldighed. Kongen lod da Liget nedtage og christelig begrave.

Fåhræus, Olof Imman., svensk Statsmand og Entomolog, f. 23 Marts 1796 paa Gotland, indtraadte 1816 efter aflagt Embedsexamen i Cancelliets Kammerexpedition, samt tillige i Generaltolddirectionen og deltog, medens han var tjenstgjørende Protocolsecretær ved Kammerexpeditionen og Control-Commissær ved Tolddirectionen, 1825 i den svensk-norske Handels- og Søfartscomité i Egenskab af Secretær. Efter 1826 at være bleven Chef for vestre Tolddistrict, var han saa vel Medlem af de svenske Toldcomiteer 1834 og 1839 som Committeret ved de dansk-svenske Underhandlinger 1836—38 angaaende Søfarts- og Toldforfatningerne; 1840 optoges han ved Indførelsen af Departements-Styrelsen i Statsraadet, og s. A. blev han Chef for Civil-Departementet. Som Civilminister virkede F. blandt andet for Oprettelse af Landbrugs- og Navigationsskoler, for Tilvejebringelse af en Centralbestyrelse for offentlige Arbejder og for Arbejdets Frigivelse gjennem Forandringer i Lovgivningen om Handel, Fabriker og Haandværk. Han adledes 1842, gik 1847 fra Statsraadspladsen over til Landshøvdingeembedet i Göteborg, tog Afsked 1862, men deltog dog endnu længe i det offentlige Liv som Rigsdagsmand, dels i Ridderhuset, dels 1867—78 i 1ste Kammer, hvis Viceformand han var 1867—72; d. 28 Maj 1884. Som Entomolog blev F. især bekjendt ved de betydelige Bidrag, han gav til Schönherrs »Genera et Species Curculionidum« og til Bohemans »Insecta Caffrariæ«. I det Øjemed at give en upartisk Belysning af de Personligheder og Hændelser, han havde staaet nær, udarbejdede han i sine sidste Aar »Skildringar ur det offentliga lifvet« (1880). — Den yngre Tvillingbroder, **Joh. Fredr. F.**, gjorde, ligesom den foreg., en Tid Tjeneste baade i Cancellistyrelsen og i Toldvæsenet og havde, som Can-

cellidepartements-Chef i Generaltoldbestyrelsen siden 1836, været Medlem af den 1846 nedsatte Comité for Behandling af Spørgsmaal, vedrørende Nationalrepræsentationens Omdannelse, da han, til Dels netop paa Grund af det sidst nævnte Hverv, 1847 kaldtes til Broderens Efterfølger i Statsraadet. Som Statsraad blev han siddende i 9 Aar, i hvilken Tid Statsjærnbanernes Anlæggelse begyndte, Decimalsystemet indførtes og et nyt statistisk Bureau indrettedes. Ved sin Afgang 1856 blev han General-Toldbirecteur og afledes 1857; d. 6 Febr. 1865.

Faar (Ovis aries) hører til de skedehornede Drøvtyggere; Hannen (Væder, som gildet Bede) har som oftest to sammentrykte, kantede, knudrede, tilbagebøjede eller skruesnoede Horn; Hunnen (som Unge Gimmerlam) er i Regelen uden Horn; Legemet er dækket med en hvid eller sort Uld, Benene spinkle, i Regelen kun fint behaarede. F. har været tæmmet fra de allerældste Tider. Fra hvilken vild Art F. stammer, er uafgjort; man har søgt Stamarten dels i Muflon-, dels i Argali-F. Som tamt er F. udbredt over næsten hele den beboede Jord; ingensteds forekommer det som forvildet. I visse hede Egne, f. Ex. i Guinea, taber det en af sine vigtigste Egenskaber, nemlig Haarklædningens uldagtige Beskaffenhed. F. er et fromt, ængsteligt, enfoldigt og nøjsomt Dyr; kun Lammene ere mere livlige; intet andet Husdyr lader sig holde i saa store Flokke og lede med den Lethed, blot med et Par Faarehunde; med blind Tillid følger hele Hjorden den Væder, der gaar i Spidsen, om det saa er tværs over en Elv eller ned i en Afgrund. F. taaler bedre Kulde end Hede eller Fugtighed; i den hedeste Tid bør man derfor bringe dem i Skygge, og naar man holder dem inde om Natten, bør man ikke føre dem ud paa Marken, førend Duggen er borte; paa fugtige Enge angribes de af Lungesyge, Leversyge og Drejesyge. Da de tage til Takke selv med det korteste Græs, egne de sig især for Bjærglande og Hedestrækninger; F. udgjøre saaledes Færøernes og Islands bedste Rigdom. Paa Færøerne og nogle Øer (saakaldte Faarevær) ved det nordlige Norge lader man dem gaa ude hele Vinteren og selv søge deres Føde og driver dem kun sammen i Klippekløfter eller særegne Indhegninger for at plukke den løse Uld af, udtage til Slagtning osv.; paa Island ere de dog til Dels i Stald om Vinteren ligesom i Norge og Danmark. F. yder især Uld, Skind, Kjød og Talg; i Regelen klipper man det to Gange, Foraar og Efteraar, de ædlere Racer, f. Ex. det spanske F., kun én Gang. Parringstiden er om Efteraaret, „Læmningen" om Foraaret; de danske F. føde hyppig 2, visse Racer 3 Lam. Et almindeligt F. kan yde 2—4 Pd. Uld, et spansk 5—10 Pd. aarlig. Faarehold i det store kaldes „Schæferi". Det almindelige norske og danske F. er lille, korthalet og grovuldet; Hedefaaret er mere højbenet og finuldet. Det **islandske F.** (O. a. polycerata) er større, mere tykhalset og finuldet, begge Kjøn hornede, stundum med 3—4 (2 opratte og 2 krumme), undertiden endog 6 Horn. Af **Marskfaaret** ere derimod begge Kjøn i Regelen kullede. Det **spanske** ell. **Merinos-F.** har hjemme i Castilien og Aragonien, hvor det om Sommeren drives op i Bjærgene, om Vinteren ned paa Sletterne; det udmærker sig derved, at Hornene hos Væderen ere drejede flere Gange rundt og rettede ud til Siden, samt ved sin særdeles fine, fedtede og krøllede Uld, der ogsaa beklæder Benene, Hovedet og Halen; men det er mindre end det almindelige F., føder kun ét Lam og egner sig derfor mindre til at holdes for Kjødets Skyld. Af de engelske Racer fortjene at nævnes **Dishley-F.** og de saakaldte **»South-Downs«** med lang Krop, mørke Ben og Hoved, ingen Horn, fra det sydlige Englands Kridtegne. Det **ungarske** og **valachiske F.** (O. strepsiceros) udmærker sig ved sine lange, oprette, vredne Horn. Kirgiserne og Kalmukerne have store, højbenede F. med hængende Øren og med to store, nøgne Fedtpuder under den korte Hale (O. a. steatopygä); og F. med lange, slæbende Fedthaler (O. a. platyura) findes i visse Egne af Asien og Afrika. Den mest afvigende Faarerace og den, der nærmer sig mest til de vilde F., er **Guinea-F.** i Senegal og Guinea; det er højbenet, har hængende Øren og et glat, rødligt Haarlag uden Uld. Foruden i Europas Hede- og Fjældegne drives vigtig Faareavl i Sydafrika, Nyholland, Tasmanien og Ny-Seeland. De **vilde Faarearter** ere behændige og livlige, men meget sky Dyr, som det er vanskeligt at jage, da de ere Bjærgdyr, som bebo Bjærgene i Sydeuropa (Muflon-F.), Centralasien (Argali-F. og maaske flere andre Arter), Abessinien (O. tragelaphus) og Klippebjærgene i Nordamerika (O. montana). **Muflon-F.** (O. musimon) tæmmes temmelig let og parrer sig let med de tamme F., som det for øvrigt ikke ligner i Udseende; det har høje Ben og Hals, kraftigere Bygning, et glat, brunligt Haarlag, og Væderen har lange og stærke Horn. Det findes paa Corsica, Sardinien, Cypern, maaske ogsaa i det sydlige Spanien og paa de græske og persiske Bjærge. — En systematisk gjennemført **Faareavl** her i Landet er kun bleven anvendt ved det finuldede Merinosfaar, da dette i Slutningen af det forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede blev indført fra Spanien til Frankrig, Ungarn, Tyskland og hertil. Den var grundet dels paa en fuldstændig Renavl, dels paa en fortsat Krydsning gjennem flere Slægtled af den indenlandske Race med rene Vædere. Da senere Merinosfaaret blev indført til Capstaten og især til Nyholland, hvis Klima og Jordbund passede meget bedre for det, og det derfor blev meget udbredt, og da den fine Uld faldt meget i Pris, tabte Avlen af finuldede Faar sig her i Landet, hvor den blev afløst af Kvægavl og Mejeridrift. F. er nu væsentlig indskrænket til det almindelige Landfaar, mere eller mindre krydset med fremmede Kjødfaarracer, især Dishleyfaaret, og beregnet dels til eget Forbrug, dels til Udførsel, især til England til Slagtning.

Faareflynder, s. Leverikte und. **Ikte.**

Faarehund ell. Schæferhund, en Hunderace af Middelstørrelse, med temmelig fyldig og krøllet Pels, busket Hale, smaa, opstaaende Øren, spids Snude; ved sin Forstand, Paalidelighed og Aarvaagenhed egner den sig til

som Hyrdehund at vogte Hjorden og holde den samlet.

Faarekylling (Acheta), norsk Sirrisse, Insektslægt af Græshoppernes Gruppe, udmærker sig ved natlig Levemaade, mørke Farver, lange Følehorn, fladtliggende Forvinger, lange, i Hvilen stærkt sammenfoldede Bagvinger, der hos den almindelige F. rage ud over Bagkroppen som to lange smalle Forlængelser, og lange Bagkropsbørster; da F. lever paa Jorden og ikke paa Planter, ere Fødderne uden Hæftepuder; Hunnerne have en lang Læggebraad og Hannens Forvinger lignende Lydredskaber som hos de ægte Græshopper, med hvilke der frembringes en ejendommelig pibende Musik. Den alm. F. (A. domestica) opholder sig om Sommeren i det fri, men om Vinteren i Husene, især i Nærheden af Ildstederne, i Kroge, Revner mellem Stenene osv. De leve af Brødkrummer og andet Affald; man kan fange dem i Krukker, halvt fyldte med Øl ell. desl., eller forgive dem med Piller af Arsenik, Mel og Gulerod. Overtroen anser nogle Steder F.s Musik for et gunstigt, andre Steder for et ulykkeligt Varsel; at den ogsaa betragtes som et Tilbehør til Arnen og som et Symbol paa Hjemmets Fred og Lykke, er bekjendt fra Dickens's »The cricket on the hearth«. **Markfaarekyllingen** (A. campestris) er større, lever altid i det fri og graver sig 6—12 Tomm. dybe Huler paa solbeskinnede, sandede Steder, f. Ex. ved Siden af Veje.

Faareleger, s. Engelskgræs.

Faaresyge, Mumps, en epidemisk, let og hurtig forløbende Betændelse af Ørespytkjertlerne, der fortrinsvis angriber yngre mandlige Individer. Undertiden optræder samtidig en lignende let Betændelse i Testiklerne hos Manden og i Brysterne eller Kjønsdelene hos Kvinden.

Faaretæge ell. Faarelus, s. Snylteflue.

Fårö, en c. 9,6 □ Kilom. stor Ø ved Nordspidsen af den svenske Ø Gotland, hvorfra den skilles ved Fårösund, der er bekjendt som ypperlig Red.

Faavne (oldn. Fáfnir), Odder og Regin vare Sønner af Dværgen Rejdmar. Da Odin, Loke og en tredje As en Gang paa en Vandring uforvarende havde dræbt Odder, medens denne efter Sædvane i en Odders Skikkelse jagede i en Elv, tvang Rejdmar Guderne, som han havde faaet i sin Magt, til en umaadelig Pengebod. Loke skaffede Guldet til Veje ved at fange Dværgen Andvare og afpresse ham en Løsesum. Kun en enkelt Guldring ønskede Andvare at beholde tilbage, men da Loke ogsaa krævede den, udtalte Dværgen en højtidelig Forbandelse over Ringen og hele Skatten. Saaledes hæftede en ulykkesvanger Skæbne ved „Andvare-Eje“ (Andvara-naut), som Ringen efter den første Ejer kaldtes; Forbandelsen gjentoges, da Loke ligeledes ved Tvang maatte udlevere Ringen til Rejdmar, og snart begyndte Følgerne at vise sig. F. dræbte sin Fader, medens Broderen Regin reddede sig ved Flugt; derefter forvandlede F. sig til en Lindorm og rugede i denne Skikkelse over Guldet paa Gnitahede, yderligere beskyttet ved en Skrækkehjælm, han ejede. Regin, der imidlertid har haft Lejlighed til at opfostre den fra Odin stammende, herlige Vølsungeætling Sigurd, opmuntrer Sigurd til at dræbe F. og bemægtige sig Skatten. Baaren af den ypperlige Ganger Grane af Slejpners Æt, samt rustet med Sværdet Gram drager Sigurd afsted. F. gjennembores, og vejledet af Odin forstaar Sigurd at beskytte sig mod Ormens Gift. Efter at have spist af Ormens stegte Hjærte forstaar Sigurd Fuglekvidder og erfarer derved, at Regin tænker paa at svige ham. Regin dræbes, Grane belæsses med Guldet — der atter af F. er blevet forbandet — og opmuntret af Fuglenes Kvidder drager Sigurd videre til æventyrlig Heltegjerning — men ogsaa, ved det skæbnesvangre Guld, til Fordærv for sig og alle, til hvem han knytter sig. Sign. Artt. Brynhild, Gjukunger, Vølsunger.

Fabel (lat. fabula), i videre Betydning Sujettet for enhver Digtning, f. Ex. et Drama eller et Epos, i snævrere Forstand Fortællingen af en opdigtet Tildragelse, der fremstilles som virkelig foregaaet; især et Digt, hvori Dyr eller livløse Gjenstande (sjældnere Mennesker) ere de handlende, og hvis Hensigt er at anskueliggjøre og ret indpræge en eller anden praktisk Sandhed eller moralsk Lære. En saadan F. er den æsopiske, som ogsaa kaldes en Apolog; den bestaar da sædvanlig af to Dele, Fortællingen selv og den Lære („Moralen“), som deraf skal uddrages. F. hører saaledes dels til den fortællende, dels til den didaktiske Poesi. Dog er denne moralske Tendens ikke nogen nødvendig Egenskab, og man har en Del F., hvis Hensigt blot er at give en gemytlig og underholdende Læsning for Børn eller barnlige Sjæle, og i hvilke der ofte er megen Poesi. F.s Stil er jævn og let; Dyrenes almindelig bekjendte Charakter sætter strax Læseren ind i det, Digteren mener, og F. kan derfor være kort. De vigtigste Fabeldigtere i Oldtiden vare Æsop og Phædrus, i den nyere Tid Franskmændene Lafontaine og Florian, Tyskerne Hagedorn, Gellert, Lessing o. fl., i vor Literatur Holberg, Edv. Storm, Chr. Winther, Kaalund o. fl. (jvfr. for øvrigt Digtekunst, Æventyr, Sagn).

Faber, Frederik, f. i Odense 1795, d. 1828, Regimentskvartermester og Auditeur ved daværende slesvigske Kyradsserregiment i Horsens, ivrig og begavet Naturkyndig, rejste 1819—21 paa Island. Hans vigtigste Skrifter ere „Prodromus der isländischen Ornithologie“ (Kbh. 1822); „Ornithologiske Notitser som Bidrag til Danmarks Fauna“ (Aarh. 1824); „Ueber das Leben der hochnordischen Vögel“ (2 Bd., Leipz. 1825—26) og „Naturgeschichte der Fische Islands“ (Frankf. 1829), samt adskillige Artikler i „Tidsskrift for Naturvidenskaberne“.

Faber, Jakob (Stapulensis; Lefèvre d'Étaples), den betydeligste af de Franskmænd, som før Calvin sluttede sig til Reformationen, f. c. 1460 i Etaples i Picardiet, studerede i Paris og ved forskjellige Universiteter i Italien. Efter sin Hjemkomst virkede han som Lærer i Philosophi ved Universitetet i Paris og erhvervede sig et stort Navn som Videnskabsmand ved sine Udgaver af og Commentarer til Aristoteles. Samtidig drev han med asketisk Iver alle mulige

Fromhedsøvelser, og efterhaanden bragte hans dybe, religiøse Gemyt ham til mere og mere at fordybe sig i den hellige Skrift. Han begyndte da at fortolke den hellige Skrift i Stedet for Aristoteles, og 1512 udgav han en Commentar til Pauli Breve, som, fordi han deri ikke kunde undgaa at tale om Retfærdiggjørelsen af Troen, har givet Anledning til, at de fleste nyere protestantiske Theologer i Frankrig, vildledede af Merle d'Aubignés (s. d. A.) urigtige Fremstilling, mene, at han allerede den Gang havde frigjort sig fra Romerkirkens Vildfarelser, og derfor omtale ham som Frankrigs Reformator, uafhængig af og ældre end Luther og Zwingli. Dette er imidlertid en Misforstaaelse; Commentaren til Pauli Breve er i alt væsentligt skrevet ganske i Romerkirkens Aand og overensstemmende med dens Lære, naar undtages, at der findes et Par Linjer, hvori han anbefaler Bibellæsning i Modersmaalet. F. var den Gang endnu bigot Katholik, ivrig for at samle Helgenlegender og pine sig selv med Faste osv., og det vedblev han at være, selv efter at nogle smaa Skrifter af ham i Aarene 1517—18 havde vakt Parisertheologernes Harme og gjort ham til Gjenstand for deres Forfølgelse. Først 1520 foregik der et fuldstændigt Omslag hos ham, upaatvivlelig fremkaldt ved Læsning af Luthers Skrifter. 1521 forlod han Paris og flyttede til Meaux til sin Ven og Discipel, Biskop Vilhelm Briçonnet, der snart efter omgav sig med en hel Skare af ligesindede, i Forening med hvem han begyndte at gjennemføre en Reformation i Stiftet Meaux, der maaske kunde være bleven Begyndelse til Reformationens Sejer i hele Frankrig, hvis ikke de daværende politiske Forhold havde forandret sig fuldstændig ved Slaget ved Pavia 1525. Før den Tid var nemlig Frants I og hans Hof, navnlig hans Søster Marguerite, gunstig stemte for denne reformatoriske Bevægelse og beskyttede F. og hans Venner mod alle Parisertheologernes Forsøg paa at drage dem for en Inqvisition; men ved Kongens Fangenskab kom Parlamentet i Paris for en Tid i Besiddelse af en politisk Magt, som det ellers ikke besad, og ved Hjælp af hvilken det lykkedes Parisertheologerne at faa en Inqvisition i Gang, som forstyrrede den begyndte Gjerning. Mange Lægfolk og Præster bleve henrettede, til Dels under gruelige Pinsler, Briçonnet blev stævnet for en Kjætterdomstol, men frelste ved Hoffets og sine mægtige Slægtninges Hjælp Liv og Stilling imod at svigte Reformationens Sag og forfølge sine tidligere Trosfæller. F., der i Meaux havde udfoldet en frugtbar Forfattervirksomhed i afgjort luthersk Aand, unddrog sig med to af sine Venner den mod dem anlagte Kjætterproces ved at flygte til Straßburg. Kongen befalede forgjæves Parlamentet at standse Forfølgelsen imod dem; først efter hans egen Hjemkomst fra Fangenskabet kunde F. 1526 vende tilbage til Frankrig, hvor Kongen udnævnte ham til Opdrager for en af sine Sønner og Slotsbibliothekar i Blois; men efter nogle Aars Forløb følte han sig ikke længere sikker i denne Stilling og tilbragte saa sine sidste Aar i Navarra som en højt hædret Gjæst hos Dronning Marguerite, der elskede ham som sin aandelige Fader. 1530 udgav han en fransk Oversættelse af hele Bibelen. 1536 døde han paa Slottet i Nérac i Dronningens Arme som en affældig Olding under bitre Selvbebrejdelser, fordi han ved Flugt havde unddraget sig den Martyrdød, som saa mange af hans Disciple og Tilhørere havde haft Mod til at lide. Tridentiner-Conciliet satte hans Skrifter paa Fortegnelsen over forbudte Bøger, dog med Tilføjelsen: »donec corrigantur« (indtil de blive rettede).

Faber, Peter Christian Frederik, „den tapre Landsoldats" Forfatter, f. 7 Oct. 1810 i Kjøbenhavn, tog 30 Aar gl. polytechnisk Examen og rejste 1842—43 udenlands for det Thottske Stipendium. Efter at have været Inspecteur ved polyt. Læreanstalt og Justermester blev han 1852 Telegraphdirecteur. I Begyndelsen af Krigsaaret 1848 skrev F. den ovennævnte folkelige Sang, der til E. Hornemanns Melodi vandt en Udbredelse, som ingen anden dansk Sang, fordi den ved sin Jævnhed i Tanke og Udtryk paa rette Maade udtalte Almuens Stemning under Krigen; og at ingen senere Sang i samme Grad har kunnet ramme den rette Tone, ses bedst deraf, at „Landsoldaten" endnu er i uomstridt Besiddelse af sin Folkeyndest. Af andre trykte Arbejder af F. haves fornemmelig Romancecyklen „Den sidste Aften" (ligeledes med Musik af E. Hornemann) og „Juletræet", en Sang for Børn. Men den overvejende Del af F.s Produktion falder ind under Privatlivets Omraade, hvor han som Visedigter var i Besiddelse af et ualmindeligt og for ham ganske ejendommeligt Lune, der ytrer sig ved de snurrigste Indfald i Enkelthederne og en jævn, glad Godmodighed i hele Stemningen. F. er tillige Forf. til den kaade Studenterfarce „Stegekjælderen eller den fine Verden", hvis satiriske Partier minde om dens Tilblivelsestid (1844). Efter hans Død, 25 Apr. 1877, udgaves hans „Viser og Vers" af Sønnen William F., f. 2 Jan. 1847, d. 1 Maj 1883, der selv var literært virksom, dels som Part i Firmaet „Peter Sørensen", der har bearbejdet adskillige franske og tyske Komedier for de kjøbenhavnske Privattheatre, dels som Visedigter og Forf. af det originale Lystspil „Landliv" samt Operatexten „Spanske Studenter".

Fabian, Pave 236—50, blev Martyr 20 Jan. 250 under Decius's Forfølgelse.

Fābius, Navnet paa en patricisk Slægt hos Romerne, der i Republikens ældste Tid var saa anset og mægtig, at i Aarene 485—479 f. Chr. den ene Consulplads stadig beklædtes af en F. Da denne mægtige Slægt havde paataget sig med egne Kræfter at føre Krigen mod Vejenterne, faldt hele Slægtens vaabenføre Mandskab, 306 i Tallet, i et Slag ved Floden Cremera 477 f. Chr.; fra en Dreng, der var bleven tilbage i Rom, nedledede efter Sagnet de følgende Fabiere deres Herkomst. Til denne Slægt hørte de tre Brødre, som gav Anledning til Nederlaget ved Allia og Roms Indtagelse af Gallerne 390 f. Chr.; da de nemlig 391 vare blevne udsendte for at mægle mellem Clusium og Gallerne, kæmpede de mod disse, hvorfor Gallerne forlangte deres Udlevering og drog mod Rom, da dette Forlangende blev afslaaet.

Blandt Slægtens mest berømte Mænd maa nævnes følgende: Quintus F. Maximus Rullianus, der 325 f. Chr. som magister equitum i Dictatoren L. Papirius Cursors Fraværelse trods dennes Forbud indlod sig i Slag med Samniterne og vandt en glimrende Sejer; den forbitrede Dictator vilde dog have ladet ham henrette, hvis han ikke var bleven frelst ved sin gamle Faders, Senatets og Folkets Forbøn. Senere var han 5 Gange Consul og sejrede gjentagne Gange over Samniterne, Etruskerne, Umbrerne og de senoniske Galler. Som Censor 304 f. Chr. indskrænkede han de frigivnes Stemmeret til kun at gjælde for de 4 Bytribus og fik derfor Hædersttilnavnet Maximus („den store"). — En endnu større Berømmelse som Feltherre vandt i den anden puniske Krig Quintus F. Maximus Verrucosus Cunctator („Nøleren"), der 5 Gange var Consul og 2 Gange Dictator. Efter at han allerede 2 Gange havde været Consul, blev han efter Nederlaget ved Trasimenersøen 217 f. Chr. Dictator og indskrænkede sig til at føre en defensiv Krig mod Hannibal, hvorved han standsede denne paa hans Sejersbane og hindrede ham i at finde Tilslutning i Italien; Folket, der længtes efter Krigens Slutning, harmedes dog over hans Krigsmaade og stillede F.s magister equitum, M. Minucius Rufus, lige i Commando med ham, hvorpaa denne ubesindig indlod sig i Kamp med Hannibal, men blev frelst af F. og atter underordnede sig under denne. F. var atter Consul 215, 214 og 209 og indtog i sit sidste Consulat det af Hannibal occuperede Tarent. Han døde 203 f. Chr. Hans Tilnavn Cunctator, der oprindelig havde været et Øgenavn, blev snart et Hædersnavn, ligesom man ogsaa kaldte ham „Roms Skjold". — En Sidegren af Slægten førte Tilnavnet Pictor („Maleren") efter sin Stamfader, der 302 f. Chr. smykkede Salustemplets Vægge med Malerier; hertil hørte den ældste romerske Annalist Quintus F. Pictor, der paa den anden puniske Krigs Tid skrev en romersk Historie paa Græsk. Han var Medlem af det Gesandtskab, som efter Slaget ved Cannæ 216 f. Chr. sendtes til Oraklet i Delphi.

Fabliaux [bliō], en nyere Form af gammelfransk og provençalsk fablel, Diminutiv af fable, det latinske fabula, er i den nordfranske Langue d'oïl-Literatur Navnet paa korte, fortællende Digte, foredragne af omrejsende Sangere (Fableors). Indholdet havde stundum et østerlandsk Sagn til Grund, men det fik under Behandlingen Tidens og Stedets Farve; hyppigst var det lystige, i Almindel. yderst drøje Smaafortællinger om liderlige Munke, komiske Riddere og Borgere i en epigrammatisk Anekdoteform, den borgerlige sunde Forstands Reaction imod Ridderepopeernes højtflyvende Heroisme. De italienske Noveller, især Boccaccios, bragte F. i kunstnerisk Form. De vare et ægte Udtryk for den franske Folkeaand (»Esprit gaulois«). Deres Forfattere ere for største Delen ukjendte. I videre Betydning regnedes til F. de saakaldte »Romans d'aventure«, »Contes« (Smaafortællinger), »Dicts« ell. »Dictiés« (historiske og allegoriske Anekdoter). Montaiglon og Raynaud: »Recueil général et complet des Fabliaux du XIIIe et XIVe siècle« (1872—80) sigter bestemt F. fra de legendariske Contes og Miracles saa vel som fra Rutebeufs »Dits«.

Fabre, Ferd. [fābr'], fransk Skribent, f. 1830, blev bestemt til Præstestanden og besøgte Seminarierne i St. Pons og Montpellier, blev saa Skriver hos en Notar i Paris, udgav en Digtsamling 1853, men vandt sit Ry ved en Række Romaner, hvoriblandt »L'abbé Tigrane, candidat à la papauté« (1873) staar i første Række ved sin glimrende Psychologi af katholske Præster. Efter den fulgte »Le marquis de Pierrerue« (1874), »Barnabé« (1875), »La petite mère« (1878), »Le chevrier« (1880), »Mon oncle Célestin, mœurs cléricales« (1881). Bestandig søger han Typer af den franske Geistlighed; Naturbaggrunden er ofte hentet fra Cevennerne.

Fabre, François Xavier Pascal [s. o.], fransk Historiemaler, f. 1766 i Montpellier, d. 1837, uddannedes i L. Davids Skole. Efter et længere Ophold i Italien, hvor han en Tid lang var Professor ved Kunstakademiet i Firenze og stod i Venskabsforhold til Grevinden af Albani, vendte han 1826 tilbage til sin Fødeby og grundlagde der af sine egne Samlinger et Museum og et Bibliothek, samt stiftede en Kunstskole, som han selv ledede. Foruden historiske Compositioner malede han ogsaa Landskaber med historisk Staffage og Portræter.

Fabre, Victorin [s. o.], fransk Digter og Taler, f. 1785. Hans poetiske Talent bemærkedes tidlig af Parny og Ginguené. Hans Debut var en Art Læredigt, »L'indépendance de l'homme de lettres«. Fra 1807 skrev han flere af Akademiet kronede Digte, til Dels concurrerende med Millevoye. »La mort de Henri IV« turde være hans mest bekjendte Arbejde. Endnu større Ry vandt han ved sine i elegant, oratorisk Stil og i et sublimt Sprog skrevne »Éloges« over Boileau, Corneille, La Bruyère, Montaigne o. fl. Af Uafhængighedslyst vilde han ikke modtage Embeder eller en Plads i Akademiet under Kejserdømmet. Hans »Tableau littéraire de la France au 18me siècle« (1810) kronedes af Akademiet. Efter at have bekæmpet Restaurationen og taget livlig Del i Julirevolutionen døde han i Paris 1831. Hans »Oeuvres« udkom samlede 1814—45. — Auguste F., Publicist og Digter, f. 1792, Broder til den foreg., med hvem han levede i et inderligt Forhold, udgav 1823 »La Calédonie ou la guerre nationale«, et Epos i 12 Sange, et smukt og varmt Arbejde med ossiansk Paavirkning, og 1826 »Histoire du siége de Missolonghi«. 1829 var han med at stifte Bladet »La Tribune«, som han ledede til Broderens Død, men fralagde sig siden al Medansvarlighed med det. Ved Julirevolutionens Udbrud stod han sammen med Lafayette og udtalte sig i »La révolution de 1830 et le véritable parti républicain« for en Republik, der var grundet paa Intelligensens og ikke paa Massens Herredømme. D. 1831.

Fabre d'Eglantine, Phil. Franç. Nazaire [s. o. degglangtihn], fransk Digter og Revolutionsmand, f. 1755 i Carcassonne, havde fra 1787 udgivet flere Lystspil, af hvilke især »Le

Philinte de Molière«, »L'intrigue épistolaire« og »Les précepteurs«, som først blev opført 1799, altsaa nogle Aar efter Forf.s Død, bleve modtagne med Bifald, da Revolutionsaanden drog ham ind i det politiske Liv. Han forbandt sig med Cam. Desmoulins og Danton, og da denne 1792 blev Justitsminister, blev F. Generalsecretær samt Medlem for Paris af Conventet, hvor han bl. a. stemte for Kongens Død. Ligesom Danton udfoldede F., skjønt han var uden Formue, en Luxus, der bidrog til at styrke den mod ham rejste Mistanke om uværdige Pengespeculationer. Da han siden optraadte mod de voldsomme Jakobinere, blev han anklaget for at have forfalsket Documenter og stukket Penge af Statens Midler til Side, samt for hemmelig Forstaaelse med Pitt, og henrettet tillige med Danton, Desmoulins og mange fl. 5 Apr. 1794. Hans »Oeuvres posthumes et mêlées« udkom 1803 (2 Bd.).

Fabretti, Rafaello, ital. Archæolog, f. 1619 i Urbino, d. 1700 som Directeur for de pavelige Archiver paa Engelsborg, har især gjort sig bekjendt ved sin Skarpsindighed i at tyde gamle romerske Indskrifter. Til hans Hovedværker høre: »De aquis et aquæductibus veteris Romæ dissertationes tres« (Paris 1680) og »Inscriptionum antiquarum, quæ in ædibus paternis asservantur, explicatio et additamentum« (Rom 1699).

Fabriano, Stad i Mellemitalien, 8 M. v. s. v. for Ancona. 18,000 I. i Staden og dens District. Bispesæde. Fabrikation af Papir og Pergament. Interessant Samling af Elfenbensarbejder fra alle Tidsalbere og Nationer, i alt 3,000 Stykker.

Fabriano, Gentile da, italiensk Maler, f. omtr. 1370 i Fabriano, d. omtr. 1450 i Rom, hørte til den ældre umbriske Skole. Efter at have arbejdet i Brescia og Venezia kom han 1422 til Firenze, hvor han malede de hellige tre Konger til S. Trinità, og kaldtes senere til Rom, hvor han døde. Hans Arbejder tilhøre ligesom Overgangstrinet mellem tvende Tidsaldere, idet den foregaaende Tids conventionelle Fromhed i Hovedpersonernes Udtryk forbindes med Træk fra det daglige Liv i Omgivelserne.

Fabricius, Hieron., efter sin Fødeby i Kirkestaten kaldt ab Aqvapendente, f. 1537, d. 1619 som Professor i Anatomi og Chirurgi i Padua, har store Fortjenester af disse Videnskabers Udvikling.

Fabricius, Jakob, f. 1576 i Rostock, var 1592—96 paa Hven hos T. Brahe for at gaa ham til Haande, studerede derpaa i Udlandet, blev 1603 Livlæge hos Hertugen af Mecklenburg, 1612 Professor i Medicin i Rostock, hvorfra han 1638 kaldtes til Kjøbenhavn som Livlæge hos Christian IV, der satte megen Pris paa ham; efter dennes Død blev F. Livlæge hos Frederik III, men døde allerede 1652. Det var vistnok især ham, der bragte Christian IV til at interessere sig for det anatomiske Studiums Fremme ved Universitetet (s. Anatomiens og Lægevidenskabens Historie).

Fabricius, Jens Schou, norsk Sømilitær, f. i Larvik 1758, blev Secondlieutenant i den dansk-norske Marine 1779, avancerede til Capitainlieutenant, i hvilken Stilling han 1797—99 var Chef for Briggen „Laugen", som tillige med en Fregat under Billes Commando i disse Aar krydsede i Middelhavet for at beskytte de danske og norske Handelsskibe, og udnævntes 1801 til Højstbefalende for Frederiksværns Værft og Fæstning samt over den norske Roflottille, hvilke Poster han i Krigens Tid beklædte med stor Dygtighed. 1807 blev han ogsaa Medlem af Defensionscommissionen, der havde at ordne Norges Søforsvar. Han mødte som 1ste Deputeret for Sødefensionen ved Rigsforsamlingen paa Eidsvold 1814, hvor han valgtes til Præsident for Tidsrummet fra 25 Apr. til 1 Maj. Efter Foreningen med Sverige blev han udnævnt til Chef for Søkrigscollegiet og Contreadmiral, blev 1821 Viceadmiral og fik først Afsked 1836. Han døde 1841.

Fabricius, Joh. Alb., tydsk Polyhistor, f. 1668 i Leipzig, d. 1736 som Prof. ved Gymnasiet i Hamborg. Hans Hovedværker ere »Bibliotheca Græca« (14 Bd., Hamb. 1718—38, med Fortsættelse af Harleß, 12 Bd.); »Bibliotheca Latina« (3 Bd., Hamb. 1697); »Bibliotheca mediæ et infimæ ætatis« (5 Bd., Hamb. 1734—36, Supplem. af Schöttgen; paa ny bearbejdet af Mansi, 6 Bd.) og »Bibliotheca Ecclesiastica« (Hamb. 1718).

Fabricius, Joh. Christ., f. 1748 i Tønder, d. 1808 som Professor i Kiel, berømt Entomolog, hvis Skrifter brød denne Del af Zoologien en ny Bane og have haft en meget betydelig Indflydelse paa dens Udvikling: »Systema entomologiæ« (1775); »Entomologia systematica« (1792—94, med Index og Supplementum, 1796—99), samt »Nomenclator entomologicus« (1795—96); »Mantissa Insectorum« (1787); »Philosophia entomologica« (1778); »Genera Insectorum« (1777); „Reise nach Norwegen" (1779); »Species Insectorum« (1781); »Systema Antliatorum« (1805); »Syst. Piezatorum« (1804); »Syst. Eleutheratorum« (1801); »Syst. Rhynchotorum« (1803). F. studerede 1762—64 i Upsala under Linné, som satte stor Pris paa denne sin Discipel, og senere uddannede han sig videre paa Rejser i Udlandet; 1768 udnævntes han til Professor i Økonomi ved det kgl. Institut paa Charlottenborg med Tilladelse til endnu at fortsætte sine Rejser i 2 Aar, men 1770 ophævedes Charlottenborg-Institutet og forenedes med Universitetet, hvortil F. gik over som extraord. Professor, indtil han 1775 af økonomiske Grunde modtog Pladsen som Professor i Naturhistorie, Økonomi og Cameralvidenskaberne i Kiel; her virkede han til sin Død under Forhold, som vanskeliggjorde hans videnskabelige Virksomhed, hvorfor han ogsaa opholdt sig saa meget som muligt i Kjøbenhavn eller i Udlandet, navnlig i Paris, hvor han traadte i virksom Venskabsforbindelse med Cuvier, Latreille, Geoffroy St. Hilaire o. m. a.

Fabricius, Otto, Biskop, Professor, Dr. theol., f. 1744 i Rudkjøbing, d. 1822, bekjendt Naturforsker, var 1768—73 Præst i Frederikshaab i Grønland og benyttede denne Tid til at studere Grønlændernes Sprog og til et overordentlig grundigt Studium af Grønlands Dyre-

verden. Hans »Fauna Grönlandica« (1780) stod længe som det fortrinligste Værk i sit Slags og som en af de vigtigste Kilder til de nordiske Dyrs, navnlig Sødyrenes Naturhistorie og er endnu et vigtigt Kildeskrift. Ogsaa hans Arbejder vedrørende Grønlændernes Sprog ere meget fortjenstlige; i denne Henseende maa især mærkes hans „Forsøg til en forbedret grønlandsk Grammatik" (1791, ny Udg. 1801) og „Grønlandsk Ordbog" (1804). 1774—81 var F. Præst paa flere Steder i Norge, 1783—89 Præst og Lærer ved Vajsenhuset, fra 1789 ved Frelserens Kirke i Kjøbenhavn. F. var ogsaa Forfatter til talrige større og mindre zoologiske Afhandlinger i Videnskabernes Selskabs, i Naturhistorieselskabets og i det berlinske naturhistoriske Selskabs Skrifter. — Hans Søn, **Frederik F.**, f. 22 Sept. 1789 i Kjøbenhavn, blev 1823 ansat ved det store kgl. Bibliothek og 1835 Secretær ved samme indtil 1861; han varetog nærmest den danske Samling. Ved Siden deraf var F. siden 1831 Viceprovst paa Regensen. D. 13 Nov. 1873 som Justitsraad. F. udgav 1841 „Dansk-norsk Forlagskatalog 1814—40" og 1861 som Fortsættelse „Dansk Bogfortegnelse 1841—58".

Fabricius, Wilh., dygtig schweizersk Chirurg, efter sin Fødeby kaldt Hildanus, f. 1560, d. 1634, Professor i Bern.

Fabricius Luscinus, Cajus, en for sin Uegennyttighed og sædelige Renhed berømt Romer. Da han efter Romernes Nederlag ved Heraklea 280 f. Chr. var sendt som Gesandt til Kong Pyrrhos, modstod han alle Kongens fristende Tilbud og Trusler og udvirkede endelig, at de fangne bleve løsgivne uden Løsepenge; senere udleverede han til Pyrrhos en Læge, der havde tilbudt at forgive Kongen. Som Consul 282 og 278 f. Chr. kæmpede han sejerrig i det sydlige Italien. Han døde i Fattigdom.

Fabrik (af lat. faber, Tømmermand, Smed ell. mere alm. Haandværker), industrielt Etablissement af nogenlunde Omfang, i hvilket er tilsigtet en Deling af Arbejdet og Anvendelse af Maskinkraft i videst mulig Udstrækning. **Fabrikānt**, den, der besidder og driver en F., **Fabrikatiōn**, Fremstilling i det store af industrielle Arbejdsgjenstande; **Fabrikāt**, den forfærdigede Gjenstand. Under Navnet **Fabriklovgivning** indbefattes de Lovbestemmelser, der gaa ud paa at beskytte Arbejderne i Fabriker mod Misbrug fra Arbejdsherrens Side. Navnlig kjendes Lovbestemmelser, der gaa ud paa at begrænse Arbejdstiden for Børn, til Dels ogsaa for Kvinder, saa vel som Bestemmelser, der skulle komme Arbejderne til gode, naar de træffes af Ulykkestilfælde. Det første effective Skridt til Indførelse af en F. toges 1833 i England med Hensyn til Børns Arbejde. Senere er man gaaet videre saa vel der som i de fleste andre industridrivende Lande, saaledes i Frankrig, Tyskland, Østerrig, Rusland og Sverige. I Danmark er der under 23 Maj 1873 udkommet en Lov, hvorved der er sat en Grænse for det Arbejde, der i Fabriker maa udføres af Børn, og tvende Arbejdsinspecteurer ere ansatte til at have Tilsyn med Overholdelsen deraf. I Norge savnes derimod fremdeles denne Art Lovgivning, men et Forslag om Børns Arbejde i Fabriker foreligger. **Fabrikmester** kaldtes i Marinen den Officer eller Fagmand, hvem Constructionen af Skibene var overdragen. F. i et Værksted eller en Fabrik er den, som leder Arbejdet der.

Fabrikguld, det sværeste Bladguld paa $\frac{1}{1000}$ indtil $\frac{1}{3000}$ Tommes Tykkelse. Det bruges navnlig til dermed at bedække de Sølvstænger, hvoraf den saakaldte ægte Guldtraad skal trækkes.

Fabrikvask, Vaskning i Spinderiet af den Faareuld, der skal farves „i Ulden", d. e. inden Spindingen, bestaar i en Udblødning i en svagt alkalisk Vædske og derpaa følgende Skylning med rent Vand.

Fàbris, Emilio de, italiensk Bygmester, f. 28 Oct. 1808, var Professor ved Kunstakademiet i Firenze og deltog først i denne sin Stilling i Bedømmelsen af de Projecter til en Forside til Domkirken, som indkom ved den store Concurrence 1863, hvorpaa Udførelsen af selve Forsiden, efter en paa Grundlag af de indsendte Arbejder udført Plan, blev overdraget F.; Værket nærmede sig sin Fuldførelse, da han døde 28 Juni 1883.

Fabròni, Angelo, italiensk Biograph, f. 1732, d. 1803, er Forf. til de fortrinlige Værker »Vitæ Italorum doctrina excellentium, qui sæculo XVIImo et XVIIImo floruerunt« (20 Bd., 1778—1805), »Laurentii Medicei vita« (2 Bd., 1784) og »Vita magni Cosmi Medicei« (2 Bd., 1788—89).

Fābula, lat., Fabel (s. d. A.). **F. dŏcet**, lat., Fabelen lærer, Moralen er denne. Fab. palliāta (af pallium, den græske Kappe) kaldtes hos Romerne i Oldtiden de Lystspil, hvis Handling og Costume vare græske. Modsætningen som nationale Stykker dannede fab. togāta (af det romerske toga), hvorved man igjen skjelnede fab. prætexta (Stykker med Senatorer) og fab. trabeāta (Stykker med Riddere) som de alvorligere fra de i de lavere Kredse spillende Stykker (fab. tabernāria).

Fabvier, Ch. Nic. [faviē], fransk General, f. 1785, blev 1804 Lieutenant og sendtes 1807 tillige med Foy o. fl. til Tyrkiet for at medvirke ved Constantinopels Befæstning og derfra til Persien, hvor han organiserede Artilleriet. 1809 tjente F. i den polske Hær under Poniatowski, blev 1811 Adjudant hos Marmont i Spanien, udmærkede sig 1812 ved Moskva og blev under Felttoget i Sachsen 1813 Baron og Oberst. 1814 deltog han i Paris's Forsvar og undertegnede 31 Marts Byens Capitulation i Marmonts og Mortiers Navn. 1815 erklærede F. sig for Napoleon I og blev derfor sat ud af Tjenesten indtil 1817, da han som Stabschef fulgte Marmont til Lyon, hvor der var udbrudt Uroligheder. Et af ham derom udgivet Skrift paadrog ham retslig Tiltale og en betydelig Bøde, hvorhos han fjernedes fra Krigstjenesten. 1820 og 1822 blev F. fængslet som mistænkt for Deltagelse i militære Sammensværgelser og gik 1823 til Grækenland, hvor han dog ikke udrettede stort som Følge af Grækernes Mistillid. F. tog derfor bort igjen 1828, men brugtes s. A. som Vejleder for den franske Hær paa Morea. Efter Julirevolutionen blev F. Stabschef hos Marschal Gérard og Commandant i Paris indtil 1831, 1839

Generallieutenant og 1845 Pair. 1848 sendtes F. af den provisoriske Regering til Constantinopel, og i Marts 1849 gik han til Danmark, som havde ønsket en fransk General til Hærfører, men vendte snart tilbage, da hans Plan om et stort Landgangsforsøg ved Eckernförde forkastedes af Krigsraadet med Læssøe i Spidsen. Som Medlem af Nationalforsamlingen dadlede han, at Frankrig ikke hjalp Danmark, og krævede Abd-el-Kaders Frigivelse. F. døde 15 Sept. 1855.

Fābæ, lat., Bønner. **F. Sāncti Ignātii**, s. Ignatiebønner.

Façade, fr. [sā], it. **facciata**, Forside eller Yderside af en Bygning, navnlig den Side, hvori Hovedindgangen til Bygningen findes, er af stor Betydning for Bygningens kunstneriske Præg, og navnlig i den borgerlige Bygningskunst, der især har at gjøre med Opførelsen af Huse i sluttet Række langs en Gadelinje, er det næsten kun i F., at Bygningens Stil og hele Charakter kommer til Syne.

Facchino, it. [kino], Lastdrager.

Facciolāti, Giacopo [fatscho], ital. Philolog, f. 1682, d. 1769 som Generalstudiedirecteur i Padua. Han øvede en vækkende Indflydelse paa Oldtidsstudierne; med Understøttelse af Forcellini foranstaltede han en ny Udgave af det Calepiniske »Lexicon septem linguarum« (2 Bd., Padua 1718) og lagde Planen til en stor latinsk Ordbog, som dog først efter hans Død kom til fuldstændig Udførelse ved Forcellini (»Thesaurus totius latinitatis«). Hans latinske Taler ere strevne i elegant, ciceroniansk Stil.

Faccioli, Carlo [fātscho], ital. Digter, f. 1840 i Verona, studerede i Padua, udgav 1873 en Oversættelse af Byrons »Childe Harold« og 1878 og 1879 en Del af Longfellows og Tennysons Digtninger paa Italiensk. Af hans originale Arbejder ere »La morte di Dante« (1865) og »Sanmicheli« de bekjendteste.

Face, fr. [fahs], Forside, Ansigt; en f. [ang], lige i Ansigtet, forfra (modf. en profil). **Fācer**, de Linjer af et Befæstningsværk, f. Ex. en Bastion eller en Demilune, som i deres Sammenstød danne den fremspringende Vinkel eller Saillanten. Forsvaret er fra F. fortrinsvis rettet mod det foran Befæstningen liggende Terrain, medens det fra Flankerne navnlig er beregnet paa at understøtte de ud til Siden liggende Værker, f. Ex. Nabobastionerne.

Facette, fr. [sett], sleben Flade paa Ædelstene eller Glasvarer. **Facettērede**, tavlede ell. sammensatte, kaldes Øjnene hos Leddyrene, naar deres Hornhinde er afdelt i mange, smaa Flader; s. Insekter.

Fachingen, Badested i Lahndalen i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 4 M. ø. for Koblenz, har Mineralkilder med stærkt Natronvand, der kun bruges forsendt og anvendes ligesom det tilsvarende Vilinervand.

Facil, let, forekommende, lemfældig, f. Ex. f. Bedømmelse. **Facilitēt**, Forekommenhed, Lemfældighed.

Fācit, lat., d. e. „gjør“, kaldes Resultatet af en Regning.

Façon, fr. [song], Maade, Form, Snit; **f. de parler** [dø parle], Talemaade, Mundsvejr; **sans f.** [sang], uden Omstændigheder. **Façonnerede** ell. figurerede Tøjer kaldes under ēt alle saadanne ensfarvede eller spraglede Tøjer, der ikke ere ens over det hele (Lærredsvæv eller Kiper), men hvori ved Traadenes vexlende Gang er frembragt et Mønster. Oftest bruger man dog Navnet i mere indskrænket Forstand, idet man undtager saadanne Tøjer, som have særskilte Benævnelser, eller dog adskillige af dem, saasom Damask, alle Slags Gulvtæpper, Piqué o. fl. **Façontraad**, d. s. s. Dessintraad.

Facsimile, lat., en i Kobber, Træsnit osv. gjengiven nøje Afbildning af et Haandskrift eller et Navnetræk.

Fāctor kaldes ved Multiplicationen ethvert af de Tal, der multipliceres med hverandre. Et givet Tals F. ere de Tal, som gaa op deri; f. Ex. F. i 30 ere 2, 3, 5, 6, 10, 15. **Factortavler** indeholde Fortegnelse over Factorerne i sammensatte Tal; man har F. for alle Tal fra 1 til 9 Millioner, beregnede af Burckhardt, Dase og Glaisher. Et Tals **Primfactorer** ere de Primtal, som multiplicerede med hverandre frembringe Tallet; f. Ex. 360, opløst i Primfactorer, er 2. 2. 2. 3. 3. 5 eller med Potensbetegnelsen $2^3 . 3^2 . 5$. **Fælles F.** eller fælles Maal for to Tal er et Tal, som gaar op i dem begge; f. Ex. for 18 og 30 er det fælles Maal 2 ell. 3 ell. 6. Den **største fælles F.** for to ell. flere Tal kan findes ved at man danner Produktet af deres fælles Primfactorer i de laveste Potenser, hvori de forekomme; f. Ex. for $18 = 2 . 3^2$ og $30 = 2 . 3 . 5$ er den største fælles F. $2 . 3 = 6$. Divideres Tæller og Nævner af en Brøk med deres største fælles F., kan den udkomne Brøk ikke længer forkortes.

Factori, et større Handelsetablissement, som af en Kjøbmand, der har Hjemsted i den civiliserede Del af Verden, er anlagt i fjærne, mindre civiliserede Egne af Jordkloden, og som ved dertil ansatte Befuldmægtigede drives for Grundlæggerens Regning. Saadanne F. findes i China, Indien, det indiske Archipelag, Kysten af Afrika osv., ligesom ogsaa danske Kjøbmænd eje F. paa Island. **Fāctor**, Disponent eller Forretningsfører kaldes den handelskyndige Person, som forestaar et F.; dog bruges dette Navn ogsaa om de Bestyrere af Bogtrykkerier og Fabriker, der navnlig forestaa disses techniske Ledelse.

Factōtum (lat., egtl. gjør alt!), et Menneske, der er altformaaende i en vis Kreds.

Fāctum, lat. (Flertal **Facta**), Kjendsgjerning. **Fāctisk**, grundet paa Kjendsgjerninger, virkelig, afgjort.

Factūra (it. Fattura), Regning over Varer. **Factūrabog**, i den mercantile Bogføring den Hjælpebog, som indeholder en Afskrift af de udgaaende Facturaer.

Facūltas, lat., Evne. **F. testāndi** kaldtes den Tilladelse, som ved kongelig Bevilling tidligere kunde erholdes af den, der ingen Livsarvinger havde, til ved Testament at disponere over sine Ejendele, som han fandt for godt. Efter den gjældende Arvelovgivning meddeles en saadan Bevilling imidlertid ikke længere, da enhver, som ikke efterlader sig Livsarvinger, nu har fri Raadighed til at oprette Testament, som han vil; dog kræves i visse Tilfælde en efterfølgende kongelig Confirmation. **Facūltativ**,

som er overladt til Ens frie Villie; vilkaarlig.

Facultet, egtl. Evne. F. ved et Universitet betegner samtlige til en vis Fagkreds hørende Lærere. Ved Kjøbenhavns Universitet er der 5 F: det theologiske, det rets- og statsvidenskabelige, det lægevidenskabelige, det philosophiske og det mathematisk-naturvidenskabelige. Ligeledes ved Christiania Universitet.

Facundus, Biskop i Hermiane i Nordafrika, d. c. 570, affattede det dygtigste Forsvarsskrift for de saakaldte „3 Capitler" (s. Trecapitelstriden), »Pro defensione III Capitulorum l. XII« (c. 548).

Fad, dansk Maal for Øl, lig 2 Tdr. ell. 272 Potter.

Fadaise, fr. [dǟse], Flovhed, Dumhed, Taabelighed; fad, flov, f. Ex. en f. Vittighed.

Faddere ell. Daabsvidner, der paa Baptizandens Vegne besvare de ved Daaben forelagte Spørgsmaal og forpligte sig til at vaage over dennes christelige Dannelse, fandtes allerede i den ældste Kirke knyttede til Barnedaaben. Deres Navne bleve indførte i Kirkebøgerne, og efter katholsk Anskuelse antog man et aandeligt Slægtskab at finde Sted imellem Baptizanden og F., saa at de ikke kunde indgaa Ægteskab med hinanden.

Fadéjev, Rastislav, russisk General, f. 1826, gjorde 1850—68 Tjeneste i Kaukasien (skrev 1860 en Fremstilling af de 60 Aars Krige) og blev 1864 Generalmajor, men tog Afsked 1871, fordi han ved et Skrift om det russiske Hærvæsen (1868) havde vakt Regeringens Mishag. 1870 udgav F. „Min Opfattelse af det østerlandske Spørgsmaal", i hvilket Skrift han forlangte en Løsning i ren slavisk Aand med Østerrigs Deling og Krig med Tyskland, hvis det ikke godvillig vilde træffe Aftale med Rusland. 1877 sendtes F. som militær og politisk Agent til Serbien og Montenegro; 1881 udtalte han sig i „Breve om Ruslands nuværende Tilstand" for Pressefrihed og Selvstyrelse for de enkelte Landskaber, men ellers i afgjort storrussisk Aand. D. 12 Jan. 1884.

Faden ell. Klafter (Favn), tysk Længdemaal, lig 6 Fuß.

Fader vor, lat. Pater noster, „Herrens Bøn", som Jesus lærte sine Disciple at bede (Matth. VI, 9—13; Luc. XI, 2—4). Den bestaar af en indledende Tiltale, 7 Bønner og Lovprisningen ell. Doxologien („thi dit er Riget" osv.). Denne sidste Del, som ikke findes i Vulgata, bruges ikke i den romerske Kirke.

Faed [fahd], skotsk Kunstnerfamilie. John F., den ældste Broder, f. 1820 i Burley Mill, uddannede sig ved Akademiet i Edinburgh til en anset Genremaler. — Hans yngre Broder og Lærling, Thomas F., f. 1826, har dog vundet større Navn, især ved sine Folkelivsbilleder fra de skotske Højlande. Fra 1852 har han levet i London, hvorhen den ældre Broder flyttede 1864. Et af hans berømteste Billeder er „Det forældreløse Barn" (1855). — En tredje Broder, James F., er Kobberstikker og har især arbejdet efter sine Brødres Billeder.

Faenza, Stad i Norditalien, 10 M. n. ø. for Firenze ved Foden af Apenninerne. 14,000 J. i selve Staden, 36,000 J. i Staden og dens Distrikt. Bispesæde. Prægtig Domkirke, smukt Raadhus og rigt Billedgalleri. Fabrikation af Fajence, der blev opfundet her i det 13de Aarh. og fik Navn efter Staden, Papir, Lærred og Silkevarer.

Faes, Peter van der [fahs], hollandsk Maler, s. Lely.

Fafner, s. Fafne.

Fagel, en hollandsk Slægt, der siden det 17de Aarh. har gjort sig bekjendt ved sin Iver og Troskab mod Huset Oranien. Kaspar F., f. 1629, d. 1688, Statssecretær, udmærkede sig 1672 ved sin Modstand mod Ludvig XIV, bidrog 1678 til Fredsslutningen i Nijmegen og affattede 1688 Vilhelm III.s Opraab til Engelskmændene. — Henrik F., f. 1706, d. 1790, medvirkede 1748 til Vilhelm IV.s Udnævnelse til Statholder. — En anden Henrik F., f. 1765, d. 1839, sluttede som Statssecretær 1798 Forbundet med England og Preussen, fulgte 1794 Vilhelm V til England, men kom 1813 tilbage og tog Del i Franskmændenes Fordrivelse, var 1814—24 Afsending i London og blev 1829 Statsminister. — Hans ene Broder, Jakob F., f. 1797, d. 1835, sendtes 1793 til Kjøbenhavn for at overtale Danmark til at erklære sig mod Frankrig; den anden, Robert F., var 1814—54 Afsending i Paris og d. 1856.

Fagerlin, Ferdinand Jul., svensk Genremaler, f. 5 Febr. 1825 i Stockholm, modtog i flere Aar Undervisning ved det derværende Kunstakademi, men indtraadte, da han endnu ikke afgjort havde bestemt sig for Kunstnerbanen, i militær Tjeneste og blev 1850 Underlieutenant. For at fortsætte sine ikke ganske afbrudte Kunststudier, begav han sig 1853 til Düsseldorf. Der arbejdede han under Sohn og Schadow, tog 1854, ved Udløbet af sin Permissionstid, Afsked fra Krigstjenesten og har siden, med Undtagelse af et Aars Ophold i Paris for at uddanne sig under Couture, været bosat i Düsseldorf. Fra Udlandet havde han allerede tidligere hjemsendt et eller andet Arbejde, som varslede godt for Fremtiden, da hans paa den internationale Kunstudstilling i Dublin 1865 udstillede Billede „Frieriet" med et Slag skaffede ham den Plads, han siden har vidst at hævde blandt Samtidens betydeligste Figurmalere. Emnerne for sine Billeder, der udmærke sig ikke blot ved Finhed i Farve og Correcthed i Tegningen, men tillige ved ypperlig Charakteristik og omhyggelig Behandling ogsaa af Detaillen, henter han fra Hollands eller Nordtysklands Fiskerliv, som han skildrer dels, som især i de ældre Billeder „Fiskerdrenge, der ryge Tobak", „Frieriet", „Kjærlighedserklæringen", fra den glade og dels, som i nogle nyere: „Skinsyge", „Reconvalescenten", „Andagt", fra den alvorligere Side, men altid med samme sikre og fine Opfattelse.

Fagforening er bleven den danske Betegnelse for saadanne Foreninger af Arbejdere i samme Fag, der i England kaldes Trades-Unions (s. d. A.); her er Navnet dog særlig blevet benyttet af Foreninger med socialistiske Tendenser.

Fagopyrum, s. Boghvede.

Fagot, fr. [gött], en særegen Sort Favnebrænde, som paa Grund af sin ringe Tykkelse ikke kløves, men beholder sin runde Form. Til F.- eller Knippelbrænde, som det ogsaa kaldes, henregnes ved Favnebrændets Opstovning alle

saadanne Stykker, som ere under 7 og over 4 Tomm. i Gjennemsnit. Man skjelner imellem Grene- og Stammefagotter; de første hidrøre fra gamle Træers Grene og afgive et mindre godt Brændsel end de sidste, som faas af unge Stammer og i Brændeværdi endog overgaa Kløvebrænde. F., et Nutidens Orchester tilhørende Træblæseinstrument, Efterkommer af den i det 16de Aarh. brugelige Bas-Bombard eller Pommer. Dennes store Længde, 8 til 10 Fod, bragte Afranio, Kannik i Ferrara (1539), paa den Tanke, at overskære Røret og lægge Stykkerne sammen i et Bundt (it. fagotto). 100 Aar gik dog, før det nye Instrument ganske fortrængte det ældre. F. har ligesom Obo og engelsk Horn dobbelt Rørblad, der skydes ind og befæstes i en S-lignende, smal Hals af Messing og føres til Munden uden andet Mundstykke. Den har 8 Lydhuller og 12 til 16 Klapper. F. har et Omfang af omtr. 3 Octaver fra Contra-B opad og indtager blandt Træblæseinstrumenterne omtr. samme Plads som Violoncellen blandt Strygeinstrumenterne. **Contra-F.** staar en fuld Octav dybere end den almindelige F.

Fagrskinna, et Haandskrift af norske Kongesagaer, forfattede af en Islænding i Norge c. 1220, skrevet i østlandsk Dialekt c. 1840—50, kom allerede i det 16de Aarh. til Kongens (senere Universitetets) Bibliothek i Kjøbenhavn og brændte ved Kjøbenhavns Brand 1728; Indholdet er dog bevaret i Afskrifter. Torfæus gav paa Grund af det smukke Udstyr Haandskriftet Navnet F., som siden i nyere Tid er overført paa denne Redaction af Kongesagaerne, hvis egentlige Navn er »Noregs konungatal«.

Fāgus, s. Bøg.

Fagværk, d. s. s. Bindingsværk. **Fagværksbro**, s. Gitterbro. **Fagværksmethoden** er den ældste og hyppigst anvendte Udbyttefordelingsmaade ved det ordnede Skovbrug. Dens Formaal, som er at sikre et lige stort aarligt Materialudbytte af Skoven gjennem et forud bestemt (f. Ex. 100aarigt) Tidsrum, søges opnaaet ved at inddele dette Tidsrum (Beregningstidsrummet) i lige store (f. Ex. 10aarige) Perioder, mellem hvilke det hele Skovareal fordeles saaledes, at det forud nøje bestemmes, hvad og hvor meget man i hver Periode maa tage. Denne strænge Inddeling i særskilte Fag eller Rum, hvor Træforraadet ligesom opbevares for de kommende Tider, har givet Anledning til Methodens Navn. I hver Periode fordeles Udbyttet igjen ligelig paa de enkelte Aar, men Bestemmelsen herom tages først ved Periodens Begyndelse, og Hensynet til Driften bliver her det afgjørende.

Fahian (Fah-Hian), chinesisk Buddhist, som i Følge med 4 andre Pilegrime 400 gjennem Tatariet og Afghanistan vandrede til Indien for at besøge de hellige Steder i Buddhismens Moderland og skaffe sig Afskrifter af de hellige Bøger. Efter at have naaet sit Formaal vendte han fra Ceylon ad Søvejen tilbage til China 414. Hans Rejsebeskrivelse („Foe-koue-ki“) blev 1836 oversat paa Fransk af A. Rémusat og 1869 paa Engelsk af S. Beal.

Fahlbaand. Blandt de næsten lodrette, af Gnejs og Hornblendebjærgarter bestaaende Lag, hvoraf Fjældmasserne i Kongsbergs Omegn hovedsagelig dannes, er der enkelte, som vise den Egenhed, at de i en noget uregelmæssig Bredde og en Længde af indtil et Par Mile ere meget stærkt indsprængte med Svovlmetaller, især Svovlkis, Kobberkis og Zinkblende. Disse Partier af Fjældet kaldes af Bjærgmanden F. (Navnet kommer af „fahl“, d. e. bleggul, da disse Lag eller Baand ved Forvitring antage en rustgul Farve). F. ere i og for sig ikke af nogen praktisk Betydning, men dog af største Vigtighed for den kongsbergske Bjærgværksdrift. Selv strygende omtrent i Nord og Syd overskæres de nemlig af Gange, hvis Hovedmateriale er Kalkspat, og som stryge i Øst og Vest, mere eller mindre lodret paa Baandene. Hvor F. og Gange krydse hinanden, træffes fortrinsvis Sølvet.

Fahlcrantz, Carl Johan, f. 29 Nov. 1774 i Stora Tuna i Dalarne, kom 18 Aar gl. til Stockholm som Elev ved Akademiet for de frie Kunster, men uddannede sig nærmest paa egen Haand som Landskabsmaler med Claude Lorrain og Everdingen til Mønster. 1803 blev han Medlem af Akademiet, fik 1815 Titel af Professor og døde 9 Jan. 1861 i Stockholm. F. ansaas længe for Sveriges betydeligste Landskabsmaler; hans Billeder, hvortil han næsten udelukkende hentede Motiver fra den nordiske Natur, udmærke sig ved en mere poetisk end naturtro Opfattelse, samt ved en smuk Fordeling af Lys og Skygge. — **Christian Erik F.**, den foreg.s Broder, f. 30 Aug. 1790, studerede ved Universitetet i Upsala, hvor han 1821 blev Docent i arabisk Literatur og 1829 Professor i Theologi, optoges 1842 i det svenske Akademi, var fra 1849 Biskop i Vesterås og d. 6 Aug. 1866. F. gjorde sig bekjendt som Digter, især ved to større Digte »Noachs Ark« (1825—26), skjønt ufuldendt det betydeligste satiriske Digt, Sveriges Literatur har at opvise, og »Ansgarius, Bilder ur Nord-Apostelns lif« (1846), et religiøst Epos. Som strængt conservativ i sine Anskuelser optraadte han som theologisk Forfatter som en af den svenske Statskirkes ivrigste Forkæmpere, især ved det af ham (i Forening med Knös og Almqvist redigerede »Ecclesiastik Tidskrift« (1839—42) og et mod Katholicismen rettet Stridsskrift, »Rom, förr och nu« (1858—61). Selv besørgede F. i de sidste Aar af sit Liv en Samling af sine Skrifter (7 Bd., 1863—66).

Fahlerts, en af de vigtigste Kobber- og Sølvmalme, har staalgraa Farve, Haardheden 3—4 (imellem Kalkspat og Flusspat), Vægtfylden 4,8—5,2 og muslet Brud. Den krystalliserer i det regelrette System, hyppigst i Tetraedre, og er en meget sammensat Svovlforbindelse, der foruden Svovl indeholder Arsenik, Antimon, Kobber, Sølv, Kvægsølv, Jern og Zink i vexlende Mængdeforhold, nemlig 13—55 pCt. Kobber og 0—31 pCt. Sølv. F. findes især paa Gange i Tyskland, Ungarn, England, Amerika, Sverige og Norge.

Fahrenheit, Gabr. Dan., tysk Physiker, f. 14 Maj 1686 i Danzig, levede mest i England og Holland, hvor han ernærede sig som Glasblæser ved Forfærdigelsen af meteorologiske Instrumenter; paa sidstnævnte Sted døde han 16 Sept.

1736. Han var den første, der construerede et nøjagtigt **Thermometer**, først med Vinaand, senere med **Kvægsølv**. Han har især experimenteret med **Vædskers Kogning** og **Frysning**, hvilke Forsøg han har beskrevet i forskjellige Afhandlinger; han har først vist, at Vand kan afkøles betydelig under det normale Frysepunktet uden at blive til Is.

Faible, fr. [fæbel], en Svaghed, svag Side, Forkjærlighed.

Faidherbe, Louis L. C. [fædärb], fransk General, f. 3 Juni 1818, blev 1840 Ingenieurofficer og gjorde Tjeneste i Algérien 1849—52 i Krigen mod Kabylerne. Han sendtes derefter som Oberst til Senegal, var Gouverneur 1854—61 og paa ny 1864—65 og viste sig som en dygtig Administrator, hvorhos han ved en Række Tog fæstnede og udvidede Frankrigs Herredømme, medens han samtidig med Kyndighed beskrev Landets geographiske Forhold i videnskabelige Tidsskrifter. 1863 blev F. Brigadegeneral og var 1865—70 ansat i Algérien, hvor han udgav en Samling numidiske Indskrifter; han kaldtes som Divisionsgeneral tilbage til Frankrig i Nov. 1870 og blev Chef for Nordhæren. Han organiserede Hæren ved Amiens, kæmpede allerede 23 Dec. ved Floden la Hallue og paa ny 2—3 Jan. 1871 ved Bapaume, men blev 19 Jan. aldeles slaaet ved St. Quentin af Goeben. I Juli 1871 valgtes F. til Nationalforsamlingen, men udtraadte allerede i Aug., fordi Flertallets Optræden stred mod hans radicale Grundsætninger. I et Flyveskrift om Hærordningen udtalte F. sig 1871 for almindelig Værnepligt og forkortet Tjenestetid; ogsaa gav F. en Fremstilling af sin Ledelse af Nordhæren. 1879 valgtes F. til Senator og blev 1880 Storkansler for Æreslegionen. F. har forfattet flere Skrifter om Sprogene i Senegal og om Nordafrikas Grave og Indskrifter (»Épigraphie phénicienne«, 1873).

Faidit, Gaucelm [fædi], provençalsk Digter, hvis Virken falder mellem 1190 og 1240, drog rundt omkring som rejsende Spillemand med sin Kjæreste Guillelma, kom siden i Hoftjeneste, hyldede i sine Sange Vicomtesse Maria af Ventadorn, ledsagede Richard I af England paa Korstog og havde efter Traditionen flere Kjærlighedshistorier med fornemme Damer, som alle bedrog ham. Over 60 Sange og Tensons af ham ere bevarede.

Faille, fr. [fāi], et Slags sort, i Flandern vævet Silketøj.

Failly, Pierre Louis Ch. A. [faiji], fransk General, f. 1810, blev 1828 Underlieutenant og var 1830 med paa Toget til Algier, blev 1837 Capitain, 1843 Bataillonschef, 1851 Oberst og 1854 Brigadegeneral, i hvilken Egenskab han udmærkede sig paa Krim i Slaget ved Alma og i de gjentagne Storme paa Sevastopol. Til Løn blev F. 1855 Divisionsgeneral og Adjudant hos Kejseren; han førte 1859 en Division under Niel ved Magenta og Solferino og viste især i det sidste Slag stor Tapperhed. Senere tog han virksom Del i Hærens Reorganisation og Chassepotriflernes Indførelse. I Oct. 1867 sendtes F. med et Hærcorps til Rom for at værne Pavens verdslige Magt imod Garibaldianernes Angreb; han slog disse ved Mentana 3 Nov. og meldte sin Sejer med den Tilføjelse, at „Chassepotgeværet havde gjort Underværker", et Udtryk, der vakte megen Dadel. 1868 blev F. Senator og førte i Krigen 1870 et Hærcorps under Mac Mahon, men viste stor Sløvhed, idet han 6 Aug. i Slaget ved Wörth ikke kom Mac Mahon til Hjælp og 30 Aug. lod sig overraske ved Beaumont; han blev Krigsfange 1 Sept. efter Overgivelsen ved Sedan. Efter Krigen blev F. fjærnet fra Tjenesten.

Fain, Agathon J. Fréd. [fäng], fransk Historiker, f. 1778, ansattes 1795 i Directoriets Secretariat, blev Statssecretær under Consulatet og 1806 Archivsecretær i Kejserens Privatcabinet. Som saadan fulgte F. Napoleon I paa alle hans Felttog og Rejser lige til Tronfrasigelsen 1814, samt i de 100 Dage 1815, blev 1809 Baron og 1813 Cabinetssecretær. Under Restaurationen fjærnedes F. fra sit Embede og udgav 1823—28 flere saakaldte »Manuscrits«, der ere overmaade vigtige for Tidens diplomatiske Historie (»M. de l'an III«, samt for 1812, 1813 og 1814, tils. 6 Bd.). Efter Julirevolutionen 1830 blev F. Cabinetssecretær hos Ludvig Philip og Statsraad; han døde 1836.

Fainéant, fr. [fæneäng], Dagdriver, er Tilnavn for den franske Konge Ludvig V.

Fairbairn, Sir William [fæhrbærn], f. 1789 i Skotland, d. 1874 i England, en af vor Tids mest fremragende Ingenieurer. Ved utrættelig Flid svang han sig fra simpel Arbejder op til Ingenieur og bosatte sig som saadan 1816 i Manchester. Han kastede sig først over Spinderiet og indførte en Mængde Forbedringer i dette, tog derpaa fat paa Jærnskibsbyggeriet og grundlagde, efter at have bygget et af de første Jærnskibe i Manchester 1831, et Skibsværft i Millwall ved London, hvorfra der udgik en Mængde Jærnskibe. 1845 traadte han i Forbindelse med Rob. Stephenson og foretog en Række Undersøgelser over den bedste Tværsnitsform for Rørbroer. Ogsaa med Hensyn til Dampkjedler har han anstillet vigtige Forsøg. 1854 stiftede han The Manchester Steam Users' Association, som har kastet Lys over de forhen saa gaadefulde Dampkjedel-Explosioner og indført væsentlige Forbedringer i Constructionen af Dampkjedler. Han var ogsaa Medstifter af den bekjendte British Association for the Advancement of Science og blev 1869 udnævnt til Baronet.

Fairfax, Thomas, Lord [fæhr], f. 1611, en af de mest fremragende Personligheder i den engelske Borgerkrig under Carl I, i hvilken han af Parlamentet 1642 blev udnævnt først til General for Rytteriet og 1645 i Jarlen af Essex's Sted til Øverstcommanderende over samtlige Parlamentets Tropper, indtil den langt mere energiske Cromwell trængte ham i Baggrunden. Efter at Carl I var bleven udleveret af Skotterne til Parlamentet, søgte F. forgjæves at modsætte sig dettes Overgreb og at redde Kongen, ligesom han 1649 ikke vilde deltage i Dommen over ham. Da Skotterne 1650 havde rejst sig for Carl II, vægrede F. sig ved at modtage Commandoen imod dem, hvilken da blev overdragen til Cromwell. Fra den Tid levede F. som Privatmand. Efter

Cromwells Død stillede F. sig i Dec. 1659 i Spidsen for en Opstand i York og fulgte n. A. med en Deputation til Haag for at tilbyde Carl II den engelske Krone, men trak sig efter Restaurationen atter tilbage til sine Godser og døde der 12 Feb. 1671.

Fair play, eng. [fæhr plæh], „fagert Spil", ærlig Leg, aaben Færd, ridderlig Handlemaade.

Fait accompli, fr. [fæt akkongpli], en Gjerning, der ikke kan gjøres om igjen; fuldbragt Kjendsgjerning.

Fajence [jängse], et Lerfabrikat, simplere end Porcelæn og bedre end simpelt Pottemagerarbejde; men som overhovedet Benævnelserne for de forskjellige Slags Lervarer ere vaklende, saaledes forstaar man ved F. temmelig forskjellige Ting. Den egentlige F. (opkaldt efter Faenza), ogsaa kaldt Majolica (efter Majorca) ell. emailleret F., er meget ældre end Porcelænet, idet man har Efterretninger derom fra det 13de Aarh.; det er en farvet, porøs Masse, dækket med en uigjennemsigtig, i Regelen hvid og tinholdig Glasur. Hertil hører ogsaa Kakler (til Kakkelovne). Denne F. er nu næsten aldeles fortrængt af en Vare, der kaldes snart Stentøj, ligesom de saltglasserede Varer, snart fin F., snart engelsk F. (opfundet af Wedgwood 1759), og som adskiller sig fra den ældre ved en næsten hvid Masse og en klar Glasur, fra Porcelænet derved, at baade Massen og især Glasuren ere letsmeltelige og derfor langt mindre haarde. I Formningen, mest i Gipsformer, efter en Opdrejning paa Pottemagerskiven, og i den dobbelte Brænding, først uden Glasur (Forglødning), siden med Glasur (Blankbrænding), ligne F.- og Porcelænsfabrikationen hinanden; kun fordrer og taaler Blankbrændingen ved F. langt svagere Hede end Forglødningen; omvendt ved Porcelænet. Ved Decorationen er der stor Forskjel: dels decoreres Porcelænet i Regelen uden paa Glasuren, F. hyppigst under den, saa at Indbrændingen sker i Blankilden; dels bruger man simplere Farver og Fremgangsmaader; navnlig benytter man meget Fajencetryk, der bestaar i, at Decorationen i Regelen fra Kobberplader overføres paa Papir med en Farve af et passende Pigment, fint udreven i Linolje, og fra Papiret atter paa F., hvorefter Papiret borttages med Vand, F. glasseres og brændes.

Fajum, Landskab i Mellemægypten, et paa Nilens vestlige Bred s. v. for Kairo liggende Dalføre, der ved Kanalisering fra Nilen er blevet et af Ægyptens frugtbareste Landskaber. Her laa den berømte Labyrinth og den endnu mærkeligere Mørissø, der omtr. 2200 f. Chr. blev gravet for at tjene som Bassin for det fra Nilen afledede Vand, og her dyrkedes særlig Krokodilen, der var helliget Sebek, Localguden i den herværende Hovedby Krokodilopolis. Der dyrkes Korn, Bomuld, Oliven og fortrinlige Frugter, samt i stor Udstrækning Roser, der anvendes til Rosenolje og Rosenvand. Befolkningen lever spredt i Landsbyer. Den vigtigste Plads er Medinet el F., der skal have 12,000 I.

Fakir, arab., egtl. fattig, bruges i Orienten paa samme Maade som det persiske Dervisch for at betegne en Munk.

Fakkebjærg, en Banke paa Sydenden af Langeland, 117 F., med et Fyr af 3dje Orden og 3¼ Mil Lysvidde.

Fakler vare hos de gamle Attribut for flere Guddomme (Artemis, Demeter, Eros, Mænaderne og Pan). De anvendtes baade ved Begravelser og ved Bryllupper; ved disse var det Skik, at en Yngling som Hymen ledsagede Bruden med en F. til hendes nye Hjem. Til Ære for Hephæstos holdtes i det gamle Athen en Fest, der kaldtes Fakkelløbet (λαμπαδοδρομία), hvor den, der skulde sejre i Væddeløbet, maatte bringe sin Fakkel brændende til Maalet. Endnu bruges Fakkeltog, Processioner med brændende Fakler, for at hædre en Mand eller hans Minde.

Fakning, en Maade at løsne korte Haar eller Taver, befri dem for Støv og Knuder og saaledes forberede dem til Spinding eller Filtning, bestaar i at lade en paa en Falbue udspændt Snor dirre i de Haar, der skulle fakkes. Bruges i Hattemagerier, i Indien ogsaa til Bomuld.

Falaise [lähs], Stad i det franske Dep. Calvados, 5 M. s. s. ø. for Caen. 8,000 I. Farverier og Strømpevæverier. I Forstaden Guibray holdes aarlig et betydeligt Marked, og her findes det nu forfaldne Slot, i hvilket Vilhelm Erobreren fødtes 1027. Et Mindesmærke for ham er oprejst her 1851.

Falbe-Hansen, Vigand, f. i Odense 24 Sept. 1841, tog statsvidenskabelig Examen 1867, deltog i den 1869 afholdte Concurrence om et statsvidenskabeligt Professorat og udgav derved sin statistiske Undersøgelse: „Hvilke Forandringer er der siden Amerikas Opdagelse foregaaet i Priserne paa Danmarks væsentligste Frembringelser osv."; han blev 1870 ansat som Fuldmægtig i det statistiske Bureau, hvis Chef han blev 1874, og blev 1877 Professor i Statsøkonomi og Finansvidenskab. Han valgtes 1881 til Folketingsmand for Odense Amts 1ste Kreds, men søgte ikke Gjenvalg 1884. I Forening med Prof. Will. Scharling har han udgivet en omfattende Fremstilling af „Danmarks Statistik" i 5 Dele (Kbhvn. 1878—85).

Falck, Jeremias, polsk Kobberstikker, f. omtr. 1619 i Danzig, d. omtr. 1663, levede mest i Udlandet, dels i Paris, hvor han uddannede sig efter Corn. Bloemaert, dels i Kjøbenhavn, Stockholm, Amsterdam og Hamborg, og vandt Navn som en for sin Tid dygtig Kobberstikker. Blandt hans Stik kunne nævnes Korsfæstelsen efter v. Dyck, Tyge Brahes Portræt m. fl.

Falck, Niels Nicolai, en af Slesvigholsteinismens Grundlæggere, f. 25 Nov. 1784 i Emmerlev i Tønder Amt, i en ren dansk Egn, men aldeles tysk uddannet, tog 1809 juridisk Examen i Kiel og blev 1811 Kontorchef i det slesvigholstenske Cancelli. 1814 var F. udset til Professor i Christiania, men efter Norges Adskillelse blev han i Stedet Professor i Kiel, hvor han sluttede sig nøje til Dahlmann. 1816 fremsatte F. sin Lære i et Skrift, „Das Herzogthum Schleswig und seine Verhältnisse zu Dänemarck und zu dem Herzogthum Holstein", og var en Tid lang juridisk Raadgiver for de ikke-adelige Godsejere, ligesom Dahlmann var det for Ridderskabet. 1832 blev F. taget med blandt de „oplyste Mænd", der skulde raadslaa

om Stændernes Indførelse, og 1836—46 var han kongevalgt Repræsentant for Universitetet i den slesvigske Stænderforsamling, samt dennes Formand siden 1838. F. understøttede 1838 Nis Lorenzens Forslag om dansk Retssprog i Nordslesvig, men støttede ellers det oprørske Parti, især 1842 over for P. H. Lorenzens Optræden. Ogsaa var F. 1846 med at udgive de 9 Kieler-Professorers Modskrift imod det aabne Brev („Das Staats- und Erbrecht des Herz. Schleswig"). 1848 var F. Medlem af Landsforsamlingen, men bekæmpede senere den demokratiske Retning, som fik Overhaand. D. 5 Maj 1850. F. var en lærd Jurist; hans „Handbuch des schlesw.-holst. Privatrechts" (1825—48, 4 Bd. og 1ste H. af 5te Bd.) er et dygtigt Arbejde, men forblev ufuldendt; ogsaa udgav han 1821—40 „Staatsbürgerliches Magazin" og 1829 A. Hojers „Friedrich des IVten Leben".

Falckenstein, Ernst Friedr. Edw. Vogel v., preussisk General, f. 5 Jan. 1797, gik 1813 ind i Hæren som Frivillig og blev allerede i Dec. Lieutenant, vandt n. A. Jærnkorset og Forfremmelse til Premierlieutenant og gav sig efter Krigens Slutning til at studere Krigsvidenskab. 1841 blev F. Major, deltog i Marts 1848 i Gadekampen i Berlin, hvor han blev saaret, og førte senere en Gardebataillon i Krigen mod Danmark. 1855 blev F. Generalmajor og var 1856—58 Directeur i Krigsministeriet. 1864 var F. Wrangels Stabschef i den dansk-tyske Krig og blev 30 Apr. stillet i Spidsen for Nørrejyllands Styrelse indtil Freden; han førte her et haardt og brutalt Soldaterregimente, men vandt megen Ros hos sine Landsmænd, fordi han „viste de trodsige Danskere, at han ikke var til at spøge med". I Juni 1866 fik F. Overbefalingen over Hæren i det vestlige Tyskland, besatte i en Haandevending Hannover og Kurhessen og tvang ved Langensalza de hannoverske Tropper til Overgivelse; han ledede derefter Felttoget mod de indtyske Stater, slog i kort Tid deres Hære gjentagne Gange og besatte hele Landet n. for Main, men blev 19 Juli fjærnet, inden Kampen var helt til Ende, for at gjøre Plads for Kongens Yndling Manteuffel, der skulde have Æren af at slutte Felttoget, og sendtes som Generalgouverneur til Böhmen. Efter Krigen valgtes F., der var bleven en af de mest populære Generaler, til den nordtyske Rigsdag og var blandt dem, der fik Dotationer af Statskassen. 1870 førte F. Commandoen i de nordtyske Kystlande og viste her en lignende Hensynsløshed som 1864, idet han uden videre lod saadanne Mænd fængsle, som han troede kunde blive farlige, selv Medlemmer af den nordtyske Rigsdag (Krüger og Jacoby). 1873 udtraadte F. af Tjenesten og døde 6 Apr. 1885.

Falcōne, Aniello, italiensk Maler, f. 1600 i Neapel, d. 1665 smstds., hørte til Riberas Skole i Neapel, men malede dog fortrinsvis Slagbilleder, som gjorde saa megen Lykke ved deres virkningsfulde og slaaende Anordning, at han fik Tilnavnet »oracolo delle battaglie«. Han var lige saa lidenskabelig i sit personlige Liv som i sin Kunst, tog Del i Masaniellos Oprør og dannede af Venner og Kammerater en Morderskare, som under Navn af »compagnia della morte« havde svoret alle Spaniere Døden. Efter Oprøret levede han dels i Frankrig, dels i Rom. Hans Billeder ere temmelig sjældne.

Falcōne, Cap, Nordvestspidsen af Øen Sardinien.

Falconet, Etienne Maurice [nä], fransk Billedhugger, f. 1716 i Vevey i Schweiz, uddannede sig hos Lemoine i Paris og vandt tidlig Navn ved „Milon fra Kroton, som sønderrives af en Løve". Han blev 1766 af Katharine II kaldet til St. Petersborg for at udføre den kolossale Rytterstatue i Malm af Peter d. store, som opstilledes paa en Klippeblok paa Peterspladsen. F. var en talentfuld Kunstner og en aandfuld Mand, der tillige optraadte som Forfatter. Efter at være falden i Unaade i St. Petersborg, vendte han 1778 tilbage til Paris, hvor han blev Directeur for Kunstakademiet. Han ramtes 1783 af et Slagtilfælde og døde 1791.

Fald kalder man en Bevægelse, under hvilken et Legeme, væsentlig paavirket af Tyngden, nærmer sig Jordens Midtpunkt; det kaldes et frit F., naar ingen anden Kraft end Tyngden virker paa Legemet, og dette vil da komme til at bevæge sig langs den lodrette Linje. Falde Legemerne i Luften, ville nogle falde hurtigere, andre langsommere, dels fordi de i forskjellig Grad bæres af den omgivne Luft (s. Archimedes's Princip), dels fordi de i forskjellig Grad paavirkes af Luftens Modstand imod Bevægelsen; men lader man F. foregaa i et lufttomt Rum, ville alle Legemer falde lige hurtig, hvoraf man kan se, at de alle i lige Grad paavirkes af Tyngden. Da Tyngden stadig virker under Faldet, vil Legemets Hastighed blive større og større, jo længere dets F. har varet, og staa i ligefremt Forhold til Tiden. Ved at falde i et Sekund opnaar et Legeme en Hastighed af omtr. $31\frac{1}{4}$ Fod i Sekundet; falder det 2, 3, 4 Sekunder, vil Hastigheden blive $2 \times 31\frac{1}{4}$, $3 \times 31\frac{1}{4}$, $4 \times 31\frac{1}{4}$ Fod. Den Vej, Legemet ved F. kommer til at gjennemløbe, vil paa Grund heraf voxe i et stærkere Forhold end den forløbne Tid. I ét Sekund vil Legemet falde $15\frac{5}{8}$ Fod, det halve af ovennævnte Tal; i 2 Sekunder falder det $4 \times 15\frac{5}{8}$, i 3 $9 \times 15\frac{5}{8}$, i 4 $16 \times 15\frac{5}{8}$ Fod osv., eller med andre Ord, den gjennemløbne Vej findes ved at multiplicere $15\frac{5}{8}$ Fod med Kvadratet af den forløbne Tid. Heraf ses igjen, at medens et Legeme maa falde $15\frac{5}{8}$ Fod for at opnaa en Hastighed af $31\frac{1}{4}$ Fod, maa det falde fra en 4 ell. 9 Gange saa stor Højde for at opnaa en 2 ell. 3 Gange saa stor Hastighed (s. Atwoods Faldmaskine). F. foregaar ikke ganske med samme Hastighed paa alle Steder af Jorden. Faldhastigheden er størst ved Polerne, mindst ved Ækvator, og tillige aftager den, efter som man fjærner sig fra Jordens Overflade; dog er Forskjellen ubetydelig og kommer kun i Betragtning ved meget nøjagtige Undersøgelser. Paa andre Kloder har F. derimod ganske andre Størrelser; saaledes vil et Legeme paa Maanens Overflade i ét Sekund kun falde lidt over $2\frac{1}{2}$ Fod; men paa Solen vil det falde 443 Fod i et Sekund. — Maa et Legeme under F. følge en vis foreskreven

Vej, f. Ex. rulle ned ad en lige eller krum Skraaning, bliver F. forsinket og det desto mere, jo mindre Skraaningens Hældning er. Naar Skraaningen er lige, lader det sig godtgjøre, at den Tid, Legemet bruger til at gjennemløbe den, er saa mange Gange større end den, det vilde bruge til at falde gjennem den lodrette Højde, som Skraaningens Længde er større end Højden. Hvad enten Skraaningen er lige eller krum, bevor den Hastighed, Legemet opnaar ved F. paa den, ene paa F.s lodrette Højde. Var Legemet faldet langs ad en krum Linje fra et Sted til et andet, som laa 15⅝ Fod lavere, vilde det komme dertil med en Hastighed af 31¼ Fod i Sekundet. Herved er der naturligvis ikke taget Hensyn til Gnidningsmodstanden. — Foregaar F. i Luften, maa man, naar Hastigheden bliver blot nogenlunde stor, tage Hensyn til Luftens Modstand, da denne voxer tillige med Hastigheden, men i et langt stærkere Forhold. Lovene for F. i Luften ere i høj Grad indviklede, men man kan dog se, at der for ethvert Legeme maa gives en Hastighed saa stor, at Luftens Modstand bliver lig med Legemets Vægt, og at Legemet ved sit F. aldrig kan opnaa nogen større Hastighed end denne; Bevægelsen bliver da jævn. Jo større Legemets Overflade og jo mindre dets Vægt er, desto mindre vil denne største Hastighed, det kan opnaa, blive. Herpaa grunder sig **Faldskjærmen**, opfunden 1783 af Le Normand. Den kan nærmest sammenlignes med en stor Regnskjærm, ved hvis Rand der er fæstet Snore, som bære et Sæde til et Menneske. Man kan let gjøre den saa stor, at den udslaaet kun vil opnaa en Hastighed af 10 Fod i Sekundet, naar den tillige skal bære et Menneskes Vægt, en Hastighed, der ikke er større end den, man opnaar ved at springe ned fra en Stol, saa at man ved Hjælp af den med Sikkerhed kan lade sig falde fra store Højder. Højden maa blot ikke være for lille, da saa F. ikke vilde faa Tid til at udfolde sig.

Fald er i Sømandssproget et Stykke Tov, som benyttes til Hejsning af et Sejl eller en Raa. **Falde af**, dreje Skibet bort fra Vindens Retning, det modsatte af at luve op eller komme Vindens Retning nærmere. **Faldereb**, det Sted i Skibets Ræling, hvor Passagen ind og ud af Skibet finder Sted. **Falderebsgaster**, unge Mennesker, almindelig Lærlinge, bestemte til at gjøre Honneur ved Falderebet. **Falderebstove**, Tove befæstede til opstaaende Støtter af Jærn eller Messing eller til en lille Øjebolt i Rælingen, for at man kan holde sig derved, naar man stiger op eller gaar ned af **Falderebstrappen**, der er anbragt uden Bords.

Faldende Syge, f. **Epilepsi**.

Faldnet, et af smækkert Tovværk eller Linegods dannet Net, der udspændes vandret over hele Længden af Skibet for at hindre nedstudte Dele af Rejsningen i at falde ned paa Dækket og kvæste Mandskabet.

Faldskjærm, f. **Fald**. **Faldskjærmsraket**, en Raket, som fører et Blinkfyr, d. e. en haardt presset Masse af en stærkt lysende Krudtsats, som Raketten kaster brændende fra sig, naar den er brændt ud. Blinkfyret er med Snore fæstet til en Faldskjærm af let Tøj, som ligger sammenfoldet i et Hylster i Raketten, men folder sig ud, naar det er frigjort fra denne, og dernæst bringer Blinkfyret til at dale ganske langsomt mod Jorden, kastende sit stærke Lys ud over Terrainet. Man har ogsaa benyttet Faldskjærmsprojectiler, i hvilke Blinkfyret med sin Faldskjærm er indesluttet i et Hylster, der kastes ud af en Morter for efter en vis Tid at springe oppe i Luften og saaledes frigjøre Blinkfyret og dets Skjærm. Faldskjærmsraketter og Projectiler ere blevne brugte i Belejringskrigen til om Natten at belyse Fjendens Batterier og Arbejder for at se, hvad han tager sig for. I den nyere Tid har man i det elektriske Lys faaet et nyt Belysningsmiddel, der frembyder mange Fordele.

Faldsmaal, i det ældre Retssprog d. s. s. Bøde, bruges endnu specielt om den Bøde, der paalægges Vidner, som uden at være hindrede ved lovligt Forfald ikke give Møde i Retten efter at være behørig stævnede.

Faldværk, et Middel til at frembringe nogenlunde stærke Slag; det har en Faldklods, som gaar vel styret lige op og ned, og et Traad, hvormed Klodsen kan løftes til den bestemte Faldhøjde; bruges især til Presning af Blikarbejder, saasom Skaale, Bakker, og til Befæstelse af Knappenaalshoveder.

Faldøxe, f. **Guillotine**.

Falĕrii, Stad i Etrurien, hvis Indbyggere, Falisterne, hørte til det gamle Roms farligste Fjender, indtil de 394 f. Chr. overgav sig til den romerske Feltherre Camillus, efter Sagnet paa Grund af hans ædelmodige Opførsel mod de fornemste Indbyggeres Sønner, hvem deres Lærer havde ført ud i den romerske Lejr. En Opstand, som de forsøgte 293 f. Chr., havde til Følge, at deres Stad blev sløjfet; senere anlagdes her en romersk Koloni, som paa Grund af den faliskiske Junos Dyrkelse fik Navnet »Colonia Junonia Faliscorum«.

Falĕrnus, āger, det falerniske Gebet i Campanien, var i Oldtiden bekjendt for sin udmærkede Vin, **Falernervinen**, der var af lysegul Farve og meget stærk.

Falguière, Jean Alex. Joseph [giæhr], fransk Billedhugger og Maler, f. 1831, er Elev af Jouffroy og vandt 1859 den store Pris, som giver Rejsestipendium til Rom. Blandt hans Billedhuggerarbejder kunne nævnes „Theseus“, Pierre Corneilles og Lamartines Billedstøtter. Siden 1874 har han ogsaa udstillet som Maler, „Bryderne“, „Kain med Abels Lig“ m. fl.

Faliēri, en venezjansk Adelsslægt, som gav Republiken 3 Doger, af hvilke den berømteste er **Marino F.**, f. 1278. Han vandt 1346 en glimrende Sejer over Kong Ludvig d. store af Ungarn ved Zara i Dalmatien, gik derpaa som Republikens Gesandt til Genua og Rom og blev 1354, da han var lige udmærket som Statsmand og Kriger, valgt til Doge. Denne højeste Stilling i Staten beklædte han imidlertid kun et Aar, og den endte brat med en forsmædelig Død. Da Patricieren Michele Steno havde fornærmet Dogens Ægtefælle, og den Straf, Senatet idømte ham, ikke syntes F. at give ham tilstrækkelig Oprejsning, stiftede han for at hævne sig en Sammensværgelse, som gik ud paa i Forbindelse med de

undertrykte og misfornøjede Borgere at styrte det tyranniske Adelsaristokrati, som han hadede, skjønt han selv ved Fødselen hørte dertil. Dagen før Planens Udførelse blev den forraadt af en af Deltagerne; F. blev fængslet og henrettet 17 Apr. 1355. Byron og Delavigne have benyttet Stoffet til Sørgespil og Hoffmann til en fortrinlig Novelle „Doge und Dogaressa" i „Serapionsbrüder".

Falk, en Slægt af Dagrovfuglene, der mindre udmærker sig ved Størrelse, i hvilken Henseende den overgaas af Ørnene, end ved sin overordentlige Styrke og fortrinlige Flugt, der sætter F. i Stand til at slaa ned paa sit Bytte fra Luften eller endog til at gribe det i Flugten. Overnæbet er kort og kraftigt og har bag ved den krogformede Spids en skarp, fremspringende Tak, hvortil svarer et Indsnit i Undernæbet. Vingerne ere lange, smalle og spidse; den anden Svingfjer er den længste og bliver pludselig smallere i nogen Afstand fra Spidsen. Hunnen er betydelig større end Hannen. F.-Slægten er udbredt over hele Jorden, men de største Arter tilhøre den nordlige Halvkugles koldere Egne. De inddeles i de ædle og nædle F. De nædle F., som mindre egne sig til Falkejagt, have kortere Tæer og mindre krumme Kløer end de ædle F. og en lang og bred Hale; de ere desuden i det hele mindre end Ædelfalkene. At gribe en Fugl i Flugten formaa de ikke; de slaa derimod ned paa et siddende Bytte eller jage det, indtil det sætter sig; førend de slaa ned, holde de sig nogle Øjeblikke flagrende i Luften paa det samme Sted. Hertil hører f. Ex. Taarnfalken (Falco tinnunculus). Ædelfalkene have stærkere Tæer med større Baller, skarpere og krummere Kløer, samt en kortere og smallere Hale. De kunne kun bemægtige sig flyvende Fugle, som de støde ned paa ovenfra i skraa Retning; den forfulgte Fugl søger derfor Sikkerhed enten i Græsset eller i et Træ eller ved at stige til Vejrs, stadig søgende at holde sig over F. De vigtigste Ædelfalke ere: 1) Hvidfalken ell. Jagtfalken, Islandsfalken (F. gyrfalco), hvoraf der gives 3 Racer: den grønlandske, der har hjemme i Grønland, Nordamerika og det østlige Sibirien, men om Vinteren besøger Island; den er som ung graabrun, men bliver med Alderen næsten ganske hvid; den islandske, der forekommer i Island, men ogsaa i Grønland og med Alderen kun bliver hvidbroget; og Gejrfalken, der er mindre og har endnu mindre Hvidt, i det nordlige Sverige og Norge. I Danmark forekommer kun af og til enkelte unge Individer; dens Hovedføde er Ryper og Søfugle. 2) Vandrefalk ell. Dueфalken (F. peregrinus), som er udbredt over største Delen af Europa, Asien og Nordamerika, er den Art, der i Europa hyppigst blev anvendt til Falkejagt, hvorimod Hvidfalken er den kostbareste og mest blev søgt af Fyrster og Fornemme. Til de mindre F. høre Lærkefalken (F. subbuteo) og Stenfalken ell. Dværgfalken (F. æsalon). Falkejagten spillede i Middelalderen en stor Rolle i den fornemme Verdens Liv og drives endnu i Asien med Forkjærlighed; foruden Falke, især Ædelfalke, afrettede man ogsaa Høge og navnlig i Asien ogsaa Ørne og Ørnehøge til Jagt, oprindelig vistnok for derved at erholde Fuglevildt, senere mere paa Grund af det interessante Skuespil, som Kampen mellem Falken paa den ene Side og Glenten eller Hejren paa den anden Side frembød. Dens Oprindelse maa søges hos de mongolske Folkeslag paa Centralasiens Stepper; i China existerede den allerede efter en meget stor Maalestok næsten 700 f. Chr.; derfra bredte den sig til Indien og til Occidenten og var allerede midt i det 4de Aarh. e. Chr. bekjendt i Europa. Det var fornemmelig Adelen og Fyrsterne, der drev F., og Falken var ligefrem Symbolet paa fornem Byrd. 13de—17de Aarh. er F.s Glansperiode. Den sidste F. afholdtes i Danmark 1803; endnu drives den af enkelte rige Privatmænd paa de store Heder i Geldern. Falke fangedes især i Island, i Norge og paa Hederne i Nordtyskland og Holland. Man tog enten de unge Fugle i Reden eller fangede de udvoxede ved forskjellige, til Dels meget kunstige Methoder; ogsaa Afretttelsen krævede stor Omhu og Taalmodighed.

Falkenér, den, der afretter Falke til Jagt.

Falk, det forreste Sigtepunkt paa en Kanon, svarende til Kornet paa en Bøsse; F. er anbragt enten oven paa Kanonens Hoved eller paa Riffelkanoner sædvanlig paa en af Tapperne saaledes at Sigtelinjen falder ved Siden af Løbets Axe.

Falk, Joh. Daniel, tysk Forfatter og Philanthrop, f. 1770 i Danzig, som efter en brydsom Ungdom og møjsommelig erhvervet akademisk Uddannelse 1797 til Weimar, hvor han især sluttede sig til Wieland og i nogle Aar udgav en „Taschenbuch" af satirisk Indhold; ogsaa hos Goethe var han ofte Gjæst, og paa sine Samtaler med denne byggede han den livlig skrevne, men ikke meget vederhæftige Bog „Goethe aus näherm persönlichen Umgange dargestellt" (1832, 3dje Opl. 1856). Under den franske Occupation gjorde han sig ved sin forstandige og modige Optræden meget fortjent af Byen, hvorfor han modtog en Statsunderstøttelse; og fra 1813 af ofrede han sig ganske for forladte og forsømte Børns Frelse; han fik til dette Øjemed stiftet et Selskab og senere ved ihærdige Anstrængelser oprettet et Slags Vajsenhus, som endnu bestaar under Navnet „Falksches Institut", og som fremkaldte lignende Anstalter i flere andre tyske Byer. D. 1826. Af hans Skrifter maa fremhæves en Del af hans vittige og bitre, men vel brede og undertiden uklare satiriske Digtninge („Satirische Werke", 7 Bd., 1817), samt det tankerige dramatiske Digt „Prometheus" (1803).

Falk, P. A. Adalbert, preussisk Statsmand, f. 10 Aug. 1827, blev 1853 Generalfiskal og 1862 Appellationsretsraad i Glogau, var 1858—61 Medlem af Underhuset og blev 1867 valgt til den nordtyske Rigsdag, men næste Aar som Gehejmejustitsraad ansat i Justitsministeriet og havde vigtig Del i Udarbejdelsen af Lovforslagene om en ny tysk Retsordning. 22 Jan. 1872 blev F. Kirke- og Undervisningsminister og gjennemførte i de følgende Aar en Række dels preussiske dels fælles tyske Love for at indskrænke Præsteskabets Indflydelse paa Skolevæsenet og hævde Statens Myndighed over for den katholske Kirke. 1876 udvir-

kede F. end videre en ny Synodalordning for den evangeliske Kirke med en Generalsynode, medens hans Planer til en Omordning af Skolevæsenet maatte opgives. Som „Culturkampens" Bærer vakte F. dog saa megen Uvilje imod sig, ikke alene hos det klerikale, men ogsaa hos det conservative Parti, at han i Juli 1879 maatte trække sig tilbage fra Ministeriet. Derimod vedblev han at sidde i Rigsdag og Landdag (valgt siden 1873), indtil han 1882 blev Præsident for Overlandretten i Hamm.

Falke, Joh. Friedr., tysk Culturhistoriker, f. 1823, blev 1855 Secretær og 1859 Conservator ved det germanske Museum i Nürnberg, 1862 Secretær ved Stadsarchivet i Dresden; d. 1876. Han udgav „Zeitschrift für die Culturgeschichte" (4 Bd., 1855—59), hvor han især strev om nationaløkonomiske Forhold; „Geschichte des Handels" (1859—60); „Die Hansa als deutsche See- und Handelsmacht" (1862); „Geschichte des deutschen Zollwesens" (1869), samt flere Skrifter, vedrørende Sachsens Specialhistorie. — **Hans Broder, Jakob F.**, f. 21 Juni 1825, var 1855—58 Conservator ved Museet i Nürnberg, derefter Bibliothekar hos Fyrsten af Liechtenstein i Wien og blev 1865 Custos og 1872 Vicedirecteur for det østerrigske Kunst- og Industrimuseum. Foruden Huset Liechtensteins Historie (3 Bd., 1868—82) har F. særlig givet sig af med Klædedragtens Historie: „Die deutsche Trachten- und Modenwelt" (1858, 2 Bd.), „Zur Kostümgeschichte des Mittelalters" (1861) og „Kostümgeschichte der Kulturvölker" (1882). Desuden syslede F. med Kunsthaandværkernes Historie og udgav „Galerie der Meisterwerke altdeutscher Holzschneidekunst" (1857—61), „Geschichte des modernen Geschmacks" (1866), „Die Kunst im Hause" (1873, 5te Opl. 1883) og „Aesthetik des Kunstgewerbes" (1884, paa Dansk ved C. Nyrop).

Falkenberg, Stabelstad i Halland paa højre Side af Ätran, nær ved dens Udløb i Kattegattet, c. 5 M. (42 Kilom.) fra Halmstad. Bankkontor, Sparebank, Udførsel af Trævarer og Korn, samt af røget Lax fra Egnens Laxfiskerier. 1,729 I. (1883). F.s Slot, der var et af de 3 Slotte, som Hert. Valdemar af Sønderjylland i sin Haandfæstning forbeholdt sig, omtales allerede fra Beg. af det 14de Aarh. Byen, som under Syvaarskrigen blev brændt af Svenskerne, mistede 1578 sine Privilegier og blev det følg. Aar beskattet som Bondeby, men fik allerede 1582 sine Kjøbstadrettigheder igjen. Dog er Handelen først i de sidste Aar bleven af nogen større Vigtighed, da 1863 en ny Havn blev færdig og F. 28 Dec. 1866 fik Stabelret. Efter F. benævnes stundum det Slag, som 1565 stod ved Byen Axtorna, og som sædvanlig kaldes Slaget ved Svarterå (s. d. A.).

Falkengren, Christoff., f. 1722, d. 1789, Søn af Admiral Abrah. F., blev Lieutenant i den svenske Marine i sit 21de Aar. Efter at være indtraadt i fransk Tjeneste blev han, kun 24 Aar gl., Chef for en Fregat paa 32 Kanoner, med hvilken han havde en 7 Timers Kamp mod et engelsk Krigsskib paa 70 Kanoner, der endte med, at F. maatte overgive sig; men som Tegn paa det Mod og den Dygtighed, han ved denne Lejlighed havde lagt for Dagen, skjænkede Ludvig XV ham en Æressabel og udnævnte ham til Fregatcapitain. 1748 vendte han atter tilbage til Sverige og sendtes paa et Tog mod Marokko, blev forfremmet til Chef for Galejflaaden og udnævnt til Viceadmiral, Rigsraad, Præsident i Admiralitetscollegiet og Friherre.

Falkenskjold, Seneca Otto, f. 15 Apr. 1738 i Slagelse, af en Familie, som, førend den (1716) blev adlet, hed Dyssel, var i Syvaarskrigen i fransk, senere i dansk og en Tid lang i russisk Krigstjeneste, hvori han deltog i Felttogene 1769—70 mod Tyrkerne og avancerede til Oberst, blev ved sin Tilbagekomst til Kjøbenhavn i Febr. 1771 Oberst for det danske Livregiment, ligesom han tidligere var bleven Kammerherre, kom i venskabeligt Forhold til Struensee og blev ogsaa indviklet i hans Fald. Efter at være fængslet samtidig med ham 17 Jan. 1772 blev han, uden at der var fældet nogen egentlig Dom over ham, bragt til Munkholmen, men løsladt 1776 mod Forpligtelse til at tage Ophold i Udlandet med en aarlig Pension, forfremmedes 1788 til Generalmajor og d. 30 Sept. 1820 i Lausanne. Hans »Mémoires«, der ogsaa omhandle Katastrophen 1772, ere udkomne i Paris 1826 og oversatte paa Dansk 1847.

Falkenstein, Stad i Konger. Sachsen, 2 M. ø. for Plauen. 6,000 I. Bomuldsindustri, navnlig smukke Gardinstoffer. Bjærgværksdrift paa Tin og Jærn.

Falkensten, Herregaard i Norge, smukt liggende ved Christianiafjorden mellem Horten og Holmestrand, ved den fra Borrevandet rindende Elv. F. var i det 17de Aarh. adelig Sædegaard i den danske Familie Langes Besiddelse.

Falkenters, en Snirkel anbragt paa Enden ef en Stage for hermed at kunne tage Kardusen eller Forladningen ud af en Kanon.

Falkirk [fāāhl], Stad i Stirling-Shire i Skotland ved Floden Carron, 2 M. s. ø. for Stirling. 3,000 I. Storartede Kvægmarkeder. Ved F. stod et Slag 22 Juli 1298, i hvilket den engelske Konge Edvard I overvandt Skotterne, og Prætendenten Carl Edvard sejrede her 17 Jan. 1746 over en engelsk Hær.

Falklandsøerne [fāāhk] ell. Malouinerne, en Gruppe af 2 store og en Mængde smaa Øer i den sydlige Del af Atlanterhavet ø. for Mogalhaësstrædet. 227 □ M. med 1,550 I. (1881). De to Hovedøer, Øst- og Vest-F., skilles ved det 11 M. lange og $\frac{1}{2}$—4 M. brede F.s Sund og ere bjærgfulde (indt. 2,000 F.) med stejle og høje Klippekyster. Klimaet er tempereret med fremherskende vestlige Vinde og hyppige Storme, navnlig i Jan.—Marts. Træer findes ikke paa Øerne, men derimod yppig Græsvæxt, flere Lyngplanter og langs Kysterne en stor Masse Sodaplanter. Europæiske Haveurter trives godt, men Hvede modnes ikke. De her indførte europæiske Husdyr trives meget godt og have formeret sig saa stærkt, at der nu findes vildt Kvæg i Tusendvis. Af oprindelige Dyr forekomme Ulve, Ræve, Kaniner, Falke, Edderfugle og Ænder. Havet er rigt paa Skaldyr og Sælhunde. — F. bleve opdagede 1592 af John Davis og efter ham først kaldte Davisøerne; senere gjennemsejlede

Englænderen John Strong Sundet mellem Hovedøerne, som han kaldte F.s Sund, og dette Navn har derefter vundet Hævd for hele Øgruppen. Navnet M. skriver sig fra franske Søfarere fra St. Malo, som i Begyndelsen af dette Aarh. hyppig færdedes her. Bougainville anlagde endog 1764 Kolonien Conti ell. Port Louis paa Øst-F., men hverken denne eller senere paafulgte engelske og spanske Nedsættelser fik nogen Varighed. 1833 tog Englænderne Øerne i Besiddelse som herreløse; de have siden 1846 en Gouverneur her og en lille Besætning. Øernes største Betydning er at tjene som Nødhavn i det stormfulde Hav, der omgiver dem.

Falkonet [nētt] og **Falkōn**, forældede Betegnelser for Metalkanoner af meget smaa Kalibre, f. Ex. 2pds., 1pds. og endnu mindre. De benyttedes tidligere om Bord i Krigsskibene og hvilede enten med deres Tapper i en Gaffel, som befæstedes til et paa Rælingen anbragt Beslag, eller ophængtes i Tove, der hang ned fra Toppen af Fastestangen, og betjentes fra Mærset.

Falköping [fāhltjø], gammel Landstad i Vestergötland, Skaraborgs Län, i Sverige. Bankkontor, Sparebank; livlig Handel med Korn. 2,669 J. (1883). Nær ved F. støder den søndre Statsjærnbane sammen med den vestre. F. ligger paa en Højslette, som strækker sig fra Byen til alle Sider, og som paa Grund af sin Skovløshed fra gammel Tid kaldes F a l b y g d e n ell. F a l a n. Paa denne, i Vartofta Herred, stod St. Matthiæ Dag, 24 Febr. 1389, i Nærheden af Asle, c. 1¼ M. ø. for F., det Slag, som sikrede Margrete Besiddelsen af Nordens tre Kroner, idet hendes Tropper, anførte af Henrik Parrov, slog Kong Albrechts Hær, hvis Hovedstyrke bestod af Ryttere. Kongen selv tillige med hans Søn Erik og flere tyske Herrer blev tagen til Fange paa Flugten.

Fallāti, Johannes, f. 1809 i Hamborg, blev 1842 Professor i politisk Historie og Statistik i Tübingen, 1848 Medlem af de württembergske Kamre og af Nationalsamlingen i Frankfurt, i hvilken han hørte til venstre Centrum. F. har især beskæftiget sig med Statistikens Theori og skrev en „Einleitung in die Wissenschaft der Statistik“ (1843). Han døde 1855.

Falle, en Laaserigel, der falder i af sig selv og kan oplukkes fra begge Sider uden Nøgle; **Fallelaas**, en Laas med F., selv om den tillige indeholder en anden Rigel. Man har hævende (stigende) og skydende F. Den hævende F. er en enarmet Vægtstang; det er den fra Landsbydøre bekjendte Klinke, der aabnes ved et Tryk. Den skydende F. kjendes fra næsten alle Kjøbstaddøre; den aabnes ved Omdrejningen af et Haandgreb eller ved et Tryk paa Rigelhovedet, som paa en Smæklaas; den lukkes ved en Fjeder, der stedse søger at trykke den udad.

Fallēre, at faa sit Bo overgivet til Skiftebehandling som utilstrækkeligt til Creditorernes Tilfredsstillelse; s. **Concurs**. Efter forskjellige Lovgivninger er det med Hensyn til retslige Virkninger af saadan **Fallit** ell. **Fallissement** fastsat, at denne for Handlendes Vedkommende skal anses som indtraadt i det Øjeblik, de have standset deres Betalinger eller ere factisk insolvente, selv om Boet endnu ikke er overgivet til Skiftebehandling.

Fallersleben, Hoffmann v., s. **Hoffmann**.

Fallesen, Morten Edvard, f. i Kjøbenhavn 29 Jan. 1817, blev 1842 Lieutenant og 1852 Capitain i Artilleriet, deltog med Dygtighed i begge de slesvigske Krige, udnævntes 1867 til Oberst i Forstærkningen og blev Commandant over Bornholms Væbning. F. var 1859—69 Medlem af Folketinget og 1874—82 af Landstinget, hvor han gjorde sig bemærket som god Taler og ved sin Interesse for Kunst og andre beslægtede Spørgsmaal. Efter at være bleven udnævnt til Kammerherre overtog han fra 1 Sept. 1876 Posten som Chef for det kgl. Theater og Capel og har i denne Stilling virket med ikke ringe Energi.

Fallit, s. **Fallere**.

Fallmerayer, Philip Jak., tysk Historiker, f. 10 Dec. 1791 i Tirol, Bondesøn, var oprindelig bestemt til Præst, men da Opstanden udbrød 1809, flygtede F. til Salzburg og studerede her Sprog og Historie. 1813—15 deltog F. i Frihedskrigen som bayersk Lieutenant; han blev 1818 Lærer ved Gymnasiet i Augsburg og 1826 Professor i Landshut. 1830 udgav F. 1ste Del af sin „Halvøen Moreas Historie i Middelalderen“, hvori han fremsatte den Paastand, at Grækerne i Middelalderen blandedes saa stærkt med Slaver, Albanesere o. a., at Nygrækerne kun højst uegentlig kunne regnes for rette Ætlinger af de gamle Grækere, en Paastand, der vakte megen Strid blandt de lærde og paadrog F. Kong Ludvigs Uvilje. 1836 udkom 2den Del af F.s Hovedværk og 1857—60 „Das albanesische Element in Griechenland“. 1831 skrev F. „Kejserdømmet Trapezunts Historie“ og gik derefter med den russiske General Ostermann-Tolstoj paa en 3 Aars Rejse til Ægypten, Forasien og Tyrkiet; han blev afsat 1836 og levede først et Par Aar hos Ostermann-Tolstoj i Genf, rejste 1840—42 paa ny til Østerland og udgav som Frugt heraf sine „Fragmente aus dem Orient“ (1845, 2 Bd., ny Udg. 1876), gjennemrejste 1847 det hellige Land og skrev senere Afhandlinger om Golgatha og den hellige Grav. 1848 blev F. Medlem af den tyske Nationalforsamling i Frankfurt, hvor han hørte til de radicale; han gik i Juni 1849 med den sidste Rest til Stuttgart og maatte derefter flygte til Schweiz. 1850 vendte F. tilbage til München og døde 26 Apr. 1861. Hans samlede Skrifter udkom 1861 i 3 Bd.

Falloux, Alfred Fred. Pierre [lū], Greve, fransk Politiker, f. 1811 i Angers af en Kjøbmandsslægt, der blev adlet under Restaurationen for sin Iver for Kongedømmet og i Oct. 1830 fik Grevepatent. F. gjorde sig først bekjendt ved to Skrifter, der viste hans reactionære og klerikale Retning, nemlig „Ludvig XVI.s Historie“ (1840) og „Pave Pius V“ (1844). 1846 blev han Deputeret, hørte til den legitimistiske Opposition og hævdede ivrig den saakaldte Undervisningsfrihed, d. e. Gejstlighedens Ret til at holde Skoler uden at staa under Statens Tilsyn. 1848 valgtes F. til Nationalforsamlingen og viste 15 Maj stort Mod i at organisere Modstanden imod den socialistiske Bevægelse, hvorpaa han som Ord-

fører for Udvalget om Nationalværkstederne tilraadede deres øjeblikkelige Opløsning. Han hørte til yderste Højre, var med til at anerkjende Cavaignacs Fortjenester af Fædrelandet, men vilde ikke understøtte hans Valg til Præsident. 20 Dec. 1848 blev F. Undervisningsminister indtil 30 Oct. 1849, var meget ivrig for Toget til Rom og udarbejdede et Lovudkast om Undervisningen, der gav Præsteskabet stor Indflydelse paa Skolevæsenet og blev Grundlag for Loven 1850. Som Medlem af Nationalforsamlingen forsvarede F. de klerikale Interesser, men trak sig efter Statscoupet i Dec. 1851 tilbage til sine Godser, hvor han med Iver og Dygtighed hengav sig til Landvæsenet og til literære Sysler. I flere Flyveskrifter og Bladartikler drøftede han det italienske Enhedsspørgsmaal og Pavens verdslige Magt; han tog 1867 Del i den katholske Congres i Mecheln og forsvarede her den pavelige »Syllabus«, men kunde hverken 1869 eller 1870 opnaa Valg. Efter Kejserdømmets Fald arbejdede F. med stor Iver for at forene Legitimister og Orléanister, samt raadede 1872 Greven af Chambord til at anerkjende den trefarvede Fane, hvorved han skilte sig fra mange af sine Partifæller.

Fall-River [faahl rivver], Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, 10 M. s. for Boston. 49,000 I. (1880). Uld- og Bomuldsmanufakturer, Vogdugs- og Maskinfabriker. God Havn.

Falmouth [fäälmudh], Stad i Cornwall-Shire i England, ved Kanalen, 10 M. v. s. v. for Plymouth. 6,000 I. God Havn. Dampskibsforbindelse med Lissabon og Vestindien. Betydeligt Fiskeri.

Falöppia, Gabr., udmærket ital. Anatom, der ved en Mængde store Opdagelser bidrog meget til Anatomiens Gjenfødelse i det 16de Aarh. Han var f. 1523 i Modena, blev allerede 24 Aar gl. Prof. i Anatomi i Ferrara, derpaa i Pisa og til sidst i Padua, hvor han døde 1562.

Fals, hos Bogbinderne Arkets Foldning. Hos Snedkerne er F. en Ansats ell. pludselig Fortyndelse paa en Træflade ud til en Kant; den dannes lettest med en **Falshøvl**, der kan betragtes som en Simshøvl med to Anslag, hvoraf det ene bestemmer F.s Dybde, det andet dens Bredde. Analogt hermed kaldes F. en pludselig cylindrisk Nedbrejning for Enden paa runde Gjenstande, naar den bruges til Lukkelse; man siger saaledes, at en rund Daase passer til sit Laag med en F. Hos Blikkenslagerne er F. en Forbindelse af to Blikplader eller de to Rande af ēn ved Ombøjning. Man har liggende F., der ere bøjede ned langs Pladerne, og staaende F., der danne ophøjede Ribber; begge kunne atter være enkelte eller dobbelte efter Antallet af Ombøjninger. Man har ogsaa runde F., især til Zinktage. F. dannes efter Omstændighederne paa Kanten af en Ambolt med en bredkjæftet **Falsetang**, en endnu bredere Tækketang, et eget **Falsejærn**, et Omslagjærn o. fl. ell. paa Maskine.

Falsen, dansk-norsk Slægt, indflyttet i Norge med Christian Magnus de F., f. 1719, d. 1799, Præsident i Overhofretten i Christiania, der blev adlet 1758. Hans Søn, **Enevold de F.**, f. 1755 i Kjøbenhavn, valgte ligesom sin Fader den juridiske Vej og beklædte fra 1777 til sin Død forskjellige høje Dommerembeder (1777 Assessor, 1788 Justitiarius ved Overhofretten i Christiania, 1789 Lagmand i Stegen i Nordland, 1791 Assessor i Højesteret og 1802 Justitiarius i Stiftsoverretten i Christiania). 1807 blev han i Forening med Prins Christian August, Stiftamtmand Moltke og senere Statsraad Rosenkrantz Medlem af den midlertidige Regeringscommission, som under Krigen med Sverige og England fik det vanskelige Hverv at lede Norges særlige Anliggender. Han holdt sig i denne Stilling nær til Prins Christian August, saa at han med ham deltog i den vigtige Beslutning, at den norske Hær efter at have tilbagedrevet det svenske Angreb ikke skulde forfølge Fjenden ind i Sverige, hvortil der fra den danske Regering var kommet Ordre. Men kun 53 Aar gl. var F. allerede en svækket Olding, der længe havde lidt af Svimmelhed og et Mismod, der grænsede til Aandsforvirring. 16 Nov. 1808 forlod han i en storm- og regnfuld Aften Christianias Privattheater, som han saa ofte med sin Muse havde opmuntret, og hvis fornemste Opretholder han stadig havde været, og hans forvildede Skridt ledebes til Fjorden, i hvilken man Dagen efter fandt hans Lig. F. var ligesom saa mange af sine Samtidige gjennemtrængt af den franske Culturs Indflydelse og en varm Tilhænger af dens store Frihedsideer. Derom vidne hans Afhandlinger om Slaveri (1796) og om Frihed (1802). Han var ogsaa under sit Ophold i Kjøbenhavn en Ven af P. A. Heiberg og Malte Bruun, hvilken Forbindelse dog endte med Uvenskab. 1808 udgav han „Budstikken“, hvis veltalende og patriotiske Krigsbulletiner gjorde stort Indtryk. F.s meste Fritid var dog helliget Digtekunsten, især Theatret; han bearbejdede mange Dramaer og Lystspil for Theatret og forfattede selv flere saadanne, af hvilke „Dragedukken“ (1797) er mest bekjendt. — **Christian Magnus F.**, Søn af den foreg., f. 14 Sept. 1782 i Oslo, blev 1802 jur. Candidat, 1807 Højsteretsadvocat og havde da Lejlighed til som Capitain i Studentercorpset at deltage i Kjøbenhavns Forsvar. Da han 1808 blev Sorenskriver i Follo og bosatte sig nær ved Christiania paa Gaarden Bollebæk, aabnedes en endnu større Virkekreds for hans Talenter og Fædrelandssind. Thi ligesom han fra sin Fader havde modtaget Kjærligheden til Frihed og Fædreland og tillige det ildfulde Sind til at gjennemføre Ideerne, saaledes arvede han ogsaa ved dennes Død en Anseelse, der allerede i tredje Slægtled knyttede hans Navn til Norges Hovedstad. F. tjente nu som Capitain i Grev Wedels Fricorps mod Svenskerne. Fornemmelig var det efter Freden i Kiel 1814, da Prins Christian Frederik (siden Danmarks Konge Christian VIII) optraadte som Norges Regent, at F. blev den kraftigste Talsmand og mest ansete Høvding for det Parti, som i Oprettelsen af en constitutionel Regering under den danske Tronarving som Konge saa Norges Frelse. Efter at F. for sine ligesindede Venner, som Prof. Sverdrup, allerede 15 Febr. havde foredraget et foreløbigt Udkast til en Constitution

for Norge, udgav han det, noget bearbejdet, i Trykken i Forening med Regentens Privatsecretær (Lector) J. G. Adler. Det er bekjendt, at dette Udkast i alle sine væsentligste Ejendommeligheder (indirecte Valg, suspensivt Veto osv.) er laant fra den franske Constitution af 1791. Da F. i den kort Tid efter sammentraadte Rigsforsamling paa Eidsvold blev Formand i dens Constitutionscomité og oftere tillige selve Forsamlingens Præsident, og da dennes Majoritet hyldede hans Anskuelser om Fædrelandets Stilling, kan man med Sikkerhed nævne ham som dens egentlige Leder og Høvding. Det F.-Adlerske Udkast blev da ogsaa naturlig Grundlaget for den paa Eidsvold 17 Maj underskrevne Grundlov. F. var Prins Christian Frederiks varmeste Tilhænger og Fortrolige, og ligesom denne stolede han mindre paa Vaabenmagt end paa diplomatiske Underhandlinger til Udførelsen af Prinsens Planer. I disse giver F. et mærkeligt Indblik i et Skrift, han udgav før Fiendtlighedernes Udbrud, dat. 4 Juni 1814, under Titel: „Hvad har Norge at haabe, hvad har det at frygte af en Forbindelse med Sverige, og under hvilke Betingelser kan denne Forening være ønskelig"? Han udtaler heri intet Nationalhad mod Svenskerne eller nogen Uvilje imod en skandinavisk Forening i og for sig. Tvært imod foreslaar han til Stridens Løsning, at Carl XIII skulde adoptere Christian Frederik, Norges Konge og Danmarks Tronarving, som sin Søn; og i et i Maj 1817 mod Wergeland udgivet Skrift siger F., „at han delte det paa Eidsvold af en anden Repræsentant udtalte Ønske, at hele Norden maate blive forenet". Derimod fralægger han sig al Stræben efter at forny Forbindelsen med Danmark alene. Krigens Udfald kuldkastede alle F.s Planer. Allerede 13 Aug. maatte han i Moss med sin Konge deltage i de Underhandlinger med den svenske Kronprins, som endte med, at Norges Konge Dagen efter maatte frasige sig Regeringen. F. lod sig nu 26 Aug. af det regerende norske Statsraad udnævne til Amtmand over Nordre-Bergenhus Amt. Derved undgik han at blive Medlem af det overordentlige Storting, som 4 Nov. besluttede Foreningen med Sverige. Derimod var han 1815—16 Stortingsmand for Nordre-Bergenhus Amt, skjønt boende i Bergen; hans Virksomhed paa dette Storting formindskedes derved, at han to Gange maatte hjemforloves formedelst Sygdom. Til Stortinget 1818 mødte F. atter som Repræsentant for Nordre-Bergenhus, men blev afvist, fordi Majoriteten nu med Strænghed fastholdt den Fortolkning af Grundloven, at Valgene skulde være bundne til Bostedet. Det var dog ingenlunde, fordi F. savnede Popularitet i Bergen, at han havde ladet sig udkaare fra Landet. 1820 blev han nemlig første Valgmand og første Repræsentant i Bergen og mødte som saadan paa Stortinget. Men nu var hans hele personlige Stilling bleven forandret. Han havde nærmet sig Regeringen og støttede denne i Spørgsmaalet om Norges Deltagelse i den dansk-norske Statsgjæld; han var tillige kommen i personlige Trætter med flere af Stortingets mest ansete Ledere. Alligevel vil det være umuligt af hans offentlige Handlinger at bevise et saa vidtgaaende Meningsskifte, som Samtiden bebrejdede ham. Han foreslog 1821, at Norges Navn paa norske Mønter og i Love skulde nævnes foran Sverige, at Rigsretten og Højesteret skulde votere for aabne Døre, hvilke Forslag strax henlagdes, ligesom samtlige hans Constitutionsforslag (deriblandt det om Statsraadernes Adgang til Tingets Debatter) forkastedes 1824. I en endnu misligere Stilling kom F. til den hele Embedsstand ved at modtage det 2 Marts 1822 oprettede Generalprocureurembede, hvis Indehaver skulde udøve en Control lig den svenske Justitie-Ombudsmand. Men Stortinget indgik 6 Aug. 1824 til Kongen med en Adresse om, at Generalprocureurposten snarest mulig maatte afskaffes. Under saadanne Forhold ombyttede F. den allerede det følg. A. (1825) med Stiftamtmandsembedet i Bergen og fik aldrig nogen Eftermand som Generalprocureur. 1827 blev F. Justitiarius i Højesteret og snart efter Medlem af Lovcommissionen efter Statsraad Chr. Krohgs Død. Men hans Helbred var nu saa nedbrudt, at hans Liv indtil hans Dødsdag 13 Jan. 1830 kun var en eneste Sygdom. I Forbindelse med F.s indflydelsesrige politiske Virksomhed stod Udgivelsen af en Mængde polemiske Skrifter (Forsvar for Odelsretten, for Overholdelsen af Eidsvoldgarantien, for Pengesedlerne, for den skriftlige Procesmaade, for den danske Styrelse i Norge) imod tre af den Tids skarpeste Penne: Capit. Mariboe, Morgenstjerne og Provst Wergeland. Han fik ogsaa Tid til at udarbejde udførlige historiske Skrifter: „Einar Tambeskjælver" (1815), „Fortidens Geographi" (1819), „Beskrivelse over Norge" (1821), „Norges Historie" (4 Dele, 1823—24). I flere Aar udgav han i Forening med Rein og Foss „Den norske Tilskuer". — Hans yngre Broder, **Carl Valentin F.**, f. 27 Maj 1787, blev juridisk Candidat 1806, gjorde Tjeneste i forskjellige juridiske Stillinger, indtil han 1814 blev By- og Raadstueskriver i Throndhjem, 1822 Byfoged smst., 1826 Sorenskriver i Eker, 1839 Amtmand i Bratsberg og 1846 Stiftamtmand i Christianssand; han deltog ligeledes paa en fremragende Maade i det politiske Liv i Norge i den første Halvdel af dette Aarhundrede. Efter at han 1818, 1821 og 1822 var mødt paa Stortinget som Repræsentant for Throndhjem og allerede 1821 var bleven Præsident i Lagtinget, deltog han 1830—48 i Stortingets Forhandlinger og valgtes hver Gang til Præsident enten i Stortinget eller i Odelstinget. 1841—44 var han Medlem af den første Unionscomité. Han døde 14 Apr. 1852. — **Johan Collet F.**, de foregaaendes Brodersøn, f. 9 Sept. 1817, juridisk Candidat 1841, derefter Sagfører paa forskjellige Steder i Norge indtil 1861, da han blev Amtmand i Nordre-Bergenhus, mødte 1859 paa Stortinget som Repræsentant for Drammen og deltog senere i Stortingene 1865—66 og 1868—69. Han sluttede sig her til Regeringspartiet og udnævntes 26 Nov. 1869 til Statsraad og Chef for Justitsdepartementet, som han vedblev at bestyre til sin pludselige Død 2 Sept. 1879.

Falset [sĕtt], it. falsetto, Fistel ell. Hals-

stemme (tysk Kopfstimme) ere Udtryk, som ere Gjenstand for forskjellige Forvexlinger og næppe lade sig bestemt definere. De bruges alle til at betegne en partiel Anvendelse af Stemmebaandene, hvorved Menneskestemmen bliver i Stand til at frembringe højere Toner af en tyndere, fløjteagtig Klang, der overskride det naturlige Omfang, og som ikke i samme Grad som Brysttonerne kunne udvikle de forskjellige Styrkegrader. Falsetsangere, Falsettister, anvendtes i Middelalderen, da Kvinder ikke maatte medvirke i de katholske Kirkers Sangchor, til at udføre Sopran- og Altpartierne.

Falsk (lat. Falsum), i streng Forstand Eftergjørelse eller Forvanskning af legemlige Gjenstande, der ere bestemte til at tjene som Bevis i Retsforhold, saasom Documenter, Penge og Pengerepræsentativer. I mere udvidet Forstand bruges F. dog ofte til overhovedet at betegne saadanne Forbrydelser, som begaas ved at give legemlige Ting Skin af at være noget andet end det, de i Virkeligheden ere.

Falske Bay, en Havbugt paa Afrikas Sydkyst mellem det gode Haabs Forbjærg mod V. og Cap Hangklip mod Ø.

Falske Blakke, Betegnelse for et falsk Menneske, kommer af Blak, der forekommer hos Saxo (»Blacco«) og i Kæmpeviserne (som Tilnavn, oldn. blakkr, blakket) om den utro Tjener, der forraadte Knud d. hellige til Bønderne; deraf udlede nogle Talemaaden „ride paa Blaks Hest“, vise svigagtig Adfærd.

Fälso-bordône, it., d. s. s. Faux-bourdon.

Falstaff, John, Shakspeares genialeste komiske Figur, der i »King Henry IV« optræder som Prinsen af Wales's (Henrik V.s) stadige Svirebroder og Deltager i gale Streger. Paa Dronn. Elisabeths Forlangende indførte Shakspeare ham i »The merry women of Windsor«, men de førstnævnte Stykkers komiske Partier ere hans rette Tumleplads. Han er temmelig gammel, umaadelig tyk („en Jordklode af synbige Fastlande“); hans Maal er at æde og drikke enten paa Borg eller ved Hjælp af andres Pung, som han, naar Lejlighed gives, ikke gjør sig Samvittighed af at liste ud af Vedkommendes Lomme. Han lyver og praler i stor Stil, men ved altid i Fred og Krig at hytte sin Krop. Ogsaa vil han gjærne spille den uimodstaaelige lige over for Kvinder. Men hans uudslukkelige gode Humeur, hans Selvironi, hans vaagnende, svage Samvittighedsskrupler, med hvilke han selv gjør Løjer, og endelig den Omstændighed, at han er saa vel kjendt i sin Kreds, at han derved hindres i at gjøre ondartede Kjæltringestreger, gjør ham elskværdig og hjemfalden alene til Latter. Den virkelige John F. skal have været en Ridder, der udmærkede sig i Slaget ved Azincourt, blev Statholder i Anjou og Maine, Hosebaandsridder osv. Shakspeare skal have benyttet hans Navn, fordi han først havde paadraget sig en samtidig Adelsfamilies Vrede ved at bruge dens Navn (Oldcastle) for sin komiske Figur

Falster, en af de større danske Øer i Østersøen, ligger s. for Sjælland, fra hvilken den skilles ved Vordingborgbugten, ligesom fra Møen ved Grønsund og fra Laaland ved Guldborgsund. Den er 6¼ M. lang, ¼—3¼ M. bred med et Areal af 8¼ □ M. og 31,445 I. (1880), hvoraf 6,069 i Kjøbstæderne Nykjøbing og Stubbekjøbing. Dens Form er en Trekant med Toppunktet mod S., hvor den ender i en lang Kile, der indeholder det nu for største Delen udtørrede Bøtønor, og hvis Spidse Gjedserodde kun er 5 M. fra den nærmeste Kyst af Pommern og Mecklenburg og mod S. Ø. udsender det 1 M. lange Gjedserrev. Landet, der i det hele er fladt, er højest mod N. og N. Ø. uden dog at naa 140 F. Østkysten er mod N. skovbevoxet og falder fra c. 40 F.s Højde temmelig brat mod Havet. Vestkysten, der ligesom den flade Nordkyst er indskaaren i flere Bugter, hæver sig paa flere Punkter, navnlig mod S., op til 70 F. Jordbunden, der næsten overalt er meget frugtbar, bestaar fornemmelig af Ler, mod N. og N. Ø. blandet med Sand; omtr. ⅙ af Arealet er skovbevoxet. F. udgjør tillige med Laaland og nogle mindre Øer Laaland-F.s Stift og Maribo Amt, danner i gejstlig Henseende 2 Herreder i ét Provsti og i jurisdictionel Henseende 2 Kjøbsteds- og 3 Landjurisdictioner. En Jærnbane fører fra Orehoved paa Nordkysten til Nykjøbing, og der arbejdes paa en Fortsættelse mod S. for at opnaa en kortere Forbindelse med Nordtyskland. Fra Nykjøbing fører en Jærnbanebro over Guldborgsund. — Som den danske Provins, der laa Venden nærmest, var F. i den tidligere Del af Middelalderen især udsat for Angreb af de vilde Hedninger, der beboede hine Lande; under Danmarks Krige med disse Fjender skulle Falstringerne oftere have vist tvetydigt Forhold. Valdemar Sejers yngste Søn Christoffer var „Herre af Laaland og F.“, inden han 1252 blev Konge, og i Rigets Opløsningsperiode under Christoffer II var Øen i nogen Tid i den holstenske Greve Johans Hænder. I det 17de og en Del af det 18de Aarh. var næsten hele Øen Krongjendom, da Frederik II.s Enke Sophie af Mecklenburg havde valgt Nykjøbing Slot til sit Opholdssted og efterhaanden sammenkjøbte de herværende Godser. Af det falsterske Krongods oprettedes senere et af Landets 12 Rytterdistricter; men ved Rytterggodsets Salg 1766 er det gaaet over i privat Eje.

Falster, Christian, dansk Digter og Philolog, f. 1 Jan. 1690 i Branderslev paa Laaland, hvor hans Fader var Præst. 1708 blev han dimitteret til Kjøbenhavns Universitet fra Nykjøbing lærde Skole, hvorved han allerede Aaret efter ansattes som Hører og Cantor. Skjønt han tidlig var bestemt til den gejstlige Stand, ofrede han sig nu helt til sit Yndlingsfag Philologien, blev 1712 Conrector og 1722 Rector ved Ribe latinske Skole. I denne Stilling virkede han med sjælden Iver og Dygtighed til sin Død 24 Oct. 1752 uden at ville modtage det Tilbud, der gjentagne Gange gjordes ham om Ansættelse som Professor ved Universitetet. Ved sine philologiske Arbejder, blandt hvilke især kunne fremhæves »Amoenitates philologicæ« (3 Bd., 1729—32) og Commentaren til Gellius, vandt F. et berømmeligt Navn ikke alene i Danmark, men ogsaa i Udlandet, med hvis mest ansete Mænd han stod i Brevvexling. Hans Oversættelser af Juvenals 14de Satire og af Ovids Elegier (1719) bleve

meget læste; især udmærker sig den sidste Oversættelse, hvori F. i et ualmindelig rent Sprog har forstaaet at vedligeholde Originalens vemodige og rørende Tone. Men mest berømt er han bleven ved sine „Satirer“, der i sin Tid gjorde overordentlig Lykke og oplevede mange Oplag (af en enkelt, „Disse Tiders onde Optugtelse“, solgtes i 4 Aar endog 6,000 Expl.). De ere alle strevne i en bitter juvenalsk Tone og behagede, som Holberg siger, især „gemene Folk“, da de navnlig revsede og gjennemheglede de Laster, der gik i Svang blandt de rige og fornemme („Daarers alamodiske Leveregler“, „Den daarlige Udenlandsrejse“, „Den utidige Rangsyge“ osv.). En af den Tids Kritikere, den bekjendte And. Hojer, har endog, skjønt ubillig, villet sætte F. over Holberg. En særdeles god Udgave af disse Satirer, oplyste ved Anmærkninger og ledsagede af en Afhandling om Digterens Levned og Skrifter, udkom 1840 ved C. Thaarup. F.s øvrige Digte, der for det meste bestaa af Lejligheds-vers, ere paa faa Undtagelser nær ubetydelige og lide af Tørhed og trættende Vidtløftighed.

Falsterbo, gammel By paa den sydvestlige Odde af Skaane, har Magistrat og Kirkestyrelse fælles med det ¼ M. nordligere liggende Skanør. Mærkelig gammel Kirke; Søfart. 345 J. (1883). Beliggenheden og det fordum betydelige Fiskeri foranledigede allerede ved Begyndelsen af det 13de Aarh. de vendiske Handelsstæder til her at oprette Boder paa særskilte, til dem afstaaede Enemærker og at udvirke vidtudstrakte Privilegier for disse deres „Fitter“. Dette gjorde F. til en af Skandinaviens betydeligste Handelsstæder i det 14de og Beg. af det 15de Aarh. Derefter sank Byen ved Flyvesandets bestandig tiltagende Ødelæggelser og Fiskeriets Aftagen ned til en Ubetydelighed, skjønt Lübeckerne drev Fiskeri og ejede Huse der endnu nogen Tid, efter at Skaane var indlemmet i Sverige. Syd for Byen laa fordum et befæstet Slot, hvor Dronning Margrete ofte opholdt sig i de første Aar af sin Regering, og hvor Kong Oluf Haakonssøn døde 1387. For at advare Søfarende for det farlige Falsterborev skulde der i Følge Kong Christian IV.s Brev af 11 Oct. 1635 vedligeholdes et Kulfyr; dette blev 1843 ombyttet med et Lanternefyr, og 1844 kom der desuden et Fyrskib.

Faltschi, Stad i Konger. Rumænien ved Floden Pruth, 7 M. s. til ø. for Jassy, er historisk mærkelig som det Sted, hvor Peter d. store 1711 blev fuldstændig indesluttet af Tyrkerne, saa at det vilde have været ude med ham, dersom han ikke ved Bestikkelse havde bragt den tyrkiske Storvezir til at drage bort med sin Hær.

Fālun ell. **Fahlun**, Bjergstad i Dalarne i Sverige, ved Östanfors- ell. Falnaa, som forbinder Søerne Runn og Varpan, er Sæde for Landshøvdingen i Stora Kopparbergs Län og for Gefle-Dala Hypothekforening, har to Kirker, en højere Elementarskole, Bjergskole, Lenslazareth, Døvstummeanstalt; her findes Hovedkontoret for Kopparbergs Enskildabank, to Sparebanker og flere Fabriker. 7,507 J. (1883). Ved private Jærnbaner staar F. i Forbindelse med Gefle og med hele det svenske Jærnbanenet. Allerede i det 15de Aarh. fandtes en Flække og Tingplads „a Falune“ ved Kobberbjærget, og i Beg. af det 17de Aarh. udfærdigedes der Byprivilegier for denne, men F. regner dog egentlig sin Tilværelse som By fra 1641, i hvilket Aar den ophørte at høre under Landjurisdictionen. **Falu Grube**, s. **Stora Kopparberg**.

Fāma, lat., Rygtet, dernæst personificeret Rygtets Gudinde, forekommer allerede hos de ældre Digtere. Efter Vergil er hun Jordens yngste Datter, født til Fordærvelse for Guder og Mennesker, da Jorden var forbitret over, at Jupiter havde nedstødt hendes Sønner Giganterne til Tartarus. Hun fremstilles som et vinget Væsen med utallige Øren, Øjne og Tunger; hendes Bolig er et Palads med 1,000 Aabninger, bygget af klingende Malm.

Famagūsta, Oldtidens Arsinoe, Stad paa Østkysten af Øen Cypern, er nu næsten ganske øde, om end Englænderne i den senere Tid have begyndt at arbejde paa dens Opkomst. Her er mange Bygningsminder fra Middelalderen, da F. var Kroningssted for Kongerne af Cypern og Jerusalem. I Nærheden Ruiner af det gamle Salamis.

Fāmbri, Paolo, italiensk Forfatter, bekjendt ogsaa som Ingenieur og Politiker, f. i Venezia 1827, sluttede sig som Officer 1848 til Manin, studerede Ingenieurvidenskaberne i Padua, men da Embedsbanen var lukket for ham under det østerrigske Herredømme, slog han sig paa Literaturen. Sammen med Salmini skrev han Skuespillene »Il galantuomo«, »Riabilitazione«, »I letterati« o. fl. og alene »Il caporale della settimana«, der gjorde stor Lykke. I Pressen traadte han op som en hensynsløs Opponent mod Østerrig, blev fængslet og anklaget, gjorde Opsigt ved sin humoristiske Holdning over for Dommerne, gik 1859 med som Menig i Befrielseskrigen, avancerede til Ingenieurcapitain, tog Afsked 1864 og arbejdede atter i Pressen. Han har altid været en udmærket Sportsmand og Duellist.

Familie (af lat. familia), i Romerretten oprindelig alt, hvad der var undergivet en romersk Borgers retlige Herredømme, baade Ting, Slaver og frie Personer, d. e. Børn, Børnebørn osv. (i visse Tilfælde ogsaa Hustruen); dernæst brugtes det navnlig om Indbegrebet af de Slægtninge, der saaledes vare forenede under en Stamfaders retslige Magt, og endelig blev det en almindelig Betegnelse for Slægt overhovedet. I denne sidste Betydn. er F. gaaet over i de nyere Sprog; dog bruges det her ogsaa i en anden Forstand, nemlig om Ægtefæller og deres Børn i deres indbyrdes Forhold og overhovedet de Slægtninge, som leve sammen i ēn Husstand. **Familieret**, den Del af Retssystemet, som omhandler de Retsregler, der knytte sig til Familieforholdene. I Naturhist. er F. det systematiske Begreb, der omfatter flere Slægter. Flere F. danne igjen en Orden. **Familiær**, velbekjendt, fortrolig, nærgaaende; **Familiaritēt**, fortroligt Bekjendtskab.

Famn, d. e. Favn, ældre svensk Længdemaal, lig 6 Fot.

Fāmulus, lat., Tjener, Opvarter; ogsaa Fuldmægtig, Medhjælper (hos Forretningsmænd, Læger, ved Universiteter osv.).

Famøs, berømt, berygtet.

Fanarioter kaldes i Almindelighed Beboerne af det nordvestlige Kvarter i Constantinopel, som efter et derværende Fyrtaarn har Navnet **Fanar** ell. **Fanal**; spec. adelige græske Familier, som nedstamme fra de fornemme Slægter, der ved Constantinopels Erobring af Tyrkerne 1453 bleve skaanede og siden hævede sig til et ved Formue og Fødsel begunstiget Aristokrati. Af dette valgte den tyrkiske Regering tidligere ikke blot Dragomanerne (Tolkene) og Embedsmænd, som brugtes især ved Forhandlinger med Udlandet, men ogsaa indtil 1822 Hospodarerne i Moldau og Valachiet. Den græske Frihedskamp af 1821 fandt i disse aristokratiske Slægter, der i det hele tænkte mere paa deres egen Magt og Fordel end paa deres Landsmænds bedste, ikke den Støtte, som det havde været at vente, og da de ogsaa i Fyrstendømmerne havde gjort sig forhadte ved Bestikkelser, Rænker og Udpresninger af enhver Art, mistede de deres politiske Betydning.

Fanatiker, Sværmer, En, der forfølger anderledes tænkende, især i religiøse Sager; **Fanatisme**, Forfølgelsessyge; **fanatisk**, forfølgelsessyg.

Fandango, en andalusisk Dans, oprind. i $\frac{3}{4}$ Takt og rolig Bevægelse, med Guitar og Castagnetter. Senere var den ogsaa i $\frac{3}{8}$ Takt og blev næsten det samme som Bolero og Seguidilla.

Fanden, s. **Djævel**.

Fane, et Mærke eller Samlingstegn, bestaaende af et til en Stage fæstet Flag enten med Landets Farver eller udsyet med Rigets Vaaben. Slige Mærker have fra umindelig Tid været brugte i Hærene som Samlingstegn for større eller mindre Afdelinger og betragtes overalt som Sindbilledet for Fædrelandet og for den Troskab, som enhver Soldat er dette skyldig; derfor aflægges Troskabseden i alle Hære undtagen den danske til F., og der ydes denne samme Æresbevisninger af Tropperne som Rigets Overhoved. I Kampen er det til alle Tider blevet anset for en Æressag for en Afdeling at værge sin F., og erobrede F. opbevares som Trophæer af Sejerherren som Tegn paa, at de Afdelinger, de have tilhørt, ere blevne tilintetgjorte. I Regelen fører ved Fodfolket hver Bataillon sin F., medens hver Escadron har sin Estandart, d. e. en lille F. indrettet til at føres til Hest. De smaa Kvarterfaner, hvoraf hvert Compagni, Escadron ell. Batteri i Almindel. har to, ere egentlig kun bestemte til at plantes ved den commanderendes Kvarter ell. Bivouak for at betegne, hvor han er at finde; de gjælde derfor ikke som Trophæer saaledes som de egentlige F. og Estandarter. At hejse eller vise en hvid F. eller et hvidt Flag bruges i Krigen som et Tegn til Fjenden om, at man ønsker at træde i Forhandling med ham. Den røde F. (Blodfanen) er hos Tyrkerne Tegnet paa Kamp paa Liv og Død, i den nyeste Tid ogsaa den røde Republiks F.; en gul F., Pestfanen, er Tegn paa en Epidemi; indtil Genfer-Conventionen var F. paa Lazarether sort, nu hvid med rødt, ligearmet Kors.

Fanega, ældre spansk Kornmaal, lig 12 Celemines. Dets Størrelse var følgende i danske Skjæpper: Castilien 3,10, Buenos Ayres 7,89, Chile og Mexico 5,23, Paraguay 16,46, Uruguay 7,89. Tillige forekom det som Flademaal (det Areal, hvori en F. kan saas) og kaldtes da ogsaa **Fanegada**. Det var i Madrid lig 8,690 danske □ Alen, i det øvrige Castilien 16,344. Siden 1859 skulde dette Maal være afskaffet i Spanien ved Indførelsen af det metriske System, men det benyttes dog til Dels endnu.

Fanfani, Pietro, italiensk Sprogmand og Romanforfatter, f. i Pistoja 1817, var i sin Ungdom afvexlende medicinsk Student og Soldat, stiftede 1847 det lærde Tidsskrift »Ricordi filologici«, gik med i Krigen mod Østerrigerne 1848, blev fangen og ført til Böhmen. Siden kom han i adskillige Stillinger, som vexlede efter de vexlende politiske Forhold. Han udgav forskjellige lexikographiske Arbejder som »Vocabolario di sopposti francesismi«, »Il vocabolario della lingua italiana« (1856), »I diporti filologici« (1858). De gav Anledning til store Stridigheder; »Il vocabulario dell' uso toscano« (1863) og »Il vocabulario della pronunzia toscana« (1863) vare Modskrifter mod Cruscanerne, de gamle klassiske Lexikographer. Desuden har F. leveret forskjellige Studier over Dante og forskjellige Børnebøger. Hans historiske Roman »Cecco d'Ascoli« (1870) vidner om hans udmærkede historiske og stilistiske Studier, men er svag i Sammensætningen og conventionel indtil Utaalelighed i de erotiske Scener, hvorimod den giver mange ypperlige Tidsbilleder. D. 1879.

Fanfare, fr., et større eller mindre festligt Trompetsignal, som holder sig til Treklangens Toner og i Regelen slutter paa Kvinten. Et berømt Exempel findes i 2den Akt af Beethovens »Fidelio«, hvor Guvernørens Ankomst forkyndes. F. bruges ogsaa i Stedet for Touche om den Tonelarm, hvormed Instrumenter ledsage et udbragt Leve eller en Skaal. **Fanfaronnade** [fang], Skryderi.

Fangarme, de bevægelige Redskaber, der hos adskillige Bløddyr og Straaledyr omgive Munden og fornemmelig benyttes til at gribe Føden. De findes især hos Blæksprutter, Søpølser, Koraldyr og Goplepolyper, Medusser, Mosdyr og Rørorme. De kunne være af forskjellig Form, kegledannede, forgrenede, fjerformede osv., besatte med Sugeskaale, Nældeblærer ell. Fimrehaar og være til Stede i meget forskjelligt Antal. **Fangtraade** kaldes de lange, med Nældeblærer besatte Randtraade hos Meduserne. **Fangben** er en særegen Form af Forbenene, som forekommer hos visse Insekter, f. Ex. hos Knælerne; lignende Omdannelser af Lemmerne findes hos Skorpiontægerne og Søknælerne.

Fangdæmning, en vandtæt Dæmning ell. Væg, hvormed man ved Fundering i Vand eller meget fugtig Grund omgiver Byggepladsen, naar man vil lægge den tør og holde den fri for Vand, saa længe Arbejdet varer. En F., der ikke har noget stort Vandtryk at udholde, kan dannes af Jord alene; hvor der fordres betydeligere Styrke, maa Jorden støttes til en tæt Tømmervæg eller fyldes mellem flere parallelt nedrammede Rækker af saadanne. Er

Grunden meget løs, belægges hele Bunden af den inddæmmede Byggegrube med et vandtæt Lag, f. Ex. af Ler ell. Beton. Dette kaldes en Grundfangdæmning.

Fange en Ugle bet. i Sømandssproget mod sit Ønske at gaa igjennem Vinden med Skibet, enten fordi Rorgængeren ved Uagtsomhed lader Skibet luve op, eller fordi Vinden pludselig forandrer sin Retning, „skralder", og kommer ind paa Forkanten af Forsejlene.

Fangeline, et Stykke Tov, befæstet til Stævnen af en Baad for dermed at fastgjøre den til Land eller til Skibet.

Fangst er i Jagtsproget Benævnelsen for den Maade, hvorpaa det fangede eller anskudte Vildt dræbes ved et Knivstik i Hjærtet, umiddelbart bag Bladet, eller i Nakken.

Fangtræ, et Træ, som anvendes til Ødelæggelse af de for Naaleskovene saa fordærvelige Barkbiller. Disse Biller, hvis Larver leve i og af Naaletræernes Inderbark og ofte, hvor de optræde i Mængde, i kort Tid kunne bringe hele Skovstrækninger til at henvisne, yde især hensygnende og frisk fældede Træer. Heraf benytter man sig til at bekæmpe dem, idet man udrenser alle syge Træer af den truede Bevoxning og dernæst i Insektets Flyvetid lader enkelte fældede Træer, F., henligge udelte hist og her i Bevoxningen. Idet Billerne nu fornemmelig holde sig til disse Træer og i kort Tid overfylde deres Bark med Æg og Larver, behøver man kun at afskrælle og brænde Barken for paa ẽn Gang at tilintetgjøre en stor Del af den skadelige Yngel.

Fannefjord, en mod Ø. indskærende Arm af Moldefjorden i Romsdals Amt i Norge. Dens nordlige Bred, Fannestranden, er bekjendt for sin Naturskjønhed.

Fano, Stad i Mellemitalien ved Adriaterhavet, 6 M. n. v. for Ancona. 20,000 J. i Staden og dens District. Bispesæde, seværdig Kathedralkirke med herlige Malerier, Triumphbue for Kejser Constantin. Havn. Handel med Korn og Silke.

Fant, Erik Michael, svensk Historiker, f. 9 Jan. 1754 i Eskilstuna, ansattes, efter at han 1776 i Upsala havde taget den philosophiske Grad, t.A. ved Bibliotheket smstds., blev 1779 extraord. Vicebibliothekar, var 1781—1816 Prof. i Historie og fra 1788 derhos Sognepræst i Alunda, blev 1800 Dr. theol. og døde 23 Oct. 1817. F., der staar højere som Samler end som historisk Forfatter, havde allerede fra sin første Ansættelse ved Bibliotheket begyndt sammen med Nordin at samle Materialier til et svensk »Corpus historicorum et diplomaticum«. En Frugt heraf blev den vigtige Samling »Scriptores rerum Suecicarum medii ævi«, hvoraf han dog kun naaede at slutte 1ste Bd. (1818). End videre udgav F. »Handlingar till upplysning af Svenska historien« (1789—1802); »Fortsättning af Lagerbrings Svea Rikes historia 1457—97« (1794); »Utkast till föreläsningar öfver Svenska historien« (1801—4); »Samlingar i Svenska historien« (1814); »Kronologiskt register öfver tryckta handlingar i Svenska historien« (1816—17) m. m., samt et Antal af over 300 Afhandlinger, blandt hvilke sidste mærkes »Observationes sel. historiam Suecanam illustr.« og »Annales typogr. sæc. XVI in Suecia.«

Fanter ell. Tatere kaldes i Norge de Landstrygerskarer, som i de senere Aarh. have gjennemstrejfet dets mere afsides Egne. I Følge de udtømmende Undersøgelser om dem, som afdøde Pastor Eilert Sundt har anstillet og nedlagt i sine Beretninger om „Fantefolket", er det vistnok blandet med indfødte Tiggere og Løsgængere; dog hører en Del af dem umiskjendelig til den samme indiske Zigeunerstamme, der er udbredt over hele Europa og overalt fører den samme Levevis. Efter at Sundt havde henvendt Regeringens Opmærksomhed paa disse af Folket længe beklagede Forhold, og 1,145 Personer ved en 1845 foretagen Undersøgelse vare henregnede til F., bevilgede Stortinget 1854 24,000 Kr. til „Forsøg paa at skaffe F. en lovlig Næringsvej og deres Børn en ordentlig Opdragelse". Senere har Bevillingen regelmæssig været gjentaget og har medført gunstige Resultater. 1865 var Fanternes Antal gaaet ned til 960, og det har vistnok ogsaa siden været i Aftagende.

Fanti, Manfredo, italiensk General, f. 24 Feb. 1806 i Modena, blev 1825 Cadet og udgik fra Krigsskolen som Ingenieurofficer; han sluttede sig 1831 til Revolutionen, der vilde fordrive Hertugen og Østerrigerne, men blev paa Flugten fra Ancona fangen af et østerrigsk Skib og sat paa Fæstningen Kufstein. Ved fransk Mægling blev F. løsladt 1832, traadte i fransk Tjeneste og brugtes ved Lyons Befæstning, gik 1835 til Spanien for at tjene mod Carlisterne og rykkede op til Oberst i Generalstaben. 1848 kom F. tilbage til Italien, blev Chef for den lombardiske Forsvarscommission og beskyttede paa Tilbagetoget Carl Alberts Liv mod Milanesernes Raseri. F. kom derved i sardinsk Tjeneste og var 1849 Brigadegeneral under Ramorino. 1855 sendtes han med Hjælpehæren til Krim og deltog i Slaget ved Tschernaja. 1859 førte F. Divisionen ved Sesia, var med baade ved Magenta og Solferino, dog uden at tage egentlig Del i Kampen, og blev efter Fredsslutningen Overanfører for de mellemitalienske Landes Tropper, i hvilken Egenskab han viste sig som en kraftig og dygtig Organisator. Til Løn blev F. i Jan. 1860 sardinsk Krigsminister og snart efter Senator, forberedede i meget kort Tid Toget til Kirkestaten og Syditalien i Høsten s. A. og var selv en virksom Deltager i Udførelsen, men afgik i Sept. 1861 som Minister. 1862 overtog F. Befalingen over Hærcorpset i Firenze og døde 5 Apr. 1865.

Fantoni, G., ital. Digter, bekjendt under det arkadiske Navn (s. Arkadiernes Akademi) Labindo, f. 1750 i Hertugd. Massa-Carrara, studerede blandt andre Steder i Rom, var en Tid lang Embedsmand i Firenze og tjente siden i den piemontesiske Hær. Hans første Digtsamling »Scherzi« behagede ved Livlighed og rhythmisk Lethed. Han blev stærkt betaget af den franske Revolutions Ideer, hvorfor han blev arresteret i Milano og Turin, flygtede til Frankrig, blev 1800 Professor i ital. Sprog og Literatur i Pisa, men afsat allerede Aaret

efter. D. 1807. I sine Oder, hvoriblandt »Odi repubblicane«, viser han sig som en behændig, omendmanniereret Efterligner af Horats.

Fanø, dansk Ø i Vesterhavet s. for Hjertingbugten, adskilt fra Halvøen Skallingen ved Løbet Graadyb, c. 1 □ M. stor med 3,228 J. (1880); dens største Længde fra N. mod S. er 2½ M., Bredden ¼—⅓ M. Den hører til Ribe Amt, Skads Herred, og bestaar af Sognene Nordby og Sønderho. ⅔ af Øen er dækket med Klitter og Flyvesand, og Agerdyrkningen er kun Bierhverv, der hovedsagelig besørges af Kvinder, medens Mændene ere til Søs i Fragtfart eller paa Fiskeri. Den her hjemmehørende Handelsflaade udgjorde 1884 129 Skibe af 18,500 Tons, hvoriblandt 1 Dampskib paa 18½ Tons. Ved Nordby er en Havn for Skibe af 8 F.s Dybgaaende, og her drives noget Skibsbyggeri. I de senere Aar er paa Øens Vestside anlagt en Søbadeanstalt, der om Sommeren er livlig besøgt. Befolkningen har endnu temmelig almindelig bevaret sin særegne Dragt, der for det meste bestaar af hjemmegjorte Tøjer; Husfliden er forholdsvis betydelig. Paa F. er en Navigationsskole.

Fa prèsto, it., d. e. „Skynd dig!", Tilnavn for Luca Giordano, italiensk Maler, s. Giordano.

Farâbi, Abu Nasr Muhammed, berømt Philosoph, f. i Farab, en By i Turkestan, dannede en philosophisk Skole i Bagdad. Paa en Rejse kom han til Aleppo, hvor han opholdt sig hos den hamdhanidiske Fyrste Seif-ed-dawlah, der tildelte ham de største Æresbevisninger. Med den lidt senere levende Avicenna anses han for at høre til Arabernes første og berømteste Philosopher og siges at have oversat Aristoteles's Analytika; de fleste af hans Skrifter ere imidlertid forsvundne eller existere kun i hebraiske og latinske Oversættelser. Han siges at være dræbt af Røvere paa sin Hjemrejse til Farab fra Seif-ed-dawlah 339 Heg., d. e. 950. Schmoelders har udgivet 3 philosophiske Afhandlinger af denne Forf. i »Documenta philosophiæ Arab.« (1836), ligesom M. Steinschneider har forfattet en vidtløftig Monographi over hans Levned og Skrifter under Titel „al-Farâbi des ar. Philosophen Leben und Schriften" i 13de Bind af Petersborg Akad.s Memoirer.

Faraday, Michael [dæh], berømt engelsk Physiker og Chemiker, f. 22 Sept. 1791, Søn af en fattig Grovsmed. Han kom i Lære hos en Bogbinder, hos hvem han i sine Fritimer forfærdigede en Elektrisermaskine o. a. En af hans Mesters Kunder skaffede ham Adgang til Humphr. Davys Forelæsninger, hvor han vakte den berømte Chemikers Opmærksomhed, saa at han 1813 paa dennes Anbefaling opnaaede Ansættelse som Assistent i Laboratoriet. 1827 blev han Professor i Chemi ved Royal Institution, hvor hans Foredrag udmærkede sig ved en sjælden Klarhed, og 1832 gjorde Universitetet i Oxford ham til Doctor. Han døde 24 Aug. 1867. Foruden mange chemiske Forsøg har han anstillet en stor Mængde Undersøgelser over Elektriciteten og deri gjort mange Opdagelser. Ham skylder man Opdagelsen af de inducerede Strømme, af Magnetoelektriciteten, af Diamagnetismen, af en Række magnetiske Phænomener, som ville blive omtalte i særlige Artikler, foruden mangfoldige andre Bidrag til vore Kundskaber om Elektricitet og Magnetisme, saaledes den elektrolytiske Lov („en elektrisk Strøm udskiller æqvivalente Mængder af forskjellige Elektrolyter"). Hans vigtigste Skrift er »Researches in Electricity« (Lond. 1844—55).

Faradisation kaldes Anvendelsen af Inductionsstrømme til Behandling af Sygdomme.

Farandole [farangdól], en livlig, provençalsk Folkedans, i Regelen i 6/8 Takt.

Farce, fr., en Blanding af forskjelligt, smaathakket Kjød med Tilsætning af Brød og Krydderier, som tjener dels til Fyld i Kjødspiser, dels som selvstændig Ret. Herfra er Ordet gaaet over til at betegne en Art dramatiske Bagateller, som bevæge sig paa den laveste Komiks Omraade, men dog i deres burleske, djærve Form kunne indeholde en dybere Betydning. Oprindelsen kan føres tilbage til Selskabet les clercs de la Bazoche (s. d. A.) i Paris; de opførte smaa, burleske Stykker, der i Regelen hudflettede en eller anden Last, Gjerrighed, Bedrag, Udsvævelser osv. Spanien er rigest paa denne Digtart; den blev her først indført af Digteren Gil Vicente (d. 1557), og i sine Entremeses har Cervantes leveret Mesterstykker i denne Retning. **Farceur** kaldes en Skuespiller i Farcegenren.

Fardag ell. **Faredag** (Flyttedag), den Dag, paa hvilken en Lejer skal flytte ud af det lejede Hus, et Tyende forlade sin Tjeneste eller overhovedet et indgaaet Lejeforhold høre op. I visse af dette Slags Forhold, navnlig i Husleje- og Tyendeforholdene, have Lovgivningerne til Dels foreskrevet faste F., til hvilke i Mangel af udtrykkelig Aftale om noget andet Forholdet alene kan opsiges fra enhver af Parternes Side.

Farel, Vilh. [rêll], Reformator, f. 1489 i Gap i Dauphiné af adelig Slægt, studerede i Paris, hvor han blev Faber Stapulensis's (s. d. A.) kjæreste Elev og ved hans Anbefaling Lærer ved Universitetet. Den Gang var han lige saa bigot Katholik og lige saa ivrig for Faste og Bodsøvelser som Faber, men blev samtidig med denne vunden for Reformationens Sag og blev derpaa en af dens ivrigste og modigste Talsmænd, hvis hensynsløse Uforfærdethed gjentagne Gange bragte ham i overhængende Livsfare, men des værre ikke altid var forenet med den ønskelige Besindighed. 1521 drog han til Meaux for at hjælpe Biskop Briçonnet med den af ham begyndte reformatoriske Gjerning, 1523 kom han til Basel og tilskyndede Reformationens Venner her til mere energisk Optræden, 1524 blev han evangelisk Prædikant i Montbéliard, men maatte 1525 frelse sit Liv ved at flygte. Efter nogen Tids Ophold i Straßburg og Basel virkede han nu i flere Aar under hyppig Mishandling og gjentagen Livsfare i Vaud og Wallis, kom 1532 til Valdensernes Dale og bevægede dem til aabent Brud med Romerkirken. Paa Hjemvejen vovede han at prædike i Genf og slap kun som ved et Under derfra med Livet; men 1533 kom han tilbage med et Beskyttelsesbrev fra Canton

Bern, som Raadet i Genf ikke turde andet end respectere, og 1535 havde han vundet Sejer; Byen gik over til Protestantismen. 1536 kom Calvin dertil, og F. bevægede ham til at blive; men 1538 bleve de begge fordrevne og F. drog nu til Neuchâtel, hvor han Resten af sit Liv havde sin faste Virksomhed, som han dog gjentagne Gange afbrød ved Missionsrejser. Paa en saadan døde han i Metz 1565.

Fargueil, Anaïs [gôi], fransk Skuespillerinde, f. 21 Marts 1819 i Toulouse, debuterede 1835 paa Opéra-comique i Paris som Sangerinde, men gik hurtig over til det reciterende Skuespil og var afvexlende engageret ved Vaudeville, Gymnase og Palais-Royal. 1876 modtog hun et Engagement i St. Petersborg, og senere har hun i Paris især udmærket sig ved sine større Charakterroller, navnlig i Sardous Arbejder.

Faria y Sousa, Manoel [i sônsa], Historieskriver og Digter, f. 1590 i Portugal, udmærkede sig tidlig ved sine Fremskridt i Sprog og Philosophi, saa at Biskoppen af Oporto tog ham til sig i hans 14de Aar for at lede hans Studier. Kjærlighed til en smuk Dame vakte den poetiske Gave i ham, og 1613 ægtede han sin Elskede. 1631 vandt han i Rom Pave Urban VIII.s Gunst og de lærdes Beundring. Han døde i Madrid 1649. De fleste af hans Skrifter ere strevne paa Spansk, saaledes »Lusiadas commentadas«, »Epitome de las historias portuguesas«, »Asia portuguesa«, »Europa portuguesa«, »Imperio de China«, samt Digtsamlingen »Fuente de Aganipe«, »Noches claras« og en Mængde Canzoner, Sonetter, Ekloger og Madrigaler. Der er noget paradoxalt, søgt og maniereret ved ham, der ikke virkede heldig paa den portugisiske Poesi, skjønt F.s Digte i dette Sprog ere mindre skruede end hans spanske. — En anden samtidig portugisisk Historieskriver, **Manoel Severim de F.,** f. 1581 i Lissabon, Dr. theol., Cantor og Kannik i Evora, hvor han døde 1655, har især gjort sig bekjendt ved sine »Noticias de Portugal« og »Varios discursos politicos« (1624, 3die Udg 1791), hvilke sidste bl. a. indeholde en Biographi af Camões.

Farin, et simplere Slags Sukker, der vindes i Raffinaderierne af den Sirup, som først har afsat Candis eller Topsukker.

Farina, lat., Mel. Som nærende Lægemidel benyttes navnlig F. hordei, Bygmel, Brystmel, i præpareret Form. Dette tilberedes paa den Maade, at Melet kommes i en Cylinder af fortinnet Jærnblik, der ophænges i en Destillerkjedel og udsættes for kogende Vands Indvirkning i omtr. 14 Timer. Det saaledes behandlede Mel adskiller sig fra almindeligt Bygmel derved, at en Del af Stivelsen er omdannet til Dextrin, og det er saaledes blevet lettere fordøjeligt. Langt større Betydning har i Nutiden det saakaldte **Børnemel,** saaledes Farine lactée Nestlé, der er blevet verdensberømt; dets Hovedbestanddel er ligeledes Mel, der delvis er omdannet til Dextrin. Det finder udstrakt Anvendelse som Næringsmiddel for spæde Børn. **Andersens Børnemel** synes i øvrigt at være lige saa brugbart som de udenlandske Sorter.

Farina, Salvatore, italiensk Forfatter, f. paa Øen Sardinien 1846, studerede 1865—66 Jura i Pavia, 1867—68 i Turin og begav sig derefter til Milano. Hans rige Romanproduktion er paavirket af Engelskmændene, især Dickens; hans »Due amori«, »Un segreto«, »Fiamma vagabonda«, »Romanzo di un vedovo« o. fl. ere oversatte i forskjellige Sprog. En elskværdig, naiv, meget skrivende, lidet kritisk Natur. Hans sidste større Arbejde er Romanen »L'intermezzo e la pagina nera« (1881). Hans humoristiske Begavelse har bragt Kritiken til at kalde ham „Italiens Dickens“.

Farina, Porto-, Havnestad i Tunis i Nordafrika, 7 M. n. for Tunis ved Middelhavet. Tilvirkning af Salt. I Nærheden Ruiner af Oldtidens Utica.

Farinélli, berømt Sanger (Castrat), f. 24 Jan. 1705 i Neapel, d. 15 Sept. 1782 i Bologna, hed egentlig Carlo Broschi og nedstammede fra en neapolitansk Adelsslægt. Sin kunstneriske Uddannelse fik han af Porpora og opnaaede allerede som halvvoxen Dreng en sjælden Berømthed i Italien under Navnet il ragazzo (Barnet). En Triumph uden Lige fejrede han 1722 i Rom i Porporas Opera »Eomene«. Hans messa voce skal have været uforlignelig, baade hvad Evnen til at holde Tonen længe og hvad dens Skjønhed angaar. Af Castraten Bernacchi i Bologna, som havde overvundet ham i en Væddekamp, fik han sin sidste Uddannelse (1727). Til 1734 vakte han snart i Italien, snart i Wien den største Begejstring, og han uddannede sig samtidig til en udmærket dramatisk Sanger. Nu broges han af Händels Modstandere paa Porporas Raad til London og gjorde en saadan Lykke, at Händel maatte opgive sit Operaforetagende i Haymarket og ganske ofre sig for Oratoriecompositionen. Belæsset med Guld gik F. 1736 til Spanien, hvor en mærkværdig Skæbne længe fastholdt ham. Hans Sang helbredede den tungsindige Philip V; F. maatte blive, og han var endnu i mange Aar efter Philips Død i den højeste Gunst hos Ferdinand VI, saa at han endog havde stor Indflydelse i politiske og Regeringssager. Først ved Carl III.s Regeringstiltrædelse maatte han forlade Spanien (1759). 1761 tog han til Bologna, byggede sig en prægtig Bolig, samlede paa Musikinstrumenter og levede her Resten af sit Liv.

Farini, Carlo Luigi, italiensk Statsmand, f. 22 Oct. 1812 i Romagna, blev Læge i Ravenna, men mistænkt for Deltagelse i det politiske Røre blev han forvist 1843 og maatte gaa til Frankrig. Ved Amnestien 1846 fik F. Tilladelse til at komme hjem, blev 1848 Understatssecretær i det romerske Indenrigsministerium og understøttede Ministeren Rossis Forsøg paa at forsone Pavemagten med Folkets Frihed, hvorhos han særlig overtog Styrelsen af Sundheds- og Fængselsvæsenet. Da Republiken blev udraabt i Rom, trak F. sig tilbage og gik til Sardinien. Her udgav han „Den romerske Stats Historie 1814—50“ (4 Bd.), hvori han angreb baade Reactionen og det radicale Revolutionsparti, samt en Fortsættelse af Bottas „Italiens Historie 1814—50“ (2 Bd.). 1850 var F. i 9 Maaneder Undervisningsminister, senere Medlem af det øverste Sund-

hedsraad og understøttede som Deputeret og flittig Medarbejder af Bladene Cavours Styrelse. I Foraaret 1859 gik F. som Regeringens fortrolige Agent til Mellemitalien og valgtes til Dictator først i Modena, siden ogsaa i Parma og Romagna, hvilke Lande han forenede til Landskabet Emilia, og hvis Indlemmelse i Sardinien han fremmede med stor Kraft og Dygtighed. Da dette Værk var afsluttet, blev F. i Marts 1860 Indenrigsminister, men sendtes i Oct. s. A. til Neapel som kongelig Commissær for ligeledes at forberede dets Tilknytning. 1861 gik F. i hemmelig Sendelse til Tyskland for at opnaa dets Anerkjendelse af Kongeriget Italien, og 8 Dec. 1862 blev han Førsteminister; men allerede i Marts n. A. maatte han afgaa som sindssvag, medens Kamrene bevilgede ham en betydelig Nationalbelønning og Pension. Han døde uhelbredet 1 Aug. 1866. — Hans Søn, **Domenico F.**, har længe været Medlem af og i flere Aar Formand for Deputeretkammeret (1878—80 og 1882—84).

Farkens, et Tøndefad, der undertiden benyttes til Søs, holdende 272 Potter.

Farm bet. i England oprindelig en Forpagtergaard, Forpagtning; nu et Landbrug. **Fármer**, en Forpagter, Landbruger. I Nordamerika bet. F. en mindre, fri Grundejendom, og Farmer er der Ejeren og Dyrkeren af en saadan.

Farnése, en italiensk Fyrsteslægt, der skriver sig fra Slottet F. ved Orvieto i den forrige Kirkestat, og som i tidligere Tider gav baade Kirken og Republiken Firenze, hvor den satte sig fast, flere berømte Feltherrer, saaledes **Pietro F.**, som i Spidsen for Florentinerne vandt en stor Sejer over Pisanerne 1363 (død s. A.). Slægtens Anseelse begyndte dog især efter at **Alessandro F.** 1534 som Paul III havde besteget Pavestolen, idet han med overordentlig Iver drev paa sin Families Ophøjelse og navnlig forlenede sin nægte Søn, **Pietro Luigi F.**, med Parma og Piacenza, som han 1545 ophøjede til et Hertugdømme for ham og hans Slægt. For sit Tyranni blev denne første Hertug snart myrdet af den sammensvorne Adel 10 Sept. 1547. — Hans Søn og Efterfølger, **Ottavio F.**, blev 1538 gift med Kejser Carl V.s nægte Datter, den som Statholderinde i Nederlandene bekjendte Margrete af Parma, Enke efter Alexander af Medici, Hert. af Firenze, og døde efter en lang og hæderlig Regering 1586. — Deres Søn var den berømte Feltherre **Alexander F.**, f. 1546. Han kæmpede under sin Morbroder Juan d'Austria i Søslaget ved Lepanto mod Tyrkerne 1571 og siden i Nederlandene med Geuserne, hvor han bidrog til Sejren ved Gembloux 1578. Efter Juan d'Austrias Død s. A. blev han spansk Statholder i Nederlandene, erobrede Antwerpen 1585, men saa sig ikke i Stand til efter Bestemmelsen at understøtte den spanske Armada mod England, blev 1590 sendt med en Hær til Frankrig mod Henrik IV og undsatte Paris og 1591 Rouen, men døde allerede 3 Dec. 1592. — Hans Søn, **Ranuzio I F.** (d. 1622), var en haard, havesyg og mistroisk Fyrste, som lod Hovederne for de første adelige Familier henrette 1612 og sin egen nægte Søn Ottavio vansmægte i Fængsel; dog havde han Smag for Kunst og Videnskab, og under hans Regering byggedes det store Theater i Parma i antik Stil. — Dennes Søn, **Odoardo F.** (d. 1646), blev ved sin Stridslyst indviklet i Krig med Spanien og Pave Urban VIII. — Hans Søn, **Ranuzio II F.** (d. 1694), var en svag Regent, der lod sig lede af uværdige Yndlinge. — Med hans 3 Sønner, **Odoardo**, som døde før Faderen 1693 af en umaadelig Fedme, der var ejendommelig for denne Familie, og var Fader til den spanske Konge Philip V.s Dronning **Elisabeth F.**, **Francesco F.** (d. 1727) og **Antonio F.** (d. 1731), der efter hinanden fulgte Faderen i Regeringen og ingen Børn efterlod sig, uddøde Slægten F. paa Mandssiden, hvorpaa Hertugdømmet Parma tilfaldt Elisabeths Sønner. — Til Navnet F. knytter sig flere Kunstværkers Historie. **Paladset F.** (Palazzo F.), en af Pave Paul III før hans Ophøjelse paa Pavestolen begyndt Bygning, skyldes Antonio di San Gallo og Buonarroti og hører til de fortrinligste af Roms Paladser fra Renaissancetiden. Det tilhørte Hertugerne af Parma af Huset F. og gik ved Arv over til Carl III af Spanien og fra ham til det fordrevne neapolitanske Kongehus. De i dette Palads bevarede, berømte antike Kunstværker overførtes 1790 til Neapel, hvor de nu findes i det store nationale Museum (tidl. Museo Borbonico). De vigtigste ere a) Den farnesiske Tyr, en kolossal Marmorgruppe af Kunstnerne Apollonios og Tauriskos fra det 3dje Aarh. f. Chr., forestillende Dirke, som af Amphion og Zethos bindes til Hornene af en vild Tyr, fordi hun havde mishandlet deres Moder Antiope. Dette Kunstværk blev fundet 1546 eller 1547 i Caracallas Bade og er restaureret af Buonarrotis Elev Guglielmo della Porta. b) Den farnesiske Hercules, en kolossal Marmorbilledstøtte, i Følge Paaskrift et Værk af Glykon fra Athen, hvilket holdes for at være en Efterligning af en tilsvarende Composition af Lysippos. Den forestiller den af sin jordiske Gjerning trætte Helt og blev funden 1540, ligeledes i Caracallas Bade. Til farnesiske Kunstværker høre end videre en saakaldet Flora, et Junohoved, en Bacchustorso o. m. fl.

Faro, it., Fyrtaarn. **F. di Messina**, Strædet ved M. **F., Cap**, Forbjærg smstds. paa Sicilien.

Faro, Hovedstad i den portugisiske Prov. Algarve ved Middelhavet. 10,000 I. Bispesæde. Gammelt maurisk Slot. Rummelig, men stærkt tilsandet Havn. Fiskeri. Udførsel af Sydfrugter.

Fárquhar, George [kuahr], engelsk Dramatiker, f. 1678, d. 1707, var tillige Skuespiller. Som dramatisk Forfatter udfoldede han stor Opfindsomhed og en kraftig, komisk Satire, men bærer ganske Præget af den særegne Blanding af halvt tilegnet fransk Maner og den naturlige Raahed, som charakteriserer det engelske Liv paa Restaurationens Tid. F. stræber efter flydende Stil og vil gjælde for beleven, men mangler Ro i sin Skildring og forfalder let til Caricaturtegning. »The Beaux' Stratagem« og »Silvia« høre til hans mest bekjendte Arbejder. Skjønt han ofte sætter sig et moralsk Formaal, viger han ikke tilbage for at lade de værste Ting foregaa paa Scenen.

Farr, William, bekjendt engelsk Statistiker, f. 1807 i Kenley i Shropshire, var først praktiserende Læge i London, men traadte 1838 ind i Registrar-Generals Office og organiserede der Departementet for lægevidenskabelig Statistik, for hvilket han var Chef indtil 1879, da han trak sig tilbage. Han har især beskæftiget sig med statistiske Undersøgelser med Hensyn til Livsforsikringen. D. 14 Apr. 1883.

Farragut, David Glascoe, nordamerikansk Admiral, f. 5 Juli 1801, blev 1811 Midshipman og overværede 1814 en af de haardeste Fægtninger i Krigen mod England, samt fulgte 1815 med paa Toget mod Algier. 1847 gjorde F. Tjeneste i den mexicanske Krig, og i Jan. 1862 fik han Overbefalingen over de Krigsskibe, der skulde understøtte General Butlers Angreb paa New-Orleans. 24 Apr. forcerede han paa Træfregatten „Hartford" — han foretrak altid sine velbekjendte Træskibe for de nye, panserede Fartøjer — Indløbet i Mississippi midt under de fjendtlige Forters Ild og ødelagde en Flotille af Kanonbaade. Han nødte derved Forterne til at overgive sig og sejlede derefter op til New-Orleans, som ingen Modstand kunde gjøre. I Maj s. A. indtog han Natchez og sejlede op til Vicksburg, men maatte siden gaa tilbage, da Vandet i Floden sank. I Juli udtalte Congressen ham sin Tak, og F. blev som Viceadmiral sendt med en Flaade til den mexicanske Bugt; han indtog Galveston og et Par andre Kyststæder, gik derpaa igjen op ad Mississippi, hvor han i Marts 1863 sejlede forbi Port Hudsons Batterier og understøttede Grant i Indtagelsen af Vicksburg. 5 Aug. 1864 sejlede F. til Trods for de undersøiske Miner, som sprængte et af hans Panserskibe, ind i Mobilebugten, tog hele den sydstatlige Flaade, som laa der, og tvang Fortet og Byen til Overgivelse. Til Løn for alle disse Tjenester oprettede Congressen Admiralsværdigheden, som nu tilstodes F. 1867—68 commanderede F. den nordamerikanske Flaade, som gik til Middelhavet og Constantinopel og senere besøgte ogsaa de nordligere Farvande; den anløb bl. a. Kjøbenhavn. F. døde 4 Aug. 1870.

Farrakhabād ell. **Farrukhabad**, Stad i Nordvestprovinserne i Forindien ved Ganges, 26 M. ø. for Agra. 80,000 I. Betydelig Handel.

Farre, Jean Jos. F. A. [farr], fransk General, f. 1816, blev 1837 Ingenieurofficer og 1868 Oberst; som saadan gjorde han Tjeneste i Rhinhæren 1870, men det lykkedes ham at undkomme ved Metz's Overgivelse, og han deltog derefter som Brigadegeneral i Nordhærens Kampe. Efter Krigen sendtes F. som øverstcommanderende Ingenieurofficer til Algérien, blev 1875 Divisionsgeneral og Generalinspecteur for Kystforsvaret, samt i Jan. 1879 Chef for Hærcorpset i Lyon. I Dec. s. A. udnævntes F. som erklæret Republikaner til Krigsminister indtil Nov. 1881 og valgtes 1880 til livsvarig Senator.

Farrisvand, i Jarlsberg og Larviks Amt i Norge, en 2¼ M. (20 Km.) lang Indsø, der gjennem Farriselven har Afløb til Larviksfjorden. Søen med dens skovbevoxede Bredder har mange smukke Partier.

Farsistan, s. Persien.

Farsot, ældre nordisk Navn for Epidemi.

Farsund, Ladested ved Lyngdalsfjorden paa Norges Vestkyst i Lister og Mandals Amt, har nogen Skibsfart og temmelig betydelig Udførsel af Makrel. 1,500 I.

Färthing, engelsk Bronze- ell. Kobbermønt, hvoraf 4 paa en Penny, altsaa lidt mindre end 2 Øre.

Farum Sø ligger i Nordsjælland paa Grænsen af Kjøbenhavns og Frederiksborg Amter s. for Kirkebyen Farum. Den er ⅛ M. lang og omtr. ⅛ M. bred, fiskerig og har Afløb til Furesø.

Farve, det ejendommelige ved Lysindtryk, som gjør det muligt at skjelne imellem dem paa anden Maade end ved Styrken. Man har tidligere haft meget uklare Forestillinger om F.s Fremkomst i Lyset og hyppigst betragtet dem som Blandinger af Lys og Mørke, indtil Newton viste, at det hvide Sollys var sammensat af en stor Mængde forskjellige Arter **Farvestraaler**, som hver frembragte sit ejendommelige **Farveindtryk**. Iblandt de mange F. kan udhæves 7 Hovedfarver: Rødt, Orange, Gult, Grønt, Blaat, Indigo, Violet, men i Virkeligheden er der imellem dem utallige Overgangsfarver. Newton godtgjorde dette ved at lade Solstraalerne trænge ind igjennem en snæver Aabning i et mørkt Værelse og der træffe et tresidet Glasprisme, som bryder Lysstraalerne, d. e. bringer dem til at forandre Retning. Men opfangedes de brudte Straaler paa en hvid Skjærm, viste der sig et farvet Billede (Spectrum), hvori de ovennævnte F. traadte frem i den anførte Orden med det røde nærmest ved Straalernes oprindelige Retning, det violette længst derfra. Forklaringen herpaa er følgende: Lyset bestaar i en Bølgebevægelse, Svingninger i Ætheren, som opfylder hele Verdensrummet; Æthersvingningerne i Sollyset foregaa nu med meget forskjellig Hastighed, idet Ætherdelene deri udføre fra c. 430 Billioner til omtrent det dobbelte Antal Svingninger i hvert Sekund. Disse Straaler ville derfor brydes i forskjellig Grad af Prismet; de, der svinge langsomst, brydes mindst, de, der svinge hurtigst, mest, og de Indtryk, som de forskjellig brydbare Lysstraaler fremkalde paa Nethinden, betegne vi ved de nævnte F., de tilsvarende Lysstraaler ved **Farvestraaler**; man ser da, at de „røde Straaler" brydes mindst, de „violette Straaler" mest. Det viste sig ogsaa, at der ingen nye F. fremkom, naar Farvestraalerne paa ny bleve brudte, men at de ved den anden Brydning bragtes til at afvige desto mere, jo længere de laa fra det røde. — Ved at lade de Straaler, der udgik fra det første Prisme, falde paa et Hulspejl eller en Linse, forenede man dem igjen, og der, hvor denne Forening fandt Sted, fremkom fuldkommen hvidt Lys. Men til Fremkomsten af hvidt Lys kræves ikke nødvendig alle F. i Spectret; Farvestraalerne til et bestemt Sted af Spectret ville altid give hvidt Lys med Straalerne svarende til et andet Sted; to Farver, der tilsammen give hvidt Lys, kaldes c o m p l e m e n t æ r e eller Udfyldningsfarver, og dersom man med Helmholtz deler Spectret i 9 Farver: Rødt, Orange, Gult, Gulgrønt, Grønt, Blaagrønt, Cyanblaat, Indigo og Violet, vil hver af de fire første have en af de fire sidste

til Udfyldningsfarve efter Rækkefølge (Rødt og Blaagrønt etc.); Grøn: har ingen enkelt complementær Farve, men giver Hvidt med Purpur, som er en Blanding af Rødt og Violet. Enhver af Farverne i Spectret, undtagen Rødt og Violet, kan end videre dannes ved Blanding af de to Nabofarver, saa at en bestemt iagttagen Farve ikke behøver at svare til en bestemt Art Ætherſvingninger, men kan hidrøre fra en Blanding af flere forskjellige. **Farvestoffer**, Pigmenter, ere saadanne Legemer, som fortrinsvis tilbagekaste ēn Art Farvestraaler, medens de øvrige indsuges. Cinnober er saaledes rødt, forbi det navnlig tilbagekaster de røde Straaler; lader man Solspectret i et mørkt Værelse falde paa et Stykke Papir, der er farvet med Cinnober, vil den røde Del af Spectret vise sig lige saa stærkt lysende, som hvis det faldt paa en hvid Skjærm; de orangefarvede og de gule Straaler tilbagekastes langt svagere af Cinnoberet, og Resten viser sig ganske sort. Paa samme Maade tilbagekaster Berlinerblaat navnlig de blaa Straaler o. s. fr. Dersom et Legeme tilbagekaster alle Farvestraaler i Sollyset i lige høj Grad og i betydelig Mængde, er Farven hvid, og et saadant Legeme vil, hvis det træffes af farvet Lys, altid vise dettes Farve; i rødt Lys ser det rødt ud osv. Tilbagekastes alle Farvestraaler i lige Grad, men i ringe Mængde, er Legemet graat, og indsuges de alle, er Legemet sort. I den videnskabelige Farvelære gjælder Hvidt og Sort derfor ikke som egentlige Farver. Ofte fremkommer den hvide Farve paa en anden Maade end den nævnte: Isen er i Almindelighed ikke hvid, men intensiv hvid i Form af Sne; Vand er heller ikke hvidt, men hvidt som Skum, og det er let at vise, at alle faste, gjennemsigtige Legemer ere hvide i fintdelt Tilstand. Mængden af tilbagekastet Lys fra gjennemsigtige Legemers Overflade er ganske vist forholdsvis ringe, men paa den anden Side sker Tilbagekastningen fra en stor Mængde Flader, saa at der ikke kræves nogen stor Tykkelse, for at alt eller største Delen af Lyset skal blive tilbagekastet og Legemet altsaa have hvid Farve. Legemets enkelte Dele maa naturligvis være meget klare, forbi den største Del af Lyset har været inde i Legemet og altsaa vilde vise sig farvet, hvis Legemet havde haft nogen Farve. Gjennemsigtige Legemers Farve hidrører fra, at de kun kunne gjennemstraales af nogle Farvestraaler, men indsuge de andre; vil man undersøge hvilke Straaler, der trænge igjennem et Legeme, tildækker man ved Newtons ovennævnte Forsøg Aabningen med en Plade af Legemet, saa at Solstraalerne maa passere denne, før de brydes i Prismet, og Spectret giver da den fornødne Oplysning; rødt Rubinglas er saaledes gjennemstraaleligt for rødt Lys, meget lidt for orangefarvet og gult, slet ikke for de øvrige Farvestraaler o. s. fr., og lægger man derfor f. Ex. en rød og en blaa Glasplade paa hinanden, kan saa godt som intet Lys trænge derigjennem. Gjennemsigtige, farvede Vædsker forholde sig paa samme Maade. — I det foregaaende er der alt omtalt flere Maader, paa hvilke Farvestraalerne kunne adskilles og F. fremkomme. Desuden haves Interferensfarverne (s. **Interferens**), der hidrøre enten fra Vejforskjellen af Straaler, som udgaa fra ēt Punkt og træffe sammen i ēt Punkt (Fresnels Interferensspejle og Interferensprisme, Newtons Farveringe, Sæbebobler, Farvestriberne paa Brudfladerne af Gips og Kalkspat, Perlemorsfarve osv.), eller fra den ulige store Hastighed, med hvilke Straaler fra samme Punkt gjennemløbe den samme Vej i en dobbeltbrydende Substans (Polarisationsfarverne i forskjellige Legemer, i visse Fiskes Øjne osv). — Ved alle de i det foregaaende nævnte Tilfælde er der i Yderverdenen noget ejendommeligt, som svarer til det særegne Farveindtryk; derfor kaldes Farver, som ere frembragte ved saadanne Midler, objective F.; men undertiden beror Farveindtrykket blot paa en ejendommelig Tilstand i vort Øje og kaldes da subjectivt. De subjective F. fremkomme som oftest paa Grund af Lysindtrykkets Vedbliven. Betragter man saaledes blot et Øjeblik den nedgaaende Sol, beholder man i flere Minuter efter et „Solbillede" i Øjet, som efterhaanden taber sig; men medens det lidt efter lidt forsvinder, antager det mange forskjellige, meget smukke Farver, der veksle saaledes, at den nye F. træder frem i Solbilledets Rand, breder sig over Midten osv. Billedets F. er forskjellig, efter som man holder det aabne Øje rettet hen imod en lys Grund, f. Ex. Himlen, eller vender det imod en mørk eller, hvad der kommer ud paa det samme, lukker Øjet; er Billedet f. Ex. rosenrødt i første Tilfælde, bliver det grønt i sidste, og omvendt. Billedet paa lys Grund har altid Udfyldningsfarven til det paa mørk Grund. Denne Omstændighed har man ogsaa anvendt til at bestemme den til en vis Farve complementære og navnlig til at bestemme den i saa lang Tid tvivlsomme Udfyldningsfarve til Rødt; det Resultat, man derved fik, og som noget afveg fra den paa anden Maade bestemte Udfyldningsfarve, er dog usikkert, forbi Rødt af alle Farver trætter Øjet mest. De subjective Farver synes at brede sig ud til Siden; anbringer man f. Ex. et Stykke graat Papir paa blaa Grund, ser det gult ud, paa gul Grund violet og paa rød Grund grønt. Derfor vil en svag rød Farve paa stærkere rød Grund blive mat og styg, thi Grunden giver den et grønligt Skjær. — Allerede tidlig antog Malerne for Pigmenter 3 Grundfarver: Rødt, Gult og Blaat, af hvis Blandinger alle andre Farver fremkom; sorte Pigmenter tjente til at gjøre Blandingsfarven mørkere, hvide til at gjøre dem lysere. Den videnskabelige Farvelære har ogsaa antaget saadanne 3 Grundfarver, som dog af forskjellige Forfattere er angivet lidt forskjellig. Af særlig Betydning for en Farve er dens Farvetone (Qvalitet), dens Mætning og dens Klarhed eller Intensitet. Medens Farvetonen afhænger af Svingningstallet, saa siges Farven at være desto mere fuldkommen eller mættet, jo mere den er fri for Indblanding af farveløst eller hvidt Lys; den eneste Maade, paa hvilken man kan faa saadanne Farver frem, er ved at lade et Diffractionsspectrum falde paa en hvid Skjærm i et mørkt Kammer. Chodin har ved talrige Undersøgelser fundet, at de enkelte Farver ved voxende Belysning gaa over til Hvidt, og fundet, at Farvetonen

samtidig varierer; Grønt bliver saaledes først Grøngult, saa Gult og slutteligt Hvidt; saa vel Spectrets Farver som Pigmentfarver vise dette Forhold. Jo mere spectral mættet en Farve er, desto større siger man dens Farvefylde er, og omvendt. En **Farvenomenclatur**, et System, efter hvilket det skulde kunne være muligt at betegne de forskjellige Nuancer af Farver, er opstillet af Chevreul. I det daglige Liv giver man de hyppigst forekommende Farvenuancer særlige Navne, som Rosenrødt, Marineblaat osv., men det er ofte vanskeligt at knytte en bestemt Forestilling til disse Benævnelser, og man vælger derfor ofte at angive et Stofs Farve ved en mere bekjendt Farve af et Stof, f. Ex. Cinnoberrødt, men ogsaa her er man noget ude paa det løse, thi Cinnoberets Farve varierer f. Ex. noget med Pulverets Finhed. — Blandes to Pigmenter med hinanden, saa blive kun de Straaler reflecterede — og altsaa bestemmende for Blandingens Farve — som ikke indsuges af noget af Stofferne; følgelig kan en saadan Blanding ikke gjøre samme Indtryk paa Øjet som en Blanding af Lysstraaler, hvis Farver ere lig Pigmenternes; den resulterende Farve kaldes i første Tilfælde Differensfarve, i sidste Summationsfarve. Saaledes giver et blaat og et dermed complementært farvet gulligt Pigment Grønt, medens de to Farver blandede give Hvidt eller Graat; den grønne Pigmentblandingsfarve falder mere i det blaa eller i det gule efter Mængden af de to Pigmenter. Men foruden at Farvetonen ved Pigmenters Blanding saaledes forandres, formindskes ogsaa Mætningsgraden; Blandingen er altid mørkere end det lyseste af Pigmenterne, og jo mere disse nærme sig til at være complementære, desto mørkere bliver Blandingen. — **Farveadspredelse**, Dispersion, kaldes den Adskillelse af Farvestraalerne, som finder Sted ved deres forskjellige Brydbarhed i de gjennemsigtige Legemer (s. ovenfor). Et Legemes Farvespredningsevne bestemmes ved Forskjellen imellem dets Brydningsforhold for de to yderste Straaler (den violette og den røde); denne Forskjel, divideret med den røde Straales Brydningsforhold minus 1, kaldes Legemets farvespredende Kraft. **Farveblindhed**, Achromatopsi, er Mangel paa Modtagelighed for Farveindtryk; den findes paa begge Øjne og er hyppig medfødt. Den medfødte F. er enten total, naar de enkelte Farver ikke kunne skjelnes, men alt ses graat i Graat, eller partiel, naar Øjet kun er blindt for enkelte Farver, men ser de andre rigtig; en svag Opfattelse af Farveforskjelligheder henregnes i Almindelighed ikke til egentlig F. Paa den svage Farvesans kan der hjælpes ved systematiske Øvelser, og hertil benyttes navnlig Methoder, der grunde sig paa Sammenligning af indbyrdes forskjellig farvede Gjenstande — Magnus har saaledes 72 farvede Felter paa en Tavle og 72 farvede Brikker — men F. selv er uhelbredelig; derimod er det ikke usandsynligt, at man ved fortsatte Øvelser af Farvesansen igjennem flere Generationer kan udvikle Farveopfattelsesevnen, ja maaske derved bidrage til Formindskelse af medfødt F.s Hyppighed. Herpaa tyder F.s Forekomst hos Mænd og Kvinder, idet f. Ex. efter Fontenays Undersøgelser her hjemme 3,44 pCt. af Mændene og kun 0,12 pCt. af Kvinderne ere farveblinde, en Forskjel, der kunde hidrøre fra den større Øvelse af Farvesansen hos Kvinder, som det daglige Liv medfører, og en lignende Formindskelse af den nedarvede F. kunde i saa Tilfælde ogsaa opnaas for Mændenes Vedkommende; jævne og simple Folk synes at have F. noget hyppigere end bedre stillede Folk, ogsaa en Omstændighed, der taler for Opdragelsens og Øvelsens Indflydelse. De Theorier, som ere opstillede om Farvesansens Udvikling i Tidernes Løb, saaledes at man en Gang i Oldtiden kun skulde have kunnet skjelne Rødt og Sort, hvorefter der saa var foregaaet en videre Udvikling, ere uholdbare. En hyppig forekommende Form for F. er Daltonisme, hvor bl. a. Rødt ses som Askegraat, og Grønblindhed; ofte forvexles Himmelblaat, Rosenrødt, Lysegrønt og Lysegraat. **Farvelære**, den Del af Optiken, som afhandler de Maader, hvorpaa Farver fremkomme. Den skulde tillige give en Forklaring af Farvestoffernes Beskaffenhed, Farveharmonien o. s. fr. F. har naturligvis haft forskjelligt Udseende efter de forskjellige Meninger om Lysets og Farvestraalernes Natur, fra hvilke man er gaaet ud. I tidligere Tider, da man betragtede Farven som en Blanding af Lys og Mørke, kunde F. ikke i mindste Maade give noget Udbytte, da man ikke kunde frembringe Farven paa en med Grundanskuelsen stemmende Maade, og det var først, da Newton havde paavist Tilstedeværelsen af alle Farver i det hvide og i det mindste lagt en ikke urimelig Anskuelse til Grund, at F. ret kunde udvikles. Den er dog i vore Tider, da Newtons Theori om Lyset (Emanationstheorien) har maattet vige Pladsen for Bølgetheorien, bragt i langt større Overensstemmelse med Naturens Phænomener, og det væsentlig ved Arbejder af Th. Young, Fresnel, Biot, Arago, Fraunhofer, Schwerd, Helmholtz, Chevreul, Brücke, Preyer, Graßmann, Bezold o. fl. En forunderlig Afbrydelse i denne Videnskabs Udvikling foranledigede Goethe, da han 1808 udgav sin „Zur Farbenlehre", hvori han misforstaaende Newtons simple Tankegang vilde danne en ny F. De Forsøg, som han lægger til Grund for sin Forklaring af Farverne, ere imidlertid aldeles ikke skikkede til et saadant Formaal, og hans Lærebygning er meget forvirret. Mærkelig blev endnu denne Lære derved, at Philosophen Hegel med stor Iver tog sig af den og forsvarede den mod Physikerne, om ikke med Grunde, saa dog med Lidenskab og Haan. Det samme gjælder om Max. Schasler i det af ham 1883 udgivne Arbejde „Die Farbenwelt". **Farveringe**, Newtons, kaldes et Phænomen, som fremkommer ved at man trykker et plant Glas mod et convext Glas med meget ringe Krumning. Ved Lysets Tilbagekastning fra begge Overflader af det tynde Luftlag imellem Glassene fremkommer der Farver, hvis Beskaffenhed beror paa Tykkelsen af Luftlaget, og som derfor ere ordnede i concentriske Ringe omkring Glassenes Berøringspunkt (s. **Interferens**).

Farve kalde Bogtrykkerne, hvad andre kalde Sværte. Denne F. bestaar af Linoliefernis, stærkt kogt, forneden Bly, hvori Kønrøg eller et

andet Farvestof er udrevet til den yderste Finhed; den bringes paa Formen ved Farvevalser. Farvetryk, Trykningen af Bog- ell. Stentrykkerarbejde med flere Farver. Ved Stentrykning udfordres én Sten for hver Farve; Farverne trykkes ved Siden af eller ovenpaa hinanden, det sidste for at frembringe Nuancer eller Blandingsfarver.

Farvede kaldes — især i Amerika og i Modsætning til de hvide — Indianerne, Negrene og de af disse og de hvide fremstaaende Blandingsracer, paa hvilke sidste Benævnelsen endog fortrinvis finder Anvendelse.

Farvel, Cap, ogsaa kaldt Statenhuk, et Forbjærg, der danner Grønlands Sydspids, 59° 49′ n. Br.

Far West, eng. [uĕst], det fjærne Vesten, d. e. det vestlige Nordamerika.

Farvning, den Række Operationer, hvorved man bringer Farvestofferne til at forene sig med Trævlestoffernes (Uld, Silke, Bomuld, Linned) Fibre, adskiller sig fra Maling, hvorved Farvestofferne kun ved et eller andet Bindemiddel (Gummi, Lim, Linolje) fæstes paa Gjenstandene, hvis Bygning derfor her bliver af underordnet Betydning. F. siges at være ægte, naar den i længere Tid kan modstaa Indvirkning af Lys, Luft, Sæbevand, svage Syrer; uægte, naar den ikke er saa bestandig. Undertiden forene Farvestofferne sig ligefrem chemisk med Trævlestoffernes Fibrer; især gjælder dette de animalske Fibrer (Uld, Silke), som derfor jævnlig kunne farves med i Vand eller Vinaand opløste Tjærefarver (f. Ex. Fuchsin, Pikrinsyre, Eosin); men i Regelen forene dog Fibrerne sig kun med Farvestofferne i det Øjeblik, disse gaa over fra opløselige til uopløselige (Tøj, dyppet i en alkalisk Opløsning af Indigohvidt, farves blaat i Luften, idet Indigohvidt iltes til Indigoblaat; gjennemtrængt med eddikesurt Jærnforilte farves det paa samme Maade brunt, idet Eddikesyren fordamper og Jærnforiltet iltes til Jærntveilte; Farvestoffet udskilles ved en Dobbeltdecomposition i Fibrernes Porer, naar Tøjet dyppes først i Blysukkeropløsning, derpaa i opløst chromsurt Kali: Chromgult). Det sidste Exempel danner Overgang til det almindeligste Tilfælde af alle, at Farvestoffet først forener sig med Fibrerne, naar disse i Forvejen ere gjennemtrængte med et Stof, hvormed Farvestoffet kan forene sig, eller med hvilket det i Grunden først danner Farven (s. Bejtse, Lakfarver). De farveløse (eller anderledes farvede) Stoffer, hvormed Farvestofferne saaledes forene sig, ere i Almindelighed Albumin, Garvestof, ofte i Forbindelse med Antimonilte, Tinsyrehydrat, Lerjordhydrat, Jærntveiltehydrat, Kiselsyrehydrat. Et og samme Farvestof giver hyppig med forskjellige Bejtser forskjellige Farver: Cochenille giver saaledes med Lerjord en violet, med Tinsyre en ren rød, med Jærnilte en blaagraa Farve. De samme Bejtser kunne heller ikke med samme Virkning anvendes til F. af forskjellige Stoffer (Uld, Silke, Bomuld, Linned, Haar, Horn, Læder, Træ). I mange Tilfælde maa efter den egentlige F. anvendes en Efterbehandling (Avivering) i forskjellige Bade for at fjærne Stoffer, der forstyrre den rene Farve ell. lign., eller en Dampning til at befæste Farven (f. Ex. for at coagulere Albuminet eller danne Farvelakken). Den Temperatur, ved hvilken F. foretages, er meget forskjellig efter Farvestoffet; dog farves Uld mest i næsten kogende Farver, ved Bomuld og Silke anvendes alle Temperaturer fra Luftens til 100°. — Med Hensyn til Anvendelsen af de forskjellige Farvestoffer til at frembringe bestemte Farver kan mærkes: Rødt: Bomuld og Uld farves mest ægte med Krap og de forskjellige kunstig fremstillede Krapfarver (s. f. Ex. Alizarin). Til Skarlagenrødt paa Uld bruges dog ogsaa Cochenille med Tinsyrehydrat og Lac-dye, til Skarlagen- og Kirsebærrødt samt Rosa paa Bomuld og Silke Safflor (uægte). Dog have her Tjærefarvestofferne, især Fuchsin, Saffranin og Eosin, trængt de naturlige stærkt tilbage. Gult: Uld farves med Vau (nu sjældnere med Gultræ, Quercitron og Orlean); Silke og Uld med Tjærefarvestoffer (især Pikrinsyre, Corallin, Naphthalingult og Chrysoidin, s. Anilin); Bomuld med Jærntveiltehydrat (rustgult) og chromsurt Bly (chromgult). Grønt: Hertil benyttes mest Blandinger af Blaat og Gult. Dog finder ogsaa Methylgrønt, en Anilinfarve, som kan fremstilles af Methylviolet (Violet de Paris, s. Anilin), udstrakt Anvendelse baade til Bomuld, Silke og i den nyeste Tid ogsaa til Uld; ligeledes det særdeles ægte Malachitgrønt (s. Anilin). Blaat: Uld og Bomuld farves solidest i Indigokypen, mindre ægte med Indigocarmin (Sachsiskblaat). Berlinerblaat anvendes især til Uld, dog ogsaa til Bomuld og Silke, Nicholsons Blaat (s. Anilin) til Uld, andre lignende Forbindelser af Anilinblaat til Silke og Bomuld (Bomuldsblaat). Til Trykning anvendes i stor Maalestok Ultramarin med Æggehvide som Bindemiddel. Violet: Orseille bruges nu sjældnere, idet det næsten ganske og til Silke ganske er fortrængt af Methylviolet (Violet de Paris, s. Anilin), som ogsaa bruges til Bomuld, der da først maa bejtses f. Ex. med Sumak. Til Trykning paa Bomuld benyttes dog ogsaa Alizarin-Jærntveiltelak. I øvrigt fremstilles mange violette Nuancer bedst af blaa og røde Farver. Sort er kun et meget dybt grønt, blaat eller brunt. Det ægteste Sort faas ved at give Uld en Grund af Indigo, Silke en Grund af Berlinerblaat og derpaa farve med garvesurt Jærntveilte eller med Chromsyre og Blaatræ. Til Trykning paa Bomuld bruges mest Anilinsort (s. Anilin). Brunt: Til Bomuld anvendes mest Catechu, Sumak, Mangantveiltehydrat (Manganbister), til Uld Rødtræ med tvechromsurt Kali, ogsaa Garvebark, til Uld og Silke hyppig Anilinbrunt og Grénat soluble (rødbrunt), men i øvrigt frembringes brune Farver meget ofte ved Blandinger af Rødt, Blaat og Gult. — F. af Guldsager gaar ud paa at gjøre Overfladen til rent Guld. Den bestaar i en Kogning i Vand, hvortil er sat Salte, som kunne danne Kongevand, og som tillige indeholde Guld opløst. Ved denne Kogning opløses det nædle Metal (Kobber) paa Overfladen, og Guld udfældes. Farvningen erstattes ofte ved galvanisk Forgyldning. Ved forskjellige Tilsætninger eller en Efterbehandling med Glødvox kan man nu-

ancere det farvede Guld til Rødt, Grønligt, Orange o. a. (Sirfarve).

Fas, lat., Ret; per fas et nefas, baade ved redelige og uredelige Midler.

Fasan, Fugleslægt af Hønsenes Familie, udmærket ved nøgne Kinder og en lang, tagformet, tilspidset Hale, tilhører det sydlige og sydøstlige Asien. Af den alm. F. (Phasianus colchicus) er Hannen blaagrøn paa Hals og Hoved med en højrød Ring omkring Øjet, Brystet og Bugen rødbrune med violette Tværstriber, Vingerne plettede med Brunt og Rødt; Hunnen er brun med sorte og gule Pletter, men naar den bliver gammel, kommer den til at ligne Hannen. F. skal i Følge Sagnet først være bragt til Europa af Argonauterne; nu holdes den paa mange Steder i Syd- og Mellemeuropa i Parker ell. Fasanhaver og findes ofte forvildet, da den er mere tilbøjelig til at skyde bort fra sit Indelukke end Hønsene. Hvor F. findes i en saadan vild eller halvvild Tilstand, er Fasanjagten en yndet Fornøjelse. I de senere Aar er der blevet opdaget en hel Række yderst pragtfulde Fasanarter i Skovene paa de centralasiatiske Bjærges sydlige Skraaninger; til de fra ældre Tid mere bekjendte Arter hører **Guldfasanen** (Ph. pictus), en af de prægtigste af alle Fugle; Hannen er nemlig prydet med purpurrøde og guldgule Farver og en lang Hale; Hunnen er derimod meget uanselig, brunspættet og mere korthalet. Den er fra China, ligesom **Sølvfasanen** (P. nycthemerus); Hannen er oventil glinsende sølvhvid med fine, sorte Tegninger, underneden sort, Halen lang ligesom hos Guldfasanen; paa Siderne af Hovedet danner den bløde Hud nedhængende Forlængelser. Om **Argusfasanen** (Argus giganteus) s. d. A.

Fasano, Stad i Syditalien, 7 M. s. ø. for Bari. 12,000 I. Tilvirkning af Olivenolje.

Fasanøen, s. **Bidassoa**.

Fasces kaldtes hos Romerne et Bundt af Ris eller tynde Stokke, fra hvis Midte en Øxe ragede frem. De vare Symbolet paa den højeste executive Myndighed og bleve af særlig dertil bestemte Tjenere (Lictores) baarne foran de Magistrater, der indtog den højeste Plads i Staten (Kongerne, i Republikens Tid Consulerne, Dictatorerne, uden for Rom Provinsbestyrerne, senere Kejserne). Fra Republikens første Aar, 509 f. Chr., bleve Øxerne fjærnede fra F., naar Øvrighedspersonerne opholdt sig i Rom.

Fasch, Carl Friedr. Christian, f. 1736 i Zerbst, d. 1800 i Berlin, stiftede 1792 Sangakademiet i Berlin, som han forestod til sin Død. Hans Elev, Biograph og Efterfølger var Zelter. F. har Navn som udmærket Contrapunktist.

Fascie, s. **Senehinde**.

Fascikel, Bundt, Knippe, Hæfte (navnl. Papirer).

Fashion, eng. [fäschen], Mode, Levemaade, god Tone; **fashionable** [fäschenäbl], efter Moden, smagfuld; **f. news** [njuhs], Nyheder fra den fornemme Verden.

Fasine, et Knippe af lange, ikke ret tykke Ris eller Grene, som paa flere Steder er ombundet med Vidjer, Jærntraad ell. desl. F. finde især Anvendelse i Krigs- og Vandbygningskunsten. I første Øjemed dannes de som saakaldte „Pølser", d. e. cylindriske med et Baand omtr. paa hver Fod af Længden, og afsaves ved begge Ender. Forfærdigelsen sker i **Fasinbænken**, der bestaar af en Række Trækryds eller Bukke i Form af skraatstaaende Kors, nedrammede i Jorden med et Par Fods indbyrdes Afstand. I Bænken samles og fordeles Riset jævnt; det sammensnøres, bindes, og F. afpudses med **Fasinkniven**, der ved sit korte Skaft og sit brede, temmelig svære Blad forener Knivens og Øxens Egenskaber (i nogle Hære bærer Pioneren en Fasinkniv som Sidegevær). De nys omtalte F. anvendes navnlig til Beklædning af Skydeskaar og andre stejle Skraaninger (Beklædningsfasiner), til Dækning af bombesikre Rum (Dækfasiner), til Forhøjelse af Brystværn (Kroningsfasiner) osv. I Vandbygningskunsten opføres ofte hele Værker af F., der enten ere saakaldte **Sten-** ell. **Senkfasiner**, tykke „Pølser", som indvendig ere fyldte med Sten, eller almindelige **Vand-** ell. **Strømfasiner**, som paa deres hele Længde kun ere ombundne med et Par Baand og ende i en Kost. For at kunne sænke dette sidste Slags F. ned i Vandet forener man dem til større Flager ved Hjælp af lange, smækre Fasinpølser, der lægges tværs over dem og fastgjøres til dem ved lange Træpløkke. Flagerne sænkes ved at betynges med Sten, Jord o. desl. (jvfr. **Pakværk**). F. kaldes i Agerbruget dækkede Grøfter, paa hvis Bund der er nedlagt Ris, Smaasten eller andet Materiale, mellem hvilket Vandet finder Afløb. Disse Vandledninger have været kjendte fra ældgammel Tid, men have i den senere Tid tabt en stor Del af deres praktiske Betydning, da de i Varighed og Prisbillighed i Regelen staa tilbage for Ledninger af Teglrør.

Fast er et Legeme, naar der til Omflytning af dets Dele udfordres en kjendelig Kraft. S. nærmere **Aggregatform**.

Faste bruges i Regelen baade om den egentlige F., d. e. fuldstændig Afholdelse fra Mad og Drikke i et helt Døgn (lat. jejunium), og om F. i videre Betydning, Afholdenhed fra Kjødspiser (lat. abstinentia; deraf Abstinensdage til Forskjel fra egentlige Fastedage). F. som Religionsøvelse var allerede kjendt hos de gamle hedenske Folk. Hos Ægypterne stod den i Forbindelse med Isisdyrkelsen; hos Grækerne holdtes den før Mysteriernes Fest, og hvert 5te Aar holdt Romerne en højtidelig F. til Ære for Ceres. Ligeledes finde vi den hos de asiatiske Folk, og endnu den Dag i Dag kappes Brahmas og Buddhas Bekjendere og Muhammedanerne med de græske og romerske Christne om at overholde F. I det gamle Test. betragtes F. ikke som en fortjenstlig Handling, men kun som et Udtryk for Menneskets ydmyge Bedrøvelse over sin Synd; F. var derfor efter Loven ogsaa kun paabudt som hørende med til den store Forsoningsfest „fra Aften til Aften"; al anden F. hos Jøderne var før Landflygtigheden i Babylon en frivillig, privat Andagtsøvelse, der dog i Tidens Løb blev mere og mere almindelig, efterhaanden som den Indbildning udviklede sig, at F. var i og for sig noget fortjenstligt, hvor-

ved man kunde afvende Guds Vrede og erhverve hans Velbehag. Propheterne ivrede mod denne Misbrug af F., men efter Hjemkomsten fra Babylon sejrede Misforstaaelsen; der indførtes en Række Fastedage, og paa Jesu Tid lagde Pharisæere og Essæere megen Vægt paa F.; de første fastede to Gange om Ugen, Mandag og Torsdag, de sidste ofte flere Dage i Træk. Pharisæerne saa i F. et fortjenstligt Værk, medens Essæerne ved F. vilde frigjøre Aanden fra Legemets (den onde Materies) Herredømme. Talmud satte F. i System, saa at der foruden F. ved forskjellige Lejligheder i den enkeltes Liv blev 5 store Fastedage for alle Jøder: Forsoningsdagen, 3 Dage til Minde om Jerusalems Belejring af Chaldæerne, disses Indtrængen i Byen og Templets Ødelæggelse, samt en Dag til Minde om Gedaljas Drab. F. paa Forsoningsdagen overholdes endnu strængt af alle Mænd over 13 Aar og Kvinder over 12 Aar; de andre 4 Fastedage overholdes derimod ikke længere af alle Jøder. Skjønt Christus ikke havde paalagt sine Disciple at faste, uddannede der sig meget snart i den ældste christne Kirke en Fastepraxis i Tilslutning til Synagogens Praxis og til Fasteskikkene hos de hedenske Folk, blandt hvilke Christendommen vandt Indgang. Man fastede om Onsdagen (som den Dag, da Jøderne lagde Raad op imod Jesus) og om Fredagen (Jesu Dødsdag), samt i den nærmeste Tid før Paaske. Som Fastedage kaldtes disse Dage dies stationarii, paa hvilke den christne Kriger skal være paa sin Post. Ved Munkelivet og Kirkens asketiske Retning udbredtes efterhaanden den Anskuelse, at F. var et fortjenstligt Værk, og der opstod en Mængde kirkelig anordnede Fastedage, forskjellige i de forskjellige Kirker. Den vigtigste er **Qvadragesimalfasten**, ogsaa kaldt simpelthen **Fasten**, der varede i 40 Dage til Minde om Jesu 40dages F. i Ørkenen; Gregor d. store satte dens Begyndelse til Askeonsdag. Efter Qvadragesimalfastens Mønster blev der indført en lignende før Jul (Quadragesima Martini) og før Johannes Døberens Fest (St. Hansdag); men disse bleve tidlig forkortede. Desuden fastede man en bestemt Dag i hvert Kvartal, i Regelen Onsdagen i 1ste Uge i Marts, i 2den Uge i Juni, i 3dje Uge i Sept., i 4de Uge i Dec., den saakaldte **Qvatemberfaste**. Medens den græske Kirke forkastede enhver F. om Lørdagen, fastede man denne Dag i den romerske Kirke indtil ind i det 8de Aarh., da Lørdagen blev gjort til Marias Fest, og F. henlagdes da til Fredagen. I Romerkirkens Klostre bliver F. endnu holdt med Strænghed, og hver Biskop foreskriver aarlig i et **Fastemandat**, hvorledes F. i de 40 Dage skal overholdes. Ved F. er væsentligst Kjød forbudt, medens Mælke- og Melspiser, Vegetabilier, Fisk, Æg, Smør ere tilladte som **Fastespiser**. Personer, der forrette svært Arbejde, Soldater i Felten, Børn, Syge og frugtsommelige Kvinder ere fritagne for F., ligesom andre i visse Tilfælde kunne erholde **Fastedispensation** af Biskoppen ell. Skriftefaderen. Fremdeles fordrer Romerkirken, at enhver, som vil deltage i noget af dens 7 Sacramenter, ikke maa have nydt noget som helst siden Midnat. I den græske Kirke holdes F. med stor Strænghed, idet der blot nydes Plantespiser, saa at endog Fisk er forbudt; Munkene faste 3 Gange om Ugen, Mandag, Onsdag og Fredag. Man har 4 Fastetider: 1) Adventsfasten 15 Nov.—24 Dec. 2) Qvadragesimalfasten før Paaske; 3) Apostelfasten til Minde om Apostlene Peter og Paulus fra Mandagen efter Pinse og saa mange Dage, som der ligger mellem Paaske og 2 Maj; 4) Mariafasten til Ære for Jomfru Maria 1—15 Aug. (Mar. Himmelfartsdag). Reformatorerne forkastede al Fastetvang og den Anskuelse, at man ved at følge saadanne Befalinger kunde erhverve sig Naade hos Gud. Dog mindes man endnu i enkelte Lande de 40 Dage før Paaske, idet offentlige Forlystelser, Bryllupper osv. ere forbudne. Søndagene i denne Tid kaldes **Fastesøndage** og Prædikenerne **Fasteprædikener**. Hos Muhammedanerne bliver F. anset som meget fortjenstlig. Koranen paabyder den fornemmelig i Maaneden Ramadhan, den 9de i det muhammedanske Aar, og fordrer, at Rejsende og Syge, som ikke kunne faste ved denne Tid, da skulde holde F. senere, naar ingen Hindring er til Stede.

Fastelavn betegnede oprindel. de 3 Dage, som gik forud for Askeonsdag, men har senere faaet en større Udstrækning i tilbagegaaende Retning, indtil 3 Febr. (Blasiusdagen). Da man i denne Tid søgte forud at holde sig skadesløs for den følgende 40dages Faste, opkom allerede i Middelalderen den Skik, at more sig med Gilder, Dans, Maskerader og al Slags Spøg, hvoraf da Carnevalet udviklede sig. **Fastelavnsspil**, den ældste Form, hvorunder det tyske Lystspil fremtraadte, vare lavkomiske, sceniske Fremstillinger, som i det 13de Aarh. i Tyskland fremgik af de Mummespil, der vare almindelige i de sidste Dage og Nætter før Fasten, og hvor man under Forklædning drog om fra Hus til Hus for at gjøre Løjer. Heraf opstod efterhaanden virkelige Forestillinger med Dialog og til sidst endog med sceniske Anordninger. Det var især i Augsburg, Memmingen og Nürnberg, at disse F. efter at være blevne til en selvstændig Digtart blomstrede. I Nürnberg sluttede i det 15de Aarh. Medlemmerne af forskjellige Professioner sig i den Anledning sammen til et formeligt Lav, der havde sine Mestere, Svende, Gilder og Herberger, og først fra denne Forening udgik F. som noget ejendommeligt (Nürnberg fik endog 1550 et eget Theater til F.). De bestod i Scener af det borgerlige Liv; de faa handlende Personer vare Haandværkere, Soldater og Bønder, og Theatret blev indrettet i den første den bedste Krostue. De første vitterlig skrevne F. ere af Haandværkeren og Mestersangeren Hans Rosenplüt (i Midten af det 15de Aarh.); de charakterisere sig mere ved anstødelig Skjæmt, drøj Satire og plat Overgivenhed end ved egentlig Vittighed og indre Lystighed. Det var først Skomageren og Mestersangeren Hans Sachs (1494—1576), af hvis 196 Stykker de 64 vare F., der bragte denne Digtart paa sin største Højde. Foruden disse have Barberen Hans Folz c. 1500, Pet. Probst c. 1550 og Jak. Ayrer c. 1600, alle Mestersangere fra Nürnberg, gjort sig bekjendte som Forfattere af F.

Fastgjællede, s. Fiske.

Fasti ell. dies f. betegnede hos Romerne oprindelig de Dage, paa hvilke Forhandlinger for Retten eller i Folkeforsamlingen vare tilladte. Dernæst brugtes Ordet F. svarende til det, som vi betegne med Navnet Almanak ell. Kalender. I disse F. vare Aarets Dage angivne fortløbende for hver Maaned fra nundinæ (hver 8de Dag) til nundinæ (svarende til vor Ugeinddeling); Maanedernes 3 Mærkedage, Kalendæ, Nonæ og Idus, de Dage, der vare bestemte til Udøvelse af Retsplejen, fremdeles Festdage og offentlige Lege vare i dem antydede ved let forstaaelige Bogstaver. I den ældre Tid opbevaredes de af Præsterne, men senere bleve de gjorte tilgængelige for Folket, indgravede i Sten og offentlig udstillede. Fra Kejser Augusts Tid ere flere saadanne Kalendertavler opbevarede. F. consulāres kaldes Fortegnelserne over de aarlige højeste Magistrater (Konsuler osv.). Af lignende Art vare F. triumphāles, Fortegnelser over Triumphatorerne i chronologisk Orden med vedføjet Angivelse af de besejrede Folkeslag og af Triumphens Datum. Ogsaa af begge de sidste Slags F. er der opbevaret Brudstykker, der afgive vigtige Hjælpemidler til Løsningen af forskjellige chronologiske Spørgsmaal; navnlig gjælder dette om de efter deres nuværende Opbevaringssted saakaldte F. Capitolīni.

Fasting, Claus, f. 29 Oct. 1746 i Bergen, hvor han 1787 blev Raadmand og døde 24 Dec. 1791. Han udgav her 1778—82 Ugeskriftet „Provinzialbladene", der fremsatte og forsvarede Tidsalderens frisindede Ideer med stort Talent, især i humoristisk og satirisk Retning; mest bekjendt er F. dog bleven som Epigramdigter. L. Sagen har 1837 udgivet et Udvalg af F.s Skrifter tillige med hans Levnedsløb.

Fasting, Thomas, f. 1769, blev Secondlieutenant i Marinen 1789, førte under Felttoget 1814 Commandoen over den ved Hvalerne stationerede Roflottille, blev efter Christian Frederiks Abdication af det overordentlige Storting i Oct. s. A. tilforordnet det som Interimsregering fungerende Statsraad og udnævntes 31 Marts 1815 til fast Medlem af Regeringen og Chef for Marinedepartementet. Af Odelstinget blev han 1821 sat under Tiltale ved Rigsretten og dømtes s. A. af denne til at tilbagebetale et urettelig oppebaaret Gagebeløb. Han blev imidlertid staaende i Regeringen til Oct. 1839, da han efter Ansøgning fik Afsked. D. 21 Nov. 1841.

Fastkjæver (Plectognathi), en Afdeling af Fiske, som udmærker sig derved, at Over- og Mellemkjævebenene ere fastere forbundne med Kraniet end hos de andre Fiske; de mangle altid Bugfinner, og Gjællespalten er meget lille. De udmærke sig alle ved en fra det sædvanlige afvigende Bygning og Udseende og tilhøre med faa Undtagelser de varmere Have, f. Ex. Klump-, Pindsvine- og Kuffertfisken osv.

Fastland. Af den hele Jordoverflade, der, naar Jordlegemets Middeldiameter antages at være 1,717 geographiske M., udgjør 9,264,000 □ M., indtages, saa vidt vor Kundskab hidtil rækker, c. 2,471,000 □ M. eller lidt over ¼ af Land, medens Resten er dækket af Havet. Landet fremtræder derfor egentlig kun som større eller mindre Øer i den umaadelige Vandmasse; men almindelig Vedtægt tillægger de 3 største Øer, Europa-Asien-Afrika, Amerika og Australien, Benævnelsen F. Et 4de F. har man længe søgt ved Sydpolen, og de nyere Opdagelser tale stærkt for et saadant, men dets Omfang kan endnu ikke endog kun tilnærmelsesvis bestemmes, og det er derfor heller ikke medtaget i det ovenfor anførte Landareal. Det største af de 3 F., der med de tilhørende Øer udgjør 1,529,000 □ M., hvoraf Europa 176,000, Asien 810,000 og Afrika 543,000, kaldes sædvanlig under ét den gamle Verden i Modsætning til den i en forholdsvis ny Tid opdagede nye Verden (Amerika og Australien). Den gamle Verdens 3 Verdensdele betegnes almindelig ogsaa hver for sig som selvstændige F., uagtet Europa og Afrika egentlig kun ere mægtige, fra Asien udgaaende Halvøer. F. er paa ingen Maade jævnt fordelt over hele Jordoverfladen; men dets langt overvejende Del (over ¾) ligger paa den nordlige Halvkugle. En lignende Ulighed fremtræder, naar man betragter de to Halvkugler, der afskæres af den 1ste (Ferros) Meridian, idet den østlige omfatter hele den gamle Verden og Australlandet med et mere end dobbelt saa stort Areal som den vestlige, der kun omfatter Amerika og Øerne i det store Ocean og Atlanterhavet. Endnu mærkeligere fremtræder imidlertid Forskjellen i Landmassernes Fordeling, naar man tænker sig Jorden delt i to Halvkugler, af hvilke den ene har London til Pol og den anden den s. ø. for Ny-Seeland liggende Antipodes; thi den første vil være næsten ganske opfyldt af Land, medens dette paa den anden næsten ganske forsvinder i den umaadelige Vandflade.

Fass er siden 1872 det tyske Navn for den franske Hektoliter, naar den benyttes til tørre Varer. Som Maal for Korn var F. tidligere 3,16 danske Skjæpper. For flydende Varer var det tidligere i Hamborg for Vin 900 og for Tran 152 danske Potter, i Lübeck for Brændevin 226 og for Øl 154 danske Potter.

Fat ell. Åm, svensk Vinmaal, lig 6 sv. Kub. Fod ell. 162 danske Potter.

Fāta, Skæbnens Tilskikkelser (s. Fatum), Hændelser, Gjenvordigheder; fatāl (egtl. af Skæbnen tilskikket), skæbnesvanger, uheldig; Fatalitēt, Uheld.

Fatālia betegner i Retssproget den Frist, inden hvilken en eller anden Retshandling skal være foretagen. Af saadanne Frister findes adskillige fastsatte i den danske og norske Lovgivning, saaledes F. executiōnis, den Tid, inden hvilken en Dom skal være exeqveret; F. appellatiōnis, den Tid, inden hvilken Appel skal være iværksat; F. restitutiōnis, den Tid, inden hvilken Oprejsningsbevilling maa være søgt, naar man vil have Tilladelse til at appellere efter Udløbet af F. appellationis.

Fatalisme, s. Determinisme og Fatum.

Fāta Morgāna, et Phænomen, som egentlig kun hører hjemme ved Strædet ved Messina. Det angives nemlig, at der, naar man om Morgenen efter Solens Opgang stiller sig paa Højderne ved Reggio og ser over imod Siciliens Kyst, ofte viser sig en Mængde Paladser og

Søjlegange, Skove og Haver, kæmpende Hære og græssende Hjorde, alt omgivet af et dejligt Farvespil; ja man ser endog langt mere æventyrlige Skildringer af de Herligheder, som der stilles os for Øje. En nærmere Undersøgelse har imidlertid vist, at dette F. M. ikke er andet end Luftspejlinger, der ingenlunde fortjene saa prægtige Beskrivelser. Ved F. M. forstaar man nu i Alm. enhver Luftspejling (s. d. A.).

Fatehpûr, Stad i Nordvestprovinserne i Forindien, 17 M. n. v. for Allahabad mellem Floderne Ganges og Dschamuna. 20,000 J. Livlig Handel.

Fâthom (Favn), engelsk Længdemaal, lig 2 Yards ell. 6 Feet (Fod), altsaa 5,83 danske Fod.

Fatigânt, fr., trættende. **Fatiguere** [gère], trætte, kjede; f. en Salat, tilberede den ved behørig Blanding af dens Ingredienser.

Fatimider ell. **Aliden**, et arabisk Herskerhus i Nordafrika, der udledede sin Byrd fra Muhammeds Datter Fatime (s. 607, d. 632) og hendes Ægtefælle, Kalifen Ali. Dets Magt grundlagdes i Tunis 909 af Abdallah Hassan, som indsatte Obeid-allah i Herredømmet i Stedet for Aghlabiterne; han udbredte derefter sin Magt over Tripolis og Sicilien (d. 934). Hans Sønnesøns Søn, Moezeddin (953—75), indtog 969 Ægypten, som han gjorde til Hovedsædet for sin Magt, og hvor han selv tog Ophold. Han grundlagde Kairo 972, tog Titel af Kalif og underkastede sig ogsaa Syrien og Palæstina. Under F. blomstrede Handel og Industri saa vel som Kunst og Videnskab; Hakim Biamr-allah (996—1021) grundlagde en Højskole i Kairo og understøttede særlig Astronomiens Dyrkelse, men førte ellers et meget strængt Herredømme og forfulgte baade Jøder, Christne og Sunniter med stor Grusomhed. Han lod sig endog dyrke som en Incarnation af Gud; Drusernes Lære stammer fra ham. Allerede i Slutningen af det 11te Aarh. var F.s Magt brudt, og flere Lande løsrev sig; den sidste af Slægten var Adhid, efter hvis Død 1171 Saladdin gjorde sig til Herre i Ægypten.

Fatsisio, en lille Klippeø i det japanske Archipelag, 40 M. s. for Jedo, benyttes af Japaneserne som Forvisningssted.

Fattigkolonier. Ved F. har man villet undgaa at lade de fattige udvandre; man har samlet dem i indenlandske Egne, hvor det blev gjort dem muligt ved egne Anstrængelser at erhverve sig en bedre Stilling. Man lagde F. i Strækninger, der skulde opdyrkes, idet man antog, at det styrkende, vedholdende Arbejde vilde virke gavnlig paa de fattiges physiske og moralske Udvikling. Den største F. er den af General v. d. Bosch i Frederiksoort i Holland anlagte; senere har man stiftet F. i Belgien og i Holsten paa Frederiksgabe ved Quickborn; den sidst nævnte Koloni skylder hovedsagelig Conferensraad Lawätz, der udgav et Skrift „Ueber Armenkolonien" (1821), sin Tilblivelse. Resultaterne af F. have imidlertid langt fra været saa gunstige, som man havde ventet. Paa Antallet af Fattige i et Land øve de kun ringe Indflydelse, og de kræve uforholdsmæssig store Bekostninger. Man har dernæst ikke kunnet hæve Befolkningen til et saadant Trin, at den har kunnet være uden Control og Polititilsyn, og hertil kommer, at de industridrivende Klasser, blandt hvilke de fleste Fattige findes, ofte hverken have Lyst eller Styrke nok til de besværlige Arbejder, som Opdyrkningen af Land medfører.

Fattiglæge, den Læge, der af det offentlige er antaget til imod et Vederlag at behandle de syge i et bestemt District; s. **Districtslæge.**

Fattigskat. Den private Hjælp, der ydes de trængende, vil under mere udviklede Forhold snart vise sig utilstrækkelig, ligesom den ydes paa uensartet Maade. Det er derfor allerede tidlig blevet anset for nødvendigt, at det offentlige søger at tilvejebringe de Midler, der behøves til Fattigunderstøttelsen, ved Hjælp af en paa Borgerne lignet Skat, skjønt det maa ligge i Statens Interesse saa vidt muligt at undgaa at dække Omkostningerne til Fattigvæsenet paa denne Maade, da Interessen for hensigtsmæssige Foranstaltninger og Besparelser derved let kan svækkes. F. (poors rate) blev først indført i England under Dronning Elisabeth og voxede her til en umaadelig Højde; den udgjorde 1831 c. 8½ Mill. Pd. Sterling. Aarsagen hertil laa dels i, at de fattige bleve underholdte med for stor Liberalitet i Arbejdsanstalterne, dels i Maaden, hvorpaa Understøttelsen blev ydet m. m., ligesom den blev mere trykkende derved, at den kun hvilede paa Grund- og Husejerne. Følgen heraf var, at de selvstændige Arbejdere sædvanligvis levede ringere end de fattige, og at der ikke sjælden blev foretaget tvungne Salg paa Grund af Restancer i F., der bragte vedkommende Ejere over paa Fattigvæsenet. Efter at Forholdene til sidst havde udviklet sig saaledes, at Landet efter indsigtsfulde Mænds Mening ved en uforandret Fortsættelse af Systemet til sidst maatte blive udsat for helt at gaa til Grunde, ligesom der allerede overalt i Landet var rejst alvorlige Uroligheder og Tumulter, blev en Reform uundgaaelig, og ved en Parlamentsact af 1834 søgtes de værste af Misbrugene og Ulemperne hævede; den egentlige Fattighjælp var vel herved 1844 bleven bragt ned til henim. 5 Mill. Pd. Sterl., men ligesom den siden har været i stadig Tilvæxt, indtil den 1863 naaede over 6½ Mill. Pd. Sterl., 1868 c. 7¾ Mill. og siden 1880 stadig har været over 8 Mill. Pd. Sterl., medens selve Fattigskatten endog er gaaet op over 15 Mill. Pd. Sterl. 1883, saaledes ere Mislighederne ved det hele System efterhaanden traadte klarere frem. I Danmark, hvor man i det væsentlige følger de samme Principer for Fattigvæsenets Ordning som i England (s. næste A.), existerer der nu efter Lov af 19 Febr. 1861 for Kjøbenhavns, L. af 11 Febr. 1863 for Kjøbstædernes og L. af 6 Juli 1867 for Landdistricternes Vedkommende ikke længere nogen særlig F., idet Udgifterne til Fattigvæsenet tilvejebringes ved den almindelige Ligning, hvorved Midler til communale Øjemed skaffes til Veje.

Fattigvæsen betegner i Almindel. den offentlige Omsorg for de fattige og den hele Ordning af de herhen hørende Anliggender. I de fleste Lande anses det nemlig for at være en Pligt for Samfundet som saadant at sørge for de fattige, som af en eller anden Grund ikke kunne sørge for sig selv, uden Hensyn til, hvad

der er Aarsag hertil. En saa vidtstrakt Forpligtelse er imidlertid fuldstændig i Strid med rigtige økonomiske Grundsætninger; efter disse kan det kun være Statens eller Communernes Sag at understøtte dem, der paa Grund af en beviislig Svaghed, Alderdom eller Sygdom ere ude af Stand til at ernære sig ved Arbejde, medens de, hvor Fattigdommen er grundet i Arbejdsløsshed, i Virkeligheden ikke ere i Stand til at skabe Arbejde for de paagjældende og derfor rettest bør overlade det til Privates Omsorg at hjælpe de arbejdsløse ud over en midlertidig Forlegenhed, da de i modsat Fald næsten ingen Opfordring have til at være om sig for at skaffe sig Arbejde. Hertil udfordres imidlertid en temmelig omfattende Organisation af den private Understøttelsesvirksomhed, og hvor en saadan endnu ikke er bragt til Veje, vil der da i og for sig ikke være noget til Hinder for, at det offentlige paatager sig en lignende Omsorg og samler Midler dertil; kun bør det da under alle Omstændigheder iagttages, at der ikke tilstaas arbejdsdygtige Personer nogen Ret til at fordre Hjælp. Dette har saaledes igjennem Aarhundreder været et fast Hovedprincip i den skotske Fattiglovgivning, medens ganske det modsatte Princip, saa godt som ubegrænset Ret for enhver til at fordre Fattighjælp, naar han blot godtgjør, at han i Øjeblikket, lige meget af hvilken Grund, ikke har noget at leve af, har været herskende i England. Som Modvægt mod den naturlige Tilbøjelighed til at leve paa det offentliges Bekostning har man da maattet ty til Benyttelsen af Arbejdshuse, hvor de paagjældende tvinges til Arbejde; dette Slags Anstalter, der have en ikke ringe Lighed med Fængsler, blev da ogsaa de uforskyldt fattiges Hjem. I Danmark har man fulgt lignende Grundsætninger som i England, idet Grundloven af 1849 § 89 (Grdl. af 1866 § 84) opstiller det Princip, at „den, som ikke kan ernære sig og sine, er berettiget til at erholde Hjælp af det offentlige", naar han begjærer det, for saa vidt det ikke paaligger andre Personer at understøtte ham, hvilken Pligt Forældre have mod Børn og Husbond mod Hustru og Tyende. Forsørgelsespligten hviler paa den Commune, i hvilken den trængende har opholdt sig stadig i 5 Aar efter sit fyldte 18de Aar, eller, for saa vidt han ikke har opholdt sig saa længe i nogen Commune, paa den Commune, hvor han er født. Hustruer og Børn have Forsørgelsesret i samme Commune som deres Mænd og Fædre. For saa vidt Trangen hidrører fra Mangel paa Arbejde, kan F. lade Vedkommende arbejde for det offentlige, for Private eller i særegne Anstalter eller give et Tilskud i Penge. Offentlige Arbejdsanstalter, saa kaldte Fattiggaarde (jvfr. Indenrigsmin. Circ. af 9 Febr. 1869 og 10 Nov. 1875), ere som en nødvendig Følge af den Udvikling, som det anførte Hovedprincip kun altfor let fremkalder, i de senere Aar blevne opførte i ikke saa Communer, saa at der 1879 fandtes 270 Fattiggaarde her i Landet med en gjennemsnitlig Belægning af over 6,000 Personer, medens de kunde rumme over 10,000. De arbejdsudygtige understøttes enten i Hjemmet eller i Fattighuse. De syge — ikke blot de, der i det hele høre under F., men ogsaa andre trængende syge — ydes der Lægehjælp og Medicamenter. Børnene blive optagne i Stiftelser, eller der tilstaas Forældrene en Understøttelse til dem. F. i Kjøbenhavn bestyredes tidligere af en administrerende Direction, men nu af en Borgemester. I Kjøbstæderne bestyres F. nu af Byraadet, dog saaledes, at den nærmere Ordning fastsættes i hver Communes Vedtægt. Paa Landet hører F. under Sogneraadet. Amtsraadet understøtter overbebyrdede Sogne ved Hjælp af Amtsfattigkassen. I alt medgik til den offentlige Fattigforsørgelse 1879 c. 7 Mill. Kr., hvoraf c. 6½ Mill. til directe Understøttelse af de fattige. Foruden den tvungne Fattigunderstøttelse ydes der Hjælp til saadanne trængende, der ikke befinde sig under den lovbestemte communale Fattigforsørgelse, af „de fattiges Kasse", der har sin Indtægt hovedsagelig af frivillige Bidrag. I Kjøbenhavn har der i de senere Aar dannet sig en Organisation af den private Godgjørenhed igjennem de saakaldte Understøttelsesforeninger, hvis Opgave det nærmest er saa vidt muligt at forebygge egentlig Fattigdom, der nødsager til at ty til det offentliges Hjælp. Derhos findes i Kjøbenhavn en stor Del milde Stiftelser, Legater for Trængende, velgjørende Stiftelser m. m.; den herigjennem uddelte Understøttelse udgjorde 1876 over 2½ Mill. Kr. ell. 2½ Gang saa meget som den offentlige Fattigforsørgelse sammesteds; lægges hertil end videre Udgiften til Communeskolerne (c. 470,000 Kr.), bliver det for 1876 over 4 Mill. Kr., der er tildelt Kjøbenhavns Trængende som Understøttelse paa forskjellig Maade.

Fatuitet, s. Slovsind.

Fatum (af lat. fari, tale), Skæbne, betegner den uundgaaelige Tingenes Orden, egentlig Gudernes udtalte Vilje; den personificeredes i Parcerne (s. Moirer). Hos Homer er Skæbnen den ved Gudernes Indgriben opretholdte Verdensorden; senere kom, især ved det delphiske Orakels Indflydelse, den Forestilling frem, at mod Skæbnen kan selv en Gud ikke stride. I philosophisk Form udvikledes Ideen om Skæbnen hos Stoikerne, der hævdede en absolut Aarsagssammenhæng i Universet. Derved maatte det Problem opstaa, hvorledes den menneskelige Frihed kan forenes med en saadan Ide. F. betegner ubetinget Nødvendighed og er derfor ikke noget videnskabeligt Begreb, da enhver Nødvendighed, vi kunne opdage, hviler paa visse Betingelser. Den vilde forudsætte, at der gaves ét fast Punkt, som betingede alt andet, men selv ikke betingedes af noget. Men ethvert Punkt i Begivenhedernes Række maa i Kraft af Aarsagsprincipet antages betinget ved andre Punkter. F. er derfor en mythologisk Ide, som opstaar ved, at man tænker sig Aarsagernes Række afsluttet. Og lige som enhver Aarsag selv er Virkning, er enhver Virkning igjen Aarsag, medens der i Følge Ideen om F. kun skulde være ét virkende Punkt i Tilværelsen og alle andre Punkter skulde være absolut passive. Fatalismen, den Antagelse, at det, der skal ske, sker, hvad vi saa gjøre, indeholder derfor en Selvmodsigelse; thi dersom vi forudse „Skæbnens Gang" og tage vore Forholdsregler, sker (netop i Følge Læren om

Skæbnen) ikke ganske det samme, som hvis vi ikke gjorde det. Hvor meget vi kunne udrette, maa naturligvis i hvert enkelt Tilfælde afgjøres ved Forsøg.

Faubourg, fr. [faabûhr], Forstad, som F. St. Germain, F. St. Honoré, F. St. Antoine i Paris.

Faucher, César og Constantin [faaschê], franske Tvillingbrødre, f. 1759, mærkværdige derved, at de fra Vuggen til Graven delte alle Livets Omskiftelser og havde de samme Sysler. Som Børn vare de hinanden saa lige, at selv Forældrene ikke kunne skjelne dem uden ved deres Klædebragt. 1780 bleve de Officerer, men brugte deres Fritid til videnskabelige og literære Studier og lod sig indskrive blandt Sagførerne, uden dog at gjøre Brug deraf. 1789 kom de til Paris og knyttede sig til Mirabeau, Bailly og andre Ledere af det frisindede Parti; 1791 modtog de overordnede Poster i Dep. Girondes Forvaltning, og 1793 dannede de et Fricorps til Tjeneste i Vendéekrigen. De udmærkede sig som dets Førere, bleve begge flere Gange saarede og udnævntes til Brigadegeneraler; alligevel bleve de som øvrige Girondiner stillede for Revolutionsdomstolen i Rochefort og dømtes til Døden, men paa Skafottet standsedes Henrettelsen, og en ny Retsundersøgelse førte til deres Frigivelse. De gjorde nu en kort Tid Tjeneste i Rhinhæren under Kleber, deltog 1800—3 paa ny i Girondes Forvaltning og gav sig derefter af med Handelsforetagender, indtil en Fallit standsede deres Virksomhed. I de 100 Dage 1815 overtog de Poster som Generalmajorer i Pyrenæerhæren, men nedlagde dem strax efter Napoleons I.s Fald. Truede af Pøbelen og løsladte Straffanger, der kaldte sig „kongelige Frivillige“, væbnede de sig og vilde værge deres Hus, men bleve derfor fængslede og anklagede for at have hemmelige Vaabenoplag. Ingen Sagfører vilde nu yde dem Hjælp, medens de før vare almenagtede; de bleve dødsdømte og skudte 27 Sept. 1815.

Faucher, Léon [s. o.], fransk Politiker og Nationaløkonom, f. 8 Sept. 1803 af jødisk Slægt, optraadte allerede 1828 i St. Simonisternes offentlige Møder for med dem at drøfte økonomiske Æmner. Efter Julirevolutionen blev F. Medarbejder af »Temps«, senere Redacteur af »Constitutionnel« (1834—35) og »Courrier français« (1839—42); han indførte den Skik at undertegne sine Artikler med Navn. Ogsaa i Tidsskrifter strev F. om nationaløkonomiske Spørgsmaal, især til Forsvar for Frihandelen. 1842 udgav F. et Skrift om en Toldforening mellem Frankrig, Belgien, Schweiz og Spanien og 1845 en Række „Studier over England“. 1846 valgtes F. til Deputeretkammeret og hørte der som Thiers's Ven til den dynastiske Opposition. Efter Februarrevolutionen kæmpede F. i Nationalforsamlingen og i Smaaskrifter imod de socialistiske Ideer og vilde bruge Nationalværkstedernes Arbejdere til Jærnbanebygning. I Dec. 1848 blev F. Indenrigsminister, opretholdt med Kraft Ordenen og fjærnede de af den provisoriske Regering indsatte Præfecter; men da han ved Ledelsen af Valgene søgte at bekæmpe de radicale Medlemmers Gjenvalg, maatte han 12 Maj 1849 afgaa som Følge af en Mistillidserklæring fra Nationalforsamlingen. I denne spillede F. en stor Rolle, var Medlem af de vigtigste Udvalg og Ordfører for den nye Valglov 1850, der indskrænkede den almindelige Valgret; han understøttede Præsidentens Regering, men ønskede en sand parlamentarisk Styrelse i conservativ Retning. Apr.—Oct. 1851 var F. igjen Minister, men efter Statscoupet i Dec. 1851 trak han sig ganske tilbage fra det politiske Liv. F. døde 14 Dec. 1854. En Del af hans Afhandlinger samledes i »Mélanges d'Économie polit. et de Finances«, 2 Bd., 1856.

Faucigny [faasinji], tidligere en Prov. af Konger. Sardinien, hører nu til det franske Dep. Haute Savoie. Det var i den tidlige Middelalder et Baroni, som 1283 ved Giftermaal tilfaldt Greverne af Savoien.

Faulhorn, et Bjærg i Berneralperne mellem Grindelwaldbalen og Brienzersøen, 8,550 F. højt, besøges meget af Turister, hvorfor der c. 100 F. under Toppen er opført et tarveligt Herberg, der uden Tvivl er den højst beliggende Bygning i Europa.

Fauna, Indbegrebet af de paa et vist Areal eller under visse Naturforhold levende Dyr. Man kan f. Ex. tale om Amagers F. saa vel som om Afrikas, eller om Polarfauna, Æqvatorialfauna, den tempererede F. osv. Man kan fremdeles skjelne mellem Bjærgfauna (den alpinske F.) og Slettelandets F., Ørkenfauna, Skovfauna osv., mellem Land-, Hav- og Ferskvandsfauna. Man skjelner endelig mellem et Lands Pattedyr-, Fugle-, Insektfauna osv. efter de forskjellige Dyreklasser, og man inddeler saa vel Jorden som Havet i visse F. efter Dyrenes geographiske Udbredelse.

Faunus, en mythisk Konge i det gamle Latium, Søn af Picus og Sønnesøn af Saturnus, Fader til Latinus, gjorde sine Undersaatter bekjendte med Landbrug og Kvægavl, hvorfor han af dem efter sin Død blev dyrket som Skov- og Hyrdegud; særegne Fester (Faunalia) fejredes til Ære for ham. Som sandsigende Guddom hed han Fatuus; i samme Egenskab havde hans Søster eller Hustru Fauna (ogsaa Fatua) flere Helligdomme. Han dyrkedes ogsaa under Navnet Lupercus og identificeredes med den græske Hyrdegud Pan. Senere udvidedes Begrebet om en slig Skovgud til Forestillingen om flere Fauner, Skovguder af hæslig Skikkelse med krumme Næser og spidse Øren, med Haler og Bukkefødder, som i vild Kaadhed sværmede om i Skovene.

Faure, Jean Bapt. [faahr], fransk Operasanger, f. 15 Jan. 1830 i Moulins, vakte tidlig Opmærksomhed ved et ualmindeligt Musiktalent og en skjøn Sopran. 1843—52 nød han Undervisning i Conservatoriet, men under saa haarde Kaar, at han, medens Stemmen var i Overgang, saa sig nødt til at friste Livet ved at spille Contrabas i Forstædernes Dansebøder. 1852, da hans Sopran havde forvandlet sig til en omfangsrig, klangfuld Baryton, debuterede han i »Opéra comique«, men udførte kun mindre Partier indtil 1857, da han i „Joconde“ gjorde saa glimrende

Lykke, at han blev Publikums Yndling, saa at Meyerbeer i »Le pardon de Ploërmel« componerede et Sangparti med særligt Hensyn til ham. 1861 debuterede han i den store Opera og udførte derefter under begejstret Bifald Hovedpartierne i de fleste nye eller gjenoptagne Værker; 1866 gav han Don Juan, 1868 Titelrollen i Thomas's Opera „Hamlet“, 1869 Mephistopheles i „Faust“; hver Optræden blev ham en Triumph. 1857 blev han udnævnt til Lærer ved Conservatoriet, tog efter Begivenhederne i 1870—71 Engagement i London, vendte atter tilbage til den store Opera i Paris, men forlod paa Grund af Uenighed med Directeuren om Gagens Størrelse definitivt Operaen 1876, hvorefter han som Gjæst er optraadt paa forskjellige Scener i Frankrig og Udlandet. F. har tillige vundet et anset Navn som Kirkecomponist, og hans »Pie Jesu« er ofte med stort Bifald bleven opført i Kirkerne i Paris.

Fauriel, Claude Ch. [faariëll], fransk Historiker, f. 21 Oct. 1772, var 1793—94 Officer i Pyrenæerhæren og en kort Tid Secretær hos General Dugommier og blev 1799—82 Secretær hos Politiministeren Fouché. Efter den Tid hengav han sig udelukkende til videnskabelige Sysler, især Studiet af Sprog og ældre Historie, men først 1830 fik han en Professorpost i Paris. 1836 blev han Medlem af Académie des inscript. og døde 15 Juli 1844. Han stod i Venskabsforhold til næsten alle Samtidens literære Notabiliteter og viste stor Hjælpsomhed ved andres Arbejder. F. udgav „Nygrækenlands Folkesange“, med Oversættelser og Indledning (1824—25), „Sydfrankrigs Historie under de germanske Erobreres Herredømme“ (4 Bd., 1836), en gammel provençalsk Krønnike paa Vers om „Korstoget mod de kjætterske Albigensere“ med Overs. og Indledning (1837) og „Den provençalske Poesis Historie“ (3 Bd., 1846). „Dante og det italienske Sprogs og Literaturs Oprindelse“ udgaves efter hans Død efter Forelæsninger (2 Bd., 1854). Ogsaa har F. oversat to Tragedier af Manzoni (1823) og Baggesens tyske Digt „Parthenais“ (1810); det sidste var endog hans første trykte Arbejde.

Fausbøll, Michael Viggo, Indianist, f. 22 Sept. 1821, blev theol. Candidat 1847, Medhjælper ved Universitets-Bibliotheket 1861 og Professor i indisk-østerlandsk Philologi 1878. Efter at have studeret Sanskrit under M. Hammerich og N. L. Westergaard og 1843 at have vundet Universitetets Guldmedaille for „Grundtrækkene af Sanskritsprogets Syntax“ kastede han sig over Pali, i hvilket Sprog den sydlige Buddhismes hellige Skrifter ere skrevne, og udgav 1855 Dhammapadam, der gav Stødet til Pali-Studiets Opblomstring i Europa. 1875 paabegyndte han, efter adskillige mindre Skrifter, Udgivelsen af Jataka-Bogen, som bl. a. indeholder en Mængde Fortællinger, Æventyr og Fabler, der komme igjen i den vesterlandske Literatur; der er hidtil af denne udkommet 3 Bd. 1879 blev han Æresdoctor i det philos. Facultet.

Faussebraye, fr. [faahsbrǟh], et Fæstningsværk, som findes ved ældre Fæstninger, bestaaende af et Brystværn med bagved liggende Terreplein, anlagt ved Foden af Hovedvolden, enten kun ud for Courtinerne eller ogsaa uden om hele Volden, saaledes som „Kirsebærgangen“ uden om Kjøbenhavns gamle Volde.

Faust, Dr. Johan, en i den tyske Sagndigtning hyppig behandlet Figur. Hans Fødested sættes enten i Württemberg eller ved Weimar, hans Levetid til Slutn. af 15de eller Beg. af 16de Aarh. I Wittenberg, Ingolstadt og Krakow lagde han sig efter Magien, og da han havde tilsat sin Arv, sluttede han en Pagt med Djævelen paa 24 Aar, efter hvilken Tid denne skulde eje F.s Sjæl og Legeme, imod at han aabenbarede ham alle Tilværelsens Mysterier og lod ham smage Livets højeste Nydelser. Djævelen sendte ham da Mephistopheles som tjenende Aand; med ham for F. over Hav og gjennem Luft Verden omkring, levede i Lystighed og Pragt og forbavsede alle ved sine mægtige Trolddomsgjerninger; saaledes manede han Alexander d. stores Sjæl frem for Kejser Maximilian I, medens Mephistopheles for at skaffe F. Verdens skjønneste Kvinde vakte Menelaos's Hustru Helene op fra Graven, hvorpaa F. ægtede hende i Wittenberg. Da Tiden var omme, drejede Djævelen Halsen om paa ham, og dette skal være sket 1550 i Rimlich ved Wittenberg, skjønt der ogsaa findes andre Angivelser. Formodentlig har F. været en lærd Alchemist og Taskenspiller; hans Ry har efterhaanden taget mythiske Dimensioner, og Sagnene om mange Tiders og Steders Sortekunstnere ere blevne tillagte ham. Fortællingen om F. blev først trykt 1587 i Frankfurt; siden blev den en almindelig Folkebog, blev bearbejdet i mange forskjellige Former og oversattes paa flere Sprog. Denne Sagndigtning benyttedes til moralske Øjemed, idet man opstillede F.s forfærdelige Skæbne som Exempel til Gru og Advarsel for alle Sortekunstnere samt mod den menneskelige Aands Higen ud over Erkjendelsens Grænser og umættelige aandelige og sanselige Nydelsestrang. 1604 gjorde Englænderen Marlow en genial Tragedie deraf (hvorvidt der er nogen Forbindelse mellem Calderons »El mágico prodigioso« og Faustsagnet er meget tvivlsomt); senere have Digtere og Kunstnere hyppig haft Sagnet under Behandling; øverst staar Goethes mægtige Digt; efter dette turde Lenaus være det betydeligste. I vor Tid har den franske Componist Gounod componeret en Opera „Faust“, for hvis Text Goethes Digtning er lagt til Grund. Senere har Italieneren Boito i »Mefistofele« underkastet Goethes „Faust“ en ny musikalsk Behandling.

Faust, s. **Fust**.

Fausta, romersk Kejserinde, Datter af Kejser Maximianus, Constantin d. stores Gemalinde og Moder til Constantinus, Constantins og Constans. Efter nogles Beretning var det hende, der 326 for at bane sine egne Sønner Vejen til Tronen bevægede Constantin d. store til at lade sin Søn af første Ægteskab, den tapre Crispus, dræbe; men allerede det følg. Aar skulde F. paa en Beskyldning om Utroskab, uden at Sagen var undersøgt, være bleven kvalt i Badet. Den sidste Del af denne Be-

retning er imidlertid uhistorisk, da F. bevislig overlevede Constantin.

Faustin, Kejser paa Haiti 1849—59, s. **Soulouque**.

Faustina, 2 romerske Kejserinder, Moder og Datter, den første Antoninus Pius's Ægtefælle og Marcus Aurelius's Faster, d. 141, den sidste Marcus Aurelius's Hustru og Moder til Commodus, d. 175, begge berygtede for deres usædelige Levned i Modsætning til deres dydige Ægtefæller. For at ære deres Minde oprettede imidlertid efter deres Død begge Kejsere Stiftelser for fattige Piger (»Puellæ alimentariæ Faustinianæ«).

Faustmann, Martin, anset hessisk Forstmand, f. 1822, d. 1876, arbejdede navnlig paa Udviklingen af Skovbrugslærens mathematiske Side. Hans Formler for Beregningen af Skovgrundens og Bevoxningens Værdier benyttes endnu og have banet Vejen for Nettoudbyttelæren; det af ham opfundne Spejlhypsometer er en af de bedste og mest yndede Frihaands-Højdemaalere. I forskjellige Tidsskrifter har han offentliggjort mange Afhandlinger, mest af forstmathematisk og taxatorisk Indhold.

Faustus fra Mileve i Numidien, den betydeligste Repræsentant for Manichæismen i Vesterlandene, skrev et Skrift imod Katholicismen, hvilket Augustin, efter at have frigjort sig fra Manichæismen, bekæmpede i sine 33 Bøger »contra Faustum«.

Faustus af Regium, den dygtigste Forsvarer for Semipelagianismen, blev 434 Abbed i Klostret Lerinum, 462 Biskop i Regium (nu Riez) i Provence og bekæmpede paa Synoderne i Arles 475 og Lyon 476 Augustins Lære med saadant Held, at hans Modstander, Presbyteren Lucidus, maatte tilbagekalde sin yderliggaaende Prædestinationslære. Bemyndiget dertil af disse Synoder skrev F. sit Stridsskrift »De gratia dei et humanæ mentis libero arbitrio«, der maadeholdent og saa vidt muligt nærmende sig Augustinianismen udtalte den semipelagianske Lære. 481 blev han paa Grund af et Skrift mod Arianerne fordreven fra sin Bispestol af Vestgoternes Konge Eurich, men kom tilbage 484 og døde i meget høj Alder 491. Hans samtidige Landsmænd ærede ham næsten som en Helgen; men en Menneskealder senere fordømtes hans Lære paa Synoden i Oranges 529, dog uden at hans Navn blev nævnet.

Fauteuil, fr. [faatöi], Armstol, Lænestol, betegner ogsaa en Plads som Medlem af det franske Akademi; **f. ell. stalle d'orchestre** [fēster], Parquetplads i de franske Theatre.

Faux-bourdon, fr. [faa buhrdŏng], it. falsobordone, en af de ældste Former for Flerstemmigheden i Sangen, der allerede af Guilelmus Monachus (omtr. 1500) nævnes som almindelig i England (»apud Anglicos communis«). F. var sædvanlig trestemmig. Senere forstod man ved F. en ligefrem Harmonisering af Cantus firmus og i det 17de Aarh. en med Triller og Coloraturer udsmykket Contrapunte alla mente. Falso-bordone bruges ogsaa om den paa den samme Tone gjennem hele Sætninger hvilende Psalmodering. Udtrykkets Derivation er usikker, idet bourdon kan betyde Vandbi, Sækkepibe, visse dybe Orgelpiber osv.

Favāra, Stad paa Sicilien, ½ M. ø. s. ø. for Girgenti med 13,000 J., ligger i det saakaldte Svovldistrict og driver betydelig Handel med Svovl.

Favart, Marie Justine B. [vāhr], f. Duronceray, berømt fransk Skuespillerinde, f. 1727 i Avignon, d. 1772, kom 1744 til Paris og debuterede i Opéra comique baade som Sangerinde og Danserinde. I kort Tid vandt hun ved sit Talent og sin indtagende Personlighed Publikums Yndest og blev Operaens Primadonna. Hun var den første, som (1750) vovede at reformere Tidsalderens Hang til det phantastiske Costume ved som ung Bondepige at ombytte Atlaskesdragten og det pudrede Haar med et til Charakteren svarende Costume. I de af hendes Mand, Opera- og Lystspildigteren **Charl. Sim. F.** (f. 1710, d. 1793), udgivne dramatiske Værker (1810) indeholder 5te Bind 9 af hende forfattede Stykker. — **Marie F.**, egtl. Pierrette Pingaud, ligeledes Skuespillerinde, f. 16 Febr. 1833 i Beaune, blev adopteret af en Consul F., af samme Familie som de foreg. Efter at have faaet Vejledning i Conservatoriet debuterede hun 1847 i Théâtre français og begyndte med tragiske Roller, forøgede siden sit Repertoire med ypperlig fremstillede naive Elskerinder og optraadte endelig med glimrende Bifald i fint charakteriserede Dameroller. Hun har vidst at forene Varme og Energi med Ynde, Værdighed og Adel og har stor Styrke i at lægge Sandhed i Lidenskabernes Udtryk. Hun blev 1854 Sociétaire ved Théâtre français, og i mange Aar gik intet betydeligere Arbejde over Scenen paa dette Theater, uden at hun medvirkede deri. Blandt hendes vigtigste Roller kunne, foruden de unge Piger i Mussets Lystspil, nævnes Doña Sol i „Hernani“, Titelrollen i „Marion de Lorme“ og Marquisen i „Jean Dacier“. Hun er gift med Skuespilleren Delaunay.

Fawcett, Henry [fååhset], f. 1833, uddannedes ved Universitetet i Cambridge og indstreves 1862 som Sagfører, men maatte snart opgive sin Stilling, da han ved et Uheld paa Jagten havde mistet Synet. Da han allerede havde skrevet flere Artikler om politiske og økonomiske Æmner og en Haandbog i Nationaløkonomien, blev han i Nov. 1863 Professor i Cambridge i dette Fag. Siden 1865 var F. stadig Medlem af Underhuset, hvor han hørte til de radicale, nærmest som Tilhænger af J. St. Mills Skole, men derhos sluttede sig til Gladstone; da denne i April 1880 dannede sit Ministerium, blev F. General-Postmester. Som Medlem af Parlamentet virkede han særlig for Adskillelsen af Stat og Kirke (Ophævelse af den irske Statskirke og Dissenternes Ligestilling ved Universiteterne) og for et bedre Valgsystem (hemmelig Afstemning og Indskrænkning af Valgudgifterne) og var tillige med sin Hustru en varm Forsvarer af Kvindens sociale og politiske Ligestilling. Blandt hans Skrifter maa fremhæves »Manual of Pol. Economy« (2den forøgede Udg. 1869, 3dje Udg. 1874), »Pauperism, its Causes and Remedies«

(1871) og »Free Trade and Protection« (1878). D. 7 Nov. 1884. — Hans Hustru, **Millicent F.**, født Garrett, f. 1847, har ogsaa udgivet forskjellige statsøkonomiske Skrifter, deriblandt »Pol. Economy for Beginners« (1870).

Faversham [fæverschæmm], Søstad i Kent-Shire i England paa Sydsiden af Themsmundingen, 2 M. v. for Canterbury. 9,000 I. Livlig Kystfart. Stor Krudtfabrik.

Favēte lingnis, lat., „begunstiger med Tungerne!", „stille!" (Den romerske Offerpræsts Opfordring til Tavshed under Offerhandlingen).

Faveur, fr. [vøhr], Gunst, Yndest, Bevaagenhed; **favorābel**, gunstig, fordelagtig. Jfr. **Favorit**.

Fawkes, Guy [faahks], den fanatiske Katholik, der skulde bringe den saakaldte Krudtsammensværgelse, hvis Hensigt var at sprænge Kong Jakob I og Parlamentet i Luften, til Udførelse, f. 1570 i York-Shire. Han blev greben med den brændende Lunte i Haanden i det Øjeblik, da han vilde udføre Planen, 5 Nov. 1605 og brændt i Jan. 1606. Til Erindring herom er det endnu i mange engelske Byer Skik, at hver 5 Nov. en udstafferet Straamand bliver ført omkring i Gaderne og til sidst brændt.

Favn, dansk Længdemaal, lig 6 Fod eller 3 Alen. Den norske F. er 6 norske Fod, lig 5,[illegible] danske. For Brænde er F. et Rummaal, nemlig en Stabel, som ved den almindelige Handel i Danmark er en F. bred og høj, altsaa 72 Kubikfod, naar Stykkerne ere en Alen lange. Som Skovmaal regnes Favnen til den samme Bredde, men 6 Tomm. højere, altsaa 78 Kubikfod.

Favorit, Yndling; nedhængende Haarlok; Kindskjæg. **Favoritinde**, en Kvinde, som man især ynder eller elsker, bruges navnlig om Fyrsters Elskerinder. **Favorisēre**, begunstige.

Favras, Thom. Mahé, Marquis de [vrā], f. 1744 i Blois, Oberst i Greven af Provences (den senere Konge Ludvig XVIII.s) Schweizergarde, deltog 1789 i en Sammensværgelse, som gik ud paa at føre Ludvig XVI til Peronne. Han blev derfor dømt som Statsforræder til Døden og hængt i en paa Grèvepladsen oprejst Galge 19 Febr. 1790.

Favre, Jules [fāvr'], fransk Statsmand og Advocat, f. 31 Marts 1809 i Lyon, Søn af en Kjøbmand, studerede Retsvidenskab i Paris og tog 1830 Del i Julirevolutionen. 29 Juli skrev han endog i »National« en Artikel om Kongedømmets Afskaffelse og Folkets Souverænitet. 1831 gik F. som Sagfører til Lyon, hvor hans Veltalenhed og aabent udtalte republikanske Sindelag snart skaffede ham Betydning. 1834 forsvarede han nogle Arbejdere, der vare tiltalte for at have deltaget i et ulovligt Samfund, og 1835 for Pairskammeret Deltagerne i Opstanden i Lyon i Apr. 1834 i en glimrende Tale, der begyndte med de Ord: „Jeg er Republikaner". F. bosatte sig nu i Paris og ofrede sig alene til sit Hverv som Sagfører indtil Februarrevolutionen; han blev da Understatssecretær i Indenrigsministeriet og udstedte som saadan de „Bulletiner", der skulde oplyse Folket om politiske Spørgsmaal, samt de vejledende Skrivelser til de Regeringscommissærer, der med overordentlig Magt sendtes om i Landet. Efter at være valgt til Nationalforsamlingen opgav F. sin Stilling i Ministeriet; han var Ordfører for Udvalget til at undersøge Urolighederne 15 Maj og krævede Louis Blanc tiltalt som Deltager, tog siden virksom Del i Forhandlingerne, men holdt sig uafhængig af Partierne og var en Tid lang Understatssecretær i Udenrigsministeriet under Bastide. F. vilde saaledes ikke stemme for Udtalelsen til Cavaignac, at han havde gjort sig vel fortjent af Fædrelandet, men bekæmpede med stor Iver Rateaus Forslag om Forsamlingens Opløsning, inden de organiske Love vare vedtagne. Efter Louis Napoleons Valg til Præsident sluttede F. sig til den republikanske Opposition og blev efter Ledru Rollins Flugt i Midten af 1849 en af „Bjærgets" Ordførere. Han var vel med at bevilge Penge til Toget til Rom, men misbilligede senere den Brug, Regeringen gjorde af Bevillingen, og krævede endog Præsidenten og hans Hjælpere satte under Tiltale. Efter Statscoupet 1851 trak F. sig tilbage fra det politiske Liv og vægrede sig ved at aflægge Ed til Kejseren, da han blev valgt til Departementsraadene i Loire og Rhône. 1857 stillede han sig derimod i Lyon til Valg til den lovgivende Forsamling, faldt igjennem, men valgtes n. A. ved Udfyldningsvalgene i Paris og var en af de „Fem", som vedholdende kæmpede imod Regeringen og krævede Gjenoprettelse af politisk Frihed. I Febr. 1858 forsvarede han med sædvanligt Mesterskab Orsini, Hovedmanden for Mordforsøget paa Kejser Napoleon III. F. misbilligede 1859 den italienske Krig, fordi den førtes alene i dynastisk Interesse, men hørte siden til Forsvarerne for den italienske Enhedsstræben, idet han hævdede Folkenes Selvbestemmelsesret. 1860 og 1861 hædredes F. med Valg til Bâtonnier for Paris's Advocater, og 1867 optoges han i det franske Akademi som en af Frankrigs største Talere. 1863 blev F. gjenvalgt og fortsatte ufortrødent Kampen imod Kejserdømmet, især dets udenrigske Politik. Krigen i Mexico, Frankrigs Ligegyldighed over for det polske og det dansk-tyske Spørgsmaal, samt det nye Tog til Rom 1867 fremkaldte den bitreste Dadel fra F.s Side, og han krævede med stor Styrke Nationalitetsprincipet gjennemført. Heller ikke den indre Statsstyrelse gik fri for hans Angreb, og han var ubestridt den republikanske Oppositions Fører. Ikke des mindre faldt F. ved de nye Valg 1869 igjennem i Lyon saa vel som i andre Kredse, hvor han havde stillet sig i Tillid til sin Folkeyndest, og han valgtes først ved bundet Valg i Paris imod Rochefort. Da Krigen var i Færd med at bryde ud i Juli 1870, talte og stemte F. derimod, og efter de første Nederlag forlangte han Kejserens Afsættelse og en provisorisk Regering. Efter Kejserdømmets Omstyrtelse 4 Sept. blev F. Næstformand i Forsvarsregeringen og Udenrigsminister. Han aabnede som saadan Underhandlinger med Bismarck og tilbød i Frankrigs Navn at ville udrede saa store Krigsomkostninger, som Tyskland vilde kræve, men vægrede sig ved enhver Landafstaaelse („ikke en Tomme Land, ikke en Sten af vore Fæstninger") og

gjorde derved en Fredsslutning mulig. Ligeledes afslog han Straßburgs Overgivelse, hvilket Bismarck krævede som Vilkaar for at indrømme Vaabenstilstand og Sammenkaldelsen af en Nationalforsamling. Da Underhandlingerne gjenoptoges i Jan. 1871, holdt F. stærkt paa, at Paris ikke blev besat af Tyskerne, og at Nationalgarden ikke afvæbnedes, hvorved han uden at tænke derpaa gjorde det senere Oprør i Paris muligt — en Daarskab, han siden bittert angrede. Efter Fredens Slutning blev F. Udenrigsminister under Thiers indtil 22 Juli, da Nationalforsamlingens Flertal viste sig stemt for en virksommere Optræden til bedste for Paven end F., skjønt troende Katholik, fandt tilraadelig. Kort efter havde F. en lidet tiltalende Retssag med en tidligere Ven, fordi han i en længere Aarrække havde levet med en fra sin Ægtefælle separeret Hustru (den franske Lovgivning tillod ikke Skilsmisse og altsaa heller ikke nyt Ægteskab) og af Hensyn til Børnene gjort urigtige Angivelser til Civilregistrene. 1876 valgtes F. til Senatet, men øvede ingen stor Indflydelse. D. 20 Jan. 1880. Sin Deltagelse i Forsvarsregeringen fremstillede F. i »Gouvernement de la défense nationale« (3 Bd., 1871—74).

Favre, Louis [s. o.], schweizersk Ingeniør og Bygmester, f. 1826 ved Genf, udførte mange store Ingeniørforetagender med stor Dygtighed, navnlig Tunnelbygninger og Jærnbaneanlæg. Han gjennemførte Mont Cenis Tunnelen, samt overtog 1872 Bygningen af St. Gotthard Tunnellen og forpligtede sig til at udføre den i 8 Aar; med stort Talent overvandt han de mange overordentlige Vanskeligheder ved dette Arbejde, men naaede ikke at se dets Fuldendelse, idet han døde 9 Juli 1879 af et Slagtilfælde i selve Tunnelen.

Favrskov Bakker i Nærheden af Assens ere bekjendte af den Træfning, som stod her 20 Marts 1535, Aftenen før Palmesøndag, mellem Christian III.s Tropper under Johan Rantzaus Anførsel og Grev Christoffers Krigsmagt. De grevelige Soldater tog Flugten til Assens, efterladende Bønderne, der havde sluttet sig til dem, paa Valpladsen, hvor der anrettedes et stort Blodbad paa dem.

Faxe, almindelig, men urigtig kaldt **Faxø,** Kirkesogn og By i Præstø Amt i Sjælland, 2½ M. n. for Præstø, bekjendt ved et Kalkbjærg, der i Sognets Midte hæver sig 244 F. over Havet. **Faxe-Bugt,** ogsaa kaldet Præstø-Bugt, er en Bugt af Østersøen, som skærer sig ind i det sydøstlige Sjælland. Dens inderste, ved Feddet afskaarne Del er Præstø-Fjord. **Faxekalk,** en gulhvid Kalksten, der kun forekommer i Danmark og tæt ved Malmø i Skaane. Den hører til de yngste Led af Kridtformationen, hvilket bedst kan iagttages i Stevns Klint, hvor den er afsat oven paa Skrivekridtet og altsaa er yngre end dette. Den er især udviklet i Faxe Bakke, hvor den danner en næsten uforstyrret Koralklippe, der har en omtrentlig Udstrækning af 3,000 F. i Retningen fra NV.—SØ. og 1,600 F. fra NO.—SV. Dens oprindelige Yderflader kunne paavises i de mange hældende Lag, der for en stor Del bestaa af grenede Koraller, hvorimellem findes en Mængde Forsteninger af andre Saltvandsdyr, især Hajtænder, Skaller af Krabber, Snegle og Muslinger. Foruden den egentlige Koralkalk træffes der ogsaa især i bassinformede Partier paa de Steder, hvor Koraldyrenes Vært har været noget hemmet, Bryozokalk, der, efter som den er mere eller mindre tæt, snart ligner Limsten, snart Saltholmskalk, og som adskiller sig fra Koralkalken derved, at den er lagdelt og saa godt som udelukkende bestaar af Brudstykker af Bryozoer (Mosdyr), der ved Vandbevægelsen ere skyllede ned i de nævnte Fordybninger. Da F. i den øverste Del af Bakken træffes tæt under Jordoverfladen og afgiver en til Kalkbrænding ganske fortrinlig Kalksten, har man allerede langt tilbage i Tiden brudt den her i aabne Gruber, men paa en meget uregelmæssig og planløs Maade. Fra Begyndelsen af 1884, da Kalkbruddene solgtes til Aktieselskabet „Faxe Kalkbrud“, er der indført en mere rationel Bearbejdelse. Gruberne, der alt forinden vare blevne betydelig udvidede, indbyrdes forbundne og forsynede med Jærnbanespor, ville nu kunne bearbejdes til større Dybde end tidligere, og Afsætningen af Kalkstenen lettes ved Forbindelsen med den østsjællandske Jærnbane. Produktionen af F. udgjorde i Aarene 1870—1880 c. 6,000—10,000 Kubikfavne aarlig, og i de senere Aar er der i „Faxe Stenværksteder“ tildannet Bygningssten af de tættere Varieteter af F., den saakaldte Faxe Marmor, som har fundet Anvendelse ved flere Byggeforetagender i og uden for Kjøbenhavn. Som ovenfor anført, forekommer F. ogsaa i Stevns Klint, samt i Kalkgruben ved Herfølge og paa Mors; men paa disse Steder danner den kun et Lag af indtil et Par Fods Mægtighed, hvorimod man i Faxe har bearbejdet den indtil en Dybde af 80 F. uden endnu at være trængt igjennem til Underlaget. Det er sandsynligt, at den har en Mægtighed af 120—150 F., og at den ligesom i Stevns hviler paa Skrivekridt.

Faxefjord (Faxafjörðr), en stor Fjord eller rettere Bugt (18 M. bred), der i Forbindelse med den nordligere Bredefjord danner de to store Indskæringer paa Islands Vestkyst. Ved en Arm af F. ligger Islands Hovedstad Reykjavik.

Fáy, Andr. [faj], ungarsk Digter og Skribent, f. 1786, opgav sin begyndte juridiske Virksomhed for den literære, skrev et Par lyriske Digtsamlinger, hvoraf »Fris bokréta« (1818) er den bedste, Fabelsamlingen »Mesék« (1828), Sørgespil og Lystspil og gjorde navnlig Epoche i den ungarske Prosa ved Romanen »A' Bélteky-haz« (1832) ved et i denne Literatur sjælden friskt Lune. Fra 1825 til Kossuths Optræden 1840 var han den ungarske Oppositions Ordfører og virkede ivrig for alle nationale, saa vel aandelige som materielle Formaal (Theater, Sparekasse, Industri- og Kunstforening). Hans sidste større Arbejde er den morsomme Fortælling »Jávor orvos és Bakator Ambrus szolgája« (1855). D. 26 Juli 1864. Sparekassen i Pest ærede hans Minde ved et Legat for ungarske Skribenter.

Fay, Joseph [s. o.], tysk Maler, f. 1813, d. 1875 i Düsseldorf, uddannede sig dels i Düsseldorf, dels i Paris hos Delaroche og til-

nede sig der en rigere Colorit. Hans vig-
gste historiske Værk, Udsmykningen af Raad-
ssalen i Elberfeld (1840—44), er senere
net til Grunde.

Fay, Theodor Sedgwick [fæh], nordamerikansk
fatter, f. 10 Febr. 1807, i sin Tid Medarbejder
»New-York Mirror«, siden Redacteur deraf.
7—53 var han ansat i diplomatisk Tjeneste
erlin; siden var han til 1861 Minister-
ent i Bern. Han har samlet en Del af
Artikler under Titlen »Dreams and Reve-
of a Quiet Man«. En Europatsrejse har
skildret i »The Minute Book«. 1885 ud-
hans Roman »Norman Leslie«. Hans
rker, som »The countess Ida« (1840) o.
ve i Almindel. enten en religiøs eller
? Tendens.

il, en af de til Portugal hørende azo-
er, 2½ □ M. med 28,000 J., er ud-
frugtbar og har et herligt Klima.

Andreas, norsk Historiker og Skolemand,
mmen 5 Oct. 1802, blev theologisk
1828, rejste 1831 i Tyskland for at
dettes Almueskolevæsen, blev 1833
æst til Holt ved Arendal og bestyrede
60 det derstedes i førstnævnte Aar op-
skolelærerseminarium. Fra 1860 til
i Maj 1869 var han Sognepræst til
Jarlsberg. 1842 var han Medlem
tget. Han udfoldede en temmelig
Forfattervirksomhed paa det popu-
ædagogiske Omraade, men sysslede
erlighed med Studier i Norges Hi-
ske Granskninger især opmuntret og
n Ven og Nabo, Jakob Aall, til
mling og Optegnelser han havde
hans kritiske Blik var dog ikke jævn-
hans Flid og hans Evne til popu-
ing. Hans Hovedværker ere hans
„Norske Sagn“ (2det Opl., Chr.
ge i 1814“ (Chr. 1864) og „Chri-
Stifts Bispe- og Stifts-Historie“
Hans efterladte haandskrevne
og Brevskaber indkjøbtes til det
chiv.

nts Christian, norsk Læge og Na-
i Tønsberg 20 Dec. 1806, blev
dibat 1831, vandt 1842 Doctor-
ag for en Afhandling »De vesi-
bus« og blev 1846 Universitets-
cin og Overlæge ved Fødsels-
tiania, fra hvilke Embeder han tog
Under Krigen 1848 gjorde han i
teste ved Augustenborgs Lazareth.
oligere Aar foretaget udstrakte
og Udlandet og har offentlig-
ængde Afhandlinger, især over
Børns Sygdomme, hvilke for
re trykte i de norske Fagtids-
rhandlingerne“ ved de skandina-
ermøder. 1857 fremkaldte han,
Gave af 4,000 Kroner i dette
elsen af det 1858 i Virksomhed
dselskab i Christiania. —
n Ludvig F., f. 23 Oct. 1845,
at 1869, Dr. med. 1875 for
„nyfødte Børns Ernærings-
rt sig bekjendt ved medicinsk-
historiske Afhandlinger: „Den sorte Død i det 14de Aarhundrede“ (Chr. 1880) og „Hospitaler og milde Stiftelser i Norge i Middelalderen“ (Chr. 1882).

Faye, Hervé [fæh], f. 1814, først Adjunct ved Observatoriet i Paris, senere Professor i Astronomi ved École polytechnique og École normale og Medlem af Instituttet, 1877 en kort Tid fransk Undervisningsminister, nu Generalinspecteur for Universitetet i Paris og Præsident for Bureau des longitudes, er bekjendt ved Opdagelsen (1843) af den efter ham opkaldte periodiske Komet, ved sin Oversættelse paa Fransk af Humboldts Kosmos, samt ved en stor Mængde astronomiske Skrifter og Afhandlinger. Han har opstillet sindrige Hypotheser om Kometers og Maanens Physik, og hans Theori om Solens Bygning er den for Tiden mest accepterede. I sit nyeste Værk »Sur l'origine du monde« (Paris 1884) giver han en historisk-kritisk Oversigt over Hypotheserne om Solsystemets Tilblivelsesmaade og opstiller en ny Hypothese, i hvilken han, i Modsætning til Laplace, lader Planeterne fremgaa af Urtaagen førend Solen; kun Uranus, Neptun og andre endnu fjærnere mulige Planeter ere dannede senere end Solen.

Fayetteville [fäetvil], Stad i Staten Nordcarolina i Nordamerika ved Floden Cape Fear, 10 M. s. til v. for Raleigh. 10,000 J. Livlig Handel og Flodfart.

Fazy, James [si], schweizersk Statsmand, f. 12 Maj 1796 i Genf af en fordreven hugenottisk Slægt, virkede 1819—33 i Paris som frisindet Journalist og Flyveskrift-Forfatter. 1830 underskrev F. Journalisternes Protest og tog virksom Del i Julirevolutionen, udtalte sig mod Ludvig Philips Valg og understøttede Republikanerne; men træt af Forfølgelser og mistvivlende om Sejren gik F. 1833 til Genf, hvor han snart blev en af den radicale Oppositions Førere, medens han samtidig grundlagde »Europe centrale« som Organ for det „unge Europa“. Han forbandt sig med Katholikerne og vandt Almuen ved et Skrift om Arbejdets Ordning og Midler mod Pauperismen. Han ledede 1841 Agitationen imod Cantonalregeringen, fik den styrtet og var en af den nye Forfatnings Udarbejdere; da Valgene 1842 alligevel gav Modpartiet Flertallet i Cantonalforsamlingen, medens de radicale herskede i Byraadet, kom det til nye Sammenstød, ja selv til Kamp; men F. blev ikke fortrædiget og virkede som Medlem af den første Forsamling til Indførelsen af Nævninger. 1846 fremkaldte Statsraadets Holdning til bedste for „Sonderbund“ en ny Revolution; F. sattes i Spidsen for den foreløbige Regering og fik en afgjort Indflydelse saa vel paa Genfs særlige Udvikling ved Forfatningens Omdannelse i ren demokratisk Aand, som paa Schweiz's fælles Anliggender ved at fremskynde „Sonderbund“'s Undertrykkelse og den deraf følgende nye Forbundsforfatning. Indtil 1852 var F. Genfs egentlige Styrer og havde store Fortjenester af dets sociale og økonomiske Fremgang, bl. a. ved at faa Byens gamle Fæstningsværker nedbrudte, hvorfor ogsaa Borgerne gav ham et stort Stykke af det indvundne

Jordsmon. 1848 tænkte F. paa at lade Schweiz deltage i Krigen i Italien mod Østerrig; 1849 tog han derimod Forholdsregler for at hindre de politiske Flygtninger fra at indvikle Schweiz i Stridigheder med fremmede Magter ved at gjøre det til Udgangspunkt for deres Opstandsforsøg, medens han paa den anden Side modsatte sig alle Indskrænkninger i Asylretten. Han høstede derfor Utak fra begge Partier, og 1852 styrtedes han ved et Forbund imellem de conservative og de radicale. 1856 blev F. dog gjenvalgt til Præsident for Statsraadet og til Medlem af det schweizerske Ständeraad, tog 1857 virksom Del i Forhandlingerne om Neuchâtel og optraadte som ivrig Hævder af Schweiz's Ret over for den preussiske Konge. 1860 krævede han med Styrke Nordsavoiens Tilknytning til Schweiz, skjønt han tidligere var bleven beskyldt for at være en Tilhænger af Kejser Napoleon III og for at virke for Genfs Indlemmelse i Frankrig. Flere Vilkaarligheder og egenraadige Handlinger, samt Oprettelsen af en Spillebank i hans Hus (siden 1856) lod ham efterhaanden miste den tidligere Folkegunst; 1862 faldt han igjennem ved Valget til Statsraadet, og 1863 fik han end ikke Sæde i Cantonalforsamlingen. 1864 maatte han for en Tid forlade Landet som Følge af de stedfundne Uroligheder, og siden den Tid spillede han ingen Rolle. D. 6 Nov. 1878.

Fé, Santa, 1) Hovedstad i Territoriet Ny-Mexico i Nordamerika, under 35° 41′ n. Br., 4 M. ø. for Rio Grande med 5,000 J., ligger 7,000 F. over Havet og staar i livlig Handelsforbindelse med de mod Ø. liggende Stater. — 2) Hovedstad i Prov. af s. N. i den argentinske Republik i Sydamerika, under 31° 38′ s. Br. ved Rio Salado, med 11,000 J. (1869), driver livligt Skibsbyggeri og Tømmerhandel.

Fea, Carlo, ital. Archæolog, f. 1753 i Nizza, d. 1834 som Commissario della antichità og Bibliothekar hos Fyrst Chigi i Rom. Af hans Værker ere de betydeligste »L'integrità del Panteone rivendicata a M. Agrippa« og »Frammenti di fasti consolari«. Han oversatte Winckelmanns „Geschichte der Kunst“.

Fearnley, Thomas [fērnlæ], norsk Landskabsmaler, f. paa Frederikshald 27 Dec. 1802, var bestemt til Militær, men ofrede sig tidlig til Kunsten og kom 1821 til Akademiet i Kjøbenhavn. 1823—27 studerede han under Fahlcrantz i Stockholm og 1828 under sin Landsmand Prof. Dahl i Dresden. 1830—33 slog han sig ned i München, besøgte i de følgende Aar Italien, Frankrig, Schweiz og England; endelig besøgte han sit Fædreland, hvis Natur han hovedsagelig skildrede, omtr. 1837 og var virksom ved Nationalgalleriets Stiftelse i Christiania. Efter at have opholdt sig et Aars Tid i Amsterdam, vendte han 1841 tilbage til München, hvor han allerede døde i Jan. 1842. Det norske Nationalgalleri fik af ham „Grindelwaldgletscherne“, „Labrofossen“ og nogle mindre Landskaber. — Hans Broder, **Carl Frederik F.,** f. paa Frederikshald 19 Dec. 1818, blev mineralogisk Candidat 1844, besøgte med offentlig Understøttelse de vigtigste Observatorier i Europa for at uddanne sig i theoretisk og praktisk Astronomi, i hvilket Fag han har været Universitetslærer i Christiania siden 1857, efter at han s. A. havde afslaaet en Kaldelse til Kjøbenhavns Universitet. Foruden en paa Tysk udgiven Beskrivelse af Observatoriet i Christiania har han offentliggjort forskjellige Afhandlinger i Christiania Videnskabsselskabets Forhandlinger og i udenlandske Fagtidsskrifter.

Feber, en af de hyppigste sygelige Tilstande, der fornemmelig er charakteriseret ved en mere eller mindre betydelig Forhøjelse af hele Legemets Varme, forbunden med almindeligt Ildebefindende; en forøget Hyppighed af Pulsen er sædvanlig, men dog ikke altid samtidig til Stede og svarer heller ikke altid til F.s Heftighed. Den febrile Varmeforhøjelse er grundet i en forøget Varmedannelse i Legemet, der igjen ligesom dets normale Varme er afhængig af en Iltning (Forbrænding) af Legemets Bestanddele, kun at denne under F. er stærkere end i sund Tilstand; nogle have villet forklare Varmeforhøjelsen som Følge af en Forstyrrelse i Reguleringen af Legemsvarmen, en Tilbageholdelse af Varmen i Legemet uden forøget Varmedannelse, men den første Forklaring er den rimeligste og staar i Samklang med den Kjendsgjerning, at Legemets Vægt aftager og dets Masse fortæres under F., undertiden i en saadan Grad, at Livet alene derved sættes i Fare, medens samtidig dermed Produkterne af Legemsbestanddelenes Forbrænding (s. Stofskifte), Urinstoffet og Kulsyren, udskilles i forøget Mængde. F. er oftest knyttet til visse Sygdomme, og det er endog et Spørgsmaal, om den overhovedet kan optræde selvstændig; det er navnlig Betændelserne og Infectionssygdommene, der ledsages af F., men hvorfor og hvorledes dette sker, er endnu ikke sikkert afgjort; man har ment, at visse fremmede (pyrogene) Stoffer trængte ind i Blodet ved disse Sygdomme og frembragte den forstærkede Iltningsproces ved en Art katalytisk Virkning, men man ser dog ogsaa Feber under Omstændigheder (efter Aareladning, under Tørstecure, ved Indsprøjtning af Vand i Blodet osv.), hvor der slet ingen p. St. indføres. Den ved F. frembragte Forhøjelse af Legemsvarmen er for øvrigt ikke saa betydelig, som man skulde tro efter den syges egen Fornemmelse og efter den brændende Følelse, man faar ved at lægge Haanden paa en Febersygs Hud; selv i betydelige F. viser Thermometret kun 39—40°, og højere end til 42° kan Varmen ikke stige, uden at Livet udsættes for den største Fare ved den lammende Indflydelse, som den høje Varme udøver paa Nerve- og Kredsløbssystemets Centralorganer, Hjærnen og Hjærtet. Ikke alene fordi Thermometret sikrere end noget andet Tegn angiver Sygdommens Heftighed og Farens Størrelse, er det i de senere Aar blevet uundværligt ved Behandlingen af febrile Sygdomme, men ogsaa fordi det i mange Tilfælde kan yde en værdifuld Hjælp til Adskillelsen imellem de forskjellige febrile Sygdomme; i mange af disse er nemlig Legemsvarmens Forhold saa charakteristisk ved den Regelmæssighed, med hvilken den under Sygdommens Forløb stiger, forandrer sig og endelig synker, at man alene

derof. kan sige, hvilken Sygdom man har for
ig. Man adskiller forskjellige Stadier i
Feberanfaldet: Forløberstadiet, det egtl.
Feberstadium, i hvilket F. naar sin Højde
Akme), Defervescensen, Feberens Aftagen
g Ophør, der enten kan ske pludselig (Kri-
s) eller langsomt (Lysis), samt Recon-
alescensstadiet. Efter Feberanfaldenes
egel- og Uregelmæssighed adskiller man ty-
iske og atypiske F. og af de første igjen
e Typer: Ephemær F., et kort Feberanfald,
d hvis Ophør hele Sygdommen er forbi.
ntinuerende F., der vedvarer i længere Tid
d bestemte Svingninger i Løbet af Dagen:
agen (Exacerbation) henad Aften og Af-
r (Remission) henad Morgen. Remitt-
F. med stærkere og mere vedvarende Re-
oner af Febersymptomerne end der nogen
forekommer ved den continuerende F.;
ðvarmen kan aftage flere Grader, og
sionen kan vare flere Dage. Intermit-
F. med enkelte Anfald, der vende regel-
tilbage efter fuldstændig feberfri Mel-
(Apyrexi) (s. Koldfeber).
inius, s. Hontheim.
ar, den 2den Maaned i Aaret, har
Dage, i Skudaar 29. Den har sit
en gammelitalisk Guddom, Februus;
festen Februalia ell. Lupercalia fejredes
e Rom 18—28 F. Maanedens danske
Blidemaaned. Februarrevolutionen
rankrigs Historie.
Alex. Fréd. [fæhvr'], fransk Skue-
i Paris 21 Febr. 1835, debuterede
om senere til Paris, hvor han 1857
emærket paa Odéon, og blev endelig
Pensionnaire engageret ved Théâtre
hvilket Theater han allerede otte
fter blev Sociétaire. Paa denne
han dels i Elsker-, dels i Charak-
ærket sig i en Mængde større Rol-
»l'ami Fritz« og „Ruy Blas".
ăng], Stad i det franske Dep.
ved Kanalen, 9 M. n. v. for
00 J. Havn, livlig Industri i
og Linnedvarer; Handel og Fi-
skole.
ust. Theod., tysk Physiker og Phi-
Apr. 1801 i Sachsen, var en Tid
i Physik i Leipzig, men maatte
Virksomhed paa Grund af en
Efter sin Helbredelse hengav
Række Studier, i hvilke baade
nskabelige og hans philosophiske
Tilfredsstillelse. Efter i sin
n paa mange Punkter ogsaa
ndavesta oder über die Dinge
nd des Jenseits" (3 Bd., Leip-
e givet et Udkast til en almin-
skuelse, søgte han i sin „Ato-
2den Udg. 1864) over for den
rphilosophi at vise, hvorledes
orenes med en idealistisk-phi-
se", og i sine „Elemente der
Bd., Leipzig 1860) lagde han
en experimental Psychologi
ndersøgelser over Forholdet
e Indtryk og den tilsvarende
, dels gav han en videre gaaende Fremstilling af sin philosophiske Opfattelse. Efter F. ere det sjælelige og det legemlige to forskjellige Former for en og samme Realitet, og han afviser, støttet til Læren om Energiens Vedligeholdelse, den sædvanlige Forestilling om en Vexelvirkning mellem dem. Denne dobbelte Form findes i uendelig forskjellige Grader i hele Tilværelsen. I religionsphilosophisk Henseende er F. især paavirket af C. H. Weiße og hævder ligesom denne Berettigelsen af at opfatte Guddommen som Personlighed. Et kort Omrids af sin hele Lære har F. givet i Skriftet „Ueber die Seelenfrage" (1861). Hans senere Skrifter angaa for det meste den experimentale Psychologi og Spørgsmaal, som staa i Forbindelse med den (se især „Revision der Hauptpunkte der Psychophysik", 1882). F. er ogsaa Forfatter til humoristiske Skrifter, der ere udkomne samlede under Titlen „Kleine Schriften von Dr. Mises" (Leipz. 1875).

Fechtel, Povl, rimeligvis fra Hamborg, var Christian III.s og Frederik II.s Møntmester 1541—65. Han var en formuende Mand, som af sine Midler opførte nogle Boder ved Claræ Kirke i Kjøbenhavn til Bolig for „fattige husarme", hvilken Stiftelse Kongen 1570 forøgede ved at skjænke den Grunden, hvorpaa Boderne vare byggede. Dette P. F.s Hospital ell. de fattiges Sjæleboder staar endnu, men med en ny Bygning, i Møntergade, den ældste Stiftelse i Kjøbenhavn, der findes paa sin oprindelige Plads; det indeholder Friboliger for 24 ældre, trængende Piger, som have tilhørt den tjenende Stand.

Fechter, Charl. Alb., fransk, engelsk og tysk Skuespiller, f. 1824 i Belleville. Faderen var tysk, Moderen engelsk. Først lagde han sig efter Billedhuggerkunsten, men opgav den for at gaa til Théâtre Molière, som han dog snart forlod for med en Trup at tage til Italien. Paa Grund af Directeurens Fallit vendte han tilbage efter et Aars Forløb og tog atter fat paa Billedhuggeriet, med hvilket han stadig vedblev at sysle. Efter i nogen Tid at have spillet Smaaroller paa Théâtre français fik han 1846 Engagement ved det franske Theater i Berlin, hvor han gjorde megen Lykke. Aaret efter spillede han en kort Tid i Paris paa Théâtre de Vaudeville, gik derpaa til London, men kom snart tilbage til Paris og optraadte 1847—57 med glimrende Bifald paa 6 forskjellige Theatre. Fra 1861 viste han sig jævnlig paa Londons første Theatre som engelsk Skuespiller og vandt levende Bifald saa vel for sin ypperlige Udførelse af Hamlet, Othello og flere Shakspearske Roller som for sin Fremstilling af Charakterroller i franske, paa Engelsk oversatte Stykker. 1868 gik han, da Tidsomstændighederne nødte ham til at fratræde den af ham overtagne Bestyrelse af Lyceumtheatret, igjen til Paris og tog Ansættelse ved Théâtre de Vaudeville. Begavet med et smukt Ydre og et herligt Taleorgan gav F., hvad enten han optraadte som fransk, engelsk eller tysk Skuespiller, med en Indfødts fulde Herredømme over Sproget højst forskjellige, med levende Phantasi og Skarpsindighed opfattede Charakterroller. Senere gik han til Amerika,

opførte i New-York et Theater, hvorpaa der skulde spilles fransk Komedie, og døde i denne By 5 Aug. 1879.

Fēcit, lat., forkortet: fec., han har gjort det, udført af (paa Kunstværker).

Fed (egtl. Fid) kaldes undertiden en langagtig, smal og lav Landstrækning, der skiller en Kystsø eller Bugt fra det aabne Hav (F. ved Præstø).

Fed. I Danmark er for Maaling af Hørgarn anordnet en Haspe med 3¼ Alens Omkreds; 120 saadanne „Traade" give et Knæk eller F., der altsaa har 420 Alens Længde, hvoraf 12 danne en Stræng. Hørgarn betegnes f. Ex. som 20 F.s Garn, naar 20 F. deraf veje et dansk Pd. Rebslagerne kalde F. et Antal af 200—400 Garn (10—20 Ruller), der paa én Gang føres igjennem Tjæren.

Federici, Camillo [ritschi], ital. Lystspildigter, f. 1755, hed egentlig Giov. Bat. Viassolo, opgav sit Dommerembede af Kjærlighed til Skuespillerinden Camilla Ricci, sluttede sig til et Skuespillerselskab, blev forstødt af sin Slægt og antog Navnet F. (sammentrukket af fedele alla Ricci, tro mod R.). Han døde i Turin 1803. Hans »Opere teatrali« maa nærmest regnes til Goldonis Skole.

Fede Syrer kaldes en Række organiske Syrer, der alle ere sammensatte $C_n H_{2n} O_2$, og hvis laveste Led er Myresyre ($CH_2 O_2$), det højeste bekjendte Melissinsyre $C_{30} H_{60} O_2$. Dog kjendes ikke alle mellemliggende Led. Deres Styrke som Syrer aftager med voxende Antal af Kulstofatomer, saaledes at de lavere Led uddrive de højere af disses Salte. De laveste Led, Myre- og Eddikesyre, ere tyndflydende; efterhaanden blive de mere oljeagtige; de højere Led ere faste ved sædvanlig Temperatur, og jo højere de staa i Rækken, desto højere ligger deres Smeltepunkt. Dog have de ulige Led lavere Smeltepunkter end de nærmest lavere lige Led. Saaledes smelter Palmitinsyre $C_{16} H_{32} O_2$ ved 62°, Margarinsyre $C_{17} H_{34} O_2$ ved 59,8°, Stearinsyre $C_{18} H_{36} O_2$ ved 69,2°. Ogsaa Kogepunktet for de lavere Led, som uden Sønderdeling kunne destilleres, stiger og det meget regelmæssig, nemlig omtr. 19° for CH_2. Saaledes koger Myresyre $CH_2 O_2$ ved 98°, Eddikesyre $C_2 H_4 O_2$ ved 118°. En lignende Rækkefølge gjentager sig jævnlig i deres Egenskaber. De højere Led danne Bestanddele af de naturlige Fedtstoffer og kunne vindes af disse; de lavere vindes ofte paa meget forskjellig Maade; mange kunne fremstilles ved Synthese af selve Grundstofferne.

Fēdi, Pio, ital. Billedhugger, f. 1815 i Viterbo, uddannede sig i Firenze og Rom og hører til Italiens mest fremragende Billedhuggere i den nyere Tid. I Firenze udførte han 1846 Billedstøtter i Marmor af Andrea Cesalpini og Niccolo Pisano til Loggia dei Uffizii, 1852 udførte han en „Skytsengel, som bærer en Menneskesjæl til Himlen" for den russiske General Svov, 1866 den smukke Gruppe „Polyxenas Ran" (efter Vergil), opstillet i Loggia dei Signori i Firenze.

Fedning, kunstig Frembringelse af Kjød og Fedt hos Creaturer, der skulle slagtes. De kraftigste Fedningsmidler ere Korn og Oljekager i Forbindelse med fedtdannende Stoffer, som Rodfrugter. Desuden tjener fuldstændig Ro og Afslutning i særskilte Rum til at begunstige Fedningen.

Fedtfugl (Steatornis), en med Natravnen beslægtet Skrigefugl, der ruger flokkevis i Huler i Venezuela og paa Trinidad; den lever af Palmefrugter.

Fedtgaas, s. Luffegæs.

Fedtkjertler, mere eller mindre sammensatte, sæk- ell. drueklaseformede Kjertler i Huden, der navnlig findes, hvor denne bærer Haar, og da udmunde i Haarsækkene, afsondre en fedtet Masse, der giver Huden og Haarene Smidighed. Hos Fuglene findes ved Halens Rod to store F., der tjene til at forsyne Fjerene med et Fedtovertræk og især ere udviklede hos Vandfuglene. Bævergejl er ogsaa en Art Hudfedt.

Fedtlever, en usædvanlig stærk Ophobning af Fedt i Levercellerne, hvorved Leveren bliver stærkt fed, findes især hos Drankere og i visse Sygdomme, f. Ex. Lungesvindsoten.

Fedtschenko, Alexis Paulovitsch, russisk Naturforsker, f. i Irkutsk 1844, studerede i Moskva, foretog 1868—71 en Rejse til Turkestan og Samarkand, 1871 en ny Rejse til Kokan, vendte derefter tilbage for at give en Beretning om Udbyttet af sine Rejser, men omkom 1873 ved en Bestigning af Montblanc. Hans „Rejser i Turkestan", udgivne af flere Lærde, udkomme siden 1874 i St. Petersborg og Berlin.

Fedtsten, Spæksten, et graagult ell. rødlighvidt Mineral, der har faaet Navn af, at det ligesom flere andre Magnesiasilicater er fedtet at føle paa. Det benyttes til at skrive med paa Glas og Klæde, til at borttage Fedtpletter af Tøj og til Forfærdigelse af Daaser, Blækhuse og lignende Gjenstande, da det paa Grund af sin ringe Haardhed let lader sig forarbejde. Det anvendes ogsaa til Gasbrændere, da det er ildfast.

Fedtstoffer forekomme baade i Plante- og Dyreriget; de ere flydende eller smelte dog langt under 100°, ere i ren Tilstand farve- og lugtløse, lettere end Vand, af neutral Reaction, give en blivende Fedtplet paa Papir, ere uopløselige i Vand og kold Vinaand, opløselige i Æther, Svovlkulstof og flygtige Oljer. De bestaa af Kulstof, Brint og Ilt og kunne i det langt overvejende Antal Tilfælde opfattes som 3 Molecyler af en fed Syre + 1 Mol. Glycerin ÷ 3 Mol. Vand. Alle de, der ere sammensatte paa denne Maade, sønderdeles ved Behandling med Alkalier eller Blyilte og Vand til Glycerin og de fede Syrers Alkalisalte (Sæber) eller Blysalte (Plastre). Hos enkelte er Glycerinet erstattet af en anden Alkohol, saaledes hos Hvalrav (Spermacet) og Vox. Endelig ere de brændbare (ved Anvendelse af Væge), og Glycerinet danner da let ved en ufuldstændig Forbrænding Acrolein. Hos Planterne forekomme de især i Frøene (Rapsolje, Bomuldsfrøolje, Solsikkeolje, Mandelolje, amerikansk Olje af Ricinusplantens Frø), dog ogsaa i den kjødede Del af Frugten (Palmeolje, Olivenolje); hos Dyrene især i Bindevævet (Talg osv., s. Fedtvæv) eller i enkelte Secreter (Smør). I Almindel. betegnes de ved sæd-

anlig Temperatur flydende F. Olier; dog aldes ogsaa ofte de faste Plantefedtstoffer (f. Ex. Palmeolje) saaledes, de bløde Smør alm. Smør, Cacaosmør, Kokossmør, Muskatsmør), de fastere, dyriske F. i Almindel. Talg ll. Fedt. Alle eller næsten alle naturlige F. re Blandinger af forskjellige rene F.; de hyppigste af disse ere Stearin (3 Mol. Stearinsyre + 1 Mol. Glycerin + 3 Mol. Vand) g de analogt sammensatte Palmitin og Elain Olein). Det tidligere antagne Margarin har vist sig at være en Blanding af Palmitin og Stearin. Jo fastere F. ere, desto mere indeholde de af de faste Palmitin og Stearin; jo blødere, desto mere af det flydende Elain. I enkelte F. findes desuden andre rene F., som Butyrin (i Smør), Myristin (i Muskatsmør) ...in. I de tørrende Olier (Linolje, Hampeolje, Valmueolje, Valnødolje) findes Linolein. Disse Olier optage let Ilt af Luften og tørre ...erved ind til harpixagtige Legemer, især naar ...e i Forvejen ere kogte med visse Metaliilter ...f. Fernis). De flydende F. vindes ved simpel ...dpresning, de fastere ved Opvarmning og ...erpaa følgende Udsmeltning (saaledes Svine...dt af Ister, Tran af Sødyrs Lever og Spæk); ... Frøene blive da Oljekager, af Isteren ...Fedtegrever tilbage. I den nyere Tid ud...rakkes mange Olier med Svovlkulstof. F. ...vendes som Næringsmidler, til Sæbe, Lys ...Stearinlys bestaa dog ikke af Stearin, som ...ke brænder godt, men af Palmitin- og Ste...rinsyre) og Plaster, til Smørelse osv. Naar ... blive harske, beror det i Regelen paa, at ...d en ejendommelig Gjæring de ofte ilde...gtende fede Syrer frigjøres (saaledes af ...mør Smørsyre).

Fedtsvulst, **Lipom**, en local, mere eller mindre ...grænset Udvikling af Legemets Fedtvæv, især ...a saadanne Steder, hvor der i Forvejen er ...eget Fedt, f. Ex. paa Ryggen, Laarene, i ...nghulen, er en af de hyppigst forekommende ...vulster, men medfører ingen Fare for Orga...smen; den kommer ikke igjen, naar den er ...ernet ved Operation.

Fedtsyre, Sebacinsyre, dannes i ringe ...ængde ved Destillation af Oljesyre, rigeligere ...d Sønderdeling af amerikansk Olje med ...kalier. Den har kun theoretisk Interesse.

Fedtvox, f. Adipocire.

Fedtvæv, Talg, det med Fedt fyldte, løse, ...adede Bindevæv i det dyriske Legeme. Fedtet ... indesluttet i flydende Tilstand i egne Celler, ...Fedtceller. Fedtvævet findes i normal Tilstand ...r under Huden, i Underlivet (omkring Ny...rne, i Krøset og Nettet), i Øjehulen, i Knok...rnes Indre (Benmarv) og imellem Musk...rne, udfyldende alle Mellemrum imellem ...sse. Fedtlaget under Huden giver Legemet ...ts Afrunding og bidrager vistnok ogsaa som ...t Varmeleder til at holde paa Legemsvar...en. Det i Legemet forekommende Fedt op...ges dels som saadant med Føden, og dels ...nnes det i Legemet selv, navnlig af Fødens Æggehvidestoffer, hvorimod det er mere tvivl...mt, om der ogsaa kan dannes Fedt af dens ...lhydrater (Stivelse, Dextrin og Sukker), ...m derimod nok indirecte kunne begunstige ...dtaflejringen i Legemet ved at forbrænde i Stedet for Æggehvidestofferne og derved fremme disses Forvandling til Fedt. Ved rigelig Nydelse af Fedt eller fedtbesparende Føde tiltager Mængden af Legemets Fedt. Hos visse Individer, der have særlig Disposition til Fedtdannelse, kan det aflejres næsten overalt i Legemet og imellem dettes Organer, hvorved disses egen Masse fortrænges eller deres Virksomhed hindres, Fedtsyge; man har Exempler paa, at saadanne Individer have vejet indtil 600 Pd. og haft et Fedtlag paa 6 Tommers Tykkelse i den forreste Bugvæg. Forskjellig herfra er Fedtdegenerationen, hvorved Organernes egne Bestanddele forvandles til Fedt (f. Degeneration).

Feer, efter Folketroen kvindelige Væsener, beslægtede med Alferne, som bo i Luften og derfra ofte stige ned paa Jorden, have Omgang med Menneskene og ved deres overnaturlige Magt indvirke paa disses Skæbne, især i Fødselstimen, dels som gode, dels som onde F.; de beherskes af en Fedronning. Navnet udledes af lat. fata, Flert. til fatum, Skæbne; det hedder paa Ital. fata og stammer fra det senlatinske fata (d. s. s. parca, f. Parcer). F. spille en stor Rolle i de romanske Folkeslags episke Digte og Ridderromaner fra Middelalderen (fra Sagnet om Lancelot blev „Damen fra Søen" et yndet Stof for Digterne; ligeledes Feen Melusine o. fl.).

Fegge Sund, en Indsnævring af Limfjorden mellem Nordspidsen af Morsø, Feggeklit og Hannæs.

Fehirde (oldn. féhirðir, Skatmester) var i Norge den Embedsmand, til hvem de kongelige Sysselmænd aflagde Regnskab for Indkrævning og Forvaltning af de kongelige Skatter og Indtægter. I 14de Aarh. var der 4 F. med hver sit Skattedistrict (Throndhjem, Bergen, Oslo og Tønsberg); i Unionstiden gik F. over til at blive Lensherre og Slotsbefalingsmand.

Fehmgerichte ell. Femgerichte, f. Hemmelige Retter.

Fehrbellin, en lille By i den preussiske Prov. Brandenburg, 7 M. n. v. for Berlin, 2,000 I., bekjendt af den Sejer, som Kurfyrst Fred. Vilh. d. store vandt her over en dobbelt saa stærk svensk Hær 18 Juni 1675; et Mindesmærke derom er i dette Aarh. rejst paa Valpladsen.

Feigumfos, et 640 F. (200 Met.) højt Vandfald i Norge, ved Lysterfjorden i Sogn, N. Bergenhus Amt.

Feinte, fr. [fængt], Forstillelse, List, „Finte"; i Fægtekunsten et Udfald paa Skrømt for at forlede Modstanderen til at give sig en Blottelse.

Feisabâd, Stad i Nordvestprovinserne i Forindien ved Floden Ghaghra, 15 M. ø. for Lakhnau. 50,000 I. Livlig Industri i Uld, Bomuld og Metaller.

Feith, Rhijnvis, bekjendt hollandsk Digter, f. 1753. Hans alsidige Talent arbejdede i alle Digtarter, og han har for en stor Del virket sammen med Bilderdijk for at bringe nyt Liv i den hollandske Literatur. Hans »Oden en Gedichten« (1796) udmærke sig ved klangfuld Kraft; især er Oden til Ruijter berømt, og hans Tragedier „Johanne Gray" og

„Ines de Castro“ have Betydning for det hollandske Theaters Historie. Han døde 1824.

Feje forekommer bl. a. som Jagtudtryk. Naar Hjortearternes Hanner hen paa Sommeren for at befri deres fuldt udvoxede Takker fra Resterne af den hentørrede, laadne Hud gnide dem mod bøjelige unge Træer, siges de at **feje** disse; og da Træernes Bark derved lider meget, anrettes paa denne Maade ofte en meget betydelig Skade, især i plantede Bevoxninger.

Fejllære, Fejltheori, er Læren om Fordelingen af Observationsfejl efter deres Størrelse. Erfaringen lærer, at selv om man med den størst mulige Omhu gjentagne Gange maaler en og samme Størrelse, saa faar man dog kun undtagelsesvis det samme Resultat, men sædvanlig mere eller mindre indbyrdes afvigende og altsaa fejlagtige Maalingsresultater. Grupperer man disse efter deres Størrelse, saa viser der sig dog, naar Antallet af de enkelte Maalinger er nogenlunde stort, en vis Regelmæssighed i Fordelingen, saaledes at der endog ofte lader sig angive en vis **Fejllov**, som tilnærmelsesvis kan udtrykke denne Fordeling. Navnlig naar der er et stort Antal indbyrdes uafhængig virkende, „tilfældige“ Aarsager (**Fejlkilder**), som have virket forstyrrende paa de enkelte Maalinger, vil meget hyppig denne Fordeling kunne fremstilles ved den saakaldte **exponentielle Fejllov**, hvis analytiske Udtryk er $y = a e^{-h^2 x^2}$, hvor y er Sandsynligheden for en Fejl, hvis Størrelse er x. Naar en saadan Fejllov gjælder for en Observationsrække, da vil Observationsresultaternes Middeltal paa det nærmeste angive den virkelige Værdi af den maalte Størrelse, medens den saakaldte Middelfejl giver en Bestemmelse af den relative Nøjagtighed, der kan tillægges hele Observationsrækken. Som en vigtig Anvendelse af Fejltheorien kan anføres den af Gauß skabte saakaldte mindste Kvadraters Methode.

Fejst, Jagtudtryk for fed.

Fejø, en lille Ø i Indrehavet mellem Laaland og Sjælland, ½ M. n. for Laaland, danner med de to Smaaøer Vejerø og Skalø et Sogn under Fuglse Herred, Maribo Amt, der tilsammen er ½ □ M. med 1,600 J. Jordbunden er frugtbar, Agerdyrkning Hovederhverv, Fiskeri Binæring.

Fel, lat., Galde, benyttedes tidligere i Medicinen, som Bilis bovina depurata, renset Oxegalde.

Felberedning, Hvidgarvning, s. Garvning.

Felbiger, Joh. Ignaz v., f. 1724, d. 1788, vandt Fortjeneste ved at arbejde for Almue- og Borgerskolens Fremgang i Østerrig. Som Præst i Sagan i Schlesien oprettede han Normalskoler efter berlinske Forbilleder, skrev Skolebøger osv.; 1774 sattes han af Marie Theresia i Spidsen for det østerrigske Skolevæsen og udarbejdede en Skoleanordning for hele Riget, ligesom talrige Anstalter oprettedes efter den wienske Normalskoles Mønster. Hans Arbejde fortsattes af Kindermann, f. 1740, d. 1801; men da senere Gejstligheden atter fik Skolens Ledelse i Hænde, sank F.s Værk sammen.

Feldkirch, Stad i det østerrigske Vorarlberg, ved Floden Ill, 4 M. s. til v. for Bregenz. 4,000 J. Gammel Stad med mange Fortidsminder. Betydeligt Bryggeri og Brænderi.

Feldmann, Leopold, tysk Lystspildigter, f. 1802 af Jødeslægt i München, blev som Skomagerdreng jaget bort af sin Mester, fordi han bragte en ung Dame Vers i et Par forsaalede Sko, blev derefter Handelsagent, skrev humoristiske Bidrag til Tidsskrifter, udgav 1835 „Höllenlieder“, hvor en ulykkelig Kjærlighed behandles i humoristisk Form, rejste i Grækenland og Orienten, hvorfra han skrev Rejseskizzer, var 1850—54 Dramaturg ved Wiens Nationaltheater og levede siden som Journalist og dramatisk Forfatter i Wien indtil sin Død 1882. Han har leveret en Mængde Lystspil og „Possen“ med behændig Anvendelse af Dagens Begivenheder og de sceniske Kræfter, men uden kunstnerisk Gjennemførelse.

Feldspat, et Mineral, der forekommer krystalliseret i rhombiske Prismer, men hyppigere i krystallinsk Tilstand; den har i Almindelighed to tydelige Gjennemgange; Haardheden er 6, hvorfor den kun vanskelig ridses af Staal. F. har Glasglans, rød, graa, hvid eller grønlig Farve, og dens Bestanddele ere Kiselsyre og Lerjord i Forbindelse med Kali, Natron eller Kalk, hvorefter den kaldes Orthoklas (Kali-F.), Albit (Natron-F.) eller Anorthit (Kalk-F.). Der forekommer ogsaa Blandinger af de to sidste, der efter Bestanddelenes Mængde kaldes Oligoklas, Andesin og Labrador. F. udgjør en Hovedbestanddel af nogle af de mest udbredte Bjergarter. I Forening med Kvarts og Glimmer danner den saaledes Granit og Gnejs, hvori F. let kan skjelnes fra Kvartsen ved sine tydelige Gjennemgange og sin ringere Haardhed; med Hornblende og Augit danner den Syenit, Diorit, Dolerit og Basalt. Dette Minerals kiselsure Lerjord har givet Anledning til Dannelsen af forskjellige Lerarter, naar de ovennævnte Bjergarter have undergaaet en Forvitring, udsatte for Vandets og Kulsyrens Indvirkning. Alm. F. benyttes ved Porcelænsfabrikationen som Tilsætning til Porcelænsleret, end videre til Glasurer, og de smukt farvede Varieteter anvendes som Smykkestene, især den grønne F., den saakaldte Amazonsten, fra Sibirien.

Feldwebel, i tyske Hære Navnet for Compagniets første Underofficer, der har Ledelsen af dettes indre Tjeneste.

Fele i norske Dialekter bet. Violin.

Félegyháza [fehledjhahsa], Stad i Ungarn, 15 M. s. ø. for Buda-Pest. 24,000 J. Store Kvægmarkeder.

Féletz, Charles Marie D., Abbé de [felæhs], fransk Kritiker, f. 1767, hvis Kritik udmærker sig ved Smidighed og Urbanitet og bidrog til at modvirke den slette Smag fra Terrorismens og Directoriets Tid. 1827 blev han Medlem af Akademiet; d. 1850. Hans Feuilletonartikler ere samlede under Titelen »Mélanges de philosophie, d'histoire et de littérature«.

Félibien, André [biæng], fransk Kunstforfatter, f. 1619, d. 1695, var Secretær ved Académie

des Architectes i Paris og skrev bl. a. »Entretiens sur les vies et les ouvrages des plus excellents peintres anciens et modernes« (1666—88) og »Description des tableaux, des statues etc. des maisons Royales« (1687). Hans Sønner, François og Michel F., vare ogsaa Kunstforfattere.

Felicissimus's Schisma i Carthago begyndte med, at Presbyteren Novatus som Fører for et med Cyprians Strænghed mod de frafaldne misfornøjet Parti paa egen Haand ordinerede F. til Diakon 250. Senere valgte de endog en Modbiskop Fortunatus; men det lykkedes dog Cyprian inden sin Død at blive Herre over Bevægelsen.

Felicitas, en Gudinde hos Romerne, var en Personification af Lykken (medens Fortuna var Skæbnens Gudinde) og findes paa Mønterne fremstillet med en Mercurstav, støttende sig til et Overflødighedshorn, og med en Modius (det rom. Skjæppemaal) paa Hovedet. Lucullus havde i Rom bygget hende et Tempel, der brændte under Kejser Claudius.

Felicitas, en christen Slavinde i Carthago, der med stort Trosmod led Martyrdøden under Kejser Septimius Severus c. 203.

Felicudi eller **Filicudi**, en af de lipariske Øer n. for Sicilien, bjergfuld, c. 2,500 F. høj, er mærkelig ved en stor Bjærghule, »Grotta del bue marino«.

Felinski, Sigismund, polsk Prælat, f. 1824, Søn af Eva F., som aldeles vilkaarlig blev forvist til Sibirien 1839—41 og senere udgav sit Fangenskabs Historie. Han blev i en ung Alder katholsk Ærkebisp i St. Petersborg og 1862 i Warschau, hvor han viste stor religiøs Iver og Godgjørenhed, samt meget politisk Maadehold; han vilde dog ikke lægge Dølgsmaal paa sin Medfølelse for sine Landsmænds Undertrykkelse og forsvarede med Kraft deres Kirkefester, der halvvejs vare politiske Demonstrationer. Han opgav derfor sin Post som Statsraad, skrev 15 Marts et værdigt Brev til Kejser Alexander II om de polske Forhold og nedlagde 12 Juni Indsigelse imod en Capucinermunks Henrettelse af politiske Grunde. F. blev derfor fængslet, ført til Rusland og siden interneret i Jaroslav. — Af samme Slægt var Alois F., Gymnasialrecteur, f. 1771, d. 1820, som digtede Folkesangen Boże coś Polskę, der i Aarene 1861 flg. var det polske Folks egentlige Nationalsang.

Felipe de Jativa, San [chativa], Stad i den spanske Prov. Valencia, 8 M. s. til v. for Valencia. 15,000 J. Livlig Industri. Frugtbar Omegn.

Felix, Statholder i Judæa 52—60, en af Kejser Claudius's Frigivne og Broder til Neros Yndling Pallas, ægtede Kong Herodes Agrippa I's Datter Drusilla. Tacitus siger om ham, at han „med Slavesind øvede alle kongelige Rettigheder under Grusomhed og Vilkaarlighed" og at han „i Tillid til sin Magt mente at kunne tillade sig enhver som helst Skjændselsdaad". Han fremkaldte derved det ene Oprør efter det andet og blev omsider paa Jødernes Anklage kaldt til Rom 60 eller 61, men slap ved Broderens Hjælp for Straf. F. holdt Paulus to Aar fangen i Cæsarea uden at afgjøre hans Sag, „fordi han haabede at faa Penge" for at løslade ham (Ap. Gj. XXIV, 26).

Felix, 5 Paver. F. I (269—74) udviste meget Mod under Aurelians Forfølgelse og skal selv være bleven Martyr 30 Mai 274. — F. II (355—58), ariansk Modpave imod Pave Liberius. — F. III (483—92) lyste 484 Patriarchen Acacius i Constantinopel i Ban og gav derved Anledning til et 34aarigt Schisma mellem den græske og romerske Kirke. — F. IV (526—30). — F. V, s. Amadeus (VIII).

Felix, Biskop i Urgel i den spanske Mark, s. Adoptianske Strid. Paa Synoden i Regensburg 792 maatte F. afsværge sit Kjætteri og blev sendt til Pave Hadrian I i Rom. Her maatte han endnu en Gang afsværge, men undslap fra Fangenskabet og flygtede over paa maurisk Grund. Senere skrev Alcuin et Stridsskrift mod F., som denne besvarede med et skarpsindigt Forsvarsskrift; saaledes vedblev Striden, og F. maatte paa ny møde paa en Rigsforsamling i Aachen 800, hvor han disputerede 6 Dage i Træk mod Alcuin og til sidst erklærede sig for overbevist. F. blev nu overgivet Biskoppen af Lyon til Forvaring, men efterlod ved sin Død 818 skriftlige Udtalelser, der viste, at han ikke ganske havde opgivet sine Meninger.

Felix, Martyr, og **Regula** vare de første, som udbredte Christendommen i Omegnen af Zürich, hvorfor de æres som denne Stads Skytshelgene. De skulle have lidt en pinefuld Død under Decius paa det Sted, hvor nu Zürichs Domkirke staar. Mindedag 11 Sept.

Félix, Père, berømt fransk Prædikant, f. 1810 i Neuville sur l'Escaut, blev 1837 Medlem af Jesu Selskab. Han studerede i Brugelette, Louvain og Laval og vakte tidlig Opmærksomhed ved sine ualmindelige Talegaver. Efter 1851 holdt han i en Række Aar med stort Held Conferencer om Tidens religiøse og kirkelige Spørgsmaal i Notre-Damekirken i Paris. Senere blev han Superior for Huset i Nancy og 1871 for det i Paris. Han har leveret flere Artikler til »L'Ami de la Religion« og desuden udgivet »Le progrès par le Christianisme, conférences de Notre-Dame de Paris« (1856—71, 16 Bd.).

Felix, Eugen, østerrigsk Maler, f. 1836 i Wien, Elev af Waldmüller, har især gjort sig bekjendt ved sine gode Portræter (Hertug Philip af Württemberg, Rubinstein m. fl.).

Félix, s. Rachel.

Fellah, arab., Agerdyrker.

Fellataer ell. **Fuler** („de gulbrune"), et afrikansk Folk, som fra Senegambien er trængt ind i det vestlige Sudan s. for Sahara og i mange af de vestlige Sudanstater, udgjør det herskende Folk med en undertvungen Negerbefolkning. Deres Fører Othman stillede sig 1802 i Spidsen for F. og førte dem til religiøse Erobringskrige, hvorved næsten hele Haussa tilfaldt F. Efter Othmans Død 1816 deltes Riget mellem hans Sønner Muhammed Bello i Sokoto og Abdallah i Gando; men senere ere ogsaa nye, mindre Riger opstaaede, og F.s Fremtrængen synes standset. F. ere rødbrune af Hudfarve; deres Ansigtsform nærmer sig til den europæiske, Hovedhaaret er glat,

saa at man er berettiget til at adskille dem fra Negrene, med hvilke de dog nu ere stærkt blandede; Fr. Müller har stillet dem sammen med Nubierne som en egen Nuba-Fuli-Race, hvorimod dog andre Forskere opponere. F.s Hovednæringsvej er Kvægavl, til Dels ogsaa Agerbrug. Af Religion ere de fanatiske Muhammedanere. Deres Krigstog mod de hedenske Negerstammer betragtedes derfor som hellige, men bestod tillige i barbariske Slavejagter.

Fellenberg, Phil. Emanuel v., schweizersk Folkeopdrager, Stifteren af Institutet Hofwyl, f. 27 Juni 1771 i Bern af en patricisk Familie, d. 21 Nov. 1844, var en i sin Tid paa Grund af sine philanthropiske Bestræbelser højt anset Mand. Saa vel af sin dygtige Fader, der var Landfoged, som af sin fromme Moder (af den hollandske Familie van Tromp) lærte han tidlig at tage sig af de fortryktes Sag; ogsaa bidrog vel den varmtfølende Pestalozzi, en Ven af Faderen og hans hyppige Gjæst, til at bestemme hans Livsretning. 1789 gik han til Universitetet i Tübingen, fortsatte efter sin Hjemkomst ivrig sine Studier og gjorde i en Række af Aar mange Rejser i Schweiz, Tirol og Sydtyskland for at gjøre sig bekjendt med Almuens Livsvilkaar og Agerbrugets Beskaffenhed. Den beklagelige Tilstand, hvori han fandt begge Dele, og det lave Standpunkt, hvorpaa den europæiske Civilisation i det hele taget viste sig for ham gjennem den samtidig rasende franske Revolution, modnede det Forsæt hos ham, at skabe værdigere Forhold gjennem en alle Samfundsklasser omfattende og gjennemtrængende Nationalopdragelse, baseret ikke blot paa en bedre Undervisning, men ogsaa, og fornemmelig, paa virksom Fremme af det sædelig-religiøse og det industriel-økonomiske Liv eller det lovlige Erhverv og Arbejdet selv, hvis store Betydning for Menneskelivets højeste Interesser hidtil ikke havde været til fulde erkjendt; navnlig fandt han i det rationelle Agerbrug den rigeste Kilde til physisk, intellectuel og moralsk Udvikling saa vel som til Fattigdoms og de deraf flydende Onders Fjærnelse. Efter at han 1798 ved Schweiz's Inddragelse i den franske Revolution var bleven ført ind i de politiske Begivenheder og i Slutn. af Aaret af Schweiz's Centralregering sendt som Gesandt til Paris i et vigtigt Statsanliggende, kjøbte han 1799 Godset Wylhof, som han kaldte Hofwyl, hvor han nu udfoldede en Virksomhed, der drog hele Europas Opmærksomhed til sig, og paa hvis Gjennemførelse han, kraftig understøttet af sin talrige Slægt, anvendte sin betydelige Formue. Mest trængende til Reorganisation fandt han Samfundets Yderled, de højere Stænder og de lavere Folkeklasser. Den Kløft, som hidtil havde adskilt disse to Extremer, vilde han udjævne og lære begge gjensidig at kjende og agte hinanden. Han grundlagde derfor i Hofwyl først et Mønster- og Forsøgslandbrug, i hvilket han praktisk udførte sine Anskuelser om Landbrugets Forbedring, og søgte ved Landbrugsfester og Skrifter at bringe dem til almindelig Kundskab. Hertil sluttede sig en Landbohøjskole, til denne en videnskabelig Opdragelsesanstalt saa vel som en landøkonomisk Fattigskole og til disse senere en saakaldt Real- ell. Middelskole, samt en Normalbannelsesanstalt for Skolelærere og en Opdragelsesanstalt for fattige Piger, endelig en Skole for Smaabørn. Sjælen i dette omfattende Complex af Dannelsesanstalter var F., der forstod at benytte alle Kræfter og at holde de forskjellige Anstalter i organisk, hverandre gjensidig understøttende Forbindelse. Hans Virksomhed bragte ham i mangesidig Brevvexling med Tidens mest udmærkede Mænd, og fra Ind- og Udlandet modtog han talrige Besøg, ikke alene af Privatmænd, men ogsaa af en Mængde fyrstelige Personer (blandt disse Frederik VI som Kronprins). De fleste europæiske Regeringer lod sig af deres Gesandter i Schweiz give Beretninger om Hofwyl, og flere af dem oprettede lignende Anstalter i deres Stater. Samtidig udkom en Mængde Skrifter om Hofwyl og F. (af Pictet, Schwerz, Escher, Degérando, Villevielle, Bonafons o. fl.); F. selv udgav „Landwirthschaftliche Blätter von Hofwyl". — Særlig Omtale fortjener den landøkonomiske Fattigopdragelsesanstalt, i hvilken det rationelle Landbrug fortrinsvis benyttedes som Middel til Intelligensens og Charakterens Udvikling og den egentlige Undervisning fremtraadte som Bederkvægelse efter det legemlige Arbejde; for factisk at godtgjøre Arbejdets Betydning skulde Anstalten underholde sig selv. Til at løse den nye Opgave, der her stilledes Opdrageren, var F. efter flere mislykkede Forsøg saa heldig at finde den rette Mand i den unge Joh. Jak. Wehrli, en Skolelærersøn, f. 1790, der efter nogen Tids Forberedelse under F.s Vejledning 1810 overtog sit vanskelige Hverv og i 24 Aar udførte det med en saa alsidig Erkjendelse af hans Fortjenester, at Skoler af den Art efter ham bleve kaldte „Wehrliskoler"; mangfoldige saadanne oprettedes saa vel i Schweiz som i andre Lande (i Danmark paa Bøggildgaard, Kathrinelyst, Holsteinsminde, Flakkebjærg). 1834 blev W. valgt til Directeur for det Thurgauske Seminarium. — F. var en for sit Formaal begejstret, klart tænkende, energisk Mand. For at sikre sit ved private Midler grundlagte Værk fremtidig Bestaaen og den paatænkte Udvikling tilbød han at afstaa sine samtlige Jordejendomme, Bygninger og Anstalter til Canton Berns Regering paa den Betingelse, at der paa Hofwyl blev stiftet en stor Nationaldannelsesanstalt, men Tilbudet blev ikke modtaget. Efter F.s Død overtog en af hans Sønner Anstalternes Bestyrelse, som han efter nogle Aars Forløb opgav.

Fellows, eng. [fellohs], „Kammerater", kaldes de Medlemmer af Collegierne eller de lærde Stiftelser ved de engelske Universiteter, som forestaa disse Stiftelsers indre og ydre Anliggender. Stiftelsernes Indtægter deles efter Fradrag af alle Udgifter mellem F. efter Anciennitet. F. bruges ogsaa om Medlemmerne af forskjellige lærde Selskaber. — Odd-Fellows (egtl. „snurrige Fyre") **Ordenen**, The Independent order of Odd-Fellows (I. O. O. F.), er et hemmeligt Selskab til gjensidig Understøttelse, stiftet midt i forrige Aarh. i England.

Overført til Amerika 1819 af **Thom. Wildey** har det fra „den souveræne **Storloge I. O. O. F.**" her atter udbredt sig til **Europa** (1870 Württemberg); 29 Juni 1878 oprettedes en Loge i Kjøbenhavn, hvor der 1883 indviedes en selvstændig Storloge for **Kongeriget Danmark**. Ved Udg. af 1883 fandtes i alt 8,000 Loger under „den souveræne Storloge" med over 522,000 Medlemmer; Indtægterne udgjorde 1883 5,350,000 Doll., hvoraf i Understøttelser udbetaltes c. 2 Mill. Doll. Medlemmernes Pligter ere „at besøge de syge, hjælpe de trængende, begrave de døde og opdrage de forældreløse", samt desuden varetage andre humane Formaal under Valgsproget: Venskab, Kjærlighed, Sandhed".

Feloni kaldtes i Lensretten Krænkelse af ...nspligten saa vel fra Vasallens Side (ved ...gtelse af Lenstjeneste, Overfald, Forræderi ...) som fra Lensherrens (ved Angreb paa ...allens Liv, Ære eller Formue). F. med... i Almindel. Ophævelse af Lensforholdet. ...ngland er F. gaaet over til at betegne ...er grov Forbrydelse (halsløs Gjerning).

...lpel, meget langhaaret Fløjel med endnu ...re „Flor" end Plyds og med Strøg i ...stemt Retning. Bruges til Mandsfolke...

...fing, Georg Jakob, tysk Kobberstikker, f. ... Darmstadt, d. 9 Juni 1883, Søn af ...berstikker Joh. Conr. F., f. 1766, d. 1819, ...ørst hos Faderen, senere hos Longhi i ... og endelig i Firenze, hvor han til... sig Raf. Morghens Stikkemaade. Efter ...rigt Ophold i Italien vendte han til... Darmstadt, hvor han blev Professor ...Kobberstikker. Han har stukket en ...udmærkede Blade, især efter italienske Mestre, f. Ex. Rafaels „Violinspilleren", ...nns „Die Mädchen am Brunnen" ... Hans Broder, **Johann Heinrich F.**, ... d. 1875, lærte Kobberstikkerkunsten, ...e sig især efter Kobbertrykkeriet.

... en tæt, tilsyneladende ensartet ... der har hvid, graa ell. rød Farve, ...mikroskopiske Bestanddele ere Kvarts ...t.

...vendes stundum, især i sammen... for Krig, særlig for Krig i aaben ...r. Felttog, Feltkanon. **Feltlazareth**, ..., som i Felten oprettes bag den ... Hær for fra denne og Ambulan...dtage de syge og saarede. Man ...aanlig mellem F. i 1ste, 2den og ...fter som de ere anlagte mere eller ... ved den opererende Hærs Linje. ...nje, der sædvanligvis dannes af ... Materiel, maa med stor Lethed ... kunne skaffe sig af med sine ...e) og bryde op for at kunne ...s Bevægelser, medens F. i 2den ...e længere tilbage i fuldkommen ...ve Tid til en mere ordnet Be... de syge og de i 3dje Linje ... Reconvalescentdepoter. **Feltlæge**, ...er gjør Tjeneste ved et i Felten ...ecorps. **Feltmarschal**, i nogle ...elsen for den højeste Generals... ...ab, et Kjendingsord, som oftest et vilkaarlig valgt Navn, der daglig ombyttes med et andet, og som meddeles til Soldaterne, for at de ved Hjælp deraf kunne legitimere sig for Poster og Vagter især om Natten, og som de selvfølgelig ikke maa røbe for uvedkommende; et særegent F., som kun meddeles Commandeurerne for Vagterne samt de Officerer, der føre Tilsyn med disse, kaldes „Parolen". **Feltskær** benævnedes tidligere de Bartskærere, som i Krigstider udskreves til chirurgisk Tjeneste i Armeen eller Flaaden. Deres Dannelse var i det hele indskrænket til simpel Haandfærdighed, og den Anseelse, de nød, og de Forretninger, der paalagdes dem, meget ringe. Senere brugtes F. ensbet. med Bartskær og Chirurg. **Felttegn**, et af en Hærs Officerer benyttet fælles Commandotegn, i de fleste Armeer en Sabelkvast eller Porte-épée af Silke og Metaltraad i Landets eller Fyrstehusets Farver, som bæres paa Sabelfæstet, i andre Armeer et Skjærf, baaret om Livet eller over Skulderen, i den franske Hær den saakaldte Ringkrave, et halvmaanedannet Stykke Messing, der bæres foran paa Brystet, og som er en Levning af Fortidens Harnisksdragt. **Felttjeneste** betegner Reglerne for Troppernes Forhold i Felten i og uden for Fægtning, men bruges fortrinsvis som Betegnelse for Reglerne for Sikringstjenesten og deres Indøvelse, altsaa den Tjeneste, som paahviler de Tropper, der i Felten skulle sikre den øvrige Hær mod Overfald, hvad enten den er i Bevægelse eller i Ro, ved at gjennemsøge og bevogte Egnen, samt holde Øje med Fjenden. **Felttøjmester** er i den norske Hær Betegnelsen for den Officer, der forestaar Artilleriets techniske Tjeneste, dets Arsenaler, Laboratorier m. m. Chefen for Artilleriet fører saa vel i Norge som i Sverige Titel af Generalfelttøjmester. I den østerrigske Hær er F. Titlen for de højeste Generalspersoner af alle Vaaben undtagen Rytteriet, næst Feltmarschallerne. **Feltvagt**, en Vagt, udstillet i aaben Mark af en Hær, der bivouakerer eller cantonnerer, for at sikre den mod uventede Angreb af Fjenden og i alt Fald opholde denne, indtil den bagved liggende Hær har faaet Tid til at ordne sig til Kamp. Fra F. udstilles Forposterne, bestaaende af en sammenhængende Kjæde af Poster eller Vedetter.

Félton, John, var en fanatisk Puritaner, afskediget Lieutenant, som under Udrustningerne til La Rochelles Undsætning i Portsmouth trængte ind i Hertugen af Buckinghams Sovekammer og dræbte ham 1628. Han blev kort efter hængt.

Féltre, Stad i Norditalien, 10 M. n. til v. for Venezia. 13,000 J. i F. og dens District. Biskoppeligt Seminarium. Napoleon I tillagde General Clarke Titlen Hertug af F.

Féltre, Vittorino Rambaldoni da, italiensk Pædagog, f. 1380, d. 1448, samlede som Opdrager for Marchesen af Mantua, Gianfrancesco Gonzagas Børn Disciple om sig fra Italien, Grækenland, Frankrig og Tyskland og blev i det femtende Aarhundrede Europas Mønsterpædagog, paa ēn Gang en asketisk Katholik og en skjønhedsdyrkende Humanist, med Sans for den ridderlige Udvikling af Legemet og den

klassiske Uddannelse af Aanden gjennem Studiet af de romerske og græske Forfattere, særlig Cicero og Vergil. „Det var som det berømte platoniske Akademi var gjenfødt i Mantua, hvad enten man saa hen til Lærerne, til Disciplenes Antal, Rigdommen paa Bøger eller den ypperlige Undervisningsmethode."

Felūke, et Slags let, lille Krigsgalej.

Femern, en Ø i Østersøen, adskilt fra Holstens Nordøstspids ved det ¼ M. brede **Femernsund**, er 2 □ M. stor med 10,000 J. og har en bakket, men ikke meget høj Overflade, der skraaner jævnt mod Kysterne. Jordbunden er frugtbar og veldyrket. Paa Sydsiden ligger den lille Kjøbstad Burg. — F., der i vore latinske Krønniker kaldes Imbria eller Ymbria, var i den tidligere Del af Middelalderen ligesom det lige over for liggende Vagrien befolket af Vender og igjennem Aarhundreder et Stridsæble mellem de danske Konger og de holstenske Grever, indtil den ved Freden i Vordingborg 1435 blev overladt Grev Adolf tillige med Hertugd. Slesvig. Øen led flere Gange haardt i denne Periode ved snart at erobres af de danske, snart af Holstenerne, især 1420, da Erik af Pommern erobrede den efter et haardnakket Forsvar af Indbyggerne og derfor behandlede dem paa det grusomste. Den havde paa den Tid et befæstet Slot Glambek, som under disse Krige hyppig blev belejret. Grev Adolf pantsatte strax Øen til Lübeckerne, fra hvilke Kong Hans igjen indløste den 1490. Ved den anden Deling af Hertugdømmerne 1544 kom F. til Hert. Hans d. ældre og efter dennes Død ved en ny Deling 1581 til hans Broder Hert. Adolf, hvorpaa den tilhørte de holsten-gottorpske Hertuger indtil 1713, da den tillige med de andre gottorpske Lande blev tagen i Besiddelse af Kong Frederik IV. I den sidste slesvigske Krig blev F. tagen af Preusserne Natt. til 15 Marts 1864 og afstaaet tillige med Hertugdømmerne ved Freden i Wien s. A.

Femerske Gryn, Byggryn, som inden Brækningen ere behørig afskallede (Bankebyg).

Femininum, lat., kvindelig, af Hunkjøn.

Femme de chambre, fr. [famm dø schangbr], Kammerjomfru.

Femtalsplanter, d. s. s. Dikotyledoner ell. tokimbladede Planter.

Fen, chinesisk Regningsmønt, hvoraf 100 paa en Liang ell. Tael, af Værdi 5⅓ Øre.

Fénélon, Franç. de Salignac de la Motte [lŏng], kaldt „Svanen fra Cambray", f. 6 Aug. 1651 paa Slottet F. i Périgord. Sin første Uddannelse fik han i sit Hjem, kom derpaa til Universitetet i Cahors, derfra 1671 til Paris, blev optaget i Præsteseminariet St. Sulpice og 1675 indviet til Præst. Samtidig fik han Opsigten med de nyomvendte Katholikinder og udnævntes til Superior for »Nouvelles Catholiques«, d. e. en Forening af fornemme, unge Damer, som gav sig af med at undervise protestantiske Smaapiger i den romerske Lære. I 10 Aar forestod han dette Embede og forfattede i denne Tid sit Skrift »De l'éducation des filles«. Ved sin ædle, fordringsløse Veltalenhed havde han vundet Bossuets og Ludvig XIV.s Opmærksomhed, og Kongen besluttede at bruge ham til sin Plan, at forene Frankrig i ēn Tro. F. drog til Poitou for at omvende de der boende reformerte, men frabad sig Dragonnadernes Hjælp og vandt ved sit Maadehold og sin opofrende Kjærlighed de reformertes oprigtige Højagtelse, om det end ikke lykkedes ham at vinde mange for Katholicismen. Efter denne Mission blev han mistænkt for at nære protestantiske Anskuelser og skrev da sin polemiske Afhandling »Sur le ministère des pasteurs«, i hvilken han søgte at hævde, at det protestantiske Præsteembede ikke er et sandt Præsteembede. 1689 udnævnte Ludvig XIV ham til Opdrager for sin Sønnesøn, Hertugen af Burgund, senere ogsaa for Hertugerne af Anjou og Berry og belønnede ham 1695 med Ærkebispedømmet i Cambray. Da der blev nedsat en Commission for at undersøge de af Mad. Guyon forfattede opbyggelige Skrifter, fik baade F. og Bossuet Sæde i Commissionen; men da F. var gunstig stemt for Mad. Guyon, hvem Bossuet forkjætrede, gav dette Anledning til en bitter Strid mellem de to Mænd. For at tydeliggjøre sine Anskuelser udgav F. 1697 sine »Maximes des saints«, der vakte umaadelig Opsigt og delte Paris i to Lejre; men det lykkedes Bossuet at vinde Kongen for sig, og F. blev forvist fra Hoffet til sit Stift. Ikke tilfreds hermed fordrede Bossuet, at F. skulde tilbagekalde; F. indstillede sig under Pavens Afgjørelse, og i et Breve af 12 Marts 1699 fordømte Pave Innocens XII F.s Bog og 23 deraf-uddragne Sætninger som fejlagtige. F. bøjede sig med selvfornægtende Ydmyghed under Pavens Kjendelse, forfattede selv en ærkebispelig Bekjendtgjørelse, hvori han fordømte Læsningen af sin egen Bog, oplæste denne Bekjendtgjørelse fra Prædikestolen og brændte med egen Haand samtlige indkaldte Exemplarer af sin Bog. For endog fraværende at kunne virke paa Hertugen af Burgunds aandelige Udvikling skrev F. »Les aventures de Télémaque« og lod Manuskriptet renskrive til Hertugen. Ved en Tjeners Utroskab kom en anden Afskrift til Paris og blev hemmelig trykt; paa kongelig Befaling blev den vel strax undertrykt, fordi Hoffet deri fandt en allegorisk Kritik over Ludvig XIV.s Regering, men udkom atter i Holland 1699. Denne Bog, som F. for en stor Del skylder sin Berømmelse, blev senere oversat i alle europæiske Sprog og har fundet en overordentlig Læsekreds. I de jansenistiske Stridigheder deltog F. paa en Maade, som skaffede ham begge de stridende Parters Agtelse. F. forenede en forunderlig barnlig Enfoldighed med rigt udviklede Forstandsgaver; ydmyg og selvopofrende var hans Liv rigt paa Kjærlighedsgjerninger, et Mønster for en Biskop. Han var vel en ægte Søn af Romerkirken, men fremfor alt var han en sand Christen, og hans Minde er derfor blevet „kanoniseret, ikke af hans egen Kirke, men af den hele Menneskehed". Han døde 7 Jan. 1715. »Oeuvres de F.«, 22 Bd., udgaves 1821—24 af Bausset.

Fenestrelle, Flække i Norditalien, 6 M. v. for Turin ved Floden Clusone og ved Vejen over Mt. Genèvre. 1,000 J. Efter at dens

Befæstning 1696 var bleven ødelagt, er den
senere paa ny bleven befæstet. Statsfængsel.
Fenger, Christian, f. 1773 paa Christians-
havn, tog Examen ved chirurgisk Akademi,
gjennemgik fra 1801 de forskjellige Grader
ved dette, blev 1813 Professor og 1830 Gene-
raldirecteur for Chirurgien. 1810—39 var
han Livchirurg hos Frederik VI, 1824—40
tillige Hofchirurg. 1842 tog han sin Afsked
paa Grund af Alderdomssvækkelse og døde
1845. F. havde en meget udstrakt Praxis og
var en dygtig praktisk Chirurg, men som
Videnskabsmand og akademisk Lærer nød han
ingen Anseelse; han har saa godt som intet
[illegible]revet. — Hans Brodersøn, **Carl Emil F.**
[illegible]s Fader, Rasmus F., var Sognepræst til
[illegible]r Frelsers Kirke paa Christianshavn), f.
Febr. 1814, tog Examen ved chirurgisk
[illegible]ademi og fulgte først den chirurgiske Bane,
[illegible]n fik 1843 ved Concurrence det da op-
[illegible]ede Lectorat i pathologisk Anatomi og
. Pathologi og ofrede sig fra nu af især
Medicinen; 1850 blev han ord. Professor,
1852 ombyttede han den pathologiske
[illegible]rpost med Professoratet i medicinsk Klinik,
[illegible]ed han tillige blev Overlæge ved Frederiks
[illegible]tal. Som klinisk Lærer virkede F. i høj
befrugtende og vækkende paa det medi-
Studium, ikke alene som en af de første
[illegible]sentanter her i Landet for den moderne,
rationelle Methode i Lægevidenskaben,
[illegible]gsaa ved sin sjældne Begavelse som
[illegible]og sin Evne til at bringe andre til
[illegible]jde. 1849—52 var F. Medlem af
[illegible]get og blev Ordfører for Finansud-
han øvede en væsentlig Indflydelse paa
[illegible]ovens Affattelse og Behandling og
[illegible]r at give den formel Klarhed og
[illegible]d, men var ogsaa undertiden Talsmand
[illegible]oget smaalig Sparsommelighed. 1856
F. til Rigsraadet og blev ogsaa der
for Finansudvalget, indtil han
[illegible]859 blev Finansminister indt. Dec.
[illegible]aa ny fra 24 Febr. 1860 til 31 Dec.
[illegible]om Minister gjennemførte F. den
[illegible]ke Statsgjælds Sammensmeltning
[illegible]en 1863. Ogsaa styrede F. under
[illegible]864 Finanserne som Ministeriets
1861 var F. bleven valgt paa ny til
(indtil 1876) og var Ordfører for
[illegible]lget i Samlingerne 1865—69, samt
Hær- og Søværnslove (1867—68)
[illegible]ningslove (1868—70). 28 Maj
[illegible]tter Finansminister, men fratraadte
[illegible]2, da Rigsdagen besluttede Ind-
Ophør. 1868 valgtes han til
[illegible]entant i Kjøbenhavn og blev 1875
[illegible]or Finans- og Hospitalsafdelin-
[illegible]83. 1853—84 var F. Medlem
[illegible]ollegiet og siden 1856 Directeur
[illegible]skolen, af hvis Oprettelse han
[illegible]jeneste. 1873 blev han Gehejme-
Storkors af Danebrog. Han
. 1884. — Hans Broder, **Peter**
16 Febr. 1799, blev 1820 teol.
Sognepræst i Slotsbjærgby ved
han 1833 henledede Opmærk-
[illegible]g ved den Dygtighed, hvormed
[illegible]dte „Slagelsefejde“ tilbageviste

Præsten Hans Bastholms og nogle andre rationalistiske Præsters Angreb paa hans Forkyndelse (jvfr. Bastholm). 1855 blev han Sognepræst ved vor Frelsers Kirke paa Christianshavn og virkede der til sin Død, 8 Febr. 1878. F. var en af Grundtvigs ældste Disciple og kjæreste Venner og var meget afholdt i en vid Kreds for sin elskelige Personlighed. Foruden ved en Del Smaaafhandlinger om kirkelige Anliggender er han navnlig bleven bekjendt ved det af ham udarbejdede Psalmebogstillæg, der har vundet betydelig Udbredelse. — En tredje Broder, **Johan Ferdinand F.**, var ligeledes en meget anset Præst af den grundtvigske Retning. F. 30 Marts 1805 blev han 1825 theol. Cand., disputerede 1828 for den theologiske Licentiatgrad, deltog 1833 i en Concurrence om et Lectorat i det theologiske Facultet, blev s. A. Sognepræst i Lunge og Braaby og 1854 Sognepræst i Høje Taastrup, hvor han døde 9 Maj 1861. Foruden ved talrige Artikler af kirkeligt og theologisk Indhold i forskjellige Tidsskrifter samt nogle mindre theologiske Afhandlinger er han navnlig bleven bekjendt ved „Den trankebarske Missions Historie“ (1842), et dygtigt Arbejde, bygget paa omhyggelige Kildestudier. — **Ludvig Peter F.**, Architekt, f. 7 Juli 1833, Søn af Peter Andr. F., uddannede sig ved Kunstakademiet, hvis store Guldmedaille han vandt 1866, og foretog derpaa en treaarig Udenlandsrejse med Akademiets store Stipendium. Af hans Bygninger kunne nævnes Jakobskirken paa Østerbro og Matthæuskirken paa Vesterbro.

Feniere (Fenians), Navn paa et politisk Parti blandt Irlænderne, som sigter til at løsrive Irland fra Storbritannien og gjøre det til en Republik under Nordamerikas Beskyttelse. Navnet udledes dels af et irsk Ord (s. Fingal), dels af „Phønikere“. F. grundlagdes i Nordamerika i Vinteren 1861—62, da Forholdet mellem England og Nordamerika var meget spændt; O'Mahoney var Stifteren, og i Efteraaret 1863 holdtes den første F.-Congres i Chicago. De udbredte sig ogsaa til Irland selv under Ledelse af J. Stephens, ja endog til de store engelske Byer, hvor der bor mange Irlændere. Ved hemmelige Sammenkomster og militære Øvelser om Natten, ved at samle Vaaben og paa andre Maader satte F. gjentagne Gange de engelske Myndigheder i Uro og fremkaldte strenge Forholdsregler; saaledes bleve O'Donovan Rossa og andre Ledere fangslede i Sept. 1865. I Juni 1866 gjordes et Indfald af F. i Canada, men det undertryktes aldeles; ikke bedre Held havde n. A. Oprørsforsøg i Irland eller Forsøget paa at frigjøre de fangne Førere fra et Fængsel i London ved at sprænge Murene med Krudt. Reformlovene i Irland 1869—70 og Alabama-Stridens Løsning 1871 standsede F., og senere traadte Home-Rule Bevægelsen og Landligaen (siden 1879) i Stedet; men 1880 grundlagdes et nyt F.-Samfund over Irland og Storbritannien med Forbindelser i Nordamerika, og fra dette udgik de saakaldte Irish Invincibles, som udføre politiske Mord, Sprængninger med Helvedesmaskiner. o. desl.

Fenili, Francesco Paolo, ital. Forfatter, f. 1833 i Palermo. 1855 flygtede han til Piemont og arbejdede ved Bladene i Turin. Siden skrev han Romaner og Dramaer. 1864 udkom hans Roman »Irene«, 1865 »I semprevivi«, 1871 »Dopo la bufera«. Han har været Skoleinspecteur i nogle af Italiens Provinser.

Fennek (Canis Zerda), en lille, isabellagraa Ræveart med store Øren, der bebor den nubiske Ørken.

Fënnikel (Foeniculum), Slægt af Skjærmplanternes Familie, to- eller fleraarige Urter med trind, svagt stribet Stængel, 2—3dobbelt fjersnitdelte Blade med linjebørsteformede Flige, Storsvøb og Smaasvøb enbladet eller manglende, Kronbladene gule, Skalfrugterne 5ribbede. Slægtens Hjem er Sydeuropa. **Almindel. F.** (F. officinale) dyrkes hyppig i Syd- og Mellemeuropa; dens Frugter (semina Foeniculi) indeholde en ætherisk Olje, **Fennikelolje**, og bruges som Krydderi og Lægemiddel. **Italiensk F.** (F. dulce) dyrkes i Sydeuropa som Køkkenurt paa Grund af sine spiselige Rodskud; dens Frugter ere mindre skarpe. **Fennikelvand** tilberedes ved at man destillerer Fennikelfrø med Vand; dette kommer da til at indeholde lidt Fennikelolje og bruges meget mod Kolik hos Pattebørn.

Fennolög, Gransker af finsk Sprog; **Fennomän,** f. **Finland.**

Fenrisulven, d. e. Ulven **Fenre**, er efter den nord. Mythol. avlet af Loke med Jætinden Angerbode. Den opfødtes i Asgaard, men blev saa stor og vild, at Aserne ikke turde lade den gaa løs. Forgjæves forsøgte man dog to Gange at binde den (med Lænkerne Læding og Drome); naar Ulven rev i Lænken og rystede sig, brast denne. Da fik Aserne fra nogle Dværge den kunstfærdig lavede Lænke Glejpner; den var jævn og blød som et Silkebaand, men fast og stærk. Paa denne vilde Guderne, at F. skulde prøve sin Styrke, men Ulven anede Svig og vilde kun lade Baandet lægge paa sig, naar en af Aserne vilde lægge sin Haand i dens Gab. De saa paa hverandre, og ingen vilde ud med sin Haand, før Tyr ofrede sin højre. Saaledes blev F. bundet og ligger fangslet til Verdens Undergang; men da — naar Ragnarøk kommer — slipper ogsaa den løs, sluger Odin og dræbes endelig af dennes Søn Vidar.

Fensale, i den nord. Mythol. Navnet paa Frigs herlige Borg.

Fenstre, gaa paa natligt Frieri, saaledes som det bruges især i Ditmarsken og paa Vesterhavsøerne.

Fentons, fr. [fangtŏng], korte Jærnstænger eller Kroge, som fæstes i Mure for at bære f. Ex. Gesimser, der skulle springe langt frem.

Fényes, Alexius [fehnjesch], ungarsk Geograph og Statistiker, f. 1807, vandt den store akademiske Pris ved sit Skrift „Ungarn og dets Bilande i geographisk og statistisk Henseende" (6 Bd., 1836—39), hvoraf han har udgivet et Udtog i sin „Ungarns Beskrivelse" (1847). Desuden udgav han „Ungarns Statistik" (3 Bd., 1842—43) og et Atlas over Ungarn. D. 1876.

Feodŏr ell. **Fedor** [Fjäå], rusk. Navn for Theodor, 3 russiske Czarer. **F. I Ivänovitsch**, Søn af Ivan Vasiljevitsch II, hvem han 1584 fulgte i Regeringen, var en svag Fyrste, som ganske lod sig lede af sin Svoger Boris Godunov, der ogsaa fulgte ham paa Tronen. Med F. uddøde Ruriks Slægt 1598. — **F. II Borisovitsch** kom til Regeringen efter sin Fader Boris Godunov 1605, men blev s. A. dræbt under den første falske Demetrius's Opstand. — **F. III Alexējevitsch**, Søn af Czar Alexei Michaelovitsch, regerede 1676—82; han fortsatte de af hans Fader begyndte Reformer, sørgede for Undervisningen, lod Bojarernes Slægtregistre, der gav Anledning til idelige Stridigheder om de højere Embeder, brænde og førte Krig med Polen og Tyrkiet. Ved sin Død 1682 forbigik han sin aandssvage Helbroder Ivan og bestemte Tronen for sin Halvbroder Peter (d. store).

Feodōsia ell. **Kaffa**, Stad i det russiske Gouv. Taurien paa Sydsiden af Halvøen Krim, ved en Bugt af det sorte Hav. 8,000 J. Frihavn. Fiskeri. Botanisk Have. — Stadens oprindelige Navn var Theodosia, og den var en græsk Koloni fra Milet; den hørte 1266—1475 under Genua og talte da c. 100,000 J.

Ferdinand I, tysk Kejser 1558—64, Søn af Ærkehert. Philip d. smukke og Johanne af Spanien, Kejser Carl V.s yngre Broder, f. 10 Marts 1503 i Alcala i Castilien, blev efter sin Faders tidlige Død omhyggelig opdraget i Spanien under Tilsyn af sin Morfader F. d. katholske, der havde den Hensigt at overlade ham det spanske Monarchi; efter dennes Død blev han af sin Broder Carl sendt til Nederlandene, hvor den berømte Erasmus fra Rotterdam lagde Planen til hans videre Uddannelse. Ved sin Farfader, Kejser Maximilian I.s Død 1519 fik han de østerrigske Arvelande (Ærkehertugd. Østerrig, Steiermark, Kärnten, Krain og Tirol), med hvilke han 1526 forenede Ungarns og Böhmens Kroner som Følge af sit Ægteskab med den sidste ungarskböhmiske Konge Ludvig II.s Søster Anna; men han maatte udholde haarde Kampe med sin Medbejler til den ungarske Krone, Johan Zapolya, og med Tyrkerne, som bemægtigede sig en stor Del af Ungarn. 1531 blev F. valgt til romersk Konge og ledede saaledes Tysklands Anliggender i sin Broders Fraværelse; 1558 fulgte han sin Broder Carl ved dennes Tronfrasigelse som Kejser, da de tyske Fyrster ikke vilde vælge Carls mørke og fanatiske Søn Philip II. F. viste sig af politiske Grunde tolerant mod Protestanterne og gjorde sig megen Umage for at vedligeholde Religions- og Landefreden, udstedte ogsaa et vigtigt Møntedict 1559. Han døde 25 Juli 1564. Hans ovennævnte Ægtefælle (d. 1547) havde født ham 15 Børn, af hvilke Maximilian II fulgte ham som Kejser og i Ærkehert. Østerrig samt som Konge i Ungarn og Böhmen, F. (bekjendt af sit Giftermaal med den smukke Borgerdatter Philippine Welser i Augsburg) fik Tirol og Carl Steiermark, Kärnten og Krain.

Ferdinand II, tysk Kejser 1619—37, Søn af nysnævnte Ærkehert. Carl af Steiermark og Sønnesøn af F. I, f. 9 Juli 1578 i Graz,

havde efter sin Moder, Marie af Bayern, arvet fanatisk Iver for Katholicismen og Had til Protestantismen, hvilket Jesuiterne, som opdrog ham, siden havde næret, og i Loreto havde han for Madonnabilledet lovet Gjenoprettelsen af den katholske Kirkes Eneherredømme i de Stater, i hvilke han af sin barnløse Fatter, Kejser Matthias, var designeret til Tronfølger. Han blev Konge i Böhmen 1617, i Ungarn 1618 og valgtes til tysk Kejser efter Matthias's Død 1619. Forinden havde han allerede begyndt sin katholske Reaction i Arvelandene, og **Trediveaarskrigens** Udbrud 1618 var en Følge deraf. Mod de Opstande, som udbrød rundt omkring, satte han stor Fasthed; han forfulgte med blodig Strænghed Sejren 1620 over Bøhmerne, som havde valgt Kurfyrst Frederik V af Pfalz til deres Konge: ved Henrettelser, Ejendomsconfiskationer og Fordrivelse af utallige Familier blev det ulykkelige Land bragt til Lydighed og ved Indførelsen af Jesuiterne og de haardeste Forfølgelser mod Protestanterne tvunget tilbage til Katholicismen. Føreren for den katholske Liga, Hertug Maximilian af Bayern, der havde hjulpet ham at besejre Bøhmerne, skjænkede han til Belønning Kurfyrsteværdigheden og Øvrepfalz. Efter at have nødt den danske Konge Christian IV til at unddrage Protestanterne sin Hjælp udstedte F. 1629 Restitutionsedictet (s. d. A.), som bragte Krigsluen til at blusse op over hele Tyskland, og de ved Tilly og Wallenstein vundne Fordele søgte han at benytte ikke alene til at gjenoprette Katholicismens Enevælde overalt, men ogsaa til at give Kejsermagten en fast og udvidet Myndighed lige over for Rigsfyrsterne. Disse Planer i Forbindelse med Wallensteins grænseløse Vilkaarlighed og Udsugelser opbragte ogsaa de katholske Fyrster mod Kejseren og foranledigede saa stærke Klager, at han maatte afskedige Wallenstein; men Restitutionsedictet forblev i Kraft. Svenskernes Sejre og Tillys Død nødte F. til at kalde Wallenstein tilbage, men da denne forekom Kejseren farlig, lod han ham myrde 1634. Vel bevægede den vigtige Sejer, de kejserlige vandt over de Svenske ved Nördlingen s. A., flere protestantiske Fyrster til at fratræde Forbindelsen med Sverige, men Frankrig tog nu mere levende Del i Krigen, og F. døde 15 Febr. 1637 uden at have naaet sit Maal, Reformationens Undertrykkelse i Tyskland, om det end var lykkedes ham at kue den i Arvelandene. I sine private Forhold var F. agtværdig, en god Familiefader, velgjørende og medlidende mod de ulykkelige; det var fanatisk og borneret Religionsiver, der gjorde ham som Regent til en haard og forfølgelsessyg Despot og bragte saa megen Blodsudgydelse, Ødelæggelse og usigelig Jammer over Tyskland. Ved Siden af en ubøjelig Viljeskraft besad han stor Fatning og Standhaftighed i Ulykken. Med sin første Ægtefælle, Marie Anna af Bayern, havde han 3 Sønner og 3 Døtre; hans andet Ægteskab med Eleonore af Mantua var barnløst.

Ferdinand III, tysk Kejser 1637—57, Søn af den foreg., f. 11 Juli 1608 i Graz, blev 1636 romersk Konge og ved sin Faders Død hans Efterfølger som Kejser og Regent i Arvelandene. Hans Fader havde efter Wallensteins Mord gjort ham til Generalissimus med Generalerne Gallas og Piccolomini ved Siden, og han havde som saadan vundet Slaget ved Nördlingen; han havde altsaa af egen Erfaring lært Krigens Rædsler at kjende og var baade mere tolerant og mindre afhængig af Jesuiterne end Faderen. Alligevel rasede Krigen endnu i flere Aar og endte først ved den westfalske Fred 1648. F. var den sidste Kejser, der personlig førte Forsædet paa Rigsdagen (1653—54). Han var en Ynder af Musik og selv Componist; d. 2 Apr. 1657. F. var tre Gange gift; med sin første Ægtefælle, Marie Anna, Datter af den spanske Konge Philip III, havde han Sønnerne F. (IV), der 1653 blev romersk Konge, men allerede døde 1654, og Leopold I, der fulgte ham paa Tronen.

Ferdinand I, Kejser i Østerrig 1835—48, Søn af Kejser Frants I og Marie Theresia af Neapel, f. 19 Apr. 1793, var fra sin Barndom svagelig og kun svagt begavet i aandelig Henseende, samt fik kun en meget mangelfuld Undervisning. De mest fremtrædende Egenskaber hos ham vare Godmodighed og Blidhed, og han levede stille uden at tage mindste Del i Statssagernes Styrelse. 1830 kronedes F. til Konge i Ungarn, og han ægtede 1831 den sardinske Konge Victor Emanuel I.s Datter Anna (f. 1803, d. 1884). Strax efter sin Tronbestigelse 2 Marts 1835 formildede F. de italienske Statsfangers haarde Lod, og ved sin Kroning 1838 i Milano udstedte han en Amnesti for politiske Forseelser. Han overlod Statsstyrelsen til Metternich, indtil Urolighederne i Wien i Marts 1848 nødte ham til at fjærne denne og love en fri Forfatning. Efter nye Uroligheder i Maj forlod F. hemmelig Wien og gik til Innsbruck, hvor han paa ny gav sig ind under Reactionens Indflydelse. I Aug. vendte han tilbage til Schönbrunn, men drog derfra til Olmütz, da Oprøret i Wien udbrød i Oct., og nedlagde 2 Dec. Regeringen til Fordel for sin Brodersøn Frants Joseph, rystet og sorgfuld over de voldsomme Optrin og følende sig uskikket til at holde Statens Tøjler under saa forvirrede Forhold. Siden levede F. i Stilhed i Prag indtil sin Død 29 Juni 1875.

Ferdinand, Konge i Portugal 1367—83, Søn af Peter d. grusomme, f. 27 Jan. 1340, førte 1367—71 og 1381—83 to uheldige Krige med Castilien. Han var en vel begavet, men sanselig og charaktersvag Fyrste, under hvem Landet plagedes af indre Uroligheder. Med ham uddøde 22 Oct. 1383 den ægte burgundiske Mandslinje i Portugal, hvorpaa hans uægte Broder Johan blev Konge.

Ferdinand, 4 Konger i Castilien. F. I d. store, Søn af Kong Sancho III Major af Navarra, hvem han fulgte som den første Konge i Castilien 1035, erobrede Kongeriget Leon fra sin Svoger Bermudo 1037 og førte Krig med sin Broder, Kong Garcias af Navarra. Under heldige Krige med Maurerne bemægtigede han sig en Del af Portugal, og for at antyde sit Overherredømme over hele Spanien antog han endog 1056 Titel af Kejser.

Han gav Castilien dets første ordnede Forfatning og døde 1065. — F. II, Sønnedatters Sønnesøn af den foreg., var Konge i Leon med Asturien og Galicien 1157—88; han krigede heldig med Maurerne og Portugal. — F. III d. hellige, Sønnesøn af den foreg., f. 1198, fulgte 1217 efter sin Morbroder Henrik I i Castilien og 1230 efter sin Fader Alfons IX i Leon og forenede begge til et uadskilleligt Kongerige. Han erobrede Kongeriget Murcia og de vigtige Stæder Cordova, Sevilla og Cadiz fra Maurerne, stiftede Universitetet i Salamanca og døde 30 Maj 1252 i Sevilla, hvor han blev begravet i Domkirken. F. var en af Spaniens største Konger; han blev 1671 af Pave Clemens X optagen blandt Kirkens Helgener. — F. IV, Konge i Castilien og Leon 1295—1312, Sønnesøns Søn af den foreg.

Ferdinand I d. retfærdige, Konge i Aragonien 1412—16, Sønnesøns Sønnesøn af den foreg., yngre Søn af Kong Johan I af Castilien og Eleonore af Aragonien, f. 1380, blev af dette sidste Riges Stænder valgt til Konge, da den ældre aragoniske Kongestamme var uddød med hans Morbroder, Kong Martin. Han var en dygtig Regent; ved sin yngre Søn Johan II var han Farfader til F. d. katholske.

Ferdinand V d. katholske, Konge i Spanien, f. 10 Marts 1452, fulgte 1479 sin Fader Johan II som Konge i Aragonien (F. II). Han havde 1469 ægtet sit Næstsøskendebarn, den castiliske Prinsesse Isabella, som 1474 besteg Castiliens Trone efter sin Broder Henrik IV, og derved blev Grunden lagt til begge Rigers Forening til ét Rige, Spanien. Vel styrede F. og Isabella selvstændig hver sit Rige, men de regerede i nøje Overensstemmelse og grundede med en ægte machiavellistisk Politiks Kunstgreb et ganske nyt Regeringssystem, som gik ud paa at bryde Lensvæsenets Magt og skabe et uindskrænket Kongedømme. De Hovedmidler, hvoraf de betjente sig hertil, vare Fornyelsen og Udvidelsen af den hellige Hermandad (s. d. A.), den af Kronen afhængige spanske Inquisition, dette frygtelige Redskab for Fanatisme, Despoti og Havesyge, samt Kongens Udvælgelse til stedsevarende Stormester for de tre store spanske Ridderordener, som ved deres Rigdom og Magt dannede ligesom en Stat i Staten. I det ydre var F.s Regering en Række af sejerrige Krige og andre lykkelige Begivenheder. Han kæmpede heldig med Kong Alfons V af Portugal, der ved Isabellas Tronbestigelse gjorde Fordring paa Castilien, erobrede 1492 i Forening med Isabella Granada og gjorde derved Ende paa Maurernes Herredømme i Spanien; 1503 erobrede han ved sin tapre Feltherre Gonsalvo de Cordova Neapel; 1509—10 foretoges heldige Tog til Afrikas Nordkyst, og 1512 bemægtigede han sig den syd for Pyrenæerne liggende Del af Kongeriget Navarra. Columbus begyndte 1492 Amerikas Opdagelse, og vigtige Besiddelser i den nye Verden kom derved efterhaanden under den spanske Krone. F.s berømte Minister Ximenes havde en væsentlig Del i den Glans, der forherligede hans Regering. I sit Ægteskab med Isabella havde han en Søn Johan (f. 1478, d. 1497) og 4 Døtre, Isabella (d. 1498), gift med den portugisiske Prins Alfons og senere med Kong Emanuel d. store af Portugal, Johanne, g. m. Ærkehert. Philip d. smukke af Østerrig, Marie, g. m. Emanuel d. store, og Katharine, g. m. Arthur, Prins af Wales, og senere med hans Broder, Kong Henrik VIII af England. Da Castilien ved Isabellas Død 1504 tilfaldt deres ældste dalevende Barn Johanne eller rettere hendes Mand Philip, skjønt Isabella i sit Testament havde overdraget Regentskabet til F., giftede denne sig fortrydelig herover med den franske Konge Ludvig XII.s Søsterdatter, Germaine af Foix, i Haab om at faa en Søn, der kunde følge efter ham i Aragonien, hvad der dog ikke gik i Opfyldelse. Dog opnaaede F., da Philip allerede døde 1506, sit Ønske at komme til Regeringen i Castilien i sin Dattersøn Carls Mindreaarighed, idet han lod sin Datter, den retmæssige Tronarving, holde indespærret som vanvittig, saa længe han levede. F. døde 23 Jan. 1516.

Ferdinand VI, Konge i Spanien 1746—59, Søn af Kong Philip V i hans første Ægteskab med Marie Louise Gabriele af Savoien, f. 23 Sept. 1713, havde arvet sin Faders Sygelighed og Tungsindighed, hvilken ligesom hos denne kun Farinellis Toner nogenlunde formaaede at dulme. Da hans Dronning Marie Barbara af Portugal, som han inderlig elskede, døde 1758, gik hans Melancholi over til formelig Sindsforvirring. Han døde barnløs 10 Aug. 1759 og var i høj Grad elsket af sine Undersaatter, som fra hans Regerings forhaabningsfulde Begyndelse, hvor han overlod Magten til den dygtige Minister Carvajal, kaldte ham „d. vise" uden at ane, hvilken bitter Ironi dette Tilnavn skulde indeholde.

Ferdinand VII, Konge i Spanien 1813—33, f. 14 Oct. 1784, Søn af Carl IV og Marie Louise af Portugal, var lige saa raa og simpel af Udvortes og Væsen som fej, hyklersk og troløs af Sind. Han hengav sig tidlig til Intriguerne mod Fredsfyrsten Godoy, hans Faders Yndling og hans Moders Elsker, og hans Ægteskab med Antoinette Theresia, Datter af F. I af Neapel, førte ham aldeles over i det antifranske Partis Rækker. Da hun var død 1806 som Følge af Kongeparrets Krænkelser, vilde Godoy overtale ham til at ægte hans Søskendebarn, Marie Louise, der var Søster til Godoys egen Ægtefælle; men F. afslog det trods Truslen om at miste Tronfølgen og vendte sig 1807 til Napoleon I med Bøn om at faa en Datter af Lucien Bonaparte til Ægte. Derfor blev F. fængslet og anklaget som Forræder; men den Domstol, som skulde dømme, frifandt ham, og han fik Faderens Tilgivelse, medens han selv angav sine Venner, der til Straf forvistes. Folkets Uvilje imod Godoy fremkaldte 18 Marts 1808 en Opstand og nødte Carl IV til at nedlægge Kronen til bedste for F., men han tog snart sit Afkald tilbage, fordi det var aftvunget, og søgte Hjælp hos Napoleon. Ved det derefter følgende Møde med denne i Bayonne, hvorhen F. var rejst trods sine Venners Ad-

varsler, nødtes han 10 Maj til at frasige sig Magten imod en Aarpenge af 600,000 Frcs. Han begav sig til Slottet Valençay og levede der med sin Broder Don Carlos indtil Slutn. af 1813. Under dette Fangenskab kom F.s lave Tænkemaade ret til Syne; han lykønskede Napoleon til hans Broder Josephs Ophøjelse til Konge, bad om at maatte regnes som hans Adoptivsøn, festligholdt de franske Sejre og opfordrede Spanierne til at underkaste sig, ja angav endog dem, der søgte at befri ham. I Dec. 1813 blev F. frigiven for at blive Konge i Spanien i Forbund med Napoleon, men holdt ikke Aftalen, og hans første Værk, da ...n kom tilbage til sit Land, var at ophæve ...n frie Grundlov fra 1812, fordi „Cortes, ...igte paa usædvanlig Maade, havde tiltaget hans Magt i hans Fraværelse og paalagt ...let en anarchisk Forfatning efter de revolu- ...ære franske Grundsætninger". Løftet om ...give en ny Grundlov blev ikke holdt, og ...hengav sig under Ledelse af en fanatisk ...amarilla til en grusom og consequent ...tion. Inquisitionen gjenindførtes tillige Censur og Pinebænk; Klostrene gjenop- ...es, og Jesuiterne fik paa ny Ledelsen af ...visningen. Derhos bleve ikke alene de ...te Afrancesados, Spaniere, der havde ... sig til Franskmændene, men ogsaa de ... haardt forfulgte, skjønt mange af ...avde kæmpet tappert for hans Sag. ...ldige forvistes eller overførtes til Bag- ...i Afrika, medens Landets Forvaltning ...ev uslere og dets Finanser kom i ...rfald. Folkets Forbitrelse brød til ... i Riegos Opstand i Jan. 1820 og ... til at godkjende Forfatningen af ...en han arbejdede baade hemmelig og ...nod den (bl. a. ved den kongelige ...Opstand 1822), og da en fransk Hær ...styrtet den 1823, brugte han sin ...e Enevælde til en ny og grusom ... mod de constitutionelle trods sine ... almindelig Benaadning. Lige saa ...som F. var imod sine Fjender, lige ...mmelig og mistroisk var han imod ... Tjenere (da de „kongelige Fri- ...t for at hilse paa ham, sagde han ...Det er de samme Hunde, kun med ...aand"); og han kom snart i Strid ...erikale Reaction, fordi han ikke ...dens Ledebaand. „Den apostoliske ... var dannet med hans Samtykke ... Tronen og Kirken mod de libe- ...te 1827 en Opstand imod ham i ... optog siden den Plan, at sætte ...Don Carlos i hans Sted. F. ... til at nærme sig Modpartiet, ...hans nye Ægteskab medvirkede. ... været gift 1816—18 med Marie ...er af Johan VI i Portugal, og ... Josepha, Datter af Prins Max- ...sen, uden at faa nogen Arving, ... ægtet Marie Christine, Datter ... begge Sicilierne, der skjænkede ... Isabella, senere Dronning af ... Marie Louise, gift 1846 med ...ontpensier. Hans nye Ægte- ...igt over ham og overtalte ham til at ophæve den saliske Arvefølgelov og i Stedet for gjenoprette den gamle castiliske, der ikke udelukkede Kvinderne. Under en Sygdom i Oct. 1832 fik Ministeren Calomarde F. til at tilbagekalde denne Beslutning; men da han igjen kom sig, erklærede han 31 Dec., at Tilbagekaldelsen var fralistet ham, lod i Juni n. A. Isabella hylde og indsatte hendes Moder til fremtidig Regentinde. Kort efter, 29 Sept. 1833, døde F., efterladende Spanien Udsigt til blodige Borgerkrige imellem Carlister og Christinere, saa vel om Tronfølgen som om Forfatningen.

Ferdinand I, Konge af begge Sicilierne 1759—1825, anden Søn af Carl III af Spanien og Farbroder til F. VII, f. 12 Jan. 1751, blev 1759 Konge i Neapel og Sicilien som F. IV. I hans Mindreaarighed styredes Landet i fristindet Aand af Minister Tanucci; men 1767 overtog F. Regeringen og ægtede n. A. Marie Caroline, Datter af Kejserinde Marie Theresia. Hun vandt en afgjørende Indflydelse over F., der var fuldstændig uvidende og alene hengiven til legemlige Sysler, og hun tog Statsstyrelsen aldeles i sin Haand. I Begyndelsen fortsatte hun Tanuccis Reformer, ophævede en Del Klostre og fordrev Jesuiterne, men 1777 fjærnede hun ham og tog 1784 Acton til Minister. Ogsaa i den ydre Politik viste hendes Indflydelse sig, idet Neapel skilte sig fra Spanien og sluttede sig til Østerrig og England i Coalitionerne imod den franske Republik 1793 og 1798; første Gang opnaaedes let Fred 1796, men i Dec. 1798 blev Neapel besat af franske Tropper, og Hoffet maatte flygte til Sicilien. I Juni 1799 faldt Hovedstaden igjen i Royalisternes Hænder under Cardinal Ruffo, især ved Lazzaronernes Hjælp (F. bar derfor Navnet „Lazzaronkongen"); en grusom Reaction indtraadte, alle gamle Friheder og Rettigheder afskaffedes, og Løfterne til Republikanerne om Benaadning bleve ikke holdte. F. vendte selv tilbage 1800, men maatte i Freden love ikke at understøtte Frankrigs Fjender. Da han alligevel 1805 tillod den russiske Hær at lande i Neapel, besatte Franskmændene paa ny Landet, og F. maatte anden Gang flygte til Sicilien, hvor han holdt sig under engelsk Beskyttelse, hvilken senere udartede til et Formynderskab under Lord Bentinck. Dermed var F. dog saa misfornøjet, at han 1809—11 overgav Regeringen til sin Søn Frants, hvorhos Dronning Caroline 1811 gik til Wien. 1815 kom F. tilbage til Neapel og tog 1816 Navnet „F. I af det forenede Kongerige begge Sicilierne". Efter Opstanden 1820 maatte F. indføre den spanske Grundlov af 1812, men befriedes derfra 1821 ved en østerrigsk Hærs Indrykning og lod en ny Reaction indtræde, ligesom 1799 med haard Forfølgelse af Carbonarierne, uden at agte paa sit Løfte om fristindede og faste Institutioner; allerede 1820 havde General F. Pepe undertrykt et Løsrivelsesforsøg af Sicilianerne. F. døde 4 Jan. 1825; med sin Dronning havde han 7 Sønner og 11 Døtre, hvoraf dog de fleste (11) døde som Børn. Sønnen Frants I fulgte ham paa Tronen: fem Døtre bleve gifte med Frants I af Østerrig, Ferdinand III af Toscana, Carl

Felix af Sardinien, Ludvig Philip af Frankrig og Ferdinand VII af Spanien. Efter Dronningens Død ægtede F. 1814 en Enke, Fyrstinde Partana, der ophøjedes til Hertuginde af Floridia.

Ferdinand II, Konge af begge Sicilierne 1830—59, den foreg.s Sønnesøn, f. 12 Jan. 1810 i Palermo, fulgte 1830 sin Fader Frants I i Regeringen. Han begyndte med nogle Forbedringer i Hær- og Finansvæsenet og med Benaadning af en Del politiske Forbrydere, men regerede derhos strengt enevældig, undertrykkede enhver friere Retning og fremmede Præsteskabets og Jesuiternes Indflydelse. Gjentagne Sammensværgelser og Oprørsforsøg forøgede kun hans Grusomhed og Politiets Virksomhed. I Jan. 1848 udbrød Opstande baade paa Sicilien og i Neapel; F. nødtes til at give en fri Forfatning, hvilken han 11 Febr. besvor, idet han nedkaldte Himlens Straf, hvis han brød den. I Marts udvistes Jesuiterne, og i Apr. maatte han desuden sende Tropper imod Østerrig og love Forfatningens Ændring i demokratisk Retning; men s. D. som Kamrene skulde sammentræde, 15 Maj, opstod et Brud mellem F. og Deputeretkammeret, og det kom til Kamp i Neapels Gader. F. lod Byen bombardere fra Forterne (fik derfor Øgenavnet „Kong Bomba"), og efter at de fremmede Lejetropper (især Schweizere) havde overvældet den frisindede Middelstand, lod F. Husene plyndre af Lazzaronerne, der vare ham lige saa hengivne som i sin Tid hans Farfader. Forfatningen blev siden ophævet og flere Ministre, deriblandt Poerio, satte paa Galejerne. I Maj 1849 fik General Filangieri ogsaa Bugt med Opstanden paa Sicilien, som havde løsrevet sig og i Apr. 1848 erklæret F. for afsat tillige med hans hele Hus. Efter den Tid levede F. mest indesluttet i sit Slot, omgiven af en stærk Hær og et talrigt Politi, og gjennemførte et Despoti, der mindede om de værste Tider i Spaniens Historie. Mistroisk og hævngjerrig lod han Tusender af Fanger vansmægte i gyselige Fængsler (1850 angaves Tallet til 15—20,000); Bastonnade og andre Pinsler gjenindførtes og brugtes i stor Udstrækning, og Udlandets Forestillinger, ja selv Vestmagternes ligefremme Trusler 1856, afvistes haanlig. Først 1858 benaadede F. en Del politiske Fanger med Deportation til Sydamerika; det lykkedes dem paa Vejen at formaa Skibsføreren til at gaa til London, hvor de undkom. I Dec. 1856 gjorde en Soldat Milano et Mordforsøg imod F., men det mislykkedes, og F. levede, skjønt svækket af Sygdom, indtil 22 Maj 1859, altsaa længe nok til at se det Uvejr trække op, der snart efter skulde omstyrte Bourbonernes Trone i Syditalien. F. var to Gange gift, først 1832 med Marie Christine, Datter af Victor Emanuel I af Sardinien (f. 1812), som var elsket for sin Fromhed og Godgjørenhed og døde 1836 efter at have født en Søn, der fulgte sin Fader som Frants II (hun mindedes siden i Sagn, der ligne dem om Dronning Dagmar); derefter 1837 med Therese, Datter af den østerrigske Ærkehertug Carl (f. 1816, d. 8 Aug. 1867). 5 Sønner og 4 Døtre af dette Ægteskab overlevede ham, deriblandt Greverne af Trani (f. 1838) og Girgenti (f. 1846, d. 1871). En Datter, Maria Pia (f. 1849, d. 1882), var gift med Hertug Robert af Parma.

Ferdinand III, Storhertug af Toscana 1790—1801 og 1814—24, anden Søn af Kejser Leopold II, f. 6 Maj 1769, fulgte 1790 sin Fader i Regeringen i Toscana. F. var mild og mere tolerant end de fleste andre Fyrster imod Tidens frisindede Grundsætninger. Han var den første Regent, som anerkjendte den franske Republik, men nødtes ved Englands Trusler til at tiltræde den første Coalition 1793. F. viste dog ingen Iver i Krigen, sluttede allerede 1795 Fred og holdt 1797 Toscana neutralt, men nærmede sig siden Østerrig og blev for en Tid forjaget af Franskmændene 1799. 1801 maatte F. bortbytte Toscana imod Salzburg som Kurfyrstendømme og 1805 dette imod Würzburg, der 1807 blev Storhertugdømme og Led af Rhinforbundet. Ogsaa skal Napoleon I 1812 have tiltænkt ham Polens Krone. 1814 blev F. gjenindsat i Toscana, hvilket han styrede mildt og maadeholdent, visende stor Iver for Kunsternes og Næringsvejenes Udvikling. F. var først gift 1790 med Louise, Datter af Ferdinand I af Neapel (d. 1802), og 1821 med Marie, Datter af Prins Maximilian af Sachsen (d. 1865); han døde 18 Juni 1824, efterfulgt af sin Søn Leopold II.

Ferdinand, 2 Konger af Neapel i det 15de Aarh. F. I, uægte Søn af den Alfons V af Aragonien, som adopteret af Dronning Johanne II af Neapel havde bemægtiget sig dette Land, fulgte 1458 sin Fader paa Neapels Trone, men maatte indtil 1465 kæmpe med Prætendenten Johan af Calabrien, en Søn af René af Anjou. Derpaa befæstede han sin Magt ved Forbund med Paven, ved sin Søn Alfons's Giftermaal med en Datter af Hertugen af Milano og ved at kue den urolige Adel, ligesom han ogsaa sørgede for at ophjælpe Næringsvejene (Silkeavlen). Han døde 25 Jan. 1494 i Genua under truende Forhold, da den franske Konge Carl VIII rustede sig for at gjøre Huset Anjous Fordringer paa Neapel gjældende. — F. II, Sønnesøn af den foreg., Konge 1495—96, tilbageerobrede ved Hjælp af Adelen og Ferdinand d. katholskes store Feltherre, Gonsalvo de Cordova, det af Franskmændene besatte Neapel, men døde allerede 7 Oct. 1496; han var en begavet, men haard Fyrste.

Ferdinand, Frederik, dansk Arveprins, f. 22 Nov. 1792, Søn af Arveprins Frederik og Broder til Christian VIII, ægtede 1829 Frederik VI.s Datter Caroline, men Ægteskabet var barnløst. F. var siden 1839 commanderende General paa Sjælland. D. 29 Juni 1863.

Ferdinand, Prins af Braunschweig, berømt preussisk Feltherre, fjerde Søn af Hert. F. Albrecht, f. 11 Jan. 1721 i Braunschweig, traadte 1740 i preussisk Tjeneste som Oberst og Chef for et Regiment. De schlesiske Krige vare for ham den Skole, hvori han uddannede sig til Anfører, og i Syvaarskrigen fik han

rig Lejlighed til at udvikle sine Feltherretalenter som Overanfører for den forenede preussisk-engelske Hær, der kæmpede med de franske i det vestlige Tyskland, hvor han fordrev den langt overlegne Fjende fra Nedersachsen, Hessen og Westfalen og navnlig sejrede ved Krefeld 1758 og Minden 1759. Han indtog saaledes en hæderlig Plads i denne Krig ved Siden af sin Svoger, Kong Frederik d. store. Efter Freden tog han sin Afsked 1766 og levede derefter i Braunschweig eller paa sit Lystslot Vechelde for Videnskab og Kunst samt Velgjørenhedssysler. Han døde ugift 3 Juli 1792.

Ferdinand, Prins af Sachsen-Koburg og Fætter til Hertug Ernst II, f. 29 Oct. 1816, ægtede 1836 Dronning Marie da Gloria af Portugal og fik n. A. Titel af Konge. Efter hendes Død styrede F. 1853—55 Landet som Regent i sin ældste Søn, Pedro V.s Mindreaarighed. Senere har F. hengivet sig til Malerkunsten og vist stor Iver for Vedligeholdelsen af Portugals historiske Mindesmærker; han indgik 1869 et morganatisk Ægteskab med en tysk Danserinde E. Hensler, der blev ophøjet til Grevinde Edla. 1869—70 gjordes der ham gjentagne Gange Tilbud om at modtage Spaniens Krone for at forberede den pyrenæiske Halvøs Forening, men han afslog dem.

Ferdinand Carl Joseph, østerrigsk Ærkehertug, Fætter til den tyske Kejser Frants II, f. 25 April 1781, fik 1805 Commandoen over det 3dje østerrigske Armecorps i Schwaben, blev slaaet af Marschal Ney ved Günzburg, men undkom, medens Mack capitulerede i Ulm, med 2,000 Ryttere til Böhmen, heftig forfulgt af Murat, der bemægtigede sig hans Infanteri og Artilleri. Derpaa havde F. Commandoen i Böhmen og dækkede højre Fløj af den russisk-østerrigske Hær indtil Slaget ved Austerlitz. 1809 anførte han en østerrigsk Hær paa 36,000 Mand, der trængte ind i Hertugdømmet Warschau, men kunde intet udrette mod den polske Feltherre Poniatowski. 1816 fik han Generalcommandoen i Ungarn, 1830 i Galizien og Transsylvanien, men nedlagde den efter Urolighederne 1846. Senere opholdt han sig mest i Italien og døde 5 Nov. 1850.

Ferdinand d. hellige, portugisisk Infant, Kong Johan I.s 6te Søn, f. 1402, var Stormester for Avizordenen, da han 1437 sammen med sin Broder Henrik Navigator gjorde et Tog til Afrika for at fratage Maurerne Tanger. Toget mislykkedes imidlertid, og Portugiserne fik kun frit Tilbagetog mod Løfte om at tilbagegive Ceuta. Da Cortes forkastede denne Overenskomst, blev F., der var bleven tilbage som Gissel, meget haardt behandlet af Sultanen af Fez, men bar sine Lidelser med stor Taalmodighed indtil sin Død Juni 1443. Han blev kanoniseret af Paven 1470 og forherliget af Calderon i Dramaet „den standhaftige Fyrste".

Ferdinandéa ell. Nerita, en lille Ø, der dukkede op i Middelhavet imellem Sciacca paa Sicilien og Pantelaria ved et vulkansk Udbrud i Juli 1831, men igjen forsvandt 12 Jan. 1832. Senere viste Øen sig atter en kort Tid 1851.

Fère, La [fæhr], Stad i det franske Dep. Aisne ved Floden Oise, 3 M. n. v. for Laon. 4,000 I. Artilleriskole, Tøjhus. I den efter Staden opkaldte Skov findes flere Glashytter.

Fère Champenoise [fæhrschangpenoāhs], Stad i det franske Dep. Marne 5 M. s. v. for Châlons, med 2,000 I., bekjendt ved det blodige Slag 25 Marts 1814, hvor de allierede Tropper overvandt de franske Marschaller Marmont og Mortier.

Ferghāna, d. e. „Gjennemgangslandet", en af det tidligere uafhængige Khanat Kokan 1876 dannet russisk Provins i det sydlige Sibirien. 1,310 □ M. med 800,000 I. Det er et af Thianschan opfyldt Bjergland, hvis midterste Femtedel danner en af Syr Darja gjennemflydt Slette af kun 1,500 F.s Middelhøjde, hvorimod Thianschan mod S. naar en Højde af over 20,000 F. Provinsen styres af en Gouverneur. Hovedstad Kokan.

Fērguson, Adam, engelsk Historieskriver og Moralphilosoph, f. 1724 i det skotske Grevskab Perth, blev 1764 Professor i Moralphilosophi ved Universitetet i Edinburgh, gik 1778 til Nordamerika som Secretær ved en Commission, der skulde forsøge en Overenskomst med Kolonierne, nedlagde 1784 sit Professorat og døde 22 Febr. 1816 i St. Andrews. Han er bleven mest bekjendt ved sin romerske Historie, »History of the Progress and Termination of the Roman Republic« (1783); desuden har han skrevet »Essay on the History of Civil Society« (1767), »Institutes of Moral Philosophy« (1769) m. m.

Fērguson, Jam., Mechaniker og Astronom, f. 1710 i Skotland af fattige Forældre, uddannede sig under store Vanskeligheder og kom 1743 til London, hvor han virkede som Forfatter og holdt Forelæsninger over Naturvidenskaberne; d. 1776. Hans Hovedværker ere: »Astronomy explained upon Sir Isaac Newton's Principles« (1756, 4de Opl. 1770); »Lectures on Subjects of Mechanics, Hydrostatics, Pneumatics and Optics« (1760 og oft.); »Select Mechanical Exercises« (1773).

Fērgusson, James, f. i Skotland 1808, har gjort sig bekjendt ved sine Studier over Architektur i Syrien, Indien o. fl. St., hvilke han har fremsat i mange Værker, saaledes »Handbook of Architecture«, 2 Bind (3dje Opl. 1875), et omhyggelig udarbejdet, illustreret Værk, o. m. fl. Desuden har han beskæftiget sig med Krigsvidenskaben, udgav 1849 »Essay on a New System of Fortification«, som vakte stor Opsigt, og er siden 1859 Medlem af den kgl. Commission til Undersøgelse af Storbritanniens Fæstningsanlæg.

Fērgusson, Rob., skotsk Digter, f. 1750. Et forvildet og excentrisk Liv standsede en digterisk Udvikling, der havde givet Vidnesbyrd om et inderligt og varmt Stemningsliv i Sange, skrevne i skotsk Folkedialekt. Han døde i et Galehus 1774. Hans større aandsbeslægtede Efterfølger Robert Burns har sat ham et smukt poetisk Eftermæle.

Fērgusson, Sir Will., udmærket engelsk Chirurg, f. 1808 i Prestonpans i Skotland,

studerede i Edinburgh, hvor han først især dyrkede Anatomi; senere begyndte han at holde Forelæsninger over Chirurgi, og 1836 blev han chir. Assistent ved det kongel. Sygehus. 1840 blev han kaldet til London som Prof. i Chirurgi ved Kings College samt Overlæge ved det dertil hørende Hospital og erhvervede sig her et stedse stigende Ry som Chirurg. I nogle Aar var han tillige Prof. i Anatomi og Chirurgi ved College of Surgeons, ligesom han ogsaa var Livchirurg hos Prins Albert, extraord. Chirurg hos Dronningen og chir. Consulent for flere Hospitaler. Han blev adlet 1865 og døde 1877.

Fērier (Feriæ) kaldtes hos Romerne de Dage, paa hvilke ingen Forretninger maatte foretages, men som vare bestemte til Udførelsen af religiøse Handlinger, Ofre o. desl. Feriæ latinæ, den latinske Fest, indstiftedes af Tarquinius Superbus som en Fællesfest for alle de under Rom forenede Folkefærd. Senere gik Ordet over i den romerske Kirkekalender, i hvilken det betegner Ugedagene (Feria secunda, tertia osv., s. Dag), dels for at fortrænge de hedenske Navne, dels for at erindre de christne om, at hver Dag var bestemt til Gudstjeneste.

Ferle (af lat. ferula, Kvist, Ris), et Straffeinstrument af Træ med en rund Klump i den ene Ende, der tidligere brugtes i vore lærde Skoler til dermed at tildele Slag paa den flade Haand eller paa Ryggen, og som først ganske afskaffedes henimod Slutn. af forrige Aarh.

Ferm, duelig.

Fermān (pers. Ord, bet. Befaling), tyrkisk Benævnelse paa enhver af Storvezíren udstedt Befaling og et Rejsepas.

Fērmanagh [na], Shire i Prov. Ulster i Irland, omgivet af Sh. Donegal, Tyrone, Monaghan, Cavan og Leitrim. 34 □ M. med 85,000 I. (1881). Shirets Midte optages af de to Søer Upper og Lower Erne, der ere Udvidelser af Floden Erne, som ved Ballyshannon falder ud i Donegalbugten. Landet nærmest Erne er fladt og frugtbart; men det hæver sig til begge Sider efterhaanden til henimod 2,000 F. Klimaet er mildt, fugtigt og, naar undtages enkelte Sumpstrækninger, sundt. Landbruget staar efter irske Forhold paa et højt Trin; men Industrien er ubetydelig. Af Mineralprodukter forekomme smukke Sandsten og fortrinlige Møllesten. Hovedstad E n n i s k i l l e n.

Fermāt (it. fermata, corona, fr. point d'arrêt, point d'orgue), Hviletegn 𝄐 over en Node eller Pause, giver denne en større Varighed, end den ellers har. Medens Udholdets Længde maa bero paa Smagen, kan som praktisk Regel for de hyppige F. i Kirkemelodierne gjælde, at den Takt eller Taktdel, hvorover F. staar, faar sin sædvanlige Quantitet fordoblet.

Fermat, Pierre de [mā], f. 1601 i Beaumont de Lomagne ved Montauban, d. 12 Jan. 1665 i Toulouse, hvor han var Parlamentsraad, hengav sig i sin Fritid til mathematiske Studier og vandt ved disse et berømt Navn. En af ham opfunden Methode til Bestemmelse af en Curves Maximum eller Minimum, der var nær beslægtet med den senere opfundne Differentialregning, gav Anledning til en heftig Strid mellem F. og Descartes, hvori F. paa sin Side angreb Descartes's Theori om Lysets Brydning. Med Pascal deler F. Æren af Grundlæggelsen af Sandsynlighedsregningen. Sin største Berømmelse har han dog vundet ved sine Studier over Taltheorien. Følgende Sætning: „Naar p er et Primtal, som ikke gaar op i a, gaar det op i $a^{p-1}-1$" bærer efter ham Navn af F.s Theorem. Af en Række lignende Sætninger, som ere fremsatte af ham uden Bevis, ere flere senere blevne beviste af Euler og Lagrange; en enkelt („Ligningen $x^n + y^n = z^n$, n hel, er kun for $n = 1$ og $n = 2$ løselig i hele Tal") venter endnu paa et almengyldigt Bevis.

Fermēnt, Gjæringsvækker, s. Gjæring. Fermentation, Gjæring.

Fērmo, Stad i Mellemitalien, 7 M. s. til ø. for Ancona, 1 M. fra Adriaterhavet. 8,000 I. Ærkebispesæde.

Fermor, Vilh., Greve af, russisk General, f. 1704 i Pleskov, udmærkede sig i Münnichs Felttog mod Tyrkerne og i Krigen med Sverige 1741—43 og blev i Syvaarskrigen udnævnt til Overgeneral over den russiske Hær, efter at Anførselen var fratagen Apraxin 1758. Efter at være trængt frem lige til Küstrin, som han belejrede, tabte han s. A. Slaget ved Zorndorf mod Frederik II; men Russerne havde kæmpet tappert, og Kampen havde været yderst blodig, saa at Elisabeth alligevel belønnede ham ved at ophøje ham i Grevestanden. Han maatte dog snart overgive Commandoen til Soltikov, men vedblev at tjene under ham og døde 1771. Hans Navn og Gods Ritau gik over til en Gren af den svenske Familie Stenbock, i hvilken hans Datter var gift.

Fērmoy, Stad i Prov. Munster i Irland, 4 M. n. ø. for Cork ved Floden Blackwater. 10,000 I. Linned- og Uldmanufakturer. Papirfabrik.

Fernambūco, d. s. s. Pernambuco. Fernambuktræ, s. Cæsalpinier. F.s Farvestof, Brasilin, er opløseligt i Vand og kan udkoges af Træet med Vand. I Træet er det bleggult, og det er ved Iltning, navnlig ved Tilstedeværelse af ringe Mængder af Alkalier, at den røde Farve fremkommer. Det vandige Udtræk affarves af Svovlbrinte og Svovlsyrling ligesom af Syrer; Alun farver Opløsningen rød, men fælder den ikke; Alkalier farve den rød. F. anvendes raspet som Silkespaan, som Extract af Vægtfylden 10—20° Baumé eller endog i fast Form og som Farvelak (s. Lak), men fortrænges nu mere og mere af Anilinfarver.

Fernāndez, Aureliano F. Guerra y Orbe, spansk Forf., f. 1816 i Granada, har været ministeriel Embedsmand, er Akademiker og lever i Madrid. Hans Dramaer, »La hija de Cervantes«, »El niño perdido«, »Alonso Cano«, ere Frugter af literærhistoriske Studier. F. har i Bibliot. de los autores esp. leveret Biographi og kritisk Text til Quevedo (s. d. A.). Blandt hans literaturhistoriske Arbejder maa fremhæves »Cervantes esclavo y cantor del San Sacramento« (1882). — Hans Broder, Luis

G. y O., f. 1818, udgav Moreto i oven-
nte Samling og har skrevet Dramaerne »Un
mento«, »Merecer para alcanzar«, »El
quero de su alteza« og »La novia de
rgo«.

rnández, Juan, en spansk Søfarer, op-
e 1572 de efter ham opkaldte Øer i det
Ocean ud for Kysten af Chile og 1574
ordligere liggende Felix og Ambrosius.
døde 1576 paa Hjemrejsen til Spanien.

nández y González, Manuel, spansk
r, f. 1830 i Granada, optraadte 1850
»Poesias«, 1858 med »Poesias varias«.
Romaner og Dramaer, der hente deres
fra Spaniens Historie og Folkeliv, ere
i effectfulde Partier, stundum gribende,
t parodisk virkende. Af hans Romaner
gende Yndlingslæsning i Spanien:
ntero de Espinosa« (1869), »Los Te-
e hoy«, »Los ayudantes del diablo«,
ella de la tarde«, »Las Mogigatas«,
rias del Torco« og »Las cuatro barras
« (1883). »La leyenda de Madrid«
ndeholder interessante Folkesagn. Hans
bøker falde i det fabrikmæssige.

dina, Stad i Staten Florida i Nord-
ved Atlanterhavet, paa Grænsen af
Staden ligger paa en Ø, der mod
rænses af den fortrinlige Havn St.
Klimaet er om Vinteren mildt, om
paa Grund af Søvindene tempe-
for F. er et hele Aaret igjennem
Cur- og Badested.

, San, ogsaa kaldet Isla de Leon,
d i den spanske Prov. Andalusien,
for Cadiz. 27,000 J. Arsenal,
nstalt for Land- og Søcadetter,
onomisk Observatorium. F. ud-
tig Del af Cadiz's Befæstning.
ig Industri.

Noronha [rōnja], en lille Ø i At-
ellem 3° 50' og 3° 55' f. Br. og
ø. L., hører til den brasilianske
rbuco. Siden 1865 er her en
ekoloni.

o, en spansk Ø i det indre af
(Biafrabugten), 6 M. fra
r c. 8 M. lang og indtil 4 M.
med Punkter henimod 10,000 F.
9,880 F.), stærkt skovbevoxet
Befolkningen anslaas til henim.
le Delen Negre. Paa Nord-
en Clarence. Klimaet er
1823 havde Spanien forladt
tagen i Besiddelse af Eng-
nlagde et Fort ved Clarence,
en Flaadestation til Under-
handelen. Den store Dødelig-
ningen foranledigede imidler-
l at forlade Øen, som nu
Spanien. Det synes imidler-
ne sætte sig fast her for at faa
ion for flere Districter, de
ed Sierra Leone, Gabun

ex [nǟ], Flække i det franske
n. til v. for Genf, med
lot, hvor Voltaire opholdt
fter hvilket han ofte kaldes „Philosophen fra F." Urmageri er Befolkningens Hovederhverv. Tidligere skal Antallet af Urmagere her have været 800, men nu er der kun omtr. 100.

Fernis kaldes dels tynde, faste, gjennemsigtige Overtræk paa Metaller, Malerier og mange andre Gjenstande, dels forskjellige flydende Legemer, der tyndt fordelte paa en Overflade ved Indtørring give et saadant fast Overtræk, og Benævnelsen beholdes ogsaa i de Tilfælde, hvor en saadan Vædske benyttes anderledes, navnlig som Bindemiddel for Malerfarver. En Klasse for sig danne Oljefernisserne, blandt hvilke Linoljefernissen finder en saa udstrakt Anvendelse, at man sædvanlig taler om den, naar man bruger Navnet F. uden nærmere Forklaring. Blandt de fede Oljer føre nogle Navn af tørrende (s. Fedtstoffer); men Linoljen er den eneste, der tørrer saa hurtig og saa fast, at den med Lethed kan bruges; kun hvor dens gule Farve slet ikke kan taales, ombytter man den undertiden uden stort Held med Valmueolje. Men selv Linoljens Indtørring gaar ofte for langsomt, naar den ikke er forvandlet til F. enten ved en langvarig, moderat eller en kortvarig, heftig Ophedning (til Bogtrykkerfarve), begge uden Blytilsætning, eller ved Kogning med 5—6 pCt. Sølverglød (Blyilte). I Stedet for disse ældre Maader at tilberede Linoljefernis ryster man ogsaa Linoljen med en stærk Opløsning af basisk eddikesurt Blyilte eller opheder den med Manganilte eller borsurt Manganforilte eller Zinkilte eller Magnesia. Det synes, uden at de chemiske Forhold herved ere ganske bragte paa det rene, som om en Renselse af Oljen ved Udskillelse af Slimdele er Hovedsagen. Næst denne er F. i Regelen Opløsninger af forskjellige Harpixer, og man pleier efter Opløsningsmidlet saa vel som efter Opløsningens Charakter at inddele dem i vinaandige, Terpentin- og fede F., en Inddeling, der dog ikke er tilstrækkelig omfattende, da man undtagelsesvis ogsaa opløser Harpixerne i Naphtha, Træspiritus, Benzin og andre ætheriske Stoffer. I Vinaand opløser man fornemmelig Schellak (hertil hører Snedkernes Politur, Drejernes Lak), ogsaa bleget Schellak og Kornlak, fremdeles Sandarak, Mastix, Copal, forskjellige Balsamer o. fl. Disse F. faa ofte Tilsætninger af forskjellige, i Spiritus opløselige Farvestoffer, og blandt de farvede F. spille Guldfernisser den overvejende vigtigste Rolle; de farves med Orlean, Drageblod, Safflor, Gurgemeje osv. og have den Bestemmelse, at give enten hvide Metaller, især Tin, eller gule, især Messing, Guldets Farve. Vellugt meddeles ofte disse F. ved Benzoe eller flydende Storax. Terpentin-, rigtigere Terpentinoljefernisser dannes især ved Opløsning af Dammarharpix, vel ogsaa af Mastix, canadisk Balsam o. fl. i Terpentinolje; de bruges ikke saa hyppig som de fede F., der ofte uheldig kaldes Lakfernisser. Disse tilberedes derved, at Harpixen smeltes og opløses i kogende Linoljefernis, som derefter undertiden koges, men i alle Tilfælde spædes op med varm Terpentinolje. Overvejende hyppigst anvendes

paa denne Maade Copal, ogsaa ofte Rav og til sort Lakfernis Asphalt. **Fernisering** kalder man forskjellige Gjenstandes Overdragning med Fernis, dog ikke i alle Tilfælde; paaføres Fernis med en Klud, kalder man det i Almindel. Polering; er den blandet med uopløste Farvestoffer, for hvilke den tjener som Bindemiddel, kaldes Blandingen Lak og Paaføringen Lakering. En F. foretages paa Metal med Guldfernis eller en anden tynd, vinaandig F., efter at Metallet er varmet, for at Indtørringen kan ske hurtig og med en blank Overflade. Om F. af andre Gjenstande s. Lakering, Strygelak.

Fernkorn, Anton Dominik v., tysk Billedhugger, f. 1813 i Erfurt, d. 1878, var Elev af Schwanthaler, men flyttede 1840 til Wien, hvor han forestod et Malmstøberi. Af hans Arbejder nævnes Rytterbilledstøtterne af Erkehertug Carl og Prins Eugen i Wien.

Fernow, Carl Ludvig, tysk Kunstforfatter, f. 1763 i Blumenhagen, d. 1808, vilde fra først af have været Kunstner, men uddannede sig fra 1797, da han kom til Rom, til Kritiker og Forfatter under stærk Paavirkning af A. J. Carstens, hvis Levned han senere beskrev. Fra 1802 var han Professor i Jena, fra 1804 Hofbibliothekar i Weimar og udgav, foruden Carstens's „Leben" (1806), ogsaa „Über den Bildhauer Canova", samt „Römische Studien".

Feroce [rötsche], **feroocemēnte**, it., vildt; **con ferocitá** [rotschitā], med Vildhed, musikalske Foredragsbetegnelser.

Ferōnia, en gammel italisk Gudinde for Underverdenen; hun dyrkedes ved Bjærget Soracte i Capenaternes Land, hvor dette grænsede til Latinernes og Sabinernes Gebet. Der havde hun en indviet Lund og et rigt Tempel; som Offer bragtes hende Aarets første Afgrøde. I Nærheden holdtes der talrig besøgte Markeder. En Søn af hende var Herilus, Konge i Præneste; Moderen havde givet ham tre Sjæle, saa at han tre Gange maatte dræbes af Evander.

Ferrand, A. [rāng], fransk Digter, f. 1678, d. 1719, Forfatter til galante og frivole Poesier, som udmærkede sig ved en naturlig Ynde. Hans Hustru, f. Belizani (d. 1740), har skrevet Romanen »Histoire des amours de Cléante et de Bélise«.

Ferrand, Eduard, Pseudonym for Eduard Schulz (s. d. A.).

Ferrāra, Stad i Norditalien, 12 M. s. v. for Venezia ved en Arm af Posloden, med 29,000 J. (1881) i selve Staden, 76,000 J. i Staden og dens District. F. er regelmæssig og smukt bygget og er Sæde for en Ærkebiskop, de overordnede Myndigheder i Prov. F., et gammelt, 1824 fornyet Universitet, et ærkebiskoppeligt Seminarium og flere Undervisningsanstalter, hvoriblandt en Musikskole. Blandt dens Bygninger ere de mærkeligste Kathedralkirken fra det 12te Aarh.; Kirken San Francisco med herlige Malerier, Familien Estes Gravmæler og et mærkeligt, 16 Gange tilbagevendende Echo; det gamle, hertugelige Palads, en Gang Familien Estes Residens, nu Telegraphstation; Universitetsbygningen, tidligere Palazzo del Paradiso; flere andre Paladser og et prægtigt Theater; Hospitalet Santa Anna, hvor Tasso holdtes fangen 1579—86, og det Hus, hvori Ariosto boede. Med Universitetet er forbundet et Bibliothek paa 110,000 Bd., mærkelige Haandskrifter og sjældne Incunabler, samt en botanisk Have. — F., der oprindelig var en romersk Koloni, stod fra Slutningen af det 12te Aarh. under Familien Este, der 1471 af Paven fik Hertugtitlen af F., indtil Familiens Hovedlinje uddøde 1597. Derpaa indlemmedes F. i Kirkestaten, hørte 1797—1805 til den cisalpinske Republik, 1805—14 til Kongeriget Italien, 1814—59 til Kirkestaten og forenedes 1859 med Kongeriget Sardinien. 1437 forlagde Pave Eugenius IV det gjenstridige Concilium i Basel til F. Conciliet vilde ikke lade sig flytte; men saa aabnede Paven her 1438 en ny Synode for at tilvejebringe en Union mellem den græske og romerske Kirke. Trængte af Tyrkerne og derved stemte til Forsoning mødte Kejseren Johannes VII Palæologos med Patriarchen Metrophanes og 700 af den græske Kirkes fornemste Gejstlige, blandt hvilke den snu, men kundskabsrige Ærkebiskop Bessarion af Nikæa var Sjælen i Forhandlingerne; men førend disse førte til noget Resultat, udbrød en Pest i F., og Conciliet blev derfor forlagt til Firenze 1439.

Ferrāra, Franc., italiensk Nationaløkonom, f. 1810 Palermo, blev 1834 Chef for Siciliens statistiske Bureau og grundlagde en statistisk Journal. 1847 blev F. sat i Fængsel for nogle politiske Skrifter, men sattes n. A. i Frihed og blev Medlem af Siciliens foreløbige Regering, samt sendt til Turin for at tilbyde Hertugen af Genua Siciliens Krone. Da det neapolitanske Herredømme var gjenoprettet, forblev F. i Turin og blev 1849—64 Professor i Nationaløkonomi, samt valgtes til Deputeretkammeret. 1867 var F. en kort Tid italiensk Finansminister og foreslog i Stedet for Inddragelse af Kirkegodserne en stor Skat paa dem; 1877 blev han Senator.

Ferrāri er Tilnavn for flere norditalienske Kunstnere af forskjellige Skoler og Slægter. Den berømteste er **Gaudenzio F.**, f. 1484 i Valduggia ved Novara, d. 1549, som især fulgte Lionardo da Vincis Retning, men dog ogsaa viser Paavirkning af Perugino. Han var en meget produktiv Kunstner, især som Maler al fresco. Hans bedste Arbejder i denne Retning findes i Breragalleriet i Milano og i et Capel i det lille Valfartssted Varallo i Piemont. Hans Virksomhed knyttedes overhovedet især til det nordvestlige Italien.

Ferrāri, Carlotta, italiensk Digterinde og musikalsk Componistinde, f. i Lodi 1840. Tidlig beskyttet af Manzoni, Aleardi og andre literære Autoriteter, blev hun berømt ved Digte som »In morte del Conte di Cavour«, »Alla luna«, »Il canto ad Ugo Foscolo«. Hendes Digtninger mellem 1857 og 78 ere udgivne samlede og indeholde ogsaa lyriske Dramaer og Skuespil i Prosa.

Ferrāri, Giuseppe, italiensk Philosoph og Politiker, f. 1812 i Milano, blev 1831 Dr. jur. i Pavia og gav sig derefter til at studere Philosophi under Vejledning af Romagnosi,

fortrolige Ven han blev. 1835 udgav F.
italienske Philosoph Vicos Værker; 1837
han til Paris, hvor han 1839 som
tning paa disse Studier skrev „Vico
talien“. F. blev 1840 udnævnt til Pro-
i Philosophi i Rochefort og derefter i
sburg og Bourges, men hans Indsættelse
ede hver Gang paa de klerikales Mod-
der vaktes ved hans radicale Anskuelser.
vendte 1859 tilbage til Italien, blev valgt
et sardinske Deputeretkammer og siden
gjenvalgt; han hørte til det radicale og
listiske Parti og kæmpede 1860 imod
mmelsen af Syditalien. Blandt F.s
er maa fremhæves „Om Grundsæt-
ne og Grænserne for Historiens Philo-
(1847), „Machiavelli som Dommer
r Tids Revolutioner“ (1849), „Revolu-
Philosophi“ (2 B., 1851, ny Udg. 1873)
volutionernes Historie i Italien ell.
og Ghibelliner“ (4 Bd., 1856—58,
1871—73). D. 1 Juli 1876.

ri, Lodovico, f. i Bologna 1522, d.
lienfk Mathematiker, Elev af Cardan,
dt som den, der først har angivet den
ge Løsning af en Ligning af 4de

i, Luigi, italiensk Billedhugger, f.
enezia, Søn af Billedhuggeren Bar-
F., f. 1780, d. 1844, uddannede sig under
Vejledning og under Paavirkning
r til en dygtig Kunstner. Af hans
nævnes Laokoonsgruppen (1837), den
omfru (1840), Endymion. Han
l Professor ved Kunstakademiet i

, Paolo, italiensk Digter, f. 1822 i
Allerede 1848 optraadte han med
Satirer i Dialekt mod Politiet,
e stor Opsigt. Ved Østerrigernes
rlod han Modena, og i et ensomt
d digtede han sine Komedier, bl. a.
e cuore» med et stærkt politisk-satirisk
1850—59 levede F. i Modena som
og var efter Hertugens Fordrivelse
Secretær en kort Tid i den proviso-
ig. Af hans Dramaer have navnlig
le sue sedici commedie nuove»
ede 1852), »Parini e la satira« (1857)
la degli innamorati« fundet Yndest.
ermest til den sociale Komedie og
ved omhyggelig Udarbejdelse og
nelig moderat, inderlig Komik.
har ikke været uden Indflydelse
Artista e cospiratore«, en Roman,
des megen Lykke. 1866 skrev han
larianna« for Mad. Ristori; »Il
8) og senest »Il suicidio«, »Gli
, »Cause ed effetti«, »Il ridicolo«,
serii« have gjort F. til Italiens
e Dramatiker. Fra 1860 har F.
or ved Akademiet i Milano. 1880
ntonietta«.

Giuseppe Jacopo, italiensk Lærd,
Bassano, blev Præst, men blev
ade i sin pædagogiske og gejst-
ed af Østerrigerne paa Grund
ke Sindelag. Efter Oprettelsen
ale Kongedømme blev han Pro-
fessor og Skoleinspecteur i Bassano. Af Betydning ere Samlerværkerne »Antologia italiana« (1877), »Torquato Tasso. Studi biografici-critici-bibliografici« (1880), »Bibliogr. Ariostesca« (1882); hans Hovedværk er »Manuale Dantesco« (1864—77).

Ferré, Théophile Ch., fransk Revolutionsmand, f. 1845, tog tidlig Del i politisk Agitation som Taler ved Folkemøder og som Medarbejder af de mindre Blade, var 1870 en af Hovedmændene for det communalistiske Oprørsforsøg 31 Oct. og 18 Marts n. A. for Mordet paa Generalerne Thomas og Lecomte. Derefter valgtes F. til Communens Raad og til Sikkerhedsudvalget, lod foretage en Mængde Fængslinger og senere Mordet paa Gislerne og var tillige med Raoul Rigault nærmest Ophavsmanden til Communens skændige Handlinger; han blev efter Krigsrettens Dom skudt 28 Nov. 1871.

Ferrēira, Antonio, portugisisk Digter, f. 1528, studerede i Coimbra den klassiske Oldtids Poesi og blev siden høj Embedsmand i Lissabon. Med Sáa de Miranda er han Grunder af Renaissancens Klassicisme i den portugisiske Poesi, hvis folkelige Tradition han forlod, og digtede Elegier, Epistler, Sonetter, Epigrammer og Oder. Tragedien »Ines de Castro« er klassisk ved ophøjet Pathos og klar Stil. Med Ild og Kraft i Udtrykket forener han humanistisk Besindighed og kunstnerisk Klarhed. Han døde af Pest 1569.

Ferrēira de Vasconcēllos, Jorge, portugisisk Digter fra Midten af 16de Aarh., var ansat ved Infanten Dom Duartes og Kong Johan III.s Hof; d. c. 1585 i Lissabon. Hans Prosakomedier: »Eufrosina«, »Ulysippo« og »Aulegraphia« ere vel m. H. til Stoffet hentede fra klassiske Forfattere, men ere fulde af nationale Ordsprog, Anekdoter og Sagn. Romanen »Triumpho de Sagramor« har taget Æmnet fra Artussagnene. De indlagte Sange ere dels digtede i Redondillaer, dels i nyere italienske Rhythmer. Om den Jorge de Vasconcellos, der findes blandt Digterne i »Cancioneiro de Resende«, er den samme som F. de V., er usikkert.

Ferrēr, Vincentius, berømt spansk Bodsprædikant, f. i Valencia 1357, blev 1374 Dominikanermunk, 1384 Dr. theol., erhvervede sig stort Navn baade som Prædikant og som theologisk Forfatter, blev Statsraad hos Kong Johan I af Aragonien, Skriftefader for hans Hustru og 1395 magister sacri palatii hos Pave Benedict XIII i Avignon; men dybt greben af Tidens moralske og religiøse Elendighed besluttede F. snart efter at opgive sin Stilling og drage ud rundt om som Bodsprædikant. Paven søgte at holde ham tilbage og tilbød ham endog Cardinalværdigheden; men forgjæves; saa udrustede Paven ham med udstrakt Fuldmagt som pavelig Legat, og 1397 begyndte F. en mere end 20aarig Missionsvandring gjennem Spanien og Frankrig, maaske ogsaa gjennem Italien, England, Skotland og Irland, overalt ledsaget af Folkeskarer, der ofte maatte tælles i Tusender. Hvor han kom hen, fremkaldte han en mægtig religiøs Vækkelse, i Tidens Aand ledsaget af Selv-

revselser, uden at det dog nogen Sinde udartede til den Fanatisme, som fremkom hos mange af Datidens andre Flagellanter (s. d. A.). Skarer af Jøder — der angives i alt 35,000 — omvendtes ved hans Prædiken og lod sig døbe; overalt æredes han som Helgen, og man udbad sig hans Raad ogsaa i aldeles verdslige Anliggender; i Spanien fik han endog afgjørende Indflydelse paa et Kongevalg. 1419 døde han i Vannes i Bretagne; den regerende Hertuginde vaskede med egen Haand hans Lig, og Hertugen begravede ham.

Ferrēras, Juan de, spansk Historieskriver, f. 1652, opnaaede Berømmelse som Prædikant og steg til høje Værdigheder i Kirken. Philip V udnævnte ham til kongelig Bibliothekar; han døde 1735. Hans Hovedværk er »Historia de España« (Span.s Hist. indtl. 1598, 16 Bd., 1700—27, ny Udg. 17 Bd., 1775—91, overs. paa Tysk og forts. indtil 1648 af Baumgarten, 13 Bd., 1754—72).

Ferrētti, Emilia, s. **Emma.**

Fērri, Cirro, ital. Maler, f. 1634, d. 1689, Elev af Pietro da Cortona (Berettini), sammen med hvem han udførte flere større Arbejder.

Ferrières [riæhr], Landsby i det franske Dep. Seine-Marne, omtr. 4 M. s. v. for Meaux, med et Slot, tilhørende Familien Rothschild. Her var det preussiske Hovedkvarter 19 Sept. —5 Oct. 1870, og her førtes i Sept. frugtesløse Underhandlinger mellem Bismarck og Jules Favre om Fredsslutning.

Ferrigni, Leopoldo [rinji], italiensk Skribent, f. 1836 i Livorno. Under Pseudonymet Yorik har han skrevet Artikler i en Mængde Tidsskrifter. Ved sin stilistiske Virtuositet, ved sine mangesidige Kundskaber indtager han en af de første Pladser blandt Italiens Journalister. Hans i Anledning af Victor Emanuels Død i poetisk Prosa udarbejdede »Il rè è morto« (1878) gik rundt i Europas Presse. Han har under Italiens Gjenfødelsesproces været en af Fremskridtspartiets mest betroede og stadig været Medarbejder af flere af de mest ansete Tidsskrifter.

Ferring Sø, en lille Indsø i den nordlige Del af Ringkjøbing Amt, v. for Lemvig, er skilt fra Vesterhavet ved en smal Klitrække og har Afløb mod N. til Limfjorden.

Fērro, s. **Canariske Øer.**

Fērrocyankālium, gult Cyanjærnkalium; **Ferridcyankalium**, rødt Cyanjærnkalium, s. **Cyan.**

Ferrōl, Stad i den spanske Prov. Galicien, 3 M. n. ø. for Coruña. 24,000 J. Rummelig og stærkt befæstet Krigshavn med Spaniens Hovedarsenal og Søfartsskole. Betydeligt Fiskeri. Ved F. leveredes 4 Nov. 1805 et Søslag mellem Franskmændene og Englænderne, i hvilket de sidste sejrede.

Ferrucci, Andrea [rūttschi], italiensk Billedhugger, f. 1465 i Fiesole, d. 30 Juni 1526 i Firenze, hører til de sjælfuldeste og bedste Billedhuggere af den ældre florentinske Skole, i Udtrykket beslægtet med den umbriske Malerskole. Til hans skjønneste Værker høre Blindinger om Døbefonten i Pistojas Domkirke med Døberens Historie i højt Relief i Marmor og den korsfæstede Frelser i Træ i Sta Felicità i Firenze.

Fērrum, lat., Jærn; **F. dialysātum**, dialyseret Jærn, s. **Jærn.**

Ferry, Jules [ri], fransk Statsmand, f. 5 Apr. 1832 i Dep. Vogeserne, blev 1854 Advocat i Paris og var i flere Aar flittig Medarbejder af Fagbladet »Gazette des tribunaux«. 1863 var F. Candidat til den lovgivende Forsamling, men trak sig tilbage for Garnier Pagès; n. A. blev han tiltalt og dømt som Medlem af den republikanske Valgcomité, men gav i sit Skrift „Valgkampen 1863“ vigtige Bidrag til Oplysning om Regeringens Forfalskning af Valgene. 1865 blev F. Medarbejder af Oppositionsbladet »Temps« og skrev bl. a. 1868 en Række glimrende Artikler om Paris's slette og ødsle Communalforvaltning (»Comptes fantastiques d'Haussmann«). 1869 valgtes F. til den lovgivende Forsamling, blev i Sept. 1870 Medlem af Forsvarsregeringen og styrede 15 Nov.—Febr. 1871 Paris's indre Anliggender som Maire for hele Byen. Derefter valgtes F. til Nationalforsamlingen, sluttede sig til de maadeholdne Republikanere og var en Tid lang Formand for venstre Centrum. I Maj 1872 blev F. Affending i Athen, men trak sig tilbage efter Thiers's Fald n. A. og valgtes 1876 til Deputeretkammeret. F. tog vigtig Del i Kampen mod Mac Mahon i Slutn. af 1877 og blev i Febr. 1879 Undervisningsminister. Han tog strax fat paa Folkeskolevæsenets Omdannelse med de tre store Grundsætninger: Indførelse af Skoletvang, ubetalt Undervisning og Fjærnelse af de congregationalistiske Lærere. Men ogsaa det højere Skolevæsens Ordning vilde han ændre, og da Senatet i Marts 1880 forkastede hans Forslag om at fjærne gejstlige Lærere fra disse Skoler, udvirkede F. Decreter, som udviste Jesuiterne af Landet og paalagde de andre, ikke godkjendte Ordener at søge Regeringens Tilladelse til at blive. 23 Sept. s. A. blev F. Førsteminister indt. Nov. 1881; han blev paa ny Undervisningsminister 30 Jan. 1882 indt. Aug. s. A. og gjennemførte i Apr. 1881 og i Marts 1882 tvende Love om Folkeskolevæsenets Ordning i Overensstemmelse med de oven nævnte Grundsætninger. Endelig blev F. i Febr. 1883 paa ny Førsteminister og overtog i Nov. tillige Udenrigsministeriet. Han gjennemførte 1884 en Forfatningsændring med Senatets Omdannelse, men maatte i Marts n. A. afgaa som Følge af sin Iver for Udvidelse af Frankrigs Kolonialmagt.

Fērsen, en som det siges fra Skotland til Pommern og Estland udvandret Familie, der indlemmedes i det svenske Ridderhus, efter at Brødrene **Fabian** og **Hans** tillige med to af deres Frænder 1674 vare blevne ophøjede i den svenske Friherrestand. **Fabian v. F.**, f. 1626 i Reval, gjorde Tjeneste ved den svenske Hær i Tyskland i de tre sidste Aar af Trediveaarskrigen, deltog i Carl X.s Felttog i Polen og Danmark, blev 1663 Gouverneur i Livland, 1674 General og Friherre og udnævntes 1675 ved Begyndelsen af Krigen mod Danmark til Generalfeltmarschal og Generalgouverneur i Skaane. Paa denne Post lagde F. utrættelig Virksomhed for Dagen; selv førte han Commandoen i Malmø, som blev belejret to Gange

(1676 og 1677), men som, skjønt baade Besætning og Forraad vare utilstrækkelige, var den eneste af Skaanes Fæstninger, der ikke blev erobret af de danske. F. døde i Malmø, kort efter at den sidste Belejring var ophævet 30 Juli 1677. — **Reinhold Johan v. F.**, f. 1646, en Søn af Hans, udmærkede sig under Carl XII.s Felttog i Polen, blev 1711 kongelig Raad og døde c. 1716 som Greve og Præsident i Svea Hofret. — Dennes Sønnesøn, **Fred. Axel v. F.**, . 5/17 Apr. 1719 i Stockholm, gik 1737 i Krigstjeneste og indtraadte to Aar efter i den franske Hær, ved hvilken han deltog i den østerrigske Arvefølgekrig under Hertugerne af Boufflers og Noailles samt Marschallen af Sachsen, og var Brigadier, da 1750 hans Udnævnelse til Generalmajor i svensk Tjeneste blev sat igjennem af det herskende Hatteparti. Efter at være vendt hjem blev F. ed sine Talenter, sin Rigdom og sine Familieforbindelser en af de mest fremragende ersoner i dette Parti og efter Rigsdagen 755, da han første Gang blev valgt til Landarschal, Partiets egentlige Hoved. Udnævnt Generallieutenant 1757 førte F. 1759 Belingen ved Indtagelsen af Usedom og Wollin, af de faa Bedrifter, som den svenske Hær førte under Syvaarskrigen. Ved at nærme Hoffet og de mere moderate af Modrtiet lykkedes det ham ved Rigsdagen 1760, han for anden Gang blev Landmarschal, dnn nogle Aar at holde Hattepartiet oppe. en paa Rigsdagen 1765—66 vandt Huerne ervægten, og F. maatte ved Landmarschalsget vige for et Medlem af dette Parti. 9 blev F. for tredje Gang Landmarschal, n da hans Indflydelse formindskedes ogsaa hans eget Parti, og da Hattene to Aar re paa ny trængtes bort af Huerne, trak som imidlertid 1770 var bleven Feltschal, sig tilbage til sine Godser. Udnævnt Rigsraad efter Revolutionen 1772 nede F. allerede n. A. dette Embede og opbte paa de følgende Rigsdage som en af rne for Oppositionen mod Gustav III, for han ogsaa 1789, da Forenings- og erhedsakten blev sat igjennem, var en af , der bleve fængslede paa Kongens Beg; han døde 24 Apr. 1794 i Stockholm. ar efterladt sig »Annotationer och Anecr«, som uagtet deres utvetydige Partisk- især i Skildringen af Gustav III.s Perghed og Regentvirksomhed, ere af stor resse for Sveriges Historie i det 18 Aarh. re udgivne af Klinckowström under Titelen sr. och Fältm. Gref F. A. v. F.s historiska ter« (8 Bd., 1867—72). — Hans Søn, **Axel v. F.**, f. 4 Sept. 1755 i Stockholm, ttede sin Uddannelse ved Krigsakademiet i n, blev efter sin Hjemkomst til Sverige vnt til Capitain ved Livdragonerne 1775 ejste 1779 til Frankrig, hvor han under et aaende Besøg allerede flere Aar tidligere bleven ansat i Krigstjenesten. Som Søn ederen for det forrige franske Parti i ige blev han modtaget med aabne Arme offet i Versailles. Især hos Marie nette vandt han ved sin fine Danfit ridderlige Væsen og skjønne Ydre en Yndest, der vakte Mistanke om et intimere Forhold imellem dem, hvilket dog blev afbrudt, da F. 1780 gik med den franske Hær til Nordamerika. Der udmærkede han sig ved flere Lejligheder, især ved Belejringen af Yorktown, blev efter Tilbagekomsten til Frankrig Chef for Regimentet Royal Suédois, men forlod den franske Tjeneste 1783 for at følge med Gustav III paa dennes Rejse til Italien. Ved den franske Revolutions Udbrud gik F. i hemmelige diplomatiske Sendelser til Hofferne i Wien og Versailles. Han var i Paris, da Ludvig XVI og Dronningen 1791 besluttede at flygte fra Frankrig, og det var ham, der besørgede Forberedelserne til Flugten og som Kusk kjørte det kongelige Pars Vogn paa Vejen til Bondy. Da han af denne Grund maatte forlade Frankrig, slog han sig ned i Brysel til han 1794 tilbagekaldtes paa Grund af Brevvexling med Armfelt. 1797 sendtes F. som svensk Gesandt til Congressen i Rastatt, ved hvilken han dog ikke blev modtaget. Derefter opholdt han sig mest i Fædrelandet og blev 1801 Rigsmarschal. Ved Kronprins Carl Augusts pludselige Død, der almindelig blev anset for en Følge af Forgiftelse, udpegedes F., der var bekjendt for sin Hengivenhed for det gottorpske Hus, i almindelig udbredte Skandskrifter som den, der i Forening med Søsteren, Sophie v. F. (Grevinde Piper), skulde have bibragt Prinsen Gift. Da F. desuagtet, skjønt advaret for den mod ham ophidsede Stemning i Hovedstaden, som Rigsmarschal deltog i Jordefærden, blev han overfaldet af Folkemassen og paa barbarisk Maade myrdet 20 Juni 1810, i Paasyn af den ved denne Lejlighed tjenstgjørende Styrke, som hverken af egen Drift eller paa højere Befaling gjorde noget for at hindre dette afskyelige Mord. Uddrag af hans Dagbog og Brevsamling ere udgivne af Klinckowström i »Le Comte de Fersen et la Cour de France« (1877—78). Med hans to Brodersønner, **Axel v. F.** (d. 1838) og **Gust. Hans v. F.** (d. 1839), uddøde i Sverige Mandslinjen af denne Slægt.

Ferskentræ (Persica vulgaris), et med Mandeltræet nær beslægtet Frugttræ af Stenfrugtfamilien med lancetdannede Blade, som udvikles senere end Blomsterne, der have blegrøde Kroner. Frugten er kugleformet, dunhaaret, Stenen forsynet med dybe Huller og uregelmæssige Furer. F. stammer fra Orienten og dyrkes almindelig i Europa; det blev af Grækerne og Romerne bragt til Grækenland og Italien, hvorfra det senere kom til Frankrig, England og Tyskland, hvor det nu dyrkes i en Mængde nye Varieteter.

Fersk Fod, ferskt Gjerning. At gribes paa f. F. eller G. siges en Forbryder, naar han antræffes under selve Udførelsen af Forbrydelsen. Det har nu ingen synderlig juridisk Betydning, enten Forbryderen gribes paa f. F. eller ikke. Efter den ældre Ret øvede dette derimod megen Indflydelse baade paa Processen og den materielle Strafferet. Efter den ældste romerske Ret var Straffen for en Tyv, som grebes paa f. F. (furtum manifestum), Livsstraf, medens andet Tyveri straffedes med en

Bøde af det dobbelte af det stjaalnes Værdi. En lignende Forskjel har ogsaa fundet Sted efter den ældste danske og norske Ret.

Ferskvandsdyrene ere langt fra saa rige paa Arter som Land- eller Havdyrene. Naar undtages enkelte Fiskearter, som periodisk skifte Ophold mellem Havet og det ferske Vand, samt enkelte Arter af Fiske og Bløddyr, som taale at leve i Brakvand, tilhøre F. i de fleste Tilfælde andre Slægter end de dem i Havet repræsenterende Former. Som det ferske Vands vigtigste Pattedyr kunne nævnes Vandspidsmusen, Desmanen, Vandmuldvarpen, Pungodderen, Næbdyret, Flodilderen, Odderen, Bæveren, Bæverrotterne, Vandrotten, Flodsvinet, Flodhesten, Søkøerne og Flodde lfinerne. Disse Pattedyr ere imidlertid Vanddyr i meget forskjellig Grad. Af Fuglene forskjellige Vade- og Svømmefugle; af Krybdyr Krokodiler, Sump- og Flodskildpadder, visse Varslere, Snoge og Kvælerslanger; af Padder især Fiskepadderne, hvorhos alle Padder i Forplantningstiden ere F. og gjennemgaa deres første Udvikling i det ferske Vand. Af Fiskene er der nogle Familier, som udelukkende eller for største Delen bestaa af Ferskvandsfiske, f. Ex. Gjedder, Karper, Tandkarper, Maller, Karpelax, Flodlæbefiske, Barrygge, Krybefiske, Lungefiske, de nulevende Ganoider osv.; andre, som for øvrigt bestaa af Havfiske, omfatte dog enkelte Ferskvandsfiske, f. Ex. Aborrerne, Torskene, Sildene, Aalene; andre ere ligelig repræsenterede i dem begge, f. Ex. Laxene, af hvilke adskillige ligesom Størene og Lampretten periodisk opholde sig i fersk og i salt Vand, og endelig er der ikke faa Fiskeslægter, der egentlig ere Havfiske, men dog, især i de varmere Lande, have enkelte Repræsentanter blandt Ferskvandsfiskene (f. Ex. Hornfisk, Kutling, visse Hajer og Rokker). Til det ferske Vands Insekter høre adskillige Biller (Vandkalve, Hvirvlere og Vandkjær) og Tæger (Skorpiontæger, Rygsvømmere, Damtæger), samt adskillige Former, som der tilbringe Larvelivet (Myggene og adskillige andre Dipterer, Guldsmedde, Døgn- og Vaarfluer); af andre Leddyr Vandedderkopper og Vandmider, Flodkrebs, Ferskvandsrejer (især i de varmere Lande), Flodkrabber, enkelte Asellus- og Gammarus-Former, nogle Snyltekrebs, forskjellige Entomostraca (Vandlopper, Daphnier, Cyprider, Gjællefødder, Damrokker osv.), visse Regnormeformer, Igler, Fladorme, Ikter, Bryozoer og Hjuldyr. Det ferske Vands Bløddyr indskrænke sig væsentlig til Ferskvandslungesnegle (Limnæa, Planorbis, f. Lungesnegle), samt enkelte Gjællesnegle (Ancylus, Neritina, Paludina, Ampullaria, Melania osv.), til Dam- og Bønnemuslingerne, enkelte Former af Blaamuslinger, Flodøsters (Ætheria) osv. Af Straaledyrene findes i det ferske Vand kun Polypformer, af hvilke Slægten Hydra („Ferskvandspolyp") er den vigtigste. Af de laveste Dyreformer forekomme enkelte Svampe og Slimdyr samt talrige Infusionsdyr i det ferske Vand.

Ferstel, Heinrich von, østerrigsk Bygmester, f. 7 Juli 1828 i Wien, d. 14 Juli 1883, uddannedes ved Kunstakademiet i sin Fødeby og har helliget den sit Talents rigeste Frugt. Hans vigtigste Bygningsværker ere „Votivkirken" til Minde om Frants Josephs Frelse fra et Mordforsøg, i rig fransk Spidsbuestil, „Nationalbanken" i romansk Stil, „Kunstindustrimuseet" og endelig „Universitetet", i pragtfuld Højrenaissance, tillempet efter de Krav, den nyere Tid stiller til en Bygnings Indretning. Fra 1866 var han Professor i Architektur ved den polytechniske Skole.

Ferté Macé, La [tē sē], Stad i det franske Dep. Orne, 8 M. v. n. v. for Alençon. 6,000 J. Bomuldsindustri.

Ferté sous Jouarre, La [fertē su schuāhr], Stad i det franske Dep. Seine-Marne, 7 M. ø. for Paris ved Marne. 4,000 J. Handel med Møllesten. Under Religionskrigene var F. en af de reformertes faste Pladser.

Fērula, Slægt af Skjærmplanternes Familie med tyk Rod, en kantet eller trind, marvrig Stængel, Bladene flere Gange fjersnitdelte med ofte linjeformede Flige, mangestraalede Skjærme, gule Kornblade og 5ribbede Smaafrugter; den har hjemme i Middelhavslandene og Orienten. Af F. Asa foetida, der er vildtvoxende i Persien og omgivende Lande, faas Dyvelsdræk (s. d. A.), der er den indtørrede Mælkesaft, som ved Indsnit i de meget tykke Rødder udflyder af disse.

Férussac, André Et. Just. Pasc. Jos. Fr. d'Audebard de [rysāhk], Baron, fransk Malakolog, f. 1786, d. 1836, Redacteur af »Bulletin universel des sciences« (1824—31), udgav det af Faderen, Baron J. Bapt. L. d'Audebard de F., begyndte store Værk »Histoire naturelle générale et particulière des mollusques terrestres et fluviatiles« (1819—51, de senere Hæfter udgivne efter F.s Død af Deshayes) og i Forbindelse med d'Orbigny et stort Værk over Blæksprutterne, samt adskillige specielle malakologiske Afhandlinger.

Fes ell. **Fez**, Hovedstad i Prov. F. i Marokko i det nordvestlige Afrika, Sultanens Residens, 55 M. n. ø. for Marokko, ligger i en af smukke, skovklædte Højder omgiven dyb Dal. 100,000 J. Staden har brolagte, men snævre, krumme og urenlige Gader, ret vel byggede Huse, talrige muhammedanske Skoler og Moskeer. Betydelig Industri i Silke, Uld, fint Læder, de efter Staden opkaldte røde Huer, Lertøj, Guld- og Sølvarbejder, samt udbredt Handel. Stærkt besøgte svovl- og jærnholdige Bade. — F., der er Marokkos vigtigste Stad, skal være anlagt i det 8de Aarh. og i det 12te Aarh. have haft ikke mindre end 700 Moskeer, hvoraf mange meget pragtfulde.

Fesca, Friederich Ernst, f. 1789 i Magdeburg, d. 1826 i Carlsruhe, hvor han, der allerede i Drengeaarene optraadte som Violinvirtuos, fra 1815 var Concertmester. 20 Strygeqvartetter og 5 Qvintetter, 3 Symphonier, 4 Ouverturer, 2 Operaer („Cantemire" og „Omar og Leila") samt en Del anden Vocalmusik skaffede ham et stort Navn som Componist. Især hans Kammermusik er af høj Værdi. — Hans Søn **Alexander Ernst F.**, f. 1820 i Carlsruhe, d. 1849 i Brunsvig, gjorde tidlig Concertrejser som Clavervirtuos og røbede et stort Compositionstalent, som han dog ikke udviklede

med Faderens Alvor. Han fik 3 Operaer opførte i Brunsvig og Carlsruhe, og endnu bruges hans 7 Clavertrioer og hans som „Fesca-Album“ udgivne 48 Romancer som god Underholdningsmusik i private Kredse.

Fescenniner kaldtes hos Romerne efter den etruriske Stad Fescennium et Slags improviserede Vexelsange i saturniske Vers, i hvilke den landlige Ungdom ved Høstfesterne gav sin Munterhed frit Spil, indtil der blev udstedt Forbud mod den tøjlesløse Spot, som gjorde sig gjældende i dem. Disse ukunstlede Sange vare til Dels den Spire, af hvilke senere den kunstmæssige romerske Satire udviklede sig. Senere brugtes Navnet F. hos Romerne om Bryllupssange.

Fesch, Joseph, Cardinal, Napoleon I.s Moder Lætitia Ramolinos 12 Aar yngre Halvbroder, Søn af dennes Moder og en schweizersk Officer i fransk Tjeneste Frants F., f. 3 Jan. 1763 i Ajaccio. Han traadte ind i den gejstlige Stand, men forlod den igjen ved Revolutionens Udbrud, blev først Magasinforvalter ved Alpehæren og 1795 Krigscommissær (Intendant) ved den italienske Hær, over hvilken hans Søstersøn n. A. fik Anførselen. Da denne efter at være kommen i Spidsen for Staten som Førsteconsul tænkte paa at gjenoprette den katholske Kirke i Frankrig, traadte F. ilbage i den gejstlige Stand og var virkom ved Afslutningen af Concordatet med Paven 1801. Til Belønning herfor blev han 802 Ærkebiskop af Lyon og 1803 Cardinal. Som fransk Gesandt i Rom bidrog han til at evæge Pave Pius VII til, ledsaget af F., at egive sig til Paris til Napoleons Kroning 3 fuldbyrdede Aftenen før Kroningen det rkelige Ægteskab mellem Josephine og Napleon. Denne udnævnte derefter sin Onkel Kejserrigets Storalmosenier, Greve og enator; men en 1809 paatænkt Udnævnelse Ærkebiskop i Paris vilde han ikke modtage, han ikke kunde billige Kejserens Politik e over for Pavestolen. Hans Stilling blev ıg for Dag vanskeligere, efter som Contten imellem Staten og Kirken antog en ıorligere Charakter, og til sidst var et Brud ndgaaeligt; da han som Præses for den til Nationalconcilium i Paris 1810 sammendte Gejstlighed ikke vilde rette sig efter jserens Vilje, faldt han i Unaade og blev vist til sit Ærkebispesæde Lyon. Ved den adtlige Invasion 1814 flygtede F. med sin ıster, Kejsermoderen, til Rom, hvor han blev modtaget af Paven; under de 100 Dage ı han tilbage til Frankrig og blev Medlem Pairskammeret, men efter Slaget ved Waloo gik han atter til Rom, hvor han siden ede som Privatmand i inderligt Venskab d sin Søster og døde 13 Maj 1839. Hans e, berømte Malerisamling, hvortil han de lagt Grunden som Krigscommissær i ılien, blev efter hans Død solgt ved Auction.

Fessan ell. **Fezzan**, en Landstrækning i Saa, der fra 24° n. Br. strækker sig mod N. hen imod den store Syrte, og som sædvanlig nes til Tripolis. I Landets nordlige Del er Dschebel es Soda (de sorte Bjærge) sig en Højde af henv. 2,000 F. med Punkter, der naa op mod 3,000 F. Længere mod S. er Landet en af enkelte lave Kjæder afbrudt Højslette af c. 1,200 F.s Højde. Hovedmassen af den 5—6,000 □ M. store Landstrækning er Ørken, afbrudt af talrige, for det meste ret frugtbare Oaser. De bedste af disse ligge n. for de sorte Bjærge ved Sokna og længere mod S. ved Hovedstaden Mursuk og n. for denne i Retning fra V. mod Ø. Sommeren er overordentlig hed; men i Januar synker Thermometret endog jævnlig til 5°, ja endnu dybere, saa at Is og Sne paa denne Aarstid ingenlunde høre til Sjældenhederne. Hovedprodukterne ere Dadler og andre Frugter, Majs, gode Heste, Kameler og Faar, Natron og Salt fra talrige Saltsøer. Befolkningen, der anslaas til 43,000, ernærer sig ved Landbrug og Kvægavl, samt i stort Omfang ved Karavanhandelen, da mange vigtige Karavanveje gjennemskære Landet. F. udgjør et Paschalik og betaler til Porten en lille Afgift af hvert Palmetræ. Antallet af disse Træer anslaas til 20 à 30 Millioner Stk.

Fessenden, Will. Pitt, nordamerikansk Statsmand, f. 1806 i Staten New-Hampshire, blev 1827 Sagfører, begyndte 1831 sin politiske Løbebane som Medlem af Staten Maines lovgivende Forsamling og sad 1840—43 i Repræsentanthuset i Washington. 1854 valgtes F. til Unionssenatet og gjenvalgtes siden bestandig; han nød særlig Anseelse i alle Finansspørgsmaal, og hans Taler imod Nebraskaloven 1854 og imod Præsident Buchanans Optræden over for Kansas regnes til de ypperste Prøver paa nordamerikansk Veltalenhed. Da Borgerkrigen truede, var F. i Febr. 1861 Medlem af den saakaldte „Fredsconference“, men hørte siden trofast til det republikanske Parti. 1864—65 var F. i 8 Maaneder Finansminister, og 1867 var han en af de 7 republikanske Senatorer, som ikke vilde dømme Præsident Johnson skyldig i Forfatningsbrud. Han døde 8 Sept. 1869.

Fest- og Højtidsdage kaldes de Dage, paa hvilke man udhviler fra Hverdagslivets sædvanlige Arbejder og under Gudstjeneste forenes i fælles Andagt. Allerede de gamle Folkeslag havde saadanne F. Ægypterne fejrede Osiris's Epiphani, Perserne Mithras Fest; Grækerne og Romerne havde adskillige til Gudernes Forherligelse indviede F., som de fejrede med Processioner, Lege og Danse ell. højtidelige Ofringer. Jødernes vigtigste Højtider ere Passah, Pinse og Løvsalsfesten, den store Forsoningsdag, Purimsfesten og Tempelvielsesfesten (de to sidste af efterexilsk Oprindelse); den 7de Dag i Ugen ell. Sabbathen er den ugentlige Festdag (s. disse A.). At Christus indstiftede Nadveren, døde og opstod under Passahfesten, samt at Helligaanden blev udgydt paa Pinsefesten medførte, at disse Fester gik over til at blive christelige Fester og bleve Midtpunkter, om hvilke der efterhaanden udviklede sig en rig Festcyklus, dels til Minde om Hovedbegivenhederne i Jesu Liv (semestre Domini), dels til Minde om Begivenheder i Kirkens Historie (semestre ecclesiæ). De andre jødiske Aarsfester betragtede de christne derimod som saadanne, der

kun havde Betydning paa den forberedende Aabenbarings Standpunkt. De fejredes derfor ikke af Kirken, ligesom denne ogsaa viste sin Uafhængighed af Moselovens Festforskrifter ved i Stedet for Sabbathen at fejre Søndagen som ugentlig F. til Minde om Herrens Opstandelse. Den fuldstændige Udvikling af Kirkeaarets Festcyklus afsluttedes først efter et Par Aarhundreders Forløb, og Kirkeaaret faldt da i to Halvdele: en (relativ) festløs Tid (Trinitatistiden) og en Festtid, som samlede sig om tre store Festkredse: 1) Julefestens Cyklus omfatter de 4 Adventssøndage, Julehøjtiden, til hvilken Stephanus's Dag slutter sig, Jesu Omskærelsesfest, forbunden med Nytaarsfesten, Epiphaniefesten ell. Helligtrekongersfest; derpaa Søndagene efter Helligtrekonger, vexlende i Antal mellem 1 og 6, indtil Grænsen af Paaskekredsen. 2) Paaskecyklen indledes med den store Faste til Forberedelse for Ihukommelsen af Christi Død. Søndagene i Fastetiden kaldes Quadragesima prima—sexta ell. Invocavit, Reminiscere, Oculi, Lætare, Judica, Palmarum. Derpaa følger den stille Uge med Skærtorsdag og Langfredag, den store Sabbath ell. Paaskeaften til Minde om Christi Nedfart til Helvede, derpaa Paaskedag ell. Christi Opstandelsesfest. Efter Paaskeugen følger den med Søndagen Dominica in albis ell. Quasimodogeniti begyndende hvide Uge, i hvilken de ved Paasken døbte viste sig i hvid Daabsklædning. Dertil slutte sig Søndagene Misericordia Domini, Jubilate, Cantate, Rogate, Exaudi. 3) I Pinsekredsen falder den mod Slutn. af det 4de Aarh. indførte Christi Himmelfartsfest, Pinsen til Minde om den Helligaands Udgydelse over Apostlene, og denne Festkreds ender med den i det 12te Aarh. opstaaede og af Pave Johan XXII almind. paabudte Trinitatisfest, hvorfra da Trinitatissøndagene, vexlende mellem 22 og 27, regnes indtil Advent. — Inden for disse Festkredse lagde man i Tidernes Løb et stort Antal F. til Ære for Jomfru Maria (s. Maria), Johannes Døberen (hans Undfangelse 24 Sept., Fødsel 24 Juni, Henrettelse 29 Aug.), Englene (navnlig St. Michaelsdag 29 Sept.), Apostlene (s. d. A.), Helgenerne og Martyrerne (navnlig Makkabæerne 1 Aug., Stephanus 26 Dec., de uskyldige Børn 28 Dec.). I det 9de Aarh. indstiftedes Allehelgensfesten 1 Nov., i det 10de Aarh. Allesjælesfesten 2 Nov. 1300 indførte Pave Bonifacius VIII det store Jubelaar, som skulde fejres hvert 100 Aar, men Pave Clemens VI nedsatte 1343 Mellemrummene til 50 Aar, Urban VI 1389 til 33, Paul II 1470 til 25 Aar. Foruden disse Hovedfester gaves der endnu mange andre Fester i den romerske Kirke, saa at i det mindste Halvdelen af Aarets Dage bleve vigtige F. Reformatorerne afskaffede mange F. af dogmatiske Grunde; dog vare Lutheranerne i saa Henseende mere conservative end de reformerte; i det 18de Aarh. bleve mange afskaffede af ethiske Grunde, fordi de befordrede Dovenskab og Usædelighed; i Danmark og Norge var det Struensee, der foretog denne Forandring. Selv i den romerske Kirke skete det samme, og navnlig Paverne Benedict XIV (1748) og Clemens XIV (1771) foretog betydelige Indskrænkninger. I Frankrig ophævedes alle Fester under Revolutionen. Efter Robespierres Andragende blev der indrettet nye republikanske F. paa Decadedagene og nye Aarsfester, som dog alle efter Revolutionen maatte vige for de christelige Højtidsdage, der endnu den Dag idag i alle christne Lande mere eller mindre beskyttes ved Statslove, der paabyde deres offentlige Helligholdelse. — Muhammedanernes vigtigste Højtider ere Beiram- og Ramadhanfesten; Fredagen er den ugentlige F.

Festa, Constantio, betydelig Contrapunktist, var Castratsanger i det pavelige Capel fra 1517; d. 1545. F. kan betegnes som Forløber for Palestrina. Han har efterladt Madrigaler, Motetter, Hymner, Litanier osv., hvori den begyndende Sammensmeltning af nederlandsk Kunst med italiensk Vellyd og Melodi tydelig spores.

Festspil, et forældet Slags Skuespil, som i den sidste Halvdel af det 17de og hele det 18de Aarh. opførtes ved festlige Lejligheder, navnlig Hoffester, hvortil de bleve skrevne af bestaltede Hofpoeter. De traadte i Stedet for de tidligere ved slige Lejligheder brugte Turneringer, Ring- og Mummespil og vare, hvad Formen angaar, allegoriske og udstyrede med Templer, Altere, Transparenter, Buster, bengalsk Ild osv. Enkelte af dem have Betydning i poetisk Henseende, f. Ex. Schillers „Die Huldigung der Künste".

Festina lente, lat., „far i Mag!", „tag det med Ro!", Kejser Augustus's Mundheld.

Feston, fr. [stŏng], Bueslyngning af virkelige eller eftergjorte Blomster, Blade og Frugter; Udskæring i Bueform. **Festonnēre**, udsmykke med F., udtunge.

Fēstus, Porcius, Statholder i Judæa fra 60 eller 61, forhørte Apostelen Paulus og erkjendte hans Uskyldighed, men lod ham rejse til Rom, da Paulus havde appelleret til Kejseren. F. laa i idelige Stridigheder med Jøderne og døde efter i kort Tid at have bestyret Provinsen.

Fēstus, Sextus Pompejus, romersk Grammatiker, levede i den romerske Kejsertid, men man ved ikke nærmere hvornaar. Han forfattede i alphabetisk Orden et Udtog i 20 Bøger af Verrius Flaccus's Værk »De verborum significatu«, hvori denne havde forklaret forældede Ord og gamle religiøse og politiske Skikke; dette Udtog blev i den 2den Halvd. af det 8de Aarh. yderligere forkortet af Paulus Diaconus. Foruden denne sidstes Arbejde er endnu omtrent Halvdelen af F.s Værk fra Midten af Alphabetet opbevaret i et eneste Haandskrift i Neapel, hvilket Otfr. Müller lagde til Grund for sin kritiske Udgave (1839, ny Udg. 1880).

Fetālièbrødre, s. Victualiebrødre.

Fête, fr. [fæht], Fest. **Fetēre**, højtideligholde; gjøre Stads af.

Feti, Domenico, ital. Maler, f. c. 1589, d. 1624, bærer Tilnavnet Mantuano, fordi hans Hovedvirksomhed tilhører Mantua. Der uddannede han sig, efter først at have nydt Ludovico Cardis Undervisning, især ved Studiet af Giul. Romanos Frescoer og blev Hofmaler ved det mantuanske Hof. Hans

Hovedfortrin er i Farvebehandlingen; i Opfattelsen hylder han Tidsalderens naturalistiske Retning.

Fetiāles, et romersk, af 20 Medlemmer bestaaende Præstecollegium, der skal være indstiftet af Numa eller efter andre af Ancus Martius. Dets Hverv var at sørge for, at Staten over for fremmede Magter fulgte de vedtagne hellige Skikke og at forkynde Krig, naar en Modstander undslog sig for at give Skadeserstatning; fremdeles skulde det meddele Forbund og Fredslutninger den religiøse Indvielse. Den af F., der optraadte som Ordfører for Collegiet ved Krigserklæringer og Afslutning af Forbund, kaldtes pater patratus. Efterhaanden som Roms Magt voxede, tabte F.s Virksomhed al Betydning og indskrænkedes til en tom Formalitet.

Fétis, François Joseph [fetis], f. 25 Marts 1784 i Mons, d. 26 Marts 1871 i Brüssel, berømt Musiklærd med en fremragende musikalsk Begavelse, overordentlig Flid og næsten exempelløs Arbejdsevne, hvem den historiske, theoretiske og philosophiske Musikforskning skylder særdeles meget. Søn af en Organist componerede han allerede flittig i en Alder af 10 Aar, spillede Orgelet i sin Fødeby og vakte alles Beundring. Fra 1800 til 1803 besøgte han Conservatoriet i Paris, hvor Boieldieu, Rey og Pradher vare hans Lærere, og tog nu for Alvor fat paa det musikhistoriske Studium. Hans første større Arbejde var den gregorianske Sangs Historie, der tog større og større Dimensioner, men ikke blev udgivet. Catels Optræden mod det Rameau'ske System drog F. ind paa Harmonilærens Studium. Et af dettes Resultater blev det moderne Begreb om Tonaliteten. Ogsaa fordybede han sig i Musikliteraturen og erhvervede sig et stort og uhildet Syn paa de forskjellige Stilarter. 1806 giftede han sig med en rig Dame, men han tabte faa Aar efter hele Formuen og fortsatte paa Landet i Ardennerne sin Compositionsvirksomhed og sine philosophiske Betragtninger med desto større Iver. 1813 blev han Organist og Lærer ved Musikskolen i Douai, 1818 tog han atter til Paris, og 1821 blev han Lærer i Composition ved Conservatoriet. 1826 grundlagde han den videnskabelige Musiktidende »La revue musicale«, som han redigerede alene i 5 Aar, medens han skrev Afhandlinger til andre Blade og holdt historiske Concerter og Forelæsninger. 1833 blev han Directeur for Conservatoriet i Brüssel, i hvilken Stilling han forblev 39 Aar til sin Død. Han var tillige Hofcapelmester og et virksomt Medlem af Akademiet, medens han med Iver omfattede sine Embedspligter, componerede og udarbejdede sine lige saa grundige som omfattende didaktiske, historiske og philosophiske Værker. Skjønt hans Compositioner ere mange og tilhøre næsten alle Omraader, er det dog hans Skrifter, der give ham hans store og indgribende Betydning. Hans Hovedværker ere »Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique« (1835—1844, 8 Bd., 2det Opl. 1860—65), det mest omfattende Værk i sit Slags, samt »Histoire générale de la musique« (1869—75, 5 Bd.; naar kun ind i det 15de Aarh.). Af hans Bøger om Harmonilære, om Fuga og Contrapunkt, om den elementære Sang, om Partiturspil, om Chorsang osv. ere flere udkomne i mange Oplag og paa flere Sprog. »Traité complet de la théorie et de la pratique de l'harmonie« er saaledes mange Gange oplagt og oversat baade paa Italiensk og Spansk. En Mængde Afhandlinger findes ogsaa i »Revue et Gazette musicale de Paris« og i hans Beretninger vedrørende Akademiet i Brüssel. — Hans ældste Søn, **Edouard F.**, f. 1812, redigerede en Tid lang den oven nævnte »Revue musicale« og er nu Conservator ved det kongel. Bibliothek i Brüssel. Han har udgivet flere mindre Skrifter og har desuden gjort sig bekjendt som Kunstkritiker.

Fetischtilbedelse er den laveste Form for Afgudsdyrkelse og betegner Tilbedelsen af enhver Ting, hvilken der som formodet Bolig for en Aand tillægges Tryllekræfter, f. Ex. Stene, udskaarne Figurer i Menneske- ell. Dyreskikkelse, visse Dele af Planter og Dyr osv. Ordet **Fetisch** nedstammer fra Portugiserne, som først kom i Berøring med Folkene i det vestlige Afrika, hvis Religion de betegnede med det portugisiske Ord feitiço, d. e. „begavet med magisk Kraft". F. findes nu kun hos Negerstammerne i Afrika, hos de raa Folkeslag i det nordlige Asien og Nordamerika og hos Cannibalerne i Australien. Der gives Fetischer, som nyde Tilbedelse i en hel Stamme, f. Ex. Tigeren i Nordguinea og Dahome, Slangen hos Whidangerne osv. I Benin anse Negrene endog deres egen Skygge, som ledsager dem overalt, for en af de vigtigste F. Desuden har hver Egn, hver Familie og hvert Individ sine særegne F. Naar Fetischen ikke opfylder den Begjæring, dens Tilbeder stiller til den, tager han ofte ikke i Betænkning at kaste den bort, slaa den ell. ødelægge den.

Fetwa, arab., af Verbet fatā, afgjøre et Retsspørgsmaal, bet. den Dom eller Kjendelse, Muftien udsiger. Kundskaben til F. danner en egen Gren af Retsvidenskaben, og der gives flere saadanne Samlinger, som »Hidaya transl. by Hamilton« (1791).

Feu, fr. [fø], i Theatersproget den Spillepræmie, som Skuespillerne, hver Gang de spille, oppebære foruden deres reglementerede Gage. Den er først indført ved de franske og findes nu ved de fleste større Theatre.

Feuchtersleben, Ernst, Friherre af, tysk Forfatter, f. 1806 i Wien, studerede Lægevidenskab, især Psychiatri, og sysselsatte sig desuden fra sin tidligste Ungdom med Poesi og æsthetiske Studier; han virkede som Docent i det medicinske Facultet og udnævntes 1847 til Vicedirecteur for de medicinsk-chirurgiske Studier i Wien, men døde allerede 3 Sept. 1849. Af hans philosophisk-medicinske Skrifter skulle nævnes: „Zur Diätetik der Seele" (1838), der har oplevet næsten 50 Oplag, og „Lehrbuch der ärztlichen Seelenkunde" (1845). Hans Digtning („Gedichte", første Gang udgivne 1836), som nærmest er paavirket af Goethe, bevæger sig mest paa det betragtende og belærende, sjælden paa det rent lyriske Omraade og giver ofte en mild og ideel Livsanskuelse

et smukt, velformet Udtryk. Hans „Sämtliche Werke“ udgaves af Fr. Hebbel i 7 Bd. (1851—53).

Feudalvæsen, d. s. s. Lensvæsen. Det middelalderlig-latinske Ord feudum bet. Len. Det **feudale Parti** kaldes af Modstanderne det conservative Parti i Østerrig, fordi det fastholder de enkelte Landskabers historiske Særstilling i Modsætning til den nymodens Helstat, og fordi det har fundet en væsentlig Støtte i den høje Adel og det katholske Præsteskab.

Feuerbach, Paul Joh. Ans. v., berømt tysk Criminalist, f. 1775 i Jena. Efter at han først havde doceret Retsvidenskaben som Professor i Jena, Kiel og Landshut, fik han 1805 det Hverv at forfatte en ny Straffelovbog for Bayern og blev i den Anledning kaldet til München som Gehejmereferendar i Justitsvæsenets Sager og 3 Aar derefter udnævnt til bayersk Gehejmeraad. 1813 udkom den nye bayerske Criminallov. Denne Codex, der i det hele — skjønt Udkastet rigtignok ved Revisionen, navnlig under F.s Modstander Gönners Indflydelse, maatte undergaa ikke faa Forandringer — alene var F.s Værk, maa vistnok erkjendes for en i det mindste for sin Tid fortrinlig Lovbog, og den har ogsaa, hvor megen Opposition der end senere har været rejst imod den, tjent til Forbillede for en Mængde andre tyske Staters Criminallove. F. blev 1817 Præsident for Appellationsretten i Ansbach og beklædte denne Stilling til sin Død 29 Maj 1833. F. gjorde Epoche i Criminalretsvidenskaben ved den Maade, hvorpaa han søgte philosophisk at begrunde Strafferetten, og ved den Skarpsindighed og det dybe, psychologiske Blik, hvormed han gjennemførte sin Anskuelse; for øvrigt er den af ham opstillede Theori (Afskrækkelsestheorien ell. Straffetruselstheorien) senere igjen bleven forladt af mange theoretiske Criminalister. Hans vigtigste videnskabelige Værk er „Lehrbuch des gemeinen, in Deutschland geltenden peinlichen Rechts“ (1801; 14de Udg. ved Mittermaier 1847); ogsaa har han gjort sig særdeles fortjent af Criminalretsvidenskaben ved sine Samlinger af „Merkwürdige Criminalfälle“ (2 Bd., 1808—11). — Hans Søn, **Ludv. Andr. F.,** Philosoph, f. 28 Juli 1804 i Landshut, studerede Theologi i Heidelberg hos Paulus og Daub, rejste 1824 til Berlin for at høre Hegel, men forlod snart Theologien for udelukkende at dyrke Philosophien. 1828 optraadte han som Privatdocent i Erlangen, men trak sig nogle Aar senere tilbage og levede udelukkende som Forfatter. 1848—49 holdt han Forelæsninger i Heidelberg over Religionens Væsen. I sine sidste Aar levede han i trange Kaar i Nærheden af Nürnberg. D. 13 Sept. 1872. F.s philosophiske Anskuelser ere ikke udtalte i noget færdigt, afsluttet System, men have bestandig været i indre Udvikling og Proces. Han begyndte oprindelig som speculativ Theolog og forsøgte at begribeliggjøre Troens Indhold. Gjennem Hegels Religionsphilosophi fjernede han sig dog snart fra Theologien og opfattede det guddommelige som den evige Fornuft. Men snart forlod han ogsaa Hegels Standpunkt. Fra at være Idealist bliver han Realist, men idet han tilkjender Menneskeværenet oprindelig Activitet, bliver han ikke ligefrem Sensualist eller Materialist. Hertil svarer hans Opfattelse af Religionens Væsen. I „Das Wesen des Christenthums“ lærer han, at den religiøse Bevidsthed om Gud er Menneskets Bevidsthed om sit eget Væsen, taget i absolut Forstand; thi Mennesket kan ikke blive sig et Væsen bevidst, som er højere end dets eget. Mennesket tilbeder sit eget Væsen; de guddommelige Egenskaber ere menneskelige Egenskaber, og Mennesket gjør sig selv fattigt for at berige sin Gud, men tager hele Rigdommen tilbage igjen; thi Guds Formaal er Menneskets Vel. Saaledes kommer den menneskelige Bevidsthed paa ubevidst Maade til gjennem Gud at forholde sig til sig selv som sit eget Formaal. Religionens Betydning er afgjort praktisk; den henvender sig ikke til Fornuften, men er et Gemyttets og Hjertets Anliggende; den taler i Forbandelser og Velsignelser og sigter til Menneskets Frelse og Salighed. At nu Bevidstheden om Gud ikke er andet end Bevidstheden om Menneskeslægtens eget Væsen, at Theologien i Virkeligheden kun er Anthropologi, derom har den naive, oprigtige religiøse Forestilling ingen Anelse; men Opgaven er at bringe Mennesket til Bevidsthed herom, saa at det indser, at det vel kan og skal hæve sig over sin egen tilfældige Individualitet, men at det umuligt kan hæve sig over sin egen Slægts Væsen. Denne Opfattelse af Religionen bliver af F. efterhaanden betydelig ombannet. Hidtil havde der bag ved hans Lære om Gudsforestillingen ligget et rationelt (fornuftigt) Element, for saa vidt han saa Religionen udvikle sig i Forholdet mellem Individet og Slægten; men efterhaanden som Begrebet om det almene synker ned for ham til en ren Abstraction, medens al Realitet tilkommer de individuelle Sansning (Individualisme), taber ogsaa Begrebet om Slægtens almene Væsen sin Betydning, og kun de enkelte Individer staa tilbage. Den religiøse Forestilling er nu ikke længere begrundet i Individets Objectivering af sit eget sande Væsen, men kun et Udtryk for dets Drifter, Attraaer og Ønsker; den religiøse Forestilling er ufornuftig og egoistisk. Den første Grund til Tanken om Guderne er den egoistiske Attraa; i Følelsen af egen Mangel og Begrænsning er det Menneskets eget Ønske, som frembringer Gudsforestillingen. Gud er og kan, hvad Mennesket gjærne vilde være og kunne. I Ønsket om Lyksaligheden ligger Grunden til Gudernes Oprindelse; men Ønsket om Salighed er i sit inderste Væsen egoistisk. Skrifter: „Gedanken über Tod und Unsterbl.“ (1830); „Gesch. der neuern Philos. von Bacon v. V. bis Spinoza“ (1833); „Darstell., Entwickel. und Kritik der Leibnitz'schen Philos.“ (1837); „Pierre Bayle“ (1838); „Ueber Philos. und Christenth.“ (1839); „Das Wesen des Christenth.“ (1841); „Grundsätze der Philos. der Zukunft“ (1843); „Das Wesen der Religion“ (1845); „Das Wesen des Glaubens im Sinne Luthers“ (1844); „Vorles. über das Wesen der Relig.“ (1848—49); „Theogonie“ (1857); „Ueber Gottheit, Freiheit und Unsterb-

lichkeit“ (1866). Efter hans Død har Grün udgivet hans Breve og nogle interessante moralphilosophiske Fragmenter. — Hans Broder, **Joseph Anselm F.**, Kunstforfatter, f. 1798, d. 1851 som Professor ved Universitetet i Freiburg, er især bekjendt af sit Værk „Der vatikanische Apollo“ (1833), hvori han fremhæver det Liv i Motiverne, som udmærke den græske Plastik, i Modsætning til Datidens overdrevne Forestilling om dennes „Ro“. Han har ogsaa skrevet en „Geschichte der griechischen Plastik“. — Hans Søn, **Anselm F.**, f. 1829 i Speyer, d. 1880, var Historiemaler og Professor ved Kunstakademiet i Wien.

Feuillanter [føjiãn], oprindelig en Congregation af Cistercienserne, stiftet 1586 af Jean de la Barrière, Abbed i det 6 M. fra Toulouse liggende Kloster Feuillans. Den af ham indførte Levevis var saa streng, at der 1595 af Sundhedshensyn maatte indføres en mildere Regel. Stifteren kaldtes af Henrik III til Paris, hvor han stiftede et rigt og prægtigt Kloster i Gaden Rue St. Honoré. 1588 stiftede Barrière ogsaa en tilsvarende Nonneorden, Feuillantinderne ell. Fulienserinderne. Under Barrières Efterfølger gjorde Pave Clemens VIII F. til en selvstændig Orden, uafhængig af Cistercienserordenen. **Feuillanterklosteret** i Paris var i den franske Revolutions Begyndelse Sædet for den derefter benævnte **Feuillanterklub**, som under Lafayettes Ledelse stræbte efter at skaffe Frankrig et Tokammersystem i Lighed med Englands; den sprængtes 28 Marts 1791 af Pøbelen i Paris.

Feuille morte, fr. [føi maart], Brungult som vissent Løv; Vissengrønt.

Feuillet, Octave [føjé], fransk Digter, f. 11 Aug. 1822, studerede i Paris og vandt sine literære Sporer som Medarbejder af en Roman »Le grand vieillard« (1845) i Bladet »National«s Feuilleton. I Blade og Revuer har han siden leveret en stor Mængde Romaner og Noveller, af hvilke »Le cheveu blanc« (1853), »Le roman d'un jeune homme pauvre« (1858), »Monsieur de Camors« (1867), »Julie de Trécœur« (1872), »Un mariage dans le monde« (1875), »Les amours de Philippe« (1877), »Le journal d'une femme« (1879) og »Histoire d'une Parisienne« (1881) turde være de mest bekjendte. Ligeledes har han været en frugtbar Theaterdigter; som saadan har han dels dramatiseret sine Fortællinger, dels leveret selvstændige Compositioner, som »La crise« (1848), »Pour et contre« (1849), »Le village«, »La tentation« (1860), »Le cas de conscience« (1867), »Julie« (1869), »Le Sphinx« (1874) o. m. fl. F. er især det kvindelige Publikums Digter. Han er udgaaet fra Romantiken, og i hans dramatiske Proverbers elegante Form ser man Paavirkning af A. de Musset, men han repræsenterer tillige den moralske Reaction mod Romantikernes vilde Sujetter. Det fornemme Salonliv er hans rette Tumleplads. Eklektisk anlagt er han i sine senere Arbejder gledet over i en mere naturalistisk Stil og Fremstilling. Han blev 1862 Scribes Eftermand i Akademiet.

Feuilleton, fr. [føjetõng], egtl. et lille Blad, kaldes den Afdeling af Dagbladene, som har Plads nederst paa Siden, skilt fra Bladets øvrige Indhold ved en Streg og jævnlig trykt med mindre Bogstaver. F. indførtes 1800 af Bertin, Redacteur af »Journal des Débats«, og var oprindelig et eget Følgeblad, udelukkende brugt til Theater- og Boganmeldelser, samt mindre Meddelelser af lettere Art. Senere blev F. en Del af Bladet og optog ogsaa et underholdende Element, samt populær-videnskabelige Artikler. F. vandt saa meget Bifald, at Exemplet fulgtes af andre Blade, og gik senere over til andre Lande. 1836 begyndte Emile Girardin i »Presse«, samt »Siècle« og »Constitutionnel« at optage Romaner i F. for derved at trække en større Læsekreds til sig (Alex. Dumas og Eugène Sue skrev Romaner til de sidst nævnte Blade), og dette fandt ligeledes Efterlignelse i Udlandets Dagspresse, mindst i Englands. I Danmark var „Fædrelandet“ særlig bekjendt for sin velredigerede F., som kun undtagelsesvis optog Romaner (Dickens blev især udbredt paa denne Maade), men dels kortere Noveller, dels historiske og andre populære Skildringer. En Udartning af F. er den saa kaldte Fraklipnings-F., hvormed Romaner i smaa Brudstykker udgaa til Almenheden som Lokkemiddel. Ved **Feuilleton-Stil** forstaas en let, næsten conserverende Behandling af Dagens Spørgsmaal. Af franske **Feuilletonister** kunne nævnes Ch. Nodier, Jules Janin, Sainte-Beuve, Théoph. Gautier, Paul de St. Victor og Francisque Sarcey.

Feuillette [føjæt], gammelt, fransk Vinmaal, lig 139 danske Potter.

Féval, Paul [vāll], fransk Romanforfatter, f. 1817 i Rennes, studerede Jura og blev Advocat, tog siden Tjeneste hos en Banquier, men fik ved Læsning selv Lyst til Produktion og blev literær Haandlanger for bekjendte Vaudevilleforfattere. Nogle Feuilletonromaner henledede Opmærksomheden paa ham, og navnlig gjorde »Le loup blanc« (1843) stor Lykke. Den improviserede Roman »Mystères de Londres« (1844), et ægte Industriarbejde, der udkom pseudonymt under Navnet Francis Trollope, befæstede end mere hans Ry; 1848 blev den lavet om til et Drama. »Le fils du diable« (1847) og »Les amours de Paris« ere af lignende Art, anlagte paa Nervepirring ved strækindjagende, spændende Situationer. I Frugtbarhed har han kappedes med A. Dumas d. ældre og er ligesom en Udgave af ham i simplere Stil. 1856—57 udkom i »La Presse«s Feuilleton hans uendelige Fortælling »Madame Gil Blas, ou mémoires d'une femme de notre temps«, og bestandig har det regnet med Romaner fra hans utrættelige Pen. De mest bekjendte af de nyere ere »Les revenants« (1865—67), »Le dernier vivant« (1873), »La fontaine aux perles« (1874), »Le chevalier de Keramour« (1874). Fra 1876 optræder F. som rettroende Katholik og leverer orthodoxe Romaner som »Château pauvre« (1877), »Les étapes d'une conversion« (1877), »Les merveilles du Mont Saint-Michel (1879). F. er Formand for »La société des gens de lettres«.

Feydeau, Ernest [fædō], fransk Forfatter, f. 1821, udgav 1844 Digtsamlingen »Les Natio-

nales« og gav sig siden af med Børsforretninger og Archæologi. 1858 udkom hans Roman »Fanny«, der gjorde umaadelig Opsigt og oplevede 16 Oplag i 10 Maaneder. Den dreier sig om en ung Mands Kjærlighed til en gift Kone, og de Lidelser, som dette Forhold medfører for begge Parter, ere skildrede med usædvanlig gribende Natursandhed. F. leverede senere en hel Del Fortællinger, i hvilke det samme Æmne er behandlet, saaledes »La comtesse de Chalis« (1867), men ingen naaede den første i Kraft. 1868 udkom hans Læsedrama »Le coup de bourse«; 1872 udkom »L'Allemagne en 1871«, 1874 »Théophile Gautier, souvenirs intimes«. Allerede 1863 havde han i Fortalen til »Un début à l'Opéra« taget Afstand fra Nyrealismen. D. 1873 i Paris.

Feyen-Perrin, Franç. Nic. Augustin [fejäng perräng], fransk Maler, f. 1829 i Lothringen, uddannede sig især hos Cogniet og Yvon. Efter først at være optraadt som Historiemaler har han i de senere Aar lagt sig efter Landskabs- og Sømaleri med Figurer, samt ogsaa malet en Del Portræter.

Fez, tyrkisk ulden Hue, kaldes i Syrien og Ægypten »Tharbush«. S. **Fes**.

Fiacre, fr., Droschekusk; Droschke ell. lignende let Kjøretøj, der holder paa bestemte Pladser og udlejes derfra. Kjørselen med saadanne Vogne blev indført 1640 af en Franskmand ved Navn Sauvage og udgik oprindelig fra en Bygning, paa hvilken der var malet et Billede af St. Fiacre, en irsk Munk fra det 6te Aarh., som var Gartnernes Skytshelgen.

Fiamingo, Flamlænderen, er det sædvanl. ital. Navn paa flanderske Kunstnere. Blandt dem, der kaldes saaledes, kunne nævnes Calcar, Calvaert, Schalken, Honthorst o. fl. Den berømteste er dog Billedhuggeren Franç. du Quesnoy, s. **Duquesnoy**.

Fiasco, it., d. e. Flaske; tillige et Rummaal paa noget over 2 Potter. Talemaaden „at gjøre F." er hentet fra Glasflaskens Skrøbelighed og som et Kunstudtryk fra det italienske Theater gaaet over til andre Landes Scener, hvor det bruges om enhver mislykket Præstation.

Fiat applicātio, lat., man anvende det!

Fiat justitia, pĕreat mŭndus, lat., ske, hvad der er Ret, om end Verden skulde gaa under derved! (Kejser Ferdinand I.s Valgsprog).

Fiat lēge ărtis, lat., forkortet f. l. a., skal tilberedes efter Kunstens Forskrift (paa Recepter).

Fibel, af gr. *βίβλος*, Bog, en Abc.

Fibiger, Peder Grib, f. 1784 paa Snoghøj, som Familien havde arvet efter Tordenskjolds Stalbroder, Commandeur Peder Grib, blev Student 1801, 1810 Adjunct i Roskilde, 1817 Overlærer i Nykjøbing paa Falster og 1822 Rector ved den lærde Skole i Kolding, hvor han døde 1833. Han har fornemmelig gjort sig bekjendt ved Oversættelser af forskjellige græske og romerske Digterværker: Sophokles's Tragedier, de 6 første Sange af Homers Iliade, Persius's Satirer, samt enkelte Digte af flere andre Forfattere. — Hans Søn, **Johannes Henrik Tauber F.**, f. 27 Jan. 1821 i Nykjøbing paa Falster, blev Student 1837, theol. Cand. 1845, Hospitalspræst i Haderslev 1851 og Collaborator ved den lærde Skole smstds., senere res. Capellan ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn og er nu Sognepræst til Ørslev og Eskildstrup paa Falster. Han har vundet Navn som Forfatter af en Del bibelske Sørgespil: „Jephtas Datter", „Jeremia" og „Johannes den Døber", hvori han viser sig som en alvorlig, dybsindig Forfatter med virkelig digterisk Begavelse, skjønt han ikke altid har formaaet at beherske Formen. I „Kors og Kjærlighed", en Familietragedie, har han søgt at bryde en ny Bane og heldig gjengivet Aanden og Tonen i vore Kæmpeviser. Under Titlen „Sorgens Genier" udgav han 1884 en Digtsamling. Forskjellige under Forfatternavnet Diodoros udkomne poetiske Skrifter tillægges F., nemlig „Den evige Strid", tre Digte, 1878, „Graabroderen", en Fortælling, 1880, og „Mine Søstre, Optegnelser af Henrik Due", 1881. — **Johan Adolf F.**, Militærforfatter, Broder til den førstn., f. 31 Maj 1791 paa Snoghøj, blev Officer 1808, traadte 1810 over i Ingenieurcorpset og blev 1811 Lærer ved Landcadetakademiet, ved hvilket han foredrog Mathematik, Fortification og Taktik, indtil han ved den milit. Højskoles Oprettelse 1830 blev Commandeur ved denne; herfra afgik han 1836 og blev Land- og Søkrigscommissær, indtil han 1842 tog sin Afsked som Oberstlieutenant; han døde 1851. F. var i mange Aar Medudgiver af militære Tidsskrifter („Magasin f. mil. Videnskabelighed", „Militært Repertorium"), til hvilke han meddelte en Mængde Bidrag. — Hans Datter, **Mathilde F.**, f. 13 Dec. 1830 i Kjøbenhavn, udgav 1851 under det bekjendte Pseudonym Clara Raphael under J. L. Heibergs Ægide de i sin Tid meget omtalte „Tolv Breve" om Emancipationsspørgsmaalet, der vakte stærk Opmærksomhed og fremkaldte en hel Literatur. Senere skrev hun „Et Besøg" (1851) og „Minona" (1854), med hvilken sidstnævnte Bog hun egentlig afsluttede sin Forfattervirksomhed, idet hun siden dens Udgivelse kun leverede nogle Breve og en lille Afhandling „Den Ensommes Hjem" til det svenske »Tidskrift för hemmet«. Hendes Udvikling tog siden hendes Forfattervirksomheds Afslutning en anden Retning: Selvopdragelsens og Handlingens, det sidste i den jævne praktiske Betydning af Arbejde som Middel til Selvstændighed, saa at hendes senere Liv blev en Stræben efter Virkeliggjørelsen af de Ideer, den unge Pige med saa stor Talentfuldhed gjorde sig til Talsmand for i sit første, epochegjørende Arbejde. Hun døde 17 Juni 1872. — **Ilia F.**, Søster til den foreg., f. 5 Oct. 1817, udfoldede i flere Retninger en ikke lidet omfattende Forfattervirksomhed: Dramaerne „Niels Ebbesen", „Marsk Stig", „Hagbart og Signe", „Et gammelt Æventyr", Lystspillet „Modsætninger", Fortællingen „Magdalene" (1862), „Rettroende Æventyr" og andre Æventyrsamlinger og Børneskrifter. Disse Arbejder vidne mindre om fremtrædende Begavelse end om et varmt og kjærlighedsfuldt Hjærte, og

af en saadan Kjærlighed var ogsaa hendes Livsgjerning præget, ikke alene da hun i Cholernaaret tog Plads paa et Hospital som Sygeplejerske, eller da hun i sine senere Aar udelukkende ofrede sig for Opdragelsen af de forældreløse Smaabørn, hun tog til sig, men helt igjennem, i stort og smaat. Efter hendes Død 10 Juni 1867 udkom der et lille Bind ret charakteristiske „Digtninger“, indledet med en fin og smuk Skildring af den afdøde ved hendes ovennævnte Søster, Mathilde F. — **Jakob Scavenius F.**, Broder til P. G. og J. A. F., f. 23 Jan. 1793 paa Snoghøj, blev 1811 Lieutenant i Artilleriet og allerede 1812 Lærer i Artilleri ved Landcadetakademiet, 1820 tillige ved Artilleriinstitutet efter 1818—20 at have foretaget en større Udenlandsrejse. Efter den militære Højskoles Oprettelse 1830 overgik han 1832 til denne som Lærer i Artilleri, indtil han 1842 blev Laboratoriechef, 1843 Constructeur og 1844 Stabschef ved Artilleriet. 1849 overtog F. som Oberst Commandoen over den active Hærs Artilleri, hvilket han førte i Slaget ved Isted. Efter 1848—49 at have været kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, blev F. Juli—Oct. 1851 Krigsminister og s. A. Generalmajor, men afgav snart sin Portefeuille, blev 1852 Overtøjmester og 1856 Chef for Artilleriet, i hvilken Stilling han døde 11 Oct. 1861. F.s Fortjenester af det danske Artilleri gaa i dobbelt Retning. Som Docent i Artilleri paa Højskolen og som Forfatter til et større Værk over Artilleriet, af hvilket dog kun 1ste Del, Ballistiken, udkom 1842, indførte han hos os den videnskabelige Behandling af Artilleriets Discipliner og navnlig af Ballistiken paa Grundlag af den mathematiske Analyse. Men tillige har F. haft en overordentlig stor Indflydelse paa Udviklingen af det danske Artillerimateriel. Efter Freden 1814 befandt dette sig i en saa kummerlig Forfatning, at det, da Landet efter en Snes Aars Forløb var kommet noget til Kræfter igjen, maatte skabes helt fra nyt. Artillerisystemet af 1834 var for den væsentligste Del F.s Værk, om man end ikke helt bør glemme hans Medarbejdere, blandt hvilke L. Kepper og J. T. Lundbye vel vare de betydeligste. Først som mangeaarigt Medlem af Artilleriets Constructionscommission, dernæst som Constructeur, Stabschef, Overtøjmester og Artillerichef havde F. Lejlighed til at føre sine Ideer igjennem, og det lykkedes ham trods de knappe Pengemidler og de begrænsede personelle Kræfter allerede 1834—48 at tilvejebringe et Artillerimateriel, som ved sin praktiske Fortrinlighed og sin gjennemgaaende systematiske Enhed og Consequens endnu bærer Vidnesbyrd om sin Ophavsmands Indsigt og energiske Arbejdsomhed.

Fibonacci [nätschi], d. e. filius Bonacci, s. **Leonardo Pisano**.

Fibrer, Traade, Trævler af forskjellig Art, ere de mikroskopiske Grundbestanddele af mange organiske Væv saa vel hos Planterne som hos Dyrene; de ere sædvanlig opstaaede af Celler, der ved visse Forvandlinger have antaget denne Form. F. ere undertiden sammensatte af mangfoldige endnu finere Traade, **Fibriller**. Af Dyrenes Væv ere Muskel- og Bindevævet, det elastiske Væv og til Dels Nervevævet dannede af F. **Fibrøst Væv** kaldes særlig faste og haarde Bindevævsdannelser, saaledes Sener, Senehinder, Baand, Arvæv og det haarde Væv, der dannes ved visse langsomt forløbende Betændelser eller optræder som særegne Svulster, **Fibrömer** ell. **Fibroider**, der ere særlig hyppige i Livmoderen og ere af temmelig godartet Natur. **Fibrin**, Trævlestof. Om **Blodfibrin** s. **Albuminstoffer** og **Blod**; om **Muskelfibrin** (Myosin) og om **Plantefibrin** s. **Albuminstoffer**.

Fibula, lat., betegner i den forhistoriske Archæologi den Art Spænder til Klædningen, som uden for Archæologernes Kreds sædvanlig kaldes Brocher: en Bøjle eller Plade, hvortil en Naal er bevægelig fastgjort ved Hovedet, og indrettet til at fastholde Spidsen af Naalen, efter at denne er stukket gjennem Tøjet. Fra Bronzealderen af kjendes der fra alle Tidsrum af Oldtiden mange forskjellige Former af slige Naale. I den nævnte Periode er F. altid sammensat af to forskjellige Stykker, idet Naalen hænger løst paa Bøjlen i et Øje. Den ældste Jernalders F. ere gjorte af ét Stykke, idet Bøjlen gaar umiddelbart over i en Spiralvinding med Fjederkraft, som fortsættes i Naalen, ganske som ved de moderne „Sikkerhedsnaale“. Senere brugtes ofte i Stedet for Fjeder et Hængsel ved Naalens Hoved, hvilket er en romersk Opfindelse. F. spille en stor Rolle i Archæologien, ikke blot fordi de ofte ere kunstnerisk udførte, af fortrinligt Arbejde og forfærdigede af eller udstyrede med kostbare Metaller, Emailler og Stene, men navnlig fordi de som Smykker ere let modtagelige for Tidens vexlende Smag og tillige forekomme i stort Antal. De lade sig derfor, som Hans Hildebrand først har vist, heldig benytte til systematiske Inddelinger og til Undersøgelser om Udvikling og Culturforhold.

Fichte, Johann Gottlieb, tysk Philosoph, f. 19 Maj 1762 i Rammenau i Oberlausitz. Her lærte Friherre von Miltitz ham at kjende og tog sig af ham. Efter at have modtaget sin første Undervisning i Meißen og Pforta gik han 1780 til Jena for at studere Theologi og blev tilfældigvis bekjendt med Spinozas Philosophi, som hvis Modbillede han senere betragtede sit eget System. Ved sin Velynders Død befandt han sig i en kummerlig Stilling, men da Nøden var størst, blev der tilbudt ham en Huslærerplads i Zürich, som han tiltraadte 1788; her gjorde han Bekjendtskab med Lavater og Pestalozzi og med Klopstocks Søsterdatter, der senere blev hans Hustru. 1790 forlod han Schweiz og levede i nogen Tid i Leipzig, hvor han studerede Kants Philosophi. Omstændighederne tvang ham til at søge en ny Huslærerplads; en saadan blev ham tilbudt i Warschau, hvorhen han vel begav sig, men uden at beholde Pladsen. Derimod rejste han til Königsberg og gjorde i 5 Dage det første Udkast til sit Skrift „Kritik aller Offenbarung“ (1792), som han sendte til Kant for dermed at introducere sig hos ham. Han udtaler heri, at Muligheden af en Aabenbaring lader sig tænke, naar Menneskeheden var sunken saa dybt i moralsk Henseende, at Moralloven selv havde

kun flere Arter Flagredyr, Slanger, Skildpadder, Hummer og en stor Mængde Muslinger og fortrinlige Fisk. Befolkningen tæller mange dygtige Fiskere og Dykkere. Øernes Statsindtægt 1882 udgjorde 2 Mill. Kr., Udgiften c. 20,000 Kr. mindre, Kolonialgjælden 4,37 Mill. Kr.; Værdien af Indførselen var s. A. 5,46 og af Udførselen 3,44 Mill. Kr. — Øerne vare tidligere delte i mange Smaastater under arvelige Høvdinger, af hvilke den mægtigste var Herskeren i Mbau, der 1854 antog Christendommen og senere opkastede sig til Hersker over alle Øerne. 1871 indførte han en constitutionel Forfatning; men da denne ikke synes at have virket synderlig til Befolkningens Vel, enedes samtlige Høvdinger 1878 om at overgive Øerne til England, som nu her har ansat en Gouverneur. Øerne bleve først sete 1643 af Hollænderen Abel Tasman, besøgtes senere af Cook 1773, af Bligh 1789 og 1792 og af Wilson 1797; men de bleve ikke nærmere bekjendte før 1827, da de besøgtes af Dumont d'Urville. 1835—60 var det lykkedes wesleyanske Missionærer at omvende omtr. ⅓ af Befolkningen til Christendommen, deriblandt flere Høvdinger; men paa denne gode Tilstand gjorde en forfærdelig Koppeepidemi, der 1875 bortrev over 40,000 Mennesker, en sørgelig Ende, og Befolkningen faldt i de to nærmest paafølgende Aar tilbage i det gamle Barbari, indtil Overdragelsen af Øerne til England atter hidførte mere tilfredsstillende Tilstande.

Fiduciarius, lat. (af fiducia, Tillid, Tiltro, forbansket **Fidus**), s. **Fideicommis**.

Field, Cyrus West [fihld], nordamerikansk Forretningsmand, f. 30 Nov. 1819 i Staten Massachusetts, indtraadte i et Handelshus i New-York og tjente en betydelig Formue. 1853 trak han sig tilbage fra Forretningen og hengav sig fra nu af til Planen om at lægge undersøiske Telegraphtov fra Europa til Nordamerika. 1857—58 fik han det første Tov nedlagt fra Irland til Newfoundland, hvilket senere gik i Stykker, og deltog ligeledes 1865—67 i de nye Nedlægninger, som lykkedes, samt i Nedlægningen af Søtovet fra Nordamerika over Sandwichsøerne til Japan 1871. Desuden havde F. 1877 vigtig Del i Bygningen af Jærnbaner i Staden New-York over Husene. — **David Dudley F.**, Broder til den foreg., f. 13 Febr. 1805, blev 1828 Sagfører i New-York og har gjort sig bekjendt ved sine Arbejder for Lovgivningens Revision og Codification. 1847 valgtes F. til Commissær for at udarbejde en ny Proceslov, der siden har fremkaldt en fuldstændig Omdannelse af Procesformerne i en Snes andre Stater i Nordamerika, og 1857 til Formand for en Commission til Udarbejdelse af nye Civil- og Straffelovbøger, hvoraf flere Afsnit allerede ere udkomne. Desuden stod F. i Spidsen for Frihandelsleaguen i New-York. 1867 fremsatte F. en Plan til en Voldgiftsdomstol for Stridigheder imellem Staterne og udarbejdede 1873 „Grundtræk til en international Lovbog“.

Field, John [s. o.], f. 1782 i Dublin, d. 1837 i Moskva, en af de ejendommeligste Claverviртuoser baade hvad Tonens og Foredragets Skjønhed angaar. Han blev tidlig Clementis Elev, gik 1802 med ham til Paris og derfra til Petersborg. Her gjorde han overordentlig Lykke og levede stort som Concertgiver og Lærer. 1820 tog han Ophold i Moskva, men vendte 1832 tilbage til London, hvor han endnu gjorde samme Lykke, og foretog derpaa en Concertrejse gjennem Belgien, Frankrig og Italien. I Neapel blev han syg og bragtes efter ¾ Aars Sygeleje af en russisk Familie tilbage til Moskva 1836, hvor han kort efter døde. Uregelmæssigt Liv havde undergravet ham. Skjønt F. har componeret 7 Claverconcerter, Sonater og flere andre Sager, er det dog især hans Nocturner (20, hvoraf dog kun de 12 ere kaldte saaledes af ham selv), der have bevaret hans Navn. De betragtes som Chopins Forbilleder.

Fielding, Anthony Vandyke Copley [fihlding], engelsk Maler, f. 1787, d. 1855, regnedes for en af Englands mest fremragende Vandfarve-Malere og blev 1831 Præsident for »The water-colour society« i London.

Fielding, Henry [s. o.], engelsk Romanforfatter, f. 22 Apr. 1707 i Sharpham-Park i Somerset-Shire. Da det ikke vilde gaa med hans juridiske Studier, skrev han Theaterstykker for at have noget at leve af, men de gjorde ingen Lykke. Hans satiriske Angreb paa Rob. Walpole fremkaldte et Forbud fra Regeringen mod Stykker, der stred mod god Orden. F. var en blodrig, kraftig Natur med et prægtigt Humeur, varmt Hjærte og let Sind. Han lo af sine Uheld og trakterede sine Venner, naar han kom til Penge. 1736 giftede han sig nogen Formue til; den var sat over Styr i en Fart. F. tog da atter fat paa Juraen, blev Sagfører, Dommer og Romanforfatter. Hans Kones Død satte ham i Fortvivlelse, men rørt over, at hans tro Tjenestepige delte hans Sorg, giftede han sig med hende. Hans Romaner »The history of Jonathan Wild, the great« og »The history of Joseph Andrews« (en Parodi paa de Richardsonske Romaner, som han ret af Hjærtet afskyede) fordunkledes af hans Mesterværk »Tom Jones« (1750). Fortællingen strømmer over af saftig Naturfylde og Lystighed; der spises, drikkes, modtages og uddeles Prygl i al Gemytlighed; lejlighedsvis gjør man ogsaa Gavtyvestreger, men det brave Hjærtes naturlige Moral hævdes bestandig. F. bliver kun Frasemager, naar han vil være pathetisk. Hans Stil er drøj, som hans Personer ere drøje; alt nævnes ved sit rette Navn. 1751 udkom hans sidste Arbejde, »Amelia«. F. døde 8 Oct. 1754 i Lissabon, hvor han var rejst hen for at gjenvinde sin ødelagte Sundhed.

Fieschi, Joseph [fiæski], f. 1790 paa Corsica, blev 1808 Soldat og var 1812 med paa Toget til Rusland, indtraadte 1813 i den neapolitanske Hær og vendte efter Murats Fald hjem til Corsica, hvor han 1816 for Tyveri og Falsk dømtes til 10 Aars Tugthusstraf. Efter at have udstaaet denne flakkede F. om i Frankrig, til Dels ernærende sig paa nærlig Vis, og kom 1830 til Paris, hvor han en Tid laug brugtes som Politispion, men afskedigedes, da hans Fortid blev bekjendt. F. tog nu i sin Nød igjen fat paa sine tidligere Bedragerier, men kom tillige i Forbindelse med to Medlemmer

af hemmelige Selskaber, Morey og Pepin, og aftalte med dem en Plan til at myrde Kong Ludvig Philip med en Helvedesmaskine med 25 Bøsseløb, der skulde affyres paa ên Gang, naar Kongen med sine Sønner 28 Juli 1835 red til en Mønstring. Kongen selv undslap fra Faren, men 18 Personer, deriblandt Marschal Mortier og flere Officerer i hans Følge, dræbtes. F., som selv var kommen til Skade ved Explosionen, blev opdaget og henrettet tillige med sine medskyldige 16 Febr. 1836.

Fiesco, Giov. Luigi, egtl. **de' Fieschi**, Greve af Lavagna, f. 1525 i en anset Familie i Genua (til hvilken Pave Innocens IV, Kejser Frederik II.s bekjendte Modstander, havde hørt), lod sig af Skinsyge over Familien Dorias Anseelse og af Had til den gamle Doge Andreas overmodige Brodersøn, Gianettino D., henrive til at stifte en Sammensværgelse, som gik ud paa at styrte Doriaerne og den bestaaende Forfatning; men Planen strandede ved Anførerens pludselige Forsvinden. I Udførelsens Øjeblik, Natten 1—2 Jan. 1547, druknede nemlig F., da han vilde bestige et Skib i Havnen, og ngen af de andre sammensvorne havde Anseelse ller Dygtighed nok til at gjennemføre Revoutionen. Denne Begivenhed har givet Schiller Stof til en bekjendt Tragedie.

Fiesole, Oldtidens Fæsulæ, højtliggende tad i Mellemitalien, ½ M. n. n. ø. for Firnze. 5,000 I. Bispesæde. Mærkelige Levnger af kyklopiske Mure. Herlig Udsigt over renze og Arnodalen. Ved F. slog Stilicho i Radagaisus's Hær af Vandaler, Sveber Burgunder.

Fiesole, Fra Giovanni da, berømt italiensk ler, f. 1387 ved Castello di Vecchio i Tos-, hed egtl. Guido, men antog efter sin trædelse i Dominikanerklostret i F. ved nze Navnet Giovanni. Paa Grund af personlige og kunstneriske Charakter gav ham Navnet Angelico (den englelige), ı han efter sin Død optoges blandt Kirsalige, kaldtes han »Il Beato Angelico«. . tillige med sin Broder, som var Miniaıler, 1407 optoges i Klostret i F., var nylig grundet, udtrykkelig i den Hensigt, n strængere Underkastelse under Klosterıe og ved en renere Vandel at modvirke ore sædelige Forfald i Dominikanern. Klostret havde endnu intet Noviciat, to Novicer maatte foreløbig sendes til a, hvor nogle af F.s betydeligste Arfindes. 1418 vendte han tilbage til F., ın forblev til 1436, da det blev overham at smykke Klostret St. Marco i , som den Gang blev overgivet til Doerne og opført fra nyt af, med Fresco: i Klostergaarden, Capitelsalen og Celz at male Kirkens Altertavle. 1445 allerede den Gang en berømt Maler, vens Kaldelse til Rom for at male Vaticanet; 1447 malede han under Ophold i Orvieto prægtige Billeder i ı di St. Brizios Capel i Domkirken, ıtte forlade dem ufuldendte for atter l Rom. Hans sidste store Arbejde der hans mest fuldendte Værk er Fre-Pave Nikolaus V.s Capel i Vaticanet, som endnu ere fuldstændig bevarede. Han døde i Rom 18 Marts 1455. Som Menneske skildres F. som den frommeste, reneste, ydmygste Charakter, ubekymret om jordisk Fordel og Ære (han skal have afslaaet Pavens Tilbud om Ærkebispestolen i Firenze); han gik fuldkommen op i sin Kunst, og hans Kunst gik atter fuldkommen op i hans Religion, saa at han udøvede den som en Andagt og aldrig skred til Værket uden at have holdt Bøn, aldrig rettede, hvad han havde malet, fordi han troede, at Gud havde ledet hans Haand, o. desl. Uden Hensyn til Værdien af disse Traditioner er det sikkert, at F. er den ypperste og mest charakteristiske Repræsentant for den rent kirkelige og religiøse Retning i Middelalderens Billedkunst. Han levede henimod Middelalderens Slutning, eller rettere sagt: han stod som dens Repræsentant i en Kunstperiode, der ellers var mere naturalistisk og realistisk sindet; men selv bevarede han dens Aand med en Renhed og Vedholdenhed, som kun kunde findes inden for Klostrets Mure, og udtalte den med en Adel og Skjønhedssans, som var hans Genis inderste Ejendom, i Former, som endnu stadig bevare den gotiske Malerkunsts Præg, og i hvilke kun uformærkt Tidsalderens raske kunstneriske Fremskridt og Udvikling gjør sig gjældende. Farven i hans Fresker og navnlig i hans Temperabilleder er lys og solklar og vækker Forestillinger om noget overjordisk, himmelsk. Intet kan forklare Middelalderens Forestillinger om Engle, salige og Helgener som F.s Billeder; han har paa sin Vis en stor psychologisk og mimisk Begavelse og mangler ikke Blik for det onde og falske; men helst bevæger han sig i Skildringen af Andagtens, Hengivelsens, den religiøse Smertes og den religiøse Glædes Følelser, som han paa en mærkelig Maade forstaar at individualisere i Overensstemmelse med de forskjellige Helgeners historiske Charakter, men som han ogsaa fremstiller rent ideal i sine underskjønne Englefigurer, som omgive Madonnas Trone, eller som føre de salige ind i Paradis. Uden for det, som i strængeste Forstand er religiøst, gaar han aldrig i sin Kunst; og den skjønneste Egenskab ved hans Billeder er maaske det sikre Indtryk, som de give om en fuldkommen indre Sandhed, og at de virkelig have deres Grund i en ren christelig Overbevisning.

Fiesole, Mino da, italiensk Billedhugger, s. **Mino da Fiesole**.

Fiévée, Joseph [vē], fransk Publicist, f. 1767, skrev fra 1789 i det frisindede Blad »Chronique de Paris«, men senere af Uvilje mod Rædselsregeringen i det legitimistiske »Gazette de France«, hvorfor han 1797 skulde være deporteret, men undslap ved at holde sig skjult. 1799 blev F. i 10 Maaneder holdt fængslet indt. 18 Brumaire, men brugtes 1802 i et diplomatisk Ærinde til England og blev 1805 Censor og Redacteur af »Journal de l'Empire« (d. v. s. »Journal des Débats«) og siden Præfect. I Apr. 1814 hilsede F. Bourbonerne velkomne og blev derfor afsat af Napoleon I 1815; han tog igjen fat paa sin publicistiske Virksomhed og hørte til Oppositionen, især imod Villèles Ministerium. Vig-

tige til Oplysning af Tidshistorien ere F.s »Correspondance politique et administrative« (1815—19 i 15 Afdelinger) og »Correspondance et relations avec Bonaparte« (4 Bd., 1837); desuden skrev han talrige Flyveskrifter. Han døde 1839.

Fife [fejf], Shire i Østskotland paa Halvøen mellem Forth- og Tayfjorden, omgivet af disse Fjorde og Nordsøen samt mod V. af Shirerne Clackmannan og Kinross. 24 □ M. med 172,000 J. (1881). Kysterne ere for det meste høje og klippefulde. I Shirets nordl. Del strækker sig en Fortsættelse af Ochillhøjene med aftagende Højde mod Ø., i dets Midte de indtil 1,700 F. hævede Lomondhøje og for øvrigt spredt en Mængde isolerede Højdepartier, der dog ikke naa 900 F. De betydeligste Vandløb ere Eden til Nordsøen og Leven til Forthfjorden. Klimaet er tørt og sundt, Jordbunden i det hele frugtbar og fortrinlig dyrket. Naturlig Skov findes kun sjælden, men derimod store Plantninger. Af Mineralprodukter forekomme Kul, Kalk og noget Jærn. Linnedmanufakturer og Bryggerier ere de vigtigste industrielle Etablissementer. Langs Kysterne vigtigt Fiskeri. Hovedstad Cupar.

Figaro, den af Beaumarchais skabte dramatiske Figur i Komedierne »Le barbier de Séville«, »Le mariage de Figaro« og »La mère coupable«. Han stammer fra Maskekomediens og Molières listige Tjenere, men forsættes under Beaumarchais's Behandling til en borgerlig Eventyrer og Frondeur, der overlister de priviligerede ved sin Snuhed. Mozart i »Le nozze di F.«, Paesiello og Rosini i deres »Il barbiere de Seviglia« have gjort ham til Hovedfigur i deres respective Operaer. F. er senere blevet brugt som Navn paa flere franske Blade: et literært 1826—33, der havde Jules Janin, L. Gozlan, A. Karr, senere Jules Sandeau, George Sand, Félix Pyat til Medarbejdere; et andet, grundlagt 1854 af Villemessant som literært Ugeblad, med Ed. About, Th. Banville, F. Sarcey til Medarbejdere, og siden 1866 Dagblad; det vandt stor Udbredelse, men liden Agtelse som et pikant og morsomt Skandalblad. Efter Villemessants Død 1879 redigeres det af F. Magnard.

Figeac [schāk], Stad i det franske Dep. Lot, 7 M. ø. n. ø. for Cahors. 6,000 J. Garverier. Livlig Handel.

Figentræ (Ficus), Slægt af Morbær- ell. Figenfamilien, Træer eller klatrende (ligesom Vedbend) Buske med Mælkesaft, spredte, oftest hele og helrandede, sjældnere lappede Blade med store Axelblade, der først ere kræmmerhusformig sammenrullede omkring det unge, endnu ikke udviklede Blad, som sidder tæt oven for det Blad, hvortil de høre, senere oftest affaldende, saa snart hint Blad kommer til Udvikling. De smaa, enkjønnede Blomster (enten én- ell. tvebo) sidde i stort Antal i kugle- ell. pæreformede Blomsterkager (s. Blomsterstand); de egentlige Frugter ere de smaa Nødder, der ligesom Gryn ligge inde i Figenen, medens den kjødfulde og frugtlignende Del er Blomsterstandens Axe. Slægten er meget artrig og udbredt i alle Tropelandene, medens kun faa Arter findes i de varmt tempererede Egne. **Almindelig F.** (F. carica), en indtil 25 F. høj Busk ell. Træ, har oprindelig hjemme i Lilleasien, men dyrkes almindelig saa vel der som i Nordafrika og Sydeuropa. De pæreformede, ved Modningen saftige og kjødfulde Frugtstande, **Figener**, spises almindelig saa vel friske som tørrede og udgjøre i sidst nævnte Tilstand en vigtig Handelsvare; tillige have de medicinsk Anvendelse. De bedste tørrede Figener komme fra Smyrna, medens de fra Genua og Sydfrankrig ere mindre gode. **Morbærfigentræ** ell. **Sykomoren** (F. Sycomorus) fra Ægypten og Orienten har spiselige Figener og et meget let, men overordentlig varigt Ved. Ægypterne forfærdigede heraf Kisterne til deres Mumier. **Banjantræ** (F. Indica), et anseligt Træ med stedsegrønne Blade, fra hvis udspærrede Grene der udgaar talrige, traagtige Birødder, som omsider hæfte sig fast i Jorden og danne Søjler eller ligesom nye Stammer i stedse videre Afstand fra Træets egentlige Stamme. B. fra Nerbadda er blevet berømt paa Grund af sin Ælde og Størrelse. Træet dækker en Flade, der har en Omkreds af 2,000 F., og dets Grene ere støttede af 350 Rødder, der danne en Søjlehal, hvis Loft er Træets Krone. Af Mælkesaften af **Gummitræet** (F. elastica), der er en almindelig yndet Prydplante, og af flere andre indiske og amerikanske Arter faas Kautschuk.

Figig, en smuk og frugtbar Oase i den marokkanske Sahara ved Grænsen mod Algérien under 32° n. Br., driver betydelig Handel med Dadler og andre indenlandske Produkter, ligesom ogsaa europæiske Varer i stort Omfang bringes til Marked her. Befolkningen anslaas til c. 15,000, og den bor i 10 befæstede Smaabyer (Ksor), der hver forvaltes af en Marabut.

Figueira da Foz, stærkt besøgt Badested i den portugisiske Prov. Beira ved Floden Mondegos Munding. 5,000 J. Havn. Tilvirkning af Søsalt.

Figueras [gerāhs], Flække i den spanske Prov. Catalonien, 4 M. n. n. ø. for Gerona, ved Foden af Pyrenæerne. 12,000 J. Her er den stærke Fæstning San Fernando med bombefaste Casemater for 6,000 Md. og store Cisterner.

Figueras, Estanislao [s. o.], spansk Statsmand, f. 1819, blev Advocat i Tarragona og 1850 Medlem af Cortes, sluttede sig tidlig til Republikanerne og erklærede sig 1854 i den grundlovg. Forsamling aabent for Kongedømmets Afskaffelse. Siden 1862 arbejdede F. imod den liberale Union og deltog 1867 i en Sammensværgelse, men blev derfor forvist. Efter Septemberrevolutionen 1868 var F. en af Førerne for det republikanske Parti og blev efter Kong Amadeos Tronfrasigelse i Febr. 1873 Ministerpræsident indt. Juni s. A., men ødelagde Republikens Sag ved den yderlige Føderalisme, som han hævdede. Senere spillede F. ingen Rolle og døde 11 Nov. 1882.

Figueroa, Francisco de, spansk Digter, f. c. 1540, d. c. 1620, Adelsmand og Kriger, opholdt sig længe i Italien, hvor han lærte at skrive italienske Vers med samme Lethed som

spanske, ligesom hans spanske Lyrik røber stærk Paavirkning af Italienerne. Hans Stil er poleret og glat, noget kvindagtig. — **Bartolomé Cairasco de F.**, f. c. 1540, d. paa Øen Canaria, beskrev i sine »Cantos« (1609) Helgeners Liv. — **Cristóbal Suarez de F.**, fra det 17de Aarh., oversatte Guarinis »Pastor fido«, skrev »La constante Amarilis«, et Hyrdedigt i Dialogform med indlagte Digte, »El pasagero«, ligeledes i Dialoger, halv fortællende, halv didaktisk, af et meget broget (politisk, literært, autobiographisk, stundum cynisk) Indhold, samt »Hechos del marques Don Garcia Hurtado de Mendoza« (1613).

Figuier, Guill. Louis [giē], fransk Forfatter, f. 15 Febr. 1819 i Montpellier, studerede ved École de pharmacie smstds., blev 1841 Doctor i Medicin og 1846 Professor ved École de pharm. i sin Fødeby, 1850 Prof. i Toulouse og 1853 Prof. ved École de pharm. i Paris; 1855 blev han Redacteur af den videnskabelige Del af Presse. Bekjendte ere hans Artikler i Revue scientifique, Journ. de pharm. og det af ham fra 1856 udgivne Année scientifique; desuden har han udgivet et stort Antal populære Værker, hvoraf kunne nævnes »Exposition et histoire des principales découvertes scientifiques modernes« (1851—57), hvoraf der er udkommet adskillige Oplag, »Histoire du merveilleux dans les temps modernes« (1859—62), ligeledes i flere Oplag, »Le tableau de la nature« (1862—73), »Les grandes inventions dans les sciences, l'industrie et les arts«, »Les merveilles de la science«, »Vies des savants illustres depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle«, »Le lendemain de la mort« (1872) o. fl.

Figulus, Publ. Nigidius, Samtidig og Ven af Cicero, tilhører den nypythagoræiske Skole. 63 f. Chr. understøttede han Cicero mod den catilinariske Sammensværgelse. 58 var han Prætor, 52 Gesandt. Under Borgerkrigen sluttede han sig til det pompejanske Parti og maatte efter Cæsars Sejer gaa i Landflygtighed. D. 44 f. Chr. Han beskæftigede sig meget med Mathematik, Naturforskning og Astrologi og var en af sit Folks og sin Tids betydeligste Lærde.

Figur betegner i Alm. den ydre Form af et begrænset Rum, i Geometrien en begrænset Del af en Plan; i sidste Forstand er F. efter Beskaffenheden af de begrænsende Linjer enten retlinjet, krumlinjet eller blandetlinjet. I Musik er F. en ved melodiske Hovednoders Deling opstaaet Gruppe Noder af ringere Qvantitet eller Foreningen af flere Bi- eller Vexelnoder med en harmonisk Hovednode paa samme harmoniske Grundlag (Trille, Tremolo, Forslag, Dobbeltslag, Trioler, Qvintoler, Decimoler osv.). **Figuralsang** bestaar ikke som Choralsang væsentlig kun af enkelte melodiske Hovednoder, men tillige af Binoder og af Figurer, der ere sammensatte af saadanne, dog under streng Iagttagelse af det foreskrevne Taktmaal. **Figuration, Figurering**, kaldes Gjennemførelsen af mere bevægede, melodisk-rhythmiske Motiver (Figurer) i en given Stemmes Contrapunktering, men bruges ogsaa om et Themas Variering ved Hjælp af stedse mere bevægede Ledsagelsesfigurer, som omslynge og mere eller mindre skjule selve Themaet. **Figureret** vil sige udsmykket med Figurer af melodiske Hoved- og Binoder. **Rhetorisk ell. Talefigur** kaldes i Grammatiken og Æsthetiken særegne Former for Udtrykket, hvori den talendes Tanker og Følelser give sig til Kjende som en umiddelbar Udgydelse af hans Stemning ved en Afvigelse fra den almindel. Udtryksmaade. Sædvanl. inddeles de i saadanne, hvorved man giver Udtrykket for Biforestillingerne en større Anskuelighed uden at forandre Hovedbegrebet, hvad enten det er et enkelt Ord (som ved Gjentagelse, Ellipse, Asyndeton osv.) ell. en hel Vending (som ved Periphrase, Antithese, Apostrophe osv.), der forandres, og i de saa kaldte Troper (s. d. A.).

Figuranter kaldes i Balletten, i Modsætn. til Solodanserne, de Dansere, som ikke optræde enkeltvis, men samlede og derfor kun tjene til Baggrund for hine. I Skuespillet er det de Personer, som ikke tale, men kun optræde for at fuldstændiggjøre Handlingen. De benævnes her ogsaa Comparser, Statister eller stumme Personer.

Figureret Tøj, d. s. s. Façonneret Tøj. I visse Slags figurerede Tøjer anvendes en egen Islæt, **Figurislæt**, der ikke skal forbinde Vævet, men derimod afbryde dets Ensformighed. I brocherede Tøjer (s. **Brochering**) dannes saaledes Mønsteret af en F., oftest af samme Farve som Grunden; i Shawler dannes det af en flerfarvet F. af Kamuld eller Silke, der i de tætte Borter bliver siddende overalt paa Vrangen, men for øvrigt i Almindelighed bortklippes mellem Figurerne. F. bruges endnu i nogle andre Tøjer, ligeledes undtagelsesvis en **Figurkjæde**, der løber paa langs gjennem hele Tøjet, men alene kommer frem paa Retten, hvor den behøves til at danne det bestemte Mønster.

Figurtal kaldes i Mathematiken Differensrækker af højere Ordener, hvis første Led er 1. Herunder Polygonaltal og Pyramidaltal. Polygonaltal ere Rækker af anden Orden; hertil høre Trekantstal (1, 3, 6, 10, 15, . . .), Firkantstal ell. Kvadrattal (1, 4, 9, 16, 25, . . .), Femkantstal (1, 5, 12, 22, 35, . .) osv. Tænker man sig ved Enhederne Kugler, kunne Trekantstallenes Antal af Kugler lægges i regelmæssige Trekanter, Firkantstallenes i Kvadrater. Pyramidaltal ere Rækker af tredje Orden, tresidede (1, 4, 10, 20, 35 . .), firsidede (1, 5, 14, 30, 55, . . .) osv.; deres Antal af Enheder (Kugler) kunne stables i Pyramider.

Fihrist, arab., d. e. Fortegnelse, er Navnet paa et stort encyklopædisk Værk, hvis fuldstændige Titel er „F.-el-ulum", d. e. Videnskabernes Encyklopædi. Forfatteren, Ibn Nadim el-Bagdadi el-Kâtib, skrev dette Værk 377 Heg., d. e. 987, og er sandsynligvis død 995. En fuldstændig Udgave af dette vigtige Værk blev forberedt af G. Flügel og efter hans Død udgivet af Jos. Rödiger og Aug. Müller (2 Bd., Leipz. 1871—72).

Fil. File forfærdiges af Staal, de bedste af Støbestaal. De udsmeddes, afrettes ved Slibning paa grove Stene eller i dets Sted ved Filning, naar Fordringerne til en nøjagtig

Form ere store, og forsynes derefter med Hug, d. e. med det System af smaa Ægge, der sætte F. i Stand til at tage Spaaner. Hugget gjøres fast altid paa fri Haand med en bred Mejsel; man begynder ved F.s yderste Ende med Mejslen hældende udad og nærmer sig efterhaanden til Anglen, idet man hver Gang støtter sig mod den ved forrige Hug opkastede Grad. Naar en allerede hugget Flade skal vendes nedad, lægges F. paa Bly. „Tinfile" til bløde Metaller, Savfile og nogle andre faa kun ēt Hug og have altsaa linjeformede Ægge; men i Regelen faa F. to Hug, først et Grundhug og, efter at Graden derfra er bortfilet, et Krydshug, der bliver det virksomme, men hvis Ægge ved det tværs over gaaende Grundhug ere delte i Tænder. Naar F. er hugget, bedækkes den med en Hærdemasse, der under Ophedningen kan beskytte Tænderne mod Iltning, hærdes derefter og beholdes glashaard. De vigtigste Former af F. ere: kvadratiske („firkantede"), halvflade, flade (hvortil høre Ansatsfilene), halvrunde, runde, trekantede og Fugletungefile; men desuden forekommer der, især hos Urmagere og Urkassemagere, en Mængde andre Former af F., til Dels til ganske særlige Arbejder. **Filetto** kaldes et lille Redskab, der fortrinsvis anvendes ved Filning af saa smaa Gjenstande, at man ikke kan holde dem tilstrækkelig fast med Fingrene. Den ligner en lille Skruestik, men mangler det til Skruestikkens Befæstelse bestemte Apparat. De mindste F. faa en Forlængelse, der tjener som Skaft (Skaftello). **Filemaskine** har man kaldt den ældste Form af Metalhøvlemaskiner, ikke fordi den arbejder med eller paa samme Maade som File, men fordi dens Arbejde erstatter Filningen. Den er særlig construeret til at bearbejde paa Kanten Arme, Stivere og Inderperipherien af de i astronomiske Instrumenter forekommende, store Messinghjul og udfører dette ved en enkelt Tand, der gaar hurtig frem og tilbage paa tværs, medens det fastspændte Stykke langsomt bevæger sig paa langs efter den Form, man vil fremstille, enten efter en ret Linje eller en Cirkelbue.

Filangieri, Gaetano [dschiāri], en af det 18de Aarh.s berømteste Publicister, der især har bidraget til Lovgivningens Forbedring, f. 1752 i Neapel i en af Kongerigets ældste og fornemste adelige Familier. Efter en kort Militærtjeneste optraadte han som Advocat og vandt som Forkæmper for tidssvarende Reformer den alt formaaende neapolitanske Førsteminister Tanuccis Gunst. Hans Skrift »La scienza della legislazione« (8 Bd., 1780—88 o. oft., overs. paa Tysk, Fransk, Eng. og Spansk, 1ste Del paa Dansk af J. Collin, 1799) gjorde overordentlig Opsigt i hele Europa, og Ferdinand IV udnævnte ham 1787 til første Finansraad. Han beklædte dog kun kort Tid denne Post, i hvilken han laa i bestandig Strid med den nye Minister, Dronningens Yndling Acton; han døde allerede 21 Juli 1788. — Hans Søn, **Carlo F.**, f. 15 Maj 1784, maatte 1799 under de politiske Forfølgelser flygte til Frankrig, hvor han blev uddannet i Krigsskolen i St. Cyr. F. tjente 1803 som Underlieutenant paa Toget til Hannover og blev 1805 paa Valpladsen ved Austerlitz Capitain. 1806 ansattes han i den neapolitanske Hær, udmærkede sig under Gaetas Belejring og fulgte 1808 med Kong Joseph Bonaparte til Spanien, men vendte 1811 som Oberst tilbage til Neapel. 1813 blev F. Generalmajor og Adjudant hos Murat, brugtes 1814 i Sendelser til Wien og Paris og blev 1815 udnævnt til Generaladjudant i Krigen mod Østerrig. F. beholdt sin Rang under Bourbonerne og var 1820 Modstander af General Pepe og det constitutionelle Parti, men blev alligevel afskediget 1822. Først 1831 sattes han i Spidsen for Artilleriet og Ingenieurerne og gjorde ypperlig Tjeneste i denne Stilling. 1848 var han virksom til at styrte Politiministeren Carretto og sendtes i Aug. til Sicilien, hvor han bombarderede og indtog Messina 7 Sept., men af den engelske og franske Flaade nødtes til en Vaabenstilstand. I Marts 1849 begyndte Kampen paa ny. F. indtog i Apr. Byen Taormina ved Ætnas Fod, hvoraf han siden fik Hertugtitel, og Catania, rykkede 15 Maj ind i Palermo og underkastede sig snart hele Øen, hvis Statholder han forblev indtil Jan. 1852, da han fjærnedes som altfor maadeholden. Efter Ferdinand II.s Død blev F. Første- og Krigsminister 9 Juni 1859; han tilraadede en omfattende Amnesti, gjennemførte Schweizertroppernes Opløsning og enkelte andre Reformer, men kunde ikke bryde Hofcamarillaens Indflydelse og opgav sin Stilling 16 Marts 1860. I Juni s. A. gik han til Udlandet, men vendte senere hjem og døde 14 Oct. 1867.

Filarēte, Antonio, egtl. A. Averulino, ital. Billedhugger og Bygmester, f. omtr. 1400 i Firenze, d. henimod 1470 i Rom, var Lærling af Simone, en Broder til Donatello, og udførte, til Dels i Forening med denne, Bronzedørene foran Hovedindgangen til Peterskirken i Rom, idet Pave Eugenius IV vilde have noget lignende som Ghibertis Bronzedøre paa Baptisteriet i Firenze. Interessantere er han som Bygmester ved Opførelsen af Ospedale maggiore i Milano, en pragtfuld Bygning i tidlig Renaissance, forbunden med Elementer fra Spidsbuestilen, og mærkelig ved den fortrinlige Anvendelse af Brændtlerstenen, navnlig i Vinduerne, der høre til de rigeste og eleganteste, som det er muligt at naa i dette Bygningsæmne.

Filārmikromēter eller Traadmikrometer anbringes paa større Kikkerter for med Nøjagtighed at maale meget smaa Afstande. Det bestaar oftest af to parallele Traade, som udspændes i Brændpunktet af Kikkertens Objectiv, den ene fast, den anden bevægelig ved en Skrue. Kikkerten stilles nu saaledes, at de to Punkter (f. Ex. Stjærner), hvis Afstand man søger, dækkes hver af sin Traad, og Afstanden bedømmes da ved det Antal Skrueombrejninger og Dele deraf, som have været fornødne for at bringe den bevægelige Traad i sin rette Stilling. Til den Ende fører Skruehovedet en Viser, som paa en lille, inddelt Skive angiver de mindre Dele af en hel Ombrejning. Vil man dermed maale et Himmellegemes angulære Diameter, bringes Traadene til at berøre Randen af Himmellegemets synlige Skive.

Fildes, Luke [fejlds], engelsk Maler, f. 1844, egyndte som Tegner for Cornhill Magazine g andre illustrerede Blade, men har siden 368 udstillet Figurbilleder, som have tildraget j megen Opmærksomhed ved deres slaaende andhed. Blandt disse kunne nævnes „Indbrud ı Natten", „Den tomme Stol" (Dickens's bejdsværelse 1871), „Enkemanden".

Filefjæld, s. Langfjeldene.

Filehne, Stad i den preussiske Prov. Posen en Ø i Floden Netze, 10 M. n. v. for en. 4,000 J. Fabrikation af Klæde og olinger.

ilet [le], Væv, dannet ligesom Tricot af nkelt Traad, der under Frem- og Tilgang sammenslynges med det allerede dan- Væv; men her gjør Traaden for hver Maske en Knude, saa at man kan holde rne saa store, Vævet saa aabent, som il, uden at dette som ved Tricot løber aar en Traad brister. F. betyder ogsaa ekunsten) Lændekjød. **Fileter**, Bogbin- linjeformede Forgylderstempler.

ærket, s. Raavaddam.

l, barnlig, sønlig, datterlig; brugt vedord om eller sammensat med Be- n for en eller anden Anstalt, en Bank, ifin osv., betyder F. en Udspringen Afhængighed af en tilsvarende Hoved-

ja, Vincenzo da, italiensk Digter, f. irenze. Hans Ode over Wiens Be- a Tyrkerne 1683 skaffede ham flere Hyldest; en Ode til Dronning Chri- Sverige bragte denne til at paatage rgen for hans Børns Opdragelse. Medlem af det af hende i Rom ademi. Siden blev han Senator høje Embeder. I hans Canzoner er vansires den virkelige Poesi, som de, af arkadiske Snirkler i Tanke Han døde 1707; s. A. udgav hans »Poesie toscane«.

rbejde, Arbejde af Guld- og Sølv-

Alessandro, it. Maler, s. Botticelli.

, Finne, Akne, opstaar ved en Be- Hudens Fedtkjertler, naar disse tilstoppede af Fedt, der ikke har ud og derfor trykker og irriterer gge. De danne smaa, røde Svul- vanlig gaa over i Forbnlning og stler. Ansigtet er F.s hyppigste ndes især hos unge Mandfolk, r Pubertetsudviklingen.

Simonsøn, Søstersøn af Kong søn og Baglerbiskoppen Nikolaus, der var Datter af Enkedronning ides senere Ægteskab med Len- ne paa Stovreim, blev ved sin olaus's Intrigner gjort til Jarl e 1204 og efter Erling Sten- 7 til deres Konge. Men da der ar til Baglernes endelige Sejer, pen en Fred, der kom i Stand 208) paa Betingelse, at F. res Datter Christina og beholde andene, hylde Birkebenernes m Overherre og nedlægge sit Kongenavn. Ægteskabet blev barnløst, men skjønt F. vedblev at føre Kongetitel, vedligeholdtes dog Freden. Ved F.s Død 1217 underkastede Baglerne sig Birkebenernes nye Konge, Haakon Haakonssøn.

Fillmore, Millard [mohr], nordamerikansk Præsident 1850—53, f. 7 Jan. 1800 i Staten New-York, Søn af en simpel Landmand, var først Uldkradser og Skrædder, indtil en Sagfører 1819 blev opmærksom paa hans Evner, tog ham paa sit Kontor og gav ham Midler til at studere. 1823 blev F. Sagfører, valgtes 1829 til den lovgivende Forsamling, i hvilken han fik Gjældsfængslet afskaffet, og 1833—43 til Repræsentanthuset, hvor han hørte imellem Whigernes Ledere og var Finansudvalgets Formand. F. afslog Gjenvalg og levede som Sagfører i Buffalo indt. 1847, da han valgtes til Statscontrolleur, medens han 1845 var falden igjennem ved Valget til Gouverneur. 1848 valgtes F. som Whigernes Candidat til Unionens Vicepræsident, og ved General Taylors Død i Juli 1850 overtog F. Præsidentposten indtil Marts 1853. I denne Stilling viste F. stor Dygtighed og Maadehold og søgte med Held at mægle under den stærke Brydning 1850 mellem Nord- og Slavestaterne om Californiens Optagelse og de dermed sammenhængende Spørgsmaal. 1856 var F. paa ny Whigernes Candidat til Præsidentposten, men blev kun valgt i Maryland, eftersom det nydannede republikanske Parti vandt Flertallet af Nordstaterne for sig. Da Borgerkrigen truede 1861, søgte F. forgjæves at mægle Fred, men blev siden Unionens Sag tro. D. 8 Marts 1874.

Filou, fr. [filu], Bedrager, falsk Spiller, „Filur".

Fils, fr. [fis], Søn; f. Ex. Dumas f., Sønnen D., D. den yngre, i Modsætning til D. père [pæhr], Faderen D., D. den ældre.

Fil Sø, en Indsø i Nørrejylland, 2 M. n. v. for Varde, oprindelig ¾ M. lang og ½ M. bred, har Afløb til Vesterhavet, fra hvilket den for øvrigt skilles ved et ¼ M. bredt Klitbælte; den er nu for en stor Del tørlagt.

Filt dannes af Haar, efter at de ere fakkede, ved Ætning i en Filtedug og ved en derpaa følgende Filtning (Valkning) i en hed og sur Valkebejtse under stadig Oprulning og Børstning; Sammenhænget mellem Haarene tilvejebringes ved de paa deres Overflader siddende smaa Hager. Uld af Hedefaaret er særdeles filteligt, Haar af Harer, Kaniner, Bævere o. fl. ligeledes, til Dels dog først efter at være bejtsede med Skedevand o. desl. Valkning af Klæde, som foregaar ved Stampning ell. Valsning i en Valkevædske, er ligeledes en Filtning. Tæt valket, groft Uldtøj kaldes ogsaa ofte F., nagtet det først er spundet og vævet; de Uldduge, hvorimellem de nyformede Ark i Papirfabrikerne første Gang presses, kaldes **Filter**, de tilsvarende Valser i Papirmaskinen Filtevalser.

Filtmalt, s. Malt.

Filtrāt, den ved en Filtrering gjennemløbne Vædske. **Filtrēring, Filtratiōn**, en Proces, hvorved man befrier en Vædske fra mechanisk indblandede, faste Dele, idet man lader den sive

gjennem et porøst Legeme, et **Filtrum**, Filter, der kan være højst forskjelligt og bestaa af f. Ex. Papir, Tøj (Kaffe), Svampe, Filt (Brændevin), Kul (Vand, Sukkeropløsninger eller andre farvede Vædsker, som herved tillige affarves), Sand, Grus, smaa og større Stene (Drikkevand), tynde Plader af porøst brændt Ler (ætsende Vædsker) osv. Alle Filtre forstoppes efterhaanden og maa derfor af og til renses eller fornys. I Almindel. sker F. kun under den filtrerende Vædskes eget Tryk; ofte fremskynder man den ved at fortynde Luften under Filtret. S. ogsaa **Vandværk**.

Fimbria, s. **Flavius**.

Fimbulvinter, d. e. Storvinter, kaldes i den nord. Mythol. den strækkelige Vinter, som gaar forud for Ragnarok. Der kommer tre Vintre med store Slag over hele Verden: Brødre dræbe hinanden; ingen skaaner Fader eller Søn; Hor gaar i Svang, og Blodets Baand agtes ringe. Derpaa kommer F.: Sne fyger fra alle Verdens Hjørner; det er stærk Frost med voldsomme Storme; Solen taber sin Kraft. Der kommer tre saadanne Vintre uden Sommere imellem.

Fimren, en egen Art Bevægelse, fremkaldt ved de saakaldte **Fimrehaar**, mikroskopisk fine Traade, hvis ene Ende er hæftet til Overfladen af visse Epithelialceller, **Fimreceller**, medens den anden, frie Ende ved en selve Haaret iboende, for øvrigt ukjendt Kraft er i en uafbrudt og overordentlig hurtig, svingende Bevægelse. En større Mængde saadanne Celler, ordnede ved Siden af hverandre, danne et **Fimrepithel**, der hos Mennesket findes i Næsen, Svælgets øvre Del, Luftvejene, det indre Øre, Livmoderen og Æggelederne, hos Dyrene paa endnu mange andre Steder; paa Epitheliet tjene Fimrehaarene vel kun til at sætte Slimen og de andre Dele, der komme i Berøring med dem, i Bevægelse. Hos de laveste, i Vandet levende Dyr spille de derimod en meget større Rolle, idet de dels tjene til at tilføre Dyret Føde ved de Strømninger, de fremkalde i det omgivende Vand, dels endog kunne være det eneste Bevægelsesredskab, de besidde.

Fināle, Slutningsstykke, kaldes den sidste Afdeling af en Sonate eller af de paa samme Form hvilende Instrumentalcompositioner (Trio, Qvartet osv.). F. bruges især, naar Stykket ikke saa meget har Rondoens muntrere Charakter som den mere alvorlige, lidenskabelige, hvorved den slutter sig til Compositionens første Afdeling. Symphoniens sidste Sats kaldes altid F. I Operaen er F. den Scene, der afslutter en Akt, sædvanlig et større Ensemblenummer, mest med Chor.

Fināle. 1) **F. Borgo**, Stad i Norditalien ved Gennabugten, 7 M. v. s. v. for Genua. 4,000 I. Befæstet Havn. Ved F. sejrede den kejserlige General Starhemberg 9 Juni 1702 over Franskmændene. 2) **F. nell' Emilia**, Stad 5 M. n. ø. for Modena paa en af Floden Panaro dannet Ø. 10,000 I. Silkemanufakturer.

Finanser, den almindelige Betegnelse for de Pengemidler, hvorover en Stat raader til Fyldestgjørelsen af Statshusholdningens Øjemed, afledes sædvanlig af finis, der i Middelalderens Latin betydede Betalingstermin, Afgift af Kjøbecontracter, Bøder. I sin nuværende Betydn. blev det tidlig anvendt i Frankrig, og under Ludvig XIV udbredte Ordet sig hurtig over Europa. **Finansvæsenet** er nu Betegnelsen for den hele Ordning og Bestyrelse af Statsmidlerne, der i Almindel., saaledes ogsaa i Danmark, er henlagt til et særligt **Finansministerium**. I Danmark har Finansministeriet siden 1848 været bestyret af følgende Ministre: A. W. Moltke (1848), Sponneck (1848—54), Andræ (1854—58), Krieger (1858—59), Fenger (1859—63), Monrad (1864), David (1864—65), Fonnesbech (1865—70), Fenger (1870—72), Krieger (1872—74), Fonnesbech (1874—75) og Estrup (siden 1875). **Finanslov**, det af Rigsdagen vedtagne og af Kongen stadfæstede Budget (s. for øvrigt **Budget**). **Finansvidenskab** ell. Læren om den hensigtsmæssigste Maade, hvorpaa Staten kan tilvejebringe sine Indtægter og afholde sine Udgifter, uddannede sig oprindelig ad en praktisk Vej. Efterhaanden som Indtægterne af Domainerne, Confiskationer osv. bleve utilstrækkelige til Statens voxende Udgifter, maatte man ledes til Undersøgelser om, hvorledes der lod sig tilvejebringe en Forøgelse i Indtægter med mindst Tryk for Undersaatterne. Der fremkaldtes herved en Række Skrifter, som imidlertid manglede videnskabelig Begrundelse, indtil Adam Smith ved sine Undersøgelser om Grundlaget for Nationalvelstanden udbredte Lys ogsaa over disse Forhold. Man har i England og Frankrig behandlet F. under den politiske Økonomi uden at drage nogen Grænse mellem den og de øvrige Dele af hin Videnskab, medens man i Tyskland har udsondret den og opstillet den jævnsides med den national-økonomiske Politik som en særskilt Afdeling af den politiske Økonomi. Blandt Bearbejderne af F. som særskilt Videnskab fortjene Jacob, Malchus, Rau og L. Stein at nævnes.

Finbrænding af Sølv er den sidste metallurgiske Operation, der udføres med dette Metal, og gaar ud paa at fremstille det saa rent, som det er muligt i det store. F. foretages baade ved det gedigne Sølv, der alene trænger til denne Rensning, og ved det Bliksølv, der er vundet ved Afdrivningen af Værkbly (s. **Sølv**). F. bestaar ligeledes i en Afdrivning, og er der ikke Bly nok til at drage de andre Urenligheder med sig, tilsættes noget, og F. foretages da i en lille Ovn, Flammeovn ell. Muffelovn, paa et Underlag af udludet Træaske ell. Mergel (Driveherd, Test) og fortsættes, indtil den rette Finhed er naaet, hvorefter Sølvet støbes ud i Jærnformer til Barrer. Det rene Sølv vil derved undertiden „sprøjte", d. e. kastes om i smaa Draaber, fordi smeltet Sølv kan indsuge en Del Ilt, som det atter pludselig slipper ved Afkølingen.

Finck, Friedr. Aug. v., preussisk General, f. 1718 i Strelitz, var efter at have staaet i østerrigsk og russisk Krigstjeneste 1744 traadt ind i den preussiske Hær, hvor han udmærkede sig meget i Syvaarskrigen. 1759 fik han af Frederik II Ordre til med en lille Hær paa 11,000 Mand at marchere til Maxen ved Böhmens Grænse for at spærre Tilbagevejen fra Sach-

en for Daun; F. ilede til det preussiske Ho-
edkvarter for at paavise, hvor farlig og iso-
eret hans Stilling vilde være i Maxen, men
drettede intet, maatte drage afsted og blev
llerede 4 Dage derefter (20 Nov.) tvungen
l at capitulere med Levningerne af sit Corps.
a F. efter Freden i Hubertsburg (1763)
ndte tilbage fra Krigsfangenskabet, blev han
let for en Krigsret, skjønt han var uskyldig
llykken, og dømt til Cassation og 1 Aars
stningsstraf. Efter at have udstaaet denne
raf blev han 1764 af den danske Konge Fre-
k V ansat som dansk Infanterigeneral, men
e allerede 1766 i Kjøbenhavn.

incke, Thomas, berømt dansk Læge, f. 1561
ensborg, studerede flere Aar i Udlandet; i
aa indlagde han sig saa store Fortjenester
niversitetet, navnlig ved at grundlægge
medicinske Bibliothek, at man rejste en
norstatue til hans Ære i Sophiekirken.
sin Hjemkomst praktiserede han fra 1588
nsborg, men blev 1590 kaldet til Kjøben-
som Professor i Mathematik ved Uni-
tet; 1602 blev han Professor i Belta-
og 1603 i Medicin; han døde først 1656,
nt han havde været Professor i næsten
, men i Slutningen af sit Liv under-
s han dog i sin Virksomhed af O. Worm
Bartholin. Ingen anden dansk Læge
et en saa høj Alder som F.; i levende
lte han et Afkom af 79 Personer, og
Descendenter har Kjøbenhavns Uni-
haft Professorer i 178 Aar. Han var
t lærd Mand, ikke alene i Medicinen,
aa i Mathematik og Astronomi; dog
jan ikke at vurdere Betydningen af
rahes Instrumenter og øvrige Indret-
da han af Regeringen blev sendt til
: at undersøge disse; den haanende
n afgav om dem, blev en af Aarsagerne
Brahe senere forlod Danmark.

up, en lille Kirkeby, 1¼ M. s. v. for
r bleven mærkelig derved, at Kong
ping her blev myrdet i en Lade
n 22 Nov. 1286. Paa det Sted,
det foregik, skal der have været
Kapel, som blev nedbrudt 1551, og
endnu paavises Ruiner i den vest-
af Byen.

r and Seafield, Jam., Greve af
sifihld], f. 1749 i Højskotland i
skotske Slægt Ogilvie, bekjendt af
hed for Bygnings- og Havekunsten,
rste Delen af sit Liv paa Fastlandet
Dresden 1811. Han gjorde meget
ds og Töplitzs Forskjønnelse og
Dresden det efter ham opkaldte
om besøges af mange Fremmede for
og Udsigten derfra, og som nu
s Albrecht af Preussen.

f. **Holstenhus**.

fr. fin), Ende, sættes ved Slut-
t Musikstykke for at betegne, at
Ende. I Tonestykker med Re-
te ved D. C. (da capo) eller dal
F. for at betegne det Sted, hvor-
en skal ske, og hvor Stykket ender.
ell. Bedækning af Træsager med
„**Finér**“ af f. Ex. masret eller
stribet Mahognitræ er et vigtigt Middel til at opnaa Billighed, Styrke og Skjønhed ved Møbler, idet der spares af det kostbare Træ, og „Blindtræet“ kan vælges og samles alene med Styrken, Fineren alene med Skjønheden for Øje. Fineren skæres 12—16 (ja indt. 24) paa Tommen paa en **Finérsav** med et tyndt, bredt, vel styret Blad, der gjør meget hurtige Bevægelser, idet Planken stødvis bevæger sig ganske lidt ad Gangen op imod Tænderne.

Finésse, fr., Finhed, Snedighed.

Finfisk, d. s. s. Finhval.

Fingal, egtl. Find Mac Cumaill, d. e. Cumalls Søn, levede efter det irske Sagn i 3dje Aarh. f. Chr. og var Fyrste over Fiann, en Krigerstamme under den irske Overkonges Højhed, hvis enkelte Medlemmer hed Fënnid ell. Fenier (s. d. A.). Om F. og hans Fader grupperer sig en stor Sagnkreds. Sagnene gik senere til Skotland og bleve der ombigtede; her fik F. Navnet Fingal og blev Helt i Macphersons »Poems of Ossian«, hvor han er Konge over Caledonierne paa Skotlands Nordvestkyst. Mange skotske Localiteter ere opkaldte efter ham.

Fingalshulen, en 370 F. lang, c. 50 F. bred og ved Indgangen 120, ved Enden 70 F. høj Hule paa Basaltøen Staffa blandt Hebriderne. Det fra Hulens Loft neddryppende Vand frembringer ejendommelige, smukke og harmoniske Toner og har dannet en stor Mængde mærkelige Søjler. Hulens Bund dækkes af Havet, og den er kun tilgængelig under særlig gunstige Forhold.

Finger, s. Arm. **Fingersætning**, s. Applicatur.

Fingerbølle, s. Digitalis.

Fingére, opdigte, foregive.

Finhval ell. **Rørhval** (Balænoptera), de Bardehvaler, som med et mindre Hoved og følgelig forholdsvis kortere Barder samt med et mere smækkert, langstrakt Legeme, der ikke er meget rigt paa Spæk, forene Tilstedeværelsen af en Rygfinne og et System af Furer (af disses Opfattelse som „Rør“ kommer Benævnelsen Rørhval) eller efter Længden løbende Fordybninger, der indtage hele den forreste Del af Hvalens Underside fra Underkjæben til hen under Bugen. F. jages i Almindel. ikke; dertil er Jagten af de større for farlig, da de ere livlige og raske i deres Bevægelser, og for lidet lønnende (jvfr. hvad ovenfor er bemærket om deres Spæk og Barder). De inddeles i de mere plumpt byggede **langhaandede F.** eller **Pukkelhvaler** med lange Luffer og lav, pukkelagtig Rygfinne, hvortil f. Ex. hører den grønlandske Krepokak (B. Boops), 30—50 Al. lang, der i Grønland har været Gjenstand for en temmelig regelmæssig Fangst, og de smækrere **korthaandede F.**, f. Ex. den norske Vaagehval (B. rostrata Fabr., Grønlændernes Tigakulik) med hvide Barder (c. 16 Al. lang) og Sildehvalen (B. physalus Fabr.) med sorte Barder (c. 30 Al.); Blaahvalen, c. 50 Al. (B. gigas), har i den senere Tid været Gjenstand for Fangst af amerikanske, norske og danske Hvalfangere, efter at man havde opfundet virksomme Vaaben til at ramme den med, men heller ikke denne Jagt har i Regelen betalt sig.

Finiguerra, Maso, d. e. Tommaso di, ita-

lienst Guldsmed, f. 1426, d. før 1464 i Firenze, udmærkede sig i høj Grad ved sine Arbejder i Niello (s. d. A.). For at overtyde sig om Virkningen af sin Tegning, forend han udfyldte de graverede Linjer, skal han have taget Aftryk af sine Plader i Svovl og ligeledes paa Papir ved Hjælp af Sværte. Dette var saaledes Tilfældet med en berømt Niello, en saa kaldet Pax, udført 1452 og forestillende „Maries Kroning“. Selve Pladen bevares i Uffizij-Samlingen i Firenze, medens af tvende Svovlaftryk det ene gjemmes i Genua i Grev Durazzos Samling, det andet i British Museum i London, og af tvende Aftryk paa Papir det ene i Kobberstiksaml., det andet i Arsenalets Bibliothek i Paris. Italienerne tilskrive ham derfor Opfindelsen af Kobberstikket; men han har uden Tvivl aldrig graveret nogen Plade for kun at bruge den til Aftryk, om end hans i kunstnerisk Henseende værdifuldere Forsøg have virket mere til den nye Opfindelses Fremme end mulige tidligere, mindre vellykkede Tilløb til at mangfoldiggjøre et Rids ved Aftryk af en Metalplade.

Finis, lat., Ende. **Finis corōnat ŏpus**, lat., Enden kroner Værket; naar Enden er god, er alting godt. **Finis Polōniæ**, lat., nu er det ude med Polen!, Ytring, som er bleven tillagt Kosciuszko i Slaget ved Maciejowice 10 Oct. 1794, men som han har fralagt sig.

Finistère [tæhr], det nordvestligste Dep. i Frankrig, omgivet af Atlanterhavet, den engelske Kanal og Dep. Côtes du Nord og Morbihan. 122 □ M. med 682,000 J. (1881). F. er bjærgfuldt; men dets talrige Kjæder naa ingen betydelig Højde; de mærkeligste ere Arréebjærgene mod N. og de sorte Bjærge i Landets Midte. Vandløbene ere alle smaa og af ringe Betydning. Kysterne ere i det hele klippefulde med en stor Mængde Bugter, blandt hvilke de betydeligste ere ved Brest, Douarnenez, Benodet og La Forest. Foran Kysterne ligge mange Smaaøer og Skjær; den betydeligste Ø er Ouessant. Klimaet er tempereret, men regnfuldt med fremherskende vestlige Vinde. Af Arealet er omtr. Halvdelen Hede og anden udyrket Jord samt Søplan m. m. Agerdyrkningen har gjort store Fremskridt, og Frugtavlen er af forholdsvis stor Betydning; derimod er Industrien ubetydelig. Af Mineralprodukter vindes noget Bly og Bygningssten. Kystfiskeriet er af stor Vigtighed. Hovedstad Quimper.

Finistère, Cap, et Forbjærg i den spanske Prov. Galicien under 42° 54′ n. Br. Ved F. vandt de engelske Admiraler Anson og Warren 3 Maj 1748 en Søsejer over Franskmændene.

Fink, Gottfr. Wilh., f. 1783 i den weimarske By Sulza, d. 1846 i Leipzig, studerede Theologi, men syslede desuden med Musik og Poesi og strev selv baade Text og Musik til sine Sange. 1808 udkom en Afhandling af ham om Takt og Taktarter. 1812 oprettede han en Opdragelsesanstalt i Leipzig, som bestod, indtil han 1827 overtog Redactionen af „Allgemeine musik. Zeitung“, som han forestod til 1841. Af hans Compositioner er det navnlig hans Sange, der have gjort ham populær i Tyskland. Hans store Virksomhed som Forfatter og Kritiker vidner om Grundighed, Smag og Retfærdighedsfølelse, men ikke om Originalitet. Hans „Musikalischer Hausschatz“ (1843) indeholder 1,000 Sange.

Finke (Fringilla), den vigtigste Slægt i Spurvenes Familie; i Modsætning til Værlingerne, hvor Undernæbet omfatter Overnæbet, omfatter Overnæbet her Undernæbet med sine Kanter. De leve af Plantefrø og Kjærner, som de afskalle; om Sommeren lever en Del af dem af Insekter, hvormed de ogsaa made deres Unger. De ruge i Almindel. i Kratskov og bygge ofte meget kunstige Reder; om Efteraaret strejfe de hyppig om i store Flokke. De synge i Almindel. smukt; lade sig let tæmme og egne sig derfor godt til Stuefugle. Der kan skjelnes mellem 1) Siskener (Graasisken, Grønsisken og Stillids); 2) Hampefinker (Tornirisk, Bjærgirisk); 3) egentlige F. (Bogfinken, Bjærgfinken); 4) Irisker (Grønirisk ell. Svensker); 5) Graaspurve (Hussp., Skovsp.). Jfr. Kirsebærfugl og Dompap.

Finkel ell. **Finkeljochum** (af tysk-rotv. funkeln, brænde, og Jochem, hebr. jojin, Vin), slet Brændevin.

Finkenēt, det Rum oven paa et Krigsskibs Ræling, hvori Mandskabets Køjer opbevares om Dagen, eller naar disse ikke benyttes. Naar F. er fyldt med Køjer, tjener det tillige til at beskytte Mandskabet mod Fjendens Straakugler og Musketteri.

Finland (finsk Suomi), Storhertugdømme, hørende til det russiske Rige, beliggende mellem 59° 48′ og 70° n. Br., mod V. begrænset af den bottniske Bugt og Sverige, mod N. af Norge, mod Ø. af de russiske Gouv. Archangelsk, Olonetz og St. Petersborg og mod S. af den finske Bugt, indtager et Areal af 6,785 □ M. med 2,082,000 J. (1881), hvoraf c. 300,000 Svenskere, 4,000 Russere, 1,000 Lapper, 1,700 Tyskere og Resten Finner. Landets Kyster ere stærkt indskaarne og dækkes af en udstrakt Skjærgaard; dets Indre er en Højslette med 5—700 F.s Middelhøjde, der falder stejlt af mod S., jævnere mod V. og næsten umærkelig mod N. og Ø. Den bestaar af en Granitmasse, besat med usammenhængende, lave Klipper og saa opfyldt af Søer og Moradser, at $\frac{1}{3}$ af Overfladen er dækket af Vand. Den nordvestligste Del af Landet hæver sig op mod de skandinaviske Bjærge til Højder af henimod 2,000 F. Blandt Søerne ere de betydeligste Ladoga, der med Halvdelen hører til F. og med Resten til Gouv. Olonetz og St. Petersborg; Saima, der gjennem den ved Klipper og Vandfald saa godt som usejlbare Vuoxen har Afløb til Ladoga og fra N. modtager Tilløb fra to udstrakte Sørækker, i hvilke de betydeligste ere Kallavesi mod V. og Pielisjärvi mod Ø., og som tillige med Saima ere stærkt opfyldte af Øer og have en særdeles uregelmæssig Kystdannelse; Päjäne, midt i Landets sydl. Del, der gjennem den usejlbare Kymeneelv har Afløb til den finske Bugt; Näsijärvi, der gjennem Kumoelven har Afløb til den bottniske Bugt forbi Björneborg; Uleåsøen, der gjennem Uleåelven har Afløb til den bottniske Bugt; Enare, der gjennem Pasvigelven sender sine Vande til Varangerfjord. Foruden de her nævnte

Floder ere de betydeligste Tornedelven og dens Biflod Muonio, der danner Grænsen mod Sverige og falder i den bottniske Bugt; Tanaelven, der for en Del danner Grænsen mod Norge og gjennem Tanafjorden falder i Ishavet; Kemi, Simo og Ijo, der løbe ud i den nordligste Del af den bottniske Bugt. F. har Fastlandsklima, der paa Grund af den betydelige Udstrækning fra S. mod N. frembyder stor Temperaturforskjel. Medens nemlig Aarets Middelvarme i Åbo under $60\frac{1}{2}$° n. Br. er + 4°,5, er den i Enontekis under $68\frac{1}{2}$° n. Br. og 1,340 F. over Havet ÷ 2°,6, altsaa en Forskjel i Middelvarmen af 7°,1, hvorimod Sommertemperaturen paa de to Steder er henholdsvis + 15°,7 og + 12°,6 og Vintertemperaturen ÷ 5°,4 og ÷ 16°,9. Den forholdsvis høje Sommertemperatur viser or Indflydelse paa Vegetationsforholdene, et der ikke blot syd for de store Søer drives tydelig Kornavl, men denne endog fortsættes i Sumplandet, ja endog i de endnu nordere Egne, og Egen endnu trives ved Kumoen og omkring Björneborg. I Landets syd- Del findes de sædvanlige Husdyr, som N. afløses af Rensdyret. I de udstrakte ve, der dække saa vel Sumplandet som finland findes af vilde Dyr Bjørne, Ulve lsdyr samt en Mængde Fuglevildt; Floder Søer ere rige paa Fisk. Af Mineralier ommer noget Kobber og Bly og mange ge Stenarter. F. deles i følgende 8 hvert med en Gouverneur:

	□ M.	Befolkning 1881
and	216	206,000
Björneborg	439	348,000
sfehus	392	224,000
....	757	362,000
Michael	415	168,000
rg	782	305,000
o	776	258,000
org	3,008	211,000
	6,785	2,082,000

kningen udgjør i sproglig Henseende n Enhed. Hovedmassen af den (omtr. ler 1,700,000) taler Finsk (Suomi), et er henhører til den finsk-ugriske Æt). Derimod ere omtrent 14 pCt. eller venskttalende; en ren svensk Befolkning n stor Del af Landskabet Nyland, i Kyststrækninger i Österbotten, i en ærgaarden ved Åbo, samt paa Ålands- videre er Svensk det almindelige s de dannede og højere Klasser i , om end de fleste her nu ogsaa . Baade de finsk- og de svensktalende dlertid paa det nøjeste overens i igion, Sæder og Tænkemaade og stændig som én Nation. Uden for findes end videre Finner (c. 25,000) Sverige (Norrbotten) og af Norge som støde nærmest op til F., samt i Solør. De kaldes i Finmarken lket egentlig blot er Navnet paa i det nordvestlige F. De 8,000 1865 boede i Norge, nedstamme eller Indflytninger, som skete dels til Solør 1600 i Anledning af de blodige Krige, dels til Finmarken i de sidste Tider, formedelst dets rige Fiskerier og Kaafjords Kobberværk. De solørske Finner ere nu næsten ganske norske. Men endnu talrigere ere de finske Stammer i de Gouvernementer af det egentlige Rusland, som støde til F., nemlig i Ingermanland, Olonetz og Archangelsk. Desuden findes dybere inde i Rusland en Mængde isolerede finske Sprogoaser (Øer) imellem Russerne, idet Finnerne ogsaa her ligesom i Norge og Sverige bo i de tykke Skove. Indtil den nyeste Tid har, som Følge af de tidligere historiske Forhold, Svensk været F.s Hovedsprog i offentlige Forretninger og i Literaturen. Men allerede i den svenske Tid begyndte enkelte at arbejde paa at hæve det finske Element op og at vække Interesse for det (Porthan, s. d. A.), og i nyere Tid har en meget stærk national Bevægelse gjort sig gjældende i denne Retning („Fennomaner" i Modsætning til „Svecomaner"). Resultatet heraf er blevet, at de to Sprog nu i alt væsentligt ere lige berettigede, og at det finske Sprog efterhaanden har naaet en hidtil ukjendt Udvikling og Fasthed. Den ældre finske Literatur bestod næsten kun af Oversættelser af religiøse og folkelige Skrifter. Men ved Siden deraf levede der, som man længe havde vidst, blandt det finske Folk en rig og mærkelig episk og lyrisk Folkepoesi, de saakaldte Runot (Runesange), af hvilke mange vare meget gamle, og som bleve foredragne paa en ejendommelig højtidelig Maade til Ledsagelse af den finske Harpe, Kantele. En Del af disse Digte, baade ældre og nyere, bleve samlede og udgivne af E. Lönnrot under Titelen „Kanteletar" (Helsingf. 1840, ny Udg. 1864). Man vidste ogsaa, at der endnu blandt Finlands Bønder fandtes Improvisatorer, som fortsatte denne Digtning. En saadan var Paavo Korhoinen (f. 1775, d. 1840), af hvem et Bind Digte ere samlede, efter at de længe havde været mundtlig forplantede blandt hans Naboer. Alligevel vakte det almindelig Forbavselse, da Lönnrot 1835 fremstod med den Opdagelse, at flere af disse Runot kunde sammensættes til et stort, episk Digt over F.s gamle Gudesagn; dette udkom under Titlen „Kalevala", og senere opdagedes endnu saa mange flere Brudstykker, at den nye Udgave af 1849 indeholder det dobbelte Antal Vers (22,800), delte i 50 Sange. Den er oversat paa Svensk af Castrén 1841 og efter den 2den Udg. paa ny af Collan 1864—68, samt paa Tysk af Schiefner 1852. Disse mærkelige Fund gav den finske Sprogbevægelse et mægtigt Stød fremad. Særlige Fortjenester har herved det 1831 stiftede finske Literaturselskab („Suomalaisen Kirjallisuuden Seura") indlagt sig, idet det har udgivet saa vel alle disse Folkedigtninger som en stor Række andre Arbejder, deriblandt det vigtige Tidsskrift „Suomi" (til 1885 37 Bind), der oprindelig var affattet paa Svensk, men efterhaanden er gaaet over til helt at være skrevet paa Finsk. Gjennem Forfattere som Lönnrot, A. Ahlqvist (Sprogforsker og Digter), Yrjö Koskinen (Historiker) o. a., til hvilke stedse flere yngre Kræfter have sluttet sig dels med originale Arbejder, dels med Oversættelser, har den finske Literatur Aar for Aar arbejdet

sig op til et anerkjendelsesværdigt Standpunkt, men har derved ganske vist ogsaa mere og mere isoleret sig fra Omverdenen. Finske Grammatiker haves af Eurén, Ahlqvist, Genetz o. a., Ordbøger af Eurén, Lönnrot, Ahlmann o. fl. Om de paa Svensk skrivende Finner s. **Svensk Literatur.** — Af Befolkningen hørte 2,041,000 til den lutherske Kirke, 39,000 til den græske og 2,000 til den romersk-katholske Kirke; desuden 400 Jøder. I Spidsen for den lutherske Kirke staar Ærkebiskoppen af Åbo og Biskopperne af Borgå og Kuopio. — Statsindtægten for 1883 ansloges til 27,036,000 Kr., hvoraf Activer 4,739,000, directe Skatter 5,375,000, indirecte Afgifter 10,816,000, militært Reservefond 3,628,000 og forskjellige Indtægter 2,478,000 Kr. Overskud 583,000 Kr. Af dette Budget udredes dog ikke Udgifterne til Gejstligheden, Dommerne i første Instans og forskjellige Civilembedsmænd, hvis Lønninger afholdes af særlige Fonds. Statsgjælden udgjorde 1 Jan. 1884 i alt c. 49 Mill. Kr. Handelsomsætningen 1882 udgjorde for Indførsel 119 og for Udførsel 85 Mill. Kr., Skibsfarten s. A. for Udg. 9,463 Skibe med 1,379,000 Tons Ladning og i Ballast 975 af 211,000 Tons, for Indg. 3,907 Skibe med 725,000 Tons Ladning og i Ballast 6,484 af 854,000 Tons. Heraf vare hjemmehørende i Finland for Udg. 7,132 med 841,000 Tons Ladning og 608 af 159,000 Tons i Ballast, for Indg. 3,100 med 589,000 Tons Ladning og 4,522 af 404,000 Tons i Ballast. Handelsflaaden (1883) omfattede 1,368 Sejlskibe over 20 Tons med samlet Drægtighed 243,000 Tons og 225 Dampskibe med 12,000 Tons og 6,570 Hestes Kraft. Af Jærnbaner vare 1883 i Drift i alt 168 Mil, hvoraf 159 Mil Statsbane. — Enheden for Mønten kaldes Mark (paa Finsk Markka), nøjagtig svarende til den franske Franc og temmelig nær lig ¼ russisk Sølv-Rubel. Marken deles i 100 Penni. Maal og Vægt ere de ældre svenske.

Forfatning. F. er et selvstændigt Storfyrstendømme i uadskillelig Forbindelse med Rusland. Det styres af en Generalgouverneur, hidtil en Russer, som ved Siden har et Senat, der falder i 2 Afdelinger; den ene (10 Medl.) er øverste Domstol, den anden (11 Medl.) er øverste Forvaltningsmyndighed og har under sig 6 Departementer (indre Forvaltning, Finansvæsen, Regnskabsvæsen, Hæren, Kirke og Skole, Agerbrug). Generalgouverneuren er tillige Chef for den finske Hær, der siden 1881 udskrives ved almindelig Værnepligt med Tjenestetid 1—3 Aar efter Dannelsestrinet. En „Procurator" vaager over Retsplejen, som udøves af 3 Hofretter (Åbo, Vasa og Viborg), 216 Kredsretter og 31 Byretter. F. har sin egen Bank, der staar under Landdagens Styrelse, og adskilles fra Rusland ved en Toldgrænse. Kun indfødte Finner kunne blive Embedsmænd. I St. Petersborg findes en „Comité for F.s Anliggender" med en Statssecretær i Spidsen. Landdagen omfatter 4 Stænder: Adel, sammensat af Hovederne for de adelige Ætter, omtr. 100; Adelens Formand, Landmarskalken, udnævnes af Kejseren; Præstestand, sammensat af Ærkebiskoppen i Åbo, de to Biskopper og 28 valgte Præster, samt 2 Repræsentanter for Universitetet og 5 for de lærde Skoler; Borgerstanden tæller 44 Repræsentanter, valgte af Skatteyderne i Byerne, og Bondestanden 59, valgte ved Valgmænd, 1 for hver Retskreds, under meget udstrakt Valgret. Stændernes Beslutninger forberedes af Udvalg, valgte med lige Medlemstal af hver Stand; Stænderne kunne vel raadslaa samlede, men afstemme altid særskilt. Præstestand og Bondestand bruge baade finsk og svensk, Adel og Borgerstand svensk Forhandlingssprog. Landdagen skal samles hvert 5te Aar.

Historie. De finske Stammer, som nu bebo F., menes at være indvandrede fra Egnene ø. ell. s. for Ladoga og Onega. I Østerbotten bo Kvæner, i det vestlige F. egentlige Finner, i Midten Tavaster og mod Ø. Kareler, medens Lapper ere trængte op imod N. og lidt efter lidt tabe sig imellem Finnerne. 1157 gjorde Erik den hellige af Sverige et Tog til F., indtog den vestlige Del og grundlagde Åbo; 1249 tog Birger Jarl Tavastland og 1293 Thorgils Knutsson Karelen, hvor Viborg grundlagdes. Lidt senere bebyggedes Østerbotten sønderfra. Christendommen indførtes, men først i 15de Aarh. havde den katholske Kirke vundet fuldt Herredømme. Som Følge af F.s Tilknytning til Sverige vandt svensk Sprog og Cultur Indgang, og mange Svenskere bosatte sig, især paa Ålandsøerne og langs Kysterne. Paa den anden Side har F. ydet et ikke ringe Tilskud til Sveriges historiske Udvikling, og ikke faa af Sveriges store Mænd ere udgaaede fra F. (Arvid Horn, Armfelt, Reuterholm). Allerede tidlig gjorde Russerne Angreb paa F., men opgav det 1323 ved Freden i Nöteborg; et senere Forsøg 1495—97 sloges tilbage. Derimod led F. meget ved Søren Norbys og Otto Ruds Hærgninger 1507—9. Medens Adelen i F. var svensk, selv den Del, der var af finsk Byrd, var Præsteskabet mere nationalt; med Reformationen begynder ogsaa Udviklingen af finsk Skriftsprog (M. Agricola). F. led meget under Krigen mellem Erik XIV og hans Broder Johan, som var Hertug i F., saa vel som under den senere Krig med Rusland (1570—95) og under Kampen mellem Carl IX og Sigismund. 1596—97 var F. Skueplads for en voldsom Bondeopstand („Klubbe-, d. v. s. „Køllekrigen"), men Carl vandt ellers Tilnavnet „den gode Konge" ved sin retfærdige Styrelse og sin Omsorg for F. Gustav Adolf udfoldede en lignende Iver, sammenkaldte 1616 F.s Stænder, oprettede 1623 Åbo Hofret og sammensmeltede Sveriges og F.s Adel ved Ridderhusordningen 1625. Paa hans Tid regnes F., som 1581 var blevet „Storfyrstendømme", at have haft 300,000 Indb. Ved Freden i Stolbova 1617 udvidedes F. med Keksholms Len, men dette sammensmeltedes først ret med F., da dets græsk-katholske Indbyggere under den nye Krig 1656—58 for største Delen vare blevne udjagne eller udryddede. Saa vel under Trediveaarskrigen som under Carl X tog F.s Tropper hæderlig Del i Sveriges Krige; 1640 grundlagdes Åbo Universitet; Per Brahes Styrelse (1637—54) var meget velsignelsesrig, og Finnerne begyndte at føle sig som et Folk. Derimod led F. forfærdelig

af en Hungersnød 1695—97, der bortrev en
Syvendedel af Indb., og endnu mere under
Peter den Stores forfærdelige Hærgninger
(1710–20, „den store Ufreden"), som kun lod
250,000 Indb. tilbage, medens F. under Carl
XI havde haft 700,000. Ved Freden i Nystad
1721 afstodes den østlige Del, Viborg, til Rus-
land. F.s Folkemængde voxede dog hurtig;
nen F. havde faaet Uvilje mod Sveriges kri-
erske Politik og ønskede større Selvstændighed.
de svenske Stænder havde F. kun ringe Ind-
ydelse; F. misbilligede afgjort Krigen 1741
43, hvorved endnu et Stykke Land gik
ot til Rusland, og truede med at slutte sig
rtil, saafremt Sverige tog den danske Kron-
ns (Frederik V) til Tronfølger. Denne
emning fremtraadte endnu stærkere 1788 i
njala Forbundet" (s. d. A.), i hvilket især finske
icerer (Jägerhorn) deltog; men det vakte
p en Tilslutning til Sverige, og under Kri-
1808—9 udfoldede F. glimrende Tapperhed,
og blev frugtesløs paa Grund af Gustav IV.s
lighed, Klingspors Fejhed og Sveaborgs
givelse (ved den yngre Jägerhorns For-
i). Strax efter kaldte Alexander I Re-
ntanter for F.s Stænder til St. Peters-
og 22 Marts 1809 samledes en Land-
Borgå, hvor han lovede at hævde F.s
on og Grundlove (d. v. s. Gustav III.s
ngsform 1772 med Tillæg 1789) og de
Stænders Rettigheder. 1811 gjenfor-
de 1721 og 1743 tabte Landstrøg med
19 blev Helsingfors ophøjet til Hoved-
1828 flyttedes ogsaa Universitetet dertil.
vde F. 1,250,000 Indb., 1853 1,700,000.
en orientalske Krig bleve Alandsøerne
tagne af en fransk-engelsk Flaade og Bo-
sløjfet; F.s Kystbyer bleve hjemsøgte og
igt Bombardement rettedes (1855) paa
g. Under Alexander II ophørte den
nevælde, som Nicolaj I havde hævdet
F. 1859 fik Senatet Paalæg om at
Landdagens Gjenoprettelse; 1862
et Stænderudvalg, og 18 Sept. 1863
den første Landdag i Helsingfors.
oges en ny Landdagsordning, udstedt
869, og siden har Landdagen været
Gange (1872, 1877, 1882 og 1885). F.
s opnaaet fuld Selvstændighed over for
saa vel i Lovgivning som i Forsvars-
æsen. Vigtige Love ere gjennem-
stor Iver vises for Samfærdselens
og for det finske Sprogs fuldstændige
med det svenske i Forvaltningen og
lene; i Kirke og Skole var det lige-
mmel Tid. Den politiske Kamp staar
nnomanerne, som ville udvikle den
nalitet og skaffe den Overmagten,
ke Parti, der vil vedligeholde den
erlegenhed. En Hungersnød 1867
over 100,000 Mennesker.
r før 1809 saaledes knyttet til
nogen særlig Kunstvirksomhed ikke
vise. Foreningen med Rusland
ende Nationalfølelse vakte ogsaa
en. Hovedstadens Forflyttelse til
g navnlig Universitetets Flytning
and" (1827) gav Bygmesteren C.
kfødt, 1778—1840) Lejlighed til

Virksomhed ved Opførelsen af et Senatshus, en Universitetsbygning og en Bibliotheksbygning til dette, alle i ældre Renaissancestil. G. F. P. Chiewitz (svenskfødt, 1815—62) fortsatte Hovedstadens Forskjønnelse med Opførelsen af „Riddarhuset" og det nye Theater. Yngre, talentfulde Bygmestre af finsk Æt ere Sjöström og Dalström (den polytechniske Skole og „Studenthuset"). Først senere kom der Liv i Søsterkunsterne. 1846 stiftedes Kunstforeningen, som brød Vejen for et Marked for de tegnende Kunster i Hjemmet. I Maleren R. W. Ekman (1808—73) fik F. sin første Mester, der dannede Skole. Ved Siden af en Række Portræt- og Landskabsmalere, hvis Ry ikke naaede synderlig langt ud over Landets Grænser, fik det paa Figurmaleriets Omraade først i Löfgren, senere i G. Berndtson og A. Edelfelt dygtige Repræsentanter, uddannede i fransk Retning, og i Landskabsfaget foruden den som ung hedengangne Holmberg (1830—60) talentfulde Dyrkere i Lindholm og Munsterhjelm, den første under fransk, den anden mere under tysk Paavirkning. Billedhuggerkunstens første Dyrker i F. var ogsaa en Svensker, C. Sjöstrand, som imidlertid ganske har sluttet sig til sit nye Fædreland, hvis mythiske Helte (i Kalevala) han har søgt at give plastisk Skikkelse. Han er tillige en anset Portrætbilledhugger. F.s første indfødte fremragende Billedhugger er dog Walter Runeberg, en Søn af Digteren. En yngre Kunstner, Takanen, er i sin Kunst slaaet ind paa en mere realistisk Retning.

Finlay, George [læh], engelsk Historiker, f. 1799, drog som ivrig Philhellen 1823 til Grækenland og sluttede sig sammen med Lord Byron, samt tog 1827 Del i Lord Cochranes Forsøg paa at undsætte Athen. Da Grækenlands Uafhængighed var sikret, bosatte F. sig i Athen og døde her 26 Jan. 1876. 1844—61 skrev han i flere Afdelinger „Grækenlands Historie fra dets Indtagelse af Romerne til Nutiden" (7 Bd.).

Finmarken, Norges nordligste Amt, omgives af Tromsø Amt, Ishavet, Rusland og Finland. Fladeindhold 861 ☐ Mil (47,397 ☐ Km.), Folkemængde 24,100 (1875), hvoraf 10,200 Nordmænd, 8,100 Lapper og 5,800 Kvæner (Finner). Det er saaledes det i Udstrækning største, men tillige det folkefattigste af alle Norges Amter. Det inddeles i 17 Herreder, fordelte paa 5 Fogderier, nemlig Alten, Hammerfest, Tanen, Vardø og Varanger. Desuden findes 3 Kjøbstæder, Hammerfest, Vardø og Vadsø, som danne særskilte Communer. Den vestlige Del af F. har i det hele den samme vilde og storartede Alpenatur som det tilgrænsende Tromsø Amt, om end i mindre Scala; Fjældene naa op til en Højde af 4,000 F. og ere for en stor Del dækkede af Fonner og Bræer. Østfinmarken har derimod Charakter af en nogenlunde jævn, ensformig Bjergslette, der fra en Middelhøjde af c. 1,000 F. som oftest styrter brat ned i Havet, og som i Almindelighed frembyder et overordentlig øde og goldt Udseende. Ved Varangerfjorden, især paa dennes Sydside, har Landet igjen en mere tiltalende Charakter. Kysten er indskaaren af talrige dybe Fjorde, af hvilke Altenfjord, Por-

sangerfjord, Laxafjord, Tanafjord og Varangerfjord ere de vigtigste. Alle disse, med Undtagelse af den sidst nævnte, have Retning fra N. mod S. og ligge aabne for Ishavets kolde Luftstrømme. Flere store Floder gjennemstrømme Amtet, saaledes Pasvigelv, der paa en lang Strækning danner Grænsen mod Rusland, Tanaelv, hvis øverste Løb er Grænse mod Finland, og Altenelv. De ere alle bekjendte for deres Rigdom paa Lax. I klimatisk Henseende har F. Fordelen af at ligge paa Europas Vestkyst og at beskylles af Golfstrømmen. Trods dets højnordiske Beliggenhed fryse dets Fjorde aldrig til, og selv Plantelivet opnaar i Dalbundene og langs Fjordene en mærkelig Rigdom. Af dyrkede Væxter kunne saaledes Kartofler og Roer i varme Aar saa godt som overalt opnaa fuld Modenhed, og i Alten (paa 70° n. Br.) dyrkes endog Byg. Flere Steder, navnlig i Sydvaranger, Tanen og Alten, findes ikke ubetydelige Skove af Birk og Fyr; Granen er derimod saa godt som ukjendt. Skovene blive dog lidet udnyttede, da de uvejsomme og folketomme Egne hindre Tømmerets Fremdrift; Tømmeret hentes derfor for største Delen fra Rusland, og som Brændsel bruges i Regelen Tørv. I Henseende til Næringsvej og Levemaade dele F.s Beboere sig i to Afdelinger: de fastboende og Flytlapperne. De sidste ere et omflakkende Nomadefolk, som lever paa de udstrakte Højsletter i det indre af Landet, hvor Rensdyrlaven skaffer Underhold for dets Rensdyrhjorde. Antallet af de finmarkske Flytlapper var 1875 900, og de opgaves at eje c. 65,000 Rensdyr, hvilket er omtrent 400 Nomader og henimod 20,000 Dyr mindre end ved den i 1855 foretagne Tælling. Aarsagen til denne stærke Nedgang ligger i den saakaldte Grænsespærring af 1852, hvorved de norske Lappers Tilladelse til om Vinteren at færdes over paa Finlands Gebet blev ophævet; de norske Marker af Rensdyrlav blive nemlig paa Grund af Lavens langsomme Reproduktion efterhaanden udtømte. Den fastboende Befolkning i F. lever til Dels af Kvægavl; den underholdt 1875 470 Heste, 8,623 Stkr. Hornkvæg, 20,217 Faar og 2,881 Geder. Amtets Hovednæringsvej er dog Fiskerierne, af hvilke navnlig Torskefiskeriet om Vaaren (Loddefiskeriet) og Fiskeriet efter Sej, Helleflynder osv. om Sommeren ere af Vigtighed. Især har Loddefiskeriet i de senere Aar, skjønt meget vexlende, givet et stort Udbytte, stundum næsten lige saa meget som et godt Lofotfiskeri, og det søges derfor ogsaa jævnlig af en stor Mængde Fiskere fra den sydligere Kyst. Værdien af Amtets Fiskerier kan anslaas til 3½ Mill. Kr. aarlig. En stor Del af Fiskevarerne afsættes i fersk Tilstand til Russere fra Hvidehavskysten, som i den saakaldte Marketid (Juni—September) indfinde sig i deres Jægter (Lodjer) og tiltuske sig dem for Rugmel. Fra de finmarkske Byer udrustes derhos hver Sommer Expeditioner dels til Hajfiskeri uden for Kysten, dels til Fangst af Sælhunde, Hvalrosser osv. paa Spitsbergen, Novaja-Zemlja og Bären-Eiland. Endelig er Hvalfangsten omkring Varangerfjorden en Bedrift, der i de sidste Aar har faaet stor Betydning. Den blev 1884 drevet af 24 dertil særlig udrustede Dampskibe, tilhørende 18 Selskaber i forskjellige søndenfjældske Byer, men hvert Aar komme flere Deltagere til. For Produktets Tilgodegjørelse ere flere store Tran- og Guanofabriker anlagte dels ved Vardø og Vadsø, dels i Sydvaranger. Af Bjærgværksprodukter frembringer F. intet af Betydning. Kaafjords Kobberværk i Alten, som ejes af et engelsk Selskab, og som i sin Tid gav rigt Udbytte, er nu nedlagt. Guld er i Form af Skæl og Blade fundet i Sandet i Tanaelven, hidtil dog kun i ringe Mængder. — F. hørte i de ældste Tider ikke til det egentlige Norge, men var ligesom den største Del af Kolahalvøen undergivet Skatteopkrævning af de norske Konger. Lidt efter lidt tilrev imidlertid Nordmændene sig Herredømmet i F., medens Rusland skaffede sig Overhøjhedsret over den murmanske Kyst. Grænsedistricterne vare længe Gjenstand for Tvist, som først blev endelig hævet ved Grænsetractaterne af 18/7 Oct. 1751 (med Sverige) og 14/2 Maj 1826 (med Rusland). F. betragtedes tidligere som den norske Stats Ejendom, og Selvejendom fandtes derfor ikke; saadan blev først indført 1775, idet der hjemledes enhver, som vilde nedsætte sig her, Ret til paa visse Betingelser, men uden Betaling, at faa udvist den fornødne Grund af Amtmanden.

Finn Jonssøn (Finnur Jónsson), lat. Finnus Johannæus, f. 16 Jan. 1704 paa Gaarden Hitardal i Myra Syssel under Islands Vesteramt. Hans Fader, Jon Haldorsson, var en anset Gejstlig, hvis store personal- og literærhistoriske Samlinger i høj Grad kom Sønnen til gode under dennes senere literære Virksomhed. Efter foregaaende Privatundervisning i Hjemmet og afsluttende Studium i Skalholt Skole dimitteredes F. J. til Universitetet i Kjøbenhavn, hvor han opholdt sig 1725 og flg. Aar. Han har Fortjenesten af, med megen personlig Opofrelse at have deltaget i Redningen af Arne Magnussons kostbare Haandskriftsamling, da denne under Branden 1728 truedes med Undergang. Aaret efter rejste han som vel anset theologisk Candidat tilbage til Island, hvor han i en Aarrække var Præst paa det historisk bekjendte Reykholt, indtil han Aar 1753 under et Ophold i Kjbhv. udnævntes til Biskop over Skalholt Stift. Hans Styrelse af dette ansvarsfulde Embede roses meget, og ved Siden af sin Embedsvirksomhed fandt han desuden Tid til fremragende videnskabelig Syselsættelse. Hans betydeligste Arbejde er »Historia Ecclesiastica Islandiæ«, i fire, store Kvartbind, Havniæ 1772—78, der paa Latin giver en historisk Fremstilling af Kirkeforholdenes Udvikling paa Island, men som tillige ved sit omfattende Anlæg og sin videnskabelige Nøjagtighed er af største Betydning for hele Landets Historie. Man tør vel sige, at dette er det betydeligste paa Island udarbejdede Værk i den nyere Tid. 1774 udnævntes han til Dr. theol. Fra 1777 til sin Død 23 Juli 1789 havde han til Medhjælper i sit Embede Sønnen **Hannes** (s. d. A.), gjennem hvem han er Stamfader til den talrige og ansete Familie **Finsen** (s. d. A.).

Finn Magnusson (Finnur Magnússon), som

Forf. sædv. F. Magnusen, f. 27 Aug. 1781 paa Skalholt i Island, hvor hans Fader paa den Tid var Økonom ved det af hans Morbroder Hannes Finnsson forestaaede Bispesæde, blev 798 Student og 1806 Sagfører ved Over- tten i Reykjavig, gik 1812 med et Skib til ith i Skotland, hvor hans Navn allerede r fordelagtig bekjendt, og derfra til Kjøben- vn, hvor han udelukkende beskæftigede sig d Oldtidsstudiet. Han blev 1815 Professor, fra 1819 overdroges det ham at holde Fore- ninger over oldnordisk Literatur og Mytho- i ved Universitetet og Kunstakademiet. Siden F. M. Medlem af en Mængde literære skaber og Foreninger, fornemmelig for det iske Oldtidsstudium (han var f. Ex. fra Medlem af det nordiske Oldskriftselskabs ftcomite), oversatte paa Islandsk de kongel. dninger osv. og blev 1829 Gehejme- var. Han døde barnløs 24 Dec. 1847. M. var en meget frugtbar Forfatter, der e Samtidige regnedes blandt de mest frem- de Oldforskere, navnlig paa Mythologiens nologiens Omraade. Hans Arbejders de Værd forringes dog ved hans Mangel ritisk Sans og Tilbøjelighed for løse eser. Blandt de mest bekjendte af hans Skrifter kunne nævnes „Dansk Over- af Sæmunds Edda“, I—IV (1821—23), rren og dens Oprindelse“, et Prisskrift af det kongel. danske Videnskabernes (1824—26), »Priscæ veterum Bore- lythologiæ Lexicon« (1828), „Runamo erne“ (1841), „Grønlands historiske nærker“ af F. M. og Rafn (1838—42). mmer en stor Mængde Afhandlinger ler i „Antiqvariske Annaler“, „Nor- sskrift for Oldkyndighed“, „Annaler isk Oldkyndighed“, „Videnskabernes Skrifter“ o. fl.

forskjellige til Svømning brugelige, skaber hos Dyrene. Saaledes have en Halefinne, to Sidefinner og en men Ryg- og Halefinnerne ere Ud- f Huden, Sidefinnerne derimod om- emmer (Luffer). Om Fiskenes F. s. Pengviner og Havskildpadder kaldes ede Lemmer enten F. eller Luffer. ækspruter og Snegle have F., som Omdannelser af Foden eller særlige af Kappen. F., s. Filipens.

ævnes under dette Navn første Gang (Fenni) som levende hinsides Ger- Veneterne (Slaverne), dernæst af (Φίννοι). Hvilket Folk der særlig disse Forfattere er usikkert. Nav- ekjendt for alle de finske Folk selv at have været anvendt om dem boer i Skandinavien og Tyskland. velse er ganske dunkel, idet ingen logier, man hidtil har opstillet, er det samme gjælder med Hensyn delige ethnographiske Betydning. e Sagaer betegnes ved Finnar Lapper, som endnu den Dag i Dag e af Norge kaldes F. (jvfr. Nav- ; dog bruge ogsaa Nordmændene r om dette Folk, for saa vidt de og russisk Omraade. I Følge almindelig europæisk Sprogbrug tænker man ved F. nærmest paa Indbyggerne af Storfyrstendømmet Finland (i Modsætning til Finner = Lapper bruges i Norge Benævnelsen Kvæner om Finlænderne, særlig om dem, der have bosat sig paa norsk Omraade). Endelig anvendes Navnet F. ganske almindelig som Fællesbenævnelse paa hele den Folkeæt, til hvilken bl. a. baade Finner og Lapper høre. For at formindske denne Forvirring have enkelte Sprogforskere brugt at benævne denne „finske“ Æt med det russiske Navn den tschudiske, idet Tschuder hos Russerne har en ganske lignende Betydning som Finner hos Nordboerne. Den i den nyere Tid almindeligste og tillige tydeligste Benævnelse for denne Æt er dog den finsk-ugriske (ell. ugriske), af Ugrien, Ugrer (beslægtet med Ungarn), et Navn, der i Middelalderen brugtes af Russerne særlig om Egnene om Uralbjærgene og de her boende finske Stammer. De finske eller finsk-ugriske Sprog udgjøre en skarpt begrænset og ved sin hele Bygning bestemt charakteriseret Æt. Hvorvidt denne Æt fjærnere ude er beslægtet med andre Sprogætter, er endnu meget tvivlsomt (saaledes f. Ex. naar mange have henført disse Sprog tillige med de samojediske, tyrkisk-tatariske, mongolske og tungusiske til et stort Hele under Benævnelsen de ural-altaiske Sprog, medens derimod andre have ment at finde oprindelige Lighedspunkter mellem de finske og de indoeuropæiske Sprog). De Sprogforskere, som især have oplyst den finsk-ugriske Sprogæts Forhold, ere den danske Rask, de finske Castrén og Ahlqvist, de ungarske Hunfalvy og Budenz. De Folkeslag, som nu for Tiden tale finsk-ugriske Sprog, men som for øvrigt ere højst forskjellige i Charakter, Sæder, Levemaade og selv i physisk Bygning, ere følgende, med Angivelse af deres omtrentlige Folkemængde efter de nyeste Forfattere:

1. Lapper i Norge, Sverige, Finland og Rusland	24,000 Mfl.
2. Østersøfinner (baltiske Finner, Vestfinner):	
a) Finner i Finland	1,700,000 —
b) F. i russisk Karelen, Olonetz, Ingermanland, samt i Norge og Sverige ...	250,000 —
c) Vepser (imellem Ladoga og Onega)	16,000 —
d) Voter (i Ingermanland)	5,000 —
e) Ester (i Estland og det nordlige Livland)	800,000 —
f) Liver (i det nordvestlige Kurland)	2,000 —
3. Volgafinner:	
a) Mordviner (med 2 Sprogarter Mokscha og Ersa; mellem Volga og Oka)	485,000 —
b) Tscheremisser (i Gouv. Kasan ved Volga og langs Kama og Vjatka)	295,000 —
4. Permiske Finner (Bjarmer):	
a) Votjaker (især i Gouv. Vjatka)	275,000 —
b) Permier (Permiaker; i det nordlige af Gouv.	

Perm) . . . . 75,000 Mfk.
c) Syrjæner (væsentl. mellem Petschora og Bytschegda) . . . . 120,000 —
5. Ugriske Finner:
a) Ostjaker (ved Irtysch-Ob) 25,000 —
b) Voguler (ved Irtysch-Obs vestlige Bifloder) . 6,300 —
c) Ungarer ell. Magyarer (i Ungarn og Transsylvanien) . . . . 5,500,000 —

Som det vil ses, danne Folkene af den finsk-ugriske Æt paa ingen Maade noget sammenhængende Hele, men bo spredte omkring mellem andre større Folkefærd, saa at de paa Kortet fremtræde som større eller mindre Sprogøer. Dels er dette en Følge af deres egne Vandringer, som det f. Ex. er historisk bekjendt om Magyarerne, dels af, at disse andre Folkeslag efterhaanden have boret sig ind imellem dem og mere og mere optaget dem i sig. Det sidste er navnlig Tilfældet i Rusland, hvis mellemste og nordlige Del oprindelig synes at have været beboet udelukkende af finsk-ugriske Folk og overhovedet at have udgjort denne Æts egentlige Hjem. Nogle af disse Folk, som Merier, Muromer o. a., der endnu nævnes i det 12te Aarh., ere senere helt uddøde., fortrængte af Russerne, og samme Skæbne venter uigjenkaldelig om kortere eller længere Tid de endnu existerende mindre Stammer i det østlige og nordlige Rusland, der allerede ere i høj Grad blandede med Russere. Ogsaa i tyrkisk-tatariske Stammer synes enkelte finske Folk at være gaaede op; saaledes antages Tschuvascherne, Meschtscherjækerne, Baschkirerne og Teptjarerne, der bo i det sydøstlige Rusland og nu tale tyrkisk-tatariske Sprogarter, for at være denationaliserede F. eller i alt Fald stærkt blandede med F. Mod Nordvest endelig mødes F. med de skandinaviske Folk og desuden Syd for den finske Bugt i de første Aarhundrede af vor Tidsregning med de senere forsvundne Goter og i nyere Tid til Dels med Tyskere, hvilke alle i sproglig og culturhistorisk Henseende have gjort deres Indflydelse gjældende paa F. og paa visse Punkter trængt dem noget tilbage. Derimod er det en aldeles uholdbar Gisning, naar enkelte Forskere have antaget „F. og Lapper“ for Nordens oprindelige Beboere; de synes her aldrig at have strakt sig synderlig længere mod Syd og Vest, end de gjøre det i vore Dage. — F.s Svaghed har ligget dels i deres Mangel paa politisk Organisation, idet de vare splittede i isolerede Smaastammer med en patriarchalsk Samfundsordning, dels i den Omstændighed, at deres Nabofolk i det hele vare dem overlegne i Civilisation. Hvad der tidligst synes at have lokket disse, var de finske Stammers Rigdom paa kostbart Pelsværk; senere kom hertil Iveren for at omvende dem til Christendommen. Fra ældgammel Tid krævede de norske Høvdinger Finneskat i Finmarken, hvis Grænser udstraktes lige til det hvide Hav og til Dvinas Bredder, hvor Bjarmerne boede. Nordmændenes Tog havde mindst Charakteren af Kolonisation, saa at deres Herredømme snart gik over til de mere planmæssig fremtrængende Russer. Den svenske Konge Erik d. hellige gik 1156 over til Finland og underlagde sig den sydlige Del, det saakaldte Nyland; men især var det efter Birger Jarls Tid 1249, at Sverige udbredte Christendommen og sin Cultur over Finland. Ogsaa dets Erhvervelser standsede der, hvor det mødte Russernes. Novgorods Fyrster og end mere dets æventyrlige Kjøbmænd og enthusiastiske Missionærer trængte langt frem iblandt de finske Stammer og omvendte dem til den græske Tro. Hvor russiske Handelsmænd, Fiskere og Agerdyrkere efterhaanden nedsatte sig iblandt dem, fulgte deraf i Tiden en fuldstændig Russificering. Intet Folk afgav bedre Undersaatter end F., som aldrig gjorde Oprør og dog vare individuelt dygtige. Det var ved at benytte dem til sin Udvidelse, at det russiske Folk lagde den første og fasteste Grundvold for sin vordende Storhed. Værst var de F.s Skæbne, som i Estland og Lifland kom under tyske Adelsmænds Herredømme; de bleve behandlede som livegne. Ingen finsk Stamme udviklede sig til en uafhængig Statsdannelse uden Magyarerne, og disse heller ikke i deres Hjemland ved Uralbjærgene, men i det af dem erobrede og for den politiske Cultur allerede erhvervede Ungarn.

Finsen, Hans, s. Hannes Finnsson. — En Sønnesøn af denne, **S. Hilmar S. F.,** f. 28 Jan. 1824 i Kolding, hvor hans Fader Jón F. som Herredsfoged havde Bolig, blev jur. Cand. 1846. 1851—64 var han Byfoged og Borgemester i Sønderborg paa Als. 1865 udnævntes han til Stiftamtmand paa Island og fik nu til sin fornemste Opgave, at bringe den langvarige islandske Forfatningsstrid til Ende. Dette lykkedes dog først tilfredsstillende efter Udstedelsen af Forfatningsloven for Island af 5 Jan. 1874. Allerede fra 1873 var F. udnævnt til Landshøvding over Island, og i denne Stilling arbejdede han med megen Iver og Held paa Udviklingen af den nye Forfatning. Under hans Ledelse blev der ogsaa i de forløbne Aar udfoldet en rig Lovgivningsvirksomhed, og Landet gjorde betydelige Fremskridt. Som dygtig Administrator saa vel som ved sin personlige Optræden vandt F. stor Yndest blandt Befolkningen. 1883 udnævntes F. til Overpræsident i Kjøbenhavn; 29 Aug. 1884 overtog han Indenrigsministeriet, men afgik 7 Aug. 1885 paa Grund af Svagelighed. — En anden Sønnesøn, **Vilhjálmur L. F.,** f. 1 Apr. 1823 i Reykjavig, hvor hans Fader, Olafur F., som Sysselmand havde Bolig, tog 1846 jur. Examen ved Kjøbenhavns Universitet og har derefter beklædt forskjellige juridiske Embeder i Island og Danmark, indtil han 1878 udnævntes til Assessor i Højesteret. Ved Kjøbenhavns Universitets 400 Aars Jubilæum 1879 udnævntes han til Æresdoctor i det juridiske Facultet. F. er bekjendt som en fremragende Dyrker af den nordiske, særlig oldislandske, Retsvidenskab. Allerede 1848 fik han Universitetets Guldmedaille for en Afhandling om „Familieforholdets retlige Betydning efter Graagaasen“ (delvis trykt i Ann. for nord. Oldkynd. 1849—50). Senere har han leveret mønsterværdige Udgaver af de forskjellige Bearbejdelser af den gamle islandske Lovbog Grágás, samt bl. a. offentliggjort en

Afhandling om „De islandske Love i Fristats-
iden“ (Aarb. for nord. Oldkynd. og Hist.,
873).

Finske Bugt, en 60 M. lang og indtil 17
l. bred Havbugt, der fra Østersøen strækker
mod Ø. ind mellem Finland mod N. og
tland og Ingermanland mod S. Foran den
iske Kyst ligger en udstrakt Skjærgaard, der
Forening med Bugtens andre talrige Klip-
og Grunde gjør Sejladsen temmelig van-
ig.

Finskogen kaldes de flere Mile brede Skov-
ninger, som paa Østsiden af Solørs Fog-
i Hedemarkens Amt føre fra Norge til
mland i Sverige. Navnet hidrører fra de
boende, omtring Aar 1600 indflyttede
andere, der endnu til Dels have bevaret
Fædrelands Sprog og Sæder.

nspång, Sædegaard og Jærnbrug med
iges nuværende betydeligste Kanonstøberi,
gjærnsmedderi, Valseværk, mechanisk Værk-
. m., i Risinge Sogn i Östergötland,
. (29 Kilom.) n. v. for Norrköping.
de Geer kjøbte c. 1645 F. af Kronen, og
jedes derefter i c. 200 Aar af den De
Slægt, under hvis Eje den anselige,
Ø i Finspångsaaen liggende Hoved-
g er bleven opført. 1880 tilvirkedes
670 Kilogr. Støbegods og 5,752,185
Stangjærn. Ved private Jærnbaner
i Forbindelse med Statsbanerne.

eraarhorn [ähr], det højeste Punkt i
lperne i Schweiz, paa Grænsen af Can-
llis, 13,620 F. højt.

rmünz, et bekjendt Pas i Tiroler-
paa Grænsen af Tirol og Graubünden,
en Inn, hvor den forlader Graubün-
sset er stærkt befæstet.

rwalde, Stad i den preussiske Prov.
burg, 13 M. s. for Berlin. 7,000 I.
Linnedvæverier, Maskinfabrik.

b. s. s. Feinte.

anti, Valent., f. 1770 i Rom, d. 1837
fik sin musikalske Uddannelse i Nea-
r omtr. 20 Aar gl., da han begyndte
omiske Operaer, hvormed han vedblev
da han blev Capelmester ved St.
n i Rom og begyndte at skrive
Denne sidste Virksomhed er dog af
t Betydning. Af hans halvhundrede
har især »Le cantatrici villane«
ngerinderne) gjort hans Navn be-
uden for Italien; den forener alle
Egenskaber, flydende og letfattelig
turlig Glæde og et frit strømmende

Giuseppe, italiensk Archæolog, f.
og allerede 1845 Ledningen af Ud-
e i Pompeji, men fjærnedes 1849
Grunde. 1860 blev han Professor
i Neapel og fik Overtilsynet med
Oldtidslevninger. Men 1864 op-
Professorplads for at hellige sig
gravningerne, idet han nemlig
den Directeur for Nationalmuseet
vis vigtigste Skatte ere Fundene
um og Pompeji. 1865 blev han
375 Overdirecteur over alle Ita-
og Udgravninger. Af hans Skrifter

kunne fremhæves: »Relazione delle scoverte archeologiche fatte in Italia dal 1846 al 1866«, »Gli scavi di Pompei dal 1861 al 1872«, »Descrizione di Pompei« (1875).

Fiorenzuola, Stad i Norditalien, 3 M. s. ø. for Piacenza. 7,000 I. I Nærheden mærkelige Ruiner af det gamle Velleja, der blev ødelagt ved Jordskjælv eller Bjærgskred i den første Halvdel af det 4de Aarh. e. Chr.

Fiorillo, Federigo, f. 1753 i Braunschweig, hvor hans Fader Ignazio F., f. 1715 i Neapel, d. 1787 i Kassel, en Tid lang var Capelmester. F. spillede udmærket Mandolin og Violin og optraadte med stort Bifald i forskjellige europæiske Lande. 1780 var han i Polen, 1783 Capelmester i Riga, senere i Italien, 1785 i Paris og 1788 i London. Nogle mene, at han er død 1812 i Amsterdam, andre at han har været i Paris 1823 og maa være død kort efter i London. Han har componeret en Mængde Violinconcerter, Trioer, Qvartetter og Qvintetter for Strygeinstrumenter, Claversonater osv. 36 Violincapricer bruges endnu almindelig af Violinisterne og høre blandt de klassiske Studieværker.

Fiorillo, Johann Dominicus, tysk Kunsthistoriker og Maler af italiensk Æt, f. 1748 i Hamborg, d. 1821, var Elev af Batoni i Rom, studerede siden i Bologna, men vendte derpaa tilbage til Tyskland, hvor han blev Professor i Göttingen (1799). Størst Betydning har han som Forfatter ved sin „Geschichte der zeichnenden Künste“ (i Italien, Frankrig, England og Spanien, 5 Bd., 1798—1808) og „Geschichte der zeichnenden Künste in Deutschland und den Niederlanden“ (4 Bd., 1815—20), der nød megen Anseelse og brugtes meget.

Fioringræs, s. Hvene.

Fiorino, tidligere Sølvmønt i Toscana, af Værdi 1 Krone.

Fioritur (it. fioritura, Blomstren), Udsmykningen af en Melodi ved at opløse dens melodiske Hovednoder i et større eller mindre Antal Smaanoder. Canto fiorito, figureret Sang (s. Figur i Musik).

Fiqh, arab., bet. den praktiske Retsvidenskab, modsat „Din“, Troen eller Dogmatiken; begge indeholdes i Koranen, hvorfra de udledes af Fortolkerne. Af dette Ord kommer Udtrykket Faqih, en Retslærd.

Firben, den almindel. Benævnelse for Øglerne, bruges særlig om vore indenlandske Øglearter, Lacerta agilis og vivipara, vævre, smaa Krybdyr, der opholde sig i Mark og Skov. Benævnelsen har vistnok sin Oprindelse deraf, at disse for øvrigt saa slangeagtige Smaadyr i Modsætning til Slangerne have 4 Lemmer. Med Urette bruges F. i daglig Tale om Salamandrene.

Fircks, Theod., Baron, russisk politisk Forfatter under Navnet Schédo-Ferroti (Anagram af hans Navn), f. 1812 i Kurland, var Ingenieurofficer indtil 1859, da han afgik som Oberstlieutenant, og udgav 1857—61 6 Bd. Studier over Rusland (paa Fransk), hvilke vakte stor Opsigt, især det første Bd. om Bøndernes Frigjørelse. I et Par Aar var F. Medarbejder af det officiøse russiske Blad »Le Nord« i Brüssel, men fjærnedes for et Flyveskrift til

bedste for Polakkerne. Senere udgav F. en Række Flyveskrifter om russiske Forhold, rettede imod den panslavistiske Retning. D. 1872 i Dresden.

Firdafylke (oldn. Firðafylki af Firðir, Fjordboere) er det gamle Navn paa Sønd- og Nordfjords Fogderi i Nordre-Bergenhus Amt i Norge.

Firdûsi (egtl. den paradisiske), Abul-Kasim Hasan, er en af de ældste og berømteste persiske Digtere og Forfatter til det store episke Digt „Schahnameh", d. e. Kongebogen, hvori den ældre persiske Sagnhistorie er behandlet. Født i Tus 940, hvorfor han sædvanlig kaldes F. Tusi, opholdt han sig ved den ghasnevidiske Sultan Mahmud den Sebektekins Hof og modtog af denne som Belønning for det omtalte Digt paa 60,000 Vers 60,000 Dirhem ell. Sølvstykker, hvormed han dog ikke var tilfreds og skrev derfor en Satire imod Mahmud. Da senere Mahmud vilde tilfredsstille ham ved af sende ham 60,000 Dinarer i Guld, døde F. i sin Fødeby 411 Heg., d. e. 1021, netop paa samme Tid, som denne Gave ankom. En Pragtudgave af „Schahnameh" med Oversættelse findes J. Mohl: »Le livre des rois publié, traduit et commenté« (Par. 1828); en anden Udgave er trykt i Calcutta under Titlen: »The Shahnameh, an heroic poem« (4 Bd., 1829); desuden ere en Del Brudstykker af dette Digt særskilt udgivne af Görres, „Das Heldenbuch von Iran" (2 Bd., 1820), af Atkinson paa Engelsk (Lond. 1834), og af F. v. Schack en metrisk Oversættelse: „Heldensagen von Firdusi" (Berl. 1850).

Fire, i Rytteriet en lille Afdeling paa 4 ell. 8 Roder; opstillet i sluttede Rækker kan Rytteriet ikke gjøre omkring eller højre og venstre om derved, at hver enkelt vender sig paa Stedet, saaledes som ved Fodfolket; Vendingerne foretages derfor paa den Maade, at hver F. foretager en Svingning om sin ene Fløj.

Firegangshane, en ved ganske smaa Dampmaskiner, Vandsøjlemaskiner osv. undertiden til Styring anvendt Hane med to Gjennemboringer, hvis 4 Aabninger ligge 90° fra hverandre, saa at man ved at dreje Hanen ¼ Gang kan ombytte Forbindelserne mellem 4 ligeledes 90° fra hverandre til Hanen stødende Rør.

Firenze ell. **Florents**, indtil 1859 Hovedstaden i Storhertugd. Toscana og 1865—71 i Konger. Italien, ligger i Toscana paa begge Sider af Floden Arno i en dejlig Egn, 31 M. n. n. v. for Rom. 135,000 J. (1881) i selve Staden, 169,000 i Staden og tilliggende Communer. F. er overordentlig rig paa herlige Bygninger og Kunstværker. Blandt de første fortjene at fremhæves: Broerne over Arno; Kathedralkirken, paabegyndt 1298, fuldført 1452, med en høj Kuppel og et herligt, fritstaaende Klokketaarn; Kirkerne San Lorenzo med Mediceernes rige Gravcapeller og Stenos Grav, Santa Croce med herlige Gravmæler for Michel Angelo, Dante, Macchiavelli, Galilei og mange andre berømte Florentinere; Baptisteriet med de berømte Bronzedøre, foran Kathedralkirken, tjener som Daabskirke for alle i F. fødte Børn; Paladset Pitti, opført af Mediceerne og senere Residens for Storhertugerne og Kongen af Italien; Palazzo Vecchio (det gamle Palads), det tidligere Residensslot med et mærkeligt til Forsvar bestemt Taarn, benyttes nu af Administrationen; talrige private Paladser, der i Bygningsmaade efterligne smaa Fæstninger; de saakaldte Uffizier, to ved en snæver Gade adskilte Paladser, oprindelig bestemte til Regeringsbygninger, men nu fornemmelig anvendte til Opbevaring af det berømte Billedgalleri og andre Kunstskatte, samt Bibliotheket Magliabecchi med 200,000 Bd. og 12,000 Haandskrifter. Saa vel de talrige offentlige Pladser som Kirkerne og andre offentlige Bygninger ere rige paa herlige Værker af Billedhugger- og Malerkunsten, og navnlig gjemmer Paladset Pitti i en Række Pragtsale et af Europas fortrinligste Billedgallerier. F. er Sæde for en Ærkebiskop, har et 1348 stiftet Universitet (der nu kun omfatter et philosophisk, et medicinsk-chirurgisk og et naturvidenskabeligt Facultet), et astronomisk Observatorium, det berømte Akademi della Crusca, et Kunstakademi og flere lærde og Kunstselskaber. Dens Industri er meget blomstrende, navnlig i Silke- og Uldstoffer, Porcelæn, Lak, Straahatte og Mosaikarbejder samt Guld- og Sølvvarer, og den driver betydelig Handel. Mange af Italiens berømte Mænd ere fødte her, saaledes Dante 1265, for hvem der 1865 oprejstes en Billedstøtte af Bronze paa Pladsen foran Kirken Santa Croce, Lionardo da Vinci, Amerigo Vespucci og i Omegnen Michel Angelo Buonarroti og Boccaccio. — F. var allerede paa Romernes Tid under Navnet Florentia en blomstrende Stad, men led meget i Borgerkrigen paa Sullas Tid og 500 Aar senere under Stilichos Kampe med Barbarerne 406. Paa Carl den stores Tid var den Markgreven af Tusciens Residens og stod siden under Lucca paa Guelfernes Side mod Ghibellinerne, ligesom F. 1198 traadte i Spidsen for det mod Philip af Schwaben oprettede Forbund af tusciske Stæder. 1286 kjøbte den sin Frihed af Kejser Rudolf I, men led hyppig af indre Uroligheder, der først standsede, da Familien Medici i den første Halvdel af 15de Aarh. traadte i Spidsen for Landets Styrelse. Vel blev denne Familie gjentagne Gange fordreven, men 1531 fik Alexander af Medici endelig Herredømmet som Hertug, hvilket efterhaanden udvidedes over hele Toscana, der 1569 fik Navn af Storhertugdømme. — Det Concilium, som Pave Eugenius IV havde aabnet i Ferrara 1438, forlagde han 1439 til F., hvor der 6 Juni 1439 blev vedtaget og undertegnet et Unionsdecret mellem den græske og romerske Kirke. Grækerne maatte give efter paa saa godt som alle Punkter, anerkjende den romerske Lære om Skærsild, Sjælemesser og gode Gjerninger, optage det omtvistede filioque i det nikæno-constantinopolitanske Symbol og godkjende Pavens Overherredømme, medens det tillodes i Nadveren at bruge syret eller usyret Brød efter Behag. Men et mægtigt Parti med Ærkebiskop Eugenikos fra Ephesos, som var bleven overstemt paa Synoden, i Spidsen, bragte hele Orienten i Oprør mod den paatænkte Union, saa at Foreningsforsøget aldeles mislykkedes. Efter Grækernes Afrejse

holdt Conciliet endnu 7 Møder i Løbet af 6 Aar, de sidste i Rom, hvortil det blev forlagt 1442.

Firenzuolo, Agnolo, ital. Skribent, f. 1493 i Firenze, blev Vallombrosanermunk og i Rom Ven af Pietro Aretino; d. c. 1548. Hans bekjendte burleske Canzone »La civetta« er digtet i Bernis Stil; som Prosaist aabenbarer han et stort Talent i en localiseret Bearbejdelse af Apuleius's »Asino d'oro«, i sin moralsk-satiriske Novellecyklus »Discorsi degli animali« og i sin »Trattato alla bellezza delle donne«. Han bekæmpede ivrig Trissinos Forsøg paa at indføre et nyt orthographisk System i det italienske Sprog.

Firhændede, d. s. s. Aber.

Firkant, i sædvanl. Betydn. en plan Figur, begrænset af 4 rette Linjer. Der gives imidlertid ogsaa retlinjede F., som ikke ere plane, ligesom en plan F. kan være begrænset af krumme eller dels rette, dels krumme Linjer. **Sphærisk F.**, en Del af Kuglefladen, begrænset af 4 Storcirkelbuer.

Firkin, engelsk Ølmaal, lig 9 Gallons ell. 42 danske Potter.

Firklang, d. s. s. Septimaccord (s. Accord).

Firma, det Navn, hvorunder en Handelsforretning eller anden økonomisk Virksomhed drives. For saa vidt dette er forskjelligt fra Ejerens eget, maa derom i Regelen ske Anmeldelse for Øvrigheden, som indfører Anmeldelsen i et **Firmaregister**, hvoraf enhver, der ønsker det, mod en Kjendelse kan erholde Udskrift eller mundtlig Oplysning. For Danmark indeholder Lov af 23 Jan. 1862 Bestemmelser med Hensyn til Benyttelse af F. **Firmamærke**, Handelsmærke, Varemærke, det af Fabrikanter og andre Producenter benyttede Mærke, som anbringes paa de til Salg bestemte Varer eller paa disses Emballage for at undgaa Forvexling med lignende Frembringelser af slettere Beskaffenhed. F. kunne i de fleste Lande forlanges indregistrerede hos en dertil af Staten ansat Registrator, hvorved tilsigtes at sikre den enkelte Producent udelukkende Ret til det af ham anmeldte Mærkes Benyttelse. I Danmark gjælder herom Lov af 2 Juli 1880, og desuden er Overenskomst sluttet med flere fremmede Stater om gjensidig Beskyttelse for Ejerne af registrerede Mærker.

Firmamênt, den synlige Himmel, Stjernehimlen.

Firmân, d. s. s. Ferman.

Firmenich, Joh. Matthias, tysk Sprogforsker og Lyriker, f. 1808 i Köln. Hans Hovedværk er „Germaniens Völkerstimmen" (3 Bd., 1843—66), en værdifuld Samling af Folkeviser, Æventyr, Sagn osv. i de forskjelligste tyske Mundarter; af hans egne lyriske Digte (som hidtil ikke ere udkomne samlede) have mange fundet stor Udbredelse som Sangtexter.

Firmian, Leop. Ant., Greve af, Ærkebiskop i Salzburg, er bleven bekjendt af den Haardhed, hvormed han i Vinteren 1731—32 forfulgte Protestanterne i sit Ærkebispedømme og fordrev over 20,000 af dem, bevæget dertil maaske lige saa meget af Gjerrighed som af Religionsfanatisme, idet han paa forskjellige Maader berigede sig ved deres Fordrivelse. D. 1744.

Firminy [ni], Fabriklandsby i det franske Dep. Loire, 1 M. s. v. for St. Etienne, med 12,000 I. Jern- og Glasværker.

Firospûr, Stad i den engelske Prov. Pandschab i Forindien i Nærheden af Floden Satladsch, 10 M. s. til ø. for Lahore. 10,000 I. Livlig Handel.

Firtand, s. Pindsvinefisk.

Firuzabâd, Stad i den persiske Prov. Farsistan, 14 M. s. for Schiras. 8,000 I. Det her tilberedte Rosenvand anses for det bedste i Persien.

Firuzabâdi, Megd ed-din Muhammed ben Jakob, efter sin Fødeby Firuzabad sædvanlig kaldt F., er Forfatter til et meget bekjendt arabisk Lexikon »Kamus el-muhit«, d. e. det omfattende Hav, der dog kun er et Udtog af et langt større Arbejde. Efter at have foretaget vidtløftige Rejser for at samle Oplysninger i det arabiske Sprog tog han Bolig i Zebid, en Stad i Jemen, og døde her 80 Aar gl. 1415. Det omtalte Lexikon er udgivet i Calcutta: »The Qamoos or the ocean« (2 Bd., 1817); en tyrkisk Oversættelse er udkommen i Constantinopel 1230—34 Heg., d. e. 1815—19, og i Bulak 1250 Heg., d. e. 1835. Et Bind Rettelser og Tillæg er udgivet af Ahmed Fâris, Constantin. 1299 Heg., d. e. 1882.

Fischart, Joh., kaldt Mentzer, berømt tysk komisk Skribent, f. c. 1550 i Mainz. Man har kun faa og usikre Data om hans Liv; hans Fag har været Retsvidenskaben, men som den aandsbeslægtede Franskmand Rabelais var han Herre over saa godt som al Tidens Viden. C. 1570 har han været i Nederlandene, Frankrig og England, levede derpaa i Frankfurt og kom c. 1580 til Straßburg, hvor den lærde Bogtrykker Bernh. Jobin var hans Svoger. 1581—82 skal han have været Advocat ved Rigskammerretten i Speier, 1585 „Amtmann" i Forbach, i hvilken Stilling han er død rimeligvis 1589. Han er maaske Tysklands største komiske og satiriske Geni. Hele Tidsalderen udformes hos ham i komiske Billeder; men bestandig mærker man det varme Hjærte bag den kaade og drøje Latter og de myldrende Caricaturer; selve det dristige, af selvdannede Former og Ord vrimlende Sprog vidner om hans plastisk-komiske Evne og om en sjælden Finhed i Tanken og dens Udarbejdelse. F. fortaber sig ikke i Abstractioner; alt er anskuet og grebet med sikker og omfattende Livssans. Af hans talrige Værker, der ere udkomne 1570—90 dels under hans eget Navn, dels under Pseudonymer, som Huldrich Ellopostleros (ἐλλοψ, Fisk, og σκληρός, haard), ere omtr. 80 ubestridelig ægte; Originaludgaver ere yderst sjældne. „Aller Praktik Großmutter", 1572 (hvor det gaar ud over den astrologiske Charlatanisme), og „Affentheuerlich naupengeheurliche Geschichtklitterung von Thaten und Rathen der vor kurzen langen Weilen wohl beschreiten Helden und Herrn Grandgousier und Pantagruel" (1575) ere digtede paa Grundlag af Rabelais's bekjendte Digtninger, men for Resten frie Værker, der blot i det almindelige Anlæg støtte sig til det franske Forbillede. I „Bienenkorb des Heyl. Römischen Imenschwarms" (1579)

hadsflettes Præsteskabet og Jesuiterne specielt i „Das vierhörnige Jesuiterhütlein". Endelig maa mærkes det overgivne Dyreepos „Flöhatz, Weibertratz" (1573) og den versificerede Fortælling „Das glückhafft Schiff von Zürich" (1576) om Grødpottens Fart fra Zürich til Straßburg. Den rigeste Samling af F.s Skrifter findes i det Meusebachske Bibliothek (nu indlemmet i det kongel. Bibliothek) i Berlin. Vilmar har behandlet F. i Ersch's og Grubers „Encyklopädie" og i „Zur Litteratur Johann F.s", Kurz i „Deutsche Dichter und Prosaisten"; den sidste har leveret en Udgave af F.s samtlige Digtninger.

Fischer, E. Kuno B., tysk Philosoph, f. 1824 i Sandewalde i Schlesien, disputerede 1850 ved Universitetet i Heidelberg, hvor hans Forelæsninger snart vandt ualmindeligt Bifald; men 1853 blev det, uden at Grunden nærmere angaves, forbudt ham at holde Forelæsninger, hvilket Forbud gjentoges, da han 1855 vendte sig til Berlin, men dog atter hævedes 1856. S. A. blev han Professor i Jena, hvor hans Forelæsninger vakte den største Opsigt. 1872 er han igjen bleven Professor i Heidelberg. Hans Hovedværk er „Geschichte der neueren Philosophie", som begyndte at udkomme 1854 og senere stedse er blevet fortsat saa vel som udgivet paa ny. En stor Indflydelse har især F.s Fremstilling af Kant haft paa Kantstudiet i Tyskland i den nyeste Tid. Desuden har han udgivet „Logik und Metaphysik" (1852) og en Række æsthetiske Studier (over Lessing, Shakspeare o. fl.).

Fischer, Ferdinand August, tysk Billedhugger, f. 1805, d. 1866 i Berlin, var Elev af Schadow og Rauch og udmærkede sig især dels som Medailleur, dels i mindre Værker i Metal, Bordopsatser, Pragtskjolde og lignende. Sit Hovedværk i monumental Retning, de fire Krigergrupper paa Belle-Alliance-Pladsen i Berlin, oplevede han ikke at se færdigt; det maatte fuldføres efter hans Modeller af Franz og Walger.

Fischer, Frederik, f. 7 Febr. 1809 i Aabenraa, blev allerede som Barn efter en Sygdom lam i begge Benene og var derved hele sit Liv henvist til stille Sysler. Han kom i Urmagerlære 1824 og blev selv Mester 1830; han brugte al sin Fritid til Læsning og vandt derved gode Kundskaber i Naturlære, Astronomi og Danmarks, især Sønderjyllands, Historie. 1839 overtog F. et paa Tysk udkommende Blad, men lod det fra 1 Apr. n. A. udgaa paa Dansk („Aabenraa Ugeblad") og indlagde sig store Fortjenester af at vække den slumrende Følelse for Modersmaalet og bekæmpe Oprørsaanden, skjønt han levede under trykkende Kaar med en stor Familie og var udsat baade for alskens Plagerier fra Modpartiet og lokkende Tilbud for at svigte sin Overbevisning. Da Oprøret udbrød 1848, maatte F. i 16 Maaneder forlade sit Hjem for at undgaa sine politiske Fjenders Hævn; men under Vaabenstilstanden 1849 begyndte han sin gamle Virksomhed, idet han nu døbte sit Blad „Freja". Senere kom F. i Uenighed med en Del af sine tidligere Meningsfæller, idet han, der satte Nationalitetens Sag øverst, ikke kunde finde sig i, at Frihedsvennerne i Kongeriget holdt saa fast paa Grundloven fremfor at dele Kaar med Sønderjyderne. 1859 solgte F. Bladet til sin Svoger, Bogtrykker Sørensen, men vedblev saa vel før som især efter Krigen 1864 at være en af det danske Partis trofasteste Støtter og sine Bysbørns Raadgiver i alle Slags offentlige og private Sager. Flere unge Mænd, bl. a. Junggreen, fik i hans Hus deres politiske Uddannelse. 1857 udgav F. en Samling „Slesvigske Folkesagn", meget vel fortalte, og 1861 en sønderjysk Klokker, Hans Mikkelsens Digte. Han døde 4 Juni 1871 af et apoplektisk Tilfælde; hans Navn staar indhugget paa Mindesmærket paa Skamlingsbanken over Forsvarerne for Sønderjyllands Danskhed.

Fischer, Johan Christian Henrik, f. 3 Dec. 1814 i Slagelse, blev 1842 theol. Candidat og var 1844—52 Adjunct ved den lærde Skole i sin Fødeby. Han gjorde sig først bekjendt 1851 ved et lille Skrift „Astronomien og Skriftens Autoritet", i hvilket han som Vidnesbyrd imod Bibelens Inspiration fremhævede Modsigelserne mellem dens Udsagn og Naturvidenskabernes Resultater. 1852 valgtes F. i Slagelse til Folketinget ved Bondevennernes Hjælp, sluttede sig nærmest til Tscherning og skrev 1854 et Par skarpe Flyveskrifter imod det nationalliberale Parti („En ny blaa Bog" og „Rigsdagen og Ministeriet Nr. III"). Som Tilhænger af Ministeriet Ørsted fortrængtes F. fra Rigsdagen 1854, men valgtes n. A. i Sæby og var Medlem for denne Kreds indtil 1866. Ogsaa var F. Statsrevisor 1859—75, i de første Aar valgt af Folketinget, siden 1867 af Landstinget, og viste i denne Stilling stor Iver og Dygtighed. F. knyttede sig, især siden 1864, til Godsejerpartiet og blev derfor, da han 1866 faldt igjennem ved Folketingsvalget for sin Afstemning i Grundlovssagen, kongevalgt Landstingsmand og i Juni 1875 Kirke- og Undervisningsminister; men han kunde ikke gjennemføre nogen større Reform og afgik i Aug. 1880. Siden 1872 var F. en af Bestyrerne for zoologisk Have, og 1883 blev han Directeur for Frederiks Hospital. Ved Universitetsfesten 1879 blev han Storkors af Danebrog. D. 16 Sept. 1885.

Fischer, Joh. Georg, tysk Digter, f. 25 Oct. 1816 i Württemberg, kom, efter allerede i flere Aar at have været Landsbyskolelærer, paa Universitetet i Tübingen, hvor han studerede Naturvidenskaber og Literaturhistorie, ansattes saa i det højere Skolevæsen og er siden 1860 Professor ved Overrealskolen i Stuttgart. F.s lyriske Digte („Gedichte", 3 Opl. 1883, o. fl. a. Samlinger) indtage ved deres sunde og fine Naturopfattelse, ved Følelsens Varme og Inderlighed og Udtrykkets ukunstlede Naivetet eller ideale Sving en høj Rang i den nyere tyske Lyrik; hans episke Digte ere derimod, ligesom hans Tragedier (Friedrich II von Hohenstaufen", „Kaiser Maximilian" o. a.), trods deres ofte store sproglige Skjønhed og lyriske Stemningsfylde, af ringere Værd, idet han, som de fleste „schwabiske" Digtere, savner tilstrækkelig Evne til Charaktertegning.

Fischer, Johan Olfert, dansk Søkriger, f. 4 Aug. 1747, blev Secondlieutenant i Marinen 1763. 1784 commanderede han Fregatten „Bornholm" som Vagtskib i Sundet og 1789 Linjeskibet „Elefanten", der hørte til den Escadre, som under Viceadmiral v. Schindels Commando skulde yde Rusland Beskyttelse mod Sverige. Som Chef for Linjeskibet „Neptunus" 1794 og for „Oldenborg" 1796 henhørte F. til den Escadre, som i Forening med svenske Skibe skulde haandhæve den bevæbnede Neutralitet. 1799 sendtes Linjeskibet „Oldenborg" under F.s Commando til Ostindien for at bestytte den danske Handel der; men ankommet til Tafelbay ved det gode Haabs Forbjærg overfaldtes Skibet af en saa orkanagtig Storm, at han saa sig nødsaget til at sætte Skibet paa Land for at frelse Mandskabet; dette lykkedes, men Skibet gik tabt. Ved Engelskmændenes Angreb paa Kjøbenhavn 1801 commanderede F. Sødefensionen paa Reden 2 Apr. og havde sin Stander hejset først paa Blokskibet „Danebroge", dernæst paa Linjeskibet „Holsten", endelig paa Batteriet „Trekroner" (s. videre Anden April 1801). For udvist Tapperhed og Dygtighed modtog han ligesom de andre Officerer en Hædersmedaille i Guld, hans besat med Brillanter. 1805 var F. Divisionschef for en Øvelsesescadre i Østersøen og 1807—9 Chef for Batteriet „Trekroner" med de til dette henlagte Defensionsfartøjer. 1795—1803 var F. Eqvipagemester paa Dokken paa Christianshavn og 1803—16 Chef for en Division af Holmens faste Mandskab. 1825 blev han Viceadmiral og døde 18 Febr. 1829.

Fischer von Erlach, Johann Bernhard, østerrigsk Architekt, f. 1650 i Prag, d. 1723 i Wien, uddannede sig i Rom under Borromini i Datidens Barokstil, men forstod at anvende den med en vis Storladenhed i Forholdene, som giver hans Bygninger et anseligt Præg. Han opførte 1696 Slottet i Schönbrunn o. bl. a. Carls- og Peterskirken i Wien, Prins Eugens Palads Belvedere smstds., Universitetskirken i Salzburg m. m. — Hans Søn, Joseph Emanuel F., Friherre af E., f. 1695, ligeledes Architekt, ledede Udførelsen af flere af Faderens Bygninger. 1727 opstillede han den første Dampmaskine i Tyskland for at drive de kunstige Vandspring i den Schwarzenbergske Have i Wien. D. 1742.

Fischhausen, Stad i den preussiske Prov. Ostpreussen, ved Frische Haff, 4 M. v. for Königsberg. 3,000 J. Kornhandel. Havn. Gammelt Slot fra de tyske Ridderes Tid.

Fiscus (egtl. Pengekurv, Pengesæk) var i Rom Benævnelsen for Kejserens Privatkasse i Modsætning til Statskassen (ærarium); i de nyere Stater derimod bruges Ordet netop om den egentlige Statskasse. S. for Resten Fiskal.

Fisettræ, Fustiktræ, Fustet, Veddet af Rhus cotinus, kommer i Handelen fra Dalmatien, Illyrien, Ungarn o. fl. St. og bruges som Farvemateriale, men fortrænges af Quercitron og Chromgult.

Fisher, John [fischer], Biskop i Rochester, f. c. 1455 i Beverley i York-Shire, blev 1504 udnævnt til Biskop i Rochester og stod en Tid lang i stor Gunst hos Henrik VIII, hvem han hjalp i Kampen mod Protestantismen og ved Affattelsen af Bogen »De septem sacramentis«. 1531 lod han sig af Kongen bevæge til at anerkjende dennes Supremati over den engelske Kirke; men da Kongen fuldstændig vilde løsrive den engelske Kirke fra Paven, modsatte han sig og vægrede sig tillige ved at erkjende Kongens Ægteskab med Anna Boleyn for gyldigt. Derfor gjorde Paven ham til Cardinal; men Kongen lod ham fængsle, mishandle og henrette som Højforræder 1535.

Fisk. Fiskene (Pisces) udgjøre Hvirveldyrenes 5te og laveste Klasse. Ligesom Fuglenes hele Legemsbygning er beregnet paa at gjøre dem skikkede til at bevæge sig gjennem Luften, er F.s Bestemmelse, at skulle leve i Vandet, det deres hele Bygning gjennemtrængende Moment. Deres Legeme er i Almindel., hvad man kalder fiskeformet, d. e. Hoved, Krop og Hale gaa i ēt og danne en noget sammentrykt, lidt foran Midten højest og tykkest, mod begge Ender spidst tilløbende, for Bevægelsen gjennem Vandet særdeles hensigtsmæssig Form. Enkelte F. have dog en herfra mere eller mindre afvigende Legemsform, ere f. Ex. baandformede, aalform., stiveform., kugleform., kantede osv. Grænsen mellem Hovedet og Kroppen er Gjællespalten, inden for hvilken Gjællerne ere anbragte som flere Rækker røde Hudkamme; tæt bag ved dem findes Brystfinnerne (Forlemmerne); Bugfinnerne sidde derimod under F.s Krop, hos nogle længere fortil, hos andre mere bagtil. De øvrige Finner kaldes i Modsætning til hine de uparrede og omgive enten største Delen af F.s Krop med en sammenhængende Bræmme eller ere afdelte i Ryg-, Hale- og Gatfinne; Ryg- og Gatfinnen kunne igjen være delte i flere eller endog opløste i lutter saakaldte Smaafinner. Finnerne bestaa i Almindel. af en Hinde, der støttes af fine, bevægelige Knokler, de saakaldte „Straaler"; disse kunne enten være stive og stikkende Pigstraaler eller leddede og kløftede Blødstraaler (s. Blødfinnefiske og Pigfinnefiske). Hudfinner kaldes Finnerne, naar de mangle Straaler. Halens Bevægelser til Siden er det Middel, hvorved F. især bevæge sig frem i Vandet. Huden er i Almindel. beklædt med Skæl, som ligge hver i sin Pose og til Dels dække hverandre. Sjældnere ere Skællene forbenede og faste eller erstattede af Benskjolde og Bentorne; undertiden er Huden nøgen, men da i Almindel. dækket af en rigelig Slimafsondring. En saakaldet Sidelinje, d. e. en slimfyldt og meget nerverig Kanal, der aabner sig med en Række af Porer, ses i Regelen tydelig langs hen ad F.s Sider og fordeler sig ogsaa paa Hovedet i flere Grene; denne Sidelinje er sandsynligvis et særegent Sanseredskab. Mange F. besidde som levende pragtfulde Farver, straalende Glans og en særdeles broget og livlig Tegning; men denne hele Pragt gaar ofte tabt i samme Øjeblik, som F. optages af Vandet, da Døden indfinder sig som Følge af, at Gjællerne klæbe sammen og tørre ind, og Aandedrættet standser; visse med stor Gjællehule og lille Gjællespalte eller med særegne Indretninger til Luftaandedræt (Gjællehulelunger, s. d. A.) udstyrede F. holde sig dog levende temmelig længe, naar de

komme paa det tørre, eller søge endog undertiden af sig selv op paa Land. Flere F. lyse, særlig visse Medlemmer af Laxesildenes Familie. F.s Knokler udmærke sig ved deres mere eller mindre bløde og løse, svampede ell. trævlede, med Vand og Olje stærkt gjennemtrængte Væv (s. **Bruskfiske**). Hvirvlernes Timeglasform, Manglen af Halshvirvler, Bækkenhvirvler og Brystben, Skulderpartiets Indledning paa Hovedskallen, dennes sammensatte Bygning, Gjællelaagets, Tungebens- og Gjællebuepartiets stærke Udvikling ere især charakteristiske for F.s Benbygning. F.s Mundhule er i Regelen rummelig og udstyret med talrige Tænder, hvis Bestemmelse dog sjældnere er at tygge, i Regelen kun at gribe Føden, som altsaa bringes i temmelig hel Tilstand gjennem Svælget ned i Fordøjelseskanalen. Særegne Tandformer forekomme f. Ex. hos Søulvene, Rokkerne og Hajerne; de stærkeste Tænder findes ofte ved Indgangen til Svælget, de saakaldte Svælgtænder. Nogle F. ere dog aldeles tandløse. F. aande hele Livet igjennem ved Gjæller; Vandet optages i Munden og føres bagud mellem Gjællerne og ud af Gjællespalten. Hjærtet, der blot tilhører Kredsløbets venøse Side og driver Blodet ud i Gjællerne, ligger tæt bag ved disse under Hovedet, foran Brystfinnerne (om Svømmeblæren s. d. A.). F.s Hjærne er meget lidet udviklet; af Sanserne er Lugten maaske den skarpeste; alle 4 Næsebor vende udadtil. Høreredskabet er helt indesluttet i Hjærneskallen; der findes hverken Øregang eller Øreaabning. Øjet er fladt, stort hos Dybvandsfiskene, lidet hos dem, der leve i Dynd. De aandelige Anlæg ere meget ringe og særegne Ytringer af Instinktet sjældne; dog har man i de senere Tider lært at kjende ikke faa Exempler paa, at F. (især Hannerne) ved et Slags Redebygning eller paa anden Maade søge at beskytte deres Æg og Yngel (Hundestejlen, Flodulken, forskjellige Maller, Læbefiske osv.). De fleste F. lægge nemlig Æg (Rogn), ofte i uhyre Mængde, men indskrænke sig i Regelen til at grave dem ned i Sandet eller afsætte dem paa Stene, Vandplanter o. desl. eller gyde dem frit i Vandet, i hvis Overflade de da udvikles (Torsk, Makrel). Strax efter at være lagte befrugtes de af Hannen, som overgyder dem med sin Sædvædske (Mælke). Levende Unger føde f. Ex. Aalekvabben, de fleste Rokker og Hajer. En egentlig Forvandling forekommer hos Flodlampretterne; men adskillige andre Fiske ere dog som Unger ofte saa forskjellige fra de voxne i Legemsform, Finner og særligt Udstyr, at de ere blevne antagne for særegne Slægter (f. Ex. Hornfisk, Klumpfisk, Sværdfisk, Flyndre o. m. fl.). Mange F. foretage Vandringer i store Stimer fra Dybet til Kysten for at forplante sig (lege); paa disse F.s nogenlunde regelmæssige Tilstedekomst paa bestemte Steder til visse Aarstider bero de vigtigste Fiskerier, f. Ex. Silde-, Torske-, Makrel- og Thunfiskeriet. Men det er en Vildfarelse, naar man har tænkt sig F.s Vandringer som meget vidtløftige; dette er kun Tilfældet, naar de for at yngle forlade Havet og søge højt op ad Floderne, saaledes som f. Ex. Laxen og Støren. F. findes i alle Have og ferske Vande, og Fiskeri afgiver en vigtig Erhvervskilde for en stor Del af Menneskeslægten; i Tropehavene findes de fleste og de pragtfuldeste Arter, men i de koldere Have er Individernes Mængde meget stor. I Jordens Udviklingshistorie gaa F. tilbage næsten til de ældste Tider, men det var da ganske andre Fiskeformer end nu, især Ganoider og Hajer. F.s Systematik er endnu temmelig ufuldkommen: hverken den Linnéiske Inddeling, der blot tager Hensyn til Finnernes Plads, eller den Cuvierske, der gaar ud fra Modsætningen mellem Ben- og Bruskfiske, eller de nyere Forsøg af Swainson, Agassiz, J. Müller, Duméril, Günther, Gill og Cope have ganske løst denne Opgave. Naturligst synes det at inddele F. i to, rigtignok ulige store Grupper: 1) **Frigjællede F.** (P. eleutherobranchii) med en Gjællespalte og et Gjællelaag, under hvilket Gjællerne for øvrigt sidde frit, i Regelen med ufuldstændig udviklet Skelet, som oftest ogsaa med normal Skælbeklædning og visteformet Hale, og 2) **Fastgjællede F.** (P. desmobranchii) uden Gjællelaag, med flere (5—7) Gjællespalter og tilsvarende Gjællekamre, til hvis Vægge Gjællerne ere fæstede, Huden nøgen eller beklædt med Bentorne eller Benskæl, Halen spids ell. skjæv, Skelettet blødt og brusket ell. hindeagtigt. Til de sidste høre Rundmundene og Tværmundene, til de første en Mængde Familier, der kunne fordeles i to Grupper: a) **F. uden Luftgang** (P. aphysostomi), for største Delen tillige bryst- og pigfinnede F. (Aborrer, Krybefiske, Læbefiske, Ulke, Knurhaner, Tudsefiske, Fastkjæver, Skivefiske, Sugefiske; Kutlinger, Aalekvabber, Torske, Flyndre, Baandfiske, Makreler, Makrelgjedder, Hundestejler, Sandgrævlinger, Naalefisk), og b) **F. med Luftgang** (P. physostomi), tillige i Almindel. bug- og blødfinnede F. (Maller, Karper, Karpelax, Barrygge, Tandkarper, Aal, Gjedder, Lax, Sild, Laxesild, Lungefiske, Ganoider og Støre). Læren om F. kaldes Ichthyologi. — **Fiskeavl** kjendtes allerede i Oldtiden, for saa vidt man forstod at pleje Fiskene og sørge for hensigtsmæssig Føde til dem i Bassiner med fersk ell. salt Vand; men den kunstige F. (Piscicultur) er først i den senere Tid kommen i Brug for derved at ophjælpe de i de fleste europæiske Lande mere og mere forfaldende Fiskerier. Methoden har i ældre Tider været anvendt af en fransk Munk Pinchon, af en svensk Raadmand Lund i Linköping, af Jacobi i Lippe-Detmold, af Shaw i Skotland, senere af nogle vogesiske Fiskere (Géhin og Remy), af Quatrefages, Millet og Coste i Frankrig, af Rasch i Norge osv. Norge og Frankrig ere de Lande i Europa, hvor der er gjort mest for denne Sag, paa sidstnævnte Sted f. Ex. ved et stort Etablissement i det nu tyske Hüningen, og det kan med Sikkerhed siges, at det egentlige Stød til at gjenkalde Interessen for den kunstige F. er udgaaet fra Géhin og Remy. Ogsaa i Nordamerika har man i den sidste Tid set sig foranlediget til at fremme F., og man synes her at ville paavise de væsentligste Resultater af den paa Sacramento-Floden. I det enkelte kan Fremgangsmaaden være temmelig forskjellig, men Principet er først at tilvejebringe en

virksom Sammenblanding af de modne Forplantningsstoffer ved over en Skaal med Vand at trykke Rognen og Mælken samtidig ud af Legefiske med fuldmodne Forplantningsstoffer, dernæst at anbringe de befrugtede Æg saaledes, at de ere beskyttede mod Rovdyr og andre Ulemper, hvortil ogsaa hører at sikre dem mod at fordærves og, naar Yngelen er udklækket og Blommen fortæret, at skaffe Yngelen passende Føde, indtil den er stor nok til uden Fare at kunne sørge for sig selv. Millioner af Fiskeyngel, som ellers vilde gaa til Grunde, kunne paa denne Maade bevares. Man skulde synes, at denne Fremgangsmaade maatte gjøre det muligt, at forøge Floders og Søers Fiskemængde i en overordentlig Grad, og der er derfor næppe noget civiliseret Land, uden at man der stundum med stor Iherdighed og betydelige Pengeofre har kastet sig over Udklækning, hidtil væsentligst dog af Ferskvandsfiske, Lax, Ørred og Helt. Staten og offentlige Institutter have derhos paa fine Steder med stor Rundhaandethed bevilget Midler til at fremme en Industri, som tilsyneladende havde en saa stor Fremtid for sig. Men Udfaldet af nu over 30 Aars Bestræbelser synes dog ingensteds at have svaret til de Forventninger, man har gjort sig. I Frankrig og Norge, hvor man tog sig ivrigst af Udklækningen fra først af, kølnedes Interessen snart ved Skuffelsen. Den store Anstalt i Hüningen, som allerede 1862 havde kostet Staten omtr. 600,000 Frcs., sygnede hen, uagtet den i 7 Aar havde udklækket 30 Mill. Æg; Norge drev det snart op til c. 250 Udklækningsapparater, men havde ved Udgangen af 1873 næppe 70 tilbage og deraf kun de halve i Virksomhed; den Nikolske Anstalt i Gouvernementet Novgorod, privat anlagt 1855—56, derpaa overtaget af et Aktieselskab med et Statslaan af 30,000 Rubl., gik endelig over til at blive Statsejendom 1868 efter at have tilsat 200,000 Sølv-R. Ogsaa i vort eget Land har der været Udklækningsvirksomhed flere Steder (jfr. Fiskeri), men uden at der deraf kan paavises noget lønnende Resultat; thi at der et enkelt Sted er opelsket Ørreder, hvor de ikke have været før, kan ikke komme væsentlig i Betragtning. Lignende, paa mange flere Steder paaviselige Kjendsgjerninger berettige ganske vist til den Slutning, at Resultaterne ere langt fra at kunne opveje de store Bekostninger, som medgaa for at vinde dem; men det turde dog være for tidligt derfor at bryde Staven over den kunstige Udklækning af Fisk. Det synes som man i de senere Aar atter vil tage alvorligere fat i England, Tyskland og navnlig Nordamerika, hvor der paastaas at være vundet økonomisk lønnende Resultater endog ved Mangfoldiggjørelse af visse Arter Havfiske. I Norge, hvor der klages over Torskens Aftagen under Kysterne, har Capt. Danevig med offentlig Understøttelse sat kunstig Formering af denne Fisk i Gang efter større Maalestok for at bøde paa Manglen. Det maa ikke overses, at det skyldes kunstig Udklækning, at befrugtede Æg af den europæiske Lax ere overførte til Tasmaniens Kyster, hvor denne værdifulde Fisk, som ikke forhen fandtes der, nu finder Trivsel.

Fisk, en endnu paa Island brugelig Værdiansættelse, det halve af en „Alen". S. **Alen**.

Fisken paa et Skibsdæk, den Samling af sværere Planker midtskibs, hvori Masterne, Spillene, Lugerne m. m. findes. F. er i Regelen af Eg, selv om Dækket ellers er af Fyr. **Fiskene** (lat. Pisces), det 12te og sidste Stjernebillede i Dyrekredsen. De ere to, forbundne ved et Baand. Et derfra forskjelligt Stjernebillede er den **sydlige** F., hvoraf ikke meget er synligt hos os. Det indeholder en Stjerne af første Størrelse, Fomalhut (α piscis austrini), som i Danmark kun kommer 4° over Horizonten.

Fiskal (af Fiscus) er egtl. Benævnelsen for en Embedsmand, som har at vaage over Statskassens Tarv og forfægte dens Rettigheder ved Domstolene (altsaa i det hele har samme Function som nu Kammeradvocaten i Danmark og Regeringsadvocaten i Norge), men er derfra tillige gaaet over til at betegne de Embedsmænd, som paa det offentliges Vegne skulle forfølge Lovenes Overtrædere ved Domstolene. I denne sidste Betydning brugtes Ordet allerede tidlig, og navnlig indsattes der hos os strax efter Souverænitetens Indførelse baade en Generalfiskal og en Del underordnede F. (Provinsial-, senere Landfiskaler). Disse sidste ere dog for længst forsvundne, og nu er der heller ikke nogen Generalfiskal; men naar der forekommer en af de Sager (navnlig Majestætsforbrydelser), hvis Udførelse paalaa Generalfiskalen, beskikkes nu en for det enkelte Tilfælde valgt Sagfører til at udføre den. Adjectivet **fiskal** bruges til at betegne noget som vedrørende Statskassen, f. Ex. f. **Interesse**.

Fiskeand ell. Skallesluger (Mergus merganser, serrator og albellus), en Fugleslægt af Ændernes Familie, Dykændernes Gruppe, udmærket, i Sammenligning med de ægte Dykænder, ved sit lange, tynde og skarveagtige Næb, som er forsynet med stærke Takker langs med Randene og med en Krog i Spidsen. De opholde sig og ruge om Sommeren ved de nordiske Kyster, men ogsaa ved Floder og Indsøer, ja ruge endog i hule Træer, temmelig langt fra Vandet; om Vinteren vise de sig ved Europas mildere Kyster og Vande. Ligesom hos mange Ænder er Hannens Fjerdragt smukt broget, især af Hvidt og Sort. De dykke fortrinlig og leve af Fiske, som de ofte fange flere i Forening ved at drive dem ind i en Bugt; heraf skal man have benyttet sig paa visse Steder, idet man i de Bugter, hvor F. plejede at fiske, anbragte et Slags Fangehuse under Vandet, hvortil Fiskene da tog deres Tilflugt mod F., og hvori de saa kunde fanges.

Fiskeben, et hornagtigt Legeme, der udmærker sig ved sin Elasticitet og sin Spaltelighed efter Hovedfladernes Retning. Det bruges mest som Strimler, der tildannes ved Trækning mellem en Kniv og et fast Anlæg; det kan forøvrigt behandles som Horn, men poleres sjælden. Jfr. **Barde**.

Fiskebjørn (Æga, isl. Óskabjörn), en Slægt af store Isopoder (Krebsdyr), der snylte paa Huden af forskjellige store nordiske Fiske, især paa Torske og Hajer. Det i deres Mave indeholdte Blod danner ved Størkning og Indtør-

ring en mørkebrun, glinsende, fast Masse af aflang Form med et Indtryk paa langs; den bæres undertiden som Amulet af de nordiske Kysters Beboere, som tilskrive den Lægedomskraft mod Skab, Epilepsi osv. Islænderne kalde den „Peters Sten" og fortælle, at F. en Gang var en stor Hval, men at den forsulgte St. Peters Fiskerbaad, hvorfor han kastede sin Lodsten efter den, hvilken den nu, omskabt til F., maa bære om med sig i sin Bug.

Fiskeflod, Store, d. s. s. Backs Flod.

Fiskeguano. Medens Affaldet fra Fiskerierne i umindelige Tider har været kjendt som en værdifuld Gødning, er det først henimod 1850 at man begyndte en fabrikmæssig Behandling af Fiskeaffaldet, ved at tørre og findele det og at bringe det i Handelen under Navn af F. Af de Fabriker, der i dette Øjemed ere anlagte, ere navnlig de ved Lofoten i Norge bekjendte for det fortrinlige Produkt, de levere, og denne Gødning har ogsaa længe fundet Anvendelse her i Landet. Senere har man i Vadsø ved Varangerfjord indrettet en Fabrik for Hval-guano, der paa lignende Maade tilberedes af de i andet Øjemed dræbte Hvalers Ben og Kjød, og som ligesom F. indeholder 8—9 pCt. Kvælstof og 11—12 pCt. Phosphorsyre. F. hører ikke til de hurtig virkende Gødninger, men fordeler, ligesom Staldgødningen, sin Virksomhed over flere Aar, hvorved dens Næringsstoffer desto sikrere komme Afgrøderne til gode.

Fiskekonger kalde Fiskerne visse Misdannelser (Monstrositeter) af forskjellige Fiske, som udmærke sig ved et vanskabt Hoved med kort, stump Snude og puklet Pande. Man har saaledes Torske-, Sej- og Brosmekonger. Almuen sammenligner Pukkelen med en Krone og tænker sig disse F. som Stimernes Anførere; Fangsten af en saadan F. antages at bebude Held i Fangsten.

Fiskelus (Caligus), en Gruppe af snyltende Smaakrebs (Copepoder), som opholde sig paa Gjællerne og Huden af forskjellige Fiske, især Saltvandsfiske; oftest er hver Art indskrænket i sin Forekomst til en bestemt Fiskeart, men denne kan godt huse flere Arter af F. Forkroppen danner et rundt, noget hvælvet Skjold, hvis Rand kan slutte tæt til Fiskens Hud, og paa hvis Underside den næbformede Sugemund, der omslutter de sylformede Kindbakker, er anbragt tillige med Kjævefødderne, der ligesom det andet Antennepar afgive Redskaber til at holde og hage sig fast med. Bagkroppen, der kan være mere eller mindre udviklet, er ofte udstyret med vingeagtige Forlængelser eller med Rygplader, der ligne Vingedækker; den bærer i Regelen 4 Par mere eller mindre udviklede Svømmefødder af samme Beskaffenhed som hos de fritlevende Vandlopper (Cyclops), samt 2 lange, traadformede Æggesække, i hvilke de skiveformede Æg ere stablede i en Række oven paa hverandre. Hannen er i Regelen mindre end Hunnen og som oftest ogsaa i andre Henseender mere eller mindre forskjellig fra den. F. leve af Fiskenes Hudslim og formaa at flytte sig fra det ene Sted paa Fiskenes Legeme til det andet eller fra den ene Fisk til den anden. Som nogle af de mærkeligste Arter kunne nævnes Torskens, Helleflynderens, Laxens, Klumpfiskens og Størens F. Ogsaa Hajerne huse talrige Arter af F.

Fiskenæs, en Herrnhuterkoloni i Sydgrønland paa Vestkysten, under 63° n. Br., hører under Godthaab.

Fiskepadder (Batrachia ichthyoidea), Afdeling af Halepadder, der hele Livet igjennem beholder baade Gjællespalter og Gjællebuer. De forlade aldrig Vandet; de fleste Arter bebo det middelvarme Nordamerika. I Henseende til Formen danne de en Række fra Salamanderformen til Ormeformen; jo mere langstrakt og ormdannet Legemet bliver, desto mere træde Lemmerne tilbage i Udvikling. De deles i 2 Grupper: til dem, der hele Livet igjennem beholde ydre Gjællebuske og en fiskeagtig Tunge og aande baade ved Gjæller og Lunger, høre Proteus (Hulepadden), Menobranchus og Siren; til dem, der miste Gjællerne, kun aande ved Lunger og mangle Tunge, høre Menopoma og Amphiuma (Aalepadden); s. disse enkelte Art.

Fiskepattedyr kaldes undertiden Hvalerne og Sælerne paa Grund af deres Lighed med Fiskene i Legemsform og Opholdssted m. m.

Fiskeri, i videre Betydning Fangst af de i ferske og salte Vande levende Dyr, i snævrere Fangst af de i Vandet levende Fisk. Her tages Ordet i den første Betydning, men Fangsten af Fisk kræver dog mest Omtale, fordi den bruger saa forskjellige Methoder og Redskaber. De Saltvandsfiske, som have den største Betydning for Norden, fordi de som frisk fangede og ferske afgive en yndet Spise og tillige som tilvirkede en betydelig Handelsvare, ere: 1) Silden, som dels lagesaltes til Spegesild, dels røges og forsendes i Tønder; 2) Torsk og nogle den lignende Arter, saasom Lange, Sej, Brosme, Kuller, der tilvirkes enten ved Anvendelse af Salt, som Kabliau og Klipfisk, eller tørret uden Salt, som Platfisk (Bergfisk) eller Stokfisk, Rodskjær, Rundfisk, efter den forskjellige Behandlingsmaade, som anvendes for at gjøre dem afsættelige i de forskjellige, helst katholske Lande, hvor de ere mest søgte; 3) Fladfisk, saasom Helleflynder, der baade nedlægges med Salt og tørres udskaaret i Strimler, i Island under Navn af Raværkling, Rødspætter, Tunger, Pig- og Slethvarrer m. fl., hvilke her dog nærmest søges til Forbrug frisk fangede; 4) Makrel, som saltes og røges; 5) Hornfisk, som røges; for Jyllands Vedkommende 6) Haaen ell. Pighajen, som tørret er et almindeligt Fødemiddel; 7) Kulleren, som saltes og tørres. Nogle i økonomisk Henseende meget betydningsfulde Fiskearter kunne siges at tilhøre baade det salte og ferske Vand, som 8) Laxen og 9) Aalen. Disse Fiskearters store Betydning for Forbruget, saa vel fersk som saltet, røget og ræset, er bekjendt. Af de egentlige Ferskvandsfisk ere nogle Karpearter, saasom Suderen, ikke i Stand til at leve en Gang i brakt Vand, hvorimod hverken andre Karpearter ell. Aborren ell. Gjedden sky det. Som ansete Ferskvandsfisk bør Sandarten og Ørreden nævnes. Af Krebsdyr tilhøre Hummeren og Rejen og af Skaldyr Østers og Muslinger det salte, af hine Flodkrebsen de

ferske Vande. Saltvandsfiskeriet kan passende deles i Hav- ell. Dybfisket, Kyst- og Fjordfisket; Ferskvandets i Indsøfiskeri i stillestaaende Vand og Elvfiskeri, hvor Vandet er mere ell. mindre stærkt rindende. — De Redskaber, hvormed disse F. drives, ere Krog, Net til Hildning, sammensatte Garn ell. Træværk til Indeslutning, dræbende Vaaben. 1) **Krogen** er dannet af en rund Staal- ell. Messingtraad og fæstet enten til a) en **Haandsnøre**, som synker formedelst tilføjet Vægt med paasat Agn ell. Madding (Smaafisk, Reje ell. Orm) ned mod Bunden, hvor Bid ventes; den passes ved Haanden; eller til b) en **Pilk**, d. e. en i Tin, Bly ell. Blik eftergjort, lille, blank Fisk, som befæstet til en Snor idelig sænkes til og drages i en Alens Afstand fra Bunden med et rask Tag op, saaledes at den kan trænge ind i den sig nærmende Fisk; eller endelig til c) korte **Tavser**, som atter med større eller mindre Mellemrum anbringes paa en smækker, men stærk Snor. Disse **Sættekroge** sænkes med paasat Agn i en Linje langs Havbunden og drages efter faa eller flere Timers Forløb op med den Fisk, der har bidt paa. Samtlige disse Redskaber ere meget almindelige til Fangsten af større Torsk, Helleflyndre, Rokker, Hvidlinger, Aal o. fl., samt Lax, for hvilken dog Krogene ved Flaad, der holde Linen oppe, anbringes flydende nærmere Vandets Overflade. En fra Jyllands Vestkyst og Skagen hentet ejendommelig Benævnelse for Sættekroge er **Bakker**; et Sæt eller Trug Bakker er 250—260 Kroge. Ved Ferskvandsfiskeriet bruges Haandsnøren ogsaa fæstet til en Stang, et **Medetøj**. 2) **Hildningsnet** forfærdiges af fint spundet, enkelt eller tvundet Hør-, Hampe- ell. Bomuldsgarn med en Maskestørrelse efter den Fiskearts Beskaffenhed, man vil fange; de føres til Snore — **Lig**, ret ud i en lang Firkant, og redes saaledes, at de ved Flaad paa Over- og Sten paa Underliget komme til at staa ret op og ned, hvad enten de saa anbringes paa Bunden eller højere i Vandet til at drive. Hensigten med dem er, at Fisken, der løber mod Nettet fra begge Sider, enten trænger sig fast i Maskerne eller hildes i dem. De ere selvfølgelig redte paa en noget forskjellig Maade efter den Bestemmelse, der haves for dem; de haves af en Dybde i Almindel. fra 1½ Al. indtil 4 Favne og Længde 12—120 Favne. Under denne Klasse ere at henføre: Torskegarn, Flynder- og Rødspættegarn, Sildenæringer ell. Rødgarn, Makrel- og Marsvinegarn. I Sverige har man dem til en særdeles Grad af Finhed til Fangst af Sik og Siklöja paa de store Søer Venern og Vettern, men overhovedet tør vore Øresundsfiskeres Garn af dette Slags have Fordring paa at anses for de fortrinligste. Det er en Selvfølge, at al Slags Fisk, ogsaa Hummer, kan fanges i disse Garn; Vildænder i de størremaskede. 3) **Af Redskaber til Fiskens Indeslutning** gives a) **forskjellige Slags Vaad**, der udgives i en Bue fra og drages til et bestemt fast Punkt, enten Landet eller en Baad for Anker. Et Vaad bestaar af to Arme og en dertil befæstet Netsæk ell. Pose (Kalven ell. Hoven). Landdragningsvaad bruges for al Slags Fisk; Puls-, Bøt- og Snurrevaad for Aal; det sidste ogsaa med større Masker til Flyndre og drages da stedse til Baad for Anker; dog drages, hvad de to først nævnte angaar, stundum Baaden til Baadbet. De efter den engelske trawling-Methode her forsøgte Drive- ell. Slæbevaad, de tyske „Zeesen“, der af Fartøjer med Sejlkraft overskrabe Bunden i ubestemte Retninger, indførtes her i Landet siden 1870. Paa Grund af deres Skadelighed søgtes de fjærnede ved Lov 9 Marts 1872. Men Loven viste sig i Følge sin Affattelse dertil utilstrækkelig, og de ere som Følge heraf tiltagne saaledes, at de nu til det rationelle F.s Fordærv og mod en Mængde Smaafiskeres Klager findes i Brug i et Antal af henved 500 under Kysterne af Fyn, det sydlige Jylland og Laaland-Falster. b) **Ruser**, der dannes af en ved to eller flere Bøjler udspændt konisk Pose, som tilbindes i Enden eller, naar Fangsten gjælder Aal, bringes i Forbindelse med en af Pilevidjer dannet Kube. Inde i Rusen anbringes ēn eller flere med en smal Indgangsaabning afløbende Kalv, der vanskeliggjør Udgangen for den en Gang indtrængte Fisk; til Rusen er befæstet en Rad for at gjenne Fisken til Indgangen. Naar denne Rad er fastgjort til Rusens ene Side, er der en fra den modsatte Side udgaaende kortere Arm. De til Torskefangst indrettede Ruser have kun ēn Rad med en Ruse for hver Ende. Ruser fastgjøres i Almindel. til nedrammede Pæle, hvor det lader sig gjøre; men paa dybere Vand kunne de ogsaa fastlægges for Kraker ell. Stenankere, de saakaldte Dyb- ell. Havruser. Aalegaarde ell. Aalestader ere ēn eller flere ud for hverandre opstillede Ruser, indrettede til Fangst af Aal. Paa Rødsand s. for Laaland bruges Ruser til Fangst af Sælhunde, i Limfjorden for Sild, paa Sjælland for Rejer og i de ferske Vande for Gjedder. Kasteruser med Indgang fra begge Ender bruges til Fangst af Karudser i Damme. c) **Bundgarn** bestaar af et Hovedgarn dannet i en hjærtelignende Form, fastgjort til nedrammede, svære Pæle, med Indgang foran, og derfra et Radgarn, som i en ret Linje løber ind mod Land og skal gjenne Fisken ud mod Indgangen; Bestemmelsen er nærmest Fangst af Sild, men der faas ogsaa mange andre Slags Fisk, nemlig Torsk, Fladfisk, Hornfisk, Makrel, Helt og nu Gjedde; de høre til vore kostbareste Garn og udredes i de senere Aar paa forskjellige Maader til større Fuldkommenhed. d) **Laxegaarde** til Fangst af Lax og Ørred indrettes i Almindel. i Elve og Aaer paa et bekvemt Sted, saaledes at de i et Rum eller en Kiste med Spring kunne modtage den op mod Strømmen gaaende Fisk, hvilken ved Dæmninger eller anden anbragt Ledning gjennes hen mod Indgangen. Dennes Munding er indvendig forsynet med saadanne Forhindringer, at Udgang forebygges. I de svenske Elve anlægges store Indstængninger ved Pæle og Hækker, samt fornøden Tilledning til en stor Indgang; den der indgaaende Fisk maa atter tages ved et Garnbræt i selve Rummet. Af Laxetrapper findes endnu ingen her i Landet. e) **Aalekister** anbringes ved Vandmøllernes Bagvandsledninger, hvor et af Brædder dannet

firkantet Rum optager det tilstrømmende Vand, som atter udlades gjennem en foran anbragt Rist, der er saa tæt, at Aalen bliver tilbage i Rummet. 4) Fangst ved dræbende Vaaben er Hval- og Robbefangst. Ved Harpunen, hvis tvehagede Hoved næsten ligner Pilens, holdes fast i Hvalen, indtil det kan lykkes at dræbe den ved Spyd. Harpunen sættes fast dels ved Haandkraft, dels nu ogsaa ved Skud. Hvalens Drab ved Granatsprængning fra Raketharpun har endnu ikke kunnet bringe tilfredsstillende Resultater. Robbefangst foretages ved Polarisens Kyster mellem Grønland og Spitzbergen; de gamle Robber dræbes fornemmelig ved Skud, de yngre ved Køllesl ag, medens de i Tusendvis have lejret sig paa Isen og de foran liggende Skotser. — Af Redskaber til Fangst af Hummer bruges almindelig Tiner (Tejner), et af Trætremmer, Vidjer ell. Staaltraad dannet, cylinderformet Rør med spidst tilløbende Indgang i begge Ender, som ved Kasteruser; til Lokkemad spiddes indvendig en Fisk. Hummeren hildes ogsaa ofte i Torske- og Flyndergarnene; siden c. 10 Aar er til Hummerfangsten paa Jyllands Vestkyst og i Limfjorden opfundet et meget hensigtsmæssigt Redskab, Hummerringen, en til 1 à 2 Jærnringe fæstet ruselignende Netpose, som nedfires og holdes liggende paa Havbunden med Lokkemad fastbunden til den spidse Ende. En Boje med tilhørende Snor viser hver udkastet Rings Leje. Snoren er fæstet til den ene og løber gjennem den anden af 2 Dækklapper for Redskabets Munding, der, medens de ligge udfoldede til Siderne paa Bunden, under Ophalingen efter ½ à 1 Times Henliggen lukke til for Fangsten. Krebsen fanges i de ferske Vande i et aldeles lignende, men meget mindre Redskab, der paa samme Maade nedsænkes til Bunden. Østers opfiskes ved Hjælp af en Skrabe, d. e. en Jærnramme, ved Arme fastgjort til et større Stykke Rundjærn med en Ring for Dragelinen; til Rammen er fæstet en stærk Netpose, stundum dannet af Jærnringe. Skraberne drages langs Bunden af Baad eller Fartøj under Sejl. Muslingerne tages fra Bunden ved et lignende, men mindre kraftig sammensat Redskab; de skrabes ogsaa af Pæle, som ere nedrammede, for at de derpaa skulle fæste sig. Rejer stryges ud fra Klør ell. Vandeltangen ved et Redskab, der kaldes Rejehue (udtalt Rejhov); det er en snævertbunden Pose i Form af en Nathue, fastgjort til en Ramme, med Strygestykke foran og en Stage, som styres af Fiskeren vadende i Vandet. — Til Aalefangst bruges, foruden det ovennævnte, ogsaa Glib, en med finmasket Net overtrukket tagdannet Ramme, som holdes stillet med Aabningen vendt mod en Mand, der et Stykke foran gaar imod Redskabet, opstræmmende af den mellemværende Tang Aalen, som da støder mod Gliben og strax søger Bunden i samme. Fremdeles forskjellige Slags Lystre, der bestaa af jævnsides anbragte Pigge med Hager, hvormed Aalen, som det hedder, „stanges" i Tang og paa blød Bund; desuden bruges ogsaa Aalesax, Aalekam og Plumpjærn. Disse Redskaber ere meget skadelige. Til Ferskvandsfiskeriet bruges ogsaa flere af de ovennævnte Fiskeredskaber, fornemmelig Baad, Ruser, Kroge, Redgarn og Togger, hvori Fisken ved stærkt Anløb hildes som i en Pose. — De nordiske Riger have paa Grund af deres Beliggenhed udstrakte og flerartede F.; Danmark formedelst de fjærnt liggende Bilande ikke mindst. Betragte vi da Forholdene i 1) det danske Rige, maa her a) i det egentlige Danmark fremhæves: Øresundsfiskeriet til Hovedstadens umiddelbare Forsyning; Sildefiske i Bæltet med Drivegarn, der drages af Strømmen og derfor ere udspændte foran Baaden; Drivegarnsfiskeriet fra Fiskerlejerne paa Halsnæs, der foretages indtil over 6 Mile fra Land og saaledes har Krav paa at kaldes Havfiskeri; Limfjordsfiskeriet med den derværende betydelige Østersskrabning (de fladstrandske Banker ere for Tiden kun lidet brugte); Baadfiskeriet fra Skagen; Rødspætte-Redgarnsfiskeriet fra Bangsbo og Sæby; Krog(Bakke)-fiskeriet paa Vestkysten og fra Fanø; Laxefiskeriet under Bornholm og i Randers Aa; Ørredfiskeriet i flere jyske Aaer; Aalegaardsfiskeriet i Bælterne; Marsvinsjagt ved Middelfart. Af Ferskvandsfiskeriet har Landet efter de indskrænkede Forhold ingen betydeligere at fremvise, og Tilstanden paa de større Søer lader en Del tilbage at ønske; dog fortjener som et planmæssigt, velordnet F. at nævnes det paa Stamhuset Moltkenborg (Glorup) i Fyn grundede; Karpedamme haves f. Ex. ved Gisselfeld og Glorup. Af de betydeligste Udklækningsanstalter for den kunstige Fiskeavl kunne nævnes Johnsens i Randers, samt fremdeles ogsaa den i Asmild-Klosters Have ved Viborg, Esrom, ved Kolding, Frijsenborg og Glorup, ligesom det ikke maa forbigaas, at ikke faa Privatmænd i mindre Maalestok drive Udklækning over hele Riget. b) Islands F. have stor Betydning til Forsyning med Klip- og Plat(Stok)fisk, der for en stor Del indvindes ved Havfiske i længere Afstand fra Land. Herunder hører ogsaa det saa vigtige Haakalsfiskeri, der giver en meget søgt Levertran. Forsøgene paa Hvalfangst under Island saa vel som efter den store, fede Sild ere stillede i Bero herfra Landet, hvorimod Nordmændene drive Sildefangst paa Nord- og Østfjorden i betydeligt Omfang. c) Færøerne turde vel egentlig kaldes den heldigst beliggende Fiskestation, da Øgruppen begrænses af tre Have, Atlanterhavet, Nordsøen og Polarhavet, med de for hvert Hav egne Fiskearter. Om Øernes Produktion kan det samme siges som om Islands, hvad Klip- og Platfisk angaar; de bruge intet Haakalsfiskeri, men have desto større Fordel ved Grindefangst, naar større Flokke af den store Delfin (d. globiceps) drives paa Grund og dræbes. Disse Dyr afgive en meget god Spæktran. d) For Grønlands Vedkommende kan kun nævnes Sælhundefangsten, der af de indfødte drives fra Kajak med Harpunpilen; enkelte Hvaler faas vel, men det egentlige F. har ikke endnu kunnet vinde nogen større Betydning, skjønt det fortjente at udnyttes anderledes end hidtil. For saa vidt der spørges om Betydningen af det egentlige Danmarks F., da har den 1878 nedsatte Fiskericommission efter statistiske Oplysninger, indbragne sognevis i Aarene 1877

—79 af Commissionens Formand, tilvejebragt en Oversigt, hvorefter der i hele Landet fandtes 11,368 fiskende Familier, af hvilke 4,291 drev F. som Hovederhverv og 7,077 som Binæring med en samlet Indtægt af allermindst 4,443,497 Kr. Dette giver en aarlig Gjennemsnitsindtægt af 390 Kr. 88 Øre pr. Familie, eller naar Indtægten for hver Familie, som har F. til Hovederhverv antages at være dobbelt saa stor som den gjennemsnitlige Indtægt for hver Familie, der driver F. som Binæring: for de første Familier 567 Kr. 50 Øre, for de sidste 283 Kr. 75 Øre. Men ligesom den samlede Indtægt allerede den Gang kunde hæves til c. 5 Mill., saa have de siden forbedrede Transportmidler og aabnede Forbindelser for Afsætning til Udlandet med stegne Priser forøget Udbyttets Værdi saaledes, at det uden Overdrivelse kan sættes til mellem 6 og 7 Mill. Kr. 2) Norge staar forrest i Rækken blandt de nordiske Riger, hvad Fiskeribriften angaar, og denne er vel at anse for Landets vigtigste Erhvervskilde. Torskefiskeriet, fornemmelig det ved Lofoten, er vel det, der giver de betydeligste Bidrag til Udførsel af Klip- og Platfisk, Rogn og Tran. Fremdeles maa nævnes Throndhjems fede Sild og Hummer, af hvilke i enkelte Aaringer alene til England er udført et Par Millioner Stykker, samt Loddefiskeriet i Finmarken. Ogsaa Robbe- og Hvalfangst paa Havet mellem Spitsbergen og Island drives fra Tønsberg. Fiskeredskaberne ere baade Kroge og Net; egent for Landet er et betydelig stort Garn, kaldet Not, hvormed Silden, naar den træffes i Stime, indstænges ved Sammendragning i en Rundkreds. Af et saadant Notkast udtages derefter Fisken til Nedlægning; omtrent lignende Redskab og Fiskemaade bruges paa de svenske Indsøer under Navn af Strö, særlig paa Vettern. Norge har betydelige Laxe- og Ørredfiskerier, som opretholdes ved Fredningslove og kunstig Udklækning. Regeringen ofrer F. paa Grund af deres Vigtighed stor Opmærksomhed; saaledes sendes under Sammenstrømningen af Almuen til Lofotfisket Embedsmænd med Politimyndighed til at paase Ordens Overholdelse og særlige Dommere til at afgjøre Trætter i Fiskerisager, samt Læger. I Bergen er grundet et Museum med Samlinger af alt, hvad der kan være Fiskeridriften vedkommende. Om Udbyttet af de norske F. s. for øvrigt Norge. 3) Sverige. Efter dette Lands Beliggenhed er det en Selvfølge, at dets Saltvandsfiskerier have et mindre Raaderum end Norges og Danmarks med Bilandene. Ikke desto mindre udfoldes en betydelig Virksomhed fra de Sundet og Kattegattet tilgrænsende vestlige Kyster, samt fra Gotland. De bohuslänske Sildefiskerier have gjennem Aarhundreder haft glimrende Perioder med temmelig regelmæssige Mellemrum af 60 til 80 Aar og en Varighed af Perioderne fra 50 til 70. Den indeværende fiskerige Periode begyndte 1871; fra Vingaaskjærene ved Göteborg udgaa en Mængde Baade, for en Del de saakaldte Nokkebaade, for at drive Fiskefangst i Skagerak og Vesterhavet, fjærnt fra Hjemmet. Derimod kan intet af de andre skandinaviske Lande maale sig med Sverige i Henseende til Lejlighed for Ferskvandsfiskeriet, der har en vid Mark i de store Indsøer Venern og Vettern m. fl., samt i de store Elve i Norrbotten, foruden en uoverselig Mængde mindre Indsøer og Vandløb, som ere spredte over Landet. F. af Lax og Sik (Helt) er betydeligt og i de senere Aar blevet meget indbringende; det drives paa enhver af de større Elve paa forskjellige Maader, mest ved store, indpælede Gaarde. Af saadanne bør nævnes de paa Torneåelven ved Bojakola anlagte og Sikfisket ved Kokkola. Strømmingfisket paa Bottenhavet har megen Betydning for Landets eget Forbrug. Overhovedet er F. en meget vigtig Erhvervsgren for Sverige; s. Sverige.

Fiskerring, den pavelige Seglring, s. Annulus piscatorius.

Fiskumfos, et betydeligt Vandfald i Norge, der dannes af Namsenelv i Grongs Præstegjæld, N. Throndhjems Amt.

Fissür, i Lægevidenskaben enhver naturlig eller sygelig, spalteformet Adskillelse i Legemets Dele. Til de sygelige F. høre Ganespalte, Hypo- og Epispadi (s. d. A.), der ere medfødte Misdannelser, opstaaede ved en mangelfuld Udvikling under Fosterlivet, de spalteformede Benbrud, især af Hovedets flade Ben, og de særdeles smertelige F. af Huden i Endetarmsaabningen (Fissura ani), smaa, lineære, suppurerende Saar, der oftest opstaa af betændte og suppurerende Hæmorrhoidalknuder eller som Følge af Beskadigelser ved meget haarde Excrementer; disse sidste medføre især voldsomme Smerter ved Stolgangen, hvorfor den syge af Angst for disse holder Excrementerne tilbage, og herved kunne atter andre sygelige Tilfælde opstaa.

Fistel (af lat. fistula), et kanalformet Saar, der trænger ind i Legemet fra dettes Overflade og enten ender blindt eller staar i Forbindelse med en eller anden Hulhed (Maven, Tarmen, Luftrøret, forskjellige Kjertlers Udføringsgange), hvis Indhold da udflyder igjennem F., medens Udflaadbet ellers kun bestaar af Materie. Ogsaa en abnorm Aabning imellem to ved Siden af hinanden liggende Huler (Moderskeden og Endetarmen ell. Urinblæren) kaldes en F. Efter Udflaadbets Beskaffenhed eller det Organ, hvormed F. staar i Forbindelse, kaldes den Urin-, Spyt-, Taare-, Galde-, Mave-, Tarmfistel osv. F. opstaa enten ved Beskadigelser udenfra eller ved Betændelser, der indvendig fra aabne sig Vej udad til, og vedligeholdes ved Udflaadbet af den uvante Vædske eller Tilstedeværelsen af Legemer, der virke irriterende i F.s Bund (Benstumper, Concrementer osv.); de bringes i Almindel. kun med Vanskelighed til at hele. F. i Mus. b. s. s. Falset.

Fistula, lat., egtl. Rør, Rørfløjte, det Sugerør, man i Middelalderen brugte ved Nydelsen af Nadveren, førend Kalken blev unddragen Lægstanden.

Fitger, Arthur, tysk Maler og Digter, f. 4 Oct. 1840 i Delmenhorst, uddannede sig i München, Antwerpen og Paris, tilbragte 1863—65 i Rom og har siden 1870 været bosat i Bremen. Blandt hans Arbejder, mestaf histo-.

risk og allegorisk Indhold, og hvori et phantastisk Sving gjør sig gjældende, kunne nævnes „Fiskerbaad, overfalden af Havfruer“ og „Barbarossas Opvaagnen“. Som Digter vakte han navnlig Opmærksomhed ved Tragedien „Die Hexe“ (1876), der med lige saa stor psychologisk Finhed som dramatisk Liv skildrer en højtdannet, fritænkersk Kvindes Undergang i Kampen mod naiv Bibeltro og raa Fanatisme. Den samme Aandsoverlegenhed og kjække Kraft, som udmærke dette og hans tvende andre, om end mindre betydelige Sørgespil „Adalbert von Bremen“ og „Von Gottes Gnaden“, præge hans paa Ideer og Stemninger rige Digtsamlinger „Fahrendes Volk“ (1875) og „Winternächte“ (1881), i hvilke man desuden lærer ham at kjende som en talentfuld Colorist ogsaa paa Sprogkunstens Omraade.

Fitje, Præstegjæld i Søndre Bergenhus Amt i Norge, paa Nordsiden af Storbøen. Her stod c. 961 det Slag, i hvilket Haakon den gode fik sit Banesaar.

Fitz, gammelt fransk-normannisk Ord (det fr. fils), bet. i Forbindelse med et Egennavn i England og Irland en Søn eller Efterkommer af den nævnte, som Fitzwilliam, Fitzgerald osv. I nyere Tid er det især blevet brugt til Betegnelse af engelske Kongers eller Prinsers uægte Sønner, som Fitzjames, Fitzclarence, Fitzroy.

Fitzgerald, Edw., Lord [dschĕrrald], f. 1763 i en gammel, vidt udbredt irsk Adelsslægt, er bleven bekjendt ved sine Forsøg paa at bringe Irland til Oprør, hvortil længere Ophold i Frankrig og Nordamerika synes at have forberedt ham. Efter at have kæmpet i Krigen i Nordamerika fik han ved sin Hjemkomst til sin Fødes Sæde i det irske Parlament og arbejdede der ivrig for at skaffe sit undertrykte Folk en gunstigere politisk Stilling; men han kom snart til den Erkjendelse, at der behøvedes kraftigere Midler end Talen for at hæve en brudt og haardt mishandlet Nationalitet til sin Berettigelse. 1787—90 gjennemrejste han Spanien og Nordamerika; men imidlertid var den franske Revolution udbrudt, som han hilste med Begejstring. Han begav sig til Paris, giftede sig 1792 med den unge, yndige og aandrige, af Revolutionens Helte sejrede Paméla, en uægte Datter af Hertugen af Orléans, Philip Egalité, med Mad. Genlis, og blev som mistænkt af den engelske Regering udslettet af Hærens Lister. Derpaa vendte han tilbage til Irland, stillede sig i Spidsen for det der dannede hemmelige Samfund, som havde Øens Befrielse til Hensigt, og traadte i Forbindelse med Directoriet i Frankrig. Men da den franske Expedition til Oprørernes Understøttelse mislykkedes og Regeringen ved Forræderi havde faaet Underretning om den paatænkte almindelige Opstand og dens Ledere, blev F. 19 Maj 1798 efter en fortvivlet Modstand fængslet paa Gaden i Dublin, men forekom den berammede Henrettelse ved at dræbe sig selv 4 Juni s. A. Hans Enke, der med stor Hengivenhed og Mod havde fulgt sin Mand paa hans farefulde Bane, begav sig efter et kort Ægteskab med Amerikaneren Pitcairn til Frankrig og døde i Paris 1831 i Fattigdom uagtet sit nære Slægtskab med Kongehuset. Under Georg IV bleve F.s Godser tilbagegivne hans Søn, Edw. F. (f. 1794). — Af en anden Slægt er W. Robert Seymour Vesey F., f. 1817, Medlem af Underhuset 1852—65 og 1858—59 Understatssecretær i Jarl Derbys Ministerium for de udenrigske Anliggender; han var et af de Underhusmedlemmer, der viste mest Interesse for og Kjendskab til det dansk-tyske Spørgsmaal. 1867—72 var F. Gouverneur i Bombay, og 1875 blev han Regeringscommissær for de velgjørende Stiftelser i England.

Fitzhardinge [hārding], s. Berkeley.

Fitzherbert, Lady, f. Marie Anna Smythe, f. 1756, først gift med Edw. Weld og efter hans Død med Thom. F., blev som Enke i London bekjendt med Prinsen af Wales, den senere Konge Georg IV, som 1785 lod sig hemmelig vie til hende, skjønt hun var Katholikinde. Denne i England ulovlige Forbindelse opløstes ved Prinsens Giftermaal med Caroline af Braunschweig 1795; men Lady F. beholdt sin Stilling i den aristokratiske Verden og døde almindelig agtet for sine Dyder 1837 i Brighton.

Fitzjames, Edvard, Hertug af [dschæhms], Ætling af Hertugen af Berwick, f. 1776 i Versailles, udvandrede med sin Slægt 1789 og tjente en Tid lang i Emigranthæren under Prinsen af Condé; han opholdt sig senere i England, men vendte hjem 1800. I Slutn. af 1813 lod han sig optage i Nationalgarden i Paris som Underofficer, og da de allierede Hære 1814 rykkede frem imod Byen, begyndte han at løbe igjennem Gaderne med et hvidt Tørklæde om Armen og raabe „Leve Kongen“. Til Løn blev F. Pair og Adjudant hos Kongens Broder; som fanatisk Legitimist stemte han 1816 for Neys Henrettelse, ja bragte endog selv om Natten Budskab om Dødsdommen til Ludvig XVIII, og for sin egen Svoger, General Bertrands Forvisning; han hørte under Decazes's Styrelse til Oppositionen, fordi Regeringen var ham for frisindet, men understøttede trofast Villèles Ministerium. Efter Julirevolutionen opgav F. sit Sæde i Pairskammeret, ansaas 1832 for Deltager i Hertuginden af Berrys Oprørsforsøg og var fra 1834 i Deputeretkammeret en af Legitimisternes bedste Talere. D. 1838.

Fitzmaurice, Edmund, Lord [māāris], f. 1846, yngre Søn af Marquien af Lansdowne, blev 1868 valgt til Underhuset og har siden uafbrudt haft Sæde som liberalt Medlem. 1880 blev F. Englands Regeringscommissær ved Ordningen af Østrumeliens Forhold, og i Jan. 1882 blev han Understatssecretær for Udenrigsministeriet indtil Juni 1884.

Fitzroy, Rob., f. 1805, Admiral og Directeur for det meteorologiske Departement i London, traadte 1819 ind i den engelske Marine og førte „Beagle“ paa den berømte Expedition til Sydamerika 1831—36, paa hvilken Darwin var med som Naturforsker. 1841—43 var han Medlem af Underhuset og 1843—46 Gouverneur paa Ny-Seeland. Efter at være vendt tilbage ofrede han sig til meteorologiske Studier og blev 1854 Chef for den meteorologiske Afdeling af Handelsministeriet; han var Medlem af Royal Society og det franske

Akademi og vandt især Navn ved sit Stormsignalsystem, som han beskrev i »The Weather Book« (1862), og som han i Forening med Leverrier og andre Lærde søgte at faa indført i alle europæiske Stater. Overanstrængelse havde imidlertid svækket ham saaledes, at han i Melancholi gjorde Ende paa sit Liv 1865.

Fitzwilliam [uilliæm], en gammel, adelig, engelsk Slægt af normannisk Byrd. **Will. F.**, f. 1643, d. 1719, blev 1716 Viscount Milton og irsk Jarl af F. — Hans Sønnesøn, **Will. F.**, blev 1742 ogsaa engelsk Peer og ægtede 1744 Anna Wentworth, Søster til den sidste Marquis af Rockingham, hvoraf Familien 1807 antog Navnet **Wentworth-F.** — Dennes Søn, **Will. F.**, f. 1748, arvede 1756 Faderens Titler og Ejendomme og 1782 sin Morbroder Rockinghams store Rigdomme. I Overhuset, hvor han indtraadte 1769, hørte han under den nordamerikanske Frihedskrig til Oppositionen, men sluttede sig under den franske Revolution til Regeringen, blev 1794 Præsident for Gehejmeraadet og 1795 Vicekonge i Irland, men mistede et Par Maaneder efter denne Post, fordi han arbejdede for Katholikernes Emancipation. 1806 blev han igjen Præsident for Gehejmeraadet, men fjærnedes allerede n. A., trak sig derefter saa godt som ganske tilbage fra de offentlige Anliggender og døde 1833. — Hans Søn, **Charl. Will. Wentworth**, Jarl af F., tidligere kaldt Lord Milton, f. 1786, kom 1807 ind i Underhuset og optraadte her kraftig imod den conservative Hertug af York og hans Krigsførelse, indtil han 1809 fik ham fjærnet. F. hørte til det liberale Parti og udgav en Gang 50,000 Pd. Sterl. for at hævde sin Plads i Underhuset for West-Riding; han kæmpede for Katholikernes Ligestilling og Valgreformen, samt 1846 i Overhuset for Kornlovenes Ophævelse. Derimod udtalte han sig imod Palmerstons Udenrigspolitik og sluttede sig 1852 til Ministeriet Derby; han døde 1857. Han var virksom ved Grundlæggelsen af Londons Universitet og British Association og var Medudgiver af Edm. Burkes Værker (20 Bd., 1826—44).

Fitzwilliam-Strædet [s. o.], en Havarm i det nordlige Ishav mellem Øerne Melville og Prins Patrick, n. for Nordamerika.

Fiume, Stad i ungarsk Litorale, 9 M. s. ø. for Triest ved Quarnerobugten, hvis inderste Del ogsaa kaldes F.-Bugten. 21,000 I. Frihavn. Den nyere Del af Staden indeholder mange smukke Bygninger, hvoriblandt Gouvernementspaladset, flere Kirker, Raadhuset og uden for Staden den kongel. Tobaksfabrik. Marineakademi og Søfartsskole. Betydelig industriel Virksomhed, navnlig Fabrikation af Papir, Tobak, Sejldug, Maccaroni, Skibstvebakker og chemiske Præparater. Skibsbyggeri. Stadens Rederi havde 1879 i alt 152 Skibe af 69,100 Tons. Det ungarske Litorale omfatter, foruden Staden F., et District af omtr. ½ □ M. og udgjør siden 1868 et umiddelbart under den ungarske Krone staaende Territorium, der repræsenteres i Magnaternes Hus ved Gouverneuren og i Repræsentantkammeret ved en Deputeret. Kroaterne gjøre stadig Krav paa F.s Tilslutning.

Fix, Théod., fransk Publicist og Nationaløkonom, f. 1800 i Solothurn, beskæftigede sig fra 1830 i Paris med literære Arbejder som Medarbejder ved flere Tidsskrifter og som Forfatter. 1833—36 udgav han »Revue mensuelle d'économie politique« og 1846 »Observations sur les classes ouvrières«; han døde 31 Juli s. A.

Fix (lat. fixus), fast. **Fixe Alkalier**, de ildfaste Alkalihydrater, Kalihydrat, Natronhydrat og Lithionhydrat i Modsætn. til det flygtige Ammoniumiltehydrat, s. **Alkalier**. **Fix Luft**, gammeldags Navn paa Kulsyre, fordi den forener sig med Kali og Natron til ildfaste Legemer (Potaske og Soda), hvoraf den igjen kan udskilles ved Syrer. **Fix Ide**, en med sygelig Haardnakkethed fastholdt, urigtig Forestilling om en Ting, hvilken Forestilling undertiden forekommer hos sjælelig for Resten ganske sunde Mennesker, medens den dog ofte er en af de første sporadiske Ytringer af en sig udviklende Sindssygdom.

Fixerlaase, Laase med Indretninger, der hindre Oplukning, indtil man har foretaget visse Drejninger, Forskydninger, Tryk ell. desl. paa dertil bestemte Dele. Sikkerheden bestaar i, at Laasens Oplukningsmaade holdes hemmelig.

Fixstjærner (lat. stellæ fixæ, faste Stjærner) kaldes de Stjærner, der synes uforanderlig at indtage den samme indbyrdes Plads paa Himlen, i Modsætning til Planeterne, som idelig forandre deres Plads imellem F. I deres Udseende adskille de sig fra Planeterne ved deres sitrende eller funklende Lys, s. **Scintillation**. F. inddeles efter deres Glans i Stjærner af 1ste, 2den, 3dje Størrelse osv. Middelintensiteten af hver af disse Klassers Lys er c. 3 Gange større end den følgende Klasses. Der findes paa hele Himmelkuglen 20 Stjærner af 1ste Størrelse, 51 af 2den, 200 af 3dje, 595 af 4de, 1,213 af 5te og 3,640 af 6te Størrelse. Disse kunne af et jævnt godt Øje ses uden Kikkert. Af teleskopiske F. findes der paa Himlens nordlige Halvkugle 9,941 af 7de Størrelse, 34,066 af 8de Størrelse, 266,825 af 9de Størrelse. Chacornac anslaar Antallet af alle Stjærner i de 13 første Klasser til 70 à 80 Millioner. I Kjøbenhavns Observatoriums store Kikkert ses Stjærner indtil 16de Størrelse. En Del F. forandre deres Lys, ligesom der ogsaa af og til dukker nye Stjærner frem, s. **Foranderlige Stjærner**. — F.s Afstand bestemmes ved deres aarlige Parallaxe. Denne er imidlertid for de fleste af dem aldeles umærkelig, og det er kun ganske faa Stjærner, hvis Parallaxe og deraf følgende Afstand er funden, alle i dette Aarh. De fundne Parallaxer ere dog saa smaa (hidtil stadig mindre end 1″), at Bestemmelserne ere temmelig usikre. Den os nærmeste F. er, saa vidt vi for Tiden vide, α i Centauren (s. d. A.). F.s virkelige Størrelse er ikke i noget Tilfælde bekjendt. Dertil vilde udkræves, at man foruden Afstanden tillige skulde kunne maale deres angulære Diametre. Men dette er ikke lykkedes endnu og vil næppe heller lykkes i Fremtiden. Derimod kan man ved photometriske Maal, naar Afstanden er bekjendt, udfinde deres Lysevne i Forhold til Solens. Saaledes er Sirius's Lys til Solens som 60 : 1,

d. e. dersom Sirius's Afstand fra Jorden var den samme som Solens, vilde den lyse 60 Gange stærkere. Vidste man altsaa, at Overfladerne forholdt sig som Lysevnerne, vilde Sirius's Overflade være 60 og altsaa dens Diameter næsten 8 Gange saa stor som Solens. Men denne Slutning er usikker. Er Stjærnen en Dobbeltstjærne, og er dens Afstand fra Jorden samt de to Stjærners indbyrdes Omløbstid bekjendt, kan man til en vis Grad finde *Massen* i Forhold til Solen; s. Svaner. Med Hensyn til deres physiske Forhold inddeles F. i tre Typer, der repræsentere tre forskjellige Afkølingsstadier. De af 1ste Type vise et Spectrum, der tyder paa en tynd Atmosphære, i hvilken Brint endnu spiller Hovedrollen; de ere de mindst afkølede, og deres Farve er oftest blaalig hvid. De af 2den Type have tættere Atmosphærer med svære Metaldampe; de ere mere afkølede, og deres Farve er ofte gul. De af 3dje Type vise et af brede, mørke Zoner gjennemfuret Spectrum, der tyder paa en vidt fremskreden Afkøling, ved hvilken talrige Stofforbindelser have kunnet finde Sted og dannet stærkt lyssugende Dampe. De ere ofte af rødlig Farve og ofte foranderlige. Foruden disse *Farver*, hvidt, gult, rødt, findes der ogsaa F. af blaa Farve, samt blandt Dobbeltstjærnerne enkelte grønne. Benævnelsen *fixe* Stjærner er kun relativ rigtig, da de virkelig have en *Egenbevægelse* (s. d. A.). Den stærkeste har man fundet for Stjærnen β i Hydrus (usynlig hos os), nemlig 11" aarlig. For øvrigt er der kun et Par Snese Stjærner, hvis Egenbevægelse overstiger 1" aarlig. Kjender man tillige en Stjærnes Afstand, kan man af denne Egenbevægelse beregne dens relative Hastighed i Rummet i en paa Synslinjen vinkelret Retning. Den er f. Ex. for Sirius 13 Mil i Sekundet. Ved at iagttage de smaa Afvigelser fra deres Normalpladser, som Linjerne i en given Stjærnes Spectrum vise, kan man tillige komme til Erkjendelse af Stjærnens relative Hastighed i Retning af Synslinjen. Sirius f. Ex. fjærner sig fra os med en Hastighed af 4 à 6 Mil i Sekundet. Vor Sol, der jo ogsaa er en F., staar lige saa lidt som disse stille, men bevæger sig sammen med Jorden og hele Solsystemet hen imod et Punkt i Stjærnebilledet Hercules (Rectascension 260°, Declination + 38°) med en Hastighed af c. 1 Mil i Sekundet. Om en *Centralsol* s. d. A. — Ligesom vor Sol er Centrum for et helt System af Planeter, Kometer og Meteorsværme, saaledes kunne vi formode, at ogsaa de andre F. ere omkredsede af Planeter. Disse ville dog aldrig kunne ses fra Jorden. S. fremdeles: Dobbeltstjærner, Stjærnegrupper, Stjærnetaager, Taagestjærner og Mælkevejen.

Fizeau, Hippol. Louis [fo], berømt fransk Physiker, er f. 22 Sept. 1819 i Paris, hvor privat Formue sætter ham i Stand til at leve for Videnskaben; 1860 blev han Medlem af Akademiet, og fra 1863 har han fungeret som physisk Inspecteur ved École polytechnique. Han var den første, hvem det lykkedes at maale Lysets Hastighed ved Forsøg; samtidig med Foucault viste han, at det gaar langsommere i Vand end i Luft, hvad Bølgetheorien fordrer; han har paavist, at Lyset i en bevæget Vandmasse til Dels rives med, og endelig har han sammen med Gounelle maalt den elektriske Strøms Hastighed i Jærn- og Kobbertraade. Bekjendte ere ogsaa hans Arbejder paa Photographiens Omraade.

Fjeder, elastisk Legeme af en saadan Form, at man med Lethed kan benytte dets Elasticitet, navnlig ved Bøjninger, kan være af Træ, stivhamrede Metaller, oftest dog af hærdet og blaat anløbet Staal. Efter F.s Anvendelse kunne de være flere Slags. Drivfjedre til Ure, Spilledaaser o. desl. ere en spiralformig opviklet Staalstrimmel, oftest indesluttet i et Fjederhus. Reactionsfjedre kaldes undertiden saadanne Drivfjedre, der alene skulle virke i korte Afstande, saasom Slagfjedre i Geværlaase, F. i Laase, Skruestikker o. fl. Saadanne F. kunne være lige, sammenbøjede, vundne i Spiral eller i Skruelinje. Trykfjedre og Spændefjedre, der tjene til at holde bevægelige Gjenstande i bestemte Stillinger, ligne meget Reactionsfjedrene. Bærefjedre bruges især ved Vogne for at fri dem for de Rystelser, Vejenes Ujævnheder ellers vilde foraarsage; de anvendes af forskjellige Former, men oftest samlede af 4 eller flere Blade, det ene stedse længere end det andet. Tonefjedre bruges mest til Slagure, men undtagelsesvis ogsaa i Stedet for Kirkeklokker. De smaa ere bøjede i en Cirkel eller Spiral og træffes af Hammeren tæt ved Befæstelsespunktet; de store ere bøjede som et Λ og ophænges saaledes i en noget afrundet Bugt, at de kunne svinge frit. I Harmonikaer og Spilledaaser bruges Tonefjedre, der ere formede som flade, ved den ene Ende befæstede Lameller. Forskjellige Gjenstande benævnes efter F., naar disse give dem en fra andre forskjellig Beskaffenhed; saaledes Fjederpassere, hvis to Ben ere forbundne ikke ved et Charnér, men ved en F., der stræber at aabne Passeren; Fjedermatrasser med dobbelt kegleformig vundne Bærefjedre i Stedet for Krølhaar; Fjedertænger (Pincetter) med tynde, stivhamrede Ben, der enten aabne sig ved Elasticiteten, men lukkes ved et let Tryk med Fingrene, eller omvendt; Fjedervægte, hvor et Legemes Vægt bestemmes ved den Bøjning, det kan give en Staalfjeder, som f. Ex. kan være sammenrullet i en Skruelinje. Disse Vægte ere nemme at bruge, men tabe let i Nøjagtighed, da Fjederen i Tiden kan forandre sin Spændighed. F. kaldes ogsaa en tynd Træliste, der tjener til Forbindelse af to Træstykker ved at trykkes ind i en Not (Rende). Ved Sammenpløjning faar det ene Bræt en F., det andet en tilsvarende Not paa Kanten; ved Sammenfløjning faa begge en Not, og deri indskydes en løs F. Til Dannelsen af den faste F. ved Pløjningen betjener man sig af en Fjederhøvl med gaffelformet Jærn og tilsvarende Saal, samt med et Anslag; den er sædvanlig gjort i ét med den tilsvarende Nothøvl (Pløjehøvl).

Fjeldfrøss, norsk (af oldn. fress, Kat), Jærv (Fjældfras, Gulo borealis); Ordet er optaget i Tysk og skrives der *Vielfraß*.

Fjellebro, en Herregaard i Salling Herred i Fyn, hvis anselige Hovedbygning er opført 1622 af Ebbe Munk. Efter jævnlig at have

stiftet Ejer blev den 1818 oprettet til et Stamhus for Familien Holck-Winterfeldt. Størrelsen er 97½ Tdr. Hartkorn.

Fjelstrup, Søren August, Etatsraad, fortjent dansk Landmand, f. 2 Sept. 1773 paa Hørsholm, blev Student 1794, studerede Lovkyndighed, men maatte 1796 tage en Plads i Jylland som Huslærer, blev 1803 Godsforvalter paa Visborggaard, senere paa Refsnæs. Han kjøbte 1809 Sindinggaard i Ringkjøbing Amt, hvor han tilbragte 50 Aar til sin Død 5 Sept. 1859. F. gav i dette Tidsrum de jyske Hedebyrkere et følgeværdigt Exempel ved sin utrættelige Virksomhed, og han har store Fortjenester af Hedeculturens Fremme, af Træplantning og gode Græsarters Udbredelse. Ogsaa ved literære Arbejder virkede F. frugtbringende for det danske Landbrug; foruden „Vejledning til et godt Jordbrug for den danske Bondestand“ (1820—21) og „Forsøg til en Haandbog for den danske Landmand, indeholdende Koens, Faarets og Svinets hensigtsmæssige Behandling og Pleje“ (1826) har han leveret en Del mindre Skrifter og Afhandlinger, især i „Tidsskrift for Landøkonomi“, senere ogsaa i „Ugeskrift for Landmænd“. For at fremme den for Jyllands Vesteregne saa vigtige Træplantning skjænkede F. Staten et grundmuret Hus med Tilliggende af 4 Skpr. Hartkorn. Til Dels i samme Øjemed foretog F. 1852 i sit 80de Aar en Rejse til Campinen i Belgien, hvorom han meddelte Beretning i „Tidsskrift for Landøkonomi“ f. A. F. deltog i den Forsamling af oplyste Mænd, som 1832 sammenkaldtes for at tage Gjenstande angaaende Danmarks Provinsialstænder under Overvejelse, og mødte i den jyske Stænderforsamling som kongel. Deputeret 1836—40 og som folkevalgt 1842—46, efter hvilken Tid han trak sig tilbage fra den politiske Virksomhed.

Fjenneslev, Kirkeby i Sjælland mellem Sorø og Ringsted. Her boede Knud Lavards Fosterfader Skjalm Hvide og efter ham hans Søn Asser Rig, og her var det, at dennes Hustru Inge 1128 fødte det berømte Tvillingpar Esbern Snare og Absalon. Til Minde herom blev der efter Sagnet paa den af ham opførte F. Kirke bygget to Taarne; men i Virkeligheden synes de at skrive sig fra en lidt senere Tid (c. 1170). Hvilende paa to slebne Granitsøjler holdt de sig i 4 Aarh. indtil 1561, da noget af det ene Taarn styrtede sammen. Kirken maatte nu nøjes med ét Taarn, indtil man ved den betydelige Restauration, der foretoges 1872—73, paa ny rejste Tvillingtaarnene.

Fjer, den for Fuglene charakteristiske Beklædning af Huden, der ikke alene formaar at vedligeholde en høj Varmegrad i Fuglens Legeme, men ogsaa betinger Flugten (s. **Fugl**). F. udvikles ligesom Haarene af Kim, der ligge i særegne Hudsække og have en meget rigelig Tilførsel af Blod, og ombyttes ligeledes periodisk med nye (s. **Fældning**), da de efterhaanden ved Slid ere blevne uskikkede til deres Bestemmelse; efter at F. have naaet deres fulde Udvikling, standser nemlig deres Vækst. F. inddeles i **Dækfjer** og **Dun**; hine ere mere stive og faste, danne en sammenhængende Flade, have en tydelig Ribbe og ere farvede paa deres udvendige Side; de tjene til at beskytte Fuglen mod Vind og Vejr (egentlige Dækfjer) eller til at bevæge Legemet igjennem Luften (Styre- og Sving- eller Slagfjer). De kunne selv bevæges ved egne smaa Muskler, og Fuglen kan derfor vilkaarlig lægge dem ned og rejse dem og derved forandre sit Udseende en Del. Enhver F. bestaar af Ribbe og Fane, hin igjen af Skaftet og Posen, hvilken sidste er omsluttet af Hudsækken og indeholder den indtørrede Fjerkim („Sjælen“ i F.), samt fortsætter sig som en haardere Beklædning hen ad Skaftets Rygside. Fanen er sammensat af 2 Rækker af Straaler, fra hvilke der igjen paa lignende Maade udgaar 2 Rækker Bistraaler, som dække hverandre og ere hægtede sammen ved ganske smaa Kroge. De egentlige Dækfjer ere mindre, bære i Almindel. en dunet Bifane og ere selv for en stor Del dunede forneden; Styre- og Svingfjerene ere større, uden Bifane og næsten uden noget dunet Parti. Dunene ere smaa, bløde og løse, Posen meget lille, Ribben utydelig udviklet eller mangler, Farven graalig eller hvidlig; da Bistraalerne ikke hægtes sammen af Smaakroge, danne de ikke nogen sammenhængende Fane; de sidde skjulte mellem Dækfjerene og tjene til at holde Legemet varmt. Visse Fjerformer staa paa Overgangen mellem Dun og Dækfjer og kaldes **Dunfjer**, f. Ex. Strudsenes. **Fjerbørster** forekomme ofte ved Fuglenes Næb. F. beklæde ikke ensformig hele Fuglens Legeme, men ere fordelte i saakaldte „Bede“, adskilte ved dunede eller aldeles nøgne „Gange“. Det enkelte i denne Gruppering af F. er forskjelligt, men gaar altid ud paa at lette Fuglens Bevægelser, saa at Fjerdragten kan slutte lige tæt og ligge lige glat, hvorledes Fuglen end bevæger sine Lemmer, sin Hals osv. Særegne Fjerprydelser (Kraver, Toppe) udmærke ofte visse Fugle, i det mindste det ene Køn (f. Ex. Paradisfugle, Paafugle). Efter Køn, Alder og Aarstid variere Fjerdragtens Udseende og Farver altid noget, hos nogle Fugle overmaade stærkt. For at beskyttes mod Vandet indsmøres F. ved Hjælp af Næbbet med en Olje, der afsondres af Halekjertlen. Stærkest er denne Afsondring hos Svømmefuglene; kun hos disse have F. en saadan Elasticitet og ere til Stede i en saadan Mængde, at de ere tjenlige til Sengklæder o. desl. Ederfuglens F. nyde i denne Henseende den største Anseelse.

Fjerkræ er en Fællesbetegnelse for de Fugleslægter, der holdes som Husdyr for den Nytte, de gjøre ved deres Æg, Kjød, Fjer og Gødning. De Fugle, om hvilke her kan være Tale, ere Ænder og Gæs, Høns, Kalkuner og Duer. Af disse kunne kun Vandfuglene anses som egentlig hjemlige, idet de antages at nedstamme fra de til vor Fauna hørende Vildænder og Graagæs, medens de andre Fjerkræslægter oprindelig ere indførte fra de andre Verdensdele og som hjemmehørende i varmere Lande i Reglen ere mindre haardføre. **Fjerkræavlen** har derfor ikke den Betydning for Danmark som for sydligere Lande, da Klimaet næppe kan anses som gunstigt, og navnlig har man først efter 1870 begyndt at drive den som en Indu-

stri, der forsyner Landet med Varer til Udførsel. Det er dog kun Handelen med Hønseæg, der efter den Tid har taget et betydeligt Opsving, er Gjenstand for selvstændige Forretninger og allerede løber op til en Værdi af nogle Millioner Kr. aarlig. Denne forøgede Udførsel staar i Forbindelse med en mere rationel F. og navnlig Hønseavl, medens Duer og Kalkuner næppe nogen Sinde have haft nogen ret økonomisk Betydning for os, og Ænder og især Gæs have maattet vige for det mere intensive Jordbrug. Som Midler til forbedret F. maa nævnes Oprettelsen af 3 Foreninger, en jysk „Forening for Danmarks Fjerkræavl", stiftet 1878, en „Forening til Fjerkræavlens Fremme i Danmark", stiftet 1880, og en „Forening til Hønseavlens Forbedring", stiftet 1882, hvilke Foreninger hver udgive et Tidsskrift. Den sidste Forenings Navn synes at tyde paa, at det særlig er Hønseavlen, hvoraf man venter sig Udbytte, ligesom ogsaa dennes „Forbedring" peger paa en forøget Opmærksomhed for den hjemlige Race, der næppe tidligere har været tilbørlig prøvet i Forhold til de fremmede Racer med deres forskjellige Fortrin som Æglæggere (den italienske Race) eller som Kjødproducenter (forskjellige engelske og franske Racer).

Fjerlapper bruges ved Jagten for at skræmme Vildtet fra at passere i en vis Retning. Paa en stærk Snor er med korte Mellemrum knyttet smaa Bundter af Gaasesvingfjer eller andre større Fjer, der, naar Snoren udspændes i en ringe Højde over Jorden over den Strækning, som ønskes afspærret, ved at bevæges frem og tilbage af Vinden skræmme det sig nærmende Vildt tilbage.

Fjerlus, d. s. s. Fuglelus.

Fjermøl, **Fjervinge** (Alucita, Pterophorus), nogle smaa og fine, hvidlige Natsommerfugle, hvis Vinger ere kløvede i flere smalle Flige, som ved de lange Haar, hvormed de ere besatte, faa Lighed med Fjer.

Fjerpolyp (Sertularia, Plumularia), fastsiddende, grenede, moslignende Kolonier af Goplepolyper; de kjønnede Individer antage ikke Skikkelse af fritsvømmende Gopler, men sidde ligesom de ernærende Individer omgivne af Chitinbægere i tvesidet eller ensidet Ordning hen ad Stammen og dens Grene, som ere beklædte med et leddet Chitinrør.

Fjerskyer (Cirrus), de højeste, tynde Skyer, som ofte bestaa af fine Traade. De dannes formodentlig af meget fine Isnaale.

Fjerstjærne, s. Sølilie.

Fjollethed, s. Sløvsind.

Fjord, s. Bugt; i det søndenfjældske Norge ogsaa om langstrakte Indsøer, f. Ex. Randsfjorden.

Fjord, Niels Johannes, dansk Physiker, f. 27 Apr. 1825 paa Holmsland ved Ringkjøbing, hvor hans Fader var Skolelærer. Han tog Skolelærerexamen 1845, var 1848—55 ansat ved Skolevæsenet i Aarhus og tog 1858 Examen i Physik og Mathematik ved den polyt. Læreanstalt i Kjøbenhavn. Siden Oprettelsen af den kongel. Veterinær- og Landbohøjskole 1858 har han været Lærer i Physik ved denne Skole. Han ledede 1860—72 de af det kongel. Landhusholdningsselskab foranstaltede meteorologiske Observationer, indtil disse overgik til det da oprettede meteorol. Institut; fra den Tid foreligger der fra hans Haand en Del Beretninger, navnlig over Nedbøren, og Apparater til dens Bestemmelse. Han har foretaget en Del Kogningsforsøg, saaledes over Varmens Indtrængen i store Stykker Kjød under dets Kogning („Kogning og Stegning som Sikringsmidler imod Trichinsygdom"), over den saakaldte „Kogning i Hø" og over Kogning i store, lukkede Kjedler, samt gjort Forsøg over Benyttelsen af Vanddamp med meget lav Spænding som Opvarmningsmiddel i Mejerier („F.s Dampgryde"). 1875 paabegyndte han en Række Forsøg over Opbevaring og Anvendelse af Is og særlig Sne til Mejeribrug, hvilke Arbejder under hans Ledelse hurtig affødte en Mængde andre Forsøg paa Mejerivæsenets Omraade; paa hans Forslag oprettedes 1881 det landøkonomiske Forsøgslaboratorium, hvis Forstander han er, og der foreligger i „Tidsskrift for Landøkonomi" 20 Forsøgsberetninger fra ham. 1883 valgtes han til Præsident i det kongel. Landhusholdningsselskab. Han har derhos siden 1857 været Inspecteur ved de af Cultusministeriet indrettede Cursus til Læreres videre Uddannelse og har fra 1872 haft Hovedledelsen af Skolevæsenet paa Frederiksberg.

Fjæld, et nøgent Bjærg (s. d. A.). **Fjældbyr**, s. **Alpebyr**. **Fjældfras**, s. **Fjeldfross** og **Jærv**. **Fjældgrævling**, s. **Daman**.

Fjære, norsk (oldn. fjara), Ebbe.

Fjæremus, **Fjærepist**, norsk, s. **Ryle**.

Fjærlandsfjord, en Arm af Sognefjorden i N. Bergenhus Amt i Norge, er omgiven af mægtige Fjælde, der rejse sig i svimlende Højde. Den kiler sig dybt ind i selve Jostedalsbræen, hvis Jøkler paa flere Steder (Bojumbræen, Suphellebræen m. fl.) trænge ned næsten lige til Havets Niveau.

Fjæsing (Trachinus draco), en 8—12 Tomm. lang Havfisk med et langstrakt, stærkt sammentrykt, skællet Legeme, med opstigende Mund og med en stærk Pig paa Gjællelaaget; den første Rygfinne er lille, den anden Rygfinne og Gatfinnen derimod lange og begynde tæt bag ved Hovedet; Bugfinnerne sidde under Struben. F. er hyppig ved de danske Kyster og ret velsmagende, men ikke Gjenstand for særligt Fiskeri. Stikket af dens Pigge frygtes meget, da Piggene ere Giftvaaben. Endnu giftigere anses den sydligere og mindre T. vipera for at være.

Fjøs (oldn. fjós), i Norge og Sverige Kostald eller Faarestald.

Flaad, hvidt, Leukorrhoe, en ved en Slimhindebetændelse fremkaldt sygelig Afsondring af hvidlig, ildelugtende Slim fra de indre Fødselsdele, oftest Moderskeden, sjældnere Livmoderen, hidrører enten fra local Irritation af disse eller staar i Forbindelse med Sygdomme i Livmoderen eller andre Sygdomme, som Blegsot, Kjertelsyge; en egen Art h. F. skyldes Smitte med Dryppergift. Det er en oftest langvarig og haardnakket Sygdom, der paa forskjellig Maade kan virke skadelig paa Legemet ved at forstyrre Ernæringen, fremkalde Hysteri osv.

Flaade, et til et bestemt Øiemed samlet Antal Skibe under en fælles Overbefalingsmand. For at danne en F. maa man til Orlogs have mindst 18 Skibe; ellers kaldes det Flottille ell. Escadre. Ved F. forstaas ogsaa ofte en Stats samlede Sømagt; den kaldes da **Krigsflaade** til Forskjel fra **Handelsflaade**, som er samtlige til et Land eller en By henhørende Handelsskibe. En F. eller **Tømmerflaade** er en flydende Platform, dannet af gamle Rundholter eller andet Tømmer, der er sammenboltet og forsynet med et Dække af Planker for at benyttes ved Arbeider paa Vand.

Flaadholt. For at holde Fiskegarnene oprejste anbringer man paa den ene Kant Kork, lette Træsorter osv., hos os dog mest F.; det er Barkstykker, som det synes, af overmaade store Naaletræer.

Flaadning, en Transportmaade, som ikke sjelden anvendes til Befordring af Skovproducter, navnlig Brænde og Tømmer, i saadanne Skovegne, der gjennemstrømmes af større Vandløb. Den bestaar i at lade Træet flyde med Strømmen fra de højere liggende og mindre tilgængelige Skovegne til Oplagspladser med en for Afsætningen mere bekvem Beliggenhed eller endog helt ned til Byerne og kan selvfølgelig kun komme til Anvendelse ved det Træ, hvis Vægtfylde er saa meget ringere end Vandets, at det med Lethed kan flyde paa dette. Fuldkommen friskt og grønt Bøgeved, som ofte har en større Vægtfylde end Vand, egner sig derfor ikke til F., men maa udtørres noget, forend det lader sig transportere paa denne Maade. For Naaletræ og andre mindre vægtfyldige Træarter passer F. derimod bedre. Paa jo længere en Strækning F. kan anvendes, desto fordelagtigere er den, da den ved samme indvundne Besparelse i Transportudgifter staar i directe Forhold til Vejlængden, uden at denne sidste i samme Grad indvirker paa de egentlige Flaadningsudgifter. Dog kan en altfor langvarig F. ogsaa medføre Tab derved, at en Del af Træet bliver saa vanddrukkent, at det synker til Bunds eller dog i alt Fald ved den stærke Udludning taber en Del i Brændeværdi. For Gavntræ og Tømmer er en Udludning dog ikke skadelig, og disse Sortimenter kunne derfor ogsaa taale en længere F. Man flaader Veddet enten stykkevis eller sammenbundet i Flaader. Det første sker især i de øvre og smallere Dele af Vandløbene, hvor den ringere Vandmængde ikke tillader større samlede Masser at bevæge sig; det sidste længere nede, hvor Dybden og Bredden er større og Faldet som oftest svagere. Et stærkt Fald nødvendiggjør selv ved en rigelig Vandmængde den stykkevise F., da Strømhastigheden paa saadanne Steder gjør det vanskeligt at styre Flaaderne. For at lette og fremme F. anlægges ofte store Vandbeholdninger, hvorfra Flaadningsløbene under F. kunne forsynes, naar den naturlige Vandmængde viser sig utilstrækkelig. Hvor Faldet er usædvanlig stærkt, kan Vandet undertiden løbe saa hurtig bort, at Træet ikke kan følge med, men bliver liggende tilbage i det tørre Strømleje. Dette søger man at forebygge ved med visse Mellemrum at anlægge Dæmninger tværs over Løbet, hvorved Vandet opstemmes og Strømhastigheden formindskes. Til sidst vil Vandet stige saa højt, at det flyder over Dæmningerne, der da maa være indrettede saaledes, at det flaadede Træ kan følge med. Hvor Løbet gaar igjennem Søer eller større Bredninger, samles Træet i de saakaldte Cariner, der ere flettede af Vidjer og kunne sammenlignes med store, aflange Kurve uden Bund. Disse Vidjerammer fyldes med Flaadningstræet, som de tjene til at holde samlet, og bugseres derpaa over Søen eller Bredningen til Fortsættelsen af de smallere Løb, hvor man atter lader Træstykkerne flyde frit hvert for sig. Ved Oplagspladser eller paa de Steder, hvor Træet skal indlades i Pramme for saaledes at føres videre, findes i Almindel. de saakaldte Fangdæmninger, der ere opførte i Flaadningsvandet under en spids Vinkel mod Strømretningen, saaledes at de vise ind til en Sidekanal, hvor Træet bekvemmere end i selve Strømmen kan opfiskes. Saa snart Flaadningsvandet bliver saa bredt og dybt, at Tømmerflaader kunne flyde deri, og Faldet tillige saa ringe, at de uden for stor Vanskelighed kunne styres, blive saadanne Flaader dannede. Dette sker ved at sammenbinde de lange og svære Tømmerstokke med stærke Vidjer, trukne igjennem Huller, som bores skraat ovenfra ud igjennem Tømmerstokkenes Endeflader, samt med lange, af seje Gran- og Birkegrene dannede Baand, der snøres fast sammen uden om det hele. Tømmeret lægges som oftest i flere Lag, og oven paa samme anbringes som Overlast over Vandet Brædder, Planker og en Mængde andre mindre Sortimenter. Hver Flaade styres efter sin Størrelse af ên eller flere Mænd, som med lange Stager stræbe at at holde den midtstrøms og fri for alle mødende Hindringer. I det store drives F. især paa alle betydeligere Floder, der udspringe i skovrige Bjærgegne.

Flaat, d. s. s. Blodmide, s. **Mide**.

Flacius, Matthias, egtl. Vlacich, efter sit Fødeland kaldt Illyricus, f. 1520, studerede først i Venezia og vilde have været Munk og katholsk Theolog, men blev vunden for Reformationen og blev 1544 Prof. i Hebraisk i Wittenberg. Energisk, veltalende og udrustet med forbavsende Lærdom tog han levende Del i Kampen for den lutherske Lære; men ensidig og lidenskabelig kom han snart i Strid med den Melanchthonske Retning, drog utilfreds med Leipzigerinterimet til Magdeburg og gik 1557 som Prof. i Theologi til Jena. Her kom han i en heftig Strid med V. Strigel om Synergismen og Arvesynden og havde et Colloquium med ham 1560 i Weimar, hvor han opstillede den manichæiske Paastand, at Arvesynden ikke er noget accidentielt, men substantielt. Hans Venner raadede ham forgjæves til at tilbagekalde denne Lære, **Flacianisme**; 1561 blev han fordrevet fra Jena og vandrede nu ustadig omkring med en stor Familie under trykkende Forhold, indtil han omsider fandt et stadigt Ophold i Frankfurt a. M., hvor han døde 1575. F. har især gjort sig fortjent ved Udgivelsen af det kirkehistoriske Værk „De magdeburgske Centurier" (s. **Centurie**); ogsaa skrev han »Clavis scripturæ sacræ« (1567).

Flacon, fr. [flõng], lille Flaske med Glasprop til lugtende Vande o. lign.

Fladager, Ole Henriksen, norsk Billedhugger, f. 24 Aug. 1831 i Valders af fattige Forældre, blev først i Christiania Træskærer hos Kjøbmand de Coninck og kom 1852 paa Bissens Atelier i Kjøbenhavn. Han tog 1858 til Rom, hvor han siden opholdt sig til sin Død 7 Febr. 1871. Sit betydelige Anlæg for Plastiken lagde han især for Dagen i flere heldige Portrætbuster og Døbefonter, f. Ex. Daabsengelen i vor Frelsers Kirke i Christiania.

Fladax (Cyperus) er en Slægt af Halvgræssenes Familie med toradede Smaaax, hvis her i Landet vildtvoxende, faa Arter kun ere lidet fremtrædende. Mere bekjendt er den hertil hørende Papyrusplante (C. Papyrus), en meget stor og kraftig Plante, hvis Marv de gamle Ægyptere brugte til deres Papyros; den voxer i sumpede Egne af Abessinien, Ægypten, Orienten og Sicilien, navnlig Egnen om Syracus. Hertil hører ogsaa C. esculentus med spiselige Knolde; den findes i Afrika og Orienten og dyrkes i det sydlige Europa.

Fladbælg (Lathyrus), Slægt af de ærteblomstredes Familie med ligefinnede Blade med faa Smaablade, af hvilke Endesmaabladet er omdannet til en Slyngtraad. Griffelen er flad og i Spidsen haaret paa Oversiden. De i Danmark og Norge almindeligste Arter ere **gul F.** (L. pratensis) og **Krat-F.** (L. macrorhizus), den første med gule Kroner og kun 1 Par Smaablade, den sidste med lyserøde, senere violette Blomster, knoldet Rodstok og 2—3 Par Smaablade. En meget smuk Plante er **Skov-F.** (L. silvestris), en paa Buske og Gærder klatrende Art, med lange, stærkt vingede Stængler og Bladstilke og Klaser med store, rosenrøde Blomster; den forekommer hist og her i Danmark, sjældnere i Norge. Paa sandede Strandbredder voxer **Strand-F.** (L. maritimus), der har 3-kantede Stængler, blaagrønne Blade og først røde, senere blaa Blomster. Den er sjældnere i Danmark og det sydligere Norge, derimod almindeligere i Finmarken.

Fladdermine, en lille Mine anlagt uden store Forberedelser i ringe Dybde under Jorden paa Bunden af en igjen tillukket Brønd. F. anlægges stundum uden for Feltværker for at sprænges i det Øjeblik, da de stormende Tropper skride frem over Terrainet.

Flade, i Geometrien Grænsen for et Legeme (dets Overflade); F. har to Udstrækninger, Længde og Bredde. F. er enten plan eller krum; en *plan* Fl. eller en Plan er den F., hvori der gjennem ethvert Punkt i alle Retninger kan nedlægges rette Linjer, saa at de fuldstændig indeholdes i F.; en F., hvoraf ingen Del er plan, kaldes *krum*. Af de krumme F. kunne nogle frembringes ved bevægelige rette Linjer; de kaldes *retlinjede* F. (Ex. Keglefladen, Cylinderfladen); nogle kunne frembringes ved en bevægelig Cirkel, *Cirkelflader* (Ex. Kuglefladen). De retlinjede F. ere enten udfoldelige eller vindskjæve (s. disse A.). I et rumligt Coordinatsystem fremstilles en F. ved en Ligning mellem Coordinaterne; efter som dens Ligning i et Parallelcoordinatsystem er algebraisk ell. transcendent, hedder F. algebraisk eller transcendent. En algebraisk F. siges at være af n^{te} Orden, naar dens Ligning er af n^{te} Grad; en saadan skæres af en Plan i en Curve af n^{te} Orden. **Fladeindhold** maales ved **Flademaal**, Kvadrater, hvis Sider ere de sædvanlige Længdeenheder, f. Ex. Kvadratfod (□ Fod), naar Siden er 1 Fod; til Markmaal bruges dog ogsaa andre Flademaal (f. Ex. i Danmark 1 Td. Land, lig 14,000 □ Alen).

Flade Præstehøj, et højt Punkt i Jylland, ¾ M. s. v. for Frederikshavn, 355 F. høj. Den nærliggende **Flade Præstegaard** er bekjendt for sin særdeles maleriske Beliggenhed i en dyb Dal mellem høje, skov- og lyngklædte Bakker, hvorfra der er vid Udsigt over Kattegattet og hele den flade, nordlige Spids af Jylland op til Skagen.

Flade Sø, en nu for største Delen udtørret Sø i det nordvestlige Jylland, n. for Agger By, og skilt fra Vesterhavet ved Klitter.

Fladorme ell. Planarier (Planaria), smaa, flade, overordentlig bløde, uleddede Orme, som især bebo det ferske og salte Vand. De bevæge sig langsomt fremad, dels ved at udstrække og sammentrække deres Legeme, dels ved de Fimrehaar, hvormed dette er beklædt; de leve af andre Smaadyr (Snegle, Insekt- og Krebsdyrlarver, Smaaorme o. lign.). I de tropiske Urskove træffes prægtigfarvede **Land-F.**; blege og blinde, yderst let henflydende **Jord-F.**, der leve i Jorden ligesom Regnorme, træffes baade der og hos os, om end sjælden. Til F. henregnes ogsaa *Slimbændlerne* ell. Nemertinerne (Nemertes), der ere mere langstrakte, baandformede, men ligesom F. uleddede, bløde, overordentlig sammentrækkelige og foranderlige i deres Form og uden Spor til Lemmer; med faa Undtagelser, der ere Ferskvands- ell. Landdyr, leve de i Havet i tomme Skaller mellem Tangrødder og i Sandet eller Dyndet. Enkelte opnaa en meget betydelig Længde (endog flere Favne); f. Ex. Borlasia.

Fladstrand, s. **Frederikshavn**.

Fladtrykning af en Sphæroide, den Størrelse, som afgiver et Maal paa Sphæroidens Afvigelse fra Kugleformen. Ligesom nemlig en Kugle kan tænkes opstaaet derved, at en Cirkel drejer sig om en af sine Diametre, saaledes opstaar en Sphæroide ved en Ellipses Omdrejning om sin lille Axe. Ved F. forstaar man nu Forskjellen imellem den store og den lille Axe, divideret med den første, hvilket Tal plejer at udtrykkes som en Brøk med 1 til Tæller. Jorden er, i alt Fald meget nær, en saadan Sphæroide. Den store Axe er Æqvatorialdiametren, som er 12,756,786 Meter ell. 1,693,6 danske Mil. Den lille Axe er Polardiametren, som er 12,713,098 Meter ell. 1,687,8 danske Mil. Forskjellen imellem disse er 43,688 Meter, og F. er altsaa omtr. $\frac{1}{292}$. Grunden til denne Jordens Skikkelse er den ved Rotationen avlede Centrifugalkraft, som er en Bestræbelse hos de enkelte Dele til at fjærne sig fra Rotationsaxen, hvilken Bestræbelse er saa meget stærkere, jo fjærnere de ere fra denne Axe. F. bliver des større, jo raskere Rotationen er, og jo større Legemet er. Af begge Grunde er den især betydelig paa Planeterne Jupiter og Saturn, som baade ere

meget større end Jorden (Diametrene respective $11\frac{1}{5}$ og $9\frac{1}{2}$ Gange Jordens), og hvis Rotationstider ere meget korte (begge omtr. 10 Timer). Den er paa Jupiter omtr. $\frac{1}{17}$, paa Saturn $\frac{1}{10}$. Paa de andre Planeter er F. ubestemmelig paa Grund af sin ringe Størrelse.

Fladvinger (Planipennia), Gruppe af Insekter, hørende til Florvingernes Orden; hertil Myreløven og de egentlige Florvinger (Hemerobius), Skorpionfluen (Panorpa) o. fl.

Flag til Betegnelse af et Skibs, en Hærs, en Fæstnings Nationalitet (**Nationalflag**, smlgn. **Fane**) eller til Signaler (**Signalflag**) sys af let Uldtøj (**Flagdug**); **Stutflag** have rectangulær Form, **Splitflag** en triangulær Udskæring. For at en Nations F. skal være anerkjendt af andre Nationer, maa et Circulære i denne Anledning være udstedt, hvori F. er udførlig betegnet eller forklaret. Signalflagene benyttes til i sigtbart Vejr at udtrykke Ord eller hele Sætninger mellem Krigsskibe af samme Nation eller mellem hvilke som helst Skibe, der kjende det System, hvorefter der signaliseres (s. for øvrigt **Signal**). **Flagspil**, en Stang oprejst agter paa Skibet, bestemt til derpaa at hejse Flaget. **Flagskib**, det Skib i en Flaade, hvorpaa Admiralen har hejst sin Commando. **Flagmand**, en Admiral, der har Commando; hvor der haves forskjellige Charger af Admiraler, har den virkelige Admiral sit Flag hejset paa Stortoppen, Viceadmiralen paa Fortoppen og Contreadmiralen paa Krydstoppen.

Flagellanter ell. Svøbebrødre, de Skarer af Bodfærdige, som i det 13de og 14de Aarh. drog gjennem Landene, og som, naar de kom til en Stad eller Landsby, drog gjennem dens Gader med tilhyllede Hoveder, men ellers blottede til Bæltestedet selv midt i den strængeste Vinter, imedens de under Strømme af Taarer og rystende Bodssange, de saakaldte Lejser, piskede sig med Læderremme paa den blottede Ryg. De havde et Kors syet paa Klædningen, hvorfor de ogsaa kaldtes Korsbærere ell. Korsbrødre (cruciferi, crucifratres); Faner og Kors bleve baarne foran Toget, der ledede af en Formand. Det var baade Mænd og Kvinder af alle Stænder og alle Aldere, som deltog i dette Uvæsen, og i Begyndelsen ledede Togene i Regelen af Præster, men senere, da Kirken stillede sig fjendtlig til Bevægelsen, som oftest af Lægmænd. Hvor de kom frem, modtoges de med Klokkeringning fra alle Kirker, og man satte en Ære i at beværte dem paa det bedste. Det første Flagellanttog viste sig 1261 i Perugia under Guelfer- og Ghibellinerkrigenes Rædsler. Aaret efter drog Flagellantskarer gjennem Sydtyskland, Böhmen og Polen; men epidemisk blev Bevægelsen først i Midten af det følg. Aarh., medens den sorte Død rasede. I Paasken 1849 drog et Tog fra Pirna i Sachsen til Magdeburg; i Maj drog et andet ud fra Würzburg, i Juni et tredje fra Schwaben, og nu udbredte de sig over hele Tyskland, Belgien, Holland, Schweiz og naaede til England og Sverige. Pave Clemens VI udstedte en Bulle imod dem 20 Oct. 1349 og fordømte deres Optræden som affindig og overtroisk. Tog varede Paroxysmen i tre Aar. 1398, da paa en Gang Hunger, Pest, Tyrker og Forventning om Verdens Ende skrækkede Folkene, optraadte der atter F. i Lombardiet. Fra øverst til nederst indhyllede i hvide Klæder (deraf kaldte Albati, Bianchi, hvide F.), med hvide Hætter, saa at kun Øjnene vare synlige, drog de i lange Processioner, to og to, gjennem Landet, syngende Bodspsalmer og »Stabat mater dolorosa«. Adelige Herrer og Damer, Fyrster, Bisper, Munke og Præster sluttede sig til dem; deres Tal angives til 70,000. Tre Maaneder varede dette Tog, da Bonifacius IX tog deres Anfører til Fange og 1399 lod ham brænde i Rom. 1417 anførte en spansk Dominikaner, Vinc. Ferrer (s. d. A.), et stort Flagellanttog igjennem Italien, Frankrig og Spanien, der forgrenede sig til England, Skotland og Irland. Forgjæves udtalte Concilier, Paver, Universiteter og Fyrster sig mod denne Bodsfanatisme; som enhver anden Epidemi maatte den efterhaanden dø hen af sig selv. Mange F. antog ogsaa en bestemt antikirkelig, hæretisk Charakter, saa i Hierarchiet Antichrist, forkastede den kirkelige Cultus, erklærede Svøbeslagenes Bloddaab for det ene frelsende Sacrament og døde paa Inqvisitionens Baal.

Flageolet, fr. [scholētt], er en lille Fløjte à bec (Næbfløjte), af samme Tonehøjde som Piccolofløjten, altsaa en Octav højere end den almindelige Fløjte. **Flageolettoner** (fr. sons harmoniques) kaldes de høje, fløjteagtige Toner (paa Strygeinstrumenter, Guitar, Zither), som kunne fremstilles, naar man ikke som ellers trykker Strængen fast mod Gribebrættet, men kun berører den let paa visse Svingningsknuder. Strængens Hovedsvingning dæmpes, den svinger kun partielt, og F. ere altsaa Aliqvottoner. Man deler dem i naturlige, som fremkomme, naar visse Punkter af en løs Stræng berøres, og kunstige, som opstaa, naar man trykker første Finger fast paa et eller andet Punkt af Strængen (hvorved den svingende Strængs Længde forkortes) og lader en anden Finger let berøre Svingningsknuderne paa den saaledes forkortede Stræng. F. ere Strængeinstrumenternes Falset; de udvide disses Toneomfang og berige dem med en ejendommelig Klangfarve.

Flaggerguld ell. Flitter, d. s. s. Messingfolie.

Flaggermus ell. Haandvingede (Vespertiliones, Chiroptera), Orden af Pattedyr, hvis Forlemmer ere omdannede til Flyvefødder eller Vinger. Det er i Almindel. smaa Dyr med en kort, sammentrængt Krop, dækket af en blød og fyldig Pels; Forlemmerne (især Underarmen, Mellemhaanden og Fingerleddene af de 4 Fingre) ere stærkt forlængede, og en blød og fin, haarløs og nerverig Hud (Flyvehinden) er udspilet mellem Fingrene, Armen, Kroppen og Bagbenene; her hører den op ved Hælen, men fortsætter sig hos adskillige F. ogsaa mellem Bagbenene, optagende Halen i sig. Udfoldet afgiver denne Hinde, der støttes og udspiles af Forlemmerne, et fortrinligt Flyveredskab; sammenfoldet i Form af et N hindrer den ikke F. i at krybe og klatre ved Hjælp af den frie Tommelfingers Klo og Bagpoterne, hvis Tæer ere som paa en almindelig Pote og udstyrede med Kløer. Af de andre Forfingre er kun den

anden (Pegefingeren) undertiden forſynet med Klo. Øjnene ere meget ſmaa, Ørebruſken derimod altid af et anſeligt, ſtundum af et forholdsvis uhyre Omfang. Det ſvage Syn erſtattes dels af Hørelſen, dels af Hudfølelſen, ſom har ſit Sæde i Flyvehuden, i den ſtore Ørehud og i ſæregne Hudblade, ſom ofte pryde F.s Næſe. F. ere i det hele Natdyr, der i Morgen- og Aftendæmringen („Aftenbakker") ſøge deres Føde, beſtaaende af Inſekter, ſom de fange i Flugten; deres Tænder ligne Inſektæderness. F.s Mængde ſtaar i Forhold til Inſektverdenens Rigdom; i Grønland findes der ingen F., i Danmark c. 10 og i Braſilien over 50 Arter. En Del af de ſaakaldte inſektædende F., navnlig af Bladnæſerne, lever dog for en ſtor Del af Frugter. Her i Norden ligge F. om Vinteren i Dvale, hængende tæt ſammenpakkede, ofte flere Arter mellem hverandre, i hule Træer, Huler i Kalkſkjælde, Kroge i gamle Bygninger oſv. De føde i Regelen kun 1 meget ſtor, nøgen, kortvinget Unge, ſom Moderen underſtøtter ved at bøje Haleflyvehuden opad og ſaaledes danne ligeſom en Pung for den; ſelv naar den flyver ud for at ſøge Føde, hænger Ungen ſaaledes, faſtſuget til dens Bryſt. De inſektædende F. kunne inddeles i Glatnæſerne og Bladnæſerne. Til de ſidſte høre de blodſugende F. (ſ. Vampyrer), til hine høre alle hos os forekommende Arter, f. Ex. den ſtore brune F. (Vespertilio noctula), indtil 15 Tomm. mellem Spidſerne af Vingerne, den ſtore graa F. (V. murinus), 12½ Tomm., den langørede F. (V. auritus) og Dværgflaggermuſen (V. pipistrellus), men kun 7—8 Tomm. Vingeſpænding. De frugtædende F. (Pteropus), ogſaa kaldte „flyvende Hunde", overgaa i Regelen de inſektædende betydelig i Størrelſe; nogle have indtil 2 Alens Vingeſpænding. Kroppen og iſær Hovedet ere desuden mere langſtrakte, Behaaringen kortere, Ørene mindre, Pegefingeren ofte forſynet med en Klo, Kindtænderne ikke ſpidstakkede; endelig ere de mere Dagdyr end de ægte F. og leve fortrinsvis af Frugter, til Dels dog ogſaa af Inſekter og Smaafugle, eller fange Fiſke. Deres Forekomſt er indſkrænket til de hede Egne af Afrika, Aſien og Auſtralien.

Flagrānt, egtl. brændende; aabenbar; gribe En in flagrānti (crimine), gribe ham paa ferſk Gjerning (ſ. ferſk Fod).

Flagrende kaldes de Dyr, der ikke ere i Beſiddelſe af Vinger eller af en virkelig Flyvehud, men derimod af en Flagrehud, d. e. en Forlængelſe af Kroppens Hud, beklædt med Haar ligeſom denne, paa Legemets Sider mellem For- og Bagbenene. Ved Hjælp af den kan Dyret vel ikke flyve, men enten, benyttende den ſom Faldſkjærm, dale ned fra højt liggende Steder, f. Ex. Trætoppene, eller gjøre Spring eller Sving af en forbavſende Længde i en ſkraa eller endog temmelig vandret Retning, f. Ex. fra et Træ til et andet. Ved derpaa at klatre op i Trætoppen, kaſte ſig ud derfra og ſvæve hen til de lavere Dele af et Træ i nogen Afſtand og blive ved paa ſamme Maade, kunne temmelig ſtore Afſtande tilbagelægges i kort Tid. Exempler paa ſlige flagrende Dyr ere blandt Pattedyrene de flyvende Egern (ſ. Egern), Flyvepungaberne (ſ. Pungabe) og Flagreaben (ſ. Galeopithek). Hos den ſidſt nævnte er Flagrehuden ikke alene udſpændt mellem For- og Bagbenene, men tillige mellem Bagbenene og Halen og mellem de temmelig forlængede Fingre. Den nærmer ſig derved til Flyvehuden hos Flaggermuſene, hvilken Dannelſe for øvrigt ved Hudens Finhed og Nøgenhed er aldeles forſkjellig fra Flagrehuden. Blandt Krybdyrene optræder Flagreevnen hos Dragen, hvor Flagrehuden er ſtillet ligeſom den øvrige Hud og ſtøttes af Ribbenene, ikke ſom hos Pattedyrene af Lemmerne.

Flagy, Jean de [ſchi], franſk Trouvère fra det 13de Aarh., hvem et Vers i »Garin le Loherain« angiver ſom Forfatter til dette Epos, der phantaſtiſk behandler Carl Martels og Pipins Kampe mod Saracenerne.

Flahault, Adèle [flaō], Marquiſe af Souza, franſk Forfatterinde, f. 1765, d. 1836. Hendes meſt bekjendte Værk er den talentfulde Roman »Adèle de Sénanges«, et Slags Autobiographi, der ſkildrer den franſke Kloſteropdragelſe. Med Virtuoſitet maler hun tillige de gammel-ariſtokratiſke Traditioner i det moderne franſke Samfund. — **Aug. Ch. Joſ. F. de la Billarderie**, Søn af den foreg., f. 20 Apr. 1785. Hans Fader, ſom var Officer og af gammel Adel, blev henrettet 1793 i Arras. 1798 kom F. tilbage til Frankrig, indtraadte 1800 i et Corps friviIlige Ryttere og var med i Slaget ved Marengo; han var Murats Adjudant ved Auſterlitz, blev Escadronschef ved Friedland 1807, Oberſt og Baron 1809. 1812—13 var han Kejſerens Adjudant under hele Felttoget, vandt ved Dresden Forfremmelſe til Diviſionsgeneral og ved Leipzig Grevetitlen. I de 100 Dage 1815 ſendtes F. til Wien for at forſøge Underhandlinger, men ſtandſedes i Stuttgart; han blev Pair og kæmpede tappert ved Waterloo, ſamt ſøgte derefter at hævde Napoleon II.s Ret. Talleyrands Venſkab reddede ham for Landsforviſning, men han forlod frivillig Landet og gik til England, hvor han 1817 ægtede Miſs Elphinſtone, en Datter af den rige Lord Keith. 1830 blev F. paa ny Pair og brugtes i diplomatiſke Sendelſer, ſaaledes til Berlin 1831 og Wien 1842—48. Efter Statscoupet 1851 blev F. Medlem af Commisſionen til at drøfte en ny Forfatning, 1853 Senator, 1860—62 Afſending i England og 1864 Storkansler for Æreslegionen; han døde 2 Sept. 1870. F. anſes almindelig for at have været Dronning Hortenſes Elſker og Fader til Hertugen af Morny.

Flak betegner i Søſproget en afſladet Ophøjning af Havbunden, der nærmer ſig ſaa meget til Havſladen, at den bliver farlig for Skibsfarten.

Flakkebjærg, en Landsby i Nærheden af Slagelſe. Paa en til denne By hørende Gaard oprettedes 1836 af „Comiteen til moralſk fordærvede Perſoners, men iſær den opvoxende Ungdoms Forbedring" efter Fellenbergs Mønſter Opdragelſesanſtalten paa F. for „forſømte og vildledte" Drenge fra hele Landet, beregnet paa at optage 40—50 Elever. Uden for Underviſningstiden beſkæftiges Børnene ved landlige Arbejder og hvad dermed ſtaar i Forbindelſe, ſaaſom Haandgjerning. En Del

af Drengene anbringes om Sommeren hos flinke Folk i Omegnen, hvorved deres Evne til at staa paa egne Ben prøves. Da Overfyldning gjorde en Udvidelse nødvendig, kjøbte Bestyrelsen ved Hjælp af offentlig og privat Understøttelse Landerupgaard i det sydøstlige Jylland og oprettede her en under samme Overbestyrelse og samme Forstander (den dygtige C. C. Møller) staaende Filial af F., der aabnedes 1867. Der har paa F. med dens Filial indtil 1885 været optaget over 1,200 Drenge, hvoraf det store Flertal er blevet frelst for Samfundet, idet ikke over 10 pCt. have opført sig mindre godt og heraf kun Halvdelen er blevne egentlige Forbrydere. En stærk Ildsvaade overgik Anstalten i Juli 1884.

Flakstad, Præstegjæld i Norge, omfatter Flakstads og Moskenæsø, de to vestligste af de større Øer i Lofoten. Paa Øernes indre, mod Vestfjorden vendende Side findes vigtige Fiskevær.

Flamborough-Head [borro-hædd], et Næs i York-Shire i England paa Nordsiden af Bridlington Bugten, med et vigtigt Fyrtaarn.

Flamboyant [flangboajäng] Stil, fr. style flamboyant, tysk Flammenstil, kaldes en Form af den senere Tids Spidsbuestil, som især optræder i Nordfrankrig (s. Spidsbuestil).

Flāmen kaldtes hos Romerne flere af de enkelte Guders Præster; Insigniet for deres Værdighed var en keglедannet Hovedbedækning, der endte i en tynd, med Uld omvunden Spids. Flamines af patriciske Slægter (for Jupiter, Mars og Quirinus) vare allerede indsatte af Numa. F. Diālis, d. e. Jupiters F., havde mange Haande Forrettigheder fremfor de plebejiske F., saasom sella curulis, en egen Lictor, Offerdrenge (Camilli), Bolig med Asylret o. desl.; men paa den anden Side var han underkastet store Indskrænkninger; han turde f. Ex. ikke bestige en Hest, ikke forlade Staden Natten over og maatte nedlægge sin Function ved sin Hustrus Død.

Flamen ell. **Flamand**, Albert [mäng], fransk Kobberstikker, arbejdede 1648—64 i Paris og har udført over 600 Raderinger i W. Hollars Maner.

Flameng, Leopold [mäng], fransk Kobberstikker, f. 1831 i Brüssel, siden 1853 bosat i Paris, har især gjort sig bekjendt ved fine malerisk udførte Raderinger efter Rembrandt, Delacroix o. fl.; en Del ere offentliggjorte i »Gazette des beaux arts«. — Hans Søn, François F., f. 1859, har allerede vundet Navn som Historiemaler.

Flamingo (Phoenicopterus), en smuk og mærkelig Vandfugleslægt, tilhørende det varme Asiens, Afrikas og Amerikas Kyster, Floder og Søer; en Art besøger om Sommeren Middelhavets Kystlande. Med en forholdsvis lille Krop forbinder den Hals og Ben af overordentlig Længde og Tyndhed, Svømmefødder og en ganske særegen Næbform. Næbbet er nemlig bøjet nedad under en stump Vinkel og takket i Randene ligesom hos Ænderne; Overnæbbet er fladt, Undernæbbet hult. Farven varierer fra det næsten hvide til et stærkt Rosenrødt, især paa Vingerne; kun Svingfjerene ere sorte. Paa Grund af deres lange Ben henregnes F. sædvanlig til Vadefuglene som beslægtede med Ibis, men de kunde ogsaa henregnes til Svømmefuglene og særlig til Ændernes Familie, af hvis Næbform F.s kun er en Modification. F. vilde da nærmest være at opfatte som meget højbenede og langhalsede Gæs, der mere ere indrettede til at vade end til at svømme. Deres Føde søge de vadende i den lave Strand, snadrende i Dyndet efter Vanddyr og vendende Hovedet, saa at Overnæbbet kommer nedad. De ruge paa deres høje, kegleformede Reder i skrævende Stilling.

Flamininus, s. Quinctius.

Flaminius, en plebejisk Slægt hos Romerne. Cajus F. satte som Tribun 232 f. Chr. et Lovforslag igjennem, i Følge hvilket det Land, som man havde taget fra de senoniske Galler, skulde uddeles til romerske Borgere. Herved foranledigedes den store galliske Krig 225—22, i hvilken F. optraadte sejerrig som Consul 223. Som Censor 220 byggede han Circus F., efter hvilken senere Roms 9de Region fik Navn, og den flaminiske Vej, som førte fra Rom gjennem Etrurien til Ariminum. I den anden puniske Krig faldt han med største Delen af sin Hær i Slaget ved Trasimenersøen 217.

Flamlændere kaldes Indbyggerne i de nordligste Provinser af Belgien, Vest- og Østflandern, Antwerpen, Limburg og en Del af Brabant, samt i den nordlige Del af det tilgrænsende franske Dep. Nord; tilsammen 3 Mill. Deres Sprog, Flamsk, er kun ved Dialektforskjel afvigende fra det nedertyske Sprog, der tales i de nordligere, hollandske Landskaber, og oprindelig brugtes Navnet F. for alle Nederlænderne. Men da de nordlige Nederlande i det 17de Aarh. havde vundet Uafhængighed og Hollænderne havde opnaaet Anseelse som et selvstændigt Folk, optoges Navnet hollandsk Sprog, medens al national Literatur ophørte i de flanderske Landskaber, som forblev under spansk og senere østerrigsk Herredømme. I den ældste Tid falder flamsk og hollandsk Literatur sammen. I det 17de Aarh. nævnes flere Digtere, bl. a. Cornelis van Ghistele, Jan Lambrecht, der spottede over sine Landsmænds Forgudelse af det franske Sprog og Væsen, Bleeschhoudere, som 1660 digtede aandelige Sange, Jesuiten Adrian Poirters, den brabantske Folkedigter P. Croon. Men derefter ophørte Flamsk at være Bogsprog og fortrængtes først af Latin, siden af Fransk, der ogsaa vandt stor Indgang i Mellemklasserne; derimod vedblev Flamsk at være Rets- og Forvaltningssprog, indtil Belgien under Revolutionen (1794) indlemmedes i Frankrig. Under Foreningen med Holland (1814—30) brugtes Hollandsk i de flanderske Landskaber, medens mange Embedsmænd foretrak Fransk, og mange Forældre lod deres Børn undervise i dette Sprog. Efter Belgiens Løsrivelse vaagnede dog Interessen for det flamske Sprog, fornemmelig ved J. F. Willems's og Snellaerts Bestræbelser, og en ny flamsk Literatur opblomstrede lidt efter lidt med Digtere som Blommaert, Brauwere (episk Digt »Ambiorix«), de Cort, Dautzenberg (d. 1879), van Duyse (d. 1859), Ledeganck og Ryswyck og Romanforfattere som H. Conscience, de Laet og Sniebers. Folkeviser ere samlede af Snel-

laert; den bedste Ordbog er af Sleecks og van der Welde (1860, 2 Bd.). De nyere Forfattere bruge samme Retskrivning som de hollandske, og siden 1849 holdes fælles Sprogcongresser. Gent og Antwerpen vare Hovedstæder for denne flamske Bevægelse, i hvilken ogsaa Dedecker indtager en vigtig Plads, og som efterhaanden har vundet fuld Ligestilling for sit Modersmaal i Retspleje og Forvaltning. Uden for Belgien udgjøre F. kun Befolkningen i en mindre Del af Dep. Nord, i alt 150,000 Mennesker; Halvdelen af den Landstrækning, der oprindelig var flamsk, er nu aldeles forfransket, og ligeledes Dep. Pas de Calais.

Flammarion, Camille [õng], f. 1842, fransk astronomisk Compilator og populær Skribent. Hans populære astronomiske Skrifter nyde stor Anseelse og Udbredelse, særlig »Astronomie populaire«, der er blevet prisbelønnet af det franske Institut, »La Pluralité des mondes habités« (1862, 20de Opl. 1873), oversat paa mange Sprog, paa Dansk af P. Mariager under Titlen „Beboede Verdener", Maanedsskriftet »l'Astronomie« og hans udmærkede »Atlas céleste«.

Flamme. En F. er en brændende Luftart; det følger heraf, at kun saadanne Legemer kunne brænde med F., som enten selv ere Luftarter eller ved Ophedning kunne fordampe eller give flygtige Sønderdelingsprodukter. Derfor brænder Brint og Gas, det flygtige Metal Zink, Petroleum, Vinaand, fremdeles Stenkul og Stearinsyre (d. e. Stearinlys) med F. Den indre Del af F. bestaar væsentlig af den uforbrændte Luftart og har derfor altid en lavere Temperatur end den ydre. Den cylindriske, foroven tilspidsede Form, som en sædvanlig F. har, er naturlig begrundet i, at de Luftarter, hvoraf den bestaar, ere ophedede og derfor mindre vægtfyldige end den atmosphæriske Luft, og i, at Mængden af det brændbare Stof aftager mod Spidsen. Olje- og Gasflammer kunne antage andre Former efter Udstrømningsaabningens Form (s. Brænder). F.s chemiske Sammensætning er meget forskjellig; den bestaar i Almindel. af den uforandrede brændbare Luftart, af Forbrændingsprodukterne, af ikke fuldstændig forbrændte Produkter og af atmosphærisk Luft. Endnu mere sammensat bliver F.s Bygning, naar det brændende Legeme først skal sønderdeles under Dannelse af brændbare Luftarter. En Stearinlysflamme indeholder saaledes i den mørke centrale Del Stearinsyredampe; Temperaturen er her ikke meget høj, fordi Varmen forbruges til Stearinsyrens Fordampning. Man kan bringe et Krudtkorn derind, uden at det antændes. Om denne forholdsvis kolde og mørke Kjærne fremkalder Forbrændingen en betydelig Varmegrad; her finde vi da de Sønderdelingsprodukter, Stearinsyren giver ved Glødning uden Luftens Adgang; de bestaa af Kulilte og mere eller mindre brintrige Kulbrinter lige til rent eller næsten rent Kulstof; samtidig dannes Brint. Alle disse Overgangsprodukter naa snart den Del af F., hvor Atmosphærens Ilt trænger ind. Her forbrænde de til Kulilte og Vanddamp, men Iltmængden er her endnu ikke tilstrækkelig, og en Del af Kulstoffet kan derfor ikke forbrænde; det naar kun til at hvidgløde i F. Her lyser F. paa Grund af de faste, glødende Kuldele. I det yderste, tynde, farveløse, men varmeste Lag forbrænder endelig Kulilten og Kullet til Kulsyre. En F. lyser altsaa, naar der udskilles faste Dele deri, som kunne bringes til Hvidglødhede. Derfor lyser en Brintflamme ikke, fordi det eneste Forbrændingsprodukt er flygtigt (Vanddamp), men en Magniumflamme lyser stærkt, fordi den brænder til det ildfaste Magniumilte (Magnesia). Ogsaa ved at bringe et ildfast Legeme ind i F. faar man den til at lyse (s. Drummondsk Lys). Imidlertid er dette ikke den eneste Grund til F.s Lysning. Vi kjende lysende F., hvori vi med Sikkerhed kunne sige, at der ikke findes faste Legemer. Frankland har da paavist, at det Tryk, hvorunder Forbrændingen foregaar, spiller en stor Rolle; en Brintflamme, der brænder under 10 Atmosphærers Tryk, bliver mindre, men lysende. F.s Farve beror paa det brændende Legemes Beskaffenhed og har i den senere Tid faaet en ualmindelig Betydning (s. Spectralanalyse). Natriumforbindelser farve saaledes selv i yderst ringe Mængde en farveløs F. gul, Strontiumforbindelser carmoisinrød, Kobberforbindelser grøn osv. Sandsynligvis reduceres her først Metallet, og dernæst brænder det. Følsomme F. fremkomme ved at man lader Gas med et stærkt Tryk strømme igjennem en Aabning, saaledes at F. faa en betydelig Længde. Enhver Tone eller Lyd paavirker en saadan F., forkorter den eller bringer den til at vibrere. I udtalte Ord ere baade Vocaler og Consonanter virksomme; U virker næsten ikke, O stærkere, I og S meget stærkt. Omvendte F. ere saadanne, som frembringes ved at lade en ildnærende Luftart, som Ilt eller atmosphærisk Luft, strømme ind i en Atmosphære af en brændbar Luftart, som Brint, Gas, Benzoldamp, og da antænde den. Da brænder den ildnærende Luftart i den brændbare. Syngende F. frembringes ved at lade en lille F. brænde i et lodret Rør af bestemte Dimensioner; der fremkaldes da en bestemt Tone, naar den anbringes paa et bestemt Sted i Røret, og Tonen ophører, naar F. hæves eller sænkes, men naar man anstryger F.s Tone paa en Violin eller synger den, synger F. selv med. Iltende og reducerende F., s. Blæserør.

Flammeovn, en Ovn, hvori Brændmaterialet kun virker indirecte ved sin Flamme. Gjenstanden, der skal ophedes, lægges paa den noget fordybede Bund eller Herd af Ovnen, der tillige er forsynet med en Hvælving, hvorfra Varmen ved Straaling kan kastes tilbage; en saadan Ovn kaldes derfor en Reverberovn. Fra et ved Siden værende Ildsted passerer Flammen hen over Herden og gjennem en Aabning paa den modsatte Kant ud i Skorstenen. Benyttes kun det naturlige Luftdrag, maa denne være meget høj; blæses derimod Luft ind over Herden, kan den være lav. F. have i den senere Tid fundet stor Anvendelse ved de metallurgiske Processer; de ere især at anbefale paa Steder, hvor man har et mindre rent Brændemateriale, som dog giver en lang Flamme, f. Ex. urene Stenkul.

Flammet Tøj fremkommer ved Benyttelse

af Garn, der efter en bestemt Plan har periodisk to eller flere Farver i ikke altfor korte Strækninger.

Flamsteed, John [flihd], berømt engelsk Astronom, f. 1646, d. 1720, første kgl. Astronom paa det 1675 oprettede Observatorium i Greenwich. Paa Dronn. Annas Befaling udgav han Resultaterne af sine mangeaarige Iagttagelser under Titlen »Historia coelestis Britannica« (2 Bd., 1712), som efter hans Død udgaves i en fuldkomnere Skikkelse af Halley (3 Bd., 1725) og indeholder en Fortegnelse over 3,000 Fixstjærner. Efter hans Død udkom ogsaa hans fortrinlige »Atlas coelestis« i 25 Blade (1729), senere i 28 Blade (1753). En mindre Udg., som har visse Fortrin, besørgede Fortin (Par. 1776).

Flandern kaldtes tidligere den flade Landstrækning, som nu udgjør det franske Dep. Pas de Calais og Halvdelen af Dep. Nord, den vestlige Del af Belgien (Prov. Vest- og Østflandern) og den sydvestlige Del af Holland omkring Scheldes, Maas's og Rhinens nedre Løb. — F. hørte i den romerske Tid til Gallia Belgica. Det fremtræder først som et eget Landskab med sin særlige Historie under Frankernes Herredømme, da der af det nordfranske Kyststrøg blev oprettet en Mark eller et Grænseland mod Normannerne og indsat Markgrever i det saakaldte Vlämdergau (Egnen omkring Brügge og Sluys), hvoraf Navnet F. dannede sig. Den første af disse Markgrever var Balduin I („Jern-B."), der bortførte og ægtede Kejser Carl d. skaldedes skjønne Datter Judith, Enke efter den engelske Konge Ethelwolf, og 862 fik det nye Markgrevskab som arveligt Len. Blandt hans Efterfølgere fik Balduin IV d. skjæggede (989—1036) de zeelandske Øer m. m. til Len af Kejser Henrik II og blev saaledes tysk Rigsfyrste; hans Søn Balduin V d. fromme (1036—67) føjede noget af Nedrelothringen til sine Besiddelser. Dennes Søn, Balduin VI d. gode (1067—70), bragte ved sit Giftermaal med Richilde af Hennegau dette Land til sin Familie. Hans Broder, Robert I Friseren (d. 1093), var Fader til den danske Konge, Knud d. helliges Dronning Edele og til Robert II, bekjendt som en af Anførerne paa det første Korstog (d. 1111). Efter dennes Søn Balduin VII med Øxen (saa kaldt for sin strænge Overholdelse af Landefreden), som døde barnløs 1119, fulgte Fætteren, den danske Prins Carl (s. Carl d. danske). Efter dennes Drab 1127 stred 6 Prætendenter om det ledige Grevskab, som omsider tilfaldt en tredje Fætter, Landgrev Diderik af Elsaß. Dennes Mandsstamme uddøde dog allerede med hans Søn Philip 1191 paa det 3dje Korstog, hvorpaa F. og Hennegau forenedes under dennes Søster Margrete, der var gift med Grev Balduin VIII af den ved Balduin VI.s yngre Søn Balduin stiftede hennegauske Linje. Deres Søn, Grev Balduin IX af F. og Hennegau, deltog i det fjerde Korstog og blev den første latinske Kejser i Constantinopel 1204. Senere skiltes dog F. og Hennegau igjen ved en Deling mellem hans to Dattersønner, af hvilke Guido Dampierre blev Greve af F. Dennes Sønnesøns Søn, Grev Ludvig I, gav ved den Grusomhed, hvormed han straffede nogle Stæders Opsætsighed, Anledning til den almindelige Borgeropstand, som blev ledet af Jak. Artevelde med engelsk Understøttelse; 1345 kom han vel tilbage ved Hjælp fra Frankrig, men faldt i Slaget ved Crécy 1346. Under hans letsindige Søn Ludvig II, den sidste af de gamle Grever af F., gjorde Stæderne, navnlig Brügge og Gent, gjentagne Gange Oprør. Ved hans Død 1385 tilfaldt F. hans Arvedatter Margrete, der var gift med Hert. Philip d. dristige af Burgund, med hvilket Rige det siden delte Skæbne og saaledes 1477 kom til det habsburg-østerrigske Hus; ved det tyske Riges Inddeling i Kredse kom F. til at høre til den burgundiske Kreds, med hvilken det 1556 tilfaldt Philip II og den spanske Linje af Huset Habsburg. Ved den westfalske Fred fik Republiken Nederlandene det saakaldte hollandske F., og andre Dele af Landet kom ved Fredene i Aachen og Nijmegen til den franske Konge Ludvig XIV (de franske Nederlande); Resten blev ved Freden i Rastatt afstaaet af Spanien til Østerrig. 1794—1814 var F. indlemmet i Frankrig og dannede Dep. Lys (Vest-F.) og Schelde (Øst-F.); 1815—30 var det en Del af Kongeriget de forenede Nederlande, men blev derpaa en Del af det nyoprettede Kongerige Belgien. I Følge en Bestemmelse af Kong Leopold I af 1840 skal „Greve af F." være en Titel for den belgiske Konges anden Søn, saaledes for Tiden Kong Leopold II.s Broder, den præsumtive Tronfølger Philip, f. 1837. Flandersk Malerskole, s. Nederlandsk Kunst.

Flandern, Vest-, Prov. af Kongeriget Belgien, omgiven af Nordsøen, den hollandske Prov. Zeeland, de belgiske Prov. Østflandern og Hainaut og det franske Dep. Nord. 59 □ M. med 698,000 J. (1881). Landet er helt igjennem fladt og lavtliggende og beskyttes mod Nordsøen af mægtige Klitter. De betydeligste Vandløb ere Schelde (Escaut) paa Sydøstgrænsen, dens Bifloder Lys og Yser, der falder i Nordsøen; desuden er Provinsen gjennemskaaren af talrige sejlbare Kanaler. De vigtigste Sædarter ere Hvede, Havre og Raps; desuden dyrkes megen Hør, Hamp og Tobak. Mejeribriften staar paa et højt Trin, og Provinsen har fortrinlige Heste. De vigtigste Industrigrene ere Spinding af Hørgarn, Lærredsvæveri, Tilvirkning af Kniplinger, Bryggeri og Brændevinsbrænderi. Provinsens Hovedstad er Brügge. — **F., Øst-,** Prov. af Kongeriget Belgien, omgiven af den hollandske Prov. Zeeland og de belgiske Prov. Antwerpen, Syd-Brabant, Hainaut og Vestflandern. 54,5 □ M. med 890,000 J. (1881). Landet er fladt mod N., men i den sydlige Del bakket. Det er helt igjennem ret frugtbart og fortrinlig dyrket. Det vigtigste Vandløb er Schelde med dens Bifloder Lys og Dender. Med Hensyn til Landbrug, Industri og Handel staar Prov. i det hele endnu noget højere end Vestflandern. Hovedstad Gent.

Flandin, Eugène Napoléon [flangdäng], fransk Maler, f. 1809 Neapel, d. 1876, besøgte 1843—44 Persien og Assyrien og har udgivet flere Pragtværker over sine Rejser: »Voyage en Perse«, »Monuments de Ninive« og »L'Orient«.

Flandrin, Jean Hippolyte [flangdräng], fransk

Historiemaler, f. 23 Marts 1809 i Lyon, d. 21 Marts 1864 i Rom, kom til Paris og blev Elev af Ingres, samt fik 1832 den store Pris og det romerske Stipendium. Han er navnlig fremragende som religiøs Maler ved den ædle Strænghed, der gaar igjennem hans Værker, forenet med en sjælden Dybde og Inderlighed i Udtrykket. Hans Hovedværker ere en Række Billeder af den hellige Germanus's Liv i St. Germain des Prés og den lange Frise i St. Vincent de Paul, begge i Paris; det sidste Arbejde er et Hovedværk i moderne monumental Kunst. — Hans Broder, **Jean Paul F.**, f. 8 Maj 1811 i Lyon, er en fortrinlig Landskabsmaler, der ligeledes begyndte sin Uddannelse i Ingres's Værksted, men siden udviklede sig ganske selvstændig ligesom Broderen.

Flanēre, drive Tiden hen; drive omkring; **Flaneur**, fr. [nöhr], en, der driver Tiden hen, Driver.

Flanke er i det sædvanlige militære Sprog Benævnelsen paa Siderne af en Troppeopstilling, i Modsætning til Fronten; i Befæstningskunsten er F. Benævnelsen paa en Linje, hvis Retning er valgt med særligt Hensyn til en virksom Bestrygning af den døde Vinkel og det ubestrøgne Rum (s. **Bestryge**) foran Naboværkerne. F. anlægges derfor saa vidt muligt i en Retning vinkelret paa den Fæstningslinje, den skal understøtte med sin Ild eller **flankere**. **Flanqueurer** [köhr], s. **Blænkere**.

Flaske. F. af Glas forekomme i saa mange forskjellige Former og Størrelser, at en Optælling selv blot af Bouteiller, der næsten i hvert Land ere forskjellig dannede og i Almindel. føre Navn efter de Drikkevarer, der pleje at forsendes paa dem, vilde blive meget omstændelig. De frembringes som alt Hulglas fornemmelig ved Blæsning, idet en paa Enden af Blæsepiben samlet Klump smeltet Glas udspiles ved indblæst Luft eller, naar F. ere usædvanlig store (f. Ex. Svovlsyreballoner), ved Dampene af indsprøjtet Vand, men for øvrigt efter Omstændighederne enten ved Trilning, Indtrykning af Bunden og forskjelligt andet Frihaandsarbejde eller ved at indeslutte dem under Blæsningen i 2- eller flerdelte Former af brændt Ler, fugtigt Træ, Støbejærn eller Messing. Formerne tjene dels til at fremstille F. af saadan Skikkelse, som man ikke kan skaffe til Veje ved Frihaandsarbejde, dels til at skaffe dem en nøjagtig bestemt Størrelse. **F.** kalde Gjørtlerne de Rammer (Formkasser), oftest af Støbejærn, hvori Støbesandet er indesluttet under Formningen og Støbningen. **F.** bruges i Danmark og Tyskland som Maal paa flydende Varer, i Almindel. ¾ Pot.

Flasketræk, et sammensat Trisseværk, alm. kaldet Talje; et saadant bruges bl. a. til at bringe forvredne Lemmer tilbage til den naturlige Stilling, hvor Haandkraft ikke er tilstrækkelig dertil. F. er Oversættelse af tysk „Flaschenzug“, „Flasche“ Betegnelsen for en Blok.

Flassan, Gaetan Raxis de [säng], fransk Historieskriver, f. 1770, kom 1787 i Krigsskolen i Paris, emigrerede 1789 og tjente under Condé mod Frankrig, men vendte senere hjem og var en kort Tid ansat i Udenrigsministeriet. Siden maatte han holde sig skjult indtil 1799, da han blev Historielærer ved Krigsskolen i St. Germain. 1814 fulgte han med de franske Afsendinger til Congressen i Wien, hvis Historie han siden skrev (»Hist. du congrès de Vienne«, 3 Bd., 1829), opfyldt af blindt Had imod Napoleon I. F.s Hovedværk er »Hist. générale de la diplomatie franç.« indtil 10 Aug. 1792 (6 Bd., 1808), et flittigt, men partisk Arbejde. D. 1845.

Flatbygd, norsk, Bygd i den lavere, mere flade Del af Landet, bruges især om de brede Dalbygder paa Østlandet („Flatbygderne“ i Modsætning til „Fjellbygderne“).

Flāthead [hædd], en betydelig Bjærgsø i den vestlige Del af Territoriet Montana i Nordamerika, ligger i en Højdal i Rocky Mountains, c. 9,000 F. over Havet. Den gjennemflydes af Floden F., som kommer fra Kootenay-Passet i Canada, først løber mod S. og derefter mod V. N. V. til Søen Kalispelm, hvorfra den fortsætter sit Løb mod N. V., til den fra venstre Side falder i den store Flod Columbia. I sit nedre Løb kaldes den Clarke Fork.

Flattēre, smigre, forskjønne.

Flatulēns, Opblæsthed, stærk Udspænding af Tarmkanalen ved Luft.

Flatø (Flatey), en Ø ved Islands Vestkyst, hvorpaa der tillige er en Handelsplads (s. **Island**). **Flateyjarbók** kaldes det største af alle nu existerende islandske Haandskrifter, 2 store Foliobind, indeholdende en Række norske Kongesagaer med mindre, indskudte Fortællinger, andre Sagaer og Digte, samt Annaler indtil Aar 1394. Bortset fra et senere Indskud er Værket samlet og nedskrevet i Slutn. af det 14de Aarh. af Præsterne Jon Thordsson og Magn. Thorhallsson. Biskop Brynjulf Sveinsson, der indsamlede Haandskrifter til Frederik III, erhvervede den af en Bonde paa F. F. findes i det kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn og er udgivet af Gudb. Vigfusson og C. R. Unger i Christiania 1860—68.

Flaubert, Gust. [flobǟhr], fransk Forfatter, f. 1821 i Rouen, hvor hans Fader var en udmærket Læge. Selv studerede han en Tid lang Medicin, men afbrød dette Studium for med stor Energi at kaste sig over Oldtidens Forfattere, medens samtidig navnlig Byron og V. Hugo begejstrede ham og bleve Mønstre for hans første Poesier. Som udviklet Forfatter har F. derimod vist sig som malende Realist, med Stræben efter absolut Objectivitet, saa at han med en Anatoms Ro skildrer sine Figurer. Han er en til Wugstelighed nøjagtig Stilist; en melankolsk Følelse over aldrig at kunne naa sit Maal gaar igjennem hans Produktion; han vil ramme Dumheden og Bornertheden, men faar dem aldrig ind under Humorens Lys. Hans Venskab med Taine har haft stor Indflydelse paa ham. »Madame Bovary« (1857), en Roman indrykket i »Revue de Paris«, vakte baade Beundring og Forargelse, ja foranledigede endog en retlig Anklage for Usædelighed mod Forfatteren. Efter en Rejse til Tunis og Carthagos Ruiner skrev F. efter lange Forarbejder »Salammbo« (1862), et ge-

nialt, uformeligt Værk med Enkeltheder af forbavsende Kraft i Phantasien. »L'éducation sentimentale, histoire d'un jeune homme« (1869) er et nubbigtet mægtigt Stykke Psychologi. Fra 1874 er »La tentation de St. Antoine«, et storslaaet og bittert Digt i Prosa. 1878 udkom »Trois contes«. Paa Grund af Ædelmodighed mod en Slægtning henlevede F. sine sidste Aar i Fattigdom til han døde 7 Maj 1880 i Croisset. G. Sand brevvexlede med ham til sin Død og var hans tro Veninde og Beundrerinde. Efter F.s Død udkom Fortællingen »Bouvard et Pécuchet«.

Flauto, it., s. Fløjte.

Flaviānus, Biskop i Constantinopel, fordømte paa en Synode i C. 448 Eutychianismen. Pave Leo d. store gav ham Medhold i sit berømte Brev »ad Flavianum«; men 449 udskrev Kejseren et nyt Concilium i Ephesos, den saakaldte „Røversynode", hvor F. blev fordømt, afsat og mishandlet, saa at han døde 3 Dage efter.

Flāvius, et romersk Familienavn. Cnejus F. var først Skriver hos Appius Claudius Cæcus, men svang sig 304 op til curulisk Ædil; han var den første, der offentliggjorde Fortegnelsen over Retsdagene og foranstaltede en Samling af de forskjellige Klage- og Retsformler (»Jus civile Flavianum«). — Cajus F. Fimbria, en af Marius's og Cinnas vildeste Tilhængere, lod 86 f. Chr. Consulen L. Valerius Flaccus, hvis Legat han var, myrde, tilrev sig Commandoen over hans Hær og optraadte med stor Voldsomhed i Krigen i Asien mod Sulla, indtil denne endelig standsede hans Fremgang; han blev indesluttet i Pergamon, hvor han 84 f. Chr. endte sit Liv ved Selvmord. — Til den flaviske Slægt, der var bosat i Reate i Sabinerlandet, hørte Titus F. Vespasianus, der blev romersk Kejser.

Flaxman, John, en af de betydeligste engelske Billedhuggere, f. 6 Juli 1755 i York, d. 7 Dec. 1826 i London, besøgte Akademiet i London fra sit 15de Aar og omgikkes i den Tid med flere af Englands betydeligste Kunstnere. 1787 rejste han til Italien, hvor han blev i 7 Aar. 1800 blev han Medlem af det kongl. Akademi og 1810 Professor i Sculpturen. Blandt hans Billedhuggerarbejder kan nævnes hans mærkelige Forsøg paa at gjengive Achilleus's Skjold efter Homers Beskrivelse. Desuden sysselsatte han sig med at tegne Compositioner i Omrids, som ikke sjælden udmærkede sig ved en høj Grad af Renhed i Stilen og Storhed i Opfattelse, saaledes Omridsene til Homer (1793—95), til Dante og til Æschylos; paavirket af Winckelmann var det den antike Kunst, han levede og aandede i og søgte at gjenskabe i sine Værker, saaledes at han i saa Henseende er en værdig Forløber for Thorvaldsen (s. Engelsk Kunst).

Flèche, fr. [flæsch], egtl. Pil, et i Feltbefæstningen ofte benyttet Værk, som kun bestaar af to Linjer eller Facer, der danne en fremspringende Vinkel; bagtil er F. aaben, eller Struben er i alt Fald kun lukket med en Række Palissader.

Flèche, La [s. o.], Stad i det franske Dep. Sarthe ved Floden Loir, 6 M. s. s. v. for Le Mans. 7,000 J. Uldmanufakturer, Handel med Fjerkræ. Militærskole, der tidligere var et berømt Collegium, blandt hvis mærkeligste Disciple vare Prins Eugen og Descartes. Her sejrede 8 Dec. 1793 de republikanske Tropper under General Westermann over Vendéerne.

Fléchier, Esprit [fleschiē], fransk Prædikant, f. 1632 i Pernes i Grevskabet Venaissin, 1687 Biskop af Nimes, d. 1710 i Montpellier, berømt ved sin Veltalenhed, især ved sine Ligtaler: »Oraisons funèbres« (sidste Udg. 1842).

Flectāmus gĕnua, lat., d. e. Lader os bøje Knæ, de Ord, hvormed Diakonen i den romersk-katholske Kirke opfordrer Menigheden til Bøn.

Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo, lat. Hexameter af Vergils Æneide (7,312): „Kan jeg ikke bøje Guderne, vil jeg sætte Helvede i Bevægelse".

Fledføring kaldes en Person, som afstaar hele sin nuværende og tilkommende Formue til en anden (Husbonden), imod at denne forpligter sig til at betale hans Gjæld og yde ham en passende Forsørgelse for hans Livstid. Saaledes at fledføre sig var paa de gamle danske Provinsialloves Tid meget almindeligt for gamle, syge og fattige Folk, men fandt derimod sjældnere Sted i Norge. Nu er det ikke synderlig i Brug i noget af Landene. Ordet kommer af oldn. flet, Hus, og fæ̈ra, altsaa føre til sit Hus.

Flegel, Edv. Rob., tysk Afrikarejsende, f. 1852 i Vilna, gik 1875 som Factor for et hamborgsk Handelshus til Lagos i Nærheden af Nigerdeltaet og foretog 1879 herfra en Opdagelsesrejse i Nigerflodens og Binues Omraade, trængte ad sidstnævnte Flod med Dampskib frem til 13° 30' ø. L. lige til Bornu og godtgjorde saaledes, at Binue danner en nafbrudt Vandforbindelse langt ind i Mellemafrikas Indre. Paa en senere Rejse 1882—83 trængte han frem til Binues Kildeomraade og bestemte Vandskjellene mellem denne og andre Floder, rimeligvis Bifloder til Congo eller Gammel-Calabar. I Oct. 1884 vendte F. tilbage til Hamborg og er for Tiden i Færd med at oprette et Compagni, som skal deltage i Handelen paa Niger og Binue og optage Concurrencen med England, Planer, der staa i Forbindelse med de tyske Kolonisationsforsøg i disse Egne.

Fleischer, Esaias, af tysk Æt, fødtes 1732 i Eggerslevmagle Præstegaard og blev Student fra Roskilde Skole. Han lagde sig efter orientalske Sprog, tog theologisk Attestats og sysselsatte sig især med Kirkehistorie („Pavedømmets Historie" og „Pavernes Levneds Historie", 1757—67, 3 Dele). Senere blev han Jurist, dyrkede derpaa Naturvidenskaberne og satte sig ind i Landbruget. Han blev 1774 Inspecteur paa Jægerspris, senere Overforstinspecteur over de sorøske Skove og 1781 Amtmand over Korsør og Antvorskov Amter og Conferensraad, men fik Afsked i Aug. 1785. F. var en meget flittig Forfatter og har virket til stor Gavn for Landbefolkningen. Hans Agerdyrkningskatechismus kronedes med Landhusholdningsselskabets Guldmedaille. Hans Forsøg til en Naturhistorie er med sine 26 Bind (1786—1804) et værdigt Minde om hans store

Flid og et af Datidens betydeligste Forlagsforetagender. D. 1804.

Fleischer, Heinr. Leberecht, f. 1801 i Schandau, Professor i de vestasiatiske Sprog ved Universitetet i Leipzig. Efter at have taget theologisk Embedsexamen lagde han sig med Iver efter den arabiske Philologi og opholdt sig en Række Aar (1824—28) i Paris for at benytte Silvestre de Sacys Vejledning. Ved sin Tilbagekomst ansattes han som Lærer ved Krenzschule i Dresden, men modtog snart efter en Kaldelse som Professor i Persisk ved Universitetet i St. Petersborg. Da omtrent paa samme Tid ved Rosenmüllers Død 1835 Professoratet i Leipzig var ledigt, foretrak han at blive i sit Fødeland. Som udgaaet fra de Sacys Skole søgte han ved en grundig Philologi at tilintetgjøre den usikre Famlen i det arabiske og persiske Sprog, der havde naaet sit Højdepunkt i flere af den bekjendte Wienerorientalist Hammer-Purgstalls Arbejder, og paadrog sig især ved en skarp Kritik over Udgaven af „Zamachsharis goldene Halsbänder" for længere Tid dennes Fjendskab. Til hans vigtigste andre Arbejder høre: Beskrivelse af de orientalske Haandskrifter paa Raadhusbibliotheket i Leipzig (»Cat. cod. mnscrpt. biblioth. senat. Lipsiensis« 1838), Fortsættelsen af den ved Habichts Død afbrudte Udgave af 1001 Nat (9—12 Bd., 1842—43), idet kun den af F. udgivne Del overhovedet er brugbar, og »Abulfedæ historia anteislamica« (1831). Hans berømteste Arbejde er uden Tvivl Udgaven af Beidhawis Commentar til Koranen (1844), hvoraf en Del Exemplarer bestandig forsendes til Orienten, og som i Nøjagtighed kan tjene til Mønster for ethvert Arbejde af denne Art. Af den persiske Literatur har han desuden oversat og bearbejdet Mirza Muhammed Ibrahims „Grammatik der persischen Sprache" (1847) og udgivet en arabisk-persisk Forklaring af Alis Ordsprog („Alis 100 Sprüche arab.-pers., paraphrasirt von Reschid-ed-din Watwat", 1837). Ved Stiftelsen af det tysk-orientalske Selskab viste han ivrig Deltagelse og redigerede i flere Aar dette Selskabs Tidsskrift. Til hans seneste Arbejder høre Udgaven og Oversættelsen af det nyplatoniske Skrift „Hermes Trismegistus an die menschliche Seele" (Leipz. 1870) og en Del kritiske Artikler, iblandt hvilke findes en Række værdifulde Berigtigelser til de Sacys »Grammaire Arabe«, „Beiträge zur arab. Sprachkunde" i „Berichte der Sächs. Gesellsch. d. Wissensch."

Flekkefjord, Kjøbstad paa Norges Vestkyst i Lister og Mandals Amt, har 1,700 I. og ikke ubetydelig Udførsel af Bark og Læder. I Byen og dens Omegn findes nemlig store Garverier. F. fik Kjøbstadsrettigheder 1842.

Flekkerø, Ø i Norge paa Vestsiden af Indløbet til Christianssand, med Lodsstation og fortrinlig Havn. I det 16de Aarh. anlagdes her nogle Fæstningsværker, som dog nu have tabt al Betydning.

Flemhuders i det nordvestl. Holsten, 1½ M. v. for Kiel, gjennemstrømmet af Eideren, ¾ M. lang og indtil ⅓ M. bred, er meget fiskerig.

Fleming. Stamfaderen til denne, som det siges, fra Flandern til Sverige indvandrede Slægt var **Petrus F.**, som levede ved Slutn. af det 14de Aarh. Gjennem hans Sønnesønner, **Henrik** og **Magnus Claesson**, delte Familien sig i to Hovedlinjer, af hvilke den ældre, til sidst friherrelig, uddøde 1599; den yngre delte sig atter ved Beg. af det 17de Aarh. i tre Grene: den adelige, som uddøde 1825, den friherrelige til Lais, uddød 1786, og den endnu levende friherrelige til Liebelitz. De mest bekjendte af denne Slægt ere følgende: **Erik F.**, Henrik Claussons Sønnesøn, f. 1487, sluttede sig, efter at han ved List var undsluppen det Blodbad, som Christian II lod anrette paa den finske Adel, til Gustav Vasa, som 1522 satte ham til Admiral over den lille svenske Flaade. Med denne opsnappede han de Skibe, som under den bekjendte Junker Thomas, Kong Christians Commandant paa Åbo, søgte at undsætte Stockholm. 1523 blev han udnævnt til Rigsraad paa Rigsdagen i Strengnäs og sendtes, efter at denne var sluttet, til Finland, hvor han inden Aarets Udløb indtog alle de Slotte, som endnu vare i Kong Christians Hænder. F. blev senere Lagmand i Södre-Finland, blev 1528 ved Kong Gustavs Kroning Ridder og var 1535 Befalingsmand for de Tropper, som sendtes til Skaane for at understøtte Christian III; han døde 1548. — **Clas F.** til Svidja, Søn af den foreg., var en udannet og raa, men klog og kraftfuld Mand, der allerede 1561 blev slaaet til Ridder ved Erik XIV.s Kroning. Under Syvaarskrigen førte han, om end til Kongens ringe Tilfredshed, en kort Tid Befalingen saa vel til Lands som til Søs. Desuagtet gav Erik, da hans oprørske Brødre drog imod Stockholm, F. det Hverv at hindre deres Fremtrængen fra Søsiden. I Stedet for at gjøre dette gik F. over til Hertugerne og belønnedes derfor 1569 med Friherre- og Rigsraadsværdigheden af Kong Johan, der ligesom Sønnen Sigismund i F. havde en af sine paalideligste Tjenere og Støtter i Stridighederne med Raadet og Hertug Carl. Som Marsk og Overbefalingsmand over Krigsmagten i Finland, styrede han efter Johans Død denne Provins fuldkommen uafhængig af den indsatte Regering i Sverige og af Hertug Carl, idet han kun adlød de Befalinger, som udfærdigedes af Sigismund. Da imidlertid de under F.s Befaling staaende Tropper, som han i Kongens Interesse holdt sammen, skjønt Regeringen havde sluttet Fred med Rusland, tillod sig alle Haande Voldsomheder imod de finske Bønder, rejste disse sig endelig paa Hertug Carls Tilskyndelse mod deres Undertrykkere. Striden, som er bekjendt under Navn af Køllekrigen (»Klubbekriget«), førtes paa begge Sider med forfærdelig Grusomhed; Bønderne bukkede dog snart under for Soldaterne og bleve straffede med stor Strænghed af F., der døde kort efter, 13 Apr. 1597, som man den Gang troede, paa Grund af Finnernes Trolddomskunster. — **Clas F.** (Hermansson), d. 1616, Sønnesøns Sønnesøn af Magnus, maatte, mistænkt som Tilhænger af Sigismund, nogle Aar gaa i Landflygtighed og holdtes siden en Tid fængslet af Carl IX; han er bekjendt for sine Optegnelser om Forholdene i Finland i hans egne og tidligere Dage. —

Hans Brodersen, **Clas F.** (Larsson), f. 1592, tjente i nogle Aar ved Hæren under Felttoget i Rusland og Lifland, indtil han 1619 som Underadmiral fik Bestyrelsen ved Orlogsflaadens Istandsættelse. Den Driftighed og Virksomhed, han her lagde for Dagen, foranledigede, at Gustav Adolf, da han af Misfornøjelse med Kammervæsenets Bestyrelse overdrog dette til Pfalzgrev Johan Casimir, satte F., der allerede 1625 var bleven Rigsraad, ved dennes Side som Præsident i Regnekammeret. Da Kammervæsenet efter Kongens Død blev lagt under en Rigsskatmester, blev F., skjønt han anerkjendtes som den dygtigste, ikke udnævnt dertil, da man ansaa ham for uundværlig ved Flaadens Forvaltning; han blev derimod 1634 den første Overstatholder i Stockholm og udviklede som saadan stor administrativ Dygtighed. Da Handelsforretningerne 1637 skiltes fra Kammervæsenet, udnævntes F. ved Siden af sine andre Bestillinger til Præsident i Commercecollegiet, en Post, i hvilken han gjorde sig meget fortjent af Handelens og Næringsvejenes Opkomst. F.s sidste Virksomhed ofredes den fornemmelig ved hans utrættelige Omsorg nydannede Flaade, der bestaaende af 46 Skibe med F. som Overanfører 1644 sendtes for at understøtte Torstensons Operationer i Danmark. Medens han, efter det uafgjorte Slag paa Kolbergheide (f. Christian IV), i Kielerfjord, hvor han var løbet ind for at reparere, forgjæves ventede paa gunstig Vind, blev han om Morgenen 26 Juli truffen af en Kanonkugle fra en af Danskerne paa Stranden opkastet Skanse og døde faa Timer efter. Hans Børn bleve 1651 Friherrer til Liebelitz. — Den ældste Søn, **Herman F.**, f. 17 Sept. 1619, indtraadte efter fleraarige Udenlandsrejser, paa hvilke han i Amsterdam havde studeret Skibsbygningskunsten, i Admiralitetet, blev 1645 Admiral-Lieutenant og 1650 Admiralitets- og Rigsraad samt Overstatholder, hvilket sidste Embede han dog 1652 atter fratraadte. Bekjendt for den samme Arbejdskraft og utrættelige Virksomhed, som fandtes hos Faderen, blev han i de sidste Aar af Dronning Christines, men endnu mere under Carl X.s Regering brugt meget i den indre Bestyrelse og udnævntes 1653 til Præsident i Kammercollegiet. I denne Egenskab overdroges det F. efter Carl X.s Regeringstiltrædelse at undersøge Forholdene ved Kronens Gods og Indkomster samt at give Beretning derom. Da 1655 Reductionen blev besluttet, fik han det besværlige Hverv at være Ordfører i Reductionscollegiet. Uagtet den Modstand, som lagdes ham i Vejen, begyndte F. paa Værket og udførte det med Iver, indtil Krigen mere udelukkende lagde Beslag paa hans Virksomhed for Kammer- og Forsvarsvæsenet. I Følge Carl X.s Testament udnævntes han til Rigsskatmester og som saadan til Medlem af Formynderregeringen; men Adelen, som frygtede hans Nidkjærhed for Reductionen, satte paa Rigsdagen 1660 igjennem, at Udnævnelsen erklæredes ugyldig. F. trak sig da næsten ganske tilbage fra Forretningerne, var 1664—69 Generalgouverneur i Finland og døde 28 Juli 1673. — Hans Søn, **Clas F.**, f. 15 Febr. 1649, blev 1674 Hofraad, var paa Rigsdagen 1675 en af de ivrigste af dem, der paastod Formynderregeringens Ansvarlighed, og blev derfor ogsaa Ordfører i den Commission, der nedsattes for at undersøge denne Regerings Forvaltning. Den Nidkjærhed, F. herved lagde for Dagen, banede ham Vej til Carl XI.s Yndest, hvilken han i endnu højere Grad erhvervede sig, da han paa Rigsdagen 1680 som Landmarschal blev et af de virksomste Redskaber for Enevældens og Reductionens Indførelse. Han blev s. A. Præsident i Reductions- og Liqvidationscommissionerne, en Post, paa hvilken han paadrog sig en maaske ej altid uretfærdig Beskyldning for Partiskhed og Haardhed. 1681 blev han derhos Præsident i Kammer- og Commercecollegierne samt kongelig Raad, og til sidst (1684) betroedes ham Styrelsen af Rigets hele Kammervæsen, Statskontoret og Bjærgcollegiet. Disse mange Forretninger røgtede F. med en af alle anerkjendt Utrættelighed og Iver, som til sidst undergravede hans Sundhed og, da han desuagtet ej undte sig Hvile, voldte hans Død 31 Juli 1685 i Aachen. Hans Enke og Børn fik 1687 grevelig Værdighed, men Sønnerne døde alle barnløse. — **Clas Adolf F.**, f. 24 Apr. 1771, var en Sønnesøns Søn af den foreg.s yngre Broder. Af Lyst til videnskabelig Beskæftigelse forlod han tidlig den militære Bane, som han allerede 11 Aar gl. havde betraadt, og fortsatte sine Studier i Upsala. I sit 24de Aar udnævntes han til øverste Kammerjunker og fulgte 1796 med Gustav IV Adolf paa hans Frierrejse til St. Petersborg, ved hvilken Lejlighed han siges at have øvet ikke ringe Indflydelse paa Kongens Beslutning, at nægte sin tiltænkte Ægtefælle fri Religionsøvelse. Ved Revolutionsrigsdagen 1809 var F. Ordfører i Stats- og siden ligeledes i Constitutionsudvalget. Ved det følgende Aars Rigsdag var han Landmarschal og blev ved Rigsdagens Slutning Statsraad, fra hvilket Embede han 1824 forflyttedes til Præsidiet i Kammerretten; forinden var han bleven en af Rigets Herrer, Greve og Rigsmarschal, samt Medlem af de fleste literære og lærde Samfund i Sverige. Som varm Ven af Videnskaberne var F. et af de virksomste Medlemmer af »Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia« og ejede et, især hvad svensk Historie angik, righoldigt Bibliothek, som han testamenterede til Universitetet i Upsala. Han døde ugift 12 Maj 1831 i Stockholm.

Fleming, Paul, tysk Digter, f. 1609, kom efter at have studeret Medicin i Leipzig til Hert. Frederik III af Holsten-Gottorp, der lod ham gaa med et Gesandtskab til Rusland 1633 og to Aar efter til Persien. 1640 tog F. den med. Doctorgrad i Leiden og vilde nedsætte sig som Læge i Hamborg, men døde forinden s. A. Hans „Geistliche und weltliche Poemata" (1642) ere melodiske og fulde af elskværdigt Følelsessværmeri og dyb Erotik, der sætter ham højt blandt hans Samtids Digtere. Han hørte til den schlesiske Digterskole. G. Schwab har udgivet et Udvalg af hans Digte med Biographi (1820); senere Udgave af Tittmann (1870).

Flemløse, Peder Jakobsen, f. c. 1554 paa

Fyn, d. 1599, var i nogle Aar Medicus hos Statholder Axel Gyldenstjerne paa Akershus, siden Assistent hos Tyge Brahe ved hans mathematiske Studier paa Hven.

Flemming, Jak. Heinr., Greve af, kursachsisk Statsminister og Feltmarschal, f. 1667 i en gammel adelig Familie i Pommern, skaffede som sachsisk Gesandt i Warschau 1697 August II den polske Krone, især ved at bestikke de polske Stormænd, og udmærkede sig siden i Krigen mod Carl XII, hvorfor denne ved Freden i Altranstädt forlangte ham udleveret som født svensk Undersaat; for ikke at berede August Forlegenhed flygtede han til Brandenburg. Efter at Lykken havde vendt sig mod Carl, søgte F. forgjæves at bevirke en Forøgelse af Kongens Myndighed i Polen og en Udvidelse af hans sachsiske Lande. Han døde 1728 som Gesandt i Wien.

Flensborg, Stad i Slesvig, ligger omkring den inderste Bugt af Flensborgfjord, paa Skraaningen af de denne omgivende Bakker, 4 M. n. til v. for Slesvig og havde 1880 31,000 J. Byen har 4 Kirker, blandt hvilke Mariakirken har størst Interesse, en lærd Skole, en Navigationsskole og talrige andre Undervisningsanstalter. Industrien er temmelig betydelig, og her findes store Brænderier, Bryggerier, Oljemøller, Jærnstøberier med Maskinværksteder, Sukkerraffinaderier, Tobaksfabriker og Skibsværfter. Handelen, der har lidt meget ved Adskillelsen fra Danmark, er dog endnu ret betydelig. Havnen er rummelig og dyb (16 F. ved Skibsbroen). — F. er rimeligvis anlagt i Beg. af det 12te Aarh. og blev snart en betydelig By. 1248 blev den afbrændt af Erik Plovpenning i Borgerkrigen mellem ham og hans Broder Abel. 1284 fik den sin Stadsret af Hert. Valdemar IV og blev i Midten af det 14de Aarh. befæstet, hvorhos samtidig det faste Slot Duborg (s. d. A.) opførtes. Den har ofte lidt af Krigsskade, Ildsvaade (navnlig 1485) og Pest (1565 bortreves 1,800 Mennesker), men dens gunstige Beliggenhed har altid medført, at den har hævet sig paa ny. **Flensborgfjord** skærer sig fra Østersøen ind i det østlige Slesvig mellem Landskaberne Sundeved mod N. og Angel mod S. i en Længde af 4 M., hvoraf den ydre Halvdel mod N. V., den indre mod S. V. Ved Vendepunktet Holdnæs er Sejlløbet paa Grund af Sten- og Sandrev kun 500 Alen bredt, men uden for dette Punkt er Farvandet rent og 8—10 Favne dybt. I Fjordens inderste Hjørne er Flensborgs ypperlige Havn. Fjordbredderne ere høje og stærkt skovbevoxede.

Flensborg, Carl Julius, f. 2 Juli 1804 i Kjøbenhavn, blev Officer 1822 og gik ind paa den militære Højskole ved dennes Oprettelse 1830 for at forberede sig til Generalstaben, i hvilken han blev Capitain 1839 og Oberst 1849. I dette Aar var han General Bülows Stabschef i Slaget ved Fredericia, ligesom 1850 General Kroghs i Slaget ved Isted. Efter dette blev han Generalmajor og var Aaret efter Krigsminister indtil Systemforandringen i Jan. 1852. Allerede 23 Juli 1852 afgik han ved Døden i en Alder, hvor Fædrelandet havde kunnet haabe endnu længe at drage Nytte af hans samvittighedsfulde og redelige Tjeneste.

Flerplanslegeme, **Polyeder**, kaldes i Geometrien et Legeme, begrænset af lutter Planer; efter disses Antal, som ikke kan være mindre end 4, kaldes det Firplanslegeme (Tetraeder), Femplanslegeme (Pentaeder), Sexplanslegeme (Hexaeder) osv. De begrænsende Mangekanter hedde Sidefladerne, disses Sider Kanterne; Kanterne støde sammen i Hjørnespidserne. Et F. er convext, naar ingen af de begrænsende Planer ved Forlængelse skærer Legemet; i ethvert convext F. er Summen af Antallet af Flader og Hjørner 2 større end Antallet af Kanter (Eulers Sætning). Regelmæssige F., regulære Polyedre, ere saadanne, hvis Sideflader ere congruente, regelmæssige Mangekanter, og hvis Rumvinkler ere lige store; af saadanne gives kun 5, hvilke allerede kjendtes af Platon og hyppig kaldes platoniske Legemer; de ere det reg. Tetraeder, begrænset af 4, Oktaeder, begrænset af 8, Ikosaeder, begrænset af 20 ligesidede Trekanter, Hexaedret ell. Kubus, begrænset af 6 Kvadrater, Dodekaedret, begrænset af 12 regelmæssige Femkanter. Ethvert af dem har en ind- og en omskreven Kugle med fælles Centrum. **Flerplansvinkel**, d. s. s. Hjørne.

Flers [flæhr], Stad i det franske Dep. Orne, 8 M. n. v. for Alençon. 10,000 J. Betydelig Linned- og Bomuldsindustri.

Fles, norsk, bruges især i Nordland om Skjær eller Banker, som kun række op til Vandfladen og ofte overskylles.

Fletcher, John [flètscher], eng. Digter, s. **Beaumont**, Francis.

Fletværk anvendes som Beklædningsmiddel for lavere Jordskraaninger for at sikre dem mod Nedstyrtning. Det dannes af Ris, der flettes mellem en Række Staver, nedrammede ved Foden af Skraaningen under samme Hældning som denne. Beklædningen forenes med Skraaningen ved Ankre, der fastgjøres inde i Jordmassen.

Fleuret, fr. [flørètt], s. **Floret**.

Fleurus [flørÿhs], Stad i den belgiske Prov. Hainaut, 5½ M. ø. for Mons ved Floden Sambre, 5,000 J., er mærkelig ved flere store Slag, saaledes 19 Aug. 1622, da Hert. Christian af Brunsvig og Grev Ernst af Mansfeld slog sig igjennem den spanske Hær under Gonzales de Cordova, 1 Juli 1690, da Franskmændene under Marschal Luxembourg sejrede over en hollandsk-tysk Hær under Prins Frederik af Waldeck, 26 Juni 1794, da Franskmændene under Jourdan slog Østerrigerne under Prinsen af Koburg, og 16 Juni 1815, da en Træfning mellem Napoleon I og Blücher indledede Slaget ved Waterloo.

Fleury, André Herc. de [flöri], Cardinal og fransk Premierminister, f. 22 Juni 1653 i Lodève i Languedoc, blev 1698 Biskop i Fréjus og valgtes af Ludvig XIV ved hans Testament til Opdrager for hans Sønnesøns Søn, den senere Kong Ludvig XV. Han vandt sin Elevs Hengivenhed og Tillid, og efter Hertugregentens Død kom han derfor snart i Spidsen for Regeringen; thi den unge Konge, der formedelst legemlig Svaghed som Barn var holdt borte

fra al aandelig Anstrængelse, kunde ikke undvære Læreren, som var vant til at tænke og handle for ham. 1726 blev F. Premierminister i en Alder af 73 Aar; det charakteristiske ved hans Styrelse var Sparsommelighed i det indre, hvorved det rystede Finansvæsen fik større Fasthed og Nationalvelstanden fremmedes, idet Agerdyrkning, Handel og Industri bleve ophjulpne, og Fredsommelighed i den ydre Politik, i hvilken han ganske samstemmede med den samtidige engelske Premierminister Walpole; han kunde dog ikke hindre Frankrigs Deltagelse i den polske Tronfølgekrig (1733—35) og i den østerrigske Arvefølgekrig (1741—48). Marinen forsømte F. dels ved sin Tilbøjelighed til at spare, dels fordi han betragtede en god Forstaaelse med England som det bedste Pant paa Freden, hvilket blev til stor Skade for Frankrig i de snart paafølgende Søkrige med dette Rige. F. optraadte ofte som Voldgiftsmand i Stridigheder mellem Stormagterne. Han døde 29 Jan. 1743 og efterlod sig et Minde som en selvstændig og uegennyttig Statsmand, der havde hævet Frankrig af dets dybe Fornedrelse i Slutningen af Ludvig XIV.s Regering og Regentskabsperioden, ligesom ogsaa som Beskytter af Videnskaberne.

Fleury, Claude [s. o.], fransk kirkelig Skribent, f. 1640 i Paris, var først Advocat, blev derpaa Gejstlig og fra 1672 Opdrager for Prinserne af Conti og flere af Ludvig XIV.s Børn; 1716 blev han Ludvig XV.s Skriftefader og døde 1723. Blandt hans talrige Skrifter er hans store »Histoire ecclésiastique« indtil 1414 (20 Bd., 1691—1720, forts. til 1778 af Fabre og Lacroix, overs. med Fortsættelserne paa Lat., 85 Bd., 1757—93, paa Tysk, 14 Bd., 1752) det vigtigste.

Fleury, Emile Félix [s. o.], fransk General, f. 1815, indtraadte 1837 frivillig i Hæren, gjorde 11 Felttog i Algérien og blev 3 Gange saaret. 1840 blev han Officer, 1844 Capitain og 1848 Escadronschef. F. sluttede sig afgjort til Prins Louis Napoleon, tog Del i Felttoget i Kabylien 1851 og saaredes i Gadekampen i Paris i Dec. s. A. Aaret efter blev F. Oberst og Kejserens Staldmester; 1861 sattes han i Spidsen for Stutterivæsenet, blev 1865 Senator og 1866 Overstaldmester. Han brugtes i diplomatiske Sendelser i Dec. 1863 til Kjøbenhavn og i Aug. 1866 til Italien efter Venetiens Indtagelse og blev i Sept. 1869 Afsending i Rusland, hvorfra han gav sin Regering urigtige Meddelelser om Hoffets gunstige Stemning for Frankrig, idet han tog Høflighedsbeviser for Venskabsytringer. Efter Kejserdømmets Fald gik F. i Oct. 1870 til England, men vendte i Sommeren 1871 tilbage til Frankrig og var der en af Lederne for den napoleonistiske Agitation. 1879 tog F. Afsked af Krigstjenesten og d. 1884.

Fleury, J. N. Robert- [s. o.], s. Robert-F.

Fleury, Léon [s. o.], fransk Maler, f. 1804, d. 20 Oct. 1858, lærte Malerkunsten især under Bertin og Hersent og vandt Navn som en dygtig Landskabsmaler i den nyere franske Skole.

Fleury de Chaboulon, P. A. Ed. [flöri dö schabulong], f. 1779, var allerede 1794 Chef for en Bataillon i Nationalgarden og førte den 5 Oct. 1795 til en Opstand imod Conventet. F. ansattes siden i Finansforvaltningen og viste megen Duelighed og Redelighed, tjente 1814—15 Napoleon I.s Sag med stort Mod og Troskab, bl. a. som hemmelig Agent i Basel, og maatte under Restaurationen leve dels i Italien, dels i England. Her udgav han sine værdifulde »Mémoires pour servir à l'hist. du retour et du règne de Napoléon 1815« (2 Bd., 1820). F. vendte siden tilbage til Frankrig, blev efter 1830 Deputeret og 1834 Statsraad; han døde 1835.

Flexiøn, s. Bøjning.

Flibustiere (fransk Fordrejning af deres egen Benævnelse »Freebooters«, d. e. Fribyttere) kaldtes en Sørøverforening, som i den anden Halvdel af det 17de Aarh. til ind i det 18de Aarh. drev sit Uvæsen i de vestindiske Farvande. Nogle Franskmænd, som 1625 havde bemægtiget sig Øen St. Christoph og herfra drev Kaperi mod Spanien, lagde Grunden til F. De forlod 1630 denne Ø og satte sig fast paa den spanske Ø San Domingo (Haiti), hvor de tillige beskæftigede sig med at jage og dræbe det vilde Hornkvæg, som den Gang fandtes i stor Mængde paa Øen, og drev Handel med Huderne og det tørrede Kjød af samme; heraf fik de ogsaa Navnet Boucanierer (af det caribiske Ord „Boucan", en Rist til at tørre og røge Kjød paa). Da Hornkvæget var udryddet (dels ved F. selv, dels ved Spanierne, som saaledes vilde berøve dem Subsistensmidler), og da Spanierne atter vare komne i Krig med Engelskmændene og Franskmændene, slog de sig igjen ene til deres gamle Haandtering Sørøveriet og optraadte med uhørt Dristighed mod Spanierne. De angreb nu ikke længere blot enkelte Skibe. Da stedse nye Æventyrere, lokkede ved Udsigt til Bytte, strømmede til, og da Frankrig og England begunstigede dem, uddannede de sig til en formelig organiseret Sørøverrepublik, der sammenholdtes ved den strængeste Subordination under de for det meste selvvalgte Anførere, og som nu udrustede hele Flaader og Corpser mod de spanske Kolonier. De mærkeligste af F.s Høvdinger vare Engelskmanden Mansfield, Walliseren Morgan, som 1670 med 37 Skibe og 2,200 Mand gjorde et møjsommeligt og farligt Tog mod Panama, som han erobrede, plyndrede og opbrændte, og Franskmanden L'Olonis, som 1666 indtog Gibraltar (ved Maracaibo), men Aaret efter blev fangen og ædt af Indbyggerne paa Barnøerne. Da F. begyndte at blive Engelskmændene selv farlige og plyndrede baade engelske og hollandske Skibe, unddrog England dem sin Beskyttelse, og det gik efterhaanden tilbage med dem. Deres sidste store Foretagende var den Bistand, de 1697 fra San Domingo ydede Franskmændene ved Erobringen af Cartagena, hvilken Stad de derefter plyndrede. Siden satte de europæiske Regeringer Grænse for dette Uvæsen, og F. vare allerede til Dels forsvundne i de første Aar af det 18de Aarh. Til Navnet F. knytter sig en Række af Voldsgjerninger, Grusomheder og Udsvævelser af enhver Art. I den nyere Tid har man brugt Navnet F. ogsaa om andre Æventyrere, som gik ud paa Rov og Plyndring, f. Ex. om

Walkers Fristare, som 1856 bemægtigede sig Nicaragua.

Fliedner, Theod., den protestantiske Diakonissegjernings Grundlægger, f. 1800 i Epstein ved Nassau, hvor hans Fader var Præst, blev 1822 Præst i Kaiserswerth, hvor han snart udfoldede en velsignelsesrig Virksomhed for Fattige, Syge og Børn. 13 Oct. 1836 oprettede han med ringe Midler i Kaiserswerth den første Diakonisseanstalt, som senere bestandig er voxet; talrige Søstre ere her blevne uddannede til at pleje Syge, Fattige, Børn, Fanger og faldne Kvinder. Som Filialer af Moderhuset i Kaiserswerth ere at mærke Diakonisseanstalterne i Pittsburg (1849) og Rochester (1863) i Nordamerika, Hospitalerne og Opdragelsesanstalterne i Jerusalem (1851), Constantinopel (1852), Alexandria (1857), Smyrna (1853), Bukarest (1859), et Vajsenhus i Beirut (1848), foruden mange Stiftelser i Tyskland. 1875 talte Moderhuset med sine 156 Filialer og Stationer i alt 542 Søstre. 1856—57 besøgte F. Orienten; efter sin Hjemkomst derfra var han legemlig lidende, men virkede endnu ufortrødent i sin vidt udstrakte Kjærlighedsgjerning indtil sin Død 1864. De af ham grundede Stiftelsers Værdi beløb sig den Gang til c. 1½ Mill. Kr. F. har skrevet flere Skrifter af pædagogisk og asketisk Indhold.

Flinck, Govaert, hollandsk Maler, f. 1615 i Kleve, blev fra først af bestemt for Handelen. Lyst til Malerkunsten lod ham træde i Lære hos Rembrandt, hvem han i Begyndelsen efterlignede; senere tilegnede han sig en selvstændigere Malemaade. Hans Arbejder, hvoriblandt mange fortrinlige Portræter, findes dels i Holland, dels i forskjellige af Europas Malerisamlinger; et af hans Malerier er en stor Portrætgruppe af Amsterdams Borgervæbning (1648), nu i Museet i Amsterdam. En Bestilling, han fik 1659, 12 Malerier til Raadhuset i Amsterdam, blev han ikke færdig med, da Døden bortrev ham 1660.

Flinders, Matthew, engelsk Søfarer, f. 1760, d. 1814, undersøgte i Slutn. af det 18de og Beg. af det 19de Aarh. i Forening med Bass Kysterne af Australien, af hvis Sydkyst en Strækning fik Navn efter ham. **F.-Bugten** er en Havbugt i det sydvestlige Australien ø. for Cap Leeuwin.

Flinsberg, Flække i den preussiske Prov. Schlesien, 8 M. s. v. for Liegnitz, ved Floden Queiß. 2,000 J. Besøgt Cursted med jernholdig Sundhedsbrønd.

Flint, 1) Shire i England i den nordøstl. Del af Wales, omgivet af Shirerne Denbigh, Shrop og Chester og Floden Dees Munding. 13 □ M. med 80,000 J. (1881). F. hører til de bedste Agerdyrkningsdistricter i Wales og har desuden stor Rigdom paa Mineralprodukter, navnlig Bly, Kul og Jern. Hovedstad Mold. 2) Stad i F.-Shire, 2 M. v. n. v. for Chester ved Floden Dees Mundingsbugt. 4,000 J. Ruiner af et gammelt Slot, i hvilket Richard II 1399 holdtes fangen og blev dræbt 1400.

Flint, et Mineral, der næsten ene bestaar af Kiselsyre, altsaa en Varietet af Kvarts, forekommer altid i ukrystalliseret Tilstand med et muslet Brud, ringe Gjennemsigtighed og Glans og findes i pladeformede eller knollede Masser, især i flere til Kridtformationen hørende Dannelser. Den er afsat parallelt med Lagene, hvorfor F. i Kridtet i Møens Klint fremtræder i stærkt bøjede Linjer paa Grund af de voldsomme Forstyrrelser, Lagene der have været udsatte for, medens den i Stevns Klint ligger næsten horizontalt i Kridtet, eftersom Hævningen her er foregaaet mere regelmæssig. I Skrivekridtet har den en sort, i de yngre Dannelser, Limsten og Blegekridt, en graa eller gulagtig Farve og danner deri mere sammenhængende Lag. Den sorte F. indeholder, hvad ogsaa Farven til Dels antyder, en Del organisk Stof, der forsvinder ved Gløding; den har da en hvid Farve. En stor Mængde F. er nærmest at anse som forstenede Kiselsvampe, f. Ex. i Kridtet ved Aalborg, hvor Mellemrummene i Svampen ere mere eller mindre udfyldte med Kiselsyre, som har været opløst i det Vand, der har gjennemsivet Kridtlagene. Har Afsætningen af Kiselsyre været meget betydelig ved slige Forsteninger, er det ofte umuligt at gjenkjende den organiske Form, og F. er da nærmest at betragte som en Concretionsdannelse. Dog kan den ogsaa forekomme som Udfyldningsmasse af Hulheder, navnlig i Skallerne af Søpindsvin, Muslinger o. desl. Al den F., der findes i Rullestensformationens Ler- og Sandlag, hidrører fra forstyrrede Lag af Kridtformationen, og denne dens store Udbredelse i den øvre Jordskorpe i Forening med dens betydelige Haardhed og muslede Brud har gjort den særdeles skikket til at afgive det første Materiale for Urindvaanernes Redskaber, der hyppigst ere dannede af dette Mineral (s. Oldsager og Stenalder). Den tidligere Anvendelse som Middel til at skaffe Ild til Veje har, som bekjendt, nu tabt sin Betydning, hvorimod man endnu benytter F. ved Fajencefabrikationen. **Flintelaas**, s. **Geværlaas**.

Flinterenden, det østligste af de to Sejlløb af Øresund, der føre forbi Kjøbenhavn. Det gaar fra Malmö i sydvestlig Retning. Paa Grund af de mange Sten, som her findes, og den slette Ankerbund benyttes dette Løb kun sjælden for Skibe, som staa hele Sundet igjennem, i hvilket Tilfælde Sejladsen almindelig gaar vest om Saltholmen gjennem Drogden.

Flintglas, den til de allerfleste optiske Glas anvendte blyholdige Glasmasse, navnlig som Modsætning til Kronglas, der benyttes i Forbindelse med F. til de achromatiske Objectiver. F. maa sammensættes af meget rene Materialier (tidligere anvendtes saaledes Flint i Stedet for Sand, hvoraf Navnet), men er alligevel saa vanskeligt at tilberede, især til meget store Objectiver, uden Blærer eller Partier med forskjellig Straalebrydning — de saakaldte Bølger — at de faa, der forstod det, holdt det hemmelig, indtil Fremgangsmaaden blev offentliggjort ved det franske Akademis Foranstaltning. Jvfr. **Glas** og **Achromatisme**.

Flire er dels Benævnelse for de unge Brasener, dels Slægtnavn for den Afdeling af Karpefamilien, hvortil Brasenen, Blegen, Næseflire osv. høre.

Flirtation, eng. [flørtēschen], Courmageri, Coquetteri.

Fliser benyttes til Belægning af Gulve, Trottoirer, Fodstier m. m. og fabrikeres af naturlige Stenarter, Marmor, Kalk, Skifer, Sandsten, Granit o. fl. eller fremstilles kunstig af Beton (s. d. A.), ved Brænding af Ler (Mettlacher F., s. d. A.) o. lign.; ofte forsynes de med Mønstre i forskjellige Farver.

Flitsch, Flække i det østerrigske Kronland Istrien, 6 M. n. for Görz. 2,000 J. Linnedvæveri. Her er den gamle Bjergfæstning Flitscher-Klause i Bjergpasset af samme Navn.

Flitteraz (Melica), en Slægt af Græssenes Familie; de i en Top samlede Smaaax have store, mørkerøde Yderavner. Enblomstret F. (M. uniflora) voxer almindelig i Danmark i skyggefulde Skove; sjældnere er nikkende F. (M. nutans); begge ædes gjærne af Kvæget og ere saaledes af en Del Betydning, hvor de voxe i større Mængde.

Flitterguld, d. s. s. Flaggerguld.

Flocon, Ferdinand [kong], fransk Politiker, f. 1800, udgav 1824 et Flyveskrift mod Jesuiterne og var efter 1830 Medarbejder af »Constitutionnel« og senere af »Tribune«; han blev Medlem af „Folkevennernes Samfund" og deltog ivrig i den republikanske Agitation. 1845 overtog F. Ledelsen af det radicale Blad »Réforme«, deltog i Febr. 1848 virksomt i Gadekampen og blev Secretær i den provisoriske Regering og Handelsminister indtil Junioprøren s. A. Som Medlem af Nationalforsamlingen hørte F. til yderste Venstre, blev ikke gjenvalgt 1849 og udgav derefter et Blad i Kolmar, indtil han efter Statscoupet 1851 forvistes fra Frankrig. D. 1866.

Flod er et Fællesnavn for alle Vandløb, der paa Landjorden fra et højere liggende Sted i en bestemt udpræget, naturlig Kanal (Flodlejet, Flodsengen) strømmer mod Havet eller en Indsænkning i Landet. Sædvanlig anvendes Benævnelsen dog kun om de større Vandløb, idet de mindre kaldes Aaer eller Bække. Have de et stærkt Fald og deraf følgende hurtigt Løb, kaldes de større Elve, de mindre Skylbække ell. Vildbække; disse sidste have sædvanlig hverken bestemt Leje eller stadig Tilværelse. En F.s Begyndelse kaldes dens Udspring ell. Kilde; den ender ved sit Udløb ell. Munding og kaldes oceanisk, naar Udløbet sker til Havet, continental, naar den falder i en Indsø, Steppeflod, naar den taber sig i Sandet. Enkelte F. (saaledes Laibach og Guadiana) forsvinde paa kortere eller længere Strækninger i underjordiske Fordybninger for senere at fremtræde i de lavere Egne. En F.s Hovedretning angives af den rette Linje mellem dens Udspring og Udløb; dens Strømudvikling er Længden langs dens Krumninger mellem de samme to Punkter og dens Fald Højdeforskjellen mellem disse. En pludselig og stærk Sænkning af Flodlejet frembringer et Vandfald; er Sænkningen mindre betydelig, opstaa Strømhvirvler. En Standsning i Flodlejets Fald, sædvanlig hidført ved en tværs paa den strygende Klippedannelse, fremkalder en Opstemning, der, naar F. løber i en Dal, danner langstrakte Søer (saaledes i det nordlige Sverige), hvis Afløb ofte sker gjennem Vandfald. Deler en F. sig under sit Løb i to eller flere Arme, der enten alle eller for en Del atter samles, opstaa Flodøer (Donauens Schütt); løber en Arm til en anden F., opstaar en Gaffeldeling (Bifurcation); foregaar Delingen i Udløbet, dannes et Delta. Ved en fuldt udviklet F. skjelner man mellem dens Øvre-, Mellem- og Nedreløb, af hvilke det første foregaar i et skarpt begrænset snævert Leje med stærkt Fald og hyppige Vandfald; det andet i et mere udvidet Leje med Flodbredder, der fjærne sig fra Dalsiderne, og med ikke stærkere Fald end at Sejlbarhed sædvanlig er til Stede, naar Vandmængden er tilstrækkelig; det tredje over Sletten med ringe Fald, roligt Løb og hyppig skiftende Leje, samt ofte i stor Udstrækning paavirket af Havets Ebbe og Flod. F.s Vand er sædvanlig blødt og renere end Kildevand (Saltfloder forekomme i Steppelande, sure Floder i vulkanske Egne); men det medfører ofte en stor Mængde mechanisk indblandede Stoffer, saasom Sten, Grus, Sand, Dynd osv., hvilke efterhaanden aflejres dels i selve Flodsengen, dels i Søer, som gjennemløbes, og dels i Mundingen. En F. optager som oftest under sit Løb andre Vandløb, Bifloder, og kaldes i Forhold til disse Hovedflod, selv om de ere større end den og derfor egentlig skulde give den samlede F. Navn, saaledes som Elben og Moldan, Mississippi og Missouri. En Hovedflod med alle sine Bifloder danner et Flodsystem; det Fladeindhold, hvorfra et saadant modtager Tilløb af Vand, kaldes dets Flodgebet. Grænsen mellem to sammenstødende Flodgebeter danner Vandskjellet imellem de to Flodsystemer, der ikke alene maa søges i høje Bjærge, men ogsaa i lavere Bakkestrøg, ja endog i Sump- og Mosestrækninger. I sidste Tilfælde er det undertiden vaklende, og Floder, der henhøre til forskjellige Systemer, kunne da staa i midlertidig, ja endog i stadig Forbindelse med hinanden. F., modſ. Ebbe, s. Tidevande.

Flodbelfin, s. Amazondelfin og Delfin.

Flodden, Landsby i den nordl. Del af Northumberland-Shire i England, 3 M. s. v. for Berwick, bekjendt af det blodige Slag 9 Sept. 1513, hvor Kong Jakob IV af Skotland faldt tillige med en stor Del af sin Hær i Kampen med Englænderne under Greven af Surrey.

Flodemaal kaldes den bestemte Højde, hvortil Vandet i et Vandløb tør opstemmes af den, der har Interesse i en saadan Opstemning for derved at erholde fornøden Drivkraft for en Mølle, Fabrik eller i lignende Øjemed; paa den anden Side ville imidlertid de Lodsejere, hvis Marker støde til Vandløbet, ofte have Interesse i at have Vandspejlet sænket saa meget som muligt, i alt Fald til visse Tider af Aaret, for at faa Vandet tilbørlig ledet af deres Marker. For at forene disse forskjellige Interesser, sættes altsaa et F. For saa vidt dette ikke allerede er bestemt i Henhold til gamle Privilegier, Hævd eller anden Adkomst, bliver det at fastsætte ved Overenskomst mellem alle de vedkommende eller, naar en saadan ikke kan opnaas, af vedkommende offentlige Myndighed.

Flodguder, efter Mythen Sønner af Okeanos, vare Personificationer af Floderne, der efter Strømmens forskjellige Beskaffenhed fremstilledes snart som Oldinge, snart som Yng-

linge med forskjellige Attributer, saasom Urner, Overflødighedshorn o. desl. Et af de smukkeste bevarede Kunstværker af denne Art er Nilguden i Vaticanet. I ældre Tid afbildedes de ogsaa i Slange- eller Tyrefkikkelse. De enkelte F.s Attributer rettede sig dels efter Landets Natur, dels efter de omkring Floden boende Folks Forhold og Tilstande. Alle F. besad Forvandlings- og Spaadomsevne.

Flodhest (Hippopotamus), ogsaa kaldt Nilhest, hører til Tykhudene og udmærker sig ved sin plumpe, næsten uformelige Krop, korte og tykke Ben og Hals, opsvulmede Læber, smaa Øjne og Øren. Huden er overordentlig tyk, saa godt som nøgen og af brunlig Farve. Tandforholdene og Fodformen vise, at F. er nærmest beslægtet med Svinene. Kindtænderne ligne meget Svinets; kun ere de forreste mindre sammentrykte og ved et større Mellemrum adskilte fra Hjørnetænderne, der ganske have Form af kolossale Svinetænder; de ere stærke, krumme, aabne i Roden og afslides mod hinanden; de bruges tillige med Fortænderne (af hvilke der er 4 saa vel for oven som for neden, hine mere lodrette, disse mere vandrette, alle kegledannede, rodaabne saakaldte Stødtænder) til at afrive de saftige Vandplanter, der tjene dem til Føde. Fødderne ere Klumpfødder med 4 Hove. F. skal kunne blive 8 (i Almindel. 5½) Alen lang. Om Dagen opholder den sig næsten bestandig i Vandet, da den svømmer og dykker godt, ja endog kan løbe om paa Bunden; om Natten gaar den ofte i Land for at græsse. Oprindelig var F. udbredt over alle Afrikas Floder og Søer, men den har længe været udryddet i Nilens nedre Løb og i Caplandet. Paa Land bevæger den sig med en vis Besværlighed; dens Naturel er fredsommeligt og godmodigt; saaret anfalder den Jægeren med Raseri. Skade gjør den ved at nedtræde Markerne. Den fanges i Gruber eller ved Faldharpuner, ophængte i dens Stier, eller fældes med Kastespyd. I Vandet fører den sin Unge med sig paa sin Ryg. Hvorvidt det er den samme Art (H. amphibius), der er udbredt over hele Afrika, er endnu uvist; en mindre Art (H. [Choeropsis] liberiensis), kun halv saa stor som den sædvanlige, findes i Omegnen af Liberia paa Afrikas Vestside. I den tertiære Jordperiode fandtes flere nu uddøde Arter (til Dels med 4 Fortænder) af F. baade i Indien og i Europa.

Flodilder (Mustela lutreola), en lille (1 F. lang), brun, fortbenet og forthalet Ilderart med Svømmehud mellem Tæerne, der forekommer i det østlige Europa fra Finland og Schlesien til det sorte Hav, Ishavet og Ural; den mangler i Sibirien, men optræder atter i Japan og i Nordamerika (Canada og nordlige Fristater). Dens Hovedføde er Krebs, Foreller og Frøer; den svømmer og dykker ypperlig, men er ikke saa nøje som Odderen, til hvilken den gjør Overgangen, knyttet til Vandets umiddelbare Nærhed.

Flodkrebsen (Astacus fluviatilis) hører ligesom Hummeren til den Gruppe af de langhalede, tibenede Krebsdyr, hvor Gjællerne ere sammensatte af mangfoldige fine Børster, hvor det andet Par Følere ved deres Rod have et bladagtigt Vedhæng og hvor ikke alene det første, stærkt udviklede Fodpar danner et Par stærke Tænger eller Knibesaxe, men hvor ogsaa de 2 følgende Par ende med svage Tænger. Hudskelettet (Skallen) er temmelig tykt og haardt; Skjoldet, som dækker Kroppen, er temmelig trindt og løber fortil ud i et kort Pandehorn. Det første Par Følere ere korte og delte i to Svøber, hvorimod det andet er forlænget til en lang og stærk Svøbe. Ligesom andre tibenede Krebs bærer Hunnen sine Æg (indtil 200) fæstede til Halefødderne under Halen ved Traade, dannede af hærdet Slim. I søregne Bihuler til Maven findes til visse Aarstider nogle smaa, skiveformede Kalkconcrementer, de saakaldte „Krebseøjne"; de begynde først at danne sig, naar den nye Hud har antaget sin fulde Fasthed og er mættet med Kalk, og gaa bort med Hudskiftet, der medtager Mavens inderste Hudlag. Efter hvert Hudskifte voxer F. stærkt, og den vedbliver at voxe, saa længe den lever; dens Levetid skal kunne vare 20 Aar. F. kan blive ⅓ F. lang. Æglægningen finder Sted om Foraaret, Ungernes Udklækning i Maj—Juli, men endnu indtil deres andet Hudskifte holde Ungerne sig til Moderen; ja indtil det første ere de ligefrem fæstede til hendes Halefødder. Hudskiftet foregaar fra Maj til Sept., i det første Aar 8, i andet 5, i tredje 2 Gange, senere kun 1 Gang; Parringen fra Nov. til Jan. F. lever i Floder og Bække med rindende Vand og taaler bedre at opbevares i fugtig Luft (f. Ex. i Kjældere) end i ikke rindende Vand. Den opholder sig i Almindel. under Stene eller i Jordhuller, hvor den sidder i Skjul om Dagen; om Natten kommer den frem for at opsøge Bløddyr, Insektlarver, Smaafisk og Aadsler. F. svømmer baglængs, men kryber baade forlængs og baglængs. Tabte Lemmer erstattes let ved Gjenvæxt. F. er udbredt over den største Del af Europa og af Asien i Amurlandet og Japan, men mangler i Sibirien; talrige Arter af den samme Slægt findes i Nordamerika (f. Ex. den blinde Hulekrebs i Mammuthhulen i Kentucky), andre Arter i Chile og Ny-Holland, en meget stor paa Madagaskar osv.

Flodsvin ell. Kapivar (Hydrochoerus Capybara), en stor, anselig, sydamerikansk Gnaver, der ved sin med Børstehaar tyndt beklædte Hud og sine hovagtige Negle, til Dels ogsaa ved sin Størrelse, sin plumpe Form og sit hele Udseende, men dog hverken ved Formen af Hovedet eller ved Tandforholdene minder om Svinet. Blandt Gnaverne udmærker den sig, foruden ved Størrelsen og de hovagtige Negle, ved Bagfoddernes Svømmehud og de sammensatte Kindtænder. F. er hyppig ved alle større Floder og Søer i den østlige Del af Sydamerika indtil La Platafloden, svømmer og dykker godt og lever af Vandplanter, men er udsat baade for Jægernes, Jaguarernes og Alligatorernes Forfølgelser.

Flok kaldtes i den nordiske Skjaldepoesi — i Modsætning til Drapa — et kortere Digt, uden Inddeling og Begrænsning.

Floke (oldn. flóki), norsk, Knude, sammenviklet Klynge, ofte overført om Forvikling, Forlegenhed, Vanskelighed (Adj. **floket**). Paa Dansk forekommer Ordet i Sammensætn. **Flokfille**, s. **Floretfille**.

Flom (oldn. flaumr), norsk, Vandflod, Oversvømmelse, naar Elvene stige over den sædvanlige Højde.

Flonel [nĕll] (egtl. fr. flanelle), et simpelt Uldstof, glat eller kipret, meget lidt valket, ruet paa Retten og undertiden én Gang overskaaret. Islætten er af kartet Uld, Kjæden af Kamuld.

Flood, **Constantius**, norsk Forfatter, f. i Porsgrund 7 Aug. 1837, foer i sin Ungdom til Søs, men maatte paa Grund af en Øjensvaghed opgive Søen, fortsatte senere til Dels paa egen Haand sine Studier, især af Natur og Historie, og debuterede i Begyndelsen af Tredierne som Forfatter med et historisk Drama „Saxe Viks Døtre", som blev opført paa Throndhjems Theater; han vedblev dog endnu i over 10 Aar at leve for det praktiske Liv. Ved en Række historiske og topographiske Skildringer af „Listerlandet" (2det Opl. 1876) vakte han Opmærksomhed i videre Kredse, og senere har han udgivet en stor Del Arbejder, dels historisk-topographiske, dels novellistiske, der have vundet ham et anset Navn og en udbredt Læsekreds.

Floquet, **Charles Th.** [kē], fransk Politiker, f. 5 Oct. 1828, blev 1851 Advocat i Paris og hørte under Kejserdømmet til dets ubetingede Modstandere, baade som Sagfører i politiske Sager og som Medarbejder af republikanske Blade. 1863 var F. Medlem af den republikanske Valgcomite, og 1867 gjorde han Opsigt ved at udbringe et Leve for Polen, da Kejser Alexander II besøgte Justitspaladset. I Marts 1870 var F. Sagfører for den dræbte Victor Noirs Slægt imod Prins Pierre Bonaparte, og i Sept.—Oct. var han Medhjælper hos Et. Arago som Maire i Paris. F. valgtes i Febr. 1871 til Nationalforsamlingen, men nedlagde sit Valgbrev, da han ikke kunde tilvejebringe Udsoning mellem Nationalregeringen og Communen; han overtog Forsædet i en Forening for at hævde Paris's Rettigheder og blev en kort Tid holdt fængslet som mistænkt for at understøtte Oprøret. 1872 blev F. valgt til Paris's Byraad og var dets Formand 1875; han valgtes 1876 til Deputeretkammeret, hvor han hørte til yderste Venstre og særlig var Talsmand for almindelig Amnesti. 1882 var F. Seinepræfect og har senere været Fører for en særlig Gruppe af det republikanske Parti. I Apr. 1885 valgtes han til Formand for Deputeretkammeret.

Floquet, **Pierre A.** [s. o.], fransk Historiker, f. 1797, Archivar i Rouen 1828—1843, har gjort sig bekjendt ved en Række Skrifter om Normandiets Historie, især en lærd »Hist. du parlement en N.« (7 Bd., 1840—43), der 1843 indbragte ham Institutets store Prisbelønning. Ogsaa studerede F. Bossuets Levned og Virksomhed, udgav 1828 et Udvalg af hans uudgivne Arbejder og 1855 3 Bd. „Studier over Bossuets Levned", hvilket Skrift blev kronet af Académie des inscriptions og 1864 fortsat med et nyt Bd. D. 1881.

Flor, d. s. s. Sillegaze; ogsaa Luven paa fløjelsagtige Tøjer.

Flor, **Christian**, en af de vigtigste Forkæmpere for dansk Sprog og Nationalitet i Slesvig, f. 1 Jan. 1792 i Kjøbenhavn af norsk Byrd. F. blev 1809 Student og 1816 theol. Candidat, samt hørte 1818 til „Tylvten" i Striden mellem Baggesen og Oehlenschläger, medens han ellers var stærkt paavirket af Grundtvig. 1822 blev F. Sognepræst i Tølløse paa Sjælland, tog 1825 den philosophiske Doctorgrad i Kiel og ombyttede n. A. sit Præstekald med Embedet som Lector i dansk Sprog og Literatur i Kiel. I denne Stilling var F. den danske Nationalitets yderste og mest vagtsomme Forpost og ledede senere fra Kiel Sønderjyderne i deres Kamp for Modersmaal og Folkeliv, samtidig med at han hjalp at vække det danske Folks Sans for Slesvigs Betydning. F. stod bag ved de vigtigste Skridt, der gjordes i Nordslesvig, saaledes P. C. Kochs Grundlæggelse af „Dannevirke" 1838, P. H. Lorenzens Optræden 1842 og L. Skaus Tale paa Skamlingsbanken 1843; ogsaa fik han den slesvigske Hjælpeforening i Stand 1843 og Rødding Højskole stiftet 1844, samt var selv i to Aar dens Forstander (1845—47). Til Løn blev F. 1848 Etatsraad; han var Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og valgtes 1855 af Mindretallet i den slesvigske Stænderforsamling til Rigsraadet (1856—63). F. var 1861 en af Dannevirkeforeningens Stiftere og blev dens Næstformand. Siden 1855 var han Ejer af et Jern- og Savværk i Nerike. Ogsaa har F. Fortjenester ved sin „Haandbog i den danske Literatur" (1831, 8de Udg. 1881), „Dansk Retskrivningslære" (1858, 5te Udg. 1874) og „Dansk Sætningslære" (1864). D. 31 Marts 1875.

Flōra var hos Romerne Blomsternes og Foraarets Gudinde, hvis Dyrkelse føres tilbage til Numas Tid; hendes Hovedfest var **Florālia**, der fra 238 f. Chr. fejredes 28 Apr.—1 Maj med festlige Danse ved Fakkelskin. Hun havde et Tempel i Nærheden af Circus Maximus.

Flōra kalder man i Botaniken dels Indbegrebet af alle de i et vist Land eller en vis Egn vildtvoxende Planter, dels et Værk, hvori saadanne opregnes og beskrives. »F. Danica« er Navnet paa et pragtfuldt Kobberværk i Fol., hvori indeholdes Afbildninger og kortfattede Beskrivelser af alle i det danske Monarchi fundne vildtvoxende Planter. Planen til dette Værk blev udkastet 1761 af Botanikeren G. C. Oeder, og den oprindelige Bestemmelse var, at de forskjellige europæiske Regeringer, især saadanne, hvis Lande omtrent indeholdt de Planter, som ere vildtvoxende i Europa, skulde forene sig om at udgive Kobberværker over de Planter, der forekom i deres Stater, dog saaledes, at den samme Plante kun blev fremstillet én Gang. Imidlertid var det kun Danmark, som udførte Planen med vedholdende Iver; Østerrig og Rusland tiltraadte den ogsaa, men af den østerrigske F. udkom kun 500 Tavler, af den russiske kun 100. En nøjagtig Kundskab om de forskjellige Planter i de danske Stater kunde kun opnaas ved vedholdende Rejser, der ogsaa bestandig bleve foretagne af de forskjellige Udgivere, stundum ledsagede af en Maler, som paa Stedet aftegnede de fundne Planter. Det 1ste Hæfte udgaves 1763 af Oeder, der i det hele udgav 10 Hæfter, af hvilke især de første Hæfter vare særdeles heldig udførte. 1775—87 udgaves ialt 5 Hæfter

af den berømte Zoolog O. F. Müller, hvilke dog i Nøjagtighed staa langt tilbage baade for de tidligere Oederske og især for de følgende 6 Hæfter, der bleve udgivne af Danmarks berømteste Botaniker, M. Vahl. Efter dennes Død 1804 blev F. D. i en Række af 35 Aar udgivet af J. W. Hornemann, som ved stadige Rejser i Landets Provinser og ved utrættelig Iver for de danske Planters Undersøgelser har bidraget meget til Værkets Fremgang. Han udgav i alt 18 Hæfter (22de—39te) og har desuden udgivet en Nomenclator til de første 32 Hæfter og en historisk Udsigt over Værkets Skæbne indtil 1836 (Krøyers „Naturhistoriske Tidsskrift", 1ste Bd.). Efter Hornemanns Død overdroges Udgivelsen til Drejer (1841), men paa Grund af hans tidlige Død blev det af ham forberedte Hæfte (40de) først udgivet senere af Schouw og J. Vahl (1842). I det følg. Aar udnævntes Liebmann til Udgiver af Værket; af ham bleve 3 Hæfter udgivne foruden et Supplementhæfte, som efter kongel. Resolution af 7 Oct. 1847 bestemtes at skulle ledsage Hovedværket for at optage Afbildninger af de svenske og norske Planter, som ikke findes i Danmark. Denne sidstnævnte Foranstaltning har givet Værket forøget Interesse og Værd, fordi det nu er udvidet til et Billedværk for hele den skandinaviske F. og derved har faaet et i plantegeographisk Henseende vel begrænset Omfang. Den ovennævnte kongel. Resolution fastsatte tillige, at Værket skulde afsluttes med det 51de Hæfte (17 Bind), og at Supplementet skulde indeholde 3 Hæfter (1 Bind). Det 44de Hæfte blev efter Liebmanns Død udgivet af Steenstrup og Joh. Lange; det 45de—51de Hæfte er udgivet af Joh. Lange, som tillige udgav de to Supplementhæfter 1865—74. Værket afsluttedes 1883, saa at altsaa dets Udgivelse har strakt sig over et Tidsrum af 120 Aar.

Floréāl, d. e. Blomstermaaned, i den franske republikanske Kalender den anden Foraarsmaaned (20 Apr.—19 Maj).

Florēn, lat. Florenus (af flos, Blomst), ital. Fiorino, fr. Florin, en først i Firenze i det 11te Aarh. præget Guldmønt (omtr. af en Dukats Størrelse), betegnet med en Lilie. Den efterlignedes snart i Frankrig og Spanien; i Tyskland opstod deraf Guldgyldenen, og en Gylden betegnes derfor endnu med de to første Bogstaver Fl. Det gamle Navn gjenfindes i den toscanske Sølvmønt Fiorino (c. 1 Krone) og den engelske Florin (c. 1 Kr. 82 Øre).

Florence, eng. [flåårens], let, tyndt Taft, vævet af fin, kogt Silke og appreteret med stærk Glans.

Florensac [rangsāk], Flække i det franske Dep. Hérault, 5 M. s. v. for Montpellier ved Floden Hérault. 4,000 J. Betydelige Brænderier og Oljemøller.

Florentius Radewins, s. Brødre af det fælles Liv.

Flōrents, s. Firenze. **Florentinerflaske**, en Flaske, som i Nærheden af Bunden har et Rør, der naar op omtrent i Højde med Flaskens Hals og her bøjer af. F. bruges som Forlag ved Destillation af ætheriske Oljer. Disse destilleres af de Plantedele, hvori de findes, med Vand, og da de ere mindre vægtfyldige end Vandet, vil det samlede Destillat i F. dele sig saaledes, at Vandet flyder bort igjennem Røret, medens Oljen bliver tilbage. Er den flygtige Olje undtagelsesvis vægtfyldigere end Vand, har Flaskens Hals en Udløbsaabning for Vandet. **Florentinerlak**, s. Carmin.

Florēre, blomstre; trives.

Flōres, 1) den vestligste af de til Portugal hørende azoriske Øer, 2 □ M. med 10,000 J., anses for den smukkeste i Gruppen, er meget frugtbar og har betydelig Korn- og Kvægavl. 2) Stad i Republiken Guatemala i Mellemamerika, 37 M. n. n. ø. for Guatemala ved Sydenden af Lagunen Peten. 6,000 J. Omegnen har mange Ruiner af gamle Bygningsværker. 3) En af Sundaøerne i Ostindien, s. for Celebes og n. v. for Timor, regnes til Hollændernes Besiddelser. Den er 280 □ M. stor; Befolkningen bestaar for det meste af Bugier; Antallet er ubekjendt, men anslaas til c. 250,000. Øen er bjergfuld og har langs Sydkysten Punkter, der naa over 8,000 F. De vigtigste Produkter ere Ris, Kanel, Sandeltræ, Salpeter, Svovl og Rav. Her indsamles mange Fuglereder, og langs Nordkysten fanges en stor Mængde Skildpadder. Den hollandske Resident har sit Sæde i Larantuka ved Floresstrædet paa Øens Østside. **F.-Strædet** skiller Østenden af F. fra Øen Sabrao. **F.-Søen** er Farvandet mellem F. og Celebes.

Flōres, conservativ Præsident i Staten Ecuador mellem 1830 og 1845, d. 1864; en anden F., liberal Præsident i Staten Uruguay 1854—55 og 1865—68, blev myrdet 1868.

Flōres og Blanseflor, gammelfr. Flore et Blancheflore, kaldes et i Middelalderen hyppig behandlet Sagn, en poetisk Skildring af to Elskendes trofaste Kjærlighed. Sagnet stammer fra det byzantinske Østen og er, rimeligvis paa Korstogenes Tid, trængt ind i Vesteuropa. Allerede i det 12te Aarh. træffe vi talrige Hentydninger til det i Troubadourernes Digte, og den nordfranske Literatur ejer to udførlige poetiske Behandlinger af det, der begge stamme fra det 13de Aarh., og som ere mærkelige ved, at de knytte Handlingen i den oprindelige græske Kjærlighedsroman til den carolingiske Sagnkreds. Oversættelser og Behandlinger foreligge i næsten alle europæiske Sprog. I Italien bearbejdede Boccaccio Æmnet i sin Roman »Il Filocopo«; 1230 overførte Conr. Flecke det paa Tysk; en plattysk Bearbejdelse af en ukjendt Forfatter stammer fra den senere Middelalder. Til Norge naaede Sagnet allerede i det 13de Aarh.; fra denne Tid skriver »Saga af Flores ok Blankiflur« sig, hvoraf der findes et gammelt norsk Brudstykke og senere islandske Afskrifter. Dronning Euphemia lod den overføre paa svenske Vers (omtr. 1810), og denne poetiske Version blev derpaa oversat paa Dansk (s. Euphemia). 1509 skal den danske Bearbejdelse første Gang være trykt; derefter optryktes den flere Gange; paa det kongel. Bibliothek i Stockholm findes den i et Haandskrift, efter hvilket den er trykt i C. J. Brandts „Romantisk Digtning fra Middelalderen", I (1869). I »Samlingar utgifna af svenska Fornskrift-Sällskapet«, I (1844) er den svenske Bearbejdelse første Gang trykt; den islandske, med Oversættelse og Anmærkninger af Brynjulf

Snorrason, i „Annaler for nord. Oldkynd." for 1850, hvor Sagnets Historie ligeledes er udførlig behandlet. Der existerer end videre en spansk, en nygræsk og en gammelengelsk Bearbejdelse; et sammenlignende Studium af alle disse Udløbere viser, at Sagnet i Middelalderen har spaltet sig i to Former.

Floret [rētt], egtl. fr. Fleuret, en til Øvelsesbrug bestemt Fægtekaarde med en meget tynd og smidig Klinge, der har en flad Dup paa Spidsen for ikke at gjøre Skade, og med et simpelt Fæste, blot bestaaende af et Haandfang og en lille, rund Parerplade.

Floretsilke. Ved Silkespindingen faar man af hver Cocon foruden den mange Hundrede Alen lange Silketrævl, som er Hovedsagen, tillige adskillige kortere Ender, der under ét betegnes som F., men have forskjellig Værdi, efter som de hidrøre fra de løse, forvirrede Ender, hvormed Ormen begynder Spindingen for at hæfte Coconen til Omgivelserne (Floksilke), fra de af udkrøbne Sommerfugle gjennembidte Coconer eller fra de pergamentagtige Hylstre, der sidde inden for Traaden. F. bruges, hvor det mindre kommer an paa Styrken end paa det smukke Udseende af Silken, f. Ex. til Broderier.

Floretbaand, d. s. s. Baratteбaand.

Flörez, Henr., spansk Oldtids- og Historieforsker, f. 1701 i Valladolid, var Gejstlig, helligede sig til den spanske baade Kirke- og Profanhistorie saa vel som til de historiske Hjælpevidenskaber, især Numismatik, og døde 1773 i Madrid. Hans Hovedværk er »España sagrada« (29 Bd., 1747—73).

Florflue (Hemerobius), en med Myreløven beslægtet Insektslægt af temmelig ringe Størrelse, med fintbygget Legeme, børsteformede Følehorn, metalglinsende Øjne og 4 brede, klare og netaarede Vinger. Om Dagen sidde de sædvanl. skjulte, men flyve langsomt om i Tusmørke og søge da ligesom Møl og Vaarfluer gjærne til Lyset. Æggene ere anbragte paa Blade og fæstede til meget lange Stilke. Larverne have en kraftig Bygning, men ere mere langstrakte end Myreløverne og vandre om for at søge Bladlus, som de gribe og udsuge med deres lange, krumme og spidse Kindbakker, der paa Undersiden have en Rende, hvori Kjæverne passe ind; man kalder dem derfor undertiden „Bladlusløver". Nogle bedække sig ogsaa med de udsugede Bladlusеs Hud og blive derved næsten ukjendelige. Ved Hjælp af et i Bagenden anbragt Spinderedskab danne de sig en Cocon, hvori de tilbringe Puppelivet.

Florian, Jean Pierre Claris de [āng], fransk Stribent, f. 1755 paa sit Fædrenegods ved Cevennernes Fod. Blandt hans Barndomserindringer hører et Besøg hos Voltaire i Ferney. 13 Aar gl. blev han Page hos Hertugen af Penthièvre, levede et lystigt og forfløjent Liv og ødelagde sin Fædrenearv. Da optraadte han som Digter; hans »Galatée« og »Estelle« greb med Behændighed den sirlig-sentimentale Modesmag; disse saa vel som »Guillaume Tell« og den kjedelig veltalende »Numa Pompilius« ere et Slags episke Digte i Prosa. 1788 blev F. Medlem af Akademiet og hørte til de af Voltaires Ideer grebne Adelsmænd af Fremskridtspartiet. Hans Fabler have noget af Lafontaines Friskhed; hans Lystspil, hvori en sentimental Harlekin spiller Hovedrollen, ere ikke uden naturlig Lystighed. Under Terrorismen blev han arresteret, blev frigivet 9 Thermidor, men døde kort efter, 1794. Den bedste Udgave af hans Værker er Renouards fra 1820; dertil maa føjes Pixérécourts Udgave af F.s »Oeuvres inédites« (1824).

Flórida, den sydligste af de forenede Stater i Nordamerika, bestaar af en stor, mellem Atlanterhavet og den mexicanske Havbugt udskydende Halvø og en smal Landstrækning langs den sidstnævnte Bugt og omgives mod N. af Staterne Alabama og Georgia. Fladeindholdet angives til 2,760 □ M. med 269,000 I. (1880), hvoraf 143,000 Hvide, Resten Negre og Blandinger. Landet er fladt og hæver sig ingensteds over 300 F. Det indre er rigt paa Søer, af hvilke Okeechobee er den største; den fortsættes mod S. i de saakaldte Everglades, der med en Bredde indtil 12 M. strække sig over 20 M. mod S. V. indtil Halvøens Sydkyst og beskrives som en med talrige, kratbevoxede Øer opfyldt Sø, gjennem hvis 1—6 F. dybe Vand en frodig Græsvæxt skyder sig op over Overfladen. Kysten mod den mexicanske Bugt danner betydelige Indskæringer, af hvilke de vigtigste ere fra V. mod Ø. Bugterne Perdido, Pensacola med en fortrinlig Havn, Choctawhatchee, St. Andrews, St. Joseph, Apalachicola, Apalachee, Waccasassa, Tampa, Sarasota, Charlotte Harbour, Gullivan, Ponce de Leon og Whitewater. Ud for Sydkysten strække sig de saakaldte F.-Keys (s. d. A.). Atlanterhavskysten danner talrige, langstrakte Kystsøer, der afsondres fra Havet ved smalle Landtanger. Af Floderne falde i den mexicanske Bugt fra V. mod Ø. Perdido, Escambia, Blackwater, Yellowwater, Ochoctawhatchee, Apalachicola, der dannes af Chattahoochee og Flint, Ocloclony og Suwanee; i Atlanterhavet fra N. mod S. St. Marys, St. Johns og Indian. Klimaet er efter Beliggenheden mellem 25° og 31° n. Br. naturligvis varmt, men mildnes af Søluften og betegnes uden for Sumpstrækningerne som sundt. Kun en ringe Del af Landet er dyrket, men frembringer gode Afgrøder af Majs, Ris, Tobak, Sukkerrør og Sydfrugter. Skovarealet er meget udstrakt og indeholder fortrinlige Træsorter, saasom stedsegrønne Ege, Naaletræer og Cedere, der paa mange Steder afvexle med Palme- og Orangelunde. Langs Kysterne er Havet rigt paa Fisk, der ligeledes forekomme i Mængde i Floderne og Søerne. Disse sidste hjemsøges af talrige Alligatorer, ligesom Skovene og Sumpene af Slanger. I de senere Aar er der paatænkt en Gjennemskæring af Landet ved en Skibsfartskanal, for at undgaa den farlige Sejlads gjennem Floridastrædet. Hovedstad Tallahassee. — F. blev først opdaget af Spanierne omtr. 1500 og nærmere undersøgt af Ponce de Leon; det fik sit Navn deraf, at det blev opdaget Paaskesøndag (paa Spansk kaldt Pascua florida); men først 1539 indtoges det af Fernando de Soto. 1564 grundlagde franske Huguenotter en Nybygd, men den blev allerede 1565 ødelagt af Spanieren Melendez, der med Grusomhed lod alle Kjætterne ned-

hugge; en spansk Nybygd grundlagdes ved St. Augustin og 1699 tillige Pensacola. 1763 afstodes den vestlige Del af F. til England, men toges tilbage 1781 og knyttedes ved Freden 1783 sammen med Resten. 1810 tog Nordamerikanerne det vestlige F. i Besiddelse og kjøbte 1819 hele Landet af Spanien, men maatte 1835—42 føre blodig Krig med de tapre Indianere, Seminolerne. 1822 blev F. Territorium og 1845 optaget som Stat; det udtraadte 1861 tillige med de andre Slavestater, men blev 1865 igjen taget i Besiddelse af Unionen og paa ny optaget som Stat 1868 efter at have ombannet sine Forhold i Overensstemmelse med Negrenes Frigjørelse. F. styres af en paa 4 Aar valgt Gouverneur, et Senat af 32 og en lovgivende Forsamling af 76 Medlemmer; alle vælges ved umiddelbare Valg. Til Repræsentanthuset sender F. 2 Medlemmer.

Florida-Blanca, Josefo Moñino, Greve af, spansk Statsmand, f. 1728, var under Carl III Minister med næsten uindskrænket Magt, hvilken han benyttede til at fremme Statens Vel ved mange Reformer og beforbre Agerdyrkning og Industri, Videnskab og Kunst; derimod var han uheldig i sine politiske Foretagender lige over for Udlandet. Selv var han en Mand uden fremragende Evner, men han var uegennyttig og forstod at skatte Fortjenesten hos andre. Efter Kongens Død blev han styrtet 1792, en Tid lang holdt fængslet i Citadellet ved Pamplona og derpaa forvist til sine Godser. Han døde 1808.

Florida-Keys [kihs], en til Staten Florida i Nordamerika hørende over 40 M. lang Række af Smaaøer og Rev, der fra Tortuga's-Keys mod S. V. strækker sig i en Bue mod N. Ø. omkring Halvøens Syd- og Sydøstkyst. Øerne danne flere Grupper med særegne Navne, Marquesa's-Keys, Pine-Islands, Vacca's-Keys og Key-Largo. Flere af Øerne ere beboede, og her er af den nordamerikanske Regering opført en stor Mængde Fyr til Vejledning i den vanskelige Sejlads.

Florida-Strædet er den Havarm, gjennem hvilken Golfstrømmen fra den mexicanske Bugt fører s. og ø. om Halvøen Florida mellem denne og Cuba og Bahamaøerne ud i Atlanterhavet. Strædet er opfyldt af en talløs Mængde større og mindre Klippeøer og vanskeligt at besejle.

Florilegium, lat., d. s. s. Anthologi.

Florin [flörrin], en engelsk Sølvmønt, lig 2 engelske Shillings, af Værdi c. 1 Kr. 82 Øre.

Floris, Frans de Vriendt, kaldet F., flandersk Kunstner, f. c. 1520 i Antwerpen, d. 1570, traadte i Lære hos Maleren Lambert Lombard i Liège, men rejste senere til Italien, hvor han især uddannede sig efter Buonarroti. Da han var kommen hjem, stiftede han i Antwerpen en meget besøgt Malerskole. Hans Dygtighed i Techniken og hans Efterligning af Italienerne skaffede ham Navnet den flanderske Rafael, skjønt han i ingen Henseende kan maale sig med denne Kunstner. — Hans Broder, Cornelis F., d. 1575, var Architekt og byggede Raadhuset i Antwerpen; en ældre Broder, Jakob, d. 1581, var Glasmaler.

Floridsdorf, Flække i Østerrig, n. for Wien, paa venstre Side af Donau, er forbunden med Wien ved 3 Broer, hvoraf de 2 danne Overgangen for Nordvestbanen og Kejser Ferdinands Nordbane. 5,000 J. Store Jærnbaneværksteder.

Floristblomst, s. Blomistblomst.

Florman, Arvid Henr., f. 4 Sept. 1761 i Torsterup nær ved Helsingborg, gjorde 1783—86 anatomiske Studier i Kjøbenhavn under Abildgaard og Winsløw, blev 1787 anatomisk Prosector ved Universitetet i Lund og 1801 Prof. i Anatomi og Chirurgi, tog Afsked 1831 og døde 21 Jan. 1840 i Lund. F. lagde i Sverige Grunden til Studiet af den comparative Anatomi og øvede derhos baade som Lærer og Forfatter stor Indflydelse paa Veterinærvidenskabens Uddannelse i sit Fædreland. Han var ogsaa en varm Ven og Beforbrer af Maadeholdssagen. Blandt F.s Skrifter kunne mærkes »Anatomisk handbok för läkare och zoologer« (1823—30) samt »Underrättelse om husdjurens vård och skötsel« (6te Opl. 1880).

Flormel betyder oprindelig det ved Silkeflors Haandsigter fra almindelig sigtet Hvedemel skilte fineste Produkt, men nu overhovedet det fineste Hvedemel.

Florus, en romersk Historieskriver fra det 2det Aarh., hvis fulde Navn og Livsforhold ere meget usikre, skrev »Epitome rerum Romanarum«, et kort Omrids af den romerske Historie fra Byens Anlæg indtil Augustus. Det er et Uddrag af ældre Forfattere, især Livius, skrevet i et svulstigt Sprog.

Florvinger (Synistata), en lille Afdeling af Insektklassen, der i Henseende til Legemets og Vingernes Form og det fine Net i disse har megen Lighed med Netvingerne (Neuroptera), men afviger fra disse ved at gjennemgaa en fuldstændig Forvandling. Herhen høre bl. a. Florfluerne, Myreløverne, Skorpionfluen og Vaarfluerne. Af mange Entomologer henregnes de for øvrigt til Netvingerne.

Florø, Ladested i Søndfjord i Norge med 500 J. (1875). Stedet, der grundlagdes 1857, skylder Vaarsildfisket sin Opkomst.

Flotow, Friedrich v., Friherre, f. 26 Apr. 1812 paa Riddergodset Teutendorf i Mecklenburg, d. 23 Jan. 1883 i Darmstadt, studerede 1827—30 hos Reicha i Paris, men rejste under Julirevolutionen hjem. Senere var han atter i Paris, og efter flere Smaaforsøg paa de mindre Theatre gjorde han 1839 Lykke paa Renaissancetheatret med den lille Opera „Medusas Skibbrud", som derefter gaves i Hamborg, men gik til Grunde ved den store Ildsvaade 1842. F. componerede den paa ny og bragte den frem under Navnet „Die Matrosen". Efter at have skrevet tre nye Operaer, af hvilke »Le Forestier« opførtes paa den store Opera i Paris som »L'âme en peine«, var det dog med »Alessandro Stradella« (Hamborg 1844) og „Martha" (Wien 1847), at han vandt sit egentlige Navn. Af 16 Operaer og Balletter efter disse, opførte dels i Paris, dels i Wien, gjorde »L'ombre« („Sein Schatten", 1870) megen Lykke. F.s Musik har mere fransk end tysk Charakter, en pikant, gratiøs Rhythmik og en flydende, let fattelig Melodi. Fra 1868 levede han mest paa et Gods, han ejede ved Wien, men var i

Saisonen afvexlende i Wien, i Paris og i Italien.

Flottbeck, Landsby i Holsten, i Nærheden af Altona, er bekjendt for sine store Handelshaver med storartede Væxthuse og Planteskoler.

Flottille, fr. [tilje], lille Flaade.

Flottwell, Edv. Heinr. v., f. 1786, var 1830—41 preussisk Overpræsident i Posen, hvor han med stor Iver arbejdede paa at fremme det tyske Elements Udbredelse paa Polakkernes Bekostning; da han 1841 forflyttedes til Provinsen Sachsen, regnedes det almindelig som en Indrømmelse til Polakkerne. 1844—46 var F. Finansminister, blev derefter Overpræsident i Westfalen og 1850 i Brandenburg. 1848 var F. Medlem af Nationalforsamlingen og 1849 af første Kammer og hørte begge Steder til yderste Højre; alligevel blev han i Oct. 1858 Indenrigsminister under den „nye Æra“, men udtraadte efter nogle Maaneders Forløb og var indtil 1862 paa ny Overpræsident i Brandenburg. D. 1865.

Flour, Saint [sæng fluhr], Stad i det franske Dep. Cantal, 7 M. ø. til n. for Aurillac. 5,000 J. Bispesæde. Staden er anlagt paa en 300 F. høj Basaltklippe.

Flourens, Marie Jean P. [flurängs], berømt fransk Physiolog, f. 15 Apr. 1794 i Maureilhan, studerede i Montpellier, kom til Paris 1814, hvor han snart vakte Opmærksomhed ved sine fortrinlige Arbejder over Nervephysiologien, den Green af Physiologien, som han ogsaa senere med Forkjærlighed dyrkede. 1828 overdrog Cuvier ham at holde Forelæsninger over Naturhistorie ved Collège de France, senere tillige over Anatomi ved Jardin du Roi, og 1835 blev han selv Prof. ved Collège de France. 6 Dec. 1867 døde han i Montgéron ved Paris. — Hans Søn, **Gustav F.**, f. 4 Aug. 1838, kunde allerede 1863 i et Aars Tid holde Forelæsninger i Stedet for Faderen og udgav 1869 1ste Del af en »Science de l'homme«, det Emne, hvorover han havde holdt sine Forelæsninger. Han drog 1864 til Kreta og understøttede Grækernes Opstand mod Tyrkerne indtil Slutn. af 1868, tog ivrig Del i Valgrøret 1869 og havde en Duel med Paul de Cassagnac, hvori han blev haardt saaret. I Febr. 1870 var F. Leder for de Optøjer, som fremkaldtes ved Rocheforts Fængsling, og anførte under Paris's Belejring en Bataillon af Nationalgarden; han var en af Hovedmændene for det communalistiske Oprørsforsøg 31 Oct. og blev dømt til Døden, men befriet fra Fængslet ved de nye Uroligheder i Jan. 1871. Lige saa vigtig Del tog han i det store Oprør i Marts og anførte 3 Apr. som Oberst et Tog imod Versailles, men blev slaaet i Kampen og selv dræbt.

Flower, William Henry, engelsk Zoolog, f. 1831 i Stratford-on-Avon, blev 1861 Conservator ved »Museum of Royal College of Surgeons« i London, 1869 »Hunterian Professor« i sammenlignende Anatomi og Physiologi og udnævntes 1884 til Directeur for det naturhistoriske Museum (British Mus.) i South-Kensington. F. er Forfatter til talrige Afhandlinger, mest om Hvaldyrene, i »Transactions of Royal Society« og i »Transact. of Zoological Society«, end videre til »Introduction to the Osteology of Mammalia« (1870) og »Diagrams of the Nerves of the Human Body« (2den Udg. 1872).

Floyd, J. Buchanan [flojd], f. 1805 i Staten Virginia i Nordamerika, var Advocat i sin Hjemstat 1828—35, valgtes 1847 til Medlem af Virginias lovgivende Forsamling og 1849—53 til Statens Gouverneur. 1855—56 var F. meget ivrig for Buchanans Valg til Unionspræsident og blev til Løn i Marts 1857 Krigsminister. Da Sydstaternes Oprør udbrød i Nov. 1860, viste F. tydelig sin Sympathi derfor; han dadlede Major Anderson, fordi han holdt Fort Sumter ved Charleston besat, og skal ligefrem have hjulpet Oprørerne ved at fordele Vaabenoplagene saaledes, at de i stor Mængde faldt i deres Hænder. I Dec. 1860 nødtes F. til at fratræde, og han sluttede sig da til Oprøret, var 1861 Anfører i Vestvirginia, men viste ikke stor Dygtighed og fjernedes derfor n. A.

Fluctuation, Bølgen, Vaklen, Stigen og Falden (af Coursen), Ubestemthed. F. i Lægevidensk., et for Lægen vigtigt Hjælpemiddel til Erkjendelsen af Vædskeansamlinger i Legemet, bestaar i den ejendommelige Fornemmelse af Vædskens Bølgebevægelse, som faas ved at udøve et let og kortvarigt Tryk paa det paagjældende Sted med Fingrene af den ene Haand, medens den anden Haands Fingre anbringes i Nærheden af denne.

Flue. Fluerne (Muscidæ) danne den større Hovedafdeling af Dipterernes eller Antliaternes Orden; fra Myggene, der høre til den samme Orden, afvige de ved deres mere sammentrængte Bygning, haardere Hudskelet, stærkere Farver og livligere Flugt, samt derved, at Kjævepalperne og Følehornene ere meget kortere. F. høre til de mindre Insekter, men udgjøre dog ved Arternes og Individernes Mængde en af de vigtigste og i Naturens Liv mest indgribende Afdelinger af Insektklassen; deres Forplantning er overmaade stærk, deres Udvikling hurtig, og flere Generationer kunne derfor følge efter hverandre i Løbet af samme Sommer, inden hvis Udløb Individernes Antal derfor kan have naaet en betydelig Højde. Deres Levemaade og deraf følgende Indgriben i den øvrige Natur er meget forskjellig. Medens nogle F., hvis Larver leve af Bladkjødet ligesom visse Sommerfuglelarver, kunne tilføje Planterne stor Skade, plage andre Pattedyrene paa forskjellig Maade, som Blodsugere (Klæger), som Snyltedyr i Huden eller Indvoldene (Bremserne, visse Spyfluer, f. d. A.); den berygtede Tsetse-F. i Sydafrika gjør paa mange Steder alt Kvæghold umuligt. Andre høre snarere til Naturens Velgjørere ved at fortære Aadsler, raadnende Svampe eller andre Plantedele eller ved at opæde Bladlus eller ved som Snyltedyr i andre Insekter (Slægten Tachina) ligesom Snyltehvepsene at standse den altfor stærke Formering af skadelige Insekter. Som Larver ere alle F. fodløse Maddiker, men dog undertiden udstyrede med Børster eller Vorter til at hjælpe sig af Sted. Nogle afkaste ved Forpupningen Larvehuden ligesom andre Insekter, f. Ex. Klægerne, Rovfluerne og Svævefluerne; andre forpuppe sig derimod i Larvehuden, der blot skrumper mere eller

mindre ind, men aldeles skjuler den egentlige Puppe; dette er Tilfældet med Stikfluerne, Blomsterfluerne, Bremserne og de ægte F. Til disse høre Stuefluen (Musca domestica), hvis Larver leve i flydende Gødning, den blaa Spyflue (M. vomitoria), der lægger sine Æg paa Kjød, hvorimod den almindelige Spyflue (Sarcophaga carnaria) føder levende Unger (Maddiker), Møgfluen (Scatophaga stercoraria) og Ostefluen (Piophila casei), hvis Larver ere de bekjendte springende Ostemaddiker.

Fluefanger, s. Kjødædende Planter.

Fluesnapper (Muscicapa), Sangfugleslægt, der har sin Plads mellem Sylvierne og Svalerne, spinkle Smaafugle med et kort, bredt, ovenfra set trekantet, ved Roden af Børster omgivet Næb, der inden for Spidsen af Overnæbet har et lille Indsnit. F. ere Trækfugle, der kun opholde sig en kort Tid af Aaret i Norden og leve af Insekter, som de snappe i Flugten; naar de sidde paa Træerne, bevæge de stedse Vingerne for at være rede til at flyve ud og snappe et Insekt, som de maatte faa Øje paa, hvorefter de vende tilbage til deres Gren igjen. Reden anlægges i Regelen i hule Træer. Deres Sang er ret behagelig. Explr.: den graa F. (M. grisola) og den brogede (sort-hvide) F. (M. atricapilla).

Fluesvamp, s. Paddehat.

Flugt forudsætter dels, at det flyvende Dyrs Legeme ikke i og for sig er meget tungt, dels at det er i Besiddelse af en betydelig Muskelstyrke og af udbredte Flader (Vinger), hvis Slag mod Luften kan modvirke Tyngden. De fleste flyvende Pattedyr (Flaggermus) ere derfor smaa, og de største og stærkest byggede Fugle (Strudsene) kunne ikke flyve; hos Fuglene og Insekterne bidrager Optagelsen af en stor Mængde Luft i Legemet til en forholdsvis større Lethed. Flyveevnen er indskrænket til Flaggermusene, Fuglene (med faa Undtagelser) og Insekterne som fuldkomne (med Undtagelse af de vingeløse Former); i Fortiden kom hertil endnu Flyveøglerne. De fortrinligste Flyvere findes blandt Insekterne, især blandt Bier og Hvepse. Flyvefiskenes F. fortjener ikke egentlig dette Navn; dertil er den ikke udholdende nok; og end mindre kan den Flagren, som visse Pattedyr og Øgler (Drager) sætte op, kaldes F. Flyveredskabet (Vingen) er hos de flyvende Hvirveldyr en Omdannelse af Forlemmerne, men efter en meget forskjellig Plan hos Fugle og Flaggermus, hos disse nemlig ved en Forlængelse af Armene og Fingrene og en stærk Udvidelse af Huden til en Flyvehinde, hos hine derved, at Armen og Haanden uddannes alene til at bære Svingfjerene. Insektvingen er en af Tracheer gjennemvævet Hududbredning (s. Insekter).

Fluidum, lat., et flydende Legeme.

Fluor, F, et Grundstof, der jævnlig findes i Naturen, dog aldrig i fri Tilstand, men som Fluormetaller. De vigtigste af disse ere Flusspat og Kryolith. F. trodsede i lang Tid alle Forsøg paa at isolere det, idet det syntes at angribe alle Kar. Dog synes det at være lykkedes at fremstille det af tørt Fluorsølv og Jod, hvorved dannes Jodsølv og F.; dette viste sig da som en farveløs Luftart, der ikke angriber Glas, men i Berøring med Vand øjeblikkelig bemægtiger sig dettes Brint og danner Fluorbrinte. Fluorbrinten, HF, er en farveløs Luftart, en meget stærk Syre, der yderst let angriber Glas og alle andre Kiselsyreforbindelser under Dannelse af den ligeledes farveløse Luftart Fluorsilicium, SiF_4. Fluorbrinten vindes i Regelen ved Destillation af Flusspat eller Kryolith med stærk Svovlsyre, hvorved da Fluormetallernes Metaller og Svovlsyrens Brint bytte Plads. Dens Opløsning i Vand, Flussyre, benyttes ligesom den luftformige Fluorbrinte til Ætsning af Glas. Fluorsilicium fremstilles i Almindel. ved Opvarmning af Flusspat eller Kryolith med Svovlsyre og Glaspulver. Denne Luftart sønderdeler Vand, idet $\frac{1}{3}$ af dens Silicium udskilles som geléagtigt Kiselsyrehydrat, og den dermed forbundne Mængde F. forener sig med den frigjorte Brint til Fluorbrinte, der atter forbinder sig med de resterende $\frac{2}{3}$ af Fluorsiliciumet til Fluorsiliciumbrinte, H_2SiF_6, en ny Syre, der forbliver opløst i Vandet, men ogsaa kjendes i fast Form og danner en meget stor Mængde Salte. Fluorbrintens Salte, d. s. s. Fluormetaller, kjendes let derpaa, at de, naar de i Platindigel overgydes med stærk Svovlsyre, ved svag Varme giver Fluorbrinte, der ætser Glas. F. synes nærmest at slutte sig til Chlor, Brom og Jod, men viser dog ingenlunde den Analogi med denne Gruppe af Grundstoffer, som disse indbyrdes.

Fluorescens, den Egenskab hos mange Legemer, at udsende Lys af anden Farve end det, som belyser dem; den blev først iagttaget ved Flusspat. Lader man f. Ex. det prismatiske Farvebillede falde paa et Stykke Papir, der er befugtet med en Æsculin- ell. Chininopløsning, vil dette i Farvebilledets violette Del og endnu hinsides denne, hvor der ingen synlige Lysstraaler findes, vise sig smukt lyseblaat. De forskjellige Legemer fluorescere med forskjellige Farver; som oftest er det de mest brydbare Straaler, som fremkalde F., og dennes Farve svarer til en ringere Brydbarhed; dog haves ogsaa Exempler paa det modsatte; saaledes fremkalder Spectrets røde Del den blodrøde F. hos det grønne Chlorophyl. Chininopløsningens blaalige og Uranglassets grønne Skjær bero paa F., frembragt ved Dagslyset. F. viser sig stærkest, naar man lader Solstraalerne brydes i en Samlelinse og den udtrædende Lyskegle trænge ind i det Legeme, der viser F.; der ses da ved Indtrædelsesstedet en intensiv Farve, som dog svækkes stærkt indefter. Fluorescein, s. Eosin.

Flusmidler betegner i Chemien og Metallurgien Legemer, som ere i Stand til at gjøre tungsmeltelige Forbindelser mere letsmeltelige, enten derved, at der dannes nye, mere letsmeltelige Forbindelser, eller derved, at F. i smeltet Tilstand opløser de oprindelige Legemer. De almindelige F. ere Flusspat, Kalk, Sand, Borax, Soda, Kogsalt, Glas osv. Sort Flus er forkullet Vinsten, altsaa en Blanding af Kul og kulsurt Kali, undertiden dog blandet med lidt Salpeter. S. F. bruges som Afiltnings- og Afsvovlingsmiddel for Metaller.

Flusspat, et Mineral, der krystalliserer i det

regulære System, fortrinsvis i Terninger med 4 Gjennemgange efter det regelrette Oktaeders Sideflader. Haardheden er 4, altsaa noget større end Kalkspats, og F. forekommer oftest med gul, grøn, blaa eller rød Farve i smukke Nuancer, sjældnere aldeles vandklar. F. bestaar af Fluorcalcium og er meget udbredt paa Gange, der indeholde Sølv-, Kobber-, Tin- og Blymalme; saaledes findes den f. Ex. i Norge paa Sølvgangene ved Kongsberg. Hovedanvendelsen af dette Mineral er som Tilsætning ved Metaludsmeltninger for at tilvejebringe en letsmeltelig Slakke saa vel som til Glassur og til Fremstilling af Flussyre. Af de smukt farvede Varieteter forarbejdes i England Vaser, Skaale og lignende Gjenstande, og rimeligvis har den været benyttet af Romerne til deres vasa murrhina (s. Murrhinske Kar).

Flussyre, d. s. s. Fluorbrinte, s. Fluor.

Flux de bouche, fr. [fly dø busch], Tungefærdighed, Snakkesalighed.

Fluxion, Strømning, Flyden, Tilstrømning. F. var ogsaa den Betegnelse, som Newton ved sin Grundlæggelse af Differentialregningen anvendte for det samme Begreb, som af Leibnitz blev kaldt Differentialqvotient. Den sidste Benævnelse blev snart den gængse, og Udtrykket F. har nu kun historisk Interesse.

Fly, norsk, flad Fjældmark, især i Gudbrandsdal og Valders.

Flydende er et Legeme, naar dets Dele med største Lethed kunne omflyttes mellem hverandre. S. nærmere Aggregatform.

Flydesand, Kviksand, bestaar af meget fine, afrundede Sandskorn; naar det er gjennemtrængt af Vand, forholder det sig omtrent som et flydende Legeme. Det træffes ikke sjælden i vore øvre Jordlag og volder meget Besvær ved Jordarbejder, da man har Vanskelighed ved at dæmme for det.

Flydevægte, Aræometre, ere Redskaber, som bruges til at bestemme Vægtfylden af et Legeme, for det meste en Vædske. De bestaa af et hult Legeme af Glas eller Metal, hvis nederste Del er fyldt med Hagl eller Kviksølv for at give det en opret Stilling i Vædsken, medens der foroven er anbragt en lang, cylindrisk og inddelt Stilk eller en kort, tynd Stilk, der er forsynet med et Mærke og foroven bærer en lille Skaal. De grunde sig paa den Lov, at et Legeme, som flyder paa en Vædske, synker saa dybt deri, at den uddrevne Vædskemasse vejer lige saa meget som Legemet. Fahrenheits F., som foroven bærer en Skaal, bruges da saaledes, at man paa denne lægger saa megen Vægt, at F. i den Vædske, som skal undersøges, netop er nedsænket til Mærket; da alle de uddrevne Vædskemasser indtage det samme Rum, staa deres Vægtfylde i Forhold til Summen af Tillægsvægten og F.s Vægt. Denne F. kan ogsaa anvendes til Bestemmelse af faste Legemers Vægtfylde. F. med lang Stilk vil derimod synke desto dybere i en Vædske, jo mindre dennes Vægtfylde er, da den altid maa uddrive saa meget, som den selv vejer, og af de paa Stilken affatte Inddelinger kan da Vægtfylden beregnes. Hyppigst bruges denne sidste F. til at bestemme, hvor meget af et vist Stof en Vædske indeholder, f. Ex. hvor meget Vinaand der findes i Brændevin (Alkoholometer), hvor meget Salt i en Saltopløsning (Saltspindel) osv. Denne Anvendelse grunder sig derpaa, at Brændevin har desto mindre, Saltopløsningen desto større Vægtfylde, jo mere de indeholde af det virksomme Stof. Inddelingen maa særskilt indrettes for hver Art Vædskeblanding.

Flüe, Nikolaus v. d., ogsaa kaldt „Broder Claus“, af den ansete Slægt Löwenbrügger, Helgen, f. 21 Marts 1417 i Fluehli i Cant. Unterwalden, viste allerede i Ungdommen Hang til et ensomt, reflecterende Liv, men deltog dog virksomt i Livets Færd som Landmand, Kriger, Landsraad og Dommer. Men 1468 tog han med sin Hustrus Samtykke Afsked med hende og sine 10 Børn, trak sig tilbage til Ranft, et øde Sted i sin Fødeegn, og vakte ved sin Afholdenhed, Ydmyghed og ved inderlige Bønner i en vid Kreds Beundring som Helgen. Da Schweizerforbundet 1481 var saa godt som opløst ved Strid imellem Skovcantonerne og de senere tilkomne Cantoner og en Borgerkrig allerede syntes uundgaaelig, bragte han i sidste Øjeblik Overenskomsten i Stanz i Stand. Han døde paa sin Fødselsdag 1487 og blev beatificeret 1669; hans Gravsted er endnu et søgt Valfartssted.

Flüelen, Landsby i Cant. Uri i Schweiz ved Sydenden af Vierwaldstättersøen og Begyndelsen af St. Gotthardsvejen. 1,500 J. Herfra fører en til Dels i Klipperne udsprængt Vej langs Urnersøens Østside forbi Tells Capel over Brunnen til Schwyz. Her er nu en Station ved Jærnbanen over St. Gotthard.

Flygare-Carlén, s. Carlén.

Flygel (tysk Flügel, d. e. Vinge). Om det ældre Instrument af dette Navn (Clavicymbal, Cembalo, Clavecin) s. Claver; om det moderne med Hammermechanik s. Piano.

Flügel, Gust. Leberecht, f. 18 Febr. 1802 i Bautzen, anset tysk Orientalist, især bekjendt ved Udgaver af Skrifter, henhørende til den arabiske Philologi. Efter i lang Tid (1832—50) at have beklædt et Professorat ved Afranergymnasiet i Meißen nødtes han til at opgive dette paa Grund af en haardnakket Brystsygdom og foretog derefter en videnskabelig Udenlandsrejse, der endelig førte ham til Wien, hvor det overdroges ham, især ved den daværende Hammer-Purgstalls Indflydelse, at skrive Katalogen over de derværende orientalske Haandskrifter. Hans vigtigste Arbejde, der har grundlagt hans videnskabelige Navn, er Udgaven af Hadschi Chalfas encyklopædiske Boglexikon, der overdroges ham af det engelske Orient. translat. Fund (»Lexicon bibliograph. et encyclopæd. ab Hagi Chalfa compositum«, 7 Bd., 1835—54); desuden skyldes ham den bedste Udgave af Koranen (»Corani textus Arab.«, 1841) og en vel udarbejdet Concordans til samme Bog (»Concordantiæ Corani Arab.«, 1842). Arbejder af underordnet Betydning ere Udgaven af en arabisk Anthologi under Navnet „Der vertraute Gefährte des Einsamen von Ettsealebi“ (1829), hans „Geschichte der Araber bis auf den Sturz des Chalifats“ (1840) og en Udgave af Ali ben Muhammed Gorganis Ordbog over Sufikernes Terminologi (»Liber definitionum«, 1845).

Under Forberedelsen til en Udgave af det store encyklopædiske Værk „al-Fihrist“ (s. d. A.) døde F. 5 Juli 1870 i Dresden.

Flüggen, Gisbert, tydsk Maler, f. 1811 i Köln, d. 1859 i München, malede Livsbilleder, hvori han især søgte at skildre Menneskets Sjæleliv med dramatisk Virkning, og kaldtes derfor „den tydske Wilkie“. Af hans Billeder kunne nævnes „Den brudte Ægteskabscontract“ (1839), „De narrede Arvejægere“ (1848), „Udpantning“ (1854). — Hans Søn, **Joseph F.**, f. 1842 i München, uddannede sig under Faderens Vejledning, senere hos Piloty og paa Rejser, til en dygtig Portræt- og Historiemaler. Blandt hans Arbejder er „Milton, som dicterer „det tabte Paradis““, et af de mest bekjendte.

Flygtigt kaldes et Legeme, som fordamper uden at sønderdeles, især naar det fordamper ved lav Varmegrad.

Flynder (Pleuronectes), en isoleret og temmelig afvigende Familie blandt de brystbugfinnede og blødfinnede Fiske. Deres Legeme er stærkt sammentrykt, højt og skiveformet, men tillige skjævt, saaledes at den ene Side er mere flad end den anden, der tillige er farvet, medens den flade Side er farveløs; paa den mere udviklede Side findes ogsaa begge Øjnene, hvorimod Munden er vredet stærkere om til den modsatte Side. Munden er for øvrigt kun lille, Legemet skælklædt, ofte tillige pigget; de uparrede Finner kante næsten hele dets Omrids. F. ere Rovfiske, der for det meste ligge stille, med den flade Side nedad (hos nogle Arter den højre, hos andre den venstre; ja dette kan endog variere inden for Arten; „Vrangflynder“ kaldes da den mindre hyppige Form, f. Ex. en Tunge med Øjnene paa venstre Side, medens det er normalt for Tungen at have Øjnene paa højre Side), og lure paa deres Bytte paa Bunden. Som spæde Unger ere F. symmetriske, med ēt Øje paa hver Side af Hovedet, og svømme i lodret Stilling nær Overfladen af Vandet. Der findes F. i alle Have. I de nordiske gives der et ikke ubetydeligt Antal Arter. De kunne deles i 1) ægte F. (Platessa), f. Ex. Rødspætten, Skrubben, Sletten og Mareflynderen, 2) Helleflyndre (Hippoglossus), 3) Hvarrer (Rhombus), f. Ex. Slethvarre og Pighvarre, 4) Tunger (Solea).

Flynderborg, s. Helsingør.

Flyndersø ligger i Nørrejylland 1 M. s. v. for Skive og er 1 M. lang, men kun indtil 1,000 Alen bred, med Afløb til Skiveaa. Et Forsøg paa at udtørre Søen har maattet opgives.

Flyvefiske ere udstyrede med lange og brede Brystfinner og derfor i Stand til at hæve sig op over Vandet; de tilbagelægge skarevis en vis Strækning hen over dettes Overflade, indtil deres Vinger ere tørre. Hensigten dermed er i det mindste til Dels at undgaa de større Rovfiskes (Boniternes) Efterstræbelser, men derved blive de selv et let Bytte for Albatrosser, Fregatfugle osv. De ægte F. (Exocoetus) træffes i det aabne Verdenshav mellem Vendekredsene; de tilhøre Makrelgjeddernes Familie, have et langstrakt, paa Ryggen blaat, paa Bugen sølvblankt Legeme, dækket af store Skæl. Deres Størrelse overstiger sjælden ½ Alen. **Flyveknurhane** ell. Flyveulk (Dactylopterus) kaldes en Knurhanerne nærstaaende Fiskeslægt, som ligeledes ved sine store Brystfinner er i Stand til at hæve sig over Vandet; Arterne forekomme i Middelhavet, Vest- og Ostindien.

Flyvehaj, d. s. s. Havmus.

Flyvehund, s. Flaggermus.

Flyvemaskiner har man opfundet mange af, men med ingen har man kunnet opnaa noget som helst. Man har som oftest villet efterligne Fuglenes Flugt; men Forsøgene ere altid mislykkede af den simple Grund, at vi i Forhold til vor Vægt langtfra have saa stor Muskelkraft at raade over som Fuglene, og under særdeles gunstige Forhold vilde et Menneske behøve 8—10 Hestes Kraft for at holde sig alene svævende i Luften. Af denne Art var Degens F. i Wien; Degen kunde kun hæve sig med den, naar Maskinen var ophængt ved en Snor, som gik over en Trisse og bar en Modvægt, der næsten var stor nok til at løfte Maskine og Opfinder tilsammen. Hos os har navnlig Telegraphbestyrer Rees i en lang Aarrække beskæftiget sig med dette Spørgsmaal, men uden at der foreligger noget praktisk Resultat.

Flyvende Færge (sign. Færge) bestaar af et Fartøj, der ved et langt Tov er fæstet til et Anker midt i Floden og ved Strømmens Kraft føres i en Bue over den. For at dette skal kunne ske, er det nødvendigt strax ved Afgangen fra den ene Bred at stille Færgen i en mod Strømstregen skraa Retning og under hele Overfarten holde den saaledes enten ved Hjælp af Roret eller ved en til Ankertovet fæstet Line, der efter Omstændighederne kan forkortes eller forlænges. I Stedet for et enkelt Fartøj anvendes ofte et Par Pontoner, indbyrdes forbundne og bærende et lille Brodække. Det hele kaldes da en flyvende Bro.

Flyvende Hollænder kaldes en Figur, der spiller en Rolle i Sømænds Overtro. En hollandsk Skipper, van Straten, skal for at lægge sin Foragt for den christne Tro for Dagen være gaaet til Søs en Langfredag og til Straf være bleven dømt til at sejle om paa Havet, krydsende mod Storm og uden at kunne komme tilbage til Hjemmet. Hans Skib varsler Ulykke for alle de Skibe, det møder. Sagnet er benyttet i en Opera af Rich. Wagner.

Flyvende Hund, s. Flaggermus.

Flyvende Post, Kjøbenhavns, s. Heiberg, Joh. Ludv.

Flyvende Sommer, s. Edderkop.

Flyveposten, kjøbenhavnsk Dagblad, grundlagdes 1845 af Ed. Meyer og redigeredes af ham indtil 1852 som et Blad for den lavere Mellemstand; det optog først Romanfeuilleton efter fransk Mønster og viste stor Iver efter at bringe Bynyt, men var ikke altid varsom i saa Henseende. Dog vandt F. stor Udbredelse. 1852 overtoges F. af J. Davidsen og C. Siesby og var senere Talsmand for Helstaten og den conservative Retning; det ophørte 1870.

Flyvesand er ikke, hvad man tidligere antog det for, en særegen Art Sand, men almindeligt, fint Strandsand, der i tør Tilstand kan ophobes i afrundede og toppede Bakker, de saakaldte **Klitter**, paa Steder, hvor Sandet fore-

kommer i rigelig Mængde og hvor stadige og stærke Vinde blæse fra Havet. Da hos os de vestlige Vinde ere de herskende, forekomme derfor Klitter især paa Vestkysten af Jylland og paa de slesvigske Øer, hvor de opnaa en Højde af indtil 100 Fod. Enhver Gjenstand, der yder Læ for det i Bevægelse satte F., kan give Anledning til en Klitdannelse, hvorfor man paa Limfjordstangen ved Hjælp af Risgærder har fremkaldt mindre Flyvesandsbakker, de saakaldte Sandflugtsdiger, til Beskyttelse for det bagved liggende Land. I den nordlige Del af Jylland indeholder F. Titanjern og Granat; sydligere er det blandet med smaa Glimmerblade, som synes at antyde dets Oprindelse fra den derværende Brunkulsformation. Paa Læsø, Anholt, i det nordlige Sjælland ved Tidsvilde og paa Bornholm findes mindre Flyvesandsstrækninger. Paa de fleste Steder er Sandflugten nu dæmpet, men den har tidligere ødelagt store Strækninger, især paa Vestkysten af Jylland. Ogsaa fjærnt fra Kysterne kan Sandflugt finde Sted, naar Sandet ligger frit paa Overfladen og er fint og tørt nok til, at Vinden kan føre det med sig; saaledes i Danmark i de saakaldte Indsande, f. Ex. Ulvborg Sande sydøst for Rissumfjord, men især i den gamle Verdens store Ørkenbælte, hvor, f. Ex. i Ægypten, de derved foraarsagede Ødelæggelser have været meget store. I sig selv er F. ikke meget frugtbart, da det saa godt som udelukkende bestaar af Kvartskorn, hvortil kommer, at Planterødderne deri let blottes ved Sandets Flyven. Det er derfor kun Planter som Klittag, Marehalm og Senegræs, der ret kunne trives i det nøgne Sand, og af hvilke dog kun de første plantes til Dæmpning. Er det derimod ophørt at flyve, indfinde andre Planter sig efterhaanden, og de ældre Sandflugtsegne afgive da en ret god Græsning. Langs de Aaer, der hist og her gjennembryde Flyvesandsbæltet, findes endog smukke Enge. I Fordybninger mellem Klitterne, hvor der er rigeligt Vand, er Plantevæksten frodig og frembyder i det smaa, hvad Oaserne i det store Ørkenbælte vise os i det store. Flyvesandsarealet i Danmark udgjør c. 12 Kvadratmil, hvoraf lidt over 9 Kvadratm. falde paa Klitterne paa Jyllands Vestkyst, 1 Kvadratm. paa Indsandene, Resten paa Læsø, Anholt, Tidsvilde og Bornholm. Uden for Danmark træffes F. paa Vestkysten af Holland og Frankrig, i Preussen og Ungarn, i alt i Europa paa et Areal af omtrent 1,000 Kvadratmil.

Flyveøgle (Pterodactylus, Pterosauria), Gruppe af uddøde Krybdyr, som tilhøre Jura- og Kridtformationen. F. havde et stort Hoved, stærk Hals, en kort, sammentrængt Krop og en Hale, som hos nogle var kort, hos andre lang og stiv med sammenvoxede Hvirvler. Forlemmerne vare meget lange og stærke med fire Tæer, af hvilke den yderste var meget stærkt forlænget, stundum længere end hele Dyret, og uden Klo, i Modsætning til de tre andre, korte; mellem denne lange Yderfinger og Kroppen samt de korte Baglemmer (med fem klovæbnede Tæer) var udspændt en Hud, der sandsynligvis tjente som Flyvehud, hvilken Formodning bestyrkes af Knoglernes Beskaffenhed og Pneumaticitet, der minder om Fuglenes. De fleste F. vare væbnede med Tænder, men nogle Former vare tandløse. De fleste vare mindre Dyr, som smaa eller store Flagermus, men man har ogsaa baade i Europa og i Nordamerika opdaget kæmpemæssige Former, større end de største Fugle.

Flække kaldes i Almindel. en kjøbstadlignende By uden Kjøbstadprivilegier og navnlig uden egen communal Forfatning. Begrebet, der til Dels har en ren historisk Charakter, anvendes egentlig ikke i Danmark, hvor de fleste og betydeligste F. i de senere Aar have faaet Navn af Handelspladser, og ikke heller i Norge, hvor man i Stedet benytter Ordet Ladested.

Raadne F., s. Borough.

Fløde vindes ved Skumning eller Centrifugering af Mælken, idet dennes Fedtkugler ere mindre vægtfyldige end den vandige Vædske. Den benyttes dels som saadan, dels og fortrinsvis til Smør. F. fra veldrevne danske Mælkerier indeholder i Gjennemsnit 16 pCt. Smørfedt, 76,3 Vand, 3,8 Æggehvidestoffer, 3,8 Mælkesukker, 0,6 pCt. Aske. Den for Fedtstof befriede F. har samme procentiske Sammensætning som den for Fedtstof befriede Mælk, hvoraf F. er vunden. Federe F. end den her nævnte fremstilles i Regelen kun i ringe Mængde til eget Brug.

Fløjel, et Stof, i hvilket visse Traade, Poltraadene (i Bomuldsfløjel af Islætten, ellers af Kjæden), under Vævningen bringes til at danne Bugter, som i opskaaren eller uopskaaren Tilstand danne Luven („Floret"). Man har Silkefløjel, Uldfløjel, hvortil maa henregnes Plyds og Skjæg samt Brysselertæpper o. fl. a., og Bomuldsfløjel (Manchester).

Fløjelsblomst (Tagetes), Slægt af de kurvblomstredes Familie (Astergruppen) fra Amerika, enaarige, oftest ildelugtende Urter med rødgule, mørkrødgule ell. gule Blomsterkroner med Fløjelsglans; Kurvdækkets Blade danne kun én Kreds og ere indbyrdes sammenvoxede til et i Spidsen tandet Rør ell. Skaal. Flere Arter, f. Ex. T. erecta og T. patula, begge fra Mexico, dyrkes hyppig i Haver som Prydplanter.

Fløjelsgræs ell. uldbladet Hestegræs (Holcus lanatus), med de i en Top siddende Smaaax toblomstrede, den nederste Blomst tvekjønnet og stakløs, den øverste Hanblomst med en Stak paa Inderavnen, er en af vore almindeligste Græsarter paa Enge og i Skove. Hele Planten er graagrøn af den fløjelsagtige Beklædning.

Fløjelstænder kaldes Tænderne hos Fiskene, naar de ere meget smaa, tætstillede og saa fine, at de lettere opdages ved Følelsen end ved Øjet.

Fløjfisk (Callionymus lyra), en brystbugfinnet Pigfinnefisk, indtil 1 F. lang, med bredt, nedtrykt Hoved, opadvendte og tætstillede Øjne, pigget Gjællelaag, smaa, højtliggende Gjællespalter og en smækker, nøgen Krop med livlige Farver, høje Finner og brede, foran Brystfinnerne anbragte Bugfinner. F. findes ved alle nordeuropæiske Kyster, men lever paa temmelig dybt Vand og paa Klippegrund og viser sig derfor mindre hyppig ved de danske Kyster. F. udmærker sig ved en ejendommelig Kjønsforskjel;

den første Rygfinne er saaledes hos Hannen meget høj, hos Hunnen lav.

Fløjmur. Endepillerne (Landpillerne) af en Bro, Sidemurene i en Sluse o. l. forlænges i Almindel. ved saakaldte Fløj- eller Vingemure, enten til begge Sider eller blot opad mod Strømmen. Disse Mures Hensigt er at hindre Vandet fra at skære sig ind mellem Kysten og Pillerne og Jordskraaningerne fra at træde for langt ud i Løbet. De slutte sig derfor nøje til Bredderne, maa ofte være af betydelig Længde og ligge enten lige i Flugt med Pillerne eller danne sædvanligere stumpe, tilbagegaaende Vinkler med dem. Ved Træbroer træde Bulværksvægge i Almindel. i Stedet for F.

Fløjte (it. flauto, fr. flûte), det bekjendte Blæseinstrument af Træ, har under forskjellige Former existeret fra de tidligste Tider. Paa de urgamle ægyptiske Mindesmærker findes Langfløjter, Tværfløjter og Dobbeltfløjter afbildede. Hos Grækerne var F. tillige med Kithara og Lyra Nationalinstrument og bestod snart af ēt Rør (Monaulos ell. blot Aulos), snart af to eller flere. Den enkelte F. var Kunstnernes Instrument; den var en Langfløjte, forsynet med Mundstykke og med et Blad ligesom paa vor Obo, og dens Klang har sikkert ogsaa nærmet sig Oboens. Dobbeltfløjten dannede Overgangen fra den mangerørede Syrinx ell. Panfløjte til Monaulos og bestod af to Rør, der hvert havde sit Mundstykke. Naar vor nuværende F. med Mundhul i Stedet for Mundstykke er kommen i Brug, kan ikke bestemt siges; man ved kun, at den under Lully blev Orchesterinstrument i Frankrig, hvorfra den overførtes til Tyskland, at den efterhaanden fortrængte den ældre Flûte à bec (Næbfløjte) ell. Flauto dolce, som var en Langfløjte, der ligesom Clarinetten intoneredes ved et Mundstykke, og at den i Musikværker omtrent til Midten af det 18de Aarh. kaldes Traversa, medens Flûte ell. Flauto betegner Næbfløjten. Siden den Tid har man forbedret Instrumentets Construction paa mange Maader. Røret blev til at skrue fra hinanden i flere Stykker; i Hovedstykket anbragte Quanz 1726 en bevægelig Propskrue til at regulere Stemningen og give bedre Klang; Klappernes Antal blev større og større og Toneomfanget udvidet. Den nu brugelige F. har et Omfang af omtr. 3 Octaver, 14 Lydhuller med Klapper og er delt i 4 Stykker: Hovedstykket med Mundhullet og Propskruen, 2 Mellemstykker og Fodstykket. I Kjøbenhavn bruges almindelig F. med A-Fod (den dybeste Tone er lille a). Blandt F.s Afarter kan mærkes **Octavfløjten** (flauto piccolo, lille F.), der staar en Octav højere end den sædvanlige og jævnlig forekommer baade i Concert- og Theatermusik. I Militærmusik bruges desuden en **Tersfløjte** (F-Fløjte), hvis c klinger som es, en lille **Nonefløjte** (Es-Fløjte), som staar en Halvtone højere end Piccolofløjten, o. fl. Til de forældede Instrumenter hører nu Flûte d'amour, som stod en lille Ters dybere end C-Fløjten. — I Orgelet er F. Fællesnavn for alle aabne og dækkede Labialstemmer med en blid og behagelig Klang, og de ulige Arter deraf adskilles ved særlige Binavne.

Fløjtefisk (Aulostomus), en lille Gruppe af pigfinnede og bugfinnede Fiske med et langstrakt, sammentrykt Legeme, lidet udviklede Finner og et sammentrykt, meget forlænget Hoved, i Enden af hvilket den lille opadvendte Mund findes, ligesom hos Naalefiskene. De findes kun i de varme Have. Ogsaa Pibefisken og Sneppefisken høre til denne ejendommelige lille Fiskefamilie.

Fløts, ældre Betegnelse for Lag, som oprindelig ere afsatte i Vand, benyttes nu kun for saadanne Lag, der indeholde et til teknisk Anvendelse brugbart Mineral, f. Ex. Stenkulsfløts. **Fløtsformationen** var efter Werner Indbegrebet af en Mængde slige Dannelser, der af ham deltes i den ældre F. (Stenkulsformationen, Zechsten) og yngre F. (broget Sandsten, Muslingkalk, Quadersandsten, Kridt); men Benævnelsen bruges ikke længere.

Fnat, Scabies, en Hudsygdom, der skyldes Fnatmidens Tilstedeværelse i Overhuden, hvor den graver sig ind og danner Gange af flere Liniers, undertiden mere end en Tommes Længde; som Følge heraf irriteres og betændes Huden, hvorved der igjen dannes en større eller mindre Mængde smaa Knopper og Blærer, fyldte med Vand eller Materie, paa de angrebne Steder. Det er især imellem Fingrene, paa Underarmens Bøjeflade og Kjønsdelene, at Fnatmiden helst borer sig ind; men naar Sygdommen ved Forsømmelse naar en højere Grad, kan den udbrede sig over hele Legemet; Hudbetændelsen bliver da tillige stærkere og danner Skorper, der indeholde Legioner af Mider, **Skorpefnat** (især hjemmehørende i Norge). Naar en befrugtet Hun kommer over paa et andet Menneskes Hud, faar ogsaa dette F., og paa denne Maade smitter Sygdommen; lettest sker dette, naar man deler Seng med et fnattet Individ om Natten, da Dyrene paa denne Tid, lokkede af Varmen, komme ud af deres Gange oven paa Huden, foretage Vandringer og parre sig; paa samme Tid er ogsaa den med Sygdommen følgende heftige Kløe stærkest. Ogsaa Klædningsstykker, i hvilke Dyrene ere komne, kunne smitte, og man kan derved faa Sygdommen paa ny efter at have gjennemgaaet en Cur, naar man ikke samtidig sørger for at gjøre Klæderne uskadelige ved Desinfection. Curen bestaar i at faa Overhuden med de deri værende Mider til at afskalle ved forskjellige ydre Midler. **Fnatmide** (Sarcoptes hominis), den ovennævnte Mideart, der lever parasitisk i Menneskets Overhud og frembringer Fnat; den er omtr. $\frac{1}{10}$—$\frac{1}{6}$ Linje lang og har et rundt, tykt og blødt, hvidligt Legeme, samt 4 Par korte Ben, de 2 forreste udstyrede med en Sugekop, de 2 bageste hos Hunnen forlængede i en lang, stærk Børste; hos Hannen er dette kun Tilfældet med tredje Benpar, hvorimod fjerde ender med en Sugekop ligesom første og andet. Nærstaaende Arter findes hos Husdyrene, f. Ex. hos Hesten (S. equi), Svinet, Hunden, Katten, Kaninen, Oxen og Faaret, og foraarsage hos disse Skab; Faarets Skabmide har til visse Tider tilføjet den islandske Faareavl stort Tab.

Fnok kalder man i Botaniken det blivende oversædige Bæger, hvormed Frugten er beklædt, hos de kurvblomstrede og Valdrianfamilien. F. optræder under en Mængde forskjellige For-

mer og danner et af de vigtigste Slægtskjelnemærker hos de nævnte Familier. **Fnokurt**, s. **Cineraria.**

Fo, hos Chineserne Navnet paa Buddha.

Focārier kaldtes Præsternes Friller i Middelalderen. Navnet er dannet af lat. focus, Arne.

Fock, Alfred Henr. Edv., Friherre, f. 9 Oct. 1818, blev 1846 som Lieutenant ved et Provinsregiment ansat som Lærer i Physik ved Artilleriskolen paa Marieberg, blev 1854 Capitain, men tog Afsked, da han 1858 udnævntes til Professor i Physik ved det technologiske Institut i Stockholm. 1870 blev han Expeditionssecretær samt Chef for Brændevins-Controlbureauet og 1878 Cancelliraad. Ved Industriudstillingen i Stockholm 1866 var F. en af Commissærerne; s. A. valgtes han første Gang til Medlem af Rigsdagens 2det Kammer for Stockholm og er siden stadig bleven valgt; han var 1869—74 Fuldmægtig i Rigsgjælds-Kontoret og er derefter Fuldmægtig i Rigsbanken. Allerede 1856 blev han Medlem af det svenske Videnskabs-Akademi. F. har foruden adskillige Oversættelser og Bearbejdelser udgivet »Tillämpad värmelära« (1851), »Lärobok i fysiken« (3die Opl. 1873—75), »Fysiska problemer« (1856—66) og »Anteckningar ur tillämpad värmelära« (1864).

Fōcus, lat., Arne, Brændpunkt (s. d. A.). **Pro āris et fōcis**, for Alter og Arne.

Fod (hos Mennesket), s. **Ben.** Hos Hvirveldyrene kaldes ogsaa det tilsvarende Stykke af Forlemmerne neden for Haandleddet F.; mindre correct betegner man især hos mindre Dyr med korte Lemmer alt, hvad der af disse rager uden for Kroppen, som F. Dens forskjellige Uddannelse til at gaa paa, springe, grave, klatre, svømme med osv. er af største Vigtighed i Zoologien, da den bestemmer Dyrenes Bevægelsesmaade og Levevis. Man skjelner hos Pattedyrene mellem følgende Fodformer: Haand, Pote, Hovfod, Flyvefod (Vinge) og Luffe (Finne), og Poten underafdeles igjen i Svømme-, Spring-, Krog- og Gravepote osv.; hos Fuglene: Rov-, Sidde-, Klatre-, Klamre-, Gang-, Løbe-, Bade-, Svømme-, Aare- og Lappefødder. Det yderste Stykke af Leddyrenes Lemmer betegnes ogsaa som F. (Tarsus); det er derfor mindre correct at benævne det hele Lem eller Ben F.; dog taler man ogsaa her ofte om Svømme-, Spring-, Gang- og Gravefødder osv. i Stedet for Svømmeben osv. og om Kjæve-, Mund-, Gjælle- og Halefødder osv. Endelig bruges F. om Annelidernes Børstefødder og om Sneglenes og Muslingernes Bevægelsesredskaber; ja man har endog brugt det om Blæksprutternes Arme og Vingesneglenes Vinger. I Jagtsproget bet. F. Vildtets Fodspor. Hunden sættes paa Foden, naar den bringes til at følge Sporet, slaar an paa Foden, naar den selv finder det. Et friskt Spor kaldes en varm F., et Spor, hvori der fra det saarede Vildt er dryppet Blod, en svejset F. I Chemien er F. det Bundfald, der afsætter sig af forskjellige Vædsker derved, at fine, i Vædsken svævende Urenheder synke til Bunds (f. Ex. Oljefod), eller derved, at Bundfaldet efterhaanden danner sig i Vædsken, især ved Iltning, saasom ved nogle mørktfarvede Vine. I Metriken er F. et Versled, der bestaar af en paa visse metriske Regler grundet Sammenstilling af lange og korte (Latin og Græsk) eller accentuerede og uaccentuerede Stavelser (de nyere Sprog). F. er endelig en fra Længden af den menneskelige Fod laant Enhed for Længdemaal i de Lande, der ikke benytte den franske Meter. Den danske F., som er sat lig den rhinlandske, er 129,13 gl. par. Linjer ell. 0,31385 Met.; den norske F. er 139,08 gl. par. Linjer.

Fodangel, et Redskab, dannet af 4 Jærnpigge, der ere smeddede sammen saaledes, at deres Spidser danne Hjørnerne i et regelmæssigt Tetraeder; hvorledes F. end kastes paa Jorden, vil den hvile paa de tre Spidser og vende den fjerde op efter; et Terrain, f. Ex. en Breche, et Vadested, en Gravbund, der er tæt oversaaet med F., er derfor temmelig vanskeligt at komme over; dog bruges de i det mindste nu om Stunder sjælden i Krigen, da man hellere for at gjøre en Strækning impassabel hjælper sig med Midler, der haves lettere ved Haanden, f. Ex. smaa, tilspidsede Træpæle, der slaas ned i Jorden, eller Harver, der vendes med Tænderne op efter.

Fodblok, en Blok, der fæstes ved Jorden eller, dersom det er paa et Skib, ved Dækket for at vise Taljeløberen derigjennem saaledes, at Mandskabet, der hejser, kan løbe langs Dækket med den.

Foder, svensk Vinmaal, lig 36 sv. Kubikfod ell. 975 danske Potter.

Foderurterne (Englænderne green crops) ere i Modsætning til Kornsorterne (Engl.s white crops) de Værter, der høstes, førend de have sat Frø, udelukkende til Kreaturfoder. Hertil høre saa vel Græs og Kløver osv., der opfodres i grøn Tilstand eller høstede til Hø, som Rodfrugterne, der opfodres i frisk Tilstand.

Fodkys, en østerlandsk Skik, som allerede af de romerske Kejsere blev indført i Vesterlandet. Fra Pave Gregor VII.s Tid fordrede Paverne det som Anerkjendelse af deres Magt og Værdighed. Paven bærer Tøfler, paa hvilke er et guldbroderet Kors, som man kysser. Protestanter, som have Audiens hos Paven, og fyrstelige Personer behøve ikke at give F., hvorimod det fordres af alle Katholiker.

Fodleje (Terne), Tapleje for den nederste Ende af en staaende Axel.

Fodpund, d. s. s. Pundfod.

Fodpunkt af en Linje, der er vinkelret paa en anden ret Linje eller en Plan, kaldes i Geometrien det Punkt, hvori den træffer denne anden Linje eller Planen. **Fodpunktcurve** kaldes den Curve, som indeholder Fodpunkterne af de vinkelrette fra et fast Punkt (Polen) paa Tangenterne til en given Curve (Grundcurven).

Fodvaskning er i Østerlandene en Gjæstfrihedens Pligt, som ydes den ankommende Gjæst og i Regelen udføres af Husets ringeste Slaver. Efter Jesus Christus, som vaskede sine Disciples Fødder Aftenen før sin Dødsdag for ved denne symbolske Handling at formane til Ydmyghed, opkom fra det 4de Aarh. den Skik, at Præster og Biskopper vaskede Fødderne paa Fattige eller Nydøbte. I Middelalderen vilde flere, f. Ex. den hell. Bernhard, endog betragte

F. som et Sacrament. Denne Betragtning trængte dog ikke igjennem; men endnu bruges F. som en from Skik ved enkelte Lejligheder i den græske og romerske Kirke samt hos Mennoniterne. I Rom finder den Sted Skærtorsdag med stor Højtidelighed i det clementinske Capel i Peterskirken. Her sidde paa en ophøjet Bænk 13 Fattige som Apostlenes Stedfortrædere, klædte i hvide, uldne Kutter og med hvide Huer paa Hovedet. Klædt i en simpel, hvid Tunica gaar nu Paven, ledsaget af en Cardinal, som bærer Haandklæde og Bækken, omkring til hver enkelt, bestænker hans højre Fod med Vand, aftørrer den og kysser den. Ogsaa verdslige katholske Fyrster, som Kejserne af Østerrig og Kongerne af Bayern, vaske Skærtorsdag Fødderne paa 12 Fattige.

Fodvig, en lille Bugt af Østersøen ved den sydvestl. Pynt af Skaane i Nærheden af Skanör, mærkelig ved det Slag, der gjorde Ende paa den ved Knud Lavards Mord foraarsagede treaarige Borgerkrig mellem Kong Niels og den myrdede Hertugs Broder Erik Emune, som ved dette Slag kom i Besiddelse af Danmarks Krone. Saa snart Niels og Magnus med en talrig Hær, hvori ogsaa en stor Mængde Gejstlige, vare landede paa dette Sted 2den Pinsedag 4 Juni 1134, begyndte Slaget, i hvilket Magnus efter at have udvist de største Tapperhedsprøver faldt tillige med Henrik Skatelaar og Niels maatte flygte. I Slaget ved F. bleve 5 Bisperpper paa Valpladsen (en sjette døde halvandet Aar senere af sine Saar) samt 60 Præster.

Foe de [defō], s. Defoe.

Foelix, Jean Jacq. Gasp. [felix], ansét fransk Jurist, f. 1791, navnlig bekjendt gjennem sin Behandling af international Ret: »Traité du droit international privé ou du conflit des lois de différentes nations en matière de droit privé« (1843); d. 1853.

Foersom, Peter Thun, dansk Skuespiller, f. 19 Febr. 1777 i Østerlinnet i Ribe Stift, hvor Faderen var Præst, blev Student 1793, men forlod snart den studerende Vej og traadte i Hofboghandler Poulsens Tjeneste. Aaret efter (1796) opgav han denne Stilling og levede i de følgende Aar dels som Huslærer, dels som Timelærer i Engelsk, indtil han 1798 blev Skuespiller ved det kongel. Theater. F. var en nidkjær, tænksom og for sin Kunst begejstret Skuespiller; i de heroiske og historiske Skuespil havde han sit bedste Repertoire, og hans „Correggio", „Balder", „Knud Gyldenstjerne", „Clavigo" o. fl. regnedes iblandt hans heldigste dramatiske Præstationer. Det var ham, som 1808 indførte de siden saa gængse „Declamatorier". Kort før sin Død stiftede han det kongel. Theaters Enke- og Børneforsørgelseskasse, hvoraf hans efterladte Enke blev den første, der nød godt. Sin Fritid anvendte F. til et grundigt Studium af det engelske Sprog, hvori han erhvervede sig sjældne Kundskaber, hvilke han har lagt for Dagen ved sine fortrinlige Oversættelser af de engelske Digtere Shakspeare og Thomson. Det Navn, han har vundet i den danske Literatur, skylder han især sin mesterlige Oversættelse af Shakspeares tragiske Værker, hvoraf han dog kun fik fuldendt 4 Bind. Hans originale Digte, der for største Delen ere lyriske, besidde Varme og Følelse, men hæve sig dog ikke synderlig over det almindelige. De ere tillige med en Biographi af Forfatteren udgivne efter hans Død, 24 Jan. 1817, i 2 Bind (1818). — **Christen Martin F.**, dansk Skuespiller, Brodersøn af den foreg., f. 7 Aug. 1794 i Odense, hvor Faderen var Organist og Musiklærer, debuterede 7 Dec. 1821 paa det kongel. Theater og virkede her som komisk Charakterskuespiller til sin Død 2 Dec. 1850. Han var udrustet med et stærkt komisk Talent, der for hans Rollefag heldig understøttedes af hans Organ og Ydre, og han forenede hermed en Tænksomhed og Flid, der gjorde flere af hans Fremstillinger, især af Spidsborgere, til Mesterværker. F. besad et skarpt Blik og en ypperlig opfattende Phantasi, og mange af de fortræffelige Figurer i Vaudevillen og Lystspillet, som han forstod at gribe ud af Livet, fremstillede han med slaaende Sandhed paa Scenen.

Foerster, Wilhelm [før], f. 1832, først Assistent ved og efter Enckes Afgang 1864 Directeur for Observatoriet i Berlin, som saadan ogsaa Redacteur af „Berl. Astr. Jahrbuch", indtil Redactionen af denne 1881 gik over til Directeuren for det nye Regneinstitut i Berlin. Han har udført mange astron. Jagttagelser og Beregninger, skrevet Afhandlinger om forskjellige astron. Gjenstande og særlig gjort sig fortjent ved instrumentelle Undersøgelser.

Fofner, s. Faavne.

Fog, Bruun Juul, Biskop i Sjællands Stift, f. 11 Marts 1819 i Stege, kom 1829 i Metropolitanskolen, blev 1843 theol. Cand., 1845 Adjunct ved Roskilde Kathedralskole, 1847 Sognepræst til Nestelsø og Mogenstrup i Sjælland, disputerede 1856 for den philosophiske Doctorgrad over „Cartesius, den nyere Philosophis Fader", kaldtes 1857 til residerende Capellan ved Holmens Kirke i Kjøbenhavn samt Præst ved Søetatens Hospital, var 1859—62 tillige midlertidig extraordinær Docent ved det theologiske Facultet og blev 1867 Sognepræst til Holmens Kirke og Provst for Holmens Provsti, s. A. tillige Medlem af Pastoralseminariets Direction og Docent i Pastoraltheologi, 1881 Biskop i Aarhus Stift og 15 April 1884 Martensens Eftermand paa Sjællands Bispestol. F. er en af de ypperste nulevende Prædikanter i den danske Kirke og har øvet overordentlig Indflydelse paa en stor Del af den yngre Slægt af danske Theologer; desuden har han vundet et ansét Navn som aandrig og begavet Polemiker ved de mange Indlæg, han har givet i offentlige Discussioner om religiøse og sædelige Forhold. 1861 udgav han en Række Forelæsninger „Om det theologiske Studium" og 1867 „Prædikener mellem Jul og Fasten".

Fogarás [rahsch], Stad i Transsylvanien ved Floden Aluta, 8 M. ø. for Hermannstadt. 5,000 I. Tobaksavl. Stutteri. Smuk Bro over Aluta.

Fogazzaro, Antonio, ital. Digter, f. 1842 i Vicenza, studerede Jura i Turin 1861—65. Hans Novelle »Miranda«, skreven i Blankvers, hans Digtsamling »Valsolda«, hans Roman »Malombra« vise ham som en gjennemdannet og formfuld Eklektiker med halv romantisk, halv moderne Klangfarve.

Foged kaldes i Danmark og Norge den

Embedsmand, hvem Udøvelsen af Statens tvingende Myndighed, d. e. Iværksættelsen af Executioner (i Danmark dog ikke Executionen af Straffe, undtagen for saa vidt de bestaa i Bøder) og Udpantninger, Arrester og Forbud, Ind- og Udsættelses- og andre deslige Forretninger er overdragen. F., som er Hovedpersonen i Fogedretten (der foruden ham bestaar af to Retsvidner), er en judiciel Autoritet, hvis Beslutninger (Kjendelser, Decreter, Eragtninger) om, hvorvidt og hvorledes han vil foretage en af ham reqvireret Forretning, alene kunne erholdes forandrede ved Appel til Overretten. I Kjøbenhavn udføres de omhandlede Forretninger af en egen dertil beskikket Embedsmand, som specielt kaldes „Kongens F." (tidligere, indtil 1845, vare de delte mellem en „Kongens F." og en „Underfoged"); uden for Kjøbenhavn beklædes derimod Fogedembedet overalt af den almindelige Underdommer, hvis almindelige Benævnelse (Byfoged, Herredsfoged) netop er hentet fra denne hans Virksomhed. Forholdet har nemlig historisk udviklet sig saaledes, at den Person, der først under Navn af Kongens Ombudsmand, dernæst af hans Foged (lat. advocatus, hvoraf Ordet F. deriveres), oprindelig kun havde at vaage over Kongens Ret i Byerne og Landjurisdictionerne samt føre et vist Tilsyn med Tingenes Holdelse, men uden at have nogen Del i den dømmende Magt selv, der udøvedes af de forsamlede Tingmænd, i Tidens Løb er bleven den virkelige og eneste Dommer. — I Norge er F. paa Landet en fra den almindelige Underdommer (Sorenskriveren) forskjellig Embedsmand, der tillige er Politimester og Skatteopkræver; i Byerne er denne Embedsmand (Byfogeden) derimod ogsaa Underdommer, (undtagen i Christiania, hvor en collegial Underret (Byretten) haves), men i Alm. ikke Politimester. — I Sverige kaldes ogsaa den, der paa Landet iværksætter Executioner, F., men denne er ingen Retsbetjent, men en udelukkende administrativ Embedsmand.

Fogelberg, Bengt Erland, svensk Billedhugger, f. 8 Aug. 1786 i Göteborg. Faderen var Gjørtler, og F. opdroges til dennes Haandværk, men hans Tilbøjelighed for Kunsten drev ham til Stockholm, hvor han 1804 tog Tjeneste hos en Ciseleur og fandt Lejlighed til at benytte Undervisningen i Kunstakademiet. Snart tiltrak han sig Sergels Opmærksomhed, blev af ham hædret med Raad og Opmuntring og agreeredes 1812 af Akademiet. Paa den Tid begyndte man i „Götiska förbundet" at anbefale den nordiske Mythes og Sagas Anvendelse i den bildende Kunst, og Digteren Ling, som flere Aar boede sammen med F., vandt ham snart for denne Anskuelse, skjønt det endnu skulde vare lang Tid, førend han fik Lejlighed til at behandle nordiske Emner. 1820 tiltraadte F. en Udenlandsrejse, efter at han først hjemme havde udført Modellen til Løverne ved Foden af Carl XIII.s Statue, Portrætmedailloner m. m. Han studerede først under Bosio i Paris og tog senere Undervisning i Modeltegning hos Guérin. 1822 ankom han til Rom, hvor han forblev største Delen af sit Liv. Efter flere Aars udholdende Studier huggede han sin „Mercurius" og „Paris", der beundredes baade af Thorvaldsen og Guérin og grundlagde hans Rygte, som yderligere forøgedes ved „Amor i Snækken", der paa Kunstudstillingen i Paris 1827 vakte megen Opsigt. Først 1828 blev det ham forundt at begynde at udføre sin Yndlingstanke, idet Carl XIV hos ham bestilte „Odin" i Marmor i kolossal Størrelse; 3 Aar derefter var Kunstværket fuldført og vakte lige saa meget Bifald i Rom som senere i Stockholm. 10 Aar derefter, ligeledes paa Bestilling af Kongen, paabegyndtes „Thor" og „Balder"; de vare færdige 1844. Inden for deres Omraade staa disse Skikkelser uopnaaede; de ere fremsprungne af en paa samme Tid naiv og dybsindig Opfattelse af den nordiske Mythes Aand og udførte med den Fuldendelse, som Studiet af den antike Kunst har sat Mesteren i Stand til at give dem; de ere Værker af „nordisk Sjæl og græsk Mejsel". Da Thorvaldsen første Gang saa „Thor", tog han Hatten af og sagde: „Ser han saadan ud? Naa, det er der da Mening i! Hvor i Alverden har De dog faaet fat paa ham? Kan De gjøre mange af den Slags, saa faar De jo Ret i Kjøbenhavn, og jeg faar Uret". I den Tid, der ligger imellem Udførelsen af „Odin" og andre Guder, frembragte F. en »Venus victrix«, en „sejrende Amor", „Apollo Citharødus" m. fl. De sidste Aar af sit Liv var F. optagen af Udarbejdelsen af flere monumentale Statuer: „Gustav Adolf", Bronzestatue i Göteborg og Bremen, den ypperlige „Birger Jarl" og „Carl XIV Johan" til Hest, Bronzestatuer i Stockholm, samt „Carl XIII" i Marmor. Først 1845 vendte han tilbage til Sverige, men kun paa et kort Besøg; 1854 kom han hjem for anden Gang, og hans Rejse gjennem Sverige var en Række af Triumpher; men da han om Høsten vilde vende tilbage til Italien, blev han syg i Triest og døde der 22 Dec. 1854. F. var Professor ved Kunstakademiet i Stockholm, Commandeur af Nordstjærneordenen, Medlem af det franske Institut m. m. Samlingen af hans Modeller og Udkast findes i Nationalmuseet i Stockholm. Casimir Lecomte har 1856 udgivet et Pragtværk i Kobberstik over F.s Arbejder.

Foggia [foddscha], Stad i Syditalien, 17 M. ø. n. ø. for Neapel, med 40,000 I. (1881), ligger i en meget frugtbar Egn og driver betydelig Handel med Korn, Olje og Kvæg. F. er et vigtigt Knudepunkt i det syditalienske Jærnbanesystem. Bispesæde. Stort Vajsenhus, naturhistorisk Museum og botanisk Have.

Fogh, Carl Johan, dansk Naturforsker, f. i Aalborg 8 Dec. 1824, underkastede sig Magisterconferens i Naturhistorie 1850 efter s. A. at have vundet Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af en geognostisk Prisopgave. 1855 blev han ansat som Lærer og Aaret efter som Adjunct ved Metropolitanskolen, blev Overlærer 1860 og d. 16 Jan. 1879. I Aarene 1851—53 var han Huslærer hos en dansk Familie i Nærheden af New-York og meddelte ved

Hjemkomsten Udbyttet af sine pædagogiske Studier i Amerika i „Et Par Ord om Friskolen i Amerika og den danske Folkeskole", der vakte megen Opmærksomhed ved det til Dels nye Æmne, det behandlede. Det gav Anledning til at han fik offentlig Understøttelse til at foretage en Rejse til England, hvorefter han 1855 udgav: „Efterretninger om det engelske Almueskolevæsen". Hans elskværdige Personlighed og klare Fremstillingsevne skaffede ham et anset Navn baade som Skolemand og som Docent, i hvilken Egenskab han virkede ved den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole fra 1858—68. De der holdte Forelæsninger udgav han 1874 under Titlen: „Geologiens Hovedsætninger". I Forening med Lütken og Baupell begyndte han 1854 Udgivelsen af det velbekjendte og fortrinlige „Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben" og virkede derved lige til sin Død, ligesom han ogsaa deltog i Redactionen af anden Udgave af „nordisk Conversationslexikon".

Foglietta [foljētta], italiensk Vinmaal imellem ½ og ⅓ Pot.

Foi, fr. [foā], Tro; **f. d'honneur** [donnōhr], paa Ære; **ma f.**, min Tro!

Foix [foā], Hovedstad i det franske Dep. Ariége, 10 M. s. for Toulouse ved Foden af Pyrenæerne og ved Floden Ariége. 5,000 I. Uldmanufakturer. Jærn- og Staalfabriker. Marmorbrud. — F. var i Middelalderen Hovedstaden i Grevskabet F., efter hvilket siden Midten af det 11te Aarh. en adelig Familie førte Navn. Den gjorde sig tidlig bekjendt under Korstogene og Religionskrigene og frembragte mange dygtige Krigere. **Raimond Bernard de F.** gik 1190 med Philip August til det hellige Land; siden sluttede han sig til Grev Raimond af Toulouse i Kampen for Albigenserne og blev som Kjætter excommuniceret og fordrevet fra sit Grevskab af Simon af Montfort; han døde 1222. — Hans Søn, **Roger Bernard de F.**, fortsatte en Tid lang Krigen, men underkastede sig siden og døde 1240 i Kloster. — **Gaston II de F.** kæmpede for den franske Konge mod Englænderne og fik derfor en Del af Grevskabet Lautrec; han døde 1343 under Belejringen af Algeciras, hvor han kæmpede for den castiliske Konge Alfons XI mod Maurerne. — Hans Søn, **Gaston III de F.**, der tillige var Vicomte af Béarn og for sin Skjønhed kaldtes „Phøbus", understøttede ligesom Faderen den franske Konge mod Englænderne og blev derfor Gouverneur i Languedoc og Gascogne. 1356 deltog han i et Tog mod de hedenske Preussere, og efter sin Hjemkomst 1358 befriede han den kongelige Familie, der holdtes fangen af de oprørske Parisere. Under Carl VI holdt han sig med Vaabenmagt i Languedoc imod Kongens Farbroder, Hert. Johan af Berry. Han var en lidenskabelig Elsker af Jagten, hvis Herligheder han priste i et svulstigt Digt, hvoraf Udtrykket »faire du Phébus« om den, der bruger svulstige Talemaader. Han døde 1391 uden Livsarvinger; sin eneste ægte Søn Gaston havde han paa en falsk Mistanke om Forgiftelsesforsøg ladet omkomme i Fængsel. — Arving til hans Besiddelser blev en fjærnere Slægtning, **Matthieu de F.**, som døde 1399 ogsaa uden Børn, hvorpaa dennes Svoger, **Archambauld** af Grailly, fik det meste af Grevskabet og stiftede et nyt Hus; han døde 1412. — Hans Søn, **Jean de F.**, blev Generalcapitain i Languedoc, Auvergne og Guienne; under Carl VII fik han Overanførselen over Hæren samt Grevskabet Bigorre og døde 1436. — Jeans Søn, **Gaston IV de F.**, kæmpede tappert mod Englænderne, blev 1455 af sin Svigerfader Kong Johan af Navarra erklæret for hans Efterfølger, men døde før denne 1472, hvorimod hans Sønnesøn, **Franç. Phöbus de F.**, blev Konge i Navarra (d. 1483), og denne efterfulgtes af sin Søster **Katharine** (d. 1517), gift med Johan d'Albret, hvem hendes Farbroder **Jean de F.**, Vicomte af Narbonne (d. 1500), der var gift med den franske Konge Ludvig XII.s Søster Marie af Orléans, og deres Søn **Gaston V de F.**, Hertug af Nemours, gjorde Navarras Krone stridig. Sidstnævnte udmærkede sig, kun 22 Aar gl., ved Tapperhed og Feltherretalent som Anfører for sin Morbroders Hær paa Felttoget i Italien 1512 imod Liguens Tropper og sejrede ved Ravenna 11 Apr., men faldt i Slaget og var den sidste Greve af F.; hans Søster **Germaine** blev 1506 gift med sin Bedstemoders Halvbroder Ferdinand d. katholske, der var bleven Enkemand efter Isabella, og døde efter to andre Ægteskaber 1538. Grevskabet F. tilfaldt efter Gastons Død hans Slægtninge i Navarra, med hvilket Rige det siden den Tid var forenet.

Fokien ell. **Fukian-Strædet** mellem Chinas Østkyst og Øen Formosa fører fra det østchinesiske Hav (Tung-Hai) ind i det sydchinesiske Hav (Nan-Hai). Dets østl. Del mellem Pescadores Øerne og Formosa kaldes sædvanlig Formosa Strædet.

Fokkemast, den forreste Mast i et Skib. **Fokken**, det Sejl, som hænger under **Fokkeraaen**, den nederste Raa paa Fokkemasten. Er Sejlet trekantet og hænger paa Fokkestaget, kaldes det en Stagfok.

Fokschāni, Stad i Kgr. Rumænien, 22 M. n. ø. for Bukurescht, paa Grænsen mellem Moldau og Valachiet. 20,000 I. Vinavl, Korn- og Kvæghandel. Ved F. vandt 1 Aug. 1789 Østerrigerne under Prinsen af Koburg og Russerne under Suvarov en Sejer over Tyrkerne.

Folard, Jean Charl. de [lāhr], fransk Militærforfatter, f. 1669 i Avignon, tjente i den franske Hær i Ludvig XIV.s Krige og tog senere en kort Tid Tjeneste hos Carl XII; d. 1752. Han var Forfatter til flere Skrifter over Krigskunsten, men er især bleven bekjendt ved sine Commentarer til den græske Historieskriver Polybios (1727—30).

Fold har i Agerbruget en dobbelt Betydning, da man hermed betegner: 1) Afgrødens Størrelse; i denne Henseende forstaas ved F. oprindelig, hvor mange Gange man har vundet Udsæden tilbage, og denne Betegnelse er endnu den herskende i Landets magrere Egne, hvor Arealet kjendes mindre nøje; i de bedre Egne betegner man derimod ved F. nøjagtigere det Antal Tdr., der høstes paa en Td. Land

uden Hensyn til Udsædens Mængde, der er yderst afvexlende for de forskjellige Sædarter og Jordens Culturtilstand. 2) Et Indelukke paa aaben Mark, hvor man lader Kreaturerne overnatte, eller hvor Faarene græsse, naar de skulle afæde Foderurterne til Bunden. Foldingen er et belvemt Middel til at skaffe de magrere Dele af en Mark en stærkere Overgødning. F. dannes derfor sædvanl. af letbyggede Led, som fastbindes til nedrammede Staver, der optages og flyttes efterhaanden som Foderet fortæres. I England, hvor Faarene sædvanlig fodres og fedes i F. om Vinteren, navnlig paa Turnipsmarkerne, dannes F. ogsaa undertiden af Sejlgarnsnet, der baade ere lettere at transportere og tillige billigere end Ledene, eller af Jærnled paa Hjul, der ere let haandterlige, men temmelig dyre.

Foldalen, Sidedal til Østerdalen i Norge, fører fra Lilleelvedalen i nordvestlig Retning op til Hjærkin paa Dovre og har Navn efter Glommens Biflod Folla. Her findes et Kobberværk, F.s Kobberværk, hvis Gruber først bleve optagne 1748.

Foldblad (Veratrum), en Slægt af anselige, ofte mandshøje, fleraarige Urter af Tidløsfamilien, liliеagtige Planter. Den mest bekjendte Art er V. album, hvis høje, med brede, foldede Blade tæt besatte Stængel udspringer fra en løglignende Rodstok og for oven bærer en meget sammensat, rigtblomstret Top af forholdsvis smaa, hvidgule Blomster. Den har hjemme paa fugtige Steder i Europas Bjærgegne samt i Sibirien og dyrkes undertiden som Prydplante; den indeholder meget stærke Giftstoffer, navnlig et eget Alkaloid, Veratrin, der betinger Rodstokkens officinelle Anvendelse.

Foldenfjord, en lang, men smal Bugt af det norske Hav, som i Nordre-Throndhjems Amt skærer sig 12 M. ind i Landet paa Norges Vestkyst.

Foldharve ell. Ledharve, en Forbindelse af 2 eller flere mindre Harver, der sædvanligvis benyttes til let Arbejde, som Nedharvning af Sæden.

Foldingbro, et Toldsted paa Grænsen mellem Jylland og Slesvig, ved Skodborg Aa, 2½ M. n. ø. for Ribe.

Føle, ogsaa Plag ell. Klod, kaldes den unge, ikke voxne Hest, dog efter Følalderen, der nærmest falder sammen med Pattealderen. At være i Føl siges om den drægtige, at føle om den fødende Hoppe. Følehave er et Indelukke til Græsning for F. eller for Hopper med deres Føl.

Folengo, Teofilo, ital. Digter, Pseudonym Merlino Coccajo, f. 1491 ved Mantua, blev 1507 Benedictiner, flygtede 1515 fra Klostret af Kjærlighed til Girolama Dieda, flakkede hjemløs om, skrev Digte i Maccaronilatin og det romantiske Epos »Orlandino«. 1526 tyede han bodfærdig tilbage til Klostret, udgav 1527 det sære Værk »Caos del Triperuno«, halv Vers, halv Prosa, halv Latin, halv Italiensk, halv en Bods-, halv en Kjærlighedshistorie. Som Munk i et Kloster ved Napoli skrev han det gudelige Digt »L'umanità del Figliuol di Dio«. 1533 drog han til Sicilien, var en Tid Prior for et Kloster, men begav sig derfra til Palermo, hvor han udarbejdede den dramatiske Digtning »La Pinta«, en Fremstilling af Skabelsen, Syndefaldet og Forløsningen. D. 1544 i Klosteret Santa Croce di Campese i det Paduanske. Hans lystige, obscøne Maccaronivers, der udkom 1518 i Venezia, gjorde ham mest populær.

Foley, John Henry [fölli], engelsk Billedhugger, f. 24 Maj 1818 i Dublin, d. 27 Aug. 1874 i London, kom til denne Stad 1834, hvor han 1844 tildrog sig almindelig Opmærksomhed ved sin Model „en Yngling, som vil bade sig". Efter hans Arbejder at dømme, „den unge Pige med Duen", „Moderen med to Børn", „Ino med den lille Bacchus", følte han sig især tiltrukken af det idylliske, yndefulde og kvindelige. Imidlertid viste han i sin Portrætstatue af John Hampden, som han 1850 udførte til det nye Parlamentshus, og ved sin Model af Viscount Hardinge til Hest, som stod færdig 1853 og er opstillet i Calcutta, at han formaaede at give den mandlige Charakter med stor Kraft og Dygtighed. Den sidstnævnte Model, som vandt overordentligt Bifald, blev støbt i Malm og 1858 affendt til sit Bestemmelsessted Calcutta. Samme Aar blev han Medlem af Kunstakademiet i London. Senere udførte han en Mængde Portrætbilledstøtter og Gravmæler.

Folgefonnen, Norges næststørste Snebræ, ligger i Søndre-Bergenhus Amt paa den store Halvø, der begrænses af Hardangerfjorden og dens Arme Sørfjord og Aakrefjord. Bræen har en Udstrækning af 5 □ Mile (280 □ Km.), og dens Ryg hæver sig indtil 5,300 F. (1,650 Met.) over Havet.

Foliant, en Bog i Folio ell. Halvarkformat.

Folie, egtl. lat. Folium, et Blad, bet. i Kjøbmandssproget det Blad eller oftere de to lige over for hinanden staaende Sider, hvor en Forretningsvens Mellemregning er ført. At have F. i en Bank er at have Mellemregning med denne, saaledes, at den, der har F., kan udstede Anvisninger paa Banken mod sit Tilgodehavende. F. bet. ogsaa de til fint Papirs Tykkelse udhamrede eller udvalsede Metalplader; F. er saaledes tyndere end Blik, men noget tykkere end Blade (Bladguld osv.). Man har ægte F. af Sølv, undertiden forgyldt (Guldfolie), uægte af Kobber, ofte pletteret med Sølv eller Guld, Messingfolie, Tinfolie (i Almindel. kaldt Stanniol), Blyfolie. Figurl. betegner F. alt uægte, hvad der skal give en Sag en højere Glans og ligesom tjene den til Underlag. **Foliere**, forsyne Bladene i en Regnskabsbog med fortløbende Nummere, dog saaledes, at to over for hinanden staaende Sider faa samme Tal. **Foliering** af Spejle eller deres Beklædning paa Bagsiden med Tinfolie sker ved Hjælp af Kviksølv, der tjener til at bortdrive Luften og skaffe en umiddelbar Adhæsion af Folien til Glasset til Veje; ved Vægte eller Skruepresning fjernes det overflødige Kviksølv, og Folien bliver som et Amalgam tilbage, siddende fast paa Glasset. Man folierer ogsaa ofte Juveler for at „opbringe" deres naturlige Skjønhed ved at lægge F., undertiden bestrøgen med en Farve, under dem. Blyfolie

med et Overtræk af Tin, bestemt til Flaskekapsler o. a., bliver ligeledes ofte bestrøgen med en Farve, der tager sig glimrende ud paa Metallet.

Foligno [linjo], Stad i Mellemitalien, 16 M. n. for Rom. 9,000 J. Bispesæde. Fabrikation af Voxlys, Klæde og Papir.

Fŏlio bet. oprindel. det Format paa Bøger, hvori Arket er bøjet ēn Gang om, og man har da almindelig ell. lang F., ogsaa F. Duern, Tritern, Ovatern osv., naar 2, 3, 4 osv. Ark ere stukne ind i hverandre. F. kaldes ogsaa urigtig i Stedet for Patent ell. Plakat store Atlasser, der slet ikke ere sammenbøjede, og Udtrykket Tværfolio er urigtigt, saa længe man ikke har Ark, der ere dobbelt saa brede som høje.

Folkeblad, Dansk, Ugeblad, udgivet af Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug 1835—48 og redigeret af F. C. Olsen (1839—41), C. F. Allen (1841—43), Monrad (1843—46) og H. Hage (1847—48).

Folkeforening, Dansk, stiftedes i Kjøbenhavn 1864 som Efterfølger af den samme Aar grundlagte Martsforening og som Organisation af det nationalliberale Parti; den havde en Del Filialer rundt om i Landet og virkede ved Foredrag og Smaaskrifter, med O. Lehmann til Formand, men ophørte efter hans Død 1870. **Jysk F.** stiftedes 5 Marts 1862 af Tscherning, G. Winther og L. Bjørnbak. **Stifternes F.** stiftedes 1863 af J. A. Hansen som Efterfølger af Bondevennernes Selskab; den kaldtes siden Grundlovskampen 1865 **Femte-Juni-F.** Efter J. A. Hansens Død (1877) har Alberti været Formand.

Folkehøjskoler. I Danmark have F. navnlig efter Krigen 1864 taget et stærkt Opsving og bredt sig over alle Landets Egne, hvor der nu findes over 60 Skoler med henved 3,000 Elever. Tanken om F. eller Skoler for den voxne Ungdom, hvori Kundskab til Fædrelandet og Samfundslivet meddeles i frie Foredrag uden Lectielæsning og Examen, skriver sig allerede fra Trediverne, da N. F. S. Grundtvig virkede derfor og navnlig havde udset Sorø Akademi til en Mønsterskole i denne Retning, hvilket ogsaa forberedtes under Christian VIII, men opgaves ved hans Død. Tanken virkeliggjordes dog endnu 1843 ved Etatsraad Flors Medvirkning i Nordslesvig ved Oprettelsen af Rødding F., der baade støttedes af og var til Støtte for den nationale Kamp i Slesvig. Denne Skole, der ledededes af nidkjære danske Mænd — Flor var selv en kort Tid Bestyrer af den — havde dog endnu under 50 Elever aarlig, hvoraf omtr. Halvdelen fra Slesvig og Halvdelen fra Kongeriget; den standsedes for længere Tid 1848 og ligeledes 1864, men er senere med nye Lærekræfter atter kaldt til Live. Derimod oprettede de tidligere Lærere, med Cand. theol. L. Schrøder i Spidsen, 1865 Skolen i Askov ved Vejen St., der kan have over 100 Elever. I Fyn oprettede nu afdøde Kold 1850 en F. i Ryslinge, der 2 Aar senere flyttedes til Dalby og 1862 til Dalum ved Odense, hvor der s. A. oprettedes den første Skole for voxne Piger, som samles i de egentlige Sommermaaneder. I Ryslinge oprettedes en ny Skole 1866 af Pastor Clausen. 1852 oprettedes af A. Stephansen en F. paa Hindholm ved Næstved, der kjøbtes ved Hjælp af Aktier, som tegnedes navnlig af Bondestanden. Gaarden solgtes 1865 til den nuværende Bestyrer, Lieutenant Chr. Nielsen, for 26,000 Rd. Ogsaa hertil er knyttet en Skole for voxne Piger, der dog opholde sig paa det tæt tilstødende Holsteinsminde. En særlig Afdeling til Undervisning i Landbrug flyttedes efter faa Aars Bestaaen i Efteraaret 1871 med Lærerne i Landbrugsfagene under Ledelse af Landsbrugscandidat A. Svendsen til Mich. Gjøes Skole i Tune Sogn ved Taastrup, der oprettedes 1867 under Digteren Chr. Richardts Styrelse. Lyngby Landboskole oprettedes 1867 af Landbrugscandidat, Capt. J. C. la Cour. 1856 erhvervedes som en Gave til Grundtvig Marielyst ved Kjøbenhavn, hvor der oprettedes en Skole, der skulde staa under G.s umiddelbare Tilsyn. Skolen bestyres af Cand. theol. C. Grove. Til de mere bekjendte Skoler høre forøvrigt Landinspecteur P. Boisens i Gjedved ved Horsens, oprettet 1854; Skolen i Lumby ved Odense, oprettet 1859; Cand. theol. E. Triers i Vallekilde ved Holbæk, oprettet 1865; Cand. theol. Fred. Boisens i Rødkilde ved Stege, oprettet 1865; Cand. theol. J. Nørregaards i Testrup ved Aarhus, oprettet 1866; Vester-Skjerninge ved Svendborg, oprettet 1868 af Mads Hansen og Anton Nielsen. Til Skolerne hører i Regelen et større eller mindre Jordbrug, nærmest dog for den lettere Tilvejebringelse af de første Livsfornødenheder, og de ere oprettede dels paa Aktier, dels for Bestyrernes Regning, enkelte ogsaa for dertil skjænkede Pengemidler. Desuden modtage Skolerne ogsaa en aarlig Understøttelse af Staten, der i enkelte Tilfælde ikke er ganske ringe. Flere af disse Skoler aabne tillige Adgang i Sommermaanederne, naar Karleskolen er lukket, for voxne Piger, for hvilke man dog ogsaa har begyndt at aabne selvstændige Skoler, som i Østerby paa Samsø og i Aale ved Horsens, begge oprettede 1866. — I Norge oprettedes den første F. 1866; et Par Aar senere har Sverige ogsaa begyndt derpaa, ligesom Højskoletanken, som den har udviklet sig hos os, ogsaa har vakt Opmærksomhed i de større europæiske Lande.

Folkekomedie har man kaldt en egen Stuespilgenre, der først for c. 70 Aar siden kom paa Scenen i Wien og er beregnet paa særlig at vinde Interesse og Yndest hos Folket derved, at Stoffet hentes fra dets Liv, Charakter og Sæder, hvis locale, trivielle Ejendommelighed i Almindel. gives en fremhævende poetisk Modsætning ved Forbindelse med en Trylleverden, hvorfra overnaturlige Væsener lede, beskytte eller gjække og drille de spidsborgerlige Personligheder. Som oftest er denne Eventyrkomedie anlagt paa livlig Vexlen af komiske og alvorlige, hverdagslige og phantastiske Scener, udsprungne fra Situationer, der give Lejlighed til Viser, Chor, Danse og Udsmykning med maleriske Decorationer og Dragter. Wieneren Raimunds „Gesammelte

Værke" (9 Bd.) indeholde især flere, ved Ideens Originalitet og Humor, Phantasi og poetisk Kraft i Behandlingen virkelig udmærkede Stykker af dette Slags.

Folkemusik kaldes den før Kunstmusikens større Udvikling og almindeligere Herredømme hos de forskjellige Folkeslag forefundne Musik, hvad enten den som Tolk betjente sig af den menneskelige Stemme eller af mere eller mindre primitive musikalske Redskaber eller Instrumenter. Medens Folkesangen (s. Folkeviser) spiller Hovedrollen, har dog ogsaa Constructionen og Benyttelsen af tonegivende Redskaber haft sin Betydning, og for saa vidt der i Nutiden tales om F., maa derved særlig forstaas den instrumentale. De første Musikredskaber vare de af Kystboere som Blæseinstrumenter anvendte Conchylier og Landboernes Rørfløjter. Et udhulet Stykke Træ eller en overskaaren Kolosskal, overtrukken med Skind, afgav Trommen. Elefantens Tænder vare Negerfolkenes Krigshorn. Dette var Blæse- og Slaginstrumenternes første fattige Begyndelse, hvoraf Nutidens Rigdom gjennem Aartusender har udviklet sig. Ogsaa Brugen af Strængeinstrumenter rækker op i den graa Oldtid, og gjennem en uendelig Række af Transformationer og Omflytninger er et Bræt med en Stræng paa efterhaanden blevet til vor Tids Violin, Flygel, Harpe o. s. v. Længe efter at den europæiske Kunstmusik havde begyndt at gjøre sig gjældende, hvilket skete gjennem Kirken, bevarede den gængse Musik paa Grund af Instrumenternes Ufuldkommenhed og den deraf følgende begrænsede Technik sin Charakter af F. Med det sidste Par Aarhundreders umaadelige Fremskridt i Bygning af Instrumenter og Udvikling af Techniken og med den deraf følgende Grundlæggelse af en ejendommelig Instrumentalstil taber den tidligere F. mere og mere sin Betydning.

Folkenborg, lille Gaard i Eidsberg Prgld. i Smaalenene i Norge, hvor Kong Haakon Haakonssøn blev født i Sommeren 1204.

Folkeret kaldes Indbegrebet af de mellem Nationerne eller rettere Staterne indbyrdes gjældende Retsregler. At visse Normer for Anordningen af det gjensidige Forhold mellem Folkene tilsiges af den naturlige Retsbevidsthed (den saakaldte naturlige F.), er sikkert nok; derimod har det tidligere været meget omtvistet, om der kunde siges at existere et System af Retssætninger, som virkelig vare anerkjendte af Staterne og saaledes blevne til egentlig gjældende Ret; men nu er Tilværelsen af en saadan positiv F. dog almindelig anerkjendt, navnlig for alle de Staters Vedkommende, som ere delagtige i den christelig-europæiske Civilisation. Denne saakaldte almindelige europæiske F. støtter sig egentlig alene paa Sædvaner, idet der ingen Tractater gives, som forbinde samtlige de christelige civiliserede Stater; men ved Siden af den existerer der ogsaa mellem flere eller færre enkelte af disse Stater indbyrdes en particulær F., som kan støtte sig baade paa Sædvaner og paa Tractater. Folkeretsvidenskaben (der ogsaa selv kaldes F.) er egentlig grundlagt af Hugo Grotius ved hans »Libri III de jure belli et pacis« (1625). De berømteste senere Folkeretslærere ere Pufendorf, Vattel, J. J. Moser, G. F. Martens, Wheaton, Heffter og Phillimore. — Skjønt F. paa Latin oversættes ved jus gentium, havde disse Ord dog i Romerretten en ganske anden Betydning, idet de nemlig betegnede den Del af den romerske Ret der ved Siden af den gamle jus civile udbannede sig under Romernes voxende Samkvem med andre Folkeslag og den deraf følgende Trang til friere, mere ubundne Former. Adskillige Regler af virkelig folkeretlig Natur iagttog Romerne for øvrigt ogsaa i deres Forhold til fremmede Nationer.

Folkesange, s. Folkeviser.

Folkeslagenes Mangfoldighed og til Dels betydelige Forskjellighed have givet Oprindelsen til Ethnographien (s. d. A.). De fleste Naturforskere ere enige om, at Mennesket udgjør en zoologisk Art. De nyeste Forsøg paa at classificere Menneskene gaa ud paa efter naturlige Kjendemærker at samle dem i Racer; inden for Racerne bestemmes Slægtskabet ved Sprogforholdene, saa at Racerne inddeles i Sprogætter; dog krydse disse to Inddelinger ikke sjælden hinanden, saaledes at som Følge af Blandinger o. l. Folk af samme Sprogæt kunne tilhøre forskjellige Racer. De første Forsøg paa Raceinddeling tog kun Hensyn til Udseendet og ordnede Menneskene efter Hudfarven; man tog samtidig ogsaa Hensyn til Landjordens Inddeling i 5 Verdensdele, idet man tænkte sig Varieteterne opstaaede hver i sin Verdensdel. Saaledes opstilledes da 1) den hvide (kaukasiske) Race i Europa, 2) den gule (mongolske) Race i Asien, 3) den brune (malayiske) Race i Oceanien, 4) den sorte Race (Negrene) i Afrika, 5) den røde (indianske) Race i Amerika. Men man opdagede snart, at disse Typer ved nærmere Undersøgelse ikke svarede til den givne Inddeling, og man fandt tillige, at flere indre og ydre Kjendetegn vare mere væsentlige end Hudfarven. Ved Siden af Hudfarven har man senere undersøgt Haar- og Skjægvæxt, Ansigtsvinklen, Hovedskallens Form (Breddeindex, d. e. det Tal, som udtrykker Hovedskallens Bredde, idet Længden, Afstanden fra Panden til Nakken, sættes lig 100) o. s. v. Imidlertid er der næppe endnu opnaaet stor Enighed om Raceinddelingen. I det følgende vil blive opregnet de vigtigste Hovedvarieteter, uden at man indlader sig paa Spørgsmaalet om disses mulige Slægtskab. I. De mongolske (mongoloide) eller højasiatiske Folk: Højden middelstor, ringe Muskeludvikling, Hovedhaar stridt, sort, Skjæg svagt udviklet, sort og tyndt, Legemshaar ringe, Øjnene smaa og sorte, ofte tilsyneladende skjævtliggende; Hovedformen brachycephal (d. e. korthovedet; Breddeindex 73—83). Om de enkelte Folk s. navnlig Asien. II. Dravidiske Folk i Forindien: Hudfarven mørk eller sort, Haaret sort, langt og lokket; Skjæg- og Legemshaar rigelige; Legemet stort og muskuløst; Hovedform dolichocephal (langhovedet; Index 66—78); jvfr. Dravidiske Folk. III. Malayer med Polynesier og Mikronesier i Oceanien: Hudfarve mørk (kaffebrun), Skjæg og Legemshaar svagt udviklet, ligesaa Venbygning og

Muskler; Hovedform brachycephal eller mesocephal (Index 81). Jvfr. Australien. IV. Papuaer paa Nyguinea og omliggende Øgrupper: Hudfarve sort eller mørkebrun, Haar stærkt og bustet, Skjægvæxt stærk; Hovedform dolichocephal; Legemshøjde middelstor, Muskelkraft god. V. Australnegre paa Australlandet, før tillige i Tasmania: Legemsbygning svagt udviklet, mager og lidet muskuløs; Hovedform dolichocephal (Index 71½), Hud mørkebrun eller sort. Jvfr. Australien. VI. Arktiske Folk i Asien og Amerika, som maaske ikke en Gang ere saa nær beslægtede, at de kunne regnes for en egen Race: i Asien Jukagirer, Tschuktscher, Kamtschadaler, Aino og Aleuter, i Amerika Eskimoer: Hudfarven brun eller graabrun, Hovedhaar stift og sort, Skjægvæxt enten mangler eller er overflødig til Stede (som hos Aino). VII. Indianerne i Amerika: Hudfarve rød, brun eller endog sortagtig, Haar stift og langt, sparsom Skjægvæxt og Legemshaar; Panden oventil smal, medens Kindbenene ere fremstaaende, Næsen i Regelen stærkt fremtrædende, oftest krum; Hovedform brachycephal (Index 79?). Jvfr. Amerika. VIII. Hottentotter i Sydafrika: Hudfarve brun, Skjæg svagt udviklet, Hovedform dolichocephal (Index 72½), Haaret groft og kruset, Ansigtsform triangulær; særegen er en stærk Udvikling af Bækkenet. IX. Negre i Afrika sønden for Sahara: Hudfarve sort og glinsende, Legemsform stærk og muskuløs, Ansigtsform stærkt prognath, Underarm lang, Bækkenet trangt, Hovedform dolichocephal (Index 71½). Jvfr. Afrika. X. Kafferne (Bantufolk), s. d. A. XI. Den hvide Race (Kaukasier, Middelhavsfolk) i Europa, det vestlige Asien og nordøstlige Afrika samt i nyere Tider i alle Verdensdele: Hudfarve lys (vexlende fra hvid til lysebrun), Haar- og Skjægvæxt stærkt udviklet, af vexlende Farve, Hovedform oval (Index 74—84). Den deles i 3 Hovedgrupper: Semiter (s. d. A.), Chamiter (s. Cham) og Indoeuropæere (Japhetiske Folk, Arier, s. Indoeuropæere); hertil maa ogsaa regnes de kaukasiske Stammer samt rimeligvis Iberer i Spanien (s. d. A.), Etrusker (s. d. A.) i Norditalien og maaske de ældste Culturfolk i Euphratlandene, Sumerer eller Akkader (s. d. A.).

Folkestad, Halvor Olsen, norsk Gejstlig, Gaardmandssøn fra nedre Thelemarken, f. i Bø Præstegjæld 28 Nov. 1807, var i sin Ungdom Omgangsskolelærer i sin Hjembygd, blev 1831 Student, 1836 theologisk Candidat og var 1841—59 Præst og Seminariebestyrer i Thelemarken. I denne Stilling øvede han stor Indflydelse paa Almueskolevæsenets Forbedring i disse Bygder og blev derfor Medlem af den Commission, der forberedte Loven af 1860 om Almueskolevæsenet paa Landet i Norge. 1859 blev han Præst paa Frederikshold og 1864, da Hamar gamle Bispestol gjenoprettedes, den første protestantiske Biskop her. 1859—70 var han Medlem af den store Kirkecommission, i hvis Betænkninger F. nedlagde stort Arbejde og omfattende Studier. 1873 blev han Overhofprædikant. Han regnes for en af Norges mest fremragende Gejstlige i dette Aarhundrede; af kirkelig Anskuelse er han stærkt udpræget conservativ. Hans gejstlige Veltalenhed er mægtig.

Folketheatret i Kjøbenhavn tilhørte oprindelig Aktieselskabet „Kjøbenhavns Hippodrom", som her havde en Rideskole. Det blev ombannet til Theater og indviet som saadant 18 Sept. 1857 under Direction af Kammerraad H. W. Lange, der drev det med stor Dygtighed til sin Død 1873. Efter hans Død overtoges Ledelsen af M. V. Brun, som fra 1 Sept. 1877 afløstes af Feuilletonisten Robert Watt, der atter 1 Sept. 1884 overdrog sit Privilegium til Skuespiller Sev. Abrahams. F. har navnlig lagt Vægt paa at spille lettere Lystspil, Farcer, komiske Operetter og Vaudeviller og har paa disse Omraader ofte præsteret værdifulde Ting. I Digteren Adolph Recke havde Theatret i en Række Aar en udmærket Støtte.

Folketing, Navnet for den ene Afdeling af den danske Rigsdag. Det talte 1849—64 101 og tæller nu 102 Medlemmer (det ene for Færøerne), valgte hver i sin Kreds ved umiddelbare Valg for et Tidsrum af 3 Aar ad Gangen. Dets første Formand var Andræ (1849—52); derefter fulgte Madvig (1852—53), Rotwitt (1853—59), Bregendahl (1859—70), Krabbe (1870—83) og Berg (siden 1883).

Folkevandringen ell. den store F. kalder man den Bevægelse og Omflytning af Folkeslagene, som fandt Sted siden Slutn. af det 4de Aarh. ved Tog til Europas sydlige og vestlige Lande, og som gjør Overgangen fra Oldtiden til Middelalderen, idet de barbariske Folk, der trængte ødelæggende og erobrende frem fra deres tidligere Bopæle i nordligere og østligere Egne, navnlig oversvømmede det affældige romerske Riges Provinser og saaledes bevirkede dets Opløsning og Undergang, medens de overalt, hvor de satte sig fast, stiftede nye Stater og grundede det Statssystem, som siden i det væsentlige har bestaaet. Forspillet til F. var de Tog, som mest germanske Stammer tidlig foretog mod Romerrigets Grænser, dels drevne af Lyst til Krig og Æventyr, dels paa Grund af indbyrdes Krige eller Overbefolkning, dels lokkede af Sydens skjønne Natur og Begjærlighed efter at gjøre Bytte i Romernes rige Stæder, saaledes Cimbrerne og Teutonerne allerede i Slutn. af det 2det Aarh. f. Chr., Goterne i det 3dje Aarh. e. Chr. o. fl. Man sætter F.s Begyndelse til c. 375, da Hunnerne trængte ind i Europa, og dens Slutning til 568, da Longobarderne indvandrede i Italien. Det første Stød til den egentlige F. gav altsaa Hunnerne, der fra Højasiens Bjærge udgød sig som en ødelæggende Strøm over Steppelandene ved det kaspiske og det sorte Hav, c. 375 gik over Volga og dels forjog, dels undertvang Alanerne og Østgoterne, medens Vestgoterne af Kejser Valens fik Tilladelse til at overskride Rigsgrænsen Donau og, da de først havde faaet Fod i det romerske Rige, snart trængte ødelæggende frem i dets forskjellige Provinser, under deres Konge Alarik endog indtog og plyndrede Rom 410 og kort derpaa stiftede et Rige imellem Loire

og Ebro i det sydvestlige Gallien og i Spanien, i hvilket sidste Rige Vestgoterne bleve det herskende Folk, indtil de bleve fortrængte af Maurerne i Beg. af det 8de Aarh. Levningerne af en anden barbarisk Sværm, bestaaende af Alaner, Vandaler, Svever, Burgunder o. fl., som Stilicho havde slaaet ved Firenze 406, styrtede sig forstærkede ved nye, tilstrømmende Skarer over Rhingrænsen: Alemannerne satte sig fast langs med den øvre Rhin (i det nordøstl. Schweiz og det sydvestl. Tyskland), Burgunderne i Alpelandene indtil Rhône (det vestl. Schweiz og det sydøstl. Frankrig), hvor de stiftede et Rige, som blev erobret af Frankerkongen Chlodevigs Sønner 534; Alanerne, Vandalerne og Sveverne drog igjennem det sydlige Gallien ind i Spanien, hvor de satte sig fast, og hvorfra Vandalerne 429 under Genserik gik over til Nordafrika, som de erobrede, og hvor de stiftede et Rige, der bestod, indtil det 534 blev omstyrtet af Belisar. I det belgiske Gallien trængte Frankerne ind, og dette Folk udstrakte efterhaanden sit Herredømme over hele det nuværende Frankrig, som har Navn efter dem. Det romerske Britannien blev fra Midten af det 5te Aarh. besat af Angelsachserne; en Del af de af disse fortrængte Briter satte sig fast paa den anden Side af Kanalen i Armorica (Bretagne). Hunnerne, der en Tid lang havde holdt sig som nomadiserende Røverhorder i Landene ved Karpatherne, gjorde under deres Konge Attila i Midten af det 5te Aarh. et frygteligt Ødelæggelsestog gjennem Tyskland ind i Gallien, hvor de bleve standsede af Aëtius i det store Folkeslag paa de catalauniske Marker 451; efter Attilas Død 453 forsvinde Hunnerne af Historien, og de af dem undertvungne Folk løsrev sig: Gepiderne bemægtede sig Dacien, Østgoterne Pannonien, og nordvest for dem bosatte Longobarderne sig. Rom blev endnu en Gang indtaget og plyndret af Barbarerne, nemlig af Vandalerkongen Genserik 455, og 20 Aar senere gik det vestromerske Rige aldeles til Grunde, idet Heruleren Odoaker 476 stødte den sidste Kejser fra Tronen og gjorde sig selv til Italiens Konge; men 493 blev han fortrængt af Østgoterne, hvis Konge Theoderik oprettede det østgotiske Rige i Italien, som bestod til 553, da det blev omstyrtet af Narses. Italien kom derved under det græske Kejserdømme, som dog snart igjen mistede største Delen deraf, idet Longobarderne, der efter Theoderiks Død havde sat sig fast i Østgoternes gamle Bopæle syd for Donau og i Forening med Avarerne omstyrtet Gepidernes Rige i Dacien, allerede 568 under deres Konge Alboin faldt ind i Norditalien og der oprettede et Rige, som ogsaa omfattede en stor Del af Mellemitalien og Strækninger i Syditalien, og som bestod til 774, da det blev omstyrtet af Carl d. store. I de ved de germanske Folks Fremtrængen mod Syd og Vest for Beboere blottede østlige Egne af Tyskland trængte efterhaanden slaviske Folk ind og udbredte sig indtil Elben og Böhmerwald; Avarerne, der efter Longobardernes Udvandring havde besat Pannonien, fortrængtes i Slutn. af det 9de Aarh. af Magyarerne ell. Ungarerne; Bulgarerne trængte fra Asien ind i Sydrusland, gik siden over Donau og nedsatte sig i Møsien, ligesom Petschenegerne i Moldau og Valachiet; endelig ere de fra Nordeuropa udgaaende Normannertog at anse som en Efterdønning af den store F. — Ved disse store Omvæltninger og Barbarernes raa Ødelæggelseslyst bleve blomstrende Stæder lagte i Ruiner frugtbare og stærkt befolkede Lande forvandlede til menneskentomme Ørkener (Befolkningen i Middelhavslandene sank til en Fjerdedel af, hvad den var paa August's Tid) og den antike Cultur forstyrret. Idet de raa Barbarer overalt, hvor de satte sig fast, betydelig paavirkedes af den undertvungne Befolkning paa Grund af dens aandelige Overlegenhed og saaledes ogsaa antog Christendommen, fik Europa snart en ny Skikkelse, hvis Hovedpræg vare de ved Blandingen af de gamle og nye Beboere opstaaede nye Nationaliteter, nye Sprog (de romanske), nye Statsindretninger, som Lensvæsenet, osv.

Folkeviser kaldes i Regelen saadanne Digte og Sange, der digtede af ukjendte Forfattere have slaaet saaledes an iblandt Folket, at de have forplantet sig fra Slægt til Slægt med de fra en saadan mundtlig Overlevering uadskillelige Forandringer baade i Text og Melodi. Det er sjældnere, at de have en ren lyrisk Charakter; som oftest ligge de paa Grænsen mellem Epos og Lyrik og have antaget Romancens eller Balladens Form. Middelalderen var overalt rig paa slige Digtninger, og ud af dem fødtes ofte større episke Digtninger, som Nibelungenlied i Tyskland, Cid i Spanien og de episke Cykler i Frankrig. Men endnu er Folkevisedigtningen ikke uddød; navnlig blomstrer den blandt Nationer, hvor den literære Cultur ikke er trængt ind. Mangesteds har man Exempler paa, at et Stof, der fra F. er gaaet over i Kunstpoesien, atter er tilfaldet Folkedigtningen. I Midten af forrige Aarh. begyndte man at samle F. for at lede Kunstpoesien i en simplere Retning; i England gav Percy med »Reliques of Ancient English Poetry« (1765), i Tyskland Herder med „Volkslieder" (1778—79) Signalet, og Romantikerne i Tyskland førte Sagen videre; senere er Studiet af F. blevet en Gren af den comparative Literaturvidenskab, og store Samlinger af F. ere grundlagte i næsten alle Lande. En høj Plads blandt disse indtager Sv. Grundtvigs „Danmarks gamle Folkeviser" (1853—83). Jvfr. for øvrigt **Ballade**, **Kæmpeviser**. De til F. knyttede Melodier, hvis Sammensmeltning med Texten ogsaa har medført Benævnelsen **Folkesange**, stamme ligeledes fra ukjendte Componister. De have været en Rigdomskilde og et Grundlag særlig for den verdslige Kunstsang. Men med dennes Uddannelse og almindelige Herredømme og med de gamle, hos de forskjellige Nationer i Folkemunde opbevarede, talrige Melodiers Optegnelse og Udgivelse synes Folkenes Evne eller Trang til Production af Melodier at være svunden. A. P. Berggreen har foruden store Samlinger af andre Nationers Folkesange

udgivet og harmoniseret et righoldigt Bind „Danske Folkesange og Melodier", der med Tillæg af nogle islandske og færøiske udgjør et Antal af omtr. 300.

Folkstone [fōhkstohn], Stad i Kent-Shire i England ved Doverstrædet, 2 M. v. f. v. for Dover. 19,000 J. Befæstet Havn. Dampskibsforbindelse med Boulogne i Frankrig. Makrelfiskeri.

Folkungarne. Blandt de Stormænd, som deltog i de for deres Interesser gunstige Stridigheder imellem det Sverkerske og det Erikske Hus om Sveriges Trone, ragede F. op ved deres Frændskab med Nordens tre Kongehuse, ved deres Rigdom og ved Besiddelsen af Jarleembedet, der i et Aarh., lige siden Birger Brosa, beklædtes af Medlemmer af denne Familie. Ofte drev deres Begjærlighed efter Magten dem til at væbne sig mod Kongerne, selv efter at Kronen var tilfalden en Gren af Familien. Efter at de uden Skaansel vare blevne straffede herfor af Birger Jarl ved Hervadsbro 1251 og af Magnus Birgersson paa Gälaquist 1280, nævnes i Annalerne ikke senere nogen F. uden den kongelige Gren. Allerede Slægtens første Konge Valdemar stødtes fra Tronen af sin Broder Magnus. Dennes Slægtlinje mistede, efter bestandige indbyrdes Fejder, med Magnus Smek den Krone, der havde kostet saa mange F. Livet; den vandt vel i dens Sted Norges og til sidst ligeledes Danmarks Krone, men uddøde kort efter med den unge Konge Oluf Haakonsson 1387. Et Par Aartier senere udløb endelig ogsaa den ældre Linje af Birger Jarls Gren med den afsatte Konge Valdemars Sønnesønssøn Erik, som døde i Beg. af det 15de Aarh. Dog levede Familien sandsynligvis endnu lang Tid derefter; lige indtil vore Dage skal der findes Bønder i Östergötland, som gjøre sig til af at nedstamme fra denne fordum saa mægtige Æt. Familiens historiske Stamfader er **Folke d. tykke** (c. 1100), som af Saxo kaldes »Sueticæ gentis nobilissimus«; han havde Kong Knud d. helliges Datter Ingerid til Hustru og med hende to Sønner, **Bengt** og **Knut**. Bengt Folkesson var Fader til **Birger Brosa Jarl** (s. **Birger Jarl**), **Magnus Minniskölð** og **Carl**. — Birger havde 3 Døtre, af hvilke Ingegerd blev gift med Kong Sverker II, og 4 Sønner, Philip, Knut, Folke og Magnus. **Philip**, i Sverres Saga kaldt Jarl, var en af Kong Sverres tapreste Høvdinger, men dræbtes paa Aker af Baglerne 1200. **Knut**, ligeledes kaldt Jarl, havde Sigrid, en Datter af Kong Knut Eriksson, til Ægte og var Fader til en **Magnus Broke**, hvis Søn **Knut** efter Kong Erik Erikssons Død optraadte med Fordring paa Kongedømmet, men faldt i Birger Jarls Hænder og blev henrettet 1251. **Folke** antages sædvanlig for at være den F. Jarl, som 1210 faldt ved Gestilren, og hvis Søn **Sune** Folkesson (d. 1247), der havde en Datter af Kong Sverker II, Elin, til Hustru (som han, efter hvad der fortælles i en Folkevise, skal have røvet ud af Bretaklostert), var Fader til Katharine, Kong Erik Erikssons Dronning, og til Benedicta, gift med en Søn af Hertug Knut af Bleking, Svantepolk Knutsson til Viby. — **Magnus Minniskölð**, som siges at have været Lagmand i Östergötland, underskrev som Vidne flere Kongebreve, dog intet senere end 1208, hvorfor man har formodet, at han var den Magnus, hvem »Liber daticus Lundensis« nævner som falden dette Aar ved Lena; han blev gjennem Sønnen **Birger** (s. **Birger Jarl**) Stamfader for den kongelige Gren af F. Som Sønner af Magnus Minniskölð nævnes i de gamle Documenter desuden Eskil, Carl, Bengt og Elof. **Eskil**, Lagmand i Vestergötland, gift med Hakon Galins rænkefulde Enke Christine og berømt for Mandhaftighed, Lærdom og megen Klogskab, lagde ved Samlingen af tidligere Lovbestemmelser Grunden til den ældre Vestgötalov og nævnes i Sagaerne som den betydeligste Mand paa sin Tid i det vestlige Sverige. **Carl Magnusson**, Biskop i Linköping og Kansler hos Kong Johan Sverkersson, af hvem han var en tro Tilhænger, fulgte med Kongen paa et Korstog til Estland, hvor han blev bragt af Dage af Hedningerne 8 Aug. 1220. — **Carl**, kaldt den døve, Søn af Bengt Folkesson, var Kong Johans Jarl, deltog ligeledes i Korstoget til Estland, hvor han fik sin Frænde Biskoppens Skæbne; han var Fader til **Ulf Fase**, som først under Knut d. lange og siden under Kong Erik Eriksson forestod Jarleembedet til sin Død, der indtraf 1248, „meget beklaget af Svenskerne". — En Søn af Ulf Fase var **Junker Carl**; han var en af de Herrer, som 1251 ledsagede Birger Jarls Datter Richiza paa hendes Brudefærd til Norge, og Aaret efter en af Høvdingerne i den Hær, som skulde understøtte Kong Haakons Foretagende mod Danmark. Dette synes at gjendrive Rimkrønnikens Udsagn, at Junkeren som den hemmelige Hovedmand i F.s Oprør mod Birger af Frygt for denne havde begivet sig ud af Riget. C. Ulfsson drog dog virkelig over til Preussen til de tyske Ordensriddere, hvem han testamenterede en stor Del af sine Godser i Sverige. Med Heltemod kæmpede han i den haarde Kamp mod de langt overlegne Litauere og Samogiter ved Floden Durbin i Rusland, men faldt her tillige med 150 Ordensriddere St. Margretes Dag 1261.

Folkvang, i den nord. Mythol. Navnet paa Frejas Borg.

Follen, Aug., ogsaa kaldet **Follenius**, tysk Digter, f. 1794, var 1814 Frivillig i Krigen mod Frankrig og udgav 1817 et Blad i Elberfeld. Som Deltager i et „Burschenschaft" blev F. 1819—21 holdt fængslet i Berlin og drog derpaa til Schweiz, hvor han en Tid lang var Medlem af Zürichs Cantonalforsamling. 1843 blev F. tiltalt for Deltagelse i communistiske Forbindelser, men frifunden; han kjøbte 1847 et Slot i Thurgau og hengav sig her til Agerbrug; d. 1855. F. har udgivet en Del Sange og poetiske Oversættelser, en Ridder- og Trylleroman „Malegys und Vivian" (1829) og nogle Bearbejdelser af gamle tyske Digterværker. — Hans Broder, **Carl F.**, f. 1795, var ligeledes Frivillig 1814 og blev 1818 Privatdocent i Retsvidenskaben i Gießen; han skrev politiske Sange, der vandt Bifald hos Studenterne, og maatte derfor 1819 for at undgaa Forfølgelse gaa til Schweiz.

Her blev han ansat ved Universitetet i Basel, men udvandrede efter Preussens Klager 1821 til Frankrig og derfra 1829 til Nordamerika, hvor han 1840 omkom ved et Dampskibs Brand.

Follikel kaldes dels Hudens Fedtkjertler, dels og især en egen Art smaa Lymphekjertler, der navnlig findes i Milten og i Slimhinderne, i hvilke sidste de enten forekomme enkeltvis (solitære F.) eller i større Sammenhobninger, **follikulære Kjertler** (Mandlerne, Tarmens Peyerske Kjertler osv.); de bestaa af lukkede Sække, fyldte med Lymphecellen, der i stor Mængde dannes i dem og derfra gaa over i Lymphekarrene. **Follikulære Saar**, der jævnlig optræde paa Slimhinderne, udgaa fra en Betændelse i F., men kunne brede sig temmelig vidt i Slimhinden selv.

Follo Sorenskriveri, en Del af Akers og Follos Fogderi i Akershus Amt i Norge, har sit Navn af Christianiafjorden (fordum Folden), ved hvis østlige Bred det ligger. Det hører til Norges frugtbareste Egne.

Foltitschéni, Stad i Kgr. Rumænien, paa Grænsen af Bukovina, 14 M. v. n. v. for Jassy ved Fl. Moldava. 15,000 J. Store Kvægmarkeder.

Folo, Giovanni, ital. Kobberstikker, f. 1764, d. 1836, Elev af Volpato og R. Morghen, udmærkede sig især ved fine Stik efter Rafael, f. Ex. »Madonna de' candelabri«, „Jfr. Maries Giftermaal (lo sposalizio)" o. fl.

Foltz, Philipp, tysk Maler, f. 11 Maj 1805 i Bingen, d. 5 Aug. 1877 i München, begyndte sin Kunstnerbane i Düsseldorf og gik 1825 derfra til München, hvor han malede dels Frescomalerier, dels Oljemalerier. Han blev Professor ved Kunstakademiet og fra 1865 Directeur for Malerisamlingen i München. Som hans bedste Arbejde regnes „Sangerens Forbandelse" efter Uhlands Digt (1838), som findes i Kölns Museum. Hans Broder, **Ludwig F.**, f. 1809, d. 1867, var Architekt og Billedhugger og blev Professor i Ornamentik ved den polytechniske Skole i München.

Folz, Hans, tysk Mestersanger, f. c. 1450 i Worms, var 1480—90 Badskær i Nürnberg, skrev „Spruchgedichte", „Fastnachtsspiele", „Schwänke" o. m., for det meste i en raa og obscøn Tone.

Fomalhut, arab., „Fiskens Mund", s. Fisk.

Foment, en Vædske af forskjellig Temperatur, som anvendes til Badning paa syge Dele af Legemet. **Fomentatiōn**, Badning med et F.

Fond, en til et særligt Brug henlagt Capital. **Offentlige Fonds** kalder man i Storbritannien de Statsindtægter, paa hvilke der ved Statslaan gives Anvisning til Rentebetaling og Amortisation; derfra er Benævnelsen gaaet over paa selve Obligationerne, der indeholde denne Anvisning. **Produktive Fonds** betegner i Økonomien de i Besiddelse tagne Naturkræfter, der forsyne Menneskene med nye Stoffer (Jorden, Bjærgværker m. m.). **Synkende F.** kaldtes et til Amortisation af Statsgjæld bestemt Fond, ved hvis Afbetalinger Gjælden efterhaanden skulde synke og til sidst forsvinde.

Fond du Lac [fong dy lakk], 1) Stad i Staten Wisconsin i Nordamerika ved Sydenden af Winnebagosøen, 14 M. n. ø. for Madison. 13,000 J. Skibsfartsforbindelse med Missisippifloden og Michigansøen. Vigtigt Jærnbaneknudepunkt. 2) Den vestlige Bugt af Øvre-Søen i Nordamerika, mellem Staterne Minnesota og Wisconsin.

Fondi, Stad i Syditalien, 12 M. n. v. for Neapel. 7,000 J. Bispesæde. Avl af fortrinlig Vin. Levninger af kyklopiske Mure og af den appiske Vej. I de senere Aar er i Omegnen foretaget større Udtørringsarbejder, hvorved betydelige Strækninger ere tagne under Kultur og den tidligere slette Sundhedstilstand er bleven meget forbedret.

Fonn, ogsaa **Fane**, norsk, Snehob, sammendreven Snemasse, ofte om Snebræer (jvfr. Stedsnavnet **Folgefonnen**).

Fonnesbech, Christen Andreas, f. 7 Juli 1817 i Kjøbenhavn, blev 1840 juridisk Candidat og kjøbte 1843 Vesterbygaard i Holbæks Amt; han viste sig som en dygtig Landmand og Godsbestyrer og valgtes 1848 til Amtsraadet (gjenvalgt indtil 1871), samt 1858 til Folketinget. Her kom F. snart til at spille en vigtig Rolle dels som Ordfører for Landbolove (om skadeligt Vands Afledning 1858, om Brandvæsenet paa Landet 1860 o. fl.), dels som Finansudvalgets Ordfører i Samlingerne 1860—61 og 1862—65; i Samlingen 1860—61 var han Medlem af 12 Udvalg. Ligeledes var F. 1861 en af Stifterne af det daværende Mellemparti („de uafhængige") og valgtes f. A. i Folketinget til Medlem af Rigsraadet, samt 1864 til Rigsraadets Landsting. 6 Nov. 1865 blev F. Finansminister og 28 Maj 1870 Indenrigsminister; han fremmede Jærnbane- og Telegraphnettets Udvidelse, samt gjennemførte Lovene om Bestemmelser til at fremskynde Fæstevæsenets Ophør (1872) og om Tilsyn med Fabrikerne (1873). 14 Jan. 1874 blev F. Conseilspræsident og Finansminister, dog kun til 11 Juni 1875, da han fortrængtes ved en Forbindelse mellem Højre og Venstre. Sin Plads i Folketinget havde F. tabt 1872, men han valgtes 1874 til Landstinget. 1868 blev F. Kammerherre og 1876 Gehejmeconferensraad. D. 17 Maj 1880.

Fonsagrāda, Stad i den spanske Prov. Galicien, 5 M. ø. n. ø. for Lugo. 16,000 J. i Staden og dens District. Uldmanufakturer.

Fonsécabugten skærer sig fra det store Ocean ind mellem Republikerne San Salvador, Honduras og Nicaragua i Mellemamerika.

Font (af lat. fons, Kilde) ell. **Døbefont**, det Bækken i en Kirke, hvori Daaben foretages.

Fontaine, fr. [tāne], Springvand.

Fontaine, Pierre François [fongtähn], fransk Bygmester, f. 1762, d. 1853, fuldendte sin Uddannelse 1786—89 i Rom og blev ved sin Hjemkomst, i Forening med Percier, Skaberen af en Bygningsstil, hvori en friere Anvendelse af Antikens Former førte over til en Gjenoplivelse af Renaissancens Kunstsmag. Til denne Retning hørte Udførelsen af Sidefløjene mellem Louvre og Tuilerierne. Triumphbuen paa Carrousel-Pladsen er ligeledes af F.

Fontainebleau [fongtæhnblō], Stad i det franske Dep. Seine-Marne ved Seine, 8 M.

f. f. ø. for Paris. 10,000 J. I Omegnen Skiferbrud og god Vinavl. — F. er især bekjendt ved sit store og prægtige Slot og Skoven med herlige Parkanlæg, Vandspring o. desl. Det forekommer allerede 1179 under Ludvig VII, blev fornyet af Frants I og siden betydelig udvidet og forskjønnet af hans Efterfølgere, især Napoleon I og Ludvig Philip. Mange historiske Erindringer knytte sig til dette Sted. Flere franske Konger ere fødte her; 1560 holdtes her under Frants II den Notabelforsamling, som medførte Sammensværgelsen i Amboise; 29 Nov. 1541 sluttedes her et Forbund mellem Danmark og Frankrig, 2 Sept. 1679 Fred mellem samme Magter og 3 Nov. 1762 Fredspræliminærerne, som endte Krigen mellem Frankrig og Spanien paa den ene Side og England og Portugal paa den anden; 11 Apr. 1814 underskrev Napoleon I her sin Tronfrasigelse, og 20 Apr. tog han her Afsked med sin Garde ved sin Afrejse til Elba. Blandt berømte Personer, som i kortere eller længere Tid have opholdt sig paa Slottet, maa nævnes den svenske Dronning Christine, som her lod sin Staldmester Monaldeschi henrette i „Hjortegalleriet" 1657, og Pave Pius VII efter at være berøvet sit Land 1812—14.

Fontaine Française [fongtähn frangsæhs], Flække i det franske Dep. Côte d'Or, 5 M. n. ø. for Dijon med 1,500 J., bekjendt ved Henrik IV.s Sejer over Hertugen af Mayenne 1595.

Fontaine l'Evêque [fongtähn levæhk], Stad i den belgiske Prov. Hainaut, 3 M. ø. for Mons. 5,000 J. Jærnhammerværk, Sømfabrikation.

Fontan, Louis Marie [fongtäng], fransk Digter og Journalist, f. 1801, blev 1820 nødt til at opgive sin Plads i Marineministeriet, fordi han havde deltaget i et Festmaaltid for Villemain i Anledning af Forandringen i Valgloven, skrev siden i Paris liberale Bladartikler og blev indstævnet for Domstolene, men frikjendt for videre Tiltale. Hans Satire mod Carl X, »Le mouton enragé«, gjorde stor Skandale. F. blev dømt til 5 Aars Fængsel og en stor Bøde. Han flygtede til Belgien for at undgaa Dommen, men man førte ham lænket gjennem Holland og Tyskland, saa at han foretrak at vende tilbage til Frankrig og lide sin Straf. Han blev da fængslet i Poissy og blev først fri ved Julirevolutionen. Foruden Oder og Epistler skrev F. en Række Dramaer, hvoriblandt flere historiske. Han døde 1839.

Fontāna, flere italienske Kunstnere. **Domenico F.**, anset Bygmester, f. 1543 i Mili ved Comosøen, kom i sit 20 Aar til Rom, hvor han byggede et Palads for Cardinal Montalto, og da denne var bleven Pave under Navn af Sixtus V, flyttede han 1586 paa hans Befaling den store Obelisk, som tidligere stod i Neros Circus, til Peterspladsen, hvor den nu staar; ligeledes byggede han bl. a. det vaticanske Bibliothek, Vandledningen Acqua felice og fuldførte Peterskirkens Kuppel. Afskediget af Pave Clemens VIII gik han 1592 til Neapel, hvor han døde som kongelig Bygmester 1607. Hans Søn **Giulio Cesare F.** kom i hans Sted. — **Giovanni F.**, f. 1540, d. 1614, Broder til Domenico, var ligeledes Architekt og især bekjendt ved sine hydrauliske Arbejder. — **Carlo F.**, Architekt, f. 1634 i Bruciato, var Elev af Bernini og byggede meget i Rom; han døde som pavelig Bygmester 1714. — **Prospero F.**, Maler, f. 1512 i Bologna, d. 1597, Elev af Francucci, var skjødesløs i Udførelsen af sine Compositioner, men ikke uden Fortjeneste i Henseende til Coloriten; dog var han mere anset som Portrætmaler. Hans Datter **Lavinia F.**, f. 1552, d. 1602, var en berømt Portrætmalerinde. — **Orazio F.**, d. 1571, var Majolicamaler i Urbino.

Fontāna, Ferdinando, italiensk Forf., f. 1850 i Milano. 1875 aabenbarede hans bizarre og rebelske Natur sig i Digtet »Il Rebecchino«. »Il canto dell' odio«, »Il socialismo«, »Il convento« ere naturalistisk-drøje Udfald mod Tiden. Af Trang har han arbejdet i mange Aviser. 1877 forsøgte han at grunde et italiensk Tidsskrift i Paris, men ødelagde sig pecuniært og har i de sidste Aar levet i Berlin som Correspondent til italienske Blade. Hans sørgelige Livsførelse har ført ham til en pessimistisk Livsopfattelse.

Fontāne, Theodor, tysk Skribent, f. i Neuruppin 30 Dec. 1819, var oprindelig Apotheker, men helligede sig fra sit tredivte Aar helt til literær Virksomhed, udgav flere Bind Digte, blandt hvilke især de historiske Ballader (med Emner fra Preussens og Englands Historie) ofte ere vellykkede, opholdt sig gjentagne Gange i England og Skotland, hvis Literatur, Theater og Samfundsliv han skildrede i „Ein Sommer in London" (1854), „Aus England" (1860) og „Jenseit des Tweed" (1860), og levede for øvrigt som Journalist i Berlin, hvorfra han jævnlig foretog Udflugter for at samle Stof til sit største og betydeligste Værk: „Wanderungen durch die Mark Brandenburg" (4 Bd., 1862; 4de Oplag 1882). Af Preussens tre sidste Krige har han leveret populære Fremstillinger og til dette Øjemed besøgt de forskjellige Krigsskuepladse; 1870 blev han — som han skildrer det i „Kriegsgefangen" (1871) — holdt flere Maaneder fængslet i Besançon som mistænkt for Spioneri. I de sidste Aar har han skrevet en Række Romaner og Noveller („Vor dem Sturm", „Schach von Wuthenow" o. a.), der give meget omhyggelige og anskuelige Billeder af Forhold og Tilstande i Preussen i forskjellige Perioder; størst literær Værdi har Romanen „L'Adultera" (1882), som skildrer det moderne Berlinerliv.

Fontanelle, i Anat. de bløde Steder paa Fosterets og den nyfødtes Hjærneskal, hvor denne ved Sammenstødet af de endnu ufuldstændige Hovedknoklers Hjørner kun dannes af Hinder og Brusk. De vigtigste ere den forreste, firkantede, hvor Issebenene støde sammen med Pandebenet, og den bageste, trekantede, hvor de støde til Nakkebenet. De pleje ikke at være fuldkommen lukkede før henved Barnets 16de—18de Maaned. — I Chir. bet. F. et kunstig (ved Indsnit, Ætsmiddel eller Trækplaster) fremkaldt Saar, hvis Forbulning man vedligeholder ved Indlæggelsen

af Ærter, Pomeranser eller andre irriterende Ting for derved at bevirke en Afledning. F. maa i Almindel. bæres i længere Tid og tør ikke læges paa én Gang.

Fontanes, Louis, Marquis de [fongtāhn], fransk Digter og Statsmand, f. 1757, skrev lyriske og didaktiske Digte (»Le verger« o. fl.), var ved Revolutionens Udbrud Redacteur af flere Journaler, men maatte 2 Gange flygte for at undgaa Terroristernes Forfølgelse, blev 1802 Medlem af den lovgivende Folkesamling og under Napoleon I Stormester for Universitetet (1808) og Senator (1810). Trods sine varme Lovtaler over Kejseren, hvem han fra først af havde prist som Ordenens Gjenopretter, holdt han sig i Gunst under Bourbonerne, blev af Ludvig XVIII udnævnt til Pair, Marquis og Vicepræsident for Akademiet og døde 1821. Hans Skrifter, som ere et Mønster paa den Sirlighed og Correcthed, der betegner Kejserperioden, ere udgivne af Sainte-Beuve (2 Bd., 1839).

Fontanges, Mar. Angél. de Scoraille de Roussille, Hertuginde af [fongtängsch], en af Ludvig XIV.s Maitresser, f. 1661, blev i sit 17de Aar Hofdame hos Enkedronningen og derved bekjendt med Kongen. Smuk, men indskrænket, hovmodig og ødsel, beherskede hun aldeles Ludvig, som ophøjede hende til Hertuginde; men hun døde allerede 1681 efter at have mistet sin Skønhed i Barselseng. — En Haarfrisure bærer efter hende Navnet **Fontange**.

Fontenay le Comte [fongtenā lø kongt], Stad i det franske Dep. Vendée, 7 M. ø. s. ø. for la Roche sur Yon, tidligere Napoléon-Vendée. 7,000 J. Klædesfabrikation. Handel med Olje, Vin og Frugt. Her leveredes 1793 to Slag mellem Republikanerne og Vendéerne; 16 Maj sejrede de første, 25 Maj de sidste.

Fontenelle, Bern. le Bovier [fongtenāhl], fransk Skribent, f. 1657 i Rouen, d. 1757 i Paris, var en Brodersøn af Corneille og Ven af Montesquieu. Det var en fri og alsidig Aand, men uden Sjæl og Hjærte, en i det aandsfulde Stilisteri verseret Forfatter, uden andet Maal end at være pikant, betragtet som en Paradoxmager i det 17de og en lunken Conservativ i det 18de Aarh. Tragedier og Ekloger, Operatexter og videnskabelige Afhandlinger bære alle dette hans Personligheds Præg. I Lukians Retning skrev han »Dialogues des morts«; fremdeles »Entretiens sur la pluralité des mondes«, »Histoire des oracles« og en Række Lovtaler (»Éloges«) over Skribenter og Lærde. 1699—1741 var han Secretær ved Académie des sciences, hvis Historie han har udgivet (»Mémoires de l'acad. des sc.«), hvilket er hans bedste Værk, og hvor desuden hans alsidige Aandsretning kom ham vel til Pas. Holberg besøgte 1725 F. i Paris.

Fontenoy [fongtenā], Landsby i den belg. Prov. Hainaut, 1 M. s. ø. for Tournai, bekjendt af Slaget 11 Maj 1745, hvori de franske under Marschallen af Sachsen sejrede over de forenede Englændere, Hollændere og Østerrigere under Hertugen af Cumberland.

Fontenoy en Puisaie [fongtenā ang pÿisä], Landsby i det franske Dep. Yonne, 4 M. v. s. v. for Auxerre, bekjendt af det blodige Slag mellem Ludvig d. frommes Sønner 25 Juni 841, som havde Delingsforliget i Verdun til Følge.

Fontevrault ell. **Fontevraud** [fongtevrō], Stad i det franske Dep. Maine-Loire, 7 M. s. ø. for Angers, med 5,000 J., er opstaaet omkring et rigt Abbedi (s. nedenfor), hvis Bygninger nu benyttes som Fængsel. I dets Kirke ere de engelske Konger Henrik II.s og Richard Løvehjærtes Grave. **Fontevraudordenen** blev stiftet 1099 af Robert af Arbrissel, d. 1125, der havde beklædt forskjellige gejstlige Embeder, men utilfredsstillet trukket sig tilbage i Ensomhed. Flere sluttede sig til ham, og nu anlagde de ved F. (Fons Ebraldi) et rigt Abbedi, bestaaende af 1) et Jomfrukloster til Ære for Jomfru Maria, 2) et Hospital, 3) et Magdalenekloster for faldne Kvinder, 4) et Munkekloster, indviet til Apostelen Johannes. En Abbedisse, repræsenterende Guds Moder, stod over den hele Stiftelse, som i Hovedsagen fulgte Benedictinerregelen. Ordenen udbredte sig ikke synderlig uden for Frankrig. I Begyndelsen yderst streng, kom den snart i dybt Forfald.

Fonteyraud, Alcide [fongterō], fransk Publicist, f. 1822, d. 1849 i Paris, blev i en Alder af kun 23 Aar en af de ivrigste franske Forsægtere og Forplantere af den engelske Frihandelsligue og udgav 1848 sammen med Bastiat, Coquelin, J. Garnier og Molinari et politisk Flyveskrift, kaldet »Jacques Bonhomme«, hvoraf der dog kun udkom 5 Nummere; det tilsigtede at udbrede sande økonomiske Anskuelser, som kunde fortrænge de socialistiske Lærdomme.

Foot [fuht], den engelske Fod, lig 0,9711 danske, deles i 12 Inches à 8 Eighths.

Foote, Sam. [fuht], engelsk Lystspildigter og Skuespiller, f. 1720 i Cornwall, studerede Jura i London, ødelagde sin Formue og debuterede uden Held paa Scenen som Othello. 1747 blev han Bestyrer for Haymarkettheatret, skrev Lystspil og spillede selv. Hans store Talent til at copiere virkelige Personers Charakter og Ydre gav ham Navn af den engelske Aristophanes. Da Øvrigheden lod det stærkt besøgte og yndede Theater lukke, spillede F. afvexlende i London og Dublin. Endnu spilles hans »The mayor of Garrat« paa engelske Scener. Da han 1766 mistede et Ben, skrev han Roller, hvor en Enbenet gjorde stor komisk Virkning. Krænket paa Grund af, at en forhenværende Tjener anklagede ham for en væmmelig Forbrydelse, vilde han drage til Sydfrankrig, men døde i Dover 1777. Clarkes »Memoirs of S. F.« indeholde en Masse komiske Anekdoter om ham.

Foraaret regnes astronomisk fra 21 Marts til 21 Juni, paa den sydlige Halvkugle fra 23 Sept. til 21 Dec. **Foraarsbeskæring** kaldes Indkortningen af Kviste, der ere fremkomne af de i det foregaaende Aar udviklede Sommerskud. Det er navnlig Frugttræerne, som beskæres i Foraarstiden eller i Slutningen af Vinteren, kort forinden Saften kommer i Bevægelse. Ved enkelte Frugttræer, i hvilke Saftstigningen begynder tidlig og er meget stærk, t. Ex. Vinstokken, maa Beskæringen alt

foretages i Begyndelsen af Aaret; ellers er man nødt til at vente, indtil Knopperne have brudt og de unge Skud saaledes forbruge Saften. **Foraarsjævndøgn,** s. Jævndøgn.

Foraminiférer, s. Rhizopoder.

Foranderlige Stjærner ell. variable Stjærner ere saadanne Fixstjærner, der forandre deres Glans. Disse Forandringer foregaa med mere eller mindre regelmæssige Perioder fra $2\frac{1}{3}$ Dag til flere Aar. De mest bekjendte f. S. ere Mira Ceti og Algol (s. d. A.), hvis Perioder ere resp. $331\frac{1}{3}$ Dag og $2\frac{7}{8}$ Dag, og hvis Foranderlighed opdagedes resp. 1596 og 1672; nu kjender man et Par Hundrede f. S.; dog tyde de nyere photometriske Maalinger paa, at et meget stort Antal Stjærner ere underkastede smaa Fluctuationer i Glans. Aarsagen til denne Foranderlighed synes for nogle Stjærners Vedkommende, f. Ex. for Algol, at være en forholdsvis mørk Ledsager (Stjærne eller Taage), der omkredser Stjærnen og under hvert Omløb i kort Tid delvis skjuler den for os. I andre Tilfælde tyder Stjærnens Spectrum paa, at Foranderligheden skyldes Stjærnen selv, enten derved, at den paa forskjellige Steder af sin Overflade lyser forskjellig og ved sin Rotation successive viser os disse forskjellig lysende Sider, eller ogsaa derved, at den paa hele sin Overflade er underkastet periodiske Pletdannelser, i Lighed med vor Sol, der hvert 11te Aar har et Maximum af Solpletter. Mange f. S. ere da ogsaa gule eller røde og antyde allerede derved en fremskreden Afkøling. Nogle Fixstjærner vise lette Forandringer i Farve, f. Ex. den mere eller mindre rødlige α i den store Bjørn. — Til de f. S. høre ogsaa de temporære ell. nye Stjærner (stellæ novæ), der pludselig vise sig uden tidligere at have været sete. Der har i Tidernes Løb vist sig nogle og tredive saadanne. Den berømteste af disse er den, som Tyge Brahe i Nov. 1572 opdagede i Kassiopeia. Den lyste først saa stærkt som Venus, men aftog efterhaanden i Lysstyrke og forsvandt efter 17 Maaneders Forløb. Keplers nye Stjærne 1604 forsvandt efter $3\frac{1}{2}$ Aars Forløb. Den nye Stjærne af 2den Størrelse, der 1866 viste sig kun faa Dage i Stjærnebilledet Kronen, havde tidligere existeret og existerer endnu som en Stjærne af 8de Størrelse. Dens Spectrum viste, at den (og formodenlig altsaa alle nye Stjærner) er en forholdsvis mørk og allerede stærkt afkølet Stjærne, hvis kortvarige Opblussen skyldtes et uhyre Udbrud med Brand, væsentlig af Brintflammer. Mulig ere saadanne nye Stjærner f. S. med meget lange Perioder. Et herhen hørende interessant Phænomen er det nylig, i Aug. 1885, iagttagne, at Kjærnen i Andromeda-Taagen har antaget Udseende som en Fixstjærne af 8de Størrelse.

Forandringer, populær Benævnelse for Menstruation (s. d. A.).

Forbach, Stad i det tyske Elsaß-Lothringen, 7 M. ø. for Metz. 7,000 I. Stenkulsgruber, Fabrikation af Glas, Tændstikker og Olje. — Her stod 6 Aug. 1870 et blodigt Slag imellem et fransk Hærcorps under General Frossard og et preussisk under Goeben. Preusserne stormede Højderne ved Spicheren bag ved Saarbrück og indtog Byen F. Dette og det samtidige Nederlag ved Wörth tvang den franske Hær til at rykke bag ved Mosel.

Forbandt (Murforbandt), den indbyrdes Orden, i hvilken Stenene i et Murværk lægges, for at dette kan opnaa den nødvendige Forbindelse og Fasthed. Det gjælder som Hovedbetingelse for ethvert godt F., at Mellemrummene (Stødfugerne) imellem Stenene i to umiddelbart paa hinanden følgende Lag (Skifter) aldrig træffe lodret over hinanden, men at hver Fuge saa vel for oven som for neden er dækket af en Sten. De to i vore almindelige Murstensmure mest brugte F. ere Blokforbandtet og Krydsforbandtet, der begge bestaa af vexlende Binder- (s. d. A.) og Løberskifter, men ere forskjellige i den relative Fordeling af Fugerne. I det hollandske F. indeholder hvert andet Skifte alene Bindere og det derpaa følgende afvexlende Løbere og Bindere. Et fjerde Slags F. er det polske ell. gotiske, hvor hvert Skifte bestaar af vexlende Løbere og Bindere. Det forekommer især i gamle Mure, hvor det tjener til Beklædning for det indre, raa Murværk, der er sammenstøbt af Stenbrokker og Mørtel eller bestaar af store, uregelmæssige, naturlige Sten.

Forbedringshuse kaldes i Danmark et Slags Straffeanstalter, som ere mindre strænge end Tugthusene. F. bestod i Danmark først kun som særegne Afdelinger af Tugthusene; en saadan Adskillelse blev navnlig 1790 indført i Tugthuset paa Christianshavn, og senere blev efterhaanden ogsaa i de andre Tugthuse (i Viborg, Stege og Odense) en Afsondring af Forbedringshusfangerne fra Tugthusfangerne gjennemført. Nu er imidlertid dette Forhold for saa vidt blevet forandret som en egen, blot til Forbedringshusfanger bestemt og efter Cellesystemet indrettet Straffeanstalt er bleven opført paa Vridsløselille Mark, ligesom paa den anden Side et særskilt Tugthus er blevet opført ved Horsens, medens Tugthusene i Viborg, Stege og Odense ere nedlagte. Derimod er den nu blot for Kvinder bestemte Straffeanstalt paa Christianshavn endnu paa ēn Gang Tugt- og Forbedringshus. Om en Forbryder skal dømmes til Tugthus- ell. Forbedringshusarbejde, beror efter vor nuværende Lovgivning i det væsentlige ikke paa Arten af hans Forbrydelse, men dels paa Længden af den ham idømte Straffetid — idet Forbedringshusarbejde ikke kan idømmes paa længere Tid end 6 Aar og Tugthusarbejde ikke paa kortere Tid end 2 Aar — dels paa den paagjældendes Personlighed, idet navnlig ældre og mere forhærdede Forbrydere skulle dømmes til Tugthuset, de derimod, om hvem det tør haabes, at Ensomhed og Afsondring fra andre Straffefanger kan virke til Forbedring paa dem, til Forbedringshuset.

Forbening, Ossification, Forvandling til virkelig Benmasse (forskjellig fra Forkalkning), er dels en physiologisk Proces, hvorved Legemets oprindelige Bruskskelet forvandles til Ben, dels en sygelig, hvorved forskjellige Dele, især Brusk, Sener, Hinder, nydannet Bindevæv, forskjellige Svulster, forvandles til Benmasse, som altsaa derved optræder paa Steder, hvor

den ikke har hjemme. F. kan naturligvis hindre de angrebne Deles Virksomhed i betydelig Grad.

Forberedelseseramen, almindelig, er indført ved kongelig Anordning af 30 Aug. 1881 som Afslutning paa Realundervisningen i danske Skoler og som Betingelse for at indstille sig til Adgangseramen ved polytechnisk Læreanstalt og Landbohøjskolen, til Tandlægeeramen, pharmaceutisk og dansk juridisk Examen; den afholdes ved Skolerne eller for en dertil nedsat Examenscommission med Drenge paa mindst 15, Kvinder paa mindst 17 Aar.

Forberedelseshugst er ved Skovbruget en foreløbig Udtynding af gamle Bevoxninger, i hvilke Besaaningshugster paatænkes udførte. Hensigten dermed er at aabne Luft og Lys lidt mere Adgang til Bevoxningen end hidtil, dels for at forøge Træernes Evne til at bære Frø, dels for at fremskynde Jordbundsdækkets Formuldning, hvorved Frølejet og dermed Udsigten til et heldigt Udfald af den kommende Besaaning forbedres.

Forberg, Karl Ernst, tysk Kobberstikker og Raderer, f. 1844 i Düsseldorf, var Elev af Keller, men har især arbejdet i Wien, navnlig for „Zeitsch. f. bild. Kunst" hvortil han har leveret fortrinlige Raderinger efter moderne Kunstnere. Ved Udstillingen i Madrid 1881 fik han første Præmie som graphisk Kunstner.

Forbes, Archibald [forbs], engelsk Journalist, f. 1836, tjente i flere Aar i et Dragonregiment og vandt herved de militære Kundskaber, der senere kom ham til gode som Brevskriver til Daily News under den fransk-tydske Krig (1870—71). F. skilte sig saa vel herved, at han senere blev sendt til Spanien under Carlistkrigen, 1876—78 til Tyrkiet under Krigene med Serbien og Rusland og 1879 til Caplandet, hvorhos han 1875—76 gav Beretning om Prinsen af Wales's Rejse gjennem Indien.

Forbes, Edw. [s. o.], engelsk Naturforsker, først Professor i Botanik ved King's College i London, derefter Bestyrer af det geologiske Selskabs Museum og Professor i Naturhistorie ved Museum of practical geology, f. 12 Febr. 1815 paa Man, d. 18 Nov. 1854, kort efter at have naaet sit Livs Ønske, at blive Professor i Naturhistorie ved Universitetet i Edinburgh. Af hans Skrifter skulle her nævnes: »History of British starfishes and other Echinodermata« (1841), »History of British naked-eyed Medusæ«, F.s i Forening med Hanley udgivne »History of British Mollusca«, hans Undersøgelser over Havdyrenes Fordeling i Dybden, foretagne i Ægæerhavet og i Havene omkring Storbritannien (»Report on the Mollusca and Radiata of the Ægean Sea«, 1843, »Report on the investigation of British marine Zoology by means of the dredge«, 1850), »Travels in Lycia« (1846), »Natural history of the European Seas« (1859, udg. efter hans Død af Godwin-Austen), hans Undersøgelser over fossile Echinodermer og over Sammenhængen imellem Storbritanniens Fauna og Flora og Landets geologiske Historie i »Memoirs of the geological survey«. F.s Theori, at Dyrelivet i Havet standsede ved en forholdsvis ringe Dybde (c. 300 Favne), og at den Del af Havbunden, der laa dybere, var blottet for dyrisk Liv (azoisk), har vist sig at være urigtig i det store, men var for Middelhavets Vedkommende støttet paa rigtige Jagttagelser.

Forbes, James David [s. o.], engelsk Naturforsker, f. 1809 i Edinburgh, blev 1833 Professor i Physik sammesteds og 1860 Directeur for United College i St. Andrews, hvor han døde 1868. Ved Siden af forskjellige Undersøgelser over Varmen beskæftigede han sig især med Studiet af Gletschernes Natur og Bevægelse, i hvilket Øjemed han foretog mange Rejser til Schweiz, ligesom han ogsaa 1851 besøgte Norge, for at sammenligne dette Lands Isbræer med Sydens Gletschere. I den af ham fremsatte Viscositets-Theori udleder han deres Bevægelse af den Egenskab hos Isen, at den i større Masser nærmest forholder sig som et sejtflydende Legeme. Resultaterne af de derhen hørende Undersøgelser ere meddelte i: »Travels through the Alps« (1843), »On the viscous theory of glacier motion« (1845—46) og »Norway and its glaciers« (1853).

Forbin, Louis Nicol. Phil. Aug., Greve [forbæng], fransk Maler, f. 1777 i Provence, d. 1841 i Paris, traadte i Krigstjeneste, efter at han havde begyndt at uddanne sig som Kunstner, uden at afbryde disse Studier; efter Felttoget gik han til Paris og arbejdede under J. L. David. Efter et nyt Felttog og en kort Rejse til Rom vendte han atter tilbage til Paris og blev 1814 Generalinspecteur over de kongelige Museer. 1817 foretog han en Rejse gjennem Grækenland, Syrien og Ægypten og udgav ved Hjemkomsten et Pragtværk med 80 Tavler, »Voyage dans le Levant«.

Forbinding, dels Anlæggelsen af et Bind eller en Bandage, dels selve den anlagte Bandage.

Forbjærg, ogsaa Cap, Næs, Hoved, Kunde, kaldes en i Havet eller en Indsø udskydende Del af Landet, naar den hæver sig forholdsvis betydelig over Vandfladen; er den lavere, kaldes den Landtunge, Odde, Landspids, Hage ell. Hale.

Forblødning, s. Blødning.

Forbrugsforeninger, d. s. s. Brugsforeninger. **Forbrugsskatter** kaldes de Skatter, der tilsigte at ramme Borgerne i samme Forhold, som de forbruge visse Varer, navnlig saadanne, der mere eller mindre maa anses for Luxusvarer. En directe Beskatning af Forbruget finder imidlertid i Almindel. ikke Sted, men Skatten udredes forskudsvis enten af Producenterne eller Mellemhandlerne (som Told, Accise osv.); disse gjøre sig da betalte af Consumenterne ved at forhøje Prisen paa Varerne mindst i en tilsvarende Grad. S. for øvrigt Skattevæsen.

Forbrænding kaldes den ved en chemisk Forbindelses Dannelse undertiden foregaaende Lys- og Varmeudvikling. I det daglige Liv forstaas ved F. den af Lys- og Varmeudvikling ledsagede Forening af Atmosphærens Ilt med vore Brændmaterialers Kulstof og Brint. Men mangfoldige andre Luftarter ere ild-

nærende; saaledes brænder opvarmet Kobber i Svovldamp, Antimonpulver i Chlor, smeltet Tin ligeledes osv., og da ogsaa Ilt brænder i Brint og Belysningsgas, ser man, at det kun er ved Overenskomst, at vi kalde nogle Legemer ildnærende, andre brændbare. Til enhver F. fordres imidlertid et ildnærende Stof, et brændbart Stof og en bestemt Antændelsestemperatur. Denne sidste har stor Betydning. Magniumtraad og Magniumbaand brænder med Lethed i Luften; et compact Stykke Magnium slukkes strax, fordi det leder Varmen bort og derved bringer Temperaturen til at synke. Et Metaltraadnet, holdt ind i en Flamme, leder ligeledes Varmen bort og hindrer de brændbare Luftarters Antændelse oven for Nettet. Jo slettere Varmeleder Brændmaterialet er, desto lettere tændes det (Træ, Trækul, Stenkul, Cokes). F. indledes enten ved et stærkt opvarmet Legeme eller ved en concentreret Straalevarme eller ved en elektrisk Gnist eller ved visse porøse Legemer, som have en stærk Evne til at fortætte Luftarter paa deres Overflade, hvorved en betydelig Temperaturforhøjelse finder Sted, eller ved en stærk og pludselig Sammentrykning af Luften, hvorved Energi omdannes til Varme, eller ved Gnidning, hvorved det samme er Tilfældet. S. ogsaa **Flamme**. F. i Chir., de ved Indvirkningen af højere Varmegrader frembragte Beskadigelser af Legemet. En F. kan opstaa saa vel ved ligefrem Berøring med Ild, som ved stærk Straalevarme og ved ophedede Substanser (kogende Vand, Damp, smeltede Metaller osv.). I Almindel. er det Legemets Overflade, der er Gjenstand for F.; dog kan ogsaa Slimhinden i Munden og Svælget (ved Nedsynkning af hede Vædsker) eller Luftrøret (ved Indaanding af hed Luft ell. Damp) forbrændes. Virkningen af F. paa Legemet afhænger af Varmegraden, Indvirkningens Varighed og Beskaffenheden af den Substans, der fremkalder F. Man plejer at adskille flere Grader af F., efter som den kun har frembragt Rødme af Huden (Erythem), større Vandblærer paa denne, dybere Destructioner af Huden eller de underliggende Organer, eller fuldstændig Forkulling. F. er en meget farlig Beskadigelse paa Grund af Hudens Vigtighed for Livsprocessen; selv de lettere F. ere dødelige, naar de strække sig over en større Del af Legemets Overflade, uden at det dog endnu er tilstrækkelig oplyst, hvorledes Døden derved fremkaldes. **Forbrændt** kaldes Smeddejærn og Staal, naar det er blevet mørt ved stærk Ophedning under Indvirkning af den atmosphæriske Luft. Denne Fejl indtræder lettest ved tynde Stykker og ulige lettere ved Staal, især de finere Staalsorter, end ved Smeddejærn. Fejlen kan rettes ved Ophedning med Udelukkelse af Luften, f. Ex. ved en Slakke, eller ved at ophede Staalet et Par Gange som til Hærdning og svale det i kogende Vand. Sammenhængen ved disse Forandringer er ikke tilfredsstillende forklaret.

Forbud kaldes den Handling, hvorved nogen paa lovformelig Maade — d. e. enten for Retten efter behørig Stævning til den paagjældende eller ved Fogeden, hvilket sidste er den almindelige Form — tilkjendegiver en anden, at et vist Foretagende vil stride imod hans Ret, og derfor paalægger vedkommende at undlade det. F., der kan iværksættes i de forskjelligste Øjemed, f. Ex. for at hindre en Person i at sælge en Ejendom, for at hindre Indgaaelsen af et Ægteskab osv., er saaledes et foreløbigt Sikkerhedsmiddel af lignende Art som Arrest før Dom (s. **Arrest**), og om Fremgangsmaaden dermed, navnlig om Nødvendigheden af en Sikkerhedsstillelse fra dens Side, der vil have det iværksat, og af dets senere Forfølgning ved Retten for at faa det stadfæstet ved Dom, gjælde derfor i det hele de samme Regler som om hin Retshandling. Dersom den, mod hvem et F. behørig er nedlagt og forfulgt, ikke retter sig derefter, kan han derved efter Omstændighederne paadrage sig baade Erstatnings- og Strafferansvar. **Kirkeligt F.**, s. **Interdict**.

Forbulning, s. **Betændelse**.

Forbundsdag, Navn for de tyske Regeringers fælles Repræsentation i Frankfurt 1816—66 („Bundestag") og for de schweizerske Cantoners fælles Forsamling 1815—48 („Tagsatzung").

Forbundsfællekrigen (bellum sociale ell. Marsicum ell. Italicum) kaldes den blodige Kamp, som Romerne fra Aar 90 f. Chr. maatte føre i Italien mod deres Forbundsfæller, de tidligere undertvungne italienske Folkeslag. Almuetribunen M. Livius Drusus havde nemlig 91 vakt deres Haab om at faa romersk Borgerret, men da hans Forslag blev forkastet og han selv myrdet, greb mange af Mellemitaliens og Syditaliens Folkeslag til Vaaben for at løsrive sig fra Romerne, og Kampen blev saa farlig for disse, at de allerede 90 maatte indrømme Borgerret til de Forbundsfæller, som endnu ikke havde grebet til Vaaben, og 89 til alle Forbundsfæller, som vilde nedlægge Vaabnene og inden en bestemt Frist melde sig i Rom hos Prætoren. Ved disse Love og ved Sullas Sejre fik Romerne Overmagten 88, men da Sulla var draget over til Asien 87 og Senatspartiet ikke vilde indrømme de nye Borgere lige Rettigheder med de gamle, sluttede særlig Samniterne og Lucanerne sig til det marianske Parti, og det var først efter den blodige Sejer uden for Roms Porte 82, at det lykkedes Sulla fuldstændig at ende F.; men Forbundsfællerne havde dog tilkæmpet sig Opfyldelsen af deres oprindelige Ønske: lige Borgerret med Romerne. — Ogsaa i Grækenland kaldes en Krig F., nemlig den, som Athen 357—355 f. Chr. maatte føre imod Chios, Kos, Rhodos og Byzantion. Athenienserne havde nemlig 378 o. flg. Aar stiftet et nyt Forbund paa lige Vilkaar med en Del Øer og Kyststæder, men da Athen stræbte efter atter at forvandle Forbundsfællerne til skatskyldige Undersaatter, løsrev disse 4 Forbundsstater sig, og Athen maatte, til Dels tvungen ved Perserkongens Trusler, anerkjende deres Uafhængighed.

Forbundsraad, Navn for de (25) tyske Regeringers (58) Fuldmægtige for de fælles Anliggender (siden 1867) og for Schweiz's udøvende Myndighed (siden 1848), det sidste med en **Forbundspræsident** i Spidsen.

Forbundsstat ell. Føderativstat kaldes en af flere enkelte, hver for sig med større eller mindre Selvstændighed i Henseende til deres egen indre Lovgivning, Administration osv. udrustede Dele bestaaende Stat. Et **Statsforbund** er derimod en Forening af flere souveræne Stater om ved fælles Kræfter og stundum gjennem en særegen Forbundsmyndighed i en eller flere Retninger at virke til fælles Øjemeds Opnaaelse, navnlig til større ydre, dog ogsaa indre Sikkerhed. Under de mange forskjellige Former, som slige Forfatninger kunne modtage, vil det ofte være vanskeligt at afgjøre, om et Statslegeme skal kaldes en F. eller et Statsforbund; rigtigst maa dog de nordamerikanske Fristater og Schweiz samt det nye tyske Rige betegnes med det første, det tidligere tyske Forbund med det sidste Navn.

Forbundter, i Lavsvæsenets Tid en Lærling, som efter lovlig at have forladt den Mester, hos hvem han var sat i Lære, udstod Resten af sin Læretid hos en ny Mester.

Forcade de Laroquette, Jean Louis Vict. Ad. [forkāhd də larokǟt], fransk Statsmand, f. 8 Apr. 1820, en Halvbroder til Marschal St. Arnaud, blev 1841 Advocat i Paris og 1852 ansat i Statsraadet. 1857 blev F. Generaldirecteur for Skovene, 1859 for Toldvæsenet og var 28 Nov. 1860—12 Nov. 1861 Finansminister; han blev derefter Senator og 18 Oct. 1863 en af Næstformændene i Statsraadet (for Finansafdelingen), i hvilken Egenskab han forsvarede Regeringens Finansforslag over for den lovgivende Forsamling og særlig dens Frihandelspolitik. 20 Jan. 1867 blev F. Handelsminister og fremkaldte som saadan den internationale maritime Udstilling i Havre; han overtog i Dec. 1868 Indenrigsministeriet med det Hverv at bringe de nye Love om Pressens Stilling og Forsamlingsfriheden i Udførelse og at lede Omvalgene til den lovgivende Forsamling. Efter disse blev F. i Juli 1869 sat i Spidsen for Regeringen for at gjennemføre nogle Forfatningsændringer i frisindet Retning, men veg i Slutn. af Dec. Pladsen for Ministeriet Ollivier. Han valgtes kort efter til den lovgivende Forsamling og hørte her til de maadeholdne Napoleonister, flygtede efter Kejserdømmets Fald til Spanien og kunde ikke senere opnaa Valg; d. 15 Aug. 1874.

Force, fr., Kraft, Eftertryk, Tvang; **have sin F. i noget**, være dygtig deri. **Forcere**, tvinge, fremtvinge, overdrive.

Forcellini, Egidio [tschællini], ital. Philolog, f. 1688 i Nærheden af Feltre, var først Prof. i Ceneda, derpaa fra 1731 i Padua, hvor han døde 1768. Allerede 1713 lagde han i Forening med sin Lærer Facciolati Planen til Bearbejdelsen af »Totius latinitatis lexicon«, som efter hans Død blev fuldendt og udgivet af Furlanetto (Padua 1771; 4 Bd.).

Forchhammer, Johan Georg, Conferensraad, Professor i Mineralogi og Geognosi ved Kjøbenhavns Universitet, f. 26 Juli 1794 i Husum. Efter 1815 at være bleven Student i Kiel tog han 1818 til Kjøbenhavn, hvor han studerede Chemi og Physik; han deltog med Ørsted og Esmarch i deres mineralogiske Undersøgelsesrejser paa Bornholm 1818—19 og havde en væsentlig Andel i dette deres Arbejde, samt fik 1820 den philosophiske Doctorgrad, for hvilken han havde skrevet en chemisk Afhandling »De mangano«. 1820—21 foretog han derefter en videnskabelig Rejse igjennem England, Skotland og over de skotske Øer til Færøerne, hvis geognostiske Beskaffenhed han senere (1824) særlig beskrev. 1823 udnævntes han til Lector i Chemi og Mineralogi ved Kjøbenhavns Universitet og 1829 til Lærer i de samme Fag ved den polytechniske Læreanstalt; i denne Stilling havde han i en Række af 40 Aar en overordentlig heldbringende Indflydelse paa disse Fags Fremgang her i Landet, baade ved sine livfulde Forelæsninger og ved sin Vejledning i Laboratoriet. Til denne hans Virksomhed slutter sig Udgivelsen af hans „Lærebog i de enkelte Radicalers Chemi" (1842), samt en Mængde analytiske Undersøgelser, hvoraf her især maa fremhæves Undersøgelserne af forskjellige Silicater, en Mængde Vandanalyser fra de fleste Verdenshave og af Brændmaterialerne. Efter Ørsteds Død 1851 blev han Directeur for den polytechniske Læreanstalt. Den anden Retning i F.s Virksomhed tog nærmest sin Begyndelse med 1831, da han udnævntes til Prof. i Mineralogi ved Universitetet og som saadan tillige blev Bestyrer af det mineralogisk-geognostiske Museum. Da denne Videnskab paa Grund af vore Naturforhold ikke tidligere var dyrket her i Landet med nogen synderlig Iver, modtog han de dertil hørende Samlinger i en Tilstand, der ikke svarede til Tidens Fordringer og de Fremskridt, som navnlig Geognosien havde gjort i andre Lande i dette Aarh., hvorimod de under hans Bestyrelse ikke blot bleve ordnede efter et videnskabeligt System, men betydelig forøgede ved hans mange geognostiske Rejser baade i Ind- og Udlandet og ved hans udstrakte Forbindelser med fremmede Lærde. F. nød som Universitetslærer fortjent Paaskjønnelse ved sin elskelige Personlighed og for sit klare og indholdsrige Foredrag, der paa alle Punkter bar Præget af varm Begejstring for Videnskaben, genial Opfattelse og et consequent gjennemført System. Som nordisk Geognost var hans Opmærksomhed stedse henvendt paa Skandinavien i Almindelighed. Saaledes har han undersøgt og beskrevet Overgangsformationen i Skaane, men især Jordbundsforholdene i Danmark, hvorom der tidligere herskede højst uklare Forestillinger. Allerede 1835 gav han i „Danmarks geognostiske Forhold" den første og hidtil eneste sammenhængende Fremstilling af vore Jordbundsforhold, helt igjennem støttet paa egne Iagttagelser. Paa dette Grundlag bearbejdede han senere alle de i Danmark forekommende Dannelser, lige fra de ældste til de yngste, deltog med Steenstrup og Worsaae i de antiqvarisk-geologiske Undersøgelser og knyttede ogsaa Geognosien til mere praktiske Videnskaber, som Agronomien, ved i forskjellige Afhandlinger og Foredrag at eftervise Vexelvirkningen mellem Jordbundsforholdene og Vegetationen. Blandt hans geognostiske Arbejder bør især nævnes: „Om de bornholmske Kulformationer" (1836); „Det nyere Kridt i Danmark" (1847); forskjellige

Afhandlinger om den af ham opstillede Rullestensformation, om Stribningsphænomenet og Hævningsforholdene her i Norden, saa vel som hans Studier over Marsk- og Klitdannelserne, der næsten alle ere meddelte i de af Videnskabernes Selskab udgivne Skrifter og Oversigter. Dette Selskab optog 1825 F. som Medlem og valgte ham 1851 til Secretær efter Ørsted. Til ovennævnte Række af geologiske Arbejder slutter sig end videre som Supplement „Bidrag til Skildringen af Danmarks geographiske Forhold i deres Afhængighed af Landets indre geognostiske Bygning" (Universitetsprogr. 1858). Foruden de her nævnte to Hovedretninger i sine Studier havde F. sat sig den Opgave, ved Chemiens Hjælp at forklare en Mængde vanskelige Spørgsmaal i Geologien. Disse hans chemisk-geologiske Arbejder danne en sammenhængende Række, der begynder med det bekjendte Arbejde over Feldspatens Decomposition (1831), hvortil slutter sig hans Undersøgelser af Alunskiferen, Søvandets Indflydelse paa Dannelsen af faste Lag, Dolomitens Dannelseshistorie og Kogsaltets Forhold til Gangdannelserne. Adskillige af disse Undersøgelser ere meddelte ved de skandinaviske Naturforskermøder, hvoraf F. stedse var et virksomt Medlem. Ved Siden af sine strængt videnskabelige Arbejder søgte han tillige at udbrede Interessen for Naturvidenskaberne ved populære Foredrag i en Mængde forskjellige Foreninger og vidste da stedse at hæve Tilhørerne op til sit Standpunkt uden at forlade det videnskabelige Grundlag for Foredraget. Ogsaa paa mange praktiske Foretagenders Gjennemførelse havde F. betydelig Indflydelse, f. Ex. ved Oprettelsen af Rosenborg Brøndanstalt, den nye Vand- og Gasforsyning i Kjøbenhavn, og navnlig skyldes de for Stadens Vandforsyning saa vigtige artesiske Kilder hans Forslag, idet han havde grundet Formodning om, at den af ham opdagede sjællandske Grønsandsformation ogsaa maatte findes i Nærheden af Kjøbenhavn. Han døde 14 Dec. 1865. — Hans Broder, **Paul Wilh. F.**, Philolog og Oldtidsforsker, f. 1803 i Husum, tog Doctorgraden i Kiel 1828, hvorpaa han fra 1830 bereiste Italien og Grækenland. Efter at være bleven Professor i Kiel 1837 foretog han en ny Reise til Grækenland og Lilleasien, hvor han fornemmelig undersøgte Sletten ved Troja, besøgte Nildalen og vendte tilbage over Rom. De vigtigste af hans Skrifter ere: „Hellenika", „Die Athener und Sokrates", „Topographie von Athen", „Die cyclopischen Mauern", „Beschreibung der Ebene von Troja" med et Kort af Spratt og „Achill". 1868—70 var F. Medlem af den preussiske Landdag, 1871—73 af den tyske Rigsdag.

Forchheim, Stad i den bayerske Prov. Øvre-Franken, 4 M. n. for Nürnberg ved Floden Regnitz. 5,000 J. Livlig Industri, Ølbryggerier. Rig Frugtavl i Omegnen. — F. er en gammel Stad, der allerede omtales paa Carl d. stores Tid, og hvor i Middelalderen flere Rigsdage holdtes; saaledes erklæredes her Henrik IV for afsat. Ved F. sejrede Franskmændene 7 Aug. 1796 over Østerrigerne.

Forckenbeck, Max v., tysk Politiker, f. 21 Oct. 1821, blev 1847 Dommer i Glogau, men blev 1851 forsat til det yderste Østpreussen paa Grund af sin Deltagelse i den frisindede Opposition. 1858 valgtes F. til det preussiske Underhus, var 1861 med at stifte Fremskridtspartiet og tog vigtig Del i den politiske Kamp 1862—66; men efter Preussens store Sejre var han 1866 en af det nationalliberale Partis Stiftere og blev derefter Underhusets Formand 1866—73. Ogsaa i den nordtyske — og senere tyske — Rigsdag øvede F. stor Indflydelse, særlig ved Tilvejebringelsen af Forlig om Hærens Størrelse (1867 og 1874), og var 1874—79 dens Formand, men trak sig tilbage af Uvilje over Bismarcks Toldbeskyttelses-System. 1881 sluttede F. sig til den Gruppe af de nationalliberale, som skilte sig fra det øvrige Parti („Secessionisterne"), og knyttede 1884 en ny Forbindelse med Fremskridtspartiet. 1873 blev F. Overborgmester i Breslau og har som saadan haft Sæde i Herrehuset.

Ford, John, f. 1586, d. 1639, er en af de betydeligste Dramatikere i den rige engelske Renaissanceperiode. I Forening med Dekker skrev han »The Witch of Edmonton«. Af hans andre Skuespil kunne især mærkes »The Broken Heart« og »Brother and Sister«. Ulykkelig Kjærlighed er et hyppig gjenkommende Emne for hans Dramaer.

Fordampning kalder man et fast ell. draabeflydende Legemes Overgang til Luftform; navnlig den sidste har Betydning. Dampene ere som oftest usynlige, og derfor ser det ud, som om det fordampende Legeme ganske forsvandt. I det lufttomme Rum foregaar F. hurtigere end i Luften, hvoraf man ser, at den ikke kan betragtes som en Opløsning i denne. En Forøgelse i Varmegrad paaskynder i høj Grad F., men det maa ellers siges, at Legemerne fordampe ved alle Varmegrader. Vandet fordamper saaledes endnu kjendelig ved 24° Kulde, Kviksølv i almindelig Stuevarme, og den Lugt, Metallerne ofte udbrede, viser, at de ligeledes fordampe ved forholdsvis lave Varmegrader. Legemer, som fordampe let, kaldes flygtige; fordampe de kun yderst vanskelig, kaldes de ildbestandige; men man antager ikke, at noget Legeme er fuldkommen ildbestandigt, siden det er lykkedes at bringe endog Kul til at fordampe i en kjendelig Grad. Ved F. bliver Varmen „bunden" d. e. bruges til Dampdannelsen, uden at Varmegraden forøges. Derfor frembringe flygtige Vædsker, som Vinaand og lugtende Vande, Kølighed, naar de hældes paa Huden; thi idet de fordampe, tage de en Del af den dertil nødvendige Varme fra Huden, en Del fra den omgivende Luft. Har man noget Vand i et for øvrigt lufttomt Glasrør, kan man ved at afkøle det Rum, som kun indeholder Vanddampe, stærkt (ved en Blanding af Salt og Is) bringe Dampene til at fortættes, hvorved Vandet kommer til at fordampe meget hurtig og efter nogle Minuters Forløb paa Grund af Afkølingen begynder at fryse (Wollastons Kryophor eller Frostflytter).

Fordeling, s. Betændelse og Elektricitet.

Fordraaber, Biprodukter ved Vinaandsgjæringen, der ere mere flygtige end Vinaanden

selv (sml. Fuselolie), bestaa foruden af mindre Mængder Vinaand og andre letflygtige Alkoholer fortrinsvis af Aldehyd, hvoraf Hovedmængden netop vindes af F. fra Rensningen af Raaspiritus, idet det sandsynligvis dannes ved Indvirkning af den Ilt, som holdes absorberet af de Trækul, der anvendes til Rensning af Alkoholen.

Fordøjelse, Digestion, den mechaniske og chemiske Bearbejdelse, som Føden maa undergaa i Fordøjelsesorganerne, førend den kan optages i Blodet og tjene til Legemets Ernæring. Efter Fødens Beskaffenhed og den øvrige Organismes mere eller mindre complicerede Bygning er Fordøjelsesprocessen mere eller mindre sammensat og Fordøjelsesorganernes Udvikling overordentlig forskjellig, lige fra den simpleste Form hos de lavere Dyr, hvor en sækformet Hule med en enkelt Aabning eller endog blot en midlertidig Indkrængning af Føden i Legemets bløde Masse er tilstrækkelig til F.s Fuldendelse, og indtil den højst fuldkomne Udvikling, som Fordøjelsesapparatet har hos Pattedyrene og Mennesket (s. Mave og Tarm), hvor det danner en i Underlivet indesluttet, lang Kanal med muskuløse Vægge, der kunne bevæge Føden fra den ene Ende til den anden (s. Peristaltisk Bevægelse), forskjellige Kjertler, der afsondre opløsende Vædsker, og mechaniske Apparater til Fødens Sønderdeling (Tænder). For Menneskets Vedkommende er F.s Hovedtræk følgende. Den ved Tygningen knuste Føde æltes i Munden sammen med Spyttet; naar den derved er bleven skikket til at synkes, trykkes den af Tungen bag til i Svælget, hvor den overtrækkes med Slim for lettere gjennem Spiserøret at kunne glide ned i Maven (s. Nedsynkning). Her begynder nu Fødens chemiske Bearbejdelse, hvorved dens faste Bestanddele opløses eller paa anden Maade sættes i en Tilstand, i hvilken de kunne opsuges i Blodet. I Maven fordøjes navnlig Kjødets og Plantestoffernes Æggehvide samt de limgivende Stoffer, medens Stivelsen og Fedtstofferne slet ikke paavirkes i Maven, men først i Tarmen. I Maven er det den af Løbekjertlerne afsondrede sure Mavesaft, som forandrer Æggehviden og de limgivende Stoffer til en i Vand letopløselig Modification, det saakaldte Pepton, der er skikket til at optages i Blodet. Naar denne Proces er vidt nok fremskreden, udtømmer Maven den forandrede Føde (Chymus) i Tyndtarmen, hvor den strax i Tolvfingertarmen blandes med Galden og Bugspyttet. Det sidste har en ikke ringe Del i Æggehvidens videre F., men hovedsagelig er det to andre meget vigtige Virkninger, der tilkomme det, nemlig for det første (ligesom Spyttet) ved et eget deri indeholdt Ferment at omdanne Stivelsen og Dextrinen til Sukker, og for det andet paa en mechanisk Maade at sætte Fedtstofferne i en fintfordelt Tilstand (Emulsion), i hvilken de kunne passere gjennem Tarmvæggen og opsuges, hvorved en mindre Del af Fedtet visknok tillige forsæbes. Opsugningen af Fedtet lettes end yderligere ved Galdens Evne til at gjøre Tarmens Hinder lettere gjennemtrængelige for Fedt ved at forøge dettes Adhæsion til dem. Ogsaa Tarmsaften medvirker til Æggehvidens og Stivelsens F. Medens alle disse Processer skride jævnt fremad under Fødens Bevægelse ned igjennem Tarmkanalen, gaar tillige Opsugningen af alle Fordøjelsesprodukterne for sig i denne, efterhaanden som de dannes. Tyndtarmens indvendige Overflade er særlig indrettet til denne Opsugning, dels ved de mangfoldige Folder og Trævler, der bedække og forstørre den, dels ved dens Rigdom paa Blod- og Chyluskar, der optage og bortføre Fordøjelsesprodukterne; Fedtet og Sukkeret optages fortrinsvis af Chyluskarrene, men for øvrigt ere Blodkarrene (Haarkarrene og de smaa Blodaarer) lige saa virksomme ved Opsugningen som hine. Naar paa denne Maade alle de opløselige Bestanddele ere uddragne af Føden, gaa de uopløselige Rester af denne blandede med de mere eller mindre omdannede Bestanddele af Galden og de øvrige Tarmafsondringer over i Tyktarmen, hvor de fortykkes ved Opsugning af en Del af det deri indeholdte Vand og samtidig tillige undergaa nogle andre Forandringer, der give dem den for Excrementerne ejendommelige Beskaffenhed, og endelig udtømmes de som saadanne gjennem Endetarmen. Forstyrrelser i F.s normale Gang fremkalde Fordøjelsesbesværligheder, Dyspepsi, Indigestion, der kunne være af meget forskjellig Oprindelse, hidrøre fra sygelige Forandringer i Fordøjelsesorganerne selv eller Forandringer i Fordøjelsesvædskernes Mængde eller Beskaffenhed, abnorme Gjæringer i Tarmindholdet osv.

Fordømmelse, den evige, bestaar efter den christelige Dogmatik i den Kval, at være forkastelig for sig selv og Gud, forbunden med den højeste Elendighed i den udvortes Tilstand, i Følge et Billede i den hellige Skrift betegnet som „en evig Død“. Stedet for disse Kvaler, Gehenna, og deres Beskaffenhed er en dunkel Hemmelighed; kun menneskelige Billeder ere i den Henseende blevne aabenbarede. Med stærke Farver har den romerske Kirke udmalet Rædslerne i Helvede til Straf for de ubodfærdige, medens de nyere protestantiske Theologer i „den evige Ild“ kun se et billedligt Udtryk for den højeste Smerte. Helvedstraffens absolute Evighed er stedse bleven fastholdt af Kirken, idet ogsaa det hører med til Menneskets Værdighed, at det kan være Gjenstand for evig Straf, kan bære og fortjene den. Mod denne Kirkens Lære er der dog idelig blevet hævdet en modsat Anskuelse om en Gjenfødelse af Universet, følgelig ogsaa af Helvede, til den oprindelige Uskyldighed og Hellighed (s. Apokatastasis).

Foreign Office [förrænn öffis], Navnet paa det engelske Udenrigsministerium. I Spidsen staar en Statssecretær og under ham en parlamentarisk og en fast Understatssecretær, af hvilke den første skifter med hvert Ministerium, medens den anden vedligeholder Traditionen. Indtil 1782 kaldtes F. O. det nordlige Departement i Modsætning til Indenrigsministeriet, som hed det sydlige; men allerede 1630 nævnes »Lords Committee for Foreign Affairs«.

Foreland, North og South [föhrlænnd], to fremspringende Punkter af Englands Østkyst i

Kent-Shire, henholdsvis under 51° 22' og 51° 8' n. Br.

Forelle, d. s. s. Bækørred.

Forelæggelse var et i vor tidligere Procesloygivning gjældende Institut, som bestod deri, at naar en Sagsøgt ikke mødte i Retten paa den Dag, til hvilken han var indstævnet, blev der, som det kaldtes, forelagt ham en Lavdag, d. e. berammet en ny Retsdag, paa hvilken han var pligtig at møde. Dette Institut er nu for længst ophævet, saa at Indstævnte strax behandles som udebleven, naar han ikke møder den Dag, da Stævningen falder i Rette, forudsat dog, at Stævningen indeholder en udtrykkelig Tilkjendegivelse heraf ved den saakaldte Forelæggelsesclausul. F. og Lavdag er ophævet ved Frdn. af 3 Juni 1796. I Norge bruges F. ogsaa i en anden Betydning, nemlig om Bøder, som af Politiet forelægges den sigtede til Vedtagelse, hvilken Vedtagelse da i alle Maader træder i Stedet for Dom.

Forende. Da Jægerne ikke holde af at sige, at det saarede eller mishandlede Vildt dør, sige de, at det forender (tysk: „verendet").

Forenede Stater, s. Nordamerikanske Fristater.

Forënsis, lat., som hører til Rettergang; f. Ex. Medicina f., Retslægevidenskab (s. d. A.).

Forestilling er i sin simpleste Form en gjenfrembragt Fornemmelse. Dens Opstaaen forudsætter Reproduktionsevne som en fundamental Evne i Bevidstheden. F. ere i Regelen mindre levende og tydelige end Fornemmelser; men hos de forskjellige Individer gjør der sig i denne Henseende store Forskjelligheder gjældende. En F., som er saa levende, at den tages for en Fornemmelse, kaldes en Hallucination. Sammensatte F. angaa Gjenstande eller Forhold, som vi lære at kjende ved Hjælp af flere forskjellige Fornemmelser. Almenforestillinger angaa det for flere Gjenstande eller Forhold fælles. Om ubevidste F. har man talt, for saa vidt som der kan røre sig og forberedes meget i os, som ikke kommer til vor Bevidsthed, skjønt vi, naar vi ville tydeliggjøre os det, maa opfatte det i Analogi med de F., der bevæge sig i vor Bevidsthed.

Forey, Elie Fred. [rē], fransk General, f. 10 Jan. 1804, blev 1824 Lieutenant, var 1830 med paa Toget til Algier og udmærkede sig 1835—36 som Capitain paa Toget til Medeah og paa Tilbagetoget fra Constantine. 1841 blev han Oberstlieutenant og 1848 Brigadegeneral. Han udtalte afgjort republikanske Anskuelser, men sluttede sig alligevel til Præsidentens Parti og var meget virksom ved Statscoupet 1851, hvorfor han n. A. blev Divisionsgeneral. 1854 anførte F. de franske Tropper, der holdt Piræus besat, og derefter en Division ved Sevastopol, men kom i Strid med Canrobert og maatte kaldes tilbage. 1859 anførte F. en Division og udmærkede sig ved Montebello og Solferino, i hvilket sidste Slag han indtog Midtpunktet i den fjendtlige Stilling. I Juli 1862 sendtes F. til Mexico, indtog 17 Maj 1863 Puebla efter et Par Maaneders tapper Modstand og rykkede 10 Juli ind i Hovedstaden, men blev 4 Oct. tilbagekaldt og fik Overcommandoen over Hærcorpset i Nancy. 1859 var F. bleven Senator, og det mexicanske Felttog skaffede ham Marschalstaven; han døde efter flere Aars Sygelighed 20 Juni 1872.

Forez [rē], et af Frankrigs gamle Landskaber, udgjør nu Dep. Loire og Dele af Dep. Øvre Loire og Puy de Dôme. Loire løber derigjennem, og det gjennemstryges af Forezbjærgene, s. Cevennerne.

Förfar ell. **Angus**, 1) Shire i Østskotland, omgivet af Nordsøen, Tayfjorden og Shirerne Perth, Aberdeen og Kincardine. 42 □ M. med 269,000 J. (1881). Landets Midte hører til den store Slette Strathmore, der mod N. indesluttes af Grampianbjærgene, mod S. af Sidlawhøjene. Agerdyrkningen staar paa et meget højt Trin, og ikke blot det af Naturen frugtbare Sletteland, men ogsaa store Strækninger i Bjærg- og Højlandet ere ved udholdende Anstrængelser indvundne for en fordelagtig Dyrkning. Linnedindustrien er meget betydelig. — 2) Hovedstad i F.-Shire, 10 M. n. til ø. for Edinburgh. 10,000 J. Stærk Linnedindustri; store Kvægmarkeder.

Forfatningspartiet er Navnet paa det tyske, doctrinært-liberale Helstatsparti i Østerrig.

Förfeit [fit], eng., i Væddeløbssproget det Beløb, som den maa betale, der har anmeldt en Hest til et Løb, men af en eller anden Grund ikke vil lade den løbe med.

Forfil, en Fil med middelfint Hug uden Hensyn til dens Form.

Forfragtning, s. Fragt.

Forfrysning, den sygelige Tilstand i Legemet eller dets enkelte Dele, der skyldes Kuldens Indvirkning alene eller i Forbindelse med andre Omstændigheder (Mangel paa Bevægelse, Fugtighed osv.). Oftest er det locale Lidelser i Legemets mest peripheriske Dele (Fingre, Tæer, Næse, Øren, Kinder), der opstaa som Følge af F., enten haarde, røde, stærkt kløende eller brændende, betændelsesagtige Knuder, **Frostknuder**, der ved Kradsning eller andre Beskadigelser kunne medføre Dannelsen af smertelige, langsomt lægende **Frostsaar** ell. ogsaa Koldbrand. Ogsaa Døden kan indtræde som umiddelbar Følge af F. ved en stadig Aftagen af Legemsvarmen.

Forge, Louis de la [faarsch], fransk Læge og Philosoph i det 17de Aarh., var en af den cartesianske Philosophis ivrigste Tilhængere; han bearbejdede Descartes's Skrift om Mennesket og forsynede det med physiologiske Anmærkninger. Sine egne Tanker udviklede han i »Traité de l'esprit humain« (1661). Sjæl og Legeme ere to ganske forskjellige Arter af Substanser. Dyrene ere kun Legemer uden Fornemmelse; Mennesket er egentlig kun Aand, som vel er forbunden med et Legeme, men dette er en ganske anden Substans; mellem begge finder der ingen egentlig, men kun en tvetydig Aarsagsforbindelse (causa æquivoca) Sted. Det er Gud, som i Aanden frembringer de Tanker, der opstaa i Anledning af (ex occasione) de legemlige Bevægelser, og det er Gud, som i Legemverdenen fremkalder de Bevægelser, som svare til Viljens Ytringer. F. har heri udtalt Grundtanken i „Occasionalismen", som blev sat i System af Malebranche.

Forges [faarsch], ogsaa F. les Eaux, Flække i

det franske Dep. Nedre-Seine, 5 M. ø. n. ø. for Rouen med 2,000 J. og stærkt besøgt Mineralbad. Fabrikation af Fajence, Glas og lakerede Sager. Stedet har Jærnkilder, der have Ord for at hjælpe mod Ufrugtbarhed.

Forgiftning, den ved Indvirkningen af en Gift fremkaldte sygelige Tilstand, frembyder naturligvis store Forskjelligheder efter Giftens Virkemaade og de øvrige Omstændigheder, hvorfor herom maa henvises til de enkelte Gifte. Bibringes Giften paa ēn Gang i større Mængde, udfolder den ogsaa pludselig og voldsomt hele sin Virkning, **acut F.**; hvorimod en i længere Tid fortsat Indvirkning af en Gift i mindre Mængde medfører en **chronisk F.**, der charakteriserer sig ved en mere snigende, successiv Optræden af de forskjellige Symptomer; den hyppigste chroniske F. er Blyforgiftningen. F. ere altid overordentlig farlige og de fleste acute F. kun under særlig gunstige Forhold helbredelige. F. maa behandles dels med saadanne Midler, der kunne fjærne Giften fra Optagelsesstedet, hyppigst altsaa Mave og Tarmkanal (Brækmidler, Mavepumpe), dels ved Modgift (s. d. A.).

Forglasning, det modsatte af Afglasning, altsaa en Sammensmeltning af Kiselsyre, Kali, Kalk og andre dertil skikkede Materialer til en amorph Glasmasse.

Forglemmigej (Myosotis), Slægt af de rubladedes Familie, har udelte, spredte Blade og klaseformede eller axformede, før Udviklingen snegelhusformig indrullede Blomsterstande. Det er 1—2aarige eller fleraarige Urter, der findes udbredte over alle tempererede Lande (Danmark og Norge har hver 8 Arter) og ere bekjendte paa Grund af deres smukke, blaa Kroner. Den mest bekjendte er Eng-F. (M. palustris). De meget smaablomstrede Arter kaldes ogsaa *Katteøje*.

Forglødning. Porcelæn maa brændes to Gange; den første Brænding, der foregaar i en mindre stærk Hede i Porcelænsovnens øvre Etage og har til Hensigt at bevirke en Sammensintring af det endnu ikke med Glasur bedækkede Porcelæn, kaldes F.

Forgrebs, s. Fragt.

Forgyldning, Bedækning med en Hinde af Guld, især paa Træ ell. Læder med Bladguld, paa Porcelæn ved at male det med en Farve af udfældet Guld, som derpaa indbrændes og poleres. Metal forgyldes ved Neddypning i en Opløsning af Chlorguld i Svovlnaphta (**vaad F.**, bruges til fine Jærn- og Staalsager), ved Indgnidning med et fugtigt Guldpulver (**kold F.**, bruges til Sølvsager) ell. ved galvanisk Udfældning af en Opløsning af Cyanguld i Cyankalium. Denne sidste Fremgangsmaade har fortrængt den forhen meget hyppige F. ved Indgnidning med et Guldamalgam og derpaa følgende Tørring over Gløder (Ildforgyldning). Staalvaaben forgyldes med Bladguld (Fabrikguld), der trykkes fast med Polerstaal.

Forhammer, Hammer til Smeddebrug; føres med begge Hænder.

Forhandlingsmaximen, den Grundsætning for Procesvæsenets Ordning, hvorefter de stridende Parter selv ere fuldkommen raadige over Sagens Behandling, uden at nogen af dem i saa Henseende er indskrænket ved andet end Modpartens Ret og den for Rettens Pleje nødvendige Orden, saa at det altsaa navnlig er overladt enhver af Parterne selv at afgjøre, hvilke Paastande han vil fremsætte, hvilke Grunde han vil anføre til Støtte for dem og hvilke Beviser han vil føre, medens Dommeren derimod intet har at foretage uden efter Parternes Opfordring og i sin Dom kun har at paakjende Sagen, saaledes som den foreligger efter Parternes Procedure. Den hele Sag faar saaledes Charakteren af en contractmæssig Forhandling mellem Parterne, og det kommer for Dommeren ikke an paa at udfinde, hvad der i Virkeligheden er Ret, men hvad der efter den Stilling, Sagen ved Parternes Procedure har faaet, er Ret. Modsætningen til F. danner den instructoriske eller *inqvisitoriske* Maxime, hvorefter det paaligger Dommeren selv at sørge for eller i det mindste at paase, at der sørges for Sagens fulde Oplysning. Denne sidste Grundsætning vil man især finde gjennemført i Straffeprocessen; men ogsaa i Civilprocessen, navnlig i Sager, som ikke ere Parternes frie Raadighed undergivne, samt i den private Politiproces vil man finde F. om ikke opgiven, saa dog mere eller mindre lempet. Ellers er F. i Danmark og Norge gjennemført med en Consequens som næppe i noget andet Land.

Forhold, i Mathematiken d. s. s. Qvotient eller Brøk, særlig en Brøk, hvis Tæller og Nævner ere to ensartede Størrelser, som f. Ex. to Vægtstørrelser, to Længder ell. lign. Et saadant F. kan altid erstattes ved et F. mellem to Tal. **Forholdsform**, s. Casus. **Forholdsord** ell. *Præposition* er den Klasse af Smaaord, der, styrende et Navneord (Substantiv) eller et som saadant brugt Led, udtrykker Forholdet mellem dette og et andet Ord eller hele Sætningen (med Hensyn til Sted, Tid, Sammenhæng ell. lign.). F. ere for en stor Del oprindelig Bindeord (Adverbier) og fungere endnu som saadanne i Sammensætning eller Forbindelse med Verber (som afgaa, gaa af). **Forholdstal** kaldes i Delingsregningen de Tal, som angive, hvorledes Størrelserne af de Dele, hvori et forelagt Hele skal deles, skulle forholde sig til hinanden. **Forholdstalsvalgmaaden** er Benævnelsen paa en særegen Fremgangsmaade, som anvendes ved Valg af Repræsentanter til lovgivende eller lignende Forsamlinger for at opnaa, at de forskjellige Partier kunne blive repræsenterede i Forhold til deres Styrke. Den er omtrent samtidig opfunden af Englænderen Hare og af nuv. Geh.-Etatsraad Andræ, der som daværende Finansminister bevirkede, at det blev vedtaget, at den skulde anvendes ved Valg til Rigsraadet (Valgloven af 2 Oct. 1855). Danmark er saaledes det første Land, hvor den er bleven praktisk anvendt; endnu bruges den her dels ved Landstingsvalg, dels i Rigsdagens Forretningsorden. Ogsaa i enkelte andre Lande benyttes den af og til, dog ikke i den Udstrækning, den fortjener. Den Fremgangsmaade, der her til Lands anvendes, er i det væsentlige følgende: Hver af dem, der deltage i Valget, opskriver

paa en Stemmeseddel Navnene paa de Repræsentanter, han ønsker valgt, og i den Orden, at den, for hvis Valg han særlig interesserer sig, kommer først paa Listen. Selv om en Stemmeseddel kun indeholder et enkelt Navn, er den alligevel gyldig. Efter at Stemmesedlerne ere talte, nedlægges de i en Urne. Antallet af samtlige afgivne Stemmer divideres med Antallet af Repræsentanter, som skulle vælges; den udkomne Qvotient angiver da Antallet af Stemmer, som behøves for at en enkelt kan betragtes som valgt. Af Urnen udtages derefter Stemmesedlerne ved Lodtrækning, og det første Navn noteres. Saa snart et Medlem har opnaaet fuld Qvotient, erklæres han for valgt, og hans Navn udslettes paa alle de følgende udtrukne Sedler, hvor det staar øverst, medens det, som staar opført som Nr. 2, i saa Fald betragtes som Nr. 1. Paa denne Maade fortsættes, indtil Stemmesedlerne alle ere udtrukne eller alle Valg ere tilendebragte. Det kan ske, at Urnen bliver tømt, uden at tilstrækkelig mange have faaet fuld Qvotient. I saa Fald kan der gaas frem paa forskjellig Maade for at faa de sidste Valg afgjorte; sædvanlig sker det paa den Maade, at de, der have faaet det største Antal Stemmer, erklæres for valgte; i fornødent Fald sker Lodtrækning. Methoden giver i Almindelighed det tilstræbte Resultat; dog er den ikke ganske fri for, at Tilfældigheder kunne spille en Rolle, og den fordrer for at faa sin rette Betydning en streng Partidisciplin, idet navnlig den Orden, i hvilken de enkelte Navne opføres paa Stemmesedlerne, ofte bliver af afgjørende Betydning.

Forhude et Skib, at beklæde dets Bund udvendig med Plader, de saakaldte **Forhudningsplader**, for at bidrage til at holde denne ren, at Sødyr, Tang eller Græs ej skulle sætte sig derpaa og saaledes baade sinke Skibets Fart og bevirke, at dette hurtigere ødelægges. De dertil anvendte Søm, **Forhudningssømmene**, ere næsten altid af Messing, hvorimod Pladerne kunne være af Kobber, Messing eller Zink.

Forhug, en Spærring, dannet fornemmelig af fældede Træer og store Grene, der anbringes med Topenden vendt mod den Side, fra hvilken man venter en Fjende, hvis Fremrykning man vil hindre eller i alt Fald sinke.

Forhyre, Forhyring, s. **Hyre**.

Forhæftelse, d. s. s. Behæftelse.

Forhærdelse, Induration, Sklerose, unaturlig Forøgelse af et Vævs eller Organs Consistens, særlig den forøgede Fasthed, der skyldes en usædvanlig rigelig Dannelse af Bindevæv, sædvanlig som Følge af en chronisk Betændelse, kan forekomme i næsten alle Organer og er ofte forbunden med en Formindskelse af det angrebne Organ (Atrophi) paa Grund af det nydannede Bindevævs Tilbøjelighed til at trække sig sammen.

Forhør bet. ganske i Almindel. en for Retten iværksat Afhøring af Personer, som skulle afgive Forklaring i en Retssag; i denne vidtløftigere Betydn. gaar navnlig ogsaa Afhøring af Vidner i civile Sager ind under Begrebet F. I mere indskrænket Forstand bruges Ordet imidlertid især om Afhøringen i criminelle Sager af den mistænkte selv og andre (Deponenterne). Man skjelnede tidligere i Danmark mellem det saakaldte **Præliminærforhør**, som fandt Sted, inden Action var beordret og Actor og Defensor udnævntes, og det endelige F., som afholdtes, efter at dette var sket; men ved den senere Lovgivning er al Forskjel mellem disse to Slags F. udslettet, og nu foretages og sluttes saa godt som altid det hele F., førend Actionen beordres. I Danmark, hvor Inqvisitionsprocessen er fuldstændig gjennemført i criminelle Sager, optages F. ikke blot af Dommeren selv alene uden Medvirkning af Actor og Defensor (der, som sagt, i Almindel. endog slet ikke udnævnes, førend hele F. er sluttet), men det er ikke en Gang tilladt disse eller nogen af de i Sagen interesserede, navnlig den sigtede selv, at være til Stede ved Afhøringen af andre Personer. En Undtagelse herfra finder — foruden med Hensyn til offentlige Politisager i Kjøbenhavn — kun Sted i Rigsretssager (hvor ogsaa en Forskjel som den ovenfor nævnte mellem et foreløbigt og et endeligt F., men rigtignok af en anden Art end hin, endnu kan finde Sted); Procesmaaden er nemlig i disse Sager accusatorisk, og skjønt Rettens Formand selv i Regelen foretager Afhøringen, ere dog Anklageren, Forsvareren og Tiltalte selv ikke blot til Stede, men kunne ogsaa have betydelig Indflydelse paa F.s Gang. For øvrigt er i de Lande, hvor den accusatoriske Proces i det hele er den herskende, F. enten indrettet paa den Maade, at det — som altsaa i den danske Rigsretsprocedure — er Dommeren, der foretager Afhøringen, eller saaledes, at dette er overladt til Anklageren og Forsvareren selv. Det første finder Sted i Frankrig, det sidste i England. I Norge bruges Udtrykket F. nu blot om den foreløbige Undersøgelse, som finder Sted gjennem Afhørelse af mistænkte eller andre, før Tiltale besluttes. Om denne Undersøgelse, der i Almindelighed ledes af Dommeren, men i Kjøbstæderne uden for Christiania af Politiet, gjælder i øvrigt det samme som i Danmark. De afhørte Personer edsfæstes ikke under F. og maa under Hovedsagen som Regel forhøres om igjen.

Forindien, s. **Ostindien, Engelsk**.

Forio, Flække i Italien, paa Vestkysten af Øen Ischia. 6,000 J. Havn og nogen Handel og Fiskeri. I Omegnen mineralske Kilder.

Forjunget kalde forskjellige Haandværkere en Tap, et Hul eller anden Gjenstand, der egentlig skulde være prismatisk eller cylindrisk, men af praktiske Grunde indknibes hen imod den ene Ende.

Forjættede Land, d. e. Løftets Land, kaldtes Canaan, fordi Gud havde lovet at skjænke det til Abrahams Efterkommere.

Forkalkning, s. **Degeneration**.

Forkamme, Grundskafter, Grundredskaber, ere Skafter, som bruges til Simplification af Jacquardvæven.

Forkel, Johann Nicolaus, f. 1749 i Meeder ved Koburg, d. som Musikdirecteur i Göttingen 1818. Som Componist var han uden Betydning, men som musikvidenskabelig Forfatter vandt han sig et varigt Navn. Hans første

største Værk var „Musik. kritische Bibliothek“ (1778—79) i 3 Bind. Derefter fulgte „Musik. Almanach für Deutschland“ og endelig hans Hovedværk, „Geschichte der Musik“, af hvilket de to første Bind udkom 1788 og 1801. Til det 3dje Bind efterlod han sig rige Materialer. Hans „Allgemeine Literatur der Musik oder Anleitung zur Kenntniß musikalischer Bücher“ (1792) er et i sit Slags enestaaende Værk. Ogsaa har han bl. a. leveret en Biographi af J. S. Bach, for hvem han nærede den mest uindskrænkede Beundring.

Forkjøbsret ell. Ret til, naar en Gjenstand skal sælges, at erholde den fremfor andre, naar man vil give lige saa meget for den som disse, kan dels være begrundet i Lovgivningen — hvilket f. Ex. var Tilfældet efter den ældre danske Ret med faste Ejendomme paa Landet, der egentlig betragtedes som tilhørende hele Familien og derfor ikke maatte sælges uden først at tilbydes (lovbydes til) de nærmeste Frænder — dels paa en Contract, idet man f. Ex. ved Salget af en Ejendom kan forbeholde sig F. til den. I Norge var Odelsretten oprindelig en F., men har nu for længst tabt denne Charakter. En lign. F. finder til Dels Sted ved Opløsning af Sameje og ved Salg af bortbygslet Ejendom.

Forknire, forknitre, d. s. s. decrepitere.

Forkobring, Metalsagers Bedækning med en Hinde af Kobber, foregaar i Regelen ved galvanisk Udfældning, idet Strømmen hidrører enten fra Metallet selv ell. fra et galvanisk Batteri. Herhen hører „Bronzering“ af Støbejærns Kunstsager. Bedækning med en Hinde af Messing kan ske ad galvanisk Vej ved Hjælp af en Opløsning, hvoraf Kobber og Zink samtidig udfældes, ell. ogsaa ved Neddypning af rødglødende Jærn i smeltet Messing under Udelukkelse af den atmosphæriske Luft.

Forkorn, s. Smaakorn.

Forkortning, et Kunstord, hvormed man betegner den tilsyneladende Forandring, som Perspectiven udøver paa alle Gjenstande i Naturen. Udtrykket betegner dernæst selve den kunstneriske Gjengivelse af Gjenstanden, som den ses; f. Ex. denne Arm forkorter sig heldig, d. e. denne F. er heldig gjengivet. F. af en Brøk bestaar i, at dens Tæller og Nævner divideres med det samme Tal; Brøkens Værdi forandres derved ikke. Forkortes en Brøk med det største fælles Maal (s. Factor) for Tæller og Nævner, vil den udkomne Brøk ikke kunne forkortes mere.

Forkrop (Cephalothorax), den Del af Legemet hos Leddyrene, der omfatter Hovedet og Brystet, naar disse ikke ere adskilte, og som bærer Munddele, Lemmer og Sanseredskaber.

Forkrøpning (tysk Verkröpfung), et Kunstord i Architekturen, hvorved betegnes de retvinklede Fremspring, hvormed f. Ex. en Kranslisteføres uden om fremspringende Piller eller Søjler foran en lige Væg. Ligeledes bruge Smedde og andre Haandværkere Ordet forkrøppet om en Stang eller anden Gjenstand, der har faaet to Knæk, oftest under rette Vinkler, hvoraf den første bøjer den af fra dens oprindelige Retning, den anden bringer den tilbage til en Retning parallel med den oprindelige.

Forkulning kaldes en Ophedning af organiske Stoffer uden eller dog med en meget begrænset Adgang af Luft. Herved bortgaar Ilt og Brint, dels som Vanddamp, dels i Forbindelse med en Del af Kulstoffet som Kulilte, Kulbrinte o. a. flygtige Stoffer; er den oprindelige Substans kvælstofholdig, bortgaar en Del af Kvælstoffet som Ammoniak og Ammoniakforbindelser. I alle Tilfælde bliver et mere eller mindre rent Kul tilbage, hvis Beskaffenhed retter sig dels efter det ophedede Stof (Trækul, Tørvekul, Cokes, Benkul, Dyrkul, Kønrøg), dels efter den Maade, hvorpaa og den Temp., hvorved Ophedningen er gaaet for sig. Forkullet Brændsel brænder saa godt som uden Flamme, idet de flygtige Bestanddele ere uddrevne, og har en højere Brændværdi end det tilsvarende uforkullede.

Forkvægning, d. s. s. Amalgamation.

Forkølelse, Indvirkningen af en pludselig Temperaturformindskelse paa Huden, især i Forbindelse med Træk, bruges i dagl. Tale ogsaa om de derved fremkaldte sygelige Tilstande i Legemet, de saakaldte Forkølelsessygdomme: Katarrher, Rheumatisme, Betændelser, Nervesmerter, Lamheder osv. Disse opstaa sandsynligvis ved en Reflexvirkning paa Blodkarsystemets Omraade.

Forladt Arv kaldes undertiden al den Formue efter en afdød, hvortil ingen Arving vides at existere, og som derfor tilfalder Staten, eller den, som afsættes til en Arving, der ikke har meldt sig inden Skifteslutningen. I sidste Tilfælde behandles Formuen i Følge den nuværende Lovgivning efter lignende Regler som enhver anden Formue, der tilhører en borteblevent Person. I Danmark afsættes ingen Lod til den Arving, der ikke vides at have overlevet Arveladeren, men saa vel i Danmark som i Norge kan en forbigaaet Arving søge sin Arv tilbage i Løbet af henholdsvis 15 og 20 Aar.

Forlag, det Kar, der skal optage de ved en Destillation fortættede Dampe. I Almindel. vil altsaa Svaleapparatet være anbragt mellem Destillationskarret og F.

Forlagshandel, **Forlægger**, s. Boghandel.

Forlagsret, den Ret, en Person (Forlæggeren) har erholdt overdragen af en Forfatter til ved Trykken at offentliggjøre og forhandle hans Værk. Forlæggeren nyder i Forhold til alle andre den samme Beskyttelse mod Eftertryk som Forfatteren; af hvilken Beskaffenhed hans Ret er i Forhold til denne sidste, beror derimod paa det nærmere Indhold af den imellem dem afsluttede Contract. Efter den danske og norske Lovgivning tilkommer der ikke Forlæggeren Ret til, naar Skriftet er udsolgt, at foranstalte nye Oplag deraf, med mindre saadan Ret udtrykkelig er ham overdragen ved Contracten.

Forland kaldes sædvanl. det nydannede Land foran en inddiget Marskstrækning, som endnu ikke ved Diger er beskyttet imod Havet, og som derfor kun delvis kan benyttes til Græsning. I Norge bet. F. en Kyst, hvor det er vanskeligt at lande, uden Indløb eller Bugter.

Forli, Stad i Norditalien, 18 M. s. for Venezia. 16,000 J. i selve Staden, 41,000 i F.

og dens District. Bispesæde, seværdig Kathedralkirke, talrige prægtige Bygninger. Sukkerraffinaderi, Silkespinderier og Saltværker.

Forli, Melozzo da, italiensk Kunstner, s. Melozzo da Forli.

Forlig bet. i Retssproget overhovedet en Overenskomst, hvorved en Retstvist afgjøres i Mindelighed; men iblandt saadanne F. adskiller man de blot private, som i ingen Henseende ere forskjellige fra almindelige Contracter; fra de offentlige, d. e. saadanne, som ere indgaaede for visse offentlige Autoriteter og af disse meddelte samme Executionskraft som Domme. De Autoriteter, hvem en saadan Myndighed tilkommer i Danmark og Norge, ere visse Øvrigheder, alle Retter og endelig de særlig i dette Øjemed anordnede **Forligs- ell. Forligelsescommissioner**, en i det væsentlige for Danmark og Norge ejendommelig Institution, som fra først af blev indført i Danmark ved Frdn. af 10 Juli 1795, men senere i begge Lande er undergaaet forskjellige Forandringer ved nyere Love. Betydningen af denne Indretning bestaar deri, at — med Undtagelse af enkelte Sager, i hvilke det er overladt til Retterne selv at foretage Forligsmæglingen — i Alminde. ingen civil Sag maa anlægges ved nogen Domstol, førend den ved en Klage fra den formentlig forurettedes Side har været indbragt for Forligscommissionen, og det af dennes Medlemmer, **Forligsmæglerne** ell. **Forligelsescommissærerne**, forgjæves har været forsøgt at bringe et F. i Stand imellem Parterne. Efter en saadan forgjæves Mægling henvises da Sagen af Commissionen til Retten. For bedre at fremme Mæglingens Øjemed er det paalagt Parterne (Klageren og Indklagede) at give personligt Møde for Commissionen, og der er foreskrevet en streng Hemmeligholdelse af alt, hvad der foregaar under Mæglingen.

Førløds, d. s. s. Fideicommiscapital.

Forloren kaldes en Støbeform, i hvilken der kun kan støbes ēn Gang, altsaa en Sand- ell. Lerform.

Førlover, d. s. s. Borgen ell. Cautionist, bruges nu dog i Almindel. kun om den, som indestaar for, at der ingen retlig Hindring er i Vejen for to Personers Ægteskab. **Førløfte** kaldes den af en Forlover afgivne Forsikring.

Forløsning, i Lægevidensk. d. s. s. Fødsel, bruges dog mest om den paa kunstig Maade fuldendte Fødsel. F. kaldes i den christne Troslære den ved Christus erhvervede Udfrielse fra det aandelige Fangenskab, hvori Mennesket er kommet ved Synden.

Form, technisk Betegnelse for en Mængde forskjellige Gjenstande. En Støbeform er saaledes et hult Stykke, hvori Støbematerialet indføres i flydende (f. Ex. smeltet Metal) ell. halvflydende (f. Ex. Porcelæn, Glas) Tilstand, for at det under Støbningen kan indtage og siden beholde en udvendig Skikkelse, der svarer til Formens Hulning. I Papirfabrikerne er F. en firkantet Sigte af Metaltraadsvæv, hvorigjennem Vandet kan løbe, medens Trævlerne i Stoffet blive tilbage som et Ark. Hos Guldslagerne er F. en Pakke af afvexlende Pergamentblade og Guldblade. I Bogtrykkerierne er F. Samlingen af Typer m. m. til Trykningen af den ene Side af et Ark; paa lignende Maade haves i Kattuntrykkerierne, Tapet- og Vorbugsfabrikerne F. med Præg til local Maling ell. Farvning. I Ildsteder, der forsynes med kunstig Træk, er F. et indmuret Stykke (f. Ex. af Jærn) med et Hul (Formhullet), hvori Blæsepiben stikkes ind.

Formaliteter, Regler, der maa iagttages for at en Handling skal være gyldig eller overensstemmende med Skik og Brug.

Formāt betegner ved visse Gjenstande enten Størrelsen eller Forholdet mellem i alt Fald to af Dimensionerne eller begge Dele. Ved F. af Papir sigter man saaledes ikke til Tykkelsen, men til Arkets Størrelse, mindre til Forholdet mellem Længde og Bredde (eller, som det kaldes, Bredde og Højde), skjønt dette vedtægtsmæssig er noget forskjelligt — omtr. fra $1\frac{1}{4}$ til $1\frac{3}{4}$ — ved de forskjellige, med særlige Navne (Elefant, Imperial, Royal, Median o. fl.) betegnede F. Ved Bøger er Terminologien vaklende og planløs. Oprindelig gik man ud fra Arkets Foldning (Falsning) og kaldte ufalsede Ark Plakat- ell. Patentformat, ēn Gang falsede Folio og fremdeles Kvart, Octav, Sedez eller, naar man begyndte med en Tredeling af Arket, Duodez, Fireogtyvendedel osv.; saaledes at man atter af hver af disse efter Reglerne for Falsningen havde to eller flere F. af forskjellig Længde og Bredde. Men dels taler man ganske almindelig om Atlasser „i Folio“, hvorved man alene betegner Bladenes Størrelse, da de ere ufalsede, altsaa i Plakatformat; dels tager man ved Benævnelsen intet Hensyn til, at man ofte trykker paa dobbelte Ark, der skæres over, inden de falses, medens de allermindste F. benævnes, som om de kun vare falsede, uagtet Arket først sønderskæres; endelig benævner man F. ofte ved Bøger, der ere trykte paa usædvanlig store Ark, ikke efter Falsningen, men efter Størrelsen og kalder f. Ex. Octav, hvad der i Grunden er Sedez, men af Størrelse som sædvanl. Octav. I Møntvæsenet sigtes ved F. især til Forholdet mellem Tykkelsen og Diametren af Mønterne, der ved Guldmønter omtr. er som 1 til 20, ved andre, der ere mere udsatte for Slid, som 1 til 12—16.

Formatiōn, en geognostisk Betegnelse for krystallinske eller lagvis affatte Dannelser, opstaaede i en vis Periode under Indvirkning af de samme chemiske eller mechaniske Kræfter. Kjendemærkerne paa, hvad der skal henregnes til samme F., ere Lagenes Beskaffenhed og Lejringsforholdene, men fremfor alt Forsteningerne. Det bliver derfor i mange Tilfælde vanskeligt at finde bestemte Grænser for disse Perioder, naar de fremtræde med successive Overgange, vise afvigende Forhold paa de forskjellige Localiteter, eller naar Lagene ere blottede for Forsteninger. Werner, Skaberen af den videnskabelige Geologi, opstillede i Begyndelsen kun 3 F., nemlig 1) Urformationen, omfattende de ældste, krystallinske Dannelser, hvori der ikke findes Spor af Organismer, 2) Fletsformationen, de derefter følgende Lagdannelser med Levninger af nu forsvundne Dyr og Planter, og 3) det

opfkyllede Land, som indbefattede alle de yngste Dannelser, der stemme overens med, hvad der afsættes i den nuværende Tid. Det viste sig dog snart, at den mellemste af disse var altfor omfangsrig og forskjelligartet, navnlig i Henseende til de deri forekommende Forsteninger, hvilket bevirkede, at den efterhaanden underafdeltes i flere Hovedgrupper. Man benytter nu følgende Betegnelser. Den ældste F., der er aldeles blottet for Forsteninger, kaldes den azoiske F. (Urformation), den umiddelbart derpaa følgende Række af Dannelser den palæozoiske Formationsgruppe (Gammel-Livets Tid), hvori Organismerne ere aldeles forskjellige fra Nutidens Fauna og Flora, medens de i den mesozoiske Formationsgruppe (Middel-Livets Tid) nærme sig dem lidt efter lidt og til sidst gaa aldeles over i dem i den kænozoiske Formationsgruppe (Ny-Livets Tid). Den palæozoiske Gruppe omfatter den cambriske, silurisk, devoniske, Stenkul- og den permiske F.; den mesozoiske Gruppe: Trias-, Jura- og Kridt-F.; den kænozoiske Gruppe: Tertiær F., Diluvium og Alluvium. Foruden at enhver af disse igjen inddeles i Etager, komme end videre hertil som særskilte Udviklinger de plutoniske Dannelser, der have gjennembrudt de enkelte F. Hvor lang Tid der er medgaaet til Dannelsen af hver enkelt F., kan ikke afgjøres; men ved at sammenligne Mægtigheden af enkelte Lagdannelser med Tilvæxten i tilsvarende fra den nuværende Periode, kan man dog deraf drage den Slutning, at der til nogle af dem maa være medgaaet Aartusender.

Formel, Ord eller Talemaade, foreskreven eller ved Sædvane indført til Brug i særlige Tilfælde; i Mathematiken en Ligning, hvis ene Side kan betragtes som en simpel Omskrivning af den anden, som f. Ex. $(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$, der er et specielt Tilfælde af den Newtonske Binomialformel; af andre bekjendte F. kunne nævnes Newtons Interpolationsformel, Moivres F., Taylors F. osv. I Chemien er F. en Ligning, som ved Tegn og Symboler anskueliggjør en chemisk Proces (f. Atom og Chemiske Tegn).

Formel [mĕll], med Jagttagelse af de vedtagne Former; udtrykkelig.

Formentēra, den sydligste af de til Spanien hørende pithyusiske Øer i Middelhavet. 2 □ M. med 2,000 J. Betydelige Naaletræskove.

Formēre, danne; forøge, mangfoldiggjøre, forplante. **Formeringshus**, et lavt Væxthus af særegen Construction, hvori der foretages Formering af Planter ved Stiklinger, Frøudsæd, Oculation, Copulation osv. I et saadant F. er Varmekilden, hvad enten denne er et Lag gjærende Materiale, saasom Hestemøg, Bark osv., eller Jærnrør med varmt Vand eller Damp, sædvanlig anbragt under Bedene, hvori Planterne eller de smaa Plantedele ere anbragte; disse Bede ere end videre ofte overdækkede med løse Vinduer.

Formidābel, frygtelig, uhyre.

Formōsa ell. Thaivan, en stor Ø i det chinesiske Hav, skilles ved det c. 25 M. brede F.- ell. Fokienstræde fra Chinas Fastland. 700 □ M. med en Befolkning, der anslaas til over 2 Mill., hvoraf omtr. Halvdelen Chinesere. F. er 55 M. lang fra N. til S. og indtil 20 M. bred og opfyldes i Midten af en vulkansk Bjærgkjæde, der har Punkter indt. 18,000 F.s Højde og falder stejlt af mod V., men som det synes jævnere mod Ø. Landet v. for Bjærgene staar under chinesisk Højhed, hvorimod det ø. for Bjærgene har bevaret sin Uafhængighed og derfor er næsten ganske ubekjendt. Bjærgene synes rige paa Metaller, navnlig Kobber, og indeholde desuden meget Svovl, ligesom her ogsaa findes mægtige Stenkulslejer; de ere rigt skovbevoxede, og Skovene indeholde fortrinlige Træsorter. Lavlandet v. for Bjærgene er udmærket frugtbart og vel dyrket; det frembringer Ris, Sukker, Te, Campher, Bomuld og Frugter. Øens Hovedstad er Thaivan paa Vestsiden, hvis Havn siden 1858 er aabnet for Europæerne. Det samme er Tilfælde med Tanschui mod N. og Takao mod S.

Formōsus, Pave 891—96, kaldte 894 Arnulf af Kärnten til Hjælp mod Longobarden Lambert og kronede ham til Kejser. Men Arnulf kunde ikke holde sig i Italien, og kort efter dennes Afrejse døde F. Drevenaf italiensk Fanatisme lod hans Efterfølger, Pave Stephan VI, hans Lig opgrave, skjændig mishandle og derpaa kaste i Tiberen, fordi han havde holdt med de tyske.

Formtal er ved Skovbruget et Tal, som angiver Forholdet imellem Kubikindholdet af et Træ og en Cylinder paa lige store Grundflader og med samme Højde. Det findes ved at dividere Træets Kubikindhold med Cylinderens og vil naturligvis stedse være en ægte Brøk, der belvemmest skrives som Decimalbrøk. Man har ogsaa F., som angaa Stammen alene. Undertiden lægges Keglen til Grund ved F.s Beregning; man skjelner derfor mellem Cylinderformtal og Kegleformtal.

Formue er i nationaløkonomisk Betydning Indbegrebet af alle de Omsætningsgjenstande, som den enkelte ejer (Privatformue), eller som Nationen i sin Helhed er i Besiddelse af (Nationalformue). Statsformuen omfatter de Gjenstande, som Staten besidder, og som bestyres af Regeringen. Et Folks F. bestaar af dets Territoriums Jorder med de derpaa værende Bygninger, dets Forraad af Produkter og Varer, dets rede Penge og Overskuddet af dets Fordringer paa Udlandet. De Fordringer, som de private have paa hverandre eller paa Staten, kunne derimod ikke henregnes til Nationalformuen. **Formuefællesskab** er det Forhold mellem to eller flere Personer, at deres Formuer tilhøre dem begge eller alle i Forening, saa at samtlige derunder indbefattede Rettigheder og Forpligtelser ere fælles. Saadant F. finder efter den nuværende danske og norske Lovgivning altid Sted imellem Ægtefæller, med mindre Forholdet imellem dem ved en speciel Overenskomst (Ægtepagt), der for at have Gyldighed efter de flestes Mening behøver kongelig Confirmation, er ordnet anderledes. Men ligesom dette F. var aldeles ukjendt i den ældste danske Retsforfatning, under hvilken Mandens og Konens Formuer holdtes fuldkommen adskilte fra hinanden, men

derimod efterhaanden ved Sædvane og Lov er blevet indført, først delvis og endelig fuldstændig ved Christian V.s Lov, saaledes findes der uden for Danmark og Norge, hvis Lovgivning i saa Henseende har holdt Skridt med den danske, maaske heller ikke noget andet Land, hvor dette Retsinstitut er anerkjendt i en saadan Udstrækning og tillagt en saadan ubrødelig Charakter som her. I Sverige bliver saaledes efter den nuværende Lovgivning vel i Almindel. begge Ægtefællernes Gods Fællesejendom, men herfra undtages dog enkelte Ting, navnlig faste Ejendomme paa Landet, som den ene Ægtefælle enten besad før Ægteskabet eller — før eller under Ægteskabet — har erhvervet ved Arv. Paa den anden Side er efter den svenske Lovgivning i Almindel. ogsaa kun den Gjæld, som er stiftet under Ægteskabet, fælles for Manden og Hustruen, hvorimod den Gjæld, som i Forvejen paahvilede enhver af dem for sig, ogsaa efter Ægteskabets Indgaaelse vedbliver at være særlig og kun kan fordres fyldestgjort af, hvad den paagjældende selv har indført i Boet, eller hvis dette ikke strækker til, af hans eller hendes Andel i, hvad den anden Ægtefælle har indført. I de Lande, hvis Lovgivning, som Østerrigs, Tysklands og Frankrigs, væsentlig er baseret paa Romerretten, der i Almindel. ganske nægtede ethvert F. mellem Ægtefæller, er Forholdet ordnet forskjellig, idet snart den nævnte romerske Regel ligefrem er optagen, snart et mer eller mindre ufuldstændigt F. indført, snart endelig Ægtefællerne selv have faaet Ret til at ordne Tingene, som de ville. — I Almindelighed har dog Manden en almindelig eller i alt Fald begrænset Raadighed over Frugterne af Hustruens Formue; men selv dette gjælder nu i det hele ikke efter anglikansk Ret. Medens efter den ældre engelske Ret Manden efter Loven blev Ejer ogsaa af hele Hustruens Formue og denne saaledes var ejendomsløs, er den nu saa vel mangesteds i Amerika som (ganske nylig) ogsaa i England vedtagne Regel, at enhver fuldt ud beholder sit og Raadigheden herover. **Formueret** kaldes Indbegrebet af de Retsregler, som ordne de Forhold, hvori Individerne staa til hverandre med Hensyn til alle saadanne udvortes Goder, som lade sig ansætte til Pengeværdi, nemlig dels med Hensyn til de legemlige Ting, for saa vidt disse kunne være Gjenstand for Ejendomsret, Brugsret osv., dels med Hensyn til de Præstationer, den ene kan have at fordre af den anden. Efter denne sin forskjellige Gjenstand falder F. i to Hoveddele, Tingsretten eller den tinglige Ret og den obligatoriske Ret. Ordene F., t. R. og o. R. bruges for øvrigt ogsaa i subjectiv Forstand om den Rettighed eller Beføjelse, som tilkommer nogen i de nævnte Forhold. **Formueskat** kan enhver Skat kaldes, der lægges umiddelbart paa Besidderne af visse Formuegjenstande i Forhold til disses Omfang. I nyere Tid betegnes ved F. fortrinsvis den saakaldte almindelige F., hvis Princip det i Modsætning til Indkomstskatten, der rammer al Indtægt, er kun at ramme den Indtægt, der hidrører fra Besiddelsen af Formue. Hyppig combineres begge Arter af Skat og fremtræder da navnlig under Form af „Skat paa Formue og Lejlighed“. S. for øvr. **Skattevæsen**. **Formuesstraffe** falde i tvende Underafdelinger: Bødestraffen og Confiskationsstraffen, d. e. Forbrydelse til det offentlige eller den fornærmede af det ved Forbrydelse vundne Udbytte eller af andre Gjenstande, som paa en eller anden Maade staa i Forbindelse med denne. F., der tidligere i de germanske Lande var den almindeligste Straffeart, er mere og mere traadt tilbage for andre, nu navnlig for Frihedsstraffen, og anvendes i Alm. kun ved de mindste Lovovertrædelser.

Fŏrmula, lat., Formel (s. d. A.). **F. concŏrdiæ**, s. **Concordieformel**. **Formulār**, den udvortes Skikkelse, hvori en Retshandling eller en Tale (skriftlig ell. mundtlig) enten nødvendig skal fremtræde for at have Gyldighed eller dog hensigtsmæssigst bør indklædes.

Formyl, Myresyrens Radical, Atomgruppen CHO. Tidligere kaldtes Atomgruppen CH F.; Chloroform $CHCl_3$ var da „Formylchlorid“.

Formynder, d. s. s. Værge for en umyndig Person. **Formynderskab**, Værgemaal for en saadan. S. **Overformynderi** og **Værge**.

Formørkelse, det Phænomen, at et Himmellegeme helt eller delvis ophører at blive synligt, fordi det helt eller delvis træder ind i et andet Himmellegemes Skygge, f. Ex. Maaneformørkelse, ved hvilken Maanen passerer Jordens Skygge, Jupiterdrabant-F., ved hvilken en af Jupiters Drabanter passerer Jupiters Skygge. En F. i egentlig Forstand, ogsaa kaldet Bedækning (s. d. A.), Occultation, finder Sted, naar et Himmellegeme helt eller delvis skjules for os af et andet, f. Ex. Solformørkelse, naar Maanen skjuler Solen for os, Stjerne-Bedækning ved Maanen, naar Maanen skjuler en Stjerne for os, Jupiterdrabant-Occultation, naar Jupiter skjuler en af sine Drabanter for os osv. Til denne sidste Art F. henhører ogsaa Venus's eller Mercurs Passage over Solskiven, skjønt den Del af Solskiven, disse Planeter kunne skjule for os, er saa lille, at vi i det daglige Liv ikke opfatte det som en F.

Fornagle, gjøre en Kanon eller andet Stykke Skyts midlertidig utjenstdygtig ved at drive et skarpkantet og paa Kanterne ophugget Staalsøm ned i Fænghullet og afbrække det Stykke deraf, som staar frem for oven, saa at det maa bores ud.

Fornarina, s. **Rafael**.

Fornavn, s. **Døbenavn** og **Navn**.

Fornedrelse, Christi, betegner i den christelige Dogmatik Christi Afkald paa de Fortrin, han var i Besiddelse af som delagtig i den guddommelige Natur, og hans Underkastelse under det menneskelige Livs Vilkaar. De lutherske Dogmatikere henregne Christi Undfangelse, Fødsel, Omskærelse, Vandring paa Jorden i Armod og Ringhed, Lidelse, Død og Begravelse til hans Fornedrelses Stand (status exinanitionis), modsat hans Ophøjelses Stand (status exaltationis), som begynder med hans Opstandelse og Himmelfart. Til hvilken af disse to Tilstande Nedfarten til Helvede henregnes, er forskjelligt efter den forskjellige Betydning, som tillægges hans Prædiken i de dødes Rige.

Fornikling, Metalsagers Bedækning med en Hinde af Nikkel, foretages ved Kogning i en Nikkelopløsning eller ved galvanisk Udfældning. Anvendes til Maskindele, Dørgreb, Galanterivarer, Kobberkar i Laboratorier osv.

Fornövo, Flække i Norditalien, 3 M. s. v. for Parma, ved Floden Taro, bekjendt af Slaget 6 Juli 1495 mellem den franske Konge Carl VIII og de mod ham forbundne italienske Fyrster.

Fornuft, s. Forstand.

Fornyrđalag (rettere fornyrđealag) er hyppig bleven anvendt som Betegnelse for de simplere, navnlig i Eddadigtene forekommende Versemaal (kviđuháttr, ljóđaháttr osv.) i Modsætning til Skjaldepoesien. Det gjorde kun Brug af Bogstavrim (Alliteration). F. i den hyppigst anvendte Form (kviđuháttr) bestaar af 8-linjede Strophер, med hver Linje paa 3—4 Stavelser; inden for Verset udgjør hver Halvdel et Hele. Linjerne ere to og to forbundne ved Bogstavrim, saaledes at første Linje har 1—2 Rimbogstaver, Bistave, anden Linje 1, Hovedstaven.

Fornæs, det østligste Punkt af Nørrejyllands Fastland, 1 M. n. n. ø. for Grenaa, med Fyrtaarn, der viser et Blinkfyr, synligt paa 3½ Mils Afstand.

Forordning var i Enevoldstiden i Danmark og Norge den almindelige Benævnelse saa vel for egentlige Love som for administrative Bestemmelser, der bleve givne af Kongen og kundgjorte til almindelig Efterretning og Efterlevelse. Nu derimod, da efter den danske Grundlov den lovgivende Magt ikke længere tilkommer Kongen alene, benyttes ikke denne Benævnelse, men der skjelnes mellem Love, Retsforskrifter udgaaede fra Lovgivningsmagten, og Anordninger, udgaaede fra Kongen som udøvende Magt. Heller ikke i Norge bruges Ordet F. mere.

Forpagter kaldes den, som paa Aaremaal har lejet en Gaard paa Landet, i Norge, naar Vilkaarene ikke ere saadanne, at Lejen bliver at anse for Bygsel. I Danmark er al Bortleje paa Aaremaal Forpagtning, men saadan kan ikke altid finde Sted. Jvfr. Fæste.

Forparlament, en Forsamling af omtr. 500 tyske Liberale, Landdagsmænd og Redacteurer, der 31 Marts—3 Apr. 1848 holdtes i Frankfurt for at forberede Indkaldelsen af det fælles tyske Parlament. Mittermaier førte Forsædet, og et staaende Udvalg paa 50 Medlemmer indsattes efter dets Slutning.

Forplantning, Frembringelsen af nye Individer af de allerede bestaaende, er nødvendig paa Grund af de enkelte Individers Forgængelighed og er for Artens Vedligeholdelse det samme som Ernæringen for Individets. F. kan kun ske gjennem Individerne selv, idet Dele af disse under ejendommelige Betingelser udvikle sig til nye, selvstændige, ensorganiserede Individer; en Selvdannelse af levende Væsener uden andre Individers Mellemkomst er ikke mulig. Mennesket forplanter sig ved at avle og føde Børn. Evnen hertil, Forplantningsevnen, er indskrænket til en vis Livsperiode imellem Puberteten og den klimakteriske Alder; for Kvindens Vedkommende indtræder den hos os i det 15de—16de Aar med den første Menstruation (hos andre Menneskeracer endnu tidligere) og ophører med denne henad det 50de Aar; Mandens Forplantningsevne er først udviklet i det 17de—18de Aar, aftager i den højere Alder, men kan holde sig endog længe efter det 60de Aar. Hos Manden er Forplantningsevnen fremdeles stadig til Stede i dette Tidsrum, idet Sædafsondringen gaar uafbrudt for sig, medens Kvinden kun besidder Forplantningsevne periodisk i den nærmeste Tid efter Løsningen af hvert Æg (s. Menstruation). Nogle Dyr forplante sig ved Æg; andre føde levende Unger, hvilke imidlertid ogsaa ere udviklede af og i et Æg, men dettes Hinder briste ved Fødselen. Ved Æg forplante sig en stor Del af Krybdyrene, alle Fugle, næsten alle Padder, de allerfleste Fiske og med faa Undtagelser alle lavere Dyr. Der kan igjen skjelnes imellem, om Æggene ere befrugtede, inden de lægges — hvilket f. Ex. er Tilfældet hos Fuglene, Krybdyrene, Sneglene og de højere Leddyr — eller, som f. Ex. hos Frøer, Fiske og mange lavere Dyr, først befrugtes under eller efter Æglægningen, og i første Tilfælde, om Fosterets Udvikling i Ægget er skredet videre frem, inden det lægges, hvilket f. Ex. er Tilfældet hos de æglæggende Øgler og Snoge, eller ikke. Levende Unger føde Pattedyrene, en stor Mængde Krybdyr, f. Ex. næsten alle Giftslanger, enkelte Padder og Fiske, f. Ex. Aalekvabben, de fleste Haj- og Rokkeformer, samt enkelte lavere Dyreformer, f. Ex. Skorpionerne, Snyltefluerne og Sumpsneglene. F. er en af de Functioner, der stærkest optage Dyrenes Liv, og medfører ofte Individets Undergang næsten umiddelbart efter dens Udførelse; Insekterne f. Ex. forplante sig kun én Gang og dø i Regelen kort efter. Forplantningsdriften hører derfor til Dyrelivets stærkeste Drifter og gjør sig ofte indtil Extase til Herre over Dyret, men er tillige ofte understøttet af interessante Udviklinger af Instinktet. Om Forplantningsredskaberne og Forplantningsstoffer s. Kjønsredskaberne og Kjønsstofferne. — Forskjellige fra F. i egentlig Betydning ere de andre Formeringsmaader, som kunne forekomme hos de lavere Dyr, og hvorved en Kjønsavling ikke finder Sted (s. Generationsskifte).

Forplejningsvæsen bruges som Fællesbetegnelse for de Institutioner, der i Krigs- og i Fredstid have at sørge for Troppeafdelingernes Lønning og Forsyning med Kvarter, Levnedsmidler, Klæder og kort sagt med alle Fornødenheder med Undtagelse af Vaaben. I den danske Hær varetages F. af et Forplejningscorps under en Generalintendant; denne varetager med Bistand af en Stab den overordnede Administration, medens Stabsintendanter, Overintendanter og Intendanter med Bistand af et særegent Underofficerscorps varetage Regnskabsvæsenet og Forplejningen ved Hærens større og mindre Afdelinger.

Forplejning, den Tværager for Enden af Agrene, paa hvilken der vendes med Heste og Redskaber ved Jordens Behandling.

Forposter, den Række af Vagter, som en Hær, naar den opholder sig paa et Sted,

hvor den kan vente Overfald af Fjenden, udstiller for at sikre sig mod saadanne. Fra en Række Feltvagter udstilles der en Kjæde af Poster eller saakaldte Vedetter for at iagttage det Terrain, ad hvilket Fjenden kan ventes at komme. I nogen Afstand bag Feltvagterne opstilles noget større, sluttede Troppeafdelinger som Hovedposter og Piketter til Understøttelse af hine i Tilfælde af Angreb. Til Forpostjenesten hører end videre Afsøgelsen af Terrainet foran Vedetkjæden ved Hjælp af udsendte Patrouiller. Forpostjenesten, der ofte kan være meget anstrængende, idet en betydelig Del af Hæren maa anvendes dertil for at sikre den øvrige Hær Ro, bestrides af Fodfolket og Rytteriet i Forening, saaledes at den i gjennemskaaret Terrain fortrinsvis tilfalder den første, i aabent Terrain den sidst nævnte Vaabenart.

Forprang ell. Opkjøb af Landmandens Produkter enten i hans Hjem eller paa Vejen til Kjøbstaden var efter den tidligere Lovgivning forbudt under Straf, da Forhandlingen af disse Gjenstande i Almindel. skulde ske paa Kjøbstadens Torv; men dette Forbud, hvorfra der allerede i Forvejen var gjort betydelige Undtagelser, er nu i Danmark ganske ophævet ved Næringsloven af 29 Dec. 1857 og ligesaa i det væsentlige i Norge ved Handelsloven 1842.

Forpufning, s. Detonation.

Forraadnelse, s. Bakterier og Gjæring. **Forraadnelsesfeber**, ældre Benævnelse for Typhus.

Forres, Stad i Elgin-Shire i Skotland, 2¼ M. v. for Elgin. 4,000 J. I Nærheden er et mærkeligt dansk Oldtidsminde, den saakaldte „Svends Sten“.

Forsatspapir, de utrykte Blade, der ved Indbindingen af Bøger anbringes saa vel for som bag. De ere dobbelte, saaledes at det ene Blad er klæbet paa den indvendige Side af Bindet til Pynt saa vel som til Befæstelse af Bindtraadene.

Forsell, Carl Gust. af, svensk Statistiker, f. 18 Marts 1783 paa Sköttorp i Vestergötland, d. 25 Oct. 1848, optoges i en Alder af 13 Aar som Fricadet ved Krigsakademiet paa Carlberg, hvorfra han 1800 afgik som Fændrik ved Admiralitetet, gjorde de følgende Aar Tjeneste dels ved Søexpeditioner, dels ved Udmaalinger i den bohuslänske Skjærgaard og hjalp derhos Admiral Klint ved Udarbejdelsen af hans Søatlas; senere udarbejdede han en Del Kort for det Hermelinske Atlas, indtil han 1808 fik Ordre til under Platens Ledning at foretage Undersøgelser med Hensyn til Aabningen af en Kanal mellem Venern og Østersøen. En Frugt af denne Undersøgelse blev det Atlas, som han tillige med sin yngre Broder Jakob F. udkastede, og som lagdes til Grund for Anlæget af Götakanalen. I Begivenhederne 1809 og 1810 tog F., der imidlertid var bleven Lieutenant ved Ingenieurcorpset og Major i Hæren, en virksom Del som Adjudant, først hos Adlersparre, siden hos Kronprins Carl August. Som Adjudant hos Carl Johan fulgte F. 1813—14 Felttogene i Tyskland, Danmark og Norge, deltog i Slagene ved Großbeeren, Dennewitz og Leipzig og udnævntes til Oberstlieutenant. Efter Krigens Slutning udarbejdede F. efter Carl Johans Opfordring et Generalkort over den sydlige Del af Skandinavien (udgivet 1825 i 9 Blade). F. blev adlet 1817 og udnævntes 1824 til Oberst i Hæren samt til Overdirecteur ved Generalmatrikelkontoret. Han var en af Stifterne af Stockholms Sparebank, af „Selskabet for nyttige Kundskabers Udbredelse“ og gav 1835 Stødet til Oprettelsen af Pogeskolerne, efter en til England foretagen Rejse, i Anledning af hvilken han udgav sine »Anteckningar« (1835). Mest bekjendt blev han dog ved sine statistiske Arbejder, af hvilke de vigtigste ere »Statistik öfver Sverige« (1831, 4de Opl. 1844—45), »Socken-statistik öfver Sverige« (1834), samt »Anteckningar och statistiska upplysningar öfver Sverige« (1839).

Forsete er i den nordiske Mythologi en Søn af Balder og Nanna. Hans Sal i Himlen hviler paa Guldpiller og er tækket med Sølv. Han jævner alle Uenigheder, og hans Domstol er den bedste i Himlen og paa Jorden. **F.s Land**, s. Helgoland.

Forsikring, Assurance. Statistiken viser, at saadanne Begivenheder som f. Ex. Ildebrande, Søulykker, Dødsfald i det hele og store indtræffe med en vis Regelmæssighed, saa at det samlede Tab, de fra Aar til andet ville paaføre en større Samling Individer, tilnærmelsesvis lader sig beregne forud eller i alt Fald noget nær er det samme. Paa denne Omstændighed beror al F. Denne sker i sin simpleste Form paa den Maade, at et større Antal Personer, som ere udsatte for en og samme Art Risico, f. Ex. for Brandskade paa Ejendom, slutter sig sammen og enes om, naar en Skade rammer en af dem, at bære Tabet i Fællesskab i Forhold til deres Risico. Denne Fremgangsmaade, som nu til Dags kan betragtes som forældet, følges dog endnu af mange ældre Begravelseskasser, Landbobrandkasser og andre mindre Foreninger. Det her anvendte Gjensidighedsprincip fremtræder i en mere udviklet Form saaledes, at hver enkelt forsikret aarlig betaler en forud bestemt fast Præmie i Forhold til sin Risico og af en saadan Størrelse, som erfaringsmæssig maa antages tilstrækkelig og kun, naar Tabet i enkelte Aar har været særlig stort, behøver at suppleres ved et Efterskud, medens de forsikrede omvendt dele Gevinsten, naar en saadan i Aarenes Løb fremkommer. Medlemmerne i disse gjensidige Selskaber ere altsaa solidarisk ansvarlige. Det tredje Stadium betegnes af de saakaldte garanterede Selskaber, der sædvanlig ere Aktieselskaber. Et Antal Aktionærer sammenskyder da en bestemt Aktiecapital som Garanti for at Forpligtelserne mod de forsikrede skulle blive fyldestgjorte, selv naar de indbetalte Præmier ikke ere tilstrækkelige, og tilbyder derefter Tegning af en eller flere Arter F. til faste Præmier. Som Regel ere disse Selskabers Præmier højere end de gjensidige, men til Gjengjæld ere de forsikrede stillede mere frit over for Selskabet, og der kan ikke fordres noget Efterskud af dem. Samtidig tilfalder Gevinsten naturligvis Aktionærerne. Som en nyere Modification have navnlig

mange Livsforsikringsselskaber indført det saakaldte Bonussystem, hvorved der gives de forsikrede Andel i det eventuelle Overskud. En Betingelse for at et Selskabs Tab ved Skade fra Aar til andet kan blive tilstrækkelig stabilt er ikke blot, at Selskabet har et tilstrækkeligt Antal Interessenter, men ogsaa at Fordelingen af Risicoen paa de enkelte F. er saaledes, at en enkelt Skade ikke kan virke ødelæggende. Dette søges opnaaet dels ved Opsamling af Reserver, dels ved at de meget store F. gjenforsikres (Reassurance), d. v. s. at Selskabet overdrager en Del af F. til en anden, lignende Anstalt. Det Document, ved hvilket Selskabet forpligter sig over for den forsikrede, kaldes en Police. — Blandt de forskjellige Forsikringsbrancher indtager **Livsforsikringsbranchen** en fremtrædende Plads som den i technisk Henseende mest udviklede. Den omfatter en Mængde forskjellige Combinationer, ved hvilke Udbetalingen af en bestemt Pengesum gjøres afhængig af, om den forsikrede til en vis Tid er i Live (Livrenter, Alderdomsforsørgelser) eller ogsaa af, at han er afgaaet ved Døden (egentl. Livsforſ.). Beregningen af Præmierne grundes paa Dødelighedstavler (s. d. A.). Da ved den egentl. Livsforsikring Selskabets Risico er stigende med den forsikredes Alder, medens Præmien som Regel stadig opkræves med samme Beløb, maa en velindrettet Anstalt af de første Præmier henlægge en Del til Dækning af den fremtidige, forøgede Risico. Denne Præmiereserve el. fornødne Formue maa altid være til Stede for at Anstalten skal være sikker paa at kunne opfylde sine fremtidige Forpligtelser. Som Følge heraf opsamle alle Livsforsikringsanstalter i Tidens Løb store Capitaler; hvor store disse bør være, kan i hvert Tilfælde kun bestemmes ved en paa Dødelighedstavler og Rentefod grundet Beregning. Af Mangel paa Indsigt i dette Forhold tages der ofte ved Indretningen af mindre Begravelseskasser og Forsørgelseskasser ikke tilstrækkelige Forholdsregler for at hindre, at Capitalerne forbruges, hvilket efter nogen Tids Forløb ufejlbarlig medfører Kassens Ruin. :f større indenlandske Livsforsikringsanstalter ævnes først **Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten** af 1871, oprettet ved Lov af 18 Juni 370 og garanteret af den danske Stat, en stilling, som ikke har noget tilsvarende andeneds. Den har i sig optaget de to ældre nstalter, **Livsforsikringsanstalten** af 1842 og **den mindelige Enkekasse**. End videre haves Aktieslskabet **Dansk Livsforsikringsselskab Hafnia** med onusfordeling og det gjensidige Selskab **Danrk** (tillige Brandforsikring), begge oprettede 72. I Sverige existerer der for Tiden 6 vsforsikringsselskaber: Skandia, Svea, Nordrrnen, Thule, Victoria og Skåne, i Norge Idun og Hygæa, foruden en Del Livrenteskaber. — **Brandforsikring** er den mest udbredte rsikringsbranche. I de gamle gjensidige Selber **Kjøbstædernes Brandforsikring** og **Kjøbenns Brandforsikring for Huse og Gaarde** er Delelsen tvungen, medens den i **Landbygninnes Brandforsikring** er frivillig. Alle disse ere ettede i forrige Aarhundrede (1731 og 1792). a samme Tid ere Aktieselskaberne **Det kgl. alm. octroierede Brandassurance-Compagni for Varer og Effecter** (1798) og **det kjøbenhavnske do.** (1778). Af nyere Oprindelse ere Aktieselskaberne **Nye danske Brandforsikringsselskab** (1864), det gjensidige Selskab **Danmark** samt adskillige mindre. — **Søforsikring** mod Havari og Forlis tegnes af 4 indenlandske Selskaber, af hvilke det ældste er fra 1726. — Af andre, til Dels nyere Brancher kunne nævnes F. mod **Hagelskade**, **Kvæg- og Hesteforsikring**, **Glasforsikring**, **Transportforsikring**, **Hypothekforsikring** samt **Forsikring mod Legemsbeskadigelser ved Ulykkestilfælde**. Denne nye Branche repræsenteres her i Landet siden 1884 af **Forsikringsselskabet Skjold**.

Forskål, rettere **Forsskål**, Peter, svensk Naturforsker, f. 11 Jan. 1732 i Finland. I Göttingen opholdt han sig nogle Aar for at benytte Michaëlis's Undervisning i de orientalske Sprog, men studerede ved Siden deraf Naturvidenskaberne samt Philosophi og vakte Opsigt ved sin mod den Wolfiske Philosophi rettede Afhandling »Dubia de principiis philosophiæ recentioris« (1756). Efter at han var hjemkommen til Sverige og forgjæves havde søgt at faa en philosophisk Docentplads i Upsala, udgav han 1759 »Tankar om medborgerliga friheten«. Skriftet, der ansaas for at indeholde Dadel over Statsforfatningen, blev forbudt og paadrog F. en skarp Tilrettevisning af Regeringen. Allerede forinden var dog F., som imidlertid under Linné havde fortsat sine naturhistoriske Studier, bleven ansat som Professor i dansk Tjeneste for at følge med paa den videnskabelige Expedition, som 1761 af Frederik V sendtes til Arabien. Han døde paa Rejsen 11 Juli 1763 i Jerim. Af F.s efterladte Optegnelser udgav C. Niebuhr de i sin Tid højt vurderede Arbejder »Descriptiones animalium« (1775), »Flora Ægyptiaco-arabica« (1775) og »Icones rerum naturalium« (1776). En til Urticeernes Familie hørende Planteslægt bærer Navn efter ham.

Forslag (ital. appoggiatura) er en musikalsk Forsiring i Melodien, en lille Node, som gaar forud for en Hovednode, til hvilken den i Foredraget nøje er knyttet, men som ikke regnes med ved Taktinddelingen, da den laaner sin Tidsværdi fra Hovednoden. Der gives lange og korte F. Det lange F. tager, naar Hovednoden er todelelig, den halve Tidsværdi fra denne, naar den er tredelelig, de to Tredjedele. Er Hovednoden to ved Bindebue forenede Noder paa samme Trin, laaner F. den førstes Værdi. Det korte F., der ikke saaledes som det lange accentueres, skrives med en lille Ottendedelsnode, overskaaren af en Skraastreg. Korte F. af to ell. flere Noder kaldes Dobbeltforslag.

Forsoning kaldes i den lutherske Kirkes Dogmatik den Ophævelse af det ved Synden satte Fjendskab mellem Gud og Menneske, som er sket ved den fuldkomne Lydighed imod sin himmelske Faders Vilje, hvilken Christus viste baade under hele sit jordiske Liv (obedientia activa, d. e. hans active Lydighed) og særlig ved sin Lidelse og Død til Slægtens Frelse (obedientia passiva, den passive Lydighed). Derved er Christus bleven Hoved for en ny, med Gud forligt Menneske-

slægt, de troendes Menighed. At F. bestaar i Borttagelsen af Guds Vrede over Synden, er Grundtanken i Kirkens **Forsoningslære**. Den gamle Kirke blev staaende ved den Lære, at F. ved Christus var sket ved hans Død, og denne Grundtanke udviklede Athanasius paa den Maade, at den guddommelige Retfærdighed, der krævede Menneskehedens Fordømmelse, blev udjævnet med den guddommelige Kjærlighed, der ønskede Slægtens Frelse ved Christi fyldestgjørende Forsoningsdød (Satisfactio vicaria). Hvad der saaledes indtil det 11te Aarh. havde gjældt som Kjendsgjerning, fremstillede Anselm i sit Skrift »Cur Deus Homo?« i dets dogmatiske Nødvendighed og fuldendte derved Sactisfactionstheorien. Reformatorerne fastholdt Grundtanken i denne Lære; kun hævdede de luthersk Dogmatikere, at der tilkom ikke blot Christi passive, men ogsaa hans active Lydighed forsonende Betydning. I Modsætning til denne objective Forsoningslære, i Følge hvilken Christus har afvendt Guds Vrede og forligt Himlen med Jorden, udviklede allerede Abailard Læren om en blot subjectiv, psychologisk F., i Følge hvilken Gud ikke forsones eller trænger til F.; kun Menneskene trænge til at forsones, hvilket sker derved, at Christi Kjærlighedsliv og Selvopofrelse vækker Tillid og Tro i Menneskenes Hjærter og fører dem tilbage til Faderen. Denne Lære, der forvexler Forsoning og Forløsning (s. d. A.), blev paa Reformationens Tid gjentagen i Socinianismen og i vore Dage i Rationalismen. Jvfr. **Offer** og **Ypperstepræst**. **Forsoningsfest**, den store, en af Jødernes ypperste Fester, fejres den 10de i Maaneden Tisri. Om dens Helligholdelse, medens Templet bestod, s. **Ypperstepræst**; endnu fejres den af alle Jøder med streng Faste.

Forspil, et kort, dramatisk Arbejde, med eller uden Musik, der tjener som et Slags Prolog til det efterfølgende Hovedværk. I Operaen er F. en instrumental Indledning, som i Stedet for en Ouverture gaar forud for hele Operaen. Marschners „Hans Heiling" begynder med et længere F. for Sang og Orchester, hvorefter følger en fuldstændig Ouverture som Indledning til den egentlige Opera (s. for øvr. **Præludium**).

Forspærring, en særegen og almindelig Art af Fixerer eller Sikringsmidler ved Laase. Den bestaar i et Lukke for Nøglehullet, der kun ved visse hemmelige Fif kan skaffes til Side.

Forssell, Hans Ludv., svensk Statsmand og Forfatter, f. 14 Jan. 1843 i Gefle, tog den philosophiske Doctorgrad og blev Docent i Historie ved Universitetet i Upsala 1866, hvorefter han begav sig til Stockholm for at studere i de derværende Archiver. 1869 overtog han Redactionen af »Svensk Literatur-Tidskrift« (senere kaldet »Svensk Tidskrift«), blev samtidig Secretær i »Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande« og Redacteur for de af dette Selskab udgivne Tidsskrifter, samt 1873 tillige Directeur i Central-Trykkeriets Aktieselskab i Stockholm. Imidlertid havde han tillige deltaget i Rigsdagsarbejderne som Secretær i forskjellige Udvalg og gjort Tjeneste som Secretær saa vel i den svenske Møntcommité 1869—70 som i den dansk-svensk-norske Møntconference 1872 og i ikke ringe Grad bidraget til at en Møntconvention virkelig kom i Stand mellem de tre Lande, da han i Sept. 1874 udnævntes til Secretær ved Rigsbanken. Fra denne Plads indkaldtes han allerede i Maj n. A. i det de Geerske Ministerium som Statsraad og Chef for Finans-Departementet. Med Ministeriets andre Medlemmer indgav han sin Ansøgning om Afsked efter Forkastelsen af Værnepligtsloven 1880, men blev dog i Ministeriet Posse til Aarets Slutning, da han udnævntes til Præsident i Kammercollegiet. Han er Rigsdagsmand i 1ste Kammer, valgt 1879 for Gefleborgs Län, og fra 1881 Medlem af det svenske Akademi. Sine under den journalistiske Virksomhed offentliggjorte Afhandlinger har F. for en Del samlet i »Studier och kritiker« (1875); blandt hans andre Skrifter maa især mærkes »Sveriges inre historia från Gustaf I« (1869—75) og »Sverige 1571« (1872—83).

Forst, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg ved Floden Neisse, 16 M. s. ø. for Berlin. 16,000 I. Storartede Klædefabriker og Garverier. Her er et Slot, der tilhører Greverne af Brühl, og hvor den bekjendte sachsiske Minister B. ligger begravet.

Forstakademi ell. Skovbrugsskole er en Læreanstalt, hvor Forstvidenskaben forebrages og de til Statsskovenes Bestyrelse fornødne Embedsmænd uddannes. De første Læreanstalter af denne Art oprettedes i Tyskland, hvor Zanthier i Midten af forrige Aarhundrede ved private Midler stiftede en Skovbrugsskole i Ilsenburg paa Harzen. Den havde en rent praktisk Retning og ophørte ved Stifterens Død 1778, men efterfulgtes snart af flere andre med lignende Tendens, saasom Hartigs i Hungen og Cottas i Zillbach. Ofte vare Stifterne af disse Skoler tillige de eneste Lærere ved samme; kun Cotta havde til sidst Hjælpelærere i Mathematik og Naturvidenskaberne. Snart begyndte Staterne ogsaa at tage sig af Sagen, og den første offentlige Forstlæreanstalt oprettedes 1770 i Berlin under Botanikeren Gleditsch, men var uhensigtsmæssig indrettet og holdt sig kun kort. Derefter gik Forstundervisningen over til Cameralskolerne, der mod Enden af forrige Aarhundrede stiftedes i Mainz, Mannheim og Lauter, men heller ikke disse Skoler tilfredsstillede, fordi de ikke tog tilbørligt Hensyn til Sagens praktiske Side. Dette Hensyn søgte man derimod at tilfredsstille ved det af Hertug Carl af Württemberg 1783 anlagte Forstinstitut i Hohenheim, som derfor ogsaa blev Forbilledet for flere lignende, yngre Anstalter. I Tyskland findes for Tiden højere Forstlæreanstalter i Eberswalde, Münden, Tharand, Eisenach og Aschaffenburg, og Forstvidenskaben forebrages desuden ved Universiteterne i München, Tübingen og Gießen samt ved den polytechniske Skole i Carlsruhe. Den østerrigske Forstlæreanstalt, som tidligere var i Mariabrunn, er nu forenet med den højere Landbrugsskole i Wien. For Kroatien findes en højere Forstlæreanstalt i Kreuz, og for Schlesien og Mähren oprettedes 1852 ved private Midler en lignende i Aussee, hvorfra den 1867 flyttedes til Eulenburg. Frankrig har

en Forstskole i Nancy; Ruslands Forstskoler ere i Moskva og St. Petersborg, Finlands i Evois, Sveriges i Stockholm. Spaniens Forstskole var tidligere i Villaviciosa, men er nu flyttet til Escorial; saa vel for denne som for flere andre har Tharanderskolen tjent til Forbillede. Først 1869 fik Italien sin egen højere Forstlæreanstalt i Vallombrosa i det Toscanske. — Det første Skridt til Indførelse af en regelmæssig Forstundervisning i den danske Stat gjordes i Frederik V.s Tid efter Tilskyndelse af den bekjendte tyske Forstmand v. Langen, der 1764 paa Jægersborg fik oprettet en Forstskole, som dog ikke synes at have bestaaet ret længe; men c. 20 Aar senere blev det ved kgl. Resolution af 30 Nov. 1785 bl. a. bestemt, at der skulde meddeles Jægerne ved de to samme Aar oprettede Jægercorpser i Helsingør og Kiel Undervisning saa vel i de egentlige Forstfag som i Mathematik og Tegning af to dertil særlig beskikkede Lærere ved hvert Corps. Undervisningen i Helsingør synes dog aldrig at være traadt i Kraft eller dog i alt Fald snart igjen at være ophørt, medens derimod Skolen for det kielske Jægercorps efterhaanden udviklede sig til det senere Forstinstitut, der bestod som fælles Undervisningsanstalt for hele Riget, indtil den fuldstændige Forstexamen ved kgl. Resol. af 9 Maj 1835 henlagdes til Kjøbenhavn, hvor det allerede 3 Aar tidligere (28 Aug. 1832) havde været anordnet, at en saadan Examen skulde organiseres. En regelmæssig ordnet Undervisning ved det kjøbenhavnske Forstinstitut begyndte dog først i Vinterhalvaaret 1835—36, og først 4 Marts 1836 udnævntes en Docent i Forstvidenskaben, medens de studerende tidligere havde været henviste til tyske Lærebøger, hvad Hovedfaget, og til de almindelige Forelæsninger ved Universitetet, Sorø Akademi og den polytechniske Læreanstalt, hvad Bifagene angik. En saa vel theoretisk som praktisk Examen afholdtes hvert Aar af en dertil særlig beskikket Commission, hvis Formand tillige under Finansministeriets Overtilsyn sørgede for Antagelsen af de fornødne Lærere i de forskjellige Fag saa vel som for Undervisningens regelmæssige Gang. I Følge Lov af 11 Febr. 1863 er Forstundervisningen nu henlagt til Veterinær- og Landbohøjskolen.

Forstand er Evnen til at tænke, at sammenligne. Naar man har sat F. i skarp Modsætning til Sansningen, er det urigtigt; thi allerede i Fornemmelsernes Vexelvirkning (som f. Ex. i den saakaldte Contrastvirkning) og i Gjenkjendelsen af en Fornemmelse ytrer sig den samme Aandsvirksomhed, som vi i dens mere udviklede Former kalde F. Der er altsaa F. i al Sansning. F. er Udtrykket for Activiteten i vor Erkjendelse, medens Sansningen betegner Receptiviteten. — Undertiden har man skjelnet mellem Fornuft og F., saaledes at denne skulde være den Evne, der udmaaler og begriber ved at gaa fra det ene Led i det givne til det andet, medens hin skulde være Evnen til umiddelbart at gribe Principerne, de ubetingede Sandheder. Men denne Distinction er unyttig, thi for saa vidt Principerne begrundes og retfærdiggjøres, sker det ved „Forstanden“, og Evnen til umiddelbart at opdage et Princip eller en Sandhed er enten en Frugt af Øvelse i Forstandsvirksomhed, eller ogsaa beror den paa et genialt Instinkt, som des værre kun findes hos faa.

Forsteninger kaldes de i Jordlagene opbevarede Levninger af Dyr og Planter, hvorfra det organiske Stof som oftest er fortrængt af uorganiske Stoffer, i Særdeleshed af den i Vandet opløste kulsure Kalk eller Kiselsyre. En saadan Indtrængen af uorganisk i Stedet for organisk Stof kan ske saa langsomt, at hele den oprindelige Structur bibeholdes, som f. Ex. ved forstenet Træ, hvori man tydelig kan se dets Aarringe og Marvstraaler, uagtet hele Træmassen er erstattet af Kiselsyre. Benævnelsen F. anvendes ogsaa i de Tilfælde, hvor der i Stenarterne kun findes et ydre Aftryk eller en indvendig Udfyldning (Kjærne-F.), f. Ex. af en Musling, et Søpindsvin o. l.

Forster, François [forstǟhr], fransk Kobberstikker, f. 1790 i Locle ved Neuchâtel, d. 24 Juni 1872, var Elev af Langlois og fik 1809 og 1814 de to store Prismedailler i Paris. Han har stukket flere Blade efter Davids berømte Elever Gérard, Gros o. fl., foruden mange andre betydelige Blade, især Portrætkoveder. Et af hans mest ansete Blade er »La vierge de la maison d'Orléans« efter Rafael.

Forster, Joh. Georg, f. 1754, ledsagede som ungt Menneske sin Fader, Naturforskeren Joh. Reinh. F., f. 1729, d. 1798, paa den Cook'ske Jordomsejling (som han senere skildrede i „J. R. F.s Reise um die Welt“, 2 Bd., 1778—80), blev Professor i Naturvidenskab i Wilna og senere i Mainz og sluttede sig i den sidst nævnte By ivrig til det republikanske Parti, hvorfor han ogsaa efter Franskmændenes Indmarche blev Medlem af den nye republikanske Regering; da Staden imidlertid 1793 tilbageerobredes af Preusserne, erklæredes F., der den Gang opholdt sig som Deputeret i Paris, for Landsforræder, hans Ejendele confiskeredes og han maatte forblive i Paris under kummerlige Omstændigheder, men døde allerede 1794. Af hans aandrige og skarpsindige, ved fortrinligt Sprog og Fremstilling udmærkede Skrifter, der dels ere af naturvidenskabeligt og ethnographisk, dels af politisk og socialt Indhold, er det betydeligste „Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Holland, Flandern, England und Frankreich“ (3 Bd., 1790—91). Gervinus har besørget en samlet Udgave af hans Værker i 9 Bd. (1843—44).

Forster, John, engelsk Forfatter, f. 1812, var tidlig Medarbejder ved og 1842—52 Redacteur af det radicale Ugeblad »Examiner«, grundlagde 1845 sammen med Dickens »Daily News« og var et Aars Tid Redacteur, var desuden Medarbejder af lærde Tidsskrifter og skrev af større Arbejder »Statesmen of the Commonwealth of England« (5 Bd. 1841—44), samt Levnedsskildringer af Sir J. Eliot (1864), Oliver Goldsmith (1848, 2 Bd.; 5 Opl. 1873), W. Savage Landor (1868) og Ch. Dickens (1871—74, 3 Bd.). D. 1876.

Forster, William Edw., engelsk Statsmand, f. 11 Juli 1818, eneste Søn af Will. F., der

i 50 Aar var Kvækerpræst, og af en Søster til Thomas Buxton. F. blev Uldgarnsfabrikant i Bradford og valgtes 1861 til Underhuset, hvor han hørte til de radicale. Nov. 1865—Juli 1866 var han Understatssecretær for Kolonierne, blev i Dec. 1868 Viceformand i Undervisningsraadet indt. Febr. 1874 og gjennemførte 1869 Loven om de engelske Middelskoler og 1870 den engelske Folkeskolelov. Til Løn fik F. Sæde i Cabinettet og havde 1871 det Hverv at forelægge og forsvare Lovudkastet om hemmelig Afstemnings Indførelse ved Parlaments- og Communalvalg. F.s Indflydelse var saa stor, at han 1875 var udset til at blive det liberale Partis Leder efter Gladstone, men han veg selv Pladsen for Marquis Hartington. I Maj 1880 blev F. Oversecretær for Irland med det Hverv at kue „Landligaens" oprørske Agitationer; i dette Øjemed indbragte han 1881 en meget stræng Lov til Beskyttelse af Liv og Ejendom, men deltog desuden i Gjennemførelsen af den nye irske Landlov til bedste for Fæsterne. Den Kraft, hvormed F. bragte den først nævnte Lov i Udøvelse, vakte de irske Revolutionsmænds Had, og kun ved et mærkeligt Held undgik han deres Mordforsøg. Da Ministeriet i Apr. 1882 besluttede at indlede et mildere System, traadte F. tilbage, fordi han misbilligede dette Skridt, og det umiddelbart derefter følgende Mord paa hans Efterfølger Lord Cavendish viste, hvor megen Ret han havde.

Forstilling, Forvognen til en Lavet, indrettet til hurtig at skilles fra denne, naar Kanonen skal opstilles til Skud. F. til Feltlavetterne føre sædvanlig oven paa Axlen en Kasse, hvori den nødtørftigste Forsyning med Ammunition til Kanonen medføres. Ammunitionsvognene til Feltbatterierne, der tjene til at føre disses Hovedbeholdning af Ammunition, ere altid byggede i Analogi med Lavetterne, saa at de ligesom disse have F., der let kunne skilles fra Bagvognene, og som kunne ombyttes med Kanonernes.

Forstoppelse, Obstruction, Obstipation, Mangel paa naturlig og tilstrækkelig Udtømmelse af Excrementerne, er enten et forbigaaende Symptom i forskjellige acute Sygdomme eller ogsaa af lang Varighed, endog hele Livet igjennem, **habituel F.** Denne sidste beror oftest paa en Svækkelse af Tarmens peristaltiske Bevægelse, der atter kan have sin Aarsag i en chronisk Tarmkatarrh, Mangel paa Legemsbevægelse, urigtig Diæt osv.; sjældnere afhænger den af mechaniske Forsnævringer i Tarmen. Den h. F. er en overmaade besværlig Sygdom, der navnlig har stor Indvirkning paa den lidendes Sindsstemning; Hypochondri og Melancholi ere meget almindelige Følger af den.

Forstrandsret kaldes den Ret, som undertiden i Danmark tilkommer Ejeren af en ved Havet liggende Ejendom til det paa **Forstranden** (d. e. den ved Kysten nærmest liggende Del af Havet, hvor Skibe ikke kunne flyde) opdrevne Vrag, naar ingen Ejer dertil melder sig, efter at behørig Indkaldelse med Aar og Dags Varsel har været udstedt. Oprindelig tilkom Retten til Vrag under de nævnte Betingelser udelukkende Kongen som Forstrandens Ejer, men i Middelalderen opnaaede Gejstligheden og Adelen overalt F. ud for deres Grunde, og efter Souverænitetens Indførelse blev denne Ret fremdeles som et Privilegium tilstaaet Adelen og de lige med Adelen privilegerede. Den senere Lovgivning satte dog igjen Grænser for den fremtidige Erhvervelse af dette Privilegium, og ved Grundlovens § 97 er nu endelig denne som enhver anden adelig Forret aldeles ophævet. Der fandtes imidlertid enkelte Steder i Landet, hvor F. tilkom private Personer, ikke fordi de vare adelige eller privilegerede, men fordi Retten var overdragen dem ved et kongeligt Skjøde eller erhvervet paa anden privatretlig Maade, og hvor dette er Tilfældet, bestaar saadan F. endnu uanset Grundlovens Bestemmelse; men uden for disse faa Steder tilkommer nu Retten til Vrag under de oven nævnte Betingelser igjen overalt Kongen, d. e. Staten. Paa Island tilkommer Retten til visse mindre betydelige Arter af Vrag dog de tilstødende Grundejere. **Forstrandsejer** kaldes undertiden den, som har Forstrandsret foran sin Grund; men den rigtige Opfattelse af Forholdet er dog vistnok den, at Kongen, d. e. Staten, overalt er Ejer af Forstranden, selv der, hvor en privat har den oven omhandlede Ret til det Vrag, som findes derpaa.

Forstue ell. Entrée, det forreste Locale i en Bygning eller enkelt Beboelseslejlighed, hvortil Indgangsdøren umiddelbart fører ind, og hvorfra man kan passere ind til de egentlige Værelser.

Forstuvning, Distorsion, en voldsom Forbrejning af et Led, hvorved dets Baand forstrækkes eller til Dels sønderrives eller Ledfladerne endog forbigaaende fjærnes fra hverandre, forekommer især hyppig i Haand- og Fodleddet og opstaar ved forkerte Bevægelser af disse. F. er forbunden med temmelig stærk Smerte, paafølges næsten altid af Svulst og Betændelse i Leddet og de omgivende Dele, som ikke sjælden varer længe og undertiden efterlader Stivhed; naar de udspændte eller overrevne Baand ikke under en fuldstændig Ro faa Tid til at gjenvinde deres naturlige Fasthed, bliver der let en Slaphed i Leddet med Tilbøjelighed til gjentagne F. tilbage.

Forstvæsen, s. **Skovbrug**.

Forstærkningen er i den danske Hær Benævnelsen paa det Mandskab, der efter at have tjent i 8 Aar i Linje- og Reserveafdelingerne dernæst endnu staar til Raadighed for Hæren i andre 8 Aar for enten, som ved Rytteriet, Feltartilleriet og Ingenieurcorpset, i Krigstid at bruges til Erstatning og Udfyldning af hine Afdelingers Mandskab eller, som ved Fodfolket og Fæstningsartilleriet, at forenes i særegne Forstærkningsafdelinger, til hvilke der haves et Befalingspersonale, bestaaende dels af Officerer, der have faaet hæderlig Afsked for Tjenesten i Linjen, navnlig paa Grund af Alder, dels af Lieutenanter og Underofficerer, der have tjent som Secondlieutenanter og Corporaler ved Linjeafdelingerne. Egentlig organiserede ere af F.s Afdelinger hidtil kun Kjøbenhavns Væbning med to Bataillоner Fodfolk og to

Compagnier Artilleri samt Bornholms Væbning med en Bataillon Fodfolk, en Rytterescadron og to Artillericompagnier; for denne sidste Væbning existerer det særegne Forhold, at det i sine Rækker optager de paa Bornholm hjemmehørende Mandskaber, saa snart de i to Aar have hørt til en af Hærens Linjeafdelinger.

Forstørrelsesglas ell. Loupe, en straalesamlende Linse. Træffes den af Lysstraaler, der udgaa fra et Punkt, som ligger nærmere ved Linsen end dens Brændpunkt, bryder den dem saaledes, at de spredes mindre og saa Retninger, som om de udgik fra et fjærnere Punkt. Herpaa beror dens Anvendelse som F. Bringer man nemlig en Gjenstand tæt til Øjet, vil den vel vise sig stor, men dog utydelig, fordi de Lysstraaler, som fra et Punkt af Gjenstanden træde ind i Øjet, spredes for stærkt til at forenes til et Punkt paa Øjets Baggrund. F. bevirker en Formindskelse af denne Spredning og gjør derfor det store Billede tydeligt. Jo kortere Brændvidde F. har, desto mere kan man nærme Gjenstanden til Øjet, og desto stærkere Forstørrelse opnaar man. F. sammensættes ofte af flere Linser for at gjøre Brydningen fejlfri. Har det saa lille en Brændvidde, at det paa Grund af den stærke Forstørrelse maa holdes af et Stativ og en kunstig Belysning af Gjenstanden er nødvendig, kaldes det et enkelt Mikroskop. — En ejendommelig Form af F. er Kuglemikroskopet, en Glaskugle af faa Millimetres Tykkelse, og den Stanhopeske Loupe, der har Form af en Cylinder, hvis ene, kugleformede Endeflade har Brændpunkt i den anden, plane Endeflade; med denne sidste bringes Gjenstanden i Berøring.

Forsyn (lat. providentia) kaldes i den christelige Dogmatik den Virksomhed af Gud, at han *opholder* den skabte Verden (conservatio), *virker sammen med* de i den nedlagte Kræfter, saaledes at deres relative Selvstændighed og Frihed bevares (concursus), og med Almagt og Visdom *styrer* hele Verdensudviklingen baade i det hele og for de enkelte Mennesker hen imod det Maal, han i sin Kjærlighed har sat for alt tilværende (gubernatio). Forsynslæren gaar altsaa ud paa at vise, at den for Tanken uløselige Gaade, hvorledes Verdens Selvstændighed og Menneskets Frihed kan forenes med Guds Almagt og Alvidenhed, er løst i Troen paa Guds faderlige Kjærlighed.

Forsyth, William [sejdh], engelsk Retslærd og Forfatter, f. 1812, blev 1839 Advocat og 1858 Queen's Counsel, samt juridisk Raadgiver for Statssecretæren for Indien, var 1874—80 Medlem af Underhuset for en af Londons Valgkredse og indbragte, skjønt ellers conservativ, 1876 Forslag om Kvindernes Valgret til Parlamentet. Foruden flere Fagskrifter har F. udgivet: »The history of trial by Jury« (1852), »Napoleon at St. Helena and Sir Hudson Lowe« (et Forsvarsskrift for den sidst nævnte, 1853), »The life of Cicero« (1864) og »The novels and novelists of the 18th century« (1871).

Forsæbning, s. Fedtstoffer, Stearin, Sæbe.

Forsænkning. Hovederne paa Nitter, Skruebolte osv. maa undertiden forsænkes, d. e. skjules i en dertil bestemt Fordybning, der kaldes en F. Den dannes ved Forsænkere, et Slags fræseformet Bor, bestemt til at give vedkommende Hul en concentrisk, conisk ell. cylindrisk Udvidelse, hvori Hovedet kan passe.

Forsætter, det Stykke, Drejestaalet hviler paa under Drejningen.

Forsøg i Naturvidenskaberne, s. Experiment. Som *F. paa Forbrydelse* anses Paabegyndelsen af Forbrydelsens Udførelse, og denne er i Almindelighed strafbar, i alt Fald for de større Forbrydelsers Vedkommende. Derimod ere de saakaldte forberedende Handlinger i Regelen efter de fleste Landes Lovgivning straffrie. Den danske Straffelov betragter imidlertid enhver Handling, der sigter til at fremme eller bevirke Fuldbyrdelsen af en Forbrydelse, som strafbart F.

Forsølvning, Bedækning med en Hinde af Sølv, især paa Træ med Bladsølv. Metal forsølves ved Indgnidning med en Grød af Chlorsølv, Kridt og sure Salte (kold F.), ved Behandling med Blandinger, der indeholde udfældet Chlorsølv, udrevet i forskjellige Salte (varm F.), ved galvanisk Udfældning af en Opløsning af Chlorsølv ell. Cyansølv i Cyankalium eller med Bladsølv, som trykkes fast med Polerstaal. Plettering er en Belægning af det uædle Metal med en tynd Plade af fint Sølv. Ved Elektroplet forstaas stærkt galvanisk forsølvede Sager.

Forsørgelsessted ell. *Forsørgelseshjem*, undertiden ogsaa unøjagtig Hjemsted, kaldes den Commune, der er pligtig at forsørge en Person, naar han bliver trængende til Fattighjælp. I Danmark er det den Commune, hvor Personen sidst har haft stadigt Ophold i 5 Aar efter det fyldte 18de Aar; har han ikke haft saa langt Ophold i nogen Commune, er F. for ægte Børns Vedkommende Forældrenes faste Opholdssted paa Fødselstiden, for uægte Børns Vedkommende Moderens faste Opholdssted Timaanedersdagen før Fødselen. Børn under 18 Aar have Forældrenes F. og Hustruen sin Mands. Bliver en Person trængende til Forsørgelse, bliver han at hjemsende til sit F. og en Udlænding, som ikke ved 5aarigt Ophold i en Commune har vundet Forsørgelsesret, at udsende. I Norge har en Person Forsørgelsesret (Hjemstavnsret) i den Commune, hvor Moderen ved Fødselen havde denne Ret eller hvor han efter sit 15de Aar sidst har opholdt sig i 2 Aar. Den trængende bliver dog ikke at hjemsende til denne Commune, men understøttes, hvor han opholder sig, og Hjemstavnsretten giver kun Regler for Communernes indbyrdes økonomiske Mellemværende; for Udlændinges Vedkommende overtages Udgifterne i Almindelighed af Staten. Kan F. eller Hjemstavnen ikke oplyses, bliver Vedkommende at forsørge af Opholdscommunen, men Omkostningerne udredes i Danmark af Amtet, i Norge halvt af Statskassen.

Fort betyder dels en lille, men dog til selvstændigt Forsvar skikket Fæstning, dels et til en større Befæstning hørende større Værk, adskilt fra de øvrige Værker ved et Terrainmellemrum og af den Grund i det mindste til en vis Grad beregnet paa selvstændigt Forsvar, f. Ex. et Søfort, et detacheret Fort.

Fort de France [faahr dø frangs], Hoved-

stad paa den franske Ø Martinique i Vestindien, paa Øens Vestkyst. 17,000 I. Livlig Handel. God Havn, der navnlig i Orkantiden er af Vigtighed som Nødhavn.

Fort de l'Ecluse [faahr dø leklÿhs], Fort i det franske Dep. Ain ved Rhône, 6 M. ø. for Bourg, paa Vejen fra Genf til Lyon, har nu ikke stor Betydning, da det beherskes af de omliggende Højder. Det hørte tidligere til Savoien, men afstodes 1601 til Frankrig. 1814—15 var det snart i Franskmændenes, snart i Østerrigernes Hænder.

Fŏrte, it. (fork. *f*), stærkt, er en musikalsk Foredragsbetegnelse; ligeledes Superlativet **fortissimo** (fork. *ff*), meget stærkt, **mĕzzo f.** (*mf*), halvstærkt, piū *f*, stærkere, pōco *f*, noget stærkt, mēno *f*, mindre stærkt. **Fortepiāno** (*fp*) angiver, at en enkelt Tone ell. Accord skal være stærk, men de følgende svage. Tidligere kaldte man det bekjendte Claverinstrument Fortepiano, som nu almindelig kaldes Pianoforte eller blot Piano (s. d. A.).

Fortegn kaldes i Mathematiken Tegnene + og —, for saa vidt de ved at sættes foran et Tal angive, om dettes Værdi skal regnes for positiv eller negativ. F. i Musik, s. **Afledningstegn.**

Forteguĕrri, Ricc., ital. Digter, f. 1674 i Pistoja, levede sin meste Tid i Rom, hvor han beklædte høje Prælaturer, og døde 1735. Foruden lyriske Digte og en Oversættelse af Terents har han strevet et Epos »Ricciardetto«, en Slags carikeret Efterligning af Pulci, Berni og Ariost, ikke uden Vid og Lune, men alt andet end anstændigt. Denne sidste Omstændighed er maaske Grunden til, at det først blev trykt to Aar efter hans Død.

Fŏrtes fortūna ădjuvat, lat. Ordsprog (Terents »Phormio« 1,4,25), Lykken hjælper de kjække.

Fortescue [förtskju], en engelsk Adelsslægt, der skal stamme fra Vilhelm Erobrerens Tid. I det 15de Aarh. udmærkede **John F.** sig som Retskyndig, blev 1442 Overdommer og senere Kansler, men fulgte 1463 med det lancasterske Hus paa Flugten til Frankrig. Her strev F. et berømt Skrift om „de engelske Loves Fortrin", vendte 1471 med Dronningen tilbage til England, blev fangen og maatte underkaste sig Edvard IV. F. strev ogsaa om Forskjellen mellem et absolut og indskrænket Kongedømme; d. 1485. — 1721 ophøjedes en **Hugh F.** i Peersværdigheden. Af denne Slægt var Jarl **Hugh F.**, f. 1783, som fra 1804 var liberalt Medlem af Underhuset som Lord Ebrington og især tog vigtig Del i Valgreformens Gjennemførelse 1832. Han blev 1839 Peer og Lordlieutenant i Irland indtil 1841, beklædte 1846—51 et af de politiske Hofembeder og døde 1861. Hans Søn af s. N., f. 1818, var 1841—59 Underhusmedlem, men indtraadte derefter i Overhuset i sin Faders Sted. Han har gjort sig bekjendt ved sin Iver for at forbedre de fattiges Kaar. — **Chichester F.**, s. **Carlingford.**

Forth, Flod i Skotland, dannes ved Foreningen af to Smaafloder ved Aberfoyle i Perth-Shire, løber mod Ø. forbi Stirling, hvor den er sejlbar for Skibe paa 70 Tons, og Alloa, hvor den er sejlbar for store Søskibe. Neden for denne By udvider den sig og danner **Forthfjorden**, der atter indsnævres ved Queensferry, men derpaa efterhaanden udvider sig saaledes, at den ved Udløbet i Nordsøen mellem Fife-Ness og Dunbar er 4 M. bred. **F.-Clydekanalen**, der begynder paa Fjordens Sydside ved Carronflodens Udløb, forbinder Forthfjorden og Clydefjorden.

Fortificatiŏn, d. s. s. Befæstningskunst (s. d. A.). Ordet bruges ogsaa i Betydn. af en Befæstning.

Fortinning, Metalsagers Bedækning med en Hinde af Tin, sker ved Neddypning i smeltet Tin (Jernplader) eller ved Indgnidning med smeltet Tin (Kogekar), i begge Tilfælde med Understøttelse af Salmiak ell. et andet Stof, som kan befordre Adhæsionen, eller endelig ved Hvidkogning, d. e. en galvanisk Udfældning ved Kogning i Vand, Vinsten og Tinpulver (Naalemagerarbejde).

Fŏrtiter in re, suāviter in mōdo, lat., „i Sagen bjærvt, i Maaden mildt", en Grundsætning, der indprentedes Jesuiterne af deres General Aquaviva.

Fortjenstmedailler uddeles af flere Staters Regeringer til Mænd, hvis Virksomhed i forskjellige Retninger antages at fortjene offentlig Anerkjendelse. Den danske F. er stiftet af Kong Christian VIII 24 Juli 1845 og uddeles baade i Guld og Sølv.

Fortlage, Arn. Rud. Karl, tysk Philosoph, f. 1806 i Osnabrück, studerede først Theologi i Göttingen og Berlin, men bestemte sig efter at have hørt Hegel udelukkende for Philosophien, som han fremdeles studerede i München under Schelling. 1829 optraadte han som Privatdocent i Heidelberg. Ved at gaa tilbage til Kants Kritiker søgte han at vinde et bestemt Synspunkt til Orientering blandt de forskjellige philosophiske Skoler i ældre og nyere Tid. Schellings Virksomhed i Berlin drog F. derhen; under Paavirkning af Trendelenburg og Beneke lagde han sig efter Psychologien. 1846 blev han Professor i Philosophien i Jena. Skrifter: „Ueber die Denkweise der ältesten Philosophen" (1829), „Die Lücken des Hegelschen Systems" (1832), „Vorlesungen über die Gesch. der Poesie" (1838), „Hundert Thesen zur Psychologie" (1843), „Das musik. Syst. der Griechen" (1847), „Genet. Gesch. der Philos. seit Kant" (1852), „System der Psychol." (1855). D. 1881.

Fortoul, Hippol. Nic. Hon. [tūl], fransk Kunsthistoriker og Politiker, f. 13 Aug. 1811, blev 1840 Professor i fransk Literaturhistorie i Toulouse og gik herfra 1846 over til det nys oprettede literære Facultet i Aix. F. strev flere kunsthistoriske Værker (om Kunsten i Tyskland, om Malerkunstens Theori og Historie). 1848 valgtes F. til den grundlovgivende og Aaret efter til den lovgivende Nationalforsamling og sluttede sig nær til Præsidentens Parti; i Oct. 1851 blev han Marineminister, var med at forberede Statscoupet og blev efter dette Undervisningsminister. I denne Stilling gjennemførte F. vigtige Forandringer; han henlagde Udnævnelsen af Lærerne ved de højere Skoler til Regeringen, indskrænkede Philosophiens Studium og fremmede Mathematiken og Naturvidenskaberne, indførte den saakaldte „Tvedeling" i de højere Skoler og

paatænkte en fuldstændig Omdannelse af Universitetsvæsenet. 1853 blev F. Senator og døde 7 Juli 1856. Han viste Iver for Udgivelsen af gamle romerske Indskrifter, af Frankrigs Folkesange og ældre Digtere og begyndte Trykningen af en Katalog over det store Nationalbibliothek.

Fortrav, d. s. s. Avantgarde (s. d. A.), især naar denne ikke har nogen betydelig Styrke og ikke er sammensat af flere Vaabenarter.

Fortryk, den uden Samtykke af Forfatteren eller dem, der efter hans Død ere indtraadte i hans Ret, iværksatte Offentliggjørelse ved Trykken af et ikke forhen publiceret Haandskrift ell. desl. F. er i den danske Lovgivning forbudt under samme Straf- og Erstatningsansvar som Eftertryk. I den norske Lovgivn. kjendes ikke dette Udtryk, men det saakaldte F. indbefattes under Eftertryk.

Fortūna, græsk Tyche, Skæbnens eller Tilfældets Gudinde, „Lykken"; især i Italien var hendes Dyrkelse under forskjellige Navne (f. muliebris, den kvindelige, f. virilis, den mandlige, o. fl.) gammel og udbredt, og hun havde Templer (til Dels Orakler) i Antium, Præneste og Rom. Kunstnerne gav hende som Attributer et Overflødighedshorn, et Ror, et Hjul ell. en Kugle under Fødderne.

Fortunātus, lat., d. e. den af Lykken begavede, en sagnagtig Person, der ejede en Pung, som fyldte sig selv, og en lille Hat, der skaffede ham Opfyldelse af alt, hvad han ønskede, Helten i en tysk Folkebog af samme Navn fra det 15de Aarh., trykt første Gang i Frankfurt a. M. 1509. Den er Grundlag for mange Bearbejdelser i forskjellige Sprog. 1553 dramatiserede Hans Sachs dette Emne; 1600 skrev Englænderen Th. Decker »Pleasant comedy of old F.«; fra ham gik det over til Tyskerne igjen, hvor af de moderne navnlig Tieck har benyttet det i „Phantasus".

Fortune, Robert [fååhrtjun], f. 1813 i Berwickshire, rejste 1842 for det kgl. engelske Haveselskab til China for at samle Planter og vendte tilbage derfra 1847, medbringende en Mængde Planter af største Interesse. 1848, 1853—56 og 1857 berejste han atter China; 1863 hjemførte han en stor Mængde hidtil hos os ukjendte Planter fra Japan. D. 1880.

Fortune-Bay [fååhrtjun bæh] skærer sig fra Atlanterhavet ind i den sydvestl. Del af Øen New-Foundland inden for de franske Øer Miquelon og St. Pierre.

Fortūny y Carbó, Mariano José Maria Bernardo, spansk Maler, f. 11 Juni 1838 i Rëus i Catalonien, uddannedes ved Kunstakademiet i Barcelona, men udviklede sig dog især ved selvstændigt Studium af Naturen og paavirket af Gavarnis »Célébrités contemporaines«. I Italien, hvor han opholdt sig med akademisk Stipendium, studerede han mere Folkelivet end Antikerne, og et tilfældigt Ophold i Marokko, hvis sydlandske Liv i høj Grad greb ham, afgjorde hans Tilbøjelighed for Emner af Folkelivet, særlig fra det sidst nævnte Land. Til hans mest yndede Fremstillinger høre „Bryllup i Marokko", „Slangetæmmeren" og lign. Ogsaa i Vandfarve, som Pennetegninger eller Raderinger gjengav han saadanne Emner med stort Mesterskab. Han døde i Rom 21 Nov. 1874, pludselig bortreven af den romerske Feber.

Fort Wayne [uæhn], Stad i Staten Indiana i Nordamerika, 22 M. n. n. ø. for Indianapolis. 27,000 I. (1881). Betydelig Handel og Industri. 8 Jærnbanelinjer støde sammen her.

Fortætning, Condensation, kaldes luftformige Legemers Overgang til flydende eller fast Form; den er altsaa det modsatte af Fordampning. F. tilvejebringes ved Afkøling, ved Sammentrykning eller ved at man samtidig anvender begge Midler. Alle Luftarter har man været i Stand til at fortætte til flydende paa denne Maade; Svovlsyrling fortættes allerede ved 2 Atmosphærers Tryk eller ved — 10°, Ammoniak ved 4,4 Atm. Tryk, Kulsyre ved 37,2 o. s. fr.; men undertiden maa man som nævnt afkøle Luften, idet enhver Luftart har en vis, for den charakteristisk, kritisk Temperatur, ned under hvilken den skal bringes for overhovedet at kunne fortættes; deri laa Vanskeligheden tidligere ved at fortætte mange Luftarter (de permanente), men 1877 lykkedes det Pictet og Cailletet at fortætte endog Luftarter som Ilt og Brint ved en Afkøling til mindre end — 100°. S. Damp. Ved F. udvikles Varme, bliver den „bundne" Varme atter „fri". Leder man saaledes et Pund Dampe af kogende Vand ned i omtr. 5½ Pund koldt Vand, ville Dampene vel fortættes, men den hele Vandmængde kommer i Kog; herpaa grunder sig Dampenes Anvendelse til Opvarmning. **Fortætningspumpe** kalder man en Luftpumpe, der tjener til at sammentrykke Luften og til at fortætte forskjellige Luftarter. Den har en lignende Indretning som en Trykpumpe. **Fortætter**, s. Condensator.

Fortøje et Skib er at gjøre det fast med Tove eller Kjættinger til Pæle i Land eller til dertil indrettede Fortøjningspæle i Søen. Undertiden ligger et Skib til Ankers for en Fortøjning, d. e. for to Ankere, hvis Kjættinger samle sig til en enkelt, som kaldes Tømmen, der gaar ind i Skibet og paa sædvanlig Maade befæstes til Beddingen. Tømmen er forsynet med en Hvirvel, for at Skibets Svajning rundt ikke skal bevirke nogen Snoning (Tørn) i Ankerkjættingen. Denne Maade at ankre paa anvendes dog kun, naar man venter at blive liggende i længere Tid til Ankers paa Steder, hvor der mangler den fornødne Plads til at kunne svaje rundt ved Forandringer af Strøm eller Vind.

Forudbestemmelse, s. Prædestination.

Forudhold (lat. retardatio, Forsinkelse), et uheldigt Ord for det tyske „Vorhalt", der bruges om en Tone ell. Stemme, som ikke gaar sin Gang fra den ene Accord til den anden samtidig med de andre Stemmer, men bliver liggende noget som Dissonans (eller med dissonerende Virkning) paa den anden Accord og da først gaar et Trin nedad ell. opad. Navnet kunde bedre bruges om F.s Modsætning Anticipation.

Fŏrum, Torv, hos Romerne en fri Plads, bestemt til Handel eller til offentlige Forhandlinger. Det mest bekjendte er f. Romanum, der efter de almindelig antagne Grænser i en

Længde af 630 Fod strakte sig fra Capitolium mod S. O.; dets Bredde ved Capitoliet angives til 190 F., ved den modsatte Ende til 110 F. Dog har man ikke ved Udgravningerne fundet den nordøstlige Begrænsning. F. blev anlagt i Kongetiden, efter at Tarquinius Priscus ved cloaca maxima, der endnu er i Brug, havde udtørret de sumpede Egne mellem Capitoliet og Palatinerbjærget. Af de i Kongetiden om F. liggende Bygninger er Statsfængslet, carcer Mamertinus, paa Capitoliets nordlige Del, endnu bevaret; det bestaar af et firkantet Rum, der kaldtes Robur, og et hvælvet Rum under dette (Tullianum), hvor Deltagerne i den catilinariske Sammensværgelse bleve henrettede. Langs med F.s sydvestlige Side laa der i den tidligste Tid en Række Boder, hvorfor den her løbende Gade kaldtes sub veteribus neml. tabernis (neden for de gamle Boder), ligesom der paa den modsatte Side omtales tab. novæ (nye Boder). I den republikanske Tid fortrængtes Privatbygningerne efterhaanden af Bygninger, der benyttedes i det offentlige Livs Tjeneste. Langs med sacra via, den hellige Gade, der dannede F.s nordøstlige Begrænsning, anlagdes saaledes Basilikaer (s. d. A.), bas. Porcia 184 og bas. Æmilia 180. Den her liggende curia Hostilia, Senatets sædvanlige Mødested, skrev sig derimod fra Kongetiden. Foran denne Bygning laa comitium, en Del af F., hvor comitia curiata holdtes. Adgangen til F. fra denne Side var gjennem tre Hvælvinger, Jani, af hvilke Janus medius (den midterste) var bekjendt som Vexelerernes Opholdssted. Af de nedenfor nævnte Bygninger paa F.s 3 andre Sider, der i den senere Tid oftere ere blevne ombyggede, er der ved Udgravning fundet til Dels betydelige Ruiner. Paa den sydvestlige Side laa nærmest ved Palatinerbjærget regia, pontifex maximus's Bolig med Vestatemplet, hvori den evige Ild holdtes vedlige af Vestalinder, dernæst det til Minde om Slaget ved Regillus (496 f. Chr.) opførte Tempel for Castor og Pollux. Ved Capitoliums Fod laa nordligst det af Camillus indviede Concordiatempel og sydligst Saturns Tempel med Statkammeret, ærarium, bag ved disse paa selve Capitolium tabularium, Statsarchivet. Midt paa F. fandtes lacus Curtius, bekjendt af Curtius's heltemodige Opofrelse (s. Curtius), og paa Grænsen mellem Comitium og det egentlige F. var Talerstolen, rostra, anbragt; den var smykket med Skibssnablerne af tagne Skibe; her stod Talerne, vendte mod Comitium, indtil C. Gracchus begyndte at tale med Ansigtet vendt mod det store F. Cæsar foretog betydelige Ombygninger paa F.; navnlig anlagde han den store basilica Julia paa Sydsiden af F., ligesom han eller Augustus byggede en ny Talerstol, rostra Julia; efter hans Død byggede Augustus paa den østlige Del af F. et Tempel til Ære for ham med Front mod Capitolium. I Kejsertiden smykkedes F. stadig. August opførte milliarium aureum, en med forgyldte Bronzeplader smykket Milesten, hvorfra Afstandene i det rom. Rige regnedes. Nær ved denne, mellem Saturn- og Concordiatemplet, opførtes et Tempel for Vespasian og lige over for Regia et Tempel for Antoninus og Faustina, i hvis Ruiner Kirken S. Lorenzo in Miranda er indbygget. Foran Concordiatemplet haver sig endnu Septimius Severus's Triumphbue og midt paa F. en Søjle, der er oprejst 608 til Ære for den østromerske Kejser Phokas. F. var i Tidernes Løb blevet dækket af et mægtigt Gruslag, og Pladsen kaldtes campo vaccino, Kopladsen; først i Begyndelsen af dette Aarh. foretoges planmæssige Udgravninger, der fortsættes. Cæsar og Kejserne anlagde ogsaa andre Torve, der sattes i Forbindelse med F., saaledes f. Julium ell. Cæsaris med et Tempel for Venus Genitrix, f. Augusti med Mars Ultor's Tempel og f. Trajani (til Dels udgravet) med den store basilica Ulpia og Trajanssøjlen, hvis Top rager saa højt op som den Bakke hævede sig, Trajan her har ladet udgrave. Ogsaa flere Byer kaldtes F. for at betegne dem som Sæder for Jurisdictionen, saaledes det af Cæsar 54 f. Chr. anlagte f. Julii, nu Fréjus, paa Frankrigs Sydkyst, i Kejsertiden Station for en Del af Flaaden. — F. er gaaet over i de nyere Staters Retssprog i Betydningen af Ret, Domstol og bruges da navnlig for at betegne den Ret, som er competent til at paakjende en omspurgt Sag, altsaa i Betydning af Værneting. De forskjellige Arter af Værneting betegnes derfor ogsaa med forskjellige latinske Navne, hentede fra de forskjellige Omstændigheder, som have haft Indflydelse paa Bestemmelsen af Competencen, saaledes f. domicilii, Hjemtinget; f. rei sitæ, Ejendoms Værneting, der hos os navnlig har Betydning for faste Ejendommes Vedkommende; f. contractus, Contractsværnetinget; f. delicti, Fornærmelsesværnetinget, osv. Exceptio fori kaldes den Indsigelse fra Sagsøgtes Side, at den Ret, hvorfor han er indstævnet, ikke er Sagens rette Værneting. F. judicum (spansk fuero juzgo) er Navnet paa den ved en Sammenblanding af romerske og germanske Retsbestemmelser i det 7de Aarh. opstaaede Lovbog for det vestgotiske Rige i Spanien; s. Germanske Folkeretter.

Forundersøgelsen i criminelle Sager er den Række af Undersøgelseshandlinger (Forhør, Husundersøgelser osv.), som foretages, inden der endnu er anlagt formelig Sag. Begrebet kan altsaa kun finde Anvendelse i en Criminalproces, der i det mindste for saa vidt er accusatorisk i sin Form, at den fordrer et egentligt Søgsmaal instituеret mod den Sigtede; men for øvrigt er Betydningen af F. meget forskjellig efter den nærmere Anordning af Criminalprocessen og det deri gjennemførte Princip. Hvor Criminalprocessen i det hele er accusatorisk, er F.s Øjemed at sikre den mistænktes Tilstedeblivelse og tilvejebringe saadanne Oplysninger, som kunne vejlede Anklageren og Forsvareren under den senere Bevisførelse, til Dels — nemlig hvor Anklagen ikke besluttes af en Jury, som lærer Sagen at kjende ved en selvstændig, for den iværksat Bevisførelse, men af en anden Autoritet — ogsaa at fremskaffe tilstrækkelige Oplysninger til, at den vedkommende Autoritet kan bedømme, om Sag bør rejses. Hvor Criminalprocessen derimod i det hele er inqvisitorisk,

kun med den ovennævnte ubetydelige og rent formelle Undtagelse, faar F. tillige ganske samme Betydning som den senere Undersøgelse til at fremskaffe Beviser i Sagen selv. I denne sidste Betydning forekommer F. i den norske og forekom den ogsaa tidligere i den danske ordinære Criminalproces og kan forekomme endnu, men efter at den danske nyere Lovgivning har udslettet enhver, selv formel Forskjel mellem de to omspurgte Stadier i Undersøgelsen, sluttes denne nu i Almindelhelt, førend Action beordres. En Art foreløbig Undersøgelse kan vel nu ogsaa finde Sted i Rigsretssager, men denne er af et ganske andet Slags end den foran omtalte F.; den finder nemlig først Sted, efter at Sagen er anlagt, og har dels til Hensigt at erhverve Underretninger, som kunne tjene Anklageren eller Tiltalte ved deres Bevisførelse under Sagens Hovedforhandling, dels at tilvejebringe saadanne Beviser, som ikke vilde kunne fremskaffes under selve Hovedforhandlingen.

Forvandling eller Metamorphose siges at finde Sted, naar et Dyr i forskjellige Perioder af sit Liv frembyder en meget forskjellig Bygning. De Dyr, hos hvilke F. er mest iøjnefaldende og har været længst kjendt, ere Padderne (s. **Frø**) og Insekterne, fordi Overgangen fra den foreløbige Form (Larven) til den endelige her først foregaar, naar Dyret allerede har opnaaet en forholdsvis betydelig Størrelse; i den senere Tid er F. ogsaa paavist hos mange andre lavere Dyr, hvor den saa længe forblev uopdaget, fordi den tilendebringes, medens disse Dyr endnu ere overmaade smaa. F. fuldendes næsten altid, inden Forplantningsevnen indtræder; det er nemlig en almindelig Regel (fra hvilken Axolotlen danner en af de mærkeligste Undtagelser), at ingen Larve kan forplante sig. For øvrigt har F. hos de forskjellige Dyreformer en noget forskjellig Charakter: hos Frøerne f. Ex. omdannes den lemmeløse, gjælleaandende, fiskeagtige, planteædende Larve (Haletudse), der udelukkende er Vanddyr, lidt efter lidt til et haleløst, springende, lungeaandende, insektædende Landdyr ell. Amphibium; hos Sommerfuglene udvikler der sig af den ormdannede, kortbenede, krybende og bladgnavende Larve (Kaalorm) en let og fint bygget, flyvende Sommerfugl med 4 store Vinger, med lange, tynde Lemmer og Følehorn, med en aldeles forskjellig Bygning af Munden, Øjnene og Fordøjelseskanalen, hvis Næring blot bestaar i lidt Blomstersaft, som indsuges med Snabelen. I sidste Tilfælde ere de forskjellige Tilstande skarpt begrænsede af Hudskifterne, og Udviklingen er ogsaa her fremadskridende fra en lavere Tilstand til en højere, og det samme er Tilfældet, skjønt i en anden Form, hos de Leddyr, som ved Udklækningen af Ægget kun besidde Legemets forreste Led og Fodpar, hvor F. altsaa bestaar i en succesiv Tilføjelse af nye Led og nye Lemmer, saaledes som hos Tusendben, Entomostraceer og Nereider. Derimod har man givet F. Navn af tilbageskridende (retrograd Metamorphose), naar Larven i Henseende til Sanse- og Bevægelsesredskaber er fuldkomnere udviklet end det fuldt udviklede Dyr, f. Ex. hos Lernæer, Rankefødder, adskillige fastsiddende Dyr, Rørorme. Hvis man vil anse den frie Bevægelsesevne, som udmærker Havsneglenes og Havmuslingernes med Svømmesejl udrustede Larver, for at betinge et højere Standpunkt end det, hvorpaa de senere befinde sig, naar de ere indskrænkede til en langsom Kryben paa Havbunden eller endog sidde fæstede til et og samme Sted, maatte man ogsaa henføre disse Bløddyrs F., saa vel som Søpungenes og Ikternes (fra haletudseagtige Larver) og Pighudenes mærkværdige og gjennemgribende F. til den tilbageskridende F., da alle disse Former som spæde Larver ere fritsvømmende Dyr med mægtig udviklede Svømmeredskaber af forskjellig Natur, men senere i det højeste ere i Stand til at krybe langsomt omkring; men Forholdene hos disse Bløddyr og Straaledyr vise netop, at det er en ensidig Betragtning, naar man i Tabet af Svømmeevnen, som kun er den nødvendige Betingelse for de spæde Havdyrs Udbredelse til de Steder, hvor de kunne finde deres Livs Ophold, vil se et Tilbageskridt. Forskjellige Dyrelarver have, inden man erkjendte deres rette Natur, været ansete for selvstændige Dyreformer, opførte under særegne Slægtsnavne og ofte henførte til andre Steder i Systemet end det udviklede Dyr af samme Art. Ofte har nemlig Larven flere Bygningstræk, som forekomme i andre Afdelinger end den, hvortil det voxne Dyr hører; Larveformen kan da være af største Vigtighed ved at give Oplysning om forskjellige Dyreformers indbyrdes Slægtskab, og Studiet af F. yder i mange Tilfælde en væsentlig Støtte for Nedstamningslæren. I Følge denne skulle Arterne være undergaaede en langsom Omdannelse eller F. og ville i Fremtiden forandres, og den Række af Former og Bygningsforhold, som den enkelte Dyreform under sin individuelle F. gjennemløber, vil indtil en vis Grad afspejle den Vej, som Arten under sin Omdannelse har fulgt. F. i Mineralogien og Geognosien s. **Pseudomorphose** og **Metamorphose**. F. kaldes i Geometrien Omformning af en Figur, uden at dens Indhold forandres. En retlinjet Figur kan geometrisk forvandles til en Trekant, et Kvadrat eller anden opgiven, retlinjet Figur med givne Betingelser; derimod kunne krumlinjede Figurer kun i ganske enkelte Tilfælde forvandles til retlinjede. Jvfr. **Kvadratur**.

Forvarmer, Apparat, hvori det Vand, hvormed en Dampkjedel forsynes, af økonomiske Grunde opvarmes. Opvarmningen sker i Regelen ved Maskinens Spildedamp, sjældnere ved Forbrændingsprodukterne paa deres Vej fra Ildstedet til Skorstenen.

Forverdenen kaldes tidligere Perioder i Jordklodens Udvikling, der gaa forud for al Historie. Om end Naturkræfterne den Gang adlød de samme Love som i den nuværende Tid, vare dog Forholdene i Enkelthederne meget afvigende fra, hvad vi nu træffe her paa Jorden, baade i Henseende til de afsatte Bjærgmasser og den daværende organiske Verden, hvoraf vi nu træffe Levninger i forstenet Tilstand. S. **Forsteninger**.

Forvirring, s. **Sløvsind**. **Forvirringens Aar**, s. **Kalender**.

Forvisning, en Straf, som bestaar i, at det forbydes den paagjældende at opholde sig enten i hele Staten (total F. ell. Landsforvisning) eller i en vis bestemt mindre Del deraf, Provins, Jurisdiction ell. Sogn (partiel ell. local F.), kjendes efter den nuværende danske og norske Straffelovgivning ikke længere, undtagen for saa vidt det, naar en Udlænding straffes for en Forbrydelse, i visse Tilfælde tillige kan bestemmes i Dommen, at han skal føres ud af Riget.

Forvitring, en ved Indvirkning af Vand og Luft tilvejebragt Forandring af mange Bjergarter, især nær Jordens Overflade. Den kan enten være blot mechanisk, og da er det især Frosten, der bevirker F., idet Vandet efter at være trængt ind i de fineste Revner og Porer ved Frysningen sprænger Stenen i mindre Dele, hvorved den forandres til Grus; eller chemisk, naar Luftens Ilt og Kulsyre i Forening med Fugtighed indvirke opløsende paa Bjergarterne, som da omdannes til Stoffer, der ere chemisk forskjellige fra de tidligere Forbindelser. Især iagttages dette ved de Bjergarter, der indeholde Feldspat, Hornblende og Augit, og giver sig til Kjende enten blot ved en forandret Farve paa Stenens Yderside eller ogsaa derved, at den hensmulrer til Ler og lignende Forbindelser. — Mineraliernes Evne til at forvitre staar paa det nøjeste i Forbindelse med Agerjordens Dannelse og dens vedvarende Frugtbarhed, og navnlig er denne sidste i høj Grad afhængig af, om Jordbunden er rig eller fattig paa saadanne Mineralier, der ved F. omdannes til plantenærende Forbindelser.

Forvridning, Luxation, den Beskadigelse af et Lem, der bestaar i, at et af dets Ben ganske (fuldstændig F.) eller til Dels (ufuldstændig F.) er traadt ud af sin naturlige Ledforbindelse med et andet Ben, populært udtrykt „gaaet af Led"; Leddets Baand ere derved enten blot stærkt udspændte eller sønderrevne. Nogle Mennesker have et eget Anlæg til F. som Følge af Slaphed i Baandene eller Musklerne, og en saadan bliver altid tilbage efter en tidligere F. Primære ell. traumatiske F. ere frembragte ved ydre Vold (Stød, Fald osv.) og findes hyppigst i Skulderleddet; secundære ell. spontane F. skyldes Sygdomme i Leddet, hvorved dette destrueres, og ere hyppigst i Hoften. F. kan endelig ogsaa være medfødt, ligeledes hyppigst i Hoften. Naar F. ikke ved kunstmæssig Hjælp hæves, idet Ledfladerne igjen bringes i deres naturlige Stilling (reponeres, „sættes i Led"), bliver Lemmet ubrugeligt.

Forzāndo ell. forzato, it. (fork. *fz*), forstærket, bet. i Musik, at den enkelte Tone ell. Accord, hvorunder det er sat, skal fremstilles med større Kraft end de nærmest omgivende.

Forzinkning, Metalsagers Bedækning med en Hinde af Zink. Jærn forzinkes („galvaniseres") ved at neddyppes i smeltet Zink efter først at være neddyppet i en Salmiakopløsning og tørret. Forzinket Jærn modstaar iltende Paavirkninger godt, langt bedre end fortinnet Jærn, og anvendes derfor til Varesture, Tage, Rør osv.

Forædling, den almindelige gartneriske, om end langt fra correcte Betegnelse for den Kunst at kunne bringe en Gren eller endog blot et Øje af en Plante til at voxe paa en Stamme af en anden, men dog dermed beslægtet Sort. Man skjelner imellem F. ved Podning, Afsugning, Copulation, Oculation, og flere af disse Methoder vare allerede kjendte i Oldtiden. S. Afsugning.

Forældelse, s. Præscription.

Fos, norsk Fos, oldn. og sv. Fors, Vandfald (s. d. A.), brat nedstyrtende Vandstrøm. Fossegrim, d. s. s. Nøk. Fossekup, Bjergkløft, hvori en Vandstrøm styrter ned.

Fōscari, anset veneziansk Patricierfamilie i det 14de og 15de Aarh. Den mest bekjendte af denne Familie er Francesco F., f. c. 1372. Han blev 1423 valgt til Doge i Venezia og styrede Staden i 34 Aar under særdeles vanskelige Forhold, i stadig Kamp med Visconterne i Milano og Herskerne i Neapel. Mægtige indre og ydre Fjender undergravede hans Stilling, og efter at det var lykkedes disse at faa hans Søn Jacopo, som var anklaget for at staa i Forbindelse med Hertugen af Milano, jaget i Landflygtighed, blev han 1457 afsat af Timandsraadet. Han døde, da Marcuskirkens Klokke forkyndte den nye Doges Valg.

Fōscolo, Ugo, berømt ital. Digter og Prosaist, f. 26 Jan. 1778 paa Zante af en veneziansk Fader og en græsk Moder, hvilken sidste underviste ham i hans Barndom og indpodede ham en brændende Kjærlighed til den græske Oldtid. Da hans Fødeø manglede højere Læreanstalter, blev F. sendt til Venezia, hvorfra han gik til Universitetet i Padua for at studere den klassiske Literatur under Cesarotti. Som ung Student, opfyldt af de græske Mythers Storhed, men famlende efter en poetisk Form, digtede han Tragedien »Tieste« (Thyestes), i hvis Composition han fulgte Alfieris Maner. Den gjorde stor Lykke paa Scenen i Venezia 1797. Da den venezianske Republik faldt, drog F. dybt bedrøvet og forbitret paa Fremmedherredømmet til Milano og blev Officer i den der dannede lombardiske Legion. Efter den cisalpinske Republiks Fald drog F. med Franskmændene til Genua 1800, udholdt Belejringens Lidelser, midt under hvilke han skrev Digte. Efter Capitulationen blev han med Garnisonen ført til Antibes paa engelske Skibe. Han erfarede Bonapartes Overgang over St. Bernhard, og da denne hans Helt sammenkaldte en Congres i Lyon for at give den cisalpinske Republik en ny Form, overdrog han F. at skrive en Kritik over den forrige Triumviralregering. Hans »Orazione a Buonaparte pel congresso di Lione« er en begejstret Opfordring til at befri Italien, der saa længe havde lidt under Fremmedaaget. 1802 udkom »Ultime lettere di Jacopo Ortis«, en Roman i Wertherstilen, men hvor den erotiske Pathos hos Helten er sammenflettet med en patriotisk. Da Expeditionen mod England, hvori F. skulde have gjort Tjeneste som Capitain i Generalstaben, var opgivet — i Calais havde han tilbragt Tiden med at oversætte Sterne ved Billardlampens Lys i en Café — drog han mismodig til Milano, hvor han søgte ved et

vildt Liv og forcerede Studier at dulme sine Sjælslidelser og Sorgen over skuffede poetiske og patriotiske Illusioner. Han udgav her Montecuccolis Værker. Under et Eneboerliv paa en Høj ved Brescia skrev F. sit berømte Digt »I sepolcri«, en stærkt bevæget, fortvivlet lyrisk Klagesang, en aandelig Flugt fra den usle Nutid til Fortidens Heroers Grave. Omtrent samtidig begyndte han paa en Oversættelse af Iliaden. F.s udisciplinerede Natur havde stadig bragt ham i Conflicter som Officer; derfor søgte Vicekongen Eugène Beauharnais at befri sig for ham ved 1808 at udnævne ham til Prof. eloquentiæ i Pavia, hvor hans Forelæsninger over Literaturen vakte stor Begejstring blandt Studenterne; men hans dristige Angreb paa hans forrige Helt Napoleon I, der som Kejser blev Gjenstand for F.s lidenskabelige Had, foranledigede hans Afsked. I en ny Ensomhed digtede han sin »Inno alle grazie«, men Opførelsen af hans Tragedie »Ajace«, hvori man saa et maskeret Angreb paa Napoleon i Agamemnons Person, nødte ham til at forlade Lombardiet og drage til Toscana, hvor han digtede Tragedien »Ricciarda«. Efter Napoleons Fald 1814 traadte F. i sangvinsk Tro paa et selvstændigt Italien under østerrigske Auspicier ind i den mailandske Hær som Escadronschef, men pludselig flygtede han til Schweiz, hvorfra han udsendte en voldsom latinsk Satire mod de nye Tyranner og deres Hjælpere. Derfra drog han til London, hvor hans »Saggi sul Petrarca« og Forelæsninger over italiensk Literatur strax gjorde stor Opsigt; men han hengav sig til et phantastisk luxuriøst Liv og maatte snart for at tilfredsstille sine Creditorer give Timer i Italiensk og levere Udgaver af italienske Klassikere (f. Ex. Dante). Syg af Vattersot trak han sig tilbage til Landsbyen Turnham-Green ved London, hvor han døde 10 Oct. 1827. Som Digter hører F. til de fragmentariske Genier, der fødte og udviklede i en Overgangstid bære dennes febrilske Uro i deres Sjæl. Higende efter strax at realisere sine Idealer i Livet, tirredes han ved enhver Modstand og svingede over til den modsatte Pol. Hans Poesi er fuld af sublime Tanker, hvoraf Indtrykket dog stadig hemmes ved hans Mangel paa formende Klarhed; men han staar som den mest betydningsfulde Forløber for den nyromantiske Poesi i Italien.

Fosen kaldes den store Halvø i Norge, der ligger mellem det norske Hav i Vest og Throndhjemsfjorden med dens Fortsættelse Beitstadfjorden i Syd og Øst. Det indre af denne Halvø, hvis østlige Del hører til Nordre-Throndhjems Amt, den vestlige Del til Søndre-Throndhjems Amt (Fosens Fogderi), er næsten ubeboet. Paa dens Kyster, der omkranses af vidtløftige Øer og Skjærgaarde, drives betydeligt Fiskeri. F. har Navn af Øen F. (eller Storfosen) sønden for Ørlandet, hvor i 17de Aarh. var en adelig Sædegaard, tilhørende Familien Bjelke.

Foss, Anders, f. 1543, blev efter at have fuldendt sine Studier i Udlandet Rector ved Klosterskolen i Antvorskov, derpaa Sognepræst i Stege og endelig (1583) Biskop i Bergen, hvilket sidste Embede han under alle Haande Fortrædeligheder beklædte til sin Død, 1607. Han dyrkede historiske Studier, og det lidet, der endnu haves af hans Arbejder, navnlig hans Bedømmelse af Saxo, viser, at han besad udbredt historisk Læsning og at han er den første danske Historiker, hos hvem der findes en udviklet kritisk Sans.

Foss, Frithjof, norsk Forfatter, f. i Arendal 1830, var efter at have taget juridisk Examen 1855 en kort Tid Sagfører i sin Fødeby og i Christiania, besøgte derefter London og optraadte efter Hjemkomsten derfra under Pseudonymet Israel Dehn som Forfatter med nogle „Skizzer fra London" (Chr. 1861), der viste god Jagttagelses- og Fremstillingsevne og skaffede hurtig Indgang i vide Kredse for en Række Noveller og Romaner, han med en forbavsende Produktivitet udgav i de nærmest følgende Aar („Højt og Lavt", 2 Dele, 1862; „For halvandet Hundrede Aar siden", 1862; „Se Tiden an", 2 Dele, 1862; „Excelsior", 1863; „Et Ægteskab", 1863; „Kvindelist", 1864). Han overtog 1866 Redactionen af „Norsk Handelstidende", men forlod nogle Aar senere baade Skjønliteraturen og Fædrelandet og bosatte sig som Handelsagent i Finland. 1880 vendte han tilbage til Christiania, hvor han, dog uden Held, har gjort Forsøg paa at tilbageerobre sin Yndest hos Læseverdenen. Hans sidste Bog er en 1884 udgiven, endnu ikke afsluttet større Roman, „Tidens Løsen".

Foss, Harald Frederik, dansk Maler, f. 21 Aug. 1843 i Fredericia, uddannede sig i Kjøbenhavn til Landskabsmaler under Kyhns Vejledning og har siden 1865 udstillet i dette Fag. Især have hans Billeder fra Jyllands Heder vakt Opmærksomhed.

Foss, Henrik Herman, norsk Politiker, f. 1790 i Bergen, blev 1809 Secondlieutenant i Artilleriet og deltog med Ære i forskjellige Fægtninger i Danmark imod Englænderne. Efter Norges Adskillelse vedblev han i sit Fædreland at tjene i Artilleriet, indtil han 1848 blev Oberstlieutenant. 1827 var han Stortingsmand for Bergen, 1830 for Moss og 1833 indtil 1845 uden Afbrydelse for Christiania. Lige saa stor som den Tillid var, der vistes F. af disse tre Valgcommuner, lige saa megen Agtelse nød han i Forsamlingen; fra 1833 var han stadig Præsident i Odelstinget. Hans Popularitet hos alle Partier var grundet i et Maadehold, en Arbejdsomhed, en Sindighed og Humanitet i Debatten, som han besad i den sjældneste Grad. I de senere Aar blev han ogsaa af Regeringen brugt til vigtigere Tillidshverv. Fra 1839 var han Medlem af den Commission om Undervisningsvæsenet, der til Dels foranledigedes ved Rector Bugges og F.s modsatte Anskuelser om de klassiske Sprogs Berettigelse; F. havde nemlig 1836 skrevet to Brochurer imod, hvad han ansaa for Overvurdering af den latinske og græske Undervisnings Fordele. Efter at han paa flere Storting og især 1836 havde gjort opmærksom paa Brøst og Mangler ved Lovene for den bestaaende Forening imellem Sverige og Norge, blev han 1841—44 Medlem af en af svenske og norske Mænd sammensat Comité til at udar-

begge nye Foreningsbestemmelser (s. Norge, Hist.). 1845 blev F. Statsraad og Chef for Marinedepartementet. Men hans Sundhed var nu aldeles nedbrudt; allerede 1848 fik han Afsked og døde 1853. F. var Forfatter til flere Brochurer og Afhandlinger om militære og politiske Emner; med C. M. Falsen og J. Rein udgav han i Bergen „Den norske Tilskuer" (1817—21); i Forening med L. Sagen udgav han „Bergens Beskrivelse" (1824). Af hans Digte er „Tidsnornerne" (Chr. 1835), et Lejlighedsdigt, det betydeligste.

Fossāno, Stad i Norditalien, 8 M. s. for Turin ved Floden Stura. 17,000 J. Bispesæde. Smuk Kathedralkirke. Invalidehus. Silkeavl, Garverier og Handel med Korn, Silke og Kvæg.

Fossāno, Ambrogio Stefani da, sædvanlig kaldet **Borgognone**, italiensk Maler og Bygmester, f. c. 1455 i Fossano, d. omtr. 1535. I sin tidligere Tid arbejdede han som Bygmester paa den berømte Façade af la Certosa ved Pavia. Det ældste Maleri, man kjender af ham, er fra 1490. Hans Malerier, som kun sjælden træffes uden for Lombardiet, vise nogen Indflydelse fra Lionardo da Vinci, men tillige noget af den ældre Tids Tørhed og Ængstelighed.

Fossekall (ogsaa Elvekall, Kværnkall, Strømhest, Tusefugl), norsk Navn paa Vandstær (s. d. A.).

Fossesholm, oprindelig **Foss**, Herregaard i Eker Prgld. i Buskeruds Amt i Norge, ejedes af Familierne Litle og Lange, kom derpaa til Hannibal Sehested (s. d. A.) og med hans øvrige norske Gods 1651 til Kronen, som dog snart solgte samme; siden ejedes den af Familierne Marselius og Cappelen. Til Gaarden høre flere Savbrug, Skove og Trælastudførsel.

Fossilier, Legemer, der opgraves af Jorden, for saa vidt de ere Bestanddele af samme, saa at dertil henregnes baade Mineralier og Forsteninger.

Fossombrōne, Stad i Mellemitalien, 8 M. v. for Ancona ved Floden Metauro. 9,000 J. Bispesæde. Avl af fortrinlig Silke.

Fossum, Jærnværk i Norge i Bratsberg Amt, ikke langt fra Skien, er nu nedlagt.

Fossum, Fru, s. **Gerlach**.

Fostbroder. I den nordiske Oldtid var det ikke ualmindeligt, at Ynglinger, som vare opdragne sammen, eller Kæmper, som paa den blodige Val havde lært at agte hinanden, indgik **Fostbroderlag**, idet de under højtidelige Ceremonier blandede Blod med hinanden og svor hinanden Troskab i Liv og Død. Fostbroderskabet ansaas for endnu helligere og ubrødeligere end Blodets Baand, og forbund Fjender, som midt under Kampens Hede indgik et saadant, kunde med fuld Tryghed overgive sig til hinandens Varetægt. Selv paa sine nærmeste var man pligtig at hævne sin F., og ofte styrtede Kæmpen sig i sit eget Sværd ved Efterretningen om sin F.s Død, fordi han havde lovet ikke at ville overleve ham; hvorimod det at svigte sin F. ansaas for den største Niddingsdaad.

Foster, Menneskets og Pattedyrenes Afkom under dets Udvikling i Moderens Liv. (s. **Svangerskab**), dog kun fra det Tidspunkt af, da dets Form bliver tydelig i Ægget, de enkelte Organer begynde at udvikle sig og F.s Ernæringsorgan, Moderkagen, dannes, hos Mennesket i den 3dje Maaned, før hvilket Tidspunkt det benævnes Embryo. Det første Spor til F. viser sig omtr. i 3dje Uge af Svangerskabet som et Par smaa, sammenhængende Blærer, og fra denne Begyndelse af udvikler det sig efterhaanden og vokser i en vis Orden indtil den fulde Modenhed ved Enden af Svangerskabet. Det modne eller f u l d b a a r n e F. er 18—20 Tomm. langt og vejer 6—8 Pund; alle Dele maa have deres ordentlige Fylde og Afrunding, Hovedet være af behørig Størrelse og Fasthed og besat med Haar, Ørerne bruskede, Neglene faste og ragende ud over Fingerenderne, begge Testikler nedtraadte i Pungen osv., hvilke Kjendemærker kaldes **F u l d b a a r e n h e d s t e g n**. Lige indtil Fødslen er F. indesluttet i Ægget, der udfylder Livmoderens Hule og bestaar af Æggehinderne med den deraf udviklede Moderkage samt det i Hinderne indesluttede Modervand, i hvilket F. svømmer. F. ernæres paa Moderorganismens Bekostning igjennem Moderkagen, i hvilken F.s Blod optager saa vel Næringsstoffer som Ilt fra Moderens Blod og afgiver den i F. dannede Kulsyre til dette. Baade Tarmkanalen og Lungerne ere altsaa uvirksomme hos F., og dets Kredsløb afviger derfor betydelig fra de sædvanlige Forhold, men ved og efter Fødslen forandres dette fuldstændig. F.s Afsondringer ere kun faa og udgydes dels i Modervandet, dels holdes de tilbage til Fødslen, f. Ex. det meste af Excrementerne. F. lever et ubevidst Liv, helliget til et livligt Stofskifte og Vækst; dog har det Følelse og en Bevægeevne, som fra Svangerskabets Midte giver sig til Kjende for Moderen som **Fosterbevægelser**, uregelmæssige, hastige Stød, som hun føler i Underlivet, og som ogsaa kunne føles af andre udvendig paa dette. F. ligger i Almindel. saaledes i Ægget, at Hovedet vender nedad med Issen nederst, Sædet opad, Ryggen skraat fortil imod Underlivsvæggen, Laarene bøjede ind imod F.s Underliv med Fødderne nær ved Sædet, Armene korsvis over Brystet; dette er den regelmæssige **Fosterstilling**, fra hvilken der dog gives mange Undtagelser, idet Ansigtet kan vende nedad eller hele Stillingen være ganske omvendt med Underkroppen nedad eller F. ligge paa tværs i Underlivet (Tværleje) osv., hvorved Fødslen bliver mere eller mindre vanskelig. F.s Lemmer og andre Dele, **Fosterdelene**, kunne ofte i de sidste Maaneder før Fødslen føles udvendig paa Moderens Underliv, hvilket benyttes som Svangerskabstegn, ligesom ogsaa **Fosterlyden**, den hurtige, pikkende Lyd, som frembringes ved F.s Hjærteslag, og som fra Begyndelsen af 6te Maaned kan høres ved at lægge Øret til Moderens Underliv neden for Navlen. **Fosterfordrivelse**, den kunstige Fremkaldelse af en Misfødsel eller for tidlig Fødsel enten for at skjule en stedfunden Besvangring eller af Nødvendighed for under visse Omstændigheder at redde Moderens Liv. I førstnævnte Tilfælde er F. saa vel efter dansk som norsk Lov en Forbrydelse, der straffes med

Frihedsberøvelse i kortere eller længere Tid. Udføres den imod Moderens Villie, skærpes Straffen betydelig. Fosterliv, s. Alder. Fostermord, forsætligt Drab af et Barn under eller strax efter Fødslen. Da F. sædvanlig begaas efter en Fødsel i Dølgsmaal og derfor oftest først opdages længere Tid efter, at Forbrydelsen er sket, hører Paavisningen af F. til de vanskeligste Opgaver for Retslægen.

Föster, Vægt for Bly i England, lig 28 eng. Centner eller 2,845 d. Pund.

Fostatt, By i Ægypten ved Nilen, ganske nær det nuværende Kairo, var paa Kalifen Omars Tid, da den blev anlagt, Hovedstaden i Ægypten og førte som saadan ogsaa Navnet Misr; senere tabte den sin Betydning, efter at Kairo under Fatimiderne c. 970 var bleven Hovedstad. F. betyder i det arab. Sprog Telt.

Fot, den svenske Fod, lig 0,946 danske. Den deles i 10 Decimal-Tum à 10 Decimal-Linjer, i Praxis dog mest efter den gamle Inddeling i 12 Tum à 12 Linjer.

Fotheringhay [fŏdderinggāh], Landsby i Northampton-Shire i England ved Floden Nen, 3 M. n. n. v. for Huntingdon, med Ruiner af det Slot, hvor Marie Stuart tilbragte det sidste Aar af sit Fangenskab og blev henrettet 8 Febr. 1587.

Fotscha, Stad i Herzegovina, 9 M. ø. for Mostar ved Floden Drina. 10,000 J. Vaaben- og Knivfabrikation. Betydelig Handel.

Foucault, J. B. Léon [fuko], berømt Physiker, f. 18 Sept. 1819 i Paris, blev 1855 ansat som Physiker ved Observatoriet, d. 1868; fra 1845 var han Redacteur af den videnskabelige Del af »Journal des Débats«. Samtidig med Fizeau viste han, at Lyset gaar langsommere i Vand end i Luft; ved Forsøg godtgjorde han, at Lysets Hastighed er omtr. $\frac{1}{30}$ mindre, end man tidligere havde troet; ved et fritsvingende Pendul viste han Jordens daglige Omdrejning, saa vel som ved hurtig omdrejende Legemer (Gyroskopet, s. d. A.). Mange ypperlige Instrumenter bleve construerede af ham.

Fouché, Jos. [fusché], Hertug af Otranto, fransk Politiminister, Søn af en Skibscapitain, f. 29 Maj 1763 i Nantes, var ved Revolutionens Udbrud Medlem af Oratoriumsordenen og Lærer i Philosophi i sin Fødeby, blev derpaa Advocat og Medlem af Conventet, hvor han stemte for Kongens Død uden Appel eller Udsættelse og i alt sluttede sig til Terroristerne. Som Commissær i Dep. Nièvre forfulgte han især Præsterne og de rige, og da han tillige med Couthon og Collot d'Herbois blev sendt til Lyon for at tugte Staden, lod han Folk nedskyde i Hundredvis. Efter sin Hjemkomst paadrog han sig ved Spot og Dadel Robespierres Had, og begge arbejdede nu paa hinandens Undergang. R. faldt først for det af F. stiftede Forbund af Thermidorister, men F. blev i Aug. 1795 som Terrorist udstødt af Conventet og holdt fængslet indtil Amnestien (Act. s. A.), hvorefter han i nogen Tid levede som Privatmand. Han tog Del i Babeufs Sammensværgelse, men forraadte den til Barras og blev til Løn derfor i Sept. 1798 sendt ved den cisalpinske Republik. 1799 blev han Gesandt i Holland, men endnu s. A. kaldt tilbage til Paris som Politiminister. I denne Stilling øvede han ved sin Snuhed, Energi og rastløse Virksomhed en ganske overordentlig Indflydelse paa Frankrigs indre Politik; han undertrykkede Partierne og Klubberne, holdt Pressen i Tømme eller vandt den ved Bestikkelser, og den forrige Jakobiner prædikede nu Forsonlighed og Maadehold. Da F. imidlertid fraraadede Førsteconsulen, hvem han havde hjulpet ved Statscoupet af 18 Brumaire, at gjøre sig til Kejser og ansaas for hemmelig at modarbejde hans Planer, blev han 1802 afskediget, men fik en Ansættelse som Senator i Aix med betydelige Indtægter, hvorpaa Politiministerembedet ophævedes. Men allerede 1804 fik F. igjen Bestyrelsen af Politiet, hvilken Stilling under Kejserens hyppige Fraværelse i Krigen gav ham en meget stor Indflydelse i Frankrig som Hovedorgan for Napoleons strænge og energisk gjennemførte Centralisationssystem i Bestyrelsen og Aarvaagenhed over alt, hvad der foregik i det offentlige og private Liv; F. var nemlig en Mester i at organisere og haandhæve Spioneriet. Efter Krigen med Østerrig ophøjede Napoleon ham i Marts 1806 til Hertug af Otranto med store Dotationer i det neapolitanske. Dog fandt ofte Mistro og Spænding Sted imellem dem, og omsider faldt F. 1810 i Unaade, fordi han paa egen Haand havde begyndt en hemmelig Fredsunderhandling med det engelske Ministerium, hvorefter han levede i Aix som Privatmand, indtil Kejseren under Felttoget 1813 kaldte ham til Hovedkvarteret i Dresden, gjorde ham til Gouverneur over de illyriske Provinser og brugte ham til forskjellige offentlige Hverv. Under den første Restauration levede han i Stilhed. Under de 100 Dage blev han atter Politiminister, men da han ikke skuffede sig med Hensyn til Sagernes Udfald, søgte han at holde gode Miner med alle Parter, hvorfor Napoleon før sin Afrejse til Hæren skal have sagt til ham: „Jeg ved, at De har solgt Dem til Fjenden; jeg burde egentlig lade Dem skyde, men andre vilde nok udøve denne Retfærdighedshandling; jeg skal vise, at De ikke vejer et Haar paa min Skæbnes Vægtskaal". Efter Slaget ved Waterloo stillede han sig i Spidsen for den provisoriske Regering, mæglede Paris's Capitulation og ledede Hærens Tilbagetog bag Loire, hvorved han hindrede unødvendig Blodsudgydelse. Efter at have maattet fratræde Politiministeriet i Sept. 1815 paa Grund af den offentlige Mening, blev F. af Ludvig XVIII sendt som Gesandt til Dresden; men ramt af Forvisningsdecretet mod „Kongemorderne" i Jan. 1816 begav han sig til Prag, hvorfra han udsendte en Mængde Flyveskrifter, og derfra til Linz og Triest, hvor han døde 25 Dec. 1820. Han skal have efterladt sig en Formue paa 14 Mill. Frcs. De under hans Navn (Paris 1828—29, 4 Bd.) udgivne Memoirer ere nægte; hans egne Memoirer ere endnu ikke offentliggjorte.

Foucher, Paul Henri [fusché], fransk Digter, f. 1810, debuterede c. 1831 under sin Svoger V. Hugos Auspicier som radical Romantiker med Fortællinger og Digte (»Tout ou rien«,

»Saynètes« osv.). Siden blev hans Produktion rent dramatisk, og han forsøgte sig i Aarenes Løb i alle Skuespillets Arter lige til Operatexter, i Almindel. i Forening med Medarbejdere. Bl. a. har han dramatiseret Hugos Roman »Notre dame de Paris« (1850), hvis Gjenopførelse blev forbudt 1868, men som efter 1879 blev opført c. 100 Gange. Hans Causerier i Feuilletoner udkom under Titlerne »Entre cour et jardin« (1867) og »Les coulisses du passé« (1873). D. 1875.

Foudras, Louis A. Th., Marquis af [fudrā], fransk Romanforfatter, f. c. 1810 i Paris, traadte først op med Digte, derpaa med Feuilletonromaner til de legitimistiske Blade, hvis Æmner ere tagne fra det gamle Kongedømmes Tid. I industriel Produktivitet minder han om Dumas d. ældre; alene 1852 ere 30 Bind udkomne under hans Navn. Hans sidste større Arbejde er en Række Fortællinger under Fællestitlen »La Vénerie contemporaine« (1860—65). D. 1872.

Fougeray [fuschɘrā], Stad i det franske Dep. Ille-Vilaine, 6 M. s. for Rennes. 6,000 I.

Fougères [fuschǟhr], Stad i det franske Dep. Ille-Vilaine, 6 M. n. ø. for Rennes. 16,000 I. Linnedvæverier, Papirfabriker. I en Skov i Nærheden findes druidiske Oldtidsminder. Her vandt 1 Nov. 1793 Vendéerne en Sejer over Republikanerne.

Fougstad, Carl Andreas, f. ved Bergen 1806, beklædte efter endte Universitetsstudier forskjellige Embeder i Regeringskontorerne, blev 1845 Politimester og 1850 Borgemester i Christiania, hvor han døde 1871. Han var blandt de første Mænd, som med Kundskaber og Talent arbejdede i den norske Presses Tjeneste i dette Aarhundrede, udgav et Par historisk-kritiske Afhandlinger om Stortingene 1833 og 1836, der vakte Opmærksomhed i vide Kredse (det ene Skrift blev oversat paa Tysk af Falck), og deltog i Grundlæggelsen og den første Redaction af Dagbladet „Den Constitutionelle". Som administrativ Embedsmand har han ikke ringe Fortjeneste af Christiania Bys Udvikling.

Foulard [fulāhr], et oprindelig ostindisk Stof af utvunden Raasilke med Islæt af Floretsilke, bruges til Hals- og Lommetørklæder, til Damekjoler m. m.

Fould, Achille [fuhld], fransk Finans- og Statsmand, f. 31 Oct. 1800, Søn af en rig jødisk Banquier (d. 1855), men selv Protestant og Medlem af Banquierfirmaet „F. og Oppenheim". 1842 valgtes F. til Deputeretkammeret og var en saa afgjort Tilhænger af Ministeriet Guizot, at han endog stemte for de Forholdsregler, han personlig misbilligede. I finansielle og økonomiske Spørgsmaals Drøftelse tog F. vigtig Del og gjaldt for en Autoritet. I Juli 1848 valgtes F. til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til Højre og angreb den provisoriske Regerings Finansforholdsregler, medens han strax efter Februarrevolutionen havde tilbudt den sin Hjælp. 31 Oct. 1849—Oct. 1851 var F. Finansminister, gjennemførte flere Ændringer i Told- og Skattelovgivningen, men fastholdt Beskyttelsessystemet og de indre Forbrugsafgifter paa Levnedsmidler og vragede Indkomstskatten af Hensyn til Capitalisterne. I Dec. 1851 blev F. igjen Finansminister, men afgik allerede 25 Jan. 1852 som Følge af de orléanske Familiegodsers Inddragelse. Dog blev han strax efter Senator og i Juli s. A. Stats- og Husminister og bidrog i høj Grad til at styrke Kejserdømmet, især ved at udvikle Creditforholdene i dets Interesse. Stiftelsen af Crédit mobilier og Optagelsen af Subskriptionslaan vare hans Tanker for saaledes at „demokratisere Crediten"; ogsaa ledede han Arbejderne ved Verdensudstillingen 1855 og ved Louvres Forbindelse med Tuillerierne. 1858 blev F. Medlem af det kejserlige Gehejmeraad, men afgik som Minister i Nov. 1860; dog allerede efter et Aars Forløb fik F. paa ny sin Post, efter at han i et Brev til Kejseren i Sept. 1861 havde klaget over Finansernes mislige Tilstand og foreslaaet at opgive Regeringens Ret til at gjøre overordentlige Udgifter. F. afgik 19 Jan. 1867 og døde 5 Oct. s. A. — Hans ældre Broder, **Benoît F.**, f. 1792, fortsatte Banquierforretningen, var 1834—48 Medlem af Deputeretkammeret og afgjort Tilhænger af Julikongedømmet; d. 1858.

Foulon, Jos. François [fulōng], f. 1715, havde i forskjellige Stillinger og navnlig som Hærintendant under Syvaarskrigen beriget sig ved Udpresninger og gjort sig bekjendt ved Haardhed og Havesyge. Ved Revolutionens Udbrud raadede han til med Kraft at undertrykke alle Opstandsforsøg; man tillagde ham Ytringer som denne: „Hvis Folket sulter, maa det æde Hø som mine Heste". Derfor vendte efter Bastillens Fald Folkets Forbitrelse sig særlig mod F.; han skjulte sig hos en af sine Venner i Viry, men blev opdaget og med en Visk Hø i Munden og et Bundt Hø paa Hovedet slæbt til Paris. Her søgte Lafayette og Bailly med Fare for sig selv at frelse ham ved at love at lade ham dømme; men paa Vejen til Fængslet blev han af den rasende Folkehob reven bort fra Nationalgarderne, hængt paa en Lygtepæl og hans Hoved baaret omkring i Gaderne paa en Stage 23 Juli 1789.

Foulpoint ell. **Mahavelona**, Havn paa Østkysten af Madagaskar, omtr. 8 M. n. for Tamatave. Ypperlig Red. 1,500 I.

Fouqué, Friedr., Friherre de la **Motte** [fukē], tysk Digter, f. 12 Febr. 1777, var preussisk Gardelieutenant i Felttoget 1792, deltog siden i Frihedskrigen og fik 1813 Afsked som Major. Hans første Arbejder (en Oversættelse af Cervantes's „Numancia" og Romanen „Alwin", 1808) udkom under Navnet Pellegrin. Fra Studiet af den spanske Poesi gik han over til det nordiske og gammeltyske og skrev under sit eget Navn „Sigurd der Schlangentödter" (1809), et dramatisk Digt, og et Par Skuespil. Ridderromanen „Der Zauberring" (1813) og navnlig det fine og dybsindige Æventyr „Undine" (1811, 24de Opl. 1881) gjorde stor Lykke; det sidste er oversat i en Mængde Sprog. Foruden hans lyriske Digte maa endnu nævnes det romantiske Heltedigt „Corona" (1814), „Die Fahrten Thiodolfs" (1815), det historiske Epos „Bertrand du Guesclin" (1821) og „Der Sängerkrieg auf der Wartburg" (1828). End videre har

han optegnet sine Livserindringer („Lebensgeschichte", 1840) og digtet mindre Fortællinger og religiøse Digte. F. er Romantiker; hans aristokratiske Aand røber sig i hans poetiske Former; ridderlig Loyalitet, Galanteri og orthodox Religiøsitet ere stærkt fremherskende hos ham. Hans Phantasi fører ham stundum ud i de sædvanlige, tysk-romantiske Taager og Capricer. Hans politiske Stemning (udtalt i Digte, som „Die Weltreiche") er reactionær og antiliberal. Han tilbragte den senere Del af sit Liv dels paa en Landejendom, dels i Paris, endelig i Halle; han døde i Berlin 23 Jan. 1843. Hans anden Hustru Caroline (f. v. Briest), f. 1773, d. 1831, og hans Niece, Albertine (f. Tode), have ogsaa virket i Literaturen.

Fouquet ell. **Foucquet**, Jehan [fukä], fransk Miniaturmaler, f. c. 1415 i Tours, d. 1483, var Hofmaler hos den franske Konge Ludvig XI. Han danner Overgangen mellem den ældre gotiske Stil og den fra Italien indtrængende Renaissance. F. er den fortrinligste Kunstner i denne Retning i Frankrig i det 15de Aarh. og udmærker sig ved en for sin Tid overordentlig Renhed og Skjønhed i Stil og Tegning. Miniaturerne til Josephus's Jødehistorie ere af slaaende Virkning ved det Liv og den Følelse, hvoraf de ere prægede. Et andet Værk, Maitre Etiennes Bønnebog, er tillige med andre af hans Miniaturer udgivet i Farvetryks-Facsimile under Titel Oeuvres de Jehan F. (2 Dele, 1866—67).

Fouquet, Nic. [s. o.], fransk Finansminister, f. 1615 i en rig bretagnisk Familie, kjøbte 1650 Embedet som Generalprocureur ved Parlamentet i Paris, blev 1653 af Mazarin udnævnt til en af de 2 Overintendanter for Finanserne og beklædte efter sin Collega Serviens Død fra 1659 alene denne Post. F., der var i allerhøjeste Grad ærgjerrig, havesyg og ødsel, udsugede i Forening med Mazarin Frankrig og stolede paa at kunne hævde sin Stilling ved at kjøbe alle Mænds Hengivenhed og alle Kvinders Kjærlighed. Selv efter sin Beskytter Mazarins Død forsøgte han at fortsætte sine Underslæb ved at forelægge Ludvig XIV forfalskede Regnskaber, men Colbert, som arbejdede under F., paaviste Forfalskningerne, og da F. personlig fornærmede Ludvig ved at forsøge at forføre La Vallière, bestemte Ludvig hans Fald. Efter i August Maaned at have overværet en glimrende Fest, som F. gav for ham paa sit prægtige Slot Vaux i Nærheden af Melun, lod Ludvig ham fængsle i Nantes 5 Sept. 1661 og lod indlede en Proces, der først endtes 20 Dec. 1664. Dommen lød paa Landsforvisning og Formueskonfiskation, men Ludvig, der ikke vilde tillade, at denne farlige Mand, som kjendte saa mange vigtige Statshemmeligheder, maatte leve i Udlandet, forandrede egenmægtig Landsforvisningen til livsvarigt Statsfængsel i Pignerol, hvor han blev holdt fuldstændig isoleret fra hele den øvrige Verden indtil Maj 1679, da han fik Lov til at modtage Besøg af sin Familie. Han døde i Pignerol 23 Marts 1680, saa at det er en urigtig Antagelse, at F. har været den under Navnet „Manden med Jernmasken" bekjendte Statsfange, som 1681—1703 levede i Bastillen (s. Jernmasken).

Fouquier-Tinville, Ant. Quent. [fukiē tængvihl], Anklager under den første franske Revolution, f. c. 1747, var Advocat i Paris, men maatte opgive denne Stilling formedelst Bankerot og lod sig derpaa bruge som Politispion. Ved Revolutionens Udbrud sluttede han sig til Danton og Robespierre og blev 1793 udnævnt til offentlig Anklager ved Revolutionstribunalet, i hvilken Post han ved sin Anklage søgte at bringe saa mange Ofre som muligt paa Skafottet; alle Retsformer tilsidesattes, og han brød sig end ikke om, at Personer forvexledes, hvad der hyppig skete, formedelst Lighed i Navn eller Udseende. Med samme Iver anklagede han siden Robespierre og sine andre tidligere Beskyttere. Efter R.s Fald beholdt han endnu en kort Tid sit Embede, men blev omsider anklaget, dømt som samvittighedsløs Embedsmand og guillotineret 7 Maj 1795.

Fouquières, Jacques [fukiæhr], Landskabsmaler fra Antwerpen, f. 1580, d. 1659 i Paris efter at være bleven optaget i Adelstanden af den franske Konge Ludvig XIII. Han var Elev af Momper og Brueghel, men har ogsaa malet hos Rubens.

Fourchambault [furschangbō], Stad i det franske Dep. Nièvre, 1 M. n. v. for Nevers. 6,000 I. Storartede Jærnstøberier og Maskinfabriker.

Fourchette, fr. [furschæht], egtl. Gaffel, en uden for Vagtbygninger anbragt Buk til at sætte Geværer i, saa længe de ikke bruges, eller en Buk, som stilles bag Fæstningskanoner til at lægge Ladetøjet paa.

Fourcroy, Ant. Franç. de [furkroā], berømt fransk Chemiker, f. 15 Jan. 1755 i Paris, hørte til en adelig, men yderst fattig Familie og voxede op i Armod. Dog begyndte han at studere Medicin, blev Dr. med., arbejdede i Anatomi og Naturhistorie og blev Medlem af Akademiet 1785. Som Følge af sit Bekjendtskab med Bucquet, Professor i Chemi ved den medicinske Skole, gav han sig ogsaa af med Chemi og holdt nogle Forelæsninger i Chemi i Stedet for Bucquet, ved hvilke hans glimrende Talent for Foredrag blev saa bekjendt, at han 1784 ved Macquers Død blev foretrukket for Berthollet ved Besættelsen af Professoratet i Chemi ved Jardin des plantes. 1793 blev F. Medlem af Nationalconventet, hvor han med Held arbejdede for Indførelsen af ensartet Maal og Vægt, senere af Velfærdscomiteen og de ældres Raad. Efter 18 Brum. blev han Generaldirecteur for den offentlige Undervisning og havde stor Del i Grundlæggelsen af L'école polytechnique og L'école centrale. Samme Dag, 16 Dec. 1809, som Napoleon I havde udnævnt ham til Comte de l'empire, døde han pludselig i sin Families Skjød. F. er Forfatter til en stor Mængde chemiske Afhandlinger; han var 1789 med at skabe den nye chemiske Nomenclatur og bidrog i høj Grad til at udbrede Lavoisiers Chemi, „den franske Chemi", som F. kaldte den, især ved sine Værker »Système des connaissances chimiques« (10 Bd., Par. An IX) og »Philosophie chimique« (1792).

Fourēr (fr. fourrier), i mange Hære den Underofficer, hvem det paaligger at gaa Compagnichefen til Haande med Regnskabsførelsen. **Fourérskytter** kaldes det lille Commando, som en marcherende Afdeling sender forud paa Marchen for at bestille Kvarter for sig, saa at alt kan være i Orden til, at Folkene efter endt Dagmarche snarest muligt kunne komme i deres Cantonnement.

Fourichon, Martin [furischōng], fransk Admiral, f. 1809, blev 1833 Lieutenant og rykkede efterhaanden op til Contreadmiral 1853 og Viceadmiral 1859. I Krigen 1870 fik F. først Commandoen over den franske Nordsøflaade, der indesluttede den preussiske i Jahdebugten; han blev efter Septemberrevolutionen Marineminister og hørte til Forsvarsregeringens Afdeling i Tours, medvirkede som midlertidig Krigsminister til Loirehærens Dannelse og deltog i flere af Gambettas dictatoriske Foranstaltninger. 1871 valgtes F. til Nationalforsamlingen, men sluttede sig her til det monarchiske Flertal; først i Febr. 1875 skilte han sig derfra og stemte for den nye republikanske Forfatning; han valgtes til livsvarig Senator i Dec. s. A. og var Marineminister fra Marts 1876 til Maj 1877. D. 1884.

Fourier, Charl. [furiē], fransk Socialist, f. 7 Apr. 1772 i Besançon. Hans Fader, en Klædehandler, bestemte Sønnen imod dennes Villie til Handelen. Han arbejdede i en underordnet Stilling i dette Fag i Rouen, Marseille og Lyon med Troskab og Flid indtil sin Død. Denne Tvang, ligesom flere Bedragerier, han havde været Vidne til, fremkaldte hos F. et udslukkeligt Had til Handelen, som han derfor bekæmpede i alle sine Skrifter. Han vilde skabe en fuldstændig ny Verdensorden; udførligst har han udviklet sine Ideer i »Traité de l'association domestique-agricole« (1822), som er skrevet i et dunkelt Sprog og fyldt med en Række selvdannede Udtryk, der i høj Grad vanskeliggjøre Forstaaelsen. Ved Siden af en Mængde phantastiske, udførlige Ideer, der undertiden ere fuldkommen absurde, indeholder Værket mange aandrige Betragtninger og Forslag. F. døde 10 Oct. 1837 og havde indtil det sidste levet i god Tro paa, at hans Ideer vilde blive bragte til Udførelse (han ventede hver Dag i bestemte Timer paa den Millionær, der skulde komme og tilbyde ham Capitaler til at udføre Theorien praktisk). F.s System, **Fourierismen**, „denne Sphinx, hvis Krop er sammensat af Mathematik og Extravagance", omfatter ikke blot de sociale Forhold, men hele den indre og ydre Verdensorden. Universet er efter F. en stadig skabende Association, i hvilken alle Sole og Planeter ere Medlemmer og Medarbejdere efter deres forskjellige Egenskaber og Tilbøjeligheder. Paa Jorden er Menneskeslægten det skabende Element; Slægtens Existens antages at ville vare omtr. 80,000 Aar; den vil voxe i Udvikling i 40,000 Aar og aftage i en lige saa lang Periode; endnu ere vi i den første Phase og have kun tilbagelagt 7,000 Aar. Lidenskaberne ere Kilden til al Virksomhed; der maa være en Harmoni til Stede imellem dem; bliver denne forstyrret, kommer det onde ind i Verden, hvilket nu som sin Modvægt har fremkaldt en Religion, der tvinger til en forgelig Resignation, en ensidig straffende og tvingende Lovgivning, en undertrykkende Politik m. m. Det er Menneskeslægtens Opgave at gjenoprette Harmonien imellem Menneskenes mangfoldige Drifter og Lidenskaber ved at gruppere Individerne til forskjellige Arbejder efter deres Tilbøjeligheder og Interesser. Denne Organisation skal gjennemføres i Phalanger, d. e. Samfund, der omfatte 12—1800 Mennesker, som bo og arbejde sammen i en uhyre Bygning, der kaldes Phalansterium, hvorved Forbruget vil formindskes overordentlig, ligesom Produktionen vil tiltage i en uhyre Grad, fordi Arbejdet drives ikke af Tvang, men i Følge Tilbøjelighed, og man ved bestandig Afvexling modvirker det ensformige og trættende i den nuværende Arbejdsorganisation. F. ophæver ikke Ejendommen, men Jordejendommen bliver fordelt i Aktier, der ere arvelige og kunne overdrages til andre, ligesom enhver beholder, hvad han indbringer i Phalansteren og der erhverver. Efterhaanden ville Fordelene ved denne Ordning gjøre sig gjældende i den Grad, at hele Jorden vil blive fuld af Phalansterer, der forenes i forskjellige Under- og Overafdelinger under Omniarchatet i Constantinopel. Trods F.s gode Tro til sine Theoriers Udførlighed ere de Forsøg paa en fourieristisk Organisation, der ere gjorte i Frankrig, Nordamerika og Brasilien, mislykkede. F.s betydeligste Disciple ere Hennequin, Jules Lechevalier og Abel Transon, samt især Considérant, der i forskjellige Tidsskrifter (»Le nouveau monde«, »Le Phalanstère ou la réforme sociale«, »La Phalange« og »Démocratie pacifique«) og særlige Værker have udviklet F.s Lære og søgt at bringe Mesterens extravagante og phantastiske Anskuelser i en forstandigere og mere praktisk Skikkelse. I Nordamerika har særlig Albert Brisbane, heri støttet af Horace Greeley, der 1842—43 stillede en særlig Spalte i sit Blad, »New York Tribune«, til hans Raadighed, arbejdet ihærdig for at udbrede F.s Ideer. Fra Efteraaret 1843 forfægtede han dem i et særligt Ugeblad, »The Phalanx«, der 1845 afløstes af »The Harbinger«. Ogsaa i Praxis søgte han at realisere F.s Planer, og der stiftedes 1843—45 flere Phalanger, der dog alle efter kortere eller længere Tids Vegeteren ere blevne opløste.

Fourier, Jean Baptiste Jos., Baron de [s. o.], udmærket fransk Mathematiker og Physiker, f. 1768, d. 1830, var med paa Bonapartes Tog til Ægypten og blev 1802 Præfect for Dep. Isère, senere for Dep. Rhône. I de 100 Dage erklærede han sig mod Napoleon I og blev afsat. Siden levede han i Paris alene for Videnskaben, blev 1815 Medlem af og senere Secretær ved l'Institut. Lige udmærkede ved Indhold og Fremstilling ere hans Skrifter »Théorie analytique de la chaleur« (1822) og »Mémoire sur les températures du globe terrestre et des espaces planétaires« (1827). Ogsaa Ligningernes Theori har ham at takke for vigtige Fremskridt; hans Behandling deraf er given i »Analyse des équations déterminées« (1831, udg. af Navier).

Fournel, Vict. Franç. [furnǣl], fransk For-

fatter, f. 1829, gik efter at have taget Graden som Licencié ès lettres over til Journalistiken i »Revue de Paris«. Siden har han leveret en Række realistisk holdte Skildringer og Fortællinger, hvoriblandt mærkes »Ce qu'on voit dans les rues de Paris« (1858) og den charakteristiske »Du rôle des coups de bâton dans les relations sociales et en particulier dans l'histoire littéraire« (1858), samt en Mængde Bidrag til forskjellige Tidsskrifter. »Les contemporains de Molière« (1863—76) har bibliographisk og literærhistorisk Værd; hans Arbejder over det gamle Paris ere til Dels rettede mod Haussmanns Expropriationssystem, saaledes »Paris nouveau et Paris futur« (1865).

Fournier, Edouard [furnië], fransk Literat, f. 1819 i Orléans, hvis utrætte Flid har præsteret en Række dramatiske Arbejder med fin kunstnerisk Udførelse, hvoraf maa fremhæves »Corneille à la butte St. Roch« (1862). Hans store Lærdom viser sig i en Række grundige Værker, henhørende til Literatur-, Kunst- og Theaterhistorie (»La musique chez le peuple ou l'opéra national«, »Essai sur l'art lyrique au théâtre«), til Topographi (»Histoire du Pont-Neuf«, »Le jeu de Paume«, »Paris démoli«), Bibliographi (»Histoire de la librairie et de l'imprimerie«) og Historie (»Un prétendant portugais au XVI siècle«, »L'esprit dans l'histoire« og »L'esprit des autres«) m. m. D. 1880.

Fournier, Marc [s. o.], fransk Dramatiker, . 1818 i Genf, maatte af politiske Grunde orlade sin Fødeby 1838, drog til Paris og blev Journalist og siden Dramaforfatter. 1851 blev an Directeur for Theatret Porte-Saint-Martin, vilken Post han maatte fratræde 1854 paa rund af, at han mod de gjældende Forskrifter r Medlemmerne af Société des gens de let-es havde ladet sine egne Stykker opføre paa n af ham dirigerede Scene. Blandt hans rbejder maa mærkes »Manon Lescaut«, ud-bejdet i Forening med Barrière, og det efter ms og Mirecourts Roman »Madame de Ten-n« med Henri de Kock forfattede Stykke af N. 1856 blev han skilt fra sin Hustru, den kjendte Skuespillerinde Madem. Baron, som n havde ægtet 1846. D. 1879.

Fourpence [föhrpens], engelsk Sølvmønt, oraf 3 paa en Shilling, ell. af Værdi c. Øre.

Fourrage, fr. [furäsche], d. s. s. Hestefoder, alt-Halm, Hø og Havre, i Sydeuropa tillige g. **Fourragéring**, Afhentning af Foder, for-mmelig Inddrivning af alskens Sæd og Foder s Landbefolkningen; man skjelner mellem tør , hvor man bemægtiger sig den indbjærgede ling fra Laderne, og grøn F., ved hvilken n ved særegne Arbejdscommandoer lader grøden hugge og borttage fra Markerne. lvfølgelig er F. et Middel til at skaffe sig bsistensmidler, som man kun nødtvungen ber til, da den baade er meget ødelæggende Egnen i Forhold til det Udbytte, den er, og desuden sætter ondt Blod hos Be-ningen.

Fourton, M. F. Oscar Bardy de [furtū], nsk Statsmand, f. 3 Jan. 1836, Advocat i p. Dordogne, valgtes 1871 til Nationalfor-lingen, hvor han sluttede sig til højre Mellemparti. I Dec. 1872 blev F. Minister for de offentlige Arbejder indtil Thiers's Fald i Maj n. A.; han sluttede sig nu til de nye Magthavere og blev i Nov. 1873 Kirke- og Undervisningsminister under Broglie og i Maj 1874 Indenrigsminister, i hvilken Stilling han viste sig stræng imod de republikanske Blade og Embedsmænd. Men allerede i Juli s. A. maatte F. trække sig tilbage paa Grund af Uenighed med de andre Ministre; han sluttede sig nu nærmest til Buffet og stemte 1875 imod den republikanske Forfatning. Han valgtes 1876 til Deputeretkammeret og blev i Maj 1877 Indenrigsminister i Broglies nye Ministerium. F. udfoldede som saadan den største Iver for at lede Valgene i monarchistisk — og særlig napoleonistisk — Aand, afsatte talrige Embedsmænd og Mairer for deres republikanske Sindelag og forfulgte Bladene paa den vilkaarligste Maade. Da det dog ikke lykkedes ved disse Midler at forvanske Folkestemningen, maatte F. i Nov. afgaa som Minister; hans Valg til Deputeretkammeret blev forkastet paa Grund af de mange Misligheder, som havde fundet Sted, men F. blev gjenvalgt 1879 og n. A. valgt til Senatet, hvor han var en af Monarchisternes Førere, men vragedes ved Valget 1885.

Foussier, E. [fussië], fransk Dramatiker, f. 1824 i Paris, hvis mest bekjendte Værker ere »Héraclite et Démocrite«, en versificeret Komedie (1850), og »Une journée d'Agrippa d'Aubigné« (1853). Med Augier har han leveret »La ceinture dorée« (1855) og endnu senere Arbejder til flere af Paris's Hovedtheatre.

Fowler, John, engelsk Ingenieur, f. 1817 i Sheffield. Blandt hans mange Arbejder skal her som et af de mest storartede nævnes den underjordiske Jærnbane i London, men desuden har han udført mange større Jærnbaneanlæg, Dokker m. m. og ogsaa arbejdet paa at bringe Dampkraften i Anvendelse til Landevejslocomotiver og i Agerdyrkningens directe Tjeneste til Damplove (s. Damp) m. m.

Fowlers Draaber, en Opløsning af arseniksyrlet Kali, bruges meget i Lægekunsten (s. Arsenik).

Fox, Charl. Jam., en af de største engelske Statsmænd og politiske Talere, Søn af Henry F., som var Statssecretær under Georg II og den første Lord Holland, og paa mødrene Side en Efterkommer af Carl II, f. 24 Jan. 1749, kom endnu før den lovmæssige Alder 1768 ind i Underhuset, hvor han i Begyndelsen understøttede det daværende Toryministerium; Lord North udnævnte ham derfor til Admiralitetslord og 1772 til Skatkammerlord. Der foregik imidlertid snart et Omslag i F.s politiske Anskuelser; han sluttede sig til Whigerne og traadte i Forbindelse med Burke, hvorfor han mistede den sidstnævnte Post. Af Ærgrelse herover styrtede han sig i Udsvævelser og tilsatte fornemmelig ved Spil sin Formue. Sin herved tabte Anseelse gjenoprettede han dog ved den Veltalenhed og Energi, hvormed han talte de nordamerikanske Koloniers Sag og angreb Ministeriets snæverhjærtede Politik imod dem. Da North 1782 maatte træde tilbage for Ministeriet Rockingham, kom F. ind i dette, men

maatte for en kort Tid vige for den ham i Talent jævnbyrdige yngre Pitt, med hvem han fra nu af begyndte den politiske Kamp i Nationens højeste Livsspørgsmaal, der fyldte Resten af begges offentlige Liv. Pitt styrtedes snart ved F., der nu havde forenet sig med North, som han hidtil havde bekæmpet; F. blev saaledes atter Minister og indbragte 1783 sin berømte »East-India-Bill« i Parlamentet, som havde til Hensigt at bringe de ostindiske Besiddelsers Bestyrelse i Regeringens Hænder, og som vel fik Majoritet i Underhuset, men efter Kongens bestemt udtalte Vilje blev forkastet i Overhuset, hvorpaa Pitt i Slutn. af Aaret igjen kom til Roret og saaledes vandt en endelig Sejer over sin Medbejler i Kampen om Statsstyrelsen. F. stod derefter stadig i Spidsen for en storartet parlamentarisk Opposition, der næppe har sin Lige i det britiske Underhuses Historie, og virkede derhos ivrig for Afskaffelsen af Slavehandelen. Dog opstod der en Spaltning blandt Whigerne, idet F. stedse sympathiserede med den franske Revolution uden derfor at billige Anarchiet, hvorimod hans tidligere Ven og Medstrider Burke vendte sig bort fra dens demokratiske Ideer og blev dens heftigste Modstander; de fleste af Whigpartiet sluttede sig, ogsaa ledede af Nationalhad, til den sidste og ivrede for Krigen mod den franske Republik, saa at F. til sidst stod temmelig ene, hvorfor han 1797 besluttede at trække sig tilbage fra det offentlige Liv og derefter levede paa sin Landejendom St. Anns-Hill. Efter Freden i Amiens 1802 rejste F. i videnskabeligt Øjemed til Frankrig, hvor han blev modtaget med Udmærkelse. Siden søgte han forgjæves at afholde Pitt fra at stifte en ny Coalition mod Frankrig. Efter Pitts Død i Jan. 1806 blev F. kaldet i Ministeriet. Hans store politiske Modstander havde efterladt ham en umaadelig Statsgjæld, en Nationalkrig og umaadelig Forvirring i Arv. Førend F. kunde tænke paa den forønskede Fred, vilde han vinde Hannover tilbage, men hans i Forvejen svækkede Sundhed bukkede under for Anstrængelsen; efter kun i nogle faa Maaneder at have været ved Statens Ror døde han 13 Sept. 1806. F.s personlige Charakter var jævn, beskeden og elskværdig. Han skal næsten frygtsom have betraadt Talerstolen; først efterhaanden som han fordybede sig i sin Gjenstand og sine dristige Planer, vaagnede hans Veltalenheds henrivende Ild og ophøjede Kraft. F. var Forfatter til »A history of the early part of the reign of James II« (1808); hans »Speeches« (Taler) ere udgivne i 6 Bd. (1815). En Billedstøtte blev 1816 oprettet for ham af hans Venner paa Bloomsbury-Square i London og et Mindesmærke 1818 i Westminsterabbediet.

Fox, George, Stifter af Kvækernes Sekt, f. 1624 i Drayton i Leicester-Shire, blev sat i Lære hos en Skomager, der brugte ham til at vogte Faar, og under denne Sysl, hvori han saa et Forbillede paa sit tilkommende Kald, henfaldt han til religiøse Betragtninger. Fra 1643 følte han sig benaadet med gudommelige Syner, der lærte ham at udlede Kirkens Fordærvelse fra, at man over det udvortes glemte det indre, og efter flere Aars omflakkende Liv, under hvilket han forgjæves søgte Tilfredsstillelse ved Tilslutning til forskjellige Sekter, samtidig med at han læste saa flittig i Bibelen, at han næsten lærte den udenad, begyndte han 1649 at gjøre det til sin Livsgjerning, at lære Menneskene at søge Sandheden ikke i det udvortes Guds Ord, men i „Guds Ord og Lys i deres eget Indre". Han optraadte derfor som Bodsprædikant og Forkynder af denne Aandens indre Religion, voldte mange Uordener ved idelig at forstyrre den offentlige Gudstjeneste, blev flere Gange sat fast, men kom atter fri, vandt efterhaanden en Mængde Tilhængere, selv blandt de højere Stænder, og stiftede 1652 „Vennernes Selskab", som af Modstandere fik Øgenavnet „Kvækere" (jvfr. d. A.). En Samtale med Cromwell bevægede denne til at standse Forfølgelserne imod ham; men efter Cromwells Død sad han atter gjentagne Gange i Fængsel i Aarevis. For at udbrede sin Lære var han 1670—73 i Amerika, 1677 i Holland, Holsten og Hamborg. Overalt mødte han Modsigelse og til Dels Forfølgelse; men det lykkedes ham dog at vinde flere og flere for sin Lære. Sine sidste Aar tilbragte han i Nærheden af London; han døde 13 Jan. 1691.

Fox, William Johnson, engelsk Politiker, f. 1786, blev 1812 Præst for Unitarierne i London og tog virksom Del i den politiske Agitation, særlig imod Kornlovene, baade ved Taler og Flyveskrifter. 1847—52 var F. Medlem af Underhuset, hørte til de yderlige radicale og kæmpede særlig for Sekternes Ligestilling over for Statskirken og for Skolevæsenets Udvikling. D. 1864. F.s samlede Skrifter udkom 1865—68 i 12 Bd.

Foxkanalen, en betydelig Havarm i det nordlige Nordamerika, der fra Hudsonstrædet fører mod N. mellem Baffinsland og Halvøen Melville og gjennem Fury- og Heklastrædet staar i Forbindelse med Boothiabugten.

Foy, Maxim. Sébast. [foā], fransk General og politisk Taler, f. 3 Febr. 1775 i Ham, tjente i den franske Republiks Krige og udmærkede sig som indsigtsfuld og tapper Officer i Rhin- og Moselarmeen 1795—97 og siden i Schweiz og Italien, hvor han 1800—1 var Generaladjudant hos Moncey, men blev som Ven af Moreau af Napoleon I for det meste kun brugt i utaknemmelige Stillinger. 1803 commanderede han de svømmende Batterier mod England; 1807 sendte Napoleon ham med 1200 Artillerister til Tyrkiet, hvor han saa kraftig bidrog til Dardanellernes Istandsættelse og Constantinopels Forsvar, at den engelske Admiral Duckworth, der med sin Flaade var trængt igjennem Strædet og havde nærmet sig Staden, med Tab maatte trække sig tilbage. 1808—14 tog han Del i de spanske Felttog; 1814 blev han Generalinspecteur over Infanteriet; 1815 commanderede han en Division og blev i Slaget ved Waterloo 15de Gang saaret. Som Medlem af Deputeretkammeret for Dep. Aisne siden 1819 hørte F. til det liberale Parti og udmærkede sig som Taler. Han døde i Paris 28 Nov. 1825. Hans Taler udkom i 2 Bd. 1826.

Foyatier, Denis [foajatiē], fransk Billedhugger, f. 1793 i Bussières, d. 19 Nov. 1863 i Paris, studerede Billedhuggerkunsten i Lyon, hvor han vandt en Pris 1816. Derpaa rejste han

til Paris og blev Elev af Lemot; hans første Arbejde var en ung Faun, udstillet 1819, hvorpaa han vandt en Medaille. Foruden hans „Spartacus", en Statue i Marmor, som staar i Tuileriernes Have (modelleret 1827, udført 1830), og som gav ham et stort Navn, maa nævnes »la Siesta« (1834), „Sainte Cécile" (1843), en Gruppe af Apostle i Madeleinekirken og Rytterstatuen „Jeanne Darc", opstillet i Orléans og afdækket 1855, samt en Del Buster.

Foyer, fr. [foajē], Arnested; i de franske og andre større Theatre den Sal, der for Tilskuerne er indrettet til at opholde sig i imellem Akterne (F. public). Paa samme Maade er bag ved Scenen en lignende Forsamlingssal for Skuespillerne (F. des artistes).

Foyle, Loch- [lok fojl], en Kystsø i det nordlige Irland, mellem Shirerne Donegal og Londonderry, er nærmest en Udvidelse af Floden Foyle. 4 □ M. Paa Magilligan-Point paa Østsiden af dens Udløb er et Fyr.

Fra, Ordensbroder (af lat. frater), Benævnelse i Italien paa Munke, især Tiggermunke, som F. Bartolommeo, F. Paolo (P. Sarpi), F. Pietro (Küchler).

Fraas, Oscar [frahs], tysk Geolog, f. 1824 i Lorch i Württemberg, var først Theolog, men dyrkede ved Siden deraf ivrig geologiske Studier. Et Ophold i Paris 1847—48, hvor han kom i nærmere Berøring med flere fremragende Naturforskere, som Geologen Elie de Beaumont og Palæontologen d'Orbigny, havde til Følge, at han faa Aar efter opgav den geistlige Virksomhed, 1854 blev Conservator og 1856 Professor ved den mineralogiske og palæontologiske Afdeling af det kgl. Naturaliecabinet i Stuttgart. 1864—65 foretog han en geologisk Rejse i Ægypten og Arabien, og efter Opfordring af Generalgouverneuren Rustem-Pascha undersøgte han 1875 Libanon. Af hans Arbejder bør især nævnes: „Die nutzbaren Minerale Württembergs" (1860), „Aus dem Orient" (1867) og „Drei Monate am Libanon" (1876).

Fra Bartolommēo di San Mārco, florentinsk Maler, s. Bartolommeo di San Marco.

Fraccāroli, Innocenzo, ital. Billedhugger, f. 1805 ved Verona, uddannede sig i Venezia og Milano, samt senere i Rom hos Thorvaldsen og Tenerani og blev Professor ved Akademiet i Firenze (1842), men forflyttedes senere til Milano. Han har udført en Mængde dels Gravmæler, dels Emner af den hellige Historie eller fra Oldtiden, hvoriblandt „Den saarede Achilles", som regnes for hans bedste Værk. 1876 skjænkede han alle sine Modeller til sin Fødeby.

Fractiōn, Brud; en Del af et Parti, der skiller sig ud fra dette.

Fractūr, Brud, Benbrud; i Bogtrykkerierne „dansk" Skrift (den i dette Lexikon anvendte); Kalligraphien d. s. s. Cancelliskrift.

Fra Diāvolo, d. e. Broder Djævel, bekjendt Røveranfører i Neapel, f. 1760 i Calabrien, med egentl. Michael Pezza og var Munk under Navnet Fra Angelo (d. e. Broder Engel), førend han traadte ind i en Røverbande, som drev sit Væsen i Terra di Lavoro. Da han ved Franskmændenes Indfald i Neapel erklærede sig for Kongen, blev han benaadet og endog udnævnt til Oberst, hvorpaa han 1799 tillige med sin Bande gjorde Felttoget med ind paa den romerske Grund og ligeledes 1806 tilføjede Franskmændene megen Skade i Neapel. Formedelst slet Opførsel blev han bortvist fra Gaëta, vendte sig derpaa til Calabrien og bragte ogsaa dette til Rejsning mod Franskmændene. Her blev han imidlertid ved Forræderi tagen til Fange ved San Severino, ført til Neapel og der hængt i Nov. 1806. Den bekjendte Auber-Scribeske Opera, som bærer hans Navn, er et rent Phantasibillede.

Frāga, Stad i den spanske Prov. Aragonien, 13 M. s. ø. for Huesca ved Floden Cinca. 7,000 I. Hængebro over Floden. Gammelt maurisk Slot. Her blev 1134 Alfons I af Aragonien overvunden af Maurerne.

Fragāria, s. Jordbær.

Fragmēnt, Brudstykke eller tilbageblevet Del af et Hele, bruges især om Levninger af Oldtidsskrifter. Til de vigtigste Samlinger af saadanne høre følgende: »Fragmenta comicorum Græcorum« af Meineke; F. af de græske Tragikere i Dindorfs »Poetæ scenici Græci«; F. af Talerne i Baiters og Sauppes »Oratores Attici«; »Poetarum Latinorum reliquiæ« af Weichert; »Oratorum Romanorum f.« af Meyer, »Veterum historicorum Romanorum f.« af Krause og »F. historicorum Græcorum« af Müller.

Fragmentārisk, hvad der kun er bevaret ell. behandlet brudstykkevis, f. Ex. f. Historie, hvor Historien ikke er behandlet sammenhængende, men kun Brudstykker deraf ere fremhævede.

Fragonard, Jean Honoré [nåhr], fransk Maler, f. 1732 ved Nizza, d. 1806 i Paris, var Elev af Chardin og Boucher. Paa et stort Historiemaleri „Kallirrhoe" blev han 1765 Medlem af Kunstakademiet i Paris, men han vandt størst Ry ved sine leflende, erotiske Genrebilleder, som paa Grund af deres elegante Udførelse vakte Samtidens største Beundring. Han malede ligeledes i Vandfarve og raderede med stort Mesterskab. Hans Søn, **Alexandre Evariste F.**, f. 1780, d. 1850, sluttede sig til J. L. David og hørte til den klassiske Skoles ivrigste Tilhængere. Hans Historiemalerier ere dog væsentlig Decorationsbilleder. Dennes Søn, **Etienne Théophile Evariste F.**, f. 1805, d. 1876, var ogsaa Maler.

Fragt betegner dels det Forhold, som finder Sted, naar et Skib lejes til at overføre Personer eller Gods fra et Sted til et andet, dels den Ladning, der saaledes skal overføres, dels og hyppigst endelig den Betaling, Lejetageren (**Befragteren**) skal erlægge til Udlejeren (**Forfragteren**). Indgaaelsen af et saadant Lejeforhold kaldes fra Lejetagerens Side **Fragtning** ell. **Befragtning**, fra Udlejerens (Rederens ell. Skipperens) Side **Forfragtning**. Naar det er et helt Skib, der saaledes lejes, kaldes Befragtningen forgrebs. **Fragtbrev**, s. Certeparti.

Fraîcheur, fr. [fræschöhr], Friskhed.

Fraikin, Charles Auguste [frækæng], belgisk Billedhugger, f. 14 Juni 1819 ved Antwerpen, søgte først Uddannelse ved Kunstakademiet i Brüssel for at blive Maler, men nødtes af Omstændighederne til at blive Læge. Han opgav dog ikke Kunsten, men øvede sig paa egen Haand og

senere ved kunstnerisk Undervisning i at blive Billedhugger. Efter at han ved en Billedstøtte, „Venus med Duen“, havde grundlagt sit Ry, hævede han sig snart til en af Belgiens mest ansete Billedhuggere, hvem flere offentlige Hverv have været overdragne.

Franc, s. Fransk Mønt und. Frankrig.

Français, Franç. Louis [frangsä], fransk Landskabsmaler, f. 17 Nov. 1814 i Plombières, er Elev af Gigoux og Carot, har rejst i Italien og maler gjærne Æmner derfra. Han søger at forbinde en naturalistisk Udførelse med en mere ideal Opfattelse, men er noget kølig i Følelsen. Dog gjøre hans italienske Landskaber en vis storladen, alvorlig Virkning. Ogsaa i Vandfarvebilleder fra Roms Campagne har han naaet overraskende Virkninger.

Française [frangsæse], en fransk Contradans (Qvadrille) paa 5 Dele, der endnu bruges som Selskabsdans.

Francavilla Fontāna, Stad i Sydītalien, 7 M. v. n. v. for Lecce. 19,000 J. i Staden og dens District. Livlig Industri.

Francesca, Piero della [tschæska], rigtigere P. dei Franceschi ell. Pietro Borghese, f. i Borgo San Sepolcro omtrent 1420, d. ved 1492, synes at have dannet sig efter en Mester fra Siena, men staar ogsaa den umbriske Skole nær. I enkelte Ting minder han endog om Mantegna. F. har malet paa adskillige Steder i Italien; dog finder man hans Hovedværker i Arezzo og i Borgo San Sepolcro. Betegnende for hans Retning ere hans to navnkundigste Elever Luca Signorelli og Pietro Perugino. Han syslede meget med de mathematiske Videnskaber og har skrevet nogle Værker over Geometri og Perspectiv, ligesom han ogsaa i sine Værker søgte at vise sine Kundskaber saa vel i Perspectiv og Skyggelære som i Anatomi.

Francesca da Rimini [s. o.], Datter af Guido da Polenta, Herre til Ravenna og Cervia, gift med Gianciotto Malatesta, Herre af Rimini, bekjendt af sin af Dante (»Inferno«, Canto V) skildrede tragiske Skæbne. Tvungen til at ægte sin halte Mand, forelskede hun sig i sin Svoger Paolo; Ægtemanden overraskede de elskende og dræbte dem (1278). Silvio Pellico har benyttet Æmnet til en sentimental Tragedie.

Franceschini, Marco Antonio [tschæskini], bolognesisk Maler, f. 1648 i Bologna, d. 1729, var Elev af Galli da Bibbiena, men malede derpaa en Del Aar hos Carlo Cignani, hvem han ikke sjælden paafaldende ligner. 1702 blev han kaldet til Genua og 1711 af Pave Clemens XI til Rom for at tegne Cartoner til Mosaikerne i Peterskirken. Han er sirlig i sin Tegning og har smukke Farver, men er ensformig i sin Compositiou. Den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer et mindre Arbejde af denne Kunstner.

Franceville [frangsvil], en af den franske Opdagelsesrejsende Savorgnan de Brazza grundlagt Handelsstation i Nedre-Guinea i Afrika, ved Ogoves Øvreløb, noget s. for Linjen.

Franche-Comté [frangsch kongtē], d. e. Frigrevskabet Burgund ell. Højburgund, en af Frankrigs ældre Provinser, omfatter nu Dep. Doubs, Jura og Øvre Saône og er et Bjærgland, gjennemstrøget af Jura. — F.-C. hørte paa Romernes Tid til Belgica prima, kom under Folkevandringen i det 5te Aarh. til det burgundiske Rige og tillige med dette 534 under Frankerne. Ved det frankiske Monarchis Forfald og Opløsning blev det 888 Del af det transjuranske Burgund, senere Kongeriget Arelat, og kom 1032 med dette i Forbindelse med det tyske Rige, men beholdt arvelige Frigrever (hvoraf Navnet) og blev ved Grev Reinald III.s Arvedatter, den skjønne Beatrix's Giftermaal med Kejser Frederik Barbarossa 1156 tilbragt denne, fra hvem det gik i Arv til deres Søn Otto. Ved Giftermaal kom det 1200 til det meranske Hus, derpaa 1248 til Greverne af Châlons, 1316 til den franske Konge Philip V og efter hans Død 1322 til hans Svigersøn, Hertug Eudo IV af Burgund. Grevskabet Burgund kom saaledes efter lang Tids Adskillelse atter i Forbindelse med Hertugd. B., hvorfra det dog igjen for en kort Tid blev skilt, da den ældre burgundiske Hertugstamme uddøde 1361 og det ved Arv tilfaldt ovennævnte franske Konges anden Datter, Margrete af Flandern, hvis Sønnedatter af s. N. ved sit Giftermaal med Stifteren af den yngre burgundiske Linje, Hert. Philip d. dristige, atter bragte det til Burgund. Efter den sidste Hertug, Carl d. dristiges Fald 1477 kom F.-C. som en Del af hans Datter Maries Arvelande ved hendes Giftermaal med Maximilian af Østerrig til det habsburgske Hus og forblev ved Østerrig efter de franske Kongers forgjæves Forsøg paa at bringe det til Frankrig. Ved Kejser Carl V.s Tronfrasigelse tilfaldt det den spanske Linje af det habsburgske Hus, blev vel erobret af den store Condé i Devolutionskrigen, men tilbagegivet ved Freden i Aachen 1668, hvorimod det efter den næste Krig mellem Frankrig og Spanien ved Freden i Nijmegen 1678 blev afstaaet til Frankrig, hvortil det siden den Tid har hørt.

Francheville, Pierre [frangschvil], ogsaa kaldt Franqueville ell. Francavilla, berømt Billedhugger i Renaissancetiden, tilhører i sin Kunst lige saa meget Italien som Frankrig. Han er f. 1548 (ell. 1553) i Cambray, studerede først Kunsten i Paris, men gik senere til Firenze, hvor han blev Giovanni da Bolognas Elev og Medhjælper. Foruden flere Arbejder i Firenze, som han udførte dels sammen med sin Lærer, dels ene, maa nævnes de 4 Billedstøtter af lænkede Figurer, der vare bestemte til et Fodstykke for Henrik IV.s Rytterstatue paa Pontneuf i Paris og nu bevares i Louvre. F. var ogsaa Maler, Bygmester og Kunstforfatter. Han døde 1618 (ell. 1630).

Franchomme, Auguste [frangschomm], udmærket Violoncelvirtuos f. 1808 i Lille, d. 26 Jan. 1884 i Paris, afgik allerede 1826 med første Pris fra Pariser Conservatoriet, ved hvilket han 1846 blev Lærer i Violoncel. Efter Duport kjøbte han dennes berømte Stradivari-Violoncel for 25,000 Francs. Baade som Solospiller og paa Kammermusikens Omraade var han en af de mest fremragende Violoncellister i dette Aarh. Hans mange Compositioner for hans Instrument vidne om den Ynde og Smag, hvoraf hans Spil i en sjælden Grad var præget.

Fráncia, Francesco, italiensk Maler, s. Raibolini.

Fráncia, José Gaspar Rodriguez, Dictator i Paraguay 1814—40, f. 1757 (eller 1763), studerede først Theologi og blev Dr. theol., men derefter Retsvidenskab og blev Sagfører og siden Alcalde i sin Fødeby Asuncion. F. var hemmelig Deltager i den oprørske Bevægelse, som efter 1808 udbredte sig i hele det spanske Amerika, blev 1811 Secretær ved den uafhængige Junta og 1813 en af de to Consuler, som skiftevis skulde styre Landet, hver 4 Maaneder ad Gangen. F. fik først Magten, skabte i Hast en lille Hær og vandt Folkets Yndest ved sin Haardhed imod Spanierne, hvorfor han 1814 valgtes til Dictator paa 3 Aar og 1817 paa Livstid. Saa snart F. fik Enevælden, maatte hans tidligere Lidenskaber for Kvinder og Spil vige for hans Herskesyge, og han levede derefter indesluttet i sit Slot som en mistænksom Despot; hans Barber og hans Kokkepige (en Mulatinde) vare hans eneste Omgivelser og hans politiske Fortrolige; ved Audienser bar han hemmelig Vaaben hos sig, og naar han stundum gik ud, veg alle af Vejen for ham. Hans Tyranni gik især ud over Gejstligheden; Inqvisitionen afskaffedes, og Munkene udjoges, naar de ikke vilde blive Lægmænd. Desuden straffedes enhver haardt, der søgte at trodse hans Magt, især ved en Sammensværgelse 1820; ligeledes naar nogen spottede hans Handlinger eller ikke nævnede ham med tilstrækkelig Ærbødighed; ved udstrakt Spioneri og ved Brug af Tortur skaffede han sig Kundskab om alt. Landet afspærredes for Fremmede som et nyt Japan, især da Nabostaterne fik frie Forfatninger; de enkelte, som vare komne derind, fik ikke Lov til igjen at drage bort (saaledes Bonpland). Derimod stræbte han utrættelig, men ved despotiske Midler at fremme Landets materielle Udvikling, dets Industri og Agerbrug; han tvang Landboerne til at forlade deres gamle Slendrian i Dyrkningen og straffede de Haandværkere, der gjorde slet Arbejde; han byggede Veje og forskjønnede Hovedstaden. F. levede meget tarvelig; foruden med Statssager syslede han med historiske, geographiske og mathematiske Studier. Han døde af Vattersot 20 Sept. 1840.

Francien (Francia), senere Isle de France, et af de store franske Kronlen under de senere Carolinger, hvis Hertug herskede over Grevskaberne Paris, Orléans, Melun og Etampes og havde Lenshøjheden over Grevskaberne Anjou, Touraine, Blois, Chartres, Gatinais, Maine og Senlis. Som første Hertug af F. nævnes Robert d. stærke; om ham og hans Efterkommere s. Capetinger.

Francisco, San, 1) en af Sydamerikas store Floder, udspringer i den sydlige Del af den brasilianske Prov. Minas Geraes under 21° s. Br., løber først mod N., senere mod Ø. og falder efter et Løb af henv. 400 M. i Atlanterhavet mellem 10° og 11° s. Br. Den optager fra begge Sider en stor Mængde Tilløb, hvoraf dog intet af Betydning. 2) Den vigtigste Stad i Staten Californien i Nordamerika ved San Franciscobugten, hvis Indløb dannes af det kun ¼ M. brede Stræde The Golden gate (den gyldne Port). 234,000 I. (1880). F. var indtil 1848 en ubetydelig Plads med nogle faa Hundrede Indbyggere; men da Guldopdagelserne lokkede Tusender af Indvandrere til Californien, skaffede dens udmærkede Beliggenhed for Skibsfarten den snart Betydning. Husene byggedes oprindelig af Træ, men de talrige Ildebrande førte efterhaanden til Benyttelsen af varigere og mindre brandfarligt Materiale, saa at nu de fleste Bygninger af nogen Betydning ere opførte af Murværk. Her findes talrige Kirker, hvoriblandt en katholsk Kathedralkirke, 3 Højskoler, flere lærde og mange Elementarskoler, en Mønt, prægtigt Raadhus, Toldbygning og Marinehospital, flere Theatre og pragtfulde Hoteller. Industrien omfatter alt, hvad der henhører til Skibsfarten og Minearbejdernes Forsyning; men Stadens egentlige Betydning ligger i dens udstrakte Handel, og den indtager i denne Henseende den første Plads ved det store Ocean. Talrige Dampskibslinjer udgaa fra F., saaledes til Japan, China og Australien. Den tidligere vigtige Forbindelse med Panama har selvfølgelig tabt meget i Betydning efter Aabningen af de store Stillehavsjærnbaner, der sætte Californien i Forbindelse med det østlige Nordamerika.

Franciscus af Assisi [ās] ell. Francesco, den hellige, Stifter af Franciskanerordenen, egtl. Giovanni Bernardone, men senere kaldt F. paa Grund af sin Færdighed i det franske Sprog, f. 1182 i Assisi i Nærheden af Perugia i Umbrien. Han var Søn af en rig Kjøbmand, var allerede som ungt Menneske meget godgjørende, førte et muntert, ødselt Liv, yndede ridderlige Øvelser, deltog 1201 i et Tog mod Perugia, blev fangen og faldt efter sin Hjemkomst i en svær Sygdom; under denne tabte han Lysten til alt, hvad der tidligere havde glædet ham, og snart blev han som et forvandlet Menneske: han bortgav alt hvad han ejede, søgte Ensomhed, plejede Syge og drog omkring som Bodsprædikant, forbandet af sin Fader, af Folket snart spottet som en Vanvittig, snart æret som en Helgen. Benedictinerne skjænkede ham en lille, forfalden Kirke uden for Assisi, Portiuncula (lat., d. e. den lille Lod; den Jordlod, hvorpaa den laa, var en lille Del af Benedictinernes Ejendom); den restaurerede han ved Hjælp af sammentiggede, milde Gaver, og ved Siden af den byggede han sig en elendig Hytte til Bolig for sig og de Venner, der efterhaanden sluttede sig til ham, efter at det 1208 var kommet til at staa klart for ham, at det var Guds Villje, at han skulde „gjenopbygge den faldne Kirke". Iførte en grov Kappe med Hætte, med en Snor i Stedet for Bælte, barfodede og uden Stok og Taske, drog de om, to og to, for at prædike for Folket. 1210 havde i alt 11 ligesindede sluttet sig til ham, og nu gav han sin i 23 Capitler inddelte Regel, der blev Franciskanernes magna charta. Det var Apostlenes Liv, saaledes som F. tænkte sig det, der nu paa ny skulde leves af ham og hans Venner. Allerede Navnet skulde antyde deres Ydmyghed; han kaldte dem fratres minores (lat., d. e. mindre ell. ringere Brødre) eller Minoriter; senere kaldtes de ogsaa Barfodede Munke, Graabrødre,

Seraphiske Brødre ell. Franciskanere. Al Rangsforskjel mellem dem skulde være forbudt; deres Forstandere skulde være de andres Tjenere og derfor hedde ministri (lat., d. e. Tjenere). Ejendom maatte de ikke besidde; det fornødne til Livets Ophold skulde de tigge sig til i Jesu Navn; men Penge maatte de ikke modtage, uden det var aldeles nødvendigt for at kunne skaffe en syg Broder den fornødne Pleje. Den Broder, der forstod et Haandværk, skulde drive dette, men maatte ikke tage Penge for sit Arbejde. Ingen af Livets Bekvemmeligheder tillodes; stræng Faste og blind Lydighed imod alle Foresatte indskærpedes. Med denne Regel gik F. og hans 11 Brødre til Rom for at faa den stadfæstet af Pave Innocens III, der først vægrede sig; men F. blev stedet til Audiens, gik vel i Staa i sin omhyggelig indstuderede Tale, men talte derpaa frit sin Sag med saa stor Veltalenhed, at Paven mundtlig gav sit Samtykke. Dette fik imidlertid ikke strax officiel Stadfæstelse; Pavestolen vilde se Tiden an; men 1213 skal Ordenen allerede have haft 5,000 Medlemmer, og Bevægelsen greb saaledes om sig, at der kunde være god Grund til at frygte, at den vilde gaa imod Romerkirken, hvis den ikke blev godkjendt; Honorius III gav da 1223 Ordenen endelig Stadfæstelse. Imidlertid havde F. gjort forskjellige Missionsrejser til Frankrig og Spanien og endog søgt at missionere blandt Muhammedanerne i Ægypten. Nøgen udstrakt paa Gulvet i Portiunculakirken i Assisi døde han 4 Oct. 1226. Efter Sagnet bar han de to sidste Aar før sin Død paa sit Legeme Mærkerne af Frelserens 5 Saar, som Christus i en Seraphs Skikkelse skulde have paatrykt ham, da han om Morgenen paa Korsets Ophøjelsesfest efter megen Fasten og Bøn læste Christi Lidelseshistorie paa Bjærget Alverno i Apenninerne. Pave Gregor IX kanoniserede ham 1228, og Pave Benedict XII tillod Ordenen at holde en egen Fest til Minde om hans Saar; denne Fest gjorde Paul V endog 1605 til en almindelig Kirkefest, der fejres 17 Sept. Ordenen fik, da den omsider blev stadfæstet, Ret til at øve Prædiken og Sjælesorg samt at holde Skriftemaal overalt, uden at behøve den locale Gejstligheds Samtykke, samt til inden for lukkede Døre at holde Gudstjeneste paa Steder, der vare belagte med Interdict. Allerede tidligere var der tilstaaet den den saakaldte Portiuncula-Aflad (s. d. A.), og alle disse Privilegier bidrog til at give Ordenen en ganske overordentlig Udbredelse; 24 Aar efter Stifterens Død talte den 8,000 Klostre med 200,000 Munke i 23 Provinser, et Tal, der i den følgende Tid steg endnu højere, saa at den sorte Død f. Ex. kunde bortrive c. 124,000 F. Hvert Kloster bestyres af en Guardian ell. Custos; Guardianen i de anseligere Klostre har tillige Overopsyn med de mindre, nærliggende Klostre. Samtlige Klostre i en Provins staa under en Provincial, og i Spidsen for hele Ordenen staar „det hele Broderskabs Tjener“, kaldt »minister generalis« ell. „General“, som bor i Rom. Som Missionærer, som Fyrsternes Raadgivere og Skriftefædre for det menige Folk vandt F. efterhaanden overordentlig Indflydelse; ansporede ved Dominikanernes Exempel lagde de sig efter lærd Dannelse og fik trods heftig Modstand (Vilhelm af St. Amour, der erklærede dem for Antichristens Forløbere) Indpas ved Universiteterne; flere af de berømteste Scholastikere hørte til Ordenen, ligesom ogsaa Paverne Nikolaus IV, Alexander V, Sixtus IV, Sixtus V og Clemens XIV ere fremgaaede af den. Men den Rigdom og politiske Glans, der blev Ordenen til Del, bragte den tidlig til Affald fra Reglernes oprindelige Strænghed. Allerede medens F. levede, havde Elias af Crotona, hvem F. under sin Missionsrejse i Østerland havde overdraget den øverste Ledelse af Franciskanerordenen, søgt at mildne dens strænge Grundsætninger. F. afskaffede den nye Indretning; men efter hans Død fornyede Elias som General med større Held sit Forsøg. Det strængere Parti sluttede sig til Antonius af Padua (s. d. A.), som virkede i F.s Aand, og fra nu af førtes der langvarige og voldsomme Kampe mellem Partierne. Det laxere Parti, til hvilke Paverne sluttede sig, havde i Middelalderen Overvægten, medens Rigoristernes Fanatisme bestandig steg. Hint søgte at forene Besiddelsen af rige Klostre med Stifterens Grundsætninger om Fattigdom, medens der af de strængere, Spirituales, Zelatores, til sidst fremgik Fraticellerne (s. d. A.), som traadte i aabenbar, fanatisk Opposition til den herskende Kirke. 1368 indførte Paolucci af Foligno en ny Reform i strængere Aand, som blev kaldt Observansen; de, som antog den, bleve kaldte Observanter til Forskjel fra de andre, som bleve kaldte Conventualer. For at bilægge de mellem disse Partier opstaaede Stridigheder bestemte Pave Leo X 1517, at hele Ordenens Generalminister fremtidig skulde vælges af Observanterne alene, og siden den Tid gik det mere og mere tilbage med Conventualerne, der nu kun findes i Sydtyskland og Schweiz, hvor de kaldes Minoriter, medens Observanterne, der have indført en brun Kappe i Stedet for den graa, kaldes Franciskanere. I det 16de og 17de Aarh. forgrenede Observanterne sig atter i regelbundne, strænge og strængeste Observanter. De regelbundne O. kaldes i Frankrig Cordeliers, i Italien, Schweiz og Nordamerika Soccolanter, d. e. Sandalbærere. Strænge O. ere de barfodede Munke i Spanien, Portugal og Amerika, de reformerede, Colettanerne og Colettanerinderne i Italien og Recollecterne i Frankrig. Strængeste O. ere Alcantarinerne i Spanien og Italien, som have Navn efter Peter af Alcantara. En særegen Gren af Franciskanere ere Capucinerne. Allerede fra 1212 havde Ordenen ogsaa kvindelige Medlemmer, Franciskanerinder, som i Almindelighed efter Stifterinden, den hellige Clara, kaldes Clarisserinder. Til Ordenen knyttedes 1221 et tredje Broderskab for verdslige Medlemmer, Tertiarierne (»tertius ordo de poenitentia«), hvem F. ligeledes gav en Regel, der dog tillod Medlemmerne at blive i Verden; de kom saaledes til at danne den brede Basis for Franciskanerne i Folket. Som Franciskanerne vare den første af alle Tiggerordener,

have de ogsaa altid været og ere endnu den mest udbredte af disse; men dette har medført en Misundelse og Rivalitet fra de andre Tiggermunkes, navnlig Dominikanernes Side, der har affødt mange bitre Kampe; Modsætningen mellem de franciskanske Scotister og de dominikanske Thomister har gjennem Aarhundreder delt den katholske Theologi i to stridende Lejre. Baade Reformationen og senere den franske Revolution tilføjede Franciskanerne umaadelige Tab; men endnu have de Klostre i Spanien, Portugal, Italien, Sydtyskland, Amerika og Frankrig, hvorfra dog 409 Franciskanere bleve udviste ved Klosterstormen 1880. I Danmark fik Franciskanerne 1232 deres første Kloster i Ribe, hvor Biskop Gunner især beskyttede dem; efterhaanden oprettedes Klostre i de fleste danske Kjøbstæder; Erik Plovpenning havde i Sinde at indtræde i Franciskanernes Kloster i Roskilde, og endnu Kong Hans stiftede flere Franciskaner-Klostre og lod sig begrave i deres Kirke i Odense.

Franciscus af Paula, Stifter af Minimernes Orden, f. 1416 i Paula i Calabrien, blev 12 Aar gl. Franciskanermunk, valfartede til Assisi og Rom, trak sig derefter tilbage til en Bjærghule ved Paula, hvor han snart fandt en Mængde Tilhængere og Efterlignere af sin yderst strænge Levevis. 1436 byggede han et Kloster og en Kirke. Foruden de sædvanlige Munkeløfter fordrede han livsvarig Faste, d. e. Kjød, Æg, Ost, Smør var forbudt undtagen i Sygdomstilfælde. Ordenen blev 1474 stadfæstet af Pave Sixtus IV. Anset som Undergjører blev F. kaldet til Ludvig XI, da denne følte sig Døden nær, og blev efter dennes Død hos Carl VII, der tog ham paa Raad i vigtige Sager og byggede to Klostre for hans Orden; i det ene, ved Plessis les Tours, døde han 2 Apr. 1507, og 1519 blev han kanoniseret. Mindedag 2 Apr. Ordenen udbredte sig i Italien, Frankrig, Spanien, Tyskland og talte i Beg. af forrige Aarh. 450 Klostre, deriblandt 14 Nonneklostre. Nu er den saa godt som hævet. Ordensdragten er en sort, ulden Klædning, som naar til Hælene.

Franciskanere, s. Franciscus af Assisi.

Francisville, Saint [sænnt-vill], Stad i Staten Louisiana i Nordamerika, 20 M. n. v. for New-Orleans, i Nærheden af Mississippis venstre Bred. Vigtigt Bomuldsmarked.

Francke, Aug. Herm., Stifter af Vajsenhuset i Halle, f. 23 Marts 1663 i Lübeck, studerede i Erfurt, Kiel og Leipzig, hvor han 1685 blev Magister, hvorpaa han holdt Forelæsninger over Bibelen for talrige Tilhørere, hvoriblandt mange ustuderede. 1690 blev han Præst i Erfurt, hvor han tillige med sin Ven Breithaupt virkede i spenersk Aand. Tilløbet til hans Prædikener var overordentlig stort, og mange Katholiker gik ved ham over til Protestantismen; Studenter fra Leipzig og Jena forlod disse Universiteter for at drage til Erfurt, hvor F. da holdt bibelske Forelæsninger for dem; men da rettede den lutherske Orthodoxismes ivrigste Ordfører, Prof. Carpzov i Leipzig, et saa voldsomt Angreb paa ham, at den katholske Kurfyrste i Mainz, hvem Erfurt da tilhørte, 1691 afskedigede F. fra hans Embede, og da han forlangte sit Forhold retslig undersøgt, lod ham udvise af Byen; men 1692 blev han Professor i Halle i Græsk og orientalske Sprog og tillige Præst ved Georgskirken i Forstaden Glaucha. Ved sine Prædikener, sine Opbyggelsestimer og offentlige Katechisationer skaffede han sig ogsaa her en betydelig Indflydelse hos Menigheden, og som Professor lagde han de studerende især paa Hjærte, hvad der hører til praktisk Christendom. Hver Torsdag plejede talrige Fattige at indfinde sig foran F.s Præstebolig, og da han lod de yngre komme ind til sig for at prøve dem i Katechismen og mærkede, hvor forsømte de vare, besluttede han 1695 at oprette en Fattigskole for dem. Men da han snart mærkede Hjemmets skadelige Indflydelse paa disse Børn, kjøbte han, uden selv at eje noget, men med fast Tillid til, at Gud vilde lade ham faa det fornødne ved troende Menneskers milde Gaver, et særegent Hus for Fattigskolen, hvori ogsaa de faderløse Børn bleve anbragte. Antallet af de fader- og moderløse Børn, som anmeldtes, blev bestandig større, saa at F. til sidst maatte beslutte sig til at bygge et Vajsenhus, hvortil Grundstenen blev lagt 24 Juli 1698, og 1701 kunde den nye Bygning tages i Brug. For Børn af den bedre Stand stiftede han i det saakaldte Pædagogicum en særskilt Opdragelsesanstalt, hvoraf fremgik den saakaldte latinske Skole, og med disse Stiftelser forbandt han den cansteinske Bibelanstalt og et Missionsinstitut for Ostindien, hvorfra den danske Regering hentede de fleste af sine Missionærer. Ved i Forbindelse hermed desuden at oprette en Boghandel og et Apothek blev F. i Stand til at vedligeholde sine Anstalter uden offentlig Understøttelse. Utrættelig virksom til det sidste blev han selv ved at staa i Spidsen for dem indtil sin Død 8 Juni 1727. Derefter overtog hans Søn, Gotthilf F., og hans Svigersøn, Joh. Anast. Freylinghausen, Bestyrelsen af de franckeske Stiftelser. Som fra Begyndelsen omfatte de en Samling af forskjelligartede Skoler, en lille Skolestad paa c. 800 I. Opdragelsesanstalter staa endnu stedse i Forbindelse med Skolerne, og Apothek, Boghandel og Bogtrykkeri hjælpe ved deres Overskud til at skaffe de fornødne Penge til Anstalternes Drift. Den hele Stiftelse nyder endnu megen Anseelse, navnlig som praktisk Uddannelsesanstalt for Præster og Lærere.

Francke, Carl Philip, f. 17 Jan. 1805 i Slesvig, studerede 1823—27 ved tyske Universiteter og ansattes 1835 i Generaltoldkammeret, hvor han med Dygtighed styrede Hertugdømmernes Told- og Handelssager, men samtidig hørte til Slesvigholstenernes Ledere. Da Oprøret udbrød 1848, søgte F. paa Casinomødet 20 Marts ved falske Paastande at berolige Stemningen med Hensyn til sit Partis Planer, hvorfor man ogsaa tilbød ham en Plads i det nye Ministerium i den Tro, at han vilde gaa ind paa Holstens Udskillelse som et selvstændigt Land; men allerede 24 Marts rejste han hemmelig bort og traadte i Oprørets Tjeneste. F. valgtes til Frankfurtparlamentet og stemte for Antagelsen af Vaabenstilstanden, dog med en Tilføjelse, som senere tillod at omgaa den; han blev i Nov. Oprørsregeringens Repræsentant hos den tyske Centralmagt, i Aug. 1849 dens

Finans- og i Juni 1850 dens Udenrigsminister. Efter Oprørets Undertrykkelse blev F. landsforvist, udnævntes i Oct. 1851 til Regeringspræsident og 1858 til Minister i Sachsen-Koburg, men fulgte i Dec. 1863 Hertug Frederik til Kiel som hans fornemste Raadgiver indtil 1866. F. levede siden i Holsten og valgtes 1867 til den nordtyske Rigsdag, hvor han først hørte til Oppositionen, men efterhaanden forsonede sig med Indlemmelsen i Preussen. Han døde 23 Febr. 1870.

Franckenau, Georg Francus de, f. 1644 i Naumburg, hvor hans Fader var Præst, hed oprindelig Franck, men blev 1692 adlet af Kejser Leopold I under ovenanførte Navn og 1693 kejserlig Pfalzgreve. Efter at han tidligere havde været Professor i Medic. i Heidelberg og Wittenberg samt Livlæge hos forskjellige tyske Fyrster, blev han 1695 Livlæge hos Christian V og døde 1704. Som Bevis paa hans Religiøsitet fortælles der, at han havde gjennemlæst Bibelen 75 Gange. — Hans Søn, **Georg Fridericus Francus de F.**, f. 1669 i Straßburg, var extraord. Prof. i Med. i Wittenberg, men fulgte med Faderen til Kjøbenhavn, hvor han 1701 blev designeret og 1708 virkelig Prof. i Med. efter Caspar Bartholin, siden Livlæge og Højesteretsassessor og døde 1732. Han docerede først Anatomi, senere Pathologi og Therapi og skal desuden have haft Fortjeneste af Retslægevidenskabens Udvikling her i Landet. — Dennes Sønnesøn, **Rasmus F.** (hvis Fader var Etatsraad, Pagehovmester og siden Toldinspecteur Fred. Chr. de F.), f. 1767 i Kjøbenhavn, var 1798—1803 Landphysikus i Arendal og fra 1810 Læge ved Hospitalet i Slagelse, hvor han døde 1814. 1805—9 udgav han en „Sundheds- og Morskabstidende", i hvilken han søgte at fremhæve Nytten af en almindelig Hygieine. Han skrev desuden Oversættelser, især af Syngespil, samt adskillige Viser og Sange, baade muntre („Fryd Dig ved Livet") og rørende, der stod i stor Yndest hos Samtiden. Hans „samlede Digte" udkom 1815.

Frānco, it., fri, postfri; **frankēre**, frigjøre (navnl. et Brev), betale Postpenge forud.

Frānco, Giovanni Battista, kaldt Semolei, italiensk Maler og Kobberstikker, f. 1510 i Udine, d. 1580 i Venezia, var en ivrig Beundrer af Michel Angelo og studerede og aftegnede en Mængde af hans Arbejder; han blev derfor en dygtig Tegner, skjønt ikke fri for Maner; Penselføringen forsømte han derimod. Han er heldigere med mindre Billeder, især Portræter, end med sine større Compositioner. F. har tillige raderet og stukket i Kobber; Bartsch beskriver 108 Blade.

Frānco, Niccolo, ital. Digter, f. i Benevent mellem 1505 og 1510, levede i Rom og Neapel, maatte paa Grund af sine bidende satiriske Digte 1536 flygte til Venezia og blev modtaget af Pietro Aretino; men Venskabet blev til forbitret Fjendskab. Efter megen Omflakken og Verlen mellem Fyrsters Gunst og Unaade, blev han 1569 hængt i Rom paa Pius V.s Foranstaltning. Hans vittige, men obscøne Satirer ere samlede i flere Bøger (»Le pistole volgari«, »Il Petrarchista«, »Dialogo delle bellezze«, »Rime contra Pietro Aretino, e la Priapea«, »Rime marittime«). Han antages for Forfatteren til det Berni tillagte »Vita di P. Aretino«.

Frānco af Køln (Franco de Colonia) har stor Betydning for Musikhistorien, fordi han er den ældste os bekjendte Forfatter, der har strevet om Mensuralmusikens Theori. Man har to Afhandlinger af ham, af hvilke den ene, »Musica et cantus mensurabilis«, findes i Afskrift i det ambrosianske Bibliothek i Milano og den anden, »Compendium de discantu«, i den svenske Dronning Christines Haandskriftsamling i det vaticanske Bibliothek. Om F.s Herkomst og Levetid er man i Uvished. Tidligere satte man ham i den sidste Halvd. af det 11te Aarh., og til denne Antagelse slutter Fétis sig, idet han tillige søger at bevise, at han var fra Liège; Kiesewetter derimod sætter ham i Beg. af det 13de Aarh. F. var næsten som Guido fra Arezzo en Autoritet; senere Forfattere, saasom Marchettus fra Padua og Jean de Muris, omtale ham med den største Agtelse og støtte sig til hans Udtalelser.

François, Alphonse [frangsoā], f. 1811, og hans Broder **Charl. Rémy Jul. F.**, f. 1809, d. 1861, franske Kobberstikkere og Elever af Henriquel Dupont, have vundet et meget anset Navn saa vel i som uden for Frankrig. De have stukket meget efter nyere Mestere, især Delaroche; af Alphonse F. nævnes ogsaa et nyere Stik efter Fiesole, „Madonnas Kroning", som et mesterligt Blad.

François, Jean Charles [s. o.], fransk Kobberstikker, f. 1717 i Nancy, d. 1769 i Paris, holdes for Opfinder af den saa kaldte Crayon-Maner. Han stak mest efter Datidens Kunstnere.

François, Louise v. [s. o.], tysk Forfatterinde, f. 27 Juni 1817 i Herzberg i preussisk Sachsen. Blandt hendes Værker kunne fremhæves Romanerne „Die letzte Reckenburgerin" (1871, hendes bedste Arbejde), „Frau Erdmuthens Zwillingssöhne" (1872) og „Stufenjahre eines Glücklichen" (1877), Novellen „Zu Füßen des Monarchen" (1881) og Lystspillet „Der Posten der Frau" (1882).

François, Nicol. Louis, Greve, sædvanl. kaldt **F. de Neufchâteau** [s. o. dø nøschatō], fransk Statsmand og Digter, f. 1750 i N. i Lothringen i en borgerlig Familie, blev 1782 Generalprocureur paa San Domingo og udmærkede sig efter sin Hjemkomst 1785 i Løbet af den franske Revolution som Patriot og Statsmand. Han var Medlem af den lovgivende Forsamling, i hvilken han optraadte som Forkæmper for Friheden; de maadeholdne Grundsætninger, som han udtalte i sit Drama »Paméla« 1793, bragte ham i Fængsel, hvorfra han først løslodes efter Robespierres Fald. 1797 blev han Indenrigsminister, og efter 18 Fruct. traadte han i Carnots Sted ind i Directoriet, af hvilket han dog snart paa Grund af sine strængt forfatningsmæssige Grundsætninger igjen maatte udtræde; 1798—99 var han anden Gang Indenrigsminister. Efter 18 Brum. gav Bonaparte ham Senatoriet i Dijon og som Kejser 1806 det i Brysel efter 1804 at have ophøjet ham til Greve. 1814 trak han sig ganske tilbage fra det offentlige Liv, levede alene for Videnskaberne og døde

1828. Fra F. som Minister udgik den første Ide til offentlige Industriudstillinger.

Francs-archers [arsché], d. e. Friskytter, kaldtes det af den franske Konge Carl VII oprettede nationale Corps paa 16,000 Bueskytter. Navnet kommer deraf, at de mod selv at sørge for deres Bevæbning vare fri for alle Skatter, undtagen Krigs- og Saltskat. **Francs-tireurs** [frangtirøhr], Navnet paa de franske Friskarer i Krigen mod Tydskland 1870—71. Oprindelig Navn paa Medlemmer af de Skytteforeninger, som dannedes især i det nordøstlige Frankrig 1867 og følg. Aar. En stor Del af F. vare ikke uniformerede, for at de lettere kunde undgaa Forfølgelser, men havde kun Kjendingstegn, som hurtig kunde fjærnes. De gjorde Tydskerne ikke ringe Skade, men bleve ikke godkjendte som lovlige Krigere og medvirkede til at give Krigen et vildere Præg.

Francucci, Innocenzio [kúttschi], kaldt da Imola efter sit Fødested, italiensk Maler, f. c. 1494, d. 1549, var Elev af Raibolini (Francia) og af Albertinelli; senere blev han en meget ivrig Efterligner af Rafael uden egentlig at have været Elev af denne Kunstner. Han er ikke nogen kraftig skabende Aand, men udmærker sig ved en høj Ynde og Skjønhed i sine Værker, og han hører til den Kreds af Kunstnere, der udviklede det katholske Alterbillede til en høj Grad af ejendommelig Alvor og Værdighed. Hans fleste og bedste Alterbilleder ere i Bologna, der ogsaa var hans Hovedopholdssted.

Frandsen, Hans, Johannes Franciscі, en af de første indfødte medicinske Professorer ved Kjøbenhavns Universitet, f. 1532 i Ribe, tilendebragte sine humanistiske Studier ved Universitetet i Kjøbenhavn, studerede derpaa Lægevidenskaben i Tydskland og Frankrig og blev ved sin Hjemkomst 1561 Prof. i Med. ved Universitetet; d. 1584. Han var 3 Gange Rector, var særdeles agtet som akademisk Lærer og lagde sædvanlig sine egne Skrifter (vistnok dog kun Oversættelser efter Galen og Hippokrates) til Grund for Undervisningen. F. var en af de første, der hos os anerkjendte Nødvendigheden af at docere Anatomi som Grundvold for det medicinske Studium, men Tidens Fordringer vare saa ringe, at baade han selv og hans Tilhørere gav sig til Freds med, at han kun foredrog Benlæren efter Galen.

Franeker, Stad i den hollandske Prov. Friesland, 2 M. v. for Leeuwarden. 7,000 I. Store Teglbrænderier. 1585—1811 var her et Universitet.

Frangipani [dschi], en romersk Adelsslægt, som spillede en fremragende Rolle under de middelalderlige Kampe i Rom, mest i fjendtligt Forhold til Paverne. **Crescentio F.** forsvarede som Consul i Rom 987 med Held Folkets Souverænitet imod Pave Johan XV.s Anmasselser. — **Giovanni F.** har skaffet sig en sørgelig Navnkundighed som den, der bevirkede den hohenstaufiske Slægts Undergang; skjønt Kejser Frederik II havde overvældet ham med Godser og Æresbevisninger, forraadte han 1268 hans Sønnesøn Conradin og udleverede ham til hans Fjender. — En Gren af Slægten har gjort sig bekjendt i Ungarn: **Christoph F.** understøttede Joh. Zapolya som ungarsk Kronprætendent og faldt under Belejringen af Warasdin; **Franz Christoph F.** tog 1667 Del i Rakoczys og Zrinyis Sammensværgelse mod Kejser Leopold I og blev derfor henrettet 1671; hans Godser bleve inddragne og hans Familie udstødt af den ungarske Adelstand.

Frank, Franz Herm. Reinhold, en af de betydeligste nulevende lutherske Theologer, f. 1827 i Altenburg, siden 1857 theol. Prof. i Erlangen, er som Forfatter især bekjendt ved „System der christlichen Gewißheit“ (2den Udg. 1881) og „System der christl. Wahrheit“ (1878—81).

Frank, Joh. Pet., en af de berømteste praktiske Læger i Slutn. af forrige Aarh., f. 1745 i Rothalben i Baden, virkede navnlig som klinisk Professor i Pavia (1785—95) og Wien (1795—1804); senere var han en kort Tid Livlæge hos Kejser Alexander I i St. Petersborg, men trak sig 1808 tilbage til Privatlivet og døde i Wien 1821. Han var ren Praktiker og havde bl. a. stor Fortjeneste af Medicinalvæsenets Ordning i flere europæiske Stater, ligesom ogsaa af Retslægevidenskaben. — Hans Søn, **Joseph F.**, f. 1771 i Rastatt, d. 1841 ved Comosøen, hvor han levede, efter at han havde trukket sig tilbage fra det kliniske Professorat i Wien, som han beklædte efter Faderen 1804—26, er navnlig bekjendt som ivrig Tilhænger af Browns System. — Hans Fætter, **Ludvig F.**, levede meget længe i Ægypten og Orienten og har gjort sig bekjendt ved Meddelelser om Pest, Dysenteri og ægyptisk Øjensygdom.

Frank, Sebast., mystisk Sværmer paa Reformationens Tid, f. 1499 i Donauwörth, levede et omflakkende Liv snart som Prædikant og Forfatter, snart som Sæbesyder eller Boghandler i forskjellige af Tydsklands Byer, greb først Luthers Lære med stor Iver, men kom senere paa Grund af sin pantheistisk-dualistiske Mystik i heftig Strid med Reformatorerne, sluttede sig en Tid til Gjendøberne og døde 1542 i Basel i Splid med al Verden. Han har skrevet en Mængde Skrifter, for det meste i et kraftigt og folkeligt Sprog.

Frankeklint, Nordspidsen af Langeland, 47 F. høj.

Frankel, Zacharias, fremragende jødisk Theolog af orthodox Retning, f. i Prag 1801, fik sin første Uddannelse ved Studiet af Talmud og studerede derefter ved Universitetet i Pest. 1832 blev han Rabbiner i Leitmeritz og 1836 Overrabbiner for Dresden og Leipzig. I denne Stilling virkede han med Iver og Held for at skaffe Jøderne Ligeberettigelse i Samfundet med de christne; 1837 udvirkede han, at der blev bygget en Synagoge i Dresden, nogle Aar efter fik han den forældede Jødeed ophævet osv. 1854 blev han Directeur for det nyoprettede jødisk-theologiske Seminarium i Breslau, hvor han døde 13 Febr. 1875. Flere af hans Skrifter, der næsten alle handle enten om Talmud eller om Principerne for Fortolkning af det gamle Testament, nyde megen Anseelse; hans „Ueber den Einfluß der palästinensischen Exegese auf die alexandrinische Hermeneutik“ (Leipzig 1851) vandt Anerkjendelse ogsaa fra christne Theologers Side.

Franken kaldtes i Middelalderen Egnene omkring Floderne Main og den nedre Neckar, som

udgjorde et af de tyske Hertugdømmer i Middelalderen, hvorfra Conrad I 911 blev valgt til tysk Konge og Conrad II grundede det frankiske Kejserhus, som regerede i Tyskland i c. 100 Aar (1024—1125). Efterhaanden formindskedes Hertugdømmet ved Oprettelse af store geistlige Stifter og selvstændige Herskaber, som Bispedømmerne Würzburg, Fulda og Bamberg, Borggrevskabet Nürnberg, Grevskaberne Henneberg, Hohenlohe o. fl. Under Kejser Maximilian I dannedes af disse Districter tillige med Baireuth og Ansbach m. m. den frankiske Kreds. 1633 lod Bernhard af Sachsen-Weimar sig hylde som Hertug af F., men efter Nederlaget ved Nördlingen kunde han ikke hævde Besiddelsen af dette Hertugdømme, der nærmest skulde have bestaaet af geistlige Territorier. I den nyere Tid er Landet for største Delen tilfaldet Bayern, og Navnet levede op igjen 1837 i Benævnelserne Øvre-, Mellem- og Nedre-F. paa Kredse i det nordlige Bayern; en mindre Del er kommen til Sachsen, navnl. til den koburgske og meiningske Del af samme.

Frankenberg, Stad i Konger. Sachsen, 7 M. v. s. v. for Dresden. 11,000 I. Bomulds- og Silkemanufakturer, Farverier, Blegerier og Kattuntrykkerier. Smuk Kirke.

Frankenberg, Joh. Heinr., Greve af, Ærkebiskop i Mecheln og den belgiske Geistligheds Primas, f. 1726 i Glogau i en gammel Greveslægt, blev 1759 Ærkebiskop i M. og 1778 Cardinal. Han har gjort sig bekjendt som modig Forkæmper for den katholske Kirke i Belgien i Slutn. af forrige Aarh., først mod Kejser Joseph II.s Reformforsøg og senere, efter at Belgien under den franske Revolution var blevet erobret af de franske, mod disse, der gik endnu mere radicalt til Værks mod Kirken, hvorfor han 1797 blev dømt til Deportation. Han døde 1804.

Frankenhausen, Stad i Fyrstend. Schwarzburg-Rudolstadt, 5 M. v. s. v. for Eisleben med 5,000 I., har et bekjendt Saltværk og driver Handel med Salt og Uld. I Omegnen store Brunkulslejer. 15 Maj 1525 blev Thom. Münzer med sin 8,000 Mand stærke Bondehær slaaet i Nærheden af F.

Frankenstein, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 8 M. s. til v. for Breslau. 8,000 I. Fabrikation af Uldstoffer, Tobak og Kurve. Korn- og Hørmarkeder.

Frankenthal, Stad i bayersk Pfalz, 8 M. n. til v. for Speier. 9,000 I. Betydelig Industri i Uld-, Bomulds- og Linnedstoffer. Træhandel. Vinavl i Omegnen.

Frankenwald, en Bjergstrækning i Nordbayern, forener Fichtelgebirge med Thüringerwald.

Franker, d. e. frie, et stort, tysk Folkeforbund, der dannede sig i det 3dje Aarh., oprindelig paa den højre Side af Nedrerhin mellem denne Flod og Weser, af Stammer, der tidligere forekomne under Navnene Sigambrer, Bructerer, Chamaver, Chattuarier, Katter, Ampsivarier o. fl., nord for Alemannerforbundet. De udbredte sig efterhaanden mere og mere paa den anden Side af Rhinen, og medens de saliske F. fra Batavien i det 5te Aarh. trængte frem gjennem Hainaut og Artois indtil Somme, udbredte de ripuariske F. (af ripa, Flodbred) sig paa begge Sider af Rhinen, paa venstre til Schelde og paa højre lige til Mains Kilder. Begge Folkegrene havde særlige, skjønt kun lidet forskjellige Love, som skriftlig optegnedes (Lex Salica og Lex Ripuariorum). Det var de saliske F., som grundede det frankiske Rige i Gallien, der efter dem kaldtes Frankrig, fornemmelig ved Chlodevigs Erobringer (s. Frankrig). F. er ogsaa i Orienten, navnlig i Tyrkiet, en almindelig Benævnelse paa Vesteuropæerne, hvilken rimeligvis stammer fra Korstogenes Tid, da de franske udgjorde Hovedbestanddelen af Korsfarerne; saaledes kaldes en Del af Smyrna „Frankergaden".

Frankère, s. Franco.

Frankfort, Hovedstad i Staten Kentucky i Nordamerika, 90 M. v. til s. for Washington. 6,000 I. Statsarsenal.

Frankfurt am Main, indtil 1866 en fri Rigsstad, men nu indlemmet i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, ligger paa begge Sider af Floden Main, 4 M. oven for dens Udløb i Rhinen. 137,000 I. (1880), med Forstæder 165,000. Af Befolkningen i selve F. er omtr. 12 pCt. Jøder. Staden har, med Undtagelse af de nyeste Kvarterer, temmelig snævre og krumme Gader. Blandt dens mange mærkelige Bygninger skal her kun anføres: den katholske St. Bartholomæus-Domkirke fra det 13de Aarh., hvor de tyske Kejseres endelige Valg og Kroning foretoges; den blev stærkt beskadiget ved Ildebrand 1867; flere katholske og lutherske Kirker, blandt de sidste St. Paulskirken, hvor den tyske Nationalforsamling holdt sine Møder 1848—49; Synagogen; Raadhuset „der Römer", saaledes benævnt efter den 1458 uddøde Slægt Colmar zum Römer, var allerede i det 10de Aarh. Kejserpalads og indeholder i den store Kejsersal Billeder af Kejserne fra Conrad I til Frants II samt i Archivet Carl IV.s gyldne Bulle fra 1356; det Thurn-Taxiske Palais, indtil 1866 Forbundspræsidentens Bolig og Locale for Forbundsdagen; den tyske Ordens Hus; Børsen, Theatret, Hospitalerne, det offentlige Bibliothek, det naturhistoriske Museum, den zoologiske Have og Palmehaven, Kunstinstitutet, Vajsenhuset, Daareanstalten, Banegaardene og mange flere. Blandt de offentlige Pladser fremhæves Roßmarkt med Mindesmærke for Gutenberg, Goethepladsen med Goethes og Schillerpladsen med Schillers Statuer, Paulspladsen og Römerberg. For Undervisningsvæsenet er der godt sørget, saa vel ved almindelige som Specialskoler, og for videnskabelige og almennyttige Øjemed ere talrige Selskaber stiftede, der for det meste have tilvejebragt værdifulde Samlinger og Bibliotheker. Stadens offentlige Bibliothek tæller 100,000 Bd. og er forbundet med et Møntcabinet og en Malerisamling. Antallet af milde Stiftelser er meget stort, og de ere for det meste rigt udstyrede. Industrien er meget betydelig, navnlig i Tobak og Cigarer, Jærnstøbegods, Lædervarer, Bronzearbejder, chemiske Præparater, Voxdug, Hatte, Silketøjer, Beklædningssager osv.; desuden findes her betydelige Bogtrykkerier og Skriftstøberier. F. har længe været en af Tysklands vigtigste Handelsstæder, hvis aarlige Messer have været særdeles stærkt be-

søgte. Dette er nu vel ikke længere Tilfældet i samme Udstrækning, og heller ikke har Flodskibsfarten samme Betydning som tidligere, men hvad der paa denne Maade er tabt, erstattes rigelig ved den overordentlig levende Jærnbanetrafik, idet Staden er et vigtigt Knudepunkt i det vesttyske Jærnbanesystem. Desuden er F. en af Europas betydeligste Handelspladser med Hensyn til Omsætning af Vexler, Statspapirer og Aktier. Omegnen er rig paa smukke Landsteder og Haveanlæg, og de 1804 sløjfede Fæstningsværker ere forandrede til smukke, af mange Pragtbygninger indesluttede Spaseregange. — F. er en gammel By, der allerede var til under Carl d. store, som skal have givet den Navn („Furth" er et grundet Sted, Overgangssted i et Vand, altsaa Frankernes Overgangssted), da han her gik med sin Hær over Main mod Sachserne, som havde lejret sig paa den anden Side af Floden, og efter at have overvundet dem lod en Del af dem nedsætte sig i Sachsenhausen lige over for F. Navnet forekommer første Gang 794, da Carl her holdt en Kirkeforsamling, hvor Billeddyrkelsen blev forbudt i den vesterlandske Kirke. Ludvig d. fromme opførte i F. et kejserligt Palads („Pfalz") med Navnet Saalhof, og Ludvig d. tyske gjorde efter Monarchiets Deling 843 F. til Hovedstaden i det østfrankiske Rige. Stadens Anseelse tiltog, da den siden Frederik Barbarossas Valg her 1152 blev Valgsted for de tyske Konger, hvilket bekræftedes 1356 i den gyldne Bulle, og ved Afholdelsen af flere Rigsdage; 1245 blev den en fri Rigsstad, og siden 1711 bleve de tyske Kejsere fra Carl VI kronede i F. Under den franske Revolutions Krige blev F. gjentagne Gange brandskattet af Franskmændene. F. vedblev at være en Rigsstad 1803, da de fleste Rigsstæder mistede deres Rigsumiddelbarhed, indtil 1806, da Napoleon I efter Rhinforbundets Stiftelse af F., Hanau, Fulda og Aschaffenburg med tilhørende Districter oprettede **Storhertugdømmet F.** (95 □ M. med 300,000 J.) for den forrige Kurfyrste af Mainz, Fyrst-Primas C. v. Dalberg. 1815 blev F. tillige med den nærmeste Omegn oprettet til en Fristat, og fra 1816 var den Forbundsdagens Sæde indtil dens midlertidige Ophør 1848 og fra 1851 til dens endelige Opløsning 1866. 1818 fik F. sin Forfatning, der 1848 ændredes i demokratisk, men 1855 paa ny i conservativ Retning; et Senat af 21 paa Livstid valgte Medlemmer stod i Spidsen for Styrelsen og valgte aarlig ud af sin Midte to Borgemestere; den lovgivende Forsamling sammensattes af 88 Medlemmer, 11 fra Landkredsen, 57 valgte af Byens Indbyggere ved middelbare Valg og 20 af en særlig Corporation, „Borgerrepræsentanterne". 3 Apr. 1833 forefaldt det saakaldte F.-Attentat, hvorved nogle smaa, væbnede Hobe Studenter, Eventyrere og Bønder fra Omegnen søgte at bemægtige sig Byen, sprænge Forbundsdagen og indsætte en provisorisk Regering for Tyskland; men det mislykkedes aldeles. 31 Marts —3 Apr. 1848 holdtes det saakaldte „Forparlament" og 18 Maj 1848—Maj 1849 det egentlige F.-Parlament, Nationalforsamlingen for hele Tyskland (Møderne holdtes i Paulskirken), ligesom ogsaa Rigsforstanderen Erkehertug Johan og Rigsministeriet her havde sit Sæde fra 12 Juli 1848. 18—20 Sept. s. A. forefaldt stærke Tumulter efter det demokratiske Partis Ophidselser, hvorved Fyrst Lichnowsky og General Auerswald bleve myrdede. I Aug. 1863 holdtes i F. det tyske „Fyrstemøde" under den østerrigske Kejsers Forsæde med stor Pomp; men da F. 1866 havde erklæret sig fjendtlig imod Preussen, blev den 16 Juli besat af Vogel v. Falckenstein og i Oct. s. A. indlemmet i Preussen. 10 Maj 1871 sluttedes i F. den endelige Fred imellem Frankrig og Tyskland.

Frankfurt an der Oder, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 11 M. ø. til s. for Berlin ved Oder, med 51,000 J. (1880), er Sæde for Provinsøvrighederne i Regeringsdistrictet Frankfurt. Regelmæssig anlagt Stad med mange smukke Bygninger, hvoriblandt Mariekirken fra det 13de Aarh. med herligt Orgel, Raadhuset, Bispegaarden, Theatret o. fl. Fabrikation af Tobak, Roesukker, Brændevin, Papir, Læder, Lædervarer, Silke- og Uldstoffer. Handelen, Flodskibsfarten og Jærnbanefærdselen er meget betydelig, og her holdes aarlig 3 stærkt besøgte Messer. 1506—1811 var her et Universitet, som sidstn. A. forenedes med det i Breslau. F. er anlagt 1240 og var senere en blomstrende Hansestad.

Frankiske Kreds, s. **Franken. Frankiske Monarchi** kaldes det store Landcomplex, som Carl d. store samlede under sit Herredømme ved Erobringen af det longobardiske Rige, Sachsernes Undertvingelse, Krigene i Spanien, Bayern, med Avarerne osv., og som omfattede foruden Frankrig Nederlandene, Tyskland, Schweiz, den nordlige Halvdel af Italien, det nordøstlige Spanien og det vestlige Ungarn, idet det strakte sig fra Nordsøen og Ejderen til Ebro og Tiberen og fra Atlanterhavet til Theiß. Det opløstes ved Forliget i Verdun 843, hvorved Landene deltes mellem Stifterens tre Sønnesønner. Kun nogle faa Aar var det senere igjen samlet under Carl d. tykke 884—87.

Frankl, Ludv. Aug., tysk Digter, f. 3 Febr. 1810 i en Jødefamilie i Böhmen. Hans Retning bestemtes tidlig af hans Sans for Romantiken i Historien. Som medicinsk Studerende i Wien udgav han 1832 sin „Habsburgerlied", en Balladecyklus; hans Epos „Christoforo Colombo" (1836) gjorde Lykke ogsaa i Italien, hvor han 1837 blev Dr. med. Imidlertid opgav han sin Løbebane som Læge og fik 1851 en æsthetisk Lærerplads i Wien, blev senere „Schulrat" og Præses for Jødemenigheden. Hans episke Digte „Don Juan d'Austria" (1846), „Der Primator" (1862), „Tragische Königinnen" (1868) og „Tragische Könige" (1876), hans Bearbejdelser af østerlandske Sagn og serbiske Folkesange, samt forskjellige Satirer mod den blomstrende Charlatanisme i Medicinen ere tillige med lyriske Digtsamlinger, Rejseskildringer fra en 1856 foretagen Tour til Orienten og Biographier af Lenau, Grillparzer og Hebbel hans mest bekjendte og bedste Arbejder. 1880 udkom hans „Gesammelte poetische Werke" (7 Bd.).

Frankland, Edw., berømt engelsk Chemiker, f. 18 Jan. 1825 i Churchtown ved Lancaster, studerede Chemi under Liebig i Gießen, tog Doctorgraden og blev Professor i Chemi ved

Owens's College i Manchester og raadgivende Chemiker for Roy. North Lancashire Agriculture Society. F.s Arbejder have navnlig theoretisk Betydning. Læren om de organiske Radicaler, om deres Forbindelser med Metaller til nye ejendommelige Radicaler, om Valensen, om visse organiske Syrerækkers Constitution skylde ham særdeles udmærkede Arbejder. F.s Undersøgelser over lysende Flammer have vakt en ualmindelig Interesse, idet han har eftervist, at det Tryk, hvorunder en Flamme brænder, har en særlig Indflydelse paa dens Lysevne, saa at selv den ved almindeligt Tryk aldeles ikke lysende Brint-Ilt-Flamme ved 10 Atmosphærers Tryk er lysende. 1877 udgav han »Researches in pure, applied and physical chemistry«.

Fränklin, Benjamin, nordamerikansk Statsmand og Physiker, f. 17 Jan. 1706 i Boston, sattes 1718 i Bogtrykkerlære hos sin Halvbroder, men forlod ham 1723 paa Grund af den Haardhed, hvormed han blev behandlet. Sin Fritid brugte F. til Læsning, afholdt sig fra Kjødspiser for at kunne spare Penge til Bøger og begyndte allerede da at skrive Artikler til et af Broderen udgivet Blad. Derefter arbejdede F. i nogen Tid i Philadelphia og rejste 1724 til London, hvor han i 1½ Aar uddannede sig som Typograph og fortsatte sine Studier, især af Physik. 1726 vendte F. tilbage til Philadelphia, oprettede 1728 et Bogtrykkeri og udfoldede en omfattende Virksomhed ved at udgive et Blad og „Fattig Richards Almanak", som udkom i 25 Aar (1732—57) og vandt en umaadelig Udbredelse. Fremdeles fik F. iværksat en Mængde nyttige Indretninger, et Laanebibliothek (1731) og et Videnskabs-Selskab (»American philosophical society«, 1743) o. s. fr., og vandt en overordentlig Indflydelse. Hans videnskabelige Undersøgelser angik mest Elektriciteten, for hvilken han opstillede en egen Theori. Hans største Fortjeneste af Naturvidenskaben var den, at han paaviste, at Lynilden er en elektrisk Gnist (s. Drage), og opfandt Lynaflederen (s. d. A.); ogsaa paaviste han ved Forsøg, at Olje, som gydes paa Vand, dæmper Bølgerne deri. 1751 blev F. valgt til Pennsylvanias Forsamling og foreslog 1754 et Forbund af alle Kolonierne under engelsk Overhøjhed; han virkede 1756 for Oprettelsen af en frivillig Milits til Krigen mod Canada og gik derefter til England som Agent for Pennsylvania. 1762 vendte F. tilbage og blev af den engelske Regering udnævnt til Generalpostmester, men lod sig ikke deraf forlokke til at svigte sine Landsmænds Sag og talte 1767 som Koloniens Affending til London saa varmt for Koloniernes frie Skattebevillingsret, at han til Straf mistede sit Embede. Først i Maj 1775 vendte F. tilbage til Nordamerika, valgtes n. A. til Forbundsforsamlingen i Philadelphia og havde vigtig Del i Uafhængigheds-Erklæringen 4 Juli. Derefter sendtes F. til Paris som Affending for de forenede Stater og udvirkede dels ved sin Dygtighed som Underhandler, dels ved at paavirke den offentlige Mening gjennem Bladene, at Frankrig 1778 godkjendte Staternes Uafhængighed og lovede dem Hjælp. Ved sin lyse, skjønt prosaiske Forstand og ved sin simple og jævne Optræden vandt F. lige saa vel Hoffets som Folkets Yndest og Beundring (Turgot skrev om ham: »Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis«, d. e. han har vristet Lynet fra Himlen og Sceptret fra Tyrannerne). 1783 var F. med at underskrive Fredspagten i Versailles og sluttede 1785 en vigtig Handelspagt med Preussen. Kort efter vendte han hjem og hilsedes af sine taknemmelige Medborgeres Jubel; han blev 1787 Medlem af den Forsamling, som skulde udarbejde Unionens Forfatning, og grundlagde s. A. Abolitionisternes Samfund. F.s sidste offentlige Handling var Affattelsen af et Andragende til Unionscongressen om Negerslaveriets Ophævelse. Han døde 17 Apr. 1790. Hans samlede Skrifter tillige med en mærkelig Selvbiographi udgaves af hans Sønnesøn (1817—18, 2 Bd.), men bedst og fuldstændigst af Sparks (1836—40, 10 Bd.); hans „Gode Richards Visdom" (1757) er i Indhold og Form et Mønster paa en Folkebog. F.s Kogerør ell. Pulshammeren, et bøjet Glasrør, som ved begge Ender er udblæst til Kugler. Det indeholder noget Vinaand og er gjort lufttomt ved Kogning. Holdes det med Kuglerne vendt opad og Røret vandret, og tages da den ene Kugle i Haanden, vil Vædsken drives over i den anden af de ved Haandens Varme dannede Dampe, som derpaa stige op igjennem Vædsken, saa at denne kommer til at koge, da Lufttrykket, som ellers vanskeliggjør Kogningen, ikke virker paa Vædsken. F.s Tavle, Ladningstavle er en elektrisk Condensator (s. d. A.), hvor de to Metalplader ere ombyttede med Stanniolbelægninger, der ere klæbede paa Glaspladens to Sider.

Fränklin, John, berømt engelsk Sømand og Nordpolsfarer, f. 16 Apr. 1786, traadte 1800 ind i Marinen og commanderede 1818 en Brig ved Capitain Buchans Nordpolexpedition, som efter et mislykket Forsøg paa at finde Nordvestpassagen med stor Vanskelighed over Spitzbergen naaede tilbage til England. Aaret efter foretog han forsynet med lette Baade o. desl. en Landrejse til Amerikas Nordkyst for at møde Parry, der fra Øst skulde trænge frem til Søs. F. naaede Mundingen af Kobberminefloden og søgte herfra med en Del af sit Følge mod Øst omkring Coronationbugten, men nødtes til at vende om ved Cap Turnagain („Vend om") under 68° n. Br. og 91° v. L. Efter en yderst besværlig og farefuld Rejse naaede han 1822 tilbage til England og blev udnævnt til Capitain. 1825—27 foretog han en ny Landrejse i disse Egne, undersøgte Nordamerikas Nordkyst mellem Kobbermine- og Mackenziefloden og naaede omtrent frem til 130° v. L., men maatte her igjen vende om. Ved Tilbagekomsten fik han Ridderslaget og blev 1835 udnævnt til Gouverneur over Tasmania. Hjemkaldt herfra 1843 for at træde i Spidsen for en ny Polarrejse forlod han 19 Maj 1845 England med de af Ross tidligere benyttede Skibe „Erebus" og „Terror" under Commando af Capitainerne Crozier og Fitz-James. 20 Juli s. A. mødte Skibet „Entreprise" Expeditonen styrende mod Melvillesund, og faa Dage efter saa en Capitain Danner de to Skibe i Isen. Da

der senere ingen Efterretninger modtoges om Expeditionen, foretoges fra 1848 flere Tog for at opsøge den, men altid forgjæves, og først en Skrivelse, dat. Repulsebay 29 Juli 1854, fra Dr. John Rae, Anfører for en af Hudsonsbay-compagniet udsendt Expedition, bragte efter Underretning fra Eskimoer saadanne Oplysninger om F. og hans Ledsagere, at man med nogenlunde Sandsynlighed kunde bestemme den Region, i hvilken den ulykkelige Expedition havde fundet sin Undergang. Imidlertid havde de allerede udsendte frugtesløse Expeditioner medført saa store Ofre af Penge og Menneskeliv, at man næppe kan fortænke den engelske Regering i, at den modstod Lady F.s indtrængende Opfordringer om at udsende endnu en Expedition for ledet af de af Dr. Rae givne Oplysninger at søge de savnedes Skæbne fuldstændig oplyst. Lady F. maatte derfor søge at remme sit Formaal ved egne Midler og ved hjælp af sin Mands Venner og Beundrere, g det lykkedes hende ogsaa virkelig at sætte : nyt Togt i Gang med den senere i vore arvande bekjendte Skruedamper „Fox“. Føre-n var den erfarne Nordpolsfarer Capitain Mac lintock, der havde deltaget i talrige Togter nder James Ross, Capt. Austin og E. Belcer, og han ledsagedes af Mænd, der ligeledes re velbekjendte med Polaregnene, blandt hvilke r Landsmand Carl Petersen fra Grønland, r havde ydet saa vel Penny som Kane rdifuld Understøttelse paa deres Polarfarter. Juli 1857 forlod „Fox“ Aberdeen, men blev erede 18 Aug. i Melvillebugten indesluttet Isen og drev derefter i Vinterens Løb med nne helt ned i Davisstrædet, indtil den under ½° n. Br. 25 Apr. 1858 paa ny kom i aabent nd. Sejladsen gik nu atter langs Grønlands stkyst op mod Lancastersund, men først i Aug. kedes det at trænge igjennem dette, saa at n 11 Aug. naaede Beecheyøen i Barrowedet. Herfra gik Toget videre mod V. for naa Peelssund; men dette fandtes saa opdt med Is, at videre Fremtrængen blev umu-, og man maatte derfor vende tilbage for nnem Prinsregentens Sund og Bellotstrædet omgaa Isen i Peelssund. Ved den vestlige jang af Bellotstrædet standsedes Skibet af n, og uagtet der kun faa Mil længer mod saas aabent Vand, lykkedes det ikke at naa te, og Mac Clintock maatte derfor beslutte til paa ny at gaa tilbage gjennem Bellotdet for at søge Vinterkvarter i en Havn Nordøstsiden af Halvøen Boothia, som han Navnet Port Kennedy. Herfra foretoges ig om Foraaret 1859 Landexpeditioner til s. v. for Boothia liggende store Ø King lliams Land, hvis Kyster nøje undersøgtes, hvor man blandt talrige Levninger efter den lykkede Expedition, saasom Ure, Sølvgafler, ærer, Klædningsstykker, en stor Baad med ig, ogsaa i en Varde fandt en Tindaase en Seddel, undertegnet John Franklin Maj 1847, hvoraf fremgik, at „Erebus“ og rror“ havde overvintret i Isen 1845—46 Beecheyøen og den følgende Vinter under 5' n. Br. og 115° 43' v. L. eller kort n. v. King Williams Land, efter at være sejlet d Wellingtonkanalen til 77° n. Br. og derefter v. om Øen Cornwallis, samt at alt den Gang stod vel til. Under 25 Apr. 1848 havde imidlertid Capitainerne Crozier og Fitz-James yderligere tilføjet, at F. var død 11 Juni 1847, at de to Skibe vare blevne forladte tre Dage i Forvejen (d. e. 22 Apr. 1848), og at Officerer og Mandskab i et Antal af 105 25 Apr. vare landede under 69° 38' n. Br., 115° 22' v. L., hvorfra de 26 Apr. agtede at bryde op til den store Fiskeflod. — Efter overordentlige Besværligheder vendte alle i en meget svækket Tilstand tilbage til Port Kennedy, og 9 Aug. 1859 tiltraadtes Hjemrejsen; 21 Sept. næstefter ankom „Fox“ til Portsmouth. Af de af Mac Clintock fundne Spor, sammenholdte med de fra Eskimoer indhentede Underretninger samt Meddelelser fra den Rejsende T. Ch. Hall af 1866 og fra Lieutn. Schwatka, som 1879—80 førte en amerikansk Expedition (den 27de, som havde ledt efter Levningerne af F.-Expeditionen), fremgaar det, at Expeditionen efter at have forladt Skibene og paa Vandringen mod Syd at have mistet mange Folk er naaet til Egnene ved den store Fiskeflod, hvor de sidste Rester ere bukkede under (»Starvation-Cove«).

Franklins Bugt skærer sig fra det nordlige Ishav ind i det engelske Nordamerika under 107° v. L.

Frankrig, Øen Corsica medregnet, strækker sig fra 42° 40' til 51° 5' n. Br. og fra 12° 51' til 27° 14' ø. L. og indtager et Areal af 9,600 □ M. med 37,672,000 I. (1881). Landet omgives mod S. af Middelhavet og Spanien, mod V. af Atlanterhavet, mod N. af Kanalen, Belgien og hollandsk Luxemburg, mod Ø. af Tyskland, Schweiz og Italien. Dets største Udstrækning fra N. mod S. er 130 M. (omtr. langs Paris's Meridian), fra V. mod Ø. 120 M. (under 48½° n. Br.). **Kysten** fra den belgiske Grænse til Sommes Udløb er lav og sandet, derfra til Seinemundingen høj med stejle Skrænter, fra Seinemundingen mod V. atter lav og sandet, men beskyttet ved en foran liggende Klipperække (Calvados) med nogle faa Gjennemsejlinger. Den normanniske Halvø har en livlig indskaaren Klippekyst, men kun faa og maadelige Havne. Bretagnes Halvø har mod N. talrige Landspidser med foran liggende Skjær og Smaaøer, mod V. og S. V. dybe Indskæringer (Bugterne ved Brest, Douarnenez og Morbihan) med aftagende Højde efter som Kysten trækker sig længer mod Ø. Fra Loires Munding til den spanske Grænse er Kysten for det meste en Afvexling af flad Strand og Klitter og har kun Havne i Flodmundingerne; bag ved Øerne Ré og Oléron er der dog talrige Indskæringer med flere gode Havne, ligesom Landet ogsaa her paa flere Steder danner stejle Skrænter mod Havet. Middelhavskysten fra den spanske Grænse indtil Østsiden af Rhônedeltaet er lav og jævnlig moradsig med talrige, flade Kystsøer (étangs); længer mod Ø. indtil Italiens Grænse er den høj og klippefuld med talrige Indskæringer og en stor Mængde foran liggende smaa Klippeøer. — Af **Øerne** langs Kysterne høre de normanniske Kanaløer Alderney, Guernsey og Jersey med flere mindre til England; i Atlanterhavet ligge Smaaøerne Ouessant, Sein, Groix,

Belle-Isle, Noirmoutier, Dieu eller Yeu, Ré og Oléron, den sidste og største saa stor som Møen. I Middelhavet findes langs Kysten ø. for Rhônedeltaet en stor Mængde smaa Klippeøer, deriblandt de hyeriske og de lerinske Øer, og længere borte den store Ø Corsica. — Naturbeskaffenhed. Landet er mod V. og N. V. Slette, afvexlende med bølgeformet Bakkeland, der i Normandiet og Bretagne antager Bjergkarakter og hæver sig indtil 1,200 F. over Havet. Grænsen mellem Bjerg- og Slettelandet gaar omtrent fra det Punkt, hvor Floden Meuse skærer den belgiske Grænse, over Troyes ved Seine, Nevers ved Loire, Limoges ved Vienne til Toulouse ved Garonne. Mellem denne Grænse og Rhône-Saônedalen ligger det egentlige franske Bjergland, der i Syd skilles fra Pyrenæernes Udløbere ved den Indsænkning, hvorigjennem Sydkanalen er ført. Bjergmassen, som nu hyppig sammenfattes under Fællesnavnet Cevennerne, har sin Hovedretning mod N.N.Ø. under en Mængde Localbenævnelser, Mont Noire, Espinouse, Garrigues og de egentlige Cevenner, sænkende sig mod Ø. til Middelhavet og Rhônedalen og mod V. begrænset af Floderne Tarn, Allier og Loire. Fra Vestsiden udskyde sig Lozère- og Margeridebjergene, af hvilke de førstnævnte gjennem Aubracbjergene staa i Forbindelse med Auvergnes Højland, der har mangfoldige Spor af tidligere vulkansk Virksomhed. Fra dette Bjergland udgaar mod V. Limousins Højland, og det skilles mod Ø. ved Floden Allier fra Forezbjergene, der opfylde Landet mellem denne Flod og Loire. De egentlige Cevenner, hvis højeste Punkt er c. 5,000 F., fortsættes langs Rhônes vestre Bred mod N. som Charolaisbjergene og Côte d'Or (1,800 F.), hvilke sidste mod N. ved en betydelig Indsænkning skilles fra Langresplateauet, der atter staar i Forbindelse med Lothringens Plateau (1,200 F.), med Argonnerskoven mellem Meuse og Marne og Ardennerne, der fortsættes ind i Belgien. Vogeserne (4—5,000 F.), der falde stejlt ned mod Rhindalen, danne nu en Del af F.s Østgrænse; de ende mod S. i Ballon d'Alsace og staa ved Dannemaries lave Højslette i Forbindelse med Jurabjergene, der med en Højde af henimod 6,000 F. i flere parallele Kjæder opfylde Grænselandet mod Schweiz mellem Rhinen og Rhône. De skilles ved den snævre, dybe Rhônedal fra Alperne, der opfylde Landet mellem Rhônedalen og Italien med mægtige, fra Hovedkjæden udskydende Tværkjæder. I Hovedkjæden, der danner Grænsen mod Italien, findes Montblanc (15,330 F.), Levanna (11,600 F.), Mont Cenis (11,400 F.), gjennem hvilket 1871 er fuldført den mægtige Tunnel, som sætter de franske Jærnbaner i umiddelbar Forbindelse med de italienske, og Mt. Viso (12,200 F.). Ogsaa i Tværkjæderne findes mange Punkter af betydelig Højde, saaledes Pointe des Ecrins (13,100 F.), Pelvoux, Olan o. fl. Pyrenæerne, der skille F. fra Spanien og naa en Højde af henved 11,000 F., danne paa deres Nordside Bjærglandskaberne Béarn, Foix og Roussillon. — Floderne løbe til Nordsøen, Kanalen, Atlanterhavet og Middelhavet. Til Nordsøen løbe gjennem Belgien Moselle (Mosel) med Bifloderne Meurthe og Seille fra højre Side; Meuse (Maas) med Bifloderne Chiers og Semoy fra h. S. og Sambre fra v. S.; Escaut (Schelde) med Scarpe og Lys fra v. S. Til Kanalen Smaafloderne Aa, Canche, Authie, Somme, Bresle, Béthune, Dives, Orne, Seulles, Aure, Vire og Douve, samt den vigtige Flod Seine med dens Bifloder Aube, Marne og Oise med Aisne fra h. S., Yonne med Armançon, og Eure fra v. S. Til Atlanterhavet flyde Smaafloderne Aune, Blavet, Vilaine, Lay, Sèvre Niortaise, Seudre og Leyre, samt af større Floder Loire med Bifloderne Maine (der dannes af Loir, Sarthe og Mayenne) fra h. S., Allier, Vienne med Creuse, og Sèvre Nantaise fra v. Side; Charente med Boutonne; Gironde, der dannes af Dordogne og Garonne, hin med Bifloderne Vézère med Corrèze, og Isle med Dronne fra h. S., denne med Ariége, Tarn med Agout og Aveyron, Lot med Trueyre og Célé, samt Drot fra h. S., Louge, Touch, Save, Gimone, Arrats, Gers og Baise fra v. S.; Adour med Arros og Midouze fra h. S., Lees, Gabas, Luy og Gave de Pau med Gave d'Ossau fra v. S. Til Middelhavet flyde Smaafloderne Tech, Tet, Aude, Orb, Hérault, Vidourle, Arc, Gapeau, Argens, Siagne og Var med Esteron; end videre Rhône med Ain, Saône, Ardèche og Gard fra h. S., Arve, Cheran, Guier, Bourbre, Isère (med Arc og Drac), Drôme, Eygues, Durance (med Ubaye, Buech, Asse og Verdon) fra v. S. Til Saône flyde Vingeanne, Tille og Ouche fra h. S., Coney, Lanterne, Durgeon, Ognon, Doubs og Seille fra v. S. De franske Floder have for det meste ringe Fald og stor Vandmængde, saa at de i betydelig Udstrækning ere sejlbare. Af Søer findes forholdsvis faa og smaa. Siden Savoien kom under F., hører den sydlige Del af Genfersøen herhen; den største egentlige Landsø, Grandlieusø i Dep. Nedre-Loire med et Areal af kun 1½ □ M., er allerede for længst udtørret. Derimod findes langs Atlanterhavet s. for Girondes Udløb og langs Middelhavet fra den spanske Grænse til ø. for Rhônedeltaet Rækker af temmelig udstrakte Kystsøer med salt eller brak Vand (étangs), af hvilke de betydeligste ere Bassin d'Arcachon ved Atlanterhavet, Etang de Leucate, la Nouvelle, Thau, Maguelonne, Mauguio, Valcarès og Berre ved Middelhavet. Den overordentlige Betydning, de franske Floder have for den indre Samfærdsel, forhøjes endnu ved talrige Kanaler, af hvilke de vigtigste ere: 1) Languedoc- ell. Sydkanalen, anlagt under Ludvig XIV, 37 M. lang og over 6 F. dyb, til Forbindelse af Garonne og saaledes Atlanterhavet med Middelhavet gjennem Etang

de Thau; 2) **Central- ell. Charolais-kanalen** fra Digoin ved Loire til Chalon ved Saône, 16 M. lang; 3) **Bourgogne-kanalen** fra Saint Jean de Losne ved Saône over Dijon n. og v. om Côte d'Or til Floden Armançon noget oven for dens Udløb i Yonne, der falder i Seine, 30 M. lang og paa en Strækning af ½ M. ført under Jorden; 4) **Rhône-Rhinkanalen**, tidligere kaldt Monsieurkanalen, fra Dôle ved Doubs langs denne Flod gjennem Elsaß til Floden Ill ved Straßburg; 5) **Saint Quintin-K.** mellem Schelde og Oise; 6) **Somme-K.** fra den sydlige Del af Saint Quintin-K. til Floden Sommes Udløb i La Manche; 7) **Briare-K.**, der forbinder Loire med Seines Biflod Loing og fortsættes gjennem **Loingkanalen** til St. Mamers ved Seine; 8) **Orléans-K.** mellem Floderne Loire og Loing; 9) **Ourcq-K.**, der gjennemskærer Dep. Seine-Marne, Seine-Oise og Seine og navnlig tjener til at forsyne Paris med Drikkevand; 10) **Ille- og Rance-K.**, der forbinder Floden Vilaine med La Manche ved Saint Malo; 11) **Bretagne-K.** ra Brest til Nantes; 12) **Nivernais-K.** nellem Loire og Yonne; 13) **Berry-K.** mel-em Cher og Loire; 14) **Loires Sidekanal** angs Loire gjennem Dep. Allier, Nièvre og her; 15) **Sommes Sidekanal**; 16) **Rhin-Marne-K.** fra Vitry le Français ved Marne il Straßburg; 17) **Østkanalen** fra Givet ed Nordgrænsen langs Meuse til Port sur Saône. — **Klimaet** er i F. mildere end nder tilsvarende Bredde i Tyskland og Øst-ropa, men er ogsaa i Landet selv underkastet e ringe Forskjellighed. Man skjelner sæd-nlig mellem 3 klimatiske Bælter, Nord-, ellem- og Sydfrankrig, men ser derved bort a den Indflydelse, der fremkommer af den højere eliggenhed. I Nordfrankrig er Aarets Mid-lvarme omtr. 10°; Vinteren med Regn og ne, men ubetydelig Isdannelse varer 6 Maa-der; Bæltets østre Del nærmer sig mere astlandsklima, dets vestre mere Øklima, og egnmængden er her størst. I Mellemfrankrig a begge Sider af Loire varer Vinteren kun –5 Maaneder, men er ikke lidet strængere od Ø. end mod V. Medens saaledes Aars-rmen i Bordeaux er 12°,5 og Vinterens 6°,1, arer hertil i Lyon henholdsvis kun 12° og °,2. I Sydfrankrigs mod Middelhavet vendte el er Aarsvarmen 15°; paa en lang, hed ommer følger først en tør og dernæst en gtig Aarstid, hvilken sidste træder i Stedet r Vinteren. Enkelte mod Nordvindene særlig yttede Steder have et mere end sædvanlig ildt Vinterklima, saaledes Hyères, Cannes, izza, Mentone o. fl. Strækningerne omkring hônedeltaet lide ofte under Virkningen af en ftig nordlig Vind, „Mistral", ligesom Loire-betet under en lignende, der her kaldes „Ga-ne". De fra Afrika kommende sydlige Vinde øde ofte Enge og Græsgange langs Mid-lhavskysten, hvorimod de fra Pyrenæerne mmende hjemsøge Garonnedalen med hyp-ge Haglvejr. **Regnmængden** er lavest (19½ omm. med 53 Regndage) i Middelhavsegnene, jest (36 Tomm. med 115 Regndage) i den østlige Del af Mellemfrankrig. I det øvrige F. ligger Regnmængden mellem 21 og 26 Tomm., Regndagenes Antal mellem 130 og 150. — **Erhverv.** Af Befolkningen lever omtr. Halvdelen af Landbrug, en Fjerdedel af Haandværk og den højere Industri og ⅛ af Handel. Af det hele Areal regnes 50 pCt. paa Agerland og Haver, 13 pCt. paa Eng og Græsgang, 5 pCt. paa Vinland, 18 pCt. paa Skov og Resten øde Land, navnlig Bjærgland. Af Kornsorter dyrkes mest Hvede, derefter Havre, Blandsæd (Hvede og Rug), Rug, Byg, Boghvede og i den sydlige Del Majs. Af andre Væxter dyrkes meget Kartofler, Bælgfrugter, Runkelroer, Hør, Hamp, Haveurter, end videre i forskjellige Egne Humle, Tobak, Safran, Krap og andre Handelsplanter. Vinavlen er af overordentlig Betydning og udbredt over hele F. med Undtagelse af de nordlige Departementer. Den aarlige Høst angaves tidligere til henved 6,000 Mill. Potter, men Druesygdommen har i de senere Aar anrettet store Ødelæggelser i Vinegnene; dog næres der Haab om at sejre over Sygdommen. Mange Vinsorter anvendes til Cognacdestillation. I Nordfrankrig dyrkes i stor Mængde Æbler og Pærer, der anvendes til Most, i Midten og de sydligere Egne Aprikoser, Ferskener, Nødder, Mandler, Kastanier og Morbær, længst mod Syd Oranger, Citroner, Oliven, Figen og Kapers; Périgord er berømt for sine Trøfler og Champignons, og i Languedoc, Provence og Nizza drives betydelig Blomstercultur til Anvendelse som Parfume. Skovene have i dette Aarh. lidt meget; foruden i Bjærgegnene findes større samlede Skovstrækninger nu kun ved Fontainebleau og Compiègne, i Orléanais og Bourgogne. Dog fortjener det at bemærkes, at man paa mange Steder, navnlig i det sydvestlige Frankrig, med stor Iver har kastet sig over Opelskning af Naaleskov, og at Udsigterne for denne Cultur synes meget lovende. — **Kvægavlen** staar paa flere Steder paa et særdeles højt Trin, navnlig i Normandiet, Auvergne, Alpeprovinserne og ved Garonne. Antallet af stort Kvæg angives til 11½ Mill. Stkr. foruden Kalve. Hesteavlen er af stor Vigtighed i Normandiet, Bretagne, Limousin og Egnene n. for Pyrenæerne. Antallet af Heste er 2,86 Mill. I Statens Stutterier holdes c. 1,500 Hingste. Saa vel af Hornkvæg som Heste behøves dog en ikke ubetydelig Tilførsel fra andre Lande. Muldyr holdes i Landets sydlige Halvdel, især i Poitou og Auvergne, og der udføres aarlig til Udlandet c. 20,000 Stkr.; Antallet af Æsler og Muldyr angives til 710,000. Faareavlen er paa Grund af Jordens store Udstykning i de senere Aar gaaet tilbage. Antallet af Faar udgjør c. 24 Mill. Stkr.; de holdes især i Normandiet, Orléanais, Berry, Provence og Languedoc. Til Racernes Forædling holdes flere Statsschæferier. Svineavlen er betydeligst i Lorraine, Ardennerne, Guienne og Pyrenæerne, men dækker ikke Forbruget; Antallet udgjør c. 6 Mill. Geder holdes meget i Auvergne og Alpelandene. Silkeavlen finder fornemmelig Sted i de sydlige Egne af Languedoc og Provence; 1853

udgjorde Høsten af Cocons 52 Mill. Pd., men sank nogle Aar efter til 5 Mill. Pd. paa Grund af Sygdom blandt Silkeormene; endnu 1876 var Høsten kun lidt over 19 Mill. Pd. Cocons, hvorfor betydelige Mængder Silke maa indføres. Biavlen er i Nordfrankrig og Savoien meget betydelig. Fjerkræ holdes i særdeles stor Mængde og afgiver i mange Landbrug en vigtig Indtægt. Af Æg udføres for betydelige Summer til England. Af vilde Dyr forekomme Bjørne i Pyrenæerne, Losser, Gemser, Stenbukke og Murmeldyr i Alperne, Ulve i Ardennerne og for øvrigt Harer, Raavildt, Kaniner, Ræve og Grævlinger. Fiskeriet drives saa vel paa aabent Hav som ved Kysterne i betydelig Udstrækning paa Kabliau, Sild, Makrel, Thunfisk, Sardeller og Anchiovis; Normandiets og Bretagnes Kyster have rige Østersbanker, saa vel naturlige som kunstige. Bjærgværksdriften er vel i Fremgang, men dog langtfra saa betydelig, som man kunde vente. Guld forekommer næsten slet ikke; sølvholdige Malme findes især i Bretagne, hvor ogsaa de rigeste Blygruber findes. Kobber forekommer i Navarra, Savoien og Dauphiné, Jærn især i Bourgogne, Jurabjærgene, Berry, Champagne, Vogeserne og Savoien. Jærnproduktionen er vel i Stigning, men hindres dog meget af den Omstændighed, at Kulværkerne som oftest ere langt fjærnede fra Jærngruberne. Brunkul og Stenkul forekomme vel paa mange Steder, og Produktionen er i rask Stigning, men den dækker endnu ikke Forbruget. Det manglende indføres fra Belgien, England og Tyskland. Salt vindes i Lothringen og Franche-Comté dels som Stensalt, dels som Kildesalt, men i langt betydeligere Mængde langs Atlanterhavets Kyst mellem Loires og Charentes Udløb og langs Middelhavskysten ved Inddampning i flade Damme eller Kystsøer. Andre vigtige Mineralprodukter ere Asphalt, Møllesten, lithographiske Sten, Pottemagerler, Porcelænsjord, Skifer og Marmor. Antallet af mineralske Kilder er meget stort, og mange af dem ere stærkt besøgte Sundhedsbrønde. — Industrien staar paa et meget højt Trin og beskæftiger henv. ⅓ af Befolkningen. Hør- og Hampspinderi og Væveri drives navnlig i Dep. Nord, Sarthe, Meuse-Loire, Nedre-Seine, Calvados og Seine-Oise; Vævningen sker i stor Udstrækning paa Haandvæv som Husflid. Den meste Hør indføres fra Belgien og Rusland, Hamp fra Østerrig, Rusland og Mellemitalien. Bomuldsindustrien har hævet sig særdeles meget, navnlig i Landets nordlige Egne. Klædefabrikationen og Uldindustrien i Almindel. er udbredt over hele Landet; dog ere Dep. Ardennerne (Sedan), Nord (Lille og Cambray), Eure (Louviers), Nedre-Seine (Elbeuf), Marne og Hérault fremtrædende. I Fabrikationen af finere Uldstoffer og Shawler staar Paris i første Linje. Silkeindustrien har sit Hovedsæde i Sydfrankrig langs Rhône og i Languedoc (Lyon, St. Etienne, Nîmes o. fl. St.), men ogsaa Paris er for denne Industri af stor Betydning. Paa Grund af den blandt Silkeormene herskende Sygdom indføres nu en stor Mængde Raasilke, navnlig fra China. Fabrikationen af Læder- og Skindvarer drives især i Paris, Blois, Annonay, Troyes, Poitiers, Grenoble, Niort, Lunéville og Rennes. Papirfabrikationen har naaet en høj Grad af Fuldkommenhed og drives stærkt i Paris, Annonay, Lille, Limoges, Angoulême og Grenoble. Tilvirkningen af Roesukker er meget betydelig i de nordlige Departementer og har sit Hovedsæde i Lille, Arras, Rouen og Amiens. I Søstæderne findes betydelige Raffinaderier for Kolonialsukker. Jærn- og Staalvarefabrikationen er udbredt over hele Landet; storartede Fabriker findes i Paris, St. Etienne, Creuzot, Lyon, Rouen, Nevers, Thiers, Langres, Nogent, Châtellerault og Louviers. Urfabrikationen er betydelig i Paris, Besançon, Beaucourt, Jurabjærgene og det nordlige Savoien. Alle Slags Instrumenter, saa vel mathematiske, som physiske, optiske, musikalske og andre leveres af fortrinlig Godhed i Paris, Nancy, Marseille og Lyon. Glasfabrikationen drives i stor Udstrækning i de nordlige Departementer; St. Gobain n. for Soissons er berømt for sit Spejlglas. Porcelæn af udmærket Finhed leveres fra Statsfabriken i Sèvres og fra Limoges, Fajence fra Paris, Rouen, Tours, Toulouse, Lyon og Epernay. Guld- og Sølvarbejder, alle Slags Kunst- og Modevarer, Møbler o. desl. leveres især fortrinlige fra Paris, men dog ogsaa fra flere andre af Landets store Stæder. Fabrikationen af chemiske Præparater er meget betydelig i Paris, Rouen, Lyon og Montpellier, af Parfumer og Essenser i Nizza, Cannes, Grasse og flere andre Steder ved det sydøstlige Frankrigs Middelhavskyst, af Sæbe i Toulon og Marseille, af Ultramarin i Lyon. Af stor Betydning er Tilvirkningen af mousserende Vine i Epernay og Reims, af Liqueurer og Brændevin i Languedoc, Guienne og Gascogne og af Eddike i Paris og Orléans. Tobaksfabrikationen er et Statsmonopol og drives i Statsfabriker, der alle sortere under Hovedfabriken i Paris. — Handel. Beliggenheden mellem to Have, det store Antal sejlbare Floder, det stærkt udviklede Kanal-, Jærnbane- og Telegraphsystem i Forbindelse med udmærkede Landeveje har bidraget til at hæve Handelen til en betydelig Højde. Jærnbanernes samlede Længde ved Udgangen af 1884 angives til 4,211 Mil; Telegraphlinjerne havde 1881 en Længde af 9,850 M. med en Traadlængde af 31,000 M. og 5,481 Stationer. Postvæsenet besørgede 1883 i alt 606 Mill. Breve mod 42 Mill. 1821 og 273 Mill. 1861; end videre 34,6 Mill. Postkort, 15 Mill. Værdibreve, 729 Mill. Stkr. Aviser, Vareprøver og Tryksager. Postvæsenet gav 1881 et Nettooverskud af c. 30 Mill. Kroner. Paris er Hovedsædet for Indenrigshandelen; men ogsaa Lyon, Orléans, Nîmes, Tours, Toulouse og Nancy have i denne Henseende stor Betydning. En vigtig Del i Indenrigshandelen har Kystfarten, der udelukkende drives med franske Skibe; dog synes i denne Henseende en Tilbagegang at indtræde, alt som Jærnbanenettet udvides, og af samme Grund ville uden Tvivl ogsaa Flod- og Kanalvejene blive mindre benyttede og i Hovedsagen indskrænkede til Trans-

port af saadanne svære Varer, som ved deres i Forhold til Vægten ringe Værdi ikke taale at belastes med den højere Jærnbanefragt. I Udenrigshandelen skjelner den franske Statistik imellem almindelig Handel, der ogsaa indbefatter Gjennemførselen, og Specialhandelen, der kun omfatter Indførselen til Forbrug i Landet selv og Udførselen af dettes egne Frembringelser og af saadanne indførte Gjenstande, som efter Indførselen ere undergaaede Forarbejdning. Den følgende Oversigt over den virkelige Værdi af Ind- og Udførsel saa vel i den almindelige som i Specialhandelen i forskjellige Perioder vil tjene til at vise den franske Handels overordentlige Udvikling. Værdien er angivet i Mill. Kroner.

	Almindel. Handel		Specialhandel	
	Indf.	Udf.	Indf.	Udf.
882	„	„	3,580	2,589
881	„	„	3,561	2,601
880	4,401	3,321	3,624	2,497
879	4,017	3,074	3,308	2,826
878	3,664	2,961	3,007	2,290
877	3,290	3,147	2,642	2,474
[illegible]	3,073	3,025	2,454	2,380
[illegible]	2,102	2,371	1,585	1,750
[illegible]	1,082	1,204	775	881

nd- og Udførselen af Mønt og ædle Metaller : meget betydelig; den udgjorde aarlig:

	Indførsel Mill. Kr.	Udførsel Mill. Kr.
1882	296	252
1881	261	217
1880	213	338
1879	239	305
1878	392	136
1877	492	102

andelsomsætningen i Specialhandelen med de :skjellige Lande fremgaar af følgende Overt for 1882 (Værdien i Mill. Kr.):

	Indførsel fra	Udførsel til
gland	513	685
lgien	362	326
alien	257	143
skland	339	241
hweiz	81	177
anien	261	112
rkiet	33	31
sland	192	22
andinavien	79	13
derlandene	30	32
rtugal	13	13
errig-Ungarn	90	22
rige Europa	41	19
:enede Stater	278	260
asilien	34	44
guay	24	15
gentina	117	73
le, Peru og Bolivia	39	27
rige Amerika	50	59
n	270	12
ila	69	39
re Lande	89	19
lt Udland	3,261	2,384
nske Kolonier	165	162
I alt	3,426	2,546

Denne Handel omfattede:

	Indf. Mill. Kr.	Udf. Mill. Kr.
Næringsmidler	1,369	661
Raastoffer	1,374	477
Fabrikata	420	1,203
Forskjellige Varer	263	205
	3,426	2,546

Skibsfart paa Udlandet og Kolonierne 1882.

Flag	Indgaaaende		Udgaaende	
	Antal	Bestuvning Tons	Antal	Bestuvning Tons
Fransk	9,583	4,024,000	7,943	3,578,000
Fremmed	24,827	8,424,000	15,122	4,275,000
I alt	34,410	12,448,000	23,065	7,853,000

Handelsmarine ved Udgangen af 1880.

Sejlskibe	14,406	med	642,000	Tons
Dampskibe	652	—	278,000	—
I alt	15,058	med	920,000	Tons.

Befolkning. Dennes Antal er c. 37⅔ Mill., af hvilke de fleste ere Franskmænd, et Folk af keltisk Oprindelse, men blandet med Romere og Germaner (Burgunder, Goter, Franker, Normanner o. fl.; jvfr. Folkevandringen, F.s Historie, Fransk Sprog) saaledes, at deraf er opstaaet et romansk Folk med et romansk Sprog; romanske ere ogsaa Vallonerne i Grænselandskaberne mod Belgien (1,800,000) og Catalonerne i Roussillon (c. 200,000). Foruden disse bor der mod S. V. Basker (c. 120,000), mod V. Bretagnere (Breyzards, c. 800,000, med en egen keltisk Sprogart), mod N. Flamlændere (c. 100,000, med nedertysk Sprogart), Jøder (c. 50,000), Zigeunere (c. 10,000) osv.; paa Øen Corsica og i Dep. Søalperne bo c. 400,000 Italienere. Af Befolkningen 1881 boede i Communer med over 20,000 I. i alt 6,377,000, fordelte i Stæder af følgende Størrelse:

Paris			2,260,000 I.
100,000—400,000 I.		9	1,551,000 —
50,000—100,000	—	15	954,000 —
40,000—50,000	—	9	414,000 —
30,000—40,000	—	12	421,000 —
20,000—30,000	—	33	777,000 —
		79	6,377,000 I.

De betydeligste Stæder efter Paris ere Lyon med 348,000 I., Marseille med 269,000, Bordeaux med 218,000, Lille med 145,000, Toulouse med 127,000, Nantes med 118,000, St. Etienne med 115,000, Rouen med 106,000 og Le Havre med 106,000. Efter Religionsbekjendelsen høre 98 pCt. til den romersk-katholske Kirke, 1,60 til den protestantiske, 0,14 ere Jøder og 0,26 af forskjellige, ikke-christne Sekter eller ubekjendt Religion. Protestanterne ere talrigst i Dep. Gard, Lozère, Ardèche, Deux-Sèvres, Doubs og Drôme, hvor de udgjøre fra 28 til 11 pCt. Af de c. 50,000 Jøder boede omtrent Halvdelen i Dep. Seine. Befolkningen er vel i

Tilvæxt, men denne er, sammenlignet med andre europæiske Stater, forholdsvis ringe, idet den aarlige Gjennemsnitstilvæxt er saa ringe, at der vilde behøves c. 150 Aar til Befolkningens Fordobling, medens denne i England og Wales vilde foregaa i 54 Aar. Hvad der gjør dette Forhold særlig betænkeligt er, at Gjennemsnitsprocenten endog viser sig at være i Aftagende. Grundene til denne Fremtoning ere ikke bestemt paaviste; men de synes at ligge bl. a. dels i den stærke Tilvæxt i Fabrikvirksomheden og dels i Mangel paa Omhu for den spæde Alder, eftersom Dødeligheden blandt Børnene i Frankrigs større Stæder er meget betydeligere end i Nabolandene. Befolkningens Tæthed er meget forskjellig, i Gjennemsnit 3,924 paa 1 □ M. Tages ikke Hensyn til Seinedepartementet med Paris, er Tætheden størst i Norddepartementet (15,556), Rhônedep. (14,625), Nedre-Seine (7,235), Loire (6,935), Pas de Calais (6,891) og ringest i Dep. Landes (1,748), Corsica (1,737), Lozère (1,527), Øvrealperne (1,200) og Nedrealperne (1,045). Forholdet mellem mandlig og kvindelig Befolkning er i det hele omtrent lige, men i forskjellige Egne af Landet finder her store Forskjelligheder Sted. Navnlig ere Kvinderne talrige i Dep. Cantal, Côtes du Nord og Calvados, hvorimod Mændene have Overtallet i Var og i Nedrealperne. — Cultus. I F. hersker fuldstændig Trosfrihed siden 1789. Af Staten anerkjendte og understøttede Trossamfund ere det katholske, det protestantiske og det israelitiske. Den franske katholske Kirke (s. nedenfor under Kirke) styres af 18 Ærkebiskopper, hvoraf 1 i Algier, 72 Biskopper (heraf 2 i Algier og 3 i Kolonierne), under hvilke sortere 56,000 Gejstlige (egentlige Sognepræster, Succursalpræster og Capellaner). Før den store Revolution fandtes i F. 770 mandlige og 317 kvindelige Abbedier og Priorier, 14,953 Klostre og 250 Johannitercomturer, hvorimod Antallet nu er betydelig indskrænket, navnlig siden ved Decretet af 19 Maj 1880 en stor Mængde kirkelige Ordener og Samfund ere blevne lukkede og udviste af Landet. Ved Siden af Mandsklostre bestaa ikke faa Nonneklostre og desuden talrige religiøse Kvindeforeninger. Af disse kvindelige Ordener udmærke flere sig ved den Selvopofrelse, hvormed de tage sig af Sygeplejen, medens andre øve en overordentlig betydelig Indflydelse derved, at den kvindelige Ungdoms Opdragelse for en stor Del er lagt i deres Haand. Af Protestanterne ere c. 500,000 Reformerte, 80,000 Lutheranere og Resten henhørende til andre ikke katholske Sekter. De reformerte ere talrigst i Syd- og Sydvestfrankrig, Lutheranerne mod N. Ø. Den reformerte Kirke har et Centralraad og et Consistorium i Paris, et theologisk Facultet i Montauban, 105 Consistorialkredse og c. 600 Præster. Lutheranerne have et Consistorium i Paris. Jøderne have et Centralconsistorium i Paris, under hvilket sortere 7 Consistorier. — Undervisningsvæsenet staar under et eget Ministerium, der understøttes af et Undervisningsraad paa 58 Medlemmer (Decr. 27 Febr. 1880), under hvis umiddelbare Befaling 19 Generalinspecteurer føre Tilsyn med den offentlige Undervisning. F. havde tidligere 14 Universiteter, blandt hvilke det i Paris var stiftet 1206, i Toulouse 1223, i Montpellier 1289 og i Lyon 1300; men disse ere nu ophævede, og i deres Sted er der traadt Faculteter for de forskjellige Videnskabsretninger, der ere uden indbyrdes Forbindelse. I 19 større Stæder bestaa saadanne Faculteter, nogle Steder kun et enkelt, andre Steder flere, deraf 8 for Theologi, 13 for Retslære, 7 for Medicin, 15 for mathematiske og Naturvidenskaber (Sciences), 15 for philosophisk-historisk-philologiske Videnskaber (Lettres), hvortil endnu maa føjes 3 Højskoler for Pharmaci og 2 for Medicin og Pharmaci. Foruden Statsfaculteterne bestaar siden 1874 frie Læreanstalter for den højere Undervisning, stiftede af Foreninger og Private, og som, naar de omfatte mindst 3 Faculteter, kaldes „frie Universiteter". Af saadanne ere allerede til Stede de af Gejstligheden stiftede frie katholske Universiteter i Paris, Lyon og Angers. Blandt de højere Undervisningsanstalter maa endnu nævnes Collège de France, stiftet 1530, og l'Institut de France (s. d. A.). Secundærundervisningen fremmes ved 90 Lyceer, 253 Collegier og over 800 Privatinstituter. Lyceerne ere Statsskoler, Collegierne communale Anstalter. I begge meddeles klassisk og Realundervisning enten særskilt eller i Forening; den afsluttes i Lyceerne med en Modenhedsprøve, hvorimod Undervisningen i Collegierne ikke føres saa vidt. Privatskolerne ere dels humanistiske, dels Realskoler, og hertil komme endnu de saakaldte Seminarier, der ere kirkelige Anstalter under Biskoppernes Tilsyn og nærmest maa regnes blandt Lyceerne. Primærundervisningen ydedes 1878 i 78,000 Folkeskoler med 4,757,000 Elever. 1882 er Undervisningen ved Lov bleven obligatorisk for alle, og der er ofret betydeligt paa Anlæg af Skolebygninger og Anskaffelse af Materiel. Af Specialskoler bestaar et stort Antal. De vigtigste ere: École polytechnique i Paris, der uddanner Officerer til Artilleriet, Ingenieurvæsenet, Vand-, Vej- og Brobygning, Telegraphvæsen og Tobaksadministration m. m.; for Bjærgværksvæsen bestaar den nationale Mineskole i Paris og Bjærgværksskolen i St. Etienne. I de biskoppelige Stiftsseminarier fremmes de theologiske Studier. Af højere militære Undervisningsanstalter maa end videre fremhæves den 1876 aabnede Krigsskole i Paris med toaarige Cursus for Lieutenanter og Capitainer af alle Vaabenarter; Generalstabsskolen i Paris; Artilleri- og Ingenieurapplicationsskolen for Officerer i Fontainebleau; Militærskolen i St. Cyr o. fl. Hertil komme endnu talrige Industri- og Kunstskoler, Handelshøjskolen i Paris, talrige Handels- og Søfartsskoler, Land- og Forstvæsensskoler m. fl. — Statshusholdning. Det franske Budget indeholder foruden Udgifterne til de egentlige Statsanliggender tillige en stor Mængde departementale og communale Udgifter, der hos os afholdes af Amtsrepartitionsfondene eller directe af Communerne.

Budget for 1884.

Udgift.

Statsgjæld	830,809,000 Kr.
Præsidenten	864,000 —
Pensioner	118,811,000 —
Lovgivende Corps	8,468,000 —
Justitsministeriet	26,006,000 —
Cultusministeriet	37,439,000 —
Udenrigsministeriet	10,708,000 —
Indenrigsministeriet	44,870,000 —
Hertil Algérien	6,772,000 —
Finansministeriet	14,497,000 —
Krigsministeriet	435,821,000 —
Marineministeriet	147,290,000 —
Hertil Kolonier	24,042,000 —
Offentlig Undervisning	97,083,000 —
Skjønne Kunster	12,014,000 —
Handelsministeriet	14,905,000 —
Landbrugsministeriet	18,548,000 —
Offentlige Arbejder	104,428,000 —
Forskjellige Udgifter	23,080,000 —
Opkrævnings- og Driftsomkostninger	258,528,000 —
Udgifter, afholdte af overordentlige Indtægter	216,000,000 —
I alt Udgift	2,450,478,000 Kr.

Indtægt.

Directe Skatter	296,577,000 —
Do. i Algérien	6,608,000 —
Registrering m. m.	528,556,000 —
Do. i Algérien	5,449,000 —
Domainer og Skove	40,010,000 —
Told- og Saltskat	287,978,000 —
Do. i Algérien	5,583,000 —
Indirecte Afgifter	803,451,000 —
Do. i Algérien	2,041,000 —
Post- og Telegraphvæsen	119,814,000 —
Do. i Algérien	2,125,000 —
3 pCt. Indkomstskat	36,089,000 —
Forskjellige Indtægter	88,422,000 —
Overskud fra 1881	11,972,000 —
Overordentlige Indtægter	216,000,000 —
I alt Indtægt	2,450,670,000 Kr.

Balancen er kun tilsyneladende, idet den afficeres af de to sidste Indtægtsposter. Hertil maa endnu regnes det saakaldte specielle Budget for Udgifter under Indenrigsministeriet, Undervisningsministeriet og Gjældsafdrag. Indtægten hidrører her dels fra Skattetillæg og directe Skatter og dels fra departementale Tilskud. Den samlede Sum anslaas til 27,402,000 Kr. Betragter man de forskjellige Indtægtskilder, viser det sig, at Beskatningen i Frankrig har en overordentlig Udstrækning. Af de directe Skatter ere saaledes de vigtigste Grundskat, personlig Skat, Skat af rørlig Ejendom, Dør- og Vinduesskat, Næringsskat, Ejendom under den døde Haand, Heste- og Vognskat og flere mindre betydelige. Registreringsgebyr svarer nærmest til vore Sportler og Afgift af Arv og Ejendomsoverdragelse. Af de indirecte Afgifter ere de vigtigste i Mill. Kr. Skat paa Drikkevarer (307), Salt (9), Roesukker (73), Tændstikker (12), Te og Lys (9), 10 pCt. Forhøjelse af Jærnbanebilletter og Fragtfart (70), Tobaksmonopol (269), Krudtmonopol (11). — **Statsgjælden** udgjorde før Krigen 1870 et Rentebeløb af 347,410,000 Kr. med et Capitalbeløb af 9,154,000,000 Kr. Efter Budgettet for 1884 udgjør Renten af den consoliderede Gjæld 533 Mill. Kr., af den opsigelige og svævende Gjæld 279 Mill. Kr. og hertil Livrentegjælden 138 Mill. Kr. (heraf Militærpensioner 61 og Civilpensioner 41). I alt 950 Mill. Kr. Beregnet til 4 pCt. svarer hertil et Capitalbeløb af 23,750 Mill. Kr. — **Forsvarsvæsen.** **Hæren.** Rekruteringsloven af 27 Juli 1872 har indført almindelig Værnepligt, og senere Love have fastsat Cadrernes Styrke og de øvrige Bestemmelser vedkommende Hæren. Den Usikkerhed, der saa længe har hersket i de franske Lovgivningsforhold, har ogsaa haft sin Indflydelse paa Hæren, saa at flere denne vedrørende Forhold endnu ikke ere endelig ordnede. Tjenestetiden er 20 Aar, deraf 5 Aar i den active Hær, 4 Aar i dennes Reserve, 5 Aar i Territorialhæren og 6 Aar i dennes Reserve. **Fodfolket** bestaar af 144 Linjeregimenter à 4 Bataillloner, 30 Jægerbatailloner, 4 Zouavregimenter à 4 Batailloner, 3 Regimenter algierske Tirailleurer (Turcos) à 4 Batailloner, 1 Fremmedlegion paa 4 Batailloner, 3 Batailloner let afrikansk Infanteri à 6 Comp., og 5 Straffecompagnier. I alt 641 Batailloner med 2,575 Feltcomp. og 320 Depotcomp. med c. 12,000 Officerer, 64,000 Underoff. m. m. og 205,000 Menige samt 3,300 Heste. Fodfolket er bevæbnet med Grasgeværet (et Chassepotgevær med Metalpatron). **Rytteri:** 6 Kyradserregimenter, 32 Dragonregim., 32 Regim. let Cavaleri (hvoraf 20 Chasseurs- og 12 Husarregim.) à 5 Escadroner, hvoraf 1 bestemt til Depot, 4 Regim. Chasseurs d'Affrique à 6 Escadroner, hvoraf 2 Depotescadroner, 3 Regim. Spahis à 6 Escad., hvoraf 2 Depotescad. I alt 77 Regim. med 308 Felt- og 84 Depotescadroner, c. 3,600 Officerer, 14,200 Underoff. m. m., 48,300 Menige og 59,000 Heste. Hertil kommer endnu 8 Compagnier Remonterytterе og 20 Remontedepoter med c. 3,000 Mand og 3,000 Heste. **Artilleri:** 38 Regimenter, den ene Halvdel à 12, den anden à 11 Batterier, af de sidste 3 ridende, og 16 Batailloner Fodartilleri à 6 Batterier med 2,820 Officerer, 18,896 Underoff. m. m., 40,300 Menige og c. 29,500 Heste. Hertil kommer endnu 2 Pontonnerregimenter à 14 Comp., i alt 136 Officerer, 918 Underoff. m. m., 1,960 Menige og 208 Heste; 10 Haandværkercompagnier med 40 Officerer, 330 Underoff. og 1,500 Menige; 3 Fyrværkercompagnier med 12 Officerer, 84 Underoff. og 219 Menige. Artilleriets hele Styrke, heri indbefattet 19 Musikcorps paa 760 Md. og Forstærkningen af de i Afrika tjenende 12 Batterier, udgjør c. 3,000 Officerer, 20,300 Underoff., 46,300 Menige og 31,000 Heste. **Ingenieurtropperne** ere formerede i 4 Regimenter à 5 Batailloner, med 428 Officerer, 2,912 Underoff., 7,440 Menige og 552 Heste. Hertil kommer endnu et Detachement i Afrika med c. 400 Heste. **Trainet** bestaar af 20 Afdelinger à 3 Compagnier, med i alt 363 Officerer, 2,260 Underoff., 3,120 Menige og 5,356 Heste. Hertil kommer 12 Compagnier i Afrika med 49 Officerer, 528 Underoff., 3,072 Menige og 3,562

Heste og end videre Mandskab til forskjellig Tjeneste 2,334. I alt 412 Officerer, 2,788 Underoff., 8,526 Menige og 8,918 Heste. Hertil maa endnu føjes Generalitetet, Generalstaben og Vaabenstabene, Forvaltningspersonalet m.m., i alt c. 29,000 Md. med 5,400 Heste samt Gendarmeriet paa c. 27,000 Md. og 13,000 Heste, saa at den samlede Fredsstyrke bliver c. 500,000 Md. med 125,000 Heste. Ved Siden af den egentlige staaende Hær er organiseret en Territorialhær paa 145 Infanteriregimenter og i Algier 8 Zouavbatailloner, 144 Cavaleriescadroner (i Algier 4 Escad. afrikanske Jægere), 364 Batterier og 33 Reservebatterier (i Algier 13 Fodbatterier), 56 Traincompagnier, 56 Ingenieurcomp. og 18 Trainescadroner. I Følge den nu gjældende Organisation skal der paa Krigsfod kunne stilles i første Linje 24 fuldstændige Hærcorps, 8 Cavaleridivisioner, 36 Batailloner Infanteri til Blænkertjeneste, 24 Positionsbatterier og de techniske Tropper til Jærnbane- og Telegraphtjenesten. Hvert Hærcorps skal bestaa af 25 Batailloner, 8 Escadroner, 18 Batterier, 3 Ingenieurcomp., 1 Pontonnercomp. og det fornødne Antal Train- og Sundhedstropper. Den hele Styrke vil efter Omstændighederne blive delt i 4 eller flere Hære. I anden Linje kan derefter opstilles 8 Hærcorps. Den samlede Krigsstyrke vil omtrent udgjøre:

Infanteri.

468	active Batailloner....	468,000	Md.
156	Fæstningsbatailloner ..	156,000	—
156	Depotbatailloner... ..	156,000	—
30	Jægerbatailloner......	36,000	—
30	Jægerdepotcompagnier.	7,500	—
817½	Batailloner.	817,500	Md.

Hertil kommer endnu 435 Territorialbatailloner med 435,000 Md., 9 Zouav- og 5 Jægerbatailloner med 14,000 Md. Cavaleri: 392 active og 79 territoriale Escadroner, i alt 71,000 Md. Artilleri: 312 Feltbatterier, 57 ridende Batterier og 88 Batterier i Territorialhæren, i alt 407 Batterier med 2,496 Kanoner. Hertil kommer endnu 76 allerede paa Fredsfod bespændte Depotbatterier med 456 Kanoner, 57 Positionsbatterier og 192 Batterier i Territorialhæren. Samlet Artilleristyrke c. 180,000 Md. Med Indbegreb af Ingenieurtropper, Train, Forvaltnings- og Sundhedstropper vil heraf fremstaa en Styrke i første Linje paa 1,186,000 og i anden Linje paa 594,000 Md., i alt 1,780,000 Md. og til Opstillingen af denne Styrke vil der kunne raades over 2,423,000 Md. uddannet Mandskab og 1,330,000 Md., dels midlertidig fritaget, dels i anden Tjeneste værende Mandskab. — Flaaden talte i Begyndelsen af 1881 59 Panserskibe (deraf 20 første og 12 anden Klasses store Kampskibe); 235 Dampskibe, deraf 47 Kanonbaade og 31 Torpedoskibe; 62 Sejlskibe. Under Bygning var 8 Panserskibe af første og 2 af anden Klasse, 11 Torpedoskibe og 27 andre Fartøjer. Flaadens Personel talte 1883 i alt c. 1,600 Officerer og 41,000 Underoff. og Menige. Hertil kommer endnu Forvaltnings- og Sundhedspersonale m. m. c. 4,000 Md., 4 Marineregimenter med 846 Officerer og c. 18,000 Underoff. og Menige, Marineartilleriet med 278 Officerer og 4,400 Underoff. og Menige samt 5 Compagnier Gendarmeri og et Haandværkercompagni. Tjenestetiden i Marinen er i Følge Lov af 4 Dec. 1875 i alt 9 Aar, deraf 5 i activ Tjeneste og 4 i Reserven. Derefter træder Mandskabet over i Territorialhæren, hvor det forbliver til det 40de Aar. — Den eneste Orden, fraregnet en for Agerbrugere, indstiftet 1883, er Æreslegionen (s. d. A.). — F. er nu inddelt i 87 Departementer, Algérien i 3. Før Revolutionen 1789 deltes Landet i 35 Provinser, af hvilke 12 kaldtes Hertugdømmer, 13 Grevskaber, de øvrige Landskaber ell. Herskaber. Da disse Provinsnavne endnu ofte anvendes, gives her en Oversigt over dem tillige med de Departementer, som de hovedsagelig omfatte. 1) Isle de France (Seine, Seine-Oise, Seine-Marne, Aisne, Oise); 2) Normandiet (Nedre-Seine, Eure, Calvados, la Manche, Orne); 3) Picardiet (Somme og en Del af Aisne); 4) Artois (Pas de Calais); 5) Boulonnais (en Del af Pas de Calais); 6) Flandern (Nord); 7) Champagne (Aube, Marne, Øvre-Marne, Ardennerne); 8) Lorraine, tysk Lothringen (Meurthe, Vogeserne, Moselle); 9) Alsace, tysk Elsaß (Nedre- og Øvre-Rhin); (8 nu til Dels og 9 næsten helt under Tyskland); 10) Bourgogne (Côte d'Or, Saône-Loire, Yonne, Ain); 11) Franche-Comté (Doubs, Jura, Øvre-Saône); 12) Bourbonnais (Allier); 13) Nivernais (Nièvre); 14) Berry (Cher, Indre); 15) Orléanais (Loiret, Eure-Loir, Loir-Cher); 16) Touraine (Indre-Loire); 17) Anjou (Maine-Loire); 18) Maine og Perche (Sarthe, Mayenne); 19) Bretagne (Ille-Vilaine, Côtes du Nord, Finistère, Morbihan, Nedre-Loire); 20) Poitou (Vienne, Deux-Sèvres, Vendée); 21) Aunis og Saintonge (Nedre-Charente); 22) Angoumois (Charente); 23) La Marche (Creuse); 24) Limousin (Øvre-Vienne, Corrèze); 25) Auvergne (Puy de Dôme, Cantal); 26) Lyonnais (Rhône, Loire); 27) Guienne (Gironde, Dordogne, Lot-Garonne, Lot, Tarn-Garonne, Aveyron); 28) Gascogne (Gers, Øvre-Pyrenæerne, Landes, noget af Nedre-Pyrenæerne, Lot-Garonne, Øvre-Garonne og en Del af Ariége); 29) Navarra og Béarn (Nedre-Pyrenæerne); 30) Foix (Ariége); 31) Roussillon (Øst-Pyrenæerne); 32) Languedoc (Øvre-Garonne, Tarn, Aude, Hérault, Gard, Lozère, Ardèche, Øvre-Loire); 33) Dauphiné (Isère, Øvre-Alperne, Drôme); 34) Provence (Rhônemundingerne, Var, Nedre-Alperne); 35) Avignon og Venaissin (Vaucluse). Hertil kommer endnu Corsica, Savoien (Øvre- og Nedre-Savoien) og Nizza (Sø-Alperne).

Kolonier og Skytsstater.

Afrika.	□ M.	Befolkn. 1880.
Algérien	12,115	3,310,000
Tunis	2,110	2,100,000
Senegal m. m.	4,540	193,000
Guldkysten og Gabun..	50	3,000
Réunion	46	181,000
Andre Øer..........	12	27,000
	18,873	5,814,000

		□ M.	Befolkn. 1880.
Asien.	Transp...	18,873	5,814,000
Forindien	....	9	283,000
Cochinchina	....	1,080	1,550,000
Kambodja	....	1,523	1,500,000
Oceanien.			
Ny-Caledonien m. Tilliggende	....	362	69,000
Tahiti m. m.	....	66	25,000
Amerika.			
Martinique	....	18	166,000
Guadelupe m. Smaaøer	....	33	193,000
St. Pierre og Miquelon		4	5,000
Guajana	....	2,205	27,000
		24,173	9,632,000

Ved Fredsslutningen med China 1885 er Frankrigs Højhedsret over Annam endelig fastsat.

Forfatning og Forvaltning. Som Følge af F.s stærkt bevægede Historie siden Revolutionen 1789 har intet andet Folk prøvet saa mange og saa store Omskiftelser i sin Forfatning, og der har derfor aldrig kunnet opnaas Fasthed i disse Forhold, idet de modsatte politiske Partier i Stedet for at søge Hvile i den bestaaende Ordning og lade sig nøje med paa dette Grundlag at bygge videre stadig have set tilbage efter et af de tidligere Systemer for helt eller til Dels at tage det til Forbillede. De have altid som Støtte for denne Stræben kunnet fremføre, at den af dem foretrukne Ordning i sin Tid var bleven omstyrtet paa mere eller mindre voldsom Maade. Ved den af Nationalforsamlingen givne Forfatning af 3 Sept. 1791 blev det hidtil enevældige Kongedømme, som kun indskrænkedes ved den traditionelle Agtelse for de enkelte Standers, Landskabers og Domstoles Rettigheder, afløst af et meget indskrænket Kongedømme, der stilledes over for en saare myndig lovgivende Forsamling. Kongen sank ned til at være Nationens første Embedsmand, Fuldbyrder af dens Vilje, og stod ikke over, men kun ved Siden af Forsamlingen. Denne fik fuld Bevillingsmagt og skulde aarlig fastsætte Hærens og Flaadens Størrelse; dens Samtykke krævedes til Krigserklæring og Tractaters Afslutning, og imod de af den vedtagne Love havde Kongen kun et suspensivt (højst 4 Aar udsættende) Veto. Han beholdt vel den udøvende Magt, men kun saaledes, at han skulde styre ved ansvarlige Ministre, der dog ikke som i England toges ud af Forsamlingen; de maatte end ikke være Medlemmer af den. Forsamlingen bestod af 745 Medlemmer, valgte paa to Aar og fordelte mellem Departementerne efter Folketal, Størrelse og Skatydelse (en Tredjedel af Pladserne tilstodes hvert af disse Forhold); til Valgret krævedes 25 Aars Alder og Udredelse af en Skat, lig 3 Dages Arbejdes Værdi; Vælgerne (omtr. 2 Mill. i Tallet) valgte efter Forholdet 1 af 100 Valgmænd, som skulde have en højere Census, og disse valgte i Departementsforsamlinger de deputerede, samt Departementernes Administratorer og Dommere. Departementer og Communer fik udstrakt Selvstændighed; borgerlig og personlig Frihed tilstodes i fuldeste Maal, og Ligheden blev strængt gjennemført. Denne Forfatning maatte 21 Sept. 1792 vige for Nationalconventet, der blev valgt ved uindskrænket Valgret (21 Aars Alder) og Valgbarhed (25 Aars Alder). Dette tiltog sig al Magt, styrede ved Udvalg (Velfærds- og Sikkerhedsudvalg), ophævede al stedlig Selvstyrelse ved at udsende Commissærer og desuden al personlig Frihed og enhver Borgen for en lovlig Retspleje og var saaledes souveræn i Ordets fuldeste Betydning. Men den Forfatning, som det først vedtog 24 Juni 1793, og hvorefter Vælgerne umiddelbart skulde stemme over alle Love og aarlig foretage Valg paa de deputerede, blev aldrig sat i Kraft, skjønt den var bleven stadfæstet 10 Aug. ved almindelig Folkeafstemning, og skjønt den ligefrem fastsatte, at „naar Regeringen krænker Folkets Rettigheder, er Opstand fra Folket og enhver Del af Folket den helligste og ufravigeligste Pligt“. Derimod indførtes i Oct. 1795 Directorialforfatningen (vedtagen ved almindelig Afstemning 23 Sept.), hvorved man vilde undgaa de Udskejelser, den enkelte Forsamling i sin Enevælde havde gjort sig skyldig i. Den indsatte to Kamre, der skulde holde hinanden i Ligevægt, de ældres Raad paa 250 Medlemmer, der skulde være 40 Aar gamle og Ægtemænd eller Enkemænd, og de 500s Raad, der skulde være 30 Aar. Valgret tilstodes alle Skatydere med 21 Aars Alder, naar de kunde læse og skrive (dette Vilkaar skulde første træde i Kraft 1803) og drev en borgerlig Næring; men Valget skete middelbart, ved Valgmænd af 25 Aars Alder og med højere Census, 1 for hver 200 Vælgere, og foretoges departementsvis. Baade denne og Forfatningen fra 1793 stillede „Menneskerettighederne“ i Spidsen. Aarlig skulde Raadene fornyes med en Tredjedel. Som en af dem uafhængig, udøvende Magt indsattes 5 Directeurer, der skulde vælges af de ældres Raad ud af en af de 500s Raad affattet Liste, og hvoraf aarlig ēn skulde afgaa. Denne Ordning maatte efter 18 Brumaire (9 Nov.) 1799 vige for Consulatforfatningen, hvorved Magten blev stærkt centraliseret, vel nærmest som et midlertidigt Dictatur til at bringe Ro og Orden i Landet. I Spidsen for Staten sattes 3 paa 10 Aar valgte Consuler, af hvilke Førsteconsulen udstyredes med meget udstrakt Myndighed og tilmed var uden Ansvar, medens de to andre nærmest vare raadgivende Bisiddere. Ved Siden af dem stod Senatet, der skulde sammensættes af 80 ansete, 40 Aar gamle Mænd, valgte paa Livstid, og hvis Hverv det skulde være, at vaage over Forfatningen og sikre Lovenes og Regeringshandlingernes Overensstemmelse dermed. Det skulde selv udfylde de Pladser, der bleve ledige, dog efter Forslag fra Consulerne og de to andre Forsamlinger; men det skulde desuden vælge disses Medlemmer (den lovgivende Forsamlings 300 og Tribunatets 100), af hvilke en Femtedel skulde afgaa aarlig. Imellem disse to Forsamlinger deltes Magt og Arbejde saaledes, at hin uden Drøftelse skulde afstemme over, men Tribunatet ikkun kritisere de af Regeringen indbragte og af dens Talsmænd fra Statsraadet forsvarede Lovudkast. Folkets Indflydelse indskrænkedes til, at Vælgerne (21 Aar gamle, uden nogen som helst Census, i alt 5—6 Mill.) paa 3 Aar ud af deres Midte valgte

en Tiendedel, denne en Hundrededel og denne igjen en Tusendedel af hele Massen, og at Senatet og Consulerne ud af disse 3 „Notabilitetslister" skulde vælge lavere og højere Embedsmænd, samt Medlemmer til de forskjellige communale og politiske Forsamlinger, efter den Grundsætning, som Sieyès udtalte, at „Magten skulde komme fra oven og Tilliden fra neden". 1802 ændredes Forholdet derhen, at Vælgerne valgte livsvarige Valgmands-Forsamlinger ud af de højst beskattede Vælgere, der fik Indstillingsret, og fra 1807, da Tribunatet blev afskaffet, valgtes den lovgivende Forsamling af disse Valgmænd. Derimod gik Retten til at vælge Senatorer 1802 over til Førsteconsulen. Baade selve Forfatningen og de senere Ændringer, saa vel som Oprettelsen af det arvelige Kejserdømme 1804, stadfæstedes ved Folkeafstemning; det samme skete med den Tillægsact, der udstedtes i „de 100 Dage" 1815, hvorved den politiske Frihed, som mere og mere var bleven undertrykt under Kejserens vilkaarlige Styrelse, gjenoprettedes, og de to Kamre, som nu kaldtes Pairs- og Repræsentanternes Kammer, fik væsentlig Indflydelse paa Statsstyrelsen. Men allerede inden denne var „det constitutionelle Charte" udstedt af Ludvig XVIII 4 Juni 1814, som forblev F.s Forfatning indtil Februarrevolutionen 1848. Den var dannet efter den engelske Statsordning som Forbillede, men blev given som udsprungen af Kongens souveræne Vilje, og der søgtes Tilknytningspunkter i F.s ældre Tilstande. Medens der indrømmedes Folket visse almindelige politiske og borgerlige Friheder, fik Kongen hele den udøvende Magt, dog med ansvarlige Ministre, som for største Delen toges ud af Kamrene, og udelukkende Forslagsret til nye Love. Der oprettedes et arveligt Pairskammer, hvis Medlemmer udnævntes af Kongen i ubegrænset Tal (1827 naaede det 342), og et Deputeretkammer af 258 Medlemmer, valgte paa 5 Aar, med aarlig Afgang af en Femtedel. Til Valgret krævedes 30 Aars Alder og 300 Frc.s Skatydelse, til Valgbarhed henholdsvis 40 og 1000; Valgene foretoges departementsvis, og der gaves intet Vederlag til Medlemmerne, saaledes som Tilfældet havde været i alle de tidligere Forsamlinger, enten et dagligt, før Consulatet, eller et aarligt, under dette og Kejserdømmet. Ved Valgloven 1820 inddeltes F. i 258 Kredse, hvis Vælgere (omtr. 100,000) umiddelbart valgte 1 Medlem, medens desuden den højstbeskattede Fjerdedel departementsvis valgte 172 Medlemmer; endelig blev Valgbrevenes Varighed 1824 forlænget til 7 Aar uden Fornyelse. Efter Julirevolutionen 1830 undergik Chartet flere vigtige Ændringer, idet Kongens Ret til at give Ordonnanser som Følge af den Misbrug, Carl X havde gjort deraf, ophævedes, og den tidligere Indledning, der betegnede Forfatningen som en kongelig Gave i Stedet for som en naturlig Ret for Folket, udelodes; desuden blev Pairskammerets Møder offentlige ligesom Deputeretkammerets; dette sidste fik Ret til at vælge sin Formand, hvilket hidtil tilkom Kongen, og begge Kamre fik Forslagsret til Love. Ligesom Folkesouveræniteten godkjendtes i Principet, blev Forholdet mellem Kronen og Kamrene som efter det rene parlamentariske System i England. En Lov af 29 Dec. 1832 afskaffede Pairernes Arvelighed og fastsatte de Kategorier af ansete Mænd, som Kongen maatte vælge dertil paa Livstid; Tallet vexlede imellem 248 (1834) og 326 (1837), men naaede i Regelen omtr. 300. Deputeretkammeret skulde vælges paa 5 Aar; Alder for Valgret og Valgbarhed nedsattes til 25 og 30 Aar, Census til 200 og 750 Frc.s Skatydelse; Vælgertallet, der før 1830 havde været 80—100,000, steg derved til 200,000 og var 1846 omtr. 240,000. Medlemstallet sattes til 430 og steg siden til 459; Valget skete i mindre Kredse, og Inddelingen var saadan, at de mindre Byer med deres Omegn begunstigedes paa de større Bekostning; 1842 valgte 92,000 Vælgere 284 Medlemmer og 128,000 kun 175. Denne Omstændighed i Forbindelse med den høje Census og de mange Embedsmænd i Kammeret (omtr. to Femtedele) vakte de stærke Ønsker om en Valgreform, som efterhaanden førte til Februarrevolutionen. Efter denne gaves 4 Nov. 1848 en ny republikansk Forfatning, hvorved Lovgivningsmagten overdroges en Forsamling paa 750 Medlemmer, valgte paa 3 Aar, umiddelbart og departementsvis (ved „Listeafstemning"), under almindelig Valgret og Valgbarhed (med 21 og 25 Aars Alder). Vælgernes Tal steg til næsten 10 Millioner. Embedsmænd kunde ikke vælges; Medlemmerne fik et dagligt Vederlag af 25 Frc.s; Forsamlingen var permanent, og i dens Ferier nedsattes et staaende Udvalg af 39 Medlemmer. Den udøvende Magt overdroges en Præsident, valgt paa 4 Aar umiddelbart af hele Folket og uden at kunne gjenvælges før efter 4 Aars Forløb. Han var den eneste, som toges i Ed paa Forfatningen, medens alle andre politiske Eder afskaffedes; han var ansvarlig saa vel som Ministrene; han kundgjorde Lovene, men havde intet Veto og kunde kun opfordre Nationalforsamlingen til en ny Drøftelse af Lovforslagene; til at føre Krig og afslutte Tractater krævedes Forsamlingens Samtykke, men Forfatningen forbød at føre Krig for at vinde Land eller undertrykke et andet Folks Frihed. Statscoupet af 2 Dec. 1851 bragte F.s Forfatning i det væsentlige tilbage til, hvad der bestod under det første Kejserdømme, og Tilnærmelsen blev større, efter at Senatet i Dec. 1852 nøjere havde udviklet og ordnet Forfatningen. Kejseren fik en meget udstrakt Magt, der grænsede til Enevælde; men han forblev ansvarlig og betragtedes kun som arvelig Repræsentant for det souveræne Folk, hvilket han altid kunde kalde til en ny Afstemning. Han fik hele den udøvende Magt og alene Forslagsret til Love; Ministrene afhang kun af ham, og ligeledes Statsraadet, der 40—50 Medlemmer stærkt forberedede Lovudkastene. 1857 oprettedes desuden et Gehejmeraad (Conseil privé) af Kejserdømmets højstbetroede Mænd, der stod ved Siden af Ministeriet og i paakommende Tilfælde skulde være Regentskabsraad. Kejseren valgte de livsvarige Senatorer, 80—150 i Tallet, hvortil kom Cardinaler, Marschaller og Admiraler, som paa Embeds Vegne tog Sæde; Senatet skulde vaage over Forfatningen, fortolke og videre udvikle den, samt ved

Lovenes Stadfæstelse paase, at de stemte med den; derimod kunde det ikke ændre dem. Den lovgivende Forsamling af 261 Medlemmer (Tallet steg 1869 til 292) valgtes paa 6 Aar ved samme Valgret og Valgbarhed som 1848, men i mindre Kredse, 1 for hver; den fik kun en meget indskrænket Bevillingsmyndighed og kunde ikke ændre Lovene, ja maatte end ikke drøfte Ændringsforslag uden Statsraadets Samtykke, men skulde vedtage eller forkaste Lovene helt efter Forhandling med Statsraadets Commissærer; den fik heller ingen Indflydelse paa Afslutning af Handelspagter, selv om de berørte Toldtarifen. I Modsætning til det tidligere parlamentariske System maatte ingen Minister ære Medlem af den lovgivende Forsamling, nen vel af Senatet. Ingen af Forsamlingerne k fuld Offentlighed for deres Forhandlinger; egges Formænd valgtes af Kejseren; begge ' Uniformer og et højt Vederlag, Senatorerne rlig 30,000 Frc.s, de deputerede 2,500 maanedlig under Samlingen; endelig maatte aflægge Troskabsed til Kejseren, hvilket Krav e første 5 Aar holdt Oppositionsmænd borte. er 1860 gjordes flere Ændringer for at udvide lovgivende Forsamlings Indflydelse; først den fuld Offentlighed og Ret til at indgive Svaradresse paa Trontalen, og der udnævnto særlige „Taleministre“ til at føre Ordet Regeringens Vegne tillige med Statsraadets nand (1863—67 udnævntes tillige tre Næstænd med dette Hverv); desuden fik den noget : Frihed til at ændre Love og Bevillinger. ombyttedes Retten til at give en Adresse en indskrænket Forespørgselsret, og nu fik Fagministrene Adgang til begge Kamrene, :s Senatets Indflydelse paa Lovene fors saaledes, at det kunde sende Lovudkast : til fornyet Drøftelse i næste Samling et suspensivt Veto). 6 Sept. 1869 uds begge Kamres Magt; den lovgivende tling fik Forslagsret og fuld Ændringsd Hensyn til Love og Bevillinger, Ret tikke Forespørgsler, vedtage Dagsordener ge sine Formænd; Senatet fik Offentog Ret til at ændre Lovudkastene, samt forkaste dem af andre Grunde end den, ikke stemte med Forfatningen. Sam'eve Ministrene politisk ansvarlige og rre Medlemmer af den lovgivende Formedens dog ogsaa Kejserens Ansvar 's. Man nærmede sig saaledes baade amentariske Styrelse og det rette Foystem, og 20 Apr. 1870 gjordes yder'kridt herimod, idet den lovgivende ng for Fremtiden skulde have Del i gsændringer, dog under Stadfæstelse ndelig Afstemning og med Ret for til at paakalde denne, naar han fandt ultsaa til at gaa uden om Forsamlingen i dets Helhed. — Da Kejserdømmet rtet og Krigen med Tyskland forbi, i Febr. 1871 en Nationalforsamling edlemmer for F. og 11 for Algérien rne, valgte ligesom 1848 ved almindalgret og departementsvis; efter Af- Elsaß og tysk Lothringen sank Tallet Efter lange Kampe vedtoges 24— g 16 Juli 1875 nye Forfatningslove, hvorefter Republiken skulde styres af en Præsident, valgt paa 7 Aar af den samlede Nationalforsamling, med ansvarlige Ministre, der afgaa efter det parlamentariske Systems Regler. Præsidenten har kun den udøvende Magt, men kan med Senatets Samtykke opløse Deputeretkammeret. Senatet tæller 300 Medlemmer, hvoraf en Fjerdedel (75) blev valgt paa Livstid (første Gang i Dec. 1875 af Nationalforsamlingen, senere af Senatet), og Resten fordeltes imellem Departementerne og Kolonierne uden strengt Hensyn til Folketallet (hvert Departement i F. vælger 2—4, kun Seine- og Norddepart. 5 og Kolonierne hver 1 Senator). Valget sker paa 9 Aar, med delvis Fornyelse hvert 3dje Aar; det foretages af en særlig Valgforsamling, sammensat af de deputerede, Departements- og Arrondissements-Raaderne og en Valgmand for hvert Communalraad. 1884 vedtoges, at de livsvarige Senatorpladser ikke for Fremtiden skulde besættes, men alt som disse Senatorer døde bort fordeles blandt de store Departementer. Samtidig tilstodes der de større Communer Ret til at vælge flere Valgmænd (fra 2—24) efter deres Folketal (Paris 30). I Følge Forfatningen 1875 skulde Deputeretkammeret vælges i Enkeltmandskredse, mindst 1 for hvert Arrondissement, i alt 557; 1881 blev der 579 Medlemmer. Men 1885 gjenindførtes Listeafstemning departementsvis, og Tallet forøgedes til 584. Deputeretkammeret er valgt paa 4 Aar, Senatorerne skulle være 40 Aar, de deputerede 25 Aar gamle; begge faa et aarligt Vederlag af 9,000 Frcs. Medlemmer af de Familier, som have hersket i Frankrig, ere nu udelukkede fra Valgbarhed til begge Kamre. Kamrene ere ligestillede i Rettigheder; men Deputeretkammeret menes at have Forrangen, især i Bevillingssager, som det „souveræne“ Folks umiddelbare Udtryk. Forfatningsændringer vedtages af den forenede Nationalforsamling, naar Kamrene have besluttet, at et Gjennemsyn skal finde Sted. — **Forvaltningen** ledes af 11 Ministre: Udenrigs-, Indenrigs-, Finans-, Justits- og Krigsminister; Minister for Flaade og Kolonierne, for Handel, for Agerbrug, for Undervisning og Kunst, for offentlige Arbejder; for Post- og Telegraphvæsen. Kirkevæsenet er snart underlagt Justits-, snart Undervisningsministeren. Et Statsraad af Ministrene, 22 ordentlige og 15 overordentlige Medlemmer, afgiver Betænkning over Udkast til Love, Anordninger og Reglementer, samt over andre Spørgsmaal, som Ministrene forelægge, afgjør Klager over Embedsmisbrug og omtvistede Forvaltningsspørgsmaal. En særlig Domstol paakjender Tvistigheder mellem Forvaltningsmyndigheder og Domstolene. En Regnskabsret fører Tilsyn med Finansstyrelsen og Bevillingernes Benyttelse. — I administrativ Henseende er F. delt i 87 Departementer, der styres af Præfecter; de inddeles i Arrondissementer (i alt 362), i Spidsen for hvilke staa Underpræfecter, Cantoner (2,868) og Communer (over 36,000). Præfecten har til Hjælp et Præfecturraad af nogle (3—4) Embedsmænd, medens Departementets særlige Anliggender varetages af et folkevalgt Departements-(General-)raad, hvortil hvert Canton

ved umiddelbare Valg vælger ēt Medlem paa 6 Aar, med Fornyelse af en Halvdel hvert 3dje Aar; Departementsraadet vælger af sin Midte et staaende Udvalg. Tidligere var der kun indrømmet Departementsraadene ringe Magtomraade og især meget liden Myndighed. Præfecterne vare i Virkeligheden enevældige, og Raadene havde kun faa Dages Samlinger om Aaret til at stadfæste hines Forslag. Men 10 Aug. 1871 gav en Lov dem udstrakt Selvstændighed over for Regeringen, saa at Præfecten kun er Statens Tilsynsmand og samtidig Fuldbyrder af Raadets Beslutninger. Ligeledes har en Communallov af 5 Apr. 1884 givet Communalraadene (med 10—36 Medlemmer, valgte paa 3 Aar) en udstrakt Selvstændighed med Mairer, som Raadene have valgt, i Spidsen for Styrelsen af de stedlige Anliggender. Mairen er tillige Øvrighedsperson og Overholder af den offentlige Orden. Kun i Paris ere disse Hverv adskilte.

Historie. F. udgjorde i Oldtiden Hovedbestanddelen af Gallia transalpina og beboedes af keltiske Folkeslag, der bleve undertvungne af Cæsar (s. **Gallien**). Efter i mere end 400 Aar at have staaet under Romerne blev det ved det romerske Riges Opløsning under Folkevandringen i det 5te Aarh. besat af forskjellige Folkeslag: Vestgoterne satte sig fast i det sydvestlige Gallien, Burgunderne i de sydøstlige Alpelande, Alemannerne ved Øverrhinen; i det nordvestlige Landskab Armorica nedsatte Briter fra den anden Side af Kanalen sig, og i det nordøstlige Gallien trængte Frankerne fra Tyskland stedse længere frem og gav efter at have undertvunget de andre Folk Landet dets nye Navn. Af disse Befolkningens mange forskjellige Elementer udviklede sig efterhaanden det franske Folk med sin ved disse Omstændigheder betingede Nationalitet. Som de ældste mythiske Konger over Frankerne nævnes i Beg. af det 5te Aarh. Chlodio og dennes Efterfølger Merovæus, der skal have givet den første franske Kongestamme, **Merovingerne**, Navn; dernæst fulgte hans Søn Childerik og Sønnesøn Chlodevig (481—511), hvilken sidste ved sine Sejre over Romeren Syagrius, Alemannerne og Vestgoterne blev den egentlige Stifter af Riget F. og tillige var den første christne frankiske Konge, idet han efter sin Sejer over Alemannerne antog den katholske Christendom, hvilket fremmede Frankernes Sammensmeltning med den gamle Befolkning. Ved hans Død 511 blev hans Rige delt imellem hans 4 Sønner, af hvilke Theoderik fik Austrasien ell. den østlige Del (resid. i Metz) og de tre andre, Childebert (i Paris), Chlodomir (i Orléans) og Chlotar (i Soissons), Neustrien ell. den vestlige Del; under deres Regering udvidedes Frankernes Besiddelser ved Erobringen af Burgund og Thüringen, siden ogsaa Bayern. Den yngste af Brødrene, Chlotar I, forenede igjen for en kort Tid efter de andres Død hele Riget (558—61), men ved hans Død deltes det atter mellem hans 4 Sønner, Charibert (i Paris), Fader til den engelske Dronning Bertha, som bevirkede Christendommens Udbredelse blandt Angelsachserne, Guntram (i Orléans), Chilperik (i Soissons) og Sigebert (i Reims), som regerede under heftige Familiestridigheder, der bevirkedes ved de voldsomme Dronninger Fredegunde og Brunehilde. Vel samledes Riget atter under Chilperiks og Fredegundes Søn Chlotar II (613—28) og dennes Søn Dagobert I (628—38); men under de følgende udnelige Konger af den merovingiske Slægt var det stadig delt i to eller tre Riger, Austrasien, Neustrien og Burgund, og ved Siden af Kongen hævede sig efterhaanden siden det 7de Aarh. den kongelige Hushovmester til den egentlige Regent. Disse saakaldte Majores domus, hvilken Værdighed gik i Arv igjennem de tre berømte Slægtled Pipin af Heristal, Carl Martel og Pipin d. lille, bleve Stamfædre til det næste Dynasti i Frankrig, idet sidstnævnte stødte den sidste merovingiske Konge Childerik III fra Tronen og med Pavens Samtykke hævede sig selv derop 752. — **Carolingerne** 752—987. Pipin d. lille (752—68) lagde Grunden til Kirkestaten ved at skjænke det Longobarderne fratagne Exarchat til Pavestolen, og det venskabelige Forhold, der fandt Sted imellem de nye frankiske Regenter og Paverne, som i dem søgte en Støtte mod deres Fjender, bidrog ikke lidet til at grundfæste og udvide de førstes Magt. Pipins Søn Carl d. store (768—814), efter hvem Slægten har Navn, stiftede ved sine vidtstrakte Erobringer det store frankiske Monarchi og blev af Paven kronet til romersk Kejser 800, ligesom han ogsaa søgte at fremme Culturen og hævde Regentens Magt over for Stormændene. Monarchiet var endnu samlet under hans svage Søn Ludvig d. fromme (814—40), skjønt Spiren til Opløsningen allerede laa i hans Stridigheder med sine Sønner og mellem disse indbyrdes; efter hans Død udsondredes F. ved Forliget i Verdun som et eget Kongerige under den yngste af Brødrene, Carl I d. skaldede (843—77), som 875 blev romersk Kejser. Under ham og de følgende vanslægtede Konger af det carolingiske Dynasti tiltog Stormændenes Magt mere og mere paa Kongemagtens Bekostning, og Lensvæsenet udviklede sig i sin fulde Kraft, idet Carl d. skaldede maatte indrømme Storvasallerne Lenenes Arvelighed. Efter Carls Søn, Ludvig II d. stammende (877—79), ved hvis Død Grev Boso stiftede et nyt Kongerige, det cisjuranske Burgund, og hans to unge Sønner Ludvig III (879—82) og Carloman (879—84), som regerede sammen, men begge døde efter faa Aars Forløb, samledes det frankiske Monarchi atter med Undtagelse af det nyoprettede Kongerige Burgund under den tyske Caroling Kejser Carl (II) d. tykke (884—87); men da han ikke kunde forsvare det mod Normannerne og derfor blev afsat, splittedes det igjen, og i F. gik man uden for Dynastiet, idet man valgte Grev Odo af Paris til Konge (888—98), som dog senere maatte antage Ludvig d. stammendes yngste Søn, Carl III d. enfoldige, til Medregent; ved Odos Død blev denne Enekonge (898—923). Carl maatte overlade en Landstrækning ved Kanalen til den normanniske Høvding Rolf, som her

grundlagde Hertugdømmet Normandiet, blev
senere slaaet i Kampen mod en Modkonge
Robert, Odos Broder, og døde i Fangenskab,
hvorimod Roberts Svigersøn, Hert. Rudolf
af Burgund, blev Konge (923—36). Efter
ham var der endnu tre Konger af C.s Slægt,
Carl d. enfoldiges Søn Ludvig IV d'Ou-
tremer (d. e. fra hin Side Havet, fordi
han var opdraget hos den engelske Konge
Athelstan, 936—54), hans Søn Lothar (954
—86) og dennes Søn Ludvig V fainéant, d. e.
den, som intet udretter (986—87); men de vare
kun Konger af Navn, idet Storvasallerne, navnlig
Roberts Søn Hugo d. store, Hertug af Fran-
ien, og efter hans Død 956 hans Søn Hugo
:apet tilrev sig hele Magten; ligesom det
arolingiske Dynasti havde udviklet sig af de
ierovingiske Kongers Majores domus, saaledes
eve disse Hertuger af Francien Stiftere af
t næste Dynasti. — Capetingernes ældste Linje
7—1328. Hugo Capet, Hertug af Fran-
n, Greve af Paris og Orléans, blev tagen
Konge efter Ludvig V.s Død (987—96),
dennes Farbroder, Hert. Carl af Nedre-
ringen, den eneste tilbageværende Caroling,
de gjort sig forhadt hos Stormændene ved
Afhængighedsforhold til Tyskland. Hugo
Stamfader til alle de følgende franske
jer. Men under de første Capetinger var
jemagten kun for saa vidt større, som den
var knyttet til nogle af de betydeligste
Vasallerne vare saa godt som uafhængige
es Besiddelser. Dog lagde allerede Hugo
den til sin Slægts Anseelse og Magt ved
e sin Søn krone til sin Efterfølger, og
n gik derpaa i mere end 300 Aar (lige
dvig X) uafbrudt over fra Faderen til
ldste Søn. Hugos nærmeste Efterfølgere
en fromme og fredelige, men svage
:t (996—1031), Henrik I (1031—60),
hvem den saakaldte Treuga Dei (Guds-
blev indstiftet af Gejstligheden for at
i Grænse for de Voldsomheder, som de
indre Krige foraarsagede, og Philip I
1108), under hvis Regering England
es af Vilhelm Erobreren (1066) og
ene, hvori Franskmændene spillede Hoved-
og deres Begyndelse 1095. Først den
Ludvig VI d. tykke (1108—37)
det, til Dels ved at benytte sig af disse,
Kongemagten og tillige Borgerstanden,
i indrømmede communale Rettigheder,
aandelige Bevægelse og Gjæring, som
g førte ind i selv de laveste Folke-
bragte dem til at rejse sig mod deres
kere, ligesom selve Togene svækkede
saa mægtige Lensadel. Ludvig VII
: (1137—80) deltog selv med den
ge Conrad III i det uheldige andet
tog 1147. Imidlertid vare allerede
vig VI de langvarige Krige begyndte
ind, hvis Konger af fransk Byrd siden
:obring af den normanniske Hertug
robreren vare Vasaller af den franske
deres Besiddelser i Frankrig, hvilke,
en Henrik II havde ægtet Ludvig
dte Dronning Eleonore af Guienne,
le dette Riges vestlige Del. Først
Augusts (1180—1223) Statsklogt

og Lykke styldtes det, idet han benyttede sig af Johan uden Lands Usselhed, at de vigtige engelske Len, Normandie, Anjou, Maine, Touraine, 1204 bleve inddragne, ligesom denne Konge ogsaa forenede flere andre Len, som Alençon, Auvergne, Artois, Evreux, Vermandois, med Kronen og i Krigen mod Albigenserne styrtede den mægtige sydfranske Vasal, Greven af Toulouse, der var optraadt som disses Beskytter. Religionskrigen fortsattes under Ludvig VIII (1223—26) og endte først under Ludvig IX d. hellige (1226—70), under hvem Lenenes Inddragelse fortsattes; Kongens Myndighed var allerede da saa stor, at han kunde gjennemføre Forbedringer i Retsplejen og Landets Organisation. Ludvigs to Korstog, til Ægypten 1248 og til Tunis 1270, fik et ulykkeligt Udfald; paa det sidste døde han. Efter Philip III d. dristige (1270—85) fulgte Philip IV d. smukke (1285—1314), som gav Lensvæsenet Dødsstødet, knuede selve Pavemagten, idet han nødte Paven til at tage sit Sæde i Avignon, fik Tempelherreordenen ophævet og i enhver Henseende med utæmmelig Kraft gjorde sin Herskervilje gjældende. Han sammenkaldte første Gang 1302 les États généraux. Kongemagten i F. havde ved en Række kraftige Kongers Personlighed faaet en ganske anden Skikkelse end ved Dynastiets Tronbestigelse, da dets ældste Linje uddøde med de tre Brødre Ludvig X Hutin (1314—16), Philip V d. lange (1316—22), under hvem det 1317 erklæredes af Kronjuristerne, at Kvindelinjen var udelukket fra Frankrigs Trone (den saliske Lov), og Carl IV d. smukke (1322—28). — Under Huset Valois 1328—1589, hvis Stifter var en Søn af Philip III.s yngre Søn Carl af Valois, drejer F.s Historie sig først om de langvarige Tronfølgekrige med England (Hundredaarskrigen 1338—1453), derpaa om Erobringskrigene i og om Italien og til sidst om Religions- og Borgerkrigene. De første begyndte under den første Konge af Huset, Philip VI (1328—50), i hvis Slægt Kronen derpaa ligesom i den ældste capetingiske Linje igjennem en længere Række Slægtled nedarvedes fra Faderen til den ældste Søn (lige til Carl VIII); den engelske Konge Edvard III gjorde nemlig som Dattersøn af Philip IV Fordring paa den franske Krone og førte Krig om den med Philip VI og begge hans Efterfølgere, ligesom Striden fornyedes af de følgende engelske Konger. Imidlertid fortsattes under Kongerne af Huset Valois Inddragelsen af Lenene; Philip VI bragte Dauphiné under Kronen, hvorefter Kronprinsen af F. fik Navn af Dauphin, og Johan d. gode (1350—64) Burgund, som han imidlertid var svag nok til at overlade til sin yngste Søn Philip d. dristige, hvad der blev til stor Skade for F., da denne blev Stamfader til de mægtige yngre burgundiske Hertuger, som for det meste stod i fjendtligt Forhold til deres Lensherrer. I Krigene med England led Franskmændene store Nederlag: Philip VI blev slaaet ved Crécy 1346, hvorpaa 1347 fulgte Erobringen af Calais, som derefter i 211 Aar var i Englændernes Hænder som en bekvem Landingsplads og Udfaldsport

mod F.; Johan d. gode blev slaaet og fangen ved Poitiers 1356, og under Kongens 4aarige Fangenskab i London tilrev Generalstænderne sig Magten, Pøbelen herskede i Paris, og Bondeopstanden la Jacquerie hærjede Provinserne. Ved gjenoprettedes Ordenen under Carl V (1364—80), ligesom det meste af det til Englænderne under de to foregaaende Konger tabte tilbageerobredes; men under den først mindreaarige og derpaa vanvittige Carl VI (1380—1422) herskede grænseløs Forvirring, idet de ærgjerrige kongelige Prinser stred om Magten og derved lettede den engelske Konge Henrik V.s Fremgang, saa at han seirede ved Azincourt 1415 og endog blev udnævnt til Tronfølger i F. med Udelukkelse af Dauphinen. Ogsaa efter den tapre engelske Konges Død vare Udsigterne for Carl VII (1422—61) kun mørke, da Riget og Kronen pludselig, efter at Nationalaanden havde fundet en levende Skikkelse i den orléanske Pige, reddedes ved en Række heldige Begivenheder, der knyttede sig til hendes Fremtræden. Carl VII skaffede Kongemagten en kraftig Støtte ved at oprette en staaende Hær. Under de langvarige Forvirringer og Borgerkrige var Stormændenes Magt igjen voxet, men Ludvig XI (1461—83) knækkede den ved List og Vold, ved en sjælden Forening af snedige Rænker og hjerteløs Grusomhed. De Forbindelser, som Vasallerne indgik imod ham (la ligue du bien public), vidste han at opløse og siden i det beleilige Tidspunkt at straffe ved Hovedmændenes Henrettelse. Efter hans værste Modstander, Hert. Carl d. dristiges Fald kom han i Besiddelse af Hertugdømmet Burgund, hvorpaa Striden udbrød med Østerrig om den rige burgundiske Arv; ogsaa Provence, Anjou og Maine kom under denne Konge under Kronen. Carl VIII (1483—98) bragte ved sit Giftermaal det sidste store Len Bretagne til Kronen; under ham begyndte 1494 Krigene i Italien, idet han gjorde Fordring paa Neapel, som han i kort Tid erobrede, men strax igjen tabte. Da Carl døde uden Sønner, gik Kronen over til en Sidelinje, til Hert. Ludvig af Orléans, Sønnesøn af Carl VI.s Broder, den ældre Hert. Ludvig af O. Ludvig XII (1498—1515) fortsatte Krigene i Italien, erobrede Milano i Henhold til Arvefordringer og derpaa i Forening med Ferdinand d. katholske Neapel; men Ferdinand beholdt dette for sig selv, og under Krigen med den hellige Ligue gik Erobringerne i Norditalien igjen tabte. Hans Fætters Søn og Svigersøn Frants I (1515—47) førte en Række i det hele uheldige Krige med Keiser Carl V om Landene i Italien, som Carl beholdt. Under denne Konge blev Kongemagten saa godt som uindskrænket; Notablernes Forsamling begyndte at træde i Stedet for Stændernes, og Parlamentet sank efterhaanden ned til kun at blive et Redskab for Kongernes Despotisme. Protestantforfølgelserne begyndte allerede under Frants, der for øvrigt gjorde sig bekjendt som „Literaturens Fader". Henrik II (1547—59) fortsatte sin Faders Krige med det habsburgske Hus og forbandt sig derfor med de tyske Protestanter, medens han med Ild og Sværd forfulgte Protestanterne i sit eget Land. Ved Freden i Câteau-Cambrésis beholdt F. det under Krigen (1558) tilbageerobrede Calais og de 3 lothringske Bispedømmer Metz, Toul og Verdun. Under Henriks tre Sønner, Frants II (1559—60), Carl IX (1560—74) og Henrik III (1574—89), med hvilke denne Linje uddøde, rasede frygtelige Religions- og Borgerkrige, foraarsagede ved Huguenotforfølgelserne, under hvilke den rænkefulde Enkedronning Katharine af Medici spillede Hovedrollen, de mægtige Guiser stod i Spidsen for Katholikerne og en Sidelinje af Kongehuset, Bourbon-Condé, for Huguenotterne, hvilke Bartholomæusnattens Blodbad 1572 ikke formaaede at udrydde, hvorimod der under den sidstnævnte Konge indtraadte en Spaltning blandt Katholikerne, idet der dannede sig en fjendtlig Forbindelse, „den hellige Ligue", med Guiserne i Spidsen mod Kongen, som efter at have ladet Hertugen af Guise myrde selv under Beleiringen af sin Hovedstad blev snigmyrdet af en fanatisk Sværmer. — Huset Bourbon 1589—1792. Ved Henrik III.s Mord besteg hans Svoger Henrik IV af B., Konge i Navarra, en Efterkommer i lige Mandslinje af Ludvig d. helliges yngste Søn Robert af Clermont, som nærmeste Arving Tronen (1589—1610) og fortsatte heldig Krigen med Liguen, der fik Understøttelse af Spanien, men kunde dog først ved at gaa over til den katholske Kirke (1593) komme i rolig Besiddelse af Riget. Ved det nantiske Edict af 1598 sikrede han de reformertes Religionsfrihed og borgerlige Stilling, og understøttet af sin vise Minister Sully begyndte han en gjennemgribende Reform i Bestyrelsen; men trods sine store Egenskaber og ivrige Bestræbelser for at fremme sit Folks Vel kunde han dog ikke undgaa sin Forgængers Skæbne. Hans Søn Ludvig XIII (1610—43) var svag og viljeløs, og i hans Mindreaarighed vaklede Regeringspolitiken under Hofintriguer; men fra 1624 styredes baade Kongen og Riget med ubøjelig Fasthed og jernhaard Consequens af Cardinal Richelieu, som følgende Henrik II.s Politik af Had til Østerrig understøttede Protestanterne i Tyskland i Trediveaarskrigen, medens han undertrykkede dem i F., hvor de dannede en for Regeringen farlig Stat i Staten, og overhovedet oprettede en streng absolutistisk Styrelse. Samme System, om end med mindre Kraft og Consequens, fulgte Mazarin som Statens Styrer under Ludvig XIV.s (1643—1715) Mindreaarighed i Kamp med Fronden. Ved Mazarins Død 1661 overtog Ludvig selv Regeringen og førte den, understøttet af Ministre som Colbert, der skabte et fast Finansvæsen, og Louvois, der skabte et stærkt Hærvæsen, med den mest uindskrænkede Udøvelse af den absolute Kongevælde. Udad til fulgte Ludvig af Ærgjerrighed og Glimresyge en Erobringspolitik, som styrtede Landet i en Række Krige, der vel ved de store militære Talenter Turenne, Condé, Vauban, Luxembourg, Catinat, Vendôme, Berwick, Boufflers, Créqui en Tid lang udvidede F.s Grænser (Erhvervelsen af Elsaß, Rousillon, Artois, de franske Nederlande, Franche-Comté), men tillige, især ved den uheldige Førelse af den

sidste, den spanske Arvefølgekrig, hvori Franskmændene led de store Nederlag ved Höchstädt, Turin, Ramillies, Oudenarde og Malplaquet, svækkede dets Kraft og ødelagde dets Velstand, saa at F. ved Ludvigs Død var i høj Grad forgjældet og forarmet, hvortil ogsaa hans ødsle Hofholdning bidrog meget. 1688 er Vendepunktet i Ludvig XIV.s Lykke, thi den engelske Revolution stillede England i Spidsen for Frankrigs Fjender. Ogsaa Ludvigs Intolerance, der fandt sit Udtryk i de oprørende Huguenotforfølgelser med det nantiske Edicts Ophævelse, og den deraf følgende Opløsning af Samfundsforholdene og Opstande hørte til F.s Ulykker under denne Konges lange Regering. For øvrigt gjorde den Glans, hvormed Ludvig vidste at omgive sin Regering og Person, ogsaa ved paa en glimrende Maade at fremme Videnskaber og Kunster, det franske Hof til det første i Europa, som dettes øvrige Fyrster kappedes om at efterligne, saa at F.s Overherredømme i Henseende til Mode og Smag i Kunst, Literatur, Klædedragt, Levemaade osv. begyndte fra den Tid. Men ved Siden deraf efterlignede man ogsaa det franske Hofs Frivolitet og Usædelighed, der i den senere Periode af L.s Regering dækkedes ved den Skinhellighed og det Hykleri, som den gamle Konge, ledet af den bigotte Mad. Maintenon, indførte. Hertugregenten Philip af Orléans's Styrelse under Ludvig XV.s (1715—74) Mindreaarighed (la Régence) charakteriseres ved Laws Finanssvindel og ved en Reaction imod den forrige Periodes Hyklervæsen, idet Usædeligheden nu traadte aabent frem for Lyset. Og det blev ikke bedre, efter at Ludvig 1723 selv havde tiltraadt Regeringen, om end hans første Minister Fleury (1726—43) for en Tid opretholdt F.s Anseelse; Landet beherskedes og udsugedes af Kongens Maitresser og deres Kreaturer; dets Velstand gik til Grunde, og Kolonierne tabtes i de uheldige Søkrige med England, der staa i Forbindelse med den østerrigske Arvefølgekrig og Syvaarskrigen, hvorfor Erhvervelsen af Lothringen og Corsica kun var en ringe Erstatning. Ogsaa i Syvaarskrigen led Franskmændene med Undtagelse af det første Slag ved Hastenbeck under uduelige Førere en Række Nederlag (ved Roßbach, Krefeld og Minden). Usædeligheden i de højere Stænder steg til det højeste; den indolente Konge sank Aar for Aar dybere i Vellevned og Usædelighed, og den usle Regering, under hvilken ingens Person eller Ejendom var sikker, var almindelig foragtet baade hjemme og i Udlandet, da L. døde og vel fortjente Forbandelser, Jubel og Haan ledsagede hans Ligtog. Efter at F. i 131 Aar kun havde havt to saa fordærvelige Konger som Ludv. XIV og Ludv. XV, besteg den sidstes Sønnesøn Ludvig XVI (1774—92) Tronen med den bedste Vilje til at fremme sit Folks Vel; men han manglede Charakter og Dygtighed til at løse den Opgave, at reformere saadanne Samfundsforhold, og maatte derfor falde som et Sonoffer for sine Forgængeres blodige Forsyndelser mod deres Folk. Philosopherne og Encyklopædisterne havde imidlertid bearbejdet Gemytterne og saaledes gjort Jordbunden modtagelig for den Sæd, som snart skulde bevirke de umaadelige Omvæltninger, der gjøre Overgangen til et nyt Afsnit i Verdenshistorien, og hvortil F.s Deltagelse i den nordamerikanske Frihedskrig heller ikke lidet bidrog. Finansnøden var overordentlig stor; Turgot og Malesherbes betraadte Reformernes Bane, men styrtedes derfor af Adelen og Parlamenterne. Det samme blev Tilfældet med Necker, da han efter Krigens Ophør forlangte Ophævelsen af Adelens og Gejstlighedens Skatteprivilegier. Calonne hjalp en Tid lang ved skuffende Midler, men maatte endelig for de i Febr. 1787 sammenkaldte Notabler tilstaa, at der var et aarligt Deficit af 100 Mill. Kroner. Den næste Minister Briennes Forholdsregler mødte afgjort Modstand hos Parlamentet, og omsider maatte Regeringen bekvemme sig til at tilbagekalde Necker og sammenkalde Rigsstænderne, les États généraux, der ikke havde været sammenkaldte siden 1614, og hvis Forsamling aabnedes i Versailles 5 Maj 1789. Hermed begynder Revolutionsperioden 1789—99. 17 Juni erklærede Tredjestand sig efter Sieyès's Forslag for Nationalforsamling og indbød de to andre Stænder, af hvilke flere strax sluttede sig til den begyndte Bevægelse, til at forene sig med den. De næste Skridt herefter vare Eden i Boldhuset (20 Juni), Erklæringen om de deputeredes Ukrænkelighed (23 Juni) og Bastillens Bestormelse (14 Juli). Kongen, der af sine Omgivelser først var bleven bevæget til at gjøre Modstand, sammentrække stærke Troppeafdelinger og forvise Necker, gav nu efter, kaldte Necker tilbage og bekræftede Bailly som Maire i Paris og Lafayette som Anfører for Nationalgarden; men de kongelige Prinser aabnede Emigranternes Række. 4 Aug. decreterede Nationalforsamlingen alle Privilegiers og Feudalbyrders og al Standsforskjels Ophævelse og proclamerede Menneskerettighederne, i Følge hvilke bl. a. alle skulde være lige for Loven. Forhandlingerne om en Forfatning kunde imidlertid ikke berolige den ophidsede, tilmed ved Dyrtid og Mangel forpinte Folkemasse, der nu ikke længere lod sig styre af de besindige Frihedsvenner. 5 Oct. drog en Folkesværm til Versailles og tvang under alle Haande Excesser, som Lafayette ikke formaaede at hindre, den kongelige Familie til at flytte til Revolutionens Arnested Paris, hvorhen ogsaa Nationalforsamlingen forlagde sit Sæde. Hele Rigets Organisation blev nu omskabt; den gamle Inddeling i Provinser med forskjelligt Rets- og Skattevæsen ophævedes; F. inddeltes i 83 Departementer, og i alle Retninger gjennemførtes fuldstændig Centralisation og Lighed. For at afhjælpe Finansnøden inddrog man Kirkens Ejendomme og indførte Assignater. Alle gejstlige og verdslige Ordener og Corporationer saa vel som al Adel afskaffedes, og Constitutionen blev, skjønt endnu ikke fuldendt, besvoren ved en storartet Fest paa Marsmarken 14 Juli 1790, Aarsdagen for Bastillens Indtagelse. Men det var kun i et saadant enkelt Øjeblik, at en Forsoning endnu syntes mulig; snart traadte Modsætningerne frem paa ny, og Partikampen brød løs med samme Bitterhed som før. Med Mirabeau, som hidtil havde været

Bevægelsens Leder, men som dog ønskede et stærkt constitutionnelt Monarchi, døde n. A. den sidste, der havde kunnet redde Tronen. Raadvild og forladt besluttede nu Kongen i Juni 1791 at unddrage sig sin pinlige Stilling ved hemmelig Flugt med sin Familie, men blev indhentet i Varennes, ført tilbage til Paris og Kongemagten suspenderet. Den Gang hindrede Lafayette endnu hans Afsættelse, og Kongen besvor 14 Sept. den imidlertid fuldendte Constitution af 3 Sept. 1791. Da den constituerende Forsamling i et Overmaal af Uegennyttighed havde bestemt, at ingen af dens Medlemmer maatte gjenvælges, kom den nye lovgivende Forsamling, som aabnedes 1 Oct., til at bestaa af lutter nye Mænd, blandt hvilke selv de moderate, Girondinerne, ønskede Kongemagtens Afskaffelse, medens de radicale, med Jakobinerklubben, hvor Robespierre herskede, i Ryggen, raabte paa Blod og Vold. Den tiltagende Emigration, Præsternes Vægring ved at aflægge Ed paa Forfatningen, Udlandets truende Holdning og royalistiske Opstande i Calvados og Vendée førte til stedse strængere Decreter og Forholdsregler, medens ethvert Forsøg af Kongen paa at gjøre Brug af sit Veto forøgede den ophidsede Stemning. Forgjæves erklærede han tvungen af sine Ministre 20 Apr. 1792 Østerrig Krig. Krigens Begyndelse var betegnet med Uheld, som man hævnede paa Kongen. Stormen paa Tuilerierne 10 Aug. nødte Kongen til med sin Familie at flygte til Nationalforsamlingen, som, medens Folket myrdede hans tro Schweizere, suspenderede Kongemagten, tillagde sine egne Beslutninger Lovskraft og sammenkaldte et Nationalconvent for at bestemme F.s fremtidige Forfatning. Den kongelige Familie blev sat fangen i Temple. I de første Dage af Sept. foranledigede Efterretningen om Indtagelsen af Verdun de afskyeligste Optrin, idet Pøbelskarer paa Dantons Anstiftelse brød ind i Fængslerne og massevis myrdede uskyldige Mennesker, der holdtes indespærrede som mistænkte for Royalisme. Nationalconventet traadte sammen 21 Sept. og erklærede i sit første Møde F. for en Republik. — **F. som Republik 1792—1804.** I Conventet fremtraadte strax skarp Modsætning mellem Girondinerne, der afskyede Voldsgjerningerne og fordrede Friheden brugt med Orden og Maadehold, og Jakobinerne („Bjærget"), som vilde omstyrte alt bestaaende og i Kraft af den ubegrænsede Ligheds Princip bringe Masserne til Herredømmet ved hvilke som helst Midler. Gemytternes Spænding steg til det højeste under Processen mod Kongen, som endte med Dødsdommen over ham 20 Jan. 1793 og fuldbyrdedes n. D. „Bjærget" vendte sig nu nærmest mod Girondinerne, og Kampen med Udlandet saa vel som indre Storme, navnlig royalistiske Opstande i Vendée, Lyon o. fl. St., banede Vejen for det Rædselssystem (**Terrorismen**), som om end gjennem Strømme af Blod og gruelige Voldsgjerninger skaffede F. Sejer over Republikens indre og ydre Fjender. Et Revolutionstribunal og en Velfærdscomité oprettedes med uindskrænket Myndighed; Girondinerne erklæredes fredløse; de strængeste Forholdsregler toges imod de modstræbende Provinser og Stæder; en ny Forfatning blev besvoren af Conventet paa Marsmarken, men strax efter suspenderet, saa længe Krigen varede, og traadte aldrig i Kraft; Folket kaldtes i Masse til Vaaben; Hære skabtes som ved et Trylleslag, og Krigsvæsenet organiseredes paa genial Vis og med umaadelig Kraft af Carnot med Generaler, der vare det nye System hengivne, som Jourdan, Hoche, Moreau, Dugommier osv. 6 Oct. indførtes en ny Kalender („den republikanske"); Christendommen blev formelig afskaffet, og en Fornuftens Dyrkelse traadte i dens Sted. Bag alle Velfærdscomitéens Decreter stod Guillotinen, som var i uophørlig Virksomhed, og i Comitéen selv herskede Robespierre med St. Just og Couthon ved Siden med uindskrænket Magt, navnlig efter at Marat var fældet af Charlotte Corday og det var lykkedes R. at faa baade de vanvittig rasende Hébertister og Danton og hans Venner, der begyndt at stræbe efter en lovligere Tilstand, guillotinerede. Alt arbejdede hen mod R.s Dictatur, da Conventet endelig, træt af det uophørlige Myrderi og frygtende for, hvad der kunde hænde hver enkelt af dets Medlemmer, fik Mod til 27 Juli (9 Thermid.) 1794 at styrte Uhyret, som Dagen efter maatte bestige Skafottet. Der paafulgte nu en stærk Reaction, som efter et Forbud mod alle politiske Klubber, Undertrykkelsen af et Par anarchistiske Opstande og Forstædernes Afvæbning førte til Oprettelsen af en ordnet Regeringsform. Under alle disse indre Bevægelser havde Republiken kæmpet heldig mod den store, af næsten alle Europas Stater med England i Spidsen imod den stiftede Coalition og erobret Belgien og alle Landene indtil Rhinen samt Holland, der som den bataviske Republik indgik et nøje Forbund med F., hvorpaa ogsaa Preussen og Spanien sluttede Fred i Basel 1795. Under den nye Regering, **Directoriet**, som traadte i Virksomhed 28 Oct. 1795 efter at 13 Vendémiaire (5 Oct.) ved Napoleon Bonaparte en ved den nye Forfatning fremkaldt royalistisk Opstand i Paris var besejret, førtes Krigen mod Østerrig med glimrende Held fra den Tid, da Bonaparte blev stillet i Spidsen for den italienske Hær (1796). Norditalien erobredes og omdannedes til den cisalpinske Republik, hvorpaa Østerrig sluttede Fred i Campoformio 1797 og afstod Belgien og Lombardiet mod at faa Venetien til Erstatning, og Schweiz fik en demokratisk Forfatning. For at tilvejebringe Fred med Tyskland aabnedes en Congres i Rastatt. Kirkestaten omdannedes 1798 til en romersk Republik, og Paven førtes til F.; men i Frankrigs Indre vedvarede Kampen mellem Partierne, og Directoriets republikanske Majoritet kunde kun holde sig mod Royalisterne ved Statscoupet af 18 Fructidor (4 Sept.) 1797. I Maj 1798 gik Bonaparte i Spidsen for den berømte Expedition til Ægypten, hvor Nelson ved Abukir tilintetgjorde den franske Flaade. Under Bonapartes Fraværelse opløstes Congressen i Rastatt, og den 2den store Coalition blev indgaaet af England, Østerrig, Rusland, Neapel og Tyrkiet mod F., som i det hele førte Krigen uheldig, idet Championnet og Joubert

vel i Beg. af 1799 erobrede hele Italien, men dette igjen gik tabt ved Suvarovs Sejre. Vel sejrede Masséna ved Zürich og Brune overvandt den engelske Expedition mod Holland, men F. var nu reduceret til en Forsvarskrig, Hærene slet forsynede og ledede og Directorialregeringen spaltet ved Partikampe og almindelig foragtet. Ved Efterretningen om denne Sagernes Stilling besluttede Bonaparte at tage F.s Skæbne i sin Haand, kom i Oct. 1799 tilbage, omstyrtede Forfatningen ved Statscoupet af 18 Brumaire (9 Nov.) 1799 og gjorde saaledes Ende paa den 10-aarige Revolution ved at skabe en stærk dictatorisk Ordning, medens F. endnu i 4½ Aar beholdt Navn af Republik under *Consulatet*. Som Førsteconsul gjorde Bonaparte først det berømte Tog over Alperne, og Sejren ved Marengo saa vel som Moreaus Sejer ved Hohenlinden 1800 nødte Østerrig til Freden i Lunéville 1801, der ogsaa sluttedes med Tyskland, hvorpaa den 2den Coalition opløstes. 1802 sluttedes Freden i Amiens med England, og saaledes ophørte de ved Revolutionen fremkaldte Krige, dog kun for et Aar, thi allerede 1803 begyndte Krigen med England igjen. Imidlertid var den katholske Kirkeordning bleven gjenoprettet ved Concordatet 1801, en stor Del Emigranter vendte tilbage, og Førsteconsulen, der 1802 havde ladet sig gjøre til Consul paa Livstid og Præsident for den italienske (cisalpinske) Republik, lod sig 1804 ved en almindelig Folkeafstemning udnævne til arvelig Kejser. — **F. som Kejserdømme** under *Napoleon* I 1804—14. Kejserdømmet proclameredes 18 Maj 1804, og Kejserkroningen paafulgte 2 Dec. Det n. A. blev Napoleon tillige Konge i Italien, idet den italienske Republik omdannedes til et Kongerige; ogsaa den liguriske Republik og Parma, ligesom tidligere Piemont, indlemmedes i Kejserstaten. Alt dette havde den 3dje Coalition af England, Østerrig, Rusland og Sverige til Følge, men Østerrig var lige saa uheldig i denne som i de to foregaaende Krige og maatte hurtig kjøbe Freden i Presburg 1805 med nye Afstaaelser. 1806 gjorde N. sin ældre Broder Joseph til Konge i det af Franskmændene erobrede Neapel, sin yngre Broder Ludvig til Konge i Holland og sin Svoger Joachim Murat til Storhertug i Berg; det tyske Rige erklæredes ophævet, og af Vesttyskland dannedes Rhinforbundet med den franske Kejser til Protector. For at redde Tysklands Selvstændighed begyndte nu Preussen Krig med F., men førte den i den Grad uheldig, at det ved Freden i Tilsit 1807 maatte afstaa Halvdelen af sine Lande. Af de preussiske Lande v. for Elben samt nogle mindre tyske Stater oprettede N. Kongeriget Westfalen for sin yngste Broder Jérôme og af de afstaaede polske Lande en ny polsk Stat, Storhertugd. Warschau, som han gav til Kongen af Sachsen. Mod England, sin farligste Fjende, grundede han Continentalsystemet i Forbund med Rusland. Derpaa bemægtigede han sig Portugal og benyttede sig strax efter af de i den spanske Kongefamilie herskende Stridigheder til at fange den spanske Konge og skaffe sin Broder Joseph Spaniens Krone. Under den langvarige Krig paa den pyrenæiske Halvø med de af Nationalfølelse opildnede Spaniere, som bleve understøttede af Englænderne, greb Østerrig 1809 atter til Vaaben, men led samme Ydmygelse i den fjerde Krig som i de foregaaende og maatte ved Freden i Wien gjøre yderligere Afstaaelser. I de næste Aar 1810—12 var F.s Magt tilsyneladende paa det højeste, efter at Resten af Kirkestaten var indlemmet deri, Ludvig Bonaparte havde nedlagt Hollands Krone og dette Land saa vel som Tysklands Nordsøkyst med Hansestæderne var føjet til F., som saaledes strakte sig fra Nordsøen og Elben til Tiberen, idet Hamborg var dets nordligste By og Rom dets sydligste, medens dets virkelige Herredømme naaede lige til Gibraltar og Messinastrædet. Men to saa store Kolosser som F. og Rusland kunde ikke i Længden bestaa jævnsides, og det Venskab, der havde fundet Sted mellem deres Kejsere siden 1807, forvandledes nærmest i Anledning af Continentalsystemet til et Fjendskab, der lagde Grunden til Napoleons og hans Stats Fald. Toget til Rusland, som Kejseren 1812 foretog med over ½ Mill. Md. af de forskjellige Nationer, som stod til hans Raadighed, fik efter Moskvas Brand, da han maatte tiltræde sit Tilbagetog, det sørgeligste Udfald, og største Delen af den store Hær fandt sin Grav i Rusland. Vel førte han i Foraaret 1813 en ny, stor Hær i Marken, vandt ogsaa flere Sejre, uagtet først Preussen og derpaa Østerrig havde forenet sig med hans Fjender, men hans Generaler bleve samtidig overvundne i forskjellige Træfninger, og til sidst tabte han selv det afgjørende Slag ved Leipzig, som havde Rømningen af Tyskland til Følge. Krigen flyttedes nu ind i selve F., som N. hidtil stedse havde vidst at holde fri for dens Ødelæggelser, og her bestod han endnu i Foraaret 1814 en heltemodig Kamp mod de fra alle Sider indtrængende allierede, men da et stærkt Parti i F. selv erklærede sig imod ham, da hans Marschaller og Ministre forlod ham og Paris capitulerede, nedlagde han Kronen og begav sig til den ham anviste Ø Elba. — **Den første Restauration, Huset Bourbon,** 1814—15. 3 Maj 1814 drog den af de allierede indsatte Konge *Ludvig* XVIII, den ældre af den henrettede Konges Brødre (Greven af Provence), ind i Paris. 4 Juni gav han Landet et Charte eller en constitutionel Forfatning efter den engelske Forf.s Mønster. Freden i Paris af 30 Maj 1814 indskrænkede F. i det hele til dets Grænser fra 1 Jan. 1792, men gav det de fleste af dets tabte Kolonier tilbage. Men den saarede Nationalstolthed, den tilbagevendte Hofadels reactionære Bestræbelser og Hærens Uvilje over prøvede Generalers og Officerers Tilsidesættelse for ubekjendte og uduelige Emigranter udbredte Utilfredshed overalt i Landet, og imellem de paa Congressen i Wien forsamlede Fyrster og Diplomater herskede stærk Uenighed. Støttende saa vel herpaa som paa Stemningen i F. forlod Napoleon Elba og landede 1 Marts 1815 ved Cannes. — **De 100 Dage,** Marts—Juni 1815. Hæren og Folkets store Masse modtog *Napoleon* med Jubel; ingensteds fandt han Modstand, og 20 Marts holdt han sit Indtog i Paris, hvorfra Ludvig

XVIII var flygtet til Gent. Men Europa forenede sig imod ham, og hans constitutionelle Tillægsact til Forfatningen tilfredsstillede ikke de liberale. Han rykkede ind i Belgien mod de allierede, som nærmede sig F.s Grænse, og sejrede 16 Juni ved Ligny og Quatrebras, men to Dage efter gjorde Nederlaget ved Waterloo for stedse Ende paa hans Regering. — **Den anden Restauration**, Huset **Bourbon**, 1815—30. Skjønt Ludvig XVIII havde lovet Amnesti, nødtes han allerede 24 Juli af sine reactionære Omgivelser til at forvise eller stille for Krigsret en stor Mængde Generaler og andre, samt til at udstryge 30 af Pairerne, i hvis Sted 90 Legitimister, til Dels Emigranter, optoges. Ministeriet Talleyrand, i hvilket ogsaa Fouché og Pasquier havde Sæde, medens Barante og Guizot vare Understatssecretærer, maatte i Sept. vige for Hertugen af Richelieus, hvoraf Decazes var det mest fremragende Medlem; og nu begyndte Reactionen, „den hvide Terrorisme“, under Kampraabet „Frankrig vil have sin Konge“. Det saakaldte mageløse Kammer (»Chambre introuvable«), der var sammensat af rasende Legitimister (Ultraer) og støttedes af en hemmelig Regering, „Congregationen“, med Kongens Broder, den senere Carl X, som Fører, gav de strængeste Love mod oprørske Demonstrationer og politisk Mistænkte, landsforviste den Napoleonske Slægt og alle „Kongemorderne“ (de Conventsmedlemmer, som havde stemt for Ludvig XVI.s Henrettelse); Officerer og Embedsmænd, ja selv de simpleste Bestillingsmænd afskedigedes i Tusendvis; i 8 Maaneder fængsledes 70,000 Personer, og mange Henrettelser og andre Straffedomme udførtes, medens i Sydfrankrig Mord og Voldsomheder frit øvedes af de kongeligsindede. Da Kammeret var mere kongeligt end Kongen selv, kom det snart i Strid med Regeringen og blev opløst 5 Sept. 1816. Omvalgene bragte Ultraerne i Mindretal, og et nyt Parti, „de doctrinære“, fremtraadte som en Mellemting imellem dem og „Independenterne“ (de liberale) og støttede Decazes, der slog ind paa en friere Retning. Ultraernes Forbitrelse over dette „Forræderi“ kjendte ingen Grænser; de tænkte endog paa at afsætte Ludvig XVIII, danne et nyt Rige i Sydfrankrig under Hertugen af Angoulême og paakalde Udlandets Indblanding; dog lykkedes det Richelieu at faa den fremmede Besættelseshær bortkaldt 1818. Kort efter gik han af, idet han holdt Chartet for den yderste Indrømmelse, Kongen kunde gjøre, og Decazes blev nu eneraadende, skjønt Dessolles en Tid lang var Førsteminister. Sikkerhedslovene fra 1815 bortfaldt, en Presselov gaves uden Censur, mange forviste tilbagekaldtes, og baade i Hæren og Embedsstanden, ja selv i Pairskammeret optoges Napoleonister og liberale. Men Hertugen af Berrys Mord 1820 skræmmede Ludig XVIII og medførte Decazes's Fald; Richelieu blev paa ny Minister, Censur og andre Undtagelseslove gjenindførtes, og en Valglov gaves, der i høj Grad begunstigede de store Ejendomsbesiddere. Ultraerne fik nu igjen Flertallet, idet mange Medlemmer fra 1815 valgtes ind i Kammeret, og de liberale blev en lille Brøl, ja svandt 1824 endog ind til et Dusin, medens deres Styrke i Folket voxede, og de hemmelige Selskaber (Carbonarierne o. fl.) vandt et umaadeligt Medlemstal. Allerede i Dec. 1821 afløstes Richelieu, der vilde holde igjen mod Ultraerne, af Villèle, under hvem en fransk Hær efter Veronacongressens Beslutning 1823 omstyrtede Spaniens frie Forfatning. S. A. udstødtes Republikaneren Manuel af Deputeretkammeret for sin Omtale af Ludvig XVI.s Henrettelse, lige som det var gaaet Grégoire 1819. Ludvig XVIII døde 16 Sept. 1824, og Carl X kom paa Tronen, hvormed den aristokratisk-monarchiske Regerings Kamp imod den borgerlige Liberalisme begyndte. Vel blev Censuren strax afskaffet, men 1825 bevilgedes et Vederlag af 1,000 Mill. Frc.s (30 Mill. i Renter) til Emigranterne, en Mængde Generaler fra Kejserdømmet fjernedes, strænge Straffe vedtoges mod Helligbrøde, og Nonneklostres Gjenoprettelse tilløds. Derimod strandede 1826 et Forsøg paa at gjenindføre Førstefødselsretten, og Greve Montlosier rettede stærke Angreb paa Jesuiterne, der havde faaet en umaadelig Indflydelse. Men jo stærkere Folket modsatte sig Bestræbelsen for at skrue de gamle Tider og Tilstande tilbage, des ivrigere søgte Carl X til Trods for Ludvig XVIII.s Advarsler at naa sit Maal. I Foraaret 1827 gjenindførtes Censuren, og da Nationalgarden i Paris ved en Revue udstødte Raab imod Ministrene og Jesuiterne, opløstes den i hele Frankrig. Samme Skæbne ramte Deputeretkammeret for dets Modstand, og Villèle udnævnte 76 Pairer for at styrke sin Stilling. Men disse Skridt vakte stor Harme, og Oppositionen fik sit Udtryk i Selskabet »Aide-toi« (s. d. A.). Efter de nye Valg, som blev et afgjort Nederlag for Ministeriet, maatte Villèle i Jan. 1828 vige for den maadeholdne Martignac, der medvirkede til Grækenlands Frigjørelse og indskrænkede Jesuiternes Indflydelse paa Skolevæsenet, samt sikrede Pressens og Valgenes Frihed; men han fandt ikke Støtte nok hos de liberale og fjærnedes i Aug. 1829, da hans Tilnærmelse til Rusland havde vakt Englands Uvilje. Carl X kastede sig nu helt i Armene paa det reactionære Parti og tog Fyrst Polignac og andre af dets Førere til Ministre, hvilket fremkaldte de heftigste Angreb i Bladene og Trusler om Skattevægring. 16 Marts 1830 vedtog Deputeretkammeret en Mistillidsadresse med 221 St. imod 181, og en Opløsning førte kun til Flertallets Gjenvalg, ja Forøgelse (til 272 imod 145). Da udstedte Carl X, som følte sig krænket i sin kongelige Værdighed og stolede paa Virkningen af Algiers Indtagelse, 25 Juli 5 Ordonnanser, hvorved Pressefriheden afskaffedes, Kammeret paa ny opløstes og en indskrænkende Valglov gaves. Dette aabne Forfatningsbrud fremkaldte Indsigelse fra 44 Journalister og derefter Opstand i Paris, og denne Julirevolution (27—29 Juli) endte med Carl X.s og hans Slægts Fordrivelse fra Frankrig, Hertugen af Orléans Ludvig Philips Udnævnelse, først til Regent, siden til „Franskmændenes Konge“. — **Julireg̶eringen**, 1830—48, skulde være „et folkeligt Kongedømme, omgivet af republikanske Institutioner“, og dens første Ministerium sammensattes af

Førerne for alle frisindede Grupper, medens Lafayette blev Chef for den gjenoprettede Nationalgarde i hele F. En gjennemgaaende Ændring af Forfatningen undlodes dog, saa at det nærmest kun blev et Regentskifte, og allerede 9 Aug. aflagde Kongen Ed paa det reviderede Charte. Dog turde han ikke strax bryde med det demokratiske Parti og tog 2 Nov. Lafitte og de mere fremskredne liberale til Ministre, medens de doctrinære fjærnedes; men saa snart hans Magt var bleven fæstnet, lod han den frisindede Masse falde og sluttede sig til de velhavende Mellemklassers, „Bourgeoisiets“ Politik (juste milieu), der vilde Ro indad til og Fred med Udlandet, men som i manges Øjne syntes smaalig og egenkjærlig og et stort Folk uværdig. 15 Marts 1831 blev Casimir-Périer Førsteminister; han optraadte med Kraft mod de republikanske Bevægelser, undertrykkede Opstanden i Lyon i Nov., men lod Polen og Italien i Stikken. Dog besatte han Ancona for at have en Modvægt imod Østerrig og hjalp Belgien imod Holland, hvorved Grunden lagdes til den „hjærtelige Forstaaelse“ (entente cordiale) med England, der 1834 udvikledes til Qvadrupelalliancen med de frisindede Regeringer i Spanien og Portugal. Efter Périers Død i Maj 1832 gik den egentlige Ledelse over i Kongens egne Hænder i Strid med det parlamentariske System, medens Ministerierne jævnlig skiftede, dog mere af personlige Grunde og efter parlamentariske Intriguer, end af Hensyn til virkelige Meningsuligheder imellem de ledende Statsmænd, Broglie, Guizot, Molé og Thiers. Intet Under, at Folkets vigtigste Interesser forsømtes under disse Forviklinger. De imod Kongemagten fjendtlige Partier kunde dog ikke vinde stor Indflydelse i Kamrene, men der stiftedes talrige hemmelige Selskaber, bl. a. „Folkevennernes“ Selskab og Selskabet for „Menneskerettighederne“. De gjentagne republikanske Opstandsforsøg i Paris og Lyon (1832 og 1834) undertrykkedes med Kraft og Haardhed; Hertuginden af Berrys æventyrlige Forsøg paa at fremkalde en legitimistisk Rejsning i Vendée (1832) mislykkedes fuldstændig; ogsaa undgik Kongen alle de Mordforsøg, der rettedes imod ham, og hvoraf Fieschis 1835 var det farligste. Det gav Anledning til de strænge „Septemberlove“, hvorved Pressefriheden indskrænkedes og Nævningeretterne ændredes, men hvorved Regeringen fjærnede sig fra Grundlaget for sin Tilværelse. 1836 gjorde Louis Napoleon sit første Forsøg paa en Militæropstand i Strassburg, og 1840 gjentog han det uden bedre Held i Boulogne. S. A. var Thiers bleven Førsteminister, fremmede Planen om Paris's Befæstning og udvirkede Tilbageførelsen af Napoleon I.s Lig; men da han i den tyrkisk-ægyptiske Strid foreslog en Politik, der let kunde bringe Frankrig i Krig med hele Europa, turde Ludvig Philip ikke følge ham, og nu blev Guizot Førsteminister, saa længe Julíregeringen varede, og var et tro Udtryk for Kongens personlige Vilje. I Tillid til det Opsving, Landets Velstand tog, og til de store materielle Interesser, der vare knyttede til Vedligeholdelsen af Fred og Ro, og pukkende paa det Flertal, han havde i Kamrene og blandt Vælgerne (le peuple légal), og som blev vundet ved alskens Kunster og en systematisk Corruption, brød han sig kun lidt om, at Folkets store Masse blev stedse mere fjendtlig stemt og forargedes over den gjennemgaaende materialistiske Retning, Regeringen fulgte. Et haardt Slag traf Kongehuset, da Kronprinsen, Hertugen af Orléans, som var almindelig yndet, ved et ulykkeligt Tilfælde kom af Dage 1842; den udenrigske Politik, især det spanske Dobbeltgiftermaal 1846, hvorved Forbundet med England brast, og Tilslutningen til Østerrig i „Sonderbunds“-Striden i Schweiz 1847, skadede Regeringens Anseelse, og en Række Skandaler, som f. A. kom for Lyset i de højeste Kredse (de tidligere Ministre Cubières's og Testes Bestikkelighed, Hertugen af Praslins Mord paa sin Hustru o. fl.), tilintetgjorde Agtelsen for Kongedømmet, medens de socialistiske og communistiske Agitationer undergravede Samfundets Grundvold. For at raade Bod paa disse Misligheder krævede det dynastiske Venstre under Odilon Barrot gjennemgribende Reformer og til Begyndelse en ny frisindet Valgordning, og for at vække Folkestemningen herfor holdtes de saakaldte „Reformbanketter“. I Dec. 1847 udtalte Trontalen skarp Fordømmelse over denne Agitation, medens Oppositionen rettede de voldsomste Angreb imod Ministeriet. 22 Febr. udstedtes Forbud mod en Banket i Paris, hvilket vakte stærkt Røre; men først da Folkestemningen i Paris gav sig utvetydig til Kjende, vilde Kongen give efter og lade Guizot vige først for Molé, siden for Thiers og Odilon Barrot. Men inden et nyt Ministerium var blevet dannet, førte et ulykkeligt Tilfælde — et Skud faldt, da en Flok Mennesker var samlet uden for Guizots Embedsbolig, og fremkaldte en Salve fra Vagten — til en Opstand, Februarrevolutionen (24 Febr. 1848), der nødte Kongen til at nedlægge Regeringen og flygte bort. — **Nyeste Tid**, 1848—85. Hertuginden af Orléans søgte forgjæves at hævde sin Søn Greven af Paris's Ret, og en provisorisk Regering indsattes med Repræsentanter for alle de republikanske Grupper (Dupont de l'Eure, Arago, Lamartine, Ledru Rollin, Louis Blanc o. fl.). Den kundgjorde almindelig Valgret og Republikens Indførelse. For at berolige Udlandet erklærede Lamartine i et Manifest, at Regeringen ikke tænkte paa Erobringskrige eller paa en republikansk Propaganda, og for at tilfredsstille Arbejderne oprettedes Nationalværksteder (oprindelig kun for dem, Omvæltningen havde gjort brødløse) og et Arbejderparlament, som under L. Blancs Ledelse skulde drøfte alle vedkommende Spørgsmaal. Allerede 17 Marts og 16 Apr. gjordes stormende Demonstrationer af Folkemassen, som ophidsedes af de yderlige radicale, og saa snart den grundlovgivende Nationalforsamling kom sammen 4 Maj, brød Striden ud imellem de afvigende republikanske Grupper. Republiken erklæredes vel for Landets endelige Statsform, men det nye „executive Udvalg“ omfattede ingen af Socialisterne, og det blev klart, at Forsamlingen vilde hævde Orden og Lovlighed. 15 Maj gjordes derfor under Barbès og Blanqui et Forsøg paa

at sprænge den og tilrive sig selv Magten; det var kun Forløber for den frygtelige Arbejderopstand (23—26 Juni), der strakte sig over en stor Del af Paris og først undertrykkedes med et Tab af 10,000 Menneskeliv og efter at Cavaignac havde faaet dictatorisk Myndighed. Han beholdt denne, medens Forsamlingen drøftede Forfatningen (vedtagen 4 Nov.), og gjenoprettede Ro og Orden i Landet. 10 Dec. valgte de forenede monarchistiske Partier Louis Napoleon til Præsident med næsten 5½ Mill. Stemmer imod Cavaignac, de maadeholdne, og Ledru-Rollin, de radicale Republikaneres Candidat, der fik henholdsvis 1½ og ⅕ Mill. St. Han overtog Magten 20 Dec. og udnævnte et Ministerium af maadeholdne Republikanere under Odilon Barrot, hvilket var i god Overensstemmelse med Nationalforsamlingens Flertal. Et Tog besluttedes i Apr. 1849 til Rom, og Regeringen lod paa egen Haand dette ende med den romerske Republiks Omstyrtelse og Pavens Gjenindsættelse. I den nyvalgte lovgivende Nationalforsamling (28 Maj) udgjordes Flertallet af de to dynastiske Partier, Legitimister og Orléanister, under deres gamle Førere („Borggreverne"), til hvem ogsaa Napoleonisterne sluttede sig, og da Republikanernes Fører Ledru-Rollin 12 Juni foreslog Anklage mod Regeringen for Toget til Rom, blev det forkastet, hvorefter et Oprør udbrød i Paris. Dette undertrykkedes, Ledru-Rollin flygtede til England, og Roligheden gjenoprettedes ved Belejringstilstand og strænge Love mod Klubberne og Pressen. Toget til Rom havde vundet Præsteskabet for Præsidenten, og Landboernes Hengivenhed for de Napoleonske Minder samt Bourgeoisiets Frygt for Socialisterne styrkede hans Parti, saa at han allerede 31 Oct. 1849 turde udnævne et Ministerium, der nærmere svarede til hans egne Anskuelser, lige som han i det hele søgte at indtage en selvstændigere Stilling over for baade Nationalforsamlingen og Folket. Dog vedblev han endnu at gaa sammen med Nationalforsamlingens Flertal og gjennemførte i Fællesskab med dette en ny Undervisningslov (15 Marts 1850), meget gunstig for Præsteskabet, medens Udnævnelsen af Skolelærerne overgaves Præfecterne, og, efter at E. Sues Valg i Paris havde vist Socialisternes Talrighed, en ny Valglov, der indskrænkede Vælgernes Tal (med 3 Mill.) ved at kræve 3aarigt Ophold i Communen som Vilkaar for Valgret og Bevis for Opholdet ved Skattekvitteringer (31 Maj). Endelig skærpedes yderligere Lovene mod Pressen og Forsamlingsfriheden, og Theatercensur indførtes. Alt som Præsidenten følte sin Indflydelse vore, vilde han gjøre sin Stilling friere, og 10 Jan. 1851 fjærnede han General Changarnier som Chef for Hæren i Paris, uden at Nationalforsamlingen, skjønt den følte sig truet, turde gjøre noget derimod. Napoleonisterne rykkede nu frem med Planen om en Revision af Forfatningen for at gjøre hans Gjenvalg muligt, men Forslaget derom fik ikke tilstrækkeligt Flertal, medens næsten alle Departementsraadene udtalte sig for en Revision. I Nov. fremførtes Spørgsmaalet igjen sammen med et Forslag om at tilbagekalde Valgloven fra 1850; men Nationalforsamlingen forkastede dette, medens den for Resten viste stort Bankelmod og Uenighed. Præsidenten, der allerede for længe siden ved Gaver og Fester havde vundet Hæren for sig, foretog derfor sit Statscoup af 2 Dec. (Austerlitzdagen), sprængte Nationalforsamlingen, fængslede en Del af Flertallets og Republikanernes Førere, samt de Generaler, der vare ham fjendske, gjenoprettede den uindskrænkede Valgret og bød Folket ved almindelig Afstemning udtale sig om en Statsordning, i Lighed med Consulatsforfatningen, og om Forlængelse af hans Magt paa 10 Aar. Republikanernes Forsøg paa at sætte sig til Modværge dæmpedes med blodig Grusomhed baade i Paris og rundt om i Landet, og over 10,000 deporteredes uden Lov og Dom til Lambessa i Algérien eller Cayenne. Med 7½ Mill. Stemmer imod 650,000 gav Folket sit Samtykke til den nye Forfatning, der kundgjordes 14 Jan. 1852. Derefter blev den orléanske Families Godser inddragne, en stor Mængde af de frisindede Deputerede landsforviste, al Ytringsfrihed undertrykt (120 Blade, en Tredjedel af den franske Dagspresse, maatte gaa ind) og enhver Opposition kvalt. Da Folket var blevet vænnet til denne Ordning, vedtog Senatet i Nov. at gjenoprette Kejserværdigheden, og dette godkjendte Folket ligeledes med endnu større Flertal end før, idet kun ¼ Mill. stemte imod. 2 Dec. 1852, Aarsdagen efter Statscoupet, proclameredes Napoleon III, „Franskmændenes Kejser", og en ny Forfatning udvidede og fastsatte nøjere hans Magt som en næsten uindskrænket Enevælde. Efter Orsinis Mordforsøg 1858 vendte man endog for en Tid tilbage til Undertrykkelsessystemet fra 1852 med Deportationer, Sikkerhedslove o. desl. Under Kejserdømmet rettedes Opmærksomheden indad til især paa Fremme af den materielle Udvikling og Velvære, ved Anlæg af et omfattende Jærnbane- og Telegraphnet, ved Bygning af Havne og Udførelse af lignende store Arbejder, ved Opdyrkning af øde Egne og Beplantning af de nøgne Bjærgstrækninger, ved de store Verdensudstillinger for Industri og Kunst (1855 og 1867), samt ved en friere Handelspolitik. Efterhaanden maatte det gamle Beskyttelsessystem give Plads for et maadeholdent Frihandelssystem, idet Handelspagter med de fremmede Lande aabnede den franske Industri tilsvarende Afgang til de udenlandske Markeder. Handel og Industri fik derved et mægtigt Opsving, medens Samfundet samtidig demoraliseredes ved den Overhaand tagende Børs- og Aktiesvindel og en umaadelig Luxus og Levevned, hvortil Hoffets Pragt og Ødselhed gav Stødet. I Paris og i flere andre store Byer foretoges omfattende Byggearbejder, dels til Forskjønnelse, dels til Forbedring af Sundhedsforholdene; hele Gader og Kvarterer nedbrødes og gjenopførtes efter ny Planer, hvorved mangfoldige Arbejdere underholdtes, medens samtidig de smalle og krumme Gaders Afløsning af lige og brede skulde gjøre Oprør vanskeligere. Ogsaa paa flere andre Maader droges Omsorg for Arbejdernes materielle Vel, medens de aandelige Interesser langt fra nød tilsvarende Pleje. Trods Napoleons Ord

i Bordeaux (9 Oct. 1852): „Kejserdømmet er Freden" tog F. virksom Del i Europas almindelige Politik, især ved Krimkrigen imod Rusland 1854—56 og ved den italienske Krig mod Østerrig 1859, hvilke begge havde vigtige Følger (Rumæniens og Serbiens Frihed og Italiens Enhed), og gjorde F. til Europas politiske Midtpunkt og Paris til Gjenstand for Besøg af Europas fleste Regenter. Den sidste Krig medførte desuden F.s Udvidelse med Savoien og Nizza og bragte det ind paa Frihandelsvejen ved den første Handelspagt med England (1860), hvis Samtykke derved kjøbtes til den nævnte Udvidelse. I de nærmeste Aar fulgte Handelspagter med Belgien og Tyskland. Ogsaa deltog F. med England i Togene til China 1857—58 og 1860, udvidede sit Herredømme i Algérien og Senegal og indtog 1858—62 store Stykker af Annam. Efter den italienske Krig udstedtes 17 Aug. 1859 en almindelig Amnesti for politiske Forbrydere og Forviste, og 24 Nov. 1860 blev den lovgivende Forsamling, som indtil 1857 ikke talte en eneste Oppositionsmand, men fra dette Aar „de 5" Republikanere i sin Midte, udstyret med Offentlighed og Ret til i en Adresseforhandling at drøfte Rigets almindelige ydre og indre Forhold. Dermed vaagnede et nyt politisk Liv, og dette fik 1863 forøget Kraft, da de nye Valg lod Oppositionen voxe til 15 og tillige viste, at dens Tilhængere i Folket vare langt flere, end man hidtil havde troet. Toget til Mexico 1861—67 indbragte hverken Ære eller Fordele, men kostede mangfoldige Menneskeliv og flere Hundrede Mill. Frc.s; ej heller var F.s Holdning under den polske Opstand 1863 og den dansk-tyske Krig 1864 eller de gjentagne Forsøg (1863 og 1866) paa at faa en almindelig europæisk Congres i Stand egnede til at styrke dets Anseelse, og da Krigen 1866 havde betydelig forøget Preussens Magt og givet Italien en friere Stilling, voxede Tvivlen, om Enevælden var skikket til at sikre Landet en fast og klar Optræden i den almindelige Politik. Regeringen søgte at berolige Misstemningen ved at love større politisk Frihed (Jan. 1867), indførte Forespørgselsret i Stedet for Adresseforhandlingen og ombyttede 1868 den tidligere Vilkaarlighed over for Pressen og politiske Forsamlinger med faste, men meget strænge Love, medens den samtidig ved en ny Hærlov søgte at udvide Landets Forsvarskraft. Under et ualmindeligt politisk Røre holdtes i Maj 1869 nye Valg, der ikke alene lode Republikanere og Orléanister sejre i over 50 Kredse, især hvor de store Byer kunde gjøre Udslaget, men ogsaa gav det i de senere Aar dannede Mellemparti, der vilde politisk Frihed under Kejserdømmet, 116 Stemmer, saa at det egentlige Regeringsparti blev i Mindretal. Derfor blev Rouher, der hidtil som Statsminister havde været Regeringens Ordfører i den lovgivende Forsamling, afskediget i Juli, og Kejseren lod Senatet 6 Sept. vedtage en Del vigtige Forfatningsændringer, udvidet Bevillingsmyndighed og Initiativ til den lovgivende Forsamling og Ministrenes Ansvarlighed. Endelig blev 2 Jan. 1870 dannet et Ministerium Ollivier, taget ud af Mellempartiets Rækker, og nu skulde den politiske Frihed blive en Sandhed; men det nye Ministerium gjorde kun en Række Tilløb, nedsatte Commissioner til at forberede store Reformer og svajede holdningsløst frem og tilbage mellem Forsamlingens to Ydersider, de radicale og de rene Napoleonister. En ny fuldstændig Forfatning vedtoges af Senatet 20 Apr., hvorved den lovgivende Forsamlings Myndighed yderligere udvidedes, og forelagdes for at vinde større Fasthed for Folket til Stadfæstelse; denne fulgte 8 Maj efter en meget heftig Agitation med 7½ Mill. imod 1½. Men den politiske Ophidselse lagde sig ikke, og for at aflede Opmærksomheden fra de indre Forhold og styrke Kejserdømmets sunkne Anseelse søgte Regeringen Anledning til Krig med Tyskland og fandt den i den hohenzollernske Prins Leopolds Valg til Konge i Spanien. Skjønt selve Valget blev afslaaet, stillede man dog saadanne Krav til Kongen af Preussen (i Ems 7—13 Juli), at et Brud blev Følgen og Krigen (s. Fransk-tyske Krig) erklæret 15 Juli. Allerede 3 Uger efter medførte Nederlagene ved Wörth og Forbach Ministeriet Olliviers Fald og Afløsning af et afgjort napoleonistisk under General Cousin Montauban (Grev Palikao); men 4 Sept. fremkaldte Budskabet om Hærens Overgivelse ved Sedan og Kejserens Fangenskab en ublodig Revolution i Paris, Kejserinde-Regentindens Forjagelse og Kejserdømmets Omstyrtelse, medens Republiken kundgjordes under en Forsvarsregering af 10 i Paris valgte republikanske Deputerede med General Trochu i Spidsen. Denne Regering ledede Forsvaret, først fra Paris, siden tillige ved en Delegation i Tours og til sidst i Bordeaux, men blev 28 Jan. 1871 nødt til at underhandle med Tyskerne, overgive Paris og indgaa Vaabenstilstand, samt indkalde en Nationalforsamling i Bordeaux (13 Febr.) til at slutte endelig Fred og overtage Magten. I Spidsen for F. sattes 17 Febr. Thiers som „Chef for den udøvende Magt", og efter at Fredspræliminærerne (Afstaaelse af Elsaß og den nordlige Del af Lothringen og Udredelse af 5,000 Mill. Frc.s) vare vedtagne 1 Marts (endelig Fred i Frankfurt 10 Maj), flyttede Forsamlingen og Regeringen (20 Marts) til Versailles. Dog næppe var Freden udad til bragt til Veje, før en Borgerkrig begyndte, og endnu medens tyske Tropper stod i Hovedstadens Omegn, gjorde de forenede radicale og Socialister Oprør imod Nationalregeringen. Det indledes (18 Marts) med Mord paa to Generaler Lecomte og Cl. Thomas, og da Statsmyndighederne og Tropperne drog til Versailles for ikke at overvældes, indsattes et nyt revolutionært Byraad („Commune"), og Paris's Selvstændighed over for en Nationalforsamling af Landboere (ruraux) kundgjordes. Forgjæves søgte ansete Republikanere og Mairerne i de store Byer at mægle Fred; Communen gik stedse videre i sine Voldsgjerninger (Nedbrydelse af Vendômesøjlen som et Mindesmærke om Krig og af „Forræderen" Thiers's Hus) og i sine vilde Omvæltningsplaner, og der hengik 2 Maaneder, inden det lykkedes ved Vaabenmagt at gjenoprette Nationalregeringens Myndighed. Men i de sidste Dages fortvivlede Kamp (22—

28 Maj) ødelagdes Tuilerierne, Raadhuset, Justitspaladset og mange andre offentlige og private Bygninger helt eller til Dels; Forsøg gjordes endda paa planmæssig ved Brand eller Sprængning at ødelægge alle Paris's Pragtbygninger og Kunstskatte, og en Del Præster, Gendarmer og andre, der vare fængslede som „Gisler", myrdedes i Fængslerne. Intet Under, at Soldaterne tog blodig Straf over disse Mordere og Mordbrændere; 17,000 Communalister dræbtes i Kampen eller skødes paa Stedet; senere deporteredes eller flygtede flere Tusender. Nu rettedes Regeringens Stræben paa at gjenoprette Orden i Forvaltningen, sikre Roligheden indad til (bl. a. ved at opløse Nationalgarden, som var oprettet under Krigen) og opfylde de indgaaede Forpligtelser imod Tyskland ved Hjælp af store Statslaan (1871—72: 5½ Milliard), samt bringe Ligevægt i Statshusholdningen ved store Skatteforhøjelser (over 500 Mill. Frc.s aarlig) og forny det tabte Krigsmateriel. I Nationalforsamlingen var Flertallet fra første Færd afgjort monarchistisk, men splittet i flere Grupper og kunde derfor ikke virkeliggjøre sine Ønsker; de orléanske Prinser fik Lov til at vende hjem og fik deres inddragne Godser tilbage, ja selv Greven af Chambord besøgte F. Udfyldningsvalgene i Juli 1871 gav det republikanske Mindretal en stor Forøgelse og styrkede dets Mod. Nu fik Thiers 31 Aug. Titel „Præsident for den franske Republik" og gav til Kjende, at han vilde gjennemføre en conservativ Republik. 1871 udkom en Lov om Departementsraadenes Myndighed som første Skridt til sand Decentralisation og folkelig Selvstyrelse; 1872 omdannedes Hærordningen med almindelig Værnepligt og 5 Aars Tjenestetid. Da Thiers holdt fast ved Republiken, forenede de tre monarchistiske Partier sig imod ham og styrtede ham 24 Maj 1873, kort efter at han havde udvirket de tyske Troppers Bortgang fra F. (i Sept. 1873), og Marschal Mac Mahon blev hans Efterfølger som Præsident med Hertug Broglie til Førsteminister i den nye „Kampregering." Forsøg gjordes paa en Sammensmeltning af Legitimister og Orléanister til Gjenoprettelse af Kongedømmet under Greven af Chambord; da dette strandede paa dennes phantastiske Forlangender (i Oct.), blev Mac Mahons Myndighed forlænget paa 7 Aar („Septennat") for at hindre Republikens virkelige Ikrafttræden og holde alle Muligheder aabne (i Nov. 1873). Imidlertid vandt Republikanerne stedse mere Indgang hos Folket, hvilket viste sig ved alle politiske og communale Valg. Man fratog derfor i Jan. 1874 Communerne Retten til at vælge deres Mairer, som var indrømmet dem 1871; men Forsøget paa at indskrænke Valgretten (ligesom 1850) mislykkedes helt i Juni 1874, og endelig maatte Nationalforsamlingen tage fat paa Affattelsen af en ny Forfatning. Med én Stemmes Overtal blev Republiken slaaet fast (30 Jan. 1875), og efter lange Forhandlinger kom den nye Statsordning i Stand 24—25 Febr., dog med Ret til Revision i Aaret 1880. I Løbet af Sommeren udkom en Lov om Frigivelse af den højere Undervisning, hvorved det klerikale Partis Ønske om frie katholske Højskoler opfyldtes. Derimod forsøgte Buffet som Førsteminister i Dec. 1875 forgjæves at skaffe Orléanisterne Broderparten af de livsvarige Senatorpladser; han fremkaldte derved kun et Forbund mellem de yderlige Legitimister og Republikanerne om en forholdsmæssig Deling, og ikke bedre Held havde han som Leder af de almindelige Valg i Jan. og Febr. 1876, der gav Republikanerne et stort Flertal i Deputeretkammeret og et anseligt Mindretal i Senatet. Han blev derfor afløst af Dufaure, som endelig fik Belejringstilstanden ophævet, der siden 1870 havde hersket i det halve F., og søgte at gjennemføre en maadeholden republikansk Styrelse. I samme Spor gik Jules Simon (fra Dec. 1876), indtil Mac Mahon i Maj 1877 besluttede at standse dette Forsøg ved en ny monarchistisk Coalition under Hertug Broglie som Førsteminister. Senatet tillod i Juni Deputeretkammerets Opløsning, men uagtet Præsteskabets ivrige Understøttelse og skamløs Misbrug af Regeringens Myndighed (Afsættelser, Forfølgelser af Bladene og Tryk paa Befolkningen gjennem Embedsmændene) blev Flertallet af de „363" Republikanere gjenvalgt (i Oct.), og da Mac Mahon ikke vovede et Statscoup, blev han nødt til at falde til Føje og igjen tage Dufaure til Førsteminister (i Dec.). Denne nøjedes med at styre F. i republikansk Aand og sætte Grænser for Myndighedsmisbrug, indtil Omvalgene til den første Tredjedel af Senatorer i Jan. 1879 havde givet Republikanerne Flertal ogsaa i Senatet. Da forlangte han, at Mac Mahon skulde samtykke i Fjærnelsen af nogle monarchistiske Generaler, og da han vægrede sig herved, blev han nødt til selv at nedlægge sin Myndighed, næsten 2 Aar før Septennatets Udløb, hvorefter Grévy blev Republikens Præsident (30 Jan.). Nu først kunde Lovgivningsarbejdet blive frugtbringende, da der var Samstemning imellem Regeringen og begge Kamrene. En Amnestilov tillod Præsidenten at benaade de forviste eller deporterede Communalister: kun 900 af 4,200 forblev udelukkede. Kamrenes Overflytning til Paris vedtoges af Nationalforsamlingen i Juni 1879 og foretoges i Sept. Omfattende Jærnbane-, Kanal- og Havneanlæg besluttedes. Deputeretkammeret vedtog en Lov om de højere Skoler og forbød Jesuiter og andre ikke godkjendte gejstlige Ordener at holde saadanne; men dette Forbud vilde Senatet ikke tiltræde (i Marts 1880), og Regeringen brugte da ældre Love til at lukke alle Jesuiternes Skoler og derefter de andre Ordeners, eftersom de ikke vilde søge Godkjendelse. S. A. vedtoges fuldstændig politisk Amnesti, samt en Lov om Generalstabens Ordning, hvorved Hærordningen fra 1872 til Dels afsluttedes. 1881 gjennemførtes nye frisindede Love om Pressen og om Forsamlingsfriheden, samt en ny Toldtarif; derimod forkastede Senatet Forslaget om Gjenindførelse af Listeafstemning, og den af Deputeretkammeret vedtagne Lov om Skoletvang stadfæstedes først 1882 (ubetalt Undervisning i Folkeskolerne blev allerede vedtagen 1881). Lignende Strid vakte Forslaget om en Reform i Retsplejen, hvorved en Mængde Dommerembeder skulde inddrages;

først 1883 vedtoges Loven, men i indskrænket Skikkelse, og Regeringen fik derved Lejlighed til at fjærne de ikke-republikanske Dommere, medens dog Principet om Uafsættelighed en forblev urokket. 1882 fik alle Byraad undtagen Paris's Ret til at vælge sine Borgmestre (Mairer), og 1884 tilstodes der Communerne en meget udvidet Selvstændighed. Ogsaa mange andre vigtige Spørgsmaal bleve bragte under Drøftelse og til Dels til Afgjørelse (Gjenindførelse af Ægteskabs-Skilsmisse, Forkortelse af Tjenestetiden i Hæren o. s. fr.), og skjønt Ministerierne gjentagne Gange skiftede, gik Udviklingen dog stadig i samme Retning, ligesom ogsaa de samme Mænd (Ferry, Freycinet, L. Say) flere Gange have været Ministre. 1884 ændredes Senatets Sammensætning ved Ophævelse af de livsvarige Senatorer, og 1885 indførtes Listeafstemning til Deputeretkammeret. Valgene til Deputeretkammeret 1881 og til Senatet 1882 og 1885 saa vel som til Departements- og Communalraadene viste, at Folkets Flerhed stedse nøjere sluttede sig til Republiken; dennes Omraade udad til udvidedes 1878 ved Kjøbet af Barthélemy i Vestindien, 1880 ved Selskabsøernes Tilknytning, 1881—82 ved Tunis's Indlæggelse under F.s Protectorat og 1883—84 ved Tongkins Indtagelse og Annams Underkastelse. Valgene til Deputeretkammeret 1885 gav dog Monarchisterne et uventet Opsving.

Kirke. A. Den romersk-katholske Kirke. Allerede i det 2det Aarh. efter Chr. havde Christendommen vundet fast Fod i det sydvestlige Frankrig. Menighederne i Lyon og Vienne udholdt 177 en blodig Forfølgelse, under hvilken Biskop Pothinus i Lyon blev Martyr, hvorpaa Irenæus, en af Datidens største Kirkelærere, blev hans Efterfølger. I 3dje Aarh. udbredte Christendommen sig til det nordlige Frankrig, og i Aarh.s Slutning, da Diocletians Forfølgelse rasede over det meste af det romerske Rige, sad Galliens Christne i Fred under Constantius Chlorus's milde Scepter. Da Folkevandringen brød løs, var Christendommen saaledes rodfæstet i Landet, at det ene efter det andet af de fremtrængende Hedningefolk antog det erobrede Lands Religion, til sidst ogsaa Frankerne under Chlodevig 496, ved hvis Antagelse af den romerske Katholicisme desuden Arianismen definitivt tabte det Tilhold, som den hidtil jævnlig havde fundet i Frankrig, saa at den franske Kirke med Rette har kunnet bære Navnet „Romerkirkens ældste Datter"; men det varede dog længe inden Pavedømmet opnaaede den Magt i Frankrig, som det attraaede, og lige indtil de nyeste Tider har der inden for den franske Gejstlighed idelig rejst sig kraftig Modstand imod Pavevældens Anmasselser. Trods deres fulde Overensstemmelse med den romerske Kirkelære have disse Gallikanere ikke blot frakjendt Paven al Ret til Indblanding i Frankrigs verdslige Anliggender, men ogsaa hævdet, at Biskopperne ikke ere Pavens Vicarer, men Apostlenes Efterfølgere, at deres Magt altsaa ikke er dem overdragen af Paven, men at de lige saa vel som Paven selv ere Biskopper af Guds, ikke af Pavens Naade. Gallikanismen gaar altsaa ud paa at indskrænke det pavelige Monarchi til Fordel for det biskoppelige Aristokrati, hævder derfor Conciliernes Overhøjhed over Paven og tilbageviser al uberettiget Indblanding fra Pavestolens Side i Landskirkens indre Ordning; den gallikanske Kirkes Talsmænd have fuldstændig Ret i, at disse Grundsætninger bevislig have været de herskende i Forholdet mellem Paven og den franske Kirke i de ældste Tider. Under Chlodevigs Efterfølgere havde Pavestolen, som tilmed jo var afhængig af Magthaverne i Italien, kun ringe Indflydelse paa Ordningen af den f. K.s Forhold, og de frankiske Stormænd tillod sig saadanne Overgreb af enhver Art, at der krævedes saa kraftige Hænder som Pipin d. lilles og navnlig Carl d. stores for paa ny at bringe Orden ogsaa i Landets kirkelige Anliggender; men hvor stor Ærbødighed Carl d. store end viste Paven, betragtede han sig dog som hans Lensherre og lod sine Udsendinge øve samme Myndighed i Kirkestaten som hos sine øvrige Vasaller, ja selv i kirkelige Anliggender bøjede han sig ikke ubetinget for Paven, men lod f. Ex. paa en Synode i Frankfurt 794 sine Theologer med Alcuin i Spidsen vedtage Beslutninger i Billedstriden, som stred imod Pavens Anskuelser. Under Ludvig d. frommes svage Regering lykkedes det vel Paverne at faa større Indflydelse; men under Carl d. skaldede viste Hinkmar af Rheims (s. d. A.) gjentagne Gange, at Frankrigs Gejstlighed, naar den havde Kongen paa sin Side, mægtede at trodse Paven. I de følg. Aarh. voxede Pavens Magt derimod stadig; 991 lod Hugo Capet en Synode i Rheims afsætte Ærkebiskop Arnulf af Rheims og indsætte Gerbert til hans Eftermand imod Pavens Vilje, og Gerbert optog med stor Dygtighed Forsvaret for de gallikanske Grundsætninger; men Tidsaanden var for Paven; en ny Synode i Rheims 996 afsatte Gerbert og indsatte paa ny Arnulf, og da Gerbert senere blev Pave (Sylvester II), havde han glemt sine tidligere Grundsætninger. 1096 tvang Pave Urban II Philip I til at tage sin forskudte Dronning Bertha tilbage, og 1201 maatte Philip August paa Innocens III.s Befaling tage Ingeborg tilbage; men den Overmagt over den franske Kongemagt og Kirke, som Pavestolen saaledes havde tilkæmpet sig, og som den misbrugte til endeløse Pengeudpresninger og alle Haande andre Overgreb, blev atter indskrænket ved den pragmatiske Sanction af 1269, hvori Ludvig d. hellige i Samklang med sit Folk og de franske Gejstlige hævdede de gallikanske Grundsætninger som Grundlov for Frankrigs Forhold til Pavestolen. Efer at Pave Bonifacius VIII.s (s. d. A.) hovmodige Optræden over for Philip d. smukke 1303 havde bibragt Pavestolen det Nederlag, som blev saa skæbnesvangert for dens Magt, bragte Pavernes Ophold i Avignon dem ofte i ligefrem politisk Afhængighed af den franske Kongemagt, og Rygtet om den ved Pavehoffet herskende Fordærvelse spredte sig fra Avignon ud over Landet og berøvede Pavemagten den Glans, hvormed den hidtil havde straalet for Folket. Endnu værre gik det under det pavelige Schisma, og der var derfor intet Land, hvor Fordringen om en Reformation paa Hoved og Lemmer lød med saadan Styrke som i Frankrig;

saa snart Conciliet i Basel havde vedtaget nogle Bestemmelser i gallikansk Aand, skyndte Carl VII sig at faa dem fastslaaede som fransk Grundlov paa Nationalforsamlingen i Bourges 1438, og denne nye pragmatiske Sanction gjaldt nu trods alle Pavedømmets Angreb, indtil Frants I 1516 sluttede et Concordat med Pave Leo X, hvorved Pave og Konge kom overens om at dele Magten over Kirken. Trods Folkets og Gejstlighedens Uvilje mod dette Concordat vedblev det at bestaa, indtil Ludvig XIV 1682 ophøjede de saakaldte »Quatuor propositiones cleri Gallicani« til Rigslove. Disse Propositioner lyde saaledes: 1) Paven har i verdslige Anliggender ingen Ret over Fyrster og Konger og bør ikke fritage Undersaatterne for Lydighed mod deres Øvrighed; 2) Paven er de almindelige Conciliers Beslutninger underkastet; 3) det gallikanske Riges og den g. K.s Regler, Skikke og Forfatninger beholde fuldkommen Gyldighed lige over for Paven; 4) skjønt der tilkommer Paven en større Indsigt i Trossager og hans Decreter angaa alle Kirker, ere hans Bestemmelser ikke urokkelige (irréformables), naar den hele Kirke ikke bifalder dem. Pave Alexander VIII annullerede forgjæves denne Declaration; men Revolutionen omstyrtede efterhaanden aldeles Frankrigs kirkelige Forfatning. De gejstlige bleve berøvede deres Ejendomme og Indkomster; Skoler og Seminarier bleve ødelagte, og til sidst blev Kirken selv erklæret for ophævet, men blev dog paa ny gjenoprettet af Napoleon der 1801 sluttede et Concordat med Pave Pius VII, som 1804 salvede ham til Kejser. Da Paven ikke vilde indsætte de af Kejseren valgte Bisper, lod Napoleon Rom besætte og det pavelige Vaaben nedtage af Engelsborg 1809. Nu bansatte Paven ham, og Napoleon lod da Paven fængsle, indtil denne 1813 gik ind paa at afslutte et nyt Concordat i Fontainebleau, som han dog strax efter tog tilbage. Bourbonernes Tilbagevenden medførte en Tilnærmelse til Pavestolen, som gav sig Udtryk i Concordatet af 1817; desuden havde Revolutionen svækket den franske Gejstligheds Sympathier for kirkelig Frihed, og begavede Talsmænd for Ultramonismen, navnlig de Maistre og Lamennais bragte det efterhaanden dertil, at Gallikanismens faa Tilhængere inden for Gejstligheden tav stille for ikke at blive forkjætrede; men den offentlige Mening dømte anderledes, og Regeringens Ultramontanisme bidrog væsentlig til Bourbonernes Fordrivelse 1830, hvorpaa Constitutionen af 7 Aug. s. A. ophævede den katholske Kirkes Forrettigheder og gav Frihed og Lighed for de forskjellige Confessioner. Napoleon III erklærede Concordatet af 1801 for retlig bestaaende og søgte at hævde den g. K.s Rettigheder, men Ultramontanismen havde siden 1838 i Redacteuren af »l'Univres«, L. Veuillot (s. d. A.), en saa talentfuld Talsmand, at Jesuitismen mere og mere blev eneraadende i den franske Gejstlighed, som idelig lagde for Dagen, at den betragtede sin Sag som solidarisk med Pavens, og derved kom til at øve en for Kejserens Magtstilling baade indad til og udad til skadelig Indflydelse paa hans Politik, navnlig over for Italien.

Efter Napoleons Fald arbejdede Ultramontanisterne for det bourbonske Kongedømmes Gjenoprettelse, og medens de monarchiske Partier udgjorde Flertallet i Nationalforsamlingen, fik de bl. a. 12 Juli 1875 gjennemført en Lov, der tillod Oprettelsen af frie Gymnasier og Akademier med samme Ret til at afholde Examiner og meddele akademiske Grader som Statens offentlige Undervisningsanstalter; dog inden denne Lov ret havde faaet Tid til at virke, fik Republikanerne Flertal i de lovgivende Forsamlinger, og nu varede det ikke længe, inden de fulgte det Exempel, Bismarck havde givet ved den saakaldte **Culturkamp**. I Marts 1879 forelagde Undervisningsministeren J. Ferry Kamrene 2 Love, af hvilke den første udelukkede alle Gejstlige fra Skoleraadene, medens den anden ikke blot forbød gejstlige Congregationer at lede højere Undervisningsanstalter og at meddele akademiske Grader, men i sin § 7 endog forbød dem overhovedet at undervise baade i offentlige og i private Skoler. Begge Love vedtoges af Deputeretkamret, medens Senatet vel vedtog den første, men den anden kun saaledes, at § 7 foreløbig ikke skulde træde i Kraft; Republikens Præsident udstedte derfor 30 Marts 1880 to Decreter, af hvilke det ene befalede Jesuiterordenens Udvisning af Frankrig, det andet, at alle gejstlige Congregationer inden 3 Maaneder skulde ansøge Staten om Bekræftelse paa deres Statuter. I Juni bleve Jesuiterne udviste, og da Congregationerne ikke havde villet bekvemme sig til mere end at afgive Erklæringer om at ville agte Statens Love, bleve Carmeliter, Franciskanere, Capucinere, Dominikanere, Redemptorister o. fl. a. i Nov. 1880 udviste af deres Klostre, hvilket flere Steder fremkaldte Conflicter mellem Politiet og disse Ordeners Venner. — B. **De protestantiske Kirkesamfund.** Luthers Skrifter bleve saa tidlig udbredte i den dannede Verden i Frankrig, at hans reformatoriske Ideer allerede c. 1520 havde talrige Tilhængere, men ogsaa allerede den Gang havde fundet energiske og fanatiske Modstandere i Universitetstheologerne og Parlamentet i Paris. De betydeligste blandt Tilhængerne vare Hofmanden **Louis de Berquin**, den lærde Humanist **Jakob Faber** (s. d. A.) og den mægtige Bisop **Briçonnet** i Meaux, der i Tillid til sin Indflydelse ved Hoffet, hvor baade Frants I og navnlig hans Søster Marguerite den Gang stod paa Reformationens Side, i Aarene 1521—25 lod Evangeliet prædike i sit Stift; men det for Frankrig saa ulykkelige Slag ved Pavia tilintetgjorde Reformationens Udsigter til at sejre i Frankrig. Parlamentet benyttede Kongens Fangenskab til at rejse det ene Kjætterbaal efter det andet; Briçonnet fornægtede sin Overbevisning, de andre Ledere for Bevægelsen flygtede ud af Landet undtagen Berquin, hvem Marguerite to Gange frelste fra det Baal, som han dog til sidst maatte bestige 1529. Dog vedblev Reformationen at have mange Tilhængere, navnlig blandt Adelen og i Borgerstanden, og efter **Calvins** Optræden fandt de i ham en Fører, som, skjønt landflygtig, paatrykte hele Bevægelsen sit aandelige Stempel. Imidlertid bragte Frygt for Reformationens

Frihedsideer Frants I over paa Modstandernes Side; han begyndte at forfølge Protestanterne i Frankrig, medens han af politiske Grunde understøttede dem i Tydskland i deres Kamp mod Keiser Carl V; især 1534 og 1545 blussede Forfølgelsen voldsomt op, og mange maatte ds paa Baalet. Tilskyndet dertil af Hertug Frants af Guise og Connétablen af Montmorency fortsatte Henrik II (1547—59) Forfølgelserne, og et skærpet Edict af 1555 truede alle Kjættere med Døden paa Baalet; men trods de voldsomme Forfølgelser voxede deres Tal; de samledes hemmelig paa en Generalsynode i Paris 1559 og opstillede her en af Calvin forfattet gallisk Bekjendelse. Imidlertid var Flertallet af Juristerne i Parlamentet i Paris blevne vundne, og Præsidenten Anne Dubourg vovede endog 1559, da Kongen indsandt sig i Parlamentet for at forlange, at det skulde forfølge Kjætteriet, med al mulig Kraft at udtale sin Overbevisning, hvilket bragte ham og hans Meningsfæller i Parlamentet paa Baalet 1560. Ved denne Tid var det, at de Navne, som deres Modstandere tidligere havde givet dem: Lutheranere, religionnaires eller Christaudins, bleve afløste af Navnet Huguenotter, der i Begyndelsen ogsaa skreves Aignos eller Eignots, hvilke Former synes at være franske Fordrejelser af det tydske „Eidgenossen", saa at Navnet rimeligvis er blevet givet dem paa Grund af deres nøje Tilslutning og hemmelige Forbindelser med Protestanterne i Schweiz. 1560 oprettede Frants II en Inqvisitionsdomstol, chambre ardente, ved hvert Parlament for mere energisk at forfølge Kjætterne. Da besluttede disse at gribe til Vaaben og valgte Prins Ludvig I af Condé til deres Anfører. 1 Febr. 1560 blev det besluttet i Nantes at bede Kongen om Religionsfrihed og Guisernes Fjærnelse og i Vægringstilfælde at bemægtige sig Kongen og udnævne Condé til Generalstatholder. Men Planen blev opdaget, og 1200 Huguenotter henrettedes. Guiserne søgte nu at indføre en lignende Inqvisition som i Spanien; men Biskopperne modsatte sig dette, og Kjætterforfølgelserne bleve fratagne Parlamenterne og overdragne Biskopperne (Edictet af Romorantin af Maj 1560). Nu besteg Carl IX (1560—74) Tronen under sin Moder Katharine af Medicis Regentskab. Hun frygtede Guisernes Indflydelse og nærmede sig Protestanterne. Den ædle Kansler Michel de l'Hôpital, der selv var Katholik, men afskyede enhver blodig Fremgangsmaade, fik ved et Edict i Juli 1561 Straffen for Kjætteri indskrænket til Landsforvisning. Tillige fik han en Religionssamtale bragt i Stand i Abbediet Poissy ved Paris i Sept. 1561, hvor bl. a. Beza, Cardinalen af Guise og Jesuitergeneralen Lainez stod mod hverandre. Samtalen førte ikke til nogen Forsoning, men hævede Huguenotternes Mod. Ved den Tid regnedes en Fjerdedel af Franskmændene for Reformerte. Et Edict af 17 Jan. 1562 indrømmede Samvittighedsfrihed og tilstod Adelen fri Religionsøvelse paa dens Godser. Men 1 Marts s. A. foranledigede et Sammenstød mellem Hertugen af Guises Folk og Protestanterne i Vassy i Champagne et grueligt Blodbad paa en Del af disse sidste, og nu begyndte de langvarige Religionskrige, der bleve førte med en Grusomhed, som vor Tid har ondt ved at tænke sig. Kvinder bleve skjændede og derefter dræbte, uskyldige Børn nedsabledes, og de grusomste Pinsler, man kunde udtænke, bleve anvendte. Guiserne bemægtede sig Kong Carl IX og hans Moder, erobrede Rouen 11 Sept., sejrede ved Dreux 19 Dec. og drog mod Orléans; men her faldt Hertugen af Guise for en protestantisk Snigmorder 18 Febr. 1563. Nu sluttede Katharine skyndsomst Freden i Amboise 19 Marts, som tilstod Protestanterne fri Religionsøvelse paa Adelens Godser og i visse Stæder og Districter. Men Katharine hadede den nye Tro og frygtede tillige for, at Huguenotternes Førere, Familien Bourbon, skulde blive for mægtige; hun fjærnede derfor mange huguenottiske Gouverneurer, indskrænkede i Aug. 1564 ved Edictet af Roussillon de gjorte Indrømmelser og nærmede sig til Spanien. Da greb Condé og Coligny paa ny til Vaaben, forsøgte forgjæves at overfalde Hoffet i Monceaux og belejrede derefter Paris. Condé kæmpede 10 Nov. 1567 ved St. Denis mod Connétablen af Montmorency; derpaa drog han til Lothringen, forenede sig med 10,000 Tydskere under Pfalzgrev Johan Casimir og truede paa ny Paris, saa at Katharine nødtes til at slutte Freden i Longjumeau 20 Marts 1568 paa samme Vilkaar som i Amboise. Men hun overholdt ikke Forliget, og Striden udbrød paa ny. Condé og Coligny flygtede til Rochelle, hvorhen ogsaa Dronning Johanne af Navarra indtraf med sin 15aarige Søn, den senere Konge Henrik IV, og nu begyndte den tredje Religionskrig. Hertugen af Anjou (den senere Konge Henrik III) sejrede ved Jarnac 16 Marts 1569, hvor Condé blev myrdet efter at have overgivet sig, og 3 Oct. ved Montcontour over Coligny. Han benyttede sig imidlertid ikke af Sejren, og Coligny trak betydelige Forstærkninger til sig fra England, Tydskland og Schweiz, erobrede Nîmes og undsatte la Rochelle, medens Lanoue slog Hoffets Tropper ved Luçon. Da skjænkede Freden i St. Germain en Laye 8 Aug. 1570 Protestanterne Amnesti, fri Religionsøvelse overalt, hvor protestantiske Kirker allerede fandtes, samt i to Byer i hver Provins, og desuden 4 Sikkerhedspladser (la Rochelle, Montauban, Cognac og la Charité); en Trolovelse mellem Henrik af Navarra og Carl IX.s Søster Margrete af Valois skulde for bestandig befæste Forbundet. Til Bryllupet 18 Aug. 1572 samledes Førerne i Paris; under dette skete 24—25 Aug. den under Navnet Blodbryllupet (s. Bartholomæusnatten) bekjendte Nedsabling. Nu begyndte Borgerkrigene paa ny; Protestanterne holdt sig tappert i deres Sikkerhedsstæder, og et kongel. Edict 1573 tilstod dem atter Samvittighedsfrihed og fri Religionsøvelse i Montauban, Nîmes og la Rochelle. Da Kampen fornyedes efter Henrik III.s Tronbestigelse 1574, fik Prins Henrik I af Condé Hjælpetropper tilførte af Pfalzgrev Johan Casimir og blev 1576 ogsaa understøttet af den utilfredse Hertug af Alençon; Condé og Henrik af Navarra gjorde saadanne Fremskridt, at Freden i Beaulieu

6 Maj tilsagde dem fri Religionsøvelse og talrige Sikkerhedsstæder. Men ogsaa denne Fred var af kort Varighed. Katholikerne med Henrik af Guise i Spidsen og Philip II af Spanien som allieret dannede *den hellige Ligue*, til hvilken Kongen blev nødt til at slutte sig paa Rigsdagen i Blois i Dec. 1576. Dog sluttede han allerede i Sept. 1577 *Freden i Bergerac* paa Grundlag af de tidligere Betingelser. Paa Grund af uopfyldte Løfter blussede Krigen op paa ny 1578, men blev atter bilagt ved *Freden i Fleix* 26 Nov. 1580, der stadfæstede den tidligere Tilstand. 1584 døde Hertugen af Anjou (tidligere Alençon), og nu var Henrik af Navarra den nærmeste Tronfølger; men imod ham opstillede Liguen Cardinalen af Bourbon, en affældig Olding. Kongen maatte 7 Juli 1585 erklære, at Protestanterne havde forbrudt alle deres Rettigheder. Pave Sixtus V udstedte en Banbulle mod Henrik af Navarra og Henrik af Condé, der erklærede, at de havde forbrudt alle deres Ejendomme og Rettigheder, derunder ogsaa Arveretten til Tronen; men Henrik af Navarra svarede med at vinde en glimrende Sejer ved Coutras 20 Oct. 1587. Imidlertid var Hertugen af Guises Popularitet hos Katholikerne voxet saa meget, at Kongen havde god Grund til at frygte for at blive stødt fra Tronen; han lod ham derfor myrde i Blois 23 Dec. 1588. Dette fremkaldte en frygtelig Bevægelse, og nu var Kongen nødt til at kaste sig i Armene paa Protestanterne, med hvis Hjælp han drog mod det oprørske Paris. Under Belejringen af denne Stad blev han myrdet 1 Aug. 1589 af Dominikanermunken Clément, og nu tilfaldt Kronen Henrik af Navarra; dens virkelige Besiddelse tilkjøbte han sig dog først ved at afsværge sin protestantiske Tro i Juli 1593. Efter at Liguens Magt var brudt og under Fredsunderhandlingerne med Spanien udstedte han det berømte *nantiske Edict* 13 Apr. 1598, som sikrede og udvidede Protestanternes Rettigheder og 25 Febr. 1599 blev stadfæstet af Parlamentet. Fra nu af levede Protestanterne ukrænkede under Henrik IV, hvis Minister Sully selv var Protestant. Men efter at Henrik IV var bleven myrdet af Ravaillac, sporedes allerede under hans Søn Ludvig XIII.s Mindreaarighed det katholske Hofs Tryk paa de reformerte. Derfor understøttede de trods deres betydeligste Hovedmænds Raad Condés politiske Opstand i Nov. 1615. Dog blev der i *Forliget i Loudun* 4 Maj 1616 tilstaaet dem Cultusfrihed. Men allerede 1620 blev den katholske Kirke gjenoprettet med Vaabenmagt i det næsten aldeles protestantiske Béarn, og i den i Maj 1621 begyndte Kamp under Rohans og Soubises Anførsel faldt næsten alle Huguenotternes Stæder i Kongens Hænder. Freden 1622 stadfæstede vel det nantiske Edict, men unddrog dem Forsamlingsretten. 1625 greb de atter til Vaaben i la Rochelle. Cardinal Richelieu besluttede nu selv at indtage denne Fæstning, og efter en lang Belejring, der blev aabnet 10 Aug. 1627 i Kongens og Cardinalens Nærværelse, maatte den overgive sig 28 Oct. 1628; efterhaanden maatte ogsaa de øvrige Sikkerhedsstæder underkaste sig. I Juli 1629 udkom i Nîmes et „Naades-Edict", der for bestandig ophævede Protestanternes Særstilling i Staten, men væsentlig af Hensyn til Gustav Adolf indrømmede dem fri Gudstjeneste og Borgerrettigheder. Nu skete et stort Frafald af alle, hvem politiske Hensyn havde knyttet til Protestanterne, især af Adelsmænd; man regner, at deres Antal svandt ind til omtr. det halve. Dog blev den alvorligere Del ved deres Fædres Tro, og baade med Hensyn til christeligt Liv, Theologi og Forfatning blomstrede den fransk-reformerte Kirke som ingen Sinde før. Desuden medførte Erobringen af Elsaß, at der fra 1639 fandtes en blomstrende luthersk Kirke inden for Frankrigs Grænser. Men da Mad. de Maintenon og hendes Skriftefader Lachaise fik Ludvig XIV overtalt til at udsone sine Udsvævelser ved at forfølge alle Kjættere i Riget, begyndte en ny Trængselstid for Protestanterne. Fra 1681 begyndte de berygtede *Dragonnader* deres Omvendelsesværk, og 18 Oct. 1685 blev det nantiske Edict formelig hævet. Tusender af Kirker bleve nedrevne, utallige Bekjendere henrettede eller smeddede til Galejerne, men trods alle Straffelove undslap omtr. en halv Mill. (réfugiés) til Brandenburg, Holland, England og Schweiz. Mange flygtede til Cevennerne, og 1702—6 førtes den grusomme Cevennerkrig (s. Camisarder og Cavalier). Frankrig mistede over en Million af sine bedste Indvaanere; men endnu blev over en Million tilbage, uden Rettigheder, som holdt deres Gudstjeneste paa Bjergene, paa øde og skjulte Steder, „*Ørkenens Kirke*" (»l'église du désert«). I denne Tid fremstod en Række udmærkede Mænd, der under utrolige Farer og Opofrelser ledede den haardt betrængte Martyrkirke, navnlig *Claude Brousson*, *Ant. Court* og *Paul Rabaut* (s. disse A.). 1724 udstedte Ludvig XV et skærpet Edict, og 1744—46 rasede endnu en Gang en voldsom Forfølgelse; men allerede nu havde Tidsaanden begyndt at vende sig fra Religionsforfølgelserne. Regeringens Intolerance og Grusomhed vakte efterhaanden større og større Uvilje baade i og uden for Frankrig, samtidig med at de protestantiske Martyrers Trosmod og Standhaftighed vakte almindelig Beundring. Justitsmordet paa Protestanten Jean Calas spidsede Voltaires Pen mod Intolerancen, og i Nov. 1787 udstedte Ludvig XVI omsider et Toleranceedict, der dog kun gav Protestanterne Ret til at leve i Frankrig uden at blive forfulgte for deres Tros Skyld. Ret til fri Religionsøvelse og borgerlig Ligeberettigelse fik de først, da Nationalforsamlingen 1789 stillede alle de kirkelige Partier og Confessioner paa lige Fod. Under Revolutionen begyndte en ny Forfølgelsestid; men Code Napoléon tildelte Protestanterne lige borgerlige Rettigheder med Katholikerne. Napoleon I bestemte, at de evangeliske Gejstlige skulde lønnes af Statskassen, og med det samme paatvang han de protestantiske Kirkesamfund nye Forfatninger, der gjorde dem afhængige af Staten. I Revolutionsaarene 1848 o. flg. førtes forskjellige Forhandlinger om at frigjøre Kirken fra Staten; men 26 Marts 1858 udstedte Louis Napoleon et Decret, der vel indrømmede Prote-

stanterne Presbyterier og Consistorier, valgte ved almindelig Stemmeret; men Valget af Consistoriernes Formænd skulde stadfæstes af Staten, og den reformerte Kirkes øverste Myndighed, *Generalsynoden*, maatte ikke træde sammen, undtagen naar den sammenkaldtes af Kejseren. Napoleon sammenkaldte den ikke en eneste Gang under hele sin Regering og afskar derved enhver Lejlighed til at faa Ende paa den Forvirring, som Kampen mellem Rationalister og Orthodoxe affødte. Den lutherske Kirke var endnu mere prisgiven til Statens Indblanding; thi her stod Consistorierne under Inspectorer, der alle udnævntes af Staten, ligesom denne ogsaa havde den afgjørende Indflydelse paa Valget af de øverste Myndigheder, Overconsistoriets og Directoriets Medlemmer. Ved Krigen 1870 blev over Halvdelen af Protestanterne tyske Undersaatter; af den lutherske Kirke blev kun en lille Brøkdel, i alt næppe 100,000, ved Frankrig, medens den reformerte Kirke dog endnu tæller c. 500,000. Republikens Oprettelse medførte, at Staten gav Afkald paa saa godt som al Indblanding i Kirkernes indre Anliggender; men samtidig formindskede den sit Pengetilskud saaledes, at det er meget vanskeligt, navnlig for den lutherske Kirke, at skaffe de fornødne Pengemidler til Veje. Fra Begyndelsen af dette Aarh. have begge Kirkesamfund været hjemsøgte af en ødelæggende Partistrid; et orthodox Parti, hvis betydeligste Mænd have været Daniel Encontre, Adolphe Monod, Statsmanden Guizot og de lutherske Præster Meyer og Vallette, har ført en haard Kamp med det saakaldte liberale Parti, der under Ledelse af af Martin-Pachond, Ath. Coquerel fils, A. Réville, Colani og Schérer gik videre og videre i en Rationalisme, der for manges Vedkommende endte med Fornægtelse af al positiv Christendom. Denne Splid svækkede i høj Grad de protestantiske Kirkers Modstandsevne over for Katholicismen, og Kejser Napoleons Regering traf gjentagne Gange vigtige Afgjørelser, der vare til Gavn for det rationalistiske Parti; Thiers derimod sammenkaldte 1872 den reformerte Kirkes Generalsynode, og paa dens Møde i Paris vandt det orthodoxe Parti en saa afgjort Sejer, at Rationalismen nu maa siges at være i stadig Tilbagegang. Den lutherske Kirkes Generalsynode s. A. endte derimod med en Deling i to af hinanden næsten uafhængige Kredse, Paris, hvor de orthodoxe ere næsten eneherskende, og Montbéliard, hvor Rationalisterne have afgjort Flertal. Den reformerte Kirke har et theologisk Facultet i Montauban, og i Stedet for det tidligere lutherske Facultet i Straßburg blev der under Protestanten Waddingtons Ministerium 1876 oprettet et Facultet i Paris med baade lutherske og reformerte Professorer. Om den *reformerte Frikirke* s. **Frie Menigheder.**

Kunst. De Mindesmærker af keltisk *Bygningskunst*, som findes i F., ere faa og afsluttede i deres Former (Cromlechs), medens Levninger af antik romersk Kunst ere spredte over hele Landet og knytte sig ganske til den Gang, som den romerske Cultur tog, idet den fra Hedenskab gik over til Christendom. Folkevandringen og Frankernes lave Dannelsestrin maatte medvirke til at svække Sansen for de ældre, endnu bestaaende Monumenter; de faa Levninger, som ere tilbage fra Merovingernes Tid, vise os de antike Bygningsformer i høj Grad udartede. Carl d. stores Bestræbelser for at gjengive Bygningskunsten dens gamle Herlighed kom ikke til at slaa Rod; Normannernes Indfald og Rigets indre Opløsning medførte atter et Tilbagefald, og det er først i det 11te Aarh., at et nyt Liv tydelig begynder at røre sig. Store Klostre anlægges (St. Bénigne, Cluny), men det er endnu stadig Paavirkning fra Italien og vaagnende Sans for antike Minder, som forberede og ledsage en mere ejendommelig Stræben. Denne tiltager kraftig og hurtig i Løbet af det 12te Aarh., og inden dets Slutning ser man en ny Stil udfolde sig, som staar fuldkommen færdig i første Halvdel af det 13de Aarh. I det nordlige F. kommer denne ejendommelige Kunst først til Syne og spores i sine tidligste Ytringer allerede under Abbed Suger i St. Denis; i Kathedralkirkerne i Paris, Chartres, Rheims og Amiens kan man forfølge dens stadige Fremgang. Kunsten tilhører nu ikke længere Kirken alene, idet Lægmænd (Robert de Coucy i Rheims, 1211—47, Robert de Lusarches i Amiens fra 1220, Pierre de Montereau i Paris, der fuldendte la sainte Chapelle 1248) erhvervede sig Udødelighed som Bygmestre i denne Stil, den saakaldte *Spidsbuestil*, der fra F. udbredte sig over hele Europa og i Tyskland fik Navn af den *gotiske Stil*. Medens denne efter at have naaet sit Højdepunkt og udfoldet sig i hele sin Rigdom allerede i det 15de Aarh. mere og mere udartede til et stilløst Spil ved den store Færdighed, som var opnaaet i at sammenbinde og gjennembryde Stenmasserne, forberedtes i Italien en ny Retning i Bygningskunsten. Sansen for antike romerske Former vaagnede paa ny samtidig med det Opsving, som hele den aandelige Retning fik ved det fornyede Bekjendtskab med den klassiske Literatur, og idet man atter optog meget af den ældre romerske Bygningsmaade og gjenindførte hele dens Smag i at pryde Bygningerne, opstod den Stil, der kaldtes *Renaissancen*. Den udgik altsaa ikke fra F., men den blev uden for Italien der tidligst optagen, sammensmeltet med de endnu levende Elementer af Spidsbuestilen og udviklet paa en saa rig, mangfoldig og tiltrækkende Maade som intet andet Sted uden for sit Fødeland. Denne Stil valgte sig tillige nye Gjenstande for sin Virksomhed, thi medens Spidsbuestilen især havde vist sig i sin fulde Glans i Kirkebygningerne, tog det verdslige Liv fortrinsvis Renaissancen i sin Tjeneste og fremkaldte en Forandring, der tydelig udtaler hele den Omvæltning i Samfundsforholdene, som betegner den nyere Histories Begyndelse. De faste Konge- og Herreborge forvandledes til fredelige Slotte og Paladser, hvor Kunstens og Rigdommens Udsmykning traadte i Stedet for Befæstningens prunkløse Kraft. Denne nye Retning begyndte allerede under Ludvig XII og stod i fuld Blomstring, indtil Religionskrigene og Hoffets Tvebragt i Slutn. af det

16de Aarh. aabenbarede deres ødelæggende Følger. De italienske Kunstnere, som indkaldtes, fik ikke nær saa afgjørende Indflydelse paa Bygningskunst som paa Maleri og Sculptur; tvært imod maatte de i meget følge den Retning, som franske Bygmestre havde anslaaet, og saa vel i Fontainebleau (Serlio) som i Raadhuset Hôtel de Ville i Paris (Domenico de Cortona) fremtraadte tydelig den franske Renaissance. Pierre Lescot (Louvre fra 1546), Jean Bullant og Philibert Delorme (Tuilerierne fra 1564) ere de berømteste Kunstnere i denne Retning. Under Henrik IV og Ludvig XIII tabte Renaissancen sin Ejendommelighed, skjønt der hverken fattedes Bygmestre eller store Bygningsforetagender, og Indflydelsen af den italienske Stil, saaledes som den havde udviklet sig c. 1600, fik aldeles Overvægten, navnlig i Kirkebygningen; den eneste Architekt, som fortjener at nævnes, er Salom. Debrosse, som i Paladset Luxembourg (begyndt 1615) og i Forstiden af St. Gervais (1616) har givet Prøve paa mere Selvstændighed og finere Følelse for det charakteristiske. Men efter Ludvig XIV.s Tiltrædelse af Regeringen og under Colberts Styrelse udbredtes ny Glans over Bygningskunsten. Claude Perrault (Louvres Colonnade, begyndt 1665), F. Blondel (Porten i St. Denis, 1672), Jules Hardouin Mansart (Versailles ud mod Haven, Orangeriet, Capellet, 1670—1709, Kuplen paa Invalidekirken, fuldendt 1706) gav den herskende Stil et nyt Sving, glimrende og overraskende som den Konges Regering, de skulde forherlige. Mansarts Pragt banede imidlertid Vej for den charakterløse, overlæssede Udsmykning, som især tog Overhaand i Begyndelsen af Ludvig XV.s Regering (Rococo), og som vandt Bifald alle Vegne nord for Alperne. Men midt i Udartelsen stod dog som eneste Undtagelse Florentineren Giov. Nic. Servandoni, hvem Forsiden til St. Sulpice skyldes, især for sin Tid simpel og ren (1732—45). Den Begejstring for Oldtiden, som blussede op ved det 18de Aarh.s Slutning, og som stadig næredes ved Resultaterne af nye Forskninger og nye Fund, indvirkede ogsaa i F. paa Bygningskunsten, der i Revolutionen og Kejserdømmets Tid fik sin kortvarige antike Stil, hvorved dog maa lægges Mærke til, at, medens man nogle Steder navnlig søgte at gjenoplive Grækenlands Kunst, var fortrinsvis den romerske Architektur de franske Bygmestres Forbillede. Men allerede 1836—37 forbandt Duban Elementer fra Renaissancen med Antiken, og i det af Godde og Lesueur byggede Raadhus i Paris optræder bestemt en moderne Blandingsstil. Ikke desto mindre vendte Hittorf og Lebas tilbage til den romerske Basilikastil, medens samtidig andre forsøgte at opføre Bygninger snart i en, snart i en anden consequent holdt Stil, uden at det er lykkedes at faa udviklet en ejendommelig moderne Bygningsstil. Den nyere Tid har i Banegaarde (Nordbanegaarden i Paris), i Jærnbanebroer, i Theatre (den store Opera smstds.), i Glaspaladser til de store Udstillinger og flere andre Slags store Bygninger givet Architekterne Lejlighed til at løse nye constructive Opgaver, navnlig i Anvendelsen af Glas og Jærn, uden at disse mangen Gang højst kostbare Pragtbygninger have været virkelig frugtbare for Kunstens Udvikling. — Billedhuggerkunsten. Efter at Gallien var bleven erobret af Romerne, overførtes ogsaa den romerske Kunst dertil, saa at romersk Stil lige ned til Kunstens Forfaldsperiode gaar igjennem de fundne Mindesmærker og endog synes at have gjort sig gjældende i Fremstillingen af keltiske Guddomme. Med Christendommens Udbredelse fulgte ogsaa de Typer for Kunsten, som vare blevne almindelige i Italien. Skjønt de antog en stedse mere raa Skikkelse, vedligeholdtes dog disse Reminiscenser, indtil man i Løbet af det 12te Aarh. tydelig sporer Overgangen til en mere selvstændig Stræben. Med Begyndelsen af det 13de Aarh. fremtræde Bøjelighed og Bevægelighed i Figurernes Stillinger, Udtryk i Hovederne og et naturligt Fald i Draperierne, og ved Enden af Aarhundredet var F. i Besiddelse af en ejendommelig, fra antik og byzantinsk Stil aldeles forskjellig Kunst, hvorom en Mængde Statuer og Reliefer paa Domkirkerne, der have meget Værd i Henseende til decorativ Form og religiøst Udtryk, kunne vidne. Dette Tidspunkt er Blomstringstiden for Middelalderens Kunst, der i det 14de og 15de Aarh. gaar over til en renere Naturalisme, som kan ses i de smukke Fremstillinger, især af bibelsk Indhold, der jævnlig findes i Relief paa Chorenes Skillerum i Domkirkerne (Amiens, Notre-Dame osv.). Det Kjendskab til italienske Kunstværker, som skyldtes Carl VIII.s og Ludvig XII.s Krige, og Frants I.s Kjærlighed til Kunst og Pragt havde en fordelagtig Indflydelse paa den franske Billedhuggerkunst, og fra Slutn. af det 15de og første Halvdel af det 16de Aarh. er der efterladt mange dygtige Arbejder i Gravmæler, Mindesmærker og Portrætstatuer. Fortrinlige italienske Kunstnere vare blevne indkaldte, saasom Benvenuto Cellini, af hvis Virksomhed F. endnu bevarer Minder. Den franske Kunstner, som i denne Periode faar det første Navn, er Jean Goujon (arbejdede 1541—62), i hvis højst zirlig fuldendte Arbejder man tillige allerede sporer Indflydelsen af den manierede italienske Kunst, som blev Særkjendet for Skolen i Fontainebleau, hvis mindre heldige Sider træde frem hos Pilon og især hos Francheville. Den Mangel paa Strænghed i Stilen, som var bleven stedse føleligere i Beg. af det 17de Aarh., om end Kunstnere som Sarrazin (1588—1660), Prieur og Brødrene Anguier (1604—69 og 1612—86) fortjene det Navn, de vandt, hævedes ikke under Ludvig XIV (1643—1715). Men trods en vis Sværhed i Formerne og en Indflydelse, der gjorde sig gjældende fra Maleriet (Lebrun), som de mest ansete Billedhuggere Coysevox (1640—1720) og især Girardon (1628—1715) ikke kunde unddrage sig, er der alligevel i de fortrinligste Arbejder en Livlighed og Dygtighed i Udførelsen, som sætter denne Tid betydelig over den nærmest foregaaende. Den eneste af Datidens Kunstnere, som bevarede sin Selvstændighed, var Puget (1622—94); men netop derved og ved den Dristighed, hvormed han forstod at behandle Marmoret, vandt han et Ry,

som hans overdrevne Higen efter Kraft i Udtrykket gjør mindre fortjent. Ved Siden af Marmoret blev ogsaa Malmen behandlet med største Mesterskab, hvorom Springvandene i Versailles's Have (af Brødrene Marsy, d. 1674 og 1681) vidne, efter at den store Rytterstatue af Ludvig XIV (af Girardon) paa Vendômepladsen er ødelagt. — Med Brødrene Couston (s. d. A.) gaar denne Retning over i Ludvig XV.s Tid, men det charakterløse i Opfattelsen og det blødagtige i Behandlingen gjør sig mere og mere gjældende, navnlig hos den Kunstner, som nød størst Anseelse, Bouchardon (1698—1762). Efter Midten af det 18de Aarh. var i Italien begyndt et Studium af Antikerne, der ogsaa fik Indflydelse i Frankrig, og i Revolutionstiden erhverver Chaudet (1763—1810) sig Navn ved streng Opfattelse og alvorlig Stil. Under Napoleon I hævede Stempelskærerkunsten sig til en høj Grad af Fuldendthed ved de mange Medailler, som med antike Mønstre til Forbilleder prægedes i Anledning af hans Sejre. I Billedhuggeren Bosios (1769—1845) blødere Behandlingsmaade sporer man derimod snarere Paavirkning af Canova, paa samme Tid som Emner fra Samtiden (Vendômesøjlen, Triumphbuen paa Carrousselpladsen og senere Arc de l'Étoile) tvang Sculpturen ind paa en nøjagtig Efterligning af Virkeligheden, der ikke altid var til dens Fordel. Den store Række af Portrætstatuer understøttede denne Retning, medens dog antike Emner ikke bleve forsømte, ligesom ogsaa den gjenopvakte religiøse Sans fremkaldte mange Arbejder af kirkeligt Indhold. David d'Angers fortjente vel mest sit store Navn ved sin Bestræbelse for at udhæve det charakteristiske i Fremstillingen, medens samtidig og lidt senere Cortot, Pradier, Lemaire, Foyatier, Marochetti, Rude, Duret erhvervede sig Anseelse som Billedhuggere. I Fremstillingen af Dyr vandt Barye et stort Navn. Men foruden det Antal af større plastiske Arbejder i Marmor og Malm, som ere fremkomne, have flere Talenter gjort sig gjældende ved Behandlingen af ædle Metaller (artistisk Guldsmedarbejde) og smukt udførte Udskæringer i Træ (Lechesne). I den nyere Tid forbindes undertiden en udpræget naturalistisk Gjengivelse af Virkeligheden med phantasifuld, ægte kunstnerisk Opfattelse, og Kunstnere som Guillaume, Perraud, Dubois, Delaplanche o. fl. have vundet stort Navn ogsaa uden for Frankrig. — Maleriet skyldes i den ældste Tid ligeledes romersk Indflydelse, men da de tiloversblevne Spor kun ere Decorationsarbejder af underordnet Betydning, blive de første christelige Miniaturmalerier Udgangspunktet for Malerkunstens Historie i F. De ældste Miniaturmalerier ere fra Carl d. stores Tid og vise en bestemt Paavirkning af oldchristelig Kunst i Italien, medens Misforholdet i Figurernes Tegning røber deres barbariske Oprindelse, paa samme Tid som de magre Motiver i Folderne, de grønlige Skygger i Carnationen og den hyppige Anvendelse af Cinnober tyde paa byzantinsk Indflydelse. I Løbet af det 9de Aarh. taber den sidst nævnte Paavirkning sig, ligesom ogsaa de antike Motiver gjengives svagere og svagere, medens for øvrigt, jævnt aftagende i Skjønhed og dygtig Udførelse, Miniaturmaleriet bevarer samme Charakter, indtil imod Slutn. af det 10de Aarh. en forskjellig Technik betegner et Trin i Kunstens Dalen. Den brede Paasætning af Farver med Pensel maa nemlig vige for Pennetegninger, hvor Localfarverne ere fladt imalede og Modelleringen senere tilføjet med Streger af andre Farver. Det 11te Aarh. og første Halvdel af det 12te, hvor denne slettere Technik stadig anvendes, betegne Maleriets laveste Standpunkt. De Levninger af antik Paavirkning, som endnu vare tilovers, forsvinde efterhaanden og give Plads for de første raa Spirer til en ny og ejendommelig Kunst, der allerede mod Enden af Tidsrummet begynder at gjøre sig gjældende ved en dygtigere Technik og omhyggeligere Opfattelse af Naturen. Paa denne Grundvold er Kunsten i stadig og kraftig Udvikling fra Midten af det 12te Aarh.; thi hvorvel de sorte Omrids ikke forsvinde i Figurerne, benyttes dog Penselen dertil, ligesom ogsaa de anvendte Gouachefarver lægges meget mere pastøst paa, og Miniaturmaleriet hæver sig ved bedre Iagttagelse af Naturen og større Dygtighed hos Kunstnerne til stedse højere Fuldkommenhed, indtil det i det 15de og Beg. af det 16de Aarh. naar sin største Højde. En dobbelt Paavirkning, en italiensk og en nederlandsk, forener sig med det allerede selvstændig indvundne til at give det franske Miniaturmaleri dets ejendommelige Charakter midt imellem nederlandsk Naturalisme og italiensk Stil; Ludvig XI.s Hofmaler Jehan Fouquet fra Tours er den dygtigste Repræsentant for denne Kunstart i dens smukkeste Skikkelse. Snart efter, i det 16de Aarh., spores den italienske Indflydelse, som udgik fra Skolen i Fontainebleau, i Malerkunstens Udvikling. Frants I.s Kjærlighed til Kunsten fik nemlig samme eller endog større Indflydelse paa Maleriet (Decorations- og Historiemaleriet i store Billeder, der hidtil syntes mindre udviklet i F.) end paa de andre Grene af Kunsten; han indkaldte italienske Kunstnere, navnlig Primaticcio og Rosso, og forplantede deres hele Malemaade til F. Den Skole, der udgik heraf, har faaet Navn af Skolen i Fontainebleau, hvis vigtigste Repræsentant foruden Stifteren er Jean Cousin (1500—1589), medens Janet (Clouet 1500—1572) i Portrætet nærmede sig nederlandsk Kunst. Efter at denne første italienske Paavirkning havde tabt sig, fik den franske Skole nyt Opsving ved Simon Vouet (1582—1649), der imidlertid ogsaa havde taget Udgangspunktet for sin Maner hos Italienerne. Men da Stræben efter smukke Linjer i Billedet, Stil og historisk Correcthed udmærkede denne Skole mere end Sans for naturlig Skjønhed i Tegning og Farve, var det naturligt, at den, skjønt talentfulde Elever udgik fra Vouets Atelier, forfaldt til Maniertheds, saa snart det Studium af Italienerne, der havde holdt Stifteren oppe, blev glemt af Efterfølgerne. Samtidige berømte Kunstnere, som Caravaggios Efterligner, Moïse Valentin (1600—32), Landskabsmaleren Claude Gellée og Historiemaleren Poussin, staa uden for Skolen og tilhøre lige saa meget Italien som F., skjønt

den sidste fandt enkelte Efterlignere i F. Rubens fik derimod Betydning for den franske Kunst ved den Indflydelse, hans Malerier i Luxembourg kom til at udøve, medens en anden Flamlænder, Ph. Champagne, bliver den betydeligste Kunstner i den franske Skole, som han aldeles tilhører. Vouets selvstændigste Elev, E. le Sueur (1617—55), døde i temmelig ung Alder. Den indflydelsesrigeste Elev af ham er dog Lebrun (1619—90), som tillige med Mignard (1610—95), ogsaa hans Elev, tiltog sig et langvarigt Suprematí i Kunsten i alle dens Retninger i F., hvilket ved Lebruns Lyst til Overdrivelse i Udtryk og Stillinger, hans Mangel paa Kraft og Harmoni i Farven og hans theatralske Compositionsmaade ikke øvede nogen gavnlig Indflydelse paa den fra ham udgaaede Skole, bekjendt under Navn af Skolen i Versailles. Stor Fortjeneste har imidlertid Lebrun af den franske Kobberstikkerskole, der optog Hollændernes og Italienernes Technik, som den videre udførte. Mestre som Audran, Edelinck, Nanteuil, Dorigny o. fl., der blomstrede i det 17de Aarh., kunne vise denne Skoles Dygtighed, medens særskilt Callot (1594—1635) og Silvestre (1621—91) maa nævnes som Raderere. Skolen i Versailles, der dog opviser saa betydelige Kunstnere som Bourdon, Coypel, Jouvenet, Colombel, forfaldt imidlertid, idet Mesterens Fejl mere tilegnedes end hans gode Sider, til stedse større Vilkaarlighed og Kunstlethed. Om endog Subleyras (1699—1749) holdt Skolen oppe en Tid, sank den dog igjen mere og mere, indtil mod Slutn. af det 18de Aarh. Vien (1716—1809) ved sin Stræben efter Sandhed og Simpelhed gav det første Tegn paa Kunstens Gjenoplivelse. Medens Watteau (peintre de fêtes galantes du roi) og endnu mere Boucher charakterisere denne Forfaldsperiode, ere dog Chardin og senere Greuze ikke uden Betydning som Genremalere, ligesom Landskabet har en dygtig Repræsentant i Joseph Vernet (1714—89). Viens berømte Elev, Louis David (1748—1825), var dog især den, der vakte Kunsten til et nyt Liv saa vel ved sine egne kraftfulde Compositioner som ogsaa ved en stor Mængde Elever, hvoraf den ældre Kreds: Drouais, Gros, Gérard, Girodet o. fl. paa forskjellig Vis, men alle med stort Talent, fortsatte Mesterens Stil og Efterligning af Antiken, indtil den Tidsbevægelse, som mægtige yngre Talenter, Elever dels af David og hans ældre Elever, dels af andre betydeligere Kunstnere som Guérin, havde opvakt, ogsaa rev de ældre med til nærmere Tilslutning til Naturen. En Samtidig af David, der stod aldeles selvstændig, men uden at danne Skole, var Prudhon (s. d. A.). Guérins Elev Géricault og Horace Vernet slog omtrent samtidig ind i den nye Retning, hvormed den Davidske Skoles Myndighed var brudt for stedse. De gode Følger af denne Myndigheds Ophør vare dog de overvejende, og det frie Studium skabte i F. en betydelig Kreds af begavede Kunstnere, hvis Frembringelser have Krav paa en selvstændigere Bedømmelse end i Forhold til deres Slægtskab med en Skole. Ovennævnte Horace Vernet, egentlig Slagmaler, den alvorlige, mandige Delaroche, den bløde, lidt sværmerske Ary Scheffer, den strænge, i en vis Henseende gammeldags Ingres og den egenfindige, maaske for voldsomme Delacroix danne en af Historiemaleriets mest glimrende Perioder, medens Granet (1774—1849), Davids Elev, enestaaende som peintre d'intérieur, ved sin Skjønhed i Farven og sin Alvor i Emnerne fik stort Navn, ligesom Léopold Robert, Lepoitevin og Decamps i Genremaleriet, Winterhalter og Court i Portrætet, Rosa Bonheur som Dyrmaler, Gudin, Isabey, Garnerey som Marinemalere, Rousseau og Dupré som Landskabsmalere have vundet Berømmelse ogsaa uden for F. i deres forskjellige Fag. Efter disse Mestre er en hel ny Slægt traadt frem i alle Kunstens Retninger, Flandrin, Ingres's Elev, og Jalabert som religiøse Malere, Gérôme i den historiske Anekdote, en Mængde nye Slagmalere, i Landskabsmaleriet Huet, Corot o. fl. Foruden Staffelibilleder, der for øvrigt undertiden males i kolossale Størrelser, er ogsaa i Løbet af dette Aarh. i F., ligesom i andre Lande, Sansen for Maleri paa Mur (peintures murales) gjenvakt. De udføres snart al fresco, snart i Olje, og F.s mest ansete Kunstnere have udført saadanne Arbejder, saaledes Delaroche l'hémicycle i l'École des Beaux Arts, Delacroix i Hôtel de Ville, Schnetz i Notre-Dame de Lorette, medens andre skylde netop saadanne Arbejder deres Anseelse, f. Ex. Ziegler ved Kuplen i La Madeleine. Ved Siden af den ganske selvstændige Meissonier, hvis smaa Billeder udmærke sig ved en egen Storladenhed i Opfattelse og Penselføring, er der i den nyere Tid dels optraadt udmærkede Kunstnere paa de forskjellige Omraader, saaledes Protais, Neuville og Détaille som Slagmalere, de to sidste navnlig med gribende Gjengivelser af Optrin fra den store fransk-tyske Krig, Robert Fleury som Historiemaler, Breton som Stemningsmaler i Friluftsbilleder med Figurer, Bonnat som Portrætmaler o. m. fl., dels have flere nye Retninger gjort sig gjældende, snart en realistisk, der søger at gaa Naturen saa nær paa Klingen som muligt, snart en mere idealistisk, der vil opnaa Stemning og malerisk Virkning ved lige som at brulne Formen i en til en vis Grad forvisket, men virtuosmæssig behandlet, ved stærke Modsætninger glimrende Farvegivning (lo sfumato). I begge Retninger dukke fremragende Talenter op i en overvældende Sværm af mere eller mindre middelmaadige Kunstnere, som kun med en vis Routine lystre Parolen. — I Kobberstikkerkunsten blomstrer i F. en udmærket Skole af Kunstnere, der ved Forbindelse med de betydeligste Malere gjengive deres Billeder med Aand og Troskab. Calamatta, Henriquel-Dupont, Forster, François, Leroux, Mercury, Prévost o. fl. ere udmærkede Mestre med Gravstikken, medens Sixdeniers og Brødrene Jazet levere Blade i manière noire. Ogsaa Raderkunsten er optagen af flere Malere, ligesom Lithographiet og Træsnit dels benyttes af en Mængde originale Tegnere, f. Ex. G. Doré, dels med udmærket Dygtighed anvendes til at gjengive berømte Kunstværker.

Literatur. Hos de gamle Galler, saaledes

som disse navnlig ere skildrede af Cæsar og andre græske og romerske Forfattere fra omtr. samme Tid, var al højere Oplysning og literær Sysſel indskrænket til en enkelt Stand, der, som det synes, omfattede tre Klasser: Druiderne, Spaamændene og Barderne. Druiderne, en Institution, der synes at være overført til Gallien fra Britannien, vare paa ēn Gang Præster, Sandsigere og Læger og tillige Dommere; de repræsenterede kort sagt al højere Viden, hvorfor de ogsaa vare Gjenstand for de største Æresbevisninger og havde store Forrettigheder. Deres Viden holdtes hemmelig for alle udenforstaaende og opbevaredes kun ved mundtlig Overlevering fra de ældre til de yngre, som gav sig i Lære hos dem; disse maatte navnlig lære uden ad store Masser af Vers, hvilket, efter Cæsar, kunde medtage en Snes Aar. Der maa altsaa have været en stor, mundtlig opbevaret Literatur, men intet maatte optegnes, og da tilmed Druiderne af politiske Grunde forfulgtes af Romerne, efter at disse havde erobret Gallien, maatte alt dette snart uddø. Ved Siden af Druiderne har der hos Gallerne som hos andre keltiske Folk været Barder, Digtere, der besang Heltene og deres Bedrifter o. lign. Saadanne Barder har der vel været, saa længe det galliske Sprog overhovedet levede, d. v. s. indtil omtr. det 5te Aarh.; men intet af deres Digte er naaet til os, om vi end vistnok kunne danne os en Forestilling om dem gjennem digteriske Optegnelser hos forskjellige af deres Stammefrænder, navnlig i Irland, til Dels ogsaa i Bretagne (Aremorica), i hvilken sidste Landsdel det keltiske Element fandt et nyt Hjemsted ved Udvandringer fra Britannien i det 5te Aarh. — Allerede tidlig havde den græske Cultur faaet fast Fod i Sydgallien, i den græske Koloni Massilia (Marseille); men den fik dog kun liden Indflydelse paa Gallerne. Anderledes gik det efter at Gallien gjennem Cæsars Erobringer var kommen under Romernes Herredømme. Landet blev nu organiseret paa romersk Vis; latinsk Cultur og Sprog trængte mere og mere ind, og inden ret mange Aarhundreder var det galliske Sprog helt uddød. Sydgalliens Ruiner minde endnu om, hvor mange romerske Monumenter der har været; særlig i det 3dje og 4de Aarh. blomstrede her den i sit Hjem synkende romerske Civilisation. Ved Skolerne i Marseille, Arles, Narbonne, Lyon, Bordeaux og Toulouse virkede navnlig i disse Aarh. en Række Rhetorer og Grammatikere; og ogsaa i andre Retninger har Gallien givet sine Bidrag til den fælles latinske Literatur. Af Talere maa nævnes Domitius Afer (under Caligula), Eumenius, Julius Florus; af Digtere Horats's Samtidige Varro Atacinus og fra 4de Aarh. Ausonius; af andre Forfattere Trogus Pompejus, Forfatter til et tabt historisk Værk, og Grammatikeren Consentius. Den fremtrængende Christendom og de indtrykkende Barbarer vare hver paa sin Vis virksomme til at ødelægge den græsk-romerske Civilisation. Vi se nu Gallien tage Del i den almindelige theologiske Literatur. St. Hilarius (fra Poitiers) skrev mod Arianerne, Sulpicius Severus sin »Historia sacra« (begge fra det 4de Aarh.); Apollinaris Sidonius (i det 5te Aarh.) skildrer i Breve sin Samtid med Liv og paa glat Latin; andre theologiske Forfattere fra samme Tid ere Claudianus, Faustus, Gennadius. Med Barbarernes Indvandring i det 5te Aarh. begynder en Række voldsomme og vilde Kampe. Under Merovingerne voxe Brutaliteten og Fordærvelsen til det kolossale. Denne Tids Historieskriver er Gregorius fra Tours (c. 540—594), hvis Fortælling gaar fra 395 til 591. — Paa denne Tid har Talesproget i Gallien som i hele det romerske Rige allerede forandret sig stærkt fra det overleverede Latin, og nye „romanske" Sprogformer udvikle sig overalt af det ældre Sprog, i Gallien i to Hovedformer, hver med en Række af Dialekter (s. Fransk Sprog). Man vedblev imidlertid stadig under Merovingerne at skrive Latin, om end mere og mere barbarisk; et saadant Sprog benyttedes i Love (lex Salica) og i Aktstykker, af hvilke mange endnu ere opbevarede, og ikke bedre var Kirkens Sprog. Kun i mundtlig overleverede Sagn og Sange har Folkesproget været benyttet, men intet heraf er naaet til os, i alt Fald kun i en langt senere Form. — Carl d. store skabte den første Renaissance i Gallien. Han lod vel de gamle germanske Folkepoesier, som havde levet iblandt Frankerne, samle og arbejdede paa en frankisk Grammatik, men saa dog i Latinen den egentlige Dannelseskilde, selv et Billede paa det frankiske og det romanske Elements Opgaaen i en ny Folkeenhed. Fra England og Frankrig fik Carl d. store sine betydeligste Lærde (Alcuin, Paulus Diaconus), der gjorde hans Hof til et Slags Akademi. De skrev paa Latin, theologiske, rhetoriske, dialektiske og moralske Værker. Baade hellige og profane Skrifter afskreves med Iver og stor Omhu for det ydre, og Klostrene bleve Arnesteder for denne Virksomhed, men det hele naaede ikke synderlig ud over de gejstliges Kreds; endnu var Nationen ikke constitueret som saadan. Til den carolingiske Periode hører endnu Johannes Scotus Erigena, der ved sin Oversættelse af Pseudo-Areopagitens Skrifter og sin »Divisio naturæ« er et mærkeligt Phænomen i Philosophiens Historie. Samtidig med Administrationens og Rigets Opløsning begynder Latinen at trænges noget tilbage, og mere og mere hæver og fæstner sig det nordromanske „gammelfranske" Folkesprog (langue d'oil), dog endnu i en Række Aarhundreder uden fælles Skriftsprogform, idet enhver Forfatter eller Skriver mere eller mindre benytter sin egen Dialekt. Ved Siden heraf udviklede Sproget i Syden, Provençalsk (langue d'oc), sig selvstændig og blev Bærer af en ejendommelig og rig Literatur (s. Provençalsk). — Under de senere Carolinger udviklede Lensvæsenet sig frodig, og det frembragte sin egen Poesi. Til Fyrsters og Lensherrers Personer, ja selv til Klostre knyttede sig Jongleurvæsenet. Jongleurerne vare omvankende Sangere, der drog fra Borg til Borg, lig de græske Rhapsoder foredragende Kvad, digtede af dem selv eller andre. Disse Digtninger samledes siden til de saakaldte »Chansons de geste«, der tydelig vise sig som sammensatte af flere Stykker, da den samme Scene

ofte refereres paa flere forskjellige Maader i det samme Digt. Jongleurerne, halve Improvisatorer, veg nu Pladsen for Skribenter, der samlede de spredte Digtninger til store Epopeer, stundum paa 20—50,000 Vers; disse Skribenter fik Navnet Trouvèrer, medens Jongleurerne sank ned til blot at synge andres Vers, ja stundum til Taskenspillere og Dyretæmmere. Disse Epopeer kunne atter efter den Sagnkreds, de behandle, henføres til 2 Hovedgrupper: l'épopée nationale, der besynger de nationale Traditioner og grunder sig paa hyppig stærkt forvanskede historiske Begivenheder, og l'épopée adventice, der er en ren Kunstdigtning, og hvis Genesis er at søge uden for Frankrig. Hovedrepræsentanten for den nationale Epopee er den carolingiske Cyklus, der besynger Carl den stores Bedrifter, som efterhaanden i Phantasien antog en mythisk-overnaturlig Charakter, som Rigets senere Nedgang fremhævede, og som Feudaltidens Ideer siden farvede paa sin egen Maade, saa at Charlemagne stilledes i Skygge af sine 12 Pairer. Det 12te og 13de Aarh. synes at have frembragt de fleste af disse Digtninger, hvori Korstogenes religiøse Opvækkelse ses i Fortællingerne om Heltenes æventyrlige Kampe mod Saracenerne. Den ældste og mærkeligste Chanson de geste er »La chanson de Roland« ell. »de Roncevaux«, der i sin ældste bekjendte Redaction skriver sig fra det 11te Aarh. og tillægges den normanniske Trouvère Turold (»De vita et gestis Caroli magni«, en latinsk Munkekrønnike, falskelig tillagt Turpin, Ærkebiskop af Rheims, Carl d. stores Samtidige, er ikke Kilden til »C. de Roland« og de øvrige carolingiske Epopeer, men muligvis en Compilation af disse). Af de øvrige herhen hørende Digtninger maa nævnes »Fierabras«, »Guillaume au court nez«, »Aymeric de Narbonne« (af ubekjendte Forf.), »Les quatre fils Aimon« ell. »Renaud de Montauban«, »Huon de Bordeaux«, »Maugis d'Aigremont«, »Doon de Mayence«, »Berthe aux grands pies« og »Ogier le Danois« (af Adam le Roy; det sidste Stof er behandlet under samme Titel i et ældre Digt af Raymbert), »Le roman de Viane« ell. »Guérin de Montglaive« (af Bertran) og endelig »Le roman des Loherains« (af flere Forfattere, hvoriblandt Jehan de Flagy). Paulin Paris, F. Michel, E. Duméril, P. Meyer, Mussafia og Tobler have udgivet de fleste af disse „Romaner“. De bære Præg af det ældre Feudalaristokratis krigersk-brutale Livsbetragtning. Versemaalet er Ti- eller Tolvstavelsesvers, uden regelmæssig Strophеafdeling; et og samme Rim, stundum blot en Vocalassonans (som endnu i den spanske Poesi) gjentoges til Afsnittets Ende (monorimes). Det fremmede Epos falder i to Hovedgrupper: 1) den bretonske ell. Table-ronde Cyklus (Artuskredsen) betegner et andet Stadium i Ridderskabets Udvikling. Mystisk Religiøsitet og Erotik vandre ved Siden af Kampbegejstringen. Orientalsk Mystik, visnok hjembragt fra Korstogene, farvede Traditionerne fra Wales og det franske Bretagne om den keltiske og angelsachsiske Racekamp (s. Artus og Wace). Den frugtbareste af Trouvèrerne, der høre herhid, er Chrétien fra Troyes (d. c. 1195). Digtene af denne Cyklus ere i Ottestavelsesvers med vexlende Rim. De ere som de carolingiske vidtløftige og ordrige, men med bevidst Stræben efter Effect fra Forfatterens Side, fulde af lyriske og oratoriske Details. I det 13de Aarh. fremkaldte disse Sujetter en storartet literær Begejstring og bleve det halve Europas Fælleseje. Marie de France, født i Flandern, bearbejdede i mindre Digte (lais) Æmner fra denne Sagnkreds (i Beg. af det 13de Aarh.), og senere gav man dem Prosaform, tillempet efter Tidens sødliggalante Smag. 2) Den klassiske Cyklus (som den forrige blomstrende i 12te og 13de Aarh.) hentede Stoffet fra den latinske og græske Oldtid, f. Ex. den trojanske Krig, Odysseus's Æventyr, men behandlede det aldeles i Tidens Aand, med phantastisk og fuld bevidst ridderlig Udpyntning; navnlig bliver Alexander d. store en sand Typus paa en vandrende Ridder efter Tidens Hjærte (Kilder til Romanerne om ham er bl. a. en byzantinsk Compilation fra det 11te Aarh. af persiske Legender om „Iskander“ af Kejser Michael Dukas's Garderobemester Simeon Sethos, maaske ogsaa en latinsk Oversættelse, der tillægges en vis Valerius, af et alexandrinsk Værk fra det 6te Aarh., »Itinerarium Alexandri«). Forskjellige Trouvèrer have behandlet dette Sujet. Blandt dem bemærkes Lambert le Court fra Châteaudun og Alexander fra Paris, senere Thomas af Kent i Begyndelsen af det 14de Aarh., der lægger Reminiscenser fra Artuskredsen ind i sin Fortælling. Efter denne rige Produktion af Ridderaandens Poesi kom Touren til den at dale. En af dens værste Fjender var Klerus's scholastiske Lærdom, der kvalte Poesien ved at gro ind i den. Pariseruniversitetet glimrede ved Lærere som Abailard (12te Aarh.), Albertus Magnus og Thomas af Aqvino (13de Aarh.), og allerede tidlig se vi fra Gejstliges Haand didaktiske Digte (»Bestiarius« og »Liber de creaturis«) af Philippe de Than o. fl.), som efterhaanden indlistede Smag for den kunstige Allegorisering, der faar sit Hovedudtryk i den berømte »Roman de la Rose«, en lang Kjærlighedsallegori, begyndt af Guill. de Lorris (d. c. 1260) og fortsat af Jehan de Meung (d. c. 1320), ikke uden en vis partiel Aand og Gratie, men i sin Helhed prosaisk. — Ved Siden af den alvorlige Literatur løber imidlertid gjennem den franske Middelalder en lettere, til Dels komisk, der faar Form i Trouvèrernes saakaldte »Fabliaux« (udgivne af Montaiglon og Raynaud), dels alvorlig-naive, dels lystig-spottende Smaafortællinger, hvis Indhold stundum er vandret fra det fjærne Østerland til Vesten (en af Hovedkilderne er en gammel indisk Cyklus af Fortællinger, der efter at være oversat i flere orientalske Sprog fra Græsk overførtes paa Latin og naaede til Frankrig under to forskjellige Former »Dolopathos« og »Roman des sept sages«). »Fabliaux« ere en folkelig-demokratisk Reaction mod den aristokratiske Ridderpoesi. Denne Digtarts mest bekjendte Repræsentant er Rutebeuf fra Midten af det 13de Aarh., hvis drøje Satires Gjenstand navnlig er Gejstligheden (jfr. Boccaccio). Den mod Ridderskabet rettede Satire culminerer i det

berømte Dyreepos »Roman du Renard« (bestaaende af flere Dele fra forskjellige Tider, den ældste fra 1236; den borgerlige Industriridder besejrer her de adelige Rovdyr); »La Bible de Guiot« er rettet mod Gejstligheden. Den egentlige Lyrik dyrkedes kun lidet af Trouvèrerne; to af de seneste, Thibaut de Champagne og Charles af Orléans (1391—1465), begge Fyrster, efterlignede Troubadourerne (med Hensyn til Troubadourpoesien s. Provençalsk Literatur). De gamle Epopeer glemtes eller gik i slette Prosabearbejdelser over til at blive Almuelæsning. Derimod brød den franske Prosaliteratur kraftig frem i Historieskrivningen, der tidligst viser sig i Oversættelser og Bearbejdelser af de latinske Klosterkrøniker, hvoraf især Abbediet i St. Denis har stor Fortjeneste, senere hos verdslige Historieskrivere: Villehardouin, Robert de Clary og Joinville (i det 13de Aarh.), Froissart (i det 14de) og Commines (i det 15de) med frisk umiddelbar Gjenspejling af Samtidens Aand i Stil og Opfattelse. Christine de Pisan og Alain Chartier (i det 15de Aarh.) kunne betragtes baade som Historieskrivere og en Art rhetoriske Prosaister. Med Hens. til den dramatiske Digtning s. Fransk Theater. — Det 15de Aarh. er dels en Stilstands-, dels en Overgangsperiode, idet Middelalderens Aandsliv er ved at dø hen. Krigene med England, Krudtets Opfindelse og Ludvig XI.s Politik ere Dødsstød for det gamle Ridderskab, og Pavernes babyloniske Exil i Avignon varsler den gamle Katholicismes Tilbagegang; de reformatoriske Concilier vidne om Gemytternes Trang til noget nyt. Literaturen faar et borgerligt, uromantisk Præg; Aarhundredets genialeste Digter er den forsorne Landstryger F. Villon, der endog var Galgen nær, men som ved frisk Naturlyrik og uforstyrreligt Lune er Forløberen for det nye. En interessant Forfatter er ogsaa Antoine de la Sale, særlig bekjendt ved sin Roman »Cronique plaisante du petit Jehan de Saintré« (1459), der indeholder en Række fine og detaillerede Skildringer af Datidens Levevis. — Med det 16de Aarh. indtræder en epochegjørende Periode i den franske Literatur ved Renaissancen, som Franskmændene lærte at kjende i dens Fosterland Italien ved Carl VIII.s og Ludvig XII.s Krigstog; men Foreningen af Oldtidens og den nationale Aand, der gik saa let for sig i Italien og hurtig skabte en rig Blomstring af Kunst og Poesi, mødte et mere gjenstridigt Stof i Frankrig, der snart skulde oprives af ydre og indre Kampe under de sidste Konger af Huset Valois fra Frants I. Medens det italienske Sprog saa at sige var skabt ved Dantes Geni og havde udviklet sig til Rigdom og Bøjelighed, var det franske aldeles ubearbejdet og halv barbarisk. Med Katharine af Medici begyndte italienske Prinsesser, der bleve franske Dronninger, at gjøre Begejstringen for italiensk Literatur og Kunst til en Modesag blandt den Hoffet omgivende Verden. Med den italienske Renaissance fulgte Begejstringen for og Studiet af den klassiske Oldtid, og den i forrige Aarh. opfundne Bogtrykkerkunst blev et mægtigt Middel for den hele Bevægelse (indført i Frankrig 1469 af Sorbonnens Rector Fichet). Frants I var selv stærkt greben af Begejstring for den antike Videnskab og Kunst, der blev ham en Kilde til Luxus og Livsnydelse. 1531 oprettede han Collège de France som en af den orthodox-katholske Sorbonne uafhængig humanistisk Højskole; Guill. Budé, Europas lærdeste Hellenist, havde opfordret Kongen dertil. Erasmus af Rotterdam levede længe i Paris, og hans hele aandelige Organisation var netop skikket til at virke paa Franskmændene. Scaliger, Casaubon og Just. Lipsius dyrkede den antike Philologi i stort Omfang, saa vel som den lærde Bogtrykkerfamilie Étienne (Stephanus). Italieneren Andrea Alciati vækker Interesse for Romerrettens Studium; Cujas, Dumoulin, Étienne Pasquier, de Thou o. fl. danne en Række udmærkede Retslærde; de la Boëtie prædiker begejstret i det republikanske Roms Aand; Bodin gjør Samfundstilstandene til Gjenstand for sin Philosopheren; Ramée (Ramus) angriber Aristoteles's „Organon" fra et platoniserende Standpunkt; Amyot leverer en klassisk Oversættelse af Plutarch, vigtig i sproglig Henseende. De mest charakteristiske Repræsentanter for Renaissanceperiodens emanciperede Tankeliv og for den hedenske Retning i denne Aandsopvækkelse ere Michel Montaigne (1533—92), hvis »Essais« fremstille den epikuræiske Livsglædes og aandfulde Nydelses Philosophi i underholdende, aphoristisk Form og i et af Gascognes gemytlige Dialekt paavirket Sprog, samt F. Rabelais (1482—1553), hvis Fortællinger »Gargantua« og »Pantagruel« ere et broget Væv af humoristiske og umaadelig cyniske Caricaturer af Lærde, Munke, Theologer og Riddervæsen, af en encyklopædisk Viden, af løssluppen, kaad Livsglæde, der synes at prædike Kjødets Emancipation, og halvdulgte, dybe Tankespirer; Sproget er lige saa ejendommeligt og broget som Indholdet. Den af Christendommen beaandede Retning i Renaissancen udmundede til Dels i Calvinismen, hvis Stifter i den til Frants I dedicerede »Institution de la religion chrétienne (1535) viser lige saa stor Klarhed og Fynd i Udtryk som i Tanke. Religionskampene gav Anledning til en hel Literatur fra de stridende Parters Side. Kansleren de l'Hôpital staar som et sjældent Mønster paa ædel Tolerance midt imellem dem. Efter Bartholomæusnatten, navnlig da Ligaen og dens Modstandere ogsaa repræsenterede en politisk Modsætning, tog Striden en rasende Charakter, og det regnede ned med Pamphleter. Forrest i Rækken staar »Satire Ménippée«, udgaaet under Henrik IV fra 7 Forfattere af de saakaldte „Politikeres" Parti, der med borgerlig, sund Sans latterliggjør Liguisterne. Af Memoirer maa mærkes Brantômes og Marguerite af Valois's. Historieskrivningen har kun Jacq. de Thou at nævne fra denne Periode, men hans Værk er paa Latin. — Poesien i det 16de Aarh. aabnes med Clément Marot (1495—1544), en elskværdig, let bevægelig Natur, udgaaet fra Les enfants sans souci (s. Fransk Theater), endnu i meget mindende om den nationale, middelalderlige Stil; Middelalderens »Fabliaux«, som Boccaccio havde givet Kunst-

form i Novellen, kom i deres nye Skikkelse til F. med Renaissancen (»Cent nouvelles« tilskrives Ludvig XI eller hans Omgivelser, »Heptaëmeron« Marguerite af Navarra, Frants I.s Søster; »Nouvelles récréations et joyeux devis« ere af Bonaventure Despériers). Henimod Aarhundredets Midte bryde de nye Ideer stærkt ind i Poesien. Pierre Ronsard vil danne et nyt poetisk Sprog ved at lade Fransken gjennemsyres af Latin og Græsk, hvilken ufrugtbare Doctrin skadede hans virkelige poetiske Begavelse. Om ham grupperede sig den reformatoriske Skole i Poesien „Pleiaden", blandt hvis 7 Medlemmer Joach. du Bellay udgav dens Program i »Défense et illustrations de la langue française«, der prædiker Efterligning af den klassiske Oldtids Literatur. Hertil hørte ogsaa Jodelle, der først forfattede franske Theaterstykker, som efterlignede Oldtidens Dramaformer, medens Jean de la Taille og Larivey omplantede den italienske Maskekomedie. Dubartas besang Skabelsen i et bredt, formløst Epos (bearbejdet paa Dansk af Arreboe). I Agrippa d'Aubignés »Tragiques« aander den ved Religionskrigene opflammede protestantiske Begejstring. Fra det 17de Aarh.s Begyndelse klares langsomt Renaissancens chaotiske Fylde, men Friskheden og Naturkraften gaar tabt. I Mathurin Régniers Satirer, formede efter Horats's Mønster, bryder det gammelfranske Lune frem; Malherbe baner ved sin regelfaste og filede Digtning Vejen for den senere symmetriske Kunstpoesi. — Det 17de Aarh.s Literatur i egentlig Forstand aabnes med stærk Paavirkning fra Spanien og Italien; for den første blev Philip II.s bortflygtede Statssecretær Antonio Perez, for den sidste Neapolitaneren Marino Grundlægger. Et Arnested for denne spansk-italienske Smag var Hôtel de Rambouillet, et Slags literær Hofstat, for hvilken Marquisen af Rambouillet Julia Savelli, siden hendes Datter Catharine af Bivonne (af de hende hyldende Poeter kaldt Arthénice) og til sidst atter dennes Datter Julie d'Angennes præsiderede, og hvis Indflydelse gaar omtr. til 1648. Der dannedes her en raffineret, erotisk Methaphysik, som minder om Troubadourernes Forfaldstid, og en kun for de indviede forstaaelig, sødlig poetisk Terminologi. Til denne Kreds hørte Digterne Chapelain, Godeau og Colletet; ja selv Corneille var for en Tid en af Hôtel R.s Gjæster; herfra udgik D'Urfés, Gombervilles, La Calprenèdes og Madem. de Scudérys Romaner, en Art Fortsættelse af de i forr. Aarh. saa yndede Amadisromaner; Damernes „Alkovepoeter", som Voiture og Benserade, besang de skjønne i Sonetter og Madrigaler. Mod hele dette Væsen ere Molières »Précieuses ridicules« og »Femmes savantes« rettede. De betydeligste Forfattere af Hôtel R.s Skole ere Balzac med sin regelrette, kunstig cadencerede Prosa og Voiture, der i behagelige Causerier fremsatte fine lunefulde Paradoxer. Dramaet, der, efter at Renaissancens Bestræbelser havde sat Middelalderens Mysterier og Moraliteter i Skygge, indskrænkede sig til skolemæssige Studier efter de græske og latinske Forfattere, slog ved Alex. Hardy ind paa en formløs og fabrikmæssig Efterligning af spanske Mønstre. Scarron, mest bekjendt som komisk Fortæller ved sin travesterede Æneide og sin »Roman comique«, fulgte hans Spor, og en Theaterliteratur, lige saa formløs som Romanen, væltede frem. Théophile Viaud var en Theaterdigter i Rambouilletstilen; Rotrou, et virkeligt Talent, men forkuet af Fattigdom og Ulykke, skrev nogle Tragedier og efterlignede Lope de Vega. Cardinal Richelieu, det franske Akademis Stifter, led af en literær Orm; en Digterkreds, som han omgav sig med, maatte producere Tragedier og Digte efter hans Opskrift. Blandt dem var i Begyndelsen Corneille (1606—84), der emanciperede sig fra Cardinalens Aag og ved sin „Cid" blev Skaberen af den klassisk-franske Tragedie. Ved ham blev den Udtryk for virkelig universelle Ideer og en ædel Livsanskuelse, der traadte frem i en ved de tre Enheder (Tidens, Stedets og Handlingens) og ved et strængt symmetrisk Anlæg afgrænset Form. Den logisksystematiske Aand, som fra nu af blev den franske Poesis Ejendommelighed, viser sig ogsaa paa Tænkningens Omraade: René Descartes (Cartesius, 1596—1650) skaber en idealistiskrationel Philosophi med Præg af hans mathematisk anlagte Natur; han er med Malebranche som Overgang Spinozas Forløber; Blaise Pascal (1623—62), ogsaa en udmærket Mathematiker, skarp Tænker og samtidig et dybt religiøst Gemyt, aabenbarer den sidst nævnte Side af sit Væsen i »Pensées«, Jansenismens Hovedværk, og bekæmper den aandløse Casuistikmoral, der var Jesuiternes Særkjende, i fine knusende, skarpe, dybe og vittige »Lettres provinciales«. — Nu oprinder den klassiske Periode i den franske Literatur, Ludvig XIV.s Tidsalder (Le grand siècle). Af de brogede Indflydelser fra Oldtiden gjennem Italien i den egentlige Renaissancetid, fra den spanske, prunkende Declamation (Gongorismen) og den senere italienske Concettimaner klarer efterhaanden den franske, nationale Aand sig ud i Selvstændighed og i afsluttede Former, saa at den kom til at beherske de Nationer, fra hvis Literatur den tidligere havde laant. Det enevældige Monarchis Glans, der bragte Hofetiquetten til at dominere Livet; Kongens imponerende Personlighed og Sans for at trække alt, der kunde give hans Hof Glans, til sig; selve den franske Aands Hang til Regelrethed og Klarhed gav denne Literatur et eget Præg. Et begrænset Antal almene Ideer bearbejdedes i en gjennemsigtig, krystalagtig Form, der vel blev af stor Betydning for Sprogets og Smagens Uddannelse og Fasthed, men ved conventionelle Regler hemmede den poetiske Individualitet i at udfolde sig frit i Digtningen og beskar dens Livsfylde. Sit exacte theoretiske Udtryk fik denne Poesi i Boileau, der blev en „Parnassets Lovgiver", selv satirisk Digter. Tragedien fortsattes ved Racine (1639—99) i Corneilles Former, med stærkere Overvægt af det følelsesfulde; R. bragte sin Tids Drama til dets Højdepunkt, hvad smagfuld Diction og Versskjønhed angaar; medens Molière (1622—73), et komisk Geni af første Rang og af universel Betydning, skaber den moderne bor-

gerlige Komedies Kunstform paa Grundlag af de romerske Komediedigtere og Italienernes Folkekomedie og i sine versificerede Stykker giver et uopnaaet Mønster paa Formfuldendthed og Gratie, medens han samtidig optager Civilisationens store Kampe, som i »Tartuffe«, og antyder et moderne psykologisk Drama i Værker som »Le Misanthrope«. Lafontaine (1621—95) knytter en Traad mellem en ældre Tids friske Naivitet og sin Tids uddannede Smag i sine Fabler, hvor et dybt forborgent, skalkagtigt Lune leger bag en godmodig Enfold, der lader Dyrene parodiere Menneskelivets store Komedie. Prosaen forædledes navnlig gjennem det stærke Opsving, som den gejstlige Veltalenhed tog; Bossuet (1627—1704) udfoldede baade i Taler (navnlig Ligtaler) og opbyggelige Skrifter sit majestætiske, af det gamle Testaments Prophetier nærede Sprog; Fénélon (1651—1715) repræsenterer den mystiske Følelsestheologi og inderliggjørende Religiøsitet; hans gejstlige Taler saa vel som hans pædagogiske Roman »Télémaque« ere i sin Art stilistiske Mesterværker; nærmest efter dem komme Bourdalone (1632—1704), „der fik Hofmændene til at skjælve", Massillon (1663—1742) og Fléchier (1632—1710). Mærkes maa tillige den aandelige Bevægelse, som Jansenistskolen i Port-Royal fremskragte ved Tænkere som Nicole (1625—95), for ikke at tale om Pascal og Malebranche (1638—1715). En Art praktisk-verdslig Livsvisdom i Conversationsstil repræsenteredes af Saint-Évremont (1612—1703), Hertugen af La Rochefoucauld (1613—80), den sidste navnlig pegende hen imod den næste Periode ved en skeptisk egoistisk Moral i pikante Aphorismer, og La Bruyère (1639—96), der glimrer ved aandrig Stilistik i sine efter Theophrasts Mønster udførte Charakterbilleder i schematiserende og rubricerende Aand. Brevstilen uddannedes til frivolt aandfuldt Causerie over Dagsbegivenhederne, navnlig ved Hoffet, i Mad. de Sévignés (1627—96) Breve. Det var især Damer, der skabte Brevstilen, saaledes Mad. Maintenon o. fl.; Tidens Sans for Formen paavirkede selv Courtisanelivet (Ninon de l'Enclos). Til dramatiske Digtere af anden Rang høre Th. Corneille, Campistron, Duché, Lafosse (Tragikere) og Boursault (d. 1701), Dufresny (d. 1724) og Regnard (d. 1709), Molières nærmeste Arvetager, (Komikere); endelig skabte Quinault den alvorlige Operatext (tragédie lyrique), mest til Componisten Lullys Musik. Perrault (d. 1703) samlede sine berømte Fexeventyr i »Contes de ma mère l'Oye«, hvor Satiren pipper frem af den kunstige, naive Form. Historieskrivningen manglede i denne Periode Kritik og er heldigst i Memoireformen (Sully, Cardinalen af Retz, Tallemand des Réaux, Saint-Simon, hvis yderst originale Optegnelser først ere komne for Lyset i den nyere Tid). Mézerays »Histoire de France« er en tør Sammenstilling af Facta; Bossuet ser kun Verdenshistorien i den katholsk-religiøse Ides Belysning. Men Fritænkeriet, der kun gav enkelte Livstegn fra sig i Nærheden af den fra Hoffet udgaaende religiøse og verdslige Centralisation og Uniformitet, samlede sine Kræfter i Bayles (1647—1706) »Dictionnaire«, hvor en skeptisk-kritisk Analyse stræber at fortære alt det overleverede; men B. maatte ogsaa ty til det frie Holland for at kunne træde frem som Encyklopædiens Forløber. Med Ludvig XIV.s Død rystede den kunstfærdig og omhyggelig opførte Bygning i sin Grundvold. Frivoliteten opmuntredes fra oven under Regentskabet og Ludvig XV. Reactionen med Autoritetstvangen blev saa meget stærkere som Trykket havde været overvældende. Absolutismen, der havde mistet „den store Konges" imponerende Skikkelse til at repræsentere sig, maatte trods den vedvarende Censur taale en factisk Trykkefrihed; i værste Tilfælde var den frie Presse i Holland et Tilflugtssted for Oppositionen. Selv de gejstlige betoges af Tidens Aand; det er de galante, frivole, fritænkerske „Abbéers" Tid. De fornemme Saloner aabnedes for Literaturens Mænd og bleve Arnesteder for Udviklingen af de nye Tanker, der gik over i Literaturen. Stærke Impulser modtog den franske Literatur fra England, hvis prosaisk-positive Aand paa denne Tid havde rettet sig mod Autoriteten paa det religiøse Omraade (jvfr. Engelsk L. und. England). Voltaires Ophold der var Forudsætningen for hans senere Virksomhed i skeptisk-kritisk Retning lige over for det transcendentale Princip i Religionen. Forstanden (le bon sens) kom paa Højsædet. Voltaire (1694—1778), Tidens aandelige Stormagt, havde en Forløber i Fontenelle (1657—1757), hvis smidige Overfladiskhed morer sig med paradoxe Udtalelser om alt. Voltaires glimrende Aand besad som Hovedegenskaber Klarhed, Vid og en stærk Lidenskab for Tankens Frigjørelse fra ethvert udenfra paalagt Aag. Altid med Latteren paa sin Side, uden at forsmaa de frivoleste Vaaben, fører han fra en rationel Deismes Standpunkt en sejerrig Kamp for den aandelige, specielt den religiøse Tolerance, mod hvilken den katholske Kirke efter hans Opfattelse var den værste Skranke. Hans Indflydelse blev umaadelig; kronede Hoveder lige fra Frederik II af Preussen til vor Christian VII bejlede til hans Gunst. Alt, hvad der er levnet fra Middelalderen, vil han rydde bort. Poesi, Philosophi og Historieskrivning ere for ham kun Midler for hans Tendenser. Hans Epos »La Henriade« saa vel som hans Tragedier ere kun Vehikler for hans reformatoriske Bestræbelser; hans historiske Værker ere et Spejl af Tidens Interesser og Sympathier, men uden Kritik eller Objectivitet. Størst Mesterskab udfolder han i sine aandfulde satiriske Fortællinger og Epistler i Prosa og paa Vers. Hans Theaterstykker, en Gang Scenens Beherskere, ere glemte; hans Samtidige Crébillons (1674—1762) foretrækkes endog for dem. Voltaires Ideer bleve forfulgte i Consequenser, som Mesteren selv bævede tilbage for, af Encyklopædisterne (Diderot, d'Alembert og deres Kreds), Forfatterne af den store »Encyclopédie«, der i Form af et Conversationslexikon er Tidens kritisk-revolutionære Krigserklæring til den gamle Tid. Den er Hovedmagasinet for, hvad man da kaldte Philosophi, i denne Sammenhæng en paa Naturvidenskabernes Fremskridt bygget sensualistisk Grund-

opfattelse af alt, udført med den for Franskmændene ejendommelige raske Methode og blændende lette Logik. Men Encyklopædisterne vare Handlingens Mænd og ikke speculative Philosopher; en saadan var snarere Condillac (1715—80), der gjør Englænderen Lockes Sensualisme tilgængelig i et strængt gjennemført, arithmetisk System; hans Interesse er rent theoretisk. Verdensmanden Helvetius udtaler i sin Bog »De l'esprit«, at Mennesket kun er et finere construeret Dyr og Dyden kun den rigtig opfattede Egoisme; den rige, tyske Baron Holbach, „Philosophiens Hotelvært", drog i »Système de la nature« de sidste Consequenser af denne Anskuelse, der suppleredes af Lamettries »L'homme machine«. Denne Retning fandt et Correctiv hos en anden Række af den nye Tids Mænd, som ved Sympathi og poetisk Begejstring for den hidtil saa oversete Natur og ved et varmt og mægtig vakt Følelsesliv higede hen imod Livets Substans og dannede et positivt Element i Fremskridtsbevægelsen. Forrest i deres Rækker staar J. J. Rousseau (1712—78), med hvem Voltaire snart maatte dele Herredømmet over Aanderne. Af Had til en Civilisation og et Samfund, hvis Brøst og Bræk han personlig havde følt i saa rigt et Maal, gik han ud fra en paradoxal Forherligelse af Naturstanden, hvortil Mennesket skulde føres tilbage gjennem Opdragelsen (»Émile«); Følelsens og Hjærtets Lidenskabs Ret proclameres ogsaa i Kraft af Naturen (»Nouvelle Héloïse«). I »Confessions« lære vi R. at kjende som en sværmersk, nervøs Natur, fuld af store Længsler, en Bold for alle Haande Stemninger, der førte ham til store Forvildelser. R.s veltalende, bredt strømmende Prosa er et Gjennembrud af Subjectiviteten og en Erobring af Følelsens og Stemningens Ret i Literaturen, der danner et Udgangspunkt for hele den romantiske Poesi. Bernardin de St. Pierre (1737—1814) maa betragtes som Rousseaus nærmeste Discipel. Uden at eje hans Kraft har han et bevæget Hjærtes Sympathi med Naturpoesiens Harmonier (»Harmonies«, »Études de la nature«, »Paul et Virginie«). En moderat reformatorisk Aand, udgaaende fra videnskabelig Historie og Naturforskning, se vi hos Montesquieu (1689—1755), der i rask Feuilletonstil kritiserer Samtiden i »Lettres persanes« og hele Samfundets Historie i klassisk-stødt Prosa i »Esprit des lois«, og hos Buffon (1707—88), der i en højtidelig, af Bossuet beaandet Stil skildrer Naturen og Dyrelivet under det ophøjedes Synsvinkel og med Troen paa en „providentiel Optimisme" som Underlag. En ligefrem Protest i et idealistisk Moralinstinkts Navn mod Materialismen finde vi hos Tænkeren Vauvenargues og Digteren Gilbert (1751—80), som Fortvivlelse drev til Selvmord. Historikerne Rollin (1661—1741) og Mably (1709—85) anede, at Tiden manglede Sans for Historiens Aand uden selv at kunne faa Blikket ret aabnet for den, medens Raynals »Histoire des deux Indes« viser os den farveløse, rationelle Kritik, der er betagen af sin egen Tids Ideer, anvendt paa Historien. Den egentlige Poesi manglede Liv og Oprindelighed. Der streves en Masse Tragedier som efter et Schema; Komedien gav kun Livstegn fra sig i Lesage og den fine og sindrige, smaalig udpenslende Marivaux (1688—1763), samt i enkelte Arbejder af Piron og Gresset. Den sig mere og mere fremarbejdende tredje Stand vil ogsaa have sit Drama; denne Bestræbelses Udtryk er den borgerlig-rørende Komedie, „Grædedramaet", repræsenteret af La Chaussée, Diderot, Sedaine og i Beaumarchais's første Arbejder. Ducos (1733—1816) oversatte Shakspeare uden dybere Forstaaelse; Favard, Sedaine, Collé Panard o. fl. vare frugtbare i smaa Syngestykker og Operetter. Beaumarchais (1732—99) bringer nyt Liv i det egentlige Lystspil ved en genial Komik med dristige Frondeurtendenser, hvori den revolutionære Aand spiller som Grundstemning. I Romanen viser Lesage (1668—1747) sig i »Le diable boiteux« og »Gil Blas« som en ypperlig Fortæller med en fra de spanske Romaner laant Ramme, medens Abbé Prévost (1697—1763) i »Manon Lescaut« naar et slaaende natursandt Udtryk for erotisk Lidenskab i en Stil, der har Ludvig XIV.s Aarh.s Klarhed og Simpelhed. Florian digtede følsomme Hyrderomaner og Fabler; Abbé Barthélemy (1716—95), Forfatter til »Voyage du jeune Anacharsis en Grèce«, gav let og elegant behandlede græske Genrebilleder. Den literære Kritik, blandt hvis Navne maa mærkes Fréron, Marmontel og Laharpe (1739—1808), Forfatteren til den i sin Tid saa ansete »Cours de littérature«, Abbé Batteux, der optog Englænderen Beatties Theori om Kunsten som den skjønne Naturs Efterligning, var ensidig, partisk og uden psychologisk Blik. I Lyriken var J. B. Rousseau (1670—1741) en behændig Versificator og Phraseolog i den religiøse og verdslige Ode, Lefranc de Pompignan og Louis Racine correcte, men temmelig talentløse Strophebyggere. Derimod blev André Chénier (1762—1794) ved sin sjælelige Sympathi med den ægte græske Aand og ved sin dybe Følelse et Varsel om en virkelig Sangtid i den franske Lyrik, en Svale, der bebudede den romantiske Sommer. Revolutionen tvang Bogmændene til at give Plads for Handlingens Mænd. Tre politiske Forsamlinger bragte Literaturen til at forstumme for glimrende Veltalenhed og ustandselig Talefærdighed. I den constituerende Forsamling føre Mounier, Malouet og Lalley-Tollendal Montesquieus og Voltaires, Duport, Brødrene Lameth, Siéyès og Barnave Rousseaus Ideer frem; Cazalès og Maury tale for l'ancien régime. Senere blive Girondinerne Vergniaud, Guadet og Gensonné Tolke for Voltaires og Rousseaus Ideer, men maa vige for de rene Demagoger. Veltalenheden synker fra Danton ned til Robespierres og Marats blodige Ordskvalder. — Det 19de Aarh.s Literatur begynder under Kejsertiden, hvis mægtige Begivenheder kvalte den strevne Poesi. Kejseren selv ønskede en correct disciplineret Poesi i Ludvig XIV.s Smag, og vi se en Lempelse efter dette Ønske i en mat Efterklang af den klassiske Maner og en stereotyp Haandværksmæssighed i Poesiens Behandling. Den didaktiske og beskrivende Digtning til Dels efter engelske Forbilleder (Thomson) dyrkedes af

Delille (1738—1813) i glat, elegant Form og Fontanes (1757—1821), Castel, Esménard o. fl. Dens Stil gaar igjen i den episke Retning (Parseval de Grandmaison). Romanen fik sine Repræsentanter mest gjennem nogle af Rousseau paavirkede Damer (Cottin, Flahault-Souza, Montolieu og af den mystisk-sanselig-religiøse Fru v. Krüdener). Pigault-Lebrun var den plumpe og tøjlesløse Spøgs Romanskriver. I Tragedien er A. Duval en Typus for den pennefærdige Sammenlaven efter den klassiske Recept: Drømme, Dolke, Sammensværgelse, Giftbæger og Personer, der blot ere Handlingens Marionetter. Brissaut skrev saaledes et Stykke, der skulde foregaa i Spanien, halv færdigt, men flyttede det siden til Assyrien og kaldte det »Ninus II«. Marie-Joseph Chéniers Tragedier ere politiske eller moralske Advocatdeclamatorier. Raynouards og Jouys Sørgespil ere tragiske Conversationsstykker. Ducis, der anede en Gjenfødelse for Tragedien i Studiet af Shakspeare, var saa hildet i sin Tids Maner, at denne rent forstyrrer Indtrykket af Shakspeare i hans Oversættelse. Duval og navnlig Picard, der i let lagte Intriguestykker ikke uden Lune behandler moralske og praktiske Maximer, ere tillige med Collin d'Harleville og Andrieux de mest bekjendte Navne i Lystspillet. I den egentlige Lyrik maa mærkes Ecouchard Lebrun, en meget tør og kunstlet, men ret original Digter. Men ubemærket arbejdede den nye Aand, allerede dæmrende i Rousseau og Bernardin de St. Pierre i forrige Periode, i Tidens betydeligere Naturer. Chateaubriand (1769—1848) var en med en glødende Phantasi, vidt og fint Livssyn og let vakt, men ustadig Følelse udrustet digterisk Natur. Hans pragtfulde Naturmalerier, hans æsthetiske Sympathi med Katholicismen, hans poetiske Blik paa Historien gjorde Epoche i det franske Aandsliv. Om end hans Mangel paa plastisk Begrænsning og paa personlig Sandhed hindrede ham i at blive egentlig Digter, var han en vækkende Aand, fra hvem der udgik Impulser til alle Sider i Literaturen, som fra nu af erobrede et Terrain af Menneskelivet, som hidtil havde ligget brak: det individuelle Stemnings- og Følelsesliv. Autoritetsprincipet i Politik og Religion vaagnede i de orthodoxe og monarchiske Skribenter Bonald (1754—1840) og Joseph de Maistre (1754—1821), med paradox Logik og et fanatisk Had mod de nye Ideer. Ved Siden af Chateaubriand, men højst forskjellig fra ham, bliver Mad. de Staël-Holstein (1766—1817) Forløberen for den nyere franske Romantik. Begavet med den alsidigste Idésans, let vakt, sund Følelse og et sjælden klart Hoved, en let producerende, lys Natur faar hun Øje paa den store Bevægelse i Tyskland paa Tankens og Poesiens Omraade. Medens hendes Romaner »Delphine« og »Corinne« besværes noget af aandfulde, men brede Reflexioner og lyriske Udbrud, indfører hendes Bog »De l'Allemagne« de store tyske Digtere og Philosopher i Frankrig og lærer Franskmændene at se ud over deres Lands Grænser. Herder, Goethe, Schiller, Shakspeare, Walter Scott, Byron o. fl. studeredes, vel mest paa anden Haand, af den yngre Slægt, der træder op i den næste Periode. — Under Restaurationen, navnlig 1820—30, sker Stormløbet mod den gamle, nu blodløse Klassicisme fra den saakaldte romantiske Skole. Denne voxede først op i Stilhed, til Dels begunstiget af Aristokratiet, da den med sine nye literære Tendenser forbandt Begejstring for Middelalderens Frankrig og for den middelalderlige Katholicismes Poesi. Walter Scott, Torydigteren, læstes ivrig i de fornemme Kredse. Foruden de fremmede Literaturers Heroer studerede de unge vordende Digtere André Chénier. Tidsskriftet »La Muse française« blev deres Organ. Der tryktes V. Hugos, A. de Vignys, E. Deschamps's, Mad. Desbordes-Valmores, Mad. Tastus, Mad. Sophie Gays Arbejder; der debuterede Delphine Gay; der spottede Ch. Nodier Klassikernes mythologiske Omskrivninger. Det liberale politiske Parti, til hvilket Bonapartisterne sluttede sig, saa vel som Republikanere og Doctrinære, for en stor Del Mænd med voltairianske Anskuelser, holdt ikke af denne Begejstring for Middelalder og Katholicisme. Den polemiske Iver, den trodsende Protest i den nye Skoles Kritik gik ogsaa over i dens Poesi. Dens Sky for abstract Charaktertegning førte den ud i det sære og forvredne; dens Hævden af Lidenskabens Ret gjorde den ubændig og vild; dens Fordring paa historisk „Localfarve" førte den til barnlig Udpensling af Detaillen uden at den trængte ind til den virkelige Histories Kjærne. Dette ses tydelig hos den Mand, der snart blev den nye Skoles Chef, Victor Hugo (1802—85). Uafhængig af den romantiske Kreds tydede allerede A. de Lamartines (1790—1869) Optræden c. 1820 paa, at Romantiken laa i Tidens aandelige Atmosphære. Hans dybe og dunkle Følelser, hensvømmende Syner og Længsel efter det pantheistiske uendelige, udtrykte i Versformer, fulde af naturlig Harmoni, virkeliggjorde, hvad der dæmrede og spirede paa mange Steder hos Rousseau og A. Chénier. Mod disse to Digtere opstillede det liberale Parti C. Delavigne (1794—1843), en ypperlig Versificator med liden Oprindelighed, der senere som Dramatiker eklektisk laverede mellem det klassiske og romantiske Princip, og Béranger (1780—1857), en af de originaleste og nationaleste franske Digtere, med sine lette, nydelige Sange, der prise det gode Humeur og det glade Liv, med Opsange til Nationalaanden, der dels fremmane Kejsertidens store Minder i legendeagtig Glans, dels hensynsløst spotte Bourbonernes af Marquier og Præster ledede Regimente og derved bleve en af Løftestængerne for Revolutionen af 1830. Ogsaa i Prosaen fik den nyere Retning sine Mænd: Ch. Nodier (1780—1844), lærd Philolog og Mester i den humoristisk-phantastiske Stil, fuld af lunefulde Nuancer og dristige Paradoxer; P. L. Courier (1772—1825), hvis hellenistiske Lærdom snart lærte ham at se, hvad den saakaldte Klassicisme var, en borgerlig, ædruelig Ironiker, uforlignelig i sine Breve og liberale Flyveskrifter. Ved disse Mænd erobrede den franske Prosa Ord og Udtryk, som den tidligere strænge Conveniens banlyste fra Literaturen; Abbé Lamennais (1782—1854), først brændende Tals-

mand for den orthodoxe Autoritetstro i Kirke og Stat, hvis flammende Begejstring strømmede det affældige Rom, saa at det ved Kulde og Modstand drev denne voldsomme Natur over i demokratisk Socialisme, hvori han saa Fremtidens Religion; Protestanten Benj. Constant (1767—1830), der i yngre Aar præsterede en interessant Aflægger af Chateaubriands René i sin Novelle »Adolphe« og senere i et philosopherende Værk over Religionerne i dem saa forskjellige Udviklingsstadier af Menneskets ideale Trang, endelig som politisk Skribent og Taler en Talsmand for Samvittigheds- og politisk Frihed. Den romantiske Skole løsriver sig (omtr. fra 1824) fra Royalismen og slutter sig til den politiske Liberalisme. Bladet »Globe« bliver de unge Romantikeres Organ; Sainte-Beuve lader heri aftrykke »Tableau de la poésie franç. au 16 siècle«; her optræde Vitet og Dubois som Kritikere. Om V. Hugo grupperer sig en Kreds af unge Digtere og Skjønaander, Le Cénacle kaldet; Middelalderens Literatur og Kunst studeres; ethvert Værk af disse Mænd er et romantisk Manifest, udslynget mod de forbitrede Klassicister (Baour-Lormian, A. Duval, Jouy, Arnauld o. fl.), der endog bestræbte sig for ved et kongeligt Forbud at faa Théâtre français lukket for de romantiske Dramaer. Romantikens Hovedprogram er V. Hugos Fortale til hans Drama »Cromwell«. V. Hugo og end mere hans Efterlignere forfalde endog i Dramaet til en Cultus af det rædsomme og det vanskabte; denne Tendens ses tydeligst i A. Dumas d. ældres Effectdramaer fra denne Periode. Derimod culminerer Hugos Lyrik i disse Aar; den straaler af glødende Farver og kjække Billeder, der vel stundum overlæsse den, saa at Tanken drukner i den pragtfulde Staffage, men den har ogsaa bløde, inderlige og melodiske Toner. Med »Notre Dame de Paris« gjør han Epoche i den franske Romanliteratur. Hans Medstrider fra Cénacle, Alfr. de Vigny (1799—1863), en følelsesfuld, contemplativ Digter af en sart, aristokratisk Natur, er den første franske Oversætter af Shakspeare, hvori Originalens Tone gjenklinger; hans Roman »Cinq Mars« er trods alt Phantasteri en af de bedste historiske Fortællinger af W. Scotts Skole. Den unge Alfr. de Musset (1810—57) begynder ogsaa sin Løbebane. En sønderreven Fortvivlelse blander sig hos ham med barnlig Ømhed, trodsende Kaadhed med kvindelig Blødhed og Ynde; han er det moderne Frankrigs mest intensive Lyriker. Sainte-Beuves (1803—69) ældste Poesier minde om den engelske Lake-School (s. Engelsk L. und. England); de geniale Dilettanter Brødrene Deschamps vare ikke mindst i Omgang og Samtale med til at udvikle Romantikens Ideer. Selv ved det gamle Sorbonneuniversitet lød nye Tanker. V. Cousin (1792—1867) lagde ved klar og smagfuld Fremstilling sin af den nyere tyske Philosophi (Kant, Schelling og Hegel) paavirkede Eklekticisme til Rette for det dannede Publikum. Hans Collega Guizot (1787—1874) stiftede den philosophiske Skole i Historieskrivningen, der gjennem de historiske og ikke mindst de culturhistoriske Facta ser en almen Ideudfyldning. Den poetisk-maleriske Impuls fik Historien ved Chateaubriands Monographier og romantiske Skildringer. En descriptiv Skole opstaar ved Barante (1782—1866), der helst fortæller i Krønnikeform uden Raisonnement. Aug. Thierry (1795—1856) er en Mester i aandsfuld dramatisk Behandling af Historien, forenet med Sans for den almene Logik i Begivenhederne; Broderen Amédée T. følger hans Spor. Genferen Sismondi (1773—1842) er blegere og tørrere, men har Betydning ved sit omfattende Kildestudium. J. Michelet (1798—1874) søger paa én Gang Historiens spirende Punkter i Ideerne og fortæller med en Lyrikers bevægede Stemning med Hang til Hensvømmen i subjective Phantasier. Ad. Thiers (1798—1877) forener med ædruelig Positivitet livlig Opfattelse og aandsfuld Klarhed; nærmest ham staar Mignet. H. Martin optræder allerede i denne Periode. Den udviklede historiske og æsthetiske Fremstillingskunst kommer ogsaa Kritiken og Literaturhistorien til gode, i hvis Behandling Franskmændene næppe have Ligemænd. Sainte-Beuves mangfoldige Monographier gjorde Epoche ved sin Sans for den poetiske Personligheds Psychologi. Villemain (1791—1870) var udmærket som klar, naturlig og livlig Skribent og Docent paa Literaturhistoriens Gebet; Fauriel (1772—1844) gav et Stød fremad ved sine storartede Studier og sin Liberalitet mod de yngre. Fremdeles maa nævnes Patin, Ampère, Rémusat, Géruzez, Ph. Chasles, E. Quinet, St. Marc. Girardin og Th. Gautier, farverig og klangfuld Lyriker, stærkt coloreret Prosaskribent paa Kritikens, Beskrivelsens og Romanens Omraade. I Tidsrummet 1830—48 er det nyes Sejer ubestridelig, men den parlamentariske Regeringsform trak Kræfter som Lamartine og Hugo over i Politiken. Romantikerne gik nu hver sine Veje. De sociale Spørgsmaal komme til Orde i Digtningen (Barbier). I middelbar Sammenhæng med Julirevolutionen staar ogsaa den saakaldte Haandværkerpoesi, der ikke er en Naturdigtning, men snarere Kunstpoesiens Efterklang (Bageren Reboul fra Nîmes og Typographen H. Moreau, d. 1828 af materiel Nød, Forf. til smukke Elegier). I dette Tidsrum naar derimod Romanen sin Culmination. P. Mérimée (1803—70) er en Mester i energisk Charaktertegning, medens han stolt holder al subjectiv Lyrik tilbage; han dvæler med Forkjærlighed ved det primitives Gjennembrud i Menneskenaturen gjennem Civilisationens Former. Balzac (1799—1850) gjengav hele sin Tids brogede franske Samfund i sin uhyre Romandigtning med skarp, detailmæssig Charakterisering af baade Mennesker og Ting, optagen af Lidenskaben og Kraften, fordybende sig i Livets mystiske Grund. Beyle (Stendhal, 1783—1842) maler i en genial-bizar Stil, der skyr alt conventionelt, sære Varieteter af Menneske- og Samfundstilstande fra en bitter Ironis Standpunkt. Disse ere de betydeligste af den ældre realistiske Skole. G. Sand (1804—1876) udtaler i sine ældste Romaner med fyldig lyrisk Pathos sit rigtbevægede Følelsesliv og er i Slægt med Rousseau ved sin Proclamation af Følelsens og Naturkaldets Ret, f. Ex. lige over for den bestaaende Form af Ægte-

skabet. De vigtigste Navne af anden Rang ere Ch. de Bernard, E. Souvestre, L. Reybaud, L. Gozlan, E. Berthet, J. Janin (Skaberen af den spirituelle, alt og intet behandlende Feuilletonpassiar), Méry, Alph. Karr o. fl. Journalistikens Udvikling affødte Industriromanen til Feuilletonbrug; dens Mester blev Alex. Dumas d. ældre (1803—70) med sin storartede, samvittighedsløst anvendte Phantasi. Eug. Sue (1804—57) og F. Soulié (1800—47) skrev deres rige Talent op i Sensationsromaner efter Contracter med Avisredacteurerne. Navnlig om Dumas grupperede sig en Masse Medarbejdere, en Art lønnede literære Kontorister. Paa Scenen bliver Eug. Scribe (1791—1861) Eneherskeren som Bourgeoisiets Theaterdigter, forbavsende behændig i Arrangementet og Intriguen, med et Stænk af spidsborgerlig Sentimentalitet, manglende psychologisk Sans og poetisk Beaandelse, men epochegjørende i alt det techniske. Vaudevillister af hans Skole, først hans Medarbejdere, ere bl. a. Bayard og Dumanoir. I det alvorlige Drama fremdukker en klassicerende Reaction, hvortil den ved den store Skuespillerinde Rachel gjenvakte Interesse for Corneille og Racine navnlig gav Stødet; dens første Tolk blev Ponsard, og E. Augiers »La Cigüe« betragtedes som Grundlag for en »École du bon sens«, ved simpel Formskjønhed indirecte protesterende mod det romantiske Tiradedrama. Siden blev Augier den social-satiriske Komedies Hovedrepræsentant. Februarrevolutionen af 1848 kaldte atter en Mængde literære Kræfter til Dagens Spørgsmaal. Socialismen, der allerede havde spillet ind i saa betydelige Folks Digtning som G. Sands, fik bl. a. et Organ i P. Duponts Viser. Sprogets Bearbejdelse til alle Sider gjorde det let at træde op som læselig Forfatter. Under det andet Kejserdømme bleve Tidens af Hoffet og de højere Stænder begunstigede Nydelsessyge, Børsjobberiet, der rev de højeste Samfundslag med i sin Hvirvel, Betingelser for en pessimistisk Realisme i Poesien. Blandt de mange yngre Lyrikere maa mærkes Nyromantikerne Th. de Banville og Ch. de Baudelaire, Virtuoser i stormfulde lyriske Capricer; fremdeles maa nævnes L. Bouilhet, A. Pommier, A. Lacaussade, J. Boulmier, A. Lefèvre, A. Lemoine, E. og A. des Essarts. Max Ducamp gjorde Forsøg paa at behandle Tidens Spørgsmaal i sin Lyrik. Leconte de Lisle betragtes som Chefen for »Les Néoparnassiens«, der lægge Vægt paa Lyrikens maleriske og musikalske Side. Herhen høre Catulle Mendès, Armand Silvestre, André Lemoyne, de Hérédia, Fr. Coppée o. fl. Nærmere den ældre Skole staa Sully Prudhomme, E. Grenier, André Theuriet, Eug. Manuel, Marc-Monnier. En genial lyrisk Radicalist er Jean Richepin. Theatret er stadig rigt paa nye Produktioner. A. Dumas d. yngre er i Roman som i Drama Hovedrepræsentant for den nyere Realisme, E. Augier og Th. Barrière give med ætsende Satire talentfulde Tidsbilleder; herhen hører ogsaa den mere scribesk anlagte V. Sardou. Oct. Feuillet søger i fine rørende, aandfuldt behandlede Fortællinger og Dramaer herimod at opstille en noget tvivlsom moralsk Idealitet. Et nyrealistisk Drama er repræsenteret af Touroude, Bergerat, Bouvier og Becque; som en Reaction mod denne Retning optræder dels den ny-antike Skole, ligesom i Malerkunsten, dels en Nyromantik, den sidste repræsenteret ved Jules Barbier og Henri de Bornier. Den gamle Vaudeville fortsættes i Operetter, Melodramaer og Farcer; paa dette Omraade ere Hovedforfatterne Labiche, Meilhac og Ludovic Halévy; den lettere Genrekomedies Hoveddigtere ere Gondinet og Pailleron. Novelle og Roman ere i frodigt Flor, hvad Mængden angaar. P. Féval og Ponson du Terrail søgte at bringe den gamle Dumas's Maner i Credit igjen. G. Sands seneste Arbejder bære Præget af mild, forsonlig Humanitet. Foruden de nævnte ere Navnene H. Murger og Champfleury de betydeligste af Efterromantikerne. Andre ansete Forfattere ere E. About, A. Assolant, E. Fromentin, J. Clarétie, Erckmann-Chatrian, M. Bayeux, Ch. Bataille, G. Droz, V. Cherbuliez. Fra Balzac udgaar den naturalistiske Romandigtning i sin moderne Skildrelse. Den indledes af Feydeau. Flaubert giver den det første betydningsfulde Udslag i »Madame Bovary«, Brødrene Goncourt løfte den til den fineste Stilkunst og psychologiske Analyse, Emile Zolas robuste Aand og uforfærdede Stofvalg har flokket en Del nye Talenter om ham som Guy de Maupassant, Huysmans, Céard, Hennique, P. Alexis. Alphonse Daudet repræsenterer en mildere, graciøs Form af Naturalismen. Der arbejdes med stor Dygtighed i Literaturhistorie og Kritik, og næsten hvert Aar bringer ypperlige Arbejder af den Art. Højest staar H. Taine som philosophisk Æsthetiker og navnlig som glimrende Maler af Periodernes aandelige Physiognomier. Der findes mangfoldige Værker over den franske Literatur; af de nyere skulle blot nævnes Nisard »Hist. de la litt. franç.« (1846—61), Demogeot, Géruzez, Benedictinernes store Samlerværk »Hist. littéraire de la France« (endnu langt fra sin Fuldendelse), Villemain »Cours de la littérature française«, Nettement »Hist. de la litt. franç. sous la Restauration« og »Sous la royauté de Juillet«, Monographier af Sainte-Beuve, Planche, Chasles, Feugère, Saint-Marc Girardin, Moland, Loménie o. fl. Af Tyskere maa nævnes Hettner „Literaturgesch. d. 18. Jahrh.“, Julian Schmidt „Gesch. der fr. Lit. seit der Revolution“, Kreyßig „Studien zur fr. Cultur- und Litteraturgesch.“ og Honegger „Kritische Geschichte der fr. Cultureinflüsse in den letzten Jahrh.“ (1875); af Danske G. Brandes „Hovedstrømninger i det 19de Aarh.s Literatur“ („Emigrantliteraturen“, „Reactionen i Frankrig“, „Den romantiske Skole i Frankrig“).

Maal og Vægt ere efter det metriske System, s. **Metrisk Maal og Vægt**. For at Meteren kunde blive nøje bekjendt, foretoges en ny, meget omfattende Gradmaaling af Méchain, Delambre, Biot og Arago, som opmaalte Buen fra Dunkerque til Barcelona og senere til Øen Formentera. Meteren fandtes derved lig 443,295936 gamle Pariser-Linjer. Men for at ikke Meteren skulde forandres, hver Gang en ny Op-

maaling berigtigede det tidligere Resultat, bestemtes den en Gang for alle til 443,296 Pariser-Linjer, saa at de nye Maal ogsaa i Grunden ere byggede paa den gamle Pariser-Fod. Det nye System indførtes ved Lov af 10 Dec. 1799. Dog er det først fra 1 Jan. 1840, at det er fuldstændig indført i Frankrig. Indtil den Tid fandt en Overgangstilstand Sted, i hvilken man benyttede Maal, som havde de gamle Benævnelser, men vare saaledes modificerede, at de fik et simpelt Forhold til de nye Maal. Disse kaldtes Mesures et poids usuelles og vare følgende. Længdemaal. 1 Toise usuelle (Favn) à 6 Pieds (Fod) à 12 Pouces (Tommer) à 12 Lignes (Linjer) var lig 2 Metre eller 6,3724 danske Fod. 1 Aune usuelle (Alen) var 1$\frac{1}{5}$ Meter, lig 1,9117 danske Alen. Rummaal. 1 Boisseau usuelle (Skjæppe) var lig $\frac{1}{8}$ Hektolitre, lig 0,7188 danske Skjæpper. 1 Pinte usuelle (for flydende Varer) var lig 1 Litre. Vægt. 1 Livre usuelle (Pund) var lig $\frac{1}{2}$ Kilogram, lig 1 dansk Pund. Det inddeltes i 4 Quarterons à 4 Onces à 8 Gros, og i Medicinalvægten deltes igjen 1 Gros i 80 Grains. — Af de ældre franske Maal skal her kun nævnes den fr. Pied de Roi (Fod), der deltes i 12 Pouces (Tommer) à 12 Lignes (Linjer). Længden af denne Fod var lig 0,324839 Meter, altsaa Tommen temmelig nær lig 27 Millim. eller Meteren lig 37 Tommer. Da de forskjellige Landes Længdeenhed (Foden) ofte angives ved det Antal par. Linjer, der i Længde er lig denne, angives her Længden af en saadan Linje; den er lig 2$\frac{1}{4}$ (ell. nøjagtigere 2,255829) Millim.

Mønt. Møntenheden er i Følge Lov af 28 Marts 1803 Franc, saaledes udmøntet, at der lovbestemt faas 3,444$\frac{4}{9}$ Francs i Guld af 1 Kilogr. f. Guld og 222$\frac{2}{9}$ Francs i Sølv af 1 Kilogr. f. Sølv. Værdien af 1 Franc bliver derved 72 Øre; den deles i 100 Centimer ell. i 10 Décimer à 10 Centimer. Af Mønter findes i Guld: Mønter paa 100, 50, 20, 10 og 5 Francs, alle af Finhed 900 Millièmes eller 21 Karat 7$\frac{1}{5}$ Gr. og af Værdi henholdsvis 72 Kr., 36 Kr., 14 Kr. 40 Øre, 7 Kr. 20 Øre og 3 Kr. 60 Øre. I Sølv findes Courantmønter paa 5 Francs af Finhed 900 Millièmes eller 14 Lod 7$\frac{1}{5}$ Gr. og som Skillemønt Mønter paa 2 og 1 Franc og paa 50 og 20 Centimer, alle af Finhed 835 Millièmes eller 13 Lod 6$\frac{1}{2}$ Gr. Guldets Værdi er lovbestemt 15$\frac{1}{2}$ Gange Sølvets.

Ret. Grundlaget for den franske Ret dannes af Romerretten, som efter Cæsars Erobring af Landet efterhaanden blev fuldstændig indført i hele Gallien. Et nyt Element kom til ved de germanske Folkeslags Indvandring og Undertvingelse af Landet i det 5te Aarh., idet de nye Herskere medbragte deres nationale Retssædvaner, som kort efter Bosættelsen i Gallien bleve dels (hos nogle af Folkene) optegnede ved privat Foranstaltning, dels (hos andre) samlede og udgivne som formelige Lovbøger. Paa denne Maade opstod 3 Love (leges barbarorum), alle affattede paa Latin, nemlig den saliske Lov (efter nogles Mening fra Slutn. af det 5te, efter andres først fra det 7de Aarh.), den ripuariske (efter nogle fra det 6te, efter andre fra det 7de Aarh.) og Burgundernes L. (lex Gundobalda, loi Gombette, udstedt i Beg. af det 6te Aarh., i det mindste for største Delen af Kong Gundobald). Romerretten blev imidlertid ingenlunde fortrængt af de germanske Retsbestemmelser, men vedblev i hele Landet at gjælde som Lov for de oprindelige Indbyggere, og i det burgundiske og det vestgotiske Rige foretoges der endog samtidig med Optagelsen af de barbariske Sædvaner Samlinger af de da gjældende romerske Retsbestemmelser, der udgaves som Love for den indfødte Befolkning; den sidst nævnte af disse Love, udstedt 506 af den vestgotiske Konge Alarik II og i den nyere Tid i Almindel. kaldt »Breviarium Alaricianum«, var den vigtigste og synes efterhaanden at have fortrængt den i det burgundiske Rige udgivne. I flere Aarh. vedbleve saaledes den oprindelige og den indvandrede Befolkning at staa hver under sin Ret, skjønt de to Retssystemer ganske vist ikke bleve uden Indvirkning paa hinanden og navnlig Romerretten bestandig mere og mere gjorde sin i dens høje Grad af Udvikling og Fuldkommenhed grundede Overvægt gjældende. Kun i kirkelig Henseende blev en fælles Lovgivning gjældende for hele Riget, nemlig den kanoniske Ret; thi vel udstedte ogsaa de frankiske Konger, især Carl d. store og hans Efterfølgere, til Dels efter indhentet Samtykke fra de gejstlige og verdslige Stormænd, en Del Love for hele Riget, de senere saakaldte Capitularier (alle paa Latin), men disse vare baade altfor faa og altfor lidet omfattende til at skabe nogen virkelig Retsenhed. — Efterhaanden som Stats- og Samfundsforholdene aldeles forandredes, bleve imidlertid de gamle Love mere og mere upassende og utilstrækkelige og nye Retsbestemmelser nødvendige. Enhver lovgivende Magt manglede dog, da Frankerriget efter Carl d. stores Død snart faldt fra hinanden i en Mængde saa godt som uafhængige Len, og Retsdannelsen maatte derfor næsten udelukkende foregaa igjennem Sædvanen. I enhver af de mange Smaastater, hvori Riget især fra Slutn. af det 10de Aarh. som Følge af Lenssystemets Udvikling var sønderlemmet, opstod saaledes et System af Retssædvaner (coutumes), som blev den gjældende Ret for alle Districtets Beboere uden Hensyn til deres forskjellige Herkomst, og i Stedet for Rettens tidligere Adskillelse efter Nationaliteterne traadte nu en Adsplittelse i en Mængde smaa Territorialretter. Hvad der her er sagt, gjælder dog mindre om Sydfrankrig, hvor Romerretten i det hele havde holdt sig og udviklet sig til almindelig gjældende Ret, og hvor Sædvanerne derfor spillede en langt mindre Rolle end i det nordlige F.; efter hvad der saaledes var den fremherskende Bestanddel af Retten, inddelte man derfor ogsaa Landet i pays du droit écrit, det sydlige, og pays du droit coutumier, det nordlige. Selv i denne sidst nævnte Del af F. var Romerretten imidlertid ved Siden af den Indflydelse, den havde haft paa selve Coutumernes Dannelse, af stor Betydning, idet den, navnlig efter at Romerretsstudiet i det 12te Aarh. paa ny var opblomstret i Italien og derfra ogsaa havde forplantet sig til F., overalt blev anerkjendt som subsidiær Ret. I det 13de Aarh., navn-

lig fra Ludvig d. helliges Tid, begyndte Coutumerne at blive Gjenstand for privat Optegnelse og Bearbejdelse; de vigtigste Arbejder af denne Art vare de saakaldte Établissements de St. Louis, Pierre de Fontaines »Conseil« og Phil. Beaumanoirs »Coutumes de Beauvoisis«. I Midten af det 15de Aarh. paabød dernæst Carl VII en officiel Optegnelse af alle Rigets Coutumer, og dette besværlige Foretagende blev ogsaa efter mange Standsninger omsider endt under Henrik III. Uagtet al denne territoriale Adsplittelse af den franske Ret savnedes dog ikke ethvert Element af Enhed i den. Ikke blot den kanoniske Ret og Lensretten vare fælles for hele Frankrig, men hvad der var langt vigtigere, efterhaanden som Kongemagten udviklede sig mere og vandt større Herredømme over Vasallerne, uddannede der sig i den et Centralpunkt for hele Rigets Lovgivning. Det var især fra Ludvig d. helliges Tid, at de franske Konger begyndte at udvikle en betydelig Lovgivervirksomhed, og denne, som de i det væsentlige udøvede ganske paa egen Haand uden at være bundne til noget Samtykke af Rigets Stænder, hvilket i Regelen kun fordredes i Skattesager, vandt bestandig i Betydning og Udstrækning. En Kreds af Jurister omgav for det meste Tronen, og under deres Indflydelse arbejdedes der gjennem en stedse voxende Mængde af kongelige Forordninger (établissements, édits, ordonnances) bestandig nærmere hen imod det Maal, at tilvejebringe Enhed i Rigets Retstilstand. Især under Ludvig XIV var Lovgivningsmagten i høj Grad virksom, navnlig i Følge Colberts Impuls; 1667 udkom saaledes en Ordonnans om Processen, 1670 en Criminallov, 1673 en Handelslov, 1681 en Sølov osv. Imidlertid var det endnu overordentlig langt fra, at Retsenhed var tilvejebragt i Frankrig; først Revolutionen var det forbeholdt at tilvejebringe en saadan ved Udslettelsen af alle de locale Forskjelligheder og Udarbejdelsen af en eneste fælles Lovgivning for hele Monarchiet. Allerede 1791 besluttede den constituerende Forsamling et saadant Foretagende, men intet af de 3 Forslag, som efter hverandre forelagdes under Conventet og Directoriet, egnede sig til Antagelse, og det er Napoleon I, hvem Æren for F.s Gjenfødelse i denne Henseende tilkommer. Efter Consulargeringens Oprettelse nedsatte Napoleon 1800 en Commission af 4 udmærkede Lovkyndige, Tronchet, Bigot-Préamenen, Portalis og Maleville, til at udarbejde en almindelig Civillovbog, og deres Udkast blev efter at have været forelagt og prøvet af forskjellige Autoriteter (navnlig ogsaa Statsraadet under Førsteconsulens egen virksomme Deltagelse) og saaledes undergaaet en Del Forandringer vedtaget af den lovgivende Forsamling og under Navn af Code civil proclameret som Lov 1804. Dette Værk eller, som det efter en Revision under Kejserdømmet 1807 omdøbtes, Code Napoléon, er et i mange Henseender fortrinligt Arbejde, der navnlig udmærker sig ved en høj Grad af Klarhed og Bestemthed; for øvrigt skabte denne Lovbog ingenlunde nogen hel ny Ret, men staar i det hele paa den ældre Rets Grund. Code civil, der saaledes, skjønt den ved senere Forordninger er undergaaet ikke ubetydelige Forandringer i enkelte Henseender, nu i Forening med de andre Lovbøger, som ligeledes under Kejserregeringen udgaves for de andre Dele af Retssystemet (s. Code), indeholder Frankrigs gjældende Ret, blev af Napoleon I udvidet til alle de Lande, han underlagde sit Scepter, men i de fleste af disse Lande blev den igjen afskaffet efter Kejserens Fald; dog gjælder den endnu i Rhinpreussen, Baden, Belgien, Luxemburg og Genf, medens andre have taget den til et stærkt fulgt Forbillede, saaledes Italien og Holland. Om de franske Retter s. Cour og Tribunal.

Sprog. I Oldtiden var største Delen af det nuværende Frankrig (Gallien) beboet af keltiske Stammer: de egentlige Galler s. for Seine og Marne, og Belgerne n. og n. ø. derfor. I SV. (Aqvitanien) boede Iberer (rimeligvis Forfædre til de nuværende Basker), langs Sydøstkysten Ligurer. I det 6te Aarh. anlagde Grækere her Kolonien Massilia (Marseille), og græsk Sprog udbredtes herfra ogsaa til andre Byer; endnu i de første Aarhundreder efter Chr. taltes eller forstodes det almindelig i Sydens større Stæder; i det 6te Aarh. holdtes i Arles Gudstjeneste baade paa Græsk og Latin. Med Romernes Erobring blev Latin det officielle og senere med Christendommens Indførelse ogsaa det kirkelige Sprog. Følgen heraf var, at det ældre Sprog mere og mere trængtes tilbage, og i det 5te—6te Aarh. synes Gallisk fuldstændig at være uddød. Efter den Tid lever keltisk Sprog kun i Landskabet Bretagne (nu til Dags blot i den vestlige Del af dette), dog ikke ved Fortsættelse af Gallisk, men som Følge af en ny keltisk Indvandring fra Britannien i det 5te Aarh. Den Form, hvori Latinen udbredtes i Gallien, var naturligvis den, hvori det i de første Aarhundreder af vor Tidsregning taltes navnlig af Almuen (Soldater, Handelsmænd o. lign.); denne Sprogform var allerede temmelig afvigende fra det klassiske Skriftsprog, og endnu stærkere forandrede Sproget sig som Følge af selve Udbredelsen blandt fremmede Nationer, selv om den umiddelbare Indflydelse fra disse Sprog (for Galliens Vedkommende altsaa væsentlig keltisk) er yderst ringe. Det Sprog, der ved Slutningen af Oldtiden taltes i Gallien (og det samme gjælder med mindre Forskjelligheder de andre Provinser af det vestromerske Rige), er ikke mere Latin, men lingua rustica eller lingua romana. Kun som Skriftsprog vedbliver man endnu stadig at benytte Latin, men i en mere og mere barbarisk Form, i hvilken Talesprogets Afvigelser stærkt stikke igjennem. Saaledes er Forholdet paa den Tid, da de forskjellige germanske Stammer trænge ind i Landet: Burgunder, Goter og Franker. Burgunder og Goter synes hurtigst at være blevne romaniserede, og ogsaa Frankerne kunde ikke ret længe hævde deres Nationalitet lige over for det langt overvejende romanske Element og dettes større Cultur. Nogen dybere Indflydelse paa Udviklingen af det romanske Sprog i Gallien havde Germanerne ikke; kun i Ordforraadet har Fransk i endnu højere Grad end de andre romanske Sprog modtaget en stærk Paavirkning af ved-

kommende gamle germanske Sprog, navnlig Frankisk, en Paavirkning, der senere har været fortsat som Følge af yngre Berøringer med Nederlandsk og Tysk (f. Ex. guerre af werra, Krig; heaume af helm; guérir, tidligere guarir, egentlig værge, forsvare, af warjan at værge; mannequin af ældre nederlandsk mannekin, egtl. lille Mand; lansquenet af tysk Landsknecht o. m. a.). Allerede meget tidlig udvikler der sig i Gallien to forskjellige gallo-romanske Sprog. Det ene er det sydromanske (Provençalsk ell. langue d'oc), der mod Nord strækker sig indtil omtr. en Linje dragen igjennem Byerne Rochefort, Limoges, Vienne og St. Jean, og som tillige omfatter Catalonien og en Del af Aragonien. Det ældste Literaturmindesmærke i dette Sprog, der i visse Henseender staar paa et oprindeligere Trin end det nordromanske (Fransk), er et Brudstykke af et Digt om Boetius (10 Aarh.); fra de følgende Aarhundreder haves en stor Literatur. Fra 14de Aarh. trænges det som Literatursprog mere og mere til Side af Fransk, men lever endnu i sine yngre Fortsættelser, de sydfranske Sprogarter, som man i nyere Tid atter har søgt at hæve til Literatursprog. — Nord for den før nævnte omtrentlige Grænselinje udvikler sig et andet gallo-romansk Sprog, Fransk, der ogsaa strækker sig ind i det sydlige Belgien (Wallonsk) med Luxemburg og i det vestlige Schweiz. I sin ældre Skikkelse kaldes det ogsaa langue d'oïl i Modsætning til langue d'oc. Det ældste Mindesmærke paa Gammelfransk er den tilfældig opbevarede Ed, som Ludvig den tyske aflagde til Carl d. skaldede og dennes Soldater til Ludvig d. tyske ved Forliget i Straßburg 842; dernæst en Lovsang over den hellige Eulalia og Digte som St. Léger, la Passion og St. Alexis, fra 10de og Begyndelsen af 11te Aarh., i assonerende Vers. I de følgende Aarhundreder udvikler det gammelfranske Sprog sig i en Mængde forskjellige Dialekter og antager en fast og bestemt Sætningsbygning. I sine Former har det gammelfranske Sprog endnu bevaret mange gamle Træk, som det nuværende Fransk har udvisket; saaledes adskille Nævneordene endnu paa dette Trin (ligesom i Provençalsk) consequent to Forholdsformer: en Nævneform og en Afhængighedsform (som i Ental Nf. ans = lat. annus, Afhf. an = lat. annum, anno, Flertal Nf. an = lat. anni, Afhf. ans = lat. annos, eller Nf. emperédre, emperére = lat. imperátor, Afhf. empereór = lat. imperatórem, osv.); fra det 13de Aarh. indtræder der Forvirring i dette Forhold og Afhf. trænger mere og mere ind i Stedet for Nf., hvoraf nu kun faa Levninger ere tilbage (som on, egtl. Nf. = lat. homo; homme egtl. Afhf. = lat. homine[m]). Det gammelfranske Sprog er i sine forskjellige Dialekter Bærer af en meget stor og rig Literatur, hvoraf særlig maa fremhæves de mangfoldige store episke Digte (s. Fransk Literatur). Mod Slutn. af det 13de Aarh. se vi det paavirket af Scholastikens vidtløftige Pedanteri (Roman de la Rose), men i det 14de og 15de Aarh.s Prosa (Mysterierne og Farcerne), navnlig i den krønnikeagtige Fremstilling (Froissart, Commines) gjenfinde vi dets friske Naivetet. Ludvig XI.s concentrerende Politik havde ogsaa Betydning med Hensyn til Sprogets Udbredelse; Dialekten i Ile de France, der længe havde været anset som den fineste, sejrede som Literatursprog, de øvrige Dialekter sank ned til at blive »patois«, og saaledes begynder i det 15de Aarh. den nyfranske Sprogperiode. Ved Renaissancen i det 16de Aarh. brød en ny latinsk Oversvømmelse ind over Fransken, og det gamle og det nye mødes; Amyot og Montaigne have endnu meget af den middelalderlige Naivetet; Rabelais's frodige Phantasi skaber et broget, barokt, idiosynkratisk Sprog, som ingen kunde efterligne; Cl. Marot digter endnu halvt i gammel Stil, medens Ronsard og Plejaden (s. Fransk Literatur) søgte at danne et nyt poetisk Sprog ved Indblanding af Latin og Græsk. Denne Plan lykkedes ikke, men endnu ses dog i det franske Sprog Spor af Renaissancens latinske Indflydelse, idet vi finde Ord af samme latinske Stamme, hvoraf nogle umiddelbart have gjennemgaaet Sprogets organiske Udviklingsproces (hospitale—hôtel, legalis—loyal), andre ere optagne med Bevidsthed af Latinen (hôpital, légal). Tillige optages i det 16de Aarh., navnlig under Katharine af Medici, en stor Mængde Ord fra Italiensk (som altesse, courtisan, carnaval, arcade, costume, alarme, brigade, canon, banque o. m. a.), lidt senere ogsaa en Del spanske Ord (som alcôve, camarade, galon, marmelade o. a.). I Poesien holdt det gamle sig længst (Régnier), medens Prosaen hurtigere vendte sig til det nye (Calvin). Henrik IV.s politiske Centraliseringsbestræbelser havde ogsaa Betydning for den sproglige Enhed, og fra Beg. af det 17de Aarh. klarer Sproget sig ud i fastere Former; Malherbe og Balzac vare netop saadanne Stilister, der ved prosaisk, logisk Sans vare skikkede til ud af Middelalderens drøje, men farverige Sprog at udsondre alt, hvad der stod i Vejen for Periodernes symmetriske Harmoni og for Sprogets Bekvemhed til at haandteres selv af dem, der ikke havde noget originalt at sige. Under Hôtel de Rambouillets Smagsherredømme (s. Fransk Literatur) stod Sproget Fare for at fortabe sig i vammel, pedantisk Pænhed; herimod blev dels det af Richelieu 1635 stiftede franske Akademi, der skulde virke for et officielt ensartet Sprog, dels Corneilles og Molières Optræden de virksomste Hindringer. Akademiet udarbejdede sin bekjendte »Dictionnaire« (1ste Udg. 1694), der lige til de sidste Tider har været anset som højeste Sprogautoritet. I Midten af det 17de Aarh. havde det franske Sprog naaet den foreløbige Afslutning af sin Udvikling. Det var et logisk klart, i Ordføjning og Sætningsbygning, i Former og Retskrivning fast og consequent Organ; men disse Fortrin vare opnaaede ved fra Skriftsproget at banlyse alt, hvad der stred mod en vis conventionel Smag og ethvert stærkt individuelt-concret Udtryk. Ludvig XIV.s Literaturperiode var denne Stræbens Glanspunkt; Racine var dens fuldkomneste Digter og Boileau dens Smagsdommer. Det blev snart et Slags internationalt Meddelelsesmiddel, hvortil Frankrigs voxende politiske Magt ogsaa gjorde sit; navnlig blev det det diplomatiske og Hoffernes Sprog. Ved Revo-

lutionen og den centraliserende Administration udbredtes det til alle Frankrigs Egne, hvor kun Landbefolkningen nu taler i »patois«. Men de store Stilister i Ludvig XV.s Periode, som Voltaire, gav Sproget saa mange Smaafinesser og underkastede Udtrykket en saa streng Conveniens, at det blev et for Tilegnelse af Fremmede meget vanskeligt Sprog. Endnu gjennem hele det 18de Aarh. gjaldt det 17de Aarh.s Sprog for den uopnaaelige Norm; Tidens prosaiske Forstandsretning, der kun havde Plads for Phantasien paa Vittighedens Enemærker, gjorde Sproget end mere stereotypt og kjedsommelig glat. Først den nyere Historieskrivning og den romantiske Revolution bleve en Sprogets Gjenfødelse. V. Hugo og hans Skole aabnede Øjet for det farverige og betegnende i Middelalderens Fransk; nu opsøgte man polemisk det concrete, sanselige Udtryk og stræbte at give moderne Digterværker den gamle Tids Farvetone. Romanens realistiske Retning, der brød saa mægtig igjennem ved Balzac og culminerede ved Zola, optog fra alle Omraader — den daglige Tale, det techniske og praktiske Liv — Masser af concrete Udtryk, der hidtil havde været ansete for aldeles utilladelige i Bogsproget. Men Sprogets formelle grammatiske Side har saa godt som ingen Forandringer undergaaet siden det 17de Aarh. Blandt nyere sprogvidenskabelige Værker maa nævnes den gjentagne Gange udgivne »Dictionnaire de l'académie française« og de sig dertil sluttende Supplementværker af Raymond, Landais og Barré, nyere Ordbøger af Landais, Bescherelle, Larousse og navnlig den store Ordbog af Littré; Ordbøger for Gadesproget af Leroux, Larchey, Delvau, fortrinlige Ordbøger til og fra andre Sprog af Tyskeren Sachs og Danskerne Sick, Sundby og Baruël; etymologiske Ordbøger (foruden de nævnte, navnlig Littrés) af Ménage, Diez (i „Etymol. Wörterbuch der roman. Sprachen"), Scheler, Brachet, samt for Wallonsk af Grandgagnage; nyere Ordbøger for Gammelfransk af Godefroy og La Curne de St. Palaye. Som Grammatikere ere bl. a. Palsgrave (1530), Sylvius (1531), P. Ramus (d. 1572), Vaugelas (d. 1650) og af nyere Girault-Duvivier, Landais, Bescherelle, Poitevin og Tyskerne Diez (i „Gramm. der roman. Sprachen", ogsaa oversat paa Fransk) og Mätzner berømte; en Grammatik for Gammelfransk haves af Burguy. Som Forskere i gammelfransk Sprog og Literatur ere Gaston Paris og Paul Meyer Nutidens største Navne. Tidligere sproghistoriske Arbejder af franske Philologer ere nu for største Delen forældede; nævnes maa Littré »Histoire de la langue française« og »Études et glanures«, Chevallet »Origine et formation de la langue française«, Aubertin »Histoire de la langue et la littérature franç. au moyen-âge«. Ogsaa uden for Frankrig, navnlig i Tyskland, have mange leveret vigtige Bidrag til Oplysning af det franske Sprogs Historie.

Theater. At der meget tidlig er givet et Slags theatralske Forestillinger i Frankrig, ses deraf, at de allerede 789 bleve forbudte af Carl d. store som usædelige. Efterhaanden optom de imidlertid igjen ved de saakaldte Jongleurer og vare henv. 1150 i den Grad i Almuens Yndest under Navn af Fêtes des fous (Narrefester), at de endog som „gudelig Komedie" bleve opførte i Kirkerne, indtil Biskoppen i Paris 1198 underkastede saadanne Spil en Censur og strængt forbød flere af dem, fordi der i dem forekom „ugudeligt Fjas og utugtige Viser". Omtr. 1250 begyndte Pilegrimme, som vendte tilbage fra det hellige Land, paa Gaderne i Paris at recitere bibelske Sange, der efterhaanden antog dramatisk Charakter og fandt saa levende Bifald, at nogle fromme Borgere kjøbte dem en Bygning en halv Milsvej fra Paris, for at de i den kunde gjøre deres Præstationer mere theatralske. Efter at Carl VI 1402 havde set en Forestilling i dette Theater, det første i Frankrig, gav han de spillende Tilladelse til inde i Paris at omdanne Trinité-Hospitalet i St. Denisgaden til en Skueplads og der under Navnet „Vor Herres Lidelses Broderskab" paa Søn- og Helligdage at opføre Mysterier. Paa samme Tid begyndte en Forening af unge Retspersoner, der kaldte sig Clercs de la bazoche og hidtil havde forestaaet de offentlige Lystigheder i Paris, at agere paa Stilladser i Gaderne. Da de paa Grund af Broderskabets Privilegium ikke turde give de folkeyndede Mysterier, opfandt de en lignende Art, som de kaldte „Moraliteter", og som var Dydens, Lasters og Sæders dramatiske Fremstilling i en theatralsk Glans, der skulde lokke Mængden. Tillige gave de „Parader", d. e. Farcer, hvortil Stoffet var grebet ud af Almuelivet; blandt disse var »L'avocat Patelin« den tidligste og er bleven den berømteste Forløber for den nyere Komedie. Da Mysterierne begyndte at miste Søgning, slog Broderskabet sig sammen med et Selskab, som bestod af lystige Fyre af god Familie, kaldte sig „De sorgløse Børn" og under en Leder, der førte Navn af „Narrefyrsten", trak om og gav Farcer, hvori der skjæmtedes med Øjeblikkets Daarskaber. De i Forening givne Forestillinger bestod nu af et Hovedstykke og et overgivent Efterspil, en Sammensætning, der endnu i vore Dage har vedligeholdt sig som Norm for en Aftens Forestilling i Théâtre français. Skjønt det ofte var blevet paalagt Les clercs de la bazoche at afholde sig fra deres grove Udfald mod Personer, vedbleve de dette Uvæsen og drev det omsider saa vidt, at deres Forestillinger 1547 bleve aldeles forbudte. Aaret efter opnaaede det religiøse Broderskab, som nu havde forlagt sit Theater til Hôtel de Bourgogne, Stadfæstelse paa Eneret til Skuespilopførelse, men fik tillige Tilhold om ikke mere at give Mysterier, hvorfor det bortlejede sit Theater til en fra „De sorgløse Børn" udsprungen Trup, der spillede Farcer, men fra 1552 tog et mægtigt Opsving ved, at Etienne Jodelle begyndte en ny Epoche i det franske Theaters Historie med for Skuepladsen i Hôtel de Bourgogne at digte Tragedier og Komedier efter antike Mønstre og med glimrende Held. Der blev imidlertid ofte gjort Truppen Forfang, idet Bander fra Provinserne, Italienere og Spaniere indfandt sig i Markedstiden og fik Tilladelse til at spille imod at betale Truppen

to Daler aarlig. Jodelle havde flere, til Dels heldige Efterfølgere, men disse bleve alle fordunklede af Pierre Corneille, da han 1625 med »Mélite« begyndte Rækken af sine 33 Tragedier og Komedier, hvori han ikke blot ligesom sine Forgængere iagttog den fra Aristoteles og det antike Drama udledte Lov om Tidens, Stedets og Handlingens Enhed, men ved sin Poesis Kraft paatrykkede denne Lov en saadan Gyldighed, at den for det franske Drama fastslog en bestemt Form, som det ufravigelig maatte iføre sig, indtil den romantiske Skole fik Fodfæste ved Vict. Hugo. 1658 kom Molière til Paris med en Trup, der under hans Ledelse havde spillet i Provinserne, og fik efter at have givet en Forestilling til Kongens store Tilfredshed paa et dertil indrettet Theater i Louvre Tilladelse til at spille paa Théâtre du petit Bourbon skiftevis med en derværende italiensk Trup; da dette Theater 1660 blev sløjfet for at udvide Louvre, overlodes til begge Trupper et af Richelieu indrettet Theater i Palais royal, paa hvilket Molière spillede første Gang 5 Nov. med Ret til at kalde sit Selskab »La troupe de Monsieur«, hvilken Benævnelse Kongen 1665 tillod ham at forandre til »La troupe du Roi«. Efter den store Lystspildigters Død lod Kongen Broderskabets Trup i Hôtel de Bourgogne og en anden, for sine skjønne Decorationer meget søgt Trup, der 1660 havde faaet Tilladelse til at opføre et Theater, 1673 forene med den nu af hans Enke bestyrede Trup, saa at der i Paris kun var ēt fransk Skuespillerselskab, som blev Grundlaget for Théâtre français og 1689 fik et nyopbygget Theater i Gaden St. Germain des Prés. Fra 1697, da dets vedholdende Klager over Afbræk af den italienske Trup, som nu spillede i Hôtel de Bourgogne, bevægede Kongen til at forbyde Fremmedes Komediespil i Paris, havde »La comédie française« kun en Medbejler til Publikums Gunst i Operaen. Af de med Molière, som selv var en ypperlig komisk Skuespiller, samtidige Fremstillere nævnes Baron, Montfleury, Poisson, la Thorillière, Marie Champmeslé, Madem. de Brie og Armande Béjart (Molières Kone) med stor Berømmelse. Iblandt Molières nærmeste Efterfølgere i Lystspildigtning er det foruden Regnard, som var ham mest beslægtet i Vid, Lune og Smag, især Lesage, Destouches og Marivaux, der endnu holde sig paa den franske Scene. Fra 1664 begyndte Racine med »La Thébaïde« at blive Corneilles mægtige Medbejler i Tragedien, som fra 1718 fik en tredje beundret Digter i Voltaire. 1761 indførte Diderot med »Le père de famille« den saakaldte „rørende“ eller „borgerlige“ Komedie, der blev stærkt angreben som en Vanslægtning af den „ægte“ Komedie, men ikke desto mindre i den Grad vandt Publikums Bifald, at den ikke alene blev efterlignet af Beaumarchais — der imidlertid gjorde langt større Lykke med sine ved Vittighed, Lune og Aandrighed glimrende, fintkomiske Intriguelystspil »Le barbier de Séville« og »Le mariage de Figaro« — men i en Mængde Stykker af Duval og andre fik saaledes Indgang, at den under Navn af „Drama“ er vedbleven at være en yndet fransk Skuespilart, som har affødt det i nogle Forstadstheatre fornemmelig applauderede, kunstfordærvelige „Melodrama“, der er anlagt paa slaaende Theatereffect ved igjennem Forbrydelser eller Conflicter i Familielivet at frembringe opskruede Knaldsituationer. De fleste af de mange Lystspilforfattere i det 18de Aarh. vidste at gjøre deres Arbejder tiltrækkende ved smagfuld og theaterkyndig Behandling, men ingen af dem gjorde sig berømt for Originalitet i Opfindelse eller Styrke i Characterskildring. Til Aarhundredets store Fremstillere hørte fornemmelig Lekain, Préville, Dazincourt, Monvel, Brizard og Damerne Clairon, Raucourt, Gaussin, Lecouvreur, Dangeville, Dumesnil og Olivier. — Under Revolutionen truedes Theatret med Ødelæggelse, idet den stillede ogsaa den dramatiske Kunst, baade i dennes Digtning og Fremstilling, under sit tyranniske Herredømmes Love. 1793 forordnedes, at der paa alle Theatre skulde gives Stykker, som kunde fremkalde og styrke republikansk Aand, at der ikke maatte opføres noget, som i mindste Maade kunde tænkes at understøtte „den skammelige Overtro paa Kongedømmet“, og at Politiet strax, hvor det fandt dette Forbud overtraadt, skulde lukke Theatret og fængsle Skuespillerne. Denne Forordnings Strænghed, de deraf følgende Fængslinger af flere Fremstillere og Personalets indbyrdes, ofte med stor Heftighed udbrydende, politiske Uenighed bevirkede ved Théâtre français en saadan Adskillelse, at der af dets Selskab, med Tilkaldelse af nogle underordnede Kunstnere fra andre Scener, opstod 8 Theatre. Ved Forsorg af Førsteconsulen, som i høj Grad antog sig fransk dramatisk Kunst, førtes imidlertid de mest fremragende i disse Grupper igjen sammen til ēt Théâtre français, der i Rue Richelieu tæt ved Palais royal fik den Skueplads, som det endnu har, og 1800 glimrede med Kunstnere som Molé, Monvel, Dugazon, Grand-Mesnil, Talma og Damerne Contat og Mars. I Fredsaarene under Restaurationen opstod en i Frankrig ganske usædvanlig Interesse for fremmed Literatur, og det derved foranledigede nøjere Bekjendtskab med Shakspeares, Goethes og Schillers romantiske Dramaer begejstrede flere Digtere, især V. Hugo og Dumas, til i dramatiske Værker, der henrev Publikum ved glimrende Situationer og Poesi, Ild og Kraft i Lidenskabernes Udtryk, at bringe Romantiken paa Scenen i Digtning og Fremstilling, hvilket førte til en stor Revolution paa det franske Theaters Omraade; thi uagtet de Digtere og Kritikere, der holdt fast paa, hvad de kaldte „klassisk Aands og Forms udelukkende Herredømme“, optraadte mod „den romantiske Skole“ med saa ustyrlig Heftighed, at de endog gjorde den latterlige Fordring, at Opførelsen af dens Stykker skulde forbydes, havde disse en saa levende Virkning paa Folket, at det uden at opgive Beundringen for de gamle „klassiske“ Mesterværker blev indtaget af det romantiskes friere Former og naturligere Livfuldhed, der ogsaa fik Indflydelse paa Lystspillet, som ved Arbejder af Scribe, Bonjour, Samson, Musset, Barrière, Sardou, Feuillet, Sandeau, Augier o. fl. har holdt sig i stor Anseelse. Til de berømteste Fremstillere ved Théâtre français i de sidste

70 Aar høre i Tragedien Larive, Talma, Ligier, Beauvallet, Mounet-Sully og Damerne Duchesnois, St. Georges, Rachel, Sarah Bernhardt; i Komedien Michelot, Baptiste d. yngre, Monrose, Samson, Provost, Regnier, Bressant, Got, Delaunay, Coquelin og Damerne Mars, Plessy, Dumousseau, Bourgoin, A. og M. Brohan, Favart. — Den første Operaopførelse i Frankrig skete paa Foranstaltning af Mazarin, som til Ære for Anna af Østerrig indkaldte italienske Sangere, der 1645 i Hôtel de Bourgogne begyndte deres Forestillinger med »La finta pazza«; de ophørte dog allerede 1647. Indførelsen af den franske saakaldte store Opera kan først regnes fra 1669, da Abbed Perrin fik Tilladelse til at oprette et „Académie de musique for paa Fransk at synge Theaterstykker". Sine Forestillinger begyndte han 1671 med Operaen »Pomone«, comp. af Cambert, men afstod allerede 1672 sit Privilegium til den berømte Lully, der efter at have vundet Quinault til Textforfatter begyndte sit Foretagende med sin første Operacomposition »Les fêtes de l'Amour et de Bacchus« og af Kongen fik overladt det i Palais royal værende Theater, der fik Navn af »L'académie royale de musique«. Alle de 19 Operaer, som opførtes indtil hans Død, vare componerede af ham. 1697 blev med Dansene i Operaen »L'Europe galante« gjort et Tilløb til Ballet, der senere udvikledes til en alene paa den store Opera opført særegen Kunstart, som dog først 1760 ved Noverre blev af poetisk og dramatisk Betydning. I kunstnerisk Værd vandt Operaen meget fra 1733 ved Rameau, da hans 30 Compositioner udmærkede sig ved det musikalske Udtryks Adel og Dybde. Alligevel begyndte de allerede før hans Død 1764 stærkt at dale i Yndest derved, at der af Italienerne blev componeret franske Operaer, som af den fornemme Verden bleve udbasunede som Mesterværker; men fra 1774, da Gluck efter haard Kamp imod Modesmagen for Italienernes Musik skaffede sin sjælfulde, charakteristiske og ved Følelsesudtrykkets gribende Sandhed storartede Stil sejerrig Indgang, har den franske Opera i næsten alle sine Værker bevaret Krav paa at kaldes Verdens første musikalske Skueplads. Til dens efter Gluck følgende berømte Componister høre Sacchini, Grétry, Salieri, Mozart, Lesueur, Méhul, Cherubini, Spontini, Rossini, Meyerbeer, Auber, Halévy og Gounod. Iblandt den store Operas Kunstnere ere især blevne navnkundige: i Sangen Lais, Chéron, Nourrit, Levasseur, Dérivis, Duprez, Faure og Damerne Branchu, Maillard, Damoreau-Cinti, Falcon og Stoltz; i Dansen Vestris, Gardel, Albert, Perrot og Damerne Camargo, Bigottini, Taglioni og F. Elssler. — Den saakaldte komiske Opera (Opéra comique) udgik fra en italiensk Trup, som 1678 i Paris gav Markedskomedier, bestaaende af Løjer, som udførtes i Dialog, Sang og Dans, og under Navn af »Théâtre italien« vandt saa stort Bifald, at der 1715 deraf opstod en fast Skueplads, som blev kaldt »L'opéra comique«, og for hvilken Lesage skrev franske lystige Stykker med Viser. Efter at Théâtre français og den store Opera, som derved led betydeligt Afbræk, især da L'opéra comique parodierede deres Forestillinger, nogle Gange havde faaet den komiske Opera standset for længere Tidsrum, blev den aldeles nedlagt fra 1745 indtil 1752, da den gjenaabnedes og ved Favart smagfuldt udvikledes til den dramatiske Kunstart, som den endnu er: et Skuespil, hvori Dialogen, naar der indtræder effectfulde Situationer eller Personerne culminere i Udtrykket af deres Følelser, gives forhøjet poetisk Virkning ved at føres over til Sang i dertil componeret charakteriserende Musik. Denne Form blev af en saa stor Tiltrækningskraft, at den ikke blot siden den Tid har bevaret den egentlige komiske Opera Publikums store Yndest, men ogsaa med megen kunstnerisk Virkning er bleven anvendt paa alvorlige Sujetter, f. Ex. „Joseph og hans Brødre", „De to Dage" osv., der i Frankrig kaldes »Opéra comique« — hos os „Syngespil" — alene fordi de gives paa det saaledes benævnte Theater. Foruden af de fleste af dem, som have componeret for den store Opera, er af mange andre franske Tonedigtere den komiske Operas rige Repertoire blevet begavet med herlige, overalt med stort Bifald optagne musikalske Værker. Til den komiske Operas ved Spil og Sang lige udmærkede Berømtheder høre især Elleviou, Martin, Ponchard, Chollet, og Damerne St. Aubin, Dugazon, Gavaudan, Boulanger og Pradher. — Ogsaa Vaudevillen har sin Spire i de Markedskomedier, som Italienerne gav i Paris, men blomstrede først i Slutn. af det 18de Aarh. frem til den ejendommelige Skuespilart, som derved, at næsten alle nyere franske dramatiske Forfattere have leveret Arbejder i den, er kommen saaledes i Gunst, at, medens den 1791 kun spilledes paa ét Theater i Paris, gives den nu paa flere end en halv Snes og har fundet Optagelse paa mangfoldige Skuepladse uden for Frankrig. Af dens mange geniale, fornemmelig ved Lune, komisk Kraft, Mangesidighed og slaaende Natursandhed udmærkede Fremstillere have Potier, Brunnet, Odry, Vernet, Bouffé, Lepeintre d. yngre, Arnal og Damerne Déjazet, Rose Chéri, Jenny Vertpré vundet europæisk Berømthed.

Frankstadt, Stad i det østerrigske Kronland Mähren, 15 M. ø.n.ø. for Brünn. 6,000 I. Uld- og Bomuldsmanufakturer. Betydelig Handel med Ost.

Franscini, Steph. [schi], schweizersk Statistiker og Nationaløkonom, f. 1796 i Cant. Ticino, blev 1826 Bestyrer af en Skole i Lugano og tog fra 1829 ivrig Del i Stridighederne om en Reform af Cantonets Forfatning, i hvilken Anledning han udgav flere Brochurer, der gjorde megen Virkning, og grundlagde et Blad, »Osservatore de Caresio«. Cantonets Regering suspenderede Bladet og satte ham og to af Bladets andre Redacteurer under Tiltale. Regeringen maatte imidlertid give efter, og der blev 4 Juli 1830 antaget en ny Forfatning, under hvilken F. blev Medlem af det store Raad, Statssecretær og senere Statsraad. Efter at Forbundsforfatningen 1848 var vedtagen, blev F. Medlem af Forbundsraadet og bestyrede Departementet for det indre. Han virkede for Oprettelsen af et fælles Universitet og en polytechnisk Skole og bestræbte sig

for at skaffe det franske og italienske Sprog en sideordnet Stilling med det tyske. F. har grundlagt den schweizerske Statistik og udgivet en »Statistica della Svizzera« (1828, 2det Opl. 1848—49), »Statistica della Svizzera italiana« (1837—39), en Statistik af Cant. Tessin, samt „Uebersicht der Bevölkerung der Schweiz" (1851), som tillige er 1ste Bind af de officielt udgivne „Beiträge zur Statistik der schweiz. Eidgenossenschaft". D. i Bern 19 Juli 1857.

Fransecky, Edv. Fried. v. [sekki], preussisk General, f. 1807, blev 1825 Lieutenant i Fodfolket og 1843 Capitain i Generalstaben. F. deltog 1848 i Wrangels Stab i Kampene ved Slesvig og Dybbøl, var senere en Tid lang Chef for Generalstabens krigshistoriske Afdeling, blev 1858 Oberst og var 1860—64 Chef for den oldenburgske Brigade. 1865 blev F. Generallieutenant og gjenoptaget i preussisk Tjeneste, udmærkede sig 1866 ved Münchengrätz og Königgrätz og førte 1870 et Hærcorps, først ved Gravelotte, senere i Kampene om Paris (i Dec.) og til sidst i Sydhæren (i Jan.) over Côte d'Or og Jura. Efter Freden fik F. en Dotation; et af Straßburgs Forter er opkaldt efter ham, og 1879—82 var han Gouverneur i Berlin.

Fransk Brændevin, s. Cognac.

Fransk-tyske Krig 1870—71 blev vedtaget 15 Juli og forkyndt i Berlin 19 Juli; mod Slutningen af Maaneden var Mobiliseringen saa vidt færdig, at de fjendtlige Hære kunde indtage deres Stillinger ved Grænserne, Franskmændene under Kejser Napoleon III.s Overanførsel (Marsch. Leboeuf Stabschef) i 8 særskilte Hærcorpser, opstillede langs Lothringens Østgrænse og i Elsaß, tilsammen noget over 250,000 Md., medens en Reserve dannedes i Châlons; Tyskerne under Kong Vilhelm I af Preussen (General Moltke Stabschef), delte i tre Hære, under Steinmetz højre Fløj, Prins Frederik Carl i Midten, og Kronprinsen af Preussen venstre Fløj, tilsammen 9 nordtyske og 4 sydtyske Corpser, c. 450,000 Md. 2 Aug. holdtes nærmest til Skuespil og Ilddaab for den unge franske Kejserprins en Skinfægtning ved Saarbrück, hvis lille Besætning efter en umaadelig Kanonade af General Frossard nødtes til at rømme Byen, der besattes af franske Tropper; men allerede 4 Aug. forefaldt en alvorlig Kamp ved Weißenburg, hvor Divisionen Douay, til Dels afrikanske Soldater, blev overrumplet og overmandet, og 6 Aug. angrebes paa en Gang Mac Mahon af Kronprinsen ved Wörth og Frossard ved Forbach (Spicheren) af Steinmetz, og bleve begge slagne med stort Tab, skjønt Mac Mahon med stor Dygtighed og Tapperhed forsvarede sig imod en betydelig Overmagt og tilføjede Fjenden lige saa store Tab i Mandskab, som han selv led. Men han nødtes dog til at trække sig tilbage bag Vogeserne til Châlons og lade hele Elsaß aabent for Fjenden, alene paa Fæstningerne nær; ogsaa Bazaine maatte gaa bag ved Mosel, og Kejseren overgav 6 Aug. Overbefalingen til ham, medens Nederlagene fremkaldte et Ministerskifte i Paris og førte til kraftigere Krigsforberedelser end hidtil. Landgangstoget til Østersøen maatte derimod opgives af Mangel paa Tropper. Allerede 11 Aug. rykkede Kornprinsen over Vogeserne, og 12 Aug. begyndte Frederik Carl at gaa over Mosel ved Pont à Mousson. Da Bazaine, som var bleven forstærket ved en Del af Tropperne fra Châlons, 14 Aug. vilde rykke tilbage til Verdun, blev han angreben af en Del af Steinmetz's Hær under Manteuffel og lod sig i Stedet for at fortsætte sin Tilbagegang forlede til at optage en Kamp paa Mosels højre Bred ved Courcelles (Colombey). Han tilføjede Tyskerne store Tab, men forsinkede sig saa meget, at Halvdelen af Frederik Carls Hær 16 Aug. kunde angribe ved Vionville (Mars la Tour) og opholde ham saa længe, indtil ogsaa Steinmetz's Hær kunde komme over Floden. Slaget var meget blodigt og det tyske Tab fuldt saa stort som det franske, men Tilbagetoget var hindret, hvilket var en stor strategisk Vinding. 18 Aug. stod ved Gravelotte Hovedslaget, hvori den preussiske Garde led frygtelige Tab, men den franske Hær efter haardnakket Modstand nødtes af det overlegne tyske Artilleri til at trække sig tilbage til Metz, afskaaret fra Forbindelsen med den øvrige Hær. Kejser Napoleon havde allerede 15 Aug. forladt Metz og var over Verdun rejst til Châlons. Frederik Carl fik nu Overanførselen ved Metz, idet Steinmetz's Hær lagdes under ham; men han maatte afgive en Del af sine Tropper til en ny Hær under Kronprinsen af Sachsen, der tillige med den preussiske Kronprinses skulde rykke videre ind i Frankrig. Mac Mahon havde imidlertid samlet en ny Hær i Châlons og vilde trække sig tilbage til Paris for at modtage Fjenden der; men Frygten for en Opstand mod Kejseren, især hvis et nyt Nederlag skulde indtræde, fremkaldte Regeringens Beslutning om en Fremrykning mod Reims, hvorfra han skulde drage Bazaine til Undsætning. Mac Mahon modsatte sig disse politiske Hensyn og tøvede med Udførelsen indt. 23 Aug; men derved kom de tyske Hære ham i Forkjøbet, hvilke i stærke Marcher trængte ind paa ham og søgte at omslutte ham eller kaste ham ind paa belgisk Grund. Efter mindre Kampe ved Buzancy 27 Aug. og Beaumont 30 Aug., hvor Failly lod sig overrumple og led svære Tab, angreb Bayrerne 1 Sept. Landsbyen Bazeilles, der blev haardnakket forsvaret og ødelagt; under Slagets Udvikling blev den franske Hær kastet tilbage til Sedan, afskaaren fra alle Sider og truet med et frygteligt Bombardement. Mac Mahon var bleven saaret, og Wimpfen havde overtaget Commandoen; han opfordrede Kejseren til at stille sig i Spidsen for et Forsøg paa at bryde igjennem, men denne afslog det og tilbød Overgivelse, der fandt Sted 2 Sept. af 83,000 Md. med 400 Stykker Feltskyts. Allerede i de foregaaende Dage vare 28,000 fangne og en Snes Tusend dræbte eller saarede. Kun et Hærcorps under Vinoy, der var kommet for sent til at tage Del i Slaget, lykkedes det at komme tilbage til Paris, hvor Kejserdømmet 4 Sept. var blevet styrtet, og hvor alt beredtes til et Forsvar under Trochu, som foruden Vinoys Corps kun havde Marinesoldater, halvtøvede Mobilgardister og den uøvede Nationalgarde at stille mod Fjenden. Krigen indskrænkedes nu for en Tid til Kampen om de forskjellige Fæstninger, eftersom den ene franske

Hær var tagen til Fange i Sedan og den anden var indesluttet i Metz. 19 Sept. kom de tydske Tropper foran Paris og omsluttede Byen, især mod Øst og Syd; s. D. gjorde Ducrot et Udfald mod Sceaux, men uden Held, og Jules Favres Forsøg paa at opnaa en Vaabenstilstand strandede paa det tydske Forlangende om Overgivelsen af Toul og Straßburg. Disse to Byer maatte dog allerede capitulere 23 og 28 Sept., den sidste efter tapper Modstand (siden 14 Aug.) af General Uhrich og et meget voldsomt Bombardement, der ødelagde mange Privathuse og flere af de største offentlige Bygninger, bl. a. Bibliotheket, ja endog truede Domkirken. 16 og 24 Oct. var det samme Tilfældet med Soissons og Schlettstadt, 8 og 10 Nov. med Verdun og Neu-Breisach, og dermed var hele Elsaß i Tydskernes Hænder paa to smaa Bjergfæstninger nær, Bitsch og Pfalzburg, samt Belfort i det sydvestlige Hjørne. End videre maatte Bazaine, der vel havde gjort nogle stærke Udfald fra Metz 31 Aug. og 1 Sept. (begge ved Noiseville og i Forventning om Mac Mahons Nærmelse) og 7 Oct., men ingen Sinde for Alvor søgt at bryde igjennem de tydske Linjer og tvært imod indladt sig i hemmelige Underhandlinger, der skulde give hans Hær en neutral Stilling og sætte ham i Stand til at gjenoprette Kejserdømmet, 27 Oct. overgive sig af Mangel paa Proviant tillige med 170,000 Md. og et umaadeligt Krigsmateriel. 21 Sept. havde Kronprinsen og 5 Oct. Kongen af Preussen taget Hovedkvarter i Versailles, og Kampen drejede sig fra nu af alene om at indtage eller befri Paris. 30 Sept., 13 og 21 Oct. gjordes under Vinoys Anførsel Udfald derfra imod Syd og Sydvest uden dog at opnaa noget; under det sidste blev Slottet St. Cloud skudt i Brand fra Fortet Mont Valérien og ødelagt; desuden vedbleve Forterne at beskyde de tydske Angrebsværker. 28 Oct. besattes ved et Udfald Byen Bourget øst for Paris, men to Dage efter tog Tydskerne den tilbage efter stærk Kamp. Dette Uheld og Budskabet om Metz's Overgivelse fremkaldte 31 Oct. en Folkebevægelse i Paris, hvorved Forsvarsregeringen en halv Dag holdtes fangen, medens en Folkeafstemning 3 Nov. med stort Flertal stadfæstede den. Imidlertid var der dannet talrige Skarer Francs-tireurs, spredte over hele det Landstrøg, Tydskerne havde inde, og desuden en stor ny Hær ved Loire, sammensat dels af udtjente Soldater, dels af uøvede Rekruter, og anført mest af afgaaede Officerer eller Søofficerer med Lamotterouge i Spidsen. Allerede 5 Oct. fandt det første Sammenstød Sted ved Toury mellem de to Hæres Fortropper, og v. d. Tann sendtes nu bort fra Paris imod Loire; han sejrede 10 Oct. ved Arthenay og besatte 12 Oct. Orléans og 18 Oct. Châteaudun, den sidste efter en heftig Kamp, men maatte igjen rømme Orléans, da Loirehærens Hovedstyrke rykkede frem under den nye Anfører Aurelles de Paladine, og gik efter en Fægtning ved Coulmiers 9 Nov. tilbage til Toury. Storhertugen af Mecklenburg bragte ham Forstærkning, slog 17 Nov. 7,000 Mobilgardister ved Dreux, indtog 18 Nov. Châteauneuf og trængte frem over Eure til Nogent le Rotrou for at hindre Loirehæren i en Fremrykning fra Vest, hvor en anden fransk Hær var i Færd med at dannes. Aurelles søgte nu over Pithiviers at trænge op til Fontainebleau for at komme Paris til Undsætning, og i Forbindelse med denne Plan gjordes 30 Nov. et stærkt Udfald under Ducrots Anførsel imod Sydøst til Champigny. Kampen fornyedes 2 Dec., men Dagen efter trak de franske Tropper sig igjen tilbage over Marne; dog vedbleve de at holde Plateauet Mont Avron besat, indtil de fordreves derfra ved et heftigt Bombardement 27 og 28 Dec. Imidlertid var den ved Metz's Overgivelse fribleven Hær under Frederik Carl i Ilmarcher dragen imod Loire; 24 Nov. stod en Fægtning ved Maizières og 29 Nov. et alvorligt Slag ved Beaune la Rolande. Gambettas Befaling nødte Aurelles til at rykke frem med hele sin Hær, medens Storhertugen af Mecklenburg og v. d. Tann gik imod ham fra den anden Side, og efter heftige Kampe 2—4 Dec., i hvilke især Bayrerne led store Tab, blev Orléans tagen med Storm, og Loirehæren deltes nu i to Dele, af hvilke den ene gik mod Vest under Chanzy, den anden mod Syd over Loire under Bourbaki. Den første leverede 8—10 Dec. Kampe ved Beaugency og Marchenoir, men trak sig 15 Dec. tilbage til Le Mans, rømmende Blois og Vendôme, hvorefter Forsvarsregeringens Delegation forlagde sit Sæde fra Tours til Bordeaux. Samtidig havde Thionville maattet overgive sig 24 Nov., La Fère 26 Nov. og Montmédy 13 Dec., og en Hær under Mantenffel var rykket fra Lothringen imod Somme; her stod en nydannet fransk Hær ved Amiens, men den blev efter haardnakket Modstand slaaet 27 Nov., hvorefter Amiens blev besat 28 Nov. og Rouen 6 Dec. Faidherbe, som imidlertid havde overtaget Anførselen, trak sig tilbage bag Fæstningslinjen for at udhvile og reorganisere sin meget mangelfulde Hær, men gjorde siden tre Forsøg paa fra Nord af at komme Paris til Hjælp; han rykkede nemlig 23 Dec. frem til Floden l'Hallue, hvor han kæmpede mod Manteuffel, 2—3 Jan. til Bapaume, hvor han kæmpede tappert imod Goeben, og endelig 19 Jan. til St. Quentin, hvor han blev slaaet og kastet tilbage. Ikke bedre gik det Chanzy, mod hvem Frederik Carl 6 Jan. rykkede frem med sin Hovedstyrke, og som efter en Uges Kamp kastedes ud af Le Mans og tilbage til Laval og Mayenne; heller ikke denne Hær var efter dette Nederlag i Stand til at optage nogen ny Kamp, saa længe Krigen varede. Endnu var kun Bourbakis Hær tilbage, ved hvilken det sidste Forsøg skulde gjøres paa at bringe Paris Undsætning; efter at den havde udhvilet sig syd for Loire, blev den sendt mod Øst for om muligt at undsætte Belfort og afskære de fjendtlige Troppers Forbindelseslinjer med Tydskland, ja maaske endog forsøge et Indfald i Sydtydskland for derved at svække Belejringshæren foran Paris. Hidtil var det gaaet forholdsvis stille i de østlige Egne; i Begyndelsen af Oct. var Werder, som havde indtaget Straßburg, trængt over Vogeserne og havde efter flere Kampe besat Vesoul 18 Oct., medens den franske General Cambriels 22 Oct. trak sig tilbage til Besançon. Tydskerne gik nu længer imod Vest og besatte 31 Oct. Dijon. Her omkring stod flere Kampe i Slut-

ningen af Nov. imod Friskarerne under Garibaldi og hans Sønner og 18 Dec. en større Fægtning ved Nuits mod Crémer. Imidlertid nærmede Bourbaki sig, og Werder rømmede derfor 27 Dec. Dijon og trak sig tilbage hen imod Belfort for at spærre ham Vejen. Ved Villersexel skete 9 Jan. et heftigt Sammenstød, men Werder turde ikke fornyе Kampen og skyndte sig til Montbéliard, hvor han i et 3 Dages Slag 15—17 Jan. holdt sin Stilling mod Bourbakis hele Hær, hvorfor den sidstnævnte i Fortvivlelse vilde tage Livet af sig og tilføjede sig et alvorligt Saar; Clinchant overtog i hans Sted Ledelsen. Imidlertid vare tyske Tropper sendte fra Paris og fra Lothringen til Hjælp under Manteuffels Ledelse; de gik 25 Jan. over Doubs, afskar derved den franske Hær Tilbagetoget til Besançon og trængte den hen imod den schweizerske Grænse, uden at Garibaldi kunde yde nogen Hjælp. Da nu desuden Clinchant, som fik Nys om den sluttede Vaabenstilstand og ikke vidste, at den udtrykkelig undtog ham, forsinkede sit Tilbagetog mod Syd, havde han efter nye Kampe 29—30 Jan. ingen anden Udvej end at gaa over paa Schweiz's Grund 1 Febr. og lade sin Hær, 80,000 Md. stærk, afvæbne. Dette var den sidste Episode i Krigen; 16 Febr. capitulerede Belforts Commandant Denfert efter den franske Regerings Bud og drog bort med hele Garnisonen; Pfalzburg havde maattet overgive sig 12 Dec. Men allerede inden Østhærens Nederlag var Paris's Skæbne afgjort. Henimod Slutn. af Dec. vare Tyskerne blevne færdige med deres Belejringsarbejder og havde faaet deres svære Skyts, som hidtil var blevet brugt imod de andre Fæstninger, bragt til Paris, og fra 5 Jan. begyndte et Bombardement paa Byen, som dog ikke gjorde nogen væsentlig Skade. 13 Jan. foretoges flere mindre Udfald og 19 Jan. et stort imod Versailles, men alle vare frugtesløse. De vare den sidste Kraftanstrængelse. Efter en 4 Maaneders Belejring, hvorunder baade Forsvarskræfterne skulde indøves og Forsvarsmidlerne for en stor Del tilvejebringes fra ny, i hvilken Henseende Videnskaben paa flere Maader traadte i Krigens Tjeneste (bl. a. ved Udviklingen af Luftballoner til at bringe Personer og Breve fra og til Byen), var Parisernes Mod udtømt, og da Sygdom og Hungersnød havde bortrevet mange Mennesker, var Forsvarsregeringen nødt til at søge og 28 Jan. slutte en Vaabenstilstand paa de Vilkaar, Fjenden vilde tilbyde, nemlig Capitulation og Afvæbning af alle Tropperne undtagen Nationalgarden, Overgivelse af alle Forterne undtagen Vincennes og Udredelse af 200 Mill. Frc.s i Krigscontribution. En Maaned efter (26 Febr.) gik Vaabenstilstanden over til en foreløbig Fredslutning (s. **Frankrigs Historie**).

Frants I, Kejser i Østerrig 1792—1835, Søn af Leopold II og Marie Louise af Spanien, og Sønnesøn af Frants I Stephan, f. 12 Febr. 1768, fulgte 1788—89 med Loudon paa Toget mod Tyrkiet og 1791 med sin Fader til Pillnitz, da Forbundet sluttedes med Preussen. 1792 blev han ved Faderens Død tysk Kejser som F. II, hvilken Titel han nedlagde 1806. I Krigen i Nederlandene 1794 anførte han selv sine Tropper og sejrede ved Landrecies og Tournai, men vendte derpaa tilbage. 1797 maatte F. afstaa Lombardiet og Belgien, men fik Venetien i Stedet; dette tabtes 1805 tillige med Tirol, og 1809 afstodes Galizien og de illyriske Landskaber. Det n. A. giftede han sin Datter Marie Louise med Napoleon I, men 1813 sluttede han sig sammen med de andre Stormagter imod denne, overværede selv Slaget ved Leipzig og Indtoget i Paris og fik 1814 de tabte Lande tilbage (d. v. s. Venetien til Vederlag for Belgien). Siden førte F. under Metternichs Paavirkning en stræng conservativ Politik, baade indad til, idet han holdt paa de enkelte Landes gamle Ejendommeligheder, og udad til ved at støtte Reactionen i Tyskland og Europa; dog udkom nogle vigtige Lovbøger. I sine personlige Forhold var F. jævn, nedladende og godmodig. Han døde 2 Marts 1835. F. var 4 Gange gift og havde med sin anden Ægtefælle Marie Theresia af Neapel (f. 1772, d. 1807) 13 Børn, deriblandt Marie Louise, Kejser Ferdinand I og Ærkehert. Frants Carl, Fader til Kejser Frants Joseph I.

Frants I, Konge i Frankrig 1515—47, Søn af Carl af Orléans, Greve af Angoulême, og Louise af Savoien, f. 12 Sept. 1494 i Cognac, besteg Tronen efter sin Svigerfader og Faders Fætter Ludvig XII. Ærgjærrig og erobringslysten fornyede den unge Konge strax sin Forgængers Fordring paa Milano og vilde ogsaa bemægtige sig Genua. Han rykkede derfor med en stor Hær ind i Italien og sejrede 13—14 Sept. 1515 over Schweizerne ved Marignano, hvorpaa han bemægtigede sig baade Milano og Genua. 1515 sluttede han et Concordat med Pave Leo X, hvorved han prisgav den gallikanske Kirkes Rettigheder. F.s forgjæves Bejlen til den tyske Kejserkrone 1519 lagde Grunden til det Fjendskab og den Række Krige med hans lykkelige Medbejler Carl V, hvorom hans Regering drejer sig. Da Krigene især angik Besiddelserne i Italien, førtes de mest her: i den første (1521—26) vare de franske i det hele uheldige, især efter at den tapre Connétable, Hert. Carl af Bourbon var gaaet over til Kejseren; de bleve slagne ved Romagnano 1524, og F. selv blev slaaet og fangen ved Pavia 24 Febr. 1525 og ført til Madrid. For at slippe ud af Fangenskabet sluttede han her Fred 1526, hvori han maatte give Afkald paa de italienske Besiddelser og endog afstaa Burgund. Han brød dog strax Freden og sluttede et Forbund i Cognac med Paven og flere italienske Stater („den hellige Ligue“) mod Kejseren, hvilket Forbund den engelske Konge Henrik VIII senere tiltraadte. I denne anden Krig (1527—29) gik i Begyndelsen Lautrec frem med stort Held og erobrede det meste af Neapel, men da Andr. Doria forlod F.s Parti, da der udbrød Pest i Belejringshæren for Neapel, for hvilken Lautrec selv blev et Offer, og Hærens Kraft var brudt, sluttedes Freden i Cambray („Damefreden“) 1529 paa samme Betingelser som i Madrid, undtagen at Burgund forblev ved Frankrig. En tredje Krig, som begyndte 1535 i Anledning af F.s fornyede Fordringer paa Milano, og i hvilken Sultan Soliman II var

hans allierede, endte ved en 10aarig Stilstand i Nizza 1538, hvorefter Carl besøgte sin gamle Fjende paa en Rejse gjennem Frankrig til Nederlandene og lovede at forlene en af hans Sønner med Milano. Da dette Løfte ikke blev holdt, greb F. paa ny til Vaaben, og i denne fjerde Krig var Henrik VIII Kejserens allierede, men F. udrettede intet, sluttede 1544 Fred med Kejseren i Crépy paa samme Vilkaar som i Cambray og 1546 Fred med England, som skulde beholde det af Henrik erobrede Boulogne i 8 Aar, men da tilbagegive det mod Udbetaling af en Sum Penge. Kort efter den sidste Fred døde F. som Følge af Udsvævelser 31 Marts 1547. Han var i Omgang elskværdig og ridderlig, men ustadig af Charakter og en Slave af sine Lidenskaber. Hans mest bekjendte Maitresse var Hertuginden af Estampes. Videnskaber og Kunster befordrede han og indkaldte fremmede Lærde, Kunstnere og Haandværkere; men han var for øvrigt intolerant, og Kjætterforfølgelserne begyndte under ham, skjønt han af politiske Grund sluttede Forbund med de tyske Lutheranere. F.s første Dronning Claudia, Ludvig XII.s Datter (d. 1524), var Moder til hans Efterfølger Henrik II; efter Freden i Cambray ægtede han 1530 Carl V.s ældste Søster Eleonore, Enke efter Kong Emanuel d. store af Portugal (d. 1558).

Frants II, Konge i Frankrig 1559—60, Henrik II.s og Katharine af Medicis ældste Søn og Sønnesøn af den foreg., f. 19 Jan. 1543 i Fontainebleau, var Aaret før sin Tronbestigelse bleven gift med den skotske Dronning Marie Stuart. Imod den uindskrænkede Indflydelse, som den unge Dronnings Morbrødre Guiserne udøvede paa Regeringen, dannede der sig en Sammensværgelse i Amboise af Huguenotterne med Prins Ludvig af Condé og en Adelsmand Renaudie i Spidsen; den blev imidlertid opdaget; 1,200 af de sammensvorne bleve henrettede, og Condé selv skulde bestige Skafottet, da den 18aarige Konge meget belejlig for ham pludselig døde 5 Dec. 1560.

Frants I, Konge af Begge Sicilierne 1825—30, Søn af Ferdinand I og Marie Caroline af Østerrig, f. 19 Aug. 1777, fulgte 1806 med sine Forældre til Sicilien, men holdtes af sin Moder uden for Statsstyrelsen. I Brede derover sluttede F. sig til de liberale og udstedte som Kongens »Alter Ego« 1812 under den engelske Lord Bentincks Paavirkning en fri Forfatning for Sicilien, hvilken dog afskaffedes igjen 1815 efter den engelske Flaades Bortgang. S. A. stod F. i Spidsen for de reactionære „Calderarier" i Neapel, men 1820, da Opstanden udbrød, blev han igjen sin Faders Alter Ego og gav hele Riget en Forfatning, som dog ophævedes n. A. ved de østerrigske Troppers Indrykning. 4 Jan. 1825 kom F. paa Tronen og styrede med despotisk Strænghed; til Trods for Finansernes slette Tilstand foretog han 1829 en kostbar Rejse til Spanien i Anledning af sin Datter Christines Bryllup med Kong Ferdinand VII. F. døde 8 Nov. 1830; han ægtede 1797 Kejser Leopold II.s Datter Clementine (f. 1777, d. 1801), som blev Moder til den senere Hertuginde af Berry, og 1802 Marie Isabella, Datter af Carl IV af Spanien (f. 1789, d. 1848), der blev Moder til Ferdinand II og 5 andre Sønner, deriblandt Greverne af Aquila (f. 1814), Syrakus (f. 1813, d. 1860) og Trapani (f. 1827), samt 6 Døtre.

Frants II, Konge af Begge Sicilierne, Søn af Ferdinand II og Christine af Sardinien, Sønnesøn af den foreg., f. 16 Jan. 1836, blev meget slet oplært og alene af Jesuiter, samt holdtes aldeles uden for Statsstyrelsen af sin Fader og Stifmoder. 3 Febr. 1859 ægtede F. Marie, Datter af Hert. Maximilian af Bayern og Søster til den østerrigske Kejser Frants Josephs Ægtefælle (f. 1841), og kom 29 Maj s. A. paa Tronen. Strax efter Slaget ved Magenta rettedes Opfordringer til ham om at slutte Forbund med Sardinien og føre en frisindet og national Politik; men han overhørte dette saa vel som de fremmede Afsendingers Raad, fortsatte det gamle System og lod sig lede af sin Stifmoder og Hofcamarillaen. Strængheden mod de liberale skærpedes, og talrige Fængslinger foretoges, og man nærede endog Plan om at hjælpe den fordrevne Storhertug af Toscana igjen til Magten. Det lykkedes dog General Filangieri at gjennemføre enkelte Reformer, og i Juli opløstes Schweizertropperne; men det kunde ikke redde F.s Krone. I Maj 1860 drog Garibaldi med sine 1,000 Frivillige til Sicilien og omstyrtede her i kort Tid det bourbonske Herredømme; nu blev F. ængstelig, udstedte en almindelig Amnesti og Forfatningen fra 1848, samt antog den trefarvede Fane, men for silde. Forraadt af sin Minister Liborio Romano maatte han 6 Sept. forlade Byen Neapel for de fremrykkende Garibaldister og drage til Capua. To Maaneder efter forlod største Delen af Soldaterne ham efter nogle mindre Kampe mod den sardinske Hær, og han maatte indeslutte sig i Fæstningen Gaeta, hvor han og hans Dronning holdt sig indtil 13 Febr. 1861. F. gik nu til Rom, hvor han boede indtil 1869, og søgte derfra i flere Aar ved Bander af Røvere og Æventyrere at forurolige de italienske Myndigheder i hans fædrene Rige; men da enhver Udsigt var lukket for ham til igjen at faa Magten, flyttede F. til Bayern. Hans Ægteskab er barnløst; en Datter fødtes 1870, men døde s. A.

Frants II, den sidste Hertug af Bretagne 1458—88, var som Medlem af la ligue du bien public en af Ludvig XI.s mægtigste Modstandere, men maatte dog til sidst anerkjende hans Lenshøjhed 1475. Da F.s Hof efter Ludvig XI.s Død atter blev et Samlingssted for de misfornøjede franske Stormænd, bragte det ham nye Ydmygelser, og han maatte kort før sin Død love ikke at bortgifte sine Døtre uden den franske Konges Samtykke. Hans Datter og Arving, Anna, blev gift med de franske Konger Carl VIII og Ludvig XII, hvorved Bretagne forenedes med det øvrige Frankrig.

Frants IV, Hertug af Modena 1814—46, Søn af Ærkehert. Ferdinand af Østerrig (Marie Theresias Søn) og Marie Beatrice af Este, f. 6 Oct. 1779, tiltraadte Regeringen 1814 og ophævede strax alle franske Statsinstitutioner. Han gjenindførte den gamle estiske Lovbog, ret som om Revolutionen med dens Eftervirknin-

ger ikke havde været, desuden Censur, hemmeligt Politi og Jesuiterne og undertrykkede med Strænghed enhver friere Retning (fik Ögenavnet „Italiens Tiberius"). Opstanden i Febr. 1831 forjog F., men han genindsattes af østerrigske Tropper og fik sit Land forøget med Massa og Carrara, hvorhos han efter sin Moder arvede store Rigdomme. I legitimistisk Iver nægtede han at anerkjende Ludvig Philip som fransk Konge og understøttede Don Carlos i Spanien. Af hans to Døtre blev Therese (f. 1817) gift med Henrik, Greve af Chambord, og Marie (f. 1824) med Don Carlos's yngste Søn Juan og Moder til den nuværende spanske legitimistiske Prætendent, Don Carlos. F. døde 21 Jan. 1846 og fulgtes af sin Søn F. V.

Frants V, Hertug af Modena 1846—59, f. 1 Juni 1819, Søn af Frants IV, styrede aldeles i sin Faders Aand, kun med endnu større Haardhed; Domme imod Liberale skærpedes jævnlig, og Prygleſtraf brugtes i stor Udstrækning. 1847 sluttede han et nøje Forbund med Østerrig, til hvis Kejserhus han altid henregnede sig, blev i Marts 1848 forjaget, men i Aug. gjenindsat af Østerrigerne og fortsatte sit gamle Regeringssystem, hvorfor han ogsaa nægtede at anerkjende Napoleon III som fransk Kejser. I Juni 1859 udjoges F. af sine Undersaatter, som med 90,000 Stemmer erklærede ham for afsat og vedtog Tilslutning til Sardinien; ved sin Bortgang medførte F. til Østerrig 80 politiske Fanger, hvoraf flere først nogle Aar efter frigaves, samt en Afdeling Soldater, der knyttedes til den østerrigske Hær, men opløstes 1862. F. ægtede 1842 Adelgunde, Datter af Ludvig I af Bayern (f. 1823), men havde ingen Børn. Ved hans Død 20 Nov. 1875 uddøde Huset Este.

Frants Joseph I, Kejser i Østerrig siden 1848, ældste Søn af Ærkehert. Frants Carl (F. I.s Søn, f. 1802, d. 1878) og Sophie (Datter af Kong Maximilian I af Bayern, f. 1805, d. 1872), f. 18 Aug. 1830. Hans Undervisning ledede af Grev Bombelles, og han viste tidlig en ualmindelig Sprogfærdighed, saa at han lærte at tale alle Rigets Hovedsprog, skjønt han ellers ikke besad særlig gode Evner. I Baaren 1848 sendtes han til Italien og gav i Radetzkys Hær gjentagne Vidnesbyrd om uforfærdet Mod. Efter at Opstanden i Wien var undertrykt i Oct. og Rigsdagen forlagt til Kremsier, kaldtes F. J. hjem og blev 2 Dec. i Olmütz ophøjet paa Tronen, idet hans Farbroder Ferdinand nedlagde Regeringen og hans Fader gav Afkald paa sin Ret; man vilde nemlig have en Kejser, som ikke var bunden ved sin Forgængers Løfter til de forskjellige Folkeslag, men fremkaldte derved en aaben Kamp i Ungarn. F. J.s første Raadgivere vare Fyrst Felix Schwarzenberg og Grev Stadion, der vilde gjennemføre en constitutionel Helstat med fuld Ligestilling for alle Folkeslag og tidssvarende Ændringer i Forvaltning og Retspleje, og 4 Marts 1849 udstedtes en Fællesforfatning paa dette Grundlag. Kort efter skaffede Sejren ved Novara Fred i Italien og gjenoprettede Østerrigs Magt der; en Sammenkomst med Kejser Nikolaj i Warschau i Maj skaffede F. J. en russisk Hjælpehær mod Ungarerne, som maatte underkaste sig i Aug., samtidig med at Venezia nødtes til Overgivelse. Men disse Sejre førte Regeringen ind paa et strængt Militærregimente, og efterhaanden opgaves alle Planer om politisk Frihed og Tilfredsstillelse af Nationaliteternes Ønsker (bl. a. ved Deling af Ungarn, Galizien og Tirol efter Sproggrænser), og kun de store Landboreformer bleve tilbage fra 1848. Selve Forfatningen ophævedes 1 Jan. 1852, og Enevælden gjenindførtes. Udad til styrkede Schwarzenbergs kraftige Politik Østerrigs Anseelse, gjenoprettede 1850 Forbundsdagen og tvang Preussen til at opgive sine særlige Unionsplaner i Tyskland, medens Bach indad til gjennemførte et strængt Centralisations- og Fortyskningssystem med Udslettelse af Landenes særlige Rettigheder og Indretninger og Brud fremmede den materielle Udvikling og forenede hele Riget til ét Toldomraade. Efter Schwarzenbergs Død i Apr. 1852 kom F. J. under Indflydelse af sin Generaladjudant Grünne, som overtalte ham til Concordatet af 18 Aug. 1855, der gav den katholske Kirke udstrakt Selvstændighed, stor Indflydelse paa Skole- og Ægteskabsforhold og vigtige Forrettigheder fremfor andre Trossamfund, men som til Gjengjæld sikrede Regeringen Præsteskabets mægtige Hjælp. Krimkrigen 1854—56 gav F. J. Lejlighed til at optræde som Mægler mellem Vestmagterne og Rusland og til at „forbavse Verden ved sin Utaknemmelighed" mod dette; men medens han for en Tid (Sept. 1854—Marts 1857) kunde besætte Rumænien og næsten holde Afgjørelsen i sin Haand, bragte han dog Østerrig i en isoleret Stilling uden nogen Forbundsfælle. I Krigen 1859, som fremskyndedes ved det hovmodige Forlangende til Sardinien om Afvæbning, gik Kejseren selv til Hæren, deltog i Slaget ved Solferino, hvor han nær var bleven fangen, og aftalte i Villafranca med Napoleon III en Fred, hvorved Lombardiet afstodes. Da Krigen havde blottet Rigets Svaghed og Statsstyrelsens Mangler, slog F. J. ind paa nye Veje; Bach og Grünne fjærnedes, og i Dec. 1859 gjenindførtes Næringsfrihed og Jødernes Ligestilling, som allerede vare fastsatte 1849, men siden tagne tilbage. Derefter gjordes Skridt til en ny Forfatning, først ved det „udvidede" (raadgivende) Rigsraads Sammenkaldelse i Maj 1860, siden ved Octoberdiplomet, der vilde sikre Landenes historiske Rettigheder og grundlægge en føderalistisk Ordning, endelig ved Februarpatentet 1861, der vilde indføre en constitutionel Styrelse, men tillige gjenoprettede Centralisationen og Tyskernes Overvægt. Derimod rejste Ungarerne kraftig Modstand; alle Indrømmelser til dem avlede kun Forvirring, og Tvangsforholdsregler skadede Friheden ogsaa i det øvrige Rige; men med ægte habsburgsk Stivsind vægrede F. J. sig ved at give efter for deres Ønsker. Ligeledes afslog han ethvert Forslag om at afstaa eller sælge Venetien, hvis Besiddelse var bleven uholdbar efter Kongeriget Italiens Dannelse, og søgte at hævde sin Magt i Tyskland ved Forbund med Mellemstaterne mod Preussen. Fyrstemødet i Frankfurt i Aug. 1863 syntes endog at love F. J. Fornyelse af den tyske Kejsermagt, men blev frugtesløst ved

Preussens Modstand, og saa Maaneder efter nærmede han sig til Preussen og deltog i Krigen mod Danmark, dog uden at opnaa et fast Forbund mod ydre og indre Fjender. Tvisten om Elbhertugdømmernes fremtidige Stilling afgjordes foreløbig ved hans Sammenkomst med Kong Vilhelm I i Gastein i Aug. 1865, men brød snart ud paa ny og førte i Juni 1866 til en Krig med Preussen og Italien, da F. J. ligesom i Nov. 1863 stolt afslog at deltage i den almindelige Congres i Paris og nægtede at afstaa Venetien uden efter en Sejer. Nederlaget ved Sadowa medførte Tabet baade af Venetien og af Stillingen i Tyskland, og nu lod F. J. sig endelig af Beust overtale til at føje Ungarernes Forlangender; han gjenoprettede Forfatningen af 1848, lod sig krone til Konge i Pest 8 Juni 1867 og stillede Ungarn som et selvstændigt Rige over for Østerrig. Ogsaa dettes særlige Forfatning ombannedes i Dec. 1867 i friere Retning, og Concordatet blev først indskrænket 1868 ved flere særskilte Love og senere helt afskaffet 30 Juli 1870. Derimod har F. J. vist stadig Vaklen mellem Tyskernes og Slavernes Ønsker, idet han først søgte Udsoning med disse ved Ministerierne Potocki og Hohenwart (1871), senere kastede sig i Armene paa hine under Ministeriet Auersperg (indtil 1879) og derefter har ladet Grev Taaffe gjenoptage Forsøget paa at stille Slaverne til Freds. Hans Møde i Salzburg i Aug. 1867 med Napoleon III syntes at bebude en Tilnærmelse til Frankrig; men i Aug. 1871 fornyedes i Gastein det tidligere Forhold til Preussens Konge. I Sept. 1872 indgik F. J. under Grev Andrassys Indflydelse i Berlin Trekejserforbundet med Tysklands og Ruslands Kejsere og besøgte 1874 St. Petersborg. 1873 modtog F. J. i Wien Kong Victor Emanuel af Italien og gjengjældte i Apr. n. A. hans Besøg i Venezia. 1869 overværede F. J. Suez-Kanalens Aabning. Han ægtede 24 Apr. 1854 Elisabeth, Datter af Hertug Maximilian af Bayern, f. 24 Dec. 1837, og har med hende en Søn Rudolf (f. 1858) og to Døtre, Gisela (f. 1856, gift 1873 med Prins Leopold af Bayern), og Marie (f. 1868). 18 Febr. 1853 var han i Wien Gjenstand for et Mordforsøg, idet en Ungarer Libenyi saarede ham i Nakken med et Knivstik, og 17 Aug. 1882 vilde en Italiener af tysk Byrd ved Navn Oberdank i Triest forsøge at dræbe ham med Orsinibomber, men fængsledes forinden.

Frants I Stephan, tysk Kejser 1745—65, Søn af Hert. Leopold Joseph af Lothringen og Elisabeth Charlotte af Orléans, yngre Søster af Hertugregenten i Frankrig, f. 8 Dec. 1708, kom 1723 til Wien, hvor han blev forlenet med det schlesiske Hertugdømme Teschen, og fulgte 1729 efter sin Fader som Hertug i Lothringen. Ved Freden i Wien 1735 afstod han sit fædrene Hertugdømme til den polske Konge Stanislaus Lesczinsky og eventuelt til Frankrig imod Exspectance paa Toscana, hvoraf han kom i Besiddelse 1737, da det mediceiske Hus der uddøde. 1736 ægtede han Kejser Carl VI.s Arvedatter Marie Theresia og blev ved hende Stamfader til det østerrigske Kejserhus; han blev derpaa udnævnt til Rigsgeneralfeltmarschal og Generalissimus over de kejserlige Hære. Efter at være bleven Storhertug af Toscana anførte han 1738 tillige med sin yngre Broder Carl Hæren i Ungarn mod Tyrkerne. Da Mar. Ther. havde besteget Tronen 1740, gjorde hun F. til Medregent i alle østerrigske Arvelande, men han kom ikke til at tage directe Del i Regeringen. 1745 blev han efter Carl VII.s Død valgt til romersk (tysk) Kejser og s. A. kronet i Frankfurt. Han interesserede sig for Videnskaber og Kunster, Næringsflid og Handel og erhvervede sig ved heldige Speculationer en betydelig Privatformue (Frederik d. store kaldte ham satirisk „Hofbanquieren"). F. døde i Innsbruck 18 Aug. 1765. Hans ældste Søn Joseph II blev Kejser efter ham; den næstældste, Leopold, blev Storhertug af Toscana, som F. havde gjort til et Secundogenitur i sit Hus, og efter sin Broders Død Kejser (L. II). Om Kejserparrets øvrige Børn s. **Marie Theresia**.

Frants Albert, Prins af Sachsen-Lauenburg, f. 1598, var i svensk Krigstjeneste og blev falskelig mistænkt for at have skudt Gustav Adolf i Slaget ved Lützen 1632. Han traadte derpaa i sachsisk Tjeneste, blev brugt af Wallenstein til Underhandlinger med Bernhard af Sachsen-Weimar, men opsnappet af de kejserlige Tropper og ført fangen til Wien, hvor han blev Katholik og traadte i Kejserens Tjeneste. 1642 blev han slaaet og fangen af Torstenson og døde s. A. af sine Saar.

Frants af Assisi, titulær Konge af Spanien, f. 13 Maj 1822, Søn af Frants af Paula, Hertug af Cadix (f. 1794, d. 1865), som var en yngre Broder af Kong Ferdinand VII og Don Carlos; han blev 1846 gift med sit Søskendebarn Dronning Isabella og fik ved denne Lejlighed Kongetitel.

Frants af Assisi, s. **Franciscus**. **F. af Paris**, s. **Jansenister**. **F. af Paula**, s. **Franciscus**. **F. af Sales**, s. **Sales**. **F. Xaver**, s. **Xaver**.

Frants Josephs Fjord, en betydelig Havbugt i Østgrønland, opdaget af den anden tyske Nordpolexpedition i Sommeren 1870. Den ligger imellem 73° og 74° n. Br. og strækker sig dybt ind i Landet, med talrige Sidefjorde og Bugter, hvorfra der udsendes en overordentlig Mængde Isbjærge. Efter 17 Mils Fart ind i Fjorden vendte Skibet om, efter at Payer havde besteget den 7,000 F. høje Payer-Spids og derfra bestemt den længere mod V. liggende Petermanns-Spids til 11,100 F. Dalene i det indre vare i Sommertiden isfri og dækkede med en frodig Vegetation, og en forholdsvis betydelig Mængde Rensdyr og Moskusoxer søgte her deres Føde. Derimod fandt man nu intet Spor af Befolkning, men vel mange Beviser paa, at en saadan tidligere havde opholdt sig her. Endnu i den første Fjerdedel af det 19de Aarh. havde derimod Clavering truffet et Eskimoselskab paa 12 Mennesker.

Frants Josephs Land, en Samling af Øer og større sammenhængende Kyststrækninger i det nordlige Ishav n. for Novaja Zemlja og n. ø. for Spitzbergen, mellem 80° og 82° n. Br., opdaget 1872—74 af en østerrigsk Expedition under Weyprecht og Payer, der væsentlig var udsendt paa Bekostning af Kejser Frants Jo-

seph I og Grev Wilczek. Landet bestaar uden Tvivl af flere Øer, da Vinterluften er langt fugtigere end den sandsynligvis vilde være, dersom her var et større Fastland. Overfladen er helt igjennem bedækket med Is, der som mægtige Gletschere skyder sig ud i Havet, og det indre af Landet hæver sig til 3,000 F., ja mod S. V. endog til 5,000 F. Vest for Landet hen imod Spitzbergen udstrækker sig Alexandra Landet, opdaget af Leigh Smith 1880—81, længere mod N. V. Gillis Land og mod N. Kong Oscars Land og Petermanns Land.

Frantz, Constantin, tysk politisk Forfatter, f. 1817, udgav allerede 1842 en „Philosophie der Mathematik" og var 1852—56 ansat i det preussiske Diplomatis Tjeneste. Senere har han skrevet en Række politiske Skrifter, dels om Statsforhold i Almindelighed („Die Naturlehre des Staats", 1870, „Die sociale Steuerreform", 1881), dels om Tysklands politiske Ordning, fra et føderalistisk Synspunkt, men med Opgivelse af alle de tidligere Partier og Partiformaal, dels om Dannelsen af et stort mellemeuropæisk Forbund, rettet imod Rusland og imod Militarismen („Die Weltpolitik", 1882—83).

Franz, Joh., udmærket Hellenist, f. 1804 i Nürnberg, opholdt sig 1832—34 hos Kong Otto i Grækenland og blev 1846 Professor i Philologi i Berlin; d. 1851. F. har navnlig udmærket sig paa den græske Epigraphiks Omraade, dels ved Bearbejdelsen af 3dje Bind af »Corpus inscriptionum«, dels ved sine »Elementa epigraphices Græcæ«. Af hans øvrige Skrifter maa fremhæves »De musicis Græcis«, en Udgave og Oversættelse af Æschylos's »Oresteia« og „Die Didaskalia zu Æschylos's Septem contra Thebas«. Foruden en paa Nygræsk skreven tysk og gammelgræsk Grammatik har F. ogsaa udgivet en „Deutsch-Griechisches Wörterbuch".

Franz, Julius, tysk Billedhugger, f. 1824, Lærling af F. A. Fischer og Rauch, har især vundet Navn som Dyrebilledhugger; hans anatomiske Studier af en Hund og en Tiger sættes meget højt. Ved Siden heraf har han dog ogsaa udført flere større monumentale Arbejder.

Franz, Rob., f. 1815 i Halle, hvor han efterhaanden blev Organist, Concertdirigent og Universitetsmusikdirecteur, er Elev af F. Schneider og har især ved sine Sange erhvervet sig et stort Navn. 1843 udkom hans første Hæfte Romancer, som nu næsten have naaet et Antal af 300. Men det varede dog længe, før han naaede den Anerkjendelse, han nu nyder, som en af de betydeligste Lyrikere. Som saadan indtager han en ejendommelig Stilling, idet han forener en Schumannsk Romantik med en om Bach erindrende contrapunktisk Skrivemaade. Hans instrumentale Bearbejdelse af Bachske og Händelske Værker har tillige skaffet ham stor Anseelse. Tunghørighed og anden Sygdom nødte ham 1868 til at nedlægge sine Embeder.

Franzén, Franz Michael [ẽhn], f. 9 Febr. 1772 i Uleåborg i Finland, hvor Faderen var Kjøbmand, blev 13 Aar gl. indskreven som Student ved Universitetet i Åbo. Ved Faderens Død 1787 afbrød han for en Tid Studeringen for at fortsætte dennes Forretning, men vendte efter sin Moders Ønske atter tilbage til Universitetet, fik 1789 den philosophiske Grad og blev 1792 Docent i latinsk Veltalenhed. 3 Aar senere foretog han en Rejse gjennem Danmark (hvor han knyttede personlig Bekjendtskab med Høst, Rahbek og andre af Datidens fremragende literære Mænd), Tyskland, Frankrig og England og udnævntes imidlertid 1795 til Bibliothekar. Allerede i Forvejen havde han ved mindre Digte, der vare indrykkede i »Stockholmsposten« og »Åbo tidningar« vundet poetisk Berømmelse, da han 1797 fik det svenske Akademis store Prisbelønning for Sangen over Grev Creutz. 1801 blev han Professor i Historie og Moral, 1808 Medlem af det svenske Akademi. Da Finland var blevet afstaaet til Rusland, flyttede han til Sverige, efter at han 1810 var bleven udnævnt til Præst i Kumla i Strengnäs Stift. Derfra blev han 1824 forflyttet til Clara Menighed i Stockholm og valgtes 1831 til Biskop i Hernösand; han døde 14 Aug. 1847 i Säbrå Præstegaard. F. indtager en fremragende Plads i den svenske æsthetiske Literatur ved sine Romancer og Viser, der udmærke sig ved barnlig Naivetet, Inderlighed og Mildhed og sættes langt højere end hans didaktiske, episke og dramatiske Digte; men derhos vandt han et berømt Navn som prosaisk, navnlig som homiletisk Forfatter. Hans poetiske Arbejder findes samlede under Titlen »Skaldestycken« (7 Bd., 1824—61; nyt Oplag »Saml. Dikter« 1867—69) og i Udvalg under Titlen »Valda dikter« (1871 og 1881). Blandt hans prosaiske Arbejder mærkes »Om Svenska Drottningar« (1823), »Skrifter i obunden stil« (1ste Bd., 1835), »Predikningar« (5 Bd., 1841—45) og »Minnesteckningar« (3 Bd., 1848—60).

Fränzensbad i Böhmen, ½ M. n. for Eger, hvorefter det undertiden ogsaa benævnes, har flere Mineralkilder (Franzensquelle og Salzquelle de mest bekjendte), der ligesom de nærliggende i Carlsbad og Marienbad levere et glaubersaltholdigt Natronvand, som dog er koldt og indeholder mere eller mindre Jærn. Vandet virker mildere end Carlsbadervandet og anvendes derfor hos svagelige Individer, der ikke kunne taale dette; det ikke alene drikkes, men anvendes ogsaa til Bade og Slambade.

Fränzensfeste, en Bjergfæstning i østerrigsk Tirol, 1 M. n. v. for Brixen ved Floden Eisack, anlagt 1838 for at dække Overgangen over Brennerpasset.

Fränzos, Karl Emil, tysk Forfatter, f. 25 Oct. 1848 i russisk Podolien som Søn af en tysk Læge, tilbragte sin Barndom og første Ungdom i de galiziske Byer Czortkow og Czernowitz, studerede Jura i Graz og Wien, men opgav af politiske Hensyn at betræde Embedsvejen og helligede sig ganske til Forfattervirksomhed, i hvilken han allerede meget tidlig havde forsøgt sig. Efter udstrakte Rejser i Europa, Lilleasien og Ægypten tog han 1877 Ophold i Wien, hvor han nu redigerer „Neue Illustr. Zeit." Allerede hans første Bøger („Aus Halbasien", 1876, „Die Juden von Barnow", 1877, „Vom Don zur Donau", 2 Bd., 1878), i hvilke han gav livfulde Billeder, til Dels i novellistisk Form, af de brogede og hidtil temmelig ukjendte Culturtilstande i Galizien, Sydrusland og Ru-

mænien, skaffede ham et anset Navn og en stor Læsekreds. Men værdifuldere end disse, næppe ganske usarvede Skildringer ere dog hans senere Romaner og Noveller („Moschko von Parma“ 1880, „Ein Kampf ums Recht“ 1882, „Der Präsident“ 1883, „Die Reise nach dem Schicksal“ 1885, o. a.), som ofte bevæge sig paa andre Omraader, og hvis dybt alvorlige, ofte tragiske Emner ere behandlede med stor psychologisk Dygtighed i en følelsesfuld og farverig, men altid kunstnerisk behersket Stil. F. har fremdeles skrevet en Novelle paa Vers, „Mein Franz“ (1882), og en Række lyriske Digte, trykte i forskjellige Samlinger, saaledes i den af ham selv udgivne, righoldige „Deutsches Dichterbuch aus Österreich“ (1883). Hans prosaiske Skrifter ere for største Delen oversatte paa en Mængde Sprog, ogsaa paa Dansk.

Frappánt, slaaende, overraskende, f. Ex. en f. Lighed.

Frascáti, Stad i Mellemitalien, ½ M. fra Oldtidens Tusculum, 2 M. ø. f. s. for Rom, i en herlig Egn paa Skraaningen af Albanerbjærget. 7,000 J. Bispesæde. Prægtige Paladser og Landsteder. Mærkelige Oldtidsminder.

Fraser [frā], Flod i engelsk Nordamerika, udspringer paa Klippebjærgene mellem 55° og 56° n. Br. og falder i det store Ocean under 49° 6′ n. Br., lige over for Vancouver Øens Sydende. Den er sejlbar for Dampskibe c. 20 M. fra sit Udløb og er i sit øvre Løb stærkt guldholdig.

Fraserburgh [frā], Havnestad i Aberdeen-Shire i Skotland ved Nordsøen, 8 M. n. for Aberdeen. 4,000 J. Tæt ved F. er det høje Forbjærg Kinnaird-Head.

Fráter, lat., Broder; Ordens- ell. Klosterbroder. **Fraternisére**, slutte Broderskab, omgaas fortrolig. **Fraternité**, fr., Broderlighed, Broderskab; s. u. **Égalité**.

Fraticéller, et af Franciskanerordenen fremgaaet sværmersk Parti. Pave Cølestin V tillod nogle italienske Spiritualer af denne Orden at danne et særskilt Samfund, »Pauperes eremiti Domini Coelestini«, som dog bleve forfulgte af Franciskanerne og ophævede 1302. Forbitrede herover optraadte de under Navnet F. mod Kirken, udbredte sig i Italien og Sydfrankrig, drev Fordringen om Fattigdom til den yderste Grænse, lærte, at de havde den Helligaand og hverken trængte til Bod eller Omvendelse. Pave Johan XXII opbød Inqvisitionen imod dem, og 1312—52 bleve de massevis dømte til Baalet. Fra den Tid forsvinde de.

Fraudatión, Svig, Bedrageri. **Fraudulös**, svigagtig; bedragersk. **Fraus**, lat., Svig, List; pia f., fromt Bedrageri.

Frauenburg, Stad i den preussiske Prov. Østpreussen, 9 M. s. v. for Königsberg ved Frische Haff. 3,000 J. Bispen af Ermeland har her sin Residens, og i Kathedralkirken er den 1543 afdøde Nicolaus Kopernikus's Gravmæle.

Frauenfeld, Hovedstad i Canton Thurgau i Schweiz, 5 M. n. ø. for Zürich ved Floden Murg. 6,000 J. Bomulds- og Uldindustri. Forbundsartilleriet har her en Vaabenplads.

Frauenlob, et Tilnavn, der gaves den tyske Mestersanger Heinrich af Meißen, f. c. 1260, d. 1318, enten paa Grund af hans Lovsang til Jomfru Maria eller paa Grund af, at han i sine ridderlig-erotiske Digte foretrak Ordet „Frau“ for „Weib“. Han øvede sin Kunst ved forskjellige Fyrstehoffer og tog 1311 Bolig i Mainz, hvor han synes at have stiftet en Sangerforening med bestemte Love. Det fortælles, at Kvinderne bar hans Lig til Domkirken. 1842 oprejstes i samme Kirke et Monument af Schwanthaler for ham. I hans Digtning maa man søge Poesien bag en Opdyngen af Lærdomsapparat. Ettmüller har 1843 udgivet hans Digte, Borckel 1881 skildret hans Levned og Virken.

Fraunhofer, Jos., berømt Optiker, f. 6 Marts 1787 i Straubing, d. 7 Juni 1826 i München. Han blev først Lærling hos en Spejlmager og Glassliber i München, men Utzschneider blev opmærksom paa ham og ansatte ham 1806 ved det af Reichenbach bestyrede Institut for mathematiske Instrumenter i München. 1809 blev F. Medejer af det optiske Institut, som Utzschneider og Reichenbach havde oprettet i Benedictbeuren, og 1818 overtog han alene Bestyrelsen deraf. 1823, da Institutet var flyttet til München, blev han Professor, Medlem af Akademiet og Conservator ved det physiske Cabinet. I videnskabelig Henseende er F. mest bekjendt derved, at han var den første, som nøjagtig bestemte de mørke Linjer i det prismatiske Solbillede, der som oftest bære hans Navn (s. nedenf.), og som gjøre det muligt med en høj Grad af Nøjagtighed at bestemme Brydningen af de forskjellige Farvestraaler; end videre har han undersøgt visse Arter af Interferensphænomener, der gjorde det muligt at bestemme Bølgebredden for de forskjellige Farvestraaler. Hans største Fortjenester ere imidlertid knyttede til „det Fraunhoferske Institut“. Fra dette uovertræffelige optiske Værksted udgik nemlig Kikkerter, som med Hensyn til Godhed langt overgik alt, hvad man tidligere havde kjendt, og denne Fortrinlighed skyldtes ene F.s Utrættelighed, hvorved det lykkedes ham at tilvejebringe fejlfrit Glas, og hans Sindrighed og Omhu baade ved Slibning af Glassene og ved Prøvelsen af de Instrumenter, som udgik derfra. F.s Institut bestaar endnu, bestyret af den yngre Merz, og har vidst at beholde den fremragende Plads, det indtog, medens Stifteren levede. **Fraunhoferske Linjer** ere mørke Linjer i det prismatiske Solbillede, som iagttages, naar man foran en Kikkert anbringer et Prisme og igjennem dette Apparat betragter en snæver Spalte, hvorigjennem Solstraalerne trænge ind paa Prismet. Allerede Wollaston havde bemærket nogle af disse Linjer, men den nøjagtige Bestemmelse skyldes F. Brewster har af saadanne Linjer talt over 2,000. Grunden til dem er, at Sollyset mangler visse Arter af Farvestraaler. Den faste Solmasse udsender alle Arter af Farvestraaler, men den Solen omomgivende Atmosphære — og i ringere Grad Jordens Atmosphære, navnlig naar den indeholder mange Vanddampe — indsuger deraf de Farvestraaler, der have samme Brydbarhed som de, den selv er i Stand til at udsende; paa de tilsvarende Steder dannes de F. L. S. **Spectralanalyse**.

Fraus, s. **Fraudation**.

Fraustadt, Stad i den preussiske Prov. Posen, 11 M. s. s. v. for Posen. 7,000 J. Klædefabriker, Ølbryggerier, Cichoriefabriker og Kornhandel. 13 Febr. 1706 sejrede Svenskerne her over de forenede Russere og Sachsere.

Fredag, s. Dagenes Navne und. Dag.

Fredegar, den ældste og vigtigste frankiske Historieskriver efter Gregor af Tours, levede i det 7de Aarh. og har skrevet en »Historia Francorum« i 6 Bøg., af hvilke de 5 første ere rene Compilationer (den 5te af Gregors Værk), medens den 6te slutter sig som en Fortsættelse til denne Forf. for Aar. 584—641 og er en vigtig Kilde for dette Tidsrum.

Fredegunde, en mærkelig Dronning i den merovingiske Kongeslægt, f. 543 af lav Byrd. Hun var smuk og klog, blev først den frankiske Konge i Neustrien Chilperiks Concubine og senere hans Ægtefælle, efter at hans Dronning Galasuintha var ryddet af Vejen. Den myrdedes Søster Brunhilde ophidsede derfor sin Ægtefælle Kong Sigbert i Austrasien til Krig mod hans Broder Chilperik, som han vel overvandt, men F. lod ham, som der fortælles, i Lejren ved Vitry 575 myrde ved lejede Snigmordere og fangede Brunhilde, som dog undslap af Fangenskabet og kom tilbage til Austrasien. Efter hendes Ægtefælles Mord 584 gav hun sig med sin kun 4 Maaneder gamle Søn Chlotar II under den tredje Broder, Kong Guntram af Burgunds Beskyttelse; efter hans Død 593 overtog hun selv Regeringen i Chlotars Navn og førte den under en sejerrig Kamp med sine Fjender i Austrasien til sin Død 597. Nyere Historieforskere fremstille F. i et mildere Lys, mere som en daadskraftig end som en ond og grusom Kvinde, og ville frikjende hende i det mindste for en Del af de Mord og Ugjerninger, som Krønnikerne tillægge hende.

Fredensborg, Slot i det nordøstlige Sjælland, Frederiksborg Amt, tæt ved Esrom Sø, 5 M. n. v. for Kjøbenhavn. Det er en Efterligning af italienske og franske Forbilleder, opført 1720—22 af Kong Frederik IV (tidligere laa her en Gaard ved Navn Østrup), og har faaet sit Navn af den 1720 paa Frederiksborg med Sverige afsluttede Fred. Frederik IV og Frederik V opholdt sig ofte her, og Enkedronning Juliane Marie havde her sin Sommerresidens til sin Død 1796. Siden Frederiksborg Slots Brand 1859 har F. atter tjent til Residens en stor Del af Aaret baade for Kong Frederik VII og for den nuværende Kongefamilie. Af Malerisamlingen er det bedste efterhaanden flyttet til den kgl. Malerisamling. Foran Slottet ligger den ottekantede Slotsplads med Fredens Billedstøtte. Paa den anden Side, n. og v. for Slottet, strækker den store og smukke Slotshave sig ned mod Esrom Sø. I sin nuværende Form og Størrelse skriver den sig nærmest fra Frederik V, der udvidede den til det betydelige Areal af 150 Tdr. Land, og som lod den ældre Have og Park forandre efter den af den franske Architekt Jardin udarbejdede Plan; i den nyeste Tid er den dog til Dels omdannet i engelsk Stil. Af de 7 Alleer, der som Radier strække sig fra den store, halvrunde Plads foran Slottet, kan mærkes den midterste, Kæmpealleen, mod Nord, ligesom Pladsen prydet med Billedhuggerarbejder, til Dels af Wiedewelt. Nævnes maa ogsaa den saakaldte „Nordmandsdal", en cirkelrund Dal i den vestlige Del af Haven, i hvilken der paa tre Terrasser er opstillet 55 Statuer af Sandsten (af Billedhugger Grund), som i Legemsstørrelse fremstille norske og færøiske Bønderfolk i deres Nationaldragter og i Stillinger, som vise deres Beskæftigelse eller Lystigheder. Paa den vestre Side af Slottet ligger endnu den for sine mange Billedhuggerarbejder af Marmor saakaldte „Marmorhave", dog i en ganske anden Skikkelse end den, hvori den oprindelig blev anlagt. **F. By**, en lille Flække med c. 800 J., der efterhaanden har dannet sig omkring Slottet, bestaar af en Del Lyststeder og Boliger for Pensionister, Embedsmænd, Handlende og Haandværkere. Her er Tingsted for Kronborg østre Birk og Hellebæk Birk og et for faa Aar siden opført Ting- og Arresthus. Byen hører til Asminderød Sogn, men har sin egen Kirke i Slottet. Jærnbanestation.

Fredensborg, et af de tidligere danske Forter paa Guldkysten i Afrika, tilhører nu England.

Fredericia, befæstet Kjøbstad i det sydøstlige Jylland, Vejle Amt, paa en i Lillebælt udskydende Odde (forhen kaldt Bersodde), $3\frac{1}{4}$ M. s. ø. for Vejle, 3 M. n. ø. for Kolding. 8,275 J. (1880). F. er anlagt af Frederik III i Begyndelsen af hans Regering og kaldtes indtil 1664 Frederiksodde. Da Kongen haabede, at det skulde blive en betydelig By, anlagdes den efter en meget storartet Plan med lange, lige og brede Gader og fik mange Privilegier og Begunstigelser, der yderligere forøgedes 1682 af Christian V. De store Forventninger gik imidlertid kun i ringe Grad i Opfyldelse, og der findes derfor endnu inden for Voldene store, ubebyggede Strækninger. Af offentlige Bygninger ere her to lutherske, en reformert og en katholsk Kirke, Synagoge, Raadhus, opført 1859—60, Hospital, Toldbygning, Jærnbanegaard og forskjellige til Militæretaten hørende Bygninger. Befolkningens Hovederhverv er Handel, Skibsfart, Haandværk og Agerbrug. 31 Dec. 1884 udgjorde Handelsflaaden 30 Fartøjer af 1,264 Tons, hvoraf 4 Dampskibe af 535 Tons. Handelsomsætningen foregaar nu væsentlig ad Jærnbanen, hvorfor man ikke om dens Størrelse har nøjagtige Oplysninger. Af industrielle Etablissementer ere de betydeligste 3 Dampbrænderier, et bayersk Ølbryggeri, et Sukkerraffinaderi, et Bomuldsvæveri, en Cichoriefabrik, 3 Tobaksfabriker, 2 Sæbefabriker, 2 Jærnstøberier, 2 Skibsbyggerier og en Gødningsfabrik. Byens Havn har indtil 12 F.s Dybde og er i de senere Aar bleven meget udvidet; en ny Havn er anlagt for Dampfærgeforbindelsen med Strib til Overførelse af Jærnbanetog. Denne Forbindelse har i den senere Tid udviklet sig saa stærkt, at der nu (1885) paatænkes Anlæg af nye Færgehavne paa begge Sider af Bæltet. I gejstlig Henseende udgjør Byen to Sogne, hvormed er forenet Landsognene Vejlby og Erritsø. Den hører under Vejle Amtstue, udgjør et eget Lægedistrict, hører til 3dje Udskrivningskreds og er Valgsted for Vejle Amts 1ste Folketingskreds. Her garnisonerer det 7de Infanteriregiment, hvis Chef tillige er Fæst-

ningens Commandant, samt den 3dje Ingenieurdirection. Vigtig Telegraphstation. Mindesmærker for Bülow og Rye. Paa Kirkegaarden er en Gravhøj over 500 i Slaget 6 Juli 1849 faldne Krigere, over hvis Ringmur er anbragt et Basrelief af Bissen, forestillende to Krigere, der lægge en falden Kammerat i Graven. Paa Pladsen inden for en af Portene er oprejst „den danske Landsoldat" af Bissen, afsløret 6 Juli 1858. — F. er som Fæstning anlagt efter det gamle hollandske System med en Hovedvold med 8 Fronter mod Landsiden med en ubeklædt Grav, som kun til Dels kan fyldes med Vand, og saa godt som uden Udenværker. Endnu inden den var bygget helt færdig, blev den under Krigen med Carl Gustav af dennes General Wrangel tagen med Storm 24 Oct. 1657, ved hvilken Lejlighed Rigsmarsken And. Bilde fik sit Banesaar. Ved Krigens Udbrud 1848 var Fæstningen saa forfalden, at der slet ikke blev tænkt paa at forsvare den, da de tyske Hære under hin Wrangels Ætling trængte ind i Nørrejylland; efter at den var bleven besat af Fjenden, blev dens saakaldte Citadel 8 Maj 1848 beskudt af Dampskibet „Hekla" og nogle Kanonbaade under daværende Capt. Steen Bille. Først under Malmøer-Vaabenstilstanden blev Fæstningen nødtørftig istandsat og armeret, saaledes at General Bülow efter Træfningen ved Gudsø 7 Maj 1849 kunde trække sig tilbage til den og derfra med sin Hovedstyrke til Fyn, efterladende daværende Oberst Lunding som Commandant i F. med en Besætning af 5 Batailloner, som senere skiftevis afløstes fra Fyn, og den nødvendigste Artilleristyrke. Den tyske Overgeneral Prittwitz lod den slesvigholstenske Hær under Bonin gaa mod F., medens han selv gik noget højere op i Nørrejylland; Bonin, som rimeligvis undervurderede Fæstningens Modstandsevne, indesluttede den med en Række af Forskansninger og bombarderede den 16—19 Maj uden dog at kunne bringe den til Overgivelse. Angrebet rettedes senere mod selve Fæstningsværkerne uden dog at blive drevet med synderlig Kraft; da Belejreren omsider gjorde Mine til ved Anlæget af Batterier i Nærheden af Stranden n. for Fæstningen at ville vanskeliggjøre den Forbindelse med Fyn, der hidtil havde ydet den saa megen Støtte, besluttede Bülow sig til med en større Hærstyrke at foretage et stort Udfald for at hæve Belejringen. Selv gik han med den Styrke, han havde under Hænder, fra Strib over til F., hvorhen han tillige trak de Meza med én Brigade fra Als og Rye med en anden fra Nørrejylland, og inden Bonin ret havde faaet Nys om, hvad der var i Gjærde, foretog den danske Hær om Natten til 6 Juli et Udfald ud igjennem Kongens Port paa Fæstningens Nordside med Brigaderne Meza og Rye i 1ste, Schleppegrell og Moltke i 2den Træfning. De fjendtlige Forskansninger bleve tagne, den ene efter den anden, trods haardnakket Modstand, og om Morgenen Kl. 7 var den slesvigholstenske Hær kastet paa Flugt, alt Belejringsmateriellet taget og Belejringen hævet; denne glimrende Sejer kostede de danske c. 500 Md. Døde, hvoriblandt den kjække General Rye, og 1,300 Saarede; Fjenden mistede c. 4,000 Md., hvoraf Halvdelen Fanger. Sejren blev imidlertid ikke forfulgt længere end til hinsides Nebelaaens Dalføre, til Dels fordi den danske Hær savnede Rytteri, og Bonin kunde derfor uforstyrret trække sin halvt opløste Hær tilbage til Vejle, hvor han den følgende Dag fik Understøttelse af den tyske Hovedhær. 1861—63 blev der arbejdet paa at forstærke F., navnlig ved Anlæget af en forskanset Lejr nord for Fæstningen. Under Krigen 1864 var General Lunding atter Commandant i F. I Marts blev Fæstningen indesluttet af en Afdeling af den fjendtlige Hær, bestaaende fornemmelig af Østerrigere, som forsøgte at bringe den til Overgivelse ved en Beskydning af deres riflede Feltskyts 17—21 Marts. Da dette Foretagende ikke førte til noget, indskrænkede Fjenden sig, saa længe Belejringen af Dybbøl stod paa, til at indeslutte den; efter 18 Apr. belavede han sig til at foretage en regelmæssig Belejring, da Fæstningen pludselig i Følge Ordre fra Regeringen i Kjøbenhavn rømmedes uden Sværdslag 28 Apr.

Frederick-City [sitti], Stad i Staten Maryland i Nordamerika, 12 M. n. v. for Annapolis. 10,000 I. Stærkt udviklet Industri.

Frédericton, Hovedstad i den engelske Koloni New-Brunswick i Nordamerika ved Floden St. John, 50 M. ø. s. ø. for Quebec. 6,000 I. Bispesæde. Universitet.

Frederik I, Konge i Danmark og Norge 1523—33, yngste Søn af Kong Christian I og Dronn. Dorothea af Brandenburg, f. 3 Sept. 1471, var betydelig yngre end sine Søskende (16 Aar yngre end Kong Hans). Denne Fyrste, hvem Fødselen ikke syntes at have bestemt nogen Trone, er bleven Stamfader til alle følgende danske Konger og til det mægtige Fyrstehus, der siden 1762 beklæder den russiske Kejsertrone. Efter Christian I.s Død bevirkede Enkedronningen, som interesserede sig særdeles for sin yngste Søn, at den 11aarige Prins blev hyldet tillige med Kong Hans som Hertug af Slesvig og Holsten 1482, og at Hertugdømmerne bleve delte, tvært imod Bestemmelsen i „Landsprivilegierne" af 1460, at de til evig Tid skulde blive udelte sammen. Ved denne første Deling, som blev foretagen 1490, da Hertugen var bleven myndig, fik F. den gottorpske Del; dog var han ikke fornøjet hermed, men fordrede tillige Halvdelen af Norge samt Laaland, Falster, Møen m. m., hvilke Fordringer imidlertid bleve afviste paa en Rigsdag i Kallundborg 1494. Han deltog med sin Broder i det uheldige Ditmarskertog 1500. Med sin Brodersøn Kong Christian II laa han i bestandig Strid, især efter at Kejseren havde overdraget denne Forleningsretten over Holsten; vel blev Striden bilagt ved et Forlig i Bordesholm Kloster 1522; men i Beg. af det n. A. opsagde en Del jyske Rigsraader Kongen Huldskab og Troskab og tilbød F. Brodersønnens Krone, hvilket Tilbud F. med Glæde modtog i Husum, hvorpaa han strax sluttede Forbund med Lybekkerne for i dem at finde en Støtte mod den fælles Fjende. Allerede 26 Marts 1523 — inden Christian II havde forladt sin Hovedstad — blev F. hyldet som Danmarks Konge paa Viborg Landsting og udstedte ved denne Lejlighed sin Haandfæstning,

hvori Adelens Rettigheder bleve betydelig udvidede. Hele Landet underkastede sig ogsaa med Undtagelse af Kjøbenhavn og Malmø, som tappert forsvarede sig, det første under Henrik Gjøe, indtil Aarets Udgang, da alt Haab om at faa Undsætning fra den flygtede Konge var forsvundet. 7 Aug. 1524 blev F. derpaa kronet i Kjøbenhavn af den svenske Ærkebiskop Gustav Trolle; paa samme Tid erkjendte ogsaa Norge ham for Konge, efter at det norske Rigsraad (5 Aug.) havde opsagt Christian Huldskab og Troskab; og ved en Sammenkomst i Malmø mellem F. og Gustav Vasa, der faa Maaneder efter hins Tronbestigelse var bleven taget til Konge af Svenskerne, sluttedes Forlig med det tredje nordiske Rige. En ivrig Tilhænger af Christian var imidlertid bleven tilbage her i Norden, medens flere andre vare dragne i frivillig Landflygtighed med deres Konge, nemlig den berømte Søren Norby, som med Kjækhed og i nogen Tid ogsaa med Held forfægtede sin Konges Sag baade mod de danske og svenske og 1525 opvakte en Opstand af Almuen i Skaane, som F. dog s. A. fik dæmpet ved sin Feltherre, den holstenske Adelsmand Johan Rantzau. Uagtet Kongen i sin Haandfæstning paa det stærkeste havde forpligtet sig til at „beskjærme den hellige romerske Kirke“ og „aldrig tilstede nogen Kjætter, Luthers Disciple eller andre at prædike“, men derimod straffe dem paa Liv og Gods, samstemmede han dog i dette Punkt med sin Forgænger, og Reformationen, til hvilken den første Spire i Danmark allerede var lagt under Christian II, fik i den Grad Fremgang under F., at den nye Lære kunde indføres som Statsreligion ved det næste Tronskifte. I Hertugdømmerne udbredtes den af Præsten i Husum Herm. Tast 1522—25; i Kongeriget af Hans Tausen, som Kongen endog udnævnte til sin Capellan, og som fra 1526 under stærkt Tilløb af Befolkningen prædikede Evangeliet i Viborg, hvor han snart fik en Medhjælper i Jørgen Sadolin, fra 1529 i Nikolai Kirke i Kjøbenhavn; for Malmøs Borgere prædikede fra 1527 Claus Mortensen Tøndebinder, Hans Olussen Spandemager, Frans Vormordsen, Peter Laurensen og Oluf Chrysostomus med lignende Held, ligesom der ogsaa i denne By 1529 blev oprettet en evangelisk Skole til Uddannelse af Lærere og Prædikanter. Paa Herredagen i Odense i Aug. 1527 gjorde Prælaterne forgjæves Forsøg paa at faa Kongen til at unddrage den nye Læres Forkyndere sin Beskyttelse; og paa en følgende Herredag i Kjøbenhavn i Juli 1530 (samtidig med Rigsdagen i Augsburg), paa hvilken de protestantiske Lærere optraadte med Kraft og Djærvhed mod Prælaterne, overleverede Tausen Kongen deres i 43 Artikler affattede Trosbekjendelse, uden at det dog kom til den paatænkte Religionsdisputats, og uden at der kom nogen Afgjørelse paa Striden mellem de to Partier. I Nov. 1531 kom Christian II, efter flere mislykkede Forsøg paa med Tropper at trænge op i Danmark fra Syd af, til Norge og holdt sig der til den næste Sommer, da han under sikkert Lejde blev lokket ned til Kjøbenhavn og ført som Fange til Sønderborg Slot. F. nød dog ikke længe Glæden over paa saa bekvem en Maade at være bleven fri for sin forhadte Medbejler: han døde Skærtorsd. 10 Apr. 1533 paa Gottorp og ligger begravet i Slesvig Domkirke under et prægtigt Marmormonument. Af hans Ligkiste skal der være flydt en Mængde Blod, og heri har man villet se et Tegn paa den store Blodsudgydelse, som denne Konges Død skulde have til Følge. F. var en klog Konge; men han, som først i en fremrykket Alder kom til at herske over Tvillingrigerne, følte sig stadig fremmed for dem og nærmere knyttet til Hertugdømmerne. Forholdet mellem ham og de danske Stormænd, hvem han skyldte sin Krone, blev ingenlunde det bedste. I sit første Ægteskab med den brandenburgske Prinsesse Anna, med hvem han var bleven gift 1502, og som døde, inden han besteg Tronen, 3 Maj 1514 (begravet i Bordesholm Kirke), blev han Fader til den følgende Konge Christian III og den ældre Dorothea, der blev gift med den første Hertug af Preussen, Markgrev Albrecht af Brandenburg; hans anden Ægtefælle Dronn. Sophie af Pommern, som han ægtede 1518, og som overlevede ham i 35 Aar (d. 13 Maj 1568, begr. i Slesvig Domkirke), fødte ham 3 Sønner, Hertugerne Hans d. ældre og Adolf af Slesvig og Holsten og Frederik, Biskop af Slesvig og Hildesheim, samt 3 Døtre, Elisabeth og den yngre Dorothea, som begge bleve gifte med mecklenburgske Hertuger, og Anna, der døde som Barn.

Frederik II, Konge i Danmark og Norge 1559—88, ældste Søn af Kong Christian III og Dronn. Dorothea af Sachsen-Lauenburg og Sønnesøn af F. I, f. 1 Juli 1534 paa Haderslev Slot, tre Dage førend hans Fader valgtes til Konge af den jyske Adel i Ry. Kun to Aar gl. blev han valgt til Tronfølger 30 Oct. 1536 paa den mærkelige Rigsdag i Kjøbenhavn, paa hvilken Reformationen indførtes; 1542 blev han hyldet paa de danske Landsting og 1548 i Oslo. Som Prins opholdt han sig i de sidste Aar af sin Faders Regeringstid (fra 1554) paa Malmøhus; ved Faderens Død, som indtraf paa Koldinghus Nyaarsdag 1559, besteg han Tronen. F.s Regering begyndte med Undertvingelsen af Ditmarsken s. A. Derpaa blev han efter 12 Aug. at have underskrevet sin Haandfæstning kronet i Kjøbenhavns Frue Kirke 20 Aug s. A. af Biskoppen i Lund, Niels Palladius. Den anden Krig, denne Konge førte, fra 1563, var langvarigere og er bekjendt i Historien under Navnet den nordiske Syvaarskrig; det var efter Unionens Ophør den første i Rækken af de mange og sørgelige Krige, der i halvtredje Hundrede Aar vedligeholdt et unaturligt Had imellem de nordiske Broderriger, og som først berøvede Danmark dets østlige Tredjedel og endte med at skille det fra Norge. Allerede mellem de to Svogre Christian III og Gustav Vasa havde der hersket et spændt Forhold, og da Fætterne F. II og Erik XIV kort efter hinanden havde besteget Nordens Troner, troede de unge Konger sig stærke nok til at afgjøre Striden med Sværdet. Den svenske Konge var utilfreds med, at den danske Konge førte tre Kroner i sit Vaaben efter at Sverige var udtraadt af Unionen og blevet et selvstændigt Rige; den danske Konge var forbitret paa sin

Rudo, fordi han fortrædigede hans Broder Hertug Magnus i hans lifländske Besiddelser og søgte at drage den østersøiske Handel til Staden Reval, hvoraf han nylig var kommen i Besiddelse, m. m. Til Søs vare de danske ikke heldige, uagtet de havde berømte Anførere, „Danmarks Sovehals" Peder Skram, Herluf Trolle og Otto Rud; men Søhelten fra Grevens Fejde maatte snart paa Grund af sin høje Alder nedlægge Anførselen; Herluf Trolle vandt vel en Sejer over den svenske Flaade ved Øland 1564, hvor det svenske Admiralskib „Makalös" sprang i Luften, men blev det n. A. dødelig saaret i et Slag under Pommerns Kyster, og Otto Rud kom i et Slag under Bornholm i svensk Fangenskab 1565. Ogsaa blev en stor Del af Flaaden ødelagt ved en voldsom Storm under Gulland, hvorved 7,000 Mennesker omkom, 1566. Til Lands havde først en Tysker, Grev Günther af Schwarzburg, Anførselen; han erobrede Elfsborg, hvorpaa Hæren gik tilbage i Vinterkvarter. Da den svenske Konge derpaa belejrede Halmstad, ilede de danske Fæstningen til Undsætning, og det kom til en Træfning ved Mared (i Nov. 1563), hvor de svenske bleve slagne. Et svensk Indfald i Norge 1564 mislykkedes. Den tyske Feltherre benyttede imidlertid Krigen mere til at forsyne sig selv med Bytte (navnlig af Øxne, hvoraf han sendte en stor Mængde til sit Hjem) end til at skaffe de danske Vaaben Ære, og han blev derfor i Slutn. af 1564 afløst i Anførselen af den 90aarige Rigsmarsk Otto Krumpen, der for 44 Aar siden havde erobret Sverige for Christian II; men hans høje Alder bragte ham snart til at fratræde. Nu kom Anførselen til de to berømte Feltherrer Dan. Rantzau og Frants Brockenhuus, og dermed begynder et glimrende Afsnit i den danske Krigshistorie. Rantzau vandt 20 Oct. 1565 det store Slag paa Axtorna eller Falkenberg Hede ved Svarteraa i Halland over en dobbelt saa stor fjendtlig Hær — den berømteste Sejer til Lands i Nordens Historie, hvortil Brockenhuus bidrog sit som Anfører for Fodfolket; derpaa gjorde de to Helte om Efteraaret 1567 det mindeværdige Tog ind i Östergötland (s. Rantzau, Dan.); sidst kæmpede de ved hinandens Side i Belejringen for Varberg, under hvilken de ogsaa med faa Dages Mellemrum fulgte hinanden i Døden, trufne af fjendtlige Kugler, kort før Fæstningens Overgivelse i Nov. 1569. Dette var den sidste Begivenhed i den nordiske Syvaarskrig, som skulde have været endt ved en Fredsslutning i Roskilde 18 Nov. 1568; men da Erik XIV ved samme Tid blev stødt fra Tronen af sin Broder Johan III, vilde denne ikke erkjende den afsluttede Fred, og Krigen fortsattes saaledes endnu et Par Aar til Freden i Stettin 13 Dec. 1570, hvorved de to Konger afstod fra alle Fordringer paa hinandens Lande og indrømmede hinanden Ret til Brugen af de tre Kroner i Vaabenet; Danmark fik 150,000 Rd. i Krigsomkostninger. Mærkelig nok var Lübeck, Danmarks gamle Fjende, i denne Krig dets allierede. I Begyndelsen af Krigen havde F. II foretaget en ny Udstykning af Hertugdømmerne, idet han 1564 overlod en Tredjepart af den kongelige Del til sin Broder Hans d. yngre, Stifteren af de talrige sønderborgske Linjer, uden at denne dog fik nogen Del i Hertugdømmernes politiske Styrelse; med sin anden Broder Magnus affandt han sig ved at overlade ham de under hans Fader erhvervede Besiddelser hinsides Østersøen: Ösel, Wieck m. m. Kongens Farbrødre hensad i deres Besiddelser i Hertugdømmerne uden at aflægge Lenshylding lige til 1580, da den 3 Maj med stor Højtidelighed gik for sig i Odense i Følge et i Forvejen i denne By afsluttet Forlig; og da Hans d. ældre endnu s. A. døde uden Efterkommere, blev hans Part (den haderslevske) delt imellem Kongen og Hertug Adolf. Et af de mest bekjendte af de Mageskifter, som F. foretog med sin Adel, var det, hvorved Kongen til Herluf Trolle overlod Skovkloster (Herlufsholm) for Hillerødsholm (1560), hvor han opførte Slottet Frederiksborg, der ligesom Skanderborg Slot var denne Konges Yndlingsopholdsted, og hvoraf de forreste Bygninger endnu staa. Flere af Danmarks berømteste Videnskabsmænd, som Tyge Brahe, Anders Sørensen Vedel og Niels Hemmingsen, levede under denne Konges Regering. Han stiftede Communitetet til 100 trængende Studenters Underholdning (1569), indrettede en Skole ved Frederiksborg (1568), og da denne senere igjen blev nedlagt (den nuværende stiftedes af hans Efterfølger), ligeledes en Skole i Sorø for 30 adelige og lige saa mange uadelige Børn (1586). En ny Bibeloversættelse (ligesom Christian III.s af 1550 efter Luthers) besørgedes efter Kongens Foranstaltning og udkom Aaret efter hans Død. For den lutherske Orthodoxi viste F. megen Iver; han udstedte 25 Trosartikler, som alle Fremmede, der vilde nedsætte sig i Rigerne, maatte antage (1569; s. Fremmedartikler); den ogsaa i Udlandet navnkundige Theolog Niels Hemmingsen, der beskyldtes for at hælde til Calvinismen, maatte først tilbagekalde sin Lære om Nadveren og blev senere endog afsat fra sit Lærerembede ved Universitetet (1579). Dog hindrede Kongen paa den anden Side ved strænge Forbud, endog under Livsstraf, Indførelsen af den af nogle tyske Theologer affattede »Formula concordiæ« (s. Concordieformel) og skal med egen Haand have kastet et Exemplar af denne Bog paa Ilden med de Ord, at han havde „fanget en Tjævel, som han vilde opbrænde". Finansvæsenet styredes i en Tid af F. II.s Regering med Dygtighed af den bekjendte Rigshofmester Peder Oxe; herved skaffedes ikke blot Midler til Veje til at bestride de store Udgifter, som den syvaarige svenske Krig medførte, men det blev ogsaa gjort muligt for Kongen at anlægge Slotte og Stæder; saaledes foruden Frederiksborg Slottet Kronborg (paabegyndt 1574), som var af Vigtighed med Hensyn til Erlæggelsen af Øresundstolden, og den norske By Fredrikstad. Ogsaa for Handelen viste denne Konge Omsorg og gav 1561 en ny Søret; Handelen tog ogsaa et betydeligt Opsving under hans Regering. Hamborg, som havde arbejdet sig frem under de øvrige Hansestæders Tilbagegang, og som vilde tvinge de holstenske Stæder ved Elben til at føre deres Korn og andre Varer derhen og sælge dem for hvilken som helst Pris, Raadet fastsatte, nødte han til at afstaa fra denne anmassende Fordring og betale en

Bøde af 100,000 Rd. Paa Tilbagereisen fra sin Broders Bryllup i Sønderborg og et andet fyrsteligt Bryllup i Haderslev i Febr. 1588 ankom Kongen syg til Antvorskov, hvilket Kloster han havde ladet ombygge til et smukt Slot, og her døde han 4 Apr. (en Skærtorsdag, ligesom hans Bedstefader) s. A. F. II var en religiøs Konge; han læste stadig i Bibelen og skal endog have forfattet et Par gudelige Skrifter (Uddrag af den hellige Skrift paa Tysk). Efter Samtidiges Beretning skal den paa hans Tid saa gængse Umaadelighed i Nydelsen af stærke Drikke have forkortet hans Dage. Han ligger begravet i det af Kong Christian I stiftede Helligtrekongers Capel i Roskilde Domkirke ved Siden af sin Fader og har et prægtigt Monument i Lighed med denne Konges. F. forblev længe ugift, efter Sagnet fordi han var forelsket i en dansk Adelsdame (s. Hardenberg, Anna). Først 1572 ægtede han den 15aarige, for sin udmærkede Forstand bekjendte Prinsesse Sophie af Mecklenburg, som var en Datter af hans Faster Elisabeth, og som overlevede sin Ægtefælle i 43 Aar. Hun fødte ham 7 Børn: først Døtrene Elisabeth (1573), som blev gift med Hert. Henrik Julius af Brunsvig-Wolfenbüttel, og Anna (1574), g. m. den skotske og siden tillige engelske Konge Jakob VI (I); derpaa Sønnerne Christian IV (1577) og Ulrik (1578), Døtrene Augusta (1580), g. m. Hert. Johan Adolf af Holsten-Gottorp, og Hedvig (1581), g. m. Kurfyrst Christian II af Sachsen; sidst Sønnen Hans (1583).

Frederik III, Konge i Danmark og Norge 1648—70, tredje Søn af Kong Christian IV og Dronn. Anna Katharine af Brandenburg og Sønnesøn af F. II, f. 18 Marts 1609, ligesom sin Bedstefader paa Haderslev Slot. Han modtog i sin Ungdom saa videnskabelig en Dannelse som kun faa Prinser, først paa Sorø, siden paa Udenlandsreiser i Holland og Frankrig, og maa anses for den lærdeste Konge, Danmark har haft; især var han bekjendt for sin theologiske Lærdom. Da han havde en ældre Broder, Christian, som var udvalgt til Tronfølger, havde hans Fader faaet denne sin yngre Søn allerede i hans Drengeaar valgt til Coadjutor i Ærkestiftet Bremen og Stiftet Verden, hvilke Stifter efter Reformationen plejede at tildeles fyrstelige Personer; han var ogsaa ved den næste Vacance allerede 1623 bleven Biskop i Verden og 1634 Ærkebiskop i Bremen, men kun kort Tid var han i rolig Besiddelse af disse Lande, som ved den westfalske Fred 1648 bleve overladte Sverige, der i flere Aar havde holdt dem besatte. Imidlertid var der ved hans ældre Broders Aaret i Forvejen indtrufne Død aabnet F. Udsigter til at bestige den danske Trone, og Christian IV havde sammenkaldt Stænderne til en Rigsdag, der skulde holdes i Kjøbenhavn i Apr. 1648 for at foretage Valget; men den gamle Konge døde forinden, 28 Febr., og der indtraadte saaledes et Par Maaneders Interregnum, i hvilket Riget styredes af de 4 høje Rigsembedsmænd med den afdøde Konges Svigersøn, Corf. Ulfeld, som Rigshofmester i Spidsen. Denne skal have haft en væsentlig Skyld i, at den Haandfæstning, som F. foreløbig maatte underskrive 8 Maj 1648 efter at være bleven valgt af Stænderne 4 Maj, og som han siden paa ny udstedte ved Hyldingen 6 Juli s. A., blev mere opskruet end nogen af hans Forgængeres. Adelen fik ikke alene Ret til selv at vælge Medlemmer af Rigsraadet, men endog Forslagsret til de høje Rigsembeder; Kongen maatte ikke begynde Krig, slutte Forbund eller gjøre Paalæg, ikke opbyde Rostjeneste eller lade Flaaden udruste, ja end ikke rejse ud af Landet uden Rigsraadets Samtykke; men mest indskrænkende var dog den sidste af de 55 Artikler, som denne Haandfæstning indeholdt: at, hvis Kongen ikke vilde lade sig sige og raade af de tilstedeværende Rigsraader, skulde disse være pligtige til at sammenkalde deres fraværende Brødre, og vilde Kongen endda ikke lade sig raade, da skulde den Beslutning, som det samlede Rigsraad tog, staa ved Magt, og dermed skulde han sig „lade nøje". Efter Hyldingen og Haandfæstningens Udstedelse fulgte Kongens Kroning i Frue Kirke ved Sjællands Biskop, Jesper Brochmand, 23 Nov. 1648 og Dronningens den næste Dag. Da den sidste uheldige Krig, Danmark havde ført i Slutningen af hans Faders Regering, havde vist, hvor farligt den saa mægtige nederlandske Republiks Uvenskab var, blev Ulfeld 1649 sendt til Holland for at slutte et Forbund med denne Magt; Forbundet kom ogsaa i Stand, og tillige sluttedes en Tractat angaaende Sundtolden (den saakaldte Redemtionstractat, i Følge hvilken Holland i 36 Aar i Stedet for Sundtold aarlig skulde betale 350,000 Gylden); men denne vakte Misfornøjelse baade i Holland og i Danmark og blev efter faa Aars Forløb igjen ophævet (ved Rescissionstractaten 1653). For at forebygge yderligere Delinger af Hertugdømmerne indførtes Arvesuccession efter Førstefødselsretten i den kongelige Del af samme (1650), saaledes som det allerede 1608 var sket i den gottorpske Del. Til Rigets Forsvar anlagdes nær ved Grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland Fæstningen Frederiksodde (hvis Navn snart blev forandret til Fredericia) efter en storartet Maalestok. Postvæsenet ordnedes gjennem hele Riget og over Hamborg til Udlandet, især ved den dygtige Poul Klingenberg. I de første 9 Aar af denne Konges Regering nød Danmark Fred. Men efter Opfordringer fra Kejseren, Holland, Brandenburg og Polen til at angribe Sverige, medens dette Lands krigerske Konge Carl X Gustav var beskæftiget med Krigen i Polen, besluttede den danske Regering 1657 at erklære Sverige Krig i det daarlige Haab at kunne tilbageerobre de ved Freden i Brömsebro tabte Provinser, uden at betænke, at Riget i Forvejen var i saa stor Gjæld, at det ikke vilde kunne udholde en Krig, og at dets Forsvarsanstalter, saa vel Fæstninger som Hær og Flaade, vare i den maadeligste Forfatning. Hvad Krigens Udfald vilde blive, var derfor let at forudse; men den almindelige Stemning var for Krigen, og Rigsdagen bevilgede store Midler til den. Danmarks Forbundsfæller, som det blot havde været om at gjøre at lede Uvejret bort fra sig selv, bragte ingen Hjælp; og den svenske Konge, som paa Efterretningen om Fredsbruddet havde sluttet Stilstand med Polen, stod allerede i

Juli 1657 uventet ved Danmarks Grænse. I hans Følge var Ulfeld, der efter sin Tilbagekomst fra Holland ganske havde brudt med det danske Hof og forladt Danmark, og som nu endog optraadte som Forræder mod sit Fædreland. Efter at have udhvilet og forstærket sig i Hamborg oversvømmede Carl Gustav Hertugdømmerne, hvor han havde en Allieret i sin Svigerfader, den holsten-gottorpske Hertug Frederik III, som altid havde vist sig Danmark fjendsk; og Rigsmarsken Anders Bilde, der havde begyndt Krigen med at indtage Bremen, maatte kaste sig ind i den nylig anlagte Fæstning Frederiksodde, som blev erobret med Storm af Wrangel (Oct.). Halvøen kom saaledes som et let Bytte i Carl Gustavs Hænder; men endnu syntes han dog langt fra Maalet, eftersom hans Flaade laa blokeret i Wismar. Da kom Naturen ham til Hjælp; Frosten lagde en Bro over Bælterne, og en sjælden streng Vinter gjorde denne Bro daglig stærkere. 30 Jan. 1658 gik den svenske Konge med 3,000 Fodfolk, 9,000 Ryttere, Kanoner, Bagvogne og det øvrige Tros fra Heils i Nordslesvig over Isen til Fyn og besatte hele Øen; derfra gik han videre paa Isen til Taasinge, Langeland, Laaland og Falster; alt underkastede sig, selv Fæstningerne Nyborg og Nakskov ydede ingen Modstand. Kun én Heltebedrift er at opvise i denne for Danmark lige ulykkelige og uhæderlige Krig, nemlig Commandeur Bredals (s. d. A.). Allerede 12 Febr. kunde Carl Gustav gaa i Land paa Sjælland ved Vordingborg; i mindre end 14 Dage havde han tilbagelagt Vejen hertil fra Slesvig over 6 forskjellige Vande, af hvilke det ene er 3 M. bredt, kun med Tabet af et Par Escadroner, som sank. Fra Kjøbenhavn, hvor F. forgjæves opfordrede til at vove en sidste Kamp, afsendtes i Hast et Par Rigsraader til den sig nærmende fjendtlige Konge for at underhandle om Fred. Denne kom derpaa i Stand i Roskilde (foreløbig afsluttet i Høje-Tostrup) 26 Febr. 1658: Danmark afstod Skaane, Halland, Bleking, Bohus Len, Throndhjems Len og Bornholm samt 12 Krigsskibe og 2,000 Ryttere; Hertug Fred. III løstes fra sit Lensforhold, og Forræderen Ulfeld skulde have sine Godser tilbage. En saadan Fred havde Danmark endnu aldrig afsluttet, og dog fortrød den svenske Konge snart, at han havde ladet Lejligheden til ganske at omstyrte Danmarks Rige slippe sig ud af Hænderne, og begyndte Krigen igjen. Han indskibede sig i Kiel og landede 8 Aug. ved Korsør, hvorfra han rykkede mod Kjøbenhavn, som han 11 Aug. begyndte at belejre. Men nu viste det danske Folk sig besjælet af en ganske anden Aand end for faa Maaneder siden. Uden nærmere at dvæle ved Enkelthederne i denne uforglemmelige Tid, er det tilstrækkeligt her at minde om de kjøbenhavnske Borgeres udholdende Mod under hele Belejringen, hvilke Kongen selv foregik med Exemplet, om de ægte Kongeord, han udtalte, da man raadede ham til at flygte, at han vilde dø i sin Rede, og om Schacks, Gyldenløves og Ahlefelds Bedrifter under de gjentagne Udfald fra den belejrede Hovedstad. Nu begyndte endelig ogsaa Danmarks allierede at tage sig af dets Sag. Vel faldt Kronborg ved de commanderendes Fejhed i Fjendens Hænder; men en hollandsk Flaade under Admiral Opdam slog sig i en blodig Træfning 29 Oct. igjennem Sundet og kom ned til Kjøbenhavn, som den undsatte med Folk og Levnedsmidler, hvilket bidrog ikke lidet til at styrke de belejredes Mod og sætte dem i Stand til at afslaa Stormen, som Carl Gustav vovede Natten 10—11 Febr. 1659. Efter dennes uheldige Udfald trak han sine Tropper længere bort fra Byen, som dog vedblev at være indesluttet og saaledes afskaaret fra Tilførsel af Levnedsmidler endnu i 15 Maaneder lige til Freden. Ogsaa paa andre Steder kæmpedes der med Tapperhed og Held: Bornholmerne overrumplede den svenske Besætning paa Hammershus og overgav efter at have afkastet det svenske Herredømme igjen deres Ø til Kong F. (Dec. 1658); fra det throndhjemske bleve de svenske ogsaa paa samme Tid fordrevne, og Frederikshalds Borgere afslog tre Angreb paa deres By, et i hvert af de tre Krigsaar; Nakskov overgav sig denne Gang først efter 10 Ugers tappert Forsvar (Juli 1659), og selv det lille Møen gjorde Fjenden kjæk Modstand. Kejserlige, polske og brandenburgske Hjælpetropper, som under Anførsel af „den store Kurfyrste" i Sept. 1658 vare rykkede ind i Holsten, rensede efterhaanden Halvøen fra Fjenden, men gik for øvrigt frem med stor Vildhed, især Polakkerne. Fra Jylland kom en Del af de allierede over til Fyn og vandt her under Anførsel af Eberstein (s. d. A.) i Forening med danske Tropper, anførte af Feltmarschal Hans Schack, 14 Nov. 1659 en fuldstændig Sejer ved Nyborg, hvorpaa de svenske den næste Dag maatte overgive sig tillige med denne Fæstning, og dermed var Fyn vundet tilbage. Efter Nederlaget ved Nyborg vendte Carl Gustav fuld af Mismod over sine fejlslagne, store Planer tilbage til Sverige, og da han kort efter døde, sluttede hans Efterfølger Carl IX 27 Maj 1660 Freden i Kjøbenhavn, hvorved Danmark kun fik Throndhjems Len og Bornholm tilbage af det ved Roskildefreden afstaaede; det stemte nemlig ikke med Stormagternes Politik, at Danmark atter kom til at eje begge Sundbredder. Denne Krig havde til Overflod vist det skadelige i Adelsvælden og havde derfor ogsaa dens Fald til Følge. Folket var efter at have opmandet sig kommet til Bevidsthed om, at det selv var en Magt, og at det var det i Forening med sin Konge, der havde reddet Danmarks Rige fra Undergang. Da derfor Adelen paa den Rigsdag, der kort efter Krigens Tilendebringelse sammentraadte i Kjøbenhavn 8 Sept. 1660 for at udfinde Midler til at afhjælpe Landets Nød, selv under disse kritiske Omstændigheder viste sit upatriotiske Sind, brød endelig det Uvejr løs, som længe havde truet. Det kongelige Forslag gik ud paa en almindelig Consumtionsskat, men Adelen stød sig som sædvanlig ind under sin Skattefrihed og vægrede sig ved nogen som helst Deltagelse i de offentlige Byrder. I sin billige Harme herover og over Adelens Overmod begyndte nu Borgerstanden og Gejstligheden, der strax fra Rigsdagens Begyndelse havde sluttet sig nøje sammen, og som ledede af de dygtige Mænd Borgmester Hans Nansen

i Kjøbenhavn og Sjællands Biskop Hans Svane, at gaa løs paa Adelens øvrige Privilegier og indgik til Kongen med et Andragende, hvori de gjorde Forslag om, at Lenene skulde bortforpagtes til de højst bydende uden Hensyn til Stand, og i det hele gjennemgribende Forandringer i Landets Bestyrelse og Stændernes indbyrdes Forhold. Adelen var ikke skikket til at gjøre Modstand; Corf. Ulfeld, der var flygtet fra Sverige tilbage til Danmark, sad i god Forvaring paa Hammershus, og flere af de talentfuldeste og mest betydende Adelsmænd, som Hann. Sehested, Hans Schack og Henr. Bjelke, vare Kongehuset hengivne og sluttede sig til de uprivilegerede Stænder. Kongen selv iagttog under Stændernes Strid en klog Tilbageholdenhed og traadte ikke offentlig frem som handlende, men vedligeholdt ved sin Kammerskriver Gabel hemmelig Forbindelse med de to Stænder. Maanedsdagen efter at Rigsdagen var kommen sammen, 8 Oct., besluttede omsider disse efter Nansens og Svanes Forslag at overdrage Kongen Arveret til Tronen for hele hans mandlige og kvindelige Afkom; samtidig traf man forskjellige Foranstaltninger, idet Stadens Vagter fordobledes, Havnen spærredes og Portene lukkedes, for at Adelen ikke skulde rejse bort og derved sprænge Rigsdagen; Borgerne fik desuden Ordre til at møde væbnede, naar Stormklokken lød. Efter megen Modstrid og mange store Ord gav den nylig saa mægtige Adel endelig 13 Oct. efter i Arvesagen — dog dens Rettigheder uforkrænkede! Endnu samme Dags Aften blev det overdraget et Udvalg af 20 Medlemmer af Stænderne (4 Rigsraader, 4 andre Adelige, 5 Gejstlige og 7 Borgerlige) at overveje, hvad der videre var at foretage med Hensyn til Kongens Arveret. Udvalget blev snart enigt om den gamle Haandfæstnings Ophævelse, men en levende Strid rejste sig om Formen og Indholdet af den nye Forskrivning, som Kongen skulde udstede; dog lykkedes det Svane, Nansen, Stadshauptmand Thuresen, Schack og Bjelke at udvirke den Beslutning, at det skulde overlades til Kongen selv at forfatte en Reces, som kunde være til Tarv for Riget og alle Stænder (14 Oct.). Efter at derpaa den gamle Haandfæstning var casseret (16 Oct.), blev Kongen højtidelig hyldet som Arvekonge paa Slotspladsen i Kjøbenhavn af Rigsraadet, de tre Stænder og Bønder fra Amager 18 Oct. og senere 15 Nov. s. A. af dem, som havde været fraværende ved den første Arvehylding, samt af Repræsentanter for Bondestanden. Men i Stedet for at udstede en ny Forskrivning eller give en constitutionel Stænderforfatning, som mange havde ventet, udstedte Kongen, efter at Rigsdagen var hævet, under 10 Jan. 1661 en Akt, som udsendtes over hele Riget, og som enhver adelig Familiefader, enhver gejstlig Embedsmand og alle Magistrater og Borgerrepræsentationer (men ingen Bønder) maatte undertegne, i Følge hvilken der tilkjendtes ham Arveret, Souverænitet og absolut Regering samt Ret til nærmere at bestemme Regeringsformen og Arvefølgen; et lignende Document gik senere rundt i Norge, paa Island og paa Færøerne. Adelsvælden afløstes saaledes af Enevælden. Kongen glemte ikke rundelig at belønne de Mænd, hvem han skyldte saa meget. Statsforvaltningen blev derefter aldeles omordnet: de forskjellige Regeringsforretninger fordeltes imellem Collegier, i hvilke saa vel Borgerlige som Adelige fik Sæde, nemlig Statscollegiet, Cancelliet, Skatkammercollegiet, Krigscollegiet (Generalitetet) og Admiralitetscollegiet; af Præsidenterne for disse Collegier dannedes et Gehejme-Statsraad, i hvilket Kongen tog de i de enkelte Collegier forhandlede Sager under Overvejelse og fattede en endelig Beslutning; Højesteret oprettedes som Rigets øverste Domstol med Kongen selv til Præsident. Denne Bestyrelsesmaade holdt sig i det væsentlige lige til 1848. Den nye Statsforfatning saa vel som Successionsordenen blev nøje bestemt ved Kongeloven 1665, hvis Tilblivelse fornemmelig skyldes Peder Schumacher (s. Griffenfeld), og som i hele Souverænitetsperioden var Danmarks Grundlov; for at bringe de almindelige Love i Overensstemmelse med den forandrede Forfatning nedsattes en Commission til at udarbejde en ny Landslov, hvis Frugt, „Danske Lov", imidlertid først udkom under den følgende Konge. At en Konge, der havde vist den bedste Vilje til at fremme sit Lands Vel, medens hans Hænder vare bundne, vilde udrette ikke lidet, efter at Folkets Tillid havde løst dem, er en Selvfølge. Finansnøden blev fornemmelig afhjulpen derved, at Adelen blev sat i Skat ligesom de andre Statsborgere, og at Indtægterne af Lenene, som lidt efter lidt inddroges og forvandledes til Amter, herefter i højere Grad kom Staten til gode; hvad Faderen havde indset at være det rette og naturlige Middel i denne Henseende, men forgjæves søgt at sætte igjennem, det lod nu de forandrede Forhold lykkes for Sønnen. Flaaden blev sat i ypperlig Stand ved Cort Adeler; der oprettedes en staaende Hær paa 24,000 Mand, mest hvervede Folk; saa vel Kjøbenhavns Fæstningsværker som andre Fæstninger bleve forbedrede ved en hollandsk Ingenieur, som var kommen til Danmark og blev adlet med Navnet Rysensten, og Kjøbenhavns Citadel blev anlagt, til Dels for at dæmpe mulige Uroligheder i Byen, ligesom ogsaa Hovedstaden blev betydelig udvidet. At Videnskaberne blomstrede under en saa lærd Konge, er ogsaa en Selvfølge; det store kongelige Bibliothek og Kunstkammeret stiftedes, og Universitetsbibliotheket udvidedes. En Svaghed, denne Konge delte med sin Tid, var Lysten til at ville gjøre Guld; den var temmelig kostbar, og den italienske Æventyrer Borri forstod godt at benytte sig deraf. Da den sidste Greve af Oldenborg og Delmenhorst Anton Günther døde 1667 uden at efterlade sig ægte Livsarvinger, kom disse Kongehusets tyske Stamgrevskaber i Forbindelse med Danmark; Sønderborg, Nordborg og en Del af Ærø inddrog Kongen fra den forgjældede yngre Linje af Kongehuset. Efter henved 22 Aars mærkelige Regering (hvoraf noget over 9 Aar som souveræn Konge) døde F. III paa Kjøbenhavns Slot 9 Febr. 1670 og blev begravet hos sine Fædre i Roskilde Domkirke. Han udmærkede sig ved Charakterfasthed, Klogskab og Forsigtighed; derimod maa man

lægge ham til Last, at han for meget omgav sig med tydske Yndlinge, ligesom ogsaa den Haardhed, Regeringen udviste mod enkelte Personer, som Leonora Christina, Otto Sperling, Kaj Lykke, hvilken især maa tilskrives den store Indflydelse, som Dronningen, Sophie Amalie af Brunsvig-Lüneburg, udøvede paa Kongen. I dette sit Ægteskab blev han Fader til 8 Børn: Christian V, Anna Sophie, som blev gift med Kurfyrst Johan Georg III af Sachsen, Frederikke Amalie, gift med Hert. Christian Albrecht af Holsten-Gottorp, Vilhelmine Ernestine, gift med Kurfyrst Carl af Pfalz, Georg, den engelske Dronning Annas Ægtefælle, Ulrikke Eleonore, gift med den svenske Konge Carl XI (Moder til den krigerske Carl XII), samt en Søn og en Datter, der døde i en spæd Alder. Med en Holstenerinde, Margrete Pappen, som af Christian V blev ophøjet til Baronesse af Løvendal, havde Kongen en uægte Søn, Ulr. Fred. Gyldenløve, bekjendt som Statholder i Norge.

Frederik IV, Konge i Danmark og Norge 1699—1730, ældste Søn af Kong Christian V og Dronn. Charlotte Amalie af Hessen-Kassel, f. 11 Oct. 1671 paa Kjøbenhavns Slot. Han besad hverken Kundskaber eller Dannelse og var saaledes i den Henseende ganske det modsatte af sin Farfader Fred. III; men hans naturlige gode Evner og levende Interesse for Statssager i Forbindelse med en kraftig Vilje til at sørge for Rigets Opkomst erstattede, hvad hans forsømte Opdragelse lod savne. Paa en Rejse, han gjorde som Prins til Italien, havde han ogsaa fattet Kjærlighed til Kunsten og faaet Sans for det skjønne, hvilket ikke viste sig uden Betydning under hans Regering. Ved sin Faders Død 25 Aug. 1699 besteg han Tronen og blev tillige med sin Dronning salvet 15 Apr. 1700 i Frederiksborg Slotskirke. Fra Faderen arvede han et spændt Forhold til sin Fætter, den holsten-gottorpske Hertug af s. N. som han selv, der nylig havde ægtet en Søster til den unge svenske Konge Carl XII og stolende paa dette mægtige Svogerskab gjenopførte sine af Christian V nedrevne Skanser, indgik Forbund med Hannover og trodsede Danmark paa alle Maader. F. IV.s Regering begyndte derfor strax med en Krig. Efter at have sluttet hemmeligt Forbund med en tredje Fætter, Kong August II af Polen, der tillige var Kurfyrste i Sachsen, og med den russiske Czar Peter d. store lod Kongen, saa snart Foraaret nærmede sig, en Hær rykke ind i den gottorpske Del af Hertugdømmerne (Marts 1700); de holsten-gottorpske Skanser bleve indtagne og sløjfede, Gottorp besat, og den danske Hær begyndte at belejre Tønning. Men da svenske og hannoveranske Tropper rykkede Hertugen til Hjælp, en forenet svensk, engelsk og hollandsk Flaade lagde sig i Sundet og bombarderede Kjøbenhavn og den danske Flaade, og endelig den 18aarige svenske Konge landede paa Sjælland ved Humlebæk med 10,000 Md. og rykkede frem mod Hovedstaden, nødtes F., der selv havde begivet sig over til Hæren, til at slutte Fred paa det holstenske Slot Travendal 18 Aug. 1700, hvorved Hertugen gjenindsattes i samtlige sine souveræne Rettigheder og fik 260,000 Rd. i Krigsomkostninger. Da Hæren under denne kortvarige Krig var i Hertugdømmerne og Kongen ligeledes, maatte det indesluttede Kjøbenhavn stole paa sig selv; Enkedronningen Charlotte Amalie opmuntrede Borgerne til Troskab og Tapperhed, og de viste sig deres Fædre værdige. I Modsætning til sin Fader nærede F. den alvorlige Vilje at forbedre den dybt sunkne Bondestands Kaar og udstedte derfor allerede 21 Febr. 1702 en Forordn. om Ophævelsen af Vornedskabet, som igjennem Aarhundreder havde hvilet saa tungt paa Sjællands og de omliggende Øers Landbefolkning. Aaret i Forvejen havde han ved Frdn. af 22 Febr. 1701 oprettet en ny Landmilits paa 15,000 Mand, men han sørgede for, at Udskrivningen ikke lagdes i Herremændenes Hænder, og det er ganske med Urette, at han beskyldes for at have indført Stavnsbaandet, der først skriver sig fra hans Efterfølger. Oprettelsen af Landmilitsen var af stor Vigtighed for Landets Forsvar, for hvilket F. overhovedet viste megen Omsorg; Rytteriet forøgedes til 12 Regimenter, der fordeltes omkring paa Krongodset, 3 i Jylland og 9 paa Øerne; for at danne duelige Befalingsmænd for begge Etater oprettedes først et Søcadetakademi (1701) og siden et Landcadetakademi (1715); for at sikre Kjøbenhavn og Flaaden for de Farer, for hvilke den nys omtalte Krig havde vist at de vare udsatte, idet Staden manglede et tilstrækkeligt Værn fra Søsiden, anlagdes Søbatterierne Trekroner og Prøvesten (1713); Flaaden blev holdt i god Stand, og for altid at have øvede Søfolk i Beredskab blev „Holmens faste Stok" betydelig forøget, i hvilken Anledning ogsaa de af Christian IV for samme opførte Nyboder udvidedes. Men var F. Omsorg for Landets Forsvarsvæsen, saa viste han endnu større Omhu for Finansvæsenet; han var en streng Husholder med Statens Midler og indførte Besparelser, hvor han kunde; dog hvor der var virkelig Trang til Stede, var han gavmild og oprettede saaledes af Overskuddet af Postindtægterne (da Postvæsenet efter en Tid lang at have været overdraget Private 1711 atter var overtaget for kongelig Regning) en Pensionering for afgangne Embedsmænd og deres Enker. I Begyndelsen af hans Regering gjorde en Del af den danske hvervede Hær, mest Udlændinge, Krigstjeneste i Udlandet, hvor de udmærkede sig i den spanske Arvefølgekrig mod Franskmændene og i Ungarn mod Tyrkerne; men snart fik Kongen Lejlighed til at bruge sine Stridskræfter hjemme. 1708 gjorde han en ny Rejse til Italien, og paa Tilbagerejsen det n. A. havde han en Sammenkomst med Kongerne August II af Polen og Frederik I af Preussen, hvorved et nyt Forbund, som ogsaa tiltraadtes af den russiske Czar Peter, blev indgaaet mod Carl XII, der netop paa samme Tid led Nederlaget ved Pultava og flygtede til Tyrkiet. 28 Oct. 1709 udstedte Danmark sin Krigserklæring, og 12 Nov. gjorde den danske Hær, ledsaget af Kongen selv, Landgang i Skaane, hvis Tilbagevinding var de danske Kongers stadige Tanke, ved Fiskerlejet Raa i Nærheden af Helsingborg og besatte denne By, hvorpaa fulgte flere andre befæstede Stæders Erobring. Men den dygtige svenske Feltherre

Grev Magnus Stenbock, der var Gouverneur i Skaane, fik i Hast samlet en Hær, mest af usvede Bønder, hvormed han 10 Marts 1710 ved Helsingborg vandt en fuldstændig Sejer over de danske, som under Overgeneralen, Grev C. D. Reventlows Sygdom anførtes af Jørgen Rantzau, og som nu nødtes til at forlade Skaane. Derpaa flyttedes Krigen over til de svenske Besiddelser i Nordtyskland, som for største Delen erobredes; men Stenbock kom ogsaa herover og slog 20 Dec. 1712 de danske under Scholtens Commando ved Gadebusch i Meklenburg, i hvilket Slag Kongen selv var til Stede og opmuntrede sine Tropper til tapper Modstand. Dette Nederlag blev dog netop i sine Følger til Held for Danmark. Stenbock rykkede nemlig, trængt af de allierede, ind i Holsten, hvor han plettede sin Krigerære ved at opbrænde den aabne Stad Altona (Jan. 1713), og lagde sig ind i Fæstningen Tønning, hvilket havde til Følge, at F. ved Patent af 13 Marts 1713 tog de gottorpske Lande i Besiddelse. Saaledes blev det holsten-gottorpske Hus straffet for det fjendtlige Forhold, hvori det gjennem 4 Slægtled havde stillet sig til det Rige og det Kongehus, hvorfra det var udgaaet, og dets Del af Slesvig kom i Forbindelse med den kongelige Del af Hertugdømmet og det øvrige Danmark som et i Følge Krigens Ret lovlig erobret Land. 16 Maj 1713 maatte Stenbock overgive sig som Krigsfange med hele sin Hær (11,000 Md.), og da Fæstningen selv 7 Febr. 1714 blev nødt til at overgive sig, fik Kongen tilstrækkelige Beviser i Hænde paa den Falskhed, som den gottorpske Regering, der nylig havde sluttet gjentagne Forlig med ham i Hamborg og Rendsborg (1711 og 1712), havde vist ved desnagtet at indlade sig i hemmelig Forbindelse med Danmarks Fjender. Til Søs kæmpede de danske i denne Krig („den store nordiske Krig“) med stadigt Held under berømmelige Søheltes Anførsel. Commandeur Iver Hvitfeldt har gjort sit og sit Skib „Danebrogs“ Navn udødeligt ved sin og Skibsmandskabets heltemodige Opofrelse under en Træfning i Kjøgebugt i Begyndelsen af Krigen (4 Oct. 1710). 1715 vandtes tre glimrende Søsejre: af Gabel paa Kolbergheide (24 Apr.), af Raben i Pronervig ved Rygen (8 Aug.) og af Sehested (24 Sept.) ligeledes ved Rygen, hvilken Ø derpaa anden Gang i denne Krig blev besat af de allierede (16 Nov.), som ogsaa kort efter erobrede Stralsund (23 Dec.) og i det næste Foraar (19 Apr. 1716) Wismar, Svenskernes sidste Besiddelse i Tyskland. Mest Berømmelse indlagde sig dog den unge Nordmand Peder Wessel, der fra Søcadet svang sig op til Viceadmiral i denne Krig og blev adlet under Navnet Tordenskjold. Ødelæggelsen af den svenske Transportflaade i Havnen Dynekilen (8 Juli 1716) og Erobringen af Marstrand og Klippefæstningen Carlsten (26 Juli 1719) ville til alle Tider mindes blandt de stolteste Bedrifter i den danske Krigshistorie. Imidlertid havde Czar Peter tillige med sin Czarinde Katharine besøgt F. i Kjøbenhavn (Sommeren 1716), og en russisk Hær paa 30,000 Md. kom ogsaa til Sjælland for i Forening med de danske at gjøre Landgang i Skaane. Men der opstod snart Misforstaaelse imellem Kongen og Czaren, og Toget opsattes foreløbig til næste Aar for heller ikke da at finde Sted. Snart lykkedes det den Danmark fjendske Statsmand Baron Görtz, der fra holsten-gottorpsk var gaaet i svensk Tjeneste, at indlede Underhandlinger om Fred og Forbund mellem Czaren og Carl XII. Denne Konge, som i Hast var kommen fra Tyrkiet til Stralsund under denne Bys Belejring (Nov. 1714), men var sejlet til Sverige, da han mærkede, at den ikke kunde holde sig, kastede sig over Norge, der til Dels var blottet for Tropper, og gjorde to Angreb paa Grænsestaden Frederikshald; første Gang (1716) stak Borgerne selv deres By i Brand, opmuntrede dertil af Brødrene Colbjørnsen, og under den anden Belejring (1718), samtidig med at den svenske General Armfelt trængte ind i det throndhjemske, gjorde en Kugle Ende paa den unge Konges æventyrlige Liv (11 Dec.). Fjendtlighederne fortsattes endnu i nogen Tid under den følgende svenske Regering, indtil Krigen endte ved Freden paa Frederiksborg 3 Juli 1720, hvorved Danmark foruden 8 Td. Guld, som det havde faaet ved Salget af de fra Sverige erobrede Hertugdømmer Bremen og Verden til Hannover, desuden fik 600,000 Rd. i Krigsomkostninger, og Sverige opgav Toldfriheden i Sundet. Krigens største Vinding var imidlertid den ovenomtalte Erhvervelse af den hertugelige Del af Slesvig; Sverige forpligtede sig til ikke mere at understøtte den forrige gottorpske Hertug, og Frankrig og England, ligesom ogsaa senere Rusland og Østerrig, udstedte Garantier for Danmarks bestandige Besiddelse af Slesvig. Ved Patent af 22 Aug. 1721 blev derpaa Hertugdømmet Slesvig incorporeret i den danske Krones Lande, og 4 Sept. modtog F. IV paa Gottorp Arvehyldning af Stænderne efter Kongeloven. Besiddelserne i Holsten forøgedes 1726 med Grevskabet Rantzau. Under Krigen var Kjøbenhavn blevet haardt hjemsøgt af Pest 1711, og en voldsom Oversvømmelse havde anrettet store Ødelæggelser i Marskegnene i Hertugdømmerne (Julenat 1717); henimod Slutningen af F.s Regering lagde en frygtelig Ildebrand, der rasede i 3 Dage (20—22 Oct. 1728), næsten to Tredjedele af Hovedstaden i Aske, deriblandt Universitetsbygningerne og Universitetsbibliotheket med dets kostbare Skatte af sjældne Haandskrifter. Som F. i det hele interesserede sig for Bondestanden, saaledes sørgede han især for Folkeoplysningen, som indtil hans Tid stod paa et meget lavt Trin her i Landet; han lod opføre 240 grundmurede Skolebygninger paa Ryttergodset (1721), anviste Lærerne faste Indtægter og anordnede en bestemt Undervisningsplan. I Kjøbenhavn stiftede han Vajsenhuset til forældreløse Børns Opdragelse (1727). Af Missionsvæsenet tog han sig med Iver: Missionscollegiet stiftedes (1714); til de ostindiske Besiddelser udsendtes første Gang Missionærer (1705); ligeledes til de hedenske Lapper i Finmarken, i hvilket øde Land der nu byggedes Kirker; og den ædle norske Præst Hans Egede gjorde det til sit Livs Opgave at udbrede Evangeliets Lys blandt Grønlands vankundige Hedninger, hvorhen han begav sig 1721, og blev saaledes tillige Stifter af den nyere Kolonisation i disse fjærne Egne, ligesom der ogsaa

for Handelen paa samme oprettedes et grønlandsk Compagni (1723). Uagtet denne Konges langvarige Krig, hans mange Indretninger til Statens Gavn og de haarde Landeplager, som ramte Riget under hans Regering, krævede betydelige Udgifter, saa han sig dog i Stand til at opføre flere storartede Bygninger, som Cancelli- og Rentekammerbygningen og Slottene Frederiksberg og Fredensborg, og det gamle Residensslot i Kjøbenhavn fik en højst nødvendig Ombygning og Udvidelse, men kun for strax efter hans Død af det følgende pragtsyge Hof at nedbrydes til Grunden og give Plads for det med saa umaadelige Bekostninger opførte Christiansborg. I Begyndelsen af F. IV.s Regering indførtes den forbedrede (gregorianske) Kalender eller den nye Stil (s. Kalender) i begge Rigerne fra 1 Marts 1700. Det første danske Theater aabnedes i Kjøbenhavn 1722. Paa en Rejse, som F. tillige med Dronningen foretog i Hertugdømmerne i Sommeren 1730, blev Kongen syg; paa Tilbagerejsen døde han paa Odense Slot Natten efter at have fyldt sit 59de Aar, 12 Oct. 1730, og blev begravet i Roskilde Domkirke. Som Kronprins havde han 1695 ægtet Prinsesse Louise af Mecklenburg-Güstrow; hun fødte ham Christian VI, Prinsesse Charlotte Amalie (s. d. A.) og 3 Prinser, der døde i en spæd Alder; men hendes Ægteskab var ikke lykkeligt. Medens F. IV indtager Plads blandt Danmarks virksomste, dygtigste og mest husholderske Konger, var hans private Liv ikke frit for Pletter; hans stærke Tilbøjelighed til det andet Kjøn bragte ham til at indgaa mange Forbindelser af den intimeste Art, f. Ex. med Elisabeth Helene v. Viereck, som blev ophøjet til Grevinde og fik Antvorskov Gods (1703—4), Charlotte Helene Schindel, ligeledes gjort til Grevinde (til Grevskabet Frederiksholm, 1709—11), og Comtesse Anna Sophie Reventlow, ophøjet til Fyrstinde af Slesvig, med hvem Kongen endog i 9 Aar, medens hans første Dronning levede, var hemmelig gift, og som han to Dage efter Dronningens Begravelse 1721 lod sig offentlig vie til og erklærede for Dronning. Kongens tidligere Forbindelse med hans anden Dronning gav Anledning til en Spaltning i den kongelige Familie, hvorfor ogsaa Christian VI strax efter sin Tronbestigelse fjærnede de Mænd, der fornemmelig havde nydt hans afdøde Faders og Enkedronningens Yndest, og forviste sin Stifmoder til hendes Fædrenegaard Clausholm i Nærheden af Randers, hvor hun døde 1743. De Børn, hun havde født, vare døde i de første Børneaar.

Frederik V, Konge i Danmark og Norge 1746—66, ældste Søn af Kong Christian VI og Dronn. Sophie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach, f. 31 Marts 1723 paa Kjøbenhavns Slot. Som Kronprins havde han 1743 haft Haab om at blive valgt til Tronfølger i Sverige og saaledes en Gang i Tiden igjen at forene de tre nordiske Rigers Kroner; men det svenske Folks Ønske maatte under en uheldig Krig vige for Politikens Fordringer, og Valget faldt paa den holsten-gottorpske Prins Adolf Frederik. F. besteg Tronen ved sin Faders Død 6 Aug. 1746 og blev tillige med sin Dronning Louise af England salvet 4 Sept. 1747 i Frederiksborg Slotskirke. Det unge Kongepar gjorde sig snart overordentlig elsket. Som ved et Trylleslag forsvandt ved Tronskiftet det stive Forhold, der havde trukket Jærnkjæder om Slottet for at holde Folket i tilbørlig Afstand fra Majestæten, og den skumle Strænghed, der fra Kongeborgen havde bredt sig ud over hele Landet; F. var mild og venlig, munter og livsglad, han talte gjærne saa vel med lave som høje, og hans Dronning var et Mønster paa Ynde og Elskværdighed. Den danske Skueplads, der havde været lukket under hele Christian VI.s Regering, blev atter aabnet, og det kongelige Skuespilhus, der blev bygget paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn, aabnedes allerede 18 Dec. 1748; Bønderne fik atter Lov til at ride Sommer i By, og Dans og Lystighed, Baller og Concerter gik fra Hof og Stad over Land og By. Men paa den anden Side bør det ikke fordølges, at Lystigheden ikke sjælden udartede, og at Kongen just ikke foregik sine Undersaatter med det bedste Exempel. For øvrigt havde F. V, ligesom hans Forfædre efter F. III, faaet en forsømt Opdragelse; han besteg Tronen uden Kundskaber og Bekjendtskab med Regeringssager, og som Konge viste han i Modsætning til sin Fader og især til sin Farfader kun ringe Selvvirksomhed; men en heldig Skæbne stillede dygtige og retsindige Mænd som J. S. Schulin, J. L. Holstein, A. G. Moltke, O. Thott og J. H. E. Bernstorff ved denne Konges Side, saa at hans tyveaarige Regering i det hele maa kaldes baade lykkelig og hæderlig. Det spændte Forhold, som havde fundet Sted imellem det danske Kongehus og Adolf Frederik af Holsten-Gottorp, siden denne Prins var bleven F. foretrukken ved Tronfølgervalget i Sverige, hævedes ved en Tractat 1750, i Følge hvilken Adolf Fred. som Hovedet for den yngre holsten-gottorpske Linje opgav sammes Fordringer paa Slesvig og forpligtede sig til at ombytte den hertugelige Del af Holsten, naar denne en Gang tilfaldt hans Linje, med Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst. For at befæste Venskabet mellem disse Fyrstehuse indlededes s. A. et Giftermaal imellem de femaarige Børn, F.s ældste Datter og Adolf F.s Søn, den senere svenske Konge Gustav III, hvilket ogsaa kom i Stand 15 Aar derefter; og efter at Adolf F. havde besteget Sveriges Trone, blev der 1756 sluttet en Forbundstractat med dette Rige til at sikre den neutrale Skibsfart og Handel under Syvaarskrigen. Desto mere fjendsk var derimod Forholdet til den holsten-gottorpske Hovedlinje, der ikke vilde finde sig i Tabet af Slesvig, og hvis Fjendskab blev saa meget farligere, da Hert. Carl Peter Ulrik var bleven russisk Tronfølger, kort førend hans Frænde blev valgt til Tronfølger i Sverige (1742). Aldrig saa snart havde derfor denne Hertug som Peter III besteget den russiske Kejsertrone (Jan. 1762), førend han paa den danske Regerings Vægring ved efter hans Opfordring at tilbagegive Slesvig lod en stor Hær rykke ind i Mecklenburg for at angribe Danmark og, som han truede, aldeles fordrive det danske Kongehus. Men i Danmark havde man imidlertid udrustet en Hær paa 70,000 Md. under den dygtige franske Gene-

ral St. Germain; en betydelig Flaade sendtes til Østersøen, og begge de fjendtlige Hære rykkede frem mod hinanden, saa at et Slag var nær forestaaende, da Kejseren ved en Tronrevolution blev afsat og dræbt (Juli 1762); hans Hustru Katharine II, som derpaa besteg Tronen, sluttede strax efter Fred. F.s Regering var for Resten fredelig og navnlig af stor Betydning for Kunster og Videnskaber, som gavmildt understøttedes, hvilket fornemmelig skyldtes de ovennævnte dygtige Statsmænd. Sorø Akademi, hvis Gjenoprettelse Christian VI havde forberedt, traadte paa ny i Virksomhed (1747), især ved Holbergs rige Donationer, og en Række dygtige Lærde som J. Kraft, G. Schøning, J. S. Sneedorff, A. Schytte, J. Erichsen og O. Guldberg udbredte herfra Videnskabens Lys over Danmark i forskjellige Retninger. Selskabet for de skjønne Videnskaber (Poesi og Talekunst) stiftedes i Kjøbenhavn (1759) og det norske Videnskabers Selskab i Throndhjem (1760). Mange fremmede, især tyske og franske, Videnskabsmænd bleve indkaldte eller fremhjulpne, naar de vare indkomne, hvilket man har lagt denne Regering til Last, men med nogen Uret; thi den viste megen Skjønsomhed i Valget, som kun traf dygtige og fortjente Mænd, saasom Naturforskerne Oeder og Kratzenstein, Digteren Klopstock, den gejstlige Taler Cramer, Pædagogen Basedow, Historikerne og Statsøkonomerne J. H. Schlegel, Mallet, Roger og Reverdil. Efter Bernstorffs Foranstaltning sendtes K. Niebuhr med tre andre Videnskabsmænd og en Maler paa en lærd Rejse til Ægypten og Arabien (1761), der medførte vigtige Frugter for Videnskaben. Den af Christian VI oprettede Maler- og Tegneskole udvidedes til et Maler-, Billedhugger- og Bygningsakademi (1754), til hvis Brug overlodes Charlottenborg Slot, hvor der oprettedes et Naturalie- og Husholdningscabinet (1750) efter Forslag af Oeder, som anlagde en botanisk Have og begyndte Udgivelsen af Flora Danica. Frederiks Hospital stiftedes og blev rigt udstyret (1756); ligeledes Opfostringshuset (1753). Samtlige F. V.s Stiftelser ere lige saa mange Vidner om den Skjønhedssans og den Menneskekjærlighed, som vare hans Regerings bedste Prydelser. Ogsaa Handel og Skibsfart blomstrede under denne Konge, baade den paa Middelhavet, til hvis Fremme der sluttedes en Række Handelstractater med Sørøverstaterne i Afrika og de andre omboende Magter, og den vestindiske, efter at Compagniet var ophævet og Handelen frigiven (1754), og den ostindiske, der var af saa stor Betydning, at det asiatiske Compagni rejste sin kongelige Beskytter den smukke Rytterstatue paa Amalienborg Plads, hvortil Grundstenen lagdes ved Jubelfesten for Souveræniteten Indførelse 18 Oct. 1760. Manufakturer og Fabriker søgte man at fremelske paa samme kunstige Maade som under Christian VI, ved store Summers Anvendelse paa fremmede Projectmagere, uhensigtsmæssige Monopoler og Forskud og fremfor alt ved Forbud mod Indførsel af fremmede Varer; men Forarbejdelsen af Silketøjer, hvorpaa man især lagde Vind, og andre fine Manufakturvarer var unaturlig for Danmark, og ethvert Spor af disse Forsøg, som under to Kongers Regering kostede Landet saa meget, er derfor saa godt som ganske forsvundet. Indførselsforbudene, der til sidst omfattede halvandet Hundrede forskjellige Gjenstande, strakte sig endog til Korn, til stor Skade for Agerdyrkningens Fremme i Danmark. For Bondestanden blev der i det hele gjort lidet fra Regeringens Side under denne Konge, uagtet hans menneskekjærlige Bestræbelser i andre Henseender. Stavnsbaandet blev endog strammet haardere ved en ny uheldig Forordning (1764), og Bondestandens allerede i Forvejen saa tunge Kaar forværredes endnu betydelig ved Salget af Krongodserne (over 61,000 Tdr. Hartk.), hvormed Regeringen begyndte 1765 for at afhjælpe den voxende Pengeforlegenhed; thi nye Herregaarde oprettedes nu i Mængde, for hvis Skyld mangfoldige Bøndergaarde, ja endog hele Landsbyer bleve nedlagte, og Fæstebønderne maatte ombytte Kronens milde Herskab med hjærteløse Godsprangere. Og dog dæmrede den danske Bondestands Morgenrøde under denne Konge: i Generalprocureur H. Stampe havde den en bjærv Talsmand; der nedsattes (1757) en Commission til Landvæsenets Forbedring; Grev Moltke fik ved sin store Indflydelse Censuren løsnet for de Skrifter, som behandlede Landvæsenet og Statshusholdningen; og flere ædeltænkende Godsejere viste en kjendelig Stræben efter at forbedre deres Bønders Stilling. Enkedronning Sophie Magdalene gav det første Exempel paa Hoveriets Afskaffelse og Indførelse af Arvefæste paa det hende tilhørende Hirschholms Amt (1761), og det efterfulgtes snart af den ældre Bernstorff med hans Brodersøn ved Siden og af andre. Men den svageste Side af F. V.s Regering var Finansstyrelsen: efter at Thott i de første 8 Aar havde bragt Statsgjælden ned til en Mill., voxede den fra 1754 Aar for Aar og var ved Kongens Død stegen til 20 Mill. Hertil bidrog de store Udgifter, som Rustningerne i Anledning af Syvaarskrigen og især Forberedelserne til Krigen med Rusland medførte, ikke lidet, men ikke mindre Hoffets Ødselhed og Pragt, de kostbare Anlæg, saa vel adskillige mindre vel overlagte, f. Ex. Frederiks- ell. Marmorkirken (der alene medtog 850,000 Rd. Cour. og ikke blev fuldendt) i den ny anlagte, skjønne Del af Kjøbenhavn (Frederiksstad), som de mange ovennævnte, nyttige og velgjørende Stiftelser, samt den ligeledes mindre vel overlagte Gavmildhed i at understøtte Manufakturer og Fabriker, hvori den i saa mange andre Henseender højt fortjente Bernstorff fornemmelig var Skyld. Ogsaa bebyrdedes Statskassen meget ved Indløsningen af det vestindiske Compagni, ved Overtagelsen af Hertugen af Pløns Besiddelser med hans store Gjæld og Kjøbet af de glücksborgske Godser paa Ærø. F. V døde 14 Jan. 1766 paa Christiansborg, endnu ikke 43 Aar gammel, og blev begravet i Roskilde Domkirke. Hans tidlige Død fremskyndedes ved Umaadelighed og Udsvævelser, der især i Kongens sidste Leveaar tog betydelig Overhaand. F. V.s første Dronning Louise, Datter af den engelske Konge Georg II, som han havde ægtet 1743, fødte ham 5 Børn: Kronprins Christian (1745, døde i en Alder af to Aar), Sophie Magdalene (1746),

som blev gift med den svenske Konge Gustav III, Vilhelmine Caroline (1747), gift med Kurfyrst Vilhelm I af Hessen-Kassel, Christian VII (1749), og Louise (1750), gift med Landgrev Carl af Hessen-Kassel, ved hvilket Fyrstepar Kong Christian IX i tredje Led nedstammer fra F. V. Dronningen døde i Barselseng 1751 og tog det oprigtig sørgende Folks Kjærlighed med sig i Graven. Et halvt Aar derefter ægtede F. Prinsesse Juliane Marie af Brunsvig-Wolfenbüttel, som kun fødte ham en Søn, Arveprins Frederik (1753), igjennem hvem den sidst uddøde Linje af Kongehuset nedstammede fra denne Konge.

Frederik VI, Konge i Danmark 1808—39 og i Norge 1808—14, f. 28 Jan. 1768 paa Christiansborg Slot, Søn af Christian VII og Caroline Mathilde og Sønnesøn af Frederik V. F. mistede allerede 1772 sin Moder og maatte under sin Opvæxt lide mange Ydmygelser af sin Faders Stifmoder, Enkedronning Juliane Marie, og hans Halvbroder, Arveprins Frederik, samt af Statssecretæren Guldberg og sin Hovmester, General Eichstedt. Hans Opdragelse var i det hele stræng, og hans vigtigste Lærer, Sprogmanden Sporon, vandt aldrig F.s Hengivenhed. Allerede 1782 knyttede F. ved sin Kammerjunker J. v. Bülow Forbindelse med den to Aar i Forvejen fjærnede Statsmand A. P. Bernstorff, og 14 Apr. 1784, 10 Dage efter sin Confirmation, fik han Sæde i Gehejmestatsraadet og opnaaede, støttet af flere misfornøjede Statsmænd, især Otto Thott og Schack Rathlou, at Statsstyrelsen overdroges ham af hans sindssyge Fader, og at Guldberg og dennes Tilhængere fjærnedes. F. tog nu til sine Raadgivere F. C. Rosenkrantz, General Huth, Gehejmeraad H. Stampe og især A. P. Bernstorff, og de 13 Aar, medens denne levede, udgjøre et af de lykkeligste Tidsrum i Danmarks Historie. Først og fremmest vendtes Omsorgen paa Bondestanden, hvis Kaar paa den Tid vare yderlig slette, og hvis Frigjørelse maatte være en forstandig Regerings vigtigste Opgave. De Mænd, der fornden Bernstorff trofast stod F. bi med Raad og Daad i denne Sag, vare især Grev C. D. F. Reventlow og Chr. Colbjørnsen. Begyndelsen til Forbedringerne skete paa Kronborg og Frederiksborg Amter, efter at en Commission under Grev Reventlows Forsæde var nedsat f. A. som Kronprinsen havde overtaget Statens Styrelse; Jorderne bleve udskiftede, Gaardene udflyttede, Hoveriet ophævet, Tienden forandret til en Pengeafgift og Gaarde overladte Bønderne som Selvejendom, hvilke Foranstaltninger snart havde almindelig Velstand til Følge. Derpaa nedsattes 25 Aug. 1786 den store Landbocommission for at overveje, ved hvilke Midler Bondestandens Stilling kunde forbedres. Efter dens Raad udkom flere vigtige Forordninger, hvorved den Vilkaarlighed, som havde fundet Sted i Forholdet mellem Godsejer og Fæster, ophævedes, og begges Rettigheder og Pligter nøje bestemtes, samt de urimelige Forbud imod Korns Indførsel og mod at fodre Kvæg paa Stald ophævedes, og derefter 20 Juni 1788 den mindeværdige Forordning om Stavnsbaandets Løsning, som endelig gjorde Bonden til en fri Borger i Staten fra 1 Jan. 1800 at regne (s. Stavnsbaand). Vel indgav 102 jydske Godsejere 1790 i Anledning af Kronprinsens Bryllup et saakaldt Tillidsskrift, hvori de androg paa Tilbagekaldelsen af de skete Forandringer som fordærvelige for Fædrelandet og stridende mod dets Forfatning; men Kronprinsen og hans Venner lod sig ikke skræmme. Regeringen vedblev med sikre og kraftige Skridt at gaa frem paa den Bane, som den havde betraadt; og Frihedsstøtten paa Kjøbenhavns Vesterbro, hvortil Kronprinsen selv lagde Grundstenen 31 Juli 1792, er med Rette bleven kaldt „det skjønneste Mindesmærke, noget Land kan opvise". S. A. som Stavnsbaandet ophævedes, afbrødes den langvarige Fred, Danmark havde nydt siden 1720 ved en kort Krig. Sverige havde nemlig angrebet Rusland, med hvilket Rige Danmark stod i Forbund siden Tractaten af 1773; og da Bernstorff holdt strængt paa Opfyldelsen af indgaaede Forpligtelser, begyndte han meget imod sit Ønske Krig. En dansk Hær under Landgrev Carl af Hessen (F.s senere Svigerfader) rykkede fra Norge ind i Sverige 1788, og F. fulgte selv med. Flere Byer besattes, og Göteborg var nær ved at overgive sig, da Englands og Preussens truende Optræden gjorde Ende paa Krigen efter en Maaneds Forløb. Derimod forstod Bernstorff at holde Danmark helt uden for den europæiske Krig, som 1793 fremkaldtes ved den franske Revolution, ja hævdede endog Neutraliteten ved en særlig Aftale med Sverige og Udrustningen af en dansk-svensk Flaade 1794. Under disse Forhold steg Handelen til en hidtil ukjendt Højde; Danmark delte Verdenshandelen med England og Nordamerika, og Kjøbenhavn havde Handelshuse, hvis Forretninger omfattede alle Lande. Fra Indien og China indførtes aarlig Varer til flere Millioner Rdl., og Fragthandelen paa Middelhavet var særdeles blomstrende. Da Dejen af Tripolis tillod sig Krænkelser mod de danske Handelsskibe, udsendtes Steen Bille, som efter en sejerrig Kamp tvang Dejen til Fred og Agtelse for det danske Flag 1797. Ogsaa fortsattes de Reformer, hvormed F.s Styrelse var indviet. Allerede 1786 var Handelen paa Island og n. A. tillige Handelen paa Finmarken bleven givet fri for alle Kongens Undersaatter; 1788 fik Jøderne Adgang til Lavene, og dermed var det første Skridt gjort til deres borgerlige Ligestilling; 1788 fik Universitetet en ny Fundats og 1797 de lærde Skoler en anden Ordning, hvilket nærmest skyldtes F.s Svoger, Hertug Frederik af Augustenborg; Pressen frigjordes 1790 for Politimestrenes Vilkaarlighed og andre Indskrænkninger fra Guldbergs Tid; Negerhandelen forbødes 1792, dog først fra 1803 at regne; Retsvæsenet forbedredes ved Oprettelsen af Forligscommissioner 1795 og ved den ypperlige Forordn. af 3 Juni 1796 om Rettens vedbørlige Pleje (Colbjørnsens Værk); et nyt frisindet Toldsystem indførtes 1797, og Livegenskabets Ophævelse i Holsten og Sydslesvig forberedtes (fuldbyrdedes 1804). Bernstorffs Død (Juni 1797) blev et Vendepunkt i F.s Styrelse; han tabte sin bedste Raadgiver og blev selv mere egenraadig, skjønt han dog

savnede den fornødne Fasthed og Overblik til at føre Statens Ror under de farlige Forhold, som paa den Tid vare til Stede. Ved russisk Tryk lod F. sig forlede til at indskrænke Trykkefriheden (27 Sept. 1799), hvilket snart efter førte til P. A. Heibergs og M. C. Bruuns Landsforvisning; og over for England førtes et meget tvetydigt Spil, som senere havde de skadeligste Følger. Chr. Bernstorff, der havde fulgt sin Fader som Udenrigsminister, begyndte at lade Handelsskibene convoiere, hvilket hans Fader stadig havde undladt for at undgaa Sammenstød med England. Nu indtraf snart saadanne; bl. a. blev Fregatten „Freia" under Capitain P. Krabbe overfalden i Kanalen af en overlegen engelsk Styrke og opbragt tillige med den Handelsflaade, den ledsagede (25 Juli 1800). En Maaned senere (29 Aug.) sluttedes en Overenskomst, efter hvilken England tilbagegav de opbragte Skibe, medens Danmark lovede at opgive Convoisystemet, indtil det omtvistede Spørgsmaal var afgjort ved nærmere Underhandling. Men ikke des mindre indgik F. 4 Maaneder efter (Jan. 1801) et væbnet Neutralitetsforbund med de andre Østersømagter (Rusland, Sverige og Preussen). Dette fremkaldte et nyt Brud med England, som sendte en stor Flaade til Øresund, og 2 Apr. stod det mindeværdige Slag paa Kjøbenhavns Red, i hvilket F.s utidige Indblanding uden at indhente Søofficerernes Mening gav Nelson større Fordele, end han ellers vilde have opnaaet, og friede ham ud af store Vanskeligheder. Endnu fulgte nogle Fredsaar, i hvilke al fremmed Hoveri ophævedes og Udskrivning indførtes 1802; Fattigvæsenet omordnedes 1799—1803; Landsoverretterne i Kjøbenhavn og Viborg oprettedes 1805 i Stedet for de gamle Landsting (1800 fik Island en saadan i Stedet for Altinget, og 1797 havde Norge faaet Stiftsoverretter for Lagtingene) o. s. fr. Ogsaa greb F. Lejligheden, da det tyske Rige ophørte 1806, til at erklære Holsten for indlemmet i den danske Stat. Men uagtet den Advarsel, han havde modtaget 1801, kunde F. ikke bestemme sig til en klar Politik. Skjønt han selv personlig var uvillig stemt imod Napoleon, og skjønt hans Regering og særlig begge Brødrene Bernstorff hældede til England og erkjendte Faren af et Brud med denne Magt, søgte F. dog at forhale den endelige Afgjørelse saa længe som muligt og vakte derved begge Parters Mistillid. En stor Hær samledes 1805 i Holsten for at værge Grænserne imod franske Overgreb, medens Flaaden holdtes indesluttet i Kjøbenhavns Havn, skjønt den alene kunde have hævdet Danmarks Neutralitet. F. selv opholdt sig i Holsten for at lede Hæren, for hvilken han havde særlig Forkjærlighed, medens Enheden i Rigets Styrelse hemmedes derved, at man vedligeholdt det Skin, at Christian VII var Konge og styrede med Statsraadet i Kjøbenhavn, skjønt F. faktisk afgjorde Sagerne. Uagtet det ikke skortede paa Advarsler, forsømte F. alle Forberedelser og kunde ikke bestemme sig til at træffe et Valg. Og da England frygtede for, at F. vilde tage Parti for Frankrig og overlade det sin Flaade, besluttede det at forekomme sin Modstander ved en Voldsdaad, som det kunde have sparet sig, hvis det havde kjendt F.s sande Mening. Den hovmodige Optræden, som den engelske Underhandler Jackson viste, da han 8 Aug. 1807 i Kiel forlangte Flaadens Udlevering som Pant, oprørte F. og fremkaldte et Afslag, skjønt det nu var for sent at ruste og Modstand i Virkeligheden var forgjæves, da den engelske Flaade og Landgangshær allerede var i de danske Farvande. F. skyndte sig fra Kiel til Kjøbenhavn for at føre sin Fader bort herfra, men forlod selv Hovedstaden, skjønt hans Nærværelse baade vilde have styrket Forsvaret og vilde have lettet de politiske Beslutninger. Nu blev den svage danske Troppestyrke paa Sjælland hurtig slaaet ved Kjøge (29 Aug.), og Kjøbenhavn indesluttedes (17 Aug.) af Fjenden. Skjønt Commandanten Peymann ikke havde de fornødne Midler til Forsvar, blev Kjøbenhavn dog betragtet som Fæstning, og efter et Par Ugers Kamp blev Byen bombarderet (2—5 Sept.), hvorefter Flaaden blev udleveret og bortført til England. Endnu før Bombardementet var der fra engelsk Side gjort Tilbud om Fred mod Flaadens Overgivelse, men Peymann havde ingen Fuldmagt og turde heller ikke ødelægge Flaaden; bag efter stød F. Skylden paa ham og andre høje Officerer. F. havde nu intet Valg mere, afviste Englands fornyede Tilbud om Forbund og kastede sig i Napoleons Arme uden dog her at finde den Støtte, han havde Krav paa; deresfter fulgte 6 ulykkelige Krigsaar, som ødelagde Landet og tilintetgjorde den Velstand, som mange Aars Fred havde skabt. 13 Marts 1808 døde Christian VII, og F. blev nu ogsaa Konge af Navn. Den Vane, F. i Holsten havde faaet til at styre paa egen Haand, medførte, at han i de nærmest følgende Aar førte en fuldstændig Cabinetsregering med sine Adjudanter, til liden Baade for Landet. Som Ruslands Forbundsfælle paaførte F. i Febr. 1808 Sverige Krig og medvirkede saaledes til Finlands Løsrivelse, men fik selv ikke mindste Gavn deraf, idet Rusland lod Danmark i Stikken, saa snart det havde vundet sit Bytte. I Dec. 1809 sluttedes Fred, men forinden havde der været Tale om at vælge F. til Tronfølger i Sverige, og Planen strandede kun paa hans haanlige Omtale af Svenskernes Adfærd ved at afsætte Gustav IV og paa hans Vægring ved at give Danmark og Norge en fri Forfatning, der kunde sikre ogsaa Sverige imod Enevældslyster. Da den nyvalgte svenske Kronprins Carl August (opr. Christian Aug. af Augustenborg) var død 1810, gjorde F. nogle Forsøg paa at opnaa Valg, men Marschal Bernadotte blev foretrukken. Imidlertid fortsattes Søkrigen imod England: Linjeskibet „Prins Christian" blev ødelagt ved Sjællands Odde 1808; Anholt blev besat af Engelskmændene (Maj 1809) saa vel som Island og de danske Kolonier i Indien (Øerne i Vestindien allerede 1807, ligesom Helgoland); dog vandtes flere mindre Fordele, og megen Tapperhed vistes af de danske Kanonbaade og Kaperskibe. Men det bødede kun lidet paa de umaadelige Tab, der forvoldtes ved den danske Handelsflaades Ødelæggelse; og Pengevæsenet blev i den Grad forstyrret, at Danmark 1813 maatte gjøre Bankerot og ned-

sætte Sedlernes Værdi til en Tiendedel af deres paalydende Sum, hvilket for mangfoldige Mennesker medførte Tab af Formue og Velstand. Endelig medførte Brudbet mellem Frankrig og Rusland, at Alexander I 1812 lovede Sveriges Tronfølger Norge til Vederlag for Finland, imod at faa hans Hjælp imod Napoleon; og efter dennes Nederlag opfordredes F. til at afstaa Norge imod Udvidelser i Nordtyskland. F. knyttede sig nu nærmere til Frankrig, men undlod dog at sende sin Hær ind i Tyskland, og efter Slaget ved Leipzig blev Danmark i Dec. 1813 angrebet af en stor fjendtlig Hær (Russere, Svenskere og Tyskere) og maatte efter en kort Kamp søge Fred i Kiel (14 Jan. 1814) og afstaa Norge til Sverige imod svensk Pommern, samt Helgoland til England. 1815 bortbyttedes Pommern til Preussen imod Hertugd. Lauenburg, og F. tiltraadte i Juli s. A. det tyske Forbund for Holsten og Lauenburg, samt sejrede ved sin Hjemkomst fra Wien — hvor han vel, som Alexander I sagde, „havde vundet alle Hjærter", men ikke, som de fleste andre Fyrster, „en eneste Sjæl" — 31 Juli sin Kroning (paa sin Sølvbryllupsdag). F.s milde Styrelse, utrættelige Arbejdsomhed og oprigtige Iver for Folkets Vel bragte lidt efter lidt de mange Ulykker og Fejlgreb i Forglemmelse, og han gjenvandt Folkets Kjærlighed, ja nød i den sidste Del af sin Regering en udelt Ærbødighed og Hengivenhed. Dog varede det længe, inden Krigens Følger udslettedes; 1818 indtraf mange Fallitter i København, og i Aarene 1826—27 vare Landbrugerne saa slet stillede, at mangfoldige maatte gaa fra deres Gaarde, fordi de ikke kunde udrede Skatterne. Derimod er Tidsrummet 1807—30 særlig rigt for den danske Literatur. Allerede 1809 var Sædegaardsejernes Kaldsret til Præste- og Dommerembeder indskrænket til en Forslagsret og kom kun Adelsmænd og Rangspersoner til gode; 1811 grundlagdes midt under Krigen Universitetet i Christiania („Frederiks-Universitetet"); 1814 gjennemførtes Jødernes borgerlige Ligestilling, og Almueskolevæsenet ordnedes; 1818 afløstes Rigsbanken fra 1813 med en Nationalbank, der stilledes uafhængig af Regeringen; og 1827 udstraktes Værnepligten til andre Landboere end egentlige Bønder. 1829 grundlagdes den polytechniske Læreanstalt og 1830 den militære Højskole. Derimod kunde F. uagtet sin Enevælde ikke sætte sin Vilje igjennem imod sine tyske Embedsmænd og maatte se paa, at hans Bud til bedste for det danske Sprog i Nord- og Mellemslesvig ringeagtedes baade 1810 og 1829. Med unødvendig Haardhed straffedes Dr. Dampe 1820 for sine phantastiske Planer til at skaffe Danmark en fri Forfatning. Under Indtrykket af Julirevolutionen 1830 og U. Lornsens derefter følgende Optræden tilkjendegav F. (28 Maj 1831), at han vilde indføre raadgivende Provinsialstænder, men samtidig med deres Oprettelse (15 Maj 1834) dannedes en fælles Regering og en fælles Højesteret for Slesvig og Holsten, hvorved Monarchiets Tvedeling yderligere udvikledes, endskjønt F. meget vel vidste, at Slesvig var et dansk Land, og skarpt havde afvist Ridderskabets Forlangender om en fælles Forfatning for Slesvig og Holsten. Blandt Frugterne af Stændernes Virksomhed kan nævnes Communalloven for Kjøbstæderne 1837. Hvor lidt F. i Virkeligheden kunde forlige sig med politisk Frihed, viste sig 1835 i hans Svar paa en Adresse, hvori man bad om, at Trykkefriheden ikke yderligere maatte indskrænkes: „Vi alene kunne bedømme, hvad der er Statens og Folkets sande Gavn og Bedste". Ogsaa bleve Bladene smaalig forfulgte, og David afskedigedes 1836 som Professor, efter at Højesteret havde frifundet ham. Folkets Sorg var dog almindelig, da F. døde 3 Dec. 1839, og Bønder bar hans Lig til Kongegraven i Roskilde. 1845 rejstes ham en Mindestøtte paa Skanderborg Slotsplads og 1858 en Bronzestatue paa hans Yndlingsopholdssted, Frederiksberg Slotshave. 1790 havde F. ægtet sit Søskendebarn Marie Sophie Frederikke (f. 1767, d. 1852) og havde med hende 8 Børn, men kun to Døtre, Caroline og Vilhelmine, bleve voxne. 2 Sønner og 4 Døtre døde i det første Aar, de fleste kort efter Fødselen. 1820 troedes temmelig almindelig, at F.s ældste Søn ikke var død, men bleven bortbyttet med et dødt Barn (s. Poulsen, J. G.). Om hans uægte Børn s. Dannemand.

Frederik VII, Konge af Danmark 1848—63, f. 6 Oct. 1808 paa Amalienborg, Søn af Christian VIII og Charlotte af Mecklenburg-Schwerin. F. Carl Christian havde en naturlig god Forstand og varm Følelse, men savnede tilstrækkelig Interesse og Stadighed til at indsamle boglige Kundskaber. 18 Aar gl. forlovedes han (1826) med Frederik VI.s yngste Datter Vilhelmine og gik derefter paa Rejse gjennem Tyskland til Schweiz, hvor han opholdt sig et Aar i Genf, afsluttende sine Studier, og fik Borgerret i Republiken, end videre til Sydfrankrig og Italien. Efter sin Hjemkomst 1828 holdt F. Bryllup paa Christiansborg — til hvilken Lejlighed „Elverhøj" digtedes — og tog Bolig paa dette nys gjenoprejste Slot. Men hans huslige Liv var ikke lykkeligt, og i Mangel paa ordentlig Sysselsættelse hengav den unge Prins sig til Udskejelser. 1834 skiltes F. fra sin Ægtefælle og rejste til Island; han var den første danske Prins, der besøgte denne Ø, ligesom Christian IX blev den første danske Konge. Efter sin Hjemkomst blev F. Regimentschef i Fredericia og efter Faderens Tronbestigelse 1839 General i Nørrejylland og Fyn, samt Gouverneur paa Fyn, hvor han nu levede i 8 Aar. 1841 giftede F. sig anden Gang med Prinsesse Mariane af Mecklenburg-Strelitz (f. 1821, d. 1876), men af Hjemve vendte hun 1844 tilbage til Strelitz, og Ægteskabet opløstes 1846, barnløst ligesom det første. Ved Siden af sin Virksomhed som Gouverneur sysselsatte F. sig med Oldgranskning; han vedblev hermed ogsaa som Konge (foretog Udgravninger af Aserbo og Søborg Slots Ruiner 1849—50 og af Jellingehøjene 1861) og gjorde virkelig videnskabelige Iagttagelser (saaledes ved sin Afhandling 1857 om Jættestuernes Bygning). 1844 gjorde F. en Rejse til Færøerne og Skotland. Med sin Fader kom F. flere Gange i et spændt Forhold, fordi han aabent udtalte sit Misnøje med Regeringens Svaghed over for de slesvigholstenske Oprørsplaner — han

[illegible] og 'ols til at undertrykke dem, naar man kun vilde give ham nogle Regimenter til Hjelp — hvorhos han billigede Bestræbelserne for at vedligeholde det danske Modersmaal i Sønderjylland og afgjort tilraadede Udstedelsen af en fri Forfatning. F. naaede derved tidlig Folkegunst, og særlig saa Nordslesvigerne med Haab hen til „den folkelige Kronprins med det danske Sind og Hjerte". Da F. ved Faderens Død 20 Jan. 1848 besteg Tronen, indviede han sin Regering med at hæve alle de Pressesager, som i den sidste Tid vare anlagte for politiske Forseelser. Derimod beholdt han sin Faders Raadgivere, alene forstærkede med hans egen Ungdomsven Bardenfleth, og kundgjorde 28 Jan. Faderens efterladte Plan til en constitutionel Forfatning for hele Staten, dog med en Tvedeling i et Kongerige Danmark og et Slesvig-holsten — en Ordning, som vakte megen Misbilligelse i Danmark, fordi den begunstigede Hertugdømmerne paa det danske Folks Bekostning, men dog ingenlunde tilfredsstillede Slesvigholstenerne, der kun vilde nøies med fuldstændig Adskillelse. Februarrevolutionen i Paris vakte baade i Danmark og i Holsten stærkt politisk Røre, og 18 Marts krævede en Forsamling af Slesvigs og Holstens Stænderdeputerede begge Landes Forening under en egen Forfatning og Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund. Til Indsigelse herimod samledes 20 Marts det andet Casinomøde i Kjøbenhavn, og næste Dag drog omtr. 20,000 Mænd af alle Samfundsklasser op til Christiansborg med Communalbestyrelsen i Spidsen, for at bede F. afskedige sine Ministre. Dette Ønske havde F. allerede forekommet, eftersom de tidligere Ministre ikke vilde slaa ind paa den nye Politik, som Forholdene gjorde fornøden; og 24 Marts udnævntes det nye ansvarlige Ministerium (under A. Moltke), der strax afviste den slesvigholstenske Deputation med den Erklæring, at Kongen vilde give Holsten en selvstændig Stilling og større politisk Frihed med Tilslutning til den da paatænkte tyske Enhed, men derimod styrke Slesvigs uopløselige Forbindelse med Kongeriget ved en for begge fælles fri Forfatning, dog med provinsiel Selvstændighed for Slesvig. Endnu forinden dette skete i Kjøbenhavn, havde Oprørerne i Kiel (Natten til 23 Marts) indsat en provisorisk Regering og derefter under Prinsen af Augustenborgs Ledelse, samt under Paaberaabelse af, at Kongen ikke var fri, men i den kjøbenhavnske Pøbels Vold, sat sig i Besiddelse af Rendsborg, hvor de holstenske Troppeafdelinger villig gik over. F. sluttede sig nu saa meget inderligere til det danske Folk, som vilde værge Kronens Ret samtidig med sin egen, og under alle Omskiftelser i den følgende Treaarskrig holdt Konge og Folk tro sammen. Den saaledes vundne gjensidige Tillid holdt sig indtil Kongens Død. Krigen førtes med vexlende Held. 9 Apr. bleve selve Oprørstropperne og de nye Friskarer sprængte ved Bov, og F. tog selv over til Slesvig; men da Preusserne og andre tyske Tropper kom dem til Hjelp, tabtes 23 Apr. Slaget ved Slesvig efter tapper Modstand, og derefter blev hele Slesvig undtagen Als og det sydlige Nørrejylland besat af Fjenden, medens den danske Flaade ved at blokere de nordtyske Kyster gjorde Tysklands Handel stor Skade. Paa Træfningerne ved Nybøl (28 Maj) og Dybbøl (5 Juni) fulgte efter svensk Mægling en 7 Maaneders Vaabenstilstand i Malmø (26 Aug.). Men skjønt Danmark ærlig opfyldte sine Vilkaar og frigav alle de opbragte Handelsskibe, bleve Vilkaarene groft krænkede fra tysk Side, og Oprøret fik fuldstændig Frihed til at organisere sig og til at undertrykke den dansksindede Befolkning i Nordslesvig. I Mellemtiden førtes Underhandlinger, og England foreslog Slesvigs Deling, hvilket F. aldeles afviste. Bl. a. tilkjendegav han sin Beslutning herom ved den store Revue over Hæren paa Lerbæk Mark ved Veile (18 Sept.), hvor „Det skal ej ske" blev fremsat som Valgsprog. Da Martsministeriet til Dels vilde foretrække en Deling af Slesvig fremfor at indrømme en Selvstændighed, der vilde løsne Baandet mellem det og Danmark, opløste F. 15 Nov. dette og tog nye Raadgivere. Da Krigen paa ny udbrød 3 Apr. 1849, svigtede Lykken Danmark. 5 Apr. gik Linjeskibet „Christian VIII" tabt, Fregatten „Gefion" blev Fjendens Bytte ved et Angreb paa Kystbatterier i Ekernførdefjord, og den samtidige Kamp ved Ullerup (6 Apr.) gav intet Vederlag herfor. Ved Kolding blev Hæren trængt tilbage (23 Apr.) og ligeledes ved Gudsø (7 Maj), og nu kastede Hovedstyrken sig ind i Fredericia, medens O. Rye med sin Brigade gjorde et mesterligt Tilbagetog nordpaa, fulgt af Fjenden indtil Aarhus. Fredericia blev derefter belejret af den slesvigholstenske Hær under Bonin; men 6 Juli gjorde Bülow sit navnkundige Udfald, indtog alle de fjendtlige Skanser og jog Oprørerne paa Flugt. Strax efter sluttedes Vaabenstilstand, under hvilken Slesvig styredes af en blandet Regeringscommission (Dansteren Tillisch, Preusseren Eulenburg og Engelskmanden Hodges) og Nordslesvig besattes af svensk-norske Tropper, medens Sydslesvig holdtes besat af Preussere og Holsten var i den oprørske Regerings Hænder. Efter lange Underhandlinger sluttedes 2 Juli 1850 en „simpel" Fred med Preussen, uden at Stridsspørgsmaalene afgjordes. F. lovede paa ny 14 Juli ikke at indlemme Slesvig, men at agte dets Selvstændighed, hvorefter de danske Tropper 16 Juli rykkede ned i Sønderjylland, 24 Juli sejrede ved Helligbæk og 25 Juli i det afgjørende Slag ved Isted, hvorefter Danevirkelinjen paa ny besattes lige fra Mysunde til Frederikstad. Forgjæves angreb Slesvigholstenerne ved Mysunde 12 Sept. og ved Frederikstad 29 Sept.—4 Oct. Hermed var Oprørets Kraft brudt; Forbundsdagen forlangte, at Holsten skulde underkaste sig, og i Jan. 1851 blev det besat af østerrigske og preussiske Tropper, medens nye Underhandlinger indlededes om Holstens Stilling til Danmark og særlig til Slesvig. Midt under Krigen var Danmark bleven en constitutionel Stat: 23 Oct. 1848 samledes den grundlovgivende Rigsforsamling, dannet af 114 folkevalgte og 38 kongevalgte Medlemmer for Kongeriget; den vedtog 25 Maj „Danmarks Riges Grundlov", som 5 Juni underskreves af F. Den vedtog desuden

Indførelse af almindelig Værnepligt (12 Febr.) og en Valglov til Rigsdagens tvende Ting (16 Juni), medens Spørgsmaalet om Slesvigs Indordning under Grundloven forbeholdtes afgjort efter Freden. Medens Tillisch som Regeringscommissær i Efteraaret 1850 havde gjennemført det danske Sprogs Brug i Kirke, Skole og for Domstolene i Mellemslesvig ved de saakaldte Sprogreskripter og udrenset Embedsstanden i Slesvig for de oprørske Elementer, og medens Toldgrænsen f. A. var bleven forlagt fra Kongeaaen til Eideren, kunde man ikke 1851 blive klar paa, hvor Grænsen skulde drages for Slesvigs provinsielle Selvstændighed inden for Danmarks Rige, og den Notabelforsamling, som raadslog i Flensborg (Maj—Juli 1851), kom ikke til Enighed. Dertil kom, at man i Danmark nødig vilde slippe Forbindelsen med Holsten og troede at have faaet fuld Sikkerhed for Fremtiden ved Oprørernes Overvindelse, og at F. selv holdt strængt paa sine arvede Rettigheder og ikke vilde give Afkald paa noget af sine Lande. I Slutningen af Aaret traf Bluhme som Udenrigsminister visse Aftaler med de tyske Stormagter om Holstens fremtidige Stilling, og derefter kundgjordes 28 Jan. 1852 (fire Aar efter den første Forfatningsplan under F.) Grundtræk til en ny Helstatsordning, hvorefter vel det før 1848 gjældende Fællesskab mellem Slesvig og Holsten ophørte, men begge Lande stilledes paa lige Fod over for Kongeriget, idet visse Anliggender (Udenrigs-, Finans- og Forsvarsvæsenet) skulde være fælles for hele Monarchiet og alle andre særlige for hver Landsdel. Endelig bebudedes en fælles Forsamling for Monarchiet, hvis Medlemmer skulde fordeles mellem Landsdelene efter Folketal og ikke som 1848 lige mellem Kongeriget og Hertugdømmerne. Hermed havde F. forladt det store Konge- og Folkeprogram fra Martsdagene 1848, og nu kom man rask ind paa Reactionen. Alvorlig Strid udbrød med Rigsdagen først om Toldgrænsens Forlæggelse til Elben, derefter om den nye Tronfølgelov, hvorved Prins Christian af Glücksborg (C. IX) bestemtes til Tronfølger og Kongelovens Arvefølge samtidig ophævedes, endelig om Grundlovens Indskrænkning til Kongerigets særlige Anliggender. Da F. i sin Utaalmodighed over denne Modstand 26 Juli 1854 udfærdigede en Forordning om en Fællesforfatning med et Rigsraad, foreløbig kun raadgivende og af lutter kongevalgte Medlemmer, og desuden tog aabent Parti for Ministeriet Ørsted (oprindelig Bluhme fra Jan. 1852), især i det aabne Brev til det danske Folk 20 Oct., var det gode Forhold mellem ham og Folket nær ved at brydes. Men 3 Dec. fjærnede F. Ministeriet, og Tilliden gjenoprettedes. Ved et stort Fakkeltog bragte Kjøbenhavnerne F. deres Tak, og næsten hvert følgende Aar modtog han deres Hyldest paa Grundlovsdagen. Imidlertid havde Slesvig og Holsten faaet nye, særskilte — hinanden aldeles lignende — Forfatninger, stærkt afvigende fra Kongerigets Grundlov og afgjort begunstigende det tyske Mindretal, saa at i Virkeligheden et maskeret Slesvigholsten var paa Veje til at dannes. Ved Forhandlinger med Rigsraad og Rigsdag fik Ministeriet Bang 2 Oct. 1855 en endelig constitutionel Fællesforfatning i Stand; men næppe var det nye Rigsraad kommet sammen i Marts 1856, før Holstenerne under C. Scheel-Plessens Ledelse fremførte nye Klager. Da Forbundsdagen tog Parti for dem, blev Fællesforfatningen i Nov. 1858 sat ud af Kraft for de to tyske Hertugdømmer Holsten og Lauenburg; men F. havde ikke Energi nok til at foretage en formelig Udskillelse, og de følgende Aar af hans Regering hengik under endeløse Forhandlinger med de tyske Magter, under hvilke England var Mellemmand, og gjentagne Indrømmelser gjordes, der forvirrede Forholdet og vanskeliggjorde en Løsning. Endelig bebudedes 30 Marts 1863 en successiv Ophævelse af Fællesskabet, for saa vidt Enighed ikke i hvert Tilfælde kunde opnaas mellem Danmark og Holsten, og i Efteraaret 1863 forelagdes for Rigsraadet Udkast til en ny Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender, der i mange Henseender lignede Juni-Grundloven, dog med et mere conservativt Landsting. For at finde Støtte over for det stedse truende Brud med Tyskland sluttede F. sig nærmere til Carl XV af Sverige-Norge, af hvem han siden 1847 var en personlig Ven, og underhandlede om Dannelsen af et nordisk Forsvarsforbund. Ogsaa blev der gjort flere, skjønt langt fra tilstrækkelige Skridt til Forsvarets Udvikling og Landets Befæstning. Imedens Rigsraadet drøftede den nye Grundlov, gjorde F. fra Glücksborg Slot Udflugter til Befæstningerne ved Danevirke og blev her syg og døde af Rosen 15 Nov. 1863, to Dage efter Grundlovens Vedtagelse, efterladende Folket i almindelig Landesorg og Riget i en lignende uklar Stilling, i hvilken han omtr. 16 Aar tidligere havde modtaget det. F.s Regering var dog for Danmark en lykkelig Tid. Krigen 1848—50 havde vakt et nationalt Liv i Folket, og Friheden fremmede paa mange Maader dets Udvikling. En Mængde vigtige Love gjennemførtes dels til nærmere Udvikling af den ved Grundloven fastsatte Frihed (Trykkefrihed 1851, Rentefodens Frigivelse 1855, Næringsfrihed 1857, Sognebaandets Løsning 1855, nye Communallove 1855—60, Politiets Omordning i Kjøbenhavn 1863), dels vedrørende Landboreformer (Udjævning af privilegeret Hartkorn 1850, Hoveriets Afløsning 1850, Jagtlov 1851, Selvejendoms Fremme), dels af almindelig human Art (Kvindens Myndighed og lige Arveret 1857, Tyendeloven 1854). I Slesvig hindrede de politiske Modsætninger Vedtagelsen af ønskelige Fremskridt; men den i Nordslesvig vakte Nationalfølelse fik Tid til at fæstne sig, ja trængte endog frem til Mellemslesvig. 1848 medførte Negerslaveriets Ophør paa de dansk-vestindiske Øer (s. d. A.). Derimod følte Island sig brøstholdent, fordi man fra dansk Side ikke vilde godkjende dets Krav paa politisk Selvstændighed (s. Island). — F. nød hos det danske Folk en Yndest, som ingen af hans Forgængere, og han skattede den som det ønskeligste Maal for en Konge. „Folkets Kjærlighed min Styrke“ var hans Valgsprog, og hans Raad til sin unge Frænde Georg, Hellenernes Konge, gik i samme Retning, da

han i Juni 1863 lod ham modtage Tilbudet om den græske Krone. Derfor rejstes ham ogsaa (1873) en stor Rytterstatue foran Christiansborg Slot og mange mindre Statuer rundt om i Landet. Hans Kiste i Roskilde Domkirke smykkedes af de danske Kvinder med en Guld-Egekrans. — Med F. uddøde Frederik III.s Mandsstamme. 7 Aug. 1850 havde han indgaaet et morganatisk Ægteskab med Louise Danner (s. d. A.).

Frederik VII.s Kanal, s. Løgstør. **F. VII.s Stiftelse** er Navnet paa en Stiftelse „for hjælpeløse og forladte Pigeborn, især af Almuen" for hele Danmark (Nordslesvig medregnet), som F. VII.s Enke, Grevinde Danner, ved sit Testament 1874 grundlagde paa Jægerspris, og hvortil hun gav baade Slottet med Skove og Avlsgaarde og en Capital af 4,400,000 Kr. I Dec. 1884 underholdtes her 300 Piger, som oplæres til Tjenestepiger, fordelte i 15 Afdelinger, hver med sin Plejemoder. Den aarlige Indtægt var 1884 367,000 Kr.; deraf medgik til selve Opdragelsesanstalten 152,000 Kr. Samme Navn bærer en anden Stiftelse, som Grevinde Danner grundlagde 1873 i Kjøbenhavn med Fribolig for 52 fattige Kvinder.

Frederik, Frederik I.s og Dronn. Sophie af Pommerns yngste Søn, f. 1529. Ved den Deling af Hertugdømmerne, som hans Halvbroder Christian III 1544 foretog med hans to Helbrødre Hans og Adolf, fik han intet; men 1551 blev han (verdslig) Biskop af Slesvig og Hildesheim. Han døde ugift 27 Oct. 1556 i Kiel og blev begravet i Slesvig Domkirke.

Frederik, dansk Arveprins, Frederik V.s og Dronn. Juliane Maries eneste Barn, f. 11 Oct. 1753, deltog 1772 i den Sammensværgelse, som styrtede Struensee, og var derefter under sin sindssyge Halvbroder Christian VII tillige med sin Moder og sin tidligere Lærer og daværende Cabinetssecretær Guldberg Landets egentlige Styrer, indtil Brodersønnen Frederik (VI) 1784 tog Magten i sine Hænder. Paavirket af Guldberg viste F. en prisværdig Iver i at opmuntre danske Videnskabsmænd og understøtte danske videnskabelige Arbejder. De Mindestøtter, som han lod oprejse i Jægerspris's Have og Lund over fortjente danske Mænd og Kvinder, efter at det nævnte Gods 1773 var blevet ham overdraget, ere ogsaa Vidner om hans fædrelandske Sind. F. døde 7 Dec. 1805 paa Amalienborg og blev begravet i Roskilde Domkirke. Han havde 21 Oct. 1774 ægtet Prinsesse Sophie Frederikke af Mecklenburg-Schwerin (f. 1758, d. 1794), som fødte Kong Christian VIII (1786), Juliane Sophie (1788, d. 1850), der var gift med Prins Vilhelm af Hessen-Philipsthal-Barchfeld (d. 1834), Louise Charlotte (1789, d. 1864), gift 1810 med Landgrev Vilhelm af Hessen-Kassel (d. 1867), samt Arveprins Frederik Ferdinand (1792).

Frederik, dansk Kronprins (Christ. F. Vilh. Carl, indtil 1860 kaldt Christian), Kong Christian IX.s og Dronn. Louises ældste Barn, f. 3 Juni 1843 i Kjøbenhavn, fik sin første Undervisning i en offentlig Skole i Kjøbenhavn, men havde siden egne Lærere; han blev confirmeret 1860 og var derefter Lieutenant ved en Bataillon i Nyborg. Under Krigen 1864 fulgte han General Hegermann-Lindencrones Division i Nørrejylland. 15 Juli 1868 blev han forlovet og havde 28 Juli 1869 paa Stockholms Slot Bryllup med den svensk-norske Prinsesse Lovisa Josephina Eugenia, Kong Carl XV.s eneste Barn (f. 31 Oct. 1851), og 10 Aug. holdt Brudeparret Indtog i Kjøbenhavn. Under Kongens Fraværelse paa Rejser har Kronprins F. gjentagne Gange ført Regeringen, saaledes under hans Ophold i Grækenland 1871—72 og under hans Rejse til Island i Sommeren 1874, ligesom han et Par Gange har været Chef for Tropperne i Lejren ved Hald. F. har 3 Sønner (Christian, f. 26 Sept. 1870, Carl, f. 3 Aug. 1872, og Harald, f. 8 Oct. 1876) og 3 Døtre (Louise, f. 17 Febr. 1875, Ingeborg, f. 2 Aug. 1878, og Thyra, f. 14 Marts 1880).

Frederik I, Konge i Sverige 1720—51, f. 28 Apr. 1676 i Kassel, Søn af Landgrev Carl af Hessen og Marie Amalie af Kurland, blev efter sine to ældre Brødres Død Arveprins til Hessen. Som Frivillig og Adjudant hos Vilhelm III af Oranien gjorde han sit første Forsøg som Kriger under Belejringen af Namur 1695. Senere aflagde han i den spanske Arvefølgekrig som Chef for et hessisk Hjælpecorps i de allieredes Hære ved mange Lejligheder Prøve paa Aandsnærværelse og uforfærdet Mod. Udsigterne til Kongenavnet, hvis Opnaaelse var det bestandige Maal for de tyske Fyrsters Ærgjerrighed, siden F. August af Sachsen var bleven Konge i Polen, lokkede F., der 1705 havde mistet sin første Ægtefælle Louise Dorothea af Preussen (Kong F. I.s Datter), til efter Carl XII.s Flugt til Tyrkiet at melde sig som Frier hos dennes Søster Ulrika Eleonore. Kongen gav sit Samtykke til Giftermaalet, og Brylluppet fejredes 1715. Udnævnt 1716 til Generalissimus over den svenske Hær, som han snart vandt ved sin Gavmildhed og Venlighed, førte F. Commandoen over de til de svenske Kysters Forsvar bestemte Tropper, medens Kongen opholdt sig i Tyskland, samt fulgte senere med denne paa Feltoget mod Norge. Efter Carl XII.s Død traf F. ufortøvet sine Forholdsregler for at sikre sin Ægtefælle Kronen, uddelte Krigskassens Indhold imellem Hærens indflydelsesrigeste Befalingsmænd og fængslede Görtz, Ulrika Eleonores farligste Modstander og det holstenske Partis Leder. Ulrika Eleonore besteg Tronen med Opofrelse af Enevælden, men hendes kjæreste Ønske, at faa F. erklæret til Medregent, blev dog ikke strax opfyldt; han maatte indtil videre lade sig nøje med Titlen af „kongelig Højhed" og med Bekræftelse i Generalissimusposten. Men da det snart blev tydeligt, at F. paa Grund af sin Ægtefælles uindskrænkede Kjærlighed udøvede den samme Magt i Regeringen, som om han selv havde været Konge, mødte allerede det følg. A. Forslaget om hans Antagelse til Konge ikke længere nogen Hindring, efter at Ulrika Eleonore havde erklæret sig villig til at afstaa fra al Deltagelse i Regeringen og F. paa sin Side havde erklæret sig beredt til at underskrive den Regeringsform, som skulde forelægges ham af Stænderne. Kongens umiskjendelige Jagen efter Popularitet, den hessiske Ministers Indblanding i Rigets ydre og indre Anliggender

og endelig et i Bondestanden rejst Forslag om Kongemagtens Udvidelse, hvilket fandtes at være udgaaet fra det hessiske Cancelli, foranledigede allerede paa Rigsdagen 1723 en yderligere Indskrænkning i Kongemagten. Fra denne Tid trak F. sig mere og mere tilbage fra Regeringsforretningerne, som ganske ledede af Raadet og Stænderne under Hattenes og Huernes bestandige Partistridigheder. Med desto større Iver overlod F. sig til sin Tilbøjelighed for Jagt og Kvinder. Den aabenbare Kjærlighedsforstaaelse, hvori han, endnu medens Ulrika Eleonore levede, stod til Hedvig Ulrika Taube, Rigsgrevinde v. Hessenstein, foraarsagede ham mange Ubehageligheder, indtil han ved at stemme for den af Hattene attraaede, for Sverige ulykkelige Krig med Rusland 1741 af dette Parti udvirkede, at Modstanden mod Grevinden ophørte, og at svensk Grevenværdighed skjænkedes hendes Børn. Fra 1730 var F. tillige regerende Landgreve af Hessen-Kassel, hvilket Land han dog kun én Gang for en kortere Tid besøgte. Sløvet saa vel paa Sjæl som paa Legeme ved de i hans tre sidste Leveaar gjentagne Slagtilfælde døde F. $\frac{25 \text{ Marts}}{5 \text{ Apr.}}$ 1751 i Stockholm. Med ingen af sine Ægtefæller havde F. Børn; derimod havde han med sin nævnte Elskerinde 2 Sønner og 1 Datter, der alle bar Navnet v. Hessenstein.

Frederik I Barbarossa (d. e. Rødskjæg), tysk Kejser 1152—90, den anden af det berømte hohenstaufiske Hus, Søn af Hertug F. d. enøjede af Schwaben og den bayerske Hertug Henrik d. stoltes Søster Judith, Brodersøn af den tyske Konge Conrad III, f. 1121, fulgte 1147 sin Fader som Hertug og 1152 sin Farbroder som Konge. Han havde deltaget i sin Onkels Korstog, udmærket sig ved Tapperhed og stod i venskabeligt Forhold til sin 8 Aar yngre Fætter Henrik Løve, saa at man turde haabe, at de uhyggelige Stridigheder mellem Welfer og Ghibelliner vilde ophøre ved hans Tronbestigelse. Opfyldt af den Tanke, paa Carl d. stores Vis at gjenoprette det romerske Kejserdømme som en ren verdslig Magt i Modsætning til Pavedømmets Almagt, henvendte han strax sin Opmærksomhed paa Italiens Undertvingelse for her, hvor Kejserne siden Henrik III ikke havde øvet synderlig Indflydelse, for sig og sit Hus at grunde en uindskrænket Kongemagt, hvad han indsaa for Tiden vilde være en Umulighed i Tyskland. Efter hurtig at have ordnet Forholdene hjemme, bilagt Striden mellem de danske Konger Knud Magnussøn og Svend Erikson, hvem han gav den danske Krone imod at han hyldede F. som sin Lensherre (hvortil ogsaa Valdemar d. store 10 Aar efter maatte bekvemme sig), og efter at have styrket sit Ungdomsvenskab med Henrik Løve ved at tilbagegive ham det welfiske Stamland Bayern, gjorde F. 1154 sit første Tog over Alperne mod de lombardiske Stæder, som rige ved Handel og Kunstflid tragtede efter Uafhængighed, men som allerede nu fik en Forsmag paa, hvad de kunde vente af en saa kraftig Fyrste, lod sig i det ham hengivne Pavia krone til Italiens Konge og blev i Rom af Pave Hadrian IV kronet til Kejser 18 Juni 1155. Efter sin Tilbagekomst til Tyskland bekrigede han med Held den polske Hertug Boleslaus IV 1157 og ophøjede Böhmen til et Kongerige, men maatte allerede 1158 gjøre sit andet Tog til Italien, da de lombardiske Stæder med Milano i Spidsen atter havde gjort Oprør; ogsaa denne Gang bleve de ydmygede, og Kejseren forlangte, støttende sig til en Erklæring af de berømte Retslærde i Bologna, ubetinget Underkastelse. De fleste Stæder greb atter til Vaaben for at forsvare Friheden, og F. maatte gjøre endnu 3 Tog over Alperne i Spidsen for Tysklands Ridderskab, ødelagde 1162 i Bund og Grund det stolte Milano og støttede Modpaven Victor IV og efter hans Død en anden Modpave imod Pave Alexander III. Men Stæderne gjorde kraftig Modstand, sluttede 1167 det lombardiske Forbund, som Paven tiltraadte, anlagde en fast Vaabenplads, som de til Ære for denne kaldte Alessandria, og da F. paa sit 5te Tog 1174 kort før den afgjørende Kamp trods sine indtrængende Bønner blev forladt af sin mægtigste Vasal Henrik Løve og hans Hær, led han et stort Nederlag mod Lombardernes overlegne Hærstyrke ved Legnano 29 Maj 1176, hvorved han nødtes til 1177 at erkjende Alexander for retmæssig Pave og slutte en 6aarig Vaabenstilstand med Stæderne, hvilken 1183 gik over til en endelig Fred i Konstanz, hvorved Stæderne beholdt fri Selvregering mod at anerkjende Kejserens Overhøjhed. Fuld af Forbitrelse mod Henrik Løve, som han med Rette ansaa for den egentlige Aarsag til det sidste Togs ulykkelige Udfald, og tørstende efter Hævn var F. imidlertid ilet tilbage til Tyskland, hvor han stævnede ham for en Rigsdag 1180, som, da han ikke mødte, erklærede ham i Akten og fradømte ham begge hans Len, af hvilke Bayern blev givet til Pfalzgrev Otto af Wittelsbach og Sachsen til Grev Bernhard af Anhalt, hvorpaa Henrik maatte ydmyge sig for Kejseren og i 3 Aar gaa i Landflygtighed. Der herskede nu Fred baade i Tyskland og Italien og med Paven, og F. stod paa den almindelige Rigsdag, som han havde sammenkaldt i Mainz i Pinsen 1184, omgiven af en Magt og Glans som ingen af hans Forgængere, idet en glimrende Skare af Fyrster og Prælater, Riddere og Gesandtskaber fra fremmede Lande bragte ham deres Hyldest som Christenhedens verdslige Overhoved. Endnu gik han for 6te Gang i Efteraaret 1184 til Italien, men denne Gang uden Hær og i fredelig Hensigt, nemlig for at gifte sin ældste Søn Henrik med den apulisk-siciliske Konge Roger II.s Datter Constantia, i hvilken Forbindelse Kejseren saa det sikreste Pant for Virkeliggjørelsen af sin Hovedplan, Slægtens Herredømme over Italien; han blev nu modtagen med Ærefrygt og Glædesytringer af de lombardiske Stæder overalt, hvor han kom frem, og Bryllupet fandt Sted med stor Pragt 1186. Kort efter blev Europa ramt af Forfærdelse ved Efterretningen om, at Jerusalem atter var faldet i de vantros Hænder, erobret af Sultan Saladin 1187, og F., der i sin Ungdom havde kæmpet for Kirkens Sag, ansaa sig nu, trods sin fremrykkede Alder, som Christenhedens mægtigste Fyrste fremfor nogen anden forpligtet til at støtte den i dens Nød. Med en Hær paa 100,000 Md. drog han 1189 led-

faget af sin Søn Hert. F. af Schwaben og flere tyske Fyrster gjennem Grækenland til Lilleasien og vandt 1190 to Sejre ved Philomelium og Ikonium, men da han var i Færd med at bryde op fra Seleukia i Kilikien og vilde lade sin Hest svømme over Floden Kalykadnos ell. Saleph, fandt han her sin Død 10 Juni s. A. Største Delen af Korshæren adsplittedes ved dette uventede Ulykkestilfælde; Resten førte hans Søn F. til Tyros, stiftede derpaa den tyske Orden, men døde allerede i Jan. 1191 af en pestagtig Sygdom. Kejser F. B. var en ædel, tapper, gavmild, i Lykke og Ulykke lige kraftig Fyrste og bækkede ved sine store Egenskaber den Stolthed og Herskesyge, der vistnok for en stor Del var Drivfjederen til hans Handlinger. Han satte Pris paa lærde Mænd, især Historieskrivere; Carl d. store var hans stadige Forbillede. Ingen Kejser har som han levet i Minde hos Folket, der længe slet ikke vilde tro, at han var død i det fjærne Land; i Lighed med vort Sagn om Holger Danske lade tyske Folkesagn den gamle, mægtige Kejser sove paa forskjellige Steder under Jorden, mest i Kyffhäuserbjærget i Thüringen, indtil han en Gang skal træde frem for Dagens Lys og bringe Tyskland Storhed og Glans. F. var to Gange gift; hans 5 Sønner, af hvilke Henrik VI og Philip efter hinanden besteg Tronen, vare alle fødte i hans andet Ægteskab med den smukke Beatrix, Arving til Grevskabet Burgund.

Frederik II „Hohenstauferen", tysk Kejser 1212—50, Kejser Henrik VI.s og Constantia af Siciliens eneste Barn, Sønnesøn af Kejser F. I, f. 26 Dec. 1194 i Jesi i Mark Ancona, var endnu ikke 3 Aar gl. ved sin Faders Død og 4 Aar ved sin Moders og var af denne bleven sat under Pave Innocens III.s Formynderskab, indtil han 1209 selv kunde overtage Regeringen i sine italienske Arvelande, Neapel og Sicilien. Da Welferen Otto IV var kommen i Strid med Paven, opstillede Innocens den unge Hohenstaufer som Modkonge i Tyskland imod at han lovede at overlade sin ældste Søn Henrik Neapel og Sicilien; han kom til Tyskland 1212 og blev 25 Juli 1215 kronet i Aachen, ved hvilken Lejlighed han forpligtede sig til et Korstog. Saaledes i Besiddelse baade af Tysklands og Siciliens Krone optog den unge, talentfulde Fyrste sin Farfaders Plan at grunde et Universalmonarchi med Italien til Hovedrige og at reducere Pavens anmassede Højhed over de verdslige Fyrster til den mere beskedne Stilling som Christenhedens første Biskop, og han fik saaledes de samme Modstandere at kæmpe med som hin. Efter at have indsat Ærkebiskop Engelbert af Køln til Rigsforstander forlod han 1220 Tyskland, som han først gjensaa 15 Aar efter, lod sig i Peterskirken i Rom krone til Kejser 22 Nov. s. A. og ilede derpaa til sine Arvelande for at ordne sammes indre Anliggender og her grunde en velordnet Stat, medens de lombardiske Stæder rejste samme Modstand imod ham som mod Bedstefaderen. Først efter Paverne Honorius III.s og Gregor IX.s gjentagne alvorlige Paamindelser i Forbindelse med Trusel om Bansættelse og efter at have ægtet Jolanthe, en Datter af Titulærkongen af Jerusalem Johan af Brienne, hvorved han erhvervede sig Ret til det hellige Lands Krone, besluttede F. sig til at indfri sit Løfte og afsejlede 1227 med en Mængde Riddere fra Brundisium, men en Smitsot, der angreb Kejseren selv, nødte ham til efter faa Dages Sejlads at vende tilbage og opløse Hæren. Nu troede Paven at have udtømt sin Langmodighed og satte Banlysningen i Kraft, saa at F. ansaa det for nødvendigt n. A., 1228, at foretage Korstoget for at vinde den offentlige Mening for sig. Skjønt forfulgt af Banstraalen og til Trods for de Banskeligheder, Tempelherrerne paa Pavens Anstiftelse lagde ham i Vejen, udrettede F. dog mere i Orienten ved sin Klogskab end hans Forgængere med store Hære; den ægyptiske Sultan Kamel sluttede en 10aarig Vaabenstilstand, hvori han afstod Jerusalem og det omliggende Gebet, og Kejseren, der nu føjede Jerusalems Krone til sine 5 andre, paasatte sig selv Kronen i den hellige Stad Sønd. 18 Marts 1229, da ingen Gejstlig vovede at nærme sig den banlyste. Da Paven imidlertid havde benyttet sig af hans Fraværelse til at samle en Hær og besætte Syditalien, ilede F. tilbage, forjog i Hast de pavelige Nøglesoldater og erobrede sit Land tilbage, hvorpaa han ved en personlig Sammenkomst 1230 fik Paven til at slutte Fred og hæve Bannet. Kun de lombardiske Stæder vilde ikke vide af nogen Fred, og Kejseren rustede sig til Kamp imod dem, da han fik Underretning om, at hans ældste Søn Henrik, som han allerede 1220, da han forlod Tyskland, havde ladet krone til Konge, paa Pavens Anstiftelse var falden fra ham og havde sluttet Forbund med Lombarderne. Han maatte nu 1235 vende tilbage til Tyskland, afsatte Sønnen, da denne efter at have faaet Tilgivelse atter gjorde Oprør, og lod ham føre til livsvarigt Fængsel i Apulien, hvorpaa Kejseren lod sin anden Søn Conrad vælge til Konge. Derpaa gik han mod Lombarderne, over hvilke han vandt en glimrende Sejer ved Cortennova 27 Nov. 1237, men blev igjen sat i Ban af Paven 1239 i Anledning af hans Søn Enzios Ophøjelse til Konge af Sardinien. Men Kejseren fortsatte med Kraft Krigen med Lombarderne, brød ind i det pavelige Gebet, erobrede 1240 Ravenna og indesluttede Rom. Under disse Trængsler døde den gamle, halsstarrige Pave i Fortvivlelse, og man lykønskede F. til, at en af hans Venner blandt Cardinalerne 1243 blev valgt til Pave (Innocens IV), men den fremsynede Kejser svarede: „Jeg frygter for, at jeg har mistet en Ven blandt Cardinalerne og atter finder en fjendtlig Pave; ingen Pave kan være Ghibellin"; og det viste sig snart, at den hierarchiske Aand var stærkere end Venskabet: Innocens blev Kejserens bitreste og farligste Fjende. Han fornyede Bansættelsen, flygtede til Lyon, hvor han sammenkaldte en almindelig Kirkeforsamling 1245, som han lod erklære F. for afsat, og lod først Landgrev Henrik Raspe af Thüringen og senere Grev Wilhelm af Holland optræde som Modkonger imod ham. Just som Kampen, der førtes baade i Tyskland og Italien, var paa sit højeste, og Sejren efter forskjellige Uheld igjen syntes at ville vende sig til Kejseren, døde han, endnu i sin fulde Kraft, efter en kortvarig Sygdom i Firenzuola

13 Dec. 1250 i sin yngste og mest elskede Søn Manfreds Arme. Han blev ligesom sine Forældre begravet i Palermo. I Slutningen af F.s Regering dannede sig det tyske Hanseforbund. F. blev i 3 Ægteskaber og med flere Medhustruer Fader til 17 Børn, deraf 8 Sønner, og dog uddøde hans mandlige Afkom allerede i andet Slægtled; blandt hans ægte Børn var foruden de ovennævnte Henrik og Conrad IV Datteren Margrete, Markgrev Albrecht d. vanartedes ulykkelige Hustru; blandt de uægte Kongerne Enzio og Manfred samt en Datter, der blev gift med Ezelin da Romano. — Kejser F. II er en af de mest storslaaede Fyrsteskikkelser, Historien kjender. Dristig til at fatte Planer, kjæk og raadsnar i at udføre dem, højhjærtet, tolerant mod anderledes tænkende, frisindet, gavmild, af indtagende Ydre, forenede han med disse ligesom arvelige Egenskaber i sin Slægt ypperlige Anlæg og Kjærlighed til Kunst og Videnskab. Universitetet i Neapel blev stiftet af ham. Født og opdraget i Italien følte han sig stedse som Italiener og var egentlig fremmed for Tyskland; ved sit muntre, glimrende Hof i Palermo omgikkes han med provençalske Digtere (F. var selv Digter) og arabiske Lærde, og i de vantro Saracener fandt han nogle af sine troeste og mest hengivne Undersaatter. At en saa oplyst, uhildet, frittænkende Aand ikke kunde sværme for Korstogene paa samme Maade, som hans yngre Samtidige, den franske Konge Ludvig d. hellige, men i dem snarere saa et tilbagelagt Stadium i Menneskeslægtens Udviklingshistorie, er en Selvfølge. Det er derfor intet Under, at Gejstligheden fremstillede ham som en uforbederlig Kjætter, hvis Stræben gik ud paa at ødelægge Kirken, som hemmelig Tilhænger af Islam og en Troldmand, der stod i Pagt med Djævelen, og erklærede Kampen mod ham for at være lige saa virksom til Syndsforladelse som et Korstog. Der opstod efterhaanden 4—5 Bedragere, som udgav sig for den store Kejser, hvis Død man lige saa lidt som hans Bedstefaders vilde tro paa i Tyskland.

Frederik (III) d. smukke, tysk Konge fra 1314, Søn af den tyske Konge Albrecht I af det habsburg-østerrigske Hus, f. 1286, blev 1308 ved sin Faders Død Hertug af Østerrig og 1314 efter Kejser Henrik VII.s Død af nogle Kurfyrster valgt til tysk Konge, medens andre valgte hans Fætter Ludvig af Bayern, til hvem F. tidligere havde staaet i nøje Venskabsforhold, da de vare opdragne sammen i Wien. Det kom nu til en Krig imellem dem, i hvilken F. blev slaaet og fangen af Ludvig ved Ampfing ell. Mühldorf 28 Sept. 1322 og holdt 3 Aar i Fangenskab, indtil han 1325 anerkjendte Ludvig som tysk Konge og lovede at bevæge sine Brødre til det samme; men da hans Broder Leopold ikke vilde gjøre dette, stillede F. sig atter frivillig til Fangenskab, hvorpaa der indtraadte en fuldstændig Forsoning mellem ham og Ludvig. F. trak sig til sidst tilbage i from Ensomhed og døde 13 Jan. 1330.

Frederik III, tysk Kejser 1440—93, Søn af Hert. Ernst d. jærnhaarde af Steiermark og Brodersøns Sønnesøn af den foreg., f. 1415 i Innsbruck, blev valgt til tysk Konge efter sit Næstsøskendebarn Albrecht II og er Stifter af den steiermarkske Linje af det habsburg-østerrigske Hus paa den tyske Kejsertrone. Han var en svag, kraftløs og uvirksom Regent, kun mærkelig ved sin lange Regering, under hvem idelige Fejder forstyrrede Landefreden og enhver gjorde, hvad han vilde; F. blev angreben i Arvelandene af sin urolige Broder Albrecht og to Gange af Ungarerne (1445 og 1452), ja endog en Gang belejret i Hofborgen af Wienerne. Han kaldte Armagnakerne til Hjælp mod Schweizerne og sluttede det for Pavemagten gunstige Wienerconcordat 1448. F. gik 1452 til Italien og var den sidste tyske Kejser, der blev kronet i Rom, men var uden Indflydelse paa de store Begivenheder, som paa hans Tid foregik i Europa, og gjorde saaledes intet for at hindre Constantinopels Erobring af Tyrkerne 1453. 1457 kom han vel i Besiddelse af Østerrig, da den der regerende Linje uddøde med den ungarske Konge Ladislaus Postumus, men ikke af Ungarn og Böhmen, med hvis nye Konger han førte uheldige Krige. Til den danske Konge Christian I stod F. i venskabeligt Forhold; han ophøjede 1474 Grevskaberne Holsten og Stormarn til et Hertugdømme og betjente sig af hins Mægling under Stridighederne med sin mægtige Vasal, Hert. Carl d. dristige af Burgund. Da denne var falden i Slaget ved Nancy 1477, kom den rige burgundiske Arv, deriblandt samtlige Nederlande, til F.s Slægt ved hans Søn Maximilians Giftermaal med Carls Arvedatter Marie s. A., hvorved den ellers saa daadløse Kejser lagde Grunden til sin Slægts store Fremtid; om en Del af Arven maatte hans Søn dog føre Krig med Frankrig. Fra 1490 overlod han Regeringen til Maximilian og sysselsatte sig derpaa i Linz med Astrologi, Alchemi og Havedyrkning til sin Død 19 Aug. 1493. Bogtrykkerkunstens Opfindelse slete under F.s Regering.

Frederik I, Preussens første Konge 1701—13 (tidligere som Kurfyrste af Brandenburg og Hertug af Preussen fra 1688 F. III), Søn af den store Kurfyrste F. Vilhelm, f. 22 Juli 1657 i Königsberg, lignede ikke i store Egenskaber sin Fader, men Virkningerne af dennes fortræffelige Regering viste sig endnu under ham. F. var glimresyg og forfængelig, og al hans Stræben gik ud paa at erholde Kongetitlen, hvorfor han ved Opofrelser søgte at erhverve sig den tyske Kejsers Venskab og som hans tro Vasal deltog i alle hans Krige. Det lykkedes ham ogsaa omsider at opnaa Kejser Leopold I.s Anerkjendelse, hvorpaa han paasatte sig selv Kronen i Königsberg 18 Jan. 1701. I Begyndelsen af sin Regering havde han understøttet Vilhelm III af Oraniens Tog til England og sendt ham sin Feltherre Schomberg med et Troppecorps til Hjælp. F. forøgede sine Besiddelser med Neuchâtel og Valengin, Lingen og Mörs, Tecklenburg, Quedlinburg, Nordhausen m. m., stiftede Universitetet i Halle og Videnskabernes og Kunsternes Akademi i Berlin, hvilken Stad han meget forskjønnede, samt byggede Charlottenburg. Han døde 25 Febr. 1713. I sit andet Ægteskab med Sophie Charlotte af Hannover havde han Sønnen Frederik Vilhelm I.

Frederik II d. store, Konge i Preussen 1740—86, Søn af Kong F. Vilhelm I og Sophie

Dorothea af England og Sønnesøn af F. I, f. 24 Jan. 1712, fuldendte, hvad hans Forgængere, især den store Kurfyrste, havde begyndt til Preussens Ophøjelse og hævede denne fra sin første Oprindelse ubetydelige Stat til Rang med Europas Stormagter. Hans Ungdom var stormfuld og uhyggelig. Ved sin Moders Omsorg havde han nydt en omhyggelig Opdragelse og Undervisning og navnlig gjort nøje Bekjendtskab med den franske Literatur, som han meget yndede. Den højtbegavede Prins kunde ikke finde sig i sin Faders aandløse Form- og Militærvæsen, hvis Tryk tyngede haardt paa ham, og hans Syslen med Digtekunst og Fløjtespil mishagede Faderen; Spændingen imellem dem førte ofte til ubehagelige Optrin, og F. besluttede ved Flugt til sin Familie paa mødrene Side i England at unddrage sig den Tvang, hvorunder han levede. Men Planen opdagedes; F. blev personlig mishandlet af Kongen og kastet i Fængsel i Küstrin; hans Fortrolige, Lieutenant Katt, som skulde være ham behjælpelig til Planens Udførelse, blev henrettet for Prinsens Øjne under hans Vinduer, og F.s eget Liv svævede en Tid lang i Fare, indtil Kongen, der forgjæves havde søgt at faa ham til at frasige sig Tronfølgen til Fordel for hans yngre Broder, endelig gav efter for sine Omgivelsers og fremmede Fyrsters Forbønner og løslod ham af Fængslet; dog maatte Prinsen i nogen Tid arbejde som yngste Krigsraad i Domainekammeret i Küstrin og fik først i Anledning af sin Søsters Bryllup Tilladelse til at vende tilbage til Hoffet. 1733 ægtede F. efter Kongens Ønske, men imod sin Tilbøjelighed, Elisabeth Christine af Brunsvig-Bevern, som han stedse tilsidesatte, ligesom han levede adskilt fra hende (d. 1797). Han levede derpaa indtil sin Tronbestigelse paa det ham af Faderen skjænkede Rheinsberg i en Kreds af Lærde og Kunstnere, stod i Brevveksling med udenlandske Lærde, især Voltaire, og forfattede flere Skrifter, som »Considérations sur l'état du corps politique de l'Europe« og »Anti-Macchiavel«. Ved sin Tronbestigelse arvede F. et fuldt Skatkammer og en velordnet Hær paa 70,000 Md. Han betragtede sig som Statens første Tjener, der selv bar Ansvaret for alt, indførte strax væsentlige Forbedringer i Retsplejen, afskedigede en Del overflødige høje Embedsmænd og tilstod Frihed i Trossager og overhovedet i Tale og Skrift. Faa Maaneder efter hans Regeringstiltrædelse døde Kejser Carl VI; F. fremkom hos hans Arvedatter Marie Theresia med Fordringer paa nogle schlesiske Fyrstendømmer, og efter de to schlesiske Krige (s. d. A.) kom han ved Fredsslutningerne i Breslau 1742 og Dresden 1745 i Besiddelse af største Delen af Schlesien. De derpaa følgende 11 Fredsaar brugte F. til indre Reformer, Hærens Organisation og videnskabelige Arbejder, blandt hvilke hans »Mémoires pour servir à l'histoire de la maison de Brandebourg« (1751) er det vigtigste. Imidlertid dannede sig mod F. den store Coalition imellem Østerrig, Sachsen, Frankrig, Rusland og Sverige, som medførte den blodige Syvaarskrig (s. d. A.) 1756—63, hvori England var Preussens eneste allierede; men trods den uhyre Overmagt og omringet af Fjender paa alle Sider gik F. uden nogen Landafstaaelse ud af Krigen. Ligesom man i denne har rig Anledning til at beundre F.s overordentlige Feltherretalent, hans glimrende Geni, Udholdenhed og personlige Tapperhed, som gjorde ham til Soldaternes Afgud, saaledes maa man næsten i endnu højere Grad forbavses over den mageløse Dygtighed, Indsigt og utrættelige Omhu, hvormed han i utrolig kort Tid ophjalp sine ved Krigens Rædsler ødelagte Lande ved at opbygge Stæder og Landsbyer, aabne Kornmagasiner, betale Provinsernes ved Fjendens Brandskatninger stiftede Gjæld, indkalde fremmede Kolonister osv. Penge til alt dette fik F. ved sin ypperlige og sparsommelige Statshusholdning samt ved Økonomi for sin egen Person; en mindre vel anset Indtægtskilde var det strænge Told- og Accisesystem, som han indførte efter fransk Mønster og ved franske Betjente, hvorved han blev i Stand til stedse mere at fuldkommengjøre Militærvæsenet. 1772 deltog han i Polens første Deling, hvorved han forøgede Preussen med Vestpreussen og Storpolen indtil Netze undtagen Stæderne Danzig og Thorn. Østerrigs Forsøg paa at erhverve Bayern modsatte han sig i den bayerske Arvefølgekrig 1778—79, og 1785 bragte han Fyrsteforbundet i Stand, atter for at modarbejde Kejser Joseph II.s Planer. F. døde 17 Aug. 1786 paa Sanssouci og efterlod sin Brodersøn og Efterfølger (selv havde han ingen Børn) en Hær paa 200,000 Md., et Skatkammer paa 100 Mill. og en med 1,325 □ M. forøget Stat, som ved tiltagende Befolkning (fra mell. 2 og 3 til 6 Mill.), Næringsflid, Velstand og Dannelse var hævet til en af de mest ansete i Europa. Medens F. saaledes uden Sammenligning var den største Regent i forr. Aarh. og baade som Feltherre og Statsmand i Dygtighed ragede op over alle sine Samtidige, bliver Billedet mindre glimrende, naar man betragter ham som Menneske og i hans private Liv. Ligesom han i Politiken ikke havde nogen Agtelse for Retten, saaledes var en ensidig Forstandsretning, parret med Foragt for og Mistro til Menneskene, fremherskende hos ham; han manglede Hjærte og Gemyt, og ømme og kjærlige Følelser vare ham i det hele fremmede. Heraf kom hans kolde og bidende Satire, hans Despotisme og Vilkaarlighed mod Enkeltmænd og hans Drillesyge, som bl. a. Voltaire fik at føle. Han hyldede de i Frankrig herskende deistiske Anskuelser vedrørende Religionen, og Christendommen var Gjenstand for hans Ringeagt og Spot. Tysk Nationalitet og Literatur foragtede han; kun den franske duede i hans Øjne; selv skrev han derfor paa Fransk og læste næsten kun Fransk, og til vigtigere Statsembeder kaldte han helst Franskmænd. Hans Skrifter angaa fornemmelig Historie, Statsvidenskab, Krigsvidenskab, Philosophi og Literatur overhovedet. De ere fuldstændig udgivne 1790 i »Oeuvres complètes« (20 Bd.) og 1805 (24 Bd.); en Pragtudg. er foranstaltet af F. Wilhelm IV ved Berlinerakademiet (30 Bd., 1846—57).

Frederik III d. vise, Kurfyrste i Sachsen 1486—1525, f. 17 Jan. 1463 i Torgau, fulgte sin Fader Ernst i Kurværdigheden og Hertugd. Sachsen, men førte Regeringen i den ernestinske

Linjes øvrige Besiddelser sammen med sin yngre Broder, Johan d. bestandige. Som Ven af Videnskaberne og Oplysning stiftede han 1502 Universitetet i Wittenberg og ansatte Luther og Melanchthon som Lærere derved. Efter Kejser Maximilian I.s Død var han Rigsvicarius, og han spillede en betydelig Rolle i sin Tids Historie, dels ved sin Indflydelse paa Carl V.s Valg til Kejser, efter at han selv havde afslaaet den ham tilbudte Kejserkrone, dels ved sin store Anseelse i Tyskland overhovedet og hos Kejseren i Særdeleshed og ved den Beskyttelse, som han derfor kunde yde Luther og den begyndende Kirkereformation, skjønt F. ikke selv offentlig bekjendte sig til hans Lære og ivrig vedblev at samle Reliquier. Han døde ugift 5 Maj 1525; den danske Konge Hans's Dronning Christine var hans ældre Søster.

Frederik V, Kurfyrste af Pfalz, Konge i Böhmen 1619—20, f. 1596, fulgte 1610 sin Fader Kurfyrst F. IV i de pfalziske Lande og blev 1613 gift med Elisabeth, den engelske Konge Jakob I.s Datter. 1619 blev han som Fører for de protestantiske tyske Rigsstænders Union valgt til Konge af Böhmen og modtog Kronen paa sin Hustrus Tilskyndelse, men mistede den allerede efter Slaget paa det hvide Bjærg ved Prag 8 Nov. 1620 og tillige Kurværdigheden og sine Arvelande, hvorpaa han flakkede landflygtig omkring, spotvis kaldt „Vinterkongen", til sin Død i Mainz 19 Nov. 1632. Hans Hustru (d. 1662) fødte ham 13 Børn, af hvilke Carl Ludvig først ved den westfalske Fred fik Kurværdigheden og en Del af Pfalz tilbage.

Frederik I, Konge af Sicilien 1296—1337, yngre Søn af Peter III af Aragonien, som 1282 havde vundet Sicilien, og af Manfreds Datter Constantia, var en dygtig Konge, der heldig forsvarede Øen mod den neapolitanske Konges og Pave Bonifacius VIII.s Angreb, ophjalp Næringsvejene og holdt den urolige Adel i Tømme.

Frederik II, Landgreve af Hessen-Homburg („der Landgraf mit dem silbernen Bein"), f. 1633, fik som Anfører for et tysk Rytterregiment i Carl Gustavs Tjeneste under Belejringen for Kjøbenhavn 17 Jan. 1659 paa Amager sit venstre Ben knust af en Kanonkugle (han erstattede det siden med et Sølvben), men er især bleven bekjendt af den store Sejer ved Fehrbellin 1675 over en langt overlegen svensk Hær, hvilken fornemmelig skyldtes F., der førte Fortroppen af den store Kurfyrste af Brandenburgs Hærstyrke mod sine tidligere Medkrigere. Han var i første Ægteskab, medens han endnu var knyttet til Sverige, gift med den svenske Grevinde Margrete Brahe og døde 1708.

Frederik II, Hert. af Holsten-Gottorp, ældste Søn af Hert. Adolf og Christine af Hessen (Sønnesøn af Kong F. I), f. 21 Apr. 1568 paa Gottorp, fulgte sin Fader i Regeringen 1586, men døde allerede 15 Juni 1587 og ligger begravet i Slesvig Domkirke.

Frederik III, Hert. af Holsten-Gottorp, Søn af Hert. Johan Adolf og den danske Prinsesse Augusta (Christian IV.s Søster) og Brodersøn af den sidstomtalte Hertug, f. 22 Dec. 1597. Ved sin Faders Død 1616 tiltraadte han Regeringen over den gottorpske Del af Hertugdømmerne. Uagtet sit nære Slægtskab med det danske Kongehus begyndte denne Hertug det fjendtlige Forhold til Danmark, som efter ham fortsattes gjennem de 4 følgende Generationer af hans Slægt i henved halvandet Hundrede Aar, og dette var den sørgeligste af de Følger, som Christian III.s ukloge Udstykning 1544 medførte for Riget. Under Christian IV.s uheldige Deltagelse i Trediveaarskrigen, da de fjendtlige Feltherrer Tilly og Wallenstein 1627 rykkede ind i Hertugdømmerne, aabnede F. sine Fæstninger for Fjenden, og i den svenske Krig 1643—45, da Torstenson trængte frem paa Halvøen, bar han sig ad paa samme Maade. Da derfor Danmark under Kong Fred. III igjen begyndte Krig med Sverige 1657, bemægtigede man sig forud de holsten-gottorpske Fæstninger, eftersom man med god Grund formodede, at Hertugen denne tredje Gang ikke vilde vise større Troskab mod Danmark end i de to foregaaende Krige, saa meget mere som den svenske Konge nu var bleven hans Svigersøn. Blandt de haarde Betingelser, paa hvilke Freden sluttedes, var ogsaa den, at den holsten-gottorpske Hertug ved et Forlig i Kjøbenhavn 2 Maj 1658 fik Souverænitet over sin Del af Slesvig for sig og sine Efterkommere eller løstes fra sit Lensforhold til Danmark og tillige erholdt Amtet Schwabstädt. Midt under den faa Maaneder senere igjen begyndte Krig døde F. 10 Aug. 1659 i Tønning og blev begravet i Slesvig Domkirke. Han var gift med Marie Elisabeth, Datter af Kurfyrst Johan Georg I af Sachsen, som i Løbet af 20 Aar (1630—49) fødte ham 16 Børn, af hvilke de mest bekjendte vare Hedvig Eleonore, som 1654 blev gift med den svenske Konge Carl X Gustav, Christian Albrecht, som fulgte sin Fader i Regeringen, og August Fred., Biskop i Lübeck (fra 1666, d. 1705).

Frederik IV, Hertug af Holsten-Gottorp, Søn af Hert. Christ. Albrecht og den danske Prinsesse Frederikke Amalie (Christian V.s Søster) og Sønnesøn af den sidstomtalte Hertug, f. 18 Oct. 1671 (han var en Uge yngre end sin kongelige Fætter af s. N.). Ved sin Faders Død 1694 tiltraadte han Regeringen. Han arvede sin Faders og Farfaders fjendske Sindelag mod Danmark, sluttede Forbund med Sverige, ægtede Carl XII.s ældste Søster Hedvig Sophie (1698), opførte Fæstninger og indkaldte Svenske til deres Forsvar. Christian V lod hans Skanser bestyde og sløjfe, og da Hertugen efter denne Konges Død opførte dem paa ny og tillige paa anden Maade trodsede Kong F. IV, kom det strax til en Krig med denne, som endte til Fordel for Hertugen paa Grund af den kraftige Understøttelse, han fik, ved Freden i Travendal 1700 (s. Kong Frederik IV). Derpaa fulgte F. med sin Svoger paa hans Tog i Polen, men faldt allerede 19 Juli 1702 i Slaget ved Klissow og blev begravet i Slesvig Domkirke. Hans Hustru fødte kun Sønnen Carl Fred., som fulgte ham i Regeringen og ved sit Giftermaal med en russisk Prinsesse blev Stifter af det nuregerende russiske Kejserhus.

Frederik, Storhertug af Baden, anden Søn af Storhert. Leopold og den svenske Konge Gustav IV.s Datter Sophie, f. 9 Sept. 1826, studerede i Heidelberg og Bonn og blev stærkt

paavirket af Dahlmanns nationale og liberale Ideer. 1852 blev F. ved Faderens Død Regent for sin ældre, aandssløve Broder Ludvig II (f. 1824, d. 1858) og antog 1856 selv Titlen af Storhertug. I Apr. 1860 stiftede F. sit conservative Ministerium og sluttede sig nu afgjort til en frisindet og enhedstysk Politik, foretog en fuldstændig Omdannelse af Forvaltningen og tilraadede en ny Forbundsordning under preussisk Ledelse. Dog tog han i Aug. 1863 Del i Fyrstemødet i Frankfurt og 1866 endog i Krigen mod Preussen, men understøttede siden ubetinget dettes Politik. 20 Sept. 1856 ægtede han Luise, Datter af Vilhelm I af Preussen (f. 1838), og har med hende to Sønner og en Datter.

Frederik August I og II, Kurfyrster af Sachsen, s. **August** II og III.

Frederik August I, Kurfyrste og senere Konge i Sachsen 1763—1827, f. 23 Dec. 1750, fulgte efter sin Fader Kurfyrst Fred. Christian og indførte en længe ukjendt Orden, Sparsommelighed og Retfærdighed i Forvaltningen. 1806 nødtes han af Preussen til Krig mod Frankrig, men slog snart om og fik til Løn Kongeværdigheden og Hertugdømmet Warschau. Da han 1813 blev Napoleon I tro, førtes han efter Slaget ved Leipzig som Krigsfange til Berlin og derfra til Presburg og kom først tilbage til Dresden 1815 efter at have afstaaet Halvdelen af sine Lande til Preussen. Dettes Plan om at lade ham bortbytte hele Sachsen imod Rhinpreussen strandede paa Østerrigs Modstand. Han døde 5 Maj 1827.

Frederik August II, Konge i Sachsen 1836—54, Søn af den foreg.s yngre Broder Maximilian, f. 18 Maj 1797, blev efter Urolighederne i Dresden i Sept. 1830 antagen til Medregent af sin Farbroder Kong Anton og hjalp 1831 at indføre den nye Forfatning. 6 Juni 1836 blev F. A. selv Konge og styrede i maadeholden, men conservativ Aand. 1848 nødtes han ligesom de andre tyske Fyrster til frisindede Indrømmelser i Forfatning og Valglov, men kom i Apr. 1849 i Strid med den nyvalgte Landdag, hvor de radicale havde Overvægten, og opløste den. Da han nægtede at antage den nye tyske Rigsforfatning, udbrød 3—9 Maj en Opstand i Dresden, der nødte ham til at flygte til Fæstningen Königstein og først undertrykkedes ved preussiske Tropper. Efter ny Landdagsopløsning blev Forfatningen af 1831 gjenoprettet i Aug. 1850, og Reactionen under Beusts Ledelse raadede fra nu af i Sachsen. F. A. var en Beskytter af Kunst og Videnskab, især Botanik, og udgav 1837 en »Flora Marienbadensis«; han døde 9 Aug. 1854 paa en Rejse i Tirol som Følge af at vælte med sin Vogn og efterfulgtes af sin Broder Johan.

Frederik Carl, Prins af Preussen, Søn af F. Vilh. III.s tredje Søn Carl (f. 1801, d. 1883), f. 20 Marts 1828, d. 15 Juni 1885, fik sin militære Opdragelse af den senere Krigsminister Roon og fulgte allerede 1848 med Hovedkvarteret i Krigen mod Danmark, ligesom han 1849 som Escadronschef deltog i Felttoget i Baden og blev saaret. F. C. steg hurtig og blev 1861 General; han var Soldat med Liv og Sjæl, gjorde grundige krigsvidenskabelige Studier og opmuntrede Officererne til lignende Arbejder, bl. a. ved selv at holde Foredrag. Et af disse, som blev udgivet 1860, „om Franskmændenes Maade at slaa", vakte stor Opsigt. I Krigen 1864 førte han højre Fløj af den preussiske Hær, gjorde 2 Febr. Angrebet paa Mysunde og ledede 6 Febr. Overgangen over Slien; siden anførte han Stormen paa Dybbøl 18 Apr. og Indtagelsen af Als 29 Juni. 1866 var F. C. Chef for den ene preussiske Hær, som rykkede ind i Böhmen fra Nordvest, slog Østerrigerne i tre mindre Kampe 27—29 Juni og aabnede 3 Juli det store Hovedangreb ved Sadowa. 1870 anførte han den tyske Centrumshær, leverede 16 Aug. Slaget ved Mars la Tour og deltog 18 Aug. i det store Slag ved Gravelotte, ledede derefter Belejringen af Metz og efter dets Overgivelse 27 Oct. Operationerne imod den franske Loirehær og Vesthæren under Chanzy, hvem han overvandt gjentagne Gange. Til Løn blev han Generalfeltmarschal og fik Jærnkorsets højeste Decoration. 1854 ægtede F. C. Marie Anna, Datter af Hertug Leopold af Anhalt (f. 1837), og havde med hende en Søn, Frederik Leopold (f. 1865), og tre Døtre, Marie (gift 1878 med Prins Henrik af Nederlandene), Elisabeth (gift 1878 med Arveprins August af Oldenburg) og Luise Margrete (gift 1879 med den engelske Prins Arthur).

Frederik Christian, to Hertuger af Augustenborg, s. **Augustenborg**.

Frederik Emil August („Prinsen af Noer"), s. **Augustenborg**.

Frederik Henrik, Prins af Nassau-Oranien, Arvestatholder i Nederlandene 1625—47, Søn af Vilhelm d. tavse og Admiral Colignys Datter Louise, fødtes faa Maaneder før sin Faders Mord 1584. Da han efter sin Halvbroder Morits's Død blev Arvestatholder og Generalcapitain, viste han sig som en ypperlig Regent, søgte at forsone de to stridende religiøse Partier, Gomarister og Arminianere, og at sikre Nederlandenes Uafhængighed ved Forbund med Sverige og Frankrig. I Kampen mod Spanierne udfoldede han store Feltherregaver, især i Fæstningskrigen, og indtog Hertogenbosch (1629), Mastricht (1632), Breda (1637) og andre Fæstninger. I sit Ægteskab med Amalie af Solms var han Fader til Vilhelm II. Han døde 14 Marts 1647.

Frederik Vilhelm d. store, Kurfyrste af Brandenburg 1640—88, „den store Kurfyrste", Søn af Kurfyrst Georg Vilhelm, f. $\frac{6}{16}$ Febr. 1620 i Berlin, har lagt den første Grund til Preussens Storhed. Efter at have tiltraadt Regeringen i en Alder af 20 Aar forandrede han strax sin Faders politiske System i Trediveaarskrigen, der havde fyldt hele dennes Regeringstid, og sluttede 1641 en Vaabenstilstand med de svenske; ved den westfalske Fred 1648 fik Preussen et Stykke af Bagpommern og Bispedømmerne Magdeburg, Halberstadt og Minden. Efter Freden lod han sig det især være magtpaaliggende at danne en dygtig staaende Hær, for at hans Lande ikke for Fremtiden som i Trediveaarskrigen skulde være udsatte for at gives til Pris for en indtrængende Fjende, og betjente sig hertil fornemmelig af General

Georg v. Derfflinger. I Krigen mellem Sverige og Polen 1655—60 blev han af Carl Gustav tvungen til at tage Sveriges Parti og fik efter at have hjulpet til Sejren ved Warschau 1656 Lensfrihed for Preussen; siden sluttede han sig til Polen, imod at den polske Konge Johan Casimir indrømmede det samme, hvilket bekræftedes ved Freden i Oliva 1660. F. V. var Sjælen i den store Forbindelse, som i den hollandske Krig blev indgaaet mod Ludvig XIV, og kom derved 1675 paa ny i Krig med dennes allierede, Sverige; han slog Svenskerne, der fra Pommern vare faldne ind i Brandenburg, ved Fehrbellin $\frac{18}{28}$ Juni s. A. og erobrede Pommern, men blev af Frankrig nødt til ved Freden i St. Germain 1679 mod en Pengegodtgjørelse at tilbagegive det erobrede med Undtagelse af den lille svenske Del af Bagpommern. F. V. var en ualmindelig dygtig, indsigtsfuld og kraftig Regent, som hævdede sin fyrstelige Magt lige over for Stænderne i Preussen, ophjalp Agerdyrkning og Handel, fremmede Oplysning, men især lagde Grunden til Preussens Industri, dels ved at træffe eller understøtte en Mængde nyttige, hertil sigtende Foranstaltninger, dels ved at give flere Tusende fra Frankrig flygtede Protestanter Tilladelse til at nedsætte sig i hans Lande, hvorhen de medbragte deres Fabrikflid og Haandværksdygtighed. Den store Kurfyrste døde $\frac{29 \text{ Apr.}}{9 \text{ Maj}}$ 1688 i Potsdam.

Frederik Vilhelm I, Konge i Preussen 1713—40, Søn af Kong F. I og Sønnesøn af den foreg., f. 2 Aug. 1688, var i enhver Henseende det modsatte af sin Fader: sparsom, yderst tarvelig og maadeholden i Levemaade (sin største Fornøjelse fandt han i sit „Tobakscollegium“, Aftenselskaber, hvori Folk af forskjellige Stænder drak Øl og røg Pibe) overdrev han Simpelheden i samme Grad som Faderen Pragten; streng og stivsindet taalte han ingen Modsigelse og indførte militær Despotisme i alle Forhold, ogsaa i sin Familie; men for øvrigt holdt han alvorlig over Retfærdighed og Orden. F. V. arbejdede især paa to Ting: at skaffe Preussen en stærk og veløvet Militærmagt og at sætte det i Stand til at underholde en saadan ved en god Finansforfatning, hvilken hans egen Tarvelighed og økonomiske Statsbestyrelse tilvejebragte. Dog skyede han ikke Udgifter til nyttige Foranstaltninger, navnlig for at ophjælpe de materielle Interesser; han forbedrede ogsaa Retsplejen, stiftede Almueskoler osv., men for Videnskabelighed og højere Dannelse havde han ingen Sans. F. V. var strængt religiøs, men ogsaa heri holdt han sig til det formelle og mechaniske og lagde rimeligvis ved den herved vakte Modbydelighed Grunden til sin berømte Søn F. II.s Irreligiøsitet. Bekjendt er hans Forkjærlighed for høje Soldater (hans Potsdamergarde). Ved at deltage i den store nordiske Krig mod Carl XII forøgede han ved Freden i Stockholm 1720 Preussen med Forpommern indtil Peene; 1725 forbandt han sig med England og Holland mod Østerrig, men sluttede allerede 1726 et Forbund med denne Magt i Wusterhausen, hvorved han forpligtede sig til at anerkjende den pragmatiske Sanction, og i den polske Tronfølgekrig 1733—35 sendte han Kejseren et Hjælpecorps. Han døde 31 Maj 1740. I sit Ægteskab med Sophie Dorothea af Hannover havde han 4 Sønner, deriblandt Frederik II, og nogle Døtre.

Frederik Vilhelm II, Konge i Preussen 1786—97, Søn af F. II.s yngre Broder August Vilhelm og Sønnesøn af den foreg., f. 25 Sept. 1744, blev efter sin Faders Død 1758 af sin Onkel erklæret for Tronfølger. Udsvævelser i hans Ungdom skilte ham i nogen Tid ved dennes Gunst, hvilken han gjenvandt 1778 ved at vise personlig Tapperhed i den bayerske Arvefølgekrig; men han fik dog ingen Del i Statsstyrelsen. Som Konge manglede han Fasthed og Selvstændighed og fremfor alt sin store Forgængers politiske Kundskab; selv ukyndig i Regeringsforretninger lod han sig lede af uværdige Yndlinge, som Bischofswerder, den pietistiske Wöllner og Lucchesini, og beherske af Maitresser, af hvilke de mest bekjendte vare Grevinderne Lichtenau og Dönhoff, den sidste Moder til Grev Brandenburg. I Begyndelsen af hans Regering indførtes til alles Glæde en med Tidsalderen stemmende Formildelse af F. II.s militære Despotisme, men snart vakte Indskrænkningen af Skrive- og Trosfriheden ved Censur og Religionsedicter almindelig Utilfredshed. F. V. gjenindsatte 1787 sin Svoger Arvestatholderen i Holland og sluttede i Aug. 1791 en Forbindelse med Kejser Leopold II i Pillnitz mod Frankrig, hvorpaa de to Magter n. A. aabnede Revolutionskrigenes Række, men Preussen fratraadte Coalitionen ved Freden i Basel 1795 med Tabet af sine Besiddelser paa den venstre Rhinbred. Derimod forøgedes det ved Erhvervelsen af Ansbach og Baireuth 1791, og i Stedet for at yde Polakkerne den dem lovede Understøttelse tog han Del i Polens to Delinger 1793 og 1795, hvorved Staten betydelig udvidedes. Men Krigen og den slette Bestyrelse bragte Landet i Armod og Gjæld. F. V. døde 16 Nov. 1797. Hans første Ægteskab med Elisabeth af Braunschweig var barnløst; hans anden Dronning Luise af Hessen-Darmstadt fødte ham 4 Sønner: Frederik Vilhelm III, Ludvig, Henrik og Vilhelm.

Frederik Vilhelm III, Konge i Preussen 1797—1840, den foreg.s Søn, f. 3 Aug. 1770, fik ikke alene en militær, men ogsaa en god almindelig Uddannelse og fulgte 1791 sin Fader til Pillnitz til Underhandlingerne med Østerrig og 1792 paa Toget imod Frankrig, hvor han viste baade Uforfærdethed og Koldblodighed. 1793 ægtede han den smukke og begavede, af Folket højt elskede Luise af Mecklenburg-Strelitz (f. 1776, d. 1810) og besteg 1797 Tronen. Han afskaffede strax Censuren, Religionsedictet og det forhadte Tobaksmonopol, samt den Misbrug at gribe ind i Retsplejen ved kongel. Cabinetsordrer; ogsaa indførte han Sparsommelighed og Sædelighed ved Hoffet. Efter Freden i Lunéville fik han 1802—3 en Del Stifter og frie Rigsstæder for sin Del. 1805 valgede F. V. imellem Frankrig og de tre forbundne Stormagter; han lovede Rusland at ville mægle og tvinge Frankrig til en billig Fred og rustede Hæren for at angribe dette,

han i Juni 1863 lod ham modtage Tilbudet om den græske Krone. Derfor rejstes ham ogsaa (1873) en stor Rytterstatue foran Christiansborg Slot og mange mindre Statuer rundt om i Landet. Hans Kiste i Roskilde Domkirke smykkedes af de danske Kvinder med en Guld-Egekrans. — Med F. uddøde Frederik III.s Mandsstamme. 7 Aug. 1850 havde han indgaaet et morganatisk Ægteskab med Louise Danner (s. d. A.).

Frederik VII.s Kanal, s. Løgstør. **F. VII.s Stiftelse** er Navnet paa en Stiftelse „for hjælpeløse og forladte Pigebørn, især af Almuen" for hele Danmark (Nordslesvig medregnet), som F. VII.s Enke, Grevinde Danner, ved sit Testament 1874 grundlagde paa Jægerspris, og hvortil hun gav baade Slottet med Skove og Avlsgaarde og en Capital af 4,400,000 Kr. I Dec. 1884 underholdtes her 300 Piger, som oplæres til Tjenestepiger, fordelte i 15 Afdelinger, hver med sin Plejemoder. Den aarlige Indtægt var 1884 367,000 Kr.; deraf medgik til selve Opdragelsesanstalten 152,000 Kr. Samme Navn bærer en anden Stiftelse, som Grevinde Danner grundlagde 1873 i Kjøbenhavn med Fribolig for 52 fattige Kvinder.

Frederik, Frederik I.s og Dronn. Sophie af Pommerns yngste Søn, f. 1529. Ved den Deling af Hertugdømmerne, som hans Halvbroder Christian III 1544 foretog med hans to Helbrødre Hans og Adolf, fik han intet; men 1551 blev han (verdslig) Biskop af Slesvig og Hildesheim. Han døde ugift 27 Oct. 1556 i Kiel og blev begravet i Slesvig Domkirke.

Frederik, dansk Arveprins, Frederik V.s og Dronn. Juliane Maries eneste Barn, f. 11 Oct. 1753, deltog 1772 i den Sammensværgelse, som styrtede Struensee, og var derefter under sin sindssyge Halvbroder Christian VII tillige med sin Moder og sin tidligere Lærer og daværende Cabinetssecretær Guldberg Landets egentlige Styrer, indtil Brodersønnen Frederik (VI) 1784 tog Magten i sine Hænder. Paavirket af Guldberg viste F. en prisværdig Iver i at opmuntre danske Videnskabsmænd og understøtte danske videnskabelige Arbejder. De Mindestøtter, som han lod opreise i Jægerspris's Have og Lund over fortjente danske Mænd og Kvinder, efter at det nævnte Gods 1773 var blevet ham overdraget, ere ogsaa Vidner om hans fædrelandske Sind. F. døde 7 Dec. 1805 paa Amalienborg og blev begravet i Roskilde Domkirke. Han havde 21 Oct. 1774 ægtet Prinsesse Sophie Frederikke af Mecklenburg-Schwerin (f. 1758, d. 1794), som fødte Kong Christian VIII (1786), Juliane Sophie (1788, d. 1850), der var gift med Prins Vilhelm af Hessen-Philipsthal-Barchfeld (d. 1834), Louise Charlotte (1789, d. 1864), gift 1810 med Landgrev Vilhelm af Hessen-Kassel (d. 1867), samt Arveprins Frederik Ferdinand (1792).

Frederik, dansk Kronprins (Christ. F. Vilh. Carl, indtil 1860 kaldt Christian), Kong Christian IX.s og Dronn. Louises ældste Barn, f. 3 Juni 1843 i Kjøbenhavn, fik sin første Undervisning i en offentlig Skole i Kjøbenhavn, men havde siden egne Lærere; han blev confirmeret 1860 og var derefter Lieutenant ved en Bataillon i Nyborg. Under Krigen 1864 fulgte han General Hegermann-Lindencrones Division i Nørrejylland. 15 Juli 1868 blev han forlovet og havde 28 Juli 1869 paa Stockholms Slot Bryllup med den svensk-norske Prinsesse Lovisa Josephina Eugenia, Kong Carl XV.s eneste Barn (f. 31 Oct. 1851), og 10 Aug. holdt Brudeparret Indtog i Kjøbenhavn. Under Kongens Fraværelse paa Rejser har Kronprins F. gjentagne Gange ført Regeringen, saaledes under hans Ophold i Grækenland 1871—72 og under hans Rejse til Island i Sommeren 1874, ligesom han et Par Gange har været Chef for Tropperne i Lejren ved Hald. F. har 3 Sønner (Christian, f. 26 Sept. 1870, Carl, f. 3 Aug. 1872, og Harald, f. 8 Oct. 1876) og 3 Døtre (Louise, f. 17 Febr. 1875, Ingeborg, f. 2 Aug. 1878, og Thyra, f. 14 Marts 1880).

Frederik I, Konge i Sverige 1720—51, f. 28 Apr. 1676 i Kassel, Søn af Landgrev Carl af Hessen og Marie Amalie af Kurland, blev efter sine to ældre Brødres Død Arveprins til Hessen. Som Frivillig og Adjudant hos Vilhelm III af Oranien gjorde han sit første Forsøg som Kriger under Belejringen af Namur 1695. Senere aflagde han i den spanske Arvefølgekrig som Chef for et hessisk Hjælpecorps i de allieredes Hære ved mange Lejligheder Prøve paa Aandsnærværelse og uforfærdet Mod. Udsigterne til Kongenavnet, hvis Opnaaelse var det bestandige Maal for de tyske Fyrsters Ærgjerrighed, siden F. August af Sachsen var bleven Konge i Polen, lokkede F., der 1705 havde mistet sin første Ægtefælle Louise Dorothea af Preussen (Kong F. I.s Datter), til efter Carl XII.s Flugt til Tyrkiet at melde sig som Frier hos dennes Søster Ulrika Eleonore. Kongen gav sit Samtykke til Giftermaalet, og Bryluppet fejredes 1715. Udnævnt 1716 til Generalissimus over den svenske Hær, som han snart vandt ved sin Gavmildhed og Venlighed, førte F. Commandoen over de til de svenske Kysters Forsvar bestemte Tropper, medens Kongen opholdt sig i Tyskland, samt fulgte senere med denne paa Feltoget mod Norge. Efter Carl XII.s Død traf F. ufortøvet sine Forholdsregler for at sikre sin Ægtefælle Kronen, uddelte Krigskassens Indhold imellem Hærens indflydelsesrigeste Befalingsmænd og fængslede Görtz, Ulrika Eleonores farligste Modstander og det holstenske Partis Leder. Ulrika Eleonore besteg Tronen med Opofrelse af Enevælden, men hendes kjæreste Ønske, at faa F. erklæret til Medregent, blev dog ikke strax opfyldt; han maatte indtil videre lade sig nøje med Titlen af „kongelig Højhed" og med Bekræftelse i Generalissimusposten. Men da det snart blev tydeligt, at F. paa Grund af sin Ægtefælles uindskrænkede Kjærlighed udøvede den samme Magt i Regeringen, som om han selv havde været Konge, mødte allerede det følg. A. Forslaget om hans Antagelse til Konge ikke længere nogen Hindring, efter at Ulrika Eleonore havde erklæret sig villig til at afstaa fra al Deltagelse i Regeringen og F. paa sin Side havde erklæret sig beredt til at underskrive den Regeringsform, som skulde forelægges ham af Stænderne. Kongens umiskjendelige Jagen efter Popularitet, den hessiske Ministers Indblanding i Rigets ydre og indre Anliggender

og endelig et i Bondestanden rejst Forslag om Kongemagtens Udvidelse, hvilket fandtes at være udgaaet fra det hessiske Cancelli, foranledigede allerede paa Rigsdagen 1723 en yderligere Indskrænkning i Kongemagten. Fra denne Tid trak F. sig mere og mere tilbage fra Regeringsforretningerne, som ganske lededes af Raadet og Stænderne under Hattenes og Huernes bestandige Partistridigheder. Med desto større Iver overlod F. sig til sin Tilbøjelighed for Jagt og Kvinder. Den aabenbare Kjærlighedsforstaaelse, hvori han, endnu medens Ulrika Eleonore levede, stod til Hedvig Ulrika Taube, Rigsgrevinde v. Hessenstein, foraarsagede ham mange Ubehageligheder, indtil han ved at stemme for den af Hattene attraaede, for Sverige ulykkelige Krig med Rusland 1741 af dette Parti udvirkede, at Modstanden mod Grevinden ophørte, og at svensk Grevenværdighed skjænkedes hendes Børn. Fra 1730 var F. tillige regerende Landgreve af Hessen-Kassel, hvilket Land han dog kun én Gang for en kortere Tid besøgte. Sløvet saa vel paa Sjæl som paa Legeme ved de i hans tre sidste Leveaar gjentagne Slagtilfælde døde F. $\frac{25 \text{ Marts}}{5 \text{ Apr.}}$ 1751 i Stockholm. Med ingen af sine Ægtefæller havde F. Børn; derimod havde han med sin nævnte Elskerinde 2 Sønner og 1 Datter, der alle bar Navnet v. Hessenstein.

Frederik I Barbarossa (d. e. Rødskjæg), tysk Kejser 1152—90, den anden af det berømte hohenstaufiske Hus, Søn af Hertug F. d. enøjede af Schwaben og den bayerske Hertug Henrik d. stoltes Søster Judith, Brodersøn af den tyske Konge Conrad III, f. 1121, fulgte 1147 sin Fader som Hertug og 1152 sin Farbroder som Konge. Han havde deltaget i sin Onkels Korstog, udmærket sig ved Tapperhed og stod i venskabeligt Forhold til sin 8 Aar yngre Fætter Henrik Løve, saa at man turde haabe, at de uhyggelige Stridigheder mellem Welfer og Ghibelliner vilde ophøre ved hans Tronbestigelse. Opfyldt af den Tanke, paa Carl d. stores Vis at gjenoprette det romerske Kejserdømme som en ren verdslig Magt i Modsætning til Pavedømmets Almagt, henvendte han strax sin Opmærksomhed paa Italiens Undertvingelse for her, hvor Kejserne siden Henrik III ikke havde øvet synderlig Indflydelse, for sig og sit Hus at grunde en uindskrænket Kongemagt, hvad han indsaa før Tiden vilde være en Umulighed i Tyskland. Efter hurtig at have ordnet Forholdene hjemme, bilagt Striden mellem de danske Konger Knud Magnussøn og Svend Erikssøn, hvem han gav den danske Krone imod at han hyldede F. som sin Lensherre (hvortil ogsaa Valdemar d. store 10 Aar efter maatte bekvemme sig), og efter at have styrket sit Ungdomsvenskab med Henrik Løve ved at tilbagegive ham det welfiske Stamland Bayern, gjorde F. 1154 sit første Tog over Alperne mod de lombardiske Stæder, som rige ved Handel og Kunstflid tragtede efter Uafhængighed, men som allerede nu fik en Forsmag paa, hvad de kunde vente af en saa kraftig Fyrste, lod sig i det ham hengivne Pavia krone til Italiens Konge og blev i Rom af Pave Hadrian IV kronet til Kejser 18 Juni 1155. Efter sin Tilbagekomst til Tyskland bekrigede han med Held den polske Hertug Boleslaus IV 1157 og ophøjede Böhmen til et Kongerige, men maatte allerede 1158 gjøre sit andet Tog til Italien, da de lombardiske Stæder med Milano i Spidsen atter havde gjort Oprør; ogsaa denne Gang bleve de ydmygede, og Kejseren forlangte, støttende sig til en Erklæring af de berømte Retslærde i Bologna, ubetinget Underkastelse. De fleste Stæder greb atter til Vaaben for at forsvare Friheden, og F. maatte gjøre endnu 3 Tog over Alperne i Spidsen for Tysklands Ridderskab, ødelagde 1162 i Bund og Grund det stolte Milano og støttede Modpaven Victor IV og efter hans Død en anden Modpave imod Pave Alexander III. Men Stæderne gjorde kraftig Modstand, sluttede 1167 det lombardiske Forbund, som Paven tiltraadte, anlagde en fast Vaabenplads, som de til Ære for denne kaldte Alessandria, og da F. paa sit 5te Tog 1174 kort før den afgjørende Kamp trods sine indtrængende Bønner blev forladt af sin mægtigste Vasal Henrik Løve og hans Hær, led han et stort Nederlag mod Lombardernes overlegne Hærstyrke ved Legnano 29 Maj 1176, hvorved han nødtes til 1177 at erkjende Alexander for retmæssig Pave og slutte en 6aarig Vaabenstilstand med Stæderne, hvilken 1183 gik over til en endelig Fred i Konstanz, hvorved Stæderne beholdt fri Selvregering mod at anerkjende Kejserens Overhøjhed. Fuld af Forbitrelse mod Henrik Løve, som han med Rette ansaa for den egentlige Aarsag til det sidste Togs ulykkelige Udfald, og tørstende efter Hævn var F. imidlertid ilet tilbage til Tyskland, hvor han stævnede ham for en Rigsdag 1180, som, da han ikke mødte, erklærede ham i Akten og fradømte ham begge hans Len, af hvilke Bayern blev givet til Pfalzgrev Otto af Wittelsbach og Sachsen til Grev Bernhard af Anhalt, hvorpaa Henrik maatte ydmyge sig for Kejseren og i 3 Aar gaa i Landflygtighed. Der herskede nu Fred baade i Tyskland og Italien og med Paven, og F. stod paa den almindelige Rigsdag, som han havde sammenkaldt i Mainz i Pinsen 1184, omgiven af en Magt og Glans som ingen af hans Forgængere, idet en glimrende Skare af Fyrster og Prælater, Riddere og Gesandtskaber fra fremmede Lande bragte ham deres Hyldest som Christenhedens verdslige Overhoved. Endnu gik han for 6te Gang i Efteraaret 1184 til Italien, men denne Gang uden Hær og i fredelig Hensigt, nemlig for at gifte sin ældste Søn Henrik med den apulisk-sicilske Konge Roger II.s Datter Constantia, i hvilken Forbindelse Kejseren saa det sikreste Pant for Virkeliggjørelsen af sin Hovedplan, Slægtens Herredømme over Italien; han blev nu modtagen med Ærefrygt og Glædesytringer af de lombardiske Stæder overalt, hvor han kom frem, og Bryllupet fandt Sted med stor Pragt 1186. Kort efter blev Europa ramt af Forfærdelse ved Efterretningen om, at Jerusalem atter var faldet i de vantros Hænder, erobret af Sultan Saladin 1187, og F., der i sin Ungdom havde kæmpet for Kirkens Sag, ansaa sig nu, trods sin fremrykkede Alder, som Christenhedens mægtigste Fyrste fremfor nogen anden forpligtet til at støtte den i dens Nød. Med en Hær paa 100,000 Md. drog han 1189 led-

saget af sin Søn Hert. F. af Schwaben og flere tyske Fyrster gjennem Grækenland til Lilleasien og vandt 1190 to Sejre ved Philomelium og Iconium, men da han var i Færd med at bryde op fra Seleukia i Kilikien og vilde lade sin Hest svømme over Floden Kalykadnos ell. Saleph, fandt han her sin Død 10 Juni s. A. Største Delen af Korshæren adsplittedes ved dette uventede Ulykkestilfælde; Resten førte hans Søn F. til Tyros, stiftede derpaa den tyske Orden, men døde allerede i Jan. 1191 af en pestagtig Sygdom. Kejser F. B. var en ædel, tapper, gavmild, i Lykke og Ulykke lige kraftig Fyrste og dækkede ved sine store Egenskaber den Stolthed og Herskesyge, der vistnok for en stor Del var Drivfjederen til hans Handlinger. Han satte Pris paa lærde Mænd, især Historieskrivere; Carl d. store var hans stadige Forbillede. Ingen Kejser har som han levet i Minde hos Folket, der længe slet ikke vilde tro, at han var død i det fjærne Land; i Lighed med vort Sagn om Holger Danske lade tyske Folkesagn den gamle, mægtige Kejser sove paa forskjellige Steder under Jorden, mest i Kyffhäuserbjærget i Thüringen, indtil han en Gang skal træde frem for Dagens Lys og bringe Tyskland Storhed og Glans. F. var to Gange gift; hans 5 Sønner, af hvilke Henrik VI og Philip efter hinanden besteg Tronen, vare alle fødte i hans andet Ægteskab med den smukke Beatrix, Arving til Grevskabet Burgund.

Frederik II „Hohenstauferen", tysk Kejser 1212—50, Kejser Henrik VI.s og Constantia af Siciliens eneste Barn, Sønnesøn af Kejser F. I, f. 26 Dec. 1194 i Jesi i Mark Ancona, var endnu ikke 3 Aar gl. ved sin Faders Død og 4 Aar ved sin Moders og var af denne bleven sat under Pave Innocens III.s Formynderskab, indtil han 1209 selv kunde overtage Regeringen i sine italienske Arvelande, Neapel og Sicilien. Da Welferen Otto IV var kommen i Strid med Paven, opstillede Innocens den unge Hohenstaufer som Modkonge i Tyskland imod at han lovede at overlade sin ældste Søn Henrik Neapel og Sicilien; han kom til Tyskland 1212 og blev 25 Juli 1215 kronet i Aachen, ved hvilken Lejlighed han forpligtede sig til et Korstog. Saaledes i Besiddelse baade af Tysklands og Siciliens Krone optog den unge, talentfulde Fyrste sin Farfaders Plan at grunde et Universalmonarchi med Italien til Hovedrige og at reducere Pavens anmassede Højhed over de verdslige Fyrster til den mere beskedne Stilling som Christenhedens første Biskop, og han fik saaledes de samme Modstandere at kæmpe med som hin. Efter at have indsat Ærkebiskop Engelbert af Køln til Rigsforstander forlod han 1220 Tyskland, som han først gjensaa 15 Aar efter, lod sig i Peterskirken i Rom krone til Kejser 22 Nov. s. A. og ilede derpaa til sine Arvelande for at ordne sammes indre Anliggender og her grunde en velordnet Stat, medens de lombardiske Stæder rejste samme Modstand imod ham som mod Bedstefaderen. Først efter Paverne Honorius III.s og Gregor IX.s gjentagne alvorlige Paamindelser i Forbindelse med Trusel om Bansættelse og efter at have ægtet Jolanthe, en Datter af Titulærkongen af Jerusalem Johan af Brienne, hvorved han erhvervede sig Ret til det hellige Lands Krone, besluttede F. sig til at indfri sit Løfte og afsejlede 1227 med en Mængde Riddere fra Brundisium, men en Smitsot, der angreb Kejseren selv, nødte ham til efter faa Dages Sejlads at vende tilbage og opløse Hæren. Nu troede Paven at have udtømt sin Langmodighed og satte Banlysningen i Kraft, saa at F. ansaa det for nødvendigt n. A., 1228, at foretage Korstoget for at vinde den offentlige Mening for sig. Skjønt forfulgt af Banstraalen og til Trods for de Banstligheder, Tempelherrerne paa Pavens Anstiftelse lagde ham i Vejen, udrettede F. dog mere i Orienten ved sin Klogskab end hans Forgængere med store Hære; den ægyptiske Sultan Kamel sluttede en 10aarig Vaabenstilstand, hvori han afstod Jerusalem og det omliggende Gebet, og Kejseren, der nu føjede Jerusalems Krone til sine 5 andre, paasatte sig selv Kronen i den hellige Stad Sønd. 18 Marts 1229, da ingen Gejstlig vovede at nærme sig den banlyste. Da Paven imidlertid havde benyttet sig af hans Fraværelse til at samle en Hær og besætte Syditalien, ilede F. tilbage, forjog i Hast de pavelige Nøglesoldater og erobrede sit Land tilbage, hvorpaa han ved en personlig Sammenkomst 1230 fik Paven til at slutte Fred og hæve Bannet. Kun de lombardiske Stæder vilde ikke vide af nogen Fred, og Kejseren rustede sig til Kamp imod dem, da han fik Underretning om, at hans ældste Søn Henrik, som han allerede 1220, da han forlod Tyskland, havde ladet krone til Konge, paa Pavens Anstiftelse var falden fra ham og havde sluttet Forbund med Lombarderne. Han maatte nu 1235 vende tilbage til Tyskland, afsatte Sønnen, da denne efter at have faaet Tilgivelse atter gjorde Oprør, og lod ham føre til livsvarigt Fængsel i Apulien, hvorpaa Kejseren lod sin anden Søn Conrad vælge til Konge. Derpaa gik han mod Lombarderne, over hvilke han vandt en glimrende Sejer ved Cortenuova 27 Nov. 1237, men blev igjen sat i Ban af Paven 1239 i Anledning af hans Søn Enzios Ophøjelse til Konge af Sardinien. Men Kejseren fortsatte med Kraft Krigen med Lombarderne, brød ind i det pavelige Gebet, erobrede 1240 Ravenna og indesluttede Rom. Under disse Trængsler døde den gamle, halsstarrige Pave i Fortvivlelse, og man lykønskede F. til, at en af hans Venner blandt Cardinalerne 1243 blev valgt til Pave (Innocens IV), men den fremsynede Kejser svarede: „Jeg frygter for, at jeg har mistet en Ven blandt Cardinalerne og atter finder en fjendtlig Pave; ingen Pave kan være Ghibellin"; og det viste sig snart, at den hierarchiske Aand var stærkere end Venskabet: Innocens blev Kejserens bitreste og farligste Fjende. Han fornyede Bansættelsen, flygtede til Lyon, hvor han sammenkaldte en almindelig Kirkeforsamling 1245, som han lod erklære F. for afsat, og lod først Landgrev Henrik Raspe af Thüringen og senere Grev Wilhelm af Holland optræde som Modkonger imod ham. Just som Kampen, der førtes baade i Tyskland og Italien, var paa sit højeste, og Sejren efter forskjellige Uheld igjen syntes at ville vende sig til Kejseren, døde han, endnu i sin fulde Kraft, efter en kortvarig Sygdom i Firenzuola

13 Dec. 1250 i sin yngste og mest elskede Søn Manfreds Arme. Han blev ligesom sine Forældre begravet i Palermo. I Slutningen af F.s Regering dannede sig det tyske Hanseforbund. F. blev i 3 Ægteskaber og med flere Medhustruer Fader til 17 Børn, deraf 8 Sønner, og dog uddøde hans mandlige Afkom allerede i andet Slægtled; blandt hans ægte Børn var foruden de ovennævnte Henrik og Conrad IV Datteren Margrete, Markgrev Albrecht d. vanartedes ulykkelige Hustru; blandt de uægte Sønnerne Enzio og Manfred samt en Datter, der blev gift med Ezelin da Romano. — Kejser F. II er en af de mest storslaaede Fyrsteskikkelser, Historien kjender. Dristig til at fatte Planer, kjæk og raadsnar i at udføre dem, højhjærtet, tolerant mod anderledes tænkende, frisindet, gavmild, af indtagende Ydre, forenede han med disse ligesom arvelige Egenskaber i sin Slægt ypperlige Anlæg og Kjærlighed til Kunst og Videnskab. Universitetet i Neapel blev stiftet af ham. Født og opdraget i Italien følte han sig stedse som Italiener og var egentlig fremmed for Tyskland; ved sit muntre, glimrende Hof i Palermo omgikkes han med provençalske Digtere (F. var selv Digter) og arabiske Lærde, og i de vantro Saracener fandt han nogle af sine troeste og mest hengivne Undersaatter. At en saa oplyst, uhildet, frittænkende Aand ikke kunde sværme for Korstogene paa samme Maade, som hans yngre Samtidige, den franske Konge Ludvig d. hellige, men i dem snarere saa et tilbagelagt Stadium i Menneskeslægtens Udviklingshistorie, er en Selvfølge. Det er derfor intet Under, at Gejstligheden fremstillede ham som en uforbederlig Kjætter, hvis Stræben gik ud paa at ødelægge Kirken, som hemmelig Tilhænger af Islam og en Troldmand, der stod i Pagt med Djævelen, og erklærede Kampen mod ham for at være lige saa virksom til Syndsforladelse som et Korstog. Der opstod efterhaanden 4—5 Bedragere, som udgav sig for den store Kejser, hvis Død man lige saa lidt som hans Bedstefaders vilde tro paa i Tyskland.

Frederik (III) d. smukke, tysk Konge fra 1314, Søn af den tyske Konge Albrecht I af det habsburg-østerrigske Hus, f. 1286, blev 1308 ved sin Faders Død Hertug af Østerrig og 1314 efter Kejser Henrik VII.s Død af nogle Kurfyrster valgt til tysk Konge, medens andre valgte hans Fætter Ludvig af Bayern, til hvem F. tidligere havde staaet i nøje Venskabsforhold, da de vare opdragne sammen i Wien. Det kom nu til en Krig imellem dem, i hvilken F. blev slaaet og fangen af Ludvig ved Ampfing ell. Mühldorf 28 Sept. 1322 og holdt 3 Aar i Fangenskab, indtil han 1325 anerkjendte Ludvig som tysk Konge og lovede at bevæge sine Brødre til det samme; men da hans Broder Leopold ikke vilde gjøre dette, stillede F. sig atter frivillig til Fangenskab, hvorpaa der indtraadte en fuldstændig Forsoning mellem ham og Ludvig. F. trak sig til sidst tilbage i from Ensomhed og døde 13 Jan. 1330.

Frederik III, tysk Kejser 1440—93, Søn af Hert. Ernst d. jærnhaarde af Steiermark og Brodersøns Sønnesøn af den foreg., f. 1415 i Innsbruck, blev valgt til tysk Konge efter sit Næstsøskendebarn Albrecht II og er Stifter af den steiermarkske Linje af det habsburg-østerrigske Hus paa den tyske Kejsertrone. Han var en svag, kraftløs og uvirksom Regent, kun mærkelig ved sin lange Regering, under hvem idelige Fejder forstyrrede Landefreden og enhver gjorde, hvad han vilde; F. blev angreben i Arvelandene af sin urolige Broder Albrecht og to Gange af Ungarerne (1445 og 1452), ja endog en Gang belejret i Hofborgen af Wienerne. Han kaldte Armagnakerne til Hjælp mod Schweizerne og sluttede det for Pavemagten gunstige Wienerconcordat 1448. F. gik 1452 til Italien og var den sidste tyske Kejser, der blev kronet i Rom, men var uden Indflydelse paa de store Begivenheder, som paa hans Tid foregik i Europa, og gjorde saaledes intet for at hindre Constantinopels Erobring af Tyrkerne 1453. 1457 kom han vel i Besiddelse af Østerrig, da den der regerende Linje uddøde med den ungarske Konge Ladislaus Postumus, men ikke af Ungarn og Böhmen, med hvis nye Konger han førte uheldige Krige. Til den danske Konge Christian I stod F. i venskabeligt Forhold; han ophøjede 1474 Grevskaberne Holsten og Stormarn til et Hertugdømme og betjente sig af hins Mægling under Stridighederne med sin mægtige Vasal, Hert. Carl d. dristige af Burgund. Da denne var falden i Slaget ved Nancy 1477, kom den rige burgundiske Arv, deriblandt samtlige Nederlande, til F.s Slægt ved hans Søn Maximilians Giftermaal med Carls Arvedatter Marie s. A., hvorved den ellers saa daadløse Kejser lagde Grunden til sin Slægts store Fremtid; om en Del af Arven maatte hans Søn dog føre Krig med Frankrig. Fra 1490 overlod han Regeringen til Maximilian og sysselsatte sig derpaa i Linz med Astrologi, Alchemi og Havedyrkning til sin Død 19 Aug. 1493. Bogtrykkerkunstens Opfindelse skete under F.s Regering.

Frederik I, Preussens første Konge 1701—13 (tidligere som Kurfyrste af Brandenburg og Hertug af Preussen fra 1688 F. III), Søn af den store Kurfyrste F. Vilhelm, f. 22 Juli 1657 i Königsberg, lignede ikke i store Egenskaber sin Fader, men Virkningerne af dennes fortræffelige Regering viste sig endnu under ham. F. var glimresyg og forfængelig, og al hans Stræben gik ud paa at erholde Kongetitlen, hvorfor han ved Opofrelser søgte at erhverve sig den tyske Kejsers Venskab og som hans tro Vasal deltog i alle hans Krige. Det lykkedes ham ogsaa omsider at opnaa Kejser Leopold I.s Anerkjendelse, hvorpaa han paasatte sig selv Kronen i Königsberg 18 Jan. 1701. I Begyndelsen af sin Regering havde han understøttet Vilhelm III af Oraniens Tog til England og sendt ham sin Feltherre Schomberg med et Troppecorps til Hjælp. F. forøgede sine Besiddelser med Neuchâtel og Valengin, Lingen og Mörs, Tecklenburg, Quedlinburg, Nordhausen m. m., stiftede Universitetet i Halle og Videnskabernes og Kunsternes Akademi i Berlin, hvilken Stad han meget forskjønnede, samt byggede Charlottenburg. Han døde 25 Febr. 1713. I sit andet Ægteskab med Sophie Charlotte af Hannover havde han Sønnen Frederik Vilhelm I.

Frederik II d. store, Konge i Preussen 1740—86, Søn af Kong F. Vilhelm I og Sophie

Dorothea af England og Sønnesøn af F. I, f. 24 Jan. 1712, fuldendte, hvad hans Forgængere, især den store Kurfyrste, havde begyndt til Preussens Ophøjelse og hævede denne fra sin første Oprindelse ubetydelige Stat til Rang med Europas Stormagter. Hans Ungdom var stormfuld og uhyggelig. Ved sin Moders Omsorg havde han nydt en omhyggelig Opdragelse og Undervisning og navnlig gjort nøje Bekjendtskab med den franske Literatur, som han meget yndede. Den højtbegavede Prins kunde ikke finde sig i sin Faders aandløse Form- og Militærvæsen, hvis Tryk tyngede haardt paa ham, og hans Syslen med Digtekunst og Fløjtespil mishagede Faderen; Spændingen imellem dem førte ofte til ubehagelige Optrin, og F. besluttede ved Flugt til sin Familie paa mødrene Side i England at unddrage sig den Tvang, hvorunder han levede. Men Planen opdagedes; F. blev personlig mishandlet af Kongen og kastet i Fængsel i Küstrin; hans Fortrolige, Lieutenant Katt, som skulde være ham behjælpelig til Planens Udførelse, blev henrettet for Prinsens Øjne under hans Vinduer, og F.s eget Liv svævede en Tid lang i Fare, indtil Kongen, der forgjæves havde søgt at faa ham til at frasige sig Tronfølgen til Fordel for hans yngre Broder, endelig gav efter for sine Omgivelsers og fremmede Fyrsters Forbønner og løslod ham af Fængslet; dog maatte Prinsen i nogen Tid arbejde som yngste Krigsraad i Domainekammeret i Küstrin og fik først i Anledning af sin Søsters Bryllup Tilladelse til at vende tilbage til Hoffet. 1733 ægtede F. efter Kongens Ønske, men imod sin Tilbøjelighed, Elisabeth Christine af Brunsvig-Bevern, som han stedse tilsidesatte, ligesom han levede adskilt fra hende (d. 1797). Han levede derpaa indtil sin Tronbestigelse paa det ham af Faderen skjænkede Rheinsberg i en Kreds af Lærde og Kunstnere, stod i Brevveksling med udenlandske Lærde, især Voltaire, og forfattede flere Skrifter, som »Considérations sur l'état du corps politique de l'Europe« og »Anti-Macchiavel«. Ved sin Tronbestigelse arvede F. et fuldt Skatkammer og en velordnet Hær paa 70,000 Md. Han betragtede sig som Statens første Tjener, der selv bar Ansvaret for alt, indførte strax væsentlige Forbedringer i Retsplejen, afskedigede en Del overflødige høje Embedsmænd og tilstod Frihed i Trossager og overhovedet i Tale og Skrift. Faa Maaneder efter hans Regeringstiltrædelse døde Kejser Carl VI; F. fremkom hos hans Arvedatter Marie Theresia med Fordringer paa nogle schlesiske Fyrstendømmer, og efter de to schlesiske Krige (s. d. A.) kom han ved Fredsslutningerne i Breslau 1742 og Dresden 1745 i Besiddelse af største Delen af Schlesien. De derpaa følgende 11 Fredsaar brugte F. til indre Reformer, Hærens Organisation og videnskabelige Arbejder, blandt hvilke hans »Mémoires pour servir à l'histoire de la maison de Brandebourg« (1751) er det vigtigste. Imidlertid dannede sig mod F. den store Coalition imellem Østerrig, Sachsen, Frankrig, Rusland og Sverige, som medførte den blodige Syvaarskrig (s. d. A.) 1756—63, hvori England var Preussens eneste allierede; men trods den uhyre Overmagt og omringet af Fjender paa alle Sider gik F. uden nogen Landafstaaelse ud af Krigen. Ligesom man i denne har rig Anledning til at beundre F.s overordentlige Feltherretalent, hans glimrende Geni, Udholdenhed og personlige Tapperhed, som gjorde ham til Soldaternes Afgud, saaledes maa man næsten i endnu højere Grad forbavses over den mageløse Dygtighed, Indsigt og utrættelige Omhu, hvormed han i utrolig kort Tid ophjalp sine ved Krigens Rædsler ødelagte Lande ved at opbygge Stæder og Landsbyer, aabne Kornmagasiner, betale Provinsernes ved Fjendens Brandskatninger stiftede Gjæld, indkalde fremmede Kolonister osv. Penge til alt dette fik F. ved sin ypperlige og sparsommelige Statshusholdning samt ved Økonomi for sin egen Person; en mindre vel anset Indtægtskilde var det strænge Told- og Accisesystem, som han indførte efter fransk Mønster og ved franske Betjente, hvorved han blev i Stand til stedse mere at fuldkommengjøre Militærvæsenet. 1772 deltog han i Polens første Deling, hvorved han forøgede Preussen med Vestpreussen og Storpolen indtil Netze undtagen Stæderne Danzig og Thorn. Østerrigs Forsøg paa at erhverve Bayern modsatte han sig i den bayerske Arvefølgekrig 1778—79, og 1785 bragte han Fyrsteforbundet i Stand, atter for at modarbejde Kejser Joseph II.s Planer. F. døde 17 Aug. 1786 paa Sanssouci og efterlod sin Brodersøn og Efterfølger (selv havde han ingen Børn) en Hær paa 200,000 Md., et Skatkammer paa 100 Mill. og en med 1,325 □ M. forøget Stat, som ved tiltagende Befolkning (fra mell. 2 og 3 til 6 Mill.), Næringsflid, Velstand og Dannelse var hævet til en af de mest ansete i Europa. Medens F. saaledes uden Sammenligning var den største Regent i forr. Aarh. og baade som Feltherre og Statsmand i Dygtighed ragede op over alle sine Samtidige, bliver Billedet mindre glimrende, naar man betragter ham som Menneske og i hans private Liv. Ligesom han i Politiken ikke havde nogen Agtelse for Retten, saaledes var en ensidig Forstandsretning, parret med Foragt for og Mistro til Menneskene, fremherskende hos ham; han manglede Hjærte og Gemyt, og ømme og kjærlige Følelser vare ham i det hele fremmede. Heraf kom hans kolde og bidende Satire, hans Despotisme og Vilkaarlighed mod Enkeltmænd og hans Drillesyge, som bl. a. Voltaire fik at føle. Han hyldede de i Frankrig herskende deistiske Anskuelser vedrørende Religionen, og Christendommen var Gjenstand for hans Ringeagt og Spot. Tysk Nationalitet og Literatur foragtede han; kun den franske duede i hans Øjne; selv skrev han derfor paa Fransk og læste næsten kun Fransk, og til vigtigere Statsembeder kaldte han helst Franskmænd. Hans Skrifter angaa fornemmelig Historie, Statsvidenskab, Krigsvidenskab, Philosophi og Literatur overhovedet. De ere fuldstændig udgivne 1790 i »Oeuvres complètes« (20 Bd.) og 1805 (24 Bd.); en Pragtudg. er foranstaltet af F. Vilhelm IV ved Berlinerakademiet (30 Bd., 1846—57).

Frederik III d. vise, Kurfyrste i Sachsen 1486—1525, f. 17 Jan. 1463 i Torgau, fulgte sin Fader Ernst i Kurværdigheden og Hertugd. Sachsen, men førte Regeringen i den ernestinske

Linjes øvrige Besiddelser sammen med sin yngre Broder, Johan d. bestandige. Som Ven af Videnskaberne og Oplysning stiftede han 1502 Universitetet i Wittenberg og ansatte Luther og Melanchthon som Lærere derved. Efter Kejser Maximilian I.s Død var han Rigsvicarius, og han spillede en betydelig Rolle i sin Tids Historie, dels ved sin Indflydelse paa Carl V.s Valg til Kejser, efter at han selv havde afslaaet den ham tilbudte Kejserkrone, dels ved sin store Anseelse i Tyskland overhovedet og hos Kejseren i Særdeleshed og ved den Beskyttelse, som han derfor kunde yde Luther og den begyndende Kirkereformation, skjønt F. ikke selv offentlig bekjendte sig til hans Lære og ivrig vedblev at samle Reliquier. Han døde ugift 5 Maj 1525; den danske Konge Hans's Dronning Christine var hans ældre Søster.

Frederik V, Kurfyrste af Pfalz, Konge i Böhmen 1619—20, f. 1596, fulgte 1610 sin Fader Kurfyrst F. IV i de pfalziske Lande og blev 1613 gift med Elisabeth, den engelske Konge Jakob I.s Datter. 1619 blev han som Fører for de protestantiske tyske Rigsstænders Union valgt til Konge af Böhmen og modtog Kronen paa sin Hustrus Tilskyndelse, men mistede den allerede efter Slaget paa det hvide Bjærg ved Prag 8 Nov. 1620 og tillige Kurværdigheden og sine Arvelande, hvorpaa han flakkede landsflygtig omkring, spotvis kaldt „Vinterkongen", til sin Død i Mainz 19 Nov. 1632. Hans Hustru (d. 1662) fødte ham 13 Børn, af hvilke Carl Ludvig først ved den westfalske Fred fik Kurværdigheden og en Del af Pfalz tilbage.

Frederik I, Konge af Sicilien 1296—1337, yngre Søn af Peter III af Aragonien, som 1282 havde vundet Sicilien, og af Manfreds Datter Constantia, var en dygtig Konge, der heldig forsvarede Øen mod den neapolitanske Konges og Pave Bonifacius VIII.s Angreb, ophjalp Næringsvejene og holdt den urolige Adel i Tømme.

Frederik II, Landgreve af Hessen-Homburg („der Landgraf mit dem silbernen Bein"), f. 1633, fik som Anfører for et tysk Rytterregiment i Carl Gustavs Tjeneste under Belejringen for Kjøbenhavn 17 Jan. 1659 paa Amager sit venstre Ben knust af en Kanonkugle (han erstattede det siden med et Sølvben), men er især bleven bekjendt af den store Sejer ved Fehrbellin 1675 over en langt overlegen svensk Hær, hvilken fornemmelig skyldtes F., der førte Fortroppen af den store Kurfyrste af Brandenburgs Hærstyrke mod sine tidligere Medkrigere. Han var i første Ægteskab, medens han endnu var knyttet til Sverige, gift med den svenske Grevinde Margrete Brahe og døde 1708.

Frederik II, Hert. af Holsten-Gottorp, ældste Søn af Hert. Adolf og Christine af Hessen (Sønnesøn af Kong F. I), f. 21 Apr. 1568 paa Gottorp, fulgte sin Fader i Regeringen 1586, men døde allerede 15 Juni 1587 og ligger begravet i Slesvig Domkirke.

Frederik III, Hert. af Holsten-Gottorp, Søn af Hert. Johan Adolf og den danske Prinsesse Augusta (Christian IV.s Søster) og Brodersøn af den sidstomtalte Hertug, f. 22 Dec. 1597. Ved sin Faders Død 1616 tiltraadte han Regeringen over den gottorpske Del af Hertugdømmerne. Uagtet sit nære Slægtskab med det danske Kongehus begyndte denne Hertug det fjendtlige Forhold til Danmark, som efter ham fortsattes gjennem de 4 følgende Generationer af hans Slægt i henved halvandet Hundrede Aar, og dette var den sørgeligste af de Følger, som Christian III.s ukloge Udstykning 1544 medførte for Riget. Under Christian IV.s uheldige Deltagelse i Trediveaarskrigen, da de fjendtlige Feltherrer Tilly og Wallenstein 1627 rykkede ind i Hertugdømmerne, aabnede F. sine Fæstninger for Fjenden, og i den svenske Krig 1643—45, da Torstenson trængte frem paa Halvøen, bar han sig ad paa samme Maade. Da derfor Danmark under Kong Fred. III igjen begyndte Krig med Sverige 1657, bemægtigede man sig forud de holsten-gottorpske Fæstninger, eftersom man med god Grund formodede, at Hertugen denne tredje Gang ikke vilde vise større Troskab mod Danmark end i de to foregaaende Krige, saa meget mere som den svenske Konge nu var bleven hans Svigersøn. Blandt de haarde Betingelser, paa hvilke Freden sluttedes, var ogsaa den, at den holsten-gottorpske Hertug ved et Forlig i Kjøbenhavn 2 Maj 1658 fik Souveränitet over sin Del af Slesvig for sig og sine Efterkommere eller løstes fra sit Lensforhold til Danmark og tillige erholdt Amtet Schwabstädt. Midt under den faa Maaneder senere igjen begyndte Krig døde F. 10 Aug. 1659 i Tønning og blev begravet i Slesvig Domkirke. Han var gift med Marie Elisabeth, Datter af Kurfyrst Johan Georg I af Sachsen, som i Løbet af 20 Aar (1630—49) fødte ham 16 Børn, af hvilke de mest bekjendte vare Hedvig Eleonore, som 1654 blev gift med den svenske Konge Carl X Gustav, Christian Albrecht, som fulgte sin Fader i Regeringen, og August Fred., Biskop i Lübeck (fra 1666, d. 1705).

Frederik IV, Hertug af Holsten-Gottorp, Søn af Hert. Christ. Albrecht og den danske Prinsesse Frederikke Amalie (Christian V.s Søster) og Sønnesøn af den sidstomtalte Hertug, f. 18 Oct. 1671 (han var en Uge yngre end sin kongelige Fætter af s. N.). Ved sin Faders Død 1694 tiltraadte han Regeringen. Han arvede sin Faders og Farfaders fjendske Sindelag mod Danmark, sluttede Forbund med Sverige, ægtede Carl XII.s ældste Søster Hedvig Sophie (1698), opførte Fæstninger og indkaldte Svenske til deres Forsvar. Christian V lod hans Skanser beskyde og sløjfe, og da Hertugen efter denne Konges Død opførte dem paa ny og tillige paa anden Maade trodsede Kong F. IV, kom det strax til en Krig med denne, som endte til Fordel for Hertugen paa Grund af den kraftige Understøttelse, han fik, ved Freden i Travendal 1700 (s. Kong **Frederik IV**). Derpaa fulgte F. med sin Svoger paa hans Tog i Polen, men faldt allerede 19 Juli 1702 i Slaget ved Klissow og blev begravet i Slesvig Domkirke. Hans Hustru fødte kun Sønnen Carl Fred., som fulgte ham i Regeringen og ved sit Giftermaal med en russisk Prinsesse blev Stifter af det nuregerende russiske Kejserhus.

Frederik, Storhertug af Baden, anden Søn af Storhert. Leopold og den svenske Konge Gustav IV.s Datter Sophie, f. 9 Sept. 1826, studerede i Heidelberg og Bonn og blev stærkt

paavirket af Dahlmanns nationale og liberale Ideer. 1852 blev F. ved Faderens Død Regent for sin ældre, aandssløve Broder Ludvig II (f. 1824, d. 1858) og antog 1856 selv Titlen af Storhertug. I Apr. 1860 stiftede F. sit conservative Ministerium og sluttede sig nu afgjort til en frisindet og enhedstysk Politik, foretog en fuldstændig Omdannelse af Forvaltningen og tilraadede en ny Forbundsordning under preussisk Ledelse. Dog tog han i Aug. 1863 Del i Fyrstemødet i Frankfurt og 1866 endog i Krigen mod Preussen, men understøttede siden ubetinget dettes Politik. 20 Sept. 1856 ægtede han Luise, Datter af Vilhelm I af Preussen (f. 1838), og har med hende to Sønner og en Datter.

Frederik August I og II, Kurfyrster af Sachsen, s. August II og III.

Frederik August I, Kurfyrste og senere Konge i Sachsen 1763—1827, f. 23 Dec. 1750, fulgte efter sin Fader Kurfyrst Fred. Christian og indførte en længe ukjendt Orden, Sparsommelighed og Retfærdighed i Forvaltningen. 1806 nødtes han af Preussen til Krig mod Frankrig, men slog snart om og fik til Løn Kongeværdigheden og Hertugdømmet Warschau. Da han 1813 blev Napoleon I tro, førtes han efter Slaget ved Leipzig som Krigsfange til Berlin og derfra til Presburg og kom først tilbage til Dresden 1815 efter at have afstaaet Halvdelen af sine Lande til Preussen. Dettes Plan om at lade ham bortbytte hele Sachsen imod Rhinpreussen strandede paa Østerrigs Modstand. Han døde 5 Maj 1827.

Frederik August II, Konge i Sachsen 1836—54, Søn af den foreg.s yngre Broder Maximilian, f. 18 Maj 1797, blev efter Urolighederne i Dresden i Sept. 1830 antagen til Medregent af sin Farbroder Kong Anton og hjalp 1831 at indføre den nye Forfatning. 6 Juni 1836 blev F. A. selv Konge og styrede i maadeholden, men conservativ Aand. 1848 nødtes han ligesom de andre tyske Fyrster til frisindede Indrømmelser i Forfatning og Valglov, men kom i Apr. 1849 i Strid med den nyvalgte Landdag, hvor de radicale havde Overvægten, og opløste den. Da han nægtede at antage den nye tyske Rigsforfatning, udbrød 3—9 Maj en Opstand i Dresden, der nødte ham til at flygte til Fæstningen Königstein og først undertrykkedes ved preussiske Tropper. Efter ny Landdagsopløsning blev Forfatningen af 1831 gjenoprettet i Aug. 1850, og Reactionen under Beusts Ledelse raadede fra nu af i Sachsen. F. A. var en Beskytter af Kunst og Videnskab, især Botanik, og udgav 1837 en »Flora Marienbadensis«; han døde 9 Aug. 1854 paa en Rejse i Tirol som Følge af at vælte med sin Vogn og efterfulgtes af sin Broder Johan.

Frederik Carl, Prins af Preussen, Søn af F. Vilh. III.s tredje Søn Carl (f. 1801, d. 1883), f. 20 Marts 1828, d. 15 Juni 1885, fik sin militære Opdragelse af den senere Krigsminister Roon og fulgte allerede 1848 med Hovedkvarteret i Krigen mod Danmark, ligesom han 1849 som Escadronschef deltog i Felttoget i Baden og blev saaret. F. C. steg hurtig og blev 1861 General; han var Soldat med Liv og Sjæl, gjorde grundige krigsvidenskabelige Studier og opmuntrede Officererne til lignende Arbejder, bl. a. ved selv at holde Foredrag. Et af disse, som blev udgivet 1860, „om Franskmændenes Maade at slaas", vakte stor Opsigt. I Krigen 1864 førte han højre Fløj af den preussiske Hær, gjorde 2 Febr. Angrebet paa Mysunde og ledede 6 Febr. Overgangen over Slien; siden anførte han Stormen paa Dybbøl 18 Apr. og Indtagelsen af Als 29 Juni. 1866 var F. C. Chef for den ene preussiske Hær, som rykkede ind i Böhmen fra Nordvest, slog Østerrigerne i tre mindre Kampe 27—29 Juni og aabnede 3 Juli det store Hovedangreb ved Sadowa. 1870 anførte han den tyske Centrumshær, leverede 16 Aug. Slaget ved Mars la Tour og deltog 18 Aug. i det store Slag ved Gravelotte, ledede derefter Belejringen af Metz og efter dets Overgivelse 27 Oct. Operationerne imod den franske Loirehær og Vesthæren under Chanzy, hvem han overvandt gjentagne Gange. Til Løn blev han Generalfeltmarschal og fik Jernkorsets højeste Decoration. 1854 ægtede F. C. Marie Anna, Datter af Hertug Leopold af Anhalt (f. 1837), og havde med hende en Søn, Frederik Leopold (f. 1865), og tre Døtre, Marie (gift 1878 med Prins Henrik af Nederlandene), Elisabeth (gift 1878 med Arveprins August af Oldenburg) og Luise Margrete (gift 1879 med den engelske Prins Arthur).

Frederik Christian, to Hertuger af Augustenborg, s. Augustenborg.

Frederik Emil August („Prinsen af Noer"), s. Augustenborg.

Frederik Henrik, Prins af Nassau-Oranien, Arvestatholder i Nederlandene 1625—47, Søn af Vilhelm d. tavse og Admiral Colignys Datter Louise, fødtes faa Maaneder før sin Faders Mord 1584. Da han efter sin Halvbroder Morits's Død blev Arvestatholder og Generalcapitain, viste han sig som en ypperlig Regent, søgte at forsone de to stridende religiøse Partier, Gomarister og Arminianere, og at sikre Nederlandenes Uafhængighed ved Forbund med Sverige og Frankrig. I Kampen mod Spanierne udfoldede han store Feltherregaver, især i Fæstningskrigen, og indtog Hertogenbosch (1629), Mastricht (1632), Breda (1637) og andre Fæstninger. I sit Ægteskab med Amalie af Solms var han Fader til Vilhelm II. Han døde 14 Marts 1647.

Frederik Vilhelm d. store, Kurfyrste af Brandenburg 1640—88, „den store Kurfyrste", Søn af Kurfyrst Georg Vilhelm, f. 6/16 Febr. 1620 i Berlin, har lagt den første Grund til Preussens Storhed. Efter at have tiltraadt Regeringen i en Alder af 20 Aar forandrede han strax sin Faders politiske System i Trediveaarskrigen, der havde fyldt hele dennes Regeringstid, og sluttede 1641 en Vaabenstilstand med de svenske; ved den westfalske Fred 1648 fik Preussen et Stykke af Bagpommern og Bispedømmerne Magdeburg, Halberstadt og Minden. Efter Freden lod han sig det især være magtpaaliggende at danne en dygtig staaende Hær, for at hans Lande ikke for Fremtiden som i Trediveaarskrigen skulde være udsatte for at gives til Pris for en indtrængende Fjende, og betjente sig hertil fornemmelig af General

Georg v. Derfflinger. I Krigen mellem Sverige og Polen 1655—60 blev han af Carl Gustav tvungen til at tage Sveriges Parti og fik efter at have hjulpet til Sejren ved Warschau 1656 Lensfrihed for Preussen; siden sluttede han sig til Polen, imod at den polske Konge Johan Casimir indrømmede det samme, hvilket bekræftedes ved Freden i Oliva 1660. F. V. var Sjælen i den store Forbindelse, som i den hollandske Krig blev indgaaet mod Ludvig XIV, og kom derved 1675 paa ny i Krig med dennes allierede, Sverige; han slog Svenskerne, der fra Pommern vare faldne ind i Brandenburg, ved Fehrbellin $\frac{18}{28}$ Juni s. A. og erobrede Pommern, men blev af Frankrig nødt til ved Freden i St. Germain 1679 mod en Pengegodtgjørelse at tilbagegive det erobrede med Undtagelse af den lille svenske Del af Bagpommern. F. V. var en usædvanlig dygtig, indsigtsfuld og kraftig Regent, som hævdede sin fyrstelige Magt lige over for Stænderne i Preussen, ophjalp Agerdyrkning og Handel, fremmede Oplysning, men især lagde Grunden til Preussens Industri, dels ved at træffe eller understøtte en Mængde nyttige, hertil sigtende Foranstaltninger, dels ved at give flere Tusende fra Frankrig flygtede Protestanter Tilladelse til at nedsætte sig i hans Lande, hvorhen de medbragte deres Fabrikflid og Haandværksdygtighed. Den store Kurfyrste døde $\frac{29 \text{ Apr.}}{9 \text{ Maj}}$ 1688 i Potsdam.

Frederik Vilhelm I, Konge i Preussen 1713—40, Søn af Kong F. I og Sønnesøn af den foreg., f. 2 Aug. 1688, var i enhver Henseende det modsatte af sin Fader: sparsom, yderst tarvelig og maadeholden i Levemaade (sin største Fornøjelse fandt han i sit „Tobakscollegium", Aftenselskaber, hvori Folk af forskjellige Stænder drak Øl og røg Pibe) overdrev han Simpelheden i samme Grad som Faderen Pragten; stræng og stivsindet taalte han ingen Modsigelse og indførte militær Despotisme i alle Forhold, ogsaa i sin Familie; men for øvrigt holdt han alvorlig over Retfærdighed og Orden. F. V. arbejdede især paa to Ting: at skaffe Preussen en stærk og veløvet Militærmagt og at sætte det i Stand til at underholde en saadan ved en god Finansforfatning, hvilken hans egen Tarvelighed og økonomiske Statsbestyrelse tilvejebragte. Dog skyede han ikke Udgifter til nyttige Foranstaltninger, navnlig for at ophjælpe de materielle Interesser; han forbedrede ogsaa Retsplejen, stiftede Almueskoler osv., men for Videnskabelighed og højere Dannelse havde han ingen Sans. F. V. var strængt religiøs, men ogsaa heri holdt han sig til det formelle og mechaniske og lagde rimeligvis ved den herved vakte Modbydelighed Grunden til sin berømte Søn F. II.s Irreligiøsitet. Bekjendt er hans Forkjærlighed for høje Soldater (hans Potsdamergarde). Ved at deltage i den store nordiske Krig mod Carl XII forøgede han ved Freden i Stockholm 1720 Preussen med Forpommern indtil Peene; 1725 forbandt han sig med England og Holland mod Østerrig, men sluttede allerede 1726 et Forbund med denne Magt i Wusterhausen, hvorved han forpligtede sig til at anerkjende den pragmatiske Sanction, og i den polske Tronfølgekrig 1733—35 sendte han Kejseren et Hjælpecorps. Han døde 31 Maj 1740. I sit Ægteskab med Sophie Dorothea af Hannover havde han 4 Sønner, deriblandt Frederik II, og nogle Døtre.

Frederik Vilhelm II, Konge i Preussen 1786—97, Søn af F. II.s yngre Broder August Vilhelm og Sønnesøn af den foreg., f. 25 Sept. 1744, blev efter sin Faders Død 1758 af sin Onkel erklæret for Tronfølger. Udsvævelser i hans Ungdom skilte ham i nogen Tid ved dennes Gunst, hvilken han gjenvandt 1778 ved at vise personlig Tapperhed i den bayerske Arvefølgekrig; men han fik dog ingen Del i Statsstyrelsen. Som Konge manglede han Fasthed og Selvstændighed og fremfor alt sin store Forgængers politiske Kundskab; selv ukyndig i Regeringsforretninger lod han sig lede af uværdige Yndlinge, som Bischofswerder, den pietistiske Wöllner og Lucchesini, og beherske af Maitresser, af hvilke de mest bekjendte vare Grevinderne Lichtenau og Dönhoff, den sidste Moder til Grev Brandenburg. I Begyndelsen af hans Regering indførtes til alles Glæde en med Tidsalderen stemmende Formildelse af F. II.s militære Despotisme, men snart vakte Indskrænkningen af Skrive- og Trosfriheden ved Censur og Religionsedicter almindelig Utilfredshed. F. V. gjenindsatte 1787 sin Svoger Arvestatholderen i Holland og sluttede i Aug. 1791 en Forbindelse med Kejser Leopold II i Pillnitz mod Frankrig, hvorpaa de to Magter n. A. aabnede Revolutionskrigenes Række, men Preussen fratraadte Coalitionen ved Freden i Basel 1795 med Tabet af sine Besiddelser paa den venstre Rhinbred. Derimod forøgedes det ved Erhvervelsen af Ansbach og Baireuth 1791, og i Stedet for at yde Polakkerne den dem lovede Understøttelse tog han Del i Polens to Delinger 1793 og 1795, hvorved Staten betydelig udvidedes. Men Krigen og den slette Bestyrelse bragte Landet i Armod og Gjæld. F. V. døde 16 Nov. 1797. Hans første Ægteskab med Elisabeth af Braunschweig var barnløst; hans anden Dronning Luise af Hessen-Darmstadt fødte ham 4 Sønner: Frederik Vilhelm III, Ludvig, Henrik og Vilhelm.

Frederik Vilhelm III, Konge i Preussen 1797—1840, den foreg.s Søn, f. 3 Aug. 1770, fik ikke alene en militær, men ogsaa en god almindelig Uddannelse og fulgte 1791 sin Fader til Pillnitz til Underhandlingerne med Østerrig og 1792 paa Toget imod Frankrig, hvor han viste baade Uforfærdethed og Koldblodighed. 1793 ægtede han den smukke og begavede, af Folket højt elskede Luise af Mecklenburg-Strelitz (f. 1776, d. 1810) og besteg 1797 Tronen. Han afskaffede strax Censuren, Religionsedictet og det forhadte Tobaksmonopol, samt den Misbrug at gribe ind i Retsplejen ved kongel. Cabinetsordrer; ogsaa indførte han Sparsommelighed og Sædelighed ved Hoffet. Efter Freden i Lunéville fik han 1802—3 en Del Stifter og frie Rigsstæder for sin Del. 1805 vaklede F. V. imellem Frankrig og de tre forbundne Stormagter; han lovede Rusland at ville mægle og tvinge Frankrig til en billig Fred og rustede Hæren for at angribe dette,

hvis det blev slaaet, men førte samtidig venskabelige Underhandlinger med det. Strax efter Slaget ved Austerlitz sluttede han Forlig og tilbyttede sig Hannover, hvorved han kom i Krig med England. F. V. søgte nu at stifte et nordtysk Fyrsteforbund som Modvægt mod Rhinforbundet under fransk Ledelse og lod sig af Folkestemningen, der oprørtes ved Frankrigs hovmodige Optræden, og af Krigspartiet, der nærede blind Tro til den preussiske Hærs Overlegenhed, og som understøttedes af Dronningen og F. V.s Fætter Prins Ludvig, 1806 overtale til at erklære Frankrig Krig; men dette paadrog ham Nederlagene ved Jena og Auerstädt og mange andre Ydmygelser og kostede ham næsten Halvdelen af Riget. Først i Slutn. af 1809 vendte F. V. tilbage til Berlin, medens han hidtil havde levet i Königsberg. Imidlertid var der under Steins og senere under Hardenbergs indsigtsfulde Ledelse foretaget en Reorganisation af alle Statens Forhold med indgribende Reformer i Forvaltning og Lovgivning, overensstemmende med den franske Revolutions Grundsætninger, medens Hæren ombannedes af Scharnhorst. 1812 lod F. V. sine Tropper deltage i Krigen mod Rusland, men da Ulykken ramte den franske Hær, gik de under General York — maaske dog efter Aftale med F. V. — over til Russerne. Kort efter, 22 Jan. 1813, sluttede F. V. sig selv til dem, kaldte Folket til Vaaben ved Løfter om politisk Frihed og stiftede Jernkorsordenen som Løn for Tapperhed i Kampen. F. V. fulgte med Hæren ved Indrykningen i Frankrig og tog selv Del i Indtoget i Paris og i Congressen i Wien, som gav Preussen et Omfang og en Magt, der langt overgik, hvad det tidligere havde. Løftet om en fri Forfatning opfyldtes ikke, og F. V. styrede i stræng conservativ Aand. 22 Oct. 1815 holdt han det preussiske Riges 400aars Jubilæum, og 1817 knyttede han til Minde om Reformationen Unionen imellem de to store protestantiske Kirker. 1823 oprettedes raadgivende Provinsialstænder, og 1833 lagdes Grundvolden til den tyske Toldforening. Udadtil var F. V. ivrig Legitimist og en afgjort Tilhænger af den hellige Alliance, hvorfor han baade medvirkede til Undertrykkelse af Frihedsrøret i Tyskland og af den polske Opstand 1831. I sine sidste Aar havde F. V. paa Grund af de blandede Ægteskaber alvorlige Stridigheder med de katholske Ærkebisper i Posen og Köln, Dunin og Droste-Vischering. Efter sin Dronnings Død 19 Juli 1810 levede F. V. længe ugift, men indgik 1824 et Ægteskab til venstre Haand med den smukke Augusta v. Harrach, der ophøjedes til Grevinde af Hohenzollern og Fyrstinde af Liegnitz (f. 1800). F. V. døde 7 Juni 1840 og efterlod sig 4 Sønner, nemlig F. Vilhelm IV og Vilhelm I, samt Carl (f. 1801, d. 1883) og Albrecht (f. 1809, d. 1872). Af hans Døtre ægtede Charlotte (f. 1798, d. 1860) Kejser Nikolaj af Rusland og Louise (f. 1808, d. 1870) Prins Frederik af Nederlandene.

Frederik Vilhelm IV, Konge i Preussen 1840—61, den foreg.s ældste Søn, f. 15 Oct. 1795, var af Naturen vel begavet og fik under Ancillons Ledelse en meget omhyggelig Uddannelse. Han deltog 1813 i Krigen mod Frankrig, men holdt sig siden borte fra Statsstyrelsen; kun førte han 1823 Forsædet i Commissionen om Provinsialstænders Indførelse. Derimod interesserede han sig meget for Kunst og Videnskab og færdedes især med Dyrkere heraf. Paa sine Rejser rundt i Riget vandt han Ry for Vid og Aandrighed; men hans poetiske Sind fremkaldte i politiske og kirkelige Sager en vis romantisk Retning, der viste sig i Forkjærlighed for Adel og Standsinddeling og i Hang til en mystisk Orthodoxi („den christelig-germanske Stat"). Da F. V. kom paa Tronen 1840, var hans første Skridt politisk Amnesti, Frigivelse af to fængslede katholske Ærkebisper, Gjenindsættelse af frisindede Embedsmænd, der vare fjærnede fra deres Poster, og Mildning af Censuren (1842); men han afslog bestemt Forlangender om en fri Forfatning, og den begyndende Opposition fremkaldte snart nye Tvangsforholdsregler. Hans gamle Interesser viste sig i Iveren for Kölns Domkirkes Fuldførelse, hvortil han 1842 lagde Grundstenen, og Indkaldelsen af mange literære Storheder til Berlin; ogsaa deltog han 1841 med England i at stifte et protestantisk Bispedømme i Jerusalem. 1842 indkaldte F. V. Udvalg fra alle Provinsialstænder og 1847 en forenet Landdag, men udtalte aabent, at han ikke vilde give en nymodens Forfatning, fordi han betragtede den som utysk og upraktisk, ledende til et Flertalstyranni og stridende mod Kongedømmet af Guds Naade: „Jeg vil ikke have et Blad Papir imellem mig og mit Folk". Da Uroligheder udbrød i Berlin 18 Marts 1848, lod han først Soldaterne skyde paa Folkemassen, men afbrød pludselig Kampen uden Grund, bøjede sig for alle Folkets Ønsker og gav sig saaledes i dettes Magt (red omkring i Gaderne med et Armbind i de tyske Farver, hilsede de faldnes Lig osv.), at den kongelige Værdighed led derunder. Han understøttede det slesvigholstenske Oprør (Brev til Hertugen af Augustenborg) og billigede den tyske Enhedsbestræbelse. Men da den preussiske Nationalforsamling ved sine Overdrivelser havde stødt Folket fra sig og saaret hans kongelige Følelser paa det dybeste, sprængte han den i Nov. ved Soldater og octroierede 5 Dec. en ny Forfatning, der i de følgende Aar ændredes i reactionær Retning. Da den tyske Nationalforsamling i Apr. 1849 tilbød ham Kejserkronen, vilde eller turde han ikke tage derimod, men sluttede først Trekongeforbundet med Hannover og Sachsen og søgte senere med sin Minister Radowitz at danne et snævrere Forbund („Union") med de nordtyske Fyrster. Da dette mødte afgjort Modstand hos det kejserlige Østerrig, og en Krig truede i Nov. 1850, lod han Radowitz falde og fandt sig i Forbundsdagens Gjenoprettelse, medens Manteuffel indadtil gjennemførte et strængt reactionært System. Under Krimkrigen turde F. V. heller ikke tage noget bestemt Parti. 1851 knyttedes Hohenzollern til Preussen, men 1857 maatte F. V. give Afkald paa Neuchâtel. I Slutn. af 1857 viste hans Aandsevner sig saa svækkede, at hans Broder Vilhelm maatte overtage Regeringen, dog først i Oct. 1858 med

fuld kongelig Myndighed. F. V. døde 2 Jan. 1861. Han havde 29 Nov. 1823 ægtet Elisabeth, Datter af Kong Maximilian I af Bayern (f. 30 Nov. 1801); men Ægteskabet blev barnløst. To Gange blev hans Liv truet af Snigmordere, 1844 af en Polak Tscheck og 1850 af en tidligere Underofficer Sefeloge.

Frederik Vilhelm, Hertug af Braunschweig, Søn af Hertug Carl Vilhelm Ferdinand, f. 1771, kæmpede i preussisk Krigstjeneste mod Frankrig 1792—95 og deltog ligeledes i Slaget ved Auerstädt 1806, hvor hans Fader, der var preussisk Overgeneral, blev dødelig saaret. Da Napoleon indlemmede Braunschweig i det nyoprettede Kongerige Westfalen, blev F. V., der i Forvejen efter en Onkel havde arvet det lille Hertugdømme Oels og derfor kaldtes Hertug af Braunschweig-Oels, hans bitreste Fjende og samlede 1809 i Böhmen en Friskare, hvormed han occuperede Dresden og Leipzig, men maatte, omringet af overlegne Fjender, bane sig Vej til Wesermundingen, hvorfra det lykkedes ham med sit Corps at naa over til England. Her blev han modtaget med store Æresbevisninger og fik af Parlamentet en aarlig Pension paa 6,000 Pund Sterling. 1813 vendte han tilbage til sit Land, samlede et Corps paa 10,000 Md. mod Franskmændene og faldt 16 Juni 1815 ved Quatrebras.

Frederik Vilhelm, Kurfyrste af Hessen 1847—66, eneste Søn af Kurf. Vilhelm II og Augusta, Datter af Kong F. Vilhelm II af Preussen, f. 20 Aug. 1802. Som Følge af Urolighederne i Kassel i Sept. 1830 blev F. V. n. A. sin Faders Medregent og var i Virkeligheden den egentlige Hersker. Hans hele Regering var en fortsat Kamp med Landdagen om Forfatningens Forstaaelse og Udvikling, med gjentagne Opløsninger, Ministeranklager og politiske Forfølgelser. Da Faderen døde 20 Nov. 1847, søgte F. V. at erklære sig løst fra Forfatningen, men det strandede paa Troppernes Holdning. 1848 maatte han vige for den liberale Strømning, ændre Forfatning og Valglov i frisindet Aand og tage nye Ministre; men 23 Febr. 1850 tog han Hassenpflug til sin Minister, sprængte den nordtyske Union ved at udmelde sig og yppede Strid med Landdagen. Landet erklæredes i Belejringstilstand i Sept., men Tropperne nægtede Lydighed og F. V. maatte forlade Kassel, indtil en østerrigsk-bayersk Executionshær rykkede ind og gjenoprettede hans Magt, hvorpaa Forfatningen af 1848 omstyrtedes. Dog vedblev Landdagens Modstand; 1855 maatte F. V. fjerne Hassenpflug, og da han 1860 octroierede en ny Forfatning, fremkaldtes derved en Indblanding af Forbundsdagen til Bedste for den ældre fra 1831, som han ved preussiske Trusler nødtes til at sætte i Virksomhed i Dec. 1862, men efter Evne stræbte at omgaa. Ogsaa i mindre Spørgsmaal holdt F. V. stærkt paa sin Magt og indblandede sig gjærne i Forvaltningens Enkeltheder, ligesom han i sine private Forhold viste stor Raahed og Hensynsløshed. Med Hensyn til det tyske Forbunds Omdannelse sluttede han sig til de andre Mellemstatsregeringer og Østerrig og nægtede i Juni 1866 at gaa ind paa Preussens Forslag om et snævrere Forbund. Hans Land blev derfor besat af preussiske Tropper og indlemmet i Preussen, hvorpaa han bosatte sig i Østerrig. Da han senere søgte at bekæmpe det preussiske Herredømme i Kurhessen, bleve hans Privatejendomme i Jan. 1869 beslaglagte. F. V. døde 6 Jan. 1875. 1831 havde han ægtet en preussisk Lieutenant Lehmanns fraskilte Hustru Gertrude (f. 1806), som senere ophøjedes til Fyrstinde af Hanau; med hende havde han 6 Sønner og 3 Døtre.

Frederik Vilhelm Carl, som Hertug af Württemberg 1797—1806 Frederik II, som Konge af Württemberg 1806—16 Frederik I, f. 1754, s. Württembergs Historie.

Frederik Vilhelm Nikolaus Carl, **Kronprins** af Preussen, eneste Søn af Kejser Vilhelm I, f. 18 Oct. 1831, fik i sin Ungdom en meget omhyggelig Uddannelse og gav sig især af med historiske Studier, medens han mindre end andre preussiske Prinser blev oplært til at være Officer. 1858 ægtede F. V. den engelske Kronprinsesse Victoria (f. 21 Nov. 1840), ældste Datter af Dronning Victoria, ved hvilket Ægteskab Tyskerne haabede, at den politiske Frihed skulde blive Morgengave. 1864 deltog han i Krigen mod Danmark uden at gjøre sig særlig bemærket; men 1866 førte han med Blumenthals Hjælp den ene af de to store Hære, som faldt ind i Böhmen, sejrede ved Nachod og Skalitz 28 og 29 Juni og bidrog 3 Juli væsentlig til Sejeren ved Sadowa, idet han i rette Tid kom sin Fætter, Prins F. Carls Hær til Hjælp. Til Løn fik han paa selve Valpladsen Ordenen pour le mérite, Preussens fornemste militære Decoration. I den fransk-tyske Krig 1870 overtog F. V. Overbefalingen over de sydtyske Hærafdelinger samt et Par preussiske Hærcorpser, førte først den tyske venstre Fløj og sejrede ved Weißenburg og Wörth 4 og 6 Aug., rykkede over Nancy (16 Aug.) frem imod Mac Mahons Hær og var 1 Sept. med at omringe og besejre den ved Sedan. 19 Sept. indesluttede F. V. Paris og tog Hovedkvarter i Versailles, hvor han forblev under hele Belejringen og indtil 7 Marts, efter Fredspræliminærernes Undertegnelse. Til Paaskjønnelse af de store Resultater, der bleve vundne under hans Ledelse, men efter almindelig Mening skyldtes hans Stabschef Blumenthal, blev F. V. 28 Oct. 1870 Generalfeltmarschal og fik 22 Marts Jærnkorsordenens Storkors. Derhos fik han 18 Jan. 1871 Titel af „kejserlig Højhed“ og „det tyske Riges Kronprins“. F. V. regnes almindelig for at staa de frisindede Partier nærmere end hans Fader og det øvrige Kongehus og oprigtig at hylde baade det constitutionelle System og den tyske Enhedstanke. Med sin Hustru, der under Krigen viste stor Iver for de syges og saaredes Pleje, har F. V. 3 Sønner og 4 Døtre; den ældste Søn Vilhelm, f. 1859, ægtede 1881 Victoria, f. 1858, Datter af Hertug Frederik af Augustenborg; den ældste Datter Charlotte, f. 1860, ægtede 1878 Arveprins Bernhard af Sachsen-Meiningen.

Frederik Vilhelm Carl, Prins af Nederlandene, f. 28 Febr. 1797, anden Søn af Kong Vilhelm I, kæmpede 1813 i den preussiske Hær og 1815 ved Waterloo under Wellington. I

Sept. 1830 førte F. Commandoen over Tropperne i Brysel under Gadekampen, og senere anførte han den hollandske Hær imod Belgierne. F. tog vigtig Del i Udviklingen af hollandsk Hærvæsen, men trak sig 1840, da Faderen nedlagde Regeringen, tilbage i Privatlivet og levede til Dels paa sit Gods Muskau i Schlesien. 1825 ægtede F. Louise Aug. Vilh., Datter af Frederik Vilh. III af Preussen (f. 1808, d. 1870) og havde med hende to Døtre, Louisa (f. 1828, d. 1870), som ægtede Carl XV af Sverige og Norge, og Marie (f. 1841), som 1871 ægtede Fyrsten af Wied. F. døde 8 Sept. 1881 og efterlod sig en meget stor Formue.

Frederiksd'or, ældre dansk Guldmønt af Finhed $895\frac{5}{6}$, af Værdi c. 14 Kr. 76 Øre.

Frederiksberg, et Slot liggende paa en Bakke ½ M. v. for Kjøbenhavn ved Roskildevejen, er bygget af Overbygningsinsp. W. F. v. Platen i italiensk Stil for Kong Frederik IV, der meget yndede Stedet og allerede som Kronprins havde haft en lille Lystgaard her, kaldet „Prinsens Gaard" (omtr. hvor Indgangen til Haven nu er). 1699—1704 opførtes den treetages Hovedbygning, der med sine Fløje danner et H; Sidelængerne med Porten mod Søndermarken tilbyggedes af Christian VI, da F. skulde være denne Konges Residensslot 1731—40, medens Christiansborg blev opført, og Slottet blev senere benyttet som Sommerresidens af de følgende Konger, sidst af Kong Frederik VI. Efter den Tid har F., der siden 1848 er Statsejendom, kun delvis været i Brug paa forskjellig Maade, indtil det 1869 er blevet indrettet til Officersskole. Ved Slottet ligge to smukke Haver: den egentlige Slotshave og Søndermarken (s. d. A.), som begge besøges stærkt af Spaserende fra Hovedstaden. — F. Slotshave indtager med Driveriet samt Frugt- og Køkkenhave et Areal af c. 96 Tdr. Land og har fra Begyndelsen af været anlagt i fransk Stil, rigt udstyret med Springvande og lignende Forskjønnelser, men c. 1794 blev der paabegyndt en Forandring af den i friere Stil efter en Plan af Slotsforvalter Voigt, og den blev fuldendt 1799 ved Hjælp af den daværende Slotsgartner ved Haven, P. Petersen. Lige for Indgangen, en bred Gang med Blomsterpartier paa begge Sider, blev 10 Sept. 1858 oprejst en Bronzestatue af Frederik VI, udført af Bissen. Den høje Flade omkring Slottet frembyder flere smukke Udsigter, især fra den saakaldte „Smalbakke". Havens lavere Del er gjennemstaaren af en 10—40 Alen bred Kanal, der snart skjules af tætte Beplantninger, snart atter træder frem, og hvorover der fører 4 Buebroer; der findes ogsaa flere Øer i den, af hvilke den „chinesiske" er den største og forsynet med en Pavillon i chinesisk Stil. Under „Tempelbakken" er der anbragt en Grotte af Kampesten, hvori er frembragt en kunstig Kilde. Lige over for den ligger „Klippesen", hvorpaa der tidligere var et kunstigt Vandfald, drevet ved Hestekraft. I en tidligere Periode var der et større Fasaneri ved Haven, hvoraf „Fasangaarden", der var indrømmet Oehlenschläger og senere H. C. Ørsted til Bolig, endnu staar som Levning. De økonomiske Haver ere bortforpagtede (siden 1882) til Haveselskabet, hvorimod Lysthaven sorterer under den offentlige Landskabsgartner. Siden 1859 har den zoologiske Have haft Plads her, idet der v. for Slottet anvistes den et Terrain, som senere er blevet betydelig udvidet. F. By (indt. Frederik IV.s Tid „Vester-Amager" ell. „Ny-A.", „Prinsens A.") mellem Kjøbenhavn og F.-Slot er, uagtet den har sin selvstændige Communalforfatning, nærmest at betragte som Forstad til Kjøbenhavn; den henregnes i vor nyere Lovgivning til Handelspladserne. F. havde 1885 34,653 I. mod 26,510 I. 1880 og 16,878 I. 1870 (1850 kun 2,874). Den betydelige Forøgelse af Indvaanerantallet hidrører for en stor Del fra Udflytning fra Kjøbenhavn, idet en stor Mængde Embedsmænd, Pensionister og Næringsdrivende her søge sundere og vel ogsaa forholdsvis billigere Boliger. Som Følge af Folkemassens Stigning er ogsaa Aar for Aar en stedse større Mængde nye Bygninger opførte, saa at nu Gamle-Kongevej, Frederiksberg Allé, Villakvarteret, Schønbergskvarteret og Forbindelsesvejene mellem disse danne fuldt bebyggede Gader. Ogsaa i industriel Henseende har F. gjort store Fremskridt, og her findes nu mange, til Dels meget betydelige industrielle Etablissementer. Foruden Sognets 1885 restaurerede Kirke, af ottekantet Form med et lille Spir, maa her mærkes den Wärnske Opdragelsesanstalt for afdøde Embedsmænds og Borgeres Døtre, den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole med tilliggende, store Have og Forsøgsmark; den zoologiske Have vest for Frederiksberg Slot; Haveselskabets Have; Idiotanstalten paa gamle Bakkehus; Kjøbenhavns Sygehjem for værdige og trængende Personer af Embeds- og Borgerstanden; de Classenske Boliger for Familier i tarvelige Kaar, og Diakonissestiftelsen med Sygehus. Siden Byens raske Udvikling er her opført en Mængde communale Bygninger, Skoler, Hospitaler, Arbejdsanstalt m. m. Desuden er her flere Privatskoler. F. er Valgsted for 1ste Folketingskreds, hører til 1ste Udskrivningskreds og har en Postexpedition, Jærnbane- og Telegraphstation og en Filial af Kjøbenhavns Sparekasse.

Frederiksborg, et Slot i Sjælland, F. Amt, Lynge-F. Herred, 4½ M. n. v. for Kjøbenhavn, bygget paa 3 ved Broer forbundne Holme i den efter Slottet opkaldte Sø. Stedet hed tidligere Hillerødsholm og tilhørte i Midten af det 16de Aarh. den berømte Søhelt Herl. Trolle, der ved et Mageskifte 1560 fik Skovkloster (Herlufsholm) i Stedet for Hillerødsholm af Kong Frederik II, som strax begyndte at opføre Slottet, der har Navn efter ham. De to runde Taarne, som staa i Forbindelse med de forreste Slotsbygninger, bære endnu denne Konges Valgsprog og Aarstallet 1562. Men den af Frederik II opførte Hovedbygning blev nedreven af hans Efterfølger Christian IV, der var født her 12 Apr. 1577 og 1602—20 opbyggede en pragtfuldere Borg i 3 Fløje. Kongen synes selv at have været den egentlige Bygmester eller givet Hovedtrækkene til Bygningen og anordnet Arbejdernes Udførelse. Slottet var en smuk Frembringelse i en Renaissancestil, som over Holland kom til Danmark og under Christian IV udvikledes selv-

stændig (s. **Dansk Kunst** und. **Danmark**). Paa F. bevaredes en mærkelig Samling af Portræter af danske og med disse beslægtede fremmede fyrstelige Personer samt berømte danske Mænd. Riddersalen og Slotskirken, hin øverst, denne nederst i Hovedbygningens vestre Fløj, udmærkede sig ved deres pragtfulde og kostbare Udsmykning, hvori Guld, Sølv, Elfenben og de fineste Træsorter spillede Hovedrollen; Alterets og Prædikestolens Decoration er saaledes næsten ganske Sølv og Ibenholt. — De danske Konger have hyppig opholdt sig paa dette baade i og for sig og ved sine Omgivelser saa skjønne Slot, fornemmelig dets to Grundlæggere. Foruden Christian IV ere ogsaa hans Søster Hedvig og 5 af denne Konges Børn, blandt hvilke Eleonore Christine Ulfeld, fødte paa F. Den 11aarige „nordiske Krig" endte ved en Fredslutning paa dette Slot 3 Juli 1720. Frederik V holdt her Bryllup med sin anden Dronning, Juliane Marie, 8 Juli 1752. I Slotskirken ere de danske Konger og Dronninger siden Souveræniteten (med Undtagelse af Christian VII) blevne salvede; den sidste Kroningsfest var Kong Christian VIII.s og Dronning Caroline Amalies 28 Juni 1840. F. var Kong Frederik VII.s sædvanlige Residens om Vinteren og i Foraarsmaanederne, og Kongens Ophold her gav Anledning til betydelige Forskjønnelser af Omegnen. Natten til 17 Dec. 1859 under Kongens Ophold udbrød Ild paa Slottet, og i Løbet af nogle faa Timer var det skjønne Kunstmindesmærke med saa godt som alle de rige Kunstskatte, det rummede, et Offer for Luerne. Prædikestolen, Alteret og nogle af de mindre betydelige Malerier samt en stor Del af Kirken frelstes; ellers gik alt med Undtagelse af Murene til Grunde. Denne Slottets pludselige Undergang føltes af Høje og Lave som en Folkenlykke, og da det var Frederik VII.s kjæreste Opholdssted, som Folket ønskede at gjengive ham, tilvejebragtes snart ved frivillig Tegning, Bevilling af Rigsdagen og Tilskud fra Kongen selv saa stor en Sum, at Bygmester, Etatsraad Meldahl kunde begynde Gjenopførelsen, og i Løbet af faa Aar rejste den skjønne Borg sig i udvortes uforandret Skikkelse; med den indre Udstyrelse gik det dog langsommere. Først blev Kirken fuldstændig udsmykket i lige saa rig en Stil som forhen, idet Kunstnere og Haandværkere have sat en Ære i at kappes med hine Fortidens Mestere, og i Løbet af en længere Aarrække fuldførtes Christian IV.s Bedestol; efter Capitain, Brygger J. C. Jacobsens Bestilling malede C. Bloch 22 mindre Malerier af Jesu Liv paa Kobbertavler i samme Størrelse som de ældre Billeder, der havde smykket Bedestolen, samtidig med at Paneler og Loft udførtes i saa vidt mulig nøjagtig Efterligning af det oprindelige. Derpaa tog man fat paa Rosen og Riddersalen, men Arbejdet kunde dog først fremmes med Kraft, da J. C. Jacobsen 1877 skjænkede 200,000 Kr. til Istandsættelse af Kongesløjen, mod at Slottet blev bestemt til et nationalhistorisk Museum, samt senere fastsatte, at 35,000 Kr. af Carlsbergfondets Indtægter aarlig skulde anvendes til Oprettelse og Udvikling af Museet. Samtidig med at Restaurationen af Kongesløjen skred frem, indsamledes dels ved Gaver og Kjøb, dels ved Bestillinger en Mængde Kunstværker til det vordende Museum. 1880 fastsattes ved kgl. Resolution, at Museet tillige skulde omfatte Prinsessesløjen, og 1881 kunde man begynde at opstille de indsamlede Gjenstande i Kongesløjen, hvorpaa de Localer, som vare tagne i Brug, allerede samme Aar aabnedes for Publikum. Ordningen og Forøgelsen af Museet fortsættes, efter at ogsaa Prinsessesløjens indre Udførelse i Hovedsagen er fuldendt. Tæt op til Slottet ligger Kjøbstaden Hillerød, der ogsaa i daglig Tale sædvanlig kaldes F. **F. Slotshave** bestaar af 3 Terrasser, som hæve sig over hverandre lige over for Slottet. Hver af dem er for oven beplantet med en Hække af Buxbom, og en saadan er ogsaa anbragt paa hver Side af Bakkerne. To Lindealleer føre fra den øverste Terrasse ned imod Søen. I en tidligere Periode bestod Partierne nærmest Slottet af Irgange og Blomsterkvarterer, men de første ere nu borttagne og de sidste forandrede. Den gamle Slotshaves Areal udgjorde oprindelig c. 15 Tdr. Land, men er senere blevet forøget med den saakaldte „chinesiske Plantage"; ligeledes er den chinesiske Dam „Hesteskoen" indlemmet i Haven. Den saakaldte „Jægerbakke", et Anlæg i engelsk Stil med smukke Udsigter over F. Sø og Omegn, af 8 Tdr. Lands Størrelse, blev 1827 taget ind under Slotshaven. I „Indelukket", et Lystanlæg, der hører til Slotshaven, findes „Kongestenen", en stor Kampestensblok med et udhugget Sæde i Midten, som Christian IV har ladet henlægge der som et Mindesmærke om sine huslige Gjenvordigheder. Køkkenhaven blev under Frederik VII betydelig udvidet, ligesom ogsaa Driveriet og Blumisteriet. Skovpartiet omkring „Badstuen" er under denne Konges Regering ligeledes blevet betydelig forskjønnet. **F. Amt**, i den nordøstlige Del af Sjælland, omgives af Kjøbenhavns Amt, Isefjorden, Kattegattet og Øresund; 24[illegible] □ M. med 83,347 I. (1880), hvoraf 13,548 i de 3 Kjøbstæder Helsingør, Hillerød og Frederikssund og 879 i Handelspladsen Frederiksværk. Roskildefjord, der skyder sig ind i Amtets vestlige Del, afsondrer derved Halvøen Hornsherred fra det øvrige. I denne Fjord ligger Øen Eskildsø og i Isefjorden Ourø. Overfladen er bakket; de højeste Punkter ere Slansebakken ved Hillerød (250 F.) og Maglehøj ved Frederiksværk (225 F.). Amtet har kun ubetydelige Vandløb, men mange Søer, blandt hvilke de betydeligste ere Arre-, Esrom- og Gurresø mellem Frederiksværk og Helsingør og Farum- og Furesø paa Sydgrænsen. Egnen n. for Arresø og andre Steder mod N. have tidligere lidt af Flyvesand, der dog nu overalt er dæmpet. Omtrent $\frac{1}{7}$ af Arealet er dækket med Skov, og her findes desuden store Mosestrækninger, der give Anledning til en betydelig Tørveproduktion, til Dels til Kjøbenhavns Forsyning. Amtet hører i gejstlig Henseende under Sjællands Stift og omfatter 3 Provstier; i retlig Henseende deles det i 3 Kjøbstads- og 6 Landjurisdictioner. Det udgjør 5 Folketingskredse og en Del af 2den Landstingskreds.

Frederiksdal, Herregaard (ogsaa kaldet F. Slot) i Sjælland, Kjøbenhavns Amt, Lyngby

Sogn, beliggende tæt ved Sydsiden af Furesø og omgiven af Skov, 2 M. n. v. for Kjøbenhavn. Gaarden har sit Navn af Kong Frederik III, som ejede den, og efter hvem den gik over til Dronning Charlotte Amalie. Christian VI skjænkede den 1739 til Gehejmeraad J. S. Schulin, der opførte den nuværende, ved sin høje Beliggenhed anselige Bygning, og hvis Familie Ejendommen endnu tilhører som Fideicommisgods. Til det smukke Sted gjøre Kjøbenhavnerne jævnlig Udflugter.

Frederiksen, Niels Chr., f. 23 Marts 1840, tog 1862 statsvidenskabelig Examen, blev 1865 ansat som midlertidig Docent og 1867 som Professor i Statsøkonomi ved Kjøbenhavns Universitet, fra hvilken Stilling han 1877 fik sin Afsked. 1866 valgtes han til Medlem af Folketinget for Maribo Amts anden Kreds og forblev Kredsens Repræsentant, indtil han i Begyndelsen af 1877 nedlagde sit Mandat. S. A. begav han sig til de nordamerikanske Fristater, hvor han siden da har haft Ophold. Af hans videnskabelige Arbejder maa nævnes: „Om almindelig Formue- og Indkomstskat" (1869), „Den politiske Økonomis Udvikling, 14 Forelæsninger" (1871) og „Den politiske Økonomis Begreber, 14 Forelæsninger" (1874).

Frederiksgave, Herregaard i det vestlige Fyn, 1 M. s. ø. for Assens, har sin Oprindelse fra den gamle Kongeborg Hagenskov og ligger tæt ved det Sted, hvor denne har staaet. Da Frederik III 1667 skjænkede H. Gaard og Gods til Gehejmeraad Niels Banner, fik det til Erindring om den kongelige Naade Navnet F. I første Halvdel af forr. Aarh. tilhørte F. Familien Dewitz, af hvilken Gehejmeraad og Generalleutenant Frants Joch. v. D. anførte det danske Rytteri i Slaget ved Gadebusch 1712; i dets sidste Halvdel og indtil 1824 de i den danske Handels Historie bekjendte Ryberger, Conferensraad Niels R., der 1775 opførte den nuværende Hovedbygning i italiensk Stil, og hans Søn Etatsraad J. C. R. 1824—54 var F. Statsejendom og 1841—47 Sommerresidens for Frederik VII som Kronprins, medens han var Gouverneur i Fyn. Godset er nu afhændet til Bønderne, og Gaarden tilhører Besidderen af Grevskabet Wedellsborg.

Frederikshaab, den næstsydligste af de danske Kolonier i Grønland (under 62° n. Br.) med en Befolkning af 113 Europæere og 752 Grønlændere og Blandinger (1880). Af denne Befolkning høre under Kryolithbruddet Ivigtut 106 Europæere og 5 Indfødte.

Frederikshald, Kjøbstad i Norge, Smaalenenes Amt, paa begge Bredder af den i Iddefjorden udstrømmende Tistedalselv nær ved Grænsen mellem Norge og Sverige; 9,800 I. (1875). F. har megen Handel og udfører en anselig Mængde Trælast fra de betydelige Skovegne, som findes paa begge Sider af det frederikshaldske Vasdrag (s. nedenf.). Byen har en vakker Beliggenhed og er, efter den store Ildebrand 1826, regelmæssig og smukt bebygget. Den har en lærd Skole, Bankkontor, Kunstforening samt betydelige Savbrug, Møller og andre Fabriker, for største Delen beliggende i den for sin Naturskjønhed bekjendte Tistedal. Da F. tillige har en god Havn, er det en forholdsvis velhavende By. Jærnbaneforbindelse saa vel med Christiania som med Göteborg. Byen, der oprindelig hed Halden og var en ubetydelig Ladeplads, fik sit nuværende Navn og Kjøbstadsprivilegier af Frederik III 1665 til Belønning for den Tapperhed, hvormed Borgerne tilbageslog Svenskernes Angreb i Aarene 1658—60. Under den samme Konge opførtes den tæt ved Byen paa en høj Klippe anlagte maleriske Fæstning **Frederiksten**, der siden 1814 har tabt sin Betydning, men i Tiden 1661—1814 var Landets vigtigste faste Punkt og spillede en væsentlig Rolle i Krigene mellem det dansk-norske og svenske Monarchi, da dens Beliggenhed naturlig udsatte den for det første Angreb. Mærkelige ere især Carl XII.s Angreb 1716, da Borgerne selv opbrændte Staden (s. **Colbjørnsen**), og 1718, da han blev skudt 11 Dec. ved et af dens erobrede Udenværker, Skansen Gyldenløve. Paa det Sted, hvor Carl XII faldt, har den svenske Hær 1860 rejst et Monument. 1814 belejredes Frederiksten af svenske Tropper, men holdt sig indtil Conventionen i Moss; efter denne besattes Fæstningen af Svenskerne, som først i Vaaren 1815 forlod den. Det **frederikshaldske Vasdrag** gjennemstrømmer i sydlig Retning og i en Længde af 15 M. (124 Km.) en Række Søer langs den svenske Grænse i Akershus og Smaalenenes Amter, indtil det til sidst bøjer mod Vest gjennem Tistedalen for ved Frederikshald at løbe ud i Iddefjorden. De fleste Søer ligge nogenlunde i samme Niveau og ere ved Kanaler og Sluseværker satte i sejlbar Forbindelse med hinanden; kun paa den nederste Strækning (Tistedalselven) er Faldet saa brat, at Elven ikke har kunnet kanaliseres; her findes derimod betydelige Fossefald, der drive store Savbrug og andre Fabriker.

Frederikshamn, befæstet Stad i Gouv. Viborg i Finland, 12 M. v. til s. for V. ved en Vig af den finske Bugt. 3,000 I. Tøjhus, Cadetskole. Udførsel af Skovprodukter og Hamp. Ved Fredslutningen i F. 17 Sept. 1809 afstod Sverige Finland til Rusland.

Frederikshavn, Castellet, s. **Kjøbenhavn**.

Frederikshavn, Kjøbstad i Hjørring Amt i Nørrejylland ved Kattegattet, 8 M. n. ø. for Aalborg med 2,891 I. (1880), heri indbefattet Befolkningen i dens forrige Landdistrict, ligger paa et fladt Terrain, der er omkranset af høje, til Dels skovklædte Bakker, og var tidligere et Fiskerleje, der hed Fladstrand, men fik 1818 Kjøbstadret. Dens største Betydning har den ved sin til 16 F.s Dybde udmudrede, i de senere Aar (1884—85) betydelig udvidede, Staten tilhørende Havn. De offentlige Bygninger ere Kirken, 2 Hospitaler, Ting- og Arresthuset, Skolen og Fattighuset. Fiskeri er den vigtigste Erhvervsgren, og af Saltvandsfisk gaar stadig betydelige Mængder med Jærnbanen mod S., navnlig til Hamborg og derfra til det indre Tyskland. Handelen drives fornemmelig paa England, Norge og Sverige, og F. anløbes af en Mængde Dampskibe, der fra andre Havne fare paa England. Hovedudførselen 1883 bestod af c. 14,000 Stk. Hornkvæg, 9,000 Faar og 4,000 Svin, 2,1 Millioner Pd. Smør og 350,000 Pd. Flæsk og Kjød samt c. 1 Million

Pd. Fiskl. Ved Toldstedet var hjemmehørende (1884) 100 Skibe paa 2,900 Tons, deraf 2 Dampskibe paa 73 Tons. Byens Øvrighed er en Borgmester; Byraadet tæller 7 valgte Medlemmer. Den hører til 5te Udskrivningskreds og er Valgsted for Amtets 1ste Folketingskreds. Det 1712 anlagte Citadel Fladstrand, der ligger tæt n. for Havnen, er nu nedlagt.

Frederiksholm, s. Christiansø.

Frederiksholm, et Grevskab, som Kong Frederik IV 1710 oprettede af Godserne Næsbyholm og Bavelse i Præstø Amt for sin Maitresse, Frøken Charl. Hel. v. Schindel, men som allerede ophævedes 1716.

Frederiks Hospital, det ældste af Kjøbenhavns Hospitaler, stiftet af Frederik V efter Tilskyndelse af Grev A. G. Moltke og aabnet 1757, er beliggende tæt ved Toldbodvejen imellem Bredgade og Amaliegade. Bygningerne rumme 400 Syge, der ere fordelte i 4 Afdelinger, to chirurgiske og to medicinske. Der optages i Regelen kun Syge, som lide af helbredelige Sygdomme, og det endda med Undtagelse af Børn under 7 Aar, samt Syge, lidende af Syphilis, Hudsygdom, Sindssygdom, Kopper, Cholera, Blodgang, exanthematisk Typhus og gammel Benskade. Oprindelig var Hospitalet kun oprettet for 300 Syge og bestod „ved Kongens egne Midler"; ved betydelige Legater og ved Tilskud har det senere efterhaanden erhvervet sig et Fond paa over 3 Mill. Kroner, og det modtager desuden forskjellige aarlige Tilskud. Fri Kur og Pleje tilstedes temmelig rundhaandet; Resten af Pladserne belægges imod en moderat Betaling. Det bestyres af en for Hospitalet og Fødselsstiftelsen fælles Directeur i Forbindelse med et af dettes Overlæger bestaaende Lægeraad, under Overbestyrelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Overlægeposterne besættes kun med Lærere i det lægevidenskabelige Facultet, som i Hospitalet lede Universitetets kliniske Undervisning.

Frederikslund, en Herregaard i Slagelse Herred, er oprettet af Ryttergods, som 1774 solgtes ved Auction. General Eichstedt kjøbte 1784 Godset og opførte Hovedgaarden, som han gav Navnet Store F.; men 2 Aar efter solgte han allerede Gaarden til Generalmajor J. F. Castenskjold, i hvis Familie den siden har været.

Frederiksodde, s. Fredericia.

Frederiksoord, en i den hollandske Prov. Drenthe indrettet Fattigkoloni, 2 M. n. for Meppel, stiftet 1819 af Selskabet „de fattiges Venner". 3,000 J., der ernære sig ved Landbrug, Biavl, Spinderi, Væveri og Teglbrænderi.

Frederiksort, Fæstning i Slesvig ved Indløbet til Kielerfjord, 1½ M. n. ø. for Kiel, anlagt 1661—63 i Stedet for den lille Fæstning Christianspris, der i Dec. 1643 toges ved Storm af de svenske under Torstenson og sløjfedes 1648. Fæstningen capitulerede 19 Dec. 1813 til de svenske og blev senere opgiven som saadan, men er nu, efter at Preussen har gjort Kiel til en vigtig Orlogshavn, indlemmet i den til Havnens Beskyttelse anlagte Befæstning.

Frederiksstad, Stad i Slesvig ved Trenens Udløb i Ejderen, 5 M. s. v. for Slesvig. 2,500 J. Den er anlagt 1621 af hollandske Arminianere, som af Hertug Frederik III fik udstrakte Privilegier og derfor opkaldte Byen efter ham. Byens Grundplan er en Firkant med lige og brede, af Kanaler gjennemskaarne Gader, der ere beplantede med Træer. Ubetydelig Industri og Handel. F. er bleven mærkelig i Danmarks nyere Krigshistorie ved den haardnakkede Kamp i Efteraaret 1850. Dens Beliggenhed ved Trenens Udløb i Ejderen igjennem Sluser gav den stor Vigtighed for den danske Hærs Opstilling i Danevirkestillingen, idet man ved at lukke Sluserne kunde sætte Egnen langs Trenen under Vand indtil ovenfor Hollingsted. Efter Slaget ved Isted blev F. derfor besat af danske Tropper og Byen forskanset, saaledes at Adgangene til Byen ad de smalle Diger beherskedes af Feltværker; som Commandant i Byen ansattes Oberst Helgesen, der havde en Styrke af 2 Batailloner og 6 smaa Feltkanoner under sig. Da den fjendtlige Overgeneral Willisens Planer mod den venstre Fløj af den danske Hærs Opstilling ved Mysunde vare strandede, vilde han forsøge at overvælde den højre Fløj, til hvilken F. var Nøglen, som han derfor gav sin Underfeltherre v. d. Tann Ordre til at angribe med en Styrke af 7 Batailloner og 56 Stk. Skyts, for en stor Del svært Belejringsskyts, samt 4 Kanonbaade. 29 Sept.—4 Oct. foretog Slesvigholstenerne et haardnakket, men noget planløst Angreb mod F. Byen blev beskudt og for en stor Del lagt i Aske, og Angrebet endte med en den sidste Dag om Aftenen foretagen Storm, som imidlertid blev fuldstændig afslaaet af Helgesen og hans kjække Folk, af hvilke navnlig daværende Capt. Stjernholm indlagde sig fortjent Berømmelse ved sin fortrinlige Anvendelse af den ringe Artilleristyrke. Efter det mislykkede Angreb paa F. afstod Willisen fra alle yderligere Foretagender mod den danske Hærs Stilling, og det blev saaledes den sidste større Episode i Krigen 1850. Ved Danevirkestillingens Befæstelse 1861 blev F. igjen forskanset som Nøglen til dens højre Fløj; men et paa den søndre Ejderbred anlagt Brohoved blev allerede før Fjendtlighedernes Udbrud 1864 forladt og sprængt, og selve F. rømmedes uden Sværdslag samtidig med, at den danske Hær opgav Danevirkestillingen.

Frederiksstad, Kjøbstad i Norge, Smaalenenes Amt, ved Glommens Udmunding i Havet; 9,600 J. (1875). F. er Norges vigtigste Udførselsby for Trælast, idet den største Del af det glommenske Vasdrags Produktion gaar herover; Udførsel 1883 167,000 Reg.-Tons, hovedsagelig høvlet Last. I Byen og dens nærmeste Omegn findes flere meget betydelige Industrianlæg, navnlig Dampsave, Damphøvlerier og Teglværker. Især fra 1860, da Savbrugsprivilegierne ophævedes, har Byen været i rask Opsving. Byen anlagdes 1570 i Stedet for det kort forud i Syvaarskrigen ødelagte Sarpsborg; i Slutningen af det 17de Aarh. blev den forsynet med anselige Fæstningsværker, som dog nu ere uden Betydning.

Frederikssted, Stad paa Vestsiden af den danske Ø St. Croix i Vestindien. 3,500 J. Her er ingen Havn, men kun en aaben Red. Handel paa Nordamerika.

Frederiksſten, ſ. Frederikshald.

Frederiksſund, en af Danmarks Smaakjøbſtæder, ligger i Frederiksborg Amt ved Roskildefjord, 2½ M. ſ. v. for Hillerød, og er ved en Pontonbro forbunden med Horns Herred. 1,506 J. (1880). F. driver nogen Handel, navnlig med Korn, og Skibsfart paa Norge. Byens Øvrighed er en Borgmeſter, der tillige er Herredsfoged og Skriver i Horns Herred; Byraadet tæller 9 valgte Medlemmer. Her er Valgſtedet for Amtets 5te Folketingskreds. Telegraphſtation. F. var oprindelig Ladeplads for den forhenværende Kjøbſtad Slangerup og hed da Falkenberg; 1665 blev den gjort til Toldſted og 1809 til Kjøbſtad, da Slangerup blev nedlagt ſom ſaadan.

Frederiksværk, en Handelsplads i Frederiksborg Amt ved Roskildefjord, 2½ M. v. til n. for Hillerød, med 879 J. (1880), ligger ved den Kanal, ſom Frederik IV 1716 lod grave for at føre Arreſøens Vande til Roskildefjord, og hvis Vandkraft benyttes til at drive de herværende Statskrudtmøller og flere private Værkſteder til Tilvirkning af Støbegods, Maſkiner og Agerdyrkningsredſkaber, ſamt et Kobbervalſeværk. Disſe Fabriker ere oprindelig anlagte i Midten af det 18de Aarh. og opnaaede, efter med det omliggende Gods at være overdragne Generalmajor J. F. Claſſen, en betydelig Udvikling. Efter Claſſens Død 1792 tilfaldt i Følge en teſtamentariſk Beſtemmelſe F. med Gods Landgreve Carl af Heſſen, der 1804 igjen overlod det til ſin Svigerſøn Kronprinſen (Frederik VI). Ved dennes Død 1839 overgik det hele til Domainerne, og den ſærſkilte Adminiſtration, ſom hidtil havde beſtaaet, blev ophævet. Ved Siden af den foran omhandlede Fabrikvirkſomhed drives Brændevinsbrænderi, de ſædvanlige Haandværk og nogen Handel og Skibsfart. Paa F. bo Birkedommeren, Diſtrictslægen, Toldforvalteren og en Poſtexpediteur, og her er Telegraphſtation ſamt Valgſted for Frederiksborg Amts 4de Folketingskreds. F. har ſmukke, maleriſke Omgivelſer, og ved den paa Roskildefjorden etablerede Dampſkibsfart tilføres der den i Sommertiden en Del Rejſende.

Frederiksværn, Orlogsværft i Norge, Jarlsberg og Larviks Amt, ligger ligeſom det dertil hørende Strandſted Staværn ved Skagerak, mindre end 1 M. fra Larvik. 1,100 J. (1875). Efter Værftets Anlæg 1750 og navnlig efter 1814, da Stedet blev Hovedetabliſſement for den norſke Marine, fik et Søcadetakademi m. m., tiltog det i Folketal. Men efter at Flaadens Hovedſtation paa Grund af Havnens Utilſtrækkelighed er flyttet til Horten (Carl Johans Værn), er F. gaaet meget tilbage og beſtaar nu væſentlig ſom bekvem Nødhavn, hvor ogſaa flere Dampſkibslinjer ſtøde ſammen.

Fredløs (Lysimachia), Slægt af Kodriverfamilien med hjulformet Krone og paa langs opſpringende Kapſel. Et Par Arter ere ret almindelige i Danmark og Norge, nemlig Guldduſk (L. thyrsiflora) med ſmaa, guldgule Blomſter i Klaſer fra Bladhjørnerne paa Midten af Stænglen og Almindelig F. (L. vulgaris) med ſtørre Blomſter i en endeſtillet Top. Pengebladet F. (L. nummularia) har endnu ſtørre Blomſter, der ſtaa enkeltvis i Bladhjørnerne, og meget brede, rundagtige Blade, ſamt krybende Stængel, medens de to andres ere oprette; den er almindelig i Danmark, ſjælden i Norge. Disſe 3 Arter voxe altid paa fugtige Steder og have gule Blomſter.

Fredløshed var et Retsinſtitut, ſom i de gamle danſke og norſke Love dels anvendtes ſom Straf, dels ſom Tvangsmiddel for at bevirke Opfyldelſen af en Dom, og hvis Væſen beſtod deri, at den fredløſe miſtede al Retsbeſkyttelſe for ſin Perſon, ſaa at han frit kunde dræbes af enhver. Som Straf fandt F. førſt og fremmeſt Sted ved de ſtørſte Forbrydelſer, hvor den ogſaa i Tilfælde af Vitterlighed indtraadte uden videre. Ved de mindre Forbrydelſer kunde man enten gjennem Overenskomſt med Fornærmede eller i Kraft af Loven ſelv løskjøbe ſig, og her, ligeſom hvor Forbrydelſen ikke var vitterlig, indtraadte F. ej umiddelbart ved Forbrydelſen, men maatte erklæres; efter at den var erklæret, gaves der endnu Tid til Flugt. Den fredløſes Formue confiſkeredes. En mildere Art F., den ſaakaldte Mandhelgs Fortabelſe (der navnlig ikke berettigede til at dræbe den paagjældende og i Almindel. ogſaa kun udſtrakte ſine Virkninger inden Herredets Grænſer), kunde efter den ældre danſke Ret erholdes idømt enhver, ſom ikke erlagde en Præſtation, han ved Dom var kjendt pligtig til at udrede (altſaa ikke blot for Bøder), og dette var det yderſte Middel, en Domhaver den Gang havde til ſin Raadighed for at fremtvinge Opfyldelſen af den Dom, han havde erhvervet over ſin Skyldner.

Fredro, Alex., Greve, polſk Lyſtſpildigter, f. 1793 i Galizien, tog Del i Felttoget mod Rusland 1812 og kom efter at have været Fange i Wilna og indeſluttet i Dresden til Paris, blev der paavirket af Molière og udfoldede ved ſin Hjemkomſt en dramatiſk Virkſomhed, hvis bekjendteſte Frugter ere »Damy i huzary«, »Geldhab«, »Zemsta«, »Sluby panienskie«, »Pan Jowialski«, »Mąż i żona«. Hans Komedier udkom ſamlede 1871. De ere muntre ironiſke, lidt carikerede Livsbilleder; der er ingen Concentration i Behandlingen. D. i Lemberg 1876. — Hans Søn, Joh. Alex. F., f. 1829 i Lemberg, tog 1848 Del i den ungarſke Opſtand, levede ſiden i Paris og blev amneſteret 1857. Han har ligeledes ſkrevet populære Lyſtſpil, ſom „Den eneſte Datter".

Fredsdommer, Benævnelſe for en vigtig Klasſe locale Embedsmænd i England, hvis Oprindelſe gaar tilbage til det 14de Aarh. De findes baade paa Landet og i Byerne og beſkikkes begge Steder af Regeringen i ubeſtemt Antal, paa Landet navnlig blandt de ſtørre Landejendomsbeſiddere, af hvilke i Almindelighed enhver, ſom ønſker det, kan faa Bevilling til at fungere ſom F. Der udfordres ingen juridiſk Kundſkab eller anden ſpeciel Dygtighed for at opnaa denne Stilling, ſom F. beklæde uden noget Vederlag. J Byerne ere F. imidlertid nu til Dels afløſte af lønnede Politidommere. F.s Forretninger ere i høj Grad mangfoldige og forſkjelligartede; de fire Gange om Aaret ſtedfindende Samlinger af alle Grevſkabets F. (de ſaakaldte Quarterses-

sions) udgjøre en særdeles vigtig criminel Domstol, idet alle de Straffesager, som skulle afgjøres ved Jury, men ikke ere betydelige nok til at bringes ind for Assiserne, paakjendes her (s. Court); desuden ere Kvartalssessionerne ogsaa Appelinstanser i Forhold til de enkelte F. Disses øvrige Virksomhed er dels af administrativ, dels dog væsentlig af judiciel Natur. F. paakjende nemlig summarisk og uden Jury de mindre, criminelle og til Dels ogsaa civile Sager (navnlig saadanne, som vi kalde Politisager), og det er ogsaa dem, der i criminelle Sager af større Betydning foretage den foreløbige Undersøgelse, beslutte den mistænktes Arrest eller Frigivelse mod Caution osv. Fredsdommerinstitutionen griber ogsaa for en Del ind i Communalstyrelsen, navnlig idet heraf opstaaede Tvistigheder regelmæssig ville kunne forelægges Quartersessions til judiciel Afgjørelse. — Fredsdommerinstitutionen er fra sin egentlige Hjemstavn England bleven forplantet til alle de Steder, hvor engelsk Ret har gjort sig gjældende, altsaa navnlig til Nordamerika. Derimod er den Institution af s. N., som enkelte Stater paa det europæiske Fastland, navnlig Frankrig, i den nyere Tid for at efterligne Englands Exempel have indført, i Virkeligheden af en ganske anden Art. De franske F. (hvoraf findes én i hvert Canton) ere almindelige Statsembedsmænd med Jurisdiction i ubetydelige civile og criminelle Sager.

„Fredsfyrsten", s. Godoy.

Fredsskov, s. Skovbrug.

Fredskys eller det hellige Kys kaldtes i Oldkirken det Kys, som de troende gave hverandre efter Nadverens Nydelse og ved forskjellige andre kirkelige Handlinger til Tegn paa indbyrdes Broderkjærlighed og gjensidig Tilgivelse. Da Hedningerne tog Anledning af denne Skik til at beskylde de christne for Usædelighed, blev det allerede i 2det Aarh. fastsat, at F. kun maatte gives Mænd af Mænd og Kvinder af Kvinder. I den vesterlandske Kirke holdt F. sig til det 13de Aarh. og er gjenindført af Brødremenigheden. Det Kys paa Kinden, som Paven giver enhver Cardinal, der kysser hans Fod (s. Fodkys), kaldes ogsaa endnu F. I den græske Kirke bruges F. endnu hver Paaskemorgen af alle, der ere til Stede ved Gudstjenesten, dog saaledes, at Kjønnene ere skilte.

Fredsvennerne kaldtes et 1848 stiftet Selskab af Mænd fra forskjellige Lande med det Formaal gjennem Paavirkning af den offentlige Mening at afskaffe Krigen. De troede, at de materielle Interessers Solidaritet vilde hindre et Fredsbrud i Europa, og arbejdede paa at faa de staaende Hære ophævede og den tidligere Cabinetspolitik fortrængt ved Folkerepræsentationernes kraftige Indblanding i Staternes mellemrigske Forhold; ogsaa vilde de have alle Stridigheder imellem Staterne ligesom mellem Individerne afgjorte ved Rets- eller Voldgiftskjendelse. I Spidsen for F. stod Elihu Burrit fra Nordamerika, Cobden fra England, Ducpétiaux fra Belgien o. fl. 1848—53 holdtes de saakaldte Fredscongresser i Bryssel, Paris, Frankfurt, London og Edinburgh; ved Krimkrigens Udbrud sendte F. en Deputation til Keiser Nikolaj for at overtale ham til Fred. De mange internationale Congresser i forskjellige økonomiske Øjemed skyldes til Dels F.s Agitation, og den saakaldte „Freds- og Frihedsligue", der siden 1867 har holdt en Række Congresser i Schweiz, og hvis Formaal er at omdanne Europa til en republikansk Føderativstat i Lighed med den nordamerikanske, er ogsaa udgaaet derfra, men har skadet sin Sag ved at optage socialistiske og samfundsopløsende Planer.

Freeman, Edv. Aug. [frihmæn], engelsk Historieskriver, f. 1823, gav sig først af med Kunsthistorie, men udgav 1856 »History of the Saracens« og 1863 »Hist. of federal Government«. Hans Hovedværk er »Hist. of the Norman conquest of England, its causes and its results« (6 Bd., 1867—79), senere fortsat med »William Rufus and Henry I« (1882); end videre har F. skrevet »Old English History« (1869) og »The growth of the English Constitution« (1872). Under den russisk-tyrkiske Krig gjorde F. sig bekjendt ved sine heftige Angreb paa Tyrkerne og Forslag til Tyrkiets Opløsning.

Freemantle [frihmæntl], Havn i Vestaustralien ved Svaneflodens Munding, er Havnestad for Perth.

Freesoilers [frihsojlers], d. e. Frijordsmænd, et politisk Parti i Nordamerika, der opkom i Tiden 1840—50 og krævede flere radicale Landboreformer, saaledes Uddeling uden Betaling af Land til Nybyggere fra Unionens usolgte Jorder, Indskrænkning af Landejendommenes Omfang og af den Gjæld, der maatte optages deri, o. desl. Desuden modsatte F. sig Beskyttelsestolden og Negerslaveriets Udstrækning ud over dets tidligere Grænser og indtog en Mellemstilling imellem de to store Partier Whiger og Demokrater. 1848 optraadte F. ved Præsidentvalgene med en egen Candidat van Buren og skaffede derved Whigerne Sejren; men 1856 gik de op i det nye republikanske Parti, som ved Homestead-Loven 1862 gjennemførte den førstnævnte af F.s Grundsætninger.

Freetown [frih], Hovedstad i den engelske Koloni Sierra Leone i Vestafrika, ligger under 8° 20' n. Br. paa Sydsiden af Floden S. L.s Udløb i Atlanterhavet. 30,000 I. Byen, der er regelmæssig bygget med brede og lige Gader og gode offentlige Bygninger, hvoriblandt en Kirke, flere Capeller, Skoler og Caserner, er Sæde for Gouverneuren og en Biskop og driver en ikke ubetydelig Handel.

Fregat, et tremastet Krigsskib med lukket Batteri. Forinden man indførte at pansre Skibene med Jernplader, vare F. den næststørste Klasse af Krigsskibe; kun de største sloges med i Linjen, de mindre holdt sig bag ved samme, og naar Linjeskibene sejlede i Escadre eller Flaader, krydsede F. i Almindel. foran disse som bedre Sejlere for at observere og rapportere. De havde da 24—60 Kanoner og en Besætning af 200—350 Md., undtagelsesvis endog 500 Md. Efter Indførelsen af Pansersystemet er F. derimod blevet det almindelige Navn for de største og stærkest armerede Krigsskibe; men da Skytset samtidig hermed er steget saa overordentlig i Kaliber og Vægt, er Kanonantallet reduceret meget stærkt og kan

næppe sættes højere end til 82. Blandt Handelsskibe er F. ell. **Fregatskib**, ogsaa ofte kaldt fuldrigget Skib, et tremastet Skib med Raasejl paa alle Master.

Fregatfugl (Tachypetes), anselig Fugleslægt af Skarvernes (de aaresodedes) Familie, udmærket ved sin glinsende, sorte eller mørkebrune Fjerdragt, et temmelig langt, lige og trindt, i Spidsen kroget Næb, lange, spidse Vinger, lang, svaleagtig Hale, korte Ben med lille Svømmehud, samt ved Skelettets store Pneumaticitet. F. bebor de tropiske Have, hvor man ofte træffer den temmelig langt fra Land, svævende ubevægelig paa sine umaadelige Vinger højt oppe i Luften eller beskrivende store Kredse, spejdende efter Bytte; paa Grund af Vingernes Længde og Føddernes Korthed kan den ikke hæve sig op fra Vandets Overflade som andre Svømmefugle. F. svømmer og dykker derfor ikke, men fanger Flyvefiske eller afjager Albatrosser, Suler og andre Svømmefugle deres Bytte og griber det, inden det falder i Vandet, eller snapper Fiske fra Vandets Overflade. F. anlægger sin Rede temmelig selskabelig paa ubeboede Øer og opfører den af Plantedele enten paa Jorden eller oven paa lave Buske.

Fregner, Sommerpletter, smaa, rundagtige, brunlige Pletter, der om Sommeren vise sig paa den ubedækkede Hud (Ansigt, Hænder), især hos Blonde og Rødhaarede, bero paa en rigelig Dannelse af Farvestof i Huden under Indvirkning af Sollys, Varme, Fugtighed og Blæst og forsvinde atter om Vinteren. Større Pletter af samme Art optræde hyppig i Ansigtet under Svangerskabet.

Freher, Marqu., Professor i Heidelberg, f. 1565 i Augsburg, d. 1614, er bekjendt som Udgiver af vigtige Kildesamlinger til Tysklands Historie: »Germanic. rerum script. aliquot insignes« (3 Bd., 1600—11, ny Udg. 1717), »Rerum Bohemic. script. aliquot antiqui« (1602) o. fl.

Freiberg, 1) den betydeligste Bjergstad i Konger. Sachsen, 4 M. v. s. v. for Dresden. 25,000 J. (1880). F. er Sæde for Sachsens øverste Bjergværksautoriteter, har et Bjergakademi, et udmærket Mineralie- og Model-cabinet, en seværdig Domkirke og flere andre interessante Bygninger. Foruden Bjergværksdrift paa Sølv og Bly har F. livlig Industri, hvoriblandt Hagelstøberi, Fabrikation af Blyglans, Krudt og nægte Guld- og Sølvtresser, Jærn-, Kobber- og Tombaksvalseværker. 2) Stad i det østerrigske Kronland Mähren, 9 M. ø. for Olmütz. 4,000 J. Klædefabrikation.

Freiburg, fr. Fribourg, 1) Canton i Schweiz, omgivet af Neuchâtellersøen og Cant. Bern og Vaud. 30,3 □ M. med 115,000 J. (1880), hvoraf c. ⅚ Katholiker, Resten Reformerte. Efter Sproget falder Befolkningen i $\frac{1}{10}$ Franskmænd, Resten Tyskere. Landet er stærkt bakket og gaar mod S. over til Bjergland (Moléson 6,390 F. højt); det gjennemstrømmes af Floden Saane, der fra venstre Side falder i Aar. Agerdyrkning, Kvægavl og Industri, navnlig Straafletning, er Befolkningens Hovederhverv. — F. har siden 1481 hørt til Schweizerforbundet og var 1803—14 et af de 6 „Vororte“. 1814 kom det gamle Aristokrati igjen til Magten, og skjønt der i Jan. 1831 gaves en friere Forfatning, beholdt det dog sin Overvagt og brugte den i Præsteskabets Interesse, hvilket især viste sig ved F.s Indtrædelse i „Sonderbund“ 1845. Forgjæves søgte de liberale 1846 at styrte Regeringen, og først i Nov. 1847, efter at Forbundets Tropper havde besat F., bleve Jesuiterne fordrevne og en frisindet Forfatning indført. Gjentagne Gange forsøgte det aristokratisk-klerikale Parti at tilrive sig Magten, og 1851 bleve dets Førere efter et saadant Oprør forviste; men 1856 sejrede det ved Valgene, og nu blev Forfatningen ændret i reactionær Aand, flere Klostre gjenoprettede, Jesuiterne fik deres Ejendomme tilbage trods Forbundsforfatningens Forbud, og Skolevæsenet overgaves i Præsternes Haand. Siden den Tid har F. været Arnested for den ultramontane Retning i Schweiz og stemte baade 1872 og 1874 imod Schweiz's nye Forfatning. 2) Hovedstad i Canton F. ved Floden Saane, 4 M. s. v. for Bern. 12,000 J. (1880). Staden er bygget paa en stejl Klippe, og Husene ligge terrasseformig over hverandre, saa at endog Taget paa de lavere liggende Huse tjener til Vej for de højere liggende. Bispesæde, seværdigt Raadhus, gotisk Hovedkirke St. Nikolaj med højt Taarn og herligt Orgel, den prægtige, forhenværende Jesuiterkirke og et forhenværende Jesuitercollegium. Mærkelige ere de storartede Hængebroer over Saane (c. 800 F. lang, 160 F. over Floden) og over Gotteronslugten (230 F. over Dalbunden) samt Jærnbaneviaducten. Livlig Industri. Vinhandel. I Nærheden af Staden er den mærkelige Magdalenehule, der bestaar af et i Klippen udhugget Capel med Klokketaarn, en 90 F. lang Sal, flere mindre Rum, Køkken og Kjælder, hvilket alt skal være udført 1670—80 af Eneboeren Johan Dupré.

Freiburg, 1) im Breisgau, Hovedstad i Kredsen F. i Storhertugd. Baden ved Floden Treisam og ved Foden af Schwarzwald, 16 M. s. til v. for Carlsruhe. 36,000 J. (1880), hvoraf ⅘ Katholiker. Ærkebispesæde. Storhertugeligt Slot, katholsk Universitet med stort Bibliothek og botanisk Have m. m., Præsteseminarium, Blindeinstitut og talrige Undervisningsanstalter. Fabrikation af Papir, Tobak, Silkestoffer, musikalske og chirurgiske Instrumenter, mousserende Vine m. m. Prægtig Domkirke med højt Taarn, pragtfuld Portal og mange Kunstværker, navnlig Glasmalerier. Foran Universitetsbygningen er et Standbillede af Berth. Schwarz, som siges at have opfundet Krudtet her; desuden er her flere Mindesmærker, hvoriblandt et for Historikeren Rotteck. 2) F. unterm Fürstenstein, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 7 M. v. s. v. for Breslau. 8,000 J. Betydelige Linnedvæverier. Staden har sit Tilnavn af det mærkelige Slot Fürstenstein, der indeholder et værdifuldt Bibliothek og en stor Kunstsamling.

Freienwalde, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 7 M. n. ø. for Berlin, i en smuk Egn. 7,000 J. Alunværk og stærkt besøgt Sundhedskilde.

Freiligrath, Ferd., tysk Digter, f. 17 Juni 1810 i Detmold, hvor han undervistes i det derværende Gymnasium, men derfra gik til Handelen.

Hans første Digte („Gedichte“, 1838, 43de Opl. 1883) skaffede ham 1842 en Pension fra Kongen af Preussen, som han frasagde sig 1844, og han optraadte derefter med politisk-demokratiske Digtninger, som „Glaubensbekenntniß“ (1844), »Ça ira!« (1846). Efter at have levet i Schweiz og London drog han 1848 tilbage til Tyskland og stod under Martsbevægelserne i Spidsen for Demokraterne i Düsseldorf. Anklaget for Digtet „Die Todten an die Lebenden“ blev han fængslet, men frikjendt. 1851 drev en ny politisk Anklage ham til London, hvor han en Tid lang levede som ansat ved en Bank. 1868 vendte han tilbage til Tyskland, efter at en Nationalsubskription havde sikret ham en sorgfri Stilling. Efter at have levet i Stuttgart flyttede han 1874 til Kannstadt, hvor han døde 18 Marts 1876. 1877 udkom hans „Neue Gedichte“; hans „Gesammelte Dichtungen“ vare udgivne i 6 Bd. 1870 (ny forøget Udg. 1877). F.s Digtning, især i dens tidligere Periode, hører mere til den beskrivende end til den umiddelbare Stemnings- og Følelseslyrik. Hans Colorit er brændende og broget, hans Diction kjæk og billedrig; han søger gjærne hen til fremmede og vidunderlige Egnes Romantik, men bliver ikke sjælden maniereret og overlæsset. Sin usædvanlige rhythmiske Kunst har han ogsaa vist ved ypperlige Oversættelser af V. Hugo og engelske Lyrikere, navnlig Burns og Longfellow. En engelsk Anthologi af ham »The Rose, Thistle and Shamrock« (5te Opl. 1874) nyder megen Anseelse. W. Buchner har 1882 leveret en interessant Biographi af F., helt igjennem støttet paa hans egne Breve.

Freire de Carvalho, Francisco [fräire de karvåljn], portug. Literat, f. mod Slutn. af det 18de Aarh., blev 1846 Prof. eloquentiæ ved Nationallyceet i Lissabon. Foruden en kritisk Udgave af Lusiaderne har han leveret de dygtige literærhistoriske Arbejder »Lições elementares de poetica nacional« og »Primeiro ensaio sobre a historia litteraria de Portugal, desde a sua mas remota origem até o presente tempo« (1845).

Freischärler, tysk, Friskaremænd.

Freising, Stad i Øvre-Bayern ved Floden Isar, 4 M. n. n. ø. for München. 9,000 J. Smuk Domkirke, Landvæsensskole, Brænderier, Bryggerier. F. var tidligere Hovedstad i det rigsumiddelbare Fyrstendømme F., som 1802 blev seculariseret og indlemmet i Bayern.

Freistadt, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 16 M. n. v. for Breslau. 4,000 J. Linned- og Uldvæveri. Store Hestemarkeder.

Freistadtl, Flække i Ungarn ved Floden Waag, 19 M. n. v. for Buda-Pest lige over for Fæstningen Leopoldstadt. 6,000 J. Handel med Tømmer og Kvæg. Prægtigt Slot med Bibliothek, Mønt- og Naturaliecabinet og stor Have.

Freiwaldau, Bjærgstad i østerrigsk Schlesien, 8 M. n. v. for Troppau. 6,000 J. Betydelig Tilvirkning af fint Lærred og Damask. I Nærheden Vandcuranstalten Gräfenberg.

Frej (Freyr), i den nord. Mythol. Søn af Vanen Njørd. Han er skjøn og mægtig, raader for Regn og Solskin og Jordens Afgrøde, paakaldes om godt Aar og Fred og skjænker Velstand. F. hersker over Alfhejm og Lysalferne. Han ejer Skibet Skidbladner, som altid har Medbør, og Galten Gyldenbørste. Hans Tjener hedder Skirner. I et af de smukkeste Digte i den ældre Edda fortælles, hvorledes F. blev forelsket i den dejlige Jættedatter Gerde. Skirner sendes afsted til hende med F.s Sværd. Først efter rædselsfulde Besværgelser giver Jættepigen efter og lover at skjænke Vaneguden sin Kjærlighed (s. Gerde). I Ragnarøk kæmper F. med Surt, foran og bagefter hvem der flammer Ild, og hvis Værge skinner klarere end Solen. Det bliver F.s Bane, at han savner det gode Sværd, han gav Skirner.

Freja (Freyja, d. e. Frue), i den nord. Mythol. Datter af Vanen Njørd, kaldes derfor Vanadis, d. e. Vanernes Gudinde. Hende er det godt at paakalde i Kjærlighedsanliggender, og Elskovssange tækkes hende. Hun var gift med Od, der forlod hende og drog langt bort; F. græd Guldtaarer efter ham — hun kaldes derfor af Skjaldene den graadfagre Dis — og drog under mange forskjellige Navne om blandt Folkeslagene for at lede efter ham. Med Odin deler hun Valen. Hun ejer Borgen Folkvang med den store og skjønne Sal Sesrymner, Brisingsmykket og en Fjerham og ager i en Karre, som drages af to Katte.

Freja, en af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter, den eneste af disse, der er bleven opdaget paa Kjøbenhavns Observatorium, nemlig af d'Arrest 21 Oct. 1862.

Fréjus [freschü], Romernes Forum Julii, Stad i det franske Dep. Var, ¦ M. n. for Fréjusbugten, 3 M. ø. s. ø. for Draguignan. 3,000 J. Bispesæde. Talrige romerske Oldtidsminder, hvoriblandt Ruiner af et Amphitheater og en Vandledning. Ved F.s Havn St. Raphael landede Bonaparte 9 Oct. 1799 efter Tilbagekomsten fra Ægypten, og her indskibede han sig 28 Apr. 1814 til Elba. Sieyès var født i F.

Freke og **Gere**, i den nord. Mythol. Odins to Ulve.

Frels (isl. frjáls, sv. frälse), et gammelt, nord. Ord, som betyder fri og oprindelig brugtes om enhver fri Mand i Modsætning til Trællen; men i Tidens Løb tilegnede Adelen — fra først af paa Grund af dens Skattefrihed — sig udelukkende dette Prædicat i Modsætning til Borger- og Bondestanden. **Frelse** var det tilsvarende Substantiv, Frihed.

Frelsens Hær, salvation-army, et religiøst Parti, der fra England har udbredt sig til flere af Europas Lande, til Nordamerika og næsten alle engelske Kolonier i Verden, og hvis Retning kan betegnes som den mest yderliggaaende Methodisme. Bevægelsens første Oprindelse skriver sig fra 1866, da Stifteren Booth, der tidligere havde været Medlem af Statskirken og senere Methodistpræst, begyndte at virke som Gadeprædikant i London. Efter at have virket som saadan i 17 Aar, organiserede han sit Parti som en Hær, for hvilken han selv er General, og som han styrer med samme Enevælde som Jesuiterordenens General. Han udnævner samtlige Oberster, Majorer, Capitainer, Sergeanter osv. Kvinder og Børn kunne lige saa vel blive Officerer som Mænd; Booths Hustru og Datter have næst efter Generalen selv den største Ind-

skyldelse. Den militære Organisation og Uniformvæsenet udvikles mere og mere og har ikke blot vakt stor Opsigt i de sidste Aar, men tillige givet Partiet en Fasthed og Sikkerhed i dets hele Virksomhed, hvorved det har opnaaet utrolige Resultater, idet Tusender og atter Tusender, især i England, slutte sig til det. Larmende Musik paa alle Haande Instrumenter, Trommehvirvler, vilde „Krigssange“ og Hallelujaraab vexle ved de daglige Møder med Taler og convulsiviske Bønner. Kvinder føre hyppig Ordet, og ofte optræde som Bodsprædikanter Mænd og Kvinder, der Dagen i Forvejen laa berusede i Rendestenen. I Uniformer, med Faner og Musik drager Hæren under Sang gjennem Byerne, og ogsaa om Natten foretager den, især i London, sine „Erobringstog“, der gaa ud paa at drage alle ind i Frelseshæren. Men mest henvender man sig dog til de forkomne i Samfundet, og Bevægelsen har fremkaldt et stærkt Røre i den store, fattige Befolkning i London. Alle besindige Jagttagere ere enige om, at Bevægelsen er begyndt i Aanden, men senere begyndt at udarte til meget farlige Forvildelser og anstødelige Misbrug; men de ere ogsaa enige om, at den vil faa stor Betydning ved den religiøse Vækkelse, den har frembragt, hvor usund denne end er, og derved, at den er en alvorlig Paamindelse til Kirken om at antage sig de elendige i Samfundet. F. H. søger ogsaa at virke ved Udgivelsen af talrige Smaaskrifter og Blade, blandt hvilke »War-Cry« (Krigsraabet) er det betydeligste. Uden for England har dens Erobringstog mødt stærk Modstand, navnlig i Schweiz, hvorfra dens Førere i Sommeren 1883 bleve udviste, efter at Hærens Optræden i Genf havde fremkaldt tumultuariske Gadeoptrin.

Frelsens Orden ell. Saliggjørelsens O. (Ordo salutis) bruges i den lutherske Dogmatik om de forskjellige Udviklingstrin, gjennem hvilke det enkelte Menneske bliver delagtigt i den ved Christus erhvervede Naade. Efter Danov og Reinhard er det blevet Skik at nævne 5 saadanne Grader: Kaldelse, Oplysning, Omvendelse, Helliggjørelse og det mystiske Samfund med Gud. F. O. er paa uret Maade bleven anvendt paa det virkelige Liv, navnlig af Pietisterne, idet de ansaa Graderne for bestemte, i den troendes Bevidsthed adskilte Tidsrum, der efter Orden skulde gjennemgaas.

Frelserens Orden, den eneste Orden i Kongeriget Grækenland, stiftet 1833 af Kong Otto til Ære for Befrielsen fra det tyrkiske Aag, omfatter 5 Klasser og bæres i lyseblaat Baand med smalle, hvide Kanter.

Frémiet, Emanuel [miä], fransk Billedhugger, f. 1824, Lærling af sin Onkel, Rude, uddannede sig først til Dyrebilledhugger, idet han med stor Dygtighed udførte Dyr eller Dyregrupper i Marmor og Malm. Senere er han gaaet over til at gjengive Menneskeskikkelsen. Blandt hans Arbejder kunne nævnes den besynderlige »L'homme de l'âge de pierre« (1872) og hans Rytterbilledstøtte af Jeanne Darc, opstillet paa Place de Rivoli i Paris.

Fremlaan, Udlaan til en anden af en Ting, man selv har laant; **Fremleje**, Bortlejning til en anden af, hvad man selv har lejet. Det første er altid ulovligt, med mindre det støtter sig paa et specielt Samtykke af den, man har laant Tingen af; om det sidste er tilladeligt eller ej, beror paa det enkelte Lejeforholds Natur, navnlig paa, om der maa antages fra Udlejerens Side at være taget særdeles Hensyn til Lejetagerens Person.

Fremmede kaldes i juridisk og navnlig folkeretlig Forstand de Personer, som midlertidig opholde sig i en Stat, hvori de ikke høre hjemme. Om de fremmedes Adgang til og Retsstilling i Staten indeholde de forskjellige Landes Lovgivninger til Dels meget forskjellige Bestemmelser. De gjæstfrieste Stater ere England og Nordamerika, som i Almindel. tillægge enhver F. Ret til at opholde sig i Landet og nyde godt af Lovenes Beskyttelse, saa længe han ikke selv overtræder dem; Amerika modtager dog ikke Emigranter, som ere blottede for Subsistensmidler. Efter den nuværende danske og norske Lovgivning staar det med nogle ganske enkelte Undtagelser enhver F. frit for at tage Ophold i Landet; men ligesom i visse Tilfælde i Følge specielle Tractater en anden Stat kan fordre en saadan Person udleveret, naar han der har begaaet en Forbrydelse, saaledes kan en F. ogsaa i flere Tilfælde udvises af Landet, dels paa Grund af visse Arter forbryderisk Forhold, dels paa Grund af, at han bliver ude af Stand til at ernære sig selv uden endnu at have erhvervet Forsørgelsesret i Landet, dels ogsaa uden nogen bestemt Grund, fordi hans Tilstedeværelse antages at være til Skade for den indre eller ydre Fred og Sikkerhed. For øvrigt nyder den f. fuldkommen Beskyttelse for sin Person og Ejendom; men de særegne Forrettigheder, som tillægges Landets Borgere, nyder han derimod ikke godt af, førend han selv ved at tage fast Bopæl i Landet har gjort sig til Statsborger. **Fremmedartikler** (»articuli pro peregrinis«) kaldes de 20 Sept. 1569 af Kong Frederik II udstedte, rimeligvis af Niels Hemmingsen affattede Artikler, som enhver Fremmed, der nedsatte sig i Danmark, maatte erklære sig enig med. De udtalte i Korthed den lutherske Lære i Modsætning til Datidens afvigende Trosbekjendelser og fik derved Charakteren af en symbolsk Bog og et statskirkeligt Lærdomsforskrift. De bleve trykte paa Latin, Tysk og Dansk, og for ret at bringe dem til Menigmands Kundskab blev det befalet, at man skulde opslaa dem i alle Kjøbstæder, paa Kirkedørene og paa Raadhusene. **Fremmedlegion**, Navn paa et Corps, der efter Julirevolutionen 1830 dannedes i Frankrig alene af Udlændinger, men som kun brugtes i Algérien, fordi Forfatningen forbød Regeringen at holde hvervede Tropper af Udlændinger. F. overlodes 1835 den spanske Regering og gjorde god Tjeneste mod Carlisterne, medens en ny F. dannedes 1837 og senere udvikledes til 2 Regimenter. Baade i Algérien, paa Krim og i Italien udmærkede F. sig. Under Krimkrigen oprettede England en F., mest sammensat af Tyskere. **Fremmedloven** (»Alienbill«) kaldtes en Lov, som 1793 vedtoges af det engelske Parlament, og som gav Regeringen Ret til at udvise enhver Udlænding af Landet, naar denne ansaa ham for farlig for Landets Ro. Den

var rettet imod politiske Flygtninger, der vilde søge at udbrede revolutionære Grundsætninger, og blev efter 1814 betragtet med megen Uvilje som en uværdig Indskrænkning i Landets Asylret. Dog blev den stadig fornyet indtil 1827, da der i Stedet indførtes en Registration over Udlændinger, som kom til Landet; efter 1822 kom den dog ikke til Anvendelse. Navnet brugtes ogsaa 1858 om det Lovforslag, Lord Palmerston indbragte efter Mordforsøget imod Napoleon III.s Liv for at hindre Sammensværgelser, stiftede paa engelsk Grund imod fremmede Fyrsters Liv. En F., lig den engelske, indførtes 1799 i Nordamerika af Præsident Adams, men ophævedes igjen faa Aar efter. Ogsaa Frankrig fik 1831 en F., som flere Gange er bleven brugt med Haardhed, saaledes kort før Statscoupet 1851, og Belgien gav 1835 en lignende, som senere er fornyet hvert tredje Aar med nogle Ændringer: Regeringen kan baade udvise Udlændinger og forbyde dem at komme til Landet.

Fremont, John Charl. [fri], nordamerikansk General, f. 21 Jan. 1813 i Savannah i Staten Georgia, Søn af en Franskmand, der var flygtet fra engelsk Krigsfangenskab paa Jamaica. 1833—35 var F. som Mathematiklærer med Cadetskibet „Natchez", blev Civilingeniør, fulgte 1838 med paa en Undersøgelsesrejse til Minnesota og blev 1839 Lieutenant i det topographiske Bureau i Washington. 1841 bortførte F. den mægtige Senator Bentons Datter og foretog 1842—43 to Rejser til Klippebjærgene og Landene hinsides disse, hvorved han gjorde meget vigtige Opdagelser om Passerne gjennem Bjærgene, om den store Saltsø og Sierra Nevada. Til Løn blev F. Capitain. Han begav sig 1845 paa en ny Rejse til Oregon og Californien; men imidlertid udbrød Krigen med Mexico, og F. blev Anfører for en Afdeling Frivillige, der indtog Californien. 1848 gjorde F. en ny, yderst besværlig og farlig Rejse gjennem Ny-Mexico til Californien, bosatte sig her og blev ved Kjøbet af en Guldegn en af de rigeste Mænd i Nordamerika. F. var meget virksom for at holde Slaveriet borte fra Californien og blev 1850—52 Statens første Unionssenator. 1854—55 foretog F. en ny Opdagelsesrejse for at undersøge Retningen for Stillehavsjærnbanen, og han var en af Hovedmændene ved Dannelsen af det nye republikanske Parti; han blev 1856 dets Candidat til Præsidentværdigheden, men faldt igjennem mod Buchanan. 1861 overtog F. som Generalmajor Commandoen i Missouri, hvor han var meget yndet; han opfattede strax Kampen som en Kamp imod Slaveriet og kundgjorde 31 Aug. Frigivelse af Oprørernes Slaver, men det blev ikke godkjendt af Regeringen, og F. tilbagekaldtes. I Marts 1862 blev F. sendt til Vest-Virginia, men spillede ingen fremragende Rolle i Krigen. 1878—81 var han Gouverneur i Territoriet Arizona.

Fremskridtspartiet, siden 1861 Navn for den frisindede Opposition i Preussen, hvorfra 1866 det national-liberale Parti udskiltes, medens Resten fortsatte Kampen imod Regeringen. 1884 optog det efter Sammenknytning med de udtraadte national-liberale Navnet „det tyske frisindede Parti". 1862 optog ogsaa det nationale Parti (Enhedstyskerne) i Bayern og Hessen Navnet F. Om det spanske F. s. **Progressister.**

Fremtidsmusik, et Spottenavn, som Rich. Wagners Modstandere have givet hans Musik, fordi han i sit 1850 udgivne Skrift „Das Kunstwerk der Zukunft" og i senere Skrifter søgte at vise, at det ypperste Kunstværk, som det var Fremtiden forbeholdt at frembringe, vilde være et Drama, hvortil alle Kunstarter lige fra Architekturen til Poesien samvirkede, og hvori en Adskillelse af de kunstneriske Elementer var en Umulighed. Alle skjønne Kunster skulde bringe deres bedste Smykker til Idealets Forherligelse; Drama, Opera og Ballet skulde smelte sammen til en Enhed; Kunstværkets Skaber skulde være Digter, Musiker, kort sagt alt.

Frémy, Arnould [mi], fransk Forf., f. 1809 i Paris, blev efter Skriftet »Les variations du style franç. au XVIIe siècle« (1843) Prof. i Lyon, 1847 i Straßburg, tog sin Afsked efter Februarrevolutionen, var 1854—59 i Redactionen af »Charivari« og skrev et Par Lystspil og en Række Romaner, hvoriblandt »Les roués de Paris« (1838), »La physiologie du rentier« (1841, i Forening med Balzac), »Les batailles d'Adrienne«, »La guerre future« (1875).

Frémy, Edmond [s. o.], bekjendt fransk Chemiker, f. 28 Febr. 1814 i Versailles, Søn af Charl. F., Professor i Chemi i St. Cyr. F. studerede først under Faderen, senere under Pelouze og blev først Præparateur under ham; siden afløste han Pelouze og Gay-Lussac 1849 og 1852 ved École polytechnique, Collège de France og Muséum d'histoire naturelle som Professor i Chemi. 1857 blev han Medlem af Académie des Sciences. Af F.s talrige Arbejder have navnlig de om Jærn-, Tin- og Antimonsyre, om ammoniakholdende Koboltforbindelser, om Fluorforbindelser, om en hel Række ejendommelige Syrer, der indeholde Svovl, Ilt, Brint og Kvælstof, om Gummi og Bladgrønt stor Interesse. I Forbindelse med Pelouze har F. udgivet »Traité de chimie générale« (6 Bd.) og senere flere Lærebøger, som »Abrégé de chimie« og »Chimie élémentaire«. I den nyeste Tid har F. i Forbindelse med en stor Kreds af franske Chemikere paabegyndt Udgivelsen af en meget omfangsrig »Encyclopédie chimique«. F.s Arbejder have ikke alle været lige grundige, men det maa indrømmes, at han paa mange Punkter med stor Originalitet har brudt ganske nye Veje.

Frenzel, Karl, tysk Forfatter, f. 6 Dec. 1827 i Berlin, var først Gymnasiallærer, men førtes ved Bekjendtskab med Gutzkow efterhaanden ind paa Forfatterbanen, til hvilken han fra 1860 udelukkende helligede sig, dels som Essayist og Dramaturg, dels som Roman- og Novelleforfatter. Siden 1861 har han været Medredacteur af „Nationalzeitung" i Berlin. Af hans dygtige historiske og æsthetiske Studier kunne fremhæves Samlingerne „Dichter und Frauen", „Büsten und Bilder", „Renaissance und Rococo" og „Berliner Dramaturgie", af hans talrige Romaner og Noveller, der dels tilhøre den historiske Genre, dels ere Skildringer af det moderne Samfundsliv, og som udmærke sig ved sængs-

lende Fortællemaade og correct Sprog, ofte ogsaa ved dygtig Charaktertegning, exempelvis nævnes: „Melusine“ (1860), „Papst Ganganelli“ (1864), „Auf heimischer Erde“ (1866), „Im goldenen Zeitalter“ (1870), »La Pucelle« (1871), „Frau Venus“ (1880), „Die Geschwister“ (1881) og Novellerne „Geheimnisse (2 Bd., 1871), „Lebensrätsel“ (2 Bd., 1874), „Geld“ (1884) og „Die Wohlthäterin“ (1885).

Freppel, Charl. Em. [pell], fransk Biskop og Kirkehistoriker, f. 1 Juni 1827 i Oberehnheim i Elsaß, fik sin Uddannelse i Præsteseminariet i Straßburg, blev 1854 theol. Prof. i Paris, 1867 Dekan ved Kirken St. Geneviève og 1870 Biskop i Angers. Paa det vatikanske Concil 1870 spillede han en fremtrædende Rolle som en af Forkæmperne for Læren om Pavens Ufejlbarhed; men endnu mere bemærket gjorde han sig ved sin glødende Patriotisme som fransk Elsasser og ved sin ivrige Polemik mod den tyske Regering i Anledning af „Culturkampen“; den franske Regering saa sig endog nødsaget til at lægge en Dæmper paa hans Iver i denne Sag. 1880 blev han i Brest valgt til Deputeretkammeret og indtog strax Dupanloups tidligere Stilling som Fører for det klerikale Parti. Som theologisk Forfatter er han navnlig bekjendt ved dygtige Skrifter imod Renans „Jesu Liv“ og „Apostlene.“

Frequèns, Besøg, talrig Forsamling, Tilløb; **frequentère**, besøge ofte, bivaane.

Frère, Charles Théodore [fræhr], fransk Maler, f. 1815, Lærling af Cogniet og Roqueplan, har næsten udelukkende gjort Livsbilleder fra Orienten, deri medtaget Algier, til Gjenstand for sin Pensel og tilbragte største Delen af sit Liv i disse Egne, navnlig i Tyrkiet. — Hans Broder, **Pierre Edouard F.**, f. 1819, Elev af Delaroche, dvæler i sine Genrebilleder helst ved Barnelivet, som han skildrer med Sandhed og Følelse.

Frere, H. **Bartle** [frihr], engelsk Statsmand, f. 1815, traadte 1834 ind i det indiske Compagnis Tjeneste og blev 1850 Overcommissær i Sindh, hvor han gjorde udmærket Tjeneste under den store indiske Opstand 1857; til Løn blev han Ridder og 1862—66 Gouverneur i Bombay, samt fik derefter Sæde i det indiske Raad. 1872 sendtes F. til Sansibar for at udvirke Forholdsregler imod Slavehandelen og ledsagede 1876 Prinsen af Wales paa Rejsen til Indien. S. A. blev han adlet. 1877 blev han Gouverneur paa Cap, hvor han 1879 fremkaldte Krigen mod Sulukafferne og derfor n. A. blev fjernet. F. har i flere Skrifter udtalt sig med stor Varme for Missionen i Indien og Østafrika. D. 1884.

Frère-Orban, Hub. Jos. W. [fræhr orbãng], belgisk Statsmand, f. 24 Apr. 1812 i Liège (hed oprindelig F. alene, men antog Navnet O. efter sin Hustru), blev 1832 Sagfører og snart efter Medlem af Byraadet i sin Fødeby og tog fra 1842 virksom Del i Valgkampene imod de klerikale. 1847 blev han Deputeret og snart efter Finansminister, indførte Skat paa Arv og organiserede 1850 den belgiske Nationalbank, men afgik 1852 paa Grund af Frankrigs Forlangende om Forbud mod Eftertryk. I et omfattende Skrift om „Den døde Haand og Velgjørenheden“ (2 Bd., 1854—57) drøftede F.-O. det brændende Spørgsmaal om de gejstlige Stiftelser. Han blev en af Lederne for de liberale og efter Valgsejren i Nov. 1857 igjen Finansminister. Som afgjort Tilhænger af Frihandelen gjennemførte han vigtige Toldnedsættelser og afskaffede de indre Forbrugsudgifter, men trak sig i Apr. 1861 tilbage af Uvilje imod den franske Handelspagt og den samtidige Ligestilling af franske Guldmønter med de belgiske. I Oct. s. A. traadte F.-O. igjen ind i Ministeriet, blev i Jan. 1868 endog dets Chef i Stedet for Rogier og hindrede det paatænkte Salg af belgiske Jærnbaner til et fransk Selskab, men maatte efter Valgene i Juli 1870 vige Pladsen for Modpartiet. Efter 8 Aars Forløb blev han i Juni 1878 Førsteog Udenrigsminister og gjennemførte med stor Fasthed Skolens Adskillelse fra Kirken, ja brød endog 1879 det diplomatiske Forhold til Pavestolen, da denne hemmelig billigede Biskoppernes Opposition. Efter Valgene til Repræsentantkammeret i Juni 1884 maatte han trække sig tilbage. F.-O. er en glimrende Taler, men hans stivsindede Fastholden ved gamle Doctriner giver ham en lignende Stilling i Belgien som Guizot i Frankrig før 1848 og bringer ham i Strid med den yngre Retning af det liberale Parti.

Fréret, Nic. [frerä], fransk Oldforsker, f. 1688, d. 1749, har forfattet en Mængde Afhandlinger over de gamle Folkeslags Chronologi, Historie og Geographi m. m., hvilke ere samlede i hans »Oeuvres complètes« (20 Bd., 1796, ny Saml. 1825).

Frerichs, Friedr. Theod., bekjendt tysk Læge og Kliniker, f. 1819 i Aurich, var Privatdocent i Göttingen, overtog 1850 Bestyrelsen af Poliklinikken og senere af det akademiske Hospital i Kiel, ledede under det slesvigholstenske Oprør som Overlæge Lazaretherne i Rendsborg og blev 1851 Prof. i Medicin og Directeur for den medicinske Klinik i Breslau, hvorfra han i samme Egenskab kaldtes til Berlin 1859. D. 13 Marts 1885.

Fréron, Elie Catherine [frerõng], fransk Skribent, f. 1719, bekjendt som Udgiver af »L'année littéraire« (1754—56), var Voltaires uforsonlige Fjende og Gjenstand for hans hensynsløseste Haan. D. 1776. — **Louis Stanisl. F.**, Søn af den foreg., Literat og Politiker, f. 1757, fortsatte det af hans Fader stiftede kritiske Blad »L'année littéraire« indt. 1790 (i alt 292 Bd.), men kastede sig ved Revolutionens Udbrud i dennes Hvirvel, sluttede sig til sin Skolekammerat Robespierre og udgav 1789 »Orateur du peuple«. Han hørte, navnlig da han 1793 tillige med Barras var sendt til det sydlige Frankrig for at udføre Conventets Beslutninger, til de voldsomste Terrorister, men brød siden med disse og hjalp til at styrte Robespierre. 1802 blev han af Bonaparte, hvis Søster Pauline havde villet gifte sig med ham, sendt med General Leclerc som Underpræfect til San Domingo, hvor han faa Maaneder efter sin Ankomst bukkede under for Klimaet.

Frescobaldi, Girolamo, f. 1587 i Ferrara, d. omtr. 1650, studerede en Tid lang i Flandern, udgav 1608 i Antwerpen 5stemmige Ma-

drigaler, blev 1615 Organist ved Peterskirken i Rom og havde et saa stort Navn, at 30,000 Tilhørere havde indfundet sig, da han første Gang besørgede sit Embede. De Compositioner, man endnu har af ham (Kirkestykker, Madrigaler, Orgel- og Claverstykker osv.), vidne om hans epochegjørende Begavelse. Hans berømteste Elev er Froberger.

Frescomaleri ell. Maleri al fresco kalder man saaledes til Adskillelse fra andre Arter af Maleri (Olie-, Pastel- osv.) efter den Maade, hvorpaa det frembringes. Den Flade, der skal smykkes med Maleri, bliver dækket med flere Lag fin Puds (Blanding af Kalk og Sand), og medens denne endnu er vaad, paasættes Vandfarver, hvilke indsuges af den vaade Kalk, som under Tørringen ved at forbinde sig med den atmosphæriske Luft afsætter en Skorpe, der danner et Slags beskyttende Email over Farverne. Det er et noget begrænset Antal Farver, der kunne bruges ved F., navnlig ikke vegetabilske og animalske Farver, ikke heller de med Kalken beslægtede Mineralfarver, da de forandre sig; Jordfarverne ere de bedste. F. egner sig til Decoration af store Murflader i Bygninger formedelst sin Varighed, sin skjønne Klarhed og rolige Alvor, men er mindre anvendeligt udvendig, da Farverne ikke taale vedvarende Sol og Fugtighed; man har søgt at erstatte dette ved Stereochromi (s. d. A. og **Vandglas**), ved mat Oljemaleri (især i Frankrig) og ved et Slags Cementmosaik, som er anvendt i Kjøbenhavn uden paa Thorvaldsens Museum. — Lige fra den ældste Tid har F. været kjendt og anvendt, hvilket ses af de ægyptiske, etruriske og romerske Levninger, vi have; at det ogsaa har været almindeligt i Grækenland, skjønt saa godt som intet er os efterladt, ved man andensteds fra. De første christelige Malerier paa Mur, i Katakomberne, vare næppe i Fresco; men i Middelalderen fik F. stor Udbredelse til Decorationen, navnlig af Kirker, og blev udviklet til uopnaaet Fuldkommenhed i Italien. I den nyere Tid er F. gjenoptaget i Tyskland, først i München og Berlin, senere ogsaa i Dresden o. fl. St., i Frankrig, England og Sverige. Foruden Decorationen af Thorvaldsens Museums Yderside, der dog er behandlet paa en noget anden Maade (s. ovenfor), maa i Danmark af Frescoarbejder nævnes det indre af samme Museum, men især Decorationen af Universitetets Forhalle ved Constantin Hansen og Decorationsmaler Hilker, samt af Christian IV.s Capel i Roskilde ved Eddelien. Senere monumentale Malerier ere udførte paa anden Maade, f. Ex. i Oljefarver paa en dertil præpareret Mur. For øvrigt henvises til **Maleri** og de enkelte Landes **Kunst**.

Frese, Jakob, en af de betydeligste af det carolinske Tidsrums Digtere, f. i Aug. 1691 i Viborg i Finland, studerede ved Åbo Universitetet, begav sig derpaa til Stockholm, hvor han traadte ind i Kongens Cancelli, men var ikke naaet længere paa Embedsbanen end til ordinær Cancellist i Civilexpeditionen, da han døde 31 Aug. 1729. Den Sygelighed, hvoraf han den største Del af sit Liv led, har sat et ejendommeligt Præg paa hans Poesi. Ligesom alle andre Digtere fra den Tid har han strævet Brude- og Gravdigte, Satirer, Fabler m. m., men sin særegne Digterejendommelighed viser han bedst i sine religiøse Sange, samt i sine Vaarsange fra Sygesengen. I disse sidste fremtræder hans varme Natursans, hans rene, livlige Følelse, hans Fromhed og rolige Resignation i et kraftigt poetisk Udtryk. F.s Skrifter ere udgivne i Udvalg (1826) af P. A. Sondén og samlede (1876) af P. Hanselli.

Fresenius, Carl Remig., en af Tysklands mest ansete analytiske Chemikere, f. 28 Dec. 1818 i Frankfurt a. M., blev først Assistent ved Liebigs Laboratorium og Privatdocent i Gießen, senere Prof. i Chemi, Physik og Technologi ved Landvæsensinstitutet i Wiesbaden, hvor han ogsaa grundlagde og bestyrede sit chemiske Laboratorium. Hans Arbejder, der saa at sige alle gaa i analytisk Retning, have paa mange Punkter bidraget til den analytiske Chemis Udvikling. Hans Lærebøger i qvalitativ og qvantitativ Analyse have vundet stor Udbredelse, ere oversatte i flere Sprog og udkomne i mange Oplag. Stor Fortjeneste har han som Stifter og Redacteur af „Zeitschrift für analytische Chemie“ (siden 1862, ét Bind aarl.).

Fresnel, Augustin Jean [frenĕll], en af dette Aarh.s berømteste Physikere, f. 10 Maj 1788 i Broglie (Dep. Eure), d. 14 Juli 1827 i Nærheden af Paris. Han blev 1804 Elev af den polytechniske Skole og siden Ingenieur ved Bro- og Vejvæsenet i forskjellige Departementer; som ivrig Royalist blev han under Napoleons 100 Dage afsat og stillet under Politiets Bevogtning i Nyons (Dep. Drôme), hvor han anstillede sine første optiske Forsøg; 1823 blev han Medlem af Akademiet og til sidst Ingénieur-en-chef des Ponts-et-chaussées. Det var næsten udelukkende Optiken, som sysselsatte F. Th. Young havde allerede begyndt at fremdrage den af Huygens først fremsatte Bølgetheori, som ved Newtons Autoritet var kommen i ufortjent Forglemmelse; men det var først F., som gjennemførte dens Anvendelse og lagde Grund til vor nuværende theoretiske Optik, der i Grunden kun er en Udvikling af F.s Arbejder. Han forklarede saaledes Interferensphænomenerne, den dobbelte Brydning af Lyset i Krystallerne, den af Malus opdagede Polarisation; han undersøgte Interferensen imellem polariserede Lysstraaler (i Forening med Arago) og Bjergkrystallens ejendommelige Virkning paa det polariserede Lys og opdagede den cirkulære Polarisation, ligesom han ogsaa forklarede de Farver, dobbeltbrydende Legemer vise i polariseret Lys, og paaviste, at Glas og alle andre gjennemsigtige Legemer ved Tryk og ulige Opvarmning blive dobbeltbrydende. Ogsaa for Praxis har han virket ad videnskabelig Vej, idet de nuværende Linsefyr (Polyzonallinser), der i Godhed langt overgaa de tidligere Lampefyr, ere opfundne af ham. »Oeuvres complètes« (3 Bd., Paris 1866—70).

Fresnillo [niljo], Bjergstad i den mexicanske Prov. Zacatecas, 75 M. n. v. for Mexico. 18,000 I. Bjergværksskole. Sølv- og Kobberminer.

Freudenstadt, Stad i den württembergske Kreds Schwarzwald, 9 M. s. v. for Stuttgart. 6,000 I. Maskinhørspinderi, Handel med Træ,

Korn og Kvæg. I Omegnen Tilvirkning af Potaske, Beg og Tjære.

Freudenthal, Stad i østerrigsk Schlesien, 4 M. v. for Troppau. 8,000 I. Livlig Industri i Læder, Klæde, Lærred og Maskiner.

Freund, Hermann Ernst, dansk Billedhugger, Søn af en Cursmed fra Uthlede ved Bremen, f. 15 Oct. 1786, blev i sit 17de Aar sendt til Kjøbenhavn for at lære Smeddehaandværket hos sin Morbroder, men øvede sig her tillige i Tegning og Gravering, indtil han 1805 begyndte at gaa paa Kunstakademiet, hvor han 1811—17 vandt de 4 Medailler og med den store Guldmedaille som sædvanlig et Rejsestipendium for flere Aar. Forinden havde han 1815 dannet en legemsstor Billedstøtte af „Eurydike". Endnu s. A. som han havde faaet Medaillen rejste han til Italien, hvor han i Rom traadte i Venskabsforhold til Thorvaldsen, over hvis Værksteder han fik Opsyn i dennes Fraværelse 1819—20. Hjemme fra var det overdraget F. at modellere Billedstøtter af de 12 Apostle til Frue Kirke i Kjøbenhavn, og han modellerede „Thaddæus" i den opgivne Størrelse. Da Thorvaldsen overtog Apostlene, fik F. Bestilling paa de 4 Evangelister til Slotskirken og en Række mythologiske Figurer til Kongens Trappe og modellerede heraf en „Mercur", som dog aldrig blev opstillet; det kunde have gaaet ligesaa med „Evangelisten Lucas", bestemt til Slotskirken; thi den blev først efter Kunstnerens Død paa nogle Venners indtrængende Forlangende stillet paa sin Plads. Et Arbejde, der var bestilt af Grev Sommariva, „Chloe, som giver et Lam at drikke", blev udført i Marmor, men forblev Kunstnerens Ejendom, indtil det blev kjøbt af Museet for Sculptur og Kunstflid. Det gik til Grunde 3 Oct. 1884 ved Christiansborgs Brand. 1822 concurrerede F. til nogle Præmier, som en Kreds af Kunstvenner i Kjøbenhavn havde udsat for Tegninger af den nordiske Mythologi. Han vandt Præmierne, saa vel for Composition af et mythologisk Æmne som for enkelte Figurer, og kastede sig nu med stor Alvor og Iver over Studiet af Nordens Mythologi. Han udførte en Tegning af Ragnarøk som Frise, der blev antagen til at udføres til Christiansborg (1827), men først færdig og opsat paa sin Plads efter Kunstnerens Død; ogsaa denne ødelagdes for største Delen ved Slotsbranden. Efter en Hjemrejse gjennem Tyskland og Frankrig kom F. 1828 til Kjøbenhavn, hvor han i det følgende Aar paa Billedstøtten „Thor" blev Medlem af Kunstakademiet og strax efter Professor ved Modelskolen. For øvrigt fik han kun Lejlighed til at udføre, om end i betydeligt Tal, mindre Arbejder, navnlig Gravmæler og Buster, saaledes Busten af Ingemann (1820 i Rom), af Stolberg i Glyptotheket i München, af Gähler i Altona, af Bygmester C. F. Hansen, Biskop Münter o. fl., Mindestene over Münter og J. Møller i Frue Kirke, over Maleren Gebauer i Aarhus o. fl. Efter lange Tider var F. den første Kunstner i Danmark, der lod sine Værker støbe i Malm, nemlig den fortræffelige, lille Springvandsfigur i Rosenborg Have, „Svanerytteren", og den lille Billedstøtte „Odin", som Kunstforeningen ejer. Des værre blev han 30 Juni 1840 efter et længere Sygeleje bortreven fra sin rige og frugtbringende Kunstnervirksomhed. Hvor højt F. end satte Thorvaldsen, sluttede han sig ikke ubetinget til denne, men viser ved Siden af Paavirkning af Michel Angelo et nøje Kjendskab til den græske Billedhuggerkunst, medens han i det hele ved Studium af Kunsten i alle dens Retninger søgte at sikre sig mod Ensidighed. Han var en ivrig og kyndig Samler, kæmpede i Stort og Smaat for at rense Smagen og vække Kunstsans og øvede ikke ringe Indflydelse paa andre Kunstgrene, ej alene Medailleurkunsten, men ogsaa Maler- og Bygningskunsten. Hans Hovedværk „Ragnarøksfrisen" er udgivet i Omrids af Kunstforeningen i Kjøbenhavn (tegnet paa Sten af Olrik, med Text af Prof. N. Høyen, 1857). — **Georg Christian F.**, Brodersøn af den foreg., Billedhugger, f. 7 Febr. 1821 i Altona, kom til Kjøbenhavn 1836 og begyndte at gaa paa Kunstakademiet; 1845 fik han den mindre Guldmedaille og var i Rom 1854—60 og flere Gange senere paa kortere Rejser. Han blev 1869 Medlem af Kunstakademiet. Han udmærker sig ved en let Fremstillingsevne og en behagelig, om end langt fra energisk Udførelse. Især ere Fremstillinger af Børn og unge Kvinder lykkedes vel for ham („En lille Pige med sin Kat", gjentaget flere Gange, „En badende ung Pige", „Moderglæde" og flere lignende Æmner).

Freund, Wilh., latinsk Lexikograph, f. 1806, har beklædt forskjellige Skoleembeder i Preussen. Han har gjort sig bekjendt ved en „Wörterbuch der latein. Sprache" (Leipz. 1834—45, 4 Bd.). Desuden har han skrevet en „Gesammtwörterbuch der latein. Sprache" (Breslau 1844) og en „Lat.-deutsches und deutsch.-lat.-griech. Schulwörterbuch" (Berlin 1848—55, 2 Dele).

Freycinet, Charles Louis de Saulces de [fræsinæ], fransk Ingenieur og Statsmand, f. 14 Nov. 1828, var 1856—61 Driftsdirecteur for Sydbanen og sendtes derefter af Regeringen paa Undersøgelsesrejser i Udlandet, skrev 1867 om Kvinders og Børns Arbejde i Fabriker og 1870 om Sundhedsforholdene i de store Byer. I Sept. 1870 blev F. Præfect, men allerede i Oct. kaldt til Tours for at være Gambettas Medhjælper i Krigsministeriet. F. tog som saadan vigtig Del i Krigens Ledelse og havde store Fortjenester af Hærens Udrustning og særlig af Felttelegraphens og Feltjærnbanernes Udvikling, men maatte senere høre Bebrejdelser for sin Indgriben i Krigsførelsen (skrev til Forsvar derfor »La Guerre en province«). Efter Krigen traadte F. tilbage i Jærnbanetjenesten, men valgtes 1876 i Paris til Senatet, hvor han havde vigtig Indflydelse paa Loven om Hærforvaltningen. I Dec. 1877 blev F. Minister for de offentlige Arbejder, udkastede en storartet Plan til omfattende Jærnbane-, Kanal- og Havneanlæg for at give Frankrigs materielle Udvikling et kraftigt Opsving (med samlet Udgift af 10 Milliarder Frcs.) og gjorde raske Skridt for at bringe den i Udførelse. I Dec. 1879 blev F. Første- og Udenrigsminister, men fortrængtes i Sept. n. A. af Gambetta paa Grund af sin forsonlige

Optræden over for Pavestolen. Efter Gambettas Afgang som Minister i Jan. 1882 blev F. paa ny Førsteminister, afslog at indblande Frankrig i de ægyptiske Forviklinger og fratraadte i Aug. s. A. I Apr. 1885 overtog han Udenrigsministeriet.

Freycinets Havn [s. o.], en Havbugt i Vestaustralien, paa begge Sider af 26° s. Br. mellem Den Dick Hartog og Halvøen Peron. Mellem denne og Fastlandet ligger Hamelins Havn, og begge forene sig mod N. i Sharks Bay.

Freydorf, Rudolf, tysk Statsmand, f. 1819, blev 1860 Raad i det badenske Justitsministerium og tog væsentlig Del i Ordningen af Kirke- og Skoleforhold; han blev i Juni 1866 afskediget af den stortyske Minister Edelsheim, men en Maaned senere selv Hus- og Udenrigsminister, sluttede Fred og Forbund med Preussen og søgte at knytte Baden saa nøje som muligt til Nordtyskland. F. havde vigtig Del i det tyske Riges Oprettelse, blev i Juli 1871 Justitsminister, men tog Afsked i Sept. 1876 og døde 15 Nov. 1882.

Freytag, Georg Wilh. Friedr., anset tysk Orientalist, f. 19 Sept. 1788 i Lüneburg, studerede i Göttingen og blev 1811 Repetent; under Krigen 1815 blev han Feltpræst og gik som saadan til Paris, hvor han fandt Lejlighed til at foretage et længere Ophold, som han benyttede til Fortsættelse af sine orientalske Studier; 1819 modtog han en Ansættelse som Professor i de orientalske Sprog ved Universitet i Bonn og har gjort sig fortjent ved en Række nøjagtige og uundværlige Udgaver af arabiske Forfattere, som »Selecta ex hist. Halepi« (Par. 1819), »Caab b. Zuhairi carmen in laudem Muhammedis dictum« (Halle 1823), Ibn Arabschahs arabiske Anthologi »Fâchihat el-Cholafa« (Bonn 1832), det for Kundskaben til den ældre arabiske Poesi vigtige Værk »Hamasæ carmina« i 2 Bind med lat. Oversættelse (Bonn 1828—52), en Samling af arabiske Ordsprog med Oversættelse og Forklaring under Titlen »Meidani proverbia Arab.« (3 Bd., Bonn 1838—43). Desuden skyldes ham „Darstellung der arab. Verskunst“ (Bonn 1831) og det efter større arabiske Ordbøger, især Kamus, udarbejdede »Lexicon Arab.-Latinum« (4 Bd., 1830—37, med et Udtog i 1 Bind, 1837), der endnu bestandig er et af de almindeligst brugte Hjælpemidler til dette Sprogs Studium. D. i Bonn 16 Nov. 1861.

Freytag, Gust., tysk Digter, f. 13 Juli 1816 i Schlesien, studerede først i Breslau, siden i Berlin, hvor han 1838 tog den philosophiske Doctorgrad, og blev derefter Privatdocent i Breslau. Han vandt snart Bifald som Lystspildigter; hans „Valentine“ (1847) og „Graf Waldemar“ (1850) gik Tysklands Scener rundt. Efter 1848 drog F. til Leipzig og overtog med Julian Schmidt Redactionen af „Grenzboten“, hvortil han har leveret gode Bidrag fra den tyske Culturhistorie. Hans Lystspil „Die Journalisten“ (1854) er et charakteristisk tysk Tidsbillede. Med Fortællingen „Soll und Haben“ (1855, 29de Opl. 1884; overs. paa Dansk under Titelen „Debet og Credit“) indførte han i Tyskland den realistiske Genreroman, men gjorde i Tragedien „Die Fabier“ (1859) en Expedition til den antike Oldtid. „Die verlorene Handschrift“ (1864) er atter en Nutidsroman. F. har Lyst til at give sig af med det moderne Livs Problemer, men af Opposition mod Romantikens Foragt for dem forfalder han til en spidsborgerlig, uhumoristisk Anerkjendelse af Livets Smaalighed, der skimtes igjennem hans dygtige Charakterskildring og moderate Fremstilling. Hans „Bilder aus der deutschen Vergangenheit“ (5 Bd., 1859—67, 11te Opl. 1879) vise hans Dygtighed i historisk Skildring. 1863 skrev han „Die Technik des Dramas“ (4de Opl. 1881). 1870 trak han sig tilbage fra Redactionen af „Grenzboten“, men blev dog boende i Leipzig om Vinteren, indtil han 1879 flyttede til Wiesbaden; om Sommeren bor han ved Gotha, hvor Hertug Ernst har udnævnt ham til Forelæser og givet ham Hofraadstitlen. 1870 bivaanede han som Tilskuer den fransk-tyske Krig; derefter udgav han 1872—80 i 6 Bd. en Række culturhistoriske Fortællinger under Fællestitlen „Die Ahnen“, som skulde give et digterisk Billede af det tyske Folks Udvikling lige fra de ældste Tider, men som trods deres delvis dygtig gjennemførte Tidsfarve ikke ere af betydeligt Værd som Digterværk. 1883 udkom „Doktor Luther“, en Biographi.

Friant, Louis [ang], Greve, fransk General, f. 1758, traadte ved Revolutionens Udbrud ind i Hæren og udmærkede sig i alle Felttogene under Republiken og Kejserdømmet, hvorfor Napoleon I allerede 1808 ophøjede ham til Greve. Da han 1814 havde underskrevet Kejserens Tronfrasigelsesakt, gjorde Ludvig XVIII ham til Ludvigsridder og gav ham en Commando i Metz. Under de 100 Dage blev han Pair, kæmpede med sin gamle Tapperhed ved Fleurus og Waterloo, blev derfor ved den anden Restauration strøgen af Hærens Lister og døde 1829.

Friaul, ital. Friuli, en Sammentrækning af det latinske Fŏrum Jūlii, var fordum et selvstændigt Hertugdømme, der omfattede det nuværende venezianske Udine samt Grevskaberne Görz og Gradisca og Districtet Idria i Krain med et Areal af 175 □ M. Indbyggerne, sædvanlig kaldte Furlanere, ere for største Delen Italienere, der tale en egen Dialekt. F. beboedes oprindel. af Euganeer, dernæst af Carnere og erobredes i det 6te Aarh. af Longobarderne. Under disses Hertug Gisulf ødelagde Avarerne Landet 610. Carl d. store indsatte Grever i F., og hans Sønnesøn Lothar oprettede her et Markgrevskab for at sætte en Dæmning mod Slavernes Indfald. En af disse Markgrever eller, som de ogsaa kaldtes, Hertuger af F., Berengar I, Dattersøn af Ludvig d. fromme, gjorde sig 888 efter sin Fætter Carl d. tykkes Afsættelse til Konge i Italien. Efter hans Mord 924 deltes F. og kom under forskjellige Herrer. 1420 maatte en Del deraf underkaste sig Venezia, med hvilket det ved Freden i Campoformio 1797 kom til Østerrig; 1805 maatte Østerrig afstaa det venezianske F., som blev en Del af Kongeriget Italien, og 1809 det østerrigske F., som blev lagt til de illyriske Provinser. Ved Napoleon I.s Fald kom Østerrig igjen i Besiddelse af hele F. 1814, men 1866 maatte det afstaa det venezianske F.

med Venezien til det nye Kongerige Italien. General Duroc blev 1807 af Napoleon I ophøjet til Hertug af F.

Fricadelle, stegt Kjød- eller Fiskefarce.

Fricandeau, fr. [kangdō], Ret, bestaaende af spækkede og stegte Skiver Kalve- eller Oxekjød.

Fricassée, fr. [kassē], Ret af mindre Stykker kogt Kjød i en med Grøntsager osv. tillavet Sauce.

Fricativlyd, s. **Medlyd**.

Frich, Joachim Gyldenkrantz, norsk Landskabsmaler, f. i Bergen 24 Juli 1810, besøgte først Akademiet i Kjøbenhavn i Begyndelsen af Trediverne, nød derefter Dahls Undervisning i Dresden og paavirkedes af Rottmann under sit Ophold i München. 1840 bosatte han sig i Christiania, hvor han døde 29 Jan. 1858. 1850 udførte han 6 Billeder for Spisesalen paa Oscarshal, og i det norske Nationalgalleri er han repræsenteret ved „Furuskov i Øvre Thelemarken", „Parti fra Holtsfjorden" og „Motiv fra Hallingdal".

Friconservative, Navn for en politisk Gruppe i Preussen, som dannedes i Efteraaret 1866 ved en Udskillelse fra det conservative Parti, og som især omfattede mange Medlemmer af den højere Adel (Hertugerne af Ujest og Ratibor, Grev Bethusy Huc), der vare mere frisindede end Hovedmassen af Landadelen. Den vilde understøtte Bismarck til Gjennemførelse af de store nationale Formaal og fremme maadeholdne Reformer. Partiet udvikledes ogsaa i den nordtyske Rigsdag, vandt stærk Tilgang og øvede stor Indflydelse, bl. a. under den senere Culturkamp. Efter 1870 fik det i Rigsdagen Navn af „det tyske Rigsparti", men ved de sidste Valg (1881) blev det trængt stærkt tilbage.

Friction, Gnidning, Gnidningsmodstand (s. d. A.). **Frictionsklinkning**, Anvendelse af F. til at forvandle en frem- og tilbagegaaende, retlinjet ell. roterende Bevægelse til en rykvis roterende paa lignende Maade som det sker ved Klinkhjul og Klinkhage. **Frictionskobling** er en Kobling, d. e. Forbindelse af to Axler, som ligge i Flugt med hinanden, ved Hjælp af F. **Frictionsruller, Frictionsskiver,** Midler til at formindske Frictionen ved saa vel roterende som retlinjet Bevægelse. **Frictionshjul** bruges paa lignende Maade som Tandhjul til at forplante roterende Bevægelse, idet det ene Hjul sætter det andet i Bevægelse alene ved F.; bruges f. Ex. til Sækkevinder. **Frictionsphænomenet**, et geologisk Særsyn, der har tiltraget sig megen Opmærksomhed blandt Naturforskerne, og hvis Tilstedeværelse først paavistes af den svenske Geolog Sefström 1836. Klipperne ses nemlig i flere Lande, navnlig i Skandinavien, Finland, England, Schweiz og Nordamerika, at have været udsatte for en voldsom Afskuring og Afslibning, idet de have en glat Overflade, ere afrundede til Siderne og forsynede med Striber og rendeagtige Furer, som betegne den Retning, hvori den skurende Masse er skreden frem, og vidne om det umaadelige Tryk, hvorunder Afskuringen er foregaaet. I Norge udgaa Striberne fra de højere Partier af det indre af Landet og følge væsentlig Dalenes Løb ud mod Kysterne, medens de i Sverige i det hele have en mere nord-sydlig Retning, dog ogsaa her med en Afvigelse ud mod Kysterne. Stribningen er frembragt i en Periode (Istiden, Glacialperioden) efter den tertiære Periode, da hele den skandinaviske Halvø var dækket med Landis, ligesom Indlandsisen nu dækker Grønland, og som under sin Bevægelse hen imod de lavere Dele af Landet glattede og furede Overfladen af Klipperne ved at skure underliggende Sten og Sand hen over dem. Foruden denne Forklaring af F., der væsentligst skyldes Agassiz, som støttede sig paa Iagttagelser af Frictionsstriberne i Schweiz, har der dog ogsaa været opstillet andre Hypotheser desangaaende. Saaledes antog Sefström, at det skyldtes en umaadelig Vandmasse, den petridilanniske Flod, der medbringende en Mængde Stenblokke, Grus og Sand skulde have væltet sig ud over den skandinaviske Halvø fra N. mod S., medens Lyell tydede det som en Virkning af svømmende Isbjærge paa en Tid, da Klipperne endnu ikke vare hævede op over Havets Overflade. Forchhammer saa deri et almindeligt Skjærgaardsphænomen, hvorved Isflager, omsluttende Strandbreddens Sten-, Grus- og Sandmasser, skulde have flyttet disse Legemer hen over Klipperne og derved bevirket baade Stribningen og Afglatningen. — I Danmark er F. kun iagttaget paa Klipperne paa Bornholm og paa de haardere Kalkstene i Sjælland.

Fridericia, Julius Albert, f. 10 Juni 1849 i Kjøbenhavn, tog 1872 Magisterconferens i Historie og 1876 Doctorgraden. Siden 1874 er han ansat som Assistent ved Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn. Foruden til en Del Tidsskriftsartikler er han Forf. til „Danmarks ydre politiske Historie 1629—60" (1876—81, 2 Bd., hvoraf det 1ste udgaves som Doctordisp.; standser ved A. 1645). Hans Arbejder røbe et sjældent Kjendskab saa vel til Literaturen som til de utrykte Kilder, forenet med et klart Overblik og en moden Kritik. Sammen med C. F. Bricka udgiver han „Christian IV.s egenhænd. Breve" (1878—85, 11 Hæfter).

Fridok, s. **Frihavn**.

Fridolin, Helgen, efter Legenden en født Skotte, som under Chlodevig I kom til Frankrig, virkede ved Rhinen, i Vogeserne og i Schweiz og stiftede Kirker og Klostre; d. 511. Han er Skytspatron for Canton Glarus, i hvis Vaaben han er afbildet. Mindedag 6 Marts.

Fridthjofs Saga, en fra den norske Sagnhistorie hentet islandsk Fortælling, beretter Begivenheder i Norge fra den hedenske Tid. Kong Bele regerede over Sygnafylke (Sogn) og havde to Sønner Helge og Halvdan og en Datter Ingeborg. Paa den anden Side af Fjorden boede Kongens Ven Thorsten Vikingsøn, hvis Søn F. var den tapreste blandt alle unge Mænd. Han blev tillige med Kongedatteren Ingeborg opfostret hos Bonden Hilding. Efter nogen Tid døde baade Kong Bele og hans Ven Thorsten, og Brødrene arvede Riget. F.s udmærkede Egenskaber opvakte de unge Kongers Skinsyge mod ham, og de nægtede ham haanlig deres Søsters Haand. Derefter bragte de Søsteren til det hellige Sted Bal-

dershave, hvor ingen turde tilføje Mennesker eller Dyr noget ondt og Mænd ikke have Samkvem med Kvinder; alligevel besøgte F. sin Elskede paa Baldershave, thi hendes Kjærlighed var ham af større Værd end Balders Venskab. Til Straf herfor blev det ham af Kongerne paalagt at indkræve Skat af Orknøerne, og da han i den Anledning var bortrejst, afbrændte de hans Gaard og giftede Søsteren med den gamle Kong Ring af Ringerige. F. vender nu tilbage med Skatten, opbrænder Gudetemplet paa Baldershave, drager ud paa Vikingetog og kommer endelig efter 3 Aars Forløb forklædt til Kong Ring, ved hvis Hof han opholdt sig en Vinter. Kort før den gamle Konges Død blev det aabenbart, hvo han var, og da indsatte denne F. som sin Arving til Tronen. Men F. lod sig ædelmodig nøje med at være Rigsforstander i Rings Sønners Mindreaarighed. Derpaa ægtede han Ingeborg, fældede i Krigen en af hendes Brødre, gjorde sig den anden underdanig og blev Konge i Sogn. Sagaen er flere Gange udgiven og oversat paa forskjellige Sprog; Stoffet er bearbejdet af flere Digtere, deriblandt Tegnér.

Friedberg, 1) Stad i Storhert. Hessen-Darmstadt, 4 M. s. for Gießen. 5,000 J. Livlig Industri. Blinde- og Døvstummeinstitut. Gammel, med Mure omgiven Stad, der fordum var en fri Rigsstad. 2) Lille Stad i Øvre-Bayern, 1 M. ø. for Augsburg, hvor den franske General Moreau 24 Aug. 1796 overvandt Østerrigerne.

Friedberg, Heinr., tysk Statsmand, f. 1813, blev 1849 Ober-Staatsanwalt i Greifswald og 1854 Gehejme-Justitsraad i Justitsministeriet. Som Medlem af det nordtyske Forbundsraad siden 1872 tog F. væsentlig Del i Retsreformerne, blev 1873 Understatssecretær og 1876 Statssecretær for Justitsvæsenet i det tyske Rige og i Oct. 1879 preussisk Justitsminister. 1872 blev F. Medlem af Herrehuset og 1875 Kronsyndicus.

Friedeberg, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 20 M. ø. n. ø. for Berlin. 6,000 J. Tobaks- og Klædefabriker.

Friedenthal, K. Rud., tysk Statsmand, f. 1827, Godsejer i Schlesien, var 1857—64 Landraad og optraadte 1860 med et Forsvarsskrift for den preussiske Hærreform. 1867 valgtes F. til den nordtyske Rigsdag, hvor han først sluttede sig til de gammelliberale, men senere var en af Førerne for de friconservative. 1870 valgtes F. til det preussiske Underhus, tog særlig Del i Kredsordningsloven og blev i Sept. 1874 Agerbrugsminister indt. Juli 1879, da han trak sig tilbage som misbilligende Bismarcks Beskyttelsessystem. F. blev derefter udnævnt til Medlem af Herrehuset og opgav 1881 sit Sæde i Rigsdagen.

Friedland, 1) Stad i den preussiske Prov. Øst-Preussen, 6 M. s. ø. for Königsberg ved Floden Alle, med 4,000 J., er historisk bekjendt ved Napoleon I.s Sejer over Russerne under Bennigsen 14 Juni 1807. — 2) Stad i Mecklenburg-Strelitz, 6 M. n. ø. for Neu-Strelitz, omgiven med gamle Volde. 5,000 J. — 3) Stad i Böhmen, 14 M. n. n. ø. for Prag i Nærheden af den sachsiske og preussiske Grænse. 5,000 J. Livlig Industri. Efter F. førte Wallenstein Titel af Hertug. Det af ham stiftede, over 6 □ M. store Herskab F. tilhører nu Greverne Clam-Gallas.

Friedländer, Ludv., tysk Philolog og Archæolog, f. 1824 i Königsberg og siden 1858 Professor smstds. Hans Hovedværk er „Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms" (Leipzig 1862—71), et i Ordets bedste Betydning populært Værk.

Friedmann, Alfred, tysk Digter, f. 26 Oct. 1845 i Frankfurt a. M., var først Forretningsmand, opholdt sig længere Tid i Paris og London, fik endelig Lejlighed til at gjennemgaa et Studium ved forskjellige tyske Universiteter og lever siden 1871 som Redacteur og Forfatter i Wien. I en allerede anselig Række af poetiske Arbejder har han aflagt Prøver paa en frisk og mangesidig Begavelse og et stort Formtalent; i Valg af Emner saa vel som i Stil og Sprogbehandling viser han ofte Dristighed og Originalitet, der rigtig nok undertiden udarter til Bizarreri eller søgt Nonchalance. De betydeligste ere Digtsamlingerne „Aus Hellas" (1874), „Leichtsinnige Lieder" (1878) og „Gedichte" (1883), de versificerede Fortællinger „Die Feuerprobe der Liebe" (1876) og „Die Vestalin" (1880), de dramatiske Arbejder „Beim Coiffeur" (1877), „Don Juans letztes Abenteuer" (1880) og „Eine mediceische Hochzeitsnacht" (1882), endelig „Optimistische Novellen" (1883).

Friedrich, Joh., en af Gammelkatholikernes Førere, f. 1836, blev 1865 theol. Prof. i München, deltog i Conciliet i Rom 1869—70 som Modstander af Ufejlbarhedsdogmet og førte her en Dagbog, som regnes for en af Hovedkilderne til en upartisk Bedømmelse af Conciliets Historie. 1871 blev han sammen med sin Lærer Döllinger excommuniceret for sin Modstand mod Conciliets Beslutninger og deltog nu ivrig i Arbejdet paa at organisere Gammelkatholikernes Samfund; men da disse 1878 ophævede de gejstliges Cølibatstvang, sagde F. sig løs fra dem uden dog derfor at underkaste sig Romerkirken.

Friedrichs'dor, ældre preussisk Guldmønt af Finhed 902⅞. I Preussen havde denne en fast Værdi, idet den ved alle kongelige Kasser modtoges som 5⅔ pr. Thaler, svarende til omtr. 14 Kr. 96 Øre.

Friedrichroda, Stad i Hertugd. Sachsen-Koburg-Gotha, 2 M. s. v. for Gotha, med 3,000 J., en smukt beliggende Bjærgstad i Thüringerwald. Vigtige Blegerier. Vandcuranstalt. I Nærheden det smukke Lystslot Reinhardsbrunn og Ruiner af de thüringske Landgrevers gamle Borg Schauenburg.

Friedrichshafen, forhen Buchhorn, Stad i Kgr. Württemberg ved Bodensøen, med 3,000 J., Frihavn og Dampskibsfart paa Søen. I Nærheden Lystslottet Hofen, der er Kongefamiliens Sommerresidens.

Friedrichshallervand, et stærkt afførende Vand, især indeholdende Glaubersalt, engelsk Salt og Kogsalt, faas fra de mineralske Kilder ved den lille By Friedrichshall i Sachsen-Weimar.

Friele, Christian Frederik Gotfred, f. i

Bergen 22 Maj 1821, blev jur. Cand. 1851 og indtraadte 1854 som Medarbejder i Norges betydeligste Tidende „Morgenbladet", hvis Redaction han i Virkeligheden overtog 1857 og hvilket Blad han endnu leder, i stærkt conservativ Retning, med stor Energi, men tillige med ikke ringe Bitterhed og polemisk Hensynsløshed; ved sin Arbejdsomhed og sit Initiativ har han oparbejdet Bladet til stor Anseelse og Indflydelse. — Hans Fætter, **Herman F.**, f. 1838 i Bergen, hvor han er bosat som Handelsmand, har erhvervet sig et anset Navn som Zoolog og har offentliggjort flere vigtige Afhandlinger, især over lavere Søhdyr, i „Chr. Vid. Selskabs Forhandlinger" og i „Archiv f. Math. og Naturvidenskab". Han har ogsaa deltaget i den videnskabelige Bearbejdelse af det ved den norske Nordhavs-Expedition 1876—78 indsamlede malakologiske Materiale; hans Hovedværk er den i Generalberetningen om nævnte Expedition trykte Beskrivelse af Mollusker. — Deres Farbroder, **Joachim F.**, f. 1793 i Bergen, d. i Quimper 1881, hvor han ved mange Aars Handelsvirksomhed erhvervede sig en betydelig Formue, har knyttet sit Navn til „Bergens Museum" saa vel ved rige Gaver til denne Anstalt, medens han levede, som ved legatariske Bestemmelser, der satte Museet i Stand til at udsætte Prisopgaver og offentliggjøre videnskabelige Arbejder.

Frie Menigheder ell. **Frimenigheder**, religiøse Samfund, som have udskilt sig fra de evangeliske Landskirker og constitueret sig selvstændig. I Tyskland forstaas herved navnlig de Menighedsdannelser, der fremkaldtes ved den Uvilje, som Frederik Vilhelm IV.s conservativ-orthodoxe Kirkepolitik vakte hos Rationalismens Tilhængere. En lille Kreds af Gejstlige med Præsten Uhlich i Magdeburg i Spidsen begyndte fra 1841 at holde offentlige Forsamlinger til Drøftelse af religiøse Spørgsmaal, og heraf fremgik Lysvennernes eller de protestantiske Venners Samfund, der fandt Tilslutning af mange Unghegelianere. Paa en Forsamling i Köthen 1844 opkastede Præsten Wislicenus i Halle det Spørgsmaal, om den hellige Skrift endnu kunde være Norm for vor Tro, og benægtede dette, hvilket gav Anledning til en Polemik fra de orthodoxes Side, som atter fremkaldte ivrige Demonstrationer fra Lysvennernes Side, blandt andet en Adresse fra Magistraten i Berlin til Kongen, der optog den meget unaadig. Dertil kom, at deres Talere og Prædikanter meget hurtig vare begyndte at bøde paa deres religiøse Fattigdom ved at sætte politiske og sociale Spørgsmaal under Drøftelse, ofte i en temmelig revolutionær Aand. Derfor begyndte Regeringen at skride ind; 1845 bleve de religiøse Forsamlinger forbudte, først i Sachsen, derefter i Preussen; saa dannede Dr. Jul. Rupp 16 Dec. 1845 en f. M. i Königsberg, og da Wislicenus blev afskediget 1846 og Uhlich 1847, dannede der sig om dem f. M. i Halle og Magdeburg. Lignende f. M. dannedes endnu i Marburg om Baltzer samt i Nordhausen, og 30 Marts 1847 bleve de anerkjendte af den preussiske Regering. Revolutionsaaret 1848 skaffede dem Vind i Sejlene, Uhlich, Wislicenus og Baltzer fik Sæde i Parlamentet i Frankfurt, og Menighedernes Tal voxede til 40; men samtidig forvandledes de ogsaa mere og mere fra religiøse til politiske Samfund, hvorfor de, saa snart den politiske Reaction igjen kom til Magten, bleve Gjenstand for skarpt Tilsyn fra Statens Side, og flere af dem opløstes. 1850 sluttede Tysk-Katholikerne (s. d. A.) sig til dem; men trods denne Tilvæxt udgjorde de 1879 endnu kun 40 (efter ēn Angivelse 144) Menigheder, der alle førte en mere eller mindre hensygnende Tilværelse. Af ganske modsatte Bevæggrunde, nemlig af Misfornøjelse med, at Landskirkens Styrelse ikke var conservativ nok, har der til forskjellige Tider dannet sig f. M. baade af Lutheranere og Reformerte. Af saadanne lutherske f. M. ere de mest bekjendte Gammellutheranerne (s. d. A.) og Hannovers separerede lutherske Kirke (s. **Harms, Th.**); men lignende f. M. findes ogsaa i Sachsen og Hessen. Langt mere indgribende Betydning og langt stærkere Tilslutning have dog de tilsvarende Bevægelser i den reformerte Kirke haft, især Skotlands „frie Kirke" af 1843 (s. **Chalmers, Th.**, og **Skotske Kirke**), den frie Kirke i Vaud (s. **Vinet**) og den reformerte Frikirke i Holland (s. **hollandske Kirke**); men lignende f. M. findes ogsaa i Genf (s. **Momiers**), Bern, Neuchâtel, samt blandt Frankrigs og Italiens Protestanter. I Frankrig stillede Grev Gasparin og Præsten Frederik Monod sig 1848 i Spidsen for Dannelsen af en reformert Frikirke, hvis betydeligste Mænd have været Præsterne E. Pressensé og Roger Holland samt Statsmanden Waddington og desuden Præsterne Bersier, Th. Monod og John Bost; men disse tre sidste gik 1877 med deres Menigheder over til den reformerte Nationalkirke. Efter at Valdenserne i Italien 1848 havde faaet fri Religionsøvelse, dannede Advocaten Mazzarella 1854 en f. M. i Turin, af hvilken der efterhaanden er fremgaaet en Række f. M. rundt om i Italien. Siden 1870 ledes de af Alessandro Gavazzi, tidligere Barnabitermunk og derefter Feltpræst hos Garibaldi. Under hans dygtige Ledelse er det lykkedes dem at udskille de sekteriske Bestanddele, som en Tid lang syntes at skulle bringe dem i fuldstændig Opløsningstilstand. — I Danmark er der ved Valgmenighedsloven af 15 Maj 1868 givet Ret til at danne Valgmenigheder inden for Folkekirken. Loven fordrer, at et Antal af i det mindste 20 Familiefædre, Enker eller andre Personer med Husstand selv forskaffe en Kirkebygning eller et Bedehus, at Præsten, der ansættes derved, er en af Folkekirkens Præster, og at Menigheden selv afholder de med dens særegne Stilling forbundne Udgifter. De første saadanne Menigheder dannedes i Ryslinge (Pastor Birkedal) og Kjerteminde i Fyn, paa Mors og Bornholm; men efterhaanden er der kommet flere til rundt om i Landet, alle af udpræget grundtvigsk Retning. Af disse Valgmenigheder er der atter i de sidste Aar fremgaaet f. M. i egentlig Forstand, staaende uden for Folkekirken, idet Valgmenigheden paa Mors (Pastor Lund), som følte sig trykket og indskrænket i sin Frihed ved forskjellige af Folke-

kirkens Ordninger, trods Kirkestyrelsens Beredvillighed til at tage alle mulige Hensyn til dens Ønsker udtraadte af Folkekirken 1883, og dette Exempel fulgtes senere af en Menighed paa Sjælland og en i Hanherrederne. I Nordslesvig har den preussiske Regerings Forfølgelse imod dansk Sprog og Nationalitet medført, at der har dannet sig et Par danske f. M.

Frierfjord, en Arm af Langesundsfjorden i Norge, som mellem Byerne Brevik og Stathelle indsnævres til et smalt Sund, inden for hvilket F. breder sig ud og gaar op til Porsgrund.

Fries, d. s. s. Coating.

Fries, Bengt Fredr., svensk Zoolog, f. 24 Aug. 1799 i Hellestad i Skaane, d. 7 Apr. 1839 i Stockholm. Efter tidlig at have mistet sine Forældre bestemte F. sig i Følge sin Formynders Ønske i Begyndelsen for den juridiske Embedsbane, men afbrød denne for at hellige sig til Naturvidenskaberne og vendte tilbage til Universitetet i Lund, hvor han efter aflagte Examiner saa vel for den philosophiske som for den medicinske Grad blev Docent i Zoologi 1824 og tillige i Anatomi 1828; 1831 kaldtes han til Stockholm som Intendant ved det zoologiske Rigsmuseum, af hvis Ordning og Tilvæxt han gjorde sig meget fortjent. F. helligede sig fortrinsvis til Ichthyologien og Entomologien, inden for hvilke Omraader han har efterladt flere i det svenske Videnskabsakademis Afhandlinger optagne Arbejder; han begyndte den af Ekström og Sundevall fortsatte Text til »Skandinaviens fiskar« og udgav i sin Egenskab af Museumsintendant »Årsberättelse om zool. arbeten och upptäckter, 1832—36«.

Fries, Elias Magn., svensk Botaniker, f. 15 Aug. 1794 i Femsjö Sogn i Småland, hvor Faderen var Præst. Af denne fik han tidlig Vejledning i Botaniken, saa at han allerede før sin Indtrædelse i den lærde Skole i Vexiö kjendte Flertallet af sin Hjemstavns Planter, blandt hvilke Svampene og Lavarterne særlig vakte hans Opmærksomhed. 1811 dimitteredes han til Universitetet i Lund, hvor han under Retzius og C. A. Agardh fortsatte sine botaniske Studier og 1814 efter s. A. at have taget den philosophiske Grad blev ansat som Docent i Botanik. 1819 udnævntes han til Adjunct i Botanik, blev 1824 titulær Professor og 1828 botanisk Demonstrator; 1834 forflyttedes han fra Lund til Upsala som Prof. i praktisk Økonomi, hvormed 1851 Professoratet i Botanik forenedes; som pensionsberettiget tog han 1859 Afsked, medens han dog endnu for en Tid beholdt Overopsynet med Universitetets botaniske Samlinger og Have. F. var Medlem af næsten alle Landes naturvidenskabelige Selskaber og fra 1847 tillige af det svenske Akademi; d. 8 Febr. 1878 i Upsala. Største Delen af sine tidligste Arbejder, som »Observationes mycologicæ« (1815—18), »Scleromycetes Sueciæ exsiccatæ« (1818), »Lichenes Suec. exsicc.« (1818—27) m. fl., helligede F. til Svampenes og Lavarternes forhen i det hele kun lidet behandlede Vækstgrupper. Ogsaa vandt han først og fremmest som Mykolog og Lichenolog et Navn i den videnskabelige Verden. Hans »Systema mycologicum« (3 Bd., 1820—32), hvortil slutte sig »Elenchus fungorum« (1828), »Epicrisis systematis mycolog.« (1836—38, nyt Opl. »Hymenomycetes europæi«, 1874), »Monographia hymenomycetum Sueciæ« (2 Bd., 1857—63), det efter F.s Død af Sønnerne fortsatte Pragtværk »Icones selectæ Hymenomycetum nondum delineatorum« (2 Bd., 1867—84) o. fl., var inden for denne Del af Botaniken epochegjørende. I »Lichenographia europæa reformata« (1831), for hvilket Arbejde han af det svenske Videnskabsakademi fik den store Linnéiske Guldmedaille, optraadte han som mæglende mellem ældre og nyere Anskuelser. End videre var F. virksom for at oplyse Linnés i mange Henseender misforstaaede Nomenclatur samt for Udvidelsen af Kjendskabet til Skandinaviens, særlig Sveriges Vegetation. Af hans Arbejder i denne Retning kunne nævnes »Novitiæ floræ sueciæ« (2det Opl. 1828), »Novitiæ floræ suec. continuatio I—III« (1832—42), »Flora hallandica« (1817—18), »Flora scanica« (1835—37), samt »Summa vegetabilium Scandinaviæ« (1846—49). I de to sidst nævnte Værker har F. opstillet et i adskillige Henseender fra Jussieus og Decandolles afvigende, paa morphologiske og biologiske Grunde bygget naturligt System, hvis almindelige Træk han allerede tidligere havde angivet i det uafsluttede Arbejde »Systema orbis vegetabilis« (1ste Del, omfattende Svampe, Alger og Lavarter, 1825). Foruden disse og andre rent videnskabelige Skrifter (udgivne dels i Disputatsform, dels i Tidsskrifter og videnskabelige Selskabers Skrifter) udgav F. ogsaa adskillige med fortrinsvis praktisk Maal, som »Om brand och rost på växter« (1821), »Sveriges ätliga och giftiga svampar« (1860—66) o. fl., samt en Mængde populært affattede Afhandlinger ang. Plantephysiologien, Plantegeographien, Botanikens Historie m. m., hvilke sidste for en Del findes samlede i »Botaniska utflygter« (3 Bd., 1843—64). — Hans Søn, **Theodor Magn. F.**, f. 28 Oct. 1832 i Femsjö, blev 1857, efter at have vundet den philosophiske Grad, Docent, 1862 Adjunct og er fra 1877 Professor i Botanik og praktisk Økonomi ved Universitetet i Upsala; siden 1865 er han Medlem af det svenske Videnskabs-Akademi. F. deltog 1868 i Nordenskiölds Expedition til Spitsbergen, hvilken han (sammen med C. Nyström) har skildret i »Svenska polarexpeditionen 1868« (1869), 1871 i Expeditionen til Grønland, der gav ham Stof til »Grönland, dess natur och innevånare« (1872), og har for øvrigt gjort adskillige videnskabelige Rejser i Nord- og Mellemeuropa. Foruden de allerede nævnte Skrifter har han udgivet flere, populære eller videnskabelige Arbejder, blandt hvilke sidste i Særdeleshed maa mærkes »Lichenes arctoi Europæ Groenlandiæque« (1860) og »Lichenographia Scandinavica« (1871—74).

Fries, Jak. Friedr., tysk Philosoph, f. 1773 i Barby, hvor han blev opdragen i Brødremenigheden og uddannet til Theolog. Han studerede Philosophi i Leipzig og Jena, rejste senere i Tyskland, Frankrig og Italien og blev 1806 Professor i Philosophi og Mathe-

matik i Heidelberg, 1816 i Jena. Stemplet som Demagog paa Grund af sin Deltagelse i Wartburgfesten fik han 1824 sin Afsked som Lærer i Philosophi, men blev Professor i Mathematik og Physik, i hvilken Stilling han virkede til sin Død 1843. F. gaar ud fra Kants Philosophi, hvis store Betydning han ser deri, at den ikke giver sig af med Gjenstandene, men med vor egen Erkjendelse; den er væsentlig en Selverkjendelse. Kant havde ikke holdt Problemet rent, thi han taler alligevel om Forholdet mellem Forestillingerne og Gjenstandene, hvorom vi aldrig kunne udsige noget. F. vil nu strængt begrænse Undersøgelsen til Selverkjendelsen alene og ser heri en Opgave for den empiriske Psychologi, som skal gaa Erfaringens og Selviagttagelsens Vej for at vise, hvilke Erkjendelser og Erfaringer vi besidde. Den sande Kritik af Fornuften indeholder derfor kun Erfaringssætninger, aposterioriske Erkjendelser. F. vil forvandle Kants aprioriske „Transcendentalphilosophi" til empirisk Psychologi. Kant overser, at vi først a posteriori kunne erfare, hvorledes vi a priori erkjende. Hvad Kant havde udviklet a priori, vil F. udvikle erfaringsmæssig gjennem empirisk Selviagttagelse. Han vil omsætte Kants Philosophi i empirisk Anthropologi; deraf Navnet paa hans System, „Anthropologismus". I sin Lære om Troen nærmer han sig Jacobi. Religiøsitet er Anelse om det evige i det endelige; den fremtræder under Begejstringens, Resignationens og Andagtens Form og har til Princip de æsthetiske Stemninger, som fremkomme under Følelsen af det skjønne og især af det ophøjede. Den bedste Verden er den højeste religiøse Ide, Menneskehedens Forædling den højeste sædelige Opgave, hvis Virkeliggjørelse ses i Historien. Af F.s mangfoldige Skrifter skulle nævnes: „Neue Kritik der Vernunft" (3 Bd., 1807), „System der Logik" (1811), „Julius und Evagoras oder die Schönheit der Seele" (1814—22), „Handbuch der praktischen Philos." (1818—32), „Handb. der psychischen Anthropol." (1820), „System der Metaphysik" (1824). Foruden at de Wette anvendte F.s Anskuelser paa Theologien, dannede der sig en „Friesisk Skole": Mirbt og fremdeles Apelt, Schleiden, Schlömilch og Schmidt, Professorer i Jena.

Friesland ell. **Vriesland**, en af Kgr. Nederlandenes Provinser, omgiven af Zuidersøen, Nordsøen og Prov. Groningen, Drenthe og Overijssel, 60 □ M. med 330,000 J. (1880), er et fladt, til Dels ved Diger beskyttet Land, hvis nordlige og vestlige Del er Marsk, hvorimod der i S. og Ø. findes store Heder og Mosestrækninger. Hovedstad Leeuwarden.

Frietzcky, Clas de, svensk Rigsdagsmand, f. 1727, d. 1803, Godsejer og Directeur i et Brugsaktieselskab, optraadte paa Rigsdagen 1760—62 samt følg. Rigsdage som en af Huepartiets betydeligste Medlemmer i Ridderhuset og var under Gustav III en af Oppositionens dygtigste Talsmænd; han vandt især fra 1786 Anseelse ved at tale for Ophævelsen af Regeringens Monopol paa Brændevinsbrænding. Paa Rigsdagen 1789 var F. en af de Rigsdagsmænd, som Kongen lod fængsle ved „Sikkerhedsaktens" Gjennemførelse. Da Gustav 1792 vilde udnævne ham til Commandeur af Vasaordenen, frabad F. sig denne Gunstbevisning, hvorefter han i sine Standsfællers Klub blev hilset som „Ridderhusets og enhver Adelsmands Farbror".

Frifindelse af en Tiltalt i en criminel Sag kunde efter den tidligere danske Lovgivning være af tre forskjellige Arter. Foruden den almindelige F. for Actors Tiltale, som finder Sted, naar den sigtede ikke er bleven overbevist om nogen Forbrydelse, og der heller ikke er tilvejebragt nogen betydelig Formodning om, at han har begaaet en saadan, kjendtes nemlig ogsaa en F. for Actors videre Tiltale, som anvendtes, naar der var fremkommet vel ikke fuldt Bevis, men dog betydelig Formodning imod den sigtede, og en F. for Justitiens Tiltale, som bruges, naar det under en Justitssag paatalte Factum af Retten befindes ikke at høre under offentlig, men under privat Forfølgning. Ved Lov af 3 Apr. 1868 er imidlertid F. for Actors videre T. afskaffet. I Norge finder nu blot ēn Art F. Sted: for Justitiens Tiltale.

Frig (Frigg), i den nord. Mythol. den øverste Asynje, Asernes og Asynjernes Dronning, Odins Hustru. Hun ejer den herlige Borg Fensale.

Frigaarde ell. Proprietærgaarde ere et særegent Slags Landejendomme paa Bornholm, som nyde adskillige Begunstigelser i Henseende til Skatter og andre offentlige Byrder.

Frigidarium, s. Romerske Bade.

Frigjællede, s. Fisk.

Frihandelssystemet kaldes i Modsætn. til Beskyttelses- eller Prohibitivsystemet et System, der hviler paa den Grundsætning, at en fri og uhindret Ombytning af de forskjellige Landes Produkter af en hvilken som helst Art ikke blot for det hele Verdenssamfund giver det bedste økonomiske Resultat, men ogsaa ret beset yder hvert Land den største Fordel. En grundig Overvejelse af det internationale Omsætningsforhold fører nemlig til det Resultat, at det, tvært imod hvad der er den almindelige, populære Opfattelse, ikke er Udførslerne fra et Land som saadanne, der bringe Landet Fordel, men tvært imod netop Indførslerne. Den umiddelbare Consequens heraf er da den, at disse ikke bør besværes ved Toldpaalæg og andre Hindringer. I sin reneste Skikkelse kan imidlertid F. ikke let gjennemføres, fordi intet Land vel nu kan opgive den betydelige Indtægt, som Told paa fremmede Varer giver det; men et Land siges dog at følge F., naar det kun paalægger Told efter rent finansielle Hensyn og navnlig da paa saadanne Varer, som dels i sig selv mere eller mindre kunne regnes for Luxusvarer, dels paa Grund af Forholdene ikke let kunne frembringes der i Landet. England siges saaledes at hylde Frihandelspolitiken, uagtet det har betydelige Toldpaalæg, f. Ex. paa Kolonialvarer. S. Beskyttelsessystem.

Frihavn kalder man en Havn eller Plads, hvor Skibe af alle Nationer nyde Toldfrihed for alle af dem indførte Varer eller i hvert Fald kun betale en meget ringe Afgift. De indførte Varer kunne da her oplægges, for-

teres, bearbejdes, forædles og ompakkes for derefter atter at sendes toldfrit til Udlandet igjen eller for at fortoldes, for saa vidt de sendes til Indlandet til Forbrug der. F. spillede før en større Rolle end nu, da Tendensen i flere Lande er til at ophæve dem. De vigtigste F. ere nu Hamborg, hvis Omraade dog nu indskrænkes betydelig, Bremen og Triest. **Fridel** er en F. i det smaa, d. e. en affondret Del af Havnen, i hvilken Skibene betragtes som ikke indgaaede i Toldterritoriet, saa at de igjen kunne udgaa og Varerne igjen udføres, uden at nogen Told erlægges. **Frilager** er paa lignende Maade en affondret Del af Toldboden, paa hvilken Varerne kunne oplægges og være Kjøbmændenes Raadighed undergivne aldeles uden Toldvæsenets Mellemkomst (jvfr. **Creditoplag**), indtil de føres ind paa Toldterritoriet (jvfr. Lov af 4 Dec. 1863 om Frilagere og Fridokker).

Frihed betegner Modsætningen til Trældom og Afhængighed. Fri er altsaa den, hvis Natur kan udfolde sig efter en Lov, der ikke bliver ham paatvungen ude fra. F. betegner derfor i Ethiken en væsentlig Side af den menneskelige Charakters Ideal. Opfattet paa denne Maade staar F. ikke i Modsætning til Nødvendighed, men er netop ét med indre Nødvendighed. Det saakaldte Problem om Viljens F. opstaar først, naar man enten af psychologiske eller af moralske Grunde mener at maatte forkaste Aarsagsprincipets Gyldighed for Viljens Vedkommende. Nu til Dags er det kun af moralske Grunde, at nogle endnu antage „Viljens Frihed“, d. v. s. dens Aarsagsfrihed, dens Evne til at være Aarsag uden at være Virkning. Smlgn. **Determinisme**. **Frihedshue**. Ret til at gaa med bedækket Hoved har fra gammel Tid været betragtet som Tegn paa Frihed og Hatten eller Huen derfor som et Symbol paa denne, som f. Ex. hos Romerne, hvor det var en Ceremoni ved en Slaves Frigivelse, at hans Herre satte en Hue paa Hovedet af ham. Saaledes blev Hatten det almindelige Symbol paa den schweizerske Enhed og Selvstændighed. I England er den blaa Hue med hvid Rand og Omskriften »Liberty« et Symbol paa forfatningsmæssig Frihed. Under den franske Revolution 1789 bleve de befriede Galejslavers spidse, røde Huer Revolutionsmændenes, især Jakobinernes, Kjendetegn. **Frihedskrig** plejer man at kalde baade de engelsk-nordamerikanske Koloniers Kamp for deres Uafhængighed 1773—83, Krigen paa den pyrenæiske Halvø med Franskmændene 1808—13, Tysklands Kamp med samme 1813—14 og Grækernes Kamp med Tyrkerne 1821 og følgende Aar. **Frihedstiden** kaldes i Sverige den c. 50aarige Periode 1720—72, hvori Kongens Magt var højst ubetydelig, og som er betegnet ved heftige Partikampe mellem de to Adelsfractioner Huerne og Hattene. **Frihedstræ**. Under Frihedskrigen i Nordamerika blev det Skik at plante Træer som Symboler paa den fremblomstrende Frihed. I den franske Revolution efterlignede man dette: Jakobinerne i Paris plantede de første F., hvis Top i Almindel. var prydet med de saakaldte Jakobiner- ell. Frihedshuer; andre Stæder og Communer efterlignede dem, og de republikanske Hære plantede et F. i enhver Stad, som de betraadte. F. plantedes ogsaa i Frankrig efter Februarrevolutionen 1848, men fjærnedes igjen efter Junikampen, samt i Italien 1848—49.

Friherre, **Friherskab**, s. **Baron**, **Baroni**.

Friis, Navnet paa flere bekjendte danske Adelsslægter, som man adskiller ved at benævne dem efter deres Vaaben: „de sorte Friiser“ ell. „Egern-F.“ (af 3 sorte Egern i Vaabnet), „Skaktavl-F.“ (med et Skaktavl i blaat og rødt Felt) osv. Blandt de katholske Biskopper træffe vi 3 af dette Navn, 1 i Børglum og 2 i Viborg, af hvilke den mest bekjendte er **Jørgen F.**, den sidste Bisp i dette Stift før Reformationen. Han havde været Kong Christian II.s Secretær og blev paa Dronn. Elisabeths og Kongens Anbefaling udnævnt til Biskop 1521, men var dog 1523 med at opsige Kongen Huldskab og Troskab. Han var en ubetydelig Mand af pengegridsk Natur og tillige en af de Prælater, der optraadte ivrigst mod Reformationen, idet han med Magt vilde hindre Hans Tausen i at prædike den nye Lære i Viborg; men han stødte paa kraftig Modstand hos Borgerne, som endog drev hans væbnede Svende paa Flugt. Denne Katholicismens ivrige Forsvarer i dens sidste Kamp havde for øvrigt den Skæbne at blive sat i Ban af Paven 1530; i Aug. 1536 blev han samtidig med de andre Biskopper paa Christian III.s Befaling tagen til Fange uden for sit befæstede Slot Hald, hvorhen han havde trukket sig tilbage for at være i Sikkerhed i de urolige Tider; men 1538 blev han igjen løsladt, fik anselige Forleninger og blev paa ny Medlem af Rigsraadet. D. 1546. — **Johan F.** (af de „sorte Friiser“) til Hesselager (i Fyn) og Borreby (ved Skjelskør), f. 20 Febr. 1494, kongl. Kansler under 3 Konger (Frederik I, Christian III og Frederik II), var en af Danmarks mest fortjente Mænd i det 16de Aarh., lige berømt ved sin Yndest for Videnskaberne og som dygtig Statsmand. Han skal have været en af den berømte Skolemand Morten Børups Disciple og blev i sin Ungdom (1519) creeret til Magister i Køln; hans Kjærlighed til Videnskaberne fulgte ham gjennem hele hans Liv. Han lagde den første Grundvold til Friisernes betydelige Stipendium for trængende Studerende ved Kjøbenhavns Universitet, og han bidrog væsentlig til Communitetets Stiftelse. Under sit Ophold i Wittenberg, hvor han stod i venskabelig Forbindelse med Luther og Melanchthon, var han vundet for den nye Lære; han var derfor en af de første danske Adelsmænd, der sluttede sig til Reformationen, og bidrog ved sin Anseelse meget til dens Udbredelse og endelige Indførelse i Danmark. Paa sine to ovennævnte Herregaarde opførte han de storartede Hovedbygninger (Hesselager 1538 og Borreby 1556), som endnu staa. Som udpræget Aristokrat fik han Hesselager oprettet til et Stamhus, det ældste i Danmark; men det var kun af ringe Varighed. Han døde ugift 5 Dec. 1570 i Kjøge paa Tilbagerejsen fra Nykjøbing, hvorhen han havde fulgt sin Konge. — **Christian F.** til Borreby, Brodersøn af den foreg., f. 21

blev 1854 theol. Cand., 1857 Religionslærer ved Sorø Akademi og 1861 Præst i Kjøbenhavn ved den da nylig byggede St. Johannes Kirke paa Nørrebro, hvor han ved sin sjældne Veltalenhed, sin elskelige Personlighed og sin brændende Nidkjærhed for sin Gjerning samlede en Menighed, der hang ved ham med ualminbelig Hengivenhed, som bl. a. ytrede sig derved, at da den stærkt voxende Folkemængde i Sognet efter F.s Mening gjorde dets Deling til en Nødvendighed, blev hans Henvendelse derom til sine troende Venner besvaret med saa rigelige Gaver, at der i Løbet af faa Aar kunde bygges først Stephanskirken paa Nørrebro med tilhørende Præstebolig og derpaa efter en ny Opfordring fra F.s Side Jakobskirken paa Østerbro, ligeledes med Præstebolig. At F. ikke tog noget som helst Hensyn til det betydelige Tab i Indtægter, som disse Delinger af hans Sogn voldte ham, stemte ganske med den ædle Uegennyttighed og Redebonhed til ethvert Offer, som han lagde for Dagen overalt, hvor han mente at kunne udrette noget for Guds Rige. Svag af Helbred arbejdede han stadig over sine Kræfter trods alle hans Venners Anmodninger til ham om at skaane sig. En længere Udenlandsrejse, som hans Venner bevægede ham til at gjøre med sin Familie paa deres Bekostning, bragte ham vel til Dels atter til Kræfter; men 21 Marts 1879 døde han efter kort Tids Sygdom. Paa hans Menigheds Forlangende tillodes det at begrave ham ved Johanneskirken, hvor hans Venner have rejst et Mindesmærke over hans Grav. F. tilhørte „den indre Mission"s Retning.

Frimureriet synes at have sin Oprindelse fra de Samfund af Bygningshaandværkere, »Cæmentarii« eller »liberi muratores«, d. e. frie Murere, der samledes om Middelalderens Benedictinerklostre med den Opgave at bygge Kirker; de dannede Lav, „Loger" ell. „Hytter", med en egen Ordning, visse hemmelige Skikke og fælles Kjendetegn; i Spidsen for hver Loge stod en Mester og ved Siden af ham en Taler eller Parlirer, samt en Skatmester. Disse Loger splittedes til Dels under Reformationen. 1717 samledes fire af de gamle londonske Loger og dannede en Storloge med det nye Formaal, at bygge et Humanitetens Tempel og med Udelukkelse af Hensynet til politiske Meninger og religiøs Bekjendelse, til Rang, Stand og Livsstilling, at danne et Samlingspunkt for gode og oplyste Mænd, et Middel til Venskab mellem Personer, der ellers vilde blive hverandre fremmede, et Verdensborgerskab med Valgsproget „almindelig Broderkjærlighed". Man bibeholdt de fleste ældre Skikke og Sindbilleder; 1721 sanctioneredes 38 af Stormesteren Payne samlede Forordninger (»Regulations«), der 1723 offentliggjordes som Lovbog. Med denne Organisation udbredte Ordenen sig med overordentlig Hurtighed; 1730 fik Irland sin Storloge, 1736 fik Holland sin; 1725 kom F. til Frankrig, 1733 til Tydskland osv., og skjønt banlyst af Paven for „Kjætteri og Vranglære" (1738, 1751 o. oft.) og jævnlig bekæmpet fra flere Sider, har det fundet Indgang i alle civiliserede Dele af Verden og naaet en betydelig Blomstring, mest maaske i Slutningen af forrige Aarh. For Tiden tæller F. over 8,000 Loger. — Til **Danmark** kom F. 1743, da den første Loge i Kjøbenhavn stiftedes. Fra denne, som først 1745 antog Navnet „St. Martin", udskilte sig allerede 1744 Logen „Zorobabel", som er den ældste regelmæssige Loge i Danmark, og som 25 Oct. 1745 fik sit Constitutions-Patent fra Stormesteren for de engelske Loger. Begge de kjøbenhavnske Loger „arbejdede" jævnsides, indtil de, efter forskjellige Skæbnens Omskiftelser, 9 Jan. 1767 forenedes til ēn Loge: „Zorobabel til Nordstjærnen". 1765 gik man i den danske Loge over til at arbejde efter den saakaldte „stricte Observans"s System, og Kjøbenhavn blev udnævnt til Præfecturet Binin, som stod under Hertug Ferdinand af Brunsvigs Overherredømme. Efter dennes Død 1792 blev Landgreve Carl af Hessen-Kassel Overhoved for de danske Frimurere, men allerede forinden, 1 Sept. 1782, var der i Kjøbenhavn antaget et nyt System fra Lyon: »Les chevaliers bienfaisants de la Sainte Cité«, ligesom Landgreven fra 1786 havde antaget Titel af Provinsialstormester i Danmark og 1792 udvirkede, at hans Svigersøn, den senere Kong Frederik VI, ved en Cabinetsordre offentlig anerkjendte Frimurer-Ordenen i Danmark. Indtil 1778 blev det tyske Sprog benyttet i alle danske Loger, men da deltes Logen saaledes, at der i „Zorobabel til Nordstjærnen" kun taltes Dansk og i „Friedrich zur gekrönten Hoffnung" Tysk. 1854 sammensmeltedes den tyske Loge med den danske til Logen „Zorobabel og Frederik til det kronede Haab", og denne deltes atter 1874 i tre Loger: „Zorob. og F. t. d. k. H.", „Nordstjærnen" og „Christian". Allerede 1747 holdtes en Skotte-Loge i Kjøbenhavn, og hertil føjedes 1819 af Landgrev Carl to højere Grader i Skotte-Logen „Carl til Løven", medens han samtidig oprettede et Frimurerdirectorium. Fra 1855 have Logerne i Danmark arbejdet efter det saakaldte „svenske System", som først indførtes i Logen „Kosmos" i Helsingør 1853, og 1858 grundlagdes den danske store Landsloge i Kjøbenhavn. Efter Landgrev Carls Død have følgende været Stormestre over de danske Loger: Christian VIII, Frederik VII, Gehejmeraad Bræstrup og siden 1870 Kronprins Frederik. I de danske Provinser udbredte F. sig først til Odense, hvor der 1775 grundlagdes en Loge, 1877 en Andreasloge og 1881 en Provinsialloge. Senere oprettedes Loger i Kolding, Helsingør og flere slesvigske Byer, og i de senere Aar er der tilkommet Loger i Aalborg, Aarhus og Nykjøbing p. F. I **Sverige**, hvor det i Begyndelsen under Dødsstraf var forbudt at udøve F., forekommer Ordenen allerede 1730; Logen »St. Jean Auxiliaire« constitueredes 1752 og den store svenske Landsloge 1789. Carl XIII interesserede sig meget for F. og stiftede for dets højeste Grader en svensk Ordensdecoration, „Carl XIII.s Orden" (s. d. A.). Den ældste **norske** St. Johannes Loge er Logen „St. Olaus til den hvide Leopard", der blev stiftet 1749 i Christiania efter Fuldmagt fra den engelske Storloge; 1780 traadte den i Forbindelse med de danske, 1819 med de svenske Lo-

ger. Senere er oprettet følgende St. Johannes-Loger: 1875 i Bergen „Oscar til de syv Bjærge", 1877 i Drammen „Gustav til den ledende Stjærne" (en i Drammen 1826 grundet St. Johannes-Loge blev nedlagt i Trediverne) og 1882 i Throndhjem „Nordlyset". De fire St. Johannes-Loger samt den 1841 grundede St. Andreas-Loge i Christiania „Oscar til den flammende Stjærne" lyde under den 1870 oprettede norske Provinsialloge i Christiania, der er sideordnet med de danske Provinsialloger, er en Afdeling af Storlogen i Stockholm og arbejder efter det „svenske" System.

Frimærkesystemet er blevet den almindelige Betegnelse for det af Rowland Hill foreslaaede, nu almindelig gjennemførte Princip, at lade alle Postforsendelser betale en lav, ensformig Taxt uden Hensyn til de forskjellige Afstande for Forsendelsen. Selve Frimærket, der paaklæbes det forsendte før Afsendelsen, staar vel ikke i nogen nadskillelig Forbindelse med dette System, men hviler dog saa væsentlig paa dets Gjennemførelse, at de to Begreber ere blevne sammenknyttede for den almindelige Bevidsthed. Systemet, der hviler paa den Erkjendelse, at selve Befordringen af de af Postvæsenet besørgede Gjenstande — fra først af alene Breve — kun volder en ringe Del af de Omkostninger, som Besørgelsen forvolder, og at disse navnlig kun stige i en ubetydelig Grad ved den større Bejlængde, er efterhaanden blevet udstrakt til flere og flere Omraader, om end med forskjellige Modificationer, saaledes til Pakkebefordring, Telegrammer m. m., og er endelig foreslaaet udstrakt til ogsaa at gjælde med Hensyn til Personbefordring paa Jærnbaner og til Dels Dampskibe. Dette Forslag, der i Jan. 1867 blev fremsat i „Dagbladet" af Will. Scharling og omtrent samtidig i England udarbejdedes, men først senere offentliggjordes af Raph. Brandon, er, saa vidt vides, endnu kun blevet gjennemført rent forsøgsvis, nemlig paa Jærnbanen imellem Kjøbenhavn og Klampenborg. — En Tilnærmelse til dette Princip frembyder Differentialprincipet, hvorefter Tarifsatserne aftage i stigende Progression med Afstanden. Dette Princip, der strax gjennemførtes paa de jysk-fynske Baner ved disses Overgang til Staten, men blev ved en temmelig svag Nedgang for de længere Afstande, og som nu er bragt til Anvendelse for samtlige Statsbaner, er ogsaa andensteds blevet prøvet, navnlig i fin Tid i Belgien efter en langt stærkere aftagende Scala, men ogsaa med saadanne særlige Begrænsninger, at Forsøget ikke viste sig praktisk.

Fripon, fr. [pöng], Gavtyv, Bedrager.

Frisch, John Didrik, dansk Maler, f. 4 Maj 1835 ved Slagelse, uddannede sig dels hos Harder i Sorø, dels ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og begyndte at udstille 1857, men døde allerede 1868 i Italien. Fra Figurmaleriet gik han over til særlig at uddanne sig som Dyrmaler og hørte ved sin levende Natursans og sin friske Farve til de mest lovende i den yngre Kunstnerkreds.

Frische Haff, et c. 14 □ M. stort Indhav (Nor) i det østlige Preussen, optager Floderne Pregel, Passarge, Nogat o. fl., skilles fra Østersøen ved den 9 M. lange, meget smalle Tange Frische Nerung og har Udløb ved Pillau gjennem det saakaldte Gat.

Frise (ital. fregio, lat. Phrygius), i Bygningskunsten den Del af Bjælkeværket, som ligger imellem Architraven og Kransningen. Det Bælte, udsmykket med Fremstillinger i Relief, som blev draget langs ad den øverste Rand af Cellens Mur, kaldtes ogsaa F., ligesom Ordet nu bruges om ethvert med Billedværk smykket Bælte, der anbringes som et Led i Architekturen.

Friseddel kaldes den skriftlige Tilladelse, som Underofficerer og Menige efter den danske Lovgivning i Regelen skulle have af deres Chef for at kunne indgaa Ægteskab. Hvis F., hvad der er omtvistet, for Holmens Folk medførte samme Virkninger som den egentlige Trolovelse, naar Præsten havde forsynet den med Paategning, saa anses disse Virkninger i ethvert Fald af de fleste for bortfaldne med Trolovelsens Ophævelse.

Friser (de kaldte sig selv „Frisa" ell. „Fresa", lat. Frisii, Frisiones, Frisones), et nedertysk Folk, som Romerne under Drusus først traf i det nordvestlige Hjørne af Tyskland. De løsrev sig dog allerede 28 fra Romerne, men bleve igjen undertvungne af Domitius Corbulo 47 og deltog med Batavern e i Civilis's Opstand 70. I Følge forskjellige historiske Angivelser have de boet ved Nordsøens Kyst fra Øerne i Rhinens og Scheldes Mundinger indtil op i Sønderjylland og synes at have indbefattet det tidligere paa disse Kanter nævnte Folk Chaukerne. Ved Zuidersøen deltes de i Frisii majores i Vest og F. minores i Øst. Efter at Frankernes berømte Majores domus havde undertvunget dem, indskrænkedes Navnet F. til de østligste, der nu deltes i Vestfriesland (en Provins af den senere hollandske Stat) og Østfriesland (en Del af det senere Hannover); paa den jyske Halvø kaldtes de Nord- ell. Strandfriser. De udmærkede sig ved en meget frisindet Communalforfatning, der er bestreven i deres gamle Love, og som antages at gjenfindes i de ældste engelske, da F. uden Tvivl vare en væsentlig Del af de Erobrere, der have faaet Navn af Angelsachser. Flere nordtyske Stammers dels republikanske Forfatning, dels Bondefrihed uden Adel, saasom Stedingernes og Ditmarskernes, hidrøre ogsaa fra de gamle F.s frie Samfundstilstand. F. maatte dog allerede i det 15de Aarh. underkaste sig det tyske Rige. Ligesom altsaa F. i Frihedsaand og Sømandsdygtighed lignede deres nordligere skandinaviske Naboer, har ogsaa Rask i sin Grammatik over deres Sprog bevist, at det mere end de andre nedertyske Mundarter danner en Overgang til de skandinaviske. Sprogets ældre Skikkelse er bevaret i de gammelfrisiske Retskilder (Richthofen, „Friesische Rechtsquellen", 1840), hvoriblandt „Emsiger Domen" (Beg. af det 14de Aarh.), „Brokmerbrief" (eft. 1250) og „Asegabuch" (c. 1200) have mest Interesse. Hver Egn havde sin egen Sprogart. Fra det 15de Aarh. trængtes det frisiske fra alle Sider af Nederlandsk, Tysk og Dansk. Nyfrisiske kaldes de af F. beboede Egnes Bondedialekter. Smaadigtninger

i nordfrisisk Sprogart haves af Hansen (Lystspillet »Di gidtshals«, Sønderb. 1833) og Foocke Hoissen Müller (1857). Den ældre Digtning »Friesche Rymlerye« af Gysbert Japicx med tilhørende Ordbog udgaves 1820 af Epkema. Der haves fremdeles en Folkekomedie »Waatze Gribberts brilloft« (Beg. af forrige Aarh.) og Folkebogen »It libben fen Aagtje Ysbrandts«. Hettema, E. og J. G. Halbertsma, Salverda, v. d. Veen ere bekjendte som frisiske Sproglærde og Literater. Det 1829 i Franeker grundede frisiske Selskab har siden 1850 udgivet Tidsskriftet »De vrije Fries«. J. Grimm har behandlet Frisisk i sin store tyske Grammatik; Richthofen har leveret en gammelfrisisk Ordbog og Rask en „Frisisk Sproglære" (Kbh. 1825). End videre maa nævnes Lyngbye „om Nordfrisisk" (Kbh. 1858) og B. Bendsen „Die nordfries. Sprache" (Leiden 1860).

Frisere, pynte, opsætte, krølle Haar; **Frisør**, Haarskærer; **Frisure**, fr. [syre], Haaropsætning.

Friskare, et af Frivillige dannet mindre Corps, som organiserer sig selv, til Dels under selvvalgte Førere, og fortrinsvis er bestemt til den lille Krig. I Tyskernes Krig mod Napoleon I førte Lützow, Schill o. fl. F., medens F. i Spaniens Frihedskrig 1809—13 fik Navn af Guerillabander. Toget til Savoien 1834 og Kampene i Schweiz 1844—45 foretoges af F., og 1849 optraadte F. baade i Baden, Pfalz og Ungarn. I Krigen mod Danmark 1848 førte bl. a. v. d. Tann en F., og 1859 førte Garibaldi en større F. (de saakaldte „Alpejægere") imod Østerrig. Ligeledes maa de Skarer, hvormed han gjorde sine Tog til Sicilien og Neapel 1860 og imod Rom 1862 og 1867, betegnes som F. Polakkernes Kamp mod Rusland 1863—64 førtes udelukkende af F., og i Krigen i Mexico 1862—67 brugtes denne Organisation i stor Udstrækning, endog fra fransk Side. Om de franske F. 1870—71 s. **Francs-tireurs** under **Francs-archers**.

Friskning, Raajærnets Forvandling til Smedbejærn eller Staal i smeltet Tilstand ved Bortbrænding af Kulstof. Da det friskede Jærn langt mindre end Raajærnet taaler fremmede Stoffer, er det heldigt, at de fleste af disse med det samme for største Delen fjærnes, medens derimod Svovl og Phosphor, der gjøre Jærnet henholdsvis rødskjørt og koldskjørt, haardnakket blive tilbage. Afkulningen sker ved Iltning; men Luftens umiddelbare Virkning er ikke stor. Hovedsagen er, at den seje Friskslakke, dannet af Brændselets Aske, Jærnet og dets Urenheder, indeholder en overvejende Mængde kiselsurt Jærnilte, der af Luften bestandig iltes til Tveiltesalt, medens dette atter ilter Kulstof, Silicium, Calcium osv. og derved reduceres til Foriltesalt, hvorfor der ogsaa til Begyndelse maa sættes gammel Friskslakke til Jærnet, og dette maa i smeltet Tilstand idelig omrøres med Slakken, saa at denne faar bestandig vexlende og rigelige Berøringsflader med Jærnet og Luften. Til F. egner sig især det kulstoffattige Raajærn og det hvide fremfor det graa, fordi det er tyktflydende og har Kulstoffet i opløst Tilstand, hvori det villigere iltes; derfor maa Raajærnet ofte forberedes for at blive kulstoffattigt og hvidt. Under F. tilsættes undertiden Jærnilte (Hammerskæl, Rødjærnsten osv.). Det bedste Smedbejærn faar man ved F. (i strængere Forstand) af Trækulsraajærn med Trækul i en stor Esse; men det kan leveres langt billigere ved at friske Cindersjærn med Stenkul; da disse imidlertid ere for urene, bringes de i en Flammeovn (Puddelovn), hvor Jærnet ligger adskilt fra Brændselet. Da Omrøringen af de store Masser af smeltet Jærn og Slakker i den stærke Hede er saa besværlig, bruger man ogsaa mechanisk Omrøring. Til Staalfriskning foretrækkes visse Slags, især manganholdigt Raajærn, og F. drives ikke saa vidt. Naar man simpelt hen pudler Raajærn til Staal, faar man dette temmelig urent (Puddelstaal), men man kan i en Flammeovn med to jævnsides Herde, adskilte ved en med gløende Kul bedækket Bro, naar man er indrettet til vexelvis at bruge disse først og sidst, underkaste Jærnet afvexlende Iltning og Reducering og derved rense det og slutte med hvilken Kulstofholdighed man vil. Dette er ogsaa Tilfældet med den af H. Bessemer 1861 opfundne Bessemerproces, hvor flere Tusende Pund smeltet Jærn, undertiden med Tilsætninger (Sølvergløb, Natronsalpeter), gjennemblæses i Løbet af nogle Minutter med en Mængde højspændt atmosphærisk Luft, indtil Jærnet er naaet til det Punkt af Kulholdighed (Smedbejærn, blødt ell. haardt Staal), man ønsker. Ved Benyttelsen af rent Raajærn er denne F. meget fordelagtig. Den „Convertor", hvori Bessemerprocessen foregaar, var oprindelig en fastsaaende Cylinder af ildfast Murværk; nu er det altid et Kar, der kan dreje sig om et Par stærke Tapper, naar det skal tømmes. Fodres Convertoren med basisk Materiale (hvori Hovedbestanddelen er brændt Dolomit) og sættes Kalk til Raajærnet, kan der til Bessemerprocessen ogsaa bruges phosphorrigt Jærn, idet Phosphormængden da reduceres meget betydelig („Thomasering" efter Opfinderen).

Frisler, et Hududslæt, bestaaende i meget smaa, først klare, senere mælkede Blærer paa en rød Bund, vise sig ofte under visse acute Sygdomme (Gigt- og Barselfeber), især i svare Tilfælde af disse, og kunne ogsaa optræde som en egen, med den engelske Sved nær beslægtet, ondartet Sygdom, **Friselfeberen**, der siden Beg. af det 18de Aarh. hersker endemisk i visse Egne af Frankrig, Sydtyskland og Norditalien og undertiden ogsaa er optraadt epidemisk uden for disse Steder; den udmærker sig ved meget hurtigt Forløb, stærk Feber, gastriske og nervøse Symptomer og en rigelig, ildelugtende Sved. Med F. maa ikke forvexles Svedblegner, der ogsaa kaldes hvide F., i Modsætning til de egentlige røde F.

Frisluse ell. Goldsluse kaldes ved Vandhjul Udløbet for det overflødige Vand.

Fristæder kaldtes i Tyskland siden 1814 de 4 Byer, der som eneste Levninger af de mange (51) frie Rigsstæder havde vedligeholdt deres Souverænitet. 1866 tabte ogsaa Frankfurt denne, og kun Hamborg, Lübeck og Bremen, der tillige ere Resterne af Hansestædernes Forbund, staa endnu tilbage. I Ungarn kaldes de Byer, som staa uden for Grevskaberne og have en

selvstændig Styrelse under umiddelbart Tilsyn af Regeringen, kongelige F. For 1848 udgjorde de en egen Rigsstand, der valgte Medlemmer til Landdagen. Indtil 1876 var der 73, siden kun 25.

Frith, William Powell [fridd], engelsk Genremaler, f. 1819 i Studley i York-Shire, uddannede sig ved Kunstakademiet i London, hvoraf han blev Medlem 1852, og har gjort megen Lykke i England ved sine Emner efter Walter Scotts Romaner, Shakspeare og andre engelske Digtere; hans Malerier have et meget fremtrædende nationalt Præg. I sine senere Billeder har han begyndt ogsaa at vælge Emner fra Nutiden.

Frit Skib — frit Gods, Udtrykket for den i den nyere Tid opstillede Grundsætning i Folkeretten, at den ene af to krigførende Magter ikke har Ret til at bemægtige sig Gods, der tilhører den fjendtlige Stats Undersaatter, naar det findes indladet i neutrale Skibe. Den modsatte Grundsætning, som gaar ud paa, at ligesom fjendtlig privat Ejendom overhovedet altid betragtes som god Prise i en Søkrig, saaledes beskyttes den heller ikke ved at være om Bord i et neutralt Skib (**frit Skib — ufrit Gods**), var enstemmig antagen af alle ældre Folkeretslærere og i Praxis fast anerkjendt lige til Midten af det forrige Aarh., idet kun enkelte specielle Tractater gjorde en Undtagelse derfra. Først da begyndte Sætningen „f. S. — f. G." at finde Forsvarere, som navnlig støttede den paa den Fiction, at et Skib altid maatte betragtes som en Del af den Stats Territorium, hvorfra det var udredet, altsaa det neutrale Skib som neutralt Territorium, og efterhaanden gik den nu fra Theorien over til at finde praktisk Anvendelse. 1780 blev den proclameret af Rusland under den nordamerikanske Frihedskrig, antagen af alle de andre neutrale Magter, som til Forsvaret af denne Sætning sluttede sig sammen i den saakaldte væbnede Neutralitet, og anerkjendt af de krigførende Magter selv, kun med Undtagelse af England; selv dette Land optraadte imidlertid under sine daværende betrængte Forhold ikke med Kraft derimod. 1800 under Revolutionskrigene fornyedes den bevæbnede Neutralitet mellem Rusland, Sverige, Preussen og Danmark; men denne Gang optraadte England, hvis Anmasselser netop havde fremkaldt det nye Forbund, med stor Styrke derimod, og efter Slaget paa Kjøbenhavns Red og Kejser Pauls Død fik det sin Vilje sat igjennem. Rusland opgav ved Freden 1801 det forsvarede Princip, og de andre Magter maatte følge dets Exempel, saa at Sætningen „f. S. — u. G." nu igjen var slaaet fast. Senere har imidlertid Hensynet til den neutrale Handels Interesse paa ny gjort alle Staterne og navnlig ogsaa England selv mere tilbøjelige til at antage det for denne Interesse gunstigste Princip, og ved Declarationen af 16 Apr. 1856 have nu alle de i Parisercongressen deltagende Magter udtrykkelig vedkjendt sig Sætningen „f. S. — f. G." — **ufrit Skib — frit Gods** ell. den Grundsætning, at en krigførende Magt ikke maa bemægtige sig det i den fjendtlige Stats Skibe indladede Gods, som tilhører neutrale Staters Undersaatter, har altid været baade theoretisk og praktisk anerkjendt i Folkeretten; den modsatte Sætning (**ufrit Skib — ufrit Gods**) har kun Frankrig af og til i det 16de—18de Aarh. søgt at gjøre gjældende, ligesom den ogsaa er bleven opstillet i enkelte specielle Tractater sammen med Sætningen „f. S. — f. G."

Fritsø, i ældre Tid **Fresje**, i 16de og 17de Aarh. en adelig Sædegaard i Hedrum Sogn (Jarlsbergs og Larviks Amt) i Norge, som ejedes af Familierne Jernskjæg og Lange, men 1671 indlemmedes i Grevskabet „Laurvig". Til dette Gods hørte **F. Jernværk**, ved Udløbet af den gjennem Larviks By strømmende Farriselv, som længe var det betydeligste i Norge. Nu er Jærnværket nedlagt, men paa dets Grund er i de sidste Aar opført store Savbrug, Træsliberier og Møllebrug (**F. Brug**).

Fritte. Satsen til Glas bringes ikke gjærne kold i Glasdiglerne, men ophedes stærkt paa Herden af en nærliggende Ovn. Forhen drev man denne foreløbige Ophedning saa vidt, at Materialerne chemisk indvirkede paa hverandre og dannede en sammensintret Masse, F., der alene manglede en Smeltning for at danne Glas. **Frittesporcelæn** er en lignende Masse, et Slags Glas med stort Overskud af Kalk og Ler, der paa Grund af ufuldkommen Smeltning er temmelig uigjennemsigtigt; det er slet ikke Porcelæn, ligner det noget i Bearbejdningsmaaden og Udseendet, men adskiller sig derfra ved en større Klarhed og ved en blød, borsyreholdig Blyglasur. F. er ældre end ægte Porcelæn og fortrængt af dette overalt, undtagen i England, hvor man endnu bruger en Masse, der staar imellem ægte Porcelæn og F., men desuden indeholder phosphorsur Kalk.

Fritte (Mustela furo), en kun i tam Tilstand kjendt Ilderform, hvidgul med røde Øjne, sandsynligvis blot en Albinoform af Ilderen, der holder sig constant og formerer sig. F. benyttes i Sydeuropa til at jage Kaniner og blev i Oldtiden overført fra Nordafrika til Spanien for at standse Kaninernes overordentlige Formering; ogsaa har man med Held anvendt F. til Rottejagt.

Fritz, Andreas, dansk Maler, f. 2 Nov. 1828 ved Aalborg, uddannede sig, med en Afbrydelse ved Krigsaaret 1848—50, hvorunder han blev Lieutenant, ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og bl. a. hos Købke og Marstrand for at blive Figurmaler, men trak sig 1856 tilbage til Aarhus, hvor han levede dels som Portrætmaler, dels som Photograph, indtil han 1870 paa ny begyndte at udstille som Landskabsmaler og strax vandt et anset Navn ved sine friske Billeder fra Aarhusegnens Skovpartier.

Fritzlar, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 3½ M. s. v. for Kassel ved Floden Eder, med 3,000 J., udgjorde tidligere med sit District et Bispedømme, der indtil 1802 hørte under Ærkebispedømmet Mainz. Seværdig Stiftskirke.

Fritzner, Johan, norsk Sprogforsker, f. ved Bergen 9 Apr. 1812, blev theologisk Candidat 1832, var derpaa i nogle Aar Adjunct ved Bergens Kathedralskole, 1838—45 Sognepræst

til Vadsø, hvor han fortsatte sine Studier i germansk Philologi og tillige kastede sig over Studiet af lappiske Sprogforhold og Antiqviteter. Senere har han været Præst paa forskjellige Steder i det sydlige Norge, senest i Tjødling ved Larvik, fra hvilket Embede han erholdt Afsked 1877. Ved Siden af sine geistlige Embedsforretninger har han stadig fortsat sine grundige lingvistiske og historiske Studier. Frugten af disse har været flere Afhandlinger i videnskabelige Tidsskrifter, men fornemmelig hans ypperlige „Ordbog over det gamle norske Sprog“ (Chr. 1862—67), hvis 2den betydelig forøgede og forbedrede Udgave nu er under Trykning (Chr. 1884—85). 1879 blev han Æresdoctor i det philos. Facultet ved Kjøbenhavns Universitet.

Fritzsch, Claudius Ditlev, dansk Blomstermaler, f. 1765 i Kiel, kom som Malersvend til Kjøbenhavn 1787 tillige med Kobberstikker Lahde, gik paa Kunstakademiet, hvoraf han blev Medlem 1806, og døde i Kjøbenhavn 27 Nov. 1841. Han har malet en Mængde Blomstermalerier, som trods en vis Haardhed i Behandlingen interessere ved en dygtig Udførelse.

Fritzsche, en Slægt af tyske Theologer og Philologer. **Chr. Fr. F.**, f. 1776, blev 1827 theol. Prof. i Halle og d. i Zürich 1850. Dennes ældste Søn, **Carl Fr. Aug. F.**, f. 1801, d. 1846 som theol. Prof. i Gießen, blev især bekjendt ved den grundige philologiske Lærdom, han lagde for Dagen i sine i øvrigt temmelig aandløse Fortolkninger til Matth. Evang. (1826), Marcus (1830) og Romerbrevet (1836—43). En yngre Søn, **Otto Fridolin F.**, f. 1812, siden 1837 theol. Prof. i Zürich, er især bekjendt ved sin i Forening med W. Grimm udgivne „Kurzgefaßtes exegetisches Handbuch zu den Apokryphen des A. T.“ (1851 ff.). En tredje Søn, **Franz Volkmar F.**, Philolog og Kritiker, f. 1806, er siden 1828 Professor i Rostock. Hans videnskabelige Virksomhed var i Begyndelsen fortrinsvis henvendt paa Lukian, senere paa Aristophanes. Foruden Udgaver af Lukians Værker (Rostock 1860—74, 1—5 Bd.) har han forfattet »Quæstiones Lucianeæ« (1826). Af Aristophanes's Komedier har han udgivet »Thesmophoriazusæ« (1838) og »Ranæ« (1845) og har desuden skrevet »Quæstiones Aristophaneæ«.

Fritænker kaldes, med en Benævnelse, der opstod i England i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, den, som i sin Tro stiller sig fra al positiv Religion og bygger sin Livsanskuelse paa, hvad hans egen Fornuft og Følelse udsiger. Da Ordet saaledes væsentlig har en negativ Betydning og bruges i Flæng om alle, der ikke slutte sig til et eller andet Kirkesamfunds Dogmatik, kan der ligge noget haanende deri; det betegner lige saa vel den, der letfærdig har vendt sig bort fra enhver alvorlig Tanke, som den, der har viet hele sit Liv til den samvittighedsfuldeste Stræben efter Sandhed. En anden Mangel ved Ordet er, at det udelukkende betegner Modsætningen til de kirkelige Lærdomme fra den intellectuelle Side, skjønt det hos mange netop er Følelsen og Samvittigheden, der fører dem bort fra Kirketroen. Lige fra Middelalderens Slutning kan der spores en fritænkersk Bevægelse. En theologisk Forfatter fra det 17de Aarhundrede anslaar Antallet af „Gudsfornægtere“ i Paris alene til 50,000 og nævner som Forfattere, hvis Skrifter have bevirket dette Resultat, Charron, Vanini, Machiavelli og Campanella. I det 17de Aarh. stod Hobbes og Spinoza som de store F. Spinozas smukke Liv og Død blev et stort Problem for Theologerne; selv den besindige Eilschov siger i sine „Philosophiske Breve“, at „Fritænkernes Vantro har sin Oprindelse af deres herskende Laster“, og at Grunden til Spinozas „stille og ærbare Levemaade“ snarere var, at han ingen naturlig Drift fandt hos sig til at leve anderledes, end Frygt for at overtræde sine Pligter. I det 18de Aarh. blev især den fra Locke udgaaende philosophiske Bevægelse, der populariseredes i den franske Literatur (Voltaire, Rousseau osv.), af stor Betydning. I det 19de Aarh. skyldes de friere religiøse Anskuelsers store Udbredelse dels den tyske og den engelske Philosophi, dels den naturvidenskabelige Literatur og den historiske Kritik. — F.s Standpunkt er enten Skepticismens, Materialismens, Pantheismens ell. Theismens. Han behøver altsaa ikke nødvendig at nægte den religiøse Følelses Værdi og Betydning, men kan meget vel i den se et af de ædleste og mest ophøjede aandelige Phænomener; han nægter kun Gyldigheden af de bestemte, en Gang for alle fastslaaede Former og Symboler, til hvilke man har villet lænke denne Følelse. Han kan være religiøs, antage en højere Tingenes Orden, selv om han ikke har Religion, naar man ved Religion forstaar en Tro paa flere eller færre, ved historisk Aabenbaring givne Dogmer. — Som et Hovedpunkt, der adskiller den alvorlige F. fra den troende, fremtræder mere og mere det Spørgsmaal, om der kan gives en Ethik, der ikke hviler paa dogmatiske og theologiske Forestillinger. For den dogmatisk troende er Troen selv den højeste Pligt og Dyd og den nødvendige Forudsætning for al anden Pligt og Dyd, medens den ethiske F. hævder, at Ethiken ligesom enhver anden Videnskab har et af dogmatisk Tro uafhængigt Grundlag. F. maa se en stor social Fare i, at Theologien saa stærkt indskærper det ethiske Livs Afhængighed af Tro paa Kirkens Dogmer.

Friuli, s. **Friaul**.

Frivol, kaad, letfærdig; **Frivolitet**, Letfærdighed. **Frivolitéter**, et kniplinglignende Haandarbejde, en Art Knaphulssting uden Stofunderlag.

Froberger, Johann Jacob, f. i Halle, en af de største og berømteste Orgel- og Claverspillere i det 17de Aarh. Fra 1637 studerede han i nogle Aar hos Frescobaldi i Rom, fra 1641—45 og fra 1653—57 var han Hoforganist i Wien. 1662 skal han have gjort en Rejse til London, paa Vejen være bleven plyndret af Sørøvere, men være vendt rig tilbage, uden at han senere tiltrak sig større Opmærksomhed. F.s Clavercompositioner høre til de allerbetydeligste fra hans Tid. Han antages af nogle at være død 1695, medens andre nævne hans Levetid fra 1605—1667.

Frobisher, Mart. [sjer], engelsk Søfarer i det 16de Aarh., f. i Doncaster i York-Shire, foretog 1576—78 tre Rejser for at finde Nordvestpassagen. Paa en af disse Rejser trængte han ind i en Bugt, der fra Davisstrædet fører mod V. ind i den sydlige Del af Baffinsland, omtr. under 63° n. Br., og som han antog for et Stræde, hvorfor det paa ældre Kort findes betegnet som **Frobisherstrædet**. 1594 blev han med en Flaade paa 10 Skibe sendt Henrik IV af Frankrig til Understøttelse, blev saaret ved Angrebet paa et Fort i Nærheden af Brest og døde kort efter.

Frode, et almindeligt Kongenavn i Danmarks Oldhistorie. Af de mange F., som omtales af Islænderne og Saxo, og som det er vanskeligt at adskille fra hverandre, er den mest bekjendte **F. Fredegod**. Under hans Barndom misbrugte hans Formyndere Magten paa det skændigste, og i sin Ungdom var han nedsunken i Yppighed og Blødagtighed; men ved Nordmanden Erik d. veltalende, hvem han gav sin Søster Gunvar til Ægte, vaktes han til Daad, og efter mange Sejre, som gjorde hans Navn vidt og bredt berømt baade i Østen og i Vesten, skjænkede han Norden en lykkelig Fred og forebyggede ved vise Love alt Ran og Tyveri (**Frodefreden**). Ejendomssikkerheden var under denne Konge saa stor, at han lod henlægge et Guldarmbaand paa Jellinge Hede, som i lang Tid ingen rørte; det er det sædvanlige Sagn om en Guldalder, som senere antoges at falde sammen med Christi Fødsel. Da F. var død, frygtede Rigets Stormænd, at Rygtet om hans Død skulde bringe de undertvungne Lande til Frafald; de balsamerede derfor hans Lig og førte det i 3 Aar omkring i en kongelig Bærestol, som om han endnu levede, men da de ikke længer kunde skjule hans Død, begravede de ham ved Værebro i Sjælland, og da hans Søn Fridlejf var fraværende og man troede ham død, lovede man Riget til den, som forfattede det bedste Gravkvad over den elskede Konge; saaledes vandt Skjalden Hjarne Danmarks Rige. — En senere F., som dræbte sin Broder Halfdan og efterstræbte hans Sønner Hroar og Helge, der imidlertid skjultes af deres Fosterfader Regin, indtil de vare gamle nok til at hævne deres Fader ved at indebrænde Farbroderen, er bekjendt af Oehlenschlägers dejlige Digt „Helge". — Navnet F. bet. den kyndige, den vise, og brugtes længere hen i Tiden som Tilnavn; saaledes Sæmund F., Are F.

Frognersæter, en bekjendt Villa i privat Eje, beliggende paa Voksenaasen omtr. 1 M. (8 Km.) n. v. for Christiania, 420 M. over Havet. Fra Stedet, der beses af en Mængde Rejsende, haves en pragtfuld Udsigt over Christianiadalen.

Frohavet, s. **Froøerne**.

Frohschammer, Jak., Prof. i München, bekjendt Modstander af Pavemagtens Enevælde i Romerkirken. F. 1821 studerede han fra 1841 Theologi og Philosophi i München, blev 1847 katholsk Præst, 1854 Prof. i Theologi og 1855 i Philosophi i München. Hans aandfulde Skrift „Der Ursprung der menschlichen Seelen" (1854) vakte megen Forbitrelse i Rom og blev sat paa Index; men især hans Skrift „Einleitung in die Philosophie und Grundriß der Metaphysik" (1858) vakte et overordentligt Røre i Ultramontanismens Lejr ved sin Fordring om Philosophiens Uafhængighed af Theologien. Heftig angrebet af de ultramontane, især af Tidsskriftet „Der Katholik", grundede F. 1862 sit philosophiske Tidsskrift „Athenæum"; men nu satte den pavelige Curie alle F.s Skrifter paa Index, og det blev 1863 paalagt Ærkebiskoppen af München at fratage F. Retten til at øve Præstegjerning samt forbyde Studenterne at høre hans Forelæsninger; disse svarede imidlertid ved at overrække F. en Hyldingsadresse med 500 Underskrifter. I Anledning af Dogmet om Pavens Ufejlbarhed 1870 viste F. i et lille Skrift i Modsætning til det pseudonyme Skrift „Janus" (af Döllinger), at Bekæmpelsen af den pavelige Ufejlbarhed i Trossager er en Halvhed, saa længe Kirkens Ufejlbarhed bliver fastholdt som Trosdogme, og han har siden den Tid i en Række Skrifter (det betydeligste er „Das Christenthum Christi und das Christenthum des Papstes", 1873—76) bekæmpet Pavemagten. 1883 udgav han: „Ueber die Genesis der Menschheit und deren geistige Entwickelung in Religion, Sittlichkeit und Sprache".

Frohsdorf, egtl. **Froschdorf**, Landsby i Østerrig, 7 M. s. for Wien ved Floden Leitha, med et smukt gammelt Slot, som en Tid lang tilhørte Murats Enke og senere den d. 24 Aug. 1883 afdøde Greve af Chambord (Henrik V), der sædvanlig opholdt sig her.

Froissart, Jean [froassāhr], fransk Historieskriver og Digter, f. 1337 i Valenciennes, d. 1410 som Kannik i Chimay, blev ved at færdes paa Rejser og opholde sig ved forskjellige Hoffer sat i Stand til at beskrive de mærkeligste Begivenheder paa sin Tid i »Chronique de France, d'Angleterre, d'Écosse, d'Espagne, de Bretaigne«. Hans Fortællinger, der omfatte Tiden 1326—1400, indeholde livlige Skildringer af Stormænds, Ridderes og Krigeres Bedrifter og give et interessant og værdifuldt Billede af det 14de Aarh.s Charakter og Sæder. Værket er ofte udgivet (og oversat), bedst af Siméon Luce (Paris 1869—74, 5 Bd.). F.s Digte ere udgivne af Buchon (1829) og Scheler (1870).

Fromage, fr. [māhsch], Ost; et Slags kold Budding, tillavet f. Ex. af Frugtsaft, Husblas, Fløde og Sukker.

Frome [frohm], Stad i Somerset-Shire i England, 2 M. s. for Bath. 10,000 I. Fabrikation af Klæde og Hatte, Bryggeri.

Fromentin, Eugène [mangtæng], fransk Genremaler, f. 1819 i la Rochelle, d. 27 Aug. 1876, var Elev af Cabat og hørte til den Kreds af franske Malere, der med saa megen Iver og Varme have kastet sig over Studiet af Livet i Syden og i Østerland. Han valgte stedse sine Æmner fra Afrika eller Asien og fremstillede med stor Naturtroskab saa vel Mennesker som Egne fra hine Verdensdele.

Frommel, Carl Ludvig, tysk Kobberstikker, f. 1789 i Birkenfeld, d. 1863, uddannede sig i Paris og Italien og blev efter sin Hjemkomst Professor i Kobberstikkerkunst ved Akademiet i

Carlsruhe. Da Staalstikket mere og mere kom i Brug, lagde han sig efter denne Green af sit Fag i England (1824) og udførte en Mængde italienske Landskaber i Staalstik. F. var ogsaa en anset Landskabsmaler.

Fronde [frongd], d. e. Slynge, kaldtes det Parti i Frankrig, som under Ludvig XIV.s Mindreaarighed fra 1648 dannede en Opposition mod Hoffet og især mod Enkedronningen Anna af Østerrigs Yndling, Cardinal Mazarin, der havde al Magten i Hænde. F. dannedes egentlig af nogle misfornøjede Stormænd og af Parlamentet, der ønskede at udvide sin Myndighed, men fandt, uagtet den ikke forfulgte noget højere Maal end at bringe Magten fra Indehavernes Hænder over i andres, ogsaa Bistand hos det over den trykkende Skattebyrde og Regeringens vilkaarlige Handlinger utilfredse Folk, især hos Borgerne i Hovedstaden. Under den stedfindende Gjæring kom det flere Gange til Opstand og Borgerkrig (**Frondekrigen**): Hoffet maatte forlade Paris og Mazarin for en Tid fjærne sig, og Prinsen af Condé, der efter en kort Tid at have bekæmpet F., havde stillet sig i Spidsen for den, sluttede sig til Spanien. Men til sidst lykkedes det Hoffet at splitte Partiet; Condé, som længst fortsatte Modstanden, blev overvunden af Turenne; Paris blev bragt til Rolighed ved en almindelig Amnesti; Mazarin vendte triumpherende over sine Fjender tilbage 1653, og til sidst tabte den hele Bevægelse sig uden at have andet til Følge, end at Regeringen nu blev fuldstændig absolutistisk. Deltagerne i denne Opposition kaldtes **Frondeurs** (Slyngekastere). Navnet skal være kommet af en tilfældig Ytring af en af Hoffets Tilhængere om Pariserne og hentyde til, at i ældre Dage plejede Paris's Gadedrenge, væbnede med Slynger, at beltage i Opløb i Byen. Nu bruges Ordet Frondeur om den, der er misfornøjet med, river ned paa det bestaaende Regimente.

Frondsberg, Georg v., s. **Frundsberg.**

Frons, lat., Pande; Frækhed.

Fronsac [frongsäk], Flække i det franske Dep. Gironde, ved Garonnes højre Br., 3 M. ø. til n. for Bordeaux. 2,000 I. Fortrinlig Vinavl i Omegnen. Store Brænderier.

Front, den forreste Side af en Troppeopstilling, altsaa ogsaa den Side, med hvilken den fortrinsvis er beregnet paa at kæmpe. **Frontmarche** ell. frontal Bevægelse, en Troppeafdelings Bevægelse i en Retning lodret paa Opstillingens F. **Frontangreb,** et Angreb, rettet mod den fjendtlige Opstillings F. I Befæstningskunsten betegner man med F. den Del af en Fæstnings Værker, som ligger mellem to af Hovedvoldens fremspringende Vinkler; i det bastionerede System bestaar saaledes en F. af to Halvbastioner med den mellemliggende Courtine og den foran denne liggende Halvmaane m. m.

Fronteira [täira], Stad i den portugisiske Prov. Alemtejo, 8 M. n. til ø. for Evora, med 4,000 I., bekjendt ved den Sejer, som Portugiserne, anførte af Marschal Schomberg, vandt her over Spanierne 1663.

Frontignan [frongtinjäng], Stad i det franske Dep. Hérault, 3 M. s. s. v. for Montpellier, ved Kyststøen Maguelonne. 3,000 I. Rige Saliner, god Muskatvin, Brænderier.

Frontinus, Sextus Julius, romersk Forfatter fra det 1ste Aarh., beklædte de højeste Statsembeder og optraadte under Vespasian sejerrig som Feltherre i Britannien; under Nerva blev han 97 curator aquarum, d. e. Vandinspecteur i Rom. Han døde under Trajans Regering. Hans to Hovedværker ere »Strategematicon libri IV«, en Samling af korte Fortællinger om snilde Krigsbedrifter, og »De aquis urbis Romæ«, der er af ikke ringe Betydning for Bygningskunstens Historie.

Frontispice, Fronton, den gavlformede Forside (eller et gavlformet Fremspring paa Forsiden) af en Bygning.

Fronto, Marcus Cornelius, Lærer i Veltalenhed under Kejser Hadrian og Lærer for den senere Kejser M. Aurelius, med hvem han stod i levende Brevvexling, nedstammede fra Cirta i Numidien. Han var en anset Mand, der blev Consul 144 og døde c. 170. Tidligere havde man kun Fragmenter af et ham tilskrevet grammatisk Værk »De differentiis vocabulorum«, der dog maaske er af en senere Grammatiker; men i den senere Tid har Angelo Mai i Milano opdaget flere af hans Værker, navnlig et stort Antal Breve (1815), af hvilke der i Tyskland udkom en kritisk Udgave ved Niebuhr med Anmærkninger af Büttmann og Heindorf. Senere fandt Mai i Vaticanet mere end 100 hidtil ubekjendte Breve af F., hvilke han offentliggjorde i en Udgave af F.s samtlige Værker.

Fronton [frongtõng], s. **Frontispice.**

Frosch, fr. La hausse, det lille Stykke af Træ eller Elfenben paa den nederste Del af Buen til et Strygeinstrument, hvori Hestehaarene ere fæstede, og som ved en Skrue i Enden af Buestokken kan drages frem og tilbage, efter som man vil have Haarene mere eller mindre strammede.

Frosinone, Stad i Mellemitalien, 10 M. ø. s. ø. for Rom. 10,000 I. Vinavl.

Frossard, Charl. Aug. [frossähr], fransk General, f. 26 Apr. 1807, blev 1827 Ingenieurofficer og 1833 Capitain. 1846 blev F. Bataillonschef og gjorde 1849 Felttoget til Rom, var derefter Næstcommanderende ved den polytechniske Skole og blev 1852 som Oberst sendt til Oran for at lede Fæstningsanlægene. 1855 blev han Brigadegeneral og Medlem af den almindelige Befæstningscommission (var 1869—70 dens Formand), 1858 Divisionsgeneral og Adjudant hos Kejseren og 1867 Hovmester for Kejserprinsen. I Krigen 1870 førte F. det Hærcorps, der blev slaaet ved Forbach 6 Aug., deltog senere i Slagene ved Metz og blev 27 Oct. Krigsfange tillige med den øvrige Hær. I Efteraaret 1871 indtog F. igjen sin Post som Medlem af Befæstningscommissionen. Som Ingenieur har han vundet et anset Navn. D. 25 Aug. 1875.

Frosten ell. **Frosta,** en mod Sydvest udgaaende Halvø paa den østre Side af Throndhjemsfjorden i Norge, nu et Herred og Prgld. i Nordre-Throndhjems Amt. Ved Gaarden Logtun (nu Logtu) holdtes **Frostating,** det aarlige Lagting for de 8 throndhjemske Fylker; det søgtes og-

saafra Romsdalen, Nordmøre og Namdalen, men alene de 8 throndhjemske Fylker havde Repræsentationsret indtil Landslovens Indførelse 1274. Tinget holdtes ved Midsommertid, efter 1269 den 17 Juni og følgende Dage. F., som allerede i 12te Aarh. kunde holdes i Nidaros, blev fra Midten af 14de Aarh. stadig holdt der og kun meget sjælden paa Frosten. **Frostatingsloven** siges given af Haakon Adelstensfostre, men omformet i christelig Aand af Olaf d. hellige. Efter Sagnet blev den allerede nedskrevet under Magnus d. gode (s. **Graagaas**), hvad der dog rimeligvis er en Forvexling med Magnus Barfod. Dens kirkeretlige Dele bleve stærkt omformede af Ærkebiskop Eystein, paa samme Tid som den verdslige Del fik Tillæg ved Erling Skakkes Lovgivning; disse ere nu kun bevarede, for saa vidt de ere optagne i den ved Haakon Haakonssøn foranstaltede Revision fra 1260, der forelaa bl. a. i Codex Resenianus, som brændte i Kjøbenhavn 1728, men er bevaret gjennem Afskrifter; den er trykt under Navnet den **ældre Frostatingslov** i „Norges gl. Love", 1ste Bd.; dens Christenret blev ved Stridighederne mellem Kronen og Kirken opretholdt af det kongelige Parti og fik i alt Fald en delvis Anerkjendelse ogsaa i de andre Lagdømmer under Navnet „den gamle Christenret". Den **yngre Frostatingslov** er Magnus Lagabøters Landslov i de Exemplarer, som passede for Frostatinget. **Frostatings-Lagmand** havde siden Kong Sverres Tid til Distrikt hele det Throndhjemske med Romsdalen, Nordmøre og Namdalen; i 2den Halvdel af 13de Aarh. blev ved Siden af ham ansat en Lagmand i Nidaros; men i Midten af 14de Aarh. bleve begge Lagstole forenede under F., og denne Forening bestod indtil 1797, da Embedet ophævedes.

Frostknude, Frostsaar, s. **Forfrysning.**

Frostrevne, en Spalte, som i strænge Vintre ikke sjælden danner sig i Skovtræernes Bark og ydre Vedlag, rimeligvis fordi disse afkøles stærkere og derfor ogsaa lide en stærkere Sammentrækning end de mere beskyttede indre Lag. Senere viser F. sig som et aflangt, lodret Ar paa Stammen, men har i Regelen ingen skadelig Indflydelse paa Træets Sundhed og fremtidige Udvikling.

Frostrøg, Navnet paa den Taage, som træffes paa de norske Fjorde, fremkaldt ved at den fra Landets Indre kommende Vind blæser ud over Fjordene, hvis Vand har en langt højere Temperatur.

Frottēre, gnide. **Frottēring,** Gnidning.

Froude, J. Anthony [frūd], engelsk Historieskriver, f. 23 Apr. 1818, studerede ved Oxford Universitet og var først Puseyit, medvirkede til Skriftet „De engelske Helgeners Levned" og blev 1844 præsteviet; men slog senere om, skrev i afgjort rationalistisk Aand og vilde ikke erkjende sin Præstevielse som gyldig. Fra 1850 var F. flittig Medarbejder af Westminster Review og andre Tidsskrifter; men hans Hovedværker ere den omfattende og lærde Fremstilling af „Den engelske Reformations Historie fra Wolseys Fald til Elisabeths Død" (12 Bd., 1856—70) og „Engelskmændene i Irland" (3 Bd., 1872—74). F. rejste 1874 i Regeringens Ærinde til Sydafrika for at fremme Grundlæggelsen af en sydafrikansk Forbundsstat, men udrettede intet.

Frøerne kaldes den Gruppe af talløse Smaaøer og Holme, som i nogle Miles Afstand fra Land strækker sig i nordøstl. Retning langs Kysten af Søndre-Throndhjems Amt i Norge. Det omgivende Hav kaldes **Frøhavet.** Flere af disse Øer ere vigtige Fiskevær.

Fructidor [fryktidāāhr], d. e. Frugtmaaned, i den franske republikanske Kalender den tredje Sommermaaned (18 Aug.—16 Sept.) 18 F. Aar V (4 Sept. 1797) er bekjendt af Statscoupet i Directoriet imod Royalisterne.

Frueske (Cypripedium Calceolus), Plante af Gjøgeurternes Familie, navnlig charakteriseret ved sine 2 Støvknapper og sin meget store, poseagtig oppustede Læbe. Blomsten oftest enlig paa Enden af Stænglen med brunt-purpurfarvede Flige og gul, med purpurrøde Prikker forsynet Læbe. Tyk, krybende Rodstok. Denne smukke Plante, der findes forskjellige Steder i Europa paa Kalkgrund, er i Danmark i Sommeren 1884 funden vildtvoxende i Skove mellem Aalborg og Hobro. I Norge er den funden hist og her, navnlig i det sydlige.

Frugāl, tarvelig. **Frugalitēt,** Tarvelighed, Nøjsomhed.

Frugōni, Carlo Innoc., ital. Digter, f. 1692 i Genua, var Professor ved forskjellige Universiteter, men opholdt sig længst i Parma, hvor baade Farneserne og siden Bourbonerne yndede ham, og hvor han døde 1768. Med stor versificatorisk Lethed skrev han en Masse phraserige Lejlighedsdigte i Form af Sonetter, Canzoner og rimfrie Vers, samt nogle dramatiske Arbejder uden Betydning.

Frugt, den efter Æggenes Befrugtning væsentlig omdannede Frugtknude. Udviklet af en undersædig og omkringsædig Blomst kaldes F. oversædig, udviklet af en oversædig Blomst derimod undersædig. F. bestaar af Frøgjemmet eller Frøhuset og Frøene, der ere omsluttede af hint. Idet man tager i Betragtning, hvorvidt der udvikles ēn eller flere F. af en Blomst, inddeles F. i 1) Enkeltfrugt, naar der kun udvikles ēn F. af en Blomst, 2) Spaltefrugt, naar der af ēn Støvvej i en Blomst ved Modningen udvikles flere Smaafrugter, og 3) Flerfoldfrugt, naar der af flere frie Støvveje i en Blomst udvikles flere selvstændige F. (Smaafrugter). Med Hensyn til Frøgjemmets Beskaffenhed inddeles F. i Nødder, Kapsler, Bær og Stenfrugter. Naar andet i Blomsten end selve Frugtknuden samtidig med den egentlige F.s Modning bliver frugtlignende, d. e. saftigt og kjødfuldt, kaldes en saadan Dannelse en falsk F., f. Ex. Jordbær, Hyben og Æble, hvor Frugtbunden er bleven frugtlignende, eller Morbær, hvor Blomsterdækket har antaget en saadan Beskaffenhed. **Frugtblad,** det øverste (inderste) Bladsæt i Blomsten; F. bærer enten selve Æggene (f. Ex. Ært), eller det danner kun et beskyttende Hylster om disse (f. Ex. Nellike), der i saa Fald sidde paa Frugtbunden eller paa en Forlængelse af denne (midtstillet Frøstol). Hos de nøgenfrøede ere F. aabne; hos alle andre Blomsterplanter ere de lukkede, d. e. de danne en omkring Æggene, paa en snæver

Aabning foroven nær, fuldkommen lukket Hulhed. En Støvvej kan være dannet af flere sammenvoxede F. eller af et eneste. **Frugtbund**, s. Blomst. **Frugtfølge**, s. Sædskifte. **Frugthus**, et Væxthus, der er indrettet saaledes, at man deri kan fremskynde Udviklingen og derved Frugtmodningen hos de Frugtsorter, der levere os Taffelfrugter, som Fersken, Vin, Ananas, Pærer osv.; Træerne kunne enten udplantes i Jorden inde i Huset eller holdes i Baljer eller Potter, som opstilles deri. De største F. her i Landet findes i Rosenborg-Driverihave, men de begynde nu ogsaa at blive almindelige i de større private Haver. Det er navnlig Saddeltags-Væxthuse, i hvilke der stilles Dværgfrugttræer i Potte af Æbler, Pærer, Blommer, Fersken, Abrikos og Figen, som nu almindelig benævnes F. **Frugtknude**, s. Støvvej. **Frugtstand**, hele den Samling af Frugter, som udvikler sig af en Blomsterstand. Naar de enkelte Frugter sidde saa tæt sammen eller ere sammenvoxede indbyrdes, saa at den hele F. faar Lighed med en eneste Frugt, kaldes den en Samfrugt, f. Ex. Morbær, Ananas, Figen. **Frugtsukker**, Lævulose, forekommer sammen med Druesukker i mange søde Frugter (s. Invertsukker), udgjør den flydende Bestanddel af Honning og dannes sammen med Druesukker ved Kogning af Rørsukker med fortyndede Syrer. Det har længe været anset for ukrystallisabelt, men i den nyeste Tid har man fremstillet det i krystalliseret Form. I sine chemiske Forhold ligner det meget Druesukker, men det gjærer meget langsommere, og dets Kalkforbindelse er meget tungere opløselig end Druesukkerets. **Frugtvin** tilvirkes især af Æbler (Cider), Pærer eller (bedst) en Blanding af begge, idet vel begge indeholde 7—8 Proc. Sukker, men de første for megen, de sidste for lidt Syre. Ved Eftermodning efter Høsten voxer Sukkermængden. Frugten knuses, ofte under Tilsætning af Vand, Massen ligger hen en Dags Tid for at blive brun, presses, hvorpaa Gjæringen foregaar i aabne Kar; en Eftergjæring finder Sted paa Tønder med løs Spuns. Da Ribs og Stikkelsbær indeholde mindre Sukker, men meget mere Syre end selv Æbler, maa der tilsættes baade Vand og Sukker, naar de skulle anvendes til Vin.

Frugtbarhed, Organismernes Evne til at forplante sig, tilkommer dem i meget forskjellig Grad, er i Almindel. størst hos de mindste og lettest bevægelige Dyr, større, jo mindre den nye Organisme kræver af Moderorganismens Materiale til sin Udvikling (derfor mindst hos Pattedyrene og Mennesket, hvor Fosteret under hele Svangerskabet ernæres paa Moderens Bekostning), og større, jo mere Sandsynlighed der er for, at en stor Mængde af Afkommet vil gaa til Grunde, inden det er fuldstændig udviklet. Kvinden føder i Regelen kun 1 Barn ad Gangen, Tvillinger kun i 1 af 80 Tilfælde, Trillinger kun i 1 af 5,000, og 5 Børn ved 1 Fødsel er overhovedet det højeste constaterede; gjennemsnitlig fødes der 3—4 Børn i hvert Ægteskab. — Særdeles frugtbare ere fornemmelig mange æglæggende Fiske, Insekter, Muslinger og nogne Snegle, samt snyltende Krebsdyr og Orme; de vilde derfor formere sig overmaade stærkt, hvis ikke Naturens Gang medførte, at utallige af dem gik til Grunde uden at komme til Udvikling, enten fordi de opædes i Masse af andre lavere Dyr som ganske smaa, eller fordi deres Livsløb er knyttet til saa særegne Betingelser, at kun et forholdsvis ringe Antal er heldigt nok til at opnaa en modnere Udvikling. Under gunstige Forhold ser man derfor nogle af disse Dyr formere sig særdeles stærkt og optræde i uhyre Antal (Fiskestimer, Græshoppesværme, forskjellige skadelige Insekter), og smaa Vandbassiner f. Ex. kunne i kort Tid fyldes med en utallig Mængde Smaakrebs, Infusorier osv., hos hvilke Dyr F. indtræder meget tidlig og Udviklingen gaar meget hurtig for sig. Blandt de højere Dyr høre Havskildpadder, Høns, Strudse, Svinene og Gnaverne til de frugtbareste.

Fruholmen, en Holm i Maass Prgld. i Norge, nogle Mile v. for Nordcap. Her staar under 71° 6' n. Br. et fast Fyr af første Rang, Verdens nordligste Fyrtaarn.

Frullàni, Emilio, ital. Digter, f. 1809, tog 1849 og 1859 Del i de politiske Frihedsbevægelser og blev 1860 Medlem af det italienske Parlament. Hans meget smukt formede Vers minde af og til om hans berømte Ven Giusti; Erotik og Fædrelandskjærlighed ere de gjennemgaaende Stemninger. Han er en ægte Toskaner i sit Sprog, en Renaissancehedning i sin Livsanskuelse. D. 1879.

Frumèntius, s. Abessiniske Kirke.

Frundsberg ell. **Frondsberg**, **Freundsberg**, Georg v., Herre til Mindelheim i Schwaben, kejserlig Krigshøvedsmand, f. 1475, tjente med Udmærkelse i Maximilian I.s og Carl V.s Krige i Schweiz og Italien og stod fra 1512 i Spidsen for Tropperne i Italien, hvor han i Slaget ved Pavia 1525 ydede Kejseren væsentlige Tjenester og n. A. hjalp til Roms Bestormelse ved at tilføre Carl af Bourbon et Hjælpecorps paa 12,000 Md., ligesom han allerede 1519 havde anført det schwabiske Forbunds Fodfolk mod Hert. Ulrik af Württemberg og 1521 kæmpet i Nederlandene mod Frankrig. Hans Fodfolk, de saakaldte Landsknægte, som han for en stor Del selv hvervede og lønnede, vare berømte for deres Tapperhed og gav ikke i krigersk Holdning Schweizerne noget efter. F. var til Stede paa Rigsdagen i Worms, da Luther stod i Begreb med at fremtræde for den glimrende Forsamling af Fyrster, Riddere og Prælater, og klappede Luther paa Skulderen med de Ord: „Munk, du gaar nu en Gang, som jeg og mangen Krigshøvding ikke har gaaet i den alvorligste Slagorden; men er du rigtig overbevist og sikker i din Sag, saa bliv kun ved i Guds Navn, og vær ved godt Mod; Gud vil ikke forlade dig". Han døde 1528 i Mindelheim og efterlod paa Grund af de store Summer, han havde maattet anvende paa at hverve Tropper, sine Godser saa forgjældede, at de for en stor Del maatte sælges.

Frutigen, Flække i Cant. Bern i Schweiz, 6 M. s. til ø. for Bern, med 4,000 I. og et gammelt Slot Tellenburg. Fabrikation af Uldstoffer; Svovlbade.

Fry, Elisabeth [frej], f. 21 Maj 1780 i Norwich, hvor hendes Fader, Kvækeren John Gurney, var Kjøbmand. 1800 ægtede hun den rige londonske Kjøbmand Joseph F. og oprettede i sit Hjem en Skole for fattige, fader- og moderløse Piger, ligesom hun samtidig udfoldede en velsignelsesrig Virksomhed blandt Fattige og Syge. Ved et Besøg i det store Fængsel i Newgate i London 1813 følte hun sig dybt rystet ved Synet af Fangernes aandelige og legemlige Nød og stiftede en kvindelig Forening, der stillede sig den Opgave at besøge Fangerne og virke til Fangernes Forbedring og Lindring. I 24 Aar virkede hun derefter for Fangerne i England, Skotland og Irland, dels ved Rejser og dels ved Brevvexling. Overalt aabnede Fængslerne sig for „Fængslernes Engel", som hun kaldtes, og mange Steder banede hun Vej for Forbedringer. Ogsaa til de deporterede, affindige, Tjenestetyende og Fattige strakte hun sin Virksomhed, og hun har givet Stødet til Dannelsen af Folkebibliotheker. 1837—48 besøgte hun Fastlandet 5 Gange og kom saaledes til Frankrig 3 Gange, til Belgien, Holland, Schweiz, Tyskland og Danmark (1841, hvor hun talte de fangne Baptisters Sag). Overalt forstod hun at skaffe sine Grundsætninger Indgang. Hun døde i Ramsgate 12 Oct. 1845.

Frydendahl, Peter Jørgen, dansk Skuespiller, f. 18 Oct. 1766 i Kjøbenhavn, hvor Faderen var Lærredshandler. Efter at have tilbragt nogle Aar paa Herredsfogedkontoret i Roskilde, opgav han denne Stilling og tog 1784 til Kjøbenhavn for at søge Ansættelse ved det kongel. Theater. Ved F.s Ankomst til Theatret var det komiske Rollefag, hvori han senere blev uovertræffelig, besat med flere geniale Kunstnere (Schwarz, Gjelstrup, Kemp o. fl.), og den udmærkede komiske Skuespiller H. C. Knudsen optraadte samtidig med ham. Theaterbestyrelsen bestemte sig for at lade ham udføre Elskerroller, men da han aldeles manglede erotisk Varme og livlig Diction, fandt hans Debuter kun kold Modtagelse, og hans Udsigter til fast Ansættelse vare meget mørke. Først 1792 beviste han ved Udførelsen af Sir Samuel Smiths Rolle i „Indianerne i England" og Brægers Rolle i „Indtoget" sin Dygtighed som komisk Skuespiller og Sanger. Paa Grund af Misfornøjelse og Uenighed med den nye Theaterchef, Grev Ahlefeldt, forlod han og Knudsen Theatret 1793 og vendte først to Aar efter tilbage, da Kammerherre Hauch havde faaet Ahlefeldts Post. Fra nu af hævede F. sig ved flere højst forskjellige Rollers fortræffelige Udførelse til en Kunstner af første Rang og blev, navnlig efter sin mesterlige Udførelse af Grontes Rolle i „Skatten" (1804), Publikums erklærede Yndling. 1816 blev han Elev- og Sceneinstructeur. Efter en farlig Sygdom 1835 betraadte han atter Scenen i en mindre Rolle (Officeren i „Barselstuen"), men Anstrængelsen, som dette havde voldt ham, kastede ham atter paa Sygelejet og medførte kort efter hans Død 20 Febr. 1836. Han udførte 485 forskjellige Roller paa den danske Scene. Som komisk Charakterskuespiller var F. en af sin Tids største Kunstnere og staar som et Forbillede, der endnu ikke er overtruffet af nogen dramatisk Kunstner i Danmark. Af Naturen havde F. et smukt, imponerende Ydre, regelmæssige, ædle Træk og et stærkt, klangfuldt Organ; uden at besidde nogen udmærket Syngestemme havde han uddannet sig til en sjælden komisk Sanger og vidste at gjøre sine Sangnummere til sande Kunstpræstationer. Hertil kom hans originale Opfattelse, hans Smag, Sikkerhed og uudtømmelige Lune, der rigtignok undertiden forledede ham til Overdrivelser. — F. ægtede 1797 Sangerinden **Katharine Bertelsen**, f. **Møller**, Enke efter kongel. Capelmusikus Bertelsen, f. 30 Nov. 1760. Hun debuterede 1 Dec. 1777 som Marine i Syngespillet „Skovbyggeren". Ved sin Stemmes Omfang og Styrke erhvervede hun sig et betydeligt Navn som Sangerinde, hvilket hun til en for en Sangerinde særdeles høj Alder viste sig i Stand til at bevare. Hun spillede sidste Gang i Marcellines Rolle i Operaen „Figaros Bryllup" 2 Marts 1831 og døde 30 Nov. s. A.

Frysepunkt, Ispunkt, Tøpunkt, det ene af de faste Punkter paa Thermometermaalestokken, er den Varmegrad, ved hvilken Vandet bliver til Is ved en Afkøling eller Isen til Vand ved en Opvarmning. Indeholder Vandet Salte, danner Isen sig først deri ved en lavere Varmegrad. S. Thermometer. **Frysning**, s. Smeltning.

Fryxell, Anders, svensk Historieskriver, f. 7 Febr. 1795 i Hesselskog i Dalsland, blev 1813 Student og tog 1821 den philosophiske Grad ved Universitetet i Upsala, efter at han Aaret i Forvejen var bleven indviet til Præst. Imidlertid havde han faaet Ansættelse ved en Undervisningsanstalt i Stockholm, blev 1828 Rector ved Mariæ højere lærde Skole smstds. og fik 1833 Professortitlen. For at anstille historiske Undersøgelser foretog F. 1834 en Rejse til Danmark, Preussen, Polen, Østerrig, Belgien og Holland, hvorfra han kom tilbage 1835. S. A. udnævntes han til Sognepræst i Sunne i Vermland, blev Medlem af det svenske Akademi 1840, Dr. theol. 1845 og Medlem af det svenske Videnskabsakademi 1847. Fra sidstnævnte Aar havde han Embedsorlov for uforstyrret at kunne hellige sig til historiske Studier; d. 21 Marts 1881 i Stockholm. F.s Virksomhed som Lærer var den nærmeste Anledning til Udgivelsen af hans bekjendte »Berättelser ur Svenska historien« (46 Bd., 1823—79), hvilket Arbejde, der under sin Fremadskriden vandt ved grundigere Kildestudium og en mere kritisk Behandling, men derimod tabte meget af det Liv og den Anskuelighed i Fremstillingen, som i høj Grad udmærkede dets tidligere Dele, har gjort F. til den almindeligst læste historiske Forfatter i Sverige og skaffet ham Berømmelse ogsaa i Udlandet. Af andre Arbejder af F. maa nævnes »Handlingar rör. Sveriges historia« (4 Bd., 1836—43), en Samling af udenlandske Ministres Beretninger om Sverige m. m., »Om aristokratfördömandet i Svenska historien« (4 Hæfter, 1845—50), af polemisk Natur og oprindelig rettet imod Geijer, samt »Bidrag till Sveriges litteraturhistoria« (9 Hæfter, 1860—62). En autobiographisk Afhandling af F., »Min historias historia« (1884),

er efter hans Død bleven udgivet af A. E. Fryxell.

Frähn, Christ. Mart., fortjent Orientalist og udmærket Numismatiker, f. 4 Juni 1782 i Rostock, fik 1807 Ansættelse som Professor i de orientalske Sprog ved Universitetet i Kasan og skrev her paa Arab. en Afhandling om en Del hidtil ukjendte samanidiske og bujidiske Mønter (1808), fremdeles »Numophylacium Pototianum« og »De titulis et cognominibus Chanorum hordeæ aureæ« (1814). 1815 blev han Statsraad samt Directeur for det asiat. Museum i St. Petersborg og gjorde sig bekjendt ved en Række numismatiske og historiske Skrifter, hvoraf her udhæves »De numorum Bulgaricorum fonte antiqvissimo« (1816), „Die Chosroenmünzen der früheren arab. Chalifen“ (1822), »De Chazaris, exc. ex script. Arab.« (1822), »De Baskiris« (1822), samt Hovedværket »Recensio numorum Muhammed. academiæ imperialis scientiarum« (1826). Desuden udgav han „Samml. kleiner Abhandl., die Muhammedan. Numismatik betreffend“ (1809) og en ny Samling (1844). De kufiske Indskrifter paa gamle Mindesmærker oplystes ved »Antiquitatum Muhammed. monumenta varia« (1820—22). Et vigtigt Værk henhørende til Ruslands Historie skyldes ham fremdeles under Titelen „Ibn Fozzlan u. a. Araber Berichte über die Russen älterer Zeit“ (1823), hvilket til Dels er benyttet af Rasmussen i Afhandlingen »De Orientis commercio cum Russia et Scandinavia« (Kbh. 1823). Han døde 16 Aug. 1851. Et af ham efterladt numismat. Værk udgaves 1877 af B. Dorn: »Chr. Fraehnii opuscul. posthuma«, I—II, St. Petersb.

Fræse, roterende Værktøj, bestemt til at tildanne Overflader efter en bestemt Form i Metal (Ex. Tænderne i smaa Tandhjul) ell. Træ (Ex. Lister til Skilderirammer o. a.). Det er enten, navnlig naar det skal arbejde i Metal, et Omdrejningslegeme af Staal, paa Overfladen forsynet med filede ell. fræsede Ægge og saaledes dannet, at en Plan gjennem Omdrejningsaxen skærer Overfladen efter en Figur, svarende til det Profil, som skal frembringes, eller — navnlig til Træ — et Hoved, hvori der er fastspændt løse Staal med Ægge af den tilsigtede Form. **Fræsemaskine** er en Maskine, indrettet til at sætte en Fræse i Omdrejning og til at føre Arbejdsstykket paa en hensigtsmæssig Maade. Særlig bruges Udtrykket om en Maskine til Indskæring af Tænder i Tandhjul.

Frø, det efter Befrugtningen væsentlig omdannede Planteæg. F. bestaar af **Frøskallen** og Kjærnen, der enten er dannet af Kimen alene eller foruden af denne ogsaa af **Frøhviden**. Naar Frøhviden er til Stede, er det den, som i fine Celler gjemmer en stor Mængde Næringsstoffer (især Stivelse), der ved Frøets Spiring tjene til at ernære den unge Kim, indtil denne er kommen saa vidt i Udviklingen, at den selv kan tage Føde til sig. Mangler Frøhviden, ere Næringsstofferne ophobede i Kimbladene. Stivelsen erstattes undertiden, f. Ex. hos mange korsblomstrede, af fede Oljer (f. Ex. Raps). **Frøblad** (forældet), d. s. s. Kimblad. **Frøgjemme**, s. **Frugt**. **Frølappe** (Frøhud), en fra Frøets Navle udgaaende, hindeagtig eller kjødfuld Dannelse, der skaalformig omgiver en større eller mindre Del af Frøet. **Frøskole**, Kjærneskole, er den Afdeling af en Planteskole, hvori de forskjellige Sorter Træer og Buske opelskes af Frø, og hvorfra de udplantes i det andet Aar efter Udsæden. **Frøspredning**. De forskjellige Plantearter stille forskjellige Krav til Jordbunden, hvori de voxe; nogle udnytte den paa en, nogle paa en anden Maade; hvis den samme Art vedblev at voxe i Mængde paa et bestemt Stykke Jord med Udelukkelse af andre Arter, vilde dette med Tiden miste sin Evne til denne Plantes Underholdning. Derfor er det af Vigtighed for Planterne, at deres Frø kunne spredes omkring og spire i Selskab med andre Arters Frø. Dette opnaas paa mange Maader. Hos Kurvblomsterne sker det ved Smaafrugtens mer eller mindre skjærmformede Svæveredskab (Fnokken); hos en enkelt Slægt af kurvblomstrede, Brændsel, der voxer meget ved Vandsteder, er der i Stedet for Fnok nogle lange Tænder med Modhager, som hænge i Kreaturerne. Burrer og visse Arter Snerre hænge ligeledes ved og føres saaledes rundt. Hos Pil ere selve Frøene forsynede med en Haardusk, som gjør dem lette for Vinden at føre bort. Mange Frø findes i kjødede Frugter og transporteres omkring af de Dyr, der æde disse; saaledes bliver f. Ex. Misteltenens Frø anbragt paa Træernes Grene, hvad der er Betingelsen for, at de kunne trives, naar de spire; hos flere Planter findes der Indretninger enten i Frøgjemmet eller i Frøene selv til at slynge disse temmelig langt bort fra Moderplanten osv. **Frøtræ** kaldes i Forstsproget et Træ, som ved de sædvanlige Hugninger staaes for Frøbæringens Skyld og for at det omliggende Areal paa naturlig Maade kan blive besaaet med det fra samme affaldende Frø. Ved Skovenes saa kaldte naturlige Foryngelse spille F. en væsentlig Rolle, idet det ved Stillingen af Besaaningshugsten er en Hovedbetingelse for et heldigt Udfald, at saadanne Træer forefindes i tilstrækkelig Mængde og regelmæssig fordelte over hele Hugsten. Først naar Frøet er faldet af, kunne F. borttages, for saa vidt de ikke bør o v e r h o l d e s endnu i nogen Tid til Beskyttelse for den fremspirende Opvæxt.

Frø. Frøerne ell. de haleløse Padder (Batrachia anura) udgjøre en Hovedafdeling af Paddeklassen. I Modsætning til Halepadderne udmærke F. sig ved at have et kort, bredt Legeme, som ikke ved nogen Hals er adskilt fra Hovedet, ved at Huden ligger løst om Kroppen samt ved at mangle Hale og ved at Bagbenene ere stærkt forlængede til kraftige Springeredskaber. Som oftest ere Bagfødderne tillige forsynede med Svømmehud. Paa Land sidde F. derfor hvilende paa Forbenene og paa de sammenfoldede Bagben og bevæge sig i Spring; i Vandet derimod svømme de ved at støde fra sig med Bagbenene, medens Forbenene holdes indtrukne til Kroppen. F. foretrække fugtige og skyggefulde Steder og taale ikke længe at undvære Vand; de leve af Insekter, Snegle osv., og for at kunne gribe dem er Tungen ofte fri bag til, men altid

fæstet for til og kan derfor undertiden smækkes ud af Munden. Tandbevæbningen er altid meget svag, og mange F. mangle aldeles Tænder. I Forplantningstiden (om Foraaret, hos nogle Arter tidligere end hos andre) leve F. i ferskt Vand; man hører da Hannernes Kvækken, der ofte forstærkes af særegne Lydblærer, som under Kvækningen komme til Syne paa Siderne af Struben. Hannen omfatter Hunnen med sine store Forlemmer om Forkroppen eller om Bagkroppen tæt foran Baglemmerne, hjælper den med at uddrage Æggene ved Hjælp af sine Bagben og befrugter dem. Nogle F. lægge deres Æg i Klumper, andre i lange Snore; de ere omgivne af en fin Hinde og indhyllede i en Slimmasse. Ved Udklækningen ere Ungerne ganske smaa; de have en rund Krop, der fortsætter sig i en sammentrykt Hale; til Lemmer er der ikke Spor. De leve til Dels af spæde Plantedele; Munden er tandløs, men væbnet med Hornkjæver, Tarmkanalen meget lang og rullet i en Spiral; lange Gjællebuske, der dog snart forsvinde og erstattes af indre Gjæller, hænge ud fra Siderne af Halsen. Disse halvt fiskeartige Frølarver eller **Haletudser** opnaa ofte en ret anselig, hos nogle Arter endog meget betydelig Størrelse, inden der foregaar nogen Forandring med dem; men nu begynde Lemmerne efterhaanden at komme frem, først Baglemmerne, saa Forlemmerne; Halen svinder ind; Gjællerne forsvinde, og Gjællespalten lukkes; Hornkjæverne falde af; Tungen og Tarmkanalen ombannes; Tænderne (hvis saadanne findes hos den udviklede F.) og Lungen udvikle sig; til sidst forlader den unge F. Vandet som et hoppende, luftaandende, insektædende Dyr, i det højeste med et lille Spor af Halen endnu tilbage. F.s talrige Arter ere udbredte over alle Dele af Jorden med Undtagelse af Polarlandene; selv i visse Ørkener savnes de ikke ganske; hyppigst ere de i de skovrige og fugtige Tropelande. De kunne inddeles i **egentlige F., Løv-F., Tudser og Pipaer.** Til de egentlige F. høre foruden Slægten Rana [de **brune F.** (R. temporaria), brunlige med en mørk Tindingplet; den **grønne F.** (R. esculenta), grøn med en lys Stribe ned ad Ryggen, spises adskillige Steder i Europa, f. Ex. i Frankrig] **Klokke-F.** og **Løg-F.** (s. disse A. og **Fødselshjælper**).

Fröbel, Friedr., tysk Pædagog, f. 21 Apr. 1782 i Thüringen, d. 21 Juni 1852. Et ensomt, over Naturens Gaader og Livets Modsigelser grublende Barn, en phantastisk, af speculativ Naturbegejstring opfyldt Yngling, urolig og rastløs syslende med Forstvæsen, Landvæsen, Mathematik og Mineralogi, særlig Krystallographi, uden akademisk Dannelse søgende til Universiteterne i Göttingen og Berlin, skuffet over det stykkevise i Universitetsstudierne, gjennem digterisk Grublen stadig søgende Enheden i Naturens og Livets Mangfoldighed, „symboliserende, idealiserende, analogiserende,“ bliver han, tilskyndet af Pestalozzianeren Gruner, Lærer i Frankfurt, opholder sig 1808—10 som Huslærer med sine to Elever hos Pestalozzi i Yverdun, begejstret for „Begejstringens Mand“, hvis Ideer han vil føre videre, er 1813 i tyskpatriotisk Enthusiasme som lützowsk Jæger frivillig med i Befrielseskrigen, hvor han finder sine senere pædagogiske Medarbejdere, særlig Middendorff, Schleiermachers Elev, og faar Fichtes „Nationalopdragelse“ af det tyske „Urfolk“ levet ind i sit pædagogiske Idéliv, slaar sig ned i Griesheim 1816, Keilhau 1817 som Leder af en Opdragelsesanstalt, „en Familie paa mindst 60 Medlemmer“, forfølges uden Grund som Demagog, saa at Anstalten synker til 5 Elever, styrer saa, angreben af Gejstligheden, en lignende Anstalt i Willisau i Schweiz, opretter efter Indbydelse et Vajsenhus i Burgdorf, tager derefter til Berlin, stadig optagen af praktisk at organisere de pædagogiske Tanker, han havde udtalt i sit tunge, chaotiske, tankestrømmende Skrift „Die Menschenerziehung“ (1826). I hver Livsform ser han det individualiserede Udtryk for den guddommelige Livsenhed, i det enkelte det almene og ideale, kræver derfor hvert Livstrin anerkjendt i dets Ret som et organisk Led i en organisk Helhed, der afspejler sig i det, saaledes ogsaa Barnelivet. Formlen for al Udvikling er, saaledes som han har fundet den gjennem Betragtning af Krystallerne: „Sats—Gegensats—Vermittelung“, og da Naturen er et Udgangspunkt og Sindbillede for Menneskelivet, maa al Opdragelse følge denne Udviklingsvej, al Undervisning blive, i Stedet for mechanisk meddelende, genetisk udviklende. I F.s senere Aar samler hans Tankeliv sig om den tidlige Barndom og Legen, det organiske Udtryk for Barnets gudsbilledlige Trang til „at skabe“, og i „**Børnehaven**“, som han af sindbilledlige og reelle Hensyn kalder den, ser han den Institution, der skal organisere det lille Barns Virksomhedsdrift, idet han grundlægger den paa de mange Erfaringer, han, selv barnløs, i sit omvankende Liv, med sin varme Kjærlighed til Børn (hans Løsen er: „Kom, lad os leve for vore Børn!“) havde indhøstet af sit Samliv med dem. Kugle, Terning og Valse ere, i Kraft af Udviklingsformlen, de første Led af Barnets „Legegaver“, Kuglen Udgangspunkt, sindbilledlig set som Symbol for den om sit Centrum samlede Livshelhed, praktisk set som den letbevægelige Bold. Som et lille Samfund af Jævnaldrende, bygget paa den harmoniske Udvikling af alle Barnets Evner gjennem Legens praktiske Syslen med Klodser, Pinde, Fletteblade, Papirfoldning, Modelering, Legemsbevægelse med Sang, opdrager Børnehaven til Livet i det store Samfund og bliver tillige gjennem de unge Piger, der lede den, en Skole for vordende Mødre. I Opdragelsen, hævet fra Instinkt til Bevidsthed, saa F. Kvindens særlige Hverv og samlede paa Slottet Marienthal „Kindergärtnerinnen“ om sig til Oplæring. Glade Børnefester vare ham som 70-aarig Mand Kronen paa hans Livs Gjerning. 1851 forbød den reactionære preussiske Minister v. Raumer, ved en Forvexling af F. og hans socialistisk virkende Brodersøn Karl F., Børnehaverne og opretholdt Forbudet, skjønt oplyst om Fejltagelsen. Efter F.s Død har hans Børnehave bredt sig til saa godt som alle civiliserede Lande og er paa adskillige Steder bleven sat i organisk Forbindelse med Folkeskolerne. — Hans Brodersøn, **Julius F.**, f. 1805 i

Bayern, blev 1833 Professor i Mineralogi i Zürich og udgav 1843 „Grundtræk til en Krystallographi". 1844 opgav F. sit Embede for som Forfatter og Forlægger af radicale Skrifter at fremme den demokratiske Agitation i Tyskland. 1846 bosatte han sig i Dresden, var 1848 Formand for den demokratiske Congres i Frankfurt og Medlem af det tyske Parlament, gik i Oct. som dets Udsending til Wien tillige med Rob. Blum og undgik kun ved Fyrst Windischgrätz's Benaadning at dele dennes Skæbne. 1849 deltog F. i Opstanden i Pfalz, fulgte i Maj med de sidste Rester af Parlamentet til Stuttgart og udvandrede siden til Nordamerika. 1850—57 gjorde F. mange Rejser i Nord- og Mellemamerika og nedlagde Udbyttet af sine Jagttagelser i „Aus Amerika" (2 Bd., 1857—58). Da F. 1856 havde ægtet en Datter af den tidligere Minister Grev Armansperg, vendte han 1857 tilbage til Bayern og flyttede 1862 til Wien, hvor han skrev flittig i Bladene i stortysk Aand. 1867 bosatte F. sig i München og udgav det liberale Blad „Süddeutsche Presse"; han blev 1873 tysk Consul i Smyrna og 1876 i Algier. Forunden en Del Flyveskrifter har F. 1847 udgivet „System der socialen Politik" (2 Bd.), 1861—64 „Theorie d. social. Politik" (2 Bd.) og 1870—76 „Die Wirthschaft des Menschengeschlechts" (3 Bd).

Frøhlich, Johannes Frederik, f. 21 Aug. 1806 i Kjøbenhavn, var allerede som lille Dreng saa vidt, at han som Violinist og Fløjtist assisterede sin Fader, naar denne spillede til Dans. Under Schalls Vejledning gjorde han derpaa saa store Fremskridt, at han blev ansat som Violinist i det kgl. Capel, uagtet han kun var lidt over 14 Aar gl., og optraadte et Par Aar efter med meget Bifald som Solospiller i offentlige Concerter. Med samme Iherdighed drev han sine theoretiske Studier, dels ved Kuhlaus Hjælp, dels ved Selvstudium, saaledes at der blandt Arbejderne fra hans første Ungdom findes Violinconcerter, Strygeqvartetter og Ouverturer, der bære Præget af den samme Begavelse, det samme Herredømme over Formen og de musikalske Midler, som udmærke hans senere Compositioner. 1827 blev han anden Syngemester ved det kongel. Theater og rejste 1829 med offentlig Understøttelse til Tyskland, Frankrig og Italien. Forinden havde han fuldendt et Syngestykke „Ratten før Bryllupet", men det gjorde ingen Lykke, og han forsøgte sig ikke mere i denne Retning. Efter Schalls Død blev det overdraget F. at anføre Operaerne, hvortil hans Intelligens og ualmindelige musikalske Dygtighed gjorde ham særlig skikket; men en ublid Skæbne forfulgte ham her, idet han først brækkede en Arm og senere blev ramt af et apoplektisk Tilfælde; det var derfor uden Tvivl kun med Overanstrængelse af sine legemlige Kræfter, at han forestod Embedet indtil han 1842 afløstes af Gläser. Hans Aandsevner vare imidlertid usvækkede; thi netop 1835—45 skrev han sine ypperlige Compositioner til Bournonvilles Balletter „Valdemar", „Festen i Albano", „Erik Menveds Barndom" og „Rafael". Han døde 21 Maj 1860. F. var hovedsagelig Instrumentalcomponist; for Violinen havde han en vis Forkjærlighed, men han har ogsaa skrevet en Del Sager for Fløjte og Valdhorn.

Frøken bruges efter Loven alene om Grevers Døtre (Grevernes Privileg. af 25 Maj 1671); alle andre Adelsmænds, end sige Uadeliges, Døtre ere Jomfruer, hvorfor ogsaa Klostrene officielt kaldes „adelige Jomfruklostre" (s. Jomfruklostre). Før Christian V.s Tid brugtes Betegnelsen F. alene om fyrstelige Damer (f. Ex. Kongens Døtre).

Frøslich, Anine, Danserinde ved det kongel. Theater i Kjøbenhavn, f. 15 Marts 1762 smstds. Ved Skjønhed og Ynde indtog hun sin Tids Publikum. Balletmester Galeotti uddannede og benyttede hendes Talent for sine Compositioner. Hun døde 6 Nov. 1784.

Frølich, Lorenz, dansk Dyr- og Genremaler, f. 25 Oct. 1820 i Kjøbenhavn, er uddannet under Rørbyes, Bissens og en kort Tid under Eckersbergs Vejledning. Fra 1840 opholdt han sig 4 Aar i Tyskland, hvor han arbejdede under Bendemann, senere 5 Aar i Italien; endelig har han studeret i Paris i Coutures Atelier. F. ønskede fra først af at uddanne sig til Dyrmaler, et Fag, til hvilket han havde stor Kjærlighed; men forskjellige Omstændigheder førte ham ind paa det store Figurmaleri, hvori det synes som om hans Talent har haft mindre let ved at finde sig til Rette. Hans Hovedværker ere de to Malerier i Overappellationsrettens Sal i Flensborg: „Valdemar Sejer stadfæster den jyske Lov" og „Frederik IV modtager Slesvigernes Hylding", malede 1854—58, samt de to store Cartons i Børssalen i Kjøbenhavn. Senere levede han en lang Aarrække i Paris og vandt europæisk Navn som Tegner. Hans Illustrationer til forskjellige Værker, saa vel danske som franske, men navnlig hans Børnebøger, have gjort megen Lykke. Ogsaa som Raderer har han udført adskillige Værker, f. Ex. til „Dronning Dagmars Vise", til „Kogleriet i Utgaard", til „Nordens Guder", som endnu ikke er sluttet, m. fl. Siden 1873 har han atter haft fast Ophold i Fædrelandet, og 1877 blev han Medlem af Kunstakademiet. Hans sidste større Arbejde er et Loftsmaleri til Frederiksborg Slot: „Gefion, som pløjer Sjælland løs fra Skaane".

Fuá, s. Fusinato.

Fuad Pascha, Mehemed, tyrkisk Statsmand, f. 17 Jan. 1814 i Constantinopel, var Søn af en lærd Molla, Izzet Efendi, som 1828 var Kadi i Galata under Grækernes Opstand og for sin Adfærd herunder blev forvist og mistede sine Ejendomme; han blev siden berømt for sine lyriske Digte, der udgaves 1832 af Sønnen. Denne fik en omhyggelig Uddannelse, studerede Lægevidenskab og blev 1834 Skibslæge paa den Flaade, der gik til Tunis, optoges derefter blandt Regeringstolkene og blev 1840 første Legationssecretær i London. Efter en Sendelse til Spanien og Portugal 1843 udgav F. et stort Digt „Alhambra", der vandt hans Landsmænds Bifald; 1852 forfattede han en ypperlig tyrkisk Sproglære. 1848 var F. tyrkisk Commissær i Moldau og Valachiet, sendtes 1849 til St. Petersborg i Sagen om de ungarske Flygtninger og siden til Ægypten for at ordne Forholdene der, blev derefter Inden-

rigs- og 1852 Udenrigsminister. Han havde som saadan Sammenstød først med den østerrigske Affending Grev Leiningen, siden med den russiske Fyrst Mentschikov og tog i Marts 1853 sin Afsked, da han ved sin Optræden i Spørgsmaalet om de hellige Steder havde vakt Ruslands Uvilje. Under Krimkrigen var F. første Commissær ved Omar Paschas Hær og sendtes 1854 til Epiros, hvor han med Kraft undertrykkede Opstanden. I Maj 1855 blev han Udenrigsminister, havde væsentlig Del i Hat-Humayumet af Febr. 1856 med dets frisindede Løfter til de christne og blev i Nov. s. A. Formand for det saakaldte Tanzimat-Raad, der skulde gjøre Løfterne til Virkelighed. 1858 var F. Tyrkiets Affending paa Congressen i Paris og søgte her forgjæves at hindre Rumæniens Udvikling som et selvstændigt Land; 1860 fik han det vanskelige Hverv at bringe Ro til Veje i Syrien og at tugte Druser og Muselmænd for deres Blodbad paa de christne og blev til Løn for sin kraftige Optræden her i Nov. 1861 Storvezir indtil Juni 1866, hvorhos han i Februar 1867 paa ny blev Udenrigsminister indtil sin Død, som indtraf 13 Febr. 1869 i Nizza. I disse Stillinger forstod F. saa godt at dæmpe den nye Sultan Abdul Aziz's Lyst til at føre Religionskrig mod de vantro, at han endog i Sommeren fik ham til at besøge Vest- og Mellemeuropa. Fremdeles gjennemførte han 1865 den saakaldte „Villajetforfatning", der centraliserede Forvaltningen ved at danne større Provinser og samtidig gav de christne Ret til at vælge Dommere og Medlemmer af Provinsraadene. 1866 skaffede han Ismail Pascha i Ægypten Arvefølgen i hans egen Æt. 1865 gjennemførte F. Sammensmeltningen af den tyrkiske Statsgjæld til en Masse med tilhørende Renteconvertering; men hans øvrige Forholdsregler vare ikke heldige: han fik ingen Orden i Finanserne, Laan fulgte paa Laan, og de nye Skattepaalæg skadede Landbrug og Industri. Dog maa F. regnes for en af Tyrkiets mest begavede og udviklede Statsmænd i den nyeste Tid, ligesom han ikke savnede Blik for den Opløsning, der truede Riget.

Fuah, Stad i Nedreægypten ved den vestre Nilarm lige for Mahmudiehkanalens Udløb, var en Gang en betydelig Handelsplads og er nu atter i Opkomst, da alle ned ad Nilen kommende Flodbaade her maa omlade deres Varer i smalle Kofartøjer, som ere indrettede til at passere Sluseportene.

Fuchs, Adolf, en Udlænding, der som Officer gik i Frederik III.s Tjeneste og som Commandant paa Christianshavn gjorde sig hæderlig bemærket under Kjøbenhavns Belejring. 1659 blev han Gouverneur paa Bornholm og kom som saadan til at føre Tilsynet med Corfitz Ulfeldt og hans Hustru, da de 1660 indsattes som Fanger paa Hammershus. Dette Hverv udførte han med saa megen Hensynsløshed og ond Villje over for Ægteparret, at han vakte dets højeste Forbitrelse. Ved sin brutale Færd var han i det hele en sand Plage for Øens Befolkning, saa at Kongen fjærnede ham derfra. Han blev nu Gouverneur i Nyborg, men da han faa Maaneder efter gjorde en Rejse til Flandern, hvor hans Hustru var barnefødt, blev han 6 Nov. 1662 dræbt i Brügge i en Vogn paa aaben Gade af Corfitz Ulfeldts Søn Christian som Hævn for de hans Forældre tilføjede Krænkelser. Gjerningsmanden flygtede.

Fuchs, Joh. Nepom., tysk Chemiker, f. 15 Marts 1774 i Mattenzell i Bayern af Bønderforældre, d. 5 Marts 1856 i München, studerede først Medicin, siden Chemi i Heidelberg, Wien, Freiburg og Berlin, blev 1805 Docent, 1807 Professor i Chemi og Mineralogi ved Universitetet i Landshut, 1823 Medlem af Videnskabernes Akademi og Conservator ved de mineralogiske Samlinger i München, 1826 Professor i Mineralogi ved det fra Landshut til München forlagte Universitet, 1835 Overbjærg- og Salineraad, 1852 Gehejmeraad. F. har gjort sig fortjent ved en stor Mængde især mineralogiske og techniske Arbejder; særlig ere hans Undersøgelser over Guldpurpur, Vandglas og Cement blevne bekjendte. Hans samlede Skrifter (40 Bind) ere udgivne 1856 af den polytechniske Forening i Bayern.

Fuchsia, Slægt af Natlysfamilien, opkaldt efter den tyske Botaniker Leonh. Fuchs. Det er Halvbuske eller Buske, ofte temmelig anselige, med afvexlende, modsatte eller kransstillede, enkelte Blade, i hvis Bladhjørner sædvanlig de enblomstrede Blomsterstilke sidde, enkelte eller flere samlede; sjældnere findes en endestillet Klase. Bægeret er sambladet med langt Rør og firdelt Krave, altid farvet, sædvanlig purpurrødt eller rødlighvidt, og bærer 4 Kronblade af lignende Farver; Frugten er et undersædigt, firrummet Bær. F.s Hjem er det varme og tempererede Amerika samt Ny-Seeland; paa Grund af deres smukke Blomster ere de forskjellige Arter yndede Prydplanter i hele Europa. En nyseelandsk og flere amerikanske Arter have søde, velsmagende Frugter. Veddet af flere Arter leverer en sort Farve.

Fuchsin (af Fuchsia), ogsaa kaldt Anilinrødt, en bekjendt rød Anilinfarve, opdaget af A. W. Hofmann og først tilvirket i det store af Verguin. Alle de forskjellige Slags F., der gaa i Handelen, ere Salte af en farveløs organisk Base, Rosanilin. Det saltsure kaldes specielt Fuchsin, det eddikesure Rosein, det salpetersure Azalein. F. tilberedes ved Iltning af en Blanding af Anilin og Toluidin, hvorved 1 Molecule Anilin og 2 Toluidin berøves i alt 6 Atomer Brint, medens Resten forener sig til den nye Forbindelse. Det almindeligst anvendte Iltningsmiddel er endnu Arsensyre, hvorfor flere Slags F. ere meget giftige; dog begynder man nu i flere store Fabriker at anvende Nitrobenzol som Iltningsmiddel. F. danner guldgrønne Krystaller, der ere opløselige i Vand og Vinaand med en overordentlig intensiv carmoisinrød Farve. F. har en overordentlig stor Anvendelse som Farvestof. Silke farves umiddelbart i den kolde, Uld i den til henimod 50° opvarmede Opløsning. Bomuld maa behandles med en eller anden Bejtse, f. Ex. en Lerjord-Natronopløsning, førend det tager mod Farven. Ved Behandling af tørt Rosanilin med rygende Svovlsyre fremstilles Rosanilinsulfonsyren, hvis Natriumsalt gaar i Handelen og (i Modsætning til Rosanilinsaltene)

er bestandigt i sure Badsker og derfor bruges til Farvning i saadanne.

Fucini, Renato [futschini], ital. Digter, bekjendt under Pseudonymet Neri Tanfucio, f. i Monterotondo 1843, studerede Agronomi i Pisa, opholdt sig længe i Firenze som Functionær ved Ufficiernes Galleri, stadig sysselsat med Studiet af toscanske Folkelivstyper og af det locale Sprog. Han yndede et literært Zigeunerliv og har kun strevet faa, men fortrinlige Ting. Berømtest er Digtet »Napoli a occhio nudo« og en Række humoristiske Sonetter. Han hører til Giustis Skole. Siden 1867 er han Lærer i Italiensk ved de techniske Skoler i Pistoja.

Fucinosøen [futschino], s. Celano.

Fūcus, s. Alger.

Fuder (dansk Fad, svensk Foder), ældre tysk Maal paa flydende Varer, især Vin, i Almindel. c. 900 Potter, i Baden dog 1,550, i Rhinbayern 1,085, i Württemberg 1,900 og i Østerrig 1,874 d. Potter.

Fuenterrabia, Stad i de baskiske Provinser i Spanien, ved Floden Bidassoas Udløb i Biscayabugten, 2 M. ø. til n. for San Sebastian. 4,000 J. Tidligere Grænsefæstning mod Frankrig. I Bidassoas Munding ligger Fasanøen, hvor Pyrenæerfreden sluttedes 1659.

Fuēros (af lat. forum) blev i Spanien tidlig den almindelige Benævnelse for Samlinger af Retssædvaner og Love. Saaledes kaldtes allerede den under Vestgoternes Herredømme i Spanien udstedte Lovbog fuero juzgo (forum judicum); senere bruges Navnet om de forskjellige Stadsretter, men især om de Lovsamlinger, der fra det 13de Aarh. gaves Baskerne, og som de spanske Konger ved deres Tronbestigelse maatte besværge, idet der gaves Indbyggerne Ret til at sætte sig til Modværge, naar de krænkedes. Disse F. sikrede de baskiske Lande næsten fuld republikansk Frihed og en Særstilling som selvstændige Stater, egne Landsforsamlinger (kaldte Cortes ell. Juntaer), som holdtes under aaben Himmel, Selvstyrelse under folkevalgte Øvrigheder og kongelige Tilsynsmænd, fri Communalforfatning, Fritagelse for Værnepligt i Krig uden for Landet (ellers Rejsning i Masse) og for Statsskatter (undtagen frivillige Tilskud, donationes), ligesom ogsaa den spanske Toldgrænse løb syd for dem, hvilket fremkaldte stærkt Smugleri. De franske Baskers F. ophævedes 1791; det samme skete for de spanske Basker 1820; men 1823 gjenoprettedes F. Da Regeringen derimod 1833 ikke vilde love deres ubetingede Overholdelse, tog Baskerne Parti for Don Carlos og kæmpede i 6 Aar haardnakket for ham og for deres F.; efter Forliget i Bergara 1839 bleve de stadfæstede af de spanske Kamre, men kun under Forbehold af, at de ikke skadede Rigets Enhed, og 1840 bleve de meget ændrede af Espartero, der bl. a. flyttede Toldgrænsen til Pyrenæerne og gjorde Ende paa Smugleriet. Først 1876 efter den anden Carlistopstand bleve F. fuldstændig hævede ved Lov.

Fūga (it. fuga, fr. fugue), den concerterende Stils højest udviklede Kunstform, ved hvilken de medvirkende Stemmers Ligestilling gjennemføres til yderste Consequens, idet et kort, prægnant Thema skiftevis høres i alle Stemmer og snart lader den ene, snart den anden gjøre sig fortrinsvis gjældende. En F. maa altsaa mindst være tostemmig. Af Nederlændernes kanoniske Musik i 15de og 16de Aarh. udviklede sig i det 17de Aarh. vor Kvintfuga. F. naaede sit Højdepunkt med J. S. Bach i instrumental og med Händel i vocal Henseende. En F. begynder med en Hovedsætning, Themaet (Fører, dux), en enkelt Stemme, hvorpaa en anden (Ledsager, comes) svarer, medens den første rhythmisk og melodisk contrapunkterer med denne (Modsætning, Modharmoni). Er en F. mere end tostemmig, saa optræder den tredje Stemme atter som Fører, den fjerde som Ledsager osv., og Gjennemføring er foregaaet, naar alle Stemmer have bragt Themaet én Gang hver. Jo flere Stemmer en F. har, des længere bliver Gjennemføringen. En firstemmig F. giver Anledning til 24 forskjellige Stemmefølger, en femstemmig til 120. Disse kunne endnu forøges ved tilladte Friheder. Den sidste Gjennemføring (Engføring med Orgelpunkt) er oftest et contrapunktisk Kunststykke. Ere Mellemsætningerne udelukkende udviklede af Themaet og dets Modharmoni, kaldes F. stræng (obligata); indeholde de nye Motiver, kaldes den fri. En med dobbelt Contrapunkt endnu udførligere gjennemarbejdet stræng F. kaldes Kunstfuga, og en med to eller flere Hovedsætninger gjennemført F. kaldes dobbelt, tredobbelt osv. F. **Fughētta** er en lille F., hvori Hovedsætningen er mindre fuldstændig gjennemført og udarbejdet end sædvanlig. **Fugāto,** fugeret, bruges om et i Fugastil frit behandlet, selvstændigt Stykke eller om en fugeret Sats i et andet Stykke.

Fuge. Naar to Brædder støde sammen med Kanten i en Plan, er Forbindelsesstedet en F. og Brædderne ere fugede sammen. Dette sker sædvanl. efter Indspænding i en Fugebænk, der kan tage imod længere Brædder end en Høvlebænk, med en Fugehøvl, en meget lang Slethøvl. Staver til Bødkerarbejde fuges ligeledes sammen med en Fugebænk ell. Fugehøvl. Fuger kaldes ogsaa de smalle Mellemrum mellem Stenene i et Murværk. En F., der adskiller to Sten, som høre til samme Lag (Skifte), kaldes Stødfuge, den, der skiller to forskjellige Skifter fra hinanden, derimod Liggefuge. I Almindel. udfyldes F. med Mørtel, der tillige tjener som Bindemiddel mellem Stenene. I det saakaldte tørre Murværk bruges dog slet intet Udfyldningsmateriale eller i alt Fald kun Ler, Sand, Mos ell. desl. paa de Steder, hvor Stenene ikke kunne bringes til at hvile tæt paa hverandre.

Fugger, en fyrstelig og grevelig Slægt, der har store Besiddelser i Bayern og Württemberg. Dens Stamfader var Væveren Johannes F. i Graben ved Augsburg; hans ældste Søn af s. N. fik ved Giftermaal 1370 Borgerret i Augsburg, forbandt med Væveriet Handel og Bjærgværksdrift og efterlod ved sin Død 1409 sine to Sønner Andreas (snart fortrinsvis kaldt „den rige F.", Stifter af den adelige Linje F. vom Reh, saa kaldt af sit Vaaben, uddød 1583) og Jakob den paa hin Tid betydelige Formue af 3,000 Gylden. I det 15de Aarh. steg Fuggernes Rigdom og Glans saaledes, at de kunde

forstrække Kejser Maximilian I, som ophøjede Familien i Adelstanden, 70,000 Gyld. mod Pant i kejserlige Len (Grevskabet Kirchberg og Herskabet Weißenhorn) og desuden udbetale ham 170,000 Gylden som Subsidier til Krigen mod Venezia. De byggede i Tirol det prægtige Slot **Fuggerau** og stiftede i Augsburg det endnu der existerende **Fuggerei**, en af 106 smaa Huse bestaaende Anstalt, hvor fattige Borgere kunne bo for en lav Husleje, foruden andre velgjørende Indretninger. Under Rigsdagen i Augsburg 1530 boede Kejser Carl V i **Anton F.s** prægtige Hus; s. A. ophøjede Kejseren ham og hans ældre Broder **Raimund** i Grevestanden, gav dem de endnu pantsatte Godser Kirchberg og Weißenhorn som Arveejendom, skjænkede dem fyrstelige Rettigheder, og for de Understøttelser, som de ydede ham paa hans Tog til Algier 1535, gav han dem Møntret. Om Anton F. fortæller man den Anekdote, at han under et af Carl V.s Ophold i hans Hus antændte i Kaminen en Ild af Kanel og derpaa opbrændte alle Kejserens Vexler til ham. Da Brødrene ogsaa efter deres Ophøjelse fortsatte deres omfattende Forretning, erhvervede de efterhaanden umaadelige Rigdomme, som de ogsaa anvendte til gavmild Understøttelse af Videnskaber og Kunster; for øvrigt indkaldte de Jesuiterne til Augsburg og skjænkede dem Bygninger og Capitaler. Familien er meget talrig og delt i flere Linjer, som ere at henføre til to Hovedlinjer, benævnte efter de to sidst nævnte Brødre: **Raimundslinjen** og **Antonlinjen**; til den sidste hører den fyrstelige Linje **F.-Babenhausen** i Augsburg, hvis nuværende Repræsentant er Fyrst **Leopold** (f. 1827).

Fugl. Fuglene (Aves) udgjøre en Klasse af Hvirveldyrrækken. Forlemmerne ere uddannede til at bære Legemet gjennem Luften, Baglemmerne derimod til at støtte og bære det, naar F. sidde, gaa, løbe, klatre, svømme osv. F.s hele Legemsbygning er saa at sige gjennemtrængt af dette dobbelte Forhold, men faar derved ogsaa et saa charakteristisk Præg, at alle F. ligne hverandre overmaade meget, langt mere end f. Ex. de forskjellige Pattedyr- ell. Krybdyrformer; Forskjellighederne vise sig kun i sammenligningsvis underordnede Forhold, uagtet F. omfatte et større Antal Arter end nogen af de andre luftaandende, med Lunger udstyrede, højere Dyreklasser. F.s Legeme er kort og sammentrængt; derved opnaas, at Tyngdepunktet med Lethed kan støttes saa vel af For- som af Baglemmerne, at disse hver for sig kunne have Legemet fuldstændig i deres Magt, og at Overgangen fra Flugten, hvorved det bæres af Forlemmerne, til en anden Bevægelsesmaade, hvorved det bæres af Baglemmerne, sker uden Vanskelighed. Det er dækket med Fjer og faar derved ikke alene en smuk, fyldig og afrundet Form, men ogsaa en forholdsvis stor Lethed, da Fjerene have en ringe Vægtfylde; dernæst afgive Fjerene det Middel, hvorved F. kan virke paa Luften, hæve sig op i denne og arbejde sig gjennem den, idet Vingens Svingfjer danne en meget udbredt Flade, der uden Anstrængelse, men dog med stor Kraft, ved Hjælp af de mægtige Arm- og Brystmuskler, kan slaas mod Luften, og Halens Styrefjer danne det Ror, hvormed F. styrer Flugtens Retning. I F.s Benbygning ere følgende de mærkeligste, almindelig forekommende Forhold: 1) Brystbenet er bredt, skjoldformet, med en høj Kam, til hvilken de mægtige Vingemuskler hæfte sig; 2) stærk Forbindelse mellem Brystbenet og Forlemmerne ved Hjælp af Ravnenæbsbenet og Nøglebenet, hvorimod Skulderbladet er smalt og uden Kam; 3) at Forlemmerne kun ere uddannede til at bære Svingfjerene, som ere fæstede dels til Underarmen, dels til Haanden, i hvilken kun 3 Fingre ere til Stede i en meget ufuldkommen Skikkelse; 4) at Ribbenene ere helt forbenede, men delte i to Stykker, der støde sammen i en bevægelig Vinkel, og af hvilke det øverste har en Forlængelse, der hviler paa det følgende Ribben, hvorved et muligt Tryk fordeles paa den hele Brystkasse; 5) at Halshvirvlerne ere talrige og meget bevægelige, Brysthvirvlerne faa og næsten eller ganske ubevægelig forbundne med hverandre; Lændehvirvlerne mangle; Bækkenhvirvlerne ere talrige, men aldeles sammenvoxede med hverandre og med det brede og flade Bækken; Halehvirvlerne ere faa, men den sidste stærkt sammentrykt for at give Styrefjerene Fæste; 6) at Hovedskallen kun ved en Ledknude er forbunden med Halsen; at Mellem- og Underkjæven danne et hornklædt, tandløst Næb; at Hjerneskallens Knokler tidlig voxe sammen til et udelt Hele, hvorimod Overnæbets og Ganepartiets Forbindelse med den øvrige Hovedskal er mere eller mindre bevægelig, hvilket navnlig skyldes Tilstedeværelsen af et særegent Ledben (Kvadratben) mellem Kjæveleddet og Tindingen; og 7) at alle F.s Knokler ere særdeles lette, haarde og glatte og for en Del fyldte med Luft, skjønt i forskjellig Grad, stærkest hos de stærkt flyvende, store F., mindst hos de ikke flyvende F. og hos mange Smaafugle. Luften gaar nemlig gjennem nogle store Aabninger paa Lungerne ud i et System af Luftrum, der omgive Indvoldene og staa i Forbindelse med hverandre og med Knoklerne ved Aabninger paa disse (Fuglelegemets Pneumaticitet). F.s Fødder bestaa af „Løbet" (Mellemfod og en Del af Fodroden, sammensmeltede) og i Regelen 4 Tæer med 2—5 Led, i Almindel. beklædte med Skæl og altid endende med Kløer af forskjellig Form. Fodens forskjellige Uddannelse betinger Levemaaden og har stor Betydning for Systematiken. Flyveevnen mangler kun hos Ungerne, forinden Fjerene ere fuldt udviklede, hos enkelte F. i Fældetiden (s. **Fældning**) og hos enkelte „vingeløse" Fugleformer (s. **Struds, Kivi, Dronte, Notornis, Gejrfugl, Pingvin**). Alle F. have skarpt Syn, men svag Lugt, Aadselfuglene end ikke undtagne; Smag besidde sandsynligvis kun enkelte, f. Ex. Ænder og Papegøjer, da F.s Tunge i Almindel. er haard og hornagtig, men derimod har Betydning for Stemmens Modulation; Hørelsen svækkes derved, at Øreaabningen dækkes af Fjerene; kun Ugler og andre Natfugle danne i denne Henseende en Undtagelse. Stemmen dannes i det saakaldte nederste Luftrørshoved, som ligger der, hvor Luftrøret for neden deler

sig i 2 Grene. Evnen til at synge (s. Sangfugle) betinges af nogle særegne, saakaldte Sangmuskler paa Luftrørshovedet. F.s hele Naturel er kvikt; deres Aandedræt er livligt, deres Bevægelse, Fordøjelse og Blodomløb hurtige og Legemets Varme forholdsvis høj. F. æde derfor meget ofte og proppe sig tit til højt op i Halsen; mange smaa Sangfugle æde daglig mere end de selv veje og dø efter en halv Dags Sult eller en Dags Tørst. F.s Fødemidler ere yderst forskjellige og kunne hentes saa at sige fra hele den organiske Natur, men ere dog temmelig bestemte for hver enkelt Art; de bestemme igjen Næbformen, som derfor ogsaa varierer i det uendelige og benyttes meget i Systematiken. I aandelig Henseende staa F. højt; de fleste F. lade sig tæmme, mange endog afrette. I deres Liv fremtræde mangfoldige Træk af Snildhed og Opfindelsesevne, og Læren om Dyrenes Instinkt henter mange af sine interessanteste Træk fra Fuglelivet. Kjønsforskjellen i Henseende til Størrelse, Fjerenes Farve, særegne Prydelser osv. kan være mere eller mindre øjnefaldende. De fleste F. leve i Monogami, og Forbindelsen mellem Ægtemagerne varer ikke sjælden for Livet. Alle F. lægge Æg og udruge dem selv, naar undtages Gjøgen samt nogle fremmede Smaafugle og Talegallahønsene, men ikke alle F. bygge en Rede (s. d. A.). Med Hensyn til den Omhu, som de gamle vise Æg og Unger, og med Hensyn til, om denne Omhu vises af begge Kjøn eller blot af det ene, finder store Forskjelligheder Sted. I nogle Afdelinger af Fugleklassen komme Ungerne ud af Ægget som nøgne, blinde og hjælpeløse Væsener, der maa varmes og mades (f. Ex. Spurve og Duer), i andre derimod dunklædte og i Stand til i de fleste Henseender at sørge for sig selv (f. Ex. Høns og Ænder). Om F.s Vandringer s. Trækfugle. Vidnesbyrdene om Fugleklassens Optræden i tidligere Perioder af Jordens Historie ere ikke meget talrige, og de synes ikke at naa langt tilbage i denne; et af de mærkeligste er Archæopteryx (s. d. A.). F. kunne inddeles i Rov-, Spurve- (Sang- og Skrigefugle), Klatre-, Due-, Hønse-, Struds-, Vade- og Svømmefugle. Jfr. Ornithologi.

Fuglefjæld, Fjæld, paa hvilke Svømmefugle ruge i usædvanlig stor Mængde. Det er de nordiske Fastlandes og Øgruppers yderste, mod det aabne Hav vendende, brat afskaarne, høje og stejle Fjælde, hvis lodrette Vægges fremspringende Terrasser bebos af talløse Skarer af Alke, Tejster, Stormfugle, Maager, Skarver og Suler. Saadanne F. ere af stor Vigtighed for de omliggende Districters Beboere (f. Ex. Island, Skotland, Færøerne, Nordlandene i Norge), som for en stor Del ernære sig af dem og til bestemte Aarstider underkaste dem en regelmæssig Indsamling af Fjer, Æg og Unger, ofte med overordentlig Livsfare for Fuglefængerne.

Fuglegræs (Stellaria media), en enaarig Urt af Nellikefamilien (Fladstjærnegruppen), med meget smaa, hvide Kronblade og ensidig haaret Stængel, er et meget almindeligt Ukrut paa løs, især dyrket Jord i hele Danmark og Norge og bruges ofte som Føde for Canarifugle. Blomstrer næsten hele Aaret.

Fuglekirsebær, s. Kræge.

Fuglekonge (Regulus cristatus), Europas mindste Fugl, kun 3½ Tomm. lang, olivengrøn med en smuk Top af rødgule Fjer paa Issen, samt sortebrune Sving- og Styrefjer, ligner Mejserne i Adfærd og Levemaade. F. findes saa højt mod Nord som Naaleskovene og bygger sin næsten kuglerunde, oventil aabne Rede, der indeholder indtil 10 rødlige Æg, i Spidsen af en Gran- ell. Fyrregren. F. lever af Insekter, som den samler paa Træernes Blade og Grene, hvilke den derfor ivrig gjennemsøger i alle Retninger. Om Efteraaret forene de sig til Smaaflokke, som under stadigt Skrig gjennemstrejfe Skovene.

Fuglelim, s. Mistelten.

Fuglelus (Nirmus, Philopterus, Liotheum), smaa, vingeløse, haardhudede Insekter, der opholde sig paa Fuglenes Hud og mellem deres Fjer. Uagtet de have megen Lighed med de egentlige Lus, have de dog intet Slægtskab med disse, som have Sugemund og kun forekomme paa Pattedyr, hvorimod F. have Bidemund og høre til en Insektgruppe, Pelslusene (Mallophaga), der maaske, uagtet den mangler Vinger, naturligst finder sin Plads i Netvingernes Orden. Af disse Pelslus have nogle en enkelt Klo og opholde sig paa Pattedyr (f. Ex. Trichodectes canis paa Hunden, andre Arter paa Oxen, Faaret, Hesten, Bjørnen, forskjellige sydamerikanske Pattedyr osv.), andre en dobbelt Klo og opholde sig kun paa Fugle. De suge ikke Blod, men gnave Fjer eller Haar og Overhuden. Hver Fugleart synes at huse sine særegne Arter af F., og flere Arter huse flere (indtil 5) Arter af F. Foruden dem huse Fuglene forskjellige Hudparasiter, hørende til Lopperne, Tægerne, Snyltefluerne og Miderne.

Fuglemælk (Ornithogalum), Slægt af Liliernes Familie, Løgvæxter med grundstillede, lancetformede Blade, Blomsterstanden en Klase eller Skjærm, Blomsterdækket sexbladet, hvidt med grønne Striber. Arterne høre hjemme i Sydeuropa og paa Cap; i Danmark ere to Arter flere Steder forvildede fra ældre Tid.

Fugleolden, s. Olden.

Fugleperspectiv. En Tegning siges at være udført i F., naar den fremstiller Landskabet, som det vilde ses fra et meget højt Punkt.

Fugletunge, en Fil, hvis Gjennemsnitsform er dannet af to til hinanden stødende Cirkelbuer.

Fugls, den nordøstligste Ø blandt Færøerne, ¼ □ M. med 110 J., er temmelig høj, oventil flad og omgiven af mange fritstaaende Klipper, der ligesom Øens høje Kyster afgive gode Fuglefjælde.

Fugtighed. Et fast Legeme er fugtigt, naar det har indsuget i sig noget af en Vædske, i Regelen Vand; ved Henliggen i tør Luft eller i lukkede Rum, hvori der findes vandsugende Midler (concentreret Svovlsyre, Chlorcalcium, Pimpsten osv.), mister det helt eller delvis sin F.; er dets Vægt bleven constant, siges det at være lufttørt, i hvilken Tilstand det dog endnu kan indeholde megen F. Luftens F. grunder

sig paa de Vanddampe, den frie Luft altid indeholder; men man kan ikke sige, at Luftens F. er desto større, jo mere Damp den indeholder. Ved en vis Varmegrad er Luften kun i Stand til at indeholde en vis Mængde Vanddamp; men denne Mængde er desto større, jo højere Luftens Varmegrad er. Naar Luften indeholder saa megen Vanddamp, som den er i Stand til efter sin Varmegrad, siges den at være „mættet" dermed; men dette indtræffer sjælden, undtagen i nogenlunde stærk Regn. Luften er desto tørrere, jo mere Vanddamp den er i Stand til at optage, altsaa jo længere den er fra at være mættet; den er desto fugtigere, jo nærmere den er derved. Man vil heraf se, at varm Luft kan indeholde langt mere Vanddamp end kold og dog være mindre fugtig. Vil man angive Luftens F. ved en Talstørrelse, er det ved Forholdet imellem den Mængde Vanddamp, Luften indeholder, og den, som den i Følge sin Varmegrad er i Stand til at indeholde; dette Forhold kaldes Luftens Fugtighedsgrad (relativ F.), og denne er i Reglen størst Morgen og Aften, mindst om Middagen og i vore Egne større om Vinteren end om Sommeren. **Fugtighedsmaalere,** Hygrometre, ere Instrumenter, ved hvilke man kan bestemme dels den Mængde Damp, som et vist Rumfang af Atmosphæren indeholder (den absolute F.), dels Luftens Fugtighedsgrad. De ældre F. grundede sig alle paa den Egenskab, mange Legemer have, at indsuge Fugtighed af Luften og derved udvide sig. Dette er f. Ex. Tilfældet med Haar, Fiskeben, Penneposer, Hør, Blærer og mange andre, og man har benyttet mange af dem til Indretning af F.; men det har vist sig, at Udvidelsen ikke staar i noget simpelt Forhold til Fugtigheden, og at disse Legemer i Tiden forandre deres Angivelser og altsaa blive upaalidelige. Et sikkert, men besværligt Middel til at maale Fugtigheden er at lade en afmaalt Luftmængde strømme langsomt igjennem et Glasrør, som indeholder et vandsugende Legeme, som Chlorcalcium, og da ved Vejning bestemme, hvor meget Vand dette har optaget. Det Middel, man nu foretrækker, er at afkøle Luften saa længe, til noget af den Damp, den indeholder, begynder at fortætte sig; den Temperatur, ved hvilken dette sker, kaldes Dugpunktet; jo lavere Dugpunktet ligger under Luftens Varmegrad, desto tørrere er Luften. Herpaa grunde sig Daniells og Regnaults langt fortrinligere F.; men de fordre begge, at der skal anstilles et Forsøg. Langt lettere at bruge og dog temmelig nøjagtig er Augusts F., som han har kaldt Psychrometer. Det bestaar af to ens Thermometre, af hvilke det ene har Kuglen omviklet med Musselin, som ved en Væge, der hænger ned i et Glas med Vand, bestandig holdes vaadt. Jo mere tør Luften er, desto hurtigere vil Vandet fordampe fra Musselinet og fra Thermometret tage en Del af den Varme, som fordres til Dampdannelsen (s. **Fordampning**), og efter Tabeller kan man da ved en Regning finde Fugtighedstilstanden.

Fuimus Troës, lat. Ordsprog, der betyder: „det er ude med os Trojanere, alt er tabt". Verg. Æn. 2,235 lader Præsten Panthus sige disse Ord ved Synet af Trojas Brand.

Fuiren, en med Bartholinerne og Wormerne nær beslægtet Familie, der i det 17de Aarh. har givet Danmark flere berømte Læger. **Jørgen F.**, f. 1581 i Kjøbenhavn, var Læge her og døde 1628. Han foretog efter kongelig Befaling en botanisk Rejse gjennem den største Del af Landet for at skaffe Oplysning om den indenlandske Flora, men vandt kun et ringe Udbytte. Rottbøll kaldte en Planteslægt af Halvgræssenes Familie Fuirenia efter ham. — Mere berømte ere hans Sønner. **Henrik F.**, f. 1614, opholdt sig 15 Aar udenlands ved forskjellige Universiteter, hvor han ofte traf sammen og studerede med sin store Landsmand og Fætter Th. Bartholin. Han var en lærd, dygtig og anset Læge og vistnok den mest fremragende af Brødrene, men døde tidlig 1659 efter at have testamenteret sine Samlinger til Universitetet samt en Pengesum til dette og andre godgjørende Øjemed. — **Thomas F.**, f. 1616, fulgte som oftest Broderen paa dennes Rejser, levede efter sin Hjemkomst alene som Videnskabsmand og døde 1673 efter ligeledes at have skjænket sit Bibliothek og en Pengesum til Universitetet.

Ful (oldn. fúll), modbydelig, led, ogsaa ildelugtende; i Norge betyder f. ogsaa listig, snedig.

Fuladugu, en Landstrækning i Vestafrika, omkring Senegalflodens Kilder, gjennemrejst af Mungo Park 1805, er først i de senere Aar (1881—85) bleven mere bekjendt. Franskmændene have nu her anlagt en Station i Kita og længere mod Ø. en anden i Bamaku ved Nigerfloden.

Fulbert [fylbähr], f. c. 950, Biskop af Chartres 1007, d. 1028, stiftede allerede c. 970 en berømt theologisk Skole i Chartres, blandt hvis talrige Disciple Berengar af Tours er den mest bekjendte.

Fulcherius ell. **Fulcard** [fylkähr], Munk fra Chartres, deltog i det første Korstog, blev Capellan hos Kong Balduin I af Jerusalem og skrev »Gesta Francorum Hierosolyma peregrinantium 1095—1127«, en temmelig paalidelig Korsfarerhistorie, udg. af Duchesne i »Historiæ Francorum scriptores« (Bd. 4).

Fulco af Neuilly [nøji], en af Middelalderens betydeligste Folkeprædikanter, Præst i Neuilly ved Paris, d. 1202, førte først et verdsligt Liv, studerede derpaa ved Universitetet i Paris og begyndte tillige her sin Virksomhed som Prædikant. Derefter drog han igjennem Normandiet, Flandern og Burgund, og overalt, hvor han drog frem, æredes han som Helgen. Man tilskrev Berøringen af hans Klæder helbredende Kraft, skjønt han selv advarede mod saadan Overtro. Kraftig formanede han til Omvendelse og gode Gjerninger, og hans vældige Bodstale virkede ofte paa Stedet, saa at løse Kvinder, Mordere og Aagerkarle offentlig bekjendte deres Synder. Desuden var han en saa vældig Korstogsprædikant, at efter hans egen Opgivelse 200,000 Korsfarere have modtaget Korset af hans Haand.

Fulda, 1) Flod i Tyskland, udspringer fra Hohe-Rhön paa Bayerns Nordvestgrænse, løber gjennem Hessen forbi Fulda og Kassel og danner efter et Løb af 25 M. ved Foreningen

med Werra Floden Weser. 2) Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 12 M. s. for Kassel ved Fl. F. 12,000 J. Katholsk Bispesæde, seværdig Domkirke med prægtigt Orgel og den hellige Bonifacius's Grav, forhenværende fyrstbiskoppeligt Palads med smukke Haver, Bibliothek paa 50,000 Bd. Linned og Uldmanufakturer; Fabrikation af musikalske Instrumenter. — F. var Hovedstaden i Bispedømmet F., der 1752 opstod af det 744 af Bonifacius stiftede Benedictinerabbedi, blev seculariseret 1803 og efter at have hørt til Nassau, Storhertugd. Frankfurt og Preussen endelig kom til Kurhessen, med hvilket det 1866 blev annecteret af Preussen.

Fuldbaaren, Fuldbaarenhedstegn, s. Foster.

Fuldblodighed, s. Blod.

Fulde Sejl, Sejl, der ere stillede saaledes, at Vinden blæser ind paa Agterkanten af dem. De tjene til at give Skibet Fart.

Fuldmaane, Maanens Udseende (Phase), naar den er Solen modsat og derfor viser sig fuldt oplyst. Nøjagtig finder F. Sted i det Øjeblik, da Maanen er i Opposition til Solen, d. e. da dens Længde er 180° forskjellig fra Solens. I Almindel. har den da tillige nogen Bredde (er noget over eller under den Linje, der forbinder Solens og Jordens Centra); men undertiden er Bredden 0 eller kun ringe, og i dette Tilfælde indtræder en Maaneformørkelse.

Fuldmagt kaldes dels den Bemyndigelse, en Person, Fuldmægtigen, Mandatarius, har modtaget af en anden, Mandanten, til i et vist Retsforhold eller en Række af Retsforhold at optræde paa denne sidstes Vegne, dels det skriftlige Document, som indeholder en saadan Bemyndigelse. Ofte bruges dog Benævnelsen Fuldmægtig om enhver Person, hvem en anden har overdraget at udføre visse Forretninger for sig, selv om disse ikke gaa ud paa at repræsentere Principalen i noget Retsforhold eller afslutte nogen Retshandel for ham med Tredjemand.

Fuldmyndig, s. Myndig.

Fulgentius (af Ruspe), en af den orthodoxe Kirkelæres betydeligste Ordførere mod Arianere og Semipelagianere, f. 468 i Nordafrika, blev 508 Biskop af Ruspe, men kort efter forviste den arianske Vandalerkonge Thrasamund ham og 60 andre Biskopper til Sardinien, hvor F. stiftede et Kloster i Cagliari; 523 kom han tilbage til Ruspe; d. 533. Hans betydeligste Medkæmper i Kirkekampen var hans Discipel og Ven F. Ferrandus, der ogsaa blev forvist til Cagliari og kom tilbage 523; han døde som Diakon i Carthago c. 547. Begges Skrifter og Breve (af den sidste mærkes især »Breviatio canonum«) ere vigtige Kildeskrifter til Datidens Kirke- og Dogmehistorie.

Fulgènio, Fulvio, italiensk Digter, f. c. 1834 i Firenzuola, skrev allerede Digte som Student i Piacenza og Turin. De ere mest af satirisk Indhold og stærkt localfarvede. Giusti er hans Mønster. C. 1870 tog han Ophold i Milano og virkede i Dagspressen. En bizar, livfuld Aand, tumler han sig især i den milanesiske Jargon og improviserer i lystigt Selskab paa Café Manzoni sine vittige Epigrammer, som staa langt over hans regelrette Tragedier og højtidelige Lyrik.

Fulgurit, s. Lynrør.

Fulham [føllemm], oprindelig en Landsby, nu en af Londons vestlige Forstæder n. for Themsen, har en Mængde prægtige Sommerboliger, hvoriblandt fremhæves den, der tilhører Londons Biskop.

Füller, s. Fellataer.

Fulla, s. Fylla.

Full dress, eng., stiv Stads, fuldt Puds.

Fuller, A. S. F. [føller], Forfatter til det 1867 udkomne Værk »Small Fruit Culturist«, maa regnes for at være den betydeligste Kjender af Amerikas Bærfrugt. Hans meget værdifulde Skrift har fundet en særdeles sagkyndig Bearbejder i Heinrich Maurer i Jena.

Fuller, Sara Margaret [s. o.], nordamerikansk Forfatterinde, f. 1810 i Staten Massachusetts. Hendes Fader, en Retslærd, gav hende en glimrende Opdragelse; hun skrev allerede i sin Barndom latinske Vers, og snart blev Philosophi, Historie og Æsthetik hendes Yndlingsstudier. Efter Faderens Død levede hun af Timeundervisning og stiftede 1839 en Dameforening i Boston, hvor hun holdt kjække og frisindede Forelæsninger til stor Forargelse for Puritanerne. 1844 drog hun til New York og skrev i Bladet »Tribune« en Række Artikler over Literatur og Kunst (udkomne samlede i London 1846 under Titel af »Papers on Literature and Art«), medens hun i »Woman in the 19th Century« udtaler vidt gaaende Ideer i Retning af Kvindens Emancipation. 1846 drog hun til England og gjorde Carlyles Bekjendtskab; fælles Kjærlighed til tysk Literatur var et Foreningspunkt imellem dem. I Paris vandt hun G. Sands Venskab; i Rom ægtede hun 1848 Marchese Ossoli. Hun tog med sin Mand ivrig Del i de politiske Begivenheder; bedrøvede over den romerske Republiks Fald indskibede de sig i Juni 1850 til Amerika, men omkom med deres lille Barn 16 Juli under en Orkan ved Nordamerikas Kyst. Hendes »Memoirs« ere 1852 udgivne af Channing og Emerson.

Fuller, Thomas [s. o.], engelsk Prosaforfatter, f. 1608, d. 1661. Han var Gejstlig og gjorde sig først bekjendt som Prædikant. Under Carl I.s Stridigheder med Parlamentet sluttede han sig til de kongeligsindede og var under Borgerkrigen Capellan i Royalisternes Hær. Han har forfattet Skrifter af forskjellig Art: Taler, historiske Arbejder og andre. Af hans mange Arbejder kunne nævnes: »History of the Worthies of England«, en Samling af biographiske Optegnelser, først udgivne efter hans Død, samt »Church History of Britain«. Hans Fremstilling er gjennemkrydret med Anekdoter og pudsige Udtryk og Vendinger.

Fullerton, Lady Georgiana [føllertn], engelsk Novelleforfatterinde, Datter af Jarlen af Granville, f. 1814, gift 1833 med en Irlænder A. G. F., d. 1885, debuterede som Forfatterinde 1844 med »Ellen Middleton, a Domestic Story«. 1846 gik hun over til den katholske Religion. Af hendes Arbejder kunne mærkes: »Grantley Manor« (1846), »Lady Bird« (1852), »Laurentia, a Tale of Japan« (1861), »Too Strange not to

be True» (1864), »Constance Sherwood, an Autobiography« (1865), »A Stormy Life« (1867); »Mrs. Gerald's Niece« (1869), »Life of Father Henry Young« (1874), »A Will and a Way« (1881).

Fulminant (af lat. fulmen, Lyn), lynende, tordnende, heftig. **Fulminät**, Salt af Knaldsyren; Kviksølvtveiltesaltet er især vigtigt. S. **Knaldkviksølv**.

Fulton, Robert, Dampskibets Opfinder, f. 22 Jan. 1765 i Pennsylvania, kom først i Guldsmedlære, lagde sig senere efter Malerkunsten under sin Landsmand West, der boede i London, men kastede sig efter et Par Aars Forløb over Mechanik. Han opholdt sig lang Tid i Paris, hvor han ernærede sig ved et Panorama, men desuden syslede med alle Haande mechaniske Arbejder, blandt hvilke hans Bestræbelser for Dampens Benyttelse til Søs maa udhæves, fordi de omsider skaffede ham fortjent Berømmelse. Hans første Forsøg i Frankrig og England mislykkedes; men efter at han var vendt hjem til Amerika, lykkedes Sagen ham 1807 (s. **Dampskib** under **Damp**), hvorfor han ogsaa opnaaede Monopol paa alle til Staten New-York hørende Floder og Kyster. Dette maatte han dog stykkevis skille sig ved og havde kun Farten paa en ringe Strækning tilbage, da han 24 Febr. 1815 døde forgjældet. Store Nationalbelønninger udbetaltes senere til hans Børn.

Fulvius, en fra Tusculum nedstammende plebejisk Slægt hos Romerne, der delte sig i flere, med særegne Tilnavne (Flaccus, Nobilior o. a.) betegnede Familier. Blandt de til denne Slægt hørende Personligheder ere følgende de mest bekjendte. **Quintus F. Flaccus**, Consul og romersk Feltherre paa den 2den puniske Krigs Tid. — Hans Sønnesøn, **Marcus F. Flaccus**, foreslog som Consul 125 f. Chr., at de italienske Forbundsfæller skulde have Borgerret. Paa Grund heraf blev han af Senatet sendt til Gallien for at staa Massilierne bi; senere sluttede han sig til C. Gracchus og blev med sine to Sønner dræbt i Partikampene 121. — **Marcus F. Nobilior**, Consul 190 f. Chr., undertvang det følg. Aar Antiochos d. stores Forbundsfæller, Ætolerne. Han levede i Venskab med Digteren Ennius, der fulgte ham paa Toget mod Ætolerne. — En Datter af Marcus F. Bambalio var **Fulvia**, bekjendt ved sit Had til Cicero; efter at have været gift med Clodius og Curio ægtede hun 46 f. Chr. Triumviren Antonius; efter den perusinske Krig, til hvilken hun havde givet Impulsen, flygtede hun bort fra Italien og døde 40 f. Chr. i Sikyon.

Fumaroler, Dampkilder, træffes hyppig i vulkanske Egne, hvor det fortrinsvis er Vanddampe, der udstrømme ofte i meget betydelig Mængde derved, at atmosphærisk Vand eller Havvand er kommet i Berøring med varmere Jordlag. Disse Dampe kunne tillige indeholde Svovlbrinte, der da giver Anledning til en Afsætning af Svovl om F.s Munding (Solfatara), eller ogsaa Svovlsyrling, Kulsyre, Kvælstof, Ilt, Chlorbrinte og Borsyre. I Toscana er det sidst nævnte Stof i F. Gjenstand for technisk Tilvirkning.

Fumarsyre, $C_4 H_4 O_4$, findes i forskjellige Svampe, i islandsk Mos, i Fumaria og Corydalis og i Chelidonium glaucum. Den dannes af Æblesyre ved lang Kogning med Saltsyre, i størst Mængde ved Ophedning af Æblesyren. Den er fast, krystallinsk og tungt opløselig i koldt Vand. Ved 160° sublimerer den til Dels uforandret, til Dels sønderdeles den til Anhydridet af Maleinsyre og Vand. F. har betydelig theoretisk Interesse.

Fumay [fymä], Stad i det franske Dep. Ardennes, ved Floden Meuse, 4 M. n. for Mézières. 5,000 I. Betydelige Skiferbrud, der aarlig levere flere Millioner Tavlesten.

Fumbina, d. s. s. Adamava.

Funchal [tschall], befæstet Hovedstad paa den portugisiske Ø Madeira i Atlanterhavet, ved en Bugt paa Øens Sydside. 20,000 I. Staden, der hæver sig steilt fra Havet, er omgiven af Landsteder og Haver indtil 2,000 F.s Højde. Den er Sæde for Gouverneuren og en Biskop, har en Kathedralkirke og flere andre katholske Kirker, en anglikansk Kirke og flere Klostre. Temmelig betydelig Handel, navnlig ved Skibsproviantering.

Function, Forretning, Bestilling, et Legemsorgans Virksomhed; **Functionär**, Forretningsmand; **fungére**, udføre en Forretning, varetage et Embede. I Mathematiken er **Function** det techniske Udtryk for en lovbestemt Afhængighed mellem to variable Størrelser. At y er en F. af den *uafhængige* variable x, hvilket sædvanlig betegnes ved $y = f(x)$, hvor Functionstegnet f ogsaa kan erstattes ved et andet Bogstav, saasom F, φ, χ, ψ eller lign., vil sige, at Værdien af den *afhængige* variable y paa en eller anden Maade er bestemt ved den Værdi, man tillægger x. Omvendt er da ogsaa altid x en F. af y, naar denne betragtes som uafhængig. For at kunne gjennemføre denne Bestemmelse maa der kræves Kjendskab til F.s *Form*, d. v. s. til de Regneoperationer, ved hvilke Afhængigheden nærmere fastsættes, saa vel som til visse uforanderlige Størrelser (*Constanter*), som indgaa deri. I det mathematiske Tegnsprog udtrykkes Functionsformen ved Hjælp af en Formel, i hvilken saa vel den uafhængige variable som Constanterne indgaa; de sidste betegnes da, for saa vidt de ikke angives som Tal, ved de første Bogstaver i Alphabetet. F. Ex. $f(x) = a + x^2$ betegner en saadan F., hvor den afhængige variable $y = f(x)$ altid kan findes af x ved til dennes Kvadrat at lægge det constante Tal a. For hyppig forekommende F. haves specielle Betegnelser. Blandt de simpleste F. kunne nævnes *Sum* og *Differens* ($f(x) = a \pm x$), *Produkt* ax, *Kvotient* $a : x$, *Potens* x^a og *Rod* $\sqrt[a]{x}$. En vigtig Klasse F. ere de *algebraiske*, hvorved forstaas alle saadanne, hvor F.s Værdi for enhver given Værdi af x kan findes ved et endeligt Antal Additioner, Subtractioner, Multiplicationer og Divisioner samt Opløsninger af algebraiske Ligninger. Alle andre F. kaldes *transcendente*. Exempler paa dem haves i den *exponentielle* F., $y = a^x$, den *logarithmiske*, $y = \log x$, samt de *trigonometriske*, $\sin x$, $\cos x$, $\operatorname{tg} x$ osv. Ved de

sidst nævnte optræder den Mærkelighed, at de samme Værdier vende periodisk tilbage, naar x forøges med en vis constant Størrelse (Perioden); de kaldes derfor periodiske F. Man har ogsaa F. med to forskjellige Perioder, de dobbeltperiodiske, som i den senere Tid ere blevne Gjenstand for mange Undersøgelser. Medens en saadan F. som $y = a + x^2$ kun har en enkelt Værdi for hver Værdi af x, saa vil derimod den omvendte deraf, $x = \sqrt{y-a}$, for hvert y have to tilsvarende x; den er derfor flertydig, medens den første var entydig. De omvendte F., som svare til de periodiske, kunne anføres som Exempler paa uendelig mangetydige F. Den systematiske Undersøgelse af F., deres Bestemmelsesmaade, almindelige og særegne Egenskaber, hvortil bl. a. ogsaa hører, om de ere continuerte eller discontinuerte, er Gjenstand for Functionslæren, som er den væsentligste Del af den højere Analyse, og til hvis vigtigste Hjælpemidler Differential- og Integralregningen kunne regnes. Functionslæren behandler ikke blot saadanne F., som vi ovenfor specielt have nævnt, men ogsaa saadanne, som samtidig afhænge af flere uafhængige variable. Trods de mægtige Fremskridt, denne Del af Mathematiken i den nyeste Tid har gjort, Fremskridt, som særlig skyldes Mænd som Newton, Euler, Lagrange, Cauchy, Abel, Jacobi, Dirichlet, Riemann og Weierstraß, er dog endnu kun en rent forsvindende Del af de mange mærkelige Forhold, som optræde i Functionslæren, gjort til Gjenstand for udtømmende Behandling.

Fund bruges særlig i den forhistoriske Archæologi om et Antal fundne Gjenstande, som i Oldtiden ere blevne nedlagte samtidig. S. Hovedarterne: **Gravfund, Guldfund, Kystfund, Mosefund, Ravfund, Sølvfund, Værkstedsfund.**

Fundamĕnt, Grundvold, Grundlag, Grundbygning. F. kalde Bogtrykkerne det Underlag, paa hvilket Formen hviler under Trykningen. Ved de gamle Presser var det af Træ, siden af Sten; nu er det altid en afhøvlet Jærnplade, styrket med høje Ribber paa Undersiden. Ved de allerfleste Constructioner af Presser vandrer F. under Trykningen frem og tilbage. **Fundamentālartikler**, de Trossætninger, om hvilke de lutherske Dogmatikere lære, at ingen, som vil blive frelst, kan forkaste dem. **Fundamentālbas** ell. Grundbas er Rækkefølgen af Accordernes Grundtoner i et Tonestykke.

Fundāts (lat. fundatio, Grundlæggelse), en enten af Staten eller af en privat Mand given, men i sidste Tilfælde dog i Almindel. af Staten sanctioneret Regel for Anvendelsen af en vis Formue i en vis Retning, en Lov for en Stiftelse. (Ex. Universitetets Fundatsen).

Fundēring, Grundlægning, Anbringelsen af et Fundament eller Grundlag. Enhver solid Bygnings Fundament bør føres noget dybere ned under Jordoverfladen end Frostens Virkning kan naa. Er Grunden fuldkommen fast, opføres Fundamentmurene umiddelbart paa den; i modsat Fald træffes særegne Foranstaltninger, ved hvilke den sættes i Stand til at bære dem. Blandt disse ere de hyppigst anvendte: at udvide Fundamentet, saasom ved et Underlag af Tømmer (Slyngværk), Sten, Sand eller Beton, eller at forplante Bygningens Tryk ned til den fastere Grund ved Hjælp af lange Pæle, forsænkede Brønde eller Piller med mellemliggende, murede Buer (Jordbuer), Jærncylindre ell. desl., eller endelig at sammentrykke Grunden ved en fast stampet Brolægning eller korte, nedrammede Pæle. Er Byggestedet overskyllet med Vand, kan man indslutte Byggepladsen med Fangdæmninger (s. d. A.); man kan sænke Jord, Sten, Faskiner m. m. ned gjennem Vandet og derpaa fundere Bygningen; man kan anvende Pæleværk, idet Pælene afskæres nær Vandlinjen eller i en større eller mindre Dybde; i sidste Tilfælde kan da benyttes Caissons (s. d. A.) til F. Man kan sænke Brønde eller Jærncylindre ned paa Bunden og fylde dem med Beton enten helt til Overfladen eller blot i et Lag tilstrækkelig tykt til at holde Vandet ude, hvorefter da Vandet kan pumpes ud. Endelig kan man anvende Dykkere, Dykkerklokker i større eller mindre Udstrækning; smlgn. **Pneumatisk F.**

Fundybugten [fündi] skærer sig fra Atlanterhavet ind i Nordamerika mellem de engelske Kolonier New-Brunswick og New-Scotland. Den er bekjendt for sine stærke Tidevande; Flodbølgen kan stige indtil henimod 100 F.

Fungēre, s. **Function.**

Fungible Ting, Ting, der i Almindel. blot som Qvantiteter pleje at være Gjenstand for Omsætning, m. a. o. pleje at behandles som generiske.

Fŭngus, det lat. Navn paa Svamp. **Fungin**, den kvælstofholdige Substans, som bliver tilbage, naar Svampenes øvrige Bestanddele ere fraskilte. **Fungōs**, svampagtig, kaldes i Lægevidensk. en saadan Svulst (Fungus) eller anden fremragende Del paa en af Legemets Overflader, hvis Form har en ydre Lighed med visse Svampe, men som for øvrigt kan være af meget forskjellig Art.

Fuocōso, it., ildfuldt, con fuōco, med Ild, bet. i Musik et kraftigt og livligt Foredrag.

Fur, en Ø i den Del af Limfjorden, som kaldes Liv Bredning, hører til Viborg Amt, Harre Herred, og skilles fra Salling ved det 6—10 Favne dybe Fursund; 1 M. lang fra Ø. mod V. og indtil ⅓ M. bred, med et Areal af ⅓ □ M. og 1,373 J. (1880). Øen udgjør et Kirkesogn. Dens nordre Del bestaar af stenet, goldt Bakkeland, hvorimod den søndre er ret frugtbar. En stor Del af Mændene er beskjæftiget ved Fiskeri og Søfart, hvorfor Kvinderne maa tage sig af Jordbruget.

Furca, et Bjergpas i Alperne v. for St. Gotthard, 7,750 F. højt, paa Grænsen af Cantonerne Uri og Wallis, fører fra Urserendalen ind i Rhônedalen. Her er 1866 aabnet en fortrinlig, for store Kjøretøjer farbar Vej, der ved Hospenthal bøjer af fra St. Gotthardsvejen.

Fure eller **Fura**, norsk (oldn. fura), d. s. s. Fyr.

Furesø ligger i Nordsjælland paa Grænsen af Frederiksborg og Kjøbenhavns Amter, har 2 M. i Omkreds og et Areal af ¼ □ M. med høje, sandede og til Dels skovbevoxede Bredder. Søen, der er dyb og fiskerig, har Tilløb fra Farumsø, Søllerødsø og Vejlesø og Afløb gjennem Mølleaaen til Øresund. Dens Vand-

speil ligger 63 F. over dagligt Vande i Kjøbenhavn.

Furfurôl, en Olje, der vindes ved Destillation af Klid (lat. Furfur), Mel o. fl. Legemer med svag Svovlsyre, er et Aldehyd, men har kun theoretisk Interesse.

Fúrier, s. Eumenider; betegner figurlig rasende Kvinder; furiøs, rasende.

Furini, Francesco, florentinsk Historiemaler, f. 1600, d. 1649, var Franceschinis Elev og malede mange religiøse Billeder, men ogsaa Cabinetsstykker med Nympher og hellige Magdalener. I sit 40de Aar blev han Geistlig uden derfor at ophøre at male. Den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer et Billede af F.

Fúrius (tidlig. Fusius), en gammel, fra Tusculum nedstammende patricisk Slægt hos Romerne. Til denne Slægt hørte Camillerne, iblandt hvilke Marcus F. Camillus, Gallernes Besejrer, er den mest bekjendte.

Furlanere, s. Friaul.

Fúrlong, engelsk Længdemaal, lig 220 Yards eller 641 danske Fod.

Furneaux Øer [førno], en Øgruppe mellem Australiens Sydøstkyst og Tasmania, adskilles ved Bass Stræde fra Australlandet og ved Banks Stræde fra Tasmania. Gruppen bestaar af 3 større Øer, Flinders, Cape Baren og Clarke, og en stor Mængde mindre. Til Hovedøen Flinders overførtes 1825 fra Tasmania c. 5,000 af denne Øs oprindelige Befolkning, som her bleve ernærede paa Kolonialregeringens Bekostning; men de ere allerede for længe siden uddøde.

Furnes [fyrn] ell. Veurne, Stad i den belgiske Prov. Vestflandern, 6 M. v. s. v. for Brügge, 1 M. fra Nordsøen. 5,000 I. Seværdigt Raadhus. Handel med Landbrugsprodukter.

Furôre, it. (af lat. Furor, Raseri), levende Bifald; gjøre F., gjøre stormende Lykke.

Furrer, Jonas, schweizersk Statsmand, f. 1805, blev 1829 Sagfører i Zürich og 1834 Medlem af Cantonsforsamlingen; han søgte at udvikle Forfatningen af 1831 i frisindet Aand og var 1839 en kort Tid Forsamlingens Formand, men maatte vige for den sejrende Reaction. 1842 gjenvalgtes F. til Forsamlingen, blev 1844 paa ny Formand og var i Jan. 1845 Ophavsmand til det store Folkemøde i Zürich, der vedtog Beslutningen om Jesuiternes Udvisning. I Apr. s. A. blev F. Borgemester og førte som saadan Forsædet paa Forbundsdagen, samt hævdede med Kraft Schweiz's Uafhængighed over for Udlandets Tryk. Ogsaa søgte han 1847 at mægle og at hindre et Fredsbrud, men optraadte dog bestemt imod „Sonderbund" og var 1848 Medlem af Udvalget for Forbundsforfatningens Omdannelse. Efter denne valgtes F. til Forbundsraadet, blev 1849 dets første Formand og var Medlem lige til sin Død 26 Juli 1861.

Furtiv, lønlig, hemmelig.

Furúnkel, Svinebyld, s. Byld.

Fury- og Heklastrædet i Nordamerikas Polarregion skiller Øen Cockburn fra Halvøen Melville og fører fra Forkanalen ind i Boothiabugten.

Fusárosøen, Oldtidens Palus Acherusia, en lille Sø i Syditalien v. s. v. for Neapel paa den lille Halvø mellem Middelhavet og Bajæbugten. Dens Bredder benyttedes i Oldtiden til Begravelsesplads, hvoraf dens gamle Navn, der sætter den i Forbindelse med Underverdenens Flod Acheron.

Fusel, Fuselolje, Biprodukter ved Binaandsgjæringen, der ere mindre flygtige end Binaanden selv (sign. Forbrænder). I Vin, Cognac, Rum har F. en behagelig krydret Lugt og Smag, i Brændevin derimod en højst ubehagelig, hvorfor man baade søger at bortskaffe den (affusle) ved Trækul og omhyggelig brudt Destillation og at dække den endnu tilbageblivende F. ved Tilsætning af flygtige Oljer (Kommenolje; til Kommenaqvavit tilsættes Kommen før Destillationen). Hovedbestanddelen af F. i Brændevin af Kartofler er flere Amylalkoholer (hvilke ogsaa specielt kaldes F.); ogsaa flere andre lavere homologe Alkoholer findes deri i anselig Mængde. Disse udgjøre Hovedbestanddelen af F. i Brændevin af Korn, Roer, Drueskaller og Frugt. Af Frugtbrændevin fremstillede Scheele først F. 1785. Vinens F., der meddele alle Vine den ejendommelige Vinlugt (ganske forskjellig fra Bouquetten, hvis Aarsag ikke kjendes), bestaar af en meget ringe Mængde ($\frac{1}{10000}$) saakaldet Ønanthæther (væsentlig Caprinsyreæther). F. i Cognac og Rum kjendes ikke, men deres ejendommelige Lugt eftergjøres ved forskjellige, kunstig fremstillede, sammensatte Ætherarter.

Fusijama, et henved 12,000 F. højt Bjerg i den sydøstlige Del af den japanske Ø Nippon, 12 M. v. for Jokohama.

Fusilier, fr. [fysilie], oprindel. Benævnelsen paa visse franske Infanteriafdelinger, der tidligst bevæbnedes med Stenlaasgeværer; senere i flere Hære Betegnelse for de Compagnier i et Infanteriregiment, som hverken vare Grenaderer eller Jægere (Voltigeurer), i andre Hære for, hvad man ellers har kaldt let Infanteri.

Fusinato, Arnoldo, ital. Digter, f. i Schio 1817, studerede i Padua og gjorde tidlig Lykke ved smaa politisk-satiriske Digte, der bragte ham i Sammenstød med det østerrigske Politi i Venezia. 1848 gik han med som Frivillig, deltog i Venezias Forsvar, holdt Bryllup midt under Belejringen, mistede sin Hustru to Aar efter og ægtede 1856 Erminia Fuà, en begavet Jødinde, der ogsaa vandt Digternavnet ved yndefulde lyriske Digte og Fortællinger. Hun døde 1879 i Rom. Af F.s Værker ere nogle romantiske Ballader blevne Folkesange. 1865 maatte han forlade Venezia; han ledede en Tid et Theater i Firenze og blev siden i Rom Hovedrevisor for de stenographiske Parlamentsberetninger.

Fusiôn, d. e. Sammensmeltning, bruges til at betegne de Forsøg, der siden 1848 bleve gjorte for at sammenknytte de to Grene af det franske Kongehus og deres Tilhængere, saaledes at Greven af Chambord skulde erkjendes af Orléanisterne som retmæssig Konge og Greven af Paris være hans Efterfølger som nærmeste Arving. Hertugen af Nemours og Guizot have især understøttet denne Tanke, medens Hertuginden af Orléans og Thiers kæmpede

derimod. 1871 gjenoptoges Tanken, bl. a. af Falloux, og efter Thiers's Fjærnelse fra Magten i Maj 1873 gjordes ivrige Forsøg paa en F., fornemmelig af Chesnelong. I Aug. s. A. godkjendte Greven af Paris og hans Farbroder, Prinsen af Joinville, Greven af Chambord som „Huset Frankrigs Hoved"; men paa Grund af dennes Stivsind fik F. ingen positivt Eftervirkning.

Fust ell. **Faust, Johan**, den vigtigste Befordrer af Bogtrykkerkunstens Opfindelse, var en rig Borger i Mainz og Schöffers Svigerfader; han døde vistnok 1466 i Paris.

Fustage [fstāsche], det Fad, den Tønde osv., hvori en Vare forsendes; det med Varer fyldte Fad osv.

Fustanella, et hvidt, folderigt Bomuldsskjørt, som udgjør en Del af den nuværende, nationale græske Mandsdragt, stammer oprindelig fra Albanien, men bæres nu paa hele det græske Fastland af Landbefolkningen, den jævnere Bybefolkning og den irregulære Milits.

Fustiktræ, s. Fisettræ.

Fuß, den tyske Fod, blev i det nordtyske Forbund lovmæssig afskaffet fra 1 Jan. 1872. Den var i Preussen nøjagtig lig den danske, i Rhinbayern og Østerrig lidt større end denne, i de andre tyske Stater noget mindre (0,90 til 0,95).

Futa Djallon, en Negerstat i det sydøstlige Senegambien i Afrika, optager Bjærglandet, der indeholder Kilderne til Floderne Senegal og Gambia. Landet har en hierarchisk Regering, i Spidsen for hvilken staar Almamien i Timbo.

Futa Toro, en Negerstat i det nordlige Senegambien i Afrika, ved Senegals venstre Bred.

Futil, ringe, intetsigende, smaalig. **Futilitet**, Ubetydelighed, Smaalighed.

Futschau, Englændernes Foochow, Hovedstad i Prov. Fukian i det egentlige China ved Floden Miaotung, 8 M. fra dens Udløb i Fukianstrædet. 630,000 I. Betydelig Industri i Uld, Bomuld, Papir, Jærn- og Staalvarer. Udbredt Ris- og Teavl i Omegnen. Havnen har længe været aaben for den europæiske Skibsfart. Værdien af Udførselen angaves 1883 til 39,7 Mill. Kr. og Indførselen til 13 Mill. Bombarderet af Franskmændene 23 Aug. 1884.

Futūrum ell. **Fremtid** kaldes i Grammatiken den af Verbets Tidsformer, der bruges til Betegnelse af den tilkommende Tid. I flere Sprog skjelnes der imellem forskjellige Arter af F., saaledes i Græsk, Latin og andre Sprog imellem et simpelt F. (f. simplex), der ligefrem betegner en Handling eller Tilstand som tilkommende, og et f. exactum, ved hvilket Handlingen eller Tilstanden betegnes som forbigangen med Hensyn til den tilkommende Tid.

Fux (tysk Fuchs, Ræv), den Discipel, der er nederst i sin Klasse. **F.** kaldes undertiden Hesten med lyserødt Løb. I Lighed hermed betegnes den mørkerøde Hest som **Svedfux**. **F.**, en Samling af Kabelgarn, der danner den ene Gren af en tre- ell. flergrenet Fletning.

Fuxhvelf ell. **Fuxsvans**, en Sav til Træ med bredt Blad med eller uden Ryg og med Haandtag, men uden Stilling. **Fuxsvanser**, Spytslikker, „Rævepels".

Fux, Joh. Jos., f. 1660 i Steiermark, d. 1741 i Wien, var fra 1715 Hof-Capelmester i Wien og nød en overordentlig stor Anseelse baade som Componist og som lærd Musiker. Han har skrevet mange Kirkecompositioner, Festoperaer osv. Hans berømte Lærebog i Composition »Gradus ad Parnassum«, som udkom paa Latin 1725 paa Kejser Carl VI.s Bekostning og senere blev oversat paa Tysk, Fransk, Italiensk og Engelsk, betragtes endnu af mange som et Hovedværk i Contrapunkt.

Füeßli, Joh. Caspar [fyhs], schweizersk Portrætmaler, f. 1707 i Zürich, d. 1781. Foruden Portrætmaler var han ogsaa Forfatter og udgav „Geschichte der besten Künstler in der Schweiz" (5 Bd., 1769—79), „Verzeichniß der vornehmsten Kupferstecher" (1771), en Samling af Winckelmanns Breve (1778) og „Mengs, Gedanken über die Schönheit in der Malerei" (1762). — Hans Søn, **Joh. Heinr. F.**, f. 1741 i Zürich, var Historiemaler og tog i sin Kunst navnlig Michel Angelo til Mønster. Han erhvervede sig et stort Navn i England, hvor han opholdt sig en lang Tid af sit Liv under Navn af Fuseli, og døde som Directeur for Maleraкademiet i London 1825. Hans kunstneriske Arbejder tillige med en Levnedsbeskrivelse udgav Knowles (3 Bd., 1831). — **Hans Rud. F.**, kaldt d. yngre, Miniaturmaler og Tegner, f. 1709 i Zürich, d. 1793, syslede mest med Kunstens Historie og udgav 1763 første Udgave af sit „Allgemeines Künstlerlexikon" (2den Udg. 1779, 1 Bd. Fol.), hvortil han havde samlet Materiale i 30 Aar. — Hans Søn, **Hans Heinr. F.**, f. 1744, d. 1832, var kun Dilettant i Kunsten, men Politiker og Lærer i Fædrelandets Historie; han fortsatte Faderens „Künstlerlexikon" i 3 Bd. Folio og 2 særskilte Hæfter (1806—24).

Füger, Friedrich Heinr., tysk Maler, f. 1751, d. 1818, udfoldede sin Hovedvirksomhed i Wien, hvor han som Repræsentant for Datidens Klassicisme øvede en overordentlig Indflydelse paa Historiemaleriets Udvikling i Tyskland.

Führich, Joseph v., østerrigsk Historiemaler, f. 9 Febr. 1800 i Kratzau i Böhmen, d. 13 Marts 1876 i Wien, uddannede sig i Prag, Wien og Rom, hvor han sluttede sig til den saakaldte romantiske Skole af tyske Malere. Senere kastede han sig over den strængt religiøse Stil, som Overbeck indførte, og var en af Hovedmestrene i denne Retning; som Professor ved Akademiet i Wien øvede han stor Indflydelse og uddannede en Mængde Lærlinge, paa samme Tid som han udfoldede en storartet Virksomhed som udøvende Kunstner. Af hans mange religiøse Billeder kan fremhæves Udsmykningen med Frescobilleder i Altlecherfeld-Kirken i Wien. Endog efter at han havde taget sin Afsked som Professor vedblev han at virke som Tegner med en Række Illustrationer i Træsnit til Bibelen.

Fyldte Blomster kalder man saadanne, hos hvilke Blomsterdækket paa Støvdragerantallets Bekostning har faaet flere Bladkredse end det normalt skulde have, hvad der ogsaa ofte, men mindre correct udtrykkes saaledes, at Støvdragerne alle eller til Dels ere omdannede til Kronblade (eller Bæger- eller Perigonblade).

Hos de vildtvoxende, til sig selv overladte Planter forekommer dette Forhold sjælden, saa meget desto hyppigere derimod hos Haveplanterne, og det spiller en vigtig Rolle ved disses Cultur, idet det her meget ofte kommer an paa, at faa Blomsterne saa fyldte og dermed saa fyldige som muligt. Jo mindre der er tilbage af Støvdragerne — hvad der med et uheldigt valgt Udtryk ofte kaldes „Frøet" — i en Rose, des smukkere vil denne vel i Regelen være. Man bruger ogsaa Betegnelsen „fyldt" om Georginen, Asters o. lign., men her har det en anden Betydning, da her ikke er Tale om enkelte Blomster, men om Blomsterstande, Kurve. En Asters f. Ex. har i sin Midte en stor Mængde meget smaa, gule Blomster med rørformede Kroner og i Randen en Kreds af anderledes farvede Blomster med store, brede Kroner; fyldt bliver den nu derved, at Antallet af de store Blomster er forøget paa de smaas Bekostning. Her kan endelig mindes om Forholdet mellem det vilde og det dyrkede Snebolletræ. I alle disse Tilfælde hænger det nævnte Forhold sammen med en Svækkelse eller fuldstændig Undertrykkelse af Evnen til at formere sig ved Frø.

Fylgje (d. e. Følge-Aand), i Følge de gamle Nordboers Tro et Væsen, sædvanlig i Dyreskikkelse, der antoges at gaa foran et Menneske eller ledsage det — usynligt for Folk i Almindelighed. F. tænkte man sig svarende til Vedkommendes Charakter, saaledes at kraftige Høvdinger havde Bjørne, Oxer osv. til F., listige Folk Ræve o. desl. Hyppig sammenblandes F. med Hamingjer (Lykke-Gudinder), af hvilke hvert Menneske havde ēn eller flere.

Fylke, i Sverige Folkland, de større Districter (oprindel. Folkestammer), hvoraf Norge og til Dels Sverige fra gammel Tid bestod; F. deltes i Herreder eller i Fjerdinger, Ottinger osv. Oprindelig siges F. at have udgjort hvert et Rige; i Spidsen nævnes ofte en Jarl eller Fylkekonge. Fylkeinddelingen bestod i Norge længe efter at Riget var forenet under en Konge, men fortrængtes til Dels af Sysselinddelingen. Som Udsagnsord bet. f. at ordne en Hær (Folk); deraf Fylking, Slagorden. Svinefylking, den spidse Slagorden, som omtales i den nordiske Oldtid og siges at have været opstillet saaledes, at 1 eller 2 gik i første Række, i næste Række 4, derefter 8, 16 osv. Den sagdes at være opfunden af Odin.

Fylla, rettere **Fulla**, i den nord. Mythol. en Mø med udslagne Haar og et Guldbaand om Hovedet, der bærer Frigs Æske, passer paa hendes Fodtøj og kjender hendes Hemmeligheder. I den oldtyske Mythol. var F. Frigs Søster.

Fyn, den næststørste af de danske Øer, beliggende mellem Kattegattet og Østersøen og skilt fra Jylland ved Lillebælt og fra Sjælland ved Storebælt, har sin største Udstrækning (10¾ M.) fra Knudshoved ved Storebælt til Hindsgavlsodde ved Lillebælt og er fra N. til S. c. 9 M., hvortil svarer en Middelbredde af 6 M. Dens Areal er 53 □ M. med 206,528 I. (1880), hvoraf 46,812 i de 8 Kjøbstæder Odense, Svendborg, Nyborg, Assens, Faaborg, Kjerteminde, Middelfart og Bogense. Øen hører til Rullestensleret Formation; men Rullestenssandet optræder dog temmelig mægtigt i Bankerne mod S. V. og V., ligesom ogsaa i N. og N. Ø. Den nordlige og østlige Del er et kun enkeltvis af Højder afbrudt Sletteland, hvorimod Landet mod Midten, S. og V. hæver sig til forholdsvis betydelige Højder: Frøbjerg-Bavnehøj 408 F., Trebjerg 407 F., Dyrebanke 372 F. og Mikelsbjerg 353 F. Højdepartiet i S. V. kaldes skjæmtvis „de fynske Alper". De vigtigste Vandløb ere Odenseaa, der udspringer 2 M. n. for Svendborg, falder i Odensefjord efter 8 M.s Løb og optager Afløbet fra Arreskovsø og flere Smaasøer samt Stavisaa; Brendeaa, der falder i Lillebælt, Vindingeaa, der falder i Nyborgfjord, og Kongshøjaa, der falder i Storebælt. Den betydeligste Indsø er Arreskovsø mod S. V., der er ⅜ M. lang og ¼ M. bred. Jordbunden er i det hele frugtbar og vel dyrket, og Øen hører, navnlig i den sydlige og vestlige Del, paa Grund af sin smukke Bakkeform og de mange spredte Skovpartier til Danmarks skjønneste Egne. F.s Stift omfatter foruden Hovedøen F. Øerne Langeland, Taasinge og Ærø samt en Mængde mindre omliggende Øer og udgjør et Areal af 61,94 □ M. med 246,454 I. (1880), hvoraf i 10 Kjøbstæder og 1 Handelsplads 54,314. Det deles i 2 Amter, Odense og Svendborg. Tidligere hørte hertil det nuværende, 1803 dannede Stift Laaland-Falster samt Øen Als.

Fünfer, ældre østerrigsk Sølvmønt, lig 5 ældre Kreuzer eller c. 15¾ Øre.

Fünfhaus, Commune i Østerrig, tæt v. for Wiens Forstad Mariahilf, med 40,000 I. og livlig Industri, navnlig i Silkestoffer og Fløjel. Smukke Landsteder og talrige Kaffehuse og Restaurationer.

Fünfkirchen, ung. Pécs, Stad i Ungarn, Hovedstad i Comit. Baranya, 24 M. s. f. v. for Buda-Pest med 29,000 I. (1880), er Sæde for en katholsk Biskop og har smukke offentlige Bygninger, hvoriblandt Domkirken, Bispegaarden og Raadhuset. Her er et Retsakademi, et biskoppeligt Seminarium og gode Undervisningsanstalter. Livlig Industri i Olje, Liqueurer, Lervarer og Jærnvarer. I Omegnen rige Stenkulsgruber, Marmor- og Sandstensbrud, samt betydelig Frugtavl.

Fyr (Pinus), Slægt af Granfamilien, Træer med smaa, skældannede, ikke grønne Blade paa Aarsskuddene; i Hjørnet af disse Blade udvikles i samme Væxtperiode, i hvilken de lange Aarsskud dannes, smaa, meget korte Grene, Dværggrene, der bære nederst hindeagtige, ikke grønne Knopskæl, der oftest ere forenede indbyrdes saaledes, at de danne en blivende Skede („Naalehuset") ved Grunden af de øverst paa Dværggrenen siddende, lange, naaleformede, grønne Blade (de saakaldte Naale), hvis Antal vexler fra 2 til 5. Kogleskællene bære i Spidsen en rude- eller pyramideformet Fortykkelse, det saakaldte Skjold. 1) Dværggrenene med to Naale og blivende Knopskæl, sammenvoxede til en Skede. Almindel. F., Skovfyr (P. silvestris), et 100—120 F. højt Træ, med graagrønne, omtr. 2 Tomm. lange Naale og 2 Tomm. lange, askegraa, kegleformede Kogler, er et af de almindeligste skovdannende Træer i Nordeuropa, navnlig i Skotland og Skandi-

navien, hvor den voxer til 69—70°. I Rusland, hvor den danner udstrakte Skove i Litauen, Kurland og Estland, gaar den mod S. til de skovløse Stepper og mod N. til Kysten af Kola og det hvide Hav. I Sibirien gaar den til 66° n. B. og 150 ø. L. I Danmark forekommer den nu kun plantet, men har tidligere været vildtvoxende, hvilket de talrige Fyrrelevninger i Tørvemoserne bevise. Paa de mellemeuropæiske Bjærge, paa Alperne, paa Pyrenæerne, i Centralspanien og paa Sierra Nevada voxer den i Højder paa 2,000—6,500 F.; paa Apenninerne mangler den. **Bjergfyrren** (P. montana, her i Landet en Tid lang forvexlet med P. inops fra Nordamerika), sædvanlig en stor Busk, idet Stammen deler sig lige over Jorden i flere lige tykke Grene, der undertiden i en Længde af 20—30 F. ligge henad Jorden, inden de hæve sig i Vejret, sjældnere et 80 F. højt Træ. Naalene ere mørkegrønne og 1—2 Tomm. lange, Koglerne æg-kegleformede, lidt glinsende, lysebrune og $1\frac{1}{2}$ Tomm. lange. Det er en meget foranderlig Plante, og flere af dens Former anses af nogle Forfattere for Arter. Den forekommer som Bjærg- og Sumpplante i Mellemeuropa, paa Alperne og Pyrenæerne, men navnlig i Karpatherne, hvor den næsten udelukkende danner hele det øverste Skovbælte mellem 4,000 og 6,000 F. I Danmark er den bleven anvendt meget til Plantning i Jyllands Klit- og Hedeegne, da den taaler Klimaet godt og ved fine i Jordoverfladen vidtkrybende Rødder staar godt fast og binder Flyvesandet fuldkomment. **Lariciofyrren** (P. Laricio), et 130 F. højt Træ med 4 Tomm. lange, mørkegrønne, stive, stikkende, ofte lidt snoede Naale, 2—3 Tomm. lange, kegleformede Kogler med gulgraat, glinsende Skjold; denne Art har hjemme i Sydeuropas højere Bjærgregioner, men varierer saa meget efter de forskjellige Localiteter, at mange af dens Former ere blevne ansete for egne Arter, saaledes f. Ex. **den østerrigske Fyr**, der i den senere Tid dyrkes meget her i Landet. **Kystfyrren** (P. Pinaster), et 60—80 F. højt Træ med 5—7 Tomm. lange Naale og 4—6 Tomm. lange, æg-kegleformede, brune eller gulbrune, glinsende Kogler. Den voxer ved Kysterne af det sydlige Frankrig, det nordlige Spanien og Portugal og langs Nordapenninernes Vestside. Den er med Held bleven benyttet til Beplantning af de store Flyvesandsstrækninger i Vestfrankrig, og det var Grunden til, at man ogsaa i Danmark gjorde Forsøg med denne Art, men den taaler kun paa særlig gunstige Localiteter vor Vinterkulde. **Pinien** (P. Pinea), et 50—70 F. højt Træ med en skjærmformig hvælvet Krone, 4—5 Tomm. lange, ægformede, brune og glinsende Kogler med store, næsten vingeløse, haardskallede Frø med oljeholdig Kjærne. Den voxer i Middelhavslandene og er navnlig Charakterplante i Italien. Frøene spises. 2) *Dværggrenene med 5 Naale og affaldende Knopskæl:* **Zirbelfyrren** (P. Cembra), et indtil 60 F. højt Træ med 3 Tomm. lange Naale og ægformet-ovale eller næsten kugleformede, 2—3 Tomm. lange Kogler med store, vingeløse, haardskallede, spiselige Frø. Den forekommer baade i Europa (Alperne og Karpatherne) og i Sibiriens Lavland, hvor den især i Forbindelse med Lærken udgjør en væsentlig Bestanddel af Skovene indtil $68\frac{1}{4}$°. **Weymouthsfyrren** (P. Strobus), der bliver over dobbelt saa høj som den forrige, har 3—4 Tomm. lange Naale og 5—6 Tomm. lange, valseformede, noget krummede Kogler og vingede Frø. Den har hjemme i den østlige Del af Nordamerika, hvor den navnlig i Staten New-York er det herskende Skovtræ. Den er en af de hyppigst dyrkede Fyrrearter i Danmark. Veddet er hvidt og let. — F. hører udelukkende hjemme i Højskoven og dyrkes her enten ublandet eller blandet med andre Naaletræer og Birk, hvilken sidste Træart dog i Regelen borttages ved de første Gjennemhugninger. Da F. har meget dybtgaaende Rødder, trives den bedst i let, dybgrundet Jord, der hverken maa være for tør eller for fugtig; paa stærk Lerjord lykkes den ikke og endnu mindre paa Mosegrund. F.s aarlige Tilvæxt er størst mellem det 30te og 40de Aar, saa at en 40aarig Omdrift vilde være den fordelagtigste, naar man alene saa paa Mængden af det producerede Ved. Men da sammes Godhed ogsaa væsentlig kommer i Betragtning og denne tiltager betydelig med Alderen, foretrækkes i Regelen en 80- ell. 120aarig Omdrift, især da Tilvæxtens Aftagen indtil det 120de Aar kun er ringe. Foryngelsen sker undertiden ved meget lyst stillede Besaaningshugster, men langt hyppigere ved Cultur; og da den unge Plante tidlig udvikler en lang Pælerod og følgelig ikke godt lader sig omplante uden i en meget ung Alder, er Saaning enten med hele Kogler eller med renset Frø den mest almindelige Culturmethode. Koglerne indsamles om Vinteren af de fældede Træer, og Frøet bringes til at falde ud i særegne, dertil indrettede Varmestuer, hvor Koglen ved at underkastes en jævn Varme af 26—30° aabner sig. For at Varmen ikke skal svække Frøets Spireevne, anbringes Koglerne i de nyeste og bedste Udtagningsanstalter paa en Rist, gjennem hvilken det udfaldende Frø strax kan falde ned i et køligt Rum under Varmestuen. Til en Tønde rent afvinget Frø, som vejer 133 Pd. og indeholder c. $9\frac{1}{2}$ Mill. Frøkorn, behøves 48 Tdr. Kogler. Frøet kan uden at tabe meget i Spireevne gjemmes i 3—4 Aar; dog giver det friske Frø de kraftigste og bedste Planter. F. benyttes især til Bjælker, Planker og Skibsmaster, og gammelt, harpixrigt Fyrretræ staar i Varighed ikke tilbage for nogen anden Træart. Som Brændsel udmærker det gamle Træ sig ogsaa, idet det omtrent giver samme Varme som Bøgebrænde, ja undertiden endog mere. Ungt Træ har derimod en langt ringere Varmeevne. F.s Rodstød, som ved at henstaa nogle Aar efter Træets Fældning maaske ved en fortsat Livsvirksomhed bliver overordentlig rigt paa Harpix i Kjærnen, anvendes til Tjærebrænding og giver for hver Kubikfod Træ $1\frac{1}{2}$—$2\frac{1}{2}$ Potter Tjære. Ved at underkaste Naalene en lignende Behandling som Hør erholdes den saakaldte „Skovuld", der lader sig spinde og væve, men især anvendes som Surrogat for Fjer.

Fyr, et klartbrændende Lys, anbragt paa et fremspringende Sted af Landet i Nærheden af Søen for at tjene Sømanden til Lettelse ved Sejladsen. Man har dels faste F., der brænde

stadig, dels Blinkfyr (s. d. A.). I Farvande, hvor samtidig flere F. ere i Sigte, betjener man sig af forskjelligartede F. for at undgaa en Forvexling af disse. **Fyrskib**, et Skib, der viser et eller flere Fyr fra Toppen af Masten, udlagt paa et saadant Sted, hvor Fyrtaarne ikke eller i det mindste ikke uden stor Besvær eller Bekostning vilde kunne opføres. **Fyrtaarn**, en høj Bygning i Form af et Taarn, opreist ved en Havn eller paa en Kyst, paa hvis Top der om Natten er anbragt et Fyr for at advare Skibene for farlige Grunde i Farvandet. Berømt var i Oldtiden F. ved Alexandria, som efter den lille Ø, paa hvilken det var opført, kaldtes Pharos, et Navn, som senere blev ensbetydende med Fyrtaarn. **Fyrvæsenet** i Danmark styres af en Fyrinspecteur og sorterer under Marineministeriet. Før 1798 fandtes kun Fyr paa Anholt (siden 1582) og paa Skagen; 50 Aar senere var der 36 Fyrstationer og 3 Fyrskibe, nu (1885) 85 Fyrstationer og 12 Fyrskibe. Under Marineministeriets Budget høre 52 af Fyrstationerne og alle Fyrskibene; Udgifterne dertil udgjorde i Femaaret 1879—84 gjennemsnitlig 616,000 Kr. om Aaret. I Norge styres F. af en Fyrdirecteur og sorterer under Forsvarsdepartementets Marineafdeling. De første Fyr indrettedes paa Lindesnæs og Færder, begge i den sidste Halvdel af det 17de Aarh. 1830 fandtes i alt 11 Fyrstationer; nu (1885) er deres Antal forøget til 134, hvoraf 5 af første Orden. Blandt de sidste er Fruholmens Fyr i Finmarken, det nordligste paa Jorden (71° 6′ n. Br.). Udgifterne til Fyr-, Mærke- og Ringvæsenet udgjorde i Budgetaaret 1883—84 noget over 500,000 Kr.

Füred, Landsby i det ungarske Comitat Zala, ved Plattensøens Nordside, 15 M. s. v. for Buda-Pest. 2,000 I. F. er et af de fornemste ungarske Badesteder med kolde Kilder med glaubersaltholdigt Natronvand, der anvendes ligesom Marienbadervandet.

Fyrig i Haandværkersproget bet. ledig, uden Arbejde.

Fyrisvall ell. **Fyrisvallarne** kaldes fra ældgamle Tider den Slette, som paa begge Sider af **Fyriså** (ell. Upsalaå) strækker sig fra Upsala mod S. i c. 1 Mils Længde. Mange Minder ere knyttede til F., der laa i Midten af det gamle Svea-Rige. Det var paa F., at Rolf Krake for at redde sig fra sin Stiffader Adils og hans forfølgende Hær udstrøede de Klenodier, som hans Moder Yrsa havde givet ham (deraf kaldtes Guldet siden stundum i de oldnordiske Kvad Sæden paa F.). Paa F. stod ligeledes det i Sagaerne berømte store Slag i 3 Dage, som holdtes c. 985 imellem Erik Sejersæl og hans Brodersøn Styrbjørn, og som efter Stedet, hvor det stod, blev kaldt **Fyris-ältan**.

Fyrste (gammelhøjtydsk furisto, lat. princeps) betyder den første eller øverste, Overhovedet for et politisk Forbund. De germanske Folkeslags af Tacitus omtalte principes valgtes paa Folkeforsamlingen, vare Overhoveder i Krig og Fred, ledede Retsforhandlingerne, foretog Ofringer og andre religiøse Ceremonier paa deres Stammes Vegne osv. Efter Kongedømmets Udvikling traadte efterhaanden en Tjenesteadel i Stedet for disse oprindelige nobiles, en „Greve" i Stedet for Folkefyrsterne. Fra det 11te Aarh. optræder imidlertid igjen en Fyrstestand, som modtog Rigslen umiddelbart af Kejseren; der var gejstlige F. (Ærkebiskopper, Biskopper, Abbeder) og arvelige verdslige; blandt de sidste ragede Kurfyrsterne (s. d. A.) op ved Magt og Anseelse, men især ved Retten til at kaare Kongen. Der gaves gamle og nye Fyrstehuse; til de sidste regnedes alle, der oprettedes efter 1582. De fleste mediatiseredes 1803—6. Nu er F. dels Titlen paa en egen Adelsklasse, der rangerer under Hertuger, men over Grever, og som fører Prædicatet „Durchlaucht", dels, som hos os, i Alm. Betegnelse for Landsherre, Monarch. **Fyrstbiskop**, Titel paa en Biskop, der var Fyrste i det tyskromerske Rige og udøvede en saadans Rettigheder i sit Diöces og paa Rigsdagene. 1806 tabte denne Titel sin Betydning ved det tyske Riges Opløsning. Dog føres Titlen endnu af enkelte Biskopper, f. Ex. Biskoppen af Breslau. **Fyrsteforbundet** kaldes en Forbindelse, som først Kurfyrsterne af Sachsen og Hannover efter den preussiske Konge Frederik II.s Opfordring indgik med Preussen 1785 og snart efter flere af de mindre tyske Fyrster tiltraadte, som det hed, for at opretholde den tyske Rigsforfatning og bevare Rigsstænderne deres Lande og Rettigheder, men i Virkeligheden for at hindre det af Kejser Joseph II paatænkte Mageskifte af Bayern mod Belgien. **Fyrsteskoler** kaldes de af Kurfyrst Moritz af Sachsen henim. Midten af det 16de Aarh. af inddragne Klostergodser stiftede lærde Skoler og Pensionsanstalter i Schulpforta (tæt ved Naumburg i den preussiske Prov. Sachsen), Meißen og Grimma (den sidste oprindel. i Merseburg), i hvilke et Antal Disciple dels frit (Alumner), dels for moderate Kostpenge (Extraner) blive underholdte og underviste. De have stedse været bekjendte for grundig Pleje af de klassiske Studier.

Fürstenau er et betydeligt Navn i Fløjtevirtuosernes Række. **Caspar F.**, f. 1772 i Münster, d. 1819 i Oldenburg, hvor han var Kammermusiker, har skrevet Concerter og andre Sager for sit Instrument og foretog flere Kunstrejser. I Kjøbenhavn lod han sig med stort Bifald høre 1798. Som Virtuos og Componist blev han imidlertid overtruffen af Sønnen **Ant. Bernh. F.**, f. 1792, d. 1852 som Kammermusikus i Dresden, som fra sit 11te Aar rejste om med Faderen og optraadte i hans Concerter. 1817 fik han Ansættelse i Frankfurt a. M. og 1820 i Dresden, hvor C. M. Weber da var Capelmester og interesserede sig meget for ham. Han har skrevet 12 Concerter, en Fløjteskole og en Mængde mindre Stykker og besøgte paa sine Kunstrejser et Par Gange Danmark og Sverige. Ved hans Død blev hans Søn, **Mor. F.**, f. 1824, første Fløjtenist i Capellet i Dresden. Ogsaa han er en ypperlig Fløjteblæser og har desuden gjort sig bekjendt ved Skrifter om ældre dresdenske Musikforhold.

Fürstenberg, to fyrstelige Slægter i Tyskland. Den ene har Navn af det mediatiserede Fyrstendømme F. (38 □ M. med 97,000 I.) i den sydlige Del af Schwaben, som siden 1806 staar under Badens, Württembergs og Hohen-

zollern-Sigmaringens (nu Preussens) Landshøjhed. Fyrsterne udlede deres Herkomst fra Grev Henrik af Urach (d. 1284). Medlemmer af denne i flere Linjer delte Familie have beklædt høje Embeder baade i Staten, navnlig i østerrigsk Tjeneste, og i Kirken; mest bekjendte ere de to Brødre **Frants Egon af F.**, f. 1625, d. 1682, der som Ærkebiskop i Strassburg 1663—82 bidrog meget til Franskmændenes Besættelse af denne vigtige By, og **Wilh. Egon af F.**, Cardinal og Ærkebiskop i Strassburg, f. 1629, som, skjønt Kejser Leopold I havde ophøjet baade ham og hans to ældre Brødre i Fyrstestanden, ligeledes forraadte sit Fædreland til den franske Konge Ludvig XIV, der 1688 forgjæves søgte at faa ham udnævnt til Kurfyrste af Köln; d. 1704. — Den anden Familie F. har Godser i Westfalen og Rhinprovinsen; en Linje af samme kom til Kurland og Livland, hvor **Wilhelm v. F.** (afsat 1559) var Sværdordenens Stormester, men her uddøde den 1780. **Frants Egon**, Greve af F., f. 1797, d. 1859, har især gjort sig bekjendt ved sin Kjærlighed til Kunsten, som han navnlig viste ved virksomt at befordre Opbyggelsen af Kölns Domkirke.

Fürstenwalde, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg ved Floden Spree, 6 M. ø. til s. for Berlin. 11,000 I. Linned- og Uldvæveri.

Fyrstikker, s. **Tændstikker**.

Fyrsvamp (s. **Svampe**) bruges udvendig som blodstillende Middel under Navn af Fungus igniarius eller Agaricus chirurgorum; den er forsynet med mange smaa Porer, hvorpaa dens blodstillende Evne beror. Naar den skal benyttes til Tønder, maa den først være gjennemtrængt med en Opløsning af Salpeter og derpaa tørret og banket.

Fürth, Stad i den bayerske Prov. Mellem-Franken ved Pegnitz's Udløb i Regnitz, 1 M. v. for Nürnberg, med 31,000 I. (1880), er af ny Oprindelse med lige og brede Gader og mange smukke Bygninger, hvoriblandt Raadhuset, Synagogen og Banegaarden. Stærkt udviklet Industri i Spejle og andre Glasvarer, Bronzesager, Maskiner og navnlig de saakaldte Nürnbergervarer. Udbredt Handel.

Fyrtøj, et Apparat til at skaffe Ild til Veje. Staal, Sten og Fyrsvamp er maaske et af de ældste F., naar man ikke vil henregne de vildes Gnidning af to Stykker Træ mod hinanden til F. Den Gnist, der fremkommer af Staal og en haard Sten, er en lille Jærnpartikel, der ved den stærke Gnidning antændes i Luften. Brændglas, hvorved man samler Solstraalerne, er ogsaa et Slags F. Ved det **elektriske F.** antændte man Brint ved en elektrisk Gnist, frembragt ved et Elektrophor. **Compressionsfyrtøj** (pneumatisk F.) er et lille Apparat, hvor Luften i en lille Cylinder ved Slag paa et Stempel pludselig fortættes og et i Cylinderen anbragt Stykke Fyrsvamp tændes ved den paa Grund af Fortætningen udviklede Varme. S. ogsaa **Döbereiners F.** og **Chemisk F.**

Fyrværkeri. Ved Fyrværkerisats forstaar man i Almindel. visse Blandinger af letforbrændelige og ildnærende Legemer, som ved deres Antændelse udvikle Lys og Varme og fortrinsvis flygtige Forbrændingsprodukter. Som Hovedprincip for Blandingen gjælder det, at der ikke bør anvendes noget Overskud, hverken af de brændbare eller af de ildnærende Stoffer. De vigtigste Satser bestaa af Kul, Svovl, Salpeter og chlorsurt Kali. Til hvidt Lys anvendes en Blanding af Svovl, Salpeter, Svovlantimon og Melkrudt; til grønt Lys bruges salpetersur Baryt, til rødt salpeters. Strontian, til gult salpeters. Natron, til blaat svovls. Kobberammoniak. I den nyere Tid anvendes som samtidig, brændbare og ildnærende Bestanddele pikrinsurt Ammoniak (s. **Pikrinsyre**). Ved Blanding af Fyrværkerisatser kan man ikke nokshom tilraade, at rive de enkelte Bestanddele fint hver for sig og derpaa blande dem blot med Haanden. Mangen Blanding exploderer nemlig allerede ved Gnidning og Stød.

Füssen, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg, 12 M. s. v. for München ved Floden Lech. 3,000 I. Livlig Industri i musikalske Instrumenter. Gammelt Bjærgslot. Her er et forhenværende Benedictinerabbedi med storartede Bygninger, stiftet 750. Fredsslutning 22 Apr. 1745 mellem Østerrig og Bayern.

Fyt, rettere **Fijt**, Jan [fejt], flandersk Maler, f. 1609 i Antwerpen, d. 1661, malede især Jagtstykker, Fremstillinger af levende og døde Dyr og Blomster og udmærkede sig ved Troskab mod Naturen og en let og dristig Pensel; han har ogsaa raderet nogle Blade.

Fæ, af oldn. fé, der betød baade Gods, Penge og Kreaturer, hvilke sidste, i Modsætning til „Liggendefæ", kaldtes **levit F.** (senere forkortet til Kvæg). I gammelt Dansk kaldtes Skatmesteren **Fæhyrde** (s. **Fehirde**), og først i senere Tider forstodes herved en Kvæghyrde. **Fæmon** er egentlig en Gods-Gjenstand, af fé, Gods, og munir, Gjenstande (ogsaa kjendt fra Forbindelserne Jordsmon og Klædemon); det bruges nu om Kvæg, betragtet som Ejendoms-Gjenstand.

Fæcal, hvad der har Beskaffenheden af Excrementer (lat. fæces).

„Fædrelandet" grundlagdes som Ugeblad 1834 (1ste Nr. udkom 14 Sept.) af Professor C. N. David og Overlærer Joh. Hage; den sidste havde undfanget Tanken, men den første overtog Ledelsen. Dets Formaal var at udbrede Kundskab til og Sans for de offentlige Anliggender, og det vakte snart Opmærksomhed ved sin maadeholdne og dog indtrængende Kritik; men allerede dets 11te Nr. paadrog det en retslig Tiltale for en Artikel af J. Hage („Hvad kan det hjælpe?") og for en tidligere af O. Lehmann. David blev dog frikjendt, først for Hof- og Stadsretten (11 Maj 1835) og siden (30 Nov. u. A.) for Højesteret, men mistede til Straf sit Embede. Imidlertid havde Hage overtaget Redactionen indtil sin Domfældelse og deraf følgende Censur 1837, hvorpaa David igjen ledede F. indtil dets Ophør 28 Sept. 1839. Det besluttedes nu at grunde et Dagblad „F." fra 1 Apr., siden 1 Jan. 1840; men Kong Frederik VI.s Død fremskyndede Udgivelsen, og det første Nr. udkom 7 Dec. 1839 under Ledelse af David, Giødwad og Lehmann (tidligere knyttet til „Kjøbenhavnsposten"), B. Christensen og Wessely. Allerede 1 Apr. 1840 traadte David ud og gav Plads

for Monrad; samtidig fik F. sin første Pressesag. 12 Maj 1841 indtraadte C. Ploug som ansvarlig Redacteur (tidligere havde B. Christensen været det indtil en Domfældelse 27 Marts 1841 og derefter Lehmann); men kort efter udtraadte Monrad, og han fulgtes snart af B. Christensen og Wessely og 3 Juli 1842 tillige af Lehmann, saa at Ploug og Giødwad fra nu af ene ledede Bladet. De tidligere Redacteurer vedblev dog at skrive i F., og ligeledes var Tscherning en frugtbar Medarbejder. Medens Ugebladet F. udelukkende havde behandlet politiske og finansielle Spørgsmaal og kæmpet for Frihed og Folkets virksomme Deltagelse i Statslivet, optog Dagbladet F. tillige med Forkjærlighed de nationale Spørgsmaal, Sønderjyllands Danskhed og Nordens Enhed, og har altid trofast hævdet disse Maal, baade under lysere Udsigter og i de mørkeste Tider. Det fik ogsaa allerede 1848 den Ros, at det havde fortjent sit Navn alene for sin Holdning i den slesvigske Sag, og kan siges at have uddannet Grundlaget for det national-liberale Partis politiske Program. Omraadet for dets Virksomhed var dog kun snævert og dets Vilkaar trange; det maatte slet ikke meddele politiske Efterretninger fra Udlandet og fik kun Lov til at omtale rent upolitiske Forhold i fremmede Lande; og hvad Indlandet angik, maatte det bruge den største Varsomhed for ikke at falde ind under de strænge Pressebestemmelser. Det maatte jævnlig tilbække sin Kritik eller indskrænke den til, hvad der kunde ligge i selve Fremstillingen af den stedfundne Kjendsgjerning, og naar det saa ofte dvælede ved Smaating, var det, fordi det kun derom kunde gjøre Opposition. Derhos maatte det ikke have Bekjendtgjørelser og kunde lige saa lidt som Ugebladet opnaa den lettede Postforsendelsesret, medens det forfulgtes med Beslaglæggelser og retslige Tiltaler, hvorfor dets Redacteurer en efter anden dømtes til Censur, og Bladet maatte udgaa under Fremmedes Navne (bl. a. J. A. Hansen, der endog 1843 blev sat paa Vand og Brød, fordi han nægtede at give Svar paa et Spørgsmaal om en Artikels Forstaaelse). Ogsaa maatte F. under Christian VIII.s 8aarige Regering udrede næsten 13,000 Kr. i Bøder, over en Tredjedel af den Sum, der i alt idømtes den kjøbenhavnske Oppositionspresse. I Begyndelsen af 1848 indeholdt F. de kraftige Indsigelser, som fra dansk Side (bl. a. af Madvig) gjordes mod Regeringens slesvigholstenske Helstatsplan, og i de bevægede Martsdage var F.s Kontor Samlingsstedet for de liberale Førere, hvorfor det ogsaa blev Martsministeriets fortrolige Organ. Da F. i Sommeren 1848 vovede at optage Tanken om Slesvigs Deling som det mindre Onde (i Sammenligning med et selvstændigt Slesvig), bødede det derfor med Tabet af en stor Del af sin Folkeyndest og mangfoldige af sine Holdere. Dog var det under Kampen imod Helstatsministerierne og Reactionen 1852—54 igjen Hovedorganet for det national-liberale Parti og paadrog sig derved først Forbud i Slesvig (4 Febr. 1853—15 Dec. 1854) — hvilket fremkaldte den Udtalelse fra Sønderjylland, at F. havde saa stort et Krav paa dettes danske Indbyggeres Taknemmelighed, som intet andet dansk Blad eller Skrift — og senere en Mængde Pressesager, som dog hævedes efter Ministeriet Ørsteds Fald. I sin Modstand imod Fællesforfatningen 1855 skilte F. sig fra mange af sine tidligere Meningsfæller; men skjønt „Dagbladet" vandt større Udbredelse, maatte F. dog bestandig regnes for at være Partiets Hovedblad, i det mindste for den Del, der ikke udelukkende tog Hensyn til de derfra udgaaede Ministre og deres politiske Færd. Thi 1859—62 førte F. gjentagne Gange stærke Klager over Regeringens Indrømmelser over for de tyske Magter og dens Lyst til at trække Tiden ud med diplomatiske Forhandlinger og halve Løsninger. Det stillede sig derfor heller ikke i bestemt Opposition til Rotwitts kortvarige Ministerium 1859—60 og indtog senere i flere Aar en Mellemstilling imellem Partierne. Desuden vedblev F. at være det Blad, hvori fortrinsvis alskens nationale og aandelige Spørgsmaal (Slesvigs Sprogforhold, Kirke- og Skolesager, Kunst og Literatur) drøftedes, dels af Redactionens egne Medlemmer, dels af talrige tilfældige Medarbejdere; thi intet andet dansk Blad har i Rækken af disse talt saa mange af Danmarks betydeligste Mænd, saa vel i politisk som i literær Henseende, ligesom man ogsaa i F.s Spalter vil finde Bidrag fra Danmarks fleste Digtere. Siden 1844 indførtes Feuilleton, som har indeholdt talrige Afhandlinger (mest Oversættelser og Bearbejdelser) om Personer og Samfundsforhold i nyere Tider, samt af populær-videnskabeligt og literært Indhold, medens den novellistiske Del var forholdsvis mindre end i andre Blade (dog er største Delen af Dickens's Romaner efterhaanden bleven oversat i F.). Fra Juli 1848 havde det en Oversigt over de udenrigske Forhold, om den end i Overensstemmelse med Bladets Navn og Formaal ikke fik det Omfang som i de fleste andre Blade. Ligeledes har F., til Dels dog med Villie, staaet tilbage for sine yngre „Samtidige" som Nyhedsblad. I Jan. 1849 blev F. paa ny udvidet, og dette gjentoges senere i Oct. 1863, da F. blev firspaltet, og i Jan. 1875, da det blev femspaltet. Da F. i Dec. 1864 havde opnaaet 25-Aars Alderen, fejredes dette med en stor Fest, hvori Mænd af alle frisindede Afskygninger deltog, og da dets fortsatte Tilværelse 1871 truedes ved økonomisk Tilbagegang, viste den stærke Tilslutning fra Læseverdenen baade Paaskjønnelse af dets Virksomhed og Erkjendelsen af, at dets Ophør vilde efterlade et Savn. I de følgende Aar blev F. dog snarere et personligt Organ for dets Hovedredacteur C. Ploug end et Udtryk for en politisk Retning, og Polemiken imod Folketingets Flertal drev det bestandig længere over mod Højre. Med Udgangen af Aaret 1877 traadte Giødwad tilbage som Redacteur, og fra 1 Oct. 1881 overgik F. til et Consortium, som vilde give det forøget Betydning dels som Nyhedsblad, dels som Organ for Handelsinteresserne. Men den valgte Redacteur magtede ikke den stillede Opgave, og efter et halvt Aars Forløb ophørte F. 31 Marts 1882.

Fædrenemagten ell. Faderens Myndighed over sit Barn har hos ethvert Folkeslag i dets

Barndom altid været særdeles betydelig. Ingensteds var den dog større end hos Romerne, hvor Faderen efter den ældste Ret frit kunde dræbe og sælge sit Barn, hvor alt, hvad Barnet erhvervede, tilhørte Faderen, og hvor derhos hele denne Myndighed i Regelen ikke ophørte uden ved Faderens frivillige Opgivelse deraf (navnlig ved Barnets Emancipation). Ved den senere romerske Lovgivning forsvandt dog for en meget betydelig Del disse Bestemmelser. Ogsaa efter den ældste danske og norske Ret var F. meget stor, skjønt langt fra af samme Udstrækning som i Rom og heller ikke af samme Varighed, idet den kun vedvarede, saa længe Barnet levede i Faderens Hus, hvilket det stod det frit for at forlade, saa snart det havde naaet Myndighedsalderen. Faderen kunde saaledes strax ved Fødselen udsætte sit Barn og under visse Omstændigheder, navnlig for Gjæld, ogsaa sælge, i alt Fald pantsætte det, ligesom han kunde bortgifte sine Døtre til hvem han vilde. Allerede tidlig bleve imidlertid disse Bestemmelser, især ved Christendommens Indflydelse, formildede, og nu har Faderen kun tilbage en maadeholden Revselsesret og lignende Midler for at fremtvinge den skyldige Lydighed hos det umyndige Barn eller straffe det, samt en Ret til at træffe Bestemmelse om dets Opdragelse, Livsstilling osv. F., der ophører med Barnets 18de Aar eller naar Pigen gifter sig, tilkommer begge Forældre, for saa vidt de ere Ægtefæller; dog vil Faderen, naar de leve sammen, have den afgjørende Stemme; ere Forældrene ikke gifte, har Moderen F. Under særegne Omstændigheder kan Øvrigheden fratage Forældrene F., ligesom disse ogsaa frivillig kunne give Afkald paa den (Adoption).

Fægtekunsten, den systematiske Uddannelse i Brugen af de blanke Vaaben, især Stødkaarden og Bajonnetten, dog ogsaa Huggekaarden og Lansen.

Fægter. Den „døende F." og den „borghesiske F." ere to navnkundige Billedhuggerværker fra Oldtiden. Den døende F. tilhører den senere græske Sculpturperiode, men udmærker sig ved sin store Naturtroskab og friske Behandling. Kunstværket forestiller næppe en Gladiator paa Skuepladsen, men snarere en Gallerhøvding, der er falden i Kampen. Originalen findes i det capitolinske Museum i Rom. Om den borghesiske F. s. **Borghese** og **Agasias**.

Fældning, Haar- eller Fjerdragtens Ombytning med en ny; de gamle Haar og Fjer falde i Løbet af nogle Uger eller en Maaned efterhaanden ud samtidig med, at nye udvikles af nye Krim ved Siden af de gamle. Man angiver ofte, at F. hos nogle Pattedyr og Fugle indtræder ēn, hos andre to Gange om Aaret, men sandsynligvis indtræder en virkelig fuldstændig F. hos intet Dyr mere end ēn Gang om Aaret. F. fremkaldes af en livligere Tilstrømning af Blodet til Huden og ledsages derfor af en sygelig Tilstand, et Slags mild Feber; vore Husdyr ere paa den Tid meget ømfindtlige mod Forkølelse og Overanstrængelse; Fuglene søge Ensomhed og holde op at æde. Mest medtagne deraf ere de Fugle, hvis Fjerdragt fældes saa hurtig, at de i nogen Tid ere ude af Stand til at flyve, fordi de gamle Svingfjer alle ere faldne ud og de nye ikke stødte langt nok ud endnu, hvilket er Tilfældet med adskillige Fugle af Ændernes Familie; ellers fældes Sving- og Styrefjerene Par om Par, og Flyveevnen tabes derfor ikke midlertidig. Den ved F. fremkomne Fjerdragt er altid tættere, fyldigere og friskere end den fældede og afslidte og kaldes Efteraarsdragten eller hos Trækfuglene Rejsedragten, fordi den udvikles, forinden disse Fugle tiltræde deres Vandringer fra Ynglestedet til Vinterkvarteret. Den saakaldte **Foraarsfældning** hos visse Fugle er ikke en virkelig F., men bestaar deri, at Kanterne og Spidserne efterhaanden afslides, hvorved andre Farver og andre Fjerformer komme frem, og der indtræder da tillige ofte en Opfriskning og Opfarvning af Fjerene, idet nye Farver træde op og nye Spidser sættes til; undertiden udvikles der hele nye Fjerpartier, Toppe, Kraver osv., som udmærke Foraars- eller Parringsdragten, i det mindste hos Hannerne. Uagtet disse Forandringer ofte ere meget gjennemgribende, foregaa de dog i en overmaade kort Tid. Hos de vilde Ænder og Ryperne f. Ex. er denne Forskjel mellem Foraars- og Efteraarsdragten meget stor, men hos alle Fugle kan den paavises i større eller mindre Grad. Ogsaa hos Pattedyrene viser Pelsen forskjellig Styrke og Farve om Sommeren og om Vinteren (Egernet, visse Harer, Hermelinen). En periodisk F. finder ogsaa Sted af Hjortenes Takker og af Rypernes Kløer. Overhudens Afskalning, dens Afkastning som en Ham hos Krybdyr og Padder og Hudskiftet hos Leddyrene ere ligeledes analoge Forhold. F., d. s. s. Bundfældning, s. **Bundfald**.

Fælger ell. **Hjulfælger**, Træstykker, bestemte til at danne en Hjulkrans. Landhjul af Træ have en Krans, der er dannet af 2, sjældnere 3 Fælgelag.

Fællesskab i Jordens Dyrkning, s. **Jordfællesskab**.

Fællig er i de gamle danske Love Benævnelsen for Formuefællesskab. Et saadant F. — som dog ikke strakte sig til alt Godset, navnlig ikke til arvet Jord og heller ikke til Løsøre, der var arvet efter Fællesskabets Opstaaen, undtagen i Tilfælde af Arvebed — fandt efter den ældste danske Ret Sted mellem Forældre og Børn og de øvrige nærmeste Medlemmer af Familien, saa længe de levede sammen, saa at, skjønt Familiens Hoved vel i det hele havde udelukkende Dispositionsret over Formuen, tilhørte denne dog med de nævnte Undtagelser i Virkeligheden alle i Forening, hver med en lige stor Andel (Hovedlod), som ogsaa i Tilfælde af Fællesskabets Opløsning (i det hele eller for en enkelts Vedkommende) blev ham udlagt som hans Ejendom. I Tidens Løb undergik dette Forhold imidlertid betydelige Ændringer. Først blev Ægtefællen gjort meddelagtig i F.; dernæst blev dette ganske ophævet for den øvrige Families Vedkommende, saa at Formuefællesskabet mellem Ægtefæller nu var det eneste, der var tilbage, og dette blev dernæst ved den følgende Lovgivning bestandig udvidet mere og mere (s. **Formuefællesskab**). Men medens hint gamle Retsinstitut saaledes for øvrigt forlængst er forsvundet, har en anden overordentlig vigtig

Institution, nemlig Arveretten, maaske derfra sin første Oprindelse. Et F. kunde for øvrigt ogsaa ved vilkaarlig Overenskomst stiftes mellem Fremmede, og dette skandt f. Ex. ofte Sted mellem Husbond og Brydе. I de senere Love bruges Ordet F., for saa vidt det der forekommer, ligeledes i Almindel. i Betydningen af Formuefællesskab (enten et egentlig Sameje eller et blot Brugsfællesskab); men undertiden findes det dog ogsaa endnu længe efter Ophævelsen af Formuefællesskabet mellem Forældre og Børn brugt om det blot factiske Samliv mellem disse. Den danske Rets Samejeforhold mellem Forældre og Børn har i Norge altid været ukjendt. Om Fælliget (Felag) mellem Ægtefæller s. Formuefællesskab.

Fæmun, en af Norges største Indsøer, i den nordlige Del af Hedemarkens Amt, ikke langt fra den svenske Grænse. Længde 7 M. (58 Kilom.), Fladeindhold 3¾ □ M. (202 □ Km.). Da den ligger 2,100 F. (670 Met.) over Havet, altsaa over Korngrænsen, findes der kun faa faste Menneskeboliger ved dens Bredder. De omliggende store Skove have fra gammel Tid forsynet Røros Kobberværk med Kul og ere derfor nu til Dels temmelig medtagne. Elgen har her sit rette Hjem. Af F. udstrømmer Fæmundselven, som 16 M. (130 Kilom.) sydligere overskrider Rigsgrænsen og under Navn af Klarelven (s. d. A.) gjennemløber Vermland med Udløb i Venern.

Femø, en Ø i Indrehavet mellem Laaland og Sjælland, udgjør et Kirkesogn under Maribo Amt, Fuglse Herred, og er ½ □ M. stor med 763 J. (1880). Øen, der er frugtbar og temmelig bakket, gjennemskæres fra Ø. til V. af en dyb Indsænkning.

Fændrik, i de gamle Landsknægt-Regimenter den Officer, der bar Fanen; senere og endnu i enkelte Hære den yngste Officerscharge ved Infanteriet eller en Underofficerscharge.

Fænghul, det snævre Hul igjennem Løbets Bæg, hvorigjennem man giver Ild til Skydevaabnenes Krudtladning. Tidligere fyldtes F. med Fængkrudt, som tændtes med en Lunte eller ved Hjælp af en Laas (s. Geværlaas). Paa Percussionsgeværer er der i F. skruet en gjennemboret Tap, Pistonen, hvorpaa anbringes en Fænghætte, en lille Kobberhætte med en detonerende Sats, som, naar Hætten rammes af Hanen, giver Ild ned gjennem Fænghullet. Til Kanoner brugtes fordum sædvanl. Fængrør, et lille, tyndt Rør drevet med Krudtsats og for oven forsynet med en lille Træskaal, fyldt med Melkrudt, som tændtes med Lunten; i den nyere Tid dog næsten altid Frictions-F., der enten i selve Røret eller i et dertil befæstet Hoved have indeklemt en med en detonerende Sats omgiven River; naar denne trækkes ud, hvorved man betjener sig af en Snor med en Krog til at hugge i et Øje paa Riveren, giver Knaldsatsen Ild, som forplanter sig ned gjennem Røret og igjennem Fænghullet naar Kanonens Krudtladning. Navnlig til Orlogs bruges undertiden elektriske F., der bringes til at give Ild ved en fin Metaltraad, der ved en Ledning staar i Forbindelse med et elektrisk Batteri og bringes til Gløduing ved dettes Lukning; ved denne Paatændingsmaade kan man opnaa, at to eller flere Kanoner affyres i nøjagtig samme Moment efter den commanderendes Vilje. Paa de moderne Bagladeriffler findes intet Fænghul, idet den detonerende Sats, som giver Ild til Krudtet, er anbragt i Patronen og bringes til at detonere ved et Stød af en Stift eller Naal, som drives frem af Laasen ved Affyringen.

Fængsel anvendes dels i civile Sager som Sikkerheds- eller Tvangsmiddel mod en Debitor (Gjældsfængsel), hvilken Anvendelse dog nu for største Delen i Danmark er afskaffet ved Loven om Concurs af 25 Marts 1872, i Norge ved Lov af 3 Juni 1874, dels i criminelle Sager og der enten for at hindre en mistænkt Persons Undvigelse eller Samkvem med andre (Varetægtsfængsel) eller som Straf; s. i det hele under Arrest. Af Straffængsel i technisk Forstand — modsat den Frihedsstraf, der betegnes som Strafarbejde — kjender den danske og norske Lovgivning forskjellige Arter, eftersom den paagjældende er undergiven nogen Indskrænkning i Henseende til sit Underhold eller ej. I sidste Tilfælde kaldes det i Danmark simpelt F., i Norge Arrest; i første Tilfælde skjelnes der igjen imellem F. paa sædvanlig Fangekost og F. paa Vand og Brød. En egen Art simpelt F. er det i Danmark kjendte Statsfængsel for visse politiske Forbrydelser, hvortil den i den norske Ansvarlighedslov omhandlede Fæstningsarrest svarer. Fængselsvæsen. Staten indsætter Personer i Fængsler af en dobbelt Grund; dels vil den holde dem i Varetægt, dels straffe dem. Hovedopgaven for den førstnævnte Art af Fængsel er at sikre Staten, at den, der er mistænkt eller anklaget for en Forseelse eller Forbrydelse, bliver til Stede, indtil det ved Dommen er afgjort, om han skal straffes eller ikke. Det gjælder derfor om at træffe saadanne Foranstaltninger, at der ikke lægges Hindringer i Vejen for, at Sandheden kan udfindes; men paa den anden Side maa Fangen ikke lide et større Onde, end dette Formaal nødvendigvis medfører, da han mulig er brødefri. Af begge disse Grunde er det fornødent, at den, der er sat i Varetægtsfængsel, hensidder i ensomt Fængsel; thi ved Samkvem med andre Fanger kan Opdagelsen blive modvirket, ligesom han kan demoraliseres, og hertil kommer, at Samlivet med Forbrydere for den uskyldige er en moralsk Straf. Varetægtsfængslerne ere i Danmark Communeanstalter og have navnlig i tidligere Tid ladet saare meget tilbage at ønske, medens der i de senere Aar er gjort en Del Fremskridt til det bedre. 1846 er der approberet et Regulativ for Arresthusene, hvoraf der for Tiden findes 95, af hvilke de 31 som opførte eller indrettede før 1847 ere mere eller mindre mangelfulde; tilsammen afgive de Plads for 1,300 Arrestanter. Naar Staten straffer ved at indsætte den dømte Forbryder i et Fængsel, har den et dobbelt Formaal: den vil dels afskrække ham ved at lade ham lide et Onde, der afholder ham fra at begaa nye Overtrædelser, dels forbedre ham ved at fremkalde en Sindsforandring, der kan bringe ham til at modstaa Fristelserne efter hans Løsladelse. Disse Principer ere først efterhaanden

blevne lagte til Grund for Indretningen af Straffeanstalterne; i tidligere Tid ansaa man det for Fængslingens Hovedformaal at gjøre den dømte uskadelig for Samfundet. Reformerne begyndte i Slutningen af forrige Aarh. og udgik navnlig fra Kvækerne, der særlig fremhævede Isoleringen som det Princip, man bør lægge til Grund for Straffeanstalterne. Kvækerne indførte i Straffeanstalten i Philadelphia det saakaldte philadelphisk-pennsylvanske eller Isoleringssystem (Cellesystem), i Følge hvilket Fangerne blive holdte strængt isolerede, oprindelig uden Arbejde. Senere lempedes Systemet ved Optagelse af Arbejde som Led i Fangebehandlingen. Systemet er derefter det, at hver enkelt arbejder om Dagen uset og uhørt af de øvrige Fanger i den Celle, i hvilken han tilbringer Natten. I ældre Tider gjennemførtes Systemet saa strængt, at Fangen ikke en Gang saa Fængslets Embedsmænd, medens det nu er modificeret saaledes, at hans Ensomhed undertiden afbrydes ved Besøg af Embedsmændene og Medlemmerne af Fængselsselskaberne. Fordelene ved dette System ere, at Fangen derved, at al Omgang er ham berøvet, tvinges til at gaa i sig selv, den onde Vilje bøjes, og han nødes til at søge Trøst i Religionen. Da den ene Fange aldrig ser den anden, kunne Fangerne ikke gjenkjende hverandre, og den Magt, som de mere fordærvede Forbrydere efter Løsladelsen udøve over de mindre fordærvede, vil ikke komme til Existens. Arbejdet bliver en Nødvendighed for den ensomme Fange, der kun derved kan redde sig mod Ensformighedens Pinsler; han vænner sig saaledes efterhaanden til en Arbejdsomhed, som efter hans Løsladelse vil kunne bevare ham mod de Fristelser, som Dovenskaben fremkalder. Man har mod Systemet indvendt, at dets Gjennemførelse koster mere end andre Systemer, hvilket ikke lader sig nægte, men dog her fortjener mindre Vægt, samt at det virker skadelig paa Fangernes physiske og mentale Tilstand, naar det fortsættes i flere Aar, hvilket Erfaringen synes at godtgjøre, for saa vidt der ikke ved Lempelser i Gjennemførelsen tages særligt Hensyn hertil. Efter det auburnske System (Tavshedssystemet) ere Fangerne om Natten adskilte, idet enhver har sin Sovecelle, medens de om Dagen arbejde sammen i Fællesskab under stræng Tavshed. Man har her, ligesom under det philadelphiske System, villet hindre det demoraliserende Samkvem mellem Fangerne; man har ikke villet gjøre det physisk umuligt for Fangen at begaa en Overtrædelse, men søgt at vænne ham til at beherske sig selv og arbejde. Naar Arbejdsomheden, saaledes som under det førstnævnte System, kun er en Følge af Straffeanstaltens Construction, vil den — har man sagt — bortfalde, naar Aarsagen ophører. Ensomheden i Sovecellen vil kunne fremkalde velgjørende Betragtninger uden at have de skadelige Følger, som Ensomhed Dag og Nat kan medføre. Der kan imod dette System gjøres den væsentlige Indvending, at Tavsheden ikke vil lade sig opretholde; Fangerne ville bestandig bestræbe sig for at meddele sig til hverandre, i alt Fald ved Blik og Tegn, og tænke derover i deres Enkeltcelle. Selv den meget haarde Disciplin, man har gjennemført i Anstalterne, har ingenlunde hindret dette, medens Mængden af Afstraffelser har virket skadelig i flere Henseender. Hertil kommer, at Baandet mellem Forbryderne bevares derved, at de stadig se hverandre. Derimod er det ganske vist, at det auburnske System medfører færre Omkostninger end det philadelphiske. Under Classificationssymet arbejde Fangerne sammen under mere eller mindre Frihed og mere eller mindre stræng Tavshed i forskjellige Afdelinger efter deres Strafskyld, Alder osv. Man har erkjendt Umuligheden af at opretholde Tavsheden, naar Fangerne skulde arbejde sammen, men man har troet at kunne forebygge de skadelige Følger af Samkvemmet ved at classificere Fangerne og lade dem arbejde sammen, som staa paa samme moralske Trin. Oprykningen i Klasserne anvendes som Belønning og Nedsættelse som Straf, hvorved Æresfølelsen udvikles; om Natten ere Fangerne indespærrede hver i sin Celle. Classificationen har imidlertid betydelige Vanskeligheder, thi det er langtfra altid Tilfældet, at den, der er idømt den haardeste Straf, er det mest ryggesløse Menneske; Personer, der ere inddømte for mindre Forseelser, kunne ofte være mere demoraliserede. Udsigten til at nyde Belønning for Lydighed og Arbejdsomhed ved større Frihed og lettere Arbejde kan vel frembringe en god Fange, men gjør ham ikke moralsk bedre. Endelig kræver Systemet bestandige Forandringer i Fangernes Classification, men disse lade sig kun udføre i en indskrænket Grad, da Bygningerne kun kunne være beregnede paa et bestemt Antal Klasser med et bestemt Antal Fanger i hver. I den nyeste Tid (siden 1854) er der endelig opkommet et nyt System, Croftons eller det irske (progressive) System, hvorefter der i Fængselslivet er 4 Stadier: 1) Ophold i Cellen, i Regelen 8 Maaneder indtil 1 Aar; 2) Fællesarbejde i Fængslet i 4 Klasser, igjennem hvilke Fangen skal arbejde sig op, efterhaanden som han fortjener et vist Antal Tegn, hvilket for de 3 laveste Klassers Vedkommende kræver mindst $1\frac{2}{3}$ Aar, medens Opholdet i den øverste er forskjelligt efter Længden af den Fangen idømte Straf, men i det mindste 14 Maaneder; 3) Overgangsstadiet, i hvilket Fangen betros til at arbejde uden for Fængslets Grænser, ja endog til at udføre Ærinder, og kun om Natten er indelukket, ligesom Fangedragten er aflagt; Opholdet paa dette Stadium varer $\frac{1}{3}$—2 Aar; 4) Løsladelse paa Betingelser, som ere Fangen foreskrevne i hans Løsladelsespas (ticket of leave), og under et strængt Polititilsyn. Dette System bragte i kort Tid meget gunstige Resultater for Irlands Vedkommende. Flere andre Steder har det, til Dels i modificeret Skikkelse, banet sig Vej. Hvorledes Erfaringen endelig vil dømme imellem dette og Cellesystemet, turde endnu være et Fremtidsspørgsmaal. — I Danmark fandtes tidligere 3 Slaverier, i Kjøbenhavn, Helsingør og Nyborg, der nu ere nedlagte, samt 4 Tugt- og Forbedringshuse, i Kjøbenhavn, Odense, Viborg

og paa Møen, der vare provinsielle Anstalter, endelig et Rasphus, der var forbundet med det først nævnte Tugthus. 1840 nedsatte man en Commission til at undersøge, hvilken Indflydelse der burde tillægges de nyere Fængselssystemer ved den forestaaende Opførelse af nye Straffeanstalter. Resultatet af dens Arbejde har været, at Straffeanstalterne ere gaaede over til at blive Statsanstalter, samt at Tugthus- og Forbedringshusfangerne ere blevne adskilte. Efter at der først ved en Lov af 1857 var givet nye Regler om Strafarbejde, navnlig saaledes, at alt Strafarbejde paa 6 Aar og derover var Tugthusarbejde, nærmest efter det auburnske System, medens Strafarbejde paa ikke over 6 Aar kaldtes Forbedringshusarbejde og udførtes til Dels efter det auburnske, til Dels efter Cellesystemet, er nu efter den nye Straffelov af 1866 Strafarbejde paa under 2 Aar Forbedringshusarbejde, hvorunder Fangerne ordentligvis ville have at udstaa Straffen ved Arbejde i Enkeltcelle med Ophold i samme Dag og Nat, hvorimod alt Strafarbejde paa over 6 Aar er Tugthusarbejde, for hvilket der ved Anordn. af 13 Febr. 1873 er foreskrevet et progressivt System efter det irske Systems Forbillede. Ved Strafarbejde paa imellem 2 og 6 Aar skal det, for saa vidt Loven ikke undtagelsesvis træffer Valget, afgjøres af Dommeren, om den paagjældende skal behandles som Forbedringshus- ell. som Tugthusfange, hvilket sidste navnlig skal være Tilfældet, naar det er en ældre, en tidligere straffet eller en mere forhærdet Forbryder. Undtagelsesvis kan Justitsministeren bestemme, at Forbedringshusarbejde skal udføres ved Arbejde paa Fællesstue, hvilket da sker efter lignende Regler som Tugthusarbejde. Fangerne fordeles nu saaledes, at alle kvindelige Straffefanger indsættes i Straffeanstalten paa Christianshavn, medens af de mandlige Forbedringshusfangerne regelmæssig anbringes i Vridsløselille c. 2 M. fra Kjøbenhavn, Tugthusfangerne og visse Klasser af Forbedringshusfanger i Horsens. De andre Straffeanstalter ere nedlagte. De egentlige Fængselsstraffe udstaas, ligesom Varetægtsfængsel, i Arresthusene. — I Norge var F. tidligere indrettet saaledes, at Straffen havde to Hovedformer: Fæstningsstraf (Slaveri) for de groveste mandlige Forbrydere og Tugthus for de øvrige saa vel af Mands- som af Kvindekjøn. Den mislige Tilstand i disse Straffeanstalter foranledigede 1837 Nedsættelsen af en Commission, hvis nogle Aar senere afgivne Forslag ledede til Oprettelsen af et Cellefængsel ved Christiania (det saakaldte Bodsfængsel), som toges i Brug 1851. Her indsættes nu alle mandlige Forbrydere, som, naar Straffens Fuldbyrdelse skal paabegyndes, ere mellem 18 og 50 Aar gamle og ere dømte til Strafarbejde fra 6 Maaneder til 8 Aar, med Undtagelse af Forbrydere, der tidligere have udstaaet Strafarbejde i Cellefængsel og som, naar den senest tilfundne Straf skal fuldbyrdes, have fyldt det 25de Aar. Naar Strafarbejde udstaas i Bodsfængslet, udholdes de 6 første Maaneder af Straffetiden uden Afkortning; de næstfølgende 18 Maaneder afkortes en Tredjedel og Resten det halve. Foruden Bodsfængslet har Norge nu (1885) kun 3 Strafarbejdsanstalter, nemlig Akershus og Throndhjems Straffeanstalter for Mænd og Straffeanstalten i Christiania for Kvinder. Til Arrestlocaler for Varetægtsfanger saa vel som til Straffeanstalter for alle til „Fængsel" dømte Forbrydere er der i Henhold til Lov af 13 Oct. 1857 rundt omkring i de forskjellige Landsdele opført „Districtsfængsler", hvoraf der for Tiden findes 56, samtlige indrettede efter Cellesystemet.

Fænø, en lille, frugtbar og skovrig Ø i Lillebælt mellem Fyn og Slesvig, hører under Stamhuset Hindsgavl og udgjør en Del af Middelfart Landsogn. Tæt v. for Øen ligger Holmen F. Kalv.

Færder, Store og Lille, to smaa Klippeøer i Christianiafjordens Munding, hvor der allerede 1696 blev indrettet et Fyr. Det nuværende Fyr ligger paa lille F. og er af første Rang.

Færge tjener til Færdselsforbindelse mellem to Bredder ved Hjælp af Fartøjer. Ved de frie F. bevæges Fartøjet ved lange Stager, ved Aarer, Sejl og i nyere Tid ved Damp, idet F. er et Dampskib eller bugseres af et saadant (s. Dampfærge). Ved Trækfærger bevæges Fartøjet ved én eller to Kjæder eller Tov, som ligge paa Bunden af Vandet, ere fastgjorte ved begge Bredder og føres over Færgen, hvor Trækket sker ved Menneskekraft eller ved store F. ved Dampkraft, idet Kjæden lægges om en Tromle, som drives ved Dampmaskinen. Om flyvende F. s. d. A.

Færing, norsk (egtl. Firæring), lille Baad til 4 Aarer, ligesom Sexæring til 6 Aarer og Ottæring eller Ottring til 8 Aarer.

Fært, i Jagtsproget Vildtets Fodspor.

Færøerne, en Gruppe af 17 beboede Øer og nogle Holme i den nordlige Del af Atlanterhavet, høre til de danske Bilande. De ere beliggende imellem 61° 26′ og 62° 24′ n. Br. og mellem 10° og 11° 30′ ø. L. og have et samlet Areal af 24 □ M. med 11,220 I. (1880). Øerne ligge i 3 Grupper: Fuglø, Svinø, Viderø, Bordø (1,7 □ M.), Kunø og Kalsø mod N. Ø., de 3 store Øer Østerø (5 □ M.), Strømø (7 □ M.) og Vaagø (3 □ M.) samt de mindre Nolsø, Hestø, Kolterø og Myggenæs i Midten, endelig Sandø (2 □ M.), Skuø, Store og Lille Dimon og Suderø (2,1 □ M.) mod S. Syd for Suderø er den saakaldte Sumbø Malstrøm og Klippen Munken ¼ M. fra Øen. Øerne ere klippefulde med saa stejle Kyster, at Adgangen til flere af dem er meget besværlig. Overfladen hæver sig terrasseformig gjennem Afsatser (Hamre) og ender gjærne i høje Spidser (Slattaretind paa Østerø 2,809 F., Skellingfjæld paa Strømø 2,430 F.). Her hersker fuldstændigt Øklima med taaget Luft og foranderligt Vejrlig, forholdsvis milde Vintre, men fugtige og kolde Somre. Middelvarmen i Thorshavn er 6,2°, for Vinteren 3,1° og for Sommeren 10,6°. Den højeste Sommervarme er 20°. Den aarlige Regnmængde er 2,000 Millimetre, fordelte paa 267 Regndage. Ligesom Øerne ganske savne Skov, saaledes er ogsaa den egentlige Agerdyrkning meget ubetydelig; der saas Byg i ringe Mængde, men

ikke sjælden naar det ej Modenhed; heller ikke Ribs og Stikkelsbær kunne modnes her. Derimod haves ypperlig Græsgang, som navnlig benyttes til Faarehold, medens der dog ogsaa holdes Køer og Heste. Fuglefangst og Fiskeri ere vigtige Erhvervskilder; Fangsten af Grindehvaler afgiver undertiden en betydelig Indtægt. Dog er Landbrug Hovederhverv, ved Siden af hvilket Fiskeri og Uldbinding drives som vigtigt Bierhverv. Tørv benyttes næsten udelukkende som Brændsel; paa Suderøen findes Stenkul og paa flere Steder smukke Opaler. De vigtigste Udførselsartikler ere Tran, tørret Fisk og Uldgods. Den eneste Kjøbstad er Thorshavn paa Strømø. Øerne udgjøre et Amt under Sjællands Stift med en Landfoged som Politimester og Oppebørselsbetjent og en Sorenskriver som Retsbetjent og Retsskriver. De ere delte i 6 Sysler, der hvert styres af en af Amtmanden udnævnt Sysselmand. Lægevæsenet styres af en Landchirurg og to Districtslæger. Øerne danne i gejstlig Henseende et Provsti med 7 Præstegjæld under Sjællands Stift. For Øernes særlige Anliggender er her siden 1852 en Repræsentation, Lagtinget, sammensat af Amtmanden som Formand, Provsten og 18 af Beboerne paa 4 Aar valgte Medlemmer. Lagtinget samles aarlig 29 Juli; det vælger et Medlem til det danske Landsting, medens et Medlem til Folketinget vælges ved almindelige Valg. Handelen, der tidligere var et kongeligt Monopol, blev frigiven ved Lov af 21 Marts 1855. Færingerne ere af norsk Oprindelse og tale en Dialekt af Oldnordisk. Øerne hørte fra ældgammel Tid under Norge og udgjorde et katholsk Bispedømme under Nidaros Ærkestift. Da Norge 1380 fik fælles Konge med Danmark, kom F. derved i den Forbindelse med dette Rige, som siden har bestaaet.

Fæste bet. i den ældste danske Ret at afslutte en Contract eller anden Forening ved Haandslag, hvilket oprindelig var den almindelige Form, og hvorved Contracten fik en mere bindende Kraft. I den senere Ret har Ordet navnlig holdt sig som Betegnelse for Indgaaelsen af visse Arter Lejecontracter, nemlig Tyendecontracter og et særegent Slags Leje af Bondersteder; s. **Fæsteforholdet**. Som Substantiv bruges F. navnlig om denne sidste Art Lejeforhold. **Fæsteforholdet** kaldes i den danske Lovgivning specielt det Retsforhold, som finder Sted mellem Ejeren af et Bondested (en Gaard eller et Hus) og Lejeren deraf, naar Lejemaalet er indgaaet paa en vis bestemt Maade, nemlig enten saaledes, at ikke blot den første Lejer, men efter hans Død ogsaa hans Slægt skal beholde Stedet, over hvilket Ejeren altsaa først ved Slægtens Uddøen faar sin fulde Raadighed tilbage (**Arvefæste**), eller ogsaa saaledes, at Overdragelsen er sket paa Lejerens egen og hans eventuelle Enkes Livstid, saa længe hun sidder ugift efter ham (**Livsfæste**). Dette sidste er den Maade, hvorpaa Brugsoverdragelsen af Bondersteder almindeligst finder Sted og til Dels efter Lovgivningen skal finde Sted. Ligesom nemlig ingen Bondegaard vilkaarlig maa nedlægges af Ejeren, saaledes skal ogsaa enhver Bondegaard, som hører under en Hovedgaard (Fæstegaard), nødvendigvis overdrages en anden enten i Arve- eller Livsfæste. Tidligere skulde i Almindelighed ogsaa enhver enkelt Bondegaard (Selvejerbondegaard), som Ejeren ikke selv vilde drive, bortfæstes, men ved Lov af 19 Febr. 1861 er denne **Fæstetvang** i det væsentlige nu hævet for Selvejerbondegaardes Vedkommende. Huse kunne i Regelen baade frit nedlægges og overdrages i Leje paa visse Aar; men ogsaa hvad dem angaar, har dog Lovgivningen paa flere Maader søgt at fremme Overdragelsen i Livsfæste. Hvor Livsfæste saaledes finder Sted, beror Fastsættelsen af de øvrige Vilkaar for Lejemaalet vel for en stor Del paa Overenskomst mellem Ejeren (Jorddrotten eller Husbonden) og Lejeren (**Fæsteren**), men dog ingenlunde ganske. Ligesom Lovgivningen nemlig paa den ene Side i det hele har givet temmelig nøjagtige Bestemmelser om Udstrækningen af den Fæsteren tilkommende Brugsret, saaledes har den paa den anden Side ogsaa for en Del fastsat Grænser for det Vederlag, Husbonden kan betinge sig. Dette gjælder vel ikke om den Sum, Fæsteren i Almindelighed under Navn af Indfæstning (eller Stedsmaal) erlægger ved Lejemaalets Tiltrædelse, og heller ikke om den aarlige Afgift, han under Navn af Landgilde yder Husbonden i Penge eller Korn; begge disse Præstationer har nemlig Jorddrotten i det hele Lov at betinge sig saa høje, han vil. Men foruden disse Ydelser betingede Jorddrotten sig ogsaa tidligere saa godt som altid visse Arbejder af Fæsteren, navnlig til Dyrkningen af Hovedgaardens Mark, og hvad dette Arbejde angaar, er saa vel det Omfang, hvori det kan betinges, som den Maade, hvorpaa det skal udføres, i det hele bestemt ved Lovgivningen; navnlig er Mængden og Beskaffenheden af det Arbejde, som kan fordres af en bortfæstet Gaard (det egentlige Hoveri), overalt fuldkommen bestemt, og hvad Husfæsterne angaar, for hvis Pligtarbejde ingen saadan Bestemmelse hidtil var given, er det nu ved den nyeste Lovgivning endog aldeles forbudt for Fremtiden at betinge sig Arbejde som Vederlag for Brugsoverdragelsen af noget Hus. For øvrigt har Lovgiveren ogsaa, dels ved at begunstige frivillige Overenskomster desangaaende, dels ved at give enhver af Parterne Ret til at fordre det, søgt at fremme en fuldkommen Afløsning saa vel af Gaardmandshoveriet som af Husmændenes Pligtarbejde mod et fast aarligt Vederlag af Penge eller Korn, og denne Afløsning er nu ogsaa overalt i Danmark gaaet frem med raske Skridt. Foruden disse Bestemmelser om Parternes indbyrdes Rettigheder og Pligter indeholde Lovene fremdeles nøjagtige Forskrifter om de Betingelser, under hvilke undtagelsesvis enten Husbonden eller Fæsteren kan være berettiget til at opsige Forholdet, samt om de Pligtovertrædelser, hvorved den sidste kan forbryde sin Fæsteret. Fæsteforholdet stiftes ved en foreløbig, mundtlig eller skriftlig **Fæsteaccord** og et senere i Henhold dertil af Jorddrotten udstedt Overdragelsesdocument, **Fæstebrev**, hvorhos der, inden Fæsteren tiltræder Besiddelsen af Stedet, skal optages en Synsforretning over det til Oplysning om, i hvilken Stand Fæ-

steren har modtaget det og altsaa ogsaa Jorddrotten i sin Tid kan fordre det tilbageleveret. Om den historiske Udvikling af disse betydelige Indskrænkninger i Ejerens Raadighed over Bondergodset, navnlig Gaardene, hersker der i flere Henseender megen Tvivl og Uvished. At Forbudet imod Bondergaardes Nedlægning, og det endda oprindelig kun mod Jordernes Inddragning under Hovedgaarden, først blev givet paa Christian V.s Lovs Tid, er vel sikkert nok, men desto mere usikker er Livsfæsteinstitutionens Historie. Oprindelig har Livsfæstet vistnok udviklet sig ganske af sig selv som den efter Tidsforholdene mest hensigtsmæssige Form for Brugsoverdragelsen af Bondersteder, og allerede i Midten af det 16de Aarh. kan dette maaske endog antages at have været den sædvanlige Maade, hvorpaa saadanne Steder bortlejedes; men noget Lovbud om, at de skulde bortfæstes paa denne Maade, existerede i alt Fald ikke for Christian V.s Lov, og om denne i Virkeligheden indeholdt en saadan Forskrift, eller om Fæstetvangen — saaledes kaldes den Ejeren af en Bondegaard nu paahvilende Forpligtelse til at give den i Livsfæste — ikke egentlig først blev indført ved Frdn. af 19 Marts 1790 (og for de enkelte Gaardes Vedkommende endog først i Beg. af dette Aarh.) er et stort Spørgsmaal. Ogsaa Fastsættelsen af de øvrige Vilkaar for Overdragelsen var ligesom Ordningen af Retsforholdet mellem Jorddrot og Fæster i det hele lige til Slutn. af forrige Aarh. overladt til fri Overenskomst mellem disse selv. Men da Følgen heraf paa Grund af den bestandig større Magt, som Godsejeren navnlig i Følge Stavnsbaandet og sin Stilling som Fæsterens Øvrighed erholdt over denne, efterhaanden blev, at Fæsteren næsten ganske blev prisgiven til Godsejerens Vilkaarlighed, var det, at Lovgivningen i de sidste Decennier af forrige Aarh. greb ind for at beskytte ham mod denne og ved nøjagtige og ufravigelige Forskrifter ordnede det hele Fæsteforhold. Om den egentlige Grund til og retlige Betydning af de saaledes efterhaanden indførte Indskrænkninger i Ejerens Raadighed over Fæstegodset er der ikke mindre Uenighed end om Tiden, hvorfra de stride sig. At der i disse Forskrifter skulde indeholdes en Anerkjendelse af, at Fæsterne have en Medejendomsret til Gaardene, er nu ganske vist en Anskuelse, der ikke taaler nogen som helst Prøvelse. Mere taler derimod unægtelig for at antage de omspurgte Lovbud for udgaaede fra det Princip, at Bondejorden har den særegne Bestemmelse at skulle tjene Bondestanden til fornøden Subsistens; men skjønt der, navnlig fra nyere Lovbud, lader sig anføre adskilligt til Støtte for denne Mening, er dens Rigtighed dog meget tvivlsom. Ligesom nemlig Forbudet mod Bondejords Inddragning under den skattefrie Hovedgaardstaxt tydelig nok var fremkaldt af fiskale Hensyn, og de senere Udvidelser af dette Forbud til enhver Nedlægning af en Bondegaard vel ogsaa lade sig forklare af lignende Hensyn og altsaa ikke bør antages grundede i det Øjemed at bevare den saakaldte ufri Jord for Bondestanden, saaledes existerer der heller ingen Forskrift om, at Bondergaarde ikke maa bortfæstes til andre end Bønder. Den rigtige Anskuelse turde derfor være den, at naar Lovgivningen i de sidste hundrede Aar har anset det for vigtigt at træffe nøjagtige Bestemmelser om Maaden, hvorpaa de mindre Landejendomme, som den af statsøkonomiske Hensyn har villet bevare, skulle bortlejes, har den herved kun været ledet af det samme Hensyn, som ogsaa i mange andre Contractsforhold, hvor den ene Parts særegne Stilling giver ham en betydelig Overvægt over den anden, har bevæget den til at gribe ind for at sikre denne sidste mod Undertrykkelse. — Ved de overordentlige Forbedringer, som siden Slutn. af forrige Aarh. ere skete i Bondestandens Stilling i det hele, ikke mindre end ved de her specielt omhandlede Forskrifter om Fæsteforholdets Ordning have Fæstebønderne nu for længst hævet sig fra deres tidligere underkuede og forarmede Tilstand. Men ikke des mindre er Fæstevæsenet vistnok under de nuværende Forhold en uheldig Institution, lige uheldig for Godsejer og Fæster, idet ingen af dem kan drage den fulde Nytte af Ejendommen, over hvilken den ene kun har en indskrænket Ejendomsret, den anden kun en Lejeret; og det mislige i Forholdet forøges yderligere ved den Spænding, som en lang Tids Agitation for at skaffe Fæsterne deres Gaarde til Selvejendom har fremkaldt mellem dem og Godsejerne. En Opløsning af det hele Forhold har derfor længe været almindelig erkjendt for ønskelig; og ligesom ogsaa allerede tidligere en meget stor Del baade af Statens og Privates Fæstegods efterhaanden er bleven bortsolgt til Selvejendom, saaledes er der især efter 1848 ad Lovgivningsvejen virket betydelig til Selvejendoms Udbredelse, dels directe ved at paabyde (1851—52) dens Indførelse paa Statens og visse store offentlige Stiftelsers Godser, dels inddirecte (især ved Lovene af 19 Febr. 1861 og 9 Marts 1872) ved at knytte Fordele til samt rydde Hindringerne af Vejen for Salg af Fæstegodset paa private Ejendomme saa vel som paa Len, Stamhuse og Fideicommisgodser; 1 Jan. 1884 fandtes af Bøndergaarde med Fæstetvang 4,570 Gaarde med 24,087 Tdr. Hartkorn; bortfæstede uden Fæstetvang vare 331 Gaarde med 1,185 Tdr. Hartkorn (1850 derimod 22,011 Fæstegaarde med 113,968 Tdr. Hrtk.). Om imidlertid Fæsteforholdets Mangler i nationaløkonomisk og andre Henseender ere saa overordentlige, at en Opløsning deraf ligefrem kan anses for krævet af Almenvellet, og en saadan Tvangsafløsningslov, som der 1850—72 ofte er stillet Forslag om i Rigsdagen, derfor kan anses berettiget ved Grundlovens Bestemmelse om Statsborgernes Forpligtelse til, naar Almenvellet fordrer det, at taale Expropriation, er vistnok højst tvivlsomt. At Fæstebønderne ikke selv have Ret til at fordre sig Gaardene overdragne til Selvejendom eller en Gang kunne gjøre noget strængt retligt Krav paa, at der sikres deres Stand særegne Fordele ved Fæstevæsenets Afløsning, turde fremgaa af det ovenfor anførte. — Fæsteforholdet er i den Skikkelse, hvori det efter den foran givne Fremstilling har udviklet sig i Kongeriget Danmark, en for dette ejendommelig Retsinstitution, som ikke engang

gjenfindes i Slesvig eller paa Færøerne. — Den Udleje af Gaarde, som i Danmark kaldes F., benævnes i Norge nærmest Bygsel og Fæsteren Lejlænding. Udtrykket F. bruges her blot i Forbindelsen **Arvefæste** og om Indgaaelsen af Tyendecontracter.

Fæstemand, en Person, der gjør sig en Næringsvej af at skaffe Tyende Tjeneste. I Kjøbenhavn maa ingen drive denne Forretning uden Bevilling af Øvrigheden. F. og **Fæstemø** kaldtes Trolovede. **Fæstensgave** kaldtes den sædvanlig i Smykker bestaaende Foræring, som Trolovede gav hinanden, navnlig Fæstemanden sin Fæstemø, til Tegn paa det givne Ægteskabsløfte, og som Hustruen senere efter Mandens Død var beretiget til, for saa vidt den ikke behøvede at medtages til Creditorernes Fyldestgjørelse, at udtage af Boet som sin Ejendom uden at lade den komme til Deling med Mandens Arvinger. **Fæstepenge** kaldes det Pengebeløb, der ved Afslutningen af en Tyende- eller Lejecontract og som Tegn paa dens Indgaaelse ofte af Husbonden eller Lejetageren gives Tyendet eller Udlejeren; s. **Arrha**.

Fæstning, en By eller lignende Localitet, som er omgiven med permanent opførte Forsvarsværker, der muliggjøre et langvarigt og haardnakket Forsvar mod en overlegen Krigsmagt. Oldtidens og Middelalderens F. vare omgivne med Grave og Volde af Jord og Tømmer eller hyppigere med høje Ringmure, som ikke ret vel lod sig bestige med Stormstiger, og som havde let ved at trodse hin Tids Kastemaskiner. Kunde Angriberen ikke gjøre sig til Herre over F. ved Overrumpling eller Udhungring, maatte han sætte sig fast ved Foden af Muren for enten at bryde Hul i denne med Hakken og Vædderen eller Murbrækkeren eller for at rejse et Stormtaarn af Tømmer, som ragede over Muren, og hvorfra han, naar det paa Ruller var bragt nær nok til denne, kunde skaffe sig Overgang til dennes Krone, eller endelig for at drive Minegange ind under Muren og bringe denne til at styrte, naar der sattes Ild paa det Tømmer, hvormed Gangene vare afstivede. For at Forsvareren kunde bekæmpe Angriberen ved Foden af Ringmuren, var dennes Krone ikke alene forsynet med Brystværn med Tinder og Skydeskaar, men der anbragtes tillige i Middelalderen udvendig paa Muren langs Kronen Gallerier af Træ og senere af Murværk, fra hvilke man gjennem Huller i Gulvet kunde beskyde eller styrte Sten, brændende Gjenstande o. desl. ned paa Angriberen; desuden forsynedes Ringmuren allerede fra Oldtiden i Pileskuds Mellemrum med fremspringende, oftest tillige højere Taarne, hvorfra Murens Fod kunde beskydes paa langs. Ved Kastemaskiner søgte Forsvareren at ødelægge Belejringsmaskinerne, ved Udfald at sætte dem i Brand, ved Contraminer at bringe dem til at styrte eller at opsøge Angriberens Minegange, endelig ved Bygningen af Tømmer- og Jordværker bag det truede Punkt at standse Fjenden, naar han omsider havde faaet lagt Breche i Ringmuren. I hine Tider formaaede selv en lille F. eller Borg med en lidet talrig Besætning i lang Tid at trodse en betydelig Hærstyrke. Henimod Slutn. af Middelalderen frembragte Ildvaabnenes Indførelse i Belejringskrigen, især efter at de vare naaede noget frem i Udvikling, en Omvæltning i Fæstningskrigen og fremtvang store Forandringer i Maaden at bygge F. paa. Da det snart viste sig, at ingen Mur staar sig mod Kanonkugler, maatte man gribe til Anvendelsen af Jordvolde. Saadanne anlagdes bag Ringmuren for at støtte den og tillige for at skaffe Plads til Opstillingen af F.s Skyts; i samme Øjemed udvidedes de fremspringende Taarne til Runddele, som efterhaanden antog Form af Bastioner; Murbrystværnet ombyttedes med Jordbrystværn, og overhovedet fandt man det nødvendigt at unddrage alt Murværk for Beskydning fra Marken; man anlagde derfor Glacis paa den ydre Rand af Graven og indskrænkede Anvendelsen af Murværket væsentlig til en Beklædning af Gravens Escarpe og Contrescarpe, for saa vidt man ikke kunde opnaa at gjøre Volden stormfri derved, at Graven fyldtes med Vand. For saa længe som muligt at sinke det Øjeblik, da Belejreren kunde plante sit Skyts paa Glaciskronen og derfra skyde Breche i Hovedvolden, anlagdes der Udenværker, saasom Halvmaaner og Raveliner, paa den ydre Rand af Graven, hvilke Belejreren først maatte bemægtige sig; og gjennem Erfaring kom man omsider til Regler for, hvorledes de forskjellige Værkers Tracé og Profil bedst skulde ordnes, for at de kunde bringe hverandre Understøttelse med deres Ild og gjensidig yde hverandre den for Gravforsvaret saa nødvendige Flankering. I den første Halvdel af det 17de Aarh. var det bastionerede Befæstningssystem udviklet i alle sine væsentlige Hovedtræk, naturlig modificeret efter Landets Lejlighed og Naturforhold, saaledes at de gamle nederlandske F. efter Freytags System udmærkede sig ved en udstrakt Brug af vaade Grave uden Beklædningsmure, medens disse fastholdtes af franske Ingenieurer, som de Ville og Pagan. Den gamle franske Befæstning bragtes til sin Fuldkommenhed af Vauban ved det store Antal F., det faldt i hans Lod at bygge for Ludvig XIV, og hans Efterfølgere formaaede i lange Tider ikke at frembringe noget væsentlig nyt i Befæstningskunsten. Og dog indlagde Vauban sig fuldt saa store Fortjenester af Belejringskunsten som af hin, dels ved at gjennemføre en methodisk Fremgangsmaade ved Anlæget af Belejringsarbejderne, dels ved Opfindelsen af Ricochetskydningen; før hans Tid havde Belejreren, hvor det lod sig gjøre, med uhyre Møje anlagt saakaldte Cavalerer eller Katte, d. e. Batterier byggede paa Toppen af mægtige Jordforhøjninger i Forlængelsen af F.s vigtigste Forsvarslinjer, saaledes at disse kunde beskydes paa langs med plongerende Skud, mod hvilke Brystværnet ikke gav noget Værn; ved Ricochetskydningen beskyder man ligeledes Forsvarslinjerne efter Længden, men fra Batterier anlagte paa det naturlige Terrain, idet man lader Kanonerne bruge smaa Ladninger, der bringe Kuglerne til at slaa ned paa den ricochetterede Fæstningslinje under saa stejle Vinkler, at Brystværnet kun beskytter en ringe Strækning. Indførelsen af Ricochetskydningen tvang Forsvareren til at anlægge en Mængde Tværvolde eller Traverser paa alle Linjer, der vare udsatte for at beskydes paa langs; da disse

Traverser dog kun ydede en temmelig ufuldstændig Beskyttelse, have nyere Forfattere, som Bousmard og Choumara, søgt at bøde paa de bastionerede F.s Mangler over for Ricochetskydningen ved at tracere deres vigtigste Linjer eller i alt Fald disses Brystværn saaledes, at det bliver Belejreren umuligt at lægge sine Batterier i deres Forlængelse. Andre Fortificateurer, navnlig Montalembert i sidste Halvdel af forr. Aarh., foreslog for at raade Bod paa Ricochetskydningens ødelæggende Virkning helt at forlade det fra Fortiden nedarvede bastionerede Fæstningssystem og den dermed sammenhængende Opstilling af Skytset under aaben Himmel paa lange Forsvarslinjer, men at placere Kanonerne i lange, casematerede Murbygninger med to eller flere Etager Skydeskaar. Montalemberts Ideer ere aldrig bragte til Udførelse i deres fulde Omfang; men af de F., som efter 1815 ere opførte, navnlig af tyske Ingenieurer, ere dog mange byggede efter det polygonale System, ved hvilket Hovedenceinten bestaar af rette Linjer, saa vidt muligt uden saadanne stærkt fremspringende Partier som Bastionerne i de ældre Systemer, men i det mindste til Dels bestaaende af casematerede Bygninger; af saadanne er der desuden bygget de saakaldte Caponnièrer ell. Mezalektre foran Enceinten i dennes Grav for at beskyde denne paa langs; tillige har man i mangfoldige nyere F. optaget det af Carnot stillede Forslag at opgive Beklædningen af Gravens Escarpe og Contrescarpe og i Stedet for blot at bygge langs Midten af Gravbunden en fortløbende, fritstaaende Mur, høj nok til ikke uden meget stor Vanskelighed at lade sig escaladere og derhos ofte forsynet med Skydehuller i én eller to Etager. Erfaringen fra Revolutionens og Kejserdømmets Krige lærte, at smaa F. i det hele besidde ringe Modstandsevne, og at de ofte kunne gaas forbi af en fjendtlig Hær uden at ænses af denne. Efter 1815 har man derfor fortrinsvis lagt Vind paa Bygningen af store F., der ere rummelige og indeholde Hjælpekilder nok til at kunne optage store Hære inden for deres Volde eller i alt Fald i de forskansede Lejre, der ere anlagte ved dem; man har tillige lagt Vægt paa kun at befæste Punkter, der paa Grund af den geographiske Beliggenhed og Communicationslinjernes, navnlig Vejenes og Jærnbanernes Retning og Sammenstød ere af særlig Vigtighed for Krigsførelsen; men netop paa saadanne Punkter findes ofte store og folkerige Stæder, som det gjælder om at sikre mod den Angrebsmaade, som i den nyere Tid har vist sig virksomst af alle, hvor den har kunnet bringes i Anvendelse, nemlig Bombardement; man har derfor i det sidste halvhundrede Aar ofte omgivet F., foruden med den egentlige Enceinte og dens Udenværker, med en Krans af detacherede Forter (s. d. A.) i en saadan indbyrdes Afstand, at de gjensidig yde hverandre Bistand, og i en saadan Afstand fra den egentlige F., at man opnaar det dobbelte Øjemed at have rigelig Plads mellem Fortrækken og Enceinten til Lejringen og Opstillingen af en betydelig Troppestyrke og at hindre Fjenden i at bombardere F. og den By, den indeslutter, forinden han ved et regelmæssigt Angreb har bemestret sig ét eller flere af Forterne. Fordelene ved den moderne Befæstning med detacherede Forter viste sig paa en slaaende Maade ved den seneste fransk-tyske Krig, idet de ældre franske F. uden denne Forstærkning faldt uden regelmæssig Belejring, blot for en kort Beskydning, alene med Undtagelse af Straßburg, hvis Forsvar dog ingenlunde var langvarigt, og Pfalzburg, som med mærkelig Standhaftighed udholdt et Bombardement og først overgav sig for Hungersnød; de tre F. Paris, Metz og Belfort, som ved deres langvarige Forsvar spillede en saa stor Rolle i Krigen, vare alle omgivne med detacherede Forter, der gav dem en saa meget større Modstandsevne, og det uagtet i det mindste Paris's Befæstning skriver sig fra 1840—47, hvor der endnu ikke var tænkt paa Nutidens store Fremskridt i Artillerivæsenet.

Fæstningsarbejde er en i flere Lande brugelig særegen Art strængt Straffearbejde. I Danmark blev denne Straf, som der ogsaa kaldes **Fæstningsslaveri**, indført 1739 i Stedet for den tidligere Hendømmelse til Arbejde paa Bremerholm; den anvendtes kun paa Mandfolk og udstodes enten i Kjøbenhavn (navnlig i det saakaldte Stokhus) eller i Kronborg eller Nyborg. 1850 er den imidlertid bleven aldeles ophævet, saa at F. efter den Tid ikke længere idømmes nogen, og selv de, som allerede den Gang vare indsatte i Stokhuset, ere senere blevne overflyttede til Tugthusene. I Norge udstaas fremdeles Straffearbejdsstraffen til Dels paa Fæstning, men denne Omstændighed begrunder ikke længere, at den anses som nogen egen Strafeart. **Fæstningsarrest** er en Fængselsstraf, der anvendes i Militæretaten, navnlig paa Officerer, i Norge ogsaa for Embedsforbrydelser, begaaede af Statsraader, Højesteretsdommere eller Stortingsmænd.

Fæstningsfirkanten kaldes sædvanl. de for Norditaliens Forsvar saa vigtige Fæstninger Peschiera og Mantua ved Floden Mincio og Verona og Legnago ved Floden Adige.

Fæsulæ, s. Fiesole.

Fødemiddel, s. Ernæring og Næringsmiddel.

Føder, Apparat til at forsyne en Dampkjedel med Vand under Brugen. Hyppigst bruges en Trykpumpe med Dykkerstempel, der sættes i Bevægelse af den til Kjedlen hørende Maskine. Andre Fødeapparater, som kunne bruges, hvor Kjedlen ikke staar i Forbindelse med nogen Maskine, men ogsaa ofte bruges i andre Tilfælde, ere Injectoren, den directe Damppumpe, Haandpumpen og en over Kjedlen anbragt cylindrisk Beholder, som kan sættes i Forbindelse med Kjedlens Vandbeholdning og Dampbeholdning, saaledes at det Vand, man — f. Ex. fra Vandledningen — har indført i den, ved Tyngdekraften bringes ind i Kjedlen. Selvvirkende (automatiske) Fødeapparater anses i Regelen for mindre paalidelige; dog har man ogsaa dem af fortrinlig Construction.

Føderaad, s. Aftægt.

Føderation (af lat. foedus), Pagt, Forbund.

Føderalister, Tilhængere af en Føderativforfatning, brugtes som Partinavn i Nordamerika om dem, der under Forhandlingerne om Unionsforfatningen 1783—89 ønskede Congressens og Præsidentens Myndighed over de enkelte Stater udstrakt saa meget som muligt. Deres Ledere

vare Washington og Adams, medens Jefferson anførte Modpartiet, Demokraterne; deres Grundtanke blev senere til Dels optagen af Whigerne og disses Efterfølgere, det nye republikanske Parti (fra 1856). Under den franske Revolution brugtes F. som Skjældsord imod Girondinerne og andre, der i Modsætning til „Bjergets" strænge Fastholden ved Republikens Enhed hævdede Departementernes Selvstændighed over for det Tryk, Hovedstadens Befolkning øvede. I Østerrig kaldes Førerne for de slaviske Folkestammer og det aristokratisk-klerikale Parti F., fordi de værne om de enkelte Landskabers historisk grundede Særstilling imod de tyske liberales Centraliseringsbestræbelser. I Spanien og Italien ere Republikanerne ogsaa F. **Føderaltheologi**, s. Coccejus. **Føderativstat**, Forbundsstat. **Føderérede**, Navn for de frivillige Skarer, som 1792 fra de sydfranske Byer, især Marseille, strømmede til Paris for at understøtte Folkepartiet til Kongedømmets Omstyrtelse; ligeledes for de forenede Nationalgardeafdelinger i Paris, som i Marts 1871 gjorde Oprør mod Regeringen i Versailles. (Sign. **Conføderérede**).

Fødsel, Nedkomst, den Handling, hvorved Fosteret med de tilhørende Dele af Ægget bringes til Verden fra Moderens Liv, hvad enten det udskydes ved Naturens Kræfter (naturlig F.) eller fremdrages ved Kunstens Hjælp (kunstig F., Forløsning). F. danner for Fosteret Overgangen imellem Fosterlivet og Pattebarnsalderen, for Moderen Overgangen fra Svangerskabet til Barselsengen. Ved den naturlige F. er det Livmoderen, der udskyder Fosteret ved periodiske Sammentrækninger af dens muskuløse Vægge, understøttede af Konens trængende Bevægelser, medens Fosteret selv er ganske uvirksomt; disse Sammentrækninger ere forbundne med heftige Smerter og kaldes derfor **Fødselssmerter**, Veer. Det er igjennem Modermunden, Moderskeden og de ydre Fødselsdele, at denne Udskydning finder Sted, og disse kaldes derfor **den bløde Fødselsvej**, medens man ved **den haarde Fødselsvej** forstaar det lille Bækkens indvendige Hulrum, der danner den ydre, faste Begrænsning af hele Fødselsvejen. I Begyndelsen af F. er det hele Ægget, der presses ned imod Modermunden, som lidt efter lidt udvides paa en lempelig Maade ved de af Modervandet udspændte Æggehinder, men naar denne er tilstrækkelig udvidet til, at Fosteret kan passere derigjennem („udslettet"), briste Hinderne, hvorpaa Modervandet strømmer ud, og nu er det Fosteret alene, der presses videre fremad gjennem Moderskeden under stadig Udvidelse af denne og under stedse stærkere Smerter, der naa deres Højde, naar Fosteret passerer igjennem de ydre Fødselsdele og træder frem imellem Laarene. Det er naturligvis Fosterstillingen, der bestemmer, hvilken Del af Fosteret, der først skal komme til Verden; Regelen er, at Hovedet først kommer frem med Issen forrest („forliggende"), Issefødsel, hvorpaa Skuldrene og det øvrige Legeme følge efter. F. kan vare nogle faa Timer eller trække ud i flere Dage; i Almindel. varer den 6—12 Timer. ½—1 Time efter at Fosteret er født, udstødes Efterbyrden, der bestaar af Moderkagen og Æggehinderne, og derpaa trækker Livmoderen sig efterhaanden sammen og vender i Løbet af nogle Uger tilbage til sin naturlige Tilstand. Mangfoldige Omstændigheder kunne gjøre F. uregelmæssig, saaledes at den indtræder i Utide (for tidlig F. og Misfødsel), at Veerne ere for stærke eller for svage, Bækkenet for snævert eller misdannet, Æggehinderne, Modervandet eller Navlesnoren afvigende fra det sædvanlige, Fosteret for stort eller flere Fostre til Stede (Tvilling-, Trillingfødsel), Fosterstillingen usædvanlig, saa at enten Ansigtet fødes først (Ansigtsfødsel) eller Underkroppens Dele (Sæde-, Knæ-, Fodfødsel), eller Fosteret slet ikke kan fødes uden efter forudgaaet kunstig Forandring af dets Stilling, som ved Tværlejet osv. Ved den regelmæssige F. indskrænker **Fødselshjælpen** (Accouchement) eller den kunstmæssige Bistand, der ydes den fødende af Jordemoderen eller Lægen, **Fødselshjælperen** (Accoucheuren), sig til at forebygge og fjærne enhver Skade for den fødende og Barnet, medens F. ellers ganske overlades til Naturen; den uregelmæssige F. kræver derimod oftest en mere virksom Understøttelse enten ved Lægemidler eller ved operativ Hjælp (Udtrækning af Fosteret ved Tang, Vending, Extraction osv.). **Fødselsdelene**, de kvindelige Kjønsorganer, ere dels ydre, der ere synlige uden paa Kvindens Legeme (de store og smaa Skamlæber, imellem hvilke Indgangen til Moderskeden findes, og Mellemkjødet), dels indre, der ere skjulte for Øjet og kun tilgængelige for Følelsen (det lille Bækken, Livmoderen med de dertil hørende Organer og Moderskeden). **Fødselsstiftelse**, en Anstalt, der optager og forplejer fødende Kvinder, samt i Almindel. tillige anvendes til Undervisning af Læger og Jordemødre. Den første F. antages at være oprettet i Straßburg 1728, medens Jordemoderskoler allerede tidligere fandtes, f. Ex. i Sverige (oprettet 1697 af van Hoorn). I Kjøbenhavn indrettedes 1750 efter Frederik V.s Befaling den første F., „det frie Jordemoderhus", i Gothersgade mellem Rosenborggade og Volden; men da det efterhaanden kom i Vanry, og der imidlertid i det nyopbyggede Frederiks Hospital var indrettet Locale til en F. (i den sydlige Pavillon i Amaliegade), flyttedes 1759 F. herhen og henlagdes 1761 under det medicinske Facultet; men da Hospitalet snart selv behøvede Pladsen, og Fællesskabet imellem F. og Hospitalet desuden antoges for skadeligt for det sidste, forærede Dronning Juliane Marie en Gaard i Amaliegade til en ny F., der aabnedes 1787 med 50 Senge og senere (1788 og 1803) udvidedes med de to tilstødende Gaarde, af hvilke den ene indrettedes til en Plejestiftelse for nyfødte Børn, som først bestod uafhængig af F., men 1804 forenedes begge til **den kongel. Fødsels- og Plejestiftelse**. Senere have Bygningerne undergaaet betydelige Forandringer, der have gjort dem mere hensigtsmæssige. Der optages nu omtr. 1,300 Fødende aarlig, noget over Halvdelen af disse dog ikke i selve F., men i dens Filialer hos Byens Jordemødre, og de allerfleste af dem forplejes frit. I F. selv maa kun indtil 28 Fødende optages ad Gangen i den ene Etage, medens den anden udluftes, en Foranstaltning,

der er truffen for saa vidt muligt at hindre Ud-
viklingen af de Barselsfeberepidemier, for hvilke
Fødselsstiftelserne altid ere udsatte. I Pleje-
stiftelsen kunne Mødrene tilbringe deres Re-
convalescens tillige med deres Børn; desuden
giver den ethvert paa Stiftelsen født Barn i
e første Aar en vis Pengehjælp, forsørger de
Børn, der forlades af deres Mødre, udsætter
em hos Plejeforældre og paaser derefter det
fornødne til deres Tarv. Udgifterne bestrides
ls af F.s egen betydelige Formue, dels ved
aarligt Tilskud af noget over 48,000 Kr.
Staten og 10,000 Kr. fra Byen Kjøben-
vn. Overlægen, der tillige er Professor i
medicinske Facultet, besørger Undervisnin-
baade af de unge Læger og Jordemødrene.
Bestyrelsen s. Frederiks Hospital. **Fødselssvulst,**
Svulst, der ved langvarige Fødsler danner
paa den forliggende Del af Fosteret som
ge af det Tryk, hvorfor denne særlig er
t; den skyldes en Blodudtrædning under
en og svinder af sig selv i Løbet af nogle
e. **Fødselstang,** s. Tang. **Fødselsvidenskaben,**
etriken, omfatter hele Læren om Svanger-
Fødsel og Barselseng, baade under nor-
og abnorme Forhold, samt om Fødsels-
en. I lang Tid udgjorde den kun et Ap-
t til den operative Chirurgi, idet den i
Oldtiden og Middelalderen ganske var i
erne paa uvidende Jordemødre, som i
ald søgte Hjælp hos Chirurgerne, der da
hjalp sig ved Sønderdeling af Fosteret,
lse af Hjærnen osv. I det 16de Aarh.
s de første meget ufuldkomne Jordemoder-
ligesom den i Oldtiden kjendte, men atter
Vending af Fosteret samt Kejsersnittet
s, men F.s Udvikling gik dog meget
mere fremad end den øvrige Lægeviden-
først i det 18de Aarh. fremkaldte Fød-
ens Opfindelse en fuldstændig Forvand-
F., hvorved den aldeles skiltes fra sin
else med Chirurgien, idet de fleste Til-
hvilke chirurgisk Hjælp (Sønderdeling
et, Kejsersnit) havde været nødvendig,
tes til Behandling med Tangen. Ogsaa
en af talrige Undervisningsanstalter
alle Lande havde en væsentlig Del i
ng, som F. tog i den anden Halv-
18de Aarh., og som for Danmarks
ende navnlig skyldtes B. J. de Buch-
J. Berger og M. Saxtorph. En alt-
Tilbøjelighed til activ, instrumental
i Fødslens Gang blev imidlertid ved
F. som en Levning af dens For-
ed Chirurgien, og først i vort Aarh.
den Anskuelse begyndt at gjøre sig
fornemmelig udgaaende fra Boër, i
en Fødslen saa meget som muligt
l Naturens egen Forsorg.
ælper (Alytes obstetricans), en i
Sydeuropa levende Frø, hvis Æg-
, som ellers er Tilfældet, foregaar
en paa Land. Hannen, der holder
attet fra Ryggen af og hjælper den
Æggene ud, svøber med det samme
om sine Bagben; ved at udsættes
ærdner Slimen til en Kapsel om
Æg, i hvilken dette udvikles til
længe bliver Hannen med dem i

sit Jordhul; først naar Udklækningen forestaar, gaar den i Vandet, som opbløder Æggekapslen, saa at Larverne blive frie.

Fødselslinje (Bygningsk.), d. s. s. Kæmperlinje.

Föhn, en varm Vind fra S. og S. O. paa den nordlige Side af Alperne. Den er farlig dels ved sin Voldsomhed, dels ved de Snemasser, den paa Grund af sin høje Varmegrad smelter og løsriver fra de snedækte Tinder; den sidste Omstændighed bevirker dog tillige, at Middeltemperaturen stiger, hvorved Vegetationen bliver langt yppigere, end det var at vente. F. antages at hidrøre fra, at et stærkt Lufttrykminimum i den nordligere Del af Atlanterhavet fremkalder en Tilstrømning af Luft imod N. og N. V. ogsaa fra Egnene n. for Alperne; fra disses Toppe strømmer derved Luften ned i Dalene, hvor den opvarmes og danner F. Paa Alpernes sydlige Side dannes en Nordföhn, naar der er et lavt Lufttryk over Middelhavet.

Føhr, en Ø i Vesterhavet, 1 M. fra Slesvigs Kyst, 1¼ □ M. med 5,000 J., er i sin sydlige Halvdel høj og sandet, men frugtbar, i den nordlige inddiget Marskland og har mod V. Flyvesand. Befolkningen er af frisisk Herkomst og ernærer sig af Søfart og Agerdyrkning, hvilken sidste fornemmelig besørges af Kvinderne. Desuden drives der en ikke uvigtig Fuglefangst i Kojer. I de senere Aar er her oprettet et temmelig stærkt besøgt Søbadeetablissement.

Følbvar, s. Dun-F.

Følehale, Halen hos visse Aber, Pungdyr og Gnaverpindsvin, hos hvilke den under Spidsen er nøgen, blød og følsom; en saadan F. kan bruges baade til at gribe og føle med.

Følehorn (Antennæ), de leddede Redskaber, der ere anbragte forrest paa Leddyrenes Legeme samt opadtil (ikke, som Munddelene og Lemmerne, nedadtil) og modtage deres Nerver fra selve Hjærnen. Insekter og Tusendben have et Par F., Krebsdyr i Regelen to; hos Arachniderne mangle de (med mindre disses første Munddele, f. Ex. Edderkoppernes Giftkroge og Skorpionernes korte Saxe, som mange Zoologer antage, ere at betragte som omdannede Antenner). Deres Størrelse i Forhold til Dyret og deres Bygning ere yderst forskjellige og afgive særdeles gode zoologiske Charakterer, for saa vidt de ikke blot antyde en Kjønsforskjel. Man skjelner mellem traad-, børste-, sav-, kam-, fjer- og kølledannede F. osv. Hos mange Krebsdyr dele de sig i to eller flere Grene (Svøber). Hos mange Leddyr i det mindste fungere de virkelig som Føleredskab; for øvrigt have nogle henlagt Lugtesansen, andre Hørelsen hos Insekterne til F., men uden at kunne føre fuldgyldigt Bevis for disse Anskuelser. Hos adskillige Krebsdyr ligger Øret virkelig i de øvre F.s Fod, men hos andre have F. kun Betydning som Bevægelsesredskaber. Uden for Leddyrrækken bruges Navnet F. ogsaa om de bløde, uleddede Redskaber paa Hovedet hos Sneglene (hvor de til Dels ere tilbagetrækkelige) og Børsteormene. Her findes tillige ofte Føletraade, dels paa Hovedet eller omkring Munden, dels ved Fødderne. Omkring Munden have Fiskene ogsaa ofte Føletraade eller saakaldte „Skjæg-

traade". Polypernes F. kaldes rigtigere Fangarme.

Følelse betegner i Psychologien Bevidsthedens Tilstand, for saa vidt denne fremtræder som Lyst eller som Ulyst (Smerte, Sorg). Ordet bruges i sædvanlig Sprogbrug i en Mangfoldighed af Betydninger, der vel maa holdes ude fra hverandre. Snart bruges det enstydigt med Fornemmelse eller umiddelbar Opfattelse, snart særlig om de fra Organismens Indre stammende Fornemmelser (Almenfornemmelser) eller ogsaa i samme Betydning som Følesans (Evnen til Berøringsfornemmelser), snart om instinktmæssig Takt eller genial Gjætten. I den snævrere Betydning, som nu almindelig overholdes i Psychologien, er F. en af Bevidsthedslivets Grundbegenstaber ved Siden af Erkjendelse og Vilje og maaske den mest fundamentale af dem alle. Mærkelig nok er det først i det sidste Aarhundrede, at Følelseslivet stilles op som en selvstændig Bevidsthedsytring. Under Paavirkning af Rousseau hævdede Tetens og Kant Bevidsthedslivets Tresidighed, og denne Opfattelse er, trods forskjellige Forsøg paa Reduction, bleven den herskende. Sin speciellere Charakter faar F. ved det, hvortil Lyst eller Ulyst er knyttet. Ved Association mellem F. og Forestillingen om dens Aarsag ændres og udvikles F. efterhaanden fra de rent elementære til de højere Former. **F.** i Physiologien, Sensibilitet, i videre Betydning alle de forskjellige Virkninger af **Følenervernes** (s. **Nervesystem**) Paavirkning (Smerte, Sult, Tørst, Kvalme, Vellyst, Kildren, Gysen, Tryk- og Varmefornemmelse, Træthedsfornemmelse), tilkommer alle Legemets Dele med Undtagelse af Haar og Negle. **Følesansen**, Følelse i snævrere Betydning, Evne til ved Berøring at opnaa bestemte objective Forestillinger om Beskaffenheden af den Gjenstand, der **føles**, er derimod knyttet til Huden, som ved Hjælp af forskjellige bekjendte og ubekjendte Indretninger omkring dens sensible Nervers peripheriske Ender er uddannet til Organ for Følesansen; af alle de ovennævnte Fornemmelser er det kun Tryk- og Varmefornemmelsen, der høre til den egentlige Følesans, for hvilken ogsaa Stedfornemmelsen, Evnen til at iagttage, paa hvilket Sted Hudens Nerver paavirkes, er af Vigtighed; Tryk-, Varme- og Stedfornemmelsen synes at være de eneste Elementer, hvoraf Følesansen sammensættes, og altsaa at være tilstrækkelige til Opfattelsen af Gjenstandenes Form, Størrelse, Vægt, Haardhed, Varme og øvrige physiske Egenskaber. Visse af Hudpapillerne, som derfor kaldes **Følevorter**, indeholde smaa, ovale Legemer af noget forskjellig Bygning, i hvilke Følenervernes Traade ende; man ved ikke, i hvilket nærmere Forhold de staa til Følesansen, kun at de ere nødvendige for denne, idet f. Ex. en Varmeindvirkning, der opfattes som saadan af Huden, kun fornemmes som Smerte, naar den indvirker paa de til denne førende Nerver selv. **Følesløshed**, Anæsthesi, Mangel paa Følelse i videre Betydn., skyldes enten Lidelser i Nervesystemets Centralorganer, hvorved de Steder af disse, paa hvilke Følelsen bringes til Bevidstheden, hindres i deres Virksomhed, eller ogsaa Afbrydelse af Ledningen igjennem Nervetraadene i og uden for Centralorganet ved Beskadigelser af disse eller Lidelser af forskjellig Art. F. er oftest forbunden med Lamhed. En egen, hidtil uforklaret Art F. er **Analgesi**, hvorved kun Følelsen for Smerte er ophævet, medens Følesansen er uskadt.

Følevifer, Apparat, som bruges til at iagttage meget smaa Bevægelser, er en lang, toarmet Vægtstang, hvis Arme ere af højst forskjellig Længde; den korte Arm holdes ved et svagt Tryk, f. Ex. af en Fjeder, mod det Legeme, som skal undersøges, medens den lange Arm peger paa en inddelt Bue. Bruges navnlig til at undersøge om et Omdrejningslegeme, f. Ex. en Axel til et astronomisk Instrument, afviger fra den circulære Form.

Følfod (Tussilago Farfara), en meget almindelig og for Landmanden besværlig Ukrudtsplante. Den hører til Kurvblomsterne og har en enlig, gul Kurv i Spidsen af et skælklædt Skaft; den blomstrer tidlig paa Foraaret, men først efter Afblomstringen komme dens egentlige Løvblade frem, store, nyreformede, paa Undersiden hviduldne Blade, der ofte dække større Flader, da den vokser selskabelig; den ynder især leret Jord. I Norge er den almindelig paa Østlandet, sjældnere paa Vestlandet.

Følsomme Planter vise iøjnefaldende Bevægelsesphænomener, der forudsætte en vis indre Disposition og fremkaldes ved en Pirring, en ydre Indflydelse, hvor Paavirkningens Styrke ikke staar i noget Forhold til den frembragte Virkning; Pirringen frembringer ikke directe Bevægelsen, men frigjør den Kraft, der fremkalder denne. Hos den følsomme Mimose er det Bladets Ledsvulst, der er følsomt paa Undersiden; ved Berøring folde Smaabladene sig sammen, og Fællesstilken sænker sig; dette kommer af, at Cellerne paa det paagjældende Sted afgive en Del af deres Vand til Cellemellemrummene samt presse en Del af det op i Bladpudens øvre Halvdel; derved øges Vævspændingen her, medens den i den nedre Halvdel, hvor Cellerne have afgivet Vædske, kun er ringe, og dette har en Bøjning af Bladet ned efter til Følge; dette hænger ikke slapt ned, men gjør Modstand, naar man vil rette det op. Hvori selve Pirringsphænomenet bestaar, er uopklaret; vi se kun Virkningen. Rimeligvis har Pirringen sit Sæde i Protoplasmaen, og for Opfattelsen heraf har maaske ogsaa den i de sidste Aar paaviste Kjendsgjerning sin Betydning, at Cellernes Protoplasma staar i directe indbyrdes Sammenhæng. Ganske lignende Forhold som hos Mimosen findes hos Berberis og Mahonia i Støvdragerne, hvis Traade ved Berøring paa Indersiden rette sig op, saa at Støvknappen kommer i Berøring med Arret. Bladene hos Fluefangeren folde sig sammen ved Berøring paa bestemte Steder (s. **Kjødædende Planter**). Ogsaa for Indtryk af Lys og Mørke ere flere af de f. P. modtagelige. Mimosens Blade brede sig ud i Lys, hænge ned i Mørke; i Mørke stiger nemlig Vævspændingen i Bladpudens øvre Halvdel, i Lyset falder den atter. Ogsaa Bladene af Robinien, Bønnen o. fl. ere følsomme for Lyset. Blandt de Betingelser, der ere nødvendige for at Pirringen skal kunne gjøre sig gjældende, er en passende Tempera-

ter; Mimosens Blade ere kun følsomme mel-
lem 15 og 40°. Af en noget anden Natur
ere de saakaldte spontane Bevægelser, der ytre
sig uden ydre Pirring; et af de mest paafal-
dende Exempler herpaa er Bladene af Desmo-
dium gyrans (s. d. A.); svagere Bevægelser af
denne Natur findes bl. a. hos to af vore al-
mindeligste Planter, Skovsyren og Rødkløveren.

Føns Vig, en Bugt af Lillebælt, skærer sig
yd for Halvøen Fønsskov ind i det vestlige Fyn.

Føring, egentl. et Rum i Skibet, som tid-
igere temmelig almindelig overlodes Skibs-
lkene til egen Nytte og Brug, uden at de
arede Fragt deraf. Nu finder dette imidler-
) saa godt som aldrig mere Sted, hvorimod
r i Stedet herfor stundum gives Folkene en
ngegodtgjørelse, som da ogsaa kaldes F.,
llet altsaa i denne Betydning kun er et Til-
til Hyren.

føring ell. **Fjerding** (isl. fjórðungr) be-
ter i særlige islandske Lovbud en Vægt lig
Pund, saaledes at 8 F. gaa paa 1 Væt
Pund). I Beregning efter Fisk (s. d. A.)
ve Væt og Fisk det Værdiforhold, der svarer
ægtforholdet, idet 1 Væt der ansættes til
1 F. til 5 Fisk og 1 Væt altsaa til 40 Fisk.

rløvspenge var en nu ophævet Afgift af
gsdaler, som baade i Danmark og Norge
es til Statskassen af al Arv, der førtes ud
Skiftejurisdiction, hvori den var falden.

stefødselsret ell. Primogenitur kaldes den
, som, naar et efter Lovgivningen udele-
etsgode falder i Arv, almindeligvis til-
den ældste af de nærmest arveberettigede
r til at erhverve det. I Henseende til
gen er saaledes F. nu vel antagen i
liserede Stater, og ogsaa i privatretlige
finder den hyppig Anvendelse, saaledes
ark navnlig med Hensyn til Arvefølgen
Stamhuse og Fideicommisgodser. I
re Aasædes- og Odelsretten Exempler

, **Carl**, tysk Digter, f. 1784, d. 1841
r ved Cadetskolen i Dresden. Mere
sine egne Digte er han bekjendt som
r, navnlig af Petrarca og af en Del
lyriske Digte af Tasso. Han sluttede det af
Wilh. Müller begyndte „Bibl. deutscher Dichter
des 17ten Jahrh.“

Förster, Ernst Joach., Kunstner og Kunst-
historiker, f. 8 Apr. 1800 i Münchengosserstädt
ved Saale, helligede sig først Malerkunsten,
senere især Kunsthistorien. Blandt hans Skrif-
ter maa nævnes: „Beiträge zur neueren Kunst-
geschichte“ (1835), især vigtigt med Hensyn
til Italiens Kunst, „Geschichte der deutschen
Kunst“ (1851—52), hvilken danner 9de Bind
af „Das deutsche Volk“, og „Denkmale deutscher
Baukunst, Bildnerei und Malerei“, et stort Bil-
ledværk, 12 Bind i Kvart (1855—69). Fra
1842 var F. Medredacteur af Schorns „Kunst-
blatt“, og efter dennes Død overtog han Besør-
gelsen af en Oversættelse af Vasaris Levneds-
beskrivelse af Kunstnere, som Schorn havde be-
gyndt (compl. 6 Bd., 1832—49). Af hans senere
Skrifter kunne nævnes Rafaels og Cornelius's
Biographier, „Geschichte der ital. Kunst“ (den sidste
i 5 Bd.) o. fl. F. lever som alderstegen Olding
i München. — **Frederik F.**, Broder til den foreg.,
f. 1791, lagde sig efter Archæologi og Kunst-
historie, men traadte 1813 ind i Lützows Fri-
skare og blev i den senere Krig flere Gange
saaret; han skrev desuden ildfulde Krigssange
og kom hjem som Officer, prydet med Ordener.
I Paris var F. 1815 meget ivrig for Tilbage-
givelsen af de borttagne Kunstskatte, og efter
Krigen blev han Lærer ved Artilleriskolen i
Berlin, men afskediget 1817 for nogle opposi-
tionelle Artikler. 1821—30 redigerede F. flere
berlinske Blade, og senere fik han en Ansættelse ved
Museet. F. har skrevet en Del historiske Skrif-
ter, dels lærde: „Alb. v. Wallenstein“ (1834)
og „W.s Proces“ (1844), „Kong Fred. Wilh. I.s
Historie“ (3 Bd., 1834—35), „Europas Hoffer
og Cabinetter i det 18de Aarh.“ (3 Bd., 1836—
39), dels populære, fra Preussens Historie, som
have vundet stor Udbredelse, især „Frihedskri-
gens Historie 1813—15“ (7de Opl. 1865); des-
uden nogle Digte og et historisk Drama, „Gustav
Adolf“ (1832). D. 8 Nov. 1868.

Føtal, hvad der er ejendommeligt for eller
angaar Fosteret (lat. foetus).

G.

7de Bogstav i vort Alphabet. G
lig ogsaa det 7de Bogstav i det
lphabet, men betegner nu det 5te
diatoniske Tonerække fra C. I det
mest følgende Aarh. var G i flere
r Navnet Gamma Tonesystemets
(s. Gamma). Som Forkortelse
Stedet for det romerske Fornavn
), g. i Stedet for lat. gens (Slægt)
he (venstre), der betyder det samme
main gauche); endelig er g den
ede Benyttelse for Tyngdens Ac-
Tyngde).

Færgested paa Nordsiden af Fal-
ipsskibsfart til det lige over for
ingborg.

Gaard kaldes i Danmark et større Bonde-
sted, hvorimod de mindre kaldes Huse; s. Bonder-
steder. I Norge er G. et særskilt matrikuleret
Jordbrug paa Landet, men bruges i Byerne
ogsaa om Vaaningshuse i Almindelighed (By-
gaard); Ødegaarde kaldes i Norge forladte eller
nedlagte G. G. inddeles efter Størrelsen igjen
i Helgaarde og Halvgaarde; men hvilke Steder,
der henregnes til den ene og hvilke til den
anden af disse to Klasser, er til Dels forskjel-
ligt efter Egnens Skik, og denne Inddeling
har heller ikke synderlig Betydning i retlig
Henseende. Et særeget Slags G. ere ogsaa
de saakaldte Bolsteder (s. Bol). **Gaardmand**,
norsk Gaardbruger, kaldes Besidderen (Ejeren
ell. Fæsteren) af en G. paa Landet. **Gaardsæde**

(garthsæti, d. e. En, som har Sæde eller bor paa G.) eller Gaardsidder var i den ældste danske Landboret Betegnelsen for en Person, hvem Brugen af en lille Jordlod var overdragen af en anden, imod at han hjalp til at dyrke dennes større Ejendom. Det var vistnok oprindelig i Regelen Trælle, der kom til at indtage denne Stilling.

Gaardbosø, en Indsø i Nørrejylland, 3 M. s. v. for Skagen, med Afløb til Kattegattet gjennem Knasborgaa, er 2½ M. i Omkreds og fiskerig; navnlig fanges her mange Aal.

Gaarding, det Tov om Bord i et Skib, som i Forening med Givtovene benyttes til at hale Sejlet op til Raaen, naar det skal bjærges.

Gaardsretter kaldes de Love, som især i Middelalderen udstedtes i de nordiske Riger for at opretholde god Orden paa Kongernes Gaarde, og som i Tidens Løb ogsaa bleve gjorte gjældende paa Adelens Borge. Som den ældste danske G. kan Knud d. stores Vitherlagsret betragtes. En senere Lov af denne Art tilskrives Erik af Pommern, men er i Virkeligheden vistnok kun en ældre privat Optegnelse af de for disse Forhold gjældende Retsbestemmelser, som maaske have faaet Stadfæstelse af den nævnte Konge 1406. For øvrigt gjenfindes denne saakaldte Erik af Pommerns G. saa godt som uforandret baade i Norge og i Sverige. Det maa efter Maurers Undersøgelse anses for sikkert, at G. fra Sverige har udbredt sig til Danmark; fra Norge kjendes G. kun i en privat Retsoptegnelse (s. Borgerret), der aldrig har haft Lovskraft. I Danmark blev den afløst af Frederik II.s G. (1562), hvis Indhold dog for en stor Del er taget af den, og som vedblev at gjælde til Christian V.s Lov. I Norge findes i Stedet for G. en Hirdskraa (s. d. A.). G. kaldtes ogsaa den Ret, som fordum tilkom Adelen til at lade de af deres Folk begaaede Forseelser paakjende (efter G.s Bestemmelser), ikke af de almindelige Domstole, men af en af Gaardens egne Folk sammensat Ret. En lignende G. blev ved Grevernes Privilegier indrømmet dem paa deres Grevskaber; men denne gik dog kun ud paa, at Retten af de ordinære Retsbetjente maatte sættes paa deres Gaarde, og er nu bortfalden ved Grundloven.

Gaas (Anser), Slægt af Svømmefuglenes Orden og Ændernes Familie; Næbet er forholdsvis kort og højt, Halsen temmelig lang og Benene anbragte næsten midt under Kroppen; i Størrelse overgaa de Ænderne, men staa tilbage for Svanerne. De gaa bedre end disse to Naboslægter og ere mere Landdyr end nogen af dem. De leve selskabelig, opholde sig paa lave, fugtige Marker og æde Græs og ung Sæd, hvilken de afbide med Næbets skarpe Takker. De svømme sjælden og dykke kun som Unger og i Fældetiden; naar de græsse eller sove, udsætte de vilde Gæs en Vagt, der gjør Anskrig, naar der er Fare paa Færde. Hunnen udruger ene Æggene paa Jorden; Han og Hun ere ikke forskjellige i Farve. Vild- eller Graagaasen (A. cinereus) er Stamarten til vor tamme G. og ruger mange Steder ved Indsøer og Skjær i Skandinavien, ogsaa i Danmark; det er en Trækfugl, der om Vinteren opholder sig i sydligere Lande. Sædgaasen (A. segetum) tilhører et nordligere Bælte, men tilbringer ogsaa Vinteren i Syden; den gjør stor Skade paa Kornmarkerne paa de Steder, hvor den ruger, eller som den besøger under sine Vandringer. Blisgaasen (A. albifrons), der bebor Fjeldegnene, Dværggaasen (A. minutus), Havre- eller Bramgaasen (A. leucopsis), Ring- ell. Rajgaasen ell. Knortegaasen (A. torquatus) ere alle Trækfugle, der om Sommeren ruge højt oppe mod Nord, men om Vinteren søge syd paa. Gæssene jages mest i Fældetiden, naar de have fældet Svingfjerene og derved mistet Flyveevnen.

Gaas er til Søs en Prop, dannet af Kabelgarn og befæstet til en Træprop (Spejlet), som ved at anbringes i Mundingen af en Kanon hindrer Regn eller Søvand i at beskadige Krudtladningen eller Løbet i Kanonen.

Gaas, Hans, tilhørte en mindre, fynsk Adelsslægt, studerede paa Reformationstiden i Wittenberg og levede som Præst i Svendborg, da Grevens Fejde udbrød 1534. Svendborgerne tog Parti med Lybekkerne, der havde megen Nytte af Byens Havn; men siden, rimeligvis efter Slaget paa Øxnebjærg, lykkedes det G. at vinde Svendborgerne for den valgte Konge Christian III og med betydeligt Tab at tilbagedrive den lybske Flaade, der vilde løbe ind i Havnen. Efter at han 1548 havde opgivet sin Stilling i Svendborg, blev han 1549 Biskop i Throndhjem. Her virkede han med Nidkjærhed, og under Syvaarskrigen gav han nye Prøver paa Mod og Troskab. Han døde 17 Sept. 1578.

Gaasefod (Chenopodium), Slægt af Salturternes Familie, Urter eller Halvbuske med afvexlende, ofte melede Blade, Blomsterne i Nøgler, der ere samlede i axformede Blomsterstande, med 5delt grønt Blomsterdække. Slægten hører hjemme i de tempererede Egne paa begge Halvkugler, og flere af Arterne anvendes, f. Ex. C. ambrosioides, som er vildtvoxende fra Mexico til Peru, men hyppig dyrkes i Haver og forekommer forvildet i Sydeuropa; i Blomstringstiden samles og tørres Planten til medicinsk Brug. Af C. Quinoa, der dyrkes overalt i det vestlige Sydamerikas Bjærgegne, bruges de melholdige Frø som Boghvede.

Gaasehud, den ved Indvirkning af Kulde eller Sindsaffecter fremkaldte ejendommelige Tilstand af Huden, i hvilken denne er bleg, kold og sammenskrumpet, skyldes en Sammentrækning af Hudens Muskelceller.

Gaasetaarnet, s. Vordingborg.

Gaaseurt (Anthemis), Slægt af Kurvblomsternes Familie (Astergruppen) med flade eller halvkugleformede, med Avner forsynede Blomsterkurve, talrige hvide eller gule Straaleblomster med aflang Krave, Skalfrugterne trinde eller fladtrykt 4kantede med en svag Hindekant i Stedet for Fnok. G. hører hjemme i det tempererede Europa og Asien. I Danmark findes 3 Arter, af hvilke Ager-G. (A. arvensis) er meget almindelig paa Kornagre. Af A. nobilis (romersk Kamille) i Sydeuropa benyttes Blomsterkurvene i Medicinen.

Gabardi-Brocchi, Isabella, Grevinde af [brökki], født Rossi, italiensk Forfatterinde, f.

c. 1820 i Firenze. Allerede som 20aarig ung Pige hyldedes hun for sit poetiske Talent af Storheder som Giusti og Niccolini. 1841 giftede hun sig med Grev G.-B., der syslede med Historie og Poesi og siden 1831 havde levet som Emigrant i Bologna. Der boede Ægteparret til 1843, da Greven fik en Ansættelse ved Kunstakademiet i Firenze. 1846 skrev hun Romanen »Dio non paga il sabato« med ypperlige locale Tidsbilleder. 1848 sluttede hun sig til den moderate Liberalisme, repræsenteret navnlig af Gino Capponi og af Azeglio, talte hyppig til Folket paa Signoriapladsen, imponerende ved n høje Skikkelse og plastiske Holdning. Da uerrazzi og det demagogiske Parti sejrede i renze, maatte Ægteparret G.-B. flygte til odena, men der blev det arresteret og truet d at blive skudt. Efter Storhertugens Tilbagekomst drog Mand og Hustru atter til Fize. Grevinde G.-B. er ivrig Katholikinde; 3 skrev hun et Slags poetisk Bønnebog, Tommaseo beundrede. Senere publiceres »Salmi patriotici« i forskjellige florentinske sskrifter.

abbro, en kornet-krystallinsk Bjergart, hvis edbestanddele ere Plagioklas (Anorthit ell. ador) og Diallag. Der forekommer baade t og stribet G.; findes der Olivin imel- Bestanddelene, kaldes den Olivin-G. Den ommer navnlig i Tyskland og Italien, el som i Skandinavien, og enkelte i Syda forekommende Varieteter anvendes til menter, Vaser osv. paa Grund af deres e Farvenuancer og deres Evne til at modtage en god Politur.

bel, Christoffer, Kong Frederik III.s Ynd- g Fortrolige, var fra Landsbyen Gabel sleswig, f. 6 Jan. 1617. Han kom 1639 'ammerskriver i Hertug Frederiks Tjenedens denne var Ærkebiskop i Bremen, Hertugen blev Konge i Danmark, beholdt Stilling. Da den svenske Konge Carl 1658 brød den nylig i Roskilde sluteb, gjorde G. Riget god Tjeneste ved i rejse til Nederlandene og skaffe Hjælp og ved Souverænitetens Indførelse viste gen Snildhed som hemmelig Mellemellem Kongen og Stænderne. Han blev jsaa forfremmet til Rentemester og 1664 holder i Kjøbenhavn, samt optagen i iden. G. havde væsentlig Indflydelse mnfernes Ordning. Under Christian V an fik høje Embede og sin store Ind- Han døde 13 Oct. 1673. — Hans ederik G., der var Vice-Statholder fra 1699 til sin Død 1708, var **Christian Carl G.**, f. 1679, der har berømt ved den store Sejer, han outbynacht vandt 24 Apr. 1715 paa ide ved Femern over den svenske jvis Anfører Admiral Wachtmeister n; hele Flaaden, 6 Skibe med over ner og 1,900 Fanger, blev erobret. Belønning Viceadmiral og Kammer- 17 blev han Overkrigssecretær, men digedes han og fjernedes til Stiftosten i Ribe, i hvilken Stilling han

tz, Hans Conon von der, tydsk Politiker og Sprogforsker, f. i Altenburg 13 Oct. 1807. Allerede 1829 traadte han i sachsen-altenburgsk Statstjeneste, var 1848 Medlem af Forparlamentet i Frankfurt som Repræsentant for de sachsiske Hertugdømmer og derefter midlertidig Gesandt ved Forbundsdagen. Fra Nov. 1848 til Juli 1849 var han Ministerpræsident i Altenburg og 1851—70 Præsident for Landdagen smstds. D. 3 Sept. 1874. Allerede tidlig begyndte han paa meget omfattende Sprogstudier, især af østasiatiske Sprog, og udgav 1833 »Éléments de la grammaire mandchoue«; han syslede derefter med forskjellige finsk-ugriske, indianske, malajisk-polynesiske, melanesiske o. a. Sprog og nedlagde Frugterne af disse Studier dels i en Række Afhandlinger i Tidsskrifter, dels i selvstændige Arbejder. Sammen med sin Ungdomsven J. Löbe, Præst i Nærheden af Altenburg, kastede han sig ogsaa over Studier i de germanske Sprog, navnlig Gotisk; de gav i Fællesskab en ny kritisk Udgave af Ulfilas med latinsk Oversættelse og gotisk Glossar og Grammatik (2 Bd., 1843—46). — En Søn af ham, **Hans Georg Conon v. d. G.**, f. 16 Marts 1840, først juridisk Embedsmand i Sachsen, siden 1878 Professor i de østasiat. Sprog ved Universitet i Leipzig, har ogsaa, tilskyndet af sin Fader, drevet grundige Sprogstudier i østasiatiske o. a. Sprog og navnlig offentliggjort flere betydelige Arbejder om Chinesisk.

Gabella, midd.-lat., det. indirecte Afgift. Særlig kaldtes i Frankrig indtil 1789 Saltskatten gabelle.

Gabelsberger, Franz Xaver, Opfinder af et nyt stenographisk System, der fra Tyskland behørig modificeret er overført til Danmark, f. 1789 i München, d. 1849, blev ansat i Indenrigsministeriet, men kastede sig med Iver over Hurtigskrivekunsten og bragte det til, at det af ham udviklede System fandt officiel Anerkjendelse og blev udbredt ved en Mængde Elever. 1831 blev han ansat som første Stenograph i Bayern. G.s Hovedskrift er „Anleitung zur deutschen Redezeichenkunst“ (1834; 2det Opl. 1850).

Gaben, en dyb og langsom Indaanding med vidtaabnet Mund og samtidig krampagtig Sammentrækning af flere Ansigtsmuskler samt paafølgende hurtigere Udaanding, i Almindel. et halvt uvilkaarligt Udtryk for Kjedsomhed og Søvnighed. Mærkelig er G.s smittende Natur.

Gabenæb (Anastomus), afrikansk. og sydasiatisk Storkeslægt, som udmærker sig ved, at Over- og Undernæb i Midten ikke naa sammen, og ved at Hals og Bryst ere beklædt med skælbannede Fjer.

Gabes, Havnestad i det franske Tunesien, ved den lille Syrte. 10,000 J. Frugtbar Omegn og ret flittig Befolkning.

Gabestok kaldtes en paa et offentligt Sted oprejst Pæl, der tidligere ofte brugtes til bestemmende Straf for mindre Forseelser, navnlig Politiovertrædelser, idet den skyldige sattes op til Pælen, til hvilken han holdtes fast ved en om Halsen sluttende Jærnbøjle, og saaledes udstilledes til Spot for de forbigaaende. G. er i Danmark efterhaanden gaaet af Brug uden at være afskaffet ved nogen bestemt Lov; i Norge afskaffedes den ved Lov

af 17 Maj 1848, men var allerede tidligere omtrent gaaet af Brug.

Gabinius, Aulus, en Romer af plebejisk Slægt, der som Folketribun 67 f. Chr. ved et Lovforslag (lex Gabinia) forskaffede Pompejus Overanførselen i Sørøverkrigen. 58 blev han ved Triumvirernes Indflydelse valgt til Consul og gik senere som Statholder til Syrien, hvorfra han 55 paa egen Haand gjorde et Tog til Ægypten og gjenindsatte den fordrevne Konge Ptolemæos Auletes; da han som Statholder havde gjort sig skyldig i store Udpresninger, blev han anklaget af Provinsbeboerne og saa sig som Følge af denne Anklage nødsaget til at gaa i Landflygtighed. Senere blev han tilbagekaldt af Cæsar, der betroede ham en Commando, i hvilken Function han fandt sin Død i Salona 47 f. Chr. paa et Tog gjennem Dalmatien.

Gablenz, Ludv. C. Wilh., østerrigsk General, f. 19 Juli 1814, Søn af den som sachsisk Generallieutenant 1848 afdøde Friherre G., tjente først i den sachsiske Hær, men gik 1833 over i den østerrigske og blev 1839 Ritmester. Efter Slaget ved Custozza 1848 blev G. Major i Radetzkys Generalstab og sendtes i Nov. til Ungarn som Stabschef hos Grev Schlick, samt rykkede i Løbet af et Aar op til Oberst. Under de tyske Forviklinger 1850—51 brugtes G. i flere Sendelser, bl. a. ved Conferencerne i Dresden, og 1854—56 førte han en Brigade i Rumænien. 1859 var det G., som aabnede Krigen i Italien, og baade ved Magenta og Solferino havde han det Hverv at dække Hærens Tilbagetog, hvilket han gjorde med stor Dygtighed. 1863 blev han Feltmarschallieutenant og fik i Jan. 1864 Overbefalingen over det østerrigske Hærcorps imod Danmark; han ledede Fægtningerne ved Jagel og Oversø (3 og 6 Febr.) og Vejle (8 Marts) samt Fredericias Belejring. I Sept. 1865 blev G. Statholder i Holsten, men maatte 7—12 Juni n. A. rømme Landet; han ledede Fægtningen ved Trautenau 27 Juni og vidste ved Sadowa at hævde sin Stilling, men maatte alligevel trække sig bag Elben og førte 4—6 Juli de frugtesløse Underhandlinger om en Vaabenstilstand. 1867 blev G. livsvarigt Medlem af Herrehuset og tog flere Gange som Medlem af den østerrigske Delegation vigtig Del i Drøftelsen af militære Lovforslag. 1867 udnævntes han til commanderende General i Kroatien og Militærgrænsen, forflyttedes 1869 til Ungarn, men tog i Nov. 1871 Afsked. I Juni s. A. overværede G. som den østerrigske Kejsers Repræsentant de preussiske Troppers Triumphindtog i Berlin. Fortvivlet over slette økonomiske Forhold tog G. sig selv af Dage 28 Jan. 1874.

Gablonz, Stad i Böhmen ved Floden Neisse, 12 M. n. ø. for Prag. 9,000 I. Vigtig Fabrikation af Glas og Glasperler, Porcelæn, Maskiner, Klæde og Læder.

Gaboriau, Emile [riô], fransk Romanforfatter, f. 1835 i Saujon, d. i Paris 1873. Hans Humoresker, »Les cotillons célèbres« (1860) og »Les comédiennes adorées« (1863), vandt Yndest, som han forøgede endnu mere ved spændende Romaner, der oftest vare digtede over Criminalhistorier. Rækken begynder med »L'affaire Lerouge« (1865) og ender med »La dégringolade« (1876).

Gabriel, d. e. Guds Mand, en af de 7 Ærkeengle. I det gamle Test. faar han af Gud Befaling til at forklare Propheten Daniels Syner; i det nye Test. bebuder han Johannes Døberens Fødsel for Zacharias og Jesu Fødsel for Maria. Efter Talmud er han Israeliternes Dødsengel, Fyrste over Ilden og Tordenen. Muhammedanerne betragte ham som en af de 4 særlig benaadede Engle og som den, der har indgivet Muhammed hele Koranen.

Gabrieli, Andrea, og hans Brodersøn Giovanni G. glimrede som de første blandt de til den venezianske Musikskole hørende Musikere. A., f. c. 1510 i Venezia, var Elev af Nederlænderen Adrian Willaert (som var Stifter af den nævnte Musikskole og Capelmester ved St. Marco fra 1527) og blev 1536 Sanger i Dogens Capel. 1566 blev han den berømte Claudio Merulos Efterfølger som Organist og døde 1586. G., f. 1557 i Venezia, var Elev af sin Onkel og ansaas allerede som ungt Menneske for Mester i Composition. 1585 ansattes han som Organist ved St. Marco og døde 1612. Disse venezianske Mestere havde europæisk Ry baade som Orgelspillere og Componister, og Venezia var den Gang det Sted, hvorhen Musikere fra Udlandet drog for at studere Musik.

Gabrielli, Cathar., f. 1730 i Rom, d. 1796 sammesteds, uddannedes af Porpora til Sangerinde og sang allerede i sit 17de Aar med saa stor Bravour, at hun kunde rivalisere med den berømte Castrat Guadagni. Hendes Stemmes Klang vedligeholdt sig i en saa mærkelig Grad, at hun endnu i sit 50de Aar — efter at hun stadig var optraadt som Sangerinde i Italien, Wien og St. Petersborg og endda havde ført et meget yppigt Liv — formaaede at besejre Datidens berømteste Sangere. — En anden G. med Fornavnet Francesca, som til Forskjel fra den første kaldtes »la Gabriellina«, f. 1755 i Ferrara, d. 1795 i Venezia, gjorde ligeledes stor Lykke som Sangerinde.

Gabun, en betydelig Flodmunding i Vestafrika, noget n. for Ækvator, dannes ved Sammenløbet af flere Floder, hvis Udspring og øvre Løb først er blevet noget nærmere bekjendt ved Savorgnan de Brazzas Rejser. Franskmændene have i de senere Aar sat sig fast her og underlagt sig Landet omkring G. mellem 1° n. og 2° s. Br.

Gachard, Louis Prosper [schähr], belgisk Historiker, f. 12 Marts 1800 i Paris, var først Sætter, studerede derpaa Retsvidenskab og blev Sagfører, men gik til Belgien, hvor han deltog i Uafhængighedsbevægelsen og 1831 blev Generalarchivar. G. har ordnet hele Landets Archivvæsen og udgivet dels mange Specialskrifter (bl. a. „Carl V.s Tronfrasigelse og Død", 3 Bd., 1854—55, „Don Carlos og Philip II", 2 Bd., 1863), dels omfattende Samlinger af Documenter, især hørende til Nederlandenes Frihedskrigs Historie („Wilhelm d. tavses Brevvexling", 6 Bd., 1847—66, „Philip II.s Brevvexling om Nederlandene", 4 Bd., 1848—61, „Margrete af Østerrigs Brevvexling med Philip II" 3 Bd., 1867—81, „Generalstaternes Forhandlinger 1576—85", 1867).

Gacon, Franç. [Fōng], fransk Satiriker, f.
67, d. 1725, vakte stor Opsigt ved sine bidske
plumpe Angreb paa Literaturens Berømt-
er, som Bossuet, Fontenelle, J. B. Rous-
u, i Værker som »Le poète sans fard« (1696),
Anti-Rousseau«, »L'Homère vengé« (1715)
Han var væsentlig kun en literær Skan-
ft.
ad, Søn af Patriarchen Jakob og Leas
ueftekvinde Silpa, Stamfader til G. Stamme.
Sinai talte denne c. 40,000 vaabendygtige
d; ved Canaans Deling fik den en Del
mdet øst for Jordan, imellem den halve
sse Stamme mod N. og Rubens St. mod
mod Ø. indtil Rabbath-Ammon. Landet
ikket til Kvægavl; Indbyggerne vare kri-
og altid rustede mod de arabiske Nabo-
– G., en hebraisk Prophet, der stod Kong
di som trofast Raadgiver, men ogsaa
te ham Jehovas Vrede over, at han havde
Israel tælle. Traditionen tillægger ham
gen af Tempelmusiken. — Endelig be-
G. ogsaa en chaldæisk Guddom, som
terne dyrkede mod Slutningen af Exilet;
ois er den identisk med den syriske Gud
en Personification af Planeten Jupiter,
sterlandenes Astrologer ansaa for en
rne.
(Gadd), Hemming, svensk Partigænger,
nik i Linköping, da han c. 1480 af
ture sendtes til Rom for at afvende
lysning, hvormed denne truedes som
sin Modstand mod Unionen. Under
aarige Ophold i Rom erhvervede den
sig den største Yndest ved det romerske
v hos Paverne, af hvilke Alexander VI
ham til sin Kammerherre. Efter at
9 var kommen tilbage til Sverige,
rmændenes Avindsyge og Uenighed
havde banet Kong Hans Vejen til
ev hans første Bestræbelse at tilveje-
Forening mellem begge Sturerne,
Svante. Ved disses Mægling blev
lgt til Bisp i Linköping, paa hvilket
u dog aldrig fik Pavens Bekræftelse,
r nu Sjælen i det mod Unionen
arti inden for Raadet. Ved Snild-
alenhed vandt han en Indflydelse,
var stor i de sidste Aar af Sten
ering, men som blev endnu større,
ante Sture havde tiltraadt Rigs-
et. 1506 blev G. sat i Ban, og
ham at forvalte Linköpings Bispe-
dette bidrog kun til endnu mere
m imod Kong Hans og de danske;
i Spidsen for de Tropper, som
mar, og opmuntrede Rigsforstan-
gntes tilbøjelig til Fred, til at
pen. 1510 bragte G. et Forbund
Lybekkerne og deltog selv med
e i den lybske Flaades Krydstogt
Der, paa hvilket han, til Trods
ige Værdighed, brandskattede og
strene paa Laaland. I to Aar
derefter i Lübeck for der at vaage
Interesser. Ved sin Tilbage-
han sig til den nyvalgte Rigs-
Sture d. yngre, men hans Ind-
forbi, og han blev oven i Kjøbet
nødt til at fratræde Linköpings Bispedømme. Da Christian II 1518 foretog et Tog imod Sverige og et personligt Møde var blevet berammet imellem ham og Sture, var G. blandt de Gisler, som Kongen bortførte som Fanger til Danmark. I Sverige blev G. imidlertid anset for en Landsforræder, som frivillig var gaaet over til Christian, og Sten Sture lod derfor hans Gods og Forlening beslaglægge. Harmen herover (maaske ogsaa Kongens Løfter) førte G. over til Christian. Paa det nye Tog, som denne 1520 foretog til Sverige, fulgtes han af G., der nu i Stockholm optraadte som Kongens Underhandler og Talsmand og ogsaa med egen Livsfare udvirkede Stadens Overgivelse. I Slutningen af Aaret afgik G. som Christians Statholder til Finland, hvor han allerede havde sat sig i Besiddelse af Viborg m. fl. Slotte, da han i en Alder af — som det siges — 80 Aar maatte lægge sit Hoved under Christian II.s Bødbelsøxe 16 Dec. 1520.

Gad, Marius, f. 8 Apr. 1827 paa Færøerne, blev under Krigen 1848—50 udnævnt til Lieutenant i Artilleriet, tog 1854 den faa Aar i Forvejen oprettede statsvidenskabelige Examen og blev s. A. ansat som Volontær i Krigsministeriet, hvor han 1867 udnævntes til Fuldmægtig. Han var 1858—76 Medlem af Folketinget for Vejle Amts 1ste Kreds, var som saadant 1866 Medstifter af og senere en af Lederne for „Mellempartiet", samt valgtes i Aarene 1864—72 til Statsrevisor. I Jan. 1878 blev han Chef for Statens statistiske Bureau og modtog atter i Jan. 1879 Valg til Folketinget som Medlem for Kjøbenhavns 6te Kreds. Siden 1872 har han fungeret som Medlem af Landmandsbankens Delegation. Han har bl. a. skrevet „Udtog af Kgr. Danmarks Statistik" (1867).

Gaddi, en florentinsk Malerfamilie, hvoraf den ældste hed Gaddo G., f. 1259 eller 1260, d. 1332 eller i alt Fald efter 1327. Han var og Giotto, af hvem han viser sig paavirket i sine Mosaikbilleder, nagtet han i det hele følSamtidig og Ven af Andrea Tafi, Cimabue ger den ældre Tids Stil. Af de mange Arbejder, der tilskrives ham, tør man med fuldstændig Sikkerhed paavise nogle Mosaikbilleder i Forhallen til S. Maria Maggiore i Rom (1308). — Hans Søn, Taddeo G., f. omtr. 1300, d. 1366, var Lærling af Giotto, til hvis Stil han nøje holder sig. Blandt dem af hans Værker, som med Sikkerhed kunne paavises, maa som hans betydeligste Arbejder fremhæves Vægmalerierne i Capella Baroncelli i Sta Croce i Firenze, hvilke forestille Optrin af Jomfru Marias Liv (1352—56). Han var ogsaa Bygmester og gav som saadan Tegninger til Ponte vecchio og Ponte di Sta Trinità i Firenze, da disse vare ødelagte af en Oversvømmelse, samt ledede Opførelsen af Giottos Klokketaarn efter dennes Død. — Hans Søn, Agnolo G., sandsynligvis f. 1333, d. 1396, var sin Faders Lærling, om han end, navnlig i Valget af friske Træk fra det omgivende Liv, nærmede sig en nyere Retning. Hans vigtigste Værker ere Frescobillederne i Capella della cintola i Kirken i Prato ved Firenze, med Fremstillinger af Madonnas Liv, og en Billedkreds i Sta

Croce i Firenze, hvori Sagnet om den hellige Helena og Fundet af Korset er behandlet. I begge Billedrækker har Farven, som en Gang var deres Styrke, lidt meget.

Gade, Ludvig Harald, Danser, f. i Kjøbenhavn 16 Apr. 1828, kom 1835 paa det kgl. Theaters Danseskole og debuterede 8 Jan. 1844 i Balletten „Festen i Albano". Siden den Tid har G. medvirket i næsten alle Bournonvilles Balletter og særlig udmærket sig som Mimiker (Kong Svend i „Valdemar"); 1861 blev han Balletdirigent ved det kgl. Theater.

Gade, Niels Vilhelm, f. 22 Febr. 1817 i Kjøbenhavn, den betydeligste danske og en af de betydeligste nulevende Componister. Hans Fader var musikalsk Instrumentmager, og da han var 14 Aar gl., blev han sat til Høvlebænken for at lære Instrumentmageriet. Hans stadige Sysslen med forskjellige Instrumenter, Guitar, Violin og Claver, gjorde dog, at han snart fik Werschall til Lærer i Violinspil, og han bragte det i kort Tid saa vidt, at han blev Elev i det kgl. Capel og optraadte offentlig som Solospiller. Virtuosen veg vel senere for Componisten, men G. bevarede dog saa meget af den første, at han under sit Ophold i Tyskland blev anset for udmærket Bratschist i Kvartet og spillede sammen med Datidens største Kunstnere. Fra 1833 var Berggreen hans Lærer i Musiktheori, og under dennes omhyggelige Vejledning arbejdede han henimod sit egentlige Maal med stor Iver, hvorom en Mængde Manuskripter fra den Tid vidne; man havde allerede da den Tillid til hans Dygtighed, at det 1839 overdroges ham for det kgl. Theater at componere Melodramer til Oehlenschlägers „Aladdin" og 1840 i Forening med Frøhlich at skrive Musiken til Bournonvilles „Fædrelandets Muser". Mere almindelig bekjendt blev han dog først, da han 1841 vandt den af Musikforeningen udsatte Pris ved sin Concertouverture „Efterklang af Ossian", om hvilken Dommerne, Spohr og Schneider, erklærede, at den ikke alene var den bedste af de indsendte Ouverturer, men tillige et i og for sig fortrinligt Værk. 1842 sendte han sin 1ste Symphoni (C-Moll) til Mendelssohn, der blev indtaget af det ejendommelige deri og i et Brev til den ham ganske ubekjendte unge Componist udtrykte sin Glæde over det fortræffelige Værk og sin Tak for den Nydelse, det havde skaffet ham. Symphonien blev givet i Gewandhaus under Mendelssohns Anførsel og vandt enstemmigt og stort Bifald. Forsynet med kgl. Rejsestipendium drog G. nu det følg. Aar til Leipzig, hvor han blev modtaget med største Velvilje af Mendelssohn og under stor Jubel selv dirigerede sin Symphoni. Ved denne Lejlighed bemærkede Mendelssohn hans Evner som Dirigent og udsaa ham til sin Afløser ved Gewandhausconcerterne. Efter at have gjort en Rejse i Italien stod G. i Saisonen 1844—45 i Spidsen for de berømteste Concerter i Tyskland og blev desuden Lærer i Musikconservatoriet. Da Mendelssohn atter vendte tilbage fra Berlin, dirigerede de begge skiftevis Concerterne i de følgende to Saisoner, og 1847—48 var G. atter Enedirigent. Da udbrød Krigen mellem Danmark og Tyskland. G. opgav sin i mange Henseender fordelagtige Stilling og har senere ikke villet forlade sit Fædreland, uagtet det ikke har manglet paa fristende Tilbud. Kun 1858 ledede han den sidste Halvdel af Gewandhausconcerterne. 1849 blev han Medlem af Musikforeningens Administration, og fra 1850 har han næsten uafbrudt forestaaet denne Forenings Concerter. 1851 blev han Organist ved Garnisonskirken og 1858 ved Holmens Kirke. 1865 blev han Bestyrer og Inspector ved Kjøbenhavns Musikconservatorium. I disse Stillinger virker han utrættelig, og det Opsving, Musiken har taget i Danmark siden 1848, skyldes for en stor Del ham. Ingen dansk Musiker nyder saa stor en Anseelse i Udlandet, og han er Medlem af de vigtigste musikalske Foreninger i Tyskland, Böhmen, Schweiz, Holland, England og af det musikalske Akademi i Stockholm. I G.s Compositioner bemærkes lige fra hans første Udvikling to Hovedstrømninger, en national og en almen-musikalsk eller kosmopolitisk. Sansen for det nationale i Musiken blev vakt hos ham i hans Læreaar hos Berggreen, der allerede den Gang ivrig syslede med Folkevisen og overførte sin levende Interesse for Kæmpeviserne og den nordiske Digtekunst paa sin Elev. Til G.s tidligst trykte Compositioner høre derfor de Sange i dansk Folketone, som bleve optagne i „Melodier til Trykkefrihedsselskabets Digtsamling". Han blev imidlertid ikke staaende ved Viseformen, men indførte den nordiske Tone, baade i dens Almindelighed og i dens danske og skotske Forgrening, i de større Musikformer. Schumann fandt, at der i hans Musik og først netop i Ossiansouverturen fremtræder en bestemt udpræget nordisk Charakter, og at den 1ste Symphoni har en original Melodiform i folkelig Stil, som ikke tidligere er forekommen i de højere Arter af Instrumentalmusiken. Blandt G.s større nationale Arbejder kunne her foruden de omtalte nævnes „Agnete og Havmanden" (1842), Højlandsouverturen (1844), „Comala" (1846), „Elverskud" (1852), den ungarske Symphoni, Nr. 6 i G-Moll og „Balders Drøm" (1857), „Gefion" (1869) og den 8de Symphoni (1870). Den almen-musikalske Strømning træder frem i hans Claversonate op. 28, der med Undtagelse af Andanten allerede er componeret 1839, ligeledes i det meste af hans Kammermusik, i flere af Symphonierne og de vocale Concertstykker „Foraarsphantasien" (1853), „Foraarsbudskabet" (1858), „Korsfarerne" (1865), „Kalanus" (1868), „Zion" (1877), „Psyche" (1882), de to sidstnævnte componerede til de store engelske Musikfester, o. fl. Det er især Concertmusikens Literatur, som G. har beriget, og han kan siges at være Opfinder af den Genre af dramatiske Concertstykker, hvortil „Comala", „Elverskud" osv. høre. For Theatret har han kun strævet lidt og kun én Opera „Mariotta" (1848—49). Hans mindre Compositioner, saasom Sange for én og flere Stemmer, Claverstykker osv., ere ofte meget ejendommelige og indeholde mange fine Træk. Ved Universitetets Jubelfest 1879, hvortil G. havde componeret en større Cantate, udnævntes han til Æresdoctor i det philos. Facultet.

Gadebusch, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, 3 M. n. v. for Schwerin, med 2,500 I.

...er sejrede den svenske General Stenbock 20 Dec.
...712 over de danske, og 26 Aug. 1813 fore-
...ldt ikke langt fra G. ved Landsbyen Wöb-
...ling en Træfning mellem de franske og de
...ierede, i hvilken Digteren Theod. Körner faldt.
...d hans Grav under et Egetræ er rejst et
...indesmærke for ham.

Gadehus kaldes i Danmark et Hus, som er
...rt paa selve det til Landsbyens Gade hø-
...de Areal, og som derfor (da den Jord,
...paa det er bygget, saaledes ikke tilhører
...ets Ejer) mangler Jordtilliggende.

...ädjatsk, Stad i det russiske Gouv. Poltava,
...M. n. til v. for P. ved Floden Psiol.
...) J. Tobaksavl og Tobaksfabrikation.

...dolin, Johan, Chemiker, f. 5 Juni 1760
...o, d. 15 Aug. 1852 paa Sunila Sæteri i
...nd, studerede dels ved Universitetet i sin
...y 1775—79, dels under Bergman i Up-
...1779—82, blev 1785 extraord. og 1797
... Professor i Chemi i Åbo, fra hvilket
...e han 1822 tog Afsked som emeritus.
...engende Undersøgelser angaaende Varme-
...førte G. til Resultater, hvis Værd først
...nyeste Tid er bleven tilstrækkelig paa-
... fremdeles gjorde han sig fortjent af
...aben ved Undersøgelser af adskillige Sy-
...Svovlforbindelser, men blev især be-
...ed sin Opdagelse af den saakaldte Ytter-
...det Mineral, som efter ham har faaet
... **Gadolinit**. G.s Skrifter bestaa for
...elen af akademiske Disputationer eller
...nger i Sv. Vid. Akad.s Handlinger.

...rtz, Karl Theodor, tysk Forfatter, f.
...ilbeck, Søn af den af den nederlandske
...Historie fortjente Forsker **Theodor G.**
... lever som Lector og Bibliothekar i
...an har leveret forskjellige værdifulde
...l den plattyske Literaturs Historie,
... „Plattdeutsche Anthologie“ (1881),
...erdeutsche Drama bis zur Franzosen-
... Die plattdeutsche Komödie im 19ten
...rt“ (begge 1884), og selv forsøget
...ratur med „Julklapp! Leeder un
... 1879) og „Eine Komödie“ (1880).

...f. **Kelter.**

...] (lat. Cajeta), Fæstning i Syd-
...et i Gaëtabugten udskydende Klippe-
...) M. n. v. for Neapel. 17,000 J.,
...3,000 i selve Fæstningen, Resten i
... Smuk Kathedralkirke. I Castellet
... for Connétablen af Bourbon og
...Hessen-Philippsthal, hvilken sidste
...irede G. 1806. Pave Pius IX tog
... sin Tilflugt til G. indtil Sept.
...mme gjorde Storhert. Leopold II
...Febr.—Apr. 1849. Kong Frants II
...cilierne belejredes i G. 2 Nov.
...r. 1861. — Hertug af G., s.

...paa et Skib en Bom eller en
...en gaffelformet Udskæring i den
...den) for paa denne Maade at
...m Masten, hvortil den fæstes
...t kaldes Nakken. G. tjener til
... derunder hængende Sejl, som
...Navn af **Gaffelsejl** til Forskjel
...: Stagsejl, der hænge under en
...tag. **Gaffelaaben**, det Gaffelsejl,
som findes paa Stormasten af et tremastet Skib;
det tilsvarende paa Fokkemasten kaldes Forre-
gaffelsejl.

Gaffelhjort, en to Aar gammel Hjort, hvis
Takker hver deler sig i to Grene.

Gafōr ell. **Gafōri**, f. 1451 i Lodi, d. 1522 i
Milano, hørte til de første, som gjorde Mid-
delalderens Musiktheori til Gjenstand for dybere
gaaende Undersøgelser. Hans Hovedværk »Prac-
tica musicae« udkom 1496.

Gagārin, en gammel russisk Fyrsteslægt, der
har sit Hovedsæde i Moskva. **Matthias G.** var
under Peter d. store Generalgouverneur i Si-
birien og tænkte paa at gjøre sig til fuldstæn-
dig Hersker her, men blev fængslet og 1721
hængt i St. Petersborg. — **Alexander G.**, Ge-
neralllieutenant, udmærkede sig i Kaukasuskri-
gene, særlig 1845, og blev 1847 Commande-
rende i Kutais. 1855 førte G. en Division
og blev haardt saaret ved Stormen paa Kars,
blev 1857 igjen Gouverneur i Kutais og fik
det Hverv at undertvinge Landskabet Suanetien,
men blev overfaldet i sit Slot af dets Fyrste
med Dolkestik og døde deraf 6 Nov. s. A. —
Paul G., f. 1799, beklædte under Kejser Ni-
kolaj flere vigtige Embeder med Dygtighed og
blev 1858 Medlem af Commissionen for Liv-
egenskabets Ophævelse og 1864 Formand i
Ministerraadet samt Næstformand i Rigsraadet
til sin Død 4 Marts 1872, men øvede ingen
stor politisk Indflydelse.

Gagāt, Jet, Begkul, en særegen Art beg-
sorte, glinsende Kul med muslet Brud uden
Træstructur. G. benyttes til Daaser, Knapper
(Stenkulsknapper) og forskjellige Smykkegjen-
stande, men efterlignes nu ofte ved Lava og
sort Glas, der dog let kjendes ved den større
Haardhed og Vægtfylde.

Gage, fr. [gāsche], egtl. Pant, og **Gagering**
[schēring] bet. Lønning; gagere [schēre], lønne.

Gagern, Hans Chr. E., Friherre v., tysk
Statsmand og Forfatter, f. 25 Jan. 1766,
blev tidlig Regerings-Præsident for Fyrsten-
dømmet Nassau-Weilburg og havde gjentagne
Sendelser til Paris, men maatte afgaa 1811,
da han ikke vilde erklære sig for fransk Under-
saat, skjønt født vest for Rhinen. G. drog nu
til Wien, deltog 1812 med Hormayr i Planen
til en Opstand i Tirol og blev 1813 Medlem
af Forvaltningsraadet for de tilbagevundne tyske
Landskaber under Stein. 1814 deltog G. i
Congressen i Wien og var 1816—18 Hollands
Afsending paa Forbundsdagen; han søgte 1815
at opnaa Elsaß's Tilknytning til Tyskland og
ivrede senere for frie Forfatninger. Fra 1820
var G. Medlem af Hessen-Darmstadts første
Kammer og ivrig Talsmand for Friheden. D.
22 Oct. 1852. G. har skrevet: „Die Natio-
nalgeschichte der Deutschen“ (2 Bd., 1825—26),
„Mein Antheil in der Politik“ (5 Bd., 1823
—41) og „Die Resultate der Sittengeschichte“
(6 Bd., 1808—22, ny Udgave 1835—37), fort-
sat i „Civilisation“ (1847). — Af hans 10
Sønner tjente **Friedr. Balduin G.**, f. 1794, først
i den østerrigske Hær 1812 paa Toget til Rus-
land og 1813 imod Frankrig, siden i den hol-
landske 1815 og i Krigen i Belgien 1830—31.
Som General sendtes G. 1843—47 til de
hollandske Øer i Bagindien, og i Apr. 1848

overtog han Commandoen over de hessiske og badenske Tropper imod Heckers Friskarer og blev paa forræderisk Vis skudt ved Kandern 20 Apr. — En yngre Søn, **Heinrich Wilh. Aug. v. G.**, f. 20 Aug. 1799, var 1815 som Lieutenant med ved Waterloo, gav sig derefter til at studere og var som Student Medstifter af det første Burschenschaft i Heidelberg. 1821 indtraadte G. i Statstjenesten i Hessen-Darmstadt og var til sidst Ministerialraad; men da han 1832 valgtes til 2det Kammer og sluttede sig til Oppositionen, blev han afskediget n. A. 1836 opgav G. sin Plads i Landdagen, da Kampen syntes haabløs, og ofrede sig til Landvæsenet; men da Regeringen 1846 vilde indføre en ny Civillovbog i Rhinhessen i Stedet for den tidligere franske, udarbejdede G. et kraftigt Skrift herimod, valgtes n. A. paa ny til Landdagen og blev nu Fører for Oppositionen. Ved de sydtyske liberales Møde i Heppenheim i Sept. 1847 udtalte G. sig bestemt for et fælles Overhoved for Tyskland og vilde ikke nøjes med en Folkerepræsentation ved Forbundsdagen; som Forberedelse krævede han en constitutionel Ordning i de enkelte Stater. Strax efter Februar-Revolutionen fremsatte G. 28 Febr. Forslag om Indkaldelsen af et tysk Parlament og om Indrømmelse af politisk Frihed. 5 Marts blev G. Førsteminister i Hessen, men opgav snart denne Stilling og virkede nu for Tysklands Enhed, først i Forparlamentet og siden i Frankfurtforsamlingen, der med stort Flertal valgte ham („den ædle G.") til Formand og gav ham 52 St. til Posten som Rigsforstander. Som Leder for Centrumspartiet blev G. 15 Dec. sat i Spidsen for Rigsministeriet og søgte at gjennemføre en Forbundsstat under preussisk Ledelse, men uden Østerrig, der kun skulde staa i venskabelig Forbindelse dermed. Da den preussiske Konge i Apr. 1849 afslog den tyske Kejserkrone, blev G.s Stilling uholdbar; han trak sig 10 Maj tilbage fra Ministeriet og 20 Maj fra Parlamentet, men arbejdede senere i Gothaforsamlingen i Juni 1849 og i Erfurtparlamentet i Marts 1850 paa at gjennemføre den saakaldte Union. Efter Slaget ved Isted gik G. til Holsten og blev Major i Insurgenthæren; fra 1852 levede han stille i Heidelberg, men sluttede sig 1862, misfornøjet med Preussens nyeste Udvikling, til det stortyske Parti og blev 1864 hessisk Afsending i Wien indtil Jan. 1872, da Posten inddroges. D. 22 Maj 1880. — En tredje Broder, **Max G.**, f. 1810, blev 1838 Regeringsraad i Nassau og 1848 dets Tillidsmand ved Forbundsdagen; han valgtes siden til Frankfurtparlamentet og blev i Juli 1848 Understatssecretær i Rigsudenrigsministeriet, i hvilken Stilling han arbejdede imod Vaabenstilstanden i Malmø. 1850 deltog G. i Erfurtparlamentet, men blev 1855 efter at være bleven Katholik østerrigsk Hofraad og ansat i Udenrigsministeriet, hvor han indtil 1871 virkede i afgjort stortysk Retning; han blev Gehejmeraad og 1881 livsvarigt Medlem af Herrehuset.

Gagliarda, it. [galjārda], fr. gaillarde, en gammel, fransk Danseform af livlig og energisk Charakter, som ogsaa kaldtes Romanesca, hvilket tyder paa italiensk Oprindelse (Romagna). Den er i Regelen i Tripeltakt og har 3 Repriser paa 4, 8 eller 12 Takter hver.

Gagneur, Louise [ganjøhr], fransk Forfatterinde, f. 1832 i Dep. Jura. I sit 18de Aar skrev hun en socialistisk Brochure, der tiltrak sig den ivrige Demokrat Vladimir G.s Opmærksomhed, og hun blev kort efter hans Hustru. Hendes senere Romaner og Noveller, som »Une expiation« (1859), »Une femme hors ligne« (1861), den i flere Sprog oversatte, paa Forfatterindens egen Livshistorie grundede »La croisade noire« (1865) o. fl. have alle socialistisk Tendens. Hendes sidste betydeligere Arbejder ere: »Chair à canon« (1872) og »Les droits du mari« (1876).

Gahn, Johan Gottlieb, svensk Chemiker, f. 19 Aug. 1745 paa Jernværket Voxna i Helsingland, fik sin første Uddannelse ved Gymnasiet i Vesterås og kom 1762 til Universitetet i Upsala, hvor han studerede Physik og Chemi under Bergman og tidlig traadte i fortrolig Forbindelse med den berømte Scheele. For efter aflagt „Bergsexamen" at hellige sig til praktisk Bjærgmandsvirksomhed nedsatte G. sig i Falun, hvor han foranledigede adskillige Forbedringer ved Kobbersmeltningsprocessen og gav Stødet til flere nye Fabriksgrene. 1782 fik han Titel af Bjærgmester, blev 1784 Medlem af Videnskabsakademiet og udnævnes s. A. til Assessor i Bjærgcollegiet, dog uden bestemt Tjenesteforpligtigelse, saa at han uhindret kunde fortsætte sin Virksomhed i Falun, hvor han døde 8 Dec. 1818. Det var G., som til Fuldkommenhed uddannede Blæserørets Anvendelse ved chemiske Undersøgelser; han opdagede Baryt som den basiske Bestanddel af Tungspat, fremstillede først af Brunsten Metallet Mangan som saadant, og det er mulig ham og ikke Scheele, som først viste, at Benaske indeholder phosphorsur Kalk. Selv offentliggjorde G. lidet eller intet af sine Iagttagelser, som han privat meddelte sine Venner, hvoraf fulgte, at mange af G.s Opdagelser ere blevne tilskrevne andre.

Gail, Jean Bapt. [gāi], fransk Hellenist, f. 1755, blev 1791 Professor i græsk Literatur ved Collège de France, derpaa Medlem af Instituttet og Conservator ved det kgl. Bibliothek; d. 1829. Han har gjort sig fortjent ved Udgaver af forskjellige græske Forfattere, navnlig af Homer, Herodot og Xenophon; desuden har han udgivet et Collectivværk, »Le philologue«, og skrevet en »Géographie d'Hérodote« (1823, 2 Bd.).

Gailhabaud, Jules [gajabō], fransk Kunsthistoriker og Archæolog, f. 1810 i Lille, var først bestemt for Handelen, som han dog forlod 1839 for at ofre sig for Videnskaben. Han har udgivet »Monuments de l'architecture anciens et modernes« (4 Bd., 1839—49), samt »L'Architecture du Vème au XVIIème siècle« (1849—57) og »L'art dans ses diverses branches« (1863—72) og er bl. a. Stifter af »Bibliothèque archéologique«.

Gaillac [gajäkk], Stad i det franske Dep. Tarn ved Floden Tarn, 3 M. v. for Albi. 6,000 I. Betydelig Handel med hvide Vine.

Gaillarde, fr. [gajährd], s. **Gagliarda**.

Gainsborough [gæhnsborro], Stad i Lincoln-Shire i England ved Floden Trent, 3

M. n. n. v. for Lincoln. 11,000 J. Handel med Heste og Kvæg. Oljemøller, Maltgjøreri.

Gainsborough, Thomas [s. o.], engelsk Maler, f. 1727 i Ipswich, d. 1788 i London, var Elev af Kobberstikkeren Gravelot, men udviklede sig aldeles selvstændig, dels som fortræffelig Landskabsmaler, dels som Portrætmaler. Navnlig som Landskabsmaler har han for England været det samme som Reynolds for Portrætet, Skaberen af en national Kunstretning i sit Fag. Han gjengav engelsk Natur med en simpel, ...andlig Staffage og med en Kraft i Farven, ...om, til Trods for noget conventionelt, dog ...r tiltalende for Øjet. Af hans Billeder be...res de bedste i National Gallery og i Gros...nor Gallery i London.

Gairdner [gärd], en Indsø i Sydaustralien, ...for Gawler Bjærgene, 182 □ M., c. 400 F. ...r Havet. Søen har ringe Dybde og danner ...ommertiden et Morads. Den har salt Vand.

...ais, Landsby i Canton Appenzell i ...weiz, 3,000 F. over Havet, ¼ M. n. ø. for ...enzell. 3,000 J. Stærkt besøgt Valleeur...lt, der er den ældste i Schweiz, allerede ...et 1749.

...j, Ljudevit, f. 1809 i Kroatien, studerede ...pzig og blev Dr. juris og virkede siden ...meget for at styrke Sydslavernes Natio...else og især for at samle dem til en Enhed. ...rundlagde 1835 „Kroatisk Tidende" efter ...e overvundet de ungarske Myndigheders ...nger ved en umiddelbar Henvendelse til ...Frants I, optog senere for Bladet Navnet ...sk Tidende" og stiftede ved Siden deraf et ...Blad, „Illyriens Morgenstjærne". Han ...e i disse et nyt Skriftsprog, en Blanding ...roatiske og serbiske Dialekt med ny Ret...;, hvilken senere vandt almindelig Ind...s hans Landsmænd. Under og efter de ...Kampe 1848—49 levede G. i Stilhed i ...ysselsat med at samle et sydslavisk Bi... D. 1872.

...berømt romersk Retslærd i det 2det ...ev under Navn af »Institutiones« en ...g Lærebog i Retsvidenskaben, der dan...blaget for den senere af Justinian ...ficielle Retsbog af s. N. Man kjendte ...un forskjellige Brudstykker og senere ...lser af G.s Institutioner, men 1816 ...ihr et fuldstændigt Haandskrift deraf ...hvilket senere er blevet paa det om...undersøgt af flere tydske Retslærde ...e Gange udgivet, 1874 i Facsimile. ...igelse var af overordentlig Vigtig...romerske Jurisprudens, især Rets...

...Fest, især Hoffest; Festklædning; ...ler i G., i Stadsklæder, galaklædt. ...olicnus), langfodede Halvaber med ...fort, spids Snude, store, nøgne ...buskket Hale og en tæt Pels, af ...t et Egern, findes i Afrika fra ...inien til Senegals Mimoseskove ...sekter og Gummi. Det er Nat... Dagen holde sig skjulte i hule ...e ogsaa indrette deres Unger en ...; de kunne gjøre lange Spring, ...len dorske og langsomme i deres

Galaktóphora, d. e. mælkedrivende, Lægemidler, der antages at befordre Mælkeafsondringen.

Galaktóse (undertid. ogsaa Laktose), en Sukkerart, som dannes af Mælkesukker ved længere Tids Kogning med meget svag Svovlsyre. Samtidig dannes Druesukker. G. krystalliserer lettere end Druesukker, er letopløselig i varmt Vand, reducerer Kobbersalte som Druesukker, omdannes ved Gjær directe til Kulsyre og Vinaand, men danner ingen krystallinsk Forbindelse med Kogsalt.

Galän, Elsker, i Almindel. med ond Bibetydning.

Galángarod, Rodstokken af Alpinia Galanga af Krydderurternes Familie, benyttes i Medicinen paa Grund af det Bitterstof og den flygtige Olje, den indeholder.

Galánt, høflig, forekommende, især i Forhold til Damer; **Galanteri**, forekommende Adfærd. **Galanterivarer**, højst forskjellige Luxusgjenstande af ringe Omfang: Smykker af forgyldt Bronze samt Staal- og Støbejærnsbijouterisager, forsirede Skrivebords- og Sybordsreqvisiter, Paparbejder, Taffelure, Lamper og tusende andre Ting, ved hvilke Pynten maa anses for Hovedsagen. Frankrig leverer især en stor Mængde G. i Handelen.

Gálantha, Flække i Ungarn, 6 M. ø. for Preßburg. 2,000 J. Slot, der tilhører Fyrst Esterhazy, og hvorefter denne Familie fører Navnet Esterhazy-Galantha.

Galánti, Ferdinando, ital. Forfatter, f. 1840 i Venezia, udgav 1859 som Student i Padua Digtet »Il Dolore«, der blev forbudt af den østerrigske Regering. Som Emigrant arbejdede G. i den piemontesiske Presse; 1864 vakte hans Hymne »La libertà universale« stor Begejstring. 1866 vendte G. tilbage til Venezia, blev Lærer i ital. Literatur ved den lærde Skole i Treviso, blev forflyttet til Venezia i samme Egenskab, var en Tid ansat under Undervisningsministeriet i Rom og blev 1877 Rector i Verona. 1872 udkom hans »Discorso sopra Alessandro Manzoni«, 1877 holdt han i det venezianske Kunstakademi et senere udgivet, fortrinligt Foredrag: »Discorso sul Tintoretto«. Hans formskjønne lyriske Digte prædike en frejdig, optimistisk Livsbetragtning.

Galantuómo, ital., Hædersmand; Re-G., Konge-Hædersmand, Tilnavn for Victor Emanuel II, der selv indskrev sig paa Mandtalslisten i Turin som G.

Galápagos ell. **Skildpaddeøerne**, en Øgruppe i det store Ocean, paa begge Sider af Linjen, 150 M. fra Kysten af Ecuador, hvorunder Øerne høre. Deres samlede Areal er 140 □ M., og de have kun nogle faa Beboere, næppe et Hundrede. Den største Ø **Albemarle** er 12 M. lang og 3—5 M. bred og har Punkter af henimod 5,000 F.s Højde. De største af de andre ere **Narborough**, **James**, **Indefatigable**, **Chatham**, **Charles** og **Hood**. Øerne, der ere af vulkansk Oprindelse med endnu virksomme Kratere, have faaet deres Navn efter den Mængde Landskildpadder, som findes her. Paa Grund af Vandmangel ere forskjellige Kolonisationsforsøg mislykkede.

Gálashiels [schihls], Fabrikby i Selkirk-Shire

i Skotland, 1 M. n. ø. for S. 10,000 J. Klædefabrikation. I Nærheden ligger Walter Scotts Herresæde Abbotsford.

Gălata, s. Constantinopel.

Galatēa, Datter af Nereus og Doris, blev elsket af Polyphem, men foretrak for ham Faunus's Søn Akis. I Skinsyge knuste Polyphem sin Medbejler med et Klippestykke; G., der med Nød og næppe undslap til Havet, forvandlede sin Elsker til en Kilde. Sagnet er behandlet af Theokrit i en Idyl.

„Galatēa", dansk Corvet, bekjendt af den Jordomsejling, som Christian VIII lod den foretage 1845—47 under daværende Capitain S. A. Billes Commando.

Galatēo, Antonio, ital. Digter, f. 1850 i Padua af gammel Officersfamilie, gik 16 Aar gammel ind i Garibaldis Hær, holdt i en Alder af 17 Aar Mindetaler paa Turins Kirkegaard over afdøde Berømtheder, fuldendte n. A. det juridiske Embedsstudium i Napoli og blev Embedsmand ved de norditalienske Jærnbaner. Som Lyriker er han rhetorisk og højtstilende. Hans bekjendteste Prosaværker ere Novellerne »Amante e poeta«, »Le seconde nozze della Signora Evangelina« og den populære og spændende »Miss Adah«, hvori en Seriderskes romantiske Tildragelser skildres.

Galātien, den østlige Del af Phrygien, i Oldtiden en frugtbar Provins i Lilleasien; den kaldtes ogsaa Gallogræcia efter Beboerne, der vare en Blanding af Grækere og Gallere. Disse sidste nedstammede fra de galliske Skarer, som i det 3dje Aarh. f. Chr. under Anførsel af Brennus vare faldne ind i Grækenland og fra Byzantion vare gaaede over til Asien for at søge sig Boliger, hvilke bleve dem overladte af Kong Attalos I af Pergamos. 189 f. Chr., da de havde understøttet Kong Antiochos d. store af Syrien, bleve de bragte i Afhængighed af Romerne. Oprindelig var Galaternes Forfatning ren aristokratisk; senere beherskedes Landet af saakaldte Tetrarcher, blandt hvilke Dejotaros ved Pompejus's Hjælp opnaaede Kongenavnet. Nogen Tid senere blev G. gjort til romersk Provins under Navn af G. prima og secunda med Hovedstæderne Ankyra og Pessinus. Tidlig udbredte Christendommen sig i G. Apostelen Paulus har skrevet et af sine Breve til Galaterne.

Galatōne, Stad i Syditalien, 11 M. s. ø. for Taranto. 8,000 J. Livlig Handel.

Galătz, Stad i Konger. Rumænien ved Serethş Udløb i Donau, 26 M. s. for Jassy. 80,000 J. G. bestaar af en ældre Del langs Floden, mest Træhuse, og et nyere, mere i europæisk Stil bygget Kvarter. Betydelig Handel og Skibsfart. Der udføres især Korn, Hørfrø, Salt, Salpeter, Petroleum og Uld. Livlig Dampskibsforbindelse med Donau- og Sortehavshavnene samt Constantinopel. Skibsfarten er sædvanlig standset ved Islæg fra Midten af Dec. til Begyndelsen af Febr. G. staar i Jærnbaneforbindelse med Ungarn, Galizien og Rusland. Her undertegnedes 11 Aug. 1791 Fredspræliminærerne mellem Rusland og Tyrkiet, og ved G. bleve 10 Maj 1828 Tyrkerne overvundne af Russerne.

Galaxīdi, Stad i den græske Provins Phthiotis og Phokis ved Salonabugten, 17 M. v. n. v. for Athen. 4,000 J. Havn, Skibsbyggeri. G. blev næsten ganske ødelagt af Tyrkerne 1821.

Galba, Sergius Sulpicius, romersk Kejser 68—69, f. 5 f. Chr. Under de foregaaende Kejsere Tiberius, Caligula, Claudius og Nero havde han som Provinsstatholder udmærket sig ved Tapperhed og Retfærdighed; 68 blev han af sin Provins's Legioner udraabt til Kejser mod Nero og efter Neros Død anerkjendt ved Prætorianernes Understøttelse. Da han ingenlunde svarede til de Forventninger, som disse nærede om ham, og da han opbragte dem imod sig ved Gjerrighed og Haardhed, blev han styrtet af Prætorianerne, der i hans Sted udraabte Otho til Kejser, som hidtil havde været Statholder i Lusitanien og havde bidraget til at sætte G. paa Tronen, men som nu saa sig skuffet i sine Forventninger, da G. havde adopteret ikke ham, men L. Piso. Otho lod G. tillige med hans Tilhængere nedhugge i Jan. 69.

Galbānum, en Gummiharpix, der faas af Ferula erubescens, en Plante, der vokser i Persien. Den bruges i Medicinen, navnlig som Bestanddel af flere Plastre, f. Ex. Gummiplaster.

Galde, Leverens Afsondringsprodukt, en grønligbrun, slimet, alkalisk, meget bitter Vædske, udgydes i **Galdetarmen** (s. Tarm) igjennem **Galdegangen**; denne træder ud af Leveren omtrent midt paa dens nedre Flade og afgiver uden for denne en Gren til **Galdeblæren**, en sækformet Beholder af Størrelse og Form som en Pære, hvori G. opbevares, indtil den under Fordøjelsen skal flyde ud i Tarmen. Om G.s Rolle ved Fordøjelsen s. d. A. G., der afsondres i temmelig betydelig Mængde, er en vandig Opløsning af forskjellige Bestanddele; den væsentligste af disse er **Galdesyrerne** (Glycochol- og Taurocholsyren), der ere forbundne med Natron til galdesure Salte; desuden indeholder G. et brunt og et grønt **Galdefarvestof** (Bilirubin og Biliverdin) og **Galdefedt** (Cholestearin). **Galdefeber**, en navnlig i Troperne hjemmehørende, acut Sygdom, forbunden med stærk Feber, galdefarvet Brækning og Diarrhoe, Gulsot, Svulst og Ømhed af Leveren og ofte tillige med svære nervøse Symptomer, i hvilket sidste Tilfælde Sygdommen oftest er meget farlig. **Galdefistel**, en Aabning, hvorigjennem Galdegangen eller sædvanlig Galdeblæren staar i Forbindelse med Underlivets Overflade, tilvejebringes ofte kunstig af Physiologerne for derved at komme til Kundskab om G.s Forhold og Betydning for Legemet. **Galdestenen**, faste, af G.s Bestanddele dannede Legemer, der undertiden opstaa i Galdegangene eller hyppigst i Galdeblæren, hvor de kunne blive liggende, oftest uden at medføre nogen Skade, eller ogsaa udtømmes igjennem Galdegangen i Tarmen, hvilket i Almindel. foregaar under heftige Smerteanfald, **Galdestenskolik**. De bestaa oftest af Galdefedt med eller uden Galdefarvestof og ere da bløde og lette, sjældnere af Kalksalte med Galdefarvestof og ere da haarde; de første ere de største og kunne endog blive større end en Valnød.

Galdebær (Bryonia), Slægt af Agurkfamilien

med talrige Arter, hvoraf de fleste have hjemme i det tropiske Asien og Afrika. B. alba med klatrende Stængel, hjerteformede, haandlappede Blade, Enboblomster i Klaser og et sort, kugleformet Bær omtr. af Størrelse som et Ribs, voxer vildt ved Gærder i Danmark og de tilgrænsende Lande. Dens store og kjødfulde, indvendig hvide Rod indeholder en skarp, ziftig Saft, som har mediciinsk Anvendelse. 3. dioica med Tveboblomster og røde Bær ;ndes sjældnere i Danmark, men hyppig i Sydeuropa. De nævnte Arter ere de eneste ;epræsentanter for denne Familie i Danmark.

Galder (af gala, synge) kaldtes i den nor-ske Oldtid et Slags Trolddom, der nedledes fra Odin, og som rimeligvis mest har be-aet i Tryllesange og Formularer.

Galdhøpiggen, Norges og Nordeuropas este Fjældtind, 8,160 F. (2,560 Met.) høj, ører det mellem Valders, Gudbrandsdalen Bergens Stift liggende Knippe af vilde etinder, der med et Fællesnavn kaldes Jo-jældene (s. d. A.).

aleāsse var tidligere Navnet paa de største sskibe i Venezia i Stadens Blomstrings-de. G. vare 160—170 F. lange, tre-de og med en Besætning af 800—1,200 De havde baade Aarer og Sejl og Skyts ; Dæk. G. er nu et Koffardiskib med ister uden Mars, hvoraf den forreste er ;rste.

eāzzo, it. Fornavn, især hyppigt i Fa-Visconti (s. d. A.).

;j, et Rofartøj af lignende Form som :n, men kun 130—140 F. langt, 16—29 t, med 22—26 Aarer, hver især betjent Md. Oldtidens Krigsskibe vare for G.; i det 16de Aarh. indførtes de i n, men afskaffedes i det 17de Aarh. ne vare Galejslaver, som hos Tyr-:e fangne Christne, hos de christne der-rbrydere, som dømtes hertil. Galej-ar i Frankrig og andre ved Søen Stater en af de haardeste Straffe, ;en ophørte, afløstes af Bagnoen. De som endnu fandtes indtil Beg. af). i de skandinaviske Riger, og som ;ne sejle og roes, afløstes af de saa-anonbaade.

;rærne kaldes nogle Moser i Sverige, ogn i Bohuslän; deres Navn have ter de Fartøjer (2 Galejer, 7 større : Slup), som i Juli 1718 førtes 'ra Strömstad til Søen Lången og ;des ad Landevejen til Iddefjorden, c. 3½ M. Planen til denne æven-;sport skal være bleven udkastet af org. I G. ses endnu Levninger ;dinger og Broer, som benyttedes es Transport.

en liggende Flammeovn, hvori etorter, vendte fra hinanden, op-me Ild. En G. er især anvendelig, lation skal foregaa ved en temme-overdreven stærk Hede, saaledes ;nen af rygende Svovlsyre, af hvor Retorterne staa i Sand-Svovlarsenik, Kviksølv, Phos-

Gälen, en gammel, adelig Slægt i Westfalen, af hvilke flere have beklædt høje Embeder i Preussen og Lifland. Mest bekjendt er Christoph Bernh. v. G., f. 1600, især af sine krigerske Talenter. Han blev 1650 Fyrstbiskop i Münster, tog 1665 Del i Englands Krig med Holland og forbandt sig 1672 med Ludvig XIV mod den ham forhadte Republik, men sluttede midt under Krigen 1675 Forbund med Kejseren mod Frankrig og med Danmark og Brandenburg mod Sverige, hvorved han kom i Besiddelse af hele Hertugdømmet Bremen m. m. Han døde 19 Sept. 1678 midt under Fredsunderhandlingerne i Nijmegen.

Gälen, Philipp, Pseudonym for Ernst Philipp Lange (s. d. A.).

Galena [gælina], Stad i Staten Illinois i Nordamerika, ved Mississippis østre Bred, paa Grænsen af Wisconsin. 6,000 J. Omegnen har rige Blyminer.

Galēnos, Claudius, en af Oldtidens berømteste Læger, f. 131 i Pergamon. Han havde modtaget en omhyggelig Opdragelse, blev tidlig bekjendt med Philosophien og begyndte allerede i sit 17de Aar Studiet af Lægevidenskaben. Han studerede nogen Tid i Smyrna og Alexandria og kom senere til Rom, hvor han vandt et stort Navn som Læge. 168 vendte han tilbage til Pergamon, hvorfra han af Marcus Aurelius og Verus blev kaldet tilbage til Italien. Han døde c. 200. G. underkastede Oldtidens Lægevidenskab, der var gaaet op i en Mængde Systemer, en grundig Reform, idet han ikke alene vendte tilbage til det af Hippokrates indtagne Standpunkt, i Følge hvilket Lægevidenskaben skulde støttes paa Jagttagelsens urokkelige Grundlag, men tillige stræbte efter at give denne Jagttagelse en videnskabelig Charakter ved at sætte den i Forbindelse med bestemte (om end for største Delen urigtige) anatomiske og physiologiske Anskuelser og endelig søgte at sammenknytte den videnskabelige og praktiske Del af Lægekunsten ved et philosophisk Princip. Den tilsyneladende fuldendte Form, hvori G.s System saaledes fremtraadte, gjorde, at det i 15—16 Aarhundreder blev saa godt som eneherskende i Lægevidenskaben, i hvilken Tid det rigtignok ogsaa aldeles hemmede dennes frie Udvikling, der først blev mulig, da Anatomiens og Physiologiens Gjenfødelse i det 16de og 17de Aarh. omstyrtede de Galenske Anskuelser (s. Lægevidenskabens Historie). G.s philosophiske Standpunkt kan betegnes som eklektisk Populærphilosophi paa peripatetisk Grundlag. I sine philosophiske Undersøgelser er han vaklende og fragmentarisk og mangler i Bedømmelsen af de forskjellige Skolers stridende Meninger selv et fast Holdepunkt.

Galenstock, et 11,460 F. højt Bjærg i Vierwaldstätteralperne, mod V. omgivet af Rhônegletscheren og mod Ø. af Tiefen- og Siedelngletscherne, er vanskeligt at bestige.

Galeōne kaldtes fordum de store Krigsfartøjer, som Spanierne og Portugiserne brugte, mest til Transport af Tropper til Amerika, og som da bragte dettes Produkter tilbage. Det blev senere i lang Tid det almindelige Navn for alle Skibe, der sejlede paa Amerika.

Galeopithēcus, Flagreabe, flyvende Maki, en højst mærkelig Pattedyrslægt, som det har været vanskeligt at henføre til nogen bestemt Orden, da den frembyder Ligheder baade med Halvaberne, Flaggermusene og Insektæderne. Lemmerne ere temmelig lange; ogsaa Tæerne og Fingrene, som hver ende med en kort, sammentrykt, skarp og krum Klo, og hvoraf ingen, som hos Aberne, kan modsættes de andre eller er forsynet med en flad Negl, ere temmelig lange. Mellem Kroppen og Lemmerne er der udspændt en haaret Flagrehud, der ogsaa fortsætter sig mellem Halsen og Armen, paa dennes øvre Side mellem Tæerne og Fingrene lige til Kloerne og mellem Bagbenene og Halen. Hovedet er spidst; Patterne ligge paa Brystet. Hovedskallens Form minder om Halvaberne, navnlig ved de store, fortil vendte, med en (rigtignok ufuldstændig) Benring omgivne Øjehuler; men Tandforholdet er meget forskjelligt og aldeles ejendommeligt. Kindtænderne ere spidstakkede, ligesom hos Insektæderne; Fortænderne i Overmunden ere savtakkede, og der er mellem de forreste af dem et tandløst Mellemrum, hvori Fortænderne i Undermunden, som ere kamformig delte, passe ind; de egne sig saaledes særdeles til at gribe Insekter, som tillige med Frugter og Blade udgjøre disse Dyrs Føde. De ere af Størrelse (d. e. Kroppen) omtr. som en Kat og bebo mørke og tætte Skove paa de indiske Øer (Malaka, Sundaøerne, Philippinerne og Molukkerne). De ere Natdyr ligesom Halvaberne; om Dagen hænge de paa Grenene ved alle 4 Fødder, med Ryggen nedad. De klatre behændig, men kunne ikke flyve, kun ved Hjælp af deres Flagrehud dale nedad i skraa Retning. Hunnen føder to blinde og nøgne Unger, som den længe bærer med sig paa Brystet, hvor Patterne sidde. Farven er rødgraa, brungraa eller marmoreret med sorte Pletter.

Galeāt var oprindel. en mindre Galej paa 16—20 Aarer, senere middelstore Fartøjer til Krigsbrug; de vare rundgattede og galeasetaklede og førte et let Skyts; Rorkarlene vare væbnede. **Bombardērgaleoter** vare Fartøjer, armerede med én eller to Morterer for dermed at bombardere Søstæder. De vare meget stærkt byggede for at modstaa det Tryk, der foranlediges ved Affyringen af Morteren.

Galeōtti, egtl. Vincenzo Tomaselli, Balletmester ved det kongel. danske Theater, f. 5 Marts 1738 i Firenze, var en af de fortrinligste Kunstnere i sit Fag, idet han hævede det antike mimiske Element, det plastiske og dramatiske Princip for Balletten til en Højde og Betydning, hvorved han forædlede dette Slags sceniske Forestillinger til dramatisk Kunst. G. kom til Danmark 1774 og døde som dansk Balletmester 16 Dec. 1816. Han har i alt componeret 48 alvorlige og komiske Balletter; blandt de første høre „Rolf Blaaskjæg", „Lagertha", „Romeo og Giulietta", blandt de sidste „Zigeunernes Lejr", „Amors og Balletmesterens Luner", „Vaskerpigerne og Kjedelflikkeren" til de hyppigst opførte.

Galerit (Galerites), Slægt af uddøde Søborrer, der forekomme talrig i Kridtformationens Lag; Skallen er dannet som en toppet Knap, med Mundaabningen, der er væbnet med fem Tænder, midt paa den flade Underside, hvor ogsaa Gattet findes anbragt mellem to af de fem Rækker af Huller for Sugefødderne, der gaa fra Skallens Top til Munden. Enkelte beslægtede Former findes endnu levende paa store Havdybder; fjærnere Slægtninge blandt Nutidens Søborrer ere Sølagerne (Scutellerne).

Galērius, C. G. Valerius Maximianus, af ringe Byrd, men krigersk Dygtighed, blev 292 af Kejser Diocletian, der gav ham sin Datter til Ægte, udnævnt til Cæsar. 296 kæmpede han, først uheldig, senere heldigere med Perserne, og 305, da Diocletian nedlagde Regeringen, blev han Augustus, d. e. regerende Kejser, indtil sin Død 311. Han er mest mærkelig ved sin Herskesyge og Forfølgelseslyst mod de christne.

Galētte, Underlaget for en Silkehat.

Galhegos, M. [galjé], portugisisk Digter, f. 1607 i Lissabon, skrev sit i en raffineret, gongoristisk Stil holdte Festdigt »Templo da Memoria« i Anledning af Hertugen af Braganzas (senere Kong Johan IV.s) Bryllup. I Madrid skal han have kjendt Lope de Vega og af ham være bragt ind paa den dramatiske Bane. Til sidst blev han Præst og hengav sig til strænge Bodsøvelser. Han døde 1665 i Lissabon.

Galhveps (Cynips), en Gruppe af Hvepse (aarevingede Insekter), nærmest beslægtede med Stik- og Snyltehvepsene, udmærkede ved deres store BrystStykke, korte og sammentrykte, tilsyneladende af faa Led sammensatte Bagkrop, faa Aarer i deres Vinger og ved den lange, skjulte, sammenrullede Braad. Med denne anbringe de deres Æg i Blade, Stilke, Knopper, Rødder eller andre Plantedele, som svulme stærkt op paa det stukne Sted, saaledes at der danner sig en Udvæxt eller Galle af forskjellig Form og Farve, hvori og hvoraf Larven lever; denne er en tyk, hvid Maddike, der ligger i en krumbøjet Stilling i en Hulhed inde i Gallen. Dennes Form og ydre Beskaffenhed er meget forskjellig efter Plantens og Hvepsens Art. Nogle G. lægge deres Æg i Galler, som ere dannede af andre Arter, og enkelte udklækkes som Snyltedyr i andre Insekter ligesom Snyltehvepsene. Til de mest bekjendte Arter høre Rosens G. (C. rosæ), der frembringer de ejendommelige, undertiden næve-store, røde og grønne, mosagtige Udvæxter (Bedegnar) paa den vilde Rose, og Egens forskjellige Arter af G., der frembringe Gallerne paa Egens Blade, Grene og Rødder. Disse Ege-G. ere mærkelige ved deres Forplantningsforhold; af nogle Arter kjendes nemlig kun Hunner, som stadig synes at forplante sig ved ubefrugtede Æg (s. **Parthenogenesis**), men hos de fleste vexler denne Forplantning ved ubefrugtede Æg regelmæssig med en, ved hvilken Hanner og Hunner samvirke. Af de befrugtede Æg, som udklækkes i Galler af særegen Form (forskjellige efter Arten), fremkommer udelukkende Hunner (ofte saa forskjellige fra Forældrene, at de tidligere regnedes til andre Slægter); disse lægge ubefrugtede Æg, som frembringe Galler af en anden Form og udvikles dels til Hanner, dels til Hunner, hvilke

sidste efter en Parring lægge befrugtede Æg i Galler af den første Form osv. Til hver af disse Arter af Ege-G. hører altsaa to Former af Hunner og to Former af Galler. De ægte Galæbler, der f. Ex. anvendes i Blækfabrikationen, frembringes C. gallæ tinctoriæ paa de unge Grene af Quercus infectoria i Sydeuropa og Orienten. S. Galæble.

Galiāni, Fernando, italiensk Nationaløkonom, f. 1728, først som Legationssecretær i Paris »Dialogues sur le commerce des blés« (1770) imod Physiokraterne; han er desuden Forfatter til »Trattato della moneta« m. m. Han døde 1786.

Galicien, den nordvestligste af de gamle spanske Provinser, omgiven af Atlanterhavet, Asturien og Leon samt de portugisiske Prov. Tras os Montes og Entre Douro e Minho, omfatter efter den nye Inddeling Provinserne:

	□ M.	Befolkning (1888).
Coruña	145	618,000
Lugo	178	422,000
Orense	129	389,000
Pontevedra	82	457,000
	534	1,881,000.

…r et Bjergland, over hvilket en Fortsæt… af de cantabriske Bjærge udbreder sig med …e Punkter saa høje, at de en stor Del af …ere dækkede med Sne. Den vigtigste …er Minho, der i en Del af sit nedre …r Grænsen mod Portugal og optager tal… …maafloder, blandt hvilke Sil er den be…ste. Directe til Atlanterhavet løbe en …ængde Smaafloder, der ved deres Ud…ne temmelig store Fjorde, de saakaldte … Kysten er saa vel herved som paa anden stærkt indskaaren og har talrige For… blandt hvilke Ortegal mod N. og …erre mod V. Klimaet er i det indre forholdsvis koldt og fugtigt. Bjær…rige paa Skov, og Dalene have gode …ge. Kvægavlen er betydelig, og Æsler, og Svin holdes i stort Antal. De Kornsorter ere Hvede, Byg og Majs; …vles Hør og megen Frugt og Vin. …ærerne ere talrige, og deres Frugt er Fødemiddel for den fattige Befolk…n vigtigste Industrigren er Tilvirk…nedvarer. Indbyggerne, Gallegos, ere arbejdsomme, og mange udvandre …ndre Egne af Spanien og til Por… fra de senere med en Sparestilling …e til deres Hjemstavn. — G. blev …ndringen besat af Vandaler og …kom 585 under Vestgoterne. I …8de Aarh. trængte Arabernes Erob… …herhen, men allerede 742 kom … af G. under det christne Konge… og Leon og senere under Casti… …nordiske Oldskrifter kaldes G. Ja… af Apostelen J.s Helligdom i …San Jago de Compostela.

…on, Grison), en lille Gruppe af …arformer, der opholde sig i Krat, …n Fugle og mindre Pattedyr, …dsuge, men ynde ogsaa Honning.

Messenger [galinjānis mēssen…dscher], Navn paa et engelsk Blad, der siden 1814 er udkommet i Paris og stiftedes af en italiensk Boghandler ved Navn G. Denne døde 1821, men Bladet fortsattes af hans Sønner (John Anthony, d. 1873, William, d. 1882) indtil 1875, da det overdroges til franske Medarbejdere.

Galilēi, Alessandro, italiensk Bygmester, f. 1691 i Firenze, d. 1737, var en af Rococostilens dygtigste Bygmestre og var Overbygmester hos Storhertug Cosmo III. Han kaldtes 1734 til Rom, hvor han opførte Laterankirkens Forside og gav Tegning til Capella Corsini i samme Kirke, hvilket maaske er hans bedste Værk.

Galilēi, Galileo, berømt Naturkyndig, f. 18 Febr. 1564 i Pisa, blev 1589 Prof. i Pisa, 1593 Prof. i Padua, 1610 atter Prof. i Pisa og storhertugelig Mathematiker. Svingningerne af nedhængende Lamper i Domkirken i Pisa ledede ham til Lovene for Pendulsvingningerne. Ligeledes opdagede han Lovene for Faldbevægelsen, saa vel det frie Fald som Faldet paa en Skraaplan og Kastebevægelsen, og lagde derved Grunden til Læren om Legemernes Bevægelse. G. har vel ikke egentlig opfundet Kikkerten, som nogle have ment; men efter at have faaet Efterretning om et saadant Instrument udfandt han selv, hvorledes den maatte sammensættes, og dannede saaledes den saakaldte Galileiske Kikkert, som bestaar af en convex Objectivlinse og en concav Ocularlinse (som vore Theaterkikkerter). Med denne opdagede han Ting paa Himlen, som man hidtil ikke havde haft Anelse om. Paa Maanen saa han Bjærge og Dale, overbeviste sig om, at den altid vender samme Side mod Jorden, ja bemærkede endog i de sidste Aar af sit Liv Maanens Librationer. Han opdagede, at Stjærnetaagen Krybben i Krebsen var en Gruppe af en stor Mængde enkelte Fixstjærner, som kun formedelst deres indbyrdes Nærhed smeltede sammen for det blotte Øje, og han anede, at det samme var Tilfældet med Mælkevejen. Han opdagede Jupiters 4 Drabanter, som han til Ære for sin Beskytter, Storhertug Cosmo II af Toscana, kaldte de mediceiske Stjærner, bestemte Lovene for deres Bevægelser og foreslog Benyttelsen af deres periodiske Formørkelser til Længdebestemmelser. Han opdagede ligeledes Pletterne i Solen og Solens Rotation, fandt noget ejendommeligt ved Saturns Udseende uden dog at kunne se Ringen og bemærkede, at Planeterne Mercur og Venus fremviste de samme Phaser som Maanen, hvilket viser, at de bevæge sig om Solen og modtage deres Lys fra denne. G.s sidste Leveaar formørkedes ved hans Conflict med den romerske Inqvisition, der ligesom Melanchthon i Tyskland ansaa den nye og den Gang endnu ikke saa slaaende beviste Lære om Jordens Dobbeltbevægelse for stridende mod Bibelen. Allerede 1616 fik han Tilhold om kun at fremsætte den som en Hypothese; men efter at hans store Velynder og Beundrer Cardinal Barberini 1623 havde besteget Pavestolen som Urban VIII, fremkom han 1632 med sin berømte »Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo, Tolemaico e Copernicano«, som han ogsaa fik Tilladelse til at

lade trykke. Den bevirkede dog, i Forbindelse med andre vovede Udtalelser af den meget heftige lærde, at han blev stævnet for Inqvisitionens Tribunal i Rom, hvor han 22 Juni 1633 maatte tilbagekalde sine Theses. Det er uhistorisk, at han ved denne Lejlighed stampende med Foden skal have sagt »E pur si muove« (og dog bevæger den sig) og være bleven underkastet haardt Fængsel, end sige Tortur. Men sin fulde Frihed fik han ikke mere tilbage. Først sendtes han til sin Ven, Ærkebiskoppen af Siena, og senere tillodes det ham at trække sig tilbage til Arcetri ved Firenze, hvor han, efter 1637 at være bleven blind paa begge Øjnene, døde 8 Jan. 1642. Han blev bisat i Kirken St. Croce i Firenze, hvor 1737 et prægtigt Mindesmærke blev ham sat, ligesom hans Apparater m. m. opbevares i det 1841 oprettede Observatorium i Arcetri. — Hans Fader, **Vincenzo G.** (c. 1533—1600), var ogsaa Mathematiker, men tillige en udmærket Luth- og Violinspiller samt Musiktheoretiker og et af de mest fremragende Medlemmer af den æsthetiske Kreds i Grev Bardis Hus, hvorfra det musikalske Drama havde sit Udspring. G. var en ivrig Modstander af Datidens Contrapunktik og arbejdede paa en Reform i Musiken, der skulde bygges paa den gammelgræske Musik. Hans Stridsskrifter ere af stor Interesse for Musikhistorien.

Galilæa, egtl. Gélîl Hagojim, hebr., d. e. Hedningernes District, var oprindelig et lille District i Naphtali Stamme, men gik senere over til at betegne hele den nordvestlige Del af Palæstina. Omtr. 10 M. langt og 4—5 M. bredt, overalt frugtbart og overordentlig stærkt befolket, grænsede det mod N. til Syrien, mod Ø. til Jordan, mod S. til Samaria, mod V. til Middelhavet og Phønikien. Som Jesu Hjemstavn har dette lille Landskab sin særegne Interesse tillige med dets Byer Nazareth, Kana, Kapernaum, Nain i Nærheden af Søen Genezareth ell. Tiberias, ogsaa kaldt det **galilæiske Hav**; her er ogsaa Bjerget Tabor, efter Traditionen Forklarelsens Bjerg. Indbyggerne i G., **Galilæerne**, af hvis Midte Jesus udvalgte sine Disciple, skildres af Josephus som et flittigt, modigt og tappert Folk. Ved nær Berøring med Hedningerne havde de mistet mange af Jødedommens skarpe Kanter, hvorfor de ogsaa vare foragtede af Jøderne i Judæa, der ikke ansaa deres Herkomst for ren og ublandet; dertil kom, at de talte en uren, bred Dialekt. Da Jesus fik sine første Tilhængere i Galilæa, brugte de øvrige Jøder ogsaa Navnet G. som et Spottenavn om de christne.

Galiōn, den Udbygning, som findes forude paa et Skib, dels til Prydelse, dels til Befæstelse af **Gallionsfiguren**.

Galipōt, en egen Fyrreharpix, s. **Harpix**.

Galitz ell. **Halitz**, Stad i det russiske Gouv. Kostroma, 14 M. n. ø. for K. ved Galitzsøen. 6,000 I. Linnedvæveri og Garveri.

Galizenstēn, en uren Zinkvitriol, s. **Zink**.

Galizien, et af de østerrigske Kronlande, bestaaende af Kongeriget G. og Lodomerien, Storhertugd. Krakov og Hertugd. Auschwitz og Zator, udgjør den nordøstligste Del af det østerrigsk-ungarske Kejserdømme og ligger n. for Karpatherne, som skille det fra Ungarn, medens det for Resten er omgivet af østerrigsk og preussisk Schlesien, Polen, Rusland og Bukovina. 1,426 □ M. med 5,959,000 I. (1880), hvoraf 51,5 pCt. Polakker, 43 pCt. Ruthenere og Resten Tyskere. Efter Religionsbekjendelsen vare 2,715,000 romersk-katholske, 2,510,000 græsk-katholske, 40,000 armeniske Christne, 687,000 Jøder og Resten af forskjellige Trosbekjendelser. Landet sænker sig fra Karpatherne ned mod den store østeuropæiske Slette. De vigtigste Floder ere **Weichsel**, som paa en lang Strækning danner Grænsen mod Polen og herfra optager **Raba**, **Donajec** og **San**; **Dnjestr** med talrige Bifloder, hvoriblandt fra venstre Side **Strypa**, **Sereth** og **Zbrucz** (Podhorze), der danner Grænsen mod Rusland; **Pruth** har ogsaa sin Kilde i G., men gaar efter et kort Løb over i Bukovina. Søer forekomme ikke uden for Karpatherne, men derimod mange Damme og paa flere Steder udstrakte Moser og Sumpe, saaledes ved Sans øvre Løb og langs Dnjestr. Klimaet er i det hele strængt med lange og kolde Vintre og en aarlig Middeltemperatur af 7°. Af det hele Areal er ⅔ Agerland, ⅛ Eng og Haver, 1/15 Græsland og ¼ Skov, fornemmelig i den sydlige Halvdel, Resten øde Land. Agerdyrkningen staar paa et temmelig lavt Trin; der dyrkes især Rug, Byg og Havre og desuden Bælgfrugter, Kartofler, Karteboller, Hør, Hamp og Tobak. Antallet af Husdyr angives 1880 til 2,248,000 Stkr. Hornkvæg, 735,000 Heste, 622,000 Faar og Geder og 674,000 Svin. Desuden 296,000 Bistader. I Karpatherne forekomme endnu Bjørne, Ulve og Lesser og over hele Landet en stor Mængde Jagtvildt. Af Mineralprodukter er Salt det vigtigste og vindes fornemmelig i Wieliczka og Bochnia; desuden Stenkul, noget Jærn, Gips og Kridt, hvortil i den nyere Tid endnu er kommet Stenolje. Industrien er kun lidet fremskreden; af størst Betydning er, foruden de Industrigrene, der afhænge af Landbruget, Linnedvæveri, Brændevinsbrænderi, Garveri, Pottemageri og Roesukkerfabrikation. Heller ikke Handelen er synderlig udviklet, især paa Grund af slette Samfærdselsmidler. Dog er i den nyere Tid heri sket en betydelig Forandring ved Anlæg af Jærnbaner, hvis Hovedlinje Krakov-Czernowitz til alle Sider har Forbindelse saa vel med det øvrige Østerrig-Ungarn som med Preussen, Rusland og Rumænien. Hovedstad **Lemberg**.

Historie. G. har Navn af den gamle By Halicz og hørte ligesom Vladimir (hvoraf Navnet Lodomerien) til Røderusland, samt stod under Storfyrsten i Kijev. I 10de Aarh. kom den vestlige Del af det nuvær. G. under Polen og fik dels polske, dels tyske Nybyggere. 1097 dannedes et Fyrstendømme Halicz, som vandt ikke ringe Blomstring ved Handel, men i 12te og 13de Aarh. maatte underkaste sig snart polsk, snart ungarsk Overhøjhed. 1198 forenedes det med Volhynien under Roman, og dennes Søn Daniel besluttede 1253 for at vinde Støtte imod Mongolerne at knytte sig til den romerske Kirke og modtog Kongekronen af Paven. Under hans Efterfølgere gik Volhynien og Podolien

tabt til Litauen, og da Romans Slægt ud-
døde 1340, kom G. under Polen og var forenet
hermed indtil 1772, naar fraregnes 1377—82,
da Ludvig d. store lagde det til Ungarn. Under
Foreningen med Polen fik den katholske Kirke
stærk Indgang i G., og Adelen blev aldeles
polsk. 1772 gjorde Maria Theresia som Un-
garns Dronning Krav paa det østlige G. og
nyttede det ved Polens første Deling til Øster-
ig under Navn af Kongeriget G. og Lodo-
ierien. 1786 forenedes hermed Bukovina, og
795 ved Polens tredje Deling vandtes det
estlige G. Dette sidste afstodes dog 1809 til
ertugd. Warschau, hvorhos en Del af det øst-
ge G. kom til Rusland. Men 1815 blev
ørste Delen af de tabte Landskaber gjenforenet
ed Østerrig, og 1817 blev Universitetet i
emberg grundlagt og en Forfatning givet
ed Landstænder, som dog ikke fik nogen synder-
g Indflydelse; paa middelalderlig Vis var
n talrige Bondestand slet ikke repræsenteret,
edens Adelen havde afgjort Overvægt. Lige-
des begunstigedes det polske Sprog imod det
thenske. Opstanden i Polen 1830 berørte
i for saa vidt G. som flere polske Afdelin-
: maatte kaste sig ind paa dets Grund og
e sig afvæbne; den østerrigske Regerings
færd mod Polakkerne i G. var ogsaa mil-
e og hensynsfuldere end hvad der fandt
ed i de andre polske Lande, hvortil vissselig
osfællesskabet var en medvirkende Grund.
lighederne i Krakov i Febr. 1846, der med-
e Republikens Besættelse af østerrigske og
siske Tropper og dens Indlemmelse i G.
Nov.), havde derimod den Eftervirkning, at
rigske Embedsmænd for at modarbejde de
ke Adelsmænds formentlige Løsrivelses-
er ophidsede de ruthenske og græsk-katholske
der i Øst-G. til en Opstand imod deres
Bejere, i hvem de saa baade deres person-
Undertrykkere og deres nationale og reli-
Fjender. Derved fremkaldtes mange blo-
og grusomme Optrin, som først standsedes
Løfter om Afskaffelse af Hoveriet og andre
inger af Livegenskabet. Samtidig indførtes
sk Kirkesang og Prædiken i den unerede
og ligel. russisk Skolesprog i Øst-G.
gik forbi uden at fremkalde oprørske Be-
ser og gav G. en Ordning af Landbo-
smaalet i frisindet Aand; baade Polakker
uthener sluttede sig til den constitutionelle
tat, som da var paatænkt i Østerrig.
blev Bukovina adskilt fra G. som et eget
and, og G. selv blev i Sept. 1850 delt
Dele og tre Landdagscurier oprettedes
isse i Krakov, Lemberg og Stanislav,
s det 1848 udtalte Ønske om en Tve-
efter Nationalitetsgrænserne i Lighed
hvad der skete 1809, ikke toges til Følge.
ler undgik G. at blive Gjenstand for de
Fortyskningsbestræbelser, som fandt Sted
Østerrig i Tiden 1850—60, især paa
jere Undervisningsvæsens Omraade. I
861 fik G. igjen en samlet Landdag med
re tidssvarende Sammensætning, nem-
Repræsentanter for de store Grundejere,
Stæderne og 74 for Landcommunerne,
ec. s. A. oprettedes et Statholderskab
for at hævde dets politiske og admini-
strative Enhed, med to Underafdelinger i Lem-
berg og Krakov. G. gav villig sin Understøt-
telse, da Forsøget med en constitutionel Helstat
gjenoptoges 1861, Polakkerne dog nærmest i
Haab om en mere føderalistisk Ordning, Ru-
thenerne i Forventning om hos Regeringen i
Wien at finde Støtte imod hines nationale
Overgreb. Da Forsøget strandede paa Unga-
rernes fortsatte Modstand og Forfatningen
standsedes 1865, hilsede Polakkerne dette Skridt
med Glæde og vendte alle deres Kræfter paa
at fortrænge det tyske Sprog fra Forvaltningen,
Retsplejen, Universitetet og Skolerne og sætte
det polske i Stedet, hvilke Bestræbelser ogsaa
efterhaanden ere lykkedes. Dog nægtede de ikke
deres Deltagelse i det nye, særlige Rigsraad
for Østerrig 1367 og medvirkede til Forfat-
ningens Ombannelse i Dec. s. A., hvorved de
enkelte Landdages Myndighed udvidedes; men
ikke tilfredse dermed vedtog de paa Landdagen
i Sept. 1868 en Række Resolutioner, der kræ-
vede en særlig Stilling for G. med udstrakt
Selvstændighed baade i Lovgivning og For-
valtning, medens Ruthenerne holdt paa Hel-
statsordningen og kun bad om Værn for deres
Modersmaal. Polakkerne vilde ikke gjøre fælles
Sag med Czecherne 1871 eller hindre Rigs-
raadet i at indføre directe Valg, og de have
senere lidt efter lidt naaet Opfyldelsen af deres
nationale Ønsker og en væsentlig Udvidelse af
G.s Selvstændighed, medens de vedblivende
tilsidesætte Ruthenernes Krav.

Galizin ell. Galizyn, Golizyn, gammel, be-
rømt, fyrstelig Slægt i Rusland, som udleder
sin Herkomst fra den litauiske Fyrste Gedimin,
Jagellonernes Stamfader, og af hvis Med-
lemmer mange med Dygtighed have beklædt
høje Poster baade i Hæren og i Staten og
flere maattet friste en vexlende Skæbne.
Michael G. anførte Storfyrsten af Moskvas
Hær mod Polakkerne i Slaget ved Orscha
1514, men kom i Fangenskab, af hvilket han
efter 38 Aars Forløb blev løsladt 1552; han
døde s. A. — Vasilij Vasiljevitsch G. understøt-
tede 1605 den første falske Demetrius mod
Huset Godunov og blev til Belønning Stor-
kammerherre ved hans Hof; men n. A. var
han med at berøve Bedrageren Kronen og
Livet, og snart efter hjalp han ogsaa til at
styrte hans Efterfølger, Fyrst Schuiskoi. Da
han derpaa 1610 blev sendt til Polen for at
melde Prins Ladislaus hans Valg til Czar,
blev han der kastet i Fængsel, hvor han 9 Aar
efter døde 1619. — En yngre Vasilij Vasiljevitsch
G., kaldt „den store G.“, f. c. 1633, kan be-
tragtes som en Forløber for Peter den store
og som dennes Forbillede i hans Reformplaner,
idet han, selv i Besiddelse af en i Rusland
paa den Tid usædvanlig Dannelse og talent-
fuld, allerede under Czar Feodor Alexievitsch
virkede ivrig for sit Fædrelands Civilisation
og i dette Øjemed søgte at bringe det i For-
bindelse med Europas vestlige Lande. Efter
Czarens Død 1682, da Prinsesse Sophie fore-
stod Regeringen i sine umyndige Brødres
Navn, øvede G. en uindskrænket Indflydelse,
hvorved han skaffede sig mange Fjender, lige-
som ogsaa et Par uheldige Tog til Krim vakte
Utilfredshed, og da Peter d. store 1689 skilte

sin Søster ved Magten, blev hendes almægtige Yndling, som hun havde til Hensigt at ægte, indviklet i hendes Fald: han mistede sine Værdigheder og Ejendomme, blev en Tid lang forvist til Grænsen af Sibirien, og den faldne, forhen saa mægtige og i flere Retninger fortjente Statsmand døde i et Kloster i Nærheden af Moskva under strenge Bodsøvelser 1713. — Af hans Fættere gjorde **Boris Alexievitsch G.**, ogsaa en Mand af sjælden Dannelse, sig fortjent som Peter d. stores Opdrager og døde ligeledes under klosterlige Bodsøvelser 1710; **Dmitrij Michaelovitsch G.**, en anset Statsmand, blev efter Kejser Peter II.s Død 1730 ved sit Forsøg paa at indskrænke den kejserlige Magt indviklet i Dolgorukijernes Fald og døde i Fængsel paa Schlüsselburg 1738. — **Michael Michaelovitsch G.** (den ældre), Broder til sidstnævnte, f. 1674, Peter d. stores dygtigste Feltherre og uadskillelige Vaabenfælle paa alle hans Felttog, erobrede Finland 1714, hvor han derpaa var Statholder, indtil Rusland ved Freden i Nystad 1721 tilbagegav det, og døde som Feltmarschal 1730. — En tredje Broder, **Michael G.** (d. yngre), f. 1685, udmærkede sig til Søs, var under Kejserinde Elisabeth Gesandt i Persien, blev til sidst Storadmiral og Præsident i Admiralitetscollegiet og døde 1764. — Af den ældre Michael G.s Sønner var **Alexander G.**, f. 1718, Feltmarschal under Katharine II, indtog Chotin 1769 og døde 1783 og **Dmitrij G.**, f. 1721, en dygtig Diplomat, Gesandt i Versailles hos Ludvig XV og senere i Wien hos Kejser Joseph II, d. 1793. — **Dmitrij Alexievitsch G.**, Sønnesøn af ovennævnte Dmitrij Michaelovitsch G., f. 1738, var under Katharine II Gesandt i Frankrig og senere i Holland, efter hvilket Lands Erobring af Franskmændene han levede som Privatmand, beskæftiget med mineralogiske Studier i Braunschweig til sin Død 1803. Hans Ægtefælle, **Amalie**, Fyrstinde G., født Comtesse Schmettau, Datter af den preussiske General Grev S., f. 1748, som han havde ægtet under et Ophold i Aachen 1768, udmærkede sig ved sin Aandsdannelse og Skjønhed, men er endnu mere bekjendt ved sit Hang til Pietisme og Sværmeri. Paa Grund af Ægteparrets forskjellige Sympathier levede de for det meste adskilte; i Münster, hvor Fyrstinden sædvanlig opholdt sig, samlede hun en Kreds af aandrige Mænd omkring sig, deriblandt Fürstenberg, Goethe, Jacobi, F. Hemsterhuis, Hamann og Grev Friedr. Stolberg, som hun bevægede til at gaa over til Katholicismen. Hun er den „Diotima“, til hvem Hemsterhuis under Navnet „Diokles“ skrev »Lettre sur l'athéisme« (1785). Hun døde 1806; hendes eneste Søn, Fyrst **Dmitrij G.**, f. 1770, gik paavirket af Moderen i sit 22de Aar 1792 som katholsk Missionær til de forenede Stater i Nordamerika, hvor han trofast virkede for sit Kald lige til sin Død i Oldingsalderen 1840. — **Alexander G.** var Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet 1817—24 og senere alene for Undervisningsvæsenet indtil 1842, 1812 Medstifter og Formand for det russiske Bibelselskab indtil dets Opløsning 1826; d. 1844. — **Dmitrij G.**, f. 1772, udmærkede sig i Krigene 1806—14 som Ryttergeneral og blev 1820 Gouverneur i Moskva, hvor han virkede meget for Byens Forskjønnelse og viste stor Iver ved Choleraens Udbrud 1831; d. 1844. — **Emanuel G.**, f. 1804, levede mest i Paris eller paa Rejser rundt om i Europa. Han meddelte sine Iagttagelser til videnskabelige Tidsskrifter, oversatte russiske Bøger paa Fransk og udgav 1852 en Rejseskildring af Finland; d. 1853. — **Nikolaj G.**, Generallieutenant, har skrevet en „almindelig Krigshistorie for alle Folk og alle Tider“ i 23 Bd., overs. paa Tysk og Svensk.

Gall, Fr. Jos., s. Kranioskopi.

Gall, Heinrich Ludw. Lambert, f. 28 Dec. 1791 ved Jülich, d. 31 Jan. 1863 i Trier, tysk technisk Chemiker, Dr. phil., udgav en Del Skrifter af technisk Indhold, mest indeholdende egne Erfaringer, saaledes om et af ham opfundet Dampdestillationsapparat for Brændevin 1831, om Forbedring af Vin i slette Aar 1826. Den sidste, den saakaldte Gallisering, gaar ud paa at samle de gode, modne Druer for sig og deraf tilberede sin Vin, medens Saften af de mindre modne ved Fortynding med Vand og Tilsætning af Sukker bibringes det rette Forhold mellem Syre og Sukker. Herved opnaas ogsaa af dem en tarvelig, men dog brugelig Vin. Methoden blev naturligvis meget populær, men er i Virkeligheden en ligefrem Forfalskning.

Galla, s. Gala.

Galla Landene, en Landstrækning i Østafrika, s. for Abessinien, strækker sig imod S. indtil hen imod Ækvator. De høre til Afrikas mindst bekjendte Strækninger og kunne kun i Almindel. charakteriseres som et Bjergland med mægtige Plateaudannelser. 1865 søgte v. d. Decken at trænge ind i Landet, men han blev dræbt i Berbera ved Fl. Juba paa Østgrænsen. Gallaerne ere beslægtede med flere abessinske Folk samt Dankali- og Somalistammerne paa Adel- og Ajankysten; de høre til de chamitiske Folk, skjønt maaske stærkt blandede med Negrene. De have langt, lokket Haar og fremstaaende, smukke Ansigter, men Farven er meget sort. I det indre Land ere de Hyrder, Hedninger og grusomme Røvere. Som Erobrere have de bemægtiget sig en stor Del af Abessinien, hvor de have antaget dels Islam, dels Christendommen. Paa Kysterne drive de Handel og Søfart. Deres Sprog, hvorover L. Tutschek i München 1844—45 har udgivet Grammatik og Lexikon, er beslægtet med Ægyptisk og Berberisk.

Gallait, Louis [lä], belgisk Historiemaler, f. 10 Marts 1810 i Tournay, uddannede sig først i sin Fødeby under den franske Maler Hennequin, senere dels i Antwerpen, dels i Paris. Han har haft sine fleste Malerier paa Udstillingerne i Paris, hvor han har vundet mere Bifald end i sit Fødeland. Blandt hans Arbejder maa nævnes „Job og hans Venner“ (1836), som er i Luxembourg, „Montaigne besøger Tasso i Fængslet“, tilhørende Kongen af Belgien, „Carl V.s Tronfrasigelse“ (1841), som er i Bryssel, 3 Malerier for Galleriet i Versailles, „Egmonds og Hoorns Lig udstillede“, som er kjøbt af Byen Tournay, „Egmonds sidste Øjeblikke“ (1853), „Frants I hos

'ionardo da Vinci" (1857) o. fl. Han har
gsaa malet Genrebilleder, som „Den knælkede
'iolinbue", „Den slaviske Spillemand og hans
'ster" o. fl. med psychologisk Finhed og me-
rlig Holdning. Fraregnet nogle Portræter
r han ikke malet noget af Betydning i de to
te Aartier.

Jalland, Ant. [läng], fransk Orientalist, f.
6, ledsagede 1670 den franske Gesandt til
stantinopel og Jerusalem for at undersøge
'skrifter og historiske Monumenter. Efter
ny Rejse 1679 til Orienten fik han Titel
'ongel. Antiqvar og udnævntes til Pro-
r i Arab. i Paris. D. 1715. Til hans
e efterladte Arbejder hører den første euro-
e Oversættelse af „1,001 Nat" (Paris 1704
12 Bd.), hvis bedste Udgave skyldes Caus-
806; 9 Bd.).

Karäte, Stad i Norditalien, 5 M. n. v.
Milano. 9,000 J. G. danner med Busto-
og Legnano Centret i en stærkt indu-
rende Egn med betydelige Bomulds- og
manufakturer.

as, Matthias, Greve af, kejserlig Gene-
Trediveaarskrigen, f. 1589 i Trident,
først i den spanske Hær mod Savoien
derpaa i Kejserens og den katholske Li-
eneste, hvor han gjorde sig bekjendt paa
t mod den danske Konge Christian IV
ter i Italien, hvor han indtog Man-
fter at være udnævnt til Rigsgreve
han ved Nürnberg og Lützen med
dolf, var en af Hovedbeltagerne i
ins Mord og fik til Belønning den-
ab Friedland samt Overcommandoen
en. Han vandt den vigtige Sejer
lingen over de svenske 1634, men
1637 uheldig med Banér og Wrangel
n, maatte trække sig tilbage til Böh-
lægge Commandoen. Til Trods for
held og sin udviste Mangel paa Felt-
blev han dog atter 1643 sat i
r Hæren mod Torstenson, rykkede
ham ind i Holsten og sagde pra-
han skulde „fange Ræven i Sæk-
han udrettede i Virkeligheden intet
at udsuge de Egne, i hvilke han
og trætte sine egne og de danske
b hensigtsløse Marcher; da Tor-
b Halvøen og drog sydpaa, fulgte
b bag efter og maatte med stort
sig tilbage til Elben, hvorpaa
blev overgivet til Hatzfeld. G.s
paa den jyske Halvø gjorde Op-
uropa; i Hamborg blev der slaaet
, paa hvis ene Side stod: „Hvad
tet i Holsten, kan man kortelig
anden Side", og denne Side var
om dog endnu en Gang til An-
at have samlet de efter Neder-
owitz adsplittede kejserlige Trop-
fort efter i Wien 1647. G.s
uddøde i Midten af det 18de
Grev Clam, der arvede Fried-
vnet Clam-G. (s. Clam).

rah. Alb. Alph. [gæl], nordame-
ind, f. 29 Jan. 1761 i Genf, gik
erika for at deltage i Uafhængig-
blev efter Freden 1783 Profes-
sor i fransk Literatur ved Harvard-Universitetet i Boston. Senere kjøbte han en Landejendom i Pennsylvania, blev 1789 Medlem af Statens grundlovgivende Forsamling og 1793 Unionssenator, hvor han hørte til de mest udprægede „Republikanere" og udmærkede sig som Taler. 1801—13 var G. Statssecretær for Finanserne, sendtes derefter til Europa for at slutte Fred og Handelspagt med England og var 1816—23 Affending i Paris. 1826 gik han i særligt Hverv til England, men levede siden som Privatmand og afslog Tilbudet om at blive Unionens Vicepræsident. 1831—39 var G. Præsident for Nationalbanken i New-York. G. grundlagde det ethnologiske Selskab og skrev foruden mindre Afhandlinger et stort Værk, »Synopsis of the Indian tribes in North-America« (1836); d. 12 Aug. 1849.

Galle, s. Galhveps og Galæble.

Galle, d. s. s. Point de Galle [gahl; poæng do gahl].

Galle, Joh. Gottfr., f. 1812, først Assistent ved Observatoriet i Berlin, siden 1851 Directeur for Observatoriet og Prof. i Astronomi ved Universitetet i Breslau, har udfoldet stor Virksomhed som Jagttager, Regner og Forfatter af Afhandlinger af astronomisk og meteorologisk Indhold. Det var ham, der 23 Sept. 1846 fandt den nye Planet Neptun omtrent paa det Sted, hvor Leverrier af theoretiske Grunde havde opfordret til at søge den. 1838—39 saa han Saturns mørke Ring, som først 1850 opdagedes som saadan af Bond. Han har beregnet Ole Rømers »Triduum« og har gjennemført Methoden til Bestemmelse af Solens Parallaxe ved de smaa Planeter, „G.s Methode".

Gallego [galjē] kaldes i nogle Egne af Spanien en kold, paa visse Tider af Aaret fremherskende Nordvestvind. **Gallegos**, s. Galicien.

Gallego, Juan Nicas. [s. o.], spansk Digter, f. 1777 i Zamora, indtraadte efter fuldbragte Studier i Salamanca i Præstestanden og gjorde i Madrid Quintanas og Cienfuegos Bekjendtskab. 1805 blev han Hofcapellan. Ved Franskmændenes andet Indtog i Madrid flygtede G. til Sevilla. Ved sine Oder opflammede han den nationale Begejstring; han blev Medlem af Cortes, men fængsledes efter den første Restauration. I et Carthenserkloster, hvortil han trak sig tilbage, skrev han elegiske Digte. Den anden Restauration jog ham til Frankrig; efter sin Tilbagekomst holdt han sig borte fra Politiken og blev bestandig Secretær ved det spanske Akademi. Hans »Oda á Buenos Ayres« (1807), »Elegia al Dos de Mayo« (1808) ere hans mest bekjendte lyriske Stykker; fremdeles er hans didaktiske Digt »Oda á la influencia del entusiasmo público en las artes« (1808) anset. D. 1853.

Gallehus, Landsby i Møgeltønder Sogn i Slesvig, 5¼ M. s. for Ribe, ¾ M. n. v. for Tønder og 1 M. fra Vesterhavet, er bleven mærkelig ved de to store Guldhorn (s. d. A.), som ere fundne der.

Gallen, Sanct, 1) Canton i det nordøstlige Schweiz, omgivet mod N. af Thurgau og Bodensøen, mod Ø. af Østerrig og Liechtenstein, fra hvilket det skilles ved Rhinen, mod S. af

Graubünden, mod V. af Glarus, Schwyz og Zürich, og helt omsluttende Cant. Appenzell. 36,7 □ M. med 210,000 J. (1880), hvoraf 126,000 Katholiker, 370 Jøder, Resten Reformerte og Lutheranere. Befolkningen er næsten udelukkende af tydsk Stamme. Landet er bjergfuldt med mange Punkter mellem 7,000 og 10,000 F.s Højde, saaledes paa Grænsen af Graubünden Scheibe (9,740 F.) og Ringelspitz (10,350 F.), Sieben Kurfürsten n. for Wallensøen (7,340 F.), Sentis (7,980 F.) paa Appenzells Sydgrænse. De vigtigste Vandløb foruden Rhinen, som herfra optager Tamina, ere Seez, der falder i Wallensøen, og Thur, der gjennem Thurgau og Zürich løber til Rhinen. I Landbruget spiller Kvægavlen den vigtigste Rolle, og der udføres saa vel Hornkvæg som Heste, Faar og Svin. Kornavlen dækker ikke Forbruget. Vin og Frugt, især Æbler og Kirsebær, dyrkes temmelig udbredt. I den sydlige Del er der udstrakte Skove, hvorfra udføres meget Tømmer. Af Mineralprodukter er Jærn det vigtigste, dernæst Kul og Tørv. Tidligere drevés her en meget betydelig Linnedindustri, der nu væsentlig har maattet vige Pladsen for Bomuldsindustrien, som navnlig i dens finere Grene staar paa et meget højt Trin. — St. G. blev først 1798 et eget Canton, dannet ved Forening af det gamle Abbedi St. G. og nogle andre Districter. Dets Forfatning af 1815 var meget conservativ med særlige Raad for Katholiker og Protestanter ved Siden af det fælles store Raad; den ombannedes 1830, men beholdt dog den confessionelle Adskillelse (Raadet sammensattes af 88 katholske og 62 protestantiske Medl.), hvilket senere fremkaldte stærke Rivninger, især 1841. Forfatningsstriden vedblev lige til 1861, da Forfatningen blev aldeles demokratisk; Kirkerne stilledes uafhængige af Staten, som derimod tog Skolerne under sig. Det store Raad af 150 Medlemmer vælges ved almindelig Valgret (20 Aars Alder) i de 92 Communer; dets Beslutninger forelægges Folket til Stadfæstelse (siden 1875). I Spidsen for Forvaltningsraadet (7 Medl.), som vælges af og udaf det store Raad, staar en Landammann. St. G. vælger 10 Medlemmer til det schweizerske Nationalraad. — 2) Hovedstad i Cant. St. G. i dets nordlige Del, 1 M. fra Bodensøen. 21,000 J. (1880), hvoraf ⅓ Reformerte. Staden har flere mærkelige og smukke Bygninger, hvoriblandt det forhenværende Benedictinerakademi, Bispegaarden, Kathedralkirken, Tøjhuset, Posthuset, Varegaarden o. fl. Her er to Bibliotheker med mærkelige Haandskrifter, et naturhistorisk Museum og flere andre Samlinger. Betydelig Bomuldsindustri. St. G.s berømte og rige Benedictinerabbedi blev stiftet i det 7de Aarh. paa det Sted, hvor den hellige Gallus (s. d. A.), efter hvem det er opkaldt, havde taget sit Ophold, og ophævet 1805. Det øvede i den tidlige Middelalder en betydelig Indflydelse paa den højtydske Undervisning, Videnskab og Literatur; af Munkene ere i den Retning flere af Navnet Notker i det 10de og 11te Aarh. bekjendte. Abbed Leodegars vilkaarlige Fremfærd mod Toggenburgerne og Undertrykkelse af den reformerte Religion i Beg. af det 18de Aarh. medførte den saakaldte Toggenburgerkrig; s. Toggenburg.

Gallenga, Antonio, italiensk Forfatter, f. 1810 i Parma, blev som Student fængslet for politisk Sammensværgelse og forvist 1831; han fik senere det Hverv af Mazzini at myrde Carl Albert, men vovede ikke at udføre Gjerningen og blev derfor forfulgt af sine Partifæller endnu mere end af Regeringerne. 1848 blev G. Professor ved Londons Universitet i italiensk Literatur; han vendte tilbage til Italien 1848 og tog Del i Bevægelsen, men drog 1849 paa ny til London. 1854 kaldtes G. af Cavour til Sardinien, blev Medlem af Deputeretkammeret, men tyede 1856 igjen til England paa Grund af Mazzinisternes Forfølgelser, som han havde paadraget sig ved sin „Piemonts Historie“ (3 Bd., 1854—55). 1858 blev G. Brevskriver for »Times« og levede mest i Italien, men gik ogsaa i Sendelser til andre Lande, saaledes 1864 til Danmark, hvis Krig han beskrev („Krigen i Slesvig 1864“); siden 1874 lever G. i Wales. G. har skrevet flere Rejseskildringer og Skrifter om Tidens politiske Spørgsmaal.

Galler, s. Gallien, Kelter. „Den døende G.“ kaldes nu sædvanlig et Kunstværk, som tidligere altid hed „den døende Fægter“ (s. Fægter).

Galleri betegner i Bygningskunsten et Værelse, hvis Længde er flere Gange større end Bredden. Saadanne Værelser tjene ofte til Opstilling af Malerier (Billed-G.) eller andre Kunstværker; Benævnelsen G. er derved bleven overført paa disse Samlinger selv, om de endfindes opstillede i flere sammenstødende Sale. G. betegner ogsaa en Gang, der i en vis Højde over Gulvet strækker sig langs Væggene i en Sal, og derfor særlig i Theatre den øverste Etage af Tilskuerpladsen. End videre bruges G. undertiden i samme Betydn. som Corridor. I Befæstningskunsten er G. Navnet dels paa større Minegange, dels paa de Gange i eller bag en Beklædningsmur eller Tømmerbeklædning, hvorfra der er Skydehuller ud til den foran liggende Grav. G. kaldes endelig ogsaa den Udbygning, som findes agter paa et Skib, en paa hver Side.

Galletti, Francesco, italiensk Billedhugger, f. 14 Juni 1838 i Cento ved Ferrara, men bosat i Rom. Af hans Arbejder kunne nævnes „San Lorenzo“ og „Haabet“ i Rom, Billedstøtter af Guercino i Cento, af Savonarola i Ferrara. Han synes at have mere Skjønhedsfølelse i formel Henseende end dybere Indhold i sine Værker.

Galli, italiensk Kunstnerfamilie, der vandt Navn som Theaterbygmestre og Decorationsmalere. Stamfaderen, Giovanni Maria G., kaldte sig undertiden efter sit Fødested da Bibbiena, et Tilnavn, som ikke sjælden ogsaa bruges om Slægtens øvrige Medlemmer. Hans Søn, Ferdinando G., f. 1657 i Bologna, d. 1743, arbejdede først som Bygmester i Parma og kaldtes senere til Prag, hvor han byggede et prægtigt Theater. Tillige udmærkede han sig ved Opfindelsen af nye Decorationer og et nyt Maskineri ved deres Opstilling. Hans Broder, Francesco G., f. 1659, d. 1739, der byggede et Theater i Verona, samt hans 3 Søn-

ner, Alessandro, Giuseppe og Antonio G., dyrkede alle med Held den samme Kunstretning.

Gällia, s. Gallien.

Gallicisme, en for det franske Sprog ejendommelig Talemaade, som i Følge særegen Sprogbrug faar en anden Mening, end den skulde have efter Ordenes almindelige Betydning. Brugt om andre Sprog betyder G. en fejlagtig Overførelse til et saadant af en for det franske Sprog ejendommelig Vending.

Gallien (Gallia) kaldte Romerne saa vel Landet mellem Pyrenæerne og Rhinen, det nuværende Frankrig (G. Transalpina), som ogsaa den nordlige Del af Italien (G. Cisalpina) fra de cottiske og grajiske Alper. I dette Gebet indtil Adige boede paa den anden Side af Po (G. Transpadana), regnet fra Rom af, Salasserne med Staden Eporedia (Ivrea), Insubrerne med Staden Mediolanum (Milano) og Cenomanerne med de gamle Stæder Verona og Mantua. Højere oppe ved Po havde forskjellige liguriske Folkeslag holdt sig, navnlig Taurinerne i Egnen om det nuværende Turin (Augusta Taurinorum); i den nordlige Alpekjæde boede forskjellige keltiske og rhætiske Stammer. Paa denne Side af Po (i G. Cispadana) boede Bojerne, Lingonerne og Senonerne. Gallernes Indvandringer, ved hvilke …truskerne og Umbrerne bleve fortrængte, synes … have fundet Sted i hurtig Rækkefølge; de …rste vare Insubrerne (efter Sagnet c. 600 f. …hr.), de sidste de længst mod S. fremtrængende Senoner. Efter fuldstændig at have …aaet Romerne ved Allia (»dies Alliensis«, … Juli 390) indtog de under Anførsel af …ennus Rom paa Capitolium nær. Efter …t Tids Forløb bleve de drevne tilbage af …arcus Furius Camillus; dennes Søn satte …elig en Grænse for Gallernes Strejftog til … sydlige Italien (349), og flere galliske …ammer, der havde sluttet sig til Romernes …nder, bleve paa samme Tid besejrede, lige… … senere Bojerne, der havde forenet sig med …uskerne og Umbrerne mod Rom, bleve over…dne ved den vadimoniske Sø 283 f. Chr. … udbrød en ny Krig, der fortrinsvis kaldes … galliske, idet Bojerne og Senonerne gjorde Indfald i Etrurien, fordi Romerne havde … sig i Besiddelse af det senoniske Gebet; de …e besejrede ved Forbjærget Telamon og … derpaa undertvungne. I den anden pu… Krig gik de efter Slaget ved Trebia 218 til Hannibal; endnu efter Krigens Til…bringelse vedblev de at gjøre Modstand … Romerne, indtil de 193 bleve tvungne …uldstændig Underkastelse; den cispadanske … af Landet blev besat med romerske Kolo… og fik Navnet G. togata, hvilket Navn …paa anden ogsaa kom til at gjælde om det …padanske G. De i det sidst nævnte boende …ssere bleve paa Grund af deres Røver…æften fuldstændig udryddede af August 25 …r. og en Militærkoloni Augusta Præ… (Aosta) anlagt i deres Gebet. Efter at … blevet gjort til romersk Provins, der i …ing med Ligurien og Venetien bestyredes … Proconsul, blev det cisalpinske G. paa …iumvirernes Tid (43 f. Chr.) fuldstændig … til Italien og dets Retsforhold ordnede efter den til Dels endnu foreliggende lex Rubria. Blandt de 11 Regioner, i hvilke August inddelte Italien, udgjorde det cisalpinske G. den 8de, 10de og 11te Region og udmærkede sig fremfor det øvrige Italien ved blomstrende Industri, Handel og Agerbrug. — I det transalpinske G., der ved Alperne var skilt fra Italien, havde Phokæerne c. 600 f. Chr. anlagt Massilia (Marseille) ved Kysten af Middelhavet; denne By, der blev Hovedsædet for Handelen og den græske Cultur, traadte tidlig i venskabeligt Forhold til Romerne, som 154 ydede den Bistand mod et Angreb af liguriske Folkestammer. Efter Underkastelsen af de keltiske-liguriske Salyere (125), i hvis Land Kolonien Aquæ Sextiæ (Aix) blev anlagt, og af Allobrogerne (121) blev det sydøstlige G. gjort til romersk Provins under Navn af Provincia Romana (Provence); i Modsætning til G. togata blev det paa Grund af Beboernes lange og vide Benklæder kaldt G. braccata, ogsaa G. comata med Hensyn til Indbyggernes Skik at lade Haaret voxe. Efter Marius's Sejer over Cimbrerne og Teutonerne forblev Romerne i rolig Besiddelse af Landet. 58—51 undertvang Cæsar det øvrige transalpinske G., som skilte sig i tre ved Sprog og Institutioner forskjellige Folkegrupper. Den sydlige Del, Aquitanien, mellem Pyrenæerne og Garonne, var beboet af over 20 til Iberernes Stamme hørende Folkeslag; de andre to Dele beboedes af de egentlige Gallere, der hørte til Kelterne, og af de med dem beslægtede Belgere. Begge disse Folkeslag, der vare delte i flere Stammer, vare udmærkede som Krigere baade til Fods og til Hest; Druiderne og Adelen, der stammede fra Høvdingerne, øvede en stor Indflydelse paa Gallerne. — I de to første Aarh. e. Chr. forholdt G. sig i det hele rolig under det romerske Herredømme med Undtagelse af kortvarige Opstande 21 og 68—69 e. Chr. F., og der udviklede sig nu en højere Dannelse, ligesom ogsaa Christendommen udbredte sig blandt dem; men med Kejser Septimius Severus's Kamp mod Albinus, der udkæmpedes i G., begyndte Landets Forfald. Samtidig med, at det var Skueplads for indre Kampe og Uenighed, hærjedes det ved Indfald af Alemanner og Franker og trykkedes haardt af de romerske Statholdere; endelig satte mod N. Frankerne, mod Ø. Alemannerne sig i Besiddelse af det gallisk-romerske Gebet. Paa Folkevandringens Tid satte Burgunderne sig fast ved Øvrerhin, Vestgoterne, ved hvis Hjælp Romeren Aëtius overvandt Attila, i en Del af Aquitanien; den sidste Rest af det romerske Herredømme i G. blev tilintetgjort 486 af Frankeren Chlodevig, som af G. dannede det frankiske Rige.

Galliēnus, Publ. Licinius, romersk Kejser fra 259, da hans Fader Kejser Valerianus kom i persisk Fangenskab, indtil 268, blev allerede 253 udnævnt til Cæsar; hans Herredømme var indskrænket til Italien, da Legionerne i Provinserne udraabte deres Anførere til Kejsere (de saakaldte 30 Tyranners Tid). I Orienten udnævnte han selv Odenathus til Cæsar og overdrog ham og hans Hustru Zenobia Krigen mod Perserne; selv kæmpede han uheldig mod

Posthumius i Gallien og mod Aureolus i Illyricum. Da han belejrede sidstnævnte, der havde gjort et Indfald i Italien, i Mediolanum, faldt han for en Sammensværgelse af sine Officerer. G. var en begavet Mand, der for en kort Tid kunde udfolde stor Energi men i Regelen førte et overdaadigt og uvirksomt Liv i Rom.

Gallifet, Gaston Alex. Aug., Marquis [fē], fransk General, f. 23 Jan. 1830, indtraadte 1848 i Hæren og blev 1853 Lieutenant og 1868 Capitain, deltog med Udmærkelse i Krigen i Mexico og blev 1867 Oberst og 1870 Brigadegeneral. 1 Sept. førte G. en Rytteridivision med stor Tapperhed i en Træfning ved Metz, men kom i tysk Krigsfangenskab ved Metz's Overgivelse. Ved Paris's Indtagelse i Maj 1871 gjorde G. god Tjeneste, men gjorde sig tillige bemærket ved sin skaanselsløse Adfærd imod Oprørerne. 1872—73 deltog G. i Undertrykkelsen af Opstanden i Algérien, blev 1875 Divisionsgeneral i Dijon og omstyrtede her paa en temmelig brutal Maade en republikansk Statue, som var bleven rejst. Snart efter sluttede G., som tidligere regnedes til Napoleonisterne, sig til Gambetta; han blev 1879 sat i Spidsen for et Hærcorps og fik 1880 Commandoen i Paris, men besnden den Opgave, at reorganisere Rytteriet, og har i saa Henseende udfoldet stor Iver og Dygtighed.

Galligăi. Saaledes kaldes sædvanlig Leonora Dori, Marschal d'Ancres (s. d. A.) Hustru. Som Italienerinde og Datter af den franske Dronning Maria af Medicis Amme fik hun stor Indflydelse paa sin Barndoms Legesøster, Dronningen, og igjennem hende kom Concini, senere Marschal d'Ancre, til Magten. Hun delte hans Fald og blev efter en taabelig Proces, under hvilken hun beskyldtes for Troldeom, 1617 dømt til Døden paa Baalet. Hun skal have givet sine Dommere følgende overlegne Svar: „Den Trylledrik, jeg har brugt, er den Magt, en overlegen Aand altid vinder over en svag."

Gallikānere, Gallikanisme, Gallikansk Kirke, s. **Fransk Kirke.**

Gallimathias, meningsløs Tale, forvirret Snak. Ordet skal være kommet af, at en Gang Sagføreren for en vis Matthias i en Retssag angaaende en ham tilhørende Hane for Retten, hvor man talte Latin, i Stedet for »Gallus Matthiæ« (M.s Hane) sagde »Galli Matthias« (Hanens M.).

Galling, Kuskning af Hampens Hanplante (**Gallehampen**) strax efter Befrugtningen.

Gallipoli, 1) Stad i den tyrkiske Provins Adrianopel paa Halvøen G. ved Dardanellerstrædets Østende, 28 M. v. s. v. for Constantinopel. 20,000 J., der ere en Blanding af Tyrkere, Grækere, Armeniere og Jøder. Her er to Havne og en tyrkisk Flaadestation, en Del Fabriker, navnlig Saffiansfabriker, og Handel. Fra G. gik Frederik Barbarossa paa sit Korstog over til Asien, og det var her, at Tyrkerne 1356 først satte sig fast i Europa. Ved G. sejrede den venezianske Admiral Loredano 1416 over den tyrkiske Flaade. 1854 gik den engelsk-franske Hær, som kom Tyrkiet til Hjælp i dets Kamp mod Rusland, i Land ved G. 2) Stad i Syditalien paa en Klippeø i den østlige Del af Tarantobugten, 11 M. s. ø. for Taranto. 11,000 J. Bispesæde. Bomuldsindustri; Handel med Landbrugsprodukter, især Olje. Havn.

Gallium (af Gallia), et yderst sparsomt forekommende Metal, opdaget ved Spectralanalyse 1875 af Lecoq de Boisbaudran i Zinkblende fra Pierrefitte i Pyrenæerne, er senere fundet ogsaa i andre Blender, men i saa ringe Mængde, at den rigeste kun indeholder $\frac{1}{100000}$. G. danner ligesom Aluminium Aluner.

Gallmeyer, Josephine, tysk Skuespillerinde, f. 1838 i Brünn, optraadte i sin Fødeby allerede i sit 15de Aar, gav senere Gjæsteroller i Wien, Hermannstadt, Temesvar o. a. St. og var siden 1862, fra hvilket Aar hun næsten stadig spillede i Wien, anerkjendt som en fortrinlig Fremstillerinde især af Soubretteroller, med naturligt Humor, Friskhed og Originalitet. Hun skrev ogsaa et Par dramatiske Arbejder og nogle Noveller. D. 2 Febr. 1884.

Gallo, Marzio Mastrizzi, Marquis af, ital. Statsmand, f. 1753 i Palermo, spillede som neapolitansk Gesandt i Wien en vigtig Rolle ved Afslutningen af Freden i Campoformio 1797 og sluttede som Gesandt i Paris 1805 en Overenskomst med Talleyrand om det neapolitanske Gebets Rømning af de franske Tropper. Under Joseph Bonaparte og Murat samt efter Revolutionen i Neapel 1820 var han Udenrigsminister, men trak sig efter Congressen i Laibach tilbage til Privatlivet og døde 1833.

Gallomān, En, der sværmer for alt, hvad der er fransk; **Gallomani,** saadan Forkjærlighed. **Gallophil,** en Ven af Franskmændene.

Gallon, Grundenheden for de engelske Rummaal, lig 4,7 danske Potter.

Gallōri, E., italiensk Billedhugger fra den nyeste Tid i Firenze, har forstaaet at vinde et Navn ved det Mesterskab, hvormed han forkynder det hæsliges Æsthetik i Sculpturen; hans Fremstillinger af en enøjet Drukkenbolt og af Kejser Nero, udklædt som Skuespillerinde, nævnes som de mest fremtrædende Prøver paa hans Retning.

Gallus ell. **Gallun, den hellige,** f. c. 550 i Irland, virkede tillige med Columban som Missionær paa forskjellige Steder i Schweiz og byggede sig 613 en Hytte i en vild Skovdal ved Floden Steinach, hvor han var bleven fastholdt af en Tornebusk, medens han knælede i Bøn; her fremstod senere det berømte Kloster St. Gallen. D. 627. Mindedag 16 Oct.

Gallus, Cajus Vibius Trebonianus, rom. Kejser 251—53, sluttede strax efter Kejser Decius's Fald en vanærende Fred med Goterne. Under denne uduelige Kejser plagedes Riget af Pest og Barbarernes Indfald. Han myrdedes af sine egne Soldater 253.

Gallus, Cornelius, romersk Feltherre og Digter, Ven af Vergil og Ovid, kæmpede i Ægypten heldig mod Antonius. Da Ægypten var blevet indtaget, blev G. udnævnt til Statholder i Landet, men blev senere paa Grund af Misligheder i sin Embedsførelse sat under Anklage og afsat fra sin Post, hvorpaa han gjorde Ende paa sit Liv ved Selvmord 26 f.

…r. Som elegisk og epigrammatisk Digter …ode G. et stort Navn blandt sine Samtidige. …e hans Digte ere tabte; de, der gaa under …s Navn, ere beviislig uægte.

…Gallussyre, $C_7H_6O_5, H_2O$, forekommer temmelig udbredt i fri Tilstand i Planterne, oftest …synligviis som et Omdannelsesprodukt af …vesyre. Et Galæblendtræk, der har hen… t noget, indeholder G. Den danner farve… eller svagt farvede Krystalnaale, er let op… g i kogende, tungt i koldt Vand, let i …and, vanskelig i Æther; den smager svagt …ensnerpende, giver med Overskud af Al… under Iltning af Luften forskjelligfarvede blaa, grønne) Opløsninger, med Jern… salte et blaasort Bundfald, fældes ikke … (jfr. Garvesyre) og giver i tør Tilstand …rsigtig Opvarmning Pyrogallussyre.

…mei kaldes to forskjellige Zinkmalme, …ke den vigtigste er **Zinkspat** (ædel G.), …aar af kulsur Zinkilte; den anden er …ink eller vandholdig kiselsurt Zinkilte. …ne hinanden meget i Henseende til …d (5,0), Vægtfylde og Farve, der …st er gullig, ligesom de ogsaa hyppig …ne sammen i Lag og paa Gange. Bel… Schlesien, Kärnten, Ungarn, England …nyere Tid Wisconsin i Nordamerika …gtigste Findesteder. Alt Zink tilvirkes …nævnte Malme og Zinkblende.

…der (Phytoptus), smaa Mider med lang… …eme og 4 korte Ben (muligviis Lar… …dre Mideformer), som bo i særegne, fremkaldte sygelige Dannelser paa …f forskjellige Planter, hvilke Dan… …ligne smaa Galler og i andre Til… …levne forvexlede med smaa Svampe…

(Cecidomyia), en Slægt af smaa, …rmer, hvis Larver leve paa lignende … Galhvepsenes i galleagtige Ud… forskjellige Planter, f. Ex. paa Pi… …icina), paa forskjellige Naaletræer, Skulper osv. Til denne Slægt **Hvedemyggen** (C. tritici) og den …ssiske Flue (C. destructor), der …nrettet stor Ødelæggelse paa Hve… …pa og Nordamerika. Den sidst har sit Navn deraf, at den antages Nordamerika fra Europa med hes… …under Uafhængighedskrigen; den bestraaet, medens det endnu er … hvorimod Hvedemyggens gule …e Hvedens Blomst og Frugt.

…ell. **Belladonna** (Atropa Bella… …f Natskyggefamilien med ægfor… …ede, modsatte, ulige store Blade, …lige i Bladhjørnerne paa nik… …stilke, Bægeret femfliget, grønt, …dningen fladt udbredt, Kronen …oletbrun, 5 Støvdragere, Frug… …glinsende sort Farve, omtrent … Størrelse. Den voxer vildt i …ydeuropas Skovegne og findes …rk, men kun sjælden og for… …antens Dele indeholde et nar… …igt Alkaloid (Atropin), og den …diget Forgiftningstilfælde. I … anvendes Roden og Bladene.

Galoche, fr. [lōsche], Fodbeklædning af Læder eller Kautschuk, der bæres over Fodtøjet for at beskytte dette mod Fugtighed.

Galois, Evariste [loā], fransk Mathematiker, f. i Paris 26 Oct. 1811, d. smstds. 30 Maj 1832 i en Duel, foranlediget ved et Kjærlighedseventyr, kort efter at han var bleven løsladt af Fængslet St. Pélagie, i hvilket han to Gange var bleven hensat paa Grund af sine yderliggaaende republikanske Anskuelser. Hans Afhandlinger, som efter hans Død ere offentliggjorte samlede i Liouvilles Journal, Bd. XI, 1846, ere senere blevne Grundlaget for den moderne Opfattelse af Theorien for de algebraiske Ligningers Opløsning.

Galoner ell. Borter, svære, til Kantning bestemte Baand af compliceret Vævning. Guld- og Sølvgaloner, ægte eller uægte (leoniske, Lyonergaloner), have sædvanl. en resp. gul ell. hvid Kjæde af Silke, Hør eller Bomuld, undertiden med indblandet Lahn eller brocherede Figurer af Lahn, Cantiller eller Cheniller; Islætten er Guld- eller Sølvspind. Naar ogsaa Kjæden er Guld- eller Sølvspind, kaldes de Atlasgaloner; er Mønsteret lige tydeligt paa begge Sider, kaldes de Tresser. Uld- og Silkegaloner deles i flere Slags, saaledes Militærgaloner, vævede som Tresser med dobbelt Net, og Bogn- eller Livrégaloner, det eneste Slags G., der ere vævede som nopskaaret Fløjel, i det mindste i Mønsteret, hvorfor de ere noprede paa Retten som Brysselertapper.

Galop [lōpp] ell. Galopade, en bekjendt, livlig Selskabsdans med Melodi i ⅔ Takt. Den er oprindelig af ungarsk Herkomst og blev indført i Frankrig som en af Tourene i Quadrillen.

Galt, s. Svin.

Galt, John [gaahlt], skotsk Romanforfatter, f. 1779 i Irvine i Skotland, d. 1839, har skrevet en stor Mængde Noveller, der væsentlig dvæle ved skotske Bønders og Provinsboeres Liv; »Annals of the Parish« (1821), en presbyteriansk Præsts Dagbogsoptegnelser, ansees for den bedste. Desuden har han skrevet nogle Biographier, bl. a. Byrons.

Galt, Peder, dansk Admiral, f. omtr. 1580, hørte til en gammel dansk Adelsslægt. Hans Farfader, Peder Ebbesen G. til Tyrrestrup, Palsgaard og Birkelse, Medlem af Rigsraadet, d. 1548, var ikke uden Grund meget ilde lidt af de jydske Bønder og er derfor Gjenstand for mange Sagn. I sin Ungdom studerede Sønnesønnen og rejste udenlands; efter Hjemkomsten var han 1609—12 ansat i Cancelliet. 1622—24 var han dansk Gesandt i Stockholm. 1628 fik han Bestalling paa at være Capitain til Lands og Vands; 1630 var han Viceadmiral, og samme Stilling beklædte han 1644. Da Rigsadmiralen var bleven saaret dødelig i Slaget paa Kolberger Heide 1 Juli d. A., fik G. den øverste Befaling over Flaaden, der blokerede de svenske Skibe i Kielerfjord; men allerede 31 Juli satte Kongen en anden til at føre Overcommandoen, rimeligviis af Misfornøjelse over, at G. ikke efter hans Ordre havde angrebet den svenske Flaade, og da det derpaa Natten mellem 1 og 2 Aug. lykkedes denne at slippe ud, og da Kongen sagtens

har anset dette for at være en Følge af hin Ubydighed, lod han sin Vrede gaa haardt ud over G.: han blev sendt hjem til Kjøbenhavn, hvor Rigsraadet dømte ham fra Livet. Allerede 31 Aug. henrettedes han. Han var en lærd Mand, der 1682 skrev en dansk Lovhistorie og optraadte som latinsk Digter.

Galŭppi, Baldassare, f. 1706 paa den lille venezianske Ø Burano (hvorfor han ogsaa kaldtes Buranello), var Elev af Lotti og blev 1762 Capelmester ved S. Marco i Venezia. Han har især gjort sig bekjendt ved sine talrige komiske Operaer. 1741—43 dirigerede han i London, 1765—68 i St. Petersborg og døde 1785 i Venezia.

Galvāni, Luigi eller Aloisio, Dr. med., Galvanismens Opdager, f. 9 Sept. 1737 i Bologna, blev 1762 Docent i Medicin og 1775 Professor i praktisk Anatomi ved Universitetet i Bologna; fra 1765 var han Medlem af Instituttet smstds. og blev Aaret efter dettes Prof. i Anatomi. 1797 blev han afsat fra sine Embeder, fordi han ikke vilde aflægge Ed til den cisalpinske Republik, men snart igjen indsat. Han døde kort efter, 4 Dec. 1798.

Galvanisme, Berørings-(Contact-)elektricitet, Voltaelektricitet, Hydroelektricitet. Den blev først opdaget 1780 af Galvani, efter hvem den har faaet Navn, idet han fandt, at naar man bragte Nervestammen af et afskaaret Frøben i Berøring med et Metal, Musklerne i Berøring med et andet, kom Frøbenet i Trækninger, saa snart de to Metaller bragtes i Berøring med hinanden. Galvani troede, at Trækningen hidrørte fra Udladningen af den i Frøbenet ved Livsprocessen frembragte og opsamlede Elektricitet; men Volta paaviste snart efter, at Elektriciteten, som her kom til at virke, blev frembragt ved de to uligeartede Metallers Berøring. Han gav en Forklaring af Phænomenet, som i det væsentlige har holdt sig i Anseelse til vore Dage, og hvis Hovedtræk ere følgende. Alle faste Legemer, som lede Elektriciteten, blive elektriske ved at komme i Berøring med hinanden, naar der blot er nogen Forskjel paa deres Beskaffenhed. Komme to forskjellige Ledere af den første Klasse (s. Elektricitet) i Berøring med hinanden, faar den ene positiv, den anden negativ Elektricitet, og ere de isolerede, blive de begge lige stærkt elektriske. Afleder man Elektriciteten fra den ene Leder, bliver den anden dobbelt saa stærkt elektrisk, som den var før, og i det hele vil der imellem de to Ledere blive den samme elektriske Forskjel, samme Potentialforskjel. Alle Lederne af første Klasse kunne opstilles i en Række af en saadan Beskaffenhed, at et hvilket som helst Led i Rækken bliver + elektrisk ved at komme i Berøring med de efterfølgende (d. e. faar højere Potential end de efterfølgende), ÷ elektrisk ved at komme i Berøring med de foregaaende. En saadan Række er: Zink, Bly, Tin, Jern, Kobber, Sølv, Guld, Platin, Kul. End videre viste han, at den elektriske Forskjel imellem to Led i Rækken, f. Ex. Zink og Kobber, er lig Summen af alle de mellemliggende Forskjelle, hvoraf følger, at den elektriske Tilstand af to Metaller bliver den samme, enten de ere i umiddelbar Berøring med hinanden, eller Berøringen sker formedelst andre Metaller, som indskydes imellem dem (Voltas Spændingslov); deraf følger atter, at man ikke ved Hjælp af Metaller alene kan danne et elektrisk Kredsløb. Ved Berøring imellem faste og flydende Ledere frembringes ogsaa Elektricitet, men denne Elektricitetsfrembringelse følger ikke Voltas Lov, og deraf følger, at man af en Vædske og to Metaller (eller Kul og Graphit) kan danne et elektrisk Kredsløb. Til at paavise denne Berøringselektricitet brugte Volta den elektriske Condensator; men da det er et Redskab, som fordrer megen Varsomhed ved Brugen, blev den af ham fremsatte Lære ikke antagen overalt, førend han 1800 havde opfundet den Voltaske Søjle, hvorved G. kunde gjøres saa stærk, at den kunde virke paa et sædvanligt, fint Elektroskop. I lange Tider anvendtes G. mest til at frembringe elektriske Strømme. Tænker man sig i et Kar med fortyndet Svovlsyre staaende en Kobberplade og en Zinkplade og til den sidste fæstet en Kobberstrimmel, er der altsaa en Potentialforskjel imellem Kobberpladen og Kobberstrimlen; idet Potentialforskjellen imellem Zink og Kobber sættes lig 100, er den imellem fortyndet Svovlsyre og Zink 115 og imellem Kobber og fortyndet Svovlsyre ÷ 36, saa at den hele Potentialforskjel imellem Pladen og Strimlen bliver $\div 36 + 115 + 100 = 179$; forbindes derfor Pladen med Strimlen ved en Metaltraad, vil denne blive gjennemløbet af en elektrisk Strøm, idet der strømmer positiv Elektricitet fra Pladen igjennem Traaden til Strimlen (negativ den modsatte Vej); Potentialforskjellen imellem dem formindskes derved, men de ved Berøringen fremkaldte elektromotoriske Kræfter ville strax bringe den op til dens forrige Værdi, idet der i Apparatet bevæges positiv Elektricitet hen til Kobberpladen, negativ til Zinkpladen med dens Kobberstrimmel; altsaa vi have et elektrisk Kredsløb, idet den positive Elektricitet inde i Apparatet gaar fra Zink gjennem Vædsken til Kobberet og derfra ud i Ledningen. Strømmens Retning angives ved Retningen af den positive Elektricitet; Kobberpladen kaldes den positive Pol, Zinkpladen den negative. Jo større Potentialforskjellen imellem Yderleddene er, jo større altsaa den elektromotoriske Kraft i Apparatet er, desto raskere strømmer Elektriciteten igjennem Ledningen, og desto større er altsaa Strømmens Styrke. Et Apparat som det nævnte kaldes et galvanisk Element; flere saadanne kunne forbindes til et galvanisk Batteri, hvorved forstaas et sammensat galvanisk Apparat. Kobberet i det ene sættes i ledende Forbindelse med Zinken i det næste o. s. fr. (Voltas Bægerapparat); imellem det yderste Kobber- og den yderste Zinkplade kommer der da en Potentialforskjel, som er lig Summen af de enkelte Elementers (s. Ohms Lov). Voltas ovenfor nævnte Søjle var et Bægerapparat i en anden Form; det bestod af Pladepar af Zink og Kobber, der vare stablede op oven paa hinanden, med en Tøj- eller Papskive, der var gjennemtrukket med en svag Syre- eller Saltopløsning, imellem to paa hinanden følgende Pladepar. En lignende Søjle er

Zambonis tørre Søjle, der er bygget af det saakaldte Guld- og Sølvpapir (Papir med henholdsvis Kobberbronze- og Zinkovertræk); Papirets Fugtighed træder i Tøj- eller Papskivens Sted, og tørres Papiret, hører Virkningen op; denne Søjle er benyttet til Søjle-elektroskopet (s. d. A.). De nævnte galvaniske Apparater og de, der ere construerede efter amme Princip, lide dog af den væsentlige Mangel, at Virkningen er højst ustadig. Ved n elektriske Strøm bliver nemlig det i Væd-n indeholdte Vand adskilt i sine Bestanddele Elektrochemi); Brinten udvikler sig paa Kob-pladen, bliver til Dels hængende ved den frembringer en betydelig Hindring for ømmen (s. Polarisation, elektrisk, under Elek-tet); Ilten forener sig med Zinken, det ede Zinkilte bliver opløst af den tilstede-ende Syre (som oftest Svovlsyre), og Væd-kommer efter kort Tids Forløb til at inde- et Zinksalt, som bliver adskilt af Strøm- saaledes at der afsætter sig metallisk Zink Kobberet, hvorved naturligvis al Virkning er. Tillige var der den Ulempe, at Zin-gefrem blev opløst af den Syre, Vædsken oldt, og der udvikledes Brint, som paa af Tilblandinger havde en utaalelig ; for saa meget som muligt at undgaa maatte man bruge en meget tynd Syre, dede slet. Var Zinken bleven angre-endelig af Syren, bleve de fremmede r, som Bly og Jærn, siddende tilbage, Virkningen endnu mere blev svækket. dste Ulemper undgaas ved at amalga-inket, d. e. dyppe det i Kviksølv, da uden at opløses kan anbringes i langt Syre og Kviksølvet efterhaanden ig tilbage i Zinket med alle de frem-talter. Ved de saakaldte constante g. to Metaller nedsænkede hvert i en dske, og de to Vædsker ere skilte fra ved et porøst Lerkar (svagt brændt nnem hvis Porer de dog kunne komme med hinanden. Det første constante Daniells. I et porøst Lerkar er en et Zinkstang nedsænket i fortyndet ; uden om Lerkarret befinder sig en e nedsænket i en Opløsning af Kob-svovlsurt Kobberilte). Ved den elek-m bliver vel Zinken iltet, men det ovlsure Zinkilte hindres ved Ler-fra at komme i Berøring med Kob-dette vil der af det svovlsure Kob-ldes metallisk Kobber, saa at begge holde sig uforandrede og Strøm-e Timer kan vedblive uforandret. constante g. A. bruges Zink i ovlsyre, men Platin i Salpeter-ektromotoriske Kraft er 1,8 Gange et Daniells. Paa Platinet vilde Brint; men saa snart den dannes, toget af Salpetersyren, saa at t hindres. Bunsens g. A. er t fra Groves derved, at der i Platin er Kul i Salpetersyre; ganske det samme, Virkningen og Apparatet langt billigere. til Groves og Bunsens Appa-ies, at man i Stedet for Salpetersyre undertiden til dem anvender en Blanding af Svovlsyre og tvechromsurt Kali eller af Svovlsyre og Brunsten; begge Blandinger gjøre som meget iltholdige samme Virkning som Salpetersyren, men lede mindre godt. Andre hyppig brugte Elementer ere Leclanchés med Zink i Salmiakopløsning og Kul i Brunsten, Siemens's med Zink i Kogsaltopløsning, Kobber i Kobbervitriolopløsning og porøs Skillevæg af Papirmasse, Meidingers med Kobber i Kobbervitriolopløsning og Zink i Bittersaltopløsning, med Vædskerne staaende over hinanden uden porøs Skillevæg. **Galvanisering** er den Proces, hvorved Metaller ad galvanisk Vej overtrækkes med andre Metaller, saaledes galvanisk Forgyldning og Forsølvning (først udført af de la Rive i Genf 1840; s. Christofle), Fornikling o. s. fr.; **galvaniseret Jærntraad**, d. e. Jærntraad overtrukket med Zink for at beskyttes imod Luftens Indvirkning, anvendes f. Ex. til Telegraphtraade. **Galvanoglyphi**, omtr. det samme som Glyphographi. **Galvanographi**. Man kan benytte Galvanoplastiken (s. nedenf.) paa flere Maader til at skaffe sig Kobberplader, hvorfra Aftryk kunne tages paa Papir, og disse Processer kaldes G. En af disse Maader er opfunden af Kobell i München (1840), en anden af Hoffmann i Kjøbenhavn (1842). Begge danne sig en Matrice, hvorpaa Pladen kan galvanisk udfældes ved at udføre Figurerne ophøjede paa en koldt forsølvet Kobberplade; det galvanisk udfældte Kobber lejrer sig først paa den blanke Sølvflade og dernæst paa de med Farve overtrukne Steder, hvorfor det er heldigt at gjøre Farvernes Overflade lidt ledende med Graphit; hvad der altsaa er ophøjet paa Sølvfladen, bliver Fordybning paa Aftrykket, og ved Hjælp af Trykſværte faar man derefter Tegningen overført paa Papir. Ved Hoffmanns G., som er beregnet paa Linjetegninger, benyttes en Farve af Linolje og Mønje, der kan flyde fra Pen eller Ridsefjeder; ved Kobells G. paafører man den af halvledende Fernisser og mineralske Pigmenter tilberedte Farve ved Hjælp af en Pensel stedse tykkere, jo dybere Tonen skal være. Begge Slags G. have Mangler, der have stillet sig i Vejen for deres udstrakte praktiske Anvendelse; Methoderne ere dog senere blevne modificerede noget og have derefter navnlig paa Grund af Prisbilligheden faaet større Udbredelse. **Galvanokaustik**, Benyttelsen af den ved den constante galvaniske Strøm frembragte Glødning af den ledende Metaltraad til at ætse eller udbrænde de organiske Væv, frembyder i mange Tilfælde ikke ringe Fordele, navnlig derved, at Traaden kan anbringes kold paa Stedet og derpaa gløndes ved at man lukker Kjæden, hvilket især er hensigtsmæssigt ved Ætsning af Fistelgange, Afbrænding af Svulster osv. **Galvanometer**, et Instrument, der bruges til at maale den elektriske Strøm ved det Udslag, den bringer en Magnetnaal til at give (s. Elektrodynamik). De hyppigst anvendte G. ere Tangensbousolen, hvor en lille Magnetnaal midt i en lodret Kobberring, som er opstillet i den magnetiske Meridianplan, og som gjennemløbes af Strømmen, giver et Udslag, hvis Tangens forholder sig som Strømmens

Styrke. End videre Sinusbonssolen, hvor, efter at Naalen har gjort et Udslag, Kobberringen drejes om en lodret Diameter i Retning med Udslaget, indtil Naalen kommer i den oprindelige Stilling imod den; Navnet hidrører derfra, at Strømmens Styrke staar i Forhold til Sinus af den Vinkel, Ringen er drejet. Tangensbonssolen kan være indrettet saaledes, at der til Magnetnaalen er fæstet et lille, lodret, plant Spejl, og Naalens Bevægelser iagttages i dette ved Hjælp af en Kikkert; Instrumentet kaldes da **Spejlgalvanometer.** **Galvanoplastik**, opfundet af Jacobi i St. Petersborg 1836, er Afformning i Metal ved galvanisk Udfældning af Metallet i Formen, Matricen, og foretages saa godt som alene med Kobber (s. **Elektrokemi**). Metallet udskilles i et sammenhængende Lag, naar Udfældningen sker langsomt (c. $\frac{1}{3}$ Linje daglig), og Copien er særdeles fin og tro. Matricen bestaar i Regelen af en Ikkeleder, som Gips ell. Guttaperchа, men endnu bedre af en Masse, der er sammensat af Vox, Asphalt, Stearin og Talg, hvilken Composition gjengiver de fineste Detailler. Matricen gjøres ledende ved at overgnides med et ledende Pulver, hyppigst Graphit, hvorefter den anbringes som negativ Elektrode i et Kar med en Opløsning af et Kobbersalt, medens den positive Elektrode i Regelen dannes af en Kobberplade, d. v. s. Strømmen ledes ind i Badsken igjennem Kobberpladen og ud igjennem Matricen. Af Opløsningen udskilles Kobber paa Matricen, og samtidig opløses en tilsvarende Mængde Kobber af Kobberpladen (hvis en saadan findes), saa at Opløsningen bevarer sin Concentration. Paa denne Maade faas Aftryk af Medailler, Mønter osv. Vil man have en Udfældning paa en rund Model (en Vase), sammensættes Matricen af flere Stykker, og Udfældningen foregaar paa dens Inderside; for at dette skal kunne ske overalt, bestaar den positive Elektrode af Platintraade, som forgrene sig i Formens Indre til alle Sider uden dog at berøre Matricen, eller af en sammesteds anbragt, gjennemhullet Blykjærne. Gjælder det Udfældning af store Kunstværker, formes disse i Gipsmodel; denne deles derefter i mange Stykker, og paa hvert af disse udfældes Metallet, hvorefter de forskjellige Metalstykker sammenloddes og Lodningsstederne overtrækkes med Metal ad elektrolytisk Vej. Paa denne Maade er Guttenbergmindesmærket i Frankfurt udført. Monumentale Gjenstande ere dog undertiden ogsaa udførte i ēt Stykke (f. Ex. i Christofles Etablissement i Paris). Om den galvaniske Udfældning af et Metal paa et andet s. **Galvanisering.** **Galvanoskop**, Instrument til Paavisning af elektriske Strømme; s. **Multiplicator.** **Galvanotypi** er galvanisk Ætsning af Trykplader. En Kobberplade overtrækkes med et Lag af Vox, Asphalt og Beg, hvilken Composition ikke leder Elektriciteten, og i den udføres Tegningen, saa at Metallet træder frem paa de Steder, hvor der er tegnet. Anbringes Pladen som positiv Elektrode i et galvanoplastisk Apparat, opløses Metallet paa de nævnte Steder, og da den elektriske Strøms Styrke kan varieres efter Behag, kan Ætsningen udføres i alle Nuancer; naar et Sted skal ætses mindre stærkt, kan man bøje den negative Kobberplade saaledes, at den fjærnes noget mere fra dette Sted end fra de øvrige.

Galway [gāālue], 1) Shire i den irske Prov. Connaught, i den vestlige Del af Øen; 115 □ M. med 240,000 J. (1881) mod 322,000 (1851). Kysten mod Atlanterhavet danner en stor Mængde Bugter med mangfoldige foranliggende Smaaøer. Den Del af Landet, som ligger v. for de to store Søer Mask og Corrib, er bjærgfuld med Punkter af indtil 2,400 F.s Højde og talrige, til Dels med Smaasøer opfyldte Dale. Landet ø. for de store Søer er fladt med mange Moser og Moradser. Den sydlige Del, der mod Ø. begrænses af den af Shannon dannede store Sø Derg, er bjærgfuld og optages af Slieve Aughty Bjærgene. Hovedfloden er Shannon, der med sin Biflod Suck danner Østgrænsen. Skjønt det ikke mangler paa frugtbare Strækninger, staar Agerdyrkningen dog paa et temmelig lavt Trin. En Del af Kystbefolkningen driver Fiskeri. De vigtigste Bjærgværksprodukter ere Kalk, Granit, noget Kobber, Bly og Jærn. 2) Hovedstad i G.-Shire ved Galwaybugten, 25 M. v. for Dublin, paa begge Sider af Corribsøens Afløb og paa to Øer i dette. 14,000 J. G., der er Sæde for den anglikanske Ærkebisp af Tuam og for en katholsk Biskop, bestaar af en ældre, uregelmæssig Del og en nyere med mange smukke Bygninger. Klæde- og Linnedmanufakturer. Lax- og Sildefiskeri. Rummelig, men ikke dyb Havn og livlig Handel; tidligere var især Handelen med Spanien meget betydelig.

Galveston, Stad i Staten Texas i Nordamerika paa Øen G. ud for Galvestonbugten, 60 M. v. til s. for New-Orleans. 22,000 J. (1880). Katholsk Universitet og flere smukke Kirker. Udmærket Havn. Der udføres betydeligt af Uld, Bomuld, Huder og Kvæg. Vigtigt Fiskeri og Østersfangst. Stærk Ildsvaade i Nov. 1885.

Galæble, **Galle**, Udvæxt, der udvikler sig efter Stik af Insekter paa forskjellige Dele af Planter. Ved Hjælp af deres Braad trænge Hundyrene ind i Plantens Væv, hvor de lægge Æg; den derved standsede Plantesaft danner en Masse i Form enten af en haard Svulst eller af en blæreformet Ophøjning, der omslutter Æggene og de af disse udviklede Larver. I Henseende til de Planter, hvoraf G. have deres Oprindelse, lade de sig henføre til 3 Hovedgrupper. 1) **Egegalæbler** opstaa ved Stik af en Galhveps, Cynips Gallæ tinctoriæ, paa de unge Grene af Quercus infectoria; de ere næsten kuglerunde, rynkede og piggede paa Overfladen og af forskjellig Farve, efter som Insektet endnu ikke er udviklet, eller det har gjennemboret sit Hylster, eller G. ere indtørrede, efter at Insektet er fløjet bort. Af disse ere de aleppiske de bedste, mindre gode de smyrnaiske. 2) **Chinesiske G.**, blæreformede Udvidninger, der dannes paa Sumachtræerne, Rhus semialata og chinensis ved Stik af en Bladlus, Aphis chinensis. 3) **Terpentingalæbler** fremkomme ved Stik af en Bladlus, Aphis Pistaciæ, paa forskjellige Dele af Pistacia Terebinthus, ere hule og lugte af Terpentin. G.

indeholde Garvesyre og Galkussyre og bruges
især i Farverierne og til Tilberedning af Blæk.

Gāma, Vasco da, navnkundig portugisisk
Søfarer, f. c. 1469, blev i Juli 1497 af Kong
Emanuel d. store udsendt fra Lissabon for at
ortsætte B. Diaz's Opdagelser. 22 Nov. om-
ejlede G. Afrikas Sydspids; 1 Marts 1498
naaede han Mozambique; 20 Maj løb han ind
Calicut paa Malabarkysten og havde saaledes
st den store Opgave, at finde Søvejen til In-
n. 9 Sept. 1499 kom han tilbage til Lissa-
a, hvor han blev adlet og fik andre Udmær-
er. Efter at Cabrals Tog til Indien 1500
de faaet et uheldigt Udfald, udsendtes G.
r 1502 for at sikre Portugisernes Handel
Han optraadte med stor Kraft og Dyg-
ed og naaede i Hovedsagen sit Maal. Alle-
i Dec. 1503 kom han tilbage med rige
te, forblev hjemme indtil 1524, da Kong
n III for tredje Gang sendte ham til
n, hvor Portugiserne imidlertid havde
store Tab, men døde allerede 24 Dec.
i Cochin; hans Levninger førtes til Por-
og jordedes her under stor Højtidelighed.
Retsind og Hæderlighed hæve ham højt
e fleste andre af hine Tiders Opdagere.
har givet en historisk Skildring af
Tog, og Camões har i sine »Lusiadas«
am til Gjenstand for digterisk Frem-

ache, fr. [māsche], Fodbeklædning uden
er dækker Foden og en Del af Benet og
paa Siden.

illel, en berømt Pharisæer paa Christi
neligvis en Sønnesøn af den blandt
højt ansete Hillel, skal have været
ts Formand under Kejserne Tiberius,
og Claudius og kaldtes paa Grund
rdom „Lovens Herlighed". G. skal
t en af de Rabbinere, som stræbte at
oskab mod Jødedommen med Kjend-
n hedenske Literaturs Mesterværker.
mmelt, christeligt Sagn fortæller, at
ætter til Nikodemus og tillige med
over til Christendommen, skyldes det
Taknemmelighed, hvormed de christne
indringen om, at han havde været
aulus's Lærer, og at han havde raadet
il besindigt Maadehold i dets Frem-
postlene (Ap. Gj. V, 34—39). Efter
han Forfatter til en Forbandelse
er falde fra Jødedommen, og den
ale, Talmud giver ham, gjør det
han selv skulde være falden fra
.

Veronica, it. Digterinde, f. 1485
1550. Af højadelig Slægt stod
ndelse med Tidens betydeligste
ig Enke forsamlede hun ligesom
nna en udvalgt Kreds omkring
Digte ere patriotisk-pathetiske.
hendes Sonet til Carl V og
ori hun formaner dem til at
ede mod Christendommens Fjen-
i Stedet for at bekæmpe hin-
s.

amba), s. Viola da gamba. I
n Labialstemme, hvis Metal-
rmig tilspidsede opad, og hvis
Klang er en Efterligning af det forældede Strygeinstrument af samme Navn.

Gambettā, Léon [gang], fransk Statsmand, f. 3 Apr. 1838 i Cahors af en genuesisk (der angives jødisk) Slægt, kom 1856 til Paris og blev 1859 Advocat. At han blev oplært i et Jesuitercollegium er lige saa urigtigt, som at han for at fritages for denne Uddannelse skal sit ene Øje ud og truede Faderen med at gjøre det samme ved det andet. Han mistede sit ene Øje ved Sygdom. Som Advocat viste G. tidlig megen Dygtighed (i Beg. som Fuldmægtig hos Crémieux), optraadte jævnlig i politiske Sager og tog megen Del i Valgagitationen 1868. Sit første Ry vandt han i Dec. 1868 som Delescluzes Forsvarer i den Baudinske Sag, idet han greb Lejligheden til at rette et voldsomt Angreb paa Kejserdømmet og især paa dets ulovlige Oprindelse, Statscoupet af 2 Dec. Ved Valgene 1869 stillede han sig som Candidat „for den uforsonlige Opposition" og valgtes baade i Paris og Marseille, hist imod H. Carnot, her imod Thiers og F. Lesseps. Han overtog Valget for Marseille og blev i Paris efterfulgt af Rochefort. Som Medlem af den lovgivende Forsamling udfoldede G. ved flere Lejligheder en glimrende Veltalenhed, der endog aftvang Modstanderne Beundring, og havde 5 Apr. 1870 det Mod over for det store kejserligsindede Flertal at hævde Republiken som den eneste Statsform, under hvilken Folkesouveræniteten kom til sin Ret. Han hørte ogsaa til de republikanske Deputerede, som tilraadede Vælgerne at stemme Nej mod den nye Forfatning. Da Krigserklæringen mod Preussen drøftedes 15 Juli, krævede G. med stor Styrke Fremlæggelsen af de Depecher, der skulde godtgjøre, at Frankrig var krænket, men hørte dog ikke til de 10, der stemte imod; derimod foreslog han allerede 13 Aug. Kejserens Afsættelse og udslyngede de voldsomste Bebrejdelser imod Flertallet, „for hvem kun Tavshed og Samvittighedsnag sømmede sig." Da Folkemassen 4 Sept. brød ind i Forsamlingssalen, søgte G. først at tale den til Rette, for at Kejserdømmets Afskaffelse og en ny Regerings Indsættelse kunde ske under lovlige Former; men da det ikke lykkedes, kundgjorde han selv Republiken og tilvejebragte paa Raadhuset Aftale om den nye Forsvarsregering, idet han ligesom Lamartine 1848 fik de radicale til at nedstemme deres Krav. Selv overtog G. Indenrigsministeriet. 5 Uger senere (7 Oct.) forlod G. i Luftballon Paris og steg ned i Amiens for at overtage Ledelsen af den i Tours indsatte Regeringsdelegation. Han tog selve Hærvæsenet under sig, forkyndte „Krigen til det yderste" og forstod ved utrættelig Iver og umiskjendelig Dygtighed i kort Tid at organisere flere kampfærdige Hære, medens han samtidig vidste at styre de anarchiske Bevægelser i Marseille og andre store Stæder og at rette alle Folkets Kræfter og Tanker paa Kampen mod Fjenden. Vistnok kan G. hverken frikjendes for at have vist Vilkaarlighed og Selvraadighed — derfor vilde han heller ikke indkalde nogen Nationalforsamling — eller for at have grebet ind i Generalernes Beslutninger paa utilbørlig Maade; men hans

Hovedskyld har dog nærmest været den, at han overvurderede Frankrigs Modstandskraft og sine egne Evner: „han vilde paa én Gang spille Carnot og Danton" sagde hans Fiender. Den Dom, Thiers fældede om ham som „en rasende Nar", og Lanfreys Betegnelse af hans Virksomhed som „Galskabens Dictatur" ere utvivlsomt meget uretfærdige, og flere Generaler saa vel som tyske Militærforfattere have hævdet G. Æren for at have skabt et Forsvar og reddet Frankrigs militære Hæder. Da Regeringen i Paris 28 Jan. 1871 havde sluttet Vaabenstilstand, gav G., skjønt modstræbende, efter, men vilde udelukke alle „medskyldige af 2 Dec.-Regeringen" fra Valgbarhed til Nationalforsamlingen; da han ikke kunde sætte dette igjennem, trak han sig tilbage fra Regeringen 6 Febr. Han blev valgt i 10 Departementer, modtog Valget for Nedrerhin og stemte imod Freden, men udtraadte strax efter tillige med de andre Deputerede for Elsaß og levede en Tid lang i San Sebastian. Ved Udfyldningsvalgene i Juli kom G. igjen ind i Forsamlingen; men skjønt han var de radicales anerkjendte Fører, holdt han sig dog temmelig tilbage af Hensyn til det monarchistiske Flertals Uvilje imod ham og forlangte, at Forsamlingen skulde opløses og nye Valg udskrives. Derimod virkede G. saa meget ivrigere uden for Nationalforsamlingen, dels ved sit Blad »République française« (grundlagt i Nov. 1871), dels ved Taler paa store Folkemøder rundt om i Landet, hvor han betegnede det som Frankrigs eneste Opgave at tage Oprejsning for sine Nederlag og at forberede sig dertil ved at danne en virkelig Folkehær og udvikle de aandelige Kræfter ved Skoletvang og demokratisk Selvstyrelse. Han lagde Vægt paa, at man skulde drage „nye Samfundslag" ind i det politiske Liv, angreb „Klerikalismen" som Republikens værste Fiende og advarede imod den Tro, at Samfundets Onder kunde afhjælpes ved en enkelt socialistisk Formel. Efter at Thiers var bleven styrtet i Maj 1873, udfoldede G. endnu større Iver, men viste samtidig stort Maadehold i sine Forlangender og udviklede sin „opportunistiske" Politik, der førte Republiken til Sejer. Under Forfatnings- og Valglovs-Forhandlingerne 1875 søgte G. flere Gange at overtale Orléanisterne til Sammenslutning med Republikanerne, medens han vedblivende viste sin Bitterhed mod Napoleonisterne; og da Forfatningen var ordnet, formaaede han sit Parti til at slaa sig til Taals, skjønt den langtfra svarede til hans Ønsker. Ved Valgene til Deputeretkammeret 1876 valgtes G. i 4 af de største Byer og modtog Valget for Arbejderkvarteret Belleville i Paris; han blev strax Formand for Finansudvalget og var siden en af Kammerets Ledere. Ogsaa skyldtes det nærmest G.s Iver og Dygtighed, at Valgene i 1877 faldt ud til en glimrende Sejer for Republikanerne, og han udtalte 15 Aug. det navnkundige Stikord, at Mac Mahon over for Folkeviljens Tilkjendegivelse ved Valgene kun havde Valget mellem at „underkaste sig eller afgaa" (se soumettre ou se démettre). Vel blev han derfor tiltalt, men efter faa Maaneder maatte Præsidenten sende hans Ord. Da Thiers i Sept. døde, betegnede G. selv Grévy som Republikanernes fælles Fører, medens Modstanderne udpegede ham selv, og ligeledes udvirkede G. hans Valg til Præsident i Jan. 1879. Derefter overtog G. Formandsposten, styrede med stor Dygtighed og Kraft og øvede saa stor Indflydelse, at Ministeriernes Skæbne næsten var afhængig af hans Vilje. Derimod søgte han forgjæves at gjennemføre Listeafstemning 1881 og vakte de yderlige radicales Uvilje ved sin Selvtillid og Stolthed. 10 Nov. s. A. blev G. Førsteminister, men hans Ministerium svarede ikke til Forventningerne og afgik allerede 26 Jan. 1882. 27 Nov. blev G. ved et Uheld saaret af sin Elskerinde; han døde 31 Dec. Ved hans Død følte Frankrig, at han uagtet sine Misgreb og Svagheder dog var en af Republikens Grundpiller. G.s Taler udkom 1881—85 i 11 Bd.

Gāmbia, 1) en betydelig Flod i Senegambien i Vestafrika, udspringer i det indre Højland, løber først mod N. V., senere mod V. og danner ved sit Udløb i Atlanterhavet et stort Delta, hvis Hovedarm i Udløbet er 4 M. bred og sejlbar for store Søskibe 60 M. op i Landet. G.s hele Længde er c. 220 M. 2) Engelsk Koloni paa begge Sider af Flodmundingen, 3 □ M. med 14,000 J. Hovedstad Bathurst.

Gambier, Jam., Lord [gämmbihr], engelsk Admiral, f. 1756 paa Bahamaøerne, hvor hans Fader var Statholder, traadte ganske ung ind i Marinen og var allerede 1778 Fregatcapitain; 1799 steg han til Viceadmiral efter at have udmærket sig i flere Søslag. 1802 var han Statholder paa Newfoundland; 1807 commanderede han den Flaade, hvormed England udførte sit Tog mod Danmark, hvis Resultat var Kjøbenhavns Bombardement og Flaadens Bortførelse. G. belønnedes herfor af Regeringen med Peersværdigheden og en aarlig Indtægt paa 2,000 Pd. Sterl. 1809 ødelagde han ved Øen Aix en Del af den franske Flaade; 1814 stod han i Spidsen for den Commission, der sluttede Freden i Gent med Nordamerika. Han døde 1833.

Gambierøer [s. o.] ell. Mangarevaøer, en Gruppe af 4 beboede og flere ubeboede Smaaøer i den sydlige Del af Tuamotuarchipelaget (de lave eller farlige Øer) i det store Ocean under 23 °8' s. Br., 117° 15' v. L. Øerne, tilsammen 1 □ M., ere af vulkansk Oprindelse, omgivne af Koralrev og have skovbevoxede Bjærge af indtil 1,200 F.s Højde. Hovedøen Mangareva har henimod tusende J.; de andre beboede Øer ere Taravai, Aokena og Akamaru. Øerne ere opdagede 1797 af Capit. Wilson, som førte Missionsskibet „Duff" og opkaldte dem efter Præsidenten for Londonermissionsselskabet, Lord G. Befolkningen er omvendt til Christendommen af katholske Missionærer. Øerne staa under fransk Protectorat.

Gāmbir, en garvesyrerig, kanelbrun Extract af Uncaria G. (Bagindien), kommer i Handelen som smaa Tærninger og anvendes i Garveri og Farveri paa samme Maade som Catechu.

Gambon, Charles Ferd. [gangbōng], fransk

litiker, f. 1820, blev 1846 Dommer, men af-
es n. A., fordi han ved en Reformbanket
tede at udbringe Kongens Skaal. 1848
G. Medlem af Nationalforsamlingen og
ort Radical; han forlangte Forfatningen fore-
Folket til Stadfæstelse; han deltog i Opstan-
i Juni 1849 og dømtes til Fængsel, men
adedes 1859. G. lagde sig nu efter Land-
og gjorde sig 1869 bekjendt ved at nægte
og ved at lade sin eneste Ko udpante og
som Demonstration. 1871 tog G. Del
mmunens Opror, men undgik Straf ved
. Hjemvendt efter Amnestien valgtes G.
til Deputeretkammeret.

mborg, en forhenv. gammel Kongeborg i
rdvestl. Fyn ved Landsbyen af s. N. i
Herred. At her har staaet et Slag
mellem Valdemar Atterdag og de hol-
Grever, beror paa en Misforstaaelse hos
dt. **Gamborg Fjord** skærer sig fra Lille-
d i det nordvestlige Fyn, mod S. be-
af Halvøen Fønsskov; det indre af
er afdæmmet.

borg, Anders, dansk Philosoph, f. 24
53 i Kirkehvalsø i Sjælland, hvor hans
r Præst, blev 1771 dimitteret fra Ros-
ole, 1777 theol. Cand., tiltraadte s. A.
dsreise til Tyskland, Italien, Frank-
land og Holland, blev 1783 Professor
s ved Odense Gymnasium, 1788 Provst
mnitetet og Regensen, s. A. extraor-
ofessor i praktisk Philosophi ved Kjø-
Universitet, 1796 Prof. ordinarius,
sin Afsked og flyttede til Roskilde,
de Skole han senere overtog Under-
i Mathematik indtil 1822. 1828
n til Kjøbenhavn. Han døde 11
3. G. skrev en moralphilosophisk
om „Forskjel imellem Dyd og gode
" (1783). Ved sit Skrift „Nysa"
i han gav en ny Forklaring af Synde-
e han megen Opsigt og Forargelse
ldt for Had til Christendommen.
e om, hvad der er Pligt" (1794).
oral" (1799) er han paavirket af
interesserede sig levende for det
, hvorledes Børn kunne lære at
stave, og har herom skrevet for-
dlinger. I „Skandinavisk Mu-
. 1ste Bd., har han gjort Forslag
: Fuglenes Sang i vore Skove;
Forædling turde vore gemene
ed Tiden stikke Canariefuglen ud".
r G. en dybere Natur, men han
under materielle Næringssorger,
: formentlig Tilsidesættelse og
ele Retning.

[mæng], Gadedreng, uopdragent

ment, s. Bibel.

det 3die Bogstav i det græske
es allerede i det 10de Aarh.
egn for en Tone, som var et
store A, der betragtedes som
egentlige Grundtone. Man
e Bogstav til Betegnelse af
at adskille den fra vort lille
g betegnedes ved et stort G.
ele Omfang var nemlig paa
Guidos Tid endnu kun 21 Toner, som betegnedes saaledes Γ A B C D E F G, a b ♭♮ c d e f g, aa bb ♭♮ cc dd. Denne Tonerække kaldte man under et G., og derfra skriver sig den franske Benævnelse paa Tonestige, Gamme. G. betegnede tillige en Syngestemmes eller et Instruments Toneomfang (Ambitus).

Gammelholm eller som det tidligere kaldtes Bremerholm (s. d. A.) var Navnet paa det først anlagte Orlogsværft i Kjøbenhavn langs den indre Havn fra Holmens Kirke nord efter. Af Mangel paa fornøden Plads til Krigsskibene anlagdes 1685 et nyt Værft i Nærheden af Toldboden, og efter den Tid fremkom Navnene Ny- og Gammelholm. De fleste Værksteder forblev imidlertid, hvor de vare paa G., saaledes at der paa Nyholm egentlig kun var Værksteder til mindre Reparationer og Magasiner for Gjenstande til Skibenes Equipering. Den Tidsspilde, der foraarsagedes ved at have Værftet paa to saa fjernt fra hinanden liggende Steder, foranledigede, at man bestemte sig til at forlade Anlæget paa G. og søge tilveiebragt de fornødne Midler til Opførelsen af andre og tidssvarende Værksteder paa den anden Del af Værftet. Ved Lov af 15 Apr. 1858 bestemtes det, at en saadan Sammendragning af Værfterne skulde gaa for sig, og de fornødne Forberedelser bleve strax trufne, saaledes at Overflytningen kunde paabegyndes 1860, og 1866 forlodes G. ganske af Marinen. Den hele til Overflytningen medgaaede Sum beløb c. 1,820,000 Kr., hvorved dog maa bemærkes, at den paa G. værende Reberbane ikke blev erstattet med nogen anden, idet Marinen samtidig med Overflytningen ophørte med selv at tilvirke sit Tovværk. Ved G. forstaas nu i Almindel. den Del af Byen Kjøbenhavn, som omfatter de ny opførte Bygninger paa den tidligere Marinen tilhørende Grund af s. N.

Gammelkatholiker, en ved Modstand mod det pavelige Ufeilbarhedsdogme fremkaldt Retning, som i Modsætning til Ultramontanisme og Jesuitisme arbeider for Oprettelsen af nationale katholske Kirker. Döllinger (s. d. A.) var den oprindelige Fører for Bevægelsen, som imidlertid snart gik for vidt til at han vilde følge med. Efter forskjellige foreløbige Skridt samledes i Sept. 1871 i München en Congres af 600 G., som erklærede, at Ufeilbarhedsdogmet skyldtes Jesuiternes fordærvelige Indflydelse, og at det var et Frafald fra den gamle katholske Kirke. Tillige krævede de en gjennemgribende Reform af Kirken og udtalte Haab om Gjenforening med Protestanterne og den græske Kirke. Hermed udbrød der et fuldstændigt Schisma. G.s Førere bleve excommunicerede og begyndte nu at grundlægge et nyt katholsk Kirkesamfund, uafhængigt af Rom. Denne Bestræbelse fandt paa Grund af „Culturkampen" (s. d. A.) længe ivrig Støtte hos Bismarck, der visnok nærede det Haab, at der af denne Bevægelse skulde fremgaa en stærk, national, katholsk Kirke, der kunde støtte ham i Kampen mod Rom. G. holdt i Begyndelsen hvert Aar en stor Congres, og da Congressen i Konstanz 1873 ikke blot vedtog en fuldstændig Kirkeforfatning med Synoder osv., men ogsaa valgte

den theologiske Professor Reinkens i Breslau til Biskop med Sæde i Bonn, slog Regeringerne i Preussen og Baden sig sammen om at give ham en rigelig Dotation. Desuden blev Bevægelsen støttet baade af indflydelsesrige liberale Politikere og af den største Del af de politiske Blade; men den øvrige Støtte, som den saaledes fandt ikke blot hos Navnekatholiker, der ellers ikke brød sig synderlig om Christendom eller Kirke, men ogsaa baade hos Protestanter, Jøder og Fritænkere, bidrog vistnok meget til at gjøre de troende Katholiker mere og mere betænkelige; trods al Agitation til Gunst for den, vandt den mindre og mindre Tilslutning, og det hjalp ikke engang, at Synoden i 1877 indførte Modersmaalet ved Messetjenesten. Da Synoden i 1878 ophævede Præsternes Cølibatstvang, sagde flere af de betydeligste Førere sig løs fra den, uden dog at vende tilbage til Romerkirken. 1878 var der i Tyskland i alt 51,000 G. med 56 Gejstlige; siden den Tid er deres Antal maaske snarere aftaget end tiltaget; i alt Fald hører man ikke længere synderlig Tale om dem. I Schweiz begyndte en tilsvarende Bevægelse 1871 under Navnet Christkatholiker, fandt lignende allierede som i Tyskland og fik forholdsvis mere Tilslutning. 1874 vedtoges en meget demokratisk Kirkeforfatning, 1876 valgtes en Biskop Herzog, og samtidig ophævedes Cølibatstvangen. 1878 var der i Schweiz i alt 73,000 G. med 70 Gejstlige; men ogsaa her synes Bevægelsen nu at være i Tilbagegang. Franskmanden Pater Hyacinthe (s. d. A.), som 1873—74 var Præst for G. i Genf, men som ikke kunde forlige sig med disses Radicalisme, har siden 1879 i Paris forsøgt at grunde en saakaldt „gallikansk Kirke“ i de tyske G.s Aand, men har saa godt som ingen Tilslutning fundet. Ogsaa i Østerrig findes der siden 1877 en af Staten anerkjendt Kirke af G.; men den synes at have endnu mindre Betydning end den i Tyskland.

Gammelkjøgegaard, tæt ved Kjøge, nævnes første Gang 1428. Senere ejedes den af Familien Bille, deriblandt af Søstrene Lisbeth og Birgitte Bille, af hvilke den første 1602 opførte en Hovedbygning. Ved Midten af det 17de Aarh. tilhørte den den bekjendte Rigsraad Christen Skeel. Gjennem Familien Barnekow kom den ved Giftermaal til den svenske Familie Meyerfelt, som 1776 solgte den til Rasmus Carlsen (Lange), hvis Familie, adlet 1817, endnu ejer den. 1791 opførtes den nuværende Hovedbygning, og 1845 oprettedes Gaard og Gods til et Stamhus. I den Carlsenske Familiebegravelse i Skoven hviler N. F. S. Grundtvig.

Gammellutheranere, en som Modsætning til den preussiske Union (s. d. A.) opstaaet Retning blandt Tysklands Lutheranere. Da Kong Frederik Wilhelm III, ægget ved den Modstand, som Præsten Claus Harms i Kiel, Scheibel, Prof. theol. og Præst i Breslau, samt andre lutherske Theologer rejste imod hans Unionsplaner, havde bestemt sig til at gjennemføre disse med ét Slag ved at give sin Agende Lovskraft, dannede der sig 1830 i Breslau omkring Scheibel en Menighed, som ikke vilde indføre Agenden. To af Scheibels Colleger ved Universitetet, Juristen Huschke og Philosophen H. Steffens, stillede sig paa hans Side, og det givne Exempel fandt flere Efterligninger, bl. a. i Halle, hvor Prof. Guericke stod i Spidsen. Regeringen begyndte da 1834 en formelig Forfølgelse med Afskedigelser, Indkvartering af Soldater hos de gjenstridige osv., men uden at det lykkedes at tilintetgjøre Modstanden. Dog vedblev Forfølgelsen indtil Kongens Død; men Frederik Wilhelm IV gav 1841 G. Ret til at danne et selvstændigt Kirkesamfund, hvis Forhold bleve ordnede paa en Generalsynode i Breslau 1841, men som kun har vundet forholdsvis liden Tilslutning.

Gammelskat kaldes den Del af den almindelige Hartkornskat i Danmark, der ved Omordningen af denne Skat paa Grund af den nye Matrikels Indførelse ved Frdn. af 24 Juni 1840 blev bestemt til som en fast Byrde paa Ejendommene at paahvile samme efter den gamle Matrikel af 1688, der for øvrigt sattes ud af Kraft som Grundlag for Skattepaaligning. Efter Hartkornsegaliseringen (s. Hartkorn) 1850 blev G. over alt 6 Rd. 80 Sk. (13 Kr. 67 Ø.) pr. Td. gl. Hartkorn, undtagen paa Bornholm, hvor den kun blev 2 Rd. (4 Kr.) pr. Td. bornh. Hartk. Efter at G. ved Lov af 29 Marts 1867 er bleven udstrakt til de forhenv. slesvigske Districter, og efter at det Beløb af c. 325,000 Rd. (650,000 Kr.), der i Henhold til aab. Brev af 4 Dec. 1838 tilkom Banken som Erstatning for ⅞ af Bankhæftelsesrenter af Jorder og Tiender (s. Bank), 1876 for sidste Gang er fradraget G., indbringer den Statskassen et samlet Beløb af lidt over 5 Mill. Kr.

Gamopetáler, d. s. s. helkronede Planter.

Gand [gang], s. Gent.

Gandava, Stad i Landskabet Katschka-G. i Baludschistan i Asien, der ligger paa Højlandets Affald mod Indusdalen, 25 M. s. s. ø. for Kelat, med 10,000 I., har livlig Handel. Englænderne have en lille Garnison her siden 1876.

Gandersheim, Stad i Hertugd. Braunschweig ved Floden Gande, 7 M. s. v. for B., med 3,000 I., var fordum et rigt, i det 9de Aarh. stiftet Nonnekloster, hvis Abbedisser med fyrstelig Rang holdt et stort Hof og udøvede Lenshøjhed over flere omliggende Districter. Nu er det en adelig Damestiftelse.

Gandia, Stad i den spanske Prov. Valencia, 8 M. s. til ø. for Valencia, i Nærheden af Middelhavet. 7,000 I. Omegnen har rig Frugtavl.

Gando ell. Gwandu, en Fellatahstat i Sudan i Afrika paa begge Sider af Nigerens Mellemløb, omfatter i udvidet Betydning Landet mellem 7° og 14° n. Br. med mange Smaastater, der dog kun staa i et tvivlsomt Afhængighedsforhold til Sultanen af G. De skulle tilsammen indtage et Areal af c. 3,700 □ M. med 5½ Mill. I. Hovedstaden G. ligger ved en Biflod til Niger, 15 M. s. v. for Sokoto, og skal være en livlig Handelsstad.

Gane, Skillevæggen imellem Mund- og Næsehulen, dannes af Dele af Overkjævebenet og Ganebenene, der udgjøre Grundlaget for G.s forreste, faste Parti, den haarde G., til hvilken

bagtil den bevægelige **Uvle G.**, **Ganefejlet**, der
eſtaar af Slimhinden med deri liggende Muſk-
r, er hæftet; den bløde G. ender bagtil med
fri Rand, der i Midten løber ud i en tap-
rmet Forlængelſe, **Drøbelen**, medens den
Siderne gaar over i de to Par **Ganebuer**,
hæfte den bløde G. til Svælgets Bæg og
ngeroden, og imellem hvilke Mandlerne
e. G. ſpiller en væſentlig Rolle ved Tyg-
gen, Nedſynkningen og Talen, og disſe ere
or mere eller mindre hindrede, naar G. er
gelfuld enten paa Grund af Saardannelſe
Benedder i den (f. Ex. ſom Følge af Sy-
s) eller fra Fødſlen, **Ganeſpalte**, Ulveſvælg,
ofte er forbunden med Hareſkaar. Spalter
bløde G. kunne lukkes ved Operation (ſ.
laſtik); Huller i den haarde G. tilſtoppes
Plader af Ben, Metal ell. Kantſchuk, **Gan-**
. **Ganelyd**, ſ. **Medlyd**.

ng, i Phyſiologien Legemets Forflyttelſe
ed til Sted ved Hjælp af Benene, beſtaar
isſe vexelvis ſkyde Legemet fremad, idet
Ben, paa hvilket Kroppen i det givne
hviler, ſucceſſivt udſtrækkes i en ſtraa
, ſaa at det til ſidſt kun berører Jorden
aſpidſen, og det andet ſamtidig ſom et
ſvinger med Foden fremad, indtil denne
Jorden med hele Fodſaalen, hvorpaa
ſtrækkes og det første ſvinger fremad
det adſkiller ſig fra G. kun derved,
ens Fremadſkydning ved det paa Jor-
nde Ben ſker haſtigere og med ſtørre
at ſom Følge deraf dette Ben for-
den en kort Tid, førend det andet
Ben har naaet denne, hvorfor der
er et Øjeblik, i hvilket begge Be-
hævede fra Jorden og Legemet ſaa-
er i Luften. **Gangben** kaldes Benene
terne, naar de have brede Fodled,
r ere ſvampede eller tæt haarede og
e ſom Hæfteredſkaber, f. Ex. hos
og Træbukke. **Gangfødder** har
den for Hønſefuglene charakte-
orm med kort, kraftigt Løb, 3 vel
rtæer med brede og temmelig flade
en lille Bagtaa, der er fæſtet oven
rnes Udgangspunkt og kun berører
Spidſen; Benet er fjerklædt mindſt
len. Pattedyrenes Hovfod har
gſaa faaet Navn af Gangfod.

i Bjærgmasſerne dannet Sprække
er i de fleſte Tilfælde er udfyldt
ier, forſkjellige fra G.s Sideſten,
gjennemſkærer under en ſtørre
Vinkel. G.s Dimenſioner kunne
ntlig forſkjellige i Henſeende til
Tykkelſe, ſaa at, medens nogle
t ringe Udſtrækning, ere andre
e Mile lange, og hvad Tykkelſen
en variere fra faa Linjer indtil
ghed. **Gangſpalten** er oprinde-
Jordſkjælv, Hævning, Sænkning
mmentrækning af Bjærgmasſen
udfyldt. — Efter Gangmasſens
deles G. i **Sten- og Malmgange**.
enregnes ſaadanne, der helt
af en virkelig Bjærgart, ſom
, Baſalt oſv., der fra neden er
t Tilſtand og ſenere ved Af-
køling ſtørknet i Revnen. I Malmgangene
kan der dels findes forſkjellige Malme, ſom
Blyglans, Kobberkis, Sølvglans, Fahlerts,
Zinkblende, Svovlkis, ſaa vel ſom flere gedigne
Metaller, dels den Malmene ledſagende Gang-
ſten, der fortrinsvis beſtaar af Kalkſpat, Jærn-
ſpat, Kvarts, Tungſpat og Flusſpat, blandede
imellem hverandre uden nogen ſom helſt Orden,
eller ogſaa afſatte lagvis fra G.s Sider ind
efter. Paa Grund af disſe G.s Metalrigdom
opſøges de med ſtor Iver, og ved Anlæg af
Bjærgværker forfølges de dybt ned i Jorden.
— Om Maaden, hvorpaa Malmgangene ere
blevne fyldte, er der blevet opſtillet de meſt
forſkjellige Theorier. Nogle have tænkt ſig,
at Malmene, ligeſom Gangmasſen ved Sten-
gangene, i ſmeltet Tilſtand ere flydte ind i
Spalten fra Jordens Indre; andre have ment,
at de ere førte derhen i dampformig Tilſtand
og udkryſtalliſerede ved Afkølingen, og atter
andre have ſøgt at forklare Malmenes Fore-
komſt paa G. derved, at deres Beſtanddele have
været opløſte i Vand, der har fundet Vej hen
til Spalten, og ſaa der ere afſatte ved en Ud-
kryſtalliſation. Forchhammer har ved en Række
Forſøg godtgjort, at Kogſalt ved høj Varme
kan uddrage de metalliſke Stoffer, der findes i
de meſt forſkjellige Stenarter, ſelv om disſe
Stoffer kun ere til Stede i yderſt ringe Mængde.
De i Bjærgarterne fordelte Metalforbindelſer
ſkulle da ved Varmens Indvirkning førſt være
blevne concentrerede i Kogſaltet, der oprinde-
lig maa have været meget udbredt i Jordſkorpen,
og derpaa i opløſt Tilſtand tillige med Kog-
ſaltet førte hen i Kløften, hvor der af denne
Opløsning er udſkilt baade Malm og Gangſten
under Indvirkning af Kulſyre og Svovlbrinte,
hvorved Kløften forvandledes til en Malmgang.

Gang i Ure, d. ſ. ſ. Echappement; ogſaa
forſtaas ved Urets G., hvad det taber eller
vinder i et Døgn (ſ. **Urtid**).

Gangbygning, ſ. **Dysſe**.

Gangdag. De Arbejdsdage, ſom Beſidderne
af Landejendomme kunne have at ſvare enten
til deres Jorddrot eller til det offentlige, ind-
deles i Danmark i Spænddage og Gangdage,
efter ſom Arbejdet ſkal udføres med Heſt og
Vogn eller uden disſe.

Ganges (Sanſkrit **Ganga**), Hinduernes hel-
lige Flod, udſpringer paa Sydſiden af Hima-
laja i Forindien og dannes ved Foreningen
af flere Kildefloder, blandt hvilke de vigtigſte
ere **Alakananda-Ganga** mod Ø. og **Ba-
ghirati-G.** mod V., og hvis Kilder ligge
13,000 F. over Havet i en overordentlig vild,
af Gletſchere opfyldt Egn. Floden løber førſt
mod V. S. V., og her træffer man i 9,500 F.s
Højde over Havet det førſte Tempel til dens
Ære. 6,600 F. over Havet bryder den igjen-
nem Bjærgkjæden og træder ved Hardvar i 950
F.s Højde ind i Slettelandet, hvor den paa en
Strækning af 30 Mil løber mod S. Derpaa
løber den mod S. Ø. indtil Allahabad, hvor
den optager ſin ſtørſte Biflod Dſchamuna,
og hvorfra den tager øſtlig Hovedretning, men
med et meget bugtet Løb. Efter at have be-
holdt denne Retning omtr. 80 M. i lige Linje,
bøjer den atter mod S. Ø. og begynder omtr.
45 M. fra den bengalſke Bugt at danne ſit

Delta, hvis yderste Arme i Udløbet ere 50 M. fjærnede fra hinanden. Den bredeste Arm er den egentlige G., der gaar mod S. Ø., forener sig to Gange med Brahmaputra og med denne danner de to østligste og største Mundinger, Megna og G. Den vestligste Arm gaar næsten lige mod S. forbi Calcutta og kaldes Hugli. Den sydligste Del af Deltaet, de saakaldte Sundarban (de 100 Flodmundinger), er et sumpet, ved utallige Flodarme og Saltsøer adskilt, med tæt Krat, Træ- og Rørskove opfyldt, af vilde Dyr hjemsøgt Land, hvor kun faa Mennesker have Ophold. G. oversvømmer i Regntiden Lavlandet i stor Udstrækning. Den optager en Mængde Bifloder, af hvilke de vigtigste ere fra højre Side Dschamuna og Schon, fra venstre Side Ram Ganga, Gumti, Ghaghra, Gandak og Koschi. G.s Længde er over 400 M., dens Flodgebet 28,000 □ M. Dens Vande forsendes over hele Indien, fordi de efter Hinduernes Tro rense for Synd, og utallige Pilegrime valfarte aarlig til Templerne langs dens Bredder for at bade sig i Floden, hvorved mange blive Krokodilernes Bytte.

Ganges [gangsch], Stad i det franske Dep. Hérault ved Floden H., 5 M. n. n. v. for Montpellier. 5,000 I. Silkeindustri. I Nærheden en mærkelig Drypstenshule.

Gänglie, Nerveknude; Seneknude (s. d. A.).

Gangliecelle, s. Nervesystem.

Gangra, Oldtidsby i Paphlagonien. Synoden i G., mell. 360 og 370, mærkelig ved fine frisindede Bestemmelser, optraadte mod Eustathianerne og forfægtede Ægteskabets Hellighed og de gifte Præsters Retmæssighed.

Gangræn, d. s. s. Koldbrand.

Gangspil, en verticalt staaende, næsten cylindrisk Træstamme, der hyppig anvendes om Bord i Skibe for ved et ringe Antal Folk at udvikle en stor Kraft. G. bevæges rundt om en lodret Axe ved Hjælp af lange Stænger, „Bindebomme". Det benyttes til at løfte svære Vægte med, f. Ex. Ankeret, eller til at varpe med, idet Tovet, hvormed Skibet forhales (Varpet), tages rundt om „Stammen" paa Spillet. Paa større Skibe findes ofte to Spil paa samme Axe, det ene oven over det andet, eller hvert paa sit Dæk. De vigtigste Dele af et G. ere: 1) Stammen, den cylindriske (eller næsten cylindriske) nederste Del, hvorom det Tov, hvori der skal hales, vindes. 2) Koppen, den cylindriske, øverste Del, af en lidt større Diameter end Underdelen, for at hindre det om Stammen viklede Tov i at glide af; i denne findes Huller til Anbringelsen af de vandret udstaaende Stænger, „Bindebommene", hvorved Spillet drejes, idet Mandskabet gaar rundt om samme, trykkende med Brystet mod Bommene. 3) Palerne, langagtige Stykker Jærn, bevægelige ved den ene Ende om en vandret staaende Bolt i den nederste Del af Spillet. P. ville da ved deres Vægt falde med den anden Ende ned mod Dækket, og idet der her er anbragt en Del Knaster eller Forhøjninger af Jærn, vil Spillet hindres i at gaa tilbage, selv om Mandskabet ophører at trykke mod Bommene.

Ganilh, Ch. [ni], fransk Nationaløkonom, f. 1758, d. 1836, var 1815—23 Medlem af Deputeretkammeret. Han har bl. a. skrevet »Des systèmes d'économie polit.« (1809, 2det Opl. i 2 Bd., 1821), »Théorie de l'écon. pol. fondée sur les faits« (1815, 2det Opl. i 2 Bd., 1822) og »Essai pol. sur le revenu public des peuples« (1806, 2det Opl. i 2 Bd., 1823).

Gannat [nā], Stad i det franske Dep. Allier, 7 M. s. for Moulins. 6,000 I. Aluunværk, Vinhandel.

Ganoider, en af Agassiz indført Benævnelse for en Afdeling af Fiskeklassen, som i en tidligere Jordperiode var langt hyppigere end nu, da den kun repræsenteres af 3 Slægter af Ferskvandsfiske, Bikiren (Polypterus), Panseraalen (Calamoichthys) og Pansergjedden (Lepidosteus). Disse Fiskes mest fremtrædende ydre Ejendommelighed er deres Skælbeklædning, som bestaar af forbenede, emaillerede, rudeformede, sammenleddede, men hverandre for Resten kun med Kanterne dækkende Skæl. I visse anatomiske Forhold (f. Ex. Hjærtets Bygning, Tilstedeværelsen af en Spiralfold i Tarmkanalen) ligne de Størene og Tværmundene. Ved Bygningen af deres Gjæller og Finner, ved Bugfinnernes Stilling, ved Svømmeblærens Forbindelse med Svælget ved en saakaldt Luftgang, slutte de sig derimod til de øvrige bugfinnede Blødfinnefiske, f. Ex. Lax, Sild, Gjedder osv. I tidligere Jordperioder, fra de devoniske Dannelser indtil Juraformationen, vare G. overordentlig hyppige, og man finder dem forstenede og med den hele Skælbeklædning i stor Mængde bevarede i visse Stenlag. De erstattede i hele denne lange Række af Jordperioder de øvrige frigjællede Benfiske, som først begynde at optræde i Juraformationen. Mange af disse ældre G. vare skjævhalede ligesom Støren og Hajerne — først med Juraformationen begynder Halen at antage den hos Fiskene sædvanlige, regelmæssige Viftеform — og have i Almindel., skjønt ingenlunde altid, et mindre udviklet Skelet end Nutidens Benfiske og G., navnlig en blød, brusket Rygstræng, i det højeste beskyttet af Halvhvirvler eller Ringhvirvler, men ikke normale, timeglasdannede Fiskehvirvler. G. falde i 3 større Grupper. 1) G. Lepidosteini, de Former, der i Nutiden nærmest repræsenteres af Lepidosteus, omfatte Hovedmassen af de rudeskællede G. fra Fortiden; en stor Mængde Arter og Slægter kjendes med meget forskjellig Legemsform (vexlende fra den langstrakte, næsten som en Hornfisk, til en forholdsvis høj og kort Fiskeform) og Tandvæbning; de ældre i det hele skjævhalede, de yngre viftehalede; denne Gruppe gaar tilbage til den devoniske Tid og er f. Ex. stærkt udviklet i Kul- og Juraformationen. 2) G. Pycnodontini, udmærkede ved deres stærke Knusetænder, i hverandre falsede og til Hudribber fæstede, ofte tynde Skæl og sammentrykte Form, især i Jura- og Kridtformationen, døde ud i Tertiærtiden. 3) G. Polypterini, i Nutiden repræsenterede af Bikiren og Panseraalen, med lignende „frynsede" Bryst- og Bugfinner som disse (til Dels endnu mere forlængede, næsten som hos Lepidosiren), men næsten alle med to langt bag til siddende Rygfinner, spidshalede eller skjævhalede, nogle

ned Rudeskæl som de andre G., andre med
nde, taglagte Benskæl, tilhørte i Fortiden
belukkende de ældre fiskeførende Stenlag (de
vonifke og Kulformationens); en beslægtet,
en i mange Henseender abnorm Gruppe (Coel-
anthus) danner kun i Henseende til Tids-
lgen en Bro mellem de ældre og de nulevende
rmfinnede" G. Det er tvivlsomt, om de
triske og devoniske Panserfiske (Pteraspis,
phalaspis, Pterichthys og Coccosteus), der
ds det meget besynderlige og abnorme, som
er ved dem, minde en Del om Panser-
lerne, kunne danne en fjerde Gruppe af G.
anserganoider"). De ligeledes palæo-
le, finskællede, skjævhalede Acanthodes-For-
med Pigstraaler forrest i Finnerne ligesom
hajerne henføres maaske rigtigst til Brusk-
te. De fleste Forfattere opfatte Begrebet
ned saa vide Grænser, at ogsaa Amia og
ene — begge navnlig af anatomiske Grunde
a Plads blandt G.

ns, Eduard, bekjendt tysk Jurist, f. 1798
lin, hvor han blev Professor 1825 og
1839. Han var en af den philosophiske
s Forkæmpere imod den historiske, og hans
belser gik især ud paa videre at uddanne
gelske Retsphilosophi (især i hans Skrift
Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicke-
Bd. 1—4, 1824—35). Hans Foredrag
ifter røbede en meget livlig Aand og
te fulde af bidende Vittighed.

ymedes, Zeus's Mundskjænk og Ynd-
øn af Tros og Kallirrhoe. Paa Grund
dmærkede Skjønhed blev han optaget i
n; efter et senere Sagn blev han af
Ørn bortført fra Idabjærget. Til
r Rovet gav Zeus Tros et Spand
Heste. G. er ofte bleven benyttet
nstand for kunstnerisk Fremstilling;
omtales en Gruppe af Leochares (4de
Chr.), hvoraf en Efterligning findes i

Hovedstad i det franske Dep. Øvre-
22 M. s. f. ø. for Lyon, 7,000 J.,
en af høje Bjærge omgiven Dal.
Smuk gotisk Kathedralkirke. Gar-

mærkelig Indskæring, der under
strækker sig tværs over Forindien
over 8,000 F. høje Nilagiribjærge
Cardamum- og Palnibjærgene mod
nkningens østlige Del gjennemflydes
ri, som ved sit Udløb i den ben-
danner et udstrakt Delta.

ter kaldtes i Oldtiden et Folk i
rika, især i Oasen Phazania (nu
sydligere. Deres Hovedstad var
Djerma). Ved Cornelius Bal-
9 f. Chr. kom Romerne i Berø-
r.

f. Krap.

n Borgen, Forlover. Garanti,
fte; garantere, indestaa for.

n, Ilia, serbisk Statsmand, f.
en Senator og Godsejer, tog
Del i Bevægelsen imod Fyrst
aatte derfor forlade Landet indtil
rivelse 1842. 1844 blev han
ister hos Alexander Karageorgevic
og foretog som saadan en Omdannelse baade af Retsplejen og af Undervisningsvæsenet, grundlagde højere Skoler og videnskabelige Samlinger og sendte unge Mænd til Udlandet for at faa en bedre Uddannelse. Ogsaa ordnede G. et Postvæsen og sørgede for Vejanlæg. 1849 modarbeidede G. de russiske Bestræbelser for at drage Serbien ind i den bosniske Opstand og foretog tværtimod en Mægling imellem Bosnierne og Sultanen. 1852 blev G. sat i Spidsen for Ministeriet, men da han holdt paa Landets Neutralitet i den truende Krig, blev han fjærnet ved russisk Indflydelse. Efter Krigen stod G. i Spidsen for det franske Parti, der vilde modarbejde baade Østerrigs og Ruslands Indflydelse, blev i Beg. af 1858 paanødt Fyrsten som Minister og havde væsentlig Del i Nationalforsamlingens Indkaldelse og Fyrstens Afsættelse. G. var en Tid lang Medlem af den provisoriske Regering indtil Fyrst Miloschs Gjenindsættelse, blev i Dec. 1861 Udenrigsminister og i Apr. n. A. tillige Førsteminister indtil 1867. D. 22 Juni 1874. — Hans Søn, Milutin G., f. 1843, deltog 1876 i Krigen mod Tyrkerne og afgik som Major; han var 1880—83 Indenrigsminister.

Garat, Domin. Jos. [rā], Greve, fransk Statsmand, f. 1749 i Nærheden af Bayonne, blev, efter at han i Paris havde vundet et Navn som Æsthetiker, ved Revolutionens Udbrud af Borgerstanden i Bordeaux valgt til Medlem af Nationalforsamlingen, blev Dantons Eftermand som Justitsminister, i hvilken Stilling han forkyndte Ludvig XVI Dødsdommen, og kort efter Indenrigsminister. 1798 gik han som Gesandt til Neapel; 1799 blev han Medlem af de ældres Raad. Napoleon I udnævnte ham efterhaanden til Greve, Senator og Medlem af Æreslegionen; i de 100 Dage optraadte han som Medlem af Repræsentantkammeret heftig mod Bourbonerne. Han blev derfor udstødt af Akademiet og først gjenoptagen efter Julirevolutionen 1830. G. døde i sin Fødegn 1833. — En Nevø af ham, Pierre Jean G., f. 1754 i Dep. Nedre-Pyrenæerne, opgav sine juridiske Studier for at blive Sanger og udviklede i kort Tid sine overordentlige Evner i denne Retning saaledes, at han var Gjenstand for Beundring i Paris's fornemste Kredse. Ved Revolutionen mistede han den fordelagtige Stilling, han havde som Secretær hos sin Velynder, Greven af Artois, og han rejste derfor 1794 med Violinisten Rode til Hamborg, hvor han som Concertsanger gjorde overordentlig Lykke. De følg. Aar lod han sig høre offentlig i Paris og sang med lige Mesterskab Arier af ældre og nyere Componister og smaa, yndefulde Romancer; han udnævntes til Sanglærer ved Conservatoriet. Han beholdt denne Post indtil sin Død 1823 og uddannede en Mængde udmærkede Elever, deriblandt Nourrit, Ponchard, Levasseur. G. havde en meget omfangsrig Tenorbarytonstemme, som var lige udviklet i alle Registre, og han sang med et overordentlig smukt og charakteristisk Foredrag.

Garavaglia, Giovita [valja], italiensk Kobberstikker, f. 1790 i Pavia, lærte Kobberstikkerkunsten hos Anderloni. 1808 rejste han til Milano, uddannede sig under Longhis Vejled-

ning og vandt flere Gange Prismedaillen der. Hans fortrinligste Arbejder ere en hellig Familie" (1817), „Portræt af Carl V.", „Jakob og Rachel" efter Appiani, »Madonna della sedia« efter Rafael. Han blev Professor ved Akademiet i Firenze 1833, men døde allerede 1835.

Garay, Joh. [gŏroj], ungarsk Digter, f. 1812, fik efter fuldendte Studier i Pest en lille Ansættelse der. Vækket af Vörösmartys Digtning og under Indflydelse af den tyske Romantik skrev han 1834 sit Epos »Csatár«, dernæst en Række mest historiske Dramaer, hvoriblandt »Báthory Erzsébet« (1840). 1834—39 var han Redacteur af et Par Tidsskrifter og berigede den ungarske Literatur med en Mængde lyriske Digte, Fortællinger og Ballader, hvoraf mange indtage en fremragende Plads. G.s mest fuldendte Arbejde er en Cyklus kraftige og stemningsrige historiske Ballader, »Arpádok« (1847). Hans sidste Værk var et historisk Epos, hvis Helt er den hellige Ladislaus (»Szent László«, 1850). D. 1853. — Hans Broder, **Alois G.**, f. 1818, der er Præst, er en af de mest ansete ungarske Folkeskribenter.

Garborg, Arne Evensen, norsk Forfatter og Publicist, f. i Thime Præstegjæld paa Jæderen 25 Jan. 1851 i et strængt pietistisk Hjem, fik i sin Barndom lidt Undervisning dels i Hjemmet, dels i Bygdens Kredsskole, praktiserede efter Confirmationen et Aars Tid som Omgangsskolelærer i Nærheden af Stavanger, besøgte 1868—70 Holts Skolelærerseminarium og var i de nærmest følgende Aar dels Skolelærer, dels Bladudgiver i flere af Norges mindre Provinsbyer. 1873 kom han til Christiania og blev 1875 Student med Udmærkelse efter allerede anonymt at have udgivet en politisk-polemisk Afhandling, „Jaabæk og Præsterne", og en æsthetisk-kritisk Studie over Ibsens „Kejser og Galilæer". Han kastede sig nu helt over Literatur og publicistisk Virksomhed, arbejdede, endnu gjærende og uklar, snart i christeligsindede Højreblade, snart i langt fremskredne Venstreblade, medens han samtidig optraadte som Forsvarer for Maalstrævet med det omfangsrige Arbejde „Den ny-norske Sprog- og Nationalitetsbevægelse" (Chr. 1877); for Maalstrævets Sag virkede han ogsaa i flere Aar som Redacteur af Ugebladet „Fedraheimen". I de sidste Aar har han ved de talentfulde Romaner „Ein Fritenkjar" og „Bondestudentar" (overs. paa Dansk 1885) samt „Forteljingar og Sogur" vundet en fremragende Plads blandt Forfatterne af den yngre, realistiske Skole i de nordiske Rigers Skjønliteratur. Siden 1883 er han af Stortinget valgt til Statsrevisor.

Garção, Pedro Antonio Correa [garsāng], portug. Digter, f. 1724 i Lissabon, blev et af de betydeligste Medlemmer af Arcadia Ulyssiponense, der 1756—74 samlede alle fremragende Skjønskribenter i Portugal. Pombal hadede den frisindede Digter, lod ham fængsle 1771, og samme Dag, han blev frikjendt, 10 Nov. 1772 døde han. Hans Hoveddigtning er »Cantata a Dido«. Efter hans Død udgaves hans »Obras«. Han er en tankerig og formfast Lyriker.

Garcia. Der har levet en Kirkecomponist af dette Navn i Slutn. af det 16de Aarh. i Portugal, og en spansk Gejstlig, **Francisco Saverio G.** eller, som Italienerne kaldte ham, lo Spagnoletto, f. 1731, d. 1809 som Capelmester ved Hovedkirken i Zaragoza, var en frugtbar Componist. Naar Navnet G. nævnes, tænkes der dog nu kun paa den berømte Sanger og Sanglærer Manuel G. og hans tre Børn, de navnkundige Sangerinder Mad. Marie Malibran og Mad. Pauline Viardot samt den ypperlige Sanglærer Manuel. **Manuel G.** (den ældre), f. 1775 i Sevilla, havde et ikke ringe Navn i sit Fødeland som Sanger og Componist, da han 1808 kom til Paris og optraadte paa forskjellige Theatre. Det ejendommelig spanske i hans Musik og det sydlandske Liv, som gik gjennem hans dramatiske Fremstillinger, fængslede Pariserne og skaffede ham 1812 en Ansættelse som første Tenor i Kong Murats Capel i Neapel. Hans Ophold der var af stor Betydning for Sangkunsten, idet han her stiftede Bekjendtskab med Anzani, en af den gammelitalienske Skoles bedste Sangere, og dannede sig den Sangmethode, som senere med Rette gjorde ham saa berømt. 1816 vendte han tilbage til Paris og opholdt sig afvexlende der og i London som Sanger og Sanglærer indtil 1825, da han med et Operaselskab drog til Amerika, hvor han vakte almindelig Begejstring og samlede Rigdom. Da han fra Mexico vilde vende tilbage til Europa 1828, blev han paa Vejen til Vera-Cruz fuldstændig udplyndret af Røvere. Af hans 17 spanske, 15 italienske og 8 franske Operaer har ingen overlevet ham. Han døde 1832 i Paris, og hans Søn, **Manuel G.** (den yngre), f. 1805 i Madrid, d. 1879 i London, efterfulgte ham som Lærer. Han forsøgte sig som dramatisk Sanger, men Stemmemidlerne vare utilstrækkelige. 1840 forelagde han det franske Akademi et Skrift om den menneskelige Stemme, som vakte stor Opsigt, og da han blev Sanglærer ved Conservatoriet, udgav han 1847 sin bekjendte Sangskole. Omtr. 1850 nedsatte han sig i London. En stor Mængde nu levende Sangere og Sangerinder skylde ham en væsentlig Del af deres Udvikling. Hans Hustru, **Eugénie**, f. 1818 i Paris, glimrede som dramatisk Sangerinde i italiensk Opera 1836—46 og levede senere skilt fra sin Mand som Sanglærerinde i Paris, hvor hun døde 1880. — **Marie Malibran G.**, senere **Bériot G.**, f. 1808 i Paris, betraadte 17 Aar gl. første Gang Scenen i London og vandt som Rosine i „Barberen i Sevilla" stort Bifald. Derfra gik hun til den store Opera i Paris og fejrede glimrende Triumpher, indtil hun fulgte Faderen til New-York, hvor hun vakte endnu større Begejstring. Hun forlod Theatret for at gifte sig med Malibran, en aldrende Kjøbmand, der gjaldt for rig, men kort efter fallerede, hvorpaa hun igjen betraadte Scenen. Da hun blev overvældet af hans Creditorer, forlod hun ham og gik til Europa. 1828 optraadte hun i den italienske Opera i Paris med en saa overordentlig Virkning, at hun der, saa vel som paa sine Kunstrejser i England og Italien, erkjendtes for at være sin Tids, ogsaa i Spil uforlignelige, første Sangerinde. 1835 blev hendes Ægteskab hævet, og hun giftede

sig med den berømte Violinist Bériot, men
døde kort efter i Manchester vistnok af Over-
anstrængelse under en Musikfest i Dagene 12—14
Sept. 1836. Hendes Stemme var en Contra-
Alt af enestaaende Omfang. — **Pauline Viardot**
G., f. 1821 i Paris, uddannede sig under Liszt
il en saa udmærket Pianistinde, at hun paa
ne Forældres Rejser i England, Nordamerika
g Mexico med stort Bifald lod sig høre i
oncerter. 1839 gjorde hun som Sangerinde
glimrende Debut i London og vakte i
Othello" Beundring ved sin overordentlig
ønne, omfangsrige og bøjelige Mezzosopran.
40 optraadte hun i Paris med stor Glans
en italienske Opera, hvis Directeur Viardot
ægtede. Senere gjorde hun med ham
strakte Kunstrejser, der saa meget lettere bleve
e Triumpher, som hun talte Spansk, En-
, Tysk, Fransk og Italiensk som en Ind-
og derfor overalt kunde udføre sine Rol-
Landets Sprog. Hun har componeret
Operetter, nogle Sange, udgivet en Sam-
klassiske Vocalsager m. m.

rcia-Gutiérrez, s. **Gutierrez**.

rcia y Tesšára, Gabriel, spansk Digter,
7 i Sevilla, bosatte sig 1839 i Madrid,
ournalist og senere spansk Ministerresident
hington. Hans Digt »Un diablo más«
mt. D. i Madrid 1875.

cilaso de la Vega, spansk Digter, f.
Toledo af en gammel berømt Adels-
ar med i Wiens Forsvar mod Sultan
n, siden ved Belejringen af Tunis,
Karl V.s Gunst, holdtes nogen Tid
i Neapel, fordi han mod Kejserindens
ode hjulpet en Ven i en Kjærligheds-
men blev frigiven for at følge Kejseren
et til Provence. Han faldt nær ved
amt af et Stenkast fra en Mur, som for-
af Bønder, 1536. G. var en Ven og
af Boscan (s. d. A.) og den egentlige
af den af ham tilstræbte Reform i den
esi. Med Ringeagt for den gamle
ing søger G. som ægte Renaissance-
age til Klassikerne og Italienerne,
etrarca. I Rhythmens Velklang,
Klarhed og Dictionens Skjønhed
G. en udmærket Plads, men han
stærk primitiv Aare og Begejstring.
er udmærke sig navnlig ved elegiske
Skjønheder; fremdeles har han
etter, »Canciones« og en Epistel.
scans Reformforsøg fandt en ivrig
i Cristobal de Castillejo, Ferdinand
Secretær, der holdt paa den
tion.

: Tassy, Jos. H. [sæng dø tasi],
sk Orientalist, f. 20 Jan. 1794, stu-
k, Persisk, Tyrkisk og Hindustansk
tre de Sacy, som fik en Lærestol
opprettet for ham ved l'École
angues orientales vivantes. Hans
e sig fornemmelig om den mu-
Religion og om hindustansk Sprog
Vi nævne: »Rudiments de la
stani«, 1829; »Mémoires sur les
le la religion musulmane dans
2 Udg. 1869; »Aventures de
et trad.«, 1834; »Oeuvres de
Wali, publ. et trad.«, 1837—38; »Histoire de la littérature hindoui et hindoustani«, 2. Bd. 1839—40, 2. Udg. 3. Bd., 1870—71; »Rudiments de la langue hindoui«, 1847, 2. Udg. 1863; »Chrestomathie hindie et hindouie«, 1849; »Les Auteurs hindoustanis et leurs ouvrages«, 1855, 2. Udg. 1868. Fra 1853 udgav han, først med Mellemrum, siden aarlig, en Oversigt over Tilvæxten af den hindustanske Literatur i sit aarlige Indledningsforedrag under Titelen Cours d'Hindoustani. G. var Medlem af Instituttet, det danske Vid. Selskab og mange andre lærde Selskaber. D. 2 Sept. 1878.

Garcioli, Corrado, ital. Skribent, f. 1834 i Toscana, vandt som ungt Menneske i Firenze Riccolinis Gunst (han udgav senere hans samlede Værker), studerede Jura i Pisa og Siena, men gik over til Lærerfaget og er nu Lærer i ital. Literatur ved Arezzos Lyceum. Hans bedste lyriske Digtsamling er »Aurora al tramonto« (1873). Populærest ere hans Oder til Riccolini, Gravdigtet over Rossini og »La canzone libera ad Adelaide Ristori« (1875).

Garçon, fr. [søng], Dreng; ung Fyr; Ungkarl; Opvarter; en g. [ang], som Ungkarl.

Garczynski, Steph., polsk Digter, f. 1808, d. 1833, studerede i Berlin Hegels Philosophi, med hvilken han senere brød, men i hans store Epos »Waclaw« spille philosophiske Reminiscenser ind i Poesien, hvori man tillige sporer Paavirkninger af Goethes „Faust" og Byrons „Manfred".

Gard [gahr], 1) Flod i det sydl. Frankrig, dannes ved Forening af flere paa Cevennerne udspringende Smaafloder, gjennemløber Dep. G. og falder fra højre Side i Rhône. — 2) Departement i det sydl. Frankrig, omgivet af Dep. Hérault, Aveyron, Lozère, Ardèche, Vaucluse og Rhônemundingerne samt Middelhavet. 106 □ M. med 416,000 I. (1881). Cevennerbjærgene opfylde Dep.s vestl. Del og sende i N. deres Udløbere næsten helt ned til Rhône. Mod S. er en stor, frugtbar Slette, der langs Middelhavet har talrige Kystsøer og Klitter. Rhône danner Østgrænsen indtil Arles, hvor den afsætter Armen Petit Rhône, der fortsætter Grænsen. Dens vigtigste Bifloder her ere Ardèche, Cèze og G. Directe til Middelhavet flyder Vidourle, Grænseflod mod Hérault. Klimaet er varmt, Middelvarmen i Nimes 16°. Kornavlen dækker ikke Forbruget; derimod er Avlen af Vin, Kastanier, Oliven og fine Frugter betydelig. Faareholdet er meget stort og af god Race. Af Mineralier forekommer Jærn, Stenkul, Zink, Brunsten, Antimon, Bly og mange nyttige Stenarter; langs Middelhavet vindes meget Salt. Livlig Industri i Silke, Uld, Metaller, Papir, Læder, Glas og Brændevin. Hovedstad Nimes.

Gardar Svavarsson (Garðarr S.), en af Islands første Opdagere, var svensk af Æt, men ejede Jordegods i Sjælland. Han omsejlede Island og erfarede saaledes, at Landet var en Ø. Efter at have overvintret der sejlede han til Norge og roste meget det nye Land, som nu en Tid blev kaldt **Gardarsholm**.

Gardasøen, Indsø i Norditalien mellem Lombardiet og Venetien, 6¾ □ M. og 900 F.

dyb, tilhører med sin nordlige Ende Tirol. Søen er meget fiskerig og befares stærkt af Dampskibe. Dens vigtigste Tilløb er Sarca, dens Afløb Mincio, der gjennem Mantua flyder til Posloden. Søen har sit Navn efter den lille Flække G. ved en Bugt paa dens Østside.

Garde, en Troppeafdeling, der særlig er bestemt til at tjene Fyrsten til Livvagt. Slige Hustropper kjendtes allerede i Middelalderen og dannede i mange Stater den første Kjærne til de staaende Hære, da disse udviklede sig i den anden Halvd. af det 17de Aarh. De i Frankrig før 1789 bestaaende Gardetropper, gardes du corps, som tjente til Hest, samt g. françaises og g. suisses ophævedes ved Revolutionen og bestod efter 1815 kun til Julirevolutionen. Under Consulatet og Kejserdømmet uddannede Napoleon I sig et udvalgt Armēcorps, bestaaende af alle Vaabenarter, under Navn af G., og under Napoleon III gjenoprettedes Kejsergarden efter samme Forbillede. Ogsaa andre Stater, f. Ex. Preussen og Rusland, besidde hele Armēcorpser af Garderegimenter. Les centgardes var under det sidste franske Kejserdømme en Livvagt af c. 150 Ryttere. Den under Revolutionen opstaaede Nationalgarde var en Milits, dannet af den for den egentlige Værnepligt fritagne Befolkning; først i de seneste Aar af Kejserdømmet udstilte den daværende Krigsminister Niel af denne den saakaldte Mobilgarde, som var bestemt til at tjene den egentlige Hær til Forstærkning, og som, skjønt den ved Krigens Udbrud 1870 kun var højst ufuldstændig organiseret, dog kom til at spille en betydelig, ihvorvel ikke altid glimrende Rolle i Krigen mod Tyskland. — Den danske Livgarde til Fods, der bestaaer af en Linje- og en Forstærkningsbataillon, har sin Oprindelse fra det 1657 oprettede Livregiment og tog hæderlig Del i Forsvaret af Kjøbenhavn 1658—59 samt i den skaanske Krig; den var derhos med blandt de Lejetropper, Frederik IV stillede i Englands og Nederlandenes Tjeneste; senest deltog den i begge de slesvigske Krige. Livgarden til Hest, der bestod af Kyradserer, kunde ligeledes forfølge sin Historie tilbage til det 17de Aarh., men ophævedes ved Hærloven 1867; af de i Følge denne bestaaende 5 smaa Rytterregimenter fører det ene Navn af Gardehusarer. — I den svenske Hær tæller den hvervede Hær et lansebevæbnet Regiment Hestgarde og to Regimenter Fodfolk, Svea Gardet og Andra Gardet, hvilket sidste før 1809 førte Navn af den finske G. — Af det norske Jægercorps garnisonerer en lille Afdeling som G. i Stockholm.

Garde (Garðar, d. e. Gaard), det i Grønland oprettede Bispedømme. Allerede Aar 1000 vandt Christendommen Indgang blandt de til Grønland udvandrede Nordboere, men i lang Tid fungerede her kun Missionspræster; som den første Biskop nævnes en Erik 1112 ell. 1113. Da han havde forladt Landet c. 1121, foreslog Høvdingen Sokke Thoresson af Brattelid paa et Ting, at Bønderne paa Grønland skulde bidrage til at faa en Bispestol oprettet hos sig, og derpaa gik man ind. Sokkes Søn Einar drog da til Norge og forelagde Kong Sigurd Sagen. Kongen bifaldt Foretagendet, overtalte en dygtig og lærd Klerk Arnald til at modtage Bispeværdigheden og sendte ham med en Anbefalingsskrivelse til Erkebiskop Asger i Lund, som indviede ham 1124. Arnald tog Sæde i den saakaldte Østerbygd i G., hvilket fra den Tid blev Grønlands faste Bispesæde. Ved Oprettelsen af Ærkebispedømmet i Nidaros blev G. Bispedømme lagt ind under denne nye Kirkeprovins. Til G. hørte til sine Tider indtil 12 Kirker i den østre og 3 i den vestre Bygd. Med Besættelsen af G. Bispestol gik det dog som oftest noget uregelmæssig til, da der næsten altid fandt et temmelig langt Mellemrum Sted mellem den ene Biskops Afgang og den næstes Tiltrædelse paa Grund af den vanskelige Forbindelse med Moderlandet. Da saaledes en Biskop var død 1349, blev hans Eftermand Alf først indviet 1365, og da denne døde 1378, en ny Biskop først indviet 1385; men hverken han eller nogen af hans Efterfølger kom nogen Sinde til Landet, og de forblev saaledes kun Titulærbiskopper. Den sidste Biskop i G., der nævnes, er Vincentius Kampe, som c. 1520 en kort Tid vicarierede i Odense Bispedømme. Under Biskoppens Fraværelse styredes Stiftet af en Official i G.; den sidste, som nævnes, var Eindride Andressøn 1409.

Garde, Hans Georg, dansk Søofficer, f. 9 Juni 1790 i Kjøbenhavn, blev 1805 Lieutenant, 1829 Capitain og 1844 Commandeur; han førte f. A. den lille Escadre, som afgik til Marokko. 1849 blev G. Chef for Østersø-Escadren og blev efter det ulykkelige Udfald af Togtet til Ekernsförde tiltalt for en Krigsret og dømt til to Maaneders Fængsel, fordi han ikke havde standset Togtet eller givet forandret Ordre, endskjønt han vidste, at Togtet kun skulde være en Demonstration for at aflede Opmærksomheden fra andre Operationer, som vare opgivne, inden det udførtes. G. fik ingen Commando 1850 og afgik fra Flaaden Aug. 1851. Allerede 1832—35 havde G. udgivet 4 Bd. „Efterretninger om den danske og norske Sømagt", og paa Grundlag heraf skrev han „Den danske og norske Sømagts Historie 1700—1814" (1852) og „1536—1700" (1860), end videre „Niels Juel" (1842). Død 16 Jan. 1875. Hans Søn **Jan. August G.**, f. 1823, blev 1844 Lieutenant i Flaaden og 1860 Havnecapitain i Kjøbenhavn, hvor han havde væsentlig Del i den nye Havneplans Udarbejdelse (1862—66) og Gjennemførelse; han var 1872—81 Gouverneur for de dansk-vestindiske Øer og blev 1876 Kammerherre.

Gardelegen, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 6 M. n. til v. for Magdeburg. 7,000 J. Uld- og Linnedindustri. Ølbryggeri.

Gardēnia, Slægt af Krapfamilien med anselige, gule eller hvide Blomster, har hjemme i tropiske og subtropiske Egne af den østlige Halvkugle. Nogle Arter dyrkes som Prydplanter; af andre faas af Frugten et gult Farvestof.

Gārderige (oldn. Garðariki) kaldtes hos vore Forfædre det nordvestlige Rusland f. for Ladoga og de andre store Indsøer, især omkring Novgorod, som var dets Hovedstad, ind-

til denne blev forlagt til **Kijev.** Her bosatte svenske Erobrere sig i Midten af 9de Aarhundrede og stiftede det russiske Rige (s. **Rusland**). Ogsaa efter at Nordboerne — som her kaldtes Rôs eller Varjag (d. e. Væringer) — vare gaaede op i Slaverne, vedblev de længe at staa i mangfoldig politisk og commerciel Forbindelse med de andre nordiske Folk.

Garderōbe, fr., Klædekammer, Klædeskab; ens hele Forsyning af Klæder.

Gardie de la, s. **Lagardie.**

Gārdiner, Stephan, Biskop af Winchester Englands Kansler, f. 1483 i St. Edmundsry i Grevskabet Suffolk, en naturlig Søn Biskoppen af Salisbury, Lionel Wandwille, v Secretær hos Kardinal Wolsey, sendtes Rom for at underhandle om Henrik VIII.s ilsmisse fra Katharine af Aragonien og paa Grund af sin Iver i denne Sag 9 Medlem af det kongelige Statsraad og 3 Biskop af Winchester. Skjønt han der offentlig forsvarede Kongens Supremati rkelige Anliggender, modarbejdede han nelig de af Cranmer ledede kirkelige Reer, men vakte derved til sidst Kongens tanke, saa at han blev udslettet af Listen dem, der skulde regere i Edvard VI.s reaarighed. Under dennes Regering blev sat og kastet i Fængsel; men Dronning løslod ham, indsatte ham i hans Bispee og ophøjede ham til Englands Stor. Med Grusomhed forfulgte han nu lanterne, især de gifte Præster, og fik og Latimer henrettede; d. 1555.

ding, Stad i Landskabet Eidersted i g, 3 M. s. v. for Husum. 2,000 J. Hovednæring er Landbrug og nogen , der fremmes ved en Kanal til Kaved Eideren.

ield, James Abraham [fihld], Præ Nordamerika 1881, f. 19 Nov. 1831 Ohio af en gl. puritansk Slægt, som andrede fra England til Massachusetts, sin Ungdom arbejde som Kusk og mand og kom først 1849 i en højere gesom han ikke lod sig døbe før 1850. rede i de følgende Aar med saa stor han 1857 selv kunde blive Lærer og styrer af en højere Skole i Ohio. 1859 valgtes G. til Statens Senat 1861 Sagfører. Da Borgerkrigen overtog G. Posten som Oberst for et Frivillige og udmærkede sig flere . a. som General Rosecranz's Stabsget ved Chickamauga 1861. S. A. Hæren som General og tog Sæde i nthuset; han øvede her stor Ind sin Veltalenhed og var siden 1877 e republikanske Medlemmer. I Juni G. kaaret til Partiets Candidat ved lget ved en Sammenslutning af de m ikke ønskede Grant valgt for 3dje Nov. s. A. ogsaa valgt; men 4 Maat have overtaget Posten blev han 2 aardt saaret af en Æventyrer, Guilde hævne Grants Nederlag og var ned selv at være udelukket fra Embde 19 Sept., og hans Død blev eklaget.

Gargarisme, s. **Gurgelvand.**

Gargouillement [guj'māng], boblende, gurglende Lyde, der dannes ved Luftens Passage gjennem Vædskeansamlinger, f. Ex. større, slimopfyldte, sygelige Huler i Lungerne (Caverner) eller den med et mere flydende Indhold fyldte Tarm.

Garhwal, indtil 1803 en af de uafhængige Smaastater i Himalajabjærgene i Forindien, kom den Gang under Nepals Herredømme, men blev 1815 afstaaet til England, som gjorde Landets østlige større Del, Kamaun, vest for Nepal til umiddelbart Gebet og indlemmede det i Nordvestprovinserne, medens den mindre vestlige Del, det egentlige G., dannedes til en lille Tributstat (200 □ M. med c. 200,000 J.) under en Efterkommer af det indfødte Dynasti. G. indeholder Gangesflodens Kilder og betragtes derfor af Hinduerne som et helligt Land.

Garib, d. s. s. Oranje.

Garibāldi, Giuseppe, italiensk Frihedshelt, f. 9 Juli 1807 i Nizza, blev tidlig Sømand og 1832 Skibsfører, sluttede sig snart efter til „det unge Italien“ og maatte 1839 flygte til Frankrig som Deltager i dets Sammensværgelse imod Kong Carl Albert. Efter at have tjent i nogle Maaneder som Søofficer under Bejen af Tunis, drog G. 1836 til Sydamerika og udmærkede sig først i en republikansk Opstand i det sydlige Brasilien (1836—41), siden som Anfører for en italiensk Legion i Uruguays Kamp med Præsident Rosas (1842—46) baade til Lands og til Vands. I Apr. 1848 vendte G. hjem til Italien for at deltage i Frihedskampen; han tilbød sin Tjeneste i Sardinien, men blev vraget som Republikaner; derimod overtog han Dannelsen af et eget Fricorps i Lombardiet og førte det i flere Fægtninger i Egnen om Comosøen. I Dec. 1848 drog G. til Kirkestaten, valgtes i Jan. n. A. til den grundlovgivende Forsamling og foreslog strax Republikens Kundgjørelse; han dannede en Legion, som han holdt sammen med stræng Mandstugt og førte med Dygtighed i Roms Forsvar (Apr.—Juni). Han tilføjede den franske Hær flere alvorlige Tab og slog Neapolitanerne ved Palestrina og Velletri (9 og 19 Maj). Da Rom maatte overgive sig, drog G. bort med 3,000 Md. for at vække en Opstand i Norditalien, men forfulgt af de østerrigske Tropper maatte han tage sin Tilflugt til San Marino og opløse sit Corps 31 Juli. Han søgte nu at naa Venezia til Søs, men flygtede, da dette hindredes, gjennem Landet til Genua. Hans Hustru Anita, der havde fulgt ham fra Sydamerika og deltaget baade i Roms Forsvar og paa hans sidste Tog, døde paa denne Flugt i Ravenna 4 Aug. Regeringen i Sardinien vilde dog ikke tillade G.s Ophold og holdt ham en Tid lang i et Slags Fangenskab paa Øen Maddalena. G. drog derefter over England til Nordamerika, hvor han bl. a. var Skibsfører, men kom tilbage 1854 og kjøbte en Del af Øen Caprera. Skjønt Republikaner sluttede G. sig 1857 til Nationalforeningen og fik i Marts 1859 Anførselen over en særlig Brigade af frivillige „Alpejægere“, der gjorde ypperlig

Tjeneste, indtog Varese og Como og kæmpede med Held mod den østerrigske General Ubran. I Sept. drog G. til Mellemitalien, fik Ledelsen af en Division og vilde gjøre Indfald i Kirkestaten, men maatte af Hensyn til Frankrig i Nov. tage Afsked og trak sig tilbage til Sardinien. I Marts 1860 valgtes G. til Deputeretkammeret og gjorde kraftig Indsigelse imod Nizzas Afstaaelse til Frankrig. I sin Harme herover besluttede G. paa egen Haand et Tog til Sicilien, landede 11 Maj i Marsala med 1067 Md., som overførtes fra Genua paa to Skibe, og indtog efter Sejren ved Calatafimi Palermo 27 Maj; men først 6 Juni blev Fortet rømmet. G. erklærede sig for Dictator, men optraadte med stor Simpelhed i sine Friskarers „røde Skjorte"; han hilsedes overalt som Befrier og var i kort Tid Herre over hele Øen paa Messina og et Par Forter nær. Efter den blodige Kamp ved Milazzo 20 Juli blev Byen Messina overgivet, og Fortet sluttede Aftale om Neutralitet. G. brugte sin Myndighed til at gjennemføre flere radicale Reformer og erklærede, at han kun tilsigtede at knytte Øen til Kongeriget Sardinien; men i et Brev til Kong Victor Emanuel, som foreløbig vilde nøjes hermed, udtalte han, at han ikke vilde overgive ham Herredømmet, førend han tillige havde frigjort Neapel. 20 Aug. gik G. over Messinastrædet og trængte næsten uden Modstand frem saa hurtig, at han 7 Sept. kunde holde Indtog i Byen Neapel. Men her blev Vanskelighederne større, dels ved Mazzinisternes Bestræbelser for en Republik, dels ved den neapolitanske Hærs kraftigere Holdning; vel sejrede G. ved Volturno (1—2 Oct.), men kun de norditalienske Troppers Fremrykning reddede ham ud af Forlegenheden. 21 Oct. lod han Folkeafstemning foretage i hele Sydıtalien, og 26 Oct. hilsede han ved Capua Victor Emanuel som Italiens Konge; han førte 7 Nov. Kongen i Triumphtog ind i Neapel, men afslog selv enhver Belønning (baade Udnævnelse til General, den højeste Rang i Hæren, og til Ridder af Annunciata-Ordenen, Rigets højeste Udmærkelse) og vendte strax efter tilbage til Caprera. I Apr. 1861 havde G. i Deputeretkammeret heftige Sammenstød med Cavour og General Cialdini, fordi der ikke toges Hensyn nok til hans Officerer i Sydhæren, og dermed trak han sig bort fra den politiske Virksomhed. I Juni 1862 besluttede han at gjentage Forsøget fra 1860, men rettet imod Rom; han landede i Palermo og drog med en Friskare gjennem Øen, tvært imod Kongens Forbud, gik 25 Aug. fra Catania over til Calabrien, men standsedes her af Oberst Pallavicini ved Aspromonte og blev saaret ved et Skud i Benet, da han forsøgte Modstand. Han førtes som Fange til Spezzia, men blev 5 Oct. amnesteret imod at love at holde sig rolig paa Caprera. Dette Løfte holdt han ogsaa, og han levede her i landlig Simpelhed som en „Nutids Cincinnatus", kun af og til hævende sin Røst med bitre Udfald imod den franske Regering. 1861 var G. bleven indkaldt af Lincoln til Nordamerika for at kæmpe imod Slavestaterne, men han vilde da ikke forlade Italien; 1863 ønskede han at komme Polen til Hjælp, og 1864 tilbød han Danmark sin Tjeneste, der ikke blev modtagen. I Apr. 1864 besøgte G. England, hvor han modtog den mest smigrende Hyldest saa vel af Aristokratiet som af Folket (han blev Æresborger i City); i Juni s. A. blev han Stormester for de italienske Frimurere. I Krigen 1866 fik G. ligesom 1859 Anførselen over de frivillige og trængte ind i Sydtirol, men havde ikke videre Held, hvilket vistnok medvirkede til, at dette Landskab ved Freden forblev i Østerrigs Besiddelse. Da Regeringens diplomatiske Forhandlinger ikke medførte Roms Tilknytning, foretog G. 1867 et nyt Forsøg, efter først at have bebudet sit Tog i en meget revolutionær Tale paa Fredscongressen i Genf. Første Gang standsedes han vel i Arezzo og førtes tilbage til Caprera; men han undveg herfra og sluttede sig 20 Oct. til de Friskarer, der forud vare trængte ind i Kirkestaten. 23 Oct. slog han de pavelige Tropper ved Monte Rotondo og trængte frem lige til Rom; men 3 Nov. led han et afgjort Nederlag ved Mentana imod Failly; han trak sig strax tilbage og overgav sig til de italienske Myndigheder, som efter et kort Fangenskab paa ny satte ham i Frihed. Dette andet Fejlslag af Planen om Roms Befrielse gjorde G. bitter i Sind, og flere Udtalelser og aabne Breve viste hans Tilnærmelse til Mazzini og de andre europæiske Revolutionsmænd. Da det franske Kejserdømme var faldet i Sept. 1870, søgte G. forgjæves at paavirke sine Landsmænds Stemning til bedste for Frankrig, maaske i det Haab derved at vinde Nizza tilbage for Italien; selv tilbød han sin Hjælp, men blev først modtagen 7 Oct. og kom med sine Sønner og en Del af sine Friskaremænd, men uden sine gamle Officerer. Han kunde derfor heller ikke udrette stort med den Hær, som dannedes af Frivillige og Flygtninger fra alle Lande, skjønt den kæmpede tappert og havde flere heldige Træfninger i Egnen om Dijon. Efter Freden valgtes G. i flere Departementer til Nationalforsamlingen, men opgav strax sit Sæde og fik derfor ikke Tilladelse af det monarchiske Flertal til at tale og sige Frankrig Farvel. Dybt krænket vendte G. tilbage til sin Ø, hvis eneste Ejer han nogle Aar i Forvejen var bleven ved Victor Emanuels Gave. 1874 valgtes han i Rom til Deputeretkammeret og tog her ivrig Ordet for Tiberens Regulering og Campagnens Opdyrkning. 1876 fik han en Aarpenge af 100,000 Lirer, men brugte i de følgende Aar sin ejendommelige Stilling til at udstede voldsomme Opraab imod Østerrig og om vælsk Tirols Løsrivelse. 2 Juni 1882 døde G. og jordedes med stor Højtidelighed paa Statens Bekostning, uagtet han selv havde forlangt Liget brændt; flere Mindesmærker ere rejste over ham, bl. a. et stort i Rom. G. var en højst mærkelig Personlighed; man kan dadle hans politiske Uforstand og hans utøjlede Fremfusenhed, men hans brændende Fædrelandskjærlighed, glimrende Tapperhed og lysende Uegennyttighed give ham Krav paa almindelig Beundring, ligesom de ogsaa i hans levende Live vandt ham hans Landsmænds Kjærlighed og gav ham den mærkværdige Ind-

ħelse over dem. Var Cavour Italiens
ved, var G. dets Hjærte. Derfor omfattede
ogsaa alle undertrykte og forurettede Folks
g med varm Medfølelse, og han oprørtes
r alt lavt og slet. Dette fremtræder bl. a.
Par Romaner, skrevne før 1870 og om-
ɔlende Italiens Tilstande og Historie i den
e Tid, fulde af voldsomme Angreb paa
dømmet og dets katholske Præsteskab, men
literært Værd („Munkens Herredømme“,
toni den frivillige“). — Med sin Hustru
havde G. to Sønner, Menotti G., f. 1840,
llerede fulgte ham paa Toget 1862 og
:lede sig 1867, samt 1870 førte en Bri-
nder Faderen, og Ricciotti G., der ligel.
viste sig som en dygtig Kriger, og en
Theresita, som 1861 ægtede Genueseren
3 Jan. 1860 indgik G. et Ægteskab
lombardisk Grevinde Raimondi, men
ystes strax efter Brylluppet, skjønt de
tes formelt 1880. Derefter ægtede G.
:a Armosino, med hvem han i en
ar havde levet paa Caprera, og som
enket ham en Datter Clelia og en
nlio. Hans Enke og Børn fik hver
enge af 10,000 Lirer. En nægte
nita, f. 1859, Datter af en Dame i
1875.

ano [riljāno], Romernes Liris, Flod
opstaar ved Forening af Liri, der
paa Apenninerne, og Sacco, der
paa Volskerbjærgene, og falder i
n. Ved G. bleve Franskmændene
undne af Spanierne, og her slog
: de neapolitanske Tropper 3 Nov.

en Fjældspids i Ephraims Bjærge
Lige over for ligger Bjærget
t derfra ved Sichems Dal med
ı Nablus. Paa G. udtalte Josva
over Israel, hvis de holdt sig til
dens Forbandelsen over Over-
fra Ebal. Samaritanerne kaldte
gnede Bjærg“ og byggede her
s Tid et Tempel, som 129 f.
:lagt af Makkabæeren Johannes
n endnu er G. det hellige Sted
lige lille Rest af dette Folk. S.

det temmelig rene Kobber, som
t anskaffes af Fabrikerne i det
gere at raffineres (s. Kobber).
r), i den nord. Mythol. Navnet
sandsynligvis Helvedeshunden,
ls Bolig; den siges i Vølve-
uden foran Gnipahulen, men
gnarok og kæmper mod Tyr;
ns Bane.
ɪg], d. s. s. Corpus, s. Skrifter.
oprindelige Produkt af Spin-
skjelligste Tævlstoffer. Man
ıuldsgarn, Uldgarn, Hørgarn
ɔindes til Traad eller væves
ırn, der skal slaas til Reb-
imod ikke Silkegarn, fordi
zet ikke spindes, men kun
denne Terminologi gjøres
vigelser; den spundne Flok-
: G., men kaldes ikke saa;
man kalder undertiden Hørgarnet Traad, saa-
som i Benævnelsen Traadkammerdug; endelig
kalder man visse tvundne Produkter G., saa-
ledes Maskingarn. Kabelgarnet spindes sæd-
vanl. paa fri Haand; Afpasningen af dets
Længde og Finhed beror saaledes aldeles paa
Øvelse. Man forlanger f. Ex., at der af hver
Dise (en Pakke heglet Hamp af en vis Vægt)
skal spindes et jævnt G. af Banens Længde
og regner 20 saadanne til en Rulle. Ved
andre G., haandspundne eller maskinspundne,
udmaales et vist Antal Omgange paa en
Haspe (Knækhaspe), og Finheden bestemmes
ved Vægten af dem, hvad enten Numrene ere
lovbestemte eller beroende paa Stedets Skik
og Brug. Som oftest betegner Nummeret det
Antal Fed o. desl., der gaar paa et Pund, et
Kilogram o. desl., og man betjener sig i saa
Fald nemmest af en Garnvægt, paa hvilken
man kun lægger et Fed, hvorefter en Skyde-
vægt eller en Viser angiver Nummeret. Und-
tagelsesvis giver Nummeret Garnets Tykkelse
eller den Plads, et enkelt Fed indtager i en
Garnsorteremaskine, naar det trykkes med en vis
Vægt. En Garntavle er en Tabel, der angiver
de Nummere, der svare til de forskjellige Vægte
af et enkelt Fed. Et Garndynamometer er et
Redskab, som nøjagtigere end det kan ske ved
et Ryk med Haanden angiver Styrken af G.,
der afhænger af Materialets Styrke, Tavernes
Længde og Snoningsgraden; det kan bero paa
Bristningen af Garnet ved at bøje en Fjeder,
løfte et Antal Lodder eller hæve en betynget
Arm. En Garnvinde er en Haspe uden Knæk,
bestemt til at lægge et Fed paa, medens det
vindes. Garnpresser ere i Almindel. Vægt-
stang- eller Skruepresser, bestemte til haardt
at sammenpresse f. Ex. 5 eller 10 Pd. Garn
til en fast og regelmæssig Pakke, hvori det
med Lethed kan forsendes.

Garnēre, forsyne, besætte, kante, smykke.
Garnēring, Besætning for Damekiæder osv.

Garnerey, Ambroise Louis [nerē], fransk
Marinemaler og Søn af en Maler, f. 1783 i
Paris, d. 1857, optraadte 1817 med „Ludvig
XVIII og Hertuginden af Orléans om Bord i
Yachten Le Royal Souverain“. Senere ud-
udstillede han „Fisketorvet i London“, „Udsigt
over Brest og dens Havn“, Søslag, Udsigter,
Fiskersysler m. m. 1830 udstillede han Slaget
ved Navarino, malet paa Stedet. G. var en
af Frankrigs dygtigste Marinemalere, som for-
stod at beherske de store Masser, han satte i
Bevægelse; hertil kom en omhyggelig Udførelse
og en kraftig Farvebehandling. Han har stukket
i Aquatinta nogle af sine Malerier under
Titel »Vues des ports et côtes etc.« (Paris
1815—32).

Garnier, Jean Jacq. [niē], fransk Historie-
skriver, f. 1729, d. 1805, har forfattet Frank-
rigs Historie fra Ludvig XI til Carl IX som
en Del af Vellys og Villarets store »Histoire
de France« og er tillige Forfatter til »L'homme
de lettres« (2 Bd., 1764), »De l'éducation
civile« (1765) o. fl. Skrifter.

Garnier, Jean Louis Charles [s. o.], fransk
Bygn.ester, f. 6 Nov. 1825 i Paris, uddannedes
ved École des beaux arts og vandt 1848 den
store Pris, der medfører Rejsestipendium. Paa

sin Udenlandsrejse opholdt han sig især i Grækenland, hvor han bl. a. opmaalte Templet paa Ægina, og ved Verdensudstillingen i Paris 1855 udstillede han en Tegning, som viste Templet restaureret og saaledes som han tænkte sig, at det havde været smykket med Farver. Hans Hovedværk er Opførelsen af det nye Operahus i Paris (fra 1861), hvilket blev udstyret med den største Pragt baade i det ydre og i det indre og kostede over 35 Mill. Kroner. Ogsaa i Monaco byggede han et pragtfuldt Theater.

Garnier, Jos. [s. o.], fransk Nationaløkonom, f. 1813, har foruden flere større Værker (deriblandt »Éléments d'économie polit.«, 1845, 8de Opl. 1880), samt en stor Mængde Artikler i Blade og Tidsskrifter 1844—55 i Forbindelse med Guillaumin udgivet »Annuaire de l'écon. polit.« og var samtidig Hovedredacteur af »Journal des Économistes«. 1876 valgtes han til Senator. D. 1881.

Garnier, Jules Arsène [s. o.], fransk Maler, f. 1847, Elev af Gérôme, har gjort Studiet af Middelalderen til sin Specialitet. Med Emner som „Straffet Ægteskabsbrud“, „En Henrettelse i det 15de Aarh.“, »Le roi s'amuse«, »Jus primæ noctis« o. fl. har han vakt megen Opmærksomhed. Rejser i Holland, Spanien og Marokko have haft stor Indflydelse paa Udviklingen af hans Talent.

Garnier, Marie Jos. Franç. [s. o.], fransk Søofficer, f. 1839, gjorde 1860—62 Felttoget med i China og Bagindien, blev ansat i Saigon og ledede 1865—66 Undersøgelsen af Mekong Floden, trængte op til Laos og Barma, samt derfra ind i den chinesiske Provins Jünnan til Talifu og sejlede ned ad Jangtsekiang. 1870—71 deltog G. i Paris's Forsvar, rejste 1873 op ad Floderne i det sydlige China og udsendtes paa Togt til Tongking, hvor han i Nov. indtog Hanoj og omliggende Land, men 21 Dec. blev dræbt af Sørøverne.

Garnier, Rob. [s. o.], fransk Tragediedigter, f. 1545, d. 1601, Statsmand under Henrik IV, fulgte Jodelles Bestræbelse, at indføre en Tragediedigtning ved umiddelbar Efterligning af Oldtidsmønstre, hvorved de gamle Mysterier og Farcer fortrængtes. G. har især taget Seneca til Forbillede og stræber efter ophøjet Concision. »Bradamante« og »Antigone« ere hans mest bekjendte Tragedier.

Garnier-Pagès, Etienne Jos. Louis [niē paschähs], antog Tillægsnavnet P. efter sin Stiffader. Han var f. 27 Dec. 1801 i Marseille, var først Bogholder i et Handelshus, men begyndte 1855 at studere og blev Advocat i Paris. Han blev tidlig Medlem af Selskabet »Aide-toi« og tog virksom Del i Gadekampen i Paris i Juli 1830, valgtes 1831 til Deputeretkammeret og var en af den republikanske Oppositions Førere. Med 40 andre Medlemmer underskrev G.-P. Indsigelsen imod Juste-milieu-Politiken og blev som Medlem af ovennævnte Selskab anklaget for Deltagelse i Opstanden i Juli 1832, men frikjendt, idet han gjorde gjældende, at ogsaa Guizot havde været Medlem deraf og den daværende Justitsminister Barthe af Carbonariernes Samfund. Han talte siden stedse for en Valgreform med Udvidelse af Valgretten og Indskrænkning af Embedsmændenes Valgbarhed og udtalte 1839 ligefrem, at kun denne Reform kunde hindre en Revolution; ogsaa fældede han 1837 en meget skarp Dom over Guizots hele Statsmandsfærd. Han døde 23 Juni 1841, almindelig agtet. — Hans Halvbroder, **Louis Ant. G.-P.**, f. 16 Febr. 1803 i Marseille, blev 1825 Mægler i Paris, og tog 1830 ivrig Del i Gadekampen, men blev først 1842 efter Broderens Død valgt til Deputeretkammeret, hvor han mindre gav sig af med de almindelige politiske Spørgsmaal, men hellere dvælede ved finansielle og statsøkonomiske Forhold. Ved Reformbanketterne 1847 spillede han en Hovedrolle og kaldte ved en Banket i Montpellier Rædselsperiodens blodige Forholdsregler „sørgelige Nødvendigheder, som skulde frelse Fædrelandet“. Ogsaa var han en af de faa Deputerede, som vilde trodse Regeringens Forbud mod Banketten i Paris i Febr. 1848. G.-P. blev derfor Medlem af den provisoriske Regering og fra 5 Marts Finansminister. Han gjennemførte flere yderlige Finansreformer for at undgaa en Statsbankerot, saaledes Tvangscours paa Banknoter, Omdannelse af Sparekasseindskuddene til Statsgjældsbeviser og Forhøjelse af de directe Skatter med 45 pCt. („45 Centimer“), der vakte megen Misnøje mod Republiken. Dog fik G.-P. fuldkommen Billigelse af Nationalforsamlingen for sin Finansstyrelse og valgtes 10 Maj med 715 St. til Medlem af det udøvende Udvalg indt. 23 Juni. 1849 blev han derimod ikke gjenvalgt, og først 1864 indtraadte han paa ny i det politiske Liv, idet han valgtes i Paris til den lovgivende Forsamling som republikansk Candidat. Han optraadte gjentagne Gange imod Regeringens Finansstyrelse og hævdede i Udenrigspolitiken Fred og Agtelse for Nationalitetsgrundsætningen og Folkenes Selvbestemmelsesret. 1869 blev han gjenvalgt, var 1870—71 Medlem af Forsvarsregeringen men spillede ingen særlig Rolle og fik ikke Sæde i Nationalforsamlingen. G.-P. har skrevet »Histoire de la Révolution de 1848« (8 Bd., 1860—61), fortsat 1869—72 med »Hist. de la commission exécutive« (2 Bd.). D. 31 Oct. 1878.

Garnisōn, Besætningen i en Fæstning eller Indbegrebet af de i en aaben By til Stadighed indkvarterede Troppeafdelinger. En Fæstnings G. i Krigstid maa naturligvis være afpasset efter dens Størrelse og Angribelighed og bestaar fornemmelig af Fodfolk og Artilleri med meget lidt Rytteri. **Garnisonshospitalet** i Kjøbenhavn, oprettet 1818 i Stedet for flere mindre Sygehuse for enkelte Corpser, ligger i Rigensgade og har 411 Senge.

Garniture, fr. [tȳre], Indfatning; Pynt paa Klædningsstykker ell. paa Retter; Beslag paa Geværer; Suite (Besætning) af sammenhørende enkelte Gjenstande (G. af Glas) osv. Jvfr. **Garnere**.

Garōfalo, Benvenuto, italiensk Maler, f. **Tisi**.

Garonne [rönn], Flod i det sydvestl. Frankrig, udspringer paa den spanske Side af Pyrenæerne og træder ved Saint Béat ind i Frankrig,

er med nordøstlig Hovedretning til Tou-
se og derfra med nordvestlig forbi Bordeaux,
en for hvilken Stad den ved Forening med
rdogne danner Gironde. Dens hele
gde er 100 M., og den er med betydelige
ofninger gjort sejlbar fra Toulouse. Dens
igste Bifloder ere fra venstre Side Neste,
ge, Touch, Save, Gimone, Arrats,
s og Baïse, fra højre Side Salat,
ège, Giron, Aveyron med Tarn, Lot,
t og Dordogne med Isle. Øvre-G.
te-G.), Departement i det sydl. Frankrig,
ivet af Dep. Øvre-Pyrenæerne, Gers, Tarn-
onne, Tarn, Aude og Ariège samt Spanien;
□ M. med 478,000 J. (1881). Dep.s
Del opfyldes af Pyrenæerne, hvis højeste
t, Pic d'Anéthon i Maladetta Kjæden
00 F.), ligger tæt ved dets Sydgrænse;
a sænker Landet sig mod N. Ø., gjennem-
af G., i hvis Hovedbal talrige Sidedale
nde. Klimaet er uden for Højbjærgene i
hele mildt og Aarets Middelvarme 12°.
dyrkningen staar paa et højt Trin og
betydeligt Overskud til Udførsel. For-
de sædvanlige Kornsorter dyrkes Majs,
, Hamp, Hør, Kastanier, Haveurter,
er, Tobak og megen Frugt, ligesom ogsaa
ølen er af stor Betydning. Det vigtigste
ral er Jærn; desuden forekommer Kobber,
Bismut, Bly, Antimon, Stenkul og flere
Marmor. Antallet af mineralske Kilder
get stort, og flere af dem ere stærkt be-
Sundhedsbrønde. Her er en særdeles
et Industri i Metaller, Bomulds- og
dvarer, Ure og Straaarbejder. Hoved-
Toulouse.

rrick, David, berømt engelsk Skuespiller,
Febr. 1716 i Hereford-Shire, betraadte
n første Gang under et antaget Navn
l) med stort Held i Ipswich 1741 og
fter et Aars Omflakken med et rejsende
pillerselskab til London. Trods alle fine
ngelser kunde han ikke opnaa Ansættelse
get af de større Theatre, men maatte
e paa et af de mindre (Goodman's-fields),
an som Richard III første Gang frem-
sig for Londons Publikum og vakte
entlig Opsigt. Aaret efter modtog
ngagement i Dublin, men vendte snart
til London og blev efter sin Tilbage-
nsat ved Coventgarden-Theatret, hvor
blev til 1747, da han i Forbindelse
ecy kjøbte Drurylane-Theatret. Indtil
irkede han her som artistisk Bestyrer og
Skuespiller og iværksatte ved Gjenop-
af Shakspeares Stykker og ved at
g danne et fortrinligt Personale Skue-
og Skuespilkunstens Gjenfødelse i Eng-
Efter 35 Aars hæderlig Virksomhed
sig tilbage med en stor Formue og døde
. 1779 paa sit Landsted ved London.
lev bisat ved Foden af Shakspeares
tent i Westminsterabbedi. G. var en
første dramatiske Kunstnere, som have
hans Shakspeareske Roller, Macbeth,
, Richard III, Lear, foruden en Mængde
erroller i Lystspillet og Komedien, vare
sterværker. Han skrev 27 Skuespil, af
flere endnu blive opførte med Bifald,
og som alle findes samlede i Supplement-
bindene til Bells »British Theatre« (1786)
samt i en særskilt Udgave (3 Bd., 1798). 1749
ægtede han Eva Maria Veigel, kaldt Violetti,
f. 29 Febr. 1724 i Wien, hvor hun var en
udmærket og yndet Danserinde; 1744 modtog
hun Engagement ved den store Opera i
London; hun døde 16 Oct. 1822 i London.

Garrison, William Lloyd, nordamerikansk
Philanthrop, f. 12 Dec. 1804 i Staten
Massachusetts, var først i Bogtrykkerlære, be-
gyndte allerede 1821 at skrive Bladartikler og
forsøgte 1826 at grundlægge et Blad, men
maatte opgive det. Derimod fik G. bedre
Held med sit nye Blad »Liberator«, der udkom
fra 1 Jan. 1831 i Boston og var Talsmand
for Negerslaveriets Afskaffelse, lige indtil Maalet
var naaet 1865. Desuden grundlagde G.
1832 Ny Englands »Anti Slavery-Society«
og virkede ufortrødent i denne Sags Tjeneste.
Allerede 1831 udsatte Staten Georgia en
Pris paa hans Hoved, og 1835 havde G. nær
mistet Livet ved et Pøbeloptrin i Boston. D.
24 Maj 1879.

Garrŏte, fr., eller **Garrŏte**, sp., et i Spa-
nien brugt Kvæleredskab, bestaaende af et Reb,
der ved Hjælp af en lille Stok snos om For-
bryderens Hals; det bet. oprindelig det Reb,
med hvilket i Spanien Byrderne bindes paa
Mulæslerne. **Garrottère**, kvæle paa ovennævnte
Maade. **Garrŏtters**, Navn paa en londonsk
Tyvebande, som for en Del Aar siden gjorde
Gaderne i Englands Hovedstad usikre ved
Overfald, hvorved de kvævlede Ofrene.

Gartneri, s. **Havekunst**.

Garve, Carl Bernh., en af Brødremenig-
hedens ypperste Psalmedigtere, f. 4 Jan. 1763,
d. i Herrnhut 22 Juni 1841 efter med stor
Dygtighed at have beklædt en Række betroede
Lærer- og Præstestillinger i Brødremenigheden.

Garvning tilsigter ved passende Behandling
at omdanne Huden saaledes, at den holder
sig smidig, ikke let raadner eller gjennem-
trænges af Vand og ved Kogning dermed
ikke mere omdannes til Lim. Anvendes til G.
garvestofholdende Legemer (Garvebark, osv.),
kaldes den **Rødgarvning** (Barkgarvning); an-
vendes fortrinsvis Lerjordsalte, **Hvidgarvning**,
Alungarvning, Felberedning; anvendes basisk
svovlsurt Jærnilte, kaldes den **Mineralgarv-
ning**; anvendes især Fedtstoffer, kaldes den
Semsgarvning. G.s Theori er endnu usikker;
men G. gaar ud paa af Hudens 3 Lag, Over-
hud, Læderhud og Underhud (Bindevæv), at
fjærne det første og det sidste og derpaa uden
at forandre Form eller Lejring af Læderhudens
Fibre at forbinde dem med Stoffer, som dels
hindre dem i at klæbe sammen, dels virke
conserverende. For at gjøre de raa Huder
mere modtagelige for de forskjellige Garve-
stoffers Indvirkning underkastes de til **Rød-
garvning** flere foreløbige Behandlinger: 1) Ud-
blødning (forbunden med Valkning og Af-
skrabning paa Kjødsiden); 2) Afhaaring
enten ved Behandling med Kalk, Aske o. desl.,
eller ved „Svedning", idet Huderne kastes i
en Bunke, hvorved efterhaanden indtræder en
Ophedning og Gjæring, der løsner Haarene,
og derpaa følgende Skrabning; 3) Afkalk-

ning og Svælbning, hvorved de afhaarede og rensede Huder behandles med en Blanding af Klid, Byghalm, Surdej osv. og Vand, i hvilken Blanding der da ved Gjæring dannes Eddikesyre, Mælkesyre osv., eller de behandles med meget svag Svovlsyre; 4) nu først bringes de i Gruber, lagvis med Garvebark, hvor de da efter Tilsætning af Vand henligge i længere Tid, indtil de ere fuldstændig gjennemgarvede, „gare“, d. e. indtil Hudernes limgivende Væv fuldstændig er traadt i Forbindelse med det anvendte Garvemateriales Garvestof, eller de bevæges i kortere Tid i en Farve (et Garvestofudtræk), undertiden i Vacuum (Hurtiggarvning). Senere tørres og bearbejdes de yderligere til forskjelligt Brug. Til Overlæder modificeres disse Methoder en Del, ogsaa til det saakaldte Ruslæder, der garves med Pilebark og dernæst paa Kjødsiden indgnides med brankede Oljer af Birketræ, hvorfra Rus-læderets ejendommelige Lugt hidrører (jvfr. Dagged). Saffian tilvirkes af Lammeskind og Gedeskind, som efter Kalkningen lægges i Bejtser, først af Hundeexcrementer, dernæst af Klid, undertiden ogsaa i et Afkog af søde Frugter, og derpaa garves i en Sumachopløsning; endelig underkastes de mechaniske Operationer, farves og glittes; ofte faa de en kunstig Narv ved Presning. Cordnan er noget sværere end Saffian og tilberedes (tidligere mere end nu) paa lignende Maade, men Skindene beholde deres naturlige Narv. Hvidgarvningen foregaar paa en væsentlig anden Maade. De svælbede Huder af Lam eller andre ganske unge Dyr behandles med en Blanding af Alun og Kogsalt. Her skal det være svovlsur Lerjord, som virker garvende. Derefter tørres de og strækkes. De finere Skind (til Handsker) behandles dernæst med en Blanding af Hvedemel og Æggeblomme for at gjøre dem blødere og stærkere. Ogsaa Pelsværk hvidgarves, men naturligvis kun paa Kjødsiden. Ligeledes er ungarsk Læder (til Sadelmagerarbejde) hvidgarvet. Mineralgarvning udføres i den nyere Tid ved at nedlægge de forberedte Huder i en paa egen Maade tilberedt Opløsning af basisk svovlsurt Jærntveilte i nogle Dage og derpaa valke dem med en Jærnsæbe eller tillige med en Fedtemulsion. Mineralgarvet Læder (til Saaler og Remme) er dog ikke vandtæt. Ved Semsgarvning (tysk: sämisch, Forvanskn. af chamois) gjennemtrænges Skindene med Tran efter at være afhaarede og svælbede, underkastes derpaa en svag Opvarmning og Gjæring for at bringe Fedtet til bedre at trænge ind, befris for det overflødige Tran ved en Potaskeopløsning og strækkes endelig ved mechanisk Behandling. Disse Skind kaldes Vaskeskind. Pergament tilberedes af Kalve-, Æsels- og Gedeskind, som renses, skrabes tynde, indgnides paa Kjødsiden med Kridt, slibes med Pimpsten og tørres. Her finder altsaa ingen egentlig G. Sted. Pergament til Documenter overstryges med Lim og Blyhvidt. — Garvebark, især af unge Ege, som afbarkes i Forsommeren, ogsaa af El, Pil, Fyr, i Amerika især af Hemlockgranen (Abies canadensis), anvendes paa Grund af sit Indhold af Garvesyre (i Egebark 11—16, i Ellebark indtil 36 Proc.). Garvesyrer ell. Garvestoffer, en egen Klasse organiske Legemer, der indeholde Kulstof, Brint og Ilt, forekomme meget udbredte i Planteriget, udmærke sig ved en sammensnerpende Smag, ved med Jærntveiltesalte at give blaasorte, blaagrønne eller grønne Bundfald, med Alkalier gule, røde, blaa eller grønne Farver, ved at fælde Opløsninger af Lim, Albuminstoffer og Alkaloider, Blysukker og Brækvinsten. De forene sig med Hudens limgivende Væv til temmelig bestandige Forbindelser (s. Garvning), ere i Almindel. ukrystallinske, opløselige i Vand, til Dels ogsaa i Vinaand og Æther, og sønderdeles ved Indvirkning af Syrer, Alkalier og forskjellige Gjæringsstoffer paa forskjellig Maade, bl. a. under Dannelse af røde Farvestoffer (Barkens brune Farve). De have Charakter af svage Syrer og anvendes paa Grund af deres sammensnerpende Egenskaber meget i Lægekunsten mod Slimhindelidelser (især Diarrhoe), enten som saadanne eller som Afkog af garvesyreholdige Plantedele, som f. Ex. Egebark. Nogle af de vigtigste ere: Galæblegarvesyre, Tannin (i Galæbler og i alle Dele af Galæbleegen, i Rhus coriaria, Garvernes Sumach, og i grøn Te; synes i Galæblerne at forekomme i Form af et Glykosid og spaltes i ren Tilstand ved Opvarmning med fortyndede Syrer eller ved Indvirkning af Gjæringsstoffer til Gallussyre og Vand, hvorfor den sikkert er et Anhydrid af Gallussyre); Egegarvesyre (i vore Ege og deres Galæbler og i sort Te, danner ingen Gallussyre); Catechugarvesyre (Hovedbestanddelen i Catechu, giver et brungrønt Bundfald med Jærntveilesalte, fælder ikke Brækvinstenopløsning); Kinogarvesyre (i Kino, en Extract af forskjellige Pterocarpusarter, der benyttes i Farverierne, kjendes kun ufuldstændig); Chinagarvesyre (i Chinabark, opløselig i Æther, fælder Jærntveiltesalte graagrønt, giver under Indvirkning af Luftens Ilt et rødbrunt Bundfald, Chinarødt); Kaffegarvesyre (i raa Kaffebønner og i Paraguayte, fælder Jærntveiltesalte grønt, men ikke Limopløsning, giver ved Ophedning Lugt af brændte Kaffebønner).

Garz, 1) Stad i den preussiske Prov. Pommern ved Oderfloden, 3½ Mk. s. til v. for Stettin. 5,000 J. Ølbryggeri, Fiskeri. 2) Stad paa Øen Rügen, 2 M. ø. for Stralsund. 2,000 J. Her stod den gamle rügiske Fæstning Karenz, der blev erobret af de danske 1170.

Gas, d. s. s. Luftart. Ordet G. (der sikkert paa en eller anden Maade staar i Forbindelse med Geist), er først brugt af van Helmont til at betegne „en hidtil ubekjendt Spiritus, der ikke kan rummes i aabne Kar eller bringes i synlig Form“. Denne nye Luft var Kulsyre, og van Helmont var den første, der erklærede atmosphærisk Luft, Kulsyre og den brændbare Luft, der udvikles ved tør Destillation af Træ, for tre ganske forskjellige Legemer. Men endnu 200 Aar efter ham holdt Chemikerne sig til Aristoteles's Mening, at Luften var et Element og de andre Luftarter kun mere eller mindre uren atmosphærisk Luft, og det er først Lavoisier, vi skylde vor nuværende Anskuelse

m Luftarternes forskjellige Natur. **Gasbatte-**
er ere galvaniske Batterier, hvor luftklædte
letaller træde i de to faste Lederes Sted (s.
alvanisme). Groves G. er indrettet saaledes:
et Kar med fortyndet Svovlsyre staa to for
en lukkede Glasrør; i den øverste Ende
af er der indsmeltet en Platintraad, som
er en lang Platinstrimmel. Er nu det
Glasrør fyldt med Ilt, det andet med
nt, saa vil der, naar Platintraadene for-
des med hinanden, opstaa en elektrisk Strøm,
gaar fra Brint igjennem Vædske til Ilt;
saadanne Elementer ere altid forbundne
vanlig Maade. Under Strømmens Gang
inde Luftarterne efterhaanden paa Grund
chemiske Processer, og man maa da fylde
ne igjen som oprindelig. Andre Luftarter
træde i Iltens og Brintens Sted. G.
ogsaa Polarisationsbatterier og kunne
forskjellige Former (Poggendorff, Thom-
En egen Art af G. ere Accumulatorerne
A.). **Gasbelysning** er af temmelig ny
delse. 1792—96 gjorde Englænderen
ch Forsøg dermed; 1798 indførtes den
ts og Boultons mechaniske Etablisse-
1812 belystes London, 1815 Paris,
357 Kjøbenhavn med Gas. Flammen
lglys, Voxlys eller en Oljelampe er ogsaa
ide Gas, udviklet af den Talg osv.,
gen har indsuget; men ved at udvikle
særskilt har man den Fordel at kunne
simplere Materialer (Stenkul, Tran,
, Petroleumaffald, Harpix osv.).
is udvikles Gassen overvejende af
helst fede Newcastlekul med lang
som oftest med Tilsætning af Cannel-
gheadkul, hvilke sidste give mere og
lysende Gas. Ophedningen sker i
af Ler eller Støbejærn, c. 8 F. lange,
vide, ovale eller flade Rør, der an-
. Ex. 5 i hver Ovn og, naar de
des fra den ene Ende, som kan aabnes
, efter 5—8 Timers Forløb ud-
r Cokes, der til Dels benyttes umid-
der Retorterne, og atter fyldes med
Jævnlig hedes ogsaa med Genera-
Cokes. Den raa Gas indeholder
bestanddele Brint og let Kulbrinte,
Mængde Æthylen og dermed homo-
inter, men desuden alle Tjærens
, fremdeles Ammoniak, Kulilte,
vovlbrinte, Svovlsyrling, Svovl-
nbrinte, Rhodanbrinte, Kvælstof
n renses først ved Afkøling, hvor-
produkter vindes det ammoniak-
vand og Tjære, dernæst afkøles
e i en Condensator, befris yder-
Tjære i en „Scrubber", en stor
, fyldt med Cokes, Skjærver eller
es fra alle Haande skadelige, luft-
blandinger ved Jærntveiltehydrat
Naar man bruger Lerretorter,
i Almindel. Gassen ud af dem
stor og driver den dermed gjen-
jellige Afkølings- og Renseap-
i Beholderen. Den rensede
c. 84 pCt. Brint og let Kul-
lige meget af hver), 5—6 pCt.
4—8 pCt. tunge Kulbrinter

(Æthylen og Homologer), men desuden smaa Mængder af Svovlkulstof, der ved sin Forbrænding giver Svovlsyrling, som skader Aandebrættet, Plantevæxt, Farver, Tøjer osv. (Gas af Oljer og Harpixer indeholde ikke Svovl). Den rensede G. passerer først gjennem **Stationsmaaleren** (et Gasur af lignende Slags som Forbrugernes, nemlig en Tromle, der er indesluttet i et Hylster og halvt nedsænket i Vand eller bedre Glycerin, som ikke fryser, og saaledes inddelt i 4 Rum, at den maa dreje sig, for at Gassen kan passere; ved Antallet af Drejninger angives Gasmængden) til **Gasbeholderen** (cylindriske Jærnkar, der vende Bunden i Vejret og staa med den nedad vendte Rand i Vand); gjennem et Rør fra Stationsmaaleren ledes Gas ind under Beholderen, som stiger og synker med Gasmængden; gjennem et andet Rør ledes den bort til en **Trykregulator** og derfra ud i **Ledningerne**. Disses Hovedrør ere af Støbejærn, de mindre ere trukne Jærnrør. Afspærringen sker i det store ved Vandspærring, i det smaa ved Haner. Den brugte Gas maales ved en Gasmaaler. Forskjellen mellem Stationsmaalerens og Summen af de enkelte Maaleres Angivelser, Gastabet, beror paa Utætheder i Ledningerne og er, lavt anslaaet, 10 pCt. For at sikre sig det rette Tryk under Brænderen anvendes særegne Trykregulatorer (s. **Girouds Regulator**). **Carbureret Gas** er Luft eller Vandgas (den Blanding af Brint, Kulilte og Kulsyre, som faas ved at lede Vanddamp over glødende Kul), som er mættet med Damp af flydende (lysende) Kulbrinter. Hertil hører ogsaa **Albo-Carbongas**, som faas ved at lede almindelig Gas gjennem en Beholder med Naphthalin, der opvarmes af selve Gasflammen. Herved opnaas mindre Varme, mindre Gasforbrug og større Lysstyrke. **Platingas** er Vandgas, som, befriet for Kulsyre, brændes i Argandbrændere og lyser ved at gløde et Platintraadnet. **Transportabelt Gas** er stærkt lysende Gas af Bogheadkul, som er sammentrykket i Smedejærnsbeholdere til 12 og flere Atmosphærers Tryk. Den anvendes paa Jærnbanetog og i isolerede Bygninger. **Gasbrænder**, s. **Brænder**. **Gasometer** kaldes almindelig, men med Urette, baade Gasbeholderen og Beholdere for andre Luftarter. — **Gasmaskine** ell. **Gasmotor**, en Motor, som sættes i Bevægelse ved Explosion af en Blanding af Belysningsgas og atmosphærisk Luft. Principet er allerede opstillet 1791, endnu før Gas anvendtes til kunstig Belysning, men blev først til praktisk Virkelighed 1857, da Lenoir opfandt sin Maskine. Denne er indrettet omtrent som en liggende Dampmaskine, har ligesom denne en Cylinder med et Stempel og er dobbeltvirkende; under den første Del af Stempelslaget indsuges den nævnte Luftblanding, som derpaa antændes ved en elektrisk Gnist, og Stemplet drives frem Resten af Slaget ved den efter Explosionen indtraadte Spænding; imidlertid uddrives Forbrændingsprodukterne fra forrige Stempelslag paa den anden Side af Stemplet. Denne Maskine er imidlertid for kostbar og har desuden andre Ulemper. Langt bedre var den af Otto & Langen i

Deutz construerede „atmosphæriske" Gasmotor, som udstilledes 1867 paa Verdensudstillingen i Paris; det ejendommelige ved den var, at Explosionen benyttedes til at frembringe et luftfortyndet Rum under Stemplet, medens derpaa den ydre Lufts Tryk i Forbindelse med Stemplets egen Vægt drev dette ned. Denne Maskine vandt en meget betydelig Udbredelse, men havde forunden andre Mangler den, at foraarsage en ulidelig Larm og Rystelse for hver Explosion, og den er siden 1878 næsten ganske fortrængt af Ottos Gasmotor, som arbejder lydløst og uden Rystelser. Medens den nys nævnte havde vertical Cylinder, er Cylinderen i denne vandret, og Maskinen ligner af Ydre en horizontal Dampmaskine. Imidlertid er Cylinderen aaben for den mod Axlen vendende Ende; i den anden Ende, hvis Bund har Form som en Kuglecalot, foregaa Explosionerne, som udvikle den Kraft, der drive Stemplet frem. Der foregaar kun ēn Explosion for hver anden Omdrejning af Axlen ell. for hvert fjerde Stempelslag, og Gangen i Arbejdet er følgende: I 1ste Stempelslag, under hvilket Stemplet bevæger sig fra Bunden af Cylinderen til dens aabne Ende, indsuges Gas og atmosphærisk Luft, i 2det Stempelslag sammentrykkes Luftblandingen, i 3dje Stempelslag antændes den og driver Stemplet ud med Kraft, og i 4de Stempelslag uddrives Forbrændingsprodukterne, hvorefter Virkningerne begynde forfra. Det af Otto & Langen indførte Princip, at lade Atmosphærens Tryk bevæge Maskinen, er altsaa forladt, og Opfinderen er vendt tilbage til Lenoirs Princip, at lade Explosionen sætte Maskinen i Gang; men desuagtet er Afvigelsen fra Lenoirs Maskine betydelig. Hovedforandringerne ere Antændingen, som her besørges ved en Glider, der henter en Portion brændende Gas fra en under Maskinens Gang stadig brændende Gasflamme, Blandingen af de to Luftarter, som her er mindre fuldstændig, hvorved bevirkes, at Explosionen ikke foregaar i et Nu, men optager en kjendelig Brøkdel af et Sekund, samt Maskinens store Hastighed. **Gastheorien** er først fremsat af Bernoulli 1838, senere udviklet af mange Lærde, især Clausius (1857). I Følge G. ere Moleculerne i Luften i en stadig fremadskridende Bevægelse; kommer et Molecule inden for en vis, meget lille Afstand fra et andet Molecule, tiltrækkes det deraf, og dets Bane bliver paa et lille Stykke krumlinjet, hvorefter den atter bliver retlinjet, men Retningen er altsaa forandret. Luftarternes Tryk er betinget af Moleculernes Stød imod Omgivelserne, hvilket Stød sker som fuldkommen elastiske Kuglers Stød. Det lader sig derefter godtgjøre, at Luftarterne maa følge Mariottes Lov nøjagtig, naar der ingen Afvigelser er fra Moleculernes retlinjede Bevægelser, og at Afvigelserne blive desto større, jo hyppigere Moleculernes Retninger forandres paa den nævnte Maade; da Moleculerne nu desto hyppigere maa støde imod hinanden, jo mere Luften er sammenpresset, saa voxe Afvigelserne fra Loven med Trykket, hvilket stemmer med Erfaringen. Den i Luftarten værende Varme er Moleculernes levende Kraft; jo varmere Luftarten er, desto større er altsaa Moleculernes Hastighed, desto mindre bliver derfor Afvigelserne fra de retlinjede Baner, og desto bedre følges Mariottes Lov, hvilket Erfaringen ogsaa viser. I faste Legemer udføre Moleculerne svingende Bevægelser omkring en vis Ligevægtsstilling, i Vædsker ere de tillige bevægelige paa Grund af de omliggende Moleculers Tiltrækninger; Theorien om disse Bevægelser er ikke saa fuldt udviklet som for Luftarternes Vedkommende, men Varmen er i alle Tilfælde Moleculbevægelsernes samlede levende Kraft.

Gascogne [skōnj] (Vasconia, Guasconia), Landskab i det sydvestl. Frankrig, som omfattede de nuvær. Dep. Landes, Øvre-Pyrenæerne, Gers, samt den sydl. Del af Øvre-Garonne, Tarn-Garonne og Lot-Garonne, har Navn af Baskerne (Vascones), som i det 6te Aarh. fortrængte af Vestgoterne fra deres Bopæle paa Sydsiden af Pyrenæerne nedsatte sig imellem Atlanterhavet, Garonne og Vestpyrenæerne. 602 maatte de underkaste sig Frankerne, gjorde sig vel for en Tid nafhængige, men bleve i det 8de Aarh. igjen undertvungne af Pipin d. lille og Carl d. store, hvilken sidste gav dem egne Hertuger, der vare afhængige af det carolingiske Rige Aqvitanien; 1054 blev G. forenet med Guienne, stod fra 1154 under den engelske Konge og kom 1451 for stedse til Frankrig. **Gascognerne** have bevaret deres Folkeejendommelighed i Sprog og Sæder; de ere godmodige og tilbøjelige til uagtet deres Lands Fattigdom at brovte af deres foregivne Godser og Herligheder, hvorfor **Gasconnade** bruges til at betegne et uskadeligt og godmodigt Praleri. **Gascognebugten** kalde franske Geographer den store Havbugt, som Atlanterhavet danner mellem Frankrigs Vestkyst og Spaniens Nordkyst, og som almindelig kaldes den biscayiske Havbugt eller af Søfarerne den spanske Sø.

Gascoigne, George [köjn], engelsk Digter i Renaissancetiden, f. 1530, d. 1577, var knyttet til Hoffet og var activ Deltager i Felttoget i Holland mod Spanierne. Han optraadte baade som Satiriker, Dramatiker, Lyriker og Epiker. Et af hans mest bekjendte Værker er »The Steel Glass« (1576), en Satire, rettet mod Samtidens Skrøbeligheder og Udskejelser.

Gasfitter (af eng. fitter, Tilbereder), En, der har at gjøre med Anlæg af Gasledninger osv.

Gasipur, Stad i Nordvestprovinserne i Forindien ved Ganges's venstre Bred, 8 M. ø. n. ø. for Banaras. 35,000 J. G. er omgivet af yndige Rosenhaver, og her tilvirkes en stor Mængde Rosenvand og Rosenolje. Betydelig Handel.

Gaskell, Elizabeth, f. Stevenson, engelsk Forfatterinde, f. 1811, blev gift med en Dissenterpræst i Manchester; efter dennes og fit Barns Død optraadte hun i Literaturen med sociale Romaner. »Mary Barton« (1848) skildrer den engelske Fabrikarbejders Liv og kæmper for Proletariatets Ret; »Ruth« (1853) protesterer kraftig mod det i England grasserende,

icielle Pharisæerhykleri; »North and South«
355) taler atter Arbejderbefolkningens Sag
d Pengearistokratiet; »Round the Sofa«
59) og »Right at Last« (1860) ere Sam-
jer af hendes i Tidsskrifter, som »Household
rds«, tidligere indrykkede Fortællinger.
7 udgav G. sin Veninde Charlotte Brontës
grophi. »Sylvia's Lovers« (1863) er en
i Genrefaget, streven med betydeligt
nt. G. døde 1865.

asolin, en letflygtig Olje, vindes som
dukt ved Petroleumdestillationen og an-
s til Belysning i egne Lamper og til
rrering af Gas (s. Gas).

asparin, Adrian Etienne Pierre, Greve
ing], fransk Agronom og Statsmand,
ler i Orange i Sydfrankrig, f. 29 Juni
deltog som Dragonofficer i Togene til
:, men maatte som saaret 1806 trække
age fra Feltlivet, hvorefter han med
efede sig over det praktiske og viden-
e Landbrug. Hans første skriftlige Ar-
angik Husdyravlen og Husdyrenes Be-
j (Zootechnien), men senere sysselsatte
mere udelukkende med Agronomien
være kommen til den Erkjendelse, at
jet maatte kunne udvikle sig naf-
af Husdyrene, idet Arbejdskraften
s ved Damp og Jordens egne Frem-
ved kunstige Gødninger. G. leve-
ter en Del større og mindre Skrifter,
an ere at betragte som Forløbere for
edværk, »Cours d'agriculture«, der
5 tykke Bind 1843—49 og et 6te
0 og indeholder et hidtil uljendt
for en videnskabelig Fremstilling af
. Efter Julirevolutionen 1830 var
nden Præfect i flere Departementer
rig og udmærkede sig 1831 ved de
flygtningers paatænkte Indfald i
og 1834 under den store Arbejder-
jon. Til Løn blev G. Pair, 1835
retær og 1836—37 Indenrigs-
hvilken Stilling han gjennemførte
mmunallov og flere Reformer i
behandling. 1839 var han en kort
- og Agerbrugsminister, men tog
Del i det politiske Liv og hengav
Fremme af det franske Agerbrug;
ept. 1862. — Hans Søn, Agénor
O, viste 1842—46 som Deputeret
r Iver for sine Trosfæller, de
nteresser og for Negrenes Fri-
ødede senere i Flyveskrifter den
rance og den nordamerikanske
nod Slavestaterne. D. 1871. —
Valérie G., f. 1815, har gjort sig
Skrifter om Ægteskabet og de

nnibale de, f. 1819, Directeur
et paa Capo di Monte ved
r af 9 af de første Smaa-
fatter til nogle Afhandlinger,
net- og Kometbaners Bereg-
lmindelige Perturbationer.
n nafhængig, arabisk Konge-
de et Rige i Syrien paa
jas og herskede her henv.
uhammed; de stammede op-
rindelig fra Jemen af Stammen Azd, men
udvandrede herfra paa Grund af den i den
ældste arabiske Historie bekjendte Oversvøm-
melse ved Irem og nedsatte sig ved Brønden
Gassan i Beg. af det 3dje Aarh.; efter dette
Sted føre de Navnet G. Da en Del af deres
Konger have haft Navnet Hareth, kaldes
de af latinske og græske Forfattere i Almindel.
Aretas. Efter i det 4de Aarh. at have an-
taget den christne Religion understøttede G.
ofte Kejseren af Constantinopel mod Perserne;
den sidste Konge Giabalah havde antaget den
muhammedanske Religion, men gik over til
Christendommen paa Grund af en Fornærmelse,
Kalifen Omar havde tilføjet ham. Efter de
christnes Nederlag i Slaget ved Jarmuk 634
underkastede G. sig 637 Kalifatet.

Gassendi, Petrus, egtl. Pierre Gassend, be-
rømt fransk Physiker, Mathematiker og Philo-
soph, Samtidig og Ven af Hobbes, f. 1592 i
i Champtercier. Kun 16 Aar gl. blev han
Lærer i Rhetorik i Digne; senere studerede
han Theologi i Aix, blev Provst ved Capitlet
i Avignon og 1618 Professor i Theologien i
Aix. Gjennem Studiet af Cicero, Ramus
og Vives blev han en Modstander af den
endnu herskende aristoteliske Philosophi. For
sine Tilhørere forklarede han Aristoteles om
Formiddagen, men gjendrev ham om Efter-
middagen. Han studerede foruden Epikurs
Philosophi tillige Astronomi og Anatomi. 1623
opgav han sin Lærervirksomhed i Aix og
vendte tilbage til Digne for udelukkende at
leve for Videnskaben. Her skrev han »Exer-
citationes paradoxicæ adversus Aristotelem«
(1624). 1645 blev han Professor i Mathe-
matik ved Collège royal i Paris, hvor han
døde 1655 som Følge af en 13 Gange med
korte Mellemrum foretagen Aareladning. Kepler
og Galilei vare hans Venner, Molière hans
Discipel. I sine »Instit. astronomica« og i
»Tychonis Brahaei, Copernici etc. vitæ« (1654)
har han givet fortrinlige Bidrag til Astrono-
miens Historie paa hans Tid; 7 Nov. 1631
iagttog han den første af Kepler ved dennes
nye Planettavler forudsagte Mercurgjennem-
gang. I philosophisk Henseende stod Gassen-
disterne over for Cartesianerne. I »De vita, mori-
bus et doctrina Epicuri« og i »Syntagma
philos. Epicuri« har han fremstillet Epikurs
Atomlære, idet han tillige omformer den til
eget Brug. Hans egen Lære udvikles i »Syn-
tagma philosophicum«. Philosophien er Kjær-
lighed til og Udøvelse af Visdommen; Philo-
sophiens Hovedformaal ere Sandhed og Dyd,
dens tilsvarende Dele Physik og Ethik. Logiken
er den forberedende Indledning til dem begge.
Alle Ideer eller Forestillinger komme til Sjælen
gjennem Sanserne; det forholder sig virkelig
saaledes, at Sjælen er en tabula rasa. Sjælen
frembringer Almenforestillingerne af Enkelt-
forestillingerne. Materiens Princip ere Ato-
merne, som ikke ere mathematiske Punkter,
men saa faste og compacte Smaalegemer, at
ingen Magt i Naturen kan dele dem. De
sanselige Legemer kunne deles, fordi de for-
uden Atomer indeholde et Element af det
tomme; Atomerne indeholde intet tomt og
kunne derfor ikke deles. Atomerne ere for-

skjellige efter Størrelse, Skikkelse og Vægt; de ere hverken evige eller uendelig mange i Antal. Gud har skabt dem og udstyret dem med Kræfter og Love, som i relativ Selvstændighed udvikle sig i den synlige Verden. Det er ikke, som Epikur mente, Tilfældet, men Gud, som er Verdens Aarsag, og som har lagt Bevægekraften ind i Atomerne. Om den menneskelige Fornuft lærer G., at den er ulegemlig og derfor udødelig; thi hvad der er ulegemligt kan ikke opløses i Dele, men maa existere evig.

Gasser, Hans, østerrigsk Billedhugger, f. 2 Oct. 1817 i Nærheden af Gmünd, d. 24 April 1868 i Budapest, var Søn af en fattig Træskærer, vakte Opmærksomhed ved fine til Dels paa egen Haand udførte Træskærerarbejder og fik derved Lejlighed til at blive uddannet ved Kunstakademiet i Wien. Hans Talent kom mest til sin Ret i Buster og Portrætstatuetter, hvoriblandt kunne nævnes Statuetter af Kaulbach, Schnorr von Carolsfeld og Jenny Lind, hvem han alle lærte at kjende under et længere Ophold i München. Hans større Arbejder lykkedes mindre vel; betydeligst ere vistnok de store Sandstensfigurer til Carls-theatret i Leopoldstadt, samt „Austria“ m. fl. Statuer til Arsenalet i Wien.

Gasser, Joseph, østerrigsk Billedhugger, f. 1818 i Waltzorn i Tirol, efter nogle en Broder til Hans G., fik den første Undervisning af sin Fader og uddannedes siden i Wien, hvortil hans Virksomhed ogsaa for største Delen er knyttet. Han har især gjort sig bekjendt ved fine kirkelige Arbejder, fem store Billedstøtter til Domkirken i Speier, en Mængde af Sten og Træ til Stephanskirken, en Række Billedstøtter til Johan Nepomukkirken og de store Gavlfigurer til den nye Votivkirke, der byggedes af Ferstel, alt i Wien. Ogsaa til Arsenalet og det nye Operahus smstds. udførte han adskillige Billedstøtter.

Gastein, sædvanlig kaldet Wildbad G., et i G. Dalen i det østerrigske Hertugd. Salzburg, 10 M. s. for Salzburg, 3,100 F. højt i en storartet Alpenatur liggende Bad med varme, indifferente Mineralkilder, der anvendes som Bade ved Lamheder, Rheumatisme og Gigt. **Hofgastein** er et Filialbad, der ligger 500 F. lavere, 1 M. n. for G. Ved Wildbad G. danner Bjærgbækken Ache et prægtigt Vandfald. — Her sluttedes 14 Aug. 1865 den bekjendte G.-Overenskomst imellem Preussen og Østerrig, hvorved Hertugd. Slesvig foreløbig blev stillet under preussisk og Holsten under østerrigsk Forvaltning og Lauenburg solgtes til Kongen af Preussen. 18 Aug. 1871 holdtes Møde i G. mellem Bismarck og Beust for at forny det tidligere venskabelige Forhold imellem de to Magter.

Gasteropōder, d. s. s. Snegle.

Gastinel, Léon Gustave Cyprien [nëll], f. 1823 i Dep. Côte d'Or, betydelig fransk Componist af Chor- („Belasquez“), Orchester- og Kammermusik samt Operaer, af hvilke »L'Opéra aux fenêtres« (1857) ogsaa er opført med Held i Tyskland under Navnet „Die Oper am Fenster“.

Gaston af Orléans [stŏng], s. **Orléans.**

Gaston II—V af Foix [s. o.], s. **Foix.**

Gastralgi, s. **Kardialgi.** **Gastricisme,** den sygelige Tilstand, der skyldes de lettere Tilfælde af acut Mavekatarrh. **Gastrisk,** hvad der angaar eller staar i Forbindelse med Maven; g. **Tilfælde,** Symptomer, der tyde paa en Lidelse af Maven og dens Virksomhed (styg Smag, Kvalme, Brækninger, Appetitløshed, Opstød, belagt Tunge osv.); g. **Feber,** en acut, febril Sygdom med udtalte g. Tilfælde, der af nogle opfattes som en sværere Form af Mavekatarrh, af andre som en med Typhus beslægtet Infectionssygdom. **Gastritis,** Betændelse i Maven, er oftest indskrænket til Slimhinden (s. **Mavekatarrh** und. **Mave**), sjældnere, f. Ex. ved Forgiftninger med ætsende Gifte, dybereg aaende. **Gastroduodenālkatarrh,** en Betændelse, der er indskrænket til Mavens og Galdetarmens Slimhinde, en hyppig Aarsag til Gulsot. **Gastroenterītis,** en over Maven og hele Tarmkanalen udbredt Betændelse, oftest i Slimhinden alene, navnlig hyppig hos smaa Børn, hvor den let kan blive farlig. **Gastromalacī,** s. **Blødgjørelse.** **Gastrotomī,** Aabning af Maven ved Indsnit udenfra, for at fjærne fremmede Legemer, som ere nedsunkne og ikke kunne tages op igjen igjennem Spiserøret. **Gastrostomī,** den ligeledes ved Indsnit udenfra udførte Dannelse af en kunstig Aabning paa Maven (Mavefistel), for derigjennem at indbringe Fødemidler i Maven, f. Ex. ved stærke Forsnævringer af Spiserøret. **Gastrektomī,** Maveresection, Udskæring af Stykker af Mavens Væg igjennem et Indsnit udenfra, navnlig for derved at fjærne Svulster i Mavevæggen, især Kræft.

Gastronōm, Lækkermund.

Gāstrula, Gastrulatiōn, Gastrǣatheorī, s. **Kimblad** og **Häckel, E.**

Gastūni, Stad i den græske Prov. Achaja og Elis, 8 M. s. v. for Patras paa Moreas Vestkyst. 1,400 J. Havn og nogen Handel. I Omegnen Ruiner af Oldtidens Elis.

Gassner, Joh. Jos., bekjendt som Djævlebesværger, f. 1727 i Bratz i Tirol, blev 1758 Præst i Klösterle i Bispedømmet Chur, hvor han efter en 15aarig, stille Virksomhed optraadte som Djævlebesværger og i et Par Aar vakte uhyre Opsigt ved sine mirakuløse Cure, indtil Kejser Joseph II forbød ham det 1775. Han døde 1779.

Gaszynski, Konstantin [schĭn], polsk Digter, f. 1809 ved Warschau, ved hvis Universitet han studerede. Som Student skrev han Digte, mest i Folkevisetone, til Tidsskrifter. 1830 udkom Romanen »Dwaj Sveniawicl« i Walter Scottsk Maner. S. A. deltog han i den polske Revolutionskrig og skrev Krigssange, drog efter Polakkernes Undertvingelse til Paris, derefter til Aix i Provence, fordybede sig i Studiet af Troubadourerne, redigerede »Mémorial d'Aix«, udgav »Les cabinets de tableaux et collections artistiques de la ville d'Aix«. 1844 udkom en polsk Digtsamling. Berømtest er hans Kjærlighedsidyl »Sielanka miłości« (1855). Desuden har G. skrevet Fortællinger med Emner fra Polens Historie, en italiensk Rejse, en Satire over de polske Klubber i Paris og over Kortspil. D. i Aix 1866. Hans Skrifter udkom 1868—74 i 2 Bd.

Gat ell. Gatbor (Gadbor), Endetarmsaab-
ngen. Gatkjertler kaldes de Kjertler, som
s forskjellige Dyr (Biverrerne, Maarene,
ɟanerne, Løbebillerne) aabne sig i eller i
rheden af Tarmaabningen og afsondre stærkt
tende, skarpe eller ved andre Ejendomme-
heder betegnede Vædsker.
Gata var en Slot eller Lund i Sverige,
langt fra Enköping, mellem Tillinge og
nsbro, i Åsunda Herred i Upland. Ved
bleve begge Kongerne Magnus Eriksson
hans Søn Haakon 3 Marts 1365 over-
lede af Albrecht af Mecklenburgs Til-
ere. Haakon maatte rømme Marken, men
nus blev tagen til Fange og fik først 6
efter sin Frihed.
ta, Cap de, Spaniens Sydpunkt, 36°
. Br., 15° 28' ø. L.
tes, Horatio [gæhts], nordamerikansk
rer, f. 1728, blev tidlig engelsk Officer
dtes 1755 til Nordamerika, hvor han
e med Dygtighed mod Franskmændene
dianerne indtil 1763. G. tog nu sin
og bosatte sig i Virginia; da Friheds-
udbrød, stillede han sig paa Nordameri-
s Side og blev 1776 Chef for Nord-
Han slog 1777 General Burgoyne
e ham til Overgivelse, kæmpede 1779
ld imod General Clinton og prote-
øjtidelig mod de fjendtlige Hærføreres
ne Fremfærd. 1780 fik G. Comman-
Nordcarolina, men blev her slaaet af
is og til Straf afsat og tiltalt for
i, men frikjendt 1782. G. trak sig
il sine Godser, frigav 1790 sine
z bosatte sig i New-York, hvor han
.
ead [gæhtshædd], Stad i Durham-
England ved Floden Tynes højre
over for Newcastle. 66,000 J. (1881).
ustri, Kulværker, Jærnstøberier, An-
Glasværker, Sæbesyderier, Slibs-
Rebslagerier. G. er at betragte
l af Newcastle, hvormed den er
ved en Stenbro og en storartet
o.
liaths Fødeby og en af Philisternes
er, blev erobret af Kong David,
i Syrernes Hænder, blev tilbage-
ong Usia, men tabtes kort efter

ugust, f. 1800 i Liège, d. 1858
ædigerede 1838—41 i Hamborg
„Conversationsblatt" og udgav
Conversationslexikon (2det Opl.
revideret af Reißmann, Berlin
et, men indholdsrigt Værk med
de Bemærkninger. Fra 1841
i Musiklærer i Paris.
n, f. Mitrailleuse.
Stad i det russiske Gouv. St.
N. f. til v. for St. P. 9,000 J.
lse. Her er et prægtigt kejserligt

oh. Christoph, tysk Historiker,
9 som Professor i Göttingen,
tet af sine omfattende Studier
r især over Genealogi, Heraldik
af hvilke fortjene at nævnes: „Handbuch der Genealogie u. Heraldik" (1761—72), „Abriß der Chronologie" (1775), „Abriß der Geographie" (1775), „Abriß der Genealogie" (1788), „Prakt. Diplomatik" (1799); ogsaa udgav han „Allgem. hist. Bibliothek" (16 Bd., 1767—71) og „Hist. Journal" (16 Bd., 1771—82).

Gatti, Bernardino, kaldet il Sojaro (bet. Bødker), en Maler fra Cremona, f. 1495 i Pavia, d. 1575. Han var den af Correggios Elever, der kom Mesteren nærmest i Henseende til Skjønhed i Farven og Figurernes Rundding; hans Madonnaer og Børn ere fulde af Ulstyld og Ynde. Til hans bedste Arbejder regnes „Christi Fødsel" i S. Pietro i Cremona og „Christus bespiser 5,000 Mand" i Klosterrefectoriet smstds., samt i Kirken Madonna della Steccata i Parma et Frescomaleri, „Maries Himmelfart", som han fuldførte med venstre Haand, da den højre var bleven lam.

Gau (lat. Pagus, fr. pays) kaldtes i ældre Tid i Tyskland en Afdeling af Landet i Henseende til Krigs- og Retsvæsen, i hvilken flere Communer eller Landdistricter levede i en vis Forbindelse. Gauforfatningen findes hos Frankerne allerede i det 5te Aarh. I Spidsen for en G. stod en Greve, Gaugraf, der i Krigen anførte det Mandskab, som G. sendte til det fælles Hertug, og i Freden plejede Retten. Fra det 12te Aarh., da Lenene vare blevne arvelige, ophørte Gauforfatningen, og kun i forskjellige Landsdeles Navne, som Rheingau, Sundgau, Breisgau, Algau, Aargau, Thurgau, Wasgau, Hennegau, er et Minde derom blevet tilbage.

Gau, Franz Christian, Architekt, f. 15 Juni 1790 i Köln, kom 1809 til Paris, hvor han uddannede sig under Debret og Lebas. 1817 begyndte han en Rejse til Italien, Sicilien, Orienten og Nubien for at studere de efterladte Mindesmærker, navnlig i Ægypten og Nubien; Resultatet af sine Rejser nedlagde han i Tegninger, der bleve udgivne i et stort Værk paa Fransk, »Antiquités de la Nubie«, (1821—28). Allerede tidligere havde han udgivet en Fortsættelse af Mazois's »Les ruines de Pompéi« (1813). G., der ogsaa har udført mange Arbejder i Frankrig som Bygmester, fik 1825 Indfødsret og døde i Paris 31 Dec. 1853.

Gauche, fr. [gaahsch], venstre; kejtet, klodset.

Gauchoer [gåntscho] kaldes de Landboere i de sydamerikanske La Platastater, der ere Blandinger af Europæere og Indianere og leve i en halvvild Tilstand af Kvægavl og Jagt, næsten altid til Hest. De bekjende sig til den katholske Religion, men ere en urolig, rovbegjærlig Race.

Gaudens, Saint [sæng gaadäng], Stad i det franske Dep. Øvre-Garonne ved Garonne, 11 M. s. v. for Toulouse. 4,000 J.

Gaudin, Mart. Mich. Ch. [gaadäng], fransk Finansmand, f. 19 Jan. 1756, blev allerede 1773 ansat i Finansministeriet og 1776 Chef for en Afdeling deraf. 1791 valgtes G. af Nationalforsamlingen til en af de 6 Commissærer for Statkammeret indtil 1794; han afslog 1795 Posten som Finansminister, men overtog 1797 Postvæsenets Forvaltning og blev

efter 18 Brum. 1799 Finansminister lige til 1814. Frankrig skylder ham Ordningen af sit Skattesystem, den almindelige Ejendomsskyldsætning og Regnskabsretten. 1808 blev G. Greve, 1809 Hertug af Gaeta og 1815 i de 100 Dage Pair, samt paa ny Minister. 1815—19 var G. Medlem af Deputeretkammeret, blev 1820 Gouverneur for den franske Bank indtil 1834 og døde i Paris 5 Nov. 1841.

Gaudy, Franz Bernh. Heinr. Wilh., Friherre af, tysk Digter, f. 1800 i Frankfurt a. d. O., var først preussisk Officer og privatiserede siden 1833 i Berlin, hvor han døde 1840. I sin lyriske Digtning begyndte han som Efterligner af Heine, men slog senere over i en Retning, der nærmest er paavirket af Béranger, af hvis Digte han ogsaa, i Forening med Chamisso, leverede en Oversættelse (1838). I „Kaiserlieder" (1835) priser han Napoleon I. Af hans underholdende, livlig fortalte Noveller kunne fremhæves „Aus dem Tagebuche eines wandernden Schneidergesellen" og „Venetianische Novellen"; disse ere tillige med Skizzerne „Mein Römerzug" Frugterne af en Rejse i Italien (1835). Hans „Sämtliche Werke" ere udgivne af A. Müller (8 Bd., 1853—54).

Gauermann, Jakob, østerrigsk Landskabsmaler, Tegner og Kobberstikker, f. 1772 i Offingen ved Kanstatt, lærte først ved Akademiet i Stuttgart og nedsatte sig siden i Wien; d. 1843. — **Friederich G.**, hans Søn, f. 1807 i Miesenbach i Østerrig, d. 1862, en talentfuld Landskabsmaler, gjorde sig især bekjendt som fortrinlig Dyrmaler. Han har efterladt 23 Raderinger, deriblandt 15 smukke Blade med Studier af Dyr.

Gaufrēring [gaa], Trykning af Tøjer ell. Papirer, hvorved disse faa Mønster uden Farve, imellem en graveret Metalvalse og en Valse af blødere Stof, f. Ex. Læder.

Gaugamēla, i Oldtiden en Stad i Assyrien, 12—15 M. v. for Arbela. Paa Sletterne ved G. og Arbela leverede Alexander d. store 331 f. Chr. det afgjørende Slag, i hvilket Perserkongen Darios Kodomannos blev besejret og tvungen til at tage Flugten, paa hvilken han kort efter fandt sin Død.

Gaul, Gustav, østerrigsk Maler, f. 1836 i Wien, Elev af Rahl, har især gjort sig bekjendt ved fine Portræter, hvori han med Held efterligner de gamle Venezianeres Colorit.

Gaulonitis, i Oldtiden et Landskab i Palæstina ø. for Jordan, som adskilte det fra Galilæa, opkaldt efter Levitstaden **Golan** (gr. og syr. Gaulon) i den østlige Halvdel af Manasse Stamme, nu Dscholan.

Gaulthēriaolje, Wintergreen-oil, vindes af Blomsterne af Gaultheria procumbens, navnlig i New-Jersey. Den bestaar hovedsagelig ($\frac{9}{10}$) af Salicylsyrens Methylæther, men indeholder ogsaa en ringe Mængde af en Kulbrinte, Gautherilén, der har samme Sammensætning som Terpentinolje. G. begynder at koge ved 200°, er lidet opløselig i Vand, let opløselig i Vinaand og Æther. Benyttes i Parfumeriet og til Fremstilling af meget ren Salicylsyre.

Gaunø, liggende i Nærheden af Næstved, var et Nonnekloster, hvis Orden ikke vides, stiftet 1400 af Dronn. Margrete, som forflyttede Nonnerne hertil fra Gladsaxe i Skaane, hvor der et Par Aar tidligere var stiftet et Nonnekloster, hvilket Dronningen tilbyttede sig. G. kaldtes oprindelig Gabnø, d. e. en Ø beliggende i Gabet af Næsbyaa, hvor denne ved Karrebæksminde flyder ud i Havet. Dette Sted havde fra gammel Tid tilhørt Skovkloster, men i hint Aar tilbyttede Dronningen og Kong Erik sig det mod andet Gods for der at bygge et „Fruekloster". Klostret blev indviet til den hellige Agnete; det blev ikke som de fleste andre Nonneklostre bestyret af en Prior i Forbindelse med Priorinden, men af en af Kongen beskikket Forstander ell. Provisor. Efter Reformationen var det forlenet til adskillige, indtil Frederik II mageskiftede det til Hans Johansen Lindenov 1584. Efter en Tid lang at have tilhørt Familierne Lindenov og Trolle kom G. 1681 ved Mageskifte til Knud Thott til Knudstrup, hvis Slægt uddøde paa Mandssiden med den fortjente Statsminister, Grev Otto Thott 1785. Han havde i sit Testament bestemt, at der af hans Godser, G., Strandegaard og Lindersvold, skulde oprettes et Stamhus for hans Morbroders Sønnesøn, Kammerherre Holger Reedtz, der antog Navnet Reedtz-Thott, og dennes Søn fik 25 Oct. 1805 Stamhuset ophøjet til Baroniet G. Dets Størrelse er 1,326 Tdr. Hartk., og dertil høre Fideicommiscapitaler paa c. 2,228,000 Kr. og desuden det Thottske Palais i Kjøbenhavn. Under Hovedgaardene ligge c. 3,700 Tdr. Land og c. 1,800 Tdr. Land Skov. Den nuværende Hovedbygning er ombygget og udvidet af ovennævnte Statsminister Otto Thott. Et stort Capel i den ene Fløj skal være den gamle Klosterkirke. Paa Gaarden findes en betydelig Malerisamling.

Gaupe, norsk, d. s. s. Los.

Gaupp, Ernst Theod., f. 1796, d. 1859, var fra 1821 Professor ved Universitetet i Breslau og har gjort sig bekjendt ved sine Udgaver af flere af de tyske Folkeslags ældste Love (»Lex Frisionum«, 1832, Lex Saxonum«, 1837 o. fl.) og andre retshistoriske Arbejder.

Gaur (Bos gaurus), Benævnelse paa en i de indiske Bjergskove levende, vild Oxeform. Den er sortebrun eller brun af Farve, naar en betydelig Størrelse og lever selskabelig i Flokke paa 10—30, som anføres af et Par stærke Tyre, under hvis Anførsel de Morgen og Aften forlade Krattet i ordnet Rad for at begive sig til Græsgangene. Lige saa forsigtig som de søge at undgaa Faren, lige saa tappert og voldsomt angribe de Jægeren, naar Kampen ikke kan undgaas.

Gaurisánkar, d. s. s. Mount Everest, s. **Everest**.

Gausdal, en Sidedal til Gudbrandsdalen i Norge, gjennemstrømmes af **Gausa** Elv, der falder i Laagen lidt norden for Lillehammer. 1876 anlagdes her et Højfjældssanatorium (c. 2,500 F. o. H.), som er meget besøgt.

Gausta, et Fjæld i Thelemarken, 6,000 F. højt, har blandt Rejsende i alt Fald tidligere været mere bekjendt end de fleste andre norske Fjælde, da det er det højeste i det sydlige Norge, og fordi det forholdsvis let kan bestiges. Det er en meget besøgt Route for Turister fra Chri-

stiania over Drammen og Kongsberg til Tinsjø,
G. og Rjukanfos samt tilbage over de thele-
narkske Søer og Skien. Man ser paa denne
Rundtour uden synderligt Besvær nogle af Nor-
es frugtbareste og paa forskjelligartede Natur-
jønheder rigeste Egne.

Gaustad, Sindssygeasyl, Norges største Asyl,
ıger omtrent ½ M. fra Christiania paa en
nt Skraaning og med en dejlig Udsigt over
ı største Del af Christianiadalen og det indre
Christianiafjorden. Det er bygget af Ar-
ekt Schirmer i Overensstemmelse med den
Lægen Major, som af denne Sag har stor
tjeneste, i Forbindelse med Prof. Jessen
stede Plan og blev aabnet 1 Oct. 1855.
ningerne ere velindrettede, forsynede med
de Indretninger, som Nutidens Hygieine
sychiatri fordre af en saadan Anstalt, og
one af Haver og Parkanlæg. Derhos er
skar for at skaffe de syge gavnlig Syssel-
se, tilkjøbt et meget betydeligt Areal af
og Skov, saa at der til Asylet hører et
'aardbrug. Det er indrettet paa at mod-
30 Sindssyge, lige mange af hvert Kjøn,
som oftest fuldt belagt.

ß, Carl Friederich, f. 30 Apr. 1777 i
ıig, d. 23 Febr. 1855 i Göttingen,
n var Professor i Mathematik og Astro-
a 1807. G. var en af den nyere Tids
e Mathematikere og den, hvis Arbejder
d nogen andens have været banebry-
mange forskjellige Retninger, saa vel i
ıtiken som i Astronomien. Hans Skrif-
dels omfatte større Værker, dels en
pecialafhandlinger, af hvilke de fleste
entliggjorte i Göttinger Akademiets
, ere blevne udgivne af nævnte Aka-
Bd. 1863—77. Af de rent mathe-
r fremhæves »Disquisitiones arith-
1801), som danner Grundlaget for
ne Lære om de hele Tals Egen-
indeholder en Mængde nye Syns-
meget vidtrækkende Betydning; flere
r slutte sig supplerende til dette
re give lige saa fundamentale Bidrag
rnes Theori (Cirkeldelingen), til Læ-
ker, elliptiske og andre transcendente
saa vel som Integralers Beregning.
n elementære Trigonometri og til
chniken har han givet væsentlige
l hans mest bekjendte og frugt-
delser maa end videre henregnes
Kvadraters Methode". Denne,
il Udjævning af Jagttagelsesfejl
de Størrelser, var af ham alle-
795, men blev først offentliggjort
otus» 1809 og senere udførligere
Afhandlinger fra 1821, 1823 og
G. har skrevet om dette Emne,
et samlet i fransk Oversættelse
ıder Titlen »Méthode des moin-
Senere Forfattere have saa godt
at ændre eller tilføje i Frem-
n af G. givne Fremstilling af
Fortjenester af Astronomien ere
af Mathematiken. Han var
da Problemet om en Planet-
lse af 3 fuldstændige Observa-
ved Opdagelsen af Planeten
Ceres 1800, formaaede at give en tilfredsstillende Løsning af dette; sin Fremgangsmaade udviklede han i »Theoria motus corporum coelestium« (Hamborg 1809), som endnu bestandig er et Hovedværk i den theoriske Astronomi. Ogsaa af Geodæsien har han store Fortjenester. Han fortsatte den danske Gradmaaling fra Altona til Göttingen og opfandt ved denne Lejlighed et særegent Instrument, Heliotrop (s. d. A.), bestemt til at give Signaler i stor Afstand med forhen ukjendt Skarphed. Fra 1831 kastede han sig over Undersøgelsen af Jordmagnetismen; byggende paa Hansteens Jagttagelser forbedrede han i flere Henseender dennes Theori og viste f. Ex., at de daglige Forstyrrelser i Magnetnaalens Gang indtræde næsten paa samme Maade og til samme Tid paa langt fra hinanden liggende Steder. Herhen hører „Atlas des Erdmagnetismus von G. und Weber“ (1840). G. blev navnlig i sine ældre Aar ofte anset for at være noget utilgængelig og ringeagtende andres Fortjenester; noget havde dette maaske sin Grund i, at hans egne Undersøgelser for længst havde ført ham saa vidt, at yngre Forfattere, trods Videnskabens store Fremskridt, dog kun havde meget lidt virkelig nyt at lære ham, selv paa Omraader, hvor han kun havde offentliggjort temmelig lidet.

Gaussen, Ludv., en af den reformerte Kirkes betydeligste orthodoxe Theologer i nyere Tid, f. i Genf 25 Aug. 1790, blev 1816 Præst i Satigny og blev snart en af de vigtigste Førere for den religiøse Opvækkelse, som netop i den Tid begyndte i Canton Genf (s. Momiers), men som mødte energisk Modstand hos Præstestanden, der saa godt som udelukkende bestod af Rationalister. Skjønt G. saa meget som muligt søgte at undgaa Strid, blev han derfor Gjenstand for en systematisk Forfølgelse, der endte med, at hans Colleger 1832 bevægede Statsraadet til at afskedige ham, fordi han havde bidraget væsentlig til Stiftelsen af det frie theologiske Facultet i Genf, ved hvilket han 1836 selv overtog et theologisk Professorat, som han beklædte til sin Død 18 Juni 1863. Hans mest bekjendte Skrift er: »Le canon des Saintes Écritures sous le double point de vue de la science et de la foi« (Lausanne 1860, 2 Bd.).

Gautama, s. Buddha.

Gautbert, Biskop i Osnabrück, blev 835 efter Ærkebiskop Ebbos Afsættelse hans Eftermand som Ansgars Medarbejder i Missionen i Norden, drog til Björkö i Sverige, byggede der en Kirke, den første i Norden, og virkede der i flere Aar, indtil hans Medarbejder Nidhart blev dræbt og G. selv jaget ud af Landet.

Gautherin, Jean [gaat'räng], fransk Billedhugger, af Byrd Bonde (til sit 15de Aar Faarehyrde), kom til Paris og i Lære hos en Billedskærer, men tog senere fat paa Billedhuggerkunsten, til Dels vejledet af Paul Dubois. Med „Clotilde de Surville“ trængte han igjennem paa Salonen 1877; andre betydelige Arbejder af ham ere „Arbejdet“, „Det tabte Paradis“, „Den franske Republik“, „Oprigtigheden“, foruden en stor Masse Portræter.

Gauthey, E. M. [gaate], fransk Mathematiker og Civilingenieur, f. 1732 i Châlon sur

Saône. Han var først Professor i Mathematik ved l'école des ponts-et-chaussées; senere blev der overdraget ham Udførelsen af flere storartede Bygningsværker, som alle bære Vidnesbyrd om hans sjældne Indsigt og Dygtighed, og blandt hvilke det betydeligste er Charolaiskanalen eller Canal du centre, der forbinder Saône med Loire og er en af Frankrigs vigtigste Kanaler. Dette Arbejde, der udførtes 1783—91, har han beskrevet i »Mémoire sur les canaux de navigation et particulièrement sur le canal du centre«, der ligesom hans større, navnkundige Værk »Traité sur la construction des ponts« først blev udgivet efter hans Død af hans Søstersøn Navier (1809). G. døde 1806 som inspecteur-général des ponts-et-chaussées.

Gautier, Théophile [gaatiē], fransk Literat og Digter, f. 31 Aug. 1811, sluttede allerede i Skolen Venskab med Gérard de Nerval, forsøgte at blive Maler og arbejdede som ung Student i Rioults Atelier. Stærkt draget til Poesien ved Bekjendskabet med V. Hugo og Romantikens første Bannerførere deltog han i de forbitrede Kampe, der ledsagede de første Opførelser af »Hernani«. 1830 udgav G. sin første Digtsamling (»Poésies«), der 1832 fulgtes af en Legende i Vers »Albertus«, som ikke vakte stor Opmærksomhed, hvorimod hans Artikler i »La France littéraire« om Digterne fra det 16de og 17de Aarh. (siden samlede 1844 under Titlen »Les Grotesques«) have Betydning som Udtryk for den romantiske Skoles æsthetiske Opfattelse. Med G. de Nerval arbejdede han efterhaanden i Redactionen af det nævnte Tidsskrift, af »Figaro« (1832—34) o. fl. 1836 overtog han den kunstneriske og dramaturgiske Artikel i »La Presse«, som han beholdt i en Snes Aar, indtil han gik over til »Moniteur« og 1869 til »Journal officiel«. Under sin journalistiske Virksomhed har G. udfoldet en ejendommelig poetisk Produktion. I Romanen ere »Les jeunes Francs« (1833), »Madem. de Maupin« (1835) og Fortunio« de mest bekjendte; hans Digt »La comédie de la mort« er et højst aandfuldt Udtryk for en af vilde Syner besat Phantasi. Hans Dramaer ere uden stor Betydning. Som Digter er G. en af det franske Sprogs mest glimrende Versificatorer; som en lidenskabelig Dyrker af Formen leger han lunefuldt med Rim og Rhythmer; saa vel hans Vers som hans Prosa glimre ved brogede Farver og mangfoldige bugtede Linjer i de efter Phantasiens tøjlesløseste Luner fremvæltende Billeder; hans Stil spiller i Nuancer som changerende Silketøj. De talrige Rejser, som G. foretog, navnlig som Medarbejder af »La Presse«, have givet ham Stof til i Rejsebilleder at lade alle sin Stils glimrende Raketter spille; til de mest bekjendte af den Art Arbejder høre »Tra los montes« (1843) fra Spanien, »Zigzags« (1845) og »Italia« (1852). 1868 blev G. Bibliothekar hos Prinsesse Mathilde. Hans senere betydeligere Arbeider ere »Émaux et camées« (1845), hans samlede Digte, »Spirite« (1866), en Hallucinationsroman, og »Ménagerie intime« (1869), en Ramme for et Slags Autobiographi. D. 23 Oct. 1872. Hans Søn af s. N., der har arbejdet med Faderen i Moniteurens Feuilleton, blev 1868 Chef for Indenrigsministeriets Pressebureau. Hans Datter, Judith G., f. 1850, udgav 1867 Oversættelser fra Chinesisk, giftede sig med Digteren Catulle Mendès, blev skilt fra ham og skrev Romanen »Le dragon impérial« (1869) med Emner fra Chinas og »L'usurpateur« (1875) fra Japans Historie, samt »Lucienne« (1877).

Gavarni, Paul, fransk Tegner, som egtl. hed Sulpice Guillaume Chevallier [schøvaliē], f. 13 Jan. 1804 i Paris, d. 24 Nov. 1866 smstds., var først Mechaniker, men opgav dette Haandværk, da hans Tegninger begyndte at gjøre Lykke. Han vandt snart Navn ved sine aandrige Lithographier til »Charivari«, forestillende Optrin af Pariserlivet, sete fra den lystige Side. Men han havde ogsaa et klart og aabent Blik for Livets alvorlige Side, som han kunde fremstille i advarende eller rørende Træk, saaledes »Les invalides du sentiment«. Efter en Rejse til England skildrede han Livet der i en Række Billeder, »G. en Londres«. Han har ogsaa illustreret større Bøger som E. Sues »Le juif errant« o. fl.

Gavarnie [ni], en Landsby i det franske Dep. Øvre-Pyrenæerne i Nærheden af den spanske Grænse ved Floden Gave de Pau, som her danner et prægtigt Vandfald. **Port de G.**, der er Overgangssted til Spanien over Pyrenæerne, ligger 7,800 F. over Havet.

Gavazzi, Alessandro, italiensk Præst og Politiker, f. 1809 i Bologna, blev 1828 Barnabitermunk og vandt siden som Professor i Rhetorik i Neapel og ved Prædikener rundt om i Italiens større Stæder et anset Navn for sin Veltalenhed. 1846 var G. en ivrig Tilhænger af Pave Pius IX.s frisindede Politik, og i Marts 1848, da Budskabet kom om den lombardiske Opstand, holdt G. strax i Pantheon en begejstret Ligtale over de faldne Frihedskæmpere, rejste den trefarvede Fane og stræbte i flere Uger ved ildfulde Taler at vække Romerne til Følelsen af deres Pligt imod Fædrelandet. G. drog derefter som Generalcapellan med de pavelige Tropper til Norditalien og vidste i Venezia at opflamme Indbyggerne saaledes, at Kvinderne, baade fornemme og ringe, ofrede deres Smykker til Krigskassen. Da Pius IV kaldte sin Hær hjem, drog G. først til Firenze for at vække Folket der og, udvist herfra, til Genua; han indkaldtes nu til sin Fødeby, og skjønt det lykkedes ham at overholde Ordenen her, blev han fængslet efter Ministeren Rossis Bud, men befriet af Folket i Viterbo, da han førtes derigjennem. Under den romerske Republik var G. Generalcapellan for hele Hæren og viste stor Iver for de saaredes Pleje under Roms Belejring. Efter dennes Ophør fik G. af General Oudinot et hædrende Vidnesbyrd herfor og et Pas til England, hvor han i Forelæsninger og Skrifter arbejdede imod den katholske Kirkes Misbrug og Pavens verdslige Magt. I samme Øjemed drog G. senere til Skotland, Nordamerika og Canada og vakte især i sidstnævnte Land stærkt Røre ved sine Taler, ja flere Steder voldsomme Optrin. Efter sin Tilbagekomst til England brød han fuldstændig med Romerkirken og gik over til Protestantismen. 1859 vendte G. tilbage til Italien,

ligte Garibaldi paa Toget til Sicilien, hvor
m paa ny opflammede Folket ved sine Taler,
virkede senere med Held som protestantisk
issionær i Firenze og efter 1870 i Rom,
en har dog mest opholdt sig i England.

Gave. I levende Live kan man frit raade
er sin Formue ogsaa gjennem G., og Gave-
tracten er i Danmark og Norge gyldig uden
være bunden til nogen Form, saaledes som
mange andre Lande, hvor man herigjennem
søgt at beskytte mod Overilelser. G. maa
være svigagtig lige over for Giverens For-
gshavere; navnlig kunne i Tilfælde af
ens G. til de nærmeste, flete efter Insol-
n, samt i Norge alle G., som ere givne
sidste Maaneder, i Danmark det sidste
til nogen, som kan antages vidende om
venfen, omstødes. Ligeledes omstødes i
G., som ere givne paa Dødslejet eller
ved Giverens Død ikke fuldbyrdede, for
bt derigjennem raades over mere end en
Del af Formuen og Giveren efterlader
tdelsberettigede Arvinger (Livsarvinger).
m nogen af Forældrene giver sine Børn,
blive at betragte som Forskud paa Arv,
tte antages at have været Giverens Vilje.

eaux, Pierre [vō], f. 1761 i Béziers
érault), d. 1825 i Paris paa en Sinds-
alt, hvor han levede uhelbredelig fra
r i en lang Aarrække dramatisk San-
ndnævntes 1804 til Sanger i Napo-
Capel. Han har componeret over 30
, blandt hvilke »Léonore ou l'amour
« (1798) var den bedste. Texten dertil
ge den Interesse, at den har givet
n Stoffet til hans berømte „Fidelio",
ndelige Titel ogsaa var „Leonore".

on, Pierre de [gav'stōng], en gascog-
er, der blev den engelske Konge Ed-
Yndling, ophøjet til Greve af Corn-
ft med Kongens Niece og endogsaa
er Kongens Fraværelse i Frankrig
il Rigsforstander. Alt dette gjorde
overmodig og forhadt af de engelske
, at de greb til Vaaben mod ham
rfel af Grev Thomas af Lancaster,
m paa Borgen Scarborough i Nort-
, tvang ham til Overgivelse og hen-
1312.

Gavialis gangeticus), en i Ganges-
ndre Floder paa Indiens Fastland
sine overordentlig lange og tynde
erket Krokodilform af anselig Stør-
den lever især af Fiske. Visse
ke Krokodilarter (f. Ex. Crocodilus
Borneo) nærmer sig til G. i
l Snudens Form, og dette er
Tilfældet med adskillige uddøde
r (f. **Krokodil**).

Pierre [ǟhs], f. 1726 i Bor-
i Paris, en af sit Aarhundredes
nestre („den franske Tartini").
Conservatoriets Oprettelse 1794
første Lærer i Violin. Af hans
ftioner ere »Les 24 matinées«
Tonarter) endnu et uundværligt
ernes Øvelsesapparat.

hele den Mur, der afslutter en
ver af dens Ender, dels særlig
kun det øverste, sædvanlig trekantede Parti af samme, der udfylder Rummet mellem Tagfladerne. **Gavltag**, f. **Tag**.

Gavotte, en ældre, fransk, gratiøs Dans med et vist livligt Præg, som har faaet Navn efter les gavots, Indbyggerne i den bjærgrige Del af Dauphiné. G. er i Allabrevetakt (2/2) med 1/4 Optakt og Perioder paa to Takter, der stedse slutte paa den gode Taktdel. Ottendedele ere dens mindste Nodeværdier. Den brugtes baade som Selskabsdans og i Balletten og forekommer tillige i Suiten, hvor den da har et større Omfang, mere udvidet Form og hyppigst følger efter Sarabanden.

Gay, John [gæh], engelsk Digter, f. 1688, d. 1732. I sin tidlige Ungdom stod han i Butiken hos en Klædehandler; men med sine Talenter og sit elskværdige Væsen vandt han Adgang hos hin Tids Mæcener. Af hans Ungdomsarbejder mærkes en Samling Idyller »The Shepherd's Week«, der oprindelig vare mente som Satire over Ambrose Philips's Idyl-Digtning, og »Trivia, or the Art of Walking the Streets of London«. Mere bekjendt er hans »Beggars' Opera«, der gjorde overordentlig Lykke; det er Samfundets Udskud, der optræder som de handlende Personer i denne Opera, og Scenen ligger for største Delen i Fængslet Newgate i London; den fremkom som Parodi paa den italienske Opera, som den Gang var i Mode i London, men opnaaede ved Siden deraf stort Ry som selvstændigt Arbejde; G. fortsatte den senere med en anden Opera »Polly«, Navnet paa den kvindelige Hovedperson i »The Beggars' Opera«. Meget bekjendt er ogsaa en Samling af »Fables«, som G. oprindelig skrev i pædagogisk Øjemed som Hjælpemiddel ved den unge Hertug William af Cumberlands Opdragelse. G. var en afholdt Ven i den literære Kreds, hvis berømteste Navne vare Pope og Swift. Paa hans Gravmonument i Westminster Abbedi staar der disse af ham selv forfattede Linjer:

Life is a jest, and all things show it;
I thought so once, and now I know it.

Gay, Sophie [s. o.], f. de Lavalette, f. 1776 i Paris. I hendes Faders, en rig Finansembedsmands Hus — ligesom i hendes første Mands, en rig Banquiers — samledes de fremragende Mænd under Directoriet, og Sophie glimrede ved musikalske og poetiske Talenter. 1802 skrev hun Romanen »Laure d'Estell« med interessante Portræter fra Samtiden, f. Ex. Fruerne Staël og Genlis. Kort efter Mandens Død ægtede hun en anden Finansembedsmand, G. Fortællingen »Léonie de Montbreuse« vidner om en sund Sanses Reaction mod hendes Ungdoms Corinnasværmeri; i »Les malheurs d'un amant heureux« (1818—23) giver hun en Skildring af sin Ungdoms Sjælstilstande. En Række senere Romaner, Skuespil og — til Dels smukke — Digte vidne om hendes lette Produktionsevne; hun døde 1852 i Brysel. — Datteren, **Delphine G.**, f. 1804 i Aachen, samlede tidlig ved sin Skjønhed og Aand en beundrende Kreds om sig. Hun indaandede den begyndende Romantiks Atmosphære; Vigny, Hugo, E. Deschamps o. fl. hilsede hende som den stjærnebekransede Muse med Laurbærgren i Haand. Allerede 1822 vandt hun Akademiets Pris for et Dig-

og declamerede 1825 sin Hymne til den hellige Genoveva fra Pantheons Kuppel. Paa en Reise i Italien 1826 blev hun i Aug. optaget som Medlem af »Academia tiberina« og lærte 1827 Lamartine at kjende i Rom. Hans Indflydelse bragte hende til i sin Digtsamling fra 1826 at besynge de uforstaaede Digterlængsler og Digtersmerter. 1831 ægtede hun den senere saa berømte Journalist E. de Girardin. 1834 udkom Digtet »Napoline«, hvori Digterinden vandt et sandere Udtryk for sin af idealistisk Begejstring opfyldte Natur i dens ejendommelige Contrast med hendes Udvikling i et raffineret Selskabsliv. Efter en Række Romaner (hvoriblandt »Mr. le marquis de Pontanges«, 1836) optraadte hun i Feuilletonen i »Courrier de Paris« under Pseudonymen Vicomte de Launay med pikante Causerier, hvor sentimental Poesi lister sig ind mellem alt det aandelige Nipsarbejde. Til Mad. de Girardins mest bekjendte Lystspil høre »L'école des journalistes« (1840), »Lady Tartuffe« (1852) og »La joie fait peur«. Tragedierne »Judith« og »Cléopatre« have declamatoriske Effectsteder i romantisk Stil, men ere svage i Charakteristiken. Hun døde 29 Juni 1855 og havde bevaret en stor Kredses Beundring og Hyldest til det sidste.

Gay-Lussac, Louis Joseph [gæh lysāk], berømt Chemiker og Physiker, f. 6 Dec. 1778 i St. Léonard. Han studerede ved den polytechniske Skole og École des ponts-et-chaussées, blev 1802 Repetent og 1809 Professor i Chemi ved den polytechniske Skole og tillige 1808—32 Professor i Physik ved Sorbonnen og senere Professor i almindelig Chemi ved Jardin des plantes. Paa samme Tid var han Medlem af forskjellige Comiteer. 1806 blev han Medlem af Akademiet; efter 1830 blev han flere Gange Deputeret og 1839 Pair. Han døde i Paris 9 Maj 1850. G.s Fortjenester af Videnskaben ere saa mangfoldige, at vi her kun kunne give en løs Oversigt derover. Endnu som Elev i den polytechniske Skole udførte han for Berthollet chemiske Arbejder, som vakte denne Chemikers Beundring. Ved senere chemiske Arbejder, blandt hvilke en Mængde ere udførte i Forening med Thénard (disse ville blive nærmere omtalte i denne Art.), har han øvet stor Indflydelse paa Chemien og bragt denne Videnskab et mægtigt Skridt fremad. I technisk Henseende mærkes især »Instruction pour l'usage de l'alcoolomètre centésimal« (1824), »Instruct. sur l'essai de chlorure de chaux« (1824), »Instruct. sur l'essai des matières d'argent par la voie humide« (1833). I theoretisk Henseende mærkes hans glimrende Arbejder over Jod. Af de physiske Arbejder kunne følgende udhæves: Beretning om en Luftfart, udført i Forening med Biot 24 Aug. 1804, og om en anden, udført af G. alene 16 Sept. s. A. Paa denne sidste naaede han en Højde af 21,800 F., en Højde, hvortil intet Menneske den Gang var naaet. I Forening med Humboldt anstillede han Jagttagelser over Magnetnaalens Hældning og Jordmagnetismens Styrke i Frankrig, Schweiz, Italien og Tyskland og med den samme Forsøg over den Foregelse, Luftarternes Varmegrad lider ved Sammentrykning, samt over Fordampningen. Alene undersøgte han Luftarternes Udvidelse ved Varmen, Vægtfylden af forskjellige Dampe, Luftarternes Varmefylde, Vædskernes Kogepunkt og den Kulde, som frembringes ved Luftarternes Udvidelse. Til hans vigtige Arbejder hører hans „Underretning til Anbringelse af Lynafledere". Heller ikke maa det forbigaas, at han fra 1816 først i Forening med Arago og senere med flere andre udgav »Annales de chimie et de physique«.

Gaya, 1) Stad i Prov. Behar i Forindien, 12 M. s. v. for Patna, hvormed der er Jernbaneforbindelse, med 67,000 J. og et berømt Vishnutempel, der aarlig besøges af over 100,000 Pilegrime. 2) Handelsplads i Sudan i Afrika ved Nigerens venstre Bred, 115 M. s. ø. for Timbuktu.

Gayal (Bos frontalis), en halvvild Oxeform, der forekommer i Assam og Bagindien, hvor de indfødte benytte dens Kjød uden ellers at anvende den som Malkekvæg eller som Last- og Trækdyr, saa at den kun delvis kan betegnes som Husdyr.

Gayette-Georgens, Joh. Sophie Marie v., Forkæmperske for Kvindesagen i Tyskland, f. 10 Oct. 1817 i Kolberg, optraadte allerede tidlig som Forfatterinde paa Pædagogikens og Kvindeemancipationens Omraader, ledede 1856—63 sammen med sin Mand, Dr. J. D. Georgens, en Anstalt for aandssvage Børn i Wien, hvor hun samtidig udgav et pædagogisk Tidsskrift, opholdt sig, efter at det nævnte Institut var gaaet over til Staten, et Par Aar i Schweiz og Nürnberg og tog fra 1865 af blivende Ophold i Berlin. Her stiftede hun senere „Die literarisch-artistische Gesellschaft", som særlig skulde virke for Kvindernes højere Uddannelse, og har i øvrigt uafbrudt været virksom som Forfatterinde og Foredragsholderske. Af hendes talrige Skrifter, der saa godt som alle, ogsaa de i Roman- og Novelleform, behandle pædagogiske og sociale Spørgsmaal, kunne fremhæves: „Unsere junge Mädchenwelt" (1848), „Maximus Casus; social-pädagogische Kartons" (1869), „Die Fortschrittspädagogen und die Frauen-Emancipation" (1875), „Geist des Schönen" (3dje Opl. 1876), „Die Frauen in Erwerb und Beruf" (1872), „Die Schulen der weiblichen Handarbeit" (2det Opl. 1877), „Der Jugend Spiel und Arbeit" (1884), Romanerne „Elisenhof" (1844), „Luigia Sanfelice" (1850), „Jacobäa von Holland" (1860) og „Sich selbst erobert" (1871) og den episke Digtning „Oceana" (1870), et Slags Selvbiographi.

Gaza, Theodoros, en lærd Græker, der bidrog meget til at vække Interessen for det græske Sprog og den græske Literatur i Italien i det 15de Aarh., f. i Thessalonika 1398, flygtede 1430 til Italien, hvor han virkede i Pisa, Firenze og Rom og døde 1478 i Calabrien. Han har oversat paa Latin en Mængde græske Skrifter af Aristoteles, Theophrastos, Ælianos, Dionysios, Chrysostomos o. a. og forfattet en græsk Grammatik i 4 Bøger.

Gaze, fr. [gāse], klare Tøjer med dobbelte Kjædetraade, som snos en Omgang for hver af Islættraadene, saaledes at disse slet ikke og Kjædetraadene kun vanskelig kunne forskydes. Paa Grund af Snoningen kommer den ene af

to sammenhørende Kjædetraade (Sihktraaden) til stedse at ligge paa Retten, den anden (Pol-traaden) paa Brangen. Silkegaze kaldes i Almindelighed Flor (Sigteflor).

Gazel [sell], rettere **Ghazel**, arab. Ord for et i de fleste europæiske Sprog paa samme Maade benævnte Dyr (s. nedenf.), bet. ogsaa i Art mindre Kjærlighedsdigte, der dog ikke aa indeholde flere end 17—18 Vers og færre d 5. Denne Art Digte forekommer i Mængde det arabiske, persiske og tyrkiske Sprog; en gter i denne Poesi kaldes **Gazzal**.

Gazel [s. o.], Antilopeart (A. Dorcas) af Raa-rets Størrelse, udmærket ved smækker Byg-g, tynde Ben og Hals og store, smukke Øjne. ven er brun. G. lever flokkevis i Nord-kas og Arabiens Ørkener, er meget hurtig sky, men lader sig let tæmme og er da et t elskværdigt og muntert Husdyr. Be-telsen overføres ofte mere ubestemt paa Antilopearter (s. **Antilope**).

zette de France [sæt dø frangs], Frank-ældste Blad, stiftet 1631, siden 1830 Legiti-nes Hovedorgan, dog temmelig frisindet.

zi, rettere **Ghazi**, almindel. Tilnavn for e, persiske og tyrkiske Fyrster, der ved ng have udvidet Islams Grænser; op-et arab. Ord med Betydn. af Erobrer.

zino, Giuseppe, italiensk Literat, f. 1807 a, hvor han i de senere Aar har be-t overordnet Skoleembede, har skrevet ngde mindre historiske Arbejder, Bio- og Kritiker, nogle Dramaer og Digte, navnlig bekjendt som fortrinlig Over-f Goethes „Faust", Lamartines »Gra- Byrons »Childe Harold« m. m.

Gea.

ter, Christian David, dansk Dyrmaler, t. 1777 i Neusalz i Schlesien, hvor havde Ansættelse ved den herrnhutske , blev dansk Undersaat, da denne for-til Christiansfeld, og fik en usædvan-pdragelse, skjønt han ikke var bestemt ingerne, til Dels fordi en stadig til-Døvhed gjorde ham uskikket dertil. es han til Kjøbenhavn for at gaa kademiet, hvor han fik Lorentzen til tog ogsaa Abildgaard sig meget af Grev D. Reventlow fandt han en er aldrig svigtede ham. Hans første ejse var til Tyskland 1813 midt urolighederne, der blev Anledning Eventyr og mange morsomme Teg-han efter sin Hjemkomst indsendte rmaleri til Akademiet, „Kvæg, som , blev han Medlem paa dette Ar-, idet han ansaas for at være nogle tidligere foreviste Skizzer. et melancholsk Gemyt og af den Tabet af Kone og tre allerede medførte, var han dog stedse ejder, og det Lune, der udmær-daglig Omgang og kom igjen i . kunde Sygdom og Kummer ikke rejste senere flere Gange uden-ng 1825—27, da han blev meget nen skjønt han kom sig, forblev nedbrudt, og snart efter sin k han sig tilbage til Aarhus, hvor han døde 15 Sept. 1831 efter Aaret i Forvejen at være bleven udnævnt til Professor. G. har i en Mængde mindre Billeder efterladt sig smukke Vidnesbyrd om sit Talent og sin lunefulde Opfattelse af Naturen, ligesom han ogsaa gjærne tegnede og malede i Pastel eller Vandfarve og raderede en stor Del Blade, hvori især hans gode Egenskaber ere fremtrædende. Et Par Samlinger ere udgivne af Kunstforeningen i Kjøbenhavn. I hans Oljemalerier savnes noget Klarhed i Farven og Herredømme over Helheden. Til hans bedste Arbejder høre „Det vilde Stod" (1807), „Et Hestemarked" (1810) og adskillige Vinterstykker fra Bayern (1826—27). — Hans Søn, **Johan Christian G.**, f. 6 Dec. 1808, d. 24 Jan. 1884 i Kjøbenhavn, studerede Musik under Kuhlau, Weyse og Hartmann og var til sin Død Lærer i Theori ved Kjøbenhavns Musikconservatorium og Organist ved Helligaandskirken. Han har componeret mange smukke Romancer og Sange, deriblandt de bekjendte Børnesange, og har desuden til Undervisningsbrug udgivet flere didaktiske Arbejder, der vidne om Tænkning og Opfindsomhed.

Geber, Abu-Musa Djabir ben Haijan, en af de tidligste Alchemister, skal have levet i Midten af det 8de Aarh. I flere Skrifter over Alchemi nævnes han som samtidig med Imamen Djafar, kaldt den retfærdige, der døde 765. Vi kjende for øvrigt kun saadanne pseudonyme Skrifter, men det synes vist, at der har levet flere chemiske Forfattere af dette eller et lignende Navn. De fleste Skrifter, der tillægges G., findes kun paa Latin, og kun sjælden forekomme arabiske Manuskripter af hans Værker. G. synes at have været den første, der kjendte Kongevand, Salpetersyre, Helvedessten, Sublimat; han kjendte Cupellationen, beskriver Metallerne godt, men antager dem som Alchemist sammensatte af Svovl, Kviksølv og Arsenik, hvorved han dog ikke vil have forstaaet de Stoffer, vi kalde saaledes.

Gebhard II, Truchseß v. Waldburg, f. 1547, Ærkebiskop og Kurfyrste af Køln 1577, traadte 1582 over til den protestantiske Kirke, giftede sig med Grevinde Agnes af Mansfeld, proclamerede ubetinget Religionsfrihed og havde i Sinde at omdanne sit gejstlige Kurfyrstendømme til et verdsligt, hvori Folket og Adelen stod ham bi. Men Domcapitlet rejste sig derimod, Paven lyste ham i Ban, og Kejser Rudolf II erklærede ham for affat. Da de andre protestantiske Fyrster lod ham i Stikken, overvandt den nyvalgte Ærkebiskop, Hertug Ernst af Bayern, ham med Vaabenmagt 1584. Han søgte først Tilflugt hos Vilhelm af Oranien og efter dennes Mord i Straßburg, hvor han blev Provst ved Domkirken og døde 1601.

Gebhardt, Karl Franz Edward v., tysk Maler, f. 1838 i Estland, uddannede sig i St. Petersborg, senere i Carlsruhe og endelig i Düsseldorf under Sohns Vejledning. I denne By tog han fast Ophold og har siden 1875 været Professor ved Akademiet der. Sit Navn har han vundet ved fine alvorlig og inderlig opfattede religiøse Malerier, hvori han forbinder en psychologisk Charakteristik med udvortes Former, som om de hellige Begivenheder vare flete

i Tyskland ved Middelalderens Slutning. Blandt hans Arbejder maa fremhæves „Korsfæstelsen" og „Nadveren".

Gebis (tysk Gebiß), Tandsæt, Tandrække.

Gebweiler, fr. Guebwiller, Stad i den tyske Prov.-Elsaß, 3 M. s. til v. for Kolmar. 12,000 J. Vigtig Bomuldsindustri og Sæmfabrikation. Betydelig Vinavl.

Gebühr, en Afgift ell. Kjendelse, som i mange Tilfælde i Anledning af en eller anden Embedshandlings Foretagelse (Rettens Holdelse, Tinglæsningen af et Document, Udstedelsen af en Bevilling, Meddelelsen af Borgerskab eller Næringsbevis osv.) skal erlægges enten til den paagjældende Embedsmand selv eller til det offentlige.

Ged (Capra hircus). Den tamme G. ell. Husgeden hører ligesom Faaret, med hvilket den er nær beslægtet, til de skedehornede Drøvtyggere, men afviger fra Faaret ved Skjægget, ved de stærkt sammentrykte, fortil skarptkantede, temmelig oprette, bagtil buede Horn, der hos Hannen (Bukken) ere betydelig større end hos Hunnen (Geden). Dog gives der ogsaa kullede G. og Bukke. Haarklædningen er lang og grov, hvid, sort, brun, graa eller broget. G. er langt mere munter, modig og stridbar end Faaret; den holdes, navnlig for Mælkens Skyld (hver Ged giver indtil 8 Potter Mælk daglig, d. e. aarlig indtil 16 Gange sin Legemsvægt, medens Koen kun giver 6 Gange), især i Bjærgegne, men dog ogsaa i Slettelandene, hvor den ikke glemmer sin Tilbøjelighed til at bestige alt højt og stejlt. Til dens berømteste Afarter høre de fintuldede Former Angorageden og Kaschmirgeden. I Danmark holdes den kun sjælden og enkeltvis, men i de fleste andre europæiske Lande ere Gedeflokke et almindeligt Syn. Forvildede Geder findes paa nogle Klippeøer, som Teneriffa, St. Helena og J. Fernandez. Sandsynligvis nedstammer G. fra Bezoargeden. Andre vilde G.-Arter bebo Centralasiens Højland, Abessinien, Arabien (C. valie og C. beden), et lille Parti af de amerikanske Klippebjærge (C. americana) og de sydeuropæiske Bjærge, fornemmelig Alperne og Pyrenæerne (s. Stenbuk og Gemse). — Geden, lat. Capella, Stjærne af første Størrelse i Stjærnebilledet Kusken.

Gedäkt, dækket, et fra det tyske Orgelbyggersprog overført Navn paa Labialstemmer, hvis Piber ere lukkede i den øverste Ende (Mundingen). Ere Piberne af Træ, lukkes de med en Prop, som kan skydes op og ned i Røret; ere de af Metal, lukkes de med et bevægeligt Laag (Hat), som slutter tæt om Pibens Rand. Naar en aaben Pibe lukkes, bliver dens Tone en Octav dybere, da Luftstrømmen ikke gaar ud foroven, men derimod paa samme Sted, hvor den indtraadte, saa at den passerer Pibens Længde to Gange. En aaben Pibe paa 8 Fods Længde giver saaledes store C, men en lukket Pibe af samme Længde Contra-C. De lukkede Piber ere derfor billigere end de tilsvarende aabne; de kunne dernæst anvendes, hvor der mangler Rum i Højden til store Piber, og de have en mildere og blødere Klang. Man har Piber, som kun til Dels ere lukkede, de saakaldte Halvgedakter, idet der er boret Huller i Metalpladen, som dækker Pibens Munding, eller er anbragt et Rør i Hatten, gjennem hvilket Luften kan slippe ud. Den sidste Art Stemme hedder derfor Rørfløjte.

Gedalja, en Jøde af fornem Slægt, blev af Nebuchadnezar indsat til Statholder i Judæa over de Jøder, som bleve tilbage i Landet efter Jerusalems Ødelæggelse. Med stor Dygtighed begyndte han i Forening med Propheten Jeremias at arbejde paa det ulykkelige Folks Gjenoprejsning; men allerede to Maaneder efter blev han ved et Gjæstebud i Mizpa, som han havde valgt til Residens, myrdet af Ismael, en Slægtning af det jødiske Kongehus. Af Frygt for Chaldæernes Hævn flygtede nu Resten af Jøderne til Ægypten og tvang Jeremias til at følge med. Hans Dødsdag, 3 Tisri, helligholdes af Jøderne som en Sørgedag.

Gede, d. s. s. Splint.

Gedeblad ell. Caprifolium (Lonicera), Slægt af Gedebladfamilien, oprette eller slyngende Buske med modsatte, siddende eller stilkede, ofte sammenvoxede Blade, Blomsterne med et oversædigt, 5tandet Bæger, en sambladet, uregelmæssig Krone, 5 Støvdragere og en 2—3rummet Bærfrugt. Slægten hører navnlig hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede Egne, sparsommere i det tropiske Asien og Amerika. Flere Arter indeholde et skarpt, bittert Stof og en ætherisk Olje i Blomsterne, hvorfor de navnlig tidligere anvendtes i Medicinen. Mange Arter dyrkes i Haver, til Beklædning af Lysthuse osv. I Danmark voxe vildt Almindel. G., Caprifolium (L. Periclymenum), slyngende Busk med vellugtende Blomster, og Dunet G. (L. Xylosteum), en ikke slyngende Busk med dunhaarede Blade. Af de udenlandske, som hyppigst dyrkes, maa nævnes L. Caprifolium og L. Tatarica.

Gedefod, en Mejsel til Træ, hvis Æg er dannet af to retlinjede Flige, der støde sammen under en ret eller næsten en ret Vinkel; den bruges meget af Billedskærere, sjældnere af Snedkere eller Tømrere.

Gedehams, s. Hveps.

Gederams, s. Dueurt.

Gedeskjæg (Tragopogon), Slægt af de kurvblomstredes Familie, er temmelig anselige Urter med lange og smalle, fra en bred, omfattende Basis efterhaanden langt tilspidsede Blade, store Blomsterkurve med gule eller violette, tungedannede Kroner og Skalfrugter med et langt Næb og en stor, fjerformet Fnok. Eng-G. (T. pratense) med gule Kurve er en af vore almindeligste vildtvoxende Planter, navnlig ved Vejgrøfter.

Gediegen. De fleste Grundstoffer findes ikke i Naturen i fri Tilstand, men i forskjellige chemiske Forbindelser. De faa Metaller, der forekomme i fri Tilstand (Arsenik, Antimon, Bismut, Kobber, Kviksølv, Sølv, Guld, Platin ere de vigtigste), siges at findes gedigne. Mere alm. bruges derefter Ordet i Betydn. ren, ægte, ublandet o. lign.

Gedike, Friedr., preussisk Skolemand, f. 1754, d. 1803, 1776 Subrector, 1778 Prorector, 1779—93 Director ved det Friedrichswerderske Gymnasium i Berlin, som han hæver fra 94 til 310 Discipler og gjør til et Mønstergymnasium, 1784 Overconsistorialraad, 1787

Overskoleraad og Stifter af et philologisk-
pædagogisk Seminarium, 1793 Enedirector for
det forenede berlinske og kølnske Gymnasium,
reformerende og organiserende, utrættelig virk-
om, Styrer og Lærer, sine Elevers og Læreres
Opdrager, Forfatter af Skoleskrifter, Med-
rbejder af Tidsskrifter, flittig Lejlighedsdigter
g Brevskriver, ivrig Frimurer, lykkelig Fa-
iliefader med et kraftigt Legeme og varm Fø-
lse bag et noget barsk Ydre. Skrifter: »So-
oclis Philoctetes Græce cum notis«; »Cice-
nis historia philosophiæ antiquæ«; „Aristo-
es und Basedow, oder Fragmente über Er-
hung und Schulwesen der Alten und Neuern"
'79); „Kinderbuch zur ersten Uebung im Lesen
analytisk Vej) ohne ABC und Buchstabiren"
91); Læsebøger og Chrestomathier for Latin,
sk, Fransk og Engelsk, der fandt vid Ud-
else. G. tager Ordet for en Afgangs-
e fra Skole til Universitet for at afskære
ucontrollerede Tilgang af mislykkede Stu-
r. Paavirket af Philanthroperne holder
dog paa de klassiske Sprog og paa Latinen
Hovedfag.

drōsia, Oldtidens Navn for Baludschistan.

efs, Willem, belgisk Billedhugger, f.
ept. 1806 i Antwerpen, d. i Jan. 1883,
i Brysel fra 1830 og udmærkede sig
ldel og Storhed i de af ham udførte
menter, medens han udtalte sig med Fin-
Inderlighed i sine mindre Arbejder.
hans Værker maa nævnes Statuen af
s" i Antwerpen, »Francesca da Rimini«
lion amoureux«. — Hans Hustru, **Isabelle
Françoise (Fanny) G.** (f. Corr), f. 1814
el, er en dygtig Portræt- og Genre-
de; hans yngre Broder, **Joseph G.**, f.
. 1860, var ligeledes Billedhugger og
36 til Rom med Stipendium af Aka-
Antwerpen, efter at han havde vundet
Sculptur. En endnu yngre Bro-
s G., f. 1817, der var en meget lo-
nstner, døde allerede 1841 i Paris.

Jakob, nederlandsk Humanist, f. 1789,
1833 Overbibliothekar og Honorar-
i Leiden, hvor han døde 1862. Blandt
ilologisk-kritiske Arbejder maa især
dgaverne af Theokrit med Scholier,
pta Vaticana« af Polybios, af Dion
nos's »Olympicus«, af Euripides's
e«; fremdeles »Historia sophistarum
«.

yden, Christian Thorber Hegge [møj-
Søofficer, f. i Throndhjem 16 Oct.
1836 Officer i Marinen, i hvilken
anden avancerede til Commandeur
an var 1841—52 Lærer ved den
rigsskole, indlagde sig senere ikke
nester som Førstelærer ved den tech-
paa Horten, hvortil han havde
Planen (1854), og virkede derefter
Stillinger i den norske Marine.
atter til den ved alle Landets Sø-
benyttede „Lærebog i Navigation",
45 er udkommen i 11 Oplag. D.
ns Broder, **Ivar Christian Sommer-**
Apr. 1819, philologisk Candidat
ved Bergens Kathedralskole 1862
i sin Tid anset Skolemand, som
bl. a. udgav flere endnu brugte Lærebøger i Geographi og en engelsk-norsk Ordbog, der nu (1885) udkommer i en ny og omarbejdet Udgave. G. deltog derhos fra 1857 til sin Død i Maj 1875 i Stortingets Arbejder som Repræsentant først for Frederikshald, senere (fra 1865) for Bergen. — Førstnævntes Søn, **Hans G.**, f. 10 Jan. 1844, Cand. real. 1868, blev 1867 ansat som Observator ved det astronomiske Observatorium i Christiania og har siden 1875 doceret Astronomi ved Universitetet for Andenexamensstuderende. Han har i fagvidenskabelige Tidsskrifter hjemme og ude offentliggjort flere astronomiske Afhandlinger og desuden i Forening med H. Mohn udgivet en „Elementær Lærebog i Astronomi" (1876).

Geelong [dschi], Stad i den australske Koloni Victoria ved Vestenden af Port-Philipbugten, 9 M. s. v. for Melbourne, hvormed er Jærnbaneforbindelse. 21,000 J. Betydelig Handel, Skibsfart og Skibsbyggeri. Prægtig Søbadeanstalt. G., der er anlagt 1840, er næst Melbourne Koloniens betydeligste Stad.

Geelvink Bay, en betydelig Havbugt paa Nordsiden af den store australske Ø Ny-Guinea. Den har bjærgfulde Kyster, indeholder talrige mindre Øer og lukkes mod N. af flere store Øer, hvoriblandt de betydeligste ere Schouten og Jappen.

Geelvink Kanal, Farvandet mellem Australiens Vestkyst og de foran liggende Houtman-Klipper eller Abrolhos mellem 28° og 29° s. Br.

Geer, de, Louis [də jehr], f. 17 Nov. 1587 i Liège i en gammel brabantsk Familie, som regner sine Aner fra det 12te Aarh., fulgte 9 Aar gl. med sin Fader, der som Protestant med sin Familie flygtede for Katholikernes Forfølgelser til Holland, hvor de G., da han var kommen til moden Alder, nedsatte sig som Handlende i Amsterdam. Dels ved sin Handel, dels ved at forstrække Kronen med Laan havde de G. længe staaet i Forbindelse med Sverige, da han indbudt af Gustav Adolf til at flytte dertil og lokket ved Meddelelser om Landets Metalrigdom c. 1620 forpagtede Finspångs og senere Dannemora Jærnværk. Nu begyndte ved de G.s Driftighed et nyt Tidspunkt for den svenske Bjærgværksdrift. Paa Finspång anlagdes det første store Kanonstøberi i Sverige; i Norrköping anlagdes et Messingværk; ved Indførelsen af bedre Arbejdsmethoder dreves Stangjærnssmedningen og Rujærnsblæsningen op til en Højde, hvorom man forhen ikke havde gjort sig noget Begreb. De G., som 1627 var bleven svensk Medborger, lod sig 1641 naturalisere som svensk Adelsmand, for at han kunde faa Ejendomsret til de tidligere af ham forpagtede Godser, hvilke dernæst overlodes ham som Afdrag paa de til Kronen gjorte Forskud. Under Krigen med Danmark lod de G. paa sin Credit i Holland udruste en Flaade paa 21—30 Skibe, som væsentlig bidrog til den for Sverige fordelagtige Fred i Brömsebro. De G., som kun af og til besøgte sit nye Fædreland, døde 19 Juli 1652 i Amsterdam. Slægten forplantedes gjennem hans Sønner Louis d. yngre og Jean, af hvilke den sidste ved to af sine Sønnesønner blev Stamfader til de endnu i Sverige og Finland levende,

adelige Grene af Familien og ved en tredje, Rigsraad, Friherre Otto Vilhelm de G., til den friherrelige, senere i russisk-finsk Grevestand ophøjede og 1855 uddøde Gren til Tervik. — **Charles de G.**, Søn af Louis de G. d. yngre, Landshøvding, f. 1669, d. 1730, stiftede Leufsta Fideicommis, der er et af de største i Sverige, til Fordel for sin Broder Jean Jacq. de G.s tredje Søn. — **Charles de G.** til Leufsta, den foreg.s Brodersøn, f. $\frac{10}{31}$ Febr. 1720 paa Finspång, opdroges fra sit 4de Aar i Holland, hvor han studerede i Utrecht under Muschenbroek, kom i sit 18de Aar til Sverige for at overtage de ham af Farbroderen testamenterede Godser, valgtes 1739 til Medlem af det svenske Videnskabsakademi, blev Hofmarschal 1750 og Friherre 1773; d. 7 Marts 1778 i Stockholm. Han erhvervede sig Navn som en udmærket Entomolog ved sine »Mémoires pour servir à l'histoire des insectes« (7 Bd., 1752—78), der udgaves som Fortsættelse af Réaumurs Arbejde. Denne Charles de G. blev Stamfader til den friherrelige Gren til Leufsta. To af hans Brødre, Louis til Finspång og Jean Jacq. til Ruynhusen, bleve Stamfædre, den sidste til en i Nederlandene levende Gren af Familien, den første til Friherrerne de G. af Finspång. — **Louis Gerh. de G.**, Sønnesønssøn af Louis de G. til Finspång, Friherre, f. 18 Juli 1818, kom 1836 til Universitetet i Upsala, hvor han underkastede sig Examinerne for Indtrædelse i Cancelliet og de juridiske Embeder, og begyndte sin Embedsbane som Extraord. i Justitsexpeditionen. Paa denne Tid optraadte han som Forfatter under Signaturen L. D. G. med Novellen »Hjertklappningen på Dalvik« (1841), en Samling mindre Udkast, kaldet »S. H. T.« (1843), samt en historisk Roman »Carl XII.s Page« (1845), der modtoges med Bifald. Han blev Copist i nævnte Expedition 1845, Assessor i Hofretten for Skaane og Bleking 1849 og forflyttedes 1855 derfra som Præsident i Göta Hofret. 17 Apr. 1858 traadte han ind i Statsraadet som Justitsminister, hvilken Post han beklædte til 3 Juni 1870. I denne Stilling udarbejdede han det Forslag til en Rigsdagsordning, som antaget af Stænderne 1865 stadfæstedes som Lov 1866. Ved Udtrædelsen af Statsraadet blev de G. Præsident i Svea Hofret, men indtraadte 11 Maj 1875 endnu en Gang i Statsraadet, først som Justitsminister, fra 1876 som Statsminister og derhos indtil 1879 Chef for Justits-Departementet. Da den af Ministeren fremlagte Værnepligtslov var bleven forkastet af Rigsdagen, afgik han paa ny 19 Apr. 1880 og tog kort efter Afsked ogsaa fra Præsidentembedet, efter at Rigsdagen havde voteret ham en aarlig Statspension paa 18,500 Kr. i Erkjendelse af hans Fortjenester af Staten. De G. er siden 1862 Medlem af det svenske Akademi og siden 1867 af Rigsdagens 1ste Kammer som en af Repræsentanterne for Stockholm; ved Universitetsjubilæet i Lund 1868 blev han Dr. jur.; siden 1881 er han Kansler for begge Universiteter.

Geertruidenberg [troj], befæstet Stad i Nederlandene, Prov. Nord-Brabant, ved Biesbosch, 10 M. s. for Amsterdam. 2,000 I.

Geertsbergen, s. **Grammont**.

Geest, plattysk, kaldes det ældre, højere og mindre frugtbare Land, mod hvilket Marsken støtter sig. Ude i Marsken fremtræder G. undertiden som Marskoase, der ere Øer af ældre Dannelse, om hvilke Marsken har lejret sig (f. Ex. ved Garding og Stapelholm). Paa Aasene, den nærmeste Fastlandsgeest eller Klitterne ligge de fleste Marskbyer (Tating, Meldorf, Hemmingsted o. fl.).

Geestemünde, en Havnestad i den preussiske Prov. Hannover ved Floden Geestes Udløb i Weser, med 4,000 I., er en Frihavn med flere Dampmøller, Jærnstøberier, Maskinfabrik, Bagerier og Skibsværfter. 1852 havde Stedet kun 74 I., men det er tiltaget stærkt, efter at Havnen 1863 er bleven gjort tilgængelig for store Skibe. Her er nu en preussisk Flaadestation. Havneanlægene beskyttes af Forter og ligge uden for den tyske Toldgrænse.

Geffrard, Fabre [scheffrähr], Præsident paa Haiti 1859—67, f. 1806 paa Haiti, Søn af en af Grundlæggerne af Øens Uafhængighed, indtraadte 1821 i Hæren og var 1843 rykket op til Capitain. G. sluttede sig til Opstanden imod Præsident Boyer, udmærkede sig i flere Kampe og blev 1845 Divisionsgeneral; dog stilledes han n. A. for en Krigsret under General Soulouques Forsæde, men frikjendtes. 1849 gav Soulouque, der var bleven Præsident, G. Commando over en Division paa Toget mod San Domingo, og da hin kort efter gjorde sig til Kejser, blev G. Hertug af Tabarra. 1856 havde G. Lejlighed til at vise sin militære Dygtighed paa Tilbagetoget fra San Domingo, men faldt alligevel i Unaade 1858 og undgik kun ved Flugt at blive fængslet og henrettet. Han blev nu udraabt til Præsident og holdt 15 Jan. 1859 uden Modstand sit Indtog i Port au Prince; han viste stor Skaansel imod Soulouque og hans Tilhængere, styrede med Maadehold og søgte at fremme sine Landsmænds Udvikling ved at sende unge Mennesker til Paris. Det lykkedes G. at undertrykke gjentagne Sammensværgelser og Oprør, men 1867 tvang Salnaves Opstand ham til at flygte til Jamaica, hvor han døde 1879.

Geffroy, Auguste M. [scheffroä], fransk Historieskriver, f. 21 Apr. 1820, blev 1848 Dr. og 1852 Professor i Bordeaux, senere ved Normalskolen og 1872 ved Sorbonne i Paris; han var 1876—82 Directeur for den franske Skole i Rom. G. har særlig givet sig af med Nordens Historie, skrev 1851 »Histoire des états scandinaves« og sendtes i de følgende Aar til Norden for at undersøge Haandskrifter, vedrørende Frankrigs Forhold til de nordiske Lande eller Frankrigs egen Historie. 1853 udgav G. en Samling utrykte Breve fra Carl XII, som han havde fundet i Lübeck, og 1855—56 en Samling Uddrag af Manuskripter, han havde undersøgt. Senere skrev G. „Gustav III og det franske Hof“ (1864—67, 2 Bd.), samt mange mindre Afhandlinger om Nordens historiske Forhold og politiske Stilling, til Dels i »Revue des deux Mondes« („Sverige og Rusland i det 19de Aarh.“, 1865, „Nordens nyeste Farer og Skandinavismen“, 1870); end videre »Rome et les barbares« (1874, Studier over Tacitus's

»Germania«). Sammen med Arneth udgav G.
„Marie Antoinettes hemmelige Brevvexling“
1874).

Gefion, rettere Gefjon (Gefjon), en Asynje
den nord. Mythol., er Mø, og hende tjene
, der dø som Jomfruer. Om G. haves imid-
rtid ogsaa et andet Sagn, i Følge hvilket
n var en Kvinde i Asernes Følge, der af
din sendtes til Sverige for at søge Land.
r fik hun af Kong Gylve saa stort et Stykke
rd, som 4 Oxer i et Døgn kunde oppløje.
n tog da fra Jotunhejm 4 Oxer, som hun
de født ved en Jætte, og spændte dem for
v. Den gik saa dybt, at Landet reves løs,
Oxerne drog det vestpaa ud i Havet. G.
te Øen Selund (Sjælland). Der, hvor Lan-
var pløjet bort, opstod en Sø (Mälaren),
Bugter derfor svare til Sjællands frem-
gende Punkter. I Sjælland bosatte hun
g ægtede Odins Søn Skjold.

fle [jævle], Stabelstad i Gestrikland i
ge, paa begge Sider af Gafvelaas Udløb
bottniske Bugt. 20,163 J. (1884). G.
ede for Lenshøvdingen i Gefleborgs Län
Bestyrelsen af G.-Dala Jærnbane. Her
e Bankinstituter og Forsikringsaktiesel-
en højere lærd Skole, en Navigations-
Länslazareth, flere Skibsbyggerier, mecha-
ærksteder og andre Fabriker. Handelen
arten, i Særdeleshed paa Finland og
, er temmelig betydelig. De vigtigste
sartikler ere Trævarer, Stangjærn og
mvarer. Havnen er c. 12 F. dyb.
flaaden udgjorde 1883 i alt 88 Far-
26,962 Tons, hvoraf 36 Dampskibe
8 Tons. Efter at G., der omtales
stad ved Beg. af det 13de Aarh., 1673
aet den Stabelret tilbage, som den
491 havde opnaaet, men mistet 1636,
en været i næsten uafbrudt Tiltagen,
n ikke sjælden er bleven hjemsøgt af
brande; saaledes afbrændte 1869 den
og største Del af G. næsten fuld-
Gefleborgs Län, dannet af Landskaberne
og Helsingland, fordelte i 4 Fog-
et Areal paa c. 348 □ M. (19,213
med 181,349 J. (1882), hvoraf
yerne G., Söderhamn og Hudiks-
rrealet var ikke fuldt 9 pCt. dyr-
og Kreaturtallet beløb sig s. A. til
e, 78,139 Stkr. Hornkvæg, 62,839
Geder og 16,586 Svin.

, den Mand af en Vagts Besæt-
r fritaget for at staa paa Post, men
Fører for Afløsninger og Pa-
er til at bestride de ved Vagten
Ærinder.

es Fressen, tysk, det, man netop
r, „Mad for Mons“.

, Carl, berømt tysk Zoolog og
Würzburg 21 Aug. 1826, blev 1855
natomi i Jena og forflyttedes der-
berg 1873. G. er siden Johannes
utvivlsomt Tysklands betydeligste
den sammenlignende Anatomis
esiddelse af en overlegen Kund-
almindelig Grad udviklet logisk
andlingen af de mange betyde-
han har sat sig. Hans tids-
ligste Arbejder angaa fortrinsvis lavere Dyr (Gopler, Køl- og Vingesnegle, Landsnegle o. fl.), til Dels i „Zeitschrift für wissensch. Zoologie“, de senere navnlig Hvirveldyrene, nogle i „Jenaische Zeitschrift für Medicin u. Naturwissenschaft“, andre selvstændig udkomne som „Untersuchungen zur vergleichenden Anatomie der Wirbelthiere“ (1864—72); end videre er G. Forfatter til en fortrinlig Haandbog: „Grundzüge der vergleichenden Anatomie“ (1859, 2den fuldstændig omarbejdede Udgave 1870; forkortede Uddrag under Navn af „Grundriß der vergl. Anatomie“, 1874 og 1878), samt til „Lehrbuch der Anatomie des Menschen“ (1883), og er fra 1875 Udgiver af Tidsskriftet: „Morphologisches Jahrbuch“, hvori adskillige værdifulde Bidrag af G. selv.

Gehejmearchivet. Det kgl. G. i Kjøbenhavn er Gjemmestedet for den danske Histories ældre og i visse Retninger ogsaa nyere og nyeste haandskrevne Kilder. I de ældste Tider havde det kgl. Archiv, som det synes, ikke noget fast blivende Sted: i Brevkister førtes Rigets Breve om med Cancelliet paa dets Rejser. Men efterhaanden som Brevenes Antal tiltog og der ikke længer stadig kunde være Brug for dem alle, hensattes nogle af disse Brevkister i Forvaring, saa vidt vides først i Roskilde Domkirke. Valdemar Atterdag indrettede et Archiv paa Vordingborg, hvorimod Dronning Margrete og Erik af Pommern valgte Kallundborg Slot til Opbevaringssted for deres Breve, uden dog derfor at hidflytte de ældre Sager i deres Helhed fra Vordingborg. Dette synes først at være sket i Slutningen af det 15de Aarh., for saa vidt de ikke kom til Kjøbenhavn. Her oprettede Christoffer af Bayern nemlig et Archiv, men det antog snart mere Charakteren af et Cancelliarchiv, et Samlingssted for de Sager, som Cancelliet maatte have ved Haanden, medens Archivet paa Kallundborg Slot, opstillet i Taarnet „Folen“ sammen med Rigets „Dressel“ (Skatkammer), var det egentlige Opbevaringssted for de historiske Aktstykker. Ligesom der imidlertid ogsaa paa Kjøbenhavns Slot fandtes et Sølvkammer, saaledes opstod der efterhaanden ogsaa et historisk Archiv her, og dette blev Rigets Centralarchiv, da i Aaret 1582 det kallundborgske Archiv flyttedes hertil. Endnu fandtes selvfølgelig mange Localarchiver omkring paa Slottene og de gamle Klostre, over hvis Indhold man ved denne Tid lod tage Fortegnelser (Registraturer eller Registranter); men derved blev man staaende, og Følgen var da ogsaa den, at de for en stor Del ere gaaede til Grunde. Større Betydning havde „Fællesarchivet“ paa Gottorp, kaldet saaledes, fordi det var fælles for de regerende Herrer i Hertugdømmerne, nemlig Kongen og Hertugerne. — Kort efter at det kallundborgske Archiv var ført til Kjøbenhavns Slot, optoges der ogsaa Registraturer over i det mindste en Del af Archivalierne her, ligesom man overførte et betydeligt Antal Sager fra Cancelliarchivet til Hovedarchivet. Ogsaa i Literaturen kom Archivet nu til at spille en Rolle ved at blive gjort tilgængeligt for Regeringens Historieskrivere, de saakaldte kgl. Historiographer. I Niels Krags Bestalling som saadan (1594) loves der ham udtrykkelig Ud-

skrifter af Archivernes Documenter til Hjælp ved hans historiske Forfattervirksomhed, og Arild Hvitfeldt benyttede Archivsager til sin store Danmarkshistorie. — Medens „Hvælvingen" (d. e. Archivet) paa Slottet hidtil havde staaet under Kongens Kansler, ansattes der 1663 en egen kgl. Archivar, nemlig Peder Schumacher (Griffenfeldt), der med det samme udnævntes til kgl. Bibliothekar. En ny Registratur forfattedes i denne Anledning. Men Schumachers Statsmandsvirksomhed gav ham snart andet at tænke paa, og den, der egentlig kom til at besørge hans Archivforretninger, blev Frederik Wolf, som 1676, efter hans Fald, udnævntes til „Gehejmearchivar", idet denne Titel, der allerede tidligere var brugt om Archivaren ved det gottorpske Fællesarchiv, nu overførtes paa den ved det kjøbenhavnske Hovedarchiv ansatte Embedsmand. Da Wolf døde i det følgende Aar, forblev hans Plads imidlertid ubesat i en Del Aar. Overtilsynet med Archivet havde, som det synes, Kongens Kammersecretær, Casper Schøller, men Kjendskabet til Archivforholdene i disse Aar er temmelig mangelfuldt. Derfor kan det ikke heller angives, i hvilket Aar Archivet blev flyttet til Kjælderen under Rosenborg; kun vides det, at det var anbragt der 1684, da der ansattes en ny Embedsmand ved det, en Archivsecretær, nemlig den unge, men dygtige Antiqvar Thomas Bartholin, hvis Tjenestetid dog kun blev af kort Varighed, eftersom en tidlig Død bortrev ham 1690. Som hans Efterfølger fungerede Søren Rasmussen, der var ansat i danske Cancelli, men næppe nogen Sinde fik fast Ansættelse ved Archivet. 1697 ophørte imidlertid dette Forhold, og der blev atter udnævnt en Archivsecretær, den berømte Islænder Arne Magnusson, den første af de ikke faa Islændere, som have haft Ansættelse ved Archivet. Paa nogle Aar nær, som han tilbragte paa sin Fødes eller i Norge, var han knyttet til Archivet lige til sin Død 1730. Med Frederik IV.s Tronbestigelse foregik der imidlertid en Forandring her, idet Frederik Rostgaard, støttet af Storkansleren Conrad Reventlow, hvis nægte Datter han havde lovet at ægte, 1700 blev udnævnt til Gehejmearchivar, hvorved han altsaa blev den ældre og som Videnskabsmand betydeligere Arne Magnussons Foresatte. Da Kjælderen under Rosenborg led af Fugtighed, der angreb Documenterne, blev der paa samme Tid, som der indrettedes nye Localer for Centraladministrationen ved Kjøbenhavns Slot, opført en særegen Archivbygning, liggende mellem det kgl. Bibliothek, Provianthuset og Løngangen til Slottet, og denne Bygning, bestaaende af 3 hvælvede Etager, udgjør endnu den Dag i Dag en Del af Gehejmearchivet. 1720 førtes Sagerne herhen fra Rosenborg og anbragtes paa første og anden Sal. Det følgende Aar foregik to andre Archivers Flytning, nemlig danske Cancellis og Rentekammerets, hvilke begge fra en særskilt Bygning i Nærheden af Slottet bragtes over i selve Cancellibygningens Stueetage, hvorimod det tydske Cancellis Archiv, som tidligere (1706) havde faaet Plads paa det kgl. Bibliotheks Loft, først et Par Aar senere rykkede ind i Cancellibygningen. Dette sidste Archiv kaldtes ogsaa det nye G. og havde sin egen Gehejmearchivar (i en Række af Aar Franz v. Hagen). 1725 maatte Rostgaard, der siden 1721 tillige var Oversecretær i danske Cancelli, pludselig opgive sine Embeder, da han, anklaget, ikke uden Grund, for at have ladet sig bestikke, blev forvist fra Hovedstaden. Indtil sin Død styrede nu Arne Magnusson G., men stadig kun som Archivsecretær. — 1730 fik G. endelig en ny Gehejmearchivar i den lærde Hans Gram, der samtidig udnævntes til kgl. Bibliothekar og Historiograph, og som desuden var Professor ved Universitetet. Hermed begynder en ny Periode i G.s Udvikling, idet det nu for første Gang havde faaet en Mand til Bestyrer, som til fulde magtede den Opgave at gjøre det til et Midtpunkt for den fædrelandshistoriske Forskning, og ligesom hans Skrifter vidne om hans indtrængende Kjendskab til de ham betroede Samlinger, saaledes har G. mange Vidnesbyrd om hans mærkelige Arbejdskraft og udstrakte Viden. Som et Foretagende, han satte i Gang, kan nævnes det store, haandskrevne Diplomatarium (s. d. A.). En betydelig Forøgelse fik G. i hans Tid ved Indlemmelsen af det gottorpske Fællesarchiv og det hertugelige Hovedarchiv. Grams Efterfølger som Gehejmearchivar blev den højtfortjente Jacob Langebek (1748—75), der fortsatte sin Formands Virksomhed, navnlig i Retning af at udvide Diplomatariet, som derfor ogsaa er kommet til at bære hans Navn. Nogen større Forøgelse fik G. ikke under ham. Gerhard Schøning, Professor i Sorø, som kaldtes til hans Eftermand, beklædte kun Stillingen til 1780, da han døde. Under ham fik G. (1776) en ny Embedsmand, nemlig en saakaldet „Registrator"; den første var J. J. Weber. Islænderen Skule Thorlacius, Rector ved Frue Skole (Metropolitanskolen) i Kjøbenhavn, udnævntes 1780 til Gehejmearchivar med Forpligtelse til daglig at arbejde i G. paa at bringe det i Orden og forfatte Fortegnelse over det, idet man paa højere Steder ikke var tilfreds med den Maade, hvorpaa de senere Archivarer havde røgtet deres Gjerning ved mere at virke som Historikere end som Archivarer; samtidig blev en anden Islænder, G. J. Thorkelin, ansat som Gehejmearchivarens Medhjælper. Da Thorlacius imidlertid bad sig fritagen for sin Udnævnelse, som han ikke havde ønsket, kom i hans Sted C. C. Bose, den Gang allerede over 74 Aar gammel, men paa Grund af sin hidtilværende Stilling som Archivar i tydske Cancellis Archiv fortrolig med Forretningerne. Med utrættelig Iver tog han fat paa at bringe Orden til Veje, og trods sin høje Alderdom udrettede han meget i G.; i Literaturen har han derimod intet Navn efterladt sig. Da han døde (1791), blev den før nævnte G. J. Thorkelin i Følge et ham tidligere givet Løfte hans Eftermand (1791—1829). Kort efter sin Tiltrædelse mistede han Registratoren, der misfornøjet opgav sin Stilling, og i næsten hele sin lange Embedstid arbejdede Thorkelin med meget tarvelig Hjælp, hvad han dog selv til Dels var Skyld i. Han fortsatte Bose's Ordning og Registrering og udrettede i saa Henseende meget — qvantitativt taget, thi mod selve Arbejdets Plan og

Beskaffenhed lader sig adskilligt indvende. Da
det Arbejdslocale, Bos havde faaet indrettet
Stueetagen, viste sig utilfredsstillende, indret-
tedes der et nyt i den øverste Hvælving, hvor-
imod hint Locale senere blev overladt til Bolig
for G.s Bud. Udenforstaaende begyndte nu at
arbejde i G., om end fra først af efter en meget
begrænset Maalestok. Store Farer truede G.
ved Slotsbranden 1794 og Byens Bombarde-
nent 1807, og begge Gange foretoges betyde-
ige Udflytninger, men virkelige Tab undgik
nan; derimod mistede G. ikke lidt ved Afleve-
inger til det kgl. Bibliothek og til andre Ar-
iver, medens det paa den anden Side dog
gsaa fik anselig Tilvært fra Cancellierne. I
70de Aar maatte Thorkelin vælge sig en
Medhjælper og foretrak da blandt de tre, der
agtes i Forslag, sin Landsmand, den lærde
n Magnusen (1823), som ogsaa blev hans
termand (1829—47). Denne Archivar for-
at samle dygtige Mænd om sig: N. M.
tersen, H. Knudsen og Kall-Rasmussen, og
men med disse udrettede han meget for G.,
nu i stadig stigende Grad blev gjæstet af
flere, selv fra Udlandet. Medens G. ved-
at voxe ved Afleveringer, indsnævredes
Følge deraf Pladsen Aar for Aar, og under
næste Gehejmearchivar, C. F. Wegener
3—82), maatte man derfor sørge for en
delse af Localet. Ikke blot den hele Ar-
ygning blev overladt til G.s Brug, efter
Par Hvælvinger i den, som havde været
tede af andre Institutioner, vare blevne
ede, men desuden sattes G. i Forbindelse
en stor Hvælving i det gamle Proviant-
den saakaldte Christian IV.s Hvælving,
Grundflade er større end alle de andre
ingers til sammen. Ogsaa Archivalierne
i Wegeners Tid, og det i høj Grad.
e Archiver, som det historisk-genealogiske
anske Selskabs" Samlinger, indlemme-
G., men Afleveringerne til dette antog
stort Omfang, efter at Cultusministeriet,
hvilket G. efter Forfatningsforandringen
met til at sortere, i Skrivelse af 11 Apr.
ovde opstillet Aaret 1750 som den Tids-
indtil hvilken de forskjellige Ministeriers
skulde aflevere deres Sager til G.
nden modtog nu dette de ældre Sager
rineministeriets, Udenrigsministeriets,
af Indenrigsministeriets, Justitsmini-
Krigsministeriets (lige til 1802) og
ommernes ministerielle Archiver. Kun
le Rentekammerarchiv, det største af
isteriearchiverne, blev i det væsentlige
f disse Afleveringer. Paa den anden
tede baade G. og Ministeriernes Ar-
ydeligt ved Udleveringen 1873 ff. til
af de Hertugdømmerne vedkommende
r, ligesom tidligere Overenskomsten
Norge havde medført Tab. Endelig
ogsaa Personalet under Wegeners
Af nye, store Arbejder, der paabe-
naa nævnes en vidtløftig Registratur,
Aktstykkes Indhold gjengaves paa
r sig, samt Udgivelsen af en Aars-
der tillige indeholdt omhyggelig ud-
er til dansk Historie, i alt 6 Kvart-
til der 1883 føjedes et Slutnings-

hæfte (7de Bd.). Medens samtidig Arbejdet med at besvare Forespørgsler saa vel fra Autoriteters som fra Privates Side tiltog i overordentlig høj Grad, voxede ogsaa Besøget i Læsestuen, og det var derfor heldigt, at denne strax var bleven gjort større; men efterhaanden som Aarene gik, led de besøgende dog mere og mere under Pladsens Knaphed og andre Ulemper. Der gjordes forskjellige Tilløb til at ordne det hele Archivvæsen, men intet gjennemførtes. Et Skridt hen imod en saadan Ordning var det imidlertid, at Indenrigs-, Justits- og Finansministeriets Archiver 1861 forenedes til et Archiv, „Kongerigets Archiv", en Forening, som foreløbig dog egentlig kun bestod i, at to forskjellige Archiver havde en nominel Chef til fælles. Hermed forenedes senere (1870) Cultusministeriets Archiv, og, hvad der havde mere at sige, 1869 henlagdes Kongerigets Archiv under Cultusministeriet, under hvilket G., som anført, ogsaa hørte. Endelig bestemte en kgl. Resolution af 22 Dec. 1882, at G. og Kongerigets Archiv fra den følgende 1 Jan. skulde forenes under en fælles Bestyrer, Gehejmearchivaren, og at Fordelingen mellem de to Archivers Indhold skulde være den, at G. kom til at omfatte Kongehusets Sager (lige til den nyeste Tid), Archivalier ældre end 1660 og Archivalier vedrørende afstaaede Lande og Kolonier, Udenrigspolitiken og Forsvarsvæsenet, hvorimod Kongerigets Archiv skulde omfatte de civile Collegiers og Ministeriers (undtagen Udenrigsministeriets) Archivvæsen fra 1660 af. — Med den sidste Dag af Aaret 1882 fratraadte Wegener, som nu var fyldt de 80 Aar, sin Stilling, og det blev den nye Gehejmearchivar, A. D. Jørgensen, hidtil Fuldmægtig i Kongerigets Archiv, der kom til at gjennemføre de nye Bestemmelser. Store Omfordelinger af Archivmasserne have siden fundet Sted, idet Bestræbelsen gaar ud paa overalt at samle det organisk sammenhørende, hvorimod den detaillerede Registrering er opgiven som uigjennemførlig. Mellem de to Archiver er der aabnet umiddelbare Forbindelser, og en ny, stor Læsesal er bleven indrettet i den mellemste Etage (1884). Slotsbranden 1884 truede G., og store Partier af det flyttedes derfor over i Tøjhuset, men Luerne standsede dog G. ligesom 90 Aar tidligere. For at sikre G. mod lignende Farer er der siden truffet forskjellige Foranstaltninger, og navnlig er den store Trætrappe gjennem Bygningen bleven erstattet af en Stentrappe. I Lighed med de fra G. udgivne „Aarsberetninger" var der fra Kongerigets Archivs ene Afdeling siden 1872 af J. Grundtvig blevet udgivet „Meddelelser fra Rentekammerarchivet" (5 Bd.). Begge disse Udgivelser standsede, da Jørgensen overtog Archivernes Styrelse, og i Stedet paabegyndtes der at udgive enkelte selvstændige Værker; saaledes udkom 1884 „Udsigt over de danske Rigsarchivers Historie" af Gehejmearchivaren selv og 1885 1ste Hæfte af „Cancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold" fra 1551 af. — G., hvortil Indgangen er i den saakaldte Cavalergaard, er aabent hver Søgnedag. Henvendelse om Tilladelse til et benytte det og Kongerigets Archiv rettes til Gehejmearchivaren; i disse Til-

fælde vil Tilladelsen dog være afhængig af Resolution af Kongen eller Cultusministeren. De to Archiver optage nu hele G.s Bygning, hele Stueetagen i Cancellibygningen ud til Slotspladsen og 4 Etager i en Del af Provianthuset med en Hyldelængde af i alt over 2½ Mil. Foruden Gehejmearchivaren er der ved G. ansat 2 Archivsecretærer og 4 Assistenter, ved Kongerigets Archiv 1 Kontorchef, 2 Fuldmægtige og 3 Assistenter.

Gehejmestatsraadet oprettedes efter Struensees Fald ved Frdn. af 13 Febr. 1772 for at træde i Stedet for det tidligere, fra Souverænitetens Indførelse bestaaende, men af Struensee ophævede Gehejmeconseil, fra hvilket det dog havde en væsentlig forskjellig Indretning; thi medens det sidstnævnte bestod af Præsidenterne for de forskjellige Regeringscollegier, blev G. sammensat af Mænd, som stod uden for disse, og det var endog paabudt, at intet Medlem af dette Raad tillige maatte være Præses for noget Collegium (en Regel, som dog ikke forblev overholdt). Betydningen af G. var den, at de i Collegierne behandlede Sager skulde foredrages Kongen i Overværelse af det og hans Resolution udfærdiges igjennem det. G., af hvis Virksomhed dog efterhaanden en stor Del var gaaet over til Cabinettet, blev ved Kongerigets Grundlov af 5 Juni 1849 afløst af et af samtlige Ministre under Premierministerens Forsæde sammensat Statsraad, hvilket alle Lovforslag og vigtigere Regeringsforanstaltninger skulde forelægges; og vel blev ved Kundgjørelsen af 28 Jan. 1852 G. oprettet igjen for Monarchiets fælles Anliggenders Vedkommende, og ved Forfatningsloven af 2 Oct. 1855 blev dets Virksomhed ogsaa udstrakt til de enkelte Landsdeles særlige Anliggender, saa at Kongerigets Statsraad atter blev ophævet, men dette nye G. fik en ganske anden Sammensætning end det tidligere, idet det kom til at bestaa af samtlige Ministre under Kongens Forsæde, ligesom ogsaa Tronfølgeren, naar han var myndig, og den eller de af de øvrige Prinser, som Kongen dertil maatte kalde, skulde tage Sæde deri. Ved den gjennemsete Grundlov af 28 Juli 1866 er dette G. igjen blevet ophævet og Statsraadet i Følge Grundloven af 5 Juni indført igjen, dog saaledes, at Kongen fører Forsædet, og at Tronfølgeren, naar han er myndig, har Sæde deri.

Gehenna (hebr. Hinnoms Dal), oprindelig en yndig og frugtbar Dal s. for Jerusalem. Som Skuepladsen for de Menneskeofringer, der bleve bragte Afguden Moloch, blev den senere en Gjenstand for Afsky, og efter Exilet bragte Jøderne Aadsler og al Slags Urenlighed derhen for at brændes, og i dette Øjemed vedligeholdtes et stedse brændende Baal. Dette gav Anledning til, at Jøderne brugte Navnet G. om Helvede, i hvilken Betydning det ogsaa forekommer i det nye Testament.

Gehør, i Mus. Høresansens og Sjælens Modtagelighed for musikalske Indtryk. Godt G. betyder aabent Øre for Toneenhed, Toneklang, Melodi, harmonisk Velklang og dermed forbunden mere end almindelig let musikalsk Opfattelse og Tilegnelse. G. er ogsaa et Jagtudtryk for Øre.

Geibel, Eman., tysk Digter, f. 18 Oct. 1815 i Lübeck, studerede fra 1835 Theologi og Philologi i Bonn og gik 1836 til Berlin, hvor han navnlig følte sig hjemme i Chamissos Kreds. 1838 blev han Huslærer hos den russiske Gesandt i Athen, hvor han fandt rigeligt Otium til Studier og digterisk Produktion. 1840 kom han tilbage til Lübeck og studerede ivrig de romanske Literaturer. Hans „Gedichte“ (1840) og „Zeitstimmen“ (1841), hvis milde, noget feminine Fromhed, smukke, musikalske Form og bløde Stemninger gjorde almindelig Lykke, ikke mindst hos det kvindelige Publikum, skaffede ham ved Nyaar 1843 en Pension af Kongen af Preussen. Et Par Samlinger spanske og portugisiske Romancer og Sange samt fransk Lyrik, bearbejdede i Forbindelse med P. Heyse, v. Schack og H. Leuthold, vidne om grundigt Studium og smagfuld Opfattelse. Senere kom G. mere og mere ind paa den politiske Tendensdigtning, og hans 12 Sonetter for Schlesw.-Holstein (1846) slog godt an under den daværende Stemning hos det tyske Publikum. G. har ogsaa forsøgt sig baade i Lystspil og Tragedie („Meister Andrea“, 1855, „Brunhild“, 1857, „Sophonisbe“, 1870); men hans Gebet er Lyriken, hvor en optimistisk Livsanskuelse, der ikke udelukker en henimod det sentimentale strejfende, vemodig Hensmelten, stadig har tiltalt især kvindelige Læsere. Hine første „Gedichte“ ere udkomne i henved 100 Opl.; men ogsaa de senere Samlinger („Juniuslieder“, 1848, „Neue Gedichte“, 1856, „Gedichte und Gedenkblätter“, 1864, „Heroldsrufe“, 1871, og „Spätherbstblätter“, 1877) vandt stor Udbredelse og staa baade med Hensyn til Indholdets Lødighed og til Formfuldendthed betydelig over den første. 1852 var G. af Maximilian II bleven kaldt til München, hvor han i en Aarrække dannede Midtpunktet i den af denne Konge samlede Digterkreds; 1868 vendte han tilbage til sin Fødeby, og her døde han efter lang Tids Sygelighed 6 Apr. 1884.

Geiger, Abraham, berømt jødisk Theolog, f. i Frankfurt a. M. 24 Maj 1810, blev i sit Hjem opdraget i den orthodoxe Jødedom og studerede derefter 1823—32 ved Universiteterne i Heidelberg og Bonn, hvor han mere og mere blev vunden for den rationalistiske Retning inden for Jødedommen, hvis dygtigste Ordfører han derefter blev. Ved Siden af sin Virksomhed som Rabbiner i forskjellige af Tysklands betydeligste Byer, til sidst fra 1870 i Berlin, hvor han tillige holdt Forelæsninger ved den jødiske Højskole, virkede han overordentlig for Udbredelsen af sine Ideer ved Udgivelsen af „Zeitschrift für jüdische Theologie“ (1835—47) og „Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben“ (1862—74), hvori han selv strev næsten samtlige Artikler. D. i Berlin 23 Oct. 1874.

Geijer, Erik Gustaf [jäjer], svensk Historieskriver og Digter, f. 12 Jan. 1783 paa Ransäters Jærnværk (af en paa Gustav Adolfs Tid fra Østerrig til Sverige indvandret Familie, hvis Medlemmer i flere Generationer vare Jærnværksejere i Vermland), nød først i Hjemmet privat Undervisning tillige med Vejledning i Musik, en Kunst, som han omfattede

med stor Forkjærlighed, gjennemgik derpaa Gymnasiet i Carlstad og blev 1799 Student ved Upsala Universitet. Et mindre fordelagtigt Vidnesbyrd om den Maade, hvorpaa han der anvendte sin Tid, bevægede ham 1803 til første Gang at optræde som Forfatter med et »Äreminne öfver Riksföreståndaren Sten Sture d. ldre«, for hvilket han fik det svenske Akade- ns store Prisbelønning. Efter at han 1806 avde naaet den philosophiske Grad, kastede han g mere udelukkende over philosophiske Studier. 10 blev han efter at være kommen hjem fra ngland, hvor han havde opholdt sig noget er et Aar, Docent i Historie ved Universi- et i Upsala, hvorefter han for at finde bedre lighed til historiske Forskninger lod sig an- te ved Rigsarchivet i Stockholm. I For- ng med nogle Venner stiftede han der »Gö- a förbundet«, i hvis Tidsskrift »Iduna« leverede en Del prosaiske Afhandlinger og Digte. Disse sidste, der udmærkede sig Simpelhed, mandig Alvor og fremfor alt en varm Følelse for Fædrelandet, vandt almindelig Opmærksomhed og vare, skjønt Antal, tilstrækkelige til at skaffe G. en agende Plads blandt Sveriges Digtere. samme Tid udgav han »Försök til Psal- (1812), af hvilke flere ere blevne optagne svenske Psalmebog. Men hans poetiske tervirksomhed blev snart afbrudt, da han ik det Hverv at holde historiske Forelæs- , og f. A. udnævntes han til extraordinær t, 1817 til Professor i Historie. For me til Kræfter efter en Sygdom, som vde paadraget sig under Udarbejdelsen a Rikes Häfder« (1825), af hvilket Værk kun udkom en eneste Del (hvori han en om en sjælden Forening af Talent ussning vidnende Fremstilling af det Folks Sagnhistorie), foretog han 1825 igjennem Danmark og en Del af . I sine »Minnen« (1834) nedskrev trykkene fra denne Rejse ligesom dem idligere Ungdom og fra Opholdet i 1832—36 udgav G. »Svenska Fol- oria«. Af dette Værk, som giver et rblik over Folkets Sæder, Samfunds- organiske Udvikling og de politiske der, fik han heller ikke fuldendt mere e, som omfatte Tiden indtil Slutn. es Regering; senere leverede han t teckning af Sveriges tillstånd under Carl XII.s död till Gustaf III.s an- geringen« (1838) samt i de ham til etroede »Gustaf III.s efterlemnade 343—44, og i Supplement til »G.s rifter«) en Skildring af den saa- stid og dens Partier samt af Gu- egering. Ved sine Forelæsninger 1845 udgivne, »Om vår tids inre ållanden, i synnerhet med afseende landet«, indviklede ham i en Po- ytell) øvede han en overordentlig paa den studerende Ungdom, som bange lagde sin Hengivenhed for jen, især da han efter at være gle i Skriftet »Thorild, tillika en eller ophilosophisk bekännelse« te Anskuelser, der ansaas for fri- dende imod Troslærdommene, var bleven fri- kjendt af Juryen. Svagelighed nødte G. til at tage sin Afsked 1846, hvorefter han, for at fortsætte Udarbejdelsen af „det svenske Folks Historie“, flyttede til Stockholm; han døde der 23 Apr. 1847. I den efter G.s Død besørgede Udgave af hans »Samlade Skrifter« (13 Bd., 1849—55, fuldstændigere i 8 Bd. og 2 Bd. Supplem. 1873—77) findes ved Siden af de allerede nævnte Arbejder optaget en Mængde Afhandlinger af pædagogisk, philosophisk og politisk Indhold, som tidligere havde været indrykkede i forskjellige Tidsskrifter, især i det af G. redigerede »Litteraturbladet« (1838—39), et Blad, som paa sin Tid vakte stor Opmærksomhed, da de deri udtalte liberale Anskuelser stod i Strid med dem, som G. tidligere havde forfægtet, især paa Rigsdagen 1828, da han, ligesom senere 1840, var Repræsentant for Upsala Universitet. Senere udgav Ribbing i Overensstemmelse med Optegnelser efter G.s extemporerede Foredrag en Serie af hans »Föreläsningar öfver menniskans historia« (1856, og i Supplem. til G.s saml. Skrifter 1877). G. optraadte ogsaa som Componist; tillige med A. F. Lindblad udgav han »Musik för sång och pianoforte« (1824), og de folkelige Melodier, som han selv satte til flere af sine Sange, have bidraget meget til den Popularitet, som disse have vundet blandt hans Landsmænd.

Geiler v. Kaisersberg, tydsk Folkeprædikant, f. 1445 i Schaffhausen, fik sin Dannelse i Kaisersberg, Freiburg og Basel og blev 1478 Domprovst i Straßburg, hvor han virkede indtil sin Død 1510. Uden at angribe det romerske Dogme optraadte han som sædelig Reformator ved den Kraft, hvormed han revsede den falske Gjerningshellighed, Afladen og Gejstlighedens Usædelighed. Dyb Alvor vexlede med Humor og Vid i hans Prædikener, for hvilke han som oftest lagde Bibelen til Grund, men jævnlig ogsaa theologiske Skrifter, ja selv Cicero og Seneca eller endog saadanne Skrifter som hans Ven, Seb. Brants satiriske Bog „Narreskibet“, der var strævet for at revse Tidens Daarskab. Hans Prædikener og folkelige Skrifter skaffede ham stor Anseelse og Indflydelse i hele Sydtydskland, hvilket vistnok for en Del kom af, at han baade skrev og prædikede paa Tydsk, ikke, som det den Gang var almindeligt, paa Latin. Han har derved ogsaa faaet ikke ringe Betydning for det tydske Sprogs Udvikling.

Geilnau, Sundhedsbrønd i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 5 M. n. n. v. for Wiesbaden, i en herlig Dal. G. har ligesom Fachingen Mineralkilder med kulsyret Natronvand, der kun bruges forsendt.

Geinitz, Hans Bruno, tydsk Geognost, f. 1814 i Altenburg, udnævntes 1850 til Professor i Mineralogi og Geologi ved den polytechniske Skole i Dresden og 1857 til Directeur for det kgl. mineralogiske Museum. I den sidstnævnte Stilling har han indlagt sig store Fortjenester, idet de geologiske Samlinger vare aldeles tilintetgjorte ved Branden 1849, saa at det nuværende, fortrinlige Museum væsentligst er tilvejebragt ved hans Bestræbelser. Han har leveret en Mængde værdifulde Ar-

bejder, især vedrørende Sachsens Geologi og Palæontologi lige fra de palæozoiske Dannelser til Brunkulformationen, og i Forening med G. Leonhard udgav han „Neues Jahrbuch f. Mineral., Geol. u. Paläontologie" 1863—79.

Geira [schǣira], ældre portug. Flademaal, lig 14,863 danske □ Alen ell. 1,06 Tønder Land.

Geirangerfjord [jej], en smal Fjordarm paa Søndmøre i Norge, som fra Sundelevsfjorden stikker $1\frac{1}{3}$ M. mod Ø. ind mellem høje, lodrette Fjælde. Den er med sine mægtige Naturomgivelser en af de mærkeligste Fjorde i Norge.

Geisa, en Hertug og 2 Konger i Ungarn af den arpadske Stamme; Navnet udledes af Gyözö, Sejerherre. **G.**, Sønnesøns Søn af Arpad, tiltraadte Regeringen 972 og lod sig af sin Ægtefælle, den skjønne Sarolta, en i Constantinopel christnet magyarisk Høvding Gyulas Datter, bevæge til at holde Fred med Nabostaterne, der hidtil havde været hjemsøgte af Magyarernes vilde Røvertog, fremme Christendommens Indførelse iblandt dem og hente Missionærer fra Tyskland, hvorved han kom i venskabeligt Forhold til Kejser Otto II, med hvis Datter Gisela hans Søn, Ungarns første Konge Stephan d. hellige, blev gift. Han døde 997. — **G.** I, Søn af Kong Bela I og Broders Sønnesøns Søn af den foreg., blev Konge 1074 efter at have fortrængt sin Fætter Salomon fra Tronen og døde efter 3 Aars urolige Regering 1077. — Under **G.** II, Bela II.s Søn, Konge 1141—61, indvandrede flere Tusende Flandrere og Sachsere til Ungarn og fik Tilladelse til at nedsætte sig paa de kongelige Godser i Vin- og Bjærgegnene, især i Zipsercomitatet og Transsylvanien, hvorved Landets Cultur betydelig fremmedes.

Geisenheim, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Rhinen, 3 M. v. s. v. for Wiesbaden. 3,000 J. Fortrinlig Vinavl.

Geislingen, Stad i Donaukredsen i Konger. Württemberg, 3 M. n. n. v. for Ulm. 4,000 J. Her forfærdiges de saakaldte Geislinger Varer af Træ, Horn og Elfenben. Staden ligger 1,400 F. højt i Rauhe Alp, og i Nærheden fører en storartet Jærnbanebro over Filsdalen.

Geismar, Fried. Casp., Baron, russisk General, f. 1783 i Westfalen, tog 1799 som østerrigsk Cadet Del i Krigen i Italien, gik 1804 i russisk Tjeneste og førte fra 1806 en Friskare i Krigen mod Tyrkiet. 1811 tog G. Afsked og bosatte sig i Bukarest, men ilede 1812 tilbage til Rusland, førte 1813 et Streifcorps mod Franskmændene i Sachsen og blev efter Slaget ved Hanau Oberst og 1817 Generalmajor. 1826 hjalp G. at kue Muravievs Opstand i Sydrusland, gjorde vigtige Tjenester i Krigen mod Tyrkerne 1828—29 og førte 1831 et Rytter-corps mod Polakkerne, men blev slaaet 9 Febr. af Dwernicki og 31 Marts ved Wawre af Skrzynecki. Ved Warschaus Indtagelse blev G. haardt saaret. 1841 blev G. Generaladjudant hos Kejseren og døde 1848.

Geiszler, Heinrich, tysk Mechaniker, f. 26 Nov. 1814 i Sachsen-Meiningen, opholdt sig længe i München som Glaspuster, rejste 1856 til Holland og nedsatte sig efter 8 Aars Ophold her i Bonn som Mechaniker; de af ham oprettede Værksteder, hvor der forfærdiges physiske og chemiske Instrumenter, have opnaaet et stort Ry. D. 24 Jan. 1879. Efter ham er opkaldt de **geiszlerske Rør**, lufttomme Glasrør, i hvis Ender der er indsmeltet Platintraade. Den elektriske Gnist kan i et saadant Rør opnaa en langt større Længde end i Luften. Ofte indbringes der i disse Rør Spor af forskjellige Stoffer, og Gnistens Farve og til Dels dens Form beror da paa Stoffets Beskaffenhed. I mange Tilfælde viser der sig mørke Lag imellem de to Ledere, men Grunden til dette Phænomen er ikke kjendt.

Gejrfugl, s. **Alk**.

Gejrrød (Geirröðr) er i den nord. Mythol. en Jætte, der tvang Loke til at lokke Thor uden Hammer eller Styrkebælte til sin Gaard. Thor fik imidlertid paa Henrejsen et Styrkebælte, et Par Jærnhandsker og en Stav af Jættekvinden Grid, Vidar d. tavses Moder, overvandt alle Farer og endte Æventyret med at dræbe G.

Gejser (Geysir) er et Fællesnavn for større, sprudlende og koghede Kilder, men er oprindelig brugt om den bekjendte Kilde i Nærheden af Gaarden Haukadal i det sydlige Island, omtr. 4 M. n. n. ø. for Skalholt og 6 M. n. v. for Hekla. Før Jordskjælvet 14 og 16 Aug. 1784 fandtes kun 3 kogende Kilder i G.s Nærhed, men ved dette steg Kildernes Antal til 35, hvoraf mange siden ere forsvundne. Disse Kilder ere alle ubetydelige i Sammenligning med den store G. og dens Nabo Strokkr (d. e. Kjærnen). G. har afsejret store Masser Kiselsinter, hvorved der i Tidernes Løb er opstaaet en flad Kiselsinterkegle med en kraterformet Fordybning paa Toppen. Naar man nærmer sig G. i dens rolige Tilstand, ligner den en stor Rundvold, inden for hvilken man ser et rummeligt Bassin, 170 F. i Omkreds, til Dels fyldt med krystalklart, hedt Vand i en sagte boblende Bevægelse. I Midten af Bassinet er der en cylinderformet, lodret Kanal, 74 F. dyb og 10 F. i Gjennemsnit. Den indvendige Side er hvid paa Overfladen og bestaar af en kiselartet Skorpe, der er bleven glat ved det kogende Vands bestandige Skyllen. Udbruddene foregaa meget uregelmæssig, ofte med flere Dages Mellemrum, og indledes med lydelige Explosioner under Jorden, lig Kanonskud, hvorved Jorden bæver. Til samme Tid begynder Vandet at koge, Bassinet fyldes til Randen, hele Kildeterrainet indhylles i Damp, og med ét sprøjtes Vandbeholdningen til Vejrs, hvorved en Vandsøjle dannes, der naar omtrent 100 F. i Højden og 20—30 F. i Omfang. Atmosphæren fyldes med de udstyrtende Dampskyer, der bølge nedenfra opad. En Del af Vandet forvandles til Damp, men den største Masse falder dog til Jorden i svære Styrtninger og risler gjennem en Mængde smaa Render paa Kiselkeglens Overflade ned i en tørvagtig Jordbund, hvorved det forstener de i Nærheden værende Plantedele, hvormed det kommer i Berøring. Udbruddene vare sædvanlig 5—7 Minuter. Gejserudbruddet forklares nu paa følgende Maade: paa Grund af Trykket af den ovenpaa hvilende Vandmasse er Vandet i Rørets Dybde i Begyndelsen efter et Udbrud ikke i Stand til at komme i Kog, uagtet dets Varmegrad er over Vandets Kogepunkt

ed almindeligt Lufttryk. Kommer imidlertid
enne efterhaanden mer og mer ophedede Vand-
iasse højere op i Røret og derved under et
ngere Tryk fra oven, forvandles den øjeblik-
lig til Damp, som da slynger den ovenpaa
ilende Vandmasse højt i Vejret, imedens det
bere staaende Vand, for største Delen frigjort
i det paahvilende Tryk, ligeledes gaar over
Damp. Det udslyngede Vand falder til Dels
en ned i Bassinet og altsaa i Røret, men
det ved Explosionen er blevet afkølet,
dres derved en yderligere Dampdannelse,
rfor Udbruddet ophører, indtil Varmen igjen
leven stærk nok til at frembringe Dampdan-
e. — I den nyere Tid er der ogsaa fundet
uden for Island. Saaledes er man ved v.
jstetters Undersøgelse af Ny-Seeland (1858
)) bleven bekjendt med de paa Nordøen fore-
nende G. ved Søen Rotomahana og ved
revareva, der ligesom den islandske G. af-
Kiselsinter terrasseformig. Alle hidtil
te varme Springkilder staa dog baade i
relse og Talrighed tilbage for de af Hayden
beskrevne, der forekomme i den nu fredede
owstone National Park" i Territoriet
ning i Nordamerika.

jserik, s. Genserik.

stlighed, s. Klerus. Gejstlig Jurisdiction
den af de kirkelige Øvrigheder udøvede
iction. Den indskrænkede sig oprindelig
dgiftkjendelser, der indhentedes hos Bi-
ne, og til Ret til at afgjøre rent kirke-
lliggender, men udvidedes efterhaanden
omfatte alle Forhold, der paa en eller
Maade stod i Forbindelse med Religion
e, f. Ex. Testaménter og alle Stridig-
iellem Gejstlige indbyrdes eller mellem
e og Lægfolk. Denne Ret, der havde
lledning til mange Misbrug, blev ind-
i det 15de Aarh. ved den verdslige
es Forbedring og derpaa betydelig re-
ved Reformationen, dog ganske ander-
den protestantiske end i den romerske
nd yderligere er den i de nyeste Tider
ndskrænket ved de fra den franske Re-
udgaaede Retsprinciper. Dog bestaar
n danske Folkekirke endnu g. J. for
Embedsmænd, dog ikke i almindelige
ger, men kun i Sager, som vedkomme
bedsforhold, og kun i de to første
i Norge omfatter den g. J. foruden
gejstlige Embedsmænd ogsaa kirkelige
mænd og dem, der ere ansatte som
Skoler ell. Universitetet. De nævnte
dømmes i 1ste Instans af Provste-
den af Landemodsretten (i Norge af
retten), i 3dje af Højesteret (jvfr.
og Provsteret).

, en Gruppe af Øgler, der tilhøre
varmt tempererede Jordbælte (nogle
s i Sydeuropa) og udmærke sig ved
og ejendommeligt Udseende. Deres
: er i Almindel. nedtrykt, deres Hale
korte, deres Skælbeklædning ofte
ndre vorteagtig. Ligesom hos Slan-
Øjnene ikke forsynede med bevæge-
en med et fast, gjennemsigtigt Dække
med Hæftepuder eller Rækker af
ved hvis Hjælp de kunne løbe hurtig
op ad Vægge, hen under Lofter osv. For saa vidt Kløer ere til Stede, ere de korte, krumme og skarpe og kunne trækkes tilbage ligesom Kattenes. Deres Farver ere graalige eller brunlige og bidrage ikke til at gjøre deres Ydre mere tiltrækkende. Det er lyssky Dyr, der opholde sig i Kjældere, mørke Kroge og hule Træer og især om Aftenen ere i Bevægelse for at jage efter Edderkopper og Insekter. Det er en almindelig, men næppe hjemlet Tro, hvor de findes, at en mellem Taabladene afsondret Vædske skulde frembringe Udslæt paa Huden og forgifte f. Ex. den Mad, hen over hvilken de ere løbne. Da de ofte tage Ophold i Skibe for at jage efter de sig der opholdende Leddyr, ere adskillige Arter blevne førte vidt omkring og forekomme nu i langt fra hverandre liggende Egne. Navnet G. skulle de have af deres Stemme.

Gēla, en rhodisk-kretensisk Koloni paa den sydlige Kyst af Sicilien ved en Flod af s. N., anlagt c. 690 f. Chr. Fra den anlagdes nogen Tid efter Agrigent. Under Tyrannerne Kleandros og Hippokrates opnaaede G. Herredømmet over det meste af Sicilien; Gelon, Hippokrates's Efterfølger, erobrede ogsaa Syrakus, men fra den Tid af kom G. i Forfald.

Gelāsius, 2 Paver. G. I, Pave 492—96, fremsatte i sit »Decretum de libris recipiendis et non recipiendis« den Paastand, at det ikke var Synodalbeslutninger, men Frelserens Ord „Du er Petrus osv.“, der gav Romerkirken Forrang for de andre Kirker. Den anmassende Maade, hvorpaa han hævdede denne Forrang over for Patriarchen i Constantinopel, bidrog meget til at skærpe Modsætningen mellem den romerske og den græske Kirke. — G. II, Pave 1118—19, maatte stride mod den af Kejser Henrik V valgte Modpave Gregor VIII, blev fordrevet fra Rom og døde som Flygtning i Clugny.

Gelatīna, s. Gelée og Lim.

Gelderland, sædvanlig Geldern, Prov. i Kongeriget Nederlandene mellem Zuidersøen og de preussiske Prov. Westfalen og Rhinprovinsen, mod N. begrænset af Prov. Overijssel, mod S. af Limburg og Nordbrabant og mod V. af Sydholland og Utrecht. 92,4 □ M. med 467,000 J. (1880). Strækningen mellem Rhinen og Zuidersøen er delvis bølgeformet Bakkeland, medens Provinsen ellers er en flad, i det hele frugtbar Slette, der paa flere Steder gaar over til Marskland. Rhin og Maas med deres mange Forgreninger og desuden talrige Kanaler gjennemskære Provinsen, hvis Hovederhverv er Agerdyrkning og Kvægavl. Af industrielle Etablissementer ere Papirfabrikerne de vigtigste. Hovedstad Arnhem. — G. var forhen et Hertugdømme, der strakte sig paa begge Sider af Nedrerhin, og hvis Kjærne udgjorde de to, i de ripuariske Gauer opstaaede Grevskaber G. og Zütphen, som i Slutn. af det 11te Aarh. bleve forenede ved Giftermaal og senere saa stærkt forøgedes med nye tilkomne Besiddelser, at Kejser Ludvig af Bayern 1339 ophøjede det hele til et Hertugdømme, hvilket 1379 for en Tid forenedes med Jülich og 1423 ved Arv kom til Familien Egmond (s. d. A.). Hertug Arnold af dette Hus overlod 1472 G. til den

burgundiske Hertug Carl d. dristige, men saa vel denne som hans Arvinger, Kejserne Maximilian I og Carl V, havde Stridigheder med Arnolds Søn og Sønnesøn om Landet, og den sidste, Carl af Egmond, kom endog 1492 i Besiddelse deraf. Efter hans Død 1538 fratog Carl V hans Arving, Hert. Wilhelm af Cleve, Landet og indlemmede det 1543 i Nederlandene. Ved disses Opstand mod Spanien tiltraadte **Nedre-G.** Unionen og blev en Del af Republiken ell. Generalstaterne, ligesom det nu er en Provins af Kongeriget Nederlandene; men en Del af **Øvre-G.** kom ved Freden i Utrecht 1713 til Preussen og udgjør nu den gelderske Kreds i Rhinprovinsen. Her ligger Staden **Geldern**, 11 M. n. v. for Köln med 6,000 J., livlig Industri i Uld- og Silkestoffer, Oljemøller og Bryggerier.

Gelée, fr. [schelē], Gelatina, kaldes en gjennemsigtig eller gjennemskinnende, elastisk, bævrende Masse, som tilberedes ved Afkog og paafølgende Afkøling dels af dyriske Substanser, der indeholde Lim, dels af Plantestoffer, der indeholde Pektinsyre, hvad de sidstnævnte angaar i Regelen under Tilsætning af Sukker. Af dyriske Stoffer benyttes til G. navnlig Husblas, Hjortehorn, Flæskesvær o. fl.; af Plantestoffer derimod især Frugter (Frugtgelée), hvis Saft maa være frisk udpresset og ikke koge for længe.

Gĕlĭmer, Vandalernes sidste Konge, en Efterkommer af Genserik, besteg Tronen 530 ved at fortrænge sin Slægtning Hilderik, som han senere lod dræbe. Han kom derved og ved sin Forfølgelse af Katholikerne i Krig med den græske Kejser Justinian d. store, hvis Feltherre Belisar besatte hans Hovedstad Carthago og overvandt og fangede G., som i Krigen hverken viste Dygtighed eller Mod, 534, hvorpaa han blev ført i Triumph i Constantinopel. Kejseren gav ham Godser i Galatien, hvor han døde.

Gellée, Claude [schellēh], kaldt **Lorrain**, fransk Maler, f. 1600 paa Slottet Champagne ved Toul, mistede i sit 12te Aar sine Forældre og kom derfor til sin ældre Broder, Johan G., der var Formskærer. Hos ham lærte han at tegne, og efter at det var lykkedes ham at komme til Italien, udviklede han sig i kort Tid til Datidens første Maler og en af Verdens største Landskabsmalere. Skjønt han opholdt sig baade i Lothringen og i Tyskland, tilbragte han dog den største Del af sit Liv i Rom, hvor han ogsaa døde 1682. Hvorvel han nødvendig maatte paavirkes af sine Landsmænd Nicolas Poussin og dennes Slægtning Gaspard Dughet (Poussin), der begge malede Landskaber i en storladen og mægtig Stil, var dog Naturen selv, Sollysets Virkning paa den rige og malerisk tiltalende italienske Natur, hans egentlige og bedste Læremester. Hans Malerier, der ere til Stede i stort Antal og spredte i en Mængde af Europas forskjellige Gallerier, ere tro Billeder efter Naturen, ikke sjælden belyste af den op- eller nedgaaende Sol, harmoniske og skjønne i Linjerne, uovertræffelige i Coloritens Varme, i Tonernes Finhed og Lysets Virkning. Han tegnede lette Skizzer til sine Compositioner, hvilke han samlede i en Bog, som han kaldte »Liber veritatis«. Originalen tilhører Hertugen af Devonshire, men alle Bladene ere stukne i manière noire af Carlom og udgivne. G. har ligeledes raderet lidt over 40 større og mindre Blade, der ere udførte med en let og aandfuld Naal, men ere vanskelige at overkomme i gode Aftryk; de ere daterede 1630—63. Af hans Arbejder findes 16 Billeder i Louvre, og af disse høre mindst 8 til hans bedste Arbejder. Nationalgalleriet i London ejer 10, ligesom han i det hele er højt skattet i England og har udøvet den største Indflydelse paa dets Landskabsmalere. Malerisamlingen i Madrid har ogsaa 10 Billeder, medens Palazzo Doria i Rom kun har 3, hvoriblandt dog det berømte Billede, som kaldes Møllen (»il mulino«).

Gellert, Christ. Fürchtegott, tysk Digter og Moralist, f. 4 Juli 1715, Præstesøn fra de sachsiske Erzgebirge, kom 1734 til Universitetet i Leipzig for at studere Theologi, men maatte for at leve paatage sig Huslærerpladser. Han havde været Gottscheds Medarbejder paa Oversættelsen af Bayles Ordbog, men trak sig tilbage fra ham. G. optraadte snart med Bifald som Fabeldigter; hans godmodige, noget trivielle Moralisering faldt ret i Tidens Smag. 1745 begyndte hans Virksomhed som Docent, og hans Foredrag, der vare anlagte paa det praktisk nyttige, og som understøttedes af en sjælden brav, human og vakker Personlighed, gjorde stor Lykke, ja skaffede ham endog sværmerisk Beundring. 1746 skrev han en Roman „Die schwedische Gräfinn“ uden poetisk Værd; hans „Briefe“, udgivne som Stilmønstre, ere indholdsløse og kjedelige, men Tiden saa i dem et Orakel. Hans gejstlige Oder og Sange, der optoges til kirkeligt Brug, ere uden Flugt, men slog an ved en mild, moralsk Fromhed. G. skrev ogsaa Hyrdestykker og Lystspil, som dog ere svage i Charakterskildringen og uden egentligt dramatisk Indhold. Hans store Indflydelse, der ikke er ulig Rahbeks hos os, maa nærmest tilskrives hans Personlighed. 1751 blev G. Professor i Philosophi i Leipzig og holdt som saadan rørende Declamatorier over Moralen. Selv den mod alt tysk Aandsliv ligegyldige Frederik II lod ham kalde til sig og modtog ham med Velvilje, og fyrstelige Personer gav ham anselige Gaver. Efter lange Lidelser af Hypochondri døde G. 13 Dec. 1769. „Sämmtliche Werke“ (10 Bd.; Leipz. 1769—74 o. oftere).

Gellheim, s. **Göllheim**.

Gĕllius, Aulus, romersk Forfatter fra det 2det Aarh. Om hans Fødsel og Dødsaar er intet nærmere bekjendt. For at drive philosophiske Studier begav han sig til Athen, hvor han tilbragte en længere Tid i Omgang med de berømteste Philosopher og Videnskabsmænd. Frugten af sine Studier har han nedlagt i et Værk under Titlen »Noctium Attic. libri XX«, af hvilke kun den 8de Bog er gaaet tabt. Dette Værk, der indeholder en righoldig Samling Excerpter af mange, til Dels tabte Skrifter, er af stor Betydning, da G. overalt viser sig som en sandhedskjærlig Mand, der benytter sine Kilder med Samvittighedsfuldhed.

Gellivare [jēl], Bjærg i G. Sogn i Luleå Lappmark i Sverige nær ved Linaelven, er blandt de største hidtil kjendte Jærnmalmlejer i Ver-

m. Hovedmassen bestaar af Gneis, men denne ennemstrygets af en meget righoldig Jern- alm (dels Blodsten, dels Magnetjernsten, som lder 60—70 pCt. metallisk Jern), hvoraf dog til kun lidet er blevet udvundet paa Grund den vanskelige Transport.

Gelma ell. Guelma, Stad i den franske Prov. nstantine i Algérien i Nordafrika, 10 M. ø. Constantine, er en fransk Militærstation. ydelig Kvæghandel.

Gelnhausen, Stad i den preussiske Prov. sen-Nassau ved Floden Kinzig, 17 M. s. s. v. Kassel. 4,000 I. G. var indtil 1849 en Rigsstad, hvor flere Rigsdage ere holdte. en Ø i Kinzig er der storartede Ruiner af Keiser Frederik Barbarossa opført Slot.

Gelon blev Tyran i Gela 491 f. Chr. og rgtigede sig 484 Regeringen i Syrakus, ra han udvidede sit Herredømme over den e Del af Sicilien. I Perserkrigene und- han sig for at komme Grækerne til Hjælp Xerxes, da de ikke vilde indrømme ham nførselen; mod Carthaginienserne, der te at underkaste sig Sicilien, optraadte ;jerrig; samme Dag, som Grækerne slog i ved Salamis 480, vandt G. i Forening lgrigents Tyran Theron ved Himera en ndig Sejer over Carthaginienserne. Som : gjorde han sig elsket ved Mildhed og n; da han frivillig vilde frasige sig Re- n, blev han enstemmig udraabt til i Syrakus, og efter sin Død 478 blev rket som Heros, og en Statue blev til hans Ære. Hans Broder Hieron jam i Regeringen.

mim, et meget giftigt Alkaloid i Roden emium sempervirens, bruges som et irksomt Lægemiddel.

ng Bugt dannes af Østersøen paa Sles- lyst mellem Birknakke og Havernæs paa n af Landskabet Angel. Ved Bugtens r et nu inddiget og for største Delen Nor.

k [mäkl], stort og pragtfuldt udstyret

;, Gemalinde, Ægtefælle (om fornemme).

a, s. Talmud.

oux [schangblū], Flække i den belgiske mur, 2 M. n. v. for N. 4,000 I. erdum et berømt Benedictinerabbedi Bibliothek, fra hvilket Siegebert af nike udgik. Spanierne under Juan ejrede her over Nederlænderne 31 Jan.

(Ghemen), Gotfred af, fra Gouda i ne, den første Bogtrykker i Kjøben- : han virkede fra c. 1490 til 1510. rykket den ældste danske Bog, den krønnike (1495).

lat., Tvillingerne (s. d. A.).

ni, Francesco [dsche], f. 1680 i 1762 i Dublin, betydelig Violin- mponist og Musikforfatter, Elev af an kom 1714 til London og forlod England paa enkelte Udflugter til 1761 levede han i Dublin. Hans •The art of playing the Violin• en ældste, man kjender; den over- sattes baade paa Fransk og Tysk. Endnu bruges enkelte af hans talrige Violincompositioner.

Géminos, græsk Astronom, sandsynligvis fra Rhodos, c. 50 f. Chr., er Forfatter til en „Indledning i Astronomien“, et af Oldtidens bedste astronomiske Skrifter; det er udgivet paa Græsk med latinsk Oversættelse ved E. Hilde- ricus (Altorf 1590, Leiden 1603 og hos Pe- tavius), samt med fransk Oversættelse ved Halma i hans •Ptolémée• (Paris 1819).

Gëmma, lat., Ædelstenen, Stjærne af anden Størrelse i Stjærnebilledet den nordlige Krone.

Gëmme er egentlig Betegnelse for enhver Ædelsten, men plejer at bruges særskilt om den, hvori der er graveret et Præg, helst en kunstnerisk Fremstilling; jvfr. Camée, Intaglio, Scarabæus. „Barbariske G.“ kaldes en Række ovale og runde Glaspaster, sorte med et blaat Overlag, hvori ses 1—4 raat indridsede Fi- gurer. De henførtes tidligere til Nordens Hedenold, men antages nu at være udførte i carolingiske Lande i den ældste Middelalder. Nogle ere fundne i det sydlige Skandinavien; men flere kjendes fra Udlandet, hvor de ere anbragte paa Reliquieskrin og andet Kirke- inventarium.

Gemmi, et Bjærgpas i Berneralperne i Schweiz, fører fra Kanderdalen til Badet Leuk. 7,330 F. højt.

Gemōna [dschæ], Flække i Norditalien, Ve- netien, 3 M. n. til v. for Udine. 8,000 I. Livlig Speditionshandel og Fabrikation af Lærred og Silkestoffer.

Gemse (Capra Rupicapra). G. henføres ofte urigtig til Antiloperne, men er en virkelig Ged med meget smaa, glatte og trinde, tæt ved hin- anden stillede Horn; den har ogsaa Gedernes ejendommelige, stramme Lugt, men mangler Skjægget. Pelsen er temmelig tæt og fyldig, mørkebrun, om Sommeren mere graabrun, med en sort Linje ned ad Ryggen, Hovedet hvidt med et mørkt Baand fra Øret til Snudespidsen. Der findes G. i Alperne, Pyrenæerne, Kar- patherne, Abruzzerne og Kaukasus, beboende selskabelig det oven over Trægrænsen liggende egentlige Alpebælte i den evige Snes og Glet- schernes umiddelbare Nærhed. G.s Skyhed og Hurtighed og den overordentlige Sikkerhed, hvormed den springer tværs over 10 Alen brede Afgrunde, fra den ene Fjældtinde til den anden, gjøre Gemsejagten besværlig og farlig, men tillige tiltrækkende for Schweizerne og Ty- rolerne. Ligesom Murmeldyrene udstille G., naar de græsse, en Skildvagt, paa hvis Signal (en pibende Lyd) hele Selskabet griber Flugten.

Gemsehorn, en aaben Labialstemme i Orgelet, hvis Metalpiber ere kegleformig tilspidsede opad. Som 8 Fods Stemme klinger den hornagtig, men som 4 Fods ligner den mere et Stryge- instrument i Klang.

Gemünden, gammeldags bygget Stad i den bayerske Prov. Nedre-Franken ved Saales og Sinns Udløb i Main, 5 M. n. n. v. for Würz- burg. 2,000 I.

Gemyse, spiselige Grøntsager.

Gemyt, Sind, Sindsstemning; gemytlig, hyggelig, livlig.

Gendarmer [schang], fr. gens d'armes, op- rindelig Benævnelsen paa det i Frankrig 1445

af Kong Carl VII oprettede Rytteri, bestaaende af 15 compagnies d'ordonnance, hvert paa 100 lances fournies, af hvilke hver talte en fuldt harniskklædt og lansebevæbnet og 4 eller 5 mere letbevæbnede Ryttere. Da denne Institution var kommen i Forfald, blev G. Navnet paa en Afdeling af Ludvig XIV.s og hans Efterfølgeres Livvagt. Under den første franske Revolution blev G. Navnet paa et militært organiseret Politicorps, bestemt til Ordenens Haandhævelse saa vel i Hæren som i Landet, og i denne Betydning er Benævnelsen gaaet over ogsaa til andre Lande. I Danmark haves et lille Gendarmericorps til Bevogtning af Toldgrænsen mellem Nørrejylland og Slesvig. Ved foreløbig Lov af 27 Oct. 1885 oprettedes desuden et Gendarmericorps som Bestanddel af Hæren med det særlige Formaal, i hele Landet at yde de civile Myndigheder Understøttelse til Opretholdelse af den offentlige Sikkerhed, Ro og Orden, samt til Haandhævelse af de bestaaende Love og Anordninger.

Gendebien, Alex. Jos. Cel. [schangdebiäng], belgisk Politiker, f. 1789, blev 1811 Advocat i Brysel, forsvarede 1830 med stor Veltalenhed Potter imod Anklagen for Højforræderi og blev efter Septemberrevolutionen Medlem af den provisoriske Regering. G. virkede for Valget af en fransk Prins til Konge og gik i Oct. til Paris for at underhandle derom. Derimod erklærede G. sig bestemt imod Kong Leopold og førte senere en haardnakket Opposition imod den nye Regering, hvis Ministre han gjentagne Gange beskyldte for Brud paa Forfatningen og for Forræderi mod Revolutionen og den nationale Uafhængighed. Især misbilligede G. de Indrømmelser, der gjordes det europæiske Diplomati, ved Delingen af Limburg og Luxemburg; men da den endelige Fredstractat var sluttet 1839 og hans Bestræbelser saaledes vare forgjæves, trak han sig tilbage fra det offentlige Liv. D. 1869.

Gendscham, Stad i Prov. „de nordlige Circars" i Præs. Madras i Forindien ved den bengalske Bugt, 120 M. n. ø. for Madras, var tidligere en betydelig Stad og Militærstation; men dens usunde Beliggenhed nødte Englænderne til at forlade den.

Gêne, fr. [schæne], Plage, Ulejlighed, Bryderi; **genēre** [sche], paalægge Tvang, volde Ulejlighed; **g. sig**, tvinge sig, være undselig; **genērt**, tvungen, forlegen.

Genealogi (d. e. Slægtlære, af gr. *γενεά*, Slægt, og *λόγος*, Lære) ell. Videnskaben om Slægternes Oprindelse, Forplantelse og indbyrdes Slægtskabsforbindelser er en vigtig Hjælpevidenskab for Historien, der i sin ældste Form er udgaaet fra Slægtregistre, saaledes i Bibelen, hos Grækerne (i deres Theogonier) osv., og hvoraf den saa vel med Hensyn til Materie som Form selv kan siges at udgjøre en integrerende Del. Fremstillingen sker sædvanlig i Stamtavler ell. **genealōgiske Tabeller** (tidligere i Stamtræer), som efter deres Anlæg og Øjemed falde i forskjellige Arter (Slægttavler, Anetavler, Successionstavler, historiske Stamtavler osv.). Foruden sin videnskabelige Betydning har G. ogsaa en praktisk, i personlig og retlig Henseende, hvor det gjælder om visse til Slægtskab knyttede Rettigheder eller fra samme hidrørende Fordringer, som i Arvesager og Arvefølgestridigheder. Vigtigheden af genealogiske Fortegnelser har fra ældgammel Tid navnlig gjort sig gjældende hos de østerlandske Folk; saaledes var Slægtregistrenes Vedligeholdelse hos Jøderne særlig overdraget Levi Stamme. Længere hen i Tiden medførte Statsforholdenes Udvikling, navnlig Statsborgernes Spaltning i forskjellige, til Dels begunstigede Klasser, Nødvendigheden af genealogiske Optegnelser; i Middelalderen bidrog især Turneringerne, hvor det blandt de Egenskaber, en Ridder maatte besidde for at faa Adgang til samme, kom an paa Fødsel og Familie, til denne Videnskabs Uddannelse, og saaledes opkom en g e n e a l o g i s k L i t e r a t u r. Men Mangel paa historisk Kritik og Lyst til at smigre de fornemme bragte en Mængde Fabler ind i G., idet man ikke tog i Betænkning at føre Kongeslægterne tilbage til Menneskeslægtens Stiftere (saaledes udledes i »Langfedgatal«, hvormed »Script. rer. Dan.« begynder, Danmarks og Norges Konger igjennem en uafbrudt Række Slægtled, deribl. de trojanske Konger, fra Noah og hans Søn Japhet); og man førte aldeles ugeneert mangen adelig Slægts Herkomst tilbage ikke alene til Carl d. store og hans Paladiner, men endog til den trojanske Krigs Helte, som Achilleus og Æneas, skjønt ingen europæisk Slægt med Sikkerhed kan føre sine Aner længere tilbage end til Midten af det 11te Aarh. og faste Familienavne først kom i Brug i det 12te og 13de Aarh. Ingen drev dette med større Frækhed end G. Rüxner i sin „Turnierbuch" (1527); men heller ikke Hier. Henniges og El. Reusner i Slutn. af det 16de Aarh. kunde i deres geneal. Arbejder hæve sig til en sundere Anskuelse. En mere kritisk og videnskabelig Behandling begyndte dog ved samme Tid at føres ind i G. ved Rein. Reineck i Helmstedt og lidt senere i Frankrig ved A. Duchesne (s. d. A.); for øvrigt er det mest i Tyskland, at G. har fundet flittige og omhyggelige Dyrkere. Nic. Rittershausen i Altdorf (d. 1670) skar med sund og forsigtig Kritik de fabelagtige Aarhundreder bort fra G., som han væsentlig grundede paa Diplomer, og Phil. Jak. Spener, Pietismens bekjendte Stifter (d. 1705), forbandt den nærmere med Heraldiken; de efterfulgtes af J. W. Imhof (d. 1728) og G. Lohmeier (d. 1691). Den frugtbareste geneal. Forfatter er den flittige Skolemand Joh. Hübner i Hamborg (d. 1731), hvis „Geneal. Tabellen" (4 Bd., 1725—33, ny Udg. 1737—66, i alt 1,333 Stamtavler) var et for sin Tid fortjenstligt Værk, som endnu, hvor mange Fejl den nyere Tids Kritik end er i Stand til at paavise deri, har bevaret sin Betydning; Sam. Lenzen føjede hertil „Erläuterungen" (1756), og i Kjøbenhavn udkom 1822—24 anonymt „Supplementtafeln zu Joh. Hübners Geneal. Tab.", 6 Hæft. (forfattede af Frederik VI.s Dronning Marie). Af senere Genealoger og geneal. Værker ere at mærke: J. L. L. og L. A. Gebhardi (Fader og Søn); den flensborgske Rector O. H. Møller; J. C. Gatterer, der skrev „Stammtafeln zur Weltgeschichte" (1790) og i sin „Abriß der G." (1788) grundlagde G.s videnskabelige Behandling; C. W. v. Koch

bles généalog. des maisons souveraines (de
iest et du Sud) de l'Europe» (Straßb. 1782)
»Tabl. généal. des mais. souv. du Nord et
l'Est de l'Europe» (Par. 1818, udg. efter
.s Død af Schöll); T. G. Voigtel „Geneal.
ellen zur Erläuter. der europ. Staaten=
." (2 Bd., 1811—29, Uddrag og Fortsæt=
af de Hübnerske Tabeller); Lesage (Grev
Cases) »Atlas historique généalog. chro-
z. et géograph.» (Par. 1803—4 og 1826);
tore, oprindelig af franske Benedictiner=
'e anlagte, men siden ombarbejdede og til
ngt større Omfang udvidede Værk »L'art
érifier les dates» (Par. 1820—38), som
at indeholde Stamtavler giver et fortrin=
hjælpemiddel til den paa kritisk Kilde=
m hvilende G.; F. M. Oertel „Genealog.
1 zur Staatengeschichte des 19ten Jahrh."
2den Udg. 1857), et med megen Omhu
Værk; endelig Hopf „Genealog. Atlas"
, 1858—61) og Cohn „Stammtafeln zur
chte der deutschen Staaten und der Nie=
de" (Braunschweig 1871). Blandt de
genealog. „Taschenbücher" har holdt sig
lse indtil Nutiden „Gothaischer genealog.
nder" (123 Aarg., 1764—1886, udkom=
jsaa aarlig paa Fransk under Navn af
ach de Gotha»), hvortil slutter sig „Ge=
Taschenbuch der deutschen gräflichen
" (60 Aarg.) og „Geneal. Taschenb. der
n freiherrlichen Häuser" (37 Aarg.), der
s udkomme i Gotha. — Hvad den danske
r i denne Retning angaar, har i for=
rh. A. G. Carstens leveret vigtige Bi=
Løsningen af forskjellige vanskelige
iske Spørgsmaal i de danske Konge=
i „Kjøbenhavnske", d. e. Videnskab.s
s Skrifter"; i T. de Hofmans „Histor.
inger om velfortjente danske Adels=
3 Bd., 1777—79) findes Stamtavler
vedkommende Adelsslægter, og Kleven=
tamtavler over adelige Familier op=
i Manuskript i Gehejmearchivet. I
e Tid har I. P. F. Königsfeldt ud=
e Samlinger af genealog. Tabeller, af
t vigtigste er „G.=histor. Tab. over de
igers Kongeslægter" (2den Udg. 1856).
engnick har udgivet en stor Mængde
r over borgerlige Familier, som kunne
dning med Hensyn til Adgang til Fa=
r og lignende Donationer. F. Krogh
dgivet „Dansk Adelskalender" og H. R.
nzen og A. Thiset siden 1884 „Dan=
ls Aarbog". 1879 dannedes „Sam=
dansk=norsk G. og Personalhistorie",
880 virker gjennem Udgivelsen af et
— Den svenske Literatur er rig paa
Arbejder. G. Rosenhanes »Svea
ungalängd» (Stockh. 1789), A. v.
s »Svea och Göta Höfdinga-Minne»
35), G. Anreps »Svenske Adelns
r» (I—IV) og samme Forfatters
Slägtboken» ere fortjenstfulde Ar=
nealog, En, der beskæftiger sig med
tudier.
ranz Fr. Richard [schöne], f. 7 Febr.
zig, studerede først Medicin, men
in Musik og var fra 1848 Opera=
leval, Riga, Köln og flere Byer,
indtil han 1767 blev Capelmester ved Theater an der Wien. G. har selv skrevet baade Text og Musik til en Del Operetter, af hvilke navnlig „Der Seekadett", „Nanon" og „Die letzten Mohikaner" ere opførte med Held i Wien og mange andre Steder. G. har et udpræget komisk Talent. En Mængde Sange, Duetter og Mandschor af ham ere meget udbredte i Tyskland. Til I. Strauß, Suppé og Millöcker har han skrevet flere Operatexter. — Hans Broder, **Rudolf G.**, f. 12 Dec. 1824 i Berlin, var først Xylograph, dernæst i nogle Aar Journalist, men beskæftigede sig samtidig med literære, især dramatiske Studier og Forsøg og vandt siden 1865 stor Anseelse ved sine fortrinlige Oplæsninger af og Foredrag om Shakspeares Dramaer i forskjellige tyske Byer. Efter først at have været bosat i Dresden tog han senere Ophold i Berlin og udfoldede stor Virksomhed som Skribent, især for og om Theatret og den dramatiske Kunst. Hans Lystspil, dels originale, dels Bearbejdelser af ældre tyske og fremmede Komedier, have ringere Betydning; derimod har han paa Literaturhistoriens og Dramaturgiens Omraader leveret en Række værdifulde Arbejder, som „Shakspeares Dramen in Deutschland" (1870), „Shakspeares Leben und Werke" (1871), „Poetische Abende" (1874), „Die englischen Mysterien und Moralitäten" (1877) og „Lehr= und Wanderjahre des deutschen Schauspiels" (1882).

Genelli, Bonaventura [tsche], tysk Tegner og Maler, Søn af **Janus G.** (f. 1771 i Kjøbenhavn, men uddannet i Tyskland til Maler, d. 1813), f. 1798 eller 1800 i Berlin, hvor Faderen var hans første Lærer, d. 1868 i Weimar. 1820—32 opholdt han sig i Italien, hvorfra han vendte tilbage for at overtage et Frescomaleri for en Privatmand i Leipzig. Senere har han bosat sig i München og især gjort sig bekjendt ved sine Tegninger, som ved deres ideale, antike Retning i flere Henseender minde om Carstens. — Hans Søn, **Camillo G.**, f. 1840, d. 1867, var en lovende Kunstner.

Generāl, den højeste Officerscharge i Hæren. Efter den nugjældende danske Hærordning haves der to Generalsgrader, Generallieutenanter og Generalmajorer; i andre Hære haves der sædvanlig, ligesom tidligere hos os, tre, **Generalmajor, Generallieutenant** og **G.**; i Frankrig haves der kun to, **Brigade- og Divisionsgeneral**, foruden Marschaller. I den spanske Hær er Generalcapitain den højeste Charge efter Marschal. **Generalfelttøjmester** er i Norge og Sverige Titlen for Chefen for Artilleriet. **Commanderende G.** kaldes den G., som fører den øverste Befaling over en i Marken staaende Hær og altsaa kun har at modtage Ordrer fra Statens Regering; den samme Benævnelse bruges om den G., som fører Commando i en af Statens militære Territorialinddelinger ell. Generalcommandoer. **Generaladjudant**, tidligere den General, der stod i Spidsen for Kongens Adjudantstab. I Enevældens Tid var G. en vigtig Post i Hærens Bestyrelse, idet det var ham, som forelagde Kongen de Hæren vedkommende Sager, der vare dennes umiddelbare Afgjørelse forbeholdte, og udfærdigede Kongens Befalinger desangaaende. **Generalcommando**, en militær Territorialinddeling, i hvil=

ken den commanderende G. fører Commandoen over samtlige Troppeafdelinger og Befæstninger. Danmark er delt i to G., af hvilke den 1ste omfatter Provinserne øst, den 2den dem vest for Storebælt. **Generalkvartermester**, s. Generalstab. **Generalstab**, et Corps, sammensat fortrinsvis af Officerer, hvis Bestemmelse det er at udgjøre de højere Commanderendes Stabe, være deres Medhjælpere ved Bestridelsen af de mangfoldige Forretninger, som den overordnede Ledelse og Administration af Tropperne føre med sig, Udfærdigelsen af Ordrer og Marchebestemmelser, Recognosceringer, Tilvejebringelsen af Efterretninger, Correspondancen osv. Tillige er som oftest Landets Opmaaling og Udarbejdelsen af Kort som et specielt Hverv overdraget G., for saa vidt det ikke bestrides af et særskilt topographisk Corps, og i Fredstider hører det til G.s Forretninger, at samle og bearbejde Oplysninger om vort eget og fremmede Landes Forhold, sete fra et militært Standpunkt. G.s Virksomhed falder for en stor Del sammen med den Virkekreds, som i ældre Tider under mindre udviklede Forhold var anvist Generalkvartermesteren, hvorfor ogsaa, da man i Danmark 1808 oprettede G. som et særegent Corps, dette deltes i en Generalkvartermesterstab og en Generaladjudantstab. Da der, for at en Officer skal kunne udfylde sin Plads i G., udkræves særegne Kundskaber og Qvalificationer, besættes i de fleste Hære G. med Officerer, der efter at have gjort en kortere Tids Tjeneste i et af Vaabnene have modtaget en speciel videnskabelig Dannelse. Dette System er i Danmark forladt ved Hærloven af 1867, i Følge hvilken G. besættes med Officerer, som uden nogen særlig Uddannelse eller Prøvelse efter deres Tjeneste anses for skikkede dertil, men som da ogsaa efter nogle Aars Forløb træde tilbage i deres Vaaben for i G. at afløses af andre — et System, der medfører den Fordel, at Hæren faar uddannet et større Antal Mænd til denne Tjeneste, saa at man ved en udbrydende Krig har flere at vælge imellem.

Generālbas, almindelig Bas, d. s. s. besifret Bas (s. **Besifring**). At spille G. er at spille efter besifret Bas. G. bruges ofte for musikalsk Theori overhovedet (f. Ex. at studere G.). Ludovico Viadana (i det 17de Aarh.) har været anset som Opfinder af Generalbasskriften, men han forbedrede den kun. Længe før hans Tid brugte Organisterne en saadan forkortet Skrivemaade til det Udtog (Partitur), de gjorde af Stemmerne i Vocalmusikken, og hvorefter de spillede for at understøtte Sangen. I vor Tid er Generalbasspillet gaaet af Brug. Skrivemaaden bruges ikke af Nutidens Componister, og de gamle Mestres Værker ere af mangen kyndig Haand omskrevne saaledes, at man i Stedet for Besifringen har en helt udskreven, god Orgel- eller Claverledsagelse.

Generālcapitain, Betegnelse paa Militærgouverneurerne i de spanske Provinser.

Generālcontrolleur kaldtes i Frankrig før Revolutionen den Statsminister, til hvem alle kongelige Indkomster bleve afgivne.

Generālfiskāl kaldtes i Danmark (og Norge) den Embedsmand, som havde at paatale Statsforbrydelser. Det var altid en Højesteretsadvocat, som udnævntes til denne Post, men i den sidste Snes Aar har den ikke været besat. Den oprettedes 1660, men havde da det Formaal at hævde Statskassens retlige Krav og svarede altsaa til den nuværende Kammeradvocat, i Norge Regeringsadvocat. Af de senere G. kunne fremhæves Wiwet (1763—75), som anklagede Struensee og Brandt, Skibsted (1789—1812), som anklagede P. A. Heiberg og M. C. Bruun, F. W. Treschow (1828—46), der anklagede David 1834—35, O. Lehmann 1841—42 og 1845, samt var Anklager i mange Pressesager, endelig O. Bleckingberg (1846—63), der 1853 førte Sagen imod Wegener og var den sidste G.

Generālforpagtere. Allerede 1546 begyndte man i Frankrig at bortforpagte enkelte Statsindkomster, og denne Institution vedligeholdt sig lige til Revolutionen trods de Misbrug, der vare forbundne med den. 1728 forenede Regeringen flere enkelte Forpagtninger til en Generalforpagtning (ferme générale), som blev bortauctioneret hvert 6te Aar. Ved Revolutionens Udbrud var der 44 G. i Frankrig, der dannede et Slags Finanscollegium, som delte sig i 11 Deputationer. G. vare paa Grund af den Haardhed og Voldsomhed, hvormed de inddrev Skatterne, Gjenstand for almindeligt Had, og de maatte som Følge heraf næsten alle bøde med Livet under Revolutionen, der afskaffede Generalforpagtningerne. Ogsaa i andre Lande har man bortforpagtet enkelte indirecte Skatter eller Regaler, men nu findes der næsten ingen Forpagtninger mere. Den Fordel, som opnaas ved Bortforpagtning af Skatter, at Staten faar en sikker Indtægt, opvejes ikke ved Manglerne. Skatterne blive dobbelt trykkende, naar de tilfalde Privatmænd og ingen Eftergivelse kan finde Sted; den store Formue, der kræves for at paatage sig en saadan Forpagtning, foranlediger derhos, at Concurrencen kun kan være ringe, saa at Staten taber betydeligt ved at overlade Skatternes Udbytte til Forpagterne.

Generalitētet, den daglige Benævnelse paa det „Generalcommissariatscollegium", som under Enevælden i Danmark og Norge bestyrede de af Landkrigsvæsenets Anliggender, der ikke vare Kongen umiddelbart underlagte. **Generalitētslande** kaldtes forhen nogle Landstrækninger i Nederlandene (i Geldern, Limburg, Brabant og Flandern), som ikke hørte til nogen af de 7 forenede Provinser, men stod umiddelbart under Generalstaterne og havde en egen Forfatning. Generalgouverneur i dem var altid Arvestatholderen. Nu danne de Provinserne Nord-Brabant og Limburg i Kongeriget Nederlandene.

Generalkirkeinspectiōnscollēgiet, ogsaa kaldt Kirkecollegiet, en kirkelig Foranstaltning for den dansk-norske Kirke, der skylder Pietismen sin Oprindelse, blev oprettet ved Frdn. af 1 Oct. 1737. Den, som Collegiet egentlig havde at takke for sin Tilværelse, og som affattede Instruxen, var Juristen Andr. Hojer, en Fætter til Hofpræsten Bluhme og aandsbeslægtet med denne. Som Collegiets nærmeste Formaal angaves at fremme det religiøs-kirkelige Liv, at vaage over Præsternes Embedsførelse og Menighedernes Deltagelse i Gudstjenesten. Efter Bestemmelsen

skulde det virke ved rent aandelige Midler, men
et blev ved sit Indgreb i den aandelige Frihed et
taaleligt Tryk for Samvittighederne, et Slags
nqvisitionstribunal i protestantisk Stil. Efter-
randen tabte det sin Betydning og Indflydelse;
t hævedes ved Rescr. af 28 Oct. 1791.

Generalmarche [marsch], et Signal for
romme eller Horn, som betegner, at alle
oppeafdelinger uopholdelig skulle samles paa
es Allarmpladser, færdige til at rykke ud.

Generalpause, en længere Pause i det
idste paa én Takt, som gaar gjennem alle
mmer og paa en betydningsfuld Maade af-
er Tonestykkets Gang.

Generalprocureur kaldtes tidligere (siden
) i Danmark Kronens juridiske Con-
it; Ordet havde saaledes i Danmark en
e anden Betydning end i Frankrig, hvor
ureur général er Betegnelsen for den ved
r Appelret ansatte offentlige Anklager. Nu
r i Danmark ikke længer ansat nogen G.
n har været beklædt af flere af Landets
ste Retslærde: P. Scavenius 1660—85,
ojer 1736—39, H. Stampe 1753—84,
Bang 1784—89, Chr. Colbjørnsen 1789
l, A. S. Ørsted 1804—45 og A. Ussing
-72. I Norge oprettedes 2 Marts 1822
Embede, hvis Indehaver skulde øve en
elig Control med Embedsmændene; Em-
lev s. A. betroet C. M. Falsen, men
s ikke efter hans Forflyttelse til Bergen

ralprøve, den sidste Prøve til en fore-
dramatisk eller musikalsk Opførelse, ved
det, der skal gives, bliver prøvet fuld-
og i Sammenhæng, for dramatiske Ar-
Vedkommende i Costume.

ralstaterne (»de Heeren Staten«), d. v. s.
elige Stænder (Rigsstænderne), kaldtes
henværende nederlandske Republik (de
e Provinser) Forsamlingen i Haag af
erede fra de enkelte Provinser, som
Souverænitetsmyndighed over hele Re-
de fælles Anliggender, saasom Krig,
orbund, og som valgtes af Provinsial-
. Provinsialstænderne, der med næsten
Myndighed forestod hver sin Provin-
Bestyrelse. I G. stemtes ikke efter
men efter Provinser; hver Provins
temme. Arvestatholderen betragtedes
nlingens første Medlem; dens Titel
nogende Heeren«. I det nuværende
Nederlandene fører (siden 1814)
entationen Navnet G. (»de Staten
og tituleres »Edelmogenden«.

uperintendent, s. Superintendent.

icar eller **Generalofficial** (vicarius
neralis), den i den romerske Kirke
antagne Medhjælper, der repræ-
koppen og staar i Spidsen for den
igte Jurisdiction. Det var for
Archidiakonernes voxende Magt,
re i det 13de Aarh. begyndte at
vem de overdrog de fleste af de
om de tidligere havde maattet lade
idiakonerne. Medens disse nem-
dende faste Embedsstillinger kunde
oldsvis uafhængige, er G. fuld-
zig af Biskoppen, der, naar han
vil, kan tage den G. givne Fuldmagt tilbage. G. fører paa Biskoppens Vegne Forsædet i det af flere Assessorer bestaaende biskoppelige Consistorium eller Ordinariat, der ogsaa kaldes **Generalvicariat**.

Generation (lat. generatio) bet. dels Slægtfølgen fra Forældre til Børn, Børnebørn osv. (nedadstigende G.) eller omvendt (opadstigende G.), dels Indbegrebet af de samtidig levende Individer (den samtidige Slægt), i hvilken Henseende en G. antages at strække sig over omtr. 30 Aar, dels endelig i Physiologien Slægtsforplantelse, Avling. **Generationsskifte** ell. rettere „Forplantning og Udvikling gjennem vexlende Generationsrækker" kaldte J. Steenstrup 1842 i sin som Program for Sorø Akademi udgivne berømte Afhandling med ovennævnte Titel det Forhold, at der hos adskillige lavere Dyr findes to aldeles forskjellige Forplantningsformer, der ere knyttede til forskjellige, med hverandre vexlende Generationer, saaledes at den ene Generation forplanter sig ved Æg og Sæd og altsaa bestaar af Hanner og Hunner, medens den anden, dermed afvexlende forplanter sig enten ved Kim (Celler, der for at udvikle et Foster ikke behøve nogen Befrugtning) eller ved Knopskydning (ofte under Form af en tilsyneladende „Tværdeling"); denne Generation bestaar altsaa ikke af virkelige Hunner, tæller heller ingen Hanner, men kun kjønsløse, kimavlende eller knopskydende Individer, saakaldte Ammer. Undertiden indskydes ikke én, men flere slige Generationer mellem de kjønnede; ja det kan maaske endog undertiden afhænge af tilfældige Omstændigheder, hvor mange Mellem- eller Ammegenerationer der optræde mellem to, i Hanner og Hunner delte, virkelig avledygtige, kjønnede Generationer. Denne alternerende Forplantningsmaade er det for G. egentlig væsentlige; en i Grunden mindre væsentlig Omstændighed, men som ofte falder let i Øjnene og nærmest gav Anledning til Opdagelsen af disse mærkelige Forhold, er, at de alternerende Generationer ofte (men ikke altid) frembyde en forskjellig Bygning, Udseende og Levemaade. Da det i saa Fald i Regelen er Ammegenerationerne, der staa tilbage i legemlig Udvikling, har dette undertiden givet Anledning til den mindre rigtige Opfattelse, at Ammerne vare et Slags Larver. Allerede Chamisso havde opfattet Forholdet fuldkommen rigtig, naar han f. Ex. om Salperne sagde, „at ethvert Individ lignede sin Bedstemoder og sit Barnebarn, men var forskjelligt fra sin Moder og sin Datter". Naar Knopperne ikke løsne sig fra Stamdyret (Gammel-Ammen), dannes derved „Kolonier" eller sammensatte Organismer, ligesom hos Planterne, hos hvilke der findes et lignende Skifte af den kjønsløse Formering (ved Knopper) og den kjønslige (ved Støvet og Æggene) Sted. De Dyregrupper, i hvilke dette Forhold især er udviklet, ere Goplerne, Koraldyrene, Bryozoerne, Infusionsdyrene, de lavere Orme, især dog de parasitiske (Bændelorme og entoparasitiske Igler), ogsaa enkelte højere Ormeformer (Naider, Syllider), endelig Bladlusene og enkelte andre Insekter (Diptera), Salperne og til Dels Søpungene. Nogle Forfattere bruge i Stedet for G. Navnene Digenese, Metagenese ell. Parthenogenese, hvilket sidste

Ord dog igjen har faaet en anden Betydning.
Generātio æquivoca, s. Selvdannelse.

Generātorgas. Ved mange Fabrikationer er det ønskeligt at kunne anvende luftformigt Brændsel, fordi man derved bedre kan opnaa den høje Temperatur paa det ønskede Punkt, arbejde med mindre Overskud af Luft, i Forvejen opvarme saa vel det luftformige Brændsel som Luften (s. Regenerator) og derved opnaa meget høje Temperaturer og endelig efter Behag gjøre Flammen iltende eller reducerende. Det eneste luftformige Brændsel, der kan anvendes i det store, er G., som faas ved at anvende et meget højt Lag Brændsel (gjærne Affald eller billige Kul) paa Ildstedet, saa at al Ilten i den tilførte Luft forbruges og bliver til Kulilte. G. bestaar derfor væsentlig af Kulilte (c. ⅓—½) og Kvælstof (c. ½), samt mindre Mængder af Brint, Kulsyre og Kulbrinter.

Generēre, avle, frembringe.

Généreux, fr. [schenerö, alm. udt. -röhs], højmodig, gavmild, rundhaandet. **Générosité** [schenerositē] ell. **Generositēt**, Højmodighed, Gavmildhed, Rundhaandethed.

Genērisk bet. alm. efter Slægt, angaaende Slægten. Naar Indholdet af en Ydelse, en Person er pligtig at præstere, ikke er en individuelt bestemt Ting (som naar en Retshandel er sluttet om et bestemt Hus eller en bestemt Hest), men kun betegnet ved de Arts- og Slægtsegenskaber, som det ydede skal have (som Penge, Korn o. desl.), siges en saadan Ydelse at være g. eller generelt bestemt. Da det for den, som f. Ex. har lovet at levere en anden et vist Ovantum Korn af en vis Art, ikke bliver en Umulighed at opfylde denne Forpligtelse, om endog det bestemte Parti Korn, han havde tænkt at levere den anden, forgaar for ham, idet der dog altid vil være andet Korn af samme Slags for ham at faa (hvilket udtrykkes ved den latinske Sætning »genera non pereunt«), antages det i Almindelighed, at hans Forpligtelse heller ikke ophører ved en saadan Begivenhed, hvorimod den, der f. Ex. har solgt en anden en vis bestemt Hest, befries fra sin Forpligtelse, naar denne Hest inden Salgets endelige Fuldbyrdelse omkommer ved ulykkelig Hændelse.

Genēsareth, s. Gennesareth.

Gĕnesis, gr., d. e. Skabelse, Oprindelse, det græske Navn paa 1ste Mosebog. **Genētisk**, hvad der staar i Forbindelse med eller forklarer Oprindelsen af noget.

Genestet, Peter Anton de, nederlandsk Digter, f. 1829 i Amsterdam, udgav 1851 som theol. Student sine »Eerste gedichten«, der vandt stor Yndest. 1852 blev han Remonstranterpræst i Delft; han tog paa Grund af Svagelighed sin Afsked 1859 og flyttede til Amsterdam, udgav 1860 »Leeke dichtjes« og 1861 »Laatste der Eerste«. D. 1861. Han hører til Hollands mest læste nyere Digtere, udmærker sig i det sammentrængte lyriske Livsbillede saa vel som i den romantiske Fortælling og den epigrammatisk-sammentrængte Satire. Han staar paa en tolerant Christendoms Grund og spotter Tidens theologiske og philosophiske Stridigheder.

Gĕnetrix, lat., Moder, hos Romerne et af Venus's Tilnavne, ved hvilket hun betegnes som den juliske Slægts og derved som selve Romerfolkets Stammoder.

Genētte, s. Desmerkat.

Genève [schønähv], s. Genf.

Genēver [sche], s. Brændevin.

Geneviève, St. [schøn'viähv], s. Genoveva.

Genf, fr. Genève, 1) Canton i det sydvestl. Schweiz, om Genfersøens Sydvestende, omgrænses af Cant. Vaud og Frankrig. 5¼ □ M. med 102,000 J. (1880), hvoraf 52,000 Katholiker, 660 Jøder og Resten Protestanter, for største Delen Reformerte. Efter Sproget ere 85 pCt. Franske, 11 Tyske og 2 Italienere. Cantonet gjennemstrømmes af Rhône, der her optager Arve; dets højeste Punkter naa c. 400 F. over Genfersøens Vandspejl. Omtr. ⅓ af Arealet er Kornland, Resten Græsland, Skov og Vinland. Industri og Handel ere Befolkningens Hovederhverv. Urfabrikation og Indfatning af Juveler staa paa et meget højt Trin; ligeledes Forfærdigelse af Skydevaaben, Møbler, Spilledaaser, videnskabelige Instrumenter o. desl. — G. hørte paa Cæsars Tid til Allobrogernes Land og udgjorde siden en Del af det romerske Gallien. Ved Folkevandringen kom det i det 5te Aarh. under Burgunderne, derpaa under Østgoterne, fra 536 under Frankerne og blev henv. Slutn. af det 9de Aarh. en Del af det nye Kongerige Burgund, som 1038 kom i Forbindelse med Tyskland. Staden G. var imidlertid allerede i Slutn. af det 4de Aarh. bleven Sædet for en Biskop og fik senere arvelige Grever. Fra det 13de Aarh. tragtede Greverne af Savoien efter Overherredømmet; men ogsaa Borgerne i G. vidste at benytte sig af de idelige Fejder mellem Biskopperne og Greverne til at opnaa stedse flere Friheder. Skinsyge paa Stadens tiltagende Velstand og Magt, rettede endelig de hierarchiske og aristokratiske Myndigheder deres fælles Anstrængelser mod Borgerskabet, som paa sin Side i Beg. af det 16de Aarh. sluttede Forbund med Stæderne Freiburg og Bern mod Hertugerne af Savoien, hvorved G. middelbart kom til at slutte sig til det schweizerske Edsforbund. Fra 1533 sluttede G. sig med Iver til Reformationen; efter Biskoppens Fordrivelse blev det 1535 en uafhængig Republik samtidig med Reformationens fuldstændige Indførelse; og fra 1541, da Calvin blev indkaldt dertil som theologisk Lærer, og som væsentlig bidrog til at paatrykke Befolkningen et Præg af streng Sædelighed, religiøs Iver og Alvor samt Interesse for Videnskaberne, om end forenet med Intolerance og pedantisk Væsen, vandt den hidtilværende Handelsstad betydelig Indflydelse paa det aandelige Liv i Europa som Midtpunktet for den evangelisk-reformerte Retning i Kirken og Sædet for en Højskole, hvor reformerte Ynglinge fra forskjellige Lande søgte deres Dannelse. Efter haarde Kampe mod Savoien sluttede G. 1584 Forbund med Zürich og Bern; et sidste Forsøg, som Hertugen af Savoien gjorde paa at overrumple Staden i Dec. 1602, strandede paa Borgernes Resoluthed og Mod. Siden Løsrivelsen fra Savoien og Biskopperne havde G. væsentlig uddannet sin Forfatning i demokratisk Retning: et stort Raad (200 Medlemmer) og et lille Raad forestod Republiken og maatte aflægge Regnskab til det af det hele Borgerskab

ıede Conseil général. Men denne Forfat- | ndartede efterhaanden til et oligarchisk iliehjerredømme, hvilket igjennem hele det Aarh. fremkaldte idelige Rivninger mellem tokraterne og de øvrige Borgere, der vare i forskjellige Rangklasser. Den franske ılution fandt derfor let Gjenklang i G., fter et fuldstændigt Anarchi med National- nt og Rædselsregimente efter fransk Møn- 794—96 blev G. 1798 indlemmet i Frank- om et eget Departement (Léman), hvilket Begyndelsen til Schweiz's Afhængighed af Rige. 1815 blev G. optaget som det 22de n i Schweizerforbundet og fik en meget vativ Forfatning med høj Census og Valg Aar til det store Raad, hvilket lod de Patricieslægter vedligeholde deres Ind- e. Bevægelserne 1830 i det øvrige Schweiz ikke G., og først 1841 lykkedes det J. Fazy Opstand at omstyrte Forfatningen og en mere frisindet; 1844 fik G. først af antoner i Schweiz Nævningeretter. Da e alligevel faldt ud til bedste for de ative, og disse 1846 i Sonderbunds- vilde indtage en mæglende Holdning, de radicale paa ny Opstand, indsatte en risk Regering og gav 27 Maj 1847 en demokratisk Forfatning; bl. a. indførtes lig Valgret og umiddelbare Folkevalg 7 Statsraader, hvorhos det store Raad ælges i 3 Kredse. I flere Aar styrede rsten som Eneherre, men efterhaanden ns Indflydelse sig; et nyt Parti, Inde- rne, dannedes 1864, og efter nogle der i Aug. 1864 maatte Fazy forlade g fik det radicale Parti snart Magten og har med korte Afbrydelser beholdt ndtil nu. 1880 indførtes facultativt um (Folkeafstemning over det store eslutninger). 1872 begyndte en Kamp G.s Regering og det katholske Præste- er Biskop Mermillod; han forvistes onet, og Præsterne afsattes, hvorefter mmelkatholske Præster valgtes i Stedet, vandt ingen ret Indgang hos Land- Dog fortsattes Kampen haardnakket e Sider. 2) G. (fr. Genève, ital. Hovedstad i Cant. G. i Schweiz ved Udløb af Genfersøen og Arves Udløb , 18 M. s. v. for Bern og 15 M. Lyon, under 46° 12′ n. Br., 23° 50,000 J. (1880), med Forstæderne . Paa den venstre Rhônebred lig- gamle Stad paa et bakket Terrain det meste snævre Gader, men efter værkernes Sløjfning betydelig ud- Tilbygninger; paa den højre Flod- r den nye Stad med brede og lige mange storartede Bygninger; de to ere forenede ved flere Broer. Af ere de mærkeligste: St. Peterskirken, 4, den 1853 opførte engelske Kirke stil, den græsk-russiske Kirke, den Kirke Notre Dame, Justitspaladset, det akademiske Museum, Tøjhuset, Straffeanstalten, Posthuset og Vaue- nt de mange rundt om Søen lig- gtfulde Hoteller. Her er et 1368 1558 ved Calvin fornyet Universitet med godt Bibliothek og stor Haandskriftsamling, og desuden talrige videnskabelige og Under- visningsanstalter. G. er Hovedsædet for Can- tonets Industri og især berømt for sine Ure, physiske og optiske Instrumenter, Smykker, Læder- og Galanterivarer samt Møbler. Han- delen er meget omfattende saa vel som Skibs- farten paa Søen; derimod strækker Rhônefarten sig ikke ud over Cantonets Grænse paa Grund af Flodens stærke Fald. G. besøges overor- dentlig stærkt af Turister. Blandt de mange i G. fødte mærkelige Mænd skulle her nævnes Lefort (Peter d. stores Yndling), J. J. Rous- seau, for hvem et Mindesmærke er opreist paa en lille Ø i Rhône, Necker, Sismondi og Decandolle. **Genfersøen** (fr. Lac Léman) ligger 1,194 F. over Havet og er omgivet af Cant. Genf, Vaud, Wallis og det franske Savoien. 16 □ M., 9½ M. lang og indtil 2 M. bred, med størst Dybde 900 F. Søen gjennemstrøm- mes af Rhône, fryser sjælden til og er meget fiskerig. Betydelig Dampskibsfart.

Genferconventionen om de saaredes Pleje i Krig og Ambulancers og Hospitalers Neu- tralisering sluttedes paa en Congres i Genf 8—22 Aug. 1864 af Udsendinge fra 12 Sta- ter, deriblandt ogsaa Danmark. Den schwei- zerske General Dufour førte Forsædet, og G. blev senere tiltraadt af de andre Stater i Eu- ropa og Amerika, den nordamerikanske Union undtagen. Allerede i Krigen 1866, men især i den fransk-tyske Krig 1870—71 viste den sin Betydning. Som Kjendingsmærker bruges hvide Faner og hvide Armbind med rødt Kors.

Genga, Girolamo [dschènga], ital. Maler, Billedhugger og Architekt, f. 1476 i Urbino, d. 1551, blev af Faderen bestemt til at være Væver, men foretrak at blive Kunstner og gik i Lære hos Signorelli og Perugino. Han var en dygtig Kunstner, hvad enten han arbejdede selvstændig eller sammen med andre (navnlig roses hans prægtige Bygninger); men han var tillige en theoretisk dannet Mand, der strev om Kunsten. — Hans Søn, **Bartolommeo G.**, f. 1518, Elev af Vasari og Ammanati, udmærkede sig i alle tre Retninger ligesom Faderen og gjorde sig navnlig bekjendt som Krigsingenieur. Der- for ønskede Genua og Böhmen at benytte hans Talent, men Hertugen af Urbino vilde ikke give Slip paa ham, indtil det endelig lykkedes Johan- niterne at faa ham til Malta for at befæste Øen; han døde her 1558.

Geni [sche], fr. génie, af lat. genius (s. d. A.), Menneskets Skytsaand, som tænktes at fødes og dø med Mennesket og at bestemme dets Gjøren og Laden. G. bet. medfødt Aandsgave, naturligt Anlæg, som ytrer sig i rig, original Skaberkraft, men anvendes tillige om selve Per- sonen, som er i Besiddelse deraf. G.s Charakter- mærke er Evnen til at frembringe typiske og mønstergyldige Værker. Da Naturbegavelsen i G. langt overgaar, hvad Øvelse og Flid kunne bevirke, kan man sige med Kant, at i G. giver Naturen Kunsten Regler. G. ere Menneske- slægtens Forkæmpere, som aabne nye Syns- punkter for den, berige den med Ideer og udvide dens Magt; selv staa de som Aandens Højdemaal, og deres Frembringelser ere Normer, hver i sin Art. Den rige Skaberkraft er dog i og for

sig ikke tilstrækkelig til at constituere G.; der fordres tillige det overlegne Aandens Syn, som behersker Mangfoldigheden og gjør den til et levende Udtryk for Ideen. G. har en indre, ubetvingelig Higen efter Virksomhed; dets store Syner drive det fremad; Modstand og Hindringer udvikle dets Kræfter; Ærgjerrigheden ægger det; dets egen aandelige Rigdom giver det Midler og Magt til at naa Maalet. Skjønt G. selv medbringer store Forudsætninger, har det dog ingenlunde, som man undertiden mener, alt af sig selv; tvært imod, det arbejder udholdende og med Jærnflid, med da det saa godt som altid har en kæmpemæssig Hukommelse — dette vides f. Ex. med Bestemthed om Leibnitz, Kant og Mozart — har det til enhver Tid alle Enkeltheder nærværende og til sin Raadighed og arbejder saaledes bestandig med en større aandelig Capital end de, som hver Gang møjsommelig maa tilegne sig Forudsætningerne paa ny. Aandens rige Indhold, Originaliteten, det nye Syn paa Sagen og Evnen til under Udførelsen at beherske den concrete Virkelighed ere Hovedsagen; Hukommelse, Udholdenhed og Flid ere, om end nødvendige Betingelser, dog kun Betingelser. **Geniāl**, aandfuld, snilrig. **Genialitēt**, Aandsfuldhed, aandig Skaberkraft.

Gēnier, efter Romernes Forestilling Skytsaander, der, knyttede til Mennesker, Samfund eller Steder, hvor et ejendommeligt Liv rørte sig, omsvævede disse; man ærede dem med Ofre paa Fødselsdage og i Høstens Tid. G. beskyttede ikke blot den enkelte Person, men sørgede ogsaa for, at Slægten ikke uddøde; derfor var den i Atriet opstillede Ægteseng (lectus genialis) indviet til G. Af Kunstnerne fremstilledes Personalgenierne som togaklædte Skikkelser med tilhyllet Hoved og et Overflødighedshorn i Haanden, Localgenierne som oftest i Slangeskikkelse.

Genitāl, hvad der angaar Kjønsorganerne, Genitalia. **Genitālaffectiōn**, en Sygdom i disse, især af syphilitisk Natur.

Gēnitiv, Ejeform, kaldes den Casus, der udtrykker et Sammenhængsforhold mellem to Substantiver ell. substantivisk brugte Ord (sjældnere mellem et saadant og et Adjectiv eller Verbum). Efter dette Sammenhængsforholds forskjellige Natur deler G. sig i forskjellige Underafdelinger, saasom Ejendomsgenitiven (Ex. Mandens Hat), den objective G. (Barnets Opdragelse), den beskrivende G. (et tre Aars Barn) o. fl.

Gēnius, Skytsaand, i Flert. Genier (s. d. A.). Ordet bruges ofte om den aandelige Ejendommelighed, der findes hos en Person, et Folk, et Sprog ell. en Tidsalder.

Genlis, Stéphanie Félicité [schangli], født Ducrest, fransk Forfatterinde, f. 1746 af Adelsslægt i Bourgogne, spillede allerede som Barn med i Komedier og Balletter, lod sig i sit 12te Aar høre som Virtuosinde paa alle mulige Instrumenter, studerede Medicin og lærte at aarelade, red paa Jagt med Officerer, spillede Billard og Piquet. 19 Aar gl. ægtede hun Greven af G.-Sillery, der siden blev henrettet med Girondinerne. Hun blev Opdragerinde for den daværende Hertug af Chartres, siden Orléans's (Philippe Egalités) Børn og meddelte navnlig den ældste Prins, den senere Kong Ludvig Philip, sin encyklopædiske Viden. I den Tid skrev hun en Række Skrifter for Ungdommen. Under Revolutionen viste Mad. de G. sig flere Gange med sine Elever i Nationalforsamlingen og Klubberne, behandlede i Bogen »Leçons d'une gouvernante« (1791) Familien Orléans's hele Privatliv, men maatte s. A. emigrere, opholdt sig i Belgien, ved Zürich og i Altona, kom tilbage 1802, og nu begyndte hendes frugtbare Romanperiode. Hun fortæller i en Art da yndet Memoireform, og med den største Ugenerthed bruger hun sine personlige Bekjendte til Romanfigurer og behandler sine egne Kjærlighedshistorier. Hun skriver med en let og flydende Pen, men tager løst og fast med. Blandt hendes mest bekjendte Skrifter ere »Madame de La Vallière« og »Madem. de Clermont«; hendes »Mémoires inédits sur le 18me siècle etc.« er en begejstret Skildring af hendes egen Skjønheds og Talenters Triumph i Verden. Den frembrydende Romantik bragte hende i Glemme; dog holdt hun indtil sin Død 1830 en besøgt Salon, hvor hun spillede paa Harpe og fortalte Anekdoter fra den gamle Tid.

Gennādios ell. **Georgios Scholaris**, første Patriarch i Constantinopel efter Tyrkernes Erobring, virkede paa Conciliet i Firenze 1439 ivrig for Unionen med Romerkirken; men efter sin Hjemkomst blev han, da Unionen fandt almindelig Misbilligelse hos hans Landsmænd, den ivrigste Talsmand imod den. Efter Constantinopels Erobring 1453 valgtes han til Patriarch og forfattede paa Sultanens Forlangende en Trosbekjendelse, som bidrog til at stemme Sultanen mildere mod de christne. 1459 nedlagde han Embedet og gik i Kloster, hvor han døde. G. er en af de sidste betydelige Repræsentanter for græsk Lærdom og Forfatter til over 100 philosophiske og theologiske Skrifter.

Gennah, arab., d. e. „Have", er et Navn for Muhammedanernes Paradis.

Gennāro, San [dschen], s. **Januarius, d. hellige**.

Gennēsareth, det bibelske Navn for det frugtbare Landstrøg i Nedregalilæa i Naphtali Stamme langs den nordvestlige Kyst af **Genesarethsø** ell. Tiberiassø i Galilæa. Søen er c. 1 M. bred, 3½ M. lang og flere Hundrede Fod under Middelhavets Overflade, med fersk og klart Vand, rig paa Fisk, paa Christi Tid omgivet af folkerige og frugtbare Kyster, udmærkede ved Naturskjønhed; nu er der af de tidligere blomstrende Stæder kun Ruiner tilbage, hvor røverske Beduinhorder strejfe omkring.

Genova [dschē], s. **Genua**.

Genovēse [dsche], il prete, Tilnavne for den italienske Maler Bernardo Strozzi, s. **Strozzi**.

Genovēva ell. **Geneviève, den hellige**, Paris's Skytshelgeninde, f. 424 i Nanterre ved Paris, blev af Biskop Germain af Auxerre bevæget til at aflægge Løfte om bestandig Kyskhed; hun hengav sig til den strængeste Askese og fik snart Visioner. Da Hunnerne under Attila truede Paris, trøstede hun Indbyggerne med den Forsikring, at intet Ondt vilde ramme dem, naar de blot bad med Iver. Kort efter blev Attila slaaet ved Châlons 451, og man tilskrev G.s undergjørende Kraft Sejren. Hendes Ry som

Helgen udbredte sig i vide Kredse, ligesom hendes Omhu for de nødlidende under en Hungersnød vakte Folkets Kjærlighed. Hun døde 3 Jan. 512. Mindedag 3 Jan. — En nden Helgeninde af dette Navn, Hertuginde G. f Brabant, Pfalzgrev Siegfrieds Ægtefælle, vede i første Halvdel af det 8de Aarh. I sin Lands Fraværelse blev hun af hans Hushovefter Golo beskyldt for Ægteskabsbrud og dømt a Livet; men reddet ved den Tjener, der skulde ldbyrde Dommen, levede hun 6 Aar i en Kløft Ardennerne og ernærede sig af Urter, indtil ndes Ægtefælle, som havde erkjendt hendes kyldighed, en Gang traf hende paa Jagten førte hende tilbage. Disse Træk danne offet til en meget udbredt Folkebog, ligesom rtællingen oftere er bleven benyttet af Digtere.

Genovefanerinder ell. **Miramioner**, en kvinde-Orden, stiftet 1636 af Franciska de Blosset derpaa 1665 forenet med en 1660 af Maria Miramion stiftet Orden, bestaar endnu i nkrig og nyder ikke ringe Anseelse for sine rlighedsgjerninger imod Børn og fattige Kvinder.

enre, fr. [schangr], Slægt, Slags; Smag; . **Genremaleri** betegner i Malerkunsten alt, der ikke er Historiemaleri, Portræt eller skab, men er senere blevet den sædvanlige gnelse for mindre Fremstillinger af det ge Liv, Cabinetsstykker. Dog lægges nu re Vægt paa Størrelsen, ligesom i det ingen Grænse kan drages imellem, hvor phører og Historiemaleriet begynder; til tegne Overgangen bruges undertiden Be-lsen historisk Genre. I Oldtiden var ligesom de fleste andre Fag i Kunsten, kjendt og dyrket baade i Grækenland og lien, skjønt et Par Vægmalerier i Pom-re de eneste Spor, som ere tilbage og : kunne benævnes saaledes. Efter Kun-Gjenfødelse i Middelalderen blev især landene Sædet for en blomstrende Skole remalere, hvoriblandt Teniers d. yngre, , Rembrandt, Terburg og Dow kunne s som de fortrinligste. I den nyere Tid G. overalt i Europa, og de fleste Lande etydelige Navne at opvise: i England og Leslie, i Tyskland Hübner og Meyer-Frankrig Decamps og Lessore, i Norge und (s. for øvrigt de særskilte Landes I Danmark have en stor Del af Eckers-Elever, Marstrand, Bendz, Küchler o. fl., ere Sonne, Schleisner, Monies, erhver-Navn som Genremalere, medens tillige re i andre Fag undertiden forsøge sig n. Blandt de yngre Kunstnere maa Vermehren, Dalsgaard, Exner, Bloch, Bache o. fl. Dette Fag, Genren, hvilket ere burde kaldes Fremstillinger af det Liv, har ogsaa sine Dyrkere blandt ggerne, og allerede fra den græske Old-s flere saadanne Arbejder („Drengen, er en Torn af Foden"). I den nyere e flere betydelige Billedhuggere, mest r og Grupper, frembragt Scener af ge Liv; den danske Billedhuggerskole i Kunstnere at nævne, der skylde Genren vn, saaledes Chr. Freund, Peters, Evens o. fl.

Gens, Flertal gentes, var i Rom Navnet for de store Forbindelser mellem Familier (oprindelig sandsynligvis kun patriciske), som sammenknyttedes ved fælles Navn, Familiehelligdomme og Arveret. Til en saadan g. sluttede sig Clienter som underordnede Medlemmer.

Genserik ell. **Geiserik**, **Gaiserik** (Navnet skal bet. Spydfyrste, jvfr. lat. gaesum, gr. *γαῖσον*, Kastespyd, navnl. hos Gallerne), f. 406, Vandalernes Konge 427—77, førte 429 Vandalerne fra Spanien over til Nordafrika, hvor han slog den romerske Statholder Bonifacius, der nu for silde angrede at have kaldt disse vilde Barbarer til Hjælp for at løsrive sig fra Kejser Valentinian III, og oprettede her det vandaliske Rige med Hovedstaden Carthago, som han erobrede 439. Overalt, hvor Vandalerne kom hen, for de frem med gruelige Ødelæggelser: Stæder og Landsbyer, Paladser og Klostre jævnedes med Jorden, og Mennesker myrdedes i Tusendvis; især rasede G. mod Gejstligheden, idet han som Arianer med bittert Had forfulgte de orthodoxe. Ogsaa en Del af Sicilien, Sardinien, Corsica og de baleariske Øer erobrede Vandalerne, som under G. først gjorde sig frygtede til Søs. Indkaldt af Valentinian III.s Enke Eudoxia mod Tronrøveren Petronius Maximus erobrede han 455 Rom og overlod i 14 Dage Verdensstaden til sine raa Krigeres Ødelæggelse; siden fortsatte han sine Plyndringer paa Italiens Kyster og afslog sejerrig de Forsøg, som baade de vesterlandske og østerlandske Kejsere gjorde paa at hindre det. Den frygtede Vandalerkonge døde efter i et halvt Aarh. at have været den cultiverede Verdens Svøbe 25 Jan. 477.

Gensonné, Arm. [schangsonnē], f. 1758 i Bordeaux, var Advocat i sin Fødeby, da Revolutionen 1789 førte ham ind i Politiken. Valgt 1791 til Medlem af den lovgivende Forsamling sluttede han sig til sin Provinses Deputerede, Girondinerne, og blev en af de mest fremragende iblandt dem; han foreslog den Lov, ved hvilken Kongens Brødre og andre høje Emigranter bleve satte under Anklage. Han blev henrettet tillige med de andre Girondiner 31 Oct. 1793.

Gent, fr. Gand, Hovedstad i den belgiske Prov. Øst-Flandern ved Floden Schelde, 7 M. v. n. v. for Brüssel. 134,000 I. (1881). G., der er bygget paa talrige, ved c. 80 større og en stor Mængde mindre Broer forenede Smaaøer, er Sæde for en katholsk Biskop og har talrige Kirker, hvoriblandt mærkes Kathedralkirken, Kirken St. Bavon med Malerier af van Eyck og Michaelskirken. Blandt dens andre offentlige Bygninger ere de mærkeligste Raadhuset, det gamle Slot, der tidligere var Residens for Grever af Flandern og Hertuger af Burgund, Ruinerne af den saakaldte „Prinzenhof", hvor Kejser Carl V blev født 1500, og hvor de spanske Statholdere længe residerede, det nye Theater, Justitspaladset med Børs, og midt i Staden et mærkeligt, 335 F. højt Taarn („Beffroi", s. d. A.) med stort Klokkespil. G. har et Universitet med en Højskole for Civilingenieurer, et stort Bibliothek og talrige Museer, botanisk og zoologisk Have, videnskabelige og almennyttige Foreninger, 2 Døvstumme-

anstalter, et Sindssygehus og et stort Tugthus. Industrien staar paa et meget højt Trin, navnlig i Bomulds-, Linned- og Uldvarer, Maskiner, Læder, Kniplinger, Sukker, slebet Marmor og raffineret Salt. Havedyrkning og Blomstercultur drives i stor Udstrækning. Handelsomsætningen er meget betydelig. — G. omtales allerede i det 8de Aarh. Under Greverne af Flandern naaede Staden fra det 11te Aarh. betydelig Magt og Rigdom og vandt derved en Overlegenhed, som dens Borgere ofte med Vaabenmagt vidste at gjøre gjældende mod deres Landsherrer, Greverne af Flandern, og senere de burgundiske Hertuger og deres Arvinger. Under Kejser Carl V, medens hans Søster Marie af Ungarn var Statholderinde, forjog de endog 1539 Adelen, vægrede sig ved at betale Skat og indsatte en egen Regering, men Carl ilede dertil fra Spanien med en stor Magt 1540 og tilføjede sin Fødeby en alvorlig Tugtelse, hvorhos han af de paalagte Pengebøder opbyggede Citadellet til i Fremtiden at holde Genterne i Ave. 1576 sluttedes i G. den saakaldte Genterpacification mellem de nordlige og sydlige Provinser i Nederlandene til fælles Forsvar mod det spanske Voldsherredømme. Under Ludvig XIV.s Krig med Nederlandene og i den spanske Arvefølgekrig, ligesom senere i den østerrigske Arvefølgekrig, blev G. erobret af de franske (1678, 1708 og 1745). 1814 sluttedes her Fred mellem England og Nordamerika. I de 100 Dage 1815 opholdt Ludvig XVIII sig som Flygtning i G.

Gent, Justus Jodocus ell. Josse van (Josse de Gand), flamsk Maler, der hos Vasari nævnes som Mester til det i Urbino bevarede Billede „Nadveren", som han 1474 malede for et religiøst Broderskab, »Corpus Christi«, der. Dette Billede, som viser Paavirkning af den v. Eyckske Skole, hvad enten han, som angives, har været Elev af Hubert eller af den yngre Broder Jan v. Eyck, hører til den ældre flamske Skoles mærkeligere Værker; Christus uddeler her staaende Nadveren til de om ham staaende og knælende Apostle, saaledes som Lucca Signorelli og enkelte andre Malere og hos os bl. a. Thorvaldsen ogsaa have gjengivet denne Handling. Et mindre Billede, „Christi Fødsel", i Galleriet i Antwerpen tillægges ligeledes ham. Hans Levned er ganske ukjendt.

Gentiānrod, s. Entian.

Gentil, fr. [schangtil], smuk, høflig, fin.

Gentilly [schangtiji], en Commune i det franske Dep. Seine tæt s. for Paris's Fæstningsmur, med 10,000 J., talrige Fabriker og et Plejehus for Gamle og Sindssyge.

Gĕntius, Konge i Illyrien, forbandt sig i den 3dje makedoniske Krig 171—168 f. Chr. med Kong Perseus af Makedonien mod Romerne, men da Perseus narrede ham for de lovede Subsidier, førte han Krigen uden Kraft, blev overvunden af den romerske Prætor Anicius og døde i romersk Fangenskab.

Gentleman [djĕntel] betegner i England enhver, der staar mellem den højere Adel og de arbejdende Klasser, altsaa Godsejere, Fabrikanter, større Kjøbmænd, Videnskabsmænd, kort sagt alle, der gjøre Fordring paa Dannelse og en uafhængig Stilling; derfra overført paa Folk af hæderlig Charakter og dannet Opførsel. G. of the turf [tørf] betegner den, der giver sig af med Hestevæddeløb; G.-Rides, de Løb, i hvilke det kun er tilladt G. at deltage. **Gentlemanlike,** eng. [lajk], som det sømmer sig for en hæderlig og dannet Mand. **Gentry** [djĕntri] bet. i England den lavere Adel (Baronetter og Riddere), i Modsætning til den egentlige Nobility (Peererne og deres Slægt), men overføres ogsaa til at omfatte alle Gentlemen.

Gentz, Friedr. v., tysk Publicist, f. 2 Maj 1764 i Breslau, blev 1786 ansat i et af de preussiske Regeringskontorer og 1793 Krigsraad. Paavirket af Rousseau og Kant hyldede han oprindelig den franske Revolution, men blev snart en afgjort Modstander af den og oversatte 1793—94 Burkes og Mallet du Pans Skrifter derom. Fra 1795 antog G. mere engelske, conservative Anskuelser om en fri Forfatning og rettede i Nov. 1797 en Opfordring til Fred. Vilh. III om at forebygge Omvæltninger ved at indrømme Pressefrihed o. desl., men samtidig slaa ind paa en national Politik. Den Gang holdt han endnu paa Neutralitet, men traadte 1800 i Forbindelse med engelske og russiske Statsmænd og understøttede den Retning, der vilde føre Krig med Frankrig, idet han stillede sin skarpe Pen til Raadighed. Ved sine Flyveskrifter kom G. til at øve en betydelig Indflydelse paa den politiske Udvikling, medens han samtidig førte et yppigt Liv i de højere Samfundskredse ved Hjælp af de Pengeunderstøttelser, der tilflød ham fra Udlandet. 1802 traadte G. i østerrigsk Tjeneste som Hofraad og viste sig som ivrig Fjende af Napoleon I; han skrev Memoirer og Flyveskrifter, deriblandt et af dem, som 1806 kostede Boghandler Palm Livet. S. A. kaldtes G. til Preussen og forfattede Krigserklæringen mod Frankrig og Fred. Vilh. III.s Brev til Napoleon; ligeledes affattede han 1809 og 1813 Østerrigs Krigsmanifester og førte baade ved Congressen i Wien og de senere Congresser 1818—22 Protocollen, idet han som Metternichs Redskab var ivrig Hævder af alle bestaaende Tilstande og af den reactionære Indblandingspolitik. Fra 1829 stod han i et ømt Forhold til den unge Danserinde Fanny Elßler; han døde 9 Juli 1832. G.s Skrifter, hvoriblandt mange om Finansforhold, udgaves 1838—40 i 5 Bd., hvortil senere kom flere Samlinger af Breve og Dagbøger (4 Bd., 1873—74).

Gĕnua, ital. Genova, med Tilnavnet »La Superba« (den prægtige), befæstet Stad i Norditalien ved Genuabugten; 44° 25′ n. Br., 26° 35′ ø. L. 180,000 J. (1881). G. hæver sig terrasseformig op ad Appenninernes Skraaning og frembyder set fra Havet et sjælden pragtfuldt Skue, der ikke som saa mange andre Steder gjøres til Skamme af dens Indre; thi man træffer her en overraskende Mængde Pragtbygninger. Dog ere dens Gader i det hele snævre og til Dels stejle, med Undtagelse af Hovedgaden, der under forskjellige Navne gjennemskærer hele Staden. Her er over 100 Kirker, der saa godt som alle ere rigt smykkede, ja til Dels overlæssede med Decoration. Blandt disse ere de mærkeligste Kathedralkirken S.

Lorenzo med Gravmæler for Familierne Doria,
Fieschi, Justiniani og mange flere af den gamle
Republiks Stormænd, S. Annunciata og S. Ma-
ria di Carignano, fra hvis aabne Galleri man har
en henrivende Udsigt over Staden og dens Om-
givelser; end videre Kirkerne San Ciro, tidligere
Kathedralkirken, San Ambrogio, San Matteo
og San Stephano. Blandt den store Mang-
foldighed af pragtfulde Paladser fortjene at
fremhæves Paladset Durazzo, det største og præg-
tigste, nu et kongeligt Slot, Balbi, Pallavicini,
Brignola, Spinola, Doria (nu benyttet som
Kaserne), Dogepaladset la Signoria (nu Ju-
stitsenat), Serra (Solpaladset) med dets gyldne
Sal, et andet Palads Doria ved Havnen, Uni-
versitetet o. fl. Antallet af mægtige Kloster-
bygninger er meget stort; i selve Staden fandtes
tidligere 44 Munke- og 25 Nonneklostre. Af
talrige Hospitaler og milde Stiftelser maa
fremhæves det storartede Albergo dei Poveri, i
hvilket over 1,000 Syge og Vanføre under-
holdes. G. er rigt paa Anstalter til Fremme
af Videnskab og Kunst, deriblandt Univer-
sitet med fortrinligt Bibliothek, Kunstakade-
mi med Maleri- og Modelsamling, Opera-
hus, 4 andre Theatre o. fl. Industrien staar
paa et meget højt Trin, navnlig i Silkevarer
(Fløjel og prægtige kunstige Blomster), Guld-
og Sølvarbejder, især Filigranarbejder, lakerede
Varer, Parfumer, Maccaroni, candiserede Frug-
ter m. m. Staden forsynes med godt Drikke-
vand ved en 4 M. lang, over Bjærge og Dale
ført Vandledning. G. er en Frihavn og driver
overordentlig omfattende Handel. Dens halv-
runde Havn er 5,000 Al. i Gjennemsnit og
dannes ved to mægtige Moler, mellem hvilke er
en Aabning paa 750 A.; paa den vestl. Mole
staar et prægtigt Fyrtaarn. I den østl. Side af
Havnen er Frihavn med Doganaen og store
Magasiner; i den vestl. var tidligere Marinearse-
nalet og Værftet, der nu ere flyttede til Spezia.
Strækningen v. for G. kaldes Riviera di Po-
nente (vestl. Kyst), og ø. for G. Riviera di Le-
vante (østl. Kyst); de udmærke sig begge ved
et mildt Klima og talrige prægtige Villaer
(Villa Pallavicini) med herlige Haver. Nu
er Jærnvej ført helt om Kysten fra Nizza
til Livorno. Mod V. er den store Forstad
San Pier d'Arena med 17,000 J. og talrige
Bygninger. 1407 stiftedes i G. en Bank,
efter Venezias og Barcelonas var den ældste
i Europa. — G. ligger i det gamle Liguria
og nævnes første Gang i Historien ved Beg.
af den anden puniske Krig 218 f. Chr. Efter
det vestromerske Riges Fald kom G. efterhaan-
den under Østgoterne, Grækerne, Longobar-
derne og Frankerne. Da Carolingernes Rige
opløstes, gjorde G. sig uafhængig og delte til
Slutn. af 11te Aarh. Skæbne med de lombar-
diske Stæder. Stadens Beliggenhed var gunstig
for Handelen, og endnu tidligere end Venezia
begyndte G. Handel paa Levanten. Ogsaa paa
Søen udbredte G. sig, greb den om sig og kom derved fra
Beg. af det 12te Aarh. i blodige Krige med
Pisa, der varede i 200 Aar og endte med, at
Genueserne fratog Pisanerne Corsica og Elba
og ødelagde Pisas Havn. Korstogene bleve en
rig Kilde til G.s Velstand og Magt. Med
Venezia, dets Medbejlerske i Herredømmet over

Middelhavet og Handelen paa Levanten, førte Genueserne heftige og langvarige Krige, som først endte ved Freden i Turin 1381. Deres Handelsmagt steg især, efter at det af Venezianerne oprettede latinske Kejserdømme var omstyrtet af Grækerne ved Genuesernes Hjælp 1261, fra hvilken Tid de fik stor Indflydelse i Constantinopel og endog Forstaden Galata; herfra udbredte de deres Herredømme over det sorte Hav og bemægtigede sig Staden Kaffa paa Krim, som blev Hovedpladsen for deres Handel med Asien. Ogsaa mod Vest aabnede Genueserne sig Handelsforbindelser, i Portugal, Frankrig og Flandern. Genueserne søgte allerede c. 1300 at gjøre Opdagelser paa Afrikas Vestkyst; de fandt de canariske Øer, Madeira, ja endog Azorerne; mange Genuesere gik i andre Staters Tjeneste som Søkrigere og Sømænd, deriblandt Columbus og Cabot (s. d. A.). Men med Constantinopels Erobring af Tyrkerne 1453 begyndte G.s Dalen; den saa overordentlig vigtige Stad Kaffa faldt 1475 ved Forræderi i Tyrkernes Hænder, og Opdagelsen af Amerika og Søvejen til Indien gav Verdenshandelen en ny Retning. I G. selv herskede stadig Partikampe, dels imellem Aristokraterne indbyrdes, dels imellem dem og Borgerne. Vel blev fra 1339 en Doge valgt paa Livstid, men han kunde ikke styre Partierne. Følgen heraf var, at Genueserne for at faa Ro flere Gange gav sig under fremmede Herskere, især Hertugerne af Milano og de franske Konger. Midt under disse Uroligheder stiftedes imidlertid 1407 den berømte Georgsbank (Compera di S. Giorgio), som opstod af de Laan, Staten gjorde hos rige Borgere til sine Fornødenheder, og som samvittighedsfuldt blev opretholdt af de vexlende herskende Partier ligesom en Stat i Staten. Under Krigene mellem Frants I og Carl V stod G. snart under spansk, snart under fransk Herredømme, indtil Andr. Doria 1528 skaffede sin Fædrenestad Uafhængighed og grundlagde en ny, strængt aristokratisk Forfatning, som efter at have overstaaet Fiescos Sammensværgelse 1547 holdt sig indtil Republikens Ende. Adelen blev delt i den gamle (foruden Familierne Grimaldi, Fieschi, Doria og Spinola endnu 24 andre Slægter, som i Alder, Rigdom og Anseelse kom disse nærmest) og den nye (437 Slægter). 1684 lod Ludvig XIV G. bombardere ved Duquesne, fordi han følte sig fornærmet af Republiken, og n. A. maatte Dogen Imperiali med 4 Raadsherrer begive sig til Versailles for at gjøre Afbigt, hvor den aandrige Doge dog ved sin værdige Optræden forstod at imponere den overmodige Konge. Under de tidligere Uroligheder havde G. efterhaanden mistet alle sine uden for Fastlandet liggende Besiddelser undtagen Corsica, som ligeledes 1729 gjorde Opstand og 1768 blev afstaaet til Frankrig. I den østerrigske Arvefølgekrig tog G. Parti mod Østerrig, som erobrede Staden 1746; men s. A. fordrev Genueserne den østerrigske Besætning. Endelig bukkede G.s Frihed under for den franske Revolutions Storme. 1797 maatte det lade sig foreskrive en ny Forfatning af Bonaparte i Lighed med den franske under Navnet den liguriske Republik. 1799 holdtes Staden besat af Mas-

séna og udholdt en lang Belejring af Østerrigerne, indtil den 1800 maatte overgive sig. Ved et Decret af 4 Juni 1805 blev den l. R. indlemmet i Frankrig og delt i 3 Departementer; Banken ophævedes, og dens Gjæld indførtes i den store franske Gjældsbog. 1814 besatte Englænderne Staden og proclamerede den gamle Forfatnings Gjenoprettelse, som den havde været før 1797; men Wienercongressen forenede 1815 G. under Titel af Hertugdømme med Kongeriget Sardinien. Siden var G. altid Hovedsædet for den frisindede Opposition mod Regeringen, ligesom den var Mazzinis Fødestad. Den tog Del i Revolutionen 1821, og i Marts 1849 fordrev den Besætningen og indsatte en provisorisk Regering, men blev 4 Apr. bragt til Lydighed af General Lamarmora. — **Hertug af G.** var Titlen for Kong Carl Alberts anden Søn **Ferdinand**, f. 15 Nov. 1822, d. 10 Febr. 1855. Han udmærkede sig 1848 i Slagene ved Peschiera og Custozza og fik 11 Juli s. A. Tilbud om at overtage Siciliens Trone, men afslog det. Hans Enke **Elisabeth**, Datter af Kong Johan af Sachsen (f. 1830), ægtede 1856 til venstre Haand Marquis Rapallo (d. 1882). Af hans to Børn har Datteren Margherita (f. 1851) 1868 ægtet sin Fætter Kong Umberto af Italien, og Sønnen Thomas (f. 1854), der bærer Titlen Hertug af G., var 1870 en af dem, man tiltænkte Spaniens Krone. Han ægtede 1883 Prinsesse Isabella af Bayern (f. 1863), Datter af Prins Adalbert (Farbroder til Ludvig II).

Genuin, naturlig, medfødt, ægte, uforfalsket.

Gĕnus, lat., Slægt; i Gram. Kjøn (s. d. A.). **G. irritābile vātum**, Digternes pirrelige Slægt.

Genzāno [dschen], Stad i Mellemitalien, 3 M. s. f. ø. for Rom i Albanerbjærgene, ved Sydenden af Nemisøen, med 3,000 J., besøges meget af Tourister og er et yndet Sommeropholdssted.

Geocēntrisk kaldes et Himmellegemes Sted, for saa vidt det tænkes betragtet fra Jordens Centrum i Modsætning enten til det apparente Sted, set fra et Sted paa Jordens Overflade, eller det heliocentriske, set fra Solens Centrum. Et Steds g. Bredde er den Vinkel, som Linjen fra Jordens Centrum danner med Ækvator, til Forskjel fra den geographiske, som er Verticalens Vinkel med Ækvator. Paa Grund af Jordens Fladtrykning ere disse ikke ens. Kjøbenhavns (Observatoriets) Bredde (den geographiske) er 55° 41′ 13″, medens dens g. Bredde kun er 55° 30′ 29″.

Geōder, en i Geognosien anvendt Betegnelse for saadanne Masser, der ere afsatte i større Blærerum i Bjærgarterne, f. Ex. i de saakaldte Mandelstene. G. ere ofte hule i Midten og da sædvanl. indvendig besatte med Druser af Krystaller eller smaa Stalaktiter. Især kunne de forskjellige Varieteter af Kvarts findes deri afsatte med smukt vexlende Farver, hvorved saadanne G. blive skikkede til at anvendes til forskjellige Smykker og Kunstgjenstande (s. **Agat**).

Geodæsi, den Videnskab, som handler om Landmaaling (s. d. A.), især den højere eller geographiske (s. **Gradmaaling**), blev særlig udviklet af Gauß. **Geodæt**, den, der giver sig af med Geodæsi; **geodætisk**, hvad der hører til Geodæsi; **g. Hovedpunkter**, de Punkter paa Jordoverfladen, fra hvilke g. Maalinger foretages; **g. Linje**, den korteste Afstand mellem to Steder paa Jordsphæroiden ell. mere alm. paa en hvilkensomhelst Flade; **g. Trekant**, en Trekant, begrænset af 3 g. Linjer.

Geoffrey af Monmouth [djōffri], engelsk Historieskriver, d. omtr. 1154; han forfattede (eller oversatte) paa Latin en »Historia Britonum«, i hvilken bl. a. Sagnene om Kong Arthur og hans Riddere findes opbevarede.

Geoffrin, Mar. Thér. [schoffræng], f. Rodet, en ved Aand og Charakter fremragende Dame i det 18de Aarh., f. 1699 i Paris, blev tidlig Enke efter en rig Fabrikant G. og skaffede sig et Navn i og uden for Frankrig ved den Gavmildhed, hvormed hun baade understøttede Trængende og navnlig Lærde, Kunstnere og fremstræbende Talenter, for hvilke hendes Hus var en Samlingsplads. Da Stanisl. Poniatowsky, som ogsaa havde besøgt hendes Hus, var bleven Konge i Polen, rejste hun 1766 efter hans indtrængende Indbydelse til Warschau og blev overalt modtaget med stor Opmærksomhed. Hun døde 1777 og betænkte i sit Testament rigelig sine Venner, især Encyklopædisterne, hvis Mindeskrifter over hende ere samlede i »Éloges de mad. G.« (1812).

Geoffroy, Jean Marie Michel [schoffroā], fransk dramatisk Kunstner, f. 1820 i Paris, var først i Guldsmedlære, spillede derpaa Komedie i Provinserne og debuterede 1844 paa Gymnase, hvor han ved sit fine og naturlige Spil blev en af de bedste Støtter. Blandt hans ypperste Roller kan nævnes „Mercadet“, som han skabte. 1863 gik han over til Palais-Royal, uden at han dog paa denne Scene kunde gjøre sig i den Grad gjældende som paa Gymnase. D. 1 Sept. 1883.

Geoffroy, Jul. Louis [s. o.], fransk Kritiker, f. 1743 i Rennes, blev 1776 Professor i Rhetorik ved Collège Mazarin og redigerede 1776—92 Tidsskriftet »Année littéraire«, hvori han ligesom sin Forgænger Fréron heftig bekæmpede det 18de Aarh.s Philosophi og dens Forkyndere. Snart føjede Revolutionens Udbrud politisk Had til de literære Kjævlerier; som Redacteur af »L'ami du roi« paatog G. sig at forsvare Monarchiet i dets gamle Skikkelse, maatte derfor flygte og blev Landsbyskolelærer. Først efter 18 Brum. vendte han tilbage til Paris, blev nu en af Napoleon I.s Lovprisere og overtog 1800 Redactionen af Feuilletonen i »Journal de l'empire«, den senere »J. des débats«. Hans Kritik, der især gav sig af med de dramatiske Værker, var ogsaa der rettet mod det 18de Aarh.s Koryphæer, fornemmelig Voltaire, men ogsaa mod Digtere og Skuespillere, som Talma og Madem. Duchesnois, der ikke vilde kjøbe sig fri for hans hvasse Pen. Hans »Commentaires sur les œuvres de Racine« (7 Bd., 1808) ere ikke uden Fortjeneste. Han døde 1814.

Geoffroy St. Hilaire, Etienne [s. o. sængt ilǟhr], berømt fransk Naturforsker, Medlem af Akademiet, f. 15 Apr. 1773 i Etampes, d. 19 Juni 1844, blev 1793 Professor i Zoologi ved Jardin des plantes, 1809 ved det medicinske Facultet i Paris, deltog 1798 i den ægyptiske Expedition

g bragte fortrinlige zoologiske Samlinger til-
age til Paris fra Ægypten. G. har stræbet
lange smukke og værdifulde Monographier (i
Magasin encyclopédique«, »Annales du Mu-
ěum«, »Mémoires du Muséum«, »Description
l'Égypte« osv.) og med Held sysselsat sig
ed Studiet af Misfostre og Monstrositeter;
n idealistiske naturphilosophiske Stræben, der
igjennem hans zoologiske og anatomiske
rifter, og som bl. a. fremtræder i »Philo-
phie anatomique« (2 Bd., 1818—22) og i
ır le principe de l'unité de composition
anique«, men som heller ikke sjælden ledte
for vidt, skaffede ham en ivrig Modstander
uvier. 1828 udtalte G. som sin Over-
isning over for denne sin Modstander, at
erne ikke havde holdt sig uforandrede fra Ti-
es Begyndelse, men vare undergaaede en
dannelse, hvortil den væsentligste Aarsag
tte søges i Forandring af Livsbetingelserne
onde ambiant«). — Hans Søn, Isidore G.
., f. 1805, d. 1861, ligeledes (fra 1841)
esfor ved »Jardin des plantes« og Medlem
kademiet, traadte i flere Retninger i Fa-
s Fodspor og gav sig især af med Patte-
es Naturhistorie, samt arbejdede for frem-
Dyrs Acclimatisation, bl. a. ved Stif-
af »Jardin d'acclimatation« i Boulogne-
i Paris, hvori han tog en virksom og
gende Del. Hans »Histoire naturelle
ale des règnes organiques, principalement
e chez l'homme et les animaux« forblev
udt (1854—62).

gnosi, Videnskaben om Jordklodens Na-
aledes som den nu er, i Modsætning til
eni, der afhandler Jordklodens oprinde-
annelse og successive Udvikling. Begge
derafdelinger af Geologien (s. d. A.);
det er vanskeligt at drage en skarp
imellem dem, iagttages ikke altid For-
mellem disse to Benævnelser, saa at
meget ofte G. og Geologi bruges i
Som selvstændig Videnskab i Mod-
til Oryktognosi (Læren om de enkelte
ier) blev G. først fremsat af Werner

ræphbugten, en Havbugt i den sydlige
Australiens Vestkyst, begrænses mod V.
ærget Naturaliste. Den er aaben for
g N.-Vindene.

aphi ell. Jordbeskrivelse, den Viden-
lærer os Jorden at kjende som et med
mmelig Organisation udrustet og til
r Mennesket bestemt Verdenslegeme.
tiger sig især med Jordens Overflade.
tre forskjellige Synspunkter, hvorfra
an betragtes, skjelner man mellem
ematiske, den physiske og den politiske
nathematiske G. betragter Jorden
rdenslegeme, som en Del af Solsyste-
n Planet og falder delvis sammen med
en, men dog saaledes, at Jorden
oldes som det centrale i Fremstillin-
physiske G. betragter Jorden som
igt, individuelt Hele, som et Natur-
d bestemte, ejendommelige (telluriske)
eskaffenheder og Frembringelser, som
t for hele den organiske og uorga-
og de hverandre betingende Natur-

kræfter og Naturlove med deres Betydning for Plante-, Dyre- og Menneskeverdenens Tilværelse, Liv og Udbredelse. Underafdelinger af den ere Orographi (Læren om Bjærgene), Hydrographi (Læren om Vandet paa Landjorden), Oceanographi (Læren om Verdenshavet) o. fl. Tager man Hensyn til Naturfrembringelsernes Fordeling paa Jordklodens forskjellige Dele, har man de specielle Videnskaber Mineralie-, Plante- og Dyrgeographi. Hjælpevidenskaber for den physiske G. ere fremdeles Geologi, Geognosi, Naturhistorie i videste Omfang og Naturlæren (af denne særlig Meteorologi og Klimatologi). Den politiske G. betragter Jorden som Bolig for Menneskene og inddeler disse efter Folkeslag eller Stater, beskriver de af Menneskene stiftede Stater, deres Samfundsindretninger, Sprog osv., fremhæver Jorden som Tumleplads for al menneskelig Virksomhed, Arbejde og Culturudvikling og gaar saaledes til Dels over i Historien. Som Grene af samme eller Hjælpevidenskaber kunne nævnes Topographi, Ethnologi, Statistik o. fl. I historisk Henseende skjelner man mellem den gamle, Middelalderens og den nyere G.; en Del af den gamle G. er den bibelske som Hjælpevidenskab for Bibelfortolkningen. Efter de Personers forskjellige Tarv, som skulle lære G., adskiller man Militær-, Handels-, Forstgeographi osv. Et vigtigt Hjælpemiddel for G. ere de tegnede Fremstillinger af Jordklodens Dele, der fremstille disse i formindsket Maalestok for Øjet og derved yder den gjennem det beskrivende Ord givne Skildring en uundværlig Understøttelse. Læren om Landkort (Kartographi), Glober, Reliefs osv. er derfor ogsaa en Hjælpevidenskab for G. **G.s Historie** staar i den nøjeste Sammenhæng med de geographiske Opdagelsers Historie. Man kan inddele den i 5 Tidsrum. 1ste Tidsrum indtil Alexander d. store, 334 f. Chr. Phønikerne besøgte Middelhavets Kyster og sejlede gjennem Gibraltarstrædet til Britannien (deres Omsejling af Afrika i Følge den ægyptiske Konge Nechos Foranstaltning er meget tvivlsom og forblev i hvert Fald uden videre Følger); deres Efterretninger vare imidlertid meget blandede med Overdrivelser og forsætlige og uforsætlige Usandheder. Fra dem modtog rimeligvis Jøderne (s. især Moses's og Josvas Bøger) det meste af deres geographiske Kundskaber om Middelhavslandene og de asiatiske Egne. Grækernes Kundskab om fremmede Lande var paa de homeriske Tider indskrænket til deres eget Land, Lilleasien og enkelte andre af Middelhavets Kystlande; hvad der laa v. for Grækenland, var indhyllet i et fabelagtigt Mørke. De homeriske Grækere tænkte sig Jorden som en rund Skive, omflydt af den store Flod Okeanos; langs med dennes Nordside boede Hyperboræerne paa den anden Side af de rhipæiske Bjærge (forvirrede Forestillinger om Pyrenæerne og Alperne); over Jorden hvælvede sig Himlen som en fast Bue, over hvilken hævede sig Toppen af Bjærget Olympos, Gudernes Bolig. Mod Vest boede Kimmerierne i Mørkets Egne, men her laa dog Indgangen til de elyseiske Marker, de saliges Boliger. Efterhaanden udvidedes Grækernes

Kundskaber om Middelhavslandene ved Anlæggelsen af Kolonier, især ved det sorte Hav og Italien. Anaximandros (d. 547 f. Chr.) skal have gjort det første Udkast til et Landkort, som forbedredes af Hekatæos. Rejser af enkelte videbegjærlige Mænd, særlig Herodot (f. 484 f. Chr.), fremmede Kjendskabet til de beboede Egne; hans historiske Værk er det første systematiske og for den Tids Viden udtømmende geographiske Værk. Ved egne Rejser og omhyggelig Indsamling fra andre blev han i Stand til at beskrive det persiske Riges asiatiske Dele, til Dels endog det nuværende Turan (det kaspiske Hav er hos ham et Indhav), Landene omkring det sorte Hav (navnlig Skythien og Thrakien, d. e. Sydrusland og Balkanhalvøen), fremdeles Ægypten og Nordafrika, det sydlige Spanien og Italien; men længere mod Nord var det meste for ham indhyllet i Taage. Grækeren Pytheas fra Marseille (omtr. 330 f. Chr.) kom til Britannien og Thule (Skandinavien?), men hans Skrift er kun kjendt fra senere Uddrag. — 2det Tidsrum, fra Alexander den store til Muhammed, 334 f. Chr. — 622 e. Chr. Makedonernes Erobringer i Asien og Afrika og de af Ptolemæerne foranstaltede Opdagelsesrejser til Søs udvidede betydelig Kundskaben til disse to Verdensdele. Til denne Tids berømteste Geographer hører Nearchos, der førte Alexanders Flaade fra Indus's Munding langs Kysten til den persiske Bugt. Romernes paafølgende Verdensherredømme aabnede Vejen til forhen ukjendte Egne især i Europa (Gallien, Britannien, Tyskland). Efter at Aristoteles i sine physiske Skrifter havde fremsat mange rigtige geographiske Bemærkninger, leverede Eratosthenes (d. 194 f. Chr.) den første videnskabelige Behandling af G. (især den mathematiske) og beregnede Stædernes Beliggenhed efter Længde og Bredde; ham fulgte Hipparchos og Strabon (f. 66 f. Chr.), hvis store Værk »Geographica« (17 Bøger) er den vigtigste Hovedkilde til vort Kjendskab om Oldtidens geographiske Viden; særlig fremmede han Kjendskabet til det nordlige og vestlige Europa. Romeren Pomponius Mela leverede omtr. 50 e. Chr. et geographisk Compendium efter gode Kilder, og Alexandrineren Claudius Ptolemæos (omtr. 125 e. Chr.) betegner Culminationen af Oldtidens geographiske Viden; han havde f. Ex. nøje Kjendskab til Nilen, han er den første Geograph, som kjender Volga, og hans Kort afgav det Grundlag, hvorpaa Araberne, ja selv Columbus væsentlig byggede. Romerne lagde kun Vægt paa G. i praktisk Øjemed og dyrkede kun den politiske, ikke den mathematiske og physiske G. Prøver af deres geographiske Optegnelser og Korttegninger har man i de saakaldte »Itineraria«, nærmest kun Fortegnelser over vigtige Stæder tillige med Angivelser af deres indbyrdes Afstande; det vigtigste af disse Rejse- og Postkort er »Tabula Peutingeriana«. Ved Folkevandringen lærte Sydeuropas Beboere ganske vist en Del nye Folkeslag at kjende, og disse medbragte til deres nye Bopæle nogen Kundskab om deres oprindelige Hjemstavn; men den almindelige Forvirring og det tiltagende Barbari fremkaldte ogsaa i denne Videnskab en stærk Tilbagegang. Den ægyptiske Munk Kosmas Indopleustes skrev omtr. 550 et geographisk Værk, der vel indeholder vigtige Efterretninger om Oldtidens Handelsforbindelser, men ogsaa en Mængde Æventyr, og navnlig opponerer han mod Ptolemæos's System som stridende mod den hellige Skrift; Jorden er efter ham ikke en Kugle, men en flad Firkant, omflydt af Okeanos, paa hvis modsatte Bred der ligger et andet, af en høj Mur omsluttet Fastland, hvor fordum Paradiset laa (lignende Forestillinger gjenfindes hos mange Kirkefædre og andre ældre christelige Skribenter). Armenieren Moses fra Chorene (d. 487) skrev om det indre Asien; Goteren Jornandes meddelte i sit Skrift »De origine et rebus gestis Getarum« Oplysninger om det østlige og nordlige Europa. — 3dje Tidsrum, fra Muhammed til Columbus (622—1492). Araberne bidrog ved deres Erobringer i alle tre Verdensdele og ved deres rige geographiske Literatur meget til G.s Udvikling. De behandlede G. mest i Forbindelse med Astronomi og Mathematik, beskrev meget nøje de af dem selv beherskede Lande og mere udførlig Østafrika, Øst- og Sydasien, men havde om det øvrige enten ufuldstændige Efterretninger eller kun Æventyr (s. Arabisk Literatur). Blandt de christne var den geographiske Videnskab længe sunket i dybt Forfald; de paa Latin skrivende Geographer øste ikke deres Viden af græske Forfattere, der vare forglemte og først senere paa ny lærtes gjennem Arabernes Værker. Kun mod N. og N. V. udvidedes de geographiske Kundskaber først ved christne Missionærer, senere ved Normannernes Erobringer og Søtog. Nordboerne foretog dog ogsaa fredelige Udflugter, især Pilegrimsrejser, hvorved de lærte at kjende især Italien og Østerland, og Handelsrejser, som førte til Rusland o. fl. St. Nordmanden Ottar sejlede omtr. 870 til Bjarmeland (ved Dvinas Munding i det hvide Hav), Sverige og Danmark; hans og en anden Nordbo Ulfstens Beretninger optegnedes af Kong Alfred i hans Oversættelse af Orosius. Island opdagedes af irske Munke, senere af norske Vikinger (s. Island), der herfra kom til Grønland og omtr. 1000 til „Vinland" eller Nordamerikas Kyst omtrent fra New-Foundland til Massachusetts. Disse normanniske Opdagelser berigede dog kun Middelalderens G. med Kjendskabet til Island og Grønland, medens Kjendskabet til deres Amerika-Farter næppe naaede ud over det nordiske Sprogs Omraade; kun hos Adam af Bremen finde vi Amerikas tidlige Opdagelse berørt; saaledes gik den vigtige Opdagelse i Glemme, og der forløb omtr. 500 Aar, inden Columbus atter gjenfandt den nye Verden. Af større verdenshistorisk Betydning bleve Portugisernes Opdagelser langs med Afrikas Vestkyst, som i dette Tidsrum undersøgtes lige til Sydspidsen; herom s. Henrik Søfarer, B. Diaz o. fl. Art. Til det indre Asien fik man nøjere Kjendskab ved den italienske Franciskanermunk Piano Carpini, der 1246 naaede frem til Mongolernes Hovedstad Karakorum, og den belgiske Franciskaner Vilhelm Ruysbroek (Rubruquis), 1253 den franske Konge Ludvig den helliges Sendemand

til Mongolernes Storkhan, hvem Rygtet havde gjort til en Christen; Middelalderens store Geographer Roger Bacon og Vincens af Beauvais have benyttet disse Munkes Skrifter og givet et i det hele troværdigt Billede af Mellemasien. Middelalderens mest berømte Rejsende er dog Marco Polo, der i 24 Aar opholdt sig ved Storkhanens Hof og berejste hele det nuværende China, og hvis Skildringer om det guldrige Zipangu (Japan) og Pebermarkedet bidrog til at opflamme Opdagelseslysten hos Portugiserne og Columbus. Compasets Indførelse (s. Compas) gav Søfarerne en hidtil ukjendt Vejledning. Skrifter over G. har man fra denne Tid især af Italienere og Tyskere;
Søkortene ere de venezianske af Marino Sa-
tto (fra Beg. af det 14de Aarh.) og de c.
0 Aar yngre af Fra Mauro mest bekjendte;
olemæos's Kort danne endnu Grundlaget,
n Marco Polos Beretninger ere benyttede.
saadant Kort førte Amerikas Opdager med
, da han tiltraadte Søvejen til Indien.
ndt Jordkugler fra denne Tid har Martin
haims vundet et betydeligt, men overdrevent
. — 4de Tidsrum fra Amerikas Opda-
e til Begyndelsen af de store videnskabelige
ser, 1492—1760. Opdagelsen af Amerika
2) og af Søvejen til Ostindien (1498)
ede en ny, vidt strakt Mark for Opdagelser
av G. en ny Skikkelse. Om Fortsættelsen
Opdagelserne i begge Verdensdele s. Ame-
og Asien samt de der nævnte Mænd (des-
kan efterses Anson, Bougainville, Drake,
ier o. fl.). Hollænderne Ruijt og Tasman
rsøgte i det 17de Aarh. en Del af Austral-
ndet (om Opdagelserne i denne Verdensdel
rmere Australien), Danskeren Bering op-
e 1728 Strædet mellem Amerika og Asien,
ren Samuel Gmelin berejste Landskaberne
t kaspiske Hav, Englænderen R. Pococke
ien. Den g. Literatur tiltog naturligvis
dentlig ved det forøgede Stof og den
e videnskabelige Udvikling. Den mathe-
G. fik en ny Skikkelse ved Koper-
og gjentagne Gradmaalinger og Bestem-
af Længde og Bredde gav Midler til
gelse af mange Fejl; af stor Vigtighed
blev Newtons Undersøgelser og Skrifter.
n til den physiske G. lagdes 1745 af
Den almindelige G. behandledes af
Cluver, Büsching o. fl.; den herskende
lighed for de klassiske Studier gjorde, at
le G. fandt forholdsvis mange Bearbej-
luver, Cellarius, Hübner, Spanheim,
e o. fl.). Korttegningen gjorde i dette
store Fremskridt, i hvilken Henseende
nes Franskmanden Cl. Delisle (»Atlas
e et géographique«, 1718), Homann (fra
'Anville (»Atlas général«, 1737—80).
idsrum fra 1760 til de nyeste Tider.
esrejserne i dette kunne henføres til
er: 1) Verdensomsejlingerne,
naa efterses Cook, Lapeyrouse, Vancou-
usteen, Kotzebue, Dumont d'Urville, Wilke,
o. fl. 2) Opdagelserne i Afrika
3) Nordpolexpeditionerne, s.
andene. 4) Andre Dele af Jordkloden
allas (Rusland), Niebuhr (Arabien),
(Nordamerika), Humboldt (Amerika

og Asien), Flinders (Ny-Holland), Klaproth (Kaukasus); af Rejsende fra de nyeste Tider mærkes Brødrene Schlagintweit (Himalaja og Tibet), Vambéry (Turan), Przewalskij (Centralasien), Richthofen (China), Bastian og Garnier (Bagindien), Wallace og Junghuhn (de indiske Øer), Burton og Palgrave (Arabien), Gregory og Stuart (Australien), Tschudi og Burmeister (Sydamerika) o. m. fl. Blandt de ældre Forfattere over G. i Almindelighed fortjene Fabri og Hassel mest at nævnes, siden fulgte Stein, Cannabich, Malte Bruun, Balbi o. fl.; men en ny Behandling af G. indførtes først ved C. Ritter, Skaberen af den comparative (sammenlignende) G., som ikke indskrænker sig til at samle, opstille og skildre Enkelthederne, men paaviser disses Ligheder og Uligheder, deres indre Sammenhæng, Forbindelse og gjensidige Paavirkning og derved gjør det geographiske Stof til Gjenstand for Reflexion og videnskabelig Erkjendelse (s. Ritter). Den af ham betraadte Bane fulgtes navnlig af Rougemont, v. Roon, Berghaus, Meinicke, Volger, Schouw, v. Klöden, Daniel, Kutzen, Neumann o. fl. Fuldstændigst blev G. fremstillet i „Vollständiges Handbuch der neuesten Erdbeschreibung" (23 Bd., 1819—21) og Malte Bruun: »Géographie universelle« (8 Bd., 1824—28; nyt Opl. 1857). Foruden Arbejder af Balbi og Berghaus maa af nyeste Arbejder nævnes: v. Roon: „Grundzüge der Erd-, Völker- und Staatenkunde" (1837—45); Stein og Hörschelmann: „Handbuch der G. und Statistik für die gebildeten Stände" (7de Opl., 1—9 Bd., 1850—71); Daniel: „Handbuch der G." (5te Opl., 1—4 Bd., 1881—82); Klöden: „Handbuch der Erdkunde" (4 Opl. 1882 o. flg.); men især E. Reclus: »Nouvelle géographie universelle, la terre et les hommes« (hidindtil 9 Bd. udkomne). For den physiske G. var Humboldts „Kosmos" epochegjørende. Af senere Værker ere de vigtigste: Hann, v. Hochstetten og Pokorny: „Allgemeine Erdkunde" (3dje Opl. 1881); samme Forfattere: „Unser Wissen von der Erde" (1ste Bd., 1885), E. Reclus: »La terre et l'homme« (1—2 Bd., 10de Udg. 1872); A. Maury: »La terre et l'homme«; J. Herschel: »Physical geography«; Mary Sommerville: »Physical geography«; Guyot: »Comparative physical geography«; Peschel: „Physische Erdkunde" (1880—81). Over den gamle G. have Forbiger, Ukert, Kiepert o. fl. leveret værdifulde Arbejder. Fortrinlige Kort haves af Stieler, Kiepert, Sydow, Petermann, Vogel o. fl. Blandt de geographiske Tidsskrifter, som meddele Underretninger om Opdagelser, Rejser, nye Skrifter, Kort osv. ere de vigtigste: „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin" og Petermann: „Mittheilungen aus Justus Perthes' Geogr. Anstalt" (1—30 Bd., 1859—84) samt „Ergänzungshefte" 1—72. Om Fremskridtene paa hele det g. Omraade mærkes særlig: „Geogr. Jahrbuch" af Behm, senere af Wagner (1—9 Bd.). Vigtige ere fremdeles Beretningerne fra de mangfoldige geographiske Selskaber, af hvilke det første stiftedes 1821 i Paris af Malte Bruun og Barbié du Bocage, men intet virker i saa stort Omfang som det 1830 i London aabnede »Royal geographical society«. Af g.

Lexika ere de bedste Ritter: „Geogr.—stat. Lexikon" (7de Udg., 1—2 Bd., 1883) og Vivien de St. Martin: »Nouveau dictionnaire de géographie universelle« (ufuldendt).

Geographisk Mil, et i det nordlige Europa meget benyttet Naturmaal, nemlig $\frac{1}{15}$ af en Ækvatorgrad ell. 23,643 danske Fod, lig 0,98613 danske Mil.

Geographkanalen kaldes det nordlige Indløb til Shark Bugten paa Australiens Vestkyst, mellem 24° og 25° s. Br.

Geologi afhandler vor Jordklodes Tilbliven og de Forandringer, den har været underkastet, saa vel som Dyre- og Plantelivets Udvikling gjennem de forskjellige Perioder. For tilfredsstillende at kunne løse denne Opgave er det nødvendigt, at den støtter sig til de Resultater, der ere vundne i de andre Naturvidenskaber. Uden Physik, Chemi og Mineralogi vilde man ikke kunne danne sig nogen sikker Forestilling om de enkelte Bjærgarters Oprindelse og senere Omdannelse, og uden at tage Zoologien og Botaniken med paa Raad vilde G. ikke være i Stand til at foretage en Aldersbestemmelse af de enkelte Lag efter de deri fundne Levninger af Forverdenens Dyr og Planter. G. er saaledes paa det nøjeste knyttet til de Fremskridt, der gjøres i de andre Naturvidenskaber, og af den Grund kunde den først sent fremtræde som selvstændig Videnskab. — Allerede langt tilbage i Tiden kan der eftervises enkelte Spor af, at man har henvendt sin Opmærksomhed paa geologiske Forhold; navnlig synes de ægyptiske Præster at have beskæftiget sig med Betragtningen af Jordens Dannelse, ledede dertil ved at iagttage de Forandringer i Jordoverfladen, som frembragtes ved Nilens aarlige Oversvømmelser, og disse af dem fremsatte Anskuelser om Jordlagenes Tilbliven ved Vandets Indvirkning overførtes derpaa til Grækerne ved Thales fra Milet (7de Aarh. f. Chr.). De i Italien og Grækenland temmelig hyppige vulkanske Phænomener vare den nærmeste Aarsag til, at Zenon opstillede en modsat Theori om, at Jordens Urstof var Ilden, hvoraf alt andet var dannet, og at Landet var skudt op af Havets Skjød ved underjordiske, vulkanske Kræfter — en Hypothese. der senere blev udviklet fuldstændigere af Strabon (f. 66 f. Chr.). Disse Theorier bleve dog langt fra paaagtede af senere Lærde, som de havde fortjent, men have ikke ringe Interesse derved, at vi saaledes allerede i Oldtiden se den første Spire til de i den nyeste Tid førte Stridigheder om, hvorvidt Jordens Dannelse skyldes Vandets eller Ildens Indvirkning. Aristoteles er derimod et Exempel paa, hvor uklare Begreber andre af Oldtidens Philosopher havde om disse Spørgsmaal, idet han tænkte sig Jordkloden som et med Organisation forsynet levende Væsen. — I det 16de Aarh. begyndte Mænd som Leonardo da Vinci (d. 1519), Fracastoro (d. 1553), Agricola (d. 1555) og Palissy (d. 1589) nøjere at studere Bjærgarterne, men det var dog egentlig først Dansteren Nicol. Steno (Læge i Italien, d. 1687), der bestemt paaviste, at en stor Del af Jordskorpen var dannet af parallele, over hinanden liggende Lag, afsatte af Vandet, og hvoraf nogle indeholdt Forsteninger; han godtgjorde end videre, at disse Lag udtrykte visse Perioder, og forklarede bl. a. Maaden, hvorpaa man kunde tænke sig Malmgangene dannede. I Stedet for at man nu burde have anerkjendt disse Resultaters Værd og fulgt den Vej, Steno var slaaet ind paa ved sine Undersøgelser, blev han snart glemt, og hans Efterfølgere tabte sig i en Mængde geologiske Hypotheser, der mere vare baserede paa indholdsløse Speculationer end paa omhyggelig anstillede Jagttagelser. — Den store praktiske Betydning, det har ved en regelret Bjærgværksdrift nøje at kjende de forskjellige Bjærgarters Lejringsforhold, bevirkede, at man i den sidste Halvd. af det 18de Aarh. med Iver begyndte at undersøge og beskrive de vigtigere Bjærgdannelser i Europa, hvorved Grundvolden lagdes til den kort derpaa følgende hurtige Udvikling af den egentlige videnskabelige G., og den første, der atter optog den af Agricola og Steno fulgte Methode, var Svenskeren Tilas (d. 1772), der efterfulgtes paa denne Vej af sin Landsmand Bergmann (d. 1784), af Lehmann (d. 1767) og Füchsel (d. 1773) i Tyskland, af Pallas (d. 1811) i Rusland, af Dolomieu (d. 1801) i Frankrig, Saussure (d. 1799) i Schweiz o. fl. Men ingen af dem har haft saa megen Betydning for denne Videnskab som Werner (d. 1817), der er den første, som fra Kathedret har foredraget G. i et fuldstændig videnskabeligt System, der udmærkede sig lige saa meget ved Klarhed som ved bestemte Definitioner, hvilket man tidligere i høj Grad havde savnet. Han gik deri ud fra den Hovedsætning, at alle Bjærgarter ere lagvis afsatte af Havet i flere paa hinanden følgende Perioder, og opstillede 1796 følgende 5 Formationer: Urformationen, Overgangsformationen, Fløtsformationen, det opskyllede Land og vulkanske Bjærge, men uden at han vilde tillægge den vulkanske Virksomhed nogen mere almindelig Betydning i Jordklodens Dannelseshistorie. Dette fremkaldte med Hensyn til Basaltens Tilbliven en levende Strid imellem Werner og Voigt (d. 1821), idet den sidste med Rette paastod, at Basalten var et vulkansk Produkt. Deres Tilhængere kaldtes derefter Neptunister og Vulkanister. Imidlertid havde ogsaa Skotlænderen Hutton 1788 fremsat en med Werners neptunistiske Ideer aldeles uforenelig Lære, i Følge hvilken ikke blot Basalten, men ogsaa ældre krystallinske Bjærgarter, som Graniten, Porphyrerne o. fl. maatte anses for lavalignende Dannelser. Først senere værdigedes denne Lære den fortjente Anerkjendelse; dens Tilhængere bleve kaldte Plutonister. Efter Werners Død indsaa selv hans ivrigste og mest ansete Forsvarere, som Alex. v. Humboldt, Leop. v. Buch, d'Aubuisson de Voisins og Jameson, at den ensidige neptunistiske Opfattelse var uholdbar; de begyndte derfor lidt efter lidt at anerkjende den plutoniske Læres Berettigelse ved Siden af den neptuniske. Man inddelte da de forskjellige Bjærgarter efter deres Dannelsesmaade i tre Grupper, nemlig: de eruptive (plutoniske og vulkanske), der i smeltet Tilstand ere trængte fra Jordens Indre gjennem Spalter op til Overfladen; de sedimentære (neptuniske),

der ere afsatte af Vandet ved en chemisk Udstilning eller mechanisk Bundfældning, som f. Ex. Kalksten, Gips, Salt, Lerskifer, Sandsten og Kullagene, og de **metamorphiske**, der antages oprindelig at have været neptuniske, men senere ombannede ved plutoniske Kræfter, f. Ex. Gneis og de krystallinske Skifere. Af alle Werners Disciple er L. v. Buch (d. 1853) den, der ved sine omhyggelige geologiske Undersøgelser af en stor Del af Europa har bidraget mest til at give G. dens nuværende Form og Udvikling. Det første, selvfølgelig mangelfulde geologiske System blev nu efterhaanden berigtiget i en Mængde Enkeltheder af mange udmærkede Geologer, hvoraf det her maa være nok at nævne nogle faa af de betydningsfuldere Mænd, der have udvidet vore Kundskaber om enkelte Landes G. eller bragt Klarhed i vigtigere Afsnit af Videnskaben. Cuvier og Brongniart have saaledes bearbejdet de tertiære Dannelser i Omegnen af Paris; Humboldt har undersøgt Amerika og Asien i geognostisk Henseende, navnlig de amerikanske Vulkaner;
merikanske Geologer de nordamerikanske Fri-
ater; Lund Brasiliens Knokkelhuler; Elie de
eaumont har fremsat sine Theorier om Bjerg-
ædernes relative Aldersbestemmelse og Hæv-
ing; Lyell har med stor Dygtighed søgt at
rove Rigtigheden af den af ham fremsatte
nskuelse, at de mechaniske og chemiske Kræfter,
r nu forandre vor Jordklodes ydre og indre
eskaffenhed, ere de samme, som have været
rksomme i alle Perioder; Murchison har le-
ret fortrinlige Arbejder over de siluriske
nnelser; Agassiz har studeret Gletscherne og
es tidlige Udbredelse; Ehrenberg har paa-
t Infusoriernes Betydning for visse Lags
bliven; Darwin og Dana have under-
t Koraldannelserne, og den første har søgt
paavise en succesiv Udvikling af alle Or-
ismer, de unlevende saa vel som de uddøde,
nogle faa Urtyper, fremkaldt ved langsomme
andringer af de almindelige Naturforhold
særlige Livsbetingelser i Rækken af Jord-
oderne; Læren om Stenarterne er bleven
get med en Mængde mikroskopiske Under-
lser osv. For Nordens Vedkommende have
Forchhammer at takke for Kjendskabet til
marks geognostiske Forhold; Keilhau, Kje-
T. Dahll og Brøgger have bearbejdet Nor-
igesom Hisinger, Nilsson, Erdmann, Ange-
Torell, Linnarsson og Nathorst Sveriges
gnosi. Steenstrups archæologisk-geognostiske
rsøgelser have brudt en ny Bane for den
ogiske Forskning og givet Anledning til,
an nu alle Vegne søger at finde Sporene
ennesket tidligste Optræden paa Jorden
e da levende Dyreformer. — Forstenin-
værdigede Werner ikke synderlig Op-
omhed, hvorimod Englænderen Will.
h allerede 1790 efterviste deres Betydning
estemmelsen af Lagenes Chronologi og de
llige Jordperioders klimatiske Forskjellig-
senere have foruden Cuvier og Agas-
tarck, d'Orbigny, Deshayes, Hebert, Ko-
Owen, Salter, Bronn, Barrande, Göp-
Beinitz, Goldfuß, H. v. Meyer, Unger,
tedt, Hörnes, Stoppani og i Nordamerika
Hall, Leidy, Lesquereux, Marsh o. m. fl. gjort sig særdeles fortjente af Forsteningslæren (Palæontologien). Iblandt de vigtigere nyere Undersøgelser bør især nævnes Heers over den miocæne Flora i de nordlige Polarlande saa vel som de af Englændere, Nordmænd og Nordamerikanere foretagne over Dyrelivet paa de store Havdybder, der have en ikke ringe Betydning ogsaa for G. — Ved Siden af en Mængde grundige geologiske Undersøgelser, som de forskjellige Landes Regeringer for nærværende Tid lade foretage ikke blot i Europa, men ogsaa i Nordamerika og Ostindien, er desuden Opmærksomheden ganske særdeles fæstet paa Løsningen af adskillige Problemer angaaende Bjergarternes Dannelse og senere Forandringer eller den **chemiske** G., hvortil Fuchs, Forchhammer, Bischof, Haidinger, Dana, Bunsen og Daubrée have leveret værdifulde Bidrag. G.s store Betydning som Videnskab er nu almindelig anerkjendt, og naar hertil lægges dens praktiske Vigtighed for Bjergmanden, Agerbrugeren og Teknikeren, er det ikke at undres over, at den, skjønt saa ung i Rækken af de øvrige Videnskaber, dog kan rose sig af overordentlige Fremskridt, navnlig i dette Aarh. Som nogle af de vigtigere Værker, der afhandle den almindelige G., kunne anføres Lyell »Principles of Geology«, Naumann „Lehrbuch der Geognosie", Credner „Elemente der Geologie" (1883), Dana »Manuel of Geology«, Kjerulf „Stenriget og Fjeldlæren", Zittel: „Handbuch der Paläontologie", samt af populære Fremstillinger „Cottas geologiske Billeder" (overs. af Fogh, 1859).

Geometri, egtl. Jordmaaling eller Landmaaling, er den Del af Mathematiken, som omhandler Størrelserne i Rummet (s. Rumstørrelser). Med Hensyn til Størrelsernes egen Beskaffenhed deles den i **Plangeometri**, som handler om Størrelser i en Plan, og **Stereometri**, som handler om Legemer, krumme Flader samt Planers og Linjers Stilling imod hverandre i Rummet. Den **elementære** G. omfatter af Plangeometrien kun den rette Linje og Cirkelen, af Stereometrien foruden rette Linjer og Planer kun de 3 runde Legemer, Cylinderen, Keglen og Kuglen og deres Overflader, fordi disse have deres Oprindelse fra Cirkelen. Den **højere** G. omhandler de øvrige krumme Linjer og Flader, blandt hvilke Keglesnittene og de deraf dannede Flader spille en vigtig Rolle. I den elementære G. er den **synthetiske** Methode den fremherskende, i den højere den **analytiske** (s. Analyse). Den saakaldte **analytiske** G., grundlagt af Descartes, behandler Rumstørrelser algebraisk, idet Punkter og Linjer bestemmes i Forhold til et fast Coordinatsystem. I den nyere G. gaa dog den analytiske og synthetiske Fremstilling idelig over i hinanden. En særlig Gren af den nyere G. er **Projectivgeometrien**, grundlagt af Poncelet, hvor der alene tages Hensyn til saadanne Egenskaber, som blive uforandrede ved en Centralprojection; en anden Gren er **Antalgeometrien**, udviklet af Chasles, Jonquières, Zeuthen o. fl., der nærmest slutter sig til den analytiske G., men kun betragter saadanne Egenskaber ved algebraiske Curver og Flader, som lade sig udlede alene ved Betragt-

ningen af de tilsvarende Ligningers Grader. Den beskrivende ell. descriptive G. lærer ved geometrisk Construction i en Plan at finde Størrelser, som ikke ere beliggende i en Plan; den er især uddannet af Monge i Slutn. af forr. Aarh. Praktisk G. bet. især den lavere økonomiske eller topographiske Landmaaling (s. **Landmaaling**). Det er denne, der har givet Videnskaben sit Navn og sin første Oprindelse. Af de gamle have især Grækerne udmærket sig i denne Videnskab. Euklides, Archimedes, Apollonios fra Perge, Pappos o. fl. have efterladt sig Skrifter, som vi endnu have. Blandt Araberne i Middelalderen udmærkede sig Alhazen og i Occidenten Purbach og Regiomontanus. Til den nyere Tid høre Kepler, Descartes, Fermat, Pascal, Huygens, Wallis og Barrow og efter Opdagelsen af det uendeliges Analyse ved Leibnitz og Newton disse to Mænd selv, samt Bernoullierne, Mac-Laurin, Euler o. fl. Den analytiske G. er især udviklet af Monge, Lagrange og Carnot, den nyere synthetiske af Gergonne, Poncelet, Steiner og Chasles; blandt andre nyere Forfattere maa fremhæves Plücker, Hesse, v. Staudt, Clebsch, Salmon, Zeuthen.

Geometrisk Progression, d. s. s. Qvotientrække.

Geometrisk Sted kaldes en Linje ell. Flade, hvis Punkter alle opfylde en given Betingelse. Saaledes er i Planen Cirkellinjen, i Rummet Kuglefladen g. S. for de Punkter, der have en given Afstand fra et givet Punkt. Skal en ret Linje i en Plan opfylde én given Betingelse, vil den ikke være fuldstændig bestemt derved, men der vil altid gives en eller anden Curve, som alle de Linjer maa røre, der opfylde Betingelsen; denne Curve kaldes undertiden i Følge Analogien det g. S. for Linjen, hyppigere dog dens Enveloppe.

Georg, dansk Prins, Søn af Frederik III og Dronn. Sophie Amalie, f. 21 Apr. 1653 paa Kjøbenhavns Slot, var opkaldt efter sin Morfader, Hert. G. af Braunschweig-Lüneburg, men kaldtes ogsaa Jørgen. 1668—70 rejste han udenlands og besøgte ogsaa det engelske Hof. Hjemkommen efter Faderens Død overtog han den store vordingborgske Forlening. 1674 var der Tale om at vælge ham til Konge i Polen, hvilket dog ikke blev til noget. 1683 kom han atter over til London for at holde Bryllup med Prinsesse Anna, Datter af Hertugen af York (den senere Kong Jakob II), og forblev derpaa i England. Efter sin Svigerindes og Svogers (Dronn. Maries og Vilhelm III.s) Tronbestigelse blev han Hertug af Cumberland og, da hans Ægtefælle selv havde besteget Tronen 1702, Storadmiral af England og Generalissimus over al Dronningens Krigsmagt baade til Lands og til Vands. Han døde 8 Nov. 1708 i Kensington og ligger begravet i Westminsterabbediet. Af de mange (13, 17 ell. 19), til Dels dødfødte Børn, som Dronningen ved ham blev Moder til, opnaaede kun Vilhelm, Hert. af Gloucester (f. 1689, d. 1700), en Alder af 11 Aar.

Georg I Ludvig, Konge i England 1714—27 og Kurfyrste i Hannover, Søn af Kurfyrst Ernst August og Sophie af Pfalz, f. 28 Maj 1660 i Hannover, fulgte 1698 sin Fader i Regeringen i Hannover. Han havde 1682 ægtet sin Faders Broderdatter, Sophie Dorothea, Datter af den sidste Hertug i Celle, hvorved han 1705 erhvervede de celleske Lande; men for øvrigt var dette Ægteskab højst ulykkeligt (s. **Sophie Dorothea**). Som Datterdattersøn af Jakob I besteg han efter Dronn. Annas Død 1714 i Følge den protestantiske Arvefølgelov af 1701 det britiske Riges Trone, og med ham begynder saaledes det hannoverske Hus i England, som endnu regerer. Han opløste strax Toryministeriet Oxford og bragte de ham hengivne Whiger med Walpole i Spidsen til Roret, undertrykkede med Strænghed en Opstand, der vilde sætte den stuartske Prætendent Jakob (III) paa Tronen 1715, ved hvilken Lejlighed han fik Habeas-Corpus-Acten ophævet og betydelige Subsidier bevilgede og satte Parlamentets syvaarige Bedvaren (i Stedet for 3 Aar) igjennem. G. fandt aldrig Behag i England, hvis Sprog han ogsaa kun lærte ufuldkomment; hans Interesse var knyttet til hans tyske Lande, hvorfor han aarlig besøgte Hannover og i sin ydre Politik især lod sig lede af Hensyn til dem; saaledes erhvervede han i den nordiske Krig Bremen og Verden ved Kjøb fra Danmark og deltog i det store Forbund mod Carl XII, ligesom ogsaa i Qvadrupelalliancen mod Spanien i Anledning af Alberonis Planer, og sluttede 1725 den hannoverske Alliance med Frankrig mod Spanien. I Slutningen af hans Regering foraarsagede Sydsøcompagniet lignende Uordener i England som Laws Finansspeculationer paa samme Tid i Frankrig. G. døde paa en af sine sædvanlige Aarsrejser i sine tyske Lande $\frac{11}{22}$ Juni 1727 i Osnabrück og blev begravet i Hannover. Han besad adskillige gode Egenskaber, var statsklog og sparsommelig, men vakte Anstød ved sit Maitressevæsen, ligesom ogsaa hans Haardhed mod hans ulykkelige Ægtefælle maa lægges ham til Last; han havde med hende 2 Børn, G. II og Sophie Dorothea, som blev gift med Kong Frederik Vilhelm I af Preussen og var Moder til Frederik d. store.

Georg II August, Konge i England og Kurfyrste i Hannover 1727—60, Søn af den foreg., f. 30 Oct. 1683 i Hannover, stod som Prins af Wales i uvenligt Forhold til sin Fader paa Grund af dennes Behandling af hans Moder, som han var inderlig hengiven. Han var mindre begavet og uddannet som Statsmand end Faderen, men retskaffen, forstandig og charakterfast og var saa heldig at have et vist og dygtigt Ministerium, der var ham hengivent, først Walpole, som han havde arvet efter sin Fader, og senere Chatham. G. var ogsaa personlig tapper; han havde som Prins udmærket sig i den spanske Arvefølgekrig under Marlborough i Slaget ved Oudenarde 1708, og som Konge vandt han den for Østerrig saa vigtige Sejer ved Dettingen 1743. For Resten delte han sin Faders Forkjærlighed for sine tyske Lande, hvor ogsaa han jævnlig opholdt sig, og hvorfra han tog sine Maitresser, og hans pedantiske Jagttagelse af Hofetiquetten, Lyst til at holde Revuer o. desl. mindede om hans Oprindelse fra et lille tysk Hof. Ogsaa hans Politik ledebes ligesom Faderens af Hensyn

til Kurlandene. Hans første 12 Regeringsaar vare fredelige; senere understøttede han som Garant for den pragmatiske Sanction Marie Theresia mod Frankrig i den østerrigske Arvefølgekrig, i hvilken han personlig vandt ovennævnte Sejer, og førte samtidig en heldig Søkrig med Frankrig og Spanien. Under den jakobitiske Opstand, der tilsigtede at sætte den yngre stuartske Prætendent Carl Edvard paa Tronen, viste han stor Fasthed, og hans Søn, Hertugen af Cumberland, kuede den efter Slaget ved Culloden 1746. I Slutningen af sin Regering deltog han i Syvaarskrigen som sin Søstersøn, Frederik II af Preussens allierede og førte en ny Søkrig med Frankrig i Anledning af Grænsestridigheder i Nordamerika, hvilke Kriges Udfald han ikke oplevede. Den engelske Sømagt hævede sig under ham til en betydelig Højde. Skjønt han ikke selv havde Sans for Videnskaberne, stiftede han 1734 Universitetet i Göttingen, ligesom ogsaa det britiske Museum i London. Han døde pludselig Kensington 25 Oct. 1760. Med sin Dronning, Caroline af Ansbach, en højt begavet inde, som øvede stor Indflydelse paa ham 1737), havde han Sønnerne Frederik Lud-, Prins af Wales (f. 1707), som levede i ig Strid med sin Fader og døde før ham 51), og ovennævnte Hert. Vilhelm August Cumberland (s. d. A.), samt 5 Døtre, af hvilke na blev gift med Arvestatholderen i Nederdene, Vilhelm IV af Oranien, og Louise med g Frederik V af Danmark.

Georg III Vilh. Fred., Konge i England urfyrste (fra 1814 Konge) i Hannover 1760 820, Søn af Prinsen af Wales Fred. Ludog Prinsesse Augusta af Sachsen-Gotha og nesøn af G. II, f. 4 Juni 1738 i sin Fa- Privatbolig i London. Paa Grund af pændte Forhold, hvori hans Fader stod. offet, blev han opdraget fjærnt fra dette, Faderens tidlige Død under sin Moders ynderskab af Lord Bute; og ved de snævre velser, hvori han levede, blev hans Synsindskrænket, medens Moderens fra de souveræne Fyrstehuse i Tyskland medhøje Tanker om Kongemagten nærede hans Charakter liggende Haardnakkethed lbøjelighed til at tage en større og mere ende personlig Del i Statsanliggenderne, r kunde forenes med en sand constitu- Forfatning, navnlig den engelske, som erhaanden havde udviklet sig. Kort efter ved sin Bedstefaders Død havde besteget 1760, lod han Lord Chatham afløse af drager Lord Bute som Førsteminister, lket Ministerskifte den fra hans Forarvede Krig med Frankrig og Spanien til Ende 1763 mod Folkets Ønske. nme Tid begyndte England at gribe sig i Indien. G. regerede fra først Toryministerier: efter Butes Fald med es og Norths; men efter det uheldige f Krigen med de nordamerikanske Kolo- Freden i Versailles 1783 fik Whigerhaand, og Kongen maatte ligefrem aanøde Ministeriet Fox, som dog ikke ide holde sig. Senere førte han med Førsteminister og hans Efterfølgere den langvarige Krig med Frankrig under Revolutionen og Kejserdømmet (1793—1802 og 1803—15), som til sidst endte med Held. Den trykkende Skattebyrde, som de langvarige Krige fremkaldte, tillige med andre Aarsager foranledigede Misfornøjelse og Uroligheder ved forskjellige Lejligheder; saaledes vakte Gordon 1780 en stærk Bevægelse i London i Anledning af nogle Katholikerne tilstaaede Friheder, og i Irland udbrød 1798 en farlig Opstand af Katholikerne, efter hvis Undertrykkelse Unionen imellem Irland og Storbritannien kom i Stand, hvorved de fik fælles Parlament. G.s Upopularitet hos de lavere Folkeklasser havde flere Mordforsøg til Følge, hvorved han stedse viste sig uden personlig Hævnfølelse og lagde stor Ro og Fasthed for Dagen. Allerede 1765 viste sig hos G. Spor af Aandsforvirring, og disse Sygdomsanfald gjentog sig oftere og stærkere, indtil han 1810 henfaldt i en Tilstand af stadig Sindssvaghed, hvorfor Prinsen af Wales 1811 blev erklæret for Regent. Sine sidste 10 Aar tilbragte G. i Windsor-Slot og var til sidst ganske blind; han døde 29 Jan. 1820. G.s Privatliv var mønsterværdigt; han var en kjærlig Familiefader og i høj Grad retskaffen; hans Levemaade var simpel og tarvelig; stræng Gudsfrygt og Sædelighed betegnede hans Vandel. Hans Dronning Sophie Charlotte af Mecklenburg-Strelitz (d. 1818), som han havde ægtet 1761, fødte ham 9 Sønner, deriblandt Kong Georg IV, Frederik, Hertug af York, Kong Vilhelm IV, Edvard, Hert. af Kent, Fader til Dronn. Victoria (f. 1767, d. 1820, 6 Dage før Faderen), og Ernst August, Hert. af Cumberland, senere Konge i Hannover, samt 6 Døtre.

Georg IV, Konge i England og Hannover 1820—30, den foreg.s Søn, f. 12 Aug. 1762, havde ypperlige Anlæg og fik en god Undervisning, men blev i sin Opvæxt behandlet temmelig strængt og holdt sig senere skadesløs derfor ved at hengive sig til alle Slags Forlystelser fra den Tid, da han blev myndig 1781. G. sluttede sig nøje til Oppositionens Ledere Fox, Burke og Sheridan, gav glimrende Fester, der snart udartede til vilde Orgier, og gjaldt for et Mønster paa en Gentleman (»Gentleman-King« blev hans Tilnavn), men kom efterhaanden ved Ødselhed, Spil og Udsvævelser i Strid med sin Familie og i dyb Gjæld, som Parlamentet dog betalte (1787—95 tilsammen 800,000 Pd. St.). Foruden at have flere skandaløse Kjærlighedshistorier ægtede G. 1785 hemmelig Mrs. Fitz-Herbert (s. d. A.), hvilket Ægteskab ikke erkjendtes for gyldigt, men factisk vedblev indtil 1806; endelig lod han sig 1795 bevæge til at ægte sin Cousine Caroline af Braunschweig (s. d. A.), men denne Forbindelse blev ingenlunde lykkelig. G. behandlede hende stedse med Ligegyldighed og Uvilje, medens G. III tog sig af hende, og efter at hun 1796 havde født en Datter Charlotte, trak G. sig helt tilbage fra hende. G.s Adfærd skilte ham ved Folkets Agtelse, og først efter megen Modstand blev han 1811 „Prinsregent" under Faderens Sindssygdom, idet især Toryerne søgte at indskrænke hans Myndighed. Ikke des mindre sluttede G. sig strax til dette Parti, idet han svigtede sine gamle Venner; han lod det ene

i Besiddelse af Magten, medens han selv under Krigen udelukkende sysselsatte sig med store Pragtbygninger, især Slottet i Brighton, der kostede umaadelige Summer. Under de allierede Fyrsters Besøg i London 1814 udfoldede G. en glimrende Pragt i sine Fester for dem, men viste ved Siden deraf stor Deltagelse for de politiske Underhandlinger og krævede constitutionelle Forfatninger for alle tyske Stater med Ret for Landdagene til at ty til Forbundets Beskyttelse, samt afslog at tiltræde den hellige Alliance. I Hannover gjenoprettede G. strax de gamle feudale Stænder og octroierede 1819 en ny, meget conservativ Forfatning med to Kamre, og i Braunschweig, hvilket han styrede som Formynder for Hertug Carl 1815—23, udstedte han 1820 efter Forhandling med Stænderne en friere Forfatning. I selve England, hvor Sejren over Frankrig havde gjort Regeringen populær, vakte de tunge Skatter i Forbindelse med den herskende Nød og de reactionære Tendenser hos Ministrene stærk Forbitrelse i Folket, som 1817 gav sig Udtryk i et Anfald paa G., da han kjørte til Parlamentets Aabning. 29 Jan. 1820 blev G. Konge og indledede snart efter den skandaløse Retssag mod sin Ægtefælle, hvem han beskyldte for Utroskab; dog maatte han lade Skilsmissesagen imod hende falde, men vilde ikke lade hende krone med sig 19 Juli 1821. Efter Castlereaghs Selvmord 1822 trak G. sig tilbage fra det offentlige Liv, overlod Canning og senere Wellington Styrelsen og levede mest i en snæver Kreds af Fortrolige; han døde 26 Juni 1830. Hans eneste Datter Charlotte blev 1816 gift med Prins Leopold af Sachsen-Koburg (siden Konge i Belgien), men døde allerede næste Aar.

Georg V, Konge i Hannover 1851—66, eneste Søn af Kong Ernst August og Frederikke af Mecklenburg-Strelitz og Sønnesøn af G. III, f. 27 Maj 1819 i Berlin, opdroges i rent legitimistiske Anskuelser og kom 1837 til Hannover, hvor Faderen strax efter omstyrtede den lovlige Forfatning af 1833. Allerede i sin Barndom havde G. en Øjensvaghed, der efterhaanden gjorde ham helt blind; en Operation af Dieffenbach 1840 nyttede intet. Da det Spørgsmaal rejstes, om han med saadan Legemsfejl selv kunde overtage Regeringen, afgjorde Ernst Aug. det bekræftende, medens det stred imod Forfatningen af 1833; et Patent af 3 Juli fastsatte de Former, under hvilke Aktstykker skulde underskrives af ham. Allerede under Faderens Regering deltog G. i Statsraadets saa vel som i 1ste Kammers Møder, og han styrede 1843 Landet i hans Fraværelse. 18 Nov. 1851 blev G. Konge og sluttede sig villig til Ridderskabets Opposition imod de 1848 foretagne frisindede Forfatningsændringer, skjønt han allerede 1848 havde givet Tilsagn om at overholde disse og ved sin Tronbestigelse gjentaget Løftet. Han ombannede efterhaanden Ministeriet i afgjort reactionær Retning og lod 1855 Borries ved Octroi gjennemføre Forfatningens Revision til bedste for Adelens Forrettigheder og Kongemagtens Styrkelse. Senere viste G. stor Iver i at understøtte Slesvigholstenernes Klager imod Danmark og krævede kraftige Skridt fra Forbundsdagens Side, hvorfor ogsaa Hannover 1863 blev den ene af Executionsmagterne. 1859 sluttede G. sig til „Würzburgforbundet" af tyske Mellemstatsregeringer og viste afgjort Fjendskab mod Preussen; de Enhedsbestræbelser, der sigtede til at give Preussen Ledelsen i Tyskland, bekæmpedes; Nationalforeningen blev forbudt og forfulgt; og da Borries's Trusel om at søge fremmed Hjælp imod disse Forsøg var betegnet i Bladene som Landsforræderi, ophøjede G. ham 1860 til Greve. Ved Siden af denne Pukken paa sin Souverænitet udviklede G. Minderne om Welfernes Hus til en formelig Cultus og drømte om dets fremtidige Storhed i et udvidet „nedersachsisk" Rige. Fremdeles vilde han fremme den orthodoxe og højkirkelige Retning og 1862 paatvinge Menighederne en ny Kathechismus, men Forsøget strandede, og G. var nødt til at give Borries Afsked for dette Fejlgreb. Det syntes nu, som om han vilde slaa ind paa en friere Bane, men 1865 vendte han tilbage til de gamle Retninger og sluttede sig 1866 til Preussens Modstandere, trygt stolende paa Østerrigs Magt. Efter at Hannover var blevet besat af preussiske Tropper og G. tillige med Hæren havde maattet overgive sig 28 Juni, gik han til Hietzing ved Wien og udslyngede 23 Sept. herfra en heftig Indsigelse mod Landets Tilknytning til Preussen. I Sept. 1867 sluttede han dog en Overenskomst med dettes Regering om Udleveringen af hans Privatformue, der ansattes til 17 Mill. Th.; men da han vedblev at agitere mod Preussen og at understøtte de misfornøjede, blev allerede i Febr. 1868 Overenskomsten tilbagekaldt og Formuen („Welserfondet") beslaglagt. End ikke Frankrigs Nederlag 1870—71 kunde formaa G. til at bøje sig for de fuldbragte Kjendsgjerninger. G. gav sig meget af med Musik og har componeret adskilligt. Han ægtede 1843 Marie, Datter af Hertug Joseph af Sachsen-Altenburg (f. 1818), og havde med hende en Søn, Ernst August, Hertug af Cumberland (f. 1845), og to Døtre. Af disse ægtede den ældste Frederikke (f. 1848) 1880 Friherre Alfons af Pawel-Rammingen. 1871 bosatte G. sig i Gmünden, men tog 1876 Ophold i Paris for at søge Lægehjælp. Han døde her 12 Juni 1878.

Georg I, Hellenernes Konge, f. 24 Dec. 1845 som anden Søn af Kong Christian IX af Danmark, hed som dansk Prins Christ. Wilhelm Ferd. Adolf G. Han blev uddannet til Søofficer og blev 30 Marts 1863 efter den engelske Regerings Forslag enstemmig valgt af den græske Nationalforsamling til den ledige Trone. En Deputation under Admiral Kanaris affendtes til Danmark, hvis Regering som Vilkaar krævede, at England skulde afstaa de joniske Øer til Grækenland, og at der skulde sikres G. en aarlig Livrente (12,000 Pd. Sterl.) foruden Civillisten (1 Mill. Drachmer). 5 Juni undertegnedes i London en Protocol herom, og næste Dag foregik Deputationens højtidelige Modtagelse paa Christiansborg Slot, hvor Kong Frederik VII gav sin unge Frænde den Paamindelse, at slutte sig nøje til sit nye Folk og tro overholde dets Forfatning, thi „Folkenes Kjærlighed er Fyrsternes Lykke". G. blev nu erklæret fuldmyndig, gav 12

Sept. Afkald paa sin Arveret til den danske Krone til Fordel for sin yngre Broder Valdemar og forlod kort efter Kjøbenhavn, ledsaget af Grev Sponneck som sin personlige Raadgiver. 30 Oct. landede G. i Athen, ud- ...ødte i Maj 1864 en almindelig politisk Am- ...esti og aflagde 28 Nov. s. A. Ed paa den nye ...orfatning, men nødtes allerede i Nov. 1865 ...l at bortsende Grev Sponneck, hvis Indblan- ...ng i Statssagerne vakte Grækernes Misnøje. ...rækenland har siden været hjemsøgt af stadige ...artikampe og talrige Ministerskifter, men de ...nes ikke at have rokket G.s Stilling, ligesom ...n trolig har fulgt Frederik VII.s Raad. Dog ...ldt han kløgelig igjen baade 1878 og 1880, ... Folkestemningen drev paa Krig imod Tyr- ...ne; hans Reise til Stormagthofferne havde ...entlig Del i Grækenlands Landudvidelse ...1. 27 Oct. 1867 ægtede G. den russiske ...rfyrst Constantins Datter, Olga, f. 3 ...t. 1851, der har skjænket ham 4 Sønner, ...af den ældste, Constantin, Hertug af Sparta, ...es 2 Aug. 1868, og 3 Døtre.

...eorg, Hertug af Clarence, s. Clarence.

...eorg, Prins af Preussen, tysk Dramatiker ...r Pseudonymet G. Conrad, f. 1826 i Ber- ... siden 1866 Cavalerigeneral i den preus- ... Hær; af hans Skuespil, som for det meste ...ndle historiske og mythologiske Æmner ...ädra", „Die Marquise von Brinville", ...tra", „Lurley", „Cleopatra", „Umsonst", ...nca Capella" o. fl.) ere de fleste udkomne ...de under Titlen „Dramatische Werke" ..., 1870—71).

...org, s. Czerny-G.

...org, den hellige, sædvanl. kaldt „Ridder ...ller „Ridder Jørgen", var i Følge Le- ...t en kappadokisk Prins, som dræbte en ..., der vilde sluge Prinsesse Aja, og senere ... Kejser Diocletian led Martyrdøden ved ...edia. Paa Korstogenes Tid blev dette ... bekjendt i Vesterlandene og udtydet om ...nændenes Beseirelse; Korsfarerne, især ... Richard Løvehjerte, vandt Mod og ...ved Tanken om, at St. G. personlig stred ... Nationalconciliet i Oxford (1222) op- ...ans Mindedag (23 Apr.) til en almindel. ... for hele England; under hans Beskyt- ... stiftedes Hosebaandsordenen 1330. Han ... i Harnisk og er hele Ridderskabets ...lgen. Man tilskrev hans Billede vid- ...e Kræfter; det er optaget i de russiske ... Vaabenskjold. G. er Genuas Skyts- ... At Legenden om ham er opdigtet, er ...ligt; det er ikke usandsynligt, at den ...mmen ved Overførelse paa christelig ...f den persiske Mythe om Mithras, ...ste Lysaand, der dræber Mørkets ...

... Podiebrad, Konge af Böhmen, s. ...

... Vilhelm, Kurfyrste af Brandenburg ... af Preussen 1619—40, f. 1595, var ...g ødsel Fyrste, bekjendt af sin val- ...ik under Trediveaarskrigen. Skjønt ...stant gjorde han intet for at hindre ...es Plyndringer i Brandenburg, af- ...at forene sig med sin Svoger Gustav ...evægedes først 1631 dertil ved dennes Trusler, men førte Krigen uden Kraft og sluttede allerede 1635 Fred med Keiseren, hvilket medførte Brandenburgs Udplyndring af Svenskerne. G. W. døde 1640 i Königsberg og efterfulgtes af sin Søn, Frederik Vilhelm d. store.

Georgd'ør var tidligere en Guldmønt i Hannover af Finhed $895\frac{5}{6}$ Tusendedele, af Værdi 14 Kr. 77 Øre.

George, Henry [dschordsch], nordamerikansk Nationaløkonom, f. i Philadelphia 2 Sept. 1839, var Handels- og Bogtrykkerlærling og gik senere til Søs, kom 1858 til Californien, hvor han 1866 blev Bladreferent og senere Udgiver af forskjellige Aviser samt overtog forskjellige offentlige Hverv. Af hans forskjellige Skrifter, navnlig i økonomisk Retning, har »Progress and Poverty« (1879) opnaaet en overordentlig Udbredelse og er blevet oversat paa flere Sprog (bl. a. Tysk, Svensk og Norsk). Siden 1880 har han taget Ophold i New-York og udgav efter en Reise i England og Irland »Irish Land Question« (1881).

George Sand [schorsch sann], s. Sand (G.).

Georges, Carl Ernst, anset tysk Lexikograph, f. 1806, var 1846—56 Overlærer ved Gymnasiet i Gotha. Allerede som Discipel begyndte han at arbejde i den latinske Lexikographi og medvirkede ved det 7de Opl. af Schellers „Lateinisch-deutsches Handwörterbuch". Efter at have besørget 8de og 9de Oplag af dette Værk, lod han 1848 det 10de Opl. udgaa som et fuldkommen nyt bearbejdet Værk under sit eget Navn, hvilket Værk senere er udkommet i mange Oplag. Hans „Deutsch-latein. Handwörterbuch" er et aldeles selvstændigt Arbejde. Det samme gjælder om det af ham paabegyndte Værk: „Thesaurus der klassischen Latinität".

Georges-Weymer, Marguer. [schorsch-væmæhr], fransk Skuespillerinde, f. 1786, betraadte kun 5 Aar gl. i en Operette Scenen i Amiens. 1802 debuterede hun paa Théâtre français som Klytemnestra og vandt overordentligt Bifald baade hos Publikum og Førsteconsulen, som ofte kaldte hende til at spille i St. Cloud. 1808 brød hun sin Contract og gik hemmelig til St. Petersborg for at modtage et glimrende Engagementstilbud, hvorfor hun idømtes en Bøde af 3,000 Frc.s og blev stroget af Théâtre français's Personale. Uagtet hun i høieste Grad nød Publikums og den russiske Keiserfamilies Gunst, følte hun sig saa oprørt over Seiersglæden i St. Petersborg 1812, at hun over Stockholm, hvor hun spillede for Hoffet, der viste hende stor Opmærksomhed, drog til Dresden og strax blev optaget i det udvalgte Selskab, som Napoleon I havde ladet komme dertil fra Paris, samt indsat i sin tidligere Stilling ved Théâtre français, hvorfra hun dog igjen som ivrig Napoleonistinde blev udstødt, da Ludvig XVIII besteg Tronen. Hun spillede nu i England og Tyskland, indtil hun 5 Aar efter blev kaldt tilbage; dog gik hun ikke til Théâtre français, men til Odéon, hvor hun henrev ved sit storartede Udtryk for Lidenskaberne. Formedelst Uroligheder blev Odéon lukket 1832, hvorfor hun drog paa Kunstreiser i Tyskland, Rusland og Italien. Da hun 1842 vendte tilbage til Paris, lod Rachel sig

forlede til at ville maale sig med hende, men blev fuldstændig besejret, da de optraadte sammen. Indtil faa Aar før sin Død 11 Jan. 1867 vedblev hun at spille i den klassiske og romantiske Tragedie med lige Genialitet.

Georgetown [dschordsch], 1) tidligere Fort Royal, Hovedstad paa Vestsiden af den engelske Ø Grenada i Vestindien. 10,000 J. Befæstet; rummelig Havn. — 2) **G.**, Stad i Forbundsdistrictet Columbia i Nordamerika, ved Fl. Potomac, tæt uden for Washington. 13,000 J. Katholsk Universitet. Kornhandel, Sildefiskeri. 3) **G.**, Stad i Staten Syd-Carolina i Nordamerika, ved Fl. Great Pedee, 23 M. s. f. ø. for Columbia. 6,000 J. Betydelig Risavl i Omegnen. — 4) **G.**, Stad paa Østsiden af den engelske Prins Edwards Ø i St. Lawrence Bugten i Nordamerika. 1,200 J. Havn og stort Skibsværft. — 5) **G.**, tidligere Stabroek, Hovedstad i det engelske Guajana i Sydamerika ved Floden Demeraras Udløb i Atlanterhavet, med 28,000 J. Regelmæssig bygget med smukke, hyppig af Haver omgivne Huse, storartet Regeringsbygning, anglikansk Kathedralkirke, stort Hospital, Sindssygehus og flere artesiske Brønde, der levere godt Drikkevand. God Havn og livlig Handel. — 6) **G.**, s. Ascension. — 7) **G.**, europæiskbygget Stad paa Øen Pulo-Pinang i Malakastrædet i Bagindien, er Hovedstad i de saakaldte „Straits Settlements“, der omfatte Pulo-Pinang, Distr. Malaka, Tulu Saggar og Singapur i og ved Malakastrædet. G. har 27,000 J. og betydelig Handel. Den kaldes almindelig blandt Søfolk Pulo-Pinang. Handelsomsætningen er meget betydelig og udgjorde 1879 for Indførsel 78 og for Udførsel 84 Mill. Kr. — 8) **G.**, Stad paa Nordsiden af Tasmania (Van Diemens Land) i Australien ved Floden Tamars Udløb i Bassstrædet. 6,000 J. God Havn (Port Dalrymple). Livlig Handel.

Geörgia, en af de 13 oprindelige Stater i den nordamerikanske Union mellem 30° 22′ og 35° n. Br., omgivet af Tennessee og Nord-Carolina mod N., Syd-Carolina og Atlanterhavet mod Ø., Florida mod S. og Alabama mod V. 2,797 □ M. med 1,542,000 J. (1880), hvoriblandt 725,000 Sorte. Fra Atlanterhavets Kyst hæver Landet sig gjennem en Strækning af 25—30 M.s Bredde jævnt til en Højde af 500 F., hvorfra det gjennem forskjellige Overgange stiger op mod Bjærglandet, der indtager dets nordlige og nordvestlige Del. Fra dette Bjærgland, der før Guldopdagelserne i Californien var Nordamerikas vigtigste Gulddistrict, og som tillige indeholder Sølv, Bly, Brunsten, Antimon, Zink, Kalk, Kul og mange nyttige Stenarter, udspringe G.s betydeligste Floder: Savannah, der danner Grænsen mod Syd-Carolina, Oconee og Ocmulgee, der forenede danne Altamaha og ligesom Savannah udgyde deres Vande i Atlanterhavet, Flint og Chattahoochee (Grænseflod mod Alabama), der forene sig til Apalachicola og falde i den mexicanske Bugt. Atlanterhavskysten er udskaaren i en Mængde Smaabugter med foran liggende Smaaøer, der ere bekjendte for deres fortrinlige Bomuld (Sea-Island B.). Klimaet er i Lavlandet meget varmt, men tempereret i de højere liggende Egne. Aarstemperaturen i Savannah er 18°, Vinteren 9°, Foraaret 19,2°, Sommeren 26,4° og Efteraaret 17,4°. Jordbunden, der paa Kystøerne er let sandet, er i selve Kyststrækningen en Afvexling af frugtbar Marsk og Sumpstrækninger; langs Flodernes nedre Løb er den i Regelen udmærket frugtbar og giver rig Afgrøde af Ris, Bomuld, Majs og Sukker. Omtr. 15 M. fra Kysten begynder et Skovbælte med fortrinlige Træsorter og tillige vel egnet til Dyrkning. Landet mod Sydvest hen imod Alabama og Florida er let og sandet, men giver ved omhyggelig Behandling og rigelig Gødning en god Bomuldshøst. Midten af Landet har leret Jordbund, der oprindelig har været udmærket frugtbar, men nu er temmelig udtømt paa Grund af, at den er dreven saa godt som uafbrudt og uden synderlig Gødning. Den nordlige Del, det saa kaldte Cherokeserdistrict, er meget frugtbar og frembringer rige Afgrøder af Hvede, Byg, Kartofler og Bælgfrugter. Bomuld, Ris og Tobak ere dog de vigtigste Landbrugsprodukter. Skovenes Hovedbestand er Eg og Fyr og i Sumpegnene Ceder og Cypresser. Af vilde Dyr forekomme Bjørne, Ulve, Panthere, Ræve og mange Raadyr og Hjorte; Floder og Kyster ere rige paa Fisk; i Sumpegnene ere Krybdyrene talrige, saaledes Alligatorer, Firben og Slanger. Industrien er i Fremskridt, navnlig i Bomuldsvarer, Maskiner og Læder. Hovedstad Atlanta. — G. blev først bebygget 1733 under Ledelse af J. Oglethorpe og er opkaldt efter Kong Georg I af England; det er saaledes den yngste af de 13 oprindelige Stater. Nybyggerne maatte kæmpe mod Spanierne i Florida, men viste stor Humanitet mod Indianerne og vilde oprindelig ikke taale Negerslaveriet. Siden 1750 trængte dette dog saaledes ind, at G. næst Virginia blev den største og vigtigste af de egentlige Slavestater, og Forholdet til Indianerne blev saa fjendtligt, især 1813, at disse (Chcrokeserstammen) 1838 maatte flyttes vest for Mississippi. I Jan. 1861 udtraadte G. af Unionen og fortsatte med Kraft Modstanden til det sidste; først da det var lykkedes General Sherman at slaa Sydstatshæren i det nordlige G. og trænge ned til Savannah, blev det Unionen muligt at føre det sidste dræbende Slag mod Opstanden. 1866 maatte G. afskaffe Slaveriet og omdanne sin Forfatning; men det blev et Par Gange sat under militært Regimente, og dets Repræsentanter udelukkedes fra Congressen, fordi Statens Myndigheder søgte at indskrænke Negrenes borgerlige Ligestilling. Først 1870 gjenoptoges G. i Unionen og har siden været i rask Opsving. G. sender 10 Medlemmer til Repræsentanthuset. Saa vel Statens Gouverneur som Senatets 44 og den lovgivende Forsamlings 175 Medlemmer ere valgte paa to Aar.

Geörgia Strædet er den sydlige Del af den Havarm paa Vestsiden af Nordamerika, der skiller Vancouvers Ø fra Britisk Columbia, og som længere mod N. kaldes Charlotte Sund.

Geörgien, af Russerne kaldt Grusien ell. Grusinien, et Landskab i russisk Transkaukasien paa Sydsiden af Kaukasus i den store

ndsænkning, som gjennemstrømmes af Kur
dens Bifloder, udgjør nu største Delen af
rov. Tiflis, Elisabethpol og Baku. Det
et Bjergland med sundt og behageligt
ima og mange frugtbare Dale og Sletter.
r frembringe Vin, Korn, Tobak, Hør,
muld og Frugt, men kun ere maadelig
kede. De vigtigste Husdyr ere Faar (til
ls med Fedthaler) og Geder. Indbyggerne
s., c. 700,000, ere **Georgiere**, som af Rus-
te kaldes Grusinski og selv kalde sig Karthuli,
thweli, et Folk, af hvilket Mingrelierne,
erethierne, Suanerne og Lazerne (de gamle
hier) ere Underafdelinger. Næsten i samme
d som deres nordlige Naboer Tscherkes-
e have de altid været berømte for Skjøn-
baade hos Mand og Kvinder. De rej-
tillægge dog ikke hele Befolkningen denne
for Skjønhed, men væsentlig deres Adels-
er; thi deres Samfundstilstand er meget
kratisk, med flere Vasaltrin fra Fyrsterne
Slaverne. — G. hed i Oldtiden Iberia,
des til det persiske Rige og ligel. til Alexan-
store, men blev kort efter hans Død uaf-
gt under Pharnavas. Pompejus indtog G.
hr., og under Trajan blev det en romersk
is, men kom senere under persisk Ind-
. I 5te Aarh. fik Christendommen Ind-
og G. kom derved i Forbindelse med
ske Kejserdømme; nu blev ogsaa Hoved-
Tiflis grundlagt. I 7de Aarh. gjorde
ne sig til Herre over de lavere Dele af
medens Bagratiderne herskede i Bjerg-
efter Kalifatets Dalen blev G. skat-
til Perserne, hjemsøgtes 1070 af Tyr-
222 af Mongolerne, samt paa ny 1387,
v efter Timurs Død 1407 igjen uaf-
1424 blev G. delt i tre Dele, og
lev det vestlige G. udstykket i flere
ter. De to østlige Stater, Karthli og
kom i Afhængighed af Persien, og de
Imerethi, Mingrelien, Grusien, under
. Men 1783 erklærede Fyrst Herak-
t østlige G. sig for russisk Vasal, og
s Død 1801 indlemmedes det i Rus-
tidig tog Russerne Grusien i Besid-
kort efter Imerethi, hvorhos Min-
Fyrste 1803 blev russisk Vasal. 1829
sidste Rest af tyrkisk G. med Fæstnin-
gik afstaaet til Rusland, som nu har
nder sig; det er delt i Gouvernemen-
is og Kutais. 1882 uddøde Fyrste-
Grusien.

n, Ny- ell. Syd-, en Ø i den syd-
f Atlanterhavet under 54—55° s. Br.
18° 20′ og 20° 25′ v. L., er c. 25
ed størst Bredde 5 M. Kysterne ere
arne, men største Delen af Aaret
ge formedelst Drivis. Klimaet er
at Sommer(Januar)solen næppe for-
elte Sneen paa Nordsiden; Plante-
for indskrænket til nogle antiscor-
ter. Den blev først set 1756 af et
elsskib og kaldt San Pedro; Cook
vnet Syd-G. 1775.

sk, befæstet Stad i det russiske
i Ciskaukasien, 20 M. s. ø. for
5,000 I. Kvæghandel.

gr., kaldes et Læredigt, hvori Land-
væsenet besynges, f. Ex. Vergils bekjendte Digt af d. N.

Georgine (Dahlia variabilis), af Kurvblomsternes Familie, Astergruppen, har en enkelt Kreds af golde eller hunkjønnede Randblomster, der have en anden Farve end de gule, rørformede Skiveblomster. Kurvdækket dannes yderst af omtrent 5 Blade i en enkelt Kreds, inderst af mange, ofte sammenvoxede Blade i 2 Kredse. Hører hjemme i Mexico og indførtes 1790 til Europa, hvor den snart blev en af de mest yndede Haveplanter, navnlig de fyldte Sorter, d. v. s. hvor de tungedannede Kroners Antal er forøget paa de rørdannedes Bekostning. Efter at være gaaet noget af Mode, er den atter i de senere Aar kommen i Brug, især stærkt farvede, enkelte Varieteter. Den formeres ved Rodknoller. Navnet G. skyldes den tyske Botaniker Willdenow, der har opkaldt den saaledes efter en russisk Naturforsker Georgi, der i sidste Halvdel af forrige Aarh. rejste i Sibirien. Navnet Dahlia er efter en svensk Botaniker Dahl. Planten har hjemme i Mexico.

Geórgskanalen, Sanct, mellem det sydøstlige Irland og Wales, fører fra Atlanterhavet til det irske Hav. Den er i Indløbet mellem Carnsore-Point i Irland og St. Davids Head i Wales 10 M. bred.

Georgswalde, Stad i Böhmen, 8 M. n. n. ø. for Leitmeritz. 8,000 I. Linned- og Bomuldsvæveri.

Géothermométer bruges til at maale Varmegraden i dybe Brønde, Borehuller o. lign. St. Det bestaar af en Thermometerbeholder, hvis Rør er trukket ud til en fin Spids. Fyldes den helt med Kviksølv ved en lavere Varmegrad end den, der skal maales, og saa bringes hen paa det bestemte Sted, vil noget Kviksølv løbe ud. Tages den op og opvarmes i Vand ved Siden af et sædvanligt Thermometer, vil dette angive den søgte Varmegrad i det Øjeblik, da G. er fyldt til Spidsen.

Gepárd, ogsaa kaldt Jagtleopard (Cynailurus), katteagtige Rovdyr, som afvige fra de egentlige Katte derved, at Kløerne ere korte og butte og ikke kunne trækkes fuldstændig tilbage. Farvetegningen bestaar i mørke Pletter paa gul Bund. C. guttata findes i det egentlige Afrika s. for Ørkenen, C. jubata i Indien. Af Naturel ere de blidere end de egentlige Katte, lade sig tæmme og afrette til Jagt.

Gephyrea, s. Pølseorm.

Gépider, et med Goterne beslægtet Folk paa Folkevandringens Tid, som først boede n. for Pannonien ved Weichsel imellem Vest- og Østgoterne og bleve undertvungne af Hunnerne. Efter Attilas Død 453 løsrev de sig og satte sig fast i Dacien. 567 blev deres Rige omstyrtet af Longobarderkongen Alboin i Forbindelse med Avarerne; deres sidste Konge Kunimund faldt med mange af sit Folk, og Resten tabte sig blandt Longobarderne og Avarerne.

Geppert, Carl Ed., tysk Philolog og Kritiker, f. 1811, d. 1881 i Berlin, har skrevet om den antike Metrik og „Über den Ursprung der homerischen Gedichte“; siden gav han sig især af med Studiet af det græske Drama og Theatervæsen (han udgav 1843 „Die altgriechische

Bühne"), samt med kritiske Udgaver af Plautus og Terents.

Gera, Hovedstad i det tyske Fyrstend. Reuß-Schleiz ved Fl. Elster, 7 M. s. s. v. for Leipzig. 27,000 J. Omfattende Industri i Silke-, Uld-, Bomulds- og Lædervarer, Pianoforter, Jærnstøbegods, Maskiner, Stentøj, Tobak, Hatte og Handsker; store Ølbryggerier. Stærkt besøgte Markeder for Korn, Uld, Kvæg og Heste. G. afbrændte næsten ganske 1780. Smukt Raadhus, Theater og Banegaard.

Geraci [dscherätschi], Stad i Sydvitalien paa den calabriske Halvø i Nærheden af det joniske Hav, 8 M. n. ø. for Reggio. 10,000 J. Bispesæde. Berømt Mineralkilde. Vinavl; her voxer den fortrinlige »Vino Greco«. Ruiner af det gamle Locri.

Geranium, s. Storkenæb.

Gerant, Forretningsfører.

Gérard, Balthas. [scherähr], f. 1562 i Franche-Comté, en fanatisk Katholik, fattede den Beslutning at myrde Prins Wilhelm den tavse af Oranien, Nederlændernes og Protestantismens Støtte mod Spanierne. Han begav sig derfor til Delft, hvor Prinsen opholdt sig, hyrede under et falsk Navn (Frants Guyon), for at vinde uhindret Adgang til ham, heftigt Had til Katholikerne og dræbte 10 Juli 1584 Prinsen ved et Pistolskud. G.s Forsøg paa at flygte mislykkedes; han tilstod strax, at han i 6 Aar havde næret Mordplanen, til hvis Udførelse nogle katholske Gejstlige havde tilskyndet ham. 24 Juli blev han henrettet under grue- lige Pinsler.

Gérard, Etienne Maurice [s. o.], fransk General, f. 4 Apr. 1773, traadte 1791 frivillig ind i Nordhæren under Dumouriez, var senere Rytterofficer under Jourdan og blev derefter Bernadottes Adjudant. G. ledsagede ham 1798 til Wien og frelste her hans Liv i et Folkeopløb. 1800 blev G. Oberst, 1805 paa Valpladsen ved Austerlitz Commandeur af Æreslegionen og n. A. Brigadegeneral; 1809 var han Bernadottes Stabschef og blev efter Slaget ved Wagram Baron. 1810—11 kæmpede G. i Spanien, og 1812—14 udmærkede han sig ved Smolensk, Moskva, Beresina, Bautzen og i det sidste Felttog i Frankrig; efter Slaget ved Bautzen blev han Greve. Efter Freden fik G. det Hverv at føre Hæren hjem fra Hamborg og blev Chef for Lejren ved Belfort; men 1815 sluttede han sig strax til Napoleon I, afgjorde Sejren ved Ligny og trængte under Waterlooslaget paa Grouchy for, at man skulde „gaa efter Kanonen" og komme Hovedhæren til Hjælp. Til Straf blev G. forvist indtil 1817; 1822 og 1827 valgtes han til Deputeretkammeret, hvor han hørte til Oppositionen; i Julidagene 1830 søgte han at formaa Marmont til at standse Kampen og overtog derefter Krigsministeriet indt. Oct. s. A., blev Marschal og anførte 1832 det Hjælpecorps, som gik til Belgien og indtog Antwerpen. 1832 blev G. Pair, var 1834 en kort Tid igjen Krigsminister og blev 1835 Storkansler for Æreslegionen, samt 1838 Chef for Nationalgarden i Paris, men nedlagde 1842 sine Embeder og døde 17 Apr. 1852.

Gérard, François Pascal [s. o.], Baron, fransk Historie- og Portrætmaler, f. 11 Marts 1770 i Rom af franske Forældre, d. 11 Jan. 1837 i Paris, blev opdraget i Paris, hvor han kom i Lære først hos Billedhuggeren Pajou, senere hos Maleren Louis David. Hans første Billeder, „Den blinde Belisarius, som bærer sin døende Fører i sine Arme" og „Amor og Psyche", bleve udstillede 1795 og skaffede ham strax et Navn. For Napoleon I malede han „Slaget ved Austerlitz" (1808), hans betydeligste Arbejde; senere malede han „Henrik IV.s Indtog i Paris" (1817) foruden en Mængde andre historiske Billeder. Men allerede fra sin første Tid nød han megen Anseelse som Portrætmaler, idet han saa vel heri som i sine senere historiske Billeder udmærkede sig ved Liv og Naturlighed. Til hans berømteste Billeder hører Portrætet af Md. Récamier. Derefter malede han Napoleon som første Consul og hans Gemalinde. Efter Kejserdømmets Fald blev han Hofmaler hos Ludvig XVIII og Carl X. Ludvig XVIII udnævnte ham til Baron.

Gérard de Nerval [s. o. de], egtl. Gér. Labrunie, fransk Digter, f. 1808 i Paris, debuterede som Forfatter med »Élégies nationales et satires politiques« (1828) og Komedien »Tartuffe chez Molière« og oversatte bl. a. Goethes „Faust". Efter en Rejse til Italien overtog han den dramatiske Artikel i »La Presse«. Et Kjærlighedsforhold til Skuespillerinden Jenny Colon afbrødes ved hendes Død, der gjorde G. fortvivlet; forgjæves søgte han Trøst i Rejser til Italien, Holland og Orienten, som han beskrev i aandrige Skildringer. Efter sin Hjemkomst 1849 tog han atter fat paa sin Feuilleton, udgav en Række Fortællinger, hvoriblandt »Les illuminés« (1852), »Petits châteaux en Bohême« (1853), »Les filles du feu« (1854) o. fl. Men Sjælelidelser tog mere og mere Magten fra denne bløde og varme Natur, saa at han endte med Selvmord. 29 Jan. 1855 fandt man ham død; han havde hængt sig i Jærnstængerne uden for et Hus i en snæver Gade i det gamle Paris — det var Dagen efter Jenny Colons Dødsdag. Man fandt efter ham Fortællingen »Le marquis de Fayolles« (1856). Sammen med A. Dumas d. ældre og Méry havde han udarbejdet flere Skuespil.

Gérardmer [scherardmē], Flække i det franske Dep. Vosges, 5 M. ø. s. ø. for Epinal, med 3,000 J., der drive betydelig Handel med den her og i Omegnen tilberedte saakaldte Vogeserost.

Gerber, Ernst Ludwig, f. 1746 i Sondershausen, d. 1819 smstds., har gjort sig meget fortjent ved sit biographiske Lexikon over Tonekunstnere, som udkom i 2 Bd. 1790—92 og afsluttedes ved et Supplem. paa 4 Bd. 1812.

Gerbert, s. Sylvester II.

Gerd ell. Gerde (Gerðr), i den nordiske Mythol. en fager Jættemø, der henrev Frej, da han en Gang havde sat sig i Odins Højsæde Hlidskjalv, hvorfra han overskuede hele Verden, og saa hen til Jotunhejm. Frej sender sin Tjener Skirner med sit Sværd afsted til Jætteverdenen. Denne søger først at vinde G. ved kostelige Gaver, men truer hende, da dette er forgjæves, med Sværdet og griber til sidst,

heller ikke dette hjælper, til rædsomme For-
bælser og Besværgelser, for hvilke Jætte-
n endelig falder til Føje, saa at hun lover
længselsfulde Frej sin Kjærlighed. Denne
the, som findes i et smukt Digt i den ældre
, er ligeledes fortalt i den yngre Edda,
Frejs Kjærlighed til Jættepigen frem-
s som en Straf for det store Over-
at han havde sat sig i Odins hellige
, og der siges, at det i Ragnarok, hvor
strider med Surt og falder, bliver hans
, at han savner det gode Sværd, som han
Skirner.

re, s. Frete.

rère sig, opføre sig, te sig, give sig ud for.

rgonne, Joseph Diez [schergåähn], f. i
19 Juni 1771, d. 4 Apr. 1859, var
rtillerilieutenant, senere Professor i Ma-
til i Nimes og derefter i Montpellier.
dgav en Tid lang »Annales de mathé-
es pures et appliquées«, hvori han har
en stor Mængde mathematiske Afhand-
ofte vedrørende nye Theorier, f. Ex. om
tsprincipet, Polartheorien og kaustiske

ard, holstenske Grever, s. Gert. Ger-
Stridbare, Greve af Oldenborg og Del-
, den yngste af den oldenborgske Greve
d. lykkeliges tre Sønner, af hvilke den
Kong Christian I var den ældste. For
e i Besiddelse af Holsten, maatte denne
ille sine Brødre Morits og G., der vare
berettigede til Arven, ved at udbetale
dem 40,000 rhinske Gylden. Morits,
indtraadt i den gejstlige Stand, men
lod den, døde tidlig (1464); G., hvem
454 havde overladt sin Del af Grev-
Oldenborg og Delmenhorst og endog
sat til Statholder i Slesvig og Hol-
i bestandig Strid med sin Broder.
højst urolig Regering nedlagde han
nne og døde 1499 ell. 1500 i Frank-
en Valfart til Spanien. Han er
r til de følgende Grever af Olden-
Delmenhorst (Grev Christoffer, efter
evens Fejde" har Navn, var hans
, som uddøde med Anton Günther

, Fried. Wilh. Eduard, tysk Archæo-
i Posen, d. 1867, blev Professor ved
der, gik senere til Italien, hvor han
ejder i Platners „Beschreib. der Stadt
ar med til at stifte »Istituto di corre-
archeologica« i Rom. Efter sin
lev han Archæolog ved Museet i Ber-
or ved Universitetet og Medlem af
Hans vigtigste Værker ere „Antike
„Auserlesene griechische Vasen-
rtsat under Titlen „Vasenbilder
Alltagslebens", „Etruskische Spie-
ins antike Bildwerke" og „Neu-
tike Bildwerke". Desuden har G.
or Mængde Artikler og Bidrag til
idsskrifter.

Joh., sin Tids mest ansete lutherske
7 Oct. 1582 i Quedlinburg, stude-
edicin, derefter Theologi og blev
24de Aar Superintendent i Held-
Han 1615 kaldtes til theol. Prof.
i Jena; d. 17 Aug. 1637. Hans »Loci theologici« er et af den lutherske Theologis Hovedværker; hans polemiske Skrift »Meditationes sacræ« er i mange Oplag oversat paa de fleste europæiske Sprog.

Gerhard Groot (Gerhardus Magnus), s. Brødre af det fælles Liv.

Gerhardt, Charl. Fred., berømt fransk Chemiker, f. 21 Aug. 1816 i Straßburg, d. 19 Aug. 1856 smstds., studerede 1831—38 i Carlsruhe, Leipzig og Gießen, drog derpaa til Paris, hvorfra han gik til Montpellier som Professor i Chemi ved det derværende Faculté des sciences. 1848 indgav han imidlertid sin Dimission og oprettede et Privatlaboratorium i Rue Monsieur-le-Prince i Paris. Det var her, at han efterhaanden offentliggjorde sine smukkeste Arbejder over de homologe Rækker, Typetheorien, Anhydrider og Amider. 1855 blev han udnævnt til Prof. i Chemi baade ved Faculté des sciences og ved École de Pharmacie i Straßburg. Han var netop bleven correspondérende Medlem af Acad. des sciences, da en tidlig Død pludselig bortrev ham. G.s Betydning for Chemiens Udvikling blev først til fulde paaskjønnet efter hans Død. Det er G. og Aug. Laurent, hvis Navne stedse ville blive uadskillelige, som med en Udholdenhed og Skarpsindighed, der søger sin Lige, under Miskjendelse fra alle Sider, blottede de gamle Theoriers Svagheder og grundede en ny theoretisk Chemi. Med sit mægtige Generalisationstalent opstillede han den nye Lære om Typerne, der vel nu betragtes som et overvundet Standpunkt, men hvorfra dog hele vor nuværende Theori ved en simpel logisk Bevægelse har udviklet sig. Man kan længe nok paastaa, at hans nye Atomlære kun var en Gjenoptagelse af Berzelius's, men det maa erindres, at hele den videnskabelige Chemi den Gang havde forladt denne Atomlære, og at Fortjenesten netop bestod i, at drage den frem igjen og at vise, hvilke uholdbare Consequenser den Lære førte med sig, man havde været saa villig til at optage i Stedet. Man kan længe nok sige, at G.s Typelære var et kunstigt System, men det bar dog Sandheden i sig som en simpel Consequens, medens alle de theoretiske Forestillinger, man ellers paa den Tid havde, i en for os næsten ufattelig Grad vrimlede af Hypotheser, der langt fra at fremme hemmede Videnskabens Fremskridt. Af G.s Arbejder maa foruden mange Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter især fremhæves hans »Précis de chimie organique« (2 Bd., 1844—45) og »Traité de chimie organique« (4 Bd., 1853—56). Sammen med Laurent udgav han »Comptes rendus mensuels des travaux chimiques de l'étranger, ainsi que des laboratoires de Bordeaux et de Montpensier« (4 Bd., 1845—48), væsentlig fordi den officielle Chemis Tidsskrifter ikke vilde optage deres „revolutionære" Anskuelser ubeskaarne.

Gerhardt, Paul, tysk Psalmedigter, f. 1607 i Gräfenhainichen i Kursachsen, blev 1657 Diakon i Berlin; men den store Kurfyrstes Kirkepolitik over for hans lutherske og reformerte Undersaatter bevægede den ellers fredsomme-

lige G. til at nedlægge dette Embede 1666; 1669 blev han Archidiakon i Lübben; d. 1676. Ved Siden af Luther staar han som den tysk-evangeliske Kirkes ypperste Psalmedigter, hvis Psalmer for en stor Del ere gaaede over i de tyske Psalmebøger, ligesom flere af dem ere blevne oversatte paa Dansk og høre til de mest yndede Psalmer i den danske Kirke. Han kan anses som den sidste og tillige den mest fuldendte af de strængt kirkelige Digtere, der staa paa den confessionel-kirkelige Tros Grundvold, men ogsaa som den, der aabner Rækken af de subjective Digtere, som behandle det personlige Følelsesliv i Forholdet til Frelseren.

Géricault, Jean Louis André Théodore [scheriko], fransk Maler, f. 1791 i Rouen, d. 1824, var Elev af Carle Vernet og senere af Guérin i Paris og udmærkede sig som Slagmaler, men malede navnlig Heste med Held; hans første Arbejde, to legemsstore Figurer af franske Ryttere (Chasseur à cheval og Cuirassier blessé) viste allerede den nye Retning, men sin største Berømmelse skylder han det 1819 udstillede store Maleri „Optrin fra Fregaten Medusas Skibbrud", almindel. bekjendt under Navnet »Le radeau de la Méduse«, en gribende Skildring af nogle skibbrudnes Lidelser.

Gerigt (tysk Gericht) betegner i Bygningshaandværket omtrent d. s. s. Chambranle (s. d. A.).

Gerlach, Ernst Ludw. v., tysk Politiker, f. 7 Marts 1795, tog 1813—15 Del i Frihedskrigen, studerede derefter Retsvidenskaben og blev 1823 ansat ved Domstolen i Naumburg, hvorfra han rykkede op til højere Poster, indtil han 1844 blev Præsident for Overappellationsretten i Magdeburg og 1865 Geh. Overjustitsraad. Allerede tidlig var G. Talsmand for de feudale Grundsætninger og var 1848 med at stifte „Neue preussische (sædvanlig kaldt „Kreuz-) Zeitung", hvori han flittig strev, bl. a. de maanedlige „Rundschau"-Artikler. Ogsaa var G. i den preussiske Landdag (1849—58) og i Erfurtparlamentet (1850) en af Junkerpartiets Førere. Siden 1866 var G. en bestemt Modstander af Bismarcks Politik, paa Grund af Krigen mod Østerrig og dettes Udelukkelse af Tyskland, og udtalte sig i afgjort stortysk Aand; som Medlem af den tyske Rigsdag siden 1872 sluttede han endog Forbund med det katholske Parti og dadlede stærkt Culturkampen, idet han saalebes forlod Junkerdømmets særlig preussiske og ultra-protestantiske Retning. 1874 blev G. dømt til en Bøde for et Flyveskrift og tog derfor Afsked fra Statstjenesten; d. 18 Febr. 1877. — Hans ældre Broder Leopold v. G., f. 1790, var allerede med i Krigen 1806, blev 1824 Adjudant hos Prins (siden Kong) Wilhelm, 1838 Oberst i Generalstaben og 1849 Generallieutenant og Generaladjudant. Han hyldede aldeles sin Broders politiske Anskuelser, var en af Kong Fred. Vilh. IV.s Fortrolige og stod 1854 i hemmelig Forstaaelse med den russiske Regering om at føre Preussen over paa Ruslands Side imod Vestmagterne. 1859 blev G. General og d. 10 Jan. 1861. — En tredje Broder, Otto v. G., protestantisk Theolog, f. 1801, 1834 Præst i Berlin, 1847 Hofpræst, d. 24 Oct. 1849, er navnlig bekjendt ved sin overordentlig udbredte „Die Heilige Schrift nach Luthers Uebersetzung mit Einleitung und erklärenden Anmerkungen" (8de Opl. 1872), samt ved sit Udvalg af Luthers Værker (24 Bd., Berlin 1840—48).

Gerlach, Georg Daniel, dansk General, f. 31 Aug. 1798 i Eckernførde, blev 1813 Lieutenant i Kongens Regiment, 1842 ved Omorganisationen Compagnichef, og 1849—50 commanderede han med megen Tapperhed 3dje Forstærkningsbataillon, blev Oberst og efter Krigen Commandeur for en Bataillon i Lauenborg, indtil han 1854 blev Commandeur for en Brigade, 1856 Generalmajor og 1863 Generallieutenant i Anledning af sit 50-Aars Jubilæum. Under Krigen 1864 fik G. Commandoen over den 1ste Division, i Spidsen for hvilken han afslog Preussernes Angreb under Prins Frederik Carl mod Mysunde 2 Febr. Efter at Hæren var gaaet tilbage til Als og de Meza definitivt havde afgivet Overbefalingen over Hæren, betroedes denne til G., der saaledes forestod det haardnakkede Forsvar af Dybbølstillingen; dog var han ved Følgerne af et Fald fra Hesten hindret i personlig at føre Commandoen 18 Apr. Efter denne gik G. med største Delen af Hæren til Fyn og beholdt Overcommandoen under og efter Vaabenstilstanden, indtil han efter Indtagelsen af Als afgav den til General Steinmann og selv traadte tilbage som Chef for 1ste Division. Strax efter Krigens Slutning tog han sin Afsked og døde 7 Marts 1865.

Gerlach, Fru, tidligere Fossum, Leocadie, f. Bergnehr, dramatisk Sangerinde, f. 26 Jan. 1827 i Sverige. Efter at have fuldendt sin musikalske Uddannelse i Kjøbenhavn optraadte hun 25 Jan. 1845 her paa det kongel. Theater første Gang som Romeo i Vaccays »Romeo e Giulietta« og gjorde almindelig Lykke ved sin omfangsrige, kraftige og fyldige Stemme. 1848 blev hun ansat som kongel. Skuespillerinde og 1858 udnævnt til Kammersangerinde. Hun indtog en af de mest fremragende Pladser ved Operaen og viste sig i flere af sine fortrinlige Præstationer (f. Ex. Norma, Lucia, Lucrezia Borgia, Regimentets Datter) ikke blot som Bravoursangerinde, men tillige som en udmærket dramatisk Kunstnerinde. Tvistigheder med Theaterchefen førte til, at hun som Rosine i „Barberen i Sevilla" spillede sidste Gang 22 Oct. 1863 og afgik fra Theatret 1864; dog optraadte hun tre Gange som Gjæst 1866 og har senere som Vejlederinde for de yngre Kræfter i Sang haft en ikke ringe Betydning.

Gerlache, Etienne Constant. [läsch], belgisk Politiker og Historiker, f. 1785 i Storhertugd. Luxemburg, blev 1806 Advocat i Paris og 1818 i Liège, samt 1825 Medlem af Appellationsretten smsts. 1824 valgtes G. af det katholske Parti til 2det Kammer, hvor han sluttede sig sammen med de liberale for at hævde Belgiens Selvstændighed over for Holland og gik strax efter Septemberrevolutionen 1830 til Haag for at kræve, at de hollandske Deputerede skulde udtale sig; men deres Be-

slutning om en Adskillelse i Lovgivning og Forvaltning kom da for sent. G. blev Medlem af den belgiske Nationalcongres og siden dens Formand, samt virkede i Forfatningsudvalget for at sikre Gejstlighedens Uafhængighed. 1832—67 var G. Formand for Cassationsretten, men deltog dog som en af de klerikales Førere i de politiske Bevægelser, især 1847 og 1852, samt paa Kirkemøderne i Mecheln 1863—64. Hans klerikale Retning fremtræder ogsaa i hans »Histoire du royaume des Pays-Bas 1814—30“ (3 Bd., 1839, 3dje Udg. 1859). D. 1871.

Germain, Sophie [schermäng], f. 1776 i Paris, d. 1831 smstds., opnaaede 1816 at faa et Arbejde om Lovene for elastiske Fladers Svingninger (senere videre gjennemført i »Recherches sur la théorie des surfaces élastiques«, 1826) belønnet af det franske Institut. Hun har ogsaa skrevet flere Artikler i Crelles Journal o. a. St.

Germain en Laye, Saint [sæng s. o. ang læh], Stad i det franske Dep. Seine-Oise ved Seines venstre Bred, 3 M. v. n. v. for Paris. 14,000 J. Prægtigt Slot, der indtil Ludvig XIV.s Tid var et Yndlingsopholdssted for flere franske Konger, og hvor blandt flere Henrik II, Carl IX og Ludvig XIV bleve fødte. Napoleon I benyttede det til en Skole for Cavaleriofficerer, og det blev senere anvendt som Fængsel. I Slottet er et rigt Museum og paa dets Terrasse et Mindesmærke for Thiers; i den smukke Dyrehave holdt Napoleon III ofte glimrende Jagter. Bomulds-, Læder- og Fajencefabriker. Betydelig Vinhandel; store Svinemarkeder. G. har sin Oprindelse fra et i det 11te Aarh. stiftet Kloster. 1570 sluttedes her Fred mellem Katholiker og Huguenotter, hvorved disse fik udvidet Religionsfrihed og 4 Sikkerhedsstæder m. m., og 1679 mellem Frankrig samt Sverige og Brandenburg.

Germân, San [hher], Stad paa Sydvestsiden af den spanske Ø Portorico i Vestindien. 10,000 J.

Germânia, s. Germanien og Burschenschaft. Ogsaa betegner G. Personificationen af Tyskland, en vaabensmykket, kvindelig Skikkelse, yppig fremstillet af Billedkunstnerne; mest bekjendt er Nationalmindesmærket for Gjenoprettelsen af det tyske Rige, paa Niederwald, af Billedhuggeren Joh. Schilling, afsløret 28 Sept. 1883, 38 F. højt.

Germânicus Cæsar, Søn af Nero Claudius Drusus, der havde faaet dette hædrende Tilnavn paa Grund af sine Sejre over Germanerne, og Antonia, f. 15 f. Chr., udmærket baade ved sin ædle Charakter og literære Dannelse og ved sin Dygtighed som Feltherre. Han blev i Følge Augusts Befaling 4 e. Chr. adopteret af Tiberius og ledsagede 7 e. Chr. denne paa Felttoget mod Pannonierne og Dalmaterne. 13 overtog han Commandoen over Legioner ved Rhinen, hvorfra han efter at have dæmpet en farlig Militæropstand ved Augusts Død foretog forskjellige heldige Felttog mod germanske Stammer og trængte ind i det indre af Germanien, hvor han overvandt Arminius 16 i Slaget paa Idistavisusmarken. Tiberius, der ikke vilde flytte Rigets Grænser ud over Rhinen, kaldte ham tilbage og sendte ham til Orienten for at ordne Forholdene der; men allerede 19 døde han i Epidaphne ved Antiochia, maaske som Følge af en Forgiftelse. Tiberius lod mange Aar senere hans Ægtefælle Agrippina forvise og hans to Sønner dræbe; kun den tredje Søn Cajus blev skaanet (s. Caligula); af de tre Døtre, der overlevede ham, blev Agrippina Moder til Kejser Nero. Af G.s Skrifter er der kun opbevaret nogle Bearbejdelser af græske Digte, især af Aratos's »Phænomena«; fuldstændigst ere de i Forening med Phædrus udgivne af Orelli.

Germânien (Germania) kaldte Romerne Landet øst for Rhinen og nord for Donau, det nuværende Tyskland. Det var i Oldtiden et med store Skove bedækket Land (Silva Hercynia var et fælles Navn for de skovrige mellemtyske Bjærge) med koldt og uvenligt Klima; foruden Vildt fandtes Elsdyr, Uroxer, Bjørne og Ulve i Mængde. Indbyggerne dyrkede Korn (Byg, Havre, Hirse) og Hør; Romerne indførte Vin og Frugttræsorter; af Husdyr fandtes Hornkvæg, Heste og Svin. De mineralske Kilder i Rhinegnene benyttedes af Romerne, Saltkilderne allerede før deres Tid; fra Østersøens Kyster hentedes Rav. G. var næsten ukjendt i Oldtiden før Cæsars Tid. Grækerne havde kun ufuldstændige Forestillinger om Landet og medregnede Beboerne under „Hyperboræerne“ og derefter „Kimmerierne“; siden slog man dem sammen med Kelterne; Romerne regnede dem længe til Gallerne, indtil de endelig ved Cimbrernes og Teutonernes Indfald havde lært at adskille dem. Først Cæsar bruger Navnet Germaner om alle ø. for Rhinen boende Folk, men i Landet selv har en saadan Fællesbenævnelse næppe været brugt (derimod forekom Svever, Alemanner, Marcomanner som fælles Navne for store Dele af Landets Befolkning); og det er da derved blevet brugt ogsaa om de slaviske Folk mod Ø. og N., skjønt de vare forskjellige fra Germanerne. Af de germanske Folk paa Cæsars og den nærmest følgende Tid vare de vigtigste: ved Nedrerhin indtil Ems Sigambrerne (ved Ruhr), Ubierne (omkring Køln), Tenchtererne og Usipierne (fra Ruhr indt. Ijssel), Bructererne (mellem Lippe og Ems); fremdeles Hermundurerne, Chatterne (i Hessen), Bataverne (ved Rhinens og Maas's Udløb); fra Harzen til Elben Cheruskerne, Angrivarierne, Longobarderne; ved Øvrerhin og Main Marcomannerne, Nariskerne; ved Mellemdonau Qvaderne; mod N. Ø. Burgundionerne og Goterne; ved Østersøen Herulerne, Rugierne o. fl.; ved Nordsøens Kyster Friserne og Chaukerne; paa den venstre Rhinbred (i G. provincia) Rauracerne, Nemeterne og Trevirerne. Romerne lærte G. at kjende, da Cæsar 58 f. Chr. tilbagedrev Ariovist, som med en Del sveviske Stammer var falden ind i Gallien. Cæsar gjorde siden to Tog over Rhinen ind i G., men uden at sætte sig fast der eller udrette noget synderligt; dog blev Rhinen nu G.s Grænse, og Germanerne vesten for Rhinen gik op i den romerske Provins Gallien. Under August begyndte hans Stifsøn Drusus efter Syddonaulandenes Under-

tvingelse sine Tog mod Germanerne (12—9 f. Chr.). Han lod en Flaade sejle ned ad Rhinen, forbandt ved den af ham anlagte Drususkanal (nu Ijssel) denne Flod med Søen Flevus (Zuidersøen) og sejlede gjennem denne ud i Nordsøen til Ems og op ad denne Flod; ved dette Tog kom Romerne i nærmere Forbindelse med Bataverne, Friserne og Chauferne. Paa det næste Tog trængte han igjennem Usipiernes og Sigambrernes Land ind i Cheruskernes; i det 3dje Aar hærjede han Chatternes Land og anlagde 50 Castellet ved Rhinen; i det 4de Aar drog han atter mod Chatterne samt mod Marcomannerne (ved Main og Neckar) og mod Cherusterne indtil Elben. Her skal en Vølve have opfordret ham til at vende om, da han snart stod ved sine Bedrifters og Dages Maal; paa Hjemvejen, strax efter at han var gaaet over Saale, styrtede hans Hest med ham, saa at han 30 Dage efter døde (9 f. Chr.). Tiberius fortsatte Erobringen af det nordvestlige Tyskland fra Rhinen til Weser. Marcomannerne drog under Marbod mod Ø. til Böhmen, hvor de stiftede et mægtigt Rige, som blev en Hindring for Romernes videre Erobringsplaner. Da siden den romerske Statholder Quinctil. Varus vilde indføre den egentlige Provinsforfatning hos de vestlige Germaner, der hidtil vare blevne behandlede som Forbundsfæller, og berøve dem deres gamle Indretninger, Retssprog og Friheder, forbandt Cheruskernes Anfører Arminius sig med Høvdingerne for andre Folkeslag og tilintetgjorde Varus's Legioner i Slaget i Teutoburgerskoven (9 eft. Chr.); s. **Arminius**. Herved tabtes Romernes Erobringer i G., og Rhinen blev atter Grænsen. Vel gjorde Germanicus (14—16) tre Felttog dybt ind i G., men Hensigten (i alt Fald Resultatet) var mere at hævne Romernes Nederlag, tugte Germanerne og afskrække dem fra Erobringstog mod det romerske Rige end at hævde Besiddelsen af Landet. Siden bleve Stridigheder mellem Germanerne selv (saaledes mellem Arminius og Marbod) det virksomste Middel til at gjøre dem mindre frygtelige for Rom. Under Kejser Marcus Aurelius faldt Chatterne ind i Rhætien, og i den frygtelige Marcomannerkrig 166—180 angreb næsten alle Donaufolkene det romerske Rige og trængte frem til Aquileia. Kejseren drev dem vel efter mange blodige Slag tilbage over Donau, og hans Efterfølger tilkjøbte sig Freden, men Vejen til Italien havde Germanerne dermed betraadt. Fra nu af, især efter at flere mindre Folkeslag havde sluttet sig sammen i større Folkegrupper (Alemanner, Franker og Sachsere) begyndte de germanske Folks Strømning mod S. og V., som omsider blev til den store Folkevandring. Disse Folk havde tidlig faste Boliger og en ordnet borgerlig Forfatning. Stæder fandtes ikke, men Landsbyer. Græsgange og Skove benyttedes i Fællesskab; det Stykke Land, som aarlig af hver Commune bestemtes til Dyrkning, fordeltes paa de frie Mænd i Forhold til deres Stilling; men efterhaanden udviklede sig ogsaa Særejendom til Jorden (midd.-lat. allodium). Befolkningen bestod af frie og ufrie. Den frie var „fuldstændig fri", naar han besad et Allodium og var erklæret vaabendygtig; „ikke fuldstændig fri", naar disse Betingelser ikke vare opfyldte, eller naar han frivillig gav sig i en anden Allodialbesidders Tjeneste eller Følge, hvorved han undertiden af denne fik et Len (feudum, Feod), men ogsaa blev dennes Vasal („Höriger", „Getreuer", „Dienstmann"). De ufrie vare livegne; de vare fra først af Krigsfanger eller erhvervede ved Kjøb. Enhver Allodialherre var den lovlige Forstander for Familien og Huset, samt hvad dertil hørte. Foreningen af flere frie Ejendomsbesiddere med Familie osv. dannede en Commune, Landsby, hvis fælles Anliggender samtlige Familiefædre afgjorde. Flere Communer dannede en Gau, af hvilke igjen flere udgjorde en større Forbindelse. Den lovgivende og udøvende Magt var saaledes hos Folkeforsamlingen, i hvilken enhver fri Mand havde lige Stemme og Ret, og som til bestemte Tider (oftest om Natten ved Nymaane) holdtes under Ledelse af et Overhoved („Greve" ell. besl.). Der fandtes tidlig en Adel („Ethelinge"), hvis Fortrin hvilede paa Byrd eller Rigdom og Anseelse, og af hvilken som oftest Greverne og Anførerne (Hertugerne) toges, men den havde ingen Forrettigheder undtagen større „Bøder". Konger synes der ikke at have været hos alle germanske Folk, og de havde kun en indskrænket Magt; egentlige Konger med dømmende og militær Myndighed opkom hos flere af de germanske Folk først senere ved deres Erobringstog. Folket dannede Hæren; enhver fri Mand var forpligtet til at bære Vaaben, men alle Bestemmelser om Hærens Styrke, Udrustning og Anvendelse toges af Folkeforsamlingen. Lovene beroede især paa Vedtægt; nye Bestemmelser kunde gives af Folkeforsamlingen. Retsplejen udøvedes af Greverne i Forbindelse med „die Schöffen" (Bisiddere); Forbrydelser mod det hele Samfund paadømtes af Folkeforsamlingen. I Mangel af tilstrækkelige Beviser brugtes Ed, Tvekamp og Gudsdom eller Ordal. De almindelige Straffe vare Pengebøde (Mandebod) eller Døden. Religionen var for en Del den samme som i Skandinavien. Næsten over hele Tyskland dyrkedes Wodan (Odin), hvis Hustru var Frea eller Fria (Frigg); desuden nævnes Thonar eller Donar (Thor) og Zio eller Tio — Bayersk Er — (Tyr). Guderne dyrkedes ved Bøn, Sang og Ofring (ved enkelte Lejligheder ogsaa af Mennesker). Gudstjenesten holdtes paa hellige Steder (Bjærge eller Lunde); Templer og Gudebilleder havdes først senere. Sandsigeri dreves navnlig i Forbindelse med Ofringerne og udøvedes især af Kvinder. En egen Præstestand fandtes. Privatlivet bar Præg af patriarchalsk Simpelhed og Sædelighed. Familien dannede et nøje forenet Samfund, hvis enevældige Overhoved Familiefaderen var. Ægteskaber stiftedes sildig; Medgift kjendtes i den ældste Tid ikke; tvært imod maatte Brudgommen afkjøbe Faderen Datteren, som nu skulde tilhøre ham, og endda give hende en Morgengave. Giftermaal mellem frie og ufrie var utilladeligt. Ægteskabet

holdtes helligt, og Kvinderne behandledes med Agtelse og Opmærksomhed, skjønt de vare retlig umyndige. At have mange Børn ansaas for en Lykke. Naar Faderen var død, fik den ældste Søn Faderens Myndighed over hele Familien; ved Arv delte han ligelig med Brødrene. Af Kunster dyrkede de gamle Germaner kun Digtekunsten. Ejendommeligt for deres Sange var bl. a. Stavrimet; de forplantedes mundtlig; Runeskriften brugtes kun til Indskrifter eller kortere Meddelelser. — Germanerne ere i ethnographisk Henseende en af den indoeuropæiske Stammes Hovedafdelinger (s. Folkeslag). Deres Indvandring til Europa eller deres nationale Udvikling af den fælles Grundstamme maa være foregaaet før Menneskenes Erindring. Den ældste Historie finder dem boende, hvor de nu leve, nord for de romanske Folkeslag, øst for Kelterne (som nu ere romaniserede i Frankrig) og vest for Slaverne og Finnerne. De indtage nu det meste af Tyskland, Schweiz, Nederlandene, Skandinavien, de britiske Øer og Nordamerika, tillige med spredte Kolonier over den hele Jordklode. De vare i de ældste Tider, ligesom nu, delte i en Mængde Stammer med forskjellige Sprogarter. I Sydtyskland boede Thüringer, Franker (Hesser), Alemanner (Schwaber) og Bayrer, hvis Sprog efterhaanden udviklede sig til de „overtyske" Dialekter; saadanne ere endnu Dialekterne i Østerrig, Schweiz, Bayern, Schwaben, samt det deraf udgaaede Højtysk. Nordligere, og med kjendelig Indflydelse af Sølivet, boede Sachserne og Friserne, hvorfra nedstamme det plattyske Folkesprog og det hollandske Bogsprog (der er omtrent det samme som det flamske). Af det nedertyske udviklede sig i England først det angelsachsiske Sprog og siden det engelske. Nord for de overtyske og nedertyske Folkeslag bo de skandinaviske, ligeledes delte, baade før og nu, i flere Stammer og Dialekter. Dersom vi ordne de germanske Folkeslag efter de Bogsprog, som nu bruges, anvendes 1) det dansk-norske Bogsprog, i Danmark og Norge, af 4 Mill.; 2) det svenske Sprog, i Sverige og til Dels i Finland, af over 4½ Mill.; 3) det højtyske Bogsprog i det meste af Tyskland og Schweiz, hos en Del af Indbyggerne i de ellers af slaviske o. a. Folk besatte Dele af Østerrig og Rusland, Preussen, endelig i noget af Nordamerika (de tysktalendes Antal bliver da omtr. 60 Mill.); 4) Hollandsk og det dermed nær beslægtede Flamsk, c. 8 Mill.; 5) Engelsk, i det britiske Rige og i dets mange Kolonier samt i de forenede Stater i Nordamerika, af over 90 Mill.; 6) Islandsk, c. 70,000 Mennesker.

Germanisme, en for det tyske Sprog ejendommelig Vending, som fejlagtig overføres i et fremmed Sprog. **Germanist**, en Lærd, der studerer germansk (ogsaa nordisk) Philologi; særlig Navn for en Del tyske Videnskabsmænd, der 1840—48 forenede sig om at fremme Studiet og Udviklingen af tysk Ret og Sprog, og som holdt Møder i Frankfurt og Lübeck, men samtidig arbejdede for politiske Formaal, baade for Reformer i Lovgivningen og for den slesvig-holstenske Bevægelse.

Germāno, San [dschær], Stad i Syditalien, 7 M. n. til v. for Capua. 6,000 I. G. er historisk bekjendt af Forliget 1230 mellem Kejser Frederik II og Pave Gregor IX, Carl af Anjous Sejer 1268 og Murats Nederlag 1815.

Germānske Folkeretter. Da de sydgermanske Stammer efter den store Folkevandrings Ophør vare komne til Ro i deres nye Bopæle, bleve deres gamle Retssædvaner efterhaanden samlede og optegnede paa Latin, i Almindel. dog kun ved privat Foranstaltning. De vigtigste af de paa denne Maade tilblevne Retsbøger, som i Modsætning til Romerretten og de frankiske Kongers Forordninger (Capitularierne) kaldtes leges barbarorum (Barbarernes Love), og hvis væsentligste Indhold var Straffebestemmelser, ere følgende: 1) Frankernes Love, nemlig dels de saliske Frankers, lex Salica (s. Saliske Lov), dels de ripuariske Frankers, l. Ripuariorum (s. om begge disse under fransk Ret). 2) Burgundernes Lov, l. Burgundionum, ogsaa kaldt l. Gundobaldi ell. loi Gombette efter Kong Gundobald, af hvem den i Almindel. antages given endnu før 501; men en Del af den skriver sig dog i Virkeligheden maaske først fra hans Efterfølger Sigmund. Dette Værk er for øvrigt en formelig, af Kongen udstedt Lovbog, og paa dens Indhold har Romerretten ikke været uden Indvirkning. 3) Vestgoternes Lov, l. Visigothorum, optegnet under Kong Rekkared i Slutn. af det 6te Aarh., men senere aldeles omdannet, idet Folkets gamle Sædvaner da bleve sammensmeltede med Romerretten til en ny Ret, Grundlaget for Spaniens hele senere Retsforfatning. Denne nye Ret blev i Midten af det 7de Aarh. optegnet i en Lovbog, den saakaldte forum judicum, som i det 14de Aarh. oversattes paa Spansk under Navn af fuero juzgo. 4) Longobardernes Love, l. Longobardorum, hvis ældste Bestanddel er »edictum Rotharis« (643), som under de følgende saa vel longobardiske som frankiske og tyske Konger og Kejsere fik betydelige Tillæg og gjaldt som en Lov for hele Kongeriget Italien; i Beg. af det 12te Aarh. samledes det hele under Navn af „Lombarda" ell. »liber legis Longob.« og blev glosseret (forklaret) ved Universitetet i Bologna tillige med Romerretten. 5) Alemannernes Lov, l. Alamannorum, samtidig med den ripuariske. 6) Bayrernes, l. Baiuvariorum, optegnet mell. 622 og 638 og meget lig den foregaaende. 7) Frisernes, l. Frisionum, formodentl. samlet 802. 8) Saxernes, l. Saxonum, vistnok fra samme Tid. 9) Lex Angliorum et Werinorum, h. e. Thuringorum, ligeledes fra Beg. af det 9de Aarh. Om de angelsachsiske Love s. Engelsk Ret.

Gérmantown [djörr], tidligere en selvstændig Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika, er nu inddragen i Philadelphia. Ved G. blev Washington 4 Oct. 1777 slaaet af Englænderne under Howe.

Gérmersheim, Fæstning i den bayerske Prov. Pfalz ved Rhinen, 1½ M. s. t. v. for Speier. 10,000 I., hvoraf ⅔ Militær. Fæstningen er anlagt siden 1834. Over Rhinen fører en Skibsbro og en Jærnbanebro. Ved G. over-

vandt den østerrigske General Wurmser 22 Juli 1793 den franske General Beauharnais.

Germinal [scherminäll], d. e. Spiremaaned, i den franske republikanske Kalender den første Foraarsmaaned (21 Marts—19 Apr.).

Gerner, Henrik Thomesen, Biskop, f. 19 Dec. 1629 i Kjøbenhavn af skotsk Byrd. 1652 blev han Hører i Herlufsholm, rejste udenlands 1654—56 til Holland og England og blev strax efter sin Hjemkomst Præst i Birkerød. Tillige med den danske Ingenieur Oluf Steenvinkel, Hans Rostgaard paa Krogerup og den engelske Oberst Richard Hutchinson deltog han i Marts 1659 i Planen til at tilbagetage Kronborg. Den røbedes, og G. blev fængslet, lagt paa Pinebænken og dømt til Døden. Dagen var sat til 29 Aug. 1659, Kisten var færdig og alt rede til hans Henrettelse, da han 8 Timer før den bestemte Tid blev benaadet, fordi Frederik III truede med at øve Gjengjæld paa en fornem svensk Fange; dog maatte han endnu 18 Uger med tunge Lænker om Hænder og Fødder hensidde paa Helsingborg Slot og fik først ved Freden i Maj 1660 sin Frihed efter 43 Ugers Fangenskab. Et af de Jærn, han bar, hænger endnu i Birkerød Kirke. 1690 blev han Provst i Lynge-Kronborg Herred og 1693 Biskop i Viborg, hvor han døde 13 Maj 1700. Som Forfatter hører han til de dygtigste i sin Tid, er original, undertiden dybsindig og fører en ulige bedre Stil og viser større Kjærlighed til sit Modersmaal end de fleste af hans Samtidige. De mest bekjendte af hans Skrifter ere hans Retskrivningslære (1679) og hans Postil (1684). — Hans Sønnesøn, **Henrik G.**, f. 4 Juni 1742, d. 27 Dec. 1787, blev Secondlieutenant 1763 og foretog med kongelig Understøttelse 1768 en Udenlandsreise for at uddanne sig i Skibsbyggeriet. Han besøgte England og Frankrig og udnævntes 1772 til Fabrikmester ved Holmen, hvilken Post han med stor Berømmelse beklædte indtil sin Død. Et skjønt Bevis paa hans Skarpsindighed og Tænksomhed er det Pumpeværk, som han construerede til Dokken paa Christianshavn. Tidligere benyttedes almindelige Pumper, drevne ved 500 Mand i Løbet af 3 Døgn for at pumpe Vandet ud; men G. indrettede et Mølleværk, der drevet ved 8 Heste ad Gangen satte 11 saakaldte Kjættingpumper i Bevægelse, hvorved Vandet bortskaffedes i omtrent den halve Tid. Dette Pumpeværk anvendes for en Del endnu, kun med den Forskjel, at man 1860 opstillede en Dampmaskine til at drive Mølleværket i Stedet for at benytte Heste dertil. Til Ære for G. lod Statens Officerer slaa en Medaille med hans Brystbillede og paa Reversen Archimedes, visende paa en Skibsbygning med Indskrift „Vor Archimedes til Ære".

Gernsbach, Stad i Storhertugd. Baden ved Floden Murg, 3½ M. s. for Carlsruhe. 3,000 J. Fægtning 29 Juni 1849 mellem Rigstropper og badenske Insurgenter.

Gernsheim, Stad i Storhertugd. Hessen, ved Rhinen, 2¼ M. s. v. for Darmstadt. 4,000 J. Mindesmærke for den her fødte Pet. Schöffer, Guttenbergs Medhjælper. Vigtige Kornmarkeder. I de sidste Aar ere her ved Udgravninger Ruinerne af en romersk By bragte for Dagens Lys.

Gerok, Karl, tysk Digter og Prædikant, f. 1815 i Vaihingen i Württemberg, siden 1868 Overhofpræst i Stuttgart. Hans Digte, for en stor Del poetiske Omskrivninger af Bibelsteder med dertil knyttede religiøse Betragtninger og Formaninger, vidne ikke om nogen stor Originalitet eller fremragende digterisk Evne, men have ikke des mindre ved deres Stemningsfuldhed og alvorlige, men milde og forsonlige christelige Aand vundet overordentlig Udbredelse; den ældste Samling, „Palmblätter" (1857), udkom 1883 i 52de Udg.; andre Samlinger ere „Pfingstrosen" (8de Udg. 1883), „Blumen und Sterne" (10de Udg. 1882), „Deutsche Ostern" (6de Udg. 1883), „Palmblätter, neue Folge" (10de Udg. 1883) og „Der letzte Strauß" (2den Udg. 1885). Han har desuden udgivet flere Rækker Prædikener („Evangelienpredigten", 7 Opl. 1879, o. fl.).

Gérôme, Jean Léon [scheräähm], nulevende fransk Maler, f. 11 Maj 1824 i Vesoul, er Elev af Paul Delaroche, til hvis Opfattelse han dog ikke sluttede sig. Han udmærker sig ved en overordentlig samvittighedsfuld Udførelse, en Grundighed, som ikke alene fremtræder i Tegning og Farvebehandling, men ogsaa i det omhyggeligste Studium af Skuepladsen for det Optrin, han maler, Tiden og Dragterne; men denne Omhu er hyppig uden Følelse og Varme, saa at Indtrykket af hans Billeder undertiden bliver næsten uhyggeligt, undertiden rent sanseligt. Han har malet flere Emner fra den romerske og græske Oldtid, hvori dog en vis Alvor og Storhed i Anordningen forsoner med den noget kølige Udførelsesmaade, saaledes „Gladiatorerne, som hilse Kejseren", „Phryne for sine Dommere", „Cæsar og Kleopatra". Langt fyldigere Stemning er der i hans Billeder fra Østerland, hvor den samvittighedsfulde Troskab og den varme, levende Farve frembringe sand kunstnerisk Illusion. Uden at lade sig paavirke af Tidens vexlende Moder bevarer G. sin kunstneriske Ejendommelighed og hører til den nyere Tids mest fremragende Mestre.

Geróna [hhe], Stad i den spanske Prov. Catalonien, 12 M. n. ø. for Barcelona ved Floden Ter. 15,000 J. Bispesæde. Prægtig Kathedralkirke. Bomulds- og Papirsfabriker. G. har som stærk Fæstning spillet en vigtig Rolle i Frankrigs og Spaniens mange Krige; mest bekjendt er Belejringen 1809, hvor Spanierne i 7 Maaneder forsvarede sig mod Marschal Angereaus Angreb, indtil Hungersnød og Sygdom tvang G. til Overgivelse.

Geronter, d. e. de gamle, kaldtes allerede i den heroiske Tid hos Grækerne de ældste eller fornemste i Folket, som under Forsæde af Kongen raadslog om og ordnede Statens Anliggender. Senere betegnedes med dette Navn i de doriske Stater, fornemmel. Sparta, de gamles Raad, det saakaldte **Gerusia**, der bestod af 28, eller, naar de to Konger, der førte Forsædet, regnedes med, af 30 Medlemmer. De skulde være mindst 60 Aar gamle, valgtes paa Livstid og havde i Forening med

Kongerne og Ephorerne den højeste Magt i Staten.

Gerreksson, s. Jón Gerreksson.

Gers [schæhr], 1) Flod i det sydvestlige Frankrig, udspringer i Dep. Øvre-Pyrenæerne, løber mod N. gjennem Dep. G. og falder i Garonne. 2) Dep. i det sydvestlige Frankrig, omgivet af Dep. Lot-Garonne, Tarn-Garonne, Øvre-Garonne, Øvre- og Nedre-Pyrenæerne og Landes. 114 □ M. med 282,000 J. (1881). Depart. er et Bjærgland af ringe Højde (ikke over 1,200 F.). Af de talrige Floder løbe Adour med dens Bifloder til Atlanterhavet og Save, Gimone, Arrats, Gers og Baïse med Losse og Auzone fra venstre Side til Garonne. Korn- og Vinavl er Befolkningens Hovederhverv. Af størst Betydning i industriel Henseende ere Brændevinsbrænderierne, Linnedvæverierne, Stenbruddene, Garverierne, Fajencefabrikerne og Oljemøllerne. Hovedstad Auch.

Gersau, Flække i Cant. Schwyz i Schweiz ved Foden af Rigi paa Vierwaldstättersøens Nordkyst. 2,000 J. Silkevæveri. G. var til 1798 en lille selvstændig Republik under de 4 Skovcantoners Beskyttelse.

Gersch, Flert. Guruſch, det arab. Navn for den tyrkiske Pjaster, af Værdi c. 16 Øre.

Gersdorf, Jochum, til Tundbyholm (i Skaane), den sidste danske Rigshofmester, f. 11 Nov. 1611 af en schlesisk Adelsslægt, som med hans Farfader var kommen ind i Danmark. Paa unge Adelsmænds Vis rejste han udenlands paa sine Studiers Vegne. Efter sin Hjemkomst tjente han nogle Aar ved den udvalgte Prinses Hof; efter Frederik III.s Tronbestigelse blev han Rigsraad og Statholder i Kjøbenhavn, og endelig opnaaede han efter Ulfelds Flugt 1652 den ovennævnte, højeste Værdighed i Riget. Han skal have tilskyndet til den ulykkelige svenske Krig, der begyndte 1657. Da Carl Gustav rykkede imod Kjøbenhavn, bleve Rigshofmesteren og Rigsraad Chr. Skeel sendte ham i Møde som Fredscommissærer, og den første udbrød, da han i Roskilde maatte underskrive de haarde Fredsvilkaar, med Neros Ord: „Gid jeg ikke kunde skrive!". Efter Souverænitetens Indførelse blev han Rigsdrost (den eneste, som beklædte denne Værdighed i Souverænitetsperioden) og Præses i Statscollegiet, men døde allerede 19 Apr. 1661.

Gerson, egtl. Jean Charlier [schersõng], f. 1363 i Landsbyen G. ved Reims, hvorefter han har sit Navn. 1395 blev han Kansler ved Universitetet i Paris. Ivrig for en Reformation af Kirken paa Hoved og Lemmer tog han virksom Del i Concilierne i Pisa og Kostnitz og forfægtede den Grundsætning, at Concilierne staa over Paven, men billigede den troløse Færd imod Hus og Hieronymus. Da Franciskaneren Jean Petit forsvarede Hertugen af Orléans's Mord, gjendrev G. saa grundig dette Forsvar, at Hertugen af Burgund nu ogsaa stod ham efter Livet, hvorfor G. i nogen Tid maatte leve i Tirol som landflygtig; men 1419 vendte han tilbage til Frankrig og bosatte sig i Lyon, hvor han levede til sin Død 1429, ivrig for den praktiske Religiøsitets Fremme og for Udbredelsen af Bibelstudiet. Han var en sjælden ædel Personlighed, og paa Grund af den rene christelige Mystik, der gaar igjennem hans Skrifter og nøje slutter sig til Kirkelæren, har han faaet Navnet »Doctor christianissimus«.

Gerson, Jul. Chr., dansk Forfatter, f. 15 Nov. 1811 af jødiske Forældre, nød i sin Barndom en omhyggelig Opdragelse og Undervisning, men dreves af sin utæmmelige Theaterlidenskab ud af Studiernes Bane og fulgte, næppe tyve Aar gammel, med et Skuespillerselskab til Jylland. Kjed af det omflakkende Liv modtog han en Huslærerplads paa en Herregaard og gik her over til Christendommen. Efter Tilbagekomsten til Hovedstaden slog han ind paa den literære Virksomhed, som længe havde draget ham. Foreløbig var det nærmest i Skrifter for Børn, han forsøgte sig („Julegave for den fromme Ungdom" 1838—40, „Æventyr og Historier for Børn" 1847), og det fortjener her at mindes, at G. ved Tidsskrifterne „Maanedsskrift for Børn" (i Forening med Kaalund) og „Skolen og Hjemmet" gjorde Begyndelsen til den senere saa frodige originale, periodiske Literatur for Ungdommen. Af G.s øvrige, ret omfattende Produktion, der fra først til sidst er præget af en ren og sædelig Aand, et fromt og gudhengivent Hjærte, kan nævnes „Tre Livsmomenter (Confirmanden, Bruden og Diamantbruden)", udk. i sex Oplag, „Paul Andersen, en Livshistorie", i to Dele, Æventyrdigtningen „Hjalmar og Solblink", Fortællinger og Skizzer i Samlingerne „Af det daglige Liv", „Som det gaar i Livet" og „Ud af Livet". Paa det kgl. Theater er opført det versificerede Lystspil „Intriguen i Præstegaarden". Fra 1855 til 1864 redigerede G. „Fyns Stiftstidende".

Gerstenberg, Heinr. Wilh. v., tysk Digter, f. 1737 i Tønder, var Ritmester i dansk Tjeneste, tog sin Afsked ved Frederik V.s Død, blev 1775 dansk Resident i Lübeck, var 1785—1812 Meddirecteur for Lotteriet i Altona; d. 1823. Hans anakreontiske Smaafortællinger „Tändeleien" (1759) gjorde Lykke, saa vel som flere Dramaer. „Briefe über Merkwürdigkeiten der Literatur" (1766—70) vise en Bevægelse henimod Tidens Trang til Fremskridt i æsthetisk Opfattelse, navnlig ved Vurderingen af Folkesangen og Shakspeare. Samme Stræben røber Tragedien „Ugolino" (1768), men den poetiske Evne slaar ikke til; hans Stræben efter poetisk Kraft udarter til Bombast i Stilen og Raahed i Indholdet. I sine senere Aar beskæftigede G. sig med den kantiske Philosophi; 1815 udgav han sine „Vermischte Schriften".

Gerster, Etelka, tysk dramatisk Sangerinde, f. 16 Juni 1857 i Kaschau i Ungarn, optraadte allerede 12 Aar gammel, nød Undervisning i Sang hos Marchesi i Wien, besøgte denne Bys Conservatorium, som hun forlod 1875, og debuterede det følgende Aar i Venezia. Senere drog hun til Berlin og London, paa hvilket sidste Sted hun, der er gift med Impresarioen Gardini, i mange Aar har hørt til de største og betydeligste Sangerinder.

Gerstner, Franz Ant. v., tysk Civilingeniør,

Søn af Mechanikeren Franz Jos. v. G. (d. 1832), f. 1795 i Prag, d. 1840 i New-York, overtog efter sin Fader Udførelsen af dennes Project, Foreningen af Moldau og Donau ved en Jærnbane, men maatte standse Arbejdet, efter at den første Halvdel var fuldendt. Paa flere Rejser i England høstede han rige Erfaringer i sit Fag, hvilke han nedlagde i en Udgave af Faderens „Handbuch der Mechanik" (1831—38). Senere anlagde han Jærnbanen fra St. Petersborg til Czarskoje-Selo, den første i Rusland, og begav sig derpaa til Nordamerika. Han har efterladt sig værdifulde Skrifter om Jærnbanevæsenet, blandt hvilke det største, „Die innern Communicationen der vereinigten Staaten von Nordamerika", blev udgivet efter hans Død (1842).

Gerstungen, Flække i Storhertugdømmet Sachsen-Weimar-Eisenach, ved Werra, 2 M. v. for Eisenach. 2,000 J. To storhertugelige Slotte. Fredslutning 1074 mellem Kejser Henrik IV og de thüringske og sachsiske Fyrster.

Gerstäcker, Carl Eduard Adolf, tysk Entomolog, f. 1828, var fra 1856 Bestyrer af den entomologiske Samling i Museet i Berlin og blev 1876 Professor i Zoologi og Directeur for det zool. Museum i Greifswald; i mange Aar (1855—73) Forfatter til de entomologiske Aarsberetninger i „Archiv f. Naturgesch.", samt til mange Afhandlinger i entomologiske Tidsskrifter og til de om Leddyrene handlende Partier i Carus og G.s „Handbuch d. Zoologie" (1863) og Bronns „Die Klassen und Ordnungen des Thierreichs" (fra 1866).

Gerstäcker, Friedr., tysk Skribent, f. 10 Maj 1816 i Hamborg, kom først i Kjøbmandslære, lærte siden Landvæsenet, rejste 1837 til Amerika, hvor han slog sig igjennem, som han bedst kunde, var en Tid Jæger i Urskovene og blev 1842 Hotelvært i Louisiana. Hjemkommen til Tyskland 1843 slog han ind paa den literære Vej, hvor hans amerikanske Liv ydede ham rigeligt Stof til en Række livlige og maleriske Skildringer, som „Streif- und Jagdzüge durch die Vereinigten Staaten Nordamerikas" (1844), „Die Flußpiraten des Mississippi" (1848) o. fl. 1849 gjorde han med offentlig Understøttelse en Rejse til Sydamerika, Californien og Australien, kom 1852 tilbage og bosatte sig i Leipzig. 1860—61 var han atter i Sydamerika; 1862 ledsagede han Hertug Ernst af Gotha til Ægypten og Abessinien og tog efter sin Hjemkomst Ophold i Koburg. Ogsaa fra disse Rejser hidrøre talrige Skildringer og Romaner, som „Die beiden Sträflinge" (1856) „Gold!" (1858), „Hell und Dunkel" (1859), „Sennor Aguila" (1865). Fortællingen „Das alte Haus" (1857) bevæger sig undtagelsesvis paa Hjemmets Grund. 1867 foretog han endnu en Rejse gjennem Amerika, som han skildrede i „Neue Reisen" (1868), bosatte sig saa i Dresden og senere i Brunsvig og døde 31 Maj 1872. Hans Romaner og Fortællinger (af hvilke endnu kunne fremhæves: „Herrn Mahlhubers Reiseabenteuer", „Die Welt im Kleinen", „Der Erbe", „Im Eckfenster", „Die Franctireurs") udkom samlede som „Gesammelte Schriften", 1ste Serie i 22 Bd. (1872—75), 2den i 21 Bd. (1875—78), og ere oversatte paa en Mængde Sprog, mange af dem ogsaa paa Dansk.

Gert d. store ell. **Gerhard** III, Greve af Holsten („den kullede Greve"), hørte til den rendsborgske Linje af det schauenburgske Hus og var Søn af Grev Henrik I, som døde 1304. Fra kun at være Herre over Rendsborg og en lille Del af Holsten, svang han sig ved Klogskab, Mod, Udholdenhed og ved ikke at sky noget Middel for at opnaa sine Øjemed efterhaanden op til en Betydning og Magt, som ingen anden holstensk Greve enten før eller efter ham. Allerede Erik Menved maatte 1317 pantsætte Fyn til ham og til den anden holstenske Greve, Johan, paa 3 Aar som Betaling for Lejetropper, de havde skaffet ham; men især benyttede G. sig af Danmarks sørgelige Tilstand under denne Konges Broder og Efterfølger, Christoffer II.s Regering. Han overtog 1325 Formynderskabet for sin Søstersøn, den unge Hertug Valdemar V af Sønderjylland, og bevirkede n. A., at Valdemar af det oprørske Adelsparti blev udnævnt til Konge i Danmark og han selv til Rigsforstander i hans Mindreaarighed, ved hvilken Lejlighed han tillige fik Sønderjylland i Forlening. Da Christoffer II igjen var kommen tilbage til sit Rige, sluttede G. 25 Febr. 1330 et Forlig med ham i Ribe, i Følge hvilket han tilbagegav Valdemar Sønderjylland mod at erholde Fyn som arveligt Len og det meste af Nørrejylland som Pant; men Krigen begyndte snart igjen, da G. var kommen i Strid med sin Fætter Grev Johan d. milde, som forenede sig med sin Halvbroder Kong Christoffer; over denne vandt G. en stor Sejer paa Lohede ved Slesvig 30 Nov. 1331, og Følgen heraf var Freden i Kiel (10 Jan. 1332), der forhøjede G.s Pant fra 40,000 til 100,000 Mark Sølv og bestemte, at denne umaadelige Sum skulde betales paa ēn Gang. I Christoffers sidste Leveaar vare de holstenske Grever Danmarks egentlige Herrer, og de vedbleve at være det i 8 Aar efter hans Død, i hvilket Tidsrum Landet ingen Konge havde. Kong Christoffers Søn Otto greb til Vaaben, men G. slog ham og tog ham til Fange paa Taphede 1334. Den voxende Misfornøjelse nødte imidlertid i Beg. af 1340 G. til i Lübeck at indgaa den Overenskomst med Hert. Valdemar, at denne skulde have Ret til at indløse Nørrejylland mod foreløbig at sætte Sønderjylland i Pant. For at straffe Jyderne rykkede G. med en stor Hær ind i Landet, skjændte og brændte overalt og lagde sig med 4000 Mand ind i Randers. Da besluttede den jyske Adelsmand Niels Ebbesøn at befri sit Fædreland; han overfaldt Natten til 1 Apr. 1340 Greven og dræbte ham tillige med hans Capellan og den tyske Adelsmand Hans Wittinghof. G. var gift med en Datterdatter af Kong Erik Glipping, Sophie af Werle. — Hans Sønnesøn G. VI, Greve af Holsten, blev 1386 af Kong Oluf og Dronn. Margrete paa et Danehof i Nyborg forlenet med Hertugd. Sønderjylland, som de holstenske Grever i længere Tid factisk havde været i Besiddelse af. Han omkom paa et Tog mod Ditmarskerne, som han vilde undertvinge, 5 Aug. 1404. Hans Enke Elisabeth af

Brunsvig søgte først Tilflugt hos Margrete, men kom snart i en Strid med Dronningen, der udviklede sig til en langvarig Krig, i Begyndelsen af hvilken Margrete døde paa en Rejse, som hun foretog for at bilægge den. — **Gert d. Stridbare**, Greve af Oldenborg og Delmenhorst, s. **Gerhard**.

Gertner, Johan Vilhelm, dansk Portrætmaler, f. 10 Maj 1818 i Kjøbenhavn, d. 29 Marts 1871, kom allerede i sit 13de Aar til at gaa paa Kunstakademiet, hvor han 1837 vandt de to Sølvmedailler. Han begyndte som en lovende Genremaler, men kastede sig snart saa godt som udelukkende paa Portrætmaleriet. 1843 fik han Udstillingsmedaillen for Stiftsprovst Trydes Portræt, og 1850 blev han Medlem af Akademiet paa C. W. Eckersbergs Portræt. Blandt hans øvrige Portræter maa som nogle af de fortrinligste nævnes Kunstnerens Forældre, Grev Moltke, Christian VIII i rød Fløjels Dragt o. fl. Han besad stor teknisk Dygtighed, navnlig i Behandlingen af Stofferne, og en kraftig, om end noget tung Farve; men der fattedes ham dybere psychologisk Sans, og han blev derfor ikke sjælden noget sværladen og materiel.

Gertz, Martin Clarentius, f. 14 Dec. 1844 i Svendborg, blev Student fra Odense Kathedralskole 1864, tog philologisk-historisk Skoleembedsexamen 1870 og disputerede for den philosophiske Doctorgrad 1874 (»Studia critica in L. Annæi Senecæ dialogos«). 1876 blev G. extraordinær Docent og 1880 Professor i klassisk Philologi. Han har blandt andet gjort sig fortjent ved grundige Udgaver af Senecas Skrifter »de beneficiis« og »de clementia« (Berlin 1876) og af „Udvalgte Skrifter af Lukianos med Fortolkning" (1883). 1881 udgav han „Udvalgte Skrifter af Lukianos fra Samosata i Oversættelse".

Gerundium kaldes, særlig i den latinske Grammatik, en vis Nominalform af Verbet, der har samme Betydning som Infinitiv, men træder i Stedet for denne i bestemte Casus. En dermed beslægtet Form er i Latinen **Gerundivum**, der betegner, at noget bør gjøres.

Gerusia, s. **Geronter**.

Géruzez, Eug. [scherysē], fransk Forfatter, f. 1799 i Reims, var 1833—51 Villemains Suppleant som literærhistorisk Professor ved Sorbonnen og blev derpaa Secretær ved Faculté des lettres. Han døde 1865. G.s mest bekjendte Værk er »Histoire de la littérature française jusqu'en 1789« (1852) foruden en Række aandfuldt skrevne literærhistoriske Monographier (»Essais d'histoire littéraire«, kronede af Akademiet) samt elementære Lærebøger i Philosophi, Mythologi m. m. I de fleste ansete franske Tidsskrifter havde G. været en flittig Medarbejder; efter hans Død udkom disse Bidrag under Titelen: »Mélanges et pensées« (1866).

Gervais, Paul [schervǟ], fransk Zoolog, f. 1816 i Paris, d. 1879, blev 1841 Professor i Montpellier og senere ved Museet i Paris og Medlem af Institutet. Foruden mangfoldige Afhandlinger over mange forskjellige zoologiske Emner fortjene især at nævnes hans Arbejder over Arachnider (til Dels i Forbindelse med Walckenaer) og Tusendben, over uddøde Pattedyr og over Hvaldyr; fremdeles »Zoologie et Paléontologie française« (1848—55), »Histoire naturelle des Mammifères«, »Zoologie médicale« (1859, i Forbindelse med v. Beneden), »Zoologie et Paléontologie générales« (1867) o. fl.

Gervais, **Saint** [sæng schervǟ], et mindre Badested i en vild Bjærgkløft i det franske Dep. Savoien, 6 M. ø. for Annecy, ved Foden af Montblanc, med varme Svovlkilder, der især benyttes i habituel Forstoppelse, Uregelmæssigheder i Menstruationen og enkelte Hudsygdomme.

Gervinus, Georg Gottfr., tysk Historieskriver, f. 20 Maj 1805 i Darmstadt, var først i flere Aar i Kjøbmandslære, men begyndte 1824 at studere i Gießen og siden i Heidelberg under Schlossers Vejledning. 1836 blev han efter Dahlmanns Anbefaling Professor i Historie og Literatur i Göttingen, men allerede n. A. afsat og udvist af Landet som en af de 7 Professorer, der protesterede imod Omstyrtelsen af Hannovers Forfatning. Fra 1839 levede G. i Heidelberg og begyndte 1844 at holde Forelæsninger, men kastede sig snart ind i Frihedsbevægelserne, skrev Flyveskrifter om Tyskkatholikerne og om Preussens Forfatning, udarbejdede 1846 Heidelbergadressen til Slesvigholstenerne, der vakte Agitationen i hele Tyskland, og var i Juli 1847 med at stifte „Deutsche Zeitung", der skulde virke for det constitutionelle Systems Indførelse og Tysklands Omdannelse til en fast Forbundsstat. I Marts 1848 blev G. Tillidsmand ved Forbundsdagen for Hansestæderne; han var med at udarbejde Forfatningsudkastet og valgtes til Frankfurtparlamentet, men trak sig allerede i Aug. tilbage herfra og hengav sig senere udelukkende til videnskabelige Sysler. Allerede 1833 havde G. udgivet et Bd. „Historische Schriften" og 1837 „Grundzüge der Historik". 1835—42 udkom hans ene Hovedværk „Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen" (5 Bd.), hvis 4de Opl. 1853 fik Navnet „Geschichte der deutschen Dichtung". Nu fulgte hans „Shakspeare" (4 Bd., 1849—50, 3dje Opl. 1862) og hans andet Hovedværk „Geschichte des 19ten Jahrh. seit den Wiener-Verträgen" (8 Bd., 1855—66), hvis forudgaaende „Einleitung" (1854) paadrog ham en Tiltale for Højforræderi, hvorfor han dog frikjendtes. G. virkede ivrig for at gjøre Händels Navn og Musik populær i Tyskland, fik stiftet et Selskab derfor, hans Compositioner udgivne og hans Statue rejst. G. døde 18 Marts 1871.

Géryon, **Geryones** ell. **Geryoneus** var efter Sagnet en Kæmpe med 3 sammenvoxede Legemer, Søn af Chrysaor og Kallirrhoe. Han boede paa Øen Erythia i det yderste Vesten, hvor han havde talrige Hjorde, der vogtedes af Kæmpen Eurytion og Hunden Orthros; da disse vare blevne dræbte og Hjordene røvede af Herakles, forfulgte G. denne og blev dræbt af ham.

Gesandt kaldes en Person, der af en Stat sendes til en anden, hvad enten det kun er en forbigaaende Mission, der hos denne overdrages ham, eller han tager stadigt Op-

hold i den fremmede Stat for vedblivende at varetage sit Lands Interesser her. Dette sidste Slags staaende Gesandtskaber kom først i almindelig Brug fra Ludvig XIV.s Tid og har siden udviklet sig saaledes, at man efter en paa Wienercongressen og Congressen i Aachen 1818 stadfæstet Vedtægt nu skjelner mellem 4 forskjellige Klasser af G. Den første Klasse udgjøre Ambassadeurerne, som kun de Stater, hvilke der efter det europæiske Folkeceremoniel tilkommer kongelige Æresbevisninger, modtage fra hinanden indbyrdes, og som repræsentere selve deres Souverænes Person, hvorfor der ogsaa i flere Henseender tillægges dem Ret til de samme Udmærkelser som denne selv; til dette Slags G. henføres ogsaa Pavens Legater og Nuntier. Til den anden og tredje Klasse, der begge adskille sig fra den første derved, at de ikke saaledes som denne repræsentere selve Souverænens Person, men ikke i nogen væsentlig Henseende ere forskjellige fra hinanden indbyrdes, henhøre Envoyés, Ministres plénipotentiaires (befuldmægtigede Ministre), simple Ministre og Ministerresidenter. Den fjerde og ringeste Klasse af G. dannes af dem, der ikke som alle de foregaaende ere accrediterede af den ene Stats Souveræn hos den anden Stats, men kun af det ene Lands Udenrigsminister hos det andet Lands, de saakaldte Chargés d'affaires. G.s Virksomhed begynder med Overrækkelsen af hans Creditiv (s. d. A.) og ophører, naar dette taber sin Gyldighed (ved den Tids Udløb, hvorpaa det er stilet, ved den Souverænes Død eller Fratrædelse, som har afsendt G., eller dens Død, hos hvem han er accrediteret, samt endelig ved væsentlige Forandringer i den Stats Regeringsform, hvorfra han er afsendt), samt ved hans Tilbagekaldelse, Bortvisning eller Død. G. nyde foruden de særegne Æresbevisninger ogsaa betydelige materielle Forrettigheder i den Stat, hvortil de ere sendte, navnlig juridisk Hellighed (med deraf følgende særegen Beskyttelse mod Angreb og Fornærmelser), samt Exterritorialitetsret (s. d. A.) baade for sig selv, Følge og Gods, fri Religionsøvelse og Frihed for Skatter og Afgifter. De endnu langt videre gaaende Rettigheder, som i tidligere Tider deels virkelig ere blevne indrømmede G., deels paastaaede for dem, anerkjendes nu i det hele ikke længer (s. Ex. Asylret). Retten til at afsende og modtage G. (den saakaldte active og passive Gesandtskabsret) tilkommer alle souveræne Stater og kun disse.

Geschwörner kaldes i Norge de Embedsmænd, der paa Statens Vegne have at paase og sørge for Bjergværkslovens Overholdelse.

Gesenius, Friedr. Heinr. Wilh., berømt tysk Orientalist og linguistisk-kritisk Fortolker af det gamle Testament, f. 3 Febr. 1786 i Nordhausen. Efter at have været Lærer en kort Tid ved Pædagogiet i Helmstedt blev han 1806 Repetent i Göttingen og 1809 Professor i den gamle Literatur ved Gymnasiet i Heiligenstadt; herfra kaldtes han n. A. til Halle og udnævntes til ordentl. Prof. 1811, i hvilken Egenskab han udviklede en fortrinlig Virksomhed til sin Død 23 Oct. 1842. I den hebraiske Lexikographi og Grammatik har han fremkaldt en ny Epoche for de semitiske Sprogstudier, og blandt hans Arbejder, der endnu stadig benyttes, fortjene især at nævnes: „Hebr. und Chald. Handwörterbuch über das alte Testament“ (2 Bd., 1810—12, 4de Udg. 1834; lat. Overs. 2den Udg. 1846), senere udg. af Mühlau og W. Volck, 1882 i 9de Udg.; „Hebr. Elementarbuch“ (2 Bd.), bestaaende af den hebr. Grammatik (1813), bearbejdet efter G.s Død af E. Rödiger og sidste, den 23de Udg., af E. Kautzsch, Tüb. 1881, og hebr. Læsebog (1814, 11te Opl. ved Heiligstedt 1873); „Kritische Geschichte der hebr. Sprache und Schrift“ (1815, 2det Opl. 1827); „Grammat.-krit. Lehrgebäude der hebr. Sprache“ (2 Bd., 1817), et Hovedværk for Studiet af det hebraiske Sprogs Grammatik; „Uebersetzung des Propheten Jesaias mit einem philolog.-kritischen und histor. Comment.“ (3 Bd., 1820—21, 2det Opl. 1829); »Thesaurus philologico-criticus linguæ Hebraicæ et Chaldaicæ vet. Testamenti« (Bd. I—III fasc. I, 2det Opl. 1829—42), det vigtigste indtil Nutiden existerende Værk for den hebr. Lexikographi, hvilket afbrødes ved G.s Død og er fuldført for de sidste Bogstaver af E. Rödiger. Som Theolog var G. Rationalist.

Gesænk kaldes i Norge det dybeste Sted i en Grube.

Gesims, det architektoniske Led, hvormed en Flade afsluttes. Oprindelig var G. kun Overgangen fra Husets Mur til Taget; senere udvikledes dens Form mere. G. er det øverste Led i de græske Templers Bjælkeværk (Architrav, Frise) og vexler efter Søjleordenerne (s. Søjle).

Gesner, Conrad v., f. 1516 i Zürich, d. 1565 sammesteds som Professor i Philosophi, fik stor Betydning i Naturhistoriens Gjenfødelsesperiode, uagtet hans Værker egentlig kun ere Samleværker, hvori han bragte i alphabetisk Orden, hvad han forefandt hos Aristoteles, Plinius, Rondelet, Belon osv., og hvortil han saa føjede, hvad han selv var i Stand til at meddele, deriblandt talrige Afbildninger i Træsnit, deels originale, deels Copier (»Historia animalium«, 5 Bd., 1550—87; »Icones« dertil 1553; »Opera botanica«, udg. af Schmiedel, 2 Bd., 1753—59). G. har ogsaa gjort sig fortjent af Sprogvidenskaben, Literaturhistorien, skrevet om Lægemidler osv.

Gesner, Johan Matthias, tysk Humanist, f. 1691 i Roth ved Ansbach, d. 1761 som Professor og Bibliothekar i Göttingen, har ved Siden af Udgivelsen af flere gamle Klassikere skrevet »Primæ lineæ isagoges in eruditionem universam«, ved hvilket Værk han forberedede et encyklopædisk Studium af Videnskaberne, og »Novus linguæ et eruditionis Romanæ thesaurus« (Leipzig 1747—48, 4 Bd.), hvorved han indlagde sig betydelige Fortjenester af den latinske Lexikographi. Hans »Opuscula« vidne om udbredte Kundskaber.

Gespanschaft, egtl. Ispanschaft, af Ispan, ungarsk Betegnelse for Greve, altsaa Grevskab, s. Comitat. I Spidsen for G. staar en Overgespan, i Regelen en stor Godsejer, og en Vicegespan.

„Gesta Romanōrum“, ogsaa kaldte »Historiæ moralisatæ«, er den christelige Middelalders

klassiske Sagn- og Legendebog. Fortællingerne ere strevne paa Latin og hyppigst tagne af de romerske Kejseres Historie, men uden Anelse om Chronologi, og have en senere tilføjet moralsk Udlægning. De vare bestemte til belærende Læsning for Munkene og til Forelæsning i Refectorierne, og Prædikanterne hentede Exempler fra dem. Alt er fortalt kort, simpelt, uden nogen Udsmykning eller Beskrivelse af Scenen for Handlingen; Naiveteten slaar stundum over til dybsindig Mystik; nogle ligne i Charakter de franske »Fabliaux«. Til det 16de Aarh. vare G. R. en af de mest læste, tidligst og hyppigst trykte Bøger, bleve oversatte paa Fransk, Engelsk, Tysk og Nederlandsk og benyttedes af ældre og senere Digtere i rigt Maal. Reformationen bragte dem i Forglemmelse; nu søges Exemplarer og Haandskrifter som Sjældenheder. Ved en Misforstaaelse blev Petrus Berchorius ell. Berchenr fra Poitou (d. 1332 som Benedictinerprior i Paris) gjort til Forfatteren; dog hidrøre maaske „Moralisationerne" fra ham. Grässe har i sin tyske Oversættelse af Værket (1842) villet hævde en Elinandus Forfatterskabet eller Compilationen. 1842 udkom en Udgave af Originalteksten af Keller, der efter en i München funden Codex af en tysk Oversættelse fra det 14de Aarh. ogsaa har udgivet denne. Efter de nyeste Undersøgelser af Oesterley, der 1872 leverede en kritisk Udgave, er Værket opstaaet i England i Slutningen af 13de eller i Begyndelsen af 14de Aarh.

Gesticulatiōn, gesticulēre, s. Gestus.

Gestrikland [jä], det sydligste Landskab i Norrland i Sverige, grænser mod N. til Helsingland, mod V. til Dalarne, mod S. til Vestmanland og Upland, mod Ø. til den bottniske Bugt. Landskabet, der omtrent falder sammen med den Dal, hvori Storsøen ligger, har en Udstrækning af c. 80 □ M. (4,400 □ Kilom.) med 48,200 J. Overfladen er i den østlige Del temmelig flad; den vestlige derimod er mere ujævn og har flere høje Bjærge. Blandt Floderne er foruden Dalelven, der berører Provinsens sydlige Grænse, Gefleå, Afløbet for Storsøen, den betydeligste. Jordbunden bestaar omkring Floderne for en stor Del af temmelig frugtbart Ler, men længere op ad imod Højderne af grovere Sandjord, hvorhos Moserne sædvanlig til Underlag have Sten og groft Sand. Store Skove, fornemmelig i de nordlige og vestlige Dele, optage omtr. ¾ af Jorden. Af Metaller findes der Blyglans og Jærnmalm, den sidste i ej ubetydelig Mængde; 1882 brødes Jærnmalm i 15 Gruber, tilsammen 21 Mill. Kilog. Blandt Jærnværkerne mærkes Gysinge og Högbo. G., der udgjør et Fogderi af Gefleborgs Län, har kun en eneste By, Gefle; i gejstlig Henseende danner det 2 Provstier med 12 Pastorater under Upsala Ærkestift.

Gēstus, en Talers Legemsbevægelser, især Haandbevægelser, under Talen; Gesticulatiōn, Udførelsen af slige Bevægelser, Minespil; gesticulēre, gjøre Haandbevægelser.

Gessler, Hermann, kaldt G. v. Bruneck, var efter Sagnet Landfoged i Uri og Schwyz og blev 1308 skudt af W. Tell ved Küssnacht; men den historiske G. levede først et Aarhundrede senere. Han hørte til en anset Adelsslægt i Aargau og blev i det 15de Aarh. som en tro Tilhænger af Habsburgerne fordreven fra sine Familiegodser, hvorpaa han førte en uforsonlig Røverkrig mod Schweizerne. Det er rimeligt, at Folkedigtningen har omdannet denne G. til en Typus paa en Tyran og indblandet ham i Sagnet om W. Tell.

Gessner, Salom., tysk Digter og Kunstner, f. 1730 i Zürich, kom 1749 i Boghandlerlære i Berlin, men følte sig saa ilde derved, at han løb af Lære og søgte at ernære sig ved at tegne og male Landskaber. Han havde længe strævet Digte, og da han havde gjort Ramlers Bekjendtskab, opmuntrede denne ham til at dyrke Poesien. Efter et Besøg i Hamborg, hvor han lærte Hagedorn at kjende, drog han til Zürich. Her udgav han „Lied eines Schweizers an sein bewaffnetes Mädchen" (1751) og „Die Nacht" (1753). Dog skaffede nærmest „Daphnis" (1754), hans „Idyllen" (1756) og „Der Tod Abels" (1758) ham Anseelse. Han ernærede sig som dygtig Kobberstikker og Landskabsmaler og overtog derpaa sin Faders Boghandel. Hans Idyller gjorde stor Lykke baade i Tyskland og Frankrig ved deres ømme og kjælne Tone og melodiske Sprog, men de savne alt Charakterindhold og falde over i en fad Sirlighed. G. døde 1787 i Zürich.

Gĕta, Antoninus, romersk Kejser 211—12, s. Caracalla.

Gĕter omtales af Herodot som et i Thrakien mellem Balkan og Donau (altsaa i det nuværende Bulgarien) boende Folk, som senere ogsaa boede ved Donaus nordre Bred og smeltede sammen med Dacerne. Trajan betvang 106 den getisk-daciske Konge Decebalus. Da Goterne senere bosatte sig i Dacien, opstod den falske Mening, at disse vare G.s Efterkommere.

Gethsēmane, d. e. Olivenperse, en Have i Nærheden af Jerusalem ved Oljebjærget, adskilt fra Staden ved Kedrons Bæk. Her samledes Jesus oftere med sine Disciple og blev her forraadt af Judas og fængslet. Man paaviser endnu i Nærheden af den første Bro over Kedrons Bæk paa Vejen fra Stephansporten til Oljebjærget en firkantet Indhegning med nogle gamle Oliventræer som Skriftens G.

Gettysburg [tis], By i Staten Pennsylvania i Nordamerika, 8 M. s. v. for Harrisburg. Her stod 1—3 Juli 1863 et blodigt Slag imellem Unionshæren under General Meade og Sydstatshæren under General Lee; denne sidste blev slaaet og maatte gaa tilbage til Virginia. Det var Sydstaternes første afgjørende Nederlag. Derfor blev Valpladsen senere indhegnet til en Nationalkirkegaard og et Mindesmærke rejst for de faldne.

Getz, Bernhard, norsk Lovkyndig, f. i Strinden ved Throndhjem 21 Marts 1850, blev 1868 Student og underkastede sig 1873 juridisk Embedsexamen med Udmærkelse. 1875 rejste han med offentligt Stipendium til Udlandet og opholdt sig et halvt Aars Tid fornemmelig ved Universitetet i Leipzig, hvor han især studerede Strafferet og Proces. I Høsten

f. A. maatte han vende hjem igjen for at deltage i Concurrencen om en ny oprettet juridisk Professorpost, og 15 Jan. 1876 blev han udnævnt til Professor i Lovkyndighed. Ved Kjøbenhavns Universitets Jubelfest 1879 blev han Æresdoctor i det retsvidenskabelige Facultet. Hans vigtigste literære Arbejder ere Afhandlingerne „Om den saakaldte Delagtighed i Forbrydelser" (1875), „Om Vindicationsrettens Begrænsning efter norsk Ret" (1875), „Om en Reform i Varetægtsarrestvæsenet" (1878), „Om Omstødelse af svigagtige Retshandlinger efter norsk Ret" (1878), „Om Paaanke til højere Ret i civile og criminelle Sager" (Chr. 1884) og „om en forandret Rettergangsmaade i Straffesager med særligt Hensyn til Jurycommissionens Lovudkast" (Chr. 1885). For Tiden (1886) har han Tjenestefrihed ved Universitet, da Regeringen har overdraget til ham som Formand i en kgl. Commission at udarbejde Udkast til en ny Straffelov.

Geulinx, Arnold [gø], Philosoph af den cartesianske Skole, f. 1625 i Antwerpen, Professor i Philosophi i Leiden, hvor han døde 1669. Som Philosophiens Princip sætter G. ligesom Cartesius Aanden, hvis Væsen udelukkende bestaar i Tænkning (Selvbevidsthed), og som er den udstrakte Materie absolut modsat. Kun det kan være virksomt, som selv ved og indser, hvorledes det virker. Derfor har den legemlige Substans ingen Kræfter eller egen Virksomhed; det er den guddommelige Almagt, der fremkalder de Phænomener, vi se i Legemverdenen. Heller ikke kan Sjælen indvirke paa Legemet; thi vi *vide* aldeles ikke, hvorledes det gaar til, at vi løfte Armen osv. Det er alene Gud, som ved et Under fuldbyrder Forbindelsen og Overensstemmelsen mellem Sjæl og Legeme. G. sammenligner Forholdet mellem Sjæl og Legeme med Forholdet mellem to Ure, som gaa ens, ikke paa Grund af nogen indre Forbindelse, men fordi En bestandig stiller dem paa det samme Klokkeslæt. Med andre Ord, det er Gud, som af Forandringer i Sjælens Forestillinger tager *Anledning* til at fremkalde tilsvarende Forandringer i Legemet, og omvendt. Denne Theori (Occasionalisme) blev i mere udviklet Form gjennemført af Malebranche. Skrifter: »Metaphysica vera et ad mentem Peripateticorum« (1661) og »Ethica« (1665).

Geuser [gø], et Partinavn for en 1566 af den nederlandske Adel stiftet Forbindelse til Afskaffelse af den af Philip II i Nederlandene indførte Inqvisition og senere for Nederlænderne overhovedet i deres Kamp mod Spanien. Da de forbundne, 300 i Tallet, 5 Apr. 1566 drog til Statholderinden Margrete af Parmas Palads i Brysel for at overlevere en Petition („Compromis") mod Inqvisitionen, ytrede Berlaymont, en af hendes Raader: „Det er kun en Hob Tiggere" (gueux); dette Spotnavn optog man som en Partibenævnelse og prægede siden en Skuemønt, paa hvis ene Side saas Kongens Brystbillede med Omskrift »En tovt fidelles av roy« (i alt Kongen tro), paa den anden en Pose som Tiggermunkenes med de Ord »Jvsqves à porter la besace« (lige til at bære Tiggerposen). De, som flygtede ud paa Havet og udrustede Kaperskibe mod Spanierne, kaldtes **Søgeuser**.

Gevaërt, François Auguste [gēfahrt], betydelig belgisk Componist, f. 1828 nær ved Oudenarde, udgik fra Conservatoriet i Gent og tog, efter at han med »Prix de Rome« havde tilbragt nogle Aar i Paris, Spanien og Italien, 1852 Ophold i Paris. Efter flere, med mere ell. mindre Held i Brysel og Paris opførte Operaer havde han i 1854 stort Held med sin treakts Opera »Le billet de Marguerite«, som fra Opéra comique gik over de fleste franske Scener. Fem nye Operaer fik han fra 1855—64 fremdeles opførte paa Opéra comique, men skjønt han 1867 var bleven Musikdirecteur ved den store Opera, lykkedes det ham dog ikke at faa en for denne skreven Opera frem. Han ofrede sig fra nu af mere for Studiet af Musikens Historie og Theori og udgav foruden sin »Leerboek van den Gregoriaenschen zang« (1856) »Traité d'instrumentation« (1863), »Les gloires d'Italie«, »Chansons du XV siècle«, »Vademecum de l'organiste« m. m. I Krigsaaret 1870 gik han til Brysel, blev 1871 Fétis's Efterfølger som Directeur for Conservatoriet dersteds og indtager den mest fremragende Plads som Componist i sit Fædreland. Sange, Ballader, Cantater, større Chorstykker med Orchester m. m. haves fremdeles fra hans Haand.

Gevāldiger var i gamle Dage Benævnelsen for Profossen ved et Regiment. Paa en Tid, da der anvendtes en Mængde barbariske Straffe for at vedligeholde Tugten blandt Soldaterne, var G. en uundværlig Person. Han bar Underofficers-Uniform og havde en Stokkeknægt under sig til at udføre det simplere, „nærlige" Arbejde. En væsentlig Del af deres Indtægter bestod i Executionsgebyrerne, som de afstraffede selv maatte udrede efter en fastsat Taxt. I det 17de Aarh. hørte til Hæren en General-G., som stod over de andre.

Gewāndhaus-Concerter kaldes saaledes, fordi den Sal i Leipzig, hvori de tidligere afholdtes, var indrettet i en gammel Bygning, der havde tjent som Oplagssted for Klædevarer og Tøjer (Gewandhaus). 25 November 1781 dirigerede J. A. Hiller den første Gewandhausconcert. Efter ham fulgte J. G. Schicht, J. P. C. Schulz og C. A. Pohlenz. Med Mendelssohn, som blev Dirigent 1835, steg dette Concertinstituts Anseelse i høj Grad. I Vinteren 1843—44 vicarierede Ferd. Hiller og i 1844—45 Niels W. Gade. I de to næste Saisoner dirigerede Mendelssohn og Gade skiftevis. Efter M.s Død 4 Nov. 1847 var Gade Enedirigent, indtil han i Krigsaaret 1848 forlod Tyskland. Han efterfulgtes af Jul. Rietz og har senere kun dirigeret i Leipzig i sidste Halvdel af Saisonen 1852—53. 1860 afløstes Rietz af den nuværende Dirigent, Carl Reinecke. 11, 12 og 13 December 1884 indviedes ved tre Dages Festconcerter det i et af Leipzigs bedste Kvarterer byggede, nye, prægtige Concertlocale „Neues Gewandhaus", der kostede over en Million Mark, skjønt Grunden skjænkedes af Staden. Salen rummer 1,500 Tilhørere. I de sex Vintermaaneder gives en Concert hver Torsdag (Or-

chestermusik, Solospil og Solosang). Desuden gives otte Soiréer med Kammermusik.

Gévaudan [schevaadäng], ældre Landskab i det sydøstl. Frankrig, omtr. svarende til det nuv. Dep. Lozère, var beboet af de keltiske Gabaler, da Cæsar erobrede det; i det 5te Aarh. kom det under Vestgoterne, 511 til Frankerne. I det 13de Aarh. forenedes det med Frankrigs Krone og hørte til Prov. Languedoc.

Geviert [fihrt] ell. **Helgeviert** kaldes i Bogtrykkerierne en Spatie af kvadratisk Tværsnit. En **Halgeviert** er kun halvt saa tyk.

Gevinst, det Udbytte, der tilfalder En i Spil, bruges ogsaa i Betydning af Driftsgevinst om det Udbytte, der tilfalder Driftsherren (s. d. A.) som hans Andel af Forretningens Overskud.

Gevir kaldes Kron- og Daavildtets Takker.

Gevørben, et forældet, efter Tysk dannet Udtryk for hvervet; **paa en g. Fod**, paa en barsk, affejende Maade.

Gevær, et tysk Ord, der tidligere har været brugt som Betegnelse for hvilket som helst Vaaben eller Værge (f. Ex. Sidegevær, Korsgevær), men nu kun bruges om Haandskydevaaben med lang Pibe og Skæfte, altsaa enstydigt med Flint, Bøsse, Musket osv. **Geværlaas**. Før Midten af det 15de Aarh. kjendtes intet andet Middel til at affyre Ildvaabnene end med Haanden at bringe en Lunte eller stundum en gloende Jærnpind i Berøring med Krudtet i Fænghullet. Ved det svære Skyts holdt denne Fremgangsmaade sig i Brug indtil ind i dette Aarh.; ved Haandskydevaabnene medførte den den store Ulempe, at Skytten, naar han skulde sigte med sin Bøsse, ikke selv kunde fyre den af, men maatte tage sin Sidemand til Hjælp dertil; ved de sværeste Haandskydevaaben, den Tids Hagebøsser, Dobbelthager osv., hjalp man sig længe paa denne Maade; men Nødvendigheden af en hurtigere Betjening fremkaldte tidlig Anvendelsen af bedre Paatændingsmidler for Haandskydevaabnene. Et Fremskridt var det allerede, at man omtr. fra 1460 begyndte at flytte Fænghullet fra Oversiden til højre Side af Piben og forsyne den med en Pande til at optage Fængkrudtet. Allerede før 1470 kjendte man **Luntelaasen**, i hvilken Hanen, der holder Lunten mellem sine Kjæver, ved en simpel Vægtstangsforbindelse er forenet med Aftrækkeren, saa at et Tryk med Fingeren paa den sidste bringer Lunten til at berøre Fængkrudtet; uagtet denne Laas var besværlig og tidsspildende at bruge, navnlig fordi man for hvert Skud maatte spænde den brændende Lunte af Hanen og atter sætte den paa, holdt den sig dog i almindelig Brug ved Infanteriets Bøsser indtil Slutn. af det 17de Aarh., hvorimod man tidlig ved Rytteriets og ved Jagtvaaben anvendte den c. 1520 opfundne **Hjullaas**; ved denne bevirkes Antændelsen ved Gnister, som frembringes ved Gnidningen mellem et i en Hane fastspændt Stykke Svovlkis og den riflede Rand af et lille Staalhjul, der ved en Fjeder tvinges til at løbe rundt, naar denne Fjeder efter først at være spændt ved Hjælp af en særegen Nøgle slippes løs ved Fingerens Tryk paa Aftrækkeren. Hjullaasen er meget sammensat, idet dens Indretning beror paa Vexelvirkningen af mindst 5 Staalfjedre; alene af den Grund kommer den let i Ulave, hvorpaa der kun ufuldkomment raadebes Bod ved jævnsides med den at anbringe en Luntelaas til Brug i Nødsfald; ved Infanteriets Vaaben er den derfor kun bleven brugt meget lidt. **Snaplaasen**, opfunden c. 1560, er den ældste Form af Stenlaasen; en i en Hane fastspændt Flintesten bringes ved Kraften af en Slagfjeder til at slaa Gnister mod et over Fængpanden anbragt Fyrstaal, der ved en særegen Fjeder bringes til at yde tilstrækkelig Modstand mod Slaget; idet Hanen trækkes tilbage og Slagfjederen spændes, springer der fra Siden en af en tredje Fjeder paavirket Tap frem gjennem et Hul i Laaseblikket og griber under Hanen; ved Aftrækket trækkes denne Tap til Side, saa at Hanen igjen bliver fri og af Slagfjederen bringes til at tørne mod Fyrstaalet. Snaplaasen fandt i Beg. af det 17de Aarh. temmelig megen Anvendelse ved Infanteriets Vaaben her i Danmark; i Sydeuropa holdt den sig længe i Brug, og i Orienten er den endnu almindelig; ellers fortrængtes den ligesom Lunte- og Hjullaasen ganske af den c. 1640 opfundne **Flintelaas** ell. **Batterilaas**, der fra Aarh.s Slutning i næsten hele Europa saa godt som udelukkende blev anvendt baade ved Krigs- og ved Luxusvaaben. I den er Slagfjederen anbragt indvendig i Laasen, befæstet med den ene Ende til „Laaseblikket“ og virkende med den frie Ende paa „Nødden“, som er fæstet paa samme Axel som Hanen. Axelen drejer sig med sin ene Tap i et Hul i Laaseblikket, med den anden i et Hul i en særegen Stol. Paa Nødden er anbragt Hakker, „Noerne“, i den bageste af hvilke en lille Vægtstang, „Stangen“, af „Stangfjederen“ tvinges til at gribe ind, naar Hanen trækkes helt tilbage, saa at Slagfjederen spændes. Fyrstaalet er anbragt lodret paa „Pandedækkelen“, der danner et Laag over Panden og fastholdes ved en tredje Fjeder, „Pandedækkelfjederen“. Naar man trækker Laasen af, trækkes Stangen ud af Noen i Nødden; denne drejes da af den spændte Slagfjeder tillige med Hanen fremefter, saa at Flintestenen tørner mod Fyrstaalet og slaar Gnister af dette samtidig med, at den slaar Pandedækkelen op, saa at Gnisterne kunne falde i Fængkrudtet. 1807 fandt Englænderen Forsyth paa at anvende Knaldsatser til Antændelsen; den almindelige Form af **Percussionslaasen** er dog ikke ældre end c. 1820 og fandt først fra 1840 Indgang ved Militærvaaben, i Danmark 1846. Ved den ere Flintelaasens Pande og Pandedækkel ombyttede med en paa Løbets Fænghul skruet, efter Længden gjennemboret Staalkegle, „Pistonen“, hvis Kanal for neden udmunder i Løbet; paa Pistonen sættes en Fænghætte af Kobber, med et lille Kvantum Sats, fornemmelig bestaaende af Knaldkviksølv, der detonerer og giver Ild ned gjennem Kanalen, naar Fænghætten rammes af den til en Hammer omdannede Hane; for øvrigt er Percussionslaasen ens med Flintelaasen. Blandt de moderne Bagladeriøler er der nogle af de tidligst be-

nyttede, f. Ex. det norske Infanteris ældre Kammerladningsgevær, der havde Percussionslaas i en noget modificeret Skikkelse; men i de nyeste Constructioner har man paa mangfoldige Maader modificeret Laasemechanismen som en Følge af, at man har bortkastet den særegne Fænghætte og bragt Tændemidlet i umiddelbar Forbindelse med Patronen. Den i de tre skandinaviske Riger antagne Remingtonriffel har Krudtladningen indesluttet i et cylindrisk Kobberhylster, hvis Aabning er lukket med Kuglen, medens Bunden langs Randen har en ringdannet Rende, hvori der er anbragt Knaldsats; denne bringes til at explodere ved Stødet af en Slagstift, der gaar igjennem et Hul i Baglademechanismens Slutstykke, og som med den forreste Ende forplanter til Kobberpatronen det Stød, som dens bageste Ende modtager af Hammeren ved en Laasemechanisme, der i de væsentligste Træk stemmer overens med Percussionslaasen, kun at Hanen og Nødden udgjøre ēt Stykke. Ved andre Bagladerifler, f. Ex. den engelske Martini-Henryriffel, er derimod den gamle Laasemechanisme helt forladt, idet Slagstiften drives fremefter, ikke ved Slaget af en Hane, men umiddelbart ved Spændkraften af en skruedannet Fjeder, et Princip, som første Gang bragtes i Anvendelse ved den preussiske Naaleriffel („Zündnadelgewehr") og ligeledes er optaget ved den franske Chassepotriffel.

Gex [schæ], Stad i det franske Dep. Ain, 9 M. ø. n. ø. for Bourg. 2,700 I. Byen ligger 2,000 F. over Havet, er slet bygget, men har en herlig Udsigt over Genfersøen og de savoiiske Alper med Montblanc. Urfabrikation. G., der i ældre Tid dannede et eget Gebet, Pays de G., kom 1601 til Frankrig, men beholdt sin egen Styrelse indtil 1789.

Geyer, Bjergstad i Kongeriget Sachsen, 10 M. s. v. for Dresden. 5,000 I. Bjergværksdrift paa Tin og Svovlkis. Tilvirkning af Kniplinger, Baand, Posamentmagerarbejde; i Omegnen storartet Hørspinderi, betydeligt Vitriol-, Svovl- og Arsenikværk.

Geyer, Alexius, tydsk Maler, f. 1826 i Berlin, d. 16 Juli 1883, uddannede sig ved forskjellige Akademier uden at slutte sig til en bestemt Lærer og har især gjort sig bekjendt ved en Række Landskaber fra Grækenland og Italien, særlig Sicilien, samt tillige ved Studietegninger fra Sofiekirken i Constantinopel m. m.

Gezelius, Johan, svensk Biskop, f. 3 Febr. 1615 i Vestmanland, Bondesøn fra Byen Gesala, hvorefter han antog Navn, studerede først i Upsala, siden i Dorpat, hvor han 1641 blev Professor i Græsk og i østerlandske Sprog. I Dorpat udgav han sin »Grammatica Græca« (1647, 16de Opl. 1813), som i mere end 1½ Aarh. holdt sig i de svenske og finske Skoler. 1649 forflyttedes han til Sverige som Præst i Skedvi i Dalarne, men vendte som Superintendent i Riga (1660) tilbage til Livland, hvor han lod besørge en ny lettisk Katechismus og kraftig bekæmpede de Uordener, som under den foregaaende Krig havde indsneget sig i de kirkelige Forhold. 1664 udnævnt til Biskop i Åbo arbejdede G. med ufortrøden Nidkjærhed paa Folkeundervisningens Fremme og paa alt, hvad der henhørte til Finlands aandelige Cultur. Ved ham fik den finske Menighed og Skolevæsen en fast Form og modtog den Ordning, som næsten er bibeholdt indtil vor Tid; ved sine »Perbreves commonitiones« (1673) gav han et Slags provisorisk Kirkelov for Finland og ved sin »Methodus informandi« (1683) en Skoleanordning. Fra 1670 begyndte han, understøttet af sin Søn, Udarbejdelsen af en revideret svensk Oversættelse af Bibelen med Commentarer, men naaede ikke at fuldende dette Arbejde, da han døde 20 Jan. 1690. — Sønnen, **Johan G. d. yngre**, f. 6 Sept. 1647, blev 1681 Superintendent i Narva, hvor han ordnede den kirkelige Bestyrelse, fulgte 1690 Faderen som Biskop i Åbo, men maatte 1713 flygte for Russerne til Sverige, hvor han døde 10 Apr. 1718. Han var den egentlige Forfatter til ovennævnte saakaldte G.ske Bibelværk (nyt Opl. 1863—65); selv udgav han det nye Testament (1711—13); men først efter hans Død udkom det gl. Testament (1724—28). — En Slægtning af de foreg., **Georg G.**, f. 1735, d. 1789 som Sognepræst i Lillkyrka i Nerike samt Hofprædikant, har gjort sig bekjendt som Udgiver af »Biographiskt lexicon öfver namnkunnige och lärde Svenske män« (4 Bd., 1778—87).

Gfrörer, Aug. Friedr., tydsk Historieskriver, f. 5 Marts 1803, studerede først evangelisk Theologi i Tübingen og blev 1830 Bibliothekar i Stuttgart. Her skrev G. „Philo u. die jüdisch-alexandrinische Theosophie" (2 Bd., 1831), „Gustav Adolf und seine Zeit" (2 Bd., 1835—37, 4de Opl. 1863) og „Geschichte des Urchristenthums" (3 Bd., 1838), i hvilke Skrifter han allerede røbede en Tilnærmelse til Katholicismen. Dette kom klart frem i hans „Allgem. Kirchengeschichte" (4 Bd., 1841—46), hvorefter han gik over til Katholicismen og blev Professor ved Universitetet i Freiburg indtil sin Død 10 Juni 1861. Som Medlem af Frankfurtparlamentet 1848 optraadte G. som Stortydsker, hyldede senere en rent middelalderlig katholsk Retning og forsvarede Pavens Ret imod Badens Regering. Han skrev desuden „Urgeschichte des menschlichen Geschlechts" (2 Bd., 1855), „Gesch. d. ost- und westfränkischen Carolinger" (2 Bd., 1858) og „Papst Gregor VII und sein Zeitalter" (7 Bd., 1859—61). Efter hans Død udkom „Gesch. des 18. Jahrh." (4 Bd., 1862—74) og „Byzantinische Geschichten" (2 Bd., 1872—74).

Ghadâmes ell. **Rhadames**, en Oase i Sahara i Afrika under 30° n. Br. og 26° 45' ø. L., 1,100 F. over Havet, med Staden G., har henimod 10,000 I., der drive livlig Karavanhandel paa Tripolis og Tunis mod N. og Kuka, Kano, Sokoto og Timbuktu mod S. Ø., Romernes Cydamus, staar under Tripolis's Overhøjhed og betaler en aarlig Tribut. G. har sin væsentligste Betydning ved en af de righoldigste Kilder i Sahara, hvis Vand har en Temperatur af 29—35°. Vandet fordeles med stor Nøjagtighed til de forskjellige smaa Grundejere, som herfor betale en bestemt Afgift.

Ghasna, Stad i Afghanistan paa en Højslette, 17 M. s. v. for Kabul, 7,500 F. over

Havet, med 15,000 J., var fordum de ghasnevidiske Sultaners pragtfulde Residens og har mange Ruiner, navnlig af Sultan Mahmuds og flere muhammedanske Helgeners Gravmæler.

Ghasnevider, det første muhammedanske Dynasti, der herskede i Indien, fik Navn af Staden Ghasna, hvor en Tyrk Alp-Tekin gjorde sig uafhængig af Samaniderne i Buchara og regerede til sin Død 975. Den mægtigste og berømteste af G. var hans Dattersøn **Mahmud** (997—1030), der styrtede Samanidernes Dynasti, udbredte sit Herredømme over de omliggende Lande og trængte langt ind i det nordvestlige Indien, hvor han med fanatisk Grusomhed paatvang de overvundne Islam. Allerede under hans Søn og Efterfølger Masud I begyndte G.s Magt at dale; især svækkedes Riget ved Tronstridigheder og ved Krige med Ghuriderne og Seldschukerne, og under Bahram (1120—52), der var en Ven af Videnskaberne, indtoges endog Ghasna af Ghuriderne. Hans Søn Khosru (1152—60) gjorde Lahore til sit Riges Hovedstad og tilbagevandt Ghasna; men under dennes Søn Khosru-Melik indtog Ghuriden Ghajath-ed-din først hele Afghanistan, gik derefter over Indus og indtog ved Forræderi Lahore 1186, hvorpaa Khosru-Melik blev fangen og dræbt. Saaledes endte G.s Dynasti, og deres Rige opløstes.

Ghats, to Bjergkjæder i det sydlige Forindien. De **vestlige G.** gaa fra Cambaybugten s. for Floden Tapti mod S. langs Malabarkysten, der er 1—5 M. bred, og mod hvilken Bjergene have et stejlt Fald. Under 11° n. Br. afbrydes de ved en dyb Indsænkning (Gap), der gaar tværs over Halvøen; de ere, med voxende Højde mod S., indtil 8,000 F. høje, stejle og forøvrige med faa Overgangsteder. N. for Gap støde de sammen med de østlige G. i Nilagiribjærgene, der ere 8,400 F. høje. Herfra gaa de **østlige G.** som en lav (indt. 4,000 F.), af dybe Floddale afbrudt Bjergkjæde mod N. indtil omtr. 17° n. Br., adskilt fra den bengalske Bugt ved den indtil 30 M. brede Coromandelkyst. Bjergene s. for Gap kaldes undertiden, men ikke almindelig, de **sydlige G.**

Ghaza, Stad i Syrien ved Middelhavet, 10 M. v. s. v. for Jerusalem, i en paa Dadddel-, Granat- og Orangetræer rig Egn. 4,000 J. Her er 7 Mosker, store Bazarer og livlig Karavanhandel. G. var en af Philisternes Stæder og nævnes i Bibelen. **Ghaza Bugten** benævnes undertiden den inderste, sydøstl. Del af Middelhavet, mellem Halvøen Sinais Nordkyst og det sydl. Syrien.

Gheel ell. Geel, en lille By i det nordlige Belgien, Prov. Antwerpen, 6 M. s. ø. for A., ikke langt fra den hollandske Grænse, mærkelig ved den saakaldte „Familieforplejning" af Sindssyge, som finder Sted der. Selve Byen er omgiven af en Mængde Gaarde og Huse, dels samlede i smaa Landsbyer, dels spredte over Markerne og Hederne i en Afstand af et Par Mil fra Hovedbyen. Hele den derved dannede Commune har c. 10,000 J., hvoraf omtr. 12—1500 ere Sindssyge, der næsten alle ere anbragte i Kost og Pleje hos Familierne i Communerne, som igjennem Aarhundreder have givet sig af med og fra Slægt til Slægt ere opdragne til Sindssygeplejen. De sindssyge, der fordeles til de forskjellige Gaarde og Familier efter deres Sygdoms Beskaffenhed og deres Stand, leve som Medlemmer af Familien og deltage i dens Arbejde; Udbyttet heraf tilfalder Plejefamilien, som desuden af Staten faar en vis Godtgjørelse i Penge for den syge. Den hele „Koloni", der kan betragtes som et eneste stort Sindssygeasyl, bestyres af en Lægedirecteur og 4 Sectionslæger samt Inspecteurer, der føre Tilsyn med de syge. Hovedfordelen ved det Gheel'ske Forplejningsprincip er den, at de sindssyge nyde en større Frihed og leve under mere hjemlige Forhold end i de egentlige Sindssygeanstalter; men dels passer denne Forplejningsmaade kun for visse sindssyge, og dels finder man ikke andensteds en saadan Befolkning, som igjennem mange Aarhundreder er opdragen til at omgaas Sindssyge. Man har derfor i den senere Tid paa anden Maade søgt at forskaffe de dertil egnede sindssyge en friere Forplejning ved de saakaldte „Agerbrugskolonier", som man har sat i Forbindelse med de egentl. Sindssygeasyler, og som vistnok have en Fremtid for sig.

Gherardesca, en adelig Familie i Toscana, som spillede en vigtig Rolle i de italienske Fristaters Historie i Middelalderen, navnl. i Pisa, og som i det 13de Aarh. sluttede sig til Ghibellinerne. To af denne Familie fulgte med Hohenstauferen Conradin paa hans Tog til Neapel 1268 og led med ham Døden paa Skafottet. — **Ugolino G.** er bleven bekjendt ved sit tragiske Endeligt. Det lykkedes denne ærgjerrige Mand ved Forstillelse og Klogskab at bemægtige sig Herredømmet i Pisa; men da han regerede tyrannisk, blev han 1 Juli 1288 ved en Folkeopstand tagen til Fange af sine Modstandere og overgivet til Ærkebiskoppen Rog. Ubaldini; denne lod ham tillige med to af hans Sønner og to Sønnesønner indespærre i Taarnet i Gualandi (siden kaldt »Torre di fame«, Hungertaarnet), hvor han lod dem omkomme af Sult. Den tragiske Begivenhed er først skildret af Dante i hans »Divina commedia«; senere have tyske Digtere behandlet Stoffet, saaledes Gerstenberg i hans Drama „Ugolino". U.s Efterkommere kom dog snart igjen til Ære og Anseelse i deres Fædrenestad.

Gherardi del Testa, Tommaso, ital. Skuespilforfatter, f. i det Pisanske 1818. 1836 tog han juridisk Examen i Pisa og nedsatte sig som Advocat i Firenze. Hans første Komedie, »Una folle ambizione«, fik i den unge Adelaida Ristori en glimrende Fremstillerinde af den kvindelige Hovedrolle. Derefter fulgte »Vanità e capriccio« og »Un viaggio per l'istruzione«. Det er navnlig den vittige, af Toscanismer krydrede Dialog, der faar den noget philistrøse Moral og de ubetydelige Sujetter til at glide ned. Populærest blandt hans omtrent 40 Komedier ere: »Il sistema di Giorgio«, »Il s. di Lucrezia«, »Con gli uomini non si scherza«, alle af den lettere Art; hans sociale Komedier som »Le false letterate« ere ikke heldige. 1848 tog G. Del

i Frihedskampen, blev Officer og blev som Fange ført til Therestenstadt. Sine sidste Aar har han tilbragt i Firenze som Advocat, Journalist og stadig producerende Dramatiker.

Gherardini, Giov., ital. Philolog, f. 1778, d. 1861 i Milano, er bekjendt ved lexikalske og grammatiske Arbejder, hvoraf de vigtigste ere: »Appendice alle grammatiche italiane« (1843) og »Supplemento ai vocabolari italiani« (1850—57), Forarbejdet til hans 1878 udkomne fuldstændige Ordbog.

Gherardo delle Nötti, s. Honthorst.

Ghetto (af hebr. ghet, Afsondring), Jødekvarteret i de større italienske og østerlandske Stæder, som dets Beboere tidligere ikke maatte forlade efter Aftenens Frembrud. Mest bekjendt er G. i Rom, oprettet 1556 af Pave Paul IV, men nu næsten ganske forsvundet.

Ghibelliner ell. Gibelliner var i Middelalderen fra det 12te Aarh. Partinavnet for Kejserens eller den verdslige Magts Tilhængere i Tyskland og især i Italien, i Modsætning til Welferne ell. Guelferne, Pavens og den gejstlige Magts Tilhængere. Begge Navne udleder man sædvanl. af Feltraabene „Hie Gieblingen“ (Waiblingen, Hohenstaufernes Borg i Schwaben) og „Hie Welf“, det første for Kong Conrad III.s, det sidste for den bayerske Hertug Welf VI.s Hær i Slaget ved Weinsberg 1140. I Begyndelsen betegnede de to Navne saaledes kun Hohenstaufernes og de bayerske Hertugers Partier i denne mere personlige Strid; men ved Kejser Frederik I og hans Efterfølgere kom de til Italien, hvor Welferne søgte Støtte ved Forbindelse med Paverne, og fik derved en udvidet Betydning. De blodige Partikampe rasede endnu længe efter de hohenstaufiske Kejseres Regeringstid, især i Norditalien, og delte næsten hele Middelalderen igjennem Adelen og Borgerne i de større Stæder i to fjendtlige Lejre.

Ghibërti, Lorenzo, italiensk Billedhugger, f. 1378 i Firenze, d. 1455, lærte først Guldsmeddehaandværket hos sin Stiffader Bartoluccio, men bestemte sig i det 24de Aar for Billedhuggerkunsten, da han paatog sig at forfærdige det andet Par Bronzedøre til Baptisteriet i Firenze, skjønt det gjaldt om at maale sig med Andrea Pisano, der havde udført de ældre. I Apr. 1424 var han færdig med disse Døre, hvor han i 28 Felter havde fremstillet de vigtigste Emner af det nye Testament samt de 4 Evangelister og 4 Kirkefædre; de vakte saa megen Opmærksomhed, at han, samtidig med at han havde flere betydelige Arbejder at udføre baade som Guldsmed og som Billedhugger, strax 1424 fik Bestilling paa det tredje og mellemste Par Bronzedøre til samme Kirke (det andet fra hans Haand), hvilke ere de navnkundigste. Her valgte han en ny Inddeling og udførte i 10 Felter det gamle Testaments vigtigste Begivenheder, omgivne af enkeltstaaende Figurer og Hoveder af Mænd og Kvinder, der forbinde sig med Basrelieferne til et rigt Hele. Først 1450 var han færdig med dette sit Mesterværk, der trods Compositionernes maleriske Charakter er et af den nyere Tids Hovedværker i Plastiken. De ere stukne i Kobber flere Gange, bl. a. af Feodor Ivanovitsch, og Gipsafstøbninger findes i Kunstakademiets Afstøbningssamling i Kbhvn., i Stockholm, Berlin o. m. a. St. Blandt hans øvrige Arbejder maa nævnes Statuen af den hellige Matthæus i Or san Michele og den hellige Zenobius's Sarkophag i Domkirken. Han skrev ogsaa en Kunsthistorie, som Vasari har benyttet.

Ghika, en albanesisk Slægt, som i det 17de Aarh. bosatte sig i Rumænien, og hvoraf siden ere udgaaede flere Hospodarer i begge de rumænske Lande. I vort Aarh. have flere G. gjort sig bekjendte som Fremmere af frisindede Reformer og af den nationale Udvikling. **Gregor G.**, Hospodar i Valachiet 1822—28, vandt Hædersnavnet „Restaurator“, men fortrængtes af Russerne og døde 1834. — Af hans Sønner var den ældste, **Constantin G.**, f. 1804, Formand for Højesteret under Fyrst Stirbey, modsatte sig 1854 den østerrigske Besættelse af Landet og var 1856—58 Indenrigsminister; den yngre, **Demeter G.**, f. 1816, indførte som Politipræfect i Bukarest mange Forbedringer. Begge understøttede ivrig Bestræbelserne for de to rumænske Landes Forening, skjønt Demeter selv var opstillet som Candidat til Fyrsteværdigheden i Valachiet; senere var han en af det conservative Partis Førere og 1869—70 Første-Minister, 1871—76 Formand for Deputeretkammeret og siden 1879 Senator. — Gregors Broder, **Alexander G.**, f. 1795, blev 1834 ved russisk Hjælp Hospodar i Valachiet, men sluttede sig til den nationale Retning og var selv med at grundlægge Samfundet „det unge Rumænien“. Han udviklede Skolevæsenet, paabegyndte Zigeunernes Frigjørelse for Trældom og fremmede flere andre Reformer, men maatte stadig kæmpe baade med det gamle Bojarparti og med de radicale. Disse Stridigheder tvang ham til 1837 at søge russisk Indblanding, hvilket medførte en reactionær Ændring i Forfatningen; men da han 1842 med Kraft optraadte imod en oprørsk Bevægelse, i hvilken den russiske Consul i Galacz havde Del, fik Rusland ham fjærnet. Han levede derefter i Wien indtil 1853 og blev 1856—59 Statholder i Valachiet; han døde 1862. — En anden **Alex. Gregor G.**, f. 1807, var Finansminister i Moldau 1843, men hørte siden til det frisindede, antirussiske Parti. 1849 blev han Hospodar i Moldau, gjennemførte mange nyttige Reformer, men maatte 1853 efter Russernes Indrykning forlade Landet. Efter sin Tilbagekomst 1854 optog han sit afbrudte Værk, fremkaldte 1855 Zigeunernes Frigjørelse og udtalte sig med Styrke for de to Landes Forening. Han blev 1856 ikke paa ny udnævnt til Hospodar og drog til Frankrig, hvor han 1857 dræbte sig selv. — En tredje Broder til Gregor G., **Michael G.**, var Fader til Helene G., s. Dora d'Istria, og en fjerde Broder havde Sønnen **Joan G.**, f. 1817. Denne studerede i Paris, blev 1843—45 Professor i Jassy og Medstifter af et liberalt Tidsskrift og var en af det nationale Partis Førere. 1848 hørte G. blandt Opstandens Ledere og gik som den provisoriske Regerings Afsending til Constantinopel; han forvistes fra sit Fædreland, men blev 1854 tyrkisk Statholder og 1856—69 Fyrste

paa Samos. 1866—67 var G. Første- og Indenrigsminister i Rumænien, og siden 1881 er han rumænsk Afsending i London.

Ghirlandājo, eller rettere Grillandajo, Domenico Bigordo, florentinsk Maler, kaldt G. efter Faderen Corradi, der var Guldsmed, f. 1449, d. c. 1494. Blandt hans mange Arbejder ere de fortrinligste den hellige Franciscus's Historie, malet 1485 al fresco i Capellet Sassetti i S. Trinità i Firenze, hvor navnlig det Billede, der fremstiller Helgenens Død, er berømt, og Decorationen al fresco i Choret Santa Maria Novella smstds., forestillende i 7 og 7 Billeder Marias og Johannes Døberens Historie, samt Magernes Tilbedelse, malet 1488 til Hittebørnshospitalet sammesteds. Hans Arbejder udmærke sig ved Frihed og Storladenhed i Anlæget og en realistisk Kraft, som dog ikke savner Værdighed. Hans to Brødre, **Benedetto** og **Davidde G.**, vare ligeledes Malere og Elever af ham, ligesom ogsaa Michel Angelo Buonarroti. En Søn af ham, **Ridolfo G.**, f. 1483, d. 1561, var Elev af Farbroderen og paavirkedes senere af Masaccio og af Rafael, med hvem han er samtidig. Han malede meget for Familien Medici, der ogsaa anvendte hans Talent til Decorationer ved festlige Lejligheder o. lign. I Galleriet Uffizi i Firenze findes to af hans bedste Billeder, forestillende Optrin af S. Zenobios Liv og Død.

Ghisi, en Kunstnerfamilie i Italien, der navnlig udmærkede sig som Kobberstikkere og i denne Kunst sluttede sig til Marc Antonio. De føre Tilnavnet Mantuano. **Giovanni Battista G.**, Familiens Hoved, f. 1503, d. 1575, var baade Maler, Billedhugger og Architekt foruden Kobberstikker, men det var især som Bygmester og Kobberstikker, at han fik sit Navn. Hans Blade minde om hans Lærer Marc Antonio i det hele, men i mange Enkeltheder om „Mesteren med Terningen“. — **Giorgio G.**, f. c. 1520, d. 1582, Maler og Kobberstikker, Elev af Giul. Pippi, stak meget efter Rafael og Michel Angelo i en lignende Stilmaner som Marc Antonios. Hans sidste Blade ere betegnede 1578. — **Adamo G.**, rimeligvis en Søn af Giov. Batt., arbejdede 1566—73 og ligner i sine Kobberstik Giorgio, som han dog ikke naaede. Hans vigtigste Blade ere 73 Stik efter Michel Angelos Fresker i det sixtinske Capel. — **Diana G.**, en Søster til den foreg., maaske f. 1586, d. 1590, lærte vistnok Kobberstikkerkunsten af Giorgio G., men dannede sig siden efter Agostino Carracci. Hendes Tegning er svag, men Stikket stærkt og kraftigt. Hendes sidste Blade ere fra 1588. Hun var gift med Architekten Francesco da Volterra.

Ghislanzōni, Antonio, ital. Forfatter, f. i Lecco 1824, blev af sin Fader sat til at studere Medicin i Pavia, men Studenten debuterede en skjøn Dag i et Barytonparti i Lodi. 1848 optraadte han i Milano som Journalist af det reneste republikanske Vand; han blev fængslet efter Østerrigernes Tilbagekomst, blev fangen af Franskmændene under Roms Belejring, ført til Corsica, hvor han for at tjene Brødet optraadte som Improvisator, senere som Barytonsanger i Paris paa Théâtre des Italiens. Ved en Sygdom mistede han sin Stemme, drog til Milano, arbejdede atter i Pressen og skrev en ucomponeret, men selvoplevet Roman »Gli artisti da teatro«. Som Styrer af et humoristisk Blad udgav han deri sin humoristiske Roman »Memorie di un gatto« (1857). 1859 var han i Paris og skrev Balletprogrammer, men Kongen kaldte ham tilbage til Italien, hvor han udgav en lang Række flygtig skrevne, morsomme Romaner og Noveller, f. Ex. »I Volontarii« (1866), og stiftede flere Blade. Saa bosatte han sig i Lecco, var Redacteur, Boghandler og Novellist, en af de literære Zigeunerexistenser, som endnu trives og yndes i Italien.

Gholab Singhs Rige, d. s. s. Kaschmir.

Ghyczy, Koloman [gitschi], ungarsk Statsmand, f. 2 Febr. 1808 i Komorn, blev 1830 Advocat og 1833 Notar i sin Hjemstavn. 1843 valgtes G. til Landdagen, hvor han snart blev et fremragende Medlem; han valgtes derfor s. A. til Vicegespan i sit Grevskab og blev 1847 Dommer i Ungarns Højesteret. I Marts 1848 blev G. Understatssecretær i Justitsministeriet under Deak og overtog i Sept. Ministeriet selvstændig, men trak sig tilbage i Dec., da Bruddet med Regeringen i Wien gik over til aaben Kamp. 1861 valgtes G. til Underhuset og blev dets Formand, men var samtidig Fører for „Beslutningspartiet“, der gik videre end Deak og krævede den rene Personalunion med Østerrig. Han fastholdt disse Anskuelser i Samlingerne 1865 og 1866, bekæmpede i Febr. 1867 Udsoningen, men virkede senere til nøjere Fastsættelse af Delegationernes Virkekreds og Ungarns Tilskud i Fællesudgifterne. I Rigsdagen vedblev G. at være Fører for Venstre, men i Slutn. af 1873 dannede han et Mellemparti, der opgav videre Modstand imod Udsoningen, og banede derved Vej for den senere Sammenslutning af Deaks Tilhængere og det tidligere Venstre. I Marts 1874 blev G. Finansminister indt. Febr. n. A. og var derefter Underhusets Formand indtil Apr. 1879. 1885 blev G. livsvarigt Medlem af Magnaternes Hus.

Giacomĕlli, Hector [dscha], fransk Tegner, f. 1822, har med Dygtighed illustreret en Mængde Pragtværker, Michelet, »L'Oiseau« og »L'Insecte«, Coppée, »Les mois«, Dorés Bibel o. fl.

Giacomĕtti, Paolo [dscha], ital. Dramatiker, f. 1816 i Novi i Ligurien. Som genuesisk Student lod han 1836 et Drama i Vers »Rosilde« opføre; det gjorde Lykke og bestemte hans Bane. 1836—40 skrev han en Række historiske Tragedier og Kunstnerdramaer og blev lønnet Digter ved forskjellige Skuespillerselskaber med Contract om at levere et vist Antal Dramaer aarlig. Han lod det regne med Komedier og Tragedier. Efter Notas Død blev han Digter ved Turins Hoftheater. 1853 forlod han Turin og skrev »Elisabetta, regina d'Inghilterra«, hvis Hovedrolle blev et af Ristoris Parforcestykker. 1859 vandt han en Hæderspris for Tragedien »Giuditta« (Ristori var atter Hovedpersonen); af hans senere Fabrikarbejder er »Maria Antonietta« (1870) bekjendt fra Ristoris Ophold her. Ogsaa for Rossi og Salvini har G. skrevet Forceroller. D. 1882.

Gianelli, Peter Leonard [dscha], en af Danmarks dygtigste Medailleurer, f. 27 Oct. 1767 i Kjøbenhavn, uddannedes ved Kunstakademiet til Billedhugger og fik 1789 den mindre Guldmedaille. Derefter foretog han en Rejse til Italien, hvor han under et længere Ophold i Rom lagde sig efter Medailleurkunsten, og blev efter sin Hjemkomst som Medailleur Medlem af Akademiet 1798; han døde 1807. Blandt hans Arbejder maa nævnes Kunstakademiets store Sølvmedaille, en Skuepenge i Anledning af Negerhandelens Ophævelse 1792 og Stutterícommissionens Prismedaille, G.s sidste Arbejde. Ogsaa hans Søn, **Harald G.**, f. 1803, uddannede sig til Medailleur, men døde allerede 1832 som en meget lovende Kunstner.

Gianibelli ell. **Giambelli**, Federigo [dscha], berømt Ingenieur, f. i Mantua, tilbød først den spanske Konge Philip II sin Tjeneste og gik, da han her ikke fandt den ønskede Modtagelse, til Antwerpen, hvor han under Alex. Farneses Belejring af Byen byggede de berømte Brandere, som skulde ødelægge de Værker, hvormed Spanierne søgte at spærre al Tilførsel paa Schelde. Men Planen, der var bestemt til Aftenen 4 Apr. 1585, kom kun til Dels til Udførelse, idet en Storm kom Spanierne til Hjælp; de mindre Skibe slukkedes, og det ene af de to store Mineskibe sank, inden det naaede sin Bestemmelse, men det andet explodered i samme Øjeblik, som det naaede Broen og anrettede en frygtelig Ødelæggelse, dog uden at gavne Indbyggerne, som for sent erfarede Virkningen til at høste den forventede Nytte deraf. Efter Antwerpens Fald gik G. til England, hvor han befæstede Greenwich og flere Punkter paa Kysten mod den spanske Armada; da denne 1588 viste sig i Kanalen, sendte G. 8 Brandere mod den, med hvilken han paa Højden af Dunkerque anrettede Forvirring og Skræk blandt de spanske Skibe, af hvilke mange bleve tagne eller ødelagte. G. døde, uvist naar, i London.

Giannöne, Pietro [dschan], ital. Skribent, f. 1676 i den neapol. Prov. Capitanata, paadrog sig ved sin »Storia civile del regno di Napoli« (4 Bd., 1723, nyeste Udg. 9 Bd., 1823 f.) de heftigste Forfølgelser fra det romerske Hofs og Gejstlighedens Side og flygtede 1723 fra Neapel til Wien, hvor han ved mægtige Velynderes Indflydelse opnaaede at faa en Aarpenge. Men ogsaa her blev han gjort mistænkelig, maatte 1734 gaa til Venezia og, da han ligeledes blev forfulgt der, under et fremmed Navn opholde sig paa forskjellige Steder, indtil han fandt et Tilflugtssted i Genf. Herfra blev han ved Forræderi lokket ind over Savoiens Grænse, hvor han strax blev greben og ført til Citadellet i Turin. I dette holdtes han i Fængsel til sin Død 1748. Efter hans Død udkom hans »Opere postume« (1755).

Giants-Causeway [djäjents kaahsuæ], Kæmpedæmningen, kaldt saaledes, fordi man i Fortiden ansaa den for et Værk af Kæmper, er en Basaltdannelse paa Irlands Nordkyst i Antrim-Shire, der strækker sig 600 F. ud i Havet, 120—140 F. bred, og hæver sig 35 F. over Vandspejlet. Den bestaar for en stor Del af smukke, kantede Søjler med 5—9 Sideflader.

Gianütri [dscha], en lille italiensk Ø i Middelhavet, 2 M. s. for Forbjærget Argentaro.

Giarre [dschär], Stad paa Siciliens Østkyst ved Foden af Ætna. 17,000 I. i G. og dens Distrikt. G. er helt opført af Lava og har en udmærket frugtbar Omegn.

Giaur, fordærvet tyrkisk Udtale af det arab. kâfir, d. e. vantro, ell. det pers. **Guebr** (s. d. A.), Skjældsord for alle Ikke-Muhammedanere.

Giavëno [dscha], Stad i Norditalien, 4 M. v. for Turin ved Foden af Alperne. 10,000 I. Silkeindustri, Papirfabrikation og Vinavl.

Gibbon (Hylobates), en med Orangutangen og Chimpanseen beslægtet Abeslægt, der ligesom de nævnte hører til de anthropomorphe (menneskelignende) Aber med lange Arme, korte Bagben, ingen Hale, rundt Hoved, fladt Ansigt og uden Kjæveposer. Armene ere længere, Pelsen tættere, Bygningen mere spinkel og Størrelsen mindre (ikke over 3 Fod) end hos de ovennævnte „Skovmænd", og i Modsætning til disse have de Sædepuder. Gibbonarterne færdes næsten udelukkende i Træerne, hvor de udvise en forbavsende Behændighed og Kraft; de bebo Ostindien og det ostindiske Archipel, f. Ex. Siamangen (H. syndactylus) med Strubepose og sammenvoxede 2den og 3dje Bagtaa, Ungkoen, Hulucken, Wanderunen o. fl.

Gibbon, Edward, berømt engelsk Historieskriver, f. 27 Apr. 1737 i Putney i Surrey-Shire, hvor hans Fader var en anset Godsejer, blev ved Læsningen af katholske (navnl. Bossuets) Skrifter gjort saa vaklende i sin protestantiske Tro, at han 1753 gik over til den katholske Kirke, hvorfor Faderen sendte ham til en reformert Præst i Lausanne; efter 18 Maaneders Ophold her vendte han vel 1754 tilbage til den biskoppelige Kirke, men Følgen af denne Vaklen blev Scepticisme og religiøs Indifferentisme igjennem hele hans Liv. Under sit 4aarige Ophold i Lausanne knyttede han et Kjærlighedsforhold til en smuk og elskværdig Præstedatter, som senere blev Neckers Ægtefælle. Efter at være kommen tilbage herfra 1758 fremtraadte han med sin »Essai sur l'étude de la littérature« (1759), skrevet paa det reneste Fransk. I nogle Aar var han derpaa Capitain i Militsen under Krigen med Frankrig; men efter Fredslutningen 1763 begav han sig til Italien, hvor han under sit Ophold i Rom en Aften 1764, da han sad hensunken i Tanker paa Capitoliums Ruiner og hørte Munkene i det forhenværende Jupitertempel synge Vesperen, blev saa greben af Tanken om Verdensstadens forduums Herlighed og dens dybe Fald, at han fattede Ideen til det store historiske Værk om det romerske Verdensriges Undergang (»History of the Decline and Fall of the Roman Empire«, 6 Bd.), som har gjort ham udødelig. Efter sin Hjemkomst til England u. A. tog han fat paa Værket, hvis 1ste Bd. udkom 1776. Han optræder heri som Frihedens, Højsindethedens og Sjælsstorhedens Talsmand med bittert Had til alle tyranniske Magthavere og deres

Færd; men hans Stilling til Christendommen var som det 18de Aarh.s fleste andre Forfatteres, og hans Kulde gik næsten over til Partiskhed imod den: G., der med saa megen Varme skildrer Antoninernes Regering, har ingen Sympathi for de christne Martyrer; den christne Læres Tilhængere og Forkyndere forekom ham næsten som Rebeller mod den af ham lovpriste Kejserforfatning, og medens han forherliger Erobrernes skaanselløse Tapperhed og Statsstyrernes overlegne Politik, mangler han Syn for Christendommens stille, forædlende og rensende Indflydelse paa Folkenes Liv. Hans Fortælling og Fremstilling af Begivenhederne er mesterlig. 1774—82 var G. Medlem af Underhuset og indtog en Plads i Norths Ministerium som Lord of trade (Handelsminister). Derefter opholdt han sig fra 1783 i Lausanne, hvor han 1787 fuldendte sit store Værk (6te Bd. udkom 1788); 1793 vendte han tilbage til England og døde i London 16 Jan. 1794. Foruden sit Hovedværk, som oftere er udgivet og oversat i flere Sprog, har G. strevet flere mindre Arbejder, og efter hans Død udgav Lord Sheffield af hans efterladte Papirer »Miscellaneous works« (3 Bd., 1796—1815), hvoraf det meste udgjør G.s Autobiographi.

Gibelliner, s. **Ghibelliner**.

Gibeon (d. e. Høj), en Stad paa en Høj i Benjamin Stamme, 1½ M. n. for Jerusalem. Førend Josva rykkede ind i Canaan, stod G. i Spidsen for en Forstundsstat blandt Heviterne; ved List tilsneg **Gibeoniterne** sig et Forbund med Josva (Josv. IX) og reddedes derved fra Undergang; da Listen opdagedes, lod Josva Forbundet staa ved Magt, men bestemte G. til som Brændehuggere og Vandbærere at gjøre stadig Trælletjeneste ved Helligdommen. Hvor G. laa, ligger nu Landsbyen El-Djib i en smuk, frugtbar og bebygget Egn. — Forskjellig fra G. er **Gibea**, en anden Stad i Benjamins Stamme, som var Kong Sauls Fødeby og Residensstad.

Gibraltar [dʒi], stærk Fæstning i det sydvestlige Spanien ved det her 3 M. brede **Gibraltarstræde** mellem Europa og Afrika, ø. for Algecirasbugten, tilhører England. Staden og Fæstningen ligger paa et Forbjærg, der er 7,250 Alen langt, 2,250 Al. bredt og i Midten hæver sig c. 1,350 F. over Havet. Det er mod N. og Ø. saa stejlt, at det her er uangribeligt; mod S. falder det ogsaa temmelig stejlt af, men sænker sig terasseformig mod V. Paa disse to Sider er der derfor anlagt udstrakte Befæstninger, for største Delen udhuggede i Klippen, der bestaar af Kalksten med mange naturlige Huler, men mangler Vand, hvilket derfor maa opsamles i Cisterner. N. for Klippen udstrækker sig en lav Sandslette med neutralt Gebet i ¼ M.s Bredde, paa hvis nordre Side findes spanske Forskansninger og en Toldstation. Befolkningen udgjør c. 24,000, hvoraf c. 6000 Md. Garnison, og bestaar af en broget Blanding af Englændere, Spaniere, Portugisere, Italienerne, Grækere, Tyrker, Jøder og Maurere. Staden, der ligger paa Klippens Bestkyst, har mange smukke Bygninger, blandt hvilke fremhæves Gouverneurens Palads med Have og flere Kirker; den er en Frihavn med livlig Forbindelse med de vigtigste Middelhavsstæder. Paa Sydspidsen (Europa Point) er et Fyrtaarn. Her drives betydelig Transithandel, og Staden har for Skibsfarten stor Betydning som Kulstation. G. er det eneste Sted i Europa, hvor der findes Aber i Frihed. — G. (egl. Djebel-al-Tarik, d. e. Tariks Klippe) hed i Oldtiden Calpe og dannede med Abyla ved Ceuta paa den afrikanske Kyst de saakaldte Herakles-støtter. Araberne bemægtigede sig Klippen 711 og anlagde her et Fort, som Kong Ferdinand IV af Castilien erobrede 1302, men som hans Søn Alfons XI atter mistede 1332, da det kom under Granada. Henrik IV af Castilien erobrede det 1462 ved den tapre Don Guzman, Hertug af Medina-Sidonia, og det blev derefter i Spaniens Besiddelse indtil 1704, da det under den spanske Arvefølgekrig erobredes af Englænderne, der med Held have forsvaret det mod gjentagne Angreb af Spanierne (især 1727) og af disse i Forbindelse med Franskmændene (1779—82), da Elliot skød de allieredes svømmende Batterier i Brand.

Gibson, John, engelsk Billedhugger, f. 1790 i Gyffyn ved Conway i Nordwales, d. 1866 i Rom, uddannede sig i London og rejste 1818 til Rom, nærmest for at studere under Canova, men bosatte sig siden der. Blandt hans ældre Arbejder ere en „Psyche, baaren af Zephyrer“, „Mars og Amor“ og en „Nymphe, som binder sin Sandal“ at nævne; blandt hans senere en Statue af Dronningen, modelleret i London 1845 til Slottet i Windsor, og en Statue af Rob. Peel for Westminsterabbediet. Sine navnkundigste Arbejder maatte han gjentage flere Gange.

Gibson, Thom. Milner, engelsk Statsmand, f. 1807, valgtes 1837 til Underhuset som Conservativ, men opgav sit Valgbrev 1839, fordi han ikke vilde stemme for Kornlovenes Vedligeholdelse. Han kastede sig nu ind i Frihandelsbevægelsen, blev en af de vigtigste Talere i Anti-Cornlaw-league og valgtes 1841 i Manchester til Underhuset. 1846 blev G. Vicepræsident i Handelsministeriet, men udtraadte 1848, fordi han vilde gaa videre end de andre Ministre, og sluttede sig afgjort til Fredsvennerne, saa vel 1853 i den orientalske Krig som 1857 i Striden med China. G. vragedes derfor ved Omvalget i Manchester, men valgtes kort efter i Ashton (indt. 1868) og foreslog i Febr. 1858 den Dadelserklæring, som styrtede Palmerston. I Juni n. A. blev han Handelsminister i den nye liberale Regering indt. Juli 1866 og medvirkede 1860 til Handelspagten med Frankrig. Siden 1868 tog G. ingen Del i det politiske Liv og døde 25 Febr. 1884. G. har især gjort sig fortjent ved sin Iver for at afskaffe „Skatterne paa Oplysning“, Papirsskatten og Bladenes Stempelafgift.

Gidel, Charles Antoine [schidäl], fransk Literaturhistoriker, f. 1827, blev 1872 Directeur for Collège Henri IV, 1878 for C. Louis le Grand. Bekjendt ved Skrifterne »Discours sur J. J. Rousseau« (1868), »Études sur la littérature grecque moderne« (1866—78) og »Histoire de la littérature française« (1874).

Gideon, Dommer i Israel (Domm. VI—VIII) af Manasse Stamme, ødelagde Baals Alter, hvorefter han fik Hædersnavnet Jerubbaal, d. e. den, der forstyrrer Baal, og befriede derpaa Israel fra Midianiternes Herredømme. Efter Sejren tilbød Folket ham Kongeværdigheden; men G. afslog den og virkede som Dommer i 40 Aar. G. døde i Ophra hinsides Jordan og efterlod sig 70 Sønner, af hvilke Abimelech dræbte sine Brødre og derefter opkastede sig til Konge.

Gie, de sværeste Taljer, der benyttes om Bord i et Skib, paa et Værft, en Plads eller andensteds til Løftning af svære Vægte; de ere mindst 5skaarne. Taljeløberen eller, som den her kaldes, **Gieløberen** (det Tov, i hvilket man haler), kommer sidst fra den midterste Skive i den ene Blok i Stedet for, som ved Taljen, fra den yderste Skive i Blokken.

Giebel, Chr. Gottfried Andreas, tysk Zoolog, f. 1820 i Quedlinburg, d. 1881, fra 1858 Professor i Halle, var Udgiver af „Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften", Forf. til „Odontographie" (1854) og „Die Säugethiere" (1855), „Fauna d. Vorwelt" (3 Bd., 1847—56), „Allgemeine Paläontologie" (1852), »Gæa excursoria germanica« (1848), „Deutschlands Petrefakten" (1852), samt til en Mængde mindre zoologiske, zootomiske og palæontologiske Afhandlinger, især i det ovennævnte Tidsskrift og i det Halleske Selskabs Skrifter. Han har ogsaa den Fortjeneste at have udgivet Nitschs efterladte Arbejder over Indvoldsorme og Snylteinsekter.

Giebichenstein, Landsby med 4,000 J. i den preussiske Prov. Sachsen, tæt n. for Halle, med en stor kongelig Domaine, hvis betydelige Indkomster tilfalde den preussiske Kronprins. Maskinfabrik, Bomuldsspinderi og Straffeanstalt. Paa en Klippe ved Floden Saale ligger den gamle, forfaldne Borg G., der indtil 1467 var de magdeburgske Biskoppers Residens og oftere har været beboet af tyske Kejsere samt anvendt til Statsfængsel. Landgrev Ludvig II af Thüringen, som holdtes fangen her fra 1070 af Kejser Henrik IV, skal efter Sagnet have reddet sig fra Fangenskabet ved et dristigt Spring i den dybt under Borgen flydende Saale og deraf have faaet sit Tilnavn „Springeren", hvilket dog maaske er en Misforstaaelse af Navnet Ludovicus Salicus (Salieren).

Gien [schiæng], Stad i det franske Dep. Loiret ved Loire, 8 M. ø. s. ø. for Orléans. 7,000 J. Smuk Stenbro over Floden; gammelt Slot, der har tjent flere franske Konger til Residens. Fajencefabriker.

Giers, Nikolaj v., russisk Diplomat, f. 9 Maj 1820 i Finland, blev allerede 1838 ansat i Udenrigsministeriet og 1849 ved Gesandtskabet i Constantinopel indt. 1853. 1858 blev G. Generalconsul i Ægypten, 1859 i Rumænien og 1863—69 Affending i Teheran, derefter i Schweiz og 1872—75 i Stockholm. Han kaldtes nu tilbage til St. Petersborg og blev Udenrigsministerens Medhjælper, omdannede det russiske Consulatsvæsen og førte særlig Underhandlingerne med England om Afghanistan og med China. Efter Alexander III.s Tronbestigelse affattede G. Rundskrivelsen til de fremmede Magter, der forsikrede om Kejserens fredelige Hensigter, fulgte Kejseren i Sept. til Danzig, hvor han forhandlede med Bismarck, og overtog i Apr. 1882 Udenrigsministeriet.

Giesebrecht, Wilhelm, tysk Historieskriver, f. 1814 i Berlin, blev 1837 Lærer ved Gymnasiet i Königsberg, 1858 Professor ved Universitetet sammesteds og 1862 i München. 1865 blev G. adlet og 1872 Gehejmeraad, samt Næstformand i det øverste Skoleraad. G.s Hovedværk er: „Geschichte der deutschen Kaiserzeit" (5 Bd. 1855—80, indt. 1164; 4 Opl. af Bd. 2—4 1875—77). — Hans Farbroder, **Ludwig G.**, f. 1792, d. 1873, siden 1816 Lærer ved Gymnasiet i Stettin, skrev „Wendische Geschichten" (3 Bd. 1841—43, omfattende Tiden 780—1182).

Giesecke, Karl Ludwig, tysk Mineralog, f. 1761 (eller 1775) i Augsburg, var 1790—1804 Skuespiller og Theaterdigter i Wien (Forf. af Texten til Operaen „Trylleføjten") og beskæftigede sig tillige med Naturvidenskaberne, men optraadte efter 1804 udelukkende som Mineralog. Som saadan berejste han 1805 Færøerne og opholdt sig 1806—13 i Grønland, hvorved han især er bleven bekjendt paa Grund af de omfattende Undersøgelser og Indsamlinger, han foretog langs hele Vestkysten lige fra den nordligste til den sydligste Koloni. I en paa Rejsen holdt Dagbog (S. „Gieseckes mineral. Rejse i Grønland", udg. af Johnstrup 1878) gav han de første og meget værdifulde Bidrag til Forstaaelsen af den mineral. og geognost. Beskaffenhed af den danske Del af Grønland; det væsentligste Udbytte af sine der foretagne Indsamlinger (hvori der fandtes flere nye Mineralier) afleverede han til flere offentlige og private Museer i Kjøbenhavn. Efter Tilbagekomsten fra Grønland udnævntes G. til Professor i Mineralogi og Chemi i Dublin, hvilken Stilling han beklædte til sin Død 1833.

Giesegaard, en Herregaard i Nærheden af Ringsted, har Navn efter Skatkammersecretær Frederik Giese, som 1668 sammen med flere andre fik adskillige Gaarde her overladte af Kronen som Erstatning for Tilgodehavende. I det 18de Aarh. kjøbte Enkegrevinde Anna Sophie Schack Gaarden, og ved sit Testament af 1760 bestemte hun sine 4 sjællandske Gaarde, G., Ottestrup, Spanager og Juellund, og sine to slesvigske Godser, Gram og Nybøl, til et Stamhus for sin Stifsøn, Grev Fred. Chr. Schack. Stamhuset G. oprettedes i Overensstemmelse hermed 1776 og tilhører nu den grevelige Familie Brockenhuus-Schack. De 4 danske Godser udgjøre 766 Tdr. Hartk., deraf under Hovedgaardene 275 Tdr., og c. 2,650 Tdr. Land Skov; Fideicommiscapitaler c. 2,070,000 Kr.

Gieseler, Joh. Carl Ludw., udmærket tysk Kirkehistoriker, f. 3 Marts 1793 nær ved Minden, blev 1819 theol. Prof. i Bonn og 1831 i Göttingen, hvor han døde 8 Juli 1854. Hans Hovedværk er „Lehrbuch der Kirchengeschichte" (6 Bd., 1824—55), med en kortfattet Text; men i de tilføjede Anmærkninger har han givet et med stor Sagkundskab og Kritik samlet Udvalg af de betydningsfuldeste Steder i Kildeskrifterne.

Gießbach, en Bæk i Schweiz, der fører Vandene fra Faulhorn og Schwarzhorn til Brienzersøen og ved sit Udløb lige over for Brienz danner en Række smukke Fald, der besøges meget af Turister, for hvem de endog forevises i bengalsk Belysning. Her er, som næsten overalt i Schweiz, hvor noget kan tiltrække Rejsende, anlagt flere store Hoteller, og en Traadjærnbane fører nu fra Landingspladsen op til disse.

Gießen, Stad i Storhertugd. Hessen, Hovedstad i Prov. Øvrehessen, ved Floden Lahn, 7 M. n. for Frankfurt. 17,000 J. Universitet, stiftet 1607, med Bibliothek paa 170,000 Bd., botanisk Have osv. Fabrikation af Uldstoffer og Tobak; Teglbrænderier og store Møller. Betydelige Kvægmarkeder.

Gießhübl, et Badested i det østerrigske Kronland Böhmen, 1½ M. s. ø. for Carlsbad i en smuk Bjærgegn, 1,100 F. højt, har 4 Kilder med kulsurt Natronvand, der baade drikkes paa Stedet og forsendes; tillige Vandcuranstalt og Ballecur.

Giffard, Henry [schiffähr], fransk Ingenieur, f. 1825, d. 1882, beskæftigede sig en Tid lang med Luftsejlads og construerede saaledes 1852 et Dampluftskib, det første, der afveg fra Vindretningen; 1867 under Verdensudstillingen organiserede han i Paris Opstigninger i en til Jorden lænket Ballon (ballon captif). Mere bekjendt er han dog bleven ved Opfindelsen af den saakaldte Injector (s. d. A.) til Fødning af Dampkjedler.

Gifford, Will., engelsk Digter og Publicist, f. 1757 i Ashburton i Devon-Shire, blev som forældreløst Barn først Skibsdreng, kom derpaa i Skomagerlære, men læste med stor Iver, hvad han kunde faa fat paa, kom endelig til at studere og vakte Opsigt ved sine Evner. 1794 udkom hans Satire i Persius's Stil »The Baviad«, senere »The Mæviad« mod Samtidens Drama; han skrev mindre lyriske Digte og redigerede 1797—98 Tidsskriftet »The Anti-Jacobin«, der forsvarede Pitts Politik mod den franske Revolution. 1809—24 udgav han »Quarterly Review«, et talentfuldt Organ for Conservatismen, der vandt Anseelse og Indflydelse. Sine grundige Studier af det gammelengelske Drama har han lagt for Dagen i Udgaverne af Massinger (1805) og Ben Jonson (1816). Han døde 1826.

Gift, et saadant Stof, der optaget i Organismen allerede i forholdsvis ringe Mængde virker fordærvelig eller dræbende paa samme. Denne Mængde er dog naturligvis meget forskjellig for de forskjellige G.s Vedkommende, og G. bliver derfor altid kun et relativt Begreb, som navnlig ikke skarpt kan adskilles fra Begrebet Lægemidler, idet de fleste G. kunne anvendes som saadanne, naar de gives i tilstrækkelig ringe Mængde. G. inddeles efter deres Oprindelse i *organiske*, *uorganiske* og *chemisk fremstillede*, efter deres Virkemaade i *irriterende*, der fremkalde Irritation og Betændelse paa det Sted, hvor de optages (Mave og Tarmkanalen), *narkotiske* eller bedøvende, som lamme Nervesystemet, og *septiske*, der fremkalde Forandringer af Blodet, Septikæmi (s. d. A.). Ogsaa efter de Organer, som flere G. særlig paavirke, benævnes de *Hjærne*-, *Rygmarvs*- og *Hjærtegifte* osv. Kun nogle af de irriterende G. indskrænke deres Virksomhed fornemmelig til Maven og Tarmkanalen, *local Virkning* (Mineralsyrer, Alkalier); alle andre G. udfolde tillige eller alene saakaldte *almindelige Virkninger*, efter at de ere optagne i Blodet og fra dette atter i Legemets forskjellige Organer og Væv, i hvilke flere af dem med Lethed kunne paavises chemisk, endog længe efter Døden. Naar Døden ikke indtræder, udskilles G. igjen af Blodet med de forskjellige Afsondringer, navnlig med Urinen og Galden, de flygtige G. gjennem Lunger og Hud; nogle G. (Bly, Strychnin o. fl.), der foruden deres andre Virkninger tillige formindske Afsondringerne, have som Følge deraf Tilbøjelighed til at ophobe (accumulere) sig i Legemet, hvorfor man undertiden efter længere Brug af dem som Lægemidler pludselig ser Forgiftningstilfælde indtræde.

Giftige Dyr kaldes de, der besidde Kjertler, som afsondre en Vædske, der indbragt i andre Dyrs Legemer frembringer mere eller mindre ødelæggende Virkninger, selv om den ikke hos Mennesket fremkalder Døden. Slige **Giftkjertler** besidde Giftslangerne, hos hvilke de i Almindelighed ligge paa hver Side af Baghovedet og ved en Udførselsgang staa i Forbindelse med Gifttanden; Edderkopperne, hvis Gift gjennem Kindbakkernes krumme Klo ledes ind i Offerets Legeme; Skolopenderne, hvor det første Par Ben danner Giftkroge; Skorpionerne, hos hvilke det sidste Haleled forretter samme Tjeneste; de med Giftbraad forsynede Former af Aarevingernes Orden osv. Visse Fiskes Pigge frygtes som meget giftige, og hos enkelte har man da ogsaa ved deres Grund fundet en særegen Kjertel, der formodes at være Giftkjertlen (f. Ex. Fjæsingen). Hos adskillige lavere Dyr (f. Ex. Actinier, Gopler) findes der i Huden en Mængde saakaldte Nældeblærer, der indeholde en Gift, som lammer og dræber Smaadyr og af visse Arter frembringer en brændende Svie, naar man rører ved dem; desuagtet ere adskillige Actinier spiselige. Ogsaa den af visse Tudser og Salamandre afsondrede Hudslim skal være giftig for andre Smaadyr, og det forsikres, at Indianerne i Sydamerika bl. a. forgifte deres Pile ved at dyppe dem i den af visse Frøer under en pinlig Død afsondrede Slim. Som giftige i den Betydning, at Nydelsen af dem hos Mennesket fremkalder Ildebefindende eller endog Døden, nævnes adskillige Fiske og Snegle, f. Ex. Søharen. Undertiden udvikles der en egen Gift i Muslinger og Østers, men Betingelserne for dens Dannelse kjendes endnu ikke. **Giftslanger**, de Slanger, der ere forsynede med Giftkjertel og **Gifttand**; sidstnævnte er en forrest i hver Side af Overkjævebenet siddende, lang, krum, spids og hul Tand, der, naar Gabet spiles op og Overkjævebenet drejes, saaledes at Gifttanden vender fremad, kan lede Giften ind i det Saar, som den frembringer; Giften træder nemlig ind i en Aabning ved Grunden af Tanden og ud igjennem en fin Spalte i dens Spids, og

den flyder ud, naar Tindingmusklerne under Overkjævebenets Drejning trykke paa Giftkjertelen. Ved Siden af Gifttanden, men skjulte i Tandkjødet, sidde en eller flere mindre, ufuldstændig udviklede Reservetænder, der træde i Virksomhed, naar Gifttanden falder ud eller gaar tabt ved Brugen. Ved at brække Gifttænderne ud berøver man altsaa Slangen kun for en kort Tid sit frygtelige Vaaben, som baade tjener den til at bemægtige sig sit Bytte, der udaander efter faa Øjeblikkes Forløb, til at befordre dettes Opløsning og som et Værge imod Mennesker og Dyr, som kun faa, f. Ex. Slangefalke og Pindsvin, ustraffet kunne trodse. Slangegiften udøver kun sin Virkning, naar den kommer umiddelbart over i Blodet; indbragt i Fordøjelseskanalen gjør den ingen Skade, naar man ikke har Saar indvendig paa denne. De større Giftslangers Bid er næsten absolut dødeligt, naar ikke særdeles heldige Omstændigheder træde til; de indfødte i Tropelandene kjende dog eller give sig ud for at kjende forskjellige Midler mod Slangebid; navnlig anvende de adskillige Urter. At den dræbte Slanges Legeme eller Fedt i denne Henseende skulde have nogen Betydning, er naturligvis en Overtro. Det anbefales at udbrænde, ætse eller udskære Saaret, at ombinde den saarede Del med et stramt Baand, løsne det lidt, atter stramme det osv.; med hver Løsning indtræder en Paroxysme af Kramper, men paa denne Maade fordeles Virkningen og opløses ligesom i en Række mindre Tilfælde, hvorved det bliver Organismen muligt at overvinde dem. Fra Nyholland, der er særdeles stærkt beboet af G., har man anbefalet fortyndet Ammoniak (indsprøjtet) som et ypperligt Middel mod Slangebid. G. staa i Antal af Arter langt tilbage for de giftløse Slanger; de ere forholdsvis lidet talrige i de kolde og middelvarme Egne af Jorden, men tiltage stærkt mod Ækvator. Madagaskar og Vestindien (undt. Øerne Martinique og St. Lucie) mangle dog ganske G.; særlig talrige ere de derimod paa Nyholland og Sundaøerne. Næsten alle G. føde levende Unger; dog ere f. Ex. Brilleslangerne æglæggende. De kunne inddeles i Hugorme og Giftsnoge. Giftsnoge, de Giftslanger, som med et snogeagtigt Udseende, et smalt Hoved og en langstrakt Krop forbinde en svagere Udvikling af Giftkjertlen og Gifttænderne end Hugormene. De ere derfor mindre farlige end disse, naar de ikke overgaa dem betydelig i Størrelse; de springe ikke løs paa deres Bytte, men indhente det i Løb og bide med det samme, at de gribe og sluge det. Hertil høre Brilleslangerne, Koralslangerne og Havslangerne.

Giftmel kaldes undertiden hvid Arsenik (Arsenikskyrling, Rottekrudt) i raa Tilstand, saaledes som den opsamles i Gifthytterne, hvor Produkterne af Ristningen af Malmen ledes ind i store, murede Rum, for at G. kan afsætte sig. Det renses ved Sublimering; s. Arsenik.

Giftyde (Cicuta), Slægt af Skjærmplanternes Familie. Vand-G. (C. virosa), som vokser i Kjær og Moradser i den største Del af Europa, ogsaa her i Norden, er en af de giftigste indenlandske Planter. Den har en tyk Rodstok, som er afdelt i flere Rum ved Tværskillevægge, en hul Stængel, 2—3dobbelt fjersnitdelte Blade med lancetformede, savtakkede Afsnit, hvide Blomster i Skjærm uden Storsvøb og næsten kuglerunde Frugter med en tydelig 5tandet Bægerkrave i Spidsen. Det giftige Stof, en Plantebase Cicutin, findes i hele Planten, men især i Rodstokken, som indeholder Mælkesaft af en ubehagelig, bedøvende Lugt.

Gig, let tohjulet Enspændervogn; ogsaa et langt, smalt og letbygget Fartøj, der ros med 6 til 8 Aarer, paa et Krigsskib især bestemt til Brug for Chefens personlige Tjeneste.

Giganter er hos Homer Navnet paa en Slægt af Kæmper i det yderste Vesten; ligesom Kykloperne og Phæakerne vare de beslægtede med Guderne. Deres Konge var Eurymedon, som ved en Forseelse mod Guderne nedkaldte Fordærvelse over sig selv og hele sit Folk. Hos Hesiodos ere de Sønner af Gæa. Hos de senere Digtere sammenblandes de ofte med Titanerne, og ligesom man havde en Titanomachi, saaledes uddannede der sig ogsaa efterhaanden en Gigantomachi, i hvilken G.s Kamp mod Zeus og de olympiske Guder fremstilledes. De kæmpemæssige G., der fremstilledes med Dragehaler i Stedet for Fødder, med langt Haar og Skjæg og med hæslige Ansigter, angreb Himlen og søgte at storme den ved Hjælp af opstablede Træer og uhyre Klippeblokke; men Zeus og de olympiske Guder, understøttede af Herakles, slog deres Angreb tilbage. Scenen for denne Kamp var de phlegræiske Marker, der snart henlægges til det yderste Vesten, snart til Arkadien eller Campanien eller Thessalien, men stedse til vulkanske Egne. Af G. nævnes følgende med Navn: Alkyoneus og Porphyrion (disse to udmærkede sig særlig i G.s Kamp), Agrios, Ephialtes, Rhøtos, Pallas, Enkelados, Klytios, Thoon, Hippolytos, Polybotes og Eurytos. Mange af disse tænkte man sig liggende under Vulkaner. Den mest storslaaede kunstneriske Fremstilling af Gigantomachien er funden 1878 i de pergamenske Relieflevninger.

Gige, fr. gigue, ital. giga, kaldtes i Middelalderen et af de Instrumenter, som Troubadourerne brugte, og som rimeligvis har været et Slags Violin. Ordet gik derfra over til at betegne en Dans af munter Charakter, som bestod af to Repriser, hver paa 8 Takter, og hvis Rhythmer senere Componister, f. Ex. Händel og Bach, optog og udviklede i deres instrumentale Værker. G. forekommer sjælden i todelt Takt, men i Regelen i tredelt; hos Händel ere de fleste i $\frac{1}{8}$ Takt. Nogle mene, at Ordet er af nordisk Oprindelse (oldnordisk gigja); andre henføre det til det franske gigue ell. gigot, et Vedelaar, hvormed Instrumentet havde en vis Lighed.

Gigha Passage, en Havarm, der fra Atlanterhavet strækker sig ind mellem Halvøen Cantire paa Skotlands Vestkyst og Øerne Isla og Jura, og som mod N. fortsættes i Jura Sund.

Gigli, Girol. [dschilji], italiensk Digter, f. 1660 i Siena, d. 1722, strev foruden lyriske

Digte tillige Komedier, hvori rent mimiske, lavkomiske Motiver tjene til Underlag for en bidende Satire. Mest bekjendt er »Don Pilone«, en fri Efterdigtning efter Molières »Tartuffe«. Cruscaakademiet var navnlig Gjenstand for hans bidende Sarkasmer.

Giglio [dschīljo], en af de italienske Smaaøer i Middelhavet, 2 M. v. til s. for Forbjerget Argentaro, med 1,300 J. Marmorbrud.

Gigt (Arthritis), en hos os sjældnere, men især i England meget hyppig Sygdom, der optræder i Anfald med voldsomme Smerter og stærk Svulst i enkelte af Legemets mindre Led, fremfor alle dog Leddet imellem den store Taa og dens Mellemfodsben, hvor G. kaldes Podagra; dette er næsten altid det først angrebne Led, men ved gjentagne Anfald kunne ogsaa Fingerleddene, Knæleddet og andre af Legemets Led angribes. Anfaldene ledsages af heftig Feber og vare sædvanlig en Uges Tid. Under Anfaldene afsættes en Mængde urinsure Salte i og omkring de angrebne Led, hvorpaa rimeligvis Smerten og Svulsten i disse bero; ved gjentagne Anfald blive disse Afsætninger varige og træde frem for Følelsen som haarde Knuder, **Gigtknuder**; Leddenes Form kan endog helt forandres herved og deres Bevægelighed gaa tabt; ogsaa Blodet hos de af G. lidende er usædvanlig rigt paa Urinsyre. G. forekommer næsten udelukkende hos Individer, der leve yppig og kun bevæge sig lidt, og er derfor ofte forbunden med overdreven Fedtdannelse, Hæmorrhoider og Fordøjelsesbesværligheder. I daglig Tale bruges Benævnelsen G. ogsaa om Rheumatismen, **Gigtfeber** om den acute Ledderheumatisme (s. **Rheumatisme**), men dette er en fejl Sprogbrug. **Gigtkjæde**, en af afvexlende Led af Kobber- og Zinktraad sammensat Kjæde, der under gunstige Betingelser kan fremkalde en galvanisk Strøm, hvorfor man har tilraadet dens Anvendelse paa Legemets Overflade mod Smerter af rheumatisk eller nervøs Natur, Lamheder o. desl., i hvilke Tilfælde de gode G. virkelig undertiden ogsaa kunne udrette noget. Mange af de falbudte G. ere imidlertid ganske ude af Stand til at frembringe en galvanisk Strøm, og ikke mindre bedragerisk er det naturligvis, naar Falbyderne love, at G. skulle kunne helbrede alle Sygdomme.

Gigt ell. Gigtaabning (tysk Gicht) kaldes Mundingen af en Schachtovn, navnlig en Højovn. Derfra udstrømmer en umaadelig Mængde stærkt ophedet, brændbar Luft (Gigtgas), for hvilken man finder fordelagtig Anvendelse enten ved blot at lade den afgive sin Varme, f. Ex. til Ovnens Blæseluft, eller ved at blande den med atmosfærisk Luft og lade den brænde, f. Ex. under en Dampkjedel.

Gijon [ghihhōn], Stad i den spanske Prov. Asturien, ved Atlanterhavet, 4 M. n. n. ø. for Oviedo. 31,000 J. Aaben Red med nogen Skibsfart og Handel. Glasværk.

Gila [hhi], en betydelig Flod i den sydvestl. Del af de forenede Stater i Nordamerika, gjennemløber Territorierne Ny-Mexico og Arizona og falder fra venstre Side i Coloradofloden, der har Udløb i den californiske Havbugt.

Gilbjerghoved ved Gilleleje, Sjællands nordligste Punkt.

Gilbert, Henry, engelsk Chemiker, f. 1 Aug. 1817 i Hull af Forældrene Joseph G. (Professor og Gejstlig, Forfatter af flere theologiske Skrifter) og Anna G., som har skrevet en Del i Forening med sin Søster under Navnet „Ann & Jane Taylor". G. studerede først Chemi i Glasgow under Prof. Th. Thomson, senere i London under Graham og A. T. Thomson, hos hvem han efter at have arbejdet et halvt Aar under Liebig i Gießen blev Assistent. G. sysslede især med teknisk Chemi, f. Ex. med Trykning af Calicot ved Manchesterfabriker. 1843 forenede han sig med J. B. Lawes og anstillede overordentlig store og vigtige agriculturchemiske Forsøg, som for største Delen bleve offentliggjorte under Lawes's Navn. Disse med stor Dygtighed anstillede Forsøg have ikke altid bekræftet forskjellige andre Chemikeres Hypotheser og derfor givet Anledning til flere Stridsskrifter, især af Liebig.

Gilbert, Sir John, engelsk Maler, f. 1817 i Blackheath ved London, uddannede sig paa egen Haand til Aqvarelmaler, men gik derpaa over til Oljemaleriet. Hans med Rigdom i Opfindelsen udførte Billeder tilhøre for det meste den historiske Genre, Optrin efter Shakspeare eller Cervantes, Rembrandt i sit Atelier o. lign. Han maler dog stadig ved Siden heraf dels Portræter — navnlig lykkes Børn ham godt —, dels Vandfarvebilleder. Han er Medlem af Kunstakademiet i London.

Gilbert, Ludw. Wilh., tysk Physiker og Chemiker, f. 12 Aug. 1769 i Berlin, d. 7 Marts 1824 i Leipzig, var fra 1795 Docent og fra 1801 Prof. i Chemi og Physik ved Universitetet i Halle, fra 1811 Prof. i Physik i Leipzig. G. er bleven mest bekjendt ved sine „Annalen der Physik" (76 Bd., 1799—1824), der fortsattes som Poggendorffs og efter Poggendorffs Død som Wiedemann's „Annalen der Physik und Chemie".

Gilbert, Nic. Jos. Laurent [schilbæhr], fransk Digter, f. 1751. En fortærende Lyst til Berømmelse drev ham tidlig ind paa den literære Bane, men hans første Digtninger bleve koldt modtagne. Hans »Satire du 18me siècle« er et kraftigt Angreb paa Encyklopædisterne, en Protest i de samme Følelsers Navn, som fandt deres Hovedudtryk i Rousseau og Bernardin de St. Pierre. Han laa i idelig Kamp med den poetiske Form, men hans virkelig digteriske Natur brød ofte igjennem i varme Skildringer og stærke Følelser. Misanthropi og Bitterhed opfyldte ham til sidst; han levede ensomt, i Brud med Tidens herskende Strømning. Han døde 1780 paa Hospitalet Hôtel-Dieu, hvor han kvalte sig i et Anfald af Vanvid.

Gilbert, William, Livlæge hos Dronn. Elisabeth af England, f. 1540 i Colchester, d. 1603 i London. Hans berømteste Værk »De magnete«, som udkom i London 1600, danner Grundlaget for vore Kundskaber til Magnetismen, og navnlig findes deri Begyndelsen til Læren om Jordmagnetismen.

Gilbert de la Porrée (Porretanus) [schilbæhr dø la porrēh], theol. Lærer i Paris, fra 1142

Biskop i Poitiers, d. 1154, en mild og elskelig Charakter, kom i et af sine Skrifter til at udtrykke sig saa uheldig om Treenighedslæren, at han fik Skyld for at stille Guds Væsen op som noget selvstændigt ved Siden af de tre Personer og altsaa forvandle Triniteten til en Quaternitet; da den hell. Bernhard optraadte imod ham paa en Synode i Reims, tilbagekaldte han sin Lære.

Gilberts ell. **Kingsmill Øer**, en Øgruppe i Mikronesien, liggende paa begge Sider af Linjen, mellem 164° og 170° v. L., bestaar af en Mængde smaa Koraløer af samlet Areal 8 □ M. med c. 37,000 J. Beboerne ere fortrinlige Søfolk og staa under flere uafhængige Høvdinger. De have i den nyere Tid antaget Christendommen, men synes for Resten, ligesom de andre australske Stammer, ikke at kunne holde sig imod Berøringen med den hvide Race.

Gildemeister, Otto, f. 1823, Senator og Borgemester i sin Fødeby Bremen, har leveret mønstergyldige Oversættelser af Shakspeares Sonetter (1871) og en Del af hans Dramaer (i Bodenstedts Udg., 1866—72), af Byrons Værker (6 Bd., 3dje Udg. 1877) og af Ariosts „Orlando" (1884).

Gilder kaldes Foreninger ell. Broderskaber i Middelalderen, der bleve indgaaede i et eller andet Øjemed, enten gejstligt eller verdsligt. Oprindelig synes de at være oprettede til gjensidig Beskyttelse i hine lovløse Tider, men dermed forenede sig ogsaa andre Hensyn, som fælles Sysler (derfor Præste-G., Kjøbmands-G., Haandværks-G. osv.) og selskabelige Nydelser. De vare meget udbredte i Norden, fornemmelig i Danmark, skjønt vi træffe dem tidligere i andre Lande, navnlig i England. De større danske Kjøbstæder havde talrige saadanne Foreninger (i Ribe nævnes saaledes mindst 20, i Flensborg 10), der talte de rigeste og mest ansete Borgere blandt deres Medlemmer. De kaldtes ogsaa Kalenter; Medlemmerne kaldtes **Gildebrødre** ell. Kalentbrødre; de havde deres egne, ved Ed vedtagne Love (**Gildeskraaer**) og vare forpligtede til at komme hverandre til Hjælp i Nød og Ulykker, som Sygdom, Skibbrud, Ildebrand. Stridigheder imellem Gildebrødrene afgjordes ved G.s egen Domstol, og naar en Gildebroder anklagedes uden for G., skulde de øvrige staa ham bi med Ed og Vidnesbyrd ligesom ogsaa, naar en af Brødrene var bleven dræbt af en Fremmed, hævne hans Død. Hvor lidet Magt eller Rang beskyttede mod Gildebrødrenes Blodhævn, ses af, at endog en dansk Konge (Niels) faldt som Offer for samme. Som næsten alle Indretninger i Middelalderen havde G. et gejstligt Præg; de vare indviede til en eller anden Helgen, hvis Navn de bar; i Danmark vare de anseligste indviede til Hertug Knud Lavard og Kong Knud d. hellige. Efterhaanden som Statens Love og Indretninger vandt større Fasthed, bleve disse private Foreninger, der havde bidraget saa meget til Borgerstandens Opkomst og Kjøbstadsvæsenets Udvikling, til Dels overflødige, og efter Reformationens Indførelse tabte de deres Betydning, medens den nyere Tids forskjelligartede Associationer, som Lav, Klubber osv., kunne betragtes som Fortsættelse af Middelalderens G.

Gildning, Castration, den Operation, hvorved de til Forplantelsen nødvendige Organer, Testiklerne eller Æggestokkene, især paa Grund af sygelige Tilstande borttages, Individet castreres. I Orienten misbruges G. til at uskadeliggjøre de Slaver, der have Opsyn med Haremets Kvinder. Tidligere brugtes G. ogsaa til hos Mænd at fremkalde høje Syngestemmer, idet nemlig de i en ung Alder gildede, mandlige Individer i det hele faa et kvindeligt Præg og derved tillige en betydelig højere Stemme. Saaledes forsætlig gildede Mænd kaldes **Gildinger**, Castrater. G. af Dyr er en meget brugt Operation; den udføres væsentlig kun hos Handyr. Hensigten med den kan være at gjøre Dyret mere fromt og derved skikket til det Brug, man vil gjøre af det, hvad der især gjælder for Hesten; en gildet Hingst kaldes Vallak, hvilken Betegnelse skal hidrøre fra, at Operationen først skal være brugt i Vallachiet. Derhos bruges G. for at gjøre Dyret mere triveligt og lettere i Stand til at fedes. I dette Øjemed gilder man især Tyren, Vædderen og Svinet. Idet Kjønsdriften ophæves ved G., bliver Dyret mere roligt, og der fremkaldes en Omstemning i Legemets Ernæring, hvorved Fedtdannelsen fremmes. G. af Hundyret kaldes Udbødning; det er en langt farligere Operation end hos Handyret; den anvendes derfor sjældnere, mest kun hos Grise. Den er ogsaa blevet anbefalet hos Koen, men er her meget farlig; den skulde vedligeholde Mælkesecretionen længere og fremme Fedningen af Dyret.

Gilead ell. **Galead**, den Del af Palæstina, der laa ø. for Jordan, og som tilfaldt Rubens, Gads og den halve Manasse Stamme. Det er et bjærgrigt Landskab, som skraaner nedad mod Jordan, gjennemskaaret af dybe Kløfter og Dale, rigt paa udmærkede Græsgange og aromatiske Urter, hvoraf fordum tilberedtes kostbare Salver. I snævrere Forstand betegnede G. Bjærgene paa begge Sider af Floden Jabok.

Gilgal, Stad imellem Jordan og Jericho, hvor Israeliterne havde en befæstet Lejr efter deres Indtog i Canaan under Josva. Under Samuel stod Tabernaklet her, ligesom han ogsaa her holdt Dom. Under de senere Konger blev det et Hovedsæde for Afgudsdyrkelsen, og nu er der intet Spor af Staden.

Gilgit, Stad i det nordvestlige Forindien, ved Floden G., i en Dal paa Sydsiden af Karakorum, c. 5,000 F. over Havet. 12,000 J. Fra G. føre Veje over Bjærgene saa vel mod V. som mod N.

Gill [dschill], engelsk Rummaal, hvoraf 32 paa en Gallon, eller c. $\frac{1}{7}$ d. Pot.

Gill, André [schill], egentlig **Louis Alexandre Gosset de Guines**, fransk Caricaturtegner, f. 1840 i Paris. Han tegnede først Caricaturer af Literaturens og Theatrenes Celebriteter, senere gik han over til den politiske Satire i et humoristisk Tidsskrift, som først hed La lune, derpaa L'éclipse. G. var ogsaa Maler og Digter. Han døde 1885 paa Sindssygeanstalten i Charenton.

Gill, David, f. 1843, meget virksom skotsk Astronom, først paa Lord Lindsays Observatorium i Dunecht i Skotland, med hvem han iagttog Venuspassagen 1874 paa Mauritius, foretog 1877 en Expedition til Ascension for ved Heliometer-Jagttagelser af Planeten Mars at bestemme Solparallaxen, hvilket indbragte ham Royal Astr. Society's Guldmedaille; siden 1879 Directeur for Cap-Observatoriet, hvor han udfolder en storartet Virksomhed, særlig til Bestemmelse af Fixstjærners Parallaxer og dermed deres Afstande.

Gillberg, Jakob [jillberj], Fortificationslieutenant og Professor ved Malerakademiet i Stockholm, f. 1724 i Vermland, d. 1793, var Sveriges betydeligste Kobberstikker i det 18de Aarh. Han sluttede sig i sin Kunst til samme klassiske Retning som Sergel inden for Billedhuggerkunsten. G.s Modellering er fin, hans Haandelag blødt; Portræterne af Gustav III, Nordencrantz og C. F. Scheffer ere hans ypperste Frembringelser. — Hans Søn, **Jakob Axel G.,** f. 1769, d. 1845, Major og Professor, var en duelig Miniaturmaler. Han uddannedes i Stockholm, men nød ogsaa en Tid Undervisning af Høyer i Kjøbenhavn, samt fuldendte sine Studier under et 7aarigt Ophold i Holland, Frankrig og England.

Gilleleje, et Fiskerleje paa Sjællands Nordkyst, 3 M. v. n. v. for Helsingør.

Gilles, Saint [sæng schihl], Stad i det franske Dep. Gard, 2½ M. s. til ø. for Nîmes ved den fra Beaucaire til Middelhavet førende Kanal. 5,000 J. Livlig Handel.

Gillies, John, engelsk Historieskriver, f. 1747 i Angus-Shire i Skotland, blev 1794 kgl. skotsk Historiograph og døde 1836. Hans Hovedværk er »History of ancient Greece and its colonies« (4 Bd., 1786, 6te Udg. 1820, ogsaa overs. paa Tydsk), et for den Tid fortjenstligt Værk, hvori han behandlede ikke blot alle græske Staters politiske Historie, men ogsaa Folkets Cultur- og Literaturhistorie; en Fortsættelse deraf var hans sidste Værk, »History of the world from the reign of Alexander to that of Augustus« (2 Bd., 1807—10). I sin »View of the reign of Frederick II of Prussia« (1789) drog han en Parallel mellem Fred. d. store og Philip af Makedonien.

Gilling, den runde Hulhed, som Skibets Form danner agter ude under Agterspejlet; heri er Hullet, hvorigjennem Rorstammen gaar op.

Gillis, James, nordamerik. Astronom, f. 1811 i Georgetown nær ved Washington, d. 1865, er bleven mest bekjendt som Chef for en videnskabelig Expedition til Chile, beskreven i »The U. S. naval astronomical expedition to the southern hemisphere during the years 1849—52«.

Gillisland, en allerede 1707 opdaget Kyststrækning i det nordlige Ishav under 81°,5 n. Br., mellem 54° og 55° ø. L., n. ø. for Spitzbergen.

Gillray, James [ræ], engelsk Caricaturtegner, f. 1757 i Chelsea, d. 1815, var af jødisk Byrd og erhvervede sig et stort Navn i sit Fag. Gjenstand for hans Caricaturer vare især Franskmændene, navnlig Napoleon I, og de høre til det bedste, der i England er leveret i denne Retning.

Gilly [schilli], Fabrikstad i den belgiske Prov. Hainaut, tæt n. ø. for Charleroi. 20,000 J. Kul- og Jærnproduktion, Maskinfabriker.

Gil Polo, Gasp. [hhil], spansk Digter, f. i første Halvd. af det 16de Aarh., Forfatter til lyriske Digte (»Rimas«) og Ekloger og til Fortsættelsen af Montemayors »Diana enamorada«, en Blanding af Prosa og Vers, der udkom 1564, medens G. P. var Professor i Græsk i Valencia. Han døde 1591.

Gil Vicénte [schil], portugis. Dramatiker, f. c. 1470, digtede baade i sit Modersmaal og i det spanske Sprog. 1502 vandt han stort Bifald ved et spansk Feststykke, »Auto de la Sibyla Cassandra«. G. V. var en Discipel af Juan de Encina, men han gjorde Fremskridt ud over denne ved en Naturvirkeligheden nærmere staaende Charaktertegning; man ser hos ham slyngelagtige Tjenere og Spidsborgere. Blandt hans mest bekjendte spanske Stykker er »El viudo«. Paa Portugisisk skrev han Farcer, der dannede Begyndelsen til Folkeskuespillet i dette Sprog; de opførtes ved Aars- og Hoffester, dels af G. V. og hans Datter Paula — tidligere spilledes de kvindelige Roller af Mandfolk — dels af Prinserne og Hoffet; selve Kongen optraadte i dem. G. V. døde 1557. Barretto Feios og Monteiros Udgave af hans Værker (1834) er den fuldstændigste.

Gil y Zárate, Ant. [hhil i], spansk dramatisk Digter, f. 1793, blev opdraget i Frankrig, saa at han ved sin Hjemkomst 1811 maatte lære Spansk paa ny. 1820 blev han ansat i Indenrigsministeriet. Hans tre Lystspil »El entremetido«, »Cuidado con las novias« og »Un año despues de la boda« gjorde hans Navn bekjendt. Efter nogen Tid at have været uden Ansættelse og redigeret et Oppositionsblad traadte han atter ind i et Embede under Indenrigsministeriet. 1835 udkom Tragedien »Doña Blanca de Borbon« i stræng klassisk Stil, og nu fulgte en Række Angreb fra Romantikernes Side paa G. y Z., der imidlertid kort efter forbavsede Verden ved Tragedien »Carlos II el hechizado«, der foruden en klangfuld Diction viste sund Imødekommen mod det rette i Romantikens Fordringer. Som Breton de los Herreros var han en Art national Romantiker, der tog Spaniens egne store Digtere til Mønster. »Don Alvaro de Luna«, »Masanielo« og »Guzman el bueno« ere hans mest berømte Tragedier. Foruden poetiske Værker haves der af G. en »Manual de la literatura« (1846) og et Værk om Spaniens offentlige Undervisningsanstalter. Han døde 1868.

Gimignano, Giacinto da [dschiminjā], f. 1611 i Pistoja, d. 1681, Elev først af Poussin, senere af Berettini, gjorde sig bekjendt som Frescomaler og Kobberstikker. — **Ludovico G.,** hans Søn og Elev, f. 1644 i Rom, d. 1697, erhvervede sig ligeledes et Navn baade ved Fresco- og Staffelibilleder.

Gimignano, Vincenzo Tamagni da San- [s. o.], kaldt saaledes efter sin Fødeby, italiensk Maler, f. omtr. 1490, var Elev af Rafael og hans Medhjælper ved Decorationen af Logerne i Vaticanet. Da Rom 1527 plyndredes af Carl V.s Tropper, flygtede han til sin Hjemstavn, hvor han ikke længe efter skal være død

Han var dygtig i sin Tegning og havde en meget smuk Colorit.

Gimle, i den nord. Mythol. en Bolig i Himlen, den skjønneste af alle, mere straalende end Solen, tækket med Guld, som efter Undergangen i Ragnarok skal bebos af gode og retskafne Mennesker.

Gimmerlam, s. Faar.

Gimsø Kloster i Norge ligger paa en lille Ø i Skienselven i Nærheden af Skien. Det var et Nonnekloster, tilhørende Benedictinerordenen, og anlagdes i første Halvdel eller ved Midten af det 12te Aarh., maaske af Gregorius Dagssøn (s. d. A.), hvis Søster var den første Abbedisse. Til Klostret, som, efter at være inddraget under Reformationen, i sin Tid var i Curt Adelaers Besiddelse, hører store Ejendomme, navnlig Slove.

Gin, eng. [djinn], Enebærbrændevin.

Gingham ell. **Gingang**, oprindelig et tæt, ostindisk Stof af Bomuld og Bast, mest hvidt med smalle Striber eller smaa Tærner i Blaat eller Rødt; nu har man en Mængde lignende tyske, franske og engelske Stoffer af Bomuld eller Silke alene, af begge blandede eller af Bomuld og Linned.

Ginguené, Pierre Louis [schænggønē], fransk Literaturhistoriker og Kritiker, f. 1748 i Rennes, optraadte i sin Ungdom som den italienske Musiks Forsvarer i Striden mellem Gluckister og Piccinister, blev ansat paa et Kontor i Paris, skrev Lejlighedsdigte og redede ved et Værk »De l'autorité de Rabelais dans la révolution présente et dans la constitution civile du clergé« (1791) grundigt Studium af ældre fransk Literatur, ligesom hans »Lettres sur les confessions de J. J. Rousseau« ere af Betydning. Under Revolutionen udgav G. »Feuille villageoise« og begyndte sine indtil 1816 fortsatte literære Bidrag til Moniteuren. 1793 blev han fængslet, men befriedes ved Robespierres Fald, blev Undervisningsdirecteur efter Garat, stiftede »Décade philosophique, littéraire et politique« (1794—1807) og blev efter 18 Brum. Medlem af Tribunatet, men fjernedes 1802 paa Grund af Opposition. Hans Hovedværk »Histoire littéraire d'Italie« (6 Bd., 1811—13; 1819 udkom 7de—8de Bd.) er fortsat af Salfi. G. døde 1816.

Ginnungagab, i den nord. Mythol. det umaadelige Svælg, der fandtes mellem de to Verdener Nifsheim (Taageverdenen) i Nord og Muspelheim (Ildverdenen) i Syd, som vare, førend Jorden blev til. Her foregaar Tilblivelsesprocessen, der begynder med Hrimthursernes Stamfader Ymer.

Ginseng (Panax G.), Urt af Vedbendfamilien, med en 1—2 F. høj Stængel, 5koblede Blade og røde Bær i skjærmformede Frugtstande. Den gulerodformede, meget grenede Rod er i Plantens Hjem, Nordchinas og Japans Bjærgegne, et berømt Lægemiddel, der skal kunne helbrede alle Sygdomme og forlænge Livet; den er derfor, navnlig i det egentlige China, i overordentlig høj Pris. Det samme var ogsaa en Tid lang Tilfældet i Europa, hvor man imidlertid nu anser den for aldeles uden Virkning. En beslægtet Art, P. quinquefolia, som voxer i Bjærgskove i Nordamerika, har en lignende Rod, der anvendes som Lægemiddel i dens Hjem og ogsaa i stor Mængde indføres og forhandles i China under Navn af G.

Gioberti, Vincenzo [dscho], italiensk Philosoph og Politiker, f. 5 Apr. 1801 i Turin, traadte tidlig ind i den gejstlige Stand, studerede Historie og Religionsphilosophi og blev Capellan hos Kronprins Carl Albert. Mistænkt for at staa i Forbindelse med det unge Italien, blev han fængslet 1833 og Aaret efter landsforvist og levede 1834—47 afvexlende i Paris og Brüssel, hvor han udgav en Række philosophiske Skrifter (bl. a. »Introduzione allo studio della filosofia«, 1839—40, 4 Bd.). Hans Værk »Il primato civile e morale degl' Italiani« (3 Bd., 1843) gjorde ham berømt over hele Italien, og her udtalte han i et glimrende, billedrigt Sprog Ideer, som for en stor Del gav Stødet til de følgende Aars Begivenheder. Bogens Grundtanke var at gjenoprette Italiens Enhed og Storhed ved at stille et reformeret Pavedømme i Spidsen for et Forbund af Italiens Stater. 1845 fulgte »Prolegomeni«, der berørte Kirkens Brøst, og i »Il Gesuita moderno« (5 Bd., 1847) skildrede han med historisk Lærdom og med veltalende, skarpt dømmende Ord hele Ordenens ødelæggende Indflydelse. I alle disse Skrifter idealiserede han den katholske Verdensanskuelse, og i Forgrunden stod den Tanke, at hæve den katholske Kirkes Indflydelse og Magt. Da han 1847 vendte tilbage til Turin, blev han modtaget med overordentlig Jubel af hele Folket. Valgt til Deputeret kom han snart i Spidsen for Oppositionspartiet mod Ministeriet Pinelli-Revel, og da dette var styrtet, traadte han selv i Dec. 1848 i Spidsen for et af ham dannet demokratisk Ministerium. Faa Uger efter traadte han dog atter tilbage paa Grund af Uenighed med sine Colleger og blev sendt til Paris for at udvirke Frankrigs Understøttelse mod Østerrigerne. Efter Krigens ulykkelige Udfald blev han i frivillig Landflygtighed i Paris, hvor han døde 26 Oct. 1852. Hans Lig blev senere ført til Turin og bisat med stor Højtidelighed. 1856—63 udkom 11 Bd. efterladte Skrifter.

Giocondo, Giovanni, Fra [dscho], italiensk Lærd og Architekt, rimeligvis f. 1433 i Verona, var Munk, men det er nafsgjort, til hvilken Orden han har hørt. Han var en mærkelig Personlighed med mægtige Aandsgaver i alle Retninger og en af sin Tids største Lærde, den berømte Philolog Scaligers Læremester. I Anledning af et nyt Fund af Plinius d. yngres Breve udgav han disse paa ny og ligeledes Vitruvius, Cæsar o. fl.; han samlede ogsaa en Mængde Indskrifter fra Oldtiden, hvilke han 1492 præsenterede Lorenzo af Medici. Som Architekt kaldtes han under Ludvig XII til Paris, hvor han byggede Pont de Notre-Dame ligesom sandsynligvis de ældre Dele af Slottet i Blois (1500—7). 1506 vendte han tilbage til Italien og udførte betydelige Arbejder for Venezia; men da han siden følte sig fornærmet, modtog han en Indbydelse til Rom, hvor han efter Bramantes Død 1514 tillige med Sangallo og Rafael bestyrede Bygningen af Peterskirken. Det sidste Arbejde af ham, som omtales, er den svære Bro i Verona, der

først blev færdig 1521, medens han, efter de nyeste Undersøgelser, skal være død 1515 (efter andre 1529).

Giocōsa, Giuseppe [dscho], ital. Dramatiker, f. 1847, debuterede 1872 med Proverberne »A can che lecca cenere non gli fidar farina« og »Storia vecchia«. Smaa nydelige Komedier paa Vers befæstede hans Ry, der end mere voxede, da han lagde udmærkede Studier af middelalderlig Culturhistorie ind i sine dramatiske Digtninger, som »Teresa, Acquazzoni in Montagna« og »Il fratello d'armi« (paa Vers).

Giocōso og giojoso, it. [dscho], spøgende, musik. Foredragsbetegnelse.

Gioja, Flavio [dschōja], fra Positano i Nærheden af Amalfi, berettes ofte at have opfundet Søcompasset i Aaret 1302 ell. 1303; men dette er rimeligvis af chinesisk Oprindelse og synes allerede at have været kjendt i Europa i Slutningen af det 12te Aarh.

Giordāni, Pietro [dschor], ital. Skribent, f. 1774 i Piacenza, traadte som Dr. jur. fra Parma ind i Benedictinerordenen, forlod den og bosatte sig 1800 i Milano, blev 1808 Prof. i latinsk og italiensk Literatur i Bologna, blev afsat 1805, vankede om uden Existensmidler, indtil han 1808 blev Secretær ved Kunstakademiet i Bologna. 1815 mistede han dette Embede og blev Journalist i Milano, men da han ved sin Faders Død 1817 arvede en Formue, nedsatte han sig i Piacenza. Hans liberale politiske Anskuelser bevirkede hans Forvisning 1824; fra Firenze blev han bortjaget 1830, drog saa til Parma, hvor han 1834 blev fængslet. 1848 blev han Vicepræsident for Akademiet i Parma, men døde s. A. Hans egentlige Produktion er ikke betydelig, men som fin Kjender af sit Sprog, som ædel Belønner af alle Talenter (han var Leopardis første Beundrer) udøvede han i det stille en stor og gavnlig Indflydelse.

Giordāno, Luca [dschor], ital. Historiemaler, f. 1632 i Neapel, d. 4 Jan. 1705 smstds., begyndte sin Kunstnerbane under Faderens Ledelse, hvis Gjerrighed tvang ham til den Hurtighed i at arbejde, der skaffede ham Tilnavnet »Fa presto« (skynd dig!), men kom senere i Lære hos Spagnoletti og Berettini, hvis Indflydelse man sporer, trods den Færdighed, han opnaaede i at eftergjøre andre Kunstneres Maner indtil Skuffelse. Rig Phantasi, Lethed i at tegne og Evne til at give sine Billeder en smuk og kraftfuld, om end ikke altid natursand Colorit satte ham i Stand til at frembringe en umaadelig Mængde Billeder uden at blive intetsigende eller falsk, skjønt han tilhører en sen, fordærvet Tid for Kunsten. Hvor meget end hans Flygtighed skadede hans Arbejder i Almindelighed, findes dog baade i Italien og i Spanien, hvor han opholdt sig i 13 Aar fra 1692, flere Billeder, der vise, hvad hans store Talent var i Stand til at udrette. Næsten alle Gallerier besidde Billeder af G., nogle i stort Antal, og mange af de berømteste Kobberstikkere have stukket efter ham. Ogsaa den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer 4 større Billeder af ham.

Giorgione [dschordschōne], ital. Maler, s. **Barbarelli,** Giorgio.

Giorno, it. [dschōr], Dag; oplyse a g., oplyse stærkt.

Giotti, Napoleone [dschōt], egtl. Carlo Johannes, ital. Forfatter, f. i Milano 1823, tilbragte sin meste Tid i Firenze. Som Skuespilsforfatter begyndte han med Studier efter Schiller og Mickiewicz. Hans bekjendteste Dramaer ere »Aroldo il Sassone«, »Gli Ugonotti«, »Brunehilde«, »Monaldesca« (skrevet 1853 for Ristori). I de senere Aar synes han at have slaaet sig paa den historiske Roman (f. Ex. »Il sacco di Roma«).

Giotto di Bondōne [dschōt], ital. Maler, men tillige Architekt og Billedhugger af den ældre florentinske Skole, f. 1276 i Omegnen af Firenze, d. 1336 i Firenze, var Elev af Cimabue. Hans store Samtidige Dante og Boccaccio ansaa ham for at have naaet Kunstens Højdepunkt, saa at ingen vilde kunne overtræffe ham. Uden at dette just er Tilfældet, betegner G. ikke blot i kunsthistorisk Henseende et mægtigt Trin fremad mod Liv og Frihed, men hans Arbejder, hvor de ere bevarede, vise ham som en rigt begavet Aand og et kunstnerisk Snille, der maa vinde Opmærksomhed til enhver Tid. Til hans ældste Billeder høre de 28 Frescomalerier, som han udførte under Højkirkens Vinduer i Domkirken i Assisi; fra 1298 til 1300 var han sysselsat i Rom i den ældre St. Peters Basilika. Et stort Mosaikbillede med St. Peter og Christus i Baaden, la navicella, findes i Forhallen til den nuværende Peterskirke. Til hans modneste Værker høre en Række Billeder af Marias Historie i Capella dell' Arena i Padua. Af hans senere Arbejder skulle nævnes de to Capeller i St. Croce i Firenze, hvis Udsmykning af ham endnu er bevaret (Capellerne Bardi og Peruzzi), og nogle Staffelibilleder. Som Bygmester opførte han en Del af Forsiden paa Domkirken S. Maria del Fiore i Firenze, hvilken atter nedtoges 1586, og Klokketaarnet ved Siden af Kirken, en Marmorbygning, som, uagtet den aldrig blev ganske fuldendt, hører til den italienske Kunsts skjønneste Minder. Ved denne Bygnings plastiske Udsmykning viste han sig ogsaa som en dygtig Billedhugger.

Giovānni, Fra [dscho], ital. Maler, s. **Fiesole.**

Giovānni Bologna [s. o.], urigtig kaldet G. da B., ital. Billedhugger, s. **Bologna,** Giov.

Giovinazzo [s. o.], Stad i Syditalien ved Adriaterhavet, 2¼ M. n. v. for Bari. 10,000 J. Her er en storartet Stiftelse for Hittebørn og forældreløse Børn, der i et Antal af 2,000 oplæres i forskjellige Haandværk og mechaniske Beskæftigelser.

Gips, et Mineral, der bestaar af vandholdig svovlsur Kalk, forekommer dels i vandklare, gule eller rødlige prismatiske Krystaller, dels i traadede, kornede eller jordagtige Varieteter. Den reneste kornede og tætte G. kaldes Alabast. Krystallerne udmærke sig ved deres bladede Brud og de dermed parallele Fladers Perlemorglans, hvorimod de andre Flader have Glasglans. Haardheden er saa ringe, at G. kan ridses med Neglen, hvorved den let skjelnes fra Kalkspat, i Forbindelse med, at den ikke som denne bruser ved Paagydning af en Syre. G. er en meget udbredt Bjærgart og stadig Ledsager

af Stensaltet, hvorfor den ogsaa hyppig træffes i Triasformationen. G. bruges til Afstøbninger, Vaser, Ornamenter osv. Desuden benyttes det ofte med Held som Gødning for Kløver, Ærter og andre Planter af samme Familie, navnlig paa tørre, skjøre, muldrige og gødningskraftige Jorder; der udsaas 4—8 Centn. pr. Td. Ld. I Danmark har Virkningen af G. dog kun undtagelsesvis været kjendelig, og skjønt dette Gødningsmiddel i Udlandet, navnlig i Tyskland, har været almindelig kjendt allerede siden Midten af forrige Aarh., haves dog ingenlunde paalidelig Kundskab om Betingelserne for dets Virkning. **Gipsbandage**, en ubevægelig Bandage, der dannes af Nettelduqsbind, i hvis Masker brændt Gips indgnides, hvorefter den dyppes i Vand og omvikles; udenpaa smøres endnu et Lag Gips, og efter Størkningen af denne danner Bandagen en sammenhængende, compact Masse. **Gipsbrænding** gaar ud paa at berøve den naturlige Gips de omtr. 21 pCt. Vand, den indeholder, for at gjøre den skikket til Støbning (s. **Billedstøbning**). Denne Brænding bør for hver enkelt Del af Gipsen foregaa saa nær som muligt ved 130°, i alt Fald mellem 120 og 150°, da en lavere Temperatur er utilstrækkelig og en højere befordrer Gipsens Sammensintring til et dødt Pulver, der ikke eller dog meget langsomt igjen forener sig med Vand og derfor ikke egner sig til Støbning. Den allerfineste Gips af Alabastaffald sælges undertiden som et ubrændt Pulver, som man selv brænder under Omrøring i en Metalkjedel over aaben Ild, indtil Bevægelsen ved Vandets Undvigen ophører. Ellers plejer man i det mindre at slaa den raa Gips i Stykker af en Valnøds Størrelse og brænde den i en Bagerovn. I det større bruges særegne Gipsovne, der ligne Kalk- og Teglovne, men have flere Fejl. Der dannes saaledes Svovlcalcium ved den ophedede Gipses umiddelbare Berøring med Brændselet eller Røgen; det værste er dog, at Opheduingen ikke kan være ligelig nok, især da Gipsen for neden maa være i større Stykker; noget bliver derfor dødbrændt, andet for svagt brændt. G. ved ophedet Luft eller ophedede Vanddampe er foreslaaet, men ikke anvendt i det store. Gips, der ēn Gang har været brændt og støbt, bliver ved Ombrænding meget slettere (forloren Gips).

Giraf (Camelopardalis Giraffa) hører til Drøvtyggerne, hvor den maa stilles nærmest ved Hjortene, men dog som et temmelig afvigende Medlem af denne Familie. G. er 8—9 Alen høj fra Hovedet til Hovene; derimod er Længden fra Bringen til Halen kun 7 F. G. har nemlig en forholdsvis meget kort Krop, men høje Ben og en overordentlig lang og tynd Hals; Ryggen er skraa, saa at Kroppen er betydelig højere over Skulderen end over Lænden. Hovedet er temmelig langt og smalt, Læberne meget bevægelige, og paa Panden har baade Hannen og Hunnen tre korte, haarklædte, ugrenede Udvæxter, der ikke fældes som Hjortenes „Takker", til hvilke de ellers maa betragtes som svarende. Langs ud ad Halsryggen har G. en kort, stiv Manke; Fødderne mangle Bitæer. G. bebor hele Afrika syd for det store Ørkenbælte og findes i smaa Flokke, især i de med Træer tyndt bevoxede, flade Strækninger, for hvilke den er som skabt af Naturen, da den trods sin Hals ikke kan naa at græsse paa Jorden uden enten med stort Besvær at knæle eller at spærre Forbenene langt ud fra hinanden, hvorimod den ved Hjælp af sine bevægelige Læber og sin udstrækkelige Gribetunge kan afplukke Træernes Løv. Især yndes G. visse Acacier („Giraftornen").. G.s Gang er Pasgang og dens Løb et plumpt Galop i lange Spring, der tager sig saa meget mærkeligere ud, som den for at fremskyde Farten idelig kaster den lange Hals frem og tilbage. G.s Farve er hvidlig med store, brune Pletter. G. jages til Hest og efterstræbes desuden af de store Rovdyr.

Giraldi Cinzio, Giovanni Battista [dschi], ital. Digter, f. 1504 i Ferrara, blev Læge, ombyttede 1541 Lærestolen i Anatomi med den i latinsk Literatur, blev 1543 hertugelig Secretær, faldt i Unaade paa Grund af en literær Strid med Overgehejmesecretæren Pigna, blev 1566 Prof. eloquentiæ i Mondovi, senere i Pavia, d. 1573 i Ferrara. Hans berømteste Værk er hans af Shakspeare meget benyttede Novelle »Gli hecatommiti«. Han skrev ogsaa Tragedier og latinske og italienske Digte.

Giraldus Cambrensis, egtl. Gerald Barry, f. omtr. 1146, d. omtr. 1223, en Walliser, der paa Latin skrev forskjellige Værker: topographiske Arbejder om Wales og Irland, en Selvbiographi o. a.; han var en af sin Tids frugtbareste Forfattere.

Girandole, fr. [schirangdǟl], egtl. Armlysestage, betegner ved Fyrværkerier en Masse Raketter, som afbrændes paa ēn Gang.

Girardet, Paul [schirardǟ], fransk Kobberstikker, f. 8 Marts 1821 i Naumburg i Schweiz, Søn af Kobberstikkeren Charles Samuel G. (f. 1780, d. 1863), lærte sit Fag hos sin Fader i Paris og har især vundet Navn ved ypperlige Gjengivelser af moderne Kunstneres Værker, Knaus, Brion, Ch. L. Müller o. fl. — Hans Broder, **Edouard** G., f. 1819, d. 1867, var ogsaa en anset Kobberstikker.

Girardin [schirardǟng], en grevelig Familie i Frankrig, der nedstammede fra den florentinske Adelsslægt Gherardini, som under Urolighederne i Firenze var bleven fordreven fra sin Fædrenestad og havde nedsat sig og kjøbt Godser i Champagne. Dens mest bekjendte Medlemmer ere følgende: **René Louis**, Marquis de G., f. 1735 i Paris, tjente i Syvaarskrigen som Oberst og sysselsatte sig efter Freden med Landskabsgartneri. Han udgav Skriftet »De la composition des paysages« (1777, 4de Udg. 1805), som blev oversat i flere Sprog, og udførte navnlig Planen til en storartet Landskabsforskjønnelse paa sit Gods Ermenonville, hvor han ogsaa gav Rousseau et Tilflugtssted i hans sidste Levedage og lod oprejse et Monument for den store Naturphilosoph. Revolutionens Storme nødte G. til at forlade Ermenonville, men han vendte senere tilbage og døde der 1808. — **Cécile Stanisl. Xav.**, Greve G., Søn af den foreg., f. 1762 i Lunéville, sluttede sig som Medlem af den lovgivende Forsamling til Revolutionens Grundsætninger, men fængsledes dog senere af Terroristerne og fulgte 1806 med Joseph Bonaparte til Neapel og 1808 til Spanien, hvor han som Brigade-

general tog Del i de første Felttog. Efter sin Hjemkomst blev han 1812 Præfect i Dep. Nedre-Seine, men trak sig efter den anden Restauration tilbage, blev 1819 Præfect i Dep. Côte d'Or og var som Medlem af Deputeretkammeret en ivrig Forkæmper for constitutionel Frihed; han døde 1827. — Hans Søn, **Ernest Stanisl. G.**, f. 1802, var som Medlem af Deputeretkammeret 1831—37 og 1839—42 en af Guizots ivrigste Modstandere og en af Forsvarerne for en Valgreform, hørte 1848 til det conservative Parti i Nationalforsamlingen og sluttede sig senere til Louis Napoleons Politik, hvorfor han 1852 blev Senator; han døde 1874. — **Alexandre G.**, Broder til Cécile, f. 1776, udmærkede sig under Napoleon I.s Krige, blev Divisionsgeneral og var under Carl X Overjægermester; d. 1855. Han har udgivet »Mémoire sur la situation politique et militaire de l'Europe« (1844). — **Emile G.**, nægte Søn af Alex. G. og en Mad. Dupuy (d. 1842), f. 1802, bar først Navnet Delamothe, men antog 1827 sin Faders Navn, skjønt han først 1837 opnaaede at blive anerkjendt. S. A. skrev han en Roman »Émile« om sit eget Ungdomsliv (4de Opl. 1853) og var 1828—30 Inspecteur for de skjønne Kunster, men kastede sig tillige ind i literære Speculationer og stiftede efterhaanden en Række Tidsskrifter (»Voleur«, 1828, der optrykte de bedste Artikler af de andre Blade, »Mode«, 1829, som støttedes af Hertuginden af Berry, »Journal des connaissances utiles«, 1831, som paa en Maaned fik 120,000 Holdere, o. fl.), alle byggede paa Systemet om stor Prisbillighed. Dette overførte G. ogsaa paa Udgivelsen af andre Bøger og, efter at han havde medvirket i flere industrielle Foretagender, paa sit nye Dagblad »Presse« (1836), der gjorde en hel Omvæltning i Journalistiken og bl. a. indførte Romanfeuilletonen. Denne Brug af Pressen som et blot industrielt Erhvervsmiddel paadrog G. mange Haande Angreb og en Duel med A. Carrel, som kostede denne Livet. 1834 valgtes G. til Deputeretkammeret og paa ny 1842, hyldede den conservative Retning, men skilte sig dog 1846 fra Ministeriet Guizot og nedlagde 7 Febr. 1848 sit Valgbrev, da han følte Revolutionens Nærmelse. Under selve Opstanden trængte G. 24 Febr. ind i Tuilerierne, forestillede Kong Ludvig Philip Forholdenes Alvor og opfordrede ham til at frasige sig Kronen til bedste for sin Sønnesøn. G. valgtes ikke til Nationalforsamlingen og blev efter Juniopstanden holdt 10 Dage i Fængsel af Cavaignac, hvorfor han med største Bitterhed bekæmpede dennes Valg til Præsident. 1849 blev G. Medlem af den lovgivende Forsamling og understøttede her de radicale, idet han fremkom med en Række af de vildeste Ideer om uindskrænket Pressefrihed, Afløsning af alle tvungne Skatter ved en frivillig Skat paa Formue, Afskaffelse af Krig og Armod osv. Efter Statscoupet i Dec. 1851 blev G. forvist i to Maaneder, men vedblev derefter at lede »Presse« indtil 1856, da han solgte det. 1858 udgav G. i 12 Bind »Questions de mon temps« (udvalgte Bladartikler), ligesom tidligere et Par andre Samlinger af politiske Afhandlinger, og 1859 7 Flyveskrifter om Napoleon III.s almindelige Politik. 1862 overtog G. igjen Bladet »Presse«, og 1866 stiftede han »Liberté«, der snart vandt betydelig Udbredelse, og hvori han bekæmpede dels den kejserlige Regering (især efter en Domfældelse i Marts 1867), dels Oppositionens Adfærd. I Juli 1870 var G. udset til at blive Senator, og under Paris's Belejring grundlagde han et nyt Blad og øvede stor Indflydelse paa den conservative Presse. Da Communens Opstand 1871 var udbrudt, fremsatte G. Tanken om en føderativ Ordning for Frankrig, delt i 15 Stater. 1872 blev G. Ejer af »Journal officiel«, som han skaffede en umaadelig Udbredelse, men overtog 1874 tillige Udgivelsen af »France« og tog 1877 virksom Del i Kampen imod Ministeriet Broglie. Derfor blev G. ogsaa valgt i Paris som Thiers's Efterfølger i Deputeretkammeret og arbejdede her ligesom 1849 for uindskrænket Pressefrihed. D. 27 Apr. 1881. G. har ogsaa skrevet flere Skuespil, der have gjort en vis Opsigt. 1831 ægtede G. Forfatterinden Delphine Gay (s. d. A.) og efter dennes Død 1855 en Frøken Tieffenbach fra Wien, fra hvem han 1872 skiltes paa Grund af hendes Utroskab.

Girardin, Saint-Marc [s. o.], s. **Saint-Marc G.**

Girardon, François [schirardŏng], fransk Billedhugger, f. 1630 i Troyes, d. 1715 i Paris, vendte efter et Ophold i Rom tilbage til Frankrig og gik til Paris, hvor han gjorde megen Lykke. Senere kom Maleren Lebrun til at udøve megen Indflydelse paa ham, saa at han endog arbejdede efter dennes Tegninger; Mindesmærket over Richelieu i Sorbonnekirken er saaledes efter Lebruns Tegning. G.s mest berømte Arbejde er den store Rytterstatue af Ludvig XIV, som stod paa Vendômepladsen indtil Revolutionen.

Giraud, Giovanni [schirō], Greve af, ital. Lystspildigter, f. 1776 i Rom, var Officer, da han i Venezia optraadte som Dramatiker, blev 1809 af Napoleon I udnævnt til Generalintendant for de italienske Theatre, blev afsat 1814, erhvervede sig siden i Toscana en stor Formue ved Handelsforetagender og d. 1834 i Napoli. Hans Komedier, hvoraf den berømteste er »L'ajo nell' imbarazzo« („Hovmesteren i Knibe"), høre til den letteste Art; han er en Elev af Goldoni.

Gire er et Søudtryk, der betegner at Coursen ikke holdes nøjagtig, men at Skibet snart ligger paa den ene Side, snart paa den anden Side af den rette Cours.

Girgeh ell. **Dschirdscheh**, Stad i Øvre-Ægypten, paa den venstre Nilbred, 16 M. s. o. for Siut. 7,000 I.

Girgenti [dschirdschénti], Stad paa Siciliens Sydkyst, 13 M. s. til o. for Palermo, i Nærheden af Middelhavet. 20,000 I. Bispesæde, seværdig Kathedralkirke, offentligt Bibliothek. Lille, men stærkt besøgt Havn. Svovlgruber i Omegnen. G. er Oldtidens **Agrigentum**, der i sin højeste Blomstringstid skal have haft 800,000 I. Ruiner af A. findes ½ M. fra det nuværende G., hvoriblandt et vel vedligeholdt dorisk Tempel for Concordia, der nu er indviet til den hellige Gregor. — **Gaetan**, Greve

af G., f. 12 Jan. 1846, Halvbroder til Kong Frants II af Neapel, ægtede 14 Maj 1868 Dronn. Isabella af Spaniens ældste Datter Isabella (f. 1851), søgte forgjæves i Sept. f. A. at bekæmpe Opstanden imod Dronningen og dræbte sig selv i Livslede ved et Pistolskud 27 Nov. 1871.

Girobank, f. Bank.

Girodet de Trioson, Anne-Louis de Coussy [schirodă dø triosŏng], fransk Historiemaler, Elev af J. L. David, f. 1767 i Montargis, d. 1824 i Paris, fik Tilnavnet Triozon efter en Læge af dette Navn, som adopterede ham. Han hørte til den ældre Kreds af Elever, der stod David nærmest, men hans første betydelige Billede „Endymion" viser ham allerede som en selvstændig Kunstner og i visse Henseender som en Forløber for Romantikerne. Hans næste Billede „Hippokrates, der afslaar Persernes Gaver", ogsaa malet i Rom, gjorde samme Opsigt; men hermed synes hans Talent at have culmineret, thi hans senere Arbejder overgaa ikke disse; navnlig er „Ossian" et svagt Arbejde. Hans „Wiens Indtagelse" og „Opreret i Cairo" vise, at den Slags Emner fra den bevægede Nutid ikke laa for ham, medens „Atala"(1808), efter Chateaubriands Roman, maaske er hans bedste Billede.

Girometti, Giuseppe [dschi], italiensk Medailleur, f. 1780 i Rom, d. 1851, hører til den nyere Tids mest fremtrædende Kunstnere i dette Fag og vandt saa vel ved sine Medailler over Consalvi, Canova o. fl. som ved sine udskaarne Stene (Caméer og Intaglier) efter Canova, Tenerani eller egen Composition et stort Navn. I Forening med sin Søn, Pietro G., der ligeledes er Stempelskærer, har han udgivet en Række Medailler over italienske Berømtheder.

Gironde [schirŏngd], 1) Flod i Frankrig, opstaar ved Foreningen af Garonne og Dordogne ved Bec d'Ambez n. for Bordeaux og har fra Foreningspunktet til Havet en Længde af 10 M. med en Bredde, der vozer fra ¾ til næsten 2 M., men i Udløbet indsnævres ved den fra Sydsiden udskydende Landtunge Pointe de Grave, indenfor hvilken er en god Red. Flodsengen deles ved en Række Smaaøer og Sandbanker i to næsten lige store Løb. Sejladsen besværliggjøres ved skiftende Sandbanker. Det hele Flodgebet for G. med dens to Kildefloder udgjør c. 1,550 □ M. 2) Departem. i det sydvestl. Frankrig, omgivet af Atlanterhavet og Dep. Nedre-Charente, Dordogne, Lot-Garonne og Landes. 177 □ M. med 749,000 J. (1881). G. er et Sletteland, der i den østlige Del gaar over til Bakkeland. Atlanterhavskysten beskyttes ved et Klitbælte med foranliggende Rev. Bag Klitterne ligger en Række Kystsøer, af hvilke de betydeligste fra N. mod S. ere Etang de Hourtain ell. Carcans, Etang de Lacanau og Bassin d'Arcachon, hvilken sidste modtager Vandene fra de andre og selv har Afløb til Havet. En stor Del af dette Bassin er nu inddæmmet og forandret til Agerland. De vigtigste Vandløb ere Garonne med dens Bifloder Drot fra højre og Ciron fra venstre Side, og Dordogne med Bifloden Isle fra højre Side, som selv fra h. S. optager Dronne, Lary og la Saye. I Dep.s sydvestlige Del flyder Leyre til Bassin d'Arcachon. Landet mellem Dordogne og Garonne er meget frugtbart, men mellem Garonne og Havet findes udstrakte Hedestrækninger, der med stort Held ere beplantede med Naaletræer. Dog findes ogsaa her spredt frugtbare, dyrkede Pletter med gode Græsgange, og det er netop i denne Regions nordlige Del mellem G. og Havet, at de fortrinligste Rødvine voxe. Kornavlen dækker ikke Forbruget, men Vinavlen er overordentlig betydelig. Det vigtigste Skovtræ er Eg; af Naaletræplantningerne vindes, foruden Tømmer, ogsaa meget Harpix. Af Husdyrene ere Hornkvæg og Faar de talrigste; Biavlen er betydelig. Industrien indskrænker sig i Hovedsagen til de Retninger, der staa i Forbindelse med Vinavlen, Agerdyrkningen og Skovdriften. Hovedstad Bordeaux.

Girondiner (Girondins) [schirongdäng] kaldtes under den store franske Revolution et Parti af politiske Idealister i den 1 Oct. 1791 sammentraadte lovgivende Forsamling, der kun for saa vidt vilde finde sig i det constitutionelle Kongedømme, som det antog rent demokratiske Former, og betragtede det som en Bro til Republiken, som de tænkte sig i Dannelsens og Dydens Glans, i den klassiske Oldtids Republikers Aand. Navnet fik Partiet af Dep. Gironde, hvis Deputerede i Forsamlingen, Vergniaud, Guadet, Gensonné, Grangeneuve, Ducos, udgjorde dets Grundstamme. Til dem sluttede sig Brissot, Roland, Condorcet o. fl., og de vandt snart Indflydelse i Forsamlingen ved deres fremragende Talertalent. Deres parlamentariske Overvægt rettede sig fra Begyndelsen af mod Hoffets reactionære Politik; de satte Lovene mod Emigranterne og mod de Præster, der ikke vilde besværge Forfatningen, igjennem, samt drev paa Krigserklæring mod Østerrig og Preussen og bidrog væsentlig til Kongemagtens Svækkelse, selv efter at et Ministerium af deres Midte var blevet udnævnt i Marts 1792, i hvilket Dumouriez som Udenrigsminister og Roland som Indenrigsminister vare Hovedmændene. Afskedigelsen af dette havde en Opstand til Følge 20 Juni s. A. Vel nærmede nogle af Partiets Førere sig atter Hoffet af Frygt for Folkemagtens Anmasselser; men G. vare dog ikke uden Delagtighed i Begivenhederne 10 Aug., som førte til Kongefamiliens Fangenskab og Monarchiets Fald. De kom derved vel igjen formelt til Roret, men i Virkeligheden bleve de overfløjede af Jakobinerne. G. dannede i Conventet højre Side, men vovede ikke at benytte deres Overvægt, fordi de vel vidste, at de vare i Mindretal i Folket; navnlig havde Jakobinerne ell. „Bjærget" sin Støtte i Paris's Befolkning og Municipalitet eller Communalraad. G. stemte for største Delen for Kongens Død, men søgte dog at redde ham ved en Appel til Folket. Da de omsider vilde hævde Folkerepræsentationens Uafhængighed mod det voxende Anarchi og den revolutionære Fanatisme, som Jakobinerne repræsenterede, maatte dette føre til en Kamp paa Liv og Død mellem begge Partier, hvis Udfald ikke kunde være tvivlsomt. Vel kom Jakobinernes Plan at myrde G. 10 Marts 1793 ikke til Udførelse; men da G. satte igjennem, at en Undersøgelse skulde foretages derom, og da

de anklagede Marat og lod Hébert fængsle, benyttede deres Modstandere Nordhærens Uheld, Dumouriez's Frafald og Royalisternes Opstand til at ophidse Pøblen imod dem. Efter at Deputationer fra Parisercommunen jævnlig i Apr. og Maj, især med Voldsomhed 31 Maj, havde forlangt Conventets Renselse for 22 Medlemmer, drog 2 Juni en umaadelig Pøbelhob med Kanoner og Spyd under Anførsel af Henriot mod Tuilerierne, hvor Conventet var forsamlet. Henriot lod Kanonerne rette mod Forsamlingen, da den vilde begive sig bort, og nu blev der paa Couthons Forslag stemt om, at de girondinske Deputerede skulde stilles under Anklage og fængsles, hvilket trods deres Protest vedtoges. Nogle flygtede til Provinserne; de andre bleve foreløbig belagte med Husarrest. Sent paa Aftenen 30 Oct. fældede Revolutionstribunalet Dødsdom over 22 G.; en af dem, Valazé, stødte sig paa Efterretningen derom en Dolk i Brystet for at dø som fri Mand; de andre tilbragte Natten sammen i Fængslet under Sang og patriotiske Taler. Den næste Morgen, 31 Oct. 1793, faldt 21 G.s (deriblandt Brissot, Vergniaud, Gensonné, Ducos) Hoveder under Guillotinen; deres republikanske Begejstring fulgte dem i Døden, og endnu paa Vejen til Grèvepladsen sang de Marseillaisen. Drabet fortsattes senere saa vel i Paris som i Provinsbyerne, især i Bordeaux, paa dem af de flygtede, som man fik fat paa (saaledes Barbaroux og Guadet); andre, som Pétion, Buzot, Condorcet, Roland, gav sig frivillig Døden. Det n. A. efter Rædselsperiodens Ophør traadte de saa tilbageværende G. (deribl. Louvet) igjen ind i Conventet.

Girons, Saint [sæng schirõng], Stad i det franske Dep. Arriège, 5 M. v. for Foix. 4,000 J. Kvæghandel paa Spanien.

Girouds Gasregulator [schirū] tjener til at regulere Gastrykket under Brænderen. I en lille, lodret Cylinder er Brænderen anbragt i Laaget; Gassen strømmer ind i Midten af Bunden under en lille Klokke, der er afspærret med Glycerin. Klokken har et lille Hul, hvorigjennem Gassen strømmer til Brænderen, og for oven en kegleformet Spids, som rager ind i Brænderrøret. Bliver Trykket for stort, vil Klokken løftes og Spidsen delvis spærre Brænderrøret.

Girs, Ægidius [jirs], svensk Historiker, f. c. 1580, var en Tid lang ansat ved Rigsarchivet med Befaling til at udarbejde Kongernes af Vasaslægtens Historie; d. 1639 som Assessor i Svea Hofret. G.s Krønniker forvaredes i lang Tid i Rigsarchivet uden at trykkes. Efter at de vare blevne tilbørlig gjennemsete, udgaves efter 40 Aars Forløb »Kon. Gustaff I.s och Kon. Erich XIV.s chrönikor« (1670); men først Stjernman udgav »Kon. Johan III.s chrönika« (1745).

Girtin, Thomas [gørr], engelsk Vandfarvemaler, f. 1773 i Southwark, d. 1802, er en af de vigtigste ældre engelske Kunstnere i Vandfarvemaleriet og opnaaede stor Virkning ved sine Fremstillinger af Ruiner, Solnedgange m. m. ved den levende Modsætning mellem Lys og Skygge.

Giseh, Landsby i Nedre-Ægypten, paa den venstre Nilbred, lige over for Cairo, er mærkelig som Udgangspunktet for Besøgene i de talrige, mod V. liggende Pyramider.

Giseke, Nik. Dietr., tysk Forfatter, f. 1724, studerede Theologi i Leipzig, fortsatte med J. A. Schlegel Cramers „Neue bremische Beiträge" under Navn af „Neue vermischte Schriften" til 1754, var en Ven af Klopstock, skrev Digte uden Originalitet, hvor han i Tidens Aand besang Venskab, men var en dannet og smagfuld Mand. Han døde som Superintendent i Sondershausen 1765. — Hans Søn, **Aug. Ludw. Chr. G.**, f. 1756, d. 1832, har skrevet Idyller og Fortællinger. — En Sønnesøns Søn af N. D. G., **Robert G.**, f. 1827, studerede i Halle og Breslau, udgav 1850 anonymt Romanen „Moderne Titanen" og 1851 „Pfarr-Röschen", hvilken sidste grundede hans Ry som Novellist. Han behandler helst Conflicter af det moderne Selskabsliv. Blandt hans Romaner mærkes „Käthchen" (1864), blandt hans Dramaer „Dramatische Bilder aus deutscher Geschichte" (1865), en Art Trilogi.

Giskra, Karl, østerrigsk Statsmand, f. 29 Jan. 1820 i Mähren, blev 1846 Lærer i Statsvidenskaberne ved Universitetet i Wien. Under Urolighederne i Marts 1848 iværksatte G. Studenternes Væbning til en akademisk Legion, blev siden Medlem af Forparlamentet og af Frankfurtparlamentet, i hvis Forhandlinger han tog virksom Del, lige indtil dets Flytning til Stuttgart i Maj 1849, og maatte derefter opholde sig i Udlandet. Først i Slutningen af 1850 turde G. vende tilbage til Østerrig, men kunde først i Oct. 1860 opnaa Bevilling som Advocat i Brünn. Han valgtes snart efter til Communalbestyrelsen, til den mähriske Landdag og derfra til Rigsraadets Underhus og var i disse Forsamlinger en fremragende Taler og en af Førerne for det liberale Helstatsparti og for Tyskerne i Kampen mod Slaverne. Som Borgemester i Brünn 1866 viste G. stor Dygtighed under Preussernes Besættelse og aabnede de første politiske Underhandlinger med Bismarck. I Maj 1867 valgtes han til Underhusets Formand, og i Dec. blev han Indenrigsminister, i hvilken Stilling han gjennemførte Retsplejens Adskillelse fra Forvaltningen og dennes Omordning, Ophævelsen af Resterne af Lensvæsenet og Udstykningsfrihed. I Apr. 1870 afgik han, men fortsatte i den nedreøsterrigske Landdag og i Underhuset sin politiske Virksomhed. D. 1 Juni 1879.

Giskø ell. **Giske**, en lille Ø i Borgunds Prgd. paa Søndmøre i Norge, 1 M. (8 Km.) fra Aalesund, var gjennem flere Aarhundreder Sæde for den rigeste og højbyrdigste af Norges Ætter, Giskeætten (s. **Arnmødlingeætten**).

Gislason, s. **Konrad Gislason**.

Gislesen, Knud, norsk Gejstlig og Skolemand, f. i Hjertdals Præstegjæld (øvre Thelemarken) i Norge 29 Dec. 1801, var, efter at have besøgt Hviteseids Seminarium, i 5 Vintre Skolelærer i sin Hjembygd og begyndte i 20 Aars Alderen paa egen Haand at studere. Han kom 1825 til Christiania og blev Aaret efter Student, samt 1830 theologisk Candidat. 1833 blev han res. Capellan til Asker og Bestyrer

af det s. A. oprettede Skolelærerseminarium derstedts, besøgte 1836 med offentlig Understøttelse Danmark og Hertugdømmerne for at gjøre sig bekjendt med lignende Indretninger der og tilbragte 1849—50 atter i Seminariets Interesse mere end et Aar i forskjellige af Europas Lande. 1855 blev han Sognepræst til Gjerpen, men endnu s. A. udnævntes han til Biskop i Tromsø Stift. Hans Virksomhed i Asker blev af største Betydning for den norske Folkeskole, baade derved, at der under hans sjælden klare, harmoniske og befrugtende Vejledning uddannedes en stor Mængde dygtige Lærere, og derved, at de øvrige efterhaanden oprettede Stiftsseminarier fra først af indrettedes efter Mønster af Askers. I Skolens Tjeneste arbejdede han ogsaa i Literaturen, fornemmelig ved Udgivelsen af en med Forklaringer og Henvisninger forsynet Udgave af Luthers Katechisme (4de Udg. 1855) og ved en „Lærebog i den christelige Religion". Som Biskop i Tromsø Stift under stærkt bevægede religiøse Forhold havdede han sit Ry for administrativ Dygtighed og sin pastorale Evne til at bringe flere sekteriske Bevægelser til Ro. D. 20 Maj 1860. — Hans anden Hustru, **Henriette Jakobine Martine G.**, født Bibe, f. i Bergen 9 Apr. 1809, d. paa Tromsø 10 Maj 1859, har vundet Navn som en af de ivrigste Beforderere af den christelige Mission saa vel som ved en omfattende og af literært Talent præget Forfattervirksomhed paa Opbyggelsesliteraturens Omraade. Hendes første Arbejde var „En Moders vejledende Ord til sin Datter" (Christ. 1843, 6te Opl. 1883, overs. paa Tysk og Engelsk). Hun udgav senere en lang Række af Skrifter, af hvilke de mest bekjendte ere „Bekjendelse og Vidnesbyrd i Anledning af Splittelsen i Kirken" (2det Opl. 1857) og „Erindringer fra det betydningsfuldeste Aar af mit Liv" (2det Opl. 1862, overs. paa Engelsk).

Gisselfeld, et adeligt Frøkenkloster i Sjælland, Sorø Amt, Ringsted Herred, Braaby Sogn. I en tidligere Periode tilhørte denne Herregaard forskjellige bekjendte Adelsmænd, saaledes i det 16de Aarh. Henrik Gjøe og Rigshofmesteren Peder Oxe, som opførte den nuværende Hovedbygning 1547, og i det 17de Aarh. den rige Kaj Lykke, ved hvis Fald G. 1661 kom til Kronen, der dog snart afhændede det ved et Mageskifte. Efter at have tilhørt Kong Christian V.s Yndling, Overkammerjunker Ad. Lev. Knuth blev G. af dennes Arvinger 1699 solgt til bemeldte Konges uægte Søn, Grev Chr. Gyldenløve, som ved testamentariske Bestemmelser, udstedte i Dresden 19 Sept. 1701 og Verona 18 Sept. 1702, oprettede Gaard og Gods til et Kloster for 16 danske Jomfruer af Adel. For Klostret gjælder nu Reglement af 30 Sept. 1851 med Tillægsfundats af 28 Jan. 1873. Priorinden har en Hævning af 1,600 Kr., de 10 ældste Conventualinder af 1ste Afdeling 1,000 Kr. hver, de 10 næste 800 Kr., de 10 følgende 600 Kr. og de øvrige 400 Kr. Kun Døtre af danske adelige Familier eller af nadelige i de tre første Rangklasser kunne optages. Fundators ældste Descendent, Besidderen af Grevskabet Samsø, er stedse Overdirecteur for Stiftelsen. Til Stiftelsen hører c. 1,751 Tdr. Hartk., c. 300 Tdr. matr. Tiende-Hartk. og c. 2,830 Tdr. tiendeydende Hartk. Haven ved G., der omslutter to smaa Indsøer, hører til de skjønneste i Danmark.

Gissur Einarsson, f. c. 1508 paa Gaarden Buland i det sydøstlige Island, opdroges af sin Faster Haldora, den sidste Abbedisse i Kirkebækloster, og gik i Skole hos Abbed Arne i Tykkebækloster. G. E. kom til Skalholt 1524, hvor den sidste katholske Biskop Øgmund Paulsson fik ham kjær, og rejste derfra til Hamborg, hvor han i flere Aar studerede til sine Foresattes Tilfredshed. Der blev han bekjendt med Luthers Lære. Ved Tilbagekomsten til Island 1533 blev han paa Grund af sin Trosbekjendelse udelukket saa vel fra Biskop Øgmunds som sin Fasters Hus, hvorfor han tilbragte de næste 3 Aar dels i sin Moders Hus, dels i Tykkebækloster med Studeringer og Undervisning af Ungdommen; han kom imidlertid atter i Gunst hos Biskop Øgmund, som nu var bleven blind og trængte til en lærd Medhjælper. I sit Forhold til denne kan han dog ikke frikjendes for en høj Grad af Underfundighed og Utaknemmelighed. 1539 blev han efter Biskop Øgmunds Anbefaling af Generalsynoden i Skalholt kaaret til Biskop, idet man nu ikke længer i ham saa nogen Fjende af den gamle Tro, rejste s. A. først til Hamborg og derpaa til Kjøbenhavn, hvor han efter aflagt Prøve blev viet til „Superintendent" over Skalholts Bispedømme som den første lutherske Biskop i Island. Efter sin Embedstiltrædelse mødte han vel nogen Modstand fra den katholske Gejstligheds Side, men ved Klogskab og Maadehold samt ved Kongemagtens Understøttelse lykkedes det ham efterhaanden at indføre Reformationen i Skalholt Bispedømme. Han døde uden Afkom 1548.

Gissur Hallsson, Lovsigemand paa Island 1181—1200, var en lærd og anset Stormand af den paa Sydlandet hjemmehørende Haukdæle-Æt. I sin Ungdom havde han besøgt flere af Europas Lande og bl. a. været i Rom. En Beskrivelse af hans Rejser, som han kaldte »Flos peregrinationis«, er tabt, men Forfatteren af den islandske Biskopssaga »Hungrvaka« (Hungervækkeren), der skildrer de 5 første skalholtske Biskoppers Levned, siger, at han har strævet Sagaen fornemmelig efter G.s Fortællinger. G. døde i en høj Alder paa Skalholt 1206.

Gissur Jarl Thorvaldsson, Sønnesøn af Gissur Hallsson, femte Mand i nedstigende Linje fra Islands første Biskop Isleiv Gissursson, tilhørte saaledes den berømte Haukdæleæt. G. var f. Vinteren 1208—9 paa sin Faders Gaard Hrune i det sydlige Island. Han lagde tidlig en sjælden Aandsmodenhed for Dagen, idet han kun 12 Aar gl. førte en Sag paa Altinget 1221. 1224 ægtede han Ingeborg, Snorre Sturlasons Datter, hvilket Ægteskab atter blev hævet efter henved 8 Aars Forløb. I den paa Island da udbrudte Borgerkrig havde Sturlungeslægten Overhaanden, og enkelte af dens Medlemmer, navnlig Sturla Sighvatsson, udøvede store Voldsomheder. Af denne herskesyge Høvding toges G. til Fange, og han maatte tilsværge S. Troskab og Lydighed. Eden blev ikke holdt. I Slaget paa Ørlygsstad i Skagafjorden 1238 faldt baade den gamle Sighvat

og Sønnen Sturla, og G. gik af med Sejren. Under disse Uroligheder benyttede den norske Konge Haakon Haakonssøn snildt de islandske Høvdingers Uenighed til at forberede Islands Underkastelse under den norske Krone. Saaledes havde han af Snorre faaet Løfte om Islands Underkastelse uden Sværdslag. Men da Snorres Medvirkning udeblev, overdrog Kongen G. enten at bringe Snorre i Kongens Vold eller at rydde ham af Vejen; G. overfaldt Snorre paa hans Gaard Reykholt og dræbte ham 1241. Herefter steg vel G.s Magt og Anseelse; dog havde han endnu mægtige Fjender at bekæmpe og blev 1258 overfaldet hjemme paa sin Gaard Flugumyre af Sturla Sighvatssøns Svigersøn, Eyjolv Thorstenssøn. Gaarden blev brændt; G.s Hustru tillige med deres tre Sønner omkom i Luerne, men selv reddede han Livet, hævnede senere denne Udaad, rejste derpaa til Norge og blev af Kong Haakon ophøjet til Jarl med den øverste Myndighed over Island, som han til Dels bragte under norsk Højhed. Sit stormfulde Liv havde han tænkt at afslutte i det af hans Slægt stiftede Vidøkloster, men forinden døde han 1268. G. var en klogt beregnende Mand, mindre voldsom end de fleste af den Tids islandske Høvdinger, medens han derimod i fuldt Maal delte den da gængse Ligegyldighed for Tro og Love. Denne Troløshed svækker den Medfølelse, som den ham overgaaede store Ulykke naturlig vækker.

Gitāno, sp. [hhi], Navn paa Zigeunerne i Spanien; **Gitāna**, Zigeunerdans.

Gitschin, bøhm. Jičin, Stad i Böhmen ved Floden Cydlina, 10 M. ø. n. ø. for Prag. 8,000 J. Prægtigt, af Wallenstein opført Slot. Linnedvæveri. Her stod 29 Juni 1866 et heftigt og blodigt Slag imellem Preusserne under General Tümpling og Østerrigerne og Sachserne under Clam-Gallas og den sachsiske Kronprins. Hines Sejer muliggjorde Forbindelsen mellem de to store preussiske Hære i Böhmen.

Gitterbro, en Bro, der bæres af Gitterværksdragere, d. e. Dragere, hvis Vægge (Krop) ere sammensatte af to eller flere Rækker straatstaaende Planker eller Smeddejærnsstænger, der krydse hverandre. I alle Krydsningspunkterne ere Ribberne forbundne, og saa vel for oven som for neden ere de ved Skruebolte eller Nitter solidt forbundne til Dragerens Hoved og Fod, som enten kan bestaa af flere Træbjælker eller Jærnplader og Vinkeljærn. Disse Dragere, der kunne ligge frit paa en forholdsvis betydelig Strækning, bære Brobanen og udgjøre som oftest tillige dens Rækværk. De hvile i Almindel. paa murede Piller, der ikke behøve nogen meget stor Tykkelse, da Broens hele Overbygning er vandret og altsaa intet Sidetryk udøver paa dem. Dette i Forbindelse med de ofte betydelige Spændvidder bidrager væsentlig til at give G. det lette og dristige Udseende, der charakteriserer den. Dannes Væggene af Bjælker, men efter en lignende Construction som G., fremstaa de saakaldte Fagværksbroer, der ligesom hine have deres Hjem i det paa Tømmer rige Nordamerika, hvor navnlig Ingenieurerne Town, Long og Howe have leveret fortrinlige Brosystemer af de nævnte Slags. Af Jærn byggedes derimod de første G. i England, og da disse særdeles egne sig til Jærnbanebroer, have de hurtig vundet Udbredelse ogsaa i andre Lande.

Giudici-Emiliāni, Paolo [dschū], ital. Forfatter, f. 1812 paa Sicilien, blev som hørende til det nationale Parti i Italien 1847 ansat som Professor i Pisa, men fjærnedes efter Østerrigernes Sejer. 1859 blev han Prof. i Æsthetik ved Kunstakademiet i Firenze, men trak sig 1862 tilbage til udelukkende literær Virksomhed; 1867 blev han Deputeret i Parlamentet. Hans Hovedværk er »Storia della letteratura italiana« (1844), der har faaet en næsten klassisk Anseelse; desuden har han oversat Macaulays „Englands Historie" og skrevet »Storia del teatro italiano« (1860) og »Storia dei communi« (sidste Udg. 1866). D. 1872 paa en Rejse i England.

Giugliano in Campania [dschuljāno], Stad i Syditalien, 1 M. n. n. v. for Neapel, med 12,000 J. og et smukt Slot.

Giuliāni, Giambattista [s. o.], ital. Lærd, f. 1818 i Piemont, blev præsteviet 1836 og Lærer i Mathematik og Physik ved Collegio Clementino i Rom, forflyttedes 1839 til Lugano som Lærer i Philosophi, men maatte 1841 paa Grund af Sygelighed opgive Undervisningen og gav sig til at studere Dante, for hvis lærdeste Kjender og Fortolker han gjælder. Han er nu Professor i „Dantevidenskaben" ved Istituto di studi superiori i Firenze, efter at han i Mellemtiden havde sluttet sig til den italienske Liberalisme under Pius IX og været philosophisk Professor i Genua. Fra 1865 er hans udmærkede Afhandling »Sul vivente linguaggio della Toscana«. Han har i en lang Række Værker behandlet alle Dantes Skrifter.

Giuliāri, Giambattista Carlo [dschu], Greve af, ital. Lærd, f. 1810 i Verona, berømt ved sine Studier af Dante, sine Værker om sin Fødebys Historie og Literatur og sit Værk »Degli studii di filologia comparata« (1866). Oprindelig Theolog blev G. 1856 Domherre og Bibliothekar ved sin Fødebys Biblioteca Capitolare.

Giulio Romāno [dschū], it. Maler, s. **Pippi**.

Giunta [dschūn] kaldes Byraadet i de italienske Byer. Sign. **Junta**.

Giunti ell. **Giunta** [s. o.], i Spanien **Junti**, **Junta** ell. **Zonta**, en i sin Tid meget berømt Bogtrykkerfamilie fra Firenze, for hvilken Stad den var det samme som Aldierne for Venezia, og som henimod Slutn. af det 15de Aarh. optraadte som Bogtrykkere og Boghandlere i Venezia og Firenze, senere i Lyon, Burgos, Salamanca og Madrid. Fra Slutn. af det 16de Aarh. forsvinder Navnet i Italien, fra det 17de i Spanien.

Giurgevo [dschūrdschevo] ell. **Schurschevo**, Stad i Konger. Rumænien, ved Donaus nordre Bred, 8 M. s. for Bukurescht, lige over for Rustschuk i Bulgarien. 21,000 J. Livlig Skibsfart og Handel. G. var tidligere befæstet.

Giusti, Giuseppe [dschū], berømt ital. Digter, f. 13 Maj 1809 i en Landsby mellem Pescia og Pistoja. Hans Fader, en dannet og begavet Embedsmand, læste Dante med ham og lærte ham Musik. 1826 kom G. til Universitetet i Pisa for at studere Jura, men førte et lystigt Studenterliv, der hengik med tidlige literære Forsøg og gale Streger, ofte af en ejendomme-

lig phantastisk Charakter. Samtidig blev han stærkt greben af Friheds- og Nationalitetsbestræbelserne uden nogen Sinde at fanges af yderliggaaende Retninger; hans fine Natur havde en instinktmæssig Lede for Demagogerne. Paa Grund af Gjæld maatte G. forlade Pisa og var hjemme hos Forældrene til 1832. Han vandt snart et Navn som satirisk Digter. G. Berchets Digte, der sang Romantiken ind i Italien, og hele denne Retnings stærkt nationale Charakter rev G. med sig. Hans Poesi — blandt hvis alvorlige Stykker der findes særdeles smukke erotiske Digte — udmærker sig ved et storartet Herredømme over Formen; det er som Verset var hans naturlige Tale. Væsentlig er G. politisk Digter; med aandfuld, glimrende Satire, der sprudler af Vid og pikant tilspidsede Pointer, hvis Virkning ikke mindst skyldes hans store Rimkunst, spotter han de under den østerrigske Pisk staaende italienske Smaafyrster, Metternichs Politik, Slendrianen og Aandløsheden i det offenlige Liv, Rang- og Ordenssyge o. desl. 1834 tog han den juridiske Doctorgrad. En ulykkelig Kjærlighed og legemlig Svaghed kastede en melancholsk Skygge ind i hans Sind; han søgte at adsprede sig ved Rejser til forskjellige Stæder i Italien, til hvis første Mænd, som Manzoni, Brødrene Poerio, Gino Capponi, Grossi, Niccolini, Rosmini o. fl., han stod i Venskabsforhold. 1845 udkom hans samlede »Versi«. 1846 opholdt han sig en Vinter i Pisa for at gjense gamle Venner; Pave Pius IX.s Reformer hilstes af ham med Haab og Fortrøstning, og Revolutionen 1848 fandt ham paa det moderate Fremskridts Side, men han tog ikke activ Del i Politiken. Skuffelserne 1849 nedslog ham og virkede stærkt paa hans Helbred. G. døde i Firenze 31 Marts 1850 af en pludselig Blodstyrtning.

Giustiniāni [dschu], en ital., adelig Slægt, som delte sig i mange Grene og beklædte høje Embeder i Venezia og Genua, hvor flere af dens Medlemmer vare Doger. **Johan G.** tog som Anfører for genuesiske Hjælpetropper tapper Del i Constantinopels Forsvar 1453, men flygtede dog til sidst under Stormen fra Kejser Constantins Side. — En Marchese **Vincenzo G.** lod i Beg. af det 17de Aarh. et prægtigt Palads opføre i Rom paa Ruinerne af Neros Bade med en fortrinlig Malerisamling, som 1807 kom til Paris og 1815 (170 Nummere) blev kjøbt af Kongen af Preussen til Museet i Berlin.

Giusto, it. [dschū], rigtig, passende. **Tempo giusto**, et Tempo, som passer til Tonestykkets Charakter. Denne ubestemte Betegning bruges nu ikke mere. **Allegro giusto** er omtrent det samme som Allegro assai (temmelig hurtig).

Give op, naar det bruges om et Sejl, er d. s. s. at bjærge det eller at hale det op under den Raa, hvorunder det er ophængt. **Givtove**, de Tove, som ere anbragte i den nederste Side af Sejlet ved hver Vinkelspids (Skjødbarmen) og derfra gaa gjennem en Blok ved Midten af Raaen og ned til Dækket eller fra de øverste Sejl paa Rejsningen til Mærset. De benyttes til at hale Skjødbarmen op til Raaen, naar man bjærger Sejlet.

Givet [schivä], befæstet Stad i det franske Dep. Ardennes, 6 M. n. for Mézières ved den belgiske Grænse. 6,000 J. Livlig Industri. Tæt ved G. paa en stejl Bjærghøjde ligger den af Kejser Carl V 1555 opførte Fæstning **Charlemont**, der nu udgjør en Del af G.s Forsvarsværker.

Givors [schivāāhr], Stad i det franske Dep. Rhône ved Floden Rhône, 3 M. s. for Lyon. 10,000 J. Betydelig Industri, fornemmelig Glasfabrikation.

Gjødwad, Jens Finsteen, f. 19 Juli 1811, Søn af en rig Kjøbmand i Aalborg, blev 1828 Student og 1832 juridisk Candidat. 1834 blev G. Medarbejder af „Kjøbenhavnsposten“ og var 1837—39 dens Redacteur; han blev i Dec. 1839 Medredacteur af det nye Dagblad „Fædrelandet“ og blev i denne Stilling indtil Udgangen af 1877. Tillige udgav G. 1846 „Nordisk Literaturtidende“. G. vandt almindelig Agtelse ved sin Djærvhed og ufortrødne Iver i Hævdelsen af Frihed og Nationalitet, samt ved sin journalistiske Dygtighed og Hæderlighed; men han var fordringsløs og tilbageholdende i sin personlige Færd og traadte derfor i Skyggen for sin mere virksomme Collega, C. Ploug. I de senere Aar tog G. mindre Del i „Fædrelandets“ Redaction, nærmest paa Grund af sit meget svækkede Syn, og trak sig til sidst helt tilbage derfra.

Gjallarbroen, i den nordiske Mythol. en Bro, der fører over Floden Gjøl paa Vejen til Hel. Den er belagt med straalende Guld og bevogtes af Møen Modgunn.

Gjallarhorn, s. **Hejmdal**.

Gjedde (Esox), Fiskeslægt af bugfinnede Bløddfinnefiske med Luftgang, udmærket ved sin langstrakte, smækre Legemsform, sin brede, udtrukne, med stærke Rovtænder og talrige Kartetænder væbnede Mund og ved Rygfinnens Stilling langt tilbage, over Gatfinnen, tæt ved Halefinnen. Den almindel. G. (E. lucius) naar en Længde af 2—3 Alen og flere Lispunds Vægt; den forekommer i den største Del af Europa, i fersk eller endog i brak Vand, f. Ex. i de jyske Fjorde og i Østersøen. Det er en graadig, rovbegjærlig, uselskabelig Fisk, der i Regelen skjult lurer paa sit Bytte, men ogsaa kan forfølge det med Pilens Hurtighed. Dens Føde bestaar især i andre Ferskvandsfiske. Dens Legetid er om Foraaret. Andre Arter findes i Nordamerika.

Gjedde, Ove, til Tommerup (i Skaane), den sidste danske Rigsadmiral, f. 17 Dec. 1594, hørte til en gammel Adelsslægt, der talte ansete Medlemmer baade i Danmark og Sverige. Han er især bekjendt som Anfører for en Flaade, som Christian IV sendte til Ostindien, og ved Kjøbet af Trankebar, som han paa dette Tog (1618—22) bragte i Stand. 1645 blev han Rigsraad og Rigsadmiral og deltog som saadan i Søkrigen, hvor han uden for Göteborg brækkede sit ene Ben; senere styrede han tillige med de tre andre høje Rigsembedsmænd Riget i det korte Interregnum, som fulgte efter Christian IV.s Død, inden Frederik III blev valgt til Konge (28 Febr.—4 Maj 1648). I den svenske Krig var han saa uheldig at blive fangen i Skaane tillige med nogle andre danske Herrer 1658 og blev først løsladt ved Freden

1660. Kort efter døde han, to Maaneder efter Regeringsforandringen, 19 Dec. 1660.

Gjedsør, en forhenværende Kongsgaard, liggende paa den Landtunge, hvori Falster ender mod Syd (Gjedesby Sogn). Her døde Kong Frederik II.s Svigermoder og Faster, Hertuginde Elisabeth af Mecklenburg 14 Oct. 1586, paa Tilbagereisen fra et Besøg, som hun havde aflagt hos sin Familie i Danmark. Endnu findes s. for Gjedesby Spor af et betydeligt Borgsted. Efter G. har Øens Sydspidse Navn af Gjedserodde; her er siden 1802 Gjedser Fyr. Man har nu begyndt at forlænge Jærnbanen fra Nykjøbing hertil og i Forbindelse hermed at etablere en Dampskibsforbindelse med Warnemünde paa den kun c. 5 M. fraliggende Kyst af Mecklenburg for saaledes at opnaa directe Route fra Kjøbenhavn til Berlin. Arbejdet ventes fuldført 1886. Paa Gjedserrev er Fyrskib.

Gjelker (oldn. gjaldkeri) var i Middelalderen i Danmark Betegnelsen for den højtstaaende Embedsmand, som styrede Skaane (det lat. præfectus). I Norge havde G. i Kjøbstæderne Polititilsynet og Skatteopkrævningen under sig.

Gjellerup, Karl Adolf, dansk Forfatter, f. 2 Juni 1857 i Roholte paa Sjælland, blev Student 1874 og tog den theologiske Embedsexamen, skjønt Tübinger-Skolens kritiske Retning alt under Studiet stillede hans videnskabelige Overbevisning i Strid med den ved Facultetet herskende Lære. For en philosophisk Afhandling om „Arvelighed og Moral" vandt han Universitetets Guldmedaille. Men allerede forinden havde han med megen Energi kastet sig over novellistisk Produktion; hans første Fortælling „En Idealist" (1878) røbede megen Paavirkning af Heine, i „Det unge Danmark" (1879) tog han afgjort Parti for den brandesianske Retning, og i de yderligste Former brød Fritænkeriet og Naturtilbedelsen ud i Digtsamlingen „Rødtjørn" (1881). I G.s Reqviem over Darwin, „Aander og Tider", brydes store Syner med en hyppig ufuldkommen metrisk Form. Særlig i det større og modnere Arbejde „Germanernes Lærling" (1882) giver Forfatterens Paavirkethed af og Forkjærlighed for tysk Aandscultur sig Vidnesbyrd. Den efterfulgtes af Novellerne „Romulus" og „G-Dur" (1883), medens en tidligere Fortælling „Antigonos" (1880) viser os Forfatteren som Gjæst paa den historiske Romanskrivnings Omraade. En Rejse gjennem Tyskland, Schweiz, Italien, Orienten og Rusland har G. beskrevet i de to Bøger „En klassisk Maaned" (1884) og „Vandreaaret" (1885), i hvilket sidstnævnte Skrift han declarerer sit Brud med den af ham tidligere hyldede Brandesianisme. Den unge Forfatters modneste, i Formen afgjort fyldigste og mest udarbejdede Værk er Tragedien „Brynhild" (1884), et smukt Resultat af hans sidste Udviklingsstadium.

Gjelstrup, Adam Gottlob, dansk Skuespiller, f. 11 Oct. 1753 i Kjøbenhavn, d. 10 Febr. 1830, var først i Malerlære, men gik til det gl. Theater og debuterede der 10 Oct. 1777 som Henrik i „Henrik og Pernille". Ved fortsat Studium udviklede han sit ualmindelige Talent og blev en af de mesterligste Fremstillere, Holberg har haft. Som komisk Charakterskuespiller var han tillige individuel-humoristisk, men hans rige Lune førte ham aldrig ud over den rette Grænse, og hans fine og rigtige Takt holdt ham lige saa langt fra tvungen Correcthed som fra Plathed. Som hans Mesterroller nævnes Arv, Studenstrup, Jeppe o. fl. Som ovenfor nævnt var G. oprindelig uddannet til Maler, men under sin Skuespillervirksomhed kunde han kun bringe sit Talent i Anvendelse paa sit eget Aasyn, som han selv malede paa den mest slaaende Maade i Overensstemmelse med den Charakter, han skulde fremstille. Efter at han 1808 havde trukket sig tilbage fra Theatret, af Misfornøjelse med den daværende Theaterchef, gjenoptog han sine kunstneriske Studier, gjorde Rejser til Tyskland og Sverige og udstillede i Aarene 1821—27. Hans Arbejder gjorde Lykke hos Samtiden, hvorvel de ikke, trods umiskjendeligt Talent, hævede sig over Datidens conventionelle Malemaade. G. var gift med Skuespillerinden **Katharine Morell**, f. 1755, d. 1799. Hun var i tidligere Aar yndet i Syngestykker og siden anerkjendt som en fortrinlig Skuespillerinde i Soubretternes, Pernillernes og andre komiske Roller.

Gjendaab er i Følge Eph. IV, 5 altid bleven misbilliget af Kirken, og tillige erklærer den romerske og evangeliske Kirke imod Anabaptister af enhver Art, at enhver, af Kjættere fuldbyrdet Daab, som foretages med Viljen til at optage i Christenheden, er gyldig for stedse. Gjendøbere ell. **Anabaptister**. Forkastelse af Barnedaabens Gyldighed var i Reformationstiden det Punkt, hvorom der var Enighed mellem de radicale, religiøse eller politiske Sværmere, der ikke fandt Reformationens Forandringer i den bestaaende Orden vidtgaaende nok. Hvad enten deres egentlige Løsen var Formuefællesskab eller det var Oprettelsen af „et sandt Guds Rige paa Jorden" eller det gjaldt dem om at blive anerkjendte som inspirerede Propheter, altid hævdede de, at Barnedaab stred mod Skriftens Ord og Daabens Væsen, og derfor omdøbte de alle voxne, som sluttede sig til deres Samfund. Deraf fik de Navnet G., hvilket Navn dog for saa vidt er upassende, som de ikke lærte, at Daaben skulde gjentages; thi den første Daab var jo i deres Øjne ingen Daab. Nu bruges Navnet derfor ogsaa kun sjælden; selv kalde de sig i Regelen enten Baptister, d. e. Døbere, eller „døbte Christne" eller „Daabssindede", d. e. Folk, som have det rette Sind med Hensyn til Daaben. Om Reformationstidens G., der næsten overalt fulgte Reformationen i Hælene som dens Brændebillede, s. Zwickauer-Propheter, Münzer, Melchior Hoffmann og Bockhold. Om de fra disse revolutionære Fanatikere forskjellige **Mennoniter** og **Baptister** s. disse Art.

Gjende ell. Gjendin, en 2½ M. (18 Km.) lang Indsø inde i Jotunfjældene i Norge, ligger i en trang Kløft med høje og bratte Fjælde paa begge Sider, 3,218 F. (1,010 Met.) over Havet. I begge Ender ligge Logishuse, Gjendesheim i Ø. og Gjendebøden i V., der om Sommeren ere meget besøgte af Tourister.

Gjendøbere, s. Gjendaab.

Gjenfødelse kaldes i den christelige Dogmatik det Vendepunkt i et Menneskes Liv, hvorved den tidligere Udvikling afbrydes og en ny, hellig

Udvikling tager sin Begyndelse; den betragtes paa ēn Gang som Naadens og Frihedens Gjennembrud i Mennesket, hvilke to Factorer forenes i den nye Personlighed, der bliver stiftet og udviklet i Lighed med Christi gudmenneskelige Personlighed. Objectivt set foregaar G. i Daaben (s. Daab), men subjectivt træder G. først i Kraft, naar Mennesket ved at blive troende kommer i personligt Livssamfund med Christus (jvfr. Tro).

Gjenklang ell. **Resonans.** I Kirker og andre store Rum mærker man let, naar man taler med stærk Stemme, at Lyden kastes tilbage fra Væggene, at den tilbagekastede Lyd blandes med den oprindelige og forstærker den. Denne tilbagekastede Lyd er det, man kalder G. Er Rummet meget stort, vil G. fra de fjærnere Vægge komme kjendelig senere end fra de nærmere, og derved kan G. komme til at vare meget længere end den oprindelige Lyd, især da Lyden kan blive tilbagekastet flere Gange efter hverandre. I Rum, hvor G. er stærk og langvarig, er det vanskeligt at forstaa Tale, især naar den talendes Stemme er stærk og klangfuld. G. dæmpes meget ved tykke Tapeter, og mange Kirker og Talesværelser vilde vinde betydelig, naar saadanne bleve anbragte.

Gjenkomst, Christi. Gjentagne Gange forudsagde Christus sine Disciple, at han efter sin Bortgang fra Jorden en Gang skulde komme igjen for at føre sit Rige til Sejer over alle dets Fjender og holde Dom over alle Mennesker (Matth. XVI, 28; XXIV, 27; XXV, 31 ff. o. a. St.); men da Disciplene spurgte om Tiden for hans G. og om de Tegn, der skulde bebude denne, sagde Christus dem, at Tiden eller Time vidste ingen uden Faderen; men de christne skulde altid være beredte paa hans G., thi han vil komme i det Øjeblik, da Verden mindst venter det; først skal dog Evangeliet være forkyndt over den hele Verden. Om de Tegn, som skulle gaa forud for G., s. Antichrist. At ville beregne Tiden for hans G., som mange have forsøgt baade i ældre og nyere Tid, strider lige saa vel imod Skriftens Ord som at nære Tvivl om den, fordi den endnu ikke er indtraadt. Jvfr. Chiliasme og Yderste Dag.

Gjenlyd, d. s. s. Echo.

Gjennemcomponeret kaldes den musik. Viseform, i hvilken Digtets Stropher ikke gaa paa samme Melodi, men hvori nogle eller alle Stropher have særlige Melodier, der svare til Indholdet af hver enkelt Strophe.

Gjennemføring bet. den thematiske Udarbejdelse af en musikalsk Tanke, hvorved denne opløses i sine Bestanddele, som atter bruges til Dannelsen af nye Perioder. Navnet bruges særlig om de Dele af større Tonestykker, i hvilke den thematiske Udarbejdelse stærkest fremtræder, f. Ex. om Mellemsatningen eller 2den Del af Sonaten, om Themagrupperne i Fugaen osv.

Gjennemgang. De to saakaldte nederste Planeter, Mercur og Venus, hvis Baner falde inden for Jordens, maa undertiden komme mellem Solen og Jorden, hvorved i Kikkerten en sort Plet ses at bevæge sig over Solens Skive. Dette Phænomen kaldes deres G. gjennem Solen (d. e. Gang foran Solen) og er af megen Vigtighed til at bestemme Conjunctionens Øjeblik og derved fuldkommengjøre disse Planeters Theori. Desuden tjener Venus's G. til at bestemme Solens Parallaxe og derved dens Afstand fra Jorden, hvilken er en af de vigtigste Talstørrelser i hele Astronomien, da den fremtræder som den naturlige Enhed for alle andre Afstande, undtagen Maanens fra Jorden. Venus's G. viser sig forskjellig paa de forskjellige Steder af Jorden, og det er denne Forskjel, der leder til at finde Solens Parallaxe. Derfor maa Phænomenet observeres paa saa mange langt fra hverandre liggende Steder som muligt, enten med Hensyn til dets Varighed (Halleys Methode) eller med Hensyn til Tiderne for Venus's Indtrædelse paa eller Udtrædelse fra Solskiven (Delisles Methode) eller med Hensyn til Venuscentrets Afstand fra Solcentret i hvert givet Øjeblik under Gjennemgangen (den mikrometriske Methode), hvorhos Photographien kan træde i hver af disse Methoders Tjeneste (den photographiske Methode). Det, der ved disse Methoder egentlig findes, er Venus's relative parallaktiske Forskydning paa Solskiven, altsaa Forskjellen mellem Venus's og Solens Parallaxer; men da Forholdet mellem dem allerede er kjendt ved den tredje keplerske Lov, blive de derved begge kjendte, altsaa ogsaa Solens. Siden Halley først gjorde opmærksom paa Venus-G.s Betydning for Solparallaxens Beregning, har der fundet to saadanne Sted i forrige Aarhundrede, en 1761, der kun blev utilstrækkelig observeret, og en 1769, der gav Anledning til mange Expeditioner, deriblandt den berømte danske til Vardøhus (s. Hell), samt to i dette Aarhundrede, 1874 og 1882, der bleve iagttagne af talrige Expeditioner, den sidste ogsaa af en dansk Expedition til St. Croix. Beregningerne af forrige Aarhundredes Iagttagelser gav ikke saa godt stemmende Resultater, som man havde ventet. Beregningerne af dette Aarhundredes Iagttagelser ere endnu ikke afsluttede. De næste Venus-G. ville finde Sted i Aarene 2004, 2012, 2117, 2125, 2247, 2255 osv. Mercur-G. ske hyppigere, men have ingen Betydning for Solparallaxens Bestemmelse, da Mercurs relative parallaktiske Forskydning paa Solskiven kun er lille. Af dette Aarhundredes 13 Mercur-G. ere endnu to tilbage, 10 Maj 1891 og 10 Nov. 1894. G. ved en Krystal er den glatte Flade, hvorefter den kan kløves ved et Slag, og antyder den indre Krystallisation, hvorfor det er et vigtigt Kjendemærke i Mineralogien. Antallet af G. er forskjelligt ved de forskjellige Mineralier; saaledes har Gips og Glimmer ēn, Hornblende to, Kalkspat tre G.; men de iagttages dog ikke ved alle Mineralier. G. kaldes i Musik Forbindelsen af to harmoniske Hovednoder i samme Stemme ved ēn eller flere melodiske Binoder, som ikke høre med til Accorden. De forbindende Noder kaldes G.s eller gjennemgaaende Noder.

Gjennemhugning, den Udlysning, som med visse Mellemrum (tidligere hvert 20de, i den nyere Tid hvert 10de eller endog hvert 5te Aar) foretages i Skovene for at give Træerne den fornødne Plads og derved befordre og frem-

tynde Tilvæxten. Ved G. borttages i Regelen kun de understregede Træer, d. e. saadanne, som ere overskyggede af de omkringstaaende; men G.s Styrke maa for øvrigt afpasses efter Træart og Voxested.

Gjennemliggen, s. Liggesaar.

Gjennempræguing, en ved meget tynde Mønter undertiden indtræffende Fejl, der bestaar i, at Præget fra den ene Side eller i alt Fald dets Omrids kommer til Syne paa den modsatte Side.

Gjennemsigtigt er et Legeme, der tillader Lyset at trænge igjennem sig. Absolut g. eller absolut nigjennemsigtigt er dog intet Legeme; selv om et Legeme i store Masser er nigjennemsigtigt, bliver det dog i meget tynde Lag mer eller mindre g. og omvendt; saaledes vilde Jordens Atmosphære, hvis den helt igjennem havde den Tæthed, den har ved Jordens Overflade, være nigjennemsigtig ved en Højde af omtrent en Million Meter. Man skjelner i Almindelighed imellem følgende Grader: g., naar man tydelig igjennem vedkommende Legeme kan se de Gjenstande, som ere bag det, halvgjennemsigtig, naar saadanne Gjenstande kun kunne ses med utydelige Omrids, gjennemskinnende, naar Lyset, som træffe Legemet, skinner igjennem som et svagt Lysskjær, hvilket hyppig finder Sted ved et Legemes skarpe Kanter; endelig nigjennemsigtig, naar Lysstraaler ikke kjendelig formaa at trænge igjennem. De farvede g. Legemer ere kun gjennemstraalelige for nogle af det hvide Sollys's forskjellige Farvestraaler, men absorbere andre; saaledes lader en rød Glasplade fortrinsvis de røde Farvestraaler gaa igjennem, en violet Glasplade fortrinsvis de violette; naar man derfor lægger en rød Glasplade paa en violet, kan man intet se derigjennem, thi ingen eller saa godt som ingen af Sollysets Farvestraaler kan trænge igjennem begge Plader.

Gjennemsnit, et Snit, tværs igjennem et Legeme. Ogsaa d. s. s. Middeltal, Middelværdi; G. af en Række ensartede Størrelser faas ved at dividere deres Sum med deres Antal.

Gjenner Bugt, en Indskæring af Lillebælt i Slesvigs Østkyst mellem Haderslevfjord og Aabenraafjord.

Gjenpart, Afskrift af et Document, d. s. s. Copi.

Gjenskin, s. Reflex.

Gjentofte, Kirkeby og Sogn i Sjælland, 1 M. n. for Kjøbenhavn, ved G. Sø. I Sognet, der gjennemskæres af to Jærnbaner, navnlig i Byerne G., Jægersborg, Ordrup og Skovshoved samt langs Strandvejen, ligge talrige Lyststeder samt Slottene Bernstorff og Charlottenlund, der tjene Kong Christian IX og Kronprins Frederik til Sommeropholdssteder.

Gjentryk, s. Bogtrykkerkunstens Technik.

Gjer Aa, et Vandløb i Nørrejylland, paa Grænsen mellem Hjørring og Aalborg Amter, løber ud i Kattegattet.

Gjerrild Bugt dannes ved en Indbøjning af Jyllands Østkyst mellem Fornæs og Stavnshoved n. for Grenaa og afgiver ret god Ankerplads.

Gjertsen, Frederik [jèrt], norsk Skolemand, f. 1831 i Mandal, Student 1849 og philologisk Candidat 1856, Bestyrer og Ejer af den af ham 1864 oprettede Latin- og Realskole i Christiania, har vundet et Navn ved sine smagfulde Oversættelser af klassiske og moderne Forfattere. De mest bekjendte af disse Gjengivelser ere hans Oversættelser af „Horats's Brev til Pisanerne om Digtekunsten" (Christ. 1871), af Plautus's „Mostellaria" (Christ. 1872) og af Goethes „Faust" (Christ. 1873).

Gjessing, Gustav Antonio, norsk Philolog og Skolemand, f. 22 Sept. 1835, blev Student 1854 og philologisk Candidat 1860, var Lærer ved Christiansands Kathedralskole 1865—80 og er siden sidstnævnte Aar Rector ved Arendals Skole. Han har gjort sig bekjendt ved en Del dygtige Arbejder over nordisk Philologi og Historie, blandt hvilke de betydeligste ere hans „Undersøgelse af Kongesagaens Fremvæxt", I og II (Chrsand 1866) og en kritisk Udgave af Arngrim Jonssons latinske Oversættelse af »Jómsvikinga-Saga« (Chrsand 1877).

Gjethuset (plattysk „Geethus", højtysk „Gießhaus"), en Bygning paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn, opført 1671 til det kgl. Kanonstøberi, der allerede forud havde existeret i 150 Aar. Endnu efter at Kanonstøberiet 1757 var nedlagt til Fordel for det nyoprettede private Støberi paa Frederiksværk, brugtes G. til større Støbearbejder; Rytterstatuen paa Amalienborg er saaledes 1768 støbt her. 1785 indrettedes G. til Locale for Artillericadetinstitutet og gik fra dette 1830 i Arv til den militære Højskole, indtil denne maatte fraflytte det 1865 i Anledning af Gammelholms Bebyggelse. G. blev nedrevet 1872 og største Delen af dets Grund benyttet til Opførelsen af den nye Theaterbygning.

Gjorde, forskjellige Slags tykke, brede Baand, der skulle kunne udholde et betydeligt Træk og derfor maa være overmaade stærke, navnlig vævede af en stærk Kjæde. De simpleste G., der bruges til Grimer, til Seler for Dragere og til at udspænde Fjedrene i Matrasser osv. imellem, forfærdiges af Rebslagerne paa en meget simpel, smal Væv, hvor en flad Trækniv træder i Stedet for Laden og Ritten. Medens disse G. ere lærredsvævede, sædvanlig med Blaagarns Islæt, have finere G. (Saddelgjorde, Seler til Benklæder osv.) Islæt, sjældnere Kjæde af Bomuld, Kamuld eller endog Silke, ligesom de ere mere compliceret vævede, ofte st dog kipret og saaledes, at Islætten skjuler Kjæden eller omvendt Kjæden skjuler Islætten.

Gjorslev, en Herregaard i Nærheden af Storeheddinge, tilhørte i det 14de Aarh. Roskilde Bispestol; Biskop Peder Jensen Lodehat (d. 1416) opførte den endnu staaende Hovedbygning. Efter at Gaarden ved Reformationen var kommen under Kronen, skjænkede Christian III den til sin Raad Peder Svave. Derefter ejedes den af forskjellige Adelsslægter, indtil den 1657 kjøbtes af Christian IV.s forhenværende Kammertjener, Holsteneren Jochum Irgens. Dronning Charlotte Amalie kjøbte den 1678 og forenede dermed Søholm og Erikstrup, hvilke tre Godser 1763 oprettedes til et Stamhus for Familien Lindencrone, der en Snes Aar tidligere var kommen i Besiddelse af dem. 1793 solgtes imidlertid Stamhuset

til J. B. Scavenius, hvis Efterkommere endnu eje Godserne.

Gjukunger ell. **Niflunger** var Navnet paa en Fyrsteslægt, som optræder i Volsungasagnene og har stor Indflydelse paa Helten Sigurd Faavnesbanes Skæbne. Efter at Sigurd efter Drabet paa Uhyret Faavne (s. d. A.) og Mødet med Valkyrien Brynhild rider videre, kommer han til Kong Gjuke, hvor han faar en god Modtagelse af ham og hans Hustru Grimhild, ægter Datteren Gudrun, efter at han ved en Trylledrik er bragt til at glemme Brynhild, samt slutter Fostbroderskab med Gjukes Sønner Gunnar og Høgne. Gunnar faar ved et Bedrag, hvori Sigurd er delagtig, Brynhild til Ægte; men snart styrter Ulykken ind over dem alle. Æggede af den bedragne Brynhild rydder Kongesønnerne ved en tredje Broder (Guttorm) Sigurd af Vejen, hvorefter Brynhild følger ham i Døden. Den i Fortvivlelse nedsunkne Gudrun bortgiftes senere til Brynhilds Broder, Hunekongen Atle, som lader hendes Brødre grusomt aflive — Gunnar ved at kaste ham i en Ormegrav, hvor han dog længe ved sit Harpespil dysser Slangerne i Søvn. Til Gjengjæld dræber Gudrun sin Mand og de med ham avlede Børn. Endnu en Gang lade Sagnene Gudrun blive gift (s. Jonaker og Jormunrek), men ogsaa i dette Ægteskab hjemsøger Ulykken hende. Hvorledes Sigurds med en tredobbelt Forbandelse belagte Guldskat og særlig Ringen Andvarenaut tænktes som alle disse Ulykkers Ophav s. Faavne.

Gjæk. En tysk Laas faar ofte en Tilholder, der falder i af sig selv, naar Laasen er oplukket; naar man vil have den til at smække i, maa man trykke paa eller trække i en saakaldet G., der udløser Tilholderen.

Gjældsbrev, et Document, hvorved en Person erkjender at skylde en anden en Sum Penge eller et Qvantum andre, ligesom Penge kun efter Art betegnede Gjenstande (altsaa ikke individuelle Ting). Det særegne, som er at mærke om G. efter dansk og norsk Ret, er den Beskyttelse, de nyde i godtroende Tredjemands Haand, mod Indsigelser, som ikke fremgaa af dem selv, en Beskyttelse, som ellers blot plejer at indrømmes visse Handelspapirer (Vexler). **Gjældscommissionen**, en Afdeling af Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn, som paakjender de Sager, hvis Værdi ikke naar 200 Kr. Lignende G. bestod tidligere ogsaa i Norge, men ere nu afskaffede. **Gjældsfængsel**, s. Fængsel.

Gjælle, det for de fleste Vanddyr charakteristiske Aandedrætsredskab, der ikke, som Lungen eller Luftrøret, er beregnet paa at optage Luft i indre Hulheder i Legemet, men derimod med sin udvendige Flade træder i Berøring med Vandet, hvori Dyret opholder sig; Blodet, som altid er til Stede i rigelig Mængde i G., kan da gjennem dennes tynde og bløde Hudvægge træde i Vexelvirkning med den i Vandet optagne atmosphæriske Luft. For at lette denne Vexelvirkning har G. sædvanl. en meget findelt Form (busket, fjer- ell. kamformet, sammensat af talrige Trævler osv.) for at frembyde saa stor en Overflade som muligt; og enten bevæges G. meget livlig, saa længe Dyret lever, eller der er paa anden Maade sørget for, at Vandet omkring G. stadig kan fornys, f. Ex. ved en gjennem Gjællehulen gaaende Vandstrøm eller ved de G. beklædende Fimrehaar. Hos rødblodige Dyr er G. rød af Blodet. Særdeles forskjellig er G.s Antal og Sted; hos nogle ere de anbragte i særegne Gjællehuler, hos andre frit uden paa Kroppen, eller G. ere hæftede til Lemmerne osv. Ogsaa enkelte Landdyr have G. (f. Ex. Bænkebidere, Landkrabber), ligesom omvendt enkelte Vanddyr have Lunger (Hvaler, Mosesnegle); men i Regelen dø de med G. forsynede Dyr i Luften efter kortere eller længere Tid, fordi G. tørre ind og klæbe sammen og Kredsløbet derved standses. Mange lavere Vanddyr mangle for øvrigt G. og aande blot ved Huden. **Gjællehulen** dannes hos Benfiskene af Hovedets bageste Sidedele og dækkes af **Gjællelaaget**, der bestaar af 3 Benplader og nedadtil fortsættes af en Hinde, **Gjællehuden**, der støttes af **Gjællehudstraalerne** (radii branchiostegi), der udspringe fra Tungebenet; i G. sidde Gjællerne fæstede til **Gjællebuerne**, der ligeledes staa i Forbindelse med Tungebenet. Aabningen mellem Gjællelaaget og Skulderbuen, hvorigjennem Vandet træder ud af G., kaldes **Gjællespalten**; hos Bruskfiskene er der flere G. og flere Gjællespalter. Hos Bløddyrene ligger G. mellem Kroppen og Kappen, hos Skjoldkrebsene paa hver Side af Kroppen under Skjoldet. **Gjælleblade** kaldes Gjællens enkelte Bestanddele, naar de, hvad ofte er Tilfældet, nogenlunde have Form af et Blad. **Gjælleaarer** ere de Blodkar, som føre Blodet til Gjællerne og danne disses Haarkarnet, saa vel som de, der føre Blodet tilbage igjen (Gjællearterier og Gjællevener). **Gjællehulelunger**, de særegne Aandedrætsredskaber, der forefindes hos en Malleslægt (Saccobranchus) og hos Cuchiaaalen (Amphipnous) i Form af store, sækdannede Forlængelser fra den øverste Del af Gjællehulen, som hos førstnævnte strække sig langs Rygraden oven over Ribbenene helt hen imod Legemets Bagende, hos den sidste op i den bageste Del af Hovedet paa hver Side af Nakken; de have deres Blodkar fordelte paa en saadan Maade, at en Iltning af Blodet kan finde Sted; Gjællerne ere hos disse Fiske meget reducerede, hvilket ogsaa er Tilfældet med nogle andre Fiske (Krybefiske, Malleslægterne Clarias og Heterobranchus), hvor der i Gjællehulen findes særegne greuede eller bladdannede, krusede Aandedrætsorganer udgaaende fra Gjællebuerne. Alle disse Fiske leve under særegne Forhold, færdes ofte paa Land eller leve i halvt udtørrede Vandsamlinger, hvorimod de kvæles, naar de tvinges til at blive under Vandet og hindres i at optage Luft oven over Vandfladen. Ogsaa hos mange Landkrabber ere Gjællehulerne uddannede til Lunger, og disse Dyr drukne ligeledes ved at holdes i nogen Tid under Vand.

Gjællefod (Branchipus), s. Bladfødder.

Gjælleorme bruges i dobbelt Betydning: om de Ledorme, som have Gjæller, og om de paa Fiskes og andre Havdyrs Gjæller levende Orme (Igler og Ikter); tidligere vel ogsaa om de sammesteds levende, mere eller mindre ormlignende Krebsdyr (Lernæer).

Gjællesnegle, den større Hovedafdeling af Sneglene, som aande ved Gjæller og for største

i Havet; de kunne i det hele hen-
Grupper: de nøgne G. (Nudi-
;ymnobr.), hvis Gjæller i Almindel.
symmetrisk, enten som en Dobbelt-
d Ryggen eller som en Kreds om
omkring Kroppen mellem Kappen
g de skaldække G., hvis Gjæller
hule under Kappens og Skallens
denne Gruppe er meget talrigere
e G.; s. **Snegl**.
ter af en encellet Svamp, Saccha-
r bestaar af meget smaa, i Almin-
deformig forbundne Celler, som
rmere sig ved Celleafsnøring, men
| Adgang af Luft ved Sporer. Man
em **Overgjær**, der virker kraftig ved
stiger op til Overfladen med Kul-
, og **Undergjær**, der virker lang-
ved under 12°. Om disse ere
Varieteter er uafgjort, men de
:gge paa i øvrigt ubekjendt Maade
il Vinaand og Kulsyre (s. **Gjæring**,
3in, Øl). G. behøver for at ud-
Dels de samme Næringsmidler
lanter, saaledes Ammoniak, Kali,
horsyre. I Regelen leveres disse
ide Vædsker (Peptoner og Salte).
se af Ilt og Sukker er ikke nød-
).s Vært, som derfor ikke uløselig
Gjæringen, men G. voxer meget
) rigelig Ilttilførsel, idet da ogsaa
vere nye Individer. **Pressegjær**,
Overgjær, som paa Højdepunktet
omhed skummes i Brændevins-
(hvis Drift ændres noget, naar
le producere G.), skilles fra Skaller
presses og i Regelen blandes med
rtoffelstivelse. **Kunstig G.** er en
gde gjærende Masse, der tjener til
æringen i Hovedmæsken i Brænde-
at forplante Gjæringen fra den
rrer den ene Dag, til den, der skal
este. Den tilberedes særskilt for
ıyttes paa det Tidspunkt, da G.
tigste Periode. — **Gjæring** er en
s, ved hvilken et organisk Legeme
der Indvirkning af en anden or-
delse (Gjæringsstoffet, Gjærings-
mentet), uden at dette sidste af-
af sit Stof til de dannede Pro-
ıaledes alene dannes af det gjæ-
(og Vand). Det følger heraf,
3vis ringe Mængde af Gjærings-
ombanne en betydelig Mængde
ıde Stof. Gjæringsvækkeren er
ot et organisk, men et organiseret
mp- eller en Bakterieform, s. **Bak-**
kaldes G. ægte; men ogsaa ofte
temmelig sammensat chemisk For-
:ægte G. Disse sidste kunne i
ı ogsaa tilvejebringes ved Ind-
ıyrer, Alkalier osv., hvis Virke-
r er lige saa gaadefuld som selve
je nemlig heller ikke i den che-
Betingelserne for G. ere i Al-
forunden et Stof, som kan gjære,
;svækker, Tilstedeværelse af Fug-
et mindste, indtil G. er indledet)
'uft samt en Temperatur af sæd-

vanlig 4° til 40°; under 0° og over 100° foregaar ingen G. De ikke organiserede Gjæringsvækkere have i Almindelighed de samme Egenskaber, indeholde Kvælstof og Ilt og ligne i denne Henseende Albuminstofferne, men adskille sig dog væsentlig fra disse. De indeholde f. Ex. ikke Svovl og fældes ikke af Garvestof. For øvrigt ere de sædvanlig faste, farveløse, ukrystallinske, opløselige i Vand; deres Opløsning fældes af stærk Vinaand og Blyeddike, og naar man ved Tilsætning af forskjellige Opløsninger fremkalder et amorpht Bundfald i Vædsken, udskilles de hyppig sammen med dette. **Uægte G.**: 1) Omdannelse af Stivelse til Dextrin og Maltose sker ved Diastase (s. disse A.). Paa lignende Maade virker Ptyalin, et Ferment i Spyt. 2) Omdannelse af Rørsukker til Invertsukker sker ved Invertin, et Ferment, som kan udtrækkes af Gjær med koldt Vand. 3) Omdannelse af Glykosider sker især ved Emulsin, en opløselig Gjæringsvækker i Mandler. 4) Omdannelse af Albuminstoffer til Peptoner sker især ved Pepsin, et Ferment i Mavesaften, der virker i svagt sur Opløsning. 5) Sønderdeling af Fedtstoffer til frie fede Syrer og Glycerin sker i Legemet ved et Ferment i Bugspyttet. 6) Coaguleringen af Mælkens Ostestof sker ved et opløseligt Ferment i Kalveløbe. Alle uægte G., ved hvilke baade det gjærende Stof og Gjæringsprodukterne ere nøje kjendte, bestaa i, at et mere sammensat Stof under Optagelse af Vand sønderdeles til to mindre sammensatte. **Ægte G.** foregaar under Indvirkning af Svampe eller Bakterier. Den vigtigste Gjærsvamp er Gjær, som under passende Betingelser ombanner Sukker og lignende Stoffer til Alkohol og Kulsyre. De Sukkerarter, som umiddelbart ombannes saaledes, ere Druesukker, Lævulose, Maltose (?) og Galaktose. De Stoffer, der middelbart undergaa denne G., idet de først ved Indvirkning af en opløselig Gjæringsvækker i Gjæren eller ved svage Syrer eller ved Diastase ombannes til umiddelbart gjæringsdygtigt Sukker, ere Rørsukker, Mælkesukker (Maltose?), Dextrin, Gummi, Stivelse og enkelte andre. Herhen hører Brøddejens G.; s. **Brød**. Men ogsaa Skimmelsvampe kunne frembringe lignende Virkninger. De vigtigste G., som fremkaldes ved Bakterier, ere: 1) Mælkesyregjæring, som fremkaldes i Opløsningen af Rør-, Mælke- eller Druesukker ved en Stav-Bakterie, som kun virker i neutral Vædske og bedst ved en Temperatur af c. 35°. Den findes bl. a. i raadden Ost, men dens Spirer findes overalt i Luften. Ved Indvirkning af en anden Bakterieform spaltes Mælkesyren ved længere Henstand til Smørsyre, Kulsyre og Brint. 2) Smørsyregjæring fremkaldes i Stivelse og Vand af Bacillus subtilis. 3) Den slimede G. sker i hvide Vine, Øl og i raa, sukkerholdige Plantesafter ved en Bakterie, hvis yderst smaa Kugler ere forbundne som Rosenkranse. Herved gaar Sukkeret over til Mannit og Gummi. Tilstedeværelse af Garvesyre hindrer denne G. 4) Urinstofs Spaltning til Kulsyre og Ammoniak (Forraadnelse af Urin) sker ved en Mikrococcusart. 5) Ogsaa Glycerinets Sønderdeling til Smørsyre o. fl. a.

Stoffer, Æblesyrens, Fumar- og Maleinsyrens Sønderdeling til Ravsyre, Eddikesyre og Kulsyre osv. skyldes egne Bakterieformer. 6) En af de vigtigste ægte G. er endelig Forraadnelsen, den Proces, hvorved døde Rester af Planter og Dyr efterhaanden omdannes til deres simpleste Sønderdelingsprodukter, Vand, Kulsyre, Ammoniak, Svovlbrinte osv. Den indledes altid ved Albuminstoffernes Forraadnelse, og det er vist, at den foregaar under Indvirkning af to Grupper af Bakterier, en, som fremkalder Albuminstoffernes Spaltning, først til Peptoner, senere til krystallinske Sønderdelingsprodukter, og en anden, som fremkalder de iltende Virkninger. Forraadnelsen er i Følge sin Natur et særdeles indviklet Phænomen, som endnu kun ufuldkomment er kjendt i det enkelte, men som i alle Maader har Charakter af en ægte G., kun at Spaltningsprodukterne her hyppig ere ildelugtende. **Gjæringsindustri** omfatter Tilvirkning af Vin, Spiritus, Øl og Eddike. **Gjærpulver**, en Blanding af Vinsten og tvekulsurt Natron, som ved at kommes i Vand udvikler Kulsyre og derfor kan bruges i Stedet for Gjær til Bagning.

Gjæsteretten kaldes en Afdeling af Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn, som under Iagttagelse af en særegen, hurtig Procesmaade paakjender saadanne Sager, som, navnlig fordi en af Parterne er Gjæst, d. e. ikke har sit Hjem under Byens Jurisdiction, ønskes snarlig tilendebragte. Uden for Kjøbenhavn, ligesom i Norge, findes ingen særegne Retter til slige Sagers (**Gjæsteretssagers**) Behandling, men de paakjendes af de almindel. Domstole med Iagttagelse af i det væsentlige den samme processuelle Fremgangsmaade som ved G. i Kjøbenhavn.

Gjæsteri. I ældre Tider havde de nordiske Konger ikke nogen fast Residens, og deres Indtægter bestod for en stor Del som en Følge af den Tids indskrænkede Pengemasse i Naturalydelser. Saa vel af denne Grund som for at holde Retterting og afsige Domme i de forskjellige Provinser, ligesom ogsaa af andre Aarsager, drog Kongerne idelig med deres Hof omkring i Landet og havde da som en Rettighed frit Underhold paa de Steder, hvor de kom frem. Forpligtelsen til at modtage og beværte Kongen (yde „Hold“, „Natthold“) paahvilede i Danmark fornemmelig Lensmændene og Kjøbstæderne, men ogsaa Bønderne. Stedet, hvor Kongen tog Natteleje og Holdet skulde ydes, var sædvanlig en af de mange i Rigets forskjellige Provinser adspredte Kongsgaarde, en Kjøbstad eller en Præstegaard. Da Kongerne ofte førte et Følge af flere Hundrede Personer med sig, var dette G. en betydelig Byrde for Befolkningen, og da det tillige var forbundet med en Del Ulejlighed, var det, navnlig i en senere Periode, ikke saa sjælden, at man søgte at undgaa det ved at træffe Accord med Kongen om en bestemt aarlig Betaling i Stedet derfor. Ogsaa Befordringen af Kongen og hans Følge paa Rejserne („Ægter“) paalaa saa vel Kjøbstæderne som Bønderne. I Forbindelse med Kongernes G. stod Indkvarteringen af Hoffinderne, som Kongen ofte sendte ud omkring i Landet for paa denne Maade at tilvejebringe deres Underholdning, eller de saakaldte „Borgelejer“. Ogsaa de katholske Bisper ydedes der G.

Gjæte [jæ], norsk (oldn. gæta), vogte, have Tilsyn med, især om at vogte Kvæget; deraf **Gjæter**, Vogter (Hyrde), **Gjætergut**, **Gjæterjente**, **Gjætsel**, Bevogtning af Kvæget osv.

Gjøe ell. **Gøye**, en gammel og berømt dansk Adelsfamilie, af hvilken følgende ere de mærkeligste. **Henrik G.** til Giselfeld var den mod sin Konge trofaste Helt, der saa tappert forsvarede Kjøbenhavn og Malmø i over 8 Maaneder, efter at Christian II havde forladt sine Riger, og først overgav disse Stæder, da alt Haab om Undsætning var forsvundet, 6 Jan. 1524. Han forlod derpaa Danmark, men vendte dog snart tilbage og døde som Frederik I.s betroede Mand 1533. I Slutningen af sit Liv trykkedes han stærkt af Pengeforlegenhed. — Hans Broder, **Mogens G.** til Krenkerup (nu Hardenberg paa Laaland), dansk Rigshofmester under Kongerne Frederik I og Christian III, var en af de første danske Adelsmænd, der sluttede sig til den luthersk Lære; han var en af de ivrigste i at fordrive Munkene fra deres Klostre, hvorfor Papisterne ogsaa kaldte ham „Djævelens Drabant og Tjener“. Da Bispperne paa Herredagen i Kjøbenhavn 1533 havde sat igjennem, at Hans Tausen skulde forvises fra Sjællands og Skaanes Stifter, udvirkede G. ved sin mægtige Indflydelse hos den roskildske Bisp Joach. Rønnov, at han fik Tilladelse til at forblive i Kjøbenhavn. Mog. G. forlod Herredagen misfornøjet med, at der intet blev af Kongevalget; n. A. var det fornemmelig ham, der bragte Christian III.s Valg af den jyske Adel i Ry i Stand, og han stod derpaa i stor Anseelse hos denne Konge lige til sin Død 5 Apr. 1544. Han var en ædel Personlighed og en stor Rigmand. Af hans 17 Børn er det mest bekjendte **Birgitte G.**, f. 1511, d. 1574, der blev gift med den berømte Søhelt Herl. Trolle; om dette ædle Ægtepar har Herlufsholm i over 3 Aarh. været et talende Minde. — **Otto G.** til Turebygaard, f. 1604, d. 1642, Sønnesøns Søn af ovennævnte Henrik G., var gift med den lærde Birgitte Thott; ogsaa hans Søster **Anna G.**, f. 1609, d. ugift 1681, indtager en fremragende Plads blandt den Tids ikke faa lærde Kvinder; hun grundede det bekjendte Bibliothek i Odense, som hun testamenterede til sin Broderdatters Datter Karen Brahe, efter hvem det bærer Navn. — Deres Brodersøn, **Marcus G.** til Brahesborg og Hvidkilde i Fyn, Gehejmeraad, f. 21 Nov. 1635, er bekjendt for sin Statsklogt og Lærdom, som han tidlig havde erhvervet sig. paa Udenlandsrejser. 1663—84 havde han jævnlig Lejlighed til at vise sin sjældne diplomatiske Dygtighed i forskjellige Gesandtskaber. 1684 blev han Gehejmeraad i Conseilet og 1695 Overhofmester ved Ridderakademiet i Kjøbenhavn, som Christian V havde oprettet. Han døde 28 Apr. 1698 (begr. i Herlufsholms Kirke, da han havde været Skoleherre der) og var den sidste Mand af Slægten.

Gjøg (Cuculus canorus), Klatrefugl, der udmærker sig ved sit tynde, noget bøjede Næb, samt derved, at Ydertaaen er en Vendetaa. G. har desuden temmelig lange Vinger og Hale samt en let og hurtig Flugt. Oventil er G. graa-

:ødbrun (den yngre Hun), nedenunder
d mørke Bølgelinjer paa tværs. G.
kfugl, der kun opholder sig i Norden
Maj til Slutningen af August; dens
andser „ved Synet af den første Hø-
t i Juli), da Parringstiden er forbi.
.der sig saa vel i Skovegne som paa
:der; hos os er den allertalrigst paa
eder og i Norge meget hyppig i Høj-
Den lever af laadne Sommerfugle-
Ex. Euprepia Caja), af hvis Haar
)e ofte er ganske laadden indvendig.
'eligste Træk i G.s Naturhistorie er
lantning. G. ruger nemlig ikke selv
men anbringer dem i fremmede Smaa-
Ex. Sylviers, Piplærkers, Gærde-
Lærkers, Tornskaders, Fuglekongers,
res, Vipstjærters) Rede, ét i hver. I
:il G.s Størrelse ere Æggene meget
man vil oftere have gjort den Jagt-
t G.s Æg i Farve ligne den Fugls,
:de de lægges. Til denne Fugl over-
nu aldeles Æggenes Udrugning og
Opfostring. Gjøgeungen overgaar
: Plejesøskende i Størrelse og Styrke
:r dem én for én ud af Reden, medens
ldrene arbejde sig næsten (stundum
rkelig) til Døde for at tilfredsstille deres
jebarns Graadighed; de maa vedblive
den med Insekter, selv efter at den
ıdt Reden, som snart bliver den for
Undertiden hjælper en tredje Fugl,
af en ganske anden Art, dem med at
n. Grunden til, at G. ikke selv ruger
., søger man deri, at den kun lægger
hver Uge omtrent, og at Rugningen
'e kan afvente Æglægningens Slutning,
:i, at G. i Følge sin Fødes ejendom-
latur ikke vel kunde faa Tid til at ruge.
enger til megen Føde; den har derfor
:t omfangsrig Mave, der kun levner
lads til Æggestokkene, og deraf er det
lgen, at Æggene kun ere smaa og følge
.t efter hverandre. Dette ejendommelige
ngsforhold findes for øvrigt ogsaa hos
fremmede Fugle, dels af andre Familier,
selve Gjøgefamilien, men langtfra hos
edlemmer af denne. Til Fabler, for
G. har været Gjenstand, hører „at G.
eraaret skulde forvandles til en Spurve-
n Overtro, hvortil disse Fugles Lighed
e og Flugt vel har givet Anledning.
de fremmede Former af Gjøgefamilien
ones **Honninggjøgen** i Sydafrika (C. indi-
som lever af de vilde Biers Honning
fit Skrig forraader dem for Mennesker
dyr; **Jordgjøgen** (Dromococcyx) i Bra-
med tynde Ben og korte Kløer, samt
ne (s. d. A.) sammesteds.

geblomster ell. **Gjøgeurter** (Orchideæ),
e af de enkimbladedes Klasse, udmærker
) mange Ejendommeligheder, navnlig i
tens Bygning, fra de nærstaaende Fa-
. Den urteagtige Stængel, der bærer
, buenervede Blade, udgaar hos vore
andske Arter enten fra en sædvanlig Rod-
ler hyppigere fra en underjordisk, kugle-
t eller haanddelt Knold, der visner bort
med de overjordiske Dele, efter at en ny Knold til det følgende Aar er dannet; de fleste tropiske Arter have derimod overjordiske Knolder, dannede af de nederste, opsvulmede Stængelled og Bladskeder. Blomsterne ere oversædige med en oftest enrummet Frugtknude, et 6bladet, uregelmæssigt, farvet Blomsterdække, hvis ene, inderste Flig (Læben, labellum) er større, af en ejendommelig Form og hyppig bærer en sporedannet Forlængelse; de 3 Støvdragere, hvoraf oftest kun den ene er udviklet, ere sammenvoxede med Griflen til et Legeme, den saakaldte Griffelstøtte (deraf Navnet Hunbo, Gynandria, paa den 20de linneiske Klasse); Støvknappen er 2rummet eller ufuldstændig flerrummet, og Støvet sammenhængende i 2—8 voxagtige Klumper, Støvmasserne; Frugten er en læderagtig, 3—6klappet Kapsel med talrige fine og overordentlig lette Frø. Man kjender omtrent 3,000 Arter af G., der ere repræsenterede i næsten alle Klimaer; men medens de i de tempererede og koldere Klimaer ere uanselige, paa Jorden eller som Snylteplanter paa Træerødderne voxende Planter, optræde de i de tropiske Egnes skyggefulde og fugtige Urskove som nægte Snylteplanter eller Slyngplanter paa Træstammerne, hvorfra deres hvide Luftrødder hænge ned og indsuge Næring af den fugtige Luft, og de udvikle her en overordentlig Farve- og Formrigdom af Blomster, som til alle Tider har tiltrukket sig de rejsendes Beundring, ligesom den ogsaa har foranlediget, at G. med stor Bekostning forskrives og dyrkes i særegne Varthuse i Europa, navnlig i England. Af Stoffer, som have Betydning for Menneskene, afgive G. i Forhold til deres talrige Arter ikke mange. Slægten Gjøgeurt (Orchis), med violette, gule eller hvide, til en Klasse samlede Blomster og med en Spore ved Grunden af Læben, omfatter en Mængde Arter, der høre hjemme i den gamle Verdens tempererede og koldere Egne (Danmark har 8 Arter, Norge ligeledes); af de runde eller haanddelte Knolder af denne og nærstaaende Slægter tilberedes den som Læge- og Næringsmiddel bekjendte ægte Salep. Vanillen hører ligeledes til G.

Gjøgerokke, s. Rokke.

Gjøgespyt, s. Cicade.

Gjøl, en Ø i Limfjorden 1½ M. v. n. v. for Aalborg, ⅜ □ M. med 770 J. (1880), er ved flade Grunde forbundet med Vendsyssel. Den hører under Hjørring Amt, Hvetbo Herred.

Gjønge ell. **Gynge**, Herred (nu Östra og Vestra Göinge H.) i det nordøstlige Skaane, Christianstad Län, hvis Indbyggere **Gjøngeboerne** ell. **Gyngerne** ofte udmærkede sig i Danmarks Krige med Sverige ved Raskhed og forvovent Mod som Skytter og Snaphaner, navnlig i Krigene 1657—60, da de ved flere Lejligheder og især i Kjøbenhavn under Belejringen gjorde udmærket Nytte under Anførsel af den snilde og dristige Svend Poulsen („Gjøngehøvdingen").

Gjørs, rettere **Gjøs** (svensk gös), norsk, d. s. s. Sandart.

Gjørtlerarbejde, oprindel. Spænder og Prydelser af saa vel ædle som uædle Metaller til Bælter o. desl., som i Middelalderen udgjorde en væsentlig Del af Klædebragten; senere alskens mindre Arbejder af Messing, Bronze

osv., saasom Dørgreb, Laasebeslag, Haner, Spænder o. a.

Gjörwell, Carl Christophersson [jöhr], svensk Skribent, f. 10 Febr. 1731 i Landskrona, fik sin akademiske Uddannelse ved Universiteterne i Åbo, Lund og Greifswald. 1750—51 gjorde han en Rejse gjennem Danmark, Holland og Frankrig, paa hvilken han gjorde sig fortrolig med disse Landes Literatur. 1755 indtraadte han som extraordinær Amanuensis ved det kgl. Bibliothek i Stockholm; men til Trods for de store Fortjenester, han indlagde sig af dette, fik han dog aldrig anden Befordring end til Amanuensis med Titel af Bibliothekar. 1795 tog han Afsked med en ubetydelig Pension og døde 26 Aug. 1811. Ved de Tidsskrifter, han næsten i et halvt Aarh. vedblev at udgive under forskjellige Titler, saasom »Svenska Mercurius« (1755—61, 1763—65), »Kungl. Bibliothekets tidningar om lärda Saker« (1767—68), »Tidningar om lärda Saker« (1768—69), »Svenska Magazinet« (1766—67), »Almänna Tidningar« (1770—72, 1790), »Uppfostringssällskapets Tidningar« (1781—86) m. fl., var G. længe Sveriges betydeligste Journalist og derhos den første, som ved at henlede Opmærksomheden paa andre Landes skjønne Literatur søgte at sætte en Dæmning for den den Gang fremherskende franske Smag. Foruden disse Tidsskrifter, hvori han ved Siden af literære og politiske Notitser og mindre kritiske Afhandlinger indførte en Mængde historiske Aktstykker, udgav han ogsaa Samlinger af mere eller mindre udelukkende historisk Indhold, saasom »Svenska Bibliotheket« (1757—61), »Nya Svenska Bibliotheket« (1762—63), »Svenske Anecdoter« (1768—69), »Handlingar i Svenska Historien« (1770), »Collectio Gjörvelliana« (2 Opl., 1781, 1795), »Svenska Archivum« (1790—93) m. fl. En Del af sine ringe Indtægter anvendte G. til at forlægge fortjenstfulde videnskabelige Arbejder og Lærebøger, og hans utrættelige Bestræbelser for at skaffe Forlagsomkostningerne til Veje maa den svenske Literatur for en stor Del takke for saadanne Værker som Lagerbrings og Warmholtz's Skrifter.

Gjøs, det Flag, som paa en Orlogsmand hejses paa Enden af en Flagstang, anbragt paa Bovsprydet af Skibet, naar det ligger til Ankers. Ofte, som i Danmark og Frankrig, anvendes dertil et mindre Nationsflag; men er dette, som i England, Sverige og Norge, ved et Kors delt i 4 Felter og den øverste, nærmest Stangen, er af en anden Tegning end de andre, anvendes denne Felt som G.

Gjøvik [jö], Kjøbstad i Christians Amt i Norge, paa Vestsiden af Mjøsen, har 1,050 J. (1875) og ikke ubetydelig Fabrikdrift. G. fik Kjøbstadsrettigheder 1860.

Glacialperiode, s. Istiden.

Glacis, fr. [si], en Jordforhøjning, anbragt uden for en Fæstningsgrav og bygget saaledes, at dens ydre Skraaning med en svag Hældning falder ud imod Marken, medens den indre Skraaning falder stejlt af mod Graven enten i ét med dennes Contrescarpe eller dannende Brystværn for den dækkede Vej, der løber mellem G. og Gravranden. Foruden at afgive Brystværn for den dækkede Vej har G. ved murbeklædte Fæstninger det Øjemed, at dække den øverste Del af Escarpemuren mod directe Beskydning; kan Belejreren ikke ødelægge Escarpen ved Bueskud over Kammen af G., nødes han til at anlægge sine Brechebatterier paa dette eller endog paa den dækkede Vej. For at lette Udfald med større Troppemasser, der kunne samles og ordnes paa Bunden af den tørre Fæstningsgrav, foreslog Carnot at give denne i Stedet for en stejl eller endog murbeklædt Contrescarpe en flad Skraaning op imod Marken, hvilken kaldtes et omvendt G. Dette Forslag toges efter 1815 til Følge ved Anlæget af visse tyske Fæstninger, men er nu igjen forladt, fordi det altfor meget lettede Brecheskydningen paa større Afstande.

Glad (Lætus), Rasmus, f. c. 1520 i Nærheden af Grenaa, tog 1546 Magistergraden og fortsatte derpaa i flere Aar sine Studier i Udlandet. 1554 blev han Professor ved Universitetet, hvor han efterhaanden avancerede op til en theologisk Lærerstol efter i Wittenberg (1559) at have erhvervet sig den theologiske Doctorgrad. Medens han var vel set ved Hove, saa at der endog tildeltes ham den enestaaende Udmærkelse at optages i Adelsstanden (1569), var hans Forhold til hans Collegaer mindre godt. 1572 forlod han Danmark for at flakke om i Europa, sysselsat med at udgive det ene latinske Digt efter det andet. Imidlertid fik han sin Afsked fra Universitetet, men han beholdt betydelige Indtægter, og sine sidste Dage tilbragte han i Ro i Hjemmet, hvor han døde 1582. Hans Arbejder ere næsten alle paa Latin og for største Delen paa Vers, selv hans historiske Skrifter, der i øvrigt indeholde gode Bidrag til Tidens Kjendskab. Et større prosaisk Arbejde om Christian IV.s Fødsel og Daab er udgivet 1875 i H. Rørdams „Hist. Kildeskrifter“, 2. Bd.

Gladbach, 1) sædvanl. München-G., Stad i den preussiske Rhinprov., 6 M. n. v. for Köln. 37,000 J. (1880). Betydelig Industri i Bomulds-, Linned- og Silkevarer, Papir, Læder og Maskiner. Store Blegerier. 2) G., sædvanl. Bergisch-G., Stad 2 M. n. ø. for Köln, med 8,000 J. og betydelig Industri i Uld- og Silkestoffer, Papir og Fænghætter.

Gladiatorer (af lat. »gladius«, Sværd) kaldtes de Fægtere, der hos Romerne optraadte ved de forskjellige offentlige Kamplege. Disse Kamplege vare indførte fra Etrurien og anvendtes i Rom (ligesom i Etrurien) først kun ved Begravelser, men hørte i Republikens sidste Tid og i Kejserperioden til de af Folket mest yndede Forlystelser. G.- og Dyrekampene, der vare forbundne med disse Lege, varede ofte mere end en Uge. G. vare i Regelen Slaver eller Krigsfanger; de bleve underholdte og oplærte i særegne dertil indrettede Anstalter; Opsynsmændene over disse Etablissementer (Lanistæ) gjorde det til en særegen Næringsvej at kjøbe, uddanne og udleje saadanne Fægtere. Især i Campanien var der mange Gladiatorskoler, hvilket oftere udsatte Romerstaten for Fare; s. Spartacus. Under de indre Uroligheder i Republikens sidste Tider spillede G. ofte en væsentlig Rolle, idet Partiførere hvervede hele Bander for dermed at kunne

i Modstandere Spidsen; i Kejsertiden . ogsaa undertiden til Krigstjeneste, . i Borgerkrigen mellem Otho og Ogsaa frie Mænd solgte sig under- lanisterne, ja Kejser Commodus op- v som G. G. kæmpede først med iben; ved Kampene med skarpe Vaa- bes der paa Liv og Død. De haardt- ibedes undertiden fra Døden ved Kej- r Folkets Vilje. Sejerherrerne fik er; længe prøvede Veteraner bleve r videre Tjeneste og fik ved Afskeden Slags Hæderstegn en kort Rapier Fægterkampene, som først synes at fede under Kejser Honorius, vare et ne hyppig benyttet Motiv. G. vare aa forskjellig Maade og havde der- iellige Navne, som f. Ex. retiarii, s, andabatæ, essedarii osv.

us, Slægt af Sværdliliernes Familie, formede Blade, Blomsterne i et en- med læbedannet Blomsterdække og 3 nende Ar. Slægten optræder især foldige Arter paa Cap og enkeltvis pa; flere af dem dyrkes som Pryd-

im, i den nord. Mythol. det Sted, „den yngre Edda") Alfader i Ti- ndelse byggede et stort og herlig Tempelhus med Højsæde for sig selv or de andre Aser. Der staar Valhal.

ne, William Ewart [glædst'n], engelsk , f. 29 Dec. 1809 i Liverpool, Søn Kjøbmand, der siden var et conser- lem af Underhuset og blev Baronet. tedes i Eton og Oxford og blev til Parlamentet ved Hertugen af Hjælp i den lille By Newark. Han til de conservative, blev i Dec. e Statkammerlord og snart efter ecretær for Kolonierne under R. varige Styrelse. Han gjorde sig tid- t som en dygtig Taler og 1838 ved „Staten i dens Forhold til Kirken" 1) som en ivrig Forsvarer af Stats- ogen fik 4 Oplag og fremkaldte en Kritik af Macaulay. I Sept. 1841, jen kom til Roret, blev G. Vice- Handelsministeriet og fik som saa- erv at forberede og siden for Under- rsvare Tarifreformerne 1842; han med saa stor Dygtighed, at han fik Peels højre Haand" og i Maj 1843 lsminister, hvorhos han medvirkede elsen af den store Banklov 1844 og oldtarif 1845. S. A. udtraadte G. gen, fordi han misbilligede Stats- il det katholske Collegium i May- allerede i Dec. blev han igjen op- Statssecretær for Kolonierne (indt. , hvorimod han tabte sin Plads i , fordi han sluttede sig til Peels n Kornlovenes Ophævelse. 1847 af Universitetet i Oxford og over- 1848 ved at stemme for Jødernes Parlamentet, samt 1851 ved at be- Russells Forslag om de katholske Embedstitler, fordi han derved af- tidligere strænge Hævdelse af Statskirken. Ved Siden deraf angreb han Palmerstons stadige Indblanding i de europæiske Staters indre Forhold, medens han i et Flyveskrift 1851 i de mørkeste Farver afmalede den neapolitanske Regerings Grusomhed mod de politiske Fanger og derefter oversatte Farinis „Kirkestatens Historie" (4 Bd., 1851—54). Da Ministeriet Russell gik af i Febr. 1852, tilbød Derby G. Plads, men han afslog det og sluttede sig til Forbundet imellem de liberale Partier. Hans knusende Kritik af Disraelis Finanspolitik i Nov. førte til de conservatives Fjærnelse fra Magten; han blev nu Statkammerkansler under Aberdeen (indtil Febr. 1855) og gjennemførte en Række vigtige Statte-reformer i Frihandelsretning. Afgaaet fra Regeringen paabegyndte G. et omfattende Skrift om „Homer og den homeriske Tidsalder" (3 Bd., 1858—61, ny Udg. 1869). I Marts 1857 og i Jan. 1858 deltog G. i Angrebene paa Palmerstons Regering, men afslog dog paa ny Derbys Tilbud om at blive Finansminister. Derimod gik han i Vinteren 1858—59 som overordentlig Commissær til de joniske Øer og vandt her Grækernes personlige Sympathi, men kunde ikke dæmpe deres Misnøje med Englands Herredømme. G. misbilligede de liberales Angreb paa Disraelis Udkast til en Valgreform og vilde have Spørgsmaalet drøftet af begge de store Partier i Fællesskab. Dog blev han i Juni 1859 optagen i Palmerstons Ministerium som Statkammerkansler og fik nu Lejlighed til at udfolde sine glimrende Evner som Finansmand, medens han samtidig brugte sin Indflydelse til bedste for Italiens Frihed. Han afsluttede 1860 ved Cobdens Hjælp Handelspagten med Frankrig og gjennemførte derefter en radical Omdannelse af Toldtarifen i fuldstændig Frihandels Aand. Ogsaa i andre Grene af Beskatningen stræbte han at udvikle et rationelt System. I Løbet af 7 Aar afskaffedes Skatter til en samlet Sum af 7 Mill. Pd. St., og dog afbetaltes samtidig 21 Mill. Pd. af Statsgjælden. I Foraaret 1864 fuldendte G. Bruddet med sin politiske Fortid, idet han udtalte sig for en væsentlig Udvidelse af Valgretten som en naturlig Menneskeret-tighed og særlig for Arbejdernes Indførelse i det politiske Liv. Det Udkast til en Valgreform, som han forelagde 1866, førte vel til Ministeriets Fald, men dannede dog Indledningen til den store Reform 1867—68, i hvis Udarbejdelse G. som Oppositionens Fører tog en væsentlig Del. Ligeledes fik han i denne Stilling gjennemført Afskaffelsen af Kirkeskatterne 1867 og formaaede Underhuset til at udtale sig imod den irske Statskirke. Da Valgene til Underhuset i Nov. 1868 havde tilføjet det conservative Parti et fuldstændigt Nederlag, blev G. Førsteminister og dannede 8 Dec. et nyt Ministerium med flere udprægede liberale Medlemmer, samt gjennemførte i 5 Aar en Række af de største Reformer i de mest forskjellige Grene af Statsstyrelsen (s. Englands Historie). Alligevel gik Valgene i Febr. 1874 ham imod, og i 6 Aar var han fjærnet fra Regeringen, ja opgav endog n. A. Stillingen som det liberale Partis Fører. I de nærmest følgende Aar skrev G. en Række Flyveskrifter imod Pavens

Ufejlbarhed og deraf følgende Enevælde i den katholske Kirke, men optog tillige sine Yndlingsstudier om Homer. Da det østerlandske Spørgsmaal 1876 igjen kom frem og den engelske Regering under Beaconsfields Ledelse viste Tilbøjelighed til at stille sig paa Tyrkiets Side imod Rusland, skrev G. et saa veltalende Flyveskrift om Tyrkernes Mishandlinger af Bulgarerne, at Folkestemningen holdt Ministeriet tilbage. Vel fik Beaconsfield 1878 foreløbig Stemningen for sig, og ved Valgene til Underhuset 1880 var G., som 1865 havde maattet søge en ny Valgkreds, fordi Oxford Universitet vragede ham, og 1874 af samme Grund havde stillet sig i Greenwich, nødt til at skifte Valgkreds fjerde Gang og stille sig i Skotland. Men alligevel vandt hans Parti et endnu større Overtal end 1868, og G. kunde 28 Apr. danne sit nye Ministerium af endnu mere udprægede Liberale end den Gang og give sig i Lag med endnu vanskeligere Opgaver. Især søgte han at raade endelig Bod paa Fortidens Uret mod Irland ved indgribende Landboreformer, for saaledes at forsone Folket med det engelske Herredømme, medens han dog ingenlunde vilde opgive Unionen. End videre standsede han sine Forgængeres Rundhaandethed i Statshusholdningen og deres Lyst til at udvide Englands Besiddelser (i Afghanistan og Sydafrika), da han ønskede Fredens Vedligeholdelse og god Forstaaelse med Rusland. Endelig opfyldte G. det menige Folks Forhaabninger til ham (»People's Will« kaldtes han 1874) ved at foreslaa og gjennemføre en radical Valgreform 1884—85, men maatte kort efter i Juni 1885 trække sig tilbage fra Statsstyrelsen. En Samling af politiske Smaaskrifter »Gleanings of past years 1843—78« udkom 1879 i 7 Bd.

Glagŏl bet. i Oldslavisk Tale, Ord (glagolati, at tale) og er formodentlig det, der har givet Navn til det **glagolitiske Alphabet**, en ejendommelig, oldslavisk Skrift, der aabenbart er dannet efter Forbillede af det græske Alphabet, men med stærke Forandringer af Tegnene og med Tilføjelse af Tegn for en Del Lyd, som ikke findes i Græsk. Disse sidste gjenfindes i det saakaldte cyrilliske Alphabet, der efter Sagnet er opfundet af Cyrillus (s. d. A.), men for øvrigt slutter sig nær til den græske Uncialskrift. Det glagolitiske Alphabets Oprindelse, ældste Brug og Forhold til det cyrilliske Alphabet er en meget dunkel Sag, og forskjellige Meninger herom have været fremsatte. Størst Tilslutning vandt tidligere en af Dobrowsky udtalt Antagelse, hvorefter det skulde være en i det 13de Aarh. af Præsterne opfunden Fordrejelse af det cyrilliske Alphabet for at omgaa det pavelige Forbud mod Brugen af slavisk Sprog og slaviske Bøger i Kirken, idet det udgaves for at være opfundet af den hellige Hieronymus. Denne Antagelse er imidlertid allerede modbevist af Kopitar, der 1830 i Grev Klotz's Bibliothek i Tirol fandt et glagolitisk Haandskrift fra Midten af det 11te Aarh., som han udgav 1836 under Navn af »Glagolita Clozianus«, medens tidligere en Psalmebog fra 1220 var det ældste glagolitiske Haandskrift, man kjendte. Det ældste daterede glag. Mindesmærke, man nu kjender, er fra 982, og andre Haandskrifter ere visnok endnu ældre; det ældste daterede cyrilliske (det ostromirske Evangeliehaandskrift) er skrevet i Novgorod 1056—57. Der kan ikke være Tvivl om at det glag. Alphabet er ældre end det cyrilliske og at de fra Græsk afvigende Tegn fra hint er optaget i dette; efter nogles Mening skulde det glag. Alphabet i Virkeligheden være det, der blev indført af Cyrillus, medens det saakaldte cyrilliske skulde være en lidt yngre Forandring deraf i nærmere Overensstemmelse med det græske. 1483 udkom et glagolitisk Missale uden Angivelse af Trykkested, det ældste trykte Værk i det oldslaviske Kirkesprog. Endnu i dette Aarh. har det glag. Alphabet været brugt af de slaviske Præster i Kroatien og Dalmatien.

Glais-Bizoin, Alexandre [glæ bisoäng], fransk Politiker, f. 1800, blev 1822 Advocat og hørte 1830—48 i Deputeretkammeret og derefter i den grundlovgivende Nationalforsamling til det republikanske Parti, samt gjorde sig 1863—70 i den lovgivende Forsamling bekjendt ved sine vittige og bidende Udfald imod Kejseren og Kejserdømmet. G.-B. var i Juli 1870 en af de faa, der stemte imod Krigserklæringen, og blev i Sept. Medlem af Forsvarsregeringen; han hørte til Delegationen i Tours, men øvede ingen stor Indflydelse og tog senere ingen Del i det politiske Liv. D. 1877.

Glaize, Auguste Barthélemy [glæhs], fransk Maler, f. 15 Dec. 1813 i Montpellier, var Elev af Brødrene Devéria. Efter at have malet historiske Billeder som „Den hellige Elisabeth" eller „Galliske Kvinder, som i Fortvivlelse værge sig mod Romernes Angreb", vakte han Opsigt ved sine allegoriske Emner som »Le pilori«, hvor Ideens Martyrer ere stillede i Gabestokken, »Ce qu'on voit à vingt ans« »La pourvoyeuse misère« og »Les cendres«, et af hans bedste Billeder. — Hans Søn, **Pierre Paul Léon G.**, f. 3 Febr. 1842 i Paris, Elev af Faderen og af Gérôme, har ligeledes vundet Navn som Historiemaler, om end i stærk naturalistisk Retning, og i de senere Aar tillige som Portrætmaler.

Glambæk, et forhenvær. befæstet Slot paa Femern, ½ M. s. ø. for Byen Burg, spillede en vigtig Rolle i Danmarks Krige med Holsten i Middelalderen. 1358 blev det erobret af Valdemar Atterdag, 1420 af Erik af Pommern, 1359, 1416 (efter et tappert Forsvar af Iver Brytske) og 1426 af Holstenerne. Senere var det Bolig for Amtmanden over Femern, men det forfaldt efterhaanden, og 1728 var der kun et Stykke Mur tilbage af den fordum stærkt befæstede Borg. Nu staar der en Mølle paa dens Plads.

Glamorgan [glæmōrg'n], Shire i Syd-Wales i England, omgivet af Bristolkanalen og Shirerne Caermarthen, Brecknock og Monmouth. 40 □ M. med 512,000 I. (1881). G. er et Bjærgland af indtil 2,000 F.s Højde med en særdeles betydelig Bjærgværksdrift paa Jærn og Kul og ved Siden heraf tillige stærkt udviklet Agerbrug og Kvægavl. Hovedstad Cardiff.

Glans fremkommer ved tilbagekastet Lys. I Mineralogien er G. et væsentligt Kjendemærke

lne imellem de forskjellige Mineralier,
ıar til dette Øjemed opstillet følgende
r: Metalglans, Diamantglans, Glas-
:lemorglans og Silkeglans. **Glanscan-**
tiller forfærdigede af udplattet Guld-
ɔtraad (Lahn). **Glanslærred**, temmelig
vævet og forskjellig farvet Lærred,
rkt appreteret og glittet paa Maskine.
ing, s. **Polering**.
isk (Lampris guttatus), en i de nor-
paa dybt Vand levende, anselig Fisk
amilien, 3—4 F. lang, udmærket ved
sammentrykte, stiveformede og sølv-
Legeme, prydet med hvide Pletter og
Finner, som forlænge sig i lange
Det er kun sjælden, at den bliver
Jarn eller opkastet paa Stranden efter
; dog er den nogle Gange fanget ved
Kyster. Dens Kjød skal ligne Laxens,
tages at leve af Blæksprutter. Ved
Kyst er den bekjendt under Navnet
".
obolt, d. s. s. Koboltglans.
ul, d. s. s. Anthracit.
nus, f. 1488 i Glarus, d. 1563 i
hed egtl. Heinrich Loris ell. Loritus,
fidig og lærd Mand, en Tid lang
athematik og Philosophi i Basel, men
agende som Musiktheoretiker. Hans
sagoge in musicam» (1516) og »Do-
on» (1547) ere affattede med stor Klar-
arpsindighed. Sidstnævnte Værk gaar
vise, at Kirketonernes Antal er 12,
ommer dets Titel.
sterarbejde bestaar især i Tildanning
ning af Rudeglas. Tildanningen be-
oftest i en Tilskæring med en Dia-
undtagelsesvis i en Afbrækning fra
Smaastiker ved et Staalredskab med
Krøslejærnet) eller i en Afsprængning
edet Jærn eller gløbende Sprængkul.
nning af Glas kan i vanskelige Til-
entinolje anvendes med stor Fordel,
:forklarligvis kan files, bores osv. med
iber, saa længe de holdes fugtede med
. Indfatningen sker som oftest i Træ-
ed Stifter, hvorefter Fugerne tættes
af Linolje eller Linoljefernis og Kridt.
ɔinduer bruges endnu Bly, der træk-
t omtrent som et langstrakt H, saa at
ge Sider kan omfatte Kanten af en
t tilskæres, sammenlobdes og hæftes
ede Blystener til tynde, runde Jærn-
er skulle give Vinduet den Stivhed,
osserne mangle. Paa lignende Maade
aemalerier og couleurte Rosetter,
Glarmesterskilter.
1) Canton i det østlige Schweiz,
Uri og Schwyz mod V., St. Gallen
. og Graubünden mod S. Ø. $12\frac{1}{3}$
b 34,000 J. (1880), hvoraf 27,000
r og 7,000 Katholiker. Cantonets
dannes af den mægtige Tödikjæde,
e Punkt Tödi er 11,750 F. Fra
inger Floden Linth, hvis Dal til-
n af Sernf gjennemstrømmede Side-
hele Cantonet. Hoveddalen inde-
ɔ V. af en mægtig Bjærgkjæde med
henimod 10,000 F.s Højde (Glär-
nisch 9,260 F.). Kvægavl er Befolkningens
Hovederhverv, og her tilvirkes og udføres en
stor Mængde Ost, hvoriblandt den grønne Urte-
ost. De vigtigste Industriprodukter ere Bom-
ulds- og Silketøjer samt Papir. — G. hørte i
Oldtiden til Rhætien og senere til Schwaben,
kom 1288 under Habsburgerne, men vandt
Uafhængighed ved Sejrene ved Näfels 1352
og 1388, hvorpaa det indtraadte i Edsforbundet
som et af de 8 ældste Cantoner. Efter Refor-
mationen dannede der sig inden for Cantonet
en reformert og en katholsk Bestyrelse, hvilket
Forhold især i det 18de Aarh. havde mange
Stridigheder til Følge. Efter Forfatningen af
1814 havde Reformerte og Katholiker særskilte
Domstole og Forvaltning, saa at de dannede to
egne Communer under den fælles Landscom-
mune („Gemeinde") og havde lige Del i Valget
af Landammann; men dette ophævedes ved den
nye Forfatning 1836, der senere gjentagne
Gange er bleven gjennemset, sidst 1880. I
Følge denne samles alle Borgerne over 18 Aars
Alder ēn Gang aarlig for at stemme over de
af „det tredobbelte Landsraad" vedtagne Lovfor-
slag. Den udøvende Magt har Landsraadet
(1 Medlem for hver 1,000 J., omtr. 40) og
en „Standescommission" af 9 Medlemmer med
en Landammann i Spidsen. 2) Hovedstad i
Cant. G. ved Floden Linth, 7 M. s. ø. for
Zürich. 5,000 J. Livlig Bomuldsindustri. G.
er nyopbygget efter en betydelig Ildebrand 1861.

Glas er bekjendt fra de ældste Tider. Paa
Kongegravene i Beni Hassan paa den højre
Nilbred (1800 Aar f. Chr.) findes Reliefer, der
forestille Glasblæsere arbejdende. Fra det 17de
Aarh. f. Chr. haves en hvid og blaa Glasurne,
som viser, at man alt da kjendte Overfangs-
glas og Slibehjulet. Ægyptiske Glasblæsere
nedsatte sig i Rom og leverede paa Neros Tid
fortrinligt Arbejde. I Pompeji findes alle-
rede Glasruder. Ved Roms Forfald gik Glas-
blæserne til Constantinopel, indkaldte af Con-
stantin I (330), hvor de udviklede en blom-
strende Industri, indtil de ved Constantinopels
Fald drog til Venezia, som 1289 forlagde
Glashytterne til Murano, hvor der i det 16de—
17de Aarh. fremstilledes udmærkede Arbejder.
Samtidig udviklede Industrien sig i Tyskland
og naaede i det 15de—17de Aarh. i Böhmen
en høj Grad af Fuldkommenhed. Frankrig har
haft Glashytter fra de første Aarh. e. Chr.,
men først i det 18de Aarh. præsterede de for-
trinlige Varer. I England omtales Glas-
værker først i det 15de, i Danmark først i det
16de, i Norge først i det 18de Aarh. — G. er
en amorph, sammensmeltet Forbindelse eller
Blanding af kiselsure Alkalier (Kali eller Na-
tron) med kiselsur Kalk eller kiselsur Blyilte.
I Stedet for Kalk og Blyilte bruges til sim-
plere G. (Flaskeglas) ofte Magnesia, Lerjord,
Jærnilte. Betegner R Kalium eller Natrium,
R' Calcium eller Bly, vil næsten alt farveløst
G. ligge mellem R_2O, $R'O$, 6 SiO_2 og 5 R_2O,
7 $R'O$, 36 SiO_2. At G. er amorpht betinger
dets Gjennemsigtighed. Amorphien selv be-
tinges af en indviklet Sammensætning; nær-
mer man sig simple Forhold, faar G. Til-
bøjelighed til at krystallisere. G. deles natur-
lig i: 1) **Bøhmisk Krystalglas** (Kalkkali-G.),

fuldstændig farveløst, tungsmelteligt, haardt; 2) **Fransk G.**, Vinduesglas (Kalknatron-G.), svagt blaaligt, lettere smelteligt, men noget haardere end det bøhmiske Krystalglas; Spejlglas er oftest en Blanding af de nævnte to Sorter; 3) **Krystalglas** (Blyilte-Kali-G.), blødt, letsmelteligt, vægtfyldigt, stærkt lysbrydende og klangfuldt; anvendes dels til optiske Instrumenter (Flintglas), dels uden eller med farvende Tilsætninger til kunstige Ædelstene; 4) **Bouteilleglas** (Alkalimængden underordnet, men indeholder Kalk, Lerjord, Magnesia, Jærnilte), tungsmelteligt, rødliggult eller mørkegrønt. Af Glasmassens Bestanddele anvendes Kiselsyren saa vidt muligt som rent Kvartssand, til simpelt G. dog ogsaa som Ler og i den nyere Tid, især efter Indførelsen af Regeneratorovnene, ogsaa som andre naturlige Silicater. Alkalierne anvendes hyppigst som calcineret Potaske eller Soda, dog ogsaa som svovlsure Salte (under Tilsætning af Kul), Kalk som Kridt eller Marmor, Blyilte som Mønje. For at faa et fuldkommen farveløst G. bruges ofte Affarvningsmidler (især Brunsten, Arsensyrling; til Affarvning af Natronglas Zinkilte). Satsen smeltes enten i Flammeovne i store Digler af ildfast Ler eller, hvor man anvender Generatorgas, i store, flade Beholdere af ildfast Ler. Urenheder flyde op ovenpaa, til Dels som **Glasgalle** (især Kogsalt, Chlorkalium, svovlsurt Kali), idet G. ved 1200° er tyndflydende. Ved Rødglødhede er det almindelig smidigt og strækkeligt, og ved denne Temperatur bearbejdes det derfor. Alt Hulglas blæses (jævnlig i Former; s. **Flasker**) ved Hjælp af „Piben", et tykt, med Træhaandtag forsynet, 3—4' langt Jærnrør, som gjentagne Gange dyppes i den smeltede Masse, indtil en passende Mængde G. hænger ved. Ogsaa Rudeglas blæses sædvanlig til et meget stort cylindrisk Legeme, begrænset af to Halvkugler, af hvilke den nederste blæses ud, hvorefter Randen glattes, og den øverste sprænges af. Den saaledes fremkomne Cylinder sprænges op paa langs og strækkes derpaa til en Flade i en egen Ovn. I England bruges endnu en ældre Maade, idet man blæser en Ballon med tyk Bund; i dennes Midte fæstes et Hæftejærn, hvorefter Piben sprænges fra, og ved meget hurtig Trilning i stærk Straalevarme udfoldes Ballonen ved Centrifugalkraften til en plan Skive. Dette Maaneglas eller Crownglas er meget blankere end det strakte Valseglas. G. til smaa simple Spejle blæses som Rudeglas; til store støbes det paa en 8" tyk, glat Støbejærnsplade mellem to Lister, som bestemme G.s Tykkelse, og idet en tung Valse trilles hen ad Listerne. For ikke at blive skjørt maa alt G. afkøles meget langsomt i en Køleovn; holdes det altfor længe i halvvarm Tilstand, bliver det afglasset (krystallinsk) og til Réaumurs Porcelæn. Dette sker undertiden ogsaa i Diglerne, især med Flaskeglas. — G. farves især med Metalilter, gult med Antimon, Sølv eller Kul, fluorescerende gulgrønt med Uranilte (til bøhmisk Krystalglas), grønt med Chrom- eller Kobbertveilte og Jærntveilte, blaat især med Koboltilte, rødt med Kobberforilte (holdes saadant G. blødt i længere Tid, faas det antike Hæmatinon; holdes det smeltet, Aventurin, et rødbrunt G. med udskilte Kobberkrystaller) eller med Guldsalte (det kostbare Guldrubin, hvis Farve først fremkommer ved fornyet Opvarmning af det afkølede G.). Til Farvning af tykkere Plader overtrækkes de med en tynd Hinde af letsmelteligt, farvet G. (Overfang). **Mælkeglas** faas ved Tilsætning af Benaske eller Tinsyre, **Opalglas** ved Flusspat. Ætsning af G. sker ved luftformig Fluorbrinte eller ved at belægge G. med en Blanding af Flusspat og Svovlsyre eller nu især ved en kraftig paablæst Sandstraale. Slibning anvendes især til Krystalglas, optiske G. og Spejle. Til Krystalglas bruges først skarpt Sand og Vand, som dryppes paa Kanten af en roterende Jærnskive, hvorimod Gjenstanden holdes, siden smaa, haarde Sandsten med Vand, Træskiver med Pimpsten og til sidst med Tinaske eller Polerrødt. „Presset" Krystalglas er mindre stærkt og har mindre Glans. Optiske G. slibes i Skaaler af Træ eller hellere Metal, saaledes at man stedse har en convex og en concav Skaal svarende til hinanden til gjensidig Correction. Skaalene drejes sædvanlig rask rundt i en Slibemølle. Spejle slibes to imod hinanden, saaledes at det ene er med Gips faststøbt paa et Bord, det andet kan danne Bunden af en Kasse; man bruger efter hverandre groft Sand, fint Sand, Smergel og polerer dem derpaa enkeltvis ved en filtbelagt Træflade med Tinaske eller Polerrødt og Vand. Derefter ere de færdige til Brug som Ruder i Luxusvinduer eller til Foliering, d. e. Belægning med Tinfolie, der udbredes paa et Bord og bedækkes med et tykt Lag Kviksølv; Spejlet skydes ind over Kviksølvet og presses derpaa med Vægte eller Skruer, saa at Kviksølvet presses ud og Folien bliver tilbage paa Undersiden af Glasset. **Hærdet G.** faas ved at opvarme den færdige Gjenstand til Rødglødhede og derpaa pludselig afkøle den i Olje til en Temperatur, der varierer mellem 60° og 300° og er forskjellig for de forskjellige Slags G. Hærdet G. taaler meget bedre Stød og lign. end andet, men har den farlige Egenskab, naar det gaar i Stykker og ofte uden synlig Anledning, at springe i lutter smaa, skarpkantede Stykker. Forholdet er et lignende som ved Glastaarer (s. nedenf.). **Glasmosaik** er Mosaik, samlet af tynde, farvede, for Lampen trukne Traade, hvis Længde bestemmer Mosaikets Tykkelse. Ligeledes ved Sammensmeltning af farvede eller opake Glasstænger for sig eller med ufarvet G. og Udtrækning med eller uden Snoning dannes **Millefiori-G.** og **Filigran-G.** **Glasperler** gjøres mest af tynde Rør, der hugges i korte Stykker omtrent som Hakkelse; disse glødes i Kul- eller Lerpulver, for at Kanterne kunne runde sig. **Glasrør** trækkes af mindre, tykvæggede Balloner. **Glastaarer** dannes ved at dryppe smeltet G. i Vand. De ere tykke og runde og i Regelen udtrukne i en fin Spids. Ved den pludselige Afkøling frembringes en Spænding, som gjør, at de vel taale et temmelig stærkt Slag paa den tykke Ende, men falde hen til Støv med et lille Knald, naar Spidsen brækkes af.

Glas bruges paa Skibe ofte til at betegne

et Tidsrum af en halv Time, idet en Vagt eller 4 Timer deles i 8 G.

Glaser, Adolf, tysk Forfatter, f. 15 Dec. 1829 i Wiesbaden, uddannede sig først til Forretningsmand, gjorde som saadan Rejser gjennem en stor Del af Europa, studerede dernæst ved Universitetet i Berlin, i hvilken By han ogsaa nu lever, og har siden 1856 været Redacteur af det bekjendte Tidsskrift „Westermanns Monatshefte". Foruden nogle dramatiske Forsøg og et Bind „Gedichte" (1862) har han skrevet talrige Romaner og Noveller, af hvilke kunne fremhæves de archæologiske og culturhistoriske, som Romanerne „Schlitzwang" (1878), „Wulfhilde" (1879), „Savonarola" (1883) og Novellerne „Aus dem 18. Jahrhundert" (1880), samt leveret dygtige Oversættelser og Bearbejdelser af nederlandske Forfattere, saaledes „Niederländische Novellen" (1866), „Holländische Novellen" (1877) og Romaner af Gérard Keller, Cremer, ten Brink o. a.

Glaser, Julius, tysk Retslærd, f. 19 Marts 1831 i Böhmen af jødisk Byrd, blev 1856 Professor i Wien og lagde sig særlig efter Stu-
iet af Strafferet og Proces. G. strev flere
Skrifter om engelsk Straffeproces og Nævnin-
er og deltog i Udgivelsen af juridiske Tidsskrif-
r; han blev 1868—70 Sectionschef i Under-
isningsministeriet og i Nov. 1871 Justits-
inister (indt. 1879), i hvilken Stilling han
ennemførte mundtlig Retspleje og Nævninger
nt en ny Straffelovbog. Fra 1870 var G.
edlem af Underhuset, men opgav sit Sæde,
han 1879 blev Generalprocureur ved Cassa-
nsretten. 1883 udgav G. „Haandbog i tysk
rafferet" (1ste Bd.). D. 26 Dec. 1885.

laserts, forældet Benævnelse for Mine-
t Sølvglans.

lasgow [go], Stad i Lanark-Shire i Skot-
ved Floden Clyde, 9 M. v. for Edinburgh.
00 J. (1881) mod 395,000 (1861) og
00 (1821). G. ligger paa begge Sider
oden, er regelmæssig bygget med smukke
r og Torve og talrige Pragtbygninger,
landt Raadhuset, Børsen, den kongel.
Sindssygehuset, det nye Fængsel, det
Theater. Her er over 150 Kirker og
er, blandt hvilke fremhæves den gotiske
ralkirke med højt Taarn og en seværdig
, samt den nye katholske Kirke. Blandt de
videnskabelige og Kunstanstalter mærkes
0 stiftede Universitet med Bibliothek paa
000 Bd; Anderson-Institutet med en
sk, mechanisk og chemisk Skole; Athe-
ed stort Bibliothek og Læsesal; det Hun-
Museum med Bibliothek og anatomisk
; Møntcabinettet: Observatoriet med
e Instrumenter; den botaniske Have;
meinstitutet og Kobberstikker- og Maler-
t. Staden har mange offentlige Min-
r, blandt andre for Vilhelm III, Nelson,
Watt, Wellington, John Moore og
Scott. G. er Skotlands vigtigste Fa-
Handelsstad, hvis Bomuldsmanufak-
tage den første Plads i det forenede
. Ogsaa Jernproduktionen er meget
og udgjorde 1880 over 1 Million
esuden er her storartede chemiske og
ikker, Klæde- og Silkefabriker, Sejl-dugsvæverier, Glasværker, Porcelænfabriker o. fl., samt Skibsbyggeri, navnlig af Jerndampskibe. Handelen er meget omfattende, og Udførselen af Stadens og dens Oplands Industrifrembringelser beskæftiger talrige Dampskibe. Handelsmarinen omfatter i alt henved 1 Million Tons. Clydefloden danner Stadens Havn og er derfor siden Beg. af dette Aarh. udvidet fra 200 til 400 F.s Bredde samt uddybet til over 20 F., medens for 60 Aar siden kun Fartøjer indtil 40 Tons kunde naa op til Staden. Tidligere var Havnen ved Port-Glasgow i Renfrew-Shire. Over for G. ligge de store Clyde-Jernværker. Clyde- ell. Glasgowkanalen sætter Staden i Forbindelse med Floden Forth og saaledes med Nordsøen. Tillige staar G. ved 9 Jernbanelinjer i Forbindelse med de vigtigste skotske og engelske Byer. G., Port-, s. Port-Glasgow.

Glashaardt kalder man hærdet Staal, hvis Haardhed ikke er dæmpet ved Anløbning. File, Raspe, Polerstaal og de af Jern forfærdigede Sager, der ved Indsætning have faaet en Staalhinde udenpaa, holdes saaledes g., medens de fleste andre Staalsager anløbes mere eller mindre.

Glasmaleri udføres med Emailfarver, hovedsagelig klare eller uklare Glasflusser, der stødes, udrives fint med Terpentinolje og efter Malingen indbrændes i en Muffel. For at Glasset, der males paa, ikke skal blive blødt ved Indbrændingen, bør det være strengsmelteligt. Ved Maling uden paa Glaskar, hvor Maleriet skal ses ved reflecteret Lys, kan man bruge uigjennemsigtige Farver, men det tager sig mindre godt ud end f. Ex. paa Porcelæn. Paa Rudeglas kan man kun bruge klare Emailfarver eller et Farvestof, der ved en Cementation farver Glassets Overflade (gul Lasur med Hornsølv). Illuminering og Schattering anbringes hver paa sin Side af Glasset; Schatteringer frembringes ogsaa undertiden i lagvis farvede (overfangede) Glas ved at slibe ind i det farvede Lag til forskjellig Dybde. Rudernes Begrænsning retter sig efter Tegningens Contourer, og de samles ved en smal Blyindfatning. G. spillede sin største Rolle i Middelalderen, hvor navnlig under Spidsbuestilen Vinduer med G. anvendtes saa meget som muligt. Med Renaissancen og Protestantismens Indførelse tabte Interessen sig derfor, og Kunsten sank næsten i Forglemmelse. Først i Begyndelsen af dette Aarh. blev den techniske Fremgangsmaade saa at sige opdaget paa ny og udviklet til stor Fuldkommenhed. G. anvendes nu paa ny navnlig til Udsmykning af Kirkevinduer, hvor Stilen kræver det.

Glasmikrometer, en Glasplade med fin Inddeling, som anbringes enten inden i en Kikkert eller foran et Mikroskop for ligefrem at kunne aflæse Størrelsen af de betragtede Gjenstande.

Glasnevin, en Landbrugsskole i en Forstad til Dublin, oprettet 1844 af Regeringen og 10 Aar senere indrettet til en fuldstændig Mønstergaard efter engelske Fordringer. Skolen rummer 70—100 Elever; den optager kun de bedste og dygtigste fra de mindre Landbrugsskoler i Irland i en Alder af 17 Aar, der her faa fri Kost, Husly og Undervisning i de almindelige

Skolekundskaber, Landbrugsfagene og det praktiske Landbrug. Den sædvanlige Læretid er 2 Aar. Undervisningen gives om Aftenen, da Avlingen med et Areal af 132 Tdr. Land udelukkende drives ved Elevernes Hjælp. Til Skolen hører en Have og en Planteskole, hvor Eleverne ogsaa nyde Undervisning.

Glaspapir, s. Slibepapir.

Glassnog (Ophiosaurus ventralis), en i Nordamerika levende Ringøgle, der ligesom vor Staalorm har et slangeagtigt Legeme og en lang Hale, som let knækker over i mange Stykker; den bliver 1 Alen lang og mangler aldeles Lemmer.

Glassür, den tynde Glashinde, hvormed de fleste Lervarer bedækkes. De simple Pottemagervarer taale kun en lav Varmegrad, behøve derfor en letsmeltelig G., oftest Blyglas, undtagelsesvis Vandglas; den bringes da paa raa Varer som tørt Pulver eller udrørt i Vand og indbrændes med det samme, at Varerne brændes. Stentøj glasseres med strængsmelteligere Materialier: Lava, Jærnovnslakker, oftest dog Kogsalt, der kastes i Ilden og i Dampform virker paa de gløbende Varer. Fajence faar atter en letsmeltelig G., der bringes paa de allerede brændte Varer og befæstes ved en svagere Brænding. Porcelæn er vel ogsaa „forgløbet"; men til Indbrændingen af den meget strængsmeltelige G. behøves en stærk Hede.

Glassvampe, en Gruppe af Havsvampe, udmærket ved Kiselskelettets overordentlige Regelmæssighed og Skjønhed; Euplectella f. Ex. („Venus's Blomsterkurv") ligner et Overflødighedshorn, vævet af regelmæssig sig krydsende Kiseltraade af overordentlig Finhed, forneden opløsende sig ligesom i en Lok af Kiselhaar, der tjene til at fæste Svampen i Havbundens Dynd; Hyalonema, hvor selve Svampen er meget ansseligere, men dens Kvast af Kiseltraade meget udviklet, spiralsnoet; og mange andre Former, som man i de senere Aar har lært at kjende, især ved Dybhavsundersøgelserne. De have nemlig deres Hjem paa de store Havdybder, i det bløde Dynd, som danner Havbunden, ikke blot i de varmere Have, hvorfra man først fik nogle af de smukkeste Former, men ogsaa i de nordligere Have.

Glassværmer (Sesia), Slægt af Aftensværmere, ret anselige Sommerfugle med tyk, haaret Krop, kraftig Snabel og tykke, tendannede Følehorn, samt med klare, spidse Vinger, der næsten aldeles mangle Skæl; de flyve mere om Dagen end de ægte Aftensværmere. Larverne leve i Huler, som de gnave inden i Plantestængler, af S. apiformis og asiliformis (hvilke Artsbenævnelser have Hensyn til den mærkelige Lighed med Bier og Fluer, som de klare Vinger og det laadne Legeme, Farverne osv. give G.), saaledes i Poppelstammer.

Glasvand, d. s. s. Vandglas.

Glaßbrenner, Adolf, tysk Satiriker og Humorist, f. 1810 i Berlin, kom fra Gymnasiet til Handelen, som hans Hang til literær Beskæftigelse dog snart bragte ham til at forlade. 1831 redigerede han Tidsskriftet „Don Quixote", der 1833 blev undertrykt. Under Navn af Adolf Brennglas udgav han „Berlin wie es ist und — trinkt" i 33 Hæfter (1832—50) med naturtro Billeder og typiske Figurer fra Berlinerlivet og listede mange af Politiet forfulgte Tanker ind under en humoristisk Form. Lignende Arbejder ere „Leben und Treiben der feinen Welt" (1834) og „Berliner Volksleben" (1846). 1835 skrev G. efter et Ophold i Wien „Bilder und Träume aus Wien" (1836), der blev forbudt af Forbundsdagen. 1841 førte hans Ægteskab med en Skuespillerinde ham til Neu-Strelitz, hvor han skrev „Verbotene Lieder" (1843; 5te Opl. und. Tit. „Gedichte", 1870) og det komiske Epos „Neuer Reineke Fuchs" (1845). 1848 blev G. Fører for Demokraterne i Mecklenburg-Strelitz, blev trods alt udvist Maadehold forvist 1850 og drog til Hamborg, som han 1858 ombyttede med Berlin, hvor han redigerede „Berliner Montagszeitung". I Hamborg begyndte han Udgivelsen af „Komischer Volkskalender" (1846—66) og har siden leveret komiske og satiriske Digte og Skizzer og Skrifter for Ungdommen. D. 1876.

Glatved Strand, en Del af Jyllands Østkyst s. for Grenaa ud for Landsbyen Glatved. Langs Kysten og under denne ud i Havet strækker sig en Revle af Saltholmskalk, som bearbejdes i flere Brud, navnlig under Herregaardene Katholm og Rugaard.

Glatz, Fæstning i den preussiske Prov. Schlesien ved Floden Neisse, 11 M. s. s. v. for Breslau. 13,000 J. Kongeligt Slot; katholsk Kirke med mange Gravmæler over schlesiske Hertuger. Fabrikation af Linned-, Uld- og Trævarer. G. var tidligere Hovedstad i Grevskabet G., der 1742 kom under Preussen.

Glauber, Joh. Rud., tysk Chemiker og Alchemist, f. 1604 i Carlstadt i Franken, d. 1668 i Amsterdam, har indlagt sig en Del Fortjeneste af Chemien og opdagede bl. a. det efter ham opkaldte Glaubersalt, svovlsurt Natron.

Glauchau, Stad i Kongeriget Sachsen ved Floden Zwickauer-Mulde, 12 M. v. s. v. for Dresden. 21,000 J. Blandt Stadens Bygninger fremhæves Georgskirken, Vaisenhuset, det nye Sygehus og Banegaarden. Betydelig Industri i Bomulds- og Uldstoffer, Maskiner, Jærnstøbegods, Papir, Naalemagerarbejde, Tinvarer og Vogne. Greverne af Schönburg-Hinterglauchau have her 2 pragtfulde Slotte.

Glaukōm kaldtes tidligere enhver Øjensygdom, der var forbunden med en grønlig Farvning af de bag Pupillen liggende og igjennem denne synlige Dele af Øjet, men nu bruges Ordet kun til at betegne en egen, ikke tilstrækkelig kjendt Sygdom, der hovedsagelig bestaar i en Forøgelse af det indvendige Tryk i Øjet, hvorved dette bliver haardt; den kan forløbe med eller uden Betændelse og ender overladt til sig selv altid med Blindhed, hvorimod Gräfe har fundet, at Sygdommen bedres eller helbredes ved Udskæring af et Stykke af Regnbuehinden (Iridektomi), hvorved Spændingen i Øjet hæves.

Glaukonit, de grønne Korn, der findes i Grønsandet, er et vandholdigt Silicat af Jærnilte og Kali, nærbeslægtet med Mineralet Grønjord.

Glaukos, en Fisker fra Anthedon i Bøotien, byggede Skibet Argo og fulgte paa Argonautertoget med som Styrmand; under en Fægtning

tyrtede han sig i Havet og æredes senere som
Guddom. Efter et andet Sagn var G. en
andsigende Havgud (han nævnes endog som
Apollons Lærer i Spaadomskunsten); han frem-
illes som en Olding med stridt Haar og med
n krum, med Fiskeskæl besat Hale. — G.,
Sisyphos's Søn, Bellerophons Fader, blev ved
n Ligbegængelse sønderrevet af sine egne Heste,
er vare blevne sky; i Sagnet levede han som
esteskræmmeren (Taraxippos). — G., Søn af
ippolochos, Sønnesøn af Bellerophon, stod
om Anfører for Lykierne Trojanerne bi i deres
amp mod Grækerne. Han blev dræbt af den
ore Aias. G., Søn af Minos og Pasiphae,
ldt som Barn i et Honningsfad, i hvilket han
altes, men kaldtes atter til Live af Spaa-
anden Polyidos.

Glebæ adscripti, d. e. hørende til Jorden
leba, lat., Jordklump), kaldtes fra det 4de Aarh.
Chr. i det romerske Rige de Arbejdere, der
l vare personlig fri, men bundne til God-
rne, selv naar disse skiftede Ejere. De be-
lte en aarlig Afgift til Godsejeren og kunde
e uden dennes Samtykke disponere over deres
ormue.

Gleerup, Asmund Christian, dansk Politiker,
6 Oct. 1809 i Aalborg, var først i Bog-
ndlerlære hos sin Halvbroder i Lund og der-
er paa et Handelskontor i Kjøbenhavn 1828
33, blev 1834—35 Boghandlercommis i
ristiania og 1835—39 Skriver ved Tugthuset
a Christianshavn. 1839 tog G. Skolelærer-
amen og blev derefter Skolelærer i Holbæks
nt indt. 1845. G. gjorde sig først alminde-
bekjendt ved en Tale „Nu kommer Bon-
n“, holdt paa Skydebanen i Nov. 1845 ved
Fest for en stor Bondedeputation til Kon-
n. 1844—47 var G. Formand for Holbæk
nts Communalforening og 1846—55 for
ntets Brandassuranceforening — den første
nsidige Forsikringsforening for Landboere
og var 1846 Medstifter og siden Medbe-
rer (Secretær) af Bondevennernes Selskab.
48 tog G. Del i Hippodrommøderne og valg-
til den grundlovgivende Rigsforsamling;
n blev en af dennes Secretærer og Medlem
Grundlovsudvalget, samt 1849 af den store
ndbocommission. Baade i Rigsforsamlingen
i Folketinget 1850—52 var G. en af Bonde-
nnernes Ordførere, men kom i Strid med
andre Ledere, fordi han holdt fast ved det
erdanske Program, og fortrængtes 1852 saa
fra Folketinget som fra Selskabets Besty-
se. Derimod blev han s. A. Folketings-
retær og 1855 Rigsdagens Bureauchef. D.
Juni 1865. — Hans Broder, Carl Wilhelm
f. 1800, d. 1871, grundlagde 1826 en Bog-
del i Lund, der blev en af de største i
erige, og udfoldede stor Virksomhed som
lægger.

Gleichen ell. Eberstein, en fornem tysk Adels-
t, som i det 13de Aarh. kom til Danmark,
r den i det følgende Aarh. spillede en bety-
g Rolle. Den mærkeligste Mand af Slægten
Marsken Ludvig Albertsen, hvem Erik Menved
8 pantsatte det meste af Skaane og n. A.
enede med Bornholm. Da Christoffer II,
s Kongevalg han havde støttet, faa Aar efter
og ham næsten alle hans Pantelen, var det
ikke underligt, at han sluttede sig til denne Konges Modstandere. Han var saaledes med at sætte Hertug Valdemar af Slesvig paa Danmarks Trone 1326, hvorfor han til Belønning fik en stor Del af det sydlige Jylland med Byerne Kolding og Ribe i Forlening. Han døde 1328.

Gleichenberg, Bad 6 M. s. ø. for Graz i det østerrigske Kronland Steiermark med kogsaltholdige Natronkilder, der svare til dem i Ems, medens Klimaet i flere Henseender er bedre end her.

Gleim, Joh. Wilh. Ludw., sædvanlig kaldt „Vater G.“, tysk Digter, f. 1719, studerede i Halle, blev Secretær hos en Markgreve af Brandenburg, vandt Kleists Venskab og endte efter forskjellige Livsstillinger som Domsecretær i Halberstadt, hvor han døde blind 1803. G. stod i Forbindelse med alle poetisk begavede Mænd i Tyskland; Venskabet var hans rette Element. Han stod i Spidsen for den saakaldte Halle-Halberstadtske Digterkreds ell. „Anakreontikerne“; heraf kan man danne sig et Begreb om Aanden i hans Poesi, der er heldigst i Selskabs- og Drikkeviser. Uheldige ere hans Oder, Fabler og Romancer; i „Kriegslieder“ (1758), lagte i en preussisk Grenaders Mund, giver den patriotiske Følelse ham mere Sving.

Gleisweiler ved Landau i bayersk Pfalz, bekjendt Vandcuranstalt, hvor der tillige findes Grannaalebade, Valle- og Druecur.

Gleiwitz, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 20 M. s. ø. for Breslau. 15,000 J. Stort Jærnværk, Jærnstøberi, Maskinfabrik, Dampsavmøller, Garveri.

Glénanøerne [näng], en Gruppe af Smaaøer i Atlanterhavet ved Sydkysten af det franske Dep. Finistère, s. for Quimper. De to Øer Cicogne og St. Nicolas danne den sikre Glénahavn.

Glen Coe [koh], en Bjærgdal i den nordlige Del af Argyle-Shire i Skotland, hvor Sagnet lader Barden Ossian fødes.

Glenmore [möhr], en for sin Naturskjønhed bekjendt, snæver, 20 M. lang Dal i Skotland, Inverness-Shire, som den i sin hele Længde gjennemskærer fra N. Ø. til S. V. Derigjennem fører den caledoniske Kanal fra Loch Linnhe til Moray Fjorden gjennem Søerne Lochy, Oich og Ness.

Glenstrup ell. Nørrekloster, et Benedictinermunkekloster i Nørre-Hald Herred, c. 1 M. s. for Hobro, stiftet i Følge en gammel Angivelse før 1261 af Svend Boe og hans Frue, Inge Thytt ell. Thott. Omtr. 100 Aar før Reformationen, da Mariager Kloster blev stiftet, var G. i Forfald, og dets Gods blev efterhaanden lagt til det nye Kloster. Naar G. Kloster aldeles hævedes, vides ikke. Nu er kun Kirken tilbage, fordum kaldt de tre Mariers Kirke. **Glenstrup Sø**, $\frac{3}{4}$ M. lang og indtil $\frac{1}{4}$ M. bred, har Afløb til Limfjorden gjennem Hersom- og Skals-Aa.

Glente (Milvus regalis), Dagrovfugl af Ørnenes Familie, udmærker sig ved sine forholdsvis korte og svage Kløer, sine lange, spidse Vinger og sin lange, kløftede Hale. Den har en særdeles let og høj Flugt, kan svæve i Luften næsten uden at røre Vingerne og beskriver da

store Kredse højt oppe i Luften; derimod besidder G. ikke de andre Rovfugles Styrke og Mod, tager kun Fugleunger, smaa Pattedyr, Krybdyr, Orme eller lader sig endog nøje med Aadsler. G. er en Trækfugl, hvis Ophold i det sydlige Skandinavien varer fra Marts til Sept.; i Norge er den ikke synderlig hyppig, men almindelig i Syd- og Mellemsverige, i Danmark meget almindelig. Farven er rødbrun, Hovedet lysere. Sin Rede bygger den i høje Trætoppe.

Gletscher, Isbræ ell. Jøkel, de Ismasser, der fra Alpernes Sneregion skyde sig ned gjennem Dalene og Kløfterne. Deres Oprindelse skylde G. de løse, kornede Snemasser (Firnsneen) i Sneregionen, som nedadtil gaa over til en særegen, kornet Ismasse, Gletscherisen, der ved sin ejendommelige, halvt flydende (plastiske) Tilstand, understøttet af Trykket af de efterfølgende Masser, langsomt skrider ned gjennem Dalene indtil dybt under Snegrænsen, hvor den stærke Sommervarme sætter en Grænse for dens videre Fremrykken. Efter Aarstiden og Sommerens Beskaffenhed rykker den nederste Ende af G. snart frem, snart tilbage, snart holder den sin Plads uforandret. Fra Dalens Bægge styrte ofte Sten- og Grusmasser ned paa den og danne langs begge dens Sider de saakaldte Sidemoræner; foran sig skyder den en Vold af Sten og Grus, en Endemoræne. Gamle Moræner i den helvetiske Højslette og løse Blokke fra de høje Alpedale, der nu findes spredte over denne, ja endog bedække den mod Alperne vendte Juraside indtil en Højde af 2,000 F., vidne om en tidligere langt større Udstrækning af de alpinske Ismasser. De største G. have nu kun en Længde af c. 2 Mile med en Tykkelse af over 800 F. (Unteraargletscheren i Berneroberland). Fra den nederste Ende af G. strømmer ofte en Elv frem gjennem en Isport, hvis Indre udmærker sig ved en pragtfuld blaa Farve, der ogsaa viser sig i de talrige dybe Spalter, af hvilke Isen er gjennemkløvet. Fra disse Spalter blæser ofte en iskold Vind, **Gletschervinden**; paa G.s Overflade findes de saakaldte **Gletscherborde**, store Stenblokke paa en Fod af Is, og dybe **Gletscherhuller**, fyldte med Vand og med en lille Sten eller noget Grus paa Bunden. Naar en G. under sin Fremrykken et brat Affald, opstaar et **Gletscherfald**, en Islavine, der ofte kan anrette store Ødelæggelser. **Gletscherloppe**, s. **Springhaler**.

Gleyre, Charles Gabriel [glæhr], fransk Maler, f. 1807 i Chevilly i Schweiz, d. 1874, uddannede sig i Paris under Hersent. Han udmærker sig ved Alvor og Finhed og stræber efter i sine Tegninger at ligne Oldtidens Kunst. Emner som „Echo“ og „Bacchantindernes Dans“, hvori der ikke skulde udtales en dybere Tanke, laa bedst for ham. Disse saa vel som „Romerske Legioner, der gaa under Aaget“ have oftere været gjengivne i Stik og Photographi.

Gliadīn, d. s. s. Plantelim; s. **Albuminstoffer**.

Glib, s. **Fiskeri**.

Gliderstyring, s. **Styring**.

Gliedermann, s. **Mannequin**.

Glime, smal Aabning, som for en Andejagt udhugges gjennem Rør og Siv, paa tværs af Søbredden, for at skaffe Skytterne bekvemme Standplads, hvorfra de kunne se Ænderne, idet disse svømme over.

Glimmer, et meget udbredt Mineral, der krystalliserer i tilsyneladende regelmæssige sexsidede Prismer, lader sig let spalte i tynde, mere eller mindre gjennemsigtige Blade med metalagtig Perlemorglans og kun ringe Haardhed, 2,5. G. er et Silicat, hvori der foruden Lerjord enten forekommer Kali, Lithion eller Magnesia, og benævnes derefter Kali-G. osv. Den udgjør en vigtig Bestanddel i flere Bjærgarter, navnlig Granit, Gnejs og Glimmerskifer. Stokbladet G. anvendes til Ruder (Marieglas) paa Grund af dens Gjennemsigtighed og Elasticitet, og da den tillige er meget tungsmeltelig, benyttes den ogsaa paa Ovndøre for at kunne iagttage Forbrændingen. **Glimmerler**, en glimmerrig, graabrun Lerart, der forekommer i Danmark i Brunkulformationen, benyttes i Vardeegnen til Fabrikationen af Jydepotter. **Glimmerskifer**, en af Glimmer og Kvarts bestaaende Bjærgart, hvis skifrede Brud hidrører fra Glimmerbladenes parallele Beliggenhed. Kvartsen er i Almindel. til Stede i mindre Mængde, og Granat er en hyppig Indblanding i G. Den hører til de ældste metamorphiske Dannelser, er meget udbredt og indeholder vigtige Malme, især Kobbermalm. I Sverige benyttes de ildfaste Varieteter af G., bekjendte under Navn af Stælsten, til Udfodring af Masovnenes Smelterum.

Glinka, Fedor Nikolajevitsch, russisk Skribent, f. 1788, blev Officer, tog af literær Interesse sin Afsked, gik atter med i 1812 og avancerede 1814 til Oberst; 1826 blev han som politisk Liberal forvist en kort Tid, men blev Embedsmand og døde i Tver 1880. Foruden Erindringer om sine Felttog har han udgivet det beskrivende Digt »Karélija ili zatotschénije Márfy Ioánnovny« (1830), en poetisk Paraphrase af Hjobs Bog og mystisk-religiøs Lyrik. — Hans Hustru, **Avdotja Pavlovna G.**, f. 1795, d. 1863, har oversat Schillers „Lied von der Glocke“. — Hans ældre Broder, **Sergij Nikolajevitsch G.**, f. 1774, udtraadte af Hæren 1799 som Major og d. 1847 i Moskva. Han har skrevet Børnebøger, historiske Skrifter, Dramaer og interessante Memoirer. — En Neveu af dem, **Michail Ivanovitsch G.**, f. 1804 ved Smolensk, d. 1857 i Berlin, fik i sin Ungdom Undervisning i Pianospil af Field i St. Petersborg og syslede ogsaa med Composition, men betragtede dog Musiken nærmest som en Fornøjelsessag. Han tilbragte en Del Aar paa Rejser i Tyskland og Italien, og først 1836 optraadte han som Componist med en Opera i det russiske Sprog „Livet for Czaren“, der gjorde overordentlig Lykke i St. Petersborg. Den følgende Opera „Ruslan og Ludmilla“ vandt ogsaa Bifald, om ikke i samme Grad. Han rejste nu 1844 til Paris, derefter til Spanien og kom tilbage til St. Petersborg 1852, hvor han blev udnævnt til kejserlig Hofcapelmester. Foruden »Jota aragonese« og »Souvenir d'une nuit d'été à Madrid«, som han skrev i Spanien, har han efterladt Claversager, Sange, Kammermusik, Ouverturer og

anden Orchestermusik. G. er Russernes Yndlingscomponist, en højst talentfuld Grundlægger af en russisk Opera og Skaberen af en selvstændig, national Musikretning.

Glinski, Michael, af en litauisk Fyrsteslægt, blev opdraget i Tyskland og tjente først Kejser Maximilian I, blev senere den polsk-jagellonisk Konge Alexanders Yndling, men blev under dennes Efterfølger Sigismund I mistænkeliggjort for at ville opkaste sig til uafhængig Herre i Litauen og tilsidesat, hvorfor han gik over til den russiske Czar Vassilij Ivanovitsch og 1514 erobrede Smolensk fra Polen for ham. Men da han misfornøjet med Czaren igjen vilde udsone sig med Polakkerne, blev han kastet i Fængsel, løslodes vel paa sin Niece, Czarinden Helenas Forbøn, men da han efter Czarens Død ogsaa paadrog sig hendes Unaade, blev han atter fængslet, blindet og døde i Fængselet 1534. G.s tragiske Skæbne er ofte bleven digterisk behandlet.

Glion [ŏng], s. **Montreux**.

Glissändo ell. **glissicāto** bet. i Musik et glidende eller glat Foredrag med Undgaaelse af alle stærke Accenter. Ordene ere ikke italienske. Det er det franske glissant og glissé, som man har givet et italiensk Tilsnit. I Pianomusik bet. g., at et hurtigt Scalaløb (uden Overtaster) ikke skal udføres med sædvanlig Fingersætning, men med ēn Finger, som glider let hen over Tasterne.

Glitning, en Operation, der gaar ud paa at meddele Skrivpapir, Spillekort, Tøjer osv. Glans ved at gnide dem med haarde, blanke Legemer. Ofte betjener man sig af en **Glittesten**, helst af Flint, anbragt i den nederste Ende af en Stang, der kan trækkes frem og tilbage over Gjenstanden, medens den øverste presser stærkt mod en elastisk Bjælke ved Loftet o. desl. I Stedet for Stenen bruges ogsaa en lille blank **Glittevalse**. Rasfere gaar Arbejdet i **Glittemaskiner**, omtr. som Kalandre. Bogbinderne glitte Bøger paa alle Sider, navnlig paa Ryggen, med en **Glittekolb**, et blankt Staal, der bruges i opvarmet Tilstand og stikkes paa et langt Skaft, som ligger paa Skulderen, for at den kan føres med Kraft. Tapetpapir glittes efter enhver Trykning sædvanl. med Stang; men denne G. foretages paa Brangen alene for at fjærne Papirets Krympning; den giver ikke Glans. **Glitteal**, d. s. s. Poleral.

Glitretind, Fjældtop blandt Jotunfjældene i Norge, 8,136 F. (2,554 Met.).

Globigerina, Slægt af Foraminiferer (Slimdyr), hvis Kalkskelet bestaar af spiralformig ordnede, kugledannede Kamre, gjennemborede af talrige fine Huller for de traaddannede Forlængelser, som kunne udsendes af Dyrets Legeme, der (som hos alle Slimdyr) udgjøres af en formløs Slimmasse; Skallerne danne i Forbindelse med dem af andre Foraminiferer et ridtagtigt Dynd paa Havbunden, hvor de bundfældes paa betydelige Dybder (indtil 2,000 Favne).

Glōbus, lat., en Kugle, bruges navnlig om e Kugler, paa hvilke man plejer at anbringe Afbildninger af Jorden og Himlen tillige med e Cirkler, som benyttes til at bestemme Stjernernes Beliggenhed, altsaa paa en Jordglobe Ækvator og Meridianerne, paa en Himmelglobe Ækvator og Declinationscirklerne, Ekliptika og undertiden tillige Breddecirklerne. Desuden pleje Vendecirklerne og Polarcirklerne samt de øvrige Paralleler at afsættes paa begge. Naar Ekliptika findes paa **Jordgloben** — som i Almindel. er Tilfældet —, er det urigtigt og vildledende, efterdi denne Cirkels Skæringspunkter med den terrestriske Ækvator forandre sig hvert Øjeblik i Døgnet. Da Jorden nærmer sig saa særdeles meget til en Kugle, kan Afbildningen paa en G. være næsten ganske tro, skjønt nødvendigvis i en ringe Maalestok, hvorimod dette ikke kan være Tilfældet med noget Kort, hvilken Projectionsmaade man end vælger. En **Himmelglobe** angiver de Steder, hvor Synslinjerne fra vort Øje til Stjærnerne træffe Overfladen af en indbildt Kugle, som man tænker sig omgivende Jorden. Ved Benyttelsen af en Himmelglobe maa man derfor tænke sig dens Overflade betragtet inden fra, fra Kuglens Centrum. Tillige pleje de Billeder derpaa at afbildes, hvortil man fra gamle Tider har tænkt sig Stjærnerne henførte. Paa en Himmelglobe kunne kun Fixstjærnerne angives, hvis Steder ere næsten uforanderlige, men ikke Sol, Maane og Planeter, som stadig forandre deres Plads paa Himlen. Af de i Oldtiden af Eudoxos, Archimedes o. a. construerede G. har ingen naaet os. Derimod existerer der endnu nogle mauriske Himmelglober fra Middelalderen, den ældste fra 1081 i Firenze. Af den nyere Tids G. er Tycho Brahes den berømteste.

Glogau ell. **Grossglogau**, Fæstning i den preussiske Prov. Schlesien ved Oder, 12 M. n. v. for Breslau. 19,000 I. Smukt Slot. Domkirke med seværdige Malerier. Fabrikation af Maskiner, Jærnstøbegods, Klæde, Tobak, Roesukker, mousserende Vin. Tidligere Hovedstad i Fyrstend. G., hvis Fyrster uddøde i det 15de Aarh.

Glommen, Norges og Skandinaviens største Vandløb, løber ud af Vigelniptjernet i Tydalen, Søndre-Throndhjems Amt, gaar gjennem Aursnensø i Nærheden af Røros og gjennemstrømmer derefter i sydlig Retning hele Østerdalen og Solør indtil Kongsvinger. Her gjør den en stor Bøjning og gaar mod V. indtil Næs paa Romerike, hvor den optager Vormen, Mjøsens Afløb, bøjer derefter atter mod S. og løber ud i Øieren (311 F. o. H.). Udløbet af denne Indsø er stærkt sammenknebet i den trange Mørkfos, af hvilken Grund Øierens til Dels flade Omgivelser have været meget udsatte for Oversvømmelser ved høj Vandstand. For at bøde herpaa er Fossen bleven udmineret og forsynet med en bevægelig Dæmning til Regulering af Vandstanden. Efter at have forladt Øieren flyder G. som en mægtig Strøm gjennem Smaalenene, indtil den lidt oven for Sarpsborg deler sig i to Arme, som omslutte Tuns og Rolfsø, og som begge ved Frederiksstad falde ud i en Bugt af Skagerak. Den østre Arm, som er Hovedløbet, gaar forbi Sarpsborg og danner der den bekjendte Sarpsfos. G.s Længde er 76 M. (567 Km.). Den er sejlbar for store Skibe op til Sarpsfossen; oven for denne danner den derimod en næsten

uafbrudt Række af Fald og er kun paa kortere Strækninger farbar. Ved Kongsvinger er Vandskjellet mellem G. og de Vasdrag, som derfra løbe i sydlig Retning ind i Sverige til Venern, ganske umærkeligt, og Geologerne antage, at ogsaa G. i en ikke meget fjærn Jordperiode har haft sit Afløb ad denne Vej. Nu er det kun ved høj Vandstand, at den stundum sender en Del af sin Vandmængde gjennem Vrangselven til Venern. Blandt G.s mange Bielve kunne foruden Vormen, som er den vandrigeste, nævnes: Tunna, Folla, Atna, Rena, Flisa, Skjedsen, Oselven og Rauma.

Glons [glong], Flække i den belgiske Prov. Liège, 2 M. n. for L., med 2,000 J., er Midtpunktet for en betydelig Straahattefabrikation, der i G. og Omegn beskæftiger 6,000 Mennesker og aarlig leverer $1\frac{1}{2}$ Mill. Straahatte.

Glōria, lat., f. Doxologi. **Glorie**, Helgenskin, Straalekrans om en Helgens Hoved, ogsaa Glans i Almindel.

Glorup, en Herregaard mellem Nyborg og Svendborg, tilhørte i flere Aarhundreder Valkendorferne, deriblandt Slægtens berømteste Mand, Rigshofmester Christoffer Valkendorf (d. 1601), der byggede Hovedbygningen. Derefter tilhørte den Medlemmer af Familierne Ahlefeldt og Plessen og kjøbtes 1762 af Grev Adam Gottl. Moltke, Opføreren af den nuværende Hovedbygning. Siden 1793 er den en Del af Stamhuset Moltkenborg, der ejes af Familien Moltke-Hvitfeldt. Paa Gaarden findes en kostbar Malerisamling, og den store Have (paa 75 Tdr. Land), der støder op til en Dyrehave, er bekjendt.

Gløsimodt, Olaf Olafson, norsk Billedhugger, f. i Thelemarken (Selgjord) 1821. Som de fleste norske Bønder i hans Fødebygd beskæftigede han sig tidlig med Træskæreri, men besøgte siden Tegneskolen i Christiania og Kunstakademiet i Kjøbenhavn, hvor han blev Bissens Elev. Efter at have opholdt sig med Stipendium i Rom bosatte han sig i Kjøbenhavn, hvor han fremdeles bor, navnlig anset som en dygtig Elfenbensskærer. En Del Portrætmedailloner vidne ogsaa om et betydeligt Talent i denne Retning.

Glosse kaldes Forklaringen af et ubekjendt eller dunkelt, især forældet Ord (**Glossēm**); **Glossātor** er Forklareren af et saadant Ord og **Glossārium** en alphabetisk Samling af slige Forklaringer (saaledes kaldes derfor ogsaa en forklarende Ordbog, især til en enkelt Forfatter). **Glosser** kaldtes især de Forklaringer, som de Romerretslærde i Italien, navnlig i Bologna (hvilke netop heraf fik Benævnelsen **Glossatōrer**) i det 12te og 13de Aarh. meddelte under deres Forelæsninger over de romerske Lovsamlinger, og som opnaaede en saa stor Anseelse, at man næsten lagde mere Vægt paa dem end paa Texten selv. Den første Glossator var Irnerius (1120); hans og hans Efterfølgeres Commentarer bleve samlede og bearbejdede af Accursius (1220—60) i et stort Værk, der saaledes indeholder Kjærnen af alle Glossatorernes Lærdom. **Glossolali**, Talen i fremmede Sprog eller Talen med Tunger, kaldes baade Pinseunderet i Ap. Gj. 2det Cap., da Apostlene ved den Helligaands Udgydelse pludselig begyndte at tale i fremmede Sprog, og den dermed beslægtede, men dog forskjellige ekstatiske Tale, som Paulus omtaler i 1 Cor. XII—XIV. I den nyeste Tid have Irvingianerne paastaaet atter at have faaet denne apostoliske Naadegave tilbage.

Glossop, Stad i Derby-Shire i England, 9 M. n. til v. for Derby. 25,000 J. Betydelig Uld- og Bomuldsindustri.

Glossŏphaga, sydamerikansk Flaggermuseslægt af Bladnæsernes Gruppe, især udmærket ved den lange, spidse Snude og ved den lange, smalle, udstrækkelige, haarede Tunge. Det er smaa Flaggermus, der kun spænde 8—10 Tomm. fra den ene Vingespids til den anden; det er med Urette, at de ere blevne beskyldte for at suge Blod; deres Føde er Frugter.

Gloucester [glŏster], 1) Shire i England, 59 □ M. med 572,000 J. (1881), omgivet af Shirerne Worcester og Warwick mod N., Oxford mod Ø., Wilts og Somerset mod S. og Monmouth og Hereford mod. V. G. er mod Ø. Højland (Cotswold-Hills), Slette i Midten, hvor det gjennemstrømmes af Severn, og Skovland mod V. Foruden Severn er her dens Biflod fra højre Side Wye, der danner Grænsen mod Monmouth-Shire, og fra venstre Side Övre-Avon, der berører Nordgrænsen. Andre Vandløb ere Themsen, der her kaldes Isis, med dens Bifloder Churn, Colne og Windrush; Nedre-Avon, der løber forbi Bristol og falder i Severns Munding. Agerdyrkningen er kun af Betydning i Slettelandet; Høj- og Skovlandet benyttes mest som Græsning til Kvægavl, og her produceres meget Smør og Ost. Faareholdet er betydeligt, i Højlandet mest det store, stærktbyggede Cotswoldfaar med grov Uld, i Skovlandet det mindre, men meget finuldede Skovfaar, der tillige er et fortrinligt Kjødfaar. Shiret er rigt paa Mineralier, navnlig Kul, Jærn og Kalk, men tillige Bly, Zink, Gips og fortrinlige Stenarter. Industrien er betydelig, navnlig i Klæde, Hattefilt, Strømper, Linnedvarer, Kniplinger, Naale og Metalarbejder. — 2) Hovedstad i G.-Shire ved Severns venstre Bred, 18 M. v. til n. for London. 37,000 J. Bispesæde. Gammel Stad med romerske Oldtidsminder. Mærkelig Kathedralkirke med Gravmæler for Vilhelm Erobrerens Søn Hertug Robert af Normandiet, Kong Edvard II samt Dr. Jenner. Livlig Industri og Handel især paa Østersøen og Vestindien. — Efter G. have flere engelske Kongesønner ført Titel af Jarl og Hertuger. Den første af dem, **Robert**, Jarl af G., uægte Søn af Kong Henrik I, kæmpede i Borgerkrigen 1139 for sin Halvsøster, Kejserinde Mathilde, mod Stephan af Blois, som han slog og fangede ved Lincoln 1141; han døde 1147. — **Gilbert de Clare**, Jarl af G. og Hertford, kæmpede 1264 i Slaget ved Lewes paa Simon af Montforts Side, men traadte snart i Spidsen for det kongelige Parti og sejrede sammen med Prins Edvard over Montfort ved Evesham 1265; han døde 1295. — **Thomas**, Hertug af G., den yngste af Kong Edvard III.s 5 Sønner, gjorde Oprør mod sin Brodersøn Richard II, men blev til sidst fængslet og døde i Fængselet, som man mener, dræbt paa Kon-

gens Befaling 1397. — **Humphrey**, Hertug af G., Kong Henrik IV.s yngste Søn, blev efter sin Broder H. V.s Død 1422 Formynder for dennes Søn H. VI i England. Ved sit Giftermaal med Jakobæa ell. Jacqueline af Holland 1423 kom han i Strid med Hertug Philip d. gode af Burgund, hvilket bidrog til at drage denne fra Englands Parti over paa Frankrigs. I England selv fik han en farlig Modstander i sin Farbroder, den herskesyge Cardinal af Winchester, som bevirkede Kongens Giftermaal med Margrete af Anjou. Forledet af hende og hendes Yndling, Greven af Suffolk, lod Kongen G. anklage for Højforræderi og fængsle 1447, og nogle Dage efter fandtes han ligesom den foreg. Hert. af G. død i Fængselet. — **Richard**, Hertug af G., s. **Richard** III. — Carl I.s tredje og yngste Søn **Henrik** (f. 1640, d. 1660) og Dronn. Annas og den danske Prins Georgs eneste Barn, der naaede ud over den spæde Alder, **Wilhelm** (f. 1689, d. 1700), førte ogsaa Titlen Hertug af G. — **Wilhelm Henrik**, Hertug af G., Broder til Georg III, f. 1743, ægtede 1766 Marie Walpole, Enke efter Grev Waldegrave, hvilket Giftermaal gav Anledning til vidtløftige Parlamentsdebatter; han døde 1805. — Deres Søn, **Wilhelm Frederik**, Hertug af G., f. 1776, blev 1816 gift med sin Cousine Marie, Georg III.s fjerde Datter, ved hvilken Lejlighed han blev erklæret for jævnbyrdig og fik Prædicat af kongelig Højhed; han døde uden Børn 1834 og er den sidste engelske Prins, som har ført denne Titel.

Gloucester [s. o.], Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, ved Atlanterhavet. 20,000 I. G. er en af de forenede Staters betydeligste Fiskerihavne, saa vel for Hval- som for Kablianfangsten.

Glover, Richard, engelsk Digter, f. 1712 i London, studerede, medens han drev Handelsforretninger, græsk Literatur og skrev et Heltedigt »Leonidas« (1737—38) i kold, correct-akademisk Form, som gjorde stor Lykke, da man troede deri at finde Angreb paa Walpoles Politik. Et Slags Fortsættelse er »The Atheniad«, der udkom efter hans Død. Desuden haves af ham et Læredigt over Handelens Fremskridt, en Ballade »Admiral Hosier's Ghost«, et Par Sørgespil og et Udtog af hans Dagbog »Memoirs of a Celebrated Literary and Political Character«, hvis Udtalelser have bragt nogle til at antage G. for Forfatter til „Juniusbrevene“ (s. d. A.). Han døde 1785.

Glovers Taarn, s. Svovlsyre.

Gloxinia, en i Sydamerika hjemmehørende Slægt af Gesneraceernes med de maskeblomstrede nærbeslægtede Familie. Smukke Prydplanter.

Gluchov, Stad i det russiske Gouv. Tschernigov, 24 M. ø. til n. for T. 13,000 I. Livlig Handel, stærkt besøgte Markeder.

Gluck, Christoph Wilibald, f. 2 Juli 1714 i Landsbyen Weidenwang i Øvrepfalz, d. 15 Nov. 1787 i Wien, fik sin første musikalske Uddannelse i Böhmen og ernærede sig en Tid lang ved at give Undervisning i Sang, Violin og Violoncel som vandrende Musikant. Hans Talent skaffede ham snart Venner, og da han 1736 kom til Wien, blev den lombardiske Fyrst Melzi saa indtaget i hans Spil og Sang, at han gjorde ham til sin Kammermusiker og overdrog Capelmester Sammartini i Milano at lede hans theoretiske Studier. Maalet for de fleste Musikere var den Gang at skrive italiensk Opera, og dette naaede G. 1741, da hans »Artaserse« med stort Bifald blev opført i Milano. Samme Held havde han med de 8 Operaer, han fuldendte i de næste 5 Aar, og han var nu en berømt Musiker, som ikke blot var søgt i Italien, men ogsaa fik Engagement i London, i Kjøbenhavn, hvor han i Saisonen 1748—49 var Capelmester ved Mingottis italienske Opera og skrev Cantater til Hoffester, og i Wien. Fra 1750 drog han vel jævnlig til Italien for at dirigere nye Operaer, men tog dog fast Ophold i Wien; der udvidedes hans Synskreds ved Omgang med Videnskabsmænd og Digtere, og der fattede han Planen til sin mærkelige Reform af den alvorlige Opera. Hvad Galilei, Caccini, Peri o. fl. i Beg. af det 17de Aarh. drømte om, nemlig at fremstille et musikalsk Drama paa Basis af den græske Tragedie og dens Musik (som man ikke kjendte), havde i Tidernes Løb udviklet sig til en Opera, hvis Text og Handling var usammenhængende og meningsløs, og hvis Musik væsentligst gik ud paa at give Sangerne Lejlighed til at glimre. G. selv havde skrevet en Snes Stykker af denne Art. Men nu var han træt af disse Concerter i Costume og tænkte kun paa at skabe et virkeligt musikalsk Drama. I Florentineren R. de Calzabigi var han saa heldig at træffe en Mand, som forstod hans Ideer og kunde klare dem, og »Orfeo ed Euridice«, som opførtes 1762 i Wien, var det første Resultat af deres Samarbejden. Denne Opera var et stort Skridt fremad; Chorene havde faaet en fremragende Plads, Seccorecitativerne vare indskrænkede, Arierne vare befriede for den gængse Uendelighed af Udsmykninger og Coloraturer og havde til Dels en ny Form, støttet paa Textindholdet osv. Men G. blev ikke staaende derved; han brød fuldstændigere med Fortiden i »Alceste« (1767), hvortil Texten ogsaa var af Calzabigi, og i »Paride ed Elena« (1770). Wienerne vare vel begejstrede for disse nye Værker, men de bevarede ikke desto mindre deres Sværmeri for den gamle italienske Opera, og G. saa sig derfor om efter et andet Publikum. Dette fandt han i Paris, hvor Rameau 30 Aar før G. havde begyndt sin Reform af den franske Opera og saaledes jævnet Vejen for sine Efterfølgere. G. havde tidligere skrevet franske Operetter for Wien og componerede nu »Iphigénie en Aulide«, hvortil den franske Attaché i Wien, Bailly du Rollet, havde leveret Texten. Marie Antoinette, hans tidligere Elev, stod ham bi, og ved hendes Indflydelse lykkedes det at faa Operaen opført i Paris 1774. Den gjorde efterhaanden stor Lykke, nagtet Mad. Dubarry og Ynderne af italiensk Opera stillede sig i heftig Opposition til den. G.s Stilling var endnu ikke fast. Da han næste Gang 1776 kom til Paris, og »Alceste« i fransk Omarbejdelse i Begyndelsen ikke tiltalte Pariserne, samlede Modstanderne sig og indkaldte fra Italien den som Operacomponist meget

ansete N. Piccini, for at han fuldstændig skulde knuse den overmodige Wiener. Paris delte sig i to Partier, Gluckister og Piccinister, der førte de heftigste Kampe baade i Pressen og i Theatrene, og G. selv deltog i den literære Fejde. Udfaldet svarede ikke til de italienskstindedes Forventninger. G.s nye Opera »Armide« (1777) vandt mere og mere Publikums Gunst, og hans »Iphigénie en Tauride« (1779) opførtes i Løbet af 3 Aar 150 Gange og bragte selv hans ivrigste Modstandere til Tavshed. Den overvundne Piccini forlod endog Paris 1781, inden hans »Ifigenia« blev opført. Den tauriske »Iphigénie« var G.s sidste Værk; thi det lyriske Drama »Echo et Narcisse« (1784) var, mærkværdig nok, kun en Efterklang af hans tidligere italienske Operaer. Slutningen af sit Liv tilbragte han i Ro i Wien. I sine berømte Fortaler til »Alceste« og »Paride ed Elena« har han gjort udførlig Rede for sine Anskuelser om den dramatiske Musik.

Glucōse, Glykōse, d. s. s. Druesukker. Glucosid, s. Glykosid.

Glugmaaned, det danske Navn for Januar, af Glug, Vindue, Aabning.

Glūten, s. Albuminstoffer. Det danner en væsentlig Bestanddel af Diæten imod Sukkersyge (s. d. A.).

Glycerin, $C_3H_8O_3$, et Spaltningsprodukt af Fedtstofferne, findes i fri Tilstand i enkelte Planteolier (Palmeolie), i Vin, og optræder som et constant Produkt ved Vinaandsgjæringen. G. dannes som Biprodukt ved Fabrikationen af Sæbe, Stearin og Plaster og vindes især ved Forsæbning af Fedtstoffer med Kalkmælk i Autoclaver under Tryk (s. Stearin). Herved faas uopløselige Kalksalte af de fede Syrer og Glycerinvand, som dog endnu indeholder Urenheder, hvorfra G. befris paa forskjellig Maade, til sidst ved Destillation med overhedet Vanddamp og brudt Fortætning af Dampene. G. er en farveløs Sirup uden Lugt, af en sød Smag, af Vægtfylde 1,26. Under visse Omstændigheder kan den krystallisere ved en lav Temperatur. Den faste G. smelter da ved omtr. + 22°. G. opløses i alle Forhold af Vand og Vinaand; den er uopløselig i Æther og Chloroform. Den opløser en stor Mængde organiske og uorganiske Legemer. Ved 290° destillerer den delvis uforandret, medens en anden Del sønderdeles i Vand og Acrolein. Ved Opvarmning af Oxalsyre og G. under Tilsætning af Vand sønderdeles den første til Myresyre og Kulsyre; opvarmes uden Tilsætning af Vand, giver G. Allylalkohol. G. bruges til at blødgjøre Huden, holde sprukken Hud og Saar bløde, som Opløsningsmiddel for adskillige Medicamenter; i Industrien til Sæber, Smørelser, Aqvarelfarver, Copierblæk, Garvning og til at udtrække ætheriske Olier af Plantedele; fremdeles som Vædske i Gasurene, fordi den ikke fordamper og under almindelige Omstændigheder ikke fryser. Glycerinsalve, en Blanding af Stivelse og Glycerin, bliver ikke harsk og anvendes derfor meget i Lægekunsten i Stedet for Fedt. Glycerid, en Forbindelse af 1 Molecul Glycerin med 1, 2 eller 3 Ækvivalenter Syre ÷ 1, 2 ell. 3 Mol. H_2O. Hertil høre de naturlige Fedtstoffer. Mange G. kunne dannes synthetisk, saaledes ogsaa de naturlige Fedtstoffer.

Glück, Elisabeth (Pseudon. Betty Paoli), tysk lyrisk Digterinde, f. 30 Dec. 1815 i Wien, Datter af en Læge, tilbragte efter dennes tidlige Død sin Ungdom paa Rejser med Moderen, var dernæst i nogle Aar Selskabsdame hos Fyrstinde Schwarzenberg i Wien, foretog saa atter større Rejser i Udlandet, men har siden 1852 levet i sin Fødeby. Hendes velformede, sproglig skjønne Digte („Gedichte", 1841, „Nach dem Gewitter", 1843, „Neue Gedichte", 1850, „Lyrisches und Episches", 1856, „Neueste Gedichte", 1869) ere Udtryk for en følelsesfuld Idealisme, som er fri for Sentimentalitet, men ogsaa uden udpræget Originalitet.

Glücksbjerg. Den franske Statsmand, Grev E. Decazes (s. d. A.) blev 12 Juli 1818 for sig og Afkom ophøjet til dansk Hertug af G. Familien lever endnu i Frankrig.

Glücksborg, Slot i Landskabet Angel i Slesvig, 1¼ M. n. ø. for Flensborg, tæt ved Flensborgfjord. I Middelalderen laa her et Kloster, Ry (Rüde, Ruhe, Rus regis), af Cistercienserordenen, som var flyttet hertil fra Guldholm i Nærheden af Slesvig c. 1209. Arnfast, som skal have forgivet Kong Christoffer I, var Abbed i dette Kloster. Da Hertug Hans d. yngre 1582 var bleven Ejer af Ry Kloster, lod han de gamle Klosterbygninger nedbryde og lagde n. A. Grunden til G., hvor han ogsaa døde 1622. Slottet ligger i en lille Indsø i en romantisk Egn, omgivet af Skov og Vand; det er en massiv Bygning, 100 Fod i Firkant indvendig, med 4 ottekantede Hjørnetaarne og et Spir midt paa Taget. I Slottet er en Kirke, der benyttes af den tilstødende Flække, med det hertugelige Begravelsescapel. 1622—1779 var G. Residens for Hertugerne af Slesv.-Holst.-G. og blev derpaa efter den sidste Hertugs Død beboet af hans Enke og hendes anden Ægtefælle, en Hertug af Brunsvig-Bevern. Efter Hertugindens Død skjænkede Kong Frederik VI 1825 Slottet til sin Svoger, Hertug Vilhelm af Slesv.-Holst.-Beck, der fik Titel af Hertug af G., hvorefter det tjente til Bolig for hans Familie indtil 1848. Hans ældste Søn Carl (f. 1813), en Broder til Kong Christian IX af Danmark, overdrog G. 1854 til Kong Frederik VII, som i sine sidste Leveaar tilbragte Efteraarsmaanederne paa G. og døde her 15 Nov. 1863. Preusserne gav efter Slesvigs Erobring G. tilbage til Hertug Carl, som døde 1878, og hvis Enke, Hertuginde Vilhelmine, en Datter af Frederik VI, nu bebor G. Ved Slottet ligger den lille Flække G. ell. Lyksborg, der oprindelig er dannet af Hofbetjente, med c. 800 I. Vilhelm, Hertug af G., oprindelig af Slesv.-Holst.-Sønderborg-Beck, f. 1785 paa Godset Lindenau nær ved Königsberg, uddannedes 1798—1802 paa Ridderakademiet i Brandenburg og derefter ved Universitetet i Leipzig. 1804 blev han dansk Rytterofficer, gjorde Tjeneste ved Hæren i Holsten og deltog 1809 som Major i Stralsunds Indtagelse. 1810 ægtede han Frederik VI.s Svigerinde, Louise af Hessen-Cassel (f.

1789, d. 1867) og var 1814 i Kongens Følge under Opholdet i Wien. 1818 blev han Generalmajor og fik 1825 Slottet G. med Titel af Hertug af Slesv.-Holst.-Sønderborg-G.; d. 1831. Han var en frisindet, rettænkende og forstandig Mand. Han efterlod sig 7 Sønner og 3 Døtre. Den ældste Søn, Carl, f. 1813, ægtede 1838 Frederik VI.s Datter Vilhelmine (Frederik VII.s første, fraskilte Ægtefælle), men sluttede sig alligevel til det slesvigholstenske Parti og understøttede 1848 Oprøret; d. 1878. Den anden Søn, Friedrich, f. 1814, d. 1885, fulgte Broderen som Hertug af G. Wilhelm, f. 1816, gik i østerrigsk Tjeneste og blev Feltmarschallieutenant. Den fjerde Søn, Christian, er Konge af Danmark (Christian IX). De to yngste nulevende Sønner ere Julius, f. 1824, og Johan (Hans), f. 1825. Af Døtrene blev Friederike, f. 1811, gift 1834 med Hertug Alexander af Anhalt-Bernburg, Enke 1863, og Luise, f. 1820, blev 1860 Abbedisse i Frøkenklostret i Itzehoe.

Glückstadt, Stad i Holsten ved Elbens højre Bred, 6 M. n. v. for Hamborg. 6,000 J. G. er Sæde for et Overconsistorium og en Overret, har en lærd Skole og et Tugthus. Befolkningens Hovederhverv er Haandværk, Handel, Skibsfart og Fiskeri. Havnen er tilgængelig for Skibe indtil 20 F.s Dybgaaende. — G. blev anlagt 1617—20 af Christian IV og befæstet, forgjæves belejret 1627 og 1628 af kejserlige Tropper, ligeledes 1643 af Svenskerne under Torstenson, men 4 Jan. 1814 efter 3 Ugers Belejring overgivet til de mod Frankrig allierede. I Følge en Bestemmelse i Kielerfreden 1814 bleve Fæstningsværkerne sløjfede.

Glykokol (af gr. *γλυκύς*, sød, *κόλλα*, Lim), Glycin, Glykolaminsyre, Limsukker, $C_2 H_5 NO_2$, et i Vand opløseligt, krystallinsk Legeme af sød Smag, vindes paa meget forskjellig Maade, saaledes ved Kogning af Lim med Svovlsyre, ved Kogning af Hippursyre med Saltsyre (hvorved samtidig dannes Benzoesyre), ved Behandling af den i Oxegalde forekommende Glykocholsyre med Syrer eller Baser osv. G. lader sig omdanne til Glykolsyre. Det forholder sig baade som Syre og som Base.

Glykol, Fællesnavn for en Række 2atomede Alkoholer, der indeholde det samme Antal Kulstof- og Brintatomer som den Alkoholrække, hvortil Vinaand hører, men 1 Atom Ilt mere. Specielt bruges Navnet G. om den til Vinaand svarende Æthylenalkohol, $C_2 H_6 O_2$, ogsaa kaldt Æthylenglykol. Alle de bekjendte G. ere farveløse, noget tykflydende Vædsker, der opløse sig i Vand og Vinaand, have en sød Smag og et højt Kogepunkt (henim. 200°). De danne med enbasiske Syrer 2 Ætherarter og ved Iltning 2 Syrer, idet 2 eller 4 Brintatomer erstattes af 1 ell. 2 Atomer Ilt. Æthylenglykol danner saaledes den 1-basiske Glykolsyre, $C_2 H_4 O_3$, og den 2basiske Oxalsyre, $C_2 H_2 O_4$.

Glykon, Billedhugger fra Athen, hvis Levetid ikke lader sig nærmere bestemme, blev berømt ved sin efter en Original af Lysippos dannede kolossale Herakles, bekjendt under Navnet „den farnesiske H." (s. Farnese), hvorpaa hans Navn findes. Da den blev funden, manglede Benene, hvorfor Billedhuggeren Guglielmo della Porta forfærdigede nye, der vare saa heldige, at Michel Angelo, da de rigtige senere blev fundne, raadede til at beholde den moderne Kunstners Arbejde. Imidlertid staar dog Helten nu paa sine egne Ben. Det overdrevne i Muskulaturen peger hen mod Kunstens Forfaldsperiode, rimeligvis Begyndelsen af den romerske Kejsertid.

Glykonisk Vers, s. Choriambe.

Glykosid, Glucosid, Fællesnavn paa en stor Klasse organiske Legemer, der saa at sige alle findes i Planteriget (kun Chitin i Leddyrenes Panser) og udmærke sig ved, at de ved fortyndede Syrer og Alkalier eller visse organiske, men uorganiserede Gjæringsvækkere sønderdeles i Druesukker eller en lignende Sukkerart og ēt eller flere andre Legemer. De indeholde altid Kulstof, Brint og Ilt, saa tillige Svovl. De fleste G. ere neutrale, men forene sig dog med Metaliker; enkelte ere sure. Nogle af de vigtigste ere: Amygdalin (i bitre Mandler; giver i vandig Opløsning med Emulsin, et Gjæringsstof, der findes i Mandler, eller med svage Syrer Druesukker, Blaasyre og Bittermandelolje); Myronsyrens Kalisalt (i Sennepsfrø, giver ved Indvirkning af Myrosin, en Gjæringsvækker i Sennepsfrø, surt svovlsurt Kali, Druesukker og Sennepsolje); Salicin (i Pilebark, giver med Emulsin Saligenin og Druesukker); Coniferin (i Naaletræernes Cambialsaft, giver ved Indvirkning af Emulsin, Druesukker og en Alkohol, hvis Aldehyd, der kan faas deraf ved Iltning, er Vanillin, Vanillens aromatiske Stof).

Glyngøre, en 1872 anlagt, lille Havn i Nørrejylland paa Sallings Vestkyst lige over for Nykjøbing paa Morsø, er nu i Jærnbaneforbindelse med Skive.

Glyphographi, Fremstilling ved Galvanoplastik af ophøjede Typer, Vignetter osv. til Brug i Bogtrykkerpressen.

Glyptik, det græske Navn for Udskæring af Ædelstene, bruges ogsaa om Medaillenkunsten.

Glyptothek, oprindel. Navn paa Opbevaringsstedet for en Samling Glypter (skaarne Stene), hvilket nu kaldes Daktyliothek. I den nyere Tid er i München Ordet G. optaget som Benævnelse paa det derværende Museum af antike Billedhuggerværker.

Glyptodon, s. Skjolddyr.

Glyse (Gadus minutus), en lille, 8—10 Tomm. lang, nordisk Torskeart.

Glænsning, s. Polering.

Glæns, en lille Ø ved Sjællands Sydkyst i Vordingborg Bugten, s. ø. for Skjelskør, skilles ved et smalt Sund fra Sjælland. Den hører til Ørslev Sogn, Vester Flakkebjærg Herred.

Gläser, Franz Jos., f. 19 Apr. 1799 i Ober-Georgenthal i Böhmen, d. 29 Aug. 1861 i Kjøbenhavn, blev 1814 optaget som Elev i Conservatoriet i Prag. Efter et treaarigt Ophold der rejste han til Wien, hvor han 1818—30 var Capelmester ved forskjellige Theatre. Han nærede den største Begejstring for Beethoven og havde endog den Ære at assistere denne 1822 som Dirigent ved Opførelsen af „Athens Ruiner" i Josephstadttheatret. Hans Stilling og Tilbøjelighed førte ham ind paa den dramatiske Musik, og han skrev under

sit Ophold i Wien en Mængde større og mindre Arbejder for Theatret. Denne Virksomhed fortsatte han, da han 1830 blev Capelmester ved Königsstädtertheatret i Berlin, og fra den Tid skrive sig hans bedste Operaer, saasom „Der Rattenfänger von Hameln“ og „Des Adlers Horst“ („Ørnens Rede“), hvilken sidste desuden blev given med meget Bifald i London, Amsterdam, Brüssel, St. Petersborg, Stockholm og Kjøbenhavn. 1842 udnævntes G. til Capelmester ved det kongel. Theater i Kjøbenhavn, hvor hans fremragende Egenskaber som Dirigent, hans Utrættelighed og Præcision hurtig skaffede ham almindelig Anerkjendelse og bragte et Liv og Sving i Operaforestillingerne, som disse højlig trængte til. Ogsaa de musikalske Forhold uden for Theatret nød godt af hans Dygtighed. Han dirigerede saaledes Musikforeningens Concerter 1842—48 og forestod lige til sin Død med Redebonhed enhver musikalsk Opførelse, i hvilken det kongel. Capel deltog. Hans betydeligste Arbejde for den danske Scene er H. C. Andersens Opera „Brylluppet ved Comosøen“ (1849), men han har desuden componeret et Par mindre Syngestykker, „Nøkken“ og „Den forgyldte Svane“. — Hans Søn, **A. C. F. Joseph G.**, f. 25 Nov. 1835, nu Organist i Hillerød, har bl. a. componeret mange Romancer og Sange, som have fundet stor Udbredelse. Den livlige Musik til Bournonvilles Ballet „Fjernt fra Danmark“ er ogsaa for største Delen af ham.

Glødning. Ophedes et Legeme stærkere og stærkere, vil det ved en vis Varmegrad begynde at lyse i Mørke eller at **gløde**. Ved den svageste G. udsender Legemet kun røde Straaler; ved stærkere kommer der bestandig flere Arter af Farvestraaler til, indtil den stærkeste Hvidglødhede, da Legemet udsender alle Arter af Farvestraaler. G. begynder for alle Legemer ved den samme Varmegrad. Pouillet fandt, at G. begyndte ved 520°, er lyserød ved c. 1,000°, begyndende hvid ved c. 1,200° og blændende hvid ved c. 1,500°. **Glødelamper, elektriske**, s. **Elektriske Lamper**.

Glødvox. Lueforgyldte Sager (s. **Forgyldning**) trænge ofte til en forhøjet Farve, der meddeles dem ved G. Dette kan f. Ex. bestaa af Vox, Alun, Kobberaske og rød Bolus; det gnides paa det opvarmede Stykke, som ophedes, indtil G. er bortbrændt, og derpaa skylles, kradses med Kradsbørste og tørres.

Gløersen, Ole Christian, norsk Forfatter, f. 1838, blev Student 1858 og theologisk Candidat 1865 og virkede indtil 1882 som Lærer ved og Bestyrer af højere Skoler paa forskjellige Steder i Norge. Han følte sig imidlertid stærkere og stærkere dreven til digterisk Produktion og debuterede 1877 med en større Fortælling „Sigurd“, der vakte Opmærksomhed ved det Alvor og psychologiske Syn, hvormed han havde stillet sin Opgave, men tillige vidnede om stærk literær Paavirkning af Kierkegaard. Senere har han, foruden et Par Samlinger af mindre Arbejder, udgivet de større Fortællinger „En Fremmed“ (Kbh. 1880) og „Laura“ (Kbh. 1883). 1882—83 opholdt han sig i Italien og fik sidstnævnte Aar et større Rejsestipendium af det norske Storting.

Gløgg, norsk (oldn. glöggr), skarpsynet, skarpsindig, hurtigtænkt, forsigtig.

Gmelin, en tysk Familie, som gjennem en Række af Slægtled har frembragt dygtige Naturforskere, især Chemikere og Botanikere. **Joh. Georg G.**, f. 1674, d. 1728 som Apotheker i Tübingen, havde uddannet sig i Hjärnes Skole i Stockholm og var en for sin Tid dygtig Chemiker. — Hans Søn, **Joh. Georg G.**, f. 1709 i Tübingen, studerede der, rejste 1727 til St. Petersborg, hvor han 1731 blev Prof. i Chemi og Naturhistorie, gjorde 1733—43 sammen med F. Müller og De l'Isle de la Croyère paa kejserlig Befaling en videnskabelig Rejse i Sibirien, tog efter en Rejse til Hjemmet 1747 sin Afsked og døde 1755 som Prof. i Botanik og Chemi i Tübingen. Hans »Flora Sibirica«, udgivet til Dels efter hans Død af hans Brodersøn **Sam. Gottlieb G.** (f. 1743, blev 1766 Prof. i Naturhistorie i St. Petersborg, rejste med Pallas i Sydrusland og døde paa Rejsen 1774, skrev „Reise d. Russland“ 1774), og hans „Reise durch Sibirien“ (4 Bd., 1751—52) ere hans vigtigste Arbejder. — **Philip Friedr. G.**, Broder til Joh. Georg d. y., f. 1721 i Tübingen, blev efter længere Rejser gjennem Tyskland, Holland og England først Prof. i Medicin i Tübingen, senere (1755) Broderens Eftermand. Han døde 1768 i Tübingen. — **Joh. Friedr. G.**, Søn af den foreg., f. 1748 i Tübingen, d. 1804 som Prof. i Medicin og Chemi i Göttingen, var en af forr. Aarh.s frugtbareste og alsidigste Naturforskere. Meget bekjendt er hans nye Udg. af Linnés »Systema naturæ« (den saakaldte 13de Udg. af Linné), en ukritisk og skjødesløs Compilation, for største Delen sammenskreven af andre, men i lang Tid Zoologernes gængse Haandbog. Foruden en stor Mængde mindre chemiske Arbejder, for største Delen offentliggjorte i »Commentat. Gotting.« (1779—1803), skrev han en hel Række Lærebøger i Chemi, Mineralogi og Pharmaci; fremdeles vigtige Bidrag til disse Videnskabers Historie: „Allgemeine Geschichte der Gifte“ (3 Bd., 1776—77), „Beiträge z. Geschichte d. deutschen Bergbaues“ (1783), „Geschichte der Chemie“ (3 Bd., 1797—99). — **Christ. Gottlob G.**, Neveu af Sam. Gottl., f. 1792 i Tübingen, d. 1860 smstds., blev efter længere Rejser i Frankrig, England, Tyskland, Norge og Sverige, hvor han arbejdede under Berzelius, 1817 Prof. i Chemi og Pharmaci i Tübingen. Hans mange Arbejder angaa mest Mineralchemi. — **Leopold G.**, Søn af den næstforeg., f. 2 Aug. 1788 i Göttingen, d. 13 Apr. 1853 i Heidelberg, en af Tysklands mest bekjendte Chemikere, studerede i Göttingen og Tübingen og blev 1813 Docent, 1817 Prof. i Chemi og Medicin i Heidelberg, hvilket Embede han beklædte til 1851, da han tog sin Afsked. G. opdagede det røde Blodludsalt og har i forskjellige Tidsskrifter offentliggjort en Mængde Afhandlinger om de forskjelligste Emner. En overordentlig Anseelse fik hans „Handbuch der Chemie“ (8 Bd., 1843—70, de sidste Bind udgivne af forskjellige Chemikere, Schloßberger, List, Kraut, Husemann). Denne Bog er som et helt Bibliothek og benyttes næsten som Kildeskrift; den har, som Dr. Ure med Rette

ikke sin Lige i Videnskabens Annaler.
ikket udkommer G.s „Anorganische
6te Udgave, bearbejdet af Kraut i
Naumann i Gießen, Ritter (nu i
S. M. Jørgensen i Kjøbenhavn.
en, Stad i Øvre-Østerrig ved Nord-
Traun- ell. Gmundensø, 7 M. s. v.
7,000 J. Oplag af Salt. Sool-
rsfæreri.
, sædvanl. Schwäbisch-G., Stad i Kgr.
erg, 6 M. ø. for Stuttgart. 14,000
gotiske Kirker og smukt Raadhus.
on af Guld-, Sølv-, Kobber- og Mes-
musikalske Instrumenter, Tobak, Læ-
Silkestoffer. Betydelig Handel. G.
ere en Rigsstad, hed i ældre Tider
uth og kom 1803 under Württemberg.
nthal, et Herrnhuteretablissement i
ien i Sydafrika, 12 M. ø. for Cap-
en herlig Egn, har noget over et Par
Indbyggere, for største Delen christne
tter, der ere meget flinke Haand-

th, Gustav Adolf, tysk Architekt, f. 1840
art, d. 20 Nov. 1884 i Nürnberg, dyr-
n Bygmester Renaissancestilen, men
: Fortjeneste af Kunsthaandværkets Ud-
Han havde siden 1877 været Direc-
Nürnbergs „Kunstgewerbschule“.
verabe (Cheiromys), en mærkelig, paa
iskar levende Halvabeform, hvis Tand-
, ligesom Wombattens blandt Pung-
er uddannet i Analogi med Gnaver-
Det er et lille, natligt, insektædende Dyr
ød Pels, rundt Hoved, store Øren og
ortil vendte Øjne samt en stor, busket
Lemmerne og Fødderne kunne bedst sam-
nes med Egernabernes: Tæerne ere lange
de, især den mellemste, Kløerne krumme;
dderne ere virkelige Hænder med mod-
g Tommel med flad Negl. Tandforhol-
næsten ganske som hos Gnaverne; Hoved-
s Form slutter sig derimod ganske til
bernes; navnlig ere Øje- og Tindinge-
adskilte ved en fuldstændig Benring.
i den senere Tid har man faaet de længe
de Oplysninger om dens Levemaade, som
re dens afvigende, gnaveragtige Tand-
ld; den lever nemlig især af Insektlarver,
opholde sig inden i Ved. Med sin lange
ynde Mellemfinger banker den paa Træet
egger saa Øret til for af Lyden at be-
me, om der er en Larve deri eller ikke;
der er nogen, gnaver den Veddet igjennem
sine Gnavertænder og haler Larven ud
sin lange, tynde Finger; den tager dog
ge Planteføde.
Gnavere (Glires), en meget artrig og vel
ænset Afdeling af Pattedyr, som især ud-
rke sig ved deres Tandforhold og den ejen-
mmelige Maade, hvorpaa de afgnave deres
e. G. ere alle smaa eller mindre Dyr;
enkelte, som f. Ex. Bæveren, Gnaverpind-
n, Flodsvin, overgaa vor Hare i Størrelse.
: have i Almindel. et rundt Hoved med tem-
lig store Øjne og Øren, lange Varbørster
a Snuden, en blød og fyldig Haarklædning
lave Ben; navnlig have de korte Forlemmer;
rimod ere Bagpoterne sædvanlig noget længere, hvorfor de fleste G. ogsaa have en hoppende Gang. G. ere overordentlig frugtbare, yngle stærkt og ofte og faa derved stor Betydning i Naturen som Føde for Rovpattedyr, Rovfugle og Slanger, men blive paa den anden Side ogsaa, naar disse deres naturlige Fjender mangle, ofte yderst besværlige for Menneskene. Der findes mærkelige Exempler paa Ytringer af Instinktet i denne Orden, f. Ex. i Redebygning (Bæveren, Bæverrotten, Egernet, Havremusen), Selskabsdrift (Murmeldyr) og Vandrelyst (Lemming). En stor Mængde af dem ere gravende Dyr og Natdyr; de leve alle af Planteføde (Korn, Bark, Rødder, Græs osv.), de fleste endog kun af Planteføde; adskillige samle sig Forraad til Brug om Vinteren. G.s fælles Hovedkjendemærke er Tandforholdene; de have nemlig for oven og for neden i Munden 2 forholdsvis meget store, krumme Fortænder, hvis Endeflade er skraat afsleben ved Brugen, saa at de ende med en skarp Kant, dannet af Emailen (ofte rød), som kun beklæder Fortænderne paa deres forreste Flade. Naar de gnave, bevæges Underkjæven saaledes, at dens Fortænder snart gribe ind foran, snart bag ved dem i Overmunden; Føden afraspes derved i smaa Splinter, og Tænderne holdes bestandig skarpe. For at de tillige kunne beholde den fornødne Længde, ere Fortænderne aabne i Roden og vedblive derfor at voxe, saa længe Dyret lever. Hjørnetænder mangle, og der er et langt Mellemrum mellem Fortænderne og Kindtænderne. Disse ere bestemte til at male Føden endnu finere og ere derfor altid brede, tæt sammenstillede, hos nogle knudbrede, hos andre foldede, eller sammensatte, saaledes at Emailstriberne løbe paa tværs, lodret paa Underkjævens Bevægelse, der i Almindel. er paa langs; ogsaa Kindtænderne ere ofte aabne i Roden eller lukkes først meget sent og ufuldstændig; deres Antal kan variere fra 2 til 5 eller 6 i hver Kjævedel (det almindeligste er 3 eller 4). Der forekommer G. i alle Egne af Jorden, selv i Polarlandene; deres indbyrdes Lighed er saa stor, at Systematiken er forbunden med ualmindelige Vanskeligheder. De lade sig imidlertid sammenstille ret naturlig i 4 store Grupper: 1) Egerngruppen (Sciuromorpha), omfattende Egern og Murmeldyr; 2) Musenes Gruppe (Myomorpha), Mus og Rotter, Hamstere, Studsmus, Lemminger, Bævere, den nordamerikanske Bæverrotte, Hasselmus, Gravemus (Blindmus), Springmus og Springharer; 3) Pigrotternes Gruppe (Hystricomorpha), for største Delen hjemmehørende i Sydamerika, omfattende Pigrotterne, den sydamerikanske Bæverrotte, Gnaverpindsvinene, de sydamerikanske Gravemus, Haremusene, Cavierne, Viscachaen, Pampasharen, Agutierne, Pakaerne og Flodsvinet; samt 4) Haregruppen (Lagomorpha), (Harerne og Pibeharerne).

Gnavermuldvarp, d. s. s. Gravemus.

Gnaverpindsvin, store Gnavere, udmærkede ved at have store, stive Pigge i Stedet for Haar. De tilhøre de varmere Egne af Jorden og deles i 2 Grupper: Hulepindsvinene (Hystrix) i Afrika, Sydasien og Sydeuropa, der leve paa Jorden og søge Skjul i Huler,

som de selv grave, eller i naturlige Klippehuler, have en temmelig plump Bygning, en kort Hale og brede og korte Kløer samt meget lange og tynde Pigge; og Træpindsvinene (Cercolabes) i det tropiske Amerika, som derimod opholde sig paa Træerne og ere udmærket skikkede til at klatre paa disse; de leve af Blade, Frugter og Træbark og ere kun i Bevægelse Morgen og Aften. For at gjøre dem skikkede til at klatre ere Kløerne lange og krumme, Fodsaalerne brede og vortede og Bagfødderne drejede ind ad; Halen er en lang, oven paa Spidsen nøgen Snohale, som rulles sammen opad (medens andre Pattedyrs Snohale rulles sammen nedad). De korte og stive Pigge yde disse sløve og langsomme Dyr et godt Forsvarsmiddel, da de let gaa af og blive siddende i de angribende Rovdyrs Poter og Gab. Rejsende Naturforskere have derfor ofte truffet Rovdyr, som paa denne Maade havde fundet deres Død, og Indianerne tro, at de formaa at afskyde deres Pigge ligesom Pile paa deres Fjender. — En afvigende, korthalet Form (Erethizon) af Træpindsvinenes Gruppe bebor Nordamerikas Skove.

Gnaverpungdyr, d. s. s. Bombat.

Gneditsch, Nikol. Ivanovitsch, russisk Digter, f. 1784 i Pultava, studerede i Moskva 1800—3, blev ansat i Undervisningsministeriet, maatte opgive denne Stilling paa Grund af Svagelighed, forsøgte forgjæves forskjellige Badecure og døde 1833. Han har fortræffelig gjengivet Iliaden i russiske Hexametre, oversat „Kong Lear" og Voltaires »Tancred«, skrevet det originale Digt »Roždénlje Homéra« og den udmærkede, i græsk Stil skrevne Idyl »Rybáki« (Fiskerne), samt udgivet en Samling nygræske Folkesange.

Gneisenau, August, tysk General, f. 28 Oct. 1760 i Schilden i det nuv. preussiske Sachsen, hed oprindelig Neidhardt og hørte til en østerrigsk Adelsslægt, som ejede et Slot G. Hans Fader var sachsisk Artilleriofficer, men G. blev opdraget hos sin Morfader i Würzburg og blev 1777 Student i Erfurt. 1782 blev G. Officer i Markgreven af Ansbachs Tjeneste og sendtes med nogle Tropper til Nordamerika, men kom ikke selv i Krig. 1786 blev G. preussisk Lieutenant og gjorde 1793—94 Felttoget i Polen som Capitain. Derefter hengav G. sig til krigsvidenskabelige Studier, optog fra Nordamerika Tanken om at skabe en folkelig Hær og raadede siden til at indføre de franske Forbedringer i Hærvæsenet, men kunde ikke trænge igjennem med sine Planer. 1806 udmærkede G. sig i Fyrst Hohenlohes Stab ved Jena og blev Major og Commandant i Kolberg, som han forsvarede indtil Freden. G. blev nu Chef for Ingenieurcorpset og var en af Scharnhorsts Hjælpere, men afgik 1809 som Oberst af Hensyn til den franske Regerings Mistanke og brugtes senere i vigtige hemmelige Sendelser. 1813 blev G. Blüchers Stabschef, udviklede Landeværnet og bidrog meget til Krigens heldige Gang ved at tilraade en rask Fremrykning. 1814 udvirkede G., at de forenede Hære gik lige mod Paris, og 1815 efter Slaget ved Ligny førte han Tilbagetoget hen imod den engelske Hærs Stilling og gjorde derved Sejren ved Waterloo mulig. Til Løn blev G. i Dec. 1813 Generallieutenant og 1814 Greve; han brugtes 1815 ved Fredslutningen og blev Chef for det rhinske Hærcorps, men afskedigedes snart for sine frisindede og nationale Anskuelser. 1818 blev G. dog paa ny ansat som Gouverneur i Berlin, blev 1825 Generalfeltmarschal og 1831 Chef for den Hær, der opstilledes ved den polske Grænse; d. 24 Aug. s. A.

Gneist, Rudolf, tysk Retslærd og Politiker, f. 13 Aug. 1816 i Berlin, blev 1839 Dr. jur. og 1844 overordentl. Professor i Berlin og gjorde sig især bekjendt ved sine dygtige Skrifter om engelske Statsforhold; „Adel og Ridderskab i England" (1853), „Englands Grundstatsystem" (1854), samt Hovedværket „Das heutige englische Verfassungs- u. Verwaltungsrecht" (2 Bd., 1857—60), hvis første Del 1883—84 udkom i 3dje Opl., og hvis anden Del senere udkom som et eget Skrift »Selfgovernment« (1871, 3dje Opl.). Dertil sluttede sig 1882 en „Englische Verfassungsgeschichte". 1858 blev G. Medlem af det preussiske Underhus og tog senere vigtig Del i Forhandlingerne om Hærordningen og om Bevillingsretten; han søgte stadig at muliggjøre en mindelig Løsning af Striden og sluttede sig 1866 til det nye nationalliberale Parti, blandt hvis Førere han siden har været baade i Landdagen og i den tyske Rigsdag. I et Skrift 1870 om den preussiske Kredsordning fremsatte G. et Program for Omdannelsen af Landets hele Forvaltning og tog vigtig Del i Drøftelsen af de derhen hørende Reformer saa vel som af de kirkepolitiske Love. 1875 blev han Medlem af den øverste Forvaltningsret i Preussen. Siden 1868 har G været Formand for Juristmøderne og en ivrig Talsmand for Retsplejens Omordning; 1873 var han Medstifter af og Formand for Eisenach-Foreningen for Socialpolitik (Kathedersocialisterne). 1864 var han Forsvarer i den store Polakproces.

Gneis (tidl. **Gneus**), en rød ell. graa, lagdelt Bjærgart, bestaaende af Kvarts, Feldspat og Glimmer, altsaa indeholdende de samme Bestanddele som Graniten, hvorfra den adskiller sig ved, at Bestanddelene deri forekomme i parallele Lag, medens de derimod i Graniten ligge uden Orden. Om dens Dannelse har der været fremsat meget afvigende Anskuelser, idet man til forskjellige Tider har henregnet den til de neptuniske, plutoniske eller, hvad der synes rigtigst, til de metamorphiske Bjærgarter. Naar den foruden de nævnte Bestanddele indeholder Korn af Jærnmalm, Graphit ell. Hornblende, kaldes den **Jærn-**, **Graphit-** ell. **Hornblende-G.** Den alm. G. hører til de allerældste kjendte Dannelser og har en stor Udbredelse, navnlig paa den skandinaviske Halvø, ligesom den ogsaa træffes hyppig i Danmark som Rullesten.

Gnesen, Stad i den preussiske Prov. Posen, 7 M. ø. n. ø. for Posen. 14,000 I. Stor katholsk Kathedralkirke. Uld- og Linnedindustri. Betydelig Heste- og Kvæghandel. G. anses for Polens ældste Stad, og her kronedes Polens Konger indtil 1320. Ærkebispen af G., der nu residerer i Posen, var den polske Gejstligheds Primas.

er, den højst udviklede af de 3 Or-
ori de nøgenfrøede inddeles, ud-
bl. a. ved at Blomsterne ere forsy-
t **Blomsterdække**. Den mærkeligste her-
: Slægt er Welwitschia (s. d. A.).
, 1) Sjællands Nordvestpynt, ind-
yderste Spids af Sjællands Odde u.
a Bugten. 2) Den nordlige Pynt
ejerø, med Fyr.
ngslyd, en gnidende, skrabende eller
Lyd, der undertiden høres ved Au-
en af Lunger eller Hjærte, hidrører
tændelse med faste Exsudater i Bryst-
ll. Hjærteposen og opstaar, idet de
mbragte ujævne Flader gnides imod
under Lungernes eller Hjærtets Be-
Egentlige G. kunne ikke opstaa paa
aade og antyde derfor med Sikker-
edeværelsen af en saadan Betændelse.
ingsmodstand ell. Friction, den Hin-
d Bevægelsen, som fremkommer, naar
erne af to Legemer skulle bevæge sig
anden. Ujævnhederne i de to Flader
ind i hinanden, og der behøves en
t for igjen at løfte dem ud fra hin-
Ruller den ene Flade hen ad den anden,
n meget lille; er Bevægelsen derimod
, bliver den kjendelig, og man maa ved
af de forskjellige Maskiner tage Hensyn
Indflydelse. Forsøg, som ere anstillede
omb, Morin o. fl., have vist, at den
: G. staar i ligefremt Forhold til det
e to Overflader udøve imod hinanden.
et imellem G. og dette Tryk kaldes
gscoefficienten; den er forskjellig efter
dernes Beskaffenhed, men beror hverken
erfladens Størrelse eller paa Bevægel-
astighed. Ere Overfladerne i hvilende
ng med hinanden, ville Ujævnhederne
Tid gribe dybere og dybere ind i hin-
og der vil da fordres desto større Kraft
frembringe Bevægelsen, jo længere
ingen har varet. Dersom et Legeme, der
paa en Skraaplan, er paa Nippet til at
er G. netop lig den Kraft, som virkende
el med Skraaplanen skulde hindre Glid-
a, naar der ingen G. var, og Gnid-
coefficienten bliver derfor lig Forholdet
m Skraaplanens Højde og dens Længde.
Vædskernes og Luftarternes Bevægelse i
eller Kanaler gjør sig en lignende G.
ende, hvorved Kraft gaar tabt for Bevæ-
n. Man vilde dog fejle meget, hvis man
gtede G. som noget, man maatte ønske
:. Uden G. vilde alle vævede og filtede
ffer falde fra hverandre, intet Søm, ingen
ue vilde holde, intet Legeme kunde staa
paa en ganske vandret Flade osv., saa at
er aldeles uundværlig for os. — Ved G.
arsages et Tab af Arbejde, men ved Gnid-
g frembringes Varme, og Forsøg anstillede
olding, Joule o. fl. have vist, at den Varme,
idningen frembringer, netop vilde være til-
kkelig til at frembringe et lige saa stort
bejde som det, der er tabt ved G. I Virke-
heden tabes altsaa intet.

Gnistfanger, Apparat, som anbringes om Mundingen af Skorstene paa Locomotiver og Locomobiler for at holde de Gnister tilbage, som rives med af den stærke Træk, og som ellers vilde kunne foraarsage Ildsvaade. Ved Locomobiler bruges i Regelen et enkelt ell. dobbelt Traadnet, som slutter tæt om Skorstenens Munding, men der haves mange andre, til Dels bedre Former af G.

Gnöli, Domenico, it. Digter, f. 1836, lever som Lærer ved de højere Skoler i Rom; bekjendt under Pseudonymen: Dario Gaddi. Hans »Odi Tiberine«, hans Oversættelse af Goethes romerske Elegier og hans fine, lette Fortælling »Vittoria Accoramboni« have givet ham Rang blandt de formfuldeste nyere italienske Forfattere.

Gnōme, gr., kaldes et kortfattet Tankesprog, en som oftest i metrisk Form affattet Sentens, indeholdende en eller anden almindel. Reflexion eller speciel moralsk Belæring. Saadanne G. tilskrives de „7 vise", f. Ex. „Intet for meget" Solon og „Kjend Dig selv" Chilon. Den ældste græske Elegi tog hos nogle Digtere, **Gnomikere**, en afgjort Retning mod G. (den gnomiske Elegi); navnlig maa fremhæves Solon, Theognis og Simonides; foruden det elegiske Versemaal benyttedes af nogle (f. Ex. Phokylides) ogsaa Hexametret. De bedste Samlinger af disse G. (**Gnomologier**) ere af Brunck og Orelli. De latinske G., blandt hvilke fornemmelig Dionysius Catos »Disticha« mærkes, ere udgivne af Kremsier. „Salomons Ordsprog", „Sirachs Bog" og Evangelierne indeholde mange G. De findes ogsaa i den indiske, arabiske og persiske Literatur og i den ældre Edda. **Gnömer**, Aander, som antoges at bo i Jorden og vogte dens Skatte (Bjærgtrolde, Bjærgnisser); de drillede Menneskene, men tilføjede dem egentlig ikke noget ondt, uden naar de først vare blevne fornærmede af dem.

Gnōmon, gr., en simpel Indretning, hvorved man i ældre Tider bestemte Solens Højde over Horizonten. Den bestod af en lodret Stok, hvis Skygge faldt paa en vandret Plan. Af Forholdet imellem Stokkens og Skyggens Længde udledes let Solens Højde (den første, divideret med den anden, er den trigonometriske Tangens af Højden). G. benyttedes til at bestemme Ekliptikas Hældning; thi bestemtes Solens Middagshøjde, som er den største Højde, hver Dag Aaret igjennem, da var Ekliptikas Hældning den halve Forskjel imellem den største og mindste af disse Middagshøjder. Det forstaar sig, at den Nøjagtighed, der kan erholdes ved en G., ikke kan taale Sammenligning med den, som vor Tids Instrumenter give, og den benyttes derfor nu kun som en Curiositet.

Gnōsis, gr., d. e. Erkjendelse, kaldtes i Oldkirken alle Forsøg paa dyberegaaende videnskabelig Tilegnelse af Christendommens Sandheder; men det blev snart nødvendigt at skjelne mellem en sand (kirkelig) G., hvis Speculation holdt sig paa Troens Grund, og en falsk (antikirkelig) G., **Gnosticisme**, en af orientalsk (persisk-hinduisk) Theosophi, hellensk Philosophi og christelige Frelsesideer sammensat Speculation, der gjorde Fordring paa at være en over Mængdens kjødelige Autoritetstro hævet, aandelig Erkjendelse af Sandheden. Den overførte altsaa paa den christelige Sandhedserkjen-

delse den i Hedenskabet hjemmehørende, men mod Christendommens inderste Væsen stridende Forskjel mellem en esoterisk Religion for de indviede og en exoterisk for den uvidende Hob. De første Spirer til denne falske G. fremtraadte allerede i Apostleltiden, navnlig i Lilleasien. Paulus forudsiger dens Komme i Ap. Gj. XX, 29—30 og bekæmper den i Brevene til Epheserne og Kolossenserne saa vel som i Pastoralbrevene, ligesom ogsaa Peter og Johannes i deres Breve; men dens egentlige Blomstringstid er det 2det Aarh. Udviklende sig i mangfoldige Systemer med de fineste Overgange faldt den i to store Hovedgrupper, den alexandrinske og den syriske G., efter som den græske Philosophi eller den persiske Dualisme fik Overvægten. Til de alexandrinske Gnostikere henregnes Basilides, Valentin samt de græsk-ægyptiske Ophiter og Karpokrates, hos hvilke sidste en antinomistisk, jødefjendtlig Retning gjør sig gjældende; blandt de syriske Gnostikere nævnes Saturnin, Tatian, Bardesanes og Marcion (s. disse A.). Den gnostiske Speculations Problemer ere Verdens og det ondes Oprindelse samt Verdensudviklingens Maade og Formaal. Til at løse disse Spørgsmaal laanes i Almindel. Theorien om Verdens Oprindelse af Hedenskabet, Forløsningsideen af Christendommen. Til Grund for alle gnostiske Systemer ligger den østerlandske Dualisme af Gud og Materien (Hyle), idet denne snart tænkes efter Platon som væsen- og formløs (τὸ μὴ ὄν) og derfor uden skarp fjendtlig Modsætning til Gud, snart mere parsistisk, som et selvstændigt, ondt Princip i skarpeste fjendtlige Modsætning til den gode Gud. Til at mægle mellem disse Modsætninger bruges sædvanl. Emanationsideen, i Følge hvilken Gud ligesom af det skjulte lader fremgaa en lang Række guddommelige Skikkelser, Æoner, der ligesom Funker udstraale fra Lyset, desto mattere, jo fjærnere fra den evige Kilde. Ved Hjælp af dem foregaar baade Skabelsen, Forløsningen og Verdensududviklingen. Skaber er Jødeguden, Demiurgen, en af de ringere Æoner, hvem nogle endog tænke sig som en mod den sande Gud fjendtlig Magt, og Underlaget for Skabningen danner en Blanding af Lysrigets (πλήρωμα) og Hyles (κένωμα) Elementer. Forløsningen sker derved, at en af de højeste Æoner fra Lysriget stiger ned paa Jorden og udfrier de i Skabningen bundne Lysfunker; Midlet, han bruger, er G. Da Materien er af det onde, fremstaar Forløseren (pneumatisk) i et Skinlegeme eller nedsænker sig ved Daaben i den af Demiurgen sendte psychiske Messias. Menneskesjælene ere, alt efter som Lysrigets ell. Hyles Elementer ere fremherskende hos dem, allerede af Naturen enten Pneumatikere (aandelige), der kunne hæve sig til G., ell. Psychikere (sjælelige), der maa nøjes med Troen (πίστις), ell. Hylikere, hvortil den store Hob hører, der ere hjemfaldne til sataniske Magter. Da det onde ligger i Materien, bliver Forløsningen overført fra det ethiske til det physiske og beslaar i Askese, Bekæmpelse af Materien og dens Lyster. Dog slaar undertiden Askesen over i den vildeste Antinomisme. De befriede Sjæle flyve op til Fylden i Lysriget. Skjønt G. som Sammenblanding af Christendom og Hedenskab egentlig staar i bestemt Modsætning til Ebionitismen, Sammenblandingen af Jødedom og Hedenskab, findes der enkelte ebionitisk-gnostiske Systemer, Forsøg paa at sammensmelte Elementer af alle tre Religioner. (S. Clementinerne). Den Fare, som truede Kirken fra dette Religionsblanderi, overvandtes forholdsvis hurtig; thi allerede i Beg. af 3dje Aarh. havde Gnosticismen egentlig tabt sin Betydning, om der end bestod gnostiske Sekter til Dels endog flere Aarh. efter.

Gnu (Catoblepas), en i Sydafrika levende Oxeform, der hører til den Afdeling af Oxegruppen, som danner Overgangen til Antiloperne. G. har disses lette Legemsbygning, Fodform og hurtige Løb; dens Hals, Hoved og næsten bøffelagtige Horn forholde sig derimod som hos Oxerne. En Manke af stive Haar langs ud ad Halsryggen minder endelig om Hestene, hvis Hale G. ogsaa har. Ogsaa under Halsen og Brystet og paa Snuden findes lange, stive og sorte Haar. Farven er sortebrun. G. er overordentlig hurtig og flygter, saa snart dens fine Lugt og Syn have underrettet den om Faren, men er dog tillige et vildt og modigt Dyr, der ofte slutter Kreds og byder Angriberen en sluttet Front af stærke Pander og spidse Horn; saaret angriber den sin Fjende med Raseri. To Arter kjendes: C. gnu og C. taurina.

Göa, Villa növa de, Hovedstad i Portugisernes Besiddelser i Ostindien, paa en lille Ø ved Vestkysten af Forindien, 54 M. s. for Bombay. 15,000 J. God Havn, men ubetydelig Handel. 1 M. ø. for Staden ligger det ældre G., der ved sine nu forfaldne Kirker og Paladser vidner om Portugisernes tidligere Magt i disse Egne. Ærkebispen af G. bor ¾ M. fra G. i den lille Stad San Pedro.

Go ahead, eng. [æhædd], fremad!

Göar, Sanct, Stad i den preussiske Rhinprovins ved Rhinen, 14 M. s. s. ø. for Köln. 1,500 J. Byen har Navn efter en christelig Eneboer G. i 6te Aarh., omkring hvis Celle den senere hævede sig. Ruiner af Klippefæstningen Rheinfels. Paa den modsatte Rhinbred, i Prov. Hessen-Nassau, ligger den smukke, lille Stad **St. Goarshausen** med 1,500 J. og god Vinavl. Noget oven for Staden er den bekjendte Skiferklippe Lurlei (s. d. A.).

Gobain, Saint [sæng gobæng], Stad i det franske Dep. Aisne, 2 M. v. for Laon med 2,000 J. og en berømt Spejlfabrik.

Gobat, Samuel [bā], protestantisk Biskop i Jerusalem, f. 1799 i Crémine i Cant. Bern, traadte 1821 ind i Missionsanstalten i Basel, lærte derefter Arabisk, Amharisk og Æthiopisk i Paris og London og drog 1826, understøttet af det engelske Missionsselskab, til Abessinien, hvor han var den første protestantiske Missionær. Udmattet af Sygdom vendte han 1832 tilbage til Europa, opholdt sig atter 1835—36 under bestandig Sygdom i Abessinien, levede derefter nogle Aar i Schweiz og blev sendt til Malta for at have Opsyn med Oversættelsen af det nye Test. paa Arabisk og andre orientalske Sprog. 1846 kaldte den preussiske Regering ham til den 1841 oprettede protestantiske Bispestol i Jerusalem, som omfatter Palæstina, Sy-

rien, Chaldæa, Ægypten og Abessinien. G. gjorde sig meget fortjent af Missionen og Folkeoplysningen, oprettede christelige Skoler, Vajsenhuse og Hospitaler i Jerusalem, Nazareth, Bethlehem, Jaffa og Naplus og ansatte arabiske Lærere og Bibelforelæsere rundt om i Landet. D. i Jerusalem 12 Maj 1879.

Gobel, Jean Baptiste Joseph [bell], republikanskfindet Ærkebiskop i Paris, f. 1 Sept. 1727 i Thann i Elsaß, blev 1772 Titulærbiskop i Lydda og 1789 Medlem af Nationalforsamlingen, der 1791 udnævnte ham til Ærkebiskop i Paris. Han sluttede sig mere og mere til Jakobinerne og nedlagde 1793 sit Embede i Conventets Hænder; men desuagtet fattede Robespierre Mistanke til ham, og 13 April 1794 blev han guillotineret.

Gobelins-Tapeter [lǟng] ere dels Basselissetapeter, der væves horizontalt, dels Hautelissetapeter, der væves verticalt. De sidste ere de mest bekjendte og fuldkomneste; det er snarere broderede end vævede Copier af berømte Maleres Værker, og Hovedvanskeligheden ligger i at træffe de bestemte Farvenuancer. Paa Kjæden, som er af Hamp, er af en Kunstner udført en Contourtegning; Originalen er opstillet ved Siden; i en Kasse ligger paa nummererede Spoler den fra Farveriet leverede uldne Islæt, der stikkes ind paa fri Haand og trykkes ned med en lille Haandkam. Vævet forbindes dels ved en stærk Hampeislæt, der vexelvis med den uldne og skjult af denne føres ind i Kjæden, dels ved Syning paa Vrangen. Basselissetapeterne frembringes i et Slags Væv paa en Maade, der nærmer sig mere til almindelig Vævning, dog saaledes, at ogsaa her Farvernes Valg og Begrænsning ere et Frihaandsarbejde. — G.-Væveriet er meget gammelt og har efterhaanden udviklet sig, navnlig i Frankrig under Henrik IV. 1630 henflyttedes det til »Maison Gobelin«, hvor det endnu er, og som har Navn efter en paa Frants I.s Tid levende Farver og Fabrikant. Christian IV oprettede et Tapetvæveri i Kjøge, hvis Produkter bl. a. kunne ses i Prinsens Palais i Kjøbenhavn; det synes at være Basselissetapeter. Ogsaa paa Kronborg og paa Rosenborg findes G. af dansk Fabrikat.

Gobi ell. **Kobi** (Ørkenen), ogsaa kaldt Schamo (Sandhavet), er en umaadelig Ørkenstrækning i det østlige Højasien mellem 114° og 138° ø. L. og mellem Sibirien mod N. og China mod S. Den er lavest i Midten (c. 2,400 F. over Havet), og Jordbunden bestaar her af Sand og Smaasten med meget faa Oaser. Landet højner sig mod N. og S. (3—5,000 F.) og danner Græsstepper med mange Oaser og endog enkelte Skove med dværgagtige Træer, ligesom her ogsaa findes enkelte Vandløb. Klimaet er meget strengt (Vinterkulden indtil ÷ 37°); de faa Beboere ere nomadiserende Mongoler, der hyppig maa skifte Ophold for at finde Føde til deres Hjorder af Heste og Kameler.

Gobineau, Joseph Arthur [nō], Greve, fransk Diplomat, f. 1816, blev 1855—58 Afsending i Teheran, derefter i Athen 1864—68 og Stockholm 1872—77; d. 1882. G. har skrevet en Række historiske Arbejder: »Essai sur l'inégalité des races humaines« (4 Bd., 1853—55); »Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale« (1865), »Traité des écritures cunéiformes« (2 Bd., 1864) og »Histoire des Perses« (2 Bd., 1869), samt en interessant Skildring af sit Ophold i Asien (1859).

Goblet, Albert Joseph [blā], Greve d'Alviella, belgisk General og Diplomat, f. 26 Maj 1790, blev 1811 fransk og 1815 nederlandsk Ingenieurofficer, udmærkede sig 1813 ved San Sebastians Forsvar og kæmpede 1815 ved Waterloo. Efter Revolutionen i Belgien 1830 blev G. Directeur for Ingenieurvæsenet og var 1831 et Aars Tid Krigsminister; i Sommeren 1832 deltog G. i Londonconferencen, blev i Sept. Udenrigsminister og sluttede i Maj 1833 foreløbig Fred, men maatte i Dec. opgive sin Ministerpost. 1835 udarbejdede G. Planen for Landets Befæstning, var 1837—39 Afsending i Portugal og gjorde under Borgerkrigen her saa god Tjeneste, at han fik Titel Greve d'Alviella. 1843—45 var G. paa ny Udenrigsminister, opgav 1854 sin Post som Generalinspecteur for Fæstningerne, men virkede som Medlem af Repræsentantkammeret (1859—62) for Antwerpens Befæstning. D. 5 Maj 1873.

Goch, Joh. v., egtl. Joh. Pupper, en af Reformationens Forløbere, d. 1475 som Prior for et af ham selv stiftet Nonnekloster i Mecheln, var en Mand af dyb religiøs Inderlighed. Kjærligheden, der fører til Guds Børns sande Frihed, er det materiale, den hellige Skrifts eneste Autoritet det formale Princip for hans Theologi, der hviler paa augustinsk Grundvold. G. gaar mere rolig undersøgende end stormende og angribende frem. Han ivrede mod ydre Gjerningshellighed, Løfters Fortjenstlighed osv.

Godard, Benjamin Louis Paul [dāhr], f. 1849 i Paris, betydelig fransk Instrumentalcomponist, Elev af Pariser-Conservatoriet, af Reber i Composition og Vieuxtemps i Violinspil. Foruden hans »Symphonie gothique«, »Scènes poétiques« (Orchestersuite), »Diane et Actéon« og den af Paris prisbelønnede dramatiske Symphoni »Le Tasse« har hans »Concerto romantique« for Violin, en Claverconcert, Violinsonater, en Trio, Strygekvartet, Claverstykker og en stor Del Sange givet ham et anset Navn. En Opera »Les Guelfes« haves endnu kun i Manuskript.

Godavari, Flod i Forindien, udspringer paa de vestlige Ghatsbjærge, løber med ringe Dybde mod S. Ø. gjennem Dekan, gjennembryder de østlige Ghats og danner i sit Udløb i den bengalske Bugt et Delta, hvis Kanaler ved Flodtid ere sejlbare. Dens vigtigste Bifloder ere fra h. S. Mendscherer og fra v. S. Dudhna, Purna, Pranhila (der dannes ved Sammenløbet af Pain og Vain), Indravalli og Sibri.

God bit, eng. [godd], „Himmerigs-Mundfuld", „gefundenes Fressen".

God damn, eng. [godd dæmm], Gud forbande mig!

Gode (godl), de islandske Herredshøvdingers Titel paa Fristatens Tid. Den islandske Godeværdighed udviklede sig fra Stillingen som Tempelforstander. Ved Landets Bebyggelse

grundlagde forskjellige Høvdinger Templer (hof); Ejeren blev Tempelforstander, som i denne Egenskab samlede en Menighed om sig, hvis Bidrag til Offerhuset han modtog, og hvis verdslige Høvding han lidt efter lidt blev. Efter Christendommens Indførelse ere G. kun verdslige Høvdinger. Deres Værdighed (en Art arveligt Embede) kaldtes goðorð eller manna-forráð (Formandskab), de undergivne kaldtes deres Tingmænd. Foruden at G. havde Ledelsen af Sagerne i Bygden, var den lovgivende Magt for hele Landet i Hænderne paa dem, ligesom de ogsaa havde betydelig Indflydelse paa Domstolenes Sammensætning. Godordenes Antal var under Statsforfatningens Udvikling blevet ēn Gang for alle fastslaaet; til disse „gamle Godord" kom dog senere nogle „nye" med færre Rettigheder. Smlgn. **Alting**.

Godefroy, Frédéric [godfroā], fransk Literaturhistoriker, f. 1826 i Paris, bekjendt ved »Lexique comparé de la langue de Corneille et de la langue du XVI.e siècle en général« (1868), »Histoire de littérature franç. depuis le XVI.e siècle jusqu'à nos jours« (1858—77. 5 Bind) og »Dictionnaire de l'ancienne langue franç.« (ikke fuldendt).

Gode Gjerninger. Læren om g. G. har været Gjenstand for megen Strid baade mellem Katholiker og Protestanter og mellem Protestanter indbyrdes. Romerkirken, som ved Tro kun forstaar Tankens Anerkjendelse af Kirkelærens Sandhed, lærer, at Troen alene ikke er retfærdiggjørende, men at Frelsen afhænger af, om Troen godtgjør sin Sandhed i g. G. Denne Lære om g. G.s Nødvendighed og Fortjenstlighed, som har affødt Læren om opera supererogatoria (s. d. A. og consilia evangelica) samt det hele Aflads- og Bodsvæsen saa vel som Cølibat og Munkevæsen, blev forkastet af Reformatorerne, der i Overensstemmelse med Skriften hævdede, at Retfærdiggjørelsen sker alene af Guds Naade ved Troen uden nogen Fortjeneste fra Menneskets Side; g. G. kunne altsaa ikke bidrage til Retfærdiggjørelsen, men den levende Tro maa afføde g. G. som sine Frugter. „Gjerninger gjør ingen Mand god, men en god Mand gjør g. G." sagde Luther. G. G. ere altsaa Gud velbehagelige, ikke for deres egen Skyld, men kun for de troende Udøveres Skyld, naar disse nemlig gjøre dem af barnlig Kjærlighed til Gud og af Velbehag ved det gode. Denne Lære blev af Amsdorf overdreven til, at g. G. vare skadelige, men han forstod rigtignok derved Romerkirkens selvvalgte g. G. Melanchthon og Synergisterne derimod fandt egentlig intet at indvende imod Paastanden om, at g. G. vare nødvendige til Salighed. Concordieformlen imødegik begge disse Ensidigheder.

Gode Haabs Forbjærg, Afrikas Sydvestspids, paa Sydenden af den Halvø, som begrænser Falske Bay mod V. (34° 23' s. Br., 36° 8' ø. L.).

Goderich, Lord [godritsch], s. **Ripon**.

Godesberg, Landsby i den preuss. Rhinprovins, 1 M. s. ø. for Bonn, ved Rhinens venstre Bred, har en smukt beliggende og stærkt besøgt Vandcuranstalt. 3,000 J.

Godfar [gōfar], i norske og svenske Dialekter Bedstefader, ligesom Godmor (Bedstemoder), Godforældre (Bedsteforældre), Godbarn (Barnebarn).

Godfred ell. **Gøtrik**, Konge i Jylland før de danske Rigers Forening, førte Krig med Carl d. store og truede med at angribe Kejseren i hans Residensstad Aachen, men hindredes i at udføre sine Planer, da han blev myrdet af en af sine Hofsvende 810. G. opførte den første Befæstning til Værn for Danmarks Sydgrænse, Kurvirke.

Godfred af Ghemen var den første faste Bogtrykker i Kjøbenhavn. Han var fra Gouda i Holland, hvor han, før 1493, maaske allerede før 1489, havde trykt Historien om Ridder Lancelot og den skjønne Sandrin og sandsynligvis ogsaa »Opusculum grammaticale pro pueris«, 1486. Han er rimeligvis bleven indkaldt for Universitetets Skyld af Peder Albertsøn, der lagde den første Grund til samme. G. antages at være død c. 1510, da der efter dette Aar ikke er udgaaet Skrifter fra hans Bogtrykkeri. Af de 19 Skrifter, der med Sikkerhed vides at være trykte af ham, nævne vi: Den danske Rimkrønnike, der er den første trykte Bog paa Dansk; den udkom 1495, 1501, 1504 og 1508. Carl Magnus's Krønnike 1501. Flores og Blanseflor 1504 og 1509. Eriks sjællandske Lov 1505. Skaanske Lov 1505. Peder Laales Ordsprog 1506 og 1508. En fortabt Sjæls Kæremaal paa Kroppen 1510. Lucidarius 1510. Men da G. har virket i et Tidsrum af 20 Aar, er det sandsynligt, at han har trykt mange flere Bøger, som imidlertid ere sporløst forsvundne.

Godhavn, en af de danske Kolonier i Nordgrønland paa Vestsiden af Øen Disko under 69° 14' n. Br. 213 J. (1880), hvoraf 8 Europæere. Befolkningen 1860 var 284.

Godolphin, en nu uddød, engelsk Adelsfamilie, hvis mest bekjendte Medlem er **Sidney**, Jarl af **G.**, der 1678 blev Gesandt i Holland, 1679 Skatkammercommissær og 1680 Medlem af Gehejmeraadet. 1684 blev han første Skatkammerlord, men opgav denne Post ved Jakob II.s Tronbestigelse; dog var han ikke uden Indflydelse, da han ikke opponerede mod Jakob II.s katholske Tendenser. 1688 talte han i Parlamentet mod Vilhelm III.s Tronbestigelse og for et Regentskab, men var dog meget yndet af Vilhelm III og ledede 1690—96 og 1701—10 Englands Finansstyrelse, ligesom han ogsaa under Dronning Anna stod i Spidsen for Whigministeriet. Efter dettes Fald (1710) blev han anklaget for Underslæb, men frikjendt; han døde 15 Sept. 1712. G. var en dygtig Finansmand, men manglede politiske Grundsætninger. 1684 var han bleven ophøjet til Peer og Baron G., 1706 til Jarl G.

Godoy, Manuel G. Alvarez de Faria [dōi], Hertug af Alcudia, sædvanl. kaldt „Fredsfyrsten", f. 12 Maj 1767 i Badajoz, kom som fattig Adelsmand tillige med sin ældre Broder Luis til Madrid, hvor han traadte ind i den kongelige Garde og ved sit smukke Ydre og ved sin Færdighed i at spille paa Guitar blev Dronningen, Marie Louise af Parmas Elsker og tillige vandt den svage Konge Carl IV.s uindskrænkede Tillid og Hengivenhed, saa at

i hele denne Konges Regeringstid
s egentlige Styrer. Han steg
den ene Ærespost til den anden,
ladjudant, Generallieutenant, Her-
Premierminister ved at fortrænge
)2 og overvældedes med Godser
te Ordener. 1795 fik han til Be-
: at have sluttet Freden i Basel
rig Titlen »Principe de la Paz«
), og 1797 blev han endog be-
) Kongehuset, idet han ægtede Kon-
ne, skjønt han tidligere havde ind-
nmeligt Ægteskab med en Officers-
d sin Hovmod og Pragtsyge skaffede
ige Fiender, især i den gamle Adel
igheden, hvis Magt han søgte at
og Folket afskyede ham fra den Tid
n bevirkede Spaniens Forbund med
ved Tractaten i San Ildefonso 1796.
de vel 1798 Ministeriet og blev Ge-
ain, men kom dog snart til Magten
301 anførte han den spanske Expedi-
Portugal, hvem Frankrig og Spanien
læret Krig paa Grund af dets Forbin-
England; men Freden blev snart sluttet
; paa fordelagtige Vilkaar baade for
og ham selv. Kongen vedblev at
., Dronningens aabenbare Elsker, og
am 1804 til Generalissimus over
Sømagten. Men Forbindelsen med
, som havde Nederlaget ved Trafalgar
:, og Processen 1807 mod Prinsen af
(Ferdinand VII), i hvem G. saa sin
jende, bragte det spanske Folks For-
til det højeste og styrtede Yndlingen
ytens Tinde. Hans Plan at forlade
med Kongen og Dronningen for fra
Nødsfald at kunne flygte til Amerika
jordes ved Folkeopstanden i Aranjuez
rts 1808, og det var kun med Nød og
at den forhadte kongelige Yndling
at falde som et Offer for Folkeraseriet.
on I benyttede imidlertid Spliden i
anske Kongefamilie til sin Fordel og
G. tillige med denne til en Sammen-
Bayonne, da han kjendte hans Ind-
: paa den svage Konge og derfor vilde
ham som Redskab for sine Planer, at
Spaniens Krone fra Bourbonerne
il sig selv, hvilket ogsaa lykkedes ham.
den Tid levede G. sammen med sine
orere, Kongeparret, først i Compiègne i
rig, derpaa i Rom, hvor Paven gav ham
1 Fyrste af Posserano; han bevarede
Gunst lige til deres Død 1819. Han
levede dem i 32 Aar; efter Julirevolu-
n flyttede han til Paris, hvor Ludvig
p tilstod ham en lille Pension, og hvor
vedblev at opholde sig, ogsaa efter at han
havde faaet Tilladelse til at vende til-
til Spanien og de fleste af hans Titler
Besiddelser vare blevne ham tilbagegivne,
in Død 7 Oct. 1851. Hans upaalidelige
moires du Prince de la Paix Don Man.
etc. udkom i 8 Bd. 1836—38 og samtidig
Tysk. I sit Ægteskab med den spanske
ncesse havde han kun en Datter Carlota
1800), som blev gift med den italienske
rste Camillo Ruspoli; deres ældste Søn,
Adolf R. (f. 1822), fører nu Titlen Hertug af
Alcudia.

Gods (Bøndergods) kaldes specielt Samlingen af de under en Hovedgaard hørende Bøndersteder, og derfra er Ordet igjen gaaet over til at bruges om selve Hovedgaarden med tilliggende Bøndersteder. **Godset** paa en Kanon er Tykkelsen af Metallet over det bageste Punkt paa dens Bagstykke.

God save the king ell. **queen** [godd sæhv dhe kuihn], eng., „Gud skjærme Kongen" ell. „Dronningen", den engelske Nationalhymne (national anthem), hvis Melodi ogsaa er taget til den preussiske „Heil dir im Siegeskranz" og saaledes tillige er bleven tysk Nationalhymne, blev første Gang 1740 sungen af Henry Carey ved en Festmiddag i Anledning af Indtagelsen af Portobello. Carey gjaldt længe og anses af Chrysander for Componisten, medens Melodien dog i den nyeste Tid tillægges John Bull.

Godthaab, den ældste af de danske Kolonier i Grønland, grundlagt 1721 af H. Egede, under 64° 10′ n. Br., er Sæde for Inspecteuren i det søndre Inspectorat, har et Seminarium til Uddannelse af indfødte Kateketer og har med Fiskenæsset, der ligger under 63° n. Br., 946 I. (1880), hvoraf 32 Europæere. 1860 talte G. 1230 I. **Godthaabs Fjord** strækker sig fra Davis Strædet mod N. Ø. ind i Grønlands Vestkyst og er opfyldt af talrige Øer. I dens Indre er den udstrakte Godthaab-Gletscher.

Godunóv, en anset Slægt i Rusland af tatarisk Herkomst. **Boris Feodorovitsch G.**, f. 1552, kom i Yndest hos Czar Ivan Vasiljevitsch II, som indsatte ham til Formynder for sin Søn Feodor I, og var i Virkeligheden Ruslands Regent under denne svage Fyrste, der var gift med hans Søster **Irine**. Begavet med stort Herskertalent, snu og klog hævede han Ruslands Magt, fuldendte Sibiriens Underkastelse, søgte ved Fæstningsværker at beskytte Riget mod Tatarernes Indfald og stræbte efter at bringe det i Forbindelse med Europas civiliserede Stater. Han mistænktes for at have ryddet Feodors Broder Demetrius af Vejen for selv at bestige Czarernes Trone, hvilket ogsaa lykkedes ham ved F.s Død 1598. Ogsaa som Czar fortsatte han sine Bestræbelser for at hæve Rusland; men hans Strænghed og Forkjærlighed for Udlændinge skaffede ham Fiender, og da den første falske Demetrius fremstod, havde denne allerede faaet et stort Tilhæng, da Boris døde ganske pludselig 13 Apr. 1605. Hans Datter **Axinia** var 1601 bleven forlovet med den danske Prins Hans, Christian IV.s yngste Broder, som døde uden at have set sin Brud; hans 16aarige Søn, den smukke og ædle **Feodor II Borisovitsch G.**, blev efter Faderens Død af Hæren udraabt til Czar, men maatte efter to Maaneders Regering vige for den falske Demetrius og blev paa dennes Foranstaltning dræbt tillige med sin Moder, Czarinden Marie, 10 Juni 1605. Axinia blev vanæret af den raa Usurpator og døde i Kloster 1622.

Godwin, Jarl af Wessex, den mægtigste Mand i England i den første Halvdel af det

11te Aarh., af ukjendt Slægt, kom i Gunst hos Knud d. store, med hvis Søster han blev gift. Efter Knuds Død kom Alfred, en Søn af Kong Ethelred og Emma, til England og blev dræbt der, for hvilket Mord Mistanken faldt paa G. Senere efter Hardeknuds Død 1042 hjalp G. til at sætte Alfreds Broder Edvard Bekjenderen paa Tronen, og Kongen ægtede G.s Datter Editha. Men Edvard hadede og frygtede G., der som Hoved for den indfødte Adel tillige med sine urolige Sønner stod fjendtlig lige over for de normanniske Adelsmænd, som vare fulgte med Kongen til England og nærede hans Forkjærlighed for alt, hvad der hørte til Normandiet. G. og hans Sønner bleve omsider forviste og begyndte nu Krig mod Kongen; det kom dog snart til Underhandlinger imellem dem, og G. blev igjen indsat i alle sine Værdigheder, men døde allerede næste Aar af et Slagtilfælde, som anfaldt ham ved Kongens Taffel 15 Apr. 1053. Han var i andet Ægteskab gift med Ulf Jarls Søster Gyda; af deres mange Sønner ere Harald, der arvede Faderens Magt og efter Edvards Død endog besteg Englands Trone, og Toste de mest bekjendte.

Godwin, George, eng. Architekt, f. 28 Januar 1815 i Brompton, Søn af en Architekt, valgte samme Fag. Allerede 1835 vandt han en Pris for en Afhandling over Architektur. Som Bygmester skyldes ham Kirkerne St. Mary i Brompton, St. Juda og St. Lucas i South-Kensington. Han er Vicepræsident for The R. Society of Architects og Forfatter til en Mængde Skrifter, (»History in ruins«, »London Shadow«) samt mange Artikler i Tidsskrifter, deriblandt i det af ham selv siden 1844 redigerede »The Builder«.

Godwin, Will., engelsk Skribent, f. 1756 i Cambridge-Shire, uddannedes i en Dissenterskole til Præst, hvilken Stilling han opgav 1782, da han af hele Tidens aandelige Strømning bares over mod en Rousseausk Deisme. Han flyttede til London, hvor han levede som Literat og Boghandler og af en Ansættelse, som han fik under Ministeriet Grey. Hans Skrifter ere mest social-philosophiske Afhandlinger (»Inquiry Concerning Political Justice« etc., 1793, rettet baade mod den franske revolutionære og engelske conservative Politik) og Romaner (som »The Adventures of Caleb Williams«, 1794, »Saint Léon« og »Fleetwood«, 1805, »Mandeville«, 1817), hvor en dybsindig Reflexion kæmper mod de stivnede Samfundsformer, men ender i utopisk Idealisme. »Treatise on Population« (1820) er rettet mod Malthus's Teorier; fremdeles maa mærkes »History of Common Wealth in England« (1824—28) og hans sidste, aandrige Arbejde »Thoughts on Man, His Nature, Production and Discoveries« (1831). G. døde 1836 i London. Hans første Hustru Mary Woolstonecraft (f. 1759, d. 1797) var bekjendt som Forfatterinde af et Skrift om Kvindens Emancipation, havde opholdt sig i Paris og stod i Forbindelse med Gironden. Hans Datter, **Mary Woolstonecraft G.**, f. 1798, d. 1851, der var gift med Digteren Shelley, forfattede bl. a. Novellen »Frankenstein«.

Goeben, August v. [gö], preussisk General, f. 10 Dec. 1816, Søn af Hannoveraneren Wilh. v. G., som 1809—13 kæmpede i Spanien under Wellington og 1815 ved Waterloo (d. 1872), blev 1835 preussisk Lieutenant og gik n. A. til Spanien til den carlistiske Hær, hvor han holdt ud indtil 1840 og rykkede op til Oberstlieutenant i Ingenieurerne; fem Gange blev han saaret og to Gange tagen til Fange og derved saa ilde medhandlet, at han nær havde mistet sit Syn. 1842 indtraadte G. igjen i den preussiske Hær som Lieutenant, ansattes n. A. i Generalstaben og deltog 1849 som Capitain i Felttoget i Baden. 1858 blev G. Oberst og fulgte 1860 den spanske Hær paa Toget mod Marokko; han anførte 1864 en Brigade i Angrebet paa Dybbøl og ved Overgangen til Als og 1866 en Division af Mainhæren, hvorved han var Falckensteins bedste Støtte og vandt stor Udmærkelse. 1869 blev G. General i Infanteriet og anførte 1870—71 et Hærcorps, hvormed han bl. a. tog Del i Stormen paa Spicheren 6 Aug. og i Slagene ved Metz, samt fra Nov.—Jan. med Held kæmpede imod General Faidherbe i Nordfrankrig, især ved St. Quentin. Til Løn fik G. efter Freden en Dotation og var senere Chef for Hærcorpset i Koblenz. D. 13 Nov. 1880.

Goedeke, Karl [gö], fremragende tysk Literaturhistoriker, f. 15 Apr. 1814 i Celle, siden 1873 Professor i Göttingen. Hans Hovedværk er „Grundriß zur Geschichte der deutschen Dichtung“ (3 Bd., 1857—81, ny Udg. 1884), ved sin Fylde af kritisk sigtet Stof et uvurderligt Grundlag for Studiet af den tyske Skjønliteratur. Af hans øvrige Arbejder, der vel ligesom det nævnte Værk ofte lide af nogen Ensidighed i den æsthetiske Bedømmelse, men gjennemgaaende vidne om stor Kundskabsfylde og kritisk Begavelse, skal her nævnes: „Knigges Leben u. Werke“ (1844), de tre fortrinlige Anthologier: „Deutschlands Dichter von 1813 bis 1843“ (1844), „Elf Bücher deutscher Dichtung“ (2 Bd., 1849) og „Deutsche Dichtung im Mittelalter“ (1854), end videre „Pamphilus Gengenbach“ (1856), „Everyman, Homulus und Hecastus“ (1865), „Emanuel Geibel“ (2 Bd., 1869—71), „Goethes Leben und Schriften“ (1874) og de to Samlinger: „Deutsche Dichter des 16 Jahrh.“ og „D. D. d. 17 J.“ (i Forening med J. Tittmann); endelig en fortrinlig historisk-kritisk Udg. af Schillers Værker (17 Bd., 1867—76).

Goes ell. **Ter Goes** [guhs], Stad i den hollandske Prov. Zeeland paa Øen Zuid-Beveland, 2½ M. ø. for Middelburg. 6,000 J. Havn. Skibsbyggeri, Kornhandel.

Goes, Damião de [göis], portug. Diplomat og Historieskriver, f. 1501, blev af Kong Johan III brugt i diplomatiske Sendelser til Flandern, Polen, Danmark og Sverige og opholdt sig i længere Tid ved Universiteterne i Padua og Löwen. Efter Hjemkomsten til sit Fædreland blev han Archivar ved Statsarchivet, men mistede siden i Følge Inquisitionens Dom sit Embede og sine Ejendomme, blev belagt med Arrest i sit Hus og der en Dag funden død c. 1573. Foruden flere latinske Skrifter og et Værk om Musikens

Theori har han paa Portug. skrevet Kongerne Emanuel d. stores og Johan III.s Krønniker samt et Nobiliarium over portug. Familier.

Goes, Hugo van der [guhs], flandersk Maler, Elev af van Eyck, f. omtr. 1420 i Gent, d. 1482, levede i Antwerpen og i Gent, hvor han har arbejdet mest. I Brügge er en Altertavle med Korsfæstelsen, der har været overmalet, men igjen er renset, og i Firenze er hans Hovedbillede, en Altertavle med Fløje, forestillende Christi Fødsel, der viser hans fine, fuldendte Udførelse ved Siden af god Tegning og talende Udtryk i Figurerne. Sorg over hans Kones Død skal have foranlediget ham til at gaa i Kloster, hvor han døde.

Goethe, Johann Wolfgang v. [gö], Tysklands største Digter, f. 28 Aug. 1749 i Frankfurt a. M. Faderen, der levede i velhavende Forhold uden Embedsstilling, var Dr. juris og kejserlig Raad, kundskabsrig, med mangesidige Interesser, noget pedantisk grundig; Moderen var en sund og poetisk anlagt Natur. Allerede som Barn viste G. de mest alsidige Anlæg og en sjælden Evne til stemningsrig og dog objectiv Opfattelse af alt, hvad der rørte sig om og i ham. „Den gamle Rigsstads gotiske Monumenter, dens brogede Liv i Messetiden, Kejser Josephs den andens Kroning i den ærværdige Domkirke, Syvaarskrigen og Byens Besættelse af Franskmændene aftegnede mangt et Billede i Drengens Phantasi. En fransk Officer Grev Thorane, der laa i Kvarter hos Forældrene, aabnede hans Blik for Malerkunsten; et fransk Theater voldte ham stor Glæde, paa samme Tid som han var optagen af Klopstocks „Messiade". En glimrende Opdragelse udviklede hans rige Evner; tidlig lærte han af Praxis at bevæge sig med Frihed i det franske Sprog og gav sig baade af med Tegning, Musik, Naturvidenskaber og Sprog (han læste bl. a. en Del af det gamle Test. paa Hebraisk, gjorde Forsøg paa at skrive Digte og begyndte at hjælpe sin Fader i rent praktiske Forretninger). Sin første Hjertekrisis udstod han ved en ulykkelig endende Ungdomskjærlighed, der rev stærkt op i hans Væsen, og fra hvilken Billeder som Clärchen i „Egmont" og Gretchen (den elskedes virkelige Navn) i „Faust" ere udsprungne, men det blev for ham en aandelig Styrkeprøve, hvorfra han gik ud med forøget Sundhed. Efter Faderens Ønske gik han ved Mikkelsdagstider 1765 til Leipzig og lod sig indskrive som juridisk Student ved Universitetet, men tiltrukken navnlig af Ernesti og Gellert kunde han ikke ret komme i Gang med sin Jura. Den herskende franske Smag og æsthetiske Dilettantisme frastødte ham; han følte sig ofte nedslaaet og vejvild; men allerede den Gang rørte sig i ham den hos ham saa charakteristiske Drift til at omsætte alt selvoplevet og tænkt i Poesi og Billeder, hvorefter han for en Tid vandt Ro og Sikkerhed i sig selv. Fra hans Leipzigertid er det lille Drama „Die Laune des Verliebten", endnu i Hyrdestil, men med Stænk af frisk Ungdomskaadhed; og „Die Mitschuldigen" er et i en let Form udtrykt, men skarpt anskuet Billede af det aandelige og moralsk raadne, der laa gjemt under Samtidens ydre Ærbarhed. Spidsborgerlivet og Smaaligheden i Leipzig æggede G. til et regelløst Liv og en vis humoristisk Trods, medens han paa samme Tid vaktes til dyb Tænkning over subjective og objective Problemer. Oeser vakte hans Interesse for Kunsthistorien, og en Rejse til Dresden gav hans Kunstsans Sving og Fylde; han begyndte kort efter at øve sig i Kobberstikkeri. Hans bevægede indre og ydre Liv fremkaldte en temmelig alvorlig Sygdom. Næppe helbredet forlod han i Sept. 1768 Leipzig og drog hjem til Frankfurt. Endnu sygelig og aandelig rystet søgte han Næring i Studiet af alchemistiske Værker og tænkte paa at stifte en ny Religion paa Grundlag af Nyplatonismen; men denne mysticerende Periode i hans Liv, til Dels fremkaldt ved hans fortrolige Forhold til Frøken Klettenberg, blev en Overgang til en mere inderlig, gjennem Gemyttet formildet Livsopfattelse. Han valgte Straßburg til Fortsættelsen af sine akademiske Studier, men her blev han optagen af Chemi og Anatomi. Bekjendtskabet med Herder blev af stor Indflydelse paa ham; Shakspeare, Gotiken og Rousseau saa vel som det ældre tyske Aandsliv, for hvilket Hans Sachs blev hans Yndlingsrepræsentant, gjorde det af med hans Respekt for den franske Klassicitet. Kjærlighedsforholdet til Frederikke Brion i Sesenheim, der har givet Stof til en af de dejligste Episoder af hans Selvbiographi, endte vel med et Brud, men var, medens det bestod, af stor Betydning for hans Gemyt. Ung og kjæk, fuld af Foragt traadte han dristig op mod al philisteragtig Conveniens, reves med ind i den unge tyske Literaturs „Sturm- und Drangperiode", men med sin sikre Smag og stærke Natur som Værge mod dens Udarten til det monstrøse og krampagtige. 6 Aug. 1771 promoverede han, drog til Frankfurt som Dr. juris og derfra til Wetzlar, hvor hans Kjærlighed til Charlotte Buff, siden Fru Kestner, og en ung Mands (Jerusalems) Selvmord bleve Anledning til den af overstrømmende ungdommelig Følelse svulmende Digtning i Prosa „Leiden des jungen Werthers", der gjennem den poetiske Objectivering blev ham til personlig Befrielse for hans dybe Smerte, og som slog mægtig ned iblandt Ungdommen, der længtes efter Lust og Lys for Hjærtets Liv, hvis Ret Rousseau havde proclameret. Fra Frankfurt og Wetzlar knyttede han Forbindelser med Klinger, Merck, F. H. Jacobi, Familien La Roche og Lavater og skrev Bidrag til „Frankfurter gelehrte Anzeigen". 1770 havde han udgivet sin første Digtsamling anonymt. Efter sin Ankomst til Frankfurt 1772 udgav han ligeledes anonymt sin „Aufsatz von deutscher Baukunst"; derpaa kom 1773 og 1774 „Götz von Berlichingen", et friskt og kjækt Prosadrama, regelløst, med episk sammenknyttede Scener, et djærvt Billede af tysk Ridderliv paa Reformationstiden med kraftigt Gjennembrud af original og sand Charakteristik, indtil da ukjendt i den nyere Literatur. Werther udkom først 1774. Ved disse to Digtninger havde G. erobret sin Plads i den tyske Literatur, og Ungdommen samlede

sig om den Fane, han plantede. Der klang saa vel gjennem dem som gjennem hans Lyrik fra den Tid en Natur- og Folketone; hans Sange syntes at være vældede frem med Naturnødvendighed. Stemningens Inderlighed og Styrke, dens Finhed og Duft, Versets vidunderlige Musik forene sig til en Virkning, der bredte sig i stedse videre og videre Kredse langt ud over Tysklands Grænser. Hvad Lessing theoretisk og med skarpt Fremsyn havde kæmpet for: Sandhed og Natur i Poesien i Modsætning til den ensformige, abstracte Universalitet, der ud af en vis Periodes æsthetiske Synsmaade vilde udlede almengyldige Regler, som ikke vare udsprungne af Poesiens Ide, men kun af en vilkaarlig Conveniens, virkeliggjordes ved G. paa den mest glimrende Maade. Man har kaldt dette første Tidsrum af G.s Digtervirksomhed den sentimentale Kraftperiode. Til denne høre ogsaa „Stella“ og „Clavigo“, Stykker af den borgerlig-rørende Art, lavere stemte, men især det sidste fuldt af store Skjønheder. Paa en Reise gjorde Arveprinsen af Sachsen-Weimar, Carl August, G.s personlige Bekjendtskab, og da han 1775 selv havde overtaget Regeringen, indbød han ham til Weimar. G., der kort i Forvejen havde gjort en Rejse i Schweiz med Brødrene Stolberg, fulgte Indbydelsen og betraadte for første Gang Weimar 7 Nov. 1777. Herfra daterer sig et nyt Afsnit i hans Liv. Weimar blev nu Tysklands aandelige Centrum, og siden de italienske Fyrstehoffer i Renaissancetiden har intet europæisk Hof staaet Tidens aandelige Bannerførere saa nær. Hertugen følte sig navnlig hendraget til G. af fælles naturvidenskabelig Interesse og af Agtelse for hans mægtige Personlighed, men hans Moder Anna Amalia havde en aaben og glad Sans for Kunsten og Livet. Her levede ogsaa Wieland, der snart, trods G.s tidligere Polemik imod ham („Götter, Helden und Wieland“), bøjede sig for hans kolossale Genius; 1776 blev Herder ved G.s Indflydelse Generalsuperintendent der. Blandt de aandrige og sjælfulde Kvinder, der i G.s forskjellige Stadier følte sig stærkt betagne af ham, ligesom han af dem, maa mærkes Fru Charlotte v. Stein. Hver paa sin Side maatte de kæmpe for at holde Forholdet inden for Venskabets Grænser; denne Geniernes Tid i Tyskland var farlig for mangt et Kvindehjærte. Det var et kjækt og lystigt Liv, der førtes i Weimar i de 11 første Aar („die lustige Zeit in W.“). G. stod i sin fulde Manddomskraft, aandelig og legemlig stærk og skjøn. Jagter, Drikkelag, Maskerader, Kanetoure, Dilettantkomedier afvexlede med Studier og Produktion; Hoffet blev næsten til Forargelse for de tyske Smaafyrster; G. fik endog et formanende Brev fra Klopstock. Allerede 1776 blev G. Gehejmelegationsraad, 1779 virkelig Gehejmeraad, gjorde sammen med Hertugen en Rejse til Schweiz og foretog paa Vejen Valfarter til Sesenheim og andre af sin Ungdoms minderige Steder. 1782 blev han Kammerpræsident og optaget i Adelstanden og rejste 1786—88 i Italien, hvor Rom blev hans Hovedopholdssted. Han nød i rigt Maal Livets og Kunstens Herlighed; ved Omgang, Anskuelse og praktiske Øvelser udvidede han sin Kundskab til og Opfattelse af Kunsten. Her modnedes Ideen til „Iphigenia in Tauris“, en Humanitetens Madonna; „Egmont“ blev digtet og „Tasso“ undfanget (1787). Mere og mere stilede nu G.s Digtning hen mod directe plastisk Skjønhed, der renest aabenbarer sig i „Iphigenia“ og „Tasso“ med deres Grundstemning og Handling, der egentlig kun er en Charakterudfoldning; i „Egmont“ kjende vi den unge G. i de isprængte realistiske Folkelivsscener. I Digtningerne fra hans anden Periode se vi en stor Omhyggelighed i al den kunstneriske Detail og en Forkjærlighed for, hvad der kan fremstilles i klare, plastiske Omrids. 1789 offentliggjorde han sine poetiske Rejseminder i „Römische Elegien“. 1791 oprettedes et fast Theater i Weimar, som virkede under G.s Tilsyn; han tog sig bl. a. med stor Energi af Skuespillernes kunstneriske Uddannelse. 1792 bivaanede hen med Hertugen Felttoget i Champagne og Belejringen af Mainz, under hvilken han udarbejdede „Reineke Fuchs“. 1794 gjenoptog han Arbejdet paa den tidligere begyndte og afbrudte store Digtning „Wilhelm Meisters Lehrjahre“ (afsluttet 1806), et bredt holdt Billede af en Kunstnernaturs Udvikling med samtidige sociale Tilstande som Ramme. S. A. begyndte hans for al Skinsyge frie, saa rige Samliv med Schiller, hvis radicale, revolutionære Ungdomsarbejders convulsiviske Pathos tidligere havde frastødt ham, ligesom de første Sammentræf med G. gjorde et ubehageligt Indtryk paa Schiller. Men S. var netop da ude over sin Gjæringsperiode, og G. voxede stadig i alsidig Humanitet; uden at de selv mærkede det, blev Forholdet til et inderligt Venskab. G. leverede Bidrag til Schillers Tidsskrift „Die Horen“ (1795—97) og hans „Musenalmanache“ (1796—1800). For disse sidste udarbejdede de sammen de under Navn af „Xenien“ bekjendte, til Dels bidende Epigrammer mod literære Forhold og Personer, der vakte voldsomme Angreb. For Schillers dramatiske Virksomhed var Theatret i Weimar af stor Betydning; G. tog sig af hans Stykker, som om det kunde have været hans egne. 1797 udkom „Hermann und Dorothea“, et dejligt idyllisk Epos i homeriske Former, spillende paa en stor historisk Baggrund. „Faust“ — hvilken Digtning omtrent drager sig gjennem G.s hele Liv — blev ogsaa gjenoptaget. Oversættelsen af Voltaires »Mahomet« og »Tancred« udførtes efter Samraad med Schiller; den ufuldendte Trilog „Eugenie“ (1804) slog trods al formel Skjønhed ikke ret an. 1806, Aaret efter Schillers Død, ægtede G. Christiane Vulpius, med hvem han siden 1788 havde levet og havde en Søn. Revolutionen i Frankrig maatte i Følge G.s hele Natur virke frastødende paa ham (det ses af Arbejder som „Der Bürgergeneral“, „Die Aufgeregten“, „Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten“, „Der Großkophta“); men da Napoleon I blev Tysklands Svøbe, lod G. sig ikke forstyrre i sin digteriske Sympathi for den kolossale Skikkelse. De talte første Gang sammen i Oct. 1808, da G. havde fulgt sin Hertug til Fyrsteforsamlingen i Erfurt; Rej-

e, saa snart han saa ham: »Vous omme«, og da de mødtes i Weimar, Napoleon G. til at besøge Paris, ldrig skete. Medens Krigstummelen undt omkring, søgte G. Trøst i en t Virksomhed og tog fat paa store er. Det var paa samme Tid, at rige Bettina Brentano (s. Arnim) s af G., der indtil sin høje Alder gelig for erotiske Rørelser. 1809 sig foreløbig tilbage fra Theatrets der blev ham ubehagelig paa Grund Indblanding, saa vel som fra regel- eltagelse i Statstjenesten. Allerede e han fuldendt 1ste Del af „Faust", ende, ud over sin Grænse baade mod e og Livsnydelse higende Menneske- gtige Tragedie, et af de højest op- Monumenter i Verdensliteraturen. endte han „Die Wahlverwandtschaf- eminent Kunstværk i Romanform, n fremstiller Elskoven som et dunkelt m. Hans Selvbiographi „Aus mei- n" (1811—22) er en usædvanlig klar ing af Forfatteren og hans Tid trods ld Discretion i det enkelte. Midt ns digteriske Produktion levnedes der til med Iver at drive naturviden- Studier, som omfattede baade den e og den organiske Verden, og som gter i forskjellige Arbejder, der bære m en betydelig Begavelse som Natur- g om et aandfuldt Syn paa Naturen hed, der ogsaa kommer til Orde i ad- Digte af naturvidenskabeligt Indhold. Betydning ere vel G.s Arbejder paa niske Verdens Omraade, blandt hvilke r fremhæves „Die Metamorphose der " (1790), hvori det første Grundlag botaniske Morphologi er givet ved ingen af, at mange forskjellige Plante- Omformninger af et og samme Grund- Bladet. Lignende Anskuelser vare dog tidligere fremsatte af Caspar Friedr. men uden at blive tilstrækkelig paa- G.s zoologiske Studier angik væsent- n sammenlignende Osteologi, som han lede i flere Smaaafhandlinger, af hvilke bste (1786) paaviser Mellemkjævebenets elige Forekomst hos Mennesker og Dyr Menschen wie den Thieren ist ein enknochen der obern Kinnlade zuzuschrei- særlig vidnende om morphologisk Sans tte Omraade er G.s Opfattelse af Hoved- som sammensat af Hvirvler, en Tanke, . allerede undfangede 1790, men som ørst meddelte 30 Aar senere, efter at (1807) havde fremsat sin Hvirveltheori. som Mineralog og Geolog var G. virk- g fremkom saa vel med selvstændige Iagt- er som med Betragtninger over og Re- mer af andres Arbejder; i det hele slut- han sig nærmest til Werners neptunistiske ttelse. Derimod vandt G.s „Farbenlehre") ikke Anerkjendelse hos Fagmænd. Lige n høje Alderdom vedblev G. at sysle med rvidenskaberne; derom vidne mange natur- sophiske Smaaafhandlinger, hans „Me- logie" (1825) og den Iver, hvormed han fulgte Striden i det franske Akademi mellem Cuvier og Geoffroy St. Hilaire, hvortil den sidstes »Principes de Philosophie zoologique« (1830) gav Anledning, og i hvilken Strid G. stod paa St. Hilaires Side. Støttet herpaa og paa forskjellige Ytringer i G.s naturvidenskabelige Afhandlinger har man, men vistnok med Urette, i ham villet se en Forgænger for Darwin. Til det nævnte kom endnu en, navnlig ved Boisserée paa ny vakt Interesse for den tyske Middelalders Kunst, som den klassiske i en lang Aarrække havde trængt tilbage („Ueber Kunst und Alterthum",. et Tidsskrift, som G. redigerede fra 1816 til sin Død, er til Dels en Frugt heraf), og en Fordybelse i den orientalske Poesis dybsindige Symbolik, der viser sig i „Westöstlicher Diwan" (1819). Frihedskrigen 1813 vakte hans Deltagelse, men han delte ikke Ungdommens Tro paa Varigheden af Opsvinget i det tyske politiske Liv, og han vilde ikke skrive Krigssange i sin Stue, medens de andre sloges. Fra 1819 kan man regne hans egentlige Oldingsalder. Hædret overalt, hvor han viste sig, siddende paa den Trone, som Samtidens Ærefrygt havde rejst ham, tronede han i olympisk Majestæt i sit Weimar. Hans Oldingspoesi tog en allegoriserende, mystisk Retning; med en gammel Mands Langsyn saa han ud over Grænserne af den Verden, hvis Fylde han tidligere havde tryllet ind i Harmoniens Baand, og fordybede sig i en Labyrinth af sindbilledlige Phantasmer, hvorom „Wilhelm Meisters Wanderjahre" (1821—29) og anden Del af „Faust" (1825) bære Vidne. Sin Yndlingsidee om en Verdensliteratur søgte han at klare ved opmærksom Agtpaagivenhed over for de literære Rørelser uden for Tyskland (Manzonis Tragedier, »Globe«, de unge Romantikeres Organ i Frankrig, Byrons „Manfred" og „Don Juan", serbisk, litauisk og nygræsk Folkepoesi). Efterhaanden døde hans kjære bort om ham: Fru v. Stein 1827, Storhertug Carl August 1828 (ved denne Lejlighed fratraadte G. sin Post som første Statsminister, som han beklædte siden 1815); han henlevede da sine sidste Aar rolig i Weimar, Jena og Dornburg og døde i Weimar 22 Marts 1832. Liget blev bisat i den fyrstelige Begravelse. Hans Fødeby har oprejst ham en af Schwanthaler udkastet og af Stiglmeyer støbt Statue; i Weimar rejstes 1857 G.-Schiller-monumentet af Ritschel; senere er rejst Monumenter i Berlin, Wien o. a. Byer. I hans Hus i Weimar paatænkes oprettet et G.-Museum. — G. er en af Aandshistoriens mægtigste Skikkelser. Hans Liv er en stedse fremad skridende Geniudvikling, en daglig Voxen i Humanitet. Han havde mægtige Lidenskaber, men som en Grækernes Aandsfrænde vidste han at harmonisere og tøjle dem. Hans Forhold til mange Kvinder var en stadig Tilbedelse af „das ewig Weibliche" i dets forskjellige Aabenbaringer. Hans frastødende Kulde lige over for, hvad der var hans Væsen imod, kunde slaa over i Varme, naar der hos det, der havde frastødt ham, siden aabenbarede sig noget ædelt; Utilgængelighed og Tilbageholdenhed blev til sidst en Art Nødværge for ikke at blive plaget af Nysgjerrighedens stupide

Hyldest. I sit Liv gjorde han meget Godt i Stilhed. De ultranationale have forarget sig over hans Ro under Tysklands Ulykke, men han kæmpede paa sin Vis bedre for Tyskheden end de fleste; de orthodoxe bebrejdede ham hans dogmatiske Indifferentisme, en Følge af hans objectiv-poetiske Anskuelse af Religionerne som forskjellige Livsformer, der bragte ham til med lige Interesse at digte over et antikt og et christeligt Sujet. Blandt G.s mest bekjendte Modstandere i Tyskland maa nævnes Nikolai, Kotzebue og senere W. Menzel og Börne, der enten have betragtet ham fra et trivielt eller et ensidigt Partistandpunkt. Mange andre have lige saa ensidig forgudet ham. Til en rigtig Forstaaelse og Vurdering ere, næst efter hans Værker, af stor Vigtighed hans talrige Breve, af hvilke alt mange ere udgivne (f. Ex. de til Boisserée, Brødr. Humboldt, Jacobi, Knebel, Lavater, Merk, Nik. Meyer, Reinhard, Schiller, Fru v. Stein, Grevinde Stollberg, Marianne v. Willemer, Zelter o. fl.); over dette vidtløftige Materiale haves et orienterende Værk af Fr. Strehlke: „G.s Briefe; Verzeichniß derselben etc.“ (1884). — Af den øvrige, overordentlig rige, stadig voxende G.-Literatur (som siden 1880 har faaet et eget Centralorgan i L. Geigers „G.-Jahrbuch“) kan her kun anføres som nogle af de betydeligste Værker: Biographierne af Schäfer (3dje Udg. 1877), Englænderen Lewes (1855, ogsaa overs. p. D.), Goedeke (1874) og Düntzer (1880); end videre: Abeken: „G. von 1771 bis 1775“ (2den Udg., 1865), J. Braun: „Schiller u. G. im Urtheile der Zeitgenossen“ (1882—85), Düntzer: „Frauenbilder aus G.s Jugend“ (1852), „Freundesbilder aus G.s Leben“ (1853), „Aus G.s Freundeskreise“ (1868), „G. u. Carl August“ (1865), „Charlotte v. Stein“ (1876), Eckerman: „Gespräche mit G.“ (5te Udg., 1885), H. Grimm: „Vorlesungen über G.“ (1877), R. Keil: „Vor hundert Jahren“ (1875), J. Lehmann: „G.s Sprache“ (1852), Pasqué: „G.s Theaterleitung“ (1863), Riemer: „Mittheilungen über G.“ (1841), Rollet: „Die G.-Bildnisse“ (1882). Over den samlede G.-Literatur haves de fuldstændigste Fortegnelser i S. Hirzel: „Neuestes Verzeichniß einer G.-Bibliothek“ (1767—1874) og Unflad: „Die G.-Literatur“ (1878).

Goeze, Joh. Melchior [gö], en under Navn af „Zionsvægteren“ i sin Tid bekjendt og meget uretfærdig bedømt luthersk Theolog, f. 1717 i Halberstadt, blev 1741 Præst i Aschersleben, 1750 i Magdeburg og 1755 Hovedpræst ved Katharinekirken i Hamborg, hvor han døde 1786. G. var en lærd og vel begavet Mand, som med fast Overbevisning og utrættelig Iver, men ikke altid med fornøden Behændighed og stilistisk Færdighed optog den literære Kamp med den begyndende Rationalisme og dennes betydeligste Ordførere i Tyskland. Disse havde imidlertid Tidens Aand paa deres Side, og G. blev derfor Gjenstand for Spot og de mest nærgaaende Angreb, navnlig efter at Lessing, der i ham saa sin betydeligste Modstander, havde udkaaret sig ham til Hovedgjenstanden for sine bidende Satirer, „Anti-Goeze“ osv. G. kom derved til at staa for den rationalistiske Tids Bevidsthed som „en Typus paa Aandsfattigdom og Had til fri videnskabelig Forskning“; i vor Tid er Dommen dog i flere Henseender bleven en anden.

Gog og Magog ere efter Ezech., 38te og 39te Cap., Navnene paa en Fyrste og et Folk, der skulde komme fra det fjærne Norden, ledsagede af mange andre Folkeslag, for at ødelægge det gjenoprettede Israel. De ere her Betegnelser for Verdensriget, der i de sidste Tider skal modstaa Herrens Rige. I Joh. Aabenb. XX. 8 ere G. og M. de Folkeslag, som mod Slutningen af det tusendaarige Rige fra Jordens 4 Hjørner skulle forsamle sig mod den hellige Stad. G. og M. kaldes ogsaa to kæmpemæssige Stenfigurer, som sandsynligvis hidrøre fra Romernes Tid og ere opstillede i Guildhallsalen i City i London; de forestille en gammel Britte og en gammel Sachser.

Gógol-Janovskij, Nik. Vasiljevitsch, berømt russisk Digter, f. 1809 i Gouv. Pultava. Hans Fader, der var en uformuende Godsbesidder, underviste ham i Declamation og mimisk Fremstilling, og allerede i Skolen digtede G. Skuespil. 1829 søgte han Ansættelse ved Theatret i St. Petersborg, men var uheldig i sin Debut, vilde rejse til Udlandet, men kom paa Grund af Pengemangel kun til Hamborg. Efter at have slaaet sig igjennem i St. Petersborg som ansat i et Departement blev han 1831 Overlærer ved „det patriotiske Institut“, gjorde Puschkins Bekjendtskab, ansattes 1834 som Prof. i Historie ved Universitetet i St. Petersborg, gjorde en Rejse til Rom og døde efter længe at have lidt af religiøst Tungsind 4 Marts 1852 i Moskva. G. er en ypperlig, med Humor og Dybde udrustet Skildrer af Lilleruslands Folkeliv („Aftener paa Mejerigaarden ved Dikanka“, 1832). »Mirgorod« (1834) er phantasifulde Fortællinger med kraftige Charakterbilleder, »Taras Bulba« (1846) er en Roman med Stof fra Lillerusland i det 17de Aarh. I Lystspillet »Revisor« skildres de russiske Embedsmænds Dumhed og Uredelighed, og hans „Døde Sjæle“ (1846) er en drøj, realistisk Skildring af Livet i Provinsbyerne, der er opfattet med stort komisk Talent.

Gohier, Louis Jér. [goiē], f. 1746 i Touraine, var først Advocat og blev som Tilhænger af Revolutionen Medlem af den lovgivende Forsamling, men kunde ikke faa Plads i Conventet paa Grund af sine moderate Anskuelser. 1793 var han en kort Tid Justitsminister og 1799 en af de sidste Directorer. Under Kejserperioden var han Gesandt i Holland; han døde 1830. Hans »Mémoires« (2 Bd., 1824) ere af Interesse, især for den 18de Brum.s Historie.

Goijen, Jan van, hollandsk Landskabsmaler, f. 1596 i Leiden, d. 1656 i Haag, uddannede sig hos Esaias v. d. Velde i Haarlem. Hans Billeder udmærke sig ved en paa Grundlag af Studium af Naturen og med en overordentlig let Pensel udført fin, malerisk Virkning. Den kongel. Malerisamling ejer to Landskaber af denne Kunstner, det ene malet som Baggrund for to Portrætfigurer af Keijser. Han har raderet nogle faa, sjælden forekommende Blade.

Goiske, Peder Rosenstand-, en Præstesøn fra Aalborg, f. 1704, blev Lærer og Lector ved

Skolen i Viborg, 1747 Provst og Sognepræst ved Domkirken smsteds. og 1749 theol. Prof. ved Universitetet, hvor han indførte den Wolfiske Philosophis deducerende Methode til Forsvar for den orthodoxe Lutherdom. Mest bekjendt er han bleven ved sine „Billige Fritanker over ubilligt Fritænkeri", hvoraf første Halvdel udkom anonymt som Ugeblad 1753. Det henvender sig til den „fornuftige" Læser, hvad enten han er christelig sindet eller ikke, idet Forfatteren mener, at det kun beror paa en falsk Indbildning, naar man antager en Strid mellem Fornuft og Christendom. Han døde 1769. — Hans Søn, **Peder Rosenstand-G.**, f. 1753, d. 1803, gjorde sig bekjendt i Literaturen som Udgiver af det første egentlige Theaterblad paa Dansk, „Den dramatiske Journal", hvis første, 7 Oct. 1771 udkomne Nummer ved sin Anmeldelse af Bredals (s. d. A.) „Tronfølgen i Sidon" gav Anledning til store Theaterspektakler og literære Controverser. Den meget unge Kunstdommers Omtale af Skuespillernes Rolleudførelse røber et dygtigt scenisk Blik, men er lige saa uforneden skarp som usømmelig sjusket i sin sproglige Affattelse. Et for Kjendskabet til Nationalscenen vigtigt Skrift: „Kritiske Efterretninger om den kongel. danske Skueplads" skyldes ligeledes G.

Goito, Flække i Norditalien ved Floden Mincio, 2 M. n. v. for Mantua. 5,000 J. Kamp mellem Østerrigere og Piemontesere 30 Maj 1848.

Goktscha, en fiskerig Alpesø i Prov. Erivan i russisk Transkaukasien, 10 M. lang og indtil 5 M. bred, ligger 6,000 F. over Havet og er omgiven af høje Bjærge.

Goldberg, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 10 M. v. for Breslau. 7,000 J. Fabrikation af Uldstoffer, Handsker, Jærnstøbegods og Maskiner. Frugtavl. Store Uldmarkeder. Ved G. leveredes der heftige Kampe 27 Maj, 23 og 27 Aug. 1813 mellem Franskmændene og de allierede.

Goldenmarkt ell. Zalathna, Flække i det ungarske Transsylvanien, 4 M. v. for Carlsburg med 5,000 J. og Guld- og Sølvværker.

Goldingen, Stad i det russiske Gouv. Kurland, 15 M. v. n. v. for Mitau ved Floden Windau. 10,000 J. Gammelt, forfaldent Slot, der har tilhørt de tyske Riddere. Brændevinsbrænderi. Fiskeri.

Goldmark, Karl, f. 1832 i Keszthely (Ungarn), Violinelev af Jansa i Wien, kom 1847 paa Conservatoriet, men uddannede sig, da dette 1848 lukkedes i tre Aar, ved Privatstudium. Efter at han ved en Ouverture „Sakuntala" havde tildraget sig nogen Opmærksomhed, vandt han ved sin Opera „Die Königin von Saba" (1875), som opførtes i Wien, Bologna o. fl. Byer, et Navn. En Ouverture „Penthesilea" og en Symphoni „Ländliche Hochzeit", en Koncert og en Suite for Violin, en Claverkvintet, en Strygeqvartet og flere mindre Værker vidne baade om Originalitet og stort Talent. En ny Opera „Der Fremdling" ventes opført.

Goldōni, Carlo, it. Lystspildigter, f. 25 Febr. 1707 i Venezia. I hans Familie herskede stor Interesse for Komediespil; Faderen, der var Læge, morede Sønnen ved at spille Marionetkomedier for ham. Da Kaarene i Hjemmet vare trange, søgte Faderen at skaffe sig Praxis i Perugia og overlod Sønnen til Moderens Opdragelse, men satte ham kort efter i en Jesuitskole, med hvis andre Disciple han spillede Komedie, og da han i Rimini skulde studere Philosophi under Dominikanerne, morede Oldtidens Krønniker ham mere end Aristoteles. Pludselig flygtede han med et rejsende Skuespillerselskab til Chioggia ved Venezia, hvor hans Moder boede. 1723 kom han til Pavia for at studere Retsvidenskab, men tilbragte mere Tid med at danse, fægte og musicere og blev til sidst relegeret paa Grund af en Komedie, hvori han havde angrebet flere af Byens Honoratiores med personlig Satire. Efter at have flakket om med sin Fader i Dalmatien og Tyskland, blev G. sendt til Universitetet i Modena og efter Faderens Død til Padua 1731, hvor han stod sig godt til sin Examen, uagtet han hele Natten forud havde spillet Pharao. Han blev optaget i Venezias Advocatlav, men da det gik daarlig med Praxis, gav han sig til at skrive Almanaker med Prosa, Vers og astrologiske Prognostica. En Kjærlighedshistorie bragte ham Skandale og Gjæld og tvang ham til at flygte til Milano med et Melodrama i Lommen, som blev forkastet af en Skuespildirecteur, og som G. brændte i Fortvivlelse. Den venezianske Resident tog sig af ham, og et dramatisk-musikalsk Intermezzo af ham gjorde Lykke. Paa Rejsen til Verona blev G. udplyndret af Røvere, men et Skuespillerselskab antog ham som sin »Poeta« og opførte 1737 hans Tragikomedie »Belisario« i Venezia. Han levede nu af at sælge sine Produkter til Skuespillerne og førte sammen med dem et lystigt Zigeunerliv, indtil hans Ægteskab gav ham mere Stadighed og bragte ham til at bosætte sig i Venezia. Hans første Lystspil ere blot Programmer, der skulde tjene til Grundlag for Skuespillernes Improvisation, men ved Læsningen af Molière blev han ledet til at danne et nationalt-borgerligt Lystspil i regelret Kunstform. Bedraget for en stor Sum Penge af en Æventyrer fra Ragusa drog han til Bologna og Rimini, blev paa en Rejse plyndret af østerrigske Husarer, maatte vade over en Aa, bærende sin Kone paa Ryggen, naaede det østerrigske Hovedkvarter, hvor en Oberst af Agtelse for hans berømte Navn skaffede ham det røvede tilbage og Overgeneralen overdrog ham at forfatte en Festcantate til Marie Theresias Bryllup samt Ledelsen af et Felttheater. En kort Tid var G. Advocat i Pisa og var samtidig meget frugtbar som Forfatter. Omtr. fra 1747 optager han sin Kamp mod den nationale »Commedia dell' arte«, hvis uregelmæssige, stakkate Charakter var hans klare, lette og nøgterne Natur imod. Da han kom tilbage til Venezia, havde hans Theater en haard Kamp at døje mod Gozzis af Sacchis Trup udførte romantisk-lunefulde »Fiabe«, der slog an hos det venezianske Publikum, men G. havde Tidens Aand med dens Stræben henimod det moralsk nyttige for sig. G. havde stort komisk Talent; hans Dialog er livlig og naturlig, han har en skarp Sans for

Livets ydre Komik, men hemmes af en gammelklog Fornuftighed, der ofte fører ham til at ende i det rent trivielle. 1761 drog G. til Frankrig, blev Lærer i Italiensk for de kongelige Børn, skrev en fransk Komedie »Le bourru bienfaisant« og fik en god Aarpenge, der inddroges ved Revolutionen. G. døde i Paris 8 Jan. 1793. Af hans omtrent 50 Komedier ere »Un curioso accidente« („Tilfældet har Ret") og »La Locandiera« (her kaldet „Mirandolina") opførte paa det kongl. Theater i Kjøbenhavn.

Goldschmidt, Johanna, f. 1806, d. 1884, en af de tidligste Forkæmperinder for Kvindesagen, stiftede 1848 den første „Frauenbildungsverein" i Tyskland, anlagde senere Folkekøkkener for fattige Børn i Hamborg o. m. Hun var Moder til Claverviriuosen Otto G., f. 1829, som 1852 ægtede Jenny Lind (s. d. A.).

Goldschmidt, Levin, tysk Retslærd, særlig fortjent af Behandlingen af Handelsretten, f. 1829, siden 1875 juridisk Prof. i Berlin. Hans Hovedværk er en udførlig, i flere Oplag udkommen „Handbuch des Handelsrechts"; desuden har han grundlagt det i 1858 begyndte „Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht".

Goldschmidt, Meir Aaron, dansk Publicist og Digter, f. 26 Oct. 1819 i Vordingborg af jødiske Forældre, blev Student 1836 og tog det næste Aar anden Examen, men standsede da i en Aarrække Studierne og begyndte en publicistisk Virksomhed, først i det af ham stiftede „Næstved Ugeblad", senere i det bekjendte politiske og literære Vittighedsblad „Corsaren", som han begyndte at udgive i Efteraaret 1840. Under de stærkt begrænsede Trykkefrihedsforhold vakte dette Blads skarpe og vittige Satire en overordentlig Opsigt, der kun forøgedes ved de Skridt, som Christian VIII.s Regering gjorde for at standse dets dristige Opposition. I Sommeren 1843 blev G. efter Hjemkomsten fra Studentertoget til Upsala fængslet for Overtrædelse af Trykkefrihedsbestemmelserne; samme Efteraar besøgte han første Gang Paris, som han senere oftere har gjæstet, ligesom G. overhovedet er en af de mest berejste danske Forfattere. 1845 udgav han Fortællingen „En Jøde" (2den Udg. 1852) og Aaret efter et Bind mindre, for største Delen ypperlige Fortællinger („En Majfest", „Erindringer fra min Onkels Hus" o. fl.). Han trak sig nu tilbage fra „Corsaren" og rejste til Italien og Schweiz, hvor han stiftede personligt Bekjendtskab med flere af den revolutionære Skoles Førere. I Efteraaret 1847 begyndte han Udgivelsen af Maanedsskriftet „Nord og Syd", der kort efter, da den europæiske Bevægelse naaede til Danmark og fremkaldte Grundloven og det slesvigholstenske Oprør, forandredes til et Ugeblad for at kunne staa i livligere Correspondance med Publikum. I dette Ugeskrifts fra Stilens Side altid fortrinlige, dels originale, dels oversatte eller bearbejdede Artikler og ikke mindst i „Dagbogens" mere aphoristiske Meddelelser indtog G. et selvstændigt og ejendommeligt Standpunkt, hvorfra han overskuede Tidens Bevægelser, tagende Ordet for Helstatens Gjenoprettelse og for en lempelig, navnlig paa et forudgaaende Opdragelsesværk hvilende Grundlæggelse af den constitutionelle Frihed. I „Nord og Syd" begyndtes ogsaa G.s største digteriske Arbejde, Romanen „Hjemløs", der imidlertid først fuldendtes 1857, og hvis Composition ogsaa lider af Svagheder, der sikkert have deres Rod i denne lange Tilblivelsestid, medens den er rig paa interessante og aandsfulde Enkeltheder. Et Udvalg af hans Artikler i de to nævnte Ugeblade udkom 1859—60 under Titlen „Blandede Skrifter". Jan.—Juni 1861 udgav G. et nyt Ugeblad „Hjemme og ude", hvor han tog Ordet for de af „Dannevirkeforeningen" forfægtede politiske Ideer. Efter denne Tid skriver sig G.s mest omfattende Virksomhed som belletristisk Forfatter, fornemmelig som Novelleforfatter, men ogsaa som Dramatiker. Af hans Arbejder i sidst nævnte Retning: „Svedenborgs Ungdom", „En Skavank", „I den anden Verden" og „Rabbi Eliezer" ere de tre sidste opførte paa det kongel. Theater, det sidste noget omarbejdet under Titlen „Rabbien og Ridderen". Betydningsfuldere ere dog hans episke Arbejder, Novellerne „Arvingen" og „Ravnen" med dens ypperlige lille Epilog „Maser", de 3 Bind „Fortællinger og Skildringer", de 4 Hæfter „Smaa-Fortællinger", de to Samlinger „Fortællinger og Virkelighedsbilleder", Skizzerne „Breve fra Choleratiden", „Kjærlighedshistorier fra mange Lande" og „Avrohmche Nattergal", samt Skildringerne fra „Vestkysten af Vendsyssel og Thy", „En Hedereise i Viborgegnen" og „Den vægelsindede paa Graahede". De bedst lykkede, navnlig blandt de mindre af disse Arbejder, ere sande Perler af Novellefortælling, prægede af G.s mærkelige Skarphed i Detailopfattelsen og forunderlige Evne til at kunne gribe og fastholde de fineste og umærkeligste Sjælebevægelser; intetsteds naar han vel i saa Henseende højere end i sine Skildringer af det jødiske Liv, men overalt forstaar han at fængsle ved sin — ikke glimrende, men i sin sunde Ædruelighed og fine Udarbejdelse fortrinlige Stil, og han er en af den nyere Tid interessanteste og helst læste danske Forfattere. 1877 udgav G. sine „Livs-Erindringer og Resultater" i to Bind, det første indeholdende Meddelelser fra hans Barndom, Ungdom og første Forfatterperiode, det andet en poetiskvidenskabelig Fremstilling og Begrundelse af den Nemesis-Theori, hvorunder han vil have Menneskelivet i Almindelighed og sit eget Liv i Særdeleshed betragtet. Hertil slutter sig den historisk-mythologiske Skildring „Adrasteia og Nemesis" 1883.

Goldsluse, d. s. s. Frisluse.

Goldsmith, Oliver, engelsk Skribent, f. 10 Nov. 1728 i Pallas i Irland. Allerede under sin Skolegang maatte han døje Drillerier paa Grund af et uheldigt Ydre og sin Hang til at forvrøvle sig, naar han talte. Da han kom til Universitetet i Dublin, udmærkede han sig kun ved Dovenskab og Udskejelser. Efter sin Faders Død, der bragte ham til Armod, forsøgte han forgjæves at komme i en Stilling; en Sum, som hans Slægtninge havde samlet for ham til en Rejse til Amerika, spillede han bort. Nogen Tid studerede han Medicin af Navn i Edinburgh og London, men gjennemstrejfede dernæst til Fods Flandern, Frankrig,

Schweiz og Italien som Tigger og Fløjtespiller. 1756 kom han tilbage til England, forsøgte sig som Apotheker, Hjælpelærer og Chirurg, men uden Held, og maatte ernære sig ved literært Sjoverarbejde, indtil man omsider opdagede hans literære og poetiske Talent, der vandt ham Venner som Johnson og Burke. Hans confuse Læsning og ufuldkomne Dannelse hindrede ham ikke i med sjældent Lune at fortælle og male; en naturlig Takt og Ynde ledsagede ham stedse. 1764 udgav han Digtet »The traveller«, hvis friske Naturlighed gjorde stor Lykke; kort efter kom Romanen »The vicar of Wakefield«, en Skildring fuld af Humor og Gemyt. Efter Komedien »The good-natured man« fulgte Digtet »The deserted village«, sentimentalt og usandt i sin Skildring; men 1773 bødede hans af drøj og sund Komik svulmende Komedie »She stoops to conquer« („Fejltagelserne") fuldkommen derpaa og dannede en ypperlig Modvægt mod det indtrængende Grædedrama. For at leve maatte G. i en Fart sammenskrive historiske Skolebøger (Roms, Englands og Grækenlands Historie), fulde af svære Fejltagelser, der røbede grov Uvidenhed. Med hans voxende Ry voxede ogsaa hans Indtægter, som han brugte paa den løjerligste Maade, ligesom hans ubehjælpsomme ydre Fremtræden bragte Garrick til at charakterisere ham som en „inspireret Idiot". Da hans Helbred svækkedes, havde han den fixe Idee at ville curere sig selv, hvilket formodentlig har bidraget til hans Død, som indtraf 4 Apr. 1774.

Goldstücker, Theod. G., udmærket Indianist, f. 1821 af jødiske Forældre i Königsberg, studerede først ved Universitetet smstds. under Bohlen, senere i Bonn under Lassen og A. W. Schlegel og i Paris under E. Burnouf. 1850 begav han sig til London, hvor han 1851 blev Prof. i Sanskrit ved University College. G. var en af de grundigste Kjendere af Sanskrit, men hans store Grundighed gjorde, at han kun fik forholdsvis lidet udrettet. Hans betydningsfuldeste Skrift er »Pânini, his Place in Sanscrit Literature«, 1861. Af Wilsons »Sanscrit Dictionary« paabegyndte han en 3dje Udgave, men denne var for vidtløftig anlagt, og Følgen var, at der fra 1856—64 kun udkom 6 Hæfter, der end ikke førte det første Bogstav til Ende. Af hans Textudgaver er den vigtigste Facsimilet af »Mahâbhâshya«, fuldendt efter hans Død, 3 Bd., 1874. Hans spredte Afhandlinger bleve udgivne i 2 Bd. 1879 under Titelen »Literary Remains«. D. 1872.

Golea, El, en Oase i den algierske Sahara i Nordafrika, under 30½° n. Br., 20° 50′ ø. L., har fortrinligt og rigeligt Vand og er derfor en vigtig Station for Karavanerne fra Algérien og Tunis til det indre Afrika.

Golêsco, Nicolas, rumænsk Statsmand, f. 1810 i Valachiet af gammel Bojarslægt, uddannedes 1826—29 i Genf. Efter sin Hjemkomst indtraadte G. i Hæren, blev 1839 Oberst og Adjudant hos Hospodaren Alex. Ghika og beklædte siden flere høje civile Embeder. 1848 tog G. vigtig Del i Revolutionen og blev efter den nye Forfatnings Udstedelse Indenrigsminister og senere Medlem af den midlertidige Regering. Da Tyrkerne i Sept. havde besat Vallachiet, skulde G. som en af Lederne for det nationale Parti føres til Tyrkiet, men flygtede derfra til Frankrig, hvor han siden stod i Spidsen for de rumænske Flygtninge. 1857 valgtes G. i Bukarest til Divanet og var en af Forkæmperne for de to rumænske Landes Forening, samt senere en af Førerne for det radicale Parti. I Juni 1860 var G. en kort Tid Førsteminister i Valachiet, blev i Febr. 1866 Formand for den midlertidige Regering og var i Maj—Nov. 1868 samt en kort Tid af 1870 rumænsk Førsteminister. D. 1878. — Hans ældre Broder, **Stephan G.**, f. 1809, har i det hele fulgt ham i hans Levneds Omstændigheder, havde vigtige Embeder før 1848, var s. A. Medlem af den midlertidige Regering og levede indtil 1857 i Paris som forvist. Siden var han Formand for de to Landes Fællesudvalg og Aug. 1867—Maj 1868 Førsteminister. Han døde 1874.

Golētta, Stad i Tunis i Nordafrika, ø. for Tunis ved Lagunen Boghaz's Udløb i Middelhavet, er Tunis's Havn og har Skibsværfter og et Fyrtaarn. 3,000 I. De fornemme Tunesere have i Omegnen paa Carthagos Ruiner mange Landsteder.

Golf, eng., betegner saa vel en større som en mindre Havbugt, i Amerika fortrinsvis den mexicanske Bugt. **Golfstrømmen**, s. **Atlanterhavet** og **Strøm**.

Gōlgatha ell. **Golgotha** (hebr. Gulgoltha, d. e. Hovedpandested), Navnet paa det Rettersted tæt uden for Jerusalem mod N. V., hvor Jesus blev korsfæstet. I Nærheden laa en Have, hvor Herrens Lig blev lagt i en ny Grav. Paa det af Traditionen betegnede Sted lod i det 4de Aarh. Helena, Kejser Constantin d. stores Moder, den hellige Gravs Kirke bygge. Denne blev ødelagt ved Persernes Indfald i Beg. af det 7de Aarh., men snart efter gjenopført af de jerusalemske Patriarcher. Senere er den flere Gange ødelagt og atter opbygget. Nu ligger den hellige Gravs Kirke inden for Stadens Ringmure, og det er tvivlsomt, om den virkelig ligger paa det gamle G. — I de katholske Lande kaldes Forhøjninger og Capeller, hvor et Kors eller undertiden tre blive oprejste som Maal for Valfarterne i Fastetiden, Calvariebjærg (af lat. calvaria, Pandeskal).

Gōliath, i Følge 1 Sam. 17de Cap. en Kæmpe fra Gath i Philistæa, der længe paa haanlig Maade udfordrede Israeliternes Hær og omsider blev dræbt ved et Slyngekast i en Tvekamp med David. Efter hans Fald flygtede Philisterne og bleve forfulgte til Ekron.

Gōlius, J., hollandsk Orientalist, f. 1596 i Haag, begyndte under Erpenius Studiet af det arabiske Sprog. 1622 ledsagede han det hollandske Gesandtskab til Marokko og gjennemrejste 1625—29 Syrien og Tyrkiet; ved sin Tilbagekomst blev han Professor i det arabiske Sprog og Mathematik i Leiden, hvor han døde 1667. Iblandt hans Arbejder er det vigtigste »Lexicon Arabico-Latinum« (1653), der er benyttet af Freytag i hans »Lexic. Arab.«

Golkōnda, Stad i Nisams Forbundsstat i Forindien, 1½ M. v. for Haiderabad, var tid-

ligere Hovedstad i det mægtige Rige G., der blev undertvunget af Aureng-Zeb, men er nu i stærkt Forfald. Her findes en Mængde kolossale Mausoleer og i Nærheden et Fort paa en steil Klippe med Nisams Skatkammer og et Statsfængsel. De efter G. benævnte Diamanter bleve kun slebne her.

Gollnow, Stad i den preussiske Prov. Pommern, 3 M. n. ø. for Stettin. 9,000 J. Uld- og Linnedvæveri; Kobberhammerværk. G. var Medlem af Hanseforbundet.

Golovin, russisk Bojarslægt, som i 15de Aarh. kom fra Krim til Moskva. **Feodor G.,** f. 1650, sluttede 1689 Tractat med China og ledsagede 1697 Peter d. store til Udlandet, var senere Udenrigsminister og døde 1706. **Ivan G.,** f. 1816, blev tidlig ansat i Udenrigsministeriet, men tog Afsked 1843 og gik til Udlandet, hvorfra han rettede skarpe Angreb paa den russiske Regering. Et Skrift „Rusland under Nikolaj I" (1845) paadrog G. Landsforvisning, men selv efter Amnestien 1856 forblev han udenlands. Senere skrev han „Alexander I.s Historie" (1859), „Peter d. stores Historie" (1861), „Rusland under Alexander II" (1870) og flere andre Skrifter om Ruslands indre Forhold.

Golóvnin, Vassilij Michailovitch, russisk Søfarer, f. 1776 i Rjæsan, d. 1831 som Viceadmiral og Generalintendant for den russiske Marine. 1806 foretog han som Capitainlieutenant en Verdensomsejling, undersøgte det nordøstlige Asien, særlig Kurilernes Øgruppe, og blev i to Aar, 1811—13, holdt fangen af den japanske Regering. 1817—19 foretog han en anden Verdensomsejling. Begge sine Rejser har han beskrevet i det russiske Sprog. — Hans Søn, **Alexander G.,** opdroges sammen med Storfyrst Constantin og fulgte ham paa hans Rejser, blev 1859 Statssecretær og 1862—66 Undervisningsminister; han havde vigtig Del i Skolevæsenets Ordning i frisindet Aand og blev siden Medlem af Rigsraadet.

Goltz, en gl. preussisk Adelsslægt, af hvilken flere Medlemmer have gjort sig bekjendte som Krigere eller som Diplomater. **Konrad v. der G.,** f. 1705, d. 1747 var Ryttergeneral og en af Frederik II.s Fortrolige. **Robert Heinr. Ludw., Grev v. der G.,** f. 1817 i Paris, hvor hans Fader var preussisk Affending, indtraadte 1850 i den diplomatiske Tjeneste og blev 1854 Ministerresident i Athen og 1859 Affending i Constantinopel. I Marts 1862 afløste G. Bismarck i St. Petersborg og i Jan. 1863 i Paris, hvor han med stor Dygtighed røgtede sit Hverv indtil sin Død 21 Juni 1869. — **Colmar,** Friherre **v. der G.,** f. 1843, blev 1861 Lieutenant og 1868 ansat i Generalstaben, gjorde 1870 Tjeneste i Prins Frederik Carls Stab og blev 1871 ansat som Capitain i Generalstabens historiske Afdeling. G. har i flere Skrifter fremstillet „Den anden Hærs (d. v. s. Fred. Carls) Operationer" ved Metz (1873), Loire (1875) og Le Mans (1873), samt skrev „Léon Gambetta und seine Armee" (1877), der vakte megen Opsigt, fordi den udtalte stor Ros over denne. G. blev til Straf derfor forsat til et Infanteriregiment. Senere skrev han „Das Volk in Waffen" (1883, 3. Opl. 1884) og „Roßbach und Jena", udtraadte 1883 af den preussiske Hær som Oberstlieutenant og gik i tyrkisk Tjeneste for at ordne Officersskolerne.

Goltz, Bogumil, Humorist og Moralist, f. 1801 i Warschau, studerede først, blev saa Landmand, drog 1821 til Breslau, dyrkede Theologi, Philosophi og Philologi, kjøbte 1823 et Gods paa den polske Grænse nær ved Thorn og tog endelig efter mislykkede Forsøg paa at vinde en Formue som Landmand sin Tilflugt til sine gamle Studier. D. 1870 i Thorn. Bekjendtest blandt hans poetiske Skrifter er: „Ein Jugendleben" (1851) og af hans philosopherende: „Der Mensch und die Leute" (1858) med dygtig Racepsychologi. Han forstaar at udbytte sine Selvoplevelser udmærket, bryder sig ikke om Anordningen, er Idealist i sit Maal, Realist i sine Midler.

Goltzius, Hendrick, hollandsk Kobberstikker af stor Betydning, f. 1558 i Mülebrecht, d. i Haarlem 1617, uddannede sig til Maler og Kobberstikker hos forskjellige Kunstnere i Haarlem. I Composition og Tegning var han svag og ikke en Gang altid tro mod de Originaler, hvorefter han stak, men han var en af de største Mestere i Brugen af Gravstikken, som han førte med en Lethed og Sikkerhed, der undertiden blev til glimrende, men unyttig Virtuositet. Det var ved denne Udvikling af Techniken, hvor Arbejdets Regelmæssighed fordrer saa megen Øvelse, at det optager en Mands hele Kraft, at G. hævede Kobberstikkeriet til selvstændig Kunst. Antallet af G.s Blade beløber sig til over 300. Han uddannede flere dygtige Elever.

Goluchówski, Agenor, østerrigsk Statsmand, f. 8 Febr. 1812 i Galizien, studerede Retsvidenskaben i Lemberg og indtraadte 1836 i Statstjenesten. 1848 blev han Regeringsraad og valgtes til Borgemester i Lemberg, i hvilke Stillinger han understøttede den østerrigske Regering saa kraftig, at han n. A. blev Statholder i Galizien. Efter Bachs Afgang i Aug. 1859 blev G. Indenrigsminister, tog vigtig Del i Octoberdiplomet 1860, men maatte i Dec. vige Pladsen, da Kejseren forlod den føderalistiske Retning for at slaa ind paa Helstatsplanen. Dog blev G. 1861 Medlem af Herrehuset. 1865 valgtes han til den galiziske Landdag, blev i Sept. 1866 paa ny Statholder indtil Jan. 1868 og var siden en af Førerne for det aristokratiske Parti paa Landdagen. 1871 blev G. tredje Gang Statholder indtil sin Død 3 Aug. 1875, kraftig fremmende Polakkernes nationale Bestræbelser.

Gomärus, Franz, reformert Theolog, f. i Brügge 1563, fuldendte sine Studier i Heidelberg og blev 1594 Prof. i Theologi i Leiden, hvor han indvikledes i dogmatiske Stridigheder med sin Collega Jak. Arminius og dennes Tilhængere. G. døde 1641. Hans Tilhængere kaldtes i Modsætning til Arminianerne **Gomarister** ell. Contraremonstranter.

Gomel, Stad i det russiske Gouv. Mohilev ved Floden Sosh, 23 M. s. for Mohilev. 13,000 J. Livlig Handel. Hestemarkeder.

Gómes, João Baptista, portugis. Dramatiker, f. mellem 1770 og 1780 i Oporto, skrev som Handelsbogholder i Beg. af dette Aarh. Tra-

Nova Castro« (Ines de Castro), der er
t nationalt Yndlingsstykke og især er
dig derved, at G. deri uden paavíselig
lse uden fra har løsrevet sig fra de
ke Regler for Tragedien og er slaaet ind
tional Tone. Han døde c. 1812.
:s de Amorim, Francisco, portugisisk
ivrig Romantiker og Elev af Almeida=
(s. d. A.), f. 1827, kom 13 Aar gl. til
n i Handelslære. 1846 drog han hjem
t Almeida=Garretts Beskyttelse og Ben=
revolutionen af 1848 fremkaldte Digte
aribaldi« og »A queda de Hungria«.
orde hans Drama »Ghigi« stor Lykke i
1; det efterfulgtes af »Odio de raça«,
s de tigre«, »A prohibição«, »Aleijões
» o. fl. 1866 udkom en stor lyrisk Digt=
. Romanen »O amor da patria« (1879)
:t populær. 1881 udgav G. en Bio=
af Garrett. Han er Bibliothekar i
ministeriet og Conservator ved Museo
guidades navaes.

ez (Ruy G. de Silva), s. Eboli.
orrha, s. Sodoma.

aives [naiv], Stad paa Vestsiden af Øen
Vestindien, 13 M. n. n. v. for Port au
3,000 J. Havn og nogen Handel.
edsbrønd.

ave, en 12 □ M. stor, frugtbar Ø i
re Bugt paa Vestsiden af Øen Haiti i
dien, er uden faste Beboere. Den har
Skove med godt Gavntømmer.

court, Edmond og Jules de [gongkuhr],
e, berømte franske Forfattere. Edmond
t 26 Maj 1822 i Nancy, Jules 17 Dec.
Paris. Faderen, en Officer fra det første
dømme, døde tidlig; Moderen opdrog
rne med stor Omhu. Efter hendes Død
o Brødrene at leve og arbejde sammen;
et af de inderligste og skjønneste For=
den nyere Literaturhistorie kjender. Ed=
var Jules's Lærer før han blev hans
rat. De gjorde Rejser sammen i kunst=
sk Interesse, aftegnede historiske Monu=
r, malede Aqvareller, skrev Vaudeviller
kuespil, som bleve forkastede af Theater=
eurerne. Under alt dette levede de et
rt Friliv, kjendte Sainte=Beuve, Th.
ier, Renan og Taine. Brødrenes første
elige Værker ere Studier over det 18de
.s Cultur= og Kunsthistorie. Dertil høre
raits intimes du XVIIIe siècle« (1856—
»Sophie Arnould d'après ses correspon-
es et ses mémoires inédits« (1857), »Hi-
e de Marie Antoinette« (1858), »Les maî-
es de Louis XV« (1860, senere udkommet
videt Form 1878—79), »La femme au
I[e] siècle« (1862), »L'art du XVIIIe siècle«
4), »Idées et sensations« (1866), »Gavarni,
mme et l'artiste« (1873). Alle Værkerne
et Slags Protest mod Romantikens Ringe=
for det 18de Aarh. Udrustede med mange
bskaber og et grundigt psychologisk Stu=
n gik Brødrene over til deres Romanpro=
tion. Deres Maal er stræng og skarp
kelighedsgjengivelse, consequent psychologisk
alyse, naturvidenskabelig Methode, en om
ilen tæt sluttende Stil. Det er navnlig
ndens Psychologi, som interesserer dem;
deres mest udmærkede Figurer ere Kvinder,
skildrede som Resultater af Overforfinelse og
den af Culturen følgende Nerveophidselse eller
sædelige Fordærvelse. Fra Brødrenes Sam=
arbejde udgik Romanerne: »Les hommes de
lettres« (1860, senere i Omarbejdelse kaldet
»Charles Demailly«, 1869), »Soeur Philomène«
(1861), »Renée Mauperin« (1864), »Germinie
Lacerteux« (1865), »Manette Salomon« (1867),
»Madame Gervaisais« (1869). 1870 døde Jules
de G. d. 20 Juni. Senere har Edmond ud=
givet alene et Par kunsthistoriske Værker om
Watteau og Prudhon og de udmærkede Ro=
maner: »La fille Élisa« (1878), »Les frères
Zemganno« (1879), »La Faustin« (1881) »Ché-
rie« (1884). Mere og mere opgiver han den
romanagtige Handling eller Intrigue; i sin
sidste Bog har han samlet det hele under den
kvindelige Hovedfigur til en psychologisk Mono=
graphi. 1885 udkom en Fortsættelse af de cul=
turhistoriske Studier fra det 18de Aarh., »Ma-
dame Saint-Huberty«.

Gondar, Stad i Abessinien, 6 M. n. for
Tsanasøen, er Sæde for Abessiniens Patriarch
eller Abbuna. Staden var tidligere Hovedstad
i hele Abessinien og skal have haft c. 80,000
J., men har nu kun c. 4,000.

Gonder, Ghonder, en Folkestamme, som i In=
dien bebor Gondwana ell. Gondwarra, en
uvejsom Bjærg= og Skovstrækning omkring
Narbaddas og Godavaris Kilder s. for Gan=
gesdalen. De ere rimeligvis beslægtede med
Khonderne i Orissas lidt østligere liggende Ur=
skove og høre som disse til Indiens ældste bra=
vidiske Befolkning; de ere hverken blevne ganske
undertvungne af de brahmanske (ariske) eller
af de muhammedanske Erobrere og heller ikke
omvendte til deres Religioner Brahmanismen
og Islamismen. De have saaledes bevaret
en raaere Samfundsindretning og en mere
barbarisk Religion, saa at de af Hinduerne
anses for Vilde. Efter at Englænderne have
afskaffet deres Menneskeofringer og bragt dem
i et fredeligt Forhold til Naboerne, have de
vist Modtagelighed for Christendom og Cultur.

Gondinet, Edmond [gongdinä], fransk Dra=
matiker, f. 1829, begyndte sin dramatiske Skri=
bentbane som Bestillingsmand i Finansmini=
steriet. Allerede Enaktsstykkerne »La cravate
blanche« (1867) og »Les grandes demoiselles«
(1869) fæstnede hans Ry. Til Délibes's Musik
skrev han »Le roi l'a dit« (1873); af hans større
Komedier maa »Gilberte« fremhæves. For
Palais=Royaltheatret har han skrevet de lystige
Farcer »Le homard« (1874), »Le panache«
(1875), »Le professeur pour dames« (1877),
»Les vieilles couches«, »Tant plus ça change«
(1878) o. fl.

Gondol, Lystbaad med Soldæk, især paa
Kanalerne i Venezia; G.s Førere, **Gondoliè=
rer**, ere bekjendte af deres for det meste im=
proviserede Sange; s. Barcarole. S. ogsaa Luftskib.

Gonfalonière, d. e. Bannerfører (af it. gon-
falone, Banner), kaldtes i Middelalderen i flere
italienske Republiker sammes Overhoved; han
valgtes blandt de mest ansete Borgere, og hans
Embedsmyndighed var forskjellig i de forskjellige
Republiker. — „Pavestolens G." var en Titel
for Hertugerne af Parma af Huset Farnese.

Gong (Klokke) ell. **Gonggong**, et indopersisk Slaginstrument af Klokkemetal. Den har Bækkenform og en ophøjet Bugle paa Midten, hvorpaa man slaar med en tyk Trommestok, hvis Hoved er beklædt med Uld og et Overtræk af Bisselæder eller Skind. En Afart af G. er Tamtam, der ligeledes har Bækkenform, men ingen Bugle. Den bruges almindelig i Europa til Sørgemusik og paa Steder i dramatisk Musik, hvor dens uhyggelige og udholdende Klang uden bestemt Tonehøjde passer. J. P. E. Hartmann har med megen Virkning benyttet den i sin Sørgemarche over Thorvaldsen og i Sørgecantaten over Kong Christian VIII. Gossec skal være den første, som brugte Tamtam i Sørgemarcher. I China og Indien bruges disse Slaginstrumenter i forskjellige Størrelser baade ved Gudstjenesten og ved offentlige Forlystelser.

Góngora y Argóte, Luis de [i], spansk Digter, f. 1561 i Cordova, studerede Jura i Salamanca, men var aldeles optagen af poetiske Interesser. Fra denne Tid skriver sig hans Digte i den traditionel-nationale Form: Romancer, Ballader og Letrillaer, ofte graciøse og klangfulde, stundum bittert satiriske. Imidlertid levede han en Del Aar i sin Fødeby fattig og ubemærket. For at faa noget at leve af tog han Tonsuren og blev Præst. Et Forsøg paa at gjøre Lykke ved Hoffet i Valladolid skaffede ham vel Ros, men ingen Penge, saa lidt som hans Ode til den uovervindelige Armada. Da var det, at han, maaske lokket ved den Lykke, som „Conceptistskolen" (s. Spansk Literat. und. Spanien) havde gjort ved Hoffet, tilegnede sig den senere under Navnet Gongorisme ell. Cultisme bekjendte Maner. Han vilde gjøre Virkning ved en opskruet Dunkelhed, en Overlæsselse af metaphoriske Udtryk og gaadefulde mythologiske Hentydninger, nylavede Ord, ofte tagne fra Latin ell. Græsk o. desl. Dette slog an. Hoffet og Gejstligheden kappedes om at hædre den store Manierist, der ved længere Digte, som »Soledades«, »Polifemo«, »Piramo y Tisbe«, og mindre, f. Ex. Sonetter, fremkaldte en Masse Efterlignere. Allerede i hans Levetid skrev hans Tilhængere (Gongorister og Cultister) Commentarer til hans Digte. En af hans mest bekjendte Efterfølgere er Greven af Villamadina, medens Lope de Vega og Quevedo vare to af Retningens ivrigste Modstandere. G. døde 1627.

Goniométer, Vinkelmaaler, et Instrument, der benyttes til Maaling af Krystallernes Kantvinkler. Det ældste er Carangeaus G., der har megen Lighed med en Transporteur, forsynet med en i Centrum anbragt Lineal, og endnu benyttes til foreløbige Maalinger saa vel som ved større Krystaller. Til mindre Krystaller med spejlende og plane Sideflader foretrækkes Wollastons Reflexions-G., paa hvis Axe Krystallen anbringes. Man lader en Gjenstand afspejle sig paa den ene Flade, drejer derpaa Krystallen om Kanten saa længe, indtil den samme Gjenstand bliver synlig paa den hosliggende Flade, og aflæser paa en i Randen inddelt Skive, anbragt paa Omdrejningsaxen, det Antal Grader, Krystallen er bleven drejet.

Gonorrhoe [rē], s. Dryppert.

Gonsálvo de Córdova, s. Cordova.

Gontschárov, Ivan Alexandrovitsch, russisk Forf., f. 1813, studerede i Moskva, kom ind paa Embedsbanen og var til 1873 Overpostmester i St. Petersborg. Hans Roman »Obyknovennaja istorija« („en almindelig Historie", 1847) grundede hans Ry; det befæstedes ved »Oblomov« (1859) og »Obryv« (1870). Han charakteriserer skarpt og klart; hans Stil er ren og skjøn. 1852 var han med paa Fregatten „Pallas's" Verdensomsejling og beskrev denne Rejse. 1881 udkom „Fire Skizzer".

Gonzága, Stad i Norditalien, 3 M. s. for Mantua. 8,000 I. Stor kvindelig Opdragelsesanstalt og Hertugerne af Mantuas gamle Stamslot. — Fyrsteslægten G. herskede i Mantua 1328—1708. Luigi ell. Ludovico I G. lykkedes det 1328 at fordrive Familien Bonacorsi fra Mantua, hvorpaa han med Titel af Capitano (Høvedsmand) blev Stadens Behersker. Af hans Sønner fulgte Guido ham 1360 som Capitano i Mantua; den yngre, Feltrino, blev Stamfader til Greverne af Novellara, som uddøde 1728. Efter Guido regerede Ludovico II (1369—82); Francesco I (1382—1407); Giovanni Francesco (1407—44), som af Kejser Sigismund 1433 blev udnævnt til Markgreve af Mantua; Ludovico III (1444—78); Federigo I (1478—84); hans Brødre Giovanni Francesco og Rudolfo bleve Stamfædre til de to Sidelinjer Hertugerne af Sabionetta og Fyrsterne af Castiglione, hvis Besiddelser Kejseren inddrog 1692; Francesco II (1484—1519), der som de italienske Staters Feltherre 1495 kæmpede mod de franske ved Fornovo; Federigo II (1519—40), som af Kejser Carl V 1530 blev ophøjet til Hertug af Mantua og 1536 til Markgreve af Montferrato, medens hans Broder Fernando blev Stamfader til Hertugerne af Guastalla, der uddøde 1746. Efter Federigo fulgte hans to Sønner Francesco III (1540—50) og Guglielmo (1550—87), efter den sidste hans Søn Vincenzio I (1587—1612), der udmærkede sig mod Tyrkerne, og efter denne hans tre Sønner Francesco IV (1612, d. s. A.), Fernando (1612—26) og Vincenzio II (1626—27). Da den regerende Linje uddøde med den sidst nævnte, var Hert. Carl af Nevers, en Søn af Federigo II.s tredje Søn Ludovico, den nærmest berettigede Arving til Mantua og understøttedes af Frankrig, Venezia og Paven; men Ferdinand II af den ovennævnte Sidelinje Guastalla fremkom med Fordringer paa hele Arven og Hert. Carl Emanuel af Savoien med Fordringer paa Montferrato, og den sidste blev i den derved opkomne mantuanske Arvefølgekrig understøttet af Østerrig og Spanien. Imidlertid beholdt Carl ved Freden i Chierasco 1631 baade Mantua og Montferrato som Hert. Carl I. Hans Søn Carl II var død s. A., hvorfor hans Sønnesøn Carl III fulgte efter ham 1637 og efter denne hans Søn Carl IV 1665. Da denne i den spanske Arvefølgekrig tog Frankrigs Parti, blev han af Kejser Joseph I erklæret i Rigets Acht, og Østerrig bemægtigede sig Mantua, medens Savoien tog Montferrato. Carl døde uden at efterlade sig ægte Børn 1708.

Gonzáles-Brávo, Luis, spansk Statsmand,

f. 1811, blev først Sagfører i Madrid, men kastede sig tidlig ind i det politiske Liv og blev 1839 Udgiver af et radicalt Blad i Madrid., 1840 deltog G.-B. i Bevægelsen for at fortrænge Enkedronning Christine, men sluttede sig 1842 til Esparteros Modstandere, fulgte m. A. Serrano til Barcelona, hvor Opstanden fandt Sted, og affattede de fleste af den midlertidige Regerings Decreter. I Dec. 1843 blev han Førsteminister, dog kun til Maj n. A., derefter Afsending i Lissabon 1844—47 og var 1864—65 og 1866—68 Indenrigsminister under Narvaez, i hvilken Stilling han forfulgte Pressen paa det haardeste og med Skarphed bekæmpede „den liberale Union". Efter Narvaez's Død i Apr. 1868 blev G.-B. selv Førsteminister og Leder for den yderlige Union, der i Sept. s. A. førte til Kongehusets Forjagelse. 1870 sluttede G.-B. sig til Carlisterne og døde 2 Sept. 1871.

Gonzālo de Bercēo, spansk Digter, f. c. 1198, d. 1268, bekjendt ved sine Digte over Middelalderens Legendestoffer med mystisk-katholsk Grundtone, som f. Ex.: »Vida de S. Domingo de Silos«, »Milagros de Nuestra Señora« o. m. fl. De have navnlig Interesse i sproglig Henseende.

Goodall, Frederick [gudaahl], engelsk Maler, f. 17 Sept. 1822 i London, blev oplært i Kunsten af sin som Kobberstikker bekjendte Fader og vandt allerede i sit 14de Aar en Prismedaille. Han har erhvervet sig Navn ved en Række Genrebilleder mest af det engelske og franske Folkeliv, der snart have en alvorligere Charakter, som „Liget af en Minearbejder, fundet ved Skinnet af Fakler", og „Den udmattede Soldat", snart en muntrere, som „Landsbyfejden", »le mât de cocagne« o. fl. Efter en Rejse i Østerland har han med ny Kraft kastet sig saa vel over Emner derfra, „Morgen i Ørkenen", „Nilens Oversvømmelse", som over historiske Emner, „Hagar og Ismael" o. fl. Han er næsten større som Vandfarvemaler end ved sine Billeder i Oljefarve.

Goodrich, Sam. Grisw. [gūdridsch], f. 1793 i Staten Connecticut i Nordamerika, var Boghandler i Byen Hartford, og har under Navnet Peter Parley udgivet en Mængde ypperlige Børne- og Ungdomsskrifter, som have vundet stor Udbredelse baade i Amerika og Europa. Han døde 1860.

Good-Templar-Ordenen eller, som den officielt hedder, Indepĕndent Order of Good Tĕmplars [gud] er et internationalt Totalafholdsselskab, hvis Formaal er at formindske, om muligt, aldeles udrydde Drikfældigheden. Den blev stiftet 1851 i Staten Newyork og udbredte sig fra Amerika til England, hvor den nu tæller halvanden Million Medlemmer, og hvor den internationale Styrelse har sit Sæde, samt derfra til andre Stater i Europa; 1876 splittedes Ordenen i to Grene, den engelske og den amerikanske. 1880 indførtes Ordenen i Danmark, hvor den nu tæller c. 3,500 Medlemmer, fordelte i 90 Loger. Til Norge indførtes Ordenen 1877; den engelske Gren har 9,000 Medlemmer i 200 Loger, den amerikanske c. 3,000 Medlemmer i c. 100 Loger.

Goodwin-Sands [gūd], et til Dels bevægeligt Sandrev ved Englands Sydøstkyst i det nordre Indløb til Doverstrædet, er meget farligt for Søfarten.

Goole [guhl], Stad i York-Shire i England, 4 M. s. s. ø. for York ved Floden Ouse. 10,000 I. God Havn med store Dokker for Skibe indtil 18 F.s Dybgaaende. Skibsbyggeri og dermed i Forbindelse staaende Industri. Livlig Handel og Søfart.

Go on, eng., gaa paa! fremad!

Goos, August Hermann Ferdinand Carl, anset dansk Retslærd, Søn af Overlæge, Dr. med. G., f. i Rønne 3 Jan. 1835, blev Lector ved Kjøbenh.s Universitet 1861 og Professor 1862, creeret til Dr. jur. ved Upsala Universitetet 1877. 1880 blev han Medlem af Folketinget, valgt i Kjøbenh.s 5te Kreds, indtil 1884, er fra 1881 Udgiver af „Dagbladet", blev 1884 udnævnt til Overinspecteur for Straffefængslerne og 1885 kongevalgt Medlem af Landstinget. Strafferet og almindelig Retslære ere hans Lærefag, tidligere ogsaa Folkeret, indtil dette bortfaldt som Examensfag. I den almindelige Retslære har han især gjort sig fortjent ved sin systematiske Fremstilling af Retslivet og sin indgaaende Undersøgelse af de for Retsforholdene til Grund liggende Principer; af hans Forelæsninger over den almindelige Retslære er første Del (1885) udkommen. Men hans vigtigste i Trykken udgivne Arbejder ere dog hans Arbejder over Strafferetten, nemlig: „Den danske Strafferet", I Indledning, Kjøbenh. 1875; II Om Forbrydelsen, Kjøbenh. 1878; „Forelæsninger over den danske Strafferets specielle Del" (endnu ufuldendt), „Den nordiske Strafferets almindelige Del" i „Nordisk Retsencyklopædi" (1882) samt „Strafferetsplejens almindelige Grundsætninger" i Universitetsprogrammet 1878. Desuden har han udgivet „Universitetets Aarbøger" for 1864—83. Endelig maa anføres, at det er G., der som Medlem af Proces-Commissionen siden 1870 har skrevet Udkastet til det Forslag, som Commissionen har afgivet til en Omordning af Strafferetsplejen.

Goose Sø [guhs], en Indsø i Nordamerika, den nordøstlige Del af Californien, paa Grænsen af Staten Oregon. 9 □ M. Den har gjennem Pitt-Floden Afløb til Sacramento-Floden.

Gopleius, s. Amphipoder.

Gopler, Meduser, Vandmænd (norsk Maneter, egtl. Marneter, tysk Meernessel), en af de laveste, til Straaledyrene (Coelenterata) hørende Dyreklasser. Der maa skjelnes imellem egentlige G. (ell. Skivegopler) og Ribbegopler. **Skivegoplerne** (Acalephæ discophoræ) have et kredsrundt, klokkedannet, hos nogle mere højt hvælvet, hos andre mere fladt Legeme, der er geléeagtigt, vandklart og saa vandholdigt, at det ved Indtørring kun efterlader en tynd Hinde. G. kunne sammentrække og udvide dette klokkeformede Legeme, saa at det i et Øjeblik er mere hvælvet, i et andet mere fladt, og bevæge sig derved afsted i Vandet. Fra Midten af Klokkens Underflade hænger Maven ned, og dennes Aabning, Munden, er i Almindel. omgiven med 4 eller flere simple eller mere eller mindre stærkt forgrenede Arme,

der tjene til at omfatte og gribe Byttet, der f. Ex. kan bestaa af smaa Fiske og Krebsdyr, og føre det ind i Maven, hvor den egentlige Fordøjelse gaar for sig; de ufordøjelige Dele (Knokler og Skaller af de slugte Smaadyr osv.) lader G. igjen gaa bort gjennem Munden. Fra Maven udspringe Kanaler (Straalekar), der løbe langs hen ad Klokkens Underflade og i dennes Rand i Almindel. ere forbundne ved et Ringkar; hos nogle ere de simple, hos andre forgrenede, hos nogle 4 (sjældnere 6), hos andre 8, 16, 32 osv. Fra Klokkens Rand hænge i Almindel. lange Randtraade, der kunne forkortes og forlænges i høj Grad og ligesom Fangarmene omkring Munden ere stærkt besatte med saakaldte Nældeblærer, d. e. smaa Blærer, som indeholde en lang, sammenrullet Traad, der pludselig kan skydes ud og da sandsynligvis virker stikkende, maaske tillige overførende en giftig Vædske i det grebne Dyrs Legeme. Det er i alt Fald dem, der frembringe den stærke Svie, som udmærker visse større Arter af G. I Randen af Skiven (Klokken) ses, ligeledes i regelmæssigt Antal, flere eller færre, til Dels farvede Legemer, uden Tvivl Sanseredskaber, maaske baade for Synet og for Hørelsen. Forplantningsredskaberne ligge enten i særegne Huler under Klokken eller langs med Straalekarrene eller ned ad Maven. G. tilhøre Havet, især Oceanet, flere ere lysende (f. Ex. Pelagia); de største ere 3—4 Alen i Tværmaal og kunne have Fangtraade af 50 Alens Længde. Blandt de i de nordiske Have almindelige og større Former kunne nævnes „den almindel. Vandmand" eller „Øregoplen" (Aurelia aurita) og den ved fine lange Fangtraade udmærkede, en brændende Svie fremkaldende „Brændevable" (Cyanea capillata); blandt de i de varmere Have levende Former Slægten Rhizostoma, udmærket ved, at Munden er lukket, hvorfor Føden optages af de mægtige Fangarmes grenede Sugerør. Disse større Arter fremkomme ved en tilsyneladende „Tværdeling" (en egen Form af Knopskydningen) af en saakaldt „Amme", et polypagtigt, fastsiddende Væsen, der atter skylder et Gopleæg sin Oprindelse. De mindre G., f. Ex. Oceanierne, der i det hele have en mindre compliceret Bygning, fremkomme derimod i Almindel. ved Knopskydning af saakaldte **Goplepolyper** (Hydroider), moslignende Kolonier af smaa Polypdyr, der sidde fæstede til Stene, Skaller, Tang osv. i Havet og ligeledes stamme fra Smaagoplernes Æg. Man har opstillet mange Slægter af disse Goplepolyper, f. Ex. Kollepolyper, Klokkepolyper (Coryne, Campanularia, Sertularia osv.), men har nu erkjendt, at de kun ere at betragte som de kjønsløse, opammende Mellemgenerationer, der indskydes mellem de kjønnede Goplekuld; dog er der ogsaa Former af disse Goplepolyper, hvis kjønnede Individer ikke rive sig løs, og andre, hvor de blive staaende paa et endnu lavere Standpunkt (jvfr. **Armpolyp**, **Blæregopler** og **Brystgopler**). — **Ribbegopler** (Ctenophora) ell. Beroiderne ere geléagtige og vandklare ligesom Skivegoplerne og have et lignende Straalekarsystem, ogsaa enkelte Fangtraade osv.; men deres Form er symmetrisk (ikke straaledannet), aflang som en Agurk eller regelmæssig fliget eller baandformet (Baandgoplen, Venusbæltet), og Bevægelsen fremkaldes ikke ved Legemets Sammentrækning, men ved ordnede Rækker af frynsede Blade, der danne 8 Ribber langs hen ad Dyret. I systematisk Henseende have Ribbegoplerne næppe noget med Skivegoplerne at gjøre, og de opammes heller ikke af Goplepolyper, saaledes som disse. Det er Havdyr, og adskillige af dem lyse.

Gorakhpür, Stad i Nordvestprovinserne i Forindien ved Floden Rabti, 22 M. n. til ø. for Banaras. 59,000 I. (1881). Militærstation. Livlig Handel.

Goräler (d. e. Bjærgbeboere), en slavisk Stamme i Karpatherne, ogsaa kaldt Huzuler, skildres som et raskt og kraftigt Folkefærd, men ogsaa som tilbøjelige til Røveri.

Gordiānus, 3 romerske Kejsere. **Marcus Antonius G. I**, af en fornem Slægt, udmærket ved sin Dannelse, blev efter at have beklædt flere høje Embeder til sidst Proconsul i Afrika; som 80-aarig Olding blev han 238 tillige med sin Søn **Marc. Anton. G. II** udraabt til Kejser og anerkjendt som saadan af Senatet i Rom. Men da G. II var falden i Kampen mod Statholderen i Mauritanien Capellianus, dræbte G. I sig selv efter at have regeret kun lidt over en Maaned. Hans Sønnesøn, **Marc. Anton. G. III**, blev i en Alder af 13 Aar (238) paa Folkets Forlangende som Cæsar stillet ved Siden af de to mod Maximinus valgte Kejsere Pupienus og Balbinus; efter at disse vare faldne som Ofre for Militærrevolutioner, blev G. III af Prætorianerne udnævnt til Imperator. Han kæmpede heldig mod Perserne, der havde gjort Indfald i Syrien; men da Philippus Arabs havde vidst at vække Utilfredshed mod G. iblandt Soldaterne, blev han dræbt 244, hvorefter Philip selv blev Kejser.

Gōrdion, senere Juliŏpolis, en Stad i Galatien, havde faaet Navn efter den phrygiske Landmand **Gordios**, der ved et delphisk Orakelsvar blev Konge i Phrygien. Oraklet havde nemlig betegnet den som Konge, der først paa en Vogn mødte den fra Oraklet hjemvendende Gesandt. Dette indtraf med Gordios; han indviede i den af ham anlagte Stad et Tempel for Zeus og opstillede i dette hin Vogn; paa Vognstangen knyttede han Aaget fast med en saa kunstig Knude, at Oraklet lovede den, der kunde løse denne Knude, Herredømmet over Verden. Som bekjendt sønderhuggede Alexander d. store paa sit Felttog mod Persien med sit Sværd denne saakaldte **gordiske Knude**. Derefter kaldes en uløselig Opgave eller et indviklet Anliggende en gordisk Knude, og at sønderhugge den gordiske Knude bet. med Magt at bringe et saadant Anliggende til Afgjørelse.

Gōrdius (norsk Tagelorm, Greimark), lange, tynde, traadfine Rundorme, der træffes i Vand og fugtig Jord, men som Unger leve i forskjellige Insekter, af hvilke de senere bore sig ud.

Gōrdon, en gammel skotsk Adelsslægt, som for Tiden i to Linjer, Jarlerne af Aberdeen og Marquierne af Huntley, er repræsenteret i det engelske Peeri og desuden blomstrer i talrige Sidelinjer. Den antages at være kommen til England med Vilhelm Erobreren og fik Navn efter Baroniet G. i det skotske

Berwick. Egentlig maa man skjelne
o forskjellige Slægter i Stammen,
lerne af Aberdeen nedstamme i lige
ije fra dens ældste Aner igjennem en
, hvis Stifter var **Patrick G.**, der
Slaget ved Arbroath 1445, medens
cne af Huntley og de 1836 uddøde
af G. nedstamme fra Alexander Seton,
gift med Elisabeth G., eneste Datter
Slaget ved Homildon 1402 faldne
, og hvis Efterkommere forplantede
s Familienavn. Næst efter Familien
øvede Famil. G. ved sine For-
og Rigdomme størst Indflydelse i
); de vare ivrige Katholiker og Jako-
tog derfor levende Del i Religions-
og i Stuarternes dynastiske Kampe. —
G., den fjerde Jarl af Huntley, blev
nsler i Skotland, modarbejdede Marie
paatænkte Forbindelse med den engelske
Edvard VI og arbejdede ivrig mod
ntismen. Hans Plan at gifte den
Dronning, der imidlertid var bleven
ter den franske Konge Frants II, med
n og hans Forsøg paa at bemægtige
es Person slog fejl; han blev fangen
lag ved Corrichie af sin Fjende Grev
) og dræbt 28 Oct. 1561. Hans Datter
. blev 1566 gift med Bothwell. —
Sønnesøn **George G.**, Marquis af Hunt-
cenede sig 1594 med nogle andre Stor-
til Protestantismens Udryddelse, men
overvunden og forvist; efter at være vendt
1596 skiftede han dog Tro. Han døde
— Siden kæmpede flere G. for Carl I
akob II samt tog Del i de jakobitiske
ide 1715 og 1745; en af dem, **George G.**,
uis af Huntley, blev 1684 ophøjet til
g af G., holdt længe tappert Edinburgh-
mod Vilhelm III efter Jakob II.s For-
se og overgav det først tvungen af den
e Nød 1689; han døde 1716. — **Patrick G.**,
35, gik 1661 til Rusland og indførte i
rne Alexeis og Peter d. stores Tjeneste
aist Taktik og andre Reformer, tog som
general vigtig Del i Kampen mod Prin-
Sophie og Strelitzerne og ledede 1696
en mod Tyrkerne, hvor han erobrede
. Han døde som Gouverneur i Moskva
ec. (29 Nov.) 1699. — **Alexander G.**,
Brodersøn og Svigersøn, tjente i Be-
elsen i Frankrig, derpaa i Rusland, var
ar i svensk Fangenskab og kom derpaa 1711
ge til sit Fædreland, hvor han døde 1752.
Lord **George G.**, yngste Søn af Cosmo,
tredje Hertug af G., f. 1751, er bekjendt
Anstifter af det store Oprør i London
0. Han var tidligere Søofficer, optraadte
ct imod sin Slægts Traditioner med stor
tighed mod den der fremkomne Tolerance-
til Fordel for Katholikerne og bragte
Juni 1780 i Spidsen for en ophidset Pøbel-
, hvis Feltraab var »No popery« (intet
vedømme), en med en umaadelig Mængde
derskrifter forsynet Petition om sammes
hævelse frem for Parlamentet. Da den
e strax blev antaget, begyndte Pøbelen
Juni at ødelægge Katholikernes Capeller og
oliger i Stadens forskjellige Kvarterer, stak
6—7 Juni baade offentlige og private Bygninger i Brand, saa at London om Natten brændte paa 36 Punkter, og befriede Fangerne i Stadens Fængsler. Først 8 Juni blev denne farlige Opstand dæmpet ved Militærmagt, hvorpaa G. blev fængslet og anklaget for Højforræderi, men frikjendt ved sin Forsvarer Thom. Erskines Dygtighed 1781. Efter at han 1786 paa Grund af Injurier var bleven excommuniceret af Ærkebiskoppen af Canterbury, gik han til Frankrig, hvor han 1788 blev dømt for et Skamskrift mod Dronn. Marie Antoinette og derfor flygtede til Holland, hvor han gik over til den jødiske Religion. Da han derpaa kom tilbage til England, blev han fængslet i Birmingham og bragt til Newgate, hvor denne Æventyrer endte sit urolige Liv 1 Dec. 1793. — Med sidstnævntes Brodersøn **George**, den femte Hertug af G., f. 1770, General og Seglbevarer for Skotland, uddøde Hertugerne af G.s mandlige Linje 28 Maj 1836; Titlen Marquis af Huntley og Jarl af Enzie gik over paa hans nærmeste mandlige Slægtning **George G.**, Jarl af Aboyne (f. 1761, d. 1853), og dennes Efterkommere. Den nuværende Hertug af Richmond blev 1876 tillige Hertug af G.

Gordon, Charles George, engelsk General, f. 28 Jan 1833, blev 1852 Ingenieurlieutenant og gjorde 1854—55 Tjeneste ved Sevastopols Belejring; han brugtes derefter ved Afstikningen af de nye russisk-tyrkiske Grænser ved Donau og i Armenien. 1859—60 var G. med i Felttoget i China, gjennemrejste derefter det indre af Landet og gik i Febr. 1863 i chinesisk Tjeneste; han anførte med Udmærkelse et Corps Chinesere og undertrykte i 18 Maaneder Taepingernes Oprør. 1864 vendte G. hjem til England og førte indtil 1871 Overtilsynet med Befæstningsarbejder ved Themsen. 1871—73 var G. engelsk Agent ved Donaumundingerne, men den overlegne Dygtighed, som han i China havde vist til at styre Østerlændere, skaffede ham i Febr. 1874 det Hverv fra den ægyptiske Regering at undertvinge Landene ved Nilens øvre Løb. G. løste ogsaa denne Opgave med lignende Dygtighed som i China og udfoldede stor Iver imod Slavehandelen; han blev 1877 Pascha over hele det ægyptiske Sudan, men opgav sin Post 1879. En kort Tid var G. Militærsecretær hos Vicekongen i Indien, blev 1882 Generalmajor og var i nogle Maaneder Chef for Capkoloniens Tropper, men gik i Febr. 1884 paa ny til Ægypten for at undsætte Chartum og bekæmpe Mahdien. Det lykkedes ham ogsaa at holde sig i Chartum, afventende den engelske Undsætningshær, indtil Forræderi skaffede Fjenden Adgang og G. blev dræbt i Kampen 27 Jan. 1885. Hans Dagbog fra Tiden medens Chartum belejredes udkom i Juni 1885.

Gordon, John Watson, skotsk Portrætmaler, f. 1790 i Edinburgh, d. 1864 som Præsident for det skotske Kunstakademi, uddannede sig under Graham og malede saa godt som alle sin Samtids mest ansete Mænd.

Gore, Catharine [gohr], engelsk Forfatterinde, f. 1799 i Nottingham-Shire, er en af Repræsentanterne for den fashionable Roman,

hvori hun har udfoldet en ikke ringe Opfindelsesevne, Vittighed og stort Fremstillingstalent. Mellem hendes første Fortælling »Therese Marchmont« (1823) og hendes sidste »The two aristocracies« (1859) ligge 70 Romaner i et Par Hundrede Bind, hvis tro Skildringer af Livet i de højere Klasser i England have culturhistorisk Betydning. Deriblandt maa mærkes »Women as they are« (1830), »Cecil« (1845), »The queen of Denmark« (1846) og »Mammon« (1855). Hun har ogsaa skrevet Lystspil og Dramaer og componeret Musik til Digte af Burns o. Fl. Af betydelig Interesse er hendes »Memoirs of the present century«. Efter sin første Mands Død ægtede hun 1853 Lord Edw. Tyrone. Hun døde 1861.

Gorecki, Ant. [rētski], polsk Digter, f. 1787 i Vilna, var med i Napoleons Felttog 1812, blev efter at have rejst Europa rundt Landmand i Litauen, deltog i Revolutionen 1830 og maatte flygte; hans Formue blev confiskeret. I Paris sluttede han sig især til Mickiewicz. Hans skarpt pointerede Fabler dølge en bitter, patriotisk Sorg; hans lyriske Digtsamling fra 1843 hører til den mest populære polske Poesi. D. i Paris 1861.

Gorée [rē], en lille Ø ved Afrikas Vestkyst tæt s. for det grønne Forbjærg, hører til de franskes Besiddelser i Senegambien. Her er en lille By af s. N. med Havn, 2 Forter og 8,000 I., der drive Handel med Gummi, Palmeolje, Elfenben og Huder.

Gorge, fr. [gorsch], Strube; Hals og Bryst; Barm. G. kaldes ogsaa den aabne eller blot med en Palissaderække eller fritstaaende Mur lukkede Side af et saakaldt aabent Befæstningsværk, der ikke er ligelig indrettet til Forsvar mod alle Sider, fordi der bag ved det findes andre Befæstninger, en Flod ell. desl., der hindre Angreb.

Gŏrgias fra Leontini, Sophist (f. mellem 490 og 480 f. Chr.), kom 427 i Spidsen for et Gesandtskab fra sin Fødeby til Athen for at søge Hjælp mod Syrakusanerne. Han optraadte som Lærer i Veltalenhed og henrev Athenienserne ved sine blomstrende, vittige og aandrige Taler, ligesom han ogsaa fik betydelig Indflydelse paa den attiske Prosa og Poesi. Han synes at være død i en høj Alder i det thessaliske Larissa. I sit Skrift „Om det ikkeværende eller om Naturen" udviklede han, støttende sig til Eleaterne, især til Zenon, en skeptisk Erkjendelsestheori; han lærte, at overhovedet intet er, men, selv om noget var, kunde det dog ikke erkjendes, og selv om det kunde erkjendes, kunde det dog ikke meddeles i Ord.

Gŏrgo, Gorgŏner. Homer omtaler kun Gorgos Hoved, et skrækindjagende Billede fra Hades, der var anbragt paa Zeus's Ægide. Hos Hesiodos nævnes 3 Gorgoner, Stheno, Euryale og den dødelige Medusa, Døtre af Phorkys og Keto. De bo ved Jordens yderste Grænse mod Vest i Nærheden af Hesperiderne; de vare frygtelige, bevingede Væsener med forstenende Blik, med Slangehaar og omgjordede med Slanger. Senere bleve de, især Medusa, af Kunstnerne fremstillede som skjønne Jomfruer. Med Medusa avlede Posidon Chrysaor og Pegasos, som sprang frem, da Perseus afhuggede hendes Hoved, som han siden indviede til Athene, der anbragte det paa sit Brystpanser. Søstre til G. ere Grææerne, Personificationer af Alderdommen. Hesiodos nævner to, Pephredo og Enyo; de vare Jomfruer med skjønne Kinder, men graahaarede fra Fødselen af; senere tilføjes endnu en tredje, Dino. Hos Æschylos fremstilles de i Svaneskikkelse; de have ēt fælles Øje og ēn fælles Tand; de bo paa de gorgoniske Marker, hverken beskinnede af Solen eller af Maanen, i Nærheden af G., hvis Vogterinder de vare.

Gorgŏna, en af de italienske Smaaøer i Middelhavet, 5 M. v. til s. for Livorno.

Gorgŏnia, s. Hornkoral.

Gorgŏnzola, Flække i Norditalien, 2½ M. n. ø. for Milano, med 4,000 I., bekjendt af den her tilberedte Ost Stracchino.

Gorilla, en Abeart, der lever i Vestafrika (Guinea); ligesom Orangutangen og Chimpanseen hører den til de mest menneskelignende Aber, ja af den hele Gruppe kommer den vel Mennesket nærmest i Bygning. G. er imidlertid meget større end de nævnte to Abearter, nemlig 5 F. høj og derover (Hannen), og da den tilmed har en overordentlig kraftig Bygning og paa Grund af sine lave Bagben langt betydeligere Dimensioner i sine andre Legemsdele end Mennesket, er den et meget farligt Dyr; at dræbe en voxen G.-Han er derfor i dens Fædreland lige saa stor en Bedrift som at fælde en Elefant, og G. skal med Held indlade sig i Kamp med Elefanter og de største Rovdyr. Nogen synderlig Intelligens er det dog ikke bekjendt, at G. skulde besidde. G. er graasort af Farve og har et særdeles hæsligt Physiognomi med lav Pande og stærkt fremtrædende Underansigt samt lange Hjørnetænder. Den bygger sig Løvhytter i Træerne ligesom Orangutangen. Navnet er laant fra Carthaginienseren Hanno, som paa sin bekjendte Sejlads vest om Afrika traf paa „laadne Vildmennesker", der kaldtes saaledes, og om hvilke det berettes, at nogle bleve fangede, dræbte, udstoppede og sendtes udstillede i et Tempel i Carthago lige til denne Stads Undergang; men disse G. vare rimeligvis Chimpanseer.

Gŏrkha, Stad i Nepal i Forindien, 10 M. v. n. v. for Katmandu med 20,000 I., var tidligere Landets Hovedstad.

Gŏrkum ell. Gorinchem, befæstet Stad i den hollandske Prov. Sydholland ved Floden Linges Udløb i Merwede, 8 M. s. for Amsterdam. 10,000 I. Smukt Raadhus. Laxefangst. Betydelig Kornhandel.

Gorm d. gamle, Søn af Kong Hardeknud og (efter isl. Tradition) Sønnesøn af Sigurd Snogøje, var Konge over Danmark ved Overgangen fra 9de til 10de Aarh. G.s Regering indtraf paa en Tid, da Christendommen havde begyndt at vinde Indgang i Norden; han var Hedning, hvorimod hans Dronning, Thyre Danebod, synes at have været vundet for den nye Lære. G. døde c. 940, som der fortælles, ved Efterretningen om hans elskede Søn Knud Danaasts Død, som Dronning Thyre meddelte ham paa en forblommet Maade, da han havde sat

Dødsstraf for den, der bragte ham saadant Budskab. Kongeparret, fra hvilket alle følgende danske Konger nedstamme, blev begravet i en af de to Høje ved Landsbyen Jellinge. Efter Indskriften paa den ene Jellingesten maa man dog antage, at G. har overlevet sin Dronning. Den gamle Efterretning om G.s høje Alder, der endogsaa har givet ham hans Tilnavn, er upaalidelig ligesom ogsaa Beretningen om, at det er ham, der først har samlet det danske Rige.

Gorner-Grat, en Klipperyg i Alperne i den sydl. Del af Cant. Wallis i Schweiz, 1 M. s. ø. for Zermatt, 10,000 F. høj, besøges om Sommeren af en stor Mængde Tourister, som sædvanlig overnatte i det henimod 1000 F. lavere liggende Riffelhaus. Fra G. er et pragtfuldt Panorama, idet man til alle Sider er omgiven af mægtige Bjærgtinder af over 14,000 F.s Højde, blandt hvilke Matterhorn og Monte Rosa indtage den første Plads, og mellem hvilke Dalene ere udfyldte af Gletschere, der for største Delen samle sig i den udstrakte Gorner-Gletscher, der syd og vest om Riffelbjærget skyder sig ned mod Zermatt.

Gorostiza, Man. Eduardo de, mexicansk dramatisk Digter og Diplomat, f. 1791 i Veracruz, traadte 1815 op som Lystspildigter med »Indulgencia para todos« m. m., nærmest Stykker af den yngre Moratins Skole, i Form og Diction lige saa ypperlig behandlede som Forbilledets, men langt livligere og vittigere. Som constitutionel maatte han 1823 udvandre til England; men hans Fædreland overdrog ham forskjellige diplomatiske Sendelser for at virke for dets Uafhængighed. Under disse Hverv, som G. udførte med stor Dygtighed, skrev han bl. a. det yndede Lystspil »Contigo pan y cebolla«, hvorefter Scribe bearbejdede »Une chaumière et son coeur«. Senere drog han til Mexico, hvor han blev Statsraad og Theaterdirecteur; 1825 udkom hans »Teatro escogido«. D. 1873.

Gorove, Stephan, ungarsk Statsmand, f. 1819, sluttede sig tidlig til Kossuth og valgtes 1848 til Rigsdagen, hvor han hørte til de Maadeholdne. Dog tog G. i April 1849 Del i Ungarns Uafhængigheds-Erklæring og maatte derfor i Aug. flygte til Udlandet. 1856 vendte han tilbage, sluttede sig i Rigsdagen 1861 til Deak og var 1867—71 Minister først for Handel og Agerbrug, siden for Samfærselsvæsenet. D. 1881.

Gortschakov, en ældgammel adelig russisk Fyrstefamilie, som gjennem den hellige Michael, Fyrste af Tschernigov i det 13de Aarh., nedstammer fra det russiske Riges Stifter Rurik og den første christne Fyrste Vladimir d. store. **Peter G.** forsvarede 1609—11 Smolensk tappert mod den polske Konge Sigismund III, indtil den blev tagen ved Storm. — **Dmitrij G.**, f. 1756, d. 1824, gjorde sig bekjendt som Digter, især Oder, Satirer og poetiske Epistler. — **Alexander G.**, f. 1764, tjente under sin Onkel Suvarov mod Tyrkerne og Polakkerne, ligesom senere i Krigene mod Frankrig 1799 og 1807, blev 1812 Leder af Krigsministeriet og døde som General 1825. — **Andreas G.**, Broder til den foreg., f. 1768, d. 1855, udmærkede sig ligeledes i Krigen mod Frankrig, især ved Leipzig og Paris, blev 1819 General, men tog Afsked 1828. — **Peter G.**, Søn af den ovennævnte Dmitrij G., f. 1790, tjente i Krigen 1812—14 og som Oberst fra 1820 i Kaukasus, førte 1828—29 en Division imod Tyrkiet, gik over Balkan og sprængte et fjendtligt Corps, hvorefter han var med at undertegne Fredspræliminærerne. 1831 havde G. Overbefalingen i Podolien og blev 1839 Generalgouverneur i Vestsibirien, men tog Afsked 1851. Under Krimkrigen 1854 tilbød G. frivillig sin Tjeneste og førte et Hærcorps paa Krim, hvor han ved Alma og Inkerman viste stor personlig Tapperhed, men trak sig snart efter tilbage og døde 18 Marts 1868. — **Michael G.**, Broder til Peter G., f. 1792, var Artilleriofficer i Krigen 1812—14 og ledede 1828 som Stabschef Overgangen over Donau og n. A. Belejringen af Schumla og Silistria. Under den polske Opstand 1831 udmærkede G. sig som Chef for Artilleriet, især ved Ostrolenka og ved Stormen paa Warschau, og betegnedes af Paskevitsch ligefrem som hans naturlige Efterfølger. G. blev nu Chef for Generalstaben og 1846 Militærgouverneur i Warschau. Under Felttoget i Ungarn 1849 var G. Stabschef for Paskevitsch og fik 1853 Anførselen over den Hær, der besatte Rumænien, samt efter Paskevitschs uheldige Angreb paa Silistria i Juni 1854 over hele Donauhæren. Ved de Forstærkninger, han efter Slaget ved Alma sendte sin gamle Modstander Fyrst Mentschikov, reddede han Sevastopol for en snar Indtagelse; og i Marts 1855 blev G. faa Timer før Kejser Nikolajs Død udnævnt til Overgeneral paa Krim. Med urokkeligt Mod og Sejhed, om end med Mangel paa Foretagelsesaand, ledede han Sevastopols Forsvar, indtil al Modstand var frugtesløs; ogsaa var hans Tilbagetog ypperlig udført. I Febr. 1856 blev G. Statholder i Polen, stræbte at afskaffe Misbrug i Forfatningen og indføre en retfærdigere og mildere Styrelse, men kunde ikke hindre de blodige Optrin i Warschau i Febr. og Apr. 1861. Kort efter døde han 30 Maj og jordedes efter eget Ønske i Sevastopol. — En Fætter, **Alexander G.**, f. 16 Juli 1798, var i Skolen i Czarskoje-Selo Kammerat og Ven af Digteren Puschkin og brugtes allerede 1820—22 ved Congresserne i Laibach og Verona. 1824—29 blev G. Legationssecretær i London, 1832 Attaché i Wien og 1841 Afsending i Stuttgart, hvor han førte Underhandlingerne om Kronprins (nu Kong) Carls Giftermaal med Storfyrstinde Olga. 1848—49 øvede G. en betydelig, om end skjult Indflydelse paa de tyske Hoffer og blev 1850 Afsending ved den gjenoprettede Forbundsdag; herfra sendtes han 1854 til Wien og førte under Krimkrigen de langvarige diplomatiske Underhandlinger. I Apr. 1856 efter Grev Nesselrodes Afgang hjemkaldtes G. for at overtage Udenrigsministeriet; han udtrykte Ruslands politiske Stilling og Opgave i de Ord: „Rusland surmuler ikke, men samler sig", medens han betegnede sit Had mod Østerrig ved den Paastand, at „Østerrig er ingen Stat, men kun en Rege-

ring". Han søgte først at tilvejebringe et godt Forhold til Frankrig, fulgte 1857 Kejser Alexander II til Stuttgart til Mødet med Napoleon III og understøttede 1859—60 Frankrigs Politik i det italienske Spørgsmaal imod Østerrig og 1861 dets Tog til Syrien. Derimod afslog han 1862 Opfordringen om fælles Optræden i den nordamerikanske Borgerkrig og afviste 1863 med stor Styrke Vestmagternes Forsøg paa at indblande sig i Forholdet mellem Polen og Rusland, hvorhos han knyttede et nøje Forhold med Preussen. Baade 1864 og 1866 støttede G. hemmelig Bismarcks Politik og kunde derfor i Marts 1871 faa Rusland løst fra de trykkende Bestemmelser i Pariserfreden 1856 om det sorte Havs Neutralisering, som han allerede 31 Oct. 1870 havde erklæret for bortfaldne. Til Løn for, hvad han saaledes havde udrettet, blev G. 1862 Rigsvicekansler og 1867 Rigskansler og hædredes desuden paa flere Maader af Kejseren og Folket. 1872 var G. med at slutte Trekejserforbundet, men tre Aar efter kølnedes Forholdet til Tyskland, da G. optraadte til bedste for Frankrig under den Misstemning, som hist var opstaaet, og bestemt holdt paa Freden. 1873 forstod G. at overliste England ved de særlige Underhandlinger, han førte om Chiva, og ligeledes viste han stor diplomatisk Dygtighed 1875—76 under de nye Forviklinger i Tyrkiet, men maatte dog lide den Skuffelse, at Fredsvilkaarene fra San Stefano betydelig ændredes paa Berliner-Congressen som Følge af Englands Modstand og Bismarcks Holdning. G., som for at aflede Englands Opmærksomhed havde ophidset Emiren af Afghanistan, lod ham dog i Stikken, da England begyndte Krig. Han søgte derefter at nærme sig til Frankrig ligesom 20 Aar tidligere og lagde intet Dølgsmaal paa sin Uvilje mod Bismarck. 1881 overdroges Udenrigsministeriets Ledelse til Giers; i April 1882 tog G. ligefrem Afsked og døde 11 Marts 1883.

Gosau Søer, 2 Smaasøer i Øvre-Østerrig, 2 M. f. v. for Ischl, bekjendte for deres skjønne Natur, besøges meget af Tourister fra Ischl.

Göschen, George Joach., engelsk Statsmand, f. 15 Aug. 1831 i London, Søn af en tysk Banquier Wilh. Heinr. Göschen (f. 1783, d. 1866), studerede først i Oxford og indtraadte 1853 i sin Faders Forretning. 1863 udgav G. sit Skrift »The Theory on foreign exchanges«, som i kort Tid oplevede 5 Oplag (1876 9de Opl.) og henledede Opmærksomheden saaledes paa ham, at han valgtes i Londons City til Underhuset. I Nov. 1865 blev G. Vicepræsident i Handelsministeriet og i Jan. n. A. Kansler for Hertugd. Lancaster med Sæde i Cabinettet indtil Juli, da Ministeriet Russell afgik. I Dec. 1868 valgte Gladstone G. til Minister for Fattigvæsenet, i hvilken Stilling han viste stort Organisationstalent og dristig Vilje til at reformere; i Marts 1871 blev han Marineminister indt. Jan. 1874 og viste som saadan en lignende Dygtighed. I Oct. 1876 gik G. til Ægypten for at undersøge dets Finansforhold og stille Forslag til deres Forbedring, bl. a. ved Indsættelse af en engelsk-fransk Control. I Gladstones nye Ministerium 1880 fik G. ikke Sæde, fordi han misbilligede Planen om yderligere Udvidelse af Valgretten. Derimod gik G. i Maj 1880 til Constantinopel i en overordentlig Sendelse, vedrørende Montenegro, og indtager stadig en agtet Stilling i det engelske Underhus.

Gosen, en frugtbar Provins i Nedreægyptens østlige Del, som paa Josephs Foranstaltning blev anvist hans Fader Jakob og dennes Sønner til Opholdssted, da de indvandrede fra Canaan.

Goslar, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 9 M. s. ø. for Hannover ved Foden af Rammelsbjærget. 11,000 J. Staden har flere gamle Bygninger, hvoriblandt Raadhuset, det gamle Gildehus og Domcapellet med herlige Glasmalerier. Bjærgværksdrift, navnlig paa Kobber og Svovlkis. Store Ølbryggerier og livlig Industri i chemiske Præparater, Farvevarer, Tobak, Papir, Spejle, samt hvad der staar i Forbindelse med Bjærgværksdrift. Gode Sliferbrud. G. var de sachsiske og frankiske Kejseres Yndlingsopholdssted og var fordum en fri Rigsstad, der 1802 kom under Preussen, 1807 under Kongeriget Westfalen og 1816 under Hannover.

Goslawski, Maurycy, polsk Digter, f. 1805, var først med i den russiske Hær under Diebitschs's tyrkiske Felttog og udgav 1828 i Warschau det beskrivende Digt »Podole«, en Skildring af hans Hjemstavn Podolien. 1830 gik han ind i den polske Revolutionshær, blev fangen, men flygtede og undkom til Paris, hvor han 1833 udgav »Poezye ulana polskiego«. Under Zaliwskys Anførsel forsøgte han med andre Emigranter at rejse en ny Opstand i Polen 1833, men blev fangen og døde i Fængslet i Galizien 1834.

Gosport, 1) Stad i Hamp-Shire i England ved Kanalen paa Vestsiden af Portsmouths Havn. 10,000 J., for største Delen Søfolk og Haandværkere. Stort Hospital. Betydelige Bagerier for Skibsbrød. Krigsflaaden har her store Magasiner for Proviant, et Krudtmagasin og et stort Hospital for 1800 Søfolk. 2) Ny Stad i Staten Virginia i Nordamerika, 17 M. f. ø. for Richmond, i Nærheden af James-Flodens Udløb, er opstaaet som Følge af Anlæget af et Orlogsværft med Arsenal og store Værksteder og Depoter.

Gossaert, Jan [Jahrt], hollandsk Maler, f. omtr. 1470, d. 1 Oct. 1532 (efter andre 1541), kaldes sædvanlig, efter sin Fødeby Maubeuge i Hainaut, Jean de Mabuse. Han viser i sine ældre Billeder Paavirkning af Quentin Massijs og hører til den ældre flamske Skoles anseligste Mestre. Hans Hovedværk i dette Tidsrum er „De hellige tre Kongers Tilbedelse" i Castle Howard i England. Efter en Rejse til Italien (1512—13), hvor han især studerede Lionardo da Vinci og Michel Angelo, tilegnede han sig den italienske Renaissances Malemaade, som han indførte i Flandern, og lagde derved Grunden til den italieniserende Manierisme, som blev et Særkjende for en Del af den senere flamske Skole. Sin sidste Levetid opholdt han sig i Utrecht og Middelburg. Han var yndet af

den landsflygtige danske Konge Christian II, hvis Børn han malede.

Gosse, Edmund William [goss], f. 1849, Docent i engelsk Literatur i Cambridge, har udgivet nogle Digtsamlinger (»On Viol and Flute«, 1878, »New Poems«, 1879) og Dramaer (»King Erik«, 1876, »The Unknown Lover«, 1878). Han er en fin og forstaaende Kjender af Literatur, har rejst i Skandinavien og er godt inde i nordisk Literatur; en Række kritiske Afhandlinger, »Northern Studies« (1879), indeholder ogsaa Essays om nordiske Forfattere (Bjørnson, Ibsen). Af den engelske Digter Gray har han skrevet en Biographi (1882) (i »English Men of Letters«-Serien), og tillige har han besørget en fuldstændig Udgave af hans Værker.

Gossec, Franç. Jos., f. 1734 i Vergnies i Hainaut, d. 1829 i Passy (95 Aar gl.), er :n af Frankrigs mærkeligste Musikere. 1751 insattes han som Forspiller i Orchestret hos Rameaus Beundrer, den rige Generalforpagter 'a Popelinière, og der vaktes hans Interesse or Instrumentalmusiken. Paa samme Tid om Haydn skrev sin første Symphoni i :yskland, begyndte G. at skrive Symphonier Frankrig, af hvilke den første udkom 1754. 759 udkom hans første Strygeqvartetter, som ort efter bleve eftertrykte i Holland og Tyskind, og 1760 udgav han et Reqviem, som ıldstændig begrundede hans Ry som Compoist. Fra 1764 forsøgte han sig i den dramaske Stil og ydede ogsaa i denne Retning ærker, som sætte ham i første Klasse af den anske Skoles Operacomponister. 1770 stiftede ın et Concertselskab og gav Impulsen til, at nstrumentalmusiken fik en omhyggelig og ıanceret Udførelse. Væsentligst gavnede han ıg den franske Musik ved at stifte »L'école yal de chant« 1784, som var den første Opndelse til det berømte Pariserconservatorium, r ogsaa under hans Medvirkning oprettedes '95. Dette viede han sine Kræfter baade m Lærer og Medforfatter af Lærebøger indtil 15, da han trak sig tilbage. G. har skrevet Symphonier, af hvilke 3 for Blæseinstrumenter alene, 18 Strygeqvartetter, 11 Operaer, re Messer og Oratorier osv. og desuden en el Hymner for Mandsstemmer med Accompagnement af Blæseinstrumenter, som bleve førte ved Revolutionens Nationalfester.

Gosselies [lih], Fabrikstad i den belgiske 'ov. Hainaut, 1 M. n. for Charleroi. 8,000 I.

Gosselman, Carl Aug., f. 15 Juni 1800 i tad, blev 1816 Student og gjorde derefter første Sørejse, hvorpaa han for videre at danne sig til Søtjenesten traadte ind paa rlbergs Krigsakademi og 1819 blev Underutenant ved Flaaden. Han havde allerede rt flere Rejser til Søs, da han som Capitain et Handelsfartøj fik Lejlighed til at besøge erika; denne Rejse har han med poetisk fattelse af Natur- og Folkeliv skildret i esa i Columbia åren 1825, 1826« (1828, e Opl. 1864), »Resa mellan Södra och ra Amerika« (1838) og »Resa i Norra erika« (1835). Efter senere at have gjort e Rejser paa Orlogsskibe fik han 1836 af jeringen Befaling til at besøge de sydamerikanske Stater for at samle Oplysninger om disse Landes politiske og commercielle Forhold. Ved Hjemkomsten udgav han sine »Bref från en vandrande Sjöman« (1839, 3dje Opl. 1872), der ere fulde af livlige Træk og en frisk, livsglad Verdensbetragtning, og offentliggjorde noget senere sine under Rejsen afgivne »Rapporter« (1840). G. blev 1840 Capitainlieutenant og Chef for Post-Dampskibet »Lejonet«; han døde 4 Apr. 1843 i Nyköping.

Gossensass, et klimatisk Cursted i det østerrigske Kronland Tirol, 6 M. s. for Innsbruck ved Brenner-Jærnbanen.

Gossypium stypticum, Bomuld, der er gjennemtrængt med en Opløsning af Chlorjærn, anvendes som blodstillende Middel.

Goszczynski, Sev. [goschtschinski], polsk Digter, f. 1803. Hans Epos »Zamek Kaniowski« (1828) saa vel som hans Lyrik er vakt ved den af Mickiewicz fremkaldte nationale romantiske Bevægelse. Han deltog under Revolutionen 1830 i Overfaldet paa Storfyrst Constantin; hans Krigssange blev populære under Frihedskampen. Senere levede han i Schweiz og Frankrig, skrev Fortællinger og Revolutionssange. Senere slog han over i religiøs Mystik. Berømtest er hans Digt Sobótka. Gribende Naturskildring, dygtig Charakteristik, vild og mørk Lidenskabelighed charakterisere hans Produktion. Sine sidste Aar tilbragte han i Lemberg, hvor han døde 25 Febr. 1876.

Gossmann, Friederike, tysk Skuespillerinde, f. 23 Marts 1838 i Würzburg, begyndte sin kunstneriske Uddannelse i München, hvor hun femten Aar gammel paa Hoftheatret gjorde en med levende Bifald modtaget Debut. 1855 spillede hun med stort Held paa Thaliatheatret i Hamborg, og 1856 fik hun Ansættelse ved Hofburgtheatret i Wien og blev en af dets ypperste og mest yndede Kunstnerinder, indtil hun 1861 tog Afsked med Scenen for at ægte Friherre Prokesch-Osten, Søn af den kejserlige Internuntius i Constantinopel. Fra 1862 til 1867 gav hun om Vinteren Gjæsteroller i alle Tysklands store Byer og i St. Petersborg, optraadte senere ved enkelte Forestillinger i velgjørende Øjemed, senest 1874 i Gmunden, hvor hun tilbringer Sommeren.

Gossner, Joh. Evangelista, tysk Gejstlig, f. 1773 af katholske Forældre i Nærheden af Augsburg, blev 1797 katholsk Præst, men følte sig snart efter i Uoverensstemmelse med Romerkirkens Lære og blev derfor Gjenstand for Forfølgelser fra Jesuiternes Side, som endte med at han 1817 blev afsat fra sit Embede. Efter et længere Ophold i Rusland og flere tyske Stæder gik han 1826 over til Protestantismen og blev 1829 Præst ved Bethlehemskirken i Berlin. Her oprettede han 1836 en Missionsskole, hvorfra en Mængde Missionærer bleve udsendte til Nordamerika, Australien, Ostindien, Java og Molukkerne; efterhaanden bleve dog Nyholland og Ostindien Missionens Hovedpunkter. G. døde 20 Marts 1858.

Got, François Jules Edmond [go], fransk Skuespiller, f. 1 Oct. 1822 i Lignerolles, indtraadte efter at være bleven Student 1841 i

Conservatoriet under Provost, fik 1842 anden og 1843 første Pris for Skuespilkunst, aftjente sin Værnepligt i Rytteriet og debuterede 1844 paa Théâtre français. Ved sit livfulde, naturlige Spil og sit uudtømmelige Lune vandt han strax Publikum og blev efter at have udmærket sig som Sganarel, Figaro og i komiske Charakterroller 1850 udnævnt til Sociétaire. Han er en genial Fremstiller, og ved de mange originale Figurer, som han i Lystspillet har skabt og mesterlig udført, har han skabt sig et Ry som en af Frankrigs fineste og mest fremragende Charakterskuespillere. Blandt hans bedste Roller kunne nævnes Tibia i „Marianna", Capitain Baudrille i „Hjærtet og Pengene", Jean de Rieux i „Hertug Job", Giboyer i »Les effrontés« og i »Le fils de Giboyer« samt Titelrollen i „Mercadet".

Goter forekomme under forskjellige Navneformer (Guttones, Gotones, Gothi) hos de græske og latinske Historikere som germanske Folkeslag, der snart under deres Indfald i det romerske Rige kom til at spille den største Rolle i dets Skæbne. De ældre romerske Forfattere fra 1ste og 2det Aarh. omtale dem ved Østersøens sydøstlige Kyst omkring Weichselens Mundinger. Men i 1ste Halvdel af 3dje Aarh. dukke de op ved det sorte Hav mellem Dnjepr og Donau. Gotiske Sagn fra 6te Aarh. berette, at G. i Oldtiden vare udbragne fra Scandia (Skaane) over Havet til Landet om Weichselen og derfra mange Menneskealdre senere over Land til det sorte Hav. Fra deres Boliger n. og v. for det sorte Hav brød G. første Gang 238 ind paa det romerske Gebet og opfyldte derpaa igjennem Aarhundreder hele Europa med Rygtet om deres Krigsbedrifter. Fra Dacien trængte de over Donau ind i Møsien og Thrakien; Kejser Decius faldt i Kampen imod dem i Møsien 251, og hans Efterfølger Gallus kjøbte Freden af dem. Paa samme Tid gjorde de i Forening med andre germanske og sarmatiske Folkeslag ødelæggende Tog til Lilleasien og Grækenland, hærjede Rhodus og Kreta, Makedonien og Thrakien, indtil Claudius II.s Sejer ved Naissus i Øvremøsien 269, hvoraf denne Kejser fik Tilnavnet Goticus, standsede deres Fremtrængen. Hans Efterfølger Kejser Aurelian drev dem ved en ny Sejer tilbage over Donau, men overlod dem Dacien. Her holdt de sig nu længe rolige, indtil de paa Constantin d. stores Tid atter overskred Donau, men bleve slagne tilbage af denne Kejser, som sluttede Fred med dem, og fra nu af stod de en Tid lang i de vidtløftige Landstrækninger mellem Theiß og Don som et Slags Formur for Romerriget mod andre Barbarer. Paa den Tid begyndte Christendommen at faa Indgang hos G. før hos noget andet germansk Folk, i den arianske Form, og deres Biskop Ulfilas's Bibeloversættelse (c. 370) blev et vigtigt Middel til dens Udbredelse blandt G. Ved denne Tid var deres Rige delt, og to Grene af G. fremtræde i Historien: **Vestgoter** (Visigothi) ell. Tervinger fra Donau til Karpatherne mellem Theiß og Dnjestr (i det østl. Ungarn, Transsylvanien, Rumænien og Bessarabien) og **Østgoter** (Austrogothi) eller Greutunger i Sydrusland mellem Dnjestr og Don. De sidstes Konge Ermanarik (s. d. A.), af Amalernes Helteslægt, skal ogsaa have hersket over Vestgoterne og mange andre germanske og sarmatiske Folkeslag; men ved Hunnernes frygtelige Fremtrængen i Europa dræbte den gamle Konge sig selv c. 370, og Østgoterne bleve undertvungne af Hunnerne, medens Vestgoterne dels under Athanarik trak sig tilbage til Karpathernes Bjærgegne, dels med Kejser Valens's Tilladelse, 200,000 Krigere med Kvinder, Børn og Trælle under Anførsel af Fridigern, 376 gik over Donau og nedsatte sig i Nedremøsien. Men da de kejserlige Embedsmænd benyttede G.s Nød til skjændig Vinding og for uhyre Priser solgte dem de sletteste Levnedsmidler, gjorde de Opstand, trængte plyndrende ind i Thrakien, sejrede i det store Slag ved Adrianopel 378, hvor Valens faldt, og gjorde sig til Herre over Landet. Theodosius d. store satte ved kloge Forholdsregler en Grænse for deres Ødelæggelser og fik dem til at erkjende hans Overhøjhed, og de dannede fra nu af den østromerske Krigsmagts Hovedstyrke. Men efter den store Kejsers Død, da Romerriget deltes og i Stedet for Sammenhold Splid opkom imellem de to Rigers Styrere, og da Vestgoterne havde faaet en dygtig Konge i Alarik I af Balternes Kongeslægt, som havde forenet de efter Athanariks Død under forskjellige Anførere splittede Stammer, optraadte de igjen som Romernes Fjender, gjorde ødelæggende Tog gjennem Makedonien og Grækenland og vendte sig efter 400 mod Italien, hvor de vel bleve drevne tilbage af Stilicho, men efter dennes Mord fik fast Fod og Alarik endog indtog Rom 410. Kort efter døde han; hans Svoger og Efterfølger Ataulph (410—15) førte 412 Vestgoterne til det sydlige Gallien og Spanien, hvor de grundede det vestgotiske Rige. Ataulphs Efterfølger Vallia (415—19) forbandt sig med Kejser Honorius, trængte Alaner, Vandaler og Svever tilbage i Spanien og fik til Belønning af Romerne en Del af Aquitanien, hvor Tolosa blev Hovedstad i det vestgotiske Rige, som udvidedes mod Syd af Vallias Efterfølger Theodorik I, der kæmpede sammen med Aëtius mod Attila paa de catalauniske Marker, hvor han faldt 451. Eurik (466—84) udvidede Riget saa vel i Gallien til Loire og Rhône og over Kystlandet til Italien som i Spanien og gav sit Folk Love. Hans Søn Alarik II (484—507) lod et Udtog af den romerske Ret optegne for sine romerske Undersaatter (Breviarium Alaricianum); han faldt i et Slag mod Frankerkongen Chlodevig i Nærheden af Poitiers, hvorpaa Frankerne bemægtigede sig det meste af Vestgoternes Besiddelser i Gallien (Aqvitanien); Resten (Septimanien ell. Languedoc) reddedes af Alariks Svigerfader, Østgoterkongen Theodorik, for hans Søn Amalarik, med hvilken Konge Balternes Slægt uddøde 531. Af de følgende Konger, der besteg Tronen ved Valg, overvandt Leovigild (569—86) Baskonerne (Baskerne) i Biscaya og Navarra, undertrykkede Tilhængerne af den katholske Lære og lod endog sin Søn Hermenegild som Tilhænger af samme hen-

rette, samt undertvang 585 Sveverne i det nordvestlige Hjørne af Halvøen, hvilken derefter ganske beherskedes af Vestgoterne. Under hans anden Søn og Efterfølger Reccared ombyttede Vestgoterne den arianske Lære med den katholske, og den hidtil forfulgte katholske Gejstlighed tiltog fra den Tid stærkt i Rigdom og Magt. Reccasuinth (649—72) fuldendte den under Eurik begyndte Optegnelse af Loven; Lovbogen Forum judicum (Lex Visigothorum), der indeholdt en fælles Ret for den gotiske og den romerske Befolkning, blev i det 13de Aarh. oversat paa Spansk under Navnet Fuero juzgo og danner Grundlaget for den spanske Lovgivning. Men ved Stormændenes Magt, Gejstlighedens Indflydelse ogsaa i verdslige Sager og heftige Tronstridigheder blev det vestgotiske Rige til Trods for sin betydelige Udstrækning ind vortes svagt. Da man ved Vitizas Død 710 valgte Roderik til Konge med Forbigaaelse af den afdøde Konges Sønner, indkaldte disse i Forbindelse med deres misfornøjede Slægtninge Araberne fra Afrika; Statholderen i Nordafrika Musa sendte sin Feltherre Tarik over til Spanien, og denne sejrede 711 ved Xeres de la Frontera over Roderik, som faldt i Slaget, hvorpaa det vestgotiske Rige gik til Grunde. Landets Erobring fuldendte Musa selv i Spidsen for en ny Hær 713; kun i de nordlige Bjærgegne (Asturien) bevarede Vestgoterne deres Uafhængighed, og her dannede sig nye christne Stater (s. **Spaniens Hist.**). **Østgoterne** havde efter Attilas Død og Hunnerrigets Opløsning boet i Pannonien og under de tre Brødre Valamir, Theodemir og Vidimir af deres gamle Kongestamme Amalerne baade kæmpet heldig mod andre barbariske Folk og gjort lykkelige Indfald i det græske Kejserdømme. Efter at Kejser Leo I havde købt Freden af Theodemir, blev dennes Søn Theodorik opdraget ved det byzantinske Hof; ved Faderens Død 475 blev han Østgoternes Anfører og førte, opfordret dertil af Kejser Zeno, der gjærne vilde befri sit Rige for saa besværlige Naboer, 489 sit Folk til Italien mod Odoaker, som havde omstyrtet det vestromerske Rige, slog ham ved Aquileia, erobrede Italien og tvang Odoaker til at indeslutte sig i Ravenna, hvor han efter 3 Aars Belejring maatte overgive sig og blev dræbt 493. Theodorik oprettede derpaa det store **østgotiske Rige**, der foruden Italien med Sicilien omfattede de nord derfor liggende Alpelande og Dalmatien og mod Øst strakte sig ind i Pannonien, mod Vest fra 507 over Provence. Men strax efter den store Konges Død 526 begyndte Rigets Forfald, saa at det kun fik en kort Bestaaen. Da han ingen Sønner havde, førte hans Datter Amalasuntha Regeringen for sin mindreaarige Søn Athalarik, men blev efter dennes Død 534 myrdet af sin Fætter Theodahat, som derpaa opkastede sig til Konge. Deraf tog den græske Kejser Justinian I Anledning til at blande sig i Italiens Anliggender, sendte sin Feltherre Belisarius derover, der …) fangede Vitiges, som G. efter at have …at og dræbt den feje Theodohat havde …et til Konge, og fordrev den af G. i Nordlien valgte Konge, den ædle og tapre Totilas, fra Rom. Narses fortsatte Kampen med Sejren ved Taginæ i Apenninerne, hvor Totilas blev dødelig saaret, 552 og vandt 553 en afgjørende Sejer i Nærheden af Vesuv, hvor Tejas, Østgoternes sidste Konge, faldt. Hermed gik deres Rige til Grunde; Italien blev en Provins af det østromerske Rige, og Krigen endte ganske med de tiloversblevne G.s Nederlag og Adsplittelse 556. **Mesogoter**, s. **Mesien.**

Goters Konge, en Del af de danske Kongers Titel, som de have til fælles med de svenske Konger, hidrører fra Gotlands (Gullands) Erobring af Valdemar Atterdag 1361.

Gotfred af Bouillon [buijōng], Hertug af Nedrelothringen, den første Regent i Kongeriget Jerusalem, ældste Søn af Grev Eustache II af Boulogne og Ida, Søster til Hert. G. d. pukkelryggede af Nedrelothringen, f. 1061, arvede 1076 dette Hertugdømme efter sin Morbroder, udmærkede sig ved flere Lejligheder i Kejser Henrik IV.s Krige, især i Slaget ved Merseburg, hvor han efter Sagnet skal have fældet Modkongen Rudolf af Schwaben, og ved Roms Erobring og fik derfor Hertugdømmet Bouillon som et Grevskabet Ardennerne fraskilt Herskab. Da Pave Urban II opfordrede de christne til at udrive det hellige Land af de vantros Hænder, var den fromme, tapre ridderlige G. en af de første, som med oprigtig Iver og varm Følelse greb denne Ide og var rede til at ofre Liv og jordiske Goder derfor. Efter 1095 at have pantsat Bouillon til Biskoppen af Liège for at kunne bestride Udgifterne til Toget tiltraadte han i Aug. 1096 det første Korstog sammen med sine Brødre Balduin og Eustache, nødte Kejser Alexios Komnenos til at aabne sig Vejen til Orienten, deltog i alle Togets Hovedbegivenheder og til sidst i Erobringen af Jerusalem 15 Juli 1099, hvorpaa Korshærens Anførere enedes om at vælge G. til Konge af J.; men den fromme Helt vilde ikke antage Kongetitel eller bære Kongekronen paa det Sted, der opfordrede til den dybeste Ydmyghed, og hvor Christus havde baaret en Tornekrone; han antog derfor kun Titlen „den hellige Gravs Beskytter". Sultanen af Ægypten, der drog imod de christne med en langt overlegen Stridsmagt, slog han paa Sletten ved Askalon 12 Aug. s. A. og bragte ved denne Sejer saa godt som hele Palæstina under de christnes Herredømme. Men midt under sine Bestræbelser for at organisere den nye Stat bortreves G. allerede efter et Aars Regering i den kraftigste Alder af en Sygdom, fremkaldt ved det uvante Klima og de store Anstrængelser, 18 Juli 1100 og blev begravet i den hellige Gravs Kirke. Historien fremstiller G. som et Mønster paa alle ridderlige Dyder, og Tasso giver i sit „Befriede Jerusalem" en ypperlig Skildring af hans Charakter.

Gotha, 1) Hertugdømme i Mellemtyskland n. for Thüringerwald, 25,6 □ M. med 138,000 J. (1880), udgjør Hovedbestanddelen af Hertugd. Sachsen-Koburg-Gotha (s. d. A.). 2) Stad i Hertugd. Sachsen-Koburg-G., 17 M. v. s. v. for Leipzig. 27,000 J. (1880), for største Delen Protestanter. Slot, der er Hertugens Vinterresidens, med Bibliothek. Slottene Friedenstein

og Friedrichshall og Theatret, den nye Caserne og flere smukke Privatbygninger. Stort hertugeligt Museum med Bibliothek paa 160,000 Bd. og fortrinligt Møntkabinet. Observatorium. Ligbrændingsetablissement (siden 1878). Fabriker for Roesukker, Tobak, sachsisk Porcelæn, Uld- og Bomuldsstoffer, Papir og Fortepianoer m. m. samt Just. Perthes's kartographiske Anstalt. G. er omgiven af herlige Anlæg og store Haver.

Gothaer (Gothapartiet), Navn paa den Gruppe tyske Politikere, som under H. Gagerns Ledelse 1848—49 kæmpede for en tysk Forbundsstat under preussisk Ledelse og med constitutionelle Former saa vel for Forbundet som for de enkelte Stater. Den fik dette Navn, fordi den 26—28 Juni 1849 holdt et Møde i Gotha, hvor den fastsatte sit Program. Til G. hørte bl. a. Biedermann, Bassermann, G. Beseler, Dahlmann, Duckwitz, Mathy, R. Mohl, Simson og Waitz. G. svarede nærmest til, hvad man i Frankrig kaldte „Doctrinære" og i Danmark „National-liberale".

Gotisk Bygningskunst, **Gotik**, s. **Bygningskunst**. **Gotisk Skrift**, en især paa Titelblade anvendt, fra Middelalderens Bogskrift stammende, stærkt forsiret Skriftart.

Gotisk Sprog udgjorde den østlige Gren af de germanske Sprogarter og staar omtrent midt imellem de sydgermanske (tyske og engelske) og nordgermanske (nordiske) Sprog. Det kjendes nu kun af, hvad der er tilbage af Ulfilas's Bibeloversættelser, af nogle Brudstykker af en Fortolkning af Johannesevangeliet (udg. af Maßmann 1834), af en opbevaret gotisk Kalender og Underskrifterne paa nogle Documenter. Bl. a. har J. Grimm i sin „Deutsche Grammatik" behandlet den gotiske Sproglære.

Gotland, dansk **Gulland**, den største af de til Sverige hørende Øer, ligger c. 12 M. (90 Kilom.) fra Sveriges Vestkyst, c. 8 M. fra Øland, i den dybeste Del af Østersøen. Den har en Størrelse af c. 54 □ M. (2,969 □ Kilom.) og 51,800 J. Øen har stejle Kyster (højere mod V. end mod Ø.) og bestaar af et Kalkstenslag, der hviler paa et Underlag af Sandsten, som kun paa den sydligste Spidse træder for Dagen. I Almindel. er Overfladen jævn; dog forekommer der nogle Aase og isolerede Bjærge, blandt hvilke Thorsborgen og Hoberg ere de mærkeligste. Egentlige Søer og Floder forekomme ikke; de eneste Vandsamlinger, der findes, ere Sumpe, Moser og Bække. Moserne, der tillige med Sumpene indtage $\frac{1}{11}$ af Øens hele Overflade, og hvis Bund bestaar af dyrkelig Dyndjord, udtørres ligesom Bækkene om Sommeren. Klimaet er mildt, og dette i Forening med Beskaffenheden af Jordsmonnet, der bestaar af Muld og Sand blandet med Kalkgrus, frembringer en yppig, efter sin Natur mere sydlandsk end nordisk Vegetation. Øen har til Trods for en især i den senere Tid ødelæggende Skovhugst rige Skove, og dens Fyrreskove ere ved deres Gavntømmer de ypperste i Norden. Hovednæringsvejene ere Skovhugst, Agerdyrkning, Faareavl og Kalkbrud; blandt Bihaandteringerne ere de vigtigste Fiskeri, Stenhuggeri, Handel og Søfart, for hvilken sidste Øen har en Mængde gode Havne, hvoriblandt Slitehamn er den bedste i Østersøen. G., som i Middelalderen havde en blomstrende Handel, regnedes fra ældgamle Tider til Sverige, hvorfor den ogsaa i hele den katholske Tid i gejstlig Henseende hørte under Bispestolen i Linköping. Men Øen havde sin egen Landslov, sin egen Statsret og Søret og var for øvrigt næsten fuldkommen uafhængig, med Undtagelse af, at den betalte en aarlig Skat samt i Krigstid desuden en Krigsskat til den svenske Konge. Omsider lykkedes det Magnus Ladulås at bringe den i et nærmere og fastere Forhold til Moderlandet, da han var bleven kaldt til Voldgiftsmand i Stridighederne mellem Landboerne og Bisbys mægtige Borgerskab. 1361 drog Valdemar Atterdag over til G., erobrede Øen samt indtog og plyndrede Visby. Gotlændingerne fordrev rigtignok for en Tid de danske, men disse satte sig snart atter i Besiddelse af Øen, som efter Bestemmelserne i Forliget paa Aalholm 1366 skulde tilhøre Danmark. 1392 tog Fetaliebrødrene i Kong Albrechts Navn Øen i Besiddelse og havde her et ypperligt Tilholdssted paa deres Røvertog; men 1398 bleve de fordrevne af de preussiske Ordensriddere. Øen indløstes 1408 fra Ridderne af Dronn. Margrete, som dog ikke tilbagegav den til Sverige. 1437—49 havde Erik af Pommern sit Tilhold paa G., og 1466—89 indehavdes den af Ivar Axelsson (Tott). Carl Knutssons og Gustav I.s Forsøg paa at tilbagevinde G. til Sverige mislykkedes, fordi de svenske Befalingsmænd lod sig narre ved Underhandlingerne, og først 1645 ved Freden i Brömsebro forenedes G. atter med Sverige. G. blev vel 1676 indtaget af de danske under Juel, men tilbagegaves ved Freden 1679. Russerne, som allerede én Gang (1720) havde gjort et mislykket Landingsforsøg, besatte 1808 Øen, men maatte efter en Maaneds Forløb capitulere, da Admiral Cederström landede med en svensk Flotille. G. med omliggende Øer, af hvilke de største ere Fårö og Gotska Sandön (tilsammen c. 2½ □ M. (134 □ Kilom.)), udgjør et eget Stift (Visby) og et eget Län. G. Län, inddelt i 2 Fogderier med kun en eneste By, Visby, har et Areal af c. 56½ □ M. (3,116 □ Kilom.) med 53,293 J. (1882). Af Arealet optoges s. A. omtr. 31 p. Ct. af dyrket Jord og Eng, omtr. 33 p. Ct. af Skov. Kreaturholdet udgjorde 11,688 Heste, 34,962 Stkr. Hornkvæg, 35,916 Faar, 291 Geder og 6,932 Svin. Siden 1811 har dette Län en særskilt Nationalbevæbning, der er organiseret paa en anden Maade end Landeværnet paa Sveriges Fastland og bestaar af alt det vaabenføre Mandskab mellem 18 og 60 Aar (mellem det 45de og 50de Aar i Reserven, mellem det 50de og 60de Aar som Arbejdsmandskab) med et eget Officerscorps.

Gotter, Friedr. Wilh., tysk Digter, f. 1746 i Gotha, d. 1797, hørte i Wetzlar til Goethes, Kästners og Jerusalems Kreds og blev 1771 Gehejmesecretær i Gotha. Hans efter franske Mønstre uddannede Smag viser sig i hans omhyggelige Form; ved sit epikuræisk-gemytlige Lune hører han nærmest til Wielands Retning. Hans Arbejder ere dels i den ældre Epistelstil, dels lyriske og dramatiske.

Gottesberg, Stad i den preussiske Provins Schlesien, 9 M. s. v. for Breslau. 7,000 J. Stenkul-, Kobbermalm- og Porphyrbrud. Væveri.

Gottfried af Strassburg, Digter fra den middelhøjtyske Periode, var af borgerlig Slægt og havde nydt en lærd Dannelse. Hans Hovedværk „Tristan und Isolt" er fra 1207—10, men han fik det ikke fuldendt, uagtet han naaede til over 20,000 Vers; det fortsattes af Ulr. v. Türheim (c. 1240) og Heinr. v. Freiberg mod Slutn. af det 13de Aarh.; den første er tør og prosaisk, den sidste nærmere ved G.s glødende og pragtfulde Phantasi, der udfolder sig med henrivende Ynde i den erotiske Lidenskab og er forbunden med et mærkeligt Herredømme over det tekniske. Af G. er der ogsaa efterladt nogle lyriske Digte. Hans Stil blev i det 13de Aarh. efterlignet af Conrad Flecke, Rudolf v. Ems og Conrad v. Würzburg. Udgaver af „Tristan" haves af Hagen, Groote og Massmann, samt af Bechstein i Pfeiffers Samling „Deutsche Klassiker des Mittelalters". Kurtz og Simrock have oversat den paa moderne Tysk.

Gotthard, Sanct, 1) en mægtig Bjærgknude i Alperne, paa Grænsen af Schweizercantonerne Uri og Tessin, med en stærkt besøgt Alpevej til Italien, fra hvilken der ogsaa er en Kørevej over Furcapasset til Rhônedalen. G. indeholder Rhinens, Rhônes og Tessins Kilder. Over og igjennem Bjærget er nu ført en 1882 aabnet Jærnbane fra Vierwaldstättersøen til Lago Maggiore. Den største Tunnel fra Göschenen til Airolo er næsten 2 Mile lang. Foruden en stor Mængde mindre Tunneler har der ogsaa, for at vinde Stigning, maattet anlægges flere saakaldte Drejetunneler, gjennem hvilke Banen snor sig i Spiraler opad. 2) Flække i Ungarn ved Floden Raab, 20 M. s. s. v. for Presburg. Her sejrede Østerrigerne under Montecuculi over Tyrkerne 1 Aug. 1664.

Gotthelf, Jeremias, Forfatternavn for A. Bitzius (s. d. A.).

Gottlieben, en lille Flække i Cant. Thurgau Schweiz ved Rhinen, ¼ M. v. for Konstanz, ar et Slot, i hvilke Johan Hus sad fangen 415 og Pave Johan XXIII 1418.

Gottorp, et gammelt Slot i Slesvig, be-iggende i Sliens inderste Vig paa en lille Ø ved Byen Slesvig og ved Dæmninger for-undet med Fastlandet. Det er vistnok opført det 12te Aarh. og ejedes oprindelig af de lesvigske Biskopper, men blev Hertugerne af Sønderjyllands Residens efter ved Mageskifte 268 at være kommet til Hert. Erik, som lod et stærkt befæste. Hans Søn, Hert. Valdemar, od 1288 Slottet nedbryde for at bruge Materialierne til det s. A. afbrændte Slesvigs Befæstning, men opbyggede det igjen 1295. Denne Hertugs Sønnesøn af s. N. pantsatte Slottet til sin Morbroder, den bekjendte Grev Gert af Holsten. Under de idelige Stridig-der imellem de danske Konger og Hertugerne mt de holstenske Grever blev G. som Her-gdømmets Hovedfæstning ofte, men forgjæves, lejret af Kongerne (1329, 1416, 1417, 1426). 92 afbrændte Slottet for en stor Del, men blev snart gjenopbygget, og i Beg. af det næste Aarh. lod Hert. Frederik, senere Kong F. I, der jævnlig opholdt sig paa G. og døde her 1533, foretage betydelige Forbedringer saa vel ved Slotsbygningerne som ved Fæstningsværkerne, ligesom ogsaa hans Efterfølger Kong Christian III. Ved den Deling af Hertugdømmerne, som denne Konge 1544 foretog med sine Brødre, tilfaldt G. Adolf, hvis Linje benævnes derefter. 1 Jan. 1565 (Natten efter at Hert. Adolf her havde fejret sit Bryllup) afbrændte Slottets Østfløj, men den blev gjenopført 1565—68 med Tilføjelse af en ny Fløj, den nordre, af italienske Bygmestere; og G. var derefter Residens for denne Hertug og hans Efterkommere, de mærkelige holsten-gottorpske Hertuger (der bl. a. stiftede det berømte gottorpske Bibliothek og Kunstkammer, som 1749 førtes til København), og Udgangspunktet for de sidste af disses fjendtlige Machinationer mod Danmark (blev indtaget af Kong Frederik IV 1700) indtil 1713, da Fred. IV erobrede de holsten-gottorpske Lande, hvorpaa den hertugelige Residens forflyttedes til Kiel. 4 Sept. 1721 modtog Kongen paa G. Arvehyldning af de slesvigske Stænder. I den nyere Tid har G. været Sædet for Statholderen i Hertugdømmerne, for den ved Frdn. af 15 Maj 1834 oprettede slesvig-holstenske Regering og for den slesvigske Overret indtil 1848. 1790 havde Frederik VI som Kronprins Bryllup paa G. med Marie af Hessen, og 1818 fødtes her Kong Christian IX. 1842 fjærnedes Voldene om G. Slottet bestaar af 4 ulige store Fløje; i den nordlige Fløj er Kirken og Riddersalen. 1851—55 blev Slottet indrettet til Caserne og benyttes nu ogsaa af Preusserne som saadan.

Gottschalk, Søn af en sachsisk Greve, var allerede som Barn bleven overgivet Klostret Fulda af sine Forældre. Da han var bleven voxen, vaagnede Frihedslysten hos ham, og en Synode i Mainz 829 tillod ham at træde ud; men Abbed Rabanus Maurus i Fulda bevirkede, at denne Tilladelse blev erklæret ugyldig. G. blev forflyttet til Klostret Orbais i Stiftet Soissons, hvor han søgte sin Trøst i Studiet af Augustins Skrifter. Derved gik Romerkirkens Pelagianisme op for ham; men selv gik han videre end Augustin og lærte en dobbelt Prædestination, nemlig en til Salighed og en til Fordømmelse, medens Augustin var bleven staaende ved en Overladelse til den fortjente Fordømmelse. Da Rabanus, som imidlertid var bleven Ærkebiskop i Mainz, fik Nys om denne Lære, sammenkaldte han 848 en Synode i Mainz, hvor G. mødte i frejdig Overbevisning om sin Læres Kirkelighed. Men Synoden fordømte ham, lod ham piske og overgav ham til hans Metropolit Hinkmar af Reims; denne fordømte ham paa ny paa en Synode i Chiersy 849, lod ham piske, indtil han halvt døende overgav sine Skrifter til Ilden, og dømte ham derefter til livsvarig Indespærring i Klosterfængslet i Hautvilliers, hvor han tilbagekaldte sin aftvungne Gjenkaldelse og blev sin Overbevisning urokkelig tro indtil sin Død 868 eller 869.

Gottschall, Rudolf v., tysk Digter og Literærhistoriker, f. 30 Sept. 1823 i Breslau, studerede

Jura i Königsberg og vakte stor Opsigt ved „Lieder der Gegenwart“ (1842) og „Censurflüchtlinge“ (1843), friske Digte i den da herskende politiske Visetone. Relegeret fra Breslau blev han 1846 Dr. jur. i Berlin, dernæst Theaterdirecteur i Königsberg, i hvilken Stilling han skrev flere Dramaer, hvoraf „Ferdinand v. Schill“ 1850 blev forbudt i Berlin og Breslau. Hans „Die Göttin“ (1852) er en Art kvindelig Faustdigtning; 1853 udkom det episke Digt „Carlo Zeno“, s. A. som G. tog Bolig i Breslau. Der gav han sig hen til literærhistoriske Studier, hvoraf Frugter ere „Deutsche Nationalliteratur in der ersten Hälfte des 19ten Jahrh.“ (1853; 5te Udg. 1881), der hævder den nyere Literaturs selvstændige Værd og Betydning og træder op i Modsætning til Jul. Schmidts Fordring, at Poesien skal holde sig til de moderne Tendenser og Ideer, samt hans „Poetik“ (1858). En Digtsamling af G. udkom 1858; 1862 forlod han Breslau for at redigere et Blad i Posen, der skulde have Nationaliteternes Forsoning til Maal, men maatte opgive det. Fra 1863 er det episke Digt „Maja“. Siden 1864 har han for Brockhaus i Leipzig redigeret „Blätter für litterarische Unterhaltung“ og siden 1880 den nye Række af „Unsere Zeit“. 1865—80 udkom hans samlede dramatiske Værker, hvoraf „Mazeppa“ og „Pitt und Fox“ ere de bedste. Frugter af hans journalistiske Virksomhed ere „Porträts und Studien“ („Litterarische Charakterköpfe“ og „Paris unter dem zweiten Kaiserreich“) (1870—76). 1870 skrev han i „Kölnische Zeitung“ Krigssange mod Frankrig og udgav 1873 „Janus, Kriegs- und Friedenslieder“, hvis væsentligste Ejendommeligheder ere den rhetoriske Pathos og den store, ofte overdrevne Billedrigdom, ligesom da i det hele taget G.s omfangsrige Produktion, ved Siden af sine betydelige Fortrin, ofte lider af tom Ordbram, Overfladiskhed og Jagen efter Effect. I de sidste Aar har G. vendt sig til Romanen og skrevet „Im Banne des schwarzen Adlers“ (1876), „Welke Blätter“ (1878), „Das goldene Kalb“ (1880), „Die Erbschaft des Blutes“ (1882), „Die Papierprinzessin“ (1883), for en stor Del blot middelgod Underholdningslecture uden egentlig literær Værdi.

Gottsched, Joh. Christoph, tysk Forfatter og Smagsdommer, f. 2 Febr. 1700 ved Königsberg, hvor han studerede, flygtede 1724 for at undgaa preussisk Soldatertjeneste til Leipzig, hvor han holdt Forelæsninger over de skjønne Videnskaber, og døde som Professor i Philosophi og Digtekunst 12 Dec. 1766. Hans Navn er næsten blevet synonymt med literært Pedanteri og Aandløshed, men skjønt hans hele æsthetiske Opfattelse udgik fra en nøgtern Forstandsbetragtning, var en Renselse i Retning af det correcte og lovbundne nødvendig, da Hoffmannswaldau og Lohenstein paa den ene og Chr. Weise paa den anden Side lod Literaturen strømme over af Svulst og Raahed, som man søgte at bøde paa ved pedantisk Paaklistring af franske Phraser. Hanswurst tumlede sig paa Skuepladsen i Æde- og Pryglescener. I Modsætning dertil kæmpede G. for den klassiske Smag, saaledes som den opfattedes i den franske Poesi og Literatur; navnlig gjorde han de tre Enheder og den øvrige Regelbundethed gjældende for Dramaets Vedkommende, men saa i Digtekunsten kun et Værk af Forstand, Flid og Dannelse. Han skaffede sig literær Forbindelse ved Hoffer og Universiteter, men „Schweizerne“ Bodmer (s. d. A.) og Breitinger traadte op i Modsætning til „Sachserne“ (G.s Parti); hine havde faaet deres Syn paa Poesien ved Studium af Englænderne, navnlig Milton. G. laa under i Kampen, og ved hans Død var hans Autoritet, som han længe havde hævdet med dictatorisk Opblæsthed, brudt. G. har især Fortjenester ved at have hævdet det tyske Sprogs Brug ogsaa i videnskabelige Sager (her fandt han Understøttelse hos Thomasius og Wolf) og ved rationel Behandling af Sprogets Grammatik. Af hans literærhistoriske Arbejder maa mærkes: „Nöthiger Vorrath zur Geschichte der deutschen dramatischen Dichtkunst von 1450 an“. Hans Digte og Dramaer (bekjendtest er „Der sterbende Cato“) ere frastødende ved fuldstændig Mangel paa Poesi og den mest skolemesteragtige Kjedsommelighed. — Hans første Hustru, Luise Adelgunde Victoria, født Kulmus, f. 1713, d. 1762, en begavet og lærd Dame, skrev Digte, Sørge- og Lystspil.

Gouachemaleri [guasch], af ital. guazzo, Fugtighed, Vandfarve, males med Vandfarver, blandede med Gummi eller Lim, der paasættes saaledes, at de dække Grunden, medens de i Aquarelmalerier ere transparente. Man maler paa Pergament, Elfenben og Papir. Jfr. Aquarel. De engelske Vandfarvemalere have i de senere Aar lagt mere Vægt paa G., medens tidligere Aquarelmaleriet var saa godt som eneraadende.

Gouda, Stad i den hollandske Prov. Syd-Holland, 6 M. s. til v. for Amsterdam. 18,000 I. Smukt Raadhus, Kirke med stort Orgel og prægtige Glasmalerier. Vigtig Industri i Bomuldsvarer, Lerpiber, Teglsten og andre Lervarer. Store Geneverbrænderier.

Goudchaux, Michel [guschö], fransk Finansmand, f. 1797 i Paris af en rig jødisk Kjøbmandsslægt fra Elsaß, kom ved sin Faders Død tidlig i Spidsen for et Banquierhus, blev 1826 Deputeret og tog livlig Del i Oppositionen. Efter Julirevolutionen 1830 fik G. et vigtigt Embede i Straßburg, men kom senere i Strid med Ministrene, blev afsat 1834 og fortsatte Kampen i Flyveskrifter og i Bladet »National«. Efter Februarrevolutionen 1848 var G. i 14 Dage Finansminister og paa ny efter Arbejderoprøret i Juni (indtil Oct.). Som Medlem af Nationalforsamlingen understøttede G. Cavaignacs Regering, idet han dog nærmede sig Venstre, men tog næsten kun Del i finansielle Spørgsmaals Drøftelse og bekæmpede her Foulds Anskuelser. Fra 1849 deltog G. ikke i det politiske Liv, lod sig 1857 vælge til den lovgivende Forsamling, men vilde ikke aflægge Ed til Kejseren. Han døde 27 Dec. 1862.

Goudimel, Claude [gudimell], fransk Kirkecomponist, født i Franche-Comté eller i Nærheden af Avignon i Beg. af det 16de Aarh., oprettede henim. 1540 en Musikskole i Rom,

i hvilken flere udmærkede Musikere, saasom G. Animuccia, S. Bettini, G. M. Nanini og Palestrina, fik deres Uddannelse. 1555 opholdt han sig i Paris, hvor han udgav den af ham componerede Musik til Horats's Oder. 1562 udkom smstds. 76 Psalmer af David, satte i Musik af G. for 4 Stemmer i fugeret Motetform, og 1565 udsatte han for 4 Stemmer (med Melodien i Tenoren) „til Husbrug" de af Clém. Marot og Theodor de Bèze versificerede Psalmer af David, hvis Melodier Wilh. Franck allerede 1545 havde udgivet til Brug for Gudstjenesten i den reformerte Kirke. Det er uvist, om G. har været Calvinist, eller om hans Misundere blot have benyttet hans musikalske Virksomhed i Psalmesagen til at gjøre ham mistænkelig som frafalden. Man ved kun, at han hørte til de proscriberede, som i Bartholomæusnatten 24 Aug. 1572 bleve dræbte Lyon, og at hans Lig blev kastet i Rhône. G.s efterladte Messer og Motetter vidne om kort Mesterskab, og det fremgaar klart af dem, vor meget Palestrina skylder sin Lærer.

Gough, Hugh [gøff], engelsk General, f. Nov. 1779, indtraadte 1794 i Hæren, udmærkede sig i Vestindien og 1809 i Spanien om Oberst under Wellington. 1830 blev G. Generalmajor, og 1841 sattes han i Spidsen r Toget mod China. Han indtog Hongkong, moy og Ningpo, slog 1842 Chineserne aldeles d Tseki, tiltvang sig Adgang til den gule lod og besatte Shanghai og Tschinkiangfu, en standsedes ved Fredsslutningen paa sin emrykning imod Nanking. Til Løn fik G. rlamentets Tak, blev Baronet og Overgeneral er det indiske Compagnis Tropper. Som idan slog G. 1843 Mahratterne og førte 45—46 Krigen imod Sikherne; han sejrede o Slag, indtog Lahore og tilknyttede hele ndet indtil Satladsch. Da der 1848 paa ny brød Krig imod dem, led G. først store b i det blodige Slag ved Chilianwalla Jan. 1849 og blev derfor tilbagekaldt; r inden hans Efterfølger kom, havde G. eles sejret ved Gudscharat 21 Febr. og underng derefter hele Pandschab. Allerede 1846 G. ophøjet til Peer som Baron G.; 1849 remmedes han til Viscount, og 1862 blev Feltmarschal. I Overhuset hørte han de liberale. D. 3 Marts 1869.

Gough, John [s. o.], nordamerikansk Maadesprædikant, f. 1817 i England, fulgte 1829 en Udvandrer til Nordamerika og kom i binderlære, men forfaldt til Drik og sank n dybeste Uselhed, saa at hans Hustru og r døde af Mangel. Dette standsede dog hans Drikkeri, men 1842 fik han tilfældig Maadeholdsprædikant at høre og blev saa en deraf, at han ikke alene strax opgav al , men selv kort efter begyndte at rejse ing og prædike imod sin tidligere Last, i Nordamerika, dels i England (især —60). G. gjorde dette med saa stor na- Veltalenhed og saa aabenhjærtig Fremg af sin egen Fortid, at han sjælden d at gjøre Virkning.

ujon, Jean [guschōng], den første betydefranske Billedhugger, f. i Paris i Beg. 16de Aarh., d. i Bologna i Tiden mellem 1564 og 1568; den ældre Opgivelse af, at han blev dræbt i Bartholomæusnatten 24 Aug. 1572 er urigtig. Han studerede mere den samtidige florentinske Billedhuggerskole end Antikerne uden dog at være blot Efterligner. Især roses hans kvindelige Figurer for Ynde og Elegance. Blandt hans mange Arbejder opbevarer Louvres Sculptursamling bl. a. „Diana", en Marmorgruppe, hvor Diane af Poitiers skal være portræteret i Gudinden. Tre af Relieferne fra Fontaine des innocents bevares ligeledes i Louvre. Nyere Undersøgelser have godtgjort, at han udvandrede til Italien i 1562 og udførte nogle Arbejder der inden sin Død.

Gould, Benjamin Apthorp [guhld], nordamerikansk Astronom, f. 1824, var i nogen Tid Directeur for Dudley Observatoriet i Albany og Udgiver af »The Astronomical Journal«. Han er især bekjendt ved sit Ophold i Sydamerika 1870—1884, udgav »Uranometria Argentina«, et Atlas med tilhørende Katalog over alle for det blotte Øje synlige Stjærner paa Himlens sydlige Halvkugle, samt Cordova Zone-Katalog i 4 Bind, indeholdende Positionerne af alle Stjærner ned til 9de à 10de Størrelse mellem 23° og 80° sydlig Declination, i et Antal af 73,160.

Gould, John [s. o.], f. 1804, d. 1881, engelsk Zoolog, især Ornitholog, har udgivet en Række store Pragtværker over Pattedyr og Fugle: »Birds of Europe« (1832—37), »Birds of Asia« (1850—60), »Birds of Australia« (1840—56), »Monograph of the Rhamphastidæ« (1833—35), »Monograph of the Trochilidæ« (1850—59), »of the Trogonidæ« (1838), »of the Odontophorinæ« (1850), »The mammals of Australia« (1845—60), »A monograph of the Macropodidæ or family of Kangaroos« (1841—44), »The birds of New-Guinea and the adjacent Papuan islands« (1875), »Monograph of the Pittidæ« (1880).

Gounod, Charles François [gunō], f. 17 Juni 1818 i Paris, studerede Musik i det derværende Conservatorium, vandt første Pris for en Cantate 1839 og rejste derpaa til Rom, hvor han udelukkende syslede med Kirkemusik. 1843 kom han til Wien, hvor han opførte en Messe, der mindede om Palestrinas Stil, blev derpaa ansat som Capelmester ved en Kirke i Paris og tænkte endog paa at indtræde i en gejstlig Orden. Han opgav imidlertid denne Tanke, nedlagde sit Embede og componerede Operaen Sappho, som blev givet paa den store Opera 1851, men ikke gjorde synderlig Lykke. Hans følgende Arbejder vare Chor til Ponsards Tragedie »Ulysse«, som i rhythmisk og harmonisk Henseende have et antikt Præg, en stor Opera »La Nonne sanglante« (1854), som tydede paa store Fremskridt i dramatisk Composition, en komisk Opera efter Molières »Le Médecin malgré lui« (1858) og endelig 1859 Operaen »Faust«, et genialt Værk, som har fundet rig Anerkjendelse baade i Frankrig og i andre Lande, og hvis 3dje Akt ubetinget hører til det bedste, som den nyere Tids Operaliteratur har frembragt. G. synes imidlertid at have culmineret i denne Opera, thi om der end findes smukke Partier i »Philémon et Baucis«

»La Colombe«, »La reine de Saba« og »Mireille«, staa disse Operaer dog tilbage for »Faust«, hvilket efter Udlandets Mening ogsaa gjælder hans »Roméo et Juliette« (1867), som i Frankrig næsten sættes over »Faust«. De senere Operaer »Cinq-Mars« (1877), »Polyeucte« (1878) og »Le tribut de Zamora« (1880) have ikke svaret til Forhaabningerne. Den skjønne Sørgecantate »Gallia« (1871) er ligesom et Pendant til Brahms's „Triumphlied". Foruden en Del Messer, Psalmer og Cantater har G. skrevet mange mindre Vocalsager, der have fundet stor Udbredelse; til disse hører den skjønne, katholske, lidenskabelige Bøn til Madonna, hvortil et Præludium af J. S. Bach tjener som Underlag, og som under Titlen »Méditation« i en Mængde forskjelligartede Arrangementer er vandret Verden rundt. Et Par Symphonier af G. ere givne i Paris, men ere næppe kjendte uden for Frankrig.

Gourdon [gurdŏng], Stad i det franske Dep. Lot, 4 M. n. til v. for Cahors. 5,000 J. Handel med Vin og Trøfler.

Gourgaud, Gaspard [gurgō], fransk General, f. 14 Sept. 1783, indtraadte 1802 i Hæren og udmærkede sig 1805 ved Austerlitz, 1806 ved Jena og 1808 ved Zaragoza. Paa Felttoget i Rusland 1812 var G. den, der først trængte ind i Moskvas Kreml; han blev Baron og Ordonnansofficer hos Keiseren og reddede dennes Liv efter Slaget ved Brienne 1814. Dog fulgte G. ham ikke til Elba, men sluttede sig til ham i de 100 Dage og fulgte ham i Fangenskabet paa St. Helena indtil 1818, da han efter en Strid med Grev Montholon gik til England, hvor han søgte at virke for Napoleons Frigivelse. En Fremstilling af Felttoget 1815 paadrog ham Udvisning af Landet. 1821 fik G. Tilladelse til at vende hjem til Frankrig, hvor han tillige med Grev Montholon udgav »Mémoires de Napoléon à Sainte Hélène« (8 Bd., 1823) og 1825 skrev »Napoléon et la grande armée en Russie« som Modskrift imod Ségurs Fremstilling. Efter Julirevolutionen 1830 blev G. Chef for Artilleriet i Paris, 1832 Adjudant hos Kongen og 1835 Generallieutenant og Pair. 1840 ledsagede han Prinsen af Joinville til St. Helena for at afhente Napoleon I.s Lig. 1849 blev G. Medlem af den lovgivende Nationalforsamling og døde 26 Juli 1852.

Gourmand, fr. [gurmāng], Lækkermund, Fraadser.

Goutere [gutēre], egtl. smage, nyde, finde Behag i.

Gouttière, fr. [guttiæhr], en Skinne flettet af Staaltraad, formet som en Rende, der passer til det Lem, den skal optage, og forsynet med en Fod, hvorpaa den kan staa. G. udpolstres med en tynd Krølhaarspude, og Lemmet anbringes derpaa i den uden videre Forbinding, hvilket i mange Tilfælde er af stor Fordel.

Gouvernānte, fr. [gu], Hovmesterinde, Opdragerinde. **Gouvernēre** [gu], beherske, bestyre. **Gouverneur**, fr. [guvernøhr], Statholder, Befalingsmand over en Provins, en Stad osv.; Hovmester.

Gouvy, Ludv. Théodore [guvī], f. 1822 i Gaffontaine ved Saarbrücken, kom fra Gymnasiet i Metz til Paris 1840 for at studere Jura, men valgte snart Musiken, hvori han uddannede sig ved Privatstudium, og tilbragte et Aar i Berlin (1843). Instrumentalværker (fem Symphonier, Violin- og Violoncelsonater, Trioer, Strygeqvartetter og Qvintetter, en Serenade for Strygeorchester, Octet for Blæseinstrumenter, Claversager), Sange og større Chorværker (»Messe de requiem«, »Stabat mater«, „Golgatha") og en Opera „Cid" (Dresden 1863), som dog ikke kunde holde sig paa Repertoiret, røbe en dygtig og smagfuld Componist, paavirket af Mendelssohn. G. lever i Paris.

Gowahat, Stad i den britiske Prov. Assam i Forindien ved Brahmaputras venstre Bred, 70 M. n. ø. for Calcutta, er en stor og velbygget By.

Gowalpara, Stad i den britiske Prov. Assam i Forindien ved Brahmaputras venstre Bred, 60 M. n. ø. for Calcutta. 10,000 J. Livlig Handel. Pragtfuld Udsigt til Himalajas Snetoppe.

Govan, Stad i Lanark-Shire i Skotland, tæt v. for Glasgow ved Clyde, er at betragte som Forstad til Glasgow og har betydeligt Skibsbyggeri og Kattuntrykkeri.

Gower, John [gorr], engelsk Digter, f. 1325 i Sittenham i York-Shire, d. c. 1408. Hans Hovedværk er en moralsk, phantastisk-allegorisk Skildring af det menneskelige Hjærte i tre forskjellige Sprog med tilsvarende Hovedafdelinger: 1) »Speculum meditantis« i franske Vers; denne Del er tabt; 2) »Vox clamantis« i latinske og 3) »Confessio amantis« i engelske Vers. Det er en Efterligning af »Roman de la rose«, en Dialog mellem en Elsker og hans Skriftefader, en Venuspræst „Genius", og er en scholastisk-systematisk Inddeling af alt, hvad der hindrer Elskoven. Et Hovedafsnit af dette Digt er Fortællingen om Apollonios fra Tyros. Poesien skjuler sig under en forvirret Lærdomsmasse i naturvidenskabelige, metaphysiske og moralske Betragtninger, der oplyses med Smaahistorier fra »Gesta Romanorum« og andre almene middelalderlige Kilder. Han lader bl. a. Ulysses lære Talekunsten af Cicero. I G.s franske Ballader spores endnu den gamle Troubadourtradition, afmattet til en kjælen og glat Ynde. I sproghistorisk Henseende har hans Engelsk Betydning. — Til samme Familie hørte **John G.**, den lancasterske Prins Edvards Bannerfører i Slaget ved Tewkesbury 1471, der blev fangen tillige med Prinsen og henrettet. En af dennes Efterkommere, **Thomas G.**, blev 1620 af Kong Jakob I ophøjet til Baronet; fra ham nedstammer i lige Mandslinje Jarlerne af Granville.

Govōne, Giuseppe, italiensk General, f. 1825, fik sin Uddannelse i Turins Krigsskole og ansattes 1845 i Generalstaben, gjorde 1848 Tjeneste i Krigen mod Østerrig og brugtes 1849 ved Underhandlingerne med det oprørske Genua, hvorefter han som Tilskuer ledsagede den preussiske Hær paa Toget mod Danmark. 1853—54 fulgte G. paa samme Maade den tyrkiske Hær ved Donau og blev indesluttet i

Silistria; 1855 tjente han paa Krim i Lamarmoras Stab. G. deltog i Krigen 1859, havde senere en Commando paa Sicilien og blev 1863 General. I Marts 1866 sendtes han til Berlin for at slutte Forbund imod Østerrig og udmærkede sig f. A. som Divisionsgeneral ved Custozza, hvorefter han blev Chef for Generalstaben. Som Medlem af Deputeretkammeret fra 1867 tilraadede han indtrængende Besparelser i Krigsbudgettet og søgte som Krigsminister 1870 at gjennemføre dem, men maatte derfor høre saa ilde af General Cialdini, at han af Sorg forsøgte et Selvmord og derefter blev aandssvækket. G. døde 25 Jan. 1872.

Goya y Lucientes, Francisco José de [gója i], spansk Maler af den nyere Skole, f. 30 Marts 1746 i Aragonien, var Elev af Jos. Luxan Martinez og uddanede sig videre i Italien, hvorpaa han 1774 vendte tilbage til Madrid. Han har malet baade i Olje og al fresco i Zaragoza og Madrid og optraadte ved sine ildfulde Compositioner og udtryksfulde Figurer af det ham omgivende Folkeliv i skarp Modsætning til den da herskende akademiske Stil, som R. Mengs repræsenterede. Han var ogsaa en heldig Portrætmaler, og et friskt og levende Portræt af Carl IV til Hest virkede til, at han 1799 udnævntes til Hofmaler. G. har ogsaa udført en Del smukt og aandfuldt raderede Blade, som ere Sjældenheder. Han døde 15 April 1828 i Bordeaux.

Goyaz [gojähs], 1) Prov. af Keiserdømmet Brasilien, omgiven af Prov. Grão Para og Matto Grosso mod V., Minas Geraes mod S. og Ø., Bahia, Piauhy og Maranhão mod Ø. 13,570 □ M. med 192,000 I. (1882), hvoraf c. 7,000 Slaver. Provinsens Vestgrænse dannes næsten helt igjennem af Fl. Araguaya ell. Rio Grande, der ved Nordgrænsen falder i Tocantins, som gjennemløber Midten af Landet. Østgrænsen dannes af en sammenhængende Bjergkjæde under forskjellige Localnavne og Sydgrænsen af Fl. Paranahyba, der modtager Afløbet fra Provinsens sydl. Fjerdedel og i sit senere Løb fra venstre Side optager Rio Grande, hvorefter den kaldes Parana. Skjønt Prov. ikke savner frugtbare Strækninger, er den ringe Befolkning endnu det væsentligste kun bosat langs Floderne. Her er udstrakte Skove med nyttige Træsorter, og Bjergene ere rige paa Metaller. Hovedmassen af Befolkningen er Indianere. 2) G. ell. Villa Boa, Hovedstad i Prov. G. ved Floden Vermelho, der er Biflod til Araguaya, 140 M. n. v. for Rio Janeiro. 000 I. Bispesæde. I Nærheden rige Guldvæskerier.

Gozlan, Léon [gosläng], fransk Forfatter, 1803 i Marseille, blev, da hans Fader, en rig Skibsreder, mistede sin Formue, taget ud af Skolen og sendt til Afrika, hvor han i Senegal uden Held forsøgte sig som Kjøbmand. Efter at han en Tid lang havde været Lærer ved en Latinskole i Marseille, kom han 1828 til Paris med et Bind Digte, hvortil han ingen Forlægger kunde finde, og var en Tid Boghandlercommis. Da skaffede Méry ham Arbejde for Bladene, og efterhaanden vandt G. sig et Navn som Romanforfatter. Hans talrige Fortællinger, lige fra »Mémoires d'un apothicaire« (1828) og »Les Méandres« (1837) til »La famille Lambert« (1855), saa vel som hans Dramaer og Digte vise Lethed og Ynde i Composition og Fremstilling. D. 1866.

Gozzi, Gasparo, Greve af, ital. Forfatter, f. 1713 i Venezia. Tidlig henreven af Petrarcas Poesi forelskede han sig i en arkadisk Laura og blev gift med sit Hjærtes Dame, der holdt et saadant Hus med hans indskrænkede Midler, at han saa sig nødsaget til at skrive og oversætte Dramaer for at leve. Snart maatte G. flytte ud af sit Hus og leje sig et Par Smaaværelser for at kunne skrive og studere. Han maatte levere Arbejder til Boghandlerne for en usel Betaling, men arbejdede med stor Lethed og et sjældent Talent for Elegance og Klarhed i Stilen. Efter Jesuiterordenens Ophævelse blev det G. overdraget at udarbejde en ny Plan for den lærde Undervisning og Universitetet i Padua. Et Anfald af Fortvivlelse eller Sindsforvirring bragte ham til at forsøge paa Selvmord ved at styrte sig i Vandet; ved et heldigt Tilfælde blev han reddet, og det synes, at denne Krise gjengav ham Sundhed og Livslyst. I sine poetiske »Sermoni« viser G. sig som en elegant Discipel af Horats. I Tidsskriftet »Veneto osservatore«, et Slags Efterligning af den engelske »Spectator«, af moralsk, æsthetisk og almeninteressant Indhold, i »Il mondo morale« med indlagte Oversættelser af Lukian, samt i »Veneta gazzetta« havde han Lejlighed til at udfolde sin smukke, vittige og urbane Prosa. G. døde 1786, kort efter sit andet Ægteskab med en fransk Dame. — Broderen Carlo G. er endnu betydeligere. F. 13 Dec. 1722 i Venezia, kom han som ung Officer i Garnison i Dalmatien, hvor poetiske Drømmerier og Kjærlighedseventyr, der fra en platonisk Begyndelse stedse fik en prosaisk Udgang og slog ham koldt Vand i Blodet, bragte Afvexling i det ensformige Liv. Han skrev allerede den Gang Digte, morede sig ved at iagttage de ejendommelige Sæder i den halvbarbariske Provins og spille Elskerinderoller i Officerskomedier. Da han tog sin Afsked og kom tilbage til Venezia, fandt han Italien behersket af den franske Smag og den encyklopædistiske Philosophi, og begge vare hans phantasifulde, bizarre Natur og hans fanatiske Beundring af den gamle nationale Literatur yderst modbydelige. Skuepladsen i Venezia var behersket af Abbed Chiaris svulstige og talentløse Tragedier og af Goldonis rationelle, i Intriguen monotone Komedier med deres dygtige, men noget flade Komik. Efter at have ført voldsomme literære Kampe med Goldoni i Digte som »Tartana degli influssi« (1757) fik G. den Ide at skabe et Theater, baseret paa den folkelige Tradition med de staaende Masker, som en illustrerende Contrast til en æventyrlig Romantik fra de gamle Fehistoriers Drømmeverden. Frugten af denne Bestræbelse er hans »Fiabe teatrali«, hvori en rig lyrisk-pathetisk Begavelse smelter sammen med det mest burleske Lune og viser os G. som en aandelig Ætling af Ariost og en aandfuld Lærling af de spanske

Digtere fra den gode Tid. Disse »Fiabe«, udførte af det af Sacchi dirigerede Skuespillerselskab, til hvilket G. stod i et intimt Forhold og for hvilket han arbejdede med stor Uegennyttighed, slog ret an hos det skjønhedselskende, blødagtig-indolente og lattermilde venezianske Folk, der i denne phantastiske Komedie saa sine egne Localiteter fremstillede, ja endog Statuer fra de offentlige Pladser figurere i den æventyrlige Handling. G. levede under alt dette et stille, tilbagetrukkent Liv, dog under stadig Kamp for at redde Resterne af sin Families Formue, afvexlende med Æventyr af samme Art som i Dalmatien, og blev efterhaanden en gammel Pebersvend i sit forfaldne Palads. Han tog aldrig Betaling for sine Stykker af Skuespillerne og var Skuespillerindernes Kjæledægge. Af hans mange poetiske Arbejder maa mærkes det parodiskfatiriske Epos »La Marfisa bizzarra«. Da Republiken Venezia „var ophørt 1797", arbejdede G. paa sine Erindringer, »Memorie inutili«; forinden havde Sacchis Trup opløst sig. Efter at have tilbragt sine sidste Aar næsten som Eremit døde G. 6 Apr. 1806. Et Udvalg af hans »Fiabe« er oversat paa Dansk af S. Meisling („G.s dramatiske Æventyr", 1821, og „Ital. Maskekomedier", 1825).

Gozzoli, Benozzo, egtl. B. di Lese, ital. Maler af den florentinske Skole, Elev af Fra Giovanni da Fiesole, f. 1420, d. 1498, var en Kunstner med rig Phantasi, et klart og poetisk Blik for Livet og Naturen, en smuk og livlig Colorit og har malet meget baade al fresco og paa Staffeli. Hans berømteste Arbejder ere Malerierne i Palazzo Riccardi i Firenze, „de hellige tre Kongers Tog til Bethlehem", og i Campo Santo (Kirkegaarden) i Pisa: „22 Fremstillinger af det gamle Testament" (1468—1484). Hans Virksomhed strækker sig fra før 1447 indtil 1485, da han sidste Gang omtales i Anledning af det sidstnævnte Arbejdes Fuldførelse. Hans Arbejder udmærke sig ved et vist genreartet Lune i Anordningen, men gjennemført med saa megen Elskværdighed, at det uden Anstød gaar sammen med de bibelske Æmner, han gjengiver.

Graaben, norsk, d. s. s. Ulv.

Graabrødre, det almindel. Navn for Franciskanerne i Danmark i den katholske Tid.

Graadyb, Indsejlingen fra Vesterhavet til Hobugten og Esbjærg, mellem Halvøen Skallingen og Fanøs Nordende, ¼ Mil bred og med en Barre af c. 13 F.s Dybde.

Graaf-Reynet [grahf ræ], Stad i den østlige Del af Capkolonien i Sydafrika ved Zondagfloden, 25 M. fra dens Udløb i Algoabugten. 6,000 J., hvoriblandt mange Haandværkere og Handlende. G. har Jærnbaneforbindelse med Algoabugten.

Graagaas var Navnet paa et Exemplar af den ældste Frostatingslov, som fandtes i Nidaros c. 1190 og angaves at være skrevet paa Magnus d. godes Foranstaltning c. 1040 og saaledes at indeholde „St. Olafs Love". I det 16de Aarhundrede, da man almindelig tilskrev St. Olaf Affattelsen af alle Norges ældre Love, blev G. ogsaa overført paa de ældre islandske Love, som man ligeledes antog forfattede af St. Olaf, og skjønt man for længst har indset det urigtige heri, har dog Navnet holdt sig som den sædvanlige Betegnelse for de Optegnelser af Love eller Retsregler, vi have fra den islandske Fristats Tid. Denne Lov, der foreligger i to Hovedoptegnelser, begge fra Tiden omkring den islandske Fristats Ophør, er som saa mange andre middelalderlige Love at betragte som en Samling Privatoptegnelser, ikke som nogen bestemt vedtagen Lovbog. Grundlaget for den heri indeholdte Lovgivning føres tilbage til Aarene 1117—18, da i Følge Altings-Beslutning en Nedskrivning af den gjældende Ret ved lovkyndige Mænd foretoges. De to Bearbejdelser af G. kaldes efter de paagjældende Pergamentshaandskrifter Konungsbók og Staðarhólsbók; begge ere udgivne ved V. Finsen (Kbh. 1852 og 1879), den første tillige forsynet med dansk Oversættelse. Efter Fristatens Undergang 1262—64 indførtes i det væsentlige norsk Lovgivning paa Island; 1271—73 vedtoges Lovbogen Járnsíða, og den afløstes igjen 1281 af den endnu til Dels gjældende Jónsbók.

Graah, Vilh. Aug., dansk Søofficer og Rejsende, f. 24 Oct. 1794 i Kjøbenhavn, traadte ind i Marinen 1813, blev Capitainlieutenant 1830 og Capitain 1840. 1823—24 foretog han Opmaalinger og Undersøgelser af Grønlands Vestkyst og opholdt sig senere (1828—31) i Grønland for at undersøge Landets Østkyst. 1831—50 var G. Medlem af den administrerende Direction for den grønlandske og færøiske Handel. 1841 sattes han à la suite i Marinen og døde 16 Sept. 1863.

Graahede, s. Grabehede.

Graal [grahl], s. Gral.

Graasten ell. **Kampesten**, en i daglig Tale anvendt Betegnelse for Granit og nogle andre Stenarter, der forekomme som Rullesten her i Landet.

Graasten (fortysket »Gravenstein"), Flække i Sundeved i Slesvig, ved en efter samme benævnt lille Vig af Nybølnor. Ved Flækken ligger i en herlig Omgivelse det smukke Slot af s. N., der er bygget af en Ahlefeldt og 1725—1852 med sit betydelige Gods tilhørte Hertugerne af Augustenborg; for nylig er det atter gaaet over til disse ved en Overenskomst med Preussen.

Graastener-Æblet, et af de i Danmark almindeligst dyrkede og delicateste Taffelæbler, kaldes ofte, højst urigtig, „Gravenstener" og „Graastensæble". Der har været tvistet meget om Sortens oprindelige Hjemsted. Den ældste Beretning derom haves visstnok i „Bericht von der Halbinsel Sundewitt" af Joh. Chr. Gudme, Friederichstadt 1778, hvor den omtales som „der Grafensteinische oder Cantharapfel, den der Erbherr zu Grafenstein Carl von Ahlefeld hierher von Holland bringen lassen". Andre Steder angives Krim, Tirol og Italien som dens Hjemstavn, hvilket dog synes noget tvivlsomt; thi jo længer den nu til Dags dyrkes mod Syd, des ringere bliver den af Qvalitet; i Frankrig er den saaledes kun at regne for et Madæble, i Syd-Tyskland kan den kun regnes for en almindelig saftfattig Sommerfrugt, selv i Oldenburg regnes den at blive

tarveligere udviklet end f. Ex. i Holsten. Baupel mener, maaske med Rette, at Sorten ikke skulde være indført, men fremkommen af Frø. For denne Antagelse er det dog nu vanskeligt at føre noget faktisk Bevis. I Nord-Tyskland, den sydlige Del af Danmark og Sverige findes i Følge Dr. Eneroth en meget udbredt Frugt „Borgherreæble", efter det tyske pomologiske Navn „Bürgerherrenapfel". I Omegnen af Hamborg kaldes denne Frugt „Comtoirapfel", paa Laaland findes den under Navn af „Boldæble" eller „nægte G."; det er n meget gammel Sort, der efter alt at kjønne er ældre end Graastenerne. Sorten ar saa stor Lighed med den ægte G., baade vad selve Frugtens ydre og indre Egenskaber ngaar og med Hensyn til Træets Maade at oxe og forgrene sig paa, at Slægtskabet nellem dem er aldeles umiskjendeligt. Paa ls i Sundeved, ja mange andre Steder ndes foruden den ægte gule, særdeles fine . en Uendelighed af „nægte", formodentlig ed Frøudsæd fremkomne Former af Frugten, g de fleste af disse staa Borgherreæblet langt ermere i Smag og Form end den ægte. et synes saaledes ikke at være umuligt at n ægte G. er et Barn af Borgherreæblet. øvrigt er den ægte gule G. nu langt sjældnere d mange tro; de fleste af de Frugter, der mme i Handelen, ere af ringere Qvalitet og ne for en Del den saa behagelige Vellugt, n udmærker denne fine Frugtsort, naar den rkes her i Norden. De nægte G. ere, for- ellig fra den ægte, ofte bredere end de ere je og mere rødfarvede. Arreskovs G. er get bredere og tillige noget mere rundagtig jævnt formet; det er en særdeles god og nk Sort. Graastener-Æbletræerne bære hvert Aar, da de meget store og særdeles ukke Blomster ere meget ømtaalige mod st. Ægte Graastener-Æbler ere meget ede ogsaa uden for Danmark, og det kan an- es, at denne Frugtsort maatte kunne finde ibere næsten overalt, hvor der sættes Pris særdeles fin Frugt.

Graat i Graat, s. Camaieu.

Graavakke, en Bjergart, der bestaar af kan- eller afrundede Korn af forskjellige Sten- r (Kvarts, Lerskifer, Glimmer, Feldspat l. a.), der ere sammenkittede ved et kvarts- lerholdende Bindemiddel til en ofte meget Sten. G. forekommer i de ældste palæozoiske anelser, især i Böhmen, Harzen og Rhin- ene; men da Betegnelsen G. er noget ker, har man uden for Tyskland afskaffet og foretrækker specielle Navne for hver lt Art G. I Norge kaldes den „Sparag- ", paa Bornholm „grøn Skifer". **Graa- gruppen** er ensbetydende med hvad man gere kaldte Overgangsformationen, der itter den cambriske, siluriske og devoniske mation.

rabbe, Chr. Dietr., tysk dramatisk Digter, 301 i Detmold, var Regimentsauditeur i Fødestad, men tog sin Afsked for i Düssel- at arbejde sammen med Immermann paa tyske Theaters Opsving i Shakspearesk d. G. var en højst bevæget, excentrisk ar, der bestandig laa i Kamp med Formen; han forvilder sig i krampagtig Jagen efter Kraft, bliver stundum cynisk, næsten altid uklar. „Don Juan und Faust" (1829), „Die Hohenstaufen" (1830—31), „Napoleon oder die 100 Tage" (1831) ere trods al glimtende Genialitet uspillelige, hvorimod „Hannibal" (1835) viser et Fremskridt i kunstnerisk Fortætning af Stoffet. Hans sjælelige Kampe nedbrød hans Helbred; hans sidste Drama „Die Herrmannsschlacht" vidner om aandelig Svækkelse. G. døde 1836. Hans „Sämtliche Werke" ere udgivne af R. Gottschall (2 Bd., 1870) og O. Blumenthal (4 Bd., 1874).

Grabow, 1) Stad i den preussiske Prov. Pommern ved Oder, tæt n. for Stettin. 14,000 I. Skibsværfter, Ankersmedjer, stor Maskinfabrik „Vulcan", Navigationsskole og Skibsbyggerskole. 2) Stad i Mecklenburg-Schwerin, 5 M. s. for Schwerin, ved Fl. Neue Elde. 5,000 I. Smørhandel.

Grabow, Wilh., tysk Politiker, f. 1802, blev 1838 Overborgemester i sin Fødeby Prenzlau og valgtes 1841 til Provinslanddagen for Brandenburg og 1847 til den forenede preussiske Landdag, hvor han som Ordfører for de gammelliberale foreslog en Adresse om udvidet Myndighed og n. A. tog virksom Del i Indførelsen af almindelig Valgret til den nye Nationalforsamling. I denne var G. en Tid lang Formand og ligeledes 1849 i 2det Kammer, men trak sig tilbage med Protest, da en ny Valglov octroieredes i April, og indtraadte først 1858 igjen i det politiske Liv. Her arbejdede han virksomt for at sammensmelte alle liberale Partier og blev derfor 1862—66 valgt til Underhusets Formand, men spillede i de senere Aar ingen Rolle. D. 1874.

Grabówski, Michael, polsk Forfatter, f. 1810, deltog i Romantikens Kamp mod Klassicismen allerede som ung Student i Warschau. 1837—40 udkom hans »Literatura i krytyka«, senere i flere Mellemrum hans »Korrespondencya literacka«. Under Navn af Edvard Tarša udgav G. en Række historiske Romaner; den bekjendteste er »Koliszczyzna i Stepy« (1838), en tragisk Episode af den ukrainske Bondeopstand i 1768. Fremdeles har han i livfulde Billeder beskrevet det polske Folkeliv i »Pamiętniki domowe« (1845). D. 1863 i Warschau som Generaldirecteur for Cultus og Undervisning i Kongeriget Polen.

Gracchus, Tiberius og Cajus Sempronius, Sønner af Tiberius Sempronius G., Consul 177 og 163, Censor 169 f. Chr., der med stor Hæder havde kæmpet i Spanien, og Cornelia, Datter af den ældre Scipio Africanus. Den ældre af Brødrene, Tiberius, tjente 146 f. Chr. i Afrika under sin Svoger, den yngre Scipio Africanus: 137 afsluttede han i Consulen Mancinus's Navn en Overenskomst med Numantinerne, som Senatet vægrede sig ved at stadfæste; 133 var han Almuetribun. Forholdene i Romerstaten havde paa den Tid udviklet sig paa en sørgelig Maade. Efter at Stridighederne mellem Patricierne og Plebejerne vare ophørte derved, at den politiske Ligeberettigelse mellem begge var anerkjendt, havde efterhaanden Senatets Indflydelse udvidet sig i en betydelig Grad, og de fornemme

Familier havde vidst at sætte sig i Besiddelse af de høieste og indflydelsesrigeste Statsembeder. Ved at kjøbe de mindre Landejendomme og ved paa forskjellig Maade at tilegne sig den største Del af Statsjordene (ager publicus) vare de komne i Besiddelser af store Godser, som de dyrkede ved Slaver, medens de fra deres Ejendomme fordrevne og forgjældede Landboere flakkede om uden Hus og Hjem. Som Følge heraf samlede der sig efterhaanden i Rom en talrig Pøbel, der besiddelsesløs, som den var, havde alt at haabe og intet at tabe ved indre Uroligheder og Omvæltninger i Staten. Allerede tidligere havde indsigtsfulde Statsmænd søgt at raade Bod paa dette Misforhold. G. gjorde nu i Forening med nogle Mænd, der delte hans politiske Anskuelser, det Forslag, at den liciniske Agerlov (foreslaaet 376, gjennemført 367), der allerede for længe siden var gaaet i Forglemmelse, skulde træde i Kraft med nogle Modificationer. I Følge denne Lov skulde det for Fremtiden ikke være nogen Borger tilladt at besidde mere end 500 Jugera (250 Td. Land) af Statsjordene eller at græsse mere end 100 Stykker stort og 500 Stykker smaat Kvæg paa Statens Fælleder; hvis en Borger besad mere end 500 Jugera af Statsjordene, skulde det overskydende inddrages og uddeles blandt de fattige Borgere. Loven vakte en heftig Opposition af Adelspartiet, der ved Bistand af Tribunen M. Octavius søgte at hindre dens Stadfæstelse; men efter at Octavius paa et forfatningsstridigt Forslag af G. var bleven afsat fra sit Embede, gik Loven igjennem ligesom ogsaa en anden Lov af ham, at Kong Attalos's Skatte skulde fordeles som Driftscapital til de fattige Borgere, der efter hans første Lov modtog Marker. Efter Udløbet af sin Embedstid søgte G. at blive gjenvalgt som Tribun for det følgende Aar. Ved Valget kom det til Haandgribeligheder mellem de to Partier. Da drog Pontifex Scipio Nasica, en anset og rig Aristokrat, ledsaget af en stor Del Senatorer op paa Capitolium, hvor G.s Tilhængere vare forsamlede; mange af disse flygtede, de øvrige tillige med G. selv bleve dræbte, og G.s Lig blev kastet i Tiberen. — **Cajus Sempron. G.**, Broder til den foreg., 9 Aar yngre end denne, overgik Broderen i Aandsgaver og Veltalenhed, men stod tilbage for ham i Besindighed. Som Quæstor paa Sicilien vandt han Folkets Gunst, saa at han blev valgt til Almuetribun 123 og gjenvalgt for 122 f. Chr. Han fornyede sin Broders Agerlov, gav en lex frumentaria, d. e. en Lov om, at enhver fattig Borger maanedlig mod en ringe Betaling kunde faa et vist Qvantum Sæd udleveret fra Statens Magasiner, og ligeledes andre Love, hvorved han sørgede for Folkets Fordel, f. Ex. ved Kolonianlæg, ligesom han ogsaa svækkede Senatets Magt ved at fratage det Dommerforretningerne og overdrage dem til Ridderstanden. Derimod lykkedes det ham ikke at gjennemføre Loven om at give Romernes italienske Forbundsfæller Borgerret. Da Senatet anvendte det Middel at lade en anden Almuetribun, M. Livius Drusus, overbyde ham med Lovforslag, der tilsyneladende vare endnu mere fordelagtige for Almuen, sank G.s Popularitet, saa at han ikke blev gjenvalgt til Almuetribun for 121, medens hans farligste Modstander L. Opimius blev valgt til Consul. Da der derpaa 121 blev gjort Forslag om at sætte G.s Love ud af Kraft, kom det til Haandgribeligheder i Folkeforsamlingen paa Capitolium, hvorpaa G. og hans Meningsfælle M. Fulvius Flaccus besatte Aventinerbjerget med deres Tilhængere, men da dette blev stormet af det aristokratiske Parti, flygtede G. over Tiberen til Furinas hellige Lund, hvor han for ikke at falde i sine Fjenders Hænder lod sig dræbe af en Slave.

Grâce, fr. [grahs], Naade, Ynde; **graciøs**, yndig, indtagende.

Gràcia, Commune i den spanske Prov. Catalonien i Nærheden af Barcelona. 39,000 J. Smukt bygget Stad, der i industriel Henseende hører under Barcelona.

Graciósa, en af de Portugal tilhørende azoriske Øer, 1½ □ M. med 12,000 J., er frugtbar, frembringer Korn og Vin og har vigtig Kvægavl. Her ere Stæderne Santa Cruz med en lille Havn og Guadelupe, hver med c. 3,000 J.

Grad (lat. gradus, Skridt, Trin) er et Udtryk, som bl. a. bruges til at angive Nærheden i Slægtskab. I op- og nedstigende Linje tælles hver enkelt Fødsel, gjennem hvilke to Personer ere beslægtede med hinanden. Saaledes siges Sønnen at være beslægtet med Faderen i første G., Sønnesønnen med Bedstefaderen i anden G. o. s. v. I Sidelinjerne tæller den civile eller romerske Regnemaade alle Fødslerne, der danne Slægtskabet, saa at Søskende ere beslægtede i anden G., Farbroder og Brodersøn i tredje G., Søskendebørn i fjerde G., medens den kanoniske Regnemaade enten kun tæller Fødslerne mellem den ene af de beslægtede og den fælles Stamfader og angiver Søskende som beslægtede i første G., Søskendebørn i anden G. eller ogsaa tæller Fødslerne fra den fælles Stamfader til begge Sider og angiver Farbroder og Brodersøn som beslægtede i første og anden G. **Gradual** kaldes Arvemaaden, naar den er indrettet saaledes, at den eller, for saa vidt flere ere lige nære, de den afdøde i G. nærmeste Slægtninge, og kun de, kaldes til Arv efter ham; men denne Arvemaade er ikke i noget Land fuldstændig gjennemført og er navnlig aldeles forkastet i den danske og norske Lovgivning, som har antaget det ganske modsatte Linealprincip; s. **Stirps**. — I Geometrien bruges G. om en vis Del af Cirklens Omkreds. Enhver Cirkelperipheri deles nemlig i 360 G., 1 G. igjen i 60 Minuter, 1 Minut i 60 Sekunder; 57 G. 17 Min. 44,8 Sek. skrives $57^\circ 17' 44'',8$. Da Gradinddelingen benyttes for enhver Cirkel uden Hensyn til Radius, er den intet Maal paa Buens Længde (med mindre tillige Radius er bekjendt), men alene paa dens Forhold til Peripherien. Da derimod Buen er proportional med Centrivinklen, bruges Gradinddelingen tillige for Vinkler, idet en Vinkel er lige saa mange G. som den Bue, hvorfor den er Centrivinkel, og da Vinklens Størrelse er uafhængig af Benenes Længde, er Vinklen

bestemt alene ved sit Gradeantal.
nkel er altsaa 90°, en hul Vinkel
en ophøjet mindre end 180°. G.
ialsystem. Ordene Længdegrad, Bred-
lign. betyde G. af de Cirkler, paa
gden og Bredden maales; s. Grad-
Andre Betydninger af Ordet G., som
gningsgrad, Fugtighedsgrad osv., ere
i Physiken betegner alm. G. de
Inddelinger paa Instrumenter (Ther-
Hygrometre o. s. fr.). Om G. af en
d. A. **Gradbøjning**, d. s. s. Com-
s. d. A.).
ysk Grat) kalde Snedkere en under-
ot eller Rende, især tværs paa Træet;
ende Liste, altsaa i Gjennemsnit
n et Paralleltrapez, hvis brede Basis
kaldes en **Gradliste**. Saadanne bruges
at hindre Kastning, f. Ex. ved
rde og Tegnebrætter. **Gradsaven** har
Blad, kun 7 Tomm. langt, anbragt
jaandtag efter hele Længden. **Grad-**
om bruges til at høvle Gradlisten
skraatliggende Saal og spidsvinklet
B. kaldes ogsaa en fremstaaende, en
m dannes ved visse Arbejder, f. Ex.
ering i en Kobberplade ell. ved at
rktøjer, som ikke ere meget haarde.
nes ved Skrabning ell. desl. G. i
Bvæs., Skæringslinjen mellem to Fla-
den viser sig som en fremspringende
Bed et Tag er G. den skraatløbende
r dannes af to hinanden i en udad-
Vinkel mødende Tagflader. Det der-
ibragte Spær kaldes **Gradspæret**. Den
Linje, i hvilken to Hvælvinger skære
l, hedder **Gradbuen**.
ätim, lat., gradvis, lidt efter lidt.
ehede ell. **Graahede**, en Hede i Torning
ysgaard Herred, og i Kragelund Sogn,
erred, i Jylland, et Par Mile s. for
hvor 23 Oct. 1157 det sidste afgjø-
slag kæmpedes mellem de danske Konger
ar Knudsøn og Svend Eriksøn, som
igten blev dræbt i Grademose og efter
hvor Slaget holdtes, i Historien be-
Svend Grade. Dette Slag gjorde
aa en tiaarig Borgerkrig og aabnede
st glimrende Periode i Danmarks Hi-
Den dræbte Konge jordedes paa Stedet,
ille Capel (Grade- ell. Graacapel) blev
der, men Liget førtes senere til Viborg.
bëring, en Fremgangsmaade til Con-
ing af naturlige Saltopløsninger, som
svage til at det kan lønne sig at ind-
dem, bestaar i, at Saltsoolen pumpes
flade Kasser, hvorfra den flyder ned
neget store, fritstaaende Vægge, byggede
stiner af Slaaentorn og stillede lodrette
en herskende Vindretning. Efter Vejrets
ffenhed tappes der hurtigere eller lang-
ere eller standses endog ganske med G.
nogle Aars Forløb maa Tornen om-
l med nye, fordi de belemres med Torn-
hovedsagelig Gips, der kan tjene som
ing. G. giver altsaa ikke blot en stærkere,
ogsaa en renere Soole. En svag Soole
res flere Gange.
adiënt er det Antal Millimetre, som

Barometerstanden aftager, naar man gaar en Længdegrads Størrelse frem i en Retning, der er vinkelret paa Isobaren (s. d. A.). Jo større G. er, desto stærkere blæser Vinden.

Grädisk, Stad i det russiske Gouv. Pultava, 15 M. v. s. v. for Pultava, tæt n. for Fl. Dnjepr. 7,000 I.

Gräditz, et storartet kgl. preussisk Stutteri, ¾ M. s. ø. for Torgau i den preussiske Prov. Sachsen.

Gradmaaling, Indbegrebet af de Operationer, som ere fornødne for at udfinde Størrelsen af en Meridiangrad paa Jordens Overflade og derved bestemme Jordens Størrelse og ved flere Maalinger tillige dens Figur. Man vælger to Punkter, der ligge saa nær som muligt under samme Meridian. Disses Bredde bestemmes med yderste Skarphed, hvorved tillige haves deres Breddeforskjel. Dernæst søges deres Afstand i retlinjet Maal, hvilket sker, ikke ved at maale den hele Linje, men kun en passende Basis, af hvilken man da ved trigonometriske Operationer (Triangulation) kan udlede hele Linjens Længde. Endelig reduceres ved Beregning denne Linje til Meridianen og til Havets Overflade. Oftest vælges en Bue paa flere Grader; men Resultatet udtrykkes ved at angive den deraf følgende Størrelse af 1 Grad. Angaaende det nærmere ved Fremgangsmaaden s. **Landmaaling**. Forsøg i denne Retning gjordes allerede af Eratosthenes (250 f. Chr.) og Kalifen Almamun (827). Men det var først efter Kikkertens Opdagelse og dens Anbringelse paa Maaleinstrumenter, og efter at Hollænderen Snellius til Bestemmelse af Stedernes retlinjede Afstande havde indført den nys nævnte Triangulations-Methode i Stedet for de tidligere raa og til Dels kun paa Skjøn grundede Afstandsbestemmelser, at de nøjagtigere G. kunde tage deres Begyndelse. Den første saadanne udførtes af Picard 1670, som maalte Graden mellem Paris og Amiens. Denne Linje fortsattes af Cassini og Lahire baade mod Syd og Nord, og da den sydlige Maaling gav en større Gradlængde end den nordlige tvært imod Newtons Theori, foranstaltede den franske Regering 1735—36, for at afgjøre dette Spørgsmaal og den mellem de franske og engelske Videnskabsmænd derom førte Strid, en dobbelt Maaling, den ene i Peru af Bouguer og Condamine, den anden i Lapland af Maupertuis, Clairaut o. fl. Herved stadfæstedes Newtons Theori paa det fuldstændigste, idet den nordlige Maaling gav en betydelig større Gradlængde end den sydlige. En meget omfattende G. var den, som de franske foretog i Slutn. af det 18de Aarh. fra Dunkerque til Barcelona, derfra senere fortsat til Øen Formentera, nærmest for at bestemme den franske Meter, forestaaet af Delambre, Méchain, Biot og Arago. De vigtigste udførte G. ere: den engelske og fransk-spanske, der strækker sig fra det nordligste Skotland til helt ned i Algier, den danske og hannoveranske, den preussiske, den russisk-svensk-norske, der omfatter 25 Breddegrader fra det sorte Hav til Hammerfest, den ostindiske, der omfatter 21 Breddegrader, samt den i Laplandet. Af disse

i Forbindelse med den før omtalte i Peru har Faye udledet de i Art. Fladtrykning angivne Dimensioner af Jorden; s. ogsaa Jorden. — Til nøjere Bestemmelse af Jordens Figur og Størrelse høre ogsaa Maalinger af Parallelgrader, som bleve forsøgte f. Ex. af Cassini og Maraldi i Paris's Parallel 1733—34 og af Cassini de Thury og Lacaille, ligeledes i Frankrig, 1740. Det er dog først efter at Telegraphens Opfindelse har sat Astronomerne i Stand til at bestemme Stedernes Længdeforskjel med omtrent samme Nøjagtighed som deres Breddeforskjel, at dette Slags G. har fundet udstrakt Benyttelse, saa at Europa nu ogsaa opmaales paa tværs lige fra Uralbjærgene til Atlanterhavets Kyster. — Til Fremme af Ensartethed i de forskjellige Landes G. oprettedes efter Opfordring af den preussiske General Baeyer 1860 den saakaldte „Mitteleuropäische Gradmessung", som 1867, efter at saa godt som alle europæiske Stater havde sluttet sig til den, antog Navnet „Europäische Gradmessung"; den har sit nordligste Endepunkt i Nærheden af Levanger. Til Drøftelse af de fælles Anliggender samles af og til de forskjellige Nationers Delegerede til de saakaldte geodætiske Congresser, af hvilke den syvende afholdtes i Rom 1883. — Den danske G., til hvilken der allerede gjordes Tilløb i forrige Aarhundrede, begyndte 1816 under Prof. astr. Schumacher, og i den Anledning oprettedes Observatoriet i Altona, der snart blev et Slags Centrum og Planteskole for adskillige andre Landes G. Efter Schumachers Død 1850 blev C. G. Andræ 1852 Directeur for den danske G.; efter at have udgivet det store Værk i 4 Bind „Den danske Gradmaaling" (Kbhvn. 1867—84) efterfulgtes han 1884 af Oberstlieutenant G. Zachariæ. Hovedtrianglerne gaa fra Sjælland over Fyn og Samsø til Jylland og derfra langs Hertugdømmernes Østside ned til Lauenburg, hvor de træde i Forbindelse med de hannoveranske Triangler, ligesom de over Øresund staa i Forbindelse med de svenske og over Østersøen med de preussiske Triangler. Det hele støtter sig paa den ene Side til en paa Amager udmaalt Basis af c. ⅓ Mils Længde, paa den anden Side til en ved Braack i Holsten udmaalt Basis af c. ¾ M.s Længde.

Grado, Stad i den østerrigske Prov. Görz og Gradisca, ved den nordl. Side af Indløbet til Triestbugten. 3,000 J. G. var i Oldtiden Aquileias Havn og en romersk Flaadestation.

Graduāle kaldes i den romerske Kirke en lille Del af en Psalme eller et Skriftsted, som synges ved Messen efter Oplæsning af Epistlen, medens Præsten befinder sig paa Trinene (gradus) til Alteret.

Graduel [ell], gradvis, trinvis.

»Grădus ad Parnāssum« (d. e. Trin til Parnas) kalder man en latinsk Ordbog til Brug for Skolediscipler ved Øvelser i at forfatte latinske Vers. En saadan indeholder Ordene i alphabetisk Orden med Angivelse af enhver Stavelses Qvantitet og med Tilføjelse af passende Tillægsord, af beslægtede Ord osv. Først udgav Jesuiten Aler 1702 en G. a. P.; siden ere fuldstændigere Arbejder leverede af Sintenis, samt af Friedemann og Conrad. S. ogsaa Fux, Joh. Jos.

Graetz, Heinrich, jødisk Historieskriver, f. 31 Oct. 1819, blev 1853 ansat ved det jødiske theologiske Seminarium i Breslau og 1870 Professor ved Universitetet smstds. G.s Hovedværk er „Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart" (11 Bd., 1853—76); desuden har han skrevet „Gnosticismus und Judenthum" (1846) samt Oversættelser og Forklaringer til Davids Psalmer, Højsangen og Prædikerens Bog.

Graf, Arturo, italiensk Forf., f. 1848 i Athen, studerede i Rumænien og Napoli, hvor han blev Dr. jur., men sysselsatte sig tillige med Philologi, Naturvidenskab og Digtekunst. Efter et nyt Ophold i Rumænien drog han 1874 til Rom, ved hvis Universitet han habiliterede sig, og blev da Prof. i italiensk Literatur og sammenlignende Sprogvidenskab i Turin. Af hans poetiske Værker mærkes: »Versi« (1874), »Poesie e novelle« (1876), af hans videnskabelige »Dell' epica neolatina« (1876), »Provenza e Italia« (1877), »I complementi della chanson d'Huon de Bordeaux« (1878), »Roma nella memoria e nelle immaginazioni del medio evo« (1882—83). Fra 1883 er han sammen med Francesco Novati og Rodolfo Renier Udgiver af »Giornale storico della letteratura italiana«.

Graff, Ant., Portrætmaler, f. 18 Nov. 1736 i Winterthur i Schweiz, var Elev af sin Landsmand Schellenberg, men rejste 1756 til Augsburg, hvor han levede, indtil han 1766 blev kaldet som Hofmaler til Dresden, hvor han døde 22 Juni 1813. Hans store Antal af Portræter og Familiestykker udmærke sig ved sikker Tegning, god Farve og charakteristisk Opfattelse; dog ere hans Mandsportræter de bedste. — Hans Søn, **Carl Anton G.**, f. 1774 i Dresden, d. 1832, har gjort sig bekjendt som Landskabsmaler.

Graff, Eberh. Gottlieb, tysk Sprogforsker, f. 1780 i Elbing, blev 1824 Professor i Königsberg og levede fra 1830 til sin Død 1841 i Berlin. Ved Udgivelsen af opbevarede Levninger af det allerældste tyske Sprogs Literatur og navnlig ved sin „Althochdeutscher Sprachschatz" (6 Bd., 1834—44, med Register i 1 Bd. af Maßmann) har G. indlagt sig betydelig Fortjeneste af Studiet af det oldtyske Sprog.

Graffito, s. Sgraffito.

Graffström, Andr. Abrah., f. 10 Jan. 1790 i Sundsvall, studerede i Upsala, hvor han 1819 blev extraordinær Amanuensis ved Bibliotheket og 1820 Docent i Historie. Han var senere Lector først ved Krigsakademiet paa Carlberg, derpaa ved Gymnasiet i Hernösand og blev 1835 Sognepræst i Umeå. Professortitlen fik G. 1833 og optoges i det svenske Akademi 1839; han døde 24 Juli 1870. G. optraadte først som lyrisk Digter i den nyere Skoles poetiske Kalendere og har desuden under Titel af »Skaldeförsök« (2 Hæfter, 1826—32), »Sånger från Norrland« (1841) og »Samlade skaldestycken« (2 Dele, 1864) udgivet lyriske Digte, der udmærke sig ved et mildt Alvor, en ren, ofte elegisk Følelse, samt en klassisk Form. — Hans Søn, **Thor Frithiof G.**, f. 26 Apr. 1826

tuderede fra 1845 i Upsala, fik den philos. Grad 1851 og blev ordineret til Præst 1857. 1859 blev han Hofprædikant og Legationspræ-ikant i Paris, forflyttedes 1862 derfra til ondon, men kaldtes 1866 tilbage som Sogne-ræst i Clara Menighed i Stockholm; han var erhos fra 1872 Over-Hofprædikant og fra 880 Ordensbiskop; d. 13 Aug. 1883. Allerede nder sin Studietid fik G. to Gange det svenske kademis mindre Pris for Digtene »Frans lichael Franzén« og »Sångens framtid«, og 861 fik han dets større Pris for Digtet »Fjell-appen«; under sin præstelige Virksomhed gjorde n sig meget yndet som Prædikant. Efter G.s ød har man udgivet en Samling af hans Dikter« (1884), for største Delen Lejligheds-gte, men udmærkede ved en frisk, om end lest elegisk Stemning; selv havde han ud-vet en Samling af sine Prædikener: »Minnen ån Klara Kyrka« (1879).

Grafton, Stad i den australske Koloni Ny-ydwales ved Clarencefloden, 66 M. n. n. ø. r Sydney. 5,000 I. Livlig Handel med ndbrugsprodukter.

Graham [grǟem], en gammel Slægt i kotland, som har spillet en fremragende Rolle dette Lands Kampe. **John G.**, en trofast Ven Wallace, faldt i Slaget ved Falkirk 1298. **David G.** af Montrose blev fangen tillige d Kong David Bruce ved Durham 1346. **Robert G.** stod i Spidsen for de skotske Ba-ter, som 1437 overfaldt og dræbte Kong Ja-I. — **Patrick G.** var Medlem af Regent-det under den skotske Konge Jakob II.s Min-aarighed, blev 1445 ophøjet til Lord og e 1465. — Hans Sønnesøn, **Will. Lord G.**, fik 5 Titlen Jarl af Montrose og var Stam-er til den berømte **Jam. G.**, Marquis af ntrose (s. d. A.). — **John G. af Claverhouse**, 650, blev af den engelske Konge Jakob II øjet til Viscount Dundee; efter Jakobs gt samlede G. i Højlandene en Hær, med ken han slog Kong Vilhelm III.s Tropper ved icrankie 1689, men blev selv dødelig saaret. **Thomas G.**, Lord **Lynedoch**, f. 1750, var en e mest udmærkede engelske Generaler i den re Tid; han døde 1843. — Blandt G. af en **Eft** udmærkede sig **Richard G.** til Esk, 648, under Carl II Gesandt i Frankrig og er Jakob II Statssecretær; han fik 1680 en Viscount Preston; efter Revolutionen 3 blev han længe holdt fængslet, men om-tagen til Naade af Vilhelm III og døde . — **James Rob. George G.**, f. 1 Juni , var 1815 Privatsecretær hos Lord W. tinck paa Sicilien og valgtes 1826 til rhuset, hvor han hørte til Oppositionen rævede Reformer i Kornlovene (skrev 1827 lyveskrift »Corn and currency«) samt Ka-kernes Ligestilling. 1830 blev G. første iralitetslord i Greys Ministerium og gjen-ørte mange Forbedringer og store Bespa- i Flaadens Styrelse, ligesom han med-de ved Valgreformens Gjennemførelse. udtraadte G. af Ministeriet, fordi han illigede dets Planer om Reformer i den Statskirke, og sluttede sig til det konser-e Parti. Derfor blev G. 1841 Inden-ninister under Rob. Peel og understøttede ham i Bestræbelsen for et friere Handelssystem, samt gjennemførte 1844 Loven om Kvinders og Børns Arbejde i Fabrikerne. S. A. be-skyldtes G. for at have ladet aabne Breve fra Brødrene Bandiera til Mazzini og meddelt den neapolitanske Regering Indholdet og vakte derved almindelig Uvilje imod sig, saa at han kun ved Lord Greys Hjælp 1847 opnaaede Valg i Ripon. 1851 udtalte han sig for en ny Valgreform med hemmelig Afstemning og dad-lede Forsøget paa at gjenoptage Korntolden; han blev i Dec. 1852 første Admiralitetslord i Jarl Aberdeens Ministerium, men fortrængtes i Jan. 1855 ved Roebucks Klager over den slette Krigsførelse. G. hørte siden til Oppo-sitionen, især mod Palmerstons Udenrigspolitik, og vilde hverken indtræde i det conservative Ministerium 1858 eller i det liberale 1859. Han døde 25 Oct. 1861.

Graham, George [s. o.], Urmager og Me-chaniker, f. 1675 i Horsgills i Cumberland, d. 1751 i London, var først i Lære i London hos Tompson, som var den første, der i England for-færdigede et Lommeur med Spiralfjeder (1671), men nedsatte sig senere selv. 1721 blev han Master of the Court of the Compagny of clock-makers of the city of London, 1728 Medlem af Royal Society. **Grahamsk Gang** kaldes efter ham den almindelige Form af Hvilegang (s. **Echappement**) for Pendulure; den adskiller sig fra den almindelige Ankergang især derved, at Ankerfligene virke mod Stighjulstændernes ra-diale Side, ikke som ellers mod den skraa Side.

Graham, Thomas [s. o.], berømt engelsk Che-miker, f. 21 Dec. 1805 i Glasgow, d. 16 Sept. 1869 i London, studerede først i Glasgow under Th. Thomson og W. Meikleham, senere i Edin-burgh under Hope. Her knyttede han en Ven-skabsforbindelse med Leslie, som sikkert fik Ind-flydelse paa hans senere Udvikling. Disse Aar ere de sørgeligste i G.s Liv, fordi Faderen, der havde ønsket at se ham som skotsk Theolog, fuld-stændig brød med ham og først længe efter lod sig forsone. 1829 blev han Docent ved Me-chanics Institution og allerede Aaret efter Prof. i Chemi ved Andersonian University i Glas-gow; 1837 endelig blev han Prof. i Chemi ved det nylig oprettede Universitet i London (nu University-College), og her udgav han sine berømte »Elements of Chemistry«. Allerede Aaret i Forvejen var han bleven Medlem af Royal Society; nu stiftede de engelske Chemikere 1841 det bekjendte Chemical Society of London og valgte G. til Præsident. 1846 var han en af Grundlæggerne af Cavendish Society, hvis Formaal var Udgivelsen af videnskabelige Vær-ker, som ved deres Kostbarhed ikke kunde finde Forlæggere, og var lige til sin Død dets Præ-sident. 1854 afløste han endelig John Herschel som Møntmester i England, en Plads, der, siden Newton beklædte den, stedse har været besat med Englands mest fremragende Mænd, og i denne ansete Stilling døde han. Af G.s talrige Arbejder, som i saa mange Henseender have været betydningsfulde for Chemiens og Physikens Omraade — thi det er paa Grænsen af disse to Videnskaber, at de fleste af dem be-væge sig — maa fremhæves hans klassiske Ar-bejder over Phosphorsyre (1833), der samtidig

løste et af den daværende Chemis dunkleste Problemer og indførte et ualmindelig frugtbart Begreb i Videnskaben, nemlig de flerbasiske Syrer; dernæst hans Undersøgelser over Saltene (1836), Luftarternes Diffusion (1836) og Transpiration (1849), Vædskernes Diffusion (1850—51), Endosmose og Exosmose (1854) og Transpiration (1861), over Dialyse (1861), Colloiderne (1865), Atmolyse (1863), de luftformige Stoffer, som Metallerne indeslutte, og endelig hans sidste beundringsværdige Arbejder over Brintens Legeringer. Ved Siden af disse videnskabelige Undersøgelser løber en hel Række tekniske Arbejder af stor Betydning, Frugterne af hans Virksomhed i utallige Commissioner; herhen høre hans Rapporter over Londons Drikkevand, over Strychnin i Øl, over Methylalkoholens Anvendelighed i Stedet for den dyre og i England højt beskattede Vinaand, over Kaffeforfalskning osv. Det ejendommelige hos G. som Videnskabsmand er, som A. W. Hoffmann træffende har sagt, det storartede i hans Naturanskuelse, hans skarpe Logik og hans seje Udholdenhed, der ikke viger tilbage for nogen Vanskelighed. Den moleculære Chemi har i ham tabt en Dyrker, der vanskelig vil erstattes.

Grahams Land [s. o.], Kyststrækning i Sydpolargebetet s. for Sydamerikas Sydspids, mellem 63° og 67° s. Br., der fortsættes mod N. Ø. som Palmer Land, Trinity Land og Louis Philippes Land, uden for hvilket ligger Øen Joinville. Landet er bjergfuldt og har Punkter af 7,000 F.s Højde. 1874 opdagede den tyske Capitain Dallman ved Nordenden af G. en betydelig Bugt, som han opkaldte efter Bismarck, og uden for denne en Gruppe Øer, som fik Navnet Kejser Wilhelms Øer. Uden for disse, parallel med G., ligger en lang Række, Biscoe Øerne.

Grahamstown [s. o.], Stad i Kapkolonien i Sydafrika, 100 M. ø. for Capstaden. 7,000 J. G. er Sæde for en Undergouverneur og for Befalingsmanden over Grænsetropperne. Her er 3 Kirker, hvoriblandt en stor katholsk, flere Skoler og et offentligt Bibliothek. Livlig Handel. Jærnbaneforbindelse mod V. med Port Elizabeth.

Grahn-Young, Lucile Alexia, dansk Danserinde, f. 30 Juni 1819 i Kjøbenhavn, uddannede sig under Solodanser Larchers Vejledning og blev optagen i det kongel. Theaters Danseskole. Hun betraadte som Barn første Gang Scenen 1829 i Balletten „Jocko" og udviklede meget hurtig fine fortrinlige Anlæg. Sin Debut gjorde hun 1834 i en Pas de deux i „Den stumme i Portici". 1836 blev hun ansat som kongel. Danserinde og Aaret efter udnævnt til Solodanserinde. I Sommeren 1838 rejste hun til Paris, hvor hun flere Gange optraadte paa den store Opera med meget Bifald og navnlig i Balletten „Søvngængersken" blev modtaget med Begejstring. Hendes faste Ansættelse i Kjøbenhavn hindrede hende imidlertid i at modtage noget Engagement, og hun vendte tilbage til Danmark, hvor hun ved sin Gjenoptræden modtoges med stor Jubel. Men 1839 tog hun sin Afsked fra det danske Theater og modtog strax det hende tilbudte Engagement i Paris. G. var rigt udstyret af Naturen og kunde, hvad Skole og Aplomb angaar, sammenlignes med Taglioni og F. Elßler. Saa vel i Paris som i London, Milano, St. Petersborg og i Tyskland har hun fejret store Triumpher og henrevet Publikum ved sin sikre, lette, graciøse og decente Dans og sin sjælfulde Mimik. Hendes Udførelse af Folkedanse, som Cachucha, El Jaleo de Xeres o. fl., var noget af det mest fuldendte, som i denne Retning nogen Sinde er præsteret. Efter at have trukket sig tilbage fra Scenen opholdt hun sig en lang Tid i Leipzig, hvor hun 1856 ægtede Tenoristen Young og indstuderede Balletter med Personalet, men sit Hjem har hun længe havt i München, hvor hun i Jan. 1868 blev ansat som Bestyrerinde af en der oprettet Balletskole og i Aug. 1869 fik Titel af Balletmesterinde ved det kongel. Theater, hvilken Stilling hun beklædte indtil 1875.

Grain [græhn], Gran, er i den engelske Handelsvægt (Avoirdupois) lig $\frac{1}{20}$ Scruple ell. 59 Milligram, i Troyvægten, som tillige er Medicinalvægt, lig $\frac{1}{20}$ Scruple ell. $\frac{1}{24}$ Pennyweight, lig 65 Milligr. I den gamle franske Poids de table (Marseille) var den 44, i Poids de marc (Paris) 53 og som Medicinalvægt 50 Milligram.

Grains, fr. [græng], er det Navn, hvorunder Silkeormeæg gaa i Handelen.

Gral ell. **Graal**, den hellige (af gammelfr. greal, provençalsk grazal, middelald.-lat. gradalis, Skaal, Drikkehorn), spiller en stor Rolle i Middelalderens Poesi og danner en egen Sagnkreds, hvor Riddervæsenets religiøse Side spiller Hovedrollen. G. skildres som en underfuld Skaal af en eneste udhulet Ædelsten; Christus skal have brugt den ved sit sidste Paaskemaaltid, og Joseph af Arimathia opsamlede i den hans Blod og bragte den til Britannien; men den blev af Englene taget bort fra Jorden, indtil der fandtes en Slægt, der var værdig til at have den i Bevaring. Denne Familie blev funden; dens Hoved var en Fyrste fra Asien, der drog til Gallien, og hvis Efterkommere forenede sig med en britisk Fyrstes. Sagnet stammer muligvis fra Spanien og er en Sammenblanding af arabiske, jødiske og christelige Elementer. Paa Bjerget Montsalga (Mons salvatoris, Frelserens Bjærg) i Spanien stiftede Ridderen Titurel et Tempel, hvor G. gjemtes. Her svævede den frit, omsvøbt af en vidunderlig Glans; hvo der beskuede den, fik Viden om Fremtiden, evig Ungdom, ubetvingelig Styrke, en himmelsk Glæde, der var en Forsmag paa den evige Salighed; men for et vantro Øje var den usynlig; de, der søgte den, fandt den ikke; Synet af den var en himmelsk Gave. En ridderlig Tempelvagt („Templistes", „Templeisen") holdt alle profane Øjne borte fra den. Til sidst — fortæller Sagnet — flyttede atter Englene Templet med den hellige G. til Orienten til „Præst Johannes's Land". Artusriddernes Søgen efter G. er Stoffet for Digtningerne om Titurel, Perceval og Lohengrin; de betydeligste Digtere, der have behandlet Sagnet, ere Chrétien af Troyes og Wolfram v. Eschenbach.

Gralli, Grallatores, d. s. s. Vadefugle.

Grundenheden for den metriske Vægt,
n af en Kubikcentimeter destilleret
en Temp. af 4° C., lig $\frac{1}{500}$ af
Pund ell. $\frac{1}{5}$ Kvint.
et anseligt Herresæde med tilhørende
ods i Slesvig, $2\frac{1}{4}$ M. s. for Ribe,
iddelalderen et fast Slot, som skal
jet 1314. Første Gang at Krudt
den danske Historie (1372), er det i
e med G., idet en Kjøbmand blev
et Forsøg paa hermed at undsætte
om under de indre Uroligheder da
gens Hænder. 1664 solgtes G. til
Hans Schack, af hvis Familie den
til 1821. Siden 1776 hører G. til-
det tilstødende og dermed forenede
sl til Stamhuset Giesegaard i Sorø
tilhører nu den grevelige Familie
ns-Schack.
Frederik Terkel Julius, dansk Rets-
Aug. 1816 paa Grevskabet Kunthen-
hans Fader var Godsforvalter, blev
etsvidenskaben ved Kjøbenhavns Uni-
847 og Professor 1849, 1858 tillige
ovst, hvilke Stillinger han beklædte
d 3 Juni 1871. Fra hans Haand
e vigtige, baade af Theoretikere og
meget benyttede Haandbøger i den
, navnlig „Den private Søret efter
ivning", „Den danske Formueret" og
inger over den danske Familieret".
Hans, en af Danmarks berømteste
28 Oct. 1685 i Bjergby Præstegaard
sel. Han var især en udmærket Phi-
historieforsker, om hvem det med rette
et, at vor kritiske Historie i ham ser
G. blev dimitteret til Universi-
in Fader 1703 og forbavsede strax
rne ved sine Kundskaber, navnlig i
'14 blev han selv Professor i Græsk
vede sig saadanne Indsigter i dette
i de dertil hørende Antiqviteter,
andt europæisk Berømmelse. Men
g især ved sine historiske Studier
ige Skrifter i denne Retning, at
ede sin Navnkundighed i Hjemmet.
han kongel. Historiograph og Bi-
ved det kongel. Bibliothek, n. A. Ge-
var, og af de rige Kilder, hvortil disse
gav ham Adgang, øste han med
aand. Alle Vegne opsøgte han nye
mmenholdt dem med de ældre, drøf-
hidtil ukjendt Skarpsindighed og Lær-
undne Udbytte, berigtigede Tusender
ne Fejl, som havde forplantet sig fra
Haand, løste ældre Tvivl og gav
ere udfundne Sandhed nyt Lys og
. I fortræffelige Afhandlinger gjen-
n en stor Mængde Enkeltheder i vor
g kastede derved Lys over den hele.
andlinger findes fornemmelig i det
ske (Videnskabernes) Selskabs Skrif-
t Selskab var stiftet efter G.s For-
Han udgav ogsaa forskjellige ældre
Arbejder (Kraggs „Christian III.s",
Christian IV.s Historie") og forsynede
s Danmarks Historie med fortræffelige
nger. Ved sin virksomme Deltagelse
rne ved Universitetet og det lærde
Skolevæsen under Christian VI indlagde han sig ligeledes store Fortjenester. G. døde i de nævnte Stillinger som Etatsraad 19 Febr. 1748.

Graminéer, s. Græs.

Grammatik betegnede oprindelig hos Grækerne Syslen med Literaturen (τα γράμματα) saa vel fra den sproglige som fra den kritisk-exegetiske og reale Side; men allerede tidlig lagdes Hovedvægten mere og mere blot paa den første Side. Derefter gaar G. over til at betegne den Videnskab, der i et paa rigtige sproglige Principer grundet System udvikler et Sprogs Organisme. Hvert Sprog har sin egen G.; almindelig G. har man kaldt den Videnskab, der satte sig til Opgave at udvikle de til Grund for Sprogene overhovedet liggende Principer; den sammenlignende G. søger ved Sammenstilling af forskjellige Sprog og ved en derpaa grundet Undersøgelse af Sprogenes Overensstemmelser og Forskjelligheder at bestemme de forskjellige Sprogs indbyrdes Slægtskabsforhold, deres historiske Udvikling og de Love, som herved have været raadende.

Grammes Maskine [gramm], s. Induction.

Grammont [möng] ell. Geertsbergen, Stad i den belgiske Prov. Øst-Flandern, 4 M. s. til ø. for Gent. 10,000 I. Bomuldsspinderier, Kniplingsfabriker, Ølbryggerier, Tobaksavl.

Gramont [s. o.], en gammel fransk Adelsslægt, der stammer fra Bigorre i Vest-Pyrenæerne. Marquis **Anton** af G. udmærkede sig under Richeliens Styrelse baade som Feltherre og som Diplomat og blev 1643 af Ludvig XIV ophøjet til Hertug. — Grev **Philibert** af G., yngre Søn af Hert. Anton II af G., hvis Moder var den smukke Corisande af Andonins, Henrik IV.s Elskede (det var til hende, at Kongen ilede, da han strax efter Slaget ved Coutras pludselig forsvandt for sin Hær og derved forspildte Frugten af Sejren), hvorfor ogsaa hendes Sønnesøn gjorde sig til af at være af kongeligt Blod, f. 1621, kæmpede som Frivillig under Condés og Turennes Faner og udmærkede sig især i den hollandske Krig. Senere gik han som Følge af et Kjærlighedsæventyr, hvorved han kom i Collision med sin Konge Ludvig XIV, til England, hvor han ved Carl II.s letfærdige Hof levede som en fuldendt Epikuræer, hvad der fremgaar af hans »Mémoires«, udgivne af hans Svoger, Englænderen Hamilton; han døde 1707. — **Antoine Agénor Alfred**, Hertug af G., f. 14 Aug. 1819. Han uddannedes i den polytechniske Skole, men vilde ikke indtræde i Hæren. G. sluttede sig strax 1849 til Prins Louis Napoleon og blev 1852 Afsending i Stuttgart, 1853 i Turin og 1857 i Rom. Da hans Stilling her blev vanskelig, fordi han havde lovet Pavehoffet fransk Hjælp imod Italiens Enhedsstræben, blev han 1861 forflyttet til Wien. Herfra hjemkaldtes G. i Maj 1870 for at blive Udenrigsminister under E. Ollivier, og nu var det at han, stolende paa Frankrigs Styrke og paa Forbund med Østerrig, meget letsindig styrtede sit Land i Krig med Preussen ved at puste den hohenzollernske Prins Leopolds Troncandidatur i Spanien op til et Brud og ved at give Kamrene et aldeles forvrænget Billede af, hvad der

var foregaaet i Ems mellem Kong Wilhelm og Benedetti. Næppe vare Krigens første Ulykker indtrufne, førend G. tillige med de andre Ministre 9 Aug. maatte vige for den almindelige Uvilje. I et større Skrift (»La France et la Prusse avant la guerre«, 1872) søgte han at forsvare sin Adfærd og gav 1878 nye Oplysninger under Navnet »Memor«. D. 18 Jan. 1880.

Grampianbjærgene, s. England.

Gran, den fælles Betegnelse for en stor Mængde Arter af Granfamilien (s. Naaletræer), der tidligere ansaas for at udgjøre ēn Slægt, men i Virkeligheden udgjør 3 Slægter. Kun for den ene af disse har man bevaret Navnet G. De tre Slægter ere følgende: 1) G. (Picea), Bladene naaleformede, firkantede, spredte til alle Sider; Bladarrene rudedannede; Koglerne hængende; Dækskællene meget kortere end Kogleskællene, der ikke løsne sig fra Koglens Axe, naar Frøene ere modne. Almindel. G. ell. Rødgran (P. excelsa), et 100—180 F. højt Træ med 6—8 Tomm. lange Kogler med rudedannede, i Spidsen bølget- eller gnavet-tandede Kogleskæl. Den er det almindeligste Skovtræ paa den skandinaviske Halvø og den østeuropæiske Slette. I Skandinavien vokser den indtil 67°, i Finland til 68°; i Rusland findes dens Nordgrænse omtrent ved Østsiden af Halvøen Kola og dens Sydgrænse noget syd for Kasan. I Tyskland danner den i Lavlandet øst for Oderen store, ublandede Skove; den stiger op paa de mellemeuropæiske Bjærge, Alperne og Pyrenæerne, paa hvilket sidste Sted den er sjælden. Den findes ikke syd for Alperne og Pyrenæerne, ikke i England og ikke øst for Ural. I Danmark er den den almindeligst plantede Granart. Den er udelukkende et Højskovstræ og hører til de Træarter, der fortrinsvis danne rene Bevoxninger; dog forekommer den ogsaa blandet med Ædelgran, Lærk og Bøg. Den forynges enten ved naturlig Besaaning eller ved Plantning, navnlig Buskplantning. Saaningen i det frie lykkes sjælden godt, idet de unge Planter, som i Begyndelsen voxe langsomt og ikke skyde synderlig dybtgaaende Rødder, ere meget udsatte for baade Kuldens og Varmens skadelige Indvirkninger, ligesom de ogsaa let kunne ødelægges ved en for stærk Vext af Græsset eller andet Ukrut. Den trives bedst i let Sandjord, og da dens Rødder især udbrede sig i Overfladen, behøver Jorden ikke at være dybgrundet. I fed og frugtbar Jord voxer den vel i Begyndelsen frodig, men angribes senere let af Kjærneraad. Tilvæxten tiltager indtil det 40de Aar og holder sig siden temmelig uforandret indtil det 120de. Koglerne indsamles om Vinteren, og Frøet udtages paa samme Maade som Fyrrefrøet. Til 1 Tønde afvinget Frø, som vejer omtr. 124 Pd. og indeholder henv. 7,200,000 Frøkorn, behøves 32 Tdr. Kogler. Frøet kan holde sig i 3—4 Aar; dog giver friskt Frø de bedste og kraftigste Planter. De i sluttede Bevoxninger opvoxede G.s ranke Form og ringe Aftagen i Tykkelse opefter gjøre dem, naar tillige ses hen til Træets ringe Vægtfylde og store Spændighed, til et brugbart og hyppig anvendt Bygningsmateriale, som kun i Varighed staar noget tilbage for Fyrretræ. Af Rødgranen vindes Harpix ved at borttage Barken i Strimler paa 4—5 F.s Længde og 2—3 Tomm.s Bredde paa de ældre Stammer i Mandshøjde; den udflyder af disse Aabninger, stivner i Berøring med Luften og kan senere afskrabes og samles. Af 1 Td. Land 100aarig Rødgranskov kan aarlig vindes 50—100 Pd. raa Harpix; men da Træet taber meget i Godhed ved denne Behandling, vindes den kun af saadanne Stammer, der ikke ere tjenlige eller i alt Fald ikke kunde finde Afsætning til Gavnbrug. Rødgranen leverer kun et temmelig middelmaadigt Brændsel; dens Brændeværdi forholder sig til Bøgebrændets som 70 til 100. Nordamerikansk Hvidgran (P. alba), et 50 F. højt Træ med graagrønne Blade og 2—2½ Tomm. lange Kogler med i Spidsen indtrykte, helrandede Kogleskæl. Den er det fremherskende Skovtræ i Canada, Newfoundland, Labrador og Hudsonsbugtlandene, hvor Nordgrænsen for dens Forekomst tillige er Grænsen for Skovvæxten i det hele i Nordamerika; ved Mackenziefloden gaar den nordligst, til 68½°. Veddet er slet, men af Rødderne laves Tovværk. I Danmark plantes den hyppig og er tillige med Bjærgfyrren det eneste Træ, der trives godt paa Klitternes Nord- og Nordvestside. 2) Tsuga, en mærkelig Slægt fra den vestlige Del af Nordamerika og den østlige Del af Asien, der staar midt imellem foregaaende og følgende. 3) Ædelgran (Abies). Bladene linjedannede, flade, sædvanlig toradet spredte; Bladarrene kredsrunde; Koglerne oprette; Dækskællene ofte længere end Kogleskællene, som ved Frøenes Modning løsne sig fra Koglens Axe og falde af. Almindel. Ædelgran (A. pectinata), et indtil 150 F. højt Træ med 12—15 Tomm. lange, i Spidsen udrandede Blade med to hvide Striber paa Undersiden og 8 Tomm. lange, valseformede Kogler. Den har hjemme paa Bjærgene i Tyskland og Mellemfrankrig, hele Alpekjæden og Apenninkjæden, sjælden i Pyrenæerne og Spanien. I Danmark plantes den hyppig. Det smukke, lyse, ofte temmelig knastfrie, men hverken meget stærke eller varige Ved af Ædelgranen kaldes Hvidgran. Balsamgran (A. balsamea), et 30—40 F. højt Træ, der ligner foregaaende, men har mindre og lysere grønne Blade og mindre Kogler, der ere violette og terpentin-afsondrende i Spidsen; Knopperne ere indhyllede i Terpentin. Terpentinen, der indholdes i Barken, er bekjendt under Navn af canadisk Balsam. Den har hjemme i Canada, de nordlige Fristater og Alleghanybjærgene, især i sumpig Jord. I Danmark plantes den af og til.

Gran var i Juvelvægten ¼ Karat ell. 51 Milligram. Som Medicinalvægt var G. $\frac{1}{20}$ Skrupel eller $\frac{1}{60}$ Drachme, men er nu saa godt som afskaffet ved Indførelsen af den franske Gramvægt. Den benyttes dog endnu i Rusland, hvor den er 62, og i Grækenland, hvor den er 10 Milligram.

Gran, 1) Flod i Ungarn, udspringer paa en Sidegren af Karpatherne og falder efter et Løb af 35 M. mod S. V. og S. i Donau lige over for Staden G. 2) Stad i Ungarn ved Donaus højre Bred, 5 M. n. v. for Buda-Pest, lige over for Floden G.s Udløb i Donau. 17,000 I. Ærkebispesæde for Ungarns Primas, prægtig Metropolitankirke, opført 1821

ındevinsbrænderier. Varme Bade. . meget ved Oversvømmelse.
. 1) G. ell. Øvre-Andalusien, ıamle spanske Provinser, indtager Del af Andalusien, mod N. omtre andre andalusiske Prov. Sevilla, Jaen, mod Ø. af Murcia og for ddelhavet, og omfatter de nye Prov.:

	□ M.	Indb. (1883).
neria...	155	360,000
anada..	282	486,000
laga...	133	520,000
	520	1,366,000

ærgland, opfyldt af Sierra Nevada, Punkt, Mulahacen, er 11,300 F., ȝde andre lavere Bjærgpartier. N. Nevada er Højsletten la Vega. ffald og Kystlandet indeholde mange ȝtbare Dale med rig Vegetation. ıurernes sidste Besiddelse i Spa- v 1492 af Ferdinand og Isabella ıstilien. 2) G., befæstet Hovedstad ıesæde i Prov. G. ved Foden af ıda og ved Floden Jenil, 48 M. d. 73,000 J. (1884). G., der til :sidens for de sidste mauriske Kon- en, har et gammeldags Præg med : og Gyder og mange gamle, man- ıger. Det ældste Kvarter er for beboet af Zigeunere. De smuk- ger findes i Kvarteret Alcazaba, e Plads er Vivarrambla ell. Con- ısen. Her er en prægtig Kathe- ı Ferdinand den katholskes og Isa- ıp I.s og hans Ægtefælles Grav- ge paa Kunstskatte rige Kirker, et ıed Bibliothek og et Kunstmuseum. Papirfabrikation, Uld- og Linned- ikation af Roesukker. Gs. mærke- g er den højtliggende, 1231—1338 :iske Kongeborg Alhamra (s. d. Dels blev ødelagt 1492 ved G.s siden er yderligere medtaget af ærheden ligger de mauriske Dron- ımerbolig Generalife med hen- ıt. G.s Omegn udmærker sig ved :getation og talrige smukke Land- :n blev anlagt af Maurerne i det ørte først til Kongeriget Cordova, 35 Hovedstad i et eget Kongerige :n 2 Jan. 1492 faldt i de christnes : havt 400,000 J. 3) G., Stad i Nicaragua i Mellemamerika, ved ns Nordvestkyst. 5,000 J. Livlig ßkibsfart paa Søen. Staden var ıt betydeligere.

Ny-, var 1831—61 Navnet paa : Republiker, som dannedes ved)pløsning, men kaldtes 1861 de ater i Columbia" (s. Columbia).

. var 1847—71 Navnet paa Mont- forenede Stater i Columbia i nu kaldet Colombiano, lig 3 Kr.

ranatkardæsk, s. Projectil. Granatvits.

: Mineral, der krystalliserer i det :em, navnlig i Rhombedodekaedre, og bestaar af Kiselsyre, Lerjord, Jærnilte, Kalk og Magnesia i meget vexlende Mængdeforhold. Dens Haardhed er 6,5—7,5, hvorfor den henregnes til Ædelstenene. Den faar efter Farven forskjellige Navne: Almandinen (ædel G.) er en meget almindelig, rød, gjennemsigtig G. med et blaat eller brunligt Skjær; Pyrop (Karfunkel), den mørke, hyacintrøde fra Böhmen; Grossular, den grønlige, findes i Sibirien; Hessonit (Kanelsten), den rødgule, fra Ceylon; Melanit, den sorte; desuden forekommer der en hvid G. i Thelemarken i Norge. Det er kun de meget gjennemsigtige og smukt farvede Varieteter af Almandin, Pyrop og Hessonit, der slibes til Smykkestene. G. hører til de hyppigst forekommende Mineralier og findes især indblandet i Glimmer-, Hornblende-, Chlorit- og Talkskifer; hvor den almindelige G. forekommer i stor Mængde, bruges den som Tilsætning ved Jarnudsmeltningen. **Granatoëder** (Rhombedodekaeder) var tidligere en alm. Betegnelse for en Krystalform, henhørende til det regulære System, begrænset af 12 lige store Rhombeflader.

Granattræ (Punica Granatum), et med Myrtefamilien nærbeslægtet, 15—20 F. højt Træ eller en 6—9 F. høj Busk med Grentorne, modsatte Blade og store, pragtfulde, højrøde Blomster, der ere oversædige med et 5—7bladet Bæger, som tillige med Underbægeret er højrødt af Farve, 5—7bladet, højrød Krone, talrige Støvdragere og en Støvvej, hvis Frugtknude for neden er 3—4rummet med falsk midtstillet Æggestol, for oven 3—9rummet med vægstillede Æggestole. Frugten (**Granatæble**) ligner et Æble, er kugleformet og 3—6 Tomm. i Tværmaal med et læderagtigt, lidt kjødet Frøgjemme og talrige Frø med en udvendig kjødet, saftig og purpurrød, indvendig træagtig Frøskal. Som dens oprindelige Hjem angives almindelig Orienten, men den findes paa mange andre Steder ligesom vild, saaledes i Persien, hvor den skal danne hele Skove, og er ved Dyrkning udbredt til Sydeuropa og alle subtropiske Lande. Den dyrkes dels for de pragtfulde Blomsters, dels for Frugternes Skyld, af hvilke Frøenes saftige Frøskal spises. Roden indeholder megen Garvesyre og desuden et giftigt Alkaloid, Pelletierin, der virker dræbende paa Bændelorme; Afkog af Roden eller i den nyere Tid det nævnte Alkaloid bruges derfor meget i Lægekunsten.

Granbarbad, Grannaalebad, s. Bad.

Granberg, Per Adolf, f. 17 Apr. 1770 i Göteborg, d. 5 Febr. 1841 i Stockholm, en af Sveriges flittigste Forfattere i den første Tredjedel af dette Aarh., betraadte for en Tid Embedsbanen, men indtraadte 1810 som Interessent i et Bogtrykkeri, som han dog 1827 atter solgte efter 1826 at være bleven Secretær ved Landbrugsakademiet. G. forsøgte sig, men med ringe Held, som lyrisk Digter og strev ligeledes flere Dramaer, af hvilke et Par i sin Tid gjorde Lykke; mere bekjendt er han dog bleven ved sine historiske og statistiske Skrifter. De mest bekjendte af hans Værker ere: »Kalmare Unionens Historia« (1807—11), »Historisk tafla af f. d. Kon. Gustaf IV Adolfs sednaste Regeringsår« (1810—11), »Skandinaviens Historia und. Konungarne af Folkunga

Ätten (1819), »Om Sveriges Penningeväsen, Hushållssystem etc.« (1840). — **Døtrene, Johanna Charl. G.**, f. 1825, d. 1857, og **Louise Elisab. G.**, f. 1827, ægtede, den første 1854, den anden 1861, den som Skuespiller og Theaterdirigent fortjente E. Stjernström (d. 1877); de have gjort sig bekjendte ved en Mængde Arbejder for Scenen, for største Delen Oversættelser og Bearbejdelser, men dog ogsaa flere originale.

Grand, Jens ell. Johan, Ærkebiskop i Lund, nedstammede baade paa fædrene og mødrene Side fra Skjalm Hvide, var Søstersøn af Biskop Peder Bang i Roskilde og Søsterdattersøn af Ærkebisk. Jakob Erlandsøn. Han var en lærd Mand, Dr. jur. og Domprovst i Roskilde og havde i denne Stilling 1282 en Strid med Erik Glipping, under hvilken han viste et saa hierarchisk Sindelag, at Erik Menved havde god Grund til ikke at ønske ham til Ærkebiskop; men desuagtet valgte Capitlet i Lund ham 1289. Beslægtet med Erik Glippings Mordere var han mistænkt for Delagtighed i Kongemordet i Finderup og maatte for Højalteret i Roskilde Kirke sværge paa Evangeliet at være Kongehuset huld og hade dets Fjender, navnlig de fredløse og landsforviste, saa vidt hans hellige Embede tillod. 1290 rejste han til Rom, hvor han blev indviet og fik Pallium af Pave Nikolaus IV. Snart kom G. i Strid med Kongen. Han tillod Kongemorderne at anlægge det befæstede Hunehals i Nørrehalland paa Lunds Domkirkes Grund og vægrede sig ved at yde Kongen Lenstjeneste mod Kong Erik i Norge. Han lyste Drosten Aage Jonsen i Ban og fornyede paa et Kirkemøde i Roskilde 1291 den berygtede Vejleconstitution. Tvisten mellem Kongen og Prælaten voxede bestandig, og Mandagen før Palmesøndag 1294 lykkedes det Kongen ved Junker Christoffers Hjælp at gribe G. og føre ham i Lænker til Søborg-Slot i Sjælland, hvor han sad i 20 Maaneder og blev behandlet med stor Haardhed. Anden Juledag 1294 indledede Kongen Underhandlinger med G., men denne svarede, at før maatte Kongen sønderslide ham Led for Led, end han vilde gaa ind paa hans Forslag. Ved Hjælp af Morten Kok lykkedes det omsider 14 Dec. 1295 G. at undslippe til Bornholm, hvorfra han begav sig til Pave Bonifacius VIII i Rom. I Sommeren 1296 begyndte en vidtløftig Proces mellem Kongen og G., der 1298 endte med, at Paven idømte Kongen en Bøde paa 49,000 Mk. Sølv til G. Derefter drog G. til Lübeck, og da Kongen ikke kunde betale den idømte Sum, lyste han tillige med den pavelige Legat Isarnus 6 Febr. 1299 Interdict over hele Riget, der varede i 4 Aar og 10 Uger. I Juni holdtes et Møde i Kjøbenhavn, hvor G. og den pavelige Nuntius vare til Stede og paa Kongens Vegne Kanniken Esger Juel fra Ribe; men G.s Fordringer vare saa store, at det var Kongen umuligt at opfylde dem, og Striden begyndte derfor med ny Kraft. G. begav sig til Hammershus, hvor han holdtes indesluttet af Kongen, og hvorfra han søgte at hidse Paven til at prædike Korstog imod Danmark; men 1301 skrev Kongen et ydmygt Brev til Paven, hvori han paakaldte hans Barmhjærtighed som Christi Statholder, at ikke et helt christent Land skulde lægges øde for en hovmodig og forræderisk Prælats Skyld, og derefter erklærede sig villig til at gjøre alt, hvad Paven vilde paalægge ham. Dette Brev tiltalte Bonifacius VIII saaledes, at han ikke blot 1302 nedsatte Bøden til 10,000 Mark, men ogsaa 1303 tvang G. til at bytte Bispestol med Isarnus, der var bleven Ærkebiskop i Riga. Dog kom G. næppe nogen Sinde til Lifland, da han var utilfreds med dette Stifte og derfor foretrak at opholde sig i Paris. 1307 blev han Ærkebiskop i Bremen, men ogsaa her indvikledes han i stadige Stridigheder. Han døde 30 Maj 1326 i Avignon, hvor han vilde besøge Paven, og blev begravet i Mariekirken smsteds.

Grand-Combe [grang kongb], Stad i det franske Dep. Gard, 1¼ M. n. v. for Alais ved Floden Gardon. 6,000 I. Rige Stenkulsminer.

Grānde, sp. (i Flert. Grandes), Benævnelse i Castilien siden det 13de Aarh. paa de fornemste af den høje Adel, dels Kongehusets Slægtninge, dels de ved berømte Aner og Rigdom paa Godser mest fremragende Mænd blandt Ricos hombres (d. e. de rige Folk), som Kongen havde givet Bannerret ell. Ret til at hverve egne Soldater. G. nød betydelige politiske Forrettigheder: de vare skattefrie, havde arvelige Forleninger, for hvilke de vare forpligtede til i Krigstilfælde at stille bevæbnede, behøvede ikke uden speciel Befaling af Kongen at møde for nogen Domstol og kunde med deres Vasaller uhindret forlade Riget og tjene en anden Fyrste; de nød ogsaa forskjellige personlige Udmærkelser: havde fri Adgang til Paladset og Kongens Gemakker, turde i Kongens Nærværelse have Hovedet bedækket osv. I Æresbevisninger og Magt svarede saaledes de spanske G. til Englands store Baroner, Frankrigs Pairer, de tyske Rigsstænder og Ungarns Magnater. Ved Cardinal Ximenes under Ferdinand d. katholske og Isabella blev deres politiske Magt knækket, og fra Carl V.s Tid danne de kun en Hofadel, delt i 3 Klasser; under Joseph Bonapartes Regering og ved Revolutionen 1820 blev G.s Værdighed ganske ophævet, men gjenoprettet ved de paafølgende Restaurationer; ved Estatuto real af 1834 fik G. de første Pladser i Proceres-kamret (1ste Kammer). Efter Isabella II.s Fordrivelse blev G.-Værdigheden afskaffet, men gjenindført af Alfons XII. **Grandezza**, Grandeværdigheden, betegner ogsaa overhovedet fornemt Væsen, Hoffærdighed.

Grand-Haven [grænnd-hæven], Stad i Staten Michigan i Nordamerika, ved Grand Rivers Udløb i Michigansøen, 19 M. v. til n. for Lansing. 5,000 I. God Havn. Betydelig Handel og Skibsfart.

Grandiōs, storartet, storslaaet, majestætisk.

Grandissimo, it., meget stor, størst; i Whist en Spillemaade uden Trumph, i l'Hombre en Solo, i hvilke man skal gjøre alle Stikkene.

Grandjean, Axel Carl William [grangschang], f. 9 Marts 1847 i Kjøbenhavn, besøgte Musikconservatoriet og debuterede 1869 paa det kgl. Theater som Arv i „Jean de France", men forlod efter Saisonens Forløb Scenen. For-

:ort Antal Sange og en Del Claver-
nponerede G. for Theatret en Opera
„De to Armringe", opført 1876, Mu-
Balletdivertissementet „Bacchusfesten"
Balletten „I Carnevalstiden" (1878),
", Opera i 3 Akter (1882), og „I
Opera i 1 Akt (1885). En Vocal-
n, „Trækfuglene", opførtes i Musik-
: 1884. Ved Jubelfesten for Holberg
g udgav G. den til de Holbergske
anvendte Musik.

jeu [grang schø], det franske Navn
Værk, som betyder, at alle Orgelets
medvirke.

unction-Kanal [grænnddschjönkschjon]
Themsen med Englands nordlige Ka-

Lake [grænnd lehk], en Indsø i
e Del af Staten Louisiana i Nord-
□ M. stor, har Afløb til Atchafalaya-

ont ell. Grammont [möng], Ordenen
1073 af Stephan af Tigerno paa
Auret ved Limoges, men efter Ste-
) 1124 forflyttet til det nærliggende
Begyndelsen meget stærk Tilslutning,
snart i Forfald ved indre Stridig-
sidste Levninger af den tilintet-
d den franske Revolution.

:é [grangpré], Stad i det franske
nnes ved Floden Aire, 6 M. s.
Mézières. 2,000 J. Hertug Fer-
Brunsvig slog her de franske under
14 Sept. 1792.

Rapids [grænnd räpids], Stad i
ichigan i Nordamerika ved Grand-
R. v. til n. for Lansing med 32,000 J.
Fabrikanlæg langs Floden, hvis
afgive betydelig Vandkraft. Vig-
anekuudepunkt.

eigneur, fr. [grang sænjöhr], for-
odig Herre.

n [grangsöng], Stad i Cant. Vaud
ved Neuchâtellersøens Sydvestende,
Lausanne, med 2,000 J., er bekjendt
zernes Sejer over Hertug Carl d.
Burgund 3 Marts 1476.

'runk-Kanal [grænnd tronk] i Eng-
der Floderne Trent og Severn.

le, Jean Ign. Isid. Gérard, kaldt
fransk Tegner og Lithograph, f.
y, d. 1847 i Paris. Hans berømteste
:e »Les métamorphoses du jour«
es animaux parlants« og politisk-
gninger, som han udgav i Forening
ps og Daumier, samt Illustrationer
gde Værker, som Bérangers Digte,
:rusoe, Gullivers Rejser o. lign.
tillinger af Dyrenes Liv som Satire
skenes Latterligheder og Daarskaber
gt Lune og aaben Sans for saa vel
n Menneskenes Egenskaber.

François Marius [næ], fransk Ar-
er eller peintre d'intérieur, f. 1775
. Nov. 1849, kom som ung Mand
; blev Elev af David. Han valgte
den Retning i Kunsten, der skaffede
·isk Berømmelse, og som han kun
; fra. Stort Kjendskab til Perspec-

tivens Love, forenet med smukke Farver, og et aabent Blik for det poetiske i Lysvirkningen satte ham i Stand til at frembringe en uendelig Række af Architekturbilleder, Bygningers Indre, Kjælderhvælvinger osv., hvis Virkning jævnlig understøttedes af en underordnet Handling eller af Grupper, der dannede en heldig Staffage til Billedet. Mange af sine betydelige Arbejder nødtes han til at gjentage indtil 12 Gange, og de betaltes med umaadelige Priser. Den samme ædle Simpelhed, der udmærker hans Billeder, vedblev ogsaa at udmærke hans Personlighed indtil hans Død. Til hans navnkundigste Arbejder høre „Choret i Capucinerkirken ved Piazza Barberini" og „Christne Slaver, som løskjøbes i Tunis" (i Louvre).

Grangemouth [grænschmudh], Søstad i Stirling-Shire i Skotland ved Floden Carrons Udløb i Forth, 5 M. v. til n. for Edinburgh. 8,000 J. Havn for store Søskibe. Omfattende Skibsbyggeri og Fabrikation af Sejldug og Tovværk.

Granier de Cassagnac [granié de kassanjäk], s. Cassagnac.

Granikos, en lille Flod i det nordvestl. Lilleasien, hvor Alexander d. store tilkæmpede sig sin første Sejer over Perserne 334 f. Chr. Ved G. sejrede Romerne under Lucullus 74 f. Chr. over Mithridat d. store.

Granit, en meget udbredt plutonisk Bjærgart, der har en kornet-krystallinsk Bygning uden at Bestanddelene ere ordnede i tydelige Lag, hvorved den adskiller sig fra Gnejs. Den er sammensat af Feldspat, Kvarts og Glimmer, og Farven er afhængig af Feltspaten, saa at G., ligesom denne, i Almindel. er rød eller graa. Naar Glimmeren fattes og der er udskilt parallelt stillede og ufuldstændig udviklede Kvartskrystaller, saa at de paa Stenens Tværbrud danne Figurer, der have nogen Lighed med arabisk Skrift, kaldes den Skriftgranit. I stribet G. (Gnejsgranit) ere Bestanddelene ordnede rækkevis uden dog at danne virkelige Lag. G. forekommer over saa godt som hele Jordkloden i ældre Formationer og fremtræder snart i enkelte Bjærgkupper og Bjærgrygge, snart udbredt over store Strækninger af mange Kvadratmiles Størrelse, ofte opstigende til betydelige Højder i vilde, maleriske Bjærgpartier. Paa den skandinaviske Halvø og Bornholm er G. og stribet G. meget almindelig, hvorimod den i det øvrige Danmark kun findes som Brudstykker i Form af Rullesten. Dens Anvendelse til Mindesmærker, som Bygnings- og Vejmateriale er bekjendt nok. Ægypternes Obelisker og Templer, Waterloobroen i London, Pontneuf i Paris, den 1500 Centn. tunge Skaal uden for Museet i Berlin, Carl XIV.s Sarkophag ere forfærdigede af denne lige saa smukke som varige Bjærgart.

Granité [té], et Uldstof, hvis Væv er et nægte Kiper, benyttes fortrinsvis til Møbelbetræk.

Gran Sásso, s. Apenninerne.

Grant, Sir Francis [grænt], engelsk Maler, f. 1803 i Edinburgh, d. 1878, var den engelske fashionable Verdens mest yndede Portrætmaler i Tiden 1830—50. Han malede tillige mindre Jagtbilleder med Portrætfigurer. En Mængde Herrer og Damer af den fornemme Verden ere portræterede af denne

„Englands Winterhalter“. Fra 1866 var han Præsident for Kunstakademiet i London. — Hans Broder, James Hope G., f. 1808, indtraadte 1826 i Hæren, deltog 1840—42 i Krigen mod China og udmærkede sig 1846—49 imod Sikherne, samt 1857—58 som Oberst under den store Opstand i Indien, især ved Dehlis Indtagelse og Luknovs Befrielse. 1858 blev G. Generalmajor og sendtes 1860 som Chef for Hæren til China, hvor han indtog Takuforterne og Tientsin og efter gjentagne Sejre 13 Oct. rykkede ind i Peking. 1861 blev G. General i Præsidentskabet Madras, 1867 Generalkvartermester for Hæren i England og 1870 Chef for Lejren ved Aldershot. D. 7 Marts 1875.

Grant, James Aug. [s. o.], bekjendt Afrikarejsende, f. 1827 i Nairn i Skotland, indtraadte i den indiske Hær, saaredes under Seapoyoprøret og forfremmedes til Oberstlieutenant. 1860—63 undersøgte han i Forening med Capitain Speke Nilegnene og deltog 1868 i det engelske Felttog i Abessinien. Af hans Arbejder fremhæves »A walk across Africa« (1863).

Grant, Ulysses Simpson [s. o.], Præsident i Nordamerika 1868—76, f. 27 Apr. 1822 i Staten Ohio, indtraadte 1839 i Krigsskolen i Westpoint og blev 1843 Lieutenant i et Infanteriregiment. 1846 deltog G. med Udmærkelse i den mexicanske Krig og blev Capitain, men fik 1854 sin Afsked — efter Sigende for Hang til Drik — og var først Landmand ved St. Louis og siden Deltager i sin Faders Garveri i Galena. Da Borgerkrigen udbrød 1861, valgtes G. til Oberst for et Regiment Frivillige fra Illinois og sendtes i Aug. som Brigadegeneral til Cairo for at holde de tvivlsomme Stater Kentucky og Tennessee i Tømme. Han indtog strax det vigtige Punkt Paducah, hvor Tennesseefloden falder i Ohio, og skjønt han i Nov. blev slaaet ved Belmont, kunde han dog i Febr. 1862 tvinge Forterne Henry og Donelson til Overgivelse, hvorved han tog 10,000 Fanger. G. blev nu Generalmajor og anførte 6—7 Apr. i Slaget ved Shiloh, hvor Sydstatshæren led betydelige Tab. Efter nogle mindre Sejre i Efteraaret 1862 gav G. sig til at belejre Vicksburg, og ved sin Udholdenhed og Dygtighed tiltvang han sig dets Overgivelse 4 Juli 1863, hvorved hele Mississippifloden kom i Unionens Magt. Til Løn blev G. virkelig Generalmajor og i Sept. efter General Rosecranz's Nederlag ved Chickamauga Chef for hele Vesthæren; han sejrede 23—25 Nov. ved Chattanooga og sikrede derved Besiddelsen af Staten Tennessee. 2 Marts 1864 blev G. Chef for alle Unionstropperne og overtog kort efter Ledelsen af Potomachæren. I Maj begyndte han sit Felttog imod Lees Hær og fortsatte det i 11 Maaneder med samme Udholdenhed, som han havde vist ved Vicksburg. Efter en Række blodige og haardnakkede Fægtninger i Maj og Juni trængte han frem over Pamunkey, Chickahominy og Jamesfloden og indesluttede Lee imellem Richmond og Petersburg; men endnu stod i denne Egn mange større og mindre Kampe, hvori Lees Hær efterhaanden blev halvt opreven, medens G. var sysselsat med at afskære den alle Tilførselsveje. Først da General Sherman fra Chattanooga var trængt frem til Savannah og derfra rykkede Nord paa gjennem Syd- og Nord-Carolina, begyndte i Slutn. af Marts 1865 den sidste Kamp, der førte til Richmonds og Petersburgs Rømning og Brand 3 Apr. og Lees Overgivelse med Resten af Hæren 9 Apr. Til Løn blev G. 1866 General, en ny Post, der oprettedes for ham, og vedblev efter Krigen at være Hærens Chef. I Præsident Johnsons Strid med Congressen stillede G. sig paa dennes Side, men overtog dog i Aug. 1867 Krigsministeriet indtil Jan. 1868. Kort efter opstilledes G. af Republikanerne som Candidat til Præsidentposten og valgtes i Nov. med 206 Valgmandsstemmer imod 88 og med et Overtal af 300,000 Vælgere. Ved sin Tiltrædelse udtalte han, at han aldrig vilde søge at trodse sine personlige Anskuelser igjennem imod Folkets Vilje; senere viste han stor Iver for Skattereformer og Afbetaling paa Statsgjælden, samt for at sikre Negrenes Frihed og Ligestilling i Sydstaterne; derimod lykkedes det ham ikke 1870 at gjennemføre San Domingos Tilknytning og de dansk-vestindiske Øers Kjøb, og først 1872 opnaaedes Afslutning paa Striden med England. 1872 blev G. gjenvalgt til Præsident, men da han 1876 søgte at blive valgt for 3dje Gang, vaktes en stærk Storm imod ham, saa meget mere som man beskyldte ham for at tage altfor mange personlige Hensyn og at se igjennem Fingre med Underslæb og andre Misligheder i Forvaltningen. Et nyt Forsøg paa at blive Præsident 1880 mislykkedes ligeledes. Han døde 23 Juli 1885 og blev med stor Højtidelighed jordet i New-York. Af hans Memoirer udkom 1ste Bd. 1885.

Granula, lat., d. e. smaa Korn, kaldes i Pharmacien smaa Piller. Stærkt virkende Lægemidler gives ofte i Form af G. G. Dioscoridis, Arsenikpiller. **Granulation, granulere,** s. Saar. **Granulering** ell. Korning, et Arbejde, der ofte foretages ved Metaller eller deres Legeringer, enten for at skaffe dem en stor Overflade, der letter chemiske Indvirkninger, eller som et Findelingsmiddel. Tin, der skal bruges til Hvidsot (til Fortinning af Naalemagerarbejde), granuleres ved i smeltet Tilstand at rystes i en indvendig med Kridt besmurt Træbøsse. De mere strængsmeltelige Metaller (f. Ex. Slaglod) granuleres ved at hældes i en tynd Straale i Vand, enten stillestaaende eller stærkt bevæget, f. Ex. med et Ris.

Granvella, Ant. Perrenot, Cardinal af [vélja], spansk Statsmand, f. 1517 i Franche-Comté, var allerede i en Alder af 23 Aar Biskop i Arras og gik som saadan med sin Fader Nicol. Perrenot G., der var Kejser Carl V.s Statssecretær og Rigsseglbevarer for Neapel og Sicilien, til Rigsdagene i Worms og Regensburg, bivaanede siden Kirkeforsamlingen i Trident og blev ved sin Faders Død 1550 Statsraad og Rigsseglbevarer. Ved Afslutningen af Passauerforliget 1552 viste han især sin Statsmandsdygtighed. Efter Carl V.s Tronfrasigelse udnævnte Philip II 1559 G. til Minister hos sin Halvsøster Margrete af Parma, som han havde indsat til Statholderinde i

ıdene. Paa denne Post blev han Gjen-
: Folkets Had, idet man lagde ham
strænge Forholdsregler, som Kongen
Last, saa meget mere som Paven ud-
ham til Cardinal og Storinqvisitor.
:n blandt Folket blev til sidst saa stærk,
n kaldte ham tilbage 1564. Han var
b bleven udnævnt til Ærkebiskop i
blev derpaa brugt i forskjellige vig-
belser og endelig 1575 som Præsident
jeste Raad for Italien og Castilien
Statsraadet. Siden ledede han For-
:rne om Portugals Forening med
og bragte Infantinden Katharines
se med Hert. Carl Emanuel d. store
en i Stand. 1584 blev G. udnævnt
)iskop af Besançon; han døde i Ma-
Sept. 1586.
lle [grangvil], Stad i det franske
Manche, 7 M. s. v. for St. Lô ved
St. Michel. 10,000 J. Sikker og
avn med store Skibsværfter, blom-
ystthandel og betydelig Østersfangst.
gik herfra mange Skibe paa Hval-
affinsbugten.
lle, Leveson-Gower, Jarl af [grænn-
73 som yngste Søn af Marquien af
s. Gower), blev 1793 Underhusmed-
00 Skatkammerlord og sendtes 1804
ıd, hvor han sluttede Forbundet mod
1813 til Haag og 1815 til Paris,
var engelsk Affending indtil 1828 og
330—41. 1815 blev han Peer og
jet til Jarl G.; han døde 1846. —
n, George L.-Gower, Jarl af G.,
1815, valgtes 1836 til Underhuset
340—41 Understatssecretær i Uden-
riet. 1848 blev G. Viceformand i
nisteriet og fik 1851 Forsædet i Com-
for den store Verdensudstilling —
han paa ny overtog 1862. 24 Dec.
G. Udenrigsminister, dog kun til
852; i Dec. 1852 blev han Præsi-
ehejmeraadet og beklædte denne Post
:t Afbrydelse indtil Febr. 1858 samt
i 1859—Juli 1866. I Dec. 1868
tatssecretær for Kolonierne, hvor-
illige var Regeringens almindelige
Overhuset, og efter Jarl Claren-
1870 overtog han Udenrigsmini-
til Ministeriet Gladstones Afgang
a ny i Maj 1880 indt. Juni 1885;
6 blev han Minister for Kolonierne.
. selv Tilbud om at overtage Mi-
ıannelse og ligeledes 1880, men af-
gge Gange. 1865 arvede G. efter
Æresposten som »Lord Warden of
Ports«.
't ældre portugisiske Gran, hørende
andels- og Medicinalvægten, omtr.
:m.
Kunst bruges i den nyere Tid om
:r, som ved Trykning gjenfrembringe
Antal Exemplarer de i en plan
erede eller ætsede Gjengivelser af
værker, saaledes Træsnittet (Xy-
)vor et paa „Stokken" tegnet Bil-
s med Gravstikken, saaledes at Af-
ıne tages i en Bogtrykkerpresse;
Kobberstikket (Chalkographi), hvor Billedet
raderes (ætses) eller graveres i en Kobber-
eller — i den nyere Tid — i en Staalplade;
Stentrykket (Lithographi), hvor Gjenstanden
tegnes paa den præparerede Sten og gjøres
skikket til Trykning ved en Ætsning. I begge
de sidste Tilfælde anvendes Valseaftryk. Ved
Siden heraf forekomme mangfoldige Under-
arter. Om Kunstnere, der have udmærket sig i
de nævnte Kunstfag, s. under de særskilte Navne.

G. Statik, s. Statik.

Graphit, s. Blyant.

Graphologi, Kunsten at læse et Menneskes Charakter af hans Haandskrift, grundlagt af Abbé Jean Hippol. Michon, f. 1806, d. 1881, har i den nyeste Tid vundet saa megen Tilslutning, at der f. Ex. 1871 i Paris har dannet sig et »Société de G.«, der udgiver et særligt Fagtidsskrift.

Graptolither, nogle kun i de siluriske Skifere forekommende Forsteninger, med hvis systematiske Stilling man ikke er paa det rene. De ansees for at være Dyrelevninger og minde noget om Nutidens Søfjer og Fjerpolyper. Randen er forsynet med tandlignende Fremspring, som antages for Celler, der have huset de enkelte Individer, og disse Celler ere enten ensidig eller tosidig stillede i Forhold til en hornagtig Polypstok. G. have en ikke ringe Betydning i palæontologisk Henseende paa Grund af deres meget begrænsede Forekomst. Paa den sydlige Del af Bornholm findes to forskjellige Graptolithskifere, hvoraf den ene tilhører den ældre, den anden den yngre Silurformation.

Graslitz, Stad i Böhmen, 4 M. n. til v. for Eger. 8,000 J. Bomuldsindustri, navnlig smukke Kniplinger. Forfærdigelse af musikalske Instrumenter.

Grasse [grahs], Stad i det franske Dep. Sø-Alperne, 4 M. v. for Nizza, i en mod S. vendt herlig Dal, 2 M. fra Middelhavet. 8,000 J. Betydelig Fabrikation af Essenser, vellugtende Olje, Parfume, Liqueurer og Sæbe. Storartet Blomstercultur i Omegnen.

Grassére, gribe om sig, herske, rase (især om Sygdomme); løbe grassat, fare omkring og gjøre Optøjer; løbe forgjæves omkring efter noget.

Gratheheде, s. Gradehede.

Gratiāle (af lat. gratia, Gunstbevisning), Naadepenge, Naadegave; Erkjendtlighedsbevis i Form af Penge.

Gratiānus, romersk Kejser 375—83, f. 359, blev allerede 367 af sin Fader, Kejser Valentinianus I, erklæret for Medregent, overlod ved dennes Død Italiens Præfectur til sin 4aarige Halvbroder Valentinianus II og forbeholdt sig selv Galliens Præfectur, hvor han 378 vandt en stor Sejer over Alemannerne ved Kolmar. Da s. A. hans Farbroder Valens var falden i Slaget ved Adrianopel mod Vestgoterne, udnævnte han Theodosius d. store til Augustus i den østlige Del af Riget. G. blev dræbt 383, da Feltherren Maximus gjorde Oprør mod ham. Han stod paa en fortrolig Fod med den bekjendte Biskop Ambrosius i Milano.

Gratiānus, Franciscus, f. i Chiusi i Toscana, Benedictinermunk i Klostret St. Felice

i Bologna, skrev c. 1150 en Haandbog i den romerske Ret, der indeholdt en ordnet og videnskabelig bearbejdet Samling af de ældre kirkeretlige Forskrifter. Først gik den under Navnet »Concordantia discordantium canonum«, men kaldtes senere almindel. »Decretum Gratiani« og blev optagen som første Del af »Corpus juris canonici«. G.s Fødsels- og Dødsaar ere ubekjendte.

Grātias, lat. (d. e. Tak), en Takkebøn, som fremsiges i alle Klostre efter Maaltiderne og før man gaar til Sengs. Den begynder med Ordene »G. agamus Deo«, d. e. „Lad os takke Gud".

Grātier, s. Chariter.

Gratist, En, der nyder fri Undervisning, Kost o. l.

Grātius Faliscus, rom. Digter, hvis Skæbne er aldeles ubekjendt, rimeligvis født i Falerii, samtidig med Ovidius, har efterladt et i et smukt Sprog skrevet, af 536 Hexametre bestaaende Læredigt om Jagten, »Cynegetica«, hvoraf kun Slutningen mangler.

Gratry, Aug. Jos. Alph. [tri], alm. kaldet le père G., fransk katholsk Theolog, f. 1805 i Lille, studerede først Mathematik, traadte derpaa ind i den gejstlige Stand, blev 1841 Directeur for Collège St. Stanislas, 1846 Aumônier ved l'École normale supérieure, 1861 Generalvicar hos Biskoppen af Orléans, 1863 Professor i Moral ved Sorbonnen og 1867 Medlem af Académie française«, efter at han havde vundet stor Berømmelse ved forskjellige philosophiske og theologiske Skrifter, deriblandt nogle Stridsskrifter mod Renan. De frisindede Anskuelser, som han udtalte i sin »La morale et la loi de l'histoire«, vakte imidlertid Uvilje hos hans Trosfæller, og da han offentlig bekæmpede Dogmet om Pavens Ufejlbarhed, blev han Gjenstand for en Forfølgelse, som han i Længden ikke havde Kraft til at modstaa. 25 Nov. 1871 anerkjendte han det vaticanske Concils Beslutninger og døde i Montreux 6 Febr. 1872.

Grāttan, Henry, irsk Politiker, f. 1750, blev 1772 Sagfører i Dublin og valgtes 1775 til det irske Parlament, hvor han med stor Dygtighed og Veltalenhed kæmpede for Irlands Selvstændighed og 1782 udvirkede væsentlige Indrømmelser i denne Retning, navnlig det irske Parlaments Ret til at give Love uafhængig af det britiske Parlament. Da den irske Opstand udbrød 1798, trak G. sig tilbage fra det offentlige Liv, men optraadte paa ny 1800 for at bekæmpe Irlands Union med Storbritannien. Siden 1805 var G. Medlem af Underhuset, indtog ogsaa her en fremragende Stilling og kæmpede med Iver for Katholikernes politiske Ligestilling som et Hovedvilkaar for Rigets Ro og fredelige Udvikling. D. 1820. G. regnes for en af de største Parlamentstalere; hans Taler udkom 1822 i 5 Bd.

Grāttan, Th. Colley, f. 1796 i Dublin, havde uddannet sig til Militær og var i Færd med at gaa til Amerika og tage Tjeneste under Bolivar, men forelskede sig i Bordeaux i en Miss O'Donnell, som han ægtede, og opgav sin Plan. I Paris omgikkes han med C. Delavigne, Béranger og Lamartine, siden med Irving og Moore, skrev yndede Artikler i »Edinburgh Review« og andre Tidsskrifter samt Novellesamlingen »Highways and byeways« (1827) med ypperlige Rejsebilleder, de historiske Romaner »The heiress of Bruges« (1828), »Jacqueline of Holland« (1830) og »Agnes of Mansfeld« (1836), til Dels oversatte paa Dansk. G., der til 1830 havde opholdt sig i Brysel og ivrig forfægtet Kong Leopolds Sag i Pressen, blev paa dennes Anbefaling 1836 sendt til Boston som engelsk Consul. Hans »Civilized America« (1859) maler de amerikanske Tilstande med meget mørke Farver. »Beaten paths and those who trod them« (1862) er en Art Autobiographi. Kort før sin Død 1864 udgav G. en Brochure, hvori han opfordrede England til at anerkjende Sydstaterne.

Gratulatiōn, Lykønskning; gratulēre, lykønske; Gratulānt, En, der lykønsker.

Grau, Rud. Friedr., f. 20 Apr. 1835 i Heringen, theol. Prof. i Königsberg 1866, har navnlig gjort sig bekjendt ved sin Indledning til det nye Testament: „Entwickelungsgeschichte des neutestamentlichen Schrifttums" (2 Bd. 1871), et dygtigt Arbejde, skrevet i conservativ Aand.

Graubünden (fr. Grisons), Canton i det sydøstlige Schweiz, omgivet af Cant. Tessin, Uri, Glarus og St. Gallen samt Østerrig og Italien. 130 □ M. med 95,000 I. (1880), hvoraf 53,000 Protestanter og 42,000 Katholiker. Cantonet er omgivet og gjennemskaaret af Alperne, der her have mange Spidser af 10—13,000 F.s Højde og danne talrige Gletschere, som dække 30 □ M. Det har to Hoveddale, Rhindalen og Inndalen (Engadin), med saa talrige Sidedale, at man regner ikke mindre end 170 forskjellige Dale. Rhinen udspringer paa St. Gotthard i Cantonets sydvestlige Del; dens to Kildefloder Vorder- og Mittelrhein forene sig ved Dissentis, og den optager i sit videre Løb gjennem Cantonet fra højre Side Glenner, Rabinsa, Hinterrhein med Albula, Plessur og Landquart. Inn dannes ved Afløbet fra en Række Alpesøer n. for Maloggiapasset og optager i sit Løb gjennem Cantonet fra talrige Sidedale en Mængde Smaafloder. Fra Maloggiapasset løber Maira mod S. forbi Chiavenna til Comosøen. Klimaet er yderst forskjelligt saa vel efter Højdebeliggenheden som efter Dalenes Retning, idet nogle have næsten italiensk Klima, medens andre i samme eller ringere Højde næppe tilstede Dyrkning af Byg og Rug. Kornavlen dækker ikke Forbruget, men Kvægavlen er betydelig. Skovene have lidt ved uforsvarlig Hugst. Af Mineralprodukter forekomme Jarn, Bly, Zink, Kobber og flere Slags Marmor, men de benyttes saa godt som ikke. Her er mange Mineralkilder, hvoraf flere besøges som Sundhedsbrønde; navnlig i de senere Aar er Besøget i Øvre-Inndalen tiltaget stærkt. Af Befolkningen angives 46 pCt. at være Tyskere, 14 pCt. Italienere og c. 40 pCt. af romansk Stamme, hvis Sprog falder i de to Hoveddialekter, Ladinsk og Churvælsk. Disse sidste bo navnlig i Engadin, og mange af dem udvandre aarlig til næsten alle Europas større Stæder, hvor de ernære sig ved Conditori; men de vende meget ofte tilbage til deres Fødedal, naar de i Udlandet have samlet sig Formue. — G. udgjorde i Oldtiden en Del af Rhætien og

rst efter haarde Kampe undertvunget af ne kort efter Chr. F. Siden var det l af Carl d. stores Monarchi og kom rliget i Verdun 843 under Tyskland. ngemagten begyndte at slappes, tilrev geistlige og verdslige Herrer sig Magten e idelige og blodige Fejder. I det 15de dannede sig imod Angreb af fremmede 3 Forbund („Bünde"): der Obere ell. (d. e. Grafen) Bund, som har givet et Navn, mod V., Gotteshausbund, . Del med Chur, og Zehngerichten= nod N., hvilke 1471 indgik en Forening, de af 26 saakaldte „Hochgerichte" eller dmenigheder. Erobringen af Grev= Veltlin, Chiavenna og Bormio fra 1512 gav gjentagne Gange Anledning i imellem de tre Forbund og Landets jelse af østerrigske og spanske Trop= et 17de Aarh. Imidlertid bevarede erne" deres Heltekraft, hvorved de sig et Navn i Historien, og som bragte rmere Forbindelse med det schweizerske und. 1797 bleve hine tre Gebeter af te atter forenede med Italien; 1798 forenet med den helvetiske Republik aadte ved den forandrede Forfatning m det 15de Canton i Edsforbundet. G. en ny Forfatning; de tre „Bünde" 26 Communer („Gerichte"), hver med folkevalgte Styrere og Dommere, og udstrakt Selvstændighed, at G. egent= en Forbundsstat; thi alle Love og slag skulde stadfæstes med to Tredje= ertal af disse „Gerichte". Et stort 65 Medlemmer vedtog Lovene, me= staaende Udvalg paa 9 Medlemmer, jvert „Bund", forberedte dem, og et) af tre Medlemmer varetog de løbende iger. 1853 ombannedes Forfatningen; gen i „Gerichte" bortfaldt, og der blev Distrikter i Stedet, hvorhos det lille udvidet Myndighed; Folkeafstemnin= edes derhen, at Flertallet af Vælger= nu gjorde Udslaget. 1880 blev For= gjennemset, og den Regel tilføjedes, Forslag af 5,000 Vælgere skal Folket middelbart over nye Love. Derimod samtidig Valgretsalderen fra 17 til

enz, Stad i den preussiske Prov. Vest= ved Weichsels højre Bred, 13 M. s. g. 17,000 I. Klædefabrikation, Ma= tion, Ølbryggeri, Tobaksavl og Korn= ¼ M. n. for Staden ligger den af 1770—76 anlagte Fæstning G., som -9 Juli 1807 forsvarede sig tappert skmændene.

Karl, tysk Theolog, f. 1814, blev ecteur for Missionsanstalten i Dres= han 1848 fik flyttet til Leipzig, for nseleverne kunde studere under Uni= rernes Vejledning. Efter at den gering 1849 havde overdraget den dske Missions Ejendomme til det Missionsselskab, rejste G. selv til In= der til 1853 og brugte bl. a. denne grundigt Studium af det tamulske til Udarbejdelse af Lærebøger deri. 1861 opgav han sin Stilling; d. i Erlangen 10 Nov. 1864. De mest bekjendte af hans Skrifter ere: »Bibliotheca tamulica« (4 Bd., 1854—65), „Reise nach Ostindien" (5 Bd., 1854—56) og „Unterscheidungslehren der verschiedenen christlichen Bekenntnisse" (10de Udg. 1878), overs. paa Dansk af Enkebølle 1857.

Graulhet [graalæ], Stad i det franske Dep. Tarn, 3 M. s. v. for Albi. 5,000 I. Fabrikation af Maroquin.

Graun, Carl Heinrich, f. 1701 i Wahrenbrück i Sachsen, d. 1759 i Berlin, var i sin Ungdom Tenorsanger, men componerede tillige Operaer. 1735 fik han Ansættelse i Rheinsberg som Sanger og Componist hos Frederik II., der den Gang var Kronprins, og ved dennes Tronbestigelse 1740 udnævntes han til Capelmester og sendtes til Italien for at skaffe Sangere til den nye Opera i Berlin. I Rheinsberg componerede han en Mængde Concertcantater, hvori han selv sang Solopartiet. I Berlin maatte han componere Operaer til italiensk Text, som han selv dirigerede, og han udfoldede i denne Retning en saa stor Virksomhed, at han ved Siden af 6 Operaer, han havde skrevet fra 1727—33 i Brunsvig, endnu componerede 28 i de 18 Aar, han levede i Berlin. I disse rettede han sig efter Tidens og Kongens Smag, men i sin Kirkemusik tog han ikke dette Hensyn, og derimellem findes hans bedste Værk, hans Oratorium „Jesu Død", som har haft stor Indflydelse paa Kirkemusiken baade i hans egen og den følgende Tid, og som endnu af og til opføres i Tyskland.

Grav kaldes bl. a. den udgravede Fordybning foran et Fæstningsværk, hvorfra man har taget Jordfylden til dettes Vold og Brystværn, og som tillige tjener til at gjøre det vanskeligere for den stormende Fjende at trænge ind i Værket. I dette Øjemed gjør man enten G. vaad, d. e. saa dyb, at den fyldes med Vand i Mands Højde, og for øvrigt saa bred som muligt, eller man gjør den tør, i hvilket Tilfælde dens Sider, Escarpen og Contrescarpen, helst beklædes med Mure, som frembyde en uoverstigelig Hindring for Stormangreb, indtil der er lagt Breche i den ene og dannet en Nedstigning eller Descente gjennem den anden; for at Brechelægningen skal blive saa meget vanskeligere, er det fordelagtigst at give en murbeklædt, tør G. en stor Dybde og en ikke altfor stor Bredde. Allerbedst er det, naar man har Vandspil i G., d. e. skiftevis kan fylde den med Vand og lægge den tør. **Gravcaponnière**, en til Bestrygning af G. anlagt Caponnière (s. d. A.). **Gravsax** ell. Tenaille, et i Fæstningsgraven foran Courtinerne og Bastionsflankerne anlagt, lavt Værk, der kan betragtes som et Stykke af en Faussebraye, men dog er adskilt fra Hovedvolden.

Gravand (Anas tadorna), en stor, smuk Andeart, udmærket ved sine livlige Farver (Hvidt, Sort, Brunrødt samt grønt Vingespejl), i hvilken Henseende Hunnen ikke giver Hannen meget efter. G. ruger ikke som de fleste andre Ænder paa aaben Mark, men graver en Hule ind i en Sandbrink under Grønsværet eller benytter et hult Træ eller stundum et gammelt Ræve- ell. Grævlingebo. G. opholder sig altid i Nær=

heden af Havet; paa visse Steder, f. Ex. paa Sild, har man for deres Skyld kunstige, i Strandklitterne anlagte Huler, der underkastes en regelmæssig Indhøstning.

Grāve, it., tungt, alvorlig; **con gravita** [tā], med Alvor og Værdighed, musikalske Foredrags- og Tempobetegnelser, der angive et meget langsomt Tempo og en vægtig og fast Markering af Tonerne.

Gravedōna, Flække i Nord-Italien, ved Como-Søens vestre Bred, 5 M. n. n. ø. for Como. 4,000 I. Silkespinderier. Seværdig Kirke; smukt Marmorpalads, der tilhører Hertugen af Avita.

Gravefod ell. **Gravepote** kaldes Poten hos Pattedyrene, naar den er særdeles kort, bred og stærk og udstyret med brede, flade, skarpkantede Kløer; en saadan Fod afgiver et udmærket Graveredskab, der med Lethed skovler Jorden til Siden. Er G. bestemt til at opkradse haard Jord, ere Kløerne mere krumme og skarpe i Spidsen. En charakteristisk G. besidder Muldvarpen. Blandt Insekterne besidder f. Ex. Jordkrebsen et Slags G.

Gravelines [līhn], befæstet Stad i det franske Dep. Nord ved Nordsøen, 2 M. v. for Dunkerque. 4,000 I. Betydeligt Fiskeri. Bekjendt ved Spaniernes Sejer under Grev Egmont over Franskmændene 13 Juli 1558.

Gravelotte [lōtt], Landsby i det tyske Rigsland Lothringen, $1\frac{1}{4}$ M. v. for Metz. Her stod 18 Aug. 1870 et blodigt og haardnakket Slag imellem den franske Rhinhær under Bazaine og de to tyske Hære under Prins Frederik Carl og Steinmetz, i alt 230,000 Md., forenede under Kong Wilhelm I.s og General Moltkes Anførsel; det lykkedes den tyske Overmagt at hindre de franskes Vortgang mod Vest og at kaste dem tilbage til Metz. Tabet løb op til c. 20,000 Md. paa tysk og 13,000 Md. paa fransk Side.

Gravemus ell. **Gnavermuldvarp** kaldes forskjellige Gnaverformer, der i en særdeles Grad ere skikkede til et underjordisk, gravende Liv, og som derfor navnlig kjendes paa deres stærkt udviklede Gravepoter og Gravekløer; det er i det hele Dyr med tyk, plump Krop, lave Ben, korte eller næsten usynlige Øren; ogsaa Øjnene ere smaa, undertiden dækkede af Huden, som hos Blindmusen (s. d. A.); Fortænderne i Almindelighed meget brede, Kindtænderne vel skikkede til at male de Rodknolder, Løg osv., hvoraf de leve, og for hvis Skyld de i alle Retninger gjennemgrave Jorden lidt under Overfladen paa de Stepper, hvorpaa de leve, og som de ofte gjøre næsten ufremkommelige derved, at Hestenes Ben idelig synke ned i deres Gange. Foruden Blindmusen og de for Nordamerikas Prairier og Klippebjærge ejendommelige Saccomys-Former (med udvendige Kjæveposer) høre til denne Familie endnu adskillige Gnaverslægter, der bebo Afrika (f. Ex. Bathyergus maritimus ved Cap), Østeuropa og Asien, saa vel Nord- som Vest- og Sydasien. De repræsenteres i Sydamerika af Ctenomys (jvfr. **Tucutucu**), der dog er nærmere beslægtet med Pigrotternes store Gruppe.

Gravende Dyr findes fornemmelig blandt Pattedyrene, hvor Muldvarp, Spidsmus, forskjellige Gnavere, f. Ex. Markmus, Hamster, Murmeldyr, Blindmus, Bombat, Bæltedyr osv. afgive mere eller mindre udprægede Exempler derpaa. Ethvert Dyr, der graver Huler i Jorden eller graver i Jorden for at erhverve sig sin Føde, kan kaldes gravende; men særlig bruges Udtrykket om dem, der i den Grad ere gravende, at de kun sjældnere komme op oven for Jorden, men i Regelen opholde sig i deres underjordiske Huler og Gange, hvilket f. Ex. er Tilfældet med Muldvarpen og Blindmusen. Slige Dyr have altid en sammentrængt, plump Bygning, en kort Hals, korte Lemmer, særdeles kraftige Forlemmer med Gravefødder, en kort eller slet ingen Hale og smaa Øjne, der undertiden endog ere dækkede af Huden, saa at Dyret er ganske blindt; Øreaabningen er ogsaa meget lille og Ørebrusken reduceret til det mindst mulige. — Der er ogsaa enkelte Fugle, som ruge i Huler (f. Ex. Kivien, Huleuglen, Gravanden og Lunden) og for saa vidt kunne fortjene Navn af gravende, hvortil ogsaa enkelte Krybdyr (f. Ex. Landskildpadder) og Padder ere særlig skikkede. Andre Krybdyr og Padder føre en underjordisk rodende Levemaade uden at besidde særegne Redskaber til at grave med (Ormeøgler, Ormeslanger, Ormepadder), og paa lignende Maade leve mange Fiske, Muslinger, Orme, Søpølser osv. nedgravede i Havbundens Sand. Det mest charakteristiske Exempel paa et gravende Insekt er Jordkrebsen; der gives ogsaa Krebsdyr med meget udprægede Gravefødder.

Gravensten, s. **Graasten**.

Graverende Omstændigheder, Udtryk i Retssproget, modsat formildende Omstændigheder, altsaa om saadanne, der kunne have en Skærpelse af Straffen til Følge.

Gravēring i egentl. Forstand er en Fremstilling af ophøjede eller fordybede Tegninger i Metal, Sten, Elfenben, Træ osv. ved Hjælp af en Gravstik; i videre Forstand betegner det Udførelsen af de samme Arbejder ved alle Haande andre Værktøjer, saasom Bor, Punsler, slibende Værktøjer osv. **Gravstikken**, et Værktøj af hærdet Staal, er næsten altid rhombeformet og tilsleben paa skraa efter den lange Diagonal, højere eller lavere, lige ned til den kvadratformede; dog forekommer ogsaa hyppig andre Former. Den føres ved et Tryk med Haanden og faar derfor ofte et champignonformet Skaft. **Graveur**, den, der forstaar Kunsten at gravere.

Graves [grahv], et District i Frankrig paa Halvøen Medoc i Nærheden af Bordeaux, er bekjendt for fine hvide Vine.

s'Grāvesande, Will. Jakob van, Philosoph og Mathematiker, f. 1688 i s'Hertogenbosch i Holland, studerede i Leiden først Jura, senere Physik og Mathematik. I Forbindelse med flere unge Lærde udgav han 1713—22 »Journal littéraire«, der i Leiden fortsattes til 1736 som »Journal de la république des lettres«. 1717 blev han Professor i Mathematik og Astronomi og 1734 tillige i Philosophi i Leiden, hvor han døde 1742. G. besad en skarpfindig og omfattende Aand og har leveret fortrinlige mathematiske og philosophiske Afhandlinger. Philosophisk Hovedskrift: »Introductio

»sophiam« (1736). Hans »Oeuvres phi-
mathém.« udgaves 1774 i Amsterdam.
esend [grǟhvs], Stad i Kent-Shire
nd ved Themsens sydlige Bred, 4½ M.
ondon. 23,000 J. Den er at betragte
erpunktet af Londons Havn, har en ny
rægtig, katholsk Kirke, stærkt besøgte
og store Frugthaver, hvorfra London
med Grøntsager. Blandt Omegnens
ragtfulde Herresæder maa fremhæves
n-Hall med rige Kunstsamlinger,
iorp, ligeledes med Kunstsamlinger,
wle-Park med en storartet gotisk
gning.
undene udgjøre den vigtigste Klasse af
f, hvormed Nordens forhistoriske Ar-
arbejder. Fra den yngre Stenalder
et gjennem alle Tidsrum Skik at ned-
ravgods hos den døde, forskjelligt
mfundsstilling og Livsvilkaar, Kjøn
r. Andre Forskjelligheder bero paa
Skik og Brug, forandrede religiøse
r osv. Oprindelig var det sikkert Lan-
Nedlægningen af Gravgodset, at den
som mentes at fortsætte sit Liv i
gen, havde Brug for de Sager, han
nyttet i Livet. Senere opkom den
ng, at selve de ofrede Gjenstande fulgte
t næste Liv, og hertil sigter den mær-
rsætlige Ødelæggelse af Gravudstyret,
nlig kjendes fra norske Jærnalders
Til andre Tider var det kun den af-
ldstændige Udstyr af Klæder, Vaaben
ker, som fulgte ham i Graven, eller
gdes de Kar, som vare benyttede ved
ltidet eller Gravofferet. Det er saa-
nstande af højst forskjellig Art, som
Gravene. For Stenalderens Vedkom-
øres de rigeste Fund i Gangbygnin-
Mellem G. fra Bronzealderen kunne
s de velbevarede Mands- og Kvinde-
om i Forbindelse med det personlige
r af Vaaben, Smykker og smukke
re fremdragne af Egekister, navnlig i
lesvigske Høje. Kisterne ere dannede
et og udhulet Stamme. Heste med
r Kjøretøj ere oftere fundne i Grave
yngre Jærnalder, for at den døde,
edder, kunde age eller ride til Valhal.
g norske Fund fra samme Tid inde-
ertiden Resterne af mange Dyr, Heste,
Kvæg og Yndlingsfugle som Paafugl
er ere blevne ofrede og nedlagte hos
G. Gravhøje og Oldsager.
jene fra Nordens Oldtid ere for den
vejende Del runde Høje af Jord, ofte
ed Foden med Sten, dels lave og
s højere og afrundede for oven (s.
Saadanne Høje opførtes fra den
nalder af næsten gjennem alle Tids-
et lader sig kun sjældnere efter Højenes
øre, hvilken Periode de tilhøre (s.
. Stenalderens middelstore Høje,
en Gangbygning (s. Dysse), inde-
ft en stor Mængde Sten. Langt
ere ere i Danmark G. fra Bronze-
et enkelt jysk Herred taltes endnu
) Høje, som med stor Sandsynlighed
føres til denne Periode. Bronze-
alderens Høje ere fra et Par Fod indtil 30 F. høje og kunne naa et Tværmaal af indtil 200 F. De ligge ofte samlede i Grupper, og i Modsætning til de sædvanlig lavt liggende Dysser ere de jævnlig, især i Jylland, anlagte paa Overfladen af Bakker og synlige i en vid Omkreds. Disse Høje indeholde sædvanlig flere, undertiden mange Grave, idet en vis Kreds af Mennesker, Familien eller Stammen, gjennem længere Tid har benyttet den samme Høj til Gravsted; ved de senere Begravelser er da Højens Omfang og Højde bleven forøget, hvad der viser sig i en kjendelig Lagdeling i Jordfylden. Hver Grav indeholder kun Resterne af et enkelt Lig. Det er en gjennemgaaende Regel, at man midt paa Højens Bund træffer en større Begravelse med ubrændte Lig og oven over denne mindre Gravsteder med brændte Lig, sædvanlig fra en senere Tid. Hovedbegravelsen bestaar ofte af en mandslang Kiste, hvis Sider dannes af flade, kantstillede Sten, og som oventil er lukket med flade Stene eller med Træplanker. I andre Høje ere Kisterne byggede af mindre Haandstene og dækkede af en større eller mindre Stendynge; i Grave af denne Art er der oftere nedlagt brændte Lig. En særlig Interesse have de Høje, som indeslutte Egekister (s. Gravfund). Til en senere Del af Bronzealderen henføres Grave, som bestaa af en lille, stensat Kiste eller kun en Stenhob over Resterne af det brændte Lig; lige saa ofte ere Benene nedlagte i et Lerkar med eller uden Laag. Fra de senere Tidsrum af Oldtiden ere større G. sjældne i Danmark. Samlinger af ganske lave G., til Dels mærkede med rejste Stene, kjendes fra Vikingetiden og ved Siden af disse ogsaa enkelte større Høje, som undertiden ere opkastede over en Grav, der er anlagt under den oprindelige Jordflade. At der dog endnu i Hedenskabets sidste Tid rejstes mange Høje, vise G. ved Jellinge. I Norge kjendes der vel fra Landets sydligere Egne en Del G. fra Bronzealderen, men langt talrigere ere Højene fra Jærnalderens tidligere Afsnit. Ældst ere Begravelserne med brændte Ben, der ere nedlagte i Kar af Ler, Træ eller Bronze eller i smaa Stenkister, medens Ligene senere begravedes ubrændte i store, stenbyggede Kamre, indtil 24 F. lange. Betydelig overvejende i Antal ere dog baade i Norge og Sverige de ofte i større Grupper samlede G. fra Vikingetiden; i enkelte af disse har man truffet et Gravkammer sammentømret af Træstammer. En anden ejendommelig Gravform fra denne Periode er Skibsbegravelsen (s. d. A.). Om andre Arter af Høje og om Gravskikke s. Begravelse og Gravfund.

Gravidität, s. Svangerskab; gravid, svanger.

Gravina, Stad i Syd-Italien, 7 M. v. s. v. for Bari. 14,000 J. i G. og dens District. Bispesæde.

Gravitation, s. Tiltrækning. Gravität, Alvorlighed, Værdighed; gravitætisk, alvorlig, højtidelig, værdig.

Gravosa, Havn ¼ M. n. v. for Ragusa i det østerrigske Dalmatien, med Skibsværft og Lazareth. 700 J.

Gravplads bruges i Nordens forhistoriske

Archæologi dels om Grupper af Gravhøje fra de forskjellige Perioder — særlig maa fremhæves de store G. ved Upsala og paa Björköen (s. d. A.) med Grave af forskjellige Former — dels specielt om større Samlinger af Grave, der ikke ere dækkede af Høje. Fra Jærnalderens ældre Tid skrive sig Brandpletter og Urnemarker (s. d. A.). Af en ganske anden Charakter ere G. fra Folkevandringstiden, sædvanlig anlagte i Grus- og Sandbanker, med ubrændte Lig, som ligge paa Siden med Knæerne bøjede op imod Brystet. Enkelte lignende G. kjendes ogsaa fra Hedenskabets sidste Periode. S. Begravelse.

Gravøl kaldtes i den nordiske Oldtid en Fest, der holdtes i Anledning af Ens Død (modsf. Barnsøl, Barsel, i Anledn. af et Barns Fødsel), og hvortil den afdødes Slægt og Venner bleve indbudne. Her var den bortgangne Faders Dyder og Bedrifter Gjenstand for Sønnens og de tilstedeværende Gjæsters Tale, og Løfter gjordes om at ligne og hædre ham ved store Gjerninger. Især paalaa det Sønnen, idet han tømte Bægeret til sin Faders Minde, højtidelig at love at udføre en eller anden Stordaad for derved ligesom at hjemle sin Ret til at træde i Faderens Sted som Familiens Hoved; først naar det var sket, indtog han Højsædet i Hallen. Mærkeligt er især det G., der holdtes over Strutharald, ved de betydningsfulde Løfter, som Svend Tveskjæg og Sigvalde aflagde. G. i Form af Begravelsesgilder have holdt sig hos Landalmuen lige til vore Dage.

Gray [græ], Stad i det franske Dep. Øvre-Saône ved Fl. Saône, 7 M. v. s. v. for Vesoul. 6,000 J. Jærnproduktion i Omegnen. Livlig Handel.

Gray [s. o.], gammel engelsk Adelsslægt af normannisk Byrd. **John G.**, Lord **Ferrers de Groby**, faldt som ivrig Tilhænger af Huset Lancaster i den anden Træfning ved St. Albans 1461; hans Enke Elisabeth Woodville ell. Wydevile blev 1464 gift med Kong Edvard IV og ved ham Moder til Edvard V og Elisabeth, Henrik VII.s Dronning. — Af hendes to Sønner i første Ægteskab blev den ældste, **Thomas G.**, af sin kongelige Stiffader først ophøjet til Jarl af Huntingdon og 1475 til Marquis af Dorset; han undgik den grusomme Richard III.s Efterstræbelser ved Flugt til Frankrig, hvorfra han vendte tilbage med Henrik VII, og døde 1501. — Hans Sønnesøn, **Henry G.**, tredje Marquis af Dorset, ægtede sit Næstsøskendebarn Francisca Brandon, hvis Forældre vare Charles B., Hertug af Suffolk, og Marie Tudor, Henriks VII.s yngste Datter og Enke efter den franske Konge Ludvig XII, og blev 1551 efter sin Svigerfaders Død udnævnt til Hertug af Suffolk. Han blev indviklet i sin nedens. nævnte Datters ulykkelige Skæbne, blev fængslet tillige med hende og vel igjen løsladt, men da han deltog i en Sammensværgelse mod Dronn. Marie, blev han henrettet 17 Febr. 1554, 5 Dage efter Datteren. — **Jane** ell. **Johanne G.**, Dronning i England i 9 Dage i Juli 1553, f. 1537, blev i Maj 1553 gift med Guilford Dudley, en Søn af den ærgjerrige John D., Hertug af Northumberland, hvorpaa denne bevægede Kong Edvard VI til at udelukke som illegetime Børn sine to Halvsøstre, de følgende Dronninger Marie og Elisabeth, og udnævne J. G. som en Datterdatters Datter af Kong Henrik VII til Tronarving, i Haab om derved at sikre sig blivende Herredømme. Efter Edvards Død, som man i nogle Dage holdt hemmelig, lod Hertugen af Northumberland sin beskedne Svigerdatter, der selv kun ønskede at leve i Stilhed og syslemed Videnskaberne, udraabe til Dronning 10 Juli 1553; men den almindelige Stemning var for den retmæssige Tronarving Marie; der udbrød faa Dage efter et Oprør, og 19 Juli blev Marie udraabt til Dronning. J. nedlagde villig den hende paatvungne Krone, men blev ikke des mindre fængslet tillige med sin Ægtefælle, Fader og Svigerfader. Den sidste blev som Ophavsmand til det foresaldne henrettet 22 Aug.; og Hertugen af Suffolks ovenomtalte Deltagelse i en Sammensværgelse afgjorde baade hans egen og hans uskyldige Datters Skæbne; rolig og gudhengiven endte hun tillige med sin inderlig elskede Ægtefælle sit unge Liv paa Skafottet i Tower 12 Febr. 1554. J. G.s Skæbne som det ufrivillige Redskab og Offer for sine Slægtninges Ærgjerrighed har ofte været Gjenstand for dramatisk Behandling og er bleven benyttet af Delaroche til et rørende Maleri. — Slægten forplantedes ved Hertugen af Suffolks Broder, **John G.**; hans Sønnesøn **Henry**, Lord **G. af Groby**, siden 1628 Jarl af Stamford, kæmpede paa Parlamentets Side mod Carl I 1642 og døde 1673, og dennes Søn **Thomas**, Lord **G.**, som døde før ham, var blandt Kongens Dommere. Den nuværende Jarl af Stamford og Warrington er **George Harry G.** (f. 1827). — En anden Linje af Slægten var Lorderne **G. de Wilton**, som uddøde med **Thomas G.**, der var indviklet i Raleighs Sammensværgelse og døde i Tower 1614.

Gray, John Edw. [s. o.], engelsk Zoolog, f. 1800, d. 1875, fra 1840 Bestyrer af British Museum's zoologiske Afdeling, Forfatter til en Mængde zoologiske Skrifter og Afhandlinger i Tidsskrifter (»Proceedings of the zoological Society«, »Annals and magazine of natural history« o. fl.), som navnlig have til Formaal at indføre nye Arter og Slægter i Videnskaben og forbedre Systematiken; af særskilte større Skrifter kunne nævnes »Illustrations of Indian Zoology« (1832—34) og hans store Værk over Jarlen af Derbys Menageri i Knowsley. Overalt i Pattedyrenes, Krybdyrenes, Bløddyrenes, Straaledyrenes osv. Naturhistorie støder man derfor paa G.s Navn, men des værre svarer hans Omhyggelighed ikke altid til hans Frugtbarhed som Forfatter, og faa have drevet Manien for Slægternes Søndersplittelse videre end han. Hans Hustru er Forfatterinde til »Figures of Molluscous animals for the use of students«. — Broderen, **George Robert G.**, f. 1808, d. 1872, udmærket Ornitholog og Entomolog, ligeledes ansat ved British Museum, var bl. a. Forf. til »Genera of birds« (3 Bd., 1844—49) og til en Monographi af de nyhollanske Phasmider (1835).

Gray, Stephen [s. o.], engelsk Physiker. Om hans personlige Forhold er der intet andet bekjendt, end at han boede i London, hvor han

36, og at han var Medlem af Royal
Efter Gilbert har han gjort de første
over Elektricitet og først peget paa
en imellem gode og slette Ledere.
, Thom. [s. o], engelsk Lyriker, f. 1716
t, d. 1771 som Professor i nyere Sprog
rie i Cambridge. Han hører til de
Digtere af den sentimental-deskriptive
i det 18de Aarh.s engelske Poesi; hans
og Oder ere smagfulde Studier efter
: og hans »Elegy written in a coun-
chyard« (1749) et klassisk Udtryk for
melancholsk-reflecterende Elegier.
Hovedstad i det østerrigske Hertugd.
rk, paa begge Sider af Floden Mur,
. s. v. for Wien. 98,000 J. (1880).
:. Den indre Stad er uregelmæssig
men Forstæderne have smukke brede
Af dens talrige offentlige Pladser frem-
antspladsen med en kolossal Statue
I. Universitetet; interessant Dom-
Gravcapel for flere Medlemmer af
igske Kejserfamilie; den gamle Borg,
olderens Residens; det fyrstbiskoppe-
ds, Raadhuset, Tøjhuset, Casernerne
private Pragtbygninger; Døvstumme-
Daareanstalt og talrige milde Stif-
Betydelig Industri i Uld-, Silke-,
, Læder- og Staalvarer, Maskiner,
de Vine m. m. Levende Handel med
idre Landbrugsprodukter.
), it., yndefuldt; con grāzia, med
sik. Foredragsbetegnelser. G. (egtl.
d. e. smuk, nydelig, vittig) kaldes i
ranske Skuespil den Person, som af-
lystige Element og sædvanlig er en
Slags Figaro, der fint ironiserer over
er de heroiske og svarmende Personer.
i, Ant. Franc., kaldt il Lasca, ita-
itter, f. 1503 i Firenze, var en af
af Akademiet i Firenze og af det
ccademia della Crusca. Foruden
har han ogsaa skrevet 30 Noveller,
ene«, livlig og gratiøst fortalte, men
slibrige, ligesom han under at lade
Situation slaa over i det latterlige.
Firenze.
traction, eng. [græht atrālschen],
ning, d. s. s. clou (s. d. A.).
Eastern" [græht ihstern], Englands
største Dampskib, bygget af Scott
er den af Ingenieuren for »The
am Navigation Company«, J. K.
lagtede Plan, hvem Skibets Afløb-
ing og Tiltakling skyldes. Byg-
begyndtes i Maj 1854, og i Nov.
Skibet saa vidt færdigt, at det kunde
det. Det første Forsøg i denne Ret-
les 3 Nov. 1857, men det mis-
først efter mange gjentagne Forsøg
31 Jan. 1858 at se Skibet flyde
Skibets oprindelige Navn var
: det byggedes som Passagerskib
en, og for at undgaa de store Om-
er ere forbundne med at indtage
mede Steder, blev der givet det
: 660 F. og en Bredde af 80½ F.,
00 Tons. Efter at være bleven
forsynedes det med Dampmaskiner

og udrustedes saaledes, at det 7 Sept. 1859 var fuldstændig sejlfærdigt. Foruden en Del Prøvereiser og adskillige Rejser med Passagerer har det været benyttet til Udlægningen af det atlantiske Telegraphkabel; det har gjort en Fart af mell. 10 og 14 Knob i Timen, i Gjennemsnit efter et Tidsrum af 184 Dage 12,78 Knob, og viste sig i det hele som et særdeles stærkt bygget og sødygtigt Skib, men var dog paa Grund af sin Størrelse mindre anvendeligt. Det skal nu benyttes som Kuldepot i Gibraltar.

Great-Saltlake-City [græht sāāhltlæhk sitti], d. e. den store Saltsøstad, hos Mormonerne Ny-Jerusalem, Mormonernes Hovedstad, ligger i Territoriet Utah i Nordamerika under 40° 46′ n. Br. ved Floden Jordan, s. for dens Udløb i den store Saltsø (Great-Saltlake), der er 18 M. lang og gjennemsnitlig 7 M. bred og ligger 4,000 F. over Havet. 21,000 J. (1881). Staden er anlagt efter en storartet Plan med lige og brede, beplantede Gader, der skære hverandre under rette Vinkler. Husene have et net og renligt Udseende, for det meste med bagved liggende Haver.

Grechètto, Tilnavn til den italienske Maler B. Castiglione (s. d. A.).

Grécourt, Jean Bapt. Jos. Villaret de [gre-kuhr], fransk Digter, f. 1684 i Tours, gjorde stor Lykke som satirisk Prædikant i Kirken St. Martin i sin Fødeby, men kjed over at hemmes af sin Stands Tvang drog han som Abbé og Skjønaand til Paris, vandt Marschal d'Estrées Venskab og fandt paa Hertugen af Aiguillons Slot Veret i Bretagne det længselsfuldt attraaede epikuræiske Slaraffenland. Hans 91 »Contes«, Epistler, Fabler, Epigrammer og Chansons ere let og rask anlagte, men over al Maade frivole og cyniske; i samme Smag er hans »Philotanus« imod Jesuiterordenen, der senere blev oversat paa Latin. G. døde 1743. Flere obscøne Digte tillægges ham med Urette.

Greeley, Horace [grihli], nordamerikansk Politiker, f. 3 Febr. 1811 i Staten New-Hampshire, hvor hans Fader var simpel Landmand, blev 1831 Sætter i New-York, hvor han 1834 aabnede et eget Bogtrykkeri og grundlagde et literært Ugeblad. Ved Siden deraf stiftede G. efterhaanden flere politiske Blade, saaledes et 1840 for at fremme Whigernes Sejer ved Præsidentvalget og endelig 1841 »New York Tribune«, der blev et af Unionens mest udbredte Blade og Republikanernes Hovedorgan. Især var G. en uforfærdet Modstander af Slaveriet; han skrev 1856 „En historisk Fremstilling af Kampen om Slaveriets Udbredelse og Indskrænkning i de forenede Stater 1787—1856" og hævdede under Slavestaternes Opstand Unionens ubetingede Ret til at undertrykke den og afskaffe Slaveriet. Derimod tilbød han 1865 efter Krigen at stille Borgen for Jefferson Davis, for at han kunde blive løsladt af Fængslet, og talte senere for almindelig Amnesti og Gjenoprettelse af lovlige Tilstande i Sydstaterne. Desuden tog G. sig af Feniernes Sag og understøttede Bestræbelserne for Kvindernes Ligestilling, Totalafholdenhed og Toldbeskyttelse for den indenlandske Industri; samtidig hyldede han Spiritismen og Vege-

tarianismen. I Foraaret 1872 blev G. kaaret af Demokraterne og de misfornøjede Republikanere som Modcandidat ved Præsidentvalget imod General Grant, men blev vraget ved Valgmandsvalgene og døde 29 Nov. inden det endelige Valg. 1851 var G. en af Dommerne ved Verdensudstillingen i London.

Greeley [s. o.], Lieutenant i den nordamerikanske Marine, Fører af den Expedition, som de forenede Stater i Sommeren 1881 udsendte for at deltage i de physiske Jagttagelser omkring Nordpolen. I Aug. 1881 blev han med Lieutenanterne Kislingbury og Lockwood, Naturforskerne Clay og Dr. Pavy samt 21 Soldater landsat ved Lady Franklins Bugt paa Østsiden af Grants Land ved Indløbet til Robeson Kanal, hvor Observatoriet (Fort Congor)' oprettedes (81° 20' n. Br., 46° 18' v. L.). Her opholdt G. sig nu de følgende to Aar, foretog magnetiske og meteorologiske Observationer og udsendte enkelte Expeditioner. Lieutn. Lockwood naaede en lille Ø, der nu bærer hans Navn, det nordligste hidtil betraadte Punkt (83° 24' n. Br.); intet Land var herfra synligt i N. og N. V., men i N. Ø. vare Grønland og Cap Robert Lincoln synlige i 83° 35' n. Br. og 20° 20' v. L. Drivis med nordlig Strømning syntes at tyde paa Tilværelsen af et aabent Polarhav. Den højeste Varmegrad ved Fort Congor var + 29°, den laveste ÷ 37°. Tvende Forsøg, der foretoges i Sommeren 1882 og 83 for at opnaa Forbindelse med G., mislykkedes, og i Aug. 1883 forlod han sin Station ved Fort Congor og naaede 29 Sept. Smith Sund, hvor han imidlertid maatte forlade sine Baade og i 30 Dage drev om paa et Isbjærg, til man naaede Cap Sabine. Her fristede Expeditionen Livet de følgende ni Maaneder, til G. og de syv sidste Medlemmer 17 Juli 1884 bleve fundne af den udsendte Damper „Thetis"; Resten var omkommen af Hunger; de efterlevende havde endog mættet sig med deres Lig.

Greenbacks [grihn], nordamerikanske Papirpenge, ogsaa kaldte United States' Notes, udstedte i Følge Lov af 25 Febr. 1862. I Begyndelsen udstedtes de op til en Værdi af 1,000 Dollars, efter 1878 endog til en Værdi af 10,000 Dollars. Enhver er pligtig at modtage disse i Betaling, hvorfor de ogsaa kaldes Legal Tender Notes. Navnet G. hidrører fra den med Grønt trykte Bagside.

Greenbay [grihnbæh], Stad i Staten Wisconsin i Nordamerika ved Floden Fox's Udløb i Greenbay, en stor Bugt i den nordøstlige Del af Michigansøen. 9,000 I. Betydelig Tømmerhandel.

Greene, Nathaniel [grihn], f. 27 Maj 1742, var næst efter Washington den betydeligste nordamerikanske General under Uafhængighedskrigen. Han udmærkede sig i Kampene ved Trenton (1776), Princeton, Brandywine og Germantown (1777), blev 1778 Generalkvartermester og 1780 i Gates's Sted Overgeneral over Sydhæren, i hvilken Egenskab han tvang Englænderne til at romme Georgia og Nord- og Syd-Carolina. Til Løn derfor fik han store Godser i disse Stater, hvorhen han trak sig tilbage efter Fredslutningen, men døde allerede 19 Juni 1786.

Greene, Robert [s. o.], engelsk Digter, f. c. 1560, studerede i Cambridge og gjorde Rejser paa Fastlandet, skal have været Gejstlig og endte i de vildeste Eventyr og Udsvævelser i London 1592. Højt begavet, naar han dog aldrig til Kunstværkets fulde Form trods de glimrende Fragmenter i Dramaer som »Orlando Furioso« og »Alphonsus, King of Arragon« og i Noveller som »Pandosto, the triumph of time« (Kilde til Shakspeares »Winter's tale«). Dyce har 1831 udgivet G.s Værker.

Greenock [grinok], Stad i Renfrew-Shire i Skotland, 4¼ M. v. til n. for Glasgow ved den sydlige Side af Clydes Munding. 69,000 I. (1881). Her drives meget Skibsbyggeri, Sukkerraffinaderi, Sæbesyderi, Sejldugsfabrikation og Maskinbyggeri samt betydelig Handel og udstrakt Silde- og Kabliaufangst.

Greenough, Horatio [grino], nordamerikansk Billedhugger, f. 1805 i Boston, d. 1852, uddannede sig i Hjemmet under den franske Billedhugger Bisson og var senere Thorvaldsens og Teneranis Elev i Italien. Blandt hans Værker maa nævnes „Venus", en Rytterbilledstøtte af Washington, en Buste af Cooper m. fl.

Greenwich [grinitsch], tidligere en selvstændig Stad, nu indlemmmet i London, ligger i Kent-Shire ved Themsens sydlige Bred, 1 M. ø. for Londons Midtpunkt, og har 131,000 I. (1881). Livlig Industri i de Retninger, der ere betingede af Skibsfarten. Berømt Observatorium, hvorfra Englænderne regne den første Meridian (17° 39' 31" ø. for Ferro); smuk Park. G. er især bekjendt ved det af Vilhelm III stiftede storartede Marinehospital for Invalider af Orlogsmarinen, bestemt for c. 3,000 Pensionærer, som her faa Bolig, Klæder, Forplejning og en ugentlig Lommeskilling; det understøtter desuden 3,000 Sømænd uden for selve Stiftelsen. I den nyere Tid er Antallet af Pensionærer i Hospitalet stærkt aftaget, da det er stillet dem frit at skaffe sig Ophold uden for dette.

Greffen Bad, en Vandcuranstalt ved Foden af Greffenaasen, omtrent ½ M. n. for Christiania, blev aabnet 1858. Badet, der holdes aabent i Maanederne Juni—Aug. og navnlig benyttes mod chroniske Nervesygdomme, har stadig nydt stor Søgning ogsaa af Patienter fra andre Lande og er jævnlig blevet udvidet. Kilderne, hvorfra Badebassinerne forsynes, have Sommer og Vinter den samme Temperatur, omtrent 5°. Fra Spaseregangene i det omliggende Parkanlæg er der en henrivende Udsigt over Christianiadalen og Fjorden med dens mange Øer. **Greffenaasen**, den skovbevoxede Aasryg, under hvilken Badet ligger, bestaar hovedsagelig af en rødlig Granit, der leverer et smukt Byggemateriale.

Gregariner (Sporozoa), nogle smaa, meget simpelt byggede Organismer, der snylte i Insekter, Orme (f. Ex. Regnorme) og andre lavere Dyr. De fleste ere saa smaa, at de for det uvæbnede Øje kun vise sig som Punkter, men der er ogsaa større, næsten ⅓ Tomme lange Former mellem dem. Paa Grund af deres ormdannede Skikkelse henførte man dem tidligere til Indvoldsormene eller ansaa dem for Udviklingstrin af saadanne; det er imidlertid

ere staaende Væsener, hver kun be-
f en enkelt Celle, uagtet denne hos
ber ud i et „Hoved“ med Snabel,
ugestive osv.; de ville derfor i Sy-
beres Plads i Nærheden af Slimdyr,
yr osv.
rn [grähsch]. Ophaspet, men ikke
a Silke kaldtes oprindel. soie grège
G. betegner nu sammenspundet,
d og Floretsilke, der som meget fint
Garn bruges til Kjæde i de fineste

, Henri [gregoähr], fransk Bisp og
. 1750 i Vého ved Lunéville, hvor
: var en ubemidlet Landmand, fik
dannelse af Jesuiterne. Som Præst
nil vandt han ved sit Skrift »Essai
neration des Juifs« (1788) saa stor
Gejstligheden i Stiftet Nancy 1789
som Deputeret til den constituerende
Her udfoldede han snart en be-
somhed, og udnævnt til Bisp af
var han den første Gejstlige, der
paa Constitutionen. Som Medlem
t bidrog han væsentlig til, at man
ongeværdigheden og proclamerede
han tog levende Del i Forhand-
den offentlige Undervisning, mod-
d Dygtighed den Ødelæggelseslyst,
n under Rædselsperioden rasede mod
indesmærker, og gjorde sig fortjent
e for Videnskabernes Beskyttelse.
tore Frafald fra Christendommen
merst-katholske Præster og Lægfolk
aabenlyst at være sin Kirke hen-
kede utrættelig for Gjenoprettelsen
lske Cultus. Under hans Forsæde
ørste Forsøg paa at reorganisere
—1801). Da Bonaparte havde af-
rdatet med Pave Pius VII, ned-
Embede. Bonaparte belønnede
atorværdigheden og en Grevetitel,
rig vinde den gamle Republikaner
ter, og 1814 var han blandt de
nte for Kejserens Afsættelse. 1819
af Dep. Isère til Kammeret; men
satte sig med Heftighed mod hans
han blev udelukket fra Kammeret.
levede han stille, ivrig sysselsat
elige Studier. D. i Auteuil ved
i 1831. 1885 rejstes der ham et
i Lunéville.
Paver. G. I d. store, Pave 590—
. 545, nedstammede fra en berømt
e og blev allerede 574 kejserlig
n; men nogle Aar efter brød han
Verden og gik i Kloster. Da hans
r døde og efterlod ham en fyrstelig
te han denne til at indrette 7
et i sin Faders Palads. Denne
or Munkevæsenet skaffede ham
kenes Fader“. Pave Pelagius II
om Gesandt til Constantinopel,
de en Del Aar og udarbejdede
over Job (»Expositio in Jobum
vori han udvikler baade sine dog-
e ethiske Anskuelser, men tillige
ild Allegoriker i sin Fortolkning
; hele Middelalderen igjennem

stod denne Bog i stort Ry og forelæstes endog i Kirkerne. 585 kom han tilbage til Rom og nogen Tid efter bragte Synet af nogle unge Angelsachsere, der bleve solgte som Slaver i Rom, ham til den Beslutning, at gaa som Missionær til England. Han var allerede paa Vejen dertil, da han blev indhentet af et Bud fra Paven, som befalede ham at vende om. Mod sin Vilje blev han 590 valgt til Pave og udfoldede i denne Stilling en overordentlig Virksomhed. Han vedblev at prædike, tegnede i sit Skrift »Regula Pastoralis« et smukt Billede af en christelig Sjælehyrde, regulerede Munkevæsenet og tog sig ivrig af Skoleundervisningen, ordnede Gudstjenesten, reformerede Kirkesangen (s. Gregoriansk Kirkesang), til hvis Uddannelse han oprettede en stor Sangskole i Rom, og skrev selv Psalmer; men han bidrog ogsaa til at udvikle Romerkirkens Skjævheder ved at udvikle Læren om Messeofferet og Læren om Skærsilden, samt ved at befordre Helgen- og Relikviedyrkelsen, og stiftede Festum inventionis sanctæ crucis 3 Maj. I høj Grad var han gavmild med Almisser; han underholdt en Tid 3,000 af de ariansksindede Langobarder fordrevne Præster; alle Roms Fattige levede af hans Gaver; han oprettede en Mængde Fattighuse og Stiftelser for Forældreløse. Da den byzantinske Patriarch Johannes Fasteren antog Titel af økumenisk Patriarch, »Episcopus universalis«, erklærede G. dette Navn for uchristeligt; selv kaldte han sig »Servus servorum Dei«, d. e. Guds Tjeneres Tjener; men samtidig viste han sig som en fremragende Statsmand ved den Dygtighed, hvormed han, medens Grækere og Langobarder kæmpede om Herredømmet i Italien, forstod at bruge de vanskelige politiske Forhold til at udvide og befæste den romerske Bispestols Magt; ingen har bidraget mere end han til at forberede Pavestolens senere Magtstilling. 596 sendte han Augustinus (s. d. A.) med 40 Benedictinermunke til England og begyndte dermed Missionen blandt Angelsachserne. Paa Grund af sine store Fortjenester af Kirken — hans Gjerning spores hele Middelalderen igjennem — blev G. erklæret for Helgen, og hans Døds- og Mindedag, 12 Marts, fejres med stor Højtidelighed endog af Grækerne. Romerkirken stiller ham ved Siden af Ambrosius, Augustinus og Hieronymus som en af de 4 store Kirkelærere. — G. II (Pave 715—31) understøttede Bonifacius's Missionsvirksomhed i Tyskland og tog under Billedstriden Parti for Billederne mod Kejser Leo III, hvorfor Kirken kanoniserede ham. Hans Mindedag er 13 Febr. — G. III (Pave 731—41) søgte Hjælp mod Langobarderne hos Carl Martel og fulgte for øvrigt sin Forgængers Spor saa vel i Billedstriden som i at støtte Bonifacius i hans Kamp mod de britiske Missionærer i Tyskland. — G. IV (Pave 827—44) spillede en noget tvetydig Rolle under Ludvig d. frommes Sønners Oprør mod deres Fader; han udnævnte Ansgar til den apostoliske Stols Legat for Norden og oprettede Bispedømmet Hamborg. — G. V (Pave 996—99), en Fætter til Kejser Otto III, hed egentlig Bruno og var kun 24 Aar gl. og fuld af reformatoriske og hierarchiske Planer, da den romerske Klerus paa Kejserens Befaling valgte ham til Pave. De

romerske Nobili valgte forgjæves en Modpave, Johan XVI; men 18 Febr. 999 døde G. pludselig, maaske af Gift. — G. VI (Pave 1044—46) kjøbte Pavestolen af Benedict IX for at redde den fra fuldstændig Vanære, men blev afsat af Synoden i Sutri 1046. D. 1048. — G. VII (Pave 1073—85) hed tidligere Hildebrand, var en Tømmermands (efter andre en Smeds) Søn i Saona i Toscana, efter andre i Rom. Opdraget i Benedictinerordenen kom han tidlig i Forbindelse med G. VI, hvis Capellan han blev, og hvem han fulgte i Landflygtighed til Tyskland. Senere blev han Munk i Clugny, hvor han studerede Theologi og kanonisk Ret. Med Pave Leo IX kom han til Rom, blev Subdiakon, senere Archidiakon og Cardinal og var allerede nu Sjælen i alle de kirkelige Reformer, som gjennemførtes under Paverne Leo IX, Victor II, Nicolaus II og Alexander II, hvilket Tidsrum (1048—73) man derfor har kaldt „Pavedømmet under Hildebrand". Ved Alexander II.s Ligbegængelse raabte det romerske Folk: „Hildebrand er Pave; den hellige Petrus har valgt ham!", og han regerede nu selv som Pave under Navn af Gregor VII 22 Apr. 1073—25 Maj 1085. Som hierarchisk Reformator af Romerkirken har G. hævet denne til den Magtstilling, som den kom til at indtage Middelalderen igjennem, og øvet en Indflydelse, der spores gjennem de følgende Tider lige til vore Dage. Hans Livs Grundtanke var at sikre Kirkens Frihed og Uafhængighed af al verdslig Indflydelse og at oprette et Universaltheokrati, hvis eneste synlige Hoved Paven er som Christi Statholder paa Jorden. For at gjennemføre sine Reformplaner udtalte G. paa Synoden i Rom 1074, at alle Præster, der levede i Ægteskab, skulde afsættes og deres præstelige Functioner anses for ugyldige. Ved denne Cølibatslov vilde G. ganske løsrive Præsterne fra de Baand, der bandt dem til det Folk, de tilhørte, og gjøre dem til en altid slagfærdig Hær for Kirken. Præsterne gjorde Modstand, men uden Sky for de gyselige Følger af Loven vidste G. at sætte sin Vilje igjennem, og Munkene og for en stor Del Folkestemningen stod paa Pavens Side. Paa en anden Synode i Rom 1075 erklærede han, at hver den, der modtog et gejstligt Embede af en Lægmand, skulde afsættes, og at den Lensherre, der uddelte Len med Ring og Stav, skulde sættes i Ban. Dette Forbud sigtede til at tilintetgjøre Fyrstens Magt over hans kirkelige Lensmænd og at bringe Staten under Kirkens Formynderskab. Dermed begyndte de langvarige Investiturstridigheder (s. Investitur) mellem Pavemagten og Statsmagterne. Den Fyrste, der først optog Kampen, var den tyske Konge Henrik IV, som netop egenmægtig havde indsat en Ærkebiskop i Milano, hvor der i Forvejen var to, som stredes om Magten, og hvem G. desuden tilføjede en grov personlig Fornærmelse. Nogle oprørske sachsiske Fyrster, som Kongen havde tugtet, fremførte nemlig i Rom løgnagtige eller i alt Fald overdrevne Klager over, at Kongen skulde føre et meget lastefuldt Liv, og nu krævede Paven, at Kongen skulde staa ham til Regnskab i den Anledning. Kongen sammenkaldte til Svar et tysk Bispemøde i Worms i Jan. 1076, der erklærede Paven for afsat som Fredsbryder, Voldsherre, Troldmand og Horkarl; men et Møde i Laterankirken den følgende Maaned banlyste alle de Biskopper, der havde taget Del i Synoden i Worms, afsatte og excommunicerede Kongen og løste hans Undersaatter fra deres Troskabsed. Kongens mange Modstandere i Tyskland holdt nu en Fyrstedag i Tribur, der erklærede ham for afsat, hvis han ikke inden et Aar blev løst fra Bannet; saa tabte Kongen Modet, rejste over Hals og Hoved til Italien, og i de tre Dage 25—27 Jan. 1077 stod han barfodet, fastende og klædt i en bodfærdigs Dragt i Markgrevinde Mathilde af Toscanas Slotsgaard i Canossa, hvor G. den Gang opholdt sig, førend G. paa Mathildes Bønner løste ham af Bannet. Men Henrik brød kort efter Forliget; G. lyste ham paa ny i Ban 1080, og Henrik fik valgt en Modpave, Clemens III, medens G. fik valgt en Modkonge i Rudolf af Schwaben. Henrik overvandt denne, ledsagede sin Pave til Rom, indtog Staden, lod sig krone som Kejser og belejrede G. i Engelsborg, indtil Normannerhertugen Robert Guiscard befriede ham 1084. Men de Saracener, Robert førte med i sin Sold, hærjede Rom saa frygtelig, at G. maatte drage sydpaa med Normanner og Saracener til Salerno, hvor han døde 1085. Først 1606 vovede Pave Paul V at kanonisere ham og det endda under Indsigelse fra Hofferne. G. var lille af Væxt med sygeligt Udseende, bleg og mager af Faste og Bodsøvelser; men han var en født Herskernatur, ubøjelig i sin Vilje og dertil klog og smidig, ubestikkelig og utilgængelig for lave Lyster og selv i sit Forhold til Markgrevinde Mathilde af Toscana ren og ubesmittet trods al den Bagvaskelse, han her udsatte sig for. Det var ikke personlig Ærgjerrighed, der ledede ham, men Hensynet til Kirkens Storhed, om han end førte Kampen for denne med hensynsløs Voldsomhed. — G. (VIII) blev 1118 Modpave mod Gelasius II, afsat af Calixt II og døde 1125. — G. VIII, en fredelskende, maadeholden Mand, blev valgt 21 Oct. 1187, men døde 17 Dec. s. A. — G. IX (Pave 1227—41) var en Olding, da han besteg Pavestolen, men udviklede desuagtet en ualmindelig Handlekraft som Kejser Frederik II.s uforsonlige Modstander. 1227 bansatte han ham, fordi han paa ny udsatte det Korstog, han havde lovet at gjøre, og efter at Kejseren virkelig havde gjort Korstoget og havde erhvervet sig Jerusalems Kongekrone, bansatte han ham efter hans Hjemkomst anden Gang. 1230 sluttedes der Fred imellem dem; men da Kejseren overvandt den ene af sine Fjender i Italien efter den anden, bansatte G. ham 1239 for tredje Gang og sammenkaldte et Concilium i Rom; men Kejseren fangede Prælaterne paa deres Vej til Rom og rykkede med en Hær mod Rom, der allerede var halvt erobret, da G. døde og derved undgik at falde i sin Modstanders Hænder. G. kanoniserede Stifterne af Franciskaner- og Dominikanerordenen og udnævnte Dominikanerne til stedsevarende pavelige Inqvisitorer. — G. X (Pave 1271—76) holdt det almindelige Concilium i Lyon 1274 og ordnede

ıen søgte forgjæves at bringe et
n Union med den græske Kirke i
XI (Pave 1370—78) forlagde 1377
e af Sienas og den hellige Bir-
ıgende Formaninger Pavestolens
ignon til Rom. — G. XII blev
til Pave mod Benedict XIII i
n blev 1409 afsat af Conciliet i
som Cardinalbiskop af Porto. —
e 1572—85) fejrede Blodbryllupet
Processioner og Skuepenge, op-
ıitercollegier og virkede for Mis-
ien og Japan. 1582 gjennem-
paa Concilierne i Kostnitz, Basel
reslaaede Kalenderreform (s. Ka-
XIV (Pave 1590—91) bansatte
Frankrig og bidrog derved til at
l at gaa over til Romerkirken. —
1621—23) foreskrev for Pave-
nelig Scrutinium, kanoniserede
ede ivrig for Contrareformationen
terrig, Ungarn, Frankrig, Neder-
d det engelske Hof. Til Fordel
stiftede han Congregatio de pro-
og til det vaticanske Bibliothek
ostbare Skatte fra Bibliotheket i
om han fik af Maximilian I af
XVI (Pave 1831—46), som Car-
Capellari, f. 1765 i Belluno i
e, traadte 1783 ind i Camal-
n, blev 1823 Ordensgeneral, 1826
æfect for Propagandaen. 2 Febr.
n Pavestolen og forkyndte strax,
regere i udpræget ultramon-
ıaabende paa Frankrigs Bifald
nerne og Mark Ancona Op-
ede, at Paven skulde opgive sin
ıt. Østerrig reddede G.; dog
ıeder igjen 1832. I sit Hyrde-
ug. 1832 udtalte G. sig imod
e, anbefalede Troen paa Ma-
ern mod Friheden og den nye
esom han ogsaa fordømte La-
rale Katholicisme. Med Por-
tien stod han længe i et spændt
ın understøttede Prætendenterne
og Don Carlos; dog underka-
ede sig senere. I Tyskland for-
mes i et Brev af 26 Sept. 1836
10 Dec. 1837 højtidelig mod
ır øvet mod Ærkebiskop Droste zu
ıledning af „de blandede Ægte-
de 1 Juni 1846.

Nazianz, græsk Kirkefader, f. 328
ianz i Kappadokien, hvor hans
tidligere Hypsistarier, men om-
mme Hustru Nonna, var Biskop.
Basilius studerede G. i Athen,
ed ham som Eneboer, blev 371
ıa, flygtede herfra for at blive
lod sig 379 af den betrængte
denighed i Constantinopel kalde
Anastasiakirken, hvor han holdt
Taler om Christi Guddom, der
Navnet „Theologen“, blev 380
d. store udnævnt til Patriarch i
førte Forsædet paa Kirkemødet
nedlagde snart baade denne
Bispeværdigheden, forfærdet over
„de Traner og de Gæs, der kives uden at forstaa hinanden“, og vendte tilbage til Nazianz, hvor han levede et Liv i Ensomhed og stræng Bod indtil sin Død 390. Han har efterladt en Mængde Taler, Digte og Breve; men hans egentlige Livsgjerning er hans Forsvar for den orthodoxe Lære.

Gregór af Nyssa, græsk Kirkefader, yngre Broder til Basilius d. store, f. c. 330, blev 372 Biskop i Nyssa. Speculativt begavet og videnskabelig dannet tog han ved Siden af Gregor af Nazianz og Basilius (de tre store Kappadokiere) ivrig Del i Kampen for den nikænske Orthodoxi mod Arianismen. D. 394.

Gregór af Tours [tuhr], Biskop og fransk Historieskriver, f. c. 540 i Clermont af adelig Slægt, blev 573 Biskop i Tours og døde 17 Nov. 594. Hans ædle Charakter, Fromhed og Lærdom gjorde ham til en af den Tids mest udmærkede Mænd. Hans Skrift „Frankernes Historie“ i 10 Bøger skylde vi fornemmelig vor nøje Kjendskab til Merovingernes Tidsalder; desuden har han beskrevet flere Martyrers og galliske Gejstliges Levned.

Gregoriansk Kirkesang. Der hviler et tæt Slør over den Musik, som de christne i de første Aarh. brugte til deres Gudsdyrkelse, men det er dog sandsynligt, at jødiske og græske Tempelsange, dels med forandrede, dels med nye Texter, have udgjort en væsentlig Del deraf. Om Melodiernes Beskaffenhed ere Meningerne delte, idet nogle antage, at de paa østerlandsk Vis have bevæget sig i chromatiske Halvtoner og endnu mindre Intervaller, andre, at de have støttet sig til den græske Diatonik. Det er nu ganske vist utvivlsomt, at den ældste os bekjendte Ordning af Kirkesangen i Vesten, som tillægges Biskop Ambrosius af Milano i Slutn. af det 4de Aarh., og som efter ham har faaet Navnet den ambrosianske (»Cantus Ambrosianus«), for Hymnernes Vedkommende sluttede sig til den græske Sprogmetrik, men der foreligger ikke sikre musikalske Mindesmærker fra hans Tid, og det maa derfor staa hen, om Kirkesangen den Gang og før hans Tid har været udelukkende diatonisk. Dette var derimod Tilfældet med den Reform af Kirkesangen, som Gregor d. store udførte i Slutn. af det 6te Aarh., den gregorianske Sang (»Cantus Gregorianus«); thi den var baseret paa de 4 authentiske og 4 plagale Kirketoner, i hvilke Chromatiken ganske var banlyst. En anden, ikke mindre betydningsfuld Egenskab ved den var, at den sluttede sig til Sprogaccenten, medens den ambrosianske holdt sig til Stavelsernes Qvantitet. Paa Ambrosius's Tid var man endnu fortrolig med den prosodiske Udtale af Latinen, men Kundskaben dertil blev efterhaanden mindre almindelig, og den praktiske Gregor afpassede derfor sine Melodier efter den Betoning, som Stavelserne fik i den da almindelige Udtale af Sproget. Hans Reform blev derved ikke alene af kirkelig, men ogsaa af almen musikalsk Betydning, idet den gav det første Stød til at befri Musiken fra den sproglige Metriks Baand. Gregors Sang var naturligvis enstemmig og foredroges ikke i stræng Takt, da hverken Flerstemmigheden eller Taktsystemet vare opfundne paa hans Tid. Den bevægede sig vel i det hele med en vis

langsom Værdighed, men dens Rhythmus var fri, og det var først den langt senere Mensur og Contrapunktik, som bandt dens Melodier til et fast Tidsmaal i til Dels lige store Nodeværdier, og som skaffede den Navnet »Cantus planus«, den jævne ell. lige Sang. Den var paa mange Punkter endog rigt melodisk moduleret, og det var netop Jubilationerne paa Slutningsstavelsen af Halleluja, som senere bleve misbrugte og udvidede til en Uendelighed af Coloraturer. Det vil af ovenstaaende være klart, at den g. Sang fordrede bøjelige og øvede Stemmer. Gregor arbejdede derfor ivrig for Oprettelsen af Sangskoler, i hvilke Eleverne uddannedes fra Drengealderen; han afskaffede de hidtil brugte, lange, græske Navne paa Tonerne og satte i deres Sted de 7 første Bogstaver af det latinske Alphabet; han har rimeligvis ogsaa brugt disse som Tonetegn, dels alene og dels i Forbindelse med de da gængse Tonetegn, Neumaerne. Han samlede de Melodier, han ansaa for brugelige, tilføjede nye og ordnede dem efter Kirkeaarets Tider i et Antiphonar, som blev fæstet med en Kjæde til Alteret i Peterskirken i Rom med den Bestemmelse, at det til alle Tider skulde gjælde som ufravigelig Norm for alle romersk-katholske Kirker. Deraf fik hans Kirkesang Navnet »Cantus firmus«, den faste Sang. Dette Antiphonar er vel gaaet tabt, men gamle Afskrifter (deriblandt en Codex i Klostret St. Gallen, som menes at være bragt herhen fra Rom 790 af Munken og Sanglæreren Romanus, og som er noteret med Neumaer) findes endnu og give tilstrækkelige Oplysninger om Gregors Sang i dens Oprindelighed. Medens den græske Kirkes Musik gik sin egen Vej og man i Milano endnu i lang Tid holdt fast ved den ambrosianske, indførtes Gregors Sang i det øvrige Italien, i England, Frankrig, Tyskland, Norden osv., og den stod sin Prøve i Aarhundreder. Først i det 11te Aarh. begyndte Componisterne i de saakalde Seqvenser at bygge videre paa det givne Grundlag. Man søgte efterhaanden mere at nærme sig Viseformen, og fra det 15de Aarh. forkortede og ændrede man den oprindelige Sang paa mange Maader for at bringe den i Samklang med Mensuren og Flerstemmigheden. Meget af det ejendommelige gik derved tabt, men man formaaede dog ikke at tilintetgjøre dens Livskraft. Den gaar endnu som en rød Traad gjennem den romersk-katholske Kirkemusik og klinger igjennem den protestantiske Choral, der netop har faaet sit Navn fra en af Benævnelserne paa den: »Cantus choralis«, Chorsang, d. e. Sang fra Kirkens Chor. Middelalderens contrapunktiske Mesterværker ere byggede paa den, og Musiken som Kunst skylder den saaledes sin Tilblivelse.

Gregōrios, græsk Patriarch i Constantinopel, f. 1739, levede først paa Bjerget Athos og siden som Eneboer, blev derpaa Ærkebiskop i Smyrna og 1795 Patriarch i Constantinopel. 1798 og 1806 blev han forvist til Athos for ikke at lide Overlast af Pøbelen, der holdt ham for en hemmelig Ven af Russerne og Franskmændene. Ved Udbruddet af den græske Frihedskrig blev han tvungen til at lyse Kirkens Ban over dens Deltagere; dette befriede ham dog ikke fra 1ste Paaskedag 1821 at blive greben og hængt paa Kirkedøren, da han traadte ud af Kirken; 3 Biskopper og 8 Præster delte hans Skæbne. Liget blev to Dage efter kastet i Havet, men optaget og ført til Odessa, hvorfra det i Maj 1871 bragtes til Athen. 6 Apr. 1872, Aarsdagen for Frihedskrigens Begyndelse, afsløredes her en kolossal Statue for G.

Gregōrios Thaumatūrgos (d. e. Undergjøreren), egtl. Theodorus, f. i Neocæsarea i Pontus c. 210, blev 231 vunden for Christendommen ved Origenes, hvem han hele sit Liv ærede som Lærer. 244 blev han Biskop i sin Fødeby, hvor han døde 270. Man kaldte ham den anden Moses og tilskrev ham Undergjerninger.

Gregōrius Dagssøn, Herre til Bratsberg (s. d. A.), en fornem Lendermand i det sydlige Norge i Midten af det 12te Aarh., en trofast og ædel Mand og dygtig Krigsmand, sluttede sig nær til Kong Inge Haraldssøn og fik stor Indflydelse paa ham. Da han indsaa, at Inges Brødre vilde forene sig mod ham, ophidsede han Inge til at begynde Kampen mod Brødrene; det lykkedes G. at overvinde Kong Sigurd 1155 og Kong Eystein 1157 og saaledes gjøre Inge til Eneherster; ogsaa da Levningerne af deres Parti samlede sig under Haakon Herdebred, var G. i Regelen heldig, men faldt mod dem i en uheldig Fægtning ved Bæveraaen (i Bohuslän) 27 Jan. 1161.

Gregōrius d. hellige, Illuminātor, lat., arm. Lusaworitsch, gr. Phoster (d. e. Oplyseren), Armeniens Apostel, f. c. 257, var Søn af Antak, en arsacidisk Fyrste i Persien, der med hele sin Familie drog til sin Frænde, den arsacidiske Konge Chosrow i Armenien, tilsyneladende som Flygtning, forfulgt af persiske Tropper, men i Virkeligheden for at snigmyrde Chosrow, efter Aftale med Persiens sassanidiske Konge, hvem Chosrow gjentagne Gange havde besejret. Modtagen som Frænde, udførte han sit Forsæt, men blev indhentet paa Flugten og henrettet med hele sin Familie; kun G. I. blev frelst af sin christne Amme og opdraget som Christen i hendes Hjem i Kappadokien. Som voxen fik han sin Faders Forræderi at vide, drog saa til Rom til den fordrevne Arsacide Terdet (Tiridates) III og hjalp ham 286 med at tilbagevinde Armenien, men blev derefter, da han erklærede sig for Christen, kastet i Fængsel, hvor han sad i 14 Aar, indtil han 301 helbredede Tiridates fra en svær Sygdom. Nu blev denne selv Christen og hjalp G. med at indføre Christendommen og organisere Kirken i Armenien; G. blev 302 dennes Patriarch og lod bygge en Mængde Kirker, Klostre, Hospitaler og Skoler. 331 overdrog han Patriachværdigheden til en af sine Sønner og levede derefter endnu et Par Aar som Eneboer i en Hule ved Foden af Bjerget Sebuh.

Gregorōvius, Ferdinand, tysk Historieskriver, f. 19 Jan. 1821, udgav 1848—49 to Smaaskrifter til bedste for Polens og Ungarns Frihed og et større Arbejde om Goethes „Wilhelm Meister". 1851 fulgte et Drama „Tiberins's Død" og et historisk Skrift om Kejser Hadrian (ny Udg. 1884). N. A. rejste G. til Italien, som han omhyggelig gjennemvandrede,

et han nedlagde sine Iagttagelser i sine Wanderjahre in Italien" (5 Bd., 1857—77), r have vundet stort Bifald. Hans Hoved-rk er „Geschichte der Stadt Rom im Mittel-er" (8 Bd., 1859—72), der er bygget paa get omfattende Studier i Archiver og Bi-otheker (3dje Opl. 1875 flg.). Senere fulgte ucrezia Borgia" (1874), hvis Rygte han til ls har reddet fra de forfærdelige Beskyldnin-, som Sagnet havde rejst mod hende, og thenais, Geschichte einer byzant. Kaiserin" 82). 1876 blev G. Æresborger i Rom.

Gregory, James [gori], f. 1638 i Aberdeen, Opfinderen af det efter ham opkaldte Spejl-kop (1661). Han blev 1669 Professor i Andrews i Skotland og 1675 ved Univer-et i Edinburgh og døde s. A.

Gregory, Will. [s. o.], engelsk Chemiker, f. 3 i Edinburgh, d. 1858 smsts., arbejdede 5 hos Liebig i Gießen, blev 1837 Prof. i mi ved Andersonian Institution i Glas-, 1839 Prof. i Aberdeen og 1844 i Edin-gh. Han var Medlem af Lond. and Edinb. al society. G.s vigtigste Arbejder om-le Emner af den organiske Chemi. Des-t har han skrevet »A Handbook of inor-c Chemistry« (4 Udg., 1856) og »A Handb. rg. Chem.« (5 Udg., 1856), udgivet Turners ments of Chemistry« (6te—8de Udg.) og sat flere af Liebigs Værker.

Gregr, Edw., østerrigsk Politiker, f. 1829, 1861 Medlem af Böhmens Landdag og skjønt af tysk Byrd, tillige med Slad-ky Grundlægger og efter hans Død 1880 Fører for det ung-czechiske Parti, der endnu end det gammel-czechiske Parti vil trænge heden til Side, men tillige kræver udstrakt isk Frihed. 1883 tog han Sæde i Rigs-ts Underhus. — Hans Broder, Julius G., 31, grundlagde 1861 »Narodni Listy«, det gste (ung-)czechiske Blad i Böhmen; han er des Medlem af Landdagen og sad 1879— Underhuset.

Greið, norsk (oldn. greiðr), om Personer: rede, g, beredt, dygtig, føjelig; om Ting: let rstaa ell. udrede, ikke forviklet.

Greie, norsk (oldn. greiða, egtl. ga-reiða), e, lægge til rette, forklare, afgjøre.

Greif, Martin, Pseudon. for Friedr. Herm. , tysk Digter, f. 1839 i Speier; han lever nchen. Hans Digte („Gedichte", 1868, 3dje 1883) lide i sproglig Henseende af nogen hed eller Skjødesløshed, men ere ikke mindre, især de rent lyriske, ofte af stor ing ved deres ægte Naturlyde og deres ig knappe og fyldige Udtryk for Fø- og Stemninger. Hans Skuespil („Cor-feldt", „Nero", „Marino Falieri", „Prinz t") ere derimod af underordnet Værd.

Greifenberg, Stad i den preussiske Prov. mern ved Floden Rega, 9 M. n. n. ø. for n. 6,000 I. Betydelig Linnedindustri andel med Hør.

Greiffenhagen, Stad i den preussiske Prov. mern ved Oderarmen Reglitz, 3 M. s. for n. 7,000 I. Uldmanufakturer, Flod-rt og Fiskeri.

Greifswald, Stad i den preussiske Prov. mern, 14 M. n. v. for Stettin, ½ M. fra den Vig af Østersøen, som kaldes G.-Bodden. 21,000 I. (1885). Universitet, stiftet 1456, med Bibliothek paa 60,000 Bd., botanisk Have osv. I Forbindelse med Universitetet stod indtil 1876 Landbrugsakademiet i det ½ M. ø. for G. lig-gende Eldena (s. d. A.), tidligere et 1203 stiftet, rigt Cistercienserabbedi, der 1634 blev henlagt til Universitetet. Fabriker for Maskiner, Jærn- og Blikvarer; Sildesalterier; Havn ved Lands-byen Wieck. G. tilhørte 1631—1815 Sverige.

Greimark, norsk, d. s. s. Gordius.

Greiz, Hoved- og Residensstad i Fyrstend. Reuß-G. ved Floden Elster, 10 M. s. til v. for Leipzig. 15,000 I. Her er to fyrstelige Slotte og et Sommerslot uden for Staden med herlig Park; smukt Raadhus. Uld- og Bom-uldsindustri og livlig Handel.

Grejsmølle, en Klædefabrik i den for sin Naturskjønhed bekjendte Grejsdal, der fra den jydske Kjøbstad Vejle strækker sig mod N. indtil Fabriken og derfra bøjer mod V. Dalen har om Sommeren livligt Besøg af Rejsende.

Gremiāle, det Klæde, som den romerske Bi-skop lægger over Skjødet, naar han under Guds-tjenesten sidder i Bispestolen.

Gren, i Botan. enhver yngre Dannelse, der udgaar fra en forhaandenværende ældre, væsentlig som en Gjentagelse af denne, men i en ny Vært-retning. I denne Betydn. taler man ikke blot om Stængelgrene, men ogsaa om Rod- og Haar-grene; ja Fligene af et delt og Smaabladene af et sammensat Blad ere i Virkeligheden at betragte som G. paa et oprindelig udelt Parti af Bladet. I indskrænket Forstand bruges G. om Stængelens Forgreninger.

Gren (tysk Grän) var tidligere i Probervæg-ten $\frac{1}{12}$ Karat eller $\frac{1}{16}$ Lod.

Grenaa, Kjøbstad i Nørrejylland, Randers Amt, 7 M. ø. til s. for Randers, ¼ M. fra Kattegattet. 2,423 I. (1880). Byen har sit Navn af Gren-Aa, der flyder s. om den og er Afløb fra den nu tørlagte Indsø Kolindsund til Kattegattet; i dens Udløb er G.s Havn. Byens offentlige Bygninger ere Kirken, Skolen, Raadhuset og Toldboden. Af industrielle Eta-blissementer er her et Uldspinderi med Væveri, et Jærnstøberi og en Tobaksfabrik og i Om-egnen flere Tegl- og Kalkbrænderier. Her er to Spare- og Laanekasser. G. staar ved Jærn-bane i Forbindelse med Randers og Aarhus. Handelen er i Opkomst, men Kornudførselen af-tagen. Byens Øvrighed er en Borgemester, der tillige er Herredsfoged og Skriver i Nørre- og en Del af Sønder-Herred. Desuden er her en Toldforvalter, en Postmester, som tillige er Telegraphbestyrer, og en Sognepræst. G. hører til 4de Udskrivningskreds og er Valgsted for Amtets 4de Folketingskreds. G. er en gam-mel By. I ældre Tider har Kolindsund og dens Afløb, som da hed Djursaa, været sejlbar for større Skibe, og flere Søtræfninger ere i Middelalderen forefaldne her.

Grenāda, en af de smaa Antiller i Vest-indien, s. v. for Barbados og n. for Trinidad, tilhører England og udgjør tillige med Grena-dinerne 7,7 □ M. med 42,000 I. (1881). G. er af vulkansk Natur med indtil 3,000 F. høje Bjærge, rigelig forsynet med Vand og meget frugtbar. De vigtigste Frembringelser ere Suk-

ker, Cacao og Bomuld. Opdaget 1498 af Columbus, koloniseret 1650 fra Martinique af Franskmænd, erobret af Englænderne 1762. **Grenadinerne** ere en Række Smaaøer, der strække sig op mod St. Vincent, for det meste stejle, nøgne Kalkklipper med ubetydeligt dyrkeligt Land. De største ere Carriacou, Cannouan og Bequia.

Grenadēr, oprindel. udsøgte Folk i hvert Infantericompagni, som vare oplærte til at kaste Haandgranater; senere, da disses Anvendelse blev til en sjælden Undtagelse, samlede man i hvert Regiment de paalideligste og til sidst blot de højeste Soldater under Navn af G. i et særegent Compagni, eller man formerede hele Regimenter af G., der da efter Tanken skulde være Elitetropper. Ogsaa ved Rytteriet formerede Napoleon I Eliteregimenter under Navn af Grenadiers à cheval. — „Frankrigs første G.", s. **Latour d'Auvergne**.

Grenadilltræ, haardt Ved af forskjellige tropiske Træer, bruges mest af Kunstdrejere.

Grénadine [dihn], et tyndt, aabent vævet Stof af Silke, Uld ell. halvt Silke, halvt Uld; bruges til Damekjoler.

Grénat soluble [nā solȳbel], et Farvestof, der i høj Grad ligner Murexid og vindes af Pikrinsyre (altsaa af Carbolsyre) ved Indvirkning af Cyanmetaller, bruges til at farve Uld og Silke rødbrunt.

Grenelle [grønæl], tidligere en Flække, er nu inddraget i den sydvestlige Del af Paris. G. er bekjendt ved den her 1833—41 borede, 1,750 F. dybe artesiske Brønd (s. d. A.), hvis Vand hæver sig mer end 100 F. over det omgivende Terrain.

Grenen, Jyllands Nordspids, danner den yderste Pynt af den stiftevis efter Sø- og Strømforholdene mod N. Ø. og S. Ø. visende Flyvesandsstrækning, som skiller Kattegattet fra Skagerak. Den fortsættes c. ½ M. med lave Grunde ud i Havet.

Grenland (ogsaa **Grænland** ell. **Grønland**) kaldtes i Middelalderen Egnen omkring Norsjø i Norge, altsaa det nuværende Nedrethelemarken i Bratsberg Amt, Christiansands Stift. Indbyggerne kaldtes **Grener** ell. **Grøner**. **Grenafylke** omfattede det nuværende Bratsberg Amt og Numedal ligesom det senere saakaldte Skidusyssla (Skiens S.).

Grēnna, Landstad i Sverige, Småland, Jönköpings Län, med særdeles skjøn Beliggenhed ved Vetterns østlige Bred; Ager- og Havedyrkning. 1,315 J. (1882). G. blev anlagt 1652 i Grevskabet Visingsborgs District af Rigsdrosten Per Brahe og fik af denne sine Privilegier s. A.; de stadfæstedes 1693, efter at Grevskabet var blevet inddraget under Kronen.

Grenoble [grønāābel], befæstet Hovedstad i det franske Dep. Isère ved Floden Isère, 65 M. s. s. ø. for Paris. 41,000 J. (1881). Bispesæde, Akademi med 3 Faculteter, Lyceum, Normalskole, Artilleriskole, botanisk Have og offentligt Bibliothek paa 60,000 Bd. Af de offentlige Bygninger fremhæves Kirken Notre-Dame, Præfecturet, Justitspaladset, Bispegaarden og Arsenalet. Her en kolossal Bronzestatue af Bayard. Betydelig Industri i Skindhandsker, Bomulds- og Linnedvarer, Hatte, Læder, Liqueurer, Olje og chemiske Præparater. Storartede Hampheglerier. Handel med Vin og Ost. G. er en meget gammel Stad, som paa Cæsars Tid tilhørte Allobrogerne, udvidedes under Kejser Gratian og derefter antog Navnet Gratianopolis, hvoraf det nuværende Navn. I Nærheden ligger Slottet Bayard, hvor den berømte Feltherre B. blev født 1476.

Grenville [grĕnnvill], en engelsk Adelsslægt, som allerede under Kong Henrik I i Beg. af det 12te Aarh. havde Besiddelser i Buckingham-Shire, men dog først i det 18de Aarh. ret kom til Rigdom og Anseelse ved **Richard G.s** (d. 1724) Giftermaal med Lady Hester, Søster til Richard Temple, Viscount Cobham, som efter Broderens Død 1749 arvede hans Titel og store Godser og blev ophøjet til Grevinde Temple; Slægtens Anseelse forøgedes ved flere følgende Giftermaal. — Det nævnte Pars ældste Søn, **Richard G.**, Jarl **Temple**, Storseglbevarer 1757, først Ven, senere Modstander af den ældre Pitt, anses af nogle for Forfatter til „Juniusbrevene" (s. d. A.); han døde uden Børn 1779. — Hans Broder, **George G.**, f. 1712, kom fra Georg III.s Tronbestigelse til at spille en vigtig politisk Rolle, blev 1763 efter Lord Bute Hovedet for et Toryministerium og var (1765) Ophavsmand til Stempelacten, som blev den første Anledning til de nordamerikanske Koloniers Frafald, og (1770) til Loven om Fremgangsmaaden ved omtvistede Valg (G. act), som har bevaret hans Navn til den nyeste Tid. 1765 nedlagde han sit Embede og døde 13 (24) Nov. 1770. — Hans ældste Søn, **George G.**, f. 1753, arvede efter sin ovennævnte Onkel Titlen Jarl Temple, blev 1784 Marquis af **Buckingham**, var 1782 og 1787 Lordlieutenant i Irland, fik efter sin Svigerfader, Jarl Rob. Nugents Død 1788 ogsaa dennes Titel og døde 1813. — Hans ældste Søn, **Richard G.**, f. 1776, d. 1839, blev 1822 ophøjet til Hertug af Buckingham og Chandos; han var gift med Hertugen af Chandos's eneste Datter, af Huset Plantagenet. — Deres Søn, **Rich. Plantagenet Temple Chandos G.**, Hertug af Buckingham og Chandos, og hans Søn af s. N. s. **Buckingham**. — **George Nugent Temple G.**, Lord Nugent, yngre Søn af den sidst nævnte George G., s. **Nugent**. — **Thomas G.**, anden Søn af Ministeren, den først nævnte George G., f. 1755, blev efter flere diplomatiske Sendelser 1806 Præsident for det indiske Raad og kort efter første Admiralitetslord, men traadte 1807 ud af sin Embedsvirksomhed, 1818 ogsaa af Parlamentet og levede siden for Videnskaberne indtil sin Død 1846. Sit kostbare Bibliothek paa 20,200 Bd. skjænkede han til det britiske Museum. — Hans Broder, **Will. Wyndham**, Lord G., Ministerens tredje Søn, f. 1759, drev grundige klassiske Studier i Eton og Oxford, som senere bar Frugter for Literaturen, blev 1790 Statssecretær for det indre og ophøjet til Lord G., 1791 Udenrigsminister og var som saadan en uforsonlig Fjende af den franske Revolution og Hovedophavsmand til Englands mod samme fjendtlige Politik. Han udtraadte 1801 af Ministeriet tillige med Pitt og blev først 1806, da han mere havde nærmet sig Whigerne, Chef for det saakaldte Coalitionsministerium, som dog

llerede opløstes 1807, da Kongen ikke vilde idvilge i den af G. foreslaaede Emancipation f Katholikerne. Fra den Tid virkede han lene som Medlem af Overhuset og døde 12 Jan. 834 uden at efterlade sig Børn.

Grenville-Murray, s. Murray.

Gresham, Thom. [grēsſchem], engelsk Kjøb-:and, f. 1519 i London, ydede Dronningerne Rarie og Elisabeth vigtige Tjenester ved Penge-eerationer og fik af Elisabeth Titelen „Kongel. jøbmand"; hun ophøjede ham ogsaa 1559 til idder. Han stiftede ved egne Midler Lon-o n s B ø r s (»the royal exchange«, efter Mon-:r af Børsen i Antwerpen), som var færdig ; traadte i Virksomhed 1569, og oprettede i sit us et videnskabeligt Collegium, som 1768 af egeringen forlagdes til Børsen. Den af G. førte Børsbygning blev allerede i Londons re Ildebrand 1666 et Rov for Luerne, og n derefter opførte Bygning brændte 10 Jan. 38, hvorpaa den nuværende blev indviet 1844. . døde 1579.

Gresset, Jean Bapt. Louis de [ſä], fransk igter, f. 1709 i Amiens, skrev 24 Aar gl. sit niske Epos »Vert-Vert« (en Papegøjes Odyssé). in er en af denne Periodes tækkeligste og atiøseste Forfattere i den lette, spøgende Poesi, ori han ogsaa har præsteret »Le carême promptu«, »La Chartreuse«, »Le lutrin vi-nt« m. m. »Épître à ma sœur sur ma ivalescence« er en nydelig lille Digtning, ertelig og varm i Tonen. 1748 blev G. edlem af Akademiet, stiftede selv 1750 et idemi i Amiens, blev adlet, og døde 1777. n er ligeledes Forfatter til en af den Tids ste Komedier, »Le méchant«.

Gretnagreen [grihn], Landsby i Dumfries-ire i Skotland, 2 M. n. n. v. for Carlisle 2ærheden af den engelske Grænse. Da den re kanoniske Ret, efter hvilken en Ægte-serklæring af Mand og Kvinde for en ftlig, Fredsdommer, Notar ell. desl. be-ites som tilstrækkelig til at begrunde et oigt Ægteskab, der vel kunde paadrage Straf, i ikke ophæves, blev afskaffet i England, i ikke tillige i Skotland, benyttedes denne stændighed ikke sjælden af Englændere til isslutte Ægteskaber for Fredsdommeren i som ikke vilde have kunnet fuldbyrdes i land. Da nu denne Fredsdommer tilfæl-is (indtil 1827) var en Grovsmed, opstod f den Misforstaaelse, at Smeden i G. ie et eget Privilegium paa at afslutte Ægte-:r imod Forældres eller Værgers Vilje. til 1833 fandt der aarlig omtr. 300 saa-ie Ægteskaber Sted; ved Parlamentsact af uli 1856 erklæredes alle senere Ægteskaber enne Art ugyldige.

rétry, André Erneste Modeste [tri], f. 1741 ige, d. 1813 i Montmorency, den franske :ettes egentlige Skaber, studerede i Rom —66, begav sig derfra til Paris og kæm-der et Par Aar, inden han formaaede at sit store Talent for den komiske Opera iende. Endelig skrev Marmontel en Text on« for ham. G. var paa mindre end :r færdig med hele Operaen; den opførtes og gjorde megen Lykke, og da den 1769 ulgtes af »Lucile« og »Le tableau par-lant«, der er en af G.s bedste Operaer, blev han hurtig Parisernes erklærede Yndling. Omtrent 50 Operaer af G. bleve opførte i Paris (en halv Snes paa den store Opera, Resten paa Opéra comique), og 6 efterlod han, som ikke vare opførte. Nogle vandt ogsaa almindelig Yndest i Udlandet, deriblandt »Zémire et Azor«, »Colinette à la cour«, »La caravane du Caire« og »Richard cœur de Lion«, der tillige med »Raoul Barbe-Bleue« har holdt sig paa Repertoiret i Paris endnu i vore Dage. Hvad Monsigny og Philidor havde begyndt, fuldendte G., og han stod ogsaa højt over sine Forgængere i sangrig og charakteristisk Melodi, træffende Declamation, livlig og pikant Udtryksmaade. Men hans Arbejder vare med Hensyn til Harmoni og Instrumentation tarveligere udstyrede, og han havde derfor den Sorg, endnu medens han levede, at se sig stillet i Skygge af Méhul og Cherubini. Efter forgjæves Anstrængelser for at bekæmpe disse Modstandere trak han sig tilbage og levede sine sidste Aar paa Rousseaus Landsted i Montmorency, som han havde kjøbt. Som Forfatter er G. bekjendt ved sit Skrift »Mémoires ou essais sur la musique« (4 Bd., 1789), hvori han klart udtaler sine Grundsætninger med Hensyn til den dramatiske Composition.

Gretsch, Nik. J., russisk Forfatter, f. i St. Petersborg 1787, d. smstds. 1867, studerede Jura, men kastede sig særlig over Literaturstudier og var 1809—16 Overlærer først ved et tysk, derpaa ved et russisk Gymnasium i sin Fødeby; senere havde han en ministeriel Ansættelse. 1812 grundlagde han Tidsskriftet „Fædrelandets Søn" (»Syn otetschestva«), som han redigerede til 1838. Fra 1825 udgav han sammen med Bulgarin (s. d. A.) Tidsskriftet „Den nordiske Bi" (»Severnaja ptschela«), hvorfra han først trak sig tilbage 1860. Fremdeles har han skrevet russiske Grammatiker, dels en udførligere (1827, 2det Opl. 1830; oversat paa Fransk af Reiff under Titlen »Grammaire raisonnée de la langue russe«, 2 Bd., 1828—29), dels en kortere, samt andre Arbejder over russisk Sprog og Literatur, Rejsebreve o. l.

Grette Asmundsson (Grettir Asmundarson), maaske den populæreste af alle islandske Sagaskikkelser, er Hovedpersonen i den efter ham opkaldte Saga. Forfulgt af Skæbnen bliver han under sin Fraværelse fra Island uretfærdig dømt fredløs, og da det ikke lykkes at faa Dommen ophævet, maa han tilbringe 20 Aar bestandig udsat for sine Fjenders Efterstræbelser, som oftest søgende Tilhold i Landets øde, ubebyggede Indre. I sit sidste Tilflugtssted, Klippeholmen Drangø i Skagafjorden, overrumples han af sine Forfølgere og dræbes (c. 1031), netop som hans Fredløsheds Ophør synes at være nær. G.s ejendommelige Humor, lige saa fuldt som hans Styrke, Mod og Snarraadighed, samt hans mange æventyrlige Hændelser, der ikke alene dreje sig om Forholdet til hans Landsmænd, men ogsaa om Kampe med Trolde og Spøgelser, Møder med Fjældenes Jætter osv., gjøre denne Saga — der trods alle sine Udsmykkelser dog maa regnes til de historiske — navnlig for Islændere særdeles underholdende.

Greutunger, Navn paa Østgoterne.

Greuze, Jean Bapt. [grøhs], fransk Genremaler, f. 21 Aug. 1725 i Tournus, d. 21 Marts 1805 i Paris, malede mest yndige, naiv-rørende Livsbilleder med megen Aand og Finhed, men gjentog sig undertiden i sine Hoveder, ligesom hans Sirlighed stundum gik over til Maner. G. var meget yndet som Portrætmaler; hans Genrebilleder ere i stort Antal stukne af Flipart og Massard. Moltkes Galleri i Kjøbenhavn ejer to Brystbilleder af denne Kunstner. Til hans bedste Arbejder høre »La malédiction paternelle«, »Le fils puni« og »La cruche cassée«.

Greve, af gerefa (d. e. Kongens Husfælle), var hos de germanske Folk, særlig Frankerne, Navn for den af Kongen udnævnte Forstander for en „Gau". Han forestod Retsplejen, opkrævede Skatter og førte Opbudet i Krig. Carl d. store gjorde G. til Grundlag for hele Rigets Styrelse, idet de sattes i Stedet for de gamle Stammehøvdinger (Hertuger) og særegne **Sendegrever** udsendtes for at føre Tilsyn med Forvaltningen. Men under de senere Kejsere blev G. lige saa vel som Hertugen Lensmand, kun for et mindre Landskab, og efterhaanden arvelig. Der var flere særskilte Klasser G.: **Pfalzgreve** (comes palatii) forestod den øverste kongelige Ret, knyttet til Kongens Slot og Hof, senere Fyrsten i Rhinbayern (Pfalz); **Markgreve** sattes til at værne et Grænselandskab; **Borggreve** forestod en Borg med omliggende Landkreds; **Landgreve** brugtes i det 12te Aarh. om Fyrsterne i Thüringen, senere ogsaa i Hessen. I det 14de Aarh. bleve G. i Tyskland rigsumiddelbare, udgjorde paa Rigsdagen 4 „Bænke", men bleve 1803 næsten alle mediatiserede. — G.s latinske Navn var Comes, Navn for de romerske Statholderes nærmeste Hjælpere (Ledsagere); deraf det franske Comte og det ungarske Comitat. I England var G. under Angelsachserne Forstander for Shiret, og Navnet findes endnu i Sheriff (egtl. Shiregerefa); senere afløstes det af det danske „Jarl". I Danmark oprettedes 1670 G. som den højeste Klasse af Lensadel; et Grevskab skulde omfatte 2,500 Tdr. Hartkorn og fik store Forrettigheder og Skattefrihed ikke alene for Hovedgaarden, men for 300 Tdr. Htk. Bondergods. Der er nu 21 Grevskaber. Sverige fik allerede 1561 G.; der er nu omtr. 70 grevelige Ætter.

Grevens Fejde, en toaarig, blodig Borgerkrig i Danmark, som udbrød under det Interregnum, der fulgte efter Frederik I.s Død. Da denne Konges Efterfølger ikke var bleven valgt i hans levende Live, og den kort efter hans Død sammentraadte Herredag i Kjøbenhavn ikke kunde blive enig om at vælge Kongens ældste Søn Hert. Christian, men udsatte Kongevalget til det n. A., begyndte Borgerne og Almuen at henvende deres Øjne paa den forrige, da paa Sønderborg Slot fængslede Konge Christian II, som under hele sin Regering kraftig havde taget sig af de ringere Stænder og derfor var lige saa afholdt og savnet af dem, som han var hadet og frygtet af Adel og Gejstlighed. Danmark var netop paa denne Tid kommet i Strid med Lübeck, og den samme Magt, som for 11 Aar siden havde hjulpet til Kongens Fald, rakte nu tilsyneladende Haanden til hans Gjenoprejsning. De Mænd, som da stod i Spidsen for den lille Borgerstat, først og fornemmelig Borgemesteren Jørgen Wullenweber, indgik en Forbindelse med Borgemestrene i Kjøbenhavn og Malmø, Ambrosius Bogbinder og Jørgen Kock ell. Mynter, imod det danske Rigsraad, der havde sluttet sig til Lübecks Rival Nederlandene og indgaaet en Union med Hertugdømmerne. Lübeck forenede sig med Grev **Christoffer** af Oldenborg, en Slægtning af det danske Kongehus, som optraadte for sin fangne Frændes Sag, og efter hvem Krigen har faaet Navn. Han gjorde først med sine Landsknægte et Indfald i Holsten i Maj 1534, men vendte sig snart mod Danmark, landede 22 Juni ved Skovshoved paa Sjælland, bemægtigede sig i Hast denne Ø samt Fyn og Skaane, hvor Malmøs Borgere med Jørg. Kock i Spidsen havde overrumplet Malmø Slot, og lod sig i de erobrede Provinser hylde paa den fangne Konges Vegne, medens Borgere og Bønder overalt rejste sig mod den forhadte Adel og adskillige Herregaarde gik op i Luer. Nu tilvejebragte den fælles Nød og Fare Enighed imellem Adelen og Prælaterne i det vestlige Danmark. 4 Juli 1534 valgte først de jydske Herrer og Bisper Hertug Christian (s. **Christian** III) til Konge i Ry ved Skanderborg, og 5 Dage senere kom den fynske Adel i Hjallese Kirke ved Odense til samme Beslutning. Folkepartiet udbredte imidlertid sine Vaaben ogsaa til Jylland; s. **Clement** (Skipper) og **Bondekrig**. Med Lübeck havde Christian III imidlertid sluttet Fred for Hertugdømmerne 18 Nov. I de østdanske Provinser Skaane, Halland og Bleking fik Christian virksom Hjælp af sin Svoger, Kong Gustav Vasa, og her som alle Vegne faldt Adelen strax til ham, saa snart den nogenlunde saa sig sikret; 13 Jan. 1535 vandt den skaanske Adel og de svenske Tropper et Slag ved Helsingborg, hvor Lübeckernes Landsknægt-Hovedsmand Markus Meyer blev fangen. 13 Maj s. A. antog Adelen i det søndenfjældske Norge paa en Forsamling i Oslo Christian III til Konge; men det nordenfjældske, hvor den throndhjemske Ærkebiskop Oluf Engelbrektsøn søgte at haandhæve den fangne Konges Sag, underkastede sig først efter Ærkebispens Flugt 1537. Efter at have tilvejebragt Rolighed i Jylland gik Joh. Rantzau over til Fyn, der mere end nogen anden af de danske Provinser havde maattet føle Krigens Omvexlinger, og som han efter en afgjørende Sejer ved Øxnebjærg 11 Juni 1535 ganske bragte til Lydighed. Paa samme Tid vandt „Danmarks Bovehals" Peder Skram en Sejer til Søs under Bornholm over den lybske Flaade 9 Juni og indtog Trankjær og Korsør, hvorpaa han efter at have bragt Smaaøerne til Underkastelse og renset Farvandet overførte de kongelige Tropper fra Nyborg til Korsør og indesluttede Kjøbenhavn fra Søsiden, medens den kongelige Hær angreb den fra Landsiden 24 Juli. Efterhaanden faldt Nykjøbing paa Falster, Aalholm paa Laaland, Varberg By, Landskrone, Slottet Krogen ved Helsingør (11 Jan. 1536) og Kallundborg By og Slot i Kongens Hænder, saa at alt, hvad Greven endnu havde i sin Vold, var Malmø, Varberg Slot og Rigets Hovedstad. Snart blev han ogsaa forladt af

en Magt, i Forbund med hvilken han havde egyndt Kampen, thi 14 Febr. 1536 sluttede übeck, hvor Wullenwever og hans Parti imidrtid vare styrtede, Fred i Hamborg med Christian, hvem Staden anerkjendte for Konge i Danark og Norge; dens Handelsrettigheder bleve kræftede, og Bornholm skulde den fremdeles holde i 50 Aar. Vel søgte nu Kejser Carl V sætte Christian II.s Svigersøn, Pfalzgrev Frerik, paa den danske Trone, og store Udrustnger bleve gjorte i dette Øjemed, men ved Indfald, som Christian III lod gjøre i iesland mod Staden Groningen, hindredes alzgrevens forehavende Tog mod Danmark. Apr. overgav Malmø sig; 27 Maj maatte arkus Meyer, der som Fange havde gjort sig Herre over Varberg Slot og sad her som uafhængig Fyrste, opgive dette Slot; men øbenhavn holdt sig endnu et Par Maaneder er Grev Christoffer og Hertug Albrecht af cklenburg, som Greven tidligere meget mod Tuske under Tryk fra Lübeck havde maattet til Medanfører, og Byen overgav sig t, da Hungersnøden var stegen til det højeste, r et helt Aars Belejring 29 Juli 1536. med var det blodige Drama udspillet.

Grèvepladsen [græhv] (af grève, Strandbred, bbred), nu Place de l'Hôtel de ville (Raadpladsen), ligger foran Raadhuset i Paris den nordre Seinebred. Her fandt Henret-rne Sted under den første franske Revolution.

Grevesmühlen, Stad i Storhertugd. Meckurg-Schwerin, 4 M. n. n. v. for Schwerin. 0 J. Linnedvæverier, Ølbryggerier.

Gréville, Henry [vil], Pseudonym for Alice and (s. d. A.).

Grévy, Jules [vi], Præsident i Frankrig siden , f. 15 Aug. 1807 i Dep. Jura, deltog likampen 1830, blev Advocat i Paris og arede 1839 to af Barbès's Medskyldige. andt snart stort Ry blandt Sagførerne og 1848 Regeringscommissær i Juradepartet, hvor han gjorde sig saa agtet, at han ent enstemmig valgtes til Nationalforsamn. Han blev her en af Næstformændene regnedes blandt det demokratiske Partis ste Talere; han stemte i Regelen med e Venstre, men vilde ikke vide noget af alismen og blev særlig bekjendt ved det ag til Forfatningen, at Statens Præsident vælges af Nationalforsamlingen paa ubeTid, saa at han altid kunde afsættes igjen n var Udøver af dens Vilje. Da dette ag, som vistnok vilde have medført Cavaig-Valg og sikret Republiken, i Oct. 1848 orkastet, bekæmpede G. Louis Napoleons og stemte siden imod Nationalforsamlin-Opløsning og Toget til Rom, samt i den ende Forsamling 1850 imod Indskrænkme i de politiske Friheder og i Valgretten. Statscoupet 1851 trak G. sig tilbage i tlivet, men valgtes 1868 til Bâtonnier i og i Dep. Jura til den lovgivende Forg samt gjenvalgtes 1869, uden at Regeforsøgte nogen Modstand, skjønt han hørte t yderste Opposition. Som ivrig Repur udtalte G. sig 1870 imod de orléanske rs Tilbagekomst til Frankrig og stemte s. A. imod Krigserklæringen. Senere krævede han Indkaldelse af en Nationalforsamling og misbilligede afgjort Gambettas egenraadige Styrelse. I Febr. 1871 valgtes G. til Nationalforsamlingen og blev strax med stort Flertal valgt til Formand; han røgtede sit Hverv saa vel, at han stadig gjenvalgtes næsten enstemmig, indtil han selv i Apr. 1873 nægtede at modtage Gjenvalg, fordi Flertallet havde klaget over en formel Afgjørelse. G. kæmpede djærvt mod Monarchisternes reactionære Planer og blev 1876 valgt til Deputeretkammeret og derefter dets Formand. Da Thiers døde i Sept. 1878, blev G. strax efter Gambettas Forslag kaaret til Fører for det samlede republikanske Parti og til Tegn herpaa valgt i Paris i Thiers's tidligere Kreds, men foretrak dog sin gamle Valgkreds i Dep. Jura. Ligesom han i Foraaret havde advaret Republikanerne mod at afvige fra Lovligheden, gav han i Dec. 1877 indtrængende Mac Mahon det samme Raad. Da Mac Mahon i Jan. 1879 trak sig tilbage, valgtes G. til Præsident i hans Sted. Skjønt G. strængt bøjede sig for det parlamentariske Systems Krav, førte han dog en stille Kamp imod Gambettas Indflydelse og forstod vel at gjøre sin personlige Mening gjældende i Statsstyrelsen. Hans Fasthed og Sindighed vandt ham alle de republikanske Gruppers Tillid og Agtelse, og han blev derfor i Jan. 1886 gjenvalgt til Republikens Præsident paa 7 Aar. — Hans Broder, **Albert G.**, f. 1824, var 1870 Regeringscommissær i Dep. Jura, valgtes i Febr. 1871 til Nationalforsamlingen og 1876 til Deputeretkammeret, blev i Marts 1879 Gouverneur i Algérien indtil Nov. 1881 og 1880 livsvarig Senator.

Grey [græ], en engelsk Adelsslægt, som fra det 13de Aarh. har Besiddelser i Northumberland. **Charles G.**, f. 1729, udmærkede sig som Adjudant hos Prins Ferdinand af Brunsvig i Syvaarskrigen og senere i Krigen i Nordamerika, blev 1794 som Øverstcommanderende tillige med Admiral Jervis sendt til Vestindien, hvor han indtog en stor Del af de franske Kolonier, blev 1801 ophøjet til Lord G., 1806 til Jarl G. og døde 1807. — **Charles G.**, f. 13 Marts 1764, den foreg.s ældste Søn, traadte 1786 som Mr. G. ind i Underhuset og sluttede sig, skjønt hørende til en Toryslægt, til Whigerne og særlig til C. Fox. Han var 1788 en af Commissærerne i Sagen mod W. Hastings, stiftede 1792 „Folkevennernes" Selskab og foreslog 1793 og 1797 en gjennemgribende Valgreform. Ogsaa var G. ved mange Lejligheder en af Oppositionens Ordførere. Siden 1801 hed han Lord Howick og afslog 1804 Pitts Tilbud om Indtrædelse i Ministeriet. 1806 blev G. Marine- og snart efter Udenrigsminister, men afgik 1807, da Forslaget om Katholikernes Ligestilling mødte Modstand hos Kongen, og faldt igjennem ved Omvalgene til Underhuset. S. A. blev han ved Faderens Død Peer og var nu Fører for Oppositionen imod Krigen og senere mod Indskrænkningerne i Friheden (1816—17), medens han forsvarede Katholikernes Ligestilling og andre Reformer. Dog vilde han ikke støtte Cannings Ministerium, fordi det var et Brud paa Traditionerne om Adelens Regimente (C. var borgerlig), og vilde

„leve og de med sine Standsfæller". 1830 blev G. Førsteminister, gjennemførte 1832 efter alvorlig Modstand Valgreformen, for hvilken han i 40 Aar havde arbejdet, og flere andre Fremskridt, men traadte ud i Juli 1834, fordi det liberale Partis Krav nu gik langt ud over de gamle Whiggrundsætninger. 1836 trak G. sig tilbage fra det offentlige Liv og døde 17 Juli 1845. Hans »Life and opinions« udkom 1861. — Hans ældste Søn, **Henry George**, Jarl G., f. 28 Dec. 1802, traadte 1826 som Lord Howick ind i Underhuset og blev 1830 Understatssecretær for Kolonierne, men afgik 1833, fordi han ønskede Slaveriets øjeblikkelige Ophør, og var n. A. en kort Tid Understatssecretær i Indenrigsministeriet. 1835—39 var G. Krigssecretær, blev 1845 Peer ved Faderens Død og 1846—52 Minister for Kolonierne, hvis Selvstyrelse han udviklede. G.s Forvaltning blev dog Gjenstand for meget stærke Angreb, især paa Grund af Kafferkrigen, ligesom han i det hele gjorde sig ilde lidt ved sit Egensind. G. optoges ikke i Coalitionsministeriet 1852 og udtalte sig stærkt imod Krimkrigen, som han kaldte uretfærdig og unødvendig; han afslog derfor 1855 at overtage Krigsministeriet og fjernede sig siden stadig mere og mere fra det liberale Parti, idet han fastholdt sin Slægts aristokratiske Synsmaader; bl. a. udtalte G. sig 1867 imod Valgreformen og senere imod andre frisindede Fremskridt. 1858 skrev G. »On parliamentary government« (ny Udg. 1864). — **Charles G.**, Broder til den foreg., f. 1804, indtraadte 1824 i Hæren og blev 1854 Generalmajor og 1868 General. 1830—37 var han Medlem af Underhuset og besejrede 1835 Disraeli ved Valget, blev 1849 Privatsecretær hos Prins Albert og efter dennes Død hos Dronning Victoria; d. 31 Marts 1870. — **George G.**, Sir, en Fætter til disse, f. 11 Maj 1799, blev 1826 Advocat og indtraadte 1832 i Underhuset. 1834 blev han Understatssecretær for Kolonierne, beklædte med en kort Afbrydelse denne Post indtil 1839 og var derefter Generalauditeur indtil 1841. Som Indenrigsminister 1846—52 udmærkede G. sig under det politiske Røre 1848, men blev alligevel vraget af sine Vælgere 1852 og kom derfor ikke ind i Aberdeens Ministerium før 1854 som Kolonialminister. 1855—58 var G. Indenrigsminister, og efter at have været Kansler for Lancaster 1859—61 blev han det for tredje Gang indtil 1866. I Gladstones Ministerium 1868 fik G. derimod ingen Plads, fordi han misbilligede den irske Statskirkes Afskaffelse, men vedblev i Underhuset indtil 1874 at være et af det liberale Partis fremragende Medlemmer. D. 10 Sept. 1882. — En anden Sir **George G.**, f. 1812, foretog 1837—39 Opdagelsesrejser i det vestlige Australien (beskrevne 1841 i 2 Bd.), blev 1841 Gouverneur i Sydaustralien og 1846 paa Ny-Seeland, hvor han undertvang de indfødte Høvdinger, forflyttedes 1854 til Cap, men kom 1861—68 tilbage til Ny-Seeland, hvor han undertrykte Opstanden 1864. Skrev om Maoriernes Gudelære (»Polynesian Mythology«, 1855) og Ordsprog (1858). — **John G.**, f. 1780, indtraadte 1798 i Hæren og sendtes til Indien, hvor han var med ved Seringapatams Indtagelse, kæmpede senere under Wellington i Spanien og ved Waterloo og udmærkede sig 1843 i Krigen imod Mahratterne og 1845—49 imod Sikherne. Til Løn blev G. Generallieutenant, 1850—52 Chef for Tropperne i Præsidentskabet Bombay og 1855 General; han døde 1856. — S. **Gray**.

Grey [græ], Lord de, s. **Ripon**.

Greyerz, s. **Gruyères**.

Greyhound Strædet [græ], en Havarm ø. for Øen Celebes i det asiatiske Archipelag mellem Øerne Peling og Taliabo, fører fra Banda Søen mod N. til Molukkerstrædet.

Greys Havn [græ], en Bugt af det store Ocean, der skærer sig ind i Territoriet Washington i det nordvestlige Nordamerika.

Greytown [grā] ell. San Juan del Norte, Stad i Republiken Nicaragua i Mellem-Amerika ved Floden San Juan (Nicaraguasøens Afløb), hvor den falder i det caribiske Hav. 2,000 I., der ere en Blanding af næsten alle Nationer. Havn for store Skibe og livlig Skibsfart paa Vestindien.

Grib, Peder, en tapper dansk Søcapitain, hvis Navn er nøje knyttet til det berømte Navn Tordenskjold. Under denne Helt deltog han i de mindeværdige Affairer i den nordiske Krig, hvori Tordenskjold spillede Hovedrollen, og udmærkede sig ved samme æventyrlige Mod og Snildhed. Under Angrebet paa Strömstad 1717 blev hans højre Arm knust af en Kanonkugle. Han forlod Tjenesten 1720, men tjente senere 3 Aar i Rusland; han døde henved 76 Aar gl. paa sin Gaard Snoghøj ved Fredericia 1757.

Gribbe ell. **Aadselfugle** (Vultur, Neophron), Rovfugle, som leve af Aadsler eller Uhumskheder og kun, naar denne Føde mangler, af Smaadyr. Næb, Fødder og Kløer ere mindre stærke end hos de øvrige Rovfugle, Hals og Hoved nøgne eller kun tyndt beklædte med Dun; de made deres Unger fra Kroen, som, naar den er fyldt, viser sig som en nøgen Sæk; det hæslige Indtryk, som de gjøre, forøges ved deres afskyelige Stank og ved en ildelugtende Vædske, der flyder ud af Næbet. De ere dumme, feje og paatrængende, da man i de varme Lande freder dem, for at de skulle bortskaffe de døde Dyr. Man ser dem sidde flokkevis paa Tagene i Byerne med halvudbredte Vinger. De besidde ikke nogen god Lugt, men et skarpt Syn; saa snart et Dyr er styrtet, samle G. sig derfor strax fra fjærnt liggende Steder. De inddeles i den nye og den gamle Verdens G.; i hver af disse Grupper gives der igjen egtl. G., store Fugle med stærkt Næb, f. Ex. Kondoren, og egtl. A., saa store som Høns eller Ravne, med spinkle Fødder og Næb; disse sidste tage til Takke med al Slags Skarn.

Gribeauval, Jean Bapt. Vaquette de [boväll], fransk Artillerigeneral, f. 1715 i Amiens, traadte 1732 ind i det franske Artilleri, i hvilket han var rykket op til Oberstlieutenant, da han 1758 traadte over i østerrigsk Tjeneste som Artillerigeneral for at deltage i Syvaarskrigen. Efter dennes Slutning traadte han tilbage i det franske Artilleri, for hvilket han 1776 blev Generalinspecteur; han døde 1789. G. indlagde sig overordentlig store Fortjenester af det franske Artilleri, baade dets Organisation og

…ets Materiel. Han var den første, som gjennemførte en bestemt Sondring mellem Feltartilleriet og Belejrings- og Fæstningsartilleriet, og fik det første organiseret i bestemte taktiske Afdelinger. I Materiellet indførte han forbedrede Constructioner og satte igjennem, at alt Artilleriets Materiel udførtes efter nøjagtige Tegninger, ved hvis Udarbejdelse der var taget Hensyn til den store Simplification, der opnaas ved, at en og samme Axel, et og samme Hjul og mangfoldige andre Bestanddele af Materiellet kan bruges i Flæng ved flere forskjellige Affutager og Kjøretøjer. G.s Artillerisystem blev derved trods den Modstand, det i Begyndelsen mødte, snart Forbilledet for de fleste europæiske Artillerier og vedblev at være det, indtil man efter Kejserdømmets Krige de fleste Steder indførte forbedrede Constructioner, og med Bibehold af den Hovedtanke om systematisk Ensartethed og Orden i Materiellet, som det er G.s Fortjeneste at have været den første til at gjennemføre. En særegen, nu igjen forladt Art af Voldaffutage, som G. opfandt, benævnes ofte efter ham.

Gribebræt, den Træplade, som limes paa Halsen af de Strængeinstrumenter, hvis Toner frembringes ved at forkorte Strængens Længde, idet man trykker den venstre Haands Fingre paa Strængen. Det gaar fra Sadlen et Stykke ned over Resonansbunden. Paa Strygeinstrumenter gaar det sædvanl. til F-Hullerne og har en hvælvet Form, svarende til Stolens Runding. Den Del, som ligger over Resonansbunden, er ikke limet til denne. Paa Knipsinstrumenter (Guitar, Mandoline osv.) er det fladt, oftest limet paa Resonansbunden og tilsuden afdelt ved **Baand** (fr. touchettes), d. e. smalle Tværlister af Træ, Elfenben eller Metal, der ligesom Sadlen afgrænse Strængen, naar den spillende trykker Fingeren ned lidt oven for et af Baandene.

Gribojédov, Alex. S., russisk Forfatter, f. 1795. Efter at have nydt en omhyggelig Opdragelse, afsluttet et juridisk Studium og derpaa som Frivillig deltaget i Krigen mod Franskmændene 1812—13, blev han 1817 ansat i Udenrigsministeriet, det følgende Aar Gesandtskabssecretær i Persien og derefter forflyttet til Georgien. Her skrev han det Arbejde, der har gjort hans Navn berømt, nemlig den versificerede **Komedie** »Gore ot uma« („Ulykke af Forstand"), som han fuldendte 1823, og hvori han meget skarpt satiriserer over det russiske Samfunds Bornerthed. I St. Petersborg forbød imidlertid Censuren saa vel Trykningen som Opførelsen af dette Arbejde, der alligevel snart i Masser af Afskrifter var i alles Hænder og vakte umaadelig Opsigt. Mismodig og tungsindig vendte han tilbage til Kaukasus og skrev siden saa godt som intet. Efter 1827 at have ledsaget Paskevitsch paa Felttoget mod Persien og ledet Fredsunderhandlingerne i Turkmantschai, blev han 1828 udnævnt til russisk Minister i Persien, men allerede i Begyndelsen af 1829 blev han myrdet i et Pøbelopløb i Teheran.

Gribs Skov, Danmarks største Skov, i Esbønderup Sogn i Nordsjælland, Frederiksborg Amt. Skoven er henimod 8,000 Tdr. Land stor, hvoraf $\frac{5}{6}$ bevoxet. Tilliggende mindre Skove forøge det hele Areal til 10,000 Tdr. Land eller omtr. 1 □ Mil.

Gridiron, eng. [gríddejr'n], d. e. Stegerist, det amerikanske Stjærnebanner.

Grieg, Edvard Hagerup, norsk Componist, f. i Bergen 15 Juni 1843. Efter Ole Bulls Tilskyndelse blev han 15 Aar gl. sendt til Leipzigerconservatoriet, hvor hans Lærere vare Moscheles, Hauptmann, Wenzel og Reinecke. Opholdet ved Conservatoriet varede fra 1858 til Vaaren 1862 med en Afbrydelse af et halvt Aars Tid 1860, da han blev syg af Overanstrængelse. Fra Leipzig drog han til Kjøbenhavn, hvor han fortsatte Studierne under Gades Vejledning. Denne og Hartmanns Musik tiltrak sig særlig hans Interesse, og Samlivet med flere ansete nordiske Kunstnere, som C. F. E. Hornemann og G. Matthison-Hansen (med hvem han stiftede Foreningen „Euterpe" til Opførelse af nordiske Componisters Værker), fik særlig Betydning for Udviklingen af hans musikalske Individualitet, der under Leipzigeropholdet kun var bleven lidet fremmet. Fremfor alt øvede hans Landsmand, den unge Componist Richard Nordraak, en vækkende Indflydelse paa G. Han skrev nu en Række Romancer og Sange, bl. a. „Hjærtets Melodier", et Hæfte Humoresker, Sonate i E-moll for Piano, Sonate for Piano og Violin i F-moll, i hvilke Arbejder hans Ejendommelighed som Componist strax traadte slaaende frem. Efter et Ophold i Rom 1865—66 kom han i Høsten s. A. til Christiania, hvor han nu — med et Aars Afbrydelse 1869—70, da han atter var i Rom, bl. a. i nær Omgang med Franz Liszt — opholdt sig de følgende 8 Aar. Som Concertgiver, Informator og Componist øvede han her stor Indflydelse paa Musiklivets Udvikling i den norske Hovedstad. G. var i disse Aar Leder af „det philharmoniske Selskab" (et ældre, halvt privat Musikselskab), aabnede senere en Række Abonnementsconcerter for egen Regning med Opførelse af større Vocal- og Instrumentsager og stiftede endelig 1870 den endnu bestaaende „Musikforening", hvis Ledelse han fra 1873 delte med sin Collega Joh. Svendsen. Han skrev i disse Aar bl. a. sin Pianoconcert (i A-moll), Violin- og Pianosonaten i G-moll, flere Sange (bl. a. til Texter af Bjørnsons „Fiskerjenten"), „Foran Sydens Kloster", af samme Digters „Arnljot Gelline" for Soli, Chor og Orchester, Musik til Bjørnsons Drama „Sigurd Jorsalfar" m. m. 1874 bevilgedes ham 1,600 Kr. aarlig i Componistgage af Storthinget. Senere har han dels opholdt sig i Bergen, hvor han i flere Saisoner ledede Musikselskabet „Harmoniens" Concerter, dels i Hardanger, hvortil han trak sig tilbage for at faa Ro til at componere, dels i Christiania. Han har i alle disse Aar ofte gjort Rejser til Udlandet, hvor han navnlig i Kjøbenhavn, flere Steder i Tyskland og Holland og i Rom er optraadt som Concertgiver og medvirkende (som Pianist) ved egne Compositioners Opførelse. Foruden ovennævnte Arbejder har G. bl. a. skrevet Musik til Ibsens Drama „Peer Gynt", en Stryggekvartet (G-moll), „Ballade" (en Række Variationer for Piano), Albumblade,

Improvisata, lyriske Smaastykker (2 Hafter), pièces symphoniques, „Fra Holbergs Tid", alt for Piano, Sange bl. a. til Texter af Ibsen og John Paulsen, 12 Melodier til Texter af Vinje (paa Landsmaal), flere Mandssange, norske Folkemelodier, frit bearbejdede for Mands-qvartet, Sonate i A-moll for Piano og Cello m. m. Som Componist er G. stærkt paavirket af den norske Folkemusik, baade i melodisk og i rhythmisk Henseende, men hans Opfindelse er ikke des mindre selvstændig og frisk, og han raader over megen Technik, en fin og solid Kunst. Man har kaldt ham Nordens Schumann saa vel som Nordens Chopin. Efter sin hele Retning er han nærmest Lyriker. Hans Sangcompositioner staa i det hele ved deres kraftige melodiske Charakter, deres aandrige Accompagnement og poetiske Dybde meget højt. Ogsaa i Instrumentalcomposition, navnlig for Pianoet, har han skabt Ting af udpræget Ejendommelighed, hvor navnlig det genremæssige er fremtrædende. G.s Compositioner have vundet megen Udbredelse baade i Norden og Udlandet, og hans Navn er blandt de mere fremtrædende i den moderne Musikverden. — Hans Hustru, **Nina G.**, født Hagerup, f. 24 Nov. 1845 paa Gaarden Haukeland ved Bergen, er en begavet Romancesangerinde, der jævnlig ved sin Sang har deltaget ved hans Concerter.

Griepenkerl, Rob., tysk Digter og Æsthetiker, f. 1810 i Canton Bern, blev 1839 Læreri Kunsthistorie og Æsthetik ved Carolinum i Brunsvig, senere ogsaa Professor i Tysk ved Cadetskolen, hvilke Poster han dog allerede 1847 opgav. 1833 udkom hans „Bilder griechischer Vorzeit", 1834 Digtet „Die sixtinische Madonna"; 1835 oversatte han „Oidipus Tyrannos", og 1844 fulgte „Antigone". I en Novelle og musikalsk-æsthetiske Afhandlinger har han villet virke for en Reform i Musiken. „Der Kunstgenius der deutschen Literatur im letzten Jahrhundert" (1846) er et tankerigt Arbejde. I Sørgespillene „Maximil. Robespierre" (1851) og „Die Girondisten" (1852) har han gjort Forsøg paa at dramatisere et Stykke Historie, saaledes at det factiske Stof virkede ved sin egen Kraft. Hans sidste Drama var „Auf St. Helena" (1862). D. 1868.

Gries, Joh. Dietrich, tysk Oversætter, f. 1775 i Hamborg, d. 1842 i sin Fødeby efter et omflakkende Liv. Hans originale Digte ere, skjønt de anerkjendtes af Samtidens Storheder, af ringe Betydning, men hans Oversættelse af Tasso, Ariost, Calderon og Bojardo ere fortrinlige.

Griesbach, Joh. Jak., f. 1745 i Butzbach i Storhertugd. Hessen, blev 1771 akademisk Lærer i Halle og 1776 theol. Prof. i Jena, hvor han døde 1812. Han har ved sine kritiske Udgaver af det nye Testament erhvervet sig Navn som en af de ypperste Forskere paa den nytestamentlige Textkritiks Omraade.

Griesinger, Wilh., dygtig tysk Kliniker, f. 1817, blev 1850 fra Kiel, hvor han i et Aar havde været Professor, kaldet til Kairo som Directeur for den medicinske Skole og det ægyptiske Medicinalvæsen samt Livlæge hos Vicekongen, men vendte allerede 1852 tilbage til Europa og beklædte derefter det kliniske Professorat først i Tübingen og derpaa i Zürich. 1865 blev han Prof. i Psychiatri i Berlin, hvor han døde 1868. Det var især Infectionssygdommene samt Sinds- og Nervesygdomme, som han havde gjort til Gjenstand for sit Studium. Hans reformatoriske Bestræbelser med Hensyn til Sindssygeanstalternes og Sindssygeplejens Ordning, der især tilsigtede at give de dertil egnede Sindssyge en i alle Henseender friere Existens, end der hidtil var bleven dem til Del, fremkaldte i hans sidste Leveaar en heftig Strid.

Griffel. G. til Skrivebrug forfærdiges af en Art Lerskifer, hvis Structur tillader en Udspaltning i tynde, prismatiske Legemer. Hovedsædet for Fabrikationen er den sydøstlige Del af Thüringerwald. G. i Botaniken, s. Støvvej.

Griffenfeld, Peder, oprindel. Schumacher, en af Danmarks største Statsmænd, f. 24 Aug. 1635 i Kjøbenhavn af borgerlige Forældre. Hans Fader, Joach. S., var Vinhandler og boede paa det nordre Hjørne af Store-Kjøbmagergade og Løvstræde, hvor der endnu er Vinkjælder; hans Moder hed Marie Motzfeldt. Da han tidlig røbede store Anlæg, blev han sat i Kjøbenh.s offentlige Skole og gjorde her i kort Tid saa overordentlig Fremgang, at han allerede i sit 13de Aar blev Student (1647). Efter sin Faders Død kom han i Huset hos Sjællands Biskop Jesp. Brochmand, der var gift med en Slægtning af ham. Her blev Kong Frederik III opmærksom paa den med Evner og Kundskaber saa sjælden udrustede Yngling og lod ham rejse udenlands, hvorpaa han efter først at have taget theol. Examen og holdt Dimisprædiken i 8 Aar besøgte de berømteste Universiteter i Tyskland, Holland, England, Frankrig, Spanien og Italien og ved Siden af forskjellige Videnskaber med særlig Flid dyrkede politiske Studier. Han kom tilbage kort Tid efter at Statsforandringen 1660 var foregaaet og traadte i Tjeneste hos Kansleren Peder Reedtz. 1663 udnævnte Frederik III ham til sin Archivar og Bibliothekar og 1665 til sin Kammer- (d. e. Cabinets-) Secretær, ja han overdrog ham endog at udarbejde Rigets nye Grundlov, Kongeloven. Under Christian V steg Schumacher hurtig — tvært imod den døende Konges Anbefaling til sin Søn: „Gjør en stor Mand af ham, men gjør det langsomt" — fra den ene Værdighed til den anden. Allerede 1671 blev han ophøjet i Adelstanden med Navnet G. og Gehejmeraad og var blandt de første 19 Riddere af Danebrog; 26 Nov. 1673 blev han udnævnt til Storkansler, Ridder af Elefanten og Greve med Grevskab i Norge (Tønsberg), og det n. A. blev han efter Kansler Reedtz's Død første Assessor (Justitiarius) i Højesteret og Patron for Universitetet. 1674 ophøjede den tyske Kejser ham til Rigsgreve. Efter at G.s unge Hustru Katharine Nansen, en Sønnedatter af den bekjendte Hans N., var død i sin første Barselseng 1672, havde det kun beroet paa ham selv at blive en augustenborgsk Prinsesses Ægtefælle; men han afslog dette glimrende Parti, maaske paa Grund af sin Tilbøjelighed for den franske Prinsesse af Tarent, Charl. Am. de la Trémouille, en Slægtning af Dronningen, der opholdt sig ved det danske Hof, og derved skaffede han sig mægtige Fiender, i hvilken

Omstændighed maaske en af Hovedgrundene til hans følgende Ulykke er at søge. Christian V.s Tillid til hans første Minister var i hans første 5—6 Regeringsaar nindskrænket; G. blev brugt i ethvert Anliggende af Vigtighed, og hans Fortjenester af Fædrelandet vare store, da det i Virkeligheden nærmest var ham, som med nindskrænket Vælde holdt Regeringens Tømmer. Han havde en indgribende Andel i Organisationen af Regeringsvæsenet efter det nye Statssystem, og hans ydre Politik søgte at befæste Rigets Selvstændighed, foreløbig mere ved Statsklogskab end med Vaaben. Naar man har troet, at han var Talsmand for en nordisk Politik, der som Maal satte sig et Forbund mellem de nordiske Riger, har man ladet sig vildlede af de Forhandlinger, han paa Strømt knyttede med Sverige for derved at vinde Tid til at træffe bedre Krigsforberedelser. For en vis Tvetungethed kan hans Politik ikke frikjendes. Men i samme Forhold, som G.s sjældne Statsmandsdygtighed blev anerkjendt saa vel ude som hjemme, voxede ogsaa hans Fjenders Antal og deres Had, næret af det Overmod, han udviste. Til det tyske Hofparti, hvormed Christian V omgav sig, Hahn, Knuth, Arenstorff osv., sluttede sig den omtalte Prinsesses Fader, Hert. Ernst Günther af Augustenborg, og hendes Slægtning, Hert. Johan Adolf af Plön, Christian V.s Halvbroder Ulr. Fred. Gyldenløve, hvis skadelige Indflydelse paa Kongen G. søgte at modarbejde, Grev Ahlefeldt og — Kongens Maitresse, for at styrte den borgerlig fødte Minister. Til sidst lykkedes det dem at vinde Kongen, som følte sig besværet ved at være afhængig af sin myndige Minister. 11 Marts 1676 blev G. aldeles uventet fængslet i Kongens Forværelse og bragt til Castellet, hvorhos en Commission nedsattes for at dømme ham. Han anklagedes for utallige Forbrydelser lige fra Salg af Præstekald indtil Højforræderi. Klagepunkterne, som man lod fremsætte af en forskreven berygtet tysk Advocat Otto Mauritius, vare for største Delen enten ubevislige eller aabenbart falske. Dommen blev fældet 26 Maj og lød paa, at han som Højforræder skulde miste Ære, Liv og Gods; men to af Dommerne (Christ. Skeel og Rasm. Vinding) vilde ikke underskrive en saa uretfærdig Dom, og en tredje (Ped. Lassen), der først efter lang Kamp havde ladet sig bevæge til at stemme for den, følte strax Samvittighedskvaler paa sit yderste. 6 Juni 1676 besteg G. Skafottet, og Sværdet var allerede hævet, da Generaladjudant Schack traadte frem og raabte: „Pardon i Kongens Navn“; G. var „benaadet“ med evigt Fængsel — en Naade, som han ansaa for haardere end Straffen. Efter at have siddet 4 Aar i Castellet blev han ført til Munkholmen ved Throndhjem, hvor han, skjønt Kongen savnede ham, endnu sad fængslet i 18 Aar; han fik først sin Frihed 1698. …et n. A. døde han i Throndhjem, 12 Marts 1699, faa Maaneder før Kongen. G.s eneste Barn, Charlotte Amalie G., var gift med Baron Fred. Krag til Stensballegaard ved Horsens, Gehejmeraad og Vice-Statholder i Norge, og hans Lig kom derfor til at hvile i deres Familiegravelse i Vær Kirke. Igjennem hende nedstamme fra G. saa vel den grevelige Familie Krag-Juel-Vind-Frijs til Grevskabet Frijsenborg og Baroniet Juellinge som Baronerne Krag-Juel-Vind-Arenfeldt til Stamhusene Sæbygaard og Stensballegaard, hvilken sidste Linje uddøde 1884.

Griffiths Mixtur, Mixtura ferri composita, er en Blanding af svovlsur Jærnforilte og kulsur Kali samt Myrrha.

Grignon [grinjõng], en fransk Domaine, der ligger c. 2 M. fra Versailles, er bekjendt af sin Anvendelse som Landbrugsskole, den ældste og største af de for Tiden bestaaende højere Landbrugsskoler i Frankrig. Den er oprettet 1828, er vel udrustet med Bibliothek, Museer og botanisk Have foruden en Forsøgshave paa 7 Tdr. Land, der drives udelukkende af Eleverne. Skolen har c. 70 Elever; dens Cursus er beregnet paa 2½ Aar. Avlsgaarden bestaar af 325 Tdr. Ld. Ager, 145 Tdr. Ld. Græsgang, dels Vandingseng, dels Lucerne- og Esparsettemarker, hvortil de meget kalkholdige Jorder ere vel skikkede, og 235 Tdr. Ld. Skov. Gaarden drives af Directeuren for et Selskab, der har lejet den med visse Forpligtelser med Hensyn til en forbedrende Driftsmaade. I Henseende til Skolen staar Directeuren derimod umiddelbart under Landbrugsministeren.

Grigoriöpol, Stad i det russiske Gouv. Cherson, 18 M. n. v. for Odessa ved Dnjestr. 7,000 J., for største Delen Armeniere.

Grillade, fr. [griljäde], Kjød, der er stegt paa Rist (fr. grille); **grilleret Kjød** [griljē], kogt Kalve- eller Lammekjød, der er drysset med Brød og Krydderier og derpaa stegt.

Grillparzer, Franz, tysk dramatisk Digter, f. 1790 i Wien, blev efter en lang Embedsbane 1861 udnævnt til Rigsraad, gjorde mellem 1826 og 1843 flere større Rejser, men førte i det hele et temmelig stille Liv. 1816 debuterede G. med Tragedien „Die Ahnfrau“, der har geniale Momenter, men drager den allerede af Müllner og Zach. Werner opfundne Skæbnetragedie over i en spøgelseagtig Verden og derfor mod Forfatterens Vidende blev et Slags Caricatur af den hele Digtart. „Sappho“ (1819), Trilogien „Das goldene Vließ“ (1822) og „Des Meeres und der Liebe Wellen“ (1840) behandle antike Sujetter og udmærke sig ved en ejendommelig Forening af det højstemt-tragiske og det idyllisk-genremæssige samt ved deres bløde og stemningsrige lyriske Sprogtone, men ere ikke fri for Sentimentalitet og tom Rhetorik. Af hans historiske Dramaer, der udelukkende behandle Østerrigs Historie, er det bedste Sørgespillet „König Ottokars Glück und Ende“ (1325). Hans Lystspil, der ere paavirkede af Calderon, ere uden synderlig Betydning; bedre er Novellen „Der Spielmann“ (1840). Digtet „Radetzky“ (1848) gjorde ved sin Tendens stor Lykke hos de tyske Østerrigere. G. døde 21 Jan. 1872 i Wien; samme Aar udgav H. Laube og Jos. Weilen hans „Sämtliche Werke“ i 10 Bd. (af hvilke det sidste bl. a. indeholder hans Selvbiographi).

Grimäce, fr., Fordrejelse af Ansigtet; **grimacēre**, vrænge Ansigtet.

Grimäldi, en af de 4 ældste Adelsslægter i Genua, der ligesom Familien Fieschi stod paa Guelfernes Side og besad store Landejendomme

i Frankrig og Italien, deriblandt Fyrstendømmet Monaco. Den sidste Fyrste i M. af denne Slægt, **Antonio G.**, døde 1731 og efterfulgtes af sin Svigersøn Jacq. Franç. Léon. de Goyon-Matignon, som antog G.s Navn og Vaaben. — Af Familien G. udmærkede flere sig som Søhelte i fransk og genuesisk Krigstjeneste: **Raimundo G.** slog som Philip d. smukkes Admiral 1304 Greven af Flanderns Flaade ved Zeelands Kyst; **Giovanni G.** sejrede 1431 som Hertugen af Milanos Admiral over den venezianske Admiral Nic. Trevisani paa Po; **Domenico G.** udmærkede sig, skjønt allerede Biskop, i Søslaget ved Lepanto 1571 og døde 1592 som Cardinal, Ærkebiskop og pavelig Vicelegat i Avignon, ligesom ogsaa hans Brodersøn, **Geronimo G.**, blev Cardinal og Ærkebiskop i Aix, hvor han døde 1685. — Andre af Familien udmærkede sig i Videnskab og Kunst: **Giacomo G.**, d. 1623, ordnede Peterskirkens Archiv i Rom og forklarede de under Pave Paul V fundne gamle Indskrifter; **Giov. Franc. G.**, kaldt „il Bolognese" efter sin Fødestad, f. 1606, d. 1680 i Rom, var berømt baade som Maler, Architekt og Kobberstikker og prydede Louvre i Paris og Vaticanet og Qvirinalet i Rom med sine Frescomalerier; **Franc. Maria G.**, Jesuit, f. 1618 i Bologna, i hvis Ordenscollegium han blev Lærer i Mathematik, opdagede Lysets Interferens og gjorde det første Forsøg paa at opstille en Undulationstheori for Lyset; d. 1663.

Grimelund, Andreas, norsk Gejstlig, f. paa Gaarden Grimelund i Aker 26 Jan. 1812, blev Student 1829, theologisk Candidat 1836 og efter nogle Aars gejstlig Virksomhed 1851 Lærer ved det praktisk-theologiske Seminarium i Christiania, gik 1856 atter over i gejstlig Virksomhed og udnævntes 1861 til Biskop over Throndhjems Stift, fra hvilket Embede han tog Afsked 1883. Hans „Forelæsninger over praktisk Theologi" (Christ. 1856, ny Udg. 1884) nyde stor Anseelse blandt Theologerne, og i den kirkelige Verden har han vundet et anset Navn for den udmærkede Dygtighed, hvormed han i en lang Aarrække styrede Bispedømmet i Throndhjem, om end paa Grundlag af meget højkirkelige Synsmaader. Efter sin Afsked har han bosat sig i Christiania, hvor han i den sidste Tid i Skrift og Tale er optraadt til Fordel for Kirkens Organisation i Retning af Selvstyre. G., der en grundig Theolog, har leveret Bidrag til Prædikensamlinger og Fagtidsskrifter, hvorhos han har udgivet en Del homiletiske Arbejder, bl. a. „Tyve Ordinationstaler" (Christ. 1885). — Hans Søn, **Johannes Martin G.**, f. 15 Marts 1842, studerede ved Christiania Universitet, hvor han tog theologisk Examen 1866, hvorefter han blev Elev af Eckersberg og Gude. Han har i mange Aar været bosat i Paris, hvor han navnlig sysselsætter sig med Fremstillinger af den franske Natur. Han præmieredes ved Udstillingerne i Philadelphia 1876 og i Wien 1873.

Grimhild, Gjukes Hustru; i de tyske Sagn og en derfra paavirket dansk Folkevise er G. imidlertid Navnet paa Kongeparrets Datter, de nordiske Sagns Gudrun. S. i øvrigt **Gjukunger**.

Grimm, Carl Ludv. Wilibald, f. 1 Nov. 1807 i Jena, siden 1837 theol. Prof. smstds., har navnlig gjort sig fortjent af det exegetiske Studium ved sit: »Lexicon græco-latinum in libros N. T.« (1869; 2det Opl. 1879), for Tiden det bedste Arbejde af denne Art.

Grimm, Friedr. Melch., Baron, f. 1723 i Regensburg, kom efter at have afsluttet sine Studier til Frankrig, hvor han levede i Encyklopædisternes Kreds, blev Secretær hos Hertugen af Orléans og 1776 Baron og Hertugen af Sachsen-Gothas Resident, men forlod Frankrig ved Revolutionens Udbrud, blev 1795 russisk Statsraad og Ministerresident i Hamborg og døde efter at have nedlagt denne Post i Gotha 1807. Hans »Correspondance littéraire, philosoph. et crit.« (16 Bd., 1812, med Suplem. 1814; ny Udg., 10 Bd., 1877) er af Vigtighed for den franske Literaturs Historie 1753—90.

Grimm, Jacob Ludw., udmærket tysk Sprogforsker, f. 4 Jan. 1785 i Hanau, studerede Jura i Marburg, rejste 1805 til Paris for at hjælpe sin Lærer Savigny med literære Arbejder og blev 1806 ved sin Tilbagekomst til Hessen Krigssecretær. Hele sit Otium anvendte han paa Studiet af Middelalderens Digtning og Literatur. Efter at have været kurfyrstelig Bibliothekar fra 1808 og Secretær hos den hessiske Gesandt i de allieredes Hovedkarter 1814 drog han 1815 til Wienercongressen, blev 1816 Bibliothekar i Kassel, 1830 Professor og Bibliothekar i Göttingen, men fik Afsked og blev forvist 1837 med de 6 andre Professorer, der protesterede mod Forfatningens Ophævelse; 1841 gik han til Berlin, hvor han siden som Medlem af Akademiet holdt Forelæsninger. 1848 blev han valgt til Nationalforsamlingen i Frankfurt. G. er den geniale Skaber af den tyske Grammatiks historisk-sproglige Behandling og gjorde Epoche ved sin „Deutsche Grammatik", en Fremstilling af alle de germanske Sprogs Bygning (1819; 2den omarb. Udg. 1822—37, 4 Bd.; af en 3dje Udg. udkom kun 1ste Bd.s 1ste Del 1840). Ogsaa af Tysklands Oldsager, ældre Literatur, dets Cultur og Folkeliv har G. store Fortjenester. Af hans Værker maa mærkes „Deutsche Rechtsalterthümer" (1828), „Deutsche Mythologie" (1835) og „Geschichte d. deutschen Sprache" (1848). Et Kildeskrift for Studiet af tysk Retshistorie er „Deutsche Weisthümer" (1840—63). Hans talrige mindre Afhandlinger og Undersøgelser (hvoriblandt ogsaa hans Selvbiographi indtil 1830) findes samlede i „Kleinere Schriften" (6 Bd., 1864—82). Af hans Skrifter om og Udgaver af ældre Literatur- og Sprogmindesmærker maa nævnes: „Ueber den altdeutschen Meistergesang" (1811), „Irmenstraße und Irmensäule" (1815), »Silva de romances viejos« (1815), de angelsachsiske Digtninger „Andreas und Elene" (1840), „Reinhart Fuchs" (1834) o. fl. Sammen med sin Broder Wilhelm udgav han „Die beiden ältesten deutschen Gedichte, das Lied von Hildebrand und Hadubrand, und das Weißenbrunner Gebet" (1812), „Lieder der alten Edda" (1815), „Kinder- und Hausmärchen" (1812—22, overs. paa Dansk af J. F. Lindencrone), „Deutsche Sagen" (1816—18) og begyndte i Forening med ham paa „Deutsches Wörterbuch" (fra 1852), der skulde omfatte Sproget fra Luther til Goethe, men i hvilken

de kun naaede indtil ind i „F“ (den fortsattes af Weigand, Hildebrand o. a., men er endnu ikke sluttet). G. døde 20 Sept. 1863 i Berlin. Den bedste Biographi af ham har Wilh. Scherer leveret („J. G.“, 2den Udg. 1885). — **Wilh. Carl G.**, berømt Germanist, Broder til den foreg., f. 24 Febr. 1786 i Hanau, gik 1804 med sin Broder til Marburg for at studere Jura, men blev farlig syg og kom meget langsomt til Kræfter. Efter at have været Bibliotheks-secretær i Kassel gik han 1830 med Broderen til Göttingen, blev Underbibliothekar og 1835 extraord. Prof. ved det philosophiske Facultet, var blandt de 7, der protesterede 1837 (s. J. L. G.), men blev dog endnu et Aar i Göttingen og fulgte atter med Broderen til Berlin 1841. Han døde 16 Dec. 1859. Inderlig knyttet til sin ældre Broder var han ogsaa dennes Aandsfrænde. Hans Speciale var den tyske Middelalders Poesi, af hvilken han har leveret fortrinlige Udgaver: „Grave Ruodolf“ (1828), „Hildebrandslied“ (1830), „Freidank“ (1834), „Rosengarten“ (1836), „Rolandslied“ (1838), „Silvester“ af Conrad af Würzburg (1841). Allerede 1811 gav han en Oversættelse af „Altdänische Heldenlieder“. Hans Hovedværk er „Die deutsche Heldensage“ (1829). Med Broderen udgav han „Altdeutsche Wälder“ (1813—16), „Deutsche Sagen“ (1816—18), „Irische Elfenmärchen“ (1826). I forskjellige Tidsskrifter, navnlig i Berlineratademiets Afhandlinger, findes en stor Mængde værdifulde Undersøgelser af ham. Mindre stort anlagt end Broderen lignede han denne i utrættelig Flid og skarp Opfattelse. — Hans Søn, **Herm. G.**, f. 1828, siden 1872 Professor i Kunsthistorie i Berlin, har leveret Dramaer, Fortællinger, Studier over Literatur og Kunst („Essays“, Saml. 1859—75) o. desl. Hans Hovedværk er „Leben Michelangelos“ (1860—63); 1865— udgav han Tidsskriftet „Ueber Künstler und Kunstwerke“. — **Ludw. Emil G.**, Maler og Kobberstikker, Broder til Jac. Ludw. og Wilh. Carl, f. 1792 i Hanau, uddannede sig under Heß og var siden 1832 Professor ved Malerakademiet i Kassel; d. 1863. Han har navnlig gjort sig bekjendt ved fine talrige Raderinger af Portrætter, Landskaber, Dyr osv. og tillige vundet Navn som Portrætmaler.

Grimma, Stad i Kongeriget Sachsen ved den Mulde, 10 M. ø. n. ø. for Dresden. [...]00 I. Berømt lærd Skole („Fyrsteskole“) i smuk Bygning, Skolelærerseminarium og gammelt Slot. Linnedindustri og Papirfabrik. Landsbyen Nimptschen i Omegnen var et Cistercienfernonnekloster, hvorfra 1523 12 Nonner flygtede bort, deriblandt Luthers senere Hustru, Katharine v. Bora.

Grimmelshausen, Hans Jak. Christoph v., Forfatter til Romanen „Simplicissimus“, f. c. 1625 i Gelnhausen, gjorde Krigstjeneste og kom [...] i Tjeneste hos Bisکoppen af Straßburg; [...] døde som Borgemester i Renchen i det badensiske Schwarzwald 1676. I sine Skrifter [...]der han under mange Pseudonymer og Anagrammer. 1659 udkom hans Bog „Der [...]ende Wandersmann“, der fulgtes af en Mængde Satirer, mindre og større Fortællinger, oftest i folkelig, frisk Tone, f. Ex. „Die verkehrte Welt“ (1672); enkelte, som „Der zweiköpfigte Ratio status“, ere i Tidens snirklede og struede Stil. „Der erste Bärenhäuter“ (1670) er et Mønster paa en Folkebog. Men hans absolut bedste Arbejde er „Abenteuerlicher Simplicius Simplicissimus, d. i. Lebensbeschreibung eines einfältigen wunderlichen und seltsamen Vaganten, Namens Melchior Sternfels von Fuchshain; von German Schleifheim von Sulzfort“ (1669, nye Udgaver ved Keller 1852—62, Kurz 1863—64, Tittmann 1877; slgn. Kürschners „Deutsche Nationallitteratur“, 1883). Det er en naiv og frisk Skildring af Trediveaarskrigens vilde og brogede Liv, drøj og kraftig som Tiden, den behandler, og virkende med Selvsynets hele Styrke.

Grimsby [bi] ell. **Great-G.**, Stad i Lincolnshire i England ved Mundingen af Humberfloden, 7 M. n. ø. for Lincoln. 30,000 I. Havn, livlig Handel og Søfart.

Grimsel, et Bjærg paa Grænsen af Schweizercantonerne Bern og Wallis, ved hvilket et henimod 7,000 F. højt Pas med Grimselhospitiet (5,970 F. højt) fører fra Øvre-Haslidalen til Rhônedalen. Hospitiet ligger ved en Alpesø og er nu kun et temmelig tarveligt Hotel.

Grimstad, Kjøbstad i Christiansands Stift, Nedenæs Amt i Norge, med 2,600 I., nogen Trælasthandel og betydeligt Skibsrederi. Byens Handelsflaade talte ved Udg. af 1883 121 Fartøjer med en samlet Drægtighed af 45,000 Tons. Stedet fik Ladestedsrettigheder 1791 og blev Kjøbstad 1816.

Grind ell. **Grindehval** (Delphinus globiceps), en anselig, indtil 10 Alen lang, butsnudet, nordisk Delfinart, sort med en hvid, hjerteformet Plet under Halsen, der fortsætter sig bagtil under Bugen som en Stribe, og med 8—12 stærke, kegledannede Tænder i hver Kjævedel, har sit Navn deraf, at den altid indfinder sig i Flokke (færøisk grind) paa flere Hundrede indtil tusende Stykker. G.s Selskabelighed er saa stor, at de i Regelen alle følges ad og dele Skæbne med hverandre, naar det lykkes at drive nogle af dem ind paa Land. Den viser sig ved alle nordiske Kyster, men i størst Mængde og stadigst indfinder G. sig ved Færøerne, for hvis Beboere Grindefangsten derfor er af den yderste Vigtighed. Den indtræffer i Juli Maaned, især i Taage (Grindetaage), da G. gaar nærmere til Land i taaget Vejr. Man regner, at Flokken tæller 10 Gange saa mange Stykker, som der ses Rygfinner over Vandet. Saa snart G. opdages af Fiskerbaadene ude paa Søen, hejses der strax Signal, Baadene slutte sig sammen i Kreds for at hindre dem i at gaa til Søs, der gaar med utrolig Hurtighed Bud til alle Bygder med Raabet „Grindabo“, og enhver Mand iler til Baadene med Kniv og Spyd. Under Støj og Raab drives G. nu ind paa flad Kyst, op paa hvilken de drevne af Angsten og deres Forfølgeres Harpuner fare med en saadan Voldsomhed, at de næsten blive liggende paa det tørre; man styrter nu ud af Baadene, haler dem i Land ved at slaa Jærnkroge i Blæsegattet eller overskærer Nakken med lange Hvalknive. Naar Slagteriet er forbi, deles Fangsten; den Baad, der opdagede G., faar forlods den største Hval. Grindekjødet

er en væsentlig Del af Færingens Føde, og desnden koges der Tran af Spækket; men Fangsten er usikker, i nogle Aar meget rigelig, i andre slaar den aldeles fejl. G. skal især leve af Blæksprutter.

Grind, norsk, Gitterværk, Gitterport, Gærdeled.

Grindelwald, en for sin Naturskjønhed berømt Dal i Berner-Oberland i Schweiz, gjennemstrømmes af den sorte Lütschine og begrænses mod S. af de mægtige Bjærge Wetterhorn, Schreckhorn, Eiger, Mönch og Wengern Alp, mod N. af den Bjærgmasse, hvorfra Faulhorn hæver sig. De to Grindelwaldgletschere, den øvre og den nedre, naa helt ind i Dalen, men ere i de senere Aar i temmelig betydelig Grad formindskede. I Dalen ligger Flækken G. ell. Gydisdorf (c. 8,400 F. over Havet) med 3,000 J., der væsentlig leve af det store Touristbesøg og af Træskæreri.

Grinderslev i Salling, et Kloster for regelbundne Kanniker af St. Augustins Orden, er nu en Herregaard, som bærer sit gamle Navn G. Kloster og ligger c. ¼ M. fra Hvalpsund i Limfjorden. Stifteren og Stiftelsestiden ere ubekjendte; det omtales første Gang 1176. Efter at Klosteret ved Reformationen var kommet ind under Kronen, mageskiftede Frederik II det 1581 til Christoffer Lykke, hvis Slægt ejede det i c. 100 Aar og opførte Herregaardens nuværende Bygning. Kirken, der ligger ved Gaarden, er den gamle, til St. Peter indviede Klosterkirke fra Midten af det 12te Aarh.

Grindstedaa, s. Vardeaa.

Gringoire, Pierre [grænggoåhr], fransk Digter, f. mellem 1475 og 1480, strev først allegorisk-moralske Digte, dernæst Satirer og Farcer. 1502—20 spillede han i Selskabet Enfants sans souci og deltog i Forfattelsen og Opførelsen af pantomimiske Mysterier ved højtstaaende Personers Indtog i Paris. Derpaa blev han Vaabenherold hos Hertugen af Lothringen, strev gudelige Digte og døde 1544. I sine Stykker tjente han til Dels Ludvig XII.s Sag mod Paven og Gejstligheden saa vel som mod Reformationen. »Le jeu du prince des sots« (1511), »La sotie du monde« (1509) og det senere »Le mystère de St. Louis« ere hans Hovedværker. V. Hugos Behandling af ham i »Notre Dame de Paris« og Banvilles i det Drama, der bærer hans Navn, have intet med Historien at gjøre. G.s »Oeuvres« ere udgivne 1858—77 af J. de Rothschild og Montaiglon.

Grinnell-Land, en af de nordamerikanske Polarøer mellem 76° 12′ og 77° 5′ n. Br. ved Nordvestspidsen af den store Ø Nord-Devon, mod V. omgiven af Penny Strædet og mod Ø. af Arthur Strædet, har i det indre Bjærge af 1,500 F.s Højde. I en Bugt paa Vestsiden overvintrede Belcher 1852—53, og efter ham kaldes Farvandet mellem Øen og det n. for den liggende Nordcornwall Belcherkanalen.

Grip, Bo Jonsson, kaldet G. af senere Forfattere, den rigeste Mand, som nogen Sinde har levet i Sverige, var af fornem Byrd og havde sandsynligvis arvet en betydelig Formue. Under Stridighederne mellem Kong Magnus Smek og hans Søn Erik begyndte han at deltage i de offentlige Anliggender og skal have været en af dem, som Magnus forviste 1362 formedelst deres Opsætsighed. Han var ogsaa blandt de første, som traadte i Forbindelse med de mecklenburgske Hertuger og var, skjønt kun Væbner, allerede i de første Aar af Kong Albrechts Regering den fornemste af hans Tilhængere. 1369 fik han Bestalling som Kongens »väldige embetsman« og blev 1375 Drost. Denne Værdighed hindrede ham dog ikke i at beholde eller modtage ogsaa lavere Dommerembeder, og disse Ansættelser bleve en rig Kilde til Forøgelsen af hans Formue, som han ved alle mulige Midler søgte at gjøre større. Med egen Haand myrdede han for selve Alteret Ridder Carl Niklisson, med hvem han var kommen i Uenighed, og tilegnede sig siden al hans Ejendom. Ved Kongens bestandige Pengeforlegenhed fik han lidt efter lidt Lejlighed til at sætte sig i Besiddelse af de fleste af Rigets Slotte og Len, i hvilke han udøvede alle Højhedsrettigheder, saa at Kongen intet havde med dem at gjøre. For at hindre Adsplittelsen af disse Besiddelser valgte han 1386 ved sin Død 10 af Rigets mægtigste Mænd til Formyndere for Arvingerne. Kong Albrechts Forsøg paa at faa Lenene i sine Hænder ved at faa Formynderskabet flyttet over paa sig kostede ham Sveriges Krone. Hvad der ikke lykkedes for Albrecht, lykkedes desto bedre for Margrete, saa at Bo Jonssons Søn Knut Bosson til sidst (1399) af alle Faderens Len og Pantegodser kun besad Stäkeholms Len. Bo Jonssons Familie uddøde paa Mandssiden med hans Sønnesøn, Rigsraad Bo Knutsson, men dennes Søstersøn, Rigsraad Bo Nilsson til Vinäs (af Hammerstad-Ætten), arvede de endnu betydelige Stamgodser, samt blev Stamfader til den Familie, der er bleven kaldt de yngre G. Denne Slægt blev af Erik XIV ophøjet i Friherrestanden, men uddøde allerede 1592 paa Mandssiden.

Gripenstedt, Joh. Aug., svensk Statsmand, f. 11 Aug. 1813 i Holsten, hvor hans Forældre i nogen Tid vare bosatte, kom 1827 til Universitetet i Upsala, traadte 1828 ind paa Krigsakademiet paa Carlberg, blev Underlieutenant ved Artilleriet 1831, Lieutenant 1837 og gjorde flere Aars Tjeneste ved Artilleristaben, men tog Afsked 1846. Den politiske Bane betraadte G. paa Rigsdagen 1840—41 som Medlem af Ridderhuset og vakte allerede den Gang sin Stands Opmærksomhed, saa at han henved Rigsdagens Slutning indsattes i Constitutionsudvalget, der havde at behandle et fremlagt Forslag til Forandring i Repræsentationsmaaden. Ved det Statsraadsskifte, som foranledigedes af Begivenhederne 1848, traadte G. 17 Apr. s. A. ind i Statsraadet, i Begyndelsen uden Portefeuille, men forestod 1851 i længere Tid Finansdepartementet, hvilket han 1856 overtog. Som Statsraad og Chef for Finanserne arbejdede G. for en simplere Maade at erlægge Grundskatterne paa, for en med Frihandelssystemet mere overensstemmende Toldlovgivning, for Stamjærnbanernes Udførelse og for Privat- og Hypothekbankvæsenets Ordning. G., som blev Friherre 1860 ved

Carl XV.s Kroning, traadte ud af Statsraadet 4 Juli 1866; siden den Tid tog han kun som Medlem af Rigsdagens 2det Kammer Del i de offentlige Anliggender. D. 13 Juli 1874. G. lod selv udgive en Samling af sine »Tal, anföranden och uppsatser« (1872).

Gripher (ordret Net) kaldte de gamle Grækere saadanne vanskelige Gaader og Charader, som de ved Drikkelagene forelagde hverandre; den, som løste en saadan Gaade, blev bekranset, hvorimod den, der ikke kunde løse en ham forelagt G., til Straf maatte drikke Saltvand.

Gripsmenns (af plattysk griepen, gribe, og lat. homines, Mennesker), spøgefuld Benævnelse or en Rettens Betjent.

Grippe, la [gripp], s. Influenza.

Gripsholm, kongel. Lystslot i Södermanland Sverige, paa et Næs i Mälaren, tæt ved yen Mariefred. Sit Navn skal G. have faaet f Drosten Bo Jonsson (Grip), der antages t have bygget den ældre Slotsbygning, som nder Engelbrekts Folkeopstand ødelagdes af n daværende tyske Foged Hartv. Fløgh. ustav I, som ved Reductionen var kommen i esiddelse af Godset, lod det nuværende Slot ygge 1537. Dette blev yderligere udvidet Gustav III og indeholder nu et rigt, for en el chronologisk ordnet Portrætgalleri og flere dre Samlinger. G. har ofte været brugt n Forvaringssted for betydelige Statsfanger; r holdtes Johan III tillige med sin Ægtelle fangen 1563—67, i hvilken Tid Sønnen igismund blev født; her tilbragte senere ik XIV en Del af sin Fængselstid 1571—73; eledes holdtes Gustav IV Adolf nogen Tid 09 i Bevogtning her, inden han førtes til skland.

Griquaer eller Bastardhottentotter, et lille lk i Sydafrika, der nedstammer fra Holdere og Hottentotkvinder, og som, da de te sig tilbagestødte af Europæerne og ikke e tilfredse med at leve sammen med Hottentotterne, udvandrede fra Capkolonien, hvis rdgrænse den Gang langtfra naaede Oranjeen, og nedsatte sig omkring Foreningsktet for denne Flods to vigtigste Kildeer. De have i Beg. af dette Aarh. ant Christendommen og have gjort ikke ringe mskridt. Deres Hovedstad Griqua-Town ell. aarwater ligger n. for Oranjefloden, 38 v. til n. for Bloemfontein (Hovedstaden i njerepubliken), og tæller 2,000 J.

Grisebach, Eduard, tysk Digter, f. 9 Oct. 5 i Göttingen, studerede Retsvidenskab, anes ved de tyske Legationer i Rom og Continopel, dernæst ved Consulaterne i Smyrna, sy og Bukarest og er nu tysk Consul i Mi. Hans formfuldendte lyrisk-episke Dige „Der neue Tanhäuser" (udg. anonymt , 11te Opl. 1880) og „Tanhäuser in Rom" 5, 4de Opl. 1880) udmærke sig ved farvetige Skildringer og en lidenskabelig, ofte nsløs Dyrkelse af legemlig Skjønhed og lig Nydelse. Han har end videre udgivet Samlinger chinesiske Noveller i tysk Overlse samt et Par literærhistoriske Arbejder.

Griseldis, Heltinden i en rimeligvis fra en stammende middelalderlig Folkebog. fattig Kulsvierpige bliver hun valgt til Hustru af Markgrev Walther af Saluzzo, der stiller hendes Kjærlighed paa de haardeste Prøver, som hun alle bestaar. Stoffet er behandlet i Boccaccios »Decamerone«; denne Novelle oversatte Petrarca 1373 paa Latin; i det 15de Aarh. var den bekjendt i Tyskland. 1393 gjordes den i Paris til et versificeret Mysteriedrama, der gik til England (»The patient Grissel«, 1599), hvor allerede Chaucer havde behandlet Sagnet i »Canterbury Tales«. Hans Sachs behandlede G. dramatisk 1546. Den gamle tyske Folkebog, ogsaa kaldt „Markgraf Walther", findes i Schwabs „Buch der schönsten Geschichten und Sagen", Marbachs „Volksbücher", ligeledes i Simrocks Bog af samme Navn. I den nyere Tid er Sagnet dramatiseret af Friedr. Halm.

Grisette, fr., ung Pige, der ernærer sig ved Haandarbejde o. l. og bor sammen med en ugift Mandsperson (Student ell. Arbejder).

Grisi, Giulia, f. 1811 i Milano, vakte allerede i sit 12te Aar Opmærksomhed ved sine musikalske Anlæg og sin skjønne Stemme og debuterede 16 Aar gl. i Bologna som Rossinis »Zelmira« med overordentligt Bifald. Efter at have vundet Berømmelse paa flere italienske Theatre optraadte hun 1832 i Paris og begejstrede ved sin henrivende, ualmindelig bøjelige Mezzosopran, et glimrende, sjælfuldt Foredrag, sin Skjønhed og ædle Holdning. Siden sang hun afvexlende i Paris og London, særlig beundret for sin naturlige Plastik i tragiske Roller. Hendes Lucrezia Borgia, Donna Anna og Norma vare baade i Sang og Spil ypperlige, med Finhed saa vel som med Kraft og Varme udførte Charakterfremstillinger. Fra 1848 kunde hun siges at være den italienske Operas Bærer i London. Efter at være bleven skilt fra en Franskmand, de Melcy, som hun havde giftet sig med i London, ægtede hun den berømte Sanger Mario, med hvem hun gjorde kunstneriske Triumphtog til Nordamerika og Spanien. Hun døde 29 Nov. 1869 i Berlin. — Hendes Søster, **Giudetta G.**, f. 1805, en ved sin omfangsrige, stærke og velklingende Stemme og ildfulde Foredrag udmærket Sangerinde, der debuterede 1826, gjorde glimrende Lykke i Wien, Paris og London, men forlod allerede 1838 Scenen efter at have ægtet en Grev Barni og døde 1840. — **Carlotta G.**, italiensk Danserinde, f. 1821 i Istrien, Cousine til Sangerinderne, var udstyret med store Evner for Sang og Dans, hvori hun fik Undervisning af Md. Malibran og Balletmester Perrot. Hun ægtede denne sidste, og efter at have danset fem Aar paa Scala-Theatret i Milano betraadte hun 1841 i Paris Renaissancetheatret i en for hende componeret Ballet, hvori hun baade dansede og sang saaledes, at Publikum henreves til stormende Bifald og hun strax fik Engagement ved den store Opera. Der har hun imidlertid kun vist sig af og til, da hun med sin Mand har gjort lange, med store Honorarer lønnede Kunstrejser i Tyskland, Rusland og England. — **Ernesta G.**, f. 1818, Søster til Danserinden, Contraaltsangerinde, debuterede 1838 i Paris med levende Bifald og optraadte senere paa de fleste store franske, italienske og engelske Skuepladser.

Grisnez [grinē], et Forbjærg i Nordfrankrig ved Dover-Calaisstrædet, 2 M. n. for Boulogne.

Grivas, Theodor, græsk Frihedskæmper, f. omtr. 1800, deltog fra første Færd med stor Tapperhed i den græske Frihedskrig, især i det vestlige Grækenland, og afviste flere Gange store Løfter fra de tyrkiske Hærførere. Som Kolokotronis's Vaabenfælle blev G. 1825 en Tid lang holdt fængslet og lærte da at læse. Under Capodistrias blev G. Oberst og Medlem af Nationalforsamlingen, men var senere et af de uroligste Hoveder i Grækenland. 1833 blev han anklaget og dømt for Sammensværgelse, men n. A. frigiven og sendt imod Oprørerne paa Morea; 1844 gjorde han et Opstandsforsøg i Akarnanien, som dog hurtig standsedes, og 1847 blev han Generalinspecteur for Hæren, men gjorde dog s. A. et nyt Oprør. 1854 anførte G. de Friskarer, der faldt ind i Tyrkiet, og i Oct. 1862 rejste han først Opstanden mod Kong Otto; han døde kort efter, i Nov. 1862. — Hans Søn, **Demetrios G.**, f. 1829, tog 1854 Del i Indfaldet i Epiros og var i Febr. 1862 Hovedmand for Opstanden i Nauplia; som en af Førerne for det radicale Parti blev G. i Foraaret 1863 sendt til Kjøbenhavn for at tilbyde Kong Georg den græske Krone; han var 1865 Krigs- og 1867 Marineminister, samt 1874—75 og 1878—80 paa ny Krigsminister.

Grivenik, det russiske Navn for Sølvskillemønten paa 10 Kopek, af Værdi 14½ Øre.

Groat [groht] ell. Fourpence, engelsk Sølvmønt, lig 4 Pence, af Værdi c. 30 Øre.

Grochow, Landsby ½ M. ø. for Warschau i Kongeriget Polen; her stod 19—25 Febr. 1831 et Hovedslag imellem Polakker og Russere.

Grodek, Stad i det østerrigske Kronland Galizien, 2 M. v. til s. for Lemberg. 10,000 I. Betydelig Linnedindustri. Her døde 1434 den polske Konge Ladislaus II Jagello.

Grodno, 1) Gouv. i Rusland, omgivet af Polen mod V., Gouv. Vilna mod N., Minsk mod Ø. og Volhynien mod S. 702 □ M. med 1,197,000 I. (1880). Overfladen er en af enkelte Kalkhøje afbrudt Slette; den gjennemskæres af Floden Njemen, som her fra venstre Side optager Schara, og Narev, der fra højre Side optager Bobr og i Polen falder i Bug. Mod S. og S. Ø. samt langs Floderne er Landet sumpet, men for øvrigt vel skikket for Dyrkning af Rug, Byg, Havre, Hamp, Hør og Humle; paa dets udstrakte Græsgange holdes en stor Mængde Hornkvæg og Faar. — 2) Hovedstad i Gouv. G., 112 M. s. s. v. for St. Petersborg ved Floden Njemen. 35,000 I. (1880), for største Delen Jøder. Her er et af August III af Polen opført Slot, en medicinsk Skole og et adeligt Akademi. Klæde- og Silkemanufakturer. Livlig Handel, der for største Delen er i Jødernes Hænder. I G. undertegnedes Polens anden Deling 1793 og Stanislaus Augusts Tronfrasigelse 1795. En meget stor Del af Byen ødelagdes ved en Ildsvaade i Juni 1885.

Groen van Prinsterer, Vilhelm [gruhn], hollandsk Historieskriver og Statsmand, f. 21 Aug. 1801, var 1829—33 Cabinetssecretær hos Kong Vilhelm I og udgav samtidig Tidsskriftet »Nederlandsche Gedachten«, hvori han kæmpede for en christelig og historisk Retning i Statslivet. Efter grundige historiske Forskninger udgav G. »Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau« (16 Bd., 1835—64) med ypperlige Indledninger og en Haandbog i Hollands Historie (1835, 4 Udg. 1874). 1840 valgtes G. til 2det Kammer og optraadte som stræng Forsvarer for Forfatningen, men hævdede dog Ministrenes Ansvarlighed og Kirkens Selvstændighed. Ogsaa efter Forfatningens Omdannelse 1848 valgtes han indtil 1865 og forsvarede imod de revolutionære Ideer det monarchiske Princip og den protestantiske Kirke. I et eget Blad »De Nederlander« (1851—55) og i talrige Flyveskrifter udviklede G. sit ultraconservative og protestantiske System og indtog en lignende Stilling i Holland som Stahl i Preussen. D. 19 Maj 1876.

Grog, eng., Drik af Rom, Sukker og Vand; opr. de engelske Matrosers Øgenavn til Opfinderen af denne Drik, Admiral Vernon.

Groitzsch, Stad i Konger. Sachsen, ved Fl. Elster, 3 M. s. til v. for Leipzig. 5,000 I. Betydelig Forfærdigelse af Skotøj, der endog forsendes til Orienten.

Groix [groā], en Ø i Atlanterhavet ved Kysten af det franske Dep. Morbihan, s. for Lorient, ¾ M. lang og ⅓ M. bred, med 2,500 I., der drive stærkt Fiskeri, navnlig af Aal. Paa Øen er et Fort.

Grolman, Carl Ludw. Wilh. v., bekjendt Jurist og Statsmand, f. 1775 i Giessen, hvor han 1798 blev Professor. 1819 blev han Medlem af Storhertugd. Hessens Ministerium, som hvis Præsident han døde 1829. Hans Hovedværker ere „Grundsätze der Criminalrechtswissenschaft" (1798; 4de Opl. 1826), i hvilket Skrift han opstillede den saakaldte Præventionstheori, og „Theorie des gerichtlichen Verfahrens in bürgerlichen Rechtstreitigkeiten" (1800; 4de Opl. 1820).

Groningen, 1) Provins af Konger. Nederlandene, omgiven af Nordsøen, den preussiske Prov. Hannover og Prov. Drenthe og Friesland. 42 □ M. med 253,000 I. (1880). Den nordlige Del er et frugtbart, af Kanaler gjennemskaaret og ved Diger beskyttet Marskland; mod S. findes flere Hedestrækninger og mod Ø. udstrakte Moser med stor Tørveproduktion. Vandløbene ere smaa, men sædvanlig ved Kanalisering gjorte anvendelige for Samfærdselen. I Landbruget er Kvæg-, Faare- og Hesteavlen af størst Betydning; saa vel de levende Dyr som Smør, Ost og Uld ere vigtige Udførselsartikler. — G. stod tidlig under de tyske Rigsfogeder, der i det 11te Aarh. tiltog sig Titel af Borggrever. Senere udøvede Biskoppen af Utrecht en vis Overhøjhed over Landet, som efter mange Stridigheder 1536 gav sig under Kejser Carl V og 1580 samtidig med Overijssel blev optaget i de forenede Provinser. — 2) Befæstet Hovedstad i Prov. G. ved Floden Hunte, 20 M. n. ø. for Amsterdam. 41,000 I. (1880). Universitet med smukke Bygninger, prægtigt Raadhus, Martinskirken med højt Taarn og herligt Orgel, Billedgalleri, Døvstummeanstalt og Vajsenhus. Fabriker for Tobak, Linnedvarer og Guld- og Sølvarbejder; Skibsbyggeri. Betydelig Handel

ındbrugsprodukter. G. hørte til Hanse-
det. Groningerskolen kaldes den paa Uni-
etet i G. siden 1834 af Hofstede de
og Tidsskriftet »Waarheid in Liefde«
nterede Retning i den nyere hollandske
gi. Beslægtet med Schleiermacher og
aavirket af van Heusdes platoniske Hu-
ne opfatter den Christendommen væsent-
er Synspunktet af en Guds Opdragelse
neskene i Christus. Usystematisk og uden
Betoning af de christelige Dogmer har
ds heftig Modstand af de gammeldags
ved sin praktiske og folkelige Retning
t betydeligt Liv i den hollandske Kirke.
tov, Joh. Friedr., anset Oldtidsforsker,
i Hamborg, d. 1671 som Professor i
og Veltalenhed i Leiden. Han har
g fortjent ved Udgaver af Livius, Sta-
ustinus, Tacitus, Gellius, Phædrus,
, Sallust, Plinius, Plautus o. fl., samt
»Observationes«. — Jak. G., Søn af
g., f. 1645, d. 1716 som Geograph ved
itetet i Leiden, har udgivet Polybios,
, Cicero, Ammianus Marcellinus samt
t »Thesaurus antiquitatum Græcarum«
1702; 12 Bd.). — Abrah. G., den foreg.s
Søn, f. 1694, d. 1775 som Universitets-
ekar smstds., har vundet Navn som
ved Udgaver af Justinus, Pomponius
Tacitus.
m, eng. [gruhm], Opvarter, Tjener,
ll. Staldknægt.
t, Gerh., ell. Gerhardus Magnus, s.
f det fælles Liv.
ius, Karl Vilhelm, tysk Decorations-
. 4 Apr. 1793 i Braunschweig, d. 20
70 i Berlin, uddannede sig der for sit
gjorde sig i Paris bekjendt med Da-
Diorama og vandt siden et betydeligt
m Theatermaler ved det kongel. The-
Berlin. — Hans Søn, Paul G., f. 1
321, var sin Faders Lærling og Efter-
m Theatermaler og har ligeledes vun-
nset Navn ved sine Decorationer. —
Sønnesøn af førstnævnte, Martin Karl Phi-
. 11 Aug. 1824 i Berlin, d. 24 Dec.
r en fremragende Bygmester, Lærling
kel og en ivrig Tilhænger af den klas-
tning. Blandt hans Arbejder kan
es Universitetsbygningen i Kiel (1873
nt en Del Privathuse, navnlig Villaer.
er i Danmark, Tyskland o. fl. St. et An-
Dusin eller 144 Stykker. I Frankrig
t Led af den ældre Vægt, lig 72 Grains,
lle (Poids de table) lig 3,19, i Paris
e marc) 3,82, i Poids usuelle (s. Frank-
Gram.
[gro], tætte, lærredsvævede Stoffer,
de og Islæt bestaa af flerdobbelte Silke-
aa at de faa et kornet eller, hvis man
ed tykke og tynde Traade, et ribbet
. Man har saaledes G. de Naples,
s, de Berlin osv. G. d'Ispahan har
, G. des Indes Bomulds Islæt. G.
ær er det samme som dens samlede
ke i Modsætning til dens Avant-
regarde, detacherede Corpser osv.
Antoine Jean, Baron af [gro], fransk
aler, f. 16 Marts 1771 i Paris, hørte

til den ældre Kreds af Davids Elever. 1790 rejste han til Rom, og 1797 malede han sit første større Maleri „Napoleon ved Arcole“, der strax skaffede ham fortjent Berømmelse; siden hævede han end mere sit Navn ved de historiske Malerier „De pestsyge i Jaffa“ (1804), „Slaget ved Abukir“ (1806), „Slaget ved Eylau“ (1808), „Napoleon, da han staar for Milano“ o. fl. Ogsaa efter Restaurationen udførte han betydelige Værker for Carl X. Af monumentale Arbejder har han udført Malerierne i Kuplen i Pantheon og paa Loftet i den 5te Sal i Carl X.s Museum i Louvre. G. var et mægtigt, glimrende Talent, der fik umaadelig Indflydelse paa Kunsten ved at føre den fra den klassiske Oldtid lige ind i Nutiden og det virkelige Liv, og han sikrede sig en høj Plads i Samtidens Gunst ved at knytte Begejstringen over Fædrelandets Storhed til sin Pensels dristige Frembringelser. Dog paa samme Tid som han brød Banen for en friere og natursandere Opfattelse, vilde han vise, at han ikke havde glemt at tale den strænge Klassicismes afmaalte Sprog, men da denne Dobbelthed baade, for en senere Tids klarere Blik, har svækket Virkningen i hans for Resten saa prægtige Tidsbilleder og kun viste hans Afmagt, naar han vilde male Billeder som „Bacchus og Ariadne“ eller som hans sidste Billede „Hercules, der kaster Diomedes til Foder for hans egne Heste“, henfaldt han til Mismod, og 27 Juni 1835 gjorde han ved Selvmord Ende paa sit Liv. 1824 var han bleven adlet som Baron.

Gros, Pierre le [s. o.], fransk Billedhugger, s. Legros.

Grosch, Heinrich August, Kobberstikker, f. i Lübeck 1763, gjorde her tidlig Asmus Carstens's Bekjendtskab og kom senere som Elev ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn fra 1782 i nær Berørelse med Thorvaldsen. Efter 1793 at have vundet den mindre Sølvmedaille, begyndte han at udstille sine Kobberstik samt Aquareller og enkelte Oljebilleder (Landskaber). 1810 foretog han en Rejse til Norge i Anledning af Udsmykningen af nogle Værelser paa Christiansborg med norske Landskaber og kaldtes 1816 til Christiania fra Frederikshald, hvor han alt 1812 havde bosat sig, for at stikke den nye norske Banks Sedler. 1818 var han med at grundlægge Tegneskolen i Christiania, hvor han virkede som Lærer til 1840, og hvor han døde 1843. — Hans Søn, Christian Heinrich G., f. i Kjøbenhavn 1801, studerede ved Kjøbenhavns Akademi og ledede efter sin Tilbagekomst til Norge, hvorhen han allerede som Barn havde ledsaget sin Fader, Opførelsen af Christiania Bank, Børs, Rigshospital, Observatorium, Bazar og Theater. Ogsaa Universitetet opførtes af ham, efter at hans Tegninger vare blevne reviderede af Schinkel, i Aarene 1841—53. Hans sidste Arbejder var Syge- og Fattighuset ved Krogsstøtten (1857) og Stiftelsen „Kong Oscars Minde“, der fuldendtes kort før hans Død 1865.

Groschen, tidligere en Sølvmønt i Tyskland, som i Mecklenburg var $\frac{1}{24}$ Thaler, lig 11 Øre, i Hannover efter 1858, i Preussen efter 1826 og i Sachsen efter 1841 lig $\frac{1}{30}$ Thaler ell. 9 Øre.

Denne G. kaldtes Neugroschen ell. Silbergroschen til Forskjel fra den ældre, Gutegroschen, som i Hannover før 1858, i Preussen før 1826 var $\frac{1}{24}$ Thaler, lig 11 Øre, og i Sachsen før 1841 var $\frac{1}{24}$ gl. Thaler ell. $11\frac{1}{3}$ Øre.

Groshavari, s. Havari.

Grosse, Jul. Waldem., tysk Digter, f. 25 Apr. 1828 i Erfurt, var først Landmaaler, begyndte dernæst at studere Jura i Halle, hvor han dog mest beskæftigede sig med Æsthetik og Poesi og skrev sit første digteriske Arbejde, Tragedien „Cola di Rienzi", gik 1852 til München, hvor han i en Aarrække var sysselsat ved forskjellige Blade, indtil han 1870 udnævntes til Generalsecretær ved Schillerfondet, i hvilken Stilling han siden har boet dels i Dresden, dels i Weimar. G.s digteriske Produktion er lige saa mangeartet som omfattende; hans Værker ere i Regelen af dybt, ofte storslaaet Tankeindhold og glimrende poetisk Rigdom, men vise undertiden Forkjærlighed for det bizarre og overdrevent pompøse. Højest staa hans episke, dels idylliske, dels komiske Digtninge (samlede i „Erzählende Dichtungen", 6 Bd., 1872), især „Das Mädchen von Capri" og „Gundel vom Königssee". Af hans lyriske Digte ere de bedste samlede i „Gedichte" (1884). Af hans mange dramatiske Arbejder er Tragedien „Tiberius" (1876) det, der har gjort størst Virkning paa Scenen; af hans Romaner og Noveller kunne fremhæves: „Ein Revolutionär", „Maria Mancini" (begge 1869), „Gegen den Strom" (1871), „Mozart und da Ponte" (1874) og „Ein bürgerlicher Demetrius" (1884).

Grossérer, Grossist, en Kjøbmand, der driver Handel i det store. Særlig i Kjøbenhavn er Benævnelsen G. bleven almindelig paa Grund af den ved Næringslovgivningen skabte Ordning, idet enhver, der vil drive Handel i det store, er henvist til at løse Borgerskab som G. Samtlige G. i Kjøbenhavn udgjøre det saakaldte **Grossérersocietét**, som igjennem en valgt Bestyrelse, „Comité", paaser Overholdelsen af Regler og Vedtægter vedrørende Børsens og de børsbesøgendes Anliggender, ligesom den ogsaa er Regeringens Raadgiver i Spørgsmaal vedrørende Handels-, Skibsfarts- og Consulatforhold og endelig paa Forlangende afgiver Responsa til Vejledning ved Afgjørelse af saadanne Retstrætter, hvor speciel Handelskyndighed er nødvendig.

Grossēto, Stad i Mellemitalien i Toscanas Maremmer, 2 M. fra Havet og 15 M. s. for Firenze. 7,000 J. Bispesæde med smuk Kirke. Rige Saliner i Nærheden. Paa Grund af Maremmernes usunde Luft var Staden tidligere i Sommertiden næsten ganske øde; men de siden 1829 foretagne Udtørringsarbejder have i denne Retning frembragt en heldig Forandring.

Grossi, Tommaso, berømt italiensk Digter, f. 30 Jan. 1791 i Bellano ved Comosøen. Først bestemt til den gejstlige Vej kom han efter forberedende Studier i et Seminarium til Milano, hvor han snart opgav Tanken om at blive Præst. 1810 blev han Dr. juris ved Pavias Universitet, praktiserede en kort Tid som Advocat, men helligede sig efterhaanden ganske til poetisk Produktion, især paavirket ved Bekjendtskabet med Manzoni, Riccolini og Pellico fra den i Grev Porro Lamberteughis Hus forsamlede Kreds. G. sluttede sig til den national-romantiske Retning; hans første Ungdomsarbejder bære derimod den saakaldte klassiske Traditions Præg. Som udviklet Digter indtager G. en fremragende Plads ved sin varme, noget melancholske Følelse og sin klare Plastik i Naturskildringen; i Formens Musik er han næppe overgaaet af nogen nyere italiensk Digter; hans Vers falde i en Italieners Øre som Chr. Winthers i vore. Mest populære ere hans saakaldte »Novelle«, smaa episke Digte, til Dels i milanesisk Dialekt (»Ildegonda«, »La fuggitiva«, »Ulrica e Lida« ere de mest bekjendte). Fremdeles maa mærkes hans Epos »I Lombardi alla prima crociata« (1826) og hans store historiske Roman »Marco Visconti« (1834), der vel ikke naar Manzonis »Promessi sposi« i Charakteristik og Humor, men udmærker sig ved malerisk Fremstilling i den historiske Staffage. G. hilste Revolutionen 1848 med Glæde — ogsaa med Sang, blev en Slags Undervisningsinspecteur ved Lombardiets Gymnasier, men trak sig efter Østerrigernes Sejer tilbage til Monza. Han døde 10 Oct. 1853. Akademiet i Milano har bekostet en Statue af ham.

Grösthead, Rob. [hedd], Modstander af Scholastiken, Lærer i Oxford, senere Biskop af Lincoln, d. 1253, udmærkede sig ved at reformere mange kirkelige Misbrug i sit Stift.

Grosvenor, Richard [gröv'], f. 1837, yngste Søn af Marquien af Westminster, blev 1858 Medlem af Underhuset og var 1872—74 Vicekammerherre for Dronningens Husholdning, samt blev 1880 første Skatkammersecretær indtil 1885.

Großbeeren, Landsby i den preussiske Prov. Brandenburg, $2\frac{1}{2}$ M. s. for Berlin, mærkelig ved Slaget 28 Aug. 1813, hvor den russiske, preussiske og svenske Hær under den svenske Kronprins sejrede over de franske, Bayrerne, Württembergerne og Sachserne under Oudinot. Til Minde om denne vigtige Sejer, hvorved Berlin reddedes, lod Kong Fred. Vilh. III paa Valpladsen oprejse en Obelisk.

Großenhain, Stad i Kongeriget Sachsen, 4 M. n. n. v. for Dresden. 11,000 J. Uld- og Bomuldsindustri, Jærnstøberi og Maskinfabrik.

Großglöckner, det højeste Punkt i de østerrigske Østalper (Hohe Tauern) paa Grænsen af Tirol og Salzburg. 12,100 F. høj.

Großgörschen, Landsby i den preussiske Prov. Sachsen i Nærheden af Lützen, 4 M. s. s. ø. for Halle, mærkelig ved Napoleon I.s Sejer over Preusserne 2 Maj 1813, der ogsaa har Navn efter Lützen.

Großschönau, Flække i Kongeriget Sachsen i Nærheden af den bøhmiske Grænse, 9 M. ø. s. ø. for Dresden. 6,000 J. Vigtig Bomulds- og Linnedindustri samt Garnhandel. Hele Strækningen langs den lille Fl. Mandau i omtr. 3 Mils Længde til Rumburg i Böhmen danner en næsten sammenhængende Husrække med c. 30,000 Indb., der for største Delen ere sysselsatte med Væveri.

ardein, tidligere stærkt befæstet Stad
ved Floden Sebes-Körös, 31 M. ø.
Buda-Pest. 31,000 J. (1880). G.
or en romersk-katholsk og en græsk-
skop, har to smukke Kathedralkirker,
katholsk Bispegaard samt flere Klo-
stlige Læreanstalter og stort Comi-
Vin- og Kvægavl, Pottemageri,
sbrænderi. Betydelig Handel med
produkter. I Nærh. varme Svovl-
r sluttedes 1538 en Fred mellem
l V.s Broder Ferdinand og Johan
663—92 var G. i Tyrkernes Hænder.
George [groht], engelsk Historieskriver,
1794, indtraadte 1810 i sin Faders
rretning, men gav sig desuden af
dere den klassiske Oldtid og begyndte
rbejde paa Grækenlands Historie.
essen for det politiske Liv trak ham
, og 1830—31 tog G. virksom Del
en for en Valgreform, hvorom han
321 havde udgivet et Flyveskrift.
es G. i Londons City til Under-
ede sig til de radicale og indbragte
forslag om Indførelse af hemmelig
ved Parlamentsvalgene. Da han
trænge igjennem dermed, opgav han
341 og tog igjen fat paa sit Hoved-
ory of Greece», der udkom 1846—
). og gjorde Epoche i den græske
udium ved sin grundige Lærdom og
Kritik (4de Udg. 1864—72). Der-
»Plato and the other companions
» (3 Bd., 1864), og et lignende
Aristoteles udkom efter hans Død,
371. G. havde desuden store For-
Londons Universitet, hvis Vice-
t var, og for hvis Skyld han 1869
sværdigheden.
d, Georg Friedr., tysk Philolog og
, f. 1775, var fra 1831 Director
i Hannover, d. 1853. G. vandt
t Navn først ved sine 1802 be-
dige Forsøg i Dechiffreringen af
erne (s. d. A.) i Persepolis, Baby-
ve, der bleve forelagte for Viden-
Selskab i Göttingen, og hvis Re-
ve meddelte i Heerens „Ideen“
), dernæst ved sine Skrifter om det
ens Sprog, Cultur og Geographi
»Rudimenta linguæ Umbricæ»,
nguæ Oscæ», „Zur Geogr. und
Altitalien“) og endelig ved sin
ammatik“. I en ældre Alder vendte
ilbage til Kileindskrifterne, og fra
ave vi en halv Snes Afhandl. af
i „Abhdl. der Ges. d. Wiss. zu
og andensteds.
ell. **Grottesker** forvexles jævnlig
ker, men maa imidlertid sondres
disse, ogsaa kaldte Moresker (efter
kun ere Slyngninger af Løv og
orbundne ved architektoniske For-
ier, saaledes som de forekom hos
især hos Araberne, medens i G.
g Mennesker ere afbildede i Slyng-
Navnet have de faaet, fordi Ro-
lig benyttede denne Decoration i
er. Da Kunstnerens Lune havde
fuldkomment Spillerum i disse Fremstillinger, er Ordet grotesk derved gaaet over til at betyde det ubundne, det lunefulde, det sælsomme og dernæst det snurrige og komiske; i den sidste Betydning forvexles Udtrykket ofte med det burleske.

Groth, Claus, plattysk Digter, f. 24 Apr. 1819 i Heide i Ditmarsken, hvor hans Fader var Møller. Han lærte denne Bedrift som Barn og blev derpaa Skriver hos Sognefogeden, hvis Bibliothek han læste; hans digteriske Kald gik allerede da op for ham. Efter sit ivrige Ønske blev han sat paa Seminariet i Tønder, hvor han lærte de nyere Sprog, Latin og lidt Græsk, blev derpaa Lærer i en Pigeskole og uddannede sig ved Selvstudium af Philosophi, Mathematik og Naturvidenskaberne. Efter at have gjennemgaaet en farlig Sygdom opholdt han sig flere Aar paa Femern, bereiste Tyskland og Schweiz og boede i længere Tid i Bonn, hvor han hædredes med et Doctordiplom. 1858 blev han Docent i Kiel, fik en Pension paa 400 Rd. af den danske Regering og blev 1866 Professor. Hans Digternavn grundlagdes især ved „Quickborn, Volksleben in plattdeutscher Mundart“ (1852, 14de Udg. 1883 med en Indledning om det plattyske Sprog og et Glossar af Prof. K. Müllenhof) og „Vertelln“ (3 Bd., 1855—59), naturtro og friske Billeder af Livet i Ditmarsken. Indlagte lyriske Digte tiltale ved Folkesangens Naturklang, blød Længsel og varmt Gemyt; Dialekten, af hvis Poesi G. er Skaber, faar en egen Ynde ved hans kunstneriske Behandling af den, hvorimod hans højtyske Digte ere ubetydelige. Af G.s senere Værker paa Plattysk maa mærkes „Vaer de Gaern“ (1858), Børnerim med Illustrationer og „Rothgeter-Meister Lamp un sin Dochder“ (1862). I „Briefe über Hochdeutsch und Niederdeutsch“ (1858), rige paa fine Bemærkninger, forsvarer G. Plattyskens Ret som tysk Skriftsprog. 1876 udkom „Ut min Jungsparadies, dre Vertelln“ og 1881 „Drei plattdeutsche Erzählungen“.

Grotius, egtl. **de Groot**, Hugo, hollandsk Lærd og Statsmand, f. 10 Apr. 1583 i Delft, var, da han fyldte sit 15de Aar, Dr. juris og blev 1603 „Raadspensionær“ i Rotterdam. Han havde allerede den Gang gjort sig bekjendt ved latinske Digte, Udgaver af Klassikere og theologiske Afhandlinger. I de religiøse og politiske Stridigheder, som den Gang hjemsøgte Holland, tog han Arminianernes og Olden-Barneveldts Parti, men blev tillige med denne og Hoogerbeeks kastet i Fængsel 29 Aug. 1618 og senere dømt til livsvarigt Fængsel paa Slottet Löwenstein. Ved sin heltemodige Hustrus List (hun havde faaet Tilladelse til at sende ham Bøger, og da disse skulde ombyttes med en ny Sending, lagde G. sig selv i deres Sted i Kassen) undslap han og begav sig til Frankrig, hvor Prinsen af Condé fik Kong Ludvig XIII til at give ham en Pension, som dog atter blev ham fratagen af Richelieu 1631. Ved denne Tid falder hans berømte Værk om Krigens og Fredens Rettigheder (»De jure belli et pacis», Par. 1625 o. oftere), som er det, der har lagt Grunden til det 17de og 18de Aarh.s Retsphilosophi (Naturretten). Da hans Hovedfjende Morits af Oranien var død, vilde

han tilbage til sit Fædreland, men hans Fjender fik ham dømt til evig Landsforvisning. 1634 traadte han da under Axel Oxenstierna i den svenske Dronning Christines Tjeneste og blev Statsraad og svensk Gesandt ved det franske Hof, hvilken Stilling han trods Richelieus Indsigelser i 10 Aar hævdede med Kraft og Værdighed. Paa en Rejse til Sverige blev han i Amsterdam modtaget med megen Udmærkelse og ligeledes senere i Stockholm af Dronning Christine. Men han havde mange Misundere ved Hoffet, hvorfor han forlangte sin Afsked og gik om Bord paa et Skib for at forlade Sverige. En Storm kastede ham i Land paa den pommerske Kyst; han gik syg i Land og kom til Rostock, hvor han døde 28 Aug. 1645. G. var ikke alene en dygtig Statsmand, men tillige en lærd Theolog og skarpsindig Historiker og har forfattet en Mængde historiske, philologiske, juridiske og theologiske Skrifter. Han var en for sin Tid usædvanlig frisindet Natur og hævet over Datidens theologiske Fordomme.

Grotte, naturlig eller kunstig Hule i Jorden, i en Klippe osv. S. **Blaa Grotte**.

Grottesangen er Navnet paa et smukt Digt, som er os opbevaret i den yngre Edda, hvor det er anført til Forklaring af, at Guldet kaldes „Frodes Mel“. Den danske Konge Frode, fortælles der, havde tilkjøbt sig to stærke Trælkvinder af Jætteslægt; ligeledes havde han en Kvarn ved Navn Grotte, saa tung, at hidtil ingen havde kunnet drage den, og af den Natur, at hvad den, der drejede den, sang, frembragte Kværnen. Frode lod nu Kvinderne male Guld, Fred og Lykke for sig, men undte dem hverken Rist eller Ro. Da kvad de Grottesangen, hvori de sluttelig ønske, at Frode maa blive overfaldet og dræbt. Saaledes gik det ogsaa; en Søkonge overfalder og dræber Frode, samt bortfører Trælkvinderne og Grotte; for ham maa de male Salt, indtil Skibet synker i Havet, og hvor Søen siden styrter ind og ud af Kværnens Øje, dannes en Malstrøm (i Petlandsfjorden mellem Skotland og Orknøerne).

Grotzka, Flække i Serbien ved Donau, s. ø. for Belgrad, historisk mærkelig ved det store Nederlag, som Tyrkerne 23—24 Juli 1739 tilføjede den østerrigske General Wallis, og som tvang Østerrig til Freden i Belgrad s. A.

Grouchy, Eman., Marquis af [gruschi], fransk Marschal og Pair, f. 23 Oct. 1766 i Paris, var ved Revolutionens Udbrud Capitain i den kongel. Livgarde, traadte derpaa ind i Rytteriet og tog med Hæder Del i samtlige den franske Hærs Felttog. Da de allierede 1814 trængte ind i Frankrig, overtog han Overcommandoen over Rytteriet, men maatte haardt saaret ved Craonne 7 Marts forlade Hæren. Ved Restaurationen blev G. forvist, men fik allerede i Jan. 1815 Tilladelse til at vende tilbage. I de 100 Dage sluttede han sig strax til Kejseren og fik efter Sejren ved Ligny 16 Juni Ordre til med 34,000 Md. og 100 Kanoner at forfølge den preussiske Hær under Blücher og fremfor alt hindre denne i at komme Wellington til Hjælp, medens Kejseren angreb den sidste. Dette Hverv udførte G. imidlertid kun slet; han angreb det svage Corps, som Blücher havde ladet tilbage ved Wavre under General Thielemann, men lod Preussernes Hovedstyrke uhindret drage til Waterloo og falde den franske Hær i Ryggen og Flanken, saa at han uden Tvivl derved kom til at bære Hovedskylden for Slagets Tab. Da G. erfarede Kejserens Tronfrasigelse, udraabte han Napoleon II til Kejser og marcherede med 45,000 Md. mod Paris, men opgav dog snart dette fortvivlede Forsøg og gik til de forenede Stater i Nordamerika, hvorfra han først 1819 turde vende tilbage. Efter Julirevolutionen blev han valgt til Medlem af Deputeretkammeret, hvor han virkede i det nye Dynastis Interesse, blev 1831 atter ophøjet til Marschal og 1832 til Pair af Frankrig og døde 29 Maj 1847 i St. Etienne.

Grousset, Pascal [grussä], fransk Revolutionsmand, f. 1845 paa Corsica, blev 1869 Medarbejder af H. Rocheforts Blad Marseillaise, men udgav tillige et Blad paa Corsica og angreb heri bl. a. Prins Pierre Napoleon. Dennes haanlige Svar fremkaldte i Jan. 1870 G.s Udfordring og Prinsens Drab paa V. Noir. Efter Kejserdømmets Fald var G. Redacteur af »Marseillaise« og blev i Marts 1871 Medlem af „Communen“ og dens Udenrigsminister. I Juni 1872 blev G. deporteret til Ny-Caledonien, flygtede i Marts 1874 herfra sammen med Rochefort og levede siden i Genf indtil Amnestien 1880. D. 1885.

Grove, Will. Rob., en af de mest ansete nu levende Physikere, f. 11 Juli 1811 i Swansea, var Advocat (Barrister-at-law), da han c. 1839 begyndte at give sig af med physiske Studier; 1840 blev han Medlem af Royal-Society og var 1841—46 Professor i Physik ved London-Institution. Hans Undersøgelser have navnlig haft Galvanismen til Gjenstand; foruden forskjellige Undersøgelser om den elektriske Strøms chemiske Virkning skyldes ham Opfindelsen af det efter ham opkaldte galvaniske Apparat med Platin og Zink (1839) og det saakaldte Gasbatteri (1845). Af hans Skrifter maa især nævnes »On the correlation of physical forces« (1846; 6te Udg. 1874).

Grovmaling kaldes Malingen af Sæd, navnlig Rug, til usigtet Mel (**Grovmel**), hvor man søger ved ru Maleflader at skaffe ikke blot Kjærnen, men tillige Kliden findelt.

Grovspinding, s. **Bomuldsindustri**.

Grubbe, en dansk Adelsslægt, som blandt andre Gaarde i mer end 200 Aar ejede Herregaarden Lystrup i Præstø Amt og, saa vidt vides, uddøde 1721, med mindre en i den nyeste Tid fra en Familie i Tyskland fremsat Paastand paa at nedstamme fra denne Slægt skulde vise sig begrundet. **Eiler G.** var Rigskansler under Kong Frederik II fra 1571 til sin Død 1585. — **Sivert G.** til Hofdala (i Skaane), f. 1566, d. 1636, som 1589 indtraadte i danske Cancelli, hvor han 1595—1603 var øverste Secretær, og som derpaa i mange Aar var Lensmand paa Malmöhus, har efterladt sig en latinsk Dagbog, der indeholder mange mærkelige Oplysninger, bl. a. om Livet ved Hoffet; den er udgiven paa Dansk i „Danske Magazin“, 4de Række, 2det og 4de Bd. — To Damer af denne Familie, begge gifte med Kongesønner, ere blevne

tig bekjendte, neml. Regitze G. (Datter
G. til Vedbygaard og gift med Hans
denløve), der i sin Enkestand forsøgte
ide Grev Christoffer Parsbergs Enke
rel forgive og derfor 1678 blev for-
Livstid til Bornholm, hvor hun skal
1689; og Marie G. (Datter af Erik G.
bekjendt for det bitre Fjendskab, hvor-
orfulgte Biskoppen i Aarhus, Morten
Familie), der 1660—70 var gift med
. Gyldenløve og 1679—91 med Jn-
Valle Dyre til Sindinggaard, men blev
degge sine Mænd for sit udsvævende
; efter at have været gift med „en
atros" i Færgestedet Borrehuset paa
ide her i Usselhed 1718. Hendes
e Liv har givet S. S. Blicher („En
gns Dagbog") og J. P. Jacobsen
rie Grubbe", 1876) Stof til novelli-
andlinger.

kværn, s. Gryn. Grubber, s. Cultivator.
kaldes med et fælles Navn alle de
ormede Fordybninger i Jordskorpen,
derved, at Bjærgmanden søger efter
er Metaller, Malme eller andre nyt-
ralier og „afbygger" deres Lejesteder.
(„Drifter"), som dannes ved Bort-
selve disse Mineralmasser, benævnes
t Afbygningsdrifter. Men for-
: maa Bjærgmanden ogsaa anlægge
drifter, ved hvilke han har til Hen-
e sig Oplysninger om nye Lejesteders
og Drivværdighed eller undersøge
allerede ere under Afbygning. Ofte
: tillige Hjælpedrifter for at mu-
er lette Arbejdet og sikre dets Ved-
aadanne foretages f. Ex. for at lette
en ind og ud af hine, for at bort-
d, bevirke et bedre Luftskifte, af-
til Maskinerne osv. Enkelte af de
entlige Afbygning opstaaede Grube-
være højst uregelmæssige, da de ofte
sig efter Lejestedets Forhold; men
undtages, kunne de fleste andre med
Form og Retning henføres til en
oklasser, nemlig Gruberum i Form
r og af Orter. En Schacht er en
Længdeaxe i Regelen er lodret; det
Gjennemsnit er langagtig firkantet
som ved flere Stenkulværker; Aab-
ntil kaldes „Hængebank", det dybeste
ink". En Schacht kan enten dannes
Afbygningen eller drives alene som
:jde og Hjælpedrift; det sidste er Til-
e allerfleste Stenkulgruber, da man
aa arbejde dybt ned igjennem unyt-
nasser, førend man træffer de kul-
j. En Schachts Dybde kan ofte
betydelig; ved Kongsberg, paa
Freiberg o. fl. St. gives der saa-
hvis Gesenk ligger over 2,000 F.
overfladen; i Böhmen naar en G.
ybde af 3,550 F. En Ort kaldes
der i mer eller mindre horizontal
es frem gjennem Fjældet, omtrent
:hvælvet Gang; som oftest begynder
i en Schacht; den inderste Endevæg,
et foregaar, kaldes „Skram". Til
a ogsaa henføres de saakaldte Stol-
ler, der kun for saa vidt ere forskjellige fra
hine, som de med den ene Ende føre helt ud til
„Dagen", d. e. til Fjældets Overflade. Medens
en Ort væsentlig drives paa Forsøg eller som
Afbygningsdrift, tjener en Stolle hovedsagelig
som Hjælpedrift; idet man nemlig ved en saa-
dan skaffer sig en lettere Communication mel-
lem en G.s dybere Punkter og „Dagen", und-
gaar man den besværlige Transport gjennem
hele Schachten, der ofte kan have sin Dagaab-
ning højt oppe paa Fjældet. For bedst at svare
til Hensigten maa den selvfølgelig begynde (an-
sættes) saa lavt nede paa Fjældets Skraaning,
som Omstændighederne for Resten tillade det, og
føres frem i en saa vidt muligt lige og hori-
zontal Retning. Stollernes Længde er ofte
betydelig. Til de betydeligste og vanskeligste
Stollearbejder i Skandinavien hører den endnu
ufuldendte „Christians-Stolle", der vil blive
henved 1 Mil lang. Et Par Steder i Tyskland
har man Stoller af endnu større Længde. Det
Værktøj eller de Midler, Bjærgmanden be-
tjener sig af under sit Arbejde, er naturligvis
afpasset efter Forholdene; i løsere Bjærgarter,
ved Udvindingen af Stenkul, Stensalt, Gips
osv., benyttes i Almindel. Grave- og Sprænge-
redskaber uden Krudtets Hjælp, men ved fastere
Bjærgarter maa der anvendes Minering. Paa
nogle faa Steder, hvor Brænde er billigt, be-
nyttes ogsaa „Fyrsætning", hvorved Stenen
brændes skjør, saa at den derefter let kan løsnes.
Kun sjælden er Bjærgarten saa fast, at Grube-
væggene kunne blive staaende uden Under-
støttelse; oftest maa man ved betydelige For-
bygninger af Tømmer, Sten eller Jærn
sikre sig mod Indstyrtninger og har her ofte
store Vanskeligheder at kæmpe med. Hyppig
lægge ogsaa Ansamlinger af Vand, der gjen-
nem Ridser i Bjærget eller paa anden Maade
baner sig Vej til Arbejdsstederne, Hindringer
i Vejen for Bjærgmandens Bedrift; fra disse
maa han da i Regelen ved Pumpeværker befri
(„lense") G. Endelig har han i den daarlige
Luft endnu en Fjende at bekæmpe; ved saa
mange Menneskers Ophold i dybe og trange
Rum, ved de til Belysning nødvendige Fakler,
Lys eller Lamper og ved Mineringen bliver
nemlig Luftens Ilt snart forbrugt. Lige saa
let som det stundum er for ham at skaffe
sig den nødvendige stadige Tilførsel af frisk
Luft, idet han ved paa hensigtsmæssig Maade
at forbinde forskjellige Gruberum med hver-
andre alene benytter sig af den kolde eller
varme Lufts Bestræbelse efter at komme i
Ligevægt, lige saa vanskelig bliver i mange Til-
fælde en saadan „Luftvexling", selv om han
dertil benytter sig af kunstige Midler (Opvarm-
ning, sugende eller blæsende Apparater osv.).
Trods alle Forsigtighedsregler (Sikkerheds-
lamper, s. Davy) ved den i Stenkulgruber udvik-
lede Kulbrinte afstedkommes dog ofte græsselige
Ulykker. Hvad Transporten eller „Fordringen"
af løsbrudt Bjærg, Malm, Materialier osv.
angaar, foregaar den paa forskjellig Maade. I
temmelig horizontale Drifter „fordres" der paa
kortere Strækninger i Almindel. i Trillebøre
og paa længere i Vogne, der til Dels gaa paa
en dertil indrettet Bane. I Schachter sker „For-
dringen" i Regelen i Tønder, som ved Tove

føres op og ned; fra mindre Dyb „fordres" kun ved Haand- eller Hestekraft; ved store Dybder benyttes derimod Maskiner. Med Hensyn til Maaden, hvorpaa Bjærgmanden kommer („farer") ind i og ud af Grubernmmene, er naturligvis denne ogsaa meget forskjellig. Gaa disse med svag Skraaning ud til „Dagen", eller staa de i Forbindelse med samme ved en Stolle, er „Faringen" simpel, og ved stærkere Skraaninger hjælper man sig med Trappetrin. I de steile (sejgre) Schachter er derimod „Faringen" vanskeligere, forbunden med større eller mindre Fare. Dels foretages den i saa Fald ved Hjælp af Stiger, dels hejses man ned (f. Ex. i Dannemora og mange Stenkulgruber). Paa flere Steder, hvor G. have naaet et betydeligt Dyb, har man i de sidste Aar anlagt saakaldte „Faremaskiner", hvis Princip bestaar deri, at to Rækker af Stænger, forsynede med Haandgreb og Fodtrin, bevæge sig afvexlende op og ned ved Siden af hinanden, saa at man kan gaa over fra den ene til den anden, hvilket imidlertid fordrer stor Øvelse og Forsigtighed. Smukke billedlige Fremstillinger af det ejendommelige Liv, som Bjærgmanden fører dybt nede i Jordens Skjød, har Prof. Heuchler givet i „Album für Freunde des Bergbaues" (14 Blade, 1855), og „Die Bergknappen in ihrem Berufs- und Familienleben" (48 Blade, 1847).

Grubehoved (Bothriocephalus), de Bændelorme, som mangle den for Tænierne charakteristiske Snabel og Krogkrans og i Stedet for virkelige Sugeskaale blot have 2—4 Fordybninger eller Gruber paa Hovedet (s. Bændelorm).

Gruber, Joh. Gottfr., tydsk Forfatter, f. 1774, d. 1851 som Professor i Halle (siden 1815), har skrevet en Del philosophiske, literærhistoriske og sprogvidenskabelige Værker: „Über die Bestimmung des Menschen" (1800), „Gesch. d. menschl. Geschlechts" (2 Bd., 1806), „Wörterbuch der altklassischen Mythologie" (3 Bd., 1810—15) og en „Synonymik der deutschen Sprache" (6 Bd., 1826—30); han udgav desuden Wielands samlede Værker (1818—26) og Klopstocks Oder (1831), men er mest bekjendt som Erschs Medudgiver af „Allgem. Encyklopädie der Wissenschaften und Künste" (s. Encyklopædi).

Grube Sø, en Indsø i det østlige Holsten n. ø. for Neustadt, er egentlig et Nor, der har Brakvand og staar i Forbindelse med Havet.

Grue, Ildsted, Arne. Gruekjedel, indmuret Kjedel.

Grueber, Bernhard, tydsk Architekt, f. 1806 i Donauwörth, uddannede sig i München, hvor han arbejdede under Ohlmüller, fik siden Ansættelse i Regensburg, hvis Domkirkes Restauration han ledede, hvorpaa han 1844 kaldtes til Prag som Professor i Architektur. Han har gjort sig mest bekjendt ved sine Skrifter, navnlig over Böhmens Bygningskunst. D. 1882.

Grumbach, Wilh. v., en frankisk Adelsmand, f. 1503, bekjendt ved de af ham opvakte Fejder (de grumbachske Stridigheder), der i anden Halvd. af det 16de Aarh. udgjorde ligesom de sidste Optrin af Næverettens Tider i Tyskland. I Forbindelse med Markgrev Albrecht Alkibiades af Brandenb.-Kulmbach begyndte han en heftig Feide mod Biskoppen af Würzburg, Melch. v. Zobel, blev derfor erklæret i Rigets Acht og lod for at hævne sig over Tabet af sine Godser Biskoppen dræbe 1558. Da Domcapitlet derpaa forebragte Kejseren Sagen for at faa den skyldige straffet, skaffede G. sig et stort Parti blandt den frankiske Adel, overfaldt 1563 med en samlet Styrke Staden Würzburg og tvang den til Capitulation, i Følge hvilken han og hans Kampfæller skulde have deres inddragne Godser tilbage og Erstatning for det midlertidige Tab i betydelige Pengesummer. Men ikke tilfreds med denne Sejer gik G. videre i sine dristige Planer, vilde knække de større Fyrsters Territorialhøjhed, gjenoprette hele Ridderskabets Rigsumiddelbarhed og vidste ved falske Forestillinger at drage Hertugen af Sachsen-Gotha med paa sit Parti, hvorfor den fornyede Achtserklæring ogsaa ramte denne. Staden Gotha maatte efter en haard Belejring overgive sig 13 Apr. 1567; Hertugen maatte bøde for sin Lettroenhed med livsvarigt Fængsel, og G. blev tillige med Kansleren Brück levende parteret 17 Apr. s. A.

Grumbkow, Friedr. Wilh. v., preussisk General, f. i Berlin 1678, kæmpede i den spanske Arvefølgekrig mod Franskmændene, var den preussiske Konge Frederik Vilhelm I.s Yndling og blev af denne 1737 ophøjet til Generalfeltmarschal. Han var en dygtig Embedsmand, men bestukken af Østerrig virkede han for nøje Tilslutning til dette Lands Politik; han æggede Kongen mod Kronprinsen (den senere Frederik II) og hindrede dennes Giftermaal med en engelsk Prinsesse. D. 18 Marts 1739.

Grund kaldes en Banke i Hav eller Sø, der ligger Overfladen saa nær, at den bliver farlig for Sejladsen; dog bruges Ordet ogsaa som almindelig Benævnelse for lavere Steder i Havet.

Grund kaldes i Logiken den eller de Domme, af hvilke en ny Dom (Følgen) kan udledes. Det øverste logiske Princip er Begrundelsens Lov, der fordrer en G. til enhver Dom, som opstilles. — De logiske Grundsætninger ere de Sætninger, som man antager gyldige, dersom det skal være muligt at udlede en Dom af andre Domme. Enhver Videnskab har sine specielle G., som den bygger paa, og som den ikke drager med i Undersøgelsen til enhver Tid. Saadanne G. bør ikke, som man tidligere plejede, kaldes selvindlysende, da deres Nødvendighed kun beror paa, at de staa som de (i det mindste foreløbig) uundgaaelige Forudsætninger for vor Tænkning i det hele eller paa et enkelt Omraade.

Grund, Johan Gotfred, Billedhugger, f. 1733 i Meißen, arbejdede i Kjøbenhavn hos Billedhugger Hænel 1757—61 og nævnes, fordi han har forfærdiget de 55 Statuer, der ere opstillede i Nordmandsdalen i Fredensborg Slotshave, og hvoraf han 1773 udgav kobberstukne Afbildninger med Forklaring (s. Fredensborg). Han døde 1796.

Grundaccord er en Accord i dens oprindelige Beliggenhed (hvis Toner ligge tersvis over hinanden), i hvilken Grundtonen tillige er den dybeste Tone (Bastone).

Grundarfjord (Grundarfjörðr), i det danske Kjøbmandssprog fejlagtig gjengivet „Grønnefjord", en mindre Fjord i det vestlige Island, paa Nordsiden af Snæfellsnes-Halvøen, hvor

il henimod Midten af dette Aarh. har
t Handelsplads.
dbas ell. Fundamentalbas er Rækken
rkelige Grundtoner i en Harmonifølge,
nkomme, naar man fører alle omvendte
: tilbage til deres Grundaccorder.
bejendom har været Gjenstand for hef-
greb, idet man er gaaet ud fra, at
af Naturen var overladt til alle Men-
:den at nogen enkelt kunde gjøre For-
aa en bestemt Del af den som sin
t. En for længere Tid sikret Besid-
over Jorden er imidlertid en nød-
Betingelse for Tilvejebringelse af et
jere Udbytte og for en stedse fremad-
Cultur; Agerbrugeren vil ikke anvende
de og sine Capitaler paa en Jord, hvis
e kan blive frataget ham; først naar
etholdes i sin Besiddelse, er han i
il at lægge Planer for Ejendommens
er strække sig ud over det enkelte Aar.
'or en længere Tid sikrede Besiddelse
:ukkende Raadighedsret behøver vel ikke
g at være Ejendomsret, d. v. s. en
og arvelig Besiddelsesret, og det er
gsaa i nyere Tid blevet gjort gjæl-
saaledes E. de Laveleye: „Om Ejen-
en og dens oprindelige Former"), at
te Ordning var den, at Staten som
al Jord bortforpagtede de enkelte Jor-
en vis Aarrække til Dyrkerne; men
ig anses dog den individuelle Ejen-
over Jord at være den i sig selv hel-
adighedsform over denne. Ejendoms-
er Jord er ogsaa i Virkeligheden lige-
rundet i det Arbejde, som er anvendt
ved de Anstrængelser, som Mennesket
paa at gjøre den skikket til at frem-
e Produkter, det attraar, gaar den
at blive ingens Ejendom til en be-
rsons Ejendom. Det Individ eller
gt, der saaledes har opdyrket Jorden,
'te bleven fordrevet fra sin Ejendom,
nuværende Besidders Ejendomsret har
ld sin Oprindelse fra en Usurpation,
en har legitimeret; men i saa Hen-
inner G. ingen Modsætning til de
:er af Ejendomsret. Ejendomsret over
r derhos efter det anførte i sig selv
ultnrudviklingen saa nødvendigt In-
denne dens Nødvendighed giver dens
istens en vis Berettigelse; den blev
saa tidlig anerkjendt, selv hvor den
g til en Bemægtigelse. Den spillede
alderen en betydeligere Rolle end nu,
yrkning var den væsentligste Kilde til
idet Industri og Handel den Gang
n mere underordnet Plads. Man
Mængde Indskrænkninger paa G., der
havde til Hensigt at bevare den i de
amilier, og som fremtraadte under
: Former i de enkelte Lande og paa
forskjellig Maade hos Godsejerne og
. Da Pengene den Gang i Omsæt-
ngt fra havde den Betydning som nu,
llige manglede en bevægelig Arbejder-
:eve Afgifterne af den Jord, som de
siddere gav i Brug til de mindre,
il Naturalpræstationer, dels af Pro-
dukter (Tiende, Landgilde), dels af Arbejde (Hoveri), medens der ved Siden heraf til Fordel for Godsejerne paalagdes Bønderne en Mængde Indskrænkninger i Benyttelsen af Jorden. Nutiden gaar i den modsatte Retning; Aar for Aar ere flere af de gamle Indskrænkninger faldne, skjønt der endnu er mange Spor tilbage af de tidligere Forhold. De paa Ejendommene hvilende Indskrænkninger samt de fleste af Naturalpræstationerne ere hos os blevne afløste eller have faaet en mindre besværlig Form, men endnu existerer der Len, Stamhuse, Indskrænkninger med Hensyn til Sammenlægning og Udstykning, tvungen Udleje af Jord paa ubestemt Tid osv.

Grundejerforeningen stiftedes i Dec. 1850 af nogle yngre danske Godsejere, deriblandt Blixen-Finecke, C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs, Haffner og Holstein-Holsteinborg (der alle senere bleve Ministre), og var nærmest rettet imod Bondevennernes Virksomhed i Landbospørgsmaalet og særlig imod Bestræbelserne for en tvungen Fæsteafløsning. Desuden skulde den styrke Godsejernes Indflydelse i det politiske Liv og bekæmpe den da herskende nationalliberale Retning. Derimod søgte den at fremme frivilligt Salg af Fæstegodset og erklærede at ville stille sig paa det Grundlag for Statens indre Styrelse, som var fastsat ved Grundloven. Ved sin Tilslutning til Helstaten kom G. dog ind paa Reactionen og udtalte sig senere mod den almindelige Valgret, men vandt hverken stor Udbredelse eller Indflydelse og hensygnede efter faa Aars Forløb.

Grundflade, i Geometrien en Flade af et Polyeder, hvorpaa Legemet betragtes som hvilende. Ved et Prisme og en Cylinder betragtes de to parallele Flader som Grundflader; deres Afstand kaldes Højden. Ved en Pyramide eller Kegle er G. den Flade, som ikke indeholder Toppunktet; den vinkelrette fra Toppunktet paa G. er Højden.

Grundforbedring kaldes i Agerbruget enhver Forbedring, der antages at have en varig Indflydelse paa Jordens Ydeevne. Hertil høre Planering, Undergrundspløjning, Mergling, Vandafledning, Vandingsanlæg, Inddigning, Indhegning osv. Skjønt saadanne Arbejder lige saa vel som Anvendelsen af Gødning have til Hensigt at sætte Jorden i Stand til at give rigere Afgrøder og i mange Tilfælde selv virke gødende (s. **Engvanding, Mergling**), ere de dog at betragte som grundforbedrende, naar de tjene til at fjærne de ugunstige eller frembringe gunstigere ydre Betingelser for Plantevæxten.

Grundhaar. Paa Dyrenes Legeme findes to Slags Haar: Stikkelhaar (Dækhaar), der ere glatte, tykke og stride, og mellem dem G. eller Uldhaar, der ere finere, blødere, krøllede eller krusede og saa godt som ene anvendelige til Spinding eller Filtning. Paa det forædlede Faar er Ulden ublandede G.; paa det uforædlede er den mere eller mindre blandet med Stikkelhaar; paa Svinet og mange andre Dyr ser man ikke meget til G., skjønt de endnu findes skjulte mellem Stikkelhaarene og kunne bruges til Spinding af slet Garn (Svineto).

Grundling (Gobio), smaa, i Mellemeuropas Søer og Floder forekommende, 5—8 Tomm.

lange Fiske af Karpefamilien med et smækkert Legeme, lille Mund med Skjægtraade og kort Ryg- og Gatfinne. G. er en selskabelig, munter, sejllivet Fisk, der holder sig nær ved Bunden og lever af alle Slags smaa Vanddyr.

Grundlinje kaldes i en ligebenet Trekant den Side, som er forskjellig fra de to lige store. I en hvilken som helst Trekant kan enhver af Siderne betragtes som G.; den modstaaende Vinkelspids kaldes da Toppunktet, og den vinkelrette fra Toppunktet paa Grundlinjen kaldes Højden. I et Parallelogram er G. ligeledes en vilkaarlig valgt Side, og Højden er dennes Afstand fra den modstaaende Side. Ved den geographiske Landmaaling opmaales en vilkaarlig valgt Linje af betydelig Længde (1 eller ½ Mil) med største Omhyggelighed. Den kaldes G., og af denne blive alle Linjer paa Kortet afhængige, idet man for øvrigt kun maaler Vinklerne i det Net af Trekanter, hvori hele Landstrækningen er delt.

Grundlov, den Lov, som indeholder Statens Forfatning, og som der i Almindel. er tillagt en større Urokkelighed end andre Love, idet der til dens Forandring udkræves Jagttagelsen af flere og mere betryggende Formaliteter. Dette gjælder i Danmark, ligesom tidligere med Hensyn til Kongeloven, saaledes nu om den under 5 Juni 1849 udstedte og under 28 Juli 1866 med enkelte Forandringer paa ny stadfæstede Forfatningslov, i hvilken Forandringer kun ere gyldige, naar de vedtages af to paa hinanden følgende Rigsdage og stadfæstes af Kongen. Den norske Grundlov af 4 Nov. 1814 kræver, for at Forandringer i den skulle kunne foretages, at saadanne vedtages af Stortinget med ⅔ Pluralitet. Hvor vidt Kongen her har absolut Veto eller som ved almindelige Love blot suspensivt, har været Gjenstand for megen Strid. Ogsaa den Paastand, at han intet Veto har, er bleven fremsat, men søgt praktisk gjennemført er den i alt Fald hidtil ikke bleven.

Grundmur, en Mur, der helt igjennem er opført af Sten. Naar en Bygnings Hovedmure ere opførte af G., kaldes den grundmuret. G., d. s. s. Fundamentmur, d. e. en Mur, der danner Grundvolden for en Bygning.

Grundplan (Bygningsvæs.), d. s. s. Grundrids.

Grundredskaber, Grundskafter, s. Forlamme.

Grundrettigheder kaldtes 1848 de almindelige politiske og borgerlige Friheder og Rettigheder, som den tyske Nationalforsamling i Frankfurt vilde have sikrede alle Tyskere i Lighed med de franske „Menneskerettigheder" fra 1789 og de tilsvarende Bestemmelser i den nordamerikanske Unionsforfatning. De kundgjordes ved en Rigslov 21 Dec. og godkjendtes i en Del tyske Stater, men ophævedes ved en Forbundsbeslutning 23 Aug. 1851. Da det nordtyske Forbund oprettedes 1867, bleve G. fra 1848 i det væsentlige optagne i dets Forfatning.

Grundrids, i Almindel. Tegningen af en Gjenstand i dens Hovedtræk, eller i overført Betydning Fremstillingen af det væsentligste i en Videnskab. I Bygningsvæsenet betegner G. (ell. Grundtegning, Grundplan) af en Gjenstand Tegningen af et vandret Snit, som man har tænkt sig lagt igjennem den i en vis Højde, og som altsaa ikke alene viser dens Omrids, men ogsaa Anordningen i det indre.

Grundset, gammel Markedsplads i Elverums Prgd. (s. d. A.) i Østerdalen i Norge, hvor der endnu hvert Aar afholdes et Marked i Begyndelsen af Marts Maaned. I ældre Tid foregik her en meget betydelig Omsætning navnlig af Trælast, Skind, Korn og Fiskevarer. Nu har Markedet tabt det meste af sin Betydning, men det foranlediger dog endnu fremdeles hvert Aar Tilstrømningen af adskillige Rejsende.

Grundskat. Da Formuen i Middelalderen væsentlig beroede paa Grundejendom, maatte man ved Indførelsen af regelmæssige Skatter naturlig ledes hen til at lægge disse paa Grundejendomme, og Skatterne paa disse have derfor under forskjellige Navne indbragt den betydeligste Del af Statsindtægterne, skjønt Forholdet i saa Henseende har været meget forskjelligt i de forskjellige Lande. Da Skatteobjectet ved en G. træder tydelig frem og ikke kan skjules eller føres bort, maatte man saa meget mere være opfordret til at beskatte Grundejendommene. Beskatningen kan foregaa enten saaledes, at man lægger Skatten paa Bruttoudbyttet, hvilket er uretfærdigt og uhensigtsmæssigt, eller paa Nettoindtægten, saaledes at man i Regelen ikke tager Hensyn til, om Ejendommen giver et større eller mindre Udbytte paa Grund af Ejerens større eller mindre Dygtighed, men ved Vurderingen kun tager i Betragtning, hvilket Udbytte Ejendommen kan give, naar den drives saaledes, som det i Almindel. er Skik og Brug i Landet. For saa vidt de øvrige Arter af Indkomster ikke ere beskattede, er det uretfærdigt at paalægge G. eller at forhøje den, naar ikke en tilsvarende Forhøjelse finder Sted for de øvrige Grene af Indkomsten, da man derved confiskerer en Del af den Capitalværdi, som Ejendommen har for Besidderen. Ved Kjøb og Salg bliver der nemlig taget Hensyn til Skatten, og Kjøbeprisen bliver formindsket med det Beløb, som Skatten udgjør capitaliseret. Man har flere Steder gjort G. uforanderlig, saaledes at den højere Indtægt, som Grundejendommene efterhaanden give, ikke bliver beskattet (s. Matrikel), idet man er gaaet ud fra, at der vil blive anvendt større Arbejde og Capital paa Jorden, naar det er fastsat, at dens forøgede Værdi ikke skal rammes med en Skatteforhøjelse. Hos os ere G. for Landejendommenes Vedkommende lignede paa Hartkornet, og efter Lov af 11 Febr. 1863, der paabyder Kjøbstædernes Matrikulering, er dette nu ogsaa Tilfældet med Kjøbstadejendomme. Derimod existerer i Kjøbenhavn endnu en egentlig (communal) G., der efter Lov af 19 Febr. 1861 erlægges med 15 Kr. 67 Ø. og 18 Kr. 67 Ø. for hver Grundtaxtportion henholdsvis i og uden for Byen.

Grundskud, de Skud, som træffe et Skib ved Vandlinjen eller under samme.

Grundstof, s. Chemi.

Grundsætning, s. Grund.

Grundtaxt. 1682 blev der i Danmark lagt en G. paa Gaarde, Huse og Grunde i Kjøbstæderne, efter som de laa belejlig til Næring og Brug.

:und blev ansat til visse Portioner, som
Skillinger eller Dalere, og naar et
løb skal repareres paa en By, deles
i mange Dele, som Byen har Portioner,
r enhver da udreder Afgift efter sit An-
Portioner. Flere af Byerne have efter-
erholdt nye G., saaledes Kjøbenhavn
.857 bleve ogsaa Kjøbenhavns udenbys
ansatte til G. For Kjøbstædernes Bed-
de er G. ophævet ved Lov af 11 Febr.
3.
dtegning, d. s. s. Grundrids.
dtone er i en Accord den Tone, hvor-
cordens Tersbygning er opført, i en
rt den Tone (Tonica), hvorpaa dens
le Dur- og Mollscala er bygget, og i et
ykke Hovedtoneartens Tonica.
dtvig, Nikolai Frederik Severin, f.
1783 i Udby Præstegaard ved Vor-
j. Faderen, hvis Fader og Farfader
re Præster, holdt, upaavirket af Tidens
lisme, fast ved den gammeldags lutherske
ri; hans Søster var Biskop Balles første
Moderen, Katharine Marie, af den Fa-
lang, som gjør Fordring paa at ned-
fra Hvidernes berømte Slægt, var en
energisk Kvinde, som ved dygtig Hus-
satte sin Mand i Stand til at lade
es 4 Sønner studere, saa at de alle
Præster. „Om min sidste Trøje skal
skal han dog holdes til Bogen," sagde
Biskop Balle om vor G., den yngste
Børnene; hun gav ham selv den første
sning, indtil han 9 Aar gl. blev sendt
egod Præstegaard vest for Vejle for der
ages af Præsten Feld. Her læste han
hvitfeldts Krønnike og Holbergs Vær-
er et sexaarigt Ophold paa Heden kom
Aarhus Latinskole. Den første Vinter
n hver Aften højt for Folkene i et lille
erværksted i Huset, hvor han boede, og
ved bekjendt med de gamle danske Almue-
Folkeæventyr. Suhms Bog „Om Odin
hedenske Gudelære" vakte hans Interesse
nordiske Mythologi, og han begyndte
nu at skrive Vers. Efter 2 Aars Skole-
under hvilken han tilegnede sig Tidens
istiske Tankegang, blev han 1800 Stu-
, var kort efter Øjevidne til Slaget
benhavns Red. 1803 tog han „uden
g uden Tro" theol. Embedsexamen.
n 1802—4 hørte han sin Fætter Henr.
holde Forelæsninger over Naturphilo-
og Goethes Poesi, hvilke Foredrag, især
Goethe, „de eneste Forelæsninger, han
net udholde at høre til Ende", virkede
d paa ham. En Ven af ham, Born-
n Skougaard, gjorde ham bekjendt med
Snorre, Edda m. m., og han kastede
ver Studiet af islandsk Sprog og Lite-
805 blev han Huslærer paa Langeland,
n under en stærk aandelig Gjæring for-
lg i den nyere tydske Literatur, især den
gske Philosophi. Oehlenschlägers „Nor-
jte" og „Vaulunders Saga" aabnede for
ing hans Øje for den nordiske Oldtids
, omtrent samtidig med, at Schelling og
havde vakt et digterisk Syn hos ham
istendommens Skjønhed og Herlighed.
1807 skrev han sin første theologiske Afhandling, „Om Religion og Liturgi", i Anledning af de af Biskop Boisen foreslaaede Forandringer i Ritualet, og i Rahbeks „Minerva" optraadte han med nogle Afhandlinger, som dog ikke vakte synderlig Opmærksomhed, lige saa lidt som hans „Maskeradeballet i Danmark" (1808), halvt i Prosa og halvt paa Vers, fremkaldt ved Maskeradeballer efter den store nationale Ulykke 1807. 1808 vendte han tilbage til Kjøbenhavn og fik Bolig paa Valkendorfs Collegium, hvor han sluttede Venskab med Hersleb (senere theol. Prof. i Christiania) og F. C. Sibbern, ved hvem han ogsaa gjorde Bekjendtskab med Nordmændene Treschow og Sverdrup samt Brødrene Ørsted. Med Iver vedblev han at sysle med Nordens Oldtid for i dens Storhed at finde Trøst for den daværende Fornedrelse. 1808 skrev han „Nordens Mythologi eller Udsigt over Eddalæren" og 1810 „Optrin af Nordens Kæmpeliv" i et kraftigt Sprog, „med tungsindig glødende Begejstring, ikke for at lade Heltestygerne gaa over Skuepladsen til ørkesløs Forlystelse, men for at ryste Døgnets kraftløse Slægt ved at vise den Fortidens Storhed". Endnu skarpere angreb han kort efter sin Samtid i sin berømte Dimisprædiken, som han holdt 1810 for at kunne blive sin affældige Faders Capellan, og som Censorerne kjendte værdig til Udmærkelse, hvorpaa G. udgav den under Titelen „Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?". Den vakte umaadelig Opsigt; men dens bitre Klage over, at Menneskelærdomme og Menneskebud lød fra Prædikestolene i Stedet for det ene saliggjørende Evangelium, blev af en Del af Hovedstadens Præster opfattet som et personligt Angreb; med Stiftsprovst Clausen i Spidsen klagede 6 af dem til Cancelliet, der befalede Universitetets Consistorium at give G. en Irettesættelse „fordi han imod sit Løfte havde udgivet denne Prædiken", skjønt G. ikke havde givet noget Løfte om ikke at udgive den. Ved denne Prædiken og dens Følger var G. bleven ført dybere ind i Christendommen, og han brød nu med den Schellingske Philosophi. I Fortalen til en lille Digtsamling, „Nytaarsnat 1811", udtalte han, hvad der var foregaaet i ham, hvorledes han først nu havde lært at sondre Digtning og philosophisk Gransken ud fra det religiøse og var naaet til dettes christelige Grund i en levende, personlig Christustro. Men den aandelige Gjæring, hvori han havde været hele Sommeren, havde angrebet ham saa stærkt, at han med nedbrudt Nervesystem maatte drage til sit Hjem. Faderen, der allerede havde nedlagt sit Embede, ansøgte nu om at maatte overtage det paa ny med Sønnen som Medhjælper, og det lykkedes omsider hans Svoger, Biskop Balle, at overvinde Regeringens Betænkeligheder ved at bevilge dette. I den følgende Tid tog G. levende Del i Roskilde Landemodes Forhandlinger og blandede sig ikke sjælden i Behandlingen af de kirkelige Spørgsmaal; men især beskæftigede han sig med Verdenshistorien, og ved Oprettelsen af Universitetet i Christiania 1811 var der Tale om at gjøre ham til Prof. i Historie der. 1812 udgav G. „Kort Begreb af Verdenskrønniken", der gik ud paa at fremstille Christus som Historiens Midt-

punkt, og som vakte almindelig Opsigt ved sine dristige Domme over Begivenheder og Personer, men tillige fremkaldte en heftig Pennefejde med hans tidligere Venner Molbech og H. C. Ørsted. Paa Molbechs Angreb svarede han i „Krønnikens Gjenmæle“ (1813), og imod Ørsted skrev han „Imod den lille Anklager, det er Prof. H. C. Ørsted, med Bevis for, at Schellings Philosophi er uchristelig, ugudelig og løgnagtig“ (1815). Efter Faderens Død 1813 vendte G. tilbage til Kjøbenhavn, hvor han nu førte et Slags Eneboerliv mellem Bøger og nogle faa Venner, som Treschow og Ingemann. I Jan. 1814, da de allierede Hære trængte frem til Kongeaaen, optraadte han tre Aftener paa Ehlers's Collegium og opfordrede den studerende Ungdom til Kamp for Konge og Fædreland („Helligtrekongerlyset“, 1814). Af og til optraadte han ogsaa som Prædikant i Kjøbenhavn og navnlig i Frederiksberg, og hans veltalende og strængt bibelske Prædiken stod i skarp Modsætning til den rationalistiske Forkyndelse, som den Gang lød i de fleste Kirker; men han stod ene paa Grund af sin skarpe Dom over Tiden og blev kaldt en Sværmer og Mystiker; en Tale, hvori han ved Landemodet i Roskilde 1814 revsede Præstestanden for dens Lunkenhed, skaffede ham en skarp Irettesættelse af Biskop Münter, og nu blev den ene Prædikestol i Kjøbenhavn nægtet ham efter den anden, hvorfor han bestemte sig til for en Tid at afholde sig fra at prædike og derimod udgav en Prædikensamling („Bibelske Prædikener“, 1816, 2den Udg. 1883), der klart godtgjør det ubeføjede i Datidens Anklager imod ham. Saaledes afskaaren fra sin kjæreste Gjerning begyndte han en særdeles flittig Forfattervirksomhed og udgav bl. a. „En liden Bibelkrønnike“, „Roskilde-Rim“ med „Roskilde-Saga“, „Kvædlinger ell. Smaakvad“ og Tidsskriftet „Dannevirke“ (1816—19), i hvilket sidste han fortsatte sin Kamp mod Naturphilosophien og pegede paa Historien som Forsynets store og omfattende Bevis paa Christendommens Sandhed. Denne Tanke udviklede han nærmere i „Udsigt over Verdenskrønniken, fornemmelig i det lutherske Tidsrum“ (1817). Med J. L. Heiberg kom han i Fejde paa Grund af dennes Angreb paa Ingemann, og efter en interessant Holmgang med Baggesen stillede han sig næsten ene ved dennes Side i hans bekjendte Strid med Oehlenschläger, hvis ældre Digte G. beundrede, men som efter G.s Mening ikke brugte sine Gaver, som han skulde og burde. Ved kongelig Understøttelse udkom 1818—22 hans charakteristiske Oversættelse af Saxo og Snorre. Siden 1815 havde G. lagt sig efter Angelsachsisk, og 1820 udkom hans frie Oversættelse af det ogsaa for den danske Sagnhistorie betydningsfulde Heltedigt „Bjovulfs Drapa“. Uden Ansøgning blev han 1821 kaldet til Præst i Præstø; men det var hans stadige Ønske at virke i Hovedstaden, „den By, hvorfra Vantroen udbredte sig i Landet, og hvorfra alt, hvad der skal udbrede sig i Landet, maa udstrømme“, og efter hans Begjæring blev han Aaret efter kaldet til Capellan ved Frelsers Kirke paa Christianshavn. I „Nytaarsmorgen“ 1824 udtalte han, hvad der ved den Tid gjærede i ham, og hentydede i dunkle, gaadefulde Syner til den Forskjel, der var gaaet op for ham, mellem Tale og Skrift, hinanden modsat som Liv og Død, og til, hvad der var blevet klart for ham under Læsningen af Irenæus's Bog om „Kjætternes Gjendrivelse“, at al vor Tale om Bibelen og vort Vidnesbyrd om Lærdommen har Herrens egen Gjerning i hans Menighed til Forudsætning, at han selv maa være levende til Stede som Livet og Lyset, og at det gjælder at pege paa ham som den i sine Indstiftelser tilstedeværende Frelser. Hvad der her antydedes i ubestemte Træk, skulde snart efter komme til klarere Udfoldelse. I Sommeren 1825 udgav Prof. H. N. Clausen sit bekjendte Værk „Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus“. Faa Uger efter at Bogen var udkommen udgav G. sit skarpe Modskrift, „Kirkens Gjenmæle“, hvori han sigtede Clausen for falsk Lære og opfordrede ham til enten at tilbagekalde eller nedlægge sit Embede. For første Gang beraabte G. sig her paa Trosbekjendelsen ved Daaben som den christne Kirkes urokkelige og uforanderlige Grundvold, og han stillede den over Skriften som den oprindelige og højeste Trosregel. Denne Paastand, der senere er bleven prist som „den mageløse Opdagelse“, vakte i Begyndelsen ikke synderlig Opsigt, men desto mere Bogens heftige Angreb paa Prof. Clausen. I Løbet af 8 Dage udkom den i 3 Oplag, og i alle Kredse var Striden mellem G. og Clausen Æmnet for Samtalen. Clausen indgav en Klage over Injurier til Hof- og Stadsretten; G. forlangte Klagen afvist, „fordi han ved sin Præsteed var forpligtet til at paatale falsk Lære“, og da Sagen alligevel optoges til Doms, nedlagde han sit Embede, blev derefter dømt til at betale en Pengebøde og Sagens Omkostninger og hjemfaldt dermed til Censur, for hvilken han først 1838 fritoges. Ved højsindet Understøttelse af en rig Ven, Pastor G. Busck, sattes G. nu i Stand til i en Aarrække at leve som Forfatter uden Embedsstilling. I Forening med sin senere Modstander, Dr. Rudelbach, havde G. 1825 grundlagt et „Theolog. Maanedsskrift“, hvori han gjennem en Række Afhandlinger nærmere udviklede sine Anskuelser, især i de to Afhandlinger „Om den sande Christendom“ og „Om Christendommens Sandhed“. 1827—30 skrev han sine „Christelige Prædikener eller Søndagsbog“ i 3 Bind og „Krønnikerim til Børnelærdom“. 1829—31 foretog han aarlig med kongelig Understøttelse en Rejse til England for sine angelsachsiske Studiers Skyld. Men de kirkelige Spørgsmaal vedblev dog bestandig at staa i Forgrunden for G. 1830 skrev han sin Afhandling „Skal den lutherske Reformation virkelig fortsættes?“ og besvarede dette Spørgsmaal med Ja baade for Kirkens, Statens og Skolens Vedkommende. Efter at det var blevet nægtet ham og hans Meningsfæller at træde ud af Statskirken, fik han 1832 Ret til at prædike i Frederikskirken paa Christianshavn som fri Aftensangsprædikant for frie Tilhørere, hvorimod det blev ham nægtet at udføre andre præstelige Forretninger. I Anledning af Striden om Stiftsprovst H.

ens Barnedaab gav G. i sit lille Skrift
abspagten, i Anledning af Stiftsprovst
Barnedaab og offentlige Erklæring"
ødet til en vidtløftig literær Fejde,
ıtlig kom til at dreje sig om Djævle-
n i Daabspagten. Foranlediget ved
ndlinger, som den Gang førtes om
udgav G. 1834 sit Skrift „Den danske
artisk betragtet", hvori han i stik Mod-
il sin tidligere Opfattelse af Stats-
n nøje bunden til de gamle, kirkelig
de Former for Gudstjenesten udtalte
Præsternes fuldkomne dogmatiske og
Frihed og for Sognebaandets Løs-
aa samme Tid, som G. førte disse
Kampe, søgte han i sine to videnska-
ovedværker „Nordens Mythologi og
dsprog, historisk-poetisk udviklet og
832) og „Haandbog i Verdenshisto-
33—36) at udvikle sin Anskuelse om
, levende og folkelig Videnskabelighed.
udgav han „Sangværk til den danske
n talrig og værdifuld Samling reli-
te, hvoriblandt mange fortrinlige Be-
r af fremmede og ældre danske Digte.
han endelig Præst ved Vartov Ho-
Sommeren 1843 gjorde han sin
se til England for at lære dette Lands
Bevægelser at kjende paa Stedet selv,
lgende Vinter holdt han Forelæsnin-
senere udkom under Navnet „Brage-
græske og nordiske Myther og Old-
i de følgende Aars stærke, national-
Bevægelse stod G. som en af For-
for national og folkelig Udvikling,
ar hans vidtstrakte Indflydelse jævn-
nøje Forbindelse med den, han har
n danske Kirke. Det hører med til
Anskuelse, at et Folk kun da kan
rette Plads og føre et sundt Liv,
bevarer sin Ejendommelighed og ud-
paa den derved betingede Maade.
ev G. med stor Iver paa en folkelig
e. Et dobbelt Lys søgte han at tænde
lk; Storheden i dets Gudesagn og
dsbedrifter prædikede han for det saa
Christendommens Herlighed, for at
ighed og Christendom atter i Fælles-
e fornys i Danmark, „Historiens
. Derfor skulde den opvoxende Slægt
hente sin Kundskab fra Grækere og
nen i de nordiske Forfædres Sprog,
g Digtning. Latinskolen erklærede
for saa vidt den hviler paa Studiet
og romerske Klassikere; Skolen skal
en virkelig nordisk Dannelse. Ved
Skolerne for de højere Stænder fore-
Oprettelsen af „Folkehøjskoler",
ve skulde være at virke folkelig og
ækkende paa den danske Bondestand.
ft 1838, „Skolen for Livet og Aka-
ioer", foreslog han at omdanne Sorø
l en saadan Bondehøjskole. Forslaget
ke fulgt; men G.s Tanke førte dog
Oprettelsen af Skolen i Rødding, og
G.s Venner i Danmark og Norge
t blev der 1856 oprettet en Skole
lyst ved Kjøbenhavn, der bærer hans
enere er der blevet oprettet mange

lignende „Højskoler" i Danmark og enkelte i Norge, Sverige og Finland (s. Folkehøjskoler). Med glødende Fædrelandskjærlighed tog G. Del i Kampen mellem Dansk og Tydsk. Paa Skamlingsbanken 1844 talte han begejstrede Ord til Nordslesvigerne; og da Oprøret 1848 udbrød i Hertugdømmerne, digtede han kraftige Sange for at opflamme Ungdommen til Kamp for Fædrelandet og udgav Ugebladet „Danskeren" (1848—52). Samtidig tog han virksom Del i Udviklingen af den politiske Frihed. Tidligere havde han udtalt sig meget skarpt mod den politiske Frihedsstræben og anset Enevælden for den eneste rette (patriarchalske) Regeringsform. Men 1848 hilsede han med Begejstring Friheden og ventede, „at ligesom Folket i det 17de Aarh. gjorde sin Konge fri, saaledes vilde Kongen i det 19de Aarh. gjøre sit Folk frit". Han var Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og senere i en lang Aarrække af Folketinget, hvor han i Regelen hørte til Oppositionen og stemte med Venstre. 1860 udkom hans mærkelige Skrift „Christenhedens Syvstjærne". Ved hans halvhundredaarige Embedsjubilæum som Præst 1861 tildeltes ham Biskops Rang, og han modtog mangfoldige Vidnesbyrd om Kjærlighed og Beundring fra sine talrige Venner. 1866 blev han valgt til Landstingsmand for Vejle Amt og kæmpede for den uforandrede Junigrundlov. I sine sidste Aar holdt han paa sine Fødselsdage talrig besøgte „Vennemøder", og ved hans 60aarige Jubilæum som Præst i Maj 1871 afholdtes et stort Møde i Casino, hvor der lød meget stærke Udtalelser om G.s store Betydning for den danske Kirke. Samtidig udkom hans sidst skrevne Bog, „Kirkespejlet". Han døde 2 Sept. 1872; 4 Juli 1884 afsløredes paa Skamlingsbanken et Mindesmærke for ham, rejst af norske og svenske Folkehøjskoler. — **Grundtvigianismen** eller, som Retningens Tilhængere hellere kalde den, den kirkelige Anskuelse er den for G. og hans Disciple eller, som de selv hellere kalde sig, hans „Venner" ejendommelige Anskuelse af Kirke og Christendom. Den udviklede sig hos ham under Striden med Prof. Clausen og er af ham selv udtrykt saaledes: „at Herrens eget mundtlige Ord ved hans Indstiftelser i det hele og hele den christne Menigheds mundtlige Trosbekjendelse ved Daaben i Særdeleshed er det eneste baade almengyldige, udtrykkelige og levende Vidnesbyrd, hvorigjennem den christne Tro og Christi Aand kan meddeles og forplantes". Dette „Herrens eget mundtlige Ord" afgjør da først, hvad der er sand Christendom, og det gjælder i fortrinlig Grad om „Daabspagten", der er det uforandrede og uforanderlige Vilkaar for at blive døbt og alle christnes fælles Tro og Bekjendelse. Idet nu Daabspagten viser, hvad der er den saliggjørende Tro, drager den med det samme en skarp Grænse mellem Tro og Lære, der i Følge deres Natur forholde sig til hinanden som Liv og Oplysning; det sidste udspringer af det første, og ikke omvendt; derfor maa Troen være den samme hos alle christne, medens Læren umulig kan være det. Paa Grund deraf modsætter G. sig al Religionstvang, der kun kan opstaa ved uklar Sammen-

blanding af Tro og Lære. Skarpt betonede G. Christendommen som et Evangelium og ikke som en Lov, hverken Moseloven eller den naturlige Lov; den er ikke et Paabud „Du skal“, men et Tilbud: „Forsager du? Tror du?“, hvilket Daabspagten viser, og hvorved denne bliver et Værn mod at lægge Lovens Aag paa de christne; og idet Daabspagten afgjør, hvad der hører med til den christelige Børnelærdom, blive Budordene at udskille herfra. I Modsætning til Pietismen betonede G. med særligt Eftertryk, at det er til Djævelskabet Forsagelsen indskrænkes i Daabspagten, hvorved han vilde værne om det ægte menneskelige, hvilket ogsaa er den nødvendige Forudsætning for „Gjenfødelsen“ og „Fornyelsen“. At Spørgsmaalene „Forsager du? Tror du?“ henvendes til det naturlige, ikke gjenfødte Menneske, viser Nødvendigheden af en forudgaaende Udvikling af det menneskelige, hvorfor det fra et christeligt Standpunkt bliver en Opgave at arbejde paa Oplysningen og Oplivelsen af det menneskelige og folkelige. Ved Daabspagtens Betydning som afgjørende for, hvad der hører med til den saliggjørende Tro, bliver den hellige og almindelige Kirke at bestemme som Samfundet af alle dem, der have og bekjende denne Tro; den sande Kirke kan derfor vel findes baade i Statskirken og i Folkekirken; men denne maa ikke gjøres til en Afdeling deraf; den er „en borgerlig Indretning“. Derfor modsatte G. sig Dannelsen af et „Kirkeraad“, men ivrede for Religionsfrihed, baade for Friheden inden for Folkekirken, der har ført til Loven af 1855 om Sognebaandets Løsning og til Valgmenighedsloven af 1868, og for Præstefriheden, at Præsterne kun skulde være forpligtede til at forkynde Evangeliet efter den hellige Skrift, som de forstaa den, og forvalte Sacramenterne efter deres bedste Overbevisning om Herrens Indstiftelser. „Ordet af Herrens Mund“ er fremdeles i Følge G. ikke alene det almindelige Vidnesbyrd om den christne Menigheds Tro, Haab og Kjærlighed, som forudsættes af den apostoliske Skrift i dens Beskrivelse af dette Livs Oprindelse, Udvikling og Maal, hvorfor ogsaa Skriften i Følge G. skal udlægges efter Trosordet som Rettesnor; men det er i Modsætning til al apostolisk eller efterapostolisk Skrift om Christendom det levende Vidnesbyrd, idet det i Kraft af Pinseunderet lyder paa Folkenes Modersmaal som hele den troende Menigheds fuldstændige Bekjendelse om den i Kjødet komne Jesus Christus. Og ligesom i Begyndelsen „alle Ting ere blevne til ved Ordet“ (Joh. I, 3), saaledes sker ogsaa „i den nye Skabelse“ alt ved Ordet af Herrens Mund som det i Sandhed „levendegjørende“ Ord, i hvilket den Helligaand lever og virker. Jvfr. **Apostoliske Symbolum.** — Paa den politiske Udvikling i Danmark i de sidste Aartier have **Grundtvigianerne** øvet en afgjørende Indflydelse, hvilken dog tillige har medført en begyndende Spaltning i deres Rækker. — **Svend Hersleb G.**, f. i Kjøbenhavn 9 Sept. 1824, d. 14 Juli 1883, Søn af den foreg. og dennes Hustru af første Ægteskab, E. C. M. Blicher, blev paa Grundlag af Faderens Undervisning og efter allerede at have paabegyndt selvstændige Studeringer Student 1846. Universitetsstudierne afbrødes ved hans Deltagelse i den første slesvigske Krig 1848—50, efter hvilken han blev staaende i Hæren til 1863, da han ved sin Udnævnelse til Docent i nordisk Philologi ved Kjøbenhavns Universitet afskedigedes som Capitain. 1860 havde G. underkastet sig Magisterconferens i nordisk Philologi; 1869 udnævntes han til titulær Professor. Som sin Livsopgave betragtede G. Fremdragelsen og Udgivelsen af alle bevarede Optegnelser af Middelalderens danske Folkeviser, i en bogstavtro, omstændelig Gjengivelse, for saaledes at danne en Kildesamling, der kunde lægges til Grund for fremtidige kritiske Udgaver. En saadan Samling blev ogsaa hans des værre ufuldendte Værk „Danmarks gamle Folkeviser“, hvoraf det lykkedes ham at bringe for Lyset — i stateligt Kvartformat — Bind I—III, IV, 1—4, V, 1—2. Som Prøve paa, hvorledes han havde tænkt sig en kritisk, til Almenlæsning bestemt Udgave af Viserne, kan hans „Danmarks Folkeviser i Udvalg“ (1882) tjene. G. var en energisk, kraftig, livsglad Mand, i Besiddelse af en sjælden Arbejdskraft, som endnu var fuldt bevaret, da han ved en pludselig Død bortreves. Blandt hans mange forskjellige Skrifter, Udgaver og Samlinger kan endnu fremhæves hans „Dansk Retskrivningsordbog“ (1870), stemmende med de paa det nordiske Retskrivningsmøde 1869 vedtagne Regler, samt „Dansk Haandordbog“ (1872 og 1880—82), med den af Cultusministeriet anbefalede Retskrivning. Efter hans Død kjøbtes af Staten til Opbevaring paa det kgl. Bibliothek hans nye haandskrevne Samlinger, deriblandt „Danske Folkeviser og Folkeminder“, hentede fra mundtlig Tradition, en fuldstændig Samling af „Færøske Folkeviser“ (15 Bd.) samt en „Færøsk Ordbog“.

Grundvæv er et af Sachs i Botaniken indført anatomisk Begreb, der omfatter de Væv i Planten, der blive tilbage efter Fradrag af Hudvævene og Karbundterne, uanset, af hvilke anatomiske Elementer det er sammensat.

Gruner, Wilhelm Heinrich Ludwig, tysk Kobberstikker, f. 24 Febr. 1801 i Dresden, d. 1882 smstds., var Decorationsmaler, førend han greb Gravstikken; efter at have opholdt sig i Italien 1825—32 og uddannet sig under Longhi og Anderloni har han gjort sig bekjendt ved en Række gode Blade, blandt hvilke maa nævnes „en Spanier af Velazquez“, hans første Blad, en Række Kobberstik efter italienske Mestere, stukne under hans andet Ophold i Italien fra 1837, og endelig et Par Pragtværker, udgivne i England 1850 og 1853. Fra 1856 var han Professor ved Kunstakademiet og Directeur for Kobberstiksamlingen i Dresden.

Grunert, Joh. Aug., tysk Mathematiker, f. 1797, d. 1872, siden 1833 Prof. i Mathematik i Greifswald, gjorde sig bekjendt ved talrige mathematiske Skrifter, mest Lærebøger, men især ved fra 1841 til sin Død at udgive „Archiv für Mathematik und Physik“ (senere fortsat af Hoppe).

Gruppe, Otto Friedr., tysk Forfatter, f. 1804 i Danzig, d. 1876 i Berlin som Professor ved Universitetet og Secretær ved Kunstakademiet.

e Række af hans Værker vidner mere Rangesidighed og sjælden Routine end lig digterisk eller kritisk Begavelse. Af ninger, episke, lyriske og dramatiske, ere nde Digte „Alboin" (1830), „Theude- 49), „König Karl" (1852) og „Drei Gesänge" (1857) de bedste; blandt :ærhistoriske og kunstkritiske Arbejder nhæves „Ariadne; die tragische Kunst en" (1834) og „Die römische Elegie" 8—39), af hans philosophiske Skrifter, n optraadte som ivrig Modstander af Hegelianerne, „Antäus" (1831) og rt und Zukunft der Philosophie in d" (1855).

to, it. (af gruppo, Gruppe, ell. unde), d. s. s. Dobbeltslag (s. d. A.).

i Geognosien løse Masser af skarp- er afrundede Sten-Brudstykker, hvis er mellem en Ærts og en Hassel- fte blandede med Sand. G. er op- Kunsning af forskjellige Stenarter :alier, hvorefter det benævnes Granit- -G. osv. G. i Lægevidensk., s. Sten.

ell. Grusinien, s. Georgien.

dmund Gotfr. Hansen, f. i Kjøben- n. 1831, Søn af Grosserer Andreas g Lægeexamen 1854, praktiserede først vn, men rejste 1862 til Berlin for Øjenlægevidenskaben hos Gräfe og 863 en Klinik for Øjensyge i Kjø- om han siden den Tid har forestaaet ygtighed. 1882 blev han ansat som jenlægevidenskaben ved Universitetet. som har indført Brugen af Øjen- ele den derpaa grundede nyere Øjen- ab her i Landet. 1882 tog han efter Navnet G.

Johan, hollandsk Humanist, f. 1560 n, var i nogen Tid Professor i Wit- a 1602 Bibliothekar i Heidelberg, Han har gjort sig fortjent af de la- ikeres Kritik samt ved sine »Inscrip- uæ« (Heidelb. 1603, 2 Bd.); ende- r ogsaa at nævnes et Samlerværk, . fax artium liberalium«.

g, d. s. s. Skraaning.

François Anatole [gryiė], fransk er, f. 1825 i Paris, har efter flere r, navnlig i Italien, gjort sig be- ine kunsthistoriske Skrifter, især over is Værker han har behandlet i en ilte Skrifter.

s [gryiæhr], tysk Greyerz, Flække eiburg i Schweiz i Saane-Dalen, l v. for Freiburg, med 1,000 J., er r den her tilberedte fortrinlige Ost.

Joh. Konr., tysk Dialektdigter, f. nberg, d. 1809, var Blikkenslager- Mechaniker i sin Fødeby og dyrkede dig Poesien, men begyndte først mod af sit Liv Udgivelsen af sine ude- Landsmaal forfattede Digte. Disse n Nürnberger Mundart" (4 Bd., ; ny Udg. med Grammatik og Glos- mann, 1857—58) have megen In- blot i sproglig Henseende og som ste Forsøg i Dialektdigtningen, men eres, ganske vist kunstløse og nog- terne, men yderst tro og tit naiv-gemytlige Skildring af sydtysk Smaaborgerliv i forrige Aarhundrede.

Gryllus (gr. γρύλλος, Grynter; sen. lat., Græshoppe) var oprindelig Navnet paa et satirisk Maleri af den græske Maler Antiphilos, men er gaaet over til at betyde et Caricaturbillede af et Dyr, enten paa skaarne Stene eller i Maleri.

Gryn kunne enten være afskallede, nogenlunde hele Korn ell. overklippede Korn med ell. uden Skal. Ris befris i en aaben holdt Kværn uden Bildning fra den yderste Skal ved en let Overmaling, fra den indre ved en Stampning og derpaa følgende Sigtning og Blæsning og renses yderligere ved Børstning og Gnidning med Lammeskind. Byg afskalles paa en Skalkværn (Grubbekværn, Pilkværn), en rask omløbende Sandsten, der virker med sin ru Kant imod et den omgivende Rivejærnsblik (Kippen). Afskallede Byggryn kunne atter overklippes paa Brækkværnen, en lille Kværn, som ligner en Melkværn. Boghvedegryn, Havregryn, Hvedegryn (Semoule) fremstilles paa lignende Maader. **Grynmel** (Dystmel) er de altfor findelte Partier af Kjærnen, der fjærnes ved Sigtning.

Grün, Anastasius, s. Auersperg, Anton.

Grünberg, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 19 M. n. v. for Breslau. 13,000 J. Uldindustri, Fabrikation af Læder, Tobak, Sukkervarer og Straahatte. Betydelig Vinavl, Fabrikation af mousserende Vin, Handel med Druer. Hittebørnshospital. Store Brunkullag.

Gründer, tysk, Grundlægger af, Indbyder til et Aktieforetagende ell. lign., oftest med Bibegreb af Svig, Svindel.

Grüne, Johan Peter Martin, f. 21 Marts 1805 i Kjøbenhavn, var oprindelig Drejersvend og rejste 1825—33 i Udlandet, især Tyskland. Efter sin Hjemkomst blev G. 1834 Medarbejder af „Kjøbenhavnsposten" og var 1839—56 Redacteur deraf. G. udviklede heri yderlig demokratiske Grundsætninger, men af Uvilje imod den nationale Bevægelse slog han om (omtr. 1850) og hævdede med Styrke Helstaten og det personlige Kongedømmes Betydning, ja tog endog under den orientalske Krig Parti for Rusland. 1862—67 redigerede G. i samme Aand Ugebladet „Kronen". D. 19 Febr. 1878.

Grünewald, Matthias, Maler og Træskærer, mulig født i Frankfurt a. M., levede i Aschaffenburg og Mainz, var Dürers Samtidige og tilhører saaledes det 15de—16de Aarh. De smukke Arbejder i Aschaffenburg og München, som tidligere have været ham tillagte, maa vistnok tilskrives en anden, ikke mindre dygtig Kunstner, mulig Broderen Hans G. I Kolmar findes M. G.s Hovedværk, en Altertavle med Christi Korsfæstelse. De usikre Angivelser have foraarsaget megen Forvexling, saa at andres Arbejder ere tillagte ham, og omvendt. Imidlertid viser M. G. sig i de Billeder, der virkelig ere af ham, som en fremragende Kunstner, der i Modsætning til de samtidige tyske Mestres strænge og udpillede Formgivning stræber efter en rigere Farve og en mere malerisk Virkning i Formbehandlingen, hvorfor han ogsaa af Sandrart kaldes „den tyske Correggio".

Grünne, Carl Ludv., Grev, østerrigsk Gene-

ral, f. 1808, Søn af Ærkehertug Carls Generalstabschef, var 1850—60 Generaladjudant hos Kejser Frants Joseph og en af Bærerne for den absolutistiske og klerikale Reaction; han blev senere Overstaldmester og 1882 Medlem af Herrehuset; d. 1884.

Grynteoxe, d. s. s. Yak.

Gryphius, Andr., tysk Digter, f. 1616 i Schlesien. Den kejserlige Pfalzgreve Georg af Schönborn, i hvis Hus G. var Lærer, kronede ham som Digter og adlede ham. 1638—44 levede han i Leiden, berejste siden Frankrig og Italien og blev 1650 Syndicus for Fyrstendømmet Glogau. Han døde 1664 af et Slagtilfælde under sin Embedsgjerning. Tidlig gav tunge Familiesorger, hans egne og hans Lands Lidelser under Trediveaarskrigen samt hans legemlige Svaghed hans Gemyt en dyb Tungsindigheds Præg. I hans Lyrik er der Varme og Inderlighed, navnlig i Sonetterne og i „Kirchhofsgedanken“. Man har kaldt G. det tyske Dramas Fader; hans Tragedier, som vise Paavirkning af Seneca, lide af rhetorisk Svulst og æventyrlige Rædselsscener (hvad der siden hos Lohenstein slog over i ren Caricatur), men have ogsaa virkelige tragiske Elementer. De ere skrevne i Alexandrinere og andre Rimvers og forsynede med Chor. Dygtigere ere hans i folkelig Prosa forfattede Komedier, som „Peter Squenz“, „Horribilicribrifax“, „Die geliebte Dornrose“ o. fl. G. forstod 11 Sprog og besad stor polyhistorisk Lærdom.

Grützmacher, Friedrich Wilh. Ludv., f. 1832 i Dessau, blev 1848 Medlem af et Danseorchester i Leipzig, hvor Concertmester F. David lagde Mærke til hans Begavelse som Violoncellist og fik ham ansat ved Gewandhausconcerterne. 1860 udnævntes han til Medlem af Hofcapellet i Dresden. Han er betydelig baade som Concert- og Kammermusikspiller og nyder stor Anseelse som Lærer. 1870 optraadte han med stort Bifald i Kjøbenhavn og Stockholm som en af de medvirkende i de Ullmanske Concerter. Af hans talrige Compositioner og Transcriptioner for Violoncel ere især hans Studiesager meget værdifulde.

Grützner, Eduard, tysk Genremaler, f. 26 Maj 1846 ved Neisse i Schlesien af Bondeforældre, opnaaede at blive uddannet til Kunstner ved Akademiet i München og hos Piloty og har vundet Navn ved sine lunefulde Billeder af Falstaffkredsen og af Munke- og Jægerlivet.

Græcisme kaldes en i et andet Sprog benyttet Vending, der er formet efter det græske Sprogs Ejendommelighed.

Græer, s. Gorgo.

Gräfe, Carl Ferd. v., f. 1787 i Warschau, fra 1811 Prof. i Chirurgi og Directeur for den chirurgisk-kliniske Anstalt i Berlin, samt efter Afslutningen af Krigene 1813—15, i hvilke han gjorde sig fortjent ved Ledelsen af Lazarethvæsenet, tillige Generalstabslæge osv., d. 4 Juli 1840 under et Ophold i Hannover, var en dygtig Chirurg og Operateur og gjorde sig særlig fortjent af den kliniske Undervisning. — Hans Søn, **Albr. v. G.**, berømt Øjenlæge, f. 22 Maj 1828 i Berlin, begyndte efter at have uddannet sig hos den Tids første Øjenlæger nogle og tyve Aar gl. sin praktiske Løbebane i Berlin, hvor han oprettede en Privatanstalt for Øjensyge, og vandt i kort Tid europæisk Navnkundighed. Med den ham egne Genialitet greb han Helmholtz's Opfindelse af Øjenspeilet, bragte det i Anvendelse i den praktiske Øjenlægekunst og hævede derved denne til den høje Grad af Fuldkommenhed, hvorpaa den nu befinder sig. Ved Hjælp af Øjenspejlet lærte han ikke alene at adskille en Række af sygelige Forandringer i Øjets Indre, der hidtil havde staaet som uforklarlige Aarsager til Forstyrrelsen af Synet, men opfandt ogsaa for enkelte af dem, der indtil da havde været betragtede som uhelbredelige, Behandlingsmaader, der muliggjorde deres Helbredelse. 1858 blev han udnævnt til Professor og fik tillige en Afdeling for Øjensyge i Charité. Efter længere Tids Svagelighed døde han 19 Juli 1870 i Berlin. Sine Erfaringer nedlagde han i et stort Antal klassiske Afhandlinger. 1882 rejstes ham et Mindesmærke i Charité's Have i Berlin.

Gräfe, Heinr., tysk Skolemand, f. 1802, d. 1869, Rector ved Borgerskolen i Jena, Skoledirecteur og Universitetsprofessor smstds., Realskoledirecteur i Kassel, Medlem af Overskolecommissionen der, som Medlem af Oppositionen i den hessiske Stænderforsamling 1848—50 dømt til treaarigt Fængsel og afsat, fra 1855 Realskolebestyrer i Bremen. Skrifter: „Allg. Pädagogik“ (1845), „Die deutsche Volksschule“ (1847), „Pädagogische Zeitung“ (fra 1845, sammen med Dr. Clemen). G. optraadte mod den ensidige Pestalozzianisme, den abstract formalistiske Dannelse som blot Forstandsdannelse, skadelig for Opdragelsen af Følelsen, af Virkelighedssansen, af Individualiteten og dens praktiske Livsformaal, mod Gejstlighedens Herredømme over Folkeskolen og for en dygtig Læreruddannelse. „Hvem der ved et Barns Uddannelse kun tænker paa at styrke Kræfterne ved Øvelse, forvexler Middel og Maal.“

Gräfenberg, en af Prießnitz ved Freiwaldau i østerr. Schlesien, 4 M. v. n. v. for Troppau, grundlagt Vandcuranstalt.

Gräfrath, Fabrikstad i den preussiske Rhinprovins, 4 M. n. for Køln. 6,000 I. Fabrikation af Uld- og Silkestoffer.

Grækenland (det gamle) ell. Hellas i videre Forstand strakte sig som en stor Halvø s. for Makedonien og Illyrien ud i Middelhavet; det havde en Længde af 55 M. og en Bredde af 15—30 M.; Landtangen ved Korinth er dog ikke en Gang 1 M. bred. Mod V. begrænsedes det af det joniske, mod Ø. af det ægæiske Hav (Archipelagos). Næsten overalt var det gjennemskaaret af Bjærgmasser med højst afvexlende Former og adskilte ved mellemliggende Dale og Flodlejer. Landet deler sig naturligst i 4 Hovedafdelinger: Nordgrækenland, Mellemgrækenland ell. Hellas i snævrere Forstand (nu Livadien), Sydgrækenland ell. Peloponnesos (nu Morea) og Øerne. De to førstnævnte Dele gjennemskæres i Længden af en i Begyndelsen sammenhængende Bjærgstrækning, der mod N. støder til Schar Dagh, Knudepunktet for de dinariske Alper og Balkan (Hæmos), og som ved sin Indtrædelse i Hellas antager Navnet Pindos (enkelte Dele af den kaldes nu Kakhardista, Tzumerka, Karava og

Denne Bjergkjæde sænker sig mod
ser sig der i flere isolerede Bjerg-
n hænger ved Landtangen ved Ko-
ed en smal Bjergryg sammen med
nesiske Bjerge. Ingen sammen-
jergkjæde danner Nordgrænsen; dog
V. de keranniske Bjerge, som ende
: Akrokeraunia (Cap Linguetta), me-
en i Ø. betegnes ved det 6,000 F.
e Olympos, som Grækerne nu kalde
yrkerne Semavat Evi. Det er en
ned Pindos parallelt Bjergsystem,
ved Udløbet af Peneosfloden (Sa-
ı Tempedalen, igjen hæver sig i
ıvo), dernæst i Pelion (Plessidi)
med Havet til Forbjærget Sepias
rgios) og tillige fortsætter sig paa
for Pelion skyder den pagasæiske
ugten) sig ind i Landet, og mel-
den sydligere liggende maliske Bugt
n) udsender Pindos mod Ø. Bjerg-
ys (Hellovo), 4,000 F. Lige over
skærer paa den vestlige Side af
joniske Hav sig dybt ind i Landet
Ambrakia (Artabugten). Længere
r Pindos mod Ø. Bjergmasserne
ta ell. Katavothra), der med den
danner Passet Thermopylæ, og
. 7,000 F.) med Helikon (Palaio-
0 F.), af hvilke Øta med Othrys
alen ved Floden Sperchios (Hel-
Øta og Parnassos med Helikon
ved Kephissos (Mavroneri), som
sen Kopais (Livadia- ell. Topo-
. Ø. for denne Dal forene begge
sig igjen, gaa over i Kithæron og
a) og ende mod S. Ø. i For-
on (Cap Colonna), Sydspidsen
andre bekjendte Bjerge i Attika
s, Pentelikon (med Marmorbrud)
med Sølvminer) nævnes. Nord-
eles ved Pindos i Landskaberne:
mod Ø. og Epiros mod V.;
e Hellas omfatter Landskaberne
ı, Ætolien, Doris, de 3 Lo-
, Bøotien, Megaris og At-
sydlige Del af G., Halvøen Pe-
er i Midten et Bjergplateau af
Høide med enkelte højere Bjerg-
N. Kyllene (Ziria) og mod V.
(7,000 F.), sydligere Taygetos
0 F.)), ved hvilke der dannes de
ddelinger af Landet: Kystlandet
N., Slettelandet Elis paa Vest-
rgrige Halvøer Messenien og
od S., Argolis mod Ø.; i
ndet Arkadien. — Den fjerde
G. udgjøre Øerne; i umiddelbar
stlandet mod V. ligge de joniske
Kythera (Cerigo), mod Ø. Hy-
Ægina (Egina ell. Engia) og
luri), samt Eubøa; i længere
samt Øerne i Archipelagos, Ky-
oraderne. Det gamle G.s Flade-
de ovenangivne Grænser kan be-
250 □ M., af hvilke c. 1,400
ndet. G.s Kystomfang var meget
et i en stor Mængde til Dels
ugter skærer sig ind i Landet; de

vigtigste af disse vare: mod V. den ambrakiske
B. og den korinthiske B. (Bugten ved Patras
og Lepanto); mod S. den messeniske B. (B.
ved Koron) og den lakoniske B. (B. ved Ma-
rathonisi); mod Ø. den argoliske B. (B. ved
Nauplia) og den saroniske B. (B. ved Egina);
længere mod N. den pagasæiske B.; mellem
Eubøa og Fastlandet var Strædet Euripos.
Af Forbjærge mærkes mod V. Aktion (Cap Punta,
ved den ambrakiske Bugt), mod S. Tænaron
(Cap Matapan) og Malea (Cap St. Angelo) paa
Peloponnes, og Sunion, Sydspidsen af Attika.
— G.s hydrographiske Forhold vare af meget
underordnet Betydning. Blandt Floderne vare
de vigtigste Peneos (Salamvria), Sperchios
(Hellada), Acheloos (Aspropotamo) og Kephis-
sos (Mavroneri) paa Fastlandet; Eurotas (Va-
silipotamo, i det nedre Løb Iri) og Alpheos
(Alfeo ell. Rufia) paa Peloponnes. Ingen af
disse Floder er sejlbar. Klimaet er meget for-
skjelligt efter Landets Beliggenhed og Højde;
i Almindel. er det mildt (Athens Middeltem-
peratur c. 16° som vor Sommer). Lavlandet
og Dalene i det sydlige Peloponnes have et
fuldstændig sydligt Klima; i de højere liggende
Egne stiger Kulden om Vinteren ofte til en
betydelig Højde. I Lavlandet bestaar Vinteren
kun i en Regntid; Frost er meget sjælden. I
den egentlige Sommertid falder der i Regelen
ikke en Draabe Vand, saa at alt henvisner og
de fleste Floder udtørres; Himlen er da mørke-
blaa og Luften yderst klar og tør. — Selve
Beliggenheden havde bestemt G. til at være
Foreningspunktet for Østens og Vestens Cul-
tur. Denne Omstændighed maatte nødvendig-
vis øve en stærk Indflydelse paa den græske
Nations hele Udviklingsgang. Gjennem alle
Perioder af dette ejendommelige og rigt be-
gavede Folks Historie fremtræder som Grund-
træk i Folkecharakteren en udviklet Sans for
Subjectivitet, en fremtrædende Tendens til at
gjøre Personligheden gjældende, en fin Op-
fattelsesevne i Forbindelse med en skarpsindig
Dømmekraft, en skabende Phantasi ved Siden
af en stærkt udpræget Sans for Formskjønhed.
Landets naturlige Forhold medførte en skarp
Sondring mellem de forskjellige Stammer og
Stater samt en fremtrædende Tilbøjelighed til
at færdes paa Havet. I den ældste, saakaldte
heroiske Tid finde vi baade i offentlige og pri-
vate Forhold en patriarchalsk Tilstand; i Spidsen
for Staterne stod Konger, som i Forening med
Folkets ældste ledede de offentlige Anliggender
og førte Overbefalingen i Krig; Familielivet,
i hvilket Kvinderne indtog en betydningsfuld
Plads, hvilede paa Pietetsforholdet. Mellem
Herrer og Slaver bestod der et patriarchalsk
Forhold; Gjæstfriheden udøvedes i videste Om-
fang. I Modsætning hertil træder i den senere
historiske Tid Familielivet stærkt i Skygge for
det offentlige Liv; hermed følger en fuldstæn-
dig Forandring i Kvindens Stilling, medens
Borgernes Forhold til Staten organiseres be-
stemtere i forskjellige Retninger. De forskjel-
lige Statsformer udvikle sig i største Mang-
foldighed og i de fineste Nuancer lige fra det
udprægede Oligarchi til det uindskrænkede De-
mokrati. Ved Siden af en høj Grad af For-
finelse bevarede der sig i nogle Stater gjennem

 Grækenland

en Række af Aarhundreder en vis Sædernes Simpelhed; saaledes spillede f. Ex. i Arkadien og Ætolien Hyrdelivet, i Thessalien Agerdyrkningen en Hovedrolle. Den mest fremtrædende Plads i det helleniske Culturliv indtog Athen, der ved Sammenstød af mange forskjellige Omstændigheder i Forbindelse med Beboernes rige Begavelse og Byens for Handel og Søfart gunstige Beliggenhed hævede sig til at være den græske Culturs Hovedstad.

Det nuværende **Kongerige G.** udgjør en stor Del af det ovenfor beskrevne gamle G., nemlig Halvøen Morea (Peloponnes), Mellemgrækenland eller Livadien, det sydøstlige Hjørne af Epiros, næsten hele Thessalien, de saakaldte joniske Øer og en stor Mængde Øer i Archipelagos, nemlig Eubøa ell. Evvia, ogsaa kaldet Negroponte, Kykladerne, de vestlige og en Del af de nordlige Sporader. Fladeindholdet er 1,175 □ M., hvoraf Fastlandet udgjør 617 □ M. (heraf 243 □ M. paa de nylige Erhvervelser af Thessalien og Epiros), Morea 390 □ M., Eubøa og de østlige Øer 121 □ M. og de joniske Øer 47 □ M. Om Floderne, Havbugterne, den naturlige Beskaffenhed og Klimaet er talt ovenfor. Produkterne ere i Hovedsagen de samme som i de øvrige europæiske Middelhavslande. Af den samlede Overflade er en Fjerdedel aldeles ucultiveret, og virkelig opdyrket er kun 15 pCt.; thi G. mangler endnu i høj Grad Samkvemsmidler, de hydrographiske Forhold ere slette og Retsusikkerheden uden for Byerne meget stor; hertil komme endnu de urimelige Beskatningsforhold og Befolkningens større Tilbøjelighed for Handel og Skibsfart. Kornavlen er langt fra tilstrækkelig til Landets Forbrug, og der indføres aarlig Brødstoffer til en Værdi af 17—20 Mill. Kroner, væsentlig fra Rusland. Af Vigtighed ere derimod Dyrkningen af Korender, Vin og Oliven; desuden bør nævnes Bomuld, Sydfrugter, Figner og Tobak. Skovene (Fyr, Gran, Pinier og Eg) anslaas at dække en Tolvtedel af Landet, men deres Udstrækning formindskes aarlig, og Forstvæsenet er meget slet. Ogsaa Kvægavlen er ubetydelig; dog holdes der en Mængde Geder og Faar i Bjærgegnene. Bi- og Silkeavlen er ret vigtig, og ved de vidt strakte Kyster drives betydeligt Fiskeri. Bjærgværksdriften er kun ringe. Marmor faas fra Pentelikon og Paros, Kul fra Attika og Eubøa, Bly og lidt Sølv fra Attika (Lauriongruberne). — Indbyggernes Antal udgjør 1,980,000, hvoraf 300,000 falde paa de 1881 tilkomne Dele. Hovedmassen er Nygrækerne, d. e. med Slaver og andre Folk stærkt blandede Efterkommere af de gamle Hellenere, s. **Grækerne**; omtrent 350,000 ere Albanesere og 32,000 Fremmede, heraf 23,000 tyrkiske Undersaattere, 3,100 Italienere og 2,200 Englændere. Sproget er det nygræske. Den allerstørste Del af Befolkningen bekjender sig til den græsk-katholske Religion; dog findes 15,000 af andre christne Trosbekjendelser, 24,000 Muhammedanere og 5,800 Jøder. Gejstligheden er meget talrig; der findes 7 Metropoliter, 13 Ærkebispedømmer og 20 Bispedømmer; i Spidsen for Kirken staar den hellige Synode af fem Medlemmer med Ærkebispen eller Metropoliten i Athen som Formand. Oplysningen staar vel endnu meget tilbage, men der sørges med Iver for Undervisningen; i Slutningen af 1883 fandtes 1,627 Almueskoler med over 90,000 Elever, omtr. 300 Mellemskoler med 11,500 og 33 Gymnasier med 4,200 Elever; Øboerne staa, hvad Oplysningen angaar, i det hele over Fastlandets Befolkning. Der findes et Universitet (i Athen) med 4 Faculteter, 2,600 Studenter og 97 Lærere; desuden et Seminarium og tre Specialskoler for det theologiske Studium. Af højere Fagskoler mærkes et polytechnisk Institut og en Skole for de skjønne Kunster, en Agerdyrkningsskole, 6 Navigationsskoler og en Krigsskole. — Industrien begynder trods den europæiske Concurrence at hæve sig noget; der findes talrige Bomuldsvæverier, nogle Jærnstøberier, Glas- og Papirfabriker m. m.; men i Hovedsagen er G. endnu næsten fuldstændig henvist til Indførsel fra Udlandets Industri. Handel og Skibsfart ere derimod meget betydelige. Der gives i Wien, London, St. Petersborg, Odessa, Livorno, New-York osv. græske Handelshuse, som høre til de største. 1883 beløb Værdien af de indførte Varer sig til 94 Mill. Kroner, af de udførte til 64 Mill.; 6,900 Skibe paa 2 Mill. Tons løb samme Aar ind og 4,900 Skibe løb ud af de græske Havne. Handelsflaaden talte 1882 3,150 Sejlskibe med 219,000 Tons Drægtighed og 60 Dampere med 31,000 Tons og en Bemanding af 28,000 Mand. En vigtig Erhvervskilde er fremdeles Kysthandelen, som drives med smaa, hurtig sejlende Fartøjer. Grækerne ere fortrinlige Søfolk. Af Jærnbaner var 1884 45 Mil under Drift. Længden af Telegraphlinjerne var 1884 omtr. 680 Mil med 840 M. Traadlængde og 149 Stationer. — I Henseende til Forfatning er G. et indskrænket Kongedømme, arveligt baade for Kvinder og Mænd; Kongen eller dog Tronfølgeren skal tilhøre den græsk-katholske Kirke. Kongen („Hellenernes Konge") styrer med 7 Ministre (Udenrigs-, Indenrigs-, Finans-, Justits-, Krigs-, Marine-, samt Kirke- og Undervisnings-M.), hvis Ansvarlighed er ordnet ved Lov 1876, og som afgaa efter Reglerne for det parlamentariske System. Kongen deler Lovgivningsmagten med en Nationalforsamling af 244 Medlemmer, valgte umiddelbart ved almindelig Valgret paa 4 Aar. Adelstitler ere afskaffede. — I Athen er en Cassationsret („Areopagos"), desuden 5 Appellations-, 20 Kreds- og Handelsretter og Fredsdommere som stedlige Dommere. I Straffe- og Pressesager bruges Nævninger. I administrativ Henseende er G. delt i 16 Nomarchier, som atter deles i Eparchier og Demer. — Hærvæsenet er ordnet ved en Lov af 1882. I Følge samme indførtes almindelig Værnepligt med 9 Aars Tjenestepligt i Linjen og Reserven og 10 Aar i Landeværnet. Den staaende Hær bestaar af 27 Linjebatailloner, 9 Jægerbatailloner, 3 Batailloner Rytteri, 5 Batailloner Artilleri med 72 Stykker Skyts, 3 Ingenieurbatailloner og Gendarmeriet, omtr. 29,000 Mand og 1,950 Officerer. Sømagten talte 1885 23 Fartøjer paa 8,600 Tons med 75 Stykker Skyts og 2,800 Mand Besætning; heri fandtes dog kun to

erfartøjer, 6 pansrede Kanonbaade
pedobaade. — Finanserne have
t i stor Uorden. For 1885 ud-
ttet en Indtægt af 51,800,000 Kr.
ft af 59,850,000 Kr. 1883 beløb
n sig til 14½ Mill. Kr. udenrigsk
ll. Kr. indenrigsk Gjæld. — G. har
erorden, Frelserens (s. d. A.). Lan-
r ere Blaat og Hvidt. Hovedstad

Fra den ældste Tid til den
andring. Allerede i den mythiske
e Tidsalder var G. beboet af Folk
paisk Æt, der drev Agerdyrkning
.; disse Folkeslag sammenfattedes
r Navnet Pelasger. Et senere
samme Folkeslag er Hellenerne,
udgaar fra Nordgrækenlands Bjærg-
k senere (efter Dorernes Vandrin-
dbredt over hele Stammen. De
lere Grene, Dorer, Joner, Achæer,
s Oprindelse senere henførtes til
n mythisk Stamfader Hellen, Den-
. Medens Æolerne boede i Land-
essalien, Makedonien og Epiros,
Korinth og enkelte Dele af Pelo-
e achæiske, havde Jonerne deres
ka, paa Nordkysten af Peloponnes,
emgrækenland i Bøotien, Phokis,
arnanien, paa Euboa og Kephalonia.
siden af Dorerne bleve fortrængte
: Fastland med Undtagelse af Attika,
nye Boliger paa Vestkysten af Lille-
rne i Lakonien og Argolis maatte
or Dorerne og tog Boliger paa
f Peloponnes, der efter dem fik
ia. Dorerne vare under Anførsel
ne dragne ud fra det doriske Te-
)megnen af Parnassos og havde
nere Chronologi c. 1100) paa Pe-
undlagt et nyt Herredømme, der
: Lakonien, Messenien, den største
is og senere over Korinth og Me-
tidig med disses Vandring synes
rientalske Folkeslag, fornemmelig
arer o. a. at have øvet nogen
paa G.s Udvikling, dels ved Ko-
ved Handelssamkvem. Sagnene
akaldte heroiske Tidsalder samler
ojanske Krig", c. 1200 f. Chr., en
hyllet Begivenhed, i hvilken Fo-
forskjellige helleniske Stammers
d lige over for andre Folkeslag
emtræder paa en slaaende Maade.
doriske Vandring til Perser-
Denne Periode, som omfatter Ti-
00 til 500 f. Chr., øvede en af-
ndflydelse paa Udviklingen af det
- og Folkeliv. Tre Begivenheder
lingsgangen i denne Periode, nem-
omtalte doriske og de deraf følgende
iiske Vandringer (11te Aarh f. Chr.),
ltur's Udbredelse saa vel mod V. som
Hjælp af Kolonier og de republi-
formers Fremkomst og Udvikling.
: den heroiske Tidsalders Konge-
te først aristokratiske, senere ofte
Forfatninger, der i urolige Tider
tede, de første til Oligarchi og de

sidste til Ochlokrati (Pøbelherredømme), undertiden ogsaa temporært afløstes af et Eneherredømme (Tyranni). I de doriske Stater var i Almindel. det aristokratiske, i de joniske Stater det demokratiske Princip fremherskende. Ikke lang Tid efter de doriske Vandringer begyndte Sparta at vinde en overvejende Indflydelse paa Peloponnes; navnlig var dette Tilfældet, efter at denne Stat ved Lykurgs Lovgivning (c. 880 f. Chr.) havde faaet en fast politisk Organisation, beregnet paa Krigerstandens (de spartanske Borgeres) Overmagt. Denne Stats ydre Historie i denne Periode indeholder en lang Række Beretninger om Grænsestridigheder med Nabostaterne, navnlig med Messenien, der efter langvarige Kampe maatte bøje sig under Spartas Overherredømme; først henimod Slutn. af denne Periode kom Sparta i Berøring med Stater uden for Peloponnes. I det nordlige G. havde Athen paa samme Tid ad anden Vej hævet sig til en anselig Magt og Indflydelse. Efter at Kongedømmet havde naaet sin Ende i det 8de Aarh., udspandt der sig en Række heftige Kampe mellem Aristokratiet og Demokratiet, hvilke selv ikke Drakons strænge Lovgivning formaaede at dæmpe. Først ved Solon (594 f. Chr.) modtog Athen en med aristokratiske Elementer stærkt blandet demokratisk Forfatning. Alligevel hørte de indre Stridigheder ikke op; næsten i 30 Aar kæmpede de to mægtige Slægter Alkmæoniderne og Pisistratiderne om den højeste Magt i Staten, indtil endelig de sidstnævnte gik af med Sejren; derefter herskede Pisistratos og hans Sønner i c. 50 Aar som Enehersker indtil 510 f. Chr. Med Sparta, der allerede den Gang begyndte at optræde som Athens Medbejler, udbrød der Stridigheder, som dog før en Tid bleve stillede i Bero ved Udbruddet af Perserkrigen, ved hvilken G.s Politik fik en hel ny Retning. — Fra Perserkrigen til Slutn. af den peloponnesiske Krig. Med Perserkrigen begynder G.s Glansperiode. Anledning til denne Krig gav den Understøttelse, som Athen og Eretria havde ydet de græske Stæder i Lilleasien, den Gang de havde søgt at løsrive sig fra Persernes Overherredømme. Perserkongen Darios sendte en stor Hær mod Athen, men blev fuldstændig slagen ved Marathon 490 f. Chr. En anden Hær, som Darios's Efterfølger Xerxes førte til Europa, tiltvang sig vel med uhyre Tab Adgang til G. gjennem det af den heltemodige spartanske Konge Leonidas forsvarede Pas ved Thermopylæ, men den persiske Flaade blev kort efter overvunden af den forenede græske Styrke ved Salamis 480; denne Sejer skyldtes fornemmelig Athenienseren Themistokles. N. A. sejrede den spartanske Konge Pausanias ved Platææ samme Dag, som Perserne led et fuldstændigt Nederlag ved Forbjærget Mykale paa Lilleasiens Vestkyst. Følgen af disse Sejre var de asiatiske Grækeres Uafhængighed af Perserne. Derefter trak Sparta og dets Forbundsfæller sig tilbage fra Kampen mod Perserne, medens den største Del af de græske Søstæder sluttede sig sammen til et Forbund mod Perserne under Athens Ledelse, hvorved denne Stat grundlagde sit Hegemoni i G. Men netop denne Athens voxende Magt maatte til sidst føre til et Brud med Sparta; selv Perik-

les's overlegne Statsmandsdygtighed kunde kun udsætte, ikke afværge Katastrophen. Imidlertid var Athen, fornemmelig under Perikles's 40-aarige Ledelse, bleven G.s rigeste og mægtigste Stat; det var ikke blot i politisk Henseende, at denne Stat indtog en fremragende Stilling, ogsaa med Hensyn til Kunst og Videnskab var denne Tid Athens blomstrende Periode. 431 udbrød den peloponnesiske Krig. Athens Styrke hvilede paa Sømagten, Spartas paa Landmagten. Strax i Begyndelsen af Krigen døde Perikles 429 af den frygtelige Pest, som da rasede i Athen, og fra den Tid begyndte Krigen at tage en for Athen ugunstig Vending. En Række af dels udygtige, dels fremfusende og egennyttige Demagoger (Kleon, Alkibiades) traadte i Spidsen for Staten, og overalt savnedes Perikles's overlegne Dygtighed. Krigen endte med Athens fuldstændige Ydmygelse; ved Ægos-Potamos blev den atheniensiske Hær og Flaade fuldstændig besejret af Lysandros 405, og Athen mistede sit Hegemoni. Den demokratiske Forfatning blev hævet og en oligarchisk Regering af 30 Mænd indsat. Hegemoniet i hele G. tilfaldt nu Sparta. — **Fra den peloponnesiske Krigs Slutning til Slaget ved Chæronea.** Allerede efter 8 Maaneders Forløb blev de 30's terroristiske Regering styrtet af Thrasybulos og Demokratiet gjenoprettet. I Slutn. af det 5te og Beg. af det 4de Aarh. kæmpede Sparta med Held i Lilleasien mod Perserne, der til sidst for at undgaa den truende Fare ved Bestikkelser bragte et Forbund af flere græske Stater, Theben, Athen, Korinth og Argos, i Stand mod Sparta. Athen benyttede de gunstige Forhold til at skabe sig et nyt Sø-hegemoni, der dog opløste sig 355, da Forbundsfællerne rejste sig mod Athens trykkende Herredømme. Ved Antalkidasfreden 387 kom Grækerne i Lilleasien paa ny under persisk Herredømme. Kampene i G. brød imidlertid snart ud paa ny; en kort Tid hævede Theben sig under Epaminondas's og Pelopidas's Ledelse til en fremragende Plads (Slagene ved Leuktra 371 og Mantinea 362). Men ved de lange indre Kampe var de græske Staters Kraft svækket; den snilde makedoniske Konge Philip benyttede Lejligheden, og efter langvarige Kampe gjorde Slaget ved Chæronea Ende paa G.s Selvstændighed 338. — **G. under makedonisk Herredømme.** I denne Periode var G.s Skæbne nøje knyttet til Makedonien. Efter Philips Mord 336 overtog Alexander d. store Herredømmet og førte en Hær mod Perserne, hvis Magt han fuldstændig styrtede. Efter Alexanders Død 323 blev G. draget ind i Stridighederne mellem hans Efterfølgere; en kort Tid (fra 317) hævede Athen sig paa ny under Demetrios Phalereus, men alt begyndte dog at gaa en almindelig Opløsning i Møde. For en Tid vandt Grækernes Bestræbelser for at hævde deres Frihed et Støttepunkt i det achæiske Forbund (280), der naaede sin største Betydning under Aratos (251—213), og i det ætoliske Forbund. Men det varede ikke længe, inden det første af disse kom i Strid ikke alene med det sidste, men ogsaa med Sparta, der under Kleomenes havde hævet sig til ny Anseelse. Aratos forbandt sig med Makedonerne under Antigonos Doson, hvorpaa G. paa ny ved Slaget ved Sellasia 222 kom under Makedoniens Herredømme. Nu fulgte en Række blodige indre Kampe. Achæerne sluttede sig paa ny til Philip III af Makedonien, medens Ætolerne 221 indgik Forbund med Romerne. Vel vaklede i Begyndelsen Sejren mellem det makedoniske og det romerske Parti; Achæerne under Anførsel af Philopømen sejrede endog over Lakedæmonierne ved Mantinea og vandt derved for en Tid en overvejende Indflydelse paa Peloponnes; men 198 rykkede den romerske Feltherre Q. Flamininus ind i G. og sikrede Romernes Overvægt. Efter Slaget ved Kynoskephalæ 197 bleve de græske Stater erklærede for frie. Romerne benyttede med Snildhed Uenigheden mellem de enkelte Stater til efterhaanden mere og mere at befæste deres Herredømme i G. 190 maatte det ætoliske Forbund underkaste sig; 148 blev det achæiske Forbund saa godt som opløst. Det sidste Forsøg, som Resten af det achæiske Forbund gjorde paa at hævde Friheden mod Romerne, blev tilintetgjort ved Metellus's Sejer 147; Aaret efter blev Korinth indtaget af Mummius, og dermed var den græske Frihed uigjenkaldelig tabt. — **G. under Romernes Herredømme.** Efter Metellus's og Mummius's Sejre blev Landet behandlet som romersk Provins; og uagtet G. modtog mange Gunstbevisninger og flere Stæder vedblev at blomstre, tabte G. efterhaanden, navnlig i Kejserperioden, stedse mere og mere i Betydning. Videnskab og Kunst hensygnede fuldstændig under den romerske Indflydelse, og hele Livet antog en anden Skikkelse. Ligesom det før Chr. F. havde været Kampene med Mithridat og de romerske Borgerkrige, der ødelagde Landet, saaledes var det siden sidste Halvd. af det 3dje Aarh. barbariske Folkeslag, der bragte Ødelæggelse og Trængsel over G. Goterne viste sig første Gang i G. 267 under Kejser Gallienus, men bleve slagne tilbage fra Athen af Historieskriveren Dexippos; strax efter Theodosius d. stores Død 395 kom de igjen under Alarik, som i flere Aar paa det frygteligste hærjede de fleste græske Provinser, inden han vendte sig mod Italien. Efter 578 trængte slaviske Skarer frem og satte sig efterhaanden fast i G.; navnlig dannede sig siden Midten af det 8de Aarh. selv paa Peloponnes slaviske Communer ved Siden af de gammelgræske ell. romanske Stadcommuner, og begge Befolkninger smeltede efterhaanden sammen. Fra 867 gjorde Araberne gjentagne Indfald, men bleve tilbagedrevne; derimod trængte i det 10de Aarh. Bulgarerne ind og besatte en Del af Landet. Endnu mere led G. ved Normannernes Erobringstog. Robert Guiscard stiftede 1081 for nogen Tid et Fyrstendømme i Dyrrhachium, og Kong Roger af Sicilien gjorde 1146 et Tog gjennem G., som den Gang hørte til de rigeste Dele af det græske Kejserdømme. Da Frankerne 1204 havde indtaget Constantinopel og oprettet det latinske Kejserdømme, gjorde Markgrev Bonifacius af Montferrat sig til Konge i Thessalonika og foretog herfra Erobringstog i G.; og kort efter stiftede Ridderen Vilhelm af Champlitte i Spidsen for en ny frankisk Hær fra Patras et Fyrstendømme i det nordlige Peloponnes under

in af Achaja, som udvidedes af Gotfred af
eharbouin, i hvis Familie det blev arveligt.
ndeles bestod et frankisk Hertugdømme i
en under Familien de la Roche og siden
nne, medens der paa Øerne oprettedes for-
ige Smaastater under venezianske Nobili,
vilke Naxos var den vigtigste. Med Und-
se af de til disse Stater hørende Landstrøg
hele G. ved Beg. af det 14de Aarh. igjen
et med det græske Kejserdømme. Da dette
Constantinopels Erobring 1453 var kom-
i Tyrkernes Vold, formaaede hine frankiske
er i G. heller ikke længe at modstaa disse,
1456 indtog Athen efter tapper Mod-
og 1460 hele Morea med Undtagelse af
te Punkter, som Venezianerne endnu i
Tid holdt besatte. — G. under Tyr-
es Herredømme. Da de tyrkiske Sul-
fulgte den rigtige Politik ikke at gjøre
Herredømme altfor trykkende for de under-
ne Folk, led G. i den første Tid efter
Erobring i materiel Henseende ikke meget,
Trældommen under et barbarisk og i
es Henseende fanatisk Folk ikke undlod
e sin demoraliserende Indflydelse. Tyr-
lod Grækerne beholde deres egen Com-
lforfatning, Øerne vare endog factisk uaf-
ge og betalte kun en Tribut, naar Kapudan
viste sig med Flaaden. Værre blev Til-
t, da G. blev Gjenstand for gjentagne
mellem Tyrkerne og Venezianerne. Fre-
573 bragte de sidste Rester af det græske
d i Tyrkernes Hænder, og 1669 bemæg-
de sig Kreta. Vel tilbagevandt Vene-
e fra 1685 Morea og beholdt det ved
i Carlowitz 1699, men de mistede det igjen
afstod det ved Freden i Passarowitz 1718),
blev G. fuldstændig en tyrkisk Provins,
i Paschaliker, som stod under Stathol-
i Rumelien; en stor Del af Øerne var
overladt tyrkiske Embedsmænd til Be-
og Indtægtskilde. Den tyrkiske Rege-
iltagende Svaghed gjorde det muligt for
rne at øve stor Vilkaarlighed, og nu blev
yrkeherredømmet, især paa Fastlandet,
trykkende. Venezianernes Herredømme
orea i Slutn. af det 17de Aarh. vakte
eligt Liv blandt Grækerne, skjønt det
saa kort. Desuden holdt Mainoterne i
ge Lakonien sig uafhængige, og ligeledes
e de mange Klephter i det nordlige G.
alfølelsen, medens Grækerne samtidig i
tinopel (Fanarioter) vandt stor Ind-
dels som Embedsmænd, dels som Ho-
i Rumænien. Under Ruslands Krig
yrkiet gjorde Mainoterne Oprør 1770,
es i Stikken ved Freden 1774. I Slutn.
18de Aarh. stiftedes det første Hetæri,
t opløstes, da Rhigas 1798 blev ud-
af Østerrigerne til Tyrkerne og hen-
Derimod fremmede en Mængde højere
det aandelige Liv, og den stigende Vel-
om den udbredte Handel i Middelhavet
ltes 600 græske Handelsskibe) medførte,
et tyrkiske Aag helt utaaleligt. 1812
et nyt Hetæri, som efter sit foregivne
Formaal kaldte sig „Musavennernes
d“, og 1814 et andet, „Vennesamfun-
m snart talte alle fremragende Mænd

i G. i sin Midte; dets Plan gik ud paa intet mindre end at gjenoprette det gamle byzantinske Rige med det græske Folk som ledende Stamme. Røret i Spanien og Italien 1820 gav det Mod, og da Ali Pascha af Janina begyndte sin Opstand mod Sultanen, knyttedes Forbindelser med ham. 7 Marts 1821 kom det til Udbrud i Valachiet under Ledelse af Fyrst Alexander Ypsilanti, Georgakis og Rumæneren Theodor Vladimirescu; men den sidste vilde ikke alene fordrive Tyrkerne, men ogsaa fortrænge den græske Indflydelse, og Ypsilanti havde tillige det personlige Maal at gjøre sig til Herre i det nye Rige. Forsøget mislykkedes aldeles, Bojarerne holdt sig tilbage, Haabet om russisk Hjælp skuffedes, idet Kejser Alexander I ligefrem udtalte Dadel over Opstanden, og allerede i Maj havde Tyrkerne under store Grusomheder indtaget Galacz og Bukarest. Georgakis lod Vladimirescu henrette som Forræder, men efter nogle tabte Træfninger sprængte han sig selv og sine sidste Kampfæller i Luften i Klostret Sekku 20 Sept — en Handlemaade, der i den senere Krig fik flere Efterlignere — medens Ypsilanti i Juni var flygtet til Østerrig. Imidlertid var Opstanden udbrudt paa Morea 2 Apr., efter at Ærkebispen i Patras, Germanos, allerede 6 Marts havde kaldt Folket til Vaaben; 6 Marts var ogsaa udset til en Opstand i Constantinopel, hvorved Flaaden skulde opbrændes, men den opdagedes før Tiden. Paa Morea fortrængte Klephten Kolokotronis og Mainothøvdingen Mauromichalis efter blodige Kampe i Løbet af en Maaned Tyrkerne (15,000 dræbtes i disse Kampe), saa at de kun havde faa befæstede Punkter inde, som til Dels faldt i Grækernes Magt i Sommerens Løb. Øerne undtagen Chios fulgte efter, idet Spezzia og Hydra gav Signalet, og største Delen af Hellas (Athen 7 Maj) ligeledes; selv Kvinder tog Del i Kampen, saaledes Bobolina paa Spezzia. Derimod mislykkedes Forsøget i Makedonien, og i det nordlige G. beholdt Tyrkerne Overhaand. I Constantinopel fremkaldte Opstanden Paaskedag 22 Apr. forfærdelige Optrin, hvorved bl. a. Patriarchen Gregorios og mange Præster dræbtes og 16 Kirker nedbrødes; de efterlignedes i andre store Byer, saa at man i alt regner 30,000 Grækere at være faldne som Ofre for den tyrkiske Pøbels Raseri, medens Kvinderne skjændedes og bortsolgtes i Trældom. Disse Grusomheder vakte end mere Grækernes Iver og fremkaldte siden blodig Gjengjæld, stundum forbunden med troløse Brud paa Tro og Love. Snart kom dog ogsaa Grækernes gamle Svagheder, indbyrdes Skinsyge, Uenighed og personlig Ærgjerrighed, for Dagen; der opstod Strid imellem Krigerhøvdingerne Demetrios Ypsilanti, Kolokotronis og Odysseus (en gammel Armatolfører) paa den ene Side og Stammeprimaterne Mauromichalis og Maurokordatos paa den anden, og der dannedes flere Regeringer i de forskjellige Egne. I Jan. 1822 samledes i Epidauros Udsendinge fra hele G.; de vedtog en meget frisindet Grundlov og søgte at tilvejebringe Enighed ved at dele Magt- og Æresposter iblandt Førerne, medens Maurokordatos som Regeringens Secretær blev den egentlige Leder.

Kampen fortsattes med vexlende Held; Odysseus ødelagde i Sept. 1821 en tyrkisk Hær, der søgte at trænge igjennem Thermopylæ; og en anden tyrkisk Hær led i Juli 1822 Nederlag paa Morea. Ogsaa indtoges Borgen i Athen og Nauplia, men Sulioterne bleve slagne ved Arta i Juli 1822 og tabte n. A. deres tapre Høvding M. Bozzaris, da han vilde undsætte Missolonghi, som blev haardt beleiret. Til Søs havde G. under Hydrioterne Miaulis og Konduriotis afgjort Overmagt, og da Tyrkerne i Apr. 1822 havde indtaget og hærjet Øen Chios (af 100,000 Indb. blev kun et Par Tusende tilbage, medens 40,000 dræbtes og 47,000 bortførtes i Trældom), hævnede Kanaris denne Udaad ved at opbrænde et tyrkisk Admiralskib ved Tenedos (19 Juni); to Aar senere fik Ipsara samme Skæbne som Chios og hævnedes paa lignende Maade. Imidlertid havde G. søgt Støtte i Udlandet; en Henvendelse til de christne Magter afvistes af Congressen i Verona, medens den offentlige Stemning i Folkene reiste sig med stedse stigende Kraft, og der sendtes baade Pengehjælp (s. **Eynard**) og Frivillige (Philhellener), blandt hvilke maa nævnes Lord Byron, der døde 1824 i Missolonghi. Ogsaa stiftedes i Febr. 1824 det første Laan i London paa 350,000 Pd. St. (800,000 Pd. nominelt Beløb), og G. tænkte endog paa at slutte sig til England ligesom de joniske Øer. Derimod vedblev den indre Splid; Odysseus blev 1825 dræbt som Forræder, og Kolokotronis holdtes en Tid lang fængslet for Oprørsforsøg. Imidlertid havde Sultanen udnævnt Mehemed Alis Søn Ibrahim til Pascha over Morea, og han udrustede en stor ægyptisk Hær og Flaade. Vel lykkedes det i Nov. 1824 Miaulis at slaa Flaaden og jage den tilbage til Alexandria, men i næste Maaned førtes Landgangshæren til Kreta og derfra i Febr. til Morea, hvor den indtog Navarino og senere bredte sig over Halvøen, som hærjedes med systematisk Grusomhed. 23 Apr. 1826 faldt Missolonghi efter tappert Forsvar i Ibrahims og Reschid Paschas Hænder; den sidste undertvang tillige Østgrækenland, medens Ibrahim sendte Skibsladninger af Fanger bort i Trældom og tænkte paa at gjøre Morea til en Ørken ved at omhugge Figen- og Oliventræerne, for siden at befolke den med Ægyptere. Dog opgav man i G. ikke Modet, da Karaiskakis vandt nogle mindre Fordele og Maina modstod alle Ibrahims Angreb. En ny Nationalforsamling i Trøzen valgte i Foraaret 1827 to Engelskmænd Church til Overgeneral og Cochrane til Admiral samt den tidligere russiske Minister Capodistrias til Regent paa 7 Aar; samtidig besluttede Stormagterne at skride ind imod det fortsatte Slagteri af Christne. Allerede i Jan. 1824 havde Rusland foreslaaet de andre Stormagter, at der skulde oprettes tre skatskyldige græske Fyrstendømmer (Øst-G. med Thessalien, Vest-G. med Epiros og Syd-G. med Kreta), og 4 Apr. 1826 sluttede England og Rusland en Overenskomst, hvorefter hele G. skulde oprettes til en skatskyldig Vasalstat under Tyrkiet med en indfødt Fyrste og fuld Trosfrihed; Frankrig tiltraadte Aftalen, men Østerrig gav Afslag. Da Tyrkiet afviste enhver Indblanding i sine indre Anliggender, vedtog de tre Magter 6 Juli 1827 at kræve Vaabenstilstand og tilbyde fælles Mægling og bød deres Flaader at hindre nye Troppers Tilførsel fra Ægypten. Tilfældet fremkaldte nu et Sammenstød, der førte til Søslaget ved Navarino 20 Oct. og den tyrkisk-ægyptiske Flaades Ødelæggelse. I Aug. n. A. landede den franske General Maison med 14,000 Md. paa Morea, hvorpaa Ægypterne drog bort, medens Dem. Ypsilanti indtog Øst-G. 16 Nov. 1828 stilledes G. (d. e. Morea og Øerne) under de tre Beskyttelsesmagters Garanti, og 23 Juli 1829 aabnedes en ny Nationalforsamling i Argos. Imidlertid havde Sultanen paaført Rusland Krig, men maatte ved Freden i Adrianopel love at rette sig efter Stormagternes Beslutning. Af Frygt for, at G. skulde komme under russisk Indflydelse, krævede Vestmagterne og Østerrig, at G. skulde have fuld Selvstændighed, men et mindre Landomraade, og i Henhold hertil erklærede Stormagts-Conferencen i London 3 Febr. 1830 G. for en uafhængig Stat, hvori Tyrkiet 24 Apr. samtykkede. — G. som selvstændigt Rige. Kronen tilbødes først Prins Leopold af Sachsen-Koburg; men han afslog den, fordi Grænserne mod Nord vare afstukne saaledes, at G. savnede Midler til at føre et sundt politisk og nationalt Liv, ligesom ogsaa Kreta og Chios unddroges det. Capodistrias vedblev derfor at styre Landet, men viste stor Herskesyge over for Palikarhøvdingerne og andre fremragende Mænd og søgte at bringe G. under russisk Indflydelse og at indføre russiske Indretninger. Opstande udbrød derfor i Maina (Foraar 1830) og paa Hydra (Juni 1831), der endog erklærede sig uafhængig; Miaulis opbrændte Flaaden 13 Aug. 1831, for at den ikke skulde falde i Præsidentens — eller Ruslands — Hænder, og 9 Oct. blev Capodistrias myrdet som en personlig Hævn af Mauromichalis's Slægt. 6 Maaneder senere blev hans Broder Augustin fordreven, og 7 Maj 1832 udnævntes Prins Otto af Bayern til Konge. Han kom til G. i Jan. 1833, men indtil han blev myndig, skulde G. styres af et Regentskab under Grev Armansperg. Et Laan paa 60 Mill. Frcs. optoges under Stormagternes Garanti, men bortødsledes i kort Tid, især paa de mange bayerske Embedsmænd, som ansattes, og til de 3,500 Md. bayerske Tropper, som fulgte Kong Otto, samt til Forlæggelse af Hovedstaden fra Nauplia til Athen (Jan. 1835) og til et omfattende Bureaukrati. Ogsaa søgte Regentskabet at indføre alskens tyske Indretninger, medens det undertrykkede alle Elementer til en national, demokratisk Selvstyrelse. Til dets Fortjenester høre de omfattende Love om Retsplejen (1834), Folkeskoleloven og Inddragningen af de fleste Klostre. Derimod forstyrredes Retssikkerheden af Røverbander og Sammensværgelser, samt 1834 af et alvorligt Oprør paa Morea. Der indtraadte ingen Forandring, skjønt Otto 1 Juni 1835 selv overtog Regeringen, ja end ikke, da Armansperg i Febr. 1837 fjærnedes. Først i Dec. s. A. indsattes et nationalt Ministerium Zographos, der efterhaanden bortsendte de tyske Tropper og de fleste fremmede Embedsmænd;

rimod vedligeholdtes Enevælden, som øvedes
ed stor Vilkaarlighed under Indflydelse af en
rsk-bayersk Hofcamarilla, medens de forskjel-
e Stormagters Afsendinge intriguerede for og
od de vexlende Ministerier. Til sidst gav
ı voxende Uvilje sig Udbrud i en Opstand i
hen 15 Sept. 1843 under Oberst Kalergis,
tvang Kongen til at afskedige alle frem-
de Embedsmænd, indsætte et nyt Ministe-
m under Metaxas og indkalde en National-
samling. Denne samledes 20 Nov. 1843
udarbejdede en Forfatning med to Kamre
r fransk-belgisk Tilsnit, men med alminde-
Valgret. Den bragte dog ikke Lægedom
de Onder, hvoraf G. led; de fremmede Af-
dinges Intriguer vedbleve, og Hoffet søgte
Bestikkelser og anden Corruption at til-
evinde sin tabte Indflydelse; jævnlige Uro-
ıeder og gjentagne Ministerskifter hemmede
dets Udvikling og umuliggjorde Orden i
Finanser. Dertil kom 1847 Stridigheder
Tyrkiet i Anledning af Grænsekrænkelser
1850 med England, der forbitret over at
tabt sin Indflydelse og skinsyg over den
ske Skibsfarts stærke Udvikling i Middel-
et tog Anledning af nogle Pengetab, som
elske Undersaatter skulde have lidt, til
lokere G.s Havne (Jan.—Febr.) og op-
ge dets Handelsskibe, indtil G. gav efter
dette Misbrug af den stærkeres Ret. Ved
nere Prøvelse af de indgivne Krav viste
g aldeles grundløse, og det største af dem,
fremsattes af en portugisisk Jøde Pacifico
650,000 Frcs., nedsattes til 3,750. 1850
des det endelig at tilvejebringe en Ord-
af den selvstændige græske Synodes (op-
t 1834) og Kirkes Stilling til Patriarchen
onstantinopel. Under Krimkrigen vaktes
e Ønsker om at vinde naturlige Grænser
Nord; mange Friskarer (under Grivas)
e Indfald paa tyrkisk Grund, og Rege-
n saa igjennem Fingre dermed, især under
irkning af Dronningen, Amalie af Olden-
, indtil Vestmagterne i Maj 1854 gjorde
at Ende derpaa ved at landsætte et fransk
pecorps i Piræus og nøde Kongen til at
tte et nyt Ministerium under Maurokor-
og Kalergis. Friskarerne kaldtes nu
e, men den franske Besætning blev dog
ıde i G. lige til Febr. 1857. Allerede
ar efter var den tidligere Sympathi for
en vegen for en stærk Mistillid, og i
1861 gjordes et Mordforsøg paa Dron-
n, som da var Regentinde, uden at Kon-
rde fuldt straffe Gjerningsmanden. Kon-
lbød Admiral Kanaris at danne et Mi-
um, men da denne krævede Camarillaens
else og streng Gjennemførelse af det par-
tariske System, afslog Kongen dette sidste
z paa en mindelig Løsning af Striden.
de i Febr. 1862 udbrød en Militærop-
i Nauplia, som vel kuedes, men forblev
et, og i Oct. en ny i Akarnanien, som
efterlignedes i andre Byer og i Hoved-
Da Kongen 23 Oct. vendte hjem til
fra en Lystrejse omkring Morea, var
llerede afsat og en provisorisk Regering
af Bulgaris, Kanaris og Rufos. Uden
søge Modstand rejste Kong Otto bort,

dog under Protest. I Dec. valgtes ved almindelig Folkeafstemning med 230,000 Stemmer af 241,000 Prins Alfred af England til Konge, fordi G. derved haabede at kunne vinde de joniske Øers Tilknytning; thi her var, især siden 1848, Ønsket om en Forening med Moderlandet blevet meget levende. I Følge en Aftale imellem Beskyttelsesmagterne maatte Prinsen ikke modtage Valget, men England lovede dog at afstaa Øerne og gav Anvisning paa Prins Vilhelm af Danmark, som 30 Marts 1863 enstemmig valgtes af den græske Nationalforsamling, der var traadt sammen 22 Dec. og 16 Febr. havde udtalt Kong Ottos Afsættelse. Den fornødne Overenskomst kom dog først i Stand 13 Juli, og 30 Oct. kom den nye Konge, Georg I, til G. Kort forud (5 Oct.) havde de joniske Øers Parlament enstemmig vedtaget Tilslutningen til G., og i Maj 1864 fandt deres Overgivelse Sted. I Aug. s. A. paabegyndtes en Forfatningsrevision, hvorved bl. a. det tidligere kongevalgte Senat afskaffedes, og 28 Nov. blev den nye Grundlov besvoren af Kongen. Den indre Rolighed har ikke senere været forstyrret trods Partiernes heftige Brydninger og de talrige Ministerskifter (over 30 siden Oct. 1863); disse skyldes den strænge Hævdelse af det parlamentariske System og have for største Delen holdt sig inden for en snæver Kreds af Personer (Bulgaris, Deligeorgis, Kumunduros, Trikupis og Zaimis have hver flere Gange været Førsteminister og stundum Medlemmer af samme Regering). Fremgangen har derfor været mindre, end man ellers kunde vente. Sparsomhed har ikke vundet Indgang i Statshusholdningen trods Finansernes slette Tilstand, og Corruption har vist sig baade ved Valgene og i Forvaltningen. Ogsaa vedvarede Røvervæsenet trods flere strænge Love og Aftaler med Tyrkiet om gjensidig Bevogtning af Landegrænsen; i Apr. 1870 bleve flere fornemme engelske Rejsende opsnappede paa Marathonsletten uden for Athen og senere dræbte, da Soldaterne gjorde Jagt paa Røverne. Efter den Tid synes Retssikkerheden dog at være bleven forbedret, og baade i Handel, Skibsfart og Agerbrug ere Fremskridt umiskjendelige, men især paa det aandelige Omraade som Følge af Folkets almindelige Iver for at opnaa højere Dannelse. De tidligere forsømte Vejanlæg fremmes nu med Iver, nogle Jærnbaner ere blevne byggede, og 1882 aabnedes Arbejderne paa Korinth-Landtangens Gjennemskæring. Udadtil have alle Tanker været rettede paa at tilknytte de endnu fraskilte Landsmænd. Da Opstanden paa Kreta udbrød (1866—69), drog store Skarer af Frivillige derover, men Tyrkiets og Stormagternes Trusler tvang Regeringen til at holde igjen. Under Ruslands Krig med Tyrkiet 1877 var der i G. stor Lyst til at kaste sig ind i Kampen; et nationalt Ministerium dannedes af Førerne for alle de politiske Partier med Kanaris i Spidsen; man rustede af alle Kræfter, men Hærens Fremrykning standsede, da Freden sluttedes i Febr. 1878. Det viste sig nu, at Rusland alene saa paa de slaviske Folks Tarv, og G. haabede da at vinde Udvidelse ved Vestmagternes Hjælp. Frankrigs Understøttelse

skaffede ogsaa et Tilsagn herom paa Congressen i Berlin, men Tyrkiet unddrog sig Opfyldelsen, fordi England viste stor Ligegyldighed, og det tegnede stærkt til Krig mellem G. og Tyrkiet. Først da Gladstone i Apr. 1880 havde afløst Beaconsfield, tog ogsaa England Parti for G.; en ny Conference i Berlin i Juni fastsatte Grænsen, men først i Maj 1882 kom det til en endelig Aftale, da Tyrkiet haardnakket vægrede sig ved at afstaa noget Stykke af Epiros. I Løbet af Sommeren trak Tyrkerne sig bort, og de nye Landskaber, Thessalien og en lille Strimmel af Epiros, toges i Besiddelse. Dog gaa G.s Ønsker endnu langt videre og omfatte ogsaa Makedonien, Resten af Epiros, samt Kreta og de mindre Øer. Da det i Slutn. af 1885 tegnede til, at Bulgarien skulde opnaa Østrumeliens Tilknytning, rejstes i G. stærke Krav paa en tilsvarende Udvidelse, og omfattende Rustninger foretoges; men Ministeriet (Delyannis, siden Maj 1885) gav efter for Stormagternes Tryk og holdt den krigerske Stemning i Tømme.

Kunst. S. Artt. **Billedhuggerkunst, Bygningskunst, Maleri** og (nedenfor) **Musik.**

Literatur. 1ste Periode, fra de ældste Tider til henv. Midten af det 6te Aarh. f. Chr. Hos Grækerne, som hos de fleste andre Folkeslag, stod Poesien fra først af i et nært Forhold til Gudsdyrkelsen; Hymner og andre Sange til Gudernes Pris vare Poesiens første Udslag. Men det varede ikke længe, inden Poesien begyndte at brede sig ud over et videre Omraade; de talrige Kampe, dels mellem de forskjellige græske Stammer indbyrdes, dels mod barbariske Folkeslag, ydede den et rigt Stof. Saaledes uddannede sig omtr. 900 f. Chr. det heroiske Epos, hvis Hovedrepræsentant er Homer. Efter Homer bearbejdedes den episke Sangkreds i hele sin Udstrækning af en Række Digtere, der tilsigtede at sætte deres Digte i Forbindelse med Iliaden og Odysseen, saaledes at derved en sammenhængende Cyklus dannedes (cykliske Digtere, s. d. A.). En anden Retning af den episke Poesi uddannede sig noget senere paa G.s Fastland (det heroiske Epos's Hjemstavn var Lilleasien og Øerne); Hovedrepræsentanten for denne dels didaktiske, dels genealogiserende Retning var Hesiodos. Efterhaanden som den politiske Tilstand i G. forandrede sig og republikanske Regeringsformer begyndte at træde i Stedet for de monarchiske, begyndte ogsaa Poesien at bryde sig nye Baner; jo flere Lejligheder der efterhaanden frembød sig for det enkelte Individ til at gjøre sin Subjectivitet gjældende i det politiske Liv, desto større blev ogsaa paa Poesiens Omraade Trangen til individuel Udtalelse. Overgangen fra den episke til den lyriske Poesi skete gjennem Elegien i en Række af Nuancer (den heroiske, politiske, gnomiske og erotiske E.); af de mange Digtere, der udmærkede sig i denne Retning (Kallinos, Tyrtæos, Solon, Theognis, Mimnermos), haves kun Brudstykker. Omtrent samtidig med dette Fremskridt i Poesien uddannedes en ny Digtform, det jambiske Digt (Archilochos, Hipponax). Gjennem disse Overgangsled uddannede sig den egentlig lyriske Poesi, der spaltede sig i to Hovedretninger, den æoliske, hvis Digte vare beregnede paa at foredrages af en enkelt Person, og den doriske, hvis Digte bleve foredragne af et Chor. Af de til denne Periode hørende Digtere af den første Retning vare de betydeligste Alkæos og Digterinden Sappho; til den sidste Retning hørte Alkman, Arion og Stesichoros. — 2den Periode, fra c. 550 til 300 f. Chr. I denne Periode findes der kun faa Spor af episk Digtning, hvorimod Lyriken i begge sine Retninger dyrkedes med Iver. Det æoliske Melos udbredte sig i denne Periode uden for den æoliske Stamme uden dog derved at forandre sin Charakter eller Foredragsmaade; den mest fremtrædende Digter i denne Gren af Poesien er Joneren Anakreon (550—500). Den doriske Chorlyrik naaede sit Højdepunkt i Pindar (522—442). Athen hævede sig efterhaanden til at være den græske Literaturs Hovedsæde; her uddannede sig i denne Periode Poesiens tredje Hovedart, Dramaet. Fra de Fester, der fejredes til Ære for Dionysos, tog Dramaet sin Udgang, saa vel Tragedien som Komedien; begge Arter vare allerede fra Begyndelsen af strængt adskilte og udledede deres Oprindelse fra forskjellige dionysiske Festskikke. Nærmest til Tragedien sluttede sig det saakaldte Satyrspil. Som den første tragiske Digter nævnes Thespis (c. 550); gjennem en Række af mindre betydelige Digtere udviklede sig nu Tragedien, indtil den naaede sit Højdepunkt i de tre store Tragikere Æschylos (525—456), Sophokles (495—406) og Euripides (480—407). Den attiske, saakaldte gamle Komedie var helt igjennem politisk og forudsatte som nødvendig Betingelse en fri republikansk Forfatning, der tilstedede, at alt, baade Forhold og Personer, blev gjort til Gjenstand for den komiske Digters skarpe Satire. Den eneste Digter, af hvem vi have fuldstændig opbevarede Komedier, er Aristophanes (digtede 427—388); ved Siden af ham nævner Oldtiden med stor Berømmelse Eupolis, Krates og Kratinos. Et uberegneligt Fremskridt gjorde Literaturen i denne Periode derved, at Prosaen i sine forskjellige Retninger begyndte at blive Gjenstand for kunstmæssig Bearbejdelse. Begyndelsen hertil skete hos Jonerne, hvis Philosopher ophørte at benytte den metriske Form til at udtale Resultaterne af deres Granskninger, der for største Delen havde til Gjenstand Universets Natur og Væsen (den physiske Skole); den første af disse var Pherekydes; efter ham fulgte Anaximandros, Anaximenes, Heraklit, Anaxagoras o. fl. En overordentlig stor Indflydelse paa det prosaiske Foredrags Uddannelse havde Sophisterne (Protagoras, Gorgias, Hippias). Ved Sokrates og hans Disciple, fornemmelig Platon, bragtes Philosophien ind paa en ny Bane (Dialektiken og Ethiken). Efter en Række kunstløse Forsøg paa prosaisk Fremstilling af historiske Begivenheder (Logographerne) fremtraadte Herodot, Historiens Fader (f. 484); videre uddannedes Historieskrivningen af Thukydides og Xenophon; ogsaa Theopompos og Ephoros fortjene at nævnes. Veltalenheden, der havde en saa naturlig Støtte i Athens Forfatning og Forhandlingerne i Folkeforsamlingerne, naaede i denne Periode, til Dels paavirket af Sophisterne, sit Højdepunkt gjennem en Række af ud-

ede Talere: Antiphon, Lysias, Isokrates, ines og fremfor alle Demosthenes. Som denen i denne den græske Literaturs syl- og rigeste Periode fremtræder Aristoteles, and af overlegne Aandsgaver, der i sine er omfattede Videnskabens forskjellige Ret- :; hvad Grækerne indtil hans Tid havde agt i Naturhistorie, Physik og Mathe- . i Sprogvidenskab, Rhetorik og Logik, i og Poesi, i Statslære, Historie og Philo- var Aristoteles hjemme i og omfattede d sit videnskabelige Net. — 3dje Pe- , fra c. 300 f. Chr. Da Alexandria, at Athen havde mistet sin fremragende e Betydning, var blevet Literaturens og kabernes Hovedsæde, kaldes den første i denne Periode som oftest den alexan- Tid (s. Alexandrinsk Literatur). Charak- for denne er det høje Standpunkt, som t af Mathematik og Astronomi naaede efere som Euklid, Archimedes, Hippar- a.; ved Anvendelse paa Mechanik, Op- nsik naaede Mathematiken derhos stor Betydning. Som Naturhistoriker ud- e sig Theophrastos, Aristoteles's Di- i Lægekunsten Herophilos og Erasi- I Philosophien arbejdedes der videre skjellige Skoler (den stoiske, peripatetiske, ske, epikuræiske), hvilke for største Delen havde begyndt at udvikle sig i den fore- Periode. De grammatiske Studier be- es med Forkjærlighed. I Historieskriv- fremkaldte Alexanders vidunderlige Be- n omfangsrig Literatur, men af under- Værdi. Blandt de Historieskrivere, der engere nede i Perioden, maa fremhæves s (c. 150 f. Chr.) og Plutarch (paa Tra- d), den sidste græske Historieskriver af ende Betydning. Poesien spillede ikke emtrædende Rolle i denne Periode; som r fremtræde i Beg. af Perioden den nyere attiske Komedie (Menandros, n o. fl.) og Idyllen (Theokrit, Bion os). Fra Augusts Tid blev Rom Vi- nes Midtpunkt; her fandt den g. L. Hjem, hvor Interessen for den, om stedse ringere Resultater, vedvarede nder de vestromerske Kejsere som senere yzantinerne; Athen bevarede endnu Tid sin Stilling som et Slags Høj- Studiet af Philosophi og Rhetorik. e mest fremragende Aander i denne første Del er Lukianos. S. ogsaa ke Skole og om den christelig-philoso- eratur Alexandrinske Skole o. fl. Jvfr. angaaende de enkelte fremtrædende Li- ninger og Personligheder de forskjel- te Artikler.

g Vægt. Ved Lov af 28 Sept. 1836 etriske Maal- og Vægtsystem indført Vibehold af de ældre Benævnelser, t adskille den nye Betydning fra den ve faaet Tillægsordet „kongelig". — demaal. Den kongelige Piki er lig ell. 3,184200 danske Fod. Den deles i os (Decimeter) à 10 Daktyler (Centi- 10 Gram (Millimeter). 1 kongelig Kilometer) er 1000 Piki. 1 græsk Mil ter) er 10 kongelige Stadier ell. 1,3276 danske Mile. — 2) Flademaal. 1 kongelig Stremma er lig 1 Dekare ell. 2,538 danske □ Alen (1 dansk Skjæppe Land er 1,750 □ Alen). — 3) Rummaal. 1 Liter er som den franske lig 1,033068 danske Potter og deles i 10 Kotyli (Decilitres) à 10 Mystra (Centilitres) à 10 Kubus (Millilitres). Ved Kornmaalet er 1 kongelig Kilo lig 100 Litres ell. 5,7804 danske Skjæpper. — 4) Vægt. 1 kongelig Drachme er lig 1 Gram. Den deles i 10 Oboler (Decigram) à 10 Gran (Centigram). 1 Mine er 1,500 Drachmer, lig 1½ Kilogram ell. 3 danske Pund. 1 Talent er 100 Miner ell. 300 danske Pund. Denne Vægt gjælder for alle Gjenstande. — De ældre græske Maal, som endnu hyppig forekomme, vare følgende. Længdemaal. Den lille Piki eller Endaseh (oprindelig den constantinopolitanske for Silke) var 287,356 Pariser-Linjer, lig 2,066 danske Fod. Den store Piki for Linned og Uld var 296,565 Pariser-Linjer, lig 2,132 danske Fod. Landmaalernes Piki var 332,473 Pariser-Linjer, lig 2,390 danske Fod. Den gamle Stadion var 184,184 kongelige Piki eller Meter, lig 587 danske Fod. — Flademaal. Den gamle Stremma var 3,025 smaa □ Piki, lig 3,224 danske □ Alen. — Rummaal. 1 Kilo var 33,180 Litres, lig 34,32 danske Potter eller 1,81 Skjæppe. — Handelsvægten var dobbelt. a) Den venezianske svære Vægt (Peso grosso) for Korender osv. 1 Pund (Libbra) var 477 Gram, lig 0,954 danske Pund. 1 Millar (Migliajo) var 1000 Libbre ell. 954 danske Pund. b) Okevægten for Silke osv. 1 Oka, Occa ell. Stadera var 1,280 Gram ell. 2,56 danske Pund. Den deltes i 400 Drachmer. 1 Kantar var 44 Oker, 1 Pinaki 9 Oker. — For Sølv og Guld brugtes ogsaa før den franske Vægt. Medicinalvægten var den bayerske.

Musik. Om end Musiken i G. stod langt tilbage i Udvikling for de andre skjønne Kunster, er det dog utvivlsomt, at den der indtog en selvstændigere Stilling end hos de øvrige antike Folk. Den udgjorde ikke blot en Del af den religiøse Cultus, men hørte med til den almindelige Dannelse. Paa Skuepladsen spillede Choret en vigtig Rolle. Ved Fester og Gjæstebud manglede det aldrig paa Declamatorer og Sangere, som reciterede og sang episke og lyriske Digtninge til Kitharaens Klang. Ved de hellige Lege kæmpede Fløjteblæsere og andre Instrumentister om Prisen, og i Athen og Sparta havde man særegne Bygninger til Musikopførelser. Intet Under derfor, at Enthusiaster for græsk Kunst ogsaa have overført deres Begejstring paa den græske Musik. Des værre maa de dog nøjes med de almindelige Udtalelser om Musikens store Virkninger, som findes hos de græske Forfattere. Man har ikke som ved Sculpturen og Poesien sikre Mindesmærker at holde sig til; de existere des værre ikke. De eneste formentlige Rester af gammelgræsk Musik ere nemlig Melodien til en Ode af Pindar, som Pater A. Kircher c. 1650 fandt i et Kloster ved Messina, men hvortil Manuskriptet senere er forsvundet, samt tre andre Hymnemelodier, der fandtes i Rom som Tillæg til Musiktractater af Aristides og Bryennius og c. 1580 offentliggjordes af V. Galilei. Men Ægtheden af disse Melodier er omtvistet,

og dernæst ere meget forskjellige Fortolkninger gjorte gjældende ved Overføringen af de græske Tonetegn til vort Node- og Taktsystem. Disse Melodier give altsaa kun et lidet fyldestgjørende Svar paa Spørgsmaalet om den egentlige Beskaffenhed af den græske Musik. Noget nærmere kommer man ved Hjælp af den græske Tonelære, af hvilken vi besidde temmelig udførlige Fremstillinger. Denne viser bl. a., at Grækerne, uagtet de havde en i mange Henseender fint udviklet Musiklære, betragtede Tersen som Dissonans og maatte betragte den som saadan, fordi dens Toneforhold vare feil beregnede. Men deraf følger da, at harmonisk Flerstemmighed har været ukjendt for dem, idet denne ikke er tænkelig, hvor den vigtigste Accord, Treklangen, mangler. Den græske Musik har derfor sikkert kun været enstemmig og med Fordoblinger i Octaven, og denne Antagelse bestyrkes ogsaa af Forfatterne, der vel bruge Ordet Harmoni, men derved forstaa alt, hvad der hører til en velordnet Melodik. Den har ikke været Kunst i vor Forstand, men har ikke desto mindre havt stor Betydning for os; thi paa den græske Tonelære byggedes Middelalderens Musiktheori, og der er næppe Tvivl om, at græske Hymnemelodier ere blevne brugte ved Gudsdyrkelsen i Christendommens første Aarhundreder og have tjent som Forbilleder ved Compositionen af nye Melodier.

Græsk Mythologi. Herved forstaas Samlingen af Grækernes Myther baade om Guderne og Heroerne. Grækernes Religion var oprindelig en Naturreligion, Dyrkelse af de fælles indoeuropæiske Lysguder, og endnu kan man ved de fleste græske Guder paavise, at de fra først af have været dyrkede som en eller anden personificeret Naturkraft, men senere bleve disse Guder mere og mere menneskeliggjorte (anthropomorphiserede), især af Digterne Homer og Hesiodos. I den egentlig historiske Tid vare alle Grækere enige om at anerkjende og dyrke som Guder de 6 Kronider (s. d. A.) og følgende Børn af Zeus: Athene, Apollon, Artemis, Hephæstos, Ares, Aphrodite, Hermes og Persephone, foruden en Mængde underordnede Guddomme; men i enhver Stat dyrkedes dog særlig én Gud, under hvis Beskyttelse man mente, at Staten stod, f. Ex. i Athen Athene, i Argos Hera, i Delphi Apollon osv. Grækerne tænkte sig deres Guder i menneskelig Skikkelse og med menneskelige Fornødenheder og Lidenskaber, men udødelige og i visse Henseender med overnaturlige Evner; saaledes vare de f. Ex. mindre afhængige af Afstande i Rummet end Menneskene. Guderne interesserede sig for de menneskelige Anliggender og forfulgte eller beskyttede de enkelte Mennesker, men kunde dog ikke omstyrte, men højst opsætte Udførelsen af Skæbnens Bestemmelser. De dyrkedes af Menneskene ved religiøse Fester, Bønner og Ofringer og tilkjendegav Menneskene deres Villie ved Orakler og Tegn, som de sendte dem. I Tidens Løb sank Grækernes Tro paa Mytherne, og f. Ex. Lukianos angriber og spotter dem i sine Dialoger med skaanselløs Vittighed. Angaaende de enkelte Myther s. Artt. ved de enkelte Guders og Heroers Navne.

Mønt. Møntenheden er siden 1833 Drachmen, der deles i 100 Lepta, og i Følge Loven af 10 Apr. 1867 udmøntes denne fuldstændig overensstemmende med den franske Franc. Af Guldmønter findes Mønter paa 20, 10 og 5 Drachmer (Finhed 900), af Værdi henholdsvis 14 Kr. 40 Øre, 7 Kr. 20 Øre og 3 Kr. 60 Øre. I Sølv findes Courantmønter paa 5 Drachmer (Finhed 900) og Skillemønter paa 2 og 1 Drachme samt Mønter paa 50 og 20 Lepta (alle af Finhed 835). I Bronze findes Mønter paa 10, 5, 2 og 1 Lepton.

Græske Oldsager (Antiqviteter) kalder man de forskjellige til Kunstens eller det daglige Livs Omraade henhørende Culturfrembringelser, der ere komne til os fra den græske Oldtid. I en anden Forstand betegnes med Navnet græske Antiqviteter den Del af Oldtidsvidenskaben, som fremstiller de gamle Grækeres Culturtilstande med Hensyn til Statsorganisationen og det daglige Liv. Man skjelner derfor sædvanlig mellem offentlige og private Antiqviteter. Blandt de Mænd, der have arbejdet paa at bringe de græske Antiqviteter i videnskabeligt System, maa fremhæves blandt de ældre Ernesti, Heyne og fremfor alle Winckelmann; i den nyere Tid Welcker, K. O. Müller, Panofka, Gerhard, Overbeck og vor Landsmand Brøndsted. Hvad de Rester af græsk Kunst angaar, som ere naaede til vor Tid, ere de bevægelige, samlede i forskjellige Kunstmuseer, spredte over hele den civiliserede Verden; de ubevægelige (Tempelruiner o. desl.) findes over hele G. og de Lande, som have været berørte af den græske Cultur. Til disse høre fornemmelig Ægypten, Kyrene, Lilleasien, Nordkysten af det sorte Hav, Syditalien og Sicilien. Ogsaa i den øvrige Del af Italien, navnlig i Rom, findes der en stor Skat af græske Oldsager. Der findes ogsaa de vigtigste Museer (navnl. i Rom, Neapel og Firenze, men desuden i næsten alle større Stæder); foruden disse findes der vigtige Museer i London (British Museum), i Paris, Dresden, Wien, Berlin og München. Jvfr. **Archæologi.**

Sprog. Det græske Sprog (jvfr. **Grækerne**) var i Oldtiden splittet i en Mængde Dialekter. Den vigtigste Kilde til Kundskab om disse Dialekter er de gamle Indskrifter, af hvilke særlig i de seneste Aar en Mængde meget vigtige ere blevne fremdragne. De gammelgræske Dialekter gruppere sig paa følgende Maade: den *joniske* Dialektgruppe, til hvilken ogsaa den *attiske* Dialekt nærmest slutter sig, skjønt i adskillige Henseender indtagende en Særstilling; den *doriske* Gruppe (med mange Underdialekter, af hvilke navnlig Lakonisk og Kretisk have udviklet sig ejendommelig); den *nordgræske* Gruppe (Lokrisk, Phokisk osv., tidligere almindelig regnet med til Dorisk, hvorfra den dog rettere bør udskilles); end videre en Række mindre Dialekter, som man tidligere plejede at slaa sammen under den ubestemte Fællesbenævnelse Æolisk, men som i Virkeligheden ere saa forskjellige, at de rigtigere sondres i Enkeltdialekter, nemlig *Bøotisk*, *Thessalisk*, *Asiatisk-æolisk*, *Elisk*, *Arkadisk* og *Kyprisk*. Medens man i hele den ældre Tid paa hvert enkelt Sted bruger sin Dialekt i alle locale Optegnelser (Indskrifter), gjælder dette kun i ringere Grad i Literaturen, idet der her,

g i Poesien, ved en ejendommelig Be-
e og Blanding af de forskjellige Dia-
tidlig udviklede sig en Række mere eller
: conventionelle Sprogformer, forskjellige
forskjellige Stilarter og rettende sig væ-
efter den Dialekt, i hvilken hver enkelt
: først havde faaet sin charakteristiske Form.
emmelig sent uddanner der sig et fælles
! Skriftsprog. Den episke Dialekt, som
de i de ældste Literaturmindesmærker,
eriske Digte, er væsentlig jonisk, dog
ammenblanding af Former fra forskjel-
ældre og yngre Sprogtrin og med Til-
af en mindre Række særlig æoliske For-
· et Forhold, der vidner om en lang
ng af den episke Digtning forud for
iske Digte. I lidt modificerede Skik-
ljenfinde vi den episke Dialekt i hvad
ides i samme eller beslægtede Vers-
saaledes hos Hesiodos, hos Elegikerne
Den lyriske Poesi opstaar først hos
e paa Lesbos i ren æolisk Form (Al-
Sappho). Denne Omstændighed ved-
altid at øve Indflydelse paa Sproget
ne Digtart; en vis større eller mindre
iding af æoliske Former træffes selv i
idommelig udviklede doriske Lyrik, hvis
for øvrigt enten er temmelig rent Do-
t hos Alkman, eller som hos Pindar
in har en dorisk Farve paa en stærk
ggrund. Derimod benytter den i Athen
t dramatiske Literatur den attiske
(i Tragedien i en lidt mere gammeldags
delig Form end i Komedien); kun i Trage-
Chorsange, der i deres Oprindelse slutte
den doriske Lyrik, faar Sproget en let
irve. Vilkaarligere og kunstigere Dia-
dinger fremtræde f. Ex. i den forholds-
opstaaende bukoliske Poesi, navnlig
okrit. Prosaen opstaar først hos Jo-
Philosopher og Logographer), følgelig i
Dialekt, hvilken derefter ogsaa benyttes
dot og Hippokrates, skjønt begge fødte
Snart hævede dog Athen sig mere og
[G.s aandelige Midtpunkt, og den
e Udvikling, som den attiske Litera-
ede gjennem Athens Historieskrivere,
Philosopher og Dramatikere, gav den
Dialekt en umaadelig Overvægt over
ndre græske Dialekter og gjorde den til
indelig anerkjendte Form for Prosa-
f Bestræbelserne for at efterligne den
ialekt uden for Athen fremgik atter en
ificeret Sprogform (*ἡ κοινὴ διάλεκτος*),
blot fra det 3dje Aarh. f. Chr. bliver
s fælles Skriftsprog, til Trods for
rsøg paa at føre Skriftsproget tilbage
ne attiske Form (s. **Atticisme**), men som
den ogsaa bliver det almindelige Tale-
som saadant mere og mere trænger
: Dialekter tilbage, hvilke nu synke
andsmaal for endnu, som det synes,
ldtidens Slutning for største Delen
forsvinde. Til Gjengjæld begynde
er at opstaa, idet Græsk i denne Form
uden for den egentlige græske Verden
ker). Dette Fællessprog finde vi uden
re Forandringer brugt indtil omtr.
Chr., om end Talesproget maa antages ogsaa i selve G. at have forandret sig noget, dels i Udtale, dels med Hensyn til visse grammatiske Former. I den paafølgende byzantinske Tid synker Dannelsen mere og mere til et Lavmaal, og skjønt man i denne Periodes Skriftsprog søger at fortsætte Traditionen fra den tidligere Tid, vidner dog Sproget saa vel ved sin hele raa og ubehjælpsomme Form som ved sin Brimmel af alle Haande Barbarismer baade om Dannelsens umaadelige Tilbagegang og tillige om de stærke Forandringer, Talesproget i denne Periode undergaar. Fra det 12te Aarh. begynder det nygræske (romæiske) Folkesprog at træde forholdsvis rent frem, dog kun i Skrifter af folkelig Art, hvorimod det almindelige Skriftsprog ellers lige indtil vore Dage vedbliver at efterligne et ældre Sprogtrin (s. **Nygræsk**).

Grækerne eller, som de kaldte og endnu kalde sig selv, Hellenerne (*Ἕλληνες*) udgjøre en særlig Afdeling af den indoeuropæiske Æt (s. d. A.), en Afdeling, som for os kun er repræsenteret af dette ene Folk; sandsynligvis har der dog existeret Folkeslag, der have staaet i nær Sammenhæng med dem uden at være egentlige Grækere (Hellener), som f. Ex. Makedonerne. Derimod er det med Urette, at de nuværende Albanesere, der anses for Efterkommere af de gamle Illyrere, ofte sættes i et nært Forhold til G., hvem de i Virkeligheden i sproglig Henseende staa meget fjærnt. Efter al Sandsynlighed ere G. i en ubestemmelig Fortid indvandrede nord fra; om selve den første Indvandring havde imidlertid allerede i Oldtiden intet Sagn holdt sig; derimod havdes der Sagn om forskjellige forholdsvis yngre Vandringer og Omflytninger (jvfr. **Grækenlands Historie**). Foruden i det egentlige Grækenland med de omliggende Øer boede G. i Oldtiden paa Lilleasiens Vestkyst, hvor deres Nedsættelse allerede falder i en fjærn Sagntid, ja efter nogle Forfatteres Mening staar i Forbindelse med selve deres første Indvandring til Grækenland; end videre havde de ved Kolonisationer sat sig fast paa forskjellige Punkter af Afrikas Nordkyst (navnlig Kyrene), paa Sicilien, i Sydítalien („Storgrækenland"), i Egnene u. for det ægæiske Hav, ja til Dels endnu længere borte. G. vare delte i en Række forskjellige Stammer (jvfr. **græsk Sprog**), af hvilke i den historiske Tid de vigtigste vare Dorierne og Jonerne; hvad der stod uden for disse to Hovedstammer, finde vi ofte slaaet sammen under den svævende Fællesbenævnelse Æoler, et Navn, der egentlig kun tilkommer Befolkningen paa den nordligste Del af Lilleasiens Vestkyst og de lige over for liggende Øer. Fra Alexander d. stores Tid af udbreder græsk Sprog og græsk Nationalitet sig stedse videre, mod Nord (Makedonien), Øst og Syd (Ægypten), medens derimod de græske Kolonier i Sydítalien efterhaanden latiniseres. Ved Oldtidens Slutning er Tyngdepunktet for den græske Nationalitet flyttet til Byzants, hvor der udvikler sig den nye Benævnelse Romæer (*Ῥωμαῖοι*, egtl. Romere) i Stedet for den ældre, Hellener. Jævnsides hermed gaar en tiltagende Blanding af G. ogsaa i det egentlige Grækenland med andre Folkeslag; dog er

det en ensidig og uholdbar Paastand, der har været opstillet af Fallmerayer (s. d. A.), at Nygrækerne ikke skulde stamme fra de gamle G., idet disse efterhaanden skulde være helt udryddede, men væsentlig fra slaviske Stammer, som i den byzantinske Tid indvandrede til Grækenland.

Grænse bruges i Mathematiken ikke blot i Overensstemmelse med sædvanlig Sprogbrug (et Punkt som G. for en Linje; en variabel Størrelse er indesluttet mellem en højere og en lavere G.; Fejlgrænser osv.), men desuden i en særlig Betydning. Ved en Functions Grænseværdi forstaar man nemlig ofte en Størrelse, med hvilken Functionen kan betragtes som sammenfaldende, naar den uafhængige variable vokser eller aftager i det uendelige. Bestemmelsen af Grænseværdier, som i de fleste Tilfælde kun kan udføres tilnærmelsesvis, spiller en fremragende Rolle i hele den højere Analyse. Paa den grunder sig Differential- og Integralregningen som en methodisk Anvendelse af særegne Grænsebestemmelser, fremdeles Læren om uendelige Rækker og om irrationale Tal. Betegner man f. Ex. ved S(n) Summen af de n første Led i Rækken $1+\frac{1}{2}+\frac{1}{4}+\frac{1}{8}+\frac{1}{16}$ osv., saa vil Forskjellen mellem Tallet 2 og Værdien af S(n) altid være lig med det sidst medtagne Led i Rækken. Hvor mange Led man altsaa end medtager i Summen, vil denne dog altid være mindre end 2, men vil paa den anden Side, naar Leddenes Antal forøges tilstrækkelig, kunne bringes til at være saa nær ved 2, at Differensen 2 — S(n) kan gjøres mindre end en hvilken som helst opgiven, nok saa lille Størrelse. Vi sige derfor, at Rækkens Sum „convergerer til Grænsen" 2. Paa lignende Maade fremgaa alle irrationale Tal som Grænseværdier af et uendeligt Antal af en eller anden Art Regneoperationer. Andre Grænseværdier fremkomme, naar en variabel Størrelse nærmer sig til Nul; f. Ex. Differentialcoefficienten til f(x) kan betegnes som Grænsen for Forholdet $\frac{f(x+h)-f(x)}{h}$, naar h svinder ind til 0. Ogsaa i Geometrien anvendes Grænsebegrebet paa lignende Maade. En Tangent til en Curve kan betragtes som Grænsestilling for en Secant, hvis ene Skæringspunkt med Curven ligger fast, medens det andet nærmer sig i det uendelige til dette. Archimedes er den første, som har indført det nævnte Grænsebegreb i Mathematiken, idet han viste, at en Cirkel kan betragtes som den samtidige Grænse for om- og indskrevne regulære Polygoner med voxende Sideantal, og anvendte dette til Beregning af π, ligesom han ogsaa benyttede en lignende Methode (Exhaustion) til Beregning af Volumen og Overflade af runde Legemer.

Græs (Gramineæ), Familie af de enkimbladedes Klasse, oftest urteagtige Planter eller sjældnere (i de tropiske Lande) høje og træagtige, 1—2aarige eller fleraarige, med en underjordisk, ofte krybende Rodstok, fra hvilken de overjordiske Stængler, Straaene, udgaa; Straaet er udelt, sjældnere grenet, leddet og som oftest mellem Leddene hult; kun nogle større Former, som Majsen og Sukkerrøret, ere indvendig fyldte med en saftrig Marv. Bladene udgaa afvexlende fra Leddene, have en lang, om Straaet tæt sluttende Skede, med en Skedehinde for oven, og altid udelte, helrandede, mest linjeformede Bladplader. Blomsterstanden er sammensat (Ax ell. Top); Blomsterstanden af sidste Orden er altid Ax, de saakaldte Smaaax, der ved Grunden omgives af to Yderavner, de enkelte Blomster af to Inderavner og inden for disse 2—3 meget fine, ofte næsten ukjendelige Skæl. Støvdragerne ere almindelig 3, sjældnere 6, 2 ell. 1, Frugtknuden 1rummet med 2 fjerformede Ar; Frugten en Nød med et hindeagtigt, til Frøet fastvoxet Frøgjemme; hos mange Græsarter ere disse Frugter tæt indesluttede af eller sammenvoxede med Inderavnerne, hos andre frie; det indre af Frøet optages for største Delen af den melholdige Frøhvide. Græsarterne danne en af de største og for Menneskene vigtigste Familier og ere med omtr. 4,000 Arter udbredte over hele Jorden. Dels danne de forskjellige Kornsorter i de fleste Lande Hovedgjenstanden for Agerdyrkningen (Rug, Hvede, Havre, Majs, Ris, Hirse); dels danne de selskabelig voxende Græsarter, navnlig i de tempererede Lande, den væsentligste Bestanddel af Vegetationen paa Enge og Marker og udgjøre saaledes Grundlaget for Kvægavlen; dels ere de paa anden Maade til Nytte (Sukkerrør, Bambusrør osv.).

Græsdyr, s. Bjørn.

Græsholmen, s. Christiansø.

Græshoppe (Gryllus), en af de hjælmkjævede (skindvingede) Insekters vigtigste Familier, der især kan charakteriseres derved, at Bagbenene ere uddannede til lange og kraftige Springben (med tykke Laar, som underneden have en Fure til at optage de lange, bagpaa tandede Skinneben), hvorfor G. ikke alene kunne bevæge sig flyvende som andre Insekter, men ogsaa springende. Alle G. leve af Plantesøde og ere meget graadige Planteædere, og da de i det hele ere Dyr af en forholdsvis anselig Størrelse og kunne optræde i umaadelige Flokke, gribe de ofte ødelæggende ind i Plantelivet i de varme Jordstrøg og udbrede Hungersnød, hvor de komme frem, da de opæde de dyrkede Planter indtil sidste Stump, medens Dyngerne af de døde G. forpeste Luften og forgifte Vandene. G. nævnes derfor med Rette blandt Orientens og Afrikas (Ægyptens, Algiers) Landeplager; at de stegte eller ristede og stødte G. skulle afgive et behageligt og af mange halvvilde Nationer yndet Fødemiddel, opvejer naturligvis ikke den Skade, som de gjøre. G. have et langagtigt, lodret stillet Hoved, lange Følehorn, kraftige Munddele, navnlig haarde og stærke Kindbakker, et stort Forbryst, en fyldig Bagkrop, lange og smalle Forvinger og brede, elastiske Bagvinger, ligesom hine med et meget tæt Aarenet, men derhos med en saadan straaleformet Fordeling af Hovedribberne, at de under Hvilen foldes som en Vifte sammen under Forvingerne. Der gives dog ikke faa Græshoppeformer, der selv som fuldt udviklede Insekter mangle Bagvingerne og altsaa ikke kunne flyve. Farvetegningen er ofte ret livlig, Grundfarven grøn, brun, graalig, efter de Omgivelser (Mark, Hede, Skov),

vori G. leve. Ejendommelig for G. er ogsaa en skingrende Musik, som Hannerne frembringe, j som ved sine Modificationer i Bygningen det til dens Frembringelse bestemte Redskab odificeres saaledes hos de forskjellige Arter, hver har sin charakteristiske Lyd. G. lægge m oftest deres Æg i Jorden; Ungerne arverne) gjennemgaa ikke nogen Forvand- ng og føre ganske samme Levemaade som de rne G.; de mangle dog Vingerne, der rst komme til Syne paa det sidste Larvesta- um, hos de saakaldte Nympher. G. deles i aarekyllinger, hvortil ogsaa Jordkreb- n hører, ægte G. ell. Skov-G. (Locusta) Høskrækker ell. Mark-G. (Acridium). custerne have ligesom Faarekyllingerne get lange Følehorn; Hunnerne ere udstyrede d en lang, sabeldannet Læggebraad og Han- rne med et Lydredskab („Spejlet“), der er bragt i Forvingerne og bestaar i en ejen- mmelig Udvikling og Anordning af Ribberne, ledes at der deels dannes tandede Lister, som gges mod hinanden, naar Forvingerne gnides r hinanden, deels tyndhudede Partier, om- ne af fastere Ringe og virkende som et Slags ngbund. L. musicere kun i Hvilen, aldrig vende. De livlige Farver og Hæfteputerne der de brede Fodled antyde, at de leve paa af Planter. Vingerne ligge under Hvilen formig. L. verrucivora, 1½ Tomme lang, n med brune Pletter, benyttes hist og her Almuen til at afbide Vorter. Acridierne ige fra de ægte G. ved kortere Følehorn, gere Bagkrop, ved ikke at besidde nogen egent- Læggebraad og ved at mangle det før om- e „Spejl“ i Vingerne; Hannerne frembringe es Lyd ved under Hvilen at gnide de tornede gben mod Vingernes stærke Længderibber eller) takkede Lister paa Bagkroppen eller ved at de For- og Bagvinger mod hinanden under gten. De berygtede, 2 Tomm. lange Van- græshopper (A. migratorium) (under hvilket n Rejsebeskrivelserne dog ikke forstaa nogen mt enkelt Art), der ofte have udstrakt deres æggende Strejftog til Syd- og Mellem- pa, f. Ex. 1748 lige til Holland og Eng- (enkelte Individer ere endog af og til trufne anmark og Norge), høre til denne Slægt. re Arter optræde paa lignende Maade øde- ende i Sydafrika og i Nordamerika.

ræskar (Cucurbita), Slægt af Agurkfami- med store Enboblomster, store, bæragtige ter med en tyk Bark og talrige, sammen- e, ovale Frø med opsvulmet Rand. Almindel. C. Pepo) fra det sydlige Asien dyrkes al- elig i alle varmere Lande i en stor Mængde eteter under en Mængde forskjellige Navne; er navnlig med Hensyn til Frugternes ı, Farve og Størrelse, at der findes saa Forskjelligheder Sted. Ogsaa i Danmark den dyrkes, skjønt kun ved omhyggelig , og dens Frugter falbydes i Byerne. En mest iøjnefaldende Varieteter af denne urban-G.

ræske Kejserdømme, det østromerske ell. ntinske Rige, opstod 395, da Kejser Theo- s d. store ved sin Død delte Romerstaten em sine to Sønner, af hvilke den ældste, dius, fik det østlige Rige, der omfattede Orientens og Illyriens Præfecturer ell. i Asien Syrien, Lilleasien og Pontos, i Afrika Ægypten og i Europa Balkanhalvøen samt Kreta, med Byzants ell. Constantinopel til Hovedstad. Efter den svage Arcadius (s. d. A.) fulgte hans Søn Theodosius II (408—50), under Formynderskab først af Prætorianpræfecten Anthemius og siden 414 af sin Søster Pulcheria som „Augusta“, der holdt Kejseren fjærnet fra Regeringen og udvidede Riget baade mod Vest ved Erhvervelsen af det vestlige Illyrien (Pannonien, Dalmatien og Noricum) fra det vestromerske Rige 423 og mod Øst ved en Del af Armenien, som fratoges Perserne, men kun kunde sikre Makedonien og Thrakien mod Attilas Ødelæggelser ved at betale ham Tribut. Efter Theodosius's Død giftede Pulcheria sig med den aldrende, men tapre Raadsherre Marcian, som derved blev Kejser (450—57), og hvis Fasthed holdt Attila borte fra Rigets Grænser. Ogsaa hans Efterfølger, Leo I Thrakeren (457—74), regerede kraftig, skjønt hans Foretagende mod Vandalerkongen Genserik 467 mislykkedes. Hans Dattersøn Leo II døde efter nogle Maaneder; dennes Fader Zeno (474—91) holdt sig, skjønt svag og hadet, paa Tronen mod idelige Oprør og fik Theodorik til med sine Østgoter at drage til Italien. Fra den Tid bleve de religiøse Stridigheder en Hovedanledning til borgerlige Uroligheder; de theologiske Partier bleve tillige politiske, idet Kejserne sluttede sig til et af dem; saa vel herved som ved Hofintriguer samt ved Partierne fra Rendebanen i Hovedstaden bestemtes siden længe Kejsernes Valg og Skæbne. Under Anastasius I (491—518), som besteg Tronen ved at ægte Zenos Enke Ariadne, udartede de kirkelige Stridigheder til blodige Kampe, hvortil kom Krige med Isaurerne, Bulgarerne, som trængte frem ved Donau, og Perserne. Justin I, en Thraker (518—27), var den orthodoxe Kirke ivrig hengiven og derfor yndet af Gejstligheden. Hans Søstersøn Justinian I (s. d. A., 527—65) er bekjendt af sin Lovgivning, af Vandalerrigets og det østgotiske Riges Omstyrtelse ved hans Feltherrer Belisar og Narses og de blodige Kampe mellem Rendebanens Partier. Under hans svage Efterfølger og Søstersøn Justin II (565—78) gik en stor Del af det nylig erobrede Italien igjen tabt ved Langobardernes Indtrængen 568, og med Perserne førtes 570 en uheldig Krig om Armenien. Tiberius II (578—82), der havde været Justins Medregent i Slutningen af hans Regering, var en vis og mild Kejser; han kjøbte Fred af Avarerne og overvandt Perserne ved sin Feltherre Mauritius, der fulgte ham paa Tronen (582—602) og vedligeholdt Rigets Anseelse mod Perserne, men kæmpede uheldig mod Avarerne. Mauritius blev myrdet under et Oprør og ligesaa hans Efterfølger, den lastefulde og udygtige Phokas (602—10), hvorpaa Heraklios (610—41) besteg Tronen. Han slog Avarerne og Perserne; men i Slutningen af hans Regering fik Riget en ny, frygteligere Fjende i Araberne, som Muhammed havde gjort til et Erobringsfolk, og som under Kalifen Omar 635—41 bemægtigede sig Syrien, Palæstina og Ægypten, medens Grækerne fortabte sig i ørkesløse theologiske Kampe

om Christi Natur og Vilje. Heraklios's Søn Constantin III døde i sit første Regeringsaar, og hans Halvbroder og Medregent Herakleonas mistede kort efter Kronen i et Oprør. Constantins Søn Constans (642—68) sluttede Fred med Araberne, som fortsatte deres Erobringer og fratog ham en Del af Afrika samt Øerne Cypern og Rhodos; han blev dræbt under en Sammensværgelse i Syrakus, hvorhen han havde begivet sig fra Syditalien, som han forgjæves havde søgt at forsvare mod Langobarderne. Hans Søn Constantin IV Pogonatos (d. e. den skjæggede, 668—85) overvandt den syrakusanske Modkejser Mezentius; under ham trængte Araberne stedse videre frem i Afrika, gjorde Angreb paa Sicilien, gjennemstrejfede Lilleasien lige til Thrakien og angreb fra 669 flere Gange selve Constantinopel fra Søsiden; han drev dem dog tilbage ved den græske Ild og opnaaede 675 en temmelig fordelagtig Fred, hvorimod Bulgarerne, som paa hans Tid stiftede et Rige i Nedremøsien, 680 tvang ham til at erlægge Tribut. Hans Søn Justinian II (685—711), en grusom Despot, blev 695 afsat af Leontius, denne igjen 698 af Apsimar ell. Tiberius III, som blev afsat af Bulgarerkongen Trebelius, hvorpaa Justinian atter besteg Tronen 705 og lod begge Modkejserne henrette, men blev myrdet 711; han var den sidste af Heraklios's Slægt. Derpaa fulgte Philippikus (711—13), Anastasius II (713—16), som gik i Kloster, og Theodosius III, som allerede 717 nedlagde Kronen, da Feltherren Leo Isaureren rykkede frem mod Constantinopel, hvorpaa det isauriske Dynasti besteg Tronen. Leo III (717—41) forsvarede med Kraft Rigets Grænser mod Araberne, men gav 726 Anledning til Striden om Billeddyrkelsen (s. Billeddyrkelse), som i over et Aarh. medførte de voldsomste Rystelser i Riget. 728 gik ogsaa Exarchatet i Ravenna tabt. Efter Leos Søn Constantin V (741—75), en tapper og ædel Fyrste, men fanatisk Billedstormer, hvem Munkene gav Øgenavnet Kopronymos (d. e. med Smudsnavn, fordi han ved sin Daab skal have besudlet det viede Vand), fulgte dennes Søn Leo IV Chazaren (775—80), saaledes kaldt, fordi hans Moder var en Datter af Chazarernes Fyrste. Hans Enke Irene regerede derefter som Formynderske for deres Søn Constantin VI Porphyrogennetos (d. e. den i Purpur fødte); denne døde blindet af sin unaturlige Moder 797. Mod den grusomme Irene, som havde begunstiget Billeddyrkelsen, skete Opstand 802, hvorved den uduelige Nikephoros I blev Kejser; han faldt mod Bulgarerne 811. Nikephoros's Søn Staurakios maatte s. A. vige for sin Svoger Michael I, denne igjen 813 for sin Feltherre Leo V Armenieren (813—20), en kraftig Regent, som sejrede over Bulgarerne og forfulgte Billeddyrkerne, men faldt som Offer for en Sammensværgelse, hvorpaa Michael II d. stammende (820—29) fra Fængslet hævedes paa Tronen. Under ham erobrede Araberne Kreta og begyndte Erobringen af Sicilien. Han efterfulgtes af sin Søn Theophilos (829—42), en stræng, retfærdig Kejser, som bekæmpede Billeddyrkerne, og denne af sin Søn Michael III (842—67), under hvis Mindreaarighed hans Moder og Formynderske Theodora bragte Billedstriden til Ende ved at skaffe Billeddyrkelsen Sejer paa Kirkeforsamlingen i Nikæa 842; siden satte han sin Moder i Kloster og regerede som en Nero, indtil hans Medregent Basilios lod ham dræbe. Med Basilios I Makedoneren (867—86) kom det makedoniske Hus paa Tronen, som det med nogle faa Afbrydelser beklædte lige til 1056. B. regerede med Visdom og Kraft og bekæmpede heldig Paulicianerne og Araberne. Efter hans lærde Søn Leo VI Philosophen (886—911) og dennes Broder og Medregent Alexander (d. 912) fulgte Leos Søn Constantin VII Porphyrogennetos (912—59) under Formynderskab af sin Moder Zoe; 920—45 maatte han dele Regeringen med sin Feltherre og Svigerfader Romanos I Lekapenos og dennes Sønner. Constantins Søn, den udsvævende Romanos II (959—63), blev forgivet af sin Ægtefælle Theophano, som ved at ægte den tapre Feltherre Nikephoros II Phokas satte denne paa Tronen (963—69) og, efter ogsaa at have ryddet ham af Vejen, en anden Feltherre Johannes I Tzimiskes (969—76), der ligesom sin Forgænger kæmpede heldig mod Araberne, Bulgarerne og Russerne, hvilke sidste siden Michael III.s Tid vare optraadte som Fjender af det græske Rige. Romanos's Søn Basilios II (976—1025) undertvang med forfærdelig Grusomhed 1018 det bulgariske Rige og gjorde det atter til en græsk Provins. Hans Broder Constantin VIII (1025—28) lignede ham ikke i Kraft og Dygtighed, lige saa lidt som dennes Efterfølger Romanos III (1028—34), der besteg Tronen ved at ægte Constantins Datter Zoe. Denne udsvævende, men statskloge Fyrstinde hævede, efter at have ladet sin Mand henrette, først Michael IV Paphlagoneren paa Tronen 1034, derpaa Michael V 1041 og til sidst Constantin IX (1042—54), efter hvem Zoes Søster Theodora regerede til 1056 som den sidste af det makedoniske Dynasti. Hendes Efterfølger Michael VI blev allerede afsat n. A. Med Isaak I Komnenos (1057—59) kom derpaa det komneniske Hus paa Tronen og regerede til 1185, afvexlende med Familien Dukas. Under disse Kejsere erobredes Rigets fleste asiatiske Lande af Seldschukerne. Efter Constantin X Dukas (1059—67) fulgte den tapre Romanos IV Diogenes (1068—71) ved at ægte Constantins Enke Eudokia; han kæmpede en Tid lang heldig mod Seldschukerne, men blev til sidst fangen af dem; saa fulgte Constantins Søn Michael VII (1071—78), Nikephoros III Botaniates (1078—81) og den lige saa snedige som tapre Alexios I Komnenos (s. d. A., 1081—1118), under hvem Korstogene begyndte. Ogsaa Alexios's Søn Johannes II ell. Kalo-Johannes (d. e. den brave J., 1118—43) og dennes Søn Manuel I (1143—80) vare dygtige Regenter og kæmpede heldig mod Tyrkerne. Men de enkelte dygtige Kejsere til forskjellige Tider formaaede ikke at raade Bod paa Rigets Elendighed, der var altfor dybt rodfæstet i dets inderste. Det pragtfulde Hof og den store Militærmagt tømte Statens Hjælpekilder; Despotisme, Munkevæsen og pedantisk Etiquette i alle Forhold kvalte alt friere Folkeliv; Folket selv var som Hoffet fordærvet, og Mangelen af en Tronfølgelov foranledigede idelige Tron-

r. Kun Videnskaberne blomstrede, be- af Hoffet i den glimrende Hovedstad. Søn Alexios II (1180—83) blev fin Faders Fætter Andronikos I (s. , som blev dræbt i et Oprør 1185 r Rækken af de komnenifke Kejsere.)et angeliske Hus Tronen med Isaak II)m 1195 blev afsat og blindet af sin xios III, men 1203 igjen indsat til- in Søn Alexios IV af Korsfarerne ıe Korstog. Men Constantinopels 'olkning udraabte først Nikolaos Ka- tejser og derpaa Alexios V Murzu- nilien Dukas, som dræbte Alexios IV. (Venezianere under Dogen Dan- nskmænd) rykkede derpaa anden Gang inopel, stormede Staden 12—13 Apr. v den til Pris for den frækkeligste og Mishandlinger af enhver Art, delte Byttet og Riget. Grev Bal- Flandern blev Kejser (B. I) i det nu .tinske Kejserdømme (s. d. A.), n til at udgjøre ¼ af det græske)inser; det øvrige deltes mellem .e og de franske og lombardiske De første fik Kysterne ved det ıv, største Delen af Morea, de fleste pelagos m. m.; Markgrev Bonifa- ntferrat fik Makedonien og en Del nd som Kongeriget Thessalonika, ınkiske Adelsmænd fik Hertugdøm- tendømmer som Len af Kejserdøm-)ed Siden af disse latinske Stater Grækernes Herredømme sig paa :; saaledes holdt græske Prinser sig Epiros, Theodor Laskaris (1206 et Kejserdømme i Nikæa, som om- rdvestl. Lilleasien, og Alexios Kom- je i Trapezunt (det nordøstl. Lille- hans Efterfølger Johannes K. lige- Kejsertitlen. Kejseren i Nikæa, der som nærede det største Had til de obrere, betragtedes som den ret- ker, blev snart en farlig Nabo for nske Kejser i Constantinopel; under aldnin II, erobrede Theodor La- følger Johannes III Vatazes (1222 Del af det latinske Kejserdømme, Palæologos, der 1259 var bleven ra, gjorde helt Ende derpaa, idet nuesernes Hjælp erobrede Con- › Juli 1261. Med Michael VIII egynder det palæologiske Hus, hvil- 'e Dynastis henved 200aarige Re- ørste Delen optoges af den ulige ıe fra Øst fremtrængende Osma- og de frugtesløse Forsøg paa at en Sammensmeltning af den la- ke Kirke i det Øjemed at bevæge at hjælpe Grækerne mod hine › fælles Fjender. Allerede under n Andronikos II (1282—1328), maatte dele Regeringen med sin dronikos III (d. 1341), begyndte mtrængen i Lilleasien; under den ohannes V (1341—91), som i en maatte kæmpe om Tronen med r Johannes Kantakuzenos, der ıe til Hjælp, fik disse første Gang

fast Fod i Europa ved Erobringen af Gallipoli 1356, og 1361 indtog Murad I Adrianopel og gjorde den til Sultanernes Residens, hvorfra de hvert Øjeblik kunde angribe den afmægtige græske Kejser i hans Hovedstad, der snart ud- gjorde hele hans Rige. Johannes's Søn Ma- nuel II (1391—1425) belejredes i Constantinopel selv af Bajazet I efter dennes Sejer over den ungarske Konge Sigismund ved Nikopolis og 1422 af Murad II; denne indskrænkede 1444 Manuels Søn Johannes VI (1425—48) til Hovedstaden alene og tvang ham til at betale Tribut. Johannes's Broder Constantin XI (1448—53) var den sidste græske Kejser. Under ham erobrede Sultan Muhammed II Constan- tinopel ved Storm 29 Maj 1453; Kejseren, som med overordentlig Standhaftighed, der kun slet understøttedes af hans fordærvede Under- saatter, ledede Stadens Forsvar, faldt efter at have stridt med Fortvivlelsens Mod i den sidste Kamp, og det græske Rige var tilintetgjort, hvorpaa de fra det latinske Kejserdømme til- bageblevne Fyrstendømmer efterhaanden ero- bredes af Tyrkerne, der 1461 ogsaa omstyrtede det lille græske Kejserdømme Trapezunt.

Græske Kirke. Den g. ell. græsk-kathol- ske Kirke ell. den orientalsk-orthodoxe Kirke, som den selv kalder sig, er det ene af de tre store kirkelige Samfund, hvori den christne Kirke har delt sig. Til denne Kirke høre Græ- kerne og en Del af Slaverne i Grækenland, Rusland, Tyrkiet, Østerrig, Italien, Malta, fremdeles flere Stammer i det asiatiske Tyrki og Ægypten. Grunden til Adskillelsen fra den vesterlandske Kirke laa dels i folkelige og poli- tiske Forhold, dels i de constantinopolitanske og romerske Biskoppers hierarchiske Skinsyge. Den første Kirkespaltning (484—519) fremkald- tes ved Kejser Zenos Edict Henotikon (s. d. A.), der stødte de strængt chalcedonensisksindede La- tinere. Forbindelsen blev atter løsnet ved den trullanske Synode 692 og ved de romerske Ban- buller mod de græske Billedstormere 733 og mod Patriarchen Photios, der i sin Encyclica 867 gav Striden dens dogmatiske Basis ved at be- brejde Latinerne, at de i Strid med Skriften lod den Helligaand ogsaa udgaa fra Sønnen, at de forbød Præsternes Ægteskab, at de er- klærede den af en Præst meddelte Chrisma for ugyldig og fastede om Lørdagen; desuden kla- gede han over den romerske Biskops Anmas- selse, der vilde opkaste sig til Herre over hele Christenheden. Forbindelsen blev dog atter gjen- oprettet; men da den bulgariske Kirke i det 11te Aarh. løsrev sig fra Constantinopel og sluttede sig til Rom, og da Patriarchen Michael Cæru- larius af Constantinopel 1053 fornyede de af Photios fremdragne Anker bebrejdede Latinerne, at de brugte usyret Brød i Nadveren og nød kvalte Dyr, kom det til et fuldstændigt Brud, idet Pave Leo IX.s Legater Humbert og Petrus 24 Juli 1054 nedlagde en højtidelig Excom- municationsbulle over den græske Kirke paa Hovedalteret i Sophiekirken. Michael og de andre græske Patriarcher svarede med at ban- lyse den latinske Kirke. Korstogene forøgede end mere den gjensidige Spænding, og ved det latinske Kejserdømmes Oprettelse i Constanti- nopel (1204—61) naaede Grækernes Had og

Afsky sit Højdepunkt. Forgjæves søgte man en Union paa Concilierne i Lyon 1274 og Firenze 1439; paa sidstnævnte Sted kom vel en Union paa Papiret i Stand, men Ærkebiskop Eugenikos af Ephesos satte hele Orienten i Oprør derimod, og Unionen blev uden praktiske Følger. Senere lykkedes det Rom at vinde ikke faa græske Menigheder i Italien, Ungarn, Galizien, Polen, Litauen og Transsylvanien for en Forening under den Betingelse, at Præsternes Ægteskab og Benyttelsen af det syrede Brød i Nadveren bleve dem tilladte, hvorimod de ere gaaede ind paa den romerske Lære om Treenigheden og Skærsilden. Disse med Rom forenede græske Christne kaldes unerede Grækere. I Polen og Litauen ere de fleste af disse i nyere Tid gaaede over til den russiske Kirke; men i alt gives der dog endnu c. 5 Mill. unerede Grækere. Maglingsforsøg mellem den lutherske og græske Kirke 1558 og 1576—81, fremkaldte af Patriarcherne Joseph og Jeremias og Theologerne i Wittenberg og Tübingen, førte ikke til noget Resultat, og Cyrillus Lucaris's (s. d. A.) Forsøg paa en Union med den reformerte Kirke endte med hans Fald. — Til den g. K.s Omraade hørte indtil det 7de Aarh. foruden Østillyrien, det egentlige Grækenland og Archipelaget ogsaa Lilleasien, Syrien med Palæstina, Arabien, Ægypten og talrige Menigheder i Mesopotamien og Persien. Men ved Muhammedanernes Landvindinger tabte den siden 630 næsten alle sine Provinser i Asien og Afrika, og selv i Europa blev dens Omraade betydelig indskrænket ved Tyrkerne i det 15de Aarh. Paa den anden Side tilfaldt der den flere slaviske Folkestammer, især Russerne, hvem Storfyrst Vladimir d. hellige 988 nødte til at antage den græske Tro. Den g. K. i Tyrkiet og Donaulandene har med størst Troskab bevaret den gamle Forfatning; men dens Gejstlighed staar gjennemsnitlig lavt i Kundskab og Dannelse. Den har 4 Patriarcher, i Constantinopel, Alexandria, Antiochia og Jerusalem, hvoraf P. i Constantinopel har den største Anseelse og fører Titel af økumenisk Patriarch; han har 80 Metropoliter under sig og fører Præsidiet i den af 12 fornemme Grækere bestaaende Synode; de østerrigske Grækere ere nominelt afhængige af ham. Til Antiochia høre 13, til Jerusalem 8 og til Alexandria 1 Metropolit. Om den russiske Kirke s. d. A. und. Rusland. I Kongeriget Grækenland løsrev Kirken sig fra Patriarchen i Constantinopel 1834 og overdrog Styrelsen til en af Kongen valgt permanent Synode. Først 1850 godkjendte Partriarchen i Constantinopel denne Kirkes Uafhængighed. Meget er her gjort for at fremme videnskabelig Dannelse blandt Gejstligheden og for at hæve Folkeoplysningen ved Anlæg af Folkeskoler og Seminarier; men Landets uheldige politiske Forhold have virket hemmende paa Gjenfødelsen af den stagnerende Kirke. De Farer, der havde truet den orthodoxe Bekjendelse ved katholsk og protestantisk Union, foranledigede den lærde Metropolit Petrus Mogila af Kijev til Affattelsen af en ny Trosbekjendelse, der formelig autoriseredes som ὀρθόδοξος ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας af samtlige orthodoxe Patriarcher paa en Synode i Constantinopel 1643 og blev ophøjet til Symbol paa Synoden i Jerusalem 1672. Pave Pius IX.s Rundskrivelse til de østerlandske Kirker 1848 om at slutte sig til Romerkirken og de protestantiske Missionsforsøg i nyere Tid have snarere forøget end formindsket Grækernes Uvilje mod de andre Trossamfund; i Regelen se de dog med venligere Blik paa Protestanter end paa Romersk-Katholiker, skjønt de staa disse meget nærmere baade i Lære og Cultus; men det er Pavedømmet, de hade. — Sin Troslære udleder den g. K. af Bibelen (Apokrypherne undtagne) og Traditionen, d. e. de efter dens Mening af Apostlene mundtlig overleverede Lærdomme, som ere blevne stadfæstede af de græske Kirkefædre (fornemmel. Basilius, Gregor af Nazianz, Chrysostomus og Johannes Chrysorrhoas) og de 7 første almindel. Concilier. Om Forholdet mellem Natur og Naade tænker den g. K. semipelagiansk og anerkjender ingen Prædestination. Idealet for et christeligt Liv er at hengive sig til Askese og Contemplation; men alle kunne ikke blive Munke, og almindelige Christne kunne erhverve deres Salighed ved at tage flittig Del i Gudstjenesten. Den g. K. antager som den romerske 7 Sacramenter, 3 højere: Daab, Nadvere, Bod; 4 lavere: Salvelse, Præstevielse, Ægteskab og den sidste Olje. Ved Daaben bliver det hele Legeme tre Gange dykket ned i Vandet, og derefter foregaar strax Salvelsen. Ved Nadveren lærer den Transsubstantiation og Messeoffer, men ikke Tilbedelse af Hostien og foreskriver, at Brødet skal været syret, at Vinen skal være blandet med Vand og rækkes alle, selv Børn, saaledes at Communicanten faar Brødet brudt i en med Vin fyldt Ske. Den sidste Olje gives ikke alene Døende, men ogsaa Syge. Grækerne forkaste Skærsilden samt Læren om de helliges overflødige Gjerninger og Afladen for de levende. De taale ingen udskaarne, udhugne eller støbte Billeder af de hellige; Billederne maa kun være malede og i det højeste udsmykkede med Ædelstene; dog gjør herfra den russiske Kirke en Undtagelse. I Paakaldelsen af Jomfru Maria og Helgenerne nære de ganske Romerkirkens Anskuelser, og Korsets Tegn har for dem en magisk Kraft. Fasten overholde de langt strængere end de romerske Katholiker, og de maa i den Tid kun nyde Frugter, Urter, Brød og Fisk; Onsdag og Fredag ere ugentlige Fastedage; desuden gives der 4 store Faster, 40 Dage før Paaske, fra Pinse til 29 Juni (Peters- og Paulsdagen), fra 1 til 15 Aug. (Gudsmodersfasten) og fra 15 Nov. til Jul (Philippusfasten). De græske Kirker og Capeller have Lighed med Oldtidens gamle Templer, og Ligheden vorer derved, at det hemmelighedsfulde ikke skér for Mængdens Øjne, men Forhænget aabner og lukker sig betydningsfuldt. Menigheden er adskilt efter Kjøn og bivaaner Gudstjenesten staaende; de liturgiske Formularer og bibelske Lectioner afbrydes kun ved Chorsang af et bestemt Sangerchor, hvorimod Menigheden selv ikke synger med og al Instrumentalmusik er udelukket fra Gudstjenesten. Under Bønnen vender man sig mod Østen. Prædikenen træder endnu mere tilbage end i den romerske Kirke; Messen er Gudstjenestens Midtpunkt; dog begynder man nu i Rusland

iget G. at lægge mere Vægt paa
Ritus og især Messen foregaa
s's og Chrysostomus's Formularer
t den højeste Grad af liturgisk Fin-
Maade, hvorpaa Præsten afskærer
:t fyrede Brød, Stillingen af hans
: han udtaler Velsignelsen, Kors-
Maade, Lysenes Opløftelse, den
fter Røgelsekarret skal svinges, er
:stemt med dogmatisk Nøjagtighed.
ge som oftest Basilius's strænge
græske Abbed hedder Higumenos,
igumene. En Higumenos, som
ver flere Klostre, fører Titel af
og har Rang efter Biskopperne.
unkerepubliken paa Bjærget Athos.
:jstlighed bestaar af Liturger, Fore-
re, Hypodiakoner, Diakoner, Præ-
Protopoper. Alle disse skulle ind-
, men kun med Jomfruer, og det
ıd er dem forbudt, hvorfor de i
de blive Enkemænd, gaa i Klo-
monachoi (Præstemunke). Kloster-
paa Grund af deres ugifte Stand
: gifte Gejstlige; derfor vælges
Metropoliter, der ogsaa skulle være
elen blandt Klosterboerne. De
Skjæg og lange Klæder af sort,
ller blaa Farve. — Særskilte Af-
:n østerlandske Kirke danne den
koptiske i Ægypten og den abes-
:opiske Kirke. Til Sekterne høre
i Mesopotamien, de saakaldte
: i Indien, Monophysiterne ell.
Mesopotamien, Maroniterne ell.
: paa Libanon og de talrige
. Antallet af samtlige græske
oges 1878 til c. 84 Mill., deraf
Mill., i Østerrig c. 3 Mill., i
Mill., i det europæiske Tyrki og
c. 11 Mill. og i Kongeriget G.

skal være opfunden i det 7de
og have udmærket sig ved at
ınder Vand. Den synes at have
ol, Salpeter, Beg, Stenolje og
pixer. Alt, hvad der for øvrigt
: mere eller mindre usikkert.

, s. **Chinesisk Græs.**

(Sylvia Curruca) hører til San-
g opholder sig i tæt Krat, hvor
r sit Bo. Det er en lille, oliven-
en hvid, fintbygget Fugl med
) og en mørkere Stribe gjen-
:indingen. Paa Grund af sine
Toner, der ligne et Hjuls Klap-
saa faaet Navn af „Mølleren".

b, Englændernes Loam, mindre
), er en i Gartnerier uundvær-
til Dyrkning af Potteplanter.
fra gamle Grøftevolde, men
Ieder og lignende Pladser, der
jet i Græs, danner et Lag af
lse under Grønsværen og be-
ıede Rødder af Græs og andre

G. Th., tysk Bibliograph, Lite-
historiker, f. 1814 i Grimma,
ogi i Leipzig, blev 1843 Pri-
vatbibliothekar hos Kongen af Sachsen, 1848 Inspecteur ved Møntcabinettet i Dresden, 1852 Directeur for Porcelænsamlingen og 1864 Directeur for „Das grüne Gewölbe". G.s Hovedværk er „Lehrbuch einer allgemeinen Literärgeschichte" (9 Bd., 1837—59), hvoraf „Handbuch der allg. Literaturgesch." (1848—50) er en kortere Bearbejdelse. Et bibliographisk Hovedværk er »Trésor de livres rares et précieux« (7 Bd., 1862—70), mindre Arbejder i samme Retning »Bibliotheca magica« (1843) og »Bibl. psychologica« (1845). G. oversatte »Gesta Romanorum«, udgav »Legenda aurea«, „Sagenschatz des Königr. Sachsen" (2 Bd., 1874), „Sagenbuch des preussischen Staates" (1868—69), „Geschlechts-, Namen- und Wappensagen des deutschen Adels" (1876), „Spanische Märchen" (1884) og skrev Afhandlinger om middelalderlige Sagndigtninger samt om den evige Jøde, Tanhäuser osv.; i Forening med Asbjørnsen besørgede han en Æventyrsamling „Nord und Süd" (1858). Hans Embedsstillinger gav ham Anledning til Udarbejdelsen af „Handbuch der alten Numismatik" (1852—55) og historiske og vejledende Værker over „Das grüne Gewölbe" (1872) og Porcelænsamlingerne i Dresden (1873). D. 17 Aug. 1885.

Grävell, Max. C. Fr. Wilh., tysk politisk Forfatter, f. 1781, var 1813—15 Adjudant ved Landeværnet og blev 1816 Justitiarius i Merseburg, men kom i mange Stridigheder med Regeringen, blev forflyttet og suspenderet og til sidst afskediget 1837. 1848 valgtes G. til Frankfurtparlamentet, hørte til den conservative Side og forudsagde aabent det uheldige Udfald af Enhedsbestræbelserne som Følge af Flertallets Overgreb og Ringeagt for det historisk overleverede. 16 Maj 1849 sattes G. i Spidsen for det sidste, kortvarige Rigsministerium og levede derefter som Privatmand indtil sin Død 1860. G. har skrevet omfattende Commentarer til de preussiske Creditlove (4 Bd., 1813—20) og Retsordning (6 Bd., 1825—31), samt tre sammenhængende Værker, „Mennesket", „Borgeren" og „Regenten" (4 Bd., 1815—23).

Grævius, Johann Georg, egtl. **Gräfe**, f. 1632, d. 1703 som Professor i Veltalenhed og Historie i Utrecht, havde i sin Tid et europæisk Navn som Philolog og Kritiker. Foruden forskjellige Udgaver af græske og romerske Forfattere har han udgivet »Thesaurus antiquitatum Romanarum« (1694—99, 12 Bd.) og en senere af Burmann fuldendt »Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiæ« (1704—25, 45 Bd.).

Grævling (Meles Taxus), Rovdyr af Maarfamilien, udmærket ved sin plumpe Bygning, sine lave Ben med stærke Gravekløer paa Forpoterne, sin spidse Snude og korte Hale. Legemet er bedækket med stive, børsteagtige Haar, oventil hvidgraat med en sort Stribe henad Kinderne, sort underneden og paa Fødderne. Den store Knusetand bagest i Overkjæven og den knudrede Beskaffenhed af Rovtanden i Underkjæven ere charakteristiske for G. og antyde, at den for en Del lever af Planteføde. Foruden af Smaapattedyr, Fugle, Insekter, Frøer osv. lever G. nemlig ogsaa af saftige Rødder, Olden, Bog o. desl. G. graver sig dybe Huler med flere Udgange og ligger om

Vinteren i en let Dvale, sammenrullet, med Snuden imellem Bagbenene, i den inderste, med Løv og Græs udfodrede Del af Hulen. G. er et natligt Dyr, der om Dagen holder sig stille i sin Hule, forsigtig og temmelig langsom, men forsvarer sig tappert, naar den angribes. Sit Tilhold har den især i bakket Terrain, og den fjerner sig aldrig langt fra sit Bo. Naar den om Efteraaret gaar i Hi, er den fed som et Svin; i Hiet føder Hunnen sine 3—5 blinde Unger. Ved at udrydde Insekter, særlig Oldenborrelarver, er G. et nyttigt Dyr. Man fanger den i Fælder eller graver den ud af sit Bo. Ræven skal ofte fordrive den ved at anbringe sin Spildning i Boet for saa selv at benytte det. G. er udbredt i hele Europa, med Undt. af Polarbæltet, desuden i Nord- og Mellemasien indtil Tibet. I Nordamerika repræsenteres G. af en anden Form: Taxidea americana. Ogsaa i Indien findes der G., men af anden Slægt, Mydaus, f. Ex. Telednen (M. meliceps), brun med en hvid Stribe midt nedad Ryggen, paa Java i 7,000 F.s Højde, og M. collaris i Bjærgene mellem Bhutan og Hindustan.

Grønafylke, s. **Grenland**.

Grønecur anvendes nu sjælden, da Brugen af kunstige Mineralvande er at foretrække. Den blev især benyttet om Foraaret og bestod i Nydelsen af frisk udpresset Plantesaft, tilberedt fortrinsvis af Løvetandsplanten, Brøndkarsen, Skeurten osv.

Grøndahl, Agathe Ursula, født Backer, norsk Pianistinde og Componistinde, f. i Holmestrand 1 Dec. 1847, fik sin første Undervisning paa Piano af O. Winter-Hjelm og H. Kjerulf og blev senere Elev af Kullak, Bülow og Lißt. Hun er optraadt i Berlin, Leipzig, Kjøbenhavn og Stockholm med stor Succes, men har i en Række af Aar boet i Christiania, hvor hun ved talrige Concerter har vundet stor Anseelse. Hun raader over en betydelig, solid Technik og et aandsfuldt Foredrag. Ved Siden af sin Virksomhed som Claverlærerinde er hun med stort Talent optraadt som Componistinde, navnlig af Sange og Claverstykker. Hun ægtede 1875 **Olavus Andreas G.**, Sanginstructeur og Componist, f. 6 Nov. 1847 i Christiania. Efter et længere Ophold ved Leipzigconservatoriet, hvor han studerede Harmoni og Contrapunkt med Richter og O. Paul, uddannede han sig til Sanger under Prof. Lindhult i Kölln. Som Instructeur for „G.s Chor“ leder han flere større Choropførelser i Christiania, lever for øvrigt som Informator og har skrevet flere Mandssange samt Musik til Bjørnsons „Foran Sydens Kloster“ for Chor, Soli og Orchester.

Grøndal, Benedikt Jonsson, islandsk lyrisk Digter, f. 1762, d. 1825, Assessor i den islandske Landsoverret 1800—17. Hans Digte ere udgivne af hans Svigersøn, S. Egilsson (Vids 1833).

Grønjord, et grønligt, bjærvt Mineral af ringe Haardhed, der er et vandholdigt Jærnilte-Silicat og findes i basaltiske Mandelstene, f. Ex. paa Island og Færøerne.

Grønland, det mest vidt strakte Nordpolarland, ikke, som man tidligere antog, en Halvø fra det amerikanske Fastland eller en Samling ved Ismasser tæt forbundne Øer, men en mægtig, mod S. tilspidset Ø, n. ø. for Nordamerikas Fastland, begrænset mod N., Ø. og S. af Ishavet og Danmarksstrædet, mod V. af Davisstrædet, Baffinsbugten, Smithssund, Kanes Hav, Kennedy- og Robesonkanalerne. Sydspidsen er Cap Farvel, 59° 46' n. Br. (altsaa sydligere end Christiania og St. Petersborg); mod N. strækker G. sig til ukjendte Breddegrader; det nordligste kjendte Punkt er 83° 35' (s. **Greeley**). Længden fra S. til N. er altsaa mindst 350 M., Flademaalet anslaas til c. 40,000 □ M. — I. *Østkysten* kjendes mindst; enkelte Dele ere Kong *Frederik VI.s Kyst*, til 65° n. Br., undersøgt 1828—31 af Danskeren Graah, *Christian IX.s Land*, til 66° 8' n. Br., undersøgt 1884—85 af Danskeren *G. F. Holm*, *Scoresby Land*, undersøgt 1822 af Scoresby, og endelig *Kong Vilhelms Land*, undersøgt 1870 af den tyske Expedition under Koldevey og Payer, som naaede frem til Cap Bismarck, 77° n. Br., det nordligste kjendte Punkt, og fandt den store *Frants Josephs Fjord*, ved hvis Sydside ligge G.s højeste Punkter, *Payers Tinde* (7,000 F.) og *Petermanns Tinde* (11,100 F.). Østkysten belemres i Regelen af den Is, som i Form af uhyre Flader kommer ned fra de nordligste Dele af Ishavet og brudt i Flager af forskjellig Størrelse under Navn af „Storisen“ gaar omkring Cap Farvel, hvorfra den af Stormen føres mod N. langs Vestkysten og her ofte lejrer sig i en Bredde af 10—30 M., hvorpaa den fra c. 64° n. Br. af Strømmen føres mod S. V. over til Amerikas Kyst indtil New-Foundland. Det er især disse uhyre Ismasser, som gjøre G.s Klima saa barskt og en Fremtrængning fra Danmarksstrædet ind til Kysten saa vanskelig. Beboerne, omtrent 400 Mennesker, bo til 66° n. Br. (Sermilligakfjorden), men sejle paa Fangst endnu et Par Grader længere mod N.; de staa paa et meget lavt Culturstandpunkt og leve paa Overgangen fra Stenalderculturen, idet de næppe kjende andet Jærn, end hvad de erhverve sig fra Vragstumper. — II. *Vestkysten* til 83° n. Br. er langt bedre kjendt, og den mener man i Almindelighed, naar man taler om G. Landet ligner meget den norske Klippekyst med talløse Skjær og Fjorde, der skære sig en Snes Mil ind i Landet; de største ere *Disko Bugt* og *Umanakfjord*; den største Ø er *Disko*. Ved Indgangen til Smithssund ligger den store *Melville Bugt*. Paa denne til Upernivik over 200 M. lange Strækning skjelner man mellem Yder- og Indlandet; hint er den i en Mængde *Halvøer* udstykkede Kyst med hosliggende Øer; dette er den indre, stedse med Is bedækkede, ganske øde Fastlandsmasse. *Yderlandet* begrænses mod V. af Baffinsbugten, mod Ø. af Indlandsisens Rand, som kun paa enkelte Steder naar til Havet. Yderlandets Bredde afvexler fra 3 til 30 M. (den største Bredde har det mellem 66° og 69° n. Br.); dets Flademaal anslaas til 1,600 □ M. Det er næsten overalt klippefuldt, og Bredderne ere stejle; paa mange Steder findes der lige ved Havet Toppe af 2—5,000 F.s Højde (ved Umanakfjorden naa de en Højde af 5—6,000 F.).

r af 2—3,000 F. med bratte Sider ere hyppige. Det synes at være B. og at sænke sig mod det indre, igjen hæver sig ved Indlandsisens Naar man fra det aabne Hav S., har man med ringe Forskjellig- lt det samme Syn (thi der er kun el mellem Nord- og Sydgrønland): g de høje, nøgne, sorte Bjærge, over en hvid, is- og sneklædt Flade, landsis, medens de lavere Dele, t", tabe sig under Synskredsen; mmer nærmere, dukker dette Under- en er for det meste nøgent og den iskolde Taage og Søvind fra en tilstede kun lidet Planteliv, hvor ørst naar man kommer længere bort g ind i Fjorden, hvor Klipperne od Søvinden og Taagen, bliver e grøn, og jo dybere man kommer ere efter grønlandske Forhold bliver 1, men den er naturligvis ind- Dalene og de lavere Skrænter. ndes overalt i G. omtr. i samme ig 2,000 F. (ved Umanak, 70½° n. dog 4,500 F.). Snemasserne over : fremvise i det hele de samme r som Alpernes; ogsaa fra dem rne sig langt ned i Dalene og danne smaa Floder, samt skyde er helt ned til Havet; andre Flo- s Oprindelse fra Kilder og Smaa- e der findes mange. — Hvad den Beskaffenhed angaar, er Granit- herskende over den største Del af den støtter sig en Sandsten med et nordlige findes Trapdannelser. det kaldes den fuldkommen øde, Isørk i G.s Indre. Dens Rand n bugtet Linje Yderlandet, idet r lige ned til Havet, snart trækker Fjordenes Indre, stundum endnu nellem disse og sig efterlader Dale, s Bræer nedsende stride Smaa- r en udstrakt, ensformig Ismasse, m et Hav i Bølgegang, som om ndet oversvømmende og dækkende ar størknet til Is. Ismarken er 00 F. høj og hæver sig langsomt l 3—4,000 F., hvorfra man over- erflade i en meget stor Afstand ikke opdager nogen Afbrydelse af kun ser en jævn Isørken uden yreliv; de enkelte, højere Tinder, ge op over Isfladerne, kaldes . Indlandsisen er i den senere t af en dansk Expedition 1878 n og Kornerup, der fra Fre- ængte omtr. 11 M. ind, og af ld 1870 og 1883, som første Gang ., anden Gang 24½ M. (fra Aut- nd; hans Theori om isfri Stræk- indre er ikke bleven bekræftet. re G.s Isdække har en mærkelig Bevægelse, en Tendens til at af sin aarlige, gjennem Regn og Tilvækst ved at skyde sin Rand over Yderlandet og ud i Havet. t trænge sig hen imod de samme Fordybninger og at søge de samme Afløb, som den i flydende Tilstand vilde have valgt, og som da vilde have hedt Flodomraader og Flodmundinger. En saadan Fordybning, der er opfyldt af Is med en takket og ujævn, af talløse Revner gjennemskaaren Overflade, og hvorigjennem Indlandsisen skyder sig ud til Havet, har man kaldet en **Isstrøm**; den udmunder altid i en Fjord, hvor dens Rand, der ofte er af en uhyre Tykkelse (over 1,000 F.), afbrydes, „Isblinken kalver", ogsaa derved, at Vandet i Fjorden løfter den yderste Del op, saa at der dannes **Isbjærge**. De Fjorde, hvor disse saaledes opstaa, og hvorfra de af Vinden og Strømmen føres ud i det aabne Hav, kaldes **Isfjorde**; af saadanne regner man i Nordgrønland 28 (af hvilke dog de 5 udføre mere end alle de andre tilsammen), i Sydgrønland kun 4, som endda ere ubetydelige i Sammenligning med hine. Da Indlandet mod N. er af langt større Bredde end mod S., er det efter den her fremstillede Opfattelse af „Isstrømmene" (den skyldes væsentlig **Rink**) ogsaa naturligt, at hele denne Isdannelse især foregaar i Nordgrønland som det langt større Opland. Paa andre Steder, hvor Indlandets Rand kommer til en brat Skrænt mod Havet og Fjordene, danner den ikke Isbjærge, men mindre Stykker falde her fra samme ned i Fjordene og danne mindre „Kalvis". Hvor Indlandsisen støder til Yderlandets Dale og her danner Isbræer, smelte disse for neden i samme Forhold, som de voxe for oven ved det aarlige Nedslag og holde sig derfor i det hele paa samme Punkt. — III. G.s **Klima** er et ustadigt, barskt Polarklima; det er Landets Beliggenhed i Nærheden af Polarhavet og de det omliggende Ismasser, som gjøre samme saa afvigende fra andre Landes under samme Bredde. Den korte Sommer kan ofte være forholdsvis varm, men Vinteren er lang og streng; i Julianehaab, 60° n. Br., er Aarets Middeltemperatur + 1,1° (Sommeren + 8°, Vinteren ÷ 5°), i Upernivik, 72¾° n. Br., er den ÷ 11,1° (Sommeren + 4°, Vinteren ÷ 24°); ved Angmarsalikfjorden paa Østkysten (66° 8'), hvor den danske Expedition overvintrede 1884—85, var den største Kuldegrad ÷ 25°. Foruden Bredden have ogsaa Stedernes Omgivelser (større eller mindre Afstand fra Havet og Isen, Klipper, som give Læ osv.) Indflydelse paa Klimaet. Vest- og Sydvestvindene bringe koldt, Øst- og Sydøstvindene, den **grønlandske Føhn**, bringe mildt Vejr. Sydgrønland har, som vist, et mildere, men ogsaa, især paa Grund af Drivisen, et mere ustadigt og fugtigt Klima end Nordgrønland; der er derfor om Vinteren Islaget ingenlunde altid stadigt eller jævnt nok til at kunne passeres med Hundeslæder, og Communicationen er herved samt ved Drivisen langt mere hindret end i Nordgrønland. I en Del af Aaret (ved Godhavn i 6 Uger, ved Upernivik i 11¼ Uge) ses Solen slet ikke over Synskredsen; men til Gjengjæld er der en endnu længere Tid, i hvilken den altid ses over Synskredsen; den lange Vinternat oplyses af Maanen, Nordlyset og „Isblinken" eller Sneens Gjenskin paa Skyerne, og paa Grund af Solens Nærhed under Synskredsen er der

dog altid noget Dagslys, saa at man ved klar Luft og godt Vejr altid i 2—3 Timer har det lyst nok til at færdes i det frie og f. Ex. kan læse den fineste Skrift. Luften i G., især mod N., er i det hele tør; dette bevirker, at de indfødtes Huse af Sten og Græstørv kunne holde Fugtigheden ude, at Kolonisternes Træhuse kunne staa saa længe, uden at Træet raadner, og at Fødemidler kunne opbevares længe. Under et Klima som G.s kan et Land ikke producere meget til Dyrs og Menneskers Underhold. Jordbunden er i Nordgrønland i en Dybde af 8—12 Tom. altid frossen, og overalt bestaar den mest af gold Klippe. Længst ude paa Øerne bestaar Plantevæxten næsten kun af Lavarter, Mosser og Halvgræsser, men dybere inde overraskes man tit ved saftige, friske Græspletter og smaabuskede Planter, hvis Grene afgive det saakaldte „Lyngbrænde“ og ved deres Hensmulren danne et Slags Tørv; de vigtigste ere Vidjer, Dværgbirk, Bølle-, Blaabær- og Krækkebærplanter, som for Grønlænderne ere et almindeligt Næringsmiddel, samt en Stenurt, papaver nudicaule, som bruges mod Skjørbug. Endnu længere inde i beskyttede Dale voxe Birk og Pil, ogsaa El og Enebærtræ; men de krybe for det meste henad Jorden og danne kun paa faa Steder tynde Stammer (den højeste Stamme i G. er 5 F.). Korn kan naturligvis ikke modnes i G.; af Havevæxter kan ved stor Omhu dyrkes Roer, Rødbeder, Kaal, Kjørvel, Syrer o. fl.; ved Julianehaab avles aarlig et Par Skjæpper Kartofler. Med Indlandsisen hører al Plantevæxt op, undtagen paa de fremragende Nunatakker, som kunne have et smukt Grønsvær. Som Brændsel benyttes Pilen og Birken, fremdeles den Skorpe af Plantelevninger, som hyppig dækker Klippegrunden, og som i G. kaldes „Tørv“, en Del Drivtømmer, som Havet, især mod S., yder i Overflødighed, og mod N. Kul. De fleste Grønlænderes Huse opvarmes imidlertid ved Tranlamper. Af Husdyr have de indfødte kun Hunden, som de i Nordgrønland bruge til Slædekjørsel; i Sydgrønland have Kolonisterne foruden lidt Fjerkræ nogle Geder, Faar og 30—40 Køer; men Underholdningen af disse Vinteren over er ofte forbunden med Vanskelighed, da Græsset kun paa faa Steder er rigeligt nok til foruden Forbruget om Sommeren at afgive Hø til Vinteren. Af vilde Dyr findes Isbjørnen, Polarræven, Sneharen, Lemmingen, Rensdyret, Moskusoxen og Hermelinen; der er stor Rigdom paa Strandfugle, især Ederfugle, som levere Æg og Dun; men Grønlændernes Underholdning og Landets økonomiske Betydning beror dog især paa Havet og den i samme levende Dyreverden; det er Fangsten af Sæler (i hele G. 90—100,000 Stykker aarlig), Hvaler, især Hvidfisk og Narhval, og alle Slags Fisk, især Hajer, Torsk, Hellefiyndere, Lax (i Floderne), der ernære Grønlænderne og afgive Gjenstandene for Handel. — Paa Mineralier er Landet ikke rigt. I Nordgrønland findes i Trapformationen Lejer af nogenlunde gode Stenkul; fremdeles haves noget Kobber, Bly, Tin, Jærnmalm, Grafit, Alun og Vitriol, Bygge- og Kalksten, samt Vegsten (den bløde Stenart, hvoraf Kogekar o. desl. forfærdiges); men det eneste, der har nogen Betydning for Handelen, er Kryolith, der bruges til Tilvirkning af Soda; det største Brud er ved Ivigtut i Sydgrønland. Af G.s geologiske Undersøgelse have Rink og K. Steenstrup stor Fortjeneste. — IV. Befolkningen i Vestgrønland, der 1884 beløb sig til 9,800 Mennesker, bestaar af Indfødte, Europæere (næsten alle Danske) og Blandinger af begge, hvilke i Levemaade ere rene Grønlændere. De indfødte, der kalde sig selv Kalâlek (Flert. Kalalit), ere Eskimoer (s. d. A.), et for en Del nomadiserende Jæger- og Fiskerfolk, udholdende mod legemlige Savn og Lidelser, godmodige, men raa, letsindige og sorgløse Naturmennesker, hengivne til Øjeblikkets Indskydelser, derfor Fjender af enhver som helst Tvang. De bo i Sten- og Jordhytter (altid i Nærheden af Havet), om Sommeren i Skindtelte, og klæde sig i Dyreskind, især af Sæler. De indfødte ere nu næsten alle Christne, om end ikke altid det gamle Hedenskab ganske er forsvundet. Næsten alle Grønlændere kunne nu læse, og mange kunne skrive. Skatter og Afgifter kjendes ikke; men siden 1774 har Handelen været dreven som Monopol for Statens Regning, og dette er uden Tvivl en Velgjerning, ja en Nødvendighed for G. Handelen giver et ikke ubetydeligt aarligt Overskud, gjennemsnitlig 60,000 Kr., hvortil kommer en aarlig Afgift af Kryolithbruddene, gjennemsnitlig c. 40,000 Kr. Der udføres fra G. en Del af Udbyttet af de indfødtes Jagt og Fiskeri (især Tran) og indføres Levnedsmidler, Kolonialvarer, som Grønlænderne sætte megen Pris paa, Isenkram, Tøjer, Fangeredskaber, Krudt, Bly o. desl. I administrativ Henseende er G. delt i et sydligt og et nordligt Inspectorat, der adskilles ved Nordre Strømsfjord eller Rummelpotten; hver forestaas af en Inspecteur. Det „nordre“ Inspectorat bestaar af Districterne Upernivik, den nordligste Koloni, Umanak, Ritenbek, Jakobshavn og Christianshaab ved Diskobugten, Egedesminde, samt Godhavn paa Diskoøen. Det „søndre“ Inspectorat bestaar af Holstensborg, Sukkertoppen, Godthaab, den ældste Koloni, grundlagt 1721, Fiskenæsset, Frederikshaab og Julianehaab, den største Koloni, grundl. 1773, samt de fire herrnhutiske Missionspladser, blandt hvilke mærkes Friedrichsthal.

Historie. I Beg. af det 10de Aarh. blev Nordmanden Gunbjørn paa en Rejse til Island ved Storm forslaaet mod Vest og saa paa denne Fart i det fjærne et stort, ubekjendt Land, det senere G. Mod Aarhundredets Slutning (c. 985) drog Erik d. røde ud fra Bredefjorden paa Island for at opsøge Landet og bosatte sig med en Mængde islandske Kolonister paa samme; herfra opdagedes siden Østkysten af Nordamerika, som man kaldte Vinland. Fra ham hidrører Navnet „G.“, der skal være valgt i Haab om saaledes at hidlokke Indvandrere. Islænderne bosatte sig nu efterhaanden i stigende Antal omkring forskjellige Fjorde i den sydlige Del af G.s Vestkyst paa to Hovedstrækninger, som de kaldte Vester- og Østerbygden. Ved den norske Konge Olav Trygg-

sorg udbredtes Christendommen her-
lagdes under Bremens Ærkebispe-
grunder den Gang den nordiske Kirke
a 1126 var der en Biskop i Garde
Vesterbygden siges at have haft 90
3 Kirkesogne, Østerbygden 190
Kirkesogne og 2 Klostre; her fandtes
ispesædet. I det 13de Aarh. mistede
Island sin politiske Selvstændighed;
Geistlighedens Medvirkning under-
og blev senere tillige med dette Land
Danmark. Men forinden havde
Skæbne rammet Kolonien. Den
1349—50 anrettede store Ødelæg-
rge, eller maaske snarere de norske
dærvelige Handelspolitik, hvorved
paa Bilandene monopoliseredes,
Kolonisterne bleve overladte til sig
Mangel paa alt, saa at de vare
nd til at værge sig mod den eski-
kning, „Skrælingerne", som i Løbet
Aarh. første Gang vides at være
n med Nordboerne. Seiladsen paa
Kolonisterne uddøde efterhaanden
Elendighed eller bukkede under i
Skrælingerne, uden at vi dog kjende
Enkeltheder derved (den sidste Efter-
des et Pavebrev af 1448, i Følge
nordiske Nybygd i G. 30 Aar tid-
leven frækkelig hærget af hedenske
Allerede ved Beg. af det 16de
den throndhjemske Ærkebisp Val-
det, men forgjæves, paa G.s Gjen-
Under Frederik II udsendtes Mo-
n til G., men han kom ikke der-
deren John Davis kom 1585 ind
ham benævnte Stræde og besøgte
G., hvor han ikke fandt skandi-
iere. Christian IV lod G. beseile
ndenov, Jens Munk (hvis Opda-
imtlige ligge vest for Davisstrædet
sbugten) o. fl., og et grønlandsk
agni stiftedes 1636, medens ogsaa
og Hollænderne begyndte at drive
G. En regelmæssig Handelsfor-
ndte imidlertid først, efter at Hans
avde ofret sig til at udbrede Chri-
blandt Grønlænderne. I de nær-
e Aar begyndte man at gjennem-
rtet Kolonisationsplan, men Chri-
v den atter og var nær ved ogsaa
, hvilket dog Egedes Udholdenhed
ort efter anrettede Børnekopperne
gelser i G., og Regeringens For-
overdrage Handelen til en privat
t Entrepreneur førte heller ikke
esultater; disse opnaaedes først,
ringen 1774 selv havde overtaget
alt efterhaanden ordnedes paa en
. Imidlertid havde man gjort
paa at finde G.s Østkyst, hvor
antog, at „Østerbygden" havde
—53 havde Handelsbetjenten Peder
befaret den indtil 61° n. Br. og
undersøgt Julianehaabs District.
ngte den danske Søofficer Graah
en grønlandsk Robaad frem paa
til 65° n. Br. og paaviste, hvad
søgelser have stadfæstet, at Øst-
kysten ikke har været besat af Skandinaver, men at „Østerbygden" maa søges i Julianehaabs District paa Vestsiden, hvor en Mængde Ruiner endnu vidne om en Bebyggelse i fjærne Tider. Fra 1876 foretages fra dansk Side for offentlig Regning en Række geologiske og geographiske Undersøgelser i G., hvorover „Meddelelser" udgives af den til Ledelse af Undersøgelserne nedsatte Commission. Til G.s Vestkyst er der i disse Aar udsendt i alt 12 Expeditioner, af hvilke en (under Ledelse af Museumsassistent K. Steenstrup) opholdt sig 2½ Aar i Nordgrønland; under Ledelse af Premierlieutenant i Flaaden Jensen, der allerede ved tidligere Undersøgelser i G. havde gjort sig fordelagtig bekjendt, er Landet mellem Holstensborg og Godthaab blevet undersøgt og kortlagt (1884—85). Østkystens Undersøgelse fra dansk Side paabegyndtes 1883; under Ledelse af Premierlieutenant i Flaaden Holm berejstes med en Konebaadsexpedition i Løbet af 2½ Aar Kysten fra Cap Farvel til 66° 8′ n. Br. Nanortalik (60°) var Udgangspunkt, og her tilbragtes den første Vinter. Da man næste Sommer var naaet 62½°, lodes en Del af Expeditionen tilbage, Chefen fortsatte med to Konebaade Rejsen og naaede i Slutningen af August Danebrogsøen, Capit. Graahs nordligste Punkt; derfra gik man endnu c. 20 Mil videre mod nord til det af Hedninger beboede Angmarsalik, hvor man overvintrede, og Landet toges i Besiddelse under Navnet „Kong Christian IX.s Land". 1885 brød man igjen op og forenede sig med den sydligere Afdeling, hvorefter Expeditionen samme Aar uden noget Tab naaede Kjøbenhavn.

Grønland, s. Grenland.

Grønland kaldtes forhen en stor, øde Plads i Kjøbenhavn imellem Citadellet og Østerport, paa hvilken fra Christian V.s Tid Forbrydere af Militæretaten bleve henrettede, og hvoraf en Del siden anvendtes til Udvidelsen af Nyboder, Anlæg af en Caserne og en Exercerplads; noget deraf udgjør ogsaa den saakaldte Esplanade („Grønningen").

Grønland, Thende, dansk Blomstermaler, f. 31 Aug. 1817 i Altona, d. 16 Apr. 1876 i Berlin, uddannede sig ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn, men lagde sig senere i Udlandet efter Blomstermaleriet og bosatte sig fra 1844 i Paris; efter at han i nogle Aar havde sendt Frugt- og Blomsterstykker til Udstillingen i Kjøbenhavn, blev han 1858 udenlandsk Medlem af Akademiet. 1869 flyttede han paa Grund af Forholdene i Paris til Berlin, hvor han levede sine sidste Aar. Hans Billeder udmærke sig ved en bred Behandling i en kjæk, malerisk Stil. Han fik 1848 og 1855 Guldmedailler ved de store Udstillinger i Paris. — Hans Søn, **René G.**, f. 1849 i Paris, dyrker samme Fag som Faderen.

Grønlandsdue, d. s. s. Søkonge.

Grønlandshval, s. **Slethval**.

Grønne Forbjærg ell. Cap Verde, Afrikas Vestpunkt, 14° 43′ n. Br., 0° 7′ ø. L. **Grønne Forbjærgs Øer**, s. **Capverdiske Øer**.

Grønsand kaldes visse Lag i Kridtformationen, bestaaende af Sand, Sandsten og Kalksten, som i England og Frankrig findes under Skrivekridtet. G. har Navn af et i disse Lag

ofte indblandet, grønligt Mineral, Glaukonit, og har faaet en særlig Betydning ved sin Vandrigdom, hvorfor man ofte søger at naa G. ved artesiske Brøndboringer, tilmed da Vandet derfra i Regelen er meget rent, fordi det er blevet filtreret igjennem Lag af stor Mægtighed. I Danmark findes to forskjellige Grønsandsdannelser, der begge ere vandførende, en ældre paa Vestsiden af Bornholm, svarende til den i hine Lande forekommende, og en yngre i Nærheden af Kjøge, et Led af det „nyere Kridt", altsaa yngre end Skrivekridtet. I Nordamerika har man med overordentlig Virkning anvendt G. til Jordforbedring paa Grund af, at G. der indeholder 6—7 pCt. Kali.

Grønsten, en mørkegrøn, kornet-krystallinsk Bjærgart, der i Hovedsagen er en Blanding af Feldspat (Plagioklas) med Hornblende eller Augit og især forekommer paa Gange. G. brugtes tidligere i Geognosien som en almindelig Benævnelse for Diorit, Gabbro, Diabas o. fl. andre plutoniske Bjærgarter. Alle G. udmærke sig ved deres Sejhed; da dette Materiale stedse har været let tilgængeligt i Danmark blandt Rullestenene, benyttedes det meget i Oldtiden til Stenøxer.

Grønsund, et smalt Sund i Danmark mellem Møen og Falster. Den sønderjyske Hertug Valdemar IV.s Flaade blev her 1295 slaaet af den kongelige danske.

Grøntkuling (Ensilage) eller Nedkuling af Grønfoder gaar ud paa at opbevare det friske Foder i saa vidt muligt luft- og vandtætte Kuler (Silos) eller Rum, hvori Grønfoderet nedstampes og derpaa dækkes med et vel belastet Dække, for saa vidt muligt at holde Luften ude. Opbevaring i Silos, navnlig af Korn, har været kjendt og benyttet lige fra Oldtiden, og fra Tid til anden har man ogsaa forsøgt at nedkule friskt Staldfoder. Men det hører til den nyeste Tids Opgaver i den landøkonomiske Verden at gjenindføre denne Opbevaringsmaade, og der anstilles derfor omhyggelige Undersøgelser af de Forandringer og Tab, Foderet undergaar ved Opbevaringen, ligesom praktiske Fodringsforsøg med Kulefoderet, der vel ville ende med at paavise de rette Grænser for G.s Anvendelighed inden for de enkelte Lande og Jordbrug.

Grønvold, Marcus Frederik Steen, norsk Maler, f. i Bergen 5 Juli 1845, kom til Universitetet i Christiania 1864, hvorefter han en kortere Tid gik til Kjøbenhavn og derpaa til München, hvor han uddannede sig som Figurmaler under Piloty. Hans „Bølund" er i det Wallraf-Richardske Museum i Köln. Han er fremdeles bosat i München.

Gschatsk, Stad i det russiske Gouv. Smolensk, 28 M. ø. n. ø. for Smolensk ved Floden Gschat, der falder i Volga. 8,000 J. Stærkt besøgte Markeder. Livlig Flodskibsfart.

Gsteig, Landsby i Schweiz, Saanedalen i Cant. Bern, 9 M. s. til v. for Bern, 3,800 F. over Havet, ved Foden af det næsten 10,000 F. høje Oldenhorn og det øst for dette liggende 9,400 F. høje Sanetschhorn, der foranledige, at Landsbyens Beboere om Vinteren i 6 Uger ikke se Solen.

Guacharo [tschāro], d. s. s. Fedtfugl.

Guāco (Mikania G.), en med Hjortetrøst nær beslægtet Plante af de kurvblomstredes Familie, vokser ved Magdalenefloden i Columbien; en Extract deraf anses for et virksomt Middel mod de giftige Slangers Bid.

Guadagni, Gaëtano [dānji], berømt Kastratsanger, f. c. 1725 i Lodi, d. 1797 i Padua. Gluck skrev Titelrollen i »Telemaco« for ham og var saa begejstret over hans Sang, at han fik ham engageret i Wien, hvor han som Orfeo i Glucks Opera henrev Publikum (1766). Senere optraadte han i London, München, Potsdam og paa forskjellige italienske Theatre, saaledes i Venezia, hvor han vakte en saadan Begejstring, at han udnævntes til Ridder af St. Marcusordenen.

Guadalajara [hāra], 1) Stad i den spanske Prov. Ny-Castilien ved Floden Henares, 7 M. ø. n. ø. for Madrid. 9,000 J. Militærakademi. Klædefabrikation. Bro over Floden, hvis Anlæg tilskrives Julius Cæsar. — 2) Hovedstad i den mexicanske Stat Jalisco, 60 M. v. n. v. for Mexico. 80,000 J. Smukt bygget Stad med lige og brede Gader. Bispesæde; prægtig Kathedralkirke med talrige Malerier af spanske Mestre og mange Prydelser, talrige Kirker og Klostre og Universitet. Bjærgværksdrift og betydelig Bomuldsindustri, samt Forfærdigelse af Guld- og Sølvarbejder og Læder. Mønt.

Guadalaviār, Flod i Spanien, udspringer i Ny-Castilien paa Sierra Molina og løber med sydøstl. Retning forbi Valencia til Middelhavet.

Guadalcazār, Stad i Mexico, 9 M. n. ø. for San Luis Potosi. 14,000 J. Staden ligger 5,200 F. højt og har rige Sølvværker.

Guadalquivir [kivīr] (arab. Wadi al Kibir, den store Flod), Romernes Baetis, Flod i Spanien udspringer paa Sierra di Cazorla i Prov. Jaen, løber med vestsydvestlig Hovedretning over den andalusiske Højslette forbi Cordova til Sevilla, hvor den ved Deling danner de to Floder „Isla menor" og „major", og falder i Atlanterhavet gjennem en bred Munding 4 M. n. for Cadiz. Længde c. 80 M., Flodgebet c. 1,000 □ M.; sejlbar op til Sevilla for Skibe paa 100 Tons. Bifloder fra højre Side: Guadalimar og Jandula med flere mindre, fra venstre Side Guadianamenor, Guadajoz, Genil, Guadaira o. fl.

Guadalupe Hidālgo, Stad i Mexico, 1 M. n. for Mexico, med en prægtig Kirke, til hvis undergjørende Mariabillede der gjøres mange Valfarter. I G. afsluttedes 1848 et Forlig mellem Mexico og de forenede Stater, hvorved Mexico maatte afstaa en Del af dets Grænseland mod Nord.

Guadarāma, Sierra, en Bjærgmasse i Spanien, der fra Ebrodalens Sydside med vestsydvestlig Hovedretning strækker sig over hele den pyrenæiske Halvø mellem Floderne Duero og Tajo. Den har i Spanien en Mængde Localnavne, af hvilke de vigtigste ere fra Ø. mod V. Sierra de Guadarama, S. de Gredos og S. de Gata, og ender i Portugal som Serra de Estrella ved Atlanterhavet i Cap Roca v. for Lissabon, n. for Tejos Munding. De højeste Punkter ere i Spanien

ara i de egentlige G. (7,660 F.),
i S. de Gredos (8,480 F.). Det højeste
S. de Estrella er ikke 6,500 F.

eloupe [lup], en af de smaa Antiller
dien, under 16° n. Br., tilhører Frank-
ge med de nærliggende Smaaøer Dé-
Petite Terre, Marie Galante og Les
. Det samlede Areal er 34 □ M.
8,000 I. (1882). G. bestaar af to
næver Havarm adskilte Øer, af hvilke
ige, „Basse Terre“, er et Bjærgland
5,300 F. høj Vulkan (La Soufrière),
ndig udsender Svovldampe, hvorimod
ge, „Grande-Terre“, er betydelig la-
Jen har ofte lidt af Jordskjælv. De
Produkter ere Kaffe, Sukker, Cacao
ald. Indførselen fra Frankrig 1883
Værdi af c. 6 Mill. Kr., Udførselen til
var ubetydelig. Slaveemancipationen
tejebragte en betydelig Tilbagegang i
onen, der dog atter har hævet sig. I
or den tidligere Slavebefolkning er nu
traadt indvandrede ostindiske Kulier.
Tilliggende bestyres af en Gouver-
: har sit Sæde i Basse-Terre. — G.
s af Columbus 1493 og bebyggedes
mænd 1635; 1759—63 og 1810—14
: Englands Besiddelse, men gaves til-
Fredslutningen. 12 Apr. 1782 stod et
lag mellem Englændere og Fransk-
d G.

t, Marguer. Elie [gyadä], f. 1755 i
ion i Nærheden af Bordeaux, hvor
Advocat ved den første franske Revo-
dbrud, var som Deputeret for Bor-
en lovgivende Forsamling og Con-
af Lederne for Girondinerne og
tillige med Louvet allerede i Okt.
nklage Robespierre og hans Parti.
dinerne vare erklærede fredløse, søgte
m flere af sine Partifæller at redde
lugten til sin Fødeby, men blev her
5 Juni 1794 og n. D. henrettet i
tillige med næsten hele sin Familie.

na, Romernes Anas og deraf Ara-
di Aná, Flod i Spanien, udspringer
a Alcaraz i det vestlige Murcia. I
b danner den først en Række Smaa-
rsvinder derefter mellem Rør og Siv,
r efter flere Miles underjordisk Løb
i „Ojos del G.“, et stort, med
er opfyldt Morads n. for Staden
hvorfra den med vestlig Retning
nem Ny-Castilien og Estremadura
rtugisiske Grænse ved Badajoz, hvor
mod S. og dels som Grænseflod,
em den portug. Prov. Alemtejo løber
rhavet, som den naar gjennem to
r. Længde 70 M., hvoraf kun 10
; Flodgebet c. 1,200 □ M. G.
fra begge Sider en Mængde ube-
maafloder.

[dikh], Stad i den spanske Prov.
6 M. ø. til n. for Granada. 13,000
fæde. Smuk Domkirke, gammelt
.

arpix faas af Guajacum officinale,
paa de vestindiske Øer; den har en
lig Lugt og benyttes som Lægemiddel
mod Rheumatisme ligesom det raspede Ved. S. Pokkenholt.

Guajána i videre Betydning omfatter den nordøstlige Del af Sydamerika mellem Orinoco og Amazonfloden; Navnet hidrører fra Guajanasindianerne, som boede s. for Orinoco, da Landet først blev besøgt af Europæerne. I det 16de Aarh. kaldtes det ogsaa Caribana efter Cariberne, som boede ø. for den i Orinoco faldende Caroniflod, og hvis Efterkommere endnu færdes i disse Egne. I snævrere Betydning forstaar man nu derved den af Englænderne, Hollænderne og Franskmændene beherskede Del af Landet mellem 0° 40′ og 8° 50′ n. Br., som mod S. begrænses af Brasilien og mod V. af Venezuela. Kystlandet er Lavland, der i Regntiden i stor Udstrækning er udsat for Oversvømmelser. Bag dette hæver Landet sig i forskjellig Bredde til 3—400 F., for største Delen bestaaende af Savanner, i hvilke Skovene danne ølignende Oaser. Mod V. og S. er Landet derimod bjærgfuldt. Fra Bjærglandet flyde talrige Floder til Atlanterhavet, af hvilke de betydeligste ere Essequibo med Bifloderne Rupununi og Cuyuni, samt Demerara og Berbice i britisk G., Corentyn paa Grænsen af britisk og hollandsk G., Saramacca og Suriname i hollandsk G., Maroni paa Grænsen af dette og fransk G., Mana Sinnamarie, Oyac, Approuague og Oyapock paa Grænsen mod Brasilien. Disse Floder danne en Mængde, til Dels betydelige Fald og ere derfor af ringe Betydning for Samfærdselen med det indre. I Regntiden danner der sig en Mængde Forbindelsesarme mellem Floderne; Mundingerne omslutte talrige Øer. Det tropiske Klima i Kystlandet mildnes vel en Del af den hele Aaret blæsende Nordøstpassat, men det taales dog ikke godt af Europæerne, om end de stærke Klager i saa Henseende til Dels kunne føres tilbage til uordentlig Levemaade, navnlig overdreven Nydelse af stærke Drikke. Kystlandets Middeltemperatur er 25°, hvorimod i det indre en Temperatur af 15° langtfra er nogen Sjældenhed og Temperaturvexlingen ofte kan være temmelig betydelig. Hovedregntiden falder i Kystlandet i Maj—Juli, hvorefter det er tørt til Oct., og senere Dec. og Jan. bringe temmelig betydelige Regnskyl. Plantevæxten er helt tropisk og overordentlig frodig; Skovene levere fortrinligt Skibstømmer og mange Slags Farvetræ. Af Næringsplanter ere de mest udbredte Arrowrod, Yams, Cassava, Bananer og Brødfrugttræet. Culturplanter ere Majs, Ris, Sukkerrør, Cacao, Bomuld, Indigo, Peber, Krydderneliker, Oranger og Vinstokke. Lavlandet og Floddalene ere overordentlig frugtbare, men kun dyrkede i ringe Udstrækning. Dyreverdenen bestaar af Jaguarer, Pumaer, Tapirer, en stor Mængde Hjorte og Raadyr, Aber, forvildet Hornkvæg paa Savannerne, Papegøjer, Kolibrier, Sangfugle, Skildpadder, Slanger (deriblandt flere giftige), Kaimaner og Alligatorer, Sitteraal, Fiskeoddere og mange Slags ypperlige Fisk. Leddyr forekomme i overordentlig Mængde, og flere af dem ere en sand Landeplage, saaledes Myrer, Kakerlaker, Mosquitoer, Skorpioner,

Tusendben o. fl. Bestanden af Husdyr er meget ringe. Af Mineralier er hidtil kun fundet ubetydeligt, i fransk G. noget Guld. Befolkningen bestaar af Indianere af forskjellige Stammer, dels med faste Boliger og dels omvankende, end videre Negere, et ringe Antal Jøder, hvis Forfædre i det 17de Aarh. bleve fordrevne fra Brasilien og nedsatte sig i hollandsk G., Englændere, Hollændere og Franske, samt Indvandrere af forskjellige Nationer, hvoriblandt Chinesere og Kulier ere de talrigste. — G. opdagedes 1499 af Amerigo Vespuccis Ledsager Alonso de Hojeda, men toges ikke i Besiddelse af Spanierne og var længe et Land, hvortil geographiske Myther (saaledes om Guldlandet Eldorado) henlagdes. 1580 stiftedes en hollandsk Nybygd og 1596 en anden ved Essequibo; 1621 grundlagdes det hollandsk-vestindiske Compagni for at drive Slavehandel til G. W. Raleigh besøgte 1595 det indre af Landet. 1626 nedsatte Franskmænd sig ved Cayenne og Englændere ved Suriname; men Besiddelsen af de forskjellige Kolonier og Grænserne imellem dem skiftede efter Krigene mellem de tre Lande. De nuværende fastsattes 1814. — **Britisk G.** indtager et Areal af 4,020 □ M. med 260,000 I. (1883), hvoraf c. 12,000 Hvide. Plantagerne ere væsentlig indskrænkede til Kystlandet; der dyrkes fornemmelig Sukker, Kaffe og noget Bomuld. Udførselen af Plantageprodukter havde 1836 naaet en Værdi af 39 Mill. Kr., men sank efter Slaveriets Ophævelse, for hvilken der 1838 udbetaltes Slaveejerne en Godtgjørelse af 76 Mill. Kr., ned under det halve. Imidlertid er Kolonien atter i Opkomst, og Udførselen havde saaledes 1883 naaet en Værdi af 45 Mill. Kr.; Indførselen s. A. anslaas til 40 Mill. Kr., omfattende Ris, Mel, Kjød, Fisk og Manufaktur- og Fabrikvarer. Statsindtægten udgjorde s. A. c. 8,7 Mill. Kr. med en ubetydelig mindre Udgift. Britisk G. danner et Gouvernement, hvis Sæde er Georgetown. — **Hollandsk G.** ell. Suriname. Arealet angives til 2,166 □ M. med 54,000 I. (1883) foruden 17,000 Indianere og Buskneger (bortrømte Negerslaver og deres Afkom). Antallet af Negerslaver 1860 var c. 38,000, men Slaveriet er ophævet siden 1863. I de senere Aar ere en Del Chinesere indvandrede. Til Plantager er indtaget c. 30 □ M., men kun $\frac{1}{3}$ deraf er i ordentlig Cultur. Hovedproduktet er Sukker. Kolonien staar under en Gouverneur med en raadgivende Forsamling paa 8 Medlemmer. Indtægten 1885 ansloges til 1,943,000 Kr., Udgiften c. 300,000 Kr. højere. Hovedstad Paramaribo ved Suriname. — **Fransk G.** ell. Cayenne, 2,200 □ M. med 25,000 I. (1882), hvoraf 17,000 fast bosiddende. Negerslaveriet blev ophævet 1848; Antallet af Slaver var da c. 15,000. Ved Lov af 8 Dec. 1851 blev C. bestemt til Straffekoloni, og 1852—66 overførtes i 51 Transporter 17,017 (for en ikke ringe Del politiske) Straffefanger. Af disse uddøde 6,806, medens 166 fik Tilladelse til at nedsætte sig som Kolonister og 1,770 Tilladelse til at udvandre. 1867 var Antallet af Straffefanger 4,797, hvoraf 4,682 anvendtes til Tvangsarbejde i Plantagerne. Paa Grund af det forfærdelig usunde Klima, som allerede 1856 skal have bortrevet 62 pCt. af Fangerne, er Cayenne opgivet som Deportationssted. Det dyrkede Areal udgjør næppe 1 □ M.; Hovedproduktet er Sukker. Indførselen 1882 havde en Værdi af c. 23 Mill. Kr., Udførselen af c. 25 Mill. Kr. Kolonien bestyres af en Gouverneur, der har sit Sæde i Cayenne.

Guajávatræ (Psidium Guajava), **Guavatræ**, et 12—15 F. højt Træ ell. Busk af Myrtefamilien, med modsatte, helrandede, læderagtige, mørkegrønne eller graagrønne Blade, hvide, vellugtende Blomster og Bær. Der gives tre Former af denne Plante, som tidligere bleve ansete for egne Arter, nemlig 1) P. pyriferum, med gule Bær af Form og Størrelse som en Pære, 2) P. pomiferum, med kugleformede, mørkegrønne Bær af Størrelse som et lille Æble, og 3) P. sapidissimum, med skidengule Bær af Størrelse som en Blomme. G. har hjemme i Vestindien, men er ved Dyrkning overført til Ostindien og flere Tropelande. Bærrene spises raa eller syltede (Guavagelée) eller sættes paa Rum (Guavarum). Barken, Roden og Bladene anvendtes tidligere i Medicinen mod Diarrhoe.

Gualdo, Luigi, it. Digter, f. 1847 i Milano. Efter en rig Versproduktion i Tidsskrifter skrev han et Par originale Noveller (»la gran rivale« og »Costanza Gerardi«), dernæst paa Fransk »Une ressemblance« og »Un mariage excentrique«, opfyldt, som han var, af Beundring for den moderne naturalistisk-psychologiske Retning i Frankrig. Derpaa gav han sig til at omsætte den nye Kunst i italiensk Lyrik, har kæmpet for „Verismens" Sag, er bleven forkjætret og beundret. Hans sidste Arbejde er den vovede Fortælling »Venere nera«.

Gualtieri, Luigi, it. Romanforfatter af Manzonis Skole, f. 1826 i Bologna, ægtede i Milano Skuespillerinden Giacinta Pezzana. Nogle af hans Fortællinger ere Videredigtninger af Episoder i Manzonis »I Promessi sposi«, saaledes »L'innominato« (1857) og »La Signora di Monza« (1882); andre ere halvvidenskabelige historiske eller literærhistoriske Romaner, som »Il dottore Malebranche« (1883).

Guamanga, d. s. s. Ayacucho.

Guanáco, s. Lama.

Guanaháni, en af Bahamaøerne i Vestindien, det første Punkt i Amerika, som Columbus opdagede 12 Oct. 1492, og som han kaldte San Salvador. Man har tidligere antaget, at dette var den Ø, som Englænderne kaldte Cat-Island, men nyere Undersøgelser synes at tale for, at det maa være den længer mod S. Ø. liggende Watlingsø.

Guanajuato [hnäto], Hovedstad i den mexicanske Stat G. paa Plateauet Anahuac, 35 M. n. v. for Mexico. 52,000 I. Talrige Kirker og Klostre, Mønt, Bjærginstitut, Theater. I Omegnen er Mexicos rigeste Sølvminer. I Begyndelsen af indeværende Aarh. talte G. med Forstæder henimod 100,000 I.

Guanápe [njäpe], en Gruppe af smaa Guanoøer ved Sydamerikas Vestkyst under 8° 32' s. Br.

Guancherne [äntscher], det Folk, som beboede de canariske Øer, da Spanierne og Portu-

egyndte at besætte dem. De vare af
Oprindelse som Berberne (Kabylerne)
rika og talte et med Berbernes be-
Sprog. Endnu findes i Klippehuler
af disse Urbeboere, indhyllede i Faare-
fter at G. i det 15de Aarh. vare
igne og omvendte til Christendommen,
det spanske Sprog og blandedes med
:, saaledes at alle Indbyggere nu
Spaniere.

t, $C_5 H_5 N_5 O$, et svagt basisk, hvidt,
Stof, der bl. a. forekommer i Guano.

, et naturligt Produkt, dannet af Sø-
crementer, blandede med Fjer og andre
, som findes aflejret ofte i meget be-
lag paa ensomme Klippekyster i de
nde, navnlig i de regnløse Egne.
e G. er kommen fra Kysten af det
eru, især de nærliggende Chinchasøer
efter at disse Øer ere udtømte, fra
ne, fordi der her falder liden eller
n, og G. er netop derfra for første
gt til Europa 1804 af den berømte
er Alex. v. Humboldt, som lod den
dersøge og gjorde opmærksom paa,
ældgammel Tid i stor Udstrækning
anvendt i Peru til Gødning. Den
st i en langt sildigere Tid bleven
Europa i større Masser. G. egner
nd nogen anden Handelsgødning til
: som selvstændigt Gødningsmiddel
i) og er tilmed en meget concen-
ning, da den i Regelen kun inde-
ugtighed, $\frac{1}{8}$—$\frac{1}{6}$ Ammoniak, $\frac{1}{12}$ alka-
og $\frac{1}{4}$—$\frac{1}{3}$ phosphorsur Kalk (Hoved-
r i Benggødning). G. maa derfor
ed megen Forsigtighed og før Ud-
blandes med 2—3 Gange sin Vægt
r desto fuldstændigere at kunne for-
den, da den ellers kan „brænde“ de
terødder, naar den bringes i umid-
ring med dem. Sædvanlig benyttes
r. paa 1 Td. Land. Der hentes
a mindre regnløse Jordstrøg, som
tabt en Del af sine let opløselige,
ske og alkaliske Salte, og de mest
Sorter faa saaledes næsten blot Be-
n Benggødning. Hertil hører fra
Tid Guañape- og Mejillonesguano.
G. kan derfor være af meget for-
kaffenhed, og denne kan i mange
dnu forringes betydelig ved for-
alskninger, for hvilket G. fremfor
Gødningsmiddel har været udsat.
nden Side har man begyndt at
G. en kunstig Behandling, hvorved
nere ensartet og lettere opløselig.
no s. d. A.

', nogle Smaaøer i de central-
Sporader i det store Ocean paa
af Linjen. Af disse have Ameri-
sig i Besiddelse af Baker, How-
narang, Walker og Christ-
)° v. L.), Englænderne af Fan-
(den, Starbuck og Havaji af

en Dej, lavet af Frøene af
pana, en i Brasilien voxende Busk
eernes med Hestekastanien beslægtede Familie, indeholder bl. a. Caffein og benyttes i dets Hjemstavn som Lægemiddel og navnlig til deraf at tilberede en forfriskende Drik.

Guarāni og **Tupi** ell. **Tupi-Guarani**, fælles Benævnelse paa en Række nærbeslægtede Indianerstammer i Laplatastaterne og det sydvestlige Brasilien. G. skal betyde „Krigere“, og i ældre Tider skildres G. som krigerske, men i nyere Tid have de vist sig roligere og modtagelige for Cultur og Christendom. Jesuiterne havde slaaet sig ned hos en G.-Stamme i Paraguay, organiseret dem som en af dem afhængig Koloni og indført Christendommen og til Dels europæisk Cultur; Missionærerne bearbejdede G.s Sprog grammatikalsk og lexikalsk og brugte det til Oversættelser, som udbredtes ogsaa blandt andre Stammer; G.s Sprog fik derfor stor Udbredelse især i Brasilien (»lingoa geral«). G. er brun af Farve, lav af Vægt, bredskuldret og tætbygget, med alvorligt, ofte bekymret Ansigtsudtryk; de ere nu fastboende og dyrke Jorden, men leve ogsaa af Jagt. For saa vidt de ikke ere Christne, tro de paa onde Aander og Spøgelser, drive Trolddom og have ingen politisk Organisation.

Guardafūi, Cap, Ras Asir, et højt Forbjærg, Afrikas Østpunkt, 11° 50' n. Br., 68° 55' ø. L.

Guardamār, Stad i den spanske Prov. Alicante, ved Floden Seguras Udløb i Middelhavet. 3,000 J. Betydelig Udførsel af Salt.

Guardein [dējn], den Embedsmand, der skal probere og constatere Finheden af de ædle Metaller; jvfr. Probering.

Guardiān (af it. guardare, d. e. give Agt) kaldes Forstanderen i Franciskanerklostrene, idet Franciskanerne i Ydmyghed vilde undgaa Titlen Abbed. Efter Statuterne maa G. ikke bestyre et Kloster længere end 3 Aar. Ogsaa i andre Klostre fandtes G. som et underordnet Klosterembede. I England betegner G. den, der under en Vacance forvalter den gejstlige Jurisdiction i et Bispedømme. I Portugal betegner G. en Marineunderofficer, i Tyrkiet en Slaveopsynsmand.

Guarīni, Giov. Batt., it. Digter, f. 1537 i Ferrara, docerede en Tid lang de skjønne Videnskaber ved sin Fødebys Universitet og blev derpaa af Hertug Alfonso anvendt som Diplomat, navnlig da denne Fyrste søgte at blive Konge i Polen efter Henrik af Anjou. G.s pirrelige og ustadige Charakter bragte ham i Bryderier og var Aarsag i, at han afvexlende tjente flere Fyrster. Hans Hovedværk er »Il pastor fido«, fremkaldt ved den Lykke, som Tassos Hyrdestykke »Aminta« havde gjort i hele Italien. Det er i dramatisk Form, i raffineret Hofstil, med kunstige Antitheser, lagte i Hyrders og Hyrdinders Mund; det vandt umaadelig Yndest og blev oversat og efterlignet i de fleste af Europas Sprog. G. har desuden skrevet en Komedie og en politisk Afhandling. Han døde i Venezia 1612.

Guarnēri er Navnet paa en Familie i Cremona, der udmærkede sig ved Bygningen af Strygeinstrumenter. Stamfaderen, Andrea, var Elev af Niccolo Amati, og hans Hovedvirksomhed falder 1650—95. Han havde to Sønner,

Giuseppe og **Pietro**, som fortsatte Fabrikationen, men deres Instrumenter have mere til fælles med A. Stradivaris end med Amatiernes. Den berømteste af Familien var Andrea's Brodersøn, **Giuseppe del Gesu**, f. 1683, som lærte Kunsten hos A. Stradivari. Hans Virksomhed falder 1725—45, men mod Slutningen af sit Liv forfaldt han til Drik, og der er derfor stor Forskjel paa Instrumenternes Godhed. Til de bedste hører en Violin, som Paganini brugte i sine Concerter, og som han testamenterede sin Fødeby Genua.

Guastálla, 1) tidligere Hovedstad i det lille Hertugd. G., ligger i Norditalien ved Posfloden, 4 M. ø. n. ø. for Parma. 10,000 I. i Staden og dens District. Bispesæde, seværdig Kathedralkirke, Ruiner af Hertugernes gamle Slot. Stærk Risavl. Franskmændene og Sardinierne sejrede her over Østerrigerne 1734. — 2) Et lille Landskab paa c. 6 □ M. i det nordlige Italien, som i Middelalderen først hørte til Cremona og senere til Milano, blev 1539 som rigsumiddelbart Grevskab givet til Vicekongen af Neapel, Ferdinand I af Gonzaga. Da dennes Linje var uddød 1746, inddrog Marie Theresia G., der imidlertid var ophøjet til et Hertugdømme, som et hjemfaldet mailandsk Len, hvorpaa det 1748 blev overladt Hertugen af Parma. Fra 1796 udgjorde G. en Del af den cisalpinske, senere af den italienske Republik; 1805 gav Napoleon I det til sin Søster Pauline, hvis Mand, Fyrst Borghese, blev ophøjet til Hertug af G. Paa Wienercongressen 1815 blev G. tillige med Parma og Piacenza givet til Napoleons Ægtefælle Marie Louise; efter hendes Død 1847 kom det i Følge en tidligere Overenskomst til Modena, med hvilket Hertugdømme det 1859 blev indlemmet i Kongeriget Italien, og hører nu til den italienske Prov. Reggio nell' Emilia.

Guatemála, 1) en af de 5 Republiker i Mellemamerika, omgiven af Mexico, britisk Honduras, det caribiske Hav, Honduras, San Salvador og det store Ocean. 2,200 □ M. med 1,285,000 I. (1885). G. er i det hele et Højland af c. 5,000 F.s Middelhøjde, hvorfra Bjærgkjæder hæve sig til betydelig Højde. Parallel med det store Ocean ligger en Række mægtige Vulkaner af indtil 14,000 F.s Højde. Bjærgene ere rige paa herlige, frugtbare Dale. De vigtigste Vandløb ere Usumacinta ell. Rio de la Pasion og Mescalapa ell. Grijalva, der løbe mod N. V. ind i Mexico, hvor de forene sig og under Navnet Tabasco falde i Campechebugten. Polochic løber mod Ø. til den store Laguna Dulce, der gjennem en bred Munding har Afløb til Hondurasbugten, som længer mod Ø. ligeledes optager Matagua. Til det store Ocean løbe talrige Smaafloder. Klima og Produkter ere som i det øvrige tropiske Amerika, men Landets naturlige Rigdom er kun maadelig benyttet. Der udføres en Del Træ, navnlig Mahogni. I Højlandet dyrkes Hvede og Majs, i de lavere Egne Ris, Kaffe, Sukker, Indigo, Vanille og Sarsaparilla. Cochenilleavlen, der tidligere var den vigtigste Indtægtskilde, er gaaet tilbage, og Kaffedyrkningen er nu af langt større Betydning. Værdien af den samlede Udførsel udgjorde 1884 omtr. 17 Mill. Kr. Hovedmassen af Befolkningen er Indianere, som deles i Ladinos, der ere Christne, og Bravos, der ere uomvendte og uafhængige. Resten er Efterkommere af Europæere eller Blandinger. G. styres af en Præsident, valgt paa 4 Aar, sammen med et Statsraad af 32 og et Repræsentantkammer af 52 Medlemmer; det sidste vælger Statsraaderne og i Fællesskab med disse og Højesterets-Dommerne Præsidenten. Religionen er den romersk-katholske med en Ærkebiskop i Spidsen. Statsindtægterne udgjorde 1884 c. 30 Mill. Kr., hvoraf ½ Toldindtægt og et lignende Beløb Afgift af Brændevin, Tobak, Salpeter og Krudt. Statsgjælden udgjorde s. A. c. 32 Mill. Kr. Den staaende Hær er 2,500 Md., hvortil kommer en Milits paa 20,000 Md. I de seneste Aar er der begyndt Bygning af en Jærnbane fra St. José de Guatemala ved det store Ocean til Guatemala; denne Linje, c. 16 M. lang, er aabnet i Sommeren 1883 og fortsættes nu til den mexicanske Bugt. Telegraphlinjerne havde 1883 en Længde af 600 Mil med 77 Stationer. — Om G.s Historie før 1839 s. Mellemamerika; siden 1844 styredes Landet næsten enevældig af Carrera (s. d. A.) i afgjort clerical Aand. Da han døde 1865, gik Magten over til Marschal Cerna, som hørte til samme Parti. G. var en af de faa nyspanske Stater, som godkjendte Kejserdømmet Mexico og afslog Chiles og Perus Opfordring om at deltage i Krigen mod Spanien 1865, samt vægrede sig ved at medvirke til Dannelsen af et sydamerikansk Statsforbund. 1868 blev Cerna gjenvalgt til Præsident paa 4 Aar, men fortrængtes i Sommeren 1871 af Oberst Granados, der bekæmpede Præsteskabets Indflydelse, udjog Jesuiter og Capucinere og forviste Ærkebispen af G., fordi han modsatte sig disse Skridt. Hans Efterfølger Barrios (1873, gjenv. 1880 paa 6 Aar) kundgjorde 1873 almindelig Trosfrihed og gjorde 1885 et Forsøg paa at sammenknytte alle Staterne i Mellemamerika, men faldt i Kampen mod de andre Stater 4 Apr. — 2) Hovedstad i Republiken G. i Mellemamerika, under 14° 37′ n. Br., 4,800 F. over Havet, med 60,000 I. (1880). Ærkebispesæde. Universitet og flere smukke Kirker, nyt Theater, smukt Amphitheater til Tyrefægtninger. Bomuldsindustri, Cigarfabrikation, Pottemageri og Cochenilleavl. Staden er anlagt c. 1780, efter at det 4 M. vestligere liggende Gammel-G. var ødelagt ved et voldsomt Udbrud af Vulkanen Agua 1774. Et endnu ældre G. havde 1541 haft samme Skæbne.

Guatimozin, Kejser af Mexico, Montezumas Efterfølger. Han forsvarede tappert Mexico imod Cortes 1520 og blev efter Stadens Indtagelse lagt paa en langsom Ild for at aabenbare, hvor Montezumas Skatte vare. Senere blev han døbt, men da Cortes mistænkte ham for at ophidse Mexicanerne til en ny Opstand, blev han 1524 hængt.

Guáva, s. Guajava.

Guaviári, Flod i Sydamerika, udspringer paa Østsiden af Andes under 4° n. Br. og løber mod Ø. til Orinoco.

Guayana, s. Guajana.

Guayaquil, Stad i Republiken Ecuador i

Sydamerika ved Floden G., 6 M. oven for dens Udløb i Guayaquilbugten. 40,000 J. Regelmæssig bygget Stad. Bispesæde med smuk Kathedralkirke. Store Skibsværfter og god Havn. Udførselen 1883 havde en Værdi af over 13 Mill. Kr., fornemmelig Cacao (c. 9 Mill. Kr.), Cascarillabark, Kautschuk og nogle Industriprodukter.

Guaymas [åj], Stad i den mexicanske Stat Sonora ved Floden San Josés Udløb i den californiske Havbugt, under 28° n. Br. 5,000 J. G. staar i Jærnbaneforbindelse med det mod N. liggende Hermosillo.

Guayra, La [åj], Havnestad i Republiken Venezuela i Sydamerika ved det caribiske Hav, 2 M. n. ø. for Caracas, som den tjener som Havn. 8,000 J. Usundt Klima. Betydelig Skibsfart. Livlig Handelsforbindelse med Hamborg. Der udføres især Cacao, Tobak, Indigo, Chinabark, Farvetræ og Kaffe.

Gubbio, Stad i Mellemitalien, Umbrien, 4 M. n. ø. for Perugia med 22,000 J. i Staden og dens District. Livlig Industri. Mærkelige romerske Oldtidslevninger, blandt hvilke især de 1444 opdagede eugubinske Tavler (s. d. A.) fortjene Opmærksomhed.

Guben, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg ved Floden Neisse, 15 M. s. ø. for Berlin. 26,000 J. (1880). Fabrikation af Klæde, Tobak, Læder og Jærnstøbegods. Flodskibsfart og Bygning af Flodskibe. Handel med Korn, Hør og Uld. Brunkulsgruber og anseligt Glasværk i Omegnen.

Gubernatis, Angelo de, Greve, berømt italiensk Videnskabsmand og Skribent, f. 1840 i Turin, studerede Philologi i sin Fødeby og blev Dr. phil. 1861, drog Aaret efter til Berlin og studerede Sanskrit og sammenlignende Sprogvidenskab og blev 1865 Professor ved »Istituto degli studj superiori« i Firenze. Strax derefter blev han draget ind i Bakunins socialistiske Bevægelse, brød atter med den og blev 1867 atter Professor. De G. er en af det nyere Italiens frugtbareste Skribenter og Litteratorer. Hans videnskabelige Arbejder vedrøre dels den indiske Philologi, dels den sammenlignende Mythologi, saaledes »Piccola enciclopedia indiana« (1867), »Fonti vediche dell' epopea« (1867), »Storia comparata degli usi nuzziali« (1869), »Zoological mythology or the legends of animals« (1872), oversat paa Fransk af Regnand 1874, o. fl. a. Han har end videre grundet en Mængde literære og videnskabelige Tidsskrifter, skrevet en Mængde Læsedramaer med Emnerne hentede snart fra den klassiske, snart fra den indiske Urtid (»Drammi Indiani« (1872), »Romolo« (1873), »Romolo Augustulo« (1876), »Savitri« (1877) o. m. fl.). 1879—80 udkom under de G. som Hovedredacteur »Dizionario biografico degli scrittori contemporanei«. Han har desuden skrevet Monographier over Prati, Manzoni o. fl. Fra 1883 har han været Hovedredacteur af den i Firenze udkommende »Revue internationale«.

Gubitz, Friedr. Wilh., f. 1786 i Leipzig, 1805 Medlem af Berlinerakademiet og Professor i Træskærerkunsten, hvori han leverede fortræffelige Ting, udgav folkelige Tidsskrifter, Dramaer m. m., men blev især bekjendt ved sine „Deutsche Volkskalender" (1835—69). Han døde 5 Juni 1770 i Berlin.

Gud er efter Christendommens Betragtning den absolut fuldkomne aandelige Personlighed, som, uafhængig af alt, har skabt og opholder den hele Tilværelse og styrer dens Udvikling hen imod det Maal, han fra Evighed har bestemt. Som den over den endelige Verden uendelig ophøjede kan han kun kjendes af os Mennesker, fordi han selv har aabenbaret sig for os (s. Aabenbaring og Religion); den rette Erkjendelse af ham kan kun haves af dem, som tro paa denne hans Aabenbaring, og jo mere man elsker ham, des bedre erkjender man ham. Vejledede af hans Aabenbaring og skabte i hans Billede, kunne vi gjøre os en, om end ufuldkommen, saa dog sand Forestilling om hans Væsen, idet vi slutte fra vore ufuldkomne Evner til hans Fuldkommenhed, og vi tillægge ham derfor Egenskaber, idet vi tale om den evige, uforanderlige, allestedsnærværende, almægtige, kjærlige osv. Det ligger i Sagens Natur, at han som det absolut højeste Væsen kun kan være ēn, hvilket dog ikke udelukker, at der er tre Personer i det ene guddommelige Væsen (jvfr. Treenighed). Det er denne Lære om Treenigheden, som er det afgjørende Modsætningspunkt saa vel imellem det christelige og det jødiske, som imellem det christelige og det muhammedanske Gudsbegreb, idet Jøder og Muhammedanere trods al indbyrdes Forskjel ere enige om at betragte Treenighedslæren som et Affald fra Monotheismen, Troen paa den ene Gud. Denne har sin Modsætning i Polytheismen, Troen paa flere Guder. Efter Christendommens Betragtning er Monotheismen Menneskeslægtens oprindelige Religion, Polytheismen derimod en Følge af den ved Syndefaldet fremkaldte Forstyrrelse af det rette Forhold til G. og den dermed følgende Fordunkling af den rette Gudserkjendelse (jvfr. Rom. I, 18—23). I Modsætning hertil søge mange nyere Religionshistorikere at godtgjøre, at Polytheismen er det oprindelige, lavere religiøse Standpunkt, fra hvilket Menneskeheden efterhaanden har hævet sig til det højere Standpunkt, Monotheismen. Fælles for Monotheismens og Polytheismens Gudsbegreb er det, at man ved Ordet G. tænker sig en individuel Personlighed, men dette er ikke Tilfældet med Pantheismens Gudsbegreb. Vel er det ikke rigtigt at sige, at Pantheismen identificerer G. og Verden; men den Forskjel, den sætter imellem dem, er kun den, at de ere to Sider af det samme, to Sider af Universet; Universet set under Mangfoldighedens Synspunkt er Verden, set under Enhedens Synspunkt er det G. Følgen heraf er, at al Pantheisme svæver mellem Atheisme, Nægtelse af G.s Tilværelse, og Akosmisme, Nægtelse af Verdens Realitet. Renest og ædlest fremtræder Atheismen i sin religiøse Form, Buddhismen, medens den gjennemførte Materialisme, der ikke kjender anden G. end Summen af Naturens materielle Stof og de i dette boende Kræfter, vist med Rette kan betegnes som irreligiøs. Højere Former for Pantheismen ere: den dynamiske, der betragter G. som Livskraften i

Materien, den *psychiske* (f. Ex. Giordano Bruno), der betragter Universet som et levende Væsen, i hvilket G. er Sjælen, Materien Legemet, den *ontologiske* (Spinoza), der gjennemfører Akosmismen saa stærkt, at G., Substansen, bliver det eneste i Sandhed værende, medens Verden kun faar en Skintilværelse, den *ethiske* (Fichte), hvis G. er den moralske Verdensorden, som paa ēn Gang betinger de sædelige Individers Handlen og realiseres igjennem den, endelig den *logiske* Pantheisme, hvis Gud er den absolute Aand eller Fornuft, der sætter Naturen som sit andet og kommer til Selvbevidsthed i Menneskeaanden igjennem dennes successive Udvikling. Bag ved de fleste polytheistiske Religioner dæmrer der en Pantheisme, og til en vis Grad kan det med Rette siges, at Polytheismens Guder ere personificerede Udstykninger af det ene pantheistiske Gudsbegreb. Klarest kommer dette frem i den indiske Religion, og selv Buddhismen, den religiøse Form for Atheismen, har ikke kunnet undvære haandgribelige Gjenstande for sin religiøse Cultus. Højere end Pantheismens Begreb om G. staar *Deismens*: dens Gud er Personlighed og har skabt Verden; men han har skabt den saa fuldkomment, at den nu fortsætter sin Udvikling efter de evige Love, han har nedlagt i den, uden at han griber eller kan gribe ind deri. Den hævder altsaa Guds Transscendens over Verden, men saa ensidig, at Verdens Immanens i Gud forsvinder. Den sande christelige *Theisme* stræber at forene Guds Transscendens over Verden med Verdens Immanens i Gud i sin Lære om G. som den, der ikke blot har skabt alt, men i hvem alt lever, røres og er, og som derfor, naar og hvor han vil, griber ind i dens Gang (Undere). Vaklende imellem Deisme og Theisme, men i Regelen med stærkt Hang til at slaa over i Pantheisme, staa de mange Former for *Rationalismen*. — Eftersom en sand Erkjendelse af G. i Følge christelig Anskuelse kun kan faas ved Aabenbaringens Hjælp, ligger det i Sagens Natur, at hans Tilværelse heller ikke kan bevises, og at man altsaa fra Christendommens Standpunkt egentlig ikke kan tillægge de saakaldte *Beviser for G.s Tilværelse* anden Betydning end at være Vidnesbyrd om Menneskeaandens Trang til G. Disse Beviser ville i øvrigt ikke blot bevise, *at* G. er til, men ogsaa *hvad* han er, og de ere i Virkeligheden ikke forskjellige Beviser, men forskjellige Led i ēt Bevis. Allerede Platon og Aristoteles opstillede Grundtrækkene til det *historiske* og det *kosmologiske* Bevis, om disse end først have faaet deres fulde Udvikling i den christelige Theologi; det første gaar ud fra, at hvad de ædleste og bedste Mennesker til alle Tider have været enige om, maa være sandt; nu have de til alle Tider været enige om Tilværelsen af en over Verden ophøjet G.; han maa altsaa være til, og at han maa være Verdens Ophav, søger saa det *kosmologiske* Bevis at godtgjøre. Alt, hvad der er til, maa have en Grund til sin Tilværelse, men der er intet som helst i Verden, der kan være Grund til Verdens Tilværelse, altsaa maa der være et over Verden ophøjet, evigt Ophav til Verden. Hertil slutter sig nu det *teleologiske* eller *physikotheologiske* Bevis, hvis Grundtanke allerede findes hos Anaxagoras, og som ud fra den Hensigtsmæssighed, hvormed Naturen er indrettet baade i stort og smaat, samt ud fra den Visdom, der aabenbarer sig i Historiens Udviklingsgang, drager den Slutning, at, da der ikke i Verden selv findes noget Ophav til denne Hensigtsmæssighed og Visdom, maa der være et over Verden ophøjet, evigt Ophav dertil; at dette evige Ophav til Verdens Tilværelse og Hensigtsmæssighed er det personlige, alfuldkomne Væsen, søger saa det *ontologiske* Bevis at godtgjøre. Dette af Anselm opstillede og senere af Cartesius mere fuldkomment udviklede Bevis gaar ud fra selve Gudsideen, Begrebet om Gud som det alfuldkomne Væsen. Dette Begreb findes i Menneskets Bevidsthed, uden at Mennesket som det ufuldkomne selv kan have givet sig det, og det maa altsaa være nedlagt i Menneskeaanden ovenfra, og undersøge vi det nærmere, indeholder det i sig selv Beviset for sin Sandhed; thi, siger Cartesius, alt, hvad der hører til en Tings Begreb, kan ogsaa med Sikkerhed tillægges den, udsiges om den; men, saa sandt som virkelig Tilværelse er noget fuldkomnere end blot tænkt Tilværelse, maa det alfuldkomne Væsen nødvendigvis have virkelig Tilværelse; thi ellers kunde man jo tænke sig noget endnu fuldkomnere. Det kosmologiske Bevis beviser altsaa ikke blot, at Gud er til, men ogsaa, at han er Verdens Skaber, det teleologiske, at han er Forsynets Gud, og det ontologiske, at han er det absolut fuldkomne Væsen, hvem man altsaa kan tillægge alle de guddommelige Egenskaber. Ved Siden af disse Hovedformer for Beviset for Guds Tilværelse kan endnu nævnes det *moralske* Bevis, der slutter fra Menneskets sædelige Bevidsthed til G. som den, der har nedlagt Sædelighedsloven i Menneskets Samvittighed. Disse Beviser gjaldt længe for uomstødelige og bidrog derved væsentlig til den Udvanding af det christelige Læreindhold, som foregik i den ældre Rationalisme, der ikke vilde anerkjende mere af Aabenbaringens Indhold end hvad den mente at kunne godtgjøre ved Hjælp af den paa disse Beviser byggede *naturlige Theologi*; men Kant omstødte fuldstændig hele denne Bygning, idet han ved sin berømte Kritik godtgjorde, at disse saakaldte Beviser i Virkeligheden ikke bevise den personlige Guds Tilværelse, men maa betragtes som Tilsnigelser af den menneskelige Tanke, der i det kosmologiske og det teleologiske Bevis gjør uberettiget Anvendelse af Slutningen fra Virkning til Aarsag, og som i det ontologiske Bevis gjør den Fejl, at betragte Tilværelsen som en Egenskab ved et Begreb. Vel søgte Hegelianismen for en Tid paa ny at hævde disse Bevisers Betydning; men nu maa det vistnok siges at være temmelig almindelig indrømmet, at medens Nødvendigheden af at antage et evigt, guddommeligt Verdensophav eller Verdensgrund nok lader sig godtgjøre ad Tankens Vej, lader den personlige Guds Tilværelse sig derimod ikke bevise ved en blot logisk Bevisførelse, men

kan kun være Gjenstand for Tro. Naar der tales om Kants moralske Bevis, da er dette ikke egentlig noget Bevis, men et Postulat. Kant, som nægtede Muligheden af at føre et logisk Bevis for G.s Tilværelse, hævdede denne som et nødvendigt Postulat, den nødvendige Forudsætning for Menneskets sædelige Bevidsthed; men Fichte gjorde med Rette gjældende, at man ad den Vej ikke kunde komme længere end til Antagelsen af en moralsk Verdensorden, ikke til en personlig moralsk Verdensordner.

Gudbrand Thorlaksson (Guðbrandur Þorláksson), f. 1542 paa Præstegaarden Stadarbakke i Hunavatns Syssel i det nordlige Island, blev efter at have studeret ved Kjøbenhavns Universitet 1564 Rector for Skalholts Skole, 1567 Præst, derpaa i kort Tid Rector for Skolen paa Holar; 1571 udnævntes han til Biskop paa Holar. Dette Embede, hvis Omraade strakte sig over Islands Nordland, forestod han i 56 Aar — de sidste Aar dog syg og sengeliggende — til sin Død 1627. G. T. er en af Islands betydeligste Biskopper, kraftig og myndig; hans Hovedopgave var at fremme Oplysningen og befæste den lutherske Lære blandt Præster og Menigmand, først og fremmest ved Tilvejebringelsen af de nødvendigste opbyggelige og almenoplysende Skrifter. I denne Hensigt anlagde han et Bogtrykkeri, hvorfra der i hans Levetid udgik henved hundrede Skrifter, for største Delen Opbyggelsesbøger, de fleste forfattede, bearbejdede eller oversatte af ham, andre af Mænd, som han dertil opmuntrede. Hans literære Storværk er hans pragtfuldt udstyrede, store Bibeloversættelse (Hol. 1584). Fra en mindre heldig Side viser hans energiske Charakter sig i Forholdet til Landets verdslige Øvrighed og andre samtidige, med hvem han indvikledes i langvarige og pinlige Tvistigheder og Processer.

Gudbrand Vigfusson (Guðbrandur Vigfússon), f. paa en Bondegaard ved Bredefjord i det vestlige Island, dimitteret fra Reykjavig Skole 1849, studerede ved Kjøbenhavns Universitet 1850 o. flg. Aar. Master of Arts ved Universitetet i Oxford 1871, Dr. phil. ved Upsala Universitet 1877. 1866 bosatte han sig i Oxford, hvor han 1884 udnævntes til Reader in Icelandic Literature and Antiquities ved Universitetet. G. V. hører til de fremragende Forskere af Islands gamle Literatur. Hans Værker vidne om en lykkelig Divinationsevne, en overordentlig Hukommelse og Fortrolighed med Emnet, i ringere Grad maaske om logisk Bevisførelse eller udtømmende Argumentation. Fra hans Ophold i Kjøbenhavn skriver sig foruden flere Sagaudgaver og mindre Arbejder en større Afhandling »Um tímatal í Íslendinga sögum« (Safn til sögu Íslands, I, 1856); sammen med Prof. Unger har han udgivet den store Sagasamling »Flateyjarbók« I—III (Chr. 1860—68). Til Oxford kaldtes han for at udgive den afdøde R. Cleasbys Samlinger til en islandsk-engelsk Ordbog. Dette Værk, »An Icelandic-English Dictionary« by G. V., afsluttedes 1874. I Oxford er af ham udgivet bl. a. »Sturlunga Saga«, I—II, 1878 og »Corpus Poeticum Boreale«, I—II, 1883.

Gudbrandsdalen, Norges næststørste Dalføre, udgjør to Fogderier af Christians Amt og bestaar af Præstegjældene Faaberg, østre og vestre Gausdal, Øjer, Ringebo, søndre og nordre Fron, Vaage, Dovre, Læsje, Lom og Skeaker. De fleste ligge i Gudbrandsdalens Hoveddal, der strækker sig i en jævn Skraaning og næsten ensformig Bredde fra Mjøsen op til det Pas, som fører over til Romsdal og til Vestkysten, hvor Læsjeværks Vand paa 1,930 F.s Højde har Udløb til to modvendte Have gjennem Rauma og Laagen. Gausdal, Vaage, Lom og Skeaker ligge dog i Sidedale, som dannes af Bifloder, de sidste af Otta. Der findes mange flere Tværelve, men kun faa gjennemstrømme beboede Dale, da Fjældet paa begge Sider hæver sig til Nordens højeste Alper, i V. Jotunfjældene, i Ø. Rondane, i N. Dovre. Dalbunden har en forholdsvis tæt Bebyggelse, da Districtet tæller c. 50,000 I. De vigtigste Næringsveje ere Agerbrug og Kvægavl. Thi om end Vinteren er meget kold, saa er Sommeren til Gjengjæld yderst varm, og Kornavlingen gaar derfor meget højt op til Fjælds. Enkelte Præstegjælde i G. høre til Norges bedste Kornbygder. Især er dog G. udmærket ved sin Kvægavl, navnlig fordi de store Fjældvidder paa begge Sider af Dalen afgive ypperlige Græsgange, fortrinlige til Sæterdrift. G. er bekjendt for sine Husdyrracer (især Heste) og Fedevarer. Fjældene ere det for Jagten paa Rensdyr og Fuglevildt rigeste Strøg i Norge. Skovdriften er derimod i G. af mindre Vigtighed end i de fleste andre Egne af Østlandet. Folket i G., Dølerne, anses for at have bevaret meget af de oprindelige Sæder og tillige at være oplyst, retsindigt og venligt. Gudbrandsdølerne bleve omvendte til Christendommen af Olaf den hellige (s. **Dale-Gudbrand**). I den senere Historie ere de navnlig bekjendte fra Skottetoget (s. d. A.).

Gude, Hans Frederik, norsk Landskabsmaler, f. 13 Marts 1825 i Christiania. Medens han forberedte sig til Studeringerne, vaagnede hos ham Lysten til Malerkunsten, saa at han 1841 gik til Düsseldorf, hvor han nød Schirmers Vejledning. Han har frembragt en Mængde fortrinlige Værker fornemmelig over sit Fædrelands Naturscener; Højfjældsbillederne fra hans tidligere Periode og Fjordbillederne fra hans senere Tid ere lige geniale Vidnesbyrd om hans udmærkede Begavelse. I sine første Billeder sluttede han sig nøje til Düsseldorferskolen; senere har han udviklet sig friere, og navnlig øvede en Rejse i Wales 1864 en gunstig Indflydelse paa ham. Sammen med Tidemand udførte han flere større Billeder, bl. a. den berømte „Brudefærd i Hardanger“. Hans Betydning som Kunstner er bleven erkjendt ved Tildelelsen af Guldmedailler fra Verdensudstillingen i Paris og fra Akademiet i Berlin. G. blev 1854 Professor ved Kunstakademiet i Düsseldorf og 1864 Directeur ved Akademiet i Carlsruhe, men modtog 1880 en Kaldelse som Professor ved Berlins Akademi.

Gude, Marqvard, berømt Bogsamler, f. 1635 i Rendsborg, Bibliothekar hos Hertugen af Gottorp, senere i Kongen af Danmarks Tjeneste, d. 1689 i Glückstadt. Fra dansk Side

gjordes der Forsøg paa at erhverve hans værdifulde Bibliothek, men det lykkedes ikke, og Bøgerne solgtes ved Auction (1706—9), medens Haandskrifterne til sidst afhændedes til det Wolfenbüttelske Bibliothek.

Gudeklenodierne kaldes de herlige Vaaben og Kostbarheder, som Aserne kom i Besiddelse af, da Loke lumskelig havde klippet Haaret af Sif. I Bod bragte nemlig Loke fra Dværgene Ivaldes Sønner foruden et Haar af Guld Skibet Skidbladner og Spydet Gungner og vædder nu om sit Hoved med Dværgen Brok, at denne og Broderen Sindre ikke ere i Stand til at smedde tre lige saa gode Ting. Saaledes opstaar Galten Gyldenbørste, Ringen Draupner og Hammeren Mjølner. Kostbarhederne fremføres for Guderne Odin, Thor og Frej, og Mjølners ypperlige Egenskaber bevirke, at Aserne tilkjende Brok Prisen; kun ved List undgaar Loke at miste Hovedet, men faar Læberne syede sammen.

Gudenaa, Danmarks længste Vandløb, udspringer ved Landsbyen Hvejsel i Vejle Amt, løber først som Stougaardsaa mod N. Ø., derpaa som Bredvadsaa, Sønderaa og Allingaa mod N. V. gjennem den smukke Skanderborg-Silkeborgegn, hvor den faar Tilløb fra Mossø og gjennemløber Guden-, Birk-, Jul-, Borre- og Bra-Søer forbi Silkeborg til Langsø, hvorfra den bøjer mod N. Ø. og neden for Randers falder ud i Randersfjord. Dens Længde til Randers er 18¼ M. Dens Bredder danne uden for Skanderborg-Silkeborgegnen for det meste flade Enge eller Moser. Fra Silkeborg til Randers er den sejlbar for Pramme. Den optager en stor Mængde mindre Vandløb, af hvilke de betydeligste ere fra venstre Side Allingaa, Tangeaa og Nørreaa, der optager Afløbet fra Viborg-Sø og Hald-Sø, fra højre Side Gjernaa og Lilleaa.

Gudhem, i G.s Sogn og Herred i Vestergötland i Sverige, et Nonnekloster af Cistercienserordenen, skal efter Sagnet være anlagt af Gyda, Svend Estridsøns frasktilte Dronning. Om dets Alder ved man dog med Vished kun, at det fandtes allerede paa Kong Knud Erikssons Tid, som skjænkede det flere Jordegodser. Ligeledes fik det betydelige Ejendomme af Erik Læspes Enke, Katharine Sunesdatter. Ved Reformationen, da Klostergodserne inddroges, fik Nonnerne vel Tilladelse til at blive tilbage, men de spredte sig snart, da Klosterbygningerne 1529 vare afbrændte ved Vaadeild. Nær ved den nuværende Sognekirke ses endnu Levninger af det tidligere Kloster.

Gudhjem, et Fiskerleje omtr. midt paa Bornholms Nordøstkyst, hvorfra der er Overfart til Christiansø.

Gudin, Jean Ant. Théodore, Baron [gydäng], f. 15 Aug. 1804 i Paris, d. 12 April 1880, uddannede sig først hos Girodet-Triozon, men gik snart sin egen Vej og vandt Navn ved sine Søstykker, hvori han især lagde Hovedvægten paa en glimrende Lysvirkning, som Solnedgang, Skibes Brand, o. a. m. Fra 1822 har han udstillet en stor Mængde Billeder, Udsigter ved Havne, Søstæder og Kyster, foruden egentlige Søstykker, først Aquareller, senere Oljebilleder. „Columbus's Redning", „Algiers Red", „Udsigt til Havre", „Neapels Havn" ere berømte Billeder. Til det historiske Museum i Versailles og den orléanske Familie har han malet 90 Billeder, forestillende Søslag i ældre og nyere Tider; men disse ere ikke sjælden temmelig flygtige i Behandlingen.

Gudmund ell. G. den gode, Biskop over Hola Stift paa Island 1203—37, er en af de mærkeligste Skikkelser i Islands Historie og i det hele en ejendommelig Type paa en middelalderlig katholsk Gejstlig af den fanatisk-asketiske Retning. Ivrig beskæftiget med Bønner, Bodsøvelser, Almisser og den romerske Kirkes øvrige fromme Gjerninger vandt han snart et overordentligt Ry blandt Befolkningens store Masse; efter at han var bleven Biskop, antog hans Godgjørenhed saadanne Former, at han sædvanlig var omgiven af en stor Skare Fattige og Løsgængere, som fulgte ham overalt. Hans Fjender, hvoraf han fik mange, idet de islandske Høvdinger forbitredes over hans Fordelse af Bispestolens Gods og hans hensynsløse Hævdelse af, hvad han ansaa for Kirkens Ret, fordrev ham flere Gange fra hans Bispesæde, saa at han hjemløs maatte flakke om i Landet. Overalt hvor han kom frem foretog han Besværgelser og Indvielser, til hvilke Almuen havde stor Tillid, og mangfoldige ere de „Gudmundskilder" o. a. Localiteter, som ved deres Navne vidne om, at de af ham ere helligede. Uagtet han aldrig — som to andre af Islands Bisper, Thorlak (d. 1193) og Jon (d. 1121) — blev kanoniseret, betragtedes han dog efter sin Død som Helgen.

Gudmundsson, s. Dade og Jon Gudmundsson.

Gudrun, middelhøjtysk Kûtrûn, tysk, middelalderligt Epos, et Sidestykke eller til Dels en Modsætning til Nibelungenlied. Hovedpersonen er Gudrun, Datter af Friserkongen Hettel, der røves af Normannerfyrsten Hartmut. Efter mange Prøvelser, under hvilke G. standhaftig bliver sin Fæstemand, Kong Hervig af Sæland, tro, befris hun ved et af hendes Slægt foretaget Krigstog og forenes med sin Bejler. Digtet er flere Gange udgivet og oversat. Mærkes kan Simrocks nyhøjtyske Oversættelse. S. ogsaa Gjukunger og Hjarrandi.

Gudscharât, et Landskab i den vestlige Del af Forindien, bestaar af den store, i det indre bjærgfulde Halvø mellem Katschbugten og Cambaybugten og af en Kyststrækning ø. for sidstnævnte Bugt og hører for en Del til Præsidentskabet Bombay og Guicovars Stat, medens Resten er delt mellem en Mængde Smaafyrster.

Gudsdom, en Prøve eller et Bevismiddel, hvorved en tvivlsom Sag søges afgjort umiddelbart ved Guds Dom. Spor til saadanne G. findes allerede hos Israeliterne og Grækerne; Inderne og Germanerne havde sat dem fuldstændig i System. Den christne Kirke, som søgte at indskrænke den vidt udbredte Tvekamp, stadfæstede ældre og indførte nye G. ell. Ordalier (af angelsachsisk ordâl, tysk Urtheil, d. e. Dom), som skulde træde i Stedet for Tvekampen, men stræbte ogsaa allerede tidlig atter at afskaffe dem. De vigtigste af disse G. ere: 1) Den retslige Tvekamp, der endog blev anvendt til Afgjørelsen af Retsspørgsmaal. De kæmpende Parter kæmpede enten i egen Per-

som eller ved Stedfortrædere; navnlig kunde Syge og Gejstlige altid stille Stedfortrædere. Den, der bukkede under i Kampen, gjaldt for overbevist om at have Uret. Staten og Kirken bestræbte sig tidlig for at erstatte Tvekampen ved andre G. 2) Lodkastning. Denne Afgjørelsesmaade benyttes endnu af Brødremenigheden. 3) Kjedelgrebet. Den anklagede maatte med blottet Arm optage en eller anden Gjenstand af en Kjedel, som var fyldt med kogende Vand. 4) Ildprøven. Den anklagede maatte med blotte Hænder bære et Stykke glødende Jarn eller stikke Haanden i en glødende Handske eller i Skjorte (undertiden endog af Vox) gaa igjennem Ilden. Endnu 1498 blev Hieron. Savonarola dømt til Ildprøven, og endnu 1563 omtales dens Anvendelse i Ditmarsken. 5) Vandprøven blev især anvendt i Hexeprocesserne, som varede til ind i det 18de Aarh. Den anklagede blev fastgjort ved et Tov og kastet i Vandet; naar han sank, var det et Tegn paa Uskyldighed, men svømmede han ovenpaa, var hans Brøde bevist. 6) Korsprøven. Den anklagede maatte med korsvis udstrakte Arme fremsige Psalmer og Bønner uden at blive træt; naar flere vare anklagede, gjaldt den, hvis Arme først sank ned, for den skyldige. 7) Ligbaareprøven. Den mistænkte Morder blev ført til et Lig og maatte berøre det; dersom det blødte eller bevægede sig, ansaas den anklagede for overbevist. — G. fuldbyrdedes i Regelen under Kirkens Medvirkning. Præsterne forberedede ved Bøn og Faste dem, som skulde underkaste sig Prøven, og den foregik, saa vidt muligt, i Kirken. Ved Tvekampene bedømte Kampdommere Udfaldet; men ellers var det Gejstligheden, som afgav Kjendelsen om Prøvens Udfald, og det er næppe tvivlsomt, at de gejstlige herved sattes i Stand til at bestemme Dommen. Ved Kjedelgrebet f. Ex. udtaltes ikke Afgjørelsen strax; men Haanden blev indbunden, forseglet og først tre Dage efter blev der igjen aabnet for den og Dommen afsagt. Baade skuffende og lægende Midler skulle have staaet til Gejstlighedens Raadighed.

Gudsdyrkelse og **Gudstjeneste**, s. Cultus.

Gudsfred (Treuga Dei) kaldtes i Middelalderen den Indskrænkning af Privatmands Fejder, som Kirken paabød for at raade Bod paa den overhaandtagende Fejdelyst. Staten søgte allerede tidlig at indskrænke dette Uvæsen ved at foreskrive visse Former for dem, f. Ex. ved at byde, at Freden skulde opsiges tre Dage før Angrebet ved et Fejdebrev, ved at undtage visse Personer eller Gjenstande, som Gejstlige, Barselkvinder, Syge, Pilegrimme osv.; men disse Forbud overholdtes ikke; derfor tog Kirken Sagen i sin Haand; dens Straffe frygtedes den Gang mere end Statens. Da Stormændenes Fejder i Beg. af det 11te Aarh. greb mere og mere om sig, bestemte Biskopperne i Aquitanien 1034, at der under Straf af Banlysning ikke maatte finde nogen Fejde Sted fra Onsdag Aften til Mandag Morgen. En hel Række af Synoder rundt om i Christenheden i 11te og 12te Aarh. fulgte dette Exempel, og efterhaanden udvidedes G. til ogsaa at gjælde Tiden fra 1ste Adventssøndag til Epiphaniefesten, fra Søndagen før Askeonsdag til Slutningen af Paaskeugen, fra Søndagen før Christi Himmelfartsdag til Slutningen af Pinseugen og til de forskjellige Højtidsdage samt de dertil hørende Vigilier. Ogsaa paa de Dage, da Fejde var tilladt, skulde Kirker, Klostre, Hospitaler, Kirkegaarde, Gejstlige, Folk, der arbejdede paa Markerne, overhovedet alle værgeløse og fra Conciliet i Clermont 1095 ogsaa alle Korsfarere være medindbefattede i G. G. blev indledet med Klokkeringning. Efter den almindelige Landefreds (s. d. A.) Indførelse tabte efterhaanden G. sin Betydning.

Gudsker, ved Haandformning af Papir den Arbejder, som lægger det nys formede Ark af fra Formen paa Filtet.

Gudsvenner ell. den evige Visdoms Broderskab var i det 14de Aarh. dels Fællesnavn for alle aandelig vakte, dels og især Navnet paa en mægtig, mystisk Aandsstrømning, der først mærkedes i Rhinegnene og det tilgrænsende østlige Frankrig, men som snart udbredte sig over Nederlandene, hele Schweiz indtil Norditalien og gjennem Tyskland til Presburg i Ungarn. Köln, Straßburg og Basel vare Hovedpunkterne for dette Broderskab, hvis enkelte Foreninger stod i inderlig personlig og skriftlig Forbindelse med hverandre. Overalt fandt G. Indgang, saa vel i Klostrene og Beghinergaardene som paa Ridderborgene, i Værkstederne og Kjøbmandsboderne. Paa visse Tegn kjendte de hverandre. Deres Prædikanter og Tilsynsmænd hørte for det meste til Dominikanerordenen, og i Aandsretning vare de nær beslægtede med de tyske Mystikere. De hævdede Modersmaalets Ret i Gudsdyrkelsen og det almindelige Præstedømme, men holdt sig fjærnt fra alt Sektvæsen; i den katholske Kirkes Cultusformer saa de Symboler paa de guddommelige Frelseskræfter, en udvortes Øvelse og Forberedelse for Aandens skjulte Menneske. Det, de søgte, var Christus i os, og umiddelbart gjennem Aanden mente de at træde i Forhold til ham, hvilken Forestilling oftere slog over i Sværmeri. Fra 1340 fremtraadte en hemmelighedsfuld Person iblandt dem, for de fleste G. kjendt under Navnet „den oplyste Lægmand, den store Gudsven fra Højlandet", men hvis egentlige Navn synes at have været Johan fra Chur. Som rig Verdensmand førte han en kort Tid et vildt Liv og forlovede sig senere med en adelig Dame; men samme Dag havde han en Vision, hvori det blev ham befalet at forsage Verden, og fra nu af levede han for Gud alene; gjennem Syner og indre Sjælekampe udviklede sig hans indre Liv. Han vedblev at være Lægmand; men sin store Formue bortgav han lidt efter lidt i veldædige Øjemed, og hans Livs eneste Opgave var at arbejde for at vække sand Gudsfrygt hos alle, med hvem han kom i Berøring; i den Hensigt færdedes han idelig paa Rejser i Tyskland, Frankrig, Schweiz, Italien og Ungarn. Omtr. 1350 optraadte han i Straßburg og øvede en stærk Indflydelse paa Joh. Tauler; 1352 vandt han en mægtig Støtte i en rig Pengemand i Straßburg, Rulman Merswin. Da Basel 1356 hjemsøgtes af en heftig Jordrystelse, udsendte han en Skrivelse til alle Christne med Opfordring til Omvendelse og Bod. 1365 trak

han sig tilbage til Bjærgene i Schweiz. 4 Venner sluttede sig til ham, og nu arbejdede de i Forening „paa Kirkens Frelse". Kort efter at Pave Gregor XI 1377 var vendt tilbage til Rom, traadte den store G. med en af sine Venner frem for ham og talte om Kirkens Nød; først blev Paven harmfuld, derpaa slaaet af hans Tale, og de skiltes som Venner. Det pavelige Schisma vakte stor Bekymring hos G., og 1379 samlede de sig paa et ensomt liggende Bjærg i Schweiz for at holde Raadslagning om, hvad de skulde gjøre, „for at det gruelige Uvejr maatte afvendes og Christenheden gaa i sig selv." En Røst bød dem at vente endnu en liden Stund. Næste Aar ved Paasketid samledes de atter paa samme Sted med 8 Venner fra Tydskland, Ungarn og Italien. De hørte da Røster og saa Syner, og et Himmelbrev blev oplæst, at Gud paa Marias Forbøn endnu i tre Aar vilde udsætte sin Vredes Dom. Senere forsvinde Sporene af deres Virken. Mange Kirkehistorikere have med Urette identificeret „den store G." med en kjættersk Beghard, Nikolaus fra Basel, som 1409 blev brændt i Wien med to Ledsagere. I nyeste Tid har en romersk-katholsk Kirkehistoriker forsøgt at erklære de Skrifter, som handle om G., for Tendensromaner; denne Opfattelse fandt en Tid stærk Tilslutning, men lader sig ikke hævde.

Gudsø, Landsby ved Vejen fra Kolding til Fredericia, bekjendt fra et Par Fægtninger under Felttoget 1849; den ene forefaldt 3 Maj, da den danske Hær efter Slaget ved Kolding havde trukket sig tilbage hen imod Fredericia med sin Hovedstyrke under General Bülow, medens General Rye med sit Corps stod foran Vejle; en Recognoscering af Slesvigholstenerne mod G. blev den Dag vist tilbage. Men da den tydske Rigshær 7 Maj rykkede ind i Nørrejylland, kastede den slesvigholstenske Division sig med overlegen Styrke over den danske Forpostlinje ved G. og tvang den efter en 9 Timers Fægtning til at gaa længere tilbage mod Fredericia, samtidig med at Rye blev trængt tilbage mod Nord og altsaa ud af Forbindelsen med Bülow. Træfningen ved G. dannede saaledes Indledningen til Indeslutningen og den paafølgende Belejring af Fredericia. **Gudsø Vig**, en Indskæring, der fra Kolding Fjord strækker sig mod N. V. til Gudsø.

Gudumlund, en meget gammel Herregaard, c. 2 M. s. ø. for Aalborg, nævnes allerede paa Valdemar Atterdags Tid. 1425 skjænkedes den for Sjælemesser til Domcapitlet i Viborg. 1573 solgtes den fra Kronen og ejedes derefter længe af Familierne Kaas og Buchwald. Siden 1800 har den hørt under Grevskabet Lindenborg. En af de tidligere Ejere, Stiftamtmand, Kammerherre Frid. v. Buchwald (s. d. A.) har i Slutningen af 18de Aarh. anlagt **G.s Kanal.**

Gudunöv, s. **Godunov.**

Guebr (Gabr), et persisk Ord, der bet. Ildtilbeder eller Mager, er i Tyrkisk gaaet over til Formen Giaur og sammenblandet med det arabiske, omtrent ligelydende Ord Kâfir; det har den almindelige Betydn. „vantro".

Guébriant, Jean Bapt. Budes, Greve af [gebriäng], fransk Marschal, f. 1602 i Bretagne, traadte først i nederlandsk Krigstjeneste, anførte 1635—39 de franske Hjælpetropper i Bernhard af Sachsen-Weimars Hær, bevirkede efter Bernhards Død 1639 denne Hærs Tilslutning til Frankrig og fik 1640 Overcommandoen over de franske Tropper i Tydskland, hvor han overvandt de kejserlige ved Wolfenbüttel (1641) og Kempen (1642); han døde af sine Saar 1643.

Guelfer, s. **Welfer.**

Guérande [gerängd], Stad i det franske Dep. Nedre Loire, 9 M. v. for Nantes. 3,000 I. Betydelig Tilvirkning af Søsalt.

Guerche, La [gærsch], Stad i det franske Dep. Ille-Vilaine, 5 M. s. s. ø. for Rennes. 3,000 I.

Guercino, Giov. Francesco [tschi], it. Maler, s. **Barbieri.**

Guéret [gerä], Hovedstad i det franske Dep. Creuse, 41 M. s. for Paris. 5,000 I.

Guericke, Heinr. Ernst Ferd., fremragende Repræsentant for den gammellutherske Retning i Nutiden, f. 1803 i Wettin, blev 1829 Prof. i Theol. i Halle, tog 1833 Parti for de schlesiske Gammellutheranere og ivrede tillige med Scheibel mod Unionen, blev 1835 afsat fra sit Embede, men atter indsat 1840; d. i Halle 4 Febr. 1878. Fra 1840 udgav han tillige med Rudelbach og efter dennes Død i Forbindelse med Delitzsch „Zeitschrift für die luth. Theologie". Blandt hans Skrifter ere de mest bekjendte hans Haandbog i Kirkehistorien (3 Bd., 9de Udg. 1867), oversat paa Norsk af Sverdrup 1842, og hans „Historisk-kritisk Indledning til det nye Testament" (3dje Udg. 1867), oversat af M. Th. Becker 1848.

Guericke, Otto v., f. 20 Nov. 1602 i Magdeburg, studerede Retsvidenskaben i Leipzig, Helmstedt og Jena og Mathematik i Leiden, gjorde derpaa Rejser til Frankrig og England og blev 1627 Raadsherre, 1646 Borgemester i sin Fødeby. I denne Stilling forblev han til 1681, da han tog sin Afsked, med Undtagelse af 1631—36, da han efter Magdeburgs Ødelæggelse ved Tilly gjorde Tjeneste som Overingenieur hos de svenske i Erfurt. Han døde 11 Maj 1686 i Hamborg, men hans Lig blev senere bragt til Magdeburg. G. har opfundet Luftpumpen (1650) og viste offentlig sine berømte Forsøg med den og de magdeburgske Halvkugler ved Rigsdagen i Regensburg 1654. Han har fremdeles opfundet Manometeret (1661) og den første, rigtignok meget ufuldkomne Elektrisermaskine, hvorved han paaviste de elektriske Frastødninger.

Guéridon, fr. [geridong], lille, rundt Bord paa ét Ben, „Stumtjener".

Guerillas [gerilja], af spansk guerra, Krig, kaldes i Spanien en væbnet Skare Bønder og Hyrder, som under fjendtlige Indfald eller Borgerkrige føre „den lille Krig" (guerilla) paa egen Haand.

Guérin, Jean Bapt. Paulin [geräng], fransk Historiemaler, f. 1783 i Toulon, d. 19 Jan. 1855, har gjort sig bekjendt ved en Mængde Compositioner og Portræter, hvoriblandt maa nævnes „Kain efter Mordet paa Abel" i Luxembourg, „Christi Lig paa Madonnas Skjød", Portræter af Ludvig XVIII og Carl X.

Guérin, Maurice de [s. o.], fransk Digter, f. 1811 af adelig Slægt, var stadig sygelig og døde allerede 1839 paa et Landslot i Languedoc. Medens han levede, kjendte ingen hans digteriske Begavelse, men hans efterladte Papirer — et Slags Dagbog og nogle Skizzer i Prosa og Vers — faldt i George Sands Hænder og bleve for en Del trykte i »Revue des deux mondes« 1848. 1860 har en Ven af Digteren under Titel af »Reliquiæ« samlet alle G.s literære Efterladenskaber. Saa vel den højst geniale lille Digtning i Prosa »Le Centaure« som hans Lyrik røber en af mægtige Længsler opfyldt Sjæl, en dyb Sympathi med Naturens Liv og en sensibel Antipathi mod al Trivialitet i Menneskelivet. G. er ogsaa beaandet af den græske Poesis Skjønhed, hvis frit tilegnede Former indgaa en ejendommelig Forbindelse med hans idealistiske Romantik.

Guérin, Pierre Narcisse, Baron [s. o.], fransk Historiemaler, f. 13 Maj 1774 i Paris, var Elev af Regnault og gjorde 1799 stor Opsigt med sit Maleri „Marcus Sextus, som vender tilbage fra sin Landsforvisning og finder sin Datter grædende over Moderens Død", et Billede, der blev fortolket med Hensyn til Datidens politiske Situation. „Phædra", „Orpheus", „Andromache" og „Oprøret i Kairo" ere hans Hovedværker; han, som selv stod paa Klassicitetens Grund, om end noget afvigende fra J. L. David, dannede berømte Elever i nogle af den romantiske Kunsts mest fremragende Mestre, Géricault, Delaroche, Delacroix og Scheffer. 1822 blev G. Directeur for Malerskolen i Rom, hvor han døde 16 Juli 1833. Han var bleven Baron 1829.

Guérin-Méneville, Félix Edouard [s. o. mæhnvil], fransk Zoolog, især Entomolog, f. 1799, d. 1874, Udgiver af »Revue et magasin de Zoologie«, Forfatter til mange specielle Afhandlinger om Krebsdyr og Insekter, Udgiver af »Iconographie du règne animal« (1829—44), har i en lang Aarrække indlagt sig Fortjenester ved at studere Silkesommerfuglenes Sygdomme og Pleje (»Guide de l'éleveur de vers à soie«, 1856) og søge at acclimatisere fremmede Bombyx-Arter i Frankrig.

Guernsey [gørnsi], en af de England tilhørende normanniske Øer i Kanalen mellem England og Frankrig. 3,s □ M. med 32,000 J. Øen, der er omgiven af talrige Skjær og Smaaøer, hæver sig mod S. i stejle Klipper med jævnt Affald mod N. Klimaet er mildt og Jordbunden i Almindel. frugtbar. Betydelig Kvægavl. Paa Østkysten ligger Staden St. Pierre ell. St. Peter-Port med 17,000 J.

Guéroult, Adolphe [geru], fransk Politiker, f. 1810, sluttede sig tidlig til St. Simonisterne og var 7 Aar Brevskriver til »Journal des Débats«, først fra Spanien og siden fra Italien. 1842 sendtes G. som Consul til Mazatlan i Mexico og 1847 til Jassy, men hjemkaldtes n. A. G. sluttede sig nu til den demokratisk-sociale Retning, var en flittig Medarbejder af flere Blade, især om industrielle og nationaløkonomiske Spørgsmaal, blev 1857 Hovedredacteur af »Presse« og grundlagde 1859 »Opinion nationale« som Organ for det kejserlige Demokrati. 1863 valgtes G. i Paris som Oppositionscandidat til den lovgivende Forsamling, optraadte især som Modstander af de klerikale og forsvarede Statens og Kirkens Adskillelse, samt Italiens Enhed. Senere tog han ogsaa Ordet for Tysklands Enhed og blev derfor i selve Forsamlingen beskyldt for at være bestukken af Preussen. 1869 faldt G. igjennem i sin tidligere Kreds imod J. Ferry, men hævdede saa vel før som efter Krigen sine tidligere Anskuelser. G. døde 1872.

Guerrazzi, Francesco Domenico, italiensk Digter og Politiker, f. 12 Aug. 1804 i Livorno, studerede i Pisa og skrev tidlig Tragedier og historiske Romaner. G. hørte til det unge Italien, blev gjentagne Gange fængslet og 1834—38 forvist til Elba. Som Advocat i Firenze vandt G. senere store Indflydelse, blev i Jan. 1848 paa ny ført til Elba, men en Maaneds Tid efter sat i Frihed og grundlagde et republikansk Blad. G. valgtes til Deputeret og blev i Oct. Indenrigsminister, virkede for Indkaldelse af en grundlovgivende Forsamling for hele Italien og blev i Febr. 1849, da Storhertug Leopold II forlod Toscana, Triumvir og 27 Marts Dictator. Som saadan hindrede G. Toscanas Forening med den romerske Republik; han blev ved Reactionens Sejer i Apr. fængslet og 1853 landsforvist. G. drog først til Corsica og 1855 til Sardinien, blev 1860 valgt til Deputeretkammeret og hørte her til den radicale Opposition. D. 23 Sept. 1873. Af hans Romaner ere de vigtigste: »La battaglia di Benevento« (1828), »L'assedio di Firenze« (1836), »Isabella Orsini« (1844) og »Beatrice Cenci« (1856), der have vundet stort Bifald og Udbredelse; han har store Gaver til at fortælle, men Stilen er pathetisk og rhetorisk, og hans Emner vise hans revolutionære Retning. Desuden har G. skrevet en humoristisk Bog om „Æselet" (1856) og flere Levnedsskildringer (Pasquale Paoli, Andreas Doria).

Guerrini, Olindo, ital. Digter, f. 1845, Søn af en Apotheker i Forli, studerede Jura i Bologna og blev Doctor 1868. Sammen med Carducci har han bekæmpet den romantiske Idealisme under Pseudonymen Lorenzo Stecchetti i Digtsamlinger som »Postuma« og »Polemica«. En gløende Sanselighed, en glimrende og klar Form udmærke hans Digtning; højest staar Digtet »Quando cadran le foglie«. En talrig Stab af unge Efterlignere er traadt i hans Spor. Hans sidste Arbejder ere »Bibliografia per ridere« og »Canti carnascialeschi, trionfi, carri e mascherati« (1883).

Guesclin, Bertrand du [dy gæklæng], Greve af Longueville, fransk Connétable, f. 1314 i Bretagne, var en af Frankrigs berømteste Feltherrer i Middelalderen. Ligesom andre Adelsmænd paa den Tid øvede han sig fra sin tidlige Ungdom i Vaaben og tjente med Udmærkelse i Krigene mod Englænderne, af hvilke han gjorde sig meget frygtet, under Johan d. gode og Carl V, som 1364 efter hans Sejer ved Cocherel over Carl d. onde af Navarra udnævnte ham til Greve af Longueville. Derpaa understøttede han Grev Henrik af Trastamara mod hans Broder, Kong Peter d. grusomme af Castilien, og hjalp den første efter

Sejren ved Montiel 1369 til Castiliens Krone. Herfra kaldte Carl ham tilbage, da han behøvede ham i Krigen med Englænderne, og udnævnte ham til Connétable, hvorpaa han 1370 aabnede den Række Felttog, i hvilke han i Løbet af 10 Aar uden at levere noget Hovedslag fratog Englænderne alle franske Besiddelser paa nogle faa faste Pladser nær. Under Belejringen af Châteauneuf de Randon i Languedoc blev G. syg og døde 13 Juli 1380, et Par Maaneder før Carl V, som med stor Pragt lod hans Lig bisætte i sin egen Gravhvælving i St. Denis.

Gueuser, d. s. s. Geuser.

Guevāra de Dueñas, Luis Velez de [ge; duēnjas], spansk Digter, f. 1570, d. 1644. Som Dramatiker hører han til Lope de Vegas Skole; han skrev saa vel religiøse og tragiske Dramaer som Ridderkomedier. Mest berømt er det kraftige, ægte nationale Stykke »Mas pesa el Rey que la sangre«; et klassisk Udtryk for gammelspansk Ridderloyalitet. Meget populær er hans Roman »El diablo cojuelo« (1641), hvor Haltefanden løfter Tagene af Husene for sin Protegé, Studenten, hvilket giver Anledning til yderst livlige Genrebilleder af det spanske Liv paa den Tid. Den var Forbillede for Lesages »Le diable boiteux« (1707).

Gueymard, Louis [gæmāhr], f. i Chapponay ved Isère, blev opdraget til Landvæsenet, men ytrede tidlig megen musikalsk Sans. Tilfældigvis fik Capelmester Rozet hans skjønne Stemme at høre og vejledede ham, indtil han kunde komme ind i Conservatoriet. 1848 debuterede han i den store Opera og vandt siden ved Robert, Arnold i „Tell“, Manrico i „Troubadouren“ og andre store Tenorroller Berømmelse som ypperlig dramatisk Sanger. D. 1880. Han ægtede 1858 Pauline Lauters-Deligne, f. i Brysel 1834, som 1857 debuterede paa den store Opera i Paris og gjorde stor Lykke ved Siden af sin Mand. Hun blev separeret fra ham 1868, men vedblev at være en af Operaens Stjærner, indtil hun 1876 trak sig tilbage; senere sang hun i Provinserne og Udlandet.

Guhl, Ernst Carl, tysk Kunsthistoriker, f. 1819, d. 1862 i Berlin, var Professor ved Kunstakademiet der og har udgivet en Række kunsthistoriske Afhandlinger, dels i Tidsskrifter, dels særskilt. Blandt hans Arbejder kunne nævnes „Leben der Griechen und Römer“ (5te Opl. 1882) og „Künstlerbriefe.“

Guhrau, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 10 M. n. n. v. for Breslau, med 4,000 J., er mærkelig ved sine talrige Møller, der levere fortrinligt Hvedemel. I Nærheden Brunkullejer.

Guibourt, N. J. [gibūhr], Apotheker og Professor ved l'École de Pharmacie i Paris, f. 1790, d. 1867, blev bekjendt ved sine Undersøgelser af forskjellige Droguer og som Forfatter til flere pharmaceutiske og pharmakognostiske Arbejder.

Guicciardini, Francesco [guitschardini], ital. Historieskriver, f. 1482 i Firenze, blev 1505 Professor i Lovkyndighed i sin Fødeby, beklædte flere høje Statsembeder under Paverne Leo X, Hadrian VI og Clemens VII og døde i Firenze 1540. Da hans Landsmænd efter Alexander af Medicis Mord 1536 vilde gjenoprette Republiken, fik G. dem til at vælge Cosmo af Medici til Hertug. Hans Hovedværk »Istoria d'Italia«, omfattende Tidsrummet 1490—1535 (20 Bd., 1561—64), udmærker sig ved Fuldstændighed og en temmelig høj Grad af Upartiskhed og Nøjagtighed. Hans Stil er en Efterligning af klassiske Forfattere og udarter undertiden til Svulst. Skriftet blev fortsat for Aar. 1536—74 af Adriani i »Istoria de' suoi tempi« (1583).

Guichard, Carl Gottl. [gischāhr], preussisk Militærforfatter, bekjendt under det ham af Frederik d. store givne Navn „Quintus Icilius“, f. 1724 i Magdeburg, deltog med Hæder i Syvaarskrigen og døde som Oberst 1775. Han skrev bl. a. »mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires« (4 Bd.; 1773).

Guicovar kaldes Regenten i Mahratstaten Baroda.

Guide [gĭ], egtl. Vejviser, er i Frankrig blevet brugt som Betegnelse for et af Kejsergardens Rytterregimenter, men bruges ellers oftest om særegne til Recognoscerings- og Ordonnanstjeneste bestemte Corps; i den danske Hær betegnedes dermed forhen det til Generalstaben hørende Underofficerspersonale.

Guido af Lusignan [lysinjāng], den sidste Konge i Jerusalem og første Konge paa Cypern, af en fransk Adelsslægt i Poitou, ægtede Sibylle, Enkemarkgrevinde af Montferrat, Datter af Kong Amalrik af Jerusalem, blev 1182 Rigsforstander for sin blinde Svoger, Kong Balduin IV af J., og efter sin Stifsøn, Balduin V.s Død 1186 selv Konge i Jerusalem. Men da Saladin havde sejret ved Hittin og indtaget Jerusalem 1187 og G. ikke kunde holde sig paa den vaklende Trone, afstod han sin Ret til Riget til den engelske Konge Richard Løvehjærte mod Cypern, som han dog først maatte afkjøbe Tempelherrerne. Her stiftede G. saaledes et nyt christent Rige, som ved hans Død 1194 gik over til hans Broder Amalrik og dennes Efterkommere. — En anden G. af L. af denne cypriske Kongeslægt blev 1343 Konge i Lille-Armenien og stiftede der et Dynasti, som holdt sig til 1374.

Guido af Spolēto arvede 880 dette Hertugdømme. Efter at have staaet paa en fjendtlig Fod med Pave Johan VIII forsonede han sig med Pave Stephan V 885, sejrede i Forening med pavelige Tropper over Saracenerne ved Garigliano og erobrede Fyrstendømmerne Benevent og Capua. 888 gjorde han et frugtesløst Forsøg paa at blive Konge af Frankrig og vendte s. A. tilbage til Italien for at gjøre sin gamle Modstander Berengar af Friaul Italiens Kongekrone stridig. Han sejrede ogsaa ved Piacenza, blev 889 i Pavia kronet som Italiens Konge og 891 i Rom af Stephan V som romersk Kejser; men da Berengar kaldte den tyske Konge Arnulf til Hjælp, maatte G. rømme Norditalien og døde 894.

Guido fra Arĕzzo (G. Aretinus) var i Beg. af det 11te Aarh. Benedictinermunk i Klostret Pomposa ved Ravenna og var saa heldig i sine Bestræbelser for at lære Klosterdrengene

Musik efter den af ham opfundne Methode, at de øvrige Munke bleve misundelige, yppede Strid med ham og drev det til, at han formelig blev udjaget af Klostret. Han lod sig imidlertid ikke afskrække, men fortsatte sin didaktiske Virksomhed andensteds og med saa glimrende Resultater, at Pave Johan XIX kaldte ham til Rom for af ham at faa Underretning om den nye Læremaade. Da Paven allerede ved den første Sammenkomst blev sat i Stand til at synge en af Antiphonarets Melodier fra Bladet, var Fortræffeligheden af G.s System slaaet fast, og Munkene i Pomposa betragtede det selvfølgelig som en Ære for Klostret, at G. senere foretrak at vende tilbage dertil i Stedet for at leve i Rom, hvis hede Klima han ikke kunde taale. Hans Ry udbredte sig fra Italien til Frankrig, England, Tyskland osv. og voxede efterhaanden saa stærkt, at han nogle Aarhundreder efter blev anset som Opfinder af Liniesystem, Mensuralnoder, Nodenavne, Solmisation, Contrapunkt, ja endog af Claveret, uagtet enkelte af disse Ting vare kjendte for hans Tid og de øvrige opkom langt senere. Sandheden synes at være, at G. var en forstandig og praktisk Sanglærer, der, som han selv siger, ikke gik Philosophernes Vej, men kun tænkte paa, hvad der kunde gavne Kirken og bringe de smaa fremad med Hensyn til Musiken, at han simplificerede og forbedrede det forhaandenværende, indviklede Lærestof til Brug ved Undervisningen, og at hans Opfindelser i denne Retning vare af stor Betydning baade for hans Samtid og Eftertid. Dette kan ogsaa siges om hans musikalske Afhandlinger, som nærmest gaa ud paa at forklare hans Læremethode, men tillige indeholde værdifulde Oplysninger om Musiken og dens Theori før og paa hans Tid.

Guido Reni, ital. Maler, s. **Reni**.

Guienne ell. **Guyenne** [giān], forhenv. Prov. i det sydvestl. Frankrig, omfattede de nuvær. Dep. Gironde, Dordogne, Lot-Garonne, Lot og Aveyron, med Bordeaux til Hovedstad. Det var en Del af det gamle Aquitanien, hvoraf ogsaa Navnet G. kommer. Efter at Hertugerne af Aquitaniens Mandsstamme var uddød 1137, bragte Arvingen, Eleonore, G. først til sin første Ægtefælle, den franske Konge Ludvig VII, og da han havde ladet sig skille fra hende, 1152 til sin anden Mand, den engelske Konge Henrik II, hvorpaa det var i de engelske Kongers Besiddelse, indtil Carl VII erobrede det 1451. Ludvig XI overlod G. til sin Broder, Carl af Berry; efter dennes Død 1472 blev det for stedse forenet med Kronen og udgjorde indtil Revolutionen Hovedbestanddelen af Provinsen G., der ogsaa omfattede Landskaberne Saintonge, Angoumois, Limousin og Gascogne.

Guignes, Joseph de [ginj], fransk Orientalist, f. 1721, var Bibliothekar hos Kongen og senere Inspecteur for Oldsagsamlingen i Louvre, men mistede ved Revolutionen sin Ansættelse og døde i stor Trang 19 Marts 1800. Han har særlig givet sig af med Chinesisk. Hans fleste Arbejder have dog nu ikke stor Betydning. Et Hovedværk er »Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tatares occidentaux« (4 Bd., 1756—58). — **Chr. L. J. de G.**, Søn af foreg., f. 1759, gav sig ligeledes af med Chinesisk. 1784 gik han som Resident til China og ledsagede 1794 det hollandske Gesandtskab til Peking, hvorfra han vendte hjem 1801. Hans »Voyage à Pékin, Manille et l'Isle de France« udkom 1809 (3 Bd.). D. 1845.

Guildford [gilf], Stad i Surrey-Shire i England ved Floden Wey, 6 M. s. v. for London. 11,000 J. Livlig Industri og Handel.

Guildhall [gild-haal], d. e. Gildehal, Navn for Raadhuset i London, Fælleshuset for de 89 forskjellige Gilder, d. v. s. Handels- eller Haandværkslav, i hvilke alle Borgerne i City ere delte, og som vælge Byraadets Medlemmer og Raadmændene. G. blev bygget 1411, blev ødelagt ved den store Ildebrand 1666 og derefter gjenopbygget, men først endelig færdigt 1789. To Kæmpefigurer, der forestille en gammel Britte og en gammel Sachser, kaldes sædvanlig Gog og Magog. Hovedhallen, der bruges ved officielle Fester, kan rumme 7,000 Mennesker.

Guillaume, Claude Jean Bapt. Eugène [gijāāhm], fransk Billedhugger, f. 1822 i Montbard, er Elev af Pradier og har siden 1865 været Directeur for École des beaux arts. Blandt hans Værker maa nævnes Anakreon i Marmor, en Høstkarl i Malm, en Billedstøtte i Marmor af Napoleon I og adskillige Portrætbuster, samt hans Gruppe „Graccherne", der ligesom Anakreon bevares i Galleriet Luxembourg. Han forener Finhed i Opfattelsen med Sans for strængere Stil.

Guillaume de Lorris [s. o. dø lorihs], fransk Digter, d. c. 1260, Forfatteren til første Del af »Roman de la Rose«, der fortsattes af Jehan de Meung. Han vil deri give en »Ars amatoria«, er paavirket af Troubadourerne, men falder over i kjedelige Allegorier og uendelige Beskrivelser; dog er han endnu naiv og i god Tro og uden sin Efterfølgers Frondeurtendens.

Guillaume de Machaut [s. d. dø maschō], gammelfransk Digter, f. efter 1300, d. c. 1377. Han var ogsaa Musiker. Ham skyldes talrige Ballader, Rondeaux og Chansons, didaktiske og allegoriske Lais og Dits og det store Epos »La prise d'Alexandrie«. Tarbé, P. Paris og de Mas-Latrie have besørget Udgaver af hans Skrifter.

Guilleminot, Armand Charles, Grev [gijminō], fransk General, f. 1774 i Dunkerque, deltog 1790 i Brabants Opstand imod Østerrig og tjente derpaa i den franske Hær som Officer i Dumouriez's Stab, hvorfor han en Tid lang blev fængslet ved hans Frafald, og senere under Pichegru og Moreau, men blev fjærnet som mistænkt for at dele deres Planer. 1806 blev G. Adjudant hos Napoleon I; han var 1808 Stabschef hos Bessières og 1812 hos Murat, udmærkede sig 1813 som Brigadegeneral og førte 1815 en Division ved Quatrebras. Som Stabschef for Hæren i Paris sluttede G. 1815 Capitulationen med de fremmede Hærførere, blev Chef for det topographiske Corps og var 1816 med at regulere Frankrigs Grænser ved Rhinen. 1823 udkastede G. Planen til Felttoget i Spanien og fulgte Hertugen af Angou-

løme som Stabschef; til Løn blev han Pair og 1824 Afsending i Constantinopel, hvor han virkede for Grækenlands Uafhængighed og efter Julirevolutionen søgte at ophidse Tyrkiet imod Rusland; han blev derfor tilbagekaldt 1831 og døde 1840.

Guillēn de Castro [gilj], s. Castro, Guill. de.

Guillochering [giljoschē], Gravering af bestemte krumme Linjer ved mechaniske Hjælpemidler, anvendes til Forsiring af Metalarbejder, f. Ex. Urkassebunde, umiddelbart eller ved Afprægning af guillocherede Stempler, eller til Dannelsen af fordybede Linjer til Aftrykning, f. Ex. Overfladen af Kattuntrykvalser, Staalplader til Bancosedler.

Guillotine [giljo], Faldøxe, et under den første franske Revolution indført og endnu til Dels i flere Lande anvendt Halshugningsredskab, bestaaende af et galgeformet Stillads, i hvilket et skarpt Jærn ved sin egen Vægt glider ned og afskærer den paa et Bræt fastbundne dødsdømtes Hoved. G. har Navn af en Læge, **Jos. Ign. Guillotin**, f. 1738, d. 1814, der som Medlem af Nationalforsamlingen i det Øjemed at gjøre Henrettelsen hurtigere og sikrere foreslog at lade alle Henrettelser udføre ved en Maskine, hvilket ogsaa blev vedtaget; det var dog først i Midten af 1791 at man bestemte sig for denne Maskine, der i Oldtiden havde været brugt af Perserne, i Middelalderen af Italienerne og i den nyere Tid af Englænderne. Den blev første Gang anvendt paa en Landevejsrøver 25 Apr. 1792, men fandt snart Anvendelse paa Revolutionens talrige Ofre, deriblandt Kongen og Dronningen. Lægen G. skal selv i Rædselsperioden have været nær ved at maatte miste sit Hoved under G.

Guimarães [gimarängs], Stad i den portugisiske Prov. Entre Douro e Minho, 6 M. n. ø. for Oporto. 8,000 J. Fabrikation af Staalvarer og Lærred. Tidligere (indtil 1511) de portugisiske Kongers Residens.

Guinēa [gi] kaldes almindelig den Del af Vestafrika, som strækker sig fra Cap Verga (10½° n. Br.) mod S. Ø. til Cap Negro (15⅔° s. Br.) eller efter andre til Cunenefloddens Munding (17⅓° s. Br.), omkring den store Guineabugt med de mindre Bugter Benin og Biafra og de 4 Guineaøer Annobon, San Thomé, Principe og Fernando Po. Dette udstrakte Kystland, som er uden bestemt Begrænsning mod det indre, deles sædvanlig i Øvreguinea, der ofte alene kaldes G., og Nedreguinea eller Congo. **Øvreguinea** mellem Cap Verga og Cap Lopez (½° s. Br.) har ved Cap Sierra Leone, hvor Bjærglandet træder helt ud til Havet, en høj og stejl Kyst, men for øvrigt er Kystlandet lavt og fladt, dels sandet og dels sumpet med overordentlig hedt og usundt Klima og det tropiske Afrikas sædvanlige Produkter. Fra Kysten hæver Landet sig i vel vandede, frugtbare og skovrige Terrasser med mere tempereret Klima og yppig Plantevæxt op mod Kongbjærgene, der mod V. udvide sig til Senegambiens Alpeland, men i deres Løb parallelt med Kysten næppe naa nogen betydelig Højde. Fra gammel Tid har man inddelt Øvreguinea i følgende Kyststrækninger: 1) Sierra Leonekysten fra Cap Verga til Cap Mesurado. Saa vel Englænderne som de franske have flere Etablissementer paa denne Kyst, hvoriblandt den engelske Frinegerkoloni Sierra Leone med Staden Freetown. 2) Peberkysten til Cap Palmas med den af Nordamerikanerne grundede Frinegerrepublik Liberia med Hovedstaden Monrovia. 3) Tandkysten ell. Elfenbenkysten indtil hen imod Cap Tres Puntas; kun de franske have her længst mod Ø. et Par Etablissementer. 4) Guldkysten indtil Floden Voltas Munding med talrige engelske Forter, hvoriblandt de forhenværende danske, Christiansborg, Fredensborg osv. Kystlandet i en Bredde af c. 15 M. staar under engelsk Højhed; Gouverneuren residerer i Cape Coast Castle. 5) Slavekysten indtil Nigerdeltaet med flere engelske Etablissementer. 6) Beninkysten omkring Nigerdeltaet. Resten af Kysten indtil Cap Lopez har ikke nogen særlig Benævnelse. Spanierne have her tiltaget sig Herredømmet over Kysten n. for 1° n. Br. og de franske over Kysten fra 1° n. til 2° s. Br. med Etablissementer ved Gabun og Nazarethbugten m. fl. **Nedre-** ell. **Sydguinea** har ligeledes en lav, flad, indtil 20 M. bred Kyststrækning med afvexlende sandet og sumpet Jordbund og meget hedt og usundt Klima, hvorfra Overgangen gjennem flere Terrasser sker til det bagved liggende, kun lidet bekjendte Bjærgland. Denne Landstrækning findes udførligere beskreven under Art. **Angola**. **Guinea Bugten** kaldes den store Bugt af Atlanterhavet paa Afrikas Vestside mellem Cap Palmas i Øvreguinea og Cap Negro i Nedreguinea. Det indre af Havbugten paa begge Sider af Nigers Mundinger kaldes Benin Bugten v. for Floden og Biafra Bugten ø. for denne. I den sidste ligge Øerne Fernando Po, Principe, San Thomé og Annobon.

Guinēa, Ny [gi], ell. Papua, Jordens største Ø, ligger n. for Australiens Fastland, adskilt fra dette ved Torresstrædet og Arafurasøen, mellem 0° 20′ og 10° 40′ s. Br. Fladeindholdet anslaas til 14,700 □ M., heri indbefattet c. 410 □ M. for Smaaøer, og Befolkningen til c. ½ Mill. J. Fra Øens Hovedmasse udskyder sig en stor Halvø mod N. V. og en anden mod S. Ø. Med Undtagelse af disse Halvøer kjender man kun saa meget til Landets Indre, at man ved, at der findes høje, snedækkede Bjærge, hvis Højde endog anslaas til 16,000 F. Paa den nordvestl. Halvø er det 9,000 F. høje Arfakbjærg og paa den sydøstlige det 12,800 F. høje Owen-Stanleybjærg o. fl. Vegetationen er paa Grund af det hede Klima og det stærke Nedslag overordentlig rig og storartet. Saa vel Molukkernes som Australiens Plantevæxt trives her, saaledes Brødfrugttræet, Kokospalmen, Kryddertræerne, Bananer og Tobak; Dyreriget har Pungdyr, Hunde og Papusvin, prægtige Fugle, saasom Kronduer, Paradisfugle, langhalede Papegøjer og en Mængde Søfugle. Havet er rigt paa Skildpadder, Trepang og en Mængde Skaldyr. Indbyggerne i den vestl. Del ere Papuaer (krushaarede, med glinsende, sort Hud, middel og slank Væxt), blandede med indvandrede fra Molukkerne. De ere noget

mere cultiverede end deres Stamfrænder paa Australiens Fastland og ere navnlig dygtige Søfolk samt forfærdige gode Vaaben, men ere meget mistroiske og fjendtlige mod Europæerne. Stammerne skulle paa sine Steder i det indre være livligere begavede og af et smukkere Ydre. Derimod skulle Beboerne i Bjergdistricterne være hæslige med smudsiggraa Farve, lav Pande, bred, nedadbøjet Næse og groft, kruset Haar. Fra Molukkerne har Muhammedanismen banet sig Vej til Ny-G.; af de christne Missioner har den protestantiske haft nogen Fremgang paa den nordvestl. Halvø. Denne Del af Landet havde de molukkiske Sultaner af Tidor og Ternate 1827 gjort skatskyldig, men efter at disse Øer er komne i Afhængighed af Hollænderne, have disse tilegnet sig Højhedsretten og angive deres Gebet til henimod 7,000 □ M. med 2 à 300,000 I. En her forsøgt Kolonisation have de imidlertid allerede opgivet 1836. Den Del af Øen, paa hvilken Hollænderne ikke gjøre Fordring, er ved en i Maj 1885 afsluttet Tractat bleven occuperet af og delt imellem England og Tyskland. Tyskernes Del af Øen fører Navnet „Kejser Vilhelms Land." — 1526 kom Portugiseren Jorge de Menezes til Nordkysten og kaldte Landet Papua; 1528 besøgtes det af Alvarez de Saavedra, som kaldte det Guldøen; Navnet Ny-G. fik det 1545 af Ynigo Ortiz de Retes paa Grund af Befolkningens Lighed med Beboerne af Guineakysten i Afrika. Spanieren Luis Vaez de Torres, efter hvem Torresstrædet har faaet Navn, omsejlede først Landet 1606.

Guinea [ginni], engelsk Guldmønt, lig 21 Shillings eller 19 Kr. 7 Øre og af Finhed 916⅔ Tusendedele. Som gangbar Mønt er den meget sjælden, men den benyttes ofte ved Prisangivelser.

Guineaorm, s. Traadorm.

Guineasvin, d. s. s. Cavia.

Guinegatte [gingätt] ell. Enguinegatte, Landsby i det franske Dep. Pas de Calais, 2 M. fra St. Omer, er bekjendt af to for de franske ulykkelige Slag: 4 Aug. 1479, da Ærkehert. Maximilian slog Ludvig XI.s Tropper, og 17 Aug. 1513 (»Journée des éperons«, „Sporetræfningen"), da Englænderne overvandt de franske.

Guingamp [gænggäng], Stad i det franske Dep. Côtes du Nord, 4 M. v. til n. for St. Brieuc. 7,000 I. Traadspinderier. Fabrikation af fine Bomuldsstoffer, der have Navn efter G.

Guipureknipliger [gipyhr] ere Kniplinger, syede af Guipure, d. v. s. en med fin Traad omvunden sværere Traad eller Pergamentstrimmel.

Guipúzcoa, s. Baskiske Provinser.

Guiraud, Alex. [girō], fransk Digter, f. 1788 i Limoux, arvede efter sin Fader en stor Fabrikdrift og Formue, men da nogle af ham forfattede Vers vare kronede af Akademiet i Toulouse, opgav han sin Virksomhed og drog til Paris 1813; 1820 optraadte han som en af de ivrigste poetiske Philhellenere. Censuren hindrede Opførelsen af flere af G. skrevne Tragedier — en af Grundene var, at der i et af Stykkerne var fremstillet en Ærkebiskop af Toledo — indtil det lykkedes ham at faa »Les Machabées« spillet paa Odéon. Hans dramatiske Stil er paavirket af Alfieri. Nogle Digtsamlinger, »Élégies savoyardes« (1823), »Poèmes et chants élégiaques« (1824), vise et smukt og ikke ubetydeligt lyrisk Talent til at tolke de elementære Følelser. 1826 blev G. Medlem af Akademiet og 1828 Baron. 1830 udkom hans Roman »Césaire«, der tillige med hans Digt ved Hertugen af Reichstadts Død, »Les deux princes«, hører til hans mest bekjendte Arbejder. Han var en søgt Gjæst i Paris's aristokratiske Saloner. D. 1847.

Guiraud, Ernest [s. o.], f. 1837 i New-Orleans, kom 1852 til Europa og blev Elev af Conservatoriet i Paris. 1859 opnaaede han Prix de Rôme for Cantaten »Bajazet et le joueur de flûte«. Af fem Operaer gjorde især „Piccoline" (Opéra comique 1876) ligesom Balletmusiken til »Gretna-Green« megen Lykke. Af hans Orchestersager have især en Orchestersuite og en Ouverture gjort sig bemærkede. 1876 blev G. Lærer i Theori og 1880 i Composition ved Pariser Conservatoriet.

Guiria, Havn i Republiken Venezuela i Sydamerika paa Sydsiden af den Halvø, der skiller Pariabugten fra det caribiske Hav.

Guirlande, fr. [girlängd], Blomsterslyngning, Krans.

Guiscard [giskāhr], s. Robert Guiscard.

Guise [gyihs], en berømt, hertugelig Slægt i Frankrig, som spillede en Hovedrolle i de politiske og religiøse Bevægelser i dette Land i det 16de Aarh. Den var en Sidelinje af Huset Lothringen, idet Claude, yngre Søn af Hert. René II af Lothringen, f. 1496, nedsatte sig i Frankrig, hvor Kong Frants I 1527 ophøjede hans Grevskab G. til et hertugeligt Pairi, som fra den Tid gav Familien Navn. Claude døde efter mange tapre Bedrifter 1550 og havde i sit Ægteskab med Antoinette af Bourbon 6 Sønner og 5 Døtre, blandt hvilke den ældste, Marie, gift med Kong Jakob V af Skotland, blev Moder til Marie Stuart. Den ældste af Sønnerne, Frants af Lothringen, Hertug af G., kaldt »le Balafré« (med Skrammen), f. 1519, en af Frankrigs største Krigere paa sin Tid, forsvarede under Kong Henrik II 1552 Metz mod Kejser Carl V, anførte 1556 den franske Hær i Italien og nødte 1558 Englænderne til at overgive Calais. Under Frants II usurperede han og hans Broder Carl, Cardinal og Ærkebiskop af Reims (den saakaldte Cardinal af Lothringen, f. 1525, d. 1574, der 1563 spillede en vigtig Rolle paa Conciliet i Trident), hele Magten, forfulgte Protestanterne med umaadelige Udpresninger og undertrykkede med Grusomhed den imod dem rettede Sammensværgelse i Amboise 1560. Under Carl IX.s Mindreaarighed befæstedes begge Brødrenes Magt endnu mere ved en Forbindelse med Connétablen af Montmorency og Marschallen af St. André (Triumviratet"), som forekom selve Regentinden, Enkedronning Katharine af Medici, saa farlig, at hun nærmede sig Modpartiet og tilstod Protestanterne et Toleranceedict i Jan. 1562. Men Guiserne vare for overmodige og deres Modstandere for forbitrede til at Kampen skulde kunne udeblive.

Et tilfældigt blodigt Sammenstød imellem Protestanterne og Hertugens Følge i Vassy i Marts 1562 bragte Religionskrigene til Udbrud. Efter Sejren ved Dreux 19 Dec. s. A. stod F. paa Magtens Tinde; men medens han belejrede Orléans, Protestanternes Vaabenplads, som Coligny holdt imod ham, blev han snigmorderisk skudt af en ung protestantisk Adelsmand Poltrot de Mercy 18 Febr. 1563. Hans Mord havde kort efter Forliget i Amboise til Følge. — En tredje Broder **Ludvig**, sædvanl. kaldt Cardinalen af G. (d. 1578), øvede ligeledes betydelig Indflydelse paa sin Tids Begivenheder; de tre andre Brødre, **Claude**, Hertug af Aumale, **Frants**, Malteserridder og Chef for Galejerne, og **René**, Marquis af Elbeuf, udmærkede sig alle som tapre Krigere. — Frants af G. efterlod 3 Sønner, af hvilke den ældste, **Henrik** I af Lothringen, Hertug af G., f. 1550, arvede Faderens Stilling som Hoved for Katholikerne i Kampen med Bourbonerne og Protestanterne under de langvarige Borgerkrige. Ligesom Faderen udrustet med sjælden Skjønhed og med alle Talenter til at herske og omstyrte de bestaaende Statsforhold samt med ubetvingeligt Mod gav han den første Prøve paa sin Tapperhed i Slaget ved Jarnac 1569, tog væsentlig Del i Bartholomæusnattens Rædsler 1572, navnlig i Colignys Mord, hvorved han ligesom vilde hævne sin Faders Død, og bragte under Henrik III 1576 den hellige Ligue i Stand blandt de ivrig katholske Stormænd, tilskyndede af Religionsiver, men i Virkeligheden for at opretholde sit Huses Magt, hvilken Ligue Kongen selv saa sig nødt til at tiltræde, for at ikke G. skulde blive dens Hoved, hvad der bragte umaadelig Forvirring og nye Borgerkrige. Da Kongens Broder, Hert. Frants af Anjou, var død 1584, gik G. mere ligefrem løs paa sit Maal, at faa den nærmeste Tronarving Kong Henrik af Navarra udelukket for selv med Tiden at komme paa Frankrigs Trone ved Hjælp af de fanatiske Katholiker, der harmedes over Kongens Ubestemthed. Et Forlig, hvortil man nødte Kongen, i Følge hvilket ingen Religion skulde taales i Riget uden den katholske, medførte den saakaldte „de tre Henrikers Krig", i hvilken Henr. af Navarra sejrede over Liguens Tropper ved Coutras 1587. G., der under disse Omstændigheder frygtede Kongens Vankelmodighed, opvakte 1588 en Opstand i Paris for at tage Kongen til Fange; denne undkom vel, men maatte indgaa et ydmygende Forlig, i Følge hvilket Protestanterne aldeles skulde udryddes og G. udnævnes til Connétable. Kort efter holdtes en Rigsdag i Blois, hvor Kongen, der daglig fik nye Beviser paa G.s Trods og Anslag mod hans Person, besluttede med nogle af sine fortrolige at rydde den farlige Mand af Vejen, da han ikke vovede at anlægge Proces imod ham, og 13 (23) Dec. 1588 lod ham nedstøde ved 8 Adelsmænd, da han, skjønt advaret, men stolende paa sit Parti og sin personlige Anseelse, indfandt sig i Kongens Værelse; hans Broder **Ludvig** (den yngre Cardinal af Lothringen), f. 1556, der tillige med flere af hans Tilhængere ilede til ved Støjen, blev fængslet og næste Dag dræbt i Fængslet, hvorpaa den tredje Broder, Hert. **Carl** af Mayenne, traadte i Spidsen for Liguen (s. **Mayenne**); men med Henrik af G. var det forbi med Husets Magt og Glans. — Af hans Sønner arvede **Carl**, Hert. af G., f. 1571, Faderens Værdighed, men døde forvist af Richelieu i Italien 1640. — Carls Søn **Henrik** II, Hert. af G., f. 1614, forenede ligesom sine Forfædre alle en romantisk Helts Egenskaber i sin Person. Bestemt for Kirken blev han tidlig overvældet med Præbender og endog Erkebiskop i Reims, men afsat af Richelieu, hvorpaa han lagde sig efter Krigervæsenet, 1641 tog Del i en Sammensværgelse mod R. og mistede alle sine Godser og Værdigheder, men fik dem tilbage 1644 efter R.s Død. Masaniellos Opstand gav ham Ideen til at gjøre de Rettigheder gjældende, som Huset Anjou, fra hvilket han nedstammede, havde til Neapel, hvorfor han i Nov. 1647 stillede sig i Spidsen for Insurgenterne, men blev fangen af Spanierne og først løsladt 1652; dog gjorde han endnu et Par forgjæves Forsøg paa at bemægtige sig Neapel. Han levede derefter i stor Anseelse i Paris som Overkammerherre ved Ludvig XIV.s Hof til sin Død i Juni 1664. Da han ingen Efterkommere efterlod sig, indsatte han til sin Arving sin Brodersøn **Ludvig Joseph**, Prins af Joinville (d. 1671); med dennes 5-aarige Søn **Frants Joseph** uddøde 1675 den umiddelbare Linje af de berømte Hertuger af G. af det lothringske Hus, og Familien Condé, Guisernes Arvefjender, arvede som de nærmeste Agnater deres Besiddelser. — I den nyeste Tid har Hertugen af Aumales yngste Søn **Frants** (f. 1854, d. 1872) ført Titel Hertug af G.

Guitār [gi], ital. chitarra, det bekjendte Strængeinstrument, hvis Strænge anslaas med den højre Haands Fingre. Den hører til Luthfamilien, men ligner i Form mere Strygeinstrumenterne. Dækket og Bunden ere flade, og i Stedet for F.-Huller har den kun et stort Lydhul (Rosen), som ligger under Strængene. Halsen er bred, og Gribebrættet er forsynet med Baand (s. **Gribebræt**). Den almindel. G. har 6 Strænge, stemte i E A d g h ē (tidligere brugte man kun 5 Strænge); de tre dybeste ere i Regelen overspundne, de andre Tarmstrænge, og de klinge en Octav dybere, end de betegnes i Nodeskriften. Ved Hjælp af en Capo-tasto (s. d. A.) kan Stemningen forhøjes. G. egner sig især til Sangaccompagnement; men den har dog ogsaa haft Virtuoser som Carulli, Carcassi, Giuliani, Sor. G. er oprindelig et indisk Instrument og er rimeligvis ført til Europa over Spanien, hvorhen Maurerne bragte den. Til Tyskland og Norden kom den først i Slutn. af forr. Aarh. og blev Modeinstrument, men er nu næsten ganske bleven fortrængt af Pianoet og er kun gængs i de sydeuropæiske Lande, Spanien og Italien, hvor man desuden har en egen stor Art, som i Italien kaldes Chitarrone, og som egentlig er en Theorbe.

Guizot, François Pierre Guill. [gisō], fransk Statsmand og Historieskriver, f. 4 Oct. 1787 i Nimes, Søn af en protestantisk Advocat, der blev henrettet 1794, blev oplært i Genf og kom 1805 til Paris, hvor han 1809 udgav sit første Værk, »Nouveau dictionnaire des synonymes

de la langue française« (2 Bd., 6 Udg. 1863), og fra 1812 holdt Forelæsninger over nyere Historie i Sorbonne. S. A. ægtede G. sin første Hustru, Pauline de Meulan (f. 1773, d. 1827), der har gjort sig bekjendt som frugtbar Forfatterinde, og som ved sine Forbindelser med Royalisternes Ledere førte ham ind i det politiske Liv. 1814 blev G. Generalsecretær i Indenrigsministeriet og forberedede den strænge Lov mod Pressen; 1815 fulgte han Ludvig XVIII til Gent, blev efter Tilbagekomsten Generalsecretær i Justitsministeriet og 1816 Statsraad. Paa den Tid skrev G. som et Slags Partimanifest »Du gouvernement représentatif et de l'état actuel de la France« (4de Opl. 1821) og grundlagde med Royer-Collard den doctrinære Retning, der vel hævdede de liberale Grundsætninger, men vilde mildne deres Gjennemførelse. Under Decazes blev G. 1819 Generaldirecteur for Departements- og Communalforvaltningen, men tabte sin Stilling ved hans Fald i Febr. n. A. og traadte fra nu af over i Oppositionen. Desuden skrev G. 1821—22 »Hist. des origines du gouvernement représentatif« (2 Bd.) og begyndte 1823 Udgivelsen af de to store Samlinger „Memoirer" til Frankrigs (31 Bd.) og Englands Historie (26 Bd.), medens det 1824 blev ham forbudt at fortsætte sine Forelæsninger. 1827—28 udgav G. de to første Dele af sin »Hist. de la révolution d'Angleterre« (10 Opl. 1874), hvorved han rettede en Advarsel til det bourbonske Kongehus, at det ikke skulde dele Skæbne med Stuarterne, og var Stifter af Oppositionsselskabet »Aide-toi«. Da Martignac blev Minister 1828, blev G. igjen Statsraad og fik tillige Tilladelse til at holde Forelæsninger; de vandt stor Tilstrømning og udgaves senere som »Cours d'hist. moderne« (6 Bd., 1828—30) og »Hist. de la civilisation en Europe« (7 Udg. 1860), der danner Indledningen til en mere speciel »Hist. de la civilisation en France« (4 Bd., 7de Udg. 1859). Fremdeles indtraadte G. i Deputeretkammeret, hørte til Oppositionen imod Polignac og affattede baade Adressen imod Trontalen i Marts og 28 Juli 1830 de deputeredes Indsigelse imod Ordonanserne. Han sluttede sig strax til det nye Kongedømme, blev Indenrigsminister Aug.—Nov. og tog virksom Del i Forfatningens Gjennemsyn, men skilte sig fra Lafitte, fordi denne gik for vidt i frisindet Retning. Derimod understøttede G. Casimir-Périer og medvirkede Oct. 1832—Febr. 1836 som Undervisningsminister til de strænge Indskrænkninger i den politiske Frihed, samtidig med at han fremmede Skolevæsenets Udvikling. 1836 blev G. Medlem af Académie française. Oct. 1836—Apr. 1837 overtog G. paa ny den nævnte Ministerpost, men hørte derefter som Fører for højre Centrum til Oppositionen imod Ministeriet Molé og blev i Febr. 1840 Affending i London. Skjønt G. ikke vidste at afværge Frankrigs Nederlag i det ægyptiske Spørgsmaal, blev han dog 29 Oct. s. A. Udenrigsminister og var nu indtil Februarrevolutionen 1848 Sjælen i Regeringen. Hans Udnævnelse hilsedes i Pressen med den strænge Dom, at han var „den bedste Mand til at vanære Frankrig udadtil og undertrykke det indadtil", og hans Styrelse, der tog altfor overdrevne Hensyn til Ludvig Philips personlige Ønsker, gik ogsaa ud paa at bevare Freden for enhver Pris. Den gode Forstaaelse med England opløstes dog 1846 ved de franske Intriguer i det spanske Dobbeltgiftermaal, og G. gjorde intet Brud ved Krakows Indlemmelse 1846, ja understøttede endog 1847 Jesuiterne i Schweiz. Indadtil bekæmpedes alle Fremskridt, og det repræsentative System forvanskedes ved utilladelig Indvirkning paa Valgene. Den fortsatte Pukken paa le peuple légal, d. e. paa det meget indskrænkede Vælgertals Stemning, lige over for Folkets store Masse førte til sidst til Kongedømmets Fald, hvorefter G. maatte flygte til England indtil Foraaret 1849. G. skrev et bittert Skrift mod „Demokratiet i Frankrig" (1849), faldt igjennem ved Valgene i dette Aar og tog efter den Tid ingen umiddelbar Del i det politiske Liv. Derimod ledede han under Kejserdømmet Akademiets Opposition imod den nye Regering og virkede ivrig, men uden Held, for „Fusionen" mellem Kongehusets to Grene. G.s politiske Virksomhed hindrede dog ikke hans videnskabelige. 1841 skrev han »Washington« som Indledning til et stort Værk om dennes Liv og Brevvexling. 1854—56 sluttede han sit ene Hovedværk om den engelske Revolution og Cromwell. Senere fulgte foruden mindre historiske Arbejder af populær Art („Kongeligt Frieri", overs. paa Dansk 1863) og politiske Flyveskrifter (bl. a. 1861 til Forsvar for Pavens verdslige Magt) »Mémoires pour servir à l'hist. de mon temps« (9 Bd., 1858—68) og en Samling af hans politiske Taler »Hist. parlementaire de France 1829—48« (5 Bd., 1863), samt »Méditations sur la religion chrétienne dans ses rapports avec l'état actuel des sociétés« (3 Bd., 1864—68). I sine sidste Leveaar udarbejdede G. „Frankrigs Historie (indtil Revolutionen), fortalt for mine Børnebørn" (5 Bd., 1871—75), fortsat (1877—79) af hans Datter Mad. Cornelis de Witt, efter hans Optegnelser indtil 1848, og en tilsvarende „Englands Historie", der først udkom efter hans Død. Endelig øvede G. stor Indflydelse paa den reformerte Kirke som Medlem af dens Consistorium og hævdede den mest conservativ orthodoxe Retning. D. 12 Sept. 1874.

Gula (Gulelven), Elv i Søndre Throndhjems Amt i Norge, udspringer paa Fjældet Storskarven i Nærheden af Glommens Kilder, løber i nordvestlig Retning og falder ud i Gulosen, en Arm af Throndhjemsfjorden. Længde 17 M. (125 Km.). Gulas Dalføre, **Guldalen**, udgjør et eget Fogderi og er navnlig i den nedre Del meget frugtbart og folkerigt. Jærnbanen mellem Christiania og Throndhjem følger dette Dalføre i en Længde af omtrent 114 Km.

Gulating, Tingstedet paa Gula ved Sognefjordens Munding paa Sydsiden. **Gulatingslag** var Loven og Lovdistrictet om Gulating. G. bestod oprindelig kun af de 3 Fylker, der stødte sammen ved Sognefjordens Munding (Hordaland, Sogn og Firdafylke); men enten Haakon Adelstensfostre eller Olaf d. hellige forenede dermed de 6 vestlandske Fylker (Agder, Roga-

land, Hordaland, Sogn, Firdafylke og Søndmøre); alle disse Fylker sendte deres Repræsentanter (Nævndemænd) til Gulatinget, medens ogsaa de nærliggende Fjældbygder (Valders, Hallingdal, Robyggelag osv.) benyttede G. som øverste Domstol. Som Dommere fungerede et Udvalg af Nævndemændene, *Lagretten* (36 Mænd); i Spidsen for dem stod i alt Fald fra Kong Sverres Tid en eller to *Lagmænd*. I Løbet af det 13de Aarh. opløstes G. i tre Distrikter: Rogaland med Agder med Ting paa Avaldsnæs, Bergen under sin Bylagmand, samt det egentlige G.; dog bleve fra Midten af det 14de Aarh. de to sidste atter forenede under en Lagmand, medens samtidig Gulatinget fra da af stadig holdtes i Bergen. **Gulatingslov.** Den *ældste* G. siges grundlagt af Haakon Adelstensfostre c. 950 og siden paa ny givet af Olaf d. hellige; men hele den ældre Lovgivning er først optegnet i Begyndelsen af det 12te Aarh. Af denne ældste G. findes nu kun Brudstykker. Den blev, navnlig for Christenretens Vedkommende, omarbejdet paa Magnus Erlingssøns og Ærkebiskop Eysteins Tid (c. 1164), men da denne Omarbejdelse ikke blev anerkjendt af Svend, bleve Lovens ældste og senere Bestanddele indførte i Lovhaandskrifterne ved Siden af hinanden; de betegnes her med Navnene „Kong Olafs (d. helliges) Lov" og „Magnuslov"; den sidste kjendes ganske fuldstændig fra Codex Rantzovianus i Kjøbenhavns Universitetsbibliothek og er udgiven som „*den ældre G.*" Den *nyere* G. kaldes Kong Magnus Lagabøters Landslov af 1274 i de Exemplarer, som ere skrevne for Gulatinget.

Gulax (Anthoxanthum), en- eller fleraarige, aromatisk lugtende Græsarter, der høre hjemme i det tempererede Europa og derfra ere udbredte til Nordamerika. Bladene ere flade med aflang Skedehinde, Smaaaxene samlede til en sammentrængt, axformet Top. **Vellugtende G.** (A. ororatum) er almindelig i Danmark og Norge paa Græsmarker, Enge og i Skove.

Gulbrænding ell. Afbrænding af Messing- ell. Tombaksager gaar ud paa at befri Overfladen fra den mørke Iltehinde, de faa ved Ophedning, og bestaar i en Bejtsning i en sur Vædske.

Guld, Au (lat. Aurum), et ædelt Metal, udmærket ved sin overordentlige Glans og Farve, har en ringe Haardhed (2,5); Vægtfylden er 19,3, og paa Grund af dets ringe chemiske Tiltrækning til andre Grundstoffer forekommer det kun i gedigen Tilstand, sædvanlig blandet med Sølv eller lidt Kobber og Jærn. Det krystalliserer i regelrette Oktaedre, men findes langt hyppigere i Traade, tynde Blade og afrundede Stykker, dels paa oprindeligt Leje paa Gangene i ældre Formationer, sammen med Kvarts og Svovlkis, eller indsprængt i selve Bjærgmassen, dels paa secundært Leje i Flodsand og løsere Jordlag, dannede ved de fastere Bjærgarters Sønderknusning og Forvitring. Ural, Sydamerika, Mexico, Californien og Nyholland ere Lande, der ere bekjendte for deres Guldrigdom. I flere af Floderne i det indre af Afrika, i China, paa Java, Borneo, saa vel som i Tyskland og flere andre Lande, er Sandet guldholdigt, men paa nogle Steder i en saa ringe Grad, at Udbyttet ikke kan dække Arbejdsomkostningerne. G. vindes efter den forskjellige Maade, hvorpaa det forekommer i Naturen, ved Vaskning, ved Amalgamation eller ved Udsmeltning med Bly. **Guldproduktionen** er navnlig siden Opdagelsen af Guldminerne i Californien (1848) og Australien (1851) tiltaget overordentlig stærkt. Den hele Guldmængde, som før Amerikas Opdagelse 1492 existerede i Europa, er bleven anslaaet til en Værdi af 800 Mill. Frc.s, hvilket er en Vægt af c. 257,000 Kilogrammer; deraf antages kun omtr. 225 Mill. Frc.s (9 Mill. Pd. St.), altsaa en Vægt af c. 72,000 Kilogr., at have været i møntet Tilstand som Penge. Den hele i Amerika indtil 1848 producerede Guldmængde anslaas af M. Chevalier (de forskjellige Forfatteres Beregninger afvige mere eller mindre, dog i det hele ikke betydelig, fra hverandre) til 2,01 Mill. Kilogr., hvilket giver c. 401 Mill. Pd. St. I Europa og Afrika skal der derhos i samme Tidsrum være blevet produceret c. 1,32 Mill. Kilogr. eller c. 164 Mill. Pd. St. Tilsammen giver dette en Produktion af c. 565 Mill. Pd. St. eller 4½ Mill. Kilogr. i 356 Aar, altsaa i aarligt Gjennemsnit c. 1,59 Mill. Pd. St. eller c. 12,000 Kilogr., hvorved dog maa bemærkes, at Produktionen har været i stadig Tiltagende, altsaa langt ringere end Gjennemsnittet i de første Aarh., en Del større navnlig i dette Aarh. 1800 antages den aarlige Guldproduktion at have udgjort c. 27,000 Kilogr., altsaa c. 3½ Mill. Pd. St. Hvor meget der af hele den saaledes producerede Mængde G. er gaaet tabt dels ved Slid, dels ved Skibbrud, Nedgravninger o. desl., samt hvor meget der er blevet udført igjen, navnlig til Orienten, er meget vanskeligt at angive; dog mener man, at den hele 1848 i Europa existerende Guldmængde kan anslaas til c. 200 Mill. Pd. St. eller c. 1,5 Mill. Kilogr. *Men efter* 1848 tiltog Guldproduktionen ganske overordentlig, idet der alene i Californien og Australien i de 9 Aar 1848—56 produceredes tilsammen over 132 Mill. Pd. St. eller henved 1 Mill. Kilogr., altsaa i Gjennemsnit aarlig 14,7 Mill. Pd. St. eller mere end 4 Gange saa meget, som der ved 1800 produceredes i den hele Verden. Det hele Udbytte af Guldproduktionen i disse 9 Aar anslaas til i alt 209 Mill. Pd. St. (1,5 Mill. Kilogr.) — altsaa lige saa meget, som der 1848 existerede i Europa, og den aarlige Guldproduktion har saaledes i disse 9 Aar været c. 23 Mill. Pd St. eller c. 184,000 Kilogr. Siden den Tid har vel Californiens Guldproduktion været i stadig Aftagen; men den samlede Produktion har dog i de 8 Aar 1857—64 været noget større end i de foregaaende 9 Aar, nemlig c. 224 Mill. Pd. St. eller aarlig c. 28 Mill. Pd. St. 1865—70 skal den aarlige Indførsel af G. til Storbritannien have udgjort c. 17 Mill. Pd. St., i det hele altsaa over 100 Mill. Pd. St., og den samlede Tilførsel af G. til Europa kan saaledes 1848—70 anslaas til c. 535 Mill. Pd. St. eller kun 30 Mill. Pd. St. mindre end i de foregaaende 356 Aar. 1871—82 opgives Guldproduktionen til i alt c. 2 Mill. Kilogr. eller over 270 Pd. St., i aarligt Gjennemsnit c. 168,000 Kilogr. eller

c. 22,8 Mill. Pd. St., men aftagende i de senere Aar (fra 182,000 Kilogr. 1877 til 158,000 Kilogr. 1882). Hvor stor en Del af denne Mængde, der er kommen til og forbleven i Europa, lader sig næppe angive; derimod foreligger der Forsøg paa at opgjøre Møntmængden i Europa til forskjellige Tider, hvis Hovedresultater ere, at der 1830 i Europa og de nordamerikanske Fristater fandtes c. 100 Mill. Pd. St. (1,800 Mill. Kr.) i møntet G., 1860 c. 260 Mill. Pd. St. (c. 4,700 Mill. Kr.) og 1880 c. 580 Mill. Pd. St. (c. 10,400 Mill. Kr.); fra 1880—83 menes Beløbet at være forøget med c. 45 Mill. Pd. St. (c. 800 Mill. Kr.). Som Følge af den saa stærkt tiltagende Produktion er G.s Værdi i Forhold til andre Frembringelser i Tidernes Løb sunket en Del, dog ikke fuldt saa meget som Sølvets. Værdiforholdet, som ved Udgangen af det 15de Aarh. var omtrent som 1 : 10 (d. e. 1 Pd. G. var i Værdi lig 10 Pd. Sølv), havde omtr. 100 Aar senere forandret sig saaledes til G.s Fordel, at 1 Pd. G. nu havde samme Værdi som mindst 12 Pd. Sølv og allerede 1620 omtr. som 13½ Pd. Sølv. 1717 ansatte Newton Værdiforholdet til paa det nærmeste 1 : 15; 1803 fastsattes det i Frankrig legalt til 15½, og dette Værdiforhold har gjennem en Række Svingninger holdt sig indtil omtr. 1870. Men efter den Tid har flere betydelige Landes Overgang til Guldmøntfoden og den deraf følgende forøgede Efterspørgsel efter G. og formindskede Begjær efter Sølv i høj Grad forandret Værdiforholdet i G.s Faveur; 1874 var det allerede 1 : 16; i Juli 1876 gik det endogsaa op til 1 : 20,2, men var dog i Gjennemsnit for 1876 kun 1 : 17,8; siden 1879 har det været over 1 : 18 (1883 i Gjennemsnit 1 : 18,65). — G. er meget strækkeligt, lader sig udhamre til tynde Blade (Bladguld), der lade tilsyneladende grønt, i Virkeligheden blaat Lys gaa igjennem sig, og smelter ved omtr. 1,200° (noget vanskeligere end Kobber). Paa Grund af dets Blødhed anvendes til Smykker og Mønter ikke rent G., men Legeringer af G. af Kobber, Sølv eller begge (rød, hvid eller blandet Karatering). Saadanne Legeringers Guldholdighed (s. **Afdrivning**) udtrykkes tidligere ved Karat, saaledes at 24 Karats G. var rent, nu i Tusendedele. G. holder sig ved alle Temperaturer i Luften eller Ilt; det opløses ej heller af Salt-, Salpeter- ell. Svovlsyre, men i Kongevand (saaledes kaldt, fordi det opløser Metallernes Konge) til **Chlorguldbrinte**, $H Au Cl_4$, som ved Opvarmning danner mørkerødt **Guldchlorid**, $Au Cl_3$, der let opløses af Vand, Vinaand eller Æther til gule Vædsker. Den vandige Opløsning udskiller G. i Lyset eller ved Tilsætning af reducerende Midler (Svovlsyrling, Jærnvitriol, Oxalsyre) som et brunt Pulver. Med Tinchlorure giver den **Guldpurpur** (s. **Cassius's G.**). Med Cyankalium giver Guldchlorid **Kaliumguldcyanid**, $K Au Cy_4$, et farveløst Salt, der bruges til galvanisk Forgyldning (s. **Forgyldning**); med Ammoniak gulbrunt **Knaldguld**, en yderst heftig exploderende Forbindelse; med Svovlbrinte sort **Svovlguld**, $Au_2 S_3$; med Magnesia guldsur Magnesia, som ved Behandling med Salpetersyre giver **Guldilte**, $Au_2 O_3$, som et brunt Pulver. Man kjender ogsaa en anden Chlor- og Iltforbindelse, **Guldchlorure**, $Au Cl$, og **Guldforilte**, $Au_2 O$, men de have kun videnskabelig Interesse.

Guldalderen kaldes i Grækernes og Romernes saa vel som i andre Folkeslags Oldsagn en mythisk Fortid, i hvilken Menneskene levede i paradisisk Udskyldighed, Sædernes Renhed og Simpelhed, ubekjendte med Laster saa vel som med Strid, Nød og Mangel, men ogsaa med Civilisationens Forfinelser af Livet, imedens Naturen af sig selv frembragte alt i største Overflødighed og selv Dyrene levede i Fred med hverandre. Romerne satte G. under Saturns Herredømme, og Digterne betegnede Menneskehedens gradvise Fordærvelse ved en Sølv-, en Kobber- og en Jærnalder. — Ogsaa den nordiske Mythologi har en Guldalder. I Tidens Begyndelse — hedder det — mødtes Aserne paa Idasletten midt i Borgen Asgaard, tømrede høje Templer for Guder og Gudinder, anlagde Esser, smeddede Tænger og andre Redskaber og forarbejdede Kostbarheder. De legede Tavl, vare glade og havde Overflødighed af Guld. G.s Lykke og Glæde varede, indtil tre mægtige Thursemøer kom fra Jotunhejm; det første Drab i Verden fandt Sted, og Kamplivet begynder. Efter Ragnarok gjenfødes G. Jorden skyder sig herlig grøn op af Havet, hvori den var sunken, med Agre, der voxe ubesaaede; alt ondt er forsvundet, og Aserne, som atter mødes paa Idasletten, finde i Græsset de underfulde, gyldne Tærninger, de ejede i Tidens Morgen.

Guldbasse (Cetonia aurata), en ved sit metalgrønne, glinsende Hudskelet og sin korte, brede, noget flade Legemsform udmærket Form af Skarnbassernes Familie; Larven ligner en Oldenborrelarve og opholder sig i Myretuer, det fuldkomne Insekt derimod lever paa Blomster. Man har anbefalet G. som et Middel mod Vandskræk. I det daglige Liv forvexles den ikke sjælden med Spanskfluen.

Guldberg, Carl August, f. i Strømstad 6 Nov. 1812, Student ved Christiania Universitet 1829 og theologisk Candidat 1833, var i en Række Aar Bogtrykker og Boghandler i Christiania, i hvilken Stilling han virkede ivrig, ogsaa ved eget literært Arbejde, for Forbedring af Folkeoplysningen. Han var bl. a. Udgiver og Redacteur af det i sin Tid meget yndede, skjønliterære Maanedsskrift „Nat og Dag“ (Christ. 1840—44) og redigerede tillige 1835—56 det populære Ugeblad „Skilling-Magazin“, Norges ældste illustrerede Blad, efter Mønster af de engelske „Penny-Magaziner“. 1848 traadte han over i gejstlig Virksomhed, fra hvilken han trak sig tilbage med Pension 1880. — Hans Søn, **Cato Maximilian G.**, f. i Christiania 11 Aug. 1836, blev Realcandidat 1859 og vandt s. A. Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af den mathematiske Prisopgave „Om Cirklers Berøring“ (udgivet som Universitets-Program 1861). 1867 blev han Universitetsstipendiat og 1869 Professor i anvendt Mathematik. Ved Upsala Universitets Jubelfest 1877 blev han Æresdoctor. Han har været Medlem af de norske Jærnbaners Anlægsbestyrelse (siden 1874) og af Hovedjærnbanens Direction (siden 1876).

Foruden en Del mathematiske Lære- og Haandbøger har han udgivet en større „Mechanik“ (I—III, 1870—73), en „Maskinlære“ (1873), »Études sur les affinités chimiques« (i Forening med Prof. Waage, Univ.-Program 1867), »Études sur les mouvements de l'atmosphère« (I—II, i Forening med Prof. H. Mohn, Univ.-Program 1876 og 1880), samt offentliggjort en Mængde Afhandlinger over forskjellige mathematiske og mechaniske Emner. — Hans Broder, **Axel Sophus G.**, f. 2 Nov. 1838, Realcandidat 1863, blev 1867 Lærer i Mathematik og Mechanik ved Krigsskolen i Christiania, hvorhos han 1874—84 var Forstander for Tegneskolen smstds. og siden 1874 tillige er Administrator i den almindelige Enkekasse. Han vandt 1867 den philosophiske Doctorgrad for en Afhandling om „De omvendte Functioner, anvendte paa Theorien for algebraiske Ligninger“ (Christ. 1867), offentliggjorde en Fremstilling af „Determinanternes Theori“ (Christ. 1876), har udgivet adskillige Lærebøger i Mathematik og Astronomi og har derhos ved forskjellige populære Arbejder søgt at vække Interesse i videre Kredse for de exacte Videnskaber. — En yngre Broder, **Gustav Adolf G.**, f. 27 Oct. 1854, medic. Cand. 1883, Universitetsstipendiat i Anatomi 1885, har gjort sig bekjendt ved Jagttagelser over Hvalernes Bygning og Levevis; Materialet dertil har han tilvejebragt ved Hvalfiskerierne ved Finmarken („Über das Centralnervensystem der Bartenwale“, Chr. 1885).

Guldberg, Ove Høegh, dansk Statsmand og Videnskabsmand, f. 1 Sept. 1731 i Horsens, hvor hans Fader Jørgen Høegh var Kjøbmand, senere Vedemand. Hans Moder, hvis Slægtsnavn han optog, hed Helene Dorothea Ovesdatter G. Han blev 1749 Student fra Horsens Skole, tog 1754 theol. Examen og blev 1761 Prof. eloquentiæ ved Sorø Akademi, men kaldtes derfra 1764 for at blive Arveprins Frederiks Lærer. 1770 blev G. Etatsraad, 1771 Cabinetssecretær hos Arveprinsen og var i denne Stilling Hovedmanden for den Hof-Sammensværgelse, som styrtede Struensee 1772, ja tog endog Plads i den Commission, som dømte ham, medens han bestræbte sig for at redde Brandts Liv og 1776 fik Falkenskiold løsladt. 1773 blev G. adlet under Navnet Høegh-G. og Gehejme-Cabinetssecretær hos Kongen; 1776 blev han Statssecretær og 1780 Gehejmeraad, og ved disse Ansættelser, men især ved sin Indflydelse hos Enkedronning Juliane Marie og Arveprinsen fik G. næsten lige saa stor Magt, som Struensee havde haft; man har derfor kaldt hele dette Tidsrum af Christian VII.s Regering den guldbergske Periode, skjønt han først 6 Apr. 1784 (2 Dage efter Kronprins Frederiks Confirmation) blev Statsminister. Som oprigtig conservativ ophævede G. de fleste af Struensees Love og Indretninger (dog ikke Hof- og Stadsretten, ej heller Tallotteriet) og opløste strax Landbocommissionen, som skulde forbedre Bondestandens Kaar, eftersom han formente, at „Bondens Aag ikke kunde afkastes, uden at Danmark maatte ryste og bæve i sine Grundpiller“. Ligeledes blev Hoveriforordningen af 1771 ophævet og Hoveriet ved Forordn. 12 Aug. 1773 atter gjort ubestemt „efter enhver Egns gammel Skik og Brug“, medens der dog ved Forordn. 23 Apr. 1781 gjordes Skridt til Fællesskabets Ophævelse. Som alvorlig Christen søgte G. at sætte en Dæmning for den frembrydende Vantro og gik heri saa vidt, at han 1783 ved en Cabinetsordre paabød, at Forfatteren T. Chr. Bruun skulde underkastes Overhøring i Religion paa Grund af hans letfærdige Digte. End videre indskrænkedes Trykkefriheden (Oversættelsen af Goethes „Werther“ blev forbudt 1776), og Politimestrene fik 1773 under visse Forhold Ret til at straffe Bladudgivere med Pengebøder, ja med Vand og Brøds Straf, uden Appel til Domstolene. G.s Ærbødighed for Kongemagten gik saa vidt, at han overtalte Suhm til at ændre flere frisindede Ytringer i sin Lærebog i Danmarks Historie, fordi han frygtede, at de kunde svække Folkets Agtelse for Kongen og hans Forfædre. I Udenrigsstyrelsen var G. afgjort russisk-sindet og saa i Rusland Danmarks bedste Forbundsfælle, fordi „det er Sverige, vor Arvefjende, forfærdeligt“. 1773 fuldbyrdedes Mageskiftet med Rusland, hvorved Danmark fik den hertugelige Del af Holsten imod at afstaa Oldenborg og Delmenhorst, og 1780 sluttedes det væbnede Neutralitetsforbund, hvorved Danmark blev fuldstændig afhængigt af Ruslands Politik. Finanserne røgtedes ikke vel, og Statsgjælden forøgedes betydelig, medens Bortsalg af Krongodserne foregik i stort Omfang. Derimod har G. stor Fortjeneste ved sin Iver for at hævde dansk Sprog og dansk Nationalitet, som hidtil tilsidesattes, og det skyldes ham, at baade Arveprinsen var dansk, og at Kronprinsen fik en dansk Opdragelse. 1772 indførtes dansk Commando i Hæren, 1775 optoges det danske Sprog som Lærefag i de lærde Skoler, og 1778 blev det eneraadende paa det kgl. Theater; ogsaa skyldes det G., at Forordn. om Indfødsretten udkom 1776, hvorved alle Embeder forbeholdtes „indfødte“, d. v. s. Danskere, Normænd og Holstenere med Udelukkelse af de mange Tyskere, som tidligere stadig kom ind i Landet. Ogsaa understøttedes danske Forfattere og danske Skrifters Udgivelse (bl. a. O. Mallings „Store og gode Handlinger“), og baade Universitetet og Skolerne fik bedre Ordning. Da Kronprinsen 14 Apr. 1784 tog Magten i sin Haand og strax fjærnede G. og flere andre Ministre, var det G. selv, som maatte overtale Enkedronningen og Arveprinsen til Eftergivenhed; han fik derfor ogsaa den Ros af Kronprinsen, at han var „en ærlig Mand“. Hans Retfindighed godtgjøres ogsaa deraf, at han ikke vilde gjøre Brug af en Anvisning paa 100,000 Rdl., som Kong Christian VII havde givet ham, og som Sønnerne efter hans Død gav tilbage. 1784—1802 var G. Stiftamtmand i Viborg og kjøbte sidstnævnte Aar Herregaarden Hald, hvor han døde 8 Febr. 1808; hans Lig blev jordet paa Kirkegaarden ved Finderup. G. var tillige grundig lærd og en ypperlig Stilist; han skrev dels theologiske Værker, rettede imod Fritænkeriet („Den naturlige Theologi“ 1763, „Den aabenbarede Theologi“ 1773), dels historiske („Verdenshistorie“, 3 Dele, indtil 404

f. Chr., 1765—72). Ogsaa oversatte G. det nye Testament (1794), tog virksom Del i Udarbejdelsen af en ny Psalmebog (1778) og stod ved Biskop Balles Side i hans Kamp for Christendom imod Vantro. G.s strænge Absolutisme har senere, til Dels uforskyldt, paadraget ham megen Dadel; man maa paa den anden Side ikke glemme hans varme Kjærlighed til Modersmaalet og hans hele alvorlige Livsopfattelse, der hæver ham højt i Sammenligning med Struensee. — Hans Søn, **Frederik Høegh-G.**, f. 1771 i Kjøbenhavn, d. 1852, viede største Delen af sit lange Liv til Undervisning i Dansk (bl. a. som Lærer ved den kgl. militære Højskole). Foruden sproglige (f. Ex. „Dannersprogets Retskrivning og Toneklang“, 1809) og dramatiske Arbejder har han skrevet talrige Digte („Samlede Digte“ 1803, „Den store Stad“ 1818, „Digte over bibelske Emner“ 1823, „Roser og Torne“ 1829, „Psalmodia“ 1835, „Pillerier“ 1836 osv.), mest idyllisk-elegiske, satiriske og didaktisk-reflecterende, hvoraf mange — ligesom hans Oversættelser af de romerske Digtere Tibul, Terents, Plautus osv. — have ikke ringe Værd. Uagtet han overlevede Oehlenschläger, hører han dog i sin Aandsretning og Poesi til den før-oehlenschlägerske Periode. — Den yngre Søn, **Christian Høegh-G.**, f. 1777, blev 1790 Lieutenant og 1799 Ritmester; han tjente 1805—7 i Holsten og førte 1809—11 Kystvagt paa Sjælland, blev 1831 Regimentschef og 1840 Generalmajor og var 1848 en kort Tid (Marts—Apr.) Øverstbefalende i Nørrejylland og Fyn; han døde 31 Oct. 1866.

Guldbille ell. **Guldhøns** (Chrysomela), en Familie af smaa Biller med et kort, ofte næsten halvkugledannet Legeme og smukke Metalfarver. Larverne leve af Planteblade og opholde sig ofte i et af deres egne Excrementer dannet Rør, som de slæbe om med sig, og i hvilket de ligeledes tilbringe Puppelivet. Adskillige Arter af G. gjøre temmelig megen Skade paa forskjellige Planter, f. Ex. Vinstokken. Almindelig er Poppel-G. (C. populi), blaa med rødbrune Dækvinger. Ogsaa Jordloppen og Kartoffelbillen høre til denne Familie.

Guldborgland, Baroni i det nordøstl. Laaland, oprettet 17 Sept. 1784 for Kammerherre Baron Poul Abrah. Lehn, ejes for Tiden af hans Datterdattersøn, Udenrigsministeren Baron O. D. Rosenørn-Lehn. Det indbefatter to Hovedgaarde, Orebygaard, Lensbesidderens Sæde, og Berritsgaard, begge i Nærheden af Saxkjøbing, og udgjør 566 Tdr. Hartk. med c. 1,430,000 Kr. i Fideicommiscapitaler. Under Hoved- og Avlsgaardene ligge 1,960 Tdr. Land og 2,290 Tdr. Land Skov.

Guldborg Sund, der adskiller Laaland fra Falster, har et smalt og bugtet Løb. Ved Nykjøbing er anlagt en fast Bro over Sundet til Forbindelse af de falsterske og laalandske Jernbaner.

Guldbracteat, s. Bracteat.

Guldbrasen, s. Dorade.

Guldfisk (Cyprinus auratus), en Karpeart, der oprindelig har hjemme i China i Provinsen Tschekiang og meget hyppig i China holdes i Bassiner og Kanaler for sin Skjønheds Skyld, i mangfoldige Afarter, som Culturen der har frembragt. Den har saaledes snart en pragtfuld rød og gulglinsende Farve; snart er den hvid eller grøn, har store sorte Pletter, ejendommelige Misdannelser af Finnerne osv. De prægtigste G. skulle findes i Kejserens Have i Peking. Ogsaa i Europa kan G. betragtes som acclimatiseret og holdes i Damme eller endog i Glaskummer i Stuerne.

Guldfund. Der kjendes vel fra Nordens Bronzealder større Fund af Guldsager, baade meget værdifulde, som tre Ringe fra Slotsbjærgby ved Sorø, der veje c. 77 Lod, og skjønne, som de tyndtdrevne Guldkar, af hvilke 11 fandtes sammen ved Lavindsgaard, Odense Amt, og der anvendtes ogsaa i alle Dele af Jærnalderen Smykker af Guld. Dog tilhører den langt overvejende Masse af de G., som ere fremdragne i Norden, den efterromerske Periode eller Mellemjærnalderen (s. Jærnalderen). Meget af dette jordfundne Guld, der sikkert oprindelig vandtes under Kampe med Romerne eller faldt i Barbarernes Hænder ved det vestromerske Riges Undergang, maa opfattes som skjulte Skatte; men mange andre Fund have et særeget Præg, som viser, at Nedlægningerne ere foretagne i Følge en religiøs Skik (s. Mosefund). En Gruppe af disse Fund indeholder visse samlede Sæt af Smykker, enten en pragtfuld Fibula (s. d. A.), Guldbracteater (s. Bracteat) og Glasperler, eller alene Bracteater og Perler, eller massive Halsringe — en saadan Ring fra Øland i Limfjorden har en Metalværdi af c. 2,500 Kr. — og Bracteater, foruden at der i de fleste Tilfælde tillige er nedlagt noget Ringguld (s. d. A.). Til den sidste Klasse hører den store Guldskat fra Broholm i Fyn, med i alt 51 Stk. til en samlet Værdi af c. 7,000 Kr.; men et endnu langt betydeligere Fund, et af de største G., som kjendes fra Europa, blev 1774 fremdraget i Södermanland; det vejede 12,80 Kilogram og vilde saaledes nu have en Værdi af henved 30,000 Kr. Andre Fund bestaa alene af Ringguld og Barrer. S. Danefæ.

Guldglød, d. s. s. Sølverglød.

Guldgubber kaldes smaa Billeder af tyndt Guldblik, fra den senere Del af Jærnalderen, som oftere ere fundne paa Bornholm.

Guld-Harald, dansk Prins, Søn af Knud Danaast og Brodersøn af Harald Blaatand, kom under denne Konges Regering tilbage til Danmark fra sine Søtog, paa hvilke han havde samlet sig de store Rigdomme, hvoraf han har faaet Navn, og fordrede en Del af Riget. Den norske Haakon Jarl, der paa den Tid opholdt sig i Danmark, raadede Kongen til at tilfredsstille sin Brodersøn ved at overlade ham Norge og til den Ende lade sin Skattekonge i dette Land, Harald Graafeld, rydde af Vejen. Denne blev ogsaa lokket ned til Danmark, overfaldet og dræbt af G. ved Hals i Indløbet af Limfjorden, men G. blev selv derefter fældet af Haakon Jarl. Disse Begivenheder forefaldt c. 970 eller efter andre Beregninger 976.

Guldholm Kloster. Paa en Høj tæt uden for Slesvig ligger St. Mikkels Kirke, ved hvilken der fordum var et Kloster af Cluniacenserordenen, hvis Munke mod Slutn. af det 12te

Aarh. førte et saa forargeligt Levned, at det blev besluttet, at Klostret skulde henlægges et andet Sted og en strængere Regel indføres. Det nye Kloster, hvortil Bisskop Valdemar lod de første Munke komme fra Esrom, ved hvilken Lejlighed Cluniacensernes Regel blev ombyttet med Cistercienserrnes, blev anlagt 1192 paa en Ø (ell. Halvø) i Langsø, 1 Mil n. for Slesvig, i Nybøl Sogn og fik Navnet G. Men de sorte Munke, som fra St. Mikkels Kloster havde begivet sig til G., forlod dette igjen, tyede til deres gamle Sted og paaførte nu de hvide Munke i G. aabenbar Fejde, plyndrede og pryglede dem. Nogle Aar efter drog Cistercienssermunkene igjen bort herfra og opslog sig en ny Bopæl i Ry c. 1209 (s. **Glücksborg**).

Guldhorn. Ved Landsbyen Gallehus i Nærheden af Møgeltønder i Slesvig fandtes 1639 og 1734 to G., der maaske tør betegnes som de mærkeligste Stykker fra Nordens Oldtid, der nogen Sinde ere fremdragne. Et uerstatteligt Tab led Archæologien, da begge Hornene 1802 bleve stjaalne fra Kunstkammeret (s. d. A.), hvor de den Gang opbevaredes, og indsmeltede. Af de Afstøbninger, som i sin Tid ere tagne, er des værre ingen bevaret; men der haves forskjellige ældre Afbildninger, efter hvilke Frederik VII har ladet udføre de Gjengivelser i forgyldt Sølv, som ere opstillede i Museet for de nordiske Oldsager. Det først fundne Horn var 2 F. 9 T. langt, det senere fremkomne var ufuldstændigt, idet Spidsen manglede. De vejede tilsammen 440 Lod og havde en Værdi af c. 16,000 Kr. Begge bestod af et indre, sammenhængende Horn og derom anbragte, brede Ringe, dels løse, dels fastloddede, alle dækkede med figurlige Fremstillinger, Slangebilleder, Stjærner osv., der enten stod ophøjede eller svagt fordybede. Under Randen af det mindre Horn stod en Indskrift i Runer. Selve Hornene, Fremstillingerne og Runerne, som strax vakte den største Opmærksomhed, have i Tidens Løb været opfattede paa højst forskjellig Maade og ere blevne behandlede i mange Skrifter. Det kan nu siges med Sikkerhed, at de ere forfærdigede i Norden i Løbet af Folkevandringstiden, og efter den sidste Tydning af J. J. A. Worsaae skulle Billedrækkerne indeholde en Fremstilling af Hovedtrækkene i Nordboernes Gudelære. Paa det nu ufuldstændige Horn, hvor Grunden er udfyldt med Stjærner, antages der at være fremstillet Scener af Gudernes Liv i Valhal, medens det fuldstændige Horn, paa hvilket der ses mange Slanger, menes at bære Billeder af Livet i Helheim. Runeindskriften lyder efter S. Bugges Oversættelse: „Jeg Lægjæst fra Holt gjorde Hornet".

Guldhuset, opført i Rigensgade i Kjøbenhavn af Frederik III som Laboratorium for Guldmageren Borri (s. d. A.), blev under Christian V indrettet først til Kvæsthus, senere til Fabrik, hvorfra Hæren og Flaaden forsynedes med Klæde; siden 1818 anvendes Bygningerne til Garnisonssygehus (s. **Garnisonshospitalet**).

Guldhveps (Chrysis), Slægt af Hvepse, udmærket ved smukke (blaa, grønne, røde) Metalfarver og Metalglans, samt ved Hudskelettets Haardhed og ved deres Evne til at rulle sig sammen til en Kugle. Herved ere G. saa temmelig beskyttede imod de Hvepsearters Stik, i hvis opsamlede Forraad de lægge deres Æg, hvorfor hine Hvepse føre en forbitret Krig med G., naar de opdage dem i Nærheden af deres Bo.

Guldin, Poul, f. i St. Gallen 1577 af jødisk Familie, der var gaaet over til Protestantismen, blev senere Katholik og traadte ind i Jesuiterordenen; samtidig ombyttede han sit oprindelige Navn Habakuk med Poul. Han var først Guldsmed, men beskæftigede sig senere med Mathematik som Lærer i Rom, Wien og Graz, hvor han døde 1643. Hans Navn er kjendt ved følgende, efter ham opkaldte Sætning: Volumen af et Omdrejningslegeme er Produktet af Meridiansnittets Areal og den af dettes Tyngdepunkt beskrevne Vejlængde. Den er fremsat af G. i hans store Værk »Centrobarytica« (Wien 1635—42), men er for øvrigt allerede funden af Pappos.

Guldkalv. I II Moseb. XXXII fortælles, at, medens Moses var paa Sinai Bjærg i 40 Dage og Nætter, forlangte Jøderne af Aron, at han skulde „gjøre dem Guder, som kunde gaa foran dem", og af deres Guldsmykker dannede Aron saa en G., som de tilbad, og til hvilken de ofrede med store Festligheder; men midt under disse kom Moses ned fra Bjærget, og paa hans Befaling ihjelslog Leviterne 3,000 af de skyldige. End videre fortælles det i I Kong XII o. a. St., at efter Tistammerigets Stiftelse lod Jeroboam to G. opstille i Bethel og Dan og byggede Templer for dem, for at Folket der kunde ofre til Herren i Stedet for at drage op til Templet i Jerusalem med deres Ofre, og denne Kalvedyrkelse synes at have holdt sig saa længe Tistammeriget bestod. Blandt Nutidens Religionshistorikere er der mange, der antage, at denne Dyrkelse af G. var en Efterligning af Ægypternes Dyrkelse af Apis i Memphis og Mnevis i Heliopolis; men herimod taler, at baade Apis og Mnevis skulde være levende Dyr, og at der intet vides om, at Ægypterne skulle have dyrket Billeder af Tyre eller Kalve. Derimod er det sikkert, at flere af de semitiske Folk have dyrket Billeder af unge Tyre som Symboler paa guddommelig Kraft, og det er derfor vist rimeligst at tænke sig, at Jødernes Dyrkelse af G. er fremkaldt ved Paavirkning af de med dem beslægtede hedenske Folk af semitisk Stamme, saa meget mere som det synes utvivlsomt, at Jøderne ikke have betragtet G. som en Afgud i egentlig Forstand, men som et Billede paa Herren, „der havde ført dem ud af Ægypten". Det var ham, de mente at bringe deres Ofre, naar de ofrede til G.; derfor lod selv de Konger i Israels Rige, der udryddede Dyrkelsen af Baal og andre Afguder, altid Kalvedyrkelsen bestaa; men dette udelukker ikke, at Dyrkelsen af G. fra et ægte israelitisk Standpunkt maatte betragtes som Afgudsdyrkelse, saaledes som Propheten Hoseas gjentagne Gange gjør; thi for den sande Israelit var der ingen væsentlig Forskjel paa Billeddyrkelse og Afgudsdyrkelse. — Naar man nu taler om dem, der dyrke G., mener man Folk, hvis eneste Stræben gaa ud paa Rigdom.

Guldkorn, en Skat, som Erik Menved efter

at have dæmpet de jydske Bønders Opstand 1313 paalagde dem, nemlig af hver Mark Gulds Jord en Skjæppe Rug (ell. 2 Skj. Korn), at betale aarlig St. Thomæ Dag (21 Dec.); deraf Navnet.

Guldkysten, s. Guinea.

Guldlaks (Acantholepis Silus), en i Nordsøen levende, temmelig sjælden, indtil 1 Al. lang, ved sit langstrakte, kantede, af store, tornede Skæl dækkede, guldgule Legeme og sit nøgne Hoved udmærket Fisk af Laxefamilien. I frisk Tilstand har den samme ubehagelige Agurklugt som Smelten. Den lever paa meget stort Dyb (80 til 100 Favne). Strømsilden i Christianiafjorden hører ogsaa til denne Slægt.

Guldmageri (Alchemi) gik ud paa at finde „de vises Sten", et Middel til at forvandle uædle Metaller til Guld. G. omtales allerede i det 4de Aarh. De ældste alchemistiske Forfattere, vi kjende, ere alexandrinske Grækere fra omtr. 400. Ogsaa Araberne beskæftigede sig med G., og først hos dem udtales det bestemt, at Metallerne ere sammensatte Legemer (s. Chemi), en Vildfarelse, der slog dyb Rod, og som alle senere Alchemister dele. Først da den arabiske Videnskab finder Vej til Vesteuropas Klostre, se vi G. optræde her med betydelige Repræsentanter, Raimundus Lullus (Spanien), Arnoldus Villanovanus (Frankrig), Albertus Magnus (Tydskland), Roger Bacon (England), alle omtr. fra 1250. Alle disse erklære ikke blot G. for muligt, men angive med stor Sikkerhed Midlerne dertil, de vises Stens Egenskaber osv. og behandle i det hele Sagen som en Kjendsgjerning, dog i et næsten uforstaaeligt og hemmelighedsfuldt Sprog. I det 14de Aarh. er G. udbredt over hele den civiliserede Verden. De Guldmagere i det 14de og 15de Aarh., hvis Skrifter hos senere Guldmagere stod i stort Ry, og som til Dels ved deres Kunst skulle have erhvervet sig betydelige Rigdomme, ere Nicolas Flamel, Isaak Hollandus og Johan Isaak Hollandus, Bernardo af Trevigo, George Ripley, Thomas Norton og især Pseudonymen Basilius Valentinus. Med Undtagelse af den sidste skrive de alle det samme billedrige, uforstaaelige Sprog, der mest synes at have til Hensigt at skjule deres Mangel paa Kundskab. Fra Paracelsus's Tid faar Chemien et andet Formaal end G.; fra Boyles Tid (sidste Halvd. af det 17de Aarh.) bliver den en selvstændig Videnskab, og om end de berømte Chemikere i det 16de og 17de Aarh., Libavius, van Helmont, Sylvius de le Boë, Kunkel og maaske Boyle selv, endnu anse Metalforvandling for mulig, give de sig ikke selv af dermed. I det 17de og 18de Aarh. drog derimod en Mængde vandrende Guldmagere om i Europa, og der dannede sig endog alchemistiske Selskaber (Rosenkreuzerne, det alchemistiske Selskab i Nürnberg, hvoraf Leibnitz var Medlem o. fl.). Guldmagernes Lod var i Almindel. sørgelig; i Begyndelsen bleve de beskyttede af de havesyge Regenter, men naar det da viste sig, at deres Kunst ikke stod i Forhold til deres Løfter, bleve de erklærede for halsstarrige, holdte fængslede og ofte grusomt straffede. Af de Guldmagere, der i det 17de og 18de Aarh. gjorde stor Opsigt, mærkes Setonius (der optraadte 1602—4), Philaletha (1640—66), Lascaris (1700—20) og Sehfeld (1746). Ved de Transmutationer, som disse Guldmagere udførte, idet de pludselig viste sig snart hist, snart her, fortjener det dog at bemærkes, at der aldrig opstod Mistanke om noget Bedrageri, medens saa mange af de andre Guldmageres Kunst med Lethed viser og viste sig at være rene Taskenspillerkunster. I det hele kan det bemærkes om G., at man i dets Historie træffer Tilfælde, hvor det er lige saa vanskeligt at tro paa noget Bedrag som paa Transmutationens Virkelighed. Fra Beg. af det 18de Aarh. taber Troen paa G. sig imidlertid; mangfoldige Bedragerier opdages, Patronernes Antal tager af, og da Lavoisier slog fast, at Metallerne vare Grundstoffer, ansaa man det for afgjort, at det ad chemisk Vej ikke var muligt at forvandle et Metal til et andet. Men endnu findes der Guldmagere, og G. er f. Ex. i Paris mere udbredt, end man skulde tro.

Guldmuldvarp (Chrysochloris), afrikansk Muldvarpeslægt, udmærket ved, at Dækhaarene besidde en mere eller mindre stærk Metalglans. G. mangle Hale og have kun 4 Forkløer, af hvilke en især er meget stor og stærkt udviklet og kan optage to af de andre i sin Hulhed underneden. Foden er derfor ikke bred som hos den egentlige Muldvarp, men vel skikket til at kradse op i de afrikanske Steppers haarde Jordbund. Flere Arter ere bekjendte fra forskjellige Egne af Sydafrika.

Guldmus (Aphrodite), Slægt af Hav-Børsteorme, udmærket ved sin korte, brede Legemsform, ved at Ryggen og dens Skæl dækkes af et tæt Filt af fine Haar og ved Fodbørsternes stærke Udvikling og prægtige, metalliske Farver og Glans. G. søges meget af Torsken, hvis Gab undertiden kan være aldeles besat med dens guldglinsende Børster og Pigge; den kaldes da Guldtorsk.

Guldmønter skulle i præget Form først være blevne udmøntede af Darius Hystaspes's Søn, efter hvem de kaldes „Dareiker"; de bar en Bueskytte i deres Præg. I Europa prægedes de første G. paa Sicilien 491 (under Gelon), 478 (Hieron) og 404 (Dionysios) f. Chr. Enkelte af disse Mønter ere blevne bevarede til vore Dage. I Grækenland opkom G. først c. 360 f. Chr. paa Philip af Makedoniens Tid. I Rom skulle de første G. være slagne 204 f. Chr. Skjønt G., til Dels i et ikke ringe Omfang, prægedes og courserede i hele Middelalderen — ved Amerikas Opdagelse antages der i Europa at have existeret G. til en samlet Værdi af 9 Mill. Pd. St. — er det dog først i det sidste Aarh., at Guldet har begyndt at fortrænge Sølvet som Hovedmøntmetal (standard), hvilket det efter Civilisationens naturlige Udviklingsgang tør antages at ville gjøre stedse mere, da Guldet langt bedre end Sølvet egner sig til Omsætningsmiddel ved en storartet Handelsomsætning og Brugen deraf i forskjellige Retninger maa siges at være mindre kostbar. 1717 blev Guldet i England gjort til lovligt Betalingsmiddel ved Siden af Sølvet; men da Sølvet efter det fastsatte Værdiforhold ikke kunde holde sig i Circulation, eftersom det betalte sig at opkjøbe og udsmelte Sølvmønterne, blev Guldet snart factisk Hovedomsætningsmidlet, og fra 1777 kan Sølvet betragtes som

reduceret til Skillemønt eller i alt Fald til et accessorisk Metal. Møntenheden er nu 1 Sovereign (Pd. St.), i Værdi lig 18 Kr. 15 Øre. I Frankrig blev 1803 den dobbelte Møntfod indført, som endnu til Dels bestaar; men medens Guldet indtil 1848 ikke trængte synderlig ind i Circulationen, blev det efter 1848 paa Grund af det forandrede Værdiforhold faktisk den egentlige Hovedmønt. Regningsenheden Franc existerer imidlertid ikke i Guld; den laveste G. er 5-Frc.s- og den egentlige Hovedguldmønt 20-Francsstykket, der efter de vexlende Regenter er blevet kaldt dels Louisd'or, dels Napoleond'or (Værdi c. 14 Kr. 40 Øre). Ved Lov 4 Dec. 1871 besluttedes Guldmøntfoden indført i Tyskland: af 1 Pd. fint Guld skal udbringes 1,395 Reichsmark; Hovedmønter ere 10- og 20-Markstykker; ringere Mønter ere Skillemønt; 1 Mark lig 88,8 Øre. I Danmark indførtes Guldmøntfoden ved Lov 23 Maj 1873; af 1 Kilogr. fint Guld udmøntes 124 20- og 248 10-Kronestykker, indeholdende altsaa henholdsvis 8,0646 og 4,0323 Gr. fint Guld. Ved Møntconventionerne af 27 Maj 1873 og 16 Oct. 1875 have de tre skandinaviske Riger forenet sig om samme Møntfod. Af de tidligere i Danmark til forskjellig Tid courserende G. vare de vigtigste: den af Christian II og Frederik I udmøntede Nobel, den af de samme Konger og senere af Christian III og Christ. IV udmøntede rhinske Gylden (omtrent lig 6 Kr.), Christian IV.s Rosenobel (lig c. 18½ Kr.) og Portugaløseren (lig 83 Kr.); under Frederik III indskrænkedes G.s Antal efterhaanden til to: Guldkronen ell. Dublonen (dobb. Guldkrone), lig 13⅓ Kr., og Dukaten, der allerede fra 1606 havde været gængs Mønt her i Landet under Benævnelsen Speciesdukat (ogsaa ungarsk Gylden), lig 8 Kr. 47 Øre, medens den fra 1714 prægedes som Courantdukat, der indtil 1873 har været den almindeligst gangbare G. her i Landet og fra 1757 udmøntedes med et Guldindhold lig 6 Kr. 76 Øre. Under Christian VII indførtes endelig den saakaldte Christiand'or ell. Frederikd'or, ganske svarende til Louisd'or.

Guldpurpur, s. **Cassius's Guldpurpur**.

Guldregn (Cytisus), Slægt af de ærteblomstrede Familie. **Almindel. G.** (C. Laburnum), et 12—20 F. højt Træ eller Busk med langstilkede, trekoblede Blade og store, gule Blomster i hængende Klaser, har hjemme i Italien og det sydøstlige Europa i Bjærgskove og dyrkes meget almindelig i Haver som en yndet Prydplante. **Alpe-G.** (C. alpinus), nær beslægtet med foregaaende, men større og altid i Form af et Træ, hjemmehørende i Alperne og det sydøstlige Europa, dyrkes undertiden i Haver, dog endnu hyppigere flere smaa Buskvæxter af samme Slægt.

Guldslagning, **Guldslagerhud**, s. **Bladguld**.

Guldsmed (Libellula, norsk „Øjenstikke"), en af de vigtigste Familier af de netvingede Insekter; det er i det hele Insekter af en anselig Størrelse, hvis Legemes tre Afsnit ere skarpt adskilte, og hvis Bagkrop enten er lang og smækker eller forholdsvis bred og fladtrykt. De have 4 lange og smalle Vinger, For- og Bagvinger næsten fuldkommen ens, med et overordentlig tæt og fint Aarenet. Øjnene ere store, Følehornene yderst korte, Farverne ofte ret livlige og glinsende, Flugten hurtig og kraftig. De stærke Kindbakker og Kjæver dækkes fortil og bagtil af den brede, pladeformede Over- og Underlæbe. G. leve af Insekter, som de gribe i Flugten. De gjennemgaa ikke nogen egentlig Forvandling, men Larverne leve dog i Vandet, hvor de klatre om paa Vandplanterne og efterstræbe Vandinsekterne; de have en mere kort og sammentrængt Bygning end de fuldkomne Insekter, aande ved Trachéegjæller, som enten ere bladformede, faa i Tallet og anbragte i en Gruppe som en Vifte i Dyrets Bagende (hos Vandnympherne) eller meget smaa og talrige og anbragte inden i Endetarmen (hos Slægterne Libellula og Æschna). Dyret optager da skiftevis Vandet i Tarmen og støder det atter ud, hvorved Aabningen lukkes med nogle spidse Klapper, og denne Udstødning finder undertiden Sted med en saadan Kraft, at Larven selv derved drives frem i Vandet. Munddelene frembyde ogsaa den Særegenhed, at Underlæben er omdannet til en fremskydelig Tang (Palperne afgive da det egentlige Griberedskab), der kan foldes sammen under Hovedet, men ogsaa pludselig skydes frem og gribe Smaadyr i nogen Afstand. Som Nympher forholde G. sig i alle Henseender ligesom Larverne, med Undtagelse af, at de tilkommende Vinger nu ere antydede som 4 smaa Vingeskeder paa Dyrets Ryg. Kommer endelig Tiden for den sidste Forvandling, kryber Nymphen op paa et Siv eller en anden Gjenstand, der hæver sig op af Vandet, gjennembryder Nymphehuden, der bliver siddende, arbejder sig ud af den og flyver bort. G. opholde sig derfor i Regelen i Nærheden af Vandet, og for at anbringe deres Æg krybe de ofte et Stykke ned ad Vandplanterne under Vandets Overflade. Af G. kunne udhæves: Vandnympherne (Agrion), fine, smækre og tynde, holde under Hvilen Vingerne lodret, Ryg mod Ryg, f. Ex. A. virgo; de anselige Æschna-Arter (f. Ex. Æ. grandis), med lang, smækker Bagkrop, holde derimod i Hvilen Vingerne stift udstrakte til Siden ligesom Libellula-Arterne (f. Ex. L. quadrimaculata, depressa), med bred, flad Bagkrop.

Guldspind og Sølvspind til Galoner, Frynser, Brocade og Perlestikkerarbejde dannes ved at overspinde Silketraad, undertiden ogsaa Bomulds- ell. Hørtraad, med Lahn.

Guldsvovl, Sulfur auratum, $Sb_2 S_5$, Antimonets højeste Svovlforbindelse, vindes ved at fælde en sur Antimonsyreopløsning med Svovlbrinte eller ved at sønderdele det saakaldte Schlippes Salt ($Na_3 Sb S_4$, $9 H_2 O$) med en Syre, hvorved samtidig dannes Svovlbrinte og Syrens Natronsalt. I begge Tilfælde dannes der et appelsinrødt Pulver, der anvendes noget i Medicinen.

Guldtraad, s. **Metaltraad**.

Gule Hav, den Del af det store Ocean, som skærer sig dybt ind i Asiens Østkyst mellem China n. for Jangtsekiangs Munding og Halvøen Korea, og hvis inderste Dele kaldes Petschili-, Liaotong- og Koreabugterne.

Gulerod (Daucus), Slægt af Skjærmplan-

ternes Familie, oftest toaarige Urter, med dobbelt-fjersnitdelte Blade, et mangebladet Storsvøb med fjersnitdelte Blade og et Smaasvøb med hele eller 3delte Blade, Blomsterne hvide ell. rødlige, de midterste i Skjærmen ofte mørkerøde og golde; Frugterne tæt beklædte med Pigge. **Almindelig G.** (D. Carota) er vildtvoxende i Europa og har en kjødfuld, hvid Pælerod, der ved Dyrkning bliver mere kjødet, saftrig og brandgul. Den vilde G., der forekommer alm. i Danmark, i Norge derimod næppe er oprindelig vildtvoxende, er uspiselig, den dyrkede et almindeligt og velsmagende Næringsmiddel. **Gulerodsaft** tilberedes ved at udtrække Gulerødder med Vand, udpresse og inddampe til Sirups Consistens; den benyttes undertiden som Lægemiddel.

Gul Feber, en acut Infectionssygdom, forbunden med Feber, stærk Gulsot, Blodbrækninger og andre Blødninger. Omtr. ½ af de angrebne dø, sædvanlig efter en Uges Tids Forløb; Reconvalescensen er meget langvarig. Den g. F. har hjemme i Vestindien, Landene omkring den mexicanske Havbugt og de sydlige forenede Stater samt en Del af Afrikas Vestkyst, hersker der især i den varme Aarstid og angriber navnlig de indvandrede Europæere, mindst de indfødte Indianere og Negrene, hyppigere den øvrige farvede Befolkning. Den er meget smitsom, og Smittestoffet hæfter ikke alene ved de syge, men ogsaa ved alle Gjenstande, der have været i Berøring med dem; derved kan den forplantes uden for sit egentlige Hjem, og den har saaledes oftere hjemsøgt flere Havnestæder i andre varme Lande, ogsaa i det sydlige Europa, men aldrig overskredet 46° n. Br.

Gulistân (egtl. Rosenhaven), en Samling moralske Fortællinger i Poesi og Prosa af den berømte persiske Digter Moslih-ed-Din Saadi fra Schiras i det 13de Aarh. Efter at det første Gang var oversat af G. Gentius paa Latin under Titel »Rosarium politicum« (Amsterd. 1651) og dernæst af A. Olearius paa Tysk i „Collegirte und vermehrte Reisebeschreibung" (1696) haves Gjengivelser af dette Værk i næsten alle europæiske Sprog; blandt saadanne skal her blot anføres den franske ved Semelet »G. ou le parterre des fleurs« (1834) og C. Defremery »Le G.« (1858), den engelske ved Gladwin (1801) og Eastwick (London) og den tyske ved Ph. Wolff (1841) og Graf (1846). Blandt de talrige Udgaver er Semelets lithographerede (1828) en af de almindeligste (jfvr. **Saadi**).

Gulland, s. **Gotland**.

Gullberg [berj], fordum en Fæstning i Säfvedals Herred i Vestergötland i Sverige, paa en Bjærghøjde ved Mölndalsåens Udløb i Götaelv. Efter Rimkrøniken skal den være anlagt paa Kong Birgers Tid (c. 1304) for at hindre Hertugerne Eriks og Valdemars Indfald fra Norge og da være kaldt Guldbrandshus. Fæstningen istandsattes og udvidedes 1609 af Carl IX. I Jan. 1612 prøvede Christian IV af Danmark at indtage G. med Storm; men den forsvaredes med Tapperhed af Commandanten Mårten Krakow og, da han var bleven saaret, af hans lige saa snilde som kjække Hustru Emerentia Pauli, saa at Kongen maatte drage bort med betydeligt Tab. Men da han s. A. kom igjen, overgaves Fæstningen af en anden Commandant uden Forsøg paa alvorlig Modstand. 1787 blev Fæstningen sløjfet paa Befaling af Carl XI, som paa samme Sted lod opføre Skansen „Göta-Lejon".

Gulsot (Icterus), den gule Farvning af Legemet, der skyldes en sygelig Ophobning af Galde i dette. G. opstaar, naar Galden, i Stedet for at udtømmes i Tarmen, opsuges i Blodet fra Leveren, og dette er i de allerfleste Tilfælde grundet i en Forhindring af dens frie Udflaad, enten ved Sammentrykning af Galdegangene udenfra, f. Ex. ved Kræftsvulster i Leveren, eller ved Sygdomme i Galdegangene selv, hvorved de tilstoppes (katarrhalske Betændelser i dem, Galdesten); ogsaa Betændelser i Galdetarmen kunne medføre G. ved at tilstoppe Aabningen for Galdegangen. G. er selvfølgelig ikke nogen selvstændig Sygdom, men kun et Symptom af meget forskjellig Betydning. Mest øjnefaldende er den gule (icteriske) Farvning naturligvis paa Huden og i Øjets hvide Parti; ogsaa Urinen er ved G. meget mørk, gulbrun, hvorimod Excrementerne, naar Galdens Udflaad i Tarmen fuldstændig er hindret, ere ganske hvide, af Udseende som Ler.

Gulspurv (Emberiza citrinella) hører til Værlingslægten; den er gul eller gulagtig med olivengrønne Pletter og Striber og en rødbrun Overgump. Det gule er især stærkt paa Bugen og paa Hovedet hos Hannen. G. er Standfugl eller i det højeste Strejffugl, da den blot flytter fra Skoven ud paa Markerne om Efteraaret og søger tilbage til Skoven igjen om Foraaret. Om Vinteren ses den paa Vejene, i Landsbyerne osv. sammen med Graaspurven og Kornlærken, og tidlig om Foraaret lyder dens Sang fra et enligt Træ eller en høj Busk. Dens Rede er i en lav Busk eller under en saadan paa Jorden; den lever af Frø, især Korn, om Sommeren tillige af Insekter.

Gultræ, Træet af Morus tinctoria, bruges som Farvemateriale, idet et ufarvet Stof, det indeholder, Morin, farver Tøjer, som ere bejtsede med Alun og Ammoniak, gule; sjælden bruges dog Afkoget af Træet alene, idet den Farve, det meddeler Tøjerne, vel er ægte, men ikke smuk. Derimod bruges det som Tilsætning til andre Farvestoffer; saaledes giver det med Indigo Sachsisk-Grønt, med Campechetræ, Kobbervitriol osv. Sort.

Gumbinnen, Stad i den preussiske Prov. Østpreussen, 15 M. ø. for Königsberg. 10,000 I. Uld- og Linnedvæveri, Brændevinsbrænderi, Kornhandel. Stort Hospital med Fødselsstiftelse. Statue af Frederik Vilhelm I, der har grundlagt Staden.

Gumlere (Bruta, Edentata), en fra de andre Pattedyr meget afvigende Orden, som omfatter Dovendyrene, Bæltedyrene, Jordsvinet, Myreslugerne, Skældyrene, de uddøde Kæmpedyr (Megatherier) og Skjolddyr. De have faaet Navn af deres afvigende Tandforhold; nogle af dem mangle nemlig aldeles Tænder (Myreslugere, Skældyr), og de fleste af de andre have kun Kindtænder, og selv om nogle tillige have Hjørne-

tænder i Overmunden (Dovendyr) eller endog enkelte Fortænder (visse Bæltedyr), mangle de dog altid Tænder i den forreste Del af Munden, saa vel for oven som for neden, og Tænderne ere alle ens, smaa og af en simpel Form og Bygning. De sidde aldrig tæt, men ere altid adskilte ved Mellemrum, have ingen Beklædning af Email (eller rettere denne er meget ubetydelig, indskrænket til Spidsen af den unge Tand og gaar tidlig tabt) og voxe stadig, alt som de slides, da de ere aabne i Roden. Deres Antal er i Regelen ikke stort, og ere de til Stede i større Antal, ere de desto mindre. Da Tænderne i Over- og Underkjæven staa ud for Mellemrummene af hinanden, slides de ved Brugen skraat til fra begge Sider i Form af et Tag. De fleste G. tilhøre Sydamerika; kun Jordsvinet og Skældyrene bebo, hint Afrika, dette tillige Asien. I en tidligere Jordperiode (den tertiære) spillede denne Orden en betydeligere Rolle end nu, især ved de talrige Arter af kæmpemæssige G. (Kæmpedyr og Skjolddyr), som den Gang beboede det amerikanske Fastland; men ogsaa i Europa (eocæne og miocæne Dannelser) er fundet Levninger af store, plumpe G. (Ancylotherium, Macrotherium).

Gummēring, Bestrygning med Gummivand ell. desl. for at appretere tynde Silkestoffer ell. Silkebaand.

Gummersbach, Stad i den preussiske Rhinprovins, 6 M. ø. til n. for Köln. 7,000 I. Uldmanufakturer.

Gŭmmi dannes hyppig i Planterne ved Desorganisation af Cellerne, idet Cellevæggene eller Stivelsekornene under Optagelsen af Vand bulne ud, miste deres Form og til sidst danne en flydende Masse, som i indtørret Tilstand kaldes G. G. er let opløselig i Vand, hvormed den danner en tykflydende Slim, men derimod uopløselig i Vinaand. Den reneste og bedste G. er den arabiske (G. arabicum, G. mimosa); den kommer af forskjellige Arter Acacia, der voxe i Arabien, Lilleasien, det nordlige Afrika o. fl. St., og anvendes saa vel i Medicinen (som Gummislim ved Tarmkatarrh og som Pillemasse) som især til technisk Brug som Klæbemiddel. Mindre gode Sorter G. ere **Senegal-**, **Kirsebær-** og **Blommegummi**, der tillige indeholde mere eller mindre Planteslim; dette er især Tilfældet med Traganth (s. d. A.). **Gŭmmi elăsticum**, d. s. s. Kautschuk. **Gummigut** (Gummi-resina gutta), en Gummiharpix, der udsiver som en gul Mælkesaft af de afbrudte Blade og unge Grene af Planter, der høre til Gummigutfamilien, især Garcinia Morella. I tørret Tilstand danner den enten cylinderformede Stykker eller en uformet Masse. Den bedste kommer fra Siam i den førstnævnte Form. Den bruges undertiden i Medicinen som stærkt Afføringsmiddel, hyppigere udreven med Vand som gulfarvende Middel. Dens stærke Virkning paa den dyriske Organisme opfordrer til Forsigtighed ved dens Anvendelse som Malerfarve. **Gummiharpixer** udflyde af forskjellige Planter, hvori man har gjort Indsnit, og komme i Handelen i indtørret Tilstand. De ere hverken fuldstændig opløselige i Vinaand eller i Vand, men danne med Vand Emulsion. Ofte indeholde de tillige flygtig Olje, der meddeler dem en fremtrædende Lugt, f. Ex. Dyvelsdræk. Foruden denne benyttes i Medicinen Ammoniakgummi (s. d. A.), **Galbanum** o. fl. **Gummilak**, s. **Schellak**. **Gummiplaster**, Blyplaster med Tilsætning af Ammoniakgummi, Galbanum og Terpentin. Det anvendes især mod smaa Bylder. **Gummitræ** (Ficus elastica), egtl. Gummifigentræ, tilhører Figenslægten; let kjendeligt paa de store, helrandede, ovale, læderagtige og glinsende Blade med store, rødlige eller brune Axelblade, der danne et spidst, senere affaldende Hylster om det unge Blad før dettes Udfoldning. Har hjemme i Ostindien og benyttes hos os meget som Prydplante i Stuerne. Af Mælkesaften faas Kautschuk. **Feber-G.**, det blaa G. (Eucalyptus globulus), hører til Myrtefamilien, til en Slægt, som navnlig udmærker sig ved, at de sammenvoxne Kronblade delvis kastes af som et Laag. Dette Træ kan blive overordentlig stort, men har et meget forskjelligt Udseende som ungt og som ældre. Dette skyldes dets Forgreninger og Bæxtmaaden, men især Bladene; i de første 2—3 Aar ere Grenene skarpt firkantede eller vingede, Bladene modsatte, siddende, ovale og stærkt blaaduggede; de senere dannede Grene blive svagt kantede eller trinde, Bladene afvexlende, stilkede, læderagtige, seglformede og mangle den blaa Dug. Det har hjemme i Australien, men er i den senere Tid indført mange Steder i Sydeuropa, Nordafrika osv., dels paa Grund af de Stoffer, det leverer, saasom Kino australe, et Slags Gummi, der findes i Hulrum i Veddet, men navnlig fordi det ved sin rivende hurtige Væxt skal have en gavnlig Indflydelse paa Klimaet i sumpige, usunde Egne, som hjemsøges af Malaria. Skjønt dets Cultur i Europa endnu er saa ny, synes der dog at foreligge sikre Exempler paa, at det virkelig har kunnet gjøre Klimaet sundere i saadanne Egne. Det første Forslag i denne Retning fremkom 1861 fra en i Australien bosat Rigmand, men ingen har virket saa meget for denne Sag som Directeuren for den botaniske Have i Melbourne, Baron Ferd. Müller. Som Exempel paa, hvor umaadelig stærk Væxten er, kan anføres, at der i Ajaccio paa en afsavet Stamme i det følgende Aar udviklede sig et Skud af 39 Fods Længde og en stærk Arms Tykkelse; i den botaniske Have i Pisa udviklede sig under lignende Forhold et Skud paa 54 Fods Længde i Løbet af 6 Maaneder. Men Erfaringen synes at tyde paa, at Væxten ikke er saa vedblivende stærk i de Lande, hvor det er indført, som i dets Hjem. I Sydfrankrig, Spanien, Italien, Algier o. fl. St. findes der allerede betydelige Bevoxninger af det, og der sættes megen Lid til det som Erstatning for de ufornuftig afdrevne naturlige Skove. Dertil kommer, at Veddet er meget værdifuldt baade til technisk Brug og som Brændselsmateriale. Det benyttes ogsaa i Medicinen og dyrkes af den Grund meget i den argentinske Republik, hvor det blev indført 1851. Her i Europa vil det vel navnlig komme til at spille en Rolle i Sygehospitalien, hvor det menes inden lang Tid at ville øve en væsentlig Indflydelse paa Landskabets Charakter. Hvad

der er sagt her om dette Træ, gjælder til Dels ogsaa mange andre Arter af samme meget artrige Slægt, med hvilke der gjøres Culturforsøg paa forskjellige Steder. **Gummitøjer**, Tøjer, der ere gjorte vandtætte ved Kautschuk i Opløsning eller som Plader, paa den ene Side eller imellem de to derved sammenklæbede Lag.

Gumpesod, d. s. s. Lappedykker.

Gumri, d. s. s. Alexandropol.

Gundersen, Laura Sophie Coucheron, født Svendsen, norsk Skuespillerinde, f. 27 Maj 1833 i Bergen, debuterede paa Christiania Theater 8 Jan. 1850 som Regisse i „Svend Dyrings Hus". Theatret var den Gang overvejende dansk; hun blev dets første norskfødte Skuespillerinde af større Betydning. Hun har senere tilhørt Christiania Theater, er optraadt som Gjæst i Bergen og ved det kgl. Theater i Kjøbenhavn og har foretaget Studierejser til Paris og Wien. Hendes Rollefag har væsentlig været de tragiske Heltinder. Med sit betydelige sceniske Talent, sit skjønne Organ og sin noble ydre Personlighed har hun skabt en Række virkningsfulde Præstationer baade inden for den oehlenschlägerske og shakspeareske Tragedie og i det nyere norske historiske Drama. Hun har ogsaa med Held været benyttet i den moderne Komedie. Hendes Spillemaade tilhører dog i det hele mere den ældre, idealistiske end den nyere, mere realistiske Retning i Kunsten. Hun indtager en af de første Pladser ved den norske Scene og modtog ved sit 25-aarige Jubilæum som Skuespillerinde storartede Vidnesbyrd om den Anseelse og Popularitet, hun nyder i sit Fædreland. Hun ægtede 1864 Skuespilleren **Siegwart G.**, f. i Christianssand 1842. Oprindelig bestemt for den militære Stand forlod han 1861 Krigsskolen og debuterede kort efter som Ingomar i „Ørkenens Søn" paa Christiania Theater, hvis Scene han senere har tilhørt, naar undtages et Par Saisoner, da han med sin Hustru sluttede sig til det af Bjørnson ledede Theater i Møllegaden. Han har spillet en større Række Helteroller i det ældre Drama saa vel som flere betydelige Charakterroller i den moderne Komedie. Ved en intelligent Opfattelse og charakteristisk Gjennemførelse har han skabt flere Roller af Betydning for den norske Scene.

Gunderslevholm, en Herregaard i Nærheden af Næstved, har ofte skiftet Ejermænd; fremhæves bør den fra Reformationstiden bekjendte Rigshofmester Mogens Gjøe (d. 1544). Gehejmeraad Carl Ad. Plessen opførte 1729 den nuvær. Hovedbygning og oprettede 1757, Aaret før sin Død, G. og Kastrup til et Fideicommisgods. 1803 solgtes imidlertid Godserne og kom til Familien Neergaard, der endnu besidder dem.

Gundling, Jakob Paul, tysk Historieskriver, f. 1673, er bleven bekjendt af den uværdige Rolle, som han spillede ved den preussiske Konge Frederik Vilhelm I.s Hof. For at haane den lærde Stand gjorde Kongen ham til sin Historiograph, Præsident for Videnskabernes Akademi og Friherre og tillod, at der blev drevet megen raa Spot med ham i Tobakscollegiet, hvortil G. for Resten selv gav Anledning ved sin Drikfældighed. Da han døde 1731, blev han begravet i et Vinfad. Hans vidtløftige historiske Skrifter fortjene ikke at nævnes.

Gundulić, Ivan [litsch], ell. **Gondola** (Giovanni di Francesco), den mest berømte ældre serbiske Digter, f. 1588 i Ragusa af patricisk Slægt, var i sit 21de Aar en saa anset Retslærd, at han naaede til de højeste Pladser i sin Føderepublik. Han har digtet baade i Epos, Lyrik og Drama, og hans Digtning afspejler dels Renaissancens almindelige Civilisation, dels de i de slaviske Stammers Kampe mod Muhammedanismen liggende Emner. Hans Epos »Osman« i 20 Sange besynger Osman II.s og den polske Konge Ladislaus IV.s Bedrifter i Felttoget 1621. Fremdeles stiftede G. det første slaviske Theater ved sine Tragedier med antike Sujetter og oversatte italienske Digterværker (Tassos „Befriede Jerusalem"). Han døde 1638.

Gungl, Jos., f. 1810 i Ungarn, var først Hoboist og senere Musikdirecteur i østerrigsk Tjeneste, men drog 1843 til Berlin, hvor han dannede et eget Orchester. 1848 rejste han med dette til Amerika, opholdt sig dernæst 6 Aar i Rusland osv. og besøgte 1871 Kjøbenhavn og Stockholm. Hans talrige Dansecompositioner og flere charakteristiske Marcher nyde en lignende Udbredelse og Yndest som de af Strauß. — Hans Brodersøn, **Johann G.**, f. 1819, er ogsaa bekjendt som Dansecomponist. Underlig nok har han som Trio til sin Polka „Die Unwiderstehliche" — uden at gjøre nogen Bemærkning derom — benyttet en i sin Tid her i Kjøbenhavn meget yndet Hamborgerdans af afdøde E. Horneman.

Gungner, rettere **Gungne** (Gungnir), Odins Spyd. S. **Gudeklenodier**.

Gunhild, i den tidligere Middelalder Navnet paa flere bekjendte Kvinder i den nordiske Kongehistorie. **G. Kongemoder**, Erik Blodøxes Dronning, efter de islandske Sagaer Datter af Asur Tote fra Haalogaland, medens en norsk Krønike gjør hende til Datter af Gorm d. gamle. Hun var smuk og energisk og havde stor Indflydelse paa sin Mand, hvorfor Samtiden gav hende Skylden for alt, hvad Erik gjorde, og Eftertiden har skildret hende som troldkyndig, Giftblander og letfærdig. Hun blev fordreven med sin Mand 935, men kom tilbage med sine Sønner 961 (s. **Harald Graafeld**). Efter Harald Graafelds Død fortæller Kongesagaerne, at hun flygtede til Orknøerne og døde der, medens Jomsvikingesaga o. fl. berette, at Harald Blaatand ved Ægteskabstilbud lokkede hende til Danmark og lod hende nedsænke i en Mose. Et kvindeligt Lig, som 1835 fandtes i en Mose ved Haraldskjær i Nærheden af Vejle, og som er hensat i Vejle Kirke, er blevet antaget for hendes, men uden tilstrækkelig Grund. — **G.** hed baade en af Harald Blaatands Dronninger, som blev døbt tillige med ham, og Svend Tveskjægs første Dronning, Datter af den polske Konge Miesko og Moder til Knud d. store og Harald, men siden forskudt af Kongen. — **G.**, Harald Blaatands Datter, gift med den engelske Ealdorman Pallig (ell. Palnig), omkom tillige med sin Mand ved det almindelige Blodbad, som Kong Ethelred foranstaltede paa de danske 13 Nov. 1002. — **G.**,

Datter af Knud d. store og Dronn. Emma, blev 29 Juni 1036 i Nijmegen gift med den tyske Konge Henrik (senere Kejser Henrik III). Hun døde i en ung Alder i Norditalien 18 Juli 1038. Af Tyskerne kaldes hun Kunigunde, hvilket Navn hun fik ved Salvingen. — G., Datter af den norske Sven Haakonsøn Jarl, gift først med den svenske Konge Anund Jakob og derefter med den danske Konge Svend Estridsøn.

Gunlaug Ormetunge (isl. Gunnlaugr ormstunga) er en af Hovedpersonerne i den efter ham benævnte Saga, bekjendt for sin romantiske Kjærlighed til Helga den fagre og sit uforsonlige Fjendskab mod Medbejleren, Skjalden Ravn, den Helga paatvungne Ægtemand. Som den Tids Skjalde rejste han fra det ene nordiske Hof til det andet og berømmede Samtidens Konger og Helte i Sang. G. opholdt sig saaledes en Tid baade hos Jarlen Erik Haakonsøn i Norge og hos den svenske Konge Oløf Skötkonung. Hans Levetid sættes til c. 983—1008.

Gunnar, s. Gjukunger.

Gunnar Grjonbak, Lagmand i Throndhjem, udnævnt af Kong Sverre og en Tilhænger af ham og hans Æt; han var en anset og retsindig Mand, hvis Indflydelse især viste sig paa Rigsmødet i Bergen 1223, da efter hans Exempel alle Rigets øvrige Lagmænd erklærede sig for Haakon Haakonsøns ubetingede Arveret og saaledes det arvelige Kongedømme blev opretholdt.

Gunnar Haamundssøn (Gunnarr Hámundarson), sædvanlig efter sin Bolig kaldet G. paa Hlidarende, er en af Hovedpersonerne i Nials Saga. Han er udmærket saa vel ved sin Skjønhed og sine legemlige Færdigheder som ved sin ædle Charakter. Medens et trofast Venskab knyttede ham til den vise Nial, der ofte giver ham gode Raad, volder hans Ægteskab med den skjønne og fornemme, men egenkjærlige og lavsindede Halgerd hans Død. I sit Had til Nials brave, men noget haardsindede Hustru Bergthora søger hun, men forgjæves, at sætte Splid mellem G. og Nial og lader flere af Nials Folk dræbe. Senere krænker hun sin Mand paa det føleligste ved at lade stjæle Fødevarer fra en Nabo, og da G. i berettiget Forbitrelse herover giver hende en Kindhest, vækker det en uslukkelig Hævntørst hos hende. Det omtalte Tyveri med dets videre Følger indvikler G. i en Række Stridigheder med ildesindede Naboer og disses Slægt og Venner; under de herved opstaaede Kampe aflægger G. det ene Bevis mere glimrende end det andet paa Mod og Vaabenfærdighed. I Anledning af de begaaede Mord mægles sluttelig Forlig, og G. skal forlade Landet paa tre Aar; men i det afgjørende Øjeblik griber Egnens Skjønhed ham saa stærkt, at han ikke kan forlade sit Hjem. Nu ruster hans Fjender sig til et afgjørende Tog imod ham; længe forsvarer han sig fra sit Hus ved Hjælp af Bue og Pile, men da hans Buestræng er hugget over og han begjærer to Lokker af Halgerds Haar for deraf at lade sno en Buestræng, da det ellers vil gjælde hans Liv, svarer hun, at nu skal hun erindre den Kindhest, han en Gang gav hende, og afslaar hans Bøn. Saaledes falder G. efter endnu en Tid at have værget sig mod Overmagten.

Gunnar Paulssøn (G. Pálsson), f. 1714 paa Island, d. 1791, blev efter i nogen Tid at have været Rector ved Latinskolen paa Holar, 1753 Præst ved Hjardarholt i Dala Syssel samt Herredsprovst; han nød i sin Tid stor Anseelse i den lærde Verden som Fortolker af den gamle nordiske Skjaldepoesi. Selv digtede han ogsaa, og som et Curiosum kan anføres, at et af ham i gammel Stil forfattet Digt »Gunnarsslagr« endog en Tid har kunnet gjælde for et formentligt Eddadigt.

Gunner, Biskop, f. c. 1151, studerede i Paris, blev Cisterciensermunk og valgtes 1216 til Abbed i Øm-Kloster og 1222 efter Cardinal Gregor de Crescentios Tilskyndelse til Biskop i Viborg. Han var gavmild, nidkjær og lærd, stræng i sine Sæder og dog livsglad og munter; han prædikede selv flittig, prøvede nøje de tiltrædende Præster og visiterede flittig i sit Stift. I sit Hus havde han indrettet et Slags Højskole, i hvilken mange unge Adelsmænd, som senere bleve høje Prælater, nød Undervisning; han fandt en Glæde i at disputere med de saakaldte Pariserklerke (d. e. dem, der havde studeret i Paris) efter deres Hjemkomst, og Biskop Hans i Børglum sagde ofte, at man lærte mere i G.s Hus end ved Højskolen i Paris. Kong Valdemar Sejer holdt meget af ham, sendte ham 1229 til Portugal for at anholde om den portugisiske Prinsesse Eleonora for den unge Kong Valdemar og fulgte under Udarbejdelsen af den jyske Lov i Regelen G.s Betænkninger. Æret som en Fader baade af Rigets Stormænd og af det menige Folk døde G. 25 Aug. 1251, 100 Aar gl., i Asmild-Kloster og blev begravet i St. Kjelds Capel i Viborg Domkirke.

Gunnerus, Johan Ernst, Biskop i Throndhjem, f. 26 Febr. 1718 i Christiania, hvor Faderen var Stadsphysikus. Allerede som Discipel i sin Fødebys Skole viste han overordentlige Naturgaver og ualmindelig Flid, og ved sin Ankomst til Kjøbenhavns Universitet 1737 gjorde han Opsigt ved sin sjældne, navnlig philologiske Lærdom. 1742 rejste han udenlands og opholdt sig i en Række af Aar ved Universiteterne i Halle og Jena, hvor han studerede Theologi, Philosophi, Mathematik, Physik, Jurisprudens og holdt Forelæsninger over disse Videnskaber. Efter sin Hjemkomst til Kjøbenhavn 1755 blev han extraordinær Prof. i Theologi og Provst ved Communitetet og læste som Biskoppens Vicarius over Theologi, desuden ogsaa over Mathematik og Philosophi. 1758 blev han Biskop i Throndhjem, i hvilken Stilling han ivrig arbejdede for Videnskabeligheds Opkomst i Norge og fik stiftet det kongel. norske Videnskabers Selskab i Throndhjem. Paa sine mange og vidtløftige Visitatsrejser gjorde han vigtige Opdagelser i Naturhistorien; han skrev »Flora norvegica« (2 Dele, 1766 og 1776) og mangfoldige, mest zoologiske Afhandlinger i de kjøbenhavnske, throndhjemske og stockholmske Videnskabers Selskabers Skrifter. En ny Betydning syntes han at skulle vinde for Videnskaben, da Struensee kaldte ham ned til Kjøbenhavn for at udarbejde en Plan til Universitetets Om-

ordning. G. indgav ogsaa et fortræffeligt Forslag dertil og tillige et Udkast til Oprettelsen af et norsk Universitet; men begge Dele lagdes til Side efter Struensees snart paafølgende Fald. Kort efter døde G. 25 Sept. 1773 i Christianssund paa en Visitatsrejse.

Gunnlaugsson, s. Bjørn Gunnlaugsson.

Guntur, Stad i Krishnadistrictet i Præsidentsk. Madras i Forindien, ligger inde i Landet, 48 M. n. for Madras. 20,000 J. Bomuldsavl.

Gurami (Osphromenus olfax), en Fisk af Krybefiskenes Familie, af høj, sammentrykt Legemsform og med en ejendommelig, til et bevægeligt Føleredskab forlænget Straale i Bugfinnerne; den opnaar en betydelig Størrelse (3—5 Fods Længde), hører hjemme i Indiens og de indiske Øers ferske Vande, lever af Plantesøde og er redebyggende. Da Kjødet er meget velsmagende, er G. bleven indført i forskjellige Tropelande (som Mauritius og Bourbon), og man har forsøgt at acclimatisere den i Vestindien og Frankrig.

Gurgelvand, Gargarisme, et Lægemiddel i flydende Form, der anvendes til at bevæges omkring i Svælget imod Sygdomme i dette.

Gurgemejeplante (Curcuma longa), en til Krydderurternes Familie hørende Urt med en tyk, knoldet Rodstok, hvorfra talrige knoldede Rodtrævler udgaa, 2radede, falsk fjernervede Blade med omskedende Bladstilke; i Spidsen af et Blomsterskaft sidde de gulhvide Blomster i Ax; de ere uregelmæssige, omgivne af store, taglagte, hvide, i Spidsen purpurrøde Dækblade. Knolderne af Rodstokken indeholde et gult Farvestof (Curcumin), som har en aromatisk Lugt og Smag, og anvendes til Læge- og Farvemiddel (**Gurgemeje**), samt i Chemien (s. Curcuma). G. har hjemme i Ostindien, men dyrkes baade der og andre Steder i Troperne.

Gurgitello [dschitello], Bad paa Ischia med varme, kogsaltholdige Natronkilder, der benyttes mod Gigt, chronisk Rheumatisme, Lamheder, Contracturer og chroniske Leddesygdomme.

Gürjev, Stad i det russiske Vestsibirien, Prov. Uralsk, ved Urals Udløb i det kaspiske Hav. 3,000 J. Betydeligt Fiskeri og Tilberedning af Kaviar.

Gurko, Joseph, russisk General, f. 15 Nov. 1828 af gammel Adelsslægt, gjorde under Krimkrigen Tjeneste som Capitain og blev 1857 Ritmester i Husarerne. 1863 deltog G. som Oberst i Undertrykkelsen af Polens Opstand, blev 1873 Brigade- og 1876 Divisionsgeneral. I Krigen mod Tyrkiet 1877 førte G. Hærens Fortrop, gik rask over Donau og trængte frem indtil Balkan, men maatte snart vige tilbage. Ved Plevnas Belejring førte G. en Rytterdivision, der afspærrede den fra al Tilførsel, og i Slutn. af Aaret gik G. over Balkan, indtog Sophia og sprængte Suleiman Paschas Hær 17 Jan. Til Løn blev G. General og i Apr. 1879 Generalgouverneur i St. Petersborg med udstrakt Fuldmagt, for at undertrykke nihilistiske Sammensværgelser; men da dette ikke lykkedes, fjærnedes han i Marts 1880. Derimod blev han 1883 Generalgouverneur i Warschau.

Gurlitt, Joh. Gottfr., f. 1754 i Halle, d. 1827 som Director ved Johanneum og Professor i de orientalske Sprog ved det akademiske Gymnasium i Hamborg, har gjort sig fortjent i forskjellige Retninger. Blandt hans Skrifter fremhæves: „Über die Gemmenkunde“ (1798), „Über Mosaik“ (1798), „Versuch über die Büstenkunde“ (1800). — **Ludv. G.**, Brodersøn af den foreg., Landskabsmaler, f. 8 Marts 1812 i Altona, havde til Lærer sin Fader og Gensler i Hamborg og siden Bendixen. Fra 1832 foretog han Rejser i de tre nordiske Riger og gjorde især Lykke paa Udstillingen i Kjøbenhavn ved et norsk Landskab; 1837 rejste han til München og Italien, 1855 gjorde han Studierejser i Dalmatien, 1858 i Grækenland, 1867—68 i Spanien og Portugal. Den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer Billeder af G., som 1840 var bleven Medlem af Kunstakademiet der.

Gurre, i Middelalderen et lille Slot i en skjøn Egn i det nordøstl. Sjælland (Frederiksborg Amt, Tikjøb Sogn) ved en skovkranset Sø, **G. Sø**. Dets Navn staar i nøje Forbindelse med det i den danske Kongehistorie berømte Navn Valdemar Atterdag. Tillige med Vordingborg var G. denne Konges kjæreste Opholdssted; her endte han 1375 sit virksomme Liv, og Sagnene om Kongens Elskede Tovelille og om hans Spøgelsejagt i Nordsjællands Skove knytte sig til dette Sted. Siden første Halvdel af det 16de Aarh. forfaldt det aldeles; man mener, at det er blevet ødelagt i Grevens Fejde. I dette Aarh. er Grunden bleven udgravet, hvorved man har faaet et Begreb om Slottets Omrids: en indre, firkantet Taarnbygning, omgiven af en Ringmur med 4 mindre Hjørnetaarne.

Gurtbuer anbringes som Ribber i større Hvælvinger til Forstærkning af disse. De gjøres i Almindel. dobbelt saa tykke som de tilstødende Hvælvingsdele.

Gury, Joh. Pet., katholsk Moraltheolog, f. 23 Jan. 1801 i Mailleroncourt, blev Jesuit 1824, Prof. ved Jesuitercollegiet i Vals 1833, i Rom 1847; d. i Vals 18 Apr. 1866. Hans Hovedværk: »Compendium theologiæ moralis« (1850), der har vundet megen Udbredelse baade som Lærebog ved Seminarier og som praktisk Vejledning for katholske Gejstlige ved Skriftemaal og Absolution, er strevet ganske i samme Aand som de ældre jesuitiske Lærebøger i Moral, har ikke blot gjenoptaget baade Casuistiken og Probabilismen (s. disse A.), men indvier ogsaa med samme Cynisme som sine Forgængere de vordende Skriftefædre i Kjønslivets Hemmeligheder.

Gussow, Carl, tysk Maler, f. 1843 i Havelberg, uddannede sig i Weimar som Elev af Pauwels og vandt hurtig Navn ved sine Genrebilleder. Efter at have malet nogle Emner fra Rococotiden, har han med Held vendt sig til Nutiden og nyder Ry som en af Berlins mest fremragende Realister, særlig bekjendt som fortrinlig Colorist.

Gustav I, Konge i Sverige 1523—60, Søn af Rigsraaden Erik Johansson (Vasa) til Rydbyholm og Cæcilia Månsdotter (af Eka), f. paa Lindholm i Upland 12 Maj 1490 eller sandsynligere 1496. Ved Skolen i Upsala havde han

faaet Underviisning i boglige Kunster, inden han 1514 optoges ved sin Frænde, Rigsforstanderen Sten Stures Hof, hvor han gjærne — siges der — skal have lyttet til Hemming Gads Lærdomme, der vel heller ikke bleve uden Indflydelse paa hans fremtidige Liv. Sin første Vaabendaad imod de danske udførte G. under Felttoget 1517, og n. A. førte han i Slaget ved Brännkyrka det svenske Hovedbanner. Ved de Underhandlinger, som kort derefter indlededes, udleveredes han tillige med andre svenske Herrer som Gissel til Christian II, der lod dem føre til Danmark. G. gaves her i Forvaring til en fjærn Slægtning, Erik Eriksøn Banner (s. d. A.) paa Kalø, men skaffede sig ved Rygtet om Christians nye Rustninger mod Sverige Lejlighed til at flygte til Lübeck. Dog først det følg. A. kunde han komme over til Sverige, hvor han steg i Land 31 Maj 1520 nær ved Calmar. Efter forgjæves Forsøg paa at formaa Smålands og Östergötlands Almue til at gribe til Vaaben kom han til sin Fædrenegaard Räfsnäs, men flygtede ved Underretningen om det stockholmske Blodbad til Dalarne, af hvis Indbyggere han haabede Bistand for sig og Fædrelandet. Forfulgt og mere end én Gang gjenkjendt, reddedes han med Nød og næppe fra sine Forfølgere ved nogle faa Personers Medlidenhed og Bistand. Ved Rättviks Kirke og siden ved Mora opfordrede han Almuen til at rejse sig, men da den tøvede, besluttede han at forlade Fædrelandet og var allerede kommen nær til den norske Grænse, da han indhentedes af Udsendinge fra Dalkarlene, som nu ved Rygtet om det stockholmske Blodbad og om nye, af Christian II paabudte Skatter kaldte ham tilbage og kort efter svor ham Troskab som deres Høvedsmand. Ved Vesterås slog G. de fjendtlige Tropper, bemægtigede sig denne By tillige med Upsala og rykkede derefter frem imod Stockholm. Efter at Opstanden nu var bleven almindelig og mange Adelsmænd havde sluttet sig til den, sammenkaldte han en Herredag i Vadstena, hvor 70 Mænd af Adelen og mange af de andre Stænder i Göta-Rige 24 Aug. 1521, da G. vægrede sig ved at modtage den ham tilbudte Krone, svor ham Tro og Lydighed som Rigsforstander. Inden næste Aars Forløb vare ikke blot alle Fæstninger i det indre Sverige, men endog Bleking og Bohuslän indtagne; men da G. ingen Flaade havde og kun svagt understøttedes af Lübeckerne, som paa haarde Betingelser havde forpligtet sig til at levere Orlogsskibe og andre Krigsfornødenheder, kunde han først i den sidste Halvdel af 1523 blive Herre over de to Hovedfæstninger, Stockholm og Calmar, ligesom over Finland. Gotland holdtes dog endnu af Søren Norby, som derfra vedblev at forurolige de svenske Kyster. For at gjøre Ende herpaa og paa samme Tid vinde Øen tilbage for Sverige foranstaltede G. 1524 en Expedition mod Norby, som dog paa Grund af Anførernes Forsømmelighed til Dels forfejledes; G. maatte i den ved Lübecks Mægling afsluttede „Malmø-Reces“ overlade saa vel Gotland som Bleking til Danmark. Inden Stockholm endnu havde overgivet sig, var G. paa Rigsdagen i Strengnäs 7 Juni 1523 bleven kaaret til Sveriges Konge. Han tøvede i Begyndelsen med at modtage dette Valg, og denne Tøven retfærdiggjordes til fulde ved Sveriges daværende Tilstand. Riget havde nemlig ved Befrielseskrigen paadraget sig en anselig Gjæld til Lübeck, som indtil dennes Betaling havde betinget sig udelukkende Ret til al Handel i Riget; de aarlige Indtægter dækkede kun $\frac{1}{3}$ af Udgifterne; Almuen var ved de næsten hundredaarige Fejder forarmet, medens Landets rede Penge og en stor Del af dets Jorder vare i Gejstlighedens Hænder. Under disse Forhold besluttede G. at knuse Hierarchiet og understøttedes ved Gjennemførelsen heraf af Protestantismen, for hvilken Lære han var bleven vunden af Laurentius Andreæ. Paa Rigsdagen i Vesterås 1527 maatte Prælaterne bekvemme sig til at undertegne den saakaldte »Vesterås Recess och ordinantia«, hvori besluttedes, at Kongen havde Ret til at besætte alle gejstlige Embeder, raade over Kirkernes og Klostrenes Ejendom og bestemme Prælaternes Indtægter; Adelen fik Ret til at tilbagetage alle af deres Forfædre siden Carl Knutssons Tid til Kirken skjænkede Godser, og „Guds rene Ord og Evangelium skulde foredrages i alle Kirker og Skoler“. Endnu bibeholdtes dog de katholske Kirkeskikke, og først paa Kirkemødet i Örebro 1529 afskaffedes en Mængde af disse, hvorhos andre vel erklæredes for tilladelige, men ligegyldige. Alt dette lod sig dog ikke gjennemføre uden alvorlig Modstand, og flere Gange viste der sig oprørske Bevægelser, især fremkaldte ved det misfornøjede Præsteskab. To Gange havde G. selv maattet drage til Dalarne for at bringe Dalkarlene til Lydighed; i Vestergötland havde nogle adelige søgt at bringe et Oprør i Stand, hvilket dog strandede paa Almuens Troskab; og da 1531 en Beslutning var bleven fattet om, at Kirkernes Klokker skulde bruges til at betale Lübeckernes endnu ikke fyldestgjorte Fordringer, satte Dalkarlene sig med Magt imod deres Udlevering. Samtidig hermed søgte Christian II at tilbagevinde sine forrige Riger, og næppe var denne Fare afvendt, før Lübeckerne, der vare forbitrede over de to nordiske Kongers Forsøg paa at frigjøre Handelen fra Hansestædernes trykkende Enevælde, i den saakaldte „Grevens Fejde“ gjorde et sidste Forsøg paa at hævde denne. Under disse Krige gjorde G. fælles Sag med sin Svoger, Christian III af Danmark, hvem han ærlig stod bi baade med Penge og Mandskab, og ved Fredsslutningen 1537 maatte Lübeckerne underkaste sig en betydelig Indskrænkning i deres Handelsprivilegier. 5 Aar senere udbrød den saakaldte „Dackefejde“, det farligste, men ogsaa sidste Oprør, G. havde at bekæmpe (s. Dacke). Med Undtagelse af en treaarig Krig med Rusland (1554—57), der bestod i gjensidige Plyndringer paa den finske Grænse, nød Sverige i Resten af hans Regeringstid Ro for baade indre og ydre Fjender. Denne Ro, til hvis Betryggelse for Fremtiden Kronen erklæredes arvelig i G.s Familie paa Herredagen i Örebro 1540 (hvilken Beslutning af Stænderne bekræftedes ved „Arveforeningen“ i Vesterås 1544), anvendte Kongen til Forbedring af Landets indre Tilstand. Paa de mange Godser, der ved Reformationen vare tilfaldne Kronen,

oprettedes saakaldte Avlsgaarde, ved hvilke et Antal Ryttere og Soldater skulde underholdes. Mange Forholdsregler toges til Handelens, Næringsvejenes og Kjøbstædernes Opkomst. Med Nederlandene, Frankrig, England og Rusland sluttedes Handelstractater; Jærntilvirkningen forbedredes, og Stangjærnsfabrikationen indførtes; Lavsvæsenet ordnedes ved en almindelig Forordning, og Toldafgifterne bleve for første Gang bestemte efter faste Grundsætninger. Under Tilsyn af Skibsbygmestre, der vare indkaldte fra Venezia, skabtes en Flaade, som kunde maale sig med de fleste andre Magters paa den Tid. Ligeledes viste G. Undervisningsvæsenet beskyttende Omsorg. G. var en alvorlig og stræng Herre, forsigtig i alle sine Foretagender, arbejdsom og sparsommelig med de offentlige som med sine egne Midler. Han var alvorlig i sin Gudsfrygt, og i det huslige Liv vare hans Sæder pletfri; men han holdt af uskyldige Fornøjelser, saa at Dans og Strængeleg hørte til Dagens Orden ved hans Hof. Da G. følte sit Endeligt nærme sig, sammenkaldte han 1560 Rigets Stænder, lod sit Testament oplæse for dem, hvilket de bekræftede, og tog dernæst en rørende Afsked fra dem. Tre Maaneder derefter døde han i Stockholm 29 Sept. 1560 og blev begravet i Upsala Domkirke. G. var 3 Gange gift: med sin første Dronning, Katharine af Sachsen-Lauenburg (f. 1513, gift 1531, d. 1535), havde han kun ét Barn, Erik XIV; med den anden, Margaretha Eriksdotter (f. Leijonhufvud), havde han 5 Sønner: Johan III, Magnus (f. 1542, Hertug af Östergötland, d. 1595, sindssvag), Carl (f. og d. 1544), Sten (f. 1546, d. 1549) og Carl IX, samt 5 Døtre: Katharine (f. 1539, d. 1610, gift med Edzard II af Ostfriesland), Cæcilia (s. d. A.), Anna (f. 1545, d. 1610, gift med Pfalzgrev Georg Joh. af Veldenz), Sophie (f. 1547, d. 1611, gift med Hertug Magnus III af Sachsen-Lauenburg) og Elisabeth (f. 1549, d. 1597, gift med Hertug Christoffer af Mecklenburg); med sin tredje Dronning, Katharine Gustafsdotter (f. Stenbock), havde han ingen Børn.

Gustav II Adolf, d. store, Konge i Sverige 1611—32, Søn af Carl IX med hans anden Ægtefælle Christine af Holsten, f. 9 Dec. 1594 paa Stockholms Slot. Han var udrustet med store Naturgaver og fik derhos en til hans Bestemmelse svarende Opdragelse; tidlig fulgte han med sin Fader paa dennes Rejser omkring i Landet og i Felten; fra sit 10de Aar overværede han Raadets Forhandlinger, og 16 Aar gl. førte han ved Christianopels Indtagelse sin første Commando. Skjønt han ikke var myndig ved Faderens Død 1611 antog han Kongenavnet og tiltraadte Regeringen i Dec. s. A., efter at hans Søskendebarn Hertug Johan af Östergötland havde afstaaet sin Ret, og efter at den af hans Fader forordnede Regering havde frasagt sig Formynderskabet. Riget var i Krig med alle sine Naboer og adsplittet ved de til Kongehusets yngre Sønner forlenede Hertugdømmer. For Øjeblikket havde Sverige Vaabenstilstand med Polen, men med Rusland fortsattes Striden ved Finlands Grænser, og de danske vare trængte langt ind i Landet; fra Calmar gjorde de Plyndringstog ind i Småland, og i Vestergötland indtog Kong Christian IV 1612 Elfsborg og Gullberg. Krigen endtes det følg. A. ved Freden i Knäred, i Følge hvilken Sverige som Løsesum for Elfsborg inden 6 Aar skulde erlægge en Sum af 100,000 Rd. Efter denne ufordelagtige, men nødvendige Fred vendte G. sig først imod Russerne, som ved Freden i Stolbova 27 Febr. 1617 maatte afstaa Kexholm og Ingermanland og saaledes for et Aarhundrede bleve udelukkede fra Østersøen. Disse Fredsslutninger gav G. Lejlighed til, trofast understøttet af Kansleren Axel Oxenstjerna, mere uforstyrret at hellige sig Rigets indre Anliggender. Krigshærens Ordning paa en ny Maade, idet Forpligtelsen til at udrede og underholde den blev en paa Jordejendommen hvilende og efter Landskaberne inddelt Skyld, var under de foregaaende Krige begyndt og fortsattes under den polske, skjønt Udskrivningerne vedblev. Til Statsforvaltningens Haandhævelse indrettedes Collegier, i Spidsen for hvilke stod Drosten, Kansleren, Skatmesteren, Marsken og Rigsadmiralen. For Undervisningsvæsenets Fremme udrettedes der mere end under nogen anden Regering indtil de seneste Tider; Gymnasier oprettedes, Universitetet i Dorpat anlagdes, og til Upsalauniversitetet skjænkede Kongen 1624 over 300 Gaarde af sine egne Arvegodser. Retsplejen fik den Form, den senere har haft, en Rettergangsforordning udfærdigedes, og Hofretter indrettedes. Næringsveje, Handel og Søfart opmuntredes, forskjellige Fabriker anlagdes, et særskilt „Bergsamt" (senere kaldt Bergscollegiet) indrettedes, en almindelig Lavslov udfærdigedes, ligeledes en Søfarts- og Handelslov, flere Handelscompagnier stiftedes, og endelig anlagdes eller privilegeredes 16 Kjøbstæder. G. sammenkaldte ofte sit Riges Stænder for at raadslaa med dem om ydre og indre Anliggender, og allerede ved Kroningsrigsdagen 1617 udfærdiges for første Gang en Rigsdagsordning, som 1626 fulgtes af en Ridderhusordning. Krigen med Polen var imidlertid vedbleven, kun af og til afbrudt ved længere eller kortere Vaabenhviler. Riga blev indtaget 1621, og Erobringen af Lifland og Kurland stræbtes ved Slaget ved Wallhof 1626. Men i Sommeren s. A. flyttede G. Krigen over til Østpreussen for ved Østersøhavnenes Indtagelse at tvinge Polakkerne til Fred og paa samme Tid være Tyskland nærmere, hvis Protestanter flere Gange havde henvendt sig til G. med Anmodning om Hjælp. Overensstemmende med den allerede af hans Fader nærede Plan, at gjøre Sverige til Hovedet for en stor protestantisk Magt i Europa, havde G. ogsaa længe ønsket at kunne optræde mod Kejser Ferdinand II.s mere og mere om sig gribende og Trosfriheden samt Europas Ligevægt og Nordens Uafhængighed truende Overmagt, især da Kejseren allerede var optraadt fjendtlig mod G. ved at sende Polakkerne Understøttelse. Endelig saa Polen sig 1629 nødt til en sexaarig Vaabenstilstand, og n. A. gik G., efter at have udvirket Stændernes Samtykke til dette Foretagende, i Spidsen for en Hær af omtr. 15,000 Md. over til Tyskland. I Løbet af to Aar knuste han i Slaget ved Breitenfeld (ved Leipzig) Liguens

Magt, befriede de haardt trængte Protestanter i Mainz og Rhinegnene og var trængt dybt ned i Bayern, da han som Følge af Wallensteins Indfald i Sachsen gik tilbage for at beskytte dette Land og sejrende faldt ved Lützen 6 Nov. 1632 (s. Trediveaarskrigen). Hvad G. havde villet, naaede han vel ikke at udføre, men hos det svenske Folk vakte han Bevidstheden om dets Kræfter, og for Tyskland, ja maaske for Europa, reddede han Tænkefriheden. Uagtet han var Protestantismen af Sjæl og Hjærte hengiven (han digtede Psalmen „Forfærdes ej, du lille Hob"), beskyttede han dog Katholikerne imod Protestanternes Gjengjældelseslyst. Ved Indførelse af Forandringer i Troppernes Udrustning og Opstilling, hvorved større Lethed og Bevægelighed opnaaedes, blev han Skaber af en ny Krigskunst; i sin Hær holdt han stræng Orden og Mandstugt, og dog var han af sine Soldater elsket med inderlig Hengivenhed. I sin tidlige Ungdom havde G. fattet Kjærlighed til den skjønne Ebba Brahe, men ofrede denne Tilbøjelighed for sin Moders Ønske og ægtede 1620 den ham ømt hengivne, men lunefulde og i Henseende til Begavelse ubetydelige Marie Eleonore af Brandenburg (f. 1599, d. 1655). Med hende havde han 3 Døtre, af hvilke kun ēn, Dronning Christine, overlevede Faderen; med en hollandsk Kjøbmandsdatter havde han før sit Ægteskab Sønnen Gustaf Gustafsson (s. Wasaborg).

Gustav III, Konge i Sverige 1771—92, Kong Adolf Frederiks og Dronn. Lovisa Ulrikas ældste Barn, f. $\frac{13}{24}$ Jan. 1746. Livlig Opfatningsevne og Indbildningskraft, Højsindethed og Fædrelandskjærlighed og en usædvanlig Evne til at indtage vare Egenskaber, som tidlig røbede sig hos G., men som paa Grund af en ved Tidsforholdene foranlediget skjæv Opdragelse i væsentlig Grad modarbejdedes af en Forfængelighed, en Overfladiskhed og en Vane til Forstillelse, som bragte ham til at lægge overdreven Vægt paa det ydre og lod ogsaa hans nærmeste Fortrolige ofte tvivle om hans Oprigtighed. Allerede som Barn indviet af Moderen i Frihedstidens Partiintriguer havde han taget virksom Del i de Planer, som under Adolf Frederiks sidste Aar næredes til Udvidelse af Kongemagten, og han befandt sig ved Faderens Død 1771 i Paris for at udvirke Frankrigs Medvirkning til yderligere Forsøg i samme Retning. Understøttet af den almindelige og dybt rodfæstede Misfornøjelse med den bestaaende Regeringsform og Magthavernes Egennytte og Bestikkelighed lykkedes det ham uden Blodsudgydelse at gjennemføre **Revolutionen** 19 Aug. 1772, som var bleven forberedt ved Opstande i Christianstad under Hellichius og i Finland under Sprengtporten. I den nye Regeringsform, han to Dage derefter foreslog Stænderne, og som antoges af dem, overdroges den udøvende Magt, undtagen Ret til at begynde Krig, til Kongen alene, den lovgivende Magt til ham og Stænderne i Fællesskab, Skattebevillingsretten til Stænderne alene, Retsplejen til Raadet. Kongens Maadehold i at lade sig nøje med en indskrænket Magt i Forbindelse med hans Nedladenhed og Mildhed skaffede ham snart Folkets Tillid og Kjærlighed, og disse Følelser lykkedes det ham at vedligeholde i sin Regerings første Aar. I denne Tid afskaffedes Torturen, Trykkefriheden udvidedes, Pengevæsenet ordnedes, Handelscompagnier stiftedes eller fornyedes m. m. Men det gode Forhold imellem Konge og Folk blev snart brudt, og lige saa rolige, som de første Regeringsaar havde været, lige saa stormfulde bleve de senere. Skjønt G. for sin egen Persons Vedkommende ikke var ødsel, elskede han dog ydre Glans, og til Rejser, Theatret, skjønne Kunster og Hoffester ofrede han store Summer. Hertil kom de Omkostninger, han havde anvendt paa Fæstningsværkernes og Hærens, men især paa Flaadens Udrustning. For at bestride disse Udgifter gjordes Brændevinsbrændingen, som han ved sin Regerings Begyndelse havde forbudt, til et Monopol for Kronen — en Foranstaltning, som vakte almindelig Misfornøjelse. De ved Revolutionen undertrykte, men ikke kvalte Partier undlod ikke at vedligeholde denne Misfornøjelse, der gav sig Luft i en for Kongen uventet Oppositon paa Rigsdagen 1786, som derfor pludselig ophævedes. Imidlertid havde G. i Bevidsthed om Nabohoffernes Uvilje mod Sveriges nye Statsform og desuden anseende en heldig Krig for et Middel til at vinde Popularitet længe omgaaedes med krigerske Planer. En Tid lang havde Norges Forening med Sverige været Gjenstanden for hans Ærgjerrighed, men da han ved Katharine II.s Mellemkomst blev nødt til at afstaa fra denne sin Yndlingstanke, rettedes hans Planer mod Rusland, med hvilken Magt, der aarevis havde arbejdet paa Opstande i Finland, han indsaa, at Sverige før eller senere maatte indlade sig i Kamp. Krigen, der var beregnet paa Overrumpling, udbrød 1788, men Angrebsplanen maatte opgives som Følge af Anjala-Forbundet (s. d. A.). Imidlertid faldt Ruslands allierede, de danske, ind i Sverige, besatte Uddevalla og Kongelf og truede Göteborg. Med Klogskab vidste G. at drage Fordel af dette Angreb, som gjorde ham sikker paa Nationens Understøttelse og saaledes reddede ham ud af den vanskelige Stilling, hvori Anjala-Forbundet havde bragt ham. Han skyndte sig over fra Finland og satte sig selv i Spidsen for Forsvaret, efter at han havde bevæget Dalkarlene til at marchere ud til Hobe. Da nu Englands Trusler havde nødt Danmark til at ophøre med Krigen, sammenkaldte G. en Rigsdag i Begyndelsen af n. A. Efter at han ved Løfter om udvidede Privilegier for den uadelige Stand og ved Fængsling af de mest fremragende Oppositionsmænd i Ridderskabet havde søgt at sikre sig Stænderne, fik han gjennemført en højere Beskatning og en ny Regeringsform (s. Säkerhetsakten). Efter Rigsdagens Slutning fortsattes Krigen endnu 1½ Aar. I denne led den svenske Flaade betydelige Tab i Svenskisund 1789 og i Viborgbugt 1790, men disse Uheld opvejedes ved Sejren til Lands ved Valkiala og den glimrende Sejer til Søs i Svenskisund, hvilke førte til Freden i Verelä 24 Aug. 1790, hvorved alt blev som før Krigen. Nye Krigsplaner fandt dog snart Indgang hos G. Personligt Venskab for det franske Kongehus og vel tillige

Skræk for de revolutionære Ideers Omsiggriben vakte hos ham Tanken om at danne en Coalition mod Frankrig; han gjorde i dette Øjemed en Rejse til Tyskland, men Finansernes Tilstand tvang ham til, inden han begyndte Foretagendet, at sammenkalde Stænderne. Paa Rigsdagen i Gefle samtykkede disse i at overtage Rigets Gjæld, men de Midler, G. havde betjent sig af for at sætte dette igjennem, bidrog ydermere til at ophidse de adelige, hvoraf nogle sammensvor sig for at dræbe Kongen. Paa en Operamaskerade, hvor G. indfandt sig, nagtet han var bleven advaret, blev han af en af de sammensvorne (s. Ankarström) saaret ved et Pistolskud, som 13 Dage efter medførte Døden, 29 Marts 1792. Om G. som Regent og Menneske ere meget modsatte Domme blevne fældede. Deri stemme dog alle overens, at han øvede stor Indflydelse paa at vække Nationens Smag for Kunsten og de skjønne Videnskaber. Han indrettede eller fornyede Vitterhets-, Historie- og Antiqvitetsakademiet, det svenske Akademi, Musik- og Maleraakademiet. Han byggede et stort Operahus, opmuntrede en national Theaterliteratur og samlede Digtere og Kunstnere omkring sig. Selv var han Taler og Dramaturg som ingen af hans svenske Samtidige; hans Taler (for største Delen politiske), hans Dramaer, Breve m. m. bleve efter hans Død udgivne under Titel »Kon. G. III.s Skrifter« (6 Bd., 1806—12). 5 Aar gl. var G. bleven trolovet og blev 1766 gift med Sophie Magdalene (f. 1746, d. 1813), Datter af den danske Konge Frederik V., men Forholdet mellem Ægtefællerne forblev længe spændt, og først efter at en formelig Forsoning var bragt til Veje, fødte Dronningen 2 Sønner, G. IV Adolf og Carl Gustav, Hertug af Småland (f. 1782, d. 1783).

Gustav IV Adolf, Konge i Sverige 1792—1809, f. 1 Nov. 1778 i Stockholm, var mindreaarig ved G. III.s Død, hvorfor Regeringen i Begyndelsen førtes af Hertug Carl (s. Carl XIII), der blev ledet af sin Yndling, Baron Reuterholm. G. overtog selv Regeringen 1796 og giftede sig allerede n. A. med Frederikke Dorothea Vilhelmine af Baden, efter at et i hans Mindreaarighed aftalt Giftermaal med Prinsesse Alexandra af Rusland var gaaet over Styr paa Grund af Kongens bestemte Vægring ved at tilstaa hende fri Religionsøvelse. Ved at udvise Retfærdighed og Bestemthed, ved at iagttage Orden og Sparsommelighed vandt G. i Begyndelsen en vis Popularitet. Men hans Fasthed udartede lidt efter lidt til Egensindighed, hans Retfærdighed til Følesløshed, hans Ordenssans til smaalig Opmærksomhed paa Former. Med overdrevne Begreber om Kongemagtens Ufejlbarhed. forbandt han en panisk Skræk for alle friere Anskuelser, der bevægede ham til at indskrænke Trykkefriheden og at gjøre flere Forsøg paa at hindre Tanke- og Talefrihed. Herved ophidsedes Gemytterne; Finansernes Tilstand, den ved Krigen mellem Frankrig og England fremkaldte Standsning i Handelen og indtrufne Misvæxtaar bidrog derhos til at trykke Stemningen. Tildragelserne ved Kroningsrigsdagen i Norrköping 1800, hvor Rigsgjældssedlernes Realisation og en ny Beskatning sattes igjennem, vakte Uvilje hos Adelen, saa at nogle frasagde sig Adelskabet. For at beskytte Handelen mod Englands egenmægtige Fremfærd paa Havet afsluttedes vel 1800 et Forbund med Danmark, Rusland og Preussen, og i Overensstemmelse hermed nærmede G. sig ogsaa Frankrig. Men under en 1803 af G. foretagen Rejse til Baden indtraadte i det politiske Forhold til Frankrig et Omslag, som øvede en ulykkelig Indflydelse paa hans egen Skæbne og paa Sveriges nærmeste Fremtid. Da nemlig Bonaparte lod Hertugen af Enghien fængsle i Baden, medens G. opholdt sig der, vakte dette hos G. en dyb Uvilje, som strax gav sig Luft i en offentlig, misbilligende Udtalelse om denne Handling, og som voxede til den heftigste Forbitrelse mod Førsteconsulen ved skarpe Udfald mod G., som »Moniteur« indeholdt. G. nægtede at anerkjende Napoleon I som Kejser af Frankrig og sluttede sig 1805 til den russisk-engelske Coalition. Med en Haardnakkethed uden Lige ej blot afslog han de efter Freden i Tilsit gjorte Fredstilbud, men opsagde endog en af den svenske Commandant i Pommern afsluttet Stilstand. Som Følge heraf blev Pommern indtaget af Franskmændene og Sverige indviklet i en Krig med Rusland og Danmark. Da nemlig G. nægtede at antage Continentalsystemet, faldt Rusland uden Krigserklæring ind i Finland, og kort efter udstedte Danmark en Krigserklæring. Den svenske Anfører i Finland, Feltmarschal Klingspor, fulgte samvittighedsfuldt Instruxen om ikke at indlade sig i Slag, førend han var vis paa Sejer. I den koldeste Vinter trak derfor Hæren sig tilbage for den i Begyndelsen lidet overlegne Fjende, indtil Sejren ved Siikajoki under Adlercreutz foranledigede dens Fremrykken. Men da Sveaborg kort i Forvejen var bleven overgivet af Cronstedt, og den russiske Hær fik betydelige Forstærkninger, maatte de svenske Tropper, skjønt under hæderlige Kampe, anden Gang trække sig tilbage og efter Nederlaget ved Oravais rømme hele Finland. Medens dette skete, gjordes ingen eller utilstrækkelige Forsøg paa at undsætte den finske Hær; et af England sendt Hjælpecorps blev afvist af G., og det talrige Landeværn blev hverken behørig brugt eller udrustet og gik i Tusendvis til Grunde af Mangel, Kulde og deraf opstaaede Sygdomme. Da til sidst to russiske Hærafdelinger stod i Begreb med at trænge ind i det nordlige Sverige og et tredje fra Åland truede Stockholm, medens en dansk Hær stod ved Sveriges vestlige Grænse, men G. til Trods for denne Landets farlige Stilling vægrede sig ved at sammenkalde Stænderne eller lytte til Fredsforslag, brød en Del af den ved Grænsen mod Norge staaende Hær op under Adlersparre for, da nu Rigets eller G.s Fald syntes uundgaaeligt, at afsætte Kongen. G. var dog, inden Adlersparre naaede Stockholm, allerede 13 Marts 1809 bleven fængslet af Adlercreutz, der saaledes forekom Kongens Plan, at forlade Hovedstaden med Bankens rede Beholdning. Ved en Abdication søgte vel G. at bevare Kronen for sin Søn, men dette Forsøg kom nu for

silde, og de i Maj s. A. sammentraadte Stænder erklærede saa vel G. som hans Livsarvinger, fødte og ufødte, for stedse at have fortabt Sveriges Krone. Til Underhold for ham og hans Familie tilstodes ham en aarlig Livrente, i Stedet for hvilken senere en Sum én Gang for alle blev udbetalt. G., som imidlertid havde været forvaret først paa Drottningholm og dernæst paa Gripsholm, blev i Slutn. af 1809 ført over til Tyskland, hvor han skilte sig fra sin Familie og derefter uden noget bestemt Opholdssted levede snart her, snart der, under Navnet Greve af Gottorp; senere antog han Navnet Oberst Gustafsson og lod sig 1818 optage som Borger i Basel, men vedblev at reise dels i Tyskland, dels i Schweiz, hvor han døde 7 Febr. 1837 i St. Gallen. G. har selv i »Mémorial du colonel Gustafsson« (1829) og »La Journée du 13 Mars 1809« (1835) efterladt skriftlige Bidrag til sin Historie. Med sin Ægtefælle (f. 12 Marts 1781, d. 25 Sept. 1826 i Lausanne, fra hvem han 1812 blev lovlig skilt) havde G. to Sønner, af hvilke den yngste, Carl G., Storfyrste af Finland (f. 1802), døde som Barn (1805), samt 3 Døtre, Sophie Vilhelmine (f. 1801, d. 1865), gift med Storhertug Leopold af Baden, Amalie Mar. Charl. (f. 1805, d. 1853) og Cæcilia (f. 1807, d. 1844), gift med Storhert. August af Oldenburg. Den ældste Søn G., f. 9 Nov. 1799, Feltmarschallieutenant i østerrigsk Tjeneste, d. 4 Aug. 1877 i Pillnitz, førte fra 1829 Titlen Prins af Vasa; han var gift med Prinsesse Louise af Baden, med hvem han havde Datteren Carola (f. 1833), der siden 1853 er gift med Kong Albert af Sachsen.

Gustav, Frans Oscar, svensk-norsk Prins, Hertug af Upland, f. 18 Juni 1827 paa Haga, d. 24 Sept. 1852 i Christiania, næstældste Barn af Oscar I og Dronn. Josephina, blev ganske ung indskreven i de to Rigers Hære, men anvendte sin meste Tid paa Musik og historiske Studier. Tidlig gjorde han sig kjendt og yndet som Componist; men af de Værker, vedkommende Sveriges Historie, han havde under Hænder, blev han ikke færdig med stort mere end Forarbejderne. 1853 udgaves en Samling af hans Musikcompositioner (Soloer for Piano, firstemmige Sange, Marcher m. m.).

Gustav Eriksson, svensk Prins, s. **Katharina Månsdotter**.

Gustav-Adolf-Stiftelse, en Forening til Understøttelse af trængende, adspredte, protestantiske Menigheder, blev grundlagt i Anledning af den 200aarige Mindehøjtid for Gustav Adolfs Dødsdag 6 Nov. 1632. Superintendent Großmann i Leipzig undfangede først Planen og opfordrede alle protestantiske Lande til at tage Del deri; men kun i Sachsen og Sverige fandt Tanken virkelig Tilslutning. Der dannede sig to Hovedcomiteer, i Leipzig og Dresden, og Foreningens Statuter bleve stadfæstede af den sachsiske Regering 1834. Dog kunde Foreningen kun disponere over ringe Midler og var forholdsvis ukjendt, indtil Dr. Carl Zimmermann, Hofpræst i Darmstadt, 31 Oct. 1841 uden at kjende den allerede bestaaende Stiftelse udstedte „et Opraab til den protestantiske Verden" om at danne en Forening til Understøttelse for trængende protestantiske Menigheder, saa vel unerede som lutherske og reformerte. Dette Opraab fandt stærk Gjenklang rundt om i Tyskland, og paa to Forsamlinger i Leipzig 1842 og i Frankfurt a. M. 1843 blev en Forening tilvejebragt med de to allerede bestaaende Selskaber i Leipzig og Dresden under det fælles Navn „G.-A.-St.s evangeliske Forening". Hvert tredje Aar finder et Hovedmøde Sted, hver Gang i en forskjellig Egn af Tyskland. De forskjellige Enkeltforeninger have et fælles Midtpunkt i en Centralforening, der har sit blivende Sæde i Leipzig; dens Organ er „Bote des Evangelischen Vereins der G.-A.-Stiftung". Den har udbredt sig over alle tyske Lande, i Bayern dog først efter at have været forbudt fra 1844 til 1849; desuden har den fundet Tilslutning i Belgien, Holland, Sverige, Schweiz og Ungarn, og den har nu i en Aarrække udfoldet en rig Virksomhed, understøttet mange nødlidende Menigheder i og uden for Tyskland, bygget mange nye Kirker og virket kraftig for det kirkelige Livs Fremme i de evangeliske Kirkesamfund. Fra 1842 til 1880 havde den i alt uddelt c. 15 Mill. Kroner.

Gustóso, it., smagfuldt, **con gústo**, med Smag, musik. Foredragsbetegnelser.

Gutegroschen, s. **Groschen**.

Gutenberg, Johan, sædvanl. kaldt Henne Gensfleisch, er Bogtrykkerkunstens Opfinder. Saa vel G.s Levnedsomstændigheder som overhovedet Bogtrykkerkunstens første Historie er for en stor Del indhyllet i Mørke. G. opholdt sig en Tid lang i Straßburg, senere i Mainz, hvor han 1450 forenede sig med den rige Borger Joh. Fust til Indretningen af et Bogtrykkeri, hvilken Forbindelse dog allerede hævedes 1455. G. oprettede derpaa et nyt, selvstændigt Bogtrykkeri, hvilket han efter 1465 at være traadt i Kurfyrsten af Mainz's Tjeneste afstod til sin Slægtning og Lærling, Heinr. Bechtermüntze. Han døde 2 Febr. 1468 i Mainz, hvor Thorvaldsens Statue af ham i Bronze blev opreist paa Gutenbergpladsen 1837.

Gutfeld, Fred. Carl, dansk Præst, f. 1761 i Vestoft i Tørninglen, blev 1790 Sognepræst i Hirschholm, senere Sognepræst i Korsør, derefter Slotspræst i Fredensborg og 1811 Sognepræst og Provst ved Holmens Menighed i Kjøbenhavn. G. var en begavet Taler og en vittig og aandrig Mand, men han hyldede Tidens rationalistiske Retning og gjorde idelig i sine Prædikener Udfald mod Kirkens Lære som stadelig Fordom. Han døde 1823 og har efterladt sig en Del Prædikener, Lejlighedstaler og Digte.

Guthorm Sigurdsson, Søn af Sverres ældste, tidlig afdøde Søn Sigurd, blev 4 Aar gammel efter sin Farbroder, Haakon Sverressøns Død 1 Jan. 1204 tagen til Konge af Birkebenerne, medens Baglerne i Viken tog Erling Stenvæg (s. d. A.) til Konge. G. døde dog allerede i Aug. s. A., efter manges Antagelse ved Forgiftning.

Guthorm Sindre, en norsk Skjald i Harald Haarfagres og hans Sønners Tid, især bekjendt af at han, da Harald og hans Søn Halvdan Svarte havde samlet Hære mod hinanden og stod færdige til Kamp paa Reins-

sletten, ved sin ædle Færd fik mæglet Fred mellem dem.

Guthrie, Thomas [ri], en af den skotske Frikirkes ypperste Mænd, f. 12 Juli 1803 i Brechin, blev 1830 Præst i Arbilot i Nordskotland og blev allerede i denne Stilling en af Th. Chalmers's (s. d. A.) vigtigste Medhjælpere i Arbejdet for at forsyne Skotland med flere Kirker. 1837 blev han Præst i et af Edinburghs fattigste Kvarterer, og hans store Veltalenhed i Forening med hans utrættelige Iver for Kjærlighedsgjerninger fremkaldte her et hidtil ukjendt christeligt Liv. Fra 1843 stod han ved Chalmers's Side ved Oprettelsen af „Skotlands frie Kirke"; i et helt Aar rejste han omkring i Skotland for at indsamle Gaver til denne, og over 2 Mill. Kroner blev Udbyttet; men endnu mere vidtrækkende Betydning fik hans Arbejde for Oprettelsen af „Pjalteskoler" (ragged schools). Synet af den Elendighed, hvori Fattigfolks Børn opvoxede, og Tanken om, at der i Storbritannien aarlig fængsledes 15,000 à 16,000 Børn og unge Mennesker som Forbrydere, fremkaldte en Opfordring fra G.s Side til at bygge Skoler og Asyler for Ungdommen i Stedet for Fængsler. 1847 aabnede G. i Edinburgh den første ragged school for 509 Børn; nu er der alene i London over 200 saadanne Skoler. Efter et Liv fuldt af utrætteligt Arbejde døde G. i Edinburgh 24 Febr. 1873; 30,000 Mennesker fulgte ham til Jorden; der blev ikke holdt lange Taler; men da et fattigt Barn grædende sagde: „Jeg har aldrig kjendt anden Fader end ham", var der Tusender, som græd med.

Gutiérrez, Garcia, spansk Digter, f. 1813, studerede en Tid lang Medicin, men blev 1832 ved Lodtrækning indlemmet som Soldat i de mod Don Carlos i Madrid udskrevne Regimenter. Som Rekrut indleverede han til Teatro del Principe sit romantiske Drama »El trobador«, som opførtes 1836, og hvis friske og kjække Lyrik gjorde stor Lykke (Texten til Verdis Opera »Il trovatore« er dette Drama i forkludret Skikkelse). G. kjøbte sig nu fri for Krigstjenesten og vilde leve for sin dramatiske Produktion. Hans let anlagte, med Hensyn til Lyrik og coloreret Diction ejendommelige Stykker, som »El encubierto de Valencia«, »El Page«, »La campana de Huesca«, »El Rey Monge« og »Magdalena«, gjorde kun ringe Lykke, hvorfor G. 1843 forlod sit Fædreland og i en Række Aar boede i Havana og i Merida de Yucatan. Omtr. 1859 vendte han tilbage, blev Medlem af Theaterbestyrelsen og leverede foruden et Par Dramaer en lyrisk Digtsamling, »Luz y tinieblas« (1861). 1866 udkom hans samlede dramatiske Værker. D. 1884.

Gutsmuths, Joh. Christoph Friedr., tysk Pædagog af den philanthropiske Skole, f. 1759, d. 1839, studerede i Halle Theologi og Pædagogik, var i nogle Aar Huslærer hos Familien Ritter — Geographen Carl R. var Elev af ham — og blev 1784 efter Opfordring af Salzmann dennes Medarbejder ved den af ham aabnede Opdragelsesanstalt i Schnepfenthal. Her overtog han strax Ledelsen af Elevernes physiske Opdragelse, ordnede Legemsøvelserne efter rationelle Hensyn og blev derved Skaber af en systematisk Gymnastikundervisning. Hans „Gymnastik für die Jugend" (1802), hvori han med den græske Oldtid som Forbillede fremstiller den legemlige Udvikling som et nødvendigt Led i den fuldkomne Menneskedannelse, er et værdifuldt Arbejde, hvis Indvirkning ogsaa naaede Danmark og Sverige. 1817 udkom hans „Turnbuch für die Söhne des Vaterlands". Foruden i Gymnastik gav han Undervisning i Geographi og Technologi, ogsaa heri lige udmærket som Theoretiker og Praktiker og i begge en anset, som Geograph tillige en frugtbar Forfatter. 1818—20 udgav han „Bibliothek für Pädagogik, Schulwesen und die gesammte pädagogische Literatur Deutschlands". Efter 52 Aars Virksomhed i Schnepfenthal trak han sig tilbage og døde 3 Aar derefter.

Guttannen, Landsby i Canton Bern i Schweiz, 10 M. s. ø. for Bern, i Oberhaslidalen ved Floden Aar, besøges meget af Tourister paa Grund af dens prægtige Natur. 3,200 F. over Havet.

Guttaperchatræ (Isonandra gutta), et til Familien Sapotaceæ hørende, 50—70 F. højt Træ med en Stamme af 4—6 F.s Gjennemsnit. Det har en smuk, tæt Krone; de helrandede, stilkede, aflange Blade ere paa Undersiden guldglinsende. Blomsterne ere smaa og sidde samlede i Knipper i Bladhjørnerne. Bægeret og Kronen 6delte; 12 Støvdragere. Frugten er et næsten kugleformet, haardt, 2rummet Bær. G. har hjemme i Singapurs og de malayiske Øers Bjærgskove. Frøene indeholde en fed Olje, der af de indfødte anvendes til Føde. **Guttapercha** er den stivnede Mælkesaft af G. De indfødte omhuggede Træerne, bragte det i en hældende Stilling og opsamlede Saften; de tilintetgjorde saaledes i 3 Aar 270,000 Træer; nu gjør man kun Indsnit i Træerne, samler den udflydende Saft, som snart stivner, og ælter den da, indtil den er befriet for alt Vand. G. er i ren Tilstand farveløs, svagt gjennemskinnende, omtr. af Vandets Vægtfylde, ved almindel. Temperatur bøjelig, strækkelig og lidet elastisk, bliver plastisk ved 55—60° og kan i denne Tilstand æltes og gives alle mulige Former; ved 130° smelter den. Den er en overordentlig slet Leder for Elektricitet og taber ikke denne Egenskab selv i fugtig Luft. G. er nopløselig i Vand og modstaar endnu bedre end Kautschuk Indvirkning af Alkalier og Syrer. Den angribes ikke af Flussyre, men vel af stærk Svovl- og Salpetersyre, i Længden ogsaa af stærk Saltsyre. Brændevin er uden Virkning derpaa, men absolut Alkohol opløser 15—20 pCt. deraf. Den opløses delvis af Terpentinolje, Petroleum, Olivenolje, lettere af Benzol, bedst af Svovlkulstof og Chloroform. G. iltes let i Luft og Lys og bliver derved haard og slaar Revner; derimod holder den sig under Vand og i Mørke. Den indeholder i ren Tilstand kun Kulstof og Brint. G. blev første Gang indført i Europa 1842 af Dr. W. Montgomeri; 1845 sendte Singapur allerede 20,000 Pd. G. til Europa, 1851 over 600,000 Pd., og for Øjeblikket anvende Frankrig og England aarl. over 3 Mill. Pd. G. har en særdeles mangfoldig Anvendelse, til Beholdere for Syrer, Alkalier og for Vædskerne i Galvanoplastiken, til Pum-

per, Rør, Haner, Tragte af alle Slags, til Drivremme og Valser, til chirurgiske Instrumenter, Hørerør, vandtætte Tøjer, Telegraphtraade og Kabler, Pladerne i Elektrisermaskiner, til alle Slags Ting, der skulle modstaa Søvand, til Former i Galvanoplastiken osv. I Opløsning bruges den til Beskyttelse af Læder og Metaller; dens Opløsning i Chloroform kan tjene som Collodium. Vulkaniseret G., der tilberedes omtr. som vulkan. Kautschuk, er mere tungsmeltelig og mindre modtagelig for Solstraalerne. Til Vulkaniseringen anvendes hyppigst Chlorsvovl. Med 10 pCt. Chlorsvovl faas et Produkt, der ikke bliver blødt ved 100°, med 15 pCt. en G., der næsten har samme Egenskaber som Horn. Forøges Svovlmængden, faar man hærdet G., en sort, meget haard Masse, der kan poleres og anvendes til Kamme, som Fiskeben osv.

Gutti, Stad i Distr. Balhari i Præsidentsk. Madras i Forindien, 52 M. n. v. for Madras, bestaar af en Række stærke, ved Fæstningsværker forbundne Klippeforter, der danne en vigtig engelsk Militærstation med 5,000 civile I.

Gutturāl (af lat. guttur, Strube), hvad der hører til Struben. **Gutturaler** ell. **Gutturalbogstaver**, Strubelyd, Strubebogstaver, navnl. i de semitiske Sprog; dog bruges G. ogsaa ofte om de almindelige Ganelyd (som k, g); jvfr. **Medlyd**.

Gutzkow, Carl Ferd., tysk Digter og Skribent, f. 17 Marts 1811 i Berlin. Som Berlinerstudent, stærkt greben af Julirevolutionen, traadte han op som liberal Journalist i „Forum der Journalliteratur" (1831) midt i sin conservative Fødestad og vandt Wolfg. Menzels Yndest, der kaldte ham til Stuttgart for at deltage i Redactionen af „Literaturblatt". 1832 udgav G. anonymt „Briefe eines Narren an eine Närrin" og 1833 den phantastiske Roman „Maha Guru, Geschichte eines Gottes", hvor de romantiske Berlinertraditioner spille stærkt ind. Allerede nu Dr. phil. gav G. sig i Færd med juridiske og cameralistiske Studier i München og Heidelberg, levede afvexlende i Berlin, Leipzig og Hamborg, stadig virksom som Journalist; hans Bidrag til forskjellige Blade udkom samlede („Novellen 1834, „Soiréen" 1835, „Oeffentliche Charaktere" 1835). Efter et Brud med Menzel drog G. 1835 til Frankfurt a. M. for at virke i Dullers „Phönix" og udgav s. A. et satirisk Drama „Nero" med geniale Nutidscaricaturer, en opsigtvækkende Fortale til „Schleiermacher's Briefe über F. Schlegel's Lucinde" og Novellen „Wally, die Zweiflerin" (omarbejdet i „Vergangene Tage" 1852), den sidste med skarpe Angreb paa al religiøs Aabenbaringstro, der vakte stor Forargelse og gav Anledning til et voldsomt Angreb af Menzel paa Bogen og gjennem den paa det hele unge Tysklands Literatur, mod hvilken der udstedtes et Forbud. G. selv blev dømt til tre Maaneders Fængsel i Mannheim, hvor han udarbejdede „Zur Philosophie der Geschichte" (1836) mod Hegels Anskuelse af Historien. S. A. giftede han sig og levede flere Aar i Frankfurt forulempet af Censuren, der for Preussens Vedkommende var rettet endog mod fremtidige Skrifter af G. 1838 udgav han i Hamborg „Telegraph für Deutschland", efter at han i Frankfurt havde udarbejdet „Beiträge zur Geschichte der neuesten Literatur" (1836), „Götter, Helden, Don Quixote" (1838), Samlinger af Recensioner o. desl., „Goethe im Wendepunkte zweier Jahrhunderte" (1836), „Die Zeitgenossen" (1837), det sidste under Bulwers Navn (optaget i hans samlede Værker under Navn af „Säcularbilder"). G.s Stræben efter kunstnerisk at samle sig ses i Dramaet „Saul" (1838), i Fortællingen „Seraphine" (1838) og i den satirisk-komiske Roman i Jean Pauls Smag „Blasedow und seine Söhne" (3 Bd., 1838—39). 1840 udkom „Börnes Leben". Fra 1839 concentrerede hans Virksomhed sig i flere Aar om Scenen og begyndte som saadan med Sørgespillet „Richard Savage". En Pariserrejse 1842 var vistnok ikke uden Indflydelse paa hans dramatiske Udvikling. Man ser bestandig den aandrige, paa ethvert Punkt med skarp og dannet Reflexion arbejdende Forfatter; men der mangler en vis umiddelbar Frodighed, og hans Værker blive poetiske Experimenter eller interessante Studier. „Uriel Acosta" (1847) er et af hans mest populære Sørgespil; af Lystspillene maa nævnes „Zopf und Schwert" (1844), „Das Urbild des Tartüffe" (1847), „Der Königslieutenant" (1852) og „Lenz und Söhne" (1855). 1842 tog G. atter Ophold i Frankfurt a. M. og begyndte paa en Samling af sine Skrifter, der udkom 1845—52. 1847 drog han til Dresden som Dramaturg ved Hoftheatret; 1848 holdt han sig noget tilbage og søgte at moderere i Piecer, som „Ansprache an das Volk" (1848) og „Deutschland am Vorabend seines Falles und seiner Größe" (1848). Da Bevægelsen var dæmpet, slog hans store Romaner „Die Ritter vom Geiste" (9 B., 1850—52) og „Der Zauberer von Rom". (9 Bd., 1859—61) ned i den offentlige Opmærksomhed ved en broget Mængde aandfuldt tegnede Charakterer og Situationer fra det protestantiske og katholske Liv og fra mange moderne Culturtilstande. Efter en memoireagtig Skildring „Aus der Knabenzeit" (1852) fulgte en Række Fortællinger under Titelen „Die kleine Narrenwelt" (1856). 1852—62 besørgede G. det populære Tidsskrift „Unterhaltungen am häuslichen Herd". 1862 tog han Ophold i Weimar, hvor han i et Par Aar var Generalsecretær ved Schillerstiftelsen. I et Anfald af Melancholi gjorde han 1865 et Selvmordsforsøg, kom paa en Sindssygeanstalt, levede en Tid i Vevey og flyttede 1870 til Berlin, efter at have udgivet den historiske Roman „Hohenschwangau" (1867). 1870 kom „Die Söhne Pestalozzis" og 1871 den historiske Fortælling „Fritz Ellrodt". 1875 udgav han „Rückblicke auf mein Leben", 1877 behandlede han sine Berlinererindringer i Romanform under Navn af „Die neuen Serapionsbrüder". Han døde i Sachsenhausen ved Frankfurt 16 Dec. 1878, kvalt ved Røgen af en Stuebrand. G. var utvivlsomt sin Tids mest mangesidige og mest indflydelsesrige tyske Forfatter. Hans „Gesammelte Werke" udkom 1873—80 i 24 Bd.

Guyāna, s. **Guajana**.

Guyon, Jeanne Marie de la Mothe- [gyijōng], født **Bouvier**, sværmersk quietistisk Mystiker, f.

1648 i Montargis i Orléanais. Hendes rige, adelige Forældre lod hende fra Barn af opdrage i forskjellige Klostre, hvor det af Naturen rigt udrustede Barn meget tidlig kastede sig over Studiet af den hellige Skrift og Frants af Sales's mystiske Skrifter; samtidig øvede hun sig flittig i Barmhjærtighedsgjerninger og alle Slags Spægelser og drømte om at blive Nonne; men 16 Aar gl. blev hun af sine Forældre tvungen til at ægte den 22 Aar ældre, sygelige, meget fornemme og rige de G., hvis herskesyge Moder gjorde hendes tolvaarige Ægteskab, i hvilket hun fødte 5 Børn, højst ulykkeligt. Beundret for sin Skjønhed lod hun sig trods sin Tilbøjelighed til at henshnke i fromme Betragtninger stærkt paavirke af verdslig Forfængelighed og søgte da atter Bod i unaturlige Selvpinsler; hun piskede sig selv til Blods, bar et Bælte med Jærnpigge, fastede og vaagede, dryppede varmt Bly og Lak paa sit Legeme osv. Da traf hun 1668 en from Franciskanermunk, der førte hende bort fra det udvortes Gjerningsvæsen og henviste hende til det indre Liv i Guds stedse nærværende Kjærlighed og til den tavse, indvortes Bøn uden lydelige Ord. I sit 28de Aar blev hun Enke og besluttede strax at leve Resten af sit Liv som Christi Ægtefælle. Hun gjorde nu Bekjendtskab med Prioren for Barnabiterne i Thonon, Frants de la Combe, senere Biskop i Vercelli, der ret førte hende ind i Quietismens Dybder. Hun opgav nu al Stræben efter udvortes Retfærdighed og trak sig aldeles tilbage i sin indre Verdens skjulte Salighed, hvor alt, hvad der udtrykkes i Tanker, Ord og Gjerning, forsvandt for hendes Bevidsthed. Ja hendes Bevidsthed om sig selv fordunklede endog hendes rene salige Gudsfred, den fuldkomne Hvile i Gud. Denne Gudsfred (Paix-Dieu) adskilte hun fra den blotte Fred med Gud (Paix de Dieu), som hun kun betragtede som Forbud paa hin. I mærkelig Modsætning til denne indre Ro og Hvilen i Gud levede hun i en bestandig ydre Uro, i en idelig Begynden paa nye Foretagender, som hun atter opgav, i en stadig Omflakken fra Sted til Sted, Genf, Grenoble, Vercelli, Turin osv. Samtidig dreves hun som af en nimodstaaelig Magt til at virke som Forfatterinde og vandt tillige ved mundtlig Belæring utallige Disciple blandt Mænd og Kvinder. 1687 kom hun til Paris med La Combe, hvor hun gjorde betydelig Opsigt; men Aaret efter blev La Combe indespærret i Bastillen og hun i et Nonnekloster, hvorfra dog Mad. Maintenon snart udfriede hende. Hun holdt nu religiøse Forsamlinger, som Mad. Maintenon og andre fornemme Damer bivaanede, og blev derpaa i St. Cyr Gjenstand for de franske Skjønaanders Beundring. Til denne Kreds sluttede ogsaa Fénélon sig; men Bossuet blev hendes Modstander; en Proces blev anlagt mod hende, og hun blev 1695 nødt til at tilbagekalde 30 quietistiske Sætninger som vildledende. 1696 blev hun atter fængslet og først løsladt 1700 eller 1702. Resten af sit Liv henlevede hun stille og rolig i Forvisning hos sin Søn i Diziers ved Blois, hvor hun døde 1717. Hendes Ven, Pater Poiret, har udgivet hendes Skrifter i 39 Bd. Den Kreds, der ved hende var bleven draget over til den mystiske Quietisme, vedligeholdt sig en Tid efter hendes Død.

Guyon, Richard [s. o.], ungarsk General, f. 1812 i England, blev 1832 ungarsk Husarofficer, men tog Afsked 1838 og levede som Magnat indtil 1848, hørende til den yderste Opposition under Kossuth. I Juli 1848 blev G. Chef for en Bataillon Honveds og senere Oberst; han udmærkede sig flere Gange i Kampen imod de østerrigske Hærførere, dog mere ved glimrende Tapperhed end ved Feltherredygtighed. Marts—Maj 1849 var G. Commandant i Komorn og anførte senere Reservehæren i Banatet, indtog Arad og kæmpede indtil det sidste, men flygtede derefter sammen med mange Kampfæller til Tyrkiet. Her antog G. Navnet Khurschid Pascha, tjente 1850 i Syrien og 1854 som Stabschef ved Kaukasushæren og organiserede Fæstningen Kars's Forsvar; han døde 1856.

Gwälior ell. Sindhia og Holkar, en i Allianceforhold til England staaende Mahratstat i Forindien, hvis stærkt adsplittede Gebet strækker sig fra Omegnen af Agra mod S. ind i Dekan og mod V. hen imod Cambaybugten. 1,130 □ M. med 2½ Mill. I., der foruden Hovedfolket Mahratterne bestaa af Bandelaer, Djats og Radschputer. Landets sydlige Del opfyldes af Vindhyabjærgene og hører til Narbaddas og Taptis Flodgebet; den nordlige hører til Gangessletten (s. for øvrigt Mahratter). Hovedstaden G. ell. Guwaler med 200,000 I. ligger paa en Slette, 13 M. s. for Agra, og har Kanonstøberi, Vaabenfabriker og Krudtmøller. I Nærheden ligger paa en 340 F. høj, til alle Sider stejlt affaldende Bakke den stærke Fæstning G., som Englænderne bemægtigede sig 1844, og hvor de siden holde en Besætning.

Gyda, i den tidligere Middelalder flere bekjendte Kvinder i den nordiske Kongehistorie. G. Eriksdatter, efter Sagnet hos Snorre den Kongedatter fra Hordaland, som ved sit Svar til Harald Haarfagres Frieri, at „hun kun vilde ægte den, som herskede over hele Norge", foranledigede Harald til at foretage Erobringen af hele Landet. — G., Datter af Svend Tveskjæg, var gift med den norske Erik Jarl og Moder til den unge Haakon Jarl. — G., Datter af Thorgils Sprakaleg og Søster til Ulf Jarl, var gift med den engelske Greve Godwin og Moder til de mægtige Godwinsønner, deriblandt Kong Harald og Toste. — G., s. Jutta.

Gyge (gýgr), et oldnordisk Ord, som betyder Jættekvinde.

Gyges, efter et græsk Sagn, som Platon meddeler, en lydisk Hyrde, der stod i Gunst hos den lydiske Konge Kandaules. Engang fandt han i en Hule en Ring, der besad den Egenskab at gjøre enhver, der bar den, usynlig; ved Hjælp af denne Ring tilvendte han sig Dronningens Gunst og besteg Tronen efter at have myrdet Kandaules. Herodot fortæller G.s Historie anderledes. Efter ham skal Kandaules lige over for G. have lovprist sin Dronnings overordentlige Skjønhed og for at overbevise ham derom skaffet ham Lejlighed til at se hende nøgen. Men Dronningen opdagede

G.s Nærværelse, kaldte ham den følgende Dag til sig og gav ham Valget mellem selv at miste Livet eller at dræbe Kongen og ægte hende; G. valgte det sidste og blev Stamfader til Mermnadernes Dynasti.

Gylden, Møntenhed i Holland, af Værdi 1 Kr. 50 Øre; den deles i 100 Cents. Der findes i Guld Mønter paa 10 G. (Finhed 900) og i Sølv Mønter paa 1 G. (Finhed 945), af Værdi henholdsvis 15 Kr. og 1 Kr. 50 Øre. G. er ogsaa Møntenhed i Østerrig-Ungarn, af Værdi 1 Kr. 78 Øre; den deles i 100 Kreuzer. I Guld findes Mønter paa 8 og 4 G. (Finhed 900), ganske svarende til de franske Guldmønter paa 20 og 10 Francs, af Værdi 14 Kr. 40 Øre og 7 Kr. 20 Øre. I Sølv findes Mønter paa 2 og 1 G. (Finhed 900), af Værdi 3 Kr. 56 Øre og 1 Kr. 78 Øre. Den i Rusland og Polen benyttede G. har en Værdi lig 43 Øre, 10 G. lig 1⅕ Sølv-Rubler. Af tidligere benyttede G. kunne nævnes den færøiske, der var lig 5 Mark eller 80 Skilling dansk Courant eller 2 Kr. 66⅔ Øre, og den sydtyske, der havde en Værdi lig 1 Kr. 52 Øre.

Gyldén, Joh. Aug. Hugo [jyldēn], en af Nutidens mest ansete Astronomer, f. 29 Maj 1841 i Helsingfors, hvor han blev Magister 1860, var først Astronom ved Observatoriet i Pulkova, fra 1871 Videnskabernes Akademis Astronom og Directeur for Observatoriet i Stockholm, blev 1879 corresponderende Medlem af det franske Institut m. m. Han har baade ved Iagttagelser og theoretiske Undersøgelser leveret vigtige Bidrag til Læren om Fixstjærnernes Parallaxe og Egenbevægelse, om Atmosphærens Constitution, om Jordens Axedrejning m. m., samt skrevet en Lærebog, »Framställning af Astronomien« (1874), der ogsaa er oversat paa Tysk. Det, der har skaffet ham størst Anseelse, og som ogsaa samler fremmede Videnskabsmænd om hans Lærestol i Stockholm, er dog hans vigtige og fortsatte Bidrag til Læren om de almindelige Perturbationer, som han navnlig ved Anvendelse af elliptiske Integraler har bragt et væsentligt Skridt fremad.

Güldencrone (ell. Guldencrone), en dansk, friherrelig Slægt, nedstammende fra Nederlænderen Vilh. Marselis, der 15 Sept. 1673 ophøjedes i den danske Friherrestand. Familien ejer Baroniet Vilhelmsborg.

Gyldendal, Søren Jensen, dansk Boghandler, f. 12 Apr. 1742, Søn af en Skolelærer i Egnen om Løgstør, blev 1766 Student fra Aalborg og grundlagde 1772 en Boghandel i Kjøbenhavn, der blev den første danske Forlagsboghandel af større Omfang og fik megen Indflydelse paa det danske Bogvæsen. Den Tids vigtigste videnskabelige Arbejder paa alle Omraader (Balles, Bastholms, E. Fleischers, O. Guldbergs, Kofod-Anchers, O. Mallings, Schyttes, Sneedorfs, T. Rothes o. fl. Skrifter) udkom paa G.s Forlag; thi skjønt denne var en lige saa forsigtig som driftig Forretningsmand, viste han dog megen Iver for gode Bøgers Udgivelse, selv om hans egen Fortjeneste blev liden eller ingen. G. fik 1783 Titel af Agent og døde 2 Febr. 1802; den „Gyldendalske Boghandel“ gik 1809 over til hans Svigersøn J. Deichmann og fra denne 1850 til F. Hegel.

Gyldenlak (Cheiranthus), Slægt af de korsblomstredes Familie, toaarige eller fleraarige, ofte buskagtige Planter, med aflange eller lancetdannede Blade, store, ofte vellugtende, forskjelligfarvede Blomster, samlede til en aflang Klase. De høre hjemme i Sydeuropa, Nordamerika og paa de canariske Øer. Den alminde. G. (Ch. Cheiri), fra Sydeuropa, er en af de mest udbredte Have- og Stueplanter i hele Europa.

Gyldenlund, s. Charlottenlund.

Gyldenløve, fælles Navn for flere nægte Børn af forskjellige danske Konger af den oldenborgske Stamme. Christian IV havde med 3 Friller 5 Børn af dette Navn, hvoraf 3 Sønner: **Christian Ulrik G.**, f. 3 Febr. 1611 (Dagen efter at Dronningen havde født Prins Ulrik), var ansat ved Faderens Hof, først som Drabanthøvedsmand, siden som Hofmarskalk og anvendtes desuden i diplomatiske Sendelser; 1640 gik han i spansk Tjeneste, men allerede 6 Oct. s. A. faldt han ved Meinertshagen i Nærheden af Køln, overrumplet af nederlandske Tropper; **Hans Ulrik G.**, f. 10 Marts 1615 paa Kronborg, d. 31 Jan. 1645 smstds. som Lensmand paa dette Slot og Frederiksborg, havde af Faderen faaet en sømandsmæssig Uddannelse; og den mest bekjendte, **Ulrik Christian G.** til Ulriksholm i Fyn (hans Moder Vibeke Kruse, tidligere Kammerjomfru hos Fru Kirsten Munk, var Kongens Frille i dennes sidste 19 Aar og overlevede ham kun faa Uger), f. 7 Apr. 1630 paa Ibstrup (nu Jægersborg). Han havde med Udmærkelse tjent i den spanske Hær under Condé og Turenne og var den for sin Tapperhed, men tillige for sit tøjlesløse Levned bekjendte Generallieutenant G., der under Kjøbenhavns Belejring af Svenskerne vandt almindelig Beundring hos Borgerne for sit raske Forhold; han døde midt under Belejringen 11 Dec. 1658 i en ganske ung Alder og kom til at hvile i Frue Kirke. — Frederik III havde med en Holstenerinde, Margrete Pape (senere ophøjet til Baronesse af Løvendal), Sønnen **Ulrik Frederik G.**, Greve af Laurvik og Jarlsberg, Herre til Kals, dansk Generalfeltmarschal, Gehejmeraad og Statholder i Norge, f. 4 Juni (ell. 20 Juli) 1638. Han lignede sin nysomtalte Farbroder i Tapperhed og i Folkeyndest, men ogsaa i Udsvævelser, i hvilken Henseende han havde en skadelig Indflydelse paa sin Halvbroder, den svage Kong Christian V, som meget yndede ham. G. deltog i det Complot, som styrtede Griffenfeld, men udmærkede sig meget i den skaanske Krig. Fra Norge, hvor han beklædte Posten som Statholder i en Række Aar (1664—99), gjorde han Indfald i Sverige, erobrede Jemtland og havde stor Fremgang i Halland og Bohus, hvor han indtog Marstrand med Klippefæstningen Carlsten (23 Juli 1677), som man havde anset for uindtagelig. Efter Christian V.s Død tog han Afsked fra alle sine Embeder, solgte 1700 sit Slot i Kjøbenhavn til Enkedronningen, efter hvem det har faaet Navn (s. Charlottenborg Slot), og døde 17 Apr. 1704 i Hamborg (begr. i Frue Kirke i Kjøbenhavn). Han var gift med Marie Grubbe (s. Grubbe) og blev efter Skilsmissen fra

hende i et senere Ægteskab med Antonia Augusta, Datter af Grev Anton af Aldenburg (en uægte Søn af Grev Anton Günther af Oldenborg, med hvem det oldenborgske Grevehus uddøde), Stamfader til Greverne af Danneskjold-Laurvig, ligesom ogsaa Greverne af Danneskj.-Løvendal nedstammede fra denne G. i et første, hemmeligt Ægteskab med Sophie Urne, Rigsmarsken Jørgen U.s Datter. — Christian V havde med Sophie Amalie Moth, Grevinde af Samsø, 2 Sønner og 3 Døtre. Den ældste af Sønnerne, **Christian G.**, Greve af Samsø, Friherre til Lindenborg, dansk Feltmarschallieutenant og Gehejmeraad, f. 28 Febr. 1674, tilbragte mere af sit korte Liv i Udlandet end i Hjemmet og har gjort sig bekjendt ved den samme Tapperhed, der udmærkede hans ældre Navne og passer til Navnet. Kun 9 Aar gl. blev han sendt paa Rejser og opholdt sig i en Række af Aar i Holland, Italien, Frankrig og Belgien, hvor han deltog i det franske Felttog i Spidsen for et Regiment og var med ved Namurs Belejring og i Slaget ved Steenkerke. Efter gjentagne Rejser til Norge i militære Anliggender blev han 1701 sat i Spidsen for de Hjælpetropper, som hans Halvbroder Kong Frederik IV overlod Kejseren i den spanske Arvefølgekrig, og udmærkede sig under Felttoget i Italien. Under et kort Ophold i Danmark blev han paa Rejsen angrebet af Kopper i Odense og døde her 16 Juli 1703 (begr. i Frue Kirke i Kjøbenh.). Af sine Standsfæller har han gjort sig fortjent ved at stifte Gisselfeld adelige Frøkenkloster. Han var først gift med sin Farbroders, den sidstomtalte Grev G.s Datter, Charlotte Amalie Danneskjold, og havde med hende en Datter Frederikke Louise, der blev gift med Hert. Christian August af Augustenborg og Stammoder til de følgende Hertuger; i sit andet Ægteskab blev han Stamfader til Greverne af Danneskjold-Samsø (s. **Danneskjold**); den i vor Marines Historie berømte Grev Frederik D.-Samsø var hans yngste Søn. — Hans Broder, **Ulrik Christian G.**, Greve af Samsø, Friherre til Marselisborg, dansk Generaladmiral, Gehejmeraad og Overkammerherre, f. 1678, deltog med Hæder som Søkriger i den nordiske Krig. I Affairen i Kjøgebugt 4 Oct. 1710, der har gjort Hvitfeldts Navn udødeligt, havde han Anførselen, og 29 Sept. 1712 ødelagde han under Rygen den svenske Transportflaade, som Stenbock havde medbragt. For Flaaden sørgede han ved kloge Foranstaltninger, og han bidrog væsentlig til, at den yngre Søhelt Tordenskjolds Bedrifter fandt en saa glimrende Anerkjendelse hos Regeringen. Han døde 8 Dec. 1719 i Kjøbenhavn; hans Ægteskab med Charl. Amal. Krabbe var barnløst. — Endnu havde Frederik IV med sin Frille, Grevinde Elisab. Helene v. Viereck, en Søn **Frederik G.**, som døde i en spæd Alder (f. 1704, d. 1705) og tillige med sin Moder, der døde i Barselseng med ham, ligger begravet i Frelsers Kirke paa Christianshavn.

Gyldenløve, senere Navn paa den norske Adelsslægt i 15de og 16de Aarh., som bar en gylden Løve i sit Vaaben, og hvortil Rigshovmesteren Nils Henrikssøn paa Østraat hørte (jvfr. **Ingierd Ottesdatter** og **Østraat**).

Gyldenløves Høj, højeste Bakke (402 F.) paa Sjælland, Sorø Amt, $1\frac{1}{2}$ M. n. ø. for Ringsted.

Gyldenmund, Ole, s. **Chrysostomus**, Olaus.

Gyldenris (Solidago), Slægt af Kurvblomsternes Familie, Urter med afvexlende, helrandede eller tandede Blade, smaa Blomsterkurve, der ere samlede til enkelte eller sammensatte Klaser; Randblomsterne ere smaa, tungeformede og sidde i en enkelt Kreds, Skiveblomsterne rørformede, Skalfrugterne trinde med en enradet, haarformet Fnok. Arterne ere især talrige i Nordamerika, sjældnere i Europa og Asien. **Almindelig G.** (S. virga aurea) er almindelig vildtvoxende i Danmark og Norge. S. canadensis fra Nordamerika dyrkes temmelig hyppig i Haver.

Gyldensten, Grevskab i det nordlige Fyn, oprettet 8 Apr. 1720 af en Del Godser, som vare kjøbte af en fransk Emigrant Joh. Henr. Huguetan, Rigsfriherre af Odyck, der paa sin Flugt for at undgaa Ludvig XIV.s despotiske Fremfærd mod den Tids Pengemænd med sine store Rigdomme var kommen til Danmark. Det ejes nu af Familien Bernstorff, Efterkommere af den berømte danske Statsminister A. P. B., der igjennem flere kvindelige Generationer nedstamme fra den første Besidder, og det omfatter 7 Godser, nemlig: G., Sandagergaard, Oregaard, Hugget, Harritslevgaard, Uggerslevgaard og Jerstrup, med et Jordtilliggende af 2,682 Tdr. Land og c. 850 Tdr. Land Skov. Hele Grevskabet er c. 856 Tdr. Hartk., og dertil høre Fideicommiscapitaler paa c. 2,950,000 Kr. Hovedsædet i Grevskabet, af s. N. som dette, tidligere kaldt Enggaard, blandt hvis ældre Ejere var den for sin Lærdom og ulykkelige Skæbne bekjendte Baron Oluf Rosenkrantz, ligger tæt ved Kattegattet, ¼ M. ø. for Bogense. Hovedfløjen er opført 1640 af Gregers Krabbe.

Gyldenstjerne var en rig og mægtig og tillige vidt udbredt dansk Adelsslægt, som 1729 uddøde i Danmark, men forinden havde forplantet sig til Sverige, hvor den endnu blomstrer. **Knud Henriksen G.** til Iversnæs (nu Wedellsborg) og Enggaard (nu Gyldensten), Lensmand paa Rugaard, dansk Rigsraad og Ridder, var en af Kong Christoffer af Bayerns Hofsinder og skal have været nær ved efter denne Konges Død 1448 at blive Danmarks Konge, da den unge Enkedronning Dorothea efter Sigende havde kastet sine Øjne paa ham og ønskede ham til Ægtefælle; men de danske Adelsmænd vilde nødig staa under en af deres Lige og valgte den oldenborgske Greve Christian, hvem saa Enkedronningen maatte finde sig i at ægte. Denne G. døde 1467 og er begr. i St. Hans Kirke i Odense. — Hans Sønnesøn, der ogsaa hed **Knud Henriksen G.**, er bekjendt som den sidste katholske Biskop i Odense, hvilket Embede han tiltraadte, da Jens Andersen Beldenak resignerede 1529, men endnu mere i den politiske Historie ved sit træske Forhold mod Kong Christian II, mod hvem han var sendt op til Norge med en Flaade 1532. Han var derfor ogsaa under Grevens Fejde Gjenstand for Folkepartiets Had; hans Bispegaard blev i Juli 1534 beskudt fra St. Albani Kirketaarn og indtaget, men Livet reddede han ved Flugten. Da det

kongelige Parti n. A. gik af med Sejren, kom han vel igjen i Besiddelse af sit Stift, men kun for et Aar; efter Krigens Tilendebringelse 1536 blev han ligesom de andre Bisklopper fængslet, medens Reformationsværket blev sat igjennem, hvorpaa de igjen fik deres Frihed. Allerede som katholsk Biskop havde han vist Lunkenhed for Katholicismen og udgivet den første danske Oversættelse af Luthers Katechismus, besørget ved Jørg. Sadolin; siden gik han endog over til den lutherske Kirke, giftede sig og efterlod sig Børn, som forplantede Slægten. Han fik betydelige Forleninger, deriblandt Vestervig Kloster i Thy, hvor han døde 8 Dec. 1560. — Hans Broder, Mogens G. til Stjernholm, der havde faaet Ridderslaget ved Christian II.s Kroning i Stockholm 1520, er bekjendt som Slotsherre paa Akershus ved sit kloge Forhold, da Christian II 1531 søgte at bemægtige sig Norge, idet han holdt ham op med Underhandlinger, og senere som Slotsherre paa Malmøhus, da Malmø Borgere i Begyndelsen af Grevens Fejde (Maj 1534) med deres Borgemester Jørg. Kock i Spidsen bemægtigede sig Slottet efter at have lokket G. ned paa Raadhuset, hvor de holdt ham i Forvaring. Som Statholder paa Kjøbenhavns Slot spillede han en betydelig Rolle under Christian III og Frederik II. Han døde i en meget høj Alder 1569. — Knud Pedersen G. til Thim (ved Ringkjøbing), Rigsraad, d. 1552, blev som Hoffinde fængslet 1517 sammen med sit Søskendebarn Torben Oxe som skyldig i Dyvekes Død, men medens hans Frænde henrettedes, løsløbes han selv mod at love aldrig mere at komme Christian II for Øjne. Det blev dog ham, som 15 Aar senere ledsagede den fangne Konge til Fængslet paa Sønderborg, hvor han skal have udvist den Raahed, at rive Ordenskjæden af Kongens Bryst og trække ham i Skjægget; efter 17 Aars Forløb mødtes de paa ny, da G. var Lensmand paa Kallundborg, hvor Christian tilbragte sine sidste Dage. — Hans Søn, Peder G. til Thim, var Rigsmarsk under Kong Frederik II og i Christian IV.s Mindreaarighed (1576—93); han døde 25 Febr. 1594. — Sidstnævntes Broder, Axel G. til Lyngbygaard (i Skaane), beklædte efterhaanden Stillingerne som Hofjunker, Lensmand, Landsdommer i Skaane, Rigsraad og til sidst (1588—1601) Statholder i Norge. 1602 blev han sat i Spidsen for Hertug Hans's Hofstat, da denne Prins, en Broder til Christian IV, sendtes til Rusland for at ægte Czarens Datter; Prinsen døde derovre s. A., og paa Tilbagerejsen døde G. 13 Juli 1603 paa Bornholm. Paa Rejsen førte han en Dagbog, som er udgiven i Udtog, og han har skrevet den nordiske Syvaarskrigs Historie. — Om den svenske Gren af Familien s. Gyllenstjerna.

Gyldenstolpe [jyl], svensk adelig og grevelig Slægt. Stamfaderen, Præstesøn fra Pjetteryd i Småland, Michael Olofsson, f. 16 Febr. 1609, som inden han 1650 adledes, bar Navnet Wexionius, studerede dels i Upsala, dels ved tyske og hollandske Universiteter, blev Rector i Wexiö 1638, var 1640—57 Professor i Statsvidenskab og Historie samt til sidst ogsaa i Retsvidenskab ved Universitetet i Åbo og døde som Assessor i Åbo Hofret 28 Juni 1670. G. ansaas for en af sin Tids lærdeste svenske Mænd; blandt hans Skrifter mærkes »Epitome descriptionis Sueciæ, Gothiæ, Fenningiæ« (1650), et historisk-geographisk Arbejde, samt »Politica« (1657), hvorved der i Sverige lagdes Grunden til en videnskabelig Behandling af Statslæren. — Nils G., Søn af den foreg., f. 5 Nov. 1642, anvendtes længe i diplomatiske Forretninger og var i de sidste 10 Aar af Carl XI.s Regering en af Sveriges mest fremragende Statsmænd; han udnævntes til kgl. Raad, Greve og Ordfører i Lovcommissionen 1690 og beskikkedes i Følge Carl XI.s Testament til Medlem af Formynderregeringen under Carl XII.s Mindreaarighed, samt blev til sidst Cancellipræsident (1705), hvilken Stilling han beklædte til sin Død 4 Maj 1709.

Gyldenvand, krydret Brændevin eller Liqueur, hvori der svømmer smaa Stykker ægte Bladguld.

Gyldne Aare, s. Hæmorrhoider.

Gyldne Bog (Libro d'Oro) kaldtes det Adelsregister, hvori ved Statsforfatningens endelige Ordning i Venezia 1319 Navnene paa de Nobili, der da vare Medlemmer af Raadet, og deres Efterkommere, som for Fremtiden alene kunde blive Medlemmer af samme, efterhaanden indførtes. Ved denne store Statsforandring (»il serrar del consiglio«, Raadets Afslutning) blev Forfatningen i Venezia et strængt Arvearistokrati og Folket ved Ophævelsen af dets tidligere Valgfrihed udelukket fra al Del i Regeringen. Under Revolutionskrigenes Storme blev den g. B. højtidelig brændt ved Foden af et Frihedstræ i Venezia 4 Juni 1797.

Gyldne Bulle kaldes fortrinsvis den af Kejser Carl IV paa Rigsdagen i Metz 1356 med Stænderne drøftede og vedtagne, med et gyldent Segl forsynede tyske Rigsgrundlov, som i 30 Capitler indeholdt Bestemmelser om Kurfyrsterne og deres Forrettigheder, om Kejservalget og Kejserkroningen, om Mønt- og Toldvæsen, om Landefreden, om Stædernes politiske Stilling osv. Den var lige til det tyske Riges Ophør en af dets vigtigste Forfatningslove. Af de flere Originaler opbevares den mest bekjendte i Frankfurt a. M.s Archiv; den blev første Gang trykt i Nürnberg 1474. — G. B. kaldes ogsaa det Frihedsbrev, som de ungarske Magnater 1222 nødte Kong Andreas II til at udstede, hvorved Kongemagten i Ungarn blev betydelig indskrænket.

Gyldne Horde, Benævnelse paa Mongolstaten i Rusland i Middelalderen, Riget Kaptschak.

Gyldne Horn, en Vig af Bosporus, som danner Constantinopels fortræffelige Havn.

Gyldne Rose, s. Rose.

Gyldne Skind, s. Jason.

Gyldne Tal, s. Cyclus.

Gyldne Vlies [flihs], s. Vlies.

Gylfe, bedre Gylve (Gylfi), en vis Konge i Oldtiden, som herskede i Sverige. Asernes Vælde fyldte ham med en saadan Beundring, at han drog afsted til Asgaard for at lære dem nøjere at kjende. Da han kom ind i Borgen, blev han en Hal var, tækket med gyldne Skjolde, der var saa høj, at han knap kunde se over den. Det var Valhal. Han saa en Mand i Hal-

lens Dør, som legede med Sværd saaledes, at han havde syv paa én Gang i Luften. Denne førte ham ind i Hallen, hvor der var mange Værelser og mange Mennesker, hvoraf nogle legede, andre drak og atter andre kæmpede. Han staar saa for Højsæderne, hvori Borgens Herskere sidde, og udspørger dem om, hvad han vil vide. Da han har faaet fuld Besked, hører han stærke Døn omkring sig; og da han ser sig om, staar han ude paa slad Mark og øjner hverken Hal eller Borg. Han drager saa hjem til sit Rige og fortæller, hvad han har set og hørt; disse Tidender gik siden fra Mand til Mand. Denne Fortælling danner en aandsfuld Ramme om den yngre Eddas Fremstilling af den nordiske Mythologi. — G. gjæstes ogsaa af Gevjon og skjænker hende Land (s. **Gefion**).

Gylippos hed den spartanske Feltherre, som 414 f. Chr. med en lille Flaade blev sendt fra Sparta for at undsætte det af Athenienserne belejrede Syrakus. Da G. havde samlet Hjælpetropper paa Sicilien og det var lykkedes ham at slippe ind i Syrakus, bevirkede han et saadant Omslag, at den atheniensiske Hær og Flaade maatte overgive sig, hvorefter G., men forgjæves, søgte at redde Nikias's og Demosthenes's Liv. Senere plettede G. sin Berømmelse, da han efter Athens Overgivelse 404 f. Chr. tilvendte sig en Del af Byttet, som Lysandros havde overdraget ham at bringe til Sparta. Da han blev anklaget herfor, unddrog han sig Straffen ved at gaa i Landflygtighed.

Gyllembourg, Thomasine Christine, Datter af Dispacheur og Stadsmægler Buntzen, f. 9 Nov. 1773 i Kjøbenhavn, ægtede 1790 Translateur Pet. Andr. Heiberg, den bekjendte dramatiske Digter og satiriske Forfatter, hvem hun i Dec. n. A. fødte Sønnen Joh. Ludv. Heiberg. Efter at P. A. Heiberg i Dec. 1799 var bleven landsforvist for Overtrædelse af Presselovgivningen, ægtede hun i Dec. 1801 den svenske Baron Ehrensvärd (s. d. A.), der havde taget Del i Sammensværgelsen mod Kong Gustav III og efter Katastrophen 1792 landsforvist var tyet til Danmark, hvor han efter sin Moder kaldte sig G. 1815 blev hun Enke efter ham. Da Sønnen J. L. Heiberg 1831 ægtede Skuespillerinden Johanne Louise Pätges, tog hun i Huset til dem, hvor hun efter 25 Aars Ophold døde 2 Juli 1856. Hun var 53 Aar gl., da hun første Gang optraadte i Literaturen anonymt i Sønnens aandsfulde Ugeblad „Kjøbenhavns flyvende Post" (1ste Aarg. 1827) med „Et Brev, som enhver bedes at læse", hvoraf der udspandt sig „Claras Skriftemaal" og flere andre Smaastykker, hvilket alt samledes i Udgaverne af hendes Skrifter under Titlen „Familien Polonius". I næste Aargang af Bladet kom „den magiske Nøgle" og en „Hverdagshistorie". Hverdagshistorien fulgtes senere af mange andre Noveller, og „Forf. til en Hverdagshistorie", hvis Anonymitet officielt først hævedes ved hendes Død, blev snart et af de mest yndede Navne i den nyere danske Literatur. Nogle Skuespil (dels opførte, dels uopførte) kronedes derimod ikke med samme Held. Forfatterindens Skrifter, hvoraf mange ere oversatte paa Svensk, Tysk og Fransk, udkom samlede 1849—51, udgivne af J. L. Heiberg, og paa ny 1866—67 samt 1884 i 12 Bd. med en af Fru Joh. L. Heiberg skreven, smuk Charakteristik af hendes Personlighed. Fra samme Haand udsendtes 1882 det opsigtvækkende Skrift „Peter Andreas Heiberg og Thomasine G.", en paa efterladte Breve støttet Beretning om Katastrophen i deres Ægteskab.

Gyllenborg [jyl], en 1863 uddød svensk grevelig Slægt, som nedstammede fra en Apotheker i Upsala, Simon Wollimhaus, hvis to Sønner Jakob og Anders hver stiftede sin grevelige Æt, G. og Lejonstedt. **Jakob**, f. 1648, blev allerede 1680 adlet under Navnet G. og beskikkedes n. A. til Actor i Sagen mod Formynderregeringens Medlemmer. Efter Clas Flemings Død blev han Carl XI.s højre Haand ved Reductionsværket, til hvis Afslutning han 1687 udnævntes til Directeur. Ogsaa til Enevældens Befæstelse ydede han Carl XI kraftig Bistand som Landmarschal paa Rigsdagen 1693. Han døde 1701 som kongel. Raad og Greve. — **Olof G.**, Søn af den foreg., f. 1676, d. 1737 som Landshøvding i Södermanland, gjorde sig bekjendt ved heldige poetiske Anlæg og som Udgiver af et moralsk-satirisk Maanedsskrift, »Skuggan af den döda Argus« (1735). — **Carl G.**, Broder til den foreg., f. i Marts 1679, gjorde et Par Aar Tjeneste ved Hæren, men ansattes 1703 som Commissionssecretær ved det svenske Gesandtskab i London, hvor han 1715 blev Minister. Dybt indviklet i de Anslag, som Görtz havde for med Jakobiterne, blev han 1717 fængslet af den engelske Regering og efter ½ Aars Fangenskab sendt hjem til Sverige. Han anvendtes senere sammen med Görtz ved Fredsunderhandlingerne med Rusland og tilhørte ved Carl XII.s Død det holsten-russiske Parti, ved hvis Indflydelse han 1723 udnævntes til Rigsraad. Men da det nævnte Parti var sprængt, sluttede G. sig til det mod Rusland fjendtlige franske Parti (senere kaldt „Hatte"), og ved at optræde som dettes Hovedmand blev han, efter at Horn var bleven nødt til at træde af, 1739 dennes Efterfølger som Cancellipræsident. Uagtet det ulykkelige Udfald af Krigen mod Rusland og uagtet G.s Anseelse lidt efter lidt aftog ogsaa hos „Hattene", lykkedes det ham at holde sig paa denne Plads til sin Død 9 Dec. 1746. G. var en varm Ven og Befordrer af Videnskab og Literatur; selv optraadte han ikke blot som politisk Skribent, men ogsaa som Digter og Komedieforfatter; en Samling af hans belletristiske Arbejder er udgiven 1863 i »Samlade Vitterhetsarbeten af Svenska författare« sammen med Digte af Faderen, Farbroderen og Broderen. — **Frederik G.**, den foreg.s Broder, f. 1698, til sidst Præsident i Bjærgværkscollegiet, d. 1759, spillede længe en vigtig Rolle i Hattepartiet som Leder af Intriguerne i Rigsdagsklubberne og som Uddeler af de Pengemidler, der anvendtes af den franske Regering for at styrke Partiets Indflydelse paa Rigsdagene. — **Gustaf Frederik G.** (Søn af den foreg.s Broder, Rigsraad Joh. G., f. 1682, d. 1752), f. 25 Nov. 1731 (gl. St.), traadte 17 Aar gl. ind paa den civile Embedsbane, blev 1751 Registrator i Justitierevisionen, var 1756—62 ansat som Ca-

valer hos Kronprinsen (Gustav III), blev derefter Kammerraad og til sidst Canceliiraad 1774; d. 30 Marts 1808. Ved Siden af sin Ven Creutz indtog G. tidlig en fremragende Plads blandt Digterne i Fru Nordenflychts literære Omgangskreds, hvorfor han ogsaa blev Medlem saa vel af Dronn. Lovisa Ulrikas »Vitterhetsakademi« 1773 som af det svenske Akademi ved dets Stiftelse 1786. Grundtrækket i G.s Digterbegavelse var didaktisk-rhetorisk, og han omfattede derfor med Forkjærlighed Læredigtet, især Fablen; han skrev ogsaa nogle Dramaer og et Epos »Tåget öfver Bält« (1785); hans mindre Digte ere samlede i »Vitterhetsarbeten af Creutz och G.« (1795) samt i »Sednare Vitterhetsarbeten af G.« (1795).

Gyllenhaal, Leonhard [jyl], svensk Entomolog, f. 3 Dec. 1752 (gl. St.) paa Ejendommen Nibbingsberg i Vestergötland, tog 1773 Tjeneste ved Livdrabantcorpset, men da Forretningerne gav ham megen Frihed, anvendte han denne til Landhusholdning og naturhistoriske Studier. 1799 tog han Afsked med Titel af Major og begyndte nu Udarbejdelsen af sit Hovedværk, »Insecta Suecica« (4 Bd., 1808—27), et ved Klarhed og Nøjagtighed udmærket Arbejde, der gav ham et højt agtet Navn som Entomolog. Han døde 13 Maj 1840 paa sin Landejendom Höberg i Vestergötland.

Gyllenhjelm, Carl Carlsson [jyl], uægte Søn af den svenske Konge Carl IX, f. 4 Marts 1574 af en Præstedatter fra Östergötland, gjorde Krigstjeneste i Frankrig under Henrik IV 1595—97 og deltog siden med Udmærkelse i Krigen mellem Carl IX og Sigismund, indtil han 1601 som Krigshøvding i Lifland under et tappert Forsvar af Wolmar faldt i polsk Fangenskab. Først efter 12 Aars haardt Fangenskab kom han tilbage til Sverige, blev af Gustav Adolf udnævnt til Friherre 1615, til Rigsraad 1617 og til sidst til Rigsadmiral 1619 og var i sidstnævnte Egenskab Medlem af Formynderregeringen under Christines Mindreaarighed; han døde 17 Marts 1650. Under Fangenskabet nedskrev G. en Gjendrivelse af nogle af den katholske Kirkes Dogmer samt en Paraphrase af Psalmerne, hvilke udgaves under den fælles Titel »Schola captivitatis illustris et generosi cujusd. herois« (1632).

Gyllenstierna [jyl], det svenske Navn paa den berømte Adelsslægt, som i Danmark kaldte sig Gyldenstjerne. **Erik Eriksen** d. ældre (Søn af den danske Rigsraad Erik Nielsen til Thim) kom til Sverige, ægtede 1446 Carl Knutssons (Carl VIII.s) Datter Christina, blev Rigsraad, Kong Carls Hovmester, Lagmand (Dommer) i Småland og døde 1477. — **Erik Erikss.** d. yngre, Ridder og Rigsraad, den foreg.s Søn, blev 1502 dræbt af Almuen, fordi han havde overgivet Elfsborg til de danske. — **Christina Nilsdotter,** Broderdatter af den foreg. og Søster til Erik og Eskil Nilsson, der begge mistede Livet i det stockholmske Blodbad, blev 1511 gift med Rigsforstanderen Sten Sture d. yngre. Efter Stures Død satte hun sig i Spidsen for Modstanden mod Christian II, og da hun til sidst maatte overgive Stockholm, skete dette kun mod Løfte om, at Stadens Privilegier skulde bekræftes, ingen Voldsomhed udøves mod nogen og hun selv beholde sine Len. Ved det stockholmske Blodbad fængsledes hun og førtes 1521 til Danmark, hvor hun holdtes fangen først paa Kjøbenhavns Slot, siden paa Kallundborg. 1524 fik hun Tilladelse til at vende tilbage til Sverige, hvor hun snart som Følge af de forskjellige Anslag, der bleve gjorte i hendes Sønners Navn, og ved et hende af Søren Norby gjort Ægteskabstilbud blev Gjenstand for Kong Gustavs Mistanke. For at afvende denne lod hun Kongen vælge sig en Ægtefælle og indgik saaledes Ægteskab med Johan Turesson (3 Roser) 1527; hun døde 1559. — **Nils Göransson,** Sønnesøn af Erik Eriksson d. yngre, f. 1526, den første, der antog Navnet G., var en dygtig og tillige forsigtig Mand, saa at han uagtet voldsomme Regeringsomskiftelser bevarede sig i Yndest hos ikke mindre end 5 Konger. Han blev Rigsraad allerede 1555 under Gustav I, af Erik XIV udnævnt til Kansler 1561, af Johan III til Friherre til Lundholm 1569 og til sidst til Drost 1590, hvilket Embede han beklædte til sin Død 1602. — **Johan G.,** Søn af den foreg., f. 1569, maatte som trofast Tilhænger af Kong Sigismund gaa i Landflygtighed og døde 1617 i Danzig. — **Göran G.,** Broder til den foreg., f. 1575, sluttede sig under Striden mellem Sigismund og Carl IX til den sidste, som udnævnte ham til Rigsraad 1602 og til Rigsadmiral 1610; han døde 1618. — **Johan G.,** Sønnesøn af den foreg., f. 18 Febr. 1635, Sveriges mest fremragende Statsmand i den sidste Halvdel af det 17de Aarh., begyndte egentlig sin politiske Bane paa Rigsdagen 1664, da han paa én Gang optraadte mod Ufrelsestandens Fordringer og mod den i Regeringen og Raadet herskende Højadel. Optaget i Rigsraadet 1668 arbejdede G. stedse for Krongodsernes Inddragelse, for Sparsomhed og Fredens Bevarelse. Hans Virksomhed og Energi i Forening med hans Gave til at rette sig efter Kongens Ønsker og Tilbøjeligheder skaffede G. en aldeles overvejende Indflydelse hos denne, saa at, da Carl XI misfornøjet med den af Formynderregeringen efterladte Uorden i Statsstyrelsen mere og mere unddrog Rigsraadet sin Tillid, anbetroedes Ledningen af Sagerne efter Krigens Udbrud 1675 næsten udelukkende til G. Det var G., som sammenbragte eller ordnede den Hær, hvormed Carl XI tilbageerobrede Skaane, og det var ham, som senere ledede Freds- og Forbundsunderhandlingerne med Danmark. Fra G. udgik ogsaa Planerne til de Foretagender, som især have gjort Carl XI.s Regering mærkelig. Midlet til disse Planers Udførelse var Enevælden, hvortil Grunden skulde lægges paa Rigsdagen 1680; men denne Rigsdag naaede G. kun at forberede, da han, nylig hjemkommen fra en Ambassade til Danmark, 10 Juni s. A. døde i Landskrona. — Fra Friherre Nils Göransson G.s yngste Søn Nils nedstamme de nulevende Friherrer G., som besidde Fideicommisgodserne Bjersgård og Krapperup i Skaane.

Gylte, s. Lækefisk.

Gymnasium kaldtes hos Grækerne et Sted, hvor Ungdommen nøgen drev alle Slags Legemsøvelser (Gymnastik); senere blev ogsaa det aandelige draget med ind under disse Øvelser, idet Philosopher, Rhetorer og Lærere i andre

Videnskaber meddelte Undervisning i Gymnasierne. Hver græsk Stad havde et eller flere G. (Athen havde 5); det var aabne, planerede og indhegnede Pladser med Afdelinger for de forskjellige Øvelser, beplantede med skyggefulde Træer. Senere udvidedes de til hele Complexer af Bygninger med Søjlegange, Bade, Paaklædningsværelser osv. Forstanderen for et saadant G. kaldtes **Gymnasiarch**; det var en rig Borger, der efter Tour overtog dette som et Æreshverv; Underlærerne havde forskjellige Benævnelser efter de forskjellige Øvelser, som Pædotriber, Gymnaster, Xystarcher. G. kaldtes i den senere Tid Palæstra, fordi Athleterne der øvede sig i Brydning, Nævekamp o. desl.; men fra først af vare begge forskjellige, og Palæstra betegnede en Del af G., et for Brydere, Nævekæmpere og Pankratiaster bestemt Locale. I vor Tid betegner G. en lærd Skole, der forbereder til Universitetet; **Gymnasiast**, Elev i et G.

Gymnastik er Legemsøvelser, ordnede efter bestemte Regler; dens Formaal er at skaffe Aanden Herredømme over Legemet, saa at det sikkert og hurtig udfører Aandens Vilje, gjennem den legemlige Udvikling at fremme den aandelige. Ved hensigtsmæssige Øvelser af det animalske og vegetative Livs Organer søger den derfor at give Legemet Smidighed og Styrke i Forening med den Lethed og Anstand i Bevægelser og Holdning, som Grækerne kaldte Skjønhed. Idet G. saaledes bevirker en harmonisk Samvirken af de legemlige Organer og Kræfter, bliver den Betingelsen for det legemlige Velbefindende eller Sundheden. Tilbagevirkende paa Aanden fremkalde de gymnastiske Øvelser Livlighed, Snarraadighed, Charakterstyrke og i Bevidstheden om og Tilliden til egen Kraft et modigt og mandigt Sind, ligesom Tugt, Lydighed og Underkastelse under en almindelig Lov udvikles under Øvelserne. — Legemsøvelser finde vi meget tidlig indførte hos flere af Oldtidens Nationer, navnlig i krigersk Øjemed hos Ægypterne, Perserne og Inderne. Hos intet Folk fik de dog den Udvikling som hos Hellenerne, der først opfattede G. fra et ideelt Standpunkt. Allerede de homeriske Helte fremtræde som Mestere i de Øvelser, der senere bleve et væsentligt og lovbefalet Led af Ungdommens Opdragelse, og som i de olympiske Lege kastede en straalende Glans over Sejerherren, medens den helleniske Opdragelse bestod sin Prøve ved Marathon, Thermopylæ, Salamis, Platææ. Romerne havde ingen national G. Hos de første christne havde de romerske Gladiatorkampe vakt Afsky for Legemsøvelser. Under Kirkens Ledelse af Opdragelsen i den senere Tid forsvandt derfor G. af Skolen og Livet, indtil Legemsøvelser i en vis Retning udvikledes til en høj Grad af Fuldkommenhed ved Middelalderens Riddere, der i de prægtige Turneringer fik Lejlighed til at lægge deres Færdighed for Dagen. Om vore nordiske Forfædres stundum forbavsende Idrætsdygtighed kunne vi henvise til N. M. Petersens „Danmarks Hist. i Hedenold“. Men hine bjærve Tider veg for andre, der gjorde mindre Krav paa Mandens personlige Kraft og Legemsudvikling. Efter lange Tider begyndte saa enkelte Pædagoger at hæve deres Røst for den legemlige Udviklings Betydning; Camerarius og Comenius vare blandt disse; med Varme og Styrke talte Montaigne, Locke, Rousseau derfor; men Æren for at have indført G. i Skolen og paavist dens Nødvendighed som væsentligt Opdragelsesmiddel tilkommer Philanthropinismen. Fra Basedows Institut i Dessau førte Salzmann den med sig til Schnepfenthal, hvor den i Gutsmuths (s. d. A.) fandt en dygtig Bearbejder og en veltalende Ordfører med den græske Oldtid for Øje. Fr. Ludw. Jahns „Turnkunst“ (1816), der havde Tysklands nationale Løftelse til Formaal, gjorde Interessen for Legemsøvelser almindeligere; af G.s methodiske Udvikling som Undervisningsfag i Skolen har senere A. Spieß gjort sig fortjent. I Danmark blev G. indført ved F. V. F. Nachtegall (f. 1777, d. 1847), som paavirket af Gutsmuths allerede 1 Nov. 1799 i Kjøbenhavn aabnede et gymnastisk Institut, der 1804 blev et Militærinstitut med Nachtegall som Forstander til Dannelse af Gymnastiklærere; senere blev G. indført i alle Landets Drengeskoler under Overtilsyn af en Gymnastikdirecteur (den første var Nachtegall). G.s Betydning for Opdragelsen er anerkjendt, men endnu langt fra kommen til sin Ret. Gjennem anatomiske og physiologiske Studier kom Svenskeren P. Ling (f. 1776, 1805 akademisk Fægtemester i Lund, 1830 Stifter af et Centralinstitut for G. i Stockholm, d. 1839) til den saakaldte svenske G., der deler sig i en pædagogisk og en medicinsk G.; den første er i Færd med ogsaa at udbrede sig i Danmark, særlig ved Folkehøjskolernes Initiativ; dens Fortrin ere dens rationelle Forhold til Legemets Organer og dens Rigdom paa livlig vexlende Øvelser; den sidste søger ved umiddelbar Indvirkning paa Muskelsystemets forskjellige Dele at helbrede sygelige Tilstande og har fundet megen Tilslutning i Tyskland. I private kjøbenhavnske Pigeskoler er der indført en saakaldt fransk G., ved hvilken æsthetiske Hensyn gjøres gjældende, og som ved sindige, under Sang udførte Bevægelser samt ved Brugen af ejendommelige Haandvægte under Lærerinders Vejledning søger at udvikle og styrke Legemet. Indførelsen af G. med Pigebørn i Kjøbenhavns Communeskoler staar for Tour.

Gymnosophister, d. e. nøgne Vismænd, kaldte Grækerne de gamle indiske vise, der levede som Eneboere, kun bar faa Klæder og helligede sig til stille Betragtninger og strænge asketiske Øvelser. Til dem hørte Kalanos, der opbrændte sig selv i Alexander d. stores Nærværelse.

Gymnosphermer, d. s. s. Nøgenfrøede.

Gynge Herred, s. Gjønge.

Gynger, s. Hængesæk.

Güns, Stad i Ungarn, 23 M. v. for Buda-Pest. 7,000 I. Fabrikation af Klæde, Læder og Potaske. Staden forsvarede sig tappert mod Tyrkerne 1532. I Omegnen stærk Frugt- og Vinavl.

Günther, et almindeligt Navn i Greverne, nu Fyrsterne af Schwarzburgs Familie, ligesom Henrik i Reußernes. G., Greve af S.,

f. 1304, udmærkede sig i Kejser Ludvig af Bayerns Tjeneste samt i den thüringske Grevekrig 1344 og blev efter Ludvigs Død af Kurfyrsterne af det bayerske Parti valgt i Frankfurt a. M. til tysk Konge mod Carl IV 30 Jan. 1349. Men under Tilberedelserne til Kampen mod denne blev han allerede i Maj syg, man mente af Gift, frasagde sig Kronen mod en Sum af 20,000 Mark Sølv og døde kort derefter i Frankfurt 14 Juni 1349. Han blev begravet i Domkirken i Frankfurt, hvor 1352 et Mindesmærke blev opreist over ham. — En senere G., Greve af G., f. 1529, d. 1583, var den første danske Anfører i den nordiske Syvaarskrig 1563—64 og erobrede Elfsborg; s. Frederik II af Danm.

Günther, Albert Carl Ludw. Gotthilf, tysk Zoolog, f. 1830 i Eslingen, blev Assistent ved British Museum i London og fra 1875 Bestyrer af dettes zool. Afdeling, hvor han navnlig har indlagt sig store Fortjenester af Afdelingen for Krybdyr og Fiske, over hvilke han har udgivet store deskriptive Fortegnelser, f. Ex. »Catalogue of Serpents«, »Catal. of Batrachia salientia« (1857), »Catal. of Fishes« (8 Bd., 1858—71); desuden har G. forfattet mange herpetologiske og ichthyologiske Afhandlinger i »Annals and magazine of natural history« samt i det londonske zoologiske Selskabs og Royal Society's »Transactions« og »Proceedings«, af hvilke hans Monographi af Hatteria (nyseelandsk Øgleform) og Ceratodus (nyhollandsk Lungefisk) fortjene at fremhæves; af større Værker har han udgivet »Reptiles of India« (1864) og i Forening med Playfair »Fishes of Zanzibar«, end videre en ichthyologisk Haandbog: »Introduction to the study of fishes« (1880). Før sin Overflyttelse til England har G. bl. a. udgivet „Die Fische des Neckars" (1853).

Günther, Ant., philosophisk og theologisk Forfatter, f. 1783 i Lindenau i Böhmen, blev præsteviet 1820, levede senere i Wien optagen af philosophiske Studier og døde der 1863. G. er en af de faa katholske Theologer, der have taget Del i philosophiske Forhandlinger. Især har han sysselsat sig med Forholdet mellem Philosophien og Dogmet og traadte skarpt op imod Hegel og Herbart. Aphoristisk-springende i sin Fremstilling, fuld af Lune og Vid, der undertiden nærmer sig til det burleske, har han aldrig været i Stand til at give sine speculative Undersøgelser en systematisk Afslutning. I Modsætning til den pantheistiske Monisme gaar G. tilbage til den cartesianske Dualisme mellem Gud og Skabningen og søger i en Art theosophisk Creationslære at begribe Verdens Oprindelse fra Gud. G. tog ogsaa Del i den mellem Möhler og Bauer førte Strid om Forholdet mellem Katholicisme og Protestantisme. 1857 bleve G.s samtlige Skrifter satte paa Index; G. underkastede sig som god Katholik denne Dom.

Günther, Frederik, Søn af en Holstener, f. 1581 i Helmstedt i det Brunsvigske, blev 1615 bekjendt med Christian IV under dennes Ophold i Tyskland og ansat som Secretær i hans tyske Cancelli; som Kammersecretær, hvortil han udnævntes 1621, gik de allerfleste Expeditioner til Udlandet gjennem ham, og desuden anvendtes han hyppig til diplomatiske Sendelser. Han var en meget dygtig Forretningsmand og særdeles yndet af Kongen. D. 1655.

Günther, Joh. Chr., tysk Digter, f. 1695 i Schlesien, skulde studere Medicin i Wittenberg, men ulykkelig Kjærlighed styrtede ham ind i et vildt Liv. Til sidst maatte han leve af Venners og Bekjendtes Naade, vankede hjemløs om, forfaldt til Drukkenskab og døde 1723. Hans Sange og Oder have med afvexlende Redspænding geniale Glimt, og selv hans Cynisme og Raahed er bedre end Samtidens, særlig den schlesiske Skoles, Pedanteri. Et Udvalg af hans Digte findes i „Müllers Bibliothek deutscher Dichter des 17ten Jahrh." (10 Bd.), hans samlede Digte udkom 1723 (6te Opl. 1764); Hoffmann v. Fallersleben, Roquette og Tittmann have forfattet monographiske Arbejder over ham.

Günzburg, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg ved Floden Günz's Udløb i Donau, 13 M. v. n. v. for München. 4,000 I. Bro over Donau. Stort Slot. Kvægmarkeder. Romerske Oldtidsminder. Ved G. sejrede Franskmændene 9 og 10 Oct. 1805 over Østerrigerne.

Gynækologi, Læren om Kvindesygdommene og deres Behandling. **Gynækolog,** den Læge, der specielt giver sig af hermed.

Gypling [jyp], norsk, Grønskolling, En, som er for ung til at være rigtig Mand; bruges især som Skjældsord.

Gyroskop. Naar et roterende Legemes Masse er fordelt symmetrisk om dets Omdrejningsaxe, saa modtager denne intet Tryk fra nogen Side og kaldes en fri Axe; Legemet har da under Rotationen en Bestræbelse efter at holde Axen i uforandret Stilling. Virker der nu en Kraft udefra paa Axen, som søger at forandre dens Retning, saa opstaar der en Forskydning af Axen i en Retning, der er vinkelret paa Kraftens Retning; dette vises ved Hjælp af et G. Fessels G. er construeret saaledes: en Messingskive, som i Randen er udvidet til en tyk Ring, er drejelig om en Staalaxe, der er vinkelret derpaa i dens Centrum; denne Axes Endepunkter hvile let i en større Messingring, som er inden for en endnu større Messingring og saaledes befæstet i denne, at den kan dreje sig deri om en Diameter, der er vinkelret paa Staalaxen; til denne yderste Ring er fæstet en lang Stang, som gaar radiært ud, og et Punkt af denne Stang, lidt fra Ringen, er Hvilepunkt, saa at Stangen kan dreje sig frit om dette baade vandret og lodret (dette kan ske derved, at der paa en lodret Spids hviler en lille Metalgaffel, hvis Grene gaa opad og afgive Taplejer for en vandret Axe, der er befæstet paa Stangen); paa denne Maade er der sørget for den frie Bevægelighed af Staalaxen til alle Sider. Dette Ringsystem virker altsaa med sin Vægt paa den ene Ende af Stangen, og ved en forskydelig Vægt paa den anden Side af Hvilepunktet kan man holde det i Ligevægt. Vi ville nu tænke os den forskydelige Vægt anbragt nær Hvilepunktet og Stangen holdt i en skraa Stilling med Ringsystemet øverst; ved en Snor, der vikles op paa Staalaxen og derefter trækkes rask af, kan Axen og

den derpaa siddende Skive sættes i hurtig Omdrejning, og overlades Apparatet dernæst til sig selv, synes Tyngdens Indflydelse derpaa at være ophævet, thi Ringsystemet falder ikke ned paa Grund af dets Overvægt, det hele drejer sig derimod om en lodret Axe i den Spids, hvorpaa det hviler, og det i en Retning, som er modsat den, i hvilken Skivens øverste Punkter bevæge sig. Først naar Omdrejningshastigheden aftager til en vis Grad, begynder Ringsystemet at synke. Flyttes den forskydelige Vægt efterhaanden længere bort fra Hvilepunktet, bliver Omdrejningen om Spidsen stedse langsommere, indtil den ophører, naar der netop er Ligevægt, og gaar over til en Drejning i modsat Retning, naar Overvægten kommer paa den forskydelige Vægts Side. Disse Forhold har Poggendorff forklaret, men en fuldstændig Theori er given af Euler. Det bekjendte Legetøj Toppen grunder sig herpaa. G.s omtalte Egenskab har Foucault benyttet til en directe Paavisning af Jordens Axeombrejning.

Gyrotrōp, d. s. s. Commutator, tjener til at forandre den elektriske Strøms Retning.

Gyrovāger kaldtes siden det 5te Aarh. i Italien og Nordafrika de Munke, der førte et omflakkende Vagabondliv.

Gysel Hissar, Stad i Lilleasien, 12 M. s. ø. for Smyrna. 30,000 I. Betydelig Bomuldsindustri og Handel. Jernbaneforbindelse med Smyrna.

Güstrow, Stad i Mecklenburg-Schwerin, 7 M. ø. til n. for Schwerin. 12,000 I. Seværdig Domkirke, gammelt Slot, der nu er Arbejdshus, og stort Raadhus. Fabrikation af Tobak, Brændevin, Øl og Jernstøbegods. Stort Uldmarked. Hestemarkeder og Hestevæddeløb.

Gytjebad [jyti], Slambad, s. **Bad**.

Gützlaff, Carl, f. 1803 i Pyritz i Pommern, kom 1821 i den Jänikeske Missionsanstalt i Berlin, hvorfra han 1823 blev sendt til det hollandske Missionsselskab i Rotterdam. 1826 kom han til Batavia, gjorde Bekjendtskab med de derboende Chinesere, ægtede en rig Englænderinde og begyndte at forberede sig til at blive Missionær i China. 1828 drog han først med den engelske Missionær Tomlin til Bangkok i Siam, hvor han oversatte Bibelen paa Siamesisk. 1831 flyttede han til Macao; herfra udbredte han christelige Tractater paa Chinesisk, begyndte tillige med Medhurst en Oversættelse af det nye Test. paa Chinesisk, stiftede sammen med Morrison et Selskab for nyttige Kundskabers Udbredelse i China, udgav et chinesisk Tidsskrift og foretog flere Rejser til det indre af Landet. 1835 blev han første Tolk hos de britiske Autoriteter i China, hvilket blev til Skade for hans Missionsgjerning; men under den chinesisk-engelske Krig og ved Fredsslutningen 1842 ydede han Englænderne betydelige Tjenester. 1844 grundlagde G. en chinesisk Forening for ved indfødte Missionærer at udbrede Evangeliet i de indre Egne af China. For at skaffe Missionen Understøttelse rejste han 1848 til Europa, vendte 1851 tilbage til China, men døde kort efter sin Ankomst i Hongkong 9 Aug. s. A. Blandt hans Skrifter er det mest bekjendte: „Geschichte des chinesischen Reichs" (1847).

Gyula [djülla], Stad i Ungarn ved Floden Hvide Kørøs, 27 M. s. ø. for Buda-Pest. 17,000 I. Betydelig Vinavl og Kvæghandel.

Gyulay, Franz [djüllaj], Greve, østerrigsk General, f. 1798 i Pest, Søn af **Ignaz G.** (f. 1763, d. 1831), som udmærkede sig i Krigene mod Frankrig 1793—1814. Takket være Hoffets Yndest rykkede G. meget hurtig op, blev 1846 Feltmarschallieutenant og n. A. Øverstbefalende i Kystdistricterne. Her forstod han 1848—49 at holde de fjendtlige Krigsskibe borte og at bevare Flaaden for Østerrig; han var derefter et Aars Tid Krigsminister og begyndte Omorganisationen af den østerrigske Hær. I Juli 1850 blev G. Felttøjmester og Gouverneur i Milano, hvor han optraadte med stor Strænghed, og 1857 efter Radetzkys Død Øverstbefalende i Norditalien. 1859 sattes G. i Spidsen for Hæren og gik rask over Tessin, men tøvede nu med at rykke videre frem og gav derved de franske Tropper Tid til at nærme sig. Følgen deraf var, at G. blev slaaet først ved Montebello og Palestro og, efter at være gaaet tilbage over Ticino, i det store Slag ved Magenta. Nu afgik G. som Hærens Chef, men kæmpede tappert ved Solferino i Spidsen for sit Regiment; han døde 1868.

Gyvel (Sarothamnus vulgaris), buskagtig Bælleplante med oprette, risformede, stive, kantede Grene, 3koblede eller paa de yngre Grene enkelte Blade, gule Blomster, som sidde 1—2 sammen i Bladhjørnerne, aflange, fladtrykte, randhaarede Bæller. Den er vildtvoxende overalt i Europa paa Bakker og Lyngheder og bidrager ofte til at give Egnen et charakteristisk Udseende. I Danmark er den almindelig i Jylland s. for Limfjorden og ved Helsingør, ellers kun hist og her. I Norge meget sjælden, kun funden ved Christianssand. Flere Arter af samme Slægt voxe vildt i Sydeuropa.

Gyöngyös [djøndjøsch], Stad i Ungarn, 10 M. ø. n. ø. for Buda-Pest, smukt liggende ved den sydlige Fod af Matrabjerget. 16,000 I. Frugt- og Vinavl og Handel med Landbrugsprodukter. Jernholdig Kilde.

Gyørgyö-Szent-Miklós [djørdjøh-sænt-miklohsch], Flække i Transsylvanien, 20 M. n. ø. for Hermannstadt. 6,000 I. Handel med Kvæg og Trævarer.

Gæa, hos Grækerne Jorden ell. Jordgudinden, Datter af Chaos; først blev hun Moder til Uranos (Himlen) og Pontos (Havet) og til Bjergene; senere ægtede hun sin førstefødte Søn Uranos, ved hvem hun blev Moder til de hundredarmede Kæmper (Hekatonchirerne ell. Centimanerne), til Kykloperne og endelig til Titanerne. Den yngste af sidstnævnte, Kronos (Saturnus), stødte sin Fader Uranos fra Tronen. Af den lemlæstede Uranos's Blod, som hun opfangede, fødte hun Erinnyerne og Giganterne; ved sin yngre Søn Pontos blev hun Moder til Nereus, Thaumas, Phorkys og Keto. Endskjønt G. blev trængt noget tilbage af de senere Guder, vedblev hun dog at staa i stor Anseelse; navnlig dyrkedes hun som den Gudinde, der formaaede at forudsige det tilkommende; Æschylos fremhæver udtrykkelig, at det berømte Orakel i Delphi oprindelig havde været G.s, og at det fra hende var gaaet over til hendes Datter Themis; efter denne fulgte

en anden af G.s Døtre Phøbe, der blev Moder til Leto (Latona), til hvis Søn Apollon Oraklet endelig gik over. — Hos Romerne svarer Tellus til G.

Gähler, Peter Elias, dansk General, f. 1718, Søn af en Generalkrigscommissær Caspar G., som blev adlet 1749 og døde 1759, blev 1758 Generalmajor i Rytteriet og 1763 Chef for et af Departementerne i Krigsdirectoriet under Grev St. Germain, 1767 Medlem af det nye Generalitetscollegium (samt Generallieutenant) og i Juni 1770 Præses for samme. G. var en af dem, der tidligst støttede Struensee, og tog virksom Del i hans Reformer, ogsaa uden for det militære Omraade; men han søgte senere at holde igjen, især mod Struensees Udnævnelse til Cabinetsminister som formentlig stridende imod Kongeloven. G. blev indviklet i Struensees Fald, fængsledes 17 Jan. 1772 og blev i Juni s. A. afsat ved kgl. Resolution, uden at nogen egentlig Brøde kunde godtgjøres; han forvistes til Vejle, hvor han døde 1783. Hans Hustru (født Ahlefeld), f. 1747, var nøje knyttet til Dronn. Caroline Mathilde og blev 1772 fængslet tillige med sin Ægtefælle, men efter 4 Maaneders Forløb løsladt som aldeles uskyldig. 1792 ægtede hun en preussisk General Goltz, men døde i Brudenatten. G.s Æt gik til Tyskland og blev 1838 optagen i den bayerske Adel.

Gæler, rettere Gaeler, s. Kelter.

Gærdesmut (Troglodytes europæus), en af vore mindste Fugle, hører til Sangernes Gruppe; den har en mere undersætsig Bygning end de andre Arter, et tyndt, næsten lige Næb, korte, lidt nedhængende Vinger og kort, opstaaende Hale og er brun med mørkere Tværlinjer; det er en yderst livlig lille Fugl, der hopper fra Kvist til Kvist og smutter gjennem Buske, Hegn osv. Den bliver i Danmark og Skandinavien Vinteren over og ses da især i Nærheden af Vand eller i Haver. G. lever af Insekter og bygger en fast og temmelig kunstig, kuglerund Rede, med en Aabning paa den ene Side, af Mos, indvendig udklædt med Fjer eller Uld og anbragt i en Busk eller i et Hul i et Træ.

Gärtner, Carl Chr., tysk Digter og Kritiker, f. 1712, blev som Student i Leipzig Ven af Gellert og Rabener. Da han havde skilt sig fra Gottsched, deltog han med Cramer, Schlegel, Rabener, Gellert, Klopstock og flere yngre Digtere i Redactionen af „Bremische Beiträge", der havde en ikke ringe Indflydelse i den tyske Literaturhistorie. G. var uden Betydning som Digter, men havde Fortjeneste som sine Venners Raadgiver og Leder. Han døde 1791 som Professor ved Colleg. Carolinum i Brunsvig.

Gärtner, Friedr. v., tysk Bygmester, f. 1792 i Koblenz, d. 21 Apr. 1847 i München, blev 1820 Professor i Architekturen i München, hvor han opførte Isarthor og byggede Ludvigskirken i byzantinsk Stil, som senere smykkedes med Malerier af Cornelius, Wittelsbacherpalais i gotisk Stil og flere andre Bygninger. 1840 fuldendte han det kongel. Palais i Athen, der var opført efter hans Plan; Restaurationen af Domkirken i Bamberg skyldes ligeledes ham. — Hans Søn, Friedr. v. G., f. 1824 i München, nyder Anseelse i Tyskland som Architekturmaler.

Gætuler, i Oldtiden et Nomadefolk i Afrika i det indre Libyen, s. for Mauretanierne og Numiderne, hvor nu Tuarikerne bo. Deres Land hed Gætulia.

Göckingk, Günther v., tysk Digter, f. 1748 i Nærheden af Halberstadt, udmærkede sig som administrativ Embedsmand i preussisk Tjeneste; d. 1828 i Berlin. I sit literære Liv sluttede han sig nærmest til Bürger og til den Gleimske Kreds, og hans Digtning udmærker sig fremfor en stor Del af den samtidige Poesi ved sand og sund Følelse og jævn Naturlighed, men forfalder ikke sjælden til bred Trivialitet. Hans bedste Digte findes blandt de for det meste til bestemte Personer rettede „Episteln" og i hans „Lieder zweier Liebenden"; men ogsaa hans Epigrammer ere ofte vellykkede. Hans „Sämtliche Gedichte" udkom 1780—82 i 3 Bd. (4de Udg. i 4 Bd. 1821).

Göding, Stad i det østerrigske Markgrevskab Mähren ved Floden March, 7 M. s. s. ø. for Brünn. 7,000 I. Kejserlig Tobaksfabrik og Schæferi. Kvæg- og Uldmarkeder.

Gødning, Fællesnavn for alle de Stoffer, som man anvender til Næring for Planterne, hvor Jorden ikke selv indeholder et tilstrækkelig rigeligt Forraad heraf, hvad enten dette af Naturen har manglet i Jorden, eller de dyrkede Planter efterhaanden have borttaget det. Den sædvanlige G. er Staldgødning eller Husdyrenes Udtømmelser i Forbindelse med Halmstrøelse. Skjønt denne G. er forholdsvis meget omfangsrig, da ¾—⅘ af dens Masse er Vand, maa den dog anses for Normalgødningen, fordi den indeholder alle de Stoffer, hvoraf Planterne bestaa, i opløselig Tilstand, og tillige under Opløsningen i Jorden tjener til at gjøre Bestanddele af denne tilgængelige for Planterne. Staldgødning er imidlertid ingen ensartet Masse, da dens Indhold afhænger ikke alene af de forskjellige Fodringsmidler, der gives Kreaturerne, men ogsaa af Dyrenes Art, Alder og Foderstand, samt af, hvor længe og hvorledes G. er bleven opbevaret, indtil den bringes i Jorden. G. vil i samme Grad være god, som den hidrører fra velnærede, voxne Kreaturer, udbringes og spredes i nogenlunde frisk Tilstand paa Marken og under Opbevaringen har været holdt jævnt fugtig uden at være udvasket af gjennemsivende Vand. Dette naas uden Tvivl fuldstændig, hvor G. bliver liggende og sammentrampes i Stalden af de løsgaaende Kreaturer, indtil den føres paa Marken; men Erfaring viser ogsaa, at G. uden væsentligt Tab kan opbevares i flere Maaneder paa en vel indrettet Mødding under aaben Himmel. Da en Del Planter, der ere forsynede med brede og talrige Blade, kunne betragtes som berigende for det dyrkede Jordlag (Madjorden), idet de indsuge Kulsyre- og Kvælstofforbindelserne fra Luften og ved deres dybtgaaende Rødder forøge Forraadet af opløselige Mineralbestanddele i Jorden, er det en vigtig Regel i Agerbruget at lade saadanne Planter vexle med de egentlige Kornsorter; og paa magre Jorder, der i en vis Række kun kunne afgive faa Afgrøder, benytter man saadanne Sædarter som Boghvede, Spergel,

Lupiner, Bønner osv. umiddelbart til G. for en Kornafgrøde, idet man nedpløjer Afgrøden før Modningen, altsaa uden først at benytte den til Foder for Kreaturerne. Denne G. kaldes derfor ogsaa **Grøngødning**. — Et virksommere Middel til at bibringe Jorden visse faste Bestanddele, som den maatte mangle, er **Mineralgødningen**, hvortil høre Kalk, Gips osv. samt den for os vigtigste, Mergelen. I et velordnet Jordbrug tilberedes desuden en **Blandingsgødning** (s. **Compost**), som bestaar af al Slags Opfejning, Affald i Husholdningen, der ikke finder anden Anvendelse, Aske, Sod osv. Men da Udbyttet af Jorden staar i nøjeste Forhold til den Mængde af Næringsstoffer, man kan bibringe den, vil Landmanden endnu ofte med Fordel kunne anvende et Tilskud af G. ud over det, som Avlsbruget selv kan afgive; og efter at man ved Hjælp af Agerbrugschemien er kommen til Kundskab om, hvilke Grundstoffer Planterne som oftest savne i tilstrækkelig rigeligt Forraad, er det efter 1840 blevet en vigtig Gjenstand for Undersøgelse, hvorledes disse bedst og billigst tilvejebringes. Der staar herefter et ikke ringe Antal Gødningsmidler til Landmandens Raadighed, som kunne sammenfattes under Navnet **Handelsgødning**; hertil høre foruden en Del kunstige Gødningsprodukter Guano og Chilisalpeter, der ere de vigtigste Kilder til fordøjeligt Kvælstof, Bengødning eller Ben i let opløselig Tilstand, der tilbagegiver Jorden den phosphorsure Kalk, som den stadig berøves i Lande, der udføre Korn og Mælkerifrembringelser. Paa Grund af deres Kostbarhed og som oftest ensidige Egenskaber kræver Benyttelsen af de i Handelen forekommende Gødningsarter megen Skjønsomhed fra Landmandens Side, og han maa ved Valget blandt disse undersøge, ved hvilke Gødningsarter han billigst erholder netop de Gødningsstoffer, han tror at behøve, og ikke lade sig vildlede af den overfladiske Betragtning, hvilket Gødningsprodukt der erholdes i størst Mængde for en vis Pengesum. Handelsgødningen er et Middel til at hæve Landbruget til en Industri, der aabner en vid Mark for Anvendelse saa vel af Kundskaber som af Capital.

Gødningsbænk, ogsaa Møgbænk eller „Mistbænk", Benævnelse paa et Slags ganske lave Drivkasser, som Gartnerne benytte til Drivning af Køkkenvæxter og Blomster. Der tilvejebringes Varme i dem ved Hjælp af Hestegødning eller Blade, undertiden Bark og Tang, som lægges lagvis til en Højde af et Par Alen, og hvorpaa der anbringes Rammer med tilhørende Vinduer.

Gödöllö [gōddølløh], Flække i Ungarn, 3 M. ø. n. ø. for Buda-Pest, med 4,000 I. og et prægtigt, kongeligt Slot med stor Dyrehave og Fasaneri.

Göllheim, Flække i Konger. Bayern, Prov. Pfalz, 5 M. n. v. for Speyer. 2,000 I. Kejser Adolph af Nassau blev her 1298 overvundet af Modkejseren Albrecht af Østerrig.

Gölnicz, Bjergstad i Ungarn, 4 M. n. v. for Kaschau. 5,000 I. Betydelig Kobber- og Jærnproduktion.

Gøpel betegner i Bjergværkerne de til Ophejsning af Malmene, Pumpning o. l. benyttede Kraftmaskiner, ofte med Tilføjelse af den specielle Art: Hestegøpel, Vandhjulsgøpel osv.

Göppert, Heinr. Rob., tysk Botaniker, f. 1800 i Schlesien, 1832 Professor ved Universitetet i Breslau, 1851 Directeur for den botaniske Have smstds., af hvis Opkomst han har megen Fortjeneste, d. 1884. G. har udgivet talrige pharmaceutiske, chemiske, medicinske og botaniske Skrifter, af hvilke sidste navnlig hans Bearbejdelser af Forverdenens Planter ere af Vigtighed; blandt disse kunne fremhæves „Die fossilen Farrnkräuter" (1836), „Die Gattungen der fossilen Pflanzen, verglichen mit denen der Jetztzeit" (1841—42), „Ueber die Entstehung der Steinkohlenlager aus Pflanzen" (1848), „Monographie der fossilen Coniferen" (1850).

Göppingen, Stad i Württemberg, Donaukredsen, 5 M. ø. for Stuttgart, ved Floden Fils. 11,000 I. Kgl. Slot. Mineralkilde med Badeanstalt. Betydelig Industri i Uld, Bomuld, Læder, Papir og Bijouteri.

Göran Persson [jö], s. **Persson**.

Göransson, Joh. [jö], svensk Oldgransker, f. 1712 i Vermland af Bondeforældre, blev 1740 Student, 1755 Præst i sin Fødeby Gilberga og døde der 1769. Blandt G.'s Skrifter, som i lige høj Grad vidne om stor Flid og Æventyrlighed i Anskuelser, mærkes en Udgave af Gylfaginning »De yfverborna Atlingars eller Sviogötars ok Nordmänners Edda« (1746), en Udgave af Voluspå »De yfverborna Atlingars etc. patriarkaliska lära« (1750), samt »Bautil, det är alle Svea ok Göta Rikens runstenar« (1750), der længe var et uundværligt Hjælpemiddel ved Studiet af Runemindesmærkerne.

Görbersdorf ved Warmbrunn i Schlesien, 1,700 F. højt, i en beskyttet Dal, bekjendt Sanatorium for Brystsyge, som hele Aaret rundt underkastes en væsentlig hygieinisk Behandling med rigeligt Ophold i Luften, Lungegymnastik, Doucher og styrkende Kost. Der er i G. nu to saadanne Anstalter, af hvilke den ældste er stiftet 1854 af Dr. Brehmer, som i det hele har stor Fortjeneste af at have indført den ovenfor omtalte Behandling af Lungesvindsoten.

Görbitz, Johan, norsk Maler, f. i Bergen 1782, fik sin Uddannelse væsentlig i Tyskland og Frankrig (Paris). Hans Portræter (navnlig Miniaturer) ere højst charakteristiske; mindre fremtrædende var han som Landskabsmaler. I de sidste Decennier af sit Liv boede han i Christiania, hvor han døde 1853.

Görgei, Arthur [gör], ungarsk General, f. 5 Febr. 1818 i Grevskabet Zips i Ungarn af en protestantisk Adelsslægt, traadte 1837 ind i den ungarske Nobelgarde og 1842 som Lieutenant i et Husarregiment, men forlod 1845 Militærstanden for at studere Chemi i Prag. I Marts 1848 kom G. til Pest og søgte en Lærerpost i dette Fag, men indtraadte derpaa i Honveds som Capitain. I Aug. blev han Major og sendtes til Kroatien, hvor han 1 Oct. lod den unge Grev Zichy hænge som Landsforræder, fordi han stod i Forbindelse med Jellacic, hvilken Strænghed gjorde megen Opsigt og hendrog alles Opmærksomhed paa G. Da G. end videre havde hjulpet til at fremtvinge General Roths Overgivelse, blev han som Oberst

sendt til Hæren ved Leitha, Grænsefloden mod Østerrig, og i Nov. General for denne. Med stort Mesterskab og under stadige Fægtninger trak han sig i Dec. tilbage for de fremtrængende Østerrigere lige til Karpatherne og udstedte i Jan. 1849 i Waitzen en Proclamation til Hæren, hvori han udtalte sig for det østerrigske Monarchis Bevarelse og for den lovlige Forfatning. Da han derved vakte politisk Mistanke imod sig, fik Dembinski Overcommandoen; G. tøvede en Stund med at underkaste sig og modarbejdede siden hans Planer, saa at han endog ved at komme for sent medførte Nederlaget ved Kapolna 26—28 Febr. og som Følge deraf Dembinskis Fjærnelse. I Apr. fik G. selv Overcommandoen og viste udmærket Dygtighed; i kort Tid vandt han en Række Sejre, undsatte Fæstningen Komorn og trængte Østerrigerne tilbage til Presburg, men vilde ikke forfølge dem, skjønt han maaske derved kunde have givet Krigen et andet Udfald, og vendte sig imod Buda, som han indtog ved Storm 21 Maj. Til Løn blev G. udnævnt til Krigsminister uden at opgive Anførselen over Hæren; men han forblev nu staaende uvirksom i flere Uger ved Komorn. Da han ikke vilde adlyde Regeringens Paalæg, blev han afsat, men hans Officerer nægtede Lydighed, og Kossuth maatte give efter. Efter at have tabt Slaget ved Komorn 11 Juli trak G. sig tilbage til Theiß under glimrende Fægtninger og gik i Aug. til Arad, hvor efterhaanden alle de ungarske Troppeafdelinger samledes. Her nedlagde Kossuth 11 Aug. sin Myndighed og udnævnte G. til Dictator, og denne, der siden 21 Juli havde staaet i Forbindelse med Russerne, sluttede strax Capitulationen i Vilagos, hvorved den ungarske Hær uden nogen Betingelse overgav sig. En stor Del højere Officerer bleve derfor senere hængte efter Standretsdom, medens G. selv blev benaadet. Han levede „interneret" i Klagenfurt indtil 1867, men betragtedes af sine Landsmænd som Forræder. Hans Forsvarsskrift „Mein Leben u. Wirken in Ungarn 1848—49" (2 Bd., 1852) indeholder de haanligste Domme om Kossuth, de andre Generaler og den ungarske Hær, især Honvedstropperne. 1867 vendte G. tilbage til Ungarn, blev 1872 ansat ved en Jærnbane i Transsylvanien, men har nu trukket sig tilbage til Privatlivet.

Görkau, Stad i Böhmen, 11 M. n. v. for Prag ved Foden af Erzgebirge. 5,000 J. Fabrikation af Bomuldsvarer, Papir og Roesukker; Ølbryggeri.

Görlitz, Stad i den preussiske Prov. Schlesien ved Floden Lausitzer-Neisse, 20 M. v. for Breslau. 55,000 J. (1885). Regelmæssig bygget Stad med smukke Omgivelser. Blandt de offentlige Bygninger fremhæves Peterskirken med berømt Orgel og en Klokke paa 232 Centner. Fabrikation af Uldstoffer, Læder, Tobak, Maskiner og Jærnbanevogne. Store Kornmarkeder og betydelig Handel. Prægtig Viaduct over Neissedalen, 115 F. høj, c. 1,500 F. lang.

Görner, Karl Aug., tysk Skuespiller og dramatisk Forfatter, f. 29 Jan. 1806 i Berlin, modtog allerede som Dreng sin første Uddannelse for Scenen af Ludv. Devrient, debuterede, efter hemmelig at have forladt sit Hjem, 16 Aar gl. paa Theatret i Stettin, blev i sit 19de Aar Directeur for et omrejsende Selskab, men engageredes snart som Charakterskuespiller ved Hoftheatret i Strelitz og blev senere dettes Directeur; da det 1848 ophævedes, gik han til Berlin og efter en Aarrækkes Virksomhed ved forskjellige af denne Bys Scener til Hamborg, hvor han forblev indtil sin Død, 9 Apr. 1884, først som Charakterskuespiller ved „Stadttheater", dernæst fra 1869 som Overregisseur ved „Thaliatheater". Som dramatisk Forfatter var han overordentlig frugtbar, og de mere vellykkede af hans Arbejder, af hvilke især mange Charakterbilleder i én Akt, Eventyr- og Julekomedier have gjort Lykke, ere prægede af samme jævne Naturlighed, der udmærkede hans Spil. Han udgav dem samlede under forskjellige Titler, som „Almanach dramatischer Bühnenspiele" (11 Bd., 1851—68), „Kinder-Theater" (6 Bd., 1855—56), „Lustspiele" (2 Bd., 1856—72), „Weihnachts-Märchen-Komödien" (1879) o. fl.

Görres, Jak. Jos. v., tysk Forfatter, f. 25 Jan. 1776 i Koblenz, blev tidlig fyldt af den franske Revolutions Ideer, skrev et Flyveskrift om den evige Fred, hvori udtaltes Had til Tyrannerne, og udgav 1797 „Das rothe Blatt", der med stor Aabenhed fremstillede hans Anskuelser. 1799 gik G. med en Deputation til Paris for at bede om Rhinlandenes Indlemmelse i Frankrig, blev derefter Lærer i Naturvidenskaberne ved Gymnasiet i sin Fødeby og skrev i de næste Aar en Række physiologiske Skrifter. 1806 gik G. til Heidelberg, slog her om og sluttede sig til Romantikerne, samt udgav „Die deutschen Volksbücher" (1807), hvilket Værk 1817 fulgtes af „Altdeutsche Volks- u. Meisterlieder", og „Mythengeschichte der asiatischen Welt" (1810). G. blev Medlem af „Tugendbund" og udgav for at vække Tyskernes Nationalfølelse fra Jan. 1814 „Der Rheinische Mercur", der gjorde stor Opsigt, men forbødes to Aar efter. Et Skrift „Deutschland und die Revolution" (1820), hvori han skarpt angreb den preussiske Regering, nødte ham til at flygte til Frankrig og Schweiz, og han skrev derfra flere aandrige, men uklare politiske Flyveskrifter, medens han samtidig bearbejdede Firdusis persiske Heltedigt. 1827 blev G. Professor i Historie i München og udgav 1837—45 en Række Skrifter, vedrørende Bevægelsen i den katholske Kirke, idet han, den fordums radicale, stillede sig paa et ultrakatholsk Standpunkt, samt et stort Værk om „Den christelige Mystik" (4 Bd., 1836—42) og et Par ethnographiske Afhandlinger: „Japhetiderne og deres Hjemstavn i Armenien" og „Kelterne i Gallien" (1844—45). G. døde 29 Jan. 1848. Hans samlede Skrifter udgaves 1854—60 i 8 Bd. og hans Breve 1858—74 i 3 Bd.

Görtz, Georg Heinr. v. Schlitz, genannt v., f. 1668 af en frankisk rigsfriherrelig Slægt, traadte omtr. 30 Aar gl. i holstensk Tjeneste, blev efter Hertug Frederik IV.s Død som Gehejmeraad Medlem af Regeringen og ved Administratoren Christian Augusts Yndest eneraadende Minister, efter at det var lykkedes ham at styrte sin Medbejler Wedderkop. Medens Carl XII endnu opholdt sig i Tyrkiet, optraadte G. med dennes Samtykke med Mæglingsforslag hos de mod Sve-

rige fiendtlige Magter, men førte ved Siden deraf særlige Underhandlinger, der, da de foretoges i den Hensigt, gjennem et Giftermaal med Storfyrstinde Anna at sikre Hertugen af Holsten Tronfølgen i Sverige, vakte Kongens Mishag. Da Carl XII var kommen tilbage fra Tyrkiet, indsandt G. sig i Stralsund som holstensk Afsending. Ved sine dristige, men vægtige Forslag til at skaffe Midler til Krigens Fortsættelse og derved til Opnaaelsen af billige Fredsvilkaar vandt han Kongens uindskrænkede Tillid. Uden at blive svensk Undersaat og uden at opgive sin Stilling som holstensk Minister udnævntes G. til Chef for Finansstyrelsen, med hvilken Stilling tillige forenedes en vidtudstrakt Indflydelse paa Militærforvaltningen og de diplomatiske Forhandlinger. G.s Planer gik ud paa, medens han ved Tvangslaan og et udstrakt Creditsystem muliggjorde nye Rustninger, at slutte Fred med en af Sveriges Hovedfjender, hvorfor han indledede Underhandlinger med Czar Peter som den paa en Gang farligste og mest imødekommende af dem alle. Men Underhandlingerne med Rusland strandede paa Carl XII.s Utilbøjelighed til Landafstaaelse, og ved sine Finansoperationer havde G. vakt en dyb Uvilje imod sig i Landet. Ved Carl XII.s Død lodes G. uden Beskyttelse; han blev fængslet paa Befaling af Frederik af Hessen, som i ham saa en farlig Støtte for Hertugen af Holstens Arvekrav. Med Tilsidesættelse af de lovlige Former blev han stillet for en extraordinær Domstol, dømtes til Døden „for landsfordærvelige Raadslagninger“ og henrettedes $\frac{20 \text{ Febr.}}{3 \text{ Marts}}$ 1719 i Stockholm.

Görz, 1) tidligere en Prov. af Kongeriget Illyrien, udgjør nu en Del af det østerrigske Landskab, der fører Titlen „Fyrstgrevskabet G. og Gradisca med Markgrevskabet Istrien og Staden Triest“, og som sædvanlig kaldes „Kystlandet“ ell. „Littorale“. Landet, hvortil høre de større Øer Veglia, Cherso og Lussin med flere mindre i Quarnerobugten, er omgivet af Adriaterhavet (Triesterbugten og Quarnerobugten), Venezien og Landskaberne Kärnten, Krain og Kroatien og bestaar af:

	□ M.	Befolkn. 1880.
Triest m. Gebet	1,7	145,000
Görz og Gradisca	53,0	211,000
Istrien	90,0	292,000
	144,7	648,000

hvoraf 321,000 Sydslaver, 276,000 Italienere og 13,000 Tyskere. Efter Religionsbekjendelsen vare 637,000 romersk-katholske, 5,100 Jøder og Resten forskjellige christne Sekter. Landets nordl. Del er opfyldt af Alpebjærge, og mellem Monte Canin og Terglou (9,120 F.) fører Passet Flitscher-Klause ned i Isonzodalen. Floden Isonzo flyder med Hovedretning fra N. mod S., optager Idria og Wippach og flere mindre Floder og falder i Triesterbugten. S. for Bjærglandet og ø. for Isonzo hæver Ternovanerskoven sig til 1,500 F.s Højde og danner Overgangen til det temmelig øde, paa Indsænkninger og Huler rige Karstplateau. Den nordl. Del af Halvøen Istrien hører ogsaa til Karstplateauet og naar i Monte maggiore hen imod Quarnerobugten en Højde af 4,440 F. Det sænker sig fra N. og Ø. mod S. V. gjennem Terrasser til et herligt, frugtbart Bakkeland, der hen imod Halvøens Midte har store Skove af Eg. Den betydeligste Sø er Cepichsøen i den østlige Del af Istrien. Kysten v. for Isonzos Udløb optages af den østlige Del af Lagunen Marana, der ved en Mængde Øer afsondres fra Adriaterhavet. Agerdyrkning og Kvægavl ere Befolkningens Hovederhverv. Af Husdyrene er Faaret det talrigste. De vigtigste Kornsorter ere Hvede og Majs; Vinavlen er meget betydelig og af gode Sorter, ligeledes Frugtavlen (Figen, Meloner, Oliven). Mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{3}$ af Landet er bedækket med Skov, der foruden fortrinligt Tømmer leverer en stor Mængde Galæbler, Egebark og Trækul. Skovplantning har i nyere Tid gjort store Fremskridt i Kystlandet. Bjærgværksdriften er ubetydelig undtagen paa Kul, forskjellige Stenarter og Marmor. Ved Triesterbugten indvindes meget Søsalt. Industrien har kun nogen Betydning for Skibsbyggeriets og de dermed forbundne Beskæftigelsers Vedkommende. Hovedstad Triest. — Landet hørte i den ældre Tid til Illyricum; i det 11te Aarh. fik Greverne af Tyrol det i arvelig Besiddelse, men 1500 bragte Kejser Maximilian I det ind under Østerrig, hvorfra det kun 1809—14 var skilt. 2) G., it. Gorizia, Stad i det østerrigske Kystland ved Floden Isonzo, 5 M. n. n. v. for Triest. 21,000 I. Ærkebispesæde. Nybygget Stad med lige og brede Gader. I den gamle Del er Greverne af G.s Slot, der nu er et Fængsel. I den nye Stad er mange smukke Bygninger. Fabrikation af Silke- og Lædervarer, Lys og Sukker. Betydelig Handel med Silke, Læder, tørrede Frugter, Vin og Trævarer. G. besøges meget som klimatisk Cursted og har en herlig Omegn. Sproget er mest italiensk. 1836 valgte den ved Julirevolutionen fra Frankrig fordrevne ældre Gren af Bourbonerne G. til Opholdssted; Carl X døde her s. A. og hans Søn, Hertugen af Angoulême, 1844.

Göschel, Carl Friedr., tysk Philosoph, f. 1784 i Langensalza i Thüringen, lagde sig efter det juridiske Studium og steg efterhaanden til betydelige Stillinger, indtil han 1845 blev Medlem af Statsraadet i Berlin. 1848 fik han sin Afsked og døde 1862 i Naumburg. I videnskabelig Henseende er han bekjendt som Tilhænger og Forsvarer af den Hegelske Philosophi. Da den Hegelske Skole spaltede sig, blev han Fører for den saakaldte højre Side. Vigtigste Skrifter: „Der Monismus des Gedankens“ (1832), „Hegel und seine Zeit“ (1832), „Von den Beweisen für die Unsterbl. der menschl. Seele“ (1835).

Göschenen, Stad i Cant. Uri i Schweiz, ved Floden Reuß's venstre Bred og ved den gamle St. Gothardsvej. Her begynder den to Mile lange Tunnel, der paa italiensk Side udmunder ved Airolo. Ved G. er en Bro over Reuß og længer mod S. den saakaldte Teufelsbrücke højt over den fossende Flod.

Gößnitz, Stad i Hertugd. Sachsen-Altenburg, ved Floden Pleisse, $1\frac{1}{4}$ M. s. for Altenburg. 5,000 I. Uldmanufakturer.

Götaelv [jö], det sydlige Sveriges betyde-

ligste Flod, Afløbet af Søen Venern, løber ud fra denne ved Venersborg, flyder i sydvestlig Retning gjennem Vestergötland, danner dernæst Grænsen mellem dette Landskab og Bohuslän, indtil den ved Kongelf deler sig i to Arme, af hvilke den kortere, Nordreelv, i noget vestligere Retning falder ud i Elvefjord, medens den længere med Vibeholdelse af Hovedflodens Navn og Retning flyder ud i Rivösfjord. G. har en Længde af c. 12 M. (90 Kilom.); den danner flere betydelige Fald (Trollhättan m. fl.) og Fosser, men disse har man omgaaet eller gjort sejlbare ved Kanaler eller Sluser (Carlsgraf og Gustafs Sluser, Stallbackakanal, Trollhättekanal og Åkerströms Sluser, samt Ströms Kanal og Sluser), og Floden er saaledes sejlbar i hele sin Længde.

Götakanal [jö], som forener Østersøen med Søen Venern og saaledes i Forening med Götaelv aabner en Vandvej tværs igjennem Sverige, er fra Slätbaken (en Vig af Østersøen) trukket gjennem Søerne Botten og Viken (G.s højeste Punkt, c. 300 F. over Havet) til Venern, hvor den udmunder c. $1\frac{1}{2}$ M. n. for Mariestad. Hele dette Sejlløbs Længde er $24\frac{1}{2}$ M. (185 Kilom.), hvoraf c. 12 M. (88 Kilom.) er gravet eller sprængt Kanal med en Dybde af c. 10 F.; den har 58 Sluser, 27 Afløbshvælvinger samt 20 Bassiner og Ladesteder. Lige fra Gustav I.s Regering var der Tid efter anden fremkommet Forslag til Aabningen af et Sejlløb mellem Nord- og Østersøen, men først 1810 ved Grev B. v. Platens ivrige Tilskyndelse blev Kanalens Anlæg besluttet. Arbejderne paabegyndtes under Platens Ledelse allerede s. A. og fuldendtes 1832 med en Bekostning af c. 14 Mill. Kr. 1882 befaredes Kanalen af 3,272 Sejlfartøjer og Baade samt 2,039 Dampfartøjer.

Göta Rike [jö], den gamle Benævnelse for den s. for Tiveden og Kolmården samt de store Indsøer Venern og Vettern liggende Dele af Sverige, eller Landskaberne Öster- og Vestergötland, Dalsland, Småland og (siden 1658) Bohuslän, Halland, Bleking og Skaane, samt Øerne Gotland og Öland. Det er inddelt i 12 Län, indtager lidt mere end $\frac{1}{5}$ af Sveriges Areal og har c. 2,600,000 J. (mere end Halvdelen af Sveriges hele Befolkning).

Göteborg [jøteborj], Sveriges næst Stockholm betydeligste Stabelstad, ligger i en lav, af nøgne Bjærghøjder omgiven Dal paa den venstre Bred af Götaelv, nær dens Udløb. 81,507 J. (1882). G. er Sæde for Landshøvding og Biskop, har 7 lutherske Kirker, en engelsk-reformert og en katholsk Kirke samt en Synagoge, en højere og en lavere lærd Skole, to fuldstændige Realskoler, et Seminarium for Folkeskolelærere, et Handelsinstitut, to techniske Skoler, en Navigationsskole o. fl. Skoler, Museum (med Bibliothek, Billedgalleri, Møntcabinet m. m.) og to Theatre. Byen er regelmæssig bygget, især den inden for Voldgravene liggende Del, som gjennemskæres af Kanaler, over hvilke en Mængde Broer føre. Blandt Stadens mange Pladser mærkes „Gustav Adolfs Torv" med Gust. Adolfs Billedstøtte af Fogelberg, „Kungsparken" med Molins Gruppe af „Bæltespænderne", „Lorentzberg" og „Slottsskogen". Blandt industrielle Anlæg mærkes flere Skibsværfter og mechaniske Værksteder, Sukkerraffinaderi, Porter- og bayersk Øl-Bryggerier, Spinderier og Væverier. Foruden et Filialkontor af Rigsbanken findes flere Creditforeninger og adskillige Forsikringsinteressentskaber. Handelsflaaden udgjorde 1882 136 Sejl- og 66 Dampfartøjer, tilsammen paa 78,861 Tons. — Fra Begyndelsen af bestemt til at befæstes anlagdes G. 1619, efter at en allerede 1607 paa Hisingen anlagt Stad af s. N. var bleven ødelagt af de danske under Calmarkrigen. 1621 fik den sine første særdeles gunstige Privilegier og blomstrede hurtig op, men var under Krigen med Danmark i den sidste Halvd. af det 17de og Beg. af det 18de Aarh. ofte udsat for fjendtlige Angreb og led desuden i den nærmest følgende Tid af flere store Ildebrande. Med det 18de Aarh.s sidste Halvd. begyndte en for G.s Handel og Skibsfart gunstig Tid ved det i en Række af Aar overordentlig rige Sildefiskeri, og da dette begyndte at aftage, var Staden, saa længe Continentalsystemet stod ved Magt, Oplagsplads for de engelske Kolonialvarer. I de sidste 80 Aar har Handelsrøret, hvori en Standsning foraarsagedes ved Continentalsystemets Ophør, været i jævn og hurtig Tiltagen, især efter at G. som Udgangspunkt for den vestre Stamjærnbane og for Bergslagsbanen er kommen i livligere Berøring med det indre Land. Efter 1807 ere Fæstningsværkerne blevne sløjfede, saa at af de ydre Forsvarsværker nu kun Skanserne „Lejonet" (s. **Gullberg**) og „**Kronan**" ere tilbage. **G.s og Bohuslän**, fordelt i 5 Fogderier, er dannet af Bohuslän samt Askims, Säfvedals og Östra Hisings Herreder af Vestergötland med et Areal af c. 92 □ M. (5,057 Kilom.) og 269,103 J. (1883), hvoraf 93,414 i Byerne G., Kongelf, Marstrand, Uddevalla og Strömstad. Af Arealet optoges 1882 c. 22,12 pCt. af dyrket Jord og Eng. Kreaturbestanden udgjorde s. A. 23,180 Heste, 75,624 Stk. Hornkvæg, 37,121 Faar og 13,254 Svin. **G.s Stift** omfatter hele Bohuslän og Halland tillige med Östra Hisings, Askims, Säfvedals, Marks, Kinds, Bollebygds, Vättle, Ale og Flundre Herreder af Vestergötland samt en lille Sognedel af Skaane, med tilsammen $109\frac{1}{5}$ Pastorater, fordelte paa 14 Provstier.

Göthe, Erik Gust. [jö], svensk Billedhugger, f. 1779 i Stockholm, studerede, idet han i Begyndelsen helligede sig til Architekturen, ved Akademiet for de frie Kunster smstds., indtil han 1803 tiltraadte en Kunstreise til Italien, hvor han blandt andre Arbejder udførte en „Meleager", som vandt Bifald. 1810 kom han tilbage til Sverige, blev Medlem af Akademiet 1812, fik Titlen Professor 1815 og døde 1838. Det mest bekjendte, om end ikke bedst lykkede af hans Arbejder er Carl XIII.s Billedstøtte i Stockholm.

Götiska Förbundet [jö]. Medens „Phosphoristerne", der sluttede sig til den nye tyske romantiske Skole, kæmpede mod den hidtil i Sverige herskende franske Smags Tilhængere, stiftedes 1811, især ved Friherre Jak. Adlerbeth, en Forening, G. F., hvis Øjemed var at gjenoplive Minderne fra Sveriges Fortid

og derved nære og styrke Fædrelandskjærligheden. Til dette hørte Geijer, Tegnér, Afzelius, Ling, Fogelberg og en Mængde andre Digtere, Skribenter og Kunstnere, saa at det øvede stor Indflydelse paa Historieforskningens, de skjønne Videnskabers og Kunsters og navnlig paa Digtekunstens Udvikling i Sverige (en Kreds af Digtere kaldtes efter samme „den götiske Skole"). Selskabet udgav et Tidsskrift, »Iduna, en Skrift för den nordiska fornålderns älskare« (10 H., 1811—24). Dets Virksomhed tabte sig efterhaanden; dog opløste det sig først formelig i Nov. 1844, efter Adlerbeths Død, og gav 1845 i det 11te og sidste Hæfte af Iduna en kort Skildring af sin Virksomhed.

Gøtrik, s. **Godfred**.

Göttingen, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 13 M. s. for Hannover ved Floden Leine og ved Foden af Hainberg. 22,000 I. Smukt bygget Stad. Blandt dens Bygninger m. m. fremhæves det 1837 nybyggede Universitet, det prægtige Bibliothek (420,000 Bd. og mange Haandskrifter), Fødselsstiftelsen, Museet, den botaniske Have og Observatoriet; end videre et fortrinligt Naturaliecabinet, et chemisk Laboratorium, der tillige er praktisk Læreanstalt for Chemikere, og en stor Mængde andre videnskabelige Anstalter med rige Samlinger. I Forbindelse med Universitetet staar et Videnskabsselskab og et Landbrugsakademi. Stærkt besøgt Vandcuranstalt. Betydelig Industri i Uldstoffer, Jærn- og Staalvarer, Læder, Tobak og Tobakspiber, Maskiner, videnskabelige og musikalske Instrumenter; store Bogtrykkerier. Vigtig Lærredshandel. **„Göttinger Dichterbund"** kaldes et 1672 i Landsbyen Wehnde ved Göttingen dannet Samfund af unge, i Göttingen studerende Digtere, hvis Sammenknytningspunkt var Hyldingen af Klopstocks nationale Retning i den tyske Poesi. Hertil hørte navnlig Boie, Hölty, J. M. Miller, Chr. og F. L. v. Stolberg, Voß o. fl. Samfundets Organ var den göttingske „Musenalmanach". Uden at være Medlem af Selskabet stod Bürger det nær. Man har ogsaa kaldt det „Hainbund", efter Hainberg.

Göttinger, Max Wilh., tysk Grammatiker og Literærhistoriker, f. 1799 i Konger. Sachsen, d. 1856 som Professor ved Collegiet i Schaffhausen. Af hans interessante Arbejder, der til Dels endnu have selvstændigt Værd, fremhæves „Die deutsche Sprache und ihre Literatur" (3 Bd., 1836—39), „Dichtersaal" (7de Udg. 1870) og „Deutsche Dichter" (4de Udg. 1863). Hans „Deutsche Sprachlehre für Schulen" (1827) udkom 1873 i 12te Opl. — Hans Søn, **Ernst G.**, f. 1837, er ligeledes Germanist; af hans Værker er det betydeligste „Reallexicon der deutschen Altertümer" (2den Udg. 1884).

Gøye, s. **Gjøe**.

H.

H, det 8de Bogstav i vort Alphabet, betegner i det musikalske Alphabet det 7de Trin og den 7de Stamtone i den diatoniske Tonerække fra C; s. nærmere **Alphabet**.

Haa, d. s. s. Haj. **Haabrand, Haamær**, norsk, d. s. s. Sildehaj. **Haagylling**, norsk, d. s. s. Havmus. **Haaising** (Pleuronectes limandoides), en i vore nordlige Farvande forekommende Flynderart. **Haaskjærding**, d. s. s. Havkal. **Haatorsk**, d. s. s. Sorthaj, s. **Pighaj**. **Haastør**, d. s. s. Stør.

Haack, Aug. Christ. Vilh. [hahk], dansk Skuespiller, f. 1788. Da den dramatiske Skole blev indrettet paa Hoftheatret, optoges han blandt dens Elever og optraadte første Gang 1806 som Puf i „Harlekin Patriot". 1810 blev han kgl. Skuespiller. Hans sjældne Correcthed, Tænksomhed og Flid i Forbindelse med Varme og Humor gjorde ham til en overordentlig dygtig og afholdt Skuespiller. Blandt hans mange mesterlig udførte Roller maa nævnes Hamund i „Hagbarth og Signe", Macduff i „Macbeth" og hans holbergske Figurer, deriblandt „Peer Degn". Ved en Tjenesteforseelse paadrog han sig 1820 Arreststraf i det saakaldte „Blaataarn", hvilket krænkede ham i den Grad, at det blev en medvirkende Aarsag til hans Død 18 Jan. 1821.

Haag [hahg] ell. **'s Graavenhaage**, fr. La Haye, Hoved- og Residensstad i Kongeriget Nederlandene, Prov. Sydholland, ¼ M. fra Nordsøen, 7 M. s. v. for Amsterdam. 135,000 I. (1884). H. er smukt bygget med lige og brede Gader og beplantede Pladser og gjennemskaaren af talrige Kanaler. Blandt de offentlige Bygninger fortjene at nævnes det kongelige Residensslot med offentlig Have, flere smukke Paladser for Kongehusets Medlemmer og Ministerierne, Raadhuset, Kornhallen, den nye Kirke, hvortil komme talrige Privatbygninger og flere offentlige Mindesmærker. H. er rig paa videnskabelige og Kunstsamlinger, hvoriblandt fremhæves det kongel. Bibliothek, Kunst- og Møntcabinettet og det kongel. Museum med en Malerisamling og en japansk og chinesisk Samling. Fabrikation af Dampmaskiner, Porcelæn, Vogne, Møbler, Guld- og Sølvtresser m. m. Tæt n. for Staden er en smuk Lystskov med det kongel. Lystslot Oranienzaal, og mod V. fører en tredobbelt Alle til det stærkt besøgte Nordsøbad Scheveningen.

Håkansson, Olof, svensk Bonde, f. 1695 i Lösen i Bleking, blev første Gang 1726 og derefter fremdeles valgt til Rigsdagsmand af Almuen i sin Hjemstavn. Paa Rigsdagen 1734, den tredje, i hvilken han deltog, var han Viceordfører og paa de 7 nærmest efterfølgende Rigsdage Ordfører for Bondestanden og øvede i denne Stilling i de fleste Tilfælde en afgjørende Indflydelse paa Standens Beslutninger. Paa Rigsdagen 1765, da Huepartiet havde vundet Overvægt, blev han derimod voteret ud af

Standen. For 8de Gang valgt til Ordfører paa den derpaa følgende Rigsdag døde han under Samlingen 18 Nov. 1769 i Stockholm. — **Anders af H.**, Søn af den foreg., f. 1749 i Løsen, var Borgemester i Carlskrona med Titel af Lagman, da han i Egenskab af denne Bys Repræsentant paa Rigsdagen 1789 optraadte som ivrig Befordrer af Sikkerhedsakten. S. A. blev han Medlem af Ligningscommissionen for de offentlige Anliggender og udnævntes det følg. A. tillige til Chef for Handels- og Finansexpeditionen, men afskedigedes af Formynderregeringen efter Gustav III.s Død, hvorpaa han vendte tilbage til Borgemestervirksomheden. Af Gustav IV Adolf blev han paa ny indsat i Ligningscommissionen for de offentlige Anliggender 1796, udnævnt til Landshøvding i Bleking 1800 og adlet 1801. Under Rigsdagen 1809 indlagde han sig Fortjeneste dels som Medlem af Comiteen for Udarbejdelsen af en ny Grundlov, dels som Secretær i Bondestanden. Han blev s. A. Friherre og 1812 Præsident i Commercecollegiet. D. 10 Apr. 1813.

Haakon er Navnet paa 3 Jarler af Ladejarlernes Slægt. **H. Grjótgardsson** sluttede sig strax til Harald haarfagre, da denne optraadte som Erobrer i det throndhjemske, og fik derved stor Indflydelse og store Dele af det nordlige Norge under sin Styrelse med Hovedsæde paa Lade. — Hans Sønnesøn, **H. Sigurdsson**, f. 937, maatte efter sin Faders Død 962 flygte udenlands og blev 970, da Harald Blaatand underkastede sig Norge, dennes Jarl over det norden- og vestenfjældske Norge. H. deltog 975 i Haralds uheldige Kampe i Jylland mod Kejser Otto, men løsrev sig derpaa fra Haralds Overherredømme og betalte siden aldrig Skat. Svend Tveskjæg sendte Jomsvikingerne imod ham, men H. overvandt dem i et blodigt Søslag i Hjørungavaag 986. Senere regerede han vilkaarlig, og en Voldshandling foranledigede et Oprør af Thrønderne i Guldalen; paa Flugten blev H. myrdet af sin Træl Kark 995. Under Opholdet i Danmark blev han tvungen til at lade sig døbe, men efter Hjemkomsten opretholdt han Hedenskabet og opbyggede de under Eriksønnerne nedrevne Gudetempler; han var Norges sidste hedenske Hersker, og den christelige Tradition har derfor skildret ham som „den onde Jarl", medens Samtiden kaldte ham „den rike" (d. e. mægtige). Snarraadighed og Snedighed synes ellers at have været Hovedtrækkene i hans Charakter. Hans Sønner var Erik Jarl (s. d. A.) og Svend Jarl (s. d. A.); hans Datter Bergljot blev gift med Ejnar Thambarskjælver, og fra en anden Datter nedstammede Haakon Ivarsøn (s. d. A.). — Hans Sønnesøn, **H. Eriksson**, f. 997, blev Jarl over en Del af Norge 1015, da hans Fader Erik drog med Knud d. store til England, men blev endnu samme Høst fangen af Olaf d. hellige og frigiven mod at love aldrig at komme tilbage. 1028 blev han af Knud sat til Jarl over hele Norge, men da han 1029 var draget over til England for at hente sin Fæstemø, druknede han paa Hjemfarten i Jan. 1030. Med ham uddøde Ladejarlernes mandlige Linje.

Haakon Adelstensfostre, yngste Søn af Harald haarfagre, f. c. 920, blev opfostret hos Kong Athelstan i England, blev her døbt og opdraget i Christendommen. Efter sin Faders Død rejste han hjem til Norge, hvor Erik Blodøxe havde gjort sig forhadt ved sin Grusomhed; han kom til Thrøndelagen, hvor Sigurd Ladejarl tog hans Parti og fik Thrønderne overtalte til at tage ham til Konge, idet han lovede at give Bønderne „Odelen" tilbage. Erik flygtede uden Kamp, og hele Landet gav sig under H. 935; dog lod han Sigurd styre som Jarl i det throndhjemske, ligesom flere Brødre og Brodersønner bleve Underkonger paa Oplandene og i Viken. H. gjorde sig elsket ved sin Mildhed og fortjent af Landet ved Lovgivning og andre Foranstaltninger. Han fik de vestlige Fylker til at slutte sig sammen om Gulatingsloven (s. d. A.) og de throndhjemske om Frostatingsloven (s. d. A.). Han inddelte Landet i Skibreder, hvoraf hvert skulde stille et Skib og Mandskab til Landets Forsvar (s. Skibreder). Derimod søgte H. forgjæves at faa Christendommen indført; han stødte paa skarp Modstand blandt Thrønderne, hvis Leder især Asbjørn af Medalhus var; han maatte ganske opgive sin Plan, idet endog de af ham byggede Kirker bleve nedrevne, og det hedder endog, at han lod sig overtale til at ofre til de gamle Guder eller i alt Fald deltage i Ofringerne og „spise Hestekjød". Hans senere Aar optoges af Kampe med Eriks Sønner, som med Hjælp af den danske Konge Harald Blaatand gjorde hyppige Indfald i det sydlige og vestlige Norge; 955 kom de saa langt nord som til Nordmøre, men bleve slagne paa Fredø (nær Christianssund), og 961 led de atter et Nederlag ved Fitje paa Øen Stord (syd for Bergen), men i dette Slag blev H. dødelig saaret. Han blev højlagt paa hedensk Vis paa Gaarden Sæheim (paa Nordhordland), hvor hans Gravhøj endnu vises; til hans Minde digtede Eyvind Skaldespilder Digtet „Haakonarmaal", der skildrer H.s Modtagelse i Valhal. H. var højt elsket af sin Samtid, der gav ham Tilnavnet „den gode". Han døde barnløs.

Haakon Galen (d. e. den rasende), Søn af Kong Sverres Søster Cecilia og Folkvid Lagmand i Jemtland, en tapper og ædel Krigsmand, var en af Kong Sverres bedste Støtter i Kampen mod Baglerne og blev 1204 Jarl og Formynder for den lille Kong Guthorm; men da denne døde i Aug. s. A., foretrak Bønderne hans yngre Halvbroder Inge til Konge. Dog vedblev H. at være Jarl og Hærens Fører, og som saadan var han i Regelen sejerrig i Kampen mod Baglerne. Efter Freden 1208 opkom der Uenighed mellem ham og Broderen Inge, men de bleve dog forsonede. H. døde 1214 og efterlod sig i sit Ægteskab med en Datterdatter af den svenske Kong Erik d. hellige, Kristina, en Søn Knut, som blev Jarl under Haakon Haakonssøn og døde barnløs 1261.

Haakon Haakonssøn, uægte Søn af Haakon Sverresøn, f. 1204 efter Faderens Død. Han blev erkjendt som Kongesøn af Kong Inge og opfostret ved hans Hof, og efter hans Død blev han, skjønt kun 13 Aar gl., af Birkebenerne tagen til Konge; dog vilde en Del af Birke-

benerne foretrække Inges Halvbroder Skule Jarl, og for at vinde disse blev Skule hans Formynder. Allerede 1217 døde ogsaa Baglernes Konge Philippus, og de fleste Baglerhøvdinger forsonede sig med Birkebenerne og hyldede H.; dog blev snart en Del af Baglerne misfornøjede med Underkastelsen og stiftede et nyt Parti, som i flere Aar vakte Uroligheder paa Østlandet (s. **Ribbunger**). Da H. som myndig tiltraadte Regeringen, overlod han en Tredjedel af Riget til Skule og søgte siden at knytte ham til sig ved at ægte hans Datter Margrete (1225); men Skule var stadig misfornøjet, skjønt han 1237 endog fik Hertugtitel, og 1239 lod han sig hylde som Konge i Nidaros; hans Forsøg paa at bemægtige sig Viken blev dog energisk slaaet tilbage af H., Skule flygtede til Nidaros og blev her dræbt af H.s Mænd (1240). H. havde allerede for længst lagt Planer til at modarbejde Partikampene ved at faa vedtaget en Arvelov, hvorved uægte Sønner udelukkedes fra Arveret; han lod sig legitimere af Paven (1246) og krone i Bergen af en pavelig Legat, og paa Frostatinget 1260 blev den mandlige, ægte Arveret og Rigets Udelelighed fastslaaet. I den senere Halvdel af sin Regering var H. meget virksom for Lovgivningen; navnlig foretog han en Revision af Frostatingsloven (1260) og gav tillige flere Love for hele Landet, idet han f. Ex. afskaffede Jærnbyrd. Han anlagde Byer og Klostre, byggede Kirker og Borge; saaledes ere de Befæstninger, som siden kaldtes Bergenshus, og Kongehallen her byggede af H. Med Udlandet holdt han Fred, men han kunde ogsaa optræde med Kraft, f. Ex. mod Lübeckerne og lige over for den danske Kong Christoffer; han fik Islændere og Grønlændere til at underkaste sig Norges Konge (1262), og da den skotske Konge vilde erobre Hebriderne, drog H. 1263 med en mægtig Flaade til Skotland; efter nogle uafgjorte Fægtninger vilde han overvintre paa Orknøerne, men døde her 15 Dec. 1263. Han kaldes ofte H. d. gamle (d. e. den ældre) til Forskjel fra sin Søn Haakon d. unge, f. 1234, tagen til Konge 1240, d. 1257; han efterfulgtes af sin anden Søn Magnus Lagabøter.

Haakon Herdebred (d. e. skulderbred), Søn af Kong Sigurd Mund, blev efter Faderens og Farbroderen Eysteins Død (1157) af disses Tilhængere, især i det Throndhjemske, tagen til Konge mod Kong Inge. Hans Parti, der især ledede s af Sigurd Jarl paa Rør, overvandt i Jan. 1161 først Gregorius Dagssøn, derpaa i Febr. s. A. Kong Inge i Slaget paa Isen uden for Oslo og var nær ved at føre sin Kronprætendent til almindelig Anerkjendelse, da det slagne Parti atter samlede sig under Erling Skakke, som overvandt Sigurd Jarl i Tønsberg og derpaa i Søslaget ved Sekken (Romsdalen) sejrede over H., som blev dræbt i Slaget 1162. Ved sin Død var han kun 15 Aar gl.

Haakon Ivarssøn, Dattersønssøn af Haakon Ladejarl og Lendermand paa Oplandene under Harald Haardraade. Efter Einar Thambeskjælvers Mord tænkte H. paa Oprør mod Kongen, men blev forsonet ved Løftet om at faa Magnus d. godes Datter Ragnhild til Ægte. Da dette siden nægtedes ham, forlod han Landet og gik i Svend Estridssøns Tjeneste som Jarl; siden blev han kaldt tilbage og forsonede sig med Kong Harald, som gjorde ham til Jarl paa Oplandene og gav ham Ragnhild til Ægte. Han kæmpede tappert ved Nisaa og havde Indflydelse paa Sejeren over Kong Svend, men da det rygtedes, at han havde reddet Kong Svends Liv paa Flugten, betragtede Harald dette som Forræderi og vilde overfalde ham; H. undkom til Sverige, blev Jarl i Vermland og gjorde herfra gjentagne Indfald i Norge. Efter Haralds Død forsonede han sig med hans Søn Olaf og vendte tilbage. Fra hans Datter Sunniva nedstammede den danske Konge Erik Lam.

Haakon Magnussøn, Harald Haardraades Sønnesøn, blev 1093 ved Farbroderen Olaf Kyrres Død erkjendt som Konge i Throndhjem, medens hans Fætter Magnus Barfod udraabtes i Viken (søndenfjælds). H. eftergav Bønderne nogle haarde Byrder og opbragte derved end mere Magnus. Men da det tegnede til Krig imellem dem, døde H. 1094, kun 25 Aar gl.

Haakon Magnussøn d. yngre (ogsaa H. VI), yngre Søn af Magnus Erikssøn, f. 1340. Da Rigsstyrelsen i Norge krævede Kongens Tilstedeværelse i Riget, blev det allerede 1343 fastsat, at H., naar han blev voxen, skulde overtage Regeringen i Norge, medens den ældre Søn skulde følge sin Fader i Sverige. H. blev derfor Konge i Norge 1355, idet dog en Del af Riget forbeholdtes Magnus. Efter Eriks Død blev H. sin Faders Medregent ogsaa i Sverige, men de selvraadige svenske Herrer afsatte dem begge 1363, og da H. med norske Tropper vilde vinde Sverige tilbage, blev han slagen ved Gaata 1365 og hans Fader fanget. H. førte nu i flere Aar Krig med Sverige, til Dels støttet af Valdemar Atterdag, og søgte 1371 at bringe Krigen til Ende ved et Tog mod Stockholm. Ved et Forlig blev Magnus frigivet, og H. beholdt de vestlige Provinser af Sverige (Vermland, Dalsland og det meste af Vestergötland), men maatte opgive Resten. H., der siden 1363 var gift med Valdemar Atterdags yngre Datter Margrete og med hende havde Sønnen Oluf, døde allerede 1380. Hans Samtidige roste ham for hans Godhed, og mod sin Fader viste han sønlig Troskab; derimod synes han ikke at have haft nogen fremtrædende Dygtighed eller selvstændig Charakter, og ingen betydeligere Reformer kom i Stand under hans Regering, under hvilken Landet i det hele synes at være gaaet tilbage.

Haakon Magnussøn d. ældre (ogsaa H. V), yngre Søn af Magnus Lagabøter, f. 1270, blev ved Faderens Død Hertug i Oplandene, Oslo og Færøerne, tiltraadte Regeringen 1284 og styrede sit Hertugdømme temmelig uafhængig, indtil han efter sin svage Broder Eriks Død 1299 blev Konge. Han traadte strax i stærk Modsætning til sin Broders mægtigste Raadgiver Audun Hugleikssøn (s. d. A.), men beholdt i øvrigt sin Broders Lendermænd, skjønt han ikke indrømmede dem samme Indflydelse og i øvrigt omgav sig med mange nye, til

Dels lavbyrdige Raadgivere. Han greb selv paa mange Maader ind i Rigets Styrelse og Lovgivning, organiserede Skattevæsenet og Administrationen paa en ny Basis og indskrænkede de regerende Stormandsætters Betydning ved at ophæve Jarle- og Lendermandsværdighederne (1308); han indskrænkede Biskoppernes verdslige Magt og søgte at skabe en administrativ Støtte i den kongelige Capelgejstlighed; ligeledes søgte han, men forgjæves, at indskrænke Hanseaternes Handelsprivilegier. Efter sin Broder havde han arvet et fjendtligt Forhold til Danmark, idet han understøttede Erik Glippings Mordere og afkjøbte Grev Jakob Halland; han blandede sig ogsaa i de svenske Stridigheder, idet han understøttede den ærgjerrige Hertug Erik mod Broderen Birger. Ved det endelige Opgjør 1310 fik han Lov at beholde Nørre-Halland, men ved at gifte sin Datter Ingeborg med Hertug Erik foranledigede han den første Forening mellem Sverige og Norge, idet hans Dattersøn og Arving, Magnus Eriksøn, blev Konge i begge Lande efter H.s Død. Med H. uddøde 1319 Kong Sverres mandlige Æt.

Haakon Sverressøn, uægte Søn af Kong Sverre, erkjendtes af Birkebenerne som Konge efter sin Faders Død 1202. Den døende Sverre havde raadet ham til at forlige sig med Gejstligheden. De fordrevne Biskopper gik strax ind paa H.s Tilbud, vendte tilbage og hævede det over Riget lyste Interdict. Da Baglerpartiet snart opløste sig og deres Konge blev dræbt, blev H. almindelig anerkjendt som Konge og bragte Landet atter Fred. Men allerede Nyaarsdag 1204 døde han pludselig, og først flere Maaneder efter hans Død fødtes ham en Søn (s. **Haakon Haakonssøn**).

Haakonarbok, s. **Jærnside**.

Haakonarmaal, s. **Haakon Adelstensfostre**.

Haalogaland, det nordligste Fylke i Norge, omfattede i Middelalderen det nuværende Nordlands Amt samt Tromsø Amt, for saa vidt det var beboet af Nordmænd. Navnet betyder vistnok „den høje Lues (Midnatsolens eller Nordlysets?) Land“, men opfattedes tidlig som „det hellige Land“; i Formen „Helgeland“ er det endnu Navn paa det sydligste Fogderi i Nordlands Amt. Indbyggerne (nu Nordlændinger) kaldtes **Haaleyjger**, hvilket ogsaa var Navn paa den Jarleslægt fra H., som siden blev Jarler paa Lade. **Haaleygjatal**, s. **Eyvind Skaldespilder**.

Haan, W. de [hahn], f. 1801 i Leiden, d. 1855, hollandsk Zoolog, især bekjendt ved sine Arbejder over Ammoniterne, over Billelarverne og over Japans Krebsdyr (»Monographiæ Ammoniteorum et Goniatiteorum specimen«, 1828; »Mém. sur les métamorph. d. Coléoptères«, 1835; »Fauna Japonica, Crustacea« 1850).

Haand, s. **Arm**.

Haandaare, korte og lette Aarer, der kunne ros med én Haand.

Haandfæstning kaldtes det skriftlige Løfte, som næsten enhver dansk Konge fra Christoffer II (1320) indtil Souverænitetens Indførelse maatte afgive ved sin Tronbestigelse om i sin Regering at iagttage visse Regler. H. kunne føres endnu længere tilbage i Tiden, idet den Forpligtelse, som Erik Glipping maatte indgaa 1282, i Grunden er at betragte som en H. Efter de vexlende Forhold forandredes ogsaa Indholdet af H., men i det hele indskrænkede de Kongemagten betydelig til Fordel for de privilegerede Stænder. Den sidste og en af de haardeste H. var Frederik III.s af 6 Juli 1648, som blev casseret 16 Oct. 1660 i en Gjenpart, da Originalen ikke var at finde. Da Norge ikke som Danmark var et Valgrige, men et Arverige, brugtes her ingen H. før i Unionstiden, da Riget trods Kongearveloven betragtedes som Valgrige.

Haandgranat kaldes et Ildslukningsmiddel, som anvendes til at slukke en begyndende Ildebrand. Det er en lufttæt tillukket Glasflaske, fyldt med en Vædske, som naar Flasken kastes ind i Ilden, saaledes at den knuses, øjeblikkelig udvikler en forholdsvis stor Mængde af saadanne Luftarter, som kvæle Ilden.

Haandlod, det lettere Blylod (s. d. A.), der benyttes til Lodhivning af en enkelt Mand, staaende i Røstet eller paa et andet fremragende Sted paa et Skib. Det benyttes kun, naar Skibets Fart er ringe og Vanddybden ej er for stor, da man ellers ikke kan faa det til at naa Bunden. Dets Vægt er fra 4 til 12 Pd.

Haandniveau, s. **Nivellering**.

Haandpant, s. **Pant**.

Haandpenge, s. **Arrha**.

Haandskrift, s. **Manuskript**. H. kaldes i Retssproget et med en Persons Navn understrevet Document, som indeholder en Erkjendelse af et ham forbindende Forhold, f. Ex. et Gjældsbrev, en Transport eller en Kvittering. Saaledes at have den paagjældendes egen skriftlige Tilstaaelse medfører efter den danske og norske Lovgivning betydelige Fordele, navnlig med Hensyn til Beviset, idet den, imod hvem der fremlægges et med hans Navn undertegnet Document, ikke ved en blot Benægtelse af Underskriftens Ægthed kan slippe for at efterleve det, men er pligtig at fralægge sig Underskriften med sin Ed. Derimod er det Fortrin, som efter den tidligere Lovgivning i Concurstilfælde tilkom Fordringer, der støttede sig til H., fremfor mundtlig Gjæld, ophævet saa vel i Danmark som i Norge.

Haandskydevaaben inddeles efter deres Størrelse i Geværer eller Flinter, Carabiner og Pistoler, efter deres Indretning i Forlade- og Bagladevaaben, efter deres Bestemmelse i Jagt- og Krigsvaaben. Geværet har en lang Pibe og dets Skafte en flad Kolbe, som under Sigtet støttes mod Skulderen. Carabinen har en kortere Pibe og en Ring eller Bøjle paa Siden af Skæftet for at kunne føres haget i en Krog paa Skulderremmen. Pistolen har en ganske kort Pibe og holdes i Sigtet frit i Haanden, hvorfor Skæftet i Stedet for Kolbe kun har et krumt Greb. Ved Forladevaabnene puttes Krudtladningen og Kuglen i Løbet gjennem Mundingen og føres til Bunds med en Ladestok; ved Bagladevaabnene aabnes Løbet bagtil, Kuglen og Krudtladningen føres ind bagfra, og Løbet lukkes igjen. Jagtvaabnene ere sædvanlig lettere byggede og elegantere udstyrede end Krigsvaabnene og ere ofte bestemte til at skyde med Hagl i Stedet for med Kugle. Et-

hvert H. bestaar af Piben, Laasen, Skæftet og Garnituren. Piben er et af Jærn eller Staal smeddet Rør; ved Forladevaabnene er den bagtil lukket med en Svansskrue, i hvis Nærhed der er anbragt et Fænghul, hvorigjennem Ilden fra den ved Laasen anbragte Pande eller Piston forplantes til Krudtladningen. Ved Bagladevaaben er Pibens bageste Aabning til at aabne eller lukke ved en Mechanisme, af hvilke sidste der haves en Mangfoldighed af Constructioner; nyere Bagladevaaben have i Regelen intet Fænghul, da Krudtladningen tændes ved Stødet af en til Laasen henhørende Stift eller Naal mod en i selve Patronen anbragt Knaldsats. Oven paa Piben findes Sigtemidlerne, fortil Kornet, bagtil Viseret, det sidste indrettet til at stille efter en Afstand, man vil skyde paa. Piben er boret ...ed et cylindrisk Løb, enten glatboret eller med ...rueformig snoede Furer i Væggene, Riffelgangene, i hvilket Tilfælde Vaabenet kaldes ...t Riffel. Løbets Vidde eller Kaliber betegnes ...dnu stundum efter Lødigheden af den runde ...lykugle, der passer i det; en Bøsse kaldes saa...es 16lødig, naar runde Blykugler til 16 paa ...undet passe i Løbet, selv om den udskyder ...get tungere Spidskugler. Piben er med ...lener eller Ringe fæstet til Træskæftet, der ...ter til at sammenholde de øvrige Dele og at give det hele Vaaben den bekvemmeste ...m for Brugen og Haandteringen. Ved ...enden af Piben er til Skæftet fæstet Laasen, Mechanisme af forskjellig Indretning (s. Geværs), bygget saaledes, at man ved at slippe spændt Slagfjeder eller Spiralfjeder faar ...ebragt et Slag af Hanen paa Pibens Pi... eller paa den i Patronen anbragte Knald... hvorved der bringes Ild til Krudtlad...n. Garnituren bestaar af forskjellige Jærn... Messingbeslag paa Skæftet, blandt hvilke ...en paa Enden af Kolben og Bøjlekassen, ...skytter Aftrækkeren, ere de vigtigste. — Af ...vaaben, bestemte til at betjenes og bruges ...kkeltmand, kjendte man i Oldtiden kun ...pydet, Slyngen og Haandbuen, hvilke Vaaben holdt sig i Brug hele Middel... igjennem ved Siden af den paa Kors...s Tid, navnlig i Slutn. af det 12te Aarh., ...te Armbrøst (s. Bue). Endnu nogen Tid ... man i Europa i den første Halvd. af det ...arh. havde begyndt at anvende Krudtet ...n, befandt Ildvaabnene sig paa et saa ...viklingstrin, at der ikke gjordes nogen ...mellem groft Skyts og H. Først henim. ...rekomme de sidste under Navn af Lod... ...Form af ganske korte, smeddede eller ...bte Piber uden Skafte, men med en ...ært bagtil, enten en tilsmeddet Jærn... ...er et indstukket Træskaft; de havde et ..., hvorigjennem Ladningen tændtes med ...unte, og udskød Blykugler. Først c. ...er man H. forsynede med lange Piber ...de med ordentlige Skæfter, ligesom ...tidig finder dem forsynede med en ...ntelaas; først paa dette Udviklings... ...e de vinde almindeligere Indgang i ...Stedet for som hidtil fortrinsvis at ... benyttede i Fæstningskrigen, og først ...id af fortrængte de lidt efter lidt de ældre Fjærnvaaben, Armbrøsten og Buen. I hele det 16de Aarh. forekomme de skæftede Bøsser under Navn af Hager, Halvhager, Dobbelthager osv. — Benævnelser, der antages at hidrøre fra den ofte paa Skæftets Underside anbragte Hage eller Klo, der under Affyringen holdtes mod en Mur eller en særegen Buk for at afbøde Reculestødet. 1498 skal man have fundet paa at forsyne Løbet med Riffelgange, c. 1520 at give disse Snoning, saa at Bøssen kunde bruges med Kugler, der gik trangt ned i Løbet, saa at de maatte bankes ned med en Kølle og derfor tog Form efter Riffelgangene, men da ogsaa under Udfarten bleve tvungne af disse til at antage en roterende Bevægelse, der i høj Grad forøgede Skudsikkerheden; dog fandt Riflen i Aarhundreder saa godt som udelukkende Anvendelse paa Jagten, fordi den var saa langsom at lade. 1517 skal Hjullaasen være opfunden, der dog paa Grund af sin sammensatte og skrøbelige Indretning egentlig kun brugtes paa Jagtbøsser og paa Rytteriets Skydevaaben, de c. 1550 og 1600 opkomne Pistoler og Carabiner; Infanteriet beholdt lige til henim. 1700 den glatløbede Luntebøsse. Paa Trediveaarskrigens Tid forekom denne i to Former eller rettere i to Størrelser, den halve Hage eller Røret og Musketten; den første havde Størrelse og Vægt omtrent som Fodfolkets nuværende Bøsser, kunde altsaa affyres og betjenes paa fri Haand og udskød omtr. 16lødige Kugler; Musketten var derimod af 8lødigt Kaliber og derfor saa meget tungere, at den under Affyringen maatte lægges i en Krykke eller „Forket", som Skytten førte med sig i Haanden. Denne Forskjel i Infanteriets Bevæbning med Skydevaaben faldt efterhaanden bort, alt som Rytteriet bortkastede Harnisket og der altsaa ikke længere behøvedes de svære Musketter til at gjennembore dette; mod Slutn. af det 17de Aarh. var en 16—12lødig, glatløbet Luntebøsse det sædvanlige Vaaben for Fodfolkets Skytter. Allerede Gustav Adolf og før ham Christian IV havde begyndt at forsyne Fodfolkets Bøsser dels med Hjullaase og især med Flintelaase af den ældste, allerede c. 1570 opkomne Form, Snaplaasen; det var dog først den c. 1640 opfundne nyere Form, den franske Flinte- eller Batterilaas, der omsider henim. 1700 fortrængte alle de gamle Laaseformer saa vel paa Jagtvaabnene som paa Krigsvaabnene; og omtrent samtidig modtog Infanterigeværet en anden Forbedring af stor Betydning, idet det ved Indførelsen af Bajonnetten blev gjort tjenligt, foruden som Skydevaaben, tillige som Stødvaaben, saa at Fodfolket endelig helt kunde bortlægge Piken og gjennemgaaende udrustes med Bajonnetflinten. I det væsentlige uforandret holdt denne sig i Brug i de europæiske Hære lige til c. 1840, dog med den først af den preussiske Feltherre Leopold af Anhalt-Dessau c. 1730 indførte Forbedring, at Ladestokken forfærdigedes af Jærn, hvorved det blev muligt at skyde hurtigere. Det var Besværligheden ved Ladningen, der medførte, at Kugleriflen, nagtet der er Spor af, at Christian IV har haft den i Brug i sin Hær, ellers ikke fandt Indgang som Militærvaaben, førend den amerikanske Frihedskrig bragte den i noget hyppigere Brug. Først efter

at Revolutionens og Kejserdømmets Krige havde givet Tirailleurfægtningen saa stor Betydning, begyndte man for Alvor at arbejde paa en yderligere Udvikling af H. Det første Skridt var Indførelsen af Perkussionslaasen, opfunden 1807, men først c. 1840 almindelig indført ved Soldatervaabnene. 1828 fandt en fransk Infanteriofficer Delvigne paa, at Ladningen af Kuglerifflen kunde lettes betydelig, naar man i Stedet for at give Kuglen saa stort et Tværmaal, at den møjsommelig maatte bankes fra Mundingen ned gjennem Løbet, gjorde den saameget mindre, at den frit kunde føres ned ligesom i en glatløbet Bøsse; han gav da Løbet for neden et indsnævret Kammer, der rummede Krudtladningen, og mod hvis Rand Kuglen kom til at hvile, naar den var kommen til Bunds i Løbet, og ved et Par Slag med Ladestokken kunde da Kuglen bankes saa meget flad eller „forceres" saaledes, at den tog Form efter Riffelgangene og altsaa maatte følge disses Snoning, naar den stødes ud af Løbet, ligesom Kuglen i en anden Riffel. En Artillericapitain Thouvenin foreslog i Stedet for at give Riflen et indsnævret Kammer at give Svandsskruen en i Løbet fremstaaende Tap, mod hvis Ende Kuglen støttede under Forceringen, medens Krudtladningen lejrede sig omkring den. Et allerede for lang Tid siden fremsat Forslag om af Riflerne at udskyde cylindrokoniske, d. e. bagtil cylindriske, fortil spidsbueformig tilspidsede Projectiler i Stedet for runde Kugler kunde nu omsider bringes til praktisk Anvendelse, og Taprifflen, som i Frankrig indførtes 1846, hos os 1848, besad med Spidskugler en Skudvidde og en Skudsikkerhed, der i en overordentlig Grad oversteg, hvad hvilken som helst Art af H. hidtil havde præsteret, og brød for saa vidt Banen for disses nyere Udvikling. Capitain Minié af det franske Infanteri viste, at Forceringen af Spidsprojectilet med Ladestokken kunde undværes og altsaa Tappen i Svandsskruen bortkastes, naar man gav Spidskuglens bageste Del en saadan Indretning, at den maatte tage Form efter Riffelgangene ved Krudtgassens Tryk under Udfarten af Løbet. Andre Forbedringer af Spidskuglerifflen opnaaedes ved Detailforandringer, navnlig ved at formindske Løbets Kaliber, der i alle Hære i de sidste 100 Aar havde været omtr. 8 Linjer, idet man ved at gjøre Spidskuglen lang i Forhold til sit Tværmaal forøgede dens Skudsikkerhed og Rækkeevne uden at gjøre den tungere end den gamle, runde Bøssekugle. Men en langt mere gjennemgribende Omvæltning var dog forbeholdt Hærenes Bevæbning med H. ved den almindelige Indførelse af Bagladeriflerne. Den Tanke at indrette Riflen til at lade bagfra er allerede Hundreder af Aar gammel; men Projecterne i denne Retning strandede alle, fornemmelig fordi Techniken fordum ikke evnede at fremstille Bagladmechanismen med den overordentlige Nøjagtighed i de enkelte Deles Indgribning og Sammenpasning, der er den første Betingelse for, at Mechanismen ikke skal være altfor udsat for under Brugen at nægte sin Tjeneste. Bagladegeværer fandt efter 1830 en indskrænket Anvendelse til Jagtbrug. Først 1846 indførtes Bagladerifler i den norske Hær efter et System, der stod meget nær ved en af en dansk Bøssemager Løbnitz opfunden Bagladecarabin, som vel forsøgtes i større Udstrækning, men paa Grund af visse Mangler ikke endelig antoges af det danske Rytteri. Omtrent 1848 indførtes i Preussen det af Geværfabrikant Dreyse opfundne Bagladegevær, der er bekjendt under Navn af Naalerifflen ell. „das Zündnadelgewehr", som det fik efter sin fra alle tidligere ganske afvigende Laasemechanisme (s. Geværlaas). Saa vel til den norske som til den preussiske Bagladeriffel indførtes Spidskuglen c. 1848, men nagtet de saaledes bleve delagtige i de samme Fremskridt i Henseende til Skudvidde og Skudsikkerhed som Forladeriflerne, og nagtet de i Følge deres Indretning vare baade hurtigere og lettere at lade end disse, trøstede dog ingen anden Stat sig til for Alvor at følge det givne Exempel, fordi man frygtede, at Bagladevaabnenes mere sammensatte Bygning vilde vise sig for skrøbelig til at taale den Behandling, der i Krig vilde blive dem til Del i Soldatens Hænder, ligesom man frygtede, at den større Lethed og Hurtighed i Skydning vilde friste Soldaterne til at bortskyde deres Patroner hurtigere, end man kunde forsyne dem med ny Ammunition. Imidlertid gav den store Borgerkrig i Amerika Anledning til, at Opfindsomheden kastede sig over Tilvejebringelsen af forbedrede Constructioner af Bagladerifler, og i Europa gav Preussernes Felttog mod Danmark 1864 og især mod Østerrig 1866 utvetydige Beviser for, at Bagladeriflernes Fortrin i Ladningens Hurtighed vare af den største Betydning i Krigen, medens de befrygtede Ulemper viste sig enten indbildte eller i alt Fald til at afhjælpe og forebygge. Lige saa tilbageholdne de europæiske Hære hidtil havde været over for Spørgsmaalet om Bagladevaabnene, lige saa ivrige bleve de nu i at kappes om Indførelsen af disse, saa at denne Revolution i Hærenes Bevæbning gjennemførtes i alle Stater i Løbet af faa Aar og kunde betragtes som tilendebragt før 1870. I den i dette Aar udbrudte Krig stod Preussernes Naaleriffel lige over for Franskmændenes „Chassepotriffel", der nok kan betragtes som en i mange Henseender forbedret Stilkelse af hin; i Tyskland indførtes derfor kort efter Krigen en forbedret Naaleriffel af mindre Kaliber, det saakaldte „Mausergevær", samtidig med at Frankrig paa sin Side omformede Chassepotriflen til det saakaldte „Grasgevær". I England indførtes den saakaldte „Martini-Henry-Riffel", efter at man hidtil havde hjulpet sig med Forladerifler, forandrede til Bagladning efter Sniders System, det samme, som hos os er benyttet ved de til Bagladning forandrede Taprifler, hvorimod de i den danske Hær allerede 1867 indførte nye Rifler og Carabiner ere af Remingtons System, der ligeledes er antaget i Norge og Sverige. Hvor meget der end ved Indførelsen af Nutidens fortrinlige Bagladevaaben er vundet for Hurtigheden af Infanteriets Skydning, har man dog været tilbøjelig til ikke at ville blive staaende derved, idet man har villet indføre Geværer, som ere i Stand til at afgive et vist Antal Skud umiddelbart efter hverandre uden

at lades paa ny for hvert Skud. Den simpleste Løsning af denne Opgave er den allerede fra Slutn. af det 16de Aarh. som Jagtvaaben, men næsten aldrig som Krigsvaaben benyttede Dobbeltflint, der har to særskilte Bøssepiber, hver med sin Laas. Ligeledes fra Tiden før 1600 har man i Principet kjendt Omdrejnings- eller Revolvergeværet, en Bagladebøsse med en enkelt Pibe, der er bragt i Forbindelse med en om en Axe roterende Metalcylinder, hvis forreste Flade slutter tæt mod Pibens bageste Aabning, og i hvilken der er boret et Antal Huller, som lades med Krudt og Kugler, og som efter hverandre kunne drejes hen for Enden af Løbet, igjennem hvilket Kuglerne da ēn efter ēn skydes ud. Revolvergeværer bragtes 1845 i Forslag for den danske Hær af Procurator Rasmussen i Rudkjøbing, men fandt ikke Indgang. Revolverpistoler ere derimod i de sidste 25 Aar blevne almindelig indførte ogsaa i Danmark. Endelig har man de saakaldte Magasinvaaben, d. e. Bagladebøsser forsynede med et Rum eller saakaldt Magasin, hvori der kan rummes et vist Antal Patroner, som lade sig afskyde ēn for ēn, idet en særegen, mere eller mindre sammensat Mechanisme automatisk bringer en ny Patron fra Magasinet op i Bøsseløbet for hver, der er afskudt. Man har saadanne meget sindrige, men ufuldkomment forarbejdede Magasinvaaben fra det 17de Aarh. Først i den nyeste Tid har Vaabentechniken formaaet at levere dem i en saa fuldkommen Skikkelse, at de have kunnet anvendes i større Udstrækning i den amerikanske Borgerkrig og paa tyrkisk Side i den sidste russisk-tyrkiske Krig. Siden denne har man saa godt som i alle Stater optaget Spørgsmaalet om Indførelsen af Magasinrifler som regelmæssig Bevæbning for Fodfolket, samtidig med at man stræber efter at give Riflerne en hidtil ukjendt Skudvidde og Skudsikkerhed ved at give Løbet et endnu mindre Kaliber, men Kuglen en forholdsvis større Længde end før og tillige give Vaabnet en forholdsvis stor Krudtladning og derved Kuglen en stor Begyndelseshastighed. De ikke ubetydelige techniske Vanskeligheder ved disse Forbedringer synes man at være bleven Herre over; og der er al Grund til at antage, at de nærmeste Aar ville medføre Indførelsen af nye H. i alle europæiske Hære.

Haandspaalæggelse, en religiøs Skik, som allerede brugtes af Jøderne, Grækerne og Romerne. I II Mosebog befales det ved Præsters Indvielse at lægge Hænderne paa Hovedet af en Offerkalv og to Offervæddere. Da Josva blev Jødefolkets Fører, overdrog Moses ham dette Embede ved H. Jesus brugte H., naar han helbredede og velsignede. I den ældste Kirke brugtes H. ved Katechumenernes Indvielse, og den er endnu en af Ceremonierne ved Daaben samt ved Confirmationen og Præsteordinationen; den katholske Kirke betragter den, navnlig ved sidstnævnte Handling, som det synlige Tegn, der constituerer Sacramentet. H. er et Symbol paa Kirkens Ønske om, at den Helligaand vil udgyde sig over den, for hvem der bedes. I den romerske Kirke lægger Præsten ogsaa under Messen Haanden paa Messeofferet, hvilket er en Efterligning af Jødernes Skik at lægge Haanden paa Offerdyret.

Haandtegning, Benævnelse for originale Tegninger af Kunstnere i alle Fag af de tegnende Kunster; de ere almindeligvis udførte med et eller andet Slags Kridt, med Blyant eller Pen; dog henregner man sædvanlig Tusch og Sepiategninger ligesom ogsaa Vandfarvebilleder blandt H., skjønt de udføres med Pensel. Man skjelner mellem de H., 1) der ere paa fri Haand udførte Udkast til en Composition, for at Kunstneren derved kan danne sig en Forestilling om Anordningen af et paatænkt Billede; 2) der ere udførte som Studier efter Naturen eller efter andre Gjenstande for at bruges som Led i et større, samlet Arbejde; 3) der ere udførte som selvstændige Kunstværker uden Tanke om at bruges som Forarbejder. H. af store Mestere ere af betydeligt Værd og meget eftersøgte, men en grundig Bedømmelse af disses Ægthed er i høj Grad vanskelig. Europas større Byer, som Paris, London, Berlin, Wien, Firenze o. fl., eje værdifulde Samlinger af H., og Kjøbenhavn har som en Afdeling af Kobberstiksamlingen en Række af megen Interesse, navnlig i Henseende til dansk Kunst, ligesom ogsaa Stockholms Nationalmuseum har en ret anselig Samling.

Haandten, det simpleste Redskab til Hørrens Spinding, kjendtes allerede i Oldtiden og bruges endnu, f. Ex. i Italien. Det er en lille Spindel med en tung Skive; paa Spindelen opvikles Garnet, og Skiven holder den i Sving under Spindingen. Hørren bæres paa en i Bæltet fæstet Stang.

Haandværkslovgivning. De Baand, som den tidligere Lavslovgivning lagde paa den frie Adgang til at ernære sig ved Haandværk, ere nu fjærnede. I Almindelighed har baade i Danmark og Norge enhver myndig Mand eller Kvinde Adgang til at kunne drive hvilket Haandværk, de ville. Paa Landet er det dog i Danmark ved Næringsloven af 29 Dec. 1857 § 28 forbudt i en Mils Afstand fra nærmeste Kjøbstad at drive andre Haandværk end visse udtrykkelig undtagne. I Norge er ved Loven af 15 Juni 1881 Haandværksmesterens Forhold til Lærlinge og Svende nærmere bestemt og til Afgjørelsen af Stridigheder mellem disse indbyrdes oprettet særegne Haandværksretter, bestaaende af Dommeren og tvende Haandværkere.

Haar, de traadformede Forlængelser af Overhuden, der tjene til yderligere Bedækning enten af hele Legemet (hos Pattedyrene) eller enkelte Dele af det (hos Mennesket). Hvert H. er befæstet i en lille, sækformet Fordybning af Huden, **Haarsækken,** hvis Bund indtages af en lille, meget blodrig Fremstaaenhed, **Haarpapillen,** fra hvilken H. voxer frem. H. omfatter Papillen med en hætteformet Udvidning, **Haarløget,** som umiddelbart fortsætter sig over i **Haarroden,** den Del af H., der er omsluttet af den øvrige Haarsæk, og som igjen gaar over i **Haarskaftet,** H.s længste, frie Del, der er tør og haard, medens Roden er blødere. De glatte H. ere lige og runde, de krusede spiralformig drejede og flade. H.s Farve skyldes

forskjellige Farvestoffer, der indeholdes i dels Celler, dels i fast, kornet Tilstand, dels opløst. H.s Graanen hidrører oftest fra, at Farvestoffet forsvinder, sjældnere fra en hidtil uforklaret Luftudvikling i H., som navnlig er Aarsag til den pludselig eller i meget kort Tid opstaaende Graanen, der i sjældne Tilfælde iagttages som Følge af Sindsbevægelser, især Skræk. H.s Vækst sker ved en stadig Udvikling af Overhudsceller paa Papillen og Omdannelse af disse, hvorved Haarløgets runde og bløde Celler efterhaanden forvandles til de haarde og langstrakte Celler, der sammensætte Haarskaftet. I normal Tilstand erstatte nye H. stadig de ældre, udfaldende. Hos mange Pattedyr er Skiftet afhængigt af Aarstiden (s. for øvrigt Fældning). Om det sygelige **Haaraffald**, Alopeci, s. Skaldethed. I Haarsækkene udmunde Hudens Fedtkjertler, hvis Afsondring holder H. blødt og smidigt. Til Haarsækkene ere ogsaa befæstede Muskler (af glatte Fibre), som udspringe i Læderhuden i nogen Afstand fra Haarsækkens Munding; ved disse Musklers Sammentrækning „rejses" H.; disse Muskler forekomme ogsaa ved de smaa, over hele Legemet fordelte H., og naar de ved deres Virksomhed danne en Forhøjning af Huden om Haarsækkenes Munding, fremkalde de den som „Gaasehud" bekjendte Tilstand af Huden. **Haarbund**, den af H. bedækkede Hud. Skjønt hos Mennesket kun mindre Strækninger af Huden ere saaledes udstyrede med større H., at disse kunne siges at danne en Bedækning, mangle kun faa Steder af den ydre Hud fuldstændig H., nemlig Haandfladen og Fodsaalen, Rygsiden af yderste Led paa Fingre og Tæer samt Læbernes røde Hud. Da Haarsækkene ikke staa lodret, men i Regelen gaa i skraa Retning gjennem Huden, faa H. derved en bestemt Retning („Haarstrømme" og „Hvirvler"), forskjellig i forskjellige Regioner af Legemet. I Fosterlivet er Menneskets Hud (med Undtagelse af de nævnte Steder) dækket af en tæt, blød, uld- eller dunagtig Haardragt (Lanugo), som ogsaa træder meget tydelig frem paa de Steder, hvor senere Behaaringen er stærkt tilbagetrængt; denne Haarklædning bringes med til Verden og forandres efter Fødselen; ofte ere dog f. Ex. Hovedhaarene allerede før Fødselen stærkere udviklede end den øvrige, almindelige Beklædning. — H. hos Planterne dannes af Overhuden, hvis Celler kunne pose sig ud og derved danne større eller mindre Fremragninger. H. optræde under meget forskjellige Former og ere tilpassede til meget forskjellige Functioner; en af de i Plantens Liv vigtigste Former af H. er Rodhaarene, ved Hjælp af hvilke Vandet med de deri opløste Næringsstoffer opsuges. Ikke sjælden er Formen saa forskjellig fra det, man ellers plejer at forstaa ved H., f. Ex. ved mange Torndannelser, at man har fundet det rigtigt at indføre en Benævnelse for dem, som ikke minder saa meget om H.-Formen; man har dertil dannet det græske Ord Trichom, der bruges meget i Botaniken for H. Undertiden deltage foruden de egentlige Overhudsceller ogsaa de nærmest underliggende Lag af Celler i Dannelsen af H. De heraf frembragte Organer danne i visse Henseender Overgangen til Blade og have faaet Navn af Emergenser, f. Ex. Tornene paa Rose og Stikkelsbær.

Haar, Bernard ter [hahr], hollandsk Digter, f. 1806 i Amsterdam, blev Præst, udgav 1838 »Johannes en Theogenes«, 1844 »Huibert en Klaartje«, dygtige Studier efter W. Scott paa Vers. 1843—54 var H. i Præstevirksomhed i Hovedstaden. Fra den Tid skriver sig Digtningen »De St. Paulus Rots«, upsykologisk, men i gode Vers og med malerisk Staffage. I lyriske Digtsamlinger fra 1849 og 1851 spores Lamartines Paavirkning. 1854 blev H. Professor i Kirkehistorie i Utrecht; 1866 udgav han sin bedste Digtsamling, hvori det udmærkede Digt »Eliza's vlucht«. H. er ogsaa theologisk Forf. og er som saadan optraadt mod Renan. 1876 trak han sig tilbage til landlig Ro og døde 1880.

Hård, Carl Gust., f. 1674 i en gammel svensk adelig Slægt, stod i fransk Militærtjeneste, indtil han 1700 kaldtes tilbage til Sverige, gjorde Felttogene med i Polen, Sachsen og Ukraine og fulgte Carl XII til Bender. 1717 blev han General og Gouverneur i Skaane og indkaldtes fra denne Post til Rigsraadet 1727, men afskedigedes 1739, efter at Hattepartiet var kommet til Magten. Han ophøjedes 1731 i Grevestanden og døde 1744. — Hans Søn, **Joh. Ludv. H.**, f. c. 1719, gik ganske ung i Militærtjeneste, deltog som Lieutenant i Krigen 1741—42, gjorde derefter i hollandsk Tjeneste Felttogene med i Nederlandene 1745—47 og befordredes til Oberst. Ved Fredslutningen vendte han tilbage til Sverige, hvor han efter at have levet nogle Aar som Privatmand blev ansat ved Livdrabantcorpset. Han sluttede sig nu til Hofpartiet og blev en af de virksomste Deltagere i Revolutionsplanerne 1756, men frelste sig fra Dødsstraffen ved Flugt til Tyskland. 1758 blev han ansat i preussisk Tjeneste som Oberst for et Fricorps, med hvilket han under Syvaarskrigen gjorde Felttoget med imod Russere og Østerrigere, indtil han kort efter Slaget ved Kunersdorf toges til Fange af de første. To Aar efter fik han Friheden, blev 1763 Generalmajor, 1774 Generallieutenant og 1776 Gouverneur i Spandau. Senere deltog han i den bayerske Arvefølgekrig, ved hvis Slutning han tog Afsked. Efter at han 1765 var bleven gjenindsat i sine forrige Rettigheder i Sverige, fik han 1788, da Gustav III forberedte Krig mod Rusland, Tilbud om Overbefalingen over den svenske Hær, men afslog dette paa Grund af sin Alder og blev i Tyskland, hvor han døde 21 Aug. 1798. I »Mémoires d'un gentilhomme Suédois« (1788, nyt Oplag med Titel »Mém. histor., polit. et milit. de M. le Cte de Hordt«, 1805) lod han offentliggjøre en Skildring af de Tildragelser, han havde oplevet.

Haardhed benyttes i Mineralogien som et vigtigt Kjendemærke til at skjelne mellem de forskjellige Mineralier. Mohs har dannet en Haardhedsscala af følgende Mineralier: 1) Talk, 2) Gips, 3) Kalkspat, 4) Flusspat, 5) Apatit, 6) Feldspat, 7) Kvarts, 8) Topas, 9) Korund, 10) Diamant. Ved Bestemmelsen af et Legemes H. gaar man ud fra, at det, der ridser et

andet, er haardere end dette. Har et Mineral samme H. som Kalkspat, sættes den lig 3,0, og naar Beryllens H. angives til 7,8, antydes derved, at den ridser Kvarts, men ridses af Topas, og at H. er midt imellem de nævnte Mineraliers. Dog kan et Minerals H. ikke altid angives aldeles bestemt, især naar den er forskjellig paa de forskjellige Krystalflader eller er afhængig af Strøgets Retning.

Haardug, forskjellige af Hestehaar vævede Stoffer til Sigter, Crinoliner, Møbelbetræk m. m.; i Sigtedug er baade Kjæde og Islæt Hestehaar, ellers Islætten alene. Ogsaa nogle aabent vævede Tøjer af Kamuld, Hørgarn osv. til Flueskabe, grovere Sigtning m. m. kaldes H.

Haarek af Thjotta, Søn af Eyvind Skaldespilder, boede paa Thjotta i det sydlige Haaogaland, blev Lendermand hos Olaf Tryggvesøn og lod sig overtale til at blive Christen mod at faa store Forleninger i Nordland, sluttede sig efter Olafs Død til Jarlerne, men underkastede sig ogsaa Olaf d. hellige, da denne kom til Magten. Da han senere maatte dele Magten i Nordland med en af Olafs Tilhængere, Asmund Grankelssøn, blev han Olafs [...]en, gik over til Kong Knuds Parti, og da [Ol]af vendte tilbage for at vinde sit Rige igjen, [va]r H. en af Førerne for Bønderne ved Stiklestad. Da Olafs Søn Magnus kom til Magten, [dro]g H. til Nidaros for at forsone sig med [Ma]gen, men blev dræbt af sin gamle Fjende [As]mund Grankelssøn (c. 1040). Hans Drab [blev] senere hævnet af hans Søn, **Einar Fluga**, [som] i Harald Haardraades Tid blev hans Efterm[and].

[H]aarkar, s. Blodkar und. Blod.

[H]aarlem [håhr], Stad i Konger. Nederlandene, Prov. Nordholland, 2 M. v. for Amsterdam, 1 M. fra Nordsøen. 46,000 J. (1884). [...]bt Stadens offentlige Bygninger fremhæves Domkirken med et storartet Orgel, Raadhuset, tidligere Greverne af Hollands Residens, [de]t Teylerske Museum med en Samling [...]e Instrumenter o. a. Desuden er her et [...], Billedhugger- og Bygningsakademi og [bot]anisk Have. Paa Torvet er en Marmor[statue] af L. Coster (s. d. A.), der af Hollænderne [...]cet anset for Bogtrykkerkunstens Opfinder. [...] udbredt Blomstercultur, navnlig Tulipaner, Hyacinther, Rannnkler, Camellier og [...] store Blegerier, Bomulds- og Linnedfabr[iker], [Manufa]kturer, fortrinlige Skriftstøberier. S. [...]den er mange smukke Landsteder og et [...]t kgl. Lystslot. **Haarlemermeer**, en Sø [...] ved Staden, der opstod i det 16de [Aarh. ve]d et Gjennembrud af Havet, er 1839 [...]ørret og danner nu en Commune med [...].

[Haarle]m, Corn. Corneliß van [s. o.], hol[landsk M]aler, f. 1562, d. 1638, var Elev af [...]rtsen og Frants Porbus og hører til [de tidl]igere nederlandske Mestere før Rubens.

[Haarlu]s (Trichodectes), d. s. s. Pelslus, s. [...]

[Haaror]m, d. s. s. Trichin.

[Haarrør]svirkning, Capillaritet, fælles Navn [for de F]orandringer, som foregaa ved Vædsk[er og Lig]evægt, naar disse befinde sig i snævre [...; Vir]kningen viser sig tydelig i fine Rør, Haarrør, og kan ogsaa bedst undersøges i saadanne; deraf Navnet. Sænker man et fast Legeme ned i en udstrakt Vædskemasse, vil Vædsken, naar den befugter Legemet, trække sig op i Nærheden af det, saa at Overfladen bliver indhvælvet, og befugter den ikke Legemet, trækker den sig nedad omkring det, og Overfladen bliver da udhvælvet; i første Tilfælde har Vædskedelenes Vedhængen (Adhæsion) ved Røret Overvægt over deres Sammenhængskraft (Cohæsion), i sidste Tilfælde finder det modsatte Sted. Sænker man et Haarrør i en Vædske, vil Overfladen inde i Røret blive krum og intet Stykke af den plan. Det lader sig nu godtgjøre, at en udhvælvet Overflade udøver et større Overfladetryk paa Vædsken end en plan og desto større, jo stærkere krummet den er; den plane udøver atter et større Overfladetryk end en indhvælvet; dette Overfladetryk hidrører fra, at en Molecule i en Vædske er underkastet Tiltrækninger fra de omliggende Moleculer indtil en vis lille Afstand, men de i Overfladen eller i dens Nærhed liggende Moleculer modtage som Følge deraf ikke saa stort et Træk opad som nedad og ville altsaa udøve et særligt Tryk nedad, Overfladetrykket. Skal der altsaa være Ligevægt, naar et Haarør sænkes i en Vædske, saa maa denne stige eller synke i Røret, efter som Overfladen stiller sig ind- eller udhvælvet derinde; Niveauforandringen kaldes Depressionen, og dens Størrelse staar i omvendt Forhold til Rørets Diameter. Exempler paa det første Forhold haves ved Glasrør, som sættes ned i Vand, Vinaand eller Æther; et Exempel paa det sidste ved Glasrør, som sættes ned i Kviksølv. Imellem to parallele Plader eller i hvilke som helst andre snævre Rum forholde Vædskerne sig paa samme Maade. Snævre Rør kunne vel hæve Vædskerne til betydelige Højder, men aldrig bringe dem til at løbe over, da Røret holder dem tilbage med lige saa stor Kraft som den, hvormed det løfter dem. H. bevirker undertiden tilsyneladende Tiltrækninger og Frastødninger imellem Legemer, som flyde paa en Vædske. Bringer man to Legemer til at flyde paa en Vædske, som ikke befugter noget af dem eller befugter dem begge, ville de paa Grund af Vædskens forandrede Overflade nærme sig til hinanden og altsaa synes at tiltrække hinanden; befugter Vædsken det ene, men ikke det andet, ville de fjærne sig fra hinanden. Derfor ses Legemer, som flyde paa Vand, at trække sig hen til Karrets Sider og til hinanden indbyrdes; ere derimod nogle af dem fedtede, saa at de ikke befugtes, ville disse fjærne sig fra de andre og fra Karret. Paa H. beror det, at Trækpapir, Sukker, Svamp og andre porøse Legemer suge Vædsker op i sig, samt at Tøjer kunne gjøres vandtætte derved, at Trævlerne, hvoraf de bestaa, gjøres fedtede, saa at de ikke befugtes af Vand.

Haarsækmide, d. s. s. Hudmide.

Haarteigen, Fjældtop paa den sydvestlige Del af den saakaldte Hardangervidde i Søndre Bergenhus Amt i Norge, 5,350 F. (1,680 Met.) høj.

Haas, en Familie af Kobberstikkere, hvis Hjemstavn Nürnberg var, hvorfra **Jonas H.**, f. 1720, d. 1775, i Midten af det 18de Aarh.

indvandrede til Danmark. Blandt hans Sønner har især **Joh. Jak. Georg H.**, f. 22 Juli 1756, d. 10 Maj 1817, Betydning i den danske Kunsthistorie. Han var Elev af den ældre Preisler og vandt 1776 den store Guldmedaille, blev 1783 Medlem af Akademiet og 1810 Professor. — Hans Broder, **Mens H.**, f. 30 Maj 1752, d. 16 Oct. 1833, gik allerede 1776 til Berlin og blev der en anset Kunstner. — En tredje Broder, **Peter H.**, var ogsaa Kobberstikker.

Haas, Johannes Hub. Leon. de, hollandsk Maler, f. 1832 i Hedel, Lærling af van Oos i Haarlem, kom 1857 til Brÿssel, hvor han hurtig vandt Ry som en dygtig Dyrmaler, navnlig i Gjengivelsen af Husdyr. Til hans mest bekjendte Arbejder hører „Efter Oversvømmelsen“ (1861).

Haase, Heinr. Gottlob Friedr. Chr., tysk Philolog, f. 1808, blev 1834 ansat som Adjunct i Schulpforta, men allerede n. A. suspenderet fra sit Embede paa Grund af Deltagelse i burschenschaftlige Forbindelser. Efter at være vendt hjem fra en større videnskabelig Rejse blev han 1840 ansat som Professor ved Universitetet i Breslau, hvor han døde 1867. Blandt hans videnskabelige Arbejder maa fremhæves Udgaver af Xenophons Skrift »De republica Lacedæmoniorum«, af Thukydides, af Vellejus Paterculus samt af Senecas Værker.

Haavamaal, den højes Udsagn, et af Digtene i den ældre Edda, berømt for sine mange træffende Tankesprog og Leveregler, samt for det Indblik, det gjennem disse giver os i Oldtidens Aand og Sæder. Det c. 100 Vers lange Digt falder efter den fremragende tyske Forsker K. Müllenhoffs Undersøgelser i 6 forskjelligartede Stykker, der vel i Digtets nuværende Form ere indbyrdes forbundne, men som dog ingenlunde alle oprindelig kunne være lagte Odin i Munden. Af de nævnte Afdelinger indeholder I en Række Tankesprog, der hovedsagelig give Regler for Omgangen med Mennesker og den rette Optræden under forskjellige Livsforhold; II en Fremstilling af Kvindens Ubestandighed, hvortil slutter sig en Beretning af Odin om et ham overgaaet uheldigt Elskovsæventyr; III en Fortælling af Odin om Erhvervelsen af Skjaldemjøden og hans Forhold til Jættedatteren Gunlød ved denne Lejlighed; IV en Række Raad angaaende forskjellige Livsforhold, meddelte af en professionel Sanger, der foregiver at have disse fra Odin selv, altsaa de egentlige „Udsagn af den høje“; V Odins Beretning om Runernes Opfindelse, Meddelelser angaaende Runeristning m. m.; VI Opregning af virkningsfulde Tryllekvad. Lærdommene indskærpe gjennemgaaende en til Mistro grænsende Forsigtighed som det sikreste Grundlag for Livsførelsen. Tiden, i hvilken Digtet efter sit Indhold kan være opstaaet, sættes til det 9de Aarh.

Habakuk, en af de saakaldte 12 smaa Propheter, efter apokryphiske Efterretninger fra Bethzoker i Simeons Stamme, levede under Kong Jojakim c. 600 f. Chr. I et kraftigt, højt poetisk Sprog skildrer han de vilde chaldæiske Horders Indfald i Juda under Nebuchadnezar, men forkynder ogsaa det chaldæiske Riges Undergang og slutter med en Propheti om Israels herlige Oprejsning.

Habana, s. **Havana**. **Habanéra**, havanesisk Melodi. I Bizets Opera „Carmen“ forekommer H. som Navn paa en charakteristisk Sang, der er lagt i Munden paa den spanske Kvinde, hvis Navn Operaen bærer.

Habberton, John [hæbbert'n], nordamerikansk Forf., f. i New-Yorks Forstad Brooklyn 1842, tilbragte en Del af sin Barndom i det vestlige Amerika; hans første Arbejde var en Samling Skizzer, som havde Livet i Vesten til Gjenstand. Bekjendt blev han især ved sin Bog »Helen's Babies« (1876), der skildrer Børns Liv og Færd, og som i Amerika er bleven solgt i et Antal af omtrent en Kvart Million Exemplarer; den er oversat paa Dansk under Titlen „Min Søsters Børn“. Af hans andre Bøger kunne nævnes »Other People's Children« (1877) (oversat paa Dansk under Titlen „Andre Folks Børn“) og »Some Folks« (1877).

Hábeas-Córpusacten kaldes en under Kong Carl II i England 1679 udstedt Lov, der anses for det sikreste Værn for Borgernes personlige Frihed. Efter denne Lov, som dog i saa Henseende ikke indførte noget ganske nyt, men kun forbedrede og fuldstændiggjorde den ældre Rets Regler, kan nemlig enhver, der er fængslet enten i Følge en Dommers eller anden Myndigheds, f. Ex. Regeringens Ordre strax henvende sig til en af Westminsterdomstolene, som da uden Hensyn til, om det er i Rettens Sessionstid eller ej, har til den offentlige Autoritet eller private, som have fængslet den paagjældende, eller paa anden Maade udøve Tvang imod ham, at udstede en saakaldt writ of habeas corpus, d. e. en Befaling om strax at stille den paagjældende for Retten (nemlig for den Domstol, som har udstedt Befalingen), for at denne kan undersøge Fængslingens eller Tvangens Lovlighed og efter Omstændighederne stadfæste den eller frigive den paagjældende mod eller uden Caution. H. er oftere under stærke politiske Bevægelser med Parlamentets Samtykke bleven suspenderet, f. Ex. 1793, 1794 og 1817 og oftere i Irland; derved befris dog ingenlunde de paagjældende Embedsmænd for Ansvar i Henseende til de ulovlige Arrestationer, de under Suspensionstiden maatte foretage, men sædvanlig udstedes bagefter en saakaldt Indemnitetsbill, som nedslaar alle Søgsmaal i den Anledning.

Hăbeat, lat., lad ham have det! saa kan han have det saa godt!

Habeneck, Franç. Ant. [abn], f. 1781 i Mézières, d. 1849 i Paris, opnaaede 1804 som Elev af Baillot i Pariser Conservatoriet første Præmie som Violinspiller og dirigerede, da hans sjældne Talent i denne Retning gav sig til Kjende, Conservatoriets Orchesterconcerter 1806—15. 1821—24 fungerede han som Directeur for den store Opera, hvorefter han udnævntes til Conservatoriets Generalinspecteur. I en Snes Aar ledede han nu atter dettes Concerter og vakte ved en fortrinlig Udførelse af Beethovens Symphonier trods megen Modstand Parisernes Sans for disse Mesterværker. Efter R. Kreutzers Tilbagetrædelse (1826) som Capelmester ved den store

Opera beklædte H. med stor Ære denne Plads til 1846 og udmærkede sig bl. a. ved den første Indstudering af Meyerbeers Operaer „Propheten“ og „Huguenotterne“. Skjønt H. i sin tidligste Ungdom havde componeret store Værker før han havde gjort theoretiske Studier, har han kun offentliggjort nogle Violinsager uden større Betydning.

Habenichts, tysk, En, der intet ejer, en Pengeløs.

Haberbier, Ernst, udmærket Clavervirtuos, f. 1813 i Königsberg, d. 1869 i Bergen af et Slagtilfælde ved Claveret under en Concert. H. gik 1832 til Petersborg, hvor han gjorde stor Lykke som Concertspiller og Lærer. 1850 foretog han Concertrejser, besøgte ogsaa Kjøbenhavn, vendte tilbage til Rusland og opholdt sig i Petersborg og Moskva, indtil han efter en ny Concertrejse nedsatte sig i Bergen 1866. En stor Del moderne Clavercompositioner og hans baade gode og smukke Etuder (særlig tre Hæfter Études poésies) vidne om et mere end almindeligt Compositionstalent.

Habesch ell. **Habesfinien**, s. **Abessinien**.

Hăbet, lat., „han har det“, var Romernes Udbrud, naar en Gladiator blev saaret.

Habil, duelig. **Habilitere** sig, specielt godtgjøre sin Duelighed til et akademisk Læreembede ved en offentlig Disputation eller et videnskabeligt Arbejde. **Habilitet**, Duelighed, kaldes i Retsspr. Indbegrebet af de Egenskaber, som udfordres hos en Person, for at han skal kunne beklæde en offentlig Stilling, f. Ex. som Dommer, eller udføre en Handling med retlig Gyldighed og Virkning, f. Ex. afgive et Vidnesbyrd, oprette et Testament osv. Mangelen af nogen af de efter hvert enkelt Forholds Natur nødvendige Egenskaber kaldes Inhabilitet, og denne kan efter Omstændighederne være af dobbelt Art, nemlig enten almindelig, naar det er en saadan, som overhovedet gjør den paagjældende uskikket til at optræde paa den omspurgte Maade, eller speciel, naar den tilstedeværende Mangel kun er til Hinder for hans Optræden i et enkelt bestemt foreliggende Tilfælde. Saaledes er den Person, der er domfældt for en vanærende Forbrydelse, overhovedet ikke habil til i nogen Sag at fungere som Dommer; den derimod, som er nær beslægtet med en af Sagens Parter, er inhabil til at være Dommer i denne Sag.

Habit, fr., Klædning. **Hăbitus**, lat., Beskaffenhed, Udseende; i Lægevidensk. Indbegrebet af Legemets ydre Egenskaber, især for saa vidt som de kunne betragtes som et Udtryk for Constitutionen; mest bruges Ordet om sygelige Afvigelser fra det normale i denne Henseende, f. Ex. phthisisk, kræftagtigt, apoplektisk H. **Habituel**, fr., stadig, sædvanlig; ogsaa hvad der har Hensyn til den ydre Beskaffenhed, det ydre.

Habsburg ell. **Hapsburg**, opr. Habichtsburg, en gammel Borg paa det stejle Wulpelsberg ved Floden Aar i Schweizercantonet Aargau, opført c. 1020 af Biskop Werner af Straßburg, er mærkelig som det efter samme opkaldte østerrigske Dynasti og tyske Kejserhuses Stamslot, hvoraf endnu et fast Taarn af betydelig Højde staar tilbage. Slægten siges at nedstamme fra de allemanniske Hertuger og havde sine Stamgodser i Schweiz, Øvreelsaß og Schwaben. Som dens Stifter nævnes **Ethiko I**, Hertug af Elsaß i det 7de Aarh., af hvem ovennævnte Biskop **Werner** var en Efterkommer. Biskoppens Brodersøn **Werner** var den første, der kaldte sig efter Borgen Greve af H. Slægten forøgede efterhaanden sine Besiddelser i Schweiz betydelig, især under Grev **Rudolf II**, efter hvis Død 1233 hans Sønner **Albrecht IV**, der døde som Korsfarer i Askalon 1240, og **Rudolf III**, som stiftede Linjerne Lauffenburg og Kyburg (uddøde 1408 og 1415), delte hans Godser. Husets Glans begyndte dog egentlig først med Albrechts Søn, Grev **Rudolf IV**, der 1273 blev valgt til tysk Konge (**R. I**) og benyttede denne sin høje Stilling til at bringe store Rigslen, navnlig de Kong Ottokar af Böhmen fratagne Hertugdømmer Østerrig, Steiermark, Kärnten og Krain til sin Familie, hvorfor Huset fra den Tid kaldes det **habsburg-østerrigske**. Af hans Sønner forplantede den ældste, Hert. **Albrecht I** af Østerrig, der ogsaa blev tysk Konge, Slægten igjennem de østerrigske Hertuger, hvorimod den efterhaanden mistede sine Stambesiddelser i Schweiz som Følge af Schweizernes Opstand, der begyndte under denne Konge, og deres tapre Kamp med hans Efterkommere. 1474 erobrede de Aargau, i hvilket Canton H. laa. Albrecht I.s Sønnesøns Sønnesøn, Hert. **Albrecht V** af Østerrig, blev ogsaa tysk Konge (**A. II**) og efterfulgtes af en anden Sønnesøns Sønnesøn af samme Konge, Kejser **Frederik III** af den steiermarkske Linje, hvilken derefter stadig beklædte Kejsertronen i 300 Aar (1440—1740), indtil den uddøde med Kejser **Carl VI**. Imidlertid havde det habsburgske Hus efterhaanden hævet sig til det mægtigste Fyrstehus i Europa, især ved en Række heldige Giftermaal. De mærkeligste af disse vare Kong **Albrecht II.s** med Elisabeth, Arving til Ungarn og Böhmen, Ærkehertug (senere Kejser) **Maximilian I.s** med Marie, Arving til de burgundiske Lande (Nederlandene m. m.), deres Søn Ærkehert. **Philip den smukkes** med Johanne, Arving til Spanien, og disses Søn, Kejser **Ferdinand I.s** med Anna, Arving til Ungarn og Böhmen, hvilke Lande saaledes anden Gang kom til det habsburgske Hus og fra nu af forblev under det. Ved Philip d. smukkes og Johannes to Sønner, Kejserne **Carl V** og **Ferdinand I**, der som Følge af de nævnte Giftermaal beherskede et umaadeligt Landomraade, som endnu forøgedes ved Erobringerne i den nye Verden, delte det habsburgske Hus sig i to Linjer, den ældre ell. kongel. spanske, der uddøde med Carl V.s Sønnesøns Sønnesøn, Kong **Carl II** af Spanien 1700, og den yngre ell. kejserl. tyske, der, som ovenfor anført, uddøde paa Mandssiden med Kejser **Carl VI** 1740, men igjennem hans Arvedatter **Marie Therefia** (gift med Frants I Stephan af Lothringen) er forplantet til Nutiden i det kejserl. østerrigske Hus, som man derfor endnu plejer at kalde Huset H. (H.-Lothringen), med dets to 1850 fordrevne, yngre Linjer i Toscana og Modena.

Hachette, Jeanne [aschät], en ung Pige, der egentlig hed Jeanne Fourquet, men som fik Tilnavnet H., fordi hun, væbnet med en Stridsøxe (hachette) tappert kæmpede mod den burgundiske Hertug Carl d. dristiges Tropper, der 27 Juni 1472 under en af hans mange Fejder med den franske Konge Ludvig XI forsøgte at storme hendes Fødeby Beauvais. Ved denne Lejlighed fratog hun en burgundisk Fændrik den Fane, som han allerede havde plantet paa Muren. Et Mindesmærke blev 1851 rejst hende i Beauvais.

Hachette, Louis Chr. Franç. [s. o.], f. 1800, stiftede 1826 en berømt Forlagsboghandel i Paris, som ogsaa er bleven fortsat efter H.s Død 1864. Blandt de fra Firmaet udgaaede Rækker af Skrifter kunne mærkes »Bibliothèque des chemins de fer«, »Les grands écrivains de la France«, »La Revue de l'instruction publique« osv.

Hachis, fr. [schi], Ret af hakket Kjød.

Haciënda, sp., Landejendom.

Häckaert ell. **Hackaert,** Jan, hollandsk Landskabsmaler, f. 1636 i Amsterdam, sluttede sig til den Række betydelige Landskabsmalere, der blev begyndt af Both, Svanefeld o. fl. Han elskede Schweiz's Natur, hvorfra Motiverne til hans fleste Billeder ere tagne, og i Schweiz døde han 1699. Han har raderet 6 Blade med Landskaber. H.s Malerier ere sjældne og i høj Pris; dog ejer Moltkes Galleri 1 og den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn 2 anselige Billeder af ham.

Hackert, Jakob Philip, tysk Landskabsmaler, f. 1737 i Prenzlau, begav sig 1762 paa en Kunstrejse gjennem Tyskland og Frankrig til Italien tillige med sin Broder Johan (f. 1744, d. 1773), der ogsaa var Landskabsmaler. I Italien malede han 1772 to berømte Billeder for Kejserinde Katharine II af Rusland, forestillende Søslaget ved Tschesme, og blev ansat som Hofmaler hos Kongen af Neapel. Revolutionskrigene drev ham til Firenze, hvor han døde 1807.

Hackländer, Friedr. Wilh., tysk Forf., f. 1 Nov. 1816 nær ved Aachen, blev 14 Aar gl. sat i Lære hos en Manufakturhandler i Elberfeld og tog derefter Tjeneste i det preussiske Artilleri, men skuffet i sit Haab om Avancement vendte han tilbage til sin tidligere Stilling, som han dog atter forlod i Tro paa sit Forfatterkald og drog til Stuttgart. Her udkom 1841 „Bilder aus dem Soldatenleben im Frieden" (først aftrykt i „Morgenblatt") med frisk og realistisk Humor. En württembergsk Overstaldmester valgte H. til Ledsager paa en Rejse i Orienten, der gav Anledning til den livlige Rejseskildring „Daguerreotypen" (1842) og til „Der Pilgerzug nach Mekka" (1847), en Samling østerlandske Sagn. 1843 blev H. Secretær hos Kronprinsen af Württemberg og gjorde Rejser med ham i Italien, Belgien, Tyskland og Rusland. Allerede 1845 havde han udgivet „Wachtstubenabenteuer", en heldig Fortsættelse af hans Debutarbejde; mindre Fortællinger samlede han i „Humoristische Erzählungen" (1847) og „Bilder aus dem Leben" (1850). 1849 var han i Radetzkys Følge paa Felttoget mod Piemont og efter sin Tilbagekomst i Prinsen af Preussens Hovedkvarter ved Rastatts Indtagelse. 1849—50 udkom „Soldatenleben im Kriege"; 1849 havde han giftet sig og fæstet Bo i Stuttgart. 1854 udgav han efter en Rejse „Ein Winter in Spanien". Han havde nu begyndt at hente sine Skildringer fra andre Livskredse, som i „Handel und Wandel" (1850), „Namenlose Geschichten" (1851), „Eugen Stillfried" (1852), „Europäisches Sklavenleben" (1854), „Der neue Don Quixote" (1858), „Künstlerroman" (1866), „Der letzte Bombardier" (1870), „Geschichten im Zickzack" (1871), „Der Sturmvogel" (1871), „Verbotene Früchte" (1876) o. m. a. Fra 1857 udgav han med Zoller Tidsskriftet „Ueber Land und Meer", hvori han foruden mindre Fortællinger indrykkede Romanen „Wechsel des Lebens". Ogsaa flere Lystspil („Der geheime Agent" 1851, „Zur Ruhe setzen" 1857, „Der verlorene Sohn" 1865) gjorde Lykke paa tyske Scener. 1859 blev H. württembergsk Directeur for de kongel. Bygninger og Haver og har bidraget meget til Stuttgarts Forskjønnelse; s. A. opholdt han sig i det østerrigske Hovedkvarter indtil efter Solferinoslaget og blev 1861 optaget i den østerrigske Ridderstand. Efter 1864 at være afskediget af Kongens Tjeneste levede H. som Privatmand til sin Død 6 Juli 1877. H. har en livlig og kraftig Menneskeopfattelse, en noget forceret Humor. Hans nøgterne Livssyn hemmer ham fra dristigere Digterflugt.

Haddington, 1) Shire i Skotland, ogsaa kaldt Eastlothian, s. for Forthfjorden, omgives for øvrigt af Edinburgh-Sh. og Berwick-Sh. 13 □ M. med 38,000 I. (1881). Fra Lammermoorhøjene paa Sydgrænsen sænker Landet sig terrasseformig mod N. til Forthfjorden. Floden Tyne løber midt igjennem Shiret fra V. mod Ø. og falder i Nordsøen. De lavere Egne ere fortrinligt Kornland, medens i de højere Kvægavl har Overvægten. — 2) Hovedstad i H.-Shire ved Fl. Tyne, 3 M. ø. for Edinburgh. 3,000 I. Uld- og Kornmarkeder.

Hadeland og Land, Fogderi i Christians Amt i Norge, paa begge Sider af Randsfjorden, hvis sydlige Omgivelser kaldes Hadeland, de nordlige Land. Hele Fogderiet er 52 □ M. (2,866 □ Km.) stort med 24,000 I. (1875). L. er en til Dels højtliggende Skovbygd; H., som bestaar af Grans og Jævnakers Præstegjælde, hører derimod nærmest til Lavbygderne og er et af Norges frugtbareste og bedst dyrkede Distrikter. Ogsaa her findes rige Skove af Gran og Fyr. Middelalderens Hadafylke omfattede, foruden de her nævnte Bygder, ogsaa Totens, Ringerikes og Buskeruds Fogderier.

Hadeln, et frugtbart Landskab i den preussiske Prov. Hannover ved Elbens Munding, 5¼ □ M. med 20,000 I.

Haderslev, Stad i Slesvig mellem Haderslevfjord og den ¾ M. lange Haderslevdam, 7 M. n. for Flensborg, med 8,000 I., for største Delen dansktalende. Byen har to Kirker, Mariekirken og Severinskirken, en af Hert. Hans d. ældre 1567 stiftet Latinskole og et Hospital. Befolkningens Hovederhverv er Handel, Skibsfart, Industri og Agerbrug. De vigtigste industrielle Etablissementer ere

Jernstøberier med Maskinværksteder, en Spejlfabrik og Tobaksfabriker. — H. er en gammel By, som i Borgerkrigen mellem Erik Plovpenning og Abel blev brændt af den første 1247. Allerede da havde den baade et Sortebrødre- og et Graabrødrekloster, og 1292 fik den sin Stadsret af Hert. Valdemar IV. Dens Velstand tog stærkt til i det 15de og 16de Aarh., men i det 17de fyldtes Havnen med Mudder, og Staden led ogsaa meget i de Krige, som da hjemsøgte Halvøen. Tæt ved Gammel-H. laa Slottet **Haderslevhus** paa en Høj, „Bøghoved"; det nævnes allerede i første Halvd. af det 14de Aarh.; 1 Sept. 1448 udstedte den første oldenborgske Konge her sin Haandfæstning, og hans Sønnesøns Søn, Kong Frederik I, fødtes her 1534. Da H. ved Hertugdømmernes Deling 1544 tilfaldt Hert. Hans d. ældre, tog han sin Residens paa dette Slot, men senere lod han det nedbryde og opførte (fra 1557 af) i dets Sted et nyt Slot, som efter ham kaldtes Hansborg (sædvanl. benævnt Haderslevhus ligesom det gamle Slot), . for H., hvor han residerede til sin Død 580. Ogsaa paa dette Slot opholdt de danske Konger, som arvede det efter Hert. Hans, sig fte; her fødtes Kong Frederik II.s yngste Søn Hans 1583, og Christian IV havde her Bryllup med Anna Katharine af Brandenburg, er ogsaa her fødte sin tredje Søn, Kong Frederik III, 1609. Det afbrændte i den svenske rig 1644. **Haderslevfjord** strækker sig fra Lillelt 2 M. ind i Nordslesvig med en Bredde af —½ M. og kun ringe Dybde.

Hades (d. e. Aides, den usynlige), efter den æske Mythol. Søn af Kronos og Rhea, Broer til Zeus, herskede i Underverdenen, der r falden i hans Lod, da Kronos's Sønner ter Sejren over Titanerne delte Verden imelm sig. Han i Forening med sin Hustru ersephone (Proserpina), Datter af Demeter, rer Herredømmet over Skyggerne i Underrdenen og passer med ubønhørlig Strænghed a, at ingen af dem vender tilbage til Overrdenen. I det daglige Liv, ligesom ogsaa i ysterierne, kaldtes han sædvanligvis Plun (hos Romerne Pluto ell. Dis), fordi han rskede over Jordens Indre, hvorfra baade lanteverdenens og Metallernes Rigdomme m frem for Lyset. Af Kunstnerne fremstilles H. med mørke Træk og ned i Panden ngende Haar. Han er iført et vidt Gevandt bærer i sin Haand Nøglerne til Underrdenen; ved hans Side findes som oftest unden Kerberos afbildet. H. kaldes ogsaa ve Underverdenen.

Hâdheri (urigt. Hadhesi), det arabiske Navn en Stadbeboer.

Hadorph, Johan, svensk Oldgransker, f. 1630 Fædrenegaarden Habbetorp i Östergötland, fra 1660 Secretær ved Universitetet i Upa, men ansattes 1667 som Assessor i det s. indrettede Antiqvitets-Collegium, samt blev tes Secretær 1669. I Følge offentlig Paa gjorde han senere i flere Aar antiqvariske ser i forskjellige Dele af Landet; paa disse dersøgte han Björkö, der af ham betegnedes Pladsen for det tidligere Birca. 1679 v han Rigsantiqvar; d. 1693. H. var en flittig Samler og besørgede Udgivelsen af flere af de gamle svenske Love, Rimkrønikerne, »Alexandri Magni historia på swenske rim« (1672), »Sanct Olaffs saga på swenske rim« (1675) m. m., hvilke Udgaver dog i Regelen ere mest værdifulde ved de flere af dem vedføjede Documentsamlinger.

Hâdramaut, den sydlige Del af den arabiske Halvø, som ligger ø. for Jemen og grænser til det indiske Hav. S. **Arabien.**

Hadriân, 6 Paver. H. I (Pave 772—95) kaldte 773 Carl d. store til Hjælp mod Langobardernes Konge Desiderius og fremkaldte derved de gjentagne Krigstog til Italien, under hvilke Carl d. store knækkede Langobardernes Magt, stadfæstede Pipin d. lilles Gave til Pavestolen og forøgede dennes Landomraade ved nye Gaver. I Billedstriden maatte H. finde sig i, at den franske Kirke hævdede sin uafhængige Opfattelse, medens han i den adoptianske Strid havde den paa sin Side. H. var en dygtig Statsmand, som med Klogskab brugte de politiske Stridigheder i Italien til at udvide Pavestolens Magt, og som gjorde sig fortjent af Rom ved at gjenopføre Stadens Fæstningsværker og smykke den med Kunstsager og nye Pragtbygninger. H. II (Pave 867—72) levede i Ægteskab, da han indtraadte i den gejstlige Stand, og hans Hustru døde først, efter at han var bleven Pave. Hans heftige Strid med den græske Kirke endte med, at Pavestolen tabte Herredømmet over den bulgariske Kirke, og hans Stridigheder med Carl d. skaldede og Ærkebiskop Hinkmar af Reims endte med gjentagne ydmygende Nederlag. H. III (Pave 884—85) levede under de Partikampe, i hvilke de italienske Magthavere betragtede Pavedømmet blot som Redskab for det herskende Parti. H. IV (Pave 1154—59), af Fødsel Englænder med Navnet Nicolaus Breakspeare (s. d. A.). 1154 blev han Pave; men først 1155 lykkedes det ham at tvinge det romerske Senat til at fordrive Arnold af Brescia (s. d. A.), som flygtede til Frederik I Barbarossa, der udleverede ham til Paven for at opnaa at blive kronet til Kejser af denne. Ikke længe efter afløstes Venskabet mellem H. og Kejseren af heftige Stridigheder, som dannede Begyndelsen til de langvarige Kampe mellem Pavestolen og Hohenstauferne. H. V var kun Pave en Maaned (Juli—Aug.) 1276, da han døde. H. VI (Pave 1522—23), f. i Utrecht 1459, Søn af en Haandværker, først Prof. i Löwen og Kejser Carl V.s Lærer, 1515 Biskop af Tortosa, 1517 Cardinal, blev 1520 Kejserens Statholder samt Generalinqvisitor i Spanien og fordømte i denne Egenskab 25,000 Lutheranere og andre Kjættere. Valgt til Pave 1522 vakte han strax Romernes Uvilje ved at holde sit Indtog barfodet og uden nogen som helst Pragt og ved derefter at indføre en Sparsomhed, der stod i skærende Contrast til hans Forgænger Leo X.s Ødselhed. Selv en oprigtig from og strængt sædelig Mand, drømte han om at føre Kirken tilbage til apostolisk Renhed og Simpelhed; men medens han klart saa og aabent vedgik Hierarchiets „Sygdom paa Hoved og Lemmer", havde han ikke Øje for Lærens Forvanskning, og hans Reformplaner kunde derfor ingenlunde til-

fredsstille Luther og hans Venner, men gjorde ham derimod mere og mere forhadt af største Delen af den fordærvede katholske Gejstlighed. De store Forventninger, hvormed f. Ex. Erasmus havde hilset hans Ophøjelse til Pave, bleve fuldstændig skuffede, og i Rom hilsedes hans Død med samme Glæde af Folket som af Gejstligheden.

Hadrianus, Publius Älius, romersk Kejser 117—138, f. 76 i Rom af en anset Slægt, der nedstammede fra Spanien; han var en Slægtning af Kejser Trajan og blev efter sin Faders Død opdraget under Trajans Tilsyn. I sin Ungdom studerede han ivrig Videnskaberne og traadte tidlig i Statens Tjeneste. Først tjente han i Møsien, hvorfra han overbragte Hærens Lykønskning til Trajans Tronbestigelse. Senere ægtede han Sabina, en Slægtning af Trajan, og vidste at gjøre sig uundværlig for denne. Han ledsagede ham paa Felttogene mod Decebalus (101—6), blev derpaa Statholder over Pannonien og udmærkede sig i den Grad, at Trajan besluttede at adoptere ham og udnævne ham til sin Efterfølger; dog synes Trajans Testament, hvorved han adopteredes, at være et Falskneri af Trajans Enke Plotina. Strax efter sin Tronbestigelse opgav han sin Forgængers parthiske Erobringer, da han var overbevist om, at den gamle Grænse fra Augustus's Tid lettest lod sig forsvare. Han anlagde Forskansninger mod Germanerne og mod Caledonierne (Hadriansvolden, ogsaa kaldet Pictervolden, i England mellem Tynefloden og Solwaybugten), ligesom han ogsaa stadig holdt Hæren kampberedt. Han tog sig med Iver af Statsforvaltningen og øvede, især i sine første Regeringsaar, streng Retfærdighed; Senatets Myndighed indskrænkede han; et snævrere Raad, bestaaende af Senatorer og Lovkyndige, raadførte han sig med i alle vigtige Anliggender; mod Folket var han gavmild. H. lod den berømte Retslærde Salvius Julianus samle og redigere de tidligere Prætorers Edicter, der nu fik Lovskraft under Navnet »edictum perpetuum«. Rom forskjønnede han ved Opførelsen af Bibliotheker og flere Pragtbygninger, deriblandt hans eget Mausoleum, det nuværende Engelsborg; ved Tibur opførte han det pragtfulde Landslot, hvoraf der endnu er betydelige Levninger tilbage; men især var Athen hans Yndlingsstad, som han skjænkede en kostbar Vandledning, og hvor han fuldførte det af Pisistratos begyndte Tempel for den olympiske Zeus, det saakaldte Olympieion. Ved at grundlægge en romersk Koloni i Jerusalem og ved at forbyde Omskærelsen fremkaldte han en Opstand af Jøderne (132—5), der kostede over en halv Million Jøder Livet og medførte deres fuldstændige Adsplittelse over hele den romerske Verden. I Løbet af sin i det hele fredelige Regering gjennemrejste han, i Regelen til Fods og ledsaget af Bygmestere og Kunstnere, Rigets Provinser og undersøgte personlig alle Forhold. Han døde i Bajæ 138 efter at have adopteret Antoninus Pius og ladet denne adoptere de senere Kejsere Marcus Aurelius og Lucius Verus. Mod Slutningen af sit Liv havde H., pint af legemlige Lidelser, jævnlig vist Mistro og Grusomhed, hvorfor Senatet først ikke vilde optage ham blandt Guderne; det bevægedes dog til sidst dertil ved hans Efterfølger Antoninus's Bønner, hvilket skaffede denne Tilnavnet Pius, d. e. den, der viser sønlig Kjærlighed.

Hadschi, den arabiske Benævn. for den, som har foretaget Pilegrimsrejsen til Mekka (Hadsch), som det paahviler enhver Muhammedaner at foretage i det mindste én Gang i sit Liv, idet Muhammed (Kor. Sur. III V. 91) giver dette Bud. I den 12te Maaned ankomme Pilegrimmene, og det hellige Tempel i Mekka, hvis første Grundlæggelse tilskrives Adam og Abraham, besøges med en Del forskjellige Ceremonier. Til disse hører: at kysse den sorte Sten, der er indfattet i en af Kaabaens Piller, at gaa omkring Templet 7 Gange (tawwaf), at besøge Abrahams Plads (Maqâm Ibrahim, saaledes kaldt, fordi det antages at være det Sted, hvor Abraham hindredes af Engelen Gabriel i at ofre sin Søn Ismael), og den store Ofring i Dalen Mina, hvormed Pilegrimmene slutte den Helligheds Tilstand, »ihram«, hvori de ere indtraadte ved at naa den hellige Bys Omegn. Sædvanlig besøges derpaa Templet i Medina med Prophetens Grav. De første Kalifer foretog selv den hellige Rejse til Mekka indtil Harun al-Raschid, der sidste Gang besøgte Mekka 790; efter Kalifatets Ophør have de forskjellige Sultaner undertiden med overordentlig Pragt begivet sig til Mekka, og hvert Aar sendes med Pilegrimskaravanen fra Constantinopel et helligt Klæde for at bedække Kaabaens Tag; det aarlige Gjennemsnitstal af Pilegrimme anslaas i Almindelighed til 70,000; for et enkelt Aar kan Tallet stige til 90,000.

Hadschi Chalfa, egtl. Mustafa ben Abdallah, ogsaa kaldt Katib-Tschelebi, var først Secretær og Finansminister hos Sultan Murad IV, men efter i 10 Aar at have deltaget i forskjellige Krigstog under denne Fyrste hengav han sig fra 1635 udelukkende til Videnskaberne og vandt sig et berømt Navn som Encyklopædist og Polyhistor. Som offentlig Lærer i Constantinopel holdt han Forelæsninger over Medicin, Physik, Mathematik, Astronomi og Historie; for den almindelige Videnskab har han især gjort sig fortjent ved i et Værk at samle og ordne en meget stor Mængde Titler paa arabiske, persiske og tyrkiske Bøger, henhørende til alle mulige Videnskaber, samt give biographiske og literaturhistoriske Oplysninger om vedkommende Forfattere. Dette Arbejde, bekjendt under Titelen »Kashf uz-zunun«, „Opklaring over Meninger om Navne paa Bøger og Videnskabsfag“, er en af de vigtigste Kilder til den arabiske, persiske og tyrkiske Literaturhistorie og er udgivet med lat. Oversættelse af G. Flügel under Titlen »Lexicon bibliograph. et encyclopæd. a Mustafa ben Abdallah Katib Tchelebi et nomine Haji Chalfa celebrato compositum«, Leipz. 1835—58, 7 Bd. Desuden er han Forfatter af flere historiske og geographiske Værker. H. C. oversatte desuden paa Tyrkisk Mercators »Atlas minor«. Navnet Hadschi (s. ovenf.) tiltog han sig efter at have foretaget den hellige Rejse til Mekka, og Chalfa, en Sammentrækn. af Chalifa, bet.

Regnskabsfører. Han døde 1658 i Constantinopel.

Hadschi Loja, f. 1834, organiserede 1878 Modstanden hos de muhammedanske Bosniere imod Landets Besættelse af de østerrigske Tropper, men blev efter haardnakket Modstand fangen. I Sept. 1884 blev han løsladt af Fængslet efter udstaaet „Straffetid“ (som Oprører) og ført til Medina.

Hadsund, Færgested og Handelsplads paa Nordsiden af Mariagerfjord i Visborg og Vive Sogne, Hindsted Herred, Aalborg Amt i Nørrejylland, 1½ M. n. ø. for Mariager. Her udskibes aarlig en Del Korn. En 1883—84 anlagt Jernbane fører fra Randers til Mariagerfjord s. for H.

Haeckel, Ernst Heinrich, tysk Naturforsker, f. 16 Febr. 1834 i Potsdam, fra 1865 Professor i Zoologi i Jena. H.s Specialundersøgelser have væsentlig drejet sig om forskjellige Afdelinger af Havets laveste Dyreformer, som han studerede paa Rejser og under længere Ophold ved Kysterne af Nordsøen, Atlanterhavet, Middelhavet, det røde Hav og paa Ceylon; mange værdifulde Arbejder ere Frugten af disse Studier, som tillige danne Grundlaget for andre Arbejder af mere naturphilosophisk Indhold, der til Dels henvende sig til en videre Kreds end Naturforskernes og derfor særlig have gjort hans Navn bekjendt. Af alle Tysklands Naturforskere sluttede H. sig tidligst og ivrigst til de af Darwin fremsatte Anskuelser, som han i sin „Generelle Morphologie der Organismen“ (2 Bd., 1866) gjennemførte i sine Consequenser paa Punkter, som Darwin selv havde ladet staa hen, og med stor Skarpsindighed og organisatorisk Talent formede han i dette Skrift den hele Nedstamnings- og Udviklingslære til et afrundet philosophisk System. I flere efterfølgende Skrifter, til Dels i mere populær Form, som „Natürliche Schöpfungsgeschichte“ (1868, udkommet i mange Oplag og oversat paa mange Sprog, ogsaa paa Dansk), „Über die Entstehung und den Stammbaum des Menschengeschlechts“, „Anthropogenie“ o. fl., kæmpede H. yderligere for Opfattelsen af samtlige Organismer som genealogisk forbundne. Hvad der til alle Tider har været et Hovedformaal for de biologiske Videnskaber, nemlig ved Sammenligning af de forskjellige Organismers Ligheder og Uligheder at indordne dem i et System efter deres saakaldte „naturlige Slægtskab“, bliver i Belysning af Nedstamningslæren at udfinde det virkelige Blodslægtskab, den genetiske Sammenhæng eller „Phylogeni“, der lettest lader sig udtrykke ved et Stamtræ. Den Betydning, som man allerede længe har tillagt Udviklingshistorien (Embryologien, Ontogenien) til Opklaring af Formernes systematiske Sammenhæng, bliver for H. ganske særlig stor, idet han i Enkeltformernes Udviklingsgang ser en forkortet, undertiden dog ved særlige Indvirkninger forvansket Afspejling af den hele systematiske Afdelings (Stammes, „Phyles“) Udvikling („Ontogenien er en forkortet Recapitulation af Phylogenien“); det er da ganske naturligt, at han med særlig Iver har viet sine Kræfter til Studiet af Udviklingshistorien, og ved sin saakaldte „Gastræatheori“ (først fremsat i det nedenfor nævnte Værk om Kalksvampene) har han stræbt at forme et Grundlag for den sammenlignende Embryologi. H. fører de forskjellige Udviklingstilstande tilbage til den simple „Gastrula“- eller „Gastræa“-Form, en af to Cellelag sammensat, rund Skikkelse med en Aabning, „Urmund“, i den ene Ende, førende ind i en simpel Hule, „Urtarmen“. Som fri Larveform optræder denne „Gastrula“ hos Dyr af de forskjelligste Afdelinger, og H. ser i den den primitive Stamform til samtlige „Metazoer“, d. v. s. alle egentlige Dyr, med Udelukkelse af de encellede Protozoer („Protister“), som hverken kunne regnes til Dyre- eller Planteriget, men blandt hvilke begge disse Rigers fælles Udspring er at søge; med den i „Protisternes“ Rige herskende Organisation stemmer overens det første Anlæg til Dyret, Ægcellen, som ved Deling danner flere Celler, der atter ordne sig til „Gastrula“-Formen. Den rige Begavelse og det glimrende Talent, hvormed H. har fremsat og forsægtet sine Anskuelser, have samlet ham mange Tilhængere, men hans dristige Speculationer og Hypotheser have paa den anden Side ogsaa fremkaldt en Del berettiget Modstand. Foruden de allerede anførte nævne vi af H.s Skrifter: „Die Radiolarien“ (1862), „Beiträge zur Naturgeschichte der Hydromedusen (1865), „Entwickelungsgeschichte der Siphonophoren“ (1869), „Beiträge zur Plastidentheorie“ (1870), „Monographie der Moneren“ (1870 optaget i „Biologische Studien“, 1ste Hft.), „Monographie der Kalkschwämme“ (3 Bd., 1872); forskjellige Afhandlinger, der udvikle Gastræatheorien, i „Jenaische Zeitschr. f. Naturwissenschaft“, 1874—77 („Biologische Studien“, Hft. 2: „Studien zur Gasträatheorie“, 1877); „Ziele und Wege der heutigen Entwickelungsgeschichte“ (1875), „Arabische Korallen“ (1876), „System der Medusen“ (1880); „Metagenesis und Hypogenesis von Aurelia aurita“ (1881); forskjellige Foredrag og populære Skrifter, f. Ex. „Über Arbeitstheilung im Natur- und Menschenleben“ (1869), „Das Leben in den größten Meerestiefen“ (1870), „Die heutige Entwickelungslehre im Verhältniß zur Gesammtwissenschaft“ (1877), „Das Protistenreich“ (1878), „Die Naturanschauung von Darwin, Goethe und Lamarck“ (1883) o. fl.

Haelwegh, Albert [hahl], dansk Kobberstikker i Midten og Slutn. af det 17de Aarh., var rimeligvis dansk af Fødsel og mulig Elev af den hertil indkaldte tyske Kobberstikker Simon de Pas, der døde 1647, hvorefter H. i hans Sted blev »sculptor regius«. Hans talrige Blade, der ere af forskjelligt Værd, nogle meget fortrinlige, bestaa mest i Portræter, hvoriblandt Kongerne Christian IV og Frederik III, under hvis Regering han levede, og deres Familie jævnlig komme for. Den seneste Datum for noget Blad af H. er 1672; han døde uden Tvivl 1 Sept. 1673.

Haff, Benævnelse paa Lagunsøerne paa Østersøens Sydkyst, der ved smalle Sand- ell. Klitrækker („Nerungen“) skilles fra Havet, til hvilket de have Udløb gjennem snævre Aabninger. Da Ebbe og Flod i denne Del af Østersøen er næsten umærkelig og de optage Afløbet af

store Floder, er deres Vand ferskt. Fjordene paa Jyllands Vestkyst ere analoge Dannelser, men have salt Vand.

Haffner, Wolfgang v., General, f. 10 Sept. 1810 i Nærheden af Kjøbenhavn, blev 1825 Officer i Rytteriet (Hestgarden), men afgik fra Krigstjenesten for at overtage Styrelsen af Stamhuset Egholm i Nordsjælland. H. viste sig som en dygtig Landmand og blev 1842 Medlem af Roskilde Amtsraad, i hvilket han i en hel Menneskealder har udviklet stor Virksomhed, særlig for Vejvæsenet. 1848 førte H. den ene Escadron af Herregaardsskytter. 1850 deltog han i Stiftelsen af „Grundejerforeningen“ og var indtil 1852 Medlem af dens Bestyrelse, men viste personlig Villighed til at sælge sit Fæstegods til Bønderne. 1846 var H. Medlem af Østifternes Stænderforsamling og har siden 1866 været Medlem af Landstinget. Han har her spillet en ikke ringe Rolle, bl. a. ved Drøftelsen af den nye Hærlov 1867, hvor han udtalte sig i afgjort skandinavisk Aand, og i en Mængde praktiske Spørgsmaal. 22 Sept. 1869 afløste H. Estrup som Indenrigsminister og gik 28 Maj 1870 over i Ministeriet Holstein som Krigs- og Marineminister, samt fik 1871 Generals Charakter. Han forberedte vigtige Forslag om Hærens og Flaadens Udvikling og om Anlæg af Fæstningsværker, men udtraadte af Ministeriet 23 Dec. 1872; han blev paa ny Krigsminister 11 Juni 1875—Juli 1877 i Ministeriet Estrup og er siden Dec. 1883 Formand for det samlede Højres Bestyrelse. — Hans Fader, **A. M. Wenzel v. H.**, f. 1774, d. 1844 som Generalmajor (1823—32 Chef for Artilleriet), var 1807 Stabschef for General Ewald og ordnede 1808 de franske Hjælpetroppers Indrykning; som Commandant i Altona (siden 1810) førte han 1813 Underhandlinger med den franske General Vandamme i Hamborg paa en meget selvraadig Maade og blev derfor fjærnet, men snart efter sat i Spidsen for Generalkvartermesterstaben.

Hafis Schems-ed-din Muhammed, en af de berømteste persiske Digtere, f. i Beg. af det 14de Aarh. i Byen Schiras, opnaaede under Dynastiet Mosaffer som sufisk eller mystisk Digter stor Anseelse. Hans Digte, der bestaa af Oaside, d. e. længere elegiske eller panegyriske Digte, og Gazeler, d. e. Oder, besynge Vin og Kjærlighed; da han desuden synes at fjærne sig fra enhver positiv Religionsanskuelse, vægrede man sig efter hans Død 1389 ved at tilstaa ham en ordentlig Begravelse, og Læsningen af hans Digte blev forbudt. Imidlertid søgte man at forklare dem paa en mystisk og allegorisk Maade, idet en sufisk Terminologi antoges at skjule en dybere, aandelig Opfattelse, og kort efter hans Død bleve de samlede til et Divan, d. e. Digtsamling, og udgivne med Commentar. Et saadant D. er udgivet i Calcutta 1791 og 1828, i Constantinopel 1840 og i Kairo med tyrkisk Commentar af Subi (3 Bd., 1834); det sidste Værk er igjen udgivet af Brockhaus („Die Lieder des H. Pers. mit dem Commentar des Sudi“, 1856—57). V. Hammers Oversættelse af H. (2 Bd., 1812—15) giver ved Unøjagtighed og Smagløshed kun en meget ufuldkommen Forestilling om Originalen, skjønt dog Goethe har maattet benytte sig heraf i sine „Proben eines west-östlichen Diwans“; en smuk Udgave og Oversættelse af H. skyldes Vincenz v. Rosenzweig-Schwanau, „Der Diwan d. gr. lyr. Dichters H.“, Wien, 1858, 3 Bd. En heldig Efterligning af H.s Oder findes i et Afsnit af A. v. Platens Digtsamling under Titel „Nachbildung aus dem Diwane H.s“; desuden har Daumer udgivet et Bind Digte (1846—51), der føre H.s Navn, idet denne betragtes som Typus for den vise, der hengiver sig til sanselig Livsnydelse.

Hafnerzell ell. **Oberuzell**, Flække i Konger. Bayern, Kreds Nedre Bayern, ved Donaus venstre Br., 2 M. ø. for Passau. Fortrinlige Pottemagerier. De her fabrikerede Smeltedigler forsendes under Navnet „Passauer Digler“ endog til Sibirien og det vestlige Amerika.

Hafnia, det latinske Navn for Kjøbenhavn.

Hafslund, gammel, adelig Sædegaard i Skjebjerg Prgd., Smaalenenes Amt, er den største af det søndenfjældske Norges Herregaarde og har en Matrikelskyld af 221 Skyldmark. Med de underliggende, betydelige Brug (Høvleri, Savbrug, Træmassefabrik, Møllebrug og mechanisk Værksted) havde Gaarden 1875 c. 1,000 J.

Hafström, Axel Gill., svensk Genremaler, f. 3 Jan. 1841 i Göteborg, gjennemgik der den Chalmerske „Sløjdskole“ og var derefter 1861—64 Elev ved Kunstakademiet i Stockholm. 1870 tiltraadte han en Kunstrejse til Udlandet, opholdt sig 6 Aar i Düsseldorf og derefter 2 Aar i Paris, hvor han især lagde sig efter Restaureringskunsten. 1879 blev han agreeret af Kunstakademiet i Stockholm. Blandt de af H. udførte Arbejder mærkes „Smuglere for Toldinspecteuren“ (1876), nu i Nationalmuseet i Stockholm.

Haga, kongeligt Lystslot i Sverige, strax n. for Stockholm, i Solna Sogn, ved Brunsvigens vestre Strandbred, berømt for sine herlige Omgivelser. Gustav III, som gjærne opholdt sig paa dette Sted, hvorefter han paa sine Udenlandsrejser bar Navnet „Greve af H.“, lod det nuværende Slot opføre 1786—87 og de omliggende Parker omlægge i engelsk Smag med Kanaler og Slynggange. Han lod ligeledes lægge Grunden til en mere storartet Slotsbygning, men dette Arbejde er aldrig blevet fuldført.

Hagar, Abrahams ægyptiske Tjenestepige, Moder til hans ældste Søn Ismael, blev paa Saras Forlangende jaget bort med sin Søn og blev gjennem ham Stammoder til flere arabiske Stammer. Muhammedanerne fortælle mange Sagn om hende og valfarte til hendes foregivne Grav i Mekka.

Hagarpresse, en Knæpresse, der nu er den almindeligste Bogtrykkerhaandpresse.

Hagbard, en berømt, nordisk Sagnhelt, hvis tragiske Kjærlighedsforhold til Signe fortælles af Saxo og Folkevisen. Som Gjenstand for Kong Sigars, S.s Faders Fiendskab maa han hemmelig snige sig til S.s Jomfrubur, men forraades, gribes hos hende og dømmes til at hænges. H. lader først sine Klæder ophejse i Galgen, og da S. nu

tror H. dræbt, sætter hun Ild paa sit Jomfrubur, idet hun ikke vil overleve sin Elskede. Glad over hendes Troskab gaar derefter H. i Døden. Saxo antager dette Oldsagn, et af de navnkundigste i Norden, for historisk og angiver endog Stedet, hvor Begivenheden skal have tildraget sig, nemlig »Sigari oppidum«, rimeligvis Landsbyen Sigersted ved Ringsted i Sjælland. Mange andre Steder (især i Sverige og Norge) gjøre dog ogsaa Fordring paa at have været Skuepladsen for denne romantiske Tildragelse. Oehlenschläger har behandlet det poetiske Stof i en Tragedie.

Hagberg, Carl August, f. 7 Juli 1810 i Lund. Faderen, den berømte Prædikant, Prof. C. P. H., modtog et Sognepræstekald i Stockholm nogle Aar efter Sønnens Fødsel, hvorfor denne gjorde sine akademiske Studier i Upsala; han promoveredes til Magister 1830 og fik 1833 en Docentplads i Græsk, efter at han havde udgivet flere Oversættelser fra Aristophanes og skrevet en Afhandling om det græske Dramas Historie. 1835—36 gjorde han en Reise til Tydskland og Frankrig, omgikkes i Paris meget de nyromantiske Kredse og udgav efter Hjemkomsten en Afhandling »Om den nya franska vitterheten«. 1840 blev han Professor ved Lunds Universitet i moderne Sprog samt Æsthetik. Som saadan begyndte og fuldendte han sin mesterlige Oversættelse af Shakspeare. 1851 kaldtes H. til Medlem af det svenske Akademi og deltog fra denne Tid med Iver i Akademiets Ordbogsarbejder. Det udgivne 1ste Hæfte af Akademiets Ordbog er for største Delen hans Værk. Ogsaa som Taler nød H. stor og vel fortjent Anseelse. 1858 gik han over til det nysoprettede Professorat i nordiske Sprog; det lykkedes ham ogsaa at vække Interessen for dette nye Fag, som dog ikke længe havde ham til Talsmand, da han allerede døde 8 Jan. 1864. — Hans Broder, **Jak. Theodor H.,** f. 20 Jan. 1825 i Stockholm, siden 1868 Prof. i Upsala i nyeurop. Lingvistik og Literatur, har bl. a. skrevet et Par historiske Skuespil, „Carl XII" (1864), „Carl XI" (1866), og oversat Arbejder af Calderon, Cervantes og Petrarca.

Hagborg, Vilh. Nik. August, svensk Genremaler, f. 26 Maj 1852 i Göteborg, ved hvis Elementærskole Faderen var Lector, blev 1871 Elev ved Kunstakademiet i Stockholm, nærmest under Boklund, men tog 1875 til Paris for at fortsætte sine Studier der. Allerede 1876 havde han udstillet sin Pariserdreng „Gavroche" og ved Verdensudstillingen 1878 et stemningsrigt Billede, „Forventning", da hans „Lavvande i La Manche" tog Guldmedaillen 1879 og indkjøbtes for Luxembourgsamlingen. H. er fremdeles bosiddende i Frankrig; ogsaa har han næsten udelukkende derfra hentet Motiverne til sine omhyggelig og elegant udførte Genrebilleder, i hvilke Landskabet og især Luftperspectivet spille en betydelig Rolle, saaledes i „Paa Kysten ved Agon" (1880), „Indvielse af en Fiskerbaad" og „Malkepige fra Normandiet" (1881), „Kartoffelhøst" (1882), „Kirkegaard i Tourville" (1883).

Hage, Hagebøsse, en i det 16de Aarh. almindelig Benævnelse for Fodfolkets oftest med Luntelaas forsynede Haandskydevaaben. Efter Størrelsen skjelnes der mellem halve H., de letteste, og hele H., de tungere Infanterivaaben; man havde tillige Dobbelthager, der kun kunde afskydes fra et Underlag, som et Brystværn eller en Buk, og Mikehager, der endog vare forsynede med Tapper paa Siderne af Piben ligesom Kanoner, med hvilke de hvilede i et i Brystværnet eller i Skibsrælingen anbragt, bevægeligt Tapleje, Miken.

Hage, norsk (samme Ord som dansk Have), Græsmark for Kvæget, Udmark.

Hage, Johannes Dam, f. 3 Apr. 1800 i Stege, hvor hans Fader var Kjøbmand, blev 1817 Student og tog 1824 theol. og 1830 philologisk Examen. 1827 blev H. Adjunct og 1830 Overlærer ved Roskilde Kathedralskole indtil 1835; han døde 16 Sept. 1837. Allerede 1825, mens H. laa som Alumnus paa Borchs Collegium, viste han sin frisindede Opfattelse ved en lille latinsk Disputats (om ikke at binde Præsten ved Ed paa de symbolske Bøger), som derfor blev undertrykt; fra 1834 var han en flittig Medarbejder af det nye Ugeblad „Fædrelandet". Det var en Artikel af H., „Hvad kan det hjælpe?", der paadrog „Fædrelandet" dets første Pressesag i Nov. 1834 og senere medførte Professor Davids Afskedigelse. Fra Sept. 1835 til Juni 1837 var H. Redacteur, hvortil hans omfattende Kundskaber og store Begavelse gjorde ham særlig skikket. En Artikel af H. i „Kjøbenhavnsposten" om „Nepotisme" vakte særlig Opsigt, og en „Oversigt over Europas Historie i 1835" paadrog ham en Pengebøde og Censur. Tidligere havde H. ved et tysk Skrift „Brøndsted und Villoison" (1829) tiltrukket sig Opmærksomhed, idet han med Dygtighed afviste Beskyldningen mod den første for Plagiat fra den sidste. 1854 udkom „Joh. H., hans Liv og Charakter, og enkelte af hans efterladte Skrifter", udg. af den yngre Broder, Hother H. H. havde tvende yngre Brødre, som begge vandt et politisk Navn. **Alfred Ant. H.,** f. 31 Dec. 1803, blev 1832 Kjøbmand i Nakskov og tjente som Deltager i Handelshuset Puggaard siden 1842 en efter vore Forhold usædvanlig stor Formue, som senere til Dels anbragtes i skaanske og sjællandske Godser. Han viste stor Forretningsdygtighed og blev 1832 engelsk og svensk-norsk Viceconsul. Fra 1852 var H. næsten uafbrudt Medlem af Folketinget, 1856—66 tillige af Rigsraadet, og viste sig her som en afgjort national og stundum radical Politiker, samt ivrig Frihandelsmand. D. 6 Marts 1872. — **Edv. Phil. Hother H.,** f. 9 Jan. 1816, blev 1838 juridisk Candidat og var 1843—47 Fuldmægtig hos Orla Lehmann. 1841—49 var H. flittig Medarbejder af „Fædrelandet" og 1847—48 Redacteur af „Dansk Folkeblad" og Medbestyrer af Trykkefrihedsselskabet. Han deltog 1848 i Østifternes Stænderforsamling og blev i Oct. s. A. kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, hvor han fik Sæde i Grundlovsudvalget og var den egentlige Ophavsmand til den da vedtagne Landstingsordning. 1852—64, samt paa ny 1872 var H. Medlem af Folketinget og 1856—65 af Rigsraadet; han hævdede i begge disse Forsamlinger afgjort det national-

liberale Partis Grundsætninger. Særlig Forkjærlighed viste H. — ligesom sin Broder Alfred — for engelske Institutioner og arbejdede med stor Iver for Indførelse af mundtlig Retspleje og Nævninger. Allerede 1847 skrev han „De faste Statsdommere og Edsvorneretten" og 1851 „Om Nævningers Indførelse", samt indbragte 1861 i Folketinget tre Lovforslag om Strafferetsplejens Omdannelse og fremkaldte derved den første Forhandling herom. 1860 blev H. By- og Herredsfoged paa Møen. D. 9 Febr. 1873. — **Christopher Friedenreich H.**, Brodersøn af de tre foreg., f. 28 Nov. 1848 nær ved Nakskov, blev 1867 Student og 1871 statsvidenskabelig Candidat, samt derefter Lieutenant i Artilleriet. Han fortsatte ved Siden heraf sine videnskabelige Studier og vandt 1874 Universitetets Guldmedaille for en nationaløkonomisk Afhandling. 1875 bosatte H. sig som Kjøbmand i Nakskov og stillede sig i Jan. 1879 til Folketingsvalg i Nykjøbing paa Falster, men uden Held. S. A. flyttede H. til Kjøbenhavn, hvor han snart vandt et Navn blandt de yngre Handelsmænd og allerede 1881 blev Medlem af Grosserer-Societetets Comité. 1880 rejste han sammen med Grosserer Tegner til Sibirien for at undersøge Muligheden af et Handelssamkvem med dette fjærne Land og skrev efter sin Hjemkomst „Om Betingelserne for Handelssamkvem med det vestlige Sibirien". I Maj 1881 valgtes H. i Kjøbenhavn til Folketinget og viste sig snart som en fremragende Taler. Efterhaanden fjærnede han sig fra sine oprindelige Partifæller og hører siden 1883 til det „liberale" Højre.

Hagebolt, en Bolt, som i Stedet for det almindel. Hoved i den ene Ende er forsynet med en fremstaaende Hage.

Hagedorn, Friedr. v., tysk Digter, f. 1708 i Hamborg, studerede Jura i Jena fra 1726, udgav der 1729 sin første Digtsamling og gik kort efter til London som Privatsecretær hos den danske Gesandt. 1731 vendte han tilbage til Hamborg og blev 1733 Secretær hos en Forening af engelske Kjøbmænd. Med rigelig Fritid til at dyrke Selskabelighed, Venskab og Literatur henlevede han et behageligt Liv til sin Død 1754. Han var ingen betydelig Digter, men vigtig som en af Banebryderne for den tyske Poesis klassiske Periode; en naturlig Diction og Versification gjorde hans Digte let syngelige; de handle mest om Glæde ved Naturen, Vinen og Venskabet. Chaulieu og Lafontaine have haft en Del Indflydelse paa ham. Eschenburg udgav 1800 hans samlede Værker med Biographi og Brevsamling („Poetische Werke", 5 Bd., ny Udg. 1825); 1883 ere hans Digte gjenoptrykte.

Hagekorset er et helligt Tegn, bestaaende af et ligearmet Kors med vinkelbøjede eller krummede Arme, der forekommer hos næsten alle indoeuropæiske Oldtidsfolk lige fra Indien indtil England og Skandinavien, men under forskjellige Variationer efter Tid og Sted. Det antages overalt at have været Symbol paa den evige Kredsbevægelse og paa den øverste Guddom, særlig Solguden, og i Skandinavien, hvor det navnlig hyppig forekommer paa Guldbracteaterne. (s. **Bracteat**), betragtes det som Odins eller Thors Mærke. Dette ældgamle, fælles Gudesymbol bevaredes i Grækenland langt ned i den historiske Tid som et Tegn for Zeus eller Aphrodite; det anvendtes endnu meget hyppig i den christne Middelalder som et helligt Tegn, og i vore Dage er det endnu i Indien og andre Dele af Asien et vigtigt buddhistisk Symbol, kaldet Svastika, som antages at bringe Lykke og Velsignelse.

Hagelstam, Otto Julius, svensk Forfatter og Korttegner, f. 11 Marts 1785 i Finland. I en Alder af 16 Aar blev han ansat ved Armeens Flaade, deltog som Lieutenant i Krigen 1808—9, i hvilken han særdeles udmærkede sig i Kampene i Grönviksund og Kahilnoto, blev 1810 udnævnt til Capitain i Søopmaalingscorpset, adlet 1818 og fik efter det nævnte Corps's Ophævelse Titel af Oberst 1826. I sin Tjenestetid udarbejdede han en Mængde geographiske og hydrographiske Kort, hvoriblandt et geographisk-militær-statistisk Kort over Sverige og Norge (1819). Senere optraadte han i Striden om Linje- og Skjærgaardsflaadens Fortrin til Fordel for den sidste ved Skrifterne »Om Sveriges skärgårds- och hafsförsvar« (1840) og »Faktiska upplysningar och tankar om Sveriges skärgårds- och hafsförsvar« (1844) og bidrog virksomt til Gjennemførelsen af en Forandring i Lovgivningen for Brændevinsbrændingen ved sine »Faktiska upplysningar angående Sveriges och Danmarks olika sätt at draga allmän och enskild vinst af sin landthushållning« (1853). H. døde 28 Apr. 1870.

Hagemann, Gustav Adolph, dansk Chemiker, f. 16 Maj 1842 paa Rodstenseje ved Aarhus, arbejdede, endnu før han havde taget polytechnisk Examen med Udmærkelse (1865), som Chemiker ved Kryolithsodafabriken her under Julius Thomsen og gik derpaa 1865 til Natrona i Pennsylvania for at controllere Kryolithafleveringen ved den der opførte Sodafabrik. Herved fik han Anledning til at undersøge store Mængder af Kryolith og opdagede derved saa vel Kryolithkrystaller som en hel Række nye Mineralier i Kryolithen, af hvilke et efter ham kaldtes **Hagemannit** af Shepard. I Amerika fandt han ogsaa Brom i Saltværkernes Moderlud og i Petroleumskildernes Vand og grundede herpaa en Tilvirkning af c. 80,000 Pd. Brom aarlig. 1870 fortsatte han Sodafremstillingen af Kryolith paa Øresunds chemiske Fabriker; 1873 byggede han Roesukkerfabriken i Odense, 1878 Centralsukkerfabriken paa St. Croix, 1882 Roesukkerfabriken i Nakskov og 1884 dem i Stege og Assens. H. har ogsaa opfundet en meget brugt Vindmaaler (s. d. A.) og foretaget omfattende Undersøgelser om Varmetransmission. 1882 blev han Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn.

Hagen, Stad i den preussiske Prov. Westfalen ved Floden Empe, 4 M. ø. n. ø. for Elberfeld. 26,000 I. Store Garnspinderier og Farverier, Klæde-, Tobaks-, Jærn- og Staalfabriker. Sundhedsbrønd.

Hagen, Carl, dansk Skuespiller, f. 25 Febr. 1816 i Kjøbenhavn, var Elev af det daværende Musikconservatorium, men betraadte første Gang Scenen i Bergen. Paa Christiania Theater,

hvor han debuterede 1838, virkede han som Komiker, værdig Fader og Operasanger indtil 1852, da han modtog Engagement ved Casino-Theatret i Kjøbenhavn. Her blev han den første Komiker og viste bl. a. ved sin Udførelse af Titelrollen i „Jeppe paa Bjærget", hvilken fortræffelig Holberg-Fremstiller han kunde være bleven paa Nationalscenen. Senere spillede han nogle Aar paa Folketheatret, var i et Par Saisoner Directeur for et Provinsskuespilselskab og døde 5 Juni 1871.

Hagen, Ernst Aug., tydsk Kunstforsker og Digter, f. 1797 i Königsberg, studerede først Medicin, siden Kunst- og Literaturhistorie ved sin Fødebys Universitet og blev 1821 Dr. phil. efter 1820 at have udgivet et romantisk Digt „Olfried und Lisena", der vandt Goethes Velvilje. Derpaa foretog han en Reise til Rom, paa samme Tid som hans „Gedichte" (1822) udkom. Efter sin Hjemkomst (1824) holdt han Forelæsninger over Kunst og Literaturhistorie. 1831 blev han Prof. ord. i Königsberg, til hvis Kunstforening og Museum han lagde Grunden. Af betydeligt Værd ere hans paa dygtigt Studium grundede „Künstlergeschichten", hvoraf maa mærkes „Norica" (1827), „Die Chronik seiner Vaterstadt vom Florentiner Ghiberti" (1833) med en ypperlig holdt Mystification, som om der laa et virkeligt Manuskript til Grund derfor, „Wunder der heil. Katharina von Siena", „Leonardo da Vinci in Mailand" (1840), „Acht Jahre aus dem Leben Michael Angelo Buonarrotis" (1869). 1854 udkom hans „Geschichte des Theaters in Preußen", 1863 hans Skildring af Digteren Schenkendorf. D. 1880.

Hagen, Friedr. Heinr. v. d., tydsk Literator, f. 1780, studerede Jura i Halle, var en kort Tid i preussisk Statstjeneste, blev 1810 Prof. extraord. i tydsk Sprog og Literatur ved det nye Berlineruniversitet, gik 1811 til Breslau og vendte 1821 tilbage til Berlin som Prof. ord. Han er en af Banebryderne for Studiet af gammeltydsk Poesi, men hans Udvikling fra Romantikens Begyndelsestid hindrede ham i at følge Grimms og andres strængere Forskninger. 4 Gange udgav han Nibelungenlied, fremdeles „Deutsche Gedichte des Mittelalters" (1808), med Primisser „Das Heldenbuch in der Ursprache" (2 Bd., 1820—25, og i større Omfang i 2 Bd. 1855), „Minnesinger", hans Hovedværk (4 Bd., 1838), suppleret ved en literærhistorisk-archæologisk Commentar „Bildersaal altdeutscher Dichter" (1856). End videre „Literarischer Grundriß der Geschichte der deutschen Poesie" (1812), „Das Buch der Liebe" med Büsching (1809), „Altdeutsche und altnordische Heldensagen" (3dje Udg. 1872), „Gottfried von Straßburgs Werke" (1823), „Ueber die ältesten Darstellungen der Faustsage" (1844), „Gesammtabenteuer; hundert altdeutsche Erzählungen" (3 Bd., 1850) o. a. Med Habicht og Schall indførte han „Tusend og ēn Nat", alene „Tusend og ēn Dag" i den tydske Literatur (1825 og 1826—32). H. døde i Berlin 1856.

Hagen, Gotthilf Heinr. Ludw., tydsk Vandbygningsingenieur, f. 3 Marts 1797 i Königsberg, blev 1826 Havnebygningsinspecteur i Pillau, indtraadte 1850 i det preussiske Handelsministerium og var 1854—56 i Admiralitetet med det Hverv, at udkaste Planen til og indlede Bygningen af Krigshavnen i Jade. D. 3 Febr. 1884 i Berlin. Hans vigtigste Skrift er „Handbuch der Wasserbaukunst" (3 Dele, 1841—65 o. oftere). Siden 1842 var han Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin.

Hagen, Jan van der, hollandsk Landskabsmaler, f. 1635, d. omtrent 1662, om hvis Levned saa godt som intet er bevaret, hører til den berømte Kreds af Landskabsmalere, der tæller Navne som Ruisdal, Everdingen, Hobbema, Both o. fl. Han var Ven af N. Berchem og A. v. d. Velde, som undertiden malede Staffagen i hans Billeder. Den kongel. Malerisamling i Kbhvn. besidder 4 store Billeder af denne sjælden forekommende Kunstner, hvoraf navnlig de to ere af stort kunstnerisk Værd.

Hagen, Joh. Fr., f. i Kjøbenhavn 24 Juni 1817, blev theol. Cand. 1840 og Lic. theol. 1845, foretog derpaa 1846—48 en længere Udenlandsreise i videnskabeligt Øjemed og virkede efter sin Hjemkomst som Privatdocent ved Universitetet, indtil han 1852 efter Concurrence med Dr. L. Helweg blev theol. Prof., i hvilken Stilling han forblev til sin Død 25 Marts 1859. H. var et ualmindelig lyst Hoved, som lagde sin alsidige theologiske Dannelse for Dagen ved en Række mindre Afhandlinger, der udkom dels selvstændig, dels i forskjellige Tidsskrifter; men hans tidlige Død i Forbindelse med Sygelighed i hans sidste Leveaar hindrede ham i at fuldføre noget større Arbejde. „Kirkelig Statistik" udkom efter hans Død (1861).

Hagen, Theodor Joseph, tydsk Maler, f. 1842 i Düsseldorf og Elev af Achenbach, uddannede sig til en dygtig Landskabsmaler i realistisk Retning. Han blev 1871 Professor ved Kunstskolen i Weimar, 1877 dens Directeur; 1881 nedlagde han sit Embede. Han vælger gjærne Bjærglandskaber til Gjenstand for sin Pensel.

Hagenau, befæstet Stad i den tydske Prov. Elsaß, 4 M. n. for Straßburg, ved Floden Moder. 13,000 J. Livlig Industri i Silke- og Bomuldsvarer, Fajence, Læder og Øl. H. var i Middelalderen en Rigsstad og har 2 gamle Kirker fra det 13de og 14de Aarh.

Hagenbach, Carl Rud., lærd Theolog, f. 1801 i Basel, blev 1828 theol. Professor smstds. Han er især bekjendt ved sine kirkehistoriske Forelæsninger (paa Dansk ved L. C. Hansen), som i en klar og tiltalende, men noget bred Form give en Fremstilling af Kirkens Historie fra dens Stiftelse til Nutiden. Af hans øvrige Arbejder have især hans „Lehrb. der Dogmengesch." (5te Udg. 1867) og hans „Encyklop. und Methodol. der theol. Wissenschaften" (10de Udg. 1880) vundet et Navn. D. 7 Juni 1874.

Hagenskov, en forhenvær. gammel Kongeborg i det vestlige Fyn i Nærheden af Assens, nævnes første Gang 1251; faa Aar efter, 1259, blev den benyttet som Statsfængsel for Ærkebiskop Jakob Erlandsøn. I det 14de Aarh. var den i Holstenernes Hænder; efter 1386 at være indløst af Dronning Margrete var H. derpaa Sædet for en kongelig Lensmand indt. 1667, da Frederik III skjænkede det til Gehejmer. Niels Banner, hvorefter det fik Navnet

Frederiksgave (s. d. A.). Af de mest bekjendte Lensmænd kunne nævnes Eske Bille (1514—29), Jacob Ulfeldt (1605—10) og Jørgen Brahe (1617—61).

Hägerstown, Stad i Staten Maryland i Nordamerika, 14 M. v. n. v. for Baltimore. 8,000 J. Jærnværker.

Hagerup, Edvard, norsk Embedsmand og Politiker, en Bispesøn fra Christianssand, hvor han fødtes 1781, blev s. A., som han tog juridisk Embedsexamen (1802), Raadstueskriver i Bergen, rykkede efterhaanden op til Assessor i Overretten derstedes, til Amtmand i nordre og derpaa i søndre Bergenhus og var 1834—52 Stiftamtmand i Bergen, hvor han døde 29 Marts 1853. Han indlagde sig store Fortjenester af Grundlæggelsen af Norges højere Administration i den første Menneskealder efter 1814. Paa Stortinget, hvor han mødte som en af Bergens Repræsentanter 1814, 1824, 1827 og 1828, nød han megen Anseelse og var som Præsident i Lagtinget 1827 ogsaa Præsident i Rigsretten s. A. Man har fra hans Haand i de af Dr. L. Daae udgivne „Breve fra Danske og Nordmænd" (Kjøbenh. 1876) i en Række Breve og Dagbogsuddrag, sendte til hans Ven, Stiftamtmand Christie, faaet adskillige oplysende Bidrag til Skildringen af parlamentariske og politiske Interieurer fra Aarene 1824—28. — Hans Frænde, **Henrik Steffens H.**, Søstersøn af Henrik Steffens, blev født i Kallundborg 1806 og traadte 1824 som Secondlieutenant ind i den norske Marine, hvor han efterhaanden avancerede til Capitain (1854). 1828—38 var han med en kort Afbrydelse ansat ved Kystmaalingen i Norges nordlige Egne. Senere blev han ofte af Regeringen benyttet i kongel. Commissioner, der forberedte legislative eller administrative Reformer i Marinen, Fyrvæsenet og Skibsfarten, og efter at han 1848—54 havde været Stortingsmand, blev han 31 Marts 1856 Statsraad og Chef for Marineafdelingen samt Øverstbefalende for den norske Marine, til hvis dygtigste og bedst uddannede Officerer han altid havde hørt, men døde allerede 28 Maj 1859. — Sidstnævntes Søster, **Augusta H.**, en ansat Lærerinde ved den højere kvindelige Undervisning i Norge, har vundet Navn ved sin Virksomhed som Forfatterinde paa Børneliteraturens Omraade. Hun har ogsaa forsøgt sig i den skjønne Literatur, bl. a. med den anonyme Fortælling „Grosserérens Familie" (1862) og „Tantens Testamente" (1856). — En Søn af ovennævnte Statsraad H., **Georg Francis H.**, f. paa Horten 22 Jan. 1853, Student fra Throndhjems Kathedralskole 1870, juridisk Candidat 1876, blev 1879 Universitetsstipendiat i Lovkyndighed, vandt 1885 den juridiske Doctorgrad og blev s. A. constitueret som Professor i Lovkyndighed. Foruden Afhandlinger i „Norsk Retstidende" har han udgivet en Række Forelæsninger „Om Kjøb og Salg" (2det Opl., Chr. 1884), „Om Tradition som Betingelse for Overdragelse af Ejendomsret til Løsøre" (Chr. 1884) og et interessant Foredrag „Om Kvindesagen" (2det Opl., Chr. 1884).

Hagerup, Eiler H., f. 5 Sept. 1817 paa Nyse, blev 1840 theol. Candidat og tog 1844 Licentiatgraden. R. A. blev han Catechet i Præsts og 1850 Præst i Solt. Han fik derved Lejlighed til at gjøre sig bekjendt med Folkesproget i Angel og skrev 1854 „Det danske Sprog i Angel" (2den Udg. 1867), hvori godtgjordes, at hele det nordlige Angel talte en afgjort dansk Dialekt, kun isprængt med tyske Ord. 1854—59 var H. slesvigsk Stænderdeputeret. D. 13 Juni 1863.

Hagetap, ogsaa Krykketap, en Jærntap i en Træaxel, naar Anglen er ombøjet, enten enkelt (Lformet) eller dobbelt (Tformet). H. maa indbringes fra Siden og befæstes ved et indfældet Træstykke og Jærnringe.

Haggai, en af de saakaldte 12 smaa Propheter, optraadte i Darius I.s andet Regeringsaar (520 f. Chr.), da Modløshed havde grebet de til Jerusalem fra Exilet tilbagevendte Jøder, og opmuntrede ved sine Prophetier til Templets Gjenopbyggelse. Talmud gjør ham til Medlem af den saakaldte store Synagoge.

Haghe, Louis, belgisk Maler, f. 1802 i Tournay, d. 9 Marts 1885 i London, var oprindelig bestemt til Architekt, men gik snart over til Landskabsmaleriet og rejste i ung Alder til London, hvor han først virkede som Lithograph, men senere vandt stort Navn som Aquarelmaler. Han malede dels Landskaber, dels Architekturbilleder og Interieurer.

Hagiographa, gr., d. e. de hellige Skrifter, s. Bibel.

Hagion Oros, s. Athos.

Hagl kalder man Isstumper, der undertiden falde ned fra Luften og som oftest ere temmelig smaa, men undertiden, navnlig i de varme Lande, kunne naa en Vægt af indtil ½ Pd. Undersøger man de nedfaldne H. nærmere, viser det sig, at de smaa i Almindelighed ere kugleformede, som oftest udvendig bedækkede med Smaakrystaller; derimod ere de store altid kantede og have i Regelen Form af en Pyramide med afrundet Grundflade. De se ud som Brudstykker af et større, kugleformet H., hvor Pyramidens Spids har været i Kuglens Centrum. H. bestaa som oftest af Lag af afvexlende klar og uigjennemsigtig Is; i Midtpunktet finder man undertiden en Snekrystal, undertiden ogsaa Luftblærer, Sand og i visse Egne vulkanske Bestanddele; Temperaturen er lidt under 0°, indtil ÷ 4°. Haglbygerne indtræffe hos os hyppigst i Forsommeren; de have som oftest kun en meget kort Varighed, og en enkelt Haglbyge strækker sig sjælden vidt; meget hyppig ledsages de af Lyn og Torden. Haglskyerne have en askegraa eller graarød Farve og vise en stærk elektrisk Tilstand med vexlende Elektricitet; før H. falder, hører man en ejendommelig Raslen, som rimeligvis hidrører fra stærke Sammenstød af Haglkornene i Skyen. Navnlig det sydlige Frankrig er stærkt hjemsøgt af Haglvejr; men i øvrigt optræder det paa de fleste Steder, hvor det regner, sjælden dog paa Havet og hvor Temperaturen er under 0°. Om Maaden, hvorpaa H. dannes, har man fremsat mange Gisninger, men endnu er Sagen ingenlunde bragt paa det rene. Den rimeligste Formodning er fremsat af Ørsted. Skypumper og Vandhoser udslynge som oftest

H. til alle Sider, og ved dem, der bestaa i en hvirvlende Bevægelse af Luften, kan man nogenlunde forstaa, hvorledes de dannes, idet en Regndraabe snart af Hvirvlen kan føres op i de højere, kolde Luftlag og der fryse, snart ned i de lavere, hvor den fortætter Vanddampe, som afsætte sig paa den, og dette kan gjentages mange Gange. Ørsted gjorde opmærksom paa dette Forhold og fremsatte den Formodning, at Haglbygerne altid dannes ved Lufthvirvler, der ikke nødvendigvis behøve at staa lodret som Skypumperne, men meget godt kunne ligge vandret i de højere Luftlag. Saa meget er vist, at Haglskyen altid er i en heftig Bevægelse, og at ingen af de andre Forklaringer, man har foreslaaet, har kunnet angive, hvorledes Ismasserne kunne faa Tid til at opnaa en saa betydelig Vægt, førend de falde ned. H. (Skydehagl) støbes uden Form; det er Draaber af Bly, udstøbte gjennem et Dørslag og størknede, inden de naa det Vand, hvori de opfanges. Støbning fra en betydelig Højde, en stærk Luftstrøm opad eller et meget højt Lag Olje ell. desl. paa Vandet give ret runde H., der yderligere rulles i en Tønde med Blyant og sorteres efter Størrelsen.

Hahn, Aug., lærd tysk Theolog, f. 1792, 1819 theol. Prof. i Königsberg, 1826 i Leipzig, 1844 Generalsuperintendent for Schlesien, d. 1863 i Breslau, var en af de vigtigste Ordførere for den vaagnende luthersk Rettroenhed imod den i Aarhundredets Begyndelse herskende Rationalisme.

Hahn, Hel. A., russisk Forfatterinde, f. 1815, d. 1842, har skrevet geniale Fortællinger, der navnlig hente deres Stof fra det moderne Livs sociale Conflicter og røbe et stærkt bevæget og varmt Gemyt.

Hahn, Joh. Georg v., tysk Orientalist, f. 1811, studerede Retsvidenskab og gik 1834 i græsk Statstjeneste (indt. 1843). Han blev 1847 østerrigsk Consul i Janina og 1851 i Syra. D. 1869. Foruden to Rejseskildringer fra de vestlige Del af Tyrkiet har H. skrevet „Albanesische Studien“ (1854) og udgivet en Samling „Griech. und albanes. Märchen“ (1864).

Hahn, Werner, tysk Historiker, f. 1816 i Marienburg, har skrevet flere med Bifald optagne Værker om Preussens Historie, men især gjort sig bekjendt ved fine literærhistoriske Skrifter, af hvilke „Geschichte der poetischen Literatur der Deutschen“ 1883 udkom i 10de Oplag. Han har desuden udgivet „Edda, Lieder germanischer Göttersage“ (1872) og en Oversættelse af „Nibelungenlied“.

Hahn, Vincents Joachim, f. 1632 i Mecklenburg, kom som lille Dreng til Danmark. Han var yndet af Frederik III, der udnævnte ham til Overjægermester (1663), og især af Christian V, som gjorde ham til Gehejmeraad (1678) og Elefantridder (1679) og overøste ham med Gaver af Jordegods, saa at han i Løbet af faa Aar blev en af Landets største Godsejere. I Sjælland oprettede han Hovedgaarden Hjortespring, og i Slesvig fik han Godset Seekamp; en kort Tid ejede han Abrahamstrup, som nu fik Navnet Jægerspris, og som han med stor Fordel solgte til den, han havde kjøbt det af, nemlig Kongen. Han døde 25 Jan. 1680 og blev begravet i et eget Familiecapel i Roskilde Domkirke. Hans Datter, Sophie Amalie H., var gift med Storkansleren Grev Conr. Reventlow og Moder til Frederik IV.s anden Dronning, Anna Sophie.

Hahnemann, Samuel Christ. Friedr., Opfinderen af Homøopathien, f. 10 Apr. 1755 i Meißen, studerede Lægevidenskaben og praktiserede først som Læge paa forskjellige Steder i Tyskland, men fattede efterhaanden Tvivl om den bestaaende Lægekunsts Sandhed, hvorfor han i flere Aar afholdt sig fra Praxis og levede i Leipzig sysselsat med Oversættelser og chemiske Arbejder. Et Sted i Cullens Skrifter bragte ham først paa Tanken om hans senere Lære, som yderligere befæstedes hos ham ved de Forsøg, han foretog paa sig selv med Chinabarken, der efter Foregivende fremkaldte Koldfeberens Symptomer hos ham. Fra nu af begyndte H. igjen at praktisere i en stor Mængde smaa Byer og 1816—21 i Leipzig, hvor han fik et umaadeligt Tilløb. Et af Regeringen nedlagt Forbud imod, at han selv dispenserede Medicin, fordrev ham 1821 til Köthen, hvorfra han 1834 drog til Paris efter at have giftet sig med en ivrig Tilhængerinde af hans Lære, en ung fransk Dame; her døde han 2 Juli 1843.

Hahn-Hahn, Ida, Grevinde af, tysk Forfatterinde, f. 1805 i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin. Hendes Fader var Theaterenthusiasten Grev Carl Fr. v. Hahn, f. 1782, d. 1857, hvis Godser paa Grund af hans omflakkende Liv som Skuespildirecteur bleve satte under Administration som ødelagte. Datteren blev fra sin Barndom vant til evindelig at flakke om. 1826 blev hun i Greifswald gift med sin Fætter af s. N., men allerede 1829 skilt fra ham. 1835—42 for hun hele Europa rundt og gik derfra til Orienten. Hendes forskjellige Digtsamlinger røbe et ikke ringe Talent, men en disharmonisk Udvikling og en i Kastefordomme rodfæstet Livsbetragtning stemme saa vel disse som hendes mange sociale Romaner, der vandt stort Bifald i adelige Kredse. De ere samlede i „Aus der Gesellschaft“ (8 Bd., 1845). De ere holdte i grelle Farver og fulde af aristokratiske Paradoxer. Hendes Rejseskildringer ere livlige og blændende ved overfladisk Aandrighed. 1847 udkom Fanny Lewalds Parodi paa H.-H.s Maner i „Diogena, Roman von Iduna Gräfin H.-H.“ 1850 traadte hun pludselig over til Katholicismen, og nu blev hendes Produktion opbyggelig katholsk („Unserer lieben Frau“ 1851, „Ein Büchlein vom guten Hirten“ 1853 o. fl.). 1851 vare hendes „Gesammelte Schriften“ udkomne i 21 Bd. 1852 traadte hun som Novice ind i et Kloster i Angers og overgav sig til strænge asketiske Øvelser; siden virkede hun i Mainz for philanthropiske Formaal. I hendes mange nyere Romaner („Maria Regina“ 1860, „Peregrina“ 1864, „Die Glöcknerstochter“ 1871 osv.) spiller Klosterlivet en stor Rolle. 1856—64 udkom hendes „Bilder aus der Geschichte der Kirche“. D. 12 Jan. 1880 i Mainz.

Haidarabad ell. **Hyderabad** [hāj], 1) ogsaa kaldet Nisams Stat, en Vasalstat i Dekan i Forindien under Englands Overhøjhed, ligger

med sin Hoveddel mellem Floderne Godavari og Kistna og har et Areal af 4,230 □ M. med 9,168,000 J. (1880). Landet er mod V. henved 2,000 F. højt, men sænker sig mod Ø. Fyrsten staar i stærkt Afhængighedsforhold og betaler Tribut til Englænderne, der holde Besætninger i Landets faste Pladser. Hovedstaden H. (Løvestaden) ligger ved en af Kistnas Bifloder, 70 M. n. til v. for Madras, og har 260,000 J. Her er en stor Mængde Mosteer og Hindutempler, smukke offentlige Bygninger og Haver. Bomulds- og Papirfabrikation og Diamantsliberier. Nisam (Vicekongen) bebor et vidtløftigt Palads og fører et pragtfuldt Hof. 2) Befæstet Hovedstad i den til Præsidentskabet Bombay i engelsk Ostindien hørende Prov. Sindh paa en Ø i Indus, 24 M. fra dens Udløb. 41,000 J. Fabrikation af Vaaben, Silke- og Bomuldsstoffer.

Haidinger, Wilh., f. 1795 i Wien, hvor hans Fader Carl H., f. 1756, d. 1797, var Bjergraad og ligesom Sønnen en anset Mineralog og Geolog. Efter at H. havde uddannet sig under Mohs og berejst en stor Del af Europa 1822—26, blev han 1840 Sectionsraad i Bjergværksministeriet og 1849 Directeur for den da nylig oprettede geologiske Rigsanstalt. Han har stor Fortjeneste af at have vakt Interessen for geologiske Undersøgelser i Østerrig, ledede Udarbejdelsen af et fortrinligt geognostisk Kort over det østerrigske Monarchi og har forfattet en Mængde værdifulde krystallographiske, mineralogiske og geologiske Afhandlinger, særlig over Pseudomorphoser og Meteoriter. D. 1871.

Haimonsbørnene kaldes i Digtninger fra den carolingiske Cyklus de 4 Sønner af Grev Haimon (Aimon) af Dordogne, hvoraf den mærkeligste er Renaut de Montauban, der er Helten i Huon de Villeneuves Digt af s. M. fra Slutn. af det 12te Aarh. Sagnet behandler især Carl d. stores Kampe med Vasallerne, men nyere Undersøgelser synes at bevise, at Digtets historiske Urstof stammer fra Carl Martel. I æsthetisk Henseende staar »Renaut de Montauban« eller »Les quatre fils Aymon« særdeles højt. Siden behandledes Sagnet i Prosa i en fransk Folkebog og er rimeligvis gaaet over Nederlandene til Tyskland, hvor „Renaut" (Reinald) blev bearbejdet baade digterisk og i Form af en Folkebog. I „Pet. Lebrechts Volksmärchen" har Tieck behandlet Sagnet. Engelske, spanske og italienske Bearbejdelser findes ogsaa.

Hainan, Ø ved Chinas Sydkyst, adskilt fra Fastlandet ved det 5 M. brede Hainanstræde. 660 □ M. med 1½ Mill. J. Øen er bjergfuld i det indre, falder steilt af mod Ø., jævnere mod V. Jordbunden er frugtbar og frembringer Betel, Ris, Frugt, Sukker, Tobak, Indigo, Bomuld og fortrinlige Træsorter. Befolkningen i Kystlandet er Chinesere, i det indre en oprindelig Stamme, der kun er lidet bekjendt, og med hvem det er Chineserne under Dødsstraf forbudt at holde Samkvem. Hovedstad Khungtschon ved Hainanstrædet, med 100,000 J.; den blev 1858 aabnet for Fremmede.

Hainaut [ænō] ell. **Hennegau,** Prov. af Kongeriget Belgien, omgivet mod S. af Frankrig og for øvrigt af Prov. Vest- og Østflandern, Brabant og Namur. 67,5 □ M. med 1,021,000 J. (1885). Provinsen har en meget ujævn Overflade, navnlig mod S. og Ø., uden at denne dog naar nogen betydelig Højde. Den gjennemstrømmes af Floderne Schelde mod V. og Sambre mod Ø. samt flere mindre. Jordbunden er i det hele frugtbar, navnlig mod V.; der dyrkes Hvede, Bælgfrugter, Hør, Hamp, Humle og Oljeplanter, men Kvægavlen indtager i Landbruget den fornemste Plads. Skovene levere saa vel godt Tømmer som Brænde. De vigtigste Mineralprodukter ere Stenkul og Jærn, der indvindes i betydelig Mængde. Industrien er stærkt udviklet og omfatter, foruden Mineindustrien og dens Afledninger, Fabrikation af Uld-, Bomulds- og Linnedvarer, Glas, Fajence og Porcelæn, samt Brændevinsbrænderi og Ølbryggeri. Hovedstad Mons. — H. ejedes allerede i det 9de Aarh. af en mægtig Greveslægt, som ogsaa besad Hertugd. Nedrelothringen og Grevsk. Löwen. I Slutningen af det 10de Aarh. kom det ved Arv til Greverne af Flandern og blev siden en Del af Hertugd. Burgund, med hvilket det 1477 tilfaldt Huset Habsburg. Ved Carl V.s Tronfrasigelse blev det spansk Besiddelse, men ved Pyrenæerfreden 1659 blev dets sydlige Del afstaaet til Frankrig, hvor det udgjør en Del af Departementet Nord. Resten har siden 1815 udgjort Prov. H.

Hainbund, s. Göttinger Dichterbund.

Hainburg, Stad i Østerrig ved Donau, 6 M. ø. til s. for Wien. 5,000 J. Stor kejserlig Tobaksfabrik. Romerske Oldtidsminder.

Haissin, Stad i det russiske Gouv. Podolien, 27 M. ø. for Kamenets-Podolskij. 10,000 J.

Haiti, d. e. Bjergland, ell. San Domingo, tidligere Hispaniola, en af de store Antiller i Vestindien mellem Cuba og Portorico, ligger mellem 17° 40′ og 19° 50′ n. Br. Øen er delt i de to Republiker

Haiti, Øens vestl. Del	484 □ M.	550,000 J.
San Domingo	969 —	300,000 —
I alt	1,408 □ M.	850,000 J.

Af Haitis Befolkning er c. 9/10 Negre, Resten Mulatter og Hvide; af San Domingos er Hovedmassen Mulatter; Haitis Befolkning taler mest Fransk, San Domingos Spansk. Øen har stærkt indskaarne Kyster med mange Halvøer og betydelige Bugter. Fra Sydvestsiden løber en 30 M. lang, smal Halvø mod V. og danner med en anden, fra Nordvestsiden udgaaende den store Leoganebugt, der ogsaa efter den her liggende Ø Gonave kaldes Gonavebugten. Af de andre Bugter ere de betydeligste Neybabugten paa Sydsiden og Samana- og Escocesabugterne paa Nordsiden. Landets Indre er bjergfuldt (de vilde Cibaobjerge i Midten med Yaqui, 9,400 F., og Tina, 10,000 F.) og bestaar dels af udstrakte Højsletter, dels af en Mængde frugtbare Dale, for det meste med rig Skovvegetation. I den sydvestlige Del af Øen er Enriquillosøen, 7 M. lang og indtil 3 M. bred, og noget længere mod V. en noget mindre. De vigtigste Landbrugsprodukter ere Kaffe, Tobak, Bomuld og Cacao. Sukker var tidligere en

vigtig Udførselsartikel; efter at Produktionen en længere Aarrække var gaaet tilbage, er den i de senere Aar atter i Fremgang, navnlig i Øens østl. Del. Skovene levere meget Mahogni- og Farvetræ. Jordbunden er i det hele udmærket frugtbar, men nu langtfra saa vel dyrket som tidligere. Negerrepubliken H., der indtager den mindre, vestlige, tidligere franske Del af Øen, styres af en paa 7 Aar valgt Præsident med en lovgivende Forsamling (Repræsentantkammer paa 50 Medlemmer, valgte paa 3 Aar, og Senat paa 36 Medlemmer, valgte paa 2 Aar af Repræsentantkammeret). Den franske Civillovbog gjælder. Den katholske Religion er Statsreligion med en Ærkebiskop i Spidsen, men Grundloven hjemler Religionsfrihed. Finanserne ere i maadelig Forfatning, og Gjælden udgjorde 1 Maj 1882 henimod 44 Mill. Kr. Budgettet for Aaret indtil 30 Sept. [1]883 udgjorde 21¼ Mill. Kr. Hæren rekruteres [v]ed Udskrivning og Hvervning, og Tjenestetiden [e]r henholdsvis 7 og 4 Aar. Styrken er c. [...]000 Mand med uforholdsmæssig mange Gene[ra]ler og højere Officerer. Produktion og Han[de]l synes at være i Stigning. Udførselen [18]83—84 havde en Værdi af c. 27 Mill. Kr., [In]dførselen af 16,2 Mill. Kr. De vigtigste [Ud]førselsartikler ere Kaffe, Farvetræ, Cacao [og] Bomuld. Hovedstad Port au Prince. [...] Mulatrepubliken San Domingo, der ind[tag]er Øens større, østlige, tidligere spanske [Del], udgjør en Forbundsstat af 5 Repu[blik]er, hver med en lovgivende Forsamling; [den] styres ligeledes af en Præsident med en [lovg]ivende Forsamling i to Kamre (Senat og [Trib]unat). Finanserne ere i en yderst maade[lig] Tilstand, og Produktion og Handel lide [...] stærkt under Følgerne af de hyppige [Uro]gheder. Statsindtægten 1882—83 an[slaas] til 5,3 Mill. Kr. Det synes som om [Forho]ldene i de senere Aar ville bedre sig, og [Indva]ndringen voxer stærkt saa vel fra Cuba, [Jamai]ca og Portorico som fra Nordamerika. [H.] opdagedes 3 Dec. 1492 af Columbus, [der ka]ldte den „Hispaniola“ og grundlagde [den før]ste spanske Nybygd. Øen var den Gang [beboet] af omtr. 1 Mill. Indianere af den [...]e Stamme Igneriér; men Spaniernes [Grusom]hed og de haarde Arbejder, som paa[lagdes] de indfødte, gjorde, at disses Tal [allerede] 1533 var i den Grad aftaget, at Negre [maatte i]ndføres i Stedet, og efterhaanden for[svandt d]en indianske Befolkning aldeles. Spa[nierne g]rundlagde flere Byer, bl. a. San Do[mingo, e]fter hvilken Øen ogsaa fik Navn. Det [var dog] kun i den østlige Del; den vestlige [blev] fra 1625 besat af Flibustiere (Bouca[niers), s]om siden gav sig under Frankrig, og [afstode]s hertil 1697. Baade den spanske [og den fr]anske Del udviklede sig til en høj [Vel]stand, og H. var i det 18de Aarh. [...] blomstrende og bedst befolkede Ø i [...]. Den franske Revolution bragte [...]n Forstyrrelse heri. 15 Maj 1791 [Nation]alforsamlingen de frie Farvede, mest [...]lige Rettigheder med de Hvide og [...] Kolonialforsamlingen; men dette Uvilje blandt de Hvide og Gjæring [...]rene, og Decretet toges derfor tilbage. Nu forbandt Mulatter og Negre sig, og 23 Aug. 1791 udbrød en almindelig Opstand med gruelige Ødelæggelser og Nedsablinger af de Hvide, medens hine dog understøttede Tropperne imod Englændernes og Spaniernes Angreb og ikke tænkte paa at løsrive sig, hvilket de Hvide til Dels vilde. 23 Juni 1793 faldt Hovedstaden Cap Français i Oprørernes Magt, og 4 Febr. n. A. indrømmede den franske Nationalforsamling Negrene fuld Frihed og valgte deres Fører Toussaint l'Ouverture til Overgeneral. Han fordrev Englænderne helt fra Øen 1797, men gav den 1801 en uafhængig Stilling og 9 Maj en ny Forfatning. Fra Frankrig udsendtes 1802 en Hær under General Leclerc, som tog Toussaint til Fange og førte ham til Frankrig; men da man herfra søgte at genindføre Slaveriet, udbrød Opstand paa ny under Negeren Dessalines, der i Nov. 1803 tvang Resten af Hæren under Rochambeau til at drage bort. Han udjog alle Hvide, optog Øens gamle Navn H. („Bjergland“) og gjorde sig 8 Oct. 1804 til Kejser under Navnet Jakob I, men blev 17 Oct. 1806 styrtet og dræbt ved en Opstand af Negeren Christoph og Mulatten Pétion. H. deltes efter nogen Kamp imellem disse saaledes, at Christoph mod Nord stiftede et despotisk styret Negerkongerige og tog Navnet Henrik I, medens Pétion mod Syd grundlagde en Mulatrepublik med livsvarig Præsident og to Kamre. Den spanske Del, som 1795 var bleven afstaaet til Frankrig, men stadig havde værget sig imod Toussaint og hans Efterfølgere, erklærede sig 1809 for en Tilbagevenden til Moderlandet og blev ogsaa afstaaet dertil i Freden 1814. Pétion, under hvis Styrelse Republiken kom i en blomstrende Tilstand, døde 27 Marts 1818, og Christoph søgte nu, men forgjæves, at gjøre sig til Herre derover; allerede to Aar efter udbrød Opstand imod ham selv, og han tog Livet af sig 8 Oct. 1820, da han ikke kunde holde sig. Nu forenedes hele den franske Del af H. under Pétions Efterfølger Boyer, og 1822 sluttede den spanske Del, som havde gjort sig fri Aaret i Forvejen, sig dertil. H. blev efterhaanden godkjendt af alle Magter og 1825 af Frankrig imod at udrede 150 Mill. Frc.s, hvilken Sum 1838 nedsattes til 60. Men 1843 blev Boyer fordreven, og nu udskilte den spanske Del sig til en egen Republik San Domingo under General Santana, i hvilken de Hvide fik fuld Ligestilling med Mulatterne, som her udgjøre Folkets store Flertal. Resten af Øen, Republiken H., havde i 4 Aar 4 Præsidenter, indtil Soulouque 1847 kom til Magten. Han fremkaldte 16 Apr. 1848 et frygteligt Blodbad paa Mulatterne, drog n. A. imod San Domingo, men blev 22 Apr. aldeles slaaet af Santana. Alligevel lod Soulouque sig 26 Aug. krone til Kejser under Navnet Faustin I og oprettede ligesom Christoph i sin Tid en talrig Adel (6 Fyrster, 60 Hertuger, mange Grever og Baroner) og en Orden, Faustinsordenen, men udviklede efterhaanden et grusomt og vilkaarligt Regimente, der ødelagde Landet. 1855 gjentog han Angrebet paa San Domingo, men led et endnu større Nederlag end 1849. Endelig brød en Opstand ud imod ham 22

Dec. 1858, og 19 Jan. n. A. maatte han forlade Øen med Opgivelse af sine sammenrøvede Skatte, hvorpaa Mulatten Geffrard overtog Regeringen. Han søgte at bringe Orden i Forvaltningen og Ligevægt i Statshusholdningen, fremmede Handel og Agerbrug, grundlagde højere og lavere Skoler og vilde tilvejebringe en Sammensmeltning mellem Mulatter og Negre (1846 havde ogsaa Hvide faaet Tilladelse til at bosætte sig). Men en Opstand 8 Marts 1867 nødte ham til at flygte til Jamaica, hvorefter Salnave blev Præsident; dog allerede n. A. kom han i Strid med General Nissage Saget og blev efter en ødelæggende Borgerkrig fangen og skudt i Jan. 1870; Saget valgtes nu til Præsident paa 4 Aar. Hans Efterfølger Dominique forjoges allerede 1876 og ligeledes Boisrond Canal 1879, hvorpaa General Salmon 3 Oct. 1879 gjorde sig til Præsident paa 7 Aar. Ogsaa San Domingo har været underkastet mange Omskiftelser. 1849 var Baëz bleven valgt til Præsident, medens Santana stod i Spidsen for Hæren; men 1853 valgtes Santana i hans Sted, og deres tidligere Venskab gik nu over til et bittert Fjendskab, som mærkes i Republikens hele senere Historie. Baëz blev forvist, og Santana styrede enevældig; han sluttede 1856 en Tractat med Spanien, der tillod Dominicanerne at gjøre deres spanske Byrd gjældende og blive spanske Undersaatter; ligeledes søgte han at knytte et nøjere Forhold med Nordamerika, og mange Indvandrere kom derfra. Men Uviljen herover tvang ham til at nedlægge Magten i Maj 1856, hvorefter Baëz kom hjem i Oct. og lod Santana forvise i Jan. n. A. Nye Uroligheder kaldte ham dog snart tilbage, og i Juni 1858 maatte Baëz atter drage bort med 500 af sine Tilhængere, medens Resten forfulgtes med stor Haardhed. 18 Marts 1861 fik Santana sine Landsmænd overtalte til at vedtage en Tilslutning til Spanien, men allerede i Aug. 1863 brød Misfornøjelsen hermed ud i en Opstand, som 1864 overvandt de spanske Tropper og fordrev Santana; i Juni 1865 erkjendte Spanien igjen S. D.s Uafhængighed. Baëz blev hjemkaldt i Oct. s. A. og for tredje Gang valgt til Præsident, men fortrængtes allerede i Juni 1866 af General Cabral. Denne sluttede 1867 Venskabspagt med Nordamerika og god Forstaaelse med Republiken H. I Jan. 1868 kom Baëz igjen tilbage og beholdt Magten indtil 1873, men maatte flere Gange kæmpe mod Opstande og søgte derfor Støtte i Nordamerika. 1870—71 førtes Underhandlinger om Samanabugtens Overdragelse til Unionen og senere om hele San Domingos Tilknytning, men uden Resultat. 1884 blev General Bellini Præsident.

Haitien, Cap, Stad paa Nordsiden af Øen Haiti i Negerrepubliken H., havde, førend den 1842 blev ødelagt ved Jordskjælv, 15,000 I. Den er senere gjenopbygget, og dens gode Havn vil uden Tvivl lade Staden gjenvinde sin tidligere Betydning. Dens Befolkning er nu (1884) omtrent den samme som tidligere. Omegnen er stærkt sumpet, og Klimaet er derfor temmelig usundt.

Haizinger, Amalie, født Morstadt, kaldt **Neumann-H.**, f. 6 Maj 1800 i Carlsruhe, hvor hun 1816 blev engageret ved Hoftheatret som Sangerinde, gik snart over til Skuespillet og udfoldede især i det højere Lystspil et glimrende Talent. Efter ikke blot paa alle store Theatre i Tyskland, men ogsaa i Paris, London og St. Petersborg at have høstet begejstret Bifald blev hun 1845 engageret ved Burgtheatret i Wien, som i en Række af Aar i hende havde en ved Ynde, Naturlighed, Liv og Lune udmærket Fremstillerinde af Lystspillets ældre Verdensdamer. 1816 giftede hun sig med Skuespiller Neumann; to Døtre af dette Ægteskab gjorde megen Lykke som Skuespillerinder, **Louise**, f. 1817, som allerede faa Aar efter sin Debut forlod Scenen paa Grund af Giftermaal, og **Adolphine**, f. 1819, d. 1844. 1827 ægtede H. den dramatiske Sanger Anton H., blev Enke 1869 og døde 1884.

Haj. Hajerne (Squali) høre til de tværmundede Bruskfiskes Orden; det er i Regelen Fiske af anselig Størrelse, fra en Alens indtil over 30 Alens Længde, med et langstrakt, smækkert Legeme, der bagtil ender med en opad bøjet, skjæv Hale. Munden ligger paa Hovedets Underside som en lige eller buet Tværspalte, og tæt foran den ligge Næseborene. Mellem Hovedet og Brystfinnerne ligge paa hver Side 5, hos enkelte (Graahajerne, Notidanus) 6 eller 7 Gjællespalter. Af Finner have de foruden Halefinnen 1 eller 2 Rygfinner, 1 (eller ingen) Gatfinne, Brystfinner og Bugfinner, hvilke sidste have deres Plads temmelig langt tilbage og ere udstyrede med særegne Klamrerедskaber hos Hannerne for at kunne fastholde Hunnen under Parringen. Alle Finnerne ere Hudfinner uden virkelige Finnestraaler. Huden er i Almindel. tæt bedækket med smaa Benskæl eller Bentorne, der i Bygning og Udvikling stemme overens med Tænder; Huden er gjærne glat at føle paa, naar man lader Fingeren gaa forfra bagtil, men ru den modsatte Vej („Chagrin"). Mundens Tænder sidde blot paa Kjæverne, men i flere Rækker inden for hverandre, saaledes at de ere mindre udviklede, jo længere inde i Munden de have deres Plads; disse indre Tandrækkers Bestemmelse er nemlig at afløse de ydre, efterhaanden som disse slides op eller falde ud. I Almindel. ere de trekantede, sammentrykte og skarpe, ofte i Randen takkede; naar Kjæverne bevæges imod hinanden, virke de som frygtelige Saxe. Til de faa Slægter, hvis Tænder for største Delen have en ganske anden Form, nemlig som stumpe Knuder, hører Slægten Cestracion i det stille Hav; i tidligere Jordperioder vare de med knudrede Tænder forsynede H. derimod hyppigere. Med Hensyn til H.s indre Bygning s. **Tværmunde**. H. ere graadige, i Almindel. ogsaa hurtige og temmelig selskabelige Dyr, der opholde sig dels i det aabne Hav, dels nær ved Kysterne, især paa dybere Vand; nogle Arter have en meget stor geografisk Udbredning, idet de forekomme i næsten alle varme eller middelvarme Have; enkelte bebo Floder og Søer i det varme Jordbælte. Som Rovfiske og aadselædende Dyr spille de en meget stor Rolle i Havets Dyreliv. De fleste H. føde levende Unger; æglæggende ere

Rødhajerne, Havkalen og Cestracion. Blandt de nordiske Former kunne nævnes Rødhajerne, Blaahajen, Sildehajen, Pighajen, Sorthajen, Havkalen og Brugden, af hvilke Arter flere fanges for at koge Tran af deres store og fede Lever. Der er altsaa adskillige Arter af Haaer, som de kaldes paa mange Steder, i vore nordiske Have, og nogle af dem høre til de største, der kjendes, f. Ex. Brugden og Havkalen, men anses dog i Regelen ikke for videre farlige. De berygtede „Menneskeædere" i de tropiske Have høre især til Slægten Carcharias.

Hajduker (ung. hajdú, Flert. hajdúk, tyrk. hajdud, maaske af tyrk. hajdamak, drive Kvæg) betyder i Ungarn opr. Røvere, dernæst Krigere til Fods. Da de havde udmærket sig ved deres Tapperhed under Fyrst Bocskai i Frihedskampen i Beg. af 17de Aarh., gav han em Adelsrettigheder og et eget District i Nær-eden af Debreczen, hvilket indt. 1850 indtog n særlig Stilling. Først 1876 blev det tidligere H.-District og nogle nærliggende Landstrækninger ombannet til et Comitat. Des-en brugtes H. om Domstolenes Betjente og agnaternes Drabanter, og Navnet overførtes d de tyske Hoffer paa visse Lakajer, som til els fik ungarsk Dragt. Ogsaa Serberne og mænerne have deres H., Røvere ell. Fred-e, hvis Heltebedrifter navnlig i Kampene d Tyrkerne ere forherligede i Folkesange.

Hajrokke (Rhinobatus), en i de varmere e levende Rokkeslægt, hvis Legemsform mer sig mere til Hajernes end de andre kers, navnlig ved den kraftig udviklede Hale.

akfrugter, de Culturplanter, der saas eller tes i Rader, saa at de mellemliggende strimler kunne holdes rene og skjørnede, ved Plantevæxten betydelig begunstiges. ne Dyrkningsmaade vinder stadig Udbre-, navnlig til Foderurter, som Rodfrugter, til Hestebønner, Raps osv. og selv til de nlige Kornsorter; den begunstiges ved indrettede Redskaber (s. **Hestehakke**).

kim biamr-allah, fatimidisk Kalif i Ægyp-96—1021, betragtes af Druserne som en Aabenbarelse paa Jorden, skjønt han var dt som en af de grusomste og vanvittige Tyranner, der have herstet i Orienten. indrettet Spionsystem satte ham i Kund-m de ubetydeligste Begivenheder og ud-Meningen om hans Alvidenhed; til sin else lod han Kairo stikke i Brand og plyndre af sine Soldater; ved Pinsler han Jøder og Christne til at afsværge eligion og tillod dem kort efter at an-eres forrige Religion osv. Da hans amilie ikke mere troede sig sikker, fik en Søstre ham ryddet af Vejen, og Dru-aftaa, at han pludselig er forsvunden den for at prøve de udvalgtes Troskab, rt vil vende tilbage med fornyet Her-. **Druser**).

bræt, Cymbal, et gammelt Strenge-nt., vistnok af asiatisk Oprindelse, som f en trapezformet, flad Resonanskasse, ken Strænge af Metal ere udspændte etning. Det blev spillet (slaaet) med Hamre, en i hver Haand, og er Forløberen for Claveret. I vore Dage findes det kun endnu i Zigeunerorchestre. Omfanget har været indtil fire Octaver, men uden chromatiske Toner. Italienerne kaldte det Salterio tedesco (tysk Psalter) eller Dolce melo, hvoraf det engelske Dulcimer, Franskmændene Timpanon ell. Tympanon. H. kaldes ogsaa det øverste Stykke vandret liggende Tømmer agterude paa et Skib.

Hakluyt, Richard [hæklut], engelsk Geograph, f. 1553, d. 1616, blev Professor i Kosmographi i Oxford og udgav en stor Samling Rejsebeskrivelser, »The principal navigations, voyages and discoveries of the English nation« (1589; nyt Opl., 5 Bd., 1812), hvorfor han lønnedes med et indbringende gejstligt Embede.

Hakodate, Stad paa Sydsiden af den japanske Ø Jeso ved Tsugaru- ell. Tsangarstrædet med 112,000 J. H. er den vigtigste Havn for den europæiske Handel i Japans nordl. Del.

Hakon, s. **Haakon**.

Hal, Stad i den belgiske Prov. Brabant, 2 M. s. s. v. for Brüssel. 9,000 J. Saltraffinaderi, Roesukker- og Cichoriefabrikation, Ølbryggeri.

Halas, Flække i Ungarn, 17 M. s. til ø. for Buda-Pest, med 15,000 J., betydelig Vinavl og stærkt besøgte Markeder.

Halberstadt, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 6 M. s. v. for Magdeburg. 31,000 J. (1880). H. har talrige Bygninger fra Middelalderen, hvoriblandt Domkirken fra det 14de Aarh., vor Fruekirke fra det 11te Aarh., den forhenværende Bisperesidens Peterhof, Raadhuset o. fl., en stor Mængde forskjelligartede Undervisningsanstalter, samt videnskabelige og Kunstforeninger. Betydelig Industri i Sukker, Tobak, Cigarer, Handsker, Papir, Maskiner, musikalske Instrumenter, Spiritus og Øl. Store Garverier.

Halbkilogram ell. Pfund, tysk Vægt, lig det danske Pund ell. 500 franske Gram.

Hald, en Herregaard, liggende paa Vestsiden af den langstrakte, af høje Lyngbakker omgivne H. Sø, omtrent 1 M. s. v. for Viborg, paa en mod Søen nedskraanende Banke. Paa et Næs i Søen findes endnu Spor af et gammelt Voldsted, hvor det ældste H. skal have staaet, nemlig den bekjendte stærke Borg, der i det 14de Aarh. tilhørte den mægtige Ridder Niels Bugge, som under sin Strid med Kong Valdemar Atterdag her udholdt en Belejring 1355. Efter hans Mord blev Borgen solgt til Kongen; men 1393 skjænkede Dronn. Margrete H. Slot og Gods til Viborg Bispestol, hvorefter det jævnlig tjente til Residens for de katholske Bisper. Den sidste af disse, Jørgen Friis, anlagde under sin Strid med Viborgs Borgere et nyt Slot, Ny H., hvis Ruiner og Fæstningsværker endnu ses n. for det nuværende H., men blev her tagen til Fange 1536, hvorpaa H. ved Reformationen tilfaldt Kronen og blev Sædet for en kongel. Lensmand. Efter Souverænetetens Indførelse blev Slottet 1664 afhændet til to hollandske Jøder, Sam. og Jos. de Lima. Den næste Ejer, Generalmajor Gregers Daa, nedrev det gamle, forfaldne Slot og byggede et nyt Vaaningshus, der var temme-

lig uanseligt, men hvorved han lod indrette et prægtigt Haveanlæg. Den nuværende Bygning, det fjerde H., er indrettet til Beboelse af den bekjendte Gehejmer. Ove Høegh-Guldberg, der ejede H. fra 1802 til sin Død 1808. Oprindelig skal denne Bygning have været bestemt til Kirke. 1844—52 tilhørte Gaarden Statskassen, men er nu igjen Privatejendom. Siden 1868 har der i flere Somre været holdt Lejrøvelser ved H.

Halden, s. Frederikshald.

Haldenwang, Chr., tysk Kobberstikker i Landskabsfaget, f. 1770, d. 1831, uddannede sig hos Mechel i Basel, men har især søgt at efterligne Woollet. Han har ogsaa stukket meget i Aquatintamaner. Hans bedste Arbejder ere „Aarstiderne" efter Cl. Lorrain og „et Vandfald" efter Ruisdael.

Hale, den Fortsættelse af Hvirveldyrenes Legeme, som ligger bag Bughulen og Baglemmerne. Den kan være saa kraftig udviklet, at den danner en umiddelbar Fortsættelse af Kroppen, som hos Fiske, Hvaler, Søkøer og Skældyr, men den kan ogsaa være meget svagere og smækrere; den kan være saa lang, at den overgaar det øvrige Legeme flere Gange i Længde, eller være reduceret til et ubetydeligt Vedhæng eller endog skjult inden for Huden. Egentlig *haleløst* er intet Hvirveldyr, men man kalder de Dyr haleløse, hos hvilke H. ikke træder frem udvendig. Naar den er stærkt eller ejendommelig udviklet, har den Betydning for Bevægelsen som Svømmeredskab eller som understøttende Klatringen eller Springet; den er da særlig uddannet til *Støttehale*, *Svømmehale*, *Snohale* osv. Hos Pattedyrene faar H. sin særegne Beskaffenhed ved sine Musklers og Knoklers særlige Udvikling, hos Fiskene især ved Halefinnens Form, hos Fuglene ved Halefjerene. Hos Leddyrene kan Bagkroppens bageste Afsnit, for saa vidt et saadant er til Stede og i sin Uddannelse er forskjelligt fra det forreste, betegnes som H., f. Ex. hos Krebsdyr og Skorpioner; hos de første staar det i Bevægelsens Tjeneste og bærer i Regelen smaa Fødder, og hos dem begge indeholder det en Del af Tarmen, der ikke som hos Hvirveldyrene aabner sig ved Halens Grund, men i dens Spids.

Haleb, s. Aleppo.

Halebyaa, Sjællands næststørste Vandløb, udspringer som *Aamoseaa* i den nordre Del af Sorø Amt, løber mod V., til Dels paa Grænsen af Sorø Amt og Holbæk Amt, gjennem Aamosen og Tissø og falder i Storebælt.

Halelūja, s. Halleluja.

Halem, Gerhard Anton v., tysk Historiker, f. 1752, d. 1819 som Director for Regeringen i Eutin, har skrevet „Geschichte des Herzogth. Oldenburg" (3 Bd., 1794—96), „Biographie Peters d. großen" (3 Bd., 1803—5) o. fl.

Halen, Juan van, spansk General, f. 1790 paa Øen Leon af en belgisk Slægt, tog 1805 som Søcadet Del i Slaget ved Trafalgar og var en kort Tid Ordonnansofficer hos Kong Joseph Bonaparte, men gik snart over til Frihedshæren. 1815 var H. to Gange fængslet som Deltager i Sammensværgelser og flygtede fra Landet; han tjente 1820 i den russiske Hær i Kaukasus og derefter under Mina i den constitutionelle Hær i Spanien til 1823, hvorpaa han gik til Nordamerika. 1830 var han i Brysel, blev ved Opstandens Udbrud Chef for de belgiske Tropper og fordrev Hollænderne fra Byen, men kom snart i heftig Strid med Potter og opgav sin Post. 1836 vendte H. tilbage til Spanien og kæmpede tappert i Navarra mod Carlisterne, blev 1840 Generalcapitain i Catalonien og undertrykkede 1842 Barcelonas Opstand. Esparteros Fald 1843 medførte ogsaa H.s, og han levede i Udlandet, indtil Amnestien kaldte ham tilbage 1850. 1851—56 var han Formand for den øverste Krigsret. D. 1864.

Halepadde (Batrachia caudata), Paddernes anden store Orden, omfatter Øglepaddernes og Fiskepaddernes Familier. Deres Kjendemærker ere den langstrakte, øgle- ell. ormdannede, men aldrig korte eller brede Legemsform, samt at For- og Baglemmerne ere omtrent lige store, for saa vidt de ere til Stede alle fire. Forvandlingshistorien kjendes egentlig blot for Øglepaddernes Vedkommende og er deri forskjellig fra de haleløse Padders, at Larverne længe beholde de store ydre Gjællebuske, og at deres Forlemmer komme frem før Baglemmerne. Ordenen er udbredt over det nordlige middelvarme Jordbælte og er især talrig i Nordamerika, men savnes i det hede Bælte.

Hales, Stephan [hæhls], berømt engelsk Plantephysiolog, f. i Grevskabet Kent 1677, d. 1761. H. var Theolog og beklædte forskjellige Præsteembeder, men lagde sig tidlig efter Naturvidenskaberne og har navnlig vundet et stort Navn ved sine Undersøgelser og Experimenter over Planternes Ernæringsforhold. Hans Hovedværk er »Statical essays«, der udkom 1727 og blev oversat paa forskjellige europæiske Sprog.

Haletudse, s. Frø.

Halévy, Jaques Fromental Elie [vi], f. 27 Maj 1799 i Paris af jødiske Forældre, d. 17 Marts 1862 smstds., uddannedes i Pariser Conservatoriet, i Composition af Cherubini. Efter en Række mest mislykkede Forsøg naaede han omsider, navnlig med den af Hérold paabegyndte (Ouverture og fire Stykker) Opera »Ludovic« (1834), med „Jødinden" (»La juive«, 1835) og kort efter med den komiske Opera »L'éclair« (Lynet) et stort Navn. Af hans omtrent 30 Operaer gjorde foruden de nævnte især »Guido et Ginevra« (1838), »La reine de Chypre« (1843) og »Les mousquetaires de la reine« (1846) stor Lykke. H. var tillige højt skattet for sin Virksomhed i Akademiet og som Conservatorielærer. Hans Mindetaler ved flere Akademimedlemmers Bortgang (Onslow, Adam o. fl.) udkom samlede (»Souvenirs et portraits« 1861, »Derniers souvenirs et portraits« 1863). — Hans Broder, **Léon H.**, f. 1802, helligede sig efter at have studeret Jura til Literaturen og var en Tid ansat i Undervisningsministeriet; han leverede lyriske, dramatiske, historiske og æsthetiske Arbejder. Hans »La Grèce tragique«, Oversættelser af græske Dramaer (1846—61), vandt Akademiets Pris. Bl. a. arrangerede han G. Sands »Indiana« og »Leone Leoni« for Theatret. D. 1883. — **Ludovic H.**, Søn af den foreg., f. 1 Jan. 1834, har til Dels i Forening med

L. Battu, H. Crémieux og H. Meilhac udarbejdet Texten til mange, navnlig Offenbachske Operetter, deriblandt »Orphée aux Enfers«, »La Barbe bleue«, »La belle Hélène«. Af ham og Meilhac ere Skuespillene »Fanny Lear« (1868) og »Froufrou« (1869), et af de talentfuldeste moderne Dramaer. 1873 opførtes paa Théâtre français »L'été de la Saint Martin«, 1879 det efter Cherbuliez's Roman udarbejdede Stykke »Samuel Brohl« paa Odéon. Den bekjendte Humoreske »Madame et Monsieur Cardinal« er fra 1873; 1880 fortsattes den af »Les petites Cardinal«. 1881 udkom Indledningen til Gavarnis »Mascarade humaine« og Novellen »Un mariage d'amour«, 1882 »L'abbé Constantin«, 1883 »Criquette«. 1886 optoges han i Akademiet.

Half and half, eng. [hahf ænd hahf], halvt ' hvert (om to Ting, der blandes sammen).

Halfbred, eng. [hāhfbredd], af blandet Herkomst, særlig om Mænd af europæisk-indiansk yrd i Nordamerika; halvbannet; om Heste: lvblods.

Halfpenny [hāpeni], engelsk Kobbermønt, oraf 2 paa en Penny, altsaa lig 3¾ Øre.

Haliártos, gammel Stad i Bøotien ved Sydsn af Søen Kopais, bekjendt af Slaget 395 Chr., hvori Lysandros faldt, blev først ødet i Perserkrigene af Xerxes og senere af merne i Krigen mod Perseus.

Haliburton, Thom. Chandler [hålliborten], elsk Forfatter, f. 1796 i Ny-Skotland, blev haanden Sagfører, Medlem af den lovnde Forsamling og 1842 Dommer i sin nstavn. Han udgav 1829 en »Hist. and st. account of Nova Scotia« og begyndte en Række Bladartikler, hvori han skildrede n for en Yankee i Sammenligning med egne Landsmænd; senere samlede under n »The Clockmaker, or sayings and doings m. Slick« (1834—40). Efter en Reise i nd skildrede H. dets Samfundstilstande æder i »The Attaché, or Sam. Slick in nd« (4 Bd., 1843—44), men vendte siden e til sit første Emne i »Sam. Slick's of American humour« (3 Bd., 1852). en skrev han historiske Skrifter om »Rule isrule of the English in America« (2 851) og om Bebyggelsen af Ny-England. yttede H. til England og valgtes som ativ til Underhuset; d. 27 Aug. 1865.

cz [litsch], en gammel Stad i det østerkronland Galizien ved Dnjestr, 12 M. for Lemberg, med 4,000 J., var forovedstaden i Storfyrstendømmet, senere riget H., hvoraf det nyere Navn Ga opstaaet. I Nærheden ligger paa en i Ruiner af det faste Slot H., hvor fordums Herskere residerede.

ntika kaldte Grækerne et didaktisk Digt, enstand var Fiskefangst. Et af de mest af saadanne Digte var forfattet af s, der levede i det 2det Aarh. e. Chr.

x, 1) Stad i York-Shire i England, f. v. for York med 74,000 J. (1881) og Industri i Uld-, Bomulds- og Silke-Maskiner og Papir. Prægtig gotisk .2) Hovedstad i den britiske Koloni and i Nordamerika ved Atlanterhavet. 36,000 J. Smukke offentlige Bygninger. Fortrinlig Havn med storartede Dokker, Magasiner og Skibsværfter. Engelsk Marinestation. Betydelig Handel og Skibsfart, navnlig Fiskeri. H. staar i Jernbaneforbindelse med Quebec og i livlig Dampskibsforbindelse med Europa. Anlagt 1749. 16 Oct. 1871 blev H. og Omegn hjemsøgt af en forfærdelig Orkan og Oversvømmelse.

Hálifax, Charl. Montague, Greve af, engelsk Statsmand og Digter, f. 1661, virkede som Parlamentsmedlem for Vilhelm III.s Tronbestigelse, blev 1697 første Skatkammerlord og Medlem af Regentskabet under Kongens Fraværelse, 1700 Peer under Navn af Lord H., virkede 1706 for Englands og Skotlands Forening og overbragte 1714 efter Dronn. Annas Død Georg I den Parlamentsact, som kaldte Huset Hannover til Englands Trone. Georg ophøjede ham til Jarl af H. og Viscount Sunbury og efter Kroningen ligeledes til første Skatkammerlord. Han døde 1715 uden Afkom. Han var en dygtig Taler og fortrinlig Administrator; af Englands Finansstyrelse har han store Fortjenester, og han bidrog mest af alle til Grundlæggelsen af Londons Bank 1694.

Hálifax, Charles Wood, Viscount af, engelsk Statsmand, f. 1800, valgtes 1826 til Underhuset og havde uafbrudt Sæde her indtil 1866 som et fremragende liberalt Medlem under Navnet Ch. Wood, siden 1832 stadig gjenvalgt i Halifax. 1829 ægtede H. en Datter af Jarl Grey, blev siden hans Privatsecretær og var fra 1832 knyttet til alle liberale Ministerier, først som Skatkammersecretær indtil 1834, 1835—39 som Admiralitetssecretær; han var 1846—51 Skatkammerkansler, 1852—55 Præsident for det indiske Raad, 1855—58 første Admiralitetslord og 1859—66 Statssecretær for Indien. 1866 blev han ophøjet til Peer under Titlen Viscount H. og 1870 Lordseglbevarer indtil 1874. D. 1885.

Hálifax, George Savile, Marquis af, engelsk Statsmand, f. 1630, blev 1667 Peer og Viscount H., sluttede sig til Shaftesbury og var Fører for Mellempartiet i Parlamentet mellem Whigs og Tories. 1679 blev han Medlem af Gehejmeraadet og Jarl af H. og bevirkede 1680 ved sin Veltalenhed, at Overhuset forkastede Udelukkelsesloven mod Hertugen af York (senere Jakob II); dog blev H., der 1682 var bleven ophøjet til Marquis, 1686 af Jakob II afskediget fra sin Post som Præsident for Gehejmeraadet. Han sluttede sig nu til Oppositionen, men virkede dog 1688 for en Udsoning mellem Jakob II og Vilhelm III og først, da dette viste sig umuligt, for Vilhelm III.s Tronbestigelse. 1689 blev H. Lordseglbevarer, men nedlagde allerede 1690 denne Post og døde 1695.

Halikarnássos, en græsk Koloni, i Oldtiden Hoved- og Residensstaden i Karien i Lilleasien, var Historieskriverne Herodots og Dionysios's Fødeby og berømt paa Grund af det pragtfulde Gravmonument (Mausoleum), som Dronning Artemisia der havde ladet opføre til Minde om sin Ægtefælle Mausolos. 334 f. Chr. indtog Alexander d. store efter en haardnakket Mod-

stand H., hvorhen Persernes græske Anfører Memnon havde trukket sig tilbage. Ved Flækken Budrun findes endnu Ruiner af denne By.

Halitz, s. Galitz.

Hälkett, Hugh, hannoveransk General, f. 30 Aug. 1784 i Edinburgh, blev tidlig Officer og 1803 ansat i den tyske Legion, som dannedes i England af tidligere hannoveranske Soldater. 1805 fulgte H. som Major under Cathcart med paa Toget til Elben og 1807 til Rygen med Hjælpehæren for Svenskerne; han gik derfra mod Kjøbenhavn, ved hvis Belejring han udmærkede sig. 1808 tjente H. i Spanien og 1809 paa Toget til Walcheren, anførte 1813 en hannoveransk Brigade i Mecklenburg og ved Sehested og var 1815 med i Slaget ved Waterloo, hvor han tog Cambronne til Fange. Til Løn blev H. Generalmajor i hannoveransk Tjeneste og 1834 Generallieutenant. 1848 anførte han en Del af de tyske Rigstropper mod Danmark, bl. a. ved Oversø og i Angrebet paa Dybbøl 5 Juni, og blev 1862 hannoveransk Friherre. D. 26 Juli 1863.

Halkyone, s. Alkyone.

Hall, 1) sædvanl. kaldt Schwäbisch H., Stad i Jagstkredsen i Württemberg, 7 M. n. ø. for Stuttgart ved Floden Kocher. 9,000 J. Saltværk og Soolbade, Bomuldsindustri. — 2) Flække i Øvreøsterrig, 4 M. s. til v. for Linz, med 1,000 J. Saltværker og tilhørende Soolbadeanstalt; Vandet, der tillige er temmelig jodholdigt, har allerede fra gammel Tid været bekjendt som „Haller Jod- oder Kropfwasser". — 3) Stad i det østerrigske Kronland Tirol ved Floden Inn, 1 M. ø. for Innsbruck, med 5,000 J. Saltværk og Soolbade.

Hall, Anne Mary [haahl], født Fielding, irsk Forfatterinde, f. 1802 i Grevskabet Wexford, ægtede 1824 i London Literaten Samuel Carter H. 1829 skrev hun »Sketches of Irish Character«, en Række Ungdomserindringer, hvorved hun vilde vække Sympathi for det irske Folk i England. 1831 udkom »Chronicles of a School-room«, siden Romanerne »The Buccaneer« (1832) med Cromwells Tid og »The Outlaw« (1833) med Kampen mellem Jakob II og Vilhelm III af Oranien som Baggrund. I »Tales of Woman's Trials« (1834) fremstiller hun Emancipationstanken; hendes »Uncle Horace« er en plastisk Skildring af en engelsk Kræmmermagnat. I »Lights and Shadows of Irish Life« (1838) findes hendes bedste irske Billeder; til hendes »Midsummer Eve, a Fairy Tale of Love« (1848) med skjønne poetiske Enkeltheder trods den forfejlede Composition leverede de bedste engelske Kunstnere Illustrationer. I »Edinburgh Journal« skrev hun en Række »Stories of the Irish Peasantry«, der ere særlig udgivne og fortsatte med en Række lignende Skildringer. Blandt hendes senere Værker ere »Can Wrong be Right?« (1862) og »Annie Leslie and other stories« (1877) de mest bekjendte. D. 1881. Mrs. H. har fremdeles redigeret flere Tidsskrifter af underholdende Natur; sammen med sin Mand (f. 1801), der har virket ivrig for Udbredelse af Kunstsans i England ved sin »Art Journal«, skrev hun »Ireland, its Scenery and Character« (1841—43).

Hall, Asaph [s. o.], nordamerikansk Astronom, f. 1829, siden 1862 Astronom ved Observatoriet i Washington og Prof. i Mathematik, har udgivet talrige Observationer, Beregninger og Afhandlinger, men er især bleven bekjendt ved Opdagelsen 1877 af de to Marsmaaner.

Hall, Basil [s. o.], engelsk Søfarer, f. 1789, d. 1844, undersøgte Kysterne af Korea og Liukinøerne, hvorover han udgav en Beskrivelse 1818. Derefter anførte han 1820—22 en Undersøgelsesexpedition langs Kysterne af Sydamerika, hvis Resultater han offentliggjorde 1824, og foretog senere paa egen Haand forskjellige Rejser, som han beskrev i »Travels in North-America« (1839). Han døde i et Sindssygehus.

Hall, Carl Christian, dansk Statsmand, f. 25 Febr. 1812, Søn af en velhavende Bødker paa Christianshavn, blev Student 1829 og jur. Candidat 1833. Han færdedes i sine Studenteraar meget med F. M. Knuth, Monrad, B. Birkedal o. a., som senere have spillet en politisk Rolle, og foretog 1833 en Udenlandsrejse. 1837 blev han Auditeur i Hæren (1844 Overauditeur), tog Licentiatgraden 1840 og blev 1847 Docent ved Universitetet i Romerret, i hvilket Fag han 1851 udgav en god Lærebog; s. A. fik han Titel af Professor. H. tog ikke som saa mange af sine Samtidige nogen Del i det politiske Liv før 1848; derimod var han Medlem af Frederiksberg Sogneforstanderskab 1841—54. 1848 blev han kongevalgt Medlem af Stænderforsamlingen i Roskilde og valgtes i Oct. til den grundlovgivende Rigsforsamling af den samme Kreds (Kjøbenhavns Amts 1ste Kr.), der siden uafbrudt og i Regelen uden Modcandidat valgte ham til Folketinget, indtil han i Maj 1881 trak sig tilbage paa Grund af Sygdom. H. blev af Rigsforsamlingen valgt til Grundlovsudvalget og var Ordfører for det Afsnit, som fastsatte Borgernes almindelige Rettigheder og gav Løfter om fremtidige Reformer; men allerede da forudsaa han, at Forfatningsværket ikke dermed var afsluttet. I Folketinget var H. det nationalliberale Partis egentlige Fører og organiserede „Femte-Juniforeningen" (1851) for at modarbejde Bondevennerne, samt tog væsentlig Del i Drøftelsen og Udarbejdelsen af Presseloven. 1851 var H. Medlem af Notabelforsamlingen og fik allerede da Tilbud om at indtræde i Ministeriet. H. turde ikke 1852 vove et kraftigt Angreb paa Ministeriet Bluhme og dets Helstatsplaner; han bekæmpede Toldloven, men søgte i den forenede Rigsdag at indtage et mæglende Standpunkt i Arvefølgesagen. Derimod tog han virksom Del i Kampen mod Ministeriet Ørsted og blev derfor 15 Apr. 1854 fjærnet som Generalauditeur, i hvilken Post han havde været constitueret siden 1851. I Oct. s. A. var H. Forslagsstiller og Ordfører for Mistillidsadressen imod Ministeriet og udtalte der det Stikord, der senere blev hans Regeringsprogram: „Er en constitutionel Fællesforfatning umulig, er Fællesforfatningen selv en Umulighed". Næppe 2 Maaneder senere (12 Dec.) blev H. Kirke- og Undervisningsminister, medvirkede til Helstatsforfatningens Omdannelse i constitutionel Retning og valgtes af Folketinget til det nye Rigsraad (1856—63).

Som Minister gjennemførte H. Sognebaandets Løsning (1855) og Tvangsdaabens Afskaffelse (1857), samt i Forening med Monrad Lov om Folkeskolevæsenet, hvis ydre Organisation meget forbedredes (1856). 13 Maj 1857 blev H. Konseilspræsident og fra 10 Juli 1858 af Navn — tidligere i Virkeligheden — Udenrigsminister, hvorfor han i Maj 1859 afgav Kirke- og Undervisningsministeriet. Han afgik som Minister i Dec. 1859 efter et Sammenstød med Hoffet Grevinde Danner), men indtog 24 Febr. 1860 n hidtidige Stilling og overtog dertil i Marts 361 Ministeriet for Holsten og Lauenborg; dtil Udgangen af 1863, altsaa i næsten 7 ır, havde H. saaledes Rigets øverste Styrelse sin Haand og blev desuden baaret af en erordentlig Folkeyndest. I sin omfattende tevexling med de tyske Magter udfoldede H. Klogt og Skarpsindighed, saa vel i at ndrive deres statsretlige Paastande som i hævde Danmarks Uafhængighed, selv naar nødtes til at give efter; han styrede des lidt efter lidt Udviklingens Gang hen en Skilsmisse mellem Danmarks Rige e to tyske Hertugdømmer, samt forberedte 1860 med stor Iver et Forbund med de ndre nordiske Riger. Derimod maa det mmes, at han altfor meget behandlede n som en Retstvist og ikke som en poli- 5trid, og at det ikke lykkedes ham at vække dets Interesse og Forstaaelse, fordi han illede sig paa et rent nationalt Stand- ligesom man ogsaa kan bebrejde ham, udskød Afgjørelsen og var tilfreds med kke Tiden ud med halve Løsninger, me- han ikke benyttede den vundne Tid til e Landet tilbørlig til den truende Kamp. g vovedes 30 Marts 1863 et afgjørende , idet en gradvis Udskillelse af Holsten ses, for saa vidt Enighed om de fælles ikke lod sig opnaa mellem dets Stænder danske Rigsraad, og 29 Sept. fore- for Rigsraadet Udkastet til en ny For- for Kongeriget og Slesvigs fælles An- r. Det lykkedes H. at føre dette Udkast t, og 13 Nov. vedtoges det; men Frederik entede Død 2 Dage senere forandrede n, og medens Tyskland trængte stær- brast det Forbund, som man havde ed Sverige og Norge. Da H. ikke n nye Konges Tillid og de neutrale ter krævede Indrømmelser, han ikke fik han Afsked 31 Dec. 1863. Efter Slutning blev H. paa ny Leder for al-liberale Parti, som nu kun ud- Mindretal paa Rigsdagen, og han re Gange Overenskomster til Veje rtierne og mellem Tingene. 1868 rmand for Kirkecommissionen. 28 blev H. paa ny Kirke- og Under- nister, gjennemførte 1871 en ny f de lærde Skolers Undervisning, ikke fremme sit Lovforslag 1872 om sænet og afgik 14 Juli 1874. 1877 H. for Rigsretten for den Maade, han havde ledet Opførelsen af det Theater, men blev frifunden. Si- : H. Forstander for Herlufsholm; var han bleven Gehejmeconferensraad, og ved sin Afgang fra Ministeriet 1874 blev han Ridder af Elefanten. Som Rigsdagsmand udmærkede H. sig ved en ejendommelig Veltalenhed, som let vandt Tilhørernes Sympathi og snildt undveg Sagens svagere Punkter. Rolig og hensynsfuld ønskede han gjærne at afgjøre Tvistespørgsmaal ad Overenskomstens Vej og var derved samt ved sin hele jævne Optræden en god Type for det danske Folk, hvilket ogsaa forklarer den store Yndest, han altid har nydt.

Hall, Marshall [haahl], berømt engelsk Physiolog, f. 1790 i Basford i Nottingham-Shire, var først Læge ved det kongel. Sygehus i Edinburgh, senere Lector i Medicinen ved Sydenham-College og døde 1857 i Brighton. Han har især gjort sig bekjendt ved Opdagelsen af Reflexbevægelserne.

Hall, Robert [s. o.], udmærket baptistisk Theolog og Prædikant, f. 1764 i Arnsby ved Leicester, Søn af en Baptistpræst, var først Præst i Bristol, senere i Cambridge, kæmpede for religiøs Frihed og mod den fra Frankrig sig udbredende Vantro. 1826 vendte han tilbage til Bristol og overtog Ledelsen af den derværende Baptistmenighed. Man tilbød ham de højeste kirkelige Poster, hvis han vilde gaa over til Statskirken, men han afslog dem og døde 1831, anset og hædret som en af Englands mest udmærkede gejstlige Talere.

Hallager, Georg Frederik, norsk Lovkyndig, f. i Kjøbenhavn 1816, kom 1827 til Bergen, fra hvis Latinskole han blev Student 1833. Han tog 1837 juridisk Embedsexamen, blev 1841 Lector og 1847 Professor i Lovkyndighed. 1864 ombyttede han Stillingen ved Universitetet med Embedet som Assessor i Højesteret. D. 1876. Som Medlem af forskjellige Lovcommissioner har han en væsentlig Del i flere af de vigtigste nyere Lovarbejder i Norge, særlig i Arveloven og Søfartsloven. Hans systematiske Fremstillinger af forskjellige Dele af den norske Ret nyde megen Anseelse og benyttes endnu som Lærebøger ved Universitetet; navnlig er dette Tilfældet med hans Fremstilling af „Den norske Obligationsret" (sidste Udg., omarbejdet af L. M. B. Aubert, Chr. 1879), „Den norske Arveret" (1862) og „Den norske Søret" (3dje Udg. 1881). Sammen med Fr. Brandt besørgede han som Universitetsprogram en diplomatarisk Udgave af „Christian den fjerdes norske Lovbog af 1604" (1855).

Hallali, fr., Jagtfanfare, naar en parforcejaget Hjort bliver fældet.

Hallam, Henry, engelsk Historiker, f. 1777, var fra 1805 en flittig kritisk Medarbejder af »Edinburgh Review«, men ændrede senere sine politiske Meninger og udtalte sig 1831 imod Valgreformen. Mest bekjendt er H. bleven ved sine grundige og klare historiske Skrifter: »View of the State of Europe during the middle ages« (1818, 2 Bd., ny Udg. 1855), »The constitutional history of England, 1509—1760« (3 Bd., 1827, 8de Udg. 1855) og »Introduction to the literature of Europe in 15th—17th centuries« (4 Bd., 1837—38, 4de Udg. 1848). D. 21 Jan. 1859. — En Søn af ham, Arthur Henry H., der 23 Aar gammel ved et Ulykkes-

tilfælde druknede paa en Rejse, er den A. H. H., til Minde om hvem Tennyson har skrevet sin store Digtcyklus »In Memoriam«.

Halland, en af Sveriges vestlige Kystprovinser, grænser mod N. og Ø. til Vestergötland og Småland, mod S. til Skaane. Landskabet, der kun lidt efter lidt bliver højere hen imod Grænserne af Småland og Vestergötland, er i Almindel. fladt og lavtliggende, og skjønt **Hallandsaas** ved Sydgrænsen er dets betydeligste Højde (480—720 F., 150—226 Met.), er dog kun den nordlige Del af H. bjærgfuld og skovbevoxet. Vandløb findes i Mængde, blandt hvilke fornden Søen Lyngnaren, som for en Del ligger i Vestergötland, de betydeligste ere Viskan, Ätran, Nissan (Nisaa) og Lagan. Jordsmonnet bestaar for største Delen af Grus eller ler- og kalkblandet Sandjord, paa store Strækninger bevoxet med Lyng o. desl.; kun ved Vandløbene er Jorden mere frugtbar. Agerbrug, Kvægavl, Haandarbejde og Fiskeri ere de vigtigste Næringsveje. H. danner 5 Provstier med 45½ Pastorater under Göteborgs Bispestol, men udgjør i administrativ Henseende et eget Län. — H.s Län inddeles i 4 Fogderier, har et Fladeindhold af 89 □ M. (4,914 □ Kilom.) med 134,274 J. (1882), hvoraf 15,685 i de 5 Byer Halmstad, Laholm, Falkenberg, Varberg og Kongsbacka. Af Jorden var 1882 næsten 33⅓ pCt. dyrket Jord eller Eng. S. A. fandtes 20,698 Heste, 78,500 Stkr. Hornkvæg, 52,102 Faar, 592 Geder og 17,262 Svin. — H. stod fra de hedenske Tider under Danmark, men blev ved Freden i Brömsebro 1645 for en Tid af 30 Aar afstaaet til Sverige, med hvilket Rige det for bestandig forenedes ved Freden i Roskilde 1658.

Hallandsaas, ældre, spøgende Betegnelse paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn, efter den ufarbare Egn mellem Skaane og Halland (s. ovenf.), fordi her var blevet aldeles øde, efter at Frederik III ved Byens Ombannelse havde afbrudt den lille Forstad, som laa her uden for den gamle Østerport.

Halldorsson, s. Bjørn Halldorsson.

Halle, Stad i den preussiske Prov. Sachsen ved Floden Saale, hvoraf Navnet H. an der Saale, 10 M. s. til ø. for Magdeburg. 71,000 J. (1880). Blandt Stadens Bygninger fremhæves Vor Frue Kirke med to Taarne, Moritzkirken, det nye Fattig- og Sygehus, Vandværket, Universitetsbygningen, Sindssygehuset, Tugthuset og Banegaardene. Det herværende, 1694 stiftede Universitet, der i sig optog det 1502 stiftede Universitet i Wittenberg, har et Bibliothek paa 110,000 Bd., et Landvæsensinstitut, chemisk Laboratorium, botanisk Have og Observatorium. Desuden fortjener at omtales de 1694 grundlagte „Franckes Stiftelser“, der indeholde en lærd Skole, en Realskole og Opdragelsesanstalt samt flere andre Undervisningsanstalter; end videre en stor Mængde Selskaber og Foreninger med videnskabelige og almennyttige Formaal. Industrien er af stor Betydning og omfatter Tilvirkning af Olje, Roesukker, Stivelse, Tapeter, Maskiner, Jærnbanevogne, Linned- og Bomuldsvarer, Øl m. m. Store Bogtrykkerier. Fortrinlig Havecultur. Omfattende Handel. I Stadens nedre Del er der to gamle berømte Saltværker, af hvilke det ene drives af de saakaldte Halloren, en Corporation, der antages at være af keltisk Oprindelse, og som i Dragt og Skikke samt til Dels Dialekt adskiller sig fra den øvrige Befolkning; det andet ligger paa en Ø i Saale og er Statsejendom. Componisten Händel fødtes i H. 1685. For ham og Francke er her opført Mindesmærker. — H. omtales først 806 som Borg „Halla“ og kom 965 under Ærkestiftet Magdeburg. Staden, der led meget under Trediveaarskrigen, kom 1648 under Brandenburg og hørte 1806—13 til Kongeriget Westfalen.

Hallé, Charles, f. 1819 i Hagen i Westfalen, udmærket Pianist og Dirigent, kom 1836 til Paris, hvor han kom i nært Forhold til Cherubini, Chopin, Lißt, Berton, Kalkbrenner og flere Berømtheder og blev en søgt Lærer. Hans Kammermusiksoiréer med Alard og Franchomme, som begyndte 1846 i Conservatoriets mindre Sal, nød høj Anseelse. 1848 gik han paa Grund af Revolutionen til London, og han har siden den Tid i England som Concertspiller, Lærer og Dirigent indtaget en fremragende og indflydelsesrig Stilling.

Halleck, Henry W., nordamerikansk General, f. 1816 i Staten New-York, indtraadte 1835 paa Krigsskolen i Westpoint og udgik 1839 derfra som Ingenieurlieutenant. Han var derefter en kort Tid Lærer ved den nævnte Skole, men brugtes siden ved Havnearbejder i New-York, hvorhos han 1846 udgav „Grundtræk af Krigskunsten og Krigsvidenskaben“. 1846 deltog H. i Krigen med Mexico, blev n. A. Capitain og brugtes 1849 ved Udarbejdelsen af Californiens nye Forfatning, men tog Afsked fra Hæren 1854 og var en anset Sagfører og Bjærgværksdirecteur i San Francisco indtil Borgerkrigen 1861. H. tog da Tjeneste som Generalmajor, kæmpede i Tennessee og blev i Foraaret 1862 Øverstbefalende over hele den vestlige Hær, hvor han udmærkede sig ved streng Disciplin og indtog Corinth, Memphis og Chattanooga. 22 Juli s. A. blev H. Overgeneral over alle Unionens Tropper, men viste sig ikke denne Stilling voxen og maatte i Marts 1864 overgive den til Grant samt blev i Stedet Chef for Generalstaben i Washington. Efter Krigen fik H. Commandoen over en Militærdivision, først ved det stille Hav, siden i Sydstaterne, og døde 9 Jan. 1872 i New-Orleans. H. har ogsaa udgivet to Skrifter om den internationale Lovgivning (1861 og 1866).

Hallein, Stad i det østerrigske Hertugd. Salzburg ved Floden Salzach, 2 M. s. til ø. for Salzburg, med 4,000 J. og et righoldigt Saltværk. Soolbade.

Hallelūja (d. e. Lover Herren), et i Davids Psalmer hyppig forekommende Udtryk, som paa Grund af sin kraftige Klang er blevet bibeholdt i sin oprindelige Form baade i den christne Gudstjeneste og i Bibeloversættelserne. Jøderne kalde Ps. 113—118 det store H., fordi disse, som fortrinsvis synges ved Paaske- og Løvsalsfesterne, prise Guds Velgjerninger mod Jødefolket.

Hallenberg, Jonas, svensk Historieskriver og Numismatiker, f. 1748 i Småland, blev som Docent i Historie ved Upsala Universitet ansat ved Rigsarchivet og ved det kongel. Bibliothek i Stockholm, udnævntes 1784 til Rigshistoriograph, 1803 til Rigsantiqvar samt til Garde-des-Médailles, tog Afsked 1819 og døde 1834. Hans vigtigste Arbejde er »Svea Rikes historia under Konung Gustaf Adolf« (5 Bd., 1790—96), der vidner om omfattende Undersøgelser, men ikke er ført længere end til 1626.

Haller, Albrecht v., berømt Læge, f. 16 Oct. 1708 i Bern. Efter at have studeret paa forskjellige Steder, navnlig i Leiden hos Boerhave og Albinus og i Paris hos Winsløv, nedsatte han sig i Bern, men blev 1736 kaldet til Göttingen som Professor i Anatomi, Chemi og Botanik ved det nyoprettede Universitet. 1753 nødte hans svækkede Helbred ham til at vende tilbage til Bern, hvor han levede sysselsat med Statsforretninger og literære Arbejder til sin Død 12 Dec. 1777. H. var en usædvanlig omfattende Aand, stor som Anatom og Physiolog og fortjenstfuld som Botaniker, Digter og Statsmand. Talrige vare hans Fortjenester af Physiologien, men vigtigst var dog hans Opdagelse
if Muskelirritabiliteten, hvormed en ny Periode
Physiologien begynder. Ved en Række af
Forsøg godtgjorde han nemlig 1752, at den
lottede Muskel ved directe Irritation kan
ække sig sammen uafhængig af Nerveindfly-
elsen ved Hjælp af en den iboende egen Kraft,
rritabiliteten, og hermed var Begyndelsen
ort til den exacte, experimentale Forsknings
nvendelse i Physiologien, hvoraf denne senere
r høstet saa stor Nytte. Som Digter er
n en af Banebryderne for den tyske Poesis
ssiske Periode i forrige Aarhundrede. Hans
rker høre væsentlig til den beskrivende og
didaktiske Digtning; i hans berømteste
gt „Die Alpen" findes begge Retninger
nede. I en Række af Romaner fremstillede
de forskjellige Regeringsformer. — Hans
dersøn, **Carl Ludwig v. H.**, politisk For-
r, f. 1768, blev 1795 Secretær ved Can-
Berns Regering indtil 1800, var næste
i østerrigsk Tjeneste og blev 1806 Pro-
r i Bern og 1814 Medlem saa vel af
tore som af det lille Raad (d. e. Rege-
raadet). 1820 blev H. Katholik, drog til
og var ansat i Udenrigsministeriet indt.
; senere var han en af Førerne for det
montane Parti i Schweiz; d. 1854. Hans
auration der Staatswissenschaft" (1—4
1816—20, 5 Bd. 1834) vakte i sin Tid
t ved sin yderlig reactionære Retning.

ller, Berthold, Berns Reformator, f. 1492,
et i Pforzheim, hvor han sluttede Ven-
ed Melanchthon, studerede fra 1510 i
og blev 1513 Lærer og 1520 Præst i Bern,
an fra 1522 begyndte at virke for Re-
ionen, som han efter mange Kampe med
holske Gejstlighed fik fuldstændig gjen-
t. D. 25 Febr. 1536.

ey, Edmund [li], engelsk Mathematiker,
m og Naturforsker, f. 29 Aug. 1656. 1676
n af Regeringen sendt til St. Helena
iagttage Stjærnerne paa den sydlige
ære og udgav efter sin Tilbagekomst »Catalogus stellarum australium« (1679). 1698—1700 gjorde H. paa et dertil udrustet Skib Iagttagelser over Magnetnaalens Misvisning og udgav 1701 det første større magnetiske Declinationskort; 1703 blev han Professor i Astronomi i Oxford og 1720 kongelig Astronom i Greenwich. Her bearbejdede han Maanens Theori, navnlig med det Øjemed at kunne anvende den til Længdebestemmelser til Søs. Han var den første, der gjorde opmærksom paa, at Venus's Gjennemgang igjennem Solen kunde afgive et fortrinligt Middel til nøjagtigere at bestemme Solens Parallaxe (s. Gjennemgang). Paa en videnskabelig Rejse til Frankrig og Italien observerede han 1682 den Komet, som bærer hans Navn. Han erkjendte dens Identitet med den K., der viste sig 1456, 1531 og 1607, og beregnede deraf dens Omløbstid til omtrent 76 Aar, samt forudsagde dens Gjenkomst 1758, der ogsaa indtraf, saa vel som 1835. Han beregnede i det hele Banerne for 24 Kometer, for hvilke der imellem 1337 og 1698 forelaa nøjagtigere Observationer. H. var end videre den første, der erkjendte Nordlysets magnetiske Charakter; han gav det første Grundlag for den hypsometriske Barometerformel samt den første almindelige Formel til at finde Brændpunktet af optiske Glas, gjorde opmærksom paa Accelerationen af Maanens Middelbevægelse og paa Fixstjærnernes Egenbevægelse m. m. 1710 udgav han „om Keglesnittene" af Apollonios (s. d. A.), og det var paa hans Foranledning og med hans Bistand, at Newton udgav sine »Principia«. Ogsaa construerede han den første Dødelighedstavle. Han døde 14 Jan. 1742.

Hallfred Vandraadeskjald (Hallfreðr vandræðaskáld, d. e. den vanskelige Skjald), den bekjendteste af den norske Konge Olaf Tryggvessøns Skjalde, fødtes paa Island, hvor hans urolige Charakter og hvasse Tunge allerede i Ungdomsalderen voldte ham Vanskeligheder. Efter at han tidligere havde besunget Haakon Jarl, bragte et Tilfælde ham sammen med Olaf, paa hvis Opfordring han lod sig døbe — dog kun hvis Kongen vilde staa Fadder til ham —, og hvis Skjald han blev — efter halvvejs at have tvunget Kongen til at høre hans første Drapa ved Truslen om ellers at ville glemme den nylærte Christendom —, ligesom han ogsaa kun paa den Betingelse blev Olafs Hirdmand, at Kongen aldrig vilde drive ham fra sig: Betingelser, som alle bestyrkede Kongen i, at Tilnavnet V., som han havde givet H., var saare passende, ligesom ogsaa hans Uregerlighed ofte satte Kongens Taalmodighed paa Prøve. Under et Ophold paa Island erfarede H. til sin store Sorg Kongens Død og flakkede derefter i nogle Aar uden Ro omkring, indtil han under en stormfuld Sørejse dødelig saaredes af en nedfaldende Stang. Paa Island optoges han mest af Kjærlighedsforholdet til en Kvinde Kolfinna.

Hallgrim Pjetursson (Hallgrímr P.), Islands ypperste Psalmedigter, f. 1614 paa Island, d. 1674 efter et Liv tilbragt i trange Kaar under forskjellige Omvexlinger. I en Alder af 14 Aar forlod han sit Fødeland, kom i Smeddelære først i Glückstadt, senere i Kjøben-

havn, blev ved en Landsmands Hjælp optaget i Frue Skole (Metropolitanskolen) og naaede her efterhaanden op i Mesterlectien. Men da bragte et Kjærlighedsforhold til en islandsk Kvinde, som med en Del andre fra algiersk Fangenskab udløste, hærtagne Islændere paa Vejen til Island overvintrede i Kjøbenhavn, ham til at opgive Studeringerne og følge med hende til Island. Han blev gift med hende og maatte nu som Arbejdsmand og Fisker tjene Brødet til sig og sin Familie, indtil Biskoppen over Skalholt Stift, som var bleven opmærksom paa hans Evner, viede ham til Præst. Som Præst levede han sin meste Tid paa Saurbæ i Borgefjord Syssel i det sydvestlige Island. Hans Hovedværk er »Psalterium passionale« eller 50 Psalmer over Frelserens Lidelseshistorie, der paa Island nyde en overordentlig Yndest og Anseelse, hvorom de bestandig fornyede Oplag vidne; men desuden haves ogsaa andre Psalmer og verdslige Digtninger fra hans Haand, ligesom adskillige ikke særdeles præstelige Viser tillægges ham, der var af en spøgefuld og satirisk Natur og selvfølgelig ikke nogen fint dannet Mand.

Hallgrimsson, s. **Jonas Hallgrimsson**.

Hallig, Benævnelse paa uinddigede Smaaøer paa Vaderne mellem Slesvigs Vestkyst og den ydre Ørække. Disse Levninger af ældre, ved Stormfloder ødelagte Marsklande vilde kun ved Inddigninger kunne sikres mod Havets Voldsomhed; men de ere ikke værdifulde nok til at bære de dermed forbundne Omkostninger. Egentligt Agerbrug drives ikke, men derimod Faareavl og tillige Fiskeri. Husene ere anlagte paa saakaldte Værfter, d. e. opkastede Høje, der ligge over Højvandslinjen. Kildevand haves ikke, men Beboerne ere henviste til at benytte Regnvand, som opsamles i Cisterner. H. bleve haardt medtagne ved Stormfloden 1825.

Halling, norsk, 1) Indbygger af Hallingdal; 2) et Slags Dans med adskillige Luftspring og Kast (**Hallingkast**); ogsaa Musiken til en saadan Dans.

Halling, Honoratus, norsk Gejstlig, f. i nordre Odalen 14 Nov. 1819, theol. Candidat 1843, virkede som Præst i Aker ved Christiania 1847—51 og derefter i 3 Aar som Præst blandt Arbejderne ved Anlæget af den første Jærnbane i Norge. Det var paa denne Tid, at den saakaldte Thraniterbevægelse fremkaldte alvorlige Uroligheder blandt de norske Arbejdere østen- og vestenfjælds, og for at modvirke denne Bevægelse optraadte H. med Mund og Pen som Arbejderven paa Christendommens og Statskirkens Grund. Han stiftede 1850 det endnu bestaaende „Enerhangens Samfund“ i Christiania, hvis Formaal paa ēn Gang var christelig opbyggende, verdslig belærende og økonomisk. Saa vel gjennem denne Forening, hvis Forstander han var til 1855, som gjennem Folkeskrifter og Grundlæggelse af Bladene „For Fattig og Rig“, „Fædrelandets Ven“ og „Børnebiblioteket“ øvede han i flere Aar en stor og gavnlig Indflydelse paa de norske Arbejdere. Senere gik han atter over til gejstlig Virksomhed og var saaledes i de senere Aar indtil sin Død 10 Apr. 1885 Præst i østre Aker. Flere af hans Folkeskrifter fra 50-Aarene og af hans Smaaskrifter i Afholdssagens Interesse høre endnu til de mest læste blandt Almuen.

Hallingdal (oldn. Haddingjadalr), et af det sydlige Norges Hoveddalfører, gjennemstrømmes efter hele sin Længde af **Hallingelven**, som udspringer af nogle Fjældvande i Nærheden af **Hallingskarvet** og efter et c. 15 M. langt Løb først i østlig, senere i sydøstlig Retning falder i Krøderen. Det er en højtliggende Fjældbygd, hvis Dalbund har ringe Udstrækning, og som i Henseende til Næringsvej væsentlig er henvist til Kvægavl; de udstrakte Fjældvidder med rig Græsning, som overalt omslutte Dalen, gjøre den hertil særlig skikket. Den ene af Hovedvejene mellem det østen- og vestenfjældske fører gjennem H. og dens Sidedal Hemsedalen over Filefjæld til Lærdal i Sogn. Denne Vej er dog ikke mere end c. 50 Aar gammel. Før blev Dalen kun sjælden besøgt af Rejsende, og Hallingen har derfor længe bevaret forholdsvis meget af Fortidens Ejendommeligheder i Sæder og Skikke, ligesom hans Hjembygd er et righoldigt Skatkammer for Sagn og mundtlig Tradition. Dalen udgjør et eget Fogderi under Buskeruds Amt og bestaar af 4 Præstegjælde, Næs, Gol, Aal og Hol. 14,300 I. (1875).

Halliwell-Phillipps, James Orchard, engelsk Literaturhistoriker, f. 1820 i Chelsea, studerede 1837—39 i Cambridge, gjorde sig først bekjendt ved en Udgave af John Mandevilles Rejser (1839) og fik derefter Haandskrifterne i Chethambiblioteket i Manchester at ordne, af hvilket Arbejde han offentliggjorde Resultaterne. 1842 udgav han »Torrent of Portugal«, en af ham opdaget metrisk Roman fra det 15de Aarh., og »First Sketch of the Merry Wives of Windsor« efter Aaret i Forvejen at have leveret »Shakspeariana«. S. A. udkom »Early History of Freemasonry in England«, 1844—45 »Dictionary of Archaic and Provincial Words«. Han har samlet gamle engelske Sagn og Vers og aabnet Archivernes Indhold for Publikum ved Udgaven af »Letters of the Kings of England« (1846). 1852 overtog H. Besørgelsen af en Pragtudgave af Shakspeare i Folio med Illustrationer og kritisk Apparat, der afsluttedes 1865. I Shakspearefesten 1864 tog han ivrig Del og udgav bl. a. i den Anledning »Stratford upon Avon on the Time of the Shakespeares«. Han har desuden skrevet »Life of Shakspeare«. 1874—76 udkom hans store Arbejde »Illustrations of Shakspeare«.

Hallman, Carl Isr., svensk dramatisk Forfatter, f. 1732, d. 1800 i sin Fødeby Stockholm, hvor han en Tid lang gjorde Tjeneste ved Bjærgværkscollegiet. Hans Komedier, Skildringer af Livet blandt Stockholms laveste Folkeklasser, ere Burlesker og for en stor Del Parodier paa samtidige Dramaer. Man har villet tillægge H. og derfor blandt hans »Samlade skrifter« (sidste Gang udgivne 1853) optaget Vaudevillekomedien »Tillfälle gör tjufven«, der dog paa sin Tid almindelig ansaas for at være forfattet af G. M. Armfelt.

Hallstadt, Flække i Øvre-Østerrig, ved den smukke, af høje Bjærge omgivne H. Sø, 2 M. s. for Ischl. 1,500 I. Midt i Flækken er et

seværdigt Vandfald. Store Saltværker, hvis i Vand opløste Raasalt gjennem Rør ledes til Saltkogerierne i H., Ischl og Ebensee.

Hallström, Ivar Christ., svensk Componist, f. 5 Juni 1826 i Stockholm, blev 1844 Student i Upsala, hvor han blev en af Deltagerne i Prins Gustavs Musikøvelser. 1849 tog han jurid. Embedsexamen, men besluttede snart ganske at ofre sig til Musiken. 1853, i hvilket Aar han blev Bibliothekar hos Prins Oscar (Oscar II), bosatte han sig i Stockholm som Lærer i Pianospil, og 1861—72 var han Forstander for et Musikinstitut. H. har componeret Operaer, saasom den nationale »Hertig agnus och sjöjungfrun« (1867), den ogsaa i jøbenhavn, München og Hamborg opførte Den bergtagna« (1874) og »Vikingarne« (1877), alletter (i Forening med C. Nordqvist): »En röm« (1871), »Ett äfventyr i Skotland« (1875) »Melusina« (1882), samt Cantater: »Blomornas undran«, »Herr Hjalmar och skön Ingl«; men større Popularitet end det lykkedes m at vinde ved disse naaede han ved sine eretter: »Den förtrollade katten« (1869), jölnarvargen« (1871) og »Silfverringen« (1880) især ved sine Sange med Piano.

Hallucination, s. Sansebedrag og Forestil- i.

Hallue [allü] ell. Quérieux, lille Flod i nkrig, Dep. Somme, udspringer ved Badent og falder ved Daours i Sommeflodens e Bred. Slag 23 Dec. 1870 mellem den General Manteuffel og den franske Nord- under Faidherbe.

Halluin [allyäng], Fabrikby i det franske Nord, 2 M. n. til ø. for Lille med 9,000 g vigtig Bomulds- og Linnedindustri.

Hallvard, norsk Helgen, Søn af den rige ørn paa Huseby (nær Drammen) og en r eller Søsterdatter af Olaf den helliges r, var Kjøbmand og blev skudt i Dramfjorden, da han vilde frelse en frugtsommeinde fra hendes Forfølgere (15 Maj 1043); sænkede hans Lig i Havet bundet til en sten, men senere skal Liget være fundet e med Møllestenen. H. blev begravet i Domkirke (Hallvardskirken), paa hvis er hans Ben bevaredes i et kostbart indtil Reformationstiden. Hans Døds- r hans Mindedag (Hallvardsmesse), og fejredes over hele Norge, især i det jældske; han var Patron for Byen Oslo, sit Segl havde ham siddende med Pile ne Haand og med Møllestenen i den dette Billede er endnu Christianias

, **Carl Felix**, tysk Philolog, f. 1809, blev have beklædt flere andre Skoleembeder ctor for Maximiliangymnasiet i Mün- 1856 tillige Professor ved Universitetet 1882. Han har besørget Textudgaver us og Florus og sammen med Baiter den af Orelli paabegyndte store kri- . af Ciceros opera. Han har ogsaa Ciceros Taler med gode Commen-

Friedr., Pseudonym for Münch-Bel- t (s. d. A.).

iera, s. Djilolo.

Halmstad, Stabelstad i Halland i Sverige, ved Nisaaens Udløb. 8,700 J. (1882). H. er Sæde for Landshøvdingen i Hallands Län og for Hallands private Bank; den har en højere lærd Skole, Länslazareth, Vandcuranstalt, Klædefabrik, Ølbryggerier m. m.; Udførselen bestaar fornemmelig af Trævarer og Agerbrugsprodukter. Havnens Dybde er c. 13 F. Handelsflaaden bestod 1883 af 42 Fartøjer paa 3,567 Tons (8 Dampfartøjer paa 1,646 Tons). Ved 2 private Jærnbaner til Nässjö og til Engelholm staar H. i Forbindelse med Statens og de skaanske Jærnbaner. — H., der nævnes som Kjøbstad i Slutn. af det 13de Aarh. og c. 1307 fik sin nuværende Beliggenhed, var ofte (1435, 1450, 1483) under Calmarunionen Mødested for de nordiske Udsendinge. Omtr. ½ M. s. ø. for H. vandt Carl XI sin første Sejer over de danske, idet han 17 Aug. 1676 slog Duncans Corps mellem Kistinge og Fyllebro.

Halogēne Stoffer ell. **Haloider**, Saltdannere, en Gruppe af Grundstoffer, Fluor, Chlor, Brom, Jod, som forene sig directe med Metallerne til Salte, **Haloidsalte**, der ikke indeholde Ilt, med Brint til **Haloidsyrer**, d. s. s. Brintsyrer. Ogsaa Cyanet regnes sædvanlig, skjønt et sammensat Stof, til Haloiderne. Det almindelige Kogsalt, en Forbindelse af Chlor med Metallet Natrium, er saaledes et Haloidsalt.

Hals, den smallere Legemsdel, som forbinder Hovedet med Kroppen, end videre paa enkelte Knokler det tyndere Forbindelsesstykke mellem Leddehovedet og Knoklens Legeme. Hos Mennesket dannes H.s faste Grundlag af de 7 **Halshvirvler**, hvis Forbindelse med Hovedet og indbyrdes giver H. en temmelig betydelig Bevægelighed. Omkring disse grupperer sig paa H. en stor Mængde vigtige Dele, saasom Svælget og Spiserøret, Luftrøret, en Del store Blodkar og Nerver samt adskillige Muskler. **At brække Halsen** er et populært Udtryk for en voldsom Dødsmaade, der meget sjælden skyldes et Brud af H.s Knokler, men i Almindel. en Forskydning af 2den imod 1ste Halshvirvel, hvorved hins fremstaaende Tap trykkes ind i Rygmarven. **Halsbrynde** (Pyrosis), en brændende Fornemmelse i Halsen, der ofte indfinder sig ved Fordøjelsesforstyrrelser og hidrører fra de sure og skarpe Vædsker, der dannes i Maven ved disse. **Halspine**, Halsbetændelse (Angina), Betændelsen af Svælget, Mandlerne og den bløde Gane, er oftest af katarrhalsk Oprindelse, men kan ogsaa optræde i Forbindelse med visse andre Sygdomme, navnlig Skarlagensfeber og Syphilis, hvilken sidste i Almindel. er forbunden med Saardannelse og dybtgaaende Destruction. Den katarrhalske H. er sædvanlig en ubetydelig Sygdom, der kun medfører Smerter og Besvær ved Nedsynkningen og undertiden giver Anledning til Dannelsen af Bylder især i og omkring Mandlerne. **Halssyge**, ondartet, s. Diphtheritis. **Halsen** paa et Sejl, det Stykke Tov, som haler den nederste Del af Undersejlet, Stag- eller Gaffelsejlet fremad, medens det Tov, der haler det agter efter, kaldes Skjødet. **Halsbarmen**, den Vinkel af den underste Del af Sejlet, som viser for efter, og hvortil Halsen er befæstet.

Hals, en flækkelignende Landsby i Nørrejylland, Kjær Herred, Aalborg Amt, paa Nordsiden af Limfjordens Indløb fra Kattegattet, 3 M. ø. for Aalborg, har c. 1,000 I., der drive Søfart, Fiskeri, Handel og Haandværk. Toldcontrol og Lodsstation. Ø. for Byen ligger H. Skanse. Barren i Limfjordsmundingen holdes nu paa 11 Fods Dybde. — Den norske Konge Harald Graafeld blev her slagen af Guldharald 970.

Hals, Franciscus, hollandsk Maler, f. 1584 i Antwerpen af hollandske Forældre, d. 26 Aug. 1666, var Elev af K. van Mandern, og ikkun overtruffet i sit Fag af van Dyck. I sine senere Arbejder viser han Paavirkning af Rembrandt, hvorvel han saa godt som udelukkende var Portrætmaler. Til hans mærkeligste Arbejder høre flere store Skyttebilleder og andre Portrætgrupper. — Af hans Broder, **Dirk H.**, ligeledes Maler og Elev af Diepenbeck, d. 1656, besidder den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn et Billede.

Halsbaandshistorien ell. **Halsbaandsprocessen**, s. **Lamothe** (Grevinde).

Halsbugfinnet, s. **Bugfinner**.

Halse, at gø paa en egen Maade, som Jagthunden, naar den forfølger Bildtet.

Halsjærn, et Middel, der tidligere ofte anvendtes som en beskæmmende Straf for mindre Forseelser, navnlig Politiovertrædelser, og som bestod i en Jærnbøjle, der lagdes om den Skyldiges Hals, og hvorved han fastholdtes paa et offentligt Sted til Spot for de forbigaaende.

Halskov, en Halvø i det vestlige Sjælland, mellem Korsør Nor og Storebælt. Fra dens Vestpynt, der er sat i Jærnbaneforbindelse med Korsør, sker i Isvintre Overfarten over Storebælt til Slipshavn paa Fyn.

Halsnæs, den mod N. V. fremspringende mindre Halvø af den nordsjællandske; den dækker Indløbet til Roskildefjord, dannes af Torup og Melby Sogne og har i de ældste Tider været en Ø.

Halsnø, oldn. Halsna, Ø i Bømmelfjorden i Fjelbergs Præstegjæld i Søndhordland i Norge; paa den nordvestlige Side af Øen laa **H. Kloster**, et Augustinerkloster af Helligaandsordenen fra 13de Aarhundrede, rimeligvis stiftet af en Bergensk Biskop; til Klostret hørte betydeligt Jordegods i Søndhordland, som efter Reformationen blev en verdslig Forlening og 1664 lagdes under Bergenhus Amt. Godset er nu for længst kommet i privat Eje og Klosterbygningerne nedrevne.

Hals og Haand kaldtes den Myndighed, som den danske Adel fordum udøvede paa sine Godser i Henseende til de der af dens Bønder og Tjenere begaaede Forbrydelsers Forfølgning, og som bestod deri, at Sædegaardsejeren (Jordbrotten eller Husbonden) selv besørgede disse Forbrydelser paatalte og de afsagte Domme exeqverede. Med denne Myndighed var forbundet Retten til Sagefald eller til at oppebære de Bøder og andre Formueprætationer, hvori Straffene i tidligere Tider for det meste bestod. Paa jydske Lovs Tid var det kun de mindre Bøder eller Sagefald, som vare tillagte Jordbrotten; men efterhaanden udvidedes Privilegiet til ogsaa at omfatte de større Sagefald, og den egentlige Hals- og Haandsret og med den Sagefaldsretten i dennes fulde Udstrækning blev efter 1524 at være erhvervet af det slesvigske Ridderskab i Kongeriget indrømmet Adelen ved Christian III.s Haandfæstning 1536. Efter Souverænetetens Indførelse bleve begge disse Rettigheder fremdeles tilstaaede de adelige og priviligerede Sædegaardsejere. Men efterhaanden som paa den ene Side Statens Omsorg for den criminelle Retspleje bestandig blev større og mere indgribende, og paa den anden Side Straffesystemet forandredes, saaledes at Formuestraffene bleve sjældnere, og de Bøder o. desl., som bibeholdtes, saa godt som altid tillagdes offentlige Instituter, tabte disse Rettigheder stedse mer og mer af deres Betydning og vare til sidst svundne ind til en ren Ubetydelighed, der langt mere var en Byrde end en Fordel for de paagjældende, da de omsider helt ophævedes ved Grundloven (§ 92). Ogsaa i Norge fik Adelen 1648 H. og H. over sine Tjenere og Bønder og vedblev paa en Maade at have dette indtil Adelsl. 1 Aug. 1821.

Halstap, øverste Tap for en staaende Axel; hviler i et Halsleje.

Halsted Kloster, det nuværende Baroni Inellinge paa Laaland, opr. formodentlig tilhørende Augustiner-Ordenen, antages at være stiftet af Erik Plovpennings Datter Jutta. 1510 blev det afbrændt af Lybekkerne, men paa ny opført; 1591 maatte det dog atter ombygges. Efter Reformationen blev det en kongelig Forlening og hørte baade til Dronning Sophies og til Dronning Sophie Amalies Livgeding. Kongen bortbyttede det 1719 til Baron Jens Inel-Bind, og ved denne Lejlighed blev det oprettet til et Baroni og kaldt Inellinge. Den gamle Klosterbygning staar ikke længere. Klostrets Kirke, som nu er Sognekirke for H. Menighed, er stor og anselig, bygget til Dels af hugne Kampesten.

Halv Hjørleifssøn, berømt Søkonge paa Hordaland, som skildres i den halvmythiske Halvssaga. Han drog tidlig ud paa Vikingetog og samlede om sig de tapreste og mest hærdede Krigere, **Halvsrekkerne**. H. blev en Gang, da han opholdt sig hjemme, forræderisk indebrændt med de fleste af sine Mænd af sin Stedfader Asmund, men dette blev hævnet af hans overlevende Hirdmænd.

Halvaber (Lemures, Prosimiæ), den mere afvigende og til Insektæderne sig nærmende Afdeling af Aberne, til hvilken Makierne, Dovenaberne, Galagoerne og Tarsierne høre. Det er smaa Aber (de største som en Kat, de mindste som en Rotte) med natlig Levemaade, spidst Hoved og haarklædt Ansigt; deres Lemmer og Hænder forholde sig i det væsentlige som hos de ægte Aber; anden Bagtaa er udstyret med Klo, de øvrige Tæer og Fingre med flade Negle. Tandforholdene ere for saa vidt forskjellige, som de forreste Kindtænder ere mere spidse og de bageste mere spidsknudrede end hos hine, eftersom de ikke alene leve af Frugter, men ogsaa af Fugleæg og Smaadyr; til at gribe disse ere ogsaa Fortænderne indrettede, da de ere smaa, Overkjævens adskilte ved et Mellemrum, hvori Under-

kjævens næsten vandrette gribe ind, saa at Fortænderne komme til at virke imod hinanden som en Tang. I Benbygningen afvige de fra Aberne derved, at Øjehulerne ere skilte fra hinanden ved den brede Pande og bagtil kun ved en Benring, ikke ved en fuldstændig Skillevæg, skilte fra Tindingehulerne. H. forekomme især paa Madagaskar, enkelte Arter dog ogsaa i selve Afrika, i Indien og paa de indiske Øer. Ogsaa Gnaveraben henføres til denne Orden.

Halvbjørne (Subursi) kaldes nogle amerikanske Rovdyr, der ere Saalegængere som Bjørnene og som disse leve af dyrisk og Planteføde, ligesom de i Tandformerne ligne dem, men de have i Underkjæven en Knudetand mindre. Dertil regnes: Vaskebjørn, Næsebjørn og Kinkaju.

Halvbusk kaldes en Plante, naar den har Væxt som en Busk og er træagtig, men ikke fuldstændig, saa at de yngste Dele af Skuddene dø bort om Vinteren og kun de ældre, nedre Dele af disse danne en blivende Tilvæxt til Planten.

Halvdamask, smaamønstret Linneddamask, som ærmer sig Drejl.

Halvdan Einarsson (Hálfdán E.), f. 20 Jan. 732, var Rector ved den lærde Skole paa olar 1755—85 og to Gange Officialis under n biskoppelige Embedsledighed i Stiftet. landt hans efterladte Skrifter fortjener især ns islandske Literaturhistorie, »Sciagraphia st. liter. Islandiæ«, Havn. 1777 (ny Udg. 86), at fremhæves. Hans øvrige Arbejder ere: Latinsk Oversættelse af Kongespejlet (»Speculum regale«, 1768); 2) islandsk Oversættelse Horsters bibelske Historier (Hol. 1776); 3) le Artikler i Worms „Literaturlexikon" og Riesings „Jubellærere"; 4) Udgaver af lgr. Pjeturssons (1770), Sigurd Jonssons 72) og Thorl. Thorarinssons Digte (1775 780), tillige med Fortaler og Biographier. l Febr. 1785.

alvdan Svarte, Konge i Vestfold og paa ndene af Ynglingeætten. H. var en stor smand, som under sig vandt hele Østlandet aledes lagde Grunden til det norske Rige; av tillige gode Love, idet han grundlagde t paa Eidsvold (s. d. A.) og Eidsivatings- . Han druknede paa Rejsen over Rands- 860 og efterlod sig en tiaarig Søn, d Haarfagre. H. var saa afholdt af sine saatter, at Hoveddelene af hans Rige have hans Grav hos sig; de bleve derfor om at dele hans Legeme i fire Dele, rdedes i hver sin Del af Riget i 4 Høje, en kaldtes Halvdanshøjene; en af disse endnu paa Gaarden Sten paa Ringerike.

græsarter (Cyperaceæ), næst Græs- den største Familie af de enfrøbladede . De Forhold, hvori de, foruden ved ıellig Habitus, afvige fra Græsserne ere: er ofte trekantet og i hele sin Længde d Marv; Bladene ere vendte til 3 g have en udelt Skede; Blomsterne ere g kun omgivne af et enkelt Dækskæl g nøgne eller forsynede med et af frie dannet Blomsterdække; Frugten er en røet har en midtstillet Kim. Ligesom rne ere de selskabelig voxende Planter, der med omtr. 3,000 Arter ere udbredte over alle Verdensdele, men de danne væsentlig Vegetationen i Sumpe, ved Flod- og Søbredder, sjældnere ved Strandkanterne. Formedelst deres saftløse, ru og ofte stikkende Blade og Straa ere de slette og skadelige Foderurter; kun enkelte blive nyttige ved deres melholdige, knoldeformede Rodstok. Exempler ere Stargræs, Kærnld, Kogleax og Fladax.

Halvhaardføre kalde Gartnerne alle de træ- og urteagtige Væxter, der maa tages op om Efteraaret og overvintres paa et Sted, hvor de ere sikrede mod Frost.

Halvkamgarn ell. Rasmagergarn er Garn af Uld paa 4—6 Tommers Længde, kartet og siden behandlet omtr. som kæmmet Uld.

Halvklæde ell. Demidrap, tynde, lette Uldtøjer af fint Garn, løst valkede og omhyggelig appreterede, til Dameklæder, lette Sommerdragter o. desl.

Halvkugle, Hemisphære, opstaar ved at gjennemskære en Kugle med en Plan igjennem Centrum. For Jorden betragtet som en Kugle tales om den nordlige og sydlige H. eller Hemisphære, som adskilles ved Æqvator, samt om den østlige og vestlige H., som adskilles ved den Meridian, som gaar igjennem Ferro, 20° v. for Paris. Den østlige H. omfatter den saakaldte gamle Verden, Europa, Asien og Afrika, samt en Del af Australien; den vestlige den nye Verden eller Amerika samt det øvrige af Australien. Ogsaa paa Himlen tales om den nordlige og sydlige Hemisphære eller den nordlige og sydlige Himmel. Som Grænse imellem disse betragtes enten Æqvator eller Ekliptika. **Magdeburgske H.**, et af Otto v. Guericke opfundet Apparat, ved Hjælp af hvilket Atmosphærens Tryk kan vises paa en iøjnefaldende Maade. Det bestaar af to H., hvis Rande passe lufttæt til hinanden, saa at man, naar de ere satte sammen, kan pumpe Luften ud af dem. Medens det var ganske let at skille dem fra hinanden før Udpumpningen, vil der efter denne dertil behøves en Kraft af omtr. 14 Pund for hver Kvadrattomme af Tværsnittet. Havde H. en Alens Diameter, vilde Tværsnittet være 452 Kvadrattommer, og for at trække dem fra hinanden vilde der behøves en Kraft af 14 Gange 452 eller 6,328 Pund.

Halvleder kaldes undertiden et Legeme, som ikke er godt ledende og heller ikke godt isolerende for Elektriciteten, som altsaa staar paa Overgangen imellem disse to Grupper af Legemer; hertil høre navnlig Legemer, som lede Elektriciteten svagt paa Grund af den i dem værende Fugtighed (Papir, Halmstraa o. lign.).

Halvmaanen, Tegnet paa den tiltagende Maane, betragtes almindel. som det tyrkiske Riges Vaaben, men er kun dets Symbol. Dets Oprindelse er efter al Sandsynlighed mongolsk, idet det findes i den tatariske Standart fra Dschingiskhans Tid (d. 1227); at Tyrkerne først skulde have optaget dette Symbol efter Erobringen af Byzants i det 15de Aarh. er en ældre Anskuelse, der næppe længer kan forsvares. Efter Slaget ved Abukir 1798 sendte Sultan Selim III dette Symbol, dannet af

Brillanter, som en Æresgave til Nelson, og da denne derfor kaldte sig „Ridder af H.", stiftede den derved smigrede Sultan 1801 **Halvmaaneordenen**, som kun gives til Ikke-Muhammedanere, der have gjort sig fortjente af Riget. Ordenstegnet er et rundt, rødt-emailleret Skjold med en Stjærne og en H. af Brillanter. **Halvmaane**, et Klingreinstrument i Janitscharmusiken, et halvmaaneformet Stykke Metal, Messingblik, hvorpaa er fæstet en frit hængende Række smaa Klokker. Det bæres paa tværs af en Stang, ved hvis Bevægelser det rystes. S. ogsaa Demilune.

Halvmetaller betegnede og betegner til Dels endnu saadanne Legemer, der vel have Metallernes Glans og øvrige Egenskaber, men savne Strækkelighed, ere sprøde (Arsenik, Antimon, Bismut, Zink). Ogsaa Kviksølv regnedes sædvanlig som flydende til H.

Halvmosser, s. Mosser.

Halvskjærm (Corymbus), en saadan klaseformet Blomsterstand, hvor de enkelte Blomsterstilke udgaa fra Axen i forskjellig Højde, men aftage i Længde op efter, hvorved alle Blomsterne komme til at sidde omtrent i samme Plan og det hele saaledes faar Lighed med en Skjærm.

Halvskufler kaldes Daahjorten i den Alder, da Gevirets Skovle ved det tredje Gevirstifte begynde at udvikle sig.

Halvskygge kaldes det Rum bag et mørkt, uigjennemsigtigt Legeme, hvortil der kun trænger Lys fra en Del af Lysgiveren. Naar et Punkt af Jorden træder ind i Maanens H. (Solen er Lysgiveren), har det partiel Solformørkelse.

Halvstof ell. **Halvtøj**, s. Hollænder.

Halvsyn, Hemianopsi, en paa Hjærnelidelse beroende, symmetrisk, partiel Blindhed paa begge Øjne.

Halvtag kaldes et Tag med Fald til kun ēn Side.

Halvtinter ell. Mellemtinter, i Malerkunsten Benævnelse for de Farver, hvorved Overgangen dannes fra Skygge til Lys; paa deres rette Forhold beror for største Delen Coloritens Harmoni og Skjønhed.

Halvtone, det mindste Interval, som i vort Musiksystem kommer til Anvendelse baade i Tonefølge og Samklang (Accord), idet vor chromatiske Octav kun bestaar af tolv Trin i halve Toner. Den store ell. diatoniske H. er lig Forskjellen mellem den store Ters og rene Kvart eller mellem den store Septime og Octaven. Til den høre alle smaa Sekunder: c-des, fis-g osv. Den lille ell. chromatiske H. er lig Forskjellen mellem den lille og store Ters. Til den høre alle forstørrede Primer: c-cis, des-d osv. Denne Adskillelse er dog kun theoretisk, idet f. Ex. c-cis og c-des i vort ensvævende tempererede System lyde ens og kun bevare Forskjelligheden paa Papiret.

Halvtredsindstyve-Mands-Udvalget kaldtes et Udvalg, som det tyske Forparlament valgte 3 Apr. 1848 for at varetage det tyske Folks Interesser især over for Forbundsdagen, indtil Nationalforsamlingen traadte sammen 18 Maj.

Halvvingedækkede (Hemiptera), Insekter, hvis Forvinger ikke ere fuldstændige Dækvinger, men kun halvt læder- ell. hornagtige. Hos Linné omfattede Ordenen H. Slægterne Blatta (Kakerlak), Mantis (Knæler), Gryllus (Græshopper osv.), Fulgora (Lygcicader), Cicada, Tægeformerne Notonecta, Nepa og Cimex, Aphis, Chermes og Coccus (Bladlus, Skjoldlus), samt Thrips (Blærefod). Nu er Udtrykket H. noget forældet, men naar det bruges, plejer man dermed at betegne Tægernes Gruppe, eller man indbefatter derunder tillige Cicader, Bladlus osv., skjønt mindre rigtig, da det angivne Forhold ved Forvingerne ikke passer paa dem; i saa Fald er H. ensbetydende med „Nabmunde" (Rhynchota).

Halvø, en fra et større Land (Fastland ell. Ø) i Havet fremspringende Del, der paa tre Sider er omgiven af Vandet. Er den meget smal i Forhold til Længden, kaldes den en Tunge.

Hälys, s. Kysyl-Irmak.

Haløre-Marked omtales i Sagaerne som et meget søgt Marked, hvor „Øreslaaden" samledes. Man er ikke sikker paa, hvor det har været holdt; man har gjættet bl. a. paa Helsingør og Kjøbenhavn; senest har man henført det til Hornbælsbugten ved Øresunds Begyndelse, hvor Hulerød skulde være det samme som H.

Ham [amm], befæstet Stad i det franske Dep. Somme ved Floden Somme, 8 M. ø. s. ø. for Amiens, med 3,000 J. og et 1470 af Greven af St. Pol opført Slot, hvis med svære Mure omgivne Taarn oftere har været brugt som Statsfængsel: 1831—36 for Carl X.s sidste Ministre, 1840—46 for Louis Napoléon (den senere Kejser N. III) efter hans mislykkede Attentat i Boulogne; endelig lod sidstnævnte efter sit Statscoup 1851 en Del Generaler (Changarnier, Lamoricière, Bedeau, Cavaignac o. fl.) og Deputerede, hvis Modstand han frygtede, i nogen Tid holde indespærrede paa det Sted, hvor han selv havde siddet i 6 Aar som Statsfange.

Hamadān, Oldtidens Ekbatana, Stad i den persiske Prov. Irak-Adschemi, 36 M. v. s. v. for Teheran, med 40,000 J., livlig Industri i Silke-, Bomulds-, Linned- og Lædervarer og mange Oldtidslevninger, blandt hvilke man ogsaa forevjser Esthers og Mardochais Grave.

Hamadāni, Abu-el-Fadhl Ahmed, arabisk Forfatter, s. Arab. Literatur.

Hamadryader, s. Dryader.

Hamah, Romernes Epiphania, Stad i Syrien ved Floden Orontes, med 12,000 J., er en vigtig Karavanstation.

Hamāk (fr. hamac), Hængekøje.

Haman, den persiske Konge Ahasverus's Yndling, vilde overtale sin Herre til at udrydde alle Jøderne i Riget, men blev styrtet af Esther og hendes Onkel Mardochai, hvem H. havde villet lade hænge. H. blev derpaa hængt i den samme Galge, som han havde ladet opreise for Mardochai. **Hamansfest**, s. Purimsfest.

Hamann, Joh. Georg, tysk Philosoph, f. i Königsberg 27 Aug. 1730, studerede Theologi og Jura, blev Huslærer og derpaa Handelsrejsende. Efter et nordentligt og omflakkende Ungdomsliv førte Læsningen af Bibelen ham tilbage til Christendommen. Han levede senere i Königsberg som Pakhusforvalter i meget trange Kaar. D.

21 Juni 1788. I en Mængde Smaaskrifter og Aphorismer har H. udtalt betydningsfulde philosophiske Tanker. Hos Kant, hvis personlige Ven han var, dadlede han Sondringen mellem Sansning og Forstand, idet han henviste til, at Sproget viser os begge i uadskillelig Forening. Han fastholdt i det hele, at al concret Existens er en Forening af Modsætninger, og fandt derfor de christelige Dogmer (Gudmennesket, Treenigheden) retfærdiggjorte netop ved det, der vakte den abstracte Forstands Forargelse. Han betegner den begyndende Reaction mod Oplysningstiden og dens abstracte Rationalisme. Hans Værker ere bl. a. udgivne af Gildemeister (6 Bd., Gotha 1857—73).

Hamar, norsk By i en udmærket smuk og frugtbar Egn paa Mjøsens Østside, er (siden 1864) Stiftsstad i Hamar Stift og som saadan Sæde for Stiftamtmand og Biskop, har en offentlig Skole for den højere Almendannelse, Skolelærerseminarium, Bankkontor m. m. Byen, der fik Kjøbstadrettigheder 1848, staar nu ved Jærnbane i Forbindelse med Christiania og Throndhjem og har livlig Dampskibsforbindelse paa Mjøsen; den har i de senere Aar været i god Fremgang. 3,300 I. (1883). Det gamle H., der laa lidt mere vestlig end det nuværende, var ligeledes Bispesæde, men synes i Middelalderen at have været ubetydelig; den ophørte ganske efter Reformationen. Sagnet om, at den blev ødelagt af Svenskerne under Syvaarskrigen 1567, er opstaaet deraf, at da brændte Svenskerne den prægtige, i Rundbuestil opførte Domkirke, hvoraf endnu smukke Ruiner findes. **H. Stift** omfatter Hedemarkens og Christians Amter. Fladeindhold 930 □ M. (51,086 □ Kilom.).

Hamasah (egtl. Tapperhed), en Samling af de ældste arabiske Digte, der efter Indholdet er ordnet i 10 Bøger som Krigssange, Elegier, gnomiske Digte, Spottedigte, Kjærlighedsdigte osv. af den i det 9de Aarh. levende Digter Abû-Temmâm. S. **Arab. Litteratur.** Nogle Efterligninger findes under samme Navn, af hvilke den bedste skyldes den lidt senere Digter al-Buhturi.

Hambach, Landsby i Rhinbayern, 3 M. v. for Speier, med en gammel Slotsruin, hvor der 27 Maj 1832 holdtes en stor Broderfest af omtr. 30,000 Mennesker fra hele Tyskland, især fra Rhinegnene. Den sort-rød-gyldne Fane plantedes, demokratiske Taler holdtes, Leve udbragtes for „Tysklands forenede Fristater og det dermed forbundne republikaniserede Europa". Undersøgelser indledes imod disse Demonstrationer, men Hovedmændene reddede sig ved Flugten.

Hamborg, s. **Hamburg.** **Hamborgergarn**, et Slags meget fint Kamgarn.

Hambro, C. Joseph, dansk Handelsmand, f. 4 Nov. 1780, begyndte med en Manufakturhandel i Kjøbenhavn og blev omtr. 1810 Grosserer, samt 1821 Hofraad. Han overtog 1822—24 flere norske Statslaan og udfoldede en meget udstrakt Handelsvirksomhed, byggede 1832 den første Dampmølle (for Korn og Ris) i Danmark og et Dampbageri for Skibsbrød, men flyttede 1840 til London, fordi Toldforvaltningen her hjemme ikke tillod ham at udvikle sin Forretning, som han ønskede. Ved hans Bortrejse overtoges den dels af Andr. Hansen (Kornhandelen), dels af Smidt og Le Maire (Banquiervirksomheden). H. døde 3 Oct. 1848. — Hans Søn, **Carl Jakob H.**, f. 23 Nov. 1807 i Kjøbenhavn, drev siden 1839 en anset Banquierforretning i London og overtog baade 1849—50 og 1864 danske Statslaan (1851 tillige et sardinsk). Ogsaa havde H. væsentlig Del i Roskilde-Korsør Jærnbanens Anlæg, samt blev senere det nordiske Telegraphselskab en vægtig Støtte. 1851 blev han dansk Baron; d. 17 Nov. 1877. Ved rundhaandede Gaver 1850—73 (i alt 216,000 Kroner) grundlagde han de Hambroske Bade- og Vaskeanstalter i Kjøbenhavn. — Hans ældste Søn, **Charles Joseph H.**, Baron, f. 1835, er engelsk Godsejer og var 1868—74 Medlem af Underhuset; den yngste, **Everard H.**, fortsætter Firmaet.

Hamburg, en lille Fristat i Nordtyskland, bestaaende af Staden H., et Landdistrict i Holsten, Amtet Bergedorf s. ø. for H., n. for Elben, et lille District paa venstre Elbbred v. for Harburg, samt Amtet Ritzebüttel paa Sydsiden af Elbmundingen med den lille Ø Neuwerk i Nordsøen. Det hele Areal er c. 7½ □ M. med 454,000 I. (1880), hvoraf i Altstadt 78,000, Neustadt 93,000, St. Georg 60,000, St. Pauli 56,000 og Havnebefolkningen 3,000, i alt i den egentlige Stad 290,000, hvortil endnu kommer 15 Forstæder med 120,000, saa at den hele Bybefolkning bliver 410,000 I. Statsforfatningen er republikansk. Efter Forfatningen af 13 Oct. 1879 styres H. af et Senat paa 18 Medlemmer, hvoraf 9 skulle være Jurister og 7 Kjøbmænd; de vælges paa Livstid af Senat og Borgerskab i Forening, og i Spidsen staa 2 Borgemestre, som aarlig vælges af Senatet. Borgerskabet bestaar af 160 Medlemmer, hvoraf 80 vælges af alle skatydende Borgere, 40 af Grundejerne og 40 af nu- og forhenværende Medlemmer af Domstole og Forvaltningsmyndigheder. De vælges paa 6 Aar; en Halvdel afgaar hvert tredje Aar. Til det tyske Forbundsraad vælger H. 1, til Rigsdagen 3 Medlemmer. Retsplejen er mundtlig og offentlig og varetages af en Underret, en Overret og den fælles Overappellationsret for H., Lübeck og Bremen. Desuden er her en Handelsret, bestaaende af 1 Præsident, 3 Jurister og 15 Kjøbmænd. De kirkelige Anliggender staa under Tilsyn af Senatet. Den lutherske Kirke styres af en Forsamling af Menighedsforstandere, de ikke lutherske og det jødiske Religionssamfund af en Senatscommission. Den katholske Menighed staar under Biskoppen af Osnabrück. Nydelsen af borgerlige og statsborgerlige Rettigheder er uafhængig af Trosbekjendelsen. Af den foran anførte Befolkning vare 12,000 Katholiker, 16,000 Jøder og nogle Mennoniter og Baptister, Resten Protestanter. Statsbudgettet for 1885 anslaar Indtægten til:

Domainer og Regaler ...	9,198,000 Kr.
Skatter og Afgifter	19,454,000 —
Forskjellige Indtægter ...	4,792,000 —
	33,444,000 Kr.

og Udgiften til:

Senat og Borgerskab....	478,000 Kr.
Statsgjæld............	5,876,000 —
Finansdepartementet.....	2,268,000 —
Handel, Skibsfart og Industri............	2,302,000 —
Bygningsvæsen.........	3,863,000 —
Undervisningsvæsen.....	3,307,000 —
Justitsvæsen...........	1,563,000 —
Politi og Medicinalvæsen	4,619,000 —
Velgjørenhed...........	3,784,000 —
Adskillige Udgifter.......	900,000 —
Forbundsudgift.........	4,484,000 —
I alt...	33,444,000 Kr.

Statsgjælden udgjorde 1 Jan. 1885 i alt 136,614,000 Kr. Siden 1867 stiller H. tillige med Lübeck og Bremen til den preussiske Hær Infanteriregimenterne Nr. 75 og 76. **Staden** H. ligger paa den højre Elbbred, 18 M. fra Nordsøen og gjennemstrømmes af Floderne Bille og Alster, af hvilke Alster nord for Staden danner det smukke Bassin **Außenalster** og i Staden det mindre **Binnenalster**. Efter den store Brand 5—8 Maj 1842 er H. bleven prægtig gjenopbygget, og i Stedet for de tidligere snævre og krogede Gader og Smøger er der nu kommet moderne luftige Kvarterer med mange meget smukke Bygninger. Staden gjennemstrømmes af talrige Kanaler med en stor Mængde Broer. I den Del, som blev skaanet af Branden, er der vel endnu mange gamle Bygninger, men disse forsvinde efterhaanden. Af de offentlige Bygninger maa fremhæves Kirkerne St. Michael med et 484 F. højt Spir og en storartet Krypte, St. Petri og St. Nicolai, nyopførte efter 1842, St. Catharina og St. Jakob; det store Vajsenhus, det nye Sygehus, Raadhuset, Banken, Børsen, Theatret, Assistenshuset, det store Helligaandshospital, St. Johannes Klosteret, det nye Posthus og Jærnbanegaardene. Af Anstalter til Fremme af Oplysning og Kunst kan fremhæves det akademiske Gymnasium med Bibliothek paa 320,000 Bd.; Johanneum, der bestaar af en lærd og en Realskole med Forskole; Bygningsskolen, Handelsskolen, Navigationsskolen, den anatomisk-chirurgiske Læreanstalt, den pharmaceutiske Skole, Tegneskolen, Døvstummeskolen, Blindeskolen, det astronomiske Observatorium og de botaniske og zoologiske Haver. Foruden Gymnasialbibliotheket er her et offentligt Bibliothek paa 340,000 Bd. og talrige Haandskrifter, et Handelsbibliothek paa 60,000 Bd., samt storartede Samlinger af Kunstsager, Naturalier og Instrumenter og mange Selskaber med forskjellige almennyttige Øjemed. **Industrien** er stærkt udviklet i saa godt som alle Retninger. Navnlig maa fremhæves de store Sukkerkogerier, Voxblegerierne, Tobaks- og Cigarfabrikerne, storartede Skibsbyggerier og Fabriker for Vogne, Maskiner, musikalske Instrumenter, Guld- og Sølvvarer, Lædervarer, Chemikalier og Kautschukvarer, store Melmøller og Brændevinsbrænderier. **Handelen** er i de senere Aar tiltagen overordentlig, som nedenstaaende Oversigt viser. Gjennemsnitsværdien for den aarlige Indførsel var:

1846—50	364 Mill. Kr.
1851—60	596 — —
1861—70	886 Mill. Kr.
1871—80	1,536 — —
1881....	1,794 — —
1882....	1,897 — —
1883....	1,981 — —
1884....	1,982 — —

1884 hidrørte af Indførselen fra Storbritannien og Irland 392 Mill. Kr., fra Frankrig 50, Nederlandene 28, Forenede Stater 109, Brasilien 51, Amerikas Vestkyst 71 Mill. Kr. Af den hele Indførsel 1884 indgik søværts 948 Mill. Kr. og land- og flodværts 1,034 Mill., samt i Contanter 66 Mill. Kr. Ang. Udførselen haves kun Oplysning om Vægten af den samlede Masse, der 1884 udgjorde i alt 35,2 Mill. Centner og 1881 28,5 Mill. Centner. Heraf gik 1884 til Storbritannien 14,9 Mill. Centner, Frankrig 2,0, Forenede Stater 4,1. **Skibsfarten** 1884 udgjorde:

	Ankommet		Afgaaet	
	Antal	Tons	Antal	Tons
Søværts ...	6,844	3,728,000	6,813	3,707,000
Deraf Dampskibe..	4,287	3,033,000	4,291	3,042,000
og af disse under H.s Flag	1,089	1,032,000	1,099	1,034,000
		Centner		Centner
Flodværts	11,134	23,422,000	11,112	25,852,000

H.s Rederi udgjorde ved Udgangen af 1884 294 Sejlskibe af 133,612 Tons og 187 Dampskibe af 186,311 Tons. En væsentlig Del i H.s Skibsfart indtager Befordringen af Udvandrere, der 1880, 1881 og 1882 udgjorde 42,787, 84,425 og 71,164, men 1883 og 84 gik tilbage til 55,666 og 49,985, medens Gjennemsnitstallet for 1875—79 kun var 10,850. Af Anstalter til Handelens Fremme ere de vigtigste Bankerne, af hvilke 1880 Rigsbanken havde en Omsætning af 7,632, Norddeutsche Bank 5,348, Vereinsbank 10,400, Commerz- og Discontobank 4,005 Mill. Kr. Andre Banker af Betydning ere: Internationale Bank, Gewerbe- og Discontobank, Hypothekenbank, Anglo-deutsche Bank o. fl. — Efter Sagnet skal Carl d. store have lagt den første Grund til H. ved Opførelsen af en Borg og en Kirke; Stedet var først beboet af Fiskere og opblomstrede hurtig trods gjentagne Ødelæggelser af Slaver og Normanner. 15 Maj 834 grundlagde Kejser Ludvig d. fromme et Ærkebispedømme i H. for Christendommens Forkyndelse i de nordiske Riger og gjorde Ansgar til første Ærkebiskop; men da Staden var bleven ødelagt af de danske Hedninger 845, flyttedes Ærkebispesædet til Bremen. Fra det 12te Aarh. stod H. under de holstenske Grevers Højhed og 1201—27 under den danske Konge; 1215 gav Kejser Otto IV den en fri Rigsstads Rettigheder. I Forbindelse med Lübeck lagde H. Grunden til Hanseforbundet og blev et vigtigt Medlem deraf. 1410 ombannedes Forfatningen, saa at et Udvalg af 60 Borgere stilledes ved Siden af Raadet. Staden, som indtil 1500 var indskrænket til Krogen mellem Elben og den østlige Alsterbred, blev efterhaanden udvidet paa den vestlige Alsterbred især ved flygtede Hollændere, og saaledes opstod Neustadt. 1529 indførtes Reformationen, men

Domkirken og hvad dertil hørte forblev indtil 1802 under Biskoppen af Bremen. Ved Holstens Deling 1544 blev Højhedsretten over H. fælles for Landsherrerne, og H. maatte ogsaa hylde disse, sidste Gang 1603. Baade Christian IV (1630 og 1643) og Christian V (1670) havde Stridigheder med H. 1768 blev H.s Uafhængighed godkjendt af Danmark. 1536 sluttede Lübeck Fred med Christian III i H., hvorved dets Deltagelse i Grevens Fejde ophørte, og 1762 sluttedes her Fred mellem Preussen og Sverige, hvorved denne Magts Deltagelse i Syvaarskrigen endte. I det 18de Aarh. tog H.s Handel et hidtil ukjendt Opsving og fik under den nordamerikanske Frihedskrig Præg af Verdenshandel. H.s Velstand led et haardt Knæk under Krigen 1806 og da den 1810 blev indlemmet i det franske Rige; da H. i Marts 1813 havde sluttet sig til de allierede Magters Parti og var bleven besat af den russiske Oberst Tettenborn, maatte den bøde haardt, thi den blev kort efter besat af et fransk Corps under Davout, som holdt sig her et helt Aar indtil 31 Maj 1814, udjog en stor Del af Indbyggerne paa Grund af Mangel paa Levnedsmidler og opbrændte mange Boliger, samt paalagde haarde Contributioner. I de 8 ulykkelige Aar 1806—14 skal H. have tabt til Frankrig 200 Mill. Kr. 1815 indtraadte H. i det tyske Forbund som en af de 4 Fristæder, og trods gjentagne Handelskriser steg dens Handel meget betydelig. Den store Brand 1842 forøgede Statsgjælden og vakte Ønsker om en Ændring af Forfatningen i demokratisk Aand. Disse kom især til Orde 1848; i Marts nedsattes en „Reformdeputation" og i Dec. en constituerende Forsamling, men dens Udkast mødte i Juli 1849 Modstand fra Senatet og de andre Myndigheder, og da det demokratiske Parti 13 Aug. tillod sig grove Fornærmelser imod de fra Krigen med Danmark tilbagevendende preussiske Tropper, blev H. besat af disse, strænge Love udstedte imod Presse- og Forsamlingsfriheden og den constituerende Forsamling opløst. Efter lange Forhandlinger kom 1860 en Ombannelse af Forfatningen i Stand, hvorved Senatet vel tabte en tidligere Ret til at forny sig selv, men Statsordningen dog beholdt et meget conservativt og bureaukratisk Præg. Under den nye Ordning gjennemførtes i kort Tid Næringsfrihed, Afskaffelse af Realrettigheder, Udvidelse af Nedsættelsesretten og andre vigtige Reformer, hvorhos Told- og Acciseafgifterne nedsattes. I Juni 1866 stemte H. tillige med de andre Hansestæder imod det østerrigske Mobiliseringsforslag og tiltraadte strax Forbundet med Preussen; n. A. opgav H. sit særlige Consulatvæsen og hjemkaldte sine diplomatiske Agenter, men forblev tillige med Altona uden for Toldforeningen som et Frihavnsomraade. 1879 underkastedes Forfatningen et Gjennemsyn. I Følge en Overenskomst med det tyske Rige af 25 Maj 1881 skal H. fra 1 Oct. 1888 indtræde i Toldforeningen med Undtagelse af et mindre Frihavns-Territorium. Denne Ordning medfører store Byggearbejder og Nedrivning af flere Hundrede Privathuse, hvorhos Havnen skal væsentlig ombannes.

Hambaniber, et af Hamdan stiftet arab. Dynasti, som c. 934 gjorde sig uafhængigt af Kalifatet og herskede i Haleb og Mosul over Strækninger af Syrien og Mesopotamien indtil 990.

Hamelin, Ferd. Alphonse [am'lāng], fransk Admiral, f. 1796, deltog fra 1806 i Søkrigen mod England og blev 1821 Lieutenant. 1827 viste H. sig utrættelig i Jagten paa de algierske Sørøvere i Middelhavet, og han var 1830 med ved Algiers Indtagelse. 1836 blev H. Linjeskibscapitain, 1842 Contre- og 1848 Viceadmiral samt Søpræfect i Toulon. 1853 anførte H. den franske Middelhavsflaade, som kom Tyrkerne til Hjælp, og løb med den 3 Jan. 1854 ind i det sorte Hav, hvor han 12 Maj bombarderede Odessa og 14 Sept. ledede de franske Troppers Landgang paa Krim. I Dec. blev H. hjemkaldt, udnævntes til Admiral og var 1855—60 Marineminister; d. 1864.

Hameln, Stad i den preussiske Prov. Hannover ved Floden Weser, 5 M. s. f. v. for Hannover. 11,000 I. Gammel Stiftskirke med Kryptkirke, gammelt Raadhus og flere Bygninger fra Middelalderen. Fabriker for Papir, Cement, Klæde og Øl. Kjædebro over Weser. H. var tidligere stærkt befæstet (jvfr. Christian IV), men dens Værker bleve 1806 sløjfede af Franskmændene.

Hamerling, Robert, tysk Digter, f. 24 Marts 1830 i en Landsby i Nedre-Østerrig af fattige Forældre, kom ved Understøttelse af højtstaaende Velyndere paa et Gymnasium i Wien, studerede ved det derværende Universitet Philosophi og Philologi og maatte, for at ernære sig, 1855 gaa som Gymnasielærer til Triest. I denne Stilling forblev han, skjønt ganske imod sin Tilbøjelighed og under tiltagende legemlig Svaghed, i 11 Aar, indtil 1866 hans grundfæstede Digterberømmelse bevirkede, at der tilstodes ham Afsked med dobbelt Pension; siden den Tid har han privatiseret i Graz. H., Østerrigs betydeligste nulevende Digter, udmærker sig, som de fleste østerrigske Poeter, ved blomstrende Phantasi og rigt Billedsprog; han er i sin hele Digtning afgjort Idealist og begejstret Skjønhedsdyrker, Hævdelsen af Poesiens og Idealets Ret over for Tidens Materialisme og ensidige Forstandsdannelse et idelig tilbagevendende Thema i hans Digtning. I hans første Arbejder, „Ein Sangesgruß vom Strande der Adria" (1857), „Venus im Exil" (1858), „Sinnen und Minnen" (1860) og „Ein Schwanenlied der Romantik" (1862), svækkedes Lyrikens Kraft og Skjønhed ofte noget af philosophisk Reflexion og uklar Mysticisme. Men i de derpaa følgende to episke Digtninge, hans Hovedværker, „Ahasver in Rom" (1866) og „Der König von Sion" (1869), af hvilke det første stiller det titanisk-overmodige Individ (Nero) over for den udødelige Menneskehed (personificeret i Ahasverus), for hvilken det til sidst maa bøje sig, og det andet skildrer den ædle, idealt stræbende Førers (Jan v. Leiden) Undergang i Kampen mod den forblindede Masses raa Lidenskaber, træder hint Element afgjort tilbage, medens den ypperlige Charakter- og Situationsskildring og de effectfulde Billeder af Livet i det neronske Rom og i Gjendøbernes Münster stille disse Digtninge blandt den

moderne Poesis ypperste Frembringelser. 1870 udkom Tragedien „Danton und Robespierre“, som i det mindste delvis er af stor Virkning, senere endnu to dramatiske Værker: den burleske Satire „Teut“ (1872) og det temmelig forfejlede Lystspil „Lord Lucifer“ (1880). Endelig maa, foruden den ejendommelige allegoriske Digtning „Die sieben Todsünden“ (1872), nævnes de tvende ypperlige, poesirige Skildringer af hellenisk Aand og Liv: Romanen „Aspasia“ (1876) og den episke Digtning „Amor und Psyche“ (1882). Alle H.s Arbejder ere udkomne i talrige Oplag og mange af dem tillige oversatte paa flere fremmede Sprog; paa Dansk har O. Borchsenius oversat „Aspasia“ (1879), Viggo Petersen „Ahasver“ (1881).

Hamilkar. Flere Carthaginiensere af dette Navn have gjort sig bekjendte som Feltherrer. 480 f. Chr. blev en H. overvunden af den syrakusanske Tyran Gelon i Slaget ved Himera. En meget yngre H. blev i den første puniske Krig 257 og 256 f. Chr. slaaet af Romerne og senere fanget af Regulus. Den mest berømte Feltherre af dette Navn er H. med Tilnavnet Barkas (Lynet), Hannibals Fader. I den 1ste puniske Krig blev han 247 f. Chr. sendt til Sicilien for at forsvare den Del af Øen, som endnu var i Carthaginiensernes Magt. Han satte sig fast ved Bjærget Eryx i Nærheden af det nuværende Palermo og kæmpede der i 6 Aar heldig mod Romerne; fra den nærliggende Havn hærjede han med sine Skibe Italiens Kyster og dannede en krigsvant Hær. Efter Romernes Søsejer ved de ægatiske Øer maatte H. paa Grund af Fredslutningen rømme Sicilien. Efter hans Tilbagekomst til Carthago udbrød der en frygtelig Opstand af Lejetropperne, som det først 238 lykkedes H. at dæmpe. Han gik derpaa til Spanien for ved Erobringen af dette paa ædle Metaller og stridbare Mænd rige Land at skaffe sit Fædreland Erstatning for Tabet af Sicilien og derved sætte det i Stand til paa ny at optage Kampen med Rom. I 9 Aar (236—28) undertvang han næsten hele Spanien, men fandt til sidst sin Død i Kampen mod Vettonerne, en Folkestamme i Egnen omkring Madrid.

Hämilton, 1) Stad i Lanark-Shire i Skotland ved Floden Clyde, 2 M. s. ø. for Glasgow. 14,000 I. Bomulds- og Linnedindustri. Smukt Slot med Malerisamling, tilhørende Hertugen af H. 2) Stad i Vestcanada, Prov. Ontario, i britisk Nordamerika ved Ontariosøens Vestende. 36,000 I. Levende Handel.

Hämilton, en berømt skotsk Adelsslægt, der efter et meget tvivlsomt Sagn nedstammer fra en engelsk Adelsmand **Gilbert** H., som under Kong Edvard II flygtede til den skotske Konge Rob. Bruce og af ham fik Forleninger i Lanark-Shire (s. forr. A.). — **James** H. (I) blev 1455 ophøjet til Lord H. og skotsk Peer og døde 1460. — Hans Søn, **James** H. (II), d. 1479, ægtede Kong Jakob III.s Søster Marie og bragte derved Grevskabet Arran til sit Hus. — Hans Søn, **James** H. (III), fra 1503 Jarl af Arran, tog under Jakob V.s Mindreaarighed Del i Regeringen og døde 1529. — Dennes Søn **James** H. (IV) blev 1549 af den franske Konge Henrik II udnævnt til Hertug af Châtellerault (i Poitou), efter at han allerede 1542 af det skotske Parlament var bleven erklæret for Marie Stuarts præsumptive Tronarving og Regent under hendes Mindreaarighed, hvilken Post han dog nedlagde 1554, da han paa mange Maader blev anfægtet af Enkedronningen Marie af Guise og hendes Tilhængere, fordi han begunstigede Reformationen og understøttede det engelske Parti. Under Marie Stuarts Stridigheder med hendes Halvbroder Murray var Familien H. paa hendes Side, hvorfor den, efter at Dronningen var slaaet ved Langside og flygtet til England 1568, maatte udstaa haarde Forfølgelser. Dette havde til Følge, at **James** H. af Bothwelhaugh 1570 myrdede Regenten Murray. Ogsaa Hertugen af Châtellerault traadte opbragt over sin Broder **John** Ærkebiskop af St. Andrews's Henrettelse 1571 igjen i Spidsen for sit Parti, slog Regenten Lennox, der 1572 blev efterfulgt af H.s Slægtning Morton, og døde 1575. — Hans ældste Søn, **James** H. (V), der ved sin Skjønhed og Aand var Damernes Yndling, stræbte efter Dronningens Haand og den skotske Krone, blev som ivrig Protestant forfulgt af Guiserne, berøvet sit franske Hertugdømme og døde 1609 afsindig; hans Hus blev af den unge Konge Jakob VI efter Mortons Fald erklæret fredløst, hans Ejendomme confiskeredes, og hans Brødre, **Claude** og **John**, maatte flygte til England, hvorfra de efter deres værste Fjende Jam. Stuarts Fald igjen vendte tilbage og bleve vel modtagne af Kongen, der erindrede deres Troskab mod hans Moder. Claude blev Stamfader til Marquierne af Abercorn. John (d. 1604) blev 1599 ophøjet til Marquis af H.; hans Søn, **James** H. (VI), bekjendt som Statsmand og Jakob I (VI)s Yngling, blev 1619 Jarl af Cambridge og døde 1625, som det antages forgivet af sin misundelige Medbejler til Kongens Gunst, Hertugen af Buckingham. — Den foreg.s ældste Søn, **James** H. (VII), f. 1606, var opdraget sammen med Carl I og blev denne Konge, hvis Yndest han nød i fortrinlig Grad, tro til det sidste. Han tilførte i Trediveaarskrigen Gustav Adolf et af ham selv hvervet Hjælpecorps af Englændere og Højskotter (6,000 Md.), som deltog i Slaget ved Leipzig, men vendte snart efter tilbage til sit Fædreland, hvor de Farer, som væltede sig ind over hans Konge, gjorde hans Nærværelse nødvendigere. 1643 blev han ophøjet til Hertug af H., og faa Uger efter Kongen, som havde givet ham det ærefulde Vidnesbyrd, at han ikke havde haft nogen trofastere Ven, fulgte han denne paa Skafottet 1649. — Da Hertugen ikke efterlod sig Sønner, fulgtes han af sin Broder **William** H., Jarl af Lanark og Statssecretær i Skotland. Han var falden i Unaade hos Carl I, fordi han misbilligede de voldsomme Forholdsregler, som fremkaldte Borgerkrigen, og var under denne først paa Parlamentets Side, men traadte snart over paa Kongens og stod efter dennes Henrettelse i Spidsen for den Hær, der kæmpede for Carl II. I Slaget ved Worcester 1651 blev han fangen og døde faa Dage efter af sine Saar. — Da Familien H.s mandlige Linje var uddød med de to Brødre, overførte Carl II 1660 dens Titler og Værdigheder til **Will. Douglas**, Jarl af Selkirk, der

var gift med den første Hertug af H.s Datter Anna og saaledes blev den tredje Hertug af H. Han døde 1694 og efterlod 7 Sønner, som alle førte Navnet H. — Den ældste af Sønnerne, James (VIII), Hert. af H., blev engelsk Peer med Titlen Hertug af Brandon, og blev skudt i en Tvekamp 1712; den tredje Søn, Charles, blev Jarl af Selkirk, hvilken Værdighed ved hans Død gik over til den fjerde Broder John, som stiftede Linjen H.-Selkirk; den femte Broder, George, blev Jarl af Orkney og stiftede Linjen H.-Orkney; den syvende, Archibald, udmærkede sig som Søkriger og døde som Admiral 1757. — Sidstnævntes Søn var den som Oldforsker og Diplomat bekjendte William H., f. 1730. Han levede 1764—1800 som engelsk Gesandt i Neapel, hvor han 1793 ved sin nedenf. omtalte Ægtefælles Hjælp bevirkede Alliancetractaten mellem Neapel og England og tog virksom Del i Udgravningerne af Pompeji og Herculanum. Kundskaben til de gamle Vasemalerier er grundet af ham. Han har bl. a. skrevet »Observations on mount Vesuvius etc.« (Lond. 1772) og »Campi Phlegræi« (Lond. 1776—79). En Del af sine Kunstskatte mistede han paa Hjemrejsen til England ved Skibbrud 1800. Han døde i London 6 Apr. 1803. Hans anden Ægtefælle var Emma H., f. c. 1761 i Cheshire som uægte Datter af en Tjenestepige fra Wales. Efter under Navnet Emma Harte ell. Lyon at have ført et meget bevæget Liv i London som Kammerpige, Skjøge, Model, Fremstillerinde af naturlige Billeder o. desl. og efter at være gaaet fra den ene fornemme Herres Hænder i den andens havnede hun til sidst som Will. H.s Ægtefælle 1791. Efter sin Tilbagekomst til Neapel forestillede Gesandten hende for Dronning Marie Caroline, hvis Fortrolige hun snart blev, og ved dette Forhold blev den ovennævnte Alliancetractat tilvejebragt, ligesom ogsaa det engelske Hof ved hende fik Underretning om den spanske Konge Carl IV.s i confidentielle Breve til hans Broder Ferdinand IV meddelte fjendtlige Hensigter mod England. Imidlertid var ogsaa Nelson, der commanderede den engelske Flaade i Middelhavet, bleven fortryllet af hendes Yndigheder, og da han efter Sejren ved Abukir kom til Neapel, optraadte han ligefrem som Gesandtens Hustrus erklærede Elsker. Hun fulgte ham 1800 til England og fødte der en Datter, som Nelson erkjendte som sin. Efter sin Mands Død flyttede Lady H. til et Nelson tilhørende Gods; men efter dennes Død 1805 hengav hun sig atter til Udsvævelser, havde til sidst kun en lille Pension at leve af og flyttede med sin Datter Miss Nelson til et Landsted ved Calais, hvor hun døde i Jan. 1815. Lady H. skal have opfundet Shawldansen; hun bragte den mimiske Fremstillingskunst til en hidtil ukjendt Højde. For at skaffe sig Indtægt offentliggjorde hun sin Tilbeders fortrolige Breve til hende og gav saaledes den store Søhelts Minde til Pris. — Alexander, tiende Hert. af H., f. 1767, var 1806—7 (indt. Freden i Tilsit) Affending i St. Petersborg og døde 1852. — Hans Søn, Will. Alexand. Anthony Archib., ellevte Hert. af H., f. 1811, ægtede 1843 Prinsesse Marie af Baden; d. 1863. — Til en Sidelinje hørte James H., Marquis og fra 1868 Hertug af Abercorn, f. 1811, d. 1885; han arvede 1818 Gods og Titel (oprettet 1790) og var 1866—68 og paa ny 1874—76 under de conservative Ministerier Vicekonge i Irland. — Hans Broder, Claude H., f. 1813, d. 1884, var 1835—74 næsten uafbrudt Medlem af Underhuset og udmærkede sig som en ivrig Hævder af Statskirken og af det conservative Partis andre Grundsætninger. — Hertugen af Abercorns yngre Søn, George Francis H., f. 1845, siden 1868 Officer i Garden og conservativt Medlem af Underhuset, har vist sig som en dygtig Taler og var 1874—78 Understatssecretær for Indien, 1878—80 Vicepræsident for Gehejmeraadet, d. v. s. Undervisningsminister, og 1885—86 første Admiralitetslord, d. v. s. Marineminister.

Hamilton, Alexander, nordamerikansk Statsmand, f. 11 Jan. 1757 paa den vestindiske Ø Newis af en skotsk Slægt, kom 1771 som Handelslærling til New-York og blev 1774 Student. S. A. tog H. ved Taler og i Bladene Del i Oppositionen mod England og vandt trods sin Ungdom stor Anseelse. Da Frihedskrigen udbrød, traadte H. ind i Hæren og blev Adjudant hos Washington (1777—81). H. lagde sig nu efter Retsvidenskaben, blev 1783 Sagfører i New-York og havde som Medlem af Congressen 1787 væsentlig Del i Udkastet til den nye Unionsforfatning, idet han i Fællesskab med Madison forsvarede „Føderalisternes“ Grundsætninger med stor Dygtighed. 1788 udvirkede H. New-Yorks Samtykke til Unionsforfatningen og blev 1789 Statkammersecretær i det første Unionsministerium; han grundlagde Nationalbanken og ordnede Statsgjælden og Skattevæsenet, men mødte stadig Modstand fra Demokraternes Side og opgav derfor sit Embede 1795 for at vie sig til sin Sagførervirksomhed. Da der 1798 var Fare for Krig med Frankrig, blev H. efter Washingtons Ønske valgt til Næstcommanderende og 1799 efter hans Død til Overgeneral. Han faldt 12 Juli 1804 i en Duel mod Oberst Anton Burr, hvis Gjenvalg til Vicepræsident han havde hindret.

Hamilton, Anthony, Greve af, fransk Skribent, f. 1646 i Irland, hørte til en Sidelinje af ovennævnte Familie H., var under Jakob II Chef for et Infanteriregiment, fulgte den fordrevne Konge til Frankrig, tilegnede sig ganske den franske Dannelse og vandt sig et literært Navn ved med Ynde og Lethed at behandle ubetydelige og frivole Emner ganske i Datidens franske Hofsmag. Mest bekjendte ere hans »Contes de féerie«, hvis Mønster er „1001 Nat“, og »Mémoires du chevalier de Grammont« med interessante Billeder af Datidens Liv. Han døde 1720.

Hamilton, Henning Ludvig Hugo, Greve, svensk Statsmand, f. 16 Jan. 1814 i Stockholm, gjorde efter aflagte Examiner dels Tjeneste i Handels- og Finansexpeditionen, dels ved Artilleriet og ved det topographiske Corps, var i flere Aar Lærer i Taktik ved Læreanstalten for Linjeofficerer og 1839—43 tillige Secretær i Krigsvidenskabsakademiet. Paa denne Tid skrev eller udgav han »Bibliothek för krigshistoria och krigskonst« (1837—39), »Tankar i militär-undervisningen« (1842) og

»Afhandling om krigsmaktens och krigskonstens tillstånd i Sverige und. Kon. Gustaf II Adolfs regering« (1846), for hvilken sidste han 1839 fik »Vitterhets-, historie- och antiqvitets-Akademiens« store Pris. 1847 blev han Major og Chef for Kronprins Carls (C. XV.s) Stab, hvilken Stilling han beholdt, indtil han 1852 udnævntes til Landshøvding i Östergötland. Sin politiske Bane begyndte han 1840 som Medlem af Ridderhuset, var 1846—47 Medlem af Comiteen for Nationalrepræsentationens Omdannelse og blev 1848 under Rigsdagens Samling Landmarschal, hvilken Tillidspost han ogsaa beklædte paa de to Rigsdage 1853—54 og 1856—58. 27 Marts 1858 kaldtes han til Statsraadet og overtog 29 Jan. 1859 Ecclesiastikporteseuillen, hvilken han beholdt til 2 Nov. 1860, da han traadte ud af Statsraadet. I Juli 1861 gik han som Minister til Kjøbenhavn, hvor han i de nærmest følgende Aar førte Underhandlinger om en nærmere Tilslutning mellem de skandinaviske Riger. Men da Underhandlingerne afbrødes, fratraadte han Ministerposten i Marts 1864. Efter den Tid tog han ikke paa ny Ansættelse i Statens Tjeneste, men fik derimod en Mængde Tillidshverv af forskjellig Art, var Medlem af Rigsdagens 1ste Kammer fra 1867 og af Kirkemødet 1868, 1873 og 1878, Ordfører i Comiteerne for Undersøgelse af Planerne til Rigets Fæstningsværker (1867), for Revision af Kirkeloven (1869—73) og for Revision af Forordningen om de alm. Skoler (1872), end videre i mange Aar i Rigsgjældskontoret, i almindelig Hypothekbank m. fl. Institutioner. Fra 1872 var han Kansler for Universiteterne i Upsala og Lund. Han var Medlem af det svenske Akademi siden 1856, af det svenske Videnskabs-Akademi siden 1860, samt desuden af de fleste videnskabelige eller literære Selskaber i Sverige. Men Bestræbelsen for, til Trods for sine temmelig indskrænkede Formuesvilkaar at holde sig oppe i den ansete Stilling, han indtog, synes at have inddraget ham i Foretagender, som medførte hans fuldstændige Ruin. Han maatte da forlade Sverige, efter 1881 at have fratraadt alle sine Værdigheder og Embeder, og døde 15 Jan. 1886 i Amélie les Bains. — **Hugo Ad. H.**, Baron, f. 1802, d. 1871, gjorde efter 1824 at have taget den philosophiske Grad Tjeneste som Kammerherre hos den senere Kong Oscar I; 1844—48 var han 1ste Directeur for det kgl. Theater og søgte i denne Stilling at opmuntre den nationale dramatiske Digtkunst; 1845 blev han tillige General-Postdirecteur, men afgik 1850. Som varm Ven af Kunsten og selv Tegner udgav han flere lithographiske Arbejder, som Tegninger til Tegnérs »Frithiofs saga« og »Axel« m. m. — Grev **Gustaf Ax. Kn. H.**, Næstsøskendebarn af Henning H., f. 29 Nov. 1831 i Vestergötland, blev 1848 Student i Upsala, hvor han 1855 underkastede sig jurid. Candidatexamen og, efter at have disputeret »Om politiska ekonomiens utveckling och begrepp« samt »Om ägofrid efter svensk lag«, 1858 ansattes som Docent i Jura og Nationaløkonomi og 1859 som Adjunct i Nationaløkonomi, Folkeret samt svensk Stats- og Specialret. 1861 skrev han for Professoratet en Prøveafhandling »Om penningar och kredit«, blev 1862 Professor i administrativ Ret og Nationaløkonomi ved Universitetet i Lund og 1868 Dr. jur. Han har været Medlem af Comiteen 1874 for en Revision af de svenske Universitets-Statuter og af den skandinaviske Comité 1877 for Udarbejdelsen af Forslag til Vexelloven. Foruden de nævnte har H. udgivet adskillige andre Afhandlinger i Tidsskrifter, og 1866—70 redigerede han »Nordisk Tidskrift för politik, ekonomi och litteratur«.

Hamilton, Jam., efter hvem en Sprogundervisningsmethode er opkaldt, f. c. 1775 i London, d. 1831 i Dublin efter at have levet som Kjøbmand i Hamborg og som Sproglærer i Amerika, England, Skotland, Irland. Han gik efter sin tyske Lærers, en fransk Emigrants, Mønster den rent praktiske Vej ved Undervisningen og begyndte uden Hjælp af Regler som oftest med at lægge Johannes's Evangelium til Grund, forsynet med en fuldstændig nøjagtig Oversættelse mellem Linjerne, i hvilken hvert Ord bestandig oversattes med sin Grundbetydning, f. Ex.

N'es tu pas aussi de ses disciples?
Ikke er du Skridt ogsaa af hans Disciple?

Senere føjedes nogle Øvelser i Grammatik og Stil til. Naar Grundtanken i hans Methode er bleven fortolket saaledes: „Hvo, der vil undervise i fremmede Sprog, maa, 1) hvad Stoffet angaar, strax fra Begyndelsen af føre Sproget frem som et levende, Tanker indeholdende Sprog, altsaa give lutter Sproghelheder, Sætninger, og 2) hvad Meddelelsens Form, Methoden, angaar, lade det fremmede Sprogs Love blive erkjendte saa selvstændig, som muligt" — ere disse Grundtanker i alt Fald ikke blevne gjennemførte. Den Modersmaalet forvanskende Oversættelse kaster intet Lys over det ubekjendte fremmede Sprogs Ejendommelighed, og Ordenes bestandige Oversættelse i deres Grundbetydning river dem ud af Sammenhængen og sønderbryder Tanken og Sætningen. For Børn, som skulle udvikles ved Undervisningen, er Methoden derfor uden Betydning; rent praktisk Færdighed kan den maaske hjælpe til at faa, navnlig hos voxne.

Hamilton, Patrick, Reformationens første Martyr i Skotland, f. 1504, tilhørte den ovenfor nævnte skotske Adelsslægt og nedstammede paa mødrene Side fra Kong Jakob III. Som ganske ungt Menneske blev han Abbed for et af Skotlands rigeste Klostre, studerede i Paris og Löwen, blev stærkt paavirket af Erasmus's Skrifter og blev derpaa ved Læsning af Luthers Skrifter fuldstændig vunden for hans Anskuelser, besøgte ham i Wittenberg, studerede en kort Tid i Marburg og begyndte derpaa 1527 offentlig at tale Reformationens Sag i sit Fædreland. Men allerede i Febr. 1528 blev han indbudt til en Disputation med en Dominicaner Campbell, og da han her vedkjendte sig Læren om Retfærdiggjørelse ved Troen, nedsattes der paa Stedet en Kjætterdomstol, som fordømte ham, og endnu samme Dag blev han brændt.

Hamilton, William, engelsk Philosoph, ældste Søn af en Sidelinje af den hertugelige Slægt, f. 1788 i Glasgow, studerede først i Oxford,

lagde sig i Edinburgh efter Retsvidenskab og blev 1821 Professor i Historie i Edinburgh. Hans Navn blev berømt ved en Række Artikler i »Edinburgh Review« (1829—32), som 1852 ere udgivne under Titlen »Discussions on philosophy and literature, education and university reform«. 1836 blev han Professor i Philosophi, for hvilken Videnskab han formaaede at vække en levende Interesse. H. vilde gjennem de tyske Tænkeres Ideer virke befrugtende og udviklende paa den skotske Philosophi, og han indtager selv en Mellemstilling mellem Reid og Kant. Han har især Fortjenester af Aarsagsproblemet og den formelle Logik. Hans Skrifter vidne om et omfattende Studium af Philosophiens Historie. 1846 udgav han Reids philosophiske Skrifter og begyndte 1854 paa en Udgave af Stewart, men fik den ikke fuldført; han døde 1865. Skrifter: »Lectures on metaphysics and logic« (1859—63) o. a. Hans philosophiske Anskuelser ere kritiserede af Mill i »Examination of Sir Will. H.'s philosophy« (1865).

Hamilton, William Rowan, berømt engelsk Astronom og Mathematiker, f. i Dublin 4 Aug. 1805, hvor Faderen var Retsbetjent (attorney), d. 2 Sept. 1865. Allerede som Dreng udmærkede han sig ved sin overordentlige Begavelse — han skal f. Ex. have kunnet 13 forskjellige europæiske og asiatiske Sprog. Ligeledes lagde han sig tidlig efter mathematiske og astronomiske Studier, og efter at være indtraadt i Trinity College i Dublin 18 Aar gl. udmærkede han sig saaledes, at han med Forbigaaelse af ældre, fremragende Videnskabsmænd 1827 blev udnævnt til Professor i Astronomi smstds. og til Royal astronomer of Ireland. Som Forfatter havde han allerede da gjort sig bekjendt ved et Arbejde over Optik (»Theory of systems of rays«, 1827), men endnu mere berømt blev han dog ved sin Opdagelse af den saakaldte koniske Straalebrydning 1833. Han paaviste nemlig ad theoretisk Vej, at en Lysstraale ved at gaa igjennem en Krystalplade under visse Betingelser kan omdannes til en Kegleflade. Rigtigheden af dette nanede Phænomen blev senere ad experimentel Vej paavist af hans Ven, Humphrey Lloyd i Dublin, og Theorien sejrede derved en Triumph, som er bleven sammenlignet med den, Astronomien vandt ved Opdagelsen af Neptun 13 Aar senere. Samtidig beskæftigede han sig med Dynamik og opnaaede her en væsentlig Reduction i Behandlingen af „de tre Legemers Problem", fremsat i Afhandlingen »A general method in dynamics« (1834—35). Hans mest fremragende mathematiske Opfindelse er dog Læren om de saakaldte Quaternioner. Denne mærkelige Theori, med hvis Udvikling han beskæftigede sig i en længere Aarrække, fremstilledes først af ham i Sammenhæng i hans »Lectures on quaternions« (Dublin 1853) og senere i »Elements of quaternions« (London 1866), udgivet efter hans Død af Sønnen, Will. Edwin H. H. var en meget alsidig Forfatter, der udmærkede sig ikke blot i de exacte Videnskaber, men ogsaa som Philosoph og Digter.

Hamingje, s. Fylgie.

Hamlebaand, norsk, Baand af snoet Kvist, hvorved en Aare holdes fast til Aaretollen; Kvisten stikkes ind i Aaretollen (Kjeipen) og danner en Ring, hvori Aaren hviler. Bruges norden- og vestenfjælds, men nu ikke længer paa Østlandet.

Hamlet ell. **Amleth** nævnes af Saxo som Søn af den jyske Underkonge Horvendel og Lejrekongen Rereks Datter Gerude. Da Farbroderen Fenge havde snigmyrdet H.s Fader for at bemægtige sig hans Rige og ægte hans Enke, anstillede H. sig affindig og forberedte under denne forstilte Vanvid sin Hævn. Fenge, der fattede Mistanke, søgte forgjæves at rive Masken af H. og sendte ham til sidst til England for der at lade ham rydde af Vejen. Der opnaaede H., hvad han vilde, vandt den engelske Konges Venskab og vendte Aaret efter tilbage til Danmark, hvor han med egen Haand nedlagde sin Faders Morder og derpaa blev Konge. Han faldt i et Slag mod Lejrekongen Viglet, der var fornærmet over, at H. paa egen Haand havde antaget Kongenavnet. Hans Gravhøj paavistes længe i Jylland paa en Mark, der bar Navn efter ham, medens et andet Sagn viser den i Sjælland ved Helsingør i Marienlyst Have. Den Berømmelse, der er knyttet til H.s Navn, skyldes Shakspeares Behandling af Stoffet. Ogsaa Oehlenschläger har behandlet det i en Tragedie „Amleth".

Hamm, Stad i den preussiske Prov. Westfalen ved Floden Lippe, 5 M. s. f. ø. for Münster. 21,000 J. Betydelig Industri i Jærnstøbegods, Maskiner, Linnedvarer, Læder, chemiske Præparater, Tapeter, Cigarer m. m. H. var tidligere en Fæstning og blev 1762 forgjæves belejret af Franskmændene.

Hammamet, Stad i det franske Tunis i Afrika, 8 M. s. ø. for Tunis, ved H. Bugten. 4,000 J.

Hammarskjöld ell. **Hammarsköld** [schøld], en svensk Familie, hvis Stamfader, Per Michelsson, som blev adlet 1610, med Tapperhed deltog i Calmarkrigen og døde 1646. **Lars** (Lorenzo) H., f. 7 Apr. 1785 i Calmar Län, blev 1806 efter at have taget philos. Candidatexamen ansat ved det kgl. Bibliothek i Stockholm, blev 1ste Amanuensis 1811 og fik 1826 Titel af Bibliothekar; d. 15 Oct. 1827 i Stockholm. Han begyndte allerede i en Alder af 19 Aar sin Forfattervirksomhed, optraadte i det i Stockholm udgivne Tidsskrift „Polyfem" som Phosphorismens Herold og senere i en Mængde i Phosphoristernes Tidsskrifter indførte kritiske og polemiske Afhandlinger som den mest ufortrødne og forbitrede Modstander af den franske Smag og dens Tilhængere. Han udgav derhos mange Skrifter paa Poesiens, Historiens, Literaturhistoriens, Philosophiens og Philologiens Omraade; hans »Svenska Vitterheten« udgjør i sit 2det, af Sondén omarbejdede Oplag (1833) et vigtigt Bidrag til de skjønne Videnskabers Historie i Sverige. »Valda humoristiska och poetiska skrifter af H.« ere udgivne af V. Norling (1882). — **Carl Gust. H.**, den foreg.s Brodersønsøn, f. 22 Febr. 1838, gjorde sine akademiske Studier i Upsala, hvor han 1866 efter aflagt juridisk Candidatexamen blev Docent i Nationaløkonomi og Administrativret. 1870 blev han Ad-

junct i Nationaløkonomi, Folkeret og svensk Statsret, gjorde 1876 Tjeneste som Revisions-Secretær ved Behandlingen af et til den højeste Domstol indkommet Forslag til en ny Kirkelov og blev n. A. Professor i Nationaløkonomi og Finansret i Upsala. Han havde som verdsligt Medlem deltaget i Kirkemøderne 1878 og 1875 og var fra 1879 Medlem af 2det Kammer for Staden Upsala, da han 1880 indtraadte i Ministeriet Posse som consultativ Statsraad. Allerede n. A. overtog han Posten som Chef for Ecclesiastik-Departementet, som han endnu beklæder. H. har blandt andre Skrifter udgivet »Om lösdrifvare och deras behandling« (1866), »Om grundskatternas upphäfvande eller aflösen« (1866), »Om falsk angifvelse och ärekränkning« (1875).

Hamme [amm], Landcommune i den belgiske Prov. Østflandern, 4 M. ø. for Gent, med 11,000 J., ligger i det frugtbare Waeslands rigeste Egn. Betydelig Høravl og Linnedindustri.

Hammer. De til Smedning anvendte H. kunne inddeles i Haandhammere og Maskinhammere. De første bestaa af den egentlige H. og et i dennes Øje fastkilet Skaft. H. er af Staal ell. af Jærn, forstaalet paa Arbejdsfladerne, Banen og Pennen; Skaftet er af Træ. Banen er firkantet, svagt convex, Pennen cylindrisk. De mindste H., som føres med én Haand (Smeddehammer, Haandhammer), veje fra 3 til 8 Pund, de store, til at føre med begge Hænder (Tilslaghammer, herunder Forhammer med Pen paa langs og Sidehammer med Pen paa tværs af Skaftet), veje 10—20 Pund, undertiden endog mere. Med Hensyn til Maskinhamre s. **Damphammer** og **Vandhammer**. Foruden til Smedning har H. mangfoldige Anvendelser og træffes derfor i Skikkelser, som afvige en Del fra den nys beskrevne. **Hammerskæl** er et Jærndobbeltilte, der dannes ved Luftens Virkning paa gløende Jærn og springer af ved Smedningen. **Hammervalke** er et Valkeværk med Stampere, der ligesom Vandhammere ledes ved et Skaft, som drejer sig om den ene Ende. **Elektrisk Hammer** ell. **Wagnersk H.** kaldes en Indretning til hurtig skiftevis at afbryde og slutte en elektrisk Strøm. Strømtraaden er viklet om en Elektromagnet, hvis Anker er fæstet til en Metalfjeder, som danner en Contact; naar Strømmen er sluttet, tiltrækkes Ankeret, men ved Fjederens Bevægelse afbrydes Strømmen, og Fjederen med Ankeret gaar tilbage, hvorved Strømmen atter er sluttet, Ankeret tiltrækkes osv., saa at Fjederen svinger frem og tilbage og derved slutter og afbryder Strømmen. **Hammer** ell. **Holm**, en Bjælke, der forener Hovederne af en Række nedrammede Pæle.

Hammer, Hans Jørgen, dansk Figurmaler, f. 29 Dec. 1815 i Kjøbenhavn, d. 28 Jan. 1882 i Rom, vandt Kunstakademiets Sølvmedaille 1842 og udstillede siden 1845 Billeder, der nærmest vise ham som sluttende sig til den Eckersbergske Skole; dog med Selvstændighed og forstandig Opfattelse af sit Talents Omraade. Han fik 1847 den Neuhausenske Præmie, men afbrød 1848 til Dels sin Kunstnervirksomhed ved sin frivillige Deltagelse i den første slesvigske Krig. Han avancerede til Premierlieutenant i Linjen, men gik af 1861 med Capitains Charakter. En Rejse, han 1856—59 med akademisk Stipendium foretog til Italien, virkede gavnlig paa hans Talents Udvikling. Han blev 1874 Medlem af Kunstakademiet. Af hans Billeder maa nævnes „Torvet i Arriccia efter Solens Nedgang" (1868, tilh. den kgl. Maleris.), gjentaget med Forandringer, „Den lille Axsamlerske hos sin Bedstemoder" (1866), „Digteren Baggesen i Besøg hos Grev Schimmelmann" (1872). Hans sidste ufuldførte Billede fremstillede „Niels Ebbesøn hos Grev Gert". — **William H.**, Broder til den foreg., dansk Blomstermaler, Medlem af Kunstakademiet, f. 31 Juli 1821 i Kjøbenhavn, begyndte at udstille 1847 og fik den Neuhausenske Præmie 1853, hvorefter han var udenlands 1853—55. For et stort Billede „Frugter under et Æbletræ" fik han Udstillingsmedaillen (1860, tilh. den kgl. Maleris.), og 1871 blev han Medlem af Kunstakademiet. H.s Billeder udmærke sig ved fri malerisk Anordning og en kraftig Farve.

Hammer, Jul., tysk Digter, f. 1810 i Dresden, gik 1831 til Leipzig for at studere Jura, men fængsledes af Historie, Philosophi og Æsthetik og skrev et lille Lystspil, i Anledning af hvilket Tieck opmuntrede ham til at slaa ind paa Literaturen. Med „Adelich und bürgerlich" (1838) begyndte han en lille Række Noveller. Fra 1845 tog han blivende Ophold i Dresden og fandt efterhaanden det rette Udtryk for sin Natur i en Art didaktisk, sententiøs Lyrik, beaandet af en mild og human Livsanskuelse, der charakteriserer en Række Digtsamlinger 1851—62. Den sidste kaldte han: „Lerne, liebe, lebe". 1856 udgav han Romanen „Einkehr und Umkehr" med venligt Blik paa Virkeligheden og Tro paa dens Idealitet. Den orientalske Poesi interesserede og paavirkede ham; en Frugt af Studiet af den er „Unter dem Halbmond, ein osmanisches Liederbuch" (1860). Aaret efter udkom hans „Die Psalmen der heil. Schrift". Af mindre Betydning ere hans Dramaer. Fra 1859 tog H. Ophold i Nürnberg og vandt stort Bifald som dramatisk Oplæser. 1862 drog han atter til Dresden, men døde s. A. i Pillnitz.

Hammer, Otto Christian, dansk Søofficer, f. 22 Aug. 1822 i Nordsjælland, blev 1843 Lieutenant og gjorde 1850 Tjeneste ved Vesterhavsøernes Besættelse. 1852 blev han Krydstoldinspecteur i Vesterhavet og 1858 Capitainlieutenant. Fra Febr.—Apr. 1864 hævdede H. med ringe Midler det danske Herredømme over Vesterhavsøerne og kuede de frembrydende oprørske Lyster, og 11—19 Juli forsvarede han sig med et Par smaa Dampskibe og nogle Kanonbaade imod tyske Krigsskibe og Landgangstropper, men maatte til sidst overgive sig, da han ikke vidste, at Vaabenstilstand snart vilde indtræde (fremstillet i H.s „Vesterhavsøernes Forsvar i Aaret 1864"). 1864—66 var H. Medlem af Rigsraadets Landsting og 1865—71 Driftsbestyrer for et dansk Fiskeriselskab, som drev Havfiskeri under Island. H. er Sønnesøn af Kromand Chr. Joh. H. i Asminderød, f. 1756, d. 1830, der 1807 udmærkede sig under Kjøbenhavns

Belejring som frivillig Herregaardsskytte tillige med sin 15 Aar gamle Søn, **Fred. Abel H.** (Otto H.s Fader), som 1848 uagtet sine 56 Aar igjen indtraadte i Herregaardsskytternes Række (d. 1877).

Hammeren, en Klippegruppe i det nordlige Bornholm, der med stejlt Fald mod Østersøen hæver sig 250 F. over denne i Stejlebjærg med det 290 F. høje Hammershus Fyr. Klippen ud mod Havet er hvid som en Kalkklippe, hvilket hidrører fra de her i stor Mængde rugende Tejster, som ellers ikke yngle her i Landet. **Hamre** kaldes de Terrasser, gjennem hvilke Fjældene paa Færøerne hæve sig fra Kysten op mod Øernes høje Indre.

Hammerfest, Kjøbstad i Finmarkens Amt i Norge, Verdens nordligste By (70° 39′ n. Br.), driver livlig Handel især med Russerne i Gouvernementet Archangelsk og udsender hvert Aar talrige Expeditioner paa Fangst af Hvalros og Sælhunde ved Spitsbergen, Novaja Zemlja og andre arktiske Øer. Byen fik Kjøbstadrettigheder 1787 og har 2,300 J. (1883). I Nærheden staar Meridianstøtten paa Fuglenæs, der betegner det nordlige Endepunkt af den store Meridianbue, som 1815—55 blev besørget opmaalt af Rusland, Sverige og Norge. I H. er Solen om Sommeren uden Afbrydelse over Horizonten fra 13 Maj til 26 Juli, medens den omvendt er helt borte fra 20 Nov. til 21 Jan.

Hammergaring, d. s. s. Raffinering af Garkobber, indtil det bliver aldeles smidigt (s. **Kobber**).

Hammerhaj (Sphyra, Zygæna), Slægt af Hajer, hos hvilken Hovedet paa hver Side er trukket ud i en bred, flad Forlængelse og Øjnene sidde helt ude i Hjørnerne af denne Forlængelse. Arterne findes i Middelhavet og de varmere Have.

Hammerich, Martin Johannes, dansk Skolemand, f. 4 Dec. 1811 i Kjøbenhavn, tog 1833 theol. Embedsexamen, hvorefter han berejste Danmark og Norge. 1836 disputerede han for Magistergraden om „Ragnaroksmythen og dens Betydning i den oldnordiske Religion" (den første Disputats, der ved Kjøbenhavns Universitet er skreven paa Modersmaalet). Derefter rejste han udenlands, 1836—37 til Tyskland, Holland og England (i Bonn og Oxford studerede han Sanskrit), 1838—39 til Frankrig, Schweiz, Italien og Grækenland. 1841—44 var han constitueret som Docent i Sanskrit. I Slutn. af 1842 overtog han Bestyrelsen af Borgerdydskolen paa Christianshavn, ved hvilken han var Lærer. 1845 berigede han den danske Literatur med en ypperlig Oversættelse af det indiske Skuespil „Sakuntala" af Kalidasas (3dje Udg. 1879). Som Stænderdeputeret 1848 og Rigsdagsmand i den grundlovgivende Forsamling tog H. Del i Danmarks politiske Udvikling; han har væsentlig Fortjeneste af Grundlovens gode Sprog. Han har kæmpet varmt for Modersmaalet („Om de fremmede Ord i vort Modersmaal", I. 1848, II. 1850) og virket ivrig for Skolevæsenet („Om det mundtlige Foredrag", 1841, „Om de lærde Skolers Reform", 1844, „Om Realskolens Væsen", 1845, „Om den rette Grundighed i Anledning af den store Trængsel af Lærefag, især i de lærde Skoler", 1847, „Om det højere Skolevæsen i Sverige", 1848, „Bidrag til Forhandlingerne om Landsbyskolen", 1850, „Om Undervisningen i Modersmaalet", 1852, 1853 og 1855, „Nogle praktiske Spørgsmaal i Sprogstriden" osv.). 1856 udgav han i Forening med G. Rode „Thomas Kingos aandelige Sjungechor"; 1859 leverede han „Ewalds Levned", 1870 „Thorvaldsen og hans Kunst". For den skandinaviske Ide har H. virket som Medstifter og flittig Medarbejder af „Nordisk Universitets Tidsskrift" og ved Udgivelsen af „Svenske Læsestykker" (1859) og „Danske og norske Læsestykker" (1866). H. fratraadte Bestyrelsen af Borgerdydskolen 1867, blev ved Arv Godsejer paa Iselinge og døde 20 Sept. 1881. 1866—82 udkom i 5 Dele hans samlede „Smaaskrifter om Cultur og Undervisning", 1881 hans Alderdomsskrift om „Fremstillingens Kunst". — **Hans Broder, Peter Frederik Adolf H.**, f. 9 Aug. 1809 i Kjøbenh., tog 1830 theol. Embedsexamen, disputerede 1834 for Magistergraden, rejste udenlands 1834—35 og blev 1839 Sognepræst i Starup ved Vejle, hvor han blev meget paaskjønnet som Præst, men dog allerede 4 Aar efter søgte Entledigelse. Efter at have privatiseret nogen Tid blev han 1845 resid. Capellan ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn og holdt af og til som Privatdocent Forelæsninger over Danmarks Historie, Kirkehistorie osv. I Krigsaarene 1848—50 fungerede han som Feltpræst; 1854—61 var han Folketingsmand. Efter at have opgivet sit Præsteembede ansattes han 1859 som theol. Professor. Som Theolog hørte han til den Grundtvigske Retning, men var dog ikke paa alle Punkter enig med Grundtvig, optraadte saaledes imod Tanken om Præstefrihed og vedblev som Politiker altid at høre til Højre. Han var Formand for Roskilde Convents Psalmecomité og de skandinaviske Kirkemøder. Som Forfatter udfoldede han en betydelig Virksomhed. Foruden forskjellige Prædikener og mindre Skrifter over kirkelige Spørgsmaal skrev han livfulde Skildringer af den danske Historie: „Danmark i Valdemarernes Tid" (1847—48), „Danm. under de nordiske Rigers Forening" (1849—54), „Danm. under Adelsvælden" (1854—59), „Den slesvigske Treaarskrig" (1852). Som kirkehistorisk Forfatter gjorde han sig især fortjent ved „Den hellige Birgitta og Kirken i Norden" (1863) samt ved sin kirkehistoriske Haandbog „Den christne Kirkes Historie" (3 Bd., 1868—71). Han forsøgte sig ogsaa som Digter („Heltesange", 1841, „Gustav Adolf i Tyskland", „Billeder af Thorvaldsens Kunstnerliv", 1844, o. fl.), og flere af hans Psalmer findes i den danske Psalmebog. Som Universitetslærer kom han aldrig til at øve synderlig Indflydelse; derimod nød han almindelig Anseelse for sin retsindige Charakter og den Pligttroskab, der var charakteristisk baade for hans Udøvelse af sin Embedsgjerning og for hele hans øvrige Færd. D. 9 Febr. 1877. Efter hans Død udkom „Et Levnedsløb af Fr. H." (1882). — Dennes Søn, **Asger H.**, f. 8 April 1843 i Kjøbenhavn, modtog tidlig Musikundervisning i Hjemmet. Da han røbede et ualmindeligt Talent, blev han 1862 sendt til Berlin, hvor han studerede Theori hos Rich. Wüerst og Claverspil hos Hans v. Bülow.

I Krigsaaret 1864 forlod han Berlin og gik til Paris, hvor han sluttede sig nøje til Hector Berlioz, hvis Værker han kjendte og beundrede. Berlioz tog sig varmt af ham, og H. blev flere Aar i Paris i nær Forbindelse med sin Lærer og Mester. Under Verdensudstillingen opførtes hans Fredshymne for Chor og Orchester, og H. var et af den musikalske Jurys Medlemmer. Her componerede han ogsaa to store Operaer: „Toveliлle", hvortil han selv skrev Texten, samt „Hjalmar og Ingeborg" med Text af Josephson. Brudstykker af dem opførtes i Paris. Efter Berlioz's Død besøgte H. Italien, hvor en Opera i ēn Akt »La vendetta« opførtes i Milano (1870). Musikkomedien „Den Reisende", ligesom »La vendetta« med Text af ham selv, tilhører samme Tid. 1871 kaldtes H. til Baltimore som Leder af Peabodys musikalske Akademi eller Conservatorium. Som Dirigent for dettes Symphoniconcerter har han her opført en stor Mængde Compositioner af Gade, Hartmann, Grieg, Joh. Svendsen, Södermann, Emil Hartmann, Hornemann og saaledes udfoldet en fortjenstfuld Iver for at gjøre sine nordiske Kunstfællers Værker bekjendte i den ellers mest af Tyskerne beherskede amerikanske Musikverden. H. har i den senere Periode særlig dyrket Orchestermusiken. Hans fem nordiske Suiter, en „Isdisk Trilogi" og en »Symphonie poétique« have fundet Vej rundt om i Udlandet foruden i hans Fædreland. Et af hans nyeste Værker er en „Christelig Trilogi" for Solo, Chor og Orchester. En ejendommelig dansk-nordisk Colorit og en overlegen Instrumentationskunst ere betegnende for Mængden af hans Værker.

Hammermøllen, s. Hellebæk.

Hammer-Purgstall, Joseph, tysk Orientalist, f. 9 Juli 1774 i Graz, uddannede sig i de østerlandske Sprog ved det orientalske Akademi i Wien, kom 1799 til Constantinopel, hvorfra han i Consulatanliggender sendtes til Ægypten, og vendte 1802 tilbage til Wien, gik s. A. som Legationssecretær til Constantinopel og 1806 som Consularagent til Moldau. Siden 1807 opholdt han sig i Wien, udnævntes 1811 til Hofdragoman ved Geh.-Cancelliet og 1817 til kejserlig Hofraad; efter ved Arv 1835 at være kommen i Besiddelse af de Grevinde Purgstall tilhørende Godser ophøjedes han i Friherrestanden under Navnet H.-P. Uagtet de fleste af H.s Arbejder lide af betydelig Unøjagtighed og enkelte, som en Del Oversættelser af arabiske og persiske Forfattere, ere ubrugelige, har han vistnok i høj Grad befordret Videnskaben ved at give andre Lejlighed til at gjøre et flygtigt Bekjendtskab med de tre orientalske Hovedsprogs Literatur, den arabiske, persiske og tyrkiske; han har nemlig først givet Grundlaget for en Literaturhistorie i disse Sprog i de tre Værker „Geschichte der schönen Redekünste Persiens" (1818), „Gesch. der osman. Dichtkunst" (4 Bd., 1836—38) og „Gesch. der arab. Literatur", hvoraf 7 Bd. udkom før Forfatterens Død (det naar omtrent til Kalifatets Undergang 1258). Hans vigtigste Arbejde er „Geschichte des Osman. Reichs" (10 Bd., 1827—34, 2det Opl. 4 Bd., 1834—36). Iblandt andre ret brugbare historiske Værker fortjene desuden at nævnes „Des Osman. Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung" (2 Bd., 1816), „Constantinopel u. der Bosporus" (2 Bd., 1821), „Geschichte der Assassinen" (1818), „Gemäldesaal moslemischer Herrscher" (6 Bd., 1837—39), „Gesch. der Goldenen Horde im Kiptschak" (1840), „Gesch. der Ilkhane" (1843). Iblandt hans Oversættelser og Udgaver af orientalske Forfattere høre følgende til de bedre: „Das Lehrgedicht über den Sofismus von Mahmud Schebisteri, Rosenflor des Geheimnisses" (1838), „Gul und Bulbul", overs. fra Tyrk. (1834), „Diwan des Hafiz", overs. fra Pers. (1813), „Motenebbi, der grösste arab. Dichter" (1823), Bakis Digte, overs. fra Tyrk. (1825), „Ibn al Faridhs Taijet od. das hohe Lied der Araber" (1854). Til hans i høj Grad fortjenstlige Foretagender hører endelig Grundlæggelsen af det 1810—18 udkomne Tidsskrift „Fundgruben des Orients". H. døde 24 Nov. 1856.

Hammershaimb, Venceslaus Ulricus, f. 25 Marts 1819 paa Færøerne, Cand. theol. 1847, blev 1855 Præst paa Nord-Strømø, forflyttedes derfra til Østerø 1862, udnævntes 1867 til Provst for Færøerne og forflyttedes endelig 1878 til Lyderslev Sognekald paa Sjælland. Under gjentagne Rejser paa Færøerne 1841, 1847—48 og 1853 indsamlede H. et betydeligt Materiale af Folkesagn og Sange samt andre mundtlig bevarede Folkeminder, ligesom han ogsaa studerede de forskjellige Dialekter inden for den færøske Sprogart. Resultaterne meddeltes i to Hæfter „Færøske Kvæder" (1851—55), udg. af „Det nordiske Literatursamfund", samt i „Annaler for nordisk Oldkyndighed" og „Antiqvarisk Tidsskrift", foruden en „Færøsk Sproglære", Prøver af færøske Folkesagn, Kvæder, Ordsprog, Skikke og Lege m. m. For det færøske Sprog — der indtager en Mellemstilling mellem Islandsk og det norske Folkesprog, men som indtil den nyeste Tid saa godt som helt har manglet en skreven Literatur — har H. opstillet og i sine samtlige Arbejder gjennemført en Retskrivning, der er stærkt etymologiserende og saaledes giver Sproget et Udseende, der for Øjet meget nærmer sig til det islandske, medens de ældre trykte Sprogprøver nærmest søge at give den gjældende Udtale; han stræber herved tillige at danne et for samtlige færøske Dialekter fælles Skriftsprog. Fra 1886 udgiver H. for „Samfundet til Udgivelse af gammel nordisk Literatur" en „Færøsk Anthologi" med literaturhistorisk og sproglig Indledning samt Glossar.

Hammershus, et berømt Slot, hvoraf der endnu findes storartede Ruiner, beliggende paa Nordvestspidsen af Bornholm paa en stejl Klippe ved Østersøen tæt ved Forbjærget Hammeren (s. d. A.) i Olsker Sogn. Det tilhørte i Middelalderen, da Bornholm stod under Lunds Ærkestift, de mægtige Ærkebisper, der maaske selv have anlagt den stærke Borg for at sikre sig Øens Besiddelse, men kom under deres Stridigheder med Kongerne oftere i disses Hænder (erobret af Erik Glipping 1265, af Erik Menved 1319, af Christoffer II 1324). 1522 blev den fynske Biskop Jens Andersen Beldenak holdt fængslet paa H. af Kong Christian II, men befriet af

Lybekkerne, som i Aug. s. A. tog Slottet med Storm. I den svenske Krig, da Bornholm ved Roskildefreden var afstaaet til Sverige, nødte Bornholmerne 9 Dec. 1658 den svenske Besætning paa H. til at overgive sig. Kort efter (Juli 1660—Dec. 1661) tjente Slottet som Statsfængsel for Corf. Ulfeld og hans Hustru og blev ogsaa senere brugt som Fængsel. Fra den Tid af, at Christiansø Fæstning blev anlagt, forfaldt H.; allerede 1682 var det brøstfældigt; en Del af Slottet blev nedrevet, og Vagtbygningen i Rønne blev 1743 opført af Sten fra H. En Afbildning hos Thura 1754 viser den allerede fuldkommen som Ruin, overalt berøvet sit Tag. Først 1822 fredlystes Ruinerne.

Hammerøsters (Malleus), en Musling, beslægtet med Perlemuslingerne (Avicula, Meleagrina), med en besynderlig formet Skal, der ligner en Hammer; findes i det indiske Ocean.

Hammonia, latiniseret Navneform for Hamburg.

Hamon, Jean Louis [amõng], fransk Maler, f. 1821, d. 1874, uddannede sig under Delaroche og Gleyre, virkede derpaa ved Porcellænsfabriken i Sèvres, men arbejdede sig siden bort fra den decorative Malemaade, han der havde tilegnet sig, og malede, under Paavirkning af Gérôme, Emner af Oldtidslivet, som gjorde megen Lykke.

Hamp (Cannabis sativa), bekjendt Culturplante af Nældefamilien, er enaarig med 5—7-koblede, ru Blade og tvebo Blomster. Hunplanterne ere større og mørkere end Hanplanterne. Den har sit Hjem i Mellemasien og har fra gammel Tid været dyrket i Indien; nu dyrkes den overalt i Europa paa Grund af de stærke Basttrævler, der forarbejdes til Lærred og Tovværk; Frugterne (Hampefrø) levere en fed Olje, der navnlig benyttes til at brænde, og de anvendes desuden i Medicinen samt til Fuglefrø. H. saas i Slutningen af Maj i kraftig, vel behandlet Jord, sædvanl. 1 Td. Frø pr. Td. Land; men den ruskes om Efteraaret i to Afdelinger, Hanplanterne først, strax efter Blomstringen, da disse give den fineste Tave, Hunplanterne nogle Uger senere, naar Frøet er modent. Afgrøden pr. Td. Land anslaas til 4 Tdr. Frø og 30—40 Lpd. H. **Hampberedning** foregaar omtr. som Hørberedning, naar undtages, at Hampen ikke skjættes, men stampes ell. bankes for at blødgjøre Basten. **Hamp spindes** for Haanden ligesom Hør, sjælden paa Maskine uden ved Rebslagning. **Hampelærred** væves dels helt af Hampegarn, dels af Hampekjæde og Hørgarns Islæt.

Hampden, John [hæmm], engelsk Statsmand, f. 1594 i London, hørte til en gammel adelig Familie fra Buckinghamshire og var beslægtet med Cromwell. Fra 1621 til sin Død var han Medlem af Underhuset. Uagtet han ikke var nogen fremragende Taler og derfor maatte træde i Baggrunden for Mænd som Eliot og Pym, staar han dog i Folkets Bevidsthed som Midtpunktet i den engelske Revolution paa dens første Trin. Allerede 1627 optraadte han mod Kongens Paastand om Ret til at udskrive Tvangslaan og ubevilgede Skatter. Det var dog først hans energiske Modstand mod at betale de af Kongen egenmægtig paalagte Skibspenge 1637 og den deraf følgende Retssag, som han tabte, der omgav hans Navn med en Glans, det ikke senere har mistet. I det lange Parlament var han i Forening med Pym Oppositionens Fører, og det var Kongens Forsøg paa at lade ham tillige med 4 andre Førere fængsle og anklage for Højforræderi, der gav Signalet til Borgerkrigens Udbrud. H. førte selv et Regiment i Kampen mod de kongelige Tropper, men blev allerede 18 Juni 1643 farlig saaret i en Rytterkamp ved Chalgrovefield ved Oxford og døde 6 Dage efter.

Hamp-Shire [hæmmpschir] ell. **Hants**, ogsaa **Southampton-Shire**, ligger i det sydlige England, omgivet af Kanalen og Shirerne Dorset, Wilts, Berks, Surrey og Sussex. 76 □ M. med 593,000 I. (1881). Til Shiret hører den større Ø Wight og flere mindre. Kanalkysten er mod V. høj og stejl, men bliver mod Ø. lav med mange Indskæringer og udstrakte Saltdamme. Overfladen er ujævn; mod N. strække Northdowns, mod S. Southdowns Højder sig igjennem Landet. De vigtigste Vandløb ere **Avon**, der kommer fra Wilt-Shire, **Anton** ell. **Teste** og **Itching**, hvis Vande alle søge Kanalen. Jordbunden er ret frugtbar, og Agerdyrkningen staar paa et højt Trin. Hovedstad **Winchester**.

Hampstead [hæmmstædd], s. Berkhampstead.

Hampton [hæmmten], en smukt liggende lille By i Middlesex-Shire i England, ved Themsens venstre Bred, 3 M. s. v. for London. 5,000 I. Det herværende Slot, **H.-Court**, der oprindelig er opført af Cardinal Wolsey, benyttedes længe som kongelig Sommerresidens, nu som en adelig Fribolig.

Hampton, John Somerset Packington, Lord [s. o.], engelsk Statsmand, f. 20 Febr. 1799 af Slægten Russell, arvede 1830 en Onkel paa mødrene Side og antog nu hans Navn. Han fik ved denne Arv næsten hele Flækken Droitwichs Grund i sit Eje og lod sig 1837 herfra vælge til Underhuset, hvor han hørte til de ivrigste conservative. 1846 blev han Baronet, sluttede sig s. A. til Disraeli og Bentinck imod R. Peel og hørte fra nu af til Partiets ledende Mænd. 1852 var han Kolonial- og 1858—59 Marineminister; 1866 overtog han først Marine- og n. A. Krigsministeriet indtil Dec. 1868; da Disraeli 1874 dannede sit andet Ministerium, blev han Peer som Baron H. D. 9 Apr. 1880.

Hampton-Roads [s. o. rohds], d. e. H. Red, paa Sydøstkysten af den nordamerikanske Stat Virginia ved Jamesflodens Udløb, var 8—9 Marts 1862 Stedet for det første Søslag, hvori Panserskibe optraadte. Den første Dag ødelagde det sydstatlige Skib „Merrimack", en oprindelig af Unionisterne sænket Fregat, som var bleven ombannet til Vædderskib og pansret til Dels med Jærnbaneskinner, de to fjendtlige Træfregatter „Cumberland" og „Congress"; men n. D. joges det paa Flugt af det fuldstændig pansrede Taarnskib „Monitor".

Hams, norsk, Skal eller Hylster paa Frø eller Frugt, f. Ex. Nøddehams.

Hamsfort, Cornelius, den første Dr. med., der er creeret ved Kjøbenhavns Universitet, og

tillige mærkelig som den første offentlige Provinslæge, der er bleven ansat i Danmark. Han var rimeligvis født i Amersforth i Holland, var først Livlæge hos Christian III og Hofapotheker, fik 1549 Tilladelse til at anlægge et Apothek i Odense, hvor han efter Kongens Død 1559 nedsatte sig som Læge og Apotheker, lønnet med flere Kanonikater, og døde 1580. — Hans Søn, **Cornelius H. d. yngre**, f. 1546, d. 1627, praktiserede ligeledes i Odense, men var mere bekjendt som historisk Samler og Forfatter; af hans mange haandskrevne Arbejder er en betydelig Del udgiven i forrige og dette Aarh.

Hamster (Cricetus frumentarius) hører til Musenes Familie, men er større end nogen af vore Rotter (10 Tomm. lang), har en plump, tyk Krop, kort Hale, tykt Hoved, ikke meget store Øren, Kjæbeposer og en tæt, noget grov, langhaaret Pels. Farven er rødbrun oventil, sort under Bugen, rustgul paa Siderne, altsaa mere broget end sædvanlig hos Gnaverne; der gives dog ogsaa mørkere og lysere Varieteter. H. er udbredt fra Rhinen til Ob og fra det nordlige Tyskland og Alperne til Kaukasus; andre mindre Arter bebo Sibirien, men vest for Rhinen eller nord for Østersøen findes ikke H. De grave et temmelig kunstigt Bo, bestaaende af et 3—6 F. dybt Hovedkammer med en lodret Indgang og en skraa Udgang og staaende i Forbindelse ved Gange med flere Forraadskamre. Han og Hun have hver sit Bo, og saa snart Ungerne ere halvvoxne, grave de ogsaa hver sit. Ligesom Muldvarpen graver H. sine Gange vidt omkring til alle Sider; dens Vinterforraad bestaar af Korn, Ærter, Roer osv. Naar de tage stærk Overhaand, gjøre H. megen Skade, og man plejer derfor at grave dem ud eller fange dem paa anden Maade; deres Skind bruges til Pelsværk. Det er muntre og livlige Dyr, som sætte sig tappert til Modværge, naar de angribes. Til Trods for de umaadelige Vinterforraad, som de samle, skulle de dog sove Vintersøvn i den koldeste Tid af Vinteren.

Hamun ell. Zareh, en Indsø i den vestlige Del af Afghanistan i Asien mellem Seïstans og Irans Ørkener, er stærkt tilgroet med Siv og ligner mere en Sump end en Sø. Den optager Floden Hilmend; dens Vand er ikke salt, men af mørk Farve og slet Smag. Dens Udseende og Overflade er undergaaet store Forandringer, og den nu tilbageværende Del viser sig kun som Levning af en betydelig større Sø.

Hamza Isfahani, arab. Historieskriver fra det 10de Aarh., f. i Ispahan, Forfatter til Annaler over den muhammedanske Historie, hvilke ere udgivne af J. Gottwaldt (»Hamzæ Ispahanensis annal. libri X«, 2 Bd., Leipz. 1844).

Hanau, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Floden Kinzigs Udløb i Main, 2 M. ø. for Frankfurt. 24,000 I. Smukt bygget Stad. Jærnstøberier, mechaniske Værksteder, Fabrikation af Guld- og Sølvarbejde, Nipssager, Tæpper, Silkevarer, Fajence, Papir, Spillekort og Tobak. Betydelig Handel med Tømmer, Vin og Korn. H. er Brødrene J. og W. Grimms Fødested. Ved H. slog Napoleon I 29—30 Oct. 1813 efter en haardnakket Kamp den bayersk-østerrigske Hær under General Wrede — hans sidste Slag paa tysk Grund. — Provinsen H. var siden det 12te Aarh. et Grevskab og blev ved Slægtens Uddøen 1736 delt mellem Kurhessen og Hessen-Darmstadt. 1806 blev H. besat af franske Tropper, og 1810 forenedes største Delen med Storhertugd. Frankfurt; den kom 1813 tilbage til Kurhessen og knyttedes 1866 ligesom dette til Preussen. Kurfyrst Fred. Vilhelms Hustru G. Lehmann (f. 1806, d. 1882) fik 1831 Titel Fyrstinde af H.; hendes Børn kaldes Grever og Grevinder af H.

Hancock, Winfield Scott, nordamerikansk General, f. 1824, uddannedes i Krigsskolen i Westpoint og blev 1846 Officer, samt tog 1847—48 Del i den mexicanske Krig. 1861 blev H. Brigadegeneral i Potomachæren, udmærkede sig 1862 i Slagene ved Williamsburg og Fredericksburg, 1863 ved Chancellorsville og Gettysburg, hvor han blev haardt saaret, og førte i Sommeren 1864, samt paa ny fra Nov. 1864 et Hærcorps i det afgjørende Felttog imod Richmond. I de følgende Aar var H. Chef for forskjellige store Militærdistricter og blev en af de tre virkelige Generalmajorer i Unionens Hær; 1872 fik han Commandoen i det østlige Militærdistrict med Sæde i New-York. 1880 var H. det demokratiske Partis Candidat til Præsidentposten, men blev vraget for Garfield. D. 1886.

Hand [hænnd], engelsk Længdemaal, lig 4 eng. eller 3,9 danske Tommer.

Hand, Ferdinand Gotthelf, tysk Philolog, f. 1786, blev 1817 Professor i Jena; d. smstds. 1851. Hans philologiske Hovedværk er »Tursellinus, s. de particulis Latinis commentarii«. Stor Anseelse have ogsaa hans „Lehrbuch des latein. Stils“ og „Praktisches Handbuch für Uebungen im latein. Stil“ vundet. Om grundige musikalske Kundskaber vidner hans „Ästhetik der Tonkunst“. 1842-48 stod han som Forretningsfører og Redacteur i Spidsen for „Neue Jenaische Allgem. Literaturzeit.“

Händel, s. **Haslhalen**.

Handel, den Virksomhed, som gaar ud paa at lette Fordelingen af den store Masse Gjenstande, som Menneskene behøve dels til deres Livsophold og dels for at tilfredsstille deres Trang til Behageligheder og Bekvemmeligheder. H. kaldes indenlandsk, naar Omsætningen finder Sted mellem Personer, der bo i samme Land; udenlandsk ell. international, naar en af Parterne er Udlænding; directe, naar den føres umiddelbart mellem to Lande; indirecte, naar et andet Land er Mellemled. Naar H. ikke alene sætter forskjellige Lande, men forskjellige Verdensdele i Forbindelse med hverandre, kaldes den transatlantisk, oversøisk eller Verdenshandel. H.s almindelige Betydning ligger især i, at den tilfører enhver, hvad han bruger og ikke selv kan producere. Tænker man sig et Sted, hvis Beboere ikke kjendte H., saa at man der kun kunde bruge, hvad enhver umiddelbart frembragte ved sine Hænders Arbejde, da vil man forstaa H.s Nytte ved Tilvejebringelsen af Livets mange Fornødenheder. Man behøver blot at se sig om i enhver Husholdning for at finde, at næsten alt, hvad vi bruge af Møbler, Redskaber, Klædningsstykker og Levnedsmidler, er skaffet til Veje

ved Hjælp af H. Idet Kjøbmanden fører saadanne Gjenstande til det Sted, hvor de skulle bruges, forøger han deres Værdi og gavner andre saa vel som sig selv. Mahognitræet, der voxer i Mellemamerika og Vestindien, bliver først gjennem H. nyttigt for Mennesket. Det er Kjøbmanden, der sætter Skovhuggerens Øxe i Bevægelse, besørger Transporten over Havet og senere Fordelingen blandt Haandværkere og andre Forbrugere. — I hvilken nøje Forbindelse Culturens Fremskridt staar med H.s Udvikling, lærer ikke alene Historien, men vi se ogsaa i Nutiden kæmpemæssige Byer rejse sig i faa Aar der, hvor de naturlige Betingelser for H. ere til Stede, og disse Byer staa ingenlunde tilbage for deres Aarhundreder gamle Brødre i Henseende til alt, hvad der kan betragtes som Kjendetegn paa en frodig Cultur. I Oldtiden fortjente kun faa Nationer, som Phønikerne, Carthaginienserne og Grækerne at kaldes handelsdrivende; i Middelalderen kjende vi derimod Maurere og Arabere, Tyskere, Hollændere, Portugisere, Spaniere, Franskmænd, Danske, Norske og Svenske; og i vor Tid staa saa at sige alle Nationer i directe eller indirecte Handelsforbindelse med hverandre. Af Historien lader sig fuldstændig paavise den velgjørende Indflydelse, som H. har udøvet. Phønikerne vare de første, der drev en omfangsrig Handelsvirksomhed, og fra dem forplantede H. sig først til Kysterne af Lilleasien og Grækenland, hvorfra man fik Kjendskab til det sydlige Frankrig og anlagde Marseille; men Tyros forblev dog længe den første Handelsplads. Romerne havde kun ringe Talent for eller Tilbøjelighed til H., men desto mere var dette Tilfældet med Ægypterne. Siden begyndte de italienske Stæder at hæve sig nogle Aarhundreder efter Christi Fødsel, og en levende Karavanhandel dreves over Aleppo og Bagdad til den persiske Havbugt. I det 8de Aarh. var den større H. i Hænderne paa Venezianerne, Maurerne i Spanien, Franskmændene og Englænderne. Nu kom Hamborg frem som Handelsstad; Flandern og Brabant rejste sig paa samme Tid, og 879 var Gent en betydelig Handelsstad. I det 11te Aarh. ledede Genua, Pisa, Venezia og Amalfi den sydlige europæiske H., Lübeck, Hamburg, Bremen og Dordrecht den nordlige. Korstogene forøgede betydelig Søhandelen i det 12te Aarh., og ved Østersøens Kyster begyndte Hanseforbundet at danne sig. Det 13de Aarh. frembragte nye Handelsforbindelser og nye Handelsartikler. Venezia udvidede sine Handelsforbindelser; Magdeburg blev den største Handelsplads i det indre Tyskland. England gav fremmede Kjøbmænd store Handelsfriheder og afsluttede Tractater med Flandern, Portugal, Venezia, Holland og Spanien. Ved Beg. af det 15de Aarh. sank Genua tilbage, medens Venezia hævede sig. Portugiserne gjorde Opdagelser paa Afrikas Vestkyst, og England begyndte at handle paa Marokko. Hanseaternes H. formindskedes, efter som flere fremmede Nationer fik Adgang til Østersøen. Opdagelsen 1498 af Søvejen til Ostindien og 1492 af Amerika frembragte store Forandringer i H., men først hen i det 16de Aarh. begyndte man for Alvor at benytte de nye Opdagelser for H. I det 17de Aarh. hævede England og Holland sig paa Hansestædernes Bekostning, navnlig med Hensyn til den ostindiske H. Den 1651 udstedte engelske Navigationsact (s. d. A.) bestemte for en Tid de europæiske Handelsforhold. Frankrigs Industri led meget ved Protestanternes Fordrivelse; Tyskland mistede en stor Del af sin forrige H. ved Trediveaarskrigen, og Italiens H. formindskedes, efter som Skibsfarten trak sig bort fra Middelhavet til Vejen omkring det gode Haabs Forbjærg. Det 18de Aarh. gav H. en ny Skikkelse ved Nordamerikanernes Uafhængighedskrig, Revolutionen i Frankrig, Spaniens og Hollands Tilbagegang. Først Freden 1815 bragte større Ro over Handelsforholdene, og senere have de store Opfindelser paa Industriens forskjellige Omraader, navnlig de i høj Grad udvidede og forbedrede Samfærdsels- og Meddelelsesmidler, givet H. et helt nyt Liv, ligesom ogsaa de friere Ideer med Hensyn til Toldbeskatning, Kolonialvæsen osv., der i Midten af vort Aarhundrede trængte igjennem, i høj Grad have lettet Samkvemmet imellem Nationerne og aabnet en vid Mark for Foretagelsesaanden. Det er herved Dag for Dag blevet lettere for H. at løse sin vigtige Opgave: den ligelige Fordeling af alt det, som Mennesket kræver til sine utallige Ønskers Tilfredsstillelse, og den dermed følgende Udbredelse af almindeligt Velvære. **Handelsakademier** ell. Handelsskoler ere Institutter for Kjøbmandens fagmæssige Uddannelse. Det første H. grundlagdes 1759 af Minister Pombal i Portugal; det kunde 1775 prøve henimod 200 Elever. I Hamborg stiftedes et H. 1767 af Gehejmeconferensr. Wurmb; det kom 1771 under Bestyrelse af den senere som handelsvidenskabelig Forfatter fordelagtig bekjendte Prof. J. G. Büsch, under hvis Ledelse det opnaaede stor Anseelse. Siden den Tid ere slige Institutter blevne almindelige i alle større Stæder i Mellemeuropa, ligesom de ogsaa findes i Frankrig. Vort Naboland Sverige har to saadanne at opvise, nemlig ét i Stockholm og ét i Göteborg; ligeledes findes et Handelsgymnasium i Christiania, oprettet 1875. Hos os blev der saa vel i Slutn. af forrige som i Beg. af dette Aarh. gjort flere Forslag til Oprettelsen af H., saaledes af Geuß, J. Baden og Holck 1773, af Gæde 1788 og af Etatsraad F. Thaarup 1820, men intet af disse Forslag førte til noget; derimod oprettede Franskmanden Villaume et lignende Institut i Kjøbenhavn 1816, som dog efter faa Aars Forløb synes at være gaaet ind af Mangel paa Freqvens. Først 1848 optoges Ideen paa ny af Commerceraad Haldur R. Grüner (ogsaa bekjendt som handelsvidenskabelig Forfatter), denne Gang med mere Held. Det af ham oprettede H., der endnu bærer hans Navn, havde paa Grund af den ringe Freqvens i Begyndelsen meget at kæmpe med og kunde derfor først efterhaanden optage alle de Fag, som bør være Gjenstand for Undervisningen i en Skole af dette Slags. Af de halvaarlig udkommende Meddelelser ses, at Elevernes Antal nu er omtr. 70. Disse gjennemgaa et Cursus, der varer 1—1½ Aar, og nyde en efter Kjøbman-

dens Behov afpasset Undervisning, ligesom der ogsaa i dette Institut, hvad der ikke er Tilfældet i nogen anden Skole eller Læreanstalt her i Landet, allerede i en lang Aarrække har været givet Undervisning i Statsøkonomi og Statistik. Foruden dette Institut findes endnu i Kjøbenhavn „Wiréns mercantile Institut“ og flere af mindre Betydning, beregnede paa en kortvarigere Uddannelsestid. Endelig haves en „Handelsskole for Kvinder“, der understøttes dels af Staten, dels af Private, og som meddeler unge Piger, der ville søge Ansættelse som underordnede Kasserere eller Bogholdere, en herefter lempet Vejledning. **Handelsbalance**, Sammenligning mellem Værdien af et Lands Udførsel og dets Indførsel. I et tidligere nationaløkonomisk System, det saakaldte Mercantilsystem, opstillede man den Grundsætning, at et Folk forøgede sin Rigdom, naar Pengeværdien af dets Vareudførsel overstegdets Indførsel, og dette kaldte man en gunstig H. Men siden man bedre har lært at opfatte Handelens Natur, taler man ikke mere om en gunstig og ugunstig H. i den Forstand, da man ved, at en Sammenligning af Indførsels- og Udførselslisterne ikke er tilstrækkelig til at bedømme, hvorvidt et Lands Rigdom er forøget, hvilket meget vel kan være Tilfældet, selv om Indførselsgjenstandene kun for en meget ringe Del eller slet ikke bestaa i Penge. Toldlisterne ere i denne Henseende vildledende; de indeholde i Regelen ikke Angivelse af de contante Penge, der ere omsatte, heller ikke af de toldfrie Gjenstande og gaa desuden ved Opførelsen af Værdierne i Regelen ud fra forskjellige Principer, saaledes at der ved Indførslen sædvanlig opføres Indkjøbsprisen uden Tillæg af Transportomkostninger og Gevinst, ved Udførslen sædvanlig Salgsprisen. **Handelsberettigelse.** Adgang til i Danmark at drive Handel staar som Regel aaben for enhver, der vinder Borgerskab eller Næringsbevis. Dertil udkræves efter Lov af 29 Dec. 1857, at den paagjældende er fuldmyndig, at hans Bo ikke er under Skiftebehandling som fallit, at han ikke er dømt paa Æren eller til offentligt Arbejde eller er under Tiltale for en Forbrydelse, der kan medføre saadant, samt at han har Indfødsret eller har haft fast Ophold i Danmark i 5 Aar. Enker og med dem i Klasse satte Kvinder saa vel som myndige, ugifte Kvinder have lige Adgang med Mændene til Næringsdrift, og Enken kan uden Næringsbevis fortsætte Mandens Næringsvej, indtil hun indgaar nyt Ægteskab. Borgerskab eller Næringsbevis meddeles enten paa Groshandel, paa Kjøbmandshandel eller paa Detailhandel. Spedition og Skibsrederi ere frie Næringer. Forhandling og Opkjøb af Landvæsensprodukter tillades enhver Kjøbstadbeboer og Landbeboer under visse nærmere Betingelser (Frdn. af 23 Apr. 1845, jvfr. Lov af 15 Apr. 1854). Groshandel, Kjøbmandshandel og Detailhandel efter Næringsbevis tilstedes ikke nærmere ved Kjøbstæderne end i en Afstand af 1½ Mil. Handelen paa China og Ostindien var tidligere et Monopol, men blev frigiven ved Plac. af 22 Marts 1844. Handelen paa Vestindien blev frigiven 1754. I Følge Plac. af 17 Nov. 1815, jvfr. Lov af 16 Apr. 1862, kunne fremmede europæiske Skibe handle paa St. Thomas og St. Jan mod en ringe Forøgelse i Toldafgifterne. Ved Frdn. af 6 Juni 1833, jvfr. Lov af 30 Juni 1850, ere forskjellige Indskrænkninger i Handelen paa St. Croix bortfaldne. Handelen paa Grønland føres endnu for Statens Regning, men Robbe- og Hvalfangsten i Havet ved Grønland er fri for danske Undersaatter. Ved Lov af 15 Apr. 1854 blev det tilladt saa vel indenlandske som fremmede Skibe at besejle og handle paa samtlige Handelssteder paa Island imod forinden at løse det saakaldte islandske Søpas, jvfr. Kundgjør. af 4 Dec. 1854. Handelen paa Færøerne blev ved Lov af 21 Marts 1855 frigiven for Indlændinge og Udlændinge under visse Betingelser. Udlændinge, som ikkun tage midlertidigt Ophold i Danmark, kunne under visse nærmere Betingelser faa Ret til at rejse om i Landet og afslutte Handeler; jvfr. Frdn. af 8 Juni 1839. I Norge var Handelsnæringsret tidligere i det hele taget bunden til Handelsborgerskab i Kjøbstad og kunde kun udøves inden denne. Men den senere Tids Lovgivning har mere og mere i saa Henseende udslettet Forskjellen mellem By og Land; i Kraft af Handelsbrev kan nu saa godt som al Handel ogsaa drives frit paa Landet. Ligeledes har den hævet den Eneret, som tidligere tilkom Mænd paa dette Omraade, og ligestillet de to Kjøn. **Handelsbøger.** Ved Frdn. af 1 Juni 1832 er det hos os paalagt de fleste Handlende (nemlig saa vel Grosserere som Interessenterne i Handelslavene, Kjøbmænd i Kjøbstæderne, Vexelerere, Boghandlere, Apothekere, Handelscommissionærer og andre, hvis Handel maa sættes over Høkernes), at være forsynede med en Journal og en Hovedbog, der begge skulle være autoriserede (i Kjøbstæderne af Magistraten) og stemplede til en Taxt af 8 Kr. Om disse Bestemmelser ogsaa skulde gjælde paa Landet, er ikke omhandlet i Lov af 29 Dec. 1857 og maa anses for tvivlsomt. Andre H. kunne paa Forlangende ogsaa autoriseres af Øvrigheden, og kun de Bøger, der ere indrettede overensstemmende med de anførte Forskrifter og ere ordentlig førte, nyde i Tilfælde af Søgsmaal en særegen Beviskraft. I Følge Lov om Concurs m. m. af 25 Marts 1872 skal end videre enhver, som efter Loven er at anse som Handlende, Skibsreder eller Fabrikant, være pligtig til en Gang hvert Aar at opgjøre en Status over sine Activer og Passiver, samt at indføre den i sin Hovedbog eller en til dette Øjemed indrettet Statusbog, der autoriseres uden Betaling, og til hvilken der ikke behøves stemplet Papir. Overtrædelse af Bestemmelsen om Førelsen af ordentlig indrettede Bøger straffes med Bøder, og Vedkommende tilpligtes under en daglig Mulkt at anskaffe sig dem. Opdages det under en Fallit, at Fallenten har gjort sig skyldig i grove Uordener ved Førelsen af sine Bøger eller Opgjørelsen af Status, straffes han med simpelt Fængsel fra 1 til 6 Maaneder; har han forfalsket disse eller denne, er Straffen som for Bedrageri. Efter Loven af 3 Juni 1874 skal i Norge enhver Handelsmand, Skibsreder, Fabrik- eller Bjergværksejer føre mindst

Dagbog, Cassabog og Hovedbog samt aarlig opgjøre sin Status. Forsømmelse heraf leder til, at han i Tilfælde af Concurs ikke kan erholde Accord, samt til Straf. **Handelsconsul**, s. **Consul**. **Handelsdomstole**. I de fleste Lande er der i de større Handelsstæder dannet særegne Domstole for Handelssager, bestaaende dels udelukkende af Handelsmænd (Frankrig), dels af en retslærd Formand og Handlende. En saadan Domstol haves ogsaa i den kjøbenhavnske Sø- og Handelsret, men derimod ikke i Norge eller i øvrigt i Danmark lige saa lidt som i Sverige. **Handelsflaade**. Saaledes kaldes i Modsætning til „Krigsflaade" de Skibe, der besørge Transporten af Handelsvarer og Rejsende. Kongeriget **Danmarks** H. bestod 31 Dec. 1884 af 3,128 Skibe med en Netto-Register-Tonnage af 272,501 Tons. Heri er ikke medregnet Baade paa 4 Tons og derunder. Derimod omfatte disse Tal samtlige Dampskibe, hvoraf der fandtes 274 med 90,710 Netto-Tons og 22,083 Hestes Kraft. Af samtlige Skibe vare 170 over 300 Tons, 987 over 50 indtil 300 Tons, 1,971 over 4 indtil 50 Tons, og desuden havdes der 11,000 Baade af og under 4 Tons. Kongeriget Danmarks H. udgjorde ved dette Aarhundredes Begyndelse 69,582 Tons; den aftog efterhaanden i en længere Aarrække og angives 1824 til 56,576 Tons; derpaa hævede den sig atter og naaede 1835 62,272 Tons. Fra Slutningen af Fyrretyverne begynder en stærk Forøgelse, og atter i Halvfjerdserne er Opsvinget meget stort, saaledes som følgende Talrække vil anskueliggjøre:

1845	1,734 Skibe med	76,731	Netto-Reg.-Tons
1850	2,018 — —	91,118	—
1855	2,522 — —	123,476	—
1860	2,770 — —	138,933	—
1865	2,776 — —	158,391	—
1870	2,735 — —	181,495	—
1875	3,076 — —	244,100	—
1880	3,082 — —	249,465	—
1884	3,128 — —	272,501	—

I de sidste 25 Aar er H.s Størrelse saaledes bleven omtrent fordoblet; det er dog navnlig Skibenes Størrelse og ikke deres Antal, som har bevirket denne Forøgelse. Medens saaledes 1860 Gjennemsnitsstørrelsen for hver enkelt Skib var omtrent 50 Tons, viser den sig 1884 at være over 87 Tons. I en anden væsentlig Henseende er ogsaa H. undergaaet betydelig Forandring, idet Dampskibe mere og mere have afløst Sejlskibe. Dette fremgaar af følgende Liste, hvorefter Danmark havde i

1850	16 Dpsk. af	1,870 Tons og		921	Hstkr.
1855	25 — -	2,008	— —	1,668	—
1860	48 — -	4,164	— —	2,688	—
1865	51 — -	4,742	— —	2,930	—
1870	87 — -	11,979	— —	4,981	—
1875	167 — -	39,869	— —	11,324	—
1880	201 — -	51,957	— —	13,843	—
1884	274 — -	90,710	— —	22,083	—

Det ses heraf, at medens Dampskibenes Tonstal fra 1870 til 1884 næsten er forøget med 79,000 Tons eller henimod 660 pCt., er Sejlskibenes i samme Tidsrum kun forøget med lidt over 7 pCt., og fra 1880—84, hvor Forøgelsen i Dampskibenes Tonstal er henved 40,000, er Sejlskibenes endog aftaget med henved 17,000. Derhos maa det fremhæves, at Dampskibene paa Grund af deres Hurtighed kunne udføre langt flere Rejser, saa at deres Nyttevirkning almindelig kan anslaas til 3 Gange saa meget som Sejlskibenes. I Virkeligheden bliver derfor de senere Aars Forøgelse af H. langt større, end Tallene vise. **Norges** H. talte ved Udgangen af 1884 i alt 7,397 Sejlfartøjer (over 4 Register-Tons) med en samlet Drægtighed af 1,478,000 Reg.-Tons og 55,300 Mands Besætning, samt 487 Dampskibe, drægt. 106,000 Reg.-Tons med en Besætning af 5,700 Mand. Af denne Flaade var omtrent ⅓ hjemmehørende i Landdistricterne og ⅔ i Byerne, navnlig i Arendal, Christiania, Stavanger, Bergen, Drammen, Tønsberg og Kragerø. Det er navnlig i Aarene 1860—78, den norske H. er gaaet stærkt fremad; den tiltog i denne Periode fra c. 550,000 til c. 1,525,000 Reg.-Tons. Senere har Sejlflaaden staaet stille, og det er kun Dampflaaden, der er bleven forøget. Nedenstaaende Tabel viser Drægtigheden af de vigtigste Landes samlede H. (over 50 Tons) i Jan. 1885. Tallene angive Tusender af Register-Tons:

	Dampsk.	Sejlsk.	Tils.	Beregnet effectiv Tonnage.
Storbritannien og Irland	4,385	3,227	7,612	16,381
Forenede Stater i Nordamerika c.	600	1,920	2,520	3,720
Frankrig	565	417	982	2,111
Tyskland	411	844	1,255	2,077
Norge	101	1,401	1,502	1,704
Italien	136	778	914	1,186
Spanien	213	244	457	883
Sverige	105	381	486	696
Holland	116	198	314	545
Eur. Rusland	77	240	317	471
Østerrig	83	214	297	463
Danmark, Island og Færøerne	90	154	244	422

Den sidste Rubrik er fremkommen ved Beregning, idet 1 Damskibston anses lig 3 Sejlskibstons. Som det ses indtager Norge den tredje Plads, hvor der alene spørges om den nominelle Drægtighed, medens det rykker ned til det femte Land i Rækken, naar der tages Hensyn til Flaadernes effective Tonnage. Verdens samlede Tonnage kan for ovennævnte Tidspunkt anslaas til 20,₃₈ Mill. nom. Tons. Heraf er 7,₈₀ Mill. Dampfartøjer og 12,₅₈ Mill. Sejlfartøjer, saa at den hele effective Drægtighed andrager c. 35,₄ Mill. Tons. **Handelsfrihed**, s. **Frihandelssystemet**. **Handelsinteressentskab**, Forening af to eller flere Personer for at drive Handelsforretninger. Ved **anonyme** Interessentskaber forstaar man saadanne, hvor der ved Sammenskud tilvejebringes Midler, hvormed der virkes, saaledes at kun disse Midler hæfte for Selskabets Forpligtelser, hvorimod de enkelte Medlemmer med deres Person eller øvrige Formue ere fritagne for enhver Forpligtelse. **Ansvarligt** er derimod Interessentskabet, naar Medlemmerne personlig indestaa for dets Forpligtelser. Anonyme Interessentskaber fremtræde i Regelen som Aktieselskaber (s. **Aktie**), ved hvilke ofte store Foretagender, der vilde have oversteget en enkelt Mands Kræfter, ere blevne udførte. **Handels-**

kammer, Forening af Kjøbmænd paa en større Plads, hvis Formaal er at raadslaa om de forskjellige Gjenstande, der kunne tjene til at fremme Handelen. De bestaa i England, Frankrig, Tydskland, Belgien, Italien og flere andre Stater, og fra den danske Handelsstands Side har der i de senere Aar været arbejdet for et H.s Oprettelse i Kjøbenhavn, da den ved Anordn. af 23 Apr. 1817 stiftede „Grosserersocietetets Comité", som skal „iagttage de Pligter, der paaligge hele Societetet, samt afgive de Betænkninger, Erklæringer og Responsa, som Collegierne, Øvrighederne eller Domstolene maatte forlange i dem vedkommende Retssager", ikke mere synes tidssvarende. **Handelskriser** ere først optraadte, siden Verdenshandelen udvidedes ved transatlantiske Koloniers Anlæggelse, og ere siden komne igjen i næsten regelmæssige Perioder. Den første H., som Historien kjender, viste sig i Holland, da der 1634—38 opstod et Libhaveri for Tulipaner, som udartede til Mani. Forretninger afsluttedes om Leveringen af Tulipansvibler, og Tusender af Gylden betaltes for Tulipaner, som hverken Kjøberen eller Sælgeren havde set; Folk realiserede deres Ejendomme til Spotpriser for at kjøbe Tulipaner; i en eneste By omsattes der i Løbet af et Par Aar for over 10 Mill. Gylden. Men 1637 indtraf et pludseligt Omsving. Tilliden forsvandt, Contracter bleve brudte, og Udpantninger skete i enhver hollandsk By. Mange Aar gik hen, inden Landet rejste sig efter dette Slag. Endnu stærkere i sin Optræden og langt alvorligere i sine Følger var den Finanskrisis, der udbrød i Frankrig 1715—20 som en Følge af John Laws Operationer. Landets Finanser vare forstyrrede ved Ludvig XIV.s Krige og Ødselhed, og under det paafølgende Regentskab blev Law derfor modtaget med aabne Arme, da han ved sine Finansoperationer lovede at hæve Ondet. Han stiftede først en Privatbank, hvorved han foresatte sig at forøge Pengecirculationen, at standse Aager, at besørge Monttransporten imellem Paris og Provinserne og give Udlændinge Lejlighed til med Sikkerhed at anbringe deres Penge. Han oprettede derfor et stort Handelscompagni, som skulde tilrive sig hele Forbindbindelsen med de oversøiske Lande, Louisiana, Canada, Indien, China, Afrika osv., og for at give disse Foretagender Opsving indførte han Børsspillet, hvorved Aktierne dreves op til en urimelig Pris. Han overtog ogsaa Forpagtningen af Statsindtægterne, fik Møntregalet overdraget til sit Selskab for 9 Aar og holdt alt dette i Gang ved en tiltagende Udstedelse af Aktier og Banknoter. Men pludselig vaktes Publikum, forfærdet over den store Mængde Papirsværdier, og Faldet begyndte. Selskabets og Bankens Activer vare kun ringe imod de paatagne Forpligtelser i Form af Aktier og Noter, og Tabet faldt paa disses Ihændehavere. Samtidig med Laws Operationer i Frankrig indtraadte der en lignende Speculationsperiode i England, den saakaldte Sydhavssvindel. Et Selskab var blevet oprettet til at drive Handel paa Sydhavet; dets Aktier bleve Gjenstand for Speculation, og Exemplet blev fulgt af andre Selskaber, saa at Landet oversvømmedes af Aktier, der vel en kort Tid bragte enkelte Gevinst, men siden, da det viste sig, hvor slet disse Foretagender vare baserede, desto flere Tab. I Hamborg opstod den første H. 1763, fremkaldt ved den ved Syvaarskrigen skete Udvidelse af Speculationen, hvortil kom Vexeltransactioner, der udartede til Vexelrytteri. Mange Huse standsede, og Tabet var stort. Speculationen greb 1799 igjen om sig; Varepriserne og Discontoen naaede en uhørt Højde. Men Tilførslen af Varer viste sig at være for stor, Afsætningen standsede, og Handelshusene begyndte at falde. I det hele var der sket Fallitter for en Sum af 36 Mill. Mk. Bco. I England havde man 1815 en Krisis som en Eftervirkning af de Ofre, Krigen havde krævet. Det engelske Marked var blevet overfyldt med Industrifrembringelser, som ikke fandt den forventede Afsætning paa Fastlandet, og store Arbejdsstandsninger bleve Følgen. De forenede nordamerikanske Fristater have indtil den nyeste Tid haft deres største Kriser 1814, 1837 og 1839. — Men den mærkeligste af alle hidtil kjendte Kriser er dog den i Slutn. af 1857. Den begyndte i Nordamerika og fandt der et vidtstrakt Terrain i de mangfoldige Foretagender med Jærnbane- og Kanalanlæg, Jordopdyrkning osv., som vare satte i Gang, uden at de dertil nødvendige Capitaler kunde siges at være til Stede. Derfra forplantede den sig til England, hvor der navnlig i Glasgow, Liverpool og London faldt store Huse og flere Banker maatte standse. Frankrig forblev temmelig uberørt af disse Bevægelser, men i Tydskland skete talrige Standsninger, og navnlig frembød Tilstanden i Hamborg et højst sørgeligt Syne, saa meget mere som man paa Grund af de foregaaende Aars usædvanlig heldige Operationer havde haft en overdreven Tro paa Pladsens commercielle Magt. Den Skræk, som da greb hele Hamborgs Børs, overgik vistnok alle andre Steders og var i sin Yderlighed et Tegn paa den store Usoliditet, der fandtes i Handelen. Sverige og Norge ramtes ogsaa haardt, og i de sidste Dage af Nov. kom Krisen til Kjøbenhavn. Det var første Gang, at en større Krisis her var bleven følt, og den fremkaldte en naturlig Bevægelse blandt alle. Ulykken lod sig ikke standse, da de sidste Aars overspændte Forretninger havde bragt en stor Del Usundhed ind i alle Handelsforhold, og mange Huse fallerede. En saa omfattende Krisis maa betragtes i Sammenhæng med den foregaaende Tids Historie. Man har i England villet søge Aarsagen i en Mangel ved Lovgivningen for Bankerne, i Tydskland i den tiltagende Guldproduktion, men en saadan enkelt Factor er ikke tilstrækkelig til at forklare Sagen. 1848 begyndte de store Opdagelser af Guld i Californien, og s. A. udbrød Revolutionerne i Europa. I de forenede nordamerikanske Stater vakte hine derimod en feberagtig Foretagelseslyst; ogsaa Forbindelsen med Europa tiltog, og Englands Handel med Fristaterne steg i de første tre Aar over 100 pCt.; i Europa vare derimod Handel og Industri blevne lammede ved de politiske Uroligheder, og mange Capitaler bleve anlagte i amerikanske Papirer. Na-

poleon III.s Statscoup 2 Dec. 1851 gjenoprettede ikke strax Tilliden, men dog begyndte der i Frankrig en ejendommelig Virksomhed med Fonds og Aktier, der understøttedes af det Pariser Crédit mobilier-Selskab (s. d. A.). Vestmagternes Krig med Rusland bragte vel nogen Forstyrrelse, men man trøstede sig med, at det var lykkedes, hvad man kaldte at localisere Krigen; under denne optog Frankrig og Østerrig de saakaldte Nationallaan, der tilsyneladende skaffedes til Veje ved disponible Capitaler, men i Virkeligheden toges fra de Midler, der af Landmanden, Arbejdsmanden og smaa Capitalister anvendtes til Agerdyrkning og industriel Drift. Endnu medens Krigen varede, begyndte man i Tyskland at oprette Creditanstalter efter samme Mønster som Crédit mobilier i Paris, hvorved der kun gaves nye Midler til Børsspil, og næppe var Freden sluttet, førend alle med vild Hast kastede sig over de fornyede Speculationer efter en langt større Maalestok end hidtil. Den forøgede Guldproduktion har ikke haft en umiddelbar Indvirkning paa Krisens Opstaaen i Europa; naar man har villet forklare Stigningen i Priserne ved Forøgelsen af Guldet, er der ikke taget tilstrækkelig Hensyn til, at der ved det større Ovantum Guld opstod en større Efterspørgsel. Desuden spiller Sølv og Guld ikke nogen stor Rolle i en gros-Handelen; de Summer, der repræsenteres ved Vexler, som bestandig fornys, overstige efter en moderat Beregning Værdien af alle tilstedeværende ædle Metaller. Crediten har i forskjellige Former indtaget den Plads, som tidligere Metalpengene besad, og i den udstrakte Vexelhandel og Handel med offentlige og private Obligationer og Aktier indtage Metallerne kun en underordnet Plads. Naar man vil gaa nærmere ind paa Krisens Udvikling, maa man undersøge, hvordan den indre Tilstand var paa de vigtigste Handelspladser; det er denne Tilstand, der i Forening med de ovenfor nævnte ydre Begivenheder (Oprettelsen af Creditinstituter, der kun fremmede Speculationen, Krig, Misvæxt i enkelte Lande og til Dels den forøgede Guldmængde) vil forklare Muligheden af, at den paa en enkelt Plads opstaaede Mistillid saaledes kunde forplante sig til alle Lande. Men Menneskene ere almindelig mere tilbøjelige til at skyde Skylden paa de ydre Forhold, der dog kun have en secundær Betydning, i Stedet for at undersøge de moralske Aarsager, Kortsynethed og overdreven Jagen efter Gevinst. **Handelsmarine**, s. ovenf. **Handelsskade**. **Handelsplads**, efter almindelig Sprogbrug en By, i hvilken Handelen er en Hovednæringskilde. I det danske Lovsprog har Ordet undertiden en særegen Betydning, idet det bruges om nogle Byer, der fra at have været almindelige Landsbyer efterhaanden have udviklet sig saaledes, at de med Hensyn til deres Næringsforhold i det hele ere at stille lige med Kjøbstæder, men uden dog at have opnaaet fuldstændige Kjøbstadsrettigheder, saaledes at de navnlig hvad angaar den Jurisdiction, de ere undergivne, og i det væsentlige ogsaa med Hensyn til Communalvæsenet betragtes som Landdistricter. H. i denne Betydning ere følgende Byer: Frederiksberg, Frederiksværk, Silkeborg, Løgstør, Nørresundby og Marstal. **Handelsplanter**, Væxter, der dyrkes, ikke fordi de tjene til Næring for Mennesker og Dyr, men for at tilfredsstille forskjellige andre Fornødenheder; dertil høre alle de, der benyttes til Fabrikation af Olje, Farvestoffer, Vævestoffer, Lægemidler, Krydderier osv. **Handelspolitik** er Betegnelsen for de Grundsætninger, som en Regering følger i Handelsanliggender saa vel i det indre, som mod Udlandet. **Handelsret**, s. Ret. **Handelsskole**, s. ovenf. **Handelsakademier**. **Handelstractat**, Overenskomst, hvorved forskjellige Stater gjensidig regulere deres Handels- og Skibsfartsforhold. H. angaar Rettigheder og Pligter ved Indførsel og Udførsel, Toldafgifter, den ene Stats Kjøbmænds Rettigheder inden for en anden Stats Omraade, Consulatsvæsen, Neutralitetsret, Undersøgelsesret osv., hvorved enhver Stat søger at tilvende sine Undersaatter samme Behandling som de mest begunstigede Nationers. **Handelsusance** [ysängse], det, der gjælder for Skik og Brug mellem Kjøbmænd. H. kan være lige saa bindende som den strenge Lov, navnlig naar Kjøbmændene paa et Sted i længere Tid have fulgt en der opstaaet Handelscoutume. Ofte er H. imidlertid ikke fast vedtaget og tillader afvigende Fortolkninger. **Handelsvidenskab**, Indbegrebet af Kjøbmandens hele Viden, omfatter Læren om Penge, Renter, Credit, Vexler, Anvisninger, Statspapirer, Assurancer, Banker, Handelsret, Varekundskab, Bogføring, Correspondance, Handelsgeographi, Handelshistorie m. m.

Händicap, (eng. egtl. „Haanden i Huen“, Navnet paa et irsk Hasardspil), er et Hestevæddeløb, til hvilket den Vægt, Hestene skulle bære, for at alle kunne faa lige stor Udsigt til at vinde, inden en vis Tid bestemmes af en dertil udset Person, Handicapperen.

Handschär ell. Khandschar, tyrk., bet. Dolk.

Handsker forfærdiges af Skind, præpareret paa forskjellig Maade (Glacé-, Vaske-, Pelshandsker), end videre af Tricot af Silke, Bomuld og Uld; de groveste Uldhandsker kaldes ofte Vanter. Man gjør Forskjel paa Fingerhandsker med et Hylster for hver Finger, Halvhandsker eller Tehandsker, hvor Fingrene ere frie med Undtagelse af den halve Tommelfinger, Bælgvanter, hvor de fire Fingre have et fælles Hylster, og Totommevanter, d. e. Bælgvanter med to Tommelfingerhylstre, for at man kan slide Vanterne lige stærkt paa begge Sider.

Händsworth, Fabrikstække i Stafford-Shire i England, tæt n. v. for Birmingham, med 23,000 J. og betydelige Kul- og Jærnværker.

Hane. Saa vel Stophaner, der anbringes, hvor som helst man vil kunne lukke et Rør, som Taphaner ved Udløbsaabninger udføres i utallige Former, af hvilke den almindeligste ved smaa og middelstore H., især af Bronze, er en paa tværs gjennemboret, i et Hylster indsleben, lidt tilspidset „Nøgle“, der egentlig burde være saa meget større end Rørets indvendige Maal, at Gjennemboringen kunde svare hertil. Imidlertid bruges ogsaa Struehaner (af Tin), hvor en Prop skrues ned ved Enden af en Udløbstud; Ventilhaner, der lukkes ved et kegleformet Ventil; Skydehaner, hvor en Plade skydes frem

for Enden af et Udløbsrør, foruden en Mængde Former, der bero paa Benyttelsen af det vulkaniserede Kautschuk.

Haneberg, Dan., Biskop i Speier, f. 1816 i Tanne ved Kempten, studerede navnlig de semitiske Sprog, blev 1839 Præst og 1844 Prof. i München, hvor han især holdt Forelæsninger over det gamle Test. 1854 blev han Abbed for Benedictinerklosteret St. Bonifacius i München og det dermed forbundne Kloster Andechs, hvor han oprettede en Opdragelsesanstalt for fattige Drenge. Tillige tog han sig med Iver af Missionen i Nordafrika og Palæstina. 1864 afslog han den ham tilbudte Bispestol i Trier. I Striden om Pavens Ufejlbarhed stod han først paa sin Ven Döllingers Side; men siden underkastede han sig Conciliets Beslutning og modtog 1872 Valget til Biskop i Speier, hvor han derefter virkede i afgjort ultramontan Aand indtil sin Død 31 Maj 1876. H. var en af den nyere Tids lærdeste katholske Theologer i Tyskland og har udgivet en Række videnskabelige Arbejder, især i den bibelske Indledning og Archæologi, der have vundet Anerkjendelse ogsaa hos protestantiske Theologer.

Hanebjælke, vandret Bjælke i et Tag, der omtrent i dettes halve Højde afstiver de to til samme Fag hørende Spær mod hinanden.

Hanefod, et Stykke Tov, som er befæstet til Midten af et andet Stykke Tov, hvis Ender ere fæstede til det Sted, hvori der skal hales. En H. kan have to eller flere Grene, efter som Trækket skal fordeles paa en større Flade i Stedet for at virke paa et enkelt Punkt. Alle Buglinerne paa et Sejl og enkelte Gaardinger befæstes saaledes ved H. til dette.

Hanekam (Celosia), urteagtige Planter af Amarantfamilien, oprette, glatte, med afvexlende Blade og mange smaa, tvekjønnede Blomster i Ax. Deres Hjem er det tropiske Afrika, Asien og Amerika. C. cristata dyrkes under mangfoldige Form- og Farvevarieteter i Haverne. H. bruges ogsaa som Navn for de almindelige Kodriver-Arter.

Hanetrin, den Fejl hos Hesten, at den løfter det ene eller begge Bagben højt i Vejret med en ejendommelig snappende Bevægelse, beror oftest paa en Stramning af Laarbenssenen.

Hanfstängl, Franz, en af Tysklands bedste Lithographer, f. 1804 i Bayernrain i det bayerske Højland, d. 1877 i München, kom 1816 til denne Stad, hvor han uddannede sig under Senefelder, samtidig med at han gik paa Akademiet 1818—25. H. er især bekjendt ved sit store lithographiske Værk efter Dresdenergalleriets vigtigste Billeder. Senere optraadte han som Photograph, navnlig med store Photographier dels efter Malerier, dels efter særegne, til Øjemedet tegnede Cartoner efter de berømteste Malerier, navnlig fra Dresdener Galleriet. Hans Brødre, **Max** og **Hans H.**, vare ogsaa Lithographer.

Hangtschen, Stad i China ved Floden Thsianthangs Udløb i Hangtschenbugten, skal have c. ½ Mill. I., der drive en særdeles omfattende Industri, navnlig Silkevæveri. H. er det af Marco Polo omtalte Kinzai ell. Kingsai.

Hangö-Udd, en Landtunge i den sydvestlige Del af Finland, mellem den finske Bugt og Ålandshavet. Paa en Klippe ved Oddens Spids ligger Fæstningen Gustafsværn.

Hanherrederne, 2 Herreder i Nørrejylland, mellem Limfjorden (Agger Sund og Løgstør Bredning) og Vesterhavet. Heraf hører Øster Hanherred (5 □ M. med 8,370 I.) til Hjørring Amt, Vester Hanherred (5⅞ □ M. med 7,932 I. (1880)) til Thisted Amt. Strækningen langs Vesterhavet er for en stor Del dækket af Klitter, der have sig til en ikke ringe Højde. Syd for disse er temmelig betydelige Kær-, Mose- og Hedestrækninger, hvoraf dog efterhaanden meget opdyrkes. Imod Vest strækker Halvøen Han Næs sig ud i Limfjorden mellem Han- eller Bygholms Vejle og Vesløs Vejle, og i Øst er Halvøen Øland, der tidligere var en Ø.

Hanjang, betydelig Handelsstad i China, Prov. Hupe, ved Jangtsekiangs venstre Bred, hvor den optager Floden Hankiang. 200,000 I.

Hănka, Wenc., czechisk Sprogforsker og Forfatter, Søn af en Landmand, f. 10 Juni 1791, kom 16 Aar gl. til Gymnasiet i Königgrätz, studerede derpaa Theologi i Prag og Jura i Wien, men greben af Dobrowskys sproglige Virksomhed hengav han sig under dennes Ledelse til Studiet af slavisk Literatur, Sprog og Historie. Hans 1815 udkomne »Písně« (Sange) gjorde megen Lykke; derefter fulgte bøhmiske Oversættelser af serbiske Folkesange. Skriftet »Pravopis český« (bøhm. Retskrivning) 1817 delte de bøhmiske Slavister i to Lejre, men Dobrowskys og H.s Principer bleve de sejrende. 1818 blev H. Bibliothekar ved Prags nye Nationalmuseum og udgav derefter en Mængde til Philologi og Literaturhistorie henhørende betydningsfulde Arbejder, bl. a. en czechisk Sproglære, en tysk-bøhmisk Ordbog og navnlig ældre Literaturmindesmærker. Fra 1848 virkede han som Universitetslærer i Prag til sin Død 12 Jan. 1861. H. var ogsaa Palæograph og Numismatiker.

Hanke, Henriette, født Arndt, tysk Forfatterinde, f. 1785 i Jauer i Schlesien, ægtede 1805 Præsten H. i Dyhernfurt ved Breslau, men vendte, da hun 1814 var bleven Enke, tilbage til sin Fødeby, hvor hun døde 1862. Igjennem næsten 40 Aar havde hun leveret en uafbrudt Række af Skildringer af Familielivet, dels i Romaner, dels i mindre Fortællinger, som i sin Tid fandt megen Udbredelse. Hendes „Sämtliche Schriften" (1841—57) udgjøre 126 Bd.

Hankel, Wilh. Gottl., tysk Physiker, f. 17 Maj 1814, blev 1840 Privatdocent i Physik og Chemi i Halle, 1847 overordentlig Professor smstds. og 1849 Professor i Physik i Leipzig. Hans videnskabelige Arbejder omhandle navnlig Elektriciteten, hvor han bl. a. har fremsat en ny Theori, der danner Grundlaget for den nu almindelig antagne. Han har angivet Methoder og construeret Instrumenter til Bestemmelse af den atmosphæriske Elektricitet. Hans Arbejder findes i særlige Værker („Elektrische Untersuchungen", 1856—83) og i Poggendorffs Annaler. — Hans Søn, **Hermann H.**, f. 14 Febr. 1839 i Halle, studerede i Leipzig og i Göttingen, hvor han vandt en akademisk Pris for en Afhandling om Vædskers Bevægelse, blev 1867

Professor i Mathematik i Erlangen og 1872 i Tübingen. D. 29 Sept. 1878 af et Slagtilfælde paa en Reise i Schwarzwald. Han har skrevet „Vorlesungen über die complexen Zahlen und ihre Functionen" (I, 1867); efter hans Død udgaves et fortrinligt Arbejde af ham, „Zur Geschichte der Mathematik in Alterthum und Mittelalter" (1874), og 1875 „Die Elemente der projectivischen Geometrie in synthetischer Behandlung".

Hankov ell. **Hankhen**, Stad i den chinesiske Prov. Hupe, ved Floden Jangtsekiang, hvor den fra venstre Side optager den store Flod Hankiang, 120 M. fra dens Udløb i det østchinesiske Hav, skal have 600,000 J. og udgjør tillige med de store Stæder Wutschang paa højre og Hanjang paa venstre Side af Jangtsekiang Midtpunktet for Chinas overordentlig betydelige Indenrigshandel. Store Søskibe kunne besejle Floden lige til H., hvis Havn hører til de for Skibsfarten aabnede, saakaldte Tractathavne.

Hankø, Søbad i Norge, liggende i Smaalenenes Amt paa Østsiden af Christianiafjorden mellem Moss og Frederikstad, har i de senere Aar været meget besøgt.

Hanley [hännli], Stad i Stafford-Shire i England, i Potterydistrictet, 3 M. n. for Stafford, med 48,000 J. (1881). Storartet Fabrikation af Fajence og andre Lervarer.

Hanna eller **Anna**, græsk og latinsk Gjengivelse af det hos Hebræere og Phønikere almindelige Kvindenavn Khannah, d. e. Naade. Bekjendte bibelske Kvinder af dette Navn ere: 1) Præsten Elkanas Hustru, Propheten Samuels Moder (I Kg. I—II); 2) Prophetinden H. ell. A., Phanuels Datter, der tog Jesusbarnet paa sine Arme ved hans Fremstilling i Templet (Luc. II, 36 ff.).

Hannes Finnsson, som Forf. sædv. H. **Finsen** ell. lat. Johannes Finnæus, Søn af den senere Biskop over Skalholt Stift Finn Jonsson (s. d. A.), f. 8 Maj 1739 paa Gaarden Reykholt i det sydlige Island. Med faa Afbrydelser opholdt han sig i Kjøbenhavn fra 1755 til 1777, i hvilken Tid han foruden sit Embedsfag Theologi med megen Iver kastede sig over Studiet af gammel nordisk Literatur, ligesom han ogsaa viste stor Interesse for Almenoplysning og hvad der kunde tjene hans Fødeøs Vel. Paa en i Forening med Kofod-Ancher foretagen videnskabelig Rejse til Stockholm 1772 gjennemgik han de derværende Haandskrifter af ældre norsk-islandsk Literatur og paaviste for første Gang de bevarede Rester af »Heidarvíga saga«. Som Secretær ved den arnamagnæanske Kommission arbejdede han paa at gjøre de herværende Skatte af gammel islandsk Literatur bekjendte. 1777 udnævntes han til sin Faders Medhjælper og Efterfølger i Bispeembedet, som han fuldt ud overtog 1785. Dr. theol. 1790. D. 4 Aug. 1796. Han var en frugtbar Forfatter, af hvem talrige Skrifter paa Islandsk, Latin og Dansk foreligge. Særlig maa fremhæves flere historiske Afhandlinger i det islandske Literaturselskabs Skrifter (blandt hvilke: „Om Folketallets Aftagelse ved Uaar og Hunger i Island", isl.), Almueskriftet »Qvöldvökurnar« (Vinteraftnerne), Udgaver af flere islandske Sagaer med latinsk Oversættelse og Anmærkninger, Afhandlinger om Islands Forhold i ældre og yngre Tid m. m.

Hannibal, en af Oldtidens berømteste Feltherrer[1], Søn af Carthaginienseren Hamilkar Barkas, f. 247 f. Chr. Som niaarig Dreng lod hans Fader ham sværge Romerne evigt Fjendskab, hvorpaa han tog ham med til Spanien. Efter nogle blev han fra den Tid i Spanien, hvor han lærte Krigskunsten under sin Faders og sin Svoger Hasdrubals Vejledning; efter andre vendte han tilbage til Afrika og kom først 224 paa ny til Spanien, hvor han efter Hasdrubals Død 221 af Soldaterne blev udraabt til Overfeltherre. H. undertvang det østlige Spanien lige til Ebro, hvorpaa han for at udfordre Romerne angreb og indtog det med disse i Forbund staaende Sagunt. Romerne fordrede H.s Udlevering; da den blev nægtet, udbrød den 2den puniske Krig. Med en Hær paa c. 60,000 Md. og 37 Elefanter drog H. 218 over Pyrenæerne og gjennem det sydlige Gallien, hvorpaa han i 15 Dage steg over Alperne gjennem Lille-St. Bernhards-Passet. Med sin allerede stærkt sammensmeltede Hær slog han Romerne ved Floderne Ticinus og Trebia, hvorpaa hele det af Romerne nylig undertvungne Gallia Cisalpina sluttede sig til ham, saa at han 217 med en meget stærkere Hær kunde bryde ind i Etrurien og sejre over Romerne ved Trasimenersøen; der kom derpaa en kort Standsning i hans Sejersløb, da den romerske Dictator Q. Fabius Maximus Cunctator planmæssig undgik Hovedslag. 216 vandt han sin mest glimrende Sejer ved Cannæ, men undlod dog at angribe Byen Rom, da han først vilde drage alle Romernes Forbundsfæller over paa sin Side. Vel sluttede efter Slaget ved Cannæ de italienske Folkeslag af den sabelliske Stamme sig til ham, men Latinerne vedblev at være tro mod Romerne, og Senatet i Carthago begik den store Fejl ikke at sende tilstrækkelige Forstærkninger til H., hvorfor Krigslykken i Italien 216—7 mere og mere begyndte at vende sig til Romerne, der bleve anførte af tapre og dygtige Feltherrer som Q. Fabius Maximus Cunctator og M. Claudius Marcellus. H. kaldte derfor sin Broder Hasdrubal og hans Hær til sig fra Spanien, hvor Romerne havde faaet Overmagten og erobret Ny-Carthago, men inden Foreningen blev Hasdrubal fuldstændig overvunden og dræbt af Romerne ved Floden Metaurus i Umbrien 207. Nu trak H. sig tilbage til Bruttium (det nuværende Calabrien), hvor han i 4 Aar med beundringsværdig Udholdenhed forsvarede sig mod Romerne, idet han ventede paa Forstærkninger, der kunde sætte ham i Stand til atter at gaa angrebsvis til Værks. Da disse ikke kom, men Romerne derimod satte over til Afrika, blev H. 203 kaldt tilbage for at forsvare sit Fødeland. Her var han imidlertid uheldig og blev 202 overvunden ved Zama af den unge P. Cornelius Scipio (Africanus d. ældre), hvorpaa H. anvendte al sin Indflydelse paa at faa sine Landsmænd til at gaa ind paa Romernes haarde Fredsvilkaar, da han indsaa, at Carthagos Modstandskraft var brudt. Ogsaa efter Freden virkede H. til sit Fædrelands Vel ved at gjøre Ende

paa de skandaløse Underslæb i Finansstyrelsen, men Aristokraterne, som tidligere havde beriget sig herved, anklagede ham hemmelig i Rom for at ville fremkalde en ny Krig, og da Romerne 195 sendte et Gesandtskab for at fordre hans Udlevering, maatte H. flygte til den syriske Konge Antiochos d. store, hvem han tilskyndede til Krig mod Rom. Krigen udbrød vel, men Antiochos fulgte ikke H.s Raad om at føre Krigen over til Italien, hvoraf Følgen blev, at Antiochos 190 blev overvunden ved Magnesia og i Fredsvilkaarene maatte forpligte sig til at udlevere H. Denne flygtede nu til Kong Prusias af Bithynien, men da Romerne ogsaa af denne forbrede H.s Udlevering, dræbte han sig 183 ved Gift for ikke at falde i Romernes Hænder. H. udmærkede sig ikke blot ved sit Feltherretalent, men ogsaa ved Tapperhed, Aandsnærværelse og det beundringsværdige Herredømme, som han havde over sin af Lejetropper bestaaende Hær. Naar Romerne fremstille ham som et Uhyre af Grusomhed og Troløshed (»dirus Hannibal«), maa man huske paa, at Nationalhadet har farvet deres Beretninger. — En anden H., carthaginiensisk Feltherre i den første puniske Krig, forsvarede 262 f. Chr. i 8 Maaneder tappert Agrigent mod Romerne, men maatte endelig rømme Byen. 260 blev han overvunden af den romerske Consul Duilius i Søslaget ved Mylæ, og da han ogsaa 258 kæmpede uheldig mod Romerne paa Sardinien, blev han korsfæstet af sine egne Soldater. — En tredje H. undsatte 250 f. Chr. de af Romerne i Lilybæum belejrede Carthaginiensere, men da Lejetropperne efter den første puniske Krigs Slutning havde gjort Oprør, og H. tillige med Hamilkar Barkas havde faaet Overanførselen mod dem, blev han fangen og korsfæstet af Oprørerne.

Hännibal ad pörtas, lat., egtl. „Hannibal staar for Portene (af Rom)", der er overhængende Fare til Stede.

Hanno, en carthaginiensisk Suffet, rimeligvis omtr. 500 f. Chr., anlagde paa en Rejse langs med Afrikas Vestkyst 6 Kolonier; efter sin Tilbagekomst ophængte han i Kronos's Tempel en Tavle, der indeholdt en Beretning om disse Foretagender. En græsk Oversættelse af denne Beretning blev under Navnet „Periplus" (Omsejling) første Gang 1534 udgivet af Gelenius sammen med Arrian, siden af Kluge 1829 og Hirscher 1832; den findes ogsaa i 1ste Bind af »Geographi Græci minores«, udgivet af Hudson og Gail. — **H. d. store**, en Fjende af Hamilkar, Hasdrubal og Hannibal, stod i Spidsen for det aristokratiske Parti, der i den 2den puniske Krig raadede til Fred med Romerne; efter Slaget ved Zama forestod han det Gesandtskab, der blev sendt for at underhandle med Romerne om Fredslutningen. — H., en Brodersøn af Hannibal, blev 214 og 212 slaaet af Romerne.

Hanno eller **Anno II, den hellige**, Ærkebiskop i Köln fra 1056, født Greve af Sonnenburg i Schwaben (efter andre Beretninger af ringe Byrd), var en lærd Mand, der forenede grænseløs Ærgjerrighed og Hensynsløshed i Valget af Midler til at fremme sine Planer med levende Fædrelandskjærlighed, varm kirkelig Interesse og asketisk munkeagtig Strænghed i sit personlige Liv. Efter at have været Kejser Henrik III.s Kansler kunde han ikke finde sig i at være berøvet al politisk Indflydelse under Kejserinde Agnes's Formynderregering og sammensvor sig derfor med nogle andre misfornøjede Stormænd om at bortføre den unge Henrik IV fra Moderen, hvilket ogsaa lykkedes 1062 (s. Henrik IV); men allerede 1063 maatte han dele den Magt, han saaledes havde tilranet sig, med Ærkebiskop Adalbert af Bremen, der som Kejserens Formynder blev den egentlige Hersker i Tyskland, medens H. varetog Tysklands Interesser i Italien, hvor han i Striden mellem Paverne Honorius II og Alexander II tog Parti for den sidste og 1064 sammenkaldte et almindeligt Concilium i Mantua, der satte Honorius II i Ban; den hildebrandske Pave, som saaledes havde H. at takke for sin Magt, behandlede ham faa Aar efter med det mest hensynsløse Overmod. I Tyskland stod H. 1066 i Spidsen for de oprørske Fyrster, som i Tribur tvang Henrik IV til at forvise Adalbert fra Hoffet; men det varede ikke længe, inden Henrik atter frigjorde sig fra H.s Formynderskab. Hjemme i sit Stift, for hvilket han nærede en faderlig Omsorg, og hvor han med største Iver fremmede Munkevæsenet, mødte hans Kamp mod Simoniet saa stærk Modstand, at han 1073, træt af Kampen, nedlagde sin Værdighed og derefter døde 1075. Ikke længe efter opstod Annosangen, det eneste betydelige tyske Digt fra 11te Aarh., der i 49 Sange skildrer H.s Storhed som gejstlig og verdslig Regent samt hans Kummer over Tyskernes afsindige Splidagtighed, som han ikke mægter at raade Bod paa; denne Sorg er det, som gjør Ende paa hans Liv. Mindedag 4 Dec.

Hanno, Andreas Friedrich Wilhelm v., Architekt og Aqvarellist, f. i Hamborg 15 Dec. 1826, d. 12 Dec. 1882, uddannede sig som Architekt under Chateauneuf i Hamborg, hvorefter han en Tid arbejdede under Zwirner ved Kölnerdomens Restauration som Murer og Ornamentstenhugger. Her besøgte han ogsaa Kunstskolen og kom 1850 paa Chateauneufs Kaldelse til Christiania, hvor han deltog i Opførelsen af Trefoldighedskirken. Senere gik han i Compagni med H. Schirmer d. ældre, efter at de sammen havde opført den første Jernbanehal i Christiania. Fra dette Compagniskab udgik Restaurationen af Akers Kirke, Arsenalet og Gymnastiklocalet paa Akershus, Creditbanken foruden adskillige Bygninger i andre norske Stæder. Senere har H. alene udført Grønlands Kirke, Handelsstandens Foreningsbygning o. fl. Privatbygninger i Christiania. Som Aqvarellist (og til Dels i Olje) har han udført en Række tiltalende Architekturbilleder.

Hannover, indtil 1866 et selvstændigt Kongerige, nu en Prov. af Preussen, ligger i det nordvestlige Tyskland og bestaar af en større, nordlig og en mindre, sydlig Del samt det i Harzen afsondret liggende Grevskab Hohenstein. Den nordlige Del, der omsluttes af Holland, Nordsøen, de preussiske Prov. Holsten og Lauenborg, Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, preussisk Sachsen, Hertugd. Braunschweig, West-

falen og Fyrstend. Schaumburg-Lippe og selv omslutter Storhertugd. Oldenburg, hører til den nordeuropæiske Slette. Den sydlige Del, der omgives af Braunschweig og de preussiske Prov. Sachsen, Hessen-Nassau og Westfalen, har Bjergkarakter og hører med sin østlige Del til Harzen, der i Brocken naar op mod 3,600 F.; mod V. er Sollingerwald n. v. for Göttingen og andre Bjergpartier. De vigtigste Floder ere Elben, der for en stor Del danner Nordgrænsen og her optager Jeetze, Ilmenau, Luhe, Schwinge og Oste; Weser, der her fra højre Side optager Aller med dens Bifloder Ocker og Leine; Ems, der optager Hase og Leda; Vechte, der løber gjennem Landets sydvestl. Del ind i Nederlandene til Zuidersøen. Af stor Betydning ere de udstrakte Mosestrækninger, navnlig Bourtanger Moor v. for Ems. Af Indsøer ere de betydeligste Steinhudermeer paa Nordgrænsen af Schaumburg-Lippe og Dümmersee paa Sydøstgrænsen af Oldenburg. — H. deles i følgende Regeringsdistricter, der endnu i Almindel. kaldes „Landdrostier“ ligesom tidligere:

	□ M.	Befolkning 1880
Stade	121,8	322,000
Lüneburg	209,1	401,000
Hildesheim	93,0	433,000
Hannover	105,0	462,000
Osnabrück	112,7	290,000
Aurich	56,3	212,000
	697,9	2,120,000

Befolkningens Hovederhverv er Landbrug. Foruden de sædvanlige Kornsorter, Bælgfrugter og Kartofler dyrkes Hør i Lüneburg, Frugt omkring Hildesheim, Göttingen og H. og i Alteland ved Elben, Humle omkring Dannenberg. Mellem 1/7 og 1/6 af Landet er Skovareal; de skovrigeste Districter ere Harzen og Sollingerwald. Kvægavlen er af stor Betydning; i de nordlige Egne af Landet holdes meget Hornkvæg og mange Heste, i de sydlige forædlede Faar og paa Lüneburgerhede Hedefaar; Svineavlen er betydeligst i Landdrostierne Hildesheim og Osnabrück, Biavlen i Lüneburg, Stade og Osnabrück. — Bjergværksdrift finder Sted i stort Omfang i Landets sydlige Del. 1880 produceredes af Bjergværkerne 415,000 Tons Stenkul, 386,000 Tons Jærnmalm, 41,000 Tons Blymalm, 18,000 Tons Kobbermalm og 29,000 Tons andre Bjergværksprodukter til en samlet Værdi af 8 Mill. Kroner. Foruden de foran nævnte Mineralprodukter haves gode Bygnings- og Møllesten i Sollingerwald og fortrinlig Kalk i det Lüneburgske, samt i Landets nordlige Del gode Tørvemoser, hvorfra en stor Mængde Tørv føres til Bremen og Hamborg. — Den store Industri har endnu ikke synderlig Betydning og drives kun i nogen Udstrækning i H., Stade og Harburg. Derimod drives til Dels som Husflid en betydelig Linnedindustri. Ogsaa findes mange Tobaks- og Papirfabriker, Glashytter, Brændevinsbrænderier, Sukkerraffinaderier og Roesukkerfabriker, Kalkbrænderier og Teglværker. Skibsbyggeri drives fornemmelig i Papenburg, Emden, Leer, Stade, Münden og Harburg. — Provinsen bestyres af en Overpræsident, der har sit Sæde i H.; de 6 Landdrostier ere delte i 37 Kredse og disse atter i Amter. En Lov af 22 Aug. 1867 indførte en Provinslanddag, hvis Sammensætning 1884 bragtes i Lighed med de andre preussiske Provinsers. Den højeste retlige Instans er Overappellationsretten for de nye Provinser i Berlin med en Appellationsret i Celle; Mellem- og Underinstanser ere Overretter, Edsvorneretter og Amtsretter. Af Befolkningen høre c. 87 pCt. til den protestantiske Kirke, hvoraf c. 100,000 Reformerte; Katholikerne udgjorde et Antal af 259,000, Jøderne 14,800. — Undervisningsvæsenet staar paa et højt Trin. I Göttingen er et Universitet (med Bibliothek paa 420,000 Bd.), til hvilket der forberedes i Gymnasier med Realklasser og Progymnasier (Latinskoler og højere Communeskoler med Realklasser). For den techniske Undervisning haves den polytechniske Skole i H. med Bibliothek paa 100,000 Bd., et Militærakademi med Cadetskole smstds., Bygningsskolen i Nienburg, Industrihøjskolen i Hildesheim og talrige andre Industriskoler. Elementarundervisningen meddeles i c. 4,000 Folkeskoler, hvis Lærere uddannes i 6 protestantiske og 2 katholske Seminarier. Desuden har Provinsen Veterinærskoler i Göttingen og H., et Landvæsensakademi forbundet med Universitetet i Göttingen, et Bjergakademi i Klausthal, flere Navigationsskoler, Døvstumme- og Blindeinstituter og Jordemoderskoler.

Historie. H. hørte i Middelalderen som det øvrige Nordtyskland til det store Hertugdømme Sachsen, der en Tid lang stod under det welfiske Hus, indtil Henrik Løve mistede det 1180; dog fik han 1194 sine Arvelande Braunschweig og Lüneburg, hvortil det meste af H. hørte, tilbage. Fra Henrik Løve nedstammer igjennem hans yngste Søn Vilhelm d. tykke, gift med Valdemar d. stores Datter Helene, og deres Søn Otto Barn de følgende Regenter i disse Lande, som gjentagne Gange deltes imellem forskjellige Linjer (s. Braunschweigs Hist.). Stifteren af den nyere Linje Braunschweig-Lüneburg, hvorfra den kongelige hannoverske Linje nedstammer, var Vilhelm d. yngre, Hert. Ernst Bekjenderens yngste Søn (f. 1535, d. 1592), gift med den danske Konge Christian III.s Datter Dorothea. Han delte 1569 Arvelandene med sin ældre Broder Henrik, Stifteren af den hertugelige braunschweigske Linje, hvorved han fik den større Del, Lüneburg og Celle, i hvilken sidste By han residerede. Hans 7 Sønner enedes om, at kun den ældste af dem skulde regere og kun én af dem (efter Lodtrækning) gifte sig. Saaledes regerede efter hverandre Brødrene Ernst (d. 1611), Christian (d. 1633), August (d. 1636) og Frederik (d. 1648). Under disse Fyrster, som i Trediveaarskrigen fulgte en meget vaklende Politik, vare deres Besiddelser efterhaanden blevne forøgede med Hoya, Diepholz, Grubenhagen, Münden, Kalenberg, Göttingen og Harburg. Den sjette af Brødrene, som giftede sig, den tapre og statskloge Georg (f. 1582, d. 1641), Fader til Frederik III.s Dronning Sophie Amalie, foranledigede ved sit Testament Delingen i Linjerne Celle og H. ell. Kalenberg. Det første fik hans ældste Søn,

Christian Ludvig (d. 1665), det sidste hans anden Søn, Georg Vilhelm. Efter Christian Ludvigs Død traadte en tredje Broder, Johan Frederik (d. 1679), i hans Sted. Sidstnævnte byttede med Georg Vilhelm, som derved fik Celle, hvor han døde 1705 og kun efterlod en Datter som Arving, den ulykkelige Sophie Dorothea. Johan Frederik døde uden mandlige Efterkommere og efterfulgtes af den yngste af Brødrene, Ernst August, Biskop af Osnabrück, som 1680 indførte Førstefødselsretten i H., 1692 til Løn for sin tro Tilslutning til Kejseren blev Kurfyrste og døde 1698. Hans Søn, Georg Ludvig, forenede ved sit Giftermaal med sin ovennævnte Cousine Sophie Dorothea den celleske Linjes Besiddelser med H. 1705, besteg 1714 som Georg I Englands Trone (hans Mormoder, den ulykkelige Elisabeth af Pfalz, havde været en Datter af den engelske Konge Jakob I), erhvervede 1715 Hertugdømmerne Bremen og Verden og efterfulgtes af Georg II (1727—60), der gav sine tyske Lande et Universitet i Göttingen, og G. III (1760—1820). Syvaarskrigen, i hvilken England og H. understøttede Preussen, førte mange Trængsler over Landet; senere hævede det sig under en langvarig Fred og ved en dygtig Styrelse til en blomstrende Tilstand. Men i Beg. af dette Aarh. blev ogsaa H. berørt af Krigens Storme. Preusserne besatte 1801 Landet, og da Krigen 1803 igjen var begyndt mellem Frankrig og England, besatte en fransk Hær under General Mortier H., hvorpaa efter en afsluttet Convention den hannoverske Hær blev opløst; en stor Del af samme begav sig til England og lod sig optage i den „tyske Legion", der navnlig udmærkede sig i Kampene paa den pyrenæiske Halvø. 1806 blev H. af Napoleon I bortbyttet til Preussen for Ansbach og Baireuth m. m., men Byttetractaten kom ikke til Udførelse, da Krigen mellem Preussen og Frankrig udbrød forinden; 1807 blev det dels lagt til det nyoprettede Kongerige Westfalen, dels bestyret af en fransk Generalgouverneur og 1810 endelig til Dels indlemmet i den franske Kejserstat. Ved Congressen i Wien gjenoprettedes H. 1814 som selvstændig Stat i Personalunion med England, men blev betydelig udvidet (med Ostfriesland, Fyrstend. Hildesheim m. m.) og ophøjet til Kongerige. Hertugen af Cambridge blev 1816 Generalstatholder, og 5 Jan. 1819 udstedtes en meget middelalderlig Forfatning med to Kamre; men den traadte først i Virksomhed 1822, og Tyngdepunktet for det politiske Liv blev det tyske Cancelli i London under den ultraconservative Grev Münster. Efter Georg III fulgte 1820 Georg IV og efter ham 1830 Vilhelm IV. Eftervirkningerne fra den franske Julirevolution fremkaldte i Jan. 1831 Uroligheder i Göttingen og Osterode, som vel hurtig undertrykkedes, men dog medførte Grev Münsters Afskedigelse, hvorefter Generalstatholderen blev „Vicekonge" med udvidet Myndighed. En ny Forfatning udstedtes 26 Sept. 1833 efter Samraad med Stænderne, og disse fik derved større Magt; fremdeles indførtes Ministeransvarlighed, 15 Landboere optoges i 2det Kammer, som hidtil for største Delen valgtes af Byernes Magistrater, og Domainerne overførtes fra Kronen til Staten. Men da Ernst August 1837 besteg Tronen, erklærede han 5 Juli denne Forfatning for upassende for Landet og ikke bindende for ham selv og gjenindførte i Stedet Forfatningen fra 1819. 7 Professorer i Göttingen, som gjorde Indsigelse derimod, afskedigedes (3 af dem forvistes desuden), og al anden Opposition undertrykkedes. En Tid lang nægtede vel Byerne at ville vælge til 2det Kammer, som derved blev ufuldtalligt, og baade Forbundsdagen og de tyske juridiske Faculteter blandede sig i Striden; men 1840 endtes denne med Vedtagelse af en ny Forfatning, som havde et stærkt aristokratisk Tilsnit og kun gav Stænderne liden Indflydelse. Ved materielle Fremskridt, Bygning af Jernbaner o. desl. søgte Kongen at drage Interessen bort fra det politiske Liv; derimod afslog han 1843 at lade H. indtræde i den tyske Toldforening og holdt fast ved den særlige „Steuerverein" med Braunschweig og Oldenburg. 1847 faldt Valgene ud til bedste for de liberale, og i Marts n. A. begyndte en Adressestorm, som tvang Kongen til at indrømme politisk Frihed, vælge et nyt Ministerium (Bennigsen-Stüve) og love Ændringer i Forfatningen; disse indførtes 5 Sept., og Adelens Herredømme blev derved brudt. Over for den tyske Enhedsstræben forholdt H. sig derimod particularistisk; det vilde ikke gaa ind paa en Forbundsforfatning, som indskrænkede Landets Selvstændighed, nægtede at hylde Rigsforstanderen og optog kun nødig de tyske Farver. Siden afviste Regeringen de tyske „Grundrettigheder", og da 2det Kammer udtalte sig for den nye Rigsforfatning, blev det opløst 25 Apr. 1849, hvorpaa H. i Maj tiltraadte „Trekongeforbundet" med Preussen og Sachsen, dog med et Forbehold, som gjorde et Frafald muligt i Febr. 1850. I Oct. s. A. fik H. et nyt Ministerium, Münchhausen, som søgte at mægle imellem de liberale og Ridderskabet, der klagede over den nye Forfatning og de derfra udgaaede Reformer i Retsordning, Jagtlov o. fl.; fremdeles sluttedes 7 Sept. 1851 en Overenskomst med Preussen om H.s Optagelse i Toldforeningen. Imidlertid havde Ridderskabet klaget til den gjenoprettede Forbundsdag og der fundet Medhold; og da Ernst August kort efter døde 18 Nov. 1851, indsatte Georg V Ministeriet Scheele, som forgjæves søgte at faa Forfatningen af 1848 ændret paa lovlig Maade for at undgaa Forbundets Indblanding; Kamrene sagde Nej, støttede af den offentlige Mening, medens Ridderskabet haardnakket krævede Gjenoprettelsen af sin tidligere privilegerede Stilling og Provinslanddagenes Uafhængighed. I Nov. 1853 kom det ridderskabelige Ministerium Lütken til Roret; det erklærede Ridderskabets Krav for grundede, hvorpaa Forbundsdagen 12 Apr. 1855 kjendte Forfatningen af 1848 ugyldig og opfordrede Regeringen til at gjenoprette det gamle 1ste Kammer og Provinslanddagenes tidligere Stilling. Kun det sidste turde Ministeriet gjøre og afgik 31 Juli, hvorefter det afgjort reactionære Ministerium Borries ved Octroi udførte Forbundsdagens Dom og med Strænghed kvalte enhver Modstand, især fra Embedsmændenes Side. Ved

Forfatningsombannelsen kom 1ste Kammer igjen til at bestaa af 5 mediatiserede Standsherrer, 35 af Ridderskabet valgte Medlemmer og en Del kongevalgte Stamhusbesiddere og Embedsmænd, medens det 1848 repræsenterede de store Grundejere (33), Handel og Industri (10), Kirke og Skole (10) og Retsvidenskab (4). 2det Kammers Sammensætning blev omtrent uforandret, men den frie Valgret fra 1848 blev meget indskrænket. Domainerne henlagdes paa ny til Kronens Indtægter. Ogsaa med Hensyn til Retsordningen og Provinslanddagene fik Ridderskabet sin Vilje. Under Trykket af den almindelige Reaction i Tyskland faldt Valgene 1857 ud til bedste for Regeringen, men 1859 skete et Omslag, og fra nu af voxede Oppositionen stadig i Styrke under Ledelse af Rud. Bennigsen. Allerede 1861 gjordes Krav paa Gjenoprettelse af Forfatningen fra 1848; 1862 nødtes Borries til at gaa af, og de nye Ministre (Windthorst o. fl.) søgte gradvis at gjenoprette politisk Frihed uden at forlade det givne Grundlag. End videre maatte Regeringen 1864 godkjende Handelspagten med Frankrig for ikke at faa Toldforeningen opløst, ja endog give Afkald paa Halvdelen af den hidtil oppebaarne Forlodssum. Men i Oct. 1865 vendte Kongen tilbage til det tidligere System og dets Bærere og kom derved i aaben Strid med 2det Kammers Flertal. Hans Lyst til at spille en større Rolle i den tyske Politik og give „Welfernes Rige" ny Glans og Magt havde allerede 1859 ladet ham tiltræde Würzburgforbundet med de sydtyske Mellemstater og 1863 deltage i Forbundsexecutionen i Holsten; den bragte ham 1866 trods Oppositionens Indsigelser og Advarsler til at stille sig paa Østerrigs Side mod Preussen. Dette førte til H.s Overvældelse af preussiske Tropper i Juni, uagtet den hæderlige Træfning ved Langensalza, og dets Indlemmelse i Preussen 20 Sept. s. A. Siden gjorde det welfiske Parti vel ved flere Lejligheder Demonstrationer for H.s Selvstændighed og det gamle Kongehus, og under Krigen 1870 foretoges ogsaa flere Fængslinger for at hindre politiske Bevægelser fra dets Side; men det har dog vist sig ved de gjentagne politiske og communale Valg, at dets Indflydelse tager af. Ved Lov af 22 Aug. 1867 indrømmedes der H. udstrakt Selvstændighed med en Provinslanddag og en af denne udnævnt Landsdirector, der har at udføre Landdagens Beslutninger. En senere Lov af 7 Marts 1868 tilstod tillige en aarlig Bevilling fra Statskassen af ½ Mill. Th. til provinsielle Udgifter under Landdagens Raadighed. I Maj 1884 blev Provinslanddagens Sammensætning omdannet i Lighed med de andre preussiske Provinsers og en ny, frisindet Kredsordning givet. Til den tyske Rigsdag vælger H. 19, til den preussiske Landdag 36 Medlemmer.

Hannover, Hovedstad i den preussiske Prov. H. ved Floden Leine, 34 M. v. for Berlin. 123,000 I. (1880). H. bestaar af den snævert og uregelmæssig byggede Gammelstad paa Flodens venstre Bred og de smukt og moderne byggede Kvarterer paa den højre Flodbred. Blandt dens offentlige Bygninger fremhæves det kongel. Slot med Malerisamling, Ernst-Augustpalaiet med Vaaben- og Møntsamling, Residenspalaiet med store Stalde, Raadhuset, det gamle og det nye Tøjhus, det nye Theater, Archivbygningen med stort Bibliothek (150,000 Bd.), det forrige Krigscancelli, Casernerne, Cadethuset, Militærhospitalet, Banegaardene, Standerhuset o. fl. I Slotskirken gjemmes de af Henrik Løve 1172 fra det hellige Land hjembragte Reliqvier. Flere af de offentlige Pladser ere prydede med Mindesmærker, saaledes den med en 20 F. høj Victoria kronede Waterloosøjle (160 F. høj) paa Exercerpladsen, Kong Ernst Augusts Rytterstatue foran Banegaarden og Mindesmærker for Leibniz og General v. Alten m. fl. Her er en højt anset polytechnisk Skole, talrige andre Undervisningsanstalter og mange milde Stiftelser. Industrien omfatter Fabrikation af Linned-, Uld- og Bomuldsvarer, Vogne, Maskiner, Bronze-, Guld- og Sølvarbejde, musikalske Instrumenter, Knivsmedarbejde, Læder, Tobak, Sukker m. m., foruden talrige Brændevinsbrænderier, Ølbryggerier, Bogtrykkerier og Skriftstøberier. Handelen er meget betydelig og fremmes ved en Bank og talrige Creditanstalter. — H. nævnes allerede 1163, indtraadte 1481 i Hanseforbundet og var 1636—1714 og 1837—66 Residensstad. I Nærheden af H. ligger Lystslottet Herrenhausen.

Hannover, Ny-, s. Britannien, Ny-.

Hannover, Adolf, f. 24 Nov. 1814 i Kjøbenhavn, studerede først Naturhistorie, senere Lægevidenskaben og har siden 1844 været praktiserende Læge i Kjøbenhavn. Han var den første her i Landet, der særlig gav sig af med den mikroskopiske Anatomi, og han har saa vel ved fine mikroskopiske Undersøgelser af Øjet og Nervesystemet som ved andre videnskabelige Arbejder vundet et agtet Navn som Videnskabsmand baade hjemme og i Udlandet. 1858 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab, 1885 correspondérende Medlem af l'Institut; 1852 fik han Æresdiplom som Doctor fra Groningens Universitet.

Han Næs, en Halvø i Thisted Amt i Nørrejylland, strækker sig ud i Limfjorden mellem Bygholms Vejle mod Ø. og Arup- og Tømmerby Vig mod V. og skilles fra Mors ved Feggesund. Mod Nord skilles den fra Vesterhavet ved udstrakte Klitter, der i Bulbjerg hæve sig 130 F. over Havet.

Hanoi, en betydelig Stad i Riget Annam i Bagindien, ved Floden Songka, 16 M. fra dens Udløb i Tongkingbugten. 150,000 I. Blev 2 Apr. 1882 besat af Franskmændene.

Hans, Konge i Danmark 1481—1513 og i Norge fra 1483 samt i Sverige, hvor han kaldes Johan II, 1497—1501, Kong Christian I.s og Dronn. Dorothea af Brandenburgs tredje Søn, f. 2 Febr. 1455. Da det første oldenborgske Kongepars to ældste Børn, hvem de havde givet de gamle nordiske Navne Olaf og Knud, vare døde i en spæd Alder, var H. fra lille af den, der stod Kronen nærmest; han var opkaldt efter sin Morfader, Markgrev Johan Alchemisten, og efter ham har hver af de følgende 4 Konger haft en Søn af dette Navn, men alle ere døde som Prinser eller Hertuger, saa at han er den eneste, der afbryder Chri-

stianernes og Frederikernes lange Kongerække i den oldenborgske Stamme. Skjønt han allerede i sine Børneaar var bleven valgt til sin Faders Efterfølger i alle tre Riger, tiltraadte han dog ved dennes Død 1481 kun i Danmark Regeringen uden Modsigelse; i Norge, hvor den svenske Rigsforstander Sten Sture ved Hjælp af Ærkebiskop Gaute i Throndhjem havde skaffet sig et Parti, blev han først efter et Par Aars Underhandlinger erkjendt for Konge paa et Møde i Halmstad, hvor han 1 Febr. 1483 udstedte sin Haandfæstning; han blev derefter kronet i Kjøbenhavn Pinsedag 18 Maj og i Throndhjem 20 Juli. S. A. blev H. ogsaa paa en Forsamling i Calmar 7 Sept. erkjendt for Konge i Sverige, men først efter endnu 14 Aars Forløb og ved Vaabenmagt kom han i Besiddelse af dette Rige, da Sten Sture ikke vilde vige Pladsen som Rigsforstander. Hertugdømmerne Slesvig og Holsten søgte Enkedronningen at skaffe sin yngre Søn Frederik, og Kongen maatte her finde sig i en Deling 1490, hvorved han selv fik den segebergske Del og hans Broder den gottorpske. Da hans Moder, der bestandig havde fraraadet Krig med Sverige, var død 1495, og Sten Sture paa samme Tid havde lagt sig ud med en Del af den svenske Adel, besluttede H. at benytte sig af Lejligheden til at gjøre sine Fordringer paa Sverige gjældende og rykkede i Sommeren 1497 med en stor Hær ind i Landet. Han trængte frem lige til Stockholm, hvor Rigsforstanderen indesluttede sig, slog en Hær af Dalkarle paa 30,000 Md., som rykkede frem til Undsætning, ved Rotebro 28 Sept. og strax derefter Rigsforstanderen selv, der gjorde et Udfald fra Hovedstaden. Kort derpaa blev Sture nødt til at overgive Staden, og Foreningen mellem de tre nordiske Riger traadte nu paa ny i Kraft 100 Aar efter dens Stiftelse; Sture nedlagde Rigsforstanderskabet, og H. blev 26 Nov. 1497 kronet i St. Nikolai Kirke i Stockholm som Sveriges Konge, fik ogsaa sin Søn Christian valgt til sin Efterfølger og søgte ved Mildhed at fremkalde en venligere Stemning mod Danmark. I Febr. 1500 gjorde H. i Forening med sin Broder Hert. Frederik det uheldige Forsøg paa at undertvinge Ditmarsken. Følgen af det store Nederlag var, at der n. A. rejste sig Oprør baade i Sverige og Norge. I sidstnævnte Land stod Knut Alfsøn i Spidsen for Opstanden, og Prins Christian blev 1502 sendt derop for at dæmpe den; vel blev Knut ryddet af Vejen, men Oprøret fornyedes af Herluf Hyddefad, der dog faldt 1508, hvorpaa Urolighederne undertrykkedes med Strænghed. I Sverige rejste Sten Sture sig atter og greb Rigsforstanderskabet, og Oprøret udbredte sig med saa stor Kraft, at Kongen snart kun havde Slottene i Calmar og Stockholm tilbage, hvilket sidste hele Vinteren 1501—2. med udmærket Mod og Standhaftighed forsvaredes af hans Dronning Christine. Vel døde Sten Sture i Dec. 1503, men Svante Sture valgtes efter ham til Rigsforstander, og en højtbegavet Gejstlig, Biskop Hemming Gad, nærede den fjendtlige Stemning hos det svenske Folk. Paa et Møde i Calmar i Sommeren 1505 skulde alle tre Rigers Raad fælde Dom i Striden; det svenske Rigsraad udeblev, men det danske og norske dømte Kongen berettiget til Sverige og erklærede Svante Sture og hans Medsforbundne for Majestætsforbrydere; den tydske Kejser Maximilian I, for hvem Dommen indankedes, stadfæstede den og satte Svenskerne i Rigets Acht, ligesom ogsaa Pave Julius II udstedte et Banbrev mod Hemming Gad. Men heraf tog de svenske Herrer ingen Skade, og Kejserens Dom var saa lidt respecteret i selve Tydskland, at Lübeck og flere Hansestæder endog tog Parti med Svenskerne. Et Forlig, der var sluttet med Stæderne i Nykjøbing p. Falst. 1507, blev snart brudt; efter at have erklæret Danmark Krig gjorde Lybekkerne 1510 Angreb paa Langeland og Møen, men fandt begge Steder en saadan Modtagelse, at de maatte søge tilbage til deres Skibe, plyndrede derpaa Bornholm og Bleking og landsatte Tropper paa Laaland, hvor de udplyndrede det aabne Land og brændte Rødby og Nakskov, men snart igjen bleve fordrevne. Paa samme Tid blev den tapre svenske Anfører Aage Johansen slaaet af Tyge Krabbe i Fantehullet i Skaane, og i Jan. 1511 gjorde Prins Christian et Indfald i Vestergötland, som han underkastede sig. I Sommeren s. A. angreb en dansk Flaade under Anførsel af Jens Holgersen Ulfstand flere af Hansestæderne og anrettede stor Ødelæggelse; den samme Søhelt kæmpede (9 Aug. 1511) med den lybske Flaade under Bornholm, men uden at nogen af Partierne sejrede. Da nu Lybekkerne indsaa, at denne Krig kun var til Skade for dem selv, sluttede de Fred i Malmø 23 Apr. 1512; ved samme Lejlighed blev der ogsaa sluttet en Vaabenstilstand med Svenskerne, som dog vare saa langt fra at ville underkaste sig, at de tvært imod i Juli s. A. tog sig en ny Rigsforstander i Sten Sture d. yngre, en Søn af Svante Sture, der imidlertid var død. Kong H. overlevede ikke længe disse Begivenheder; paa en Rejse fra Ribe til Aalborg kort efter Nyaar faldt han ved at ride over Tarmkjær med sin Hest i Vandet og paadrog sig derved en Sygdom, som endte hans Liv, efter at han var ankommen til Aalborg, 20 Febr. 1513. Efter Sagnet skal Kongen være død i en Gaard paa Byens Gammeltorv; men efter Krønnikerne døde han paa Aalborghus. Man er enig i at rose Kong H. for hans danske Sind, hans ligefremme, jævne Væsen og hans retsindige Tænkemaade. Som Prins havde han 1478 ægtet Christine af Sachsen, der fødte ham 5 Børn: Christian II (1481), to Sønner, der døde tidlig, Elisabeth (s. d. A.) og Frands (1497, d. 1511). Det fromme Kongepar, der særlig yndede Franciskaner- eller Graabrødreordenen, hvorfor de ogsaa stiftede flere Klostre af denne Orden og opkaldte deres yngste Søn efter dens Stifter, havde bestemt Graabrødrekirken i Odense til Hvilested for sig selv og deres Familie; ved denne Kirkes Nedbrydelse bleve de kongelige Lig 1805 henflyttede til St. Knuds Kirke smsteds.

Hans, dansk Prins, Kong Christian II.s og Dronn. Elisabeths ældste Barn, f. 21 Febr. 1518 i Kjøbenhavn. Kun 5 Aar gl. maatte han forlade sit Fædreland, da hans Forældre 1523 drog i Landflygtighed. Han døde i Regensburg 11 Aug. 1532 — faa Dage efter at hans Faders Forsøg paa igjen at komme i Be-

siddelse af sine Riger var endt med hans Indespærrelse paa Sønderborg Slot — og blev begravet i St. Petri Kirke i Gent.

Hans, dansk Prins, Kong Frederik II.s og Dronn. Sophie af Mecklenburgs yngste Barn, f. 26 Juli 1583 paa Slottet Hansborg (Haderslevhus). Han blev 1601 forlovet med den russiske Prinsesse Oxenia eller Axinia, en Datter af Czar Boris Godunov, og rejste den næste Sommer til Rusland, hvor han blev modtaget med store Æresbevisninger, men døde allerede 28 Oct. 1602 i Moskva uden at have set sin Brud. Hans Lig blev senere ført til Danmark og hensat i den kongelige Familiebegravelse i Roskilde Domkirke.

Hans (egtl. Johan), Prins af Slesv.-Holst.-Sønderb.-Glücksborg, Kong Christian IX.s yngste Broder, f. 5 Dec. 1825, førte Regentskabet i Grækenland under sin Brodersøn, Kong Georgs Fraværelse i Sommeren 1867, men opholder sig for øvrigt ved det danske Hof.

Hans Bogbinder ell. **Meyenheim**, en anset Borger (Raadmand og senere Borgemester) i Kjøbenhavn, rimeligvis af tysk Herkomst, der boede paa Hjørnet af Amagertorv og Højbrostræde og er bleven bekjendt af, at Kong Christian II i sine Barndomsaar var betroet til hans og hans Hustru Birgittes Opdragelse. Han var Fader til Ambrosius B. (s. d. A.) og den yngre „Mester“ (d. e. Magister) **Hans B.**, som udmærkede sig ved sin opofrende Virksomhed igjennem en lang Aarrække for den ulykkelige Konge, med hvem han 1523 var fulgt ud af Riget, og som 1552 blev indkaldt til Rusland af Czar Ivan Vasiljevitsch II for at anlægge det første Bogtrykkeri i Moskva; Navnet B. synes saaledes at have været et Slægtnavn. Det er rimeligt, at Christian II.s Opdragelse i et borgerligt Hus har bidraget til at vække den virksomme Interesse hos ham for Borgerstanden, som udgjorde en af denne Konges Fortjenester.

Hans Madsen, Præst i Svaninge i Fyn, er bleven berømt ved at have væsentlig medvirket til Johan Rantzaus afgjørende Sejer ved Øxnebjærg under Grevens Fejde 1535. Han var bleven fangen og pint af Grev Christoffers Soldater, som havde lukket ham inde i et Skab i den Stue, hvor deres Anførere, Greven af Hoya og Ærkebiskop Gustav Trolle, aftalte Planen til et Angreb paa Johan Rantzaus Lejr. Om Natten fandt han Lejlighed til at løsne sine Strikker, kom ned til Stranden, hvor han fandt en Baad og fik fat i en Humlestage, arbejdede sig dermed over til Horne og ilede halvnøgen og forpint, som han var, til Lejren, hvor han henvendte sig til Erik Krummedige og saaledes i Tide advarede Befalingsmændene. De to fjendtlige Anførere, hvem han havde afluret Hemmeligheden, fik begge deres Banesaar i Slaget.

Hans Mikkelsen, Borgemester i Malmø, var en af Kong Christian II.s vigtigste Raadgivere, med betydelig Indflydelse paa hans Reformer; ja man har endog i ham set Hovedforfatteren til denne Konges to store Love. Han fulgte Christian II i hans Landflygtighed 1523. Desuden er han bekjendt som Forfatter af den første danske Bibeloversættelse (det nye Testam.), trykt i Leipzig 1524; dog var han ikke ene om Arbejdet, og Oversættelsen er ikke heldig. Han døde i Harderwijk i Geldern 1532.

Hans Spandemager, s. **Spandemager**.

Hans d. yngre, Hertug af Slesvig og Holsten, Kong Christian III.s og Dronn. Dorothea af Sachsen-Lauenburgs yngste Søn (Brodersøn af H. d. ældre), f. 25 Marts 1545 paa Koldinghus. 1564 foretog Kong Frederik II en Deling af Hertugdømmerne med denne sin Broder, som derved fik Slottene Sønderborg og Nordborg med Als, Ærø og Sundeved samt Slottet Plön m. m. Efter H. d. ældres Død fik han sine Besiddelser forøgede med Klostrene Reinfeld i Holsten og Ry (Glücksborg) i Slesvig 1582. Men Stænderne nægtede stadig at hylde ham som regerende Hertug, og han var derfor uden Andel i Slesvigs og Holstens politiske Styrelse. Med lige saa stor Iver som Held arbejdede han paa at forøge sine Besiddelsers Værdi ved paa Bøndernes Bekostning at samle Godserne og opdyrke Jorden. 9 Oct. 1622 døde han paa det af ham opbyggede Glücksborg Slot og blev begravet i Sønderborg Slotskirke. Han blev i to Ægteskaber, med Elisabeth af Brunsvig-Grubenhagen (gift 1568, d. 1586) og Agnes Hedvig af Anhalt, Enke efter den sachsiske Kurfyrste August (f. 1573, g. 1588, d. 1616), Fader til 23 Børn (11 Sønner og 12 Døtre) og er Stifter af de talrige sønderborgske Sidelinjer af det danske Kongehus, der efterhaanden alle ere uddøde med Undtagelse af den augustenborgske og den (yngre) glücksborgske Linje, og saaledes Stamfader til det nuregerende danske Kongehus.

Hans d. ældre, Hertug af Slesvig og Holsten, Kong Frederik I.s ældste Søn i hans andet Ægteskab med Dronn. Sophie af Pommern, f. 1521. Paa Herredagen i Kjøbenhavn i Anledning af Kongevalget efter hans Faders Død 1533 ønskede Bisperne den unge Prins til Konge, fordi de haabede at kunne bevare ham for Papismen. Ved Delingen af Hertugdømmerne, som Christian III 1544 foretog med sine to Halvbrødre, fik H. den haderslevske Del, og 1559 deltog han med sin Broder Adolf og sin Brodersøn, Kong Frederik II, i Ditmarskens Erobring og Deling. Han døde ugift 2 Oct. 1580 paa Hansborg, som han havde opbygget i Stedet for det gamle Haderslevhus, og ligger begravet i Slesvig Domkirke. Han roses som en fredsommelig og jævn Fyrste; man mener, at det efter hans Broder, Kong Christians Død havde været hans Ønske at ægte dennes Enke, Dronn. Dorothea, der var 10 Aar ældre end han, men at forskjellige Betænkeligheder havde afholdt dem fra at indgaa denne Forbindelse.

Hánság [schahg], en stor Sumpstrækning i Ungarn, ø. for Neusiedlersøen, c. 7 □ M., der, efter at den nævnte Sø 1865 er bleven udtørret, efterhaanden indvindes for Agerdyrkning.

Hansard, Luke [hännserd], engelsk Bogtrykker, f. 1752, kom 1772 til London og blev Sætter hos Underhusets Bogtrykker, optoges 1799 som Parthaver i Forretningen og overtog den u. A. helt. D. 1828. Forretningen fortsattes af hans Sønner, af hvilke **Thomas C. H.**, f. 1776, d. 1833, har skrevet »Typographia«, en Frem-

stilling af Bogtrykkerkunstens Historie, og siden 1812 udgav Parlamentets Forhandlinger (fra 1803 at regne); disse »Hansard's Parliamentary Debates« fortsættes stadig og træde i Stedet for en officiel Udgave.

Hansdag, St., s. **Johannes Døberen.**

Hanse ell. **Hansa**, et forældet tysk Ord, som i Middelalderen overhovedet betegnede en Handelsforening i en Stad. Saadanne Foreninger, som havde deres Rod i Kjøbmændenes Gilder, opstod af Trangen til at udvide og sikre Handelen med Udlandet, i hvilket Øjemed Kjøbmænd i forskjellige Stæder forenede sig angaaende Handelen paa visse Lande; i Spidsen for Foreningen stod i enhver større Stad (som Wien, Regensburg o. fl.) en „Hansgraf" (d. e. Handelsgreve, ligesom nu Handelsconsul), som skulde lede Handelsforbindelserne med Udlandet, vaage over Handelslovenes Overholdelse og Kjøbmændenes Sikkerhed osv. Henimod Midten af det 13de Aarh. førte den i Tyskland herskende Usikkerhed de forskjellige mindre H. til at forbinde sig nærmere for at overholde Landefreden og beskytte deres Handel, og saaledes opstod i Nordtyskland den store H., **Hanseforbundet** ell. **Hansestæderne.** Det er umuligt nøjagtig at sige, naar Forbundets Begyndelse egentlig falder, og det er urigtigt at se den i det Forbund, som Hamborg og Lübeck indgik 1241; men fra det 13de Aarh. striver det sig sikkert. Lübeck blev Forbundets Hoved, hvor de regelmæssige Samlinger holdtes, sædvanlig hvert tredje Aar ved Pinsetid, og hvor Forbundsarchivet gjemtes. Efterhaanden sluttede flere Stæder i Landene ved Rhinen, Nordsøen og Østersøen samt i det indre Nordtyskland sig til H., saa at Tallet endog en Gang var steget til 85. De vare delte i 4 Klasser eller Kvarterer, hvoraf hvert havde en Kvarter- eller Hovedstad: de vendiske og overvendiske Stæder Lübeck, de rhinske, westfalske og nederlandske Köln, de sachsiske og brandenburgske Brunsvig, de preussiske og liflandske Danzig. Hanseforbundet havde i Begyndelsen ikke noget politisk Øjemed og blev lige saa lidt nogen Sinde formelig anerkjendt som ophævet af Kejseren og Riget; næsten alle Stæderne vare underkastede en eller anden Landsherre og gjorde ikke Fordring paa Rigsumiddelbarhed eller paa Uafhængighed af deres Landsfyrster, om end Stridigheder med disse ikke kunde undgaas og ikke sjælden medførte en forenet Optræden af andre Stæder til vedkommende Stads Understøttelse. Det var Handelen og Landefreden i dennes Interesse, som de vilde opretholde; i dette Øjemed forenede de sig om fælles Bestemmelser angaaende Handel, Skibsfart, Mønt osv., anlagde ypperlige Vandveje og Kanaler, sluttede fælles Overenskomster med fremmede Fyrster, jævnede Stridigheder imellem sig indbyrdes og straffede Uordener. Efterhaanden skaffede H. sig Handelsprivilegier, navnlig i de tre nordiske Riger, i Rusland og England, oprettede Handelskontorer i London, Brügge, Novgorod og Bergen og tilrev sig omsider saa godt som al Handel i Norden, begunstigede ved de hyppige Borgerkrige og Regeringernes Uklogskab eller Afmagt, til stor Skade for de nordiske Rigers baade materielle Interesser og Culturudvikling; saaledes maa en væsentlig Aarsag til, at Kjøbstæderne og Borgerstanden i Danmark, hvorhen de tyske Kjøbmænd fra først af lokkedes ved det vigtige Sildefiskeri ved Skaanes Kyst, aldrig fik nogen Kraft og Anseelse i Middelalderen, søges i Hansestædernes Overvægt, idet ikke blot Landets egen Handel gik til Grunde, men ogsaa Haandværkerne ødelagdes, da de fremmede indførte alle mulige Gjenstande forarbejdede. Dette Forhold gav ogsaa Anledning til idelige Conflicter med de nordiske Konger, som havde blodige Krige til Følge, især med Valdemar Atterdag, hvem 77 Hansestæder hver for sig sendte sit Fejdebrev, hvorover Kongen vel spottede, men han blev dog nødt til at opholde sig i 4 Aar uden for sit Rige og inden sin Tilbagekomst stadfæste et imidlertid af Rigsraadet afsluttet, ydmygende Forlig. De forandrede Tidsforhold medførte dog lidt efter lidt H.s Forfald: efterhaanden som de nordiske Riger kom til større Kraft og Velstand og det lykkedes Kongerne at frigjøre deres Undersaatter fra Hansestædernes trykkende Handelsprivilegier, udtørredes Kilden til deres Rigdom og Magt, thi den frie Handels Concurrence kunde de ikke bære; hertil kom, at den ved de store Opdagelser siden Beg. af det 16de Aarh. bevirkede Forandring i Verdenshandelens Gang og først Portugisernes, derefter Hollændernes og Englændernes Opkomst som Handelsfolk formindskede deres Betydning i denne Henseende; navnlig søgte Kejser Carl V at hæve Hollændernes Handel og var derfor ikke vel stemt mod Forbundet. Endelig kunde dets politiske Stilling ikke forenes med Fyrsternes udvidede Magt og den efterhaanden indtrædende større Centralisering af Bestyrelsen. Den sidste egentlige „Hansedag" holdtes 1630 i Lübeck, og kun Hamborg, Lübeck og Bremen forbandt sig paa ny, til hvilke i enkelte Tilfælde ogsaa Danzig sluttede sig uden dog at regnes til Hansestæderne.

Hanselaere, Pieter van [lahre], belgisk Maler, f. 1786 i Gent, d. 1862, var Elev af van Huffels, men rejste senere til Paris og studerede under L. David. Derefter fuldendte han sin Uddannelse i Italien, hvorfra han kom hjem 1829. Han vandt Navn baade som Historie- og Portrætmaler.

Hansemann, David Just. Ludw., tysk Politiker, f. 12 Juli 1790 tæt ved Hamborg, bosatte sig 1817 i Aachen som Uldhandler og tjente en stor Formue. H. blev tidlig Medlem af Handelsret og Handelskammer og indgav allerede 1830 en Skrivelse til Kongen, i hvilken han udtalte sig for en constitutionel Forfatning. Fremdeles virkede H. for Jærnbanernes Udvikling ved Statens Foranstaltning. 1844 opgav H. sin Handel, blev n. A. Medlem af Rhinpreussens Provinslanddag og 1847 af den forenede Landdag, hvor han hørte til Oppositionens fremragende Medlemmer. Derfor blev han ogsaa 29 Marts 1848 Finansminister og dannede 25 Juni et eget Ministerium, som dog allerede maatte gaa af 10 Sept. H. blev nu Directeur for den preussiske Bank indtil Marts 1851 og stiftede derefter det store „Disconto-selskab" i Berlin, hvis Leder han blev. Som Medlem af 1ste Kammer hørte H. til Oppositionen imod Ministeriet Manteuffel, medens

han tidligere baade havde været imod Frankfurterforsamlingen og Trekongeforbundet og kun ønskede en friere Forbindelse imellem de tyske Stater. Som Medlem af Underhuset 1861 søgte H. forgjæves at mægle imellem Regeringen og Oppositionen. Han døde 4 Aug. 1864.

Hansen, Carl Christian Constantin, dansk Historie- og Genremaler, f. 3 Nov. 1804 i Rom, hvor Faderen, Portrætmaler Hans H. (f. 1769, d. 1828), den Gang opholdt sig, var først bestemt til Architekt, men da han havde større Lyst til Malerkunsten, kastede han sig over den, vandt Kunstakademiets Sølvmedailler 1826 og 1829 og lærte samtidig at male hos sin Fader, men lod sig snart paavirke af Eckersberg, der netop den Gang stod i sin fulde Kraft. Derved førtes han til at male Emner af det daglige Liv, medens Historiemaleriet, som han egentlig ønskede at uddanne sig for, maatte hvile, og tillige Portræter, endog i ikke ringe Antal. Langt om længe naaede han 1835 en Rejseunderstøttelse og ilede nu til Rom, hvor han blev i 9 Aar og malede italienske Genre- og Architekturbilleder. Herfra hjemsendte han bl. a. sit smukke Maleri „Forelæseren paa Neapels Molo", som nu findes i den kongel. Malerisamling. Ved Hjemkomsten 1844 begyndte han strax Decorationen af Universitetets Forhal, hvortil Udkast og Skizzer allerede vare udførte i Italien, og var i Forening med Hilker sysselsat dermed i 10 Aar, hvori der kun levnedes ham Tid til mindre Arbejder ved Siden af hint, deriblandt enkelte Portræter af Betydenhed (Bindesbøll og Collin i Thorvaldsens Museum); Decorationen er beskreven af ham selv i „Nord. Universitets Tidsskrift" 1857. Senere har han malet „Ægers Gilde" efter Beskrivelsen i den „ældre Edda", fuldendt 1857 og gjentaget i større Format 1870. Det første Exemplar tilhører nu den kongel. Malerisamling, tillige med „En Moder ved sin Haandvæv" (1859) og flere Billeder. Ved Ombygningen (1855) af det kongel. Theater i Kjøbenhavn deltog han med Blomstermaler Jensen i Decorationen af Tilskuerpladsen. Han har desuden malet flere Altertavler, Emner af Nordens Gudesagn og en Mængde Portræter. Et Hovedbillede i den sidstnævnte Retning er „Den grundlovgivende Rigsdag" med flere Hundrede Portræter, for en Del i fuld Legemsstørrelse (1865). H. har i sine bedste Billeder en fin Sans for den aandelige Virkning, en udviklet Technik, ikke alene i Formgivningen, men ikke sjælden ogsaa i Farven, skjønt Coloriten ikke er hans stærke Side. Navnlig ere mange af hans Portræter fortrinlige saa vel i Opfattelse som i Udførelse. Han blev 1864 Medlem af Kunstakademiet og var efter Marstrands Død 1873 Akademiets Vicedirecteur. Efter flere Aars Hensygnen døde han 29 Marts 1880.

Hansen, Carl Frederik Sundt, norsk Genremaler, f. i Stavanger 30 Jan. 1841, gjennemgik først Kjøbenhavns Akademi og studerede fra 1861 under Vautier i Düsseldorf, tilbragte nogle Aar i Paris, hvorefter han 1869—72 opholdt sig i Christiania, 1872—80 i Stockholm; i de sidste Aar har han været bosat i Kjøbenhavn. Allerede 1866 vakte han betydelig Opmærksomhed og præmieredes ved den skandinaviske Kunstudstilling i Stockholm; senere har han udført en Række meget betydelige Fremstillinger af det norske Bondeliv: „Hjemsøgelsen" og „Confrontationen" findes i Nationalmuseet i Stockholm, „I Lensmandsarresten" i det norske Nationalgalleri, „En Lægprædikant" indkjøbtes af Kunstvennernes Samfund i Christiania og blev vundet af Kong Oscar II. H. er Medlem af det danske og svenske Kunstakademi.

Hansen, Christian Frederik, dansk Bygmester, f. 28 Febr. 1756 i Kjøbenhavn, d. som Conferensraad 10 Juli 1845, begyndte allerede i sit 10de Aar at gaa paa Kunstakademiet og fik dets to Sølvmedailler 1772 og 1774 og den store Guldmedaille 1779; samtidig lærte han Tømrer- og Murerprofessionen. Han var yndet af sin Lærer Harsdorff, der hjalp ham til at blive ansat som Conducteur 1780, hvorefter han „af Naade" fik et Stipendium til at rejse til Italien for, hvor han opholt sig 2½ Aar. Ved Hjemkomsten ansattes han som Landbygmester i Holsten efter først at være bleven Medlem af Akademiet 1788. I Altona levede han mest af privat Virksomhed, da Embedet kun var lille, men efter Harsdorffs Død kaldtes han til Kjøbenhavn 1801 for at opføre de nedbrændte offentlige Bygninger, navnlig Raadhuset og Christiansborg Slot. Arbejdet begyndtes 1803 under Tilsyn af en Commission. Imidlertid udnævntes han 1808 til Overbygningsdirecteur og Etatsraad og blev fungerende Professor ved Akademiet. Medens Arbejdet af de to førstnævnte Bygninger skred langsomt frem, blev det ogsaa overdraget H. at bygge Frue Kirke allerede 1808, men Arbejdet begyndte først 1811; Kongen lagde Grundstenen til Alteret ved Reformationsfesten 1817, og 1829 indviedes Kirken. Raadhuset, hans smukkeste Bygning, var taget i Brug 1815; om Slottet s. Christiansborg. Blandt H.s øvrige Bygninger maa nævnes Metropolitanskolen, færdig 1816, og Hirschholms Kirke, indviet 1823. H. var opdraget med Troen paa græsk-romersk Architektur som eneste Norm for skjøn Bygningskunst og søgte i alle sine Bygninger at virkeliggjøre disse Ideer, med større eller mindre Held, efter som Bygningens Bestemmelse eller andre Omstændigheder, i Skikkelse af Commissioner, for smaa Pengeanvisninger o. desl., lagde færre eller flere Hindringer i Vejen, men dog næppe med den fuldkommen fine Følelse for Linjernes Skjønhed, som er nødvendig ved en Efterligning af Antiken. Dog har en senere Tid snarere under- end overvurderet, hvad han under vanskelige Forhold har formaaet at udrette til Hovedstadens Forskjønnelse.

Hansen, Christian Frederik, dansk General, f. 29 Nov. 1788 i Helsingør, gik efter allerede i sit 19de Aar ad Universitetsvejen at have bragt det til jur. Candidat 1809 ind i Hæren som Officer og traadte 1822 som Capitain ind i Generalstaben, i hvilken Stilling han bl. a. blev sendt til London 1825 i Anledning af det store 3pCt.s Statslaan; 1828 deltog han i General Maisons Expedition til Morea. Efter sin Hjemkomst blev han benyttet i flere vigtige Hverv, til hvilke hans Dygtighed og udbredte Indsigt gjorde ham skikket. 1842 blev han

Deputeret i Generalkrigscommissariatscollegiet, hvor han øvede betydelig Indflydelse. I Felttoget 1848 førte H. en Tid lang Commandoen paa Als og blev derefter 16 Nov. s. A. Krigsminister, i hvilken Stilling han med megen Dygtighed forestod Landets Krigsvæsen de følg. Aar indtil 13 Juli 1851. Han traadte igjen 27 Jan. 1852 ind som et af de betydeligste Medlemmer af det Ørstedske Ministerium, med hvilket han fratraadte i Dec. 1854, og blev med sine Colleger tiltalt, men 1856 frikjendt af Rigsretten. Efter 10 Aars Privatliv traadte han trods sin høje Alder paa ny i Juli 1864 ind i Ministeriet Bluhme som Krigsminister indtil dettes Afgang i Nov. 1865. D. 22 Juni 1873.

Hansen, Christian Julius, f. 6 Maj 1814 i Kjøbenhavn, d. 15 Marts 1875 smstds., Elev af J. P. E. Hartmann i det ældre Musikconservatorium, fik ved Concurrencen om en af Musikforeningen udsat Præmie 1841 hæderlig Omtale af Dommerne Spohr og Schneider for en Concertouverture. Lærer- og Dirigentvirksomhed i Foreninger, deriblandt fra 1848 til sin Død i Studentersangforeningen, hvor han stod i stor Yndest, samt Embedsstillinger, 1845 som Organist og 1851 som Klokker ved Garnisonskirken, lagde Beslag paa hans Tid, saa at hans senere Compositionsvirksomhed indskrænkede sig til nogle Lejlighedscantater og Sange for Mandschor. 1852 udnævntes han til kgl. Kammermusicus.

Hansen, Christiern, var i Reformations-Tidsrummet Rector ved Vor Frue Skole i Odense og antages at være Forfatter til et Par fra den Tid bevarede „Skolekomedier", nemlig Legende-Skuespillet „Dorothea Comedie" og Fastelavnsfarcen „Den utro Hustru"; et tredje ham tillagt Stykke, „Paris's Dom", er disse saa underlegent, at Forfatterskabet maa betragtes som tvivlsomt. De ere udgivne af S. Birket Smith under Titlen „De tre ældste danske Skuespil" (1874).

Hansen, Emil Chr., dansk Botaniker, f. 8 Maj 1842 i Ribe, tog 1864 Skolelærer-Examen, 1871 Artium og 1879 Doctorgraden, kom ved Besvarelsen af en Prisopgave fra Universitetet ind paa Studiet af Svampene og har navnlig siden han 1879 blev Forstander for det plantephysiologiske Laboratorium paa Carlsberg gjort sig bekjendt hjemme og i Udlandet ved sine grundige og for visse praktiske Spørgsmaal meget vigtige Undersøgelser over Gjærsvampenes Physiologi.

Hansen, Frants Johannes, f. 4 Sept. 1810 i Kjøbenhavn, blev Student 1828, det Aar, der bragte Literaturen de „4 store og 12 smaa Poeter", og regnedes selv til de første, skjønt hans senere Digtning, hvor tiltalende end enkelte Partier af den ere, anvise ham Plads i den mere beskedne anden Kategori. 1829 begyndte han Udgivelsen af „Læsning for den fine Verden", hvoraf to Hæfter udkom. 1832 udkom hans første Samling Digte, efterfulgt 1837 af en ny Samling og efter hans Død 1852 af et lille postumt Hæfte. Desuden har H. under Navnet „Torkel Trane, Licentiat" skrevet de humoristiske Noveller „Patriotisme", „Søreisen" samt „Let Sind og Letsind", der gjorde ikke liden Lykke, hvorimod hans dramatiske Arbejder — deriblandt det 1832 opførte „Venskab og Kjærlighed" — ikke trængte igjennem. Hans Digte have den Fuldendthed i Formen, der næsten altid findes hos Poesiens Epigoner som en Erstatning for Mangelen paa egentlig Originalitet; de ere for største Delen af lyrisk Natur; af de enkelte Romancer kan fremhæves „Corsaren og hans Brud". H. døde efter længere Tids Svagelighed 14 Marts 1852 som Cancellist. Som et Vidnesbyrd om hans ikke almindelige musikalske Begavelse udkom u. A. et Par Hæfter af hans Compositioner; 1857 udgav F. L. Liebenberg et Udvalg af hans Arbejder i 2 Bind under Titlen „Poetiske Skrifter".

Hansen, Gerhard Henrik Armauer, norsk Læge og Naturforsker, f. i Bergen 29 Juli 1841, medicinsk Candidat 1866, blev 1868 ansat som Læge ved Plejestiftelsen for Spedalske ved Bergen og 1875 som Overlæge for den spedalske Sygdom i Norge. Efter at han 1869 havde vundet Universitetets Guldmedaille („Bidrag til Lymphekjertlernes normale og pathologiske Anatomi", udg. som Universitetsprogram, Christ. 1871), har han senere skaffet sig et anset Navn som Forsker, dels ved Arbejder over Spedalskhedens Pathologi og Therapi, dels ved værdifulde Jagttagelser og Afhandlinger over Norges Invertebratfauna. Hans lægevidenskabelige Arbejder ere dels trykte i Tidsskrifter, dels særskilt udgivne, saaledes hans Beretning om en paa det norske medicinske Selskabs Bekostning foretagen Rejse for at anstille Undersøgelser ang. Spedalskhedens Aarsager (Christ. 1874) og hans i Forening med Dr. D. B. Bull offentliggjorte Værk »The leprous Diseases of the Eye« (Christ. 1873). Blandt hans mange zoologiske Arbejder maa især mærkes de af ham bearbejdede Dele af Generalberetningen om den norske Nordhavsexpedition (Annelida og Spongiadæ).

Hansen, Hans Christian, dansk Bygmester og Professor ved Akademiet, f. 20 Apr. 1803 i Kjøbenhavn, d. 2 Maj 1883 i Wien, uddannede sig dels paa Kunstakademiet, dels under Prof. Hetsch, indtil han efter 1829 at have opnaaet den store Guldmedaille to Aar senere fik et Rejsestipendium. Efter en Rejse gjennem Italien og Sicilien kom han 1833 til Athen, hvor han efter nogen Tids Forløb traadte i Regeringens Tjeneste og blandt andre offentlige og private Bygninger opførte Universitetet, hans architektoniske Hovedværk. Samtidig deltog han i Ledelsen af Udgravninger af antike Bygninger og udgav Tegninger af det nylig fundne Niketempel paa Akropolis. 1851 kaldtes han til Triest for at bygge et stort Marinearsenal, men forlod dette Arbejde inden dets Fuldendelse, da han 1857 kaldtes til Danmark for at overtage Professoratet i Bygningskunst efter Bindesbøll, idet han samtidig blev optaget som Medlem af Kunstakademiet. I Kjøbenhavn har han bl. a. bygget Communehospitalet, et meget udstrakt Bygningsværk, hvor Hensigtsmæssigheden spiller Hovedrollen, det naturhistoriske Museum, der udmærker sig ved sin ejendommelige Charakterstil i det indre, samt Observatoriet. 1867 blev han Etatsraad og 1879 Æresdoctor. — **Theophilus Edvard H.,** Broder

til den foreg., østerrigsk Friherre og Overbygningsdirecteur, f. 18 Juli 1813 i Kjøbenhavn, er Elev af Prof. Hetsch og sin Broder. Efter 1835 at have faaet den mindre Guldmedaille ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn rejste han udenlands 1838 og tog Ophold i Grækenland, hvor han bl. a. byggede Observatoriet og senere Videnskabsakademiet i Athen. Siden 1846 har han levet i Wien, hvor han med L. Förster deltog i Udgivelsen af „Allg. Bauzeitung“ og i Bygningen af det 1856 fuldførte store Arsenal. Senere har han bl. a. bygget det nye Conservatorium i Wien i Renaissancestil (1867), den evangeliske Skole og Kirkegaardscapel samt endelig Børsen (1877) og Rigsraadsbygningen (1883) m. m. Ligesom han har vundet et stort Navn i Tyskland baade som Bygmester og som Lærer (siden 1869 Professor ved Kunstakademiet), saaledes var han ogsaa den, man vendte Blikket til, da 1884 Christiansborg Slot nedbrændte, og det blev overdraget ham at gjøre Udkast og Forslag til et nyt Slot og til en Rigsdagsbygning.

Hansen, Hans Chr. Peter, f. 27 Apr. 1840 i Kjøbenhavn, forfattede i sin Skoletid Parodien „Endnu nogle danske Stile af kjøbenhavnske Pigebørn“. Under Pseudonymet Cabiro skrev han i nogle Aar den ugentlige Feuilleton i „Dagbladet“, indtil han 1872 stiftede Ugebladet „Nær og Fjærn“, som 1880 forenedes med „Ill. Tidende“, der udgik under hans Redaction indtil Oct. 1884. En Oversættelse af Goethes „Faust“ (1ste Del) udgav han 1881 og Aaret efter den originale Fortælling „Christian Kjøbenhavner“. Han har desuden oversat „Mirza Schaffys Sange“, Molières „Misanthropen“ og „Fruentimmerskolen“ samt ikke faa moderne franske Skuespil, ligesom han har besørget baade Folkeudgaven og den samlede Udgave af Blichers Noveller saa vel som en Udgave af dennes Digte. Endelig er han Forfatter til en „Illustreret dansk Literaturhistorie“ (siden 1883, ikke sluttet). 1883 fik han Titel af Professor.

Hansen, Hans Matthison-, s. Matthison-Hansen.

Hansen, Hans Nikolaj, dansk Maler, f. 5 Maj 1853, bestod Afgangsprøven som Maler ved Kunstakademiet 1876 og har udstillet siden 1878. Han har saa vel i det historiske Fag som i Genren malet Billeder, der have vakt Opmærksomhed, saaledes „Uden for Sigbrits Port“, „Bondedommen 1517“, „Troubadourer“, fremdeles Illustrationer til „Peder Paars“ o. fl.

Hansen, Hans Peter, dansk Handelsmand og Politiker, f. 6 Apr. 1797 i Kjøbenhavn, blev 1822 Vinhandler og 1840 Grosserer i Kjøbenhavn, 1846 Nationalbankdirecteur og 1848 Medlem af Grosserersocietetets Comité. Efter L. N. Hvidts Død 1856 var H. den egentlige Leder af Nationalbankens Styrelse og viste fremragende Dygtighed under den store Handelskrise 1857. Allerede 1832 blev H. en af Kjøbenhavns „32 Mænd“ og 1840 efter Communalbestyrelsens Omordning Borgerrepræsentant; 1841—46 var han Raadmand, men blev derefter paa ny Medlem og 1853—58 Formand for Borgerrepræsentationen, samt øvede en vigtig Indflydelse paa alle de communale Forhold. Ogsaa spillede H. en ikke ringe politisk Rolle: 1835—46 var han Stænderdeputeret, 1848—49 Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og af Grundlovsudvalget, 1850—53 af Landstinget og var i alle disse Forsamlinger en af det nationalliberale Partis Ledere. Desuden var han en af Stifterne for det skandinaviske Selskab (1843), den slesvigske Hjælpeforening (1844) og af Foreningen til at værne om Grundloven (1854). Han blev 1856 Etatsraad og døde 15 Sept. 1861. — Hans Broder, **Andreas Nikolaj H.**, f. 14 Sept. 1798 i Kjøbenhavn, blev tidlig ansat i Handelshuset Hambro og blev 1822 Chef for en Filial i Christiania, hvor han bl. a. skulde føre Tilsyn med de norske Toldindtægter, der vare givne til Sikkerhed for Statslaan, og senere drev en betydelig Kornhandel. 1824 optoges han som Associé i Firmaet, men 1836 grundlagde han et eget Handelshus, der 1840 overtog en væsentlig Del af Huset Hambros Forretninger, da dets Leder flyttede til London. H. tjente en meget betydelig Formue og øvede stor Indflydelse i den kjøbenhavnske Handelsverden; allerede 1829 blev han Medlem af Grosserersocietetets Comité og var siden 1856 (efter L. N. Hvidts Død) dens Formand og dermed Kjøbmandsstandens egentlige Leder. 1842—44 var H. Stænderdeputeret, men afslog 1848 en Udnævnelse som kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og 1854 Valg til Landstinget. 1852 blev han Etatsraad; d. 12 Dec. 1873. — Hans Søn, **Edmund Grut H.**, antog 1882 Navnet Grut (s. d. A.). — En yngre Søn, **Octavius Thom. H.**, f. 5 Febr. 1838, blev 1862 juridisk Candidat, 1869 Overrets- og 1874 Højesteretssagfører. Han var 1872—76 Folketingsmand for Odense og hørte til en lille Gruppe, der kaldtes „det nationale Venstre“ og i Regelen stemte sammen med Mellempartiet. 1883 sluttede han sig til den nye „liberale“ Bevægelse og blev n. A. Formand for den liberale Vælgerforening i Kjøbenhavn. 1885—86 var han Forsvarer for Højesteret i en Række til Dels politiske Sager, bl. a. Askov- og Holstebro-Sagen.

Hansen, Heinrich, dansk Architekturmaler, Professor, Etatsraad og Medlem af Kunstakademiet siden 1858, f. 23 Nov. 1821 i Haderslev, kom 1842 til Kjøbenhavn som Malersvend for at uddanne sig til Kunstner og har siden 1849, da han begyndte at udstille, vundet et betydeligt Navn i sit Fag. Han har gjort flere Rejser og derfra medbragt Studier af interessante Bygninger, som han senere har gjengivet, ligesom han ogsaa har helliget flere Pragtværelser i Christian IV.s Bygninger (Rosenborg, Børsen, Frederiksborg) sin Opmærksomhed. Navnlig blev hans Kjendskab til Frederiksborg af største Betydning efter at Slottet var nedbrændt 1859, idet hans Studier og Malerier have afgivet et vigtigt Grundlag ved Gjenopførelsen og Udstyrelsen af Slottet. Han har saaledes bl. a. gjort de Tegninger, hvorefter Riddersalens og Bedestolens Lofter ere udførte. I Kunstflidslotteriet, som stiftedes i Anledning af Slottets Gjenopførelse, har H. været den virksomste Leder og har derigjennem som ogsaa paa anden Maade stor Fortjeneste af vort Lands Haandværk, hvori det for en stor

Del skyldes hans Iver og Interesse, at et mere kunstnerisk Sving nu gjør sig gjældende.

Hansen, Jens Andersen, f. 7 Jan. 1806 i Odense, kom n. A. til Rudkjøbing, hvor han lærte Skomagerhaandværket hos sin Fader og blev Svend 1824, samt arbejdede 1827—29 i Kjøbenhavn. 1834 blev H. Organist og Stadsmusikant i Rudkjøbing og 1835 desuden Skomagermester, men flyttede 1838 til Slagelse og 1841 til Fredericia. Allerede 1831 havde H. skrevet politiske Artikler og 1833 et Flyveskrift om den daværende kirkelige Strid, i hvilken han stillede sig paa Grundtvigs Side; i de følgende Aar skrev han flere mindre Stykker om Haandværkernes Forhold og (1841) et Skrift imod Sognetvangen. Efter forgjæves at have søgt om Tilladelse til at tage Skolelærer-Examen (1841) flyttede H. i Apr. 1842 til Kjøbenhavn, men havde alt forinden sammen med R. Sørensen begyndt Udgivelsen af Ugebladet „Almuevennen", hvori han djærvt og hensynsløst forsvarede de lavere Samfundsklassers Interesser imod Godsejeres og Embedsmænds virkelige eller formentlige Undertrykkelser. I Juli 1842 overtog H. som nominel Redacteur det juridiske Ansvar for „Fædrelandet" (indt. Sept. 1843) og blev som saadan i Foraaret 1843 sat 24 Timer paa Vand og Brød, fordi han ikke vilde afgive en Erklæring, som Dommeren krævede, om Forstaaelsen af en Artikel. I Oct. 1845 optraadte H. første Gang som Folketaler i Holbæk Amts Landcommunalforening og tilraadede her Bønderne at vise Mistro til alle dem, der kaldte sig deres Venner, og kun at stole paa sig selv. I Aug. 1848 blev H. Medlem af Bestyrelsen for „Valgreform-Foreningen", der holdt Møder i Hippodromen og især kæmpede mod de kongevalgte Medlemmer af den grundlovgivende Rigsforsamling, og i Oct. s. A. valgtes han paa Langeland til denne. Siden gjenvalgtes han stadig her (Svendborg Amts 6te Kreds) til Rigsdagens Folketing — 1864 og 1865 ogsaa til Rigsraadets — i Regelen uden Medbejler, lige til Juni 1866, da hans Afstemning for Grundlovsforandringen medførte hans Fald. I Oct. s. A. valgtes H. dog i Svendborg og gjenvalgtes senere her. 1856—63 var han Medlem af Rigsraadet, valgt i Folketinget. I Maj 1851 var H. bleven Medlem af Bondevenneselskabets Bestyrelse, og han var senere Medstifter og til Dels Formand for dets Efterfølgere, „Østifternes Folkeforening" og „Femte Juni-Foreningen". 1855 blev han Formand for Holbæk Amts Brandforsikring, hvorfra Gleerup fortrængtes, og senere for en Kreaturforsikring i samme Amt. 1856 overtog han Bladet „Morgenposten" og forenede „Almuevennen" dermed, men overgav 1864 Redactionen til sin yngre Broder, R. H. (1861—73 Rigsdagsmand for Holbæk). I sin lange politiske Virksomhed har H. dels ved private Forslag, dels som Medlem af og Ordfører for vigtige Udvalg medvirket til mange større eller mindre Reformers Gjennemførelse, især til Landboernes bedste, og til Udvikling af communal Selvstyrelse, samt til Ordning af Embedsmændenes Lønningsforhold. Medens han saaledes stadig blev sine demokratiske Partibestræbelser tro og ved en bitter og tit spidsfindig Kritik nærede Landboernes Mistillid imod Embedsmændene, gjorde han flere Svingninger med Hensyn til de store nationale og politiske Spørgsmaal og indgik gjentagne Forbund med naturlige Modstandere for at fremme hine Formaal og bryde de nationalliberales Magt. Saaledes forsvarede han 1852—53 Helstaten med største Varme, medens han før og senere var ivrig Ejderdansk — 1861 endog Medlem af „Dannevirkeforeningen"; ligeledes udtalte han sig 1857 og følg. Aar i afgjort skandinavisk Aand, men stemplede det senere som „Hjemmesvenskeri"; og ligesom han 1852 indgik Forbund med den gamle helstatlige Reaction, grundlagde han 1865 „Octoberforeningen" mellem „de store og smaa Bønder" og traf en hemmelig Aftale med Godsejernes Fører, Grev Frijs, om Landstingets Sammensætning i den nye Grundlov for at komme sine gamle Modstandere til Livs. 1870 var H. en af Stifterne og Førerne af „det forenede Venstre", men blev i de følgende Aar trængt i Skygge af yngre Kræfter. D. 1 Juni 1877. Kort før hans Død opdagedes det, at han i Aarenes Løb havde gjort sig skyldig i Underslæb ved Styrelsen af de to ovennævnte Forsikringsforeninger. Foruden flere mindre Flyveskrifter udgav H. „Vor Forfatnings Historie 1848—66" (4 Bd., 1868—72) og „Mit Livs Historie og Gjerning" (1875), begge ufuldendte.

Hansen, Jens Julius, f. 17 Juli 1828 i Landsbyen Dalum ved Odense, hvor hans Fader, Chr. H. H. (f. 1797, d. 1868), senere Stænderdeputeret og Folketingsmand, mest bekjendt ved en langvarig Retssag med det fynske Vejvæsen, den Gang var Forpagter. H. blev 1845 Student og 1852 jurid. Candidat, samt 1856 Copist under Landsoverretten. I de følgende Aar var H. jævnlig Medarbejder i kjøbenhavnske Blade og afrejste i Apr. 1864 til Paris for i den franske Presse at forsvare den danske Sag. Hjemkaldt af Justitsminister Heltzen i Dec. 1864 medvirkede H. væsentlig til dennes Fjærnelse ved en Intrigue, idet han aabnede ham Udsigt til Opdagelsen af en formentlig skandinavisk Sammensværgelse, hvori flere af det nationalliberale Partis Mænd vare indviklede. H. vendte derefter hjem til Paris, hvor han med stor Kløgt og Iherdighed forstod at skaffe sig Adgang ikke alene til flere af de større Blade, men ogsaa til selve Udenrigsministeriet og til flere fremragende Franskmænd. Selv med Bismarck havde H. Samtaler under hans Ophold i Biarritz i Efteraaret 1864 og 1865. H. benyttede sin Indflydelse saa vel, at det fornemmelig skyldtes ham, at Pragfreden i sin § 5 gav Løfte om Nordslesvigs Tilbagegivelse til Danmark; i Aug. 1866 sendtes han som den franske Regerings hemmelige Agent til Berlin for at forsøge en Overenskomst om Landafstaaelse til Frankrig ved Rhinen. Sin Virksomhed har H. skildret i „Fra Diplomatiens Verden" (1875) og „Femten Aar i Udlandet" (1880); saa lidet paaskjønnedes den i Danmark, at han 1869 blev afskediget uden Pension og først 1875 lønnedes med Ridderkorset. 1876 grundlagde H. Ugebladet »Europe diplomatique«, som han redigerede i 8 Aar og derefter solgte til nogle franske Po-

litikere, men hvis Ledelse han senere paa ny overtog.

Hansen, Jens Olaus, Conferensraad, fortjent dansk Retskyndig, f. 22 Febr. 1795 paa Giesegaard, hvor hans Fader var Forpagter, blev 1827 Assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten og n. A. tillige Docent ved Universitetet, men traadte 1831—40 ind som Committeret i Rentekammeret. 1832 blev han Medlem af Universitetsdirectionen, hvis indflydelsesrigeste Medlem han i flere Aar var, og gik ved sammes Ophævelse 1848 over til at blive Departementschef under det da oprettede Ministerium for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I denne Stilling forblev han (idet han dog 1851—53 var constitueret som Domainedirecteur) indtil 1853, da han tog sin Afsked paa Grund af Svagelighed, og døde 14 Aug. 1854. H. var Forfatter til to fortjenstlige processuelle Værker: „Systematisk Fremstilling af det danske Skiftevæsen" (3dje Udg. 1837) og „Bidrag til den danske Civilproces" (1ste Bd., 1837—39).

Hansen, Jørgen Christian, dansk dramatisk Sanger, f. 24 Maj 1812 i Kjøbenhavn, viste tidlig saa betydelige musikalske Anlæg, at Faderen maatte give efter for hans Ønske og lade ham undervise i Violinspil af Werschall. Han var allerede en god Solospiller, da han opgav denne Vej og anbefalet af sin smukke Syngestemme søgte Optagelse i det nylig oprettede Musikconservatorium, hvor han ved sin Stemme og sit Foredrag snart i en saadan Grad tilvendte sig Sibonis Opmærksomhed, at denne særlig antog sig hans Sangundervisning og i kort Tid udviklede hans herlige Evner saaledes, at han 1832, endnu som Conservatoriets Elev, kunde optræde paa det kongel. Theater i en Operette „De to Sedler" som Snaps, en komisk Rolle, hvori han vandt stærkt Bifald. Alligevel kom han først ret frem, da Marschner 1836 kom til Kjøbenhavn for at lede Opførelsen af „Hans Heiling" og valgte den unge, hidtil oversete Sanger til den vanskelige Titelrolle. Siden den Tid sejrede han mange Triumpher og kunde 1864 under Bifaldsjubel spille Don Juan 25Aarsdagen efter, at han første Gang optraadte deri. Ogsaa som ypperlig Romancesanger vandt H. vel fortjent Beundring. Han optraadte sidste Gang paa det kongel. Theater 2 Maj 1875 i Titelrollen i „Farinelli" og døde 24 Febr. 1880. — Hans Søn, **P. L. J. Erhard H.**, f. 18 Nov. 1839 i Kjøbenhavn, 1864—85 Operasanger ved det kgl. Theater, ægtede 1873 **Doris Anna H.**, født Pfeil, f. 3 Nov. 1847; hun optraadte første Gang paa det kgl. Theater 16 Marts 1867 som Donna Anna i Operaen „Don Juan", men rejste, da hendes Stemmemidler endnu langtfra vare uddannede, til Paris for at studere under Wartel; efter sin Tilbagekomst fik hun, der var i Besiddelse af en ualmindelig smuk og omfangsrig Mezzo-Sopran, et ikke ubetydeligt Repertoire ved Theatret og viste sig navnlig i de Wagnerske Operaer som en fremragende dramatisk Sangerinde. I de sidste Aar var hendes Virksomhed dog kun af temmelig underordnet Natur; hun optraadte sidste Gang 2 Juni 1885 som Ingeborg i „Drot og Marsk".

Hansen, Mads, Bondesøn fra Svendborgegnen, f. 28 Juli 1834, skrev i Midten af Treserne til en Faneindvielse i sin Skyttekreds Sangen „Til Nordens Kvinde" („Vi har sagt det saa tit, og Du ved det saa godt"), der bredte sig over alle Landets Egne og i et Nu gjorde sin Forfatter berømt. Det var dog ikke hans første Digt; allerede længe havde han givet Vidnesbyrd om digterisk Begavelse, men de vare ikke naaede ud over hans nærmeste Kreds. Nu udgav han (1867) en lille Digtsamling, der i tre Aar opnaaede fem Oplag og alle Vegne vakte Forbavselse ved den usædvanlige, hos en Almuesmand næsten uforklarlige Lethed og Skjønhed i Sprogbehandlingen saa vel som ved den Sikkerhed, hvormed Forfatteren slog ind i vore forudgaaende store Lyrikeres Spor; Oprindelighed i Tanken, Selvstændighed i Synet var der derimod mindre af, og H.s Popularitet tabte sig derfor med en lignende Hurtighed som den, hvormed den var bleven til. En ny Samling Digte (1870) fandt vel endnu Læsere, men den tredje, „Markblomster" (1873) blev kun lidet paaagtet. For sine Standsfæller skrev H. „Husmandsbogen" (1878) og „Gaardmandsbogen" (1877); han var desuden virksom for Højskolesagen, omfattede Skyttebevægelsen med iherdig Iver, støttede Husflidsbestræbelserne og udbredte stort aandeligt Liv paa sin Egn. Kun sexogfyrretyve Aar gammel døde denne mærkelig begavede Bonde 2 Apr. 1880. 1885 rejstes ham et Mindesmærke i Vester-Skjerninge, hans Fødested.

Hansen, Mauritz Christopher, norsk Digter og Forfatter, f. paa Modums Capellangaard 5 Juli 1794, Student ved det norske Universitet 1814, blev 1816 Lærer ved Krigsskolen i Christiania, 1820 ved Throndhjems Borgerskole og 1826 Bestyrer af Kongsbergs Middelskole, i hvilken Stilling han døde 16 Marts 1842. Kampen for Tilværelsen var ham haard; han giftede sig allerede i 23 Aars Alderen, og for at tjene Brødet maatte han skrive og trykke omtrent saa hurtig, som han kunde skrive. Han udgav Læsebøger, Grammatiker og Ordbøger i døde og levende Sprog, Fabler og Brevbøger, Nyaarsgaver og Digtsamlinger og leverede Bidrag til omtrent alle Datidens norske Dag- og Ugeblade. Ved Siden deraf gik en literær Produktion. Men ogsaa hans Digtertalents harmoniske Udvikling led under hans personlige og Landets smaa og tarvelige literære Vilkaar. Den tyske Romantik var gaaet ham i Blodet, og hans Forsøg paa at skabe en national Novelleliteratur stæmmedes af de Pletter og Udskejelser, der hidrørte fra hans Mønstre i den tyske Literatur. Han var sin Samtids mest populære Forfatter i Norge og vil altid bevare et Navn som den, der først søgte at grundlægge den ved Stof og Behandlingsmaade nationale Fortælling. I flere af sine Arbejder af denne Art, fornemmelig i dem, der skildre Hverdagslivet i de smaa Byer og i de dannede Kredse paa Landsbygden, har han hævet sig til virkelig Kunst i Fremstillingen, som for Nutidens Læsere tillige virker med en culturhistorisk Skildrings Magt. Der findes en af hans Ven C. N. Schwach besørget, samlet Udgave af hans „Noveller og Fortællinger" (Bd. 1—8, Christ. 1855—58); et med en kort, kritisk-

biographisk Indledning forsynet Bind „Noveller i Udvalg“ ved Henrik Jæger udkom 1882.

Hansen, Mourits **Mørk**, f. 28 Sept. 1815, theol. Cand. 1840, blev 1844 Capellan og 1846 Catechet i Nykjøbing p. F., var 1848—49 Medlem af den grundlovgivende Forsamling, blev 1850 Sognepræst i Felsted i Sønderjylland og var her bl. a. som Medlem af Stænderforsamlingen i Flensborg 1861 en af de dygtigste og ivrigste Forkæmpere for den danske Nationalitets Sag. 1864 blev han af Tyskerne afsat fra sit Embede, var derpaa 1865—66 Medlem af Rigsraadets Folketing og blev 1866 Præst i Bonsild og Dalby. Han har et anset Navn som Præst og har som Forfatter gjort sig bekjendt dels ved nogle mindre Prædikensamlinger og et Par Lærebøger i Verdenshistorie og Kirkehistorie, dels ved en Række mindre Afhandlinger i theologiske Tidsskrifter og Artikler i politiske Blade.

Hansen, Peder Andr., udmærket Astronom, f. 8 Dec. 1795 i Tønder, blev 1821 Assistent ved den holstenske Gradmaaling og ved Observatoriet i Altona under Schumacher og 1825 Directeur for Observatoriet i Seeberg ved Gotha, der under ham (1859) blev flyttet til Gotha. Denne Post beholdt han, trods flere Tilbud, deriblandt fra Kjøbenhavns Universitet, indtil sin Død 28 Marts 1874. Han vandt et stort Navn ved sin dybsindige Behandling af den physiske Astronomis vanskeligste Problemer. 1854 udgav han i Forening med Olufsen paa det danske Videnskabernes Selskabs Foranstaltning nye Soltabeller, der dog nu ere blevne fortrængte af Leverriers. Stor Berømmelse vandt han ved sine 1857 udgivne, nye Maanetabeller, der endnu ere i almindelig Brug, og hvis Betydning for Søfarten den engelske Regering anerkjendte ved en Belønning af 1,000 Pd. Sterl.

Hansestæder (frie) kaldes endnu de 3 nordtyske Stæder Hamborg, Lübeck og Bremen; s. for øvrigt **Hanse**.

Hans Hospital, St., blev indrettet af Christian IV i den uden for Nørreport liggende Ladegaard for Kjøbenhavns Slot og bestemt til at optage Affindige, Pestsyge og Folk, der led af andre smitsomme Sygdomme. Da det i Kjøbenhavns Belejring blev ødelagt, opførtes 1665 et nyt Hospital ved Kallebodstrand. Dette forfaldt i Tidernes Løb og blev for lille, og da Silke- og Klædekræmmer Claudi Rosset, en indvandret fransk Katholik, 1766 havde skjænket Hospitalet hele sin betydelige Formue, flyttedes det tilbage til den paa ny opførte og til Krigshospital benyttede Ladegaard og bestemtes nu til at optage Affindige, Almisselemmer med ulægelige Sygdomme samt Veneriske. Snart duede disse Bygninger heller ikke mere, og da de næsten helt ødelagdes ved Bombardementet 1807, flyttedes Hospitalet endelig 1816 til Bistrupgaard ved Roskilde, hvor nye Bygninger opførtes dertil; det bestemtes nu kun for Affindige og Lemmer, medens de veneriske optoges i „Almindeligt Hospital“, og efterhaanden optoges der af Lemmer ogsaa kun de med uhelbredelige Sindssygdomme, saa at Hospitalet nu var blevet, hvad det endnu er, udelukkende et Sindssygehospital. Da de ældre Bygninger efterhaanden bleve utilstrækkelige, ere de i Løbet af de sidste 25 Aar blevne ombyttede med nye, mere hensigtssvarende, som rumme i alt 920 Patienter. Bestyrelsen af Hospitalet har siden 1860 været i Hænderne paa Magistratens 2den Afdeling.

Hanslick, Eduard, f. 11 Sept. 1825 i Prag, en af Nutidens fortrinligste Musikkritikere, fik sin første Musikundervisning af Tomaschek i Prag, men passede tillige sine juridiske Studier, som han fortsatte i Wien, hvor han 1849 blev Dr. juris og indtraadte i Statstjenesten. Fra 1848 var han musikalsk Medarbejder af forskjellige Blade, og hans varme Følelse for Kunsten i Forbindelse med en sjælden aandelig Modenhed tiltrak sig snart Opmærksomhed. Hans lille Bog „Vom Musikalisch-Schönen, ein Beitrag zur Revision der Aesthetik der Tonkunst“, som udkom 1854 (6te Oplag 1881), oversat paa Fransk, Spansk osv., vandt en afgjort Betydning for den nyere musikalske Æsthetik. Ifald H. i Benægtelsen af Musikens Evne til at fremstille noget som helst maaske er gaaet for vidt, saa har han dog med ēt Slag standset de tidligere, sentimentale Phantasier om Musikens Virkning og Øjemed. 1855 overtog H. Redactionen af den musikalske Del af Bladet „Die Presse“, 1856 blev han Privatdocent i Æsthetik og Musikhistorie ved Universitetet i Wien og 1870 udnævnt til ordentlig Professor i Musik. 1864 overtog han Musikfeuilletonen i „Neue freie Presse“, der siden den Tid har spillet en stor Rolle i Musikverdenen. Ved Verdensudstillingerne i Paris 1867 og 1878 og i Wien 1873 var han Jurymedlem i den musikalske Afdeling. En Række højst interessante Bøger fra hans Haand ere „Geschichte des Konzertwesens in Wien“ (1869), „Aus dem Konzertsaal“ (1870), „Die moderne Oper“ (1875, 4de Oplag 1880), „Musikalische Stationen“ (1880), „Aus dem Opernleben der Gegenwart“ (1881). Ogsaa skrev han Texterne til Illustrationsværkerne „Gallerie deutscher Tondichter“ (1873) og „Gallerie französischer und italienischer Tondichter“ (1874).

Hänsom, eng., en efter Opfinderen opkaldt Droschke med to høje Hjul, aaben fortil og med Bukken anbragt bagpaa.

Hanstedgaard, en Herregaard i Nørrejylland, ½ M. n. for Horsens, nævnes allerede i Valdemars Jordebog som Krongods og hørte i Midten af det 14de Aarh. under Voer Kloster. I Begyndelsen af det 18de Aarh. oprettedes Ejendommen til et Hospital for Fattige, og 1870 fik det en ny Fundats, hvorefter det i en ny opbygget Stiftelse underholder 12 Mænd og 18 Kvinder og desuden understøtter henved 200 Personer uden for Stiftelsen ved Pengebeløb paa 50, 100 og 200 Kroner aarlig.

Hansteen, Christoffer, norsk Mathematiker, Physiker og Astronom, f. i Christiania 26 Sept. 1784, blev 1802 dimitteret fra Christiania Kathedralskole til Kjøbenhavns Universitet, hvor han først bestemte sig for det juridiske Studium. 1806 blev han Adjunct ved Frederiksborg lærde Skole (Lærer i Mathematik). Det danske Videnskabsselskab udsatte 1812 en Prisopgave om Jordmagnetismen. H.s Besvarelse heraf vandt Prisen og var den nærmeste Anledning til, at han udnævntes til Lector i anvendt Mathe-

matik og Astronomi ved Universitetet i Christiania, hvorhen han begav sig 1814. I Norge maatte han begynde sin Virksomhed under højst uheldige Vilkaar, da den unge Stat var blottet for de fleste videnskabelige Hjælpemidler og hans Kræfter desuden maatte tages i Beslag til Arbejder, som laa Videnskaben fjernere. Sin astronomiske Virksomhed begyndte han i sin egen Bolig med en laant Spejlsextant og et Pendulur. 1816 opførtes et ottekantet Træskur, som blev Norges første Observatorium. Efterhaanden som baade Landets Kræfter og Tilliden til H. voxede, forøgedes Instrumenternes Antal, og 1830 bevilgede Stortinget Midler til Opførelsen af et nyt, tidssvarende udstyret Observatorium (fuldført 1833), hvor H. siden havde Bolig. Paa dets Grund blev der senere (1839) ogsaa bygget et magnetisk Observatorium efter Forslag af H., som i den Anledning besøgte og confererede med Gauß i Göttingen, der et Par Aar i Forvejen ved H.s Undersøgelser var bleven ledet til ogsaa at sysle med Jordmagnetismen og nu havde foreslaaet en ny Byggemaade for dette Slags Observatorier. Reguleringen af Norges tidligere Maal og Vægt skete efter H.s Forslag og Beregninger, og Bestyrelsen af Landets geographiske og hydrographiske Opmaalinger ledebes i en lang Aarrække af ham. Det var dog fornemmelig Undersøgelser om Jordmagnetismen, der udgjorde H.s væsentligste Livsopgave 1807—32. Før den Tid havde man et Kort over Declinationen eller Misvisningen for Aar 1700, men kun i det atlantiske Hav, og et andet mindre fuldkomment for 1770. For Inclinationen havdes et endnu ufuldkomnere Kort over det atlantiske og indiske Hav, og Intensiteten kjendte man kun paa enkelte Punkter af Jorden. I det ovennævnte Prisskrift leverede H. Declinationskort for 10 forskjellige Aar imell. 1600 og 1800 samt et Inclinationskort for 1780, i hvilket Øjemed han havde gjennemgaaet alle til den Tid kjendte Rejsebeskrivelser fra Amerikas Opdagelse samt alle de haandskrevne Skibsjournaler, som fandtes i det asiatiske Compagnis Archiv. Afhandlingen blev dog ikke den Gang trykt, men udkom først 1819 ved offentlig Understøttelse i en noget udvidet Form paa Tysk under Titlen „Untersuchungen über den Magnetismus der Erde“. Med Hensyn til Intensiteten var Iagttagelsernes Antal endnu meget for ringe. For at opnaa flere og paalideligere Iagttagelser satte H. sig i Forbindelse med forskjellige Rejsende, ligesom han ogsaa selv foretog mange Rejser, og fremmede Naturforskeres Iagttagelser sendtes til H. som et almindeligt Kontor for magnetiske Iagttagelser. 1826 leverede H. i „Magasin for Naturvidenskaberne“ det første Kort over Intensiteten, hvilket strakte sig fra 20° s. til 80° n. Br. og fra 100° v. til 50° ø. L., omfattende altsaa den største Del af Amerika, Europa og Afrika. 1821 opdagede han Intensitetens daglige Forandringer. Men fra Sibirien, hvor netop Intensiteten har et Maximum, savnedes næsten alle Iagttagelser, og da det ikke var at vente, at disse paa anden Maade kunde skaffes, foretog han selv med offentlig Understøttelse en Rejse i Sibirien 1828—30, ledsaget af den norske Marinelieutenant Due og for en Del af Dr. Erman fra Berlin. Saaledes saa H. sig i Stand til at levere det første Universalkort over Intensiteten („Magasin for Naturvidenskaberne“ 1832 og Schumachers „Astronomische Nachrichten“ s. A.). Resultaterne af hans videnskabelige Iagttagelser paa Rejser i Sibirien udkom paa Tysk 1863, udg. af Videnskabsselskabet i Christiania. Sine livlig fortalte „Rejse-Erindringer“ udgav han 1859, efter at de allerede 1857 vare udkomne paa Fransk og brudstykkevis offentliggjorte paa Norsk og Tysk endnu tidligere. H. har skrevet en Lærebog i Plangeometrien (1835) og en Lærebog i Mechanik (2 Bd., 1836—38). I det af ham i Forbindelse med flere Lærde 1823 begyndte „Magasin for Naturvidenskaberne“ findes mange af hans Afhandlinger og i den norske Folkekalender adskillige populære Artikler. H. fik Afsked fra sit Universitetsembede 1861 og døde 15 Apr. 1873.

Hanstein, Joh., fremragende tysk Botaniker, f. 1822, d. 1880 som Professor i Botanik ved Universitetet i Bonn. H. har navnlig gjort sig fortjent af Planteanatomien og den mikroskopiske Morphologi og har paavist, at der i Vækstpunktet hos Blomsterplanterne er udpræget tre forskjellige Slags Væv, som han kalder Dermatogen, Periblem og Plerom, og som hver spiller sin Rolle ved Plantens Opbygning. H.s Arbejder udmærke sig ved en tiltalende Fremstillingsform. Særlig maa fremhæves hans vigtige, embryologiske Værk „Die Entwickelung des Keims der Monocotylen und Dicotylen 1870“, hvor der gives Udviklingen af en Mængde Blomsterplanters Kim fra første Celle af.

Hanstholm kaldes den nordvestlige Del af Nørrejylland, som omfatter Sognene Hansted, Nær og Vigsø i Thisted Amt, og som i en tidligere Periode har været en Ø. Den hævede Havbund er nu en til Dels opdyrket Kærstrækning af betydeligt Omfang. Ved Byen Hansted noget s. for Nordvestspidsen Roshage er et Blinkfyr og en Redningsstation.

Hanswurst, en gammel tysk, grotesk-komisk Theaterfigur, hvoraf der allerede findes Spor i Mysterierne og Fastelavnsspillene, men som først fra det 17de Aarh. fik en fast og conventionel Skikkelse. H. var en Blanding af Skjælmeri, Naragtighed, Enfoldighed, Ironi, Plumphed, Dovenskab, Graadighed, kort sagt den personificerede tyske Folkevittighed i sit fulde Overmod. I Følge den Ejendommelighed, som er fælles for de fleste Lande, at Pudsenmageren i det gamle Folkedrama opkaldes efter Folkets Yndlingsspise, fik han i Tyskland Navnet H., ligesom han i Holland kaldtes „Pickelhering“, i Frankrig „Jean Potage“, i Italien „Signor Maccaroni“, i England „Jack Pudding“ osv. Han optraadte i Regelen som Pudsenmager, der blot havde at forlyste Publikum med sit improviserede Spil. Undertiden optraadte han ogsaa som Courtisan i et Slags komisk Ridderdragt eller som Hyrde, Hofmand ell. desl. Hans reglementerede Dragt, der i Tilsnittet havde noget matrosagtigt ved sig og rimeligvis var den hollandske Pickelheringdragt, bestod af Ankelsko med Spænder, lange, vide, gule Benklæder med takkede, blaa eller grønne Striber

nebad, aaben, højrød Trøje, blaa eller grøn Vest, Læderrem om Livet, forsynet med Spænde eller Bjælde, graa Hat og Brix. Først fra det 18de Aarh.s Begyndelse blev H.s Charakter, der hidtil havde tilhørt det raa Folkedrama, kunstnerisk behandlet og fremstillet af flere talentfulde dramatiske Kunstnere. H. var i det tyske Theaters Barndom den dramatiske Interesses Grundpille, men tabte ved at udarte i Plumphed al Interesse, efterhaanden som den dramatiske Kunst skred frem. Ved Gottsched og Neubers forenede Bestræbelser banlystes han endelig fra Scenen, om end forskjellige, med ham beslægtede Theaterfigurer senere ere dukkede op, f. Ex. Kasperle, Seppel, Lipperl o. fl. I den nyeste Tid have Raimund, Raupach o. a. atter optaget denne Figur i deres Stykker.

Hants, s. Hamp-Shire.

Hao, chinesisk Regningsmønt, hvoraf 10,000 paa en Liang, af Værdi $\frac{1}{10}$ Øre.

Häparanda, Sveriges nordligste Kjøbstad, c. ¼ M. oven for Torneelvens Udløb i den bottniske Bugt. 1,132 J. (1882). Seminarium for Lærere i de finsktalende Sognes Smaaskoler, Länslazaret, Bankkontor, Sparekasse. Udførsel af Skovprodukter. Handelsflaaden udgjorde 1883 7 Fartøjer paa 1,707 Tons (5 Dampfartøjer paa 1,399 Tons). — 1812 bestemtes her Anlæggelsen af en Stad; 1827 blev H. Kjøbstad; den fik Stabelret 1842, men hører vedblivende under Landjurisdictionen.

Hapaxlegómenon, gr., kaldes et Ord, der kun forekommer én Gang, navnlig i Bibelen.

Haphtárer, Afsnit af Propheterne, der forelæstes i Jødernes Synagoger paa Sabbathen; jvfr. Paraschen.

Häpsal, Stad i det russiske Gouv. Estland ved Østersøen, 12 M. s. v. for Reval. 3,000 J. Havn. Søbade.

Haraföra, Alfora, jvfr. Papuer og Australien.

Harald Blaatand, Konge i Danmark c. 940—86, Søn af Gorm d. gamle og Dronn. Thyre Danebod. Sin Ungdom tilbragte han tillige med sin ældre Broder Knud Danaast paa Vikingetog; da denne var omkommen paa et af dem, besteg H. ved Faderens Død Tronen. Hans Regering er mærkelig ved Norges Underkastelse og især ved Christendommens Befæstelse i Danmark. H. understøttede sin Fosterson, den norske Kongesøn Harald Graafeld, imod Haakon Adelstensfostre. Men faa Aar derefter lod han sig i Anledning af sin Brodersøn Guldharalds Fordringer af den norske Jarl Haakon, der havde taget sin Tilflugt til ham, forlede til at lokke H. Graafeld ned til Danmark, hvor han fældedes af Guldharald, der igjen blev ombragt af Haakon Jarl; hvorpaa H. sejlede op til Norge med en stor Flaade, underlagde sig Landet og indsatte Haakon Jarl til Regent under sin Højhed. H. havde maaske af sin christne Moder arvet et forsonligt Sindelag mod Christendommen, som han vel ogsaa havde lært nærmere at kjende paa sine Vesterlandstog, og allerede i hans første Regeringstid stiftedes ved den bremiske Ærkebiskop Adalbags Bestræbelser de tre første Bispedømmer i Danmark, i Slesvig, Ribe og Aarhus (948). En halv Snes Aar senere lod H. sig døbe, bevæget dertil ved Klerken Poppos Jærnbyrd. Med den tyske Kejser Otto II kom H. i Strid, da han strax efter dennes Tronbestigelse gjorde et Indfald i Tyskland, men Kejseren vendte sig hurtig mod Danmark, trængte ind over Danevirke, som han stak Ild paa, og skal være draget op lige til Limfjorden (974). Paa Tilbagetoget anlagde Tyskerne en Borg ved Grænsen; faa Aar efter blev den imidlertid indtagen og ødelagt af de danske. Haakon Jarl, som havde deltaget i disse Kampe, gjorde sig derefter nafhængig i Norge, og et Tog, som H. foretog mod ham, udrettede intet. H., som synes at have været af en haard Charakter og ikke var yndet af sine Undersaatter, stod paa en spændt Fod med sin Søn, den vennesæle Svend. Spændingen mellem dem førte til et aabenbart Brud: Sønnen lod sig udvælge til Konge, og en Krig udbrød mellem de to. Uheld fulgte den gamle H.; han maatte ty til Jomsborg, hvor han fik Hjælp til Kampens Fortsættelse. Under denne blev han, da han var gaaet i Land ved Helgenæs (i Jylland), saaret ved et Pileskud fra en af sine forhenværende Hirdmænd ved Navn Toke. Han førtes tilbage til Jomsborg, men her døde han Allehelgensdag (1 Nov.), sandsynligvis 986. Hans Lig blev ført til Roskilde og begravet der i Helligtrefoldighedskirken, som han selv havde ladet bygge; efter Sagnet skal det være indmuret i en af Pillerne i den senere i Stedet for samme opførte Stenkirke (Domkirken). H. var flere Gange gift, først med den vendiske Tove, siden med Gunhild og Gyrithe, Datter af en svensk Konge. Af hans Børn kunne foruden Sønnen Svend Tveskjæg nævnes Døtrene Thyre (s. disse A.) og Gunhild, gift med Ealdorman Pallig i England.

Harald Gille. I Slutningen af Sigurd Jorsalefarers Regering kom fra Hebriderne til Norge en Irlænder Gilchrist, som udgav sig for Søn af Magnus Barfod og født i Irland 1103; han blev af Sigurd anerkjendt som Broder, efter at han havde bevist sin Herkomst ved Jærnbyrd, og antog Navnet H. G. Skjønt han havde aflagt Løfte om ikke at kræve Kongedømmet, lod han sig efter Sigurds Død 1130 udraabe til Konge, og Magnus maatte dele Riget med ham. Dog kom det til Krig mellem dem, og H. maatte efter Slaget ved Fyrelejv 1134 flygte til Danmark, men vendte med dansk Hjælp tilbage til Norge, fangede 1135 Magnus i Bergen og blev Herre over hele Riget. H. var en velvillig og svag, meget søjelig Mand og aldeles i sine Tilhængeres Vold; da en ny Kronprætendent optraadte i Sigurd Slembe, som tegnede til at blive en strængere Herre, blev H. af sine Mænd raadet til at lade ham dræbe, hvortil han ogsaa gav Befaling, men Sigurd undkom og hævnede sig ved at dræbe H. i Dec. 1136. H. efterlod i Norge to smaa Sønner, Sigurd og Inge, som bleve tagne til Konger, medens hans ældre Søn Eystein (s. d. A.) først senere kom til Norge fra Skotland.

Harald Graafeld, ældste Søn af Erik Blodøxe og Gunhild, f. c. 930, blev døbt i England, drog efter sin Faders Død til Harald Blaatand og fik hans Hjælp til Indfald i Norge, som dog i Regelen bleve slaaede tilbage af Far-

broderen Haakon. Paa sit Dødsleje udnævnte denne H. og hans Brødre til sine Efterfølgere i Norge 961. H. blev ogsaa tagen til Konge, men da i Throndhjem Sigurd Jarl og paa Østlandet flere Underkonger af Harald haarfagres Æt vare ganske uafhængige, herskede H. i Virkeligheden kun i det vestlige Norge. H. søgte her at indføre Christendommen ved at ødelægge Templerne og tvinge Folket til at lade sig døbe, det sidste uden Held. Sigurd Jarl lod han 962 snigmyrde, og hans Søn Haakon maatte flygte, saa at H. en Tid kom til Magten i Throndhjem; ligeledes bleve flere af Underkongerne ryddede af Vejen. Men Haakon Jarl forstod ved Rænker at vinde Harald Blaatand for sig og fik lokket H. til Jylland, hvor han 970 blev overfaldet og dræbt af Guldharald i Limfjorden.

Harald haardraade, yngste Søn af Sigurd Syr, en Smaakonge paa Ringerike af Harald haarfagres Æt, med Aasta Gudbrandsdatter, Enke efter Harald Grænske, f. 1015. Da hans Halvbroder Olaf (d. hellige) drog til Norge 1030 for at vinde sit Rige tilbage, sluttede H. sig til ham med en Harstyrke fra Oplandene og kæmpede tappert for ham ved Stiklestad 1030, skjønt kun 15 Aar gl.; han undkom ved Flugt og begav sig derfra til Rusland og c. 1035 til Constantinopel, hvor han med 500 Mand gik i Kejserens Tjeneste; med disse kæmpede han for Grækerne i Sicilien og Bulgarien og indtraadte derpaa i Livgarden som „Spatharokandidatos“; da han vilde drage hjem, blev Rejsetilladelse ham nægtet, saa at han med Nød og næppe undkom til Rusland, hvor han ægtede Storfyrst Jaroslavs Datter. Han kom hjem til Norge 1046 og blev tagen til Medkonge af sin Brodersøn Magnus, efter hvis Død han arvede hele Norge. H. krævede ogsaa Danmark som Arv efter Magnus og førte derom en langvarig Krig med Svend Estridsøn; dog bestod Krigen mest i Hærjetog til Danmark, og først 1062 stod et ordentligt Søslag ved Nisaa, hvorfra Svend med Møje reddede sig. Krigen endte med Forlig 1064. H. var en haard, herskesyg og grusom Konge (deraf hans Tilnavn), som navnlig vilde kue de mægtige Lendermænds Selvstændighed. Einar Tambeskjælver lod han snigmyrde i Nidaros; Kalv Arnesøn sendte han i Land paa et Strejftog i Danmark for at han skulde blive ihjelslaaet af Fjenden, hvilket ogsaa skete; Finn Arnesøn krænkede han ved uopfyldte Løfter, saa at han drog til Kong Svend, og Haakon Ivarsøn (s. d. A.) overfaldt han, saa at han maatte flygte ud af Landet. Ligeledes vilde H. herske over Gejstligheden og taalte ikke Indblanding af den bremiske Ærkebiskop, hvem han erklærede, at „ingen er Ærkebiskop her uden jeg, H.“ Han skildres ogsaa som paaholden og havesyg; dog var han lejlighedsvis gavmild, livlig og nedladende samt ivrig for at vinde Folkegunst. 1066 lod han sig vinde for en Plan om at understøtte den engelske Kronprætendent Tostig Jarl med hans Broder, Kong Harald Godvinessøn; med en stærk Flaade sejlede H. fra Norge, landede i Northumberland, sejrede i et Slag over de northumbiske Jarler og vandt Byen York, men da Byen blev undsat af den engelske Konge, kom det ved Standfordbro til et Slag, hvor H. faldt og Levningerne af hans Hær flygtede til Skibene 25 Sept. 1066. I sit senere Ægteskab med Thora Thorbergsdatter havde H. to Sønner, Magnus og Olaf Kyrre, der fulgte ham paa Tronen.

Harald haarfagre, Norges første Konge, Søn af Halvdan svarte, f. c. 850. Kun 10 Aar gl. ved Faderens Død maatte han strax kæmpe med oprørske Underkonger, men ved sin Morbroder Guthorms Hjælp betvang han dem snart. Derpaa aflagde han — efter Sagnet for at vinde en Kongedatters Haand — Løftet om ikke at klippe sit smukke Haar før han var Herre over hele Norge, og han holdt dette Løfte; han fik derfor Tilnavnet Luva (d. e. den lurvede). Han drog med en mægtig Hær over Dovre til det Throndhjemske, som dels blev undertvunget, dels frivillig underkastede sig, især ved Haakon Jarls Indflydelse. Her skaffede han sig en Flaade, med hvilken han i flere Sommerfelttog erobrede Kystlandskaberne fra Nordmøre sydover. Omsider samlede Kongerne i de sydvestlige Fylker en Hær og Flaade, som i det store Slag i Havrsfjord (nær Stavanger) blev overvunden 872; dermed var Erobringen fuldendt, og H. kunde lade sit Haar klippe af sin Ven Ragnvald Jarl, som nu gav ham Tilnavnet „den haarfagre“. H. siges at have tilegnet sig „Odelen“, d. e. Ejendomsret til Jorden, og at have paalagt større Skatter, end Folk tidligere var vant til; han satte over Fylkerne Jarler og Herser, som indtog de gamle Smaakongers Plads, men var H.s Undermænd og holdt Tropper i hans Tjeneste. Men mange vare misfornøjede med Forandringen, udvandrede til de skotske Øer eller Irland og gjorde herfra Hærjetog til Norge. H. maatte derfor (874) gjøre et Tog til Vesterlandene, hvorved han erobrede Shetlands- og Orknøerne, som nu fik norske Jarler; de flygtende Vikinger tyede nu til Færøerne og Island. H. overholdt god Orden og Fred indenlands; navnlig forfulgte han Vikinger og Ransmænd. Han havde mange Hustruer og med dem mange Sønner, som han c. 920 gjorde til Underkonger, idet han bestemte, at Erik Blodøxe skulde være Overkonge. Til ham overgav han 80 Aar gl. Magten 930, men levede endnu til 933. Han blev højlagt ved Gaarden Hauge (nær Haugesund); der hvor hans Gravhøj før fandtes, rejstes 1872 et Mindesmærke (Haraldsmonumentet). Af hans Sønner bleve Erik og Haakon Konger; fra Olaf nedstammede Olaf Tryggvesøn, fra Bjørn Farmand (s. d. A.) Olaf d. hellige, fra Sigurd Rise Harald haardraade og den senere Kongeslægt, fra hans Datter Aalof de senere Ladejarler.

Harald, 2 Konger i England. H. I **Harefod,** Søn af Knud d. store og Alfiva (s. d. A.), blev efter sin Faders Død 1035 af de danske i England tagen til Konge trods alle Enkedronningen Emmas Bestræbelser for at skaffe sin egen Søn Hardeknud saa vel Englands som Danmarks Trone. Just som Hardeknud gjorde et Tog til England, døde H. 17 Marts 1040 i Oxford. — H. II. **Godvinessøn,** den sidste angel-

sachsiske Konge i England, Søn af Jarl Godvine og Ulf Jarls Søster Gyda, besteg Tronen ved sin Svoger Edvard Bekjenderens Død i Jan. 1066, men regerede ikke Aaret til Ende. 25 Sept. slog og fældede han sin Broder Tostig, der vilde gjøre ham Tronen stridig, og den norske Konge H. Haardraade, som understøttede denne, ved Standfordbro, men 3 Uger efter, 14 Oct., faldt han selv ved Hastings mod den normanniske Hertug Vilhelm Erobreren.

Harald Hejn, Konge i Danmark 1076—80, nægte Søn af Svend Estridsøn og den ældste af denne Konges Sønner ved hans Død. Ved sin Svigerfader, den mægtige Jarl Asbjørns Indflydelse blev han ved Kongevalget foretrukket for sin yngre, dygtigere Broder Knud, som den afdøde Konge havde udset til sin Efterfølger. H.s korte Regering er ikke mærkelig; naar man tidligere har tilskrevet ham en Forandring i Retsplejen, som om han afskaffede Jærnbyrd og Tvekamp som Bevis for Retten og tillod den anklagede at fri sig ved Ed, der bekræftedes ved Mededsmænd, skyldes denne Forandring, som desuden er misforstaaet, næppe H. For øvrigt synes H. at have været en mild, men tillige svag Regent og deraf at have faaet sit Tilnavn, som betyder en blød Sten. Han døde 17 Apr. 1080 og blev begravet i Dalby i Skaane. H.s Dronning Margrete var en Datter af ovennævnte Asbjørn Jarl.

Harald Hildetand, en af Nordens gamle Konger, Søn af Lejrekongen Rerik og Ivar Vidfadmes Datter Aud. Hans Fader kom af Dage ved Ivars Træskhed, hvorpaa hans Moder flygtede med ham til Garderige. Efter at hans Morfader var omkommen, fulgte H. ham i Regeringen og blev en berømt og mægtig Konge. Da han var bleven gammel, gjorde hans Halvbrodersøn Ring, som han havde indsat til Underkonge i Sverige, Oprør imod ham, og det kom til det mærkelige Slag paa Braavallahede, hvor H. faldt.

Harald Kesja (d. e. Spyd), den ældste af Erik Ejegods 4 Sønner, nægte født. Da denne Konge begav sig paa sin Pilegrimsrejse til det hellige Land 1103, satte han H. tillige med Ærkebiskop Asger til at styre Riget i sin Fraværelse. H. var af en urolig og voldsom Charakter; han blev derfor ogsaa forbigaaet ved Kongevalget, da Efterretningen om hans Faders Død var kommen til Danmark 1104, og man valgte den afdøde Konges Broder Niels. Under denne svage Konges Regering forstyrredes Landefreden ved en blodig Tvist imellem de to urolige Brødre H. og Erik (Emune); kun den tredje Broder, Knud Lavard, formaaede nogenlunde at holde dem i Tømme. Denne ædle Fyrstes Mord forbandt vel de uenige Brødre til fælles Hævn, men Enigheden varede ikke længe, og H. sluttede sig til sin Broders Mordere. I Slaget ved Fodvig 1184 reddede han Livet ved Flugten; men da Erik derpaa var kommen i Besiddelse af Riget, lod han ham halshugge i Skjærup ved Vejle i Jylland 1135; hans Lig blev af Sognefolkene begravet i en Krog af Kirkegaarden. H. var gift med den norske Konge Magnus Barfods Datter Ragnhild. Af hans 12 Sønner, der nævnes i Kildeskrifterne, faldt én i Slaget ved Fodvig, de 10 bleve ombragte af den grusomme Farbroder (jvfr. Erik Emune), men den tolvte, Oluf, undslap til Sverige.

Harald Klak, Konge i Jylland, er mærkelig som den første christne Konge i Norden. Under sine Krige med den bekjendte jyske Konge Godfreds Sønner tog han sin Tilflugt til Kejser Ludvig d. fromme og lod sig 826 under sit Ophold ved Kejserens Hof i Ingelheim ved Mainz døbe tillige med sin Familie og sit Følge. Daaben foregik med største Højtidelighed og Pragt; Kejseren, Kejserinden og deres ældste Søn stod selv Faddere til de fremmede Gjæster, hvem de skjænkede kostbare Foræringer, og H. modtog desuden af Kejseren i Forlening en Del af Frisland. Men den vigtigste Følge af Kongens Daab var, at han ledsagedes hjem af Benedictinermunken Ansgar, som lagde Grundvolden til den christne Kirke i Norden.

Harald Skreng (d. e. tynd), en dansk Kronprætendent, der antages for en Søn af Oluf og Sønnesøn af Harald Kesja, optraadte efter Valdemar d. stores Død i Spidsen for den skaanske Almue mod den nye Konge, Knud VI, 1182 og fik Understøttelse fra Sverige; men de skaanske Herremænd jog Bønderne fra hverandre ved Lummeaa, hvorpaa H. flygtede til Sverige og døde her 1183.

Harald Svendsøn, Konge i Danmark, Søn af Svend Tveskjæg og Sønnesøn af H. Blaatand, blev af sin Fader indsat til Regent i Danmark, da denne gjorde sit sidste Tog til England 1013, og besteg Tronen ved Svends Død 1014, men døde allerede 1018.

Haraldsborg, opført 1104 af Harald Kesja ved Isefjorden tæt ø. for St. Ibs Kirke ved Roskilde som en Røverborg, hvorfra han plyndrede det omliggende Land under Striden med sin Broder Erik Emune, der 1132 erobrede Borgen. Den synes senere at have tjent de danske Konger til Residens under deres sædvanlige Ophold i Roskilde i Middelalderen; 1445 gav Christoffer af Bayern sin Dronning Dorothea H. i Morgengave. I Begyndelsen af Grevens Fejde (Juni 1534) blev Slottet, hvormed Roskilde Bispestol da var forlenet, opbrændt af Lybekkerne.

Haraldslund, Agerdyrkningsinstitut 1840—55; s. Krarup, N. B.

Haraldsted ell. Harrested, en Landsby i Ringsted Herred i Sjælland, 1 M. n. for Ringsted. Her var en Kongsgaard, hvor Erik Jarl, Høvding over Falster, og hans Hustru Cæcilie, Kong Knud d. helliges Datter, boede. Knud Lavard, der tilbragte Julefesten 1130 hos sin Frænke, traf her sammen med sin Fætter Magnus Nielssøn. Denne, der var opfyldt af Misundelse og Had mod Knud, vilde først lade ham indebrænde, men da han kom for silde til denne Niddingsdaad, lokkede han ham ud til en Samtale i Enrum i den nærliggende Skov, hvor han tillige med Henrik Skatelaar og flere bevæbnede overfaldt den umistænksomme og værgeløse Fyrste og myrdede ham 7 Jan. 1131. Paa det Sted, hvor Knud blev dræbt, udvældede efter Sagnet en Kilde, som besad lægende Kraft, og her opførtes et Capel, en anselig Bygning, hvis Ruiner bleve opdagede 1883. Kilden selv existerer ikke mere.

Harangue, fr. [rãngge], højtidelig Tale; **haranguere** [gēre], holde en saadan.

Harar, en Landstrækning i Østafrika, s. for Adenbugten, hørte indtil Urolighederne 1883—84 til Ægyptens Besiddelser, men er nu uafhængig under en Emir. I Landets sydlige Del ligger Staden H., som skal have 30,000 J. og er et vigtigt Punkt for Handelen med Gallalandene.

Harbitz, Georg Prahl, norsk Politiker, f. i Haus Præstegjæld ved Bergen 26 Juni 1802, Student fra Bergens Skole 1821, theologisk Candidat 1825, 1826 Sognepræst til Askevold i Søndfjord, forflyttedes 1839 til Slidre Sognekald i Valders og 1852 til Nøtterø ved Tønsberg, fra hvilket Embede han 1879 tog Afsked. Senere har han boet som Pensionist i Nærheden af Christiania. Allerede 1836 mødte han paa Stortinget som Repræsentant for nordre Bergenhus Amt og gjenvalgtes senere til hvert Storting, indtil han selv frabad sig Gjenvalg efter Indførelsen af de aarlige Storting 1871. Fra 1848 blev han uden Afbrydelse valgt til Præsident i Stortinget, til hvilken Stilling han medbragte en stadig forøget Erfaring og continueret Sikkerhed, som i Forening med hans praktiske Sans og klart anlagte Natur gjorde ham til en af alle Partier lige højt anset Formand. Han hørte, især i tidligere Dage, til den liberale Opposition i det norske Storting, paa hvis Afgjørelse i vigtige Spørgsmaal han øvede en vigtig Indflydelse i lange Aarrækker, i hvilke han tillige var Budgetcomiteens Formand.

Harboe, Ludvig, Biskop, f. 16 Aug. 1709 i Broager i Slesvig, studerede ved tyske Universiteter, kom 1735 til Kjøbenhavn, blev 1738 Capellan ved Garnisonskirken, 1739 Sognepræst ved Citadelskirken, blev 1741 sendt til Island som Kirkevisitator, 1743 Biskop i Throndhjem, 1748 adjungeret sin Svigerfader, Biskop Hersleb, og 1757 dennes Eftermand som Biskop over Sjællands Stift. 1766 blev han tillige kongelig Confessionarius. D. 15 Juni 1783. 1738—39 udgav han i Forening med Langebek „Dänische Bibliothek, oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen aus Dänemark“ (1ste—3dje Bd.), ligesom han ogsaa har leveret adskillige Bidrag til de følgende 6 Bind af dette Værk. Den saakaldte „Guldbergs Psalmebog“, som udkom 1778, var i Virkeligheden lige saa meget H.s Arbejde som Ove Høegh-Guldbergs.

Harbour Grace [hārbør grahs] ell. **Concepcion**, Stad i Nordamerika paa Østsiden af den engelske Ø New-Foundland ved Concepcion Bugten, har en god Havn og betydeligt Fiskeri. 5,000 J.

Harboøre, et Kirkesogn i det nordvestlige Nørrejylland, Ringkjøbing Amt, mellem Nissum Bredning og Vesterhavet. Sognets Beliggenhed mellem Limfjorden og Vesterhavet har udsat det for store Farer af Oversvømmelser og Sandflugt, saaledes 1717, 1720 og især 1825, da i det sidstnævnte Aar det ved vestlige Storme i Limfjordens østlige Del opstemmede Vand pludselig, ved at Vinden sprang om, væltede sig mod V. og søgte Udvej til Vesterhavet gjennem Ferring Sø. Saadanne Gjennembrud fandt oftere Sted, men lukkedes altid igjen; men den Mængde Sand, som Vandfloderne førte med sig, frembragte stor Ødelæggelse paa Vegetationen, saa at tidligere dyrkede og ret vel befolkede Strækninger nu ligge øde. I de senere Aar er der saa vel fra Communens som især fra Statens Side gjort meget ved Anlæg af Høfder i Havet og Beskyttelsesdiger langs de lavere Strækninger, for at sikre Sognet mod Oversvømmelser.

Harburg, Stad i den preussiske Prov. Hannover ved den søndre Elbarm, 1¼ M. s. for Hamborg. 19,000 J. Her er et gammelt, med Volde og Grave omgivet Slot, som i Syvaarskrigen oftere forgjæves blev belejret. Betydelig Industri i Tobak, Olje, Sukker, Guttapercha, Maskiner, Metalvarer, Bordug m. m. og vigtig Handel. Havn med gode Dokker og Skibsværfter. Levende Dampskibsforbindelse med Hamborg.

Harcelere, drille, drive Gjæk med; i Krigsspr. alarmere Fjenden ved idelige Angreb.

Harcourt [arkūhr], en efter Flækken H. i Normandiet opkaldt, gammel fransk Adelsslægt, som efter Sagnet nedstammer fra en af Rollos danske Krigsmænd. Den spillede en Rolle i de langvarige fransk-engelske Krige i Middelalderen og blev 1338 ophøjet i Grevestanden. Til den hørte den baade som Kriger og især som Diplomat bekjendte **Henri d'H.**, f. 1654, d. 1718, der, da den spanske Linje af det habsburgske Hus var i Færd med at uddø, som fransk Gesandt ved sin elskværdige Ægtefælle og den spanske Dronnings Hofdame forstod at intriguere saa mesterlig, at han hjalp Philip af Anjou paa Spaniens Trone. Ludvig XIV belønnede hans Tjenester ved at ophøje ham til Hertug 1700, til Marschal 1708 og til Pair af Frankrig 1709. Denne Værdighed opnaaede ogsaa to af hans Sønner. — En Ætling af ham, **Franç. Eugène Gabr.**, Hertug af H., f. 22 Aug. 1786, var 1814—20 Husarritmester, men vendte sig derefter til det politiske Liv og tog sig med Iver af Grækernes Sag under deres Frihedskamp. 1827 blev han Deputeret og hørte 1830 til Oppositionen, var 1831 Afsending i Madrid og blev 1837 ophøjet til Pair, i hvilken Stilling han forsvarede Frihandelen og andre Fremskridt, men bekæmpede Paris's Befæstning. 1848 gik han til Rom som fransk Afsending og støttede efter Evne Ministeriet Rossis Forsøg paa at forsone Pavedømmet med Friheden, men var efter Rossis Mord i Nov. Pave Pius IX behjælpelig med at flygte til Gaëta. I Sept. 1849 trak H. sig tilbage til Privatlivet og døde 3 Maj 1865. — Hans Søn, **Bern. Hippol. M.**, Grev d'H., f. 1821, indtraadte allerede 1839 i den diplomatiske Tjeneste indtil 1852, blev 1871 Afsending ved Pavehoffet, men forflyttedes n. A. til London, fordi hans stærkt klerikale Holdning truede med at fordærve Frankrigs Forhold til Italien. I Sept. 1878 kaldtes H. tilbage, men blev n. A. Afsending i Bern (indt. 1879), hvor han ledede Forhandlingerne om Postforeningen. D. 1883. — Af en anden Gren er **Georges Tr. D. B.**, Marquis d'H., f. 1809, som 1842—48 var Pair, 1878 blev fransk Afsending i London og 1875—79 i Wien. — Hans Søn, **Louis Emmanuel**, Vicomte d'H., f. 1844, var 1873—77 Secretær hos Præsident Mac Mahon, som var

gift med hans Tante, og ligesom sin hele Slægt en ivrig Modstander af Republiken. — En anden Familie H. var en Sidelinje af Guiserne af det lothringske Hertughus; til den hørte Henri de Lorraine, Grev d'H., Søn af Carl af Lothringen, Hertug af Elbeuf, f. 1601, d. 1666, der udmærkede sig som fransk Feltherre i Krigene med Spanien i første Halvd. af det 17de Aarh.

Harcourt, Will. Geo. Granv. Vernon [hārkort], engelsk Statsmand, f. 14 Oct. 1827, blev 1854 Advocat og 1866 Queens Counsel. Desuden gjorde H. sig bekjendt som Medarbejder af »Saturday Review« og af »Times«, hvor han under Navnet »Historicus« forsvarede Englands Adfærd under Borgerkrigen i Nordamerika (Artiklerne samledes 1863). Senere blev H. Medlem af tvende Regeringscommissioner for at forbedre Lovgivningen om Neutralitets- og Naturalisationsforhold; den sidste førte til vigtige Ændringer i de tidligere engelske Love og til Afslutning af en Række Overenskomster med fremmede Magter. I Marts 1868 valgtes H. til Underhuset, hvor han kraftig understøttede Lovforslagene om den irske Statskirkes Afskaffelse og hemmelig Afstemning og viste sig meget yderlig i Forlangender om Retsplejens Omdannelse og Hærudgifternes Indskrænkning. I Nov. 1873 blev H. Solicitor general, dog kun indt. Febr. n. A.; samtidig blev han adlet. I de følgende Aar spillede H. en vigtig Rolle i Underhuset som en dygtig Taler og skarp Modstander af Jarl Beaconsfields Udenrigspolitik. 1880—85 var H. Indenrigsminister under Gladstone, men vragedes (ligesom Gladstone 1865) af sin tidligere Valgkreds, Oxford Universitet. 1886 blev H. Skatkammerkansler i Gladstones tredje Ministerium.

Hardanger omfatter de indre Fjordbygder i søndre Bergenhus Amt i Norge. Bømmelfjordens Fortsættelse, **Hardangerfjorden**, skyder sig her dybt ind i Landet og spalter Fjældmassen med sine trange Arme, blandt hvilke Gravenfjord, Eidfjord og Sørfjord ere de vigtigste. Det mægtige, isolerede Fjældparti, som skiller den egentlige Hardangerfjord fra Sørfjorden, bærer paa sin brede Ryg Folgefonnens Snemasser, som igjen sende smukke Isbræer ned gjennem de tilstødende Dale. Ogsaa i Ø. for Sørfjorden og Eidfjorden ligge mægtige Bræer, f. Ex. Hallingjøkulen (5,740 F. høj). Fra disse Bræer udspringe vandrige Elve, som i deres Løb ud over de bratte Fjældvægge danne høje og smukke Fossefald; Vøringfos og Ringedalsfos ere blandt de mest storartede i Norge. I H. finder man saaledes alle den norske Fjældnaturs Ejendommeligheder forenede, Havet, Jøklerne, de høje, bratte Fjælde og Fosserne. Men ved Siden heraf frembyde mange af de smaa Fjorde med deres Holme og Sunde og med deres rige Vegetation en Natur af saa henrivende Ynde, at man nok kan forstaa, at denne Egn har kunnet begejstre Digterne til deres skjønneste Sange og give Malerne Stof til deres bedste Billeder. H. og Voss udgjør et eget Fogderi med c. 25,000 I. (1875).

Hardeknud, 2 danske Konger i den ældre Tid, som man har talt med blandt Kongerne af Navnet Knud som I og III. Navnet udledes i en islandsk Kongesaga fra 14de Aarh. af Harthe ell. Har Syssel i Jylland, hvor den ældre H. var født. Denne, der levede i det 9de Aarh., var efter et senere islandsk Sagn Søn af Sigurd Snogøje og Fader til Gorm d. gamle. — Den yngre H., Sønnesøns Sønnesøns Søn af den ældre, Søn af Knud d. store og Dronn. Emma, blev Konge i Danmark ved sin Faders Død 1035, hvorimod hans ældre Halvbroder Harald Harefod bemægtigede sig England. H. tænkte først paa at tilbageerobre Norge og begyndte derfor en Krig med Magnus d. gode; men da Hærene vare rykkede frem imod hinanden ved Gøtaelven, mæglede Høvdingerne et Forlig imellem de to unge Konger, i Følge hvilket den længst levende skulde arve den andens Rige, hvis denne døde sønneløs (1038). Derpaa rustede han sig til et Tog mod England, men da han kom derover, var hans Broder imidlertid død (1040), hvorpaa han igjen, for sidste Gang, forenede England med Danmark, men kun for to Aar; thi 8 Juni 1042 døde han pludselig under en Bryllupsfest i Lambeth ved London; han blev begravet hos sin Fader i St. Peters Klosterkirke i Winchester. Med H. uddøde den gamle danske Kongestamme paa Mandssiden.

Hardenberg, en til Danmark indvandret, tysk Adelsslægt (s. næste A.), af hvilken den mærkeligste var Eiler Eriksen H. til Mattrup (i Aarhus Amt), f. c. 1505, der efter at have haft forskjellige Forleninger (saaledes det bispelige Slot Dragsholm, som han i Grevens Fejde kjækt forsvarede, og Gulland 1544—51) 1554 blev Lensmand paa Malmøhus, hvor Prins Frederik (senere Kong F. II), hvis Hofmester han var, skulde føre Hof, hvilket H. skulde forestaa. Et Vidnesbyrd om det gode Forhold mellem ham og Prinsen er det, at han kort efter dennes Tronbestigelse (1559) blev udnævnt til Rigshofmester, Landets højeste Stilling, og paa hans Kroningsdag sloges til Ridder. Men snart indtraadte et Omslag. 1562 gik han i Spidsen for et Gesandtskab til Rusland, og han synes ved denne Lejlighed at have paadraget sig Kongens Misfornøjelse, hvorpaa han fra den Tid af fik gjentagne Beviser, indtil han 1565 endog fik sin Afsked som Rigshofmester og mistede sine Len, hvorefter han skal være død s. A. Han har skrevet flere Psalmer. — Hans Søn, den rige Rigsraad Erik H. til Mattrup og Skovsbo (i Fyn), d. 1604, var den sidste Mand af Slægten. — Anna H., en Broderdatter af Eiler, blev i sin tidlige Ungdom anbragt ved Hove som Jomfru hos Christian III.s Dronning og blev hos hende i en Række af Aar lige til Dronningens Død 1571. Halvandet Aar senere ægtede hun, ikke længer ung, den rige Oluf Movritsen Krognos, hvis hurtig paafølgende Død gjorde hende til Enke et halvt Aar efter Brylluppet (1573). Selv døde hun 1589. Man har i den nyeste Tid opstillet den Formodning, at det var hende, i hvem Frederik II som Prins og ung Konge var forelsket uden at kunne overvinde de Hindringer, der stillede sig i Vejen for deres Forening, og at det var denne Kjærlighed, der var Skyld i, at han sad 13 Aar paa Tronen, før han (1572) indlod sig i Ægte-

skab med Sophie af Mecklenburg. H. F. Ewald har skrevet en yndet Roman om dette Emne.

Hardenberg, en gammel, nedersachsisk Adelsslægt, af hvis Stamsæde H. der endnu findes Ruiner ved Nörten i Nærheden af Göttingen. **Carl August**, Fyrste af H., f. 31 Maj 1750 i Essenroda i Hannover, indtraadte 1770 i hannoversk Tjeneste og ægtede tidlig en Datter af den danske Greve Chr. Ditlev Reventlow, skjønt han personlig var indtaget i den berømte Steins Søster. H. foretog flere Rejser i Udlandet og besøgte 1778 London, hvor hans Hustru havde en Kjærlighedsforstaaelse med Prinsen af Wales. H. forlod derfor 1782 hannoversk Tjeneste og blev Minister i Braunschweig; han overtog 1791 en lignende Stilling hos Markgreven af Ansbach-Baireuth og ordnede disse Landes Forening med Preussen; han viste herved stort Organisationstalent og brugtes derefter i flere diplomatiske Hverv, bl. a. ved Fredsslutningen i Basel. 1797 blev H. preussisk Cabinetsminister og var en afgjort Talsmand for god Forstaaelse med Frankrig; han overtog 1803 midlertidig og i Aug. 1804 endelig Udenrigsministeriet i Stedet for Haugwitz. H. søgte lige saa ivrig som denne at opnaa Hannovers Tilknytning og viste den største Eftergivenhed over for Frankrig. Ikke des mindre lod Napoleon I i Apr. 1806 rette stærke Angreb paa H., da han afgik som Udenrigsminister, og man har derfor almindelig fremstillet H. som mere selvstændig og national end Haugwitz, medens Forholdet netop var omvendt. Dog fra dette Tidspunkt indtraadte et Omslag hos H., saa at han arbejdede ivrig for Forbund med Rusland; i Apr. 1807 overtog han igjen Udenrigsministeriet, men fjærnedes efter Freden i Tilsit, tre Maaneder senere, efter Napoleons udtrykkelige Forlangende. Med Altenstein og Niebuhr udarbejdede H. en omfattende og frisindet Plan til Preussens Restauration, og det er hans Fortjeneste at have gjennemført denne, da han 6 Juni 1810 blev Statskansler. Han bragte Orden i Statens Skatte- og Finansvæsen, udvirkede Bøndernes og Jødernes Frigjørelse og andre Fremskridt, samt udfoldede stor Dygtighed under Frihedskrigen. H. deltog i Fredsslutningen i Paris og blev til Løn 3 Juni 1814 Fyrste. Ogsaa paa Wienercongressen og de senere Congresser havde H. Sæde, men trængtes i Skygge af Metternich, ligesom han i den indre Styrelse fjærnede sig fra de frisindede Forsætter, han 1813—15 havde udtalt om en Forfatning og en Folkerepræsentation. Paa Tilbagerejsen fra Congressen i Verona døde H. i Genua 26 Nov. 1822. — Hans eneste Søn, **Chr. Heinr. Aug. H.**, f. 1775, frasagde sig Fyrstetitlen og oprettede 1815 af sine (fra Moderen arvede) Godser paa Laaland Grevskabet **H.-Reventlow**; d. 1840. — **Friedr.**, Friherre af H., bekjendt i Literaturen under Navnet Novalis, tysk Digter, f. 2 Maj 1772 paa sit Familiegods Wiederstädt, fik en ypperlig Undervisning og Opdragelse i Hjemmet, studerede Philosophi og Retsvidenskab i Jena, Leipzig og Wittenberg, blev 1795 ansat ved Saltværkerne i Weissenfels, uddannede sig i Bjergværksvidenskaberne i Freiberg og vendte 1799 tilbage til Weissenfels til en mere overordnet Stilling. Paa denne Tid blev han Ven med Tieck og Brødrene Schlegel, og den romantiske Retning, der laa i Tidens aandelige Luft, greb ham stærkt i Form af et mystisk Følelsesliv, der stundum hævdedes af ham med en ejendommelig Sophistik. Hans Lyrik har en stille, vederkvægende Ynde i Sprog og Stemning og en umiddelbar Anskuelse; i æsthetiske, philosophiske og physiske Fragmenter udtaler han bizarre Anelser og sære Orakelsprog, fremgaaede af Troen paa Livets og Naturens mystiske Urgrund. Han var hele sit Liv svagelig og febrilsk begejstret. Stærkt religiøst bevæget forfattede han en Række aandelige Sange, der hører til det skjønneste i sit Slags. Hans elskværdig phantastiske Roman „Heinrich von Ofterdingen" blev ikke fuldendt. H. kan betragtes som en af de reneste Repræsentanter for den tyske Romantik, men han tog ikke Del i dens literære Polemik. Han døde 25 Marts 1801 i sit Fædrenehus i F. Schlegels Arme. Tieck og F. Schlegel udgav 1802 hans „Schriften" i 2 Bd. (5te Opl. 1837), som 1846 efterfulgtes af et 3dje, hvori ogsaa Biographi og Brevsamling.

Hardenberg-Reventlow, Grevskab i det østlige Laaland, oprettet 13 Dec. 1815 for ovennævnte Christ. Heinr. Aug. Grev H.-R., gik 1885 efter Grev Holck-H.-R.s Død over til den tyske grevelige Familie Haugwitz. Det omfatter Godserne H., Idalund, Christiansdal, Rielstrup, Rosenlund, Nørregaard og Sæbyholm. Det er af Størrelse 1,341 Tdr. Hartk., med $2\frac{1}{2}$ Mill. Kr. i Fideicommiscapitaler; under Hovedgaardene ligge 4,401 Tdr. Land og 2,525 Tdr. Land Skov. H., Grevskabets Hovedsæde, hed lige til ind i dette Aarh. Krenkerup og tilhørte fra Dronn. Margretes Tid igjennem et Par Aarhundreder Familien Gjøe, deriblandt den bekjendte Rigshofmester Mogens G. Efter at have været i Familierne Brahes, Rosenkrantz's og Skeels Besiddelse kom det ved Giftermaal til Dronn. Anna Sophies Broder, Grev Christ. Ditl. Reventlow, som af Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard 1731 oprettede et Stamhus. Hans Sønnesøns Datter blev gift med den preussiske Minister Fyrst C. A. Hardenberg (s. forr. A.), og deres Søn fik af de tre nys nævnte og tre af ham selv tilkjøbte laalandske Godser oprettet Grevskabet. H. er i sit Ydre et af de prægtigste Herresæder i Danmark. Det er opført af Mog. Gjøe, men senere noget forandret af Palle Rosenkrantz (1631) og senest af Grev H.-R., der ogsaa gav det dets nuværende Navn; dog er Gaardens gotiske Structur til Dels vedligeholdt og Ombygningen med Smag lempet efter den oprindelige Bygningsmaade. Den høje Bygning i 3 Fløje er forsynet med 3 Taarne med Kuppelspir.

Harderwijk, Stad i den hollandske Prov. Geldern ved Zuidersøen, 6 M. n. til v. for Arnhem. 7,000 J. Rummelig Havn, Fiskeri, Korn- og Tømmerhandel.

Hardiesse, fr., Dristighed.

Harding [häring], en Indbygger i Hardanger.

Harding, Carl Ludw., f. 1765 i Lauenburg, var først Theolog, men blev 1800 Observator paa Schröters Observatorium i Lilienthal, 1805 overordentlig og var fra 1812 til sin Død 1834 ordentlig Prof. i Astronomi i Göttingen. Han

er Opdager af tre Kometer og af den tredje Planetoide Juno og udgav 1822 et af 27 Kort bestaaende Atlas over hele den nordlige og en Del (indtil + 30° Decl.) af den sydlige Stjærnehimmel, der indeholder 40,000 Stjærner og først 1863 blev overtruffet af Argelanders.

Hardinge, Henry [hārding], engelsk General, en Præstesøn, f. 30 Oct. 1785, tog med Udmærkelse Del i Krigen i Portugal og Spanien 1808—14, mistede 1815 en Arm ved Ligny, da han var engelsk Commissær i det preussiske Hovedkvarter, og blev Oberst. 1821 ægtede H. en Søster til Castlereagh, og Aaret før blev han Medlem af Underhuset. 1823 fik han en underordnet Stilling i Regeringen, blev 1828 Krigssecretær og 1830 en kort Tid Overstatssecretær for Irland. 1834 var H. paa ny Oversecretær for Irland og 1841—43 Krigsminister; han blev 1842 Generallieutenant og 1844—48 Generalgouverneur i Indien, hvor han overvandt Sikherne og til Løn blev ophøjet til Viscount H. af Lahore med 5,000 Pd. St. i Aarpenge. 1852 blev H. Chef for Artilleriet og efter Wellingtons Død Chef for hele Hæren, samt 1855 Feltmarschal; d. 24 Sept. 1856.

Hardouin, Jean [arduäng], fransk Videnskabsmand, f. 1646, indtraadte 1666 i Jesuiterordenen og drev ved Siden af Theologien i Særdeleshed philologiske, historiske og numismatiske Studier. Ved fine paradoxe Paastande vakte han meget Anstød hos sine Samtidige og blev indviklet i mangfoldige Stridigheder. Saaledes paastod han f. Ex. i sin »Chronologia ex nummis antiqvis restituta« og i »Prolegomena ad censuram veterum scriptorum«, at alle antike Mønter vare af nyere Oprindelse, og at alle Klassikerne undtagen Homer og Herodot, Cicero og Plinius, Vergils Georgica og Horats's Epistler og Satirer vare forfattede og understudte af Munke i det 13de Aarh. Derimod havde han Fortjeneste som Udgiver af klassiske Skrifter, navnlig Plinius, og 1715 udgav han »Conciliorum collectio regia maxima«, der omfatter alle Kirkeforsamlinger fra 34 til 1714 og indeholder mere end 20 Concilier, hvis Historie ikke tidligere var offentliggjort. H. selv betragtede alle Beslutninger af Kirkeforsamlinger før Tridentinerforsamlingen som uægte, og paa Spørgsmaalet om, hvorfor han da havde skrevet deres Historie, svarede han: „Det ved kun Gud og jeg". Han forfattede desuden en stor Mængde Skrifter, som til Dels først udkom efter hans Død, til Dels ere opbevarede som Manuskripter i Bibliothekerne. D. 1729.

Hardt, en nordlig Fortsættelse af Vogeserbjærgene gjennem Rhinbayern af indtil 2,000 F.s Højde og med et temmelig brat Fald ned mod Rhindalen.

Hardwar, Stad i Nordvestprovinserne i engelsk Ostindien ved Ganges, hvor Floden fra Bjærgene træder ud paa Sletten, 22 M. n. n. ø. for Dehli, kaldes ogsaa Gangadvar (Gangesporten). 7,000 J. H. er et af Hinduernes berømteste Valfartsteder og besøges aarlig af over 1 Mill. Pilegrimme, som her bade sig i Ganges. Samtidig holdes her en stor Messe, der samler Kjøbmænd fra alle omliggende Lande, og hvor der finder en storartet Omsætning Sted.

Hardy [di], f. Cranbresk.

Hardy, Alexandre [ardi], fransk Dramatiker, f. c. 1570, d. c. 1630, besørgede fra 1600 en stor Del af Repertoiret for Théâtre du Marais, hvortil han leverede 6—800 Stykker, for største Delen fabrikmæssige Omformninger af spanske Originaler. 41 af dem ere bevarede.

Hardy, Thomas [di], en af de betydeligste nulevende engelske Romanforfattere, f. i Dorsetshire 2 Juni 1840. Han var først Architekt, skrev en prisbelønnet Afhandling om et architektonisk Emne, tænkte saa en Stund paa at blive Kunstkritiker, til han endelig 1871 gav sig ind paa Romanforfatterbanen. Foruden et mindre bekjendt Arbejde vare hans første Fortællinger »Under the Greenwood Tree« (1872) og »A Pair of Blue Eyes« (1873). Det følgende Aar udkom en af hans bedste, maaske hans bedste Roman »Far from the Madding Crowd«, der giver ypperlige, kraftige og energiske Skildringer af engelsk Landliv; trods Bogens idyllisk-klingende Titel er den i sit stoflige Indhold fuld af skæbnesvanger Lidenskab. En Dramatisering af denne Roman foretoges senere af Forfatteren selv. Senere har han skrevet »The Hand of Ethelberta« (1876), »The Return of the Native« (1878), »The Trumpet-Major« (1880), »A Laodicean« (1881), »Two on a Tower« (1882). H. ser friskt og originalt paa Natur og Mennesker; der er en djærv, sluttet og plastisk Kraft over hans Skildringer; han er Herre baade over den humoristiske og pathetiske Skildring; hans Stil er undertiden lidt maniereret. Han er en af de ikke mange engelske Forfattere, der med Forkjærlighed dvæle ved Skildringer fra engelsk Bondeliv og Landliv.

Hare (Lepus). H. indtager en temmelig isoleret Plads blandt Gnaverne. Hovedskallen har i flere Henseender en afvigende Form og Bygning, og foruden de sædvanlige Fortænder have de 2 smaa Bitænder bag ved Overmundens; Kindtænderne ere $\frac{6}{5}$, foldede paa tværs, men da Underkjæven er meget smal og dens 2 Tandrækker derfor stillede tættere ved hinanden end Overmundens, bevæges den under Tygningen fra Side til Side og ikke, som de andre Gnaveres, forfra bagtil. Af Gnavere at være ere H. temmelig store; de have lange Bagben og Øren („Lepper" i Jægersproget), kort Hale („Blomme") og kløftet Overlæbe, opholde sig baade i Skov og i aaben Mark, men grave ingen Huler og klatre ikke; til Skoven søge de især om Vinteren. De ere frygtsomme, hurtige Dyr, der efterstræbes meget af Rovdyr og Rovfugle; den Skade, som de anrette i Haver og ved at afgnave Barken af unge Træer, er ikke ubetydelig. Man jager H. med Støvere eller Mynder, forfølger den paa Sporsne, fanger den i Fælder osv.; ned ad Bakke indhentes de lettest af Hundene. Haarene anvendes af Hattemagerne. H.s Føde bestaar af alle Slags Grønt, men Kaalen er dog dens Yndlingsføde; den yngler 3—4 Gange om Aaret, fra April til September (i Jægersproget kaldes Hannen Ramler og Hunnen Sætter; at den parrer sig, kaldes at den „ramler", at den føder, at den „sætter"); hver Gang fødes 2—4 „Killinger", som strax kunne se og ere haarklædte. Ligesom de fleste andre

Gnavere er H. mere Natdyr end Dagdyr; Ungerne lade sig tæmme, men tabe aldrig rigtig deres Skyhed. Slægten er vidt udbredt og rig paa Arter; der findes H. lige fra Nordpolarlandene til Cap, Java og Brasilien. Her i Norden findes **Graaharen** (L. europæus), graabrun baade Sommer og Vinter med Sort paa Ørespidserne og Halen, udbredt over en stor Del af Europa og til Kaukasus og Ural; findes i Danmark, men ikke i Sverige, ikke en Gang i Skaane, kun undtagelsesvis enkelte Individer, som ere løbne over Isen fra Sjælland; paa Hveen er den indført. I Sverige og Norge findes derimod **Moharen** (L. canescens), graabrun om Sommeren og blaagraa om Vinteren, udbredt fra Skaane til Jemtland. **Fjeldharen** (L. borealis), graabrun om Sommeren og hvid om Vinteren, tiltager i Hyppighed mod Nord, alt som Moharen tager af, og er i det nordlige Norge og Sverige den eneste Art. Det er dog endnu uvist, hvorledes disse to skandinaviske Arter forholde sig til den i Sibirien, i Skotland, paa Alperne osv. forekommende **foranderlige H.** eller **Hvidharen** (L. variabilis), der ogsaa bliver hvid om Vinteren, eller til den altid hvide eller hvidgraa **Polarhare** eller **Snehare** (L. glacialis) i Grønland, Spitzbergen og det polare Amerika. Nogle antage, at alle disse Former kun tilhøre en Art, hvilket visnok turde være det sandsynligste; denne Art betegnes da i Modsætning til Mellemeuropas H. som **Nordharen** ell. **Sneharen** og gives Linnées gamle Navn Lepus timidus. Nordamerika synes især at være rig paa Harearter. — Til Hareslægten hører Kaninen og til Harefamilien **Piberharen** (s. d. A.).

Härem, arab., d. e. forbudt Ting, udtrykker i Almindel. en Helligdom, som det ikke er tilladt at betræde. Det bruges saaledes om de to hellige Templer i Mekka og Medina, fordi de ikke tør besøges af andre Folk end Muhammedanere, desuden i Almindel. om det Sted, hvor de muhammedanske Kvinder opholde sig, idet Besøg hos disse kun er tilladt Manden og den nærmeste Slægtning.

Haremad (Lampsana), en meget almindelig, vildtvoxende Plante i vore Skove og Haver, tilhører de kurvblomstrede (Salatgruppen), er omtrent alenhøj, har snitdelte Blade og smaa, halvskjærmformig stillede, gule Kurve uden Fnok.

Haremus, Chinchilla (Eriomys), en lille Gruppe af Gnavere med blød, graalig Pels, der bebor Andesbjærgenes Højsletter, eftertræbes meget for Skindets Skyld. Til samme Familie hører **Viscachaen** (Lagostomus) i Buenos Ayres's Stepper, der lever selskabelig og undergraver Jorden, saa at Hestene ofte synke i.

Haren, Willem van, nederlandsk Digter, f. 1710, d. 1768. Hans lyriske Digt „Leonidas", der grundede hans Berømmelse, fremkom som en Protest mod den Fordring, at Nederlandene skulde hjælpe Marie Theresia mod hendes Fjender. Foruden Oder har han skrevet et episk Digt »Friso« (1741).

Hareskaar, en medfødt Spalte i Overlæben, enten paa den ene eller paa begge Sider af Midtlinjen, er jævnlig forbundet med Ganespalte. H. hindrer Barnets Patning og gjør senere Talen utydelig, men hæves temmelig let ved Operation, idet Randene ved Kniven forvandles til Saarflader og derefter sammensys.

Harfleur [arfløhr], Stad i det franske Dep. Nedre-Seine, 9 M. v. for Rouen, ½ M. n. for Seinemundingen, med 2,000 I., var i Middelalderen en betydelig Stad og laa den Gang umiddelbart ved Floden. 1415—33 og 1440—50 var den i Englændernes Besiddelse.

Hargraves, Edm. Hamm. [græhvs], f. 1815 i Sussex, bosatte sig 1833 som Landmand i Australien. Her rejste han meget om i det indre Land og blev under et Ophold i Californien 1849—51 som Guldgraver opmærksom paa Ligheden mellem de to Landes Jordbundsforhold, samt kom derved paa den Tanke, at der ogsaa maatte være Guld i Australien. Efter sin Hjemkomst fandt H. Guldlejer ved Floden Macquarie og blev af Regeringen udnævnt til Commissær i disse Egne med det Hverv at fortsætte Undersøgelserne. Efter endt Arbejde nedlagde H. 1852 sin Post, fik til Løn for sin vigtige Opdagelse en Æresgave af Ny-Sydwales paa 10,000 Pd. St. og vendte 1854 tilbage til England, hvor han n. A. udgav »Australia and its Goldfields«.

Hargreaves, Jam. [grihvs], en fattig Væver i Standhill ved Blackburn (i Lancashire), opfandt omtr. samtidig med Arkwright en Bomuldspindemaskine, som han opkaldte efter sin Datter Jenny, og som endnu benævnes saaledes. Om hans Levned vides meget lidt. Opfindelsen skriver sig omtrent fra 1764; 1768 blev hans Hus stormet og hans Maskiner ødelagte af Pøbelen, hvorefter han flyttede til Nottingham uden dog at undgaa en ny Sammenrottelse 1779. I Nottingham vedblev han en Del Aar at gjøre Spindemaskiner i Compagni med Th. James. H. døde imidlertid i Fattigdom; nogle mene, at han døde 84 Aar gl. paa et Arbejdshus 1803, efter at Apoplexi havde hindret ham i at arbejde siden 1790.

Harikiri, Maveopspretning, der tidligere i Japan foretoges af dødsdømte Adelsmænd efter Fyrstens Befaling.

Hariri, Abu Muhammed, f. 1054, en af Arabernes berømteste Forfattere, idet han udviklede den saakaldte „Maqame", d. e. Novelleliteraturen, til en høj Grad af Fuldkommenhed. Han efterlod 50 Maqamer, hvori er nedlagt et af de vigtigste Bidrag til Studiet af det arabiske Sprog; H. har nemlig heri samlet en Mængde sjælden forekommende Ord, Ordsprog og Talemaader og paa en smagfuld Maade indflettet dem i de i dette Værk forekommende Samtaler. For øvrigt s. **Arab. Literatur**. H. (et Tilnavn, der bet. Silkehandleren) er desuden Forfatter til flere Afhandlinger om det arabiske Sprog, af hvilke Prøver ere meddelte af de Sacy i »Anth. grammatic.« Han døde i Basra 1122.

Harkort, Friedr. Wilh., tysk Politiker og Fabrikant, f. 22 Febr. 1793, kom 1808 i Handelslære og deltog som Landeværnslieutenant i Krigen 1814—15. Siden oprettede han en Række Metalfabriker i Westfalen, fremmede Dampskibsfart paa Rhinen og Weser og Bygning af Jærnbaner samt Oprettelse af Syge- og Sparekasser. 1830 blev H. Medlem af Provinslanddagen i Westfalen og 1848 af

Nationalforsamlingen i Berlin, hvor han stillede sig paa Kongedømmets Side imod Demokraterne. 1849 valgtes H. til andet Kammer, sluttede sig nu til Friherre Vincke, Føreren for de gammelliberale, og gjorde 1851 stærke Angreb paa Junkerpartiet og dets Forlangender om Forrettigheder uden tilsvarende Ydelser. I Striden om Hærordningen 1860 grundlagde H. tillige med Bockum-Dolffs venstre Centrum og kæmpede desuden for Næringsfrihed, Skattereform og Udviklingen af den preussiske Flaade. Ogsaa af den tyske Rigsdag var H. Medlem, og som Forfatter af Flyveskrifter havde han ikke ringe Betydning. 1872 trak han sig tilbage fra det politiske Liv og døde 6 Marts 1880.

Harlekin (Arlecchino), en af Hovedmaskerne i Italienernes Maskekomedie, Commedia dell' arte, stammer efter nogle fra Romernes Atellaner, hvor en lignende staaende Charaktermaske (Sannio) fandtes, efter andre fra Middelalderens Carnevalslystigheder. H.s Dragt, Gestus og Charakter ere Italienernes Ejendom. Hans Dragt bestaar af lutter trekantede, brogede Lapper, der slutte tæt til Kroppen, graa Filthat, farvede Sko; han har sort Maske og Træbrix. Før 1560 er han, hvad han senere atter er bleven, en begavet, lystig Karl, overgiven, næsten plat. I det 16de Aarh. forandrer han sig og bliver en virksom, men fej, forsulten, uvidende og dum Tjener, der af Egennytte bliver Bedrager. Ligesom H.s Charakter er Kronen for det italienske Theater, saaledes er Kunstkomedien ved sin Improvisering Prøvestenen for en ægte H. Den italienske H. taler altid den bergamaskiske Dialekt og leder Intriguen i Stykket under forskjellige Forklædninger, dog altid iført den samme Dragt. Andre, med H. analoge Theaterfigurer ere Franskmændenes „Crispin“, Hollændernes „Pickelhering“ og Tyskernes „Hanswurst“. For Tiden har H. stor Betydning i Christmas-pantomimes (s. Engelsk Theater und. England). I Tyskland blev han ved Gottscheds og Neubers forenede reformatoriske Bestræbelser banlyst fra Scenen 1737.

Harlekin (Geometra grossulariata), Natsommerfugl af Maalernes Gruppe, hvis Larve lever af Stikkelsbærbuskenes Blade. Larven er hvid og gul med sorte Pletter, og de samme Farver har ogsaa Sommerfuglen. Da Larven plejer at overvintre i det affaldne Løv under Buskene, er det bedste Middel mod den at borttage dette.

Harlem, s. Haarlem.

Harleß, Gottlieb Christoph, tysk Philolog, f. 1738, blev 1770 Professor i Philosophi i Erlangen, 1776 Overbibliothekar og Scholarch ved det derværende philologiske Seminarium; d. 1815. Blandt hans Arbejder maa fremhæves den 4de Udg. af Fabricius's »Bibliotheca Græca«, fremdeles »Introductio in historiam linguæ Græcæ« (1792—95), »Introductio in notitiam literaturæ Romanæ« (1794), samt »Supplementa ad breviorem notitiam literaturæ Romanæ«.

Harleß, Gottlob Christoph Ad. v., luthersk Theolog, f. 1806 i Nürnberg, blev 1833 theol. Prof. i Erlangen, 1845 Prof. i Leipzig, 1850 Overhofprædikant, Gehejmekirkeraad og Viceconsistorialpræsident i Dresden og 1852 Præsident for det protestantiske Consistorium i München, i hvilken Stilling han til sin Død 5 Sept. 1879 havde afgjørende Indflydelse paa Ledelsen af hele den lutherske Kirke i Bayern. Hovedværker: „Commentar über den Brief an die Epheser“ (2den Udg. 1858), „Theol. Encyclop. und Methodol. vom Standpunkte der christl. Kirche“ (1837) og „Die christl. Ethik“ (7de Udg. 1875). H. var en anset Prædikant, udgav en Del Prædikener og skrev Afhandlinger om Nutidens Spørgsmaal som Redacteur for „Zeitschr. für Protestantismus und Kirche“.

Harley, Robert [li], s. Oxford.

Harlingen, Stad i den hollandske Prov. Friesland ved Zuidersøen, 3½ M. v. for Leeuwarden. 11,000 I. God Havn, Sømandsskole, Maskinfabrikation. Livlig Skibsfart og Handel.

Harmattan, en skarp og hed, alt hentørrende Vind, som blæser periodisk 7—8 Dage paa Vestsiden af Afrika, i Senegambien og Guinea, fra Verdensdelens Indre ud i det atlantiske Hav, især i Dec.—Febr. Den begynder med en mærkværdig stærk Taage, hvis Bestanddele farve alt hvidt. Negrene pleje at beskytte sig mod H. ved at indgnide Legemet med Fedtstoffer.

Harmodios og Aristogiton, Pisistratiden Hipparchos's Mordere. Den unge H. var A.s Yndling og lod sig bevæge til et Attentat mod Pisistratiderne, da Hipparch forgjæves havde forsøgt at forføre ham og for at hævne sig havde haanet hans Søster ved at vise hende bort fra en Fest. Under Panathenæerfesten 514 f. Chr. overfaldt og dræbte de Hipparchos, men H. blev nedhugget af Vagten og A. fangen og henrettet af Hippias, efter at han (som senere Forfattere berette) paa Pinebænken havde angivet Tyrannens Venner som Medvidere i Sammensværgelsen. Endskjønt Pisistratidernes Herredømme først faldt 4 Aar senere, betragtede Efterverdenen dog H. og A. som dem, der havde gjenoprettet Friheden. Deres Efterkommere bleve hædrede ved Bespisning i Prytaneion; selv bleve de næsten ærede som Heroer; der opreistes Billedstøtter for dem, og Mindet om dem forherligedes af Digterne, især i de saakaldte Skolier (Bordsange).

Harmoni bet. i Følge sin græske Oprindelse Sammenføjning, Sammenpasning, Overensstemmelse i det hele og mellem dettes enkelte Dele eller overhovedet mellem to Ting, selv om de ikke ere umiddelbart sammenhørende. I Oldtidens Musik brugtes H. om ordnet, regelmæssig Tonefølge, men i den senere Middelalder og i den nyere Musik betyder H. det samme som Accord, en Forbindelse af indbyrdes som Samklang forstaaelige Toner. I snævrere Forstand er H. ensbetydende med Treklang. **Harmonia præstabilita**, d. v. s. forud indrettet Overensstemmelse, kaldte Leibniz den Overensstemmelse, som i Følge hans Lære finder Sted mellem den aandelige og den materielle Verden: disse staa ikke i Vexelvirkning med hinanden, men Gud har fra først af indrettet det saa, at de aandelige og de materielle Processer svare til hinanden, ligesom to Ure,

der ere trukne op paa samme Tid. **Harmonilæren** omhandler Accorddannelsen og alle de denne vedrørende Forhold, særlig dog kun med den homophone Sættemaade for Øje, altsaa saa længe der væsentlig kun optræder en enkelt melodiførende Hovedstemme. Anvisningen til den polyphone Sættemaade med flere Stemmers selvstændige melodiske og rhythmiske Gang kaldes derimod Læren om Contrapunkt. **Harmonik** forstaas af mange som ensbetydende med Harmonilære, men andre indskrænke dens Omraade, ligesom Grækerne, til Theorien om Tonernes Klang og indbyrdes Forhold. **Harmōnikere** kaldtes hos Grækerne Tilhængerne af Aristoxenos, de Musiktheoretikere, som gik ud fra den musikalske Praxis og ikke fra theoretiske Intervalbestemmelser. Kanonikerne, der holdt sig til Pythagoras, gjorde det modsatte. **Harmonimusik** er en saadan, som kun udføres af Blæseinstrumenter af Træ og Messing, og hvortil ofte føjes Slaginstrumenter (Tromme, Pauke osv.). Dertil hører altsaa fortrinsvis Militærmusiken. **Harmoniskridt** ell. Harmonifølge er Fremskridningen fra en Accord til den næst følgende. Ere disse ikke nærmest beslægtede med hinanden, kaldes Fremskridningen **Harmonispring**. **Harmonifremmed** kaldes enhver Tone, som ikke er en Bestanddel af den foreliggende Accord eller hører til dens Intervaller. For C-Dur-Treklangen ere c-e-g harmoniegne, men alle andre Toner harmonifremmede. **Harmōnisk Proportion** siges i Mathematiken at finde Sted mellem 4 Størrelser, a, b, c, d, naar $a : (a-b) = d : (c-d)$. Er $c = b$, hedder P. sammenhængende, og b siges at være **harmonisk mellemproportional** mellem a og d. I den harmoniske Række $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \dots$ er hvert Led harmonisk mellemproportional mellem de indesluttende. I Geometrien siges 4 Punkter at være **harmonisk forbundne**, naar deres Dobbeltforhold (s. d. A.) er -1. Linjer, der forbinde 4 harmonisk forbundne Punkter med et vilkaarlig valgt Punkt, danne et **harmonisk Straalebundt**; et saadant skæres af en vilkaarlig valgt ret Linje i 4 harmonisk forbundne Punkter.

Harmōnia ell. **Hermione**, Datter af Ares og Aphrodite, gift med Kadmos, Thebens Stifter; ved Brylluppet vare alle Guder og Gudinder til Stede. Ved denne Lejlighed fik hun som Gave af sin Brudgom et af Hephæstos forfærdiget Halsbaand, der senere foranledigede Mord og Drab i Besidderens Familie. S. **Amphiaraos** og **Alkmæon**.

Harmōnika, Fællesnavn for forskjellige musikalske Instrumenter, der bestaa af Glasklokker, som bringes til at klinge ved at stryges med fugtede Fingre, med en Violinbue eller ved Hjælp af Taster. En Irlænder Puckeridge, som opstillede en Mængde Glas af ulige Størrelse, afstemte ved at fyldes med Vand, og som ved Hjælp af disse udførte Musikstykker, skal have givet den første Anledning til, at Glasinstrumenter kom i Mode. Til de tidligste Forbedrere af disse hørte Benj. Franklin. Nu er Glasset ganske gaaet af Brug som Stof for Instrumentfabrikation og er vistnok kun bevaret i det bekjendte Børneinstrument af ulige Glasstykker, der slaas med smaa Hamre, beklædte med Kork. Til dette sidste Slags hørte ogsaa den Træharmonika, paa hvilken Gusikov gav Concerter rundt om i Europa, og hvortil Modellen findes hos Chineserne, der have lignende Instrumenter baade med Træ- og Metalplader. — Navnet H. bruges ogsaa om de orgelklingende Instrumenter, hvis Toner fremkomme ved Metaltunger, som sættes i Svingning af en Luftstrøm, og hvortil Trækharmonikaen, Accordion, hører.

Harmonister ell. Harmoniter, ogsaa Rappister, en Sekt, der vil leve i fuldkommen Harmoni, d. e. i fuldkommen Enighed og Lighed. Sektens Stifter, en württembergsk Bonde **Georg Rapp**, f. 1770, ansaa sig for inspireret og udvandrede 1803 med sine Tilhængere til Amerika, hvor han i Nærheden af Pittsburg anlagde en Koloni Harmony, hvor alle skulde leve i ugift Stand under Ejendomsfællesskab og fuldstændig indbyrdes Lighed, medens han selv som Prophet og Dictator besad uindskrænket autokratisk Magt. Paa Grund af Koloniens usunde Beliggenhed solgte han den til Rob. Owen (s. d. A.) 1823 og drog med 700 H. til Indiana, hvor han stiftede en ny Koloni, Economy. Kolonisterne levede her i Familier paa 12 Personer; hver Familie havde et Hus og en Have; alle vare forpligtede til at arbejde om Sommeren 12, om Vinteren 14 Timer daglig, og Velstand og Fred herskede i Samfundet, indtil en Æventyrer Bernh. Müller 1831 greb forstyrrende ind. Under Navnet Grev Maxim. v. Leon optraadte han i Economy som Prophet og kaldet til at oprette et aandeligt Verdensmonarchi. Rapp anerkjendte ham, men Müller bedrog ham, fik en Del af H. til at falde fra Rapp og oprettede med dem et Ny-Jerusalemsselskab i Pittsburg, men satte hurtig deres Formue til, forlod dem saa i den dybeste Elendighed 1833 og druknede selv kort efter i Missouri. Rapp døde 1847; hans Koloni holdt sig i en Aarrække, men vandt ikke Tilslutning af nye Medlemmer og synes derfor nu at være omtrent uddød. Den sidste Rejsende, der har besøgt dem, fandt kun gamle Mennesker i Kolonien. — H. kaldes ogsaa de Fortolkere af Evangelierne, som ved exegetiske Kunstgreb søge at udjævne alle de smaa Uoverensstemmelser, der findes imellem de fire Evangelier indbyrdes, i Stedet for at anerkjende, at saadanne Uoverensstemmelser i uvæsentlige Biomstændigheder virkelig findes ved Siden af fuld Overensstemmelse i alt væsentligt. Saadan kunstlet Evangeliefortolkning kaldes **Harmonistik** eller **harmonistisk Exegese**.

Harmōnium ell. **Physharmonika** er et Tasteinstrument, hvis Toner fremkomme ved Metaltunger, som sættes i Svingning af en Luftstrøm. Denne tilvejebringes ved Bælge, som Spilleren i Regelen selv træder, og det staar derfor i hans Magt at modificere Tonens Styrke. Klangen i disse Instrumenter efterligner Pibeorgelets, og det fulde Værk (med 32 Fods Stemme) gjengiver, naturligvis i formindsket Styrke, Klangen af et stort Pibeorgel. Da de kun indtage en lille Plads, ere transportable og forholdsvis billigere end Pibeorgeler, anvendes de meget i Skoler og mindre Kirker.

Harmotóm, et Mineral, henhørende til Zeolithernes Gruppe, indeholder foruden de sædvanlige Bestanddele, Kiselsyre, Lerjord og Vand, enten Kalk eller Baryt. Det sidste Slags findes paa Malmgangene i Harzen og ved Kongsberg. H. krystalliserer i korsformede Tvillingkrystaller, hvorfor den tidligere kaldtes Korssten.

Harms, Claus, f. 25 Maj 1778 i Fahrstedt i Syddithmarsken, arbejdede indtil 1797 i sin Faders Mølle, men blev dog allerede 1802 theol. Candidat i Kiel, 1806 valgt til Diakon i Lunden i Norddithmarsken, 1816 Archidiakon ved St. Nicolai Kirke i Kiel. Efter at han igjennem Schleiermachers Følelsestheologi var bleven ført til Tro paa den orthodoxe Kirkelære, udgav han ved Reformationsjubilæet 1817 Luthers 95 Theses og ledsagede dem med 95 nye Theses imod al Slags „Irr- und Wirrwissen" i den lutherske Kirke. I den 9de Theses hed det: „I Henseende til Troen er Fornuften vor Tids Pave, i Henseende til Gjerningen er Samvittigheden det"; i den 21de: „Syndsforladelsen kostede dog Penge i det 16de Aarh.; i det 19de har man den gratis, thi man opvarter sig selv dermed". Disse Theses fremkaldte en overordentlig Bevægelse, og Rationalisterne lod sig henrive til den yderste Bitterhed mod H. Dog hilsede ogsaa mange med Glæde H.s Optræden, og den ved hans Theses fremkaldte Kamp blev ikke uden Frugt for det religiøse Livs Vækkelse. Han fik en Kaldelse til Biskop for den lutherske Kirke i Rusland, men han afslog saa vel den som senere en Kaldelse til Trefoldighedskirken i Berlin som Schleiermachers Eftermand. 1835 blev han Sognepræst og Provst i Kiel og 1841 Overconsistorialraad. Ved sin mægtige Personlighed øvede han en betydelig Indflydelse især paa de unge Theologer, som Mandag Aften plejede at forsamle sig i hans Hus. Af disse Sammenkomster fremgik H.s „Pastoraltheologi" i Taler til theologiske Studerende (1830—34; 3dje Udg. 1878; overs. paa Dansk af Egede-Glahn 1844—47). De politiske Storme, der begyndte 1848, foraarsagede ham en dyb Smerte og foranledigede den næsten blinde, men ellers kraftige Olding til at nedlægge sit Embede 1849, hvorefter han levede tilbagetrukken til sin Død 1 Febr. 1855. Skrifter: „Winterpostille" (1806), „Sommerpost." (1815), „Neue Winterpost." (1826), „Neue Sommerpost." (1827), „Christologische Predigten" (1821), „Abendmahlspredigten" (1822), „Schlesw.-holstein. Gnomon" (1842), „Vermischte Aufsätze und kleine Schr." (1853). Hans Prædikener bære Præget af en almindelig aandfuld Ejendommelighed og trosfrejdig Livserfaring.

Harms, Georg Ludwig Detl. Theod., luthersk Præst og Stifter af Missionsanstalten Hermannsburg ved Lüneburg, f. i Walsrode 1808, blev 1844 sin Faders Medhjælper og 1849 hans Efterfølger som Præst i Hermannsburg, hvor han ved Siden af sin overordentlig nidkjære og velsignelsesrige Præstegjerning grundede en Missionsanstalt, fra hvilken der snart udgik saa mange Missionærer til Sydafrika, at Anstalten siden 1853 har haft sit eget Missionsskib til at besørge Forbindelsen med Stationerne. H. var en meget yndet Prædikant, hvis Prædikensamlinger ere udkomne i mange Oplag. Efter hans Død 1865 blev hans Broder, **Theodor** H., hans Efterfølger, men da han efter Indførelsen af det borgerlige Ægteskab ikke vilde anerkjende dette for et retmæssigt Ægteskab, blev han 1877 afsat og stiftede saa „den separerede lutherske Kirke i Hannover", hvorpaa Regeringen 1878 forbød den tidligere aarlige Collect i alle Hannovers Kirker for Hermannsburger-Missionen.

Harnisk, Benævnelse paa de fra det 15de til ind i det 17de Aarh. benyttede, af Jærn- ell. Staalplader sammensatte Rustninger (s. **Rustning**). H. kaldes ved Trækvæven og Jacquardvæven det hele System af løse, i Hovedsnore ophængte Syller, der træder i Stedet for Skafterne ved en simplere Væv. For at holde Orden paa H. fører man Syllerne gjennem **Harniskbrættet**, som har lige saa mange smaa Huller i flere Rader bag hverandre.

Harseris, d. e. Har- eller Hor-oer, den ældre Horus, ægyptisk Gud, en Form af Solguden Horus (s. d. A.).

Hárpago, s. **Krigsmaskiner**.

Hárpagos var efter Herodots Fortælling Yndling hos den sidste mediske Konge Astyages, der advaret i en Drøm befalede ham at dræbe Astyages's Dattersøn Kyros. Da H. havde overladt dette til en anden, der skaanede Kyros's Liv, og dennes Byrd var bleven opdaget, straffede Astyages H. ved at dræbe hans Søn og af dennes Kjød fremsætte et Maaltid for Faderen. Dette hævnede H. senere ved at ægge Kyros og Perserne til Opstand og selv gaa over til ham. I Kyros's Tjeneste undertvang H. efter det lydiske Riges Fald de græske Kolonier i Lilleasien.

Hárpalos var en Makedoner, der som en Tilhænger af Olympias længe var yndet af Alexander d. store og 330 f. Chr. af denne blev udnævnt til Skatmester i Ekbatana. Under Alexanders Tog til Indien forødede H. meget af Skatten og begav sig ved Efterretningen om Alexanders Hjemkomst 325 med 5,000 Talenter og 5,000 græske Lejetropper til Athen. Da Makedonerne fordrede hans Udlevering, flygtede han til Kreta, hvor han blev dræbt. Flere atheniensiske Statsmænd (deriblandt Demosthenes) bleve anklagede for at have ladet sig bestikke af ham og jagede i Landflygtighed.

Harpe (ital. arpa, fr. harpe), det bekjendte Strængeinstrument, som bringes til at klinge ved at Strængene anslaas med Fingrene, hører ligesom Fløjten til de ældste Instrumenter. Paa ægyptiske Mindesmærker findes Afbildninger af forskjellige H., blandt hvilke nogle i Størrelse og Form i det væsentlige svare til de nu brugelige, dog uden Søjle. Den græske H., Trigonon, der dannede en ligesidet Trekant, var derimod af syrisk Herkomst og til at bære under Spillet, og identisk med den var sandsynligvis den jødiske Kinnor, hvorpaa Kong David spillede. I den christne Tidsalder har H. haft to Hovedformer: 1) **Spidsharpen** (arpanetta), betrukken med to Rækker Strænge af Messing og Staal, som stilles ved en dobbelt Resonansbund. Den var omtr. 1½ Al. høj og sattes paa et Bord eller bares i

Haand under Spillet. Dertil hørte den saakaldte irske H. med dobbeltchoret Strængebetræk. 2) **Dobbeltharpen** (arpa doppia), den nu brugelige, som er 2½—3 Al. høj og staar paa Gulvet under Spillet. Den har triangulær Form, idet den ene Side, Corpus med Resonansbunden, gaar skraat ud fra Fodstykket, og den modsatte Side, Søjlen, staar lodret paa Fodstykket, parallel med Strængene, medens begge disse Sider oven til forbindes ved den slangeformig bøjede Hals. Betrækket var tidligere baade Metal- og Tarmstrænge, men nu bruges overspundne Silkestrænge til de dybeste Toner og for Resten Tarmstrænge. De følge hverandre i diatonisk Orden, og Halvtonerne frembringes ved at man forkorter Strængene ved Hjælp af Smaahager, som trykkes ned paa Strængene med den ene Haand. Den tyske Harpenist Hochbrucker opfandt 1720 en Pedalmechanik i Fodstykket, der satte Spilleren i Stand til ved Nedtryk med Fødderne at styre Hagerne og forhøje Strængene en Halvtone. Denne Enkeltpedalharpe fik sin fuldstændige Udvikling 1820 af Seb. Erard i Paris, der indrettede sin Dobbeltpedalharpe (Harpe à double mouvement) saaledes, at hvert af de 7 Pedaler kunde nedtrykkes i to Afsatser. Dennes Omfang er fra Contra-Ces til firstreget fes. Naar Ces-Pedalet trykkes ned til 1ste Afsats, forandres alle Toner af dette Navn til C, ved det andet Nedtryk til Cis, og saaledes videre ved de øvrige Pedaler. Denne sindrige Mechanik medfører bl. a., at H. kan benyttes i alle Tonearter. **H.** kaldes ogsaa et Apparat til at rense f. Ex. Grus og Skjærver for Sand, iblandet Jord o. desl. eller Korn for Støv, Ukrudsfrø o. lign. Den **almindelige H.**, Stangharpen, bestaar af en Træramme, hvori der efter Længden er anbragt Stænger af Træ eller Jærn med ringe Afstand. Under Brugen stilles H. skraat, og det Materiale, der skal renses, kastes med Kraft ind mod Stængerne. Det finere Materiale, der skal renses fra, Bagharpningen, falder igjennem H., medens det grovere Materiale samler sig foran H. **Rysteharpe** er en Ramme af Træ med Bund af Jærntraadnet, ophængt vandret i en Buk og forsynet med Haandtag, hvorved den kan rystes frem og tilbage. Under Rystningen falder det finere Materiale igjennem, medens det grovere bliver liggende paa H.

Harpeggio, harpeggiato, it. [pēdscho, pedschāto], s. **Arpeggio**.

Harper, nordamerikansk Boghandler- og Bogtrykkerslægt. Brødrene **James H.** (f. 1795, d. 1869) og **John H.** (f. 1797, d. 1875) grundlagde 1817 en lille Forretning i New-York og optog senere to yngre Brødre. De udgav dels Samlinger af klassiske Forfattere (»Library of select novels« og »L. of standard literature«), dels Maanedsskriftet »Harpers monthly magazine« (siden 1850) og Ugebladet »Weekly Journal of Civilization« (siden 1857). Nu styres Forretningen af 6 Sønner af de 4 Brødre.

Härpers-Ferry [ri], Stad i Staten Virginia i Nordamerika ved Potomacfloden, 27 M. n. til v. for Richmond, med 3,000 J. Her var før Sydstaternes Oprør de forenede Staters Geværfabrik og et Arsenal med Vaaben til 80,000 Md. — H. blev især bekjendt ved det *æventyrlige* og ulykkelige Forsøg, John Brown (s. d. A.) 17 Oct. 1859 gjorde paa at rejse en Slaveopstand. Under Borgerkrigen 1861—65 var H. et vigtigt Punkt, som flere Gange blev besat af de stridende Parter.

Harpesnække (Harpa), en de varme Have tilhørende Slægt af de med Krængemund (Snabel) udstyrede, af Rov og Aadsler levende Havsnegle, med en smuk, ribbet Skal med lille Top og stor Munding med et Udsnit; Dyret har en meget stor Fod, men mangler Laag.

Harpestreng, Henrik, Kannik i Roskilde, besad flere medicinske Kundskaber, end Klerkerne i Almindel. havde, og var Læge hos Erik Plovpenning; d. 1244. Han har skrevet en Lægebog, Urtebog og Stenbog samt en kort Kogebog, der høre til de ældste danske Skrifter.

Harpignies, Henri [arpinji], fransk Maler, f. i Juli 1819, var Elev af Achard og besøgte derefter Italien. Af hans Arbejder kunne nævnes „Aften i den romerske Campagne", „Aumances Dal" og „Saut du Loup" i Luxembourgs Malerisamling. I sine senere Aar har han tillige med Held dyrket Aquarelmaleriet og udstillet betydelige Arbejder i denne Kunstart.

Harpix (Resina), et meget udbredt Plantestof, opstaar dels ved Omdannelse og mer eller mindre fuldstændig Ødelæggelse af Cellevæggene, dels af Cellernes Indhold og opsamles derpaa i særegne Gange eller Beholdere; disse kunne forefindes i meget forskjellige Planteorganer og ere ofte charakteristiske for Familier eller andre systematiske Grupper af Planter, som Skjærmplanter, Planter af Terpentinfamilien, Naaletræerne osv. H. findes foruden indvendig i Planten ofte som Overtræk paa overvintrende Knopper eller paa Bladene af unge Skud. De forskjellige H. ere faste eller næsten faste, smeltelige, men ikke flygtige, kvælstoffrie og iltfattige, organiske Legemer. De dele sig naturlig i egentlige eller haarde H. og Gummiharpixer. **De egentlige H.** ere ved alm. Temp. haarde, sprøde, amorphe, mere eller mindre gjennemsigtige Legemer, der ved Gnidning blive negativ elektriske. Deres gule eller brune Farve skyldes Urenheder, kun ved enkelte som Drageblod er Farven væsentlig. Mange have en aromatisk Lugt og Smag. De ere uopløselige i Vand; i Vinaand ere nogle letopløselige (som Kolophon, Sandarach, Benzoe, Drageblod), andre kun til Dels opløselige (som Schellak, Dammar, Elemi), andre ganske uopløselige (som Rav og Copal). I Æther ere de fleste opløselige; Copal bulner kun ud deri, Rav og Schellak opløses ikke. Efter Smeltning opløses baade Rav og Schellak i Terpentinolje, før ikke. Næsten alle ere Blandinger af neutrale Legemer med forskjellige amorphe, dog ogsaa jævnlig krystallinske svage Syrer, der opløse sig i Alkalier til skummende Opløsninger af **Harpixsæber** (s. **Sæbe**). Flere indeholde ved Siden af de egentlige H. flygtige Oljer, Syrer, Vox, Farvestoffer osv. De fleste ere dannede ved Iltning af flygtige Oljer, og da H. sædvanlig er opløselig i den flygtige Olje, hvoraf den blev dannet, findes de i Almindel. i Planten i Form af slige tyktflydende Opløsninger (Balsamer), hyppig i egne Gange (f. Ex. Ter-

ventingange), hvorfra de flyde ud, enten frivillig eller ved Indsnit i Planten, og hærdne, idet den flygtige Olje iltes eller fordamper. Naar man i daglig Tale nævner H., mener man sædvanlig Fyrreharpix, Kolophon, Galipot, men der gives ogsaa heraf noget forskjellige Arter efter de Træer, hvoraf, og den Maade, hvorpaa de ere vundne og behandlede. **Gummiharpixer** have en endnu mere blandet Beskaffenhed end de egentlige H., idet de ligefrem bestaa af den indtørrede Mælkesaft af forskjellige Planter og derfor ere Blandinger i vexlende Forhold af H., Gummiarter, flygtige Oljer, Syrer o. a. til Dels ganske ubekjendte Stoffer. De ere sædvanlig amorphe, gule, gulbrune eller grønlige, blive bløde allerede ved svag Varme, have ofte en stærk og charakteristisk Lugt og en skarp, bitter eller kradsende Smag. Med Vand danne de Emulsioner, idet Gummien opløses og holder H. opslemmet. De fleste ere stærkt virkende, ja giftige. Nogle vigtige ere Opium, Aloe, Asa foetida (Dyvelsdræk), Euphorbium, Gummigut, Myrrha. **Brandharpixer** dannes ved tør Destillation af mange organiske Legemer og vindes i Mængde af Tjære (kunstig Asphalt). **Fossile H.** forekomme hyppig. Foruden de allerede nævnte, Rav og mange Copaler, mærkes Ozokerit, Xyloretin og naturlig Asphalt.

Harpŏkrates, d. e. Har- ell. Hor-pe-chrot, Horus-Barnet, ægyptisk Gud, en Form af Solguden Horus. Han var Søn af Osiris og Isis, og som Barn afbildes han almindelig med Fingeren i Munden, hvad jo er en for Børn charakteristisk Skik. Grækerne, som misforstod denne Gestus og mente den skulde betyde: Haanden paa Munden, kaldte i Henhold dertil H. for Tavshedens Gud.

Harpokrātion, Valerius, græsk Rhetor og Grammatiker fra Alexandria, levede rimeligvis i den sidste Halvd. af det 4de Aarh.; andre sætte ham derimod i Midten af det 2det Aarh. e. Chr. Vi have af ham et græsk Skrift »περὶ τῶν λέξεων« ell. »Lexicon decem oratorum Graecorum«, der dels indeholder historiske Efterretninger om mere eller mindre bekjendte Personer og Begivenheder, som omtales hos de attiske Talere, dels Oplysninger om de hos disse forekommende Retsudtryk, som ere udarbejdede med Benyttelse af mange nu tabte Kilder og derfor ere af stor Vigtighed for os. Desuden indeholder hans Værk Bidrag til den attiske Veltalenheds og overhovedet den græske Literaturs Historie.

Harpsichōrd, s. **Claver**.

Harpūn, et spydformet Kastevaaben med tvehaget Hoved, som især benyttes paa Hval- og Sæljagten; den udkastes ved Haandkraft eller den udskydes. De saakaldte **Raketharpuner**, hvorved Hvalernes Drab foregaar ved Granatsprængning, have været forsøgte, men synes ikke at have givet gunstigt Resultat.

Harpȳier, i den græske Mythol. Personificationer af den brusende Stormvind. Hos Homer, der hverken fuldstændig angiver deres Antal eller deres Navne (han nævner kun én, Podarge, Moder til Achilleus's Heste), er det hurtige Gudinder, der røve de Mennesker, som forsvinde sporløst. Hesiodos nævner dem som vingede, skjønlokkede Gudinder, Døtre af Thaumas og Elektra, ved Navn Aello og Okypete. Senere forøgede man deres Antal og fremstillede dem som vingede Uhyrer, halvt Jomfruer, halvt Fugle. De fremtræde navnlig i Argonautersagnet som den blinde Seer Phineus's Plageaander, der røve eller tilsøle hans Føde, indtil Argonauterne Zetes og Kalais, Boreas's bevingede Sønner, fordrev og dræbte dem eller efter andre forfulgte dem til de strophadiske Øer, hvor de edelig forpligtede sig til at lade Phineus i Ro. Her lader Vergil Æneas træffe sammen med dem. Efter Argonautersagnets Opfattelse ere de Personificationer af den altfortærende, smudsige Hunger. Maaske have vi en Fremstilling af dem paa Reliefferne af det saakaldte **Harpyiemonument** fra Lykien (nu i det britiske Museum). Her ere de afbildede med kvindelig Overkrop, store Vinger og Fuglekløer, i Færd med at bortføre smaa Børn.

Harr, norsk, d. s. s. Stalling.

Harrach, en gammel østerrigsk Adelsslægt, af hvilken mange Medlemmer have beklædt høje Embeder under Habsburgerne. Mest bekjendt er **Carl**, Greve af H., f. 1570, d. 1628, Gehejmeraad og Kammermester hos Kejser Ferdinand II; han giftede sin Datter med Wallenstein og bidrog ved sin store Indflydelse til dennes voxende Magt. — Af samme Slægt var **Augusta v. H.**, f. 1800, d. 1873, som 1824 blev morganatisk formælet med Kong Frederik Vilhelm III af Preussen og blev ophøjet til Fyrstinde af Liegnitz.

Harrān, By i Mesopotamien, den samme, der hos Romerne kaldes Carrhæ (bekjendt ved Crassus's Nederlag 53 f. Chr.), var Hovedstaden for en hedensk Slægt, der rimeligvis stod i Forbindelse med de stjernedyrkende Chaldæere, og som i det 9de Aarh. af Frygt for Forfølgelser antog det falske Navn Zabier (d. e. Johannes-Christne). Paa Grund af sin Forkjærlighed for Hedenskabet fører H. hos Kirkefædrene Navnet „Hedningestaden“.

Harrested, s. **Haraldsted**.

Harring, Paul Harro, tysk Revolutionsmand og Forfatter, f. 28 Aug. 1798 i Ibenssdorf ved Husum, lagde sig først efter Malerkunsten og besøgte 1817—19 Kunstakademierne i Kjøbenhavn, Dresden og Wien, men gik 1821 som Philhellen til Grækenland, hvis Frihedskamp han havde besunget i tyske Digte. H. deltog en Tid i Kampen, men blev syg og rejste til Italien, levede nu i flere Aar i München, Schweiz og Wien, sysselsat med forskjellige Digterværker, og forsøgte 1827 at befri Fyrst Alex. Ypsilanti fra det østerrigske Statsfængsel, hvilket mislykkedes og nødte ham til Flugt. Da Rusland 1828 skulde i Krig med Tyrkiet, gik H. til Warschau for at blive Frivillig, men ansattes i Stedet som Lieutenant i et Garderegiment. Herfra flygtede han 1830 og skildrede i flere Skrifter („Memoiren über Polen“ og „Der Pole“) det russiske Undertrykkelsessystem. 1832 deltog han i Hambacherfesten og 1834 i Mazzinis Tog til Savoien; men disse Forbindelser med det europæiske Revolutionsparti nødte ham fra nu af til at føre et omflakkende, æventyrligt Liv, banlyst

fra Europas Fastland. Gjentagne Gange blev han fængslet og udvist, hvor han kom hen, saaledes fra Helgoland 1838, Belgien 1840 og Christiania 1850; længere Tid tilbragte han i Brasilien og New-York, og selv fra sit eget Fædreland var han udelukket, da Myndighederne nægtede at give ham Adgang. Først 1863 fik H. Tilladelse til at bosætte sig i Kjøbenhavn, men de mange Lidelser under hans Omflakken havde svækket hans Forstand, og han betragtede sig stadig som forfulgt af det hemmelige russiske Politi. Han havde derfor ingen Ro paa sig, og 15 Maj 1870 begik han Selvmord paa Øen Jersey. H. har udgivet en Mængde Digte, Dramaer og historiske Romaner, alle udviklende de Frihedsideer, han hyldede, men prægede af den samme Exaltation, der betegnede hans eget Liv.

Harrington, Jam., engelsk Skribent, f. 1611, var Republikaner og blev 1648 ansat som en af de opvartende Cavalerer hos den fangne Carl I, som han holdt med Selskab i Fængslet og ledsagede til Skafottet, blev under Carl II som Urostifter en Tid lang holdt fængslet og døde 1677 i London. Hans mest bekjendte Værk er »Oceana« (1656), et Slags politisk Roman, som han dedicerede til Cromwell.

Harrington, Sir John, engelsk Digter, f. 1561, oversatte Ariosts »Orlando furioso«, skrev Digtet »Metamorphosis of Ajax« og »Epigrams«. D. 1612.

Harrisburg, Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika ved Floden Susquehanna, 33 M. v. til s. for New-York, er Statens politiske Hovedstad. 31,000 J. (1880). Smukke Regeringsbygninger, Statsarsenal, Jærnstøberier, Valseværker og Bryggerier.

Harrison, Frederick, engelsk Retslærd og Publicist, f. 18 Oct. 1831, blev 1858 Sagfører, men vendte sig fortrinsvis til literære Sysler og var en frugtbar Medarbejder af de liberale Tidsskrifter, især »Fortnigthly Review« (siden 1865) og »Nineteenth Century« (1876). Af hans større Arbejder kan nævnes »Order and Progress« (1875). Ogsaa var H. meget virksom for at fremme Arbejdernes Vel og særlig deres Oplysning; han var 1867—69 Medlem af en Regeringscommission om Fagforeninger og derefter Secretær for en anden om Lovgivningens Codification; 1877 blev han Professor i international Lovgivning. H. er en varm Tilhænger af A. Comtes Philosophi og grundlagde 1870 det positivistiske Selskab i England.

Harrison, John, engelsk Urmager, f. 1693, d. i London 1776, construerede det første Ristpendul (s. Compensationspendul) 1726 og faa Aar senere et fortrinligt Seur, der indbragte ham en Medaille og en stor Del af en af Parlamentet udsat Prisbelønning.

Harrison, William Henry, Præsident i Nordamerika 1841, f. 9 Febr. 1773 i Staten Virginia og Søn af en af Uafhængighedserklæringens Underskrivere, blev 1792 Officer og udmærkede sig i Kampen mod Indianerne paa den nordvestlige Grænse. 1797 blev H. Undergouverneur i det udstrakte Nordvest-Territorium og 1801 Gouverneur i Territoriet Indiana. Som dets Delegerede i Congressen gjennemførte H., for at indskrænke den tidligere Speculation, en Lov om Salg af Statsjorder i mindre Grundstykker, hvorved han i høj Grad fremmede Bebyggelsen, og fik derfor Navnet „Vestens Fader". 1811 blev H. Overstbefalende i Krigen mod Indianerne, hvem han slog aldeles, og derefter imod Engelskmændene i Canada, men trak sig 1814 tilbage i Privatlivet af Misnøje med Regeringen. 1816—19 var H. Medlem af Repræsentanthuset og 1824—28 af Senatet, men maatte samtidig for at underholde sin talrige Familie være Skriver ved en Domstol i Ohio. 1836 var H. Whigernes Candidat til Præsidentposten, men blev ikke valgt; derimod sejrede han 1840, men døde 4 Apr. 1841 efter en Maaneds Embedsvirksomhed.

Harrogate [gæht], en stærkt besøgt Sundhedsbrønd i England, Yorkshire, West-Riding, 4 M. v. til n. for York. 10,000 J. Stærke Svovlbade. Smukt bygget By med pragtfulde Badeetablissementer.

Harrowby, Dudley Ryder [härrobi], Jarl, f. 1798, blev Medlem af det engelske Underhus 1819 indtil 1847, da han arvede Peersværdigheden; var fra 1855 Kansler for Hertugd. Lancaster og senere Lord Seglbevarer indt. 1857; d. 1882. H. tog virksom Del i menneskevenlige og kirkelige Bestræbelser. — Hans Søn, **Dudley Francis Stuart Ryder,** Jarl H., f. 1831, var som Lord Sandon 1856—59 liberalt Medlem af Underhuset og valgtes 1868 paa ny, men da som Conservativ. Han viste sig som et meget arbejdsomt Medlem og havde særlig Interesse for de kirkelige Forhold. 1874 blev han Vicepræsident for Undervisningsraadet og styrede Undervisningsvæsenet med stor Iver og Dygtighed indt. 1878, da han overtog Posten som Oversecretær for Irland; han afgik i Apr. 1880 med det øvrige Ministerium Beaconsfield. 1882 blev han Peer ved Faderens Død og 1885 Lord Seglbevarer i Marquis Salisburys Ministerium.

Harrow on the Hill [härro], Stad i Middlesex-Shire i England, 2 M. n. v. for London med 6,000 J., har en bekjendt, 1571 stiftet lærd Skole og Opdragelsesanstalt, der besøges meget af den rige Adels Sønner, og i hvilken Sheridan, Byron, Rob. Peel og mange andre berømte Englændere have faaet deres første Uddannelse.

Harsdorff, Caspar Frederik, dansk Bygmester, f. 26 Maj 1735 i Kjøbenhavn, besøgte Kunstakademiet fra dets Stiftelse 1754 og vandt 1756 Akademiets store Guldmedaille, da den for anden Gang uddeltes. Aaret efter fik han Stipendium og rejste til Paris, hvor han studerede under dygtige Lærere, som Couston, J. F. Blondel og Soufflot, uden slavisk at efterligne dem. I Sommeren 1762 begav han sig til Rom, hvor hans selvstændige Studier af Oldtidens Kunst, først især af den romerske, senere, da gunstigere Hjælpemidler frembød sig, med endnu større Begejstring af den græske, havde en overordentlig gunstig Indflydelse paa hans Præg som Kunstner. Omtr. 1763 vendte han hjem som en sjælden dannet og udviklet Kunstner, der kun behøvede en gunstig Lejlighed for at udfolde et rigt Talent. Men det var intet betydeligt, der frembød sig, og da han blev Medlem af Akademiet (1765) og Aaret efter

Professor og tiltrak sig Opmærksomheden ved sine skjønne Tegninger, var hans betydeligste Bestilling det Gravcapel i Roskilde, som først i noget forandret Skikkelse blev færdigt længe efter hans Død, skjønt han allerede 1778 kunde udstille sine Tegninger og en Model deraf. Foruden dette hans Hovedværk var det øvrige mest mindre Arbejder, Ombygninger (Karisecapel 1767, Theatrets Udvidelse 1773—74), Æresporte m. m. Inden 1778 var dog ogsaa Herculeslogen i Rosenborg Have færdig. Imidlertid uddannede H. sig ved fortsatte selvstændige Studier, saa at da Ildsvaaderne 1794 og 1795 aabnede Udsigt til Arbejde, var han en Kunstner, hvis modne Aand stod i det rette Forhold til de Opgavers Værdighed, der nu maatte fremstille sig. Men kun i nogle meget smukke Privatbygninger, Erichsens og Peschiers Gaarde, Løveapotheket m. fl., og i Colonnaden ved Amalienborg fik han betegnet den Vej, hans Talent var slaaet ind paa, da Døden bortrev ham 24 Maj 1799. Hans sidste Arbejde, at opbygge Marmorkirken efter en forandret Plan, kom ikke længere end paa Papiret.

Harsdörffer, Georg Philipp, tysk Digter, f. 1607 i Nürnberg, hvor han 1637 blev Assessor og senere Raadsherre, og hvor han med Klaj stiftede „Hyrdeselskabet ved Pegnitz“, et poetisk Samfund i Tidens Stil. Han har skrevet mange Digte, navnlig Hyrdedigte efter italiensk Mønster, fulde af højtklingende Ord og hule Phraser; af hans prosaiske Skrifter maa mærkes de ejendommelige „Frauenzimmergesprächspiele“ (8 Bd., 1641—49), et Slags Encyclopædi i Dialogform. Charakteristisk for ham og Tiden er hans „Der poetische Trichter“, der vil lære Folk at blive Digter i 6 Timer. D. 1658. W. Müller udgav 1826 et Udvalg af hans Digte.

Harte, Francis Bret [hahrt], s. **Bret Harte**.

Hartenstein, Gust., tysk Philosoph, f. 1808 i Plauen, 1834 Prof. i Philosophi i Leipzig. Han tilhører den Herbartske Retning og har i „Die Probleme und Grundlehren der allgem. Metaphysik“ (1836) og „Die Grundbegriffe der ethischen Wissenschaften“ (1844) givet Fremstillinger af Herbarts Theorier, som i Klarhed og Tilgængelighed maaske staa over Herbarts egne Værker. Foruden en Del mindre Arbejder har han udgivet Kants og Herbarts samlede Værker. 1859 trak han sig tilbage fra offentlig Virksomhed og bosatte sig i Jena.

Hartford, Hovedstad i Staten Connecticut i Nordamerika ved Floden C., 20 M. n. ø. for New-York. 43,000 I. (1880). Her er talrige gode Undervisningsanstalter og milde Stiftelser samt smukke offentlige Bygninger. Stærkt udviklet Industri i Skydevaaben, Papir og Jernvarer, samt levende Handel. Anlagt 1635.

Hartig, Georg Ludw., tysk Forstmand, f. 2 Sept. 1764 i Gladenbach ved Marburg, hvor hans Fader var Forstmester. Efter at have besøgt Universitetet i Gießen kom han 1786 som Forstmester hos Fyrsten af Solms til Hungen i Wetterau, hvor han grundede en Forstlæreanstalt og begyndte sin Forfattervirksomhed med Udgivelsen af sin Anvisning til Skovdyrkning (1791, 7de Opl. 1817). 1797 blev han Landforstmester og Forstraad hos Fyrsten af Oranien-Nassau og flyttede nu sin Læreanstalt til Dillenburg, hvor den med hvert Aar udvidede sig mere. Efter Fyrstend. Nassau-Oraniens Opløsning fulgte H. et Kald som Overforstraad til Stuttgart, hvor han ogsaa paa ny aabnede sin Forstlæreanstalt, der dog ikke vilde trives her. Endelig modtog han 1811 Stillingen som Overlandforstmester i de preussiske Stater og gjorde sig navnlig i de ny erhvervede Landsdele meget fortjent af Forstvæsenet. Skjønt Forvaltningsforretningen næsten lagde Beslag paa hans hele Virksomhed, aabnede han dog igjen Forst- og Jagtlæreanstalten paa den Maade, at han bragte den i Forbindelse med Universitetet i Berlin og lod Universitetslærerne foredrage Hjælpevidenskaberne. 1830 udnævntes han til Æresprofessor ved Universitetet i Berlin og døde smst. 2 Febr. 1836. De mest ansete af hans Skrifter ere „Lehrbuch für Förster“ (11te Opl., 3 Bd., 1878), hans Hovedværk „Lehrbuch für Jäger“ (11te Opl., 2 Bd., 1877), „Kubiktabellen für geschnittene, beschlagene und runde Hölzer“ (10de Opl. 1871), „Lexikon für Jäger und Jagdfreunde“ (2det Opl. 1859—61). De nyeste Oplag af disse Værker besørgedes af Forf.s Søn, **Theodor H.**, f. 21 Febr. 1805 i Dillenburg. Sin første praktiske Uddannelse modtog han hos sin ældre Broder **Fritz H.** i Mühlenbeck ved Stettin og senere hos sin Svoger Krüger i det vildtrige Lieper Revier i Nærheden af Eberswalde. Efter derpaa at have studeret Forstvidenskaben i Berlin, hvor hans Fader og senere Pfeil virkede, blev han 1831 Docent i Forstvidenskaben smst., hvor han 1833 tog Doctorgraden og 1835 udnævntes til overordentlig Professor ved Universitetet. Opholdet i Berlin tiltalte ham dog ikke ret, især fordi han der ikke kunde faa sin Yndlingsidé, Oprettelsen af en forstlig Forsøgshave, realiseret. Han modtog derfor 1838 Kaldelsen som Professor i Forstvidenskab ved Collegium Carolinum i Braunschweig, hvor han tillige indtraadte som Medlem af Forstdirectionen. En af hans første Opgaver var at indrette en Forsthave i Buchhorst ved Riddagshausen, hvis gode Tilstand snart paa en udmærket Maade kom til at vidne om hans store skaberiske Virksomhed paa det plantephysiologiske Omraade. H. var en meget frugtbar Forfatter og behandlede især med Forkjærlighed planteanatomiske og plantephysiologiske Æmner, men leverede dog ogsaa værdifulde Bidrag til Skovbrugslærens Udvikling. Mest bekjendt i sidstnævnte Retning er hans „Vergleichende Untersuchungen über den Ertrag der Rothbuche“ og hans „System und Anleitung zum Studium der Forstwirthschaftslehre“ (1858). Hans anatomiske og physiologiske Arbejder ere mindre kjendte og mindre paaagtede end de fortjene at være. Hans „Vollständige Naturgeschichte der forstlichen Culturpflanzen Deutschlands“ (1840—51) indeholder ikke alene udførlige Oplysninger om de i Tyskland almindelige Træarters Systematik og geographiske Udbredelse samt indgaaende Undersøgelser over sammes anatomiske og physiologiske Forhold, men ogsaa en Uendelighed af rent forstlige Iagttagelser over Skovenes forstmæssige Frembringelse, Behandling og Pleje, over

Gjennemhugningens Betydning og Masseproduktionens Afhængighed af Driftsart og Behandling, over Beddets Egenskaber, saasom Varighed og Vægtfylde, over Sortimentsforholdet i Bevoxninger af forskjellig Alder og meget andet af den største Interesse for den praktiske Skovdyrkning. Forstskolen fortsattes til 1877, da den af Mangel paa Frequens nedlagdes. Endnu en kort Tid derefter vedvarede H.s Virksomhed som Medlem af det hertugelige Kammer; men allerede 1 Marts 1878 gik han ogsaa af fra denne Stilling og døde 26 Marts 1880.

Hartington, Spencer Compton Cavendish, Marquis af, engelsk Statsmand, f. 23 Juli 1833, ældste Søn af Hertugen af Devonshire, blev efter at have studeret i Cambridge 1857 valgt i Nord-Lancashire til Underhuset og stillede 1859 Forslaget om Mistillidserklæringen til Ministeriet Derby. I Apr. 1863 blev H. Understatssecretær i Krigsministeriet og rykkede i Febr. 1866 op til at blive Krigsminister, men afgik i Juli s. A. Da de liberale igjen kom til Magten i Dec. 1868, blev H., skjønt han var falden igjennem ved Parlamentsvalget i Lancashire imod en Søn af Jarl Derby, optaget i Ministeriet som Generalpostmester og valgtes snart efter i en anden Kreds, som afstodes til ham. H. gjennemførte Kjøbet af alle private Telegraphlinjer og deres Samling under Statens Styrelse og brugtes desuden som Formand for et Parlamentsudvalg til at forberede Indførelsen af hemmelig Afstemning. I Jan. 1871 rykkede H. op til at blive Oversecretær for Irland, men afgik 1874 ved Gladstones Fald. 1875 overtog H. Hvervet som det liberale Partis Leder i Underhuset efter Gladstone og viste stor Takt i denne vanskelige Stilling. Han fik derfor ogsaa i Apr. 1880 Tilbud om at danne det nye Ministerium, men afslog det ligesom Jarl Granville og henviste Dronningen til Gladstone. Under denne overtog H. Ministeriet for Indien, men ombyttede det i Dec. 1882 med Krigsministeriet. I Juni 1885 afgik H. tillige med Gladstone, men vilde i Febr. 1886 ikke indtræde i dennes nye Ministerium, da han misbilligede hans Planer om Irlands Selvstyrelse. Derimod blev H. Formand for et Udvalg til at omarbejde Underhusets Forretningsorden.

Hartkorn. Ved Ansættelse af Bøndernes Afgifter i Jordebøgerne beregnede man de forskjellige Afgifter eller saakaldte Landgildespecies i Forhold til den mest gængse Kornart i Provinserne, Rug eller Byg (haardt Korn), og man sagde da, at Bonden stod for saa mange Tønder H., som Værdien af alle hans Afgifter tilsammentagne udgjorde i Tønd. Korn af det anførte Slags. Efter Enevoldsregeringens Indførelse blev der gjort Uddrag af Adelens og Lenenes Jordebøger, hvorpaa Matriklen af 1664, den saakaldte Landgildematricul, blev grundlagt. Denne ophævedes 1688, da en ny Matrikel indførtes, undtagen for Bornholm. Paa den sidst nævnte Matrikel hviler det saakaldte gamle H., efter hvilken Gammelskat svares. Det nye H., der ligger til Grund for alle andre Afgifter, blev paalagt ved den nyeste Matrikel, der indførtes 1844 for hele Landet, undtagen for Bornholm, hvor en ny Matrikel først blev gjort gjældende 1848. Af H. var tidligere en Del (Hovedgaardenes, Kjøbstadjordernes og de fleste Embedsjorders samt Grevernes og Friherrernes saakaldte Frihedshartkorn) ansat til lavere Skat og betegnedes derfor som det privilegerede H. i Modsætning til det uprivilegerede, som bar den fulde Skattebyrde. Ogsaa enkelte Dele af Landet (Amager og Hirschholm Distriet) nød et lignende Skatteprivilegium. Dette Privilegium ophævedes ved Hartkorns-Egalisationen i Følge Lov af 20de Juni 1850, der gjorde Skattebyrden ens for alle Jorder, delvis mod Erstatning, der ydedes de paagjældende i Statsobligationer til et samlet Beløb af c. 2½ Mill. Kr. Det samlede H. for Ager og Eng udgjør — uberegnet Bornholm — 372,808 Tdr.; men ogsaa Skovene ere ansatte til H. (Skovskyld), dog saaledes, at 2 Tdr. Skovskyld regnes lig 1 Td. Ager og Engs H.; den samlede Skovskyld udgjør 6,805 Tdr. Reduceret til den almindelige Maalestok udgjør det bornholmske H. 6,048 Tdr. (ureduceret 8,780 bornh. Tdr.); lægges dette saa vel som Skovskylden, reduceret til det halve, sammen med det førstnævnte Beløb, bliver Landets samlede Hartkornsbeløb 382,258 Tdr. Af Normaljorden skulde der gaa 5½ Td. Ld. paa 1 Td. H., men det ringeste Areal, der nogensteds gaar paa 1 Td. H., er 6,17 Td. Ld. Det Antal Tdr. Ld., der gaar paa 1 Td. H., angiver Jordens Frugtbarhed, saaledes at denne maa anses for des større, jo mindre hint Antal er; saaledes gaar paa Laaland-Falster gjennemsnitlig c. 8¾ Tdr. Land paa 1 Td. H., i de fynske Amter omtr. 10, i Ringkjøbing Amt over 43 Tdr. Land. — En Td. boniteret Areal s. Bonitering.

Hartlepool [hārtlpuhl], Stad i Durham-Shire i England, 5 M. s. ø. for Newcastle, ved Nordsiden af Floden Tees's Munding. 13,000 I. Skibsbyggeri. Betydelig Kulhandel.

Hartman, Carl Joh., svensk Botaniker og Læge, f. 14 Apr. 1790 i Gefle. Han blev 1811 Student i Upsala. Tilbøjelighed for Naturvidenskaberne bragte ham til at vælge den medicinske Bane. Tvungen til for sit Udkomme at anvende en stor Del af sin Tid til privat Undervisning kunde han først afslutte sine medicinske Examiner efter Forløbet af 11 Aar, i hvilke han ivrig fortsatte sine botaniske Studier og 1820 udgav 1ste Opl. af sin »Handbok i Skandinaviens Flora« (10de Opl. 1870—71, bearbejdet af Sønnen, Lector Carl H., f. 1824, d. 1884). Senere opholdt han sig som praktiserende Læge dels i Upland, dels i Södermanland, indtil han 1833 blev Provinslæge i Gefle; han døde 28 Aug. 1849 i Stockholm. Foruden sit nævnte Hovedværk samt mindre botaniske Skrifter udgav han en populær medicinsk Haandbog, »Husläkaren« (6te Opl. 1872) og et »Utkast t. populär naturkunnighet« (1836).

Hartmann, Jakob, tysk General, f. 4 Maj 1795, blev 1811 Lieutenant i Storhertugd. Bergs Hær, hvorfra han senere gik over i den franske Hær og kæmpede med Tapperhed 1814—15. 1816 traadte H. i bayersk Tjeneste, ansattes i det topographiske Bureau og General-

staben og fra 1827 som Capitain i Krigsministeriet, blev 1842 Adjudant hos Kronprinsen og 1849 Brigadechef. 1854 sendtes H. til Lejren ved Boulogne og fik derved Lejlighed til at undersøge baade Paris's Befæstning og Fæstningerne ved Østgrænsen; de saaledes gjorte Iagttagelser nedlagde H. i et Memorandum til de tyske Fyrster 1860. Under Krigen med Preussen 1866 førte H. en Division med Dygtighed, men uden Held; han blev 1869 General og fik 1870 Overbefalingen over det 2det bayerske Hærcorps, hvormed han deltog i Slagene ved Weissenburg, Wörth og Sedan og i Paris's Belejring. Til Løn for sine Tjenester blev H. ophøjet til Friherre og fik en Dotation. D. 28 Febr. 1878.

Hartmann, Johan, f. 1725 i Glogau i Schlesien, d. 1793 i Kjøbenhavn, havde været Concertmester i Rudolstadt og Plön, da han 1768 ansattes som Violinist og Concertmester i det kongel. Capel i Kjøbenhavn. De fleste af hans talrige Compositioner gik tabte ved Christiansborg Slots Brand 1794, men man har dog endnu af ham baade nogle Instrumentalstykker og Partiturerne til Ewalds „Balders Død" (1778) og „Fiskerne" (1780) samt til Mad. Boyes Skuespil „Gorm den gamle" (1785), Værker, der vidne om hans Begavelse og Dygtighed. En af hans Sønner var Cantor ved Roskilde Domkirke, en anden, Vilh. Aug., Violinist i det kongel. Capel og senere Organist og Cantor ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn. Dennes Søn, **Joh. Peter Emilius H.,** f. 14 Maj 1805, blev en af Danmarks ypperste Tonedigtere. Han lærte Musik af sin Fader, der dog ansaa den Stilling, som kunde naas ad Studeringernes Vej, for sikrere og bedre. Sønnen bøjede sig for denne Anskuelse, tog alle sine Examiner med bedste Charakter og blev jurid. Candidat, men Musiken var dog stedse hans kjæreste Syssel, og den skaffede ham hans første Embede som Organist i Faderens Sted ved Garnisonskirke. Han var den Gang kun 19 Aar gl. og havde allerede componeret forskjellige Sager og vundet en velvillig Raadgiver og Hjælper i Weyse. Et Par Aar efter traadte han frem for Offentligheden som Componist til en Ouverture og en Cantate, hvorefter fulgte to Rondoer og en Phantasi for Piano samt en Sonate for Piano og Violin, der vidnede om hans usædvanlige Begavelse; det var derfor ganske naturligt, at man 1827 valgte ham til Lærer i det af Siboni oprettede Musikconservatorium, hvor han ogsaa indtil dets Nedlæggelse 1840 indtog første Plads og øvede stor Indflydelse. Marschners Nærværelse 1836 i Kjøbenhavn og den Deltagelse, han viste den unge Componists Arbejder, gav Anledning til, at H. kort efter drog til Tyskland, Frankrig og Schweiz, hvor han traf sammen med Datidens Musikkoryphæer og blandt disse Spohr, med hvis kunstneriske Retning han stærkt sympathiserede. Den ældre Mester interesserede sig levende for ham og bragte hans første Symphoni til Opførelse i Kassel. 1828 havde H. overtaget et communalt Embede, og da Musikforeningen stiftedes 1836, valgtes han til Medlem af Administrationen; fra 1839 har han stadig været dens Formand. I alle disse Aar har han med usvækket Iver virket for denne Forenings Formaal og forskjønnet dens Concerter ved sine Compositioner. Samme Interesse har han vist Studentersangforeningen, der stiftedes 1839, og hvis musikalske Hovedleder han siden 1842 har været. 1843 blev han Weyses værdige Efterfølger som Organist ved Frue Kirke og 1865 Medbestyrer og Lærer i Theori og Orgelspil ved Kjøbenhavns nye Conservatorium. Uagtet disse forskjellige Sysler har han stadig udfoldet en betydelig Compositionsvirksomhed. For Theatret har han saaledes skrevet Operaerne „Ravnen" (1832), „Corsarerne" (1835) og „Liden Kirsten" (1846) samt Musik til flere af Oehlenschlägers Tragedier, til „Syvsoverdag", „Maurerpigen", „Undine" og til flere af Bournonvilles Balletter. Concertliteraturen har han forøget med en stor Composition for Solo, Chor og Orchester, „Dryadens Bryllup" (1858), og en Del mindre, saasom „En Sommerdag", „Zigeunersang", „Hinsides Bjærgene", „I Provence", samt to Symphonier, flere Ouverturer og tre Melodramer („Guldhornene", „Jurabjærget", „Der Taucher"). End videre har han componeret to Sonater og en Suite for Piano og Violin, en Sonate for Piano alene, der fik tredje Pris ved en nordtysk Concurrence, men efter Schumanns Mening burde haft første, og en Mængde mindre Stykker for Piano og mange Romancer og Sange, blandt hvilke sidste her exempelvis kan nævnes de af Musikforeningen prisbelønnede 4 Sange og de 9 Sange af „Sulamith og Salomon", samt en Del flerstemmige Sange, især for Mandsstemmer. Hertil komme endnu til Kirkebrug forskjellige Vocalcompositioner og Orgelstykker og endelig en hel Literatur af Lejlighedscantater. H. har været Tolk snart for Glæden og snart for Sorgen, og altid har han vidst at træffe den rette Tone. Det er en sjælden Rigdom af Følelse og Poesi, som er nedlagt i H.s Værker, og der er tillige i mange af dem en i høj Grad tiltrækkende national Klang, hvad enten han som i „Guldhornene" (1832), i Skjaldenes Chor og i Slaget ved Stiklestad af „Olaf den hellige" (1838), i Ouverturen til „Hakon Jarl" (1844) eller i Balletterne „Valkyrien" (1861) og „Thrymskviden" (1868) anslaar den ham ejendommelige oldnordiske Tone, eller han, som i Musiken til „Syvsoverdag" (1840), til „Undine" (1842), til „Liden Kirsten" og „En Sommerdag" (1854), med sin Ejendommelighed forener de mildere nordiske Klange, der have deres Udspring fra Middelalderens Folkemelodier. Chorstykket „Vølvens Spaadom", der vistnok er et af de mægtigste og ejendommeligste Udslag af H.s Geni, Musiken til Oehlenschlägers „Yrsa" og den store Cantate (Text af Ploug) til Universitetets Jubelfest 1879 ere tillige Vidnesbyrd om en i en høj Alder bevaret Inspiration og Skaberkraft. En saa lang og udmærket Kunstnerbane har ikke kunnet tilbagelægges uden almindelig Anerkjendelse. 1874 gav Universitetet H. Æresdoctorgraden. Da H. fyldte sit 80de Aar, sund paa Sjæl og Legeme, vistes der den som Menneske og Kunstner lige afholdte danske Componist en almindelig Hyldest fra øverst til nederst.

— Hans Søn, Emil H., f. 21 Febr. 1836 i Kjøbenhavn, er heldig traadt i Faderens Fodspor. Han har lært Piano af R. Ravnkilde, senere af A. Rée, og Orgelspil og Musiktheori navnlig af sin Fader. 1861 blev han Organist ved St. Johanneskirken paa Nørrebro og forflyttedes 1871 i samme Egenskab til Slotskirken. Blandt hans dramatiske Compositioner kan her nævnes Operaerne „Elverpigen" og „Corsikaneren", Musiken til Hostrups „En Nat mellem Fjældene", to Akter af Balletten „Fjældstuen". Af hans tre Symphonier er især den sidste, „I Riddertiden", ligesom hans nordiske Folkedanse for Orchester og Ouverturen „Hærmændene" jævnlig opførte ogsaa i Udlandet, hvor H. har et anset Navn. To Clavertrioer, en Serenade (Kvintet) for Stryge- og Blæseinstrumenter, en Strygekvartet, en Violinconcert, en Violoncelconcert, Chorstykket „Vinter og Vaar", Kvartetter for Mandsstemmer, mange Romancer og Sange samt Claverstykker af Værdi haves end videre fra hans Haand.

Hartmann, Karl Robert Eduard v., tysk Philosoph, f. i Berlin 23 Febr. 1842, fik en omhyggelig Opdragelse og ytrede tidlig Begavelse i forskjellig Retning. Fra Gymnasiet gik han over til Artilleriofficersskolen og udmærkede sig begge Steder, især i de mathematisk-naturvidenskabelige Fag, men lagde sig ved Siden af sine Studier med Iver efter Musik og Maleri. En Knæskade nødte ham til at tage sin Afsked fra Militærtjenesten og gjorde ham til Invalid for hele hans følgende Liv. Da nu hans Talent for Musik og Maleri viste sig ikke at være betydeligt nok til derpaa at grunde et Livs Arbejde, følte han sig i en nedslaaet og modløs Stemning, indtil det gik op for ham, at Philosophien var hans egentlige Kald, og at han ved at følge det kunde naa et samlet Udtryk for sine forskjellige Interesser. I Aaret 1868 udkom hans Hovedværk „Die Philosophie des Unbewußten", som vandt en stor Læsekreds og senere har oplevet en lang Række Udgaver. H.s Hovedtanke her er, at Naturen kun kan forstaas ved Antagelsen af en i alt, særlig i de organiske og sjælelige Phænomener virkende, ubevidst Kraft („das Unbewußte"). Det er Schellings og Hegels Lære om den i Naturen virkende Fornuft eller Aand, som her gjenoptages i Forbindelse med mere eller mindre slaaende Forsøg paa at finde Erfaringsbekræftelse paa den. H.s Motto er: „speculative Resultater ved Hjælp af den inductivnaturvidenskabelige Methode". Skjønt H. i sin Lære og sin Maade at tænke paa staar Erfaringsvidenskaben nærmere end Schelling og Hegel, polemiserer han dog mod Darwinismen og andre moderne Theorier, der hævde en rent mechanisk Naturforklaring; „det ubevidstes" Indgriben skal i Følge H. være nødvendig til Forklaring netop af de mærkeligste og betydningsfuldeste Naturphænomener (de organiske Formers Hensigtsmæssighed, Instinkthandlingerne, den historiske Udvikling). For at vise sine naturvidenskabelige Modstandere, at han forstod at benytte deres Methode, udgav han „Das Unbewußte vom Standpunkte der Physiologie und Descendenzlehre" (1872), i hvilket han anonymt kritiserede sit eget Hovedskrift. Dette Skrift, hvis Indhold er meget interessant, hilstes med Glæde af Modstanderne; des større var Overraskelsen, da H. i en senere Udgave erklærede sig for Forfatter og i tilføjede Noter (paa de mest afgjørende Punkter rigtignok med lidet Held) søgte at gjendrive sine egne Indvendinger. — H. er i sin Livsanskuelse Pessimist, men han skiller sig fra sin Forgænger Schopenhauer ved at hævde, at først gjennem en lang Udvikling udtømmes alle Muligheder for Lykke, saa at Pessimismen kan blive hele Slægtens Livsanskuelse. I sit Skrift „Phänomenologie des sittlichen Bewußtseins" (1879) søger han at vise, hvorledes det til sidst maa gaa op for Bevidstheden, at Verdensformaalet er negativt, ikke positivt, og hvorledes den sædelige Bevidsthed vil komme til at gjøre dette negative Formaal, Ophævelsen af Existensen, til sit eget Formaal. Senere har H., som er en overordentlig frugtbar Forfatter, udgivet en „Phänomenologie des religiösen Bewußtseins", hvor han fra et lignende Synspunkt fremstiller de religiøse Forestillingers Udvikling. Ved Siden af ikke saa vilkaarlige og phantastiske Paastande findes der i H.s Skrifter mange ypperlige og interessante Ting.

Hartmann, Moritz, tysk Skribent, f. 15 Oct. 1821 i Böhmen af jødisk Slægt, studerede i Prag og Wien og bereiste 1841 Nord- og Sydtyskland samt Italien. Ved sin Hjemkomst blev han Huslærer, men forlod 1844 Østerrig, misfornøjet med Tilstanden der, og tilbragte flere Aar paa Rejser i Tyskland og i Paris. Hans Digtsamling „Kelch und Schwert" (1845) aander en tungsindig og lidenskabelig Frihedstrang med Protest mod Tidens politiske og religiøse Tilstande. 1847 udkom „Neuere Gedichte"; s. A. blev han, da han vendte tilbage til Østerrig, indviklet i en criminel Undersøgelse, som dog afbrødes ved Martsrevolutionen. I Prag blev H. en af det tyske Partis Ledere og valgt til Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til Venstre. 1849 udgav han i Frankfurt „Reimchronik des Pfaffen Maurizius", Billeder i naiv Krønnikestil fra Forsamlingen i Paulskirken. 1848 havde han med Blum og Fröbel været i Wien, hvorfra han heldig undkom efter Blums Fængsling. Efter Rumpfparlamentets Opløsning i Stuttgart drog H. til Schweiz, England og Frankrig, 1854 til Krigsskuepladsen i Orienten; 1859 bereiste han Danmark, Tyskland, Schweiz og Italien, bosatte sig 1860 i Genf og 1868 i Stuttgart, hvor han overtog Redactionen af „Freya" og senere ogsaa af Ugeudgaven af „Allgem. Zeit." „Der Krieg um den Wald" (1850) er en Roman med bøhmiske Localskildringer; hans idylliske Epos „Adam und Eva" (1851) minder om Goethes „Hermann und Dorothea". Digtsamlingen „Die Zeitlosen" (1858) viser stor Stræben efter kunstnerisk Klarhed. Efter flere livlige Rejsebeskrivelser fulgte Noveller og Romaner; de større yngste ere „Die letzten Tage eines Königs" (1866) og „Die Diamanten der Baronin" (1868). Med Szarvady oversatte H. Petöfis Digte 1851. Han døde 13de Maj 1872 i Wien, hvor han siden 1868 havde været Medredacteur af

„Neue freie Presse“. 1874 udkom hans samlede Fortællinger og Digte („Gesammelte Werke“, 10 Bd.).

Hartmann v. Aue, middelhøjtysk Digter, f. c. 1170 af Ridderstand, formodentl. oplært i en Klosterskole. Han har lært Fransk muligvis paa Korstoget 1197. Af hans Digtninger mærkes: „Erec“ (udg. 1839 af Haupt), ældre end 1197, og „Iwein“ (udg. af Benecke og Lachmann 1827, Ordbog dertil af Benecke 1833), digtet før 1204. Begge stamme fra Artuskredsen, og Chrétien af Troyes's Digte ere deres Grundlag; det sidstnævnte og „Der arme Heinrich“ ere H.s bedste Værker. W. Müller udgav „Heinrich“ 1842; Simrock havde allerede 1830 oversat det. Fremdeles er det tillige med „Erec“ oversat af Fistes (1851), med „Iwein“ af Koch (1848), det sidste alene af Grev Baudissin 1845. H.s Fortælling udmærker sig ved Lethed og Ynde. Gottfried v. Straßburg omtaler ham i sin „Tristan“ som endnu levende 1207; 1220 nævner Heinr. v. d. Türlein ham som død. F. Bech udgav 1866—69 hans samtlige Digte i tre Bind. L. Schmid og Schreyer have 1874 og senere Naumann leveret Monographier over H. v. A.

Hartmansdorff, Jak. Aug. v., svensk Statsmand, f. 12 Marts 1792 i Småland, af en adelig, fra Tyskland nedstammende Slægt. Efter i sit 17de Aar at have taget sine Embedsexaminer gjorde han i nogle Aar Tjeneste i Stockholm i adskillige Embedsstillinger, var 1814 under Felttoget i Tyskland ansat ved Carl Johans Hovedkvarter som Protocolsecretær og Referendar i de pommerske Anliggender og gjorde derefter 1816—21 Tjeneste som Secretær hos Rigsstatholderen i Norge. Ved Tilbagekomsten til Sverige indsattes han i Comitéen for Reguleringen af Rigets Regeringskontorer, hvilken Stilling gav ham Anledning til Udarbejdelsen af et »Förslag t. inrättningen af Sveriges statsförvaltning« (1825), hvori han opstillede et helt nyt Statsforvaltningssystem. Efter virksomt at have taget Del i Rigsdagene 1823 og 1828—30 samt imidlertid været Medlem af Comitéen til Revision af Rigets Undervisningsvæsen, blev han 1831 Statssecretær ved Ecclesiastikexpeditionen. 1838 overtog han Hofkanslerembedet, men tirrede Opinionen mod sig ved en streng Anvendelse af „Inddragningsmagten“ mod Oppositionspressen, hvorfor han efter Pøbeloptøjer i Stockholm s. A. fjærnedes fra Regeringen; han udnævntes til Landshøvding i Calmar Län og 1841 til Præsident i Kammerretten. Som anerkjendt Chef for det conservative Parti var han paa de nærmest følgende Rigsdage den, der havde mest at sige i Ridderhuset, indtil han, der indsaa Umuligheden af, at Adelen i Længden kunde beholde sin selvstrevne Repræsentationsret, brød med sit Parti ved at fremlægge et paa Klassevalgsprincipet grundet »Förslag t. svenska folkrepresentationens ombildning« (1851). Han døde 21 Dec. 1856 i Stockholm.

Hartzenbusch, Eugenio, berømt spansk Digter og Literator, f. 6 Sept. 1806 i Madrid. Hans Fader var en fra Egnen ved Köln indvandret tysk Snedker, hans Moder en Spanierinde. H. studerede først Theologi hos Jesuiterne, gjorde derefter Forsøg paa at blive Maler og skrev lyriske Digte, men da Faderen blev sindssvag, maatte han tage fat paa Snedkerhaandværket for at ernære Familien. Sin Fritid brugte han til at bearbejde nogle ældre spanske Komedier, som opførtes med Bifald, til at oversætte Dramaer fra Fransk og Italiensk og til at lære Stenographi, hvorfor han 1835 blev ansat som Stenograph ved det officielle Blad. Imidlertid havde hans originale Talent udviklet sig, og hans første Drama »Los amantes de Teruel« (1836) vandt almindeligt Bifald. Hans Ry befæstedes end mere ved en lang Række Dramaer, af hvilke Komedien »La Archiduquesita« (1854) og Dramaerne »Vida por honra« (1854) og »El mal apostol y el buen ladron« (1860) ere de betydeligste blandt de nyere. H. er en særdeles talentfuld Dramatiker, højt begejstret for den ægte nationale Poesi hos de store spanske Digtere fra det 16de og 17de Aarh. Han har en ædel, rig Diction og mesterlig Versification. Hans kritiske Behandling af Tirso de Molina, Lope de Vega, Calderon, Alarcon o. fl. ses i det store Samlerværk »Biblioteca de autores españoles«. Fremdeles har han udgivet »Cuentos y fabulas« (1861), Obras escogidas« (1865) og »Obras de Encargo« (1864). Efter i en Aarrække at have været ansat ved det kongel. Bibliothek i Madrid blev han 1862 Directeur for Nationalbibliotheket. Foruden de romanske Literaturer kjender H. den tyske, hvorfra han har oversat Fabler af Lessing og Digte af Schiller. D. 2 Aug. 1880. Efter hans Død udkom Dramaet »Heliodora ó el amor enamorado«.

Hārun ar-Rāschid (d. e. den retfærdige), arabisk Kalif af Abbasidernes Hus, f. 765, fulgte 786 sin Broder Musa Hadi i Regeringen og styrede sit store Rige med megen Anseelse. Han tvang 782 som Prins den græske Kejserinde Irene til at give aarlig Tribut og ligedes 806 efter flere Krige hendes Efterfølger Nikephoros, som havde nægtet at betale den. Desuden traadte H. i Forbindelse saa vel med Kejseren af China som med Carl den store og sendte denne 800 kostbare Gaver, bl. a. et kunstigt Vandur. Derimod maatte han kæmpe imod flere farlige Oprør, og de vestligste Dele af Riget, Marokko og Tunis, rev sig løs. Sin Hovedstad Bagdad gjorde H. til den pragtfuldeste og mest blomstrende Stad i hele Østerland; han opførte herlige Bygninger og samlede ved sit Hof mange Videnskabsmænd, Digtere og Kunstnere, hvem han gavmildt underholdt, ligesom han lod mange græske Skrifter, især Aristoteles's, oversætte paa Arabisk. Ingen Kalif omtales og berømmes saa meget som H., og hans Færd spiller en stor Rolle i „Tusend og ēn Nat“. Dog synes Sagnet at have i høj Grad udsmykket den, thi han var i Virkeligheden en lunefuld og grusom Selvhersker, der udsugede sit Folk for at samle umaadelige Skatte og tyrannisk udryddede (803) Barmakidernes Slægt, der havde gjort ham store Tjenester. Paa et Tog til Khorasan for at dæmpe en Opstand døde H. i Tus 23 Marts 809.

Harūspices (i Enkeltt. Haruspex) kaldtes hos Romerne de oprindelig fra Etrurien stammende Udøvere af **Haruspicīna**, d. e. Tegnudlæggere, der tog Varsler af Offerdyrenes Indvolde og

skulde udlægge Betydningen af og udsone Lynild eller andre mærkelige Phænomener (Prodigier). De vare i Rom anerkjendte af Staten, men tilkaldtes af Senatet fra Etrurien (i alt Fald officielt), hver Gang der var Brug for dem; Kejser Claudius drog Omsorg for Vedligeholdelsen af Haruspexcollegiets Kunst. Først senere bleve de udryddede af Honorius ved en Lov (419), der var rettet mod alle Sandsigere (Mathematici).

Harve, et vigtigt Redskab i Agerbruget, der, hvor forskjellig det end kan være bygget, i ethvert Tilfælde er saaledes construeret, at de forskjellige Rader Tænder, hvormed det er forsynet, supplere hverandre, saa at hele Overfladen fuldstændig paavirkes af H.; dens Virkning forøges tilmed ved den rystende Bevægelse, som H. faar ved at trækkes rask gjennem Jorden. H. er saaledes for Marken, hvad Riven er for Haven, og tjener dels til at bringe Jordklumperne til Overfladen og der findele dem samt samle Græsrødderne af Jorden, hvortil navnlig den „norske Rulleharve" udmærker sig, dels til at bringe Sæden i den fornødne Dybde i Jorden og jævne Overfladen, hvortil de lettere Sorter, saakaldte „Sædbækkere", benyttes. Indførelsen af den „svenske H." (s. Cultivator) har i vor Tid i høj Grad lettet Foraarsarbejderne ved at erstatte Pløjningen, hvor denne har været tilbørlig udført om Efteraaret. Efter H.s Construction eller Anvendelse kræver den en Hestekraft af 1, 2, 3 ell. 4 Heste.

Harvey, William [hārvi], f. 1 Apr. 1578 i Folkstone, blev 1615 Prof. i Anatomi og Chirurgi i London, senere Livlæge hos Jakob I og Carl I. Efter den sidstes Fald levede H. i største Tilbagetrukkenhed snart i London, snart i Lameth eller Richmond hos en af sine Brødre og døde 3 Juni 1658. 1628 offentliggjorde H. den store Opdagelse, der har gjort hans Navn udødeligt, og som gav Stødet til Physiologiens fuldstændige Omdannelse i det 17de Aarh. (s. Lægevidenskabens Historie), Opdagelsen af Blodets Kredsløb. Ogsaa Erkjendelsen af en anden stor physiologisk Sandhed skyldes H., den nemlig, at alle de dyriske Organismer opstaa af Æg (»omne vivum ex ovo«), og at en Selvdannelse af levende Væsener ikke finder Sted.

Harwich [hārridsch], Stad i Essex-Shire i England, paa Sydsiden af Floden Stours Udløb i Nordsøen. 8,000 I. Havn. Skibsbyggeri. Hummer- og Østersfangst. Søbade.

Harzburg, en Slotsruin i Hertugd. Braunschweig, tæt ved Neustadt-Harzburg, 6 M. s. for Braunschweig, var tidligere hyppig Residens for de sachsiske og saliske Kejsere, men blev ødelagt 1654. Nu er her en stærkt besøgt Vallecuranstalt.

Harzen, en Bjærgmasse i Nordtyskland mellem Floderne Leine og Saale, 16 M. lang og indtil 5 M. bred, med et Areal af 37 □ M., indeholder store Skove, i de lavere Egne af Løvtræer, i de højere af Naaletræer, og er rig paa Mineralier, af hvilke der indvindes Sølv, Jærn, Bly, Kobber, Zink og Arsenik, samt Marmor, Alabast, Granit og Kildesalt m. m. Det højeste Punkt er Brocken (s. d. A.). En Mængde Smaafloder føre H.s Vande til Elben og Weser.

Harzgerode, Bjærgstad i Hertugd. Anhalt, 8 M. s. v. for Magdeburg, paa en Højslette i Harzen. 3,500 I. I Nærheden er den smukke Selkedal med Bjærgværksdrift paa Sølv og Jærn og Mineralbadet Alexisbad.

Hasard, fr. [sāhr], Tilfælde, Lykketræf, Vovestykke; par h., tilfældigvis; hasardere, vove, sætte paa Spil. Hasardspil, Lykkespil, Spil med Kort, Tærninger osv., hvor Lykken eller Tilfældet alene gjør Udslaget; paa Grund af saadanne Spils fordærvelige Indflydelse paa Moraliteten og Formuesforholdene ere de forbudte i flere Stater, saaledes i Danmark og Norge. Derimod gjælder dette ikke andet Spil, hvor Lykketræffet ikke er ene afgjørende, men ogsaa her igjennem paadragne Forpligtelser ere uforbindende. Væddemaal er tilladt baade i Norge og Danmark og forpligtende, hvorimod Lotterier som Regel ere forbudne (s. d. A.). For saa vidt man ogsaa regner Forsikringscontracter herhen, hvad i sig selv synes mindre heldigt, da de snarere ophæve en forhaandenværende end skabe en ny Risico, ere saadanne naturligvis tilladte og til Dels endog begunstigede i begge Lande.

Haschisch, det arab. Navn paa flere forskjellige Tilberedninger af den indiske Hamp (Cannabis indica), hvorved dens virksomme Bestanddele udtrækkes ved Kogning med Honning, Olje eller Smør for at benyttes som Berusningsmiddel af Orientalerne, efter at der er tilsat forskjellige Krydderier. Et saadant beruset Menneske kaldes Haschischin. Den Del af Planten, der benyttes, kaldes enten Ganja ell. Bhang, efter som Planterne voxe paa højere ell. lavere Steder. Jvfr. Assassiner.

Hasdrubal, et hos Carthaginienserne meget almindeligt Navn, som flere af deres berømteste Feltherrer have ført, bl. a. H., Svigersøn af Hamilkar Barkas, som udvidede Carthaginiensernes Magt i Spanien og grundlagde Carthago Nova (det nuværende Cartagena) og 221 f. Chr. blev myrdet af en Galler. — H., Broder til Hannibal, der under dennes Felttog i Italien blev tilbage som Overstcommanderende i Spanien, drog senere Broderen til Undsætning; men inden han kunde forene sig med denne, blev han slaaet af Romerne ved Sena (Sinigaglia) ved Floden Metaurus i Umbrien 207 f. Chr. og faldt selv i Slaget. — H., Giscos Søn, var Anfører for de carthaginiensiske Tropper i Spanien og Afrika; ved at give sin med Masinissa forlovede Datter Sophonisbe til Syphax, foranledigede han, at Masinissa gik over til Romerne. Efter at være bukket under for Scipios Angreb dræbte han sig selv ved Gift. — H. udmærkede sig i den 3dje puniske Krig, i hvilken han tappert forsvarede Carthago mod Romerne; han døde som Krigsfange i Italien.

Hase, en lille Flod i den preussiske Prov. Hannover, som udspringer paa Teutoburgerwald og falder i Ems, bekjendt af Carl d. stores Sejer over Sachserne 783.

Hase, Carl Aug., en af den nyere Tids mest berømte protestantiske Theologer, f. 25 Aug. 1800 i Steinbach i Sachsen, blev i sin Ungdom gjentagne Gange forfulgt for sin Deltagelse i Studenter-Burschenschafternes poli-

tiske Frihedsbestræbelser og maatte bl. a. som Privatdocent i Tübingen (fra 1823) udstaa en Fængselsstraf paa 10 Maaneder i Fæstningen Hohenasperg. I sin „Evang. Dogmatik“ (1825; 6te Udg. 1870) og „Gnosis“ (2 Bd., 1826) udviklede han sin speculative Theologi, der søgte at mægle mellem Kirkelæren og Datidens speculative Philosophi; men hans Opfattelse af Christus som det ideale, syndfri Menneske, den med al Kjærligheds Fylde udrustede Grundlægger af det nye Liv i Guds Rige, kunde ikke tilfredsstille dem, der delte Kirkens Tro paa Christus som Guds Søn, medens hans overlegne Polemik mod den vulgære Rationalismes Aandløshed fremkaldte en Uvilje hos dennes Tilhængere, som gav sig Luft nogle Aar efter at han 1828 i sin »Hutterus redivivus« (12te Opl. 1883, overs. paa Dansk af Listov 1841) havde fremstillet den gammellutherske Dogmatik, saaledes som en Hutter (s. d. A.) efter hans Mening nu vilde fremstille den i Modsætning til Nutidens Retninger. Den Behandling, han her havde givet Rationalismen, i Forening med hans 1829 udgivne „Das Leben Jesu“ (5te Udg., 1865) fremkaldte nemlig nogle Aar efter et Angreb fra Generalsuperintendent Röhr i Weimar, som imidlertid var bleven H.s kirkelige Foresatte, efter at H. 1830 var bleven theol. Prof. i Jena. H. optog Kampen og førte den gjennem flere Aar i sine „Theologische Streitschriften“ (1834—37) med saa overlegen Dygtighed, at Vulgærrationalismens Ordførere led et afgjørende Nederlag. H. har skrevet en Række fortrinlige kirkehistoriske Arbejder: „Kirchengeschichte“ (1834, 10de Udg. 1877; overs. paa Dansk af L. R. Petersen og F. W. L. Oehlenschlæger 1848), „Neue Propheten“ (2den Udg. 1860), „Franz v. Assisi“ (1854), „Handbuch der protestantischen Polemik gegen die römisch-katholische Kirche“ (1868; 4de Udg. 1878) o. m. a. I sin „Ideale und Irrthümer, Jugenderinnerungen“ (2den Udg. 1873) har han givet et Slags Selvbiographi.

Hase, Carl Benedict, tysk Philolog, f. 1780, begav sig 1801 til Paris, hvor han 1812 blev Lærer for Dronning Hortenses Sønner (Napol. Louis og Louis Napoléon), 1815 Professor i Nygræsk ved Fagskolen for de orientalske Sprog, senere Præsident for denne Anstalt, 1824 Medlem af Académie des inscriptions og 1830 Medlem af Bestyrelsesraadet ved den polytechniske Skole. Han døde 1864 i Paris. H. har leveret talrige og udmærkede Bidrag til Tidsskrifter og Samlerværker; han har udgivet Lydus's Skrifter »De magistratibus Romanorum« og »De ostentis«, ligesom ogsaa Leo Diaconus; i den nye Bearbejdelse af Stephanus's »Thesaurus« tog han virksom Del. Paa Udviklingen af de humanistiske Studier i Frankrig har H. øvet en meget betydelig Indflydelse.

Hasenauer, Carl v., Friherre, østerrigsk Architekt, f. 1833 i Wien, uddannede sig dels i Wien, dels paa Rejser. Han var en af dem, der vandt Præmie ved Concursen om en Façade til Domkirken i Firenze, og har sammen med Semper udført to af Wiens anseligste Bygningsværker i den nyeste Tid, Museet og Burgtheatret.

Hasenclever, Johann Peter, tysk Maler, f. 1810, d. 1853, uddannede sig i Düsseldorf under Schadow og vandt Navn ved sine lunefulde Livsbilleder fra Rhinegnene, hvoraf „Vinprøven“ er det mest bekjendte.

Hasenclever, Wilhelm, tysk Socialdemokrat, f. 1837, var oprindelig Garver, men blev 1862 Redacteur af et Blad i Westfalen og sluttede sig tidlig til den almindelige tyske Arbejderforening, samt overtog Ledelsen af dens Blad. 1871 blev H. Formand for Foreningen og 1875 for det forenede socialistiske Arbejderparti, samt redigerede siden 1876 sammen med Liebknecht Partiets Fællesorgan „Vorwärts“. 1869—70 var H. Medlem af den tyske Rigsdag, samt paa ny 1874 og ved flere følgende Valg.

Hasenpot, Stad i det russiske Gouv. Kurland, 6 M. n. ø. for Libau. 16,000 I. Bomuldsindustri.

Hasle, Kjøbstad paa Vestsiden af Bornholm, paa et fladt Terrain ved Østersøen, 1½ M. n. for Rønne. 1,080 I. (1880). Kirke, Raadhus, Almueskole, Fattig- og Arbejdshus. Byens Øvrighed er en Borgemester, der tillige er Byfoged og Herredsfoged i Nørre-Herred og Hammershus Birk. By-, Herreds- og Birkeskriveren bor i Allinge. Byraadet har 7 valgte Medlemmer. I gejstlig Henseende danner H. med Rutsker Sogn et Pastorat. Her er ansat en Oppebørselscontrolleur og en Toldassistent, en Postexpedient og en Telegraphexpedient. Indbyggernes Hovederhverv er Haandværk og Agerbrug. Fiskeri og Handel med forbisejlende Skibe sysselsætter en Del af Befolkningen. Kulværk, Teglværk, Stenhuggeri, Skibsværft. Ved Toldstedet ere hjemmehørende 8 Smaafartøjer af 184 Tons Drægtighed. Havnens Dybde er 7—8 F.

Haslidalen, en paa Naturskjønheder rig Dal i den sydøstl. Del af Cant. Bern i Schweiz, strækker sig fra Grimselpasset til Brienzersøen og gjennemstrømmes af Floden Aar, som her danner det 225 F. høje Vandfald ved Handeck, med hvilket blander sig det fra Vest kommende mindre Aerlenbachfald. Befolkningen i Dalen skal efter et nyere, men urimeligt Sagn være af nordisk Stamme.

Hasmonæer, s. Makkabæer.

Hasner, Leopold, østerrigsk Statsmand, f. 15 Marts 1818 i Prag, tog den jurid. Doctorgrad i Wien og gjorde siden 1842 Tjeneste ved Hofkammerretten. 1848 kaldtes H. af Statholderen i Böhmen, Grev Leo Thun, til Prag for at overtage Ledelsen af Bladet „Prager-Zeitung“ og hævdede her det østerrigske Standpunkt saa vel imod Enhedstyskerne i Frankfurt som imod Czechernes Selvstændighedslyster. 1849 blev H. Professor i Retsphilosophi og 1851 i Nationaløkonomi i Prag. 1861 valgtes H. til den bøhmiske Landdag og derfra til Rigsraadets Underhus, hvor han blev en af Næstformændene og udfoldede store Evner. 1863 blev han Formand for Undervisningsraadet og for Underhuset, men nedlagde 1865 den første Post, fordi Institutionen mødte Indsigelser fra Rigsraadets Side, og blev nu Professor i Nationaløkonomi i Wien. 1867 udnævntes H. til livsvarigt Medlem af Herrehuset, men afslog Posten som Undervisningsminister, fordi

han ikke vilde stadfæste Forliget med Ungarn. Efter dettes Gjennemførelse og Forfatningens Ombannelse indtraadte H. 1868 i „Borgerministeriet" i den nævnte Stilling og gjennemførte den nye Skolelov. I Jan. 1870 overtog han Forsædet i Ministeriet, dog kun for et Par Maaneder, og har siden baade i den bøhmiske Landdag og i Herrehuset hørt til det tyske Forfatningspartis Ledere.

Haspe. Dels for at tømme de Spindler eller Spoler, paa hvilket Garnet er opviklet under Spindingen, dels for at maale Garnets Længde og derved undersøge dets Finhed, undertiden ogsaa for at bringe det i en til Bygning, Blegning, Farvning eller Indpakning bekvem Form, bliver det opviklet paa en H:, der adskiller sig fra en Garnvinde dels ved at have :n ved Lov eller Vedtægt bestemt Omkreds,)els ved et Tælleapparat (Knækhaspe), der giver !yd, naar man har et bestemt Antal Omgange.

Haspinger, Jos. Simon, tirolsk Munk, f. 28)ct. 1776, Bondesøn, forlod Studeringerne .796 og paa ny 1799 for at deltage som Frivillig i Kampen mod Franskmændene. 1805 lev han Capucinermunk, men tog 1809 som Feltpræst for Landstormen vigtig Del i Friedskrigen og udmærkede sig i Kampene ved ;sel. Han fortsatte tillige med Speckbacher !rigen indt. November Maaned og trak ogsaa . Hofer med sig; da Forsøget mislykkedes, ygtede H. gjennem Norditalien til Wien og lev 1813 Præst i Hietzing. I Foraaret 1848 ır H. til Trods for sin høje Alder Feltpræst r Tirolerjægerne. D. 12 Jan. 1858 i Salzırg. Hans Lig jordedes i Innsbruck ved iden af Hofers.

Hasse, Joh. Ad., f. 1699 i Bergedorff ved amborg, var først Tenorist ved R. Keisers pera i Hamborg, senere i Braunschweig var desuden en udmærket Claverspiller. 24 rejste han til Italien og studerede Musik der Porpora og A. Scarlatti, og det varede e længe, inden han blev en berømt Operanponist. 1727 blev han Capelmester i Veneog ægtede der den for sin Skjønhed og Talent lige fejrede Sangerinde Faustina ›rdoni (f. 1700 i Venezia); de drog nu ı et glimrende Tilbud i Forening til Dres-ı, hvor han blev Capelmester og hun Primaına. Kong August II, som syntes alt for ›t om Faustina, fjærnede under forskjellige afskud H. fra Dresden. Han levede i denne riode mest i Italien, og først 1740 tog han Ophold i Dresden. 1763 blev han afskeet og drog nu med sin Hustru til Wien og ere til Venezia, hvor han døde 1783. H. skrevet over 100 Operaer og desuden 10 atorier og en stor Del anden Kirkemusik, ıtater, Claverconcerter, Fløjteconcerter osv. ›ds det betydelige Talent, den overordent- Frugtbarhed og de over hele Verden i sin beundrede Ariers og Melodiers Ynde ere Værker dog for længst glemte. De passede p til Tiden, men maatte vige for Gluck Mozart.

Hassel (Corylus), Træer eller Buske af Skaal-ernes Familie, som især høre hjemme i det lige tempererede Europa og Amerika. Blaere afvexlende, enkelte, mere eller mindre tandede og stivhaarede, Blomsterne enbo; Hanblomsterne sidde i overvintrende Rakler, Hunblomsterne danne et Hoved med 8—16 Blomster, som hver er omgiven af et ved Grunden sambladet Svøb; hver Frugtknude bærer 2 lange, røde Ar, som rage frem fra Spidsen af de Knopskæl, der ved Grunden omgive Hunblomsterstanden. Frugten er en Nød med et haardt, træagtigt Frøgjemme og er omgiven af det grønne, for oven uregelmæssig fligede Svøb (*Hasen*). **Almindelig H.** (C. Avellana) eller *Nøddetræ* forekommer hyppig her i Landet i Kratskove og plantes desuden almindelig, dels som Hegnplante (navnlig i Fyn), dels for sine Frugters Skyld. *Lambertsnødden* (C. tubulosa), som hører hjemme i Sydeuropa, plantes ligeledes hyppig i Danmark. De forskjellige Arter af H. indeholde alle i Frøene en velsmagende, fed Olje, *Nøddeolje*. H. formeres enten ved Saaning eller ved Aflægning. Det sidste er almindeligst, da de raskere voxende Aflæggere ere mindre udsatte for at ødelægges af Ukrut og andre skadelige Indvirkninger end de i Begyndelsen meget langsomt voxende Frøplanter. H. dyrkes baade i Lav- og i Mellemskov (især med Eg som Overskovstræ) og holdes sædvanlig i 5-, 10-, 15- eller 20-aarig Omdrift. De unge, slanke Stud anvendes til Tøndebaand, Tækkekjæppe o. desl., Rodtræet til Drejerarbejder, Kullene i Krudtfabrikationen. 1 Tønde Hasselnødder indeholder c. 110,000 Stykker.

Hasselberg, Per, svensk Billedhugger, f. 1 Jan. 1850 i Bleking, kom som 19-aarig Snedkersvend til Stockholm for ved den techniske Skole at uddanne sig til Ornamentskærer. En kort Tid var han ogsaa Elev ved Kunstakademiet sammesteds, indtil han 1876 ved et lille Stipendium for Haandværkere sattes i Stand til at begive sig til Paris. Han fik her Plads ved en Terracottafabrik og blev 1877 Elev ved École des beaux arts under Jouffroy. Paa Salonen 1880 modtoges en af ham modelleret Statue »Le charme« (en Dreng, der leger med Fugle), og 1881 fik han mention honorable for Modellen til en nøgen Kvindeskikkelse, „Sneklokken". S. A. fik han Bestilling paa en Fontaine i Bronze til „Brunnsparken" i Göteborg. Med den derefter (til Nationalmuseet i Stockholm) i Marmor udførte „Sneklokke" samt Modellen til den til nævnte Fontaine hørende Statue, „Pige, der saar", vandt han paa Salonen 1883 den tredje Guldmedaille. Senere har han været sysselsat med Udførelsen dels af nogle Figurgrupper til P. Fürstenbergs Galleri i Göteborg, dels af flere Portrætbuster. Han er siden 1882 agreeret af Kunstakademiet i Stockholm.

Hasselmus (Myoxus), en Slægt af smaa, museagtige Gnavere, der i Levemaade ligne Egernerne, klatre i Træerne, bygge Rede i disse osv. Halen er ogsaa mere busket, omtrent som Egernernes. Da de ligge i Vinterdvale, have de ogsaa faaet Navn af „Syvsovere". I Europa forekomme 4 Arter, af hvilke M. avellanarius er den eneste, som findes i Norden; den tilkommer derfor Navnet H. vel egentlig. Den ligner Husmusen i Størrelse og Skabning, men har kortere Øren, en stærkere haaret

Hale og en rødgul, underneden hvidagtig Pels. H. har enten sin Rede i et hult Træ eller bygger en kuglerund Rede i en Hasselbusk, ikke langt fra Jorden. Vinteren tilbringes sovende i et Vinterleje under en Trærod eller en Busk; alligevel samler den et Forraad, til Brug om Foraaret. Den lever især af Nødder, Bog og Olden. Om Dagen ligger den sammenrullet og sover, om Aftenen er den derimod i Bevægelse; den er let at tæmme og holde i Fangenskab, men sover ogsaa Vintersøvn i dette. H. findes i det sydlige Sverige uden just at være almindelig; i Danmark er den kun bleven set et Par Steder (i Sydfyn og Sydsjælland).

Hasselorm (Coronella lævis ell. austriaca), en over en stor Del af Europa udbredt, i Sydeuropa hyppigere Snogeart af brunlig Farve, let kjendelig fra den almindelige Snog derved, at Skællene ere glatte, og at den mangler Snogens gule Nakkepletter; den føder levende Unger. Den er temmelig tilbøjelig til at klatre, og man kan derfor træffe dens Ham hængende i Hasselbuskene. Den findes baade i Sverige og Norge; i Danmark er den kun funden i Omegnen af Vordingborg.

Hasselriis, Louis, dansk Billedhugger, f. 12 Jan. 1844 i Hillerød, uddannede sig ved Kunstakademiet og under H. W. Bissen og vandt 1868 den mindre Guldmedaille. Fra 1869 har han for største Delen opholdt sig i Italien. Af hans Arbejder kan nævnes Statuetterne af Ewald og Bellman og de to store Billedstøtter af H. C. Andersen (opstillet i Odense) og Heinrich Heine (udstillet 1883).

Hasselt, Stad i den belgiske Prov. Limburg, 5 M. n. n. v. for Liège, med 11,000 J., store Geneverbrænderier, Linnedvæveri og Tilvirkning af Kniplinger.

Hasselø i Guldborgsund mellem Laaland og Falster, 627 Tdr. Land, hører til Veggerløse Sogn i Falsters Sønderherred og er nu ved en Dæmning landfast med Falster. Befolkningen, der antages at nedstamme fra hollandske Kolonister paa Amager, som i Slutn. af det 16de Aarh. skulle være bosatte her, har hidtil i Klædedragt og Skikke været temmelig forskjellig fra de andre Falstringer; men denne Forskjel er nu i Færd med at udjævnes. Ligesom Amagerne ere de flinke i Dyrkning af Køkkenurter.

Hassenfratz, Jean Henri, fransk Chemiker, f. 1755 i Paris, d. 1827, var 1794—1814 Professor i Physik ved École polytechnique. I Forbindelse med Adet foreslog han 1787 et efter den antiphlogistiske Theori afpasset Tegnsystem, hvoraf adskilligt er gaaet over i vort nuværende (s. Chemiske Tegn).

Hassenpflug, Hans Dan. Ludw. Friedr., tysk Statsmand, f. 26 Febr. 1794 i Hanau, hvor hans Fader som Regeringspræsident havde vundet et sørgeligt Ry for sin Føjelighed imod Fyrsteluner, deltog 1813 i Frihedskrigen og gjorde sig som Student i Göttingen bekjendt for sine fritsindede Anskuelser og sin Heftighed i at forsvare dem. 1817 blev H. Assessor ved Retten i Kassel og tog her Parti for Kurfyrstinden og hendes Søn i Striden med den gamle Kurfyrste Vilhelm II. Til Løn blev H. 1832 Justits- og Indenrigsminister, og i denne Stilling arbejdede han med stor Iver og Dygtighed paa at gjenoprette Enevælden eller i det mindste gjøre den constitutionelle Forfatning til et tomt Skin, idet han undertrykkede Pressen, vilkaarlig afsatte Embedsmænd, indførte et udstrakt Spioneri og søgte at indskrænke Landdagens vigtigste Rettigheder. Den fortsatte Strid med denne førte til gjentagne Opløsninger og Udsættelser, medens Landdagen til Gjengjæld lod H. anklage. 1837 kunde H. ikke holde sig længer; han blev 1839 Statholder i Luxemburg, men vendte 1841 tilbage til Preussen og blev Medlem af Overtribunalet (indt. 1844) og 1846 Præsident for Overretten i Greifswald. I Jan. 1850 kaldtes H. til Kurhessen som Førsteminister og gjennemførte Forfatningens Omstyrtelse, hvorefter han med hensynsløs Haardhed kvalte al Opposition og bragte Reactionen til fuldstændig Sejer. Derfor blev hans Navn i Folkemunde fordrejet til „Hessenfluch“ ell. „Haß und Fluch“, og med Ligegyldighed fandt man sig i, at Kurfyrstens Svigersøn, Greven af Isenburg, en Aften i Nov. 1853 paa Gaden pryglede ham med en Stok. 16 Oct. 1855 kom H. i Strid med Kurfyrsten selv, der vilde have hans egen Lære om Kurfyrstens absolute Vilje, og blev afskediget; han døde 10 Oct. 1862 uden at opleve den lovlige Forfatnings Gjenindførelse, hvorved hans Livsgjerning blev til intet.

Hassing, Morten Mortensen, f. 27 Febr. 1813 i Hobro, var ikke alene en ualmindelig dygtig og skarpsindig Læge, men har ogsaa særlig Fortjeneste som den første, der hos os gjorde Syphilidologien til Gjenstand for indtrængende Studium og vakte Interesse derfor hos andre. Navnlig som Overlæge ved den nyoprettede Afdeling for Syphilis og Hudsygdomme paa Alm. Hospital (1852—62) virkede han meget i denne Retning. Ved Siden heraf havde han en udstrakt privat Praxis i Kjøbenhavn, og endelig har han øvet en gavnlig Indflydelse paa forskjellige offentlige Forhold og Foretagender ved sit betydelige organisatoriske Talent. Sin sidste Levetid tilbragte han paa Grund af Sygdom i nødtvungen Uvirksomhed. Han døde 27 Febr. 1863.

Hastenbeck, Landsby i den preussiske Prov. Hannover, tæt ved Hameln, bekjendt af Slaget 26 Juli 1757, hvor den franske Hær under Marschal d'Estrées sejrede over den engelskpreussiske Hær under Hertugen af Cumberland, hvilket havde den nhæderlige Convention i Kloster-Zeven til Følge.

Hastighed. Man tillægger et Legeme des større H., jo længere Vej det gjennemløber i en vis Tid, eller jo kortere Tid det bruger for at gjennemløbe en vis Vej. Naar Bevægelsen er jævn, d. e. det bevægede Legeme bliver ved at gjennemløbe lige lange Veje i lige store, selv nok saa smaa Tider, angives H.s Størrelse ved den Vej, Legemet gjennemløber i en Tidsenhed, f. Ex. et Sekund. Saadanne Bevægelser forekomme imidlertid kun yderst sjælden i Naturen, da enhver Kraft, som virker paa det bevægede Legeme under Bevægelsen, enten understøttende eller hindrende denne, vil bevirke en stadig Forandring af H. fra det ene Øjeblik til det andet; saadanne Kræfter ere

rnemmelig Tyngdekraften, Gnidningsmod-
:nden og Luftmodstanden. H.s Størrelse i
givet Øjeblik kan da angives som den Vej,
gemet vilde gjennemløbe i en Tidsenhed,
is det vedblev at bevæge sig saa længe med
n H., det har i det betragtede Øjeblik. H.
altid første Differentialcoefficient af Vejen
d Hensyn til Tiden. (S. **Acceleration**).

Hasting, en dansk Viking, som i det 9de Aarh.
msøgte det vestlige og sydlige Europa. 859—
skal han sammen med Lodbrogssønnerne
e plyndret den pyrenæiske Halvøs og Ita-
ns Kyster og indtaget Luna i Ligurien i den
nke, at det var Rom, efter Sagnet ved List,
: han efter paa Skrømt at have ladet sig
e som syg lod sig som Lig bringe ind i
iden for at begraves, ledsaget af sine Kri-
:, hvorpaa han sprang op af Ligkisten og
alt nedhugge. 866 træffes H. i Frankrig, i
e-Egnen. Her faldt den franske Greve Robert,
etingernes Stamfader, i Kampen mod ham.
aa i de følgende Aar hærgede han disse
e, hvor han satte sig fast, indtil det lykke-
Kong Ludvig 882 at formaa ham til at
de dem; nogle Aar efter kæmpede han
t nordlige Frankrig, og derfra vendte
sig mod England, hvis Konge, Alfred d.
, dog med Held ydede ham Modstand. E.
sluttede han derfor Fred og tillod endog,
) af hans Sønner maatte døbes; Kong
:d stod Fadder til den ene af dem.

stings [hæh], Stad i Sussex-Shire i Eng-
ved Kanalen, 7 M. ø. for Brighton. 42,000
881). Godt bygget Stad med Theater,
: Raadhus og stærkt besøgte Søbade. H.
n af de saakaldte Cinque Ports (s. d. A.).
erheden stod 14 Oct. 1066 det mærkelige
, der gjorde Vilhelm Erobreren til Herre
England ved Kong Haralds Fald.

stings, Francis Rawdon, Marquis af [s.
7 Dec. 1754, tjente som Lord Rawdon med
: i den nordamerikanske Krig 1774—82
:v 1780 Oberst og Generaladjudant hos
Cornwallis. Efter sin Hjemkomst blev
eer og arvede 1792—94 Værdighederne
arl af Huntingdon (efter sin Onkel) og
f Moira efter sin Fader; han tilvejebragte
rinsen af Wales's Ven 1805 en Udso-
mellem denne (Georg IV) og hans Fader
III) og blev 1812 Generalgouverneur
en indt. 1824. Han udvidede det bri-
Herredømme ved at overvinde Mahrat-
i Gwalior og Bjærgfolkene i Nepal. 1816
des han til Marquis H.; han blev 1824
rneur paa Malta og døde 28 Nov. 1826.

ings, Warren [s. o.], Englands første Ge-
nverneur i Indien 1773—85, f. 6 Dec.
Sønnesøn af en fattig Landsbypræst, viste i
vært stor Sans for Videnskab og Lite-
men maatte af Trang 1750 gaa til In-
m Skriver i det ostindiske Compagnis
og brugtes i flere Aar ved Handelen.
jen udbrød 1756, indtraadte H. frivillig
t, men blev n. A. af R. Clive brugt
lomatisk Agent hos Naboden af Ben-
g 1761—64 Regeringsraad i Bengalen.
te nu tilbage til England, men da han
sin opsparede Formue, maatte han 1768
gaa til Indien som Regeringsraad i Madras. 1772 blev han Gouverneur i Bengalen og 1773 Generalgouverneur. H. styrede med overordentlig Dygtighed, men tillige med stor Hensynsløshed; han gjennemførte en Omdannelse af hele Forvaltningen og tilvejebragte en hidtil ukjendt Retssikkerhed, udvidede Englands Herredømme ved heldige Krige imod Franskmændene, Hyder Ali og Mahratterne, frigjorde Compagniet for den store Tribut til Stormogulen og inddrog Bengalen og Banaras under dets umiddelbare Styrelse, men tillod sig grumme Udpresninger af de indfødte Fyrster og skaffede paa andre Maader Compagniet nye Indtægter. Skjønt der gjentagne Gange fremkom Klager over ham, blev hans Embedstid dog forlænget indtil 1785. Men da han kom hjem til England, rejste E. Burke strax Anklage imod ham i Underhuset og opnaaede endelig 1787, at han blev stævnet for Overhuset. Sagen kom for i Febr. 1788, og Burke førte Anklagen sammen med Fox og Sheridan; men Sagen gik i Langdrag, og imidlertid slog Stemningen om, saa at man saa mere paa H.s Fortjenester af Englands Magt i Indien end paa hans Uretfærdigheder imod Enkeltmænd. Han blev derfor i Apr. 1795 frifunden, men vilde være ødelagt ved Sagens umaadelige Omkostninger, hvis ikke Compagniet havde givet ham en aarlig Efterløn af 4,000 Pd. Sterl. og et rentefrit Laan paa 50,000 Pd. H. hengav sig nu til Landbrug og døde 22 Aug. 1818. Fire Aar tidligere havde han faaet nogen Oprejsning, idet han udnævntes til Medlem af Gehejmeraadet. Han har forfattet flere Skrifter om indiske Forhold. Macaulay har i sine »Essays« givet en ypperlig Skildring af H.s Liv.

Hat. Filthatte (s. **Filt**) forfærdiges af Hare- og Kaninhaar. Silkehatte bestaa af et Underlag (Galetten) og en Beklædning (Floret). Galetten var tidligere tyndt, helt gjennemstivet Harehaars Filt; nu er det Lærred, trukket igjennem Vandlak (Opløsning af Schellak i Ammoniakvand), i to Lag med Guttapercha imellem; Floret er Felpel, som under en varm Presning befæstes med Spirituslak og poleres med „Skjæg", stift Uldfløjl, under en rask Omdrejning. Lakerede H. ere sædvanlig af Uldfilt og lakerede med Copallak. Om Straahatte s. **Straafletning**.

Hathor, d. e. Hat-Hor, Solguden Horus's Bolig, d. v. s. Himmelrummet, hvori Solen bevæger sig, en af Ægyptens store Gudinder, repræsenterer det kvindelige i det ægyptiske Gudsbegreb og er for saa vidt identisk med Isis, Neith, Mut osv. Som „Horus's Bolig" var hun Horus's Moder og saaledes atter lig med Isis, der ligeledes var Horus's Moder. Oprindelig var H. Gudinden i Heliopolis; derfra overførtes hun til Halvøen Sinai, hvor hun dyrkedes allerede paa det 4de Dynastis Tider (omkr. 3000 f. Chr.); under Ptolemæerne var derimod hendes Hovedtempel i Dendera. Hun fremstilles i kvindelig Skikkelse med Kohoved og Solskiven mellem Hornene eller ogsaa helt som Ko; i sidst nævnte Egenskab giver hun Mælk til sin Søn Horus og til Pharaonerne, der identificeredes med Horus.

Hatte (Hattar) og **Huer** (Mössor) kaldtes fra

1738 de to Partier, som i Sverige i den saakaldte Frihedstid under Kongerne Frederik af Hessen og Adolf Frederik kæmpede om og skiftevis havde Overvægten i Regeringen. Hattene fulgte i den indre Regering det mercantile System og sluttede sig i den ydre Politik til Frankrig i Haab om derved at kunne vinde en Del af Sveriges gamle Besiddelser tilbage. Men denne Politik lokkede dem til Krig med Rusland og Preussen, hvilke letsindig begyndte Krige udtømte Landets Finanser og undergravede Partiets Indflydelse hos Nationen. Huernes System erklærede at ville have for Øje Agerbrugets Fremme fremfor Fabrikernes, Sparsommelighed, Orden i Pengevæsenet samt fremfor alt Fredens Opretholdelse, og til Gjennemførelse af denne Politik søgte Partiet Støtte hos Nabostaterne, særlig Rusland. De ved Partistridighederne foraarsagede Forandringer i Regeringsgrundsætningerne og Partimændenes Egennytte og Bestikkelighed vakte til sidst hos Folket en Modbydelighed imod det hele Partivæsen, hvorved det blev Gustav III muligt ad fredelig Vej at iværksætte Revolutionen 1772.

Hätteras, Cap, Forbjærg i de forenede Stater i Nordamerika, 35° 14′ n. Br., 57° 50′ v. L., er det østligste Punkt af det Øbælte, der løber langs Nordcarolinas Kyst.

Hattĕria ell. Sphenodon, en Øgleslægt af anselig Størrelse, som i det ydre ligner en Leguan, men som ved en Mangfoldighed af særegne Træk i den indre Bygning, navnlig Skelettet, indtager en særskilt, enestaaende Stilling blandt de nulevende Øgler; det er træge Dyr, som leve paa Ny-Seeland i Jordhuller i Nærheden af Kysten, hvor de indfødte fangede og spiste dem; efter Ny-Seelands Kolonisation ere de blevne meget sjældne, da de udryddes af de indførte Svin. I den permiske Formation og Triasdannelserne er fundet Øgler, som synes at være beslægtede med H. (Telerpeton, Rhynchosaurus).

Hattingen, Stad i den preussiske Prov. Westfalen ved Floden Ruhr, 5 M. n. ø. for Düsseldorf. 6,000 J. Livlig Industri. Kulgruber.

Hattischerif eller **Khattischerif** kaldes ethvert Rescript af den tyrkiske Sultan, men Ordet bruges især om vigtigere Regeringskundgjørelser, saaledes H. af Gülhane 1839 og det senere Hatti-Humayun i Febr. 1856, der begge betydede indgribende Ændringer i Statsstyrelsen.

Hatto I, Ærkebiskop af Mainz 891—913, f. omtr. 850, stod i stor Gunst hos den tyske Konge Arnulf og styrede Tyskland som Formynder for hans Søn Ludvig Barn (899—911); ogsaa under dennes Efterfølger Conrad bevarede han sin Indflydelse og var ham en tro Støtte mod den sachsiske Hertug Henrik (Fuglefænger). H. havde sat sig til Opgave at knække Stormændenes verdslige Magt ved Kongedømmets og Gejstlighedens forenede Kræfter. Der fortælles derfor mange Sagn om hans Voldsomhed og Troløshed; i Følge ēn Fortælling skal hans Legeme være blevet grebet af Djævelen og kastet i Ætnas Krater. Sagnet om Musetaarnet (s. d. A.) er derimod knyttet til **Hatto II,** Ærkebiskop af Mainz 968—70.

Hatzfeldt, en gammel, hessisk Adelsslægt, som i 17de Aarh. ophøjedes i Grevestanden. **Ludwig Franz,** Grev H., f. 1756, var først Generallieutenant hos Kurfyrsten af Mainz, traadte 1795 i preussisk Tjeneste og blev 1802 ophøjet til Fyrste. Da de preussiske Tropper i Oct. 1806 efter Nederlaget ved Jena rømmede Berlin, blev H. af sin Svigerfader, Minister Schulenburg, efterladt som Gouverneur. Han gjorde intet Skridt for at formindske Fjendens Bytte, t. Ex. ved at tømme Tøjhuset ell. desl., men formanede tvært imod Borgerne til rolig Underkastelse. Men da han faa Timer før Franskmændenes Indrykning havde sendt en Beretning til Kongen om Tilstanden og deri udtalt sig om den franske Hærs Styrke, og denne Beretning blev opsnappet, blev H. fængslet efter Napoleon I.s Paalæg og truet med Døden. Truselen var næppe alvorlig ment, og da H.s Hustru bønfaldt om Naade, tillod Napoleon hende at brænde Beretningen, det eneste Bevis paa hans „Brøde“, og fik saaledes Ros for en usædvanlig Mildhed. Da den preussiske Regering efter Freden vilde drage H. til Ansvar, lagde Napoleon sig imellem. H. brugtes derfor 1818 i en Sendelse til Paris for at berolige Kejseren med Hensyn til Preussens tvetydige Holdning; han blev 1817 Afsending i Haag og 1822 i Wien, hvor han døde 1827. — Hans Datter, **Sophie v. H.,** f. 1805, ægtede 1822 Grev Edw. H. (af en Sidelinje), men blev 1851 skilt fra ham efter en langvarig Retssag. I denne tog den unge Lassalle siden 1846 Parti for Grevinde H. og hævdede med stor Iver og Dygtighed hendes Interesser, samt udvirkede 1854 et meget fordelagtigt Forlig. Hun var derefter hans „moderlige Veninde“ indtil hans Død 1864; selv døde hun 1881. — Hendes ældste Søn, **Alfred H.,** f. 1825, blev 1870 ophøjet til preussisk Fyrste; den yngre Søn, **Paul H.,** Greve, f. 1831, indtraadte tidlig i diplomatisk Tjeneste, fulgte i Krigen 1870—71 stadig Bismarck, blev 1874 Afsending i Madrid og 1878—81 i Constantinopel, i Oct. 1882 preussisk Minister og Statssecretær i Udenrigsministeriet, i Nov. 1885 Gesandt i London.

Haubits, et oprindel. czechisk, fra Husitterkrigene stammende Ord, der fra det 17de Aarh. er blevet brugt som Betegnelse for et Slags Skyts, der kunde betragtes som en Mellemting mellem Kanoner og Morterer. Oprindelsen til H. maa søges i de „Stenstykker“ eller „Stormstykker“, som alt fra det 15de Aarh. brugtes ved Siden af de egentlige Kanoner, og som i Modsætning til disse udskød Kugler af Sten, hvad der medførte, at de havde saa stort et Tværmaal af Løbet, at dette i Bunden maatte have et indsnævret Rum, Kammeret, til den forholdsvis lille Krudtladning. Samtidig med at Stenkuglerne i den anden Halvdel af det 17de Aarh. gik af Brug ved Mortererne, bleve de ombyttede med Granater for Stenstykkerne eller, som de ogsaa her i Danmark fra samme Tid benævntes, H. Disse anbragtes i Lavetter ligesom Kanonerne, men lignede Mortererne deri, at Løbet kun havde en Arms Længde, for at man med Haanden kunde føre Granaten til Bunds saaledes, at Brandrøret vendte ud efter mod Mundingen; dagtil endte

Løbet med et indsnævret, cylindrisk eller tragtformet Kammer, som optog den i Forhold til Granatens Vægt temmelig lille Krudtladning. H. var saaledes bestemt til at udslynge sin Granat med smaa Begyndelseshastigheder, altsaa i krumme Baner, saa at de kunde ramme fjendtlige Tropper, naar disse vare nuddragne fra den sædvanlige Beskydning i mere horizontal Retning ved Brystværn, Terrainfolder o. desl. Da det imidlertid over for en udækket Fjende var ønskeligt at kunne udskyde Granaterne i mere strakte Baner, indførtes i forr. Aarh. i Rusland de efter en uvæsentlig Forstring saakaldte Enhjørninger, der ikke vare andet end H., som man havde givet saa stor en Vægt i Forhold til Granatens, at de uden at slaa deres Lavetter i Stykker i Tilbageløbet kunde bruge en større Ladning, og derlos saa stor en Løblængde, at Granaten maatte føres til Bunds med en Sætter i Stedet for med Haanden, hvorfor den ogsaa maatte være forsynet med et Spejl, d. e. en paabunden, kort Træcylinder, der hindrede Granaten i under Indførelsen i Løbet at dreje sit Brandrør ind mod Krudtladningen. Efter 1815 indførtes gnende lange H. i de fleste Artillerier, og de den franske General Paixhans i Forslag ragte Bombekanoner ere ikke andet end lange . af store (8—11 Tomm.s) Kalibre. I Danmark, Norge og Sverige indførtes de saakaldte Granatkanoner, d. e. lange H. med helt cylindrisk Løb uden noget indsnævret Kammer, der af samme ydre og indre Form som de sædvanlige Kuglekanoner, men med mindre Metalrlighed, eftersom de kun skulde udskyde Granater. 1858 indførtes i Frankrig efter Kejser Napoleon III.s Forslag en 12 Pds. saaldet Granatkanon, bestemt til at udgjøre Feltartilleriets eneste Piece og til at udskyde saa Kugler som Granater; dette Exempel toges Følge i Preussen, hvis Feltartilleri endnu Krigen 1866 for en Del bestod af glatløbede Granatkanoner; men Udviklingen af Riffelstet har nu ført til, at glatløbede Granatkanoner saa vel som H., baade lange og korte, at betragte som forældede Vaaben, der i tidens Krigsførelse kun vilde komme til Anvendelse i Mangel af bedre Skyts. Naar man brugt Benævnelsen H. om forholdsvis te og lette Riffelkanoner, bestemte til at udle svære Spidsgranater med smaa Krudtninger, dels i Belejringskrigen, dels i Bjergen, da er denne Anvendelse af Ordet melig vilkaarlig, eftersom der ikke lader opstille noget virkeligt Skjelnemærke mellem elkanoner og Riffelhaubitser.

Hauch, Johannes Carsten, f. 12 Maj 1790 Frederikshald, fra hvilken By hans Moder medens Faderen var dansk af Byrd og i Kjøbenhavn. Fra sin Post som Amtd i Smaalenene forflyttedes denne 1792 til gen som Stiftamtmand, og Sønnen sattes Huset hos den som dygtig Pædagog bete Præst Hertzberg i Malmanger ved Harerfjorden, hvor han opholdt sig i flere Efter sin Moders Død 1802 kom han Danmark, da Faderen var bleven Stiftmand i Sjælland, og sattes i Skole i Kjøbavn, hvor Overgangen fra den grandiose og skjønne Fjeldnatur til det mere indeklemte Byliv i Begyndelsen tyngede hans Sind en Del. Under Englænderne s Overfald 1807 søgte H., der endnu var i øverste Klasse, om Tilladelse til at træde ind i Studentercorpset, og da dette nægtedes ham, deltog han med Livjægerne i Byens Forsvar, navnlig i de bekjendte Udfald i Classens Have. 1808 blev H. Student og tog Aaret efter anden Examen. Fra Juraen, som han efter sin Faders Ønske valgte til Brødstudium, droges han mere og mere over mod Philosophien og Naturvidenskaberne, paavirket af Treschow og H. C. Ørsted, og under den mægtige Indflydelse af Oehlenschlägers Digtning, som strax vakte hans udelte og aldrig siden svækkede Beundring, vendte han sig samtidig mod Poesien baade som nydende og ydende, idet hans ved Læsningen af Shakspeare, Goethe, Tieck, Novalis og Jean Paul yderligere vakte poetiske Sans affødte enkelte Digte, som offentliggjordes i Maanedsskriftet „Athene". Et større Arbejde, „Contrasterne", saa Lyset 1816; dets to dramatiske Halvdele, „Rejsen til Ginnistan" og „Phantasiens Magt", polemisere mod den romantiske Skoles Yderligheder. I den Baggesenske Fejde tog H. afgjort og energisk Parti for Oehlenschläger; han var en af „Tylvten" og optraadte ligeledes i selvstændige Arbejder mod Baggesen. Mindre fast end hans Overbevisning om sin Sags Retfærdighed i denne Henseende var hans Tro paa sin egen poetiske Evnes Tilstrækkelighed, og hverken „Contrasterne" eller den derefter følgende Digtning „Rosaura" formaaede at hæve hans Tvivl, af hvis Pinagtighed han omsider med en resigneret Beslutning rev sig ud ved at kaste Poesien over Bord og helt at vende sig til det videnskabelige Arbejde, om hvis Alvor hans Magisterconferens og senere Doctordisputats over naturvidenskabelige Æmner afgav talende Vidnesbyrd. 1821 tiltraadte han med offentlig Understøttelse en Udenlandsrejse til Tyskland, Paris, Sydfrankrig og Italien. I Nizza udviklede der sig en Sygdom i hans Ben, for hvis Helbredelse han maatte rejse til Ischia og bruge Badene. Under den fremskridende Sygdom, der endte med en Amputation af Benet lidt oven for Ankelen, under de store legemlige Smerter og den ved hans forladte Stilling fremkaldte mørke Tungsindighed kom Poesien atter til ham som en kjærlig Trøsterinde. Han skrev „Hamadryaden" og Sørgespillet „Bajazet" og i Rom end videre Dramaerne „Tiberius" og „Gregorius VII". Efter at han, til Dels ved Forestillinger hjemme fra, havde opgivet sin Beslutning at tage fast Bolig i Udlandet, vendte han over Tyskland tilbage til Danmark efter 6 Aars Fraværelse og blev strax ansat som Lector i Naturvidenskaberne ved Sorø Akademi. Herfra deltog han med P. Hjort og Chr. Wilster i „Soranerfejden" mod J. L. Heiberg, der i sin „Flyvende Post" var optraadt som Baggesens Arvtager i den kritiske Bedømmelse af Oehlenschlägers Digtning. Under denne Strid, der især greb om sig 1830, skrev H. foruden flere omfattende kritiske Artikler i „Kjøbenhavnsposten" tillige det polemiske Digt „Den babyloniske Taarnbygning i

"Mignature", men trak i det hele det korteste Straa lige over for Heibergs snilde Polemik og Hertz's elegante Satire i „Gjengangerbrevene", især da adskillige af hans Digterværker fra denne Tid — navnlig „Don Juan" — vare saa uheldige, at de bleve til Vaaben i Modstandernes Hænder. Bedre tilfredsstilledes Harmoniens Fordringer i Tragedierne „Carl V.s Død" (1831) og „Maastrichts Beleiring" (1832). 1834 udkom anonymt „Wilhelm Zabern", hvormed H. aabnede Rækken af sine værdifulde Romaner: „Guldmageren", „En polsk Familie", „Slottet ved Rhinen", „Robert Fulton" og sidst (1860) „Charles de la Bussière". Disse Arbejders Form var vel skikket til at vække Almenhedens Opmærksomhed for Digteren, der hidtil ikke havde kunnet glæde sig ved nogen stærk Popularitet, men havde indtaget en temmelig isoleret Stilling. Da nu ogsaa hans dramatiske Arbejder erhvervede sig den Sluttethed, der er en Betingelse for scenisk Virkning, var Publikums Anerkjendelse af H. som en stor og betydningsfuld Digter fra dette Tidspunkt i stadig Vext. 1841 opførtes den af Heiberg stærkt roste Tragedie „Svend Grathe eller Kongemødet i Roskilde"; senere ere bl. a. opførte „Søstrene paa Kinnekullen", „Marsk Stig", „Æren tabt og vunden", „Tycho Brahes Ungdom", „Kongens Yndling" og „Henrik af Navarra". 1846 forflyttedes H. til Kiel som Professor i nordisk Sprog og Literatur og skrev her sin „Nordische Mythenlehre". 1848 drev Oprøret ham til Kjøbenhavn, hvor han holdt Forelæsninger paa Universitetet over den islandske Sagaliteratur, og 1851 efter Oehlenschlägers Død udnævntes han til Professor i Æsthetik og holdt som saadan i en Aarrække Forelæsninger, af hvilke et Udvalg er nedlagt i 3 Bind æsthetiske Afhandlinger og Recensioner. I Saisonen 1858—59 var H. Theaterdirecteur og 1860 Theatercensor. 1861 udkom den ypperlige Samling „Lyriske Digte og Romancer" med den ungdomsfriske Romancecyklus „Valdemar Atterdag" og n. A. det romantiske Æventyr „Valdemar Sejer", Vidnesbyrd om den alderstegne Digters varme Følelse og kraftige Phantasi. Senere skrev han den fortræffelige „Fortælling om Haldor" (1864) og udgav senest to Bind Erindringer fra Barndommen, Ungdommen og den første, i saa mange Henseender betydningsfulde Udenlandsreise. 4 Marts 1872 døde han i Rom og blev begravet paa den derværende protestantiske Kirkegaard. H. er en af de ædleste Skikkelser i vor Literatur, med en Hjertets Adel og Renhed, der udtaler sig i hans Digtning som kraftig Indignation over det slette eller barnlig Tillid til Verdensstyrelsen, grundet paa Forfatterens Indsigt i dens Love. Han er paavirket af de tydske Romantikere, særlig af Novalis, hvis Naturmystik er kjendelig endog i hans seneste Arbejder. Hans Romaner ville altid hævde sig en Plads hos det større Publikum, om end hans Poesis ædleste Sider ikke let fattes uden af en mindre Kreds, saaledes som Digteren selv har udtalt det i Digtet „Bekjendelsen" i den fortrinlige Samling „Lyriske Digte" 1842, en af vor Literaturs skjønneste Perler.

Hauck, Minnie, egtl. Mignon, berømt Operasangerinde, f. 16 Nov. 1852 i New-York, Datter af en tysk Lærd, som efter Revolutionen 1848 maatte flygte til Amerika. Det første Skridt paa Kunstnerbanen gjorde hun i en Operaforestilling, som gaves hos den rige Banquier Jerome, paa hvis Bekostning hun fik grundig musikalsk Uddannelse. Ved sin første offentlige Optræden i New-York vandt hun Publikum, saa at hun strax blev engageret. Efter at have feiret Triumpher som Amina i »La somnambula« og Giulietta i »Romeo e Giulietta« modtog hun hos Strakosch i Paris højere kunstnerisk Udvikling. Ved sin Debut i Paris vakte hun saa megen Beundring, at hun strax blev engageret til Wien, hvor hun siden 1870 fejrede glimrende Triumpher. Senere har hun sunget i den nye Verden.

Haucke, Joseph, Greve, polsk Frihedskæmper, f. 1834, Søn af en russisk General af sachsisk Slægt (indvandret under August II), blev oplært som Page ved det russiske Hof — hans Søster ægtede 1851 Prins Alexander af Hessen, Svoger til Kejser Alexander II — og blev 1852 Lieutenant i Garden. Siden gjorde H. Tjeneste i Kaukasus, hvor han rykkede op til Oberst og vandt en Æressabel for Tapperhed. Alligevel sluttede H. sig 1863 til den polske Opstand og førte under Navnet Bossak (Idhage) en større Friskare; han levede derefter i Schweiz i nøje Forbindelse med de europæiske Revolutionsmænd, tog i Efteraaret 1870 Tjeneste i Frankrig som Chef for en Afdeling Frivillige under Garibaldi og faldt ved Dijon i Jan. 1871.

Haud ell. fuldstænd. haud illaudabilis, lat., d. e. ikke urosværdig, 2den Charakter ved vore Embedsexaminer.

Hauenschild, Richard Georg Spiller v., tysk Digter, som skrev under Pseudonymet Max Waldau, f. 1822 i Breslau, hvor han først studerede Jura og Politik, derefter Sprog, Historie og Philosophi. I Heidelberg tog han Doctorgraden og tænkte paa at blive Docent i Kunsthistorie, hvori han hindredes af private Forhold. Han tilbragte nu flere Aar paa Reiser rundt om i Europa, indtil Revolutionen af 1848 kaldte ham tilbage til hans Familiegods Tscheidt i Øvreschlesien. Hans lyriske Digte, hvoriblandt „Blätter im Winde" (1847), „Canzonen" (1848) m. m., streife i Almindel. over mod det didaktiske og episke. Der er Varme og Farverigdom og anticonventionel Kjækhed i dem. I sine Romaner „Nach der Natur" (1850) og „Aus der Junkerwelt" (1850) spiller meget selvoplevet ind; de vise os H. som en nobel Liberal. Hans Roman „Aimery der Jongleur" (1852) spiller i Troubadourtiden. D. 1855.

Hauenstein, et Bjergparti i Schweiz paa Grænsen af Cantonerne Basel og Solothurn, med en 8,500 F. lang Tunnel for Jernbanen fra Basel til Olten. Ved Tunnelens Bygning 1857 tilsatte 63 Arbejdere Livet ved et Ulykkestilfælde.

Hauff, Wilhelm, tysk Forfatter, f. 29 Nov. 1802 i Stuttgart, studerede fra 1820 Theologi i Tübingen og udgav som Huslærer i Stuttgart „Märchenalmanach auf das Jahr 1826", hvori han paa en phantasifuld og afrundet Maade for-

tæller flere Sagn fra forskjellige Tider og Steder, siden mange Gange udgivne under Titlen „Märchen". „Mittheilungen aus den Memoiren des Satan" (1827) udmærke sig ved en rig Phantasi og Fremstillingsgave; i „Der Mann im Monde" (1826) parodierede han Clauren aa godt, at det ansaas for et Værk af denne, er fik sit literære Dødsstød ved H.s „Controverspredigt über H. Clauren und den Mann m Monde." Romanen „Lichtenstein" (1826) ører til de bedre af W. Scotts Skole; Phantasien im Bremer Rathskeller" (1827) g hans Noveller, som „Jud Süß", „Die Bettlerin von Pont des Arts" og „Das Bild es Kaisers", ere ypperlig fortalte og sætte H. høj Rang som tysk Prosaist. Nogle af hans yriske Digte ere blevne Folkesange. Efter nogen Tid at have redigeret „Das Morgenblatt" øde H. 18 Nov. 1827. Hans Værker ere udivne af G. Schwab („Sämmtliche Schriften", Bd., 13de Opl., 1870) og desuden ofte opykte i forskjellige Udgaver. — **Hermann H.**, roder til den foreg., f. 1800, d. 1865, fulgte m i Redactionen af „Morgenblatt" og er orfatter til „Moden und Trachten" (1841) „Skizzen aus dem Leben und der Natur" 840).

Haug, norsk, d. s. s. Høj. **Haugfolk**, Underrdiske, saaledes Haugbonde, Haugtusse, Haugbbe o. l.

Haug, Friedrich, tysk Digter, f. 1761 i Niedertzingen i Württemberg, besøgte Carlsakadeiet, studerede Jura og blev i en ung Alder sat som Cabinetssecretær hos Hertug Carl, is Yndest han havde vundet, steg senere til cretær i Gehejmeraadet og udnævntes 1816 Hofraad og Bibliothekar ved det kongel. bliothek i Stuttgart, hvilken Stilling han lædte indtil sin Død 1829. Hans Betydig som Digter beror paa hans talrige Epimmer og versificerede Anekdoter, der udrke sig ved Opfindsomhed og en træffende, n godmodig Satire. Særlig bekjendte ere s „200 Hyperbeln auf Herrn Wahls uneure Nase". Hans Digte (hvoraf de bedste samlede i „Gedichte", nyeste Udg. 1840) atte desuden især Fabler, Gaader og Drikkege.

Haug, Martin, tysk Orientalist, f. 30 Jan. 7 i Württemberg, studerede Sanskrit under h i Tübingen og Benfey i Göttingen, blev 4 Privatdocent i Bonn, kaldtes 1859 til fessoratet i Sanskrit ved Collegiet i Puna ekkan, vendte 1866 tilbage til Tyskland og ttes 1868 som Prof. i Sanskrit og samilign. Sprogvidenskab i München. D. 3 ii 1876. Paa Grund af sine betydelige dskaber i Zend og Sanskrit blev han, under Ophold i Indien, meget fortrolig med fernes Præster og Brahmanerne og ervede sig derved nøje Kjendskab til deres giøse Ceremonier og det vediske Ritual. en Rejse i Gudscharat 1863 samlede han en værdifulde Zend-, Pehlevi- og Sanskritndskrifter, som efter hans Død kjøbtes af tsbiblioteket i München. Af hans Arer nævne vi: „Über Schrift u. Sprache zweiten Keilschrift-Gattung" (1855), „Die Gâthâs oder Sammlungen von Liedern u. Sprüchen Zarathustra's" (1858—60), »Essays on the Sacred Language, Writings a. Religion of the Parsees« (1862, 2den Udg. 1878), »Aitareya Brâhmana of the Rig-Veda«, Text og Oversættelse (2 Bd., 1863), »Essay on the Pahlavi Language« (1870).

Hauge, Hans Nielsen, Søn af en Gaardmand, f. 3 Apr. 1771 paa Gaarden H. i Tune Sogn i Smaalenene i Norge. 1796 fremtraadte han som Bodsprædikant og, som han i sine Skrifter berettede, som En, der af Aanden dreves til at forkynde Guds Ord. Han vandrede omkring i næsten hele Norge og holdt Opbyggelsesmøder i næsten hver Krog af Landet; flere Gange var han ogsaa i Danmark; 1800 besøgte han Kjøbenhavn, men det var især Jylland, der var Gjenstand for hans Missioner. Omsider nedsatte han sig som Kjøbmand i Bergen, men 1804 blev han efter gjentagne Klager af Gejstligheden fængslet, anklaget for Overtrædelse af Christian VI.s Conventikelplakat om gudelige Forsamlinger, og hans Skrifter bleve lagte under Beslag. Nu sad han fangen i Christiania i flere Aar, medens hans vidtløftige Sag behandledes; senere formildedes hans Kaar noget, og 1809 blev han endog taget ud af Fængslet for at oprette Saltkogerier paa Vestlandet (under Krigen), men sattes efter udført Hverv atter ind i Fængsel, og først 1811 løslodes han mod Caution. Omsider blev han ved Overcriminalretsdom i Dec. 1814 frikjendt for videre Tiltale, men idømt en Mulkt af 1,000 Rd. og Sagens Omkostninger. Det paa hans Skrifter lagte Beslag blev hævet ved kongel. Resolution 1816. H. bosatte sig nu paa sin Ejendom Bredtvedt i Aker, hvor han døde 29 Marts 1824. H.s Lære havde kun lidet ejendommeligt og fra det evangelisk-lutherske Lærebegreb afvigende. Der var to Stykker, som han især fremhævede i Modsætning til sin Tids rationalistiske Retning, nemlig Troen paa Guds Naade i Christus og det indvortes Menneskes Fornyelse paa Grund af Troen. Han henviste med stort Alvor til Verdens Ende som nær forestaaende. Den gejstlige Stand som saadan ansaa han for unødvendig, og han fordrede for enhver af sine Tilhængere Ret til gejstlig Virksomhed, naar Guds Aand dertil tilskyndede og dueliggjorde ham. Han havde store Fortjenester af det christelige Livs Gjenopvækkelse i Norge. Hans Tilhængere, **Haugianerne**, henregne sig vel til Statskirken, men danne dog et eget Parti, hvis Medlemmer findes spredte over hele Norge. H. har udgivet en Mængde opbyggelige Skrifter samt „Beskrivelse over H. N. H.s Rejser".

Haugesund, Kjøbstad i Stavanger Amt i Norge, ligger ved det Sund, som adskiller Karmøen fra Fastlandet. Byen, som har en ypperlig Havn, ikke ubetydelig Skibsfart samt livlig Exporthandel med Fiskevarer, navnlig Sild, fik Kjøbstadrettigheder 1866 og har været i rask Fremgang. 4,100 J. (1875). I Nærheden af Byen staar Haraldsstøtten, en 17 Met. høj Granitobelisk, som ved Norges Tusendaarsfest 1872 rejstes paa det Sted, hvor Kong Harald haarfagre antages at være begravet.

Haugland, Baard Madsson, norsk Politiker,

f. paa Stordøen 12 Jan. 1835, hvor hans Fader var Gaardbruger. I sin Barndom og Ungdom fik han ikke anden Undervisning end den, han kunde erhverve paa Almueskolen. 1851 kom han til Bergen, hvor han fik Ansættelse i en Krambodhandel; senere kom han paa Kontoret hos en af Byens større Handlende, medens han flittig benyttede sin Fritid til at forøge sine Kundskaber ved Selvstudium og privat Undervisning. 1862 nedsatte han sig som Landhandler i Lervik paa Stordøen. Her kom han et Par Aar efter ind i Bygdens Communalbestyrelse, og ved de første Valg efter Indførelsen af aarlige Storting (1870) blev han Repræsentant for Søndre-Bergenhus Amt. Senere blev han gjenvalgt for hver Valgperiode, stadig med større Tilslutning af Vælgerne, som i ham saa en charakterfast og begavet Repræsentant for deres Anskuelser, medens han samtidig vendte hjem fra hver Tingperiode med større og stigende Anseelse for sjældne Evner og Dygtighed, fornemmelig i alle finansielle Spørgsmaal, ogsaa hos sine politiske Modstandere. Han sluttede sig strax til den af J. Sverdrup ledede Opposition, blev indvalgt i de vigtigste Comitéer og benyttedes samtidig af Regeringen i betydningsfulde Commissioner, saaledes i Havnecommissionen (1877 og flg. Aar) og i Lejlændingscommissionen (1880). Da Rigsretstiltalen mod Ministeriet Selmer var besluttet (1883), blev han af Odelstinget valgt ind i Actionscomitéen. Aaret efter, da Rigsretsdommen var fældet og det dømte Ministeriums Efterfølger (Ministeriet Schweigaard) ogsaa havde set sig nødt til at gaa af, blev H. — den første Bonde i det norske Statsraad — kaldet til Finansminister i det af Joh. Sverdrup dannede Ministerium.

Haugsund (oftest udtalt **Høgsund**), i Ekers Præstegj. i Norge, ligger ved Dramselven et Par Mile oven for Drammen og er Midtpunkt i et temmelig betydeligt Fabrikdistrict. Stedet havde 1875 c. 700 J., og i Nærheden ligger flere store Brug, saasom Krogstadelven (500 J.), Stotselven (400 J.) og Vestfossen (1,000 J.) med flere Savbrug, Møllebrug, Spinderier, Papirfabriker og andre industrielle Anlæg.

Haugwitz, Christian Aug. Heinr. Kurt, Greve af, preussisk Statsmand, f. 11 Juni 1752, af gammel schlesisk Adelsslægt, blev i Maj 1792 preussisk Afsending i Wien og i Sept. s. A. Udenrigsminister. Polens anden Deling 1793 var nærmest hans Værk, medens han kun viste ringe Iver for Krigen imod Frankrig og snart kom paa en slet Fod med Østerrig. Han fremkaldte 1795 Freden i Basel og stræbte efter at hævde Nordtysklands Neutralitet, men kunde ikke undgaa at blive afhængig af Frankrig. 1800 nærmede Preussen sig Rusland og indgik det væbnede Neutralitetsforbund; senere søgte det at holde det gaaende med alle Parter, alene med det Maal for Øje at vinde Hannover, som det besatte 1802. Da Franskmændene 1803 rykkede herind, trak H. sig tilbage, fordi Kongen ikke vilde føre Krig; men i Nov. 1805 overtog han det Hverv at gaa til Napoleon I og gjøre ham truende Forestillinger, hvis han ikke vilde føje Preussens Fordringer. Han lod sig holde hen med Udflugter, indtil Slaget ved Austerlitz 2 Dec. havde afgjort Krigens Skæbne, og sluttede nu 15 Dec. Aftale om et Mageskifte, hvorved Preussen fik Hannover mod at afstaa Ansbach, Kleve og Neuchâtel. Ogsaa gjorde H. i Febr. 1806 Frankrig nye Indrømmelser, men overtog i Apr. paa ny Udenrigsministeriet og tilraadede nu Krig hellere end videre Eftergivenhed. Efter Nederlaget fik H. Afsked i Nov. 1806; han blev 1811 Curator for Universitetet i Breslau, men levede efter 1820 mest i Italien, hvor han døde 19 Febr. 1832.

Hauk, norsk, Høg.

Haukadal (Haukadalr), Gaard i det sydlige Island, i Árness Syssel, har historisk Betydning som Hjemstedet for en af Islands berømteste Høvdingeslægter i Fristatstiden, de saa kaldte **Haukdøler**. Som Slægtens Stamfader kan regnes Islands første Biskop Isleiv; blandt dens bekjendteste Medlemmer var den lærde og vidtberejste Gissur Hallsson og Jarlen Gissur Thorvaldsson (s. disse A.). Nu besøges Stedet mest paa Grund af de nærliggende varme Kilder, særlig Geysir.

Hauke, norsk, huje, raabe.

Haupt, Moritz, tysk Humanist og Philolog, f. 1808, fik 1843 i Leipzig et Professorat i tysk Sprog og Literatur. Efter at han 1850 paa Grund af sin Deltagelse i de nationale Bevægelser i Aarene 1848—49 var bleven afsat fra sit Embede, blev han 1853 kaldet til Berlin som Lachmanns Efterfølger. Af hans Skrifter maa nævnes Udgaver af Ovids »Halieutica« (i Forbindelse med Gratius's og Nemesianus's »Cynegetica«), af Horats o. fl.; desuden leverede han Udgaver af middelhøjtyske Digtere og udgav „Zeitschrift für das deutsche Alterthum“ (1841—73). D. i Berlin 1874.

Hauptmann, Moritz, f. 1792 i Dresden, d. 1868 i Leipzig, var en af vort Aarhundredes dygtigste Musiktheoretikere og forenede en høj videnskabelig Dannelse med grundige musikalske Kundskaber. Under Spohr studerede han Violin og Composition og havde Ansættelse i forskjellige tyske Orchestre som Violinist. 1842 blev han Cantor og Musikdirector ved Thomasskolen i Leipzig og s. A. Lærer i Theori ved det nyoprettede Conservatorium der, hvilke Embeder han beklædte til sin Død. Hans Compositioner bestaa af Kirkemusik, Sonater for Piano og Violin, Violinduetter, Strygekvartetter osv. samt en Opera „Mathilde“, der opførtes flere Gange i Kassel. Som Theoretiker har han gjort sig bekjendt ved talrige Afhandlinger i Musiktidender og ved sit Værk „Die Natur der Harmonik u. der Metrik“ (1853, 2det Opl. 1873). Et efterladt Værk „Die Lehre von der Harmonik“ er fuldført og udgivet af hans Elev O. Paul. Fremdeles er der udgivet en Samling Afhandlinger af ham, »Opuscula« (1874), hans Breve til Franz Hauser (1871) og til Louis Spohr (1876).

Haupt- und Staatsactionen, s. **Tysk Theater** und. **Tyskland**.

Hauraki Golf, en Havbugt paa Østsiden af Ny-Seelands Nordø, opfyldt af talrige Øer og mod N. lukket af den store og lille Barrière.

Haurān, s. **Auranitis**.

Hauser, Caspar, et gaadefuldt Hittebarn,

blev 26 Maj 1828 truffen i Nürnberg i Bondedragt med et Brev til en derværende Ritmester, hvori stod, at Brevskriveren var en fattig Daglejer med 10 Børn, at H. 7 Oct. 1812 var lagt for hans Dør af en ubekjendt Moder og af ham opdraget og nu ført til Byen. En edlagt Seddel angav H.s Fødselsdag til 30 April 1812 og hans Navn til Caspar, og sagde, at Faderen havde været Rytterofficer i Nürn- erg, men var død. H. havde i Begyndelsen n usikker Gang og var meget nervøs; han var behjælpsom, barnagtig og ukjendt med de lmindeligste Forhold og Gjenstande; han vilde ænge kun nyde Vand og Brød, og hans Tale ndskrænkede sig til faa Udtryk i den øvrebayerske Dialekt, medens han med sikker Haand kunde krive sit Navn. Magistraten i Nürnberg og ere Privatmænd tog sig af ham og satte ham Huset hos Prof. Daumer for at uddannes; en han gjorde kun ringe Fremskridt og for- od slet ikke Religionsundervisningen. Der- mod fremkom han efterhaanden med flere ind- yrdes modsigende Angivelser om sit tidligere iv, snart at han en Gang havde boet i et Slot, art at han fra sin Barndom havde boet i et ørkt Hul under Jorden, med simpel Kost og lædning og uden Omgang, alene sysselsat ed at lege med Træheste, og at han var bleven gtet af en Mand, som han dog aldrig havde t, da Manden bragte ham Føde og Klæder, edens han sov osv. Deraf opkom de vildeste isninger om H.s Byrd og Oprindelse, som at n var Offer for en Arvesvig eller Frugten af en ovlig Kjærlighed, ja endog at han var Tron- ving til Baden og Storhertuginde Stepha- es fra Vuggen bortstjaalne Søn o. desl. isse Formodninger styrkedes, da H. 17 Oct. 29 blev funden blodig i Ansigtet af et Saar, n han sagde var ham tilføjet af en Mand d tilhyllet Hoved, hvis Spor dog ikke lod finde. Den engelske Jarl Stanhope fattede dhed for ham og sendte ham til Ansbach at lade ham uddanne videre, men tabte senere Interesse for ham og holdt ham for en Be- ger. 14 Dec. 1833 blev H. efter eget Si- de af en Fremmed indbudt til et Møde i otshaven i Ansbach og vendte hjem derfra d et dybt Stiksaar i Siden, hvoraf han døde Dage senere. H.s gaadefulde Fremtræden fremkaldt flere Skrifter, især af Daumer Feuerbach, og endnu i den nyeste Tid er rgsmaalet igjen dukket op i Tyskland og s Oprindelse søgt dels i Ungarns, dels i glands Adelsslægter. Derimod fremsatte hricht 1858 den Mening, at han var en ot, Barn eller Plejebarn af en fattig Bonde, paa bedste Maade vilde skille sig af med n for hans Aands- og Legemssvagheds Skyld, at kun hans nye Omgivelser, som vilde se et overordentligt i ham, bragte ham til at om sin Fortid, ja gjorde ham til en Be- jer, som vilde være interessant og til sidst agte sig selv Dødssaaret for at styrke Troen hans Angivelser om de Farer, der truede .

ausmann, Johann Friedrich Ludwig, tysk eralog, f. 1782 i Hannover. H. blev tid- bekjendt som fortrinlig geognostisk Jagt- r paa den af ham foretagne videnskabelige Reise i Danmark, Norge og Sverige, hvis Resultater han offentliggjorde i „Reise durch Skandinavien in den Jahren 1806—1807“ (5 Bd., 1811—1818). Han udnævntes 1811 til Professor i Göttingen, hvor han døde 1859. I denne sin Stilling var han især sysselsat med mineralogiske og geognostiske Undersøgelser i den nordvestlige Del af Tyskland, men indskrænkede sig i Regelen til nøjagtige Beskrivelser af de enkelte Bjærgarter uden at gaa ind paa deres mere almindelige geologiske Betydning i Bjærgmasserne.

Hausrath, Adolf, f. i Carlsruhe 13 Jan. 1837, siden 1867 theol. Prof. i Heidelberg, er bekjendt som Forfatter til „Neutestamentliche Zeitgeschichte“ (3 Udg. 1879, 4 Bd.), en i nyrationalistisk Aand skreven, udførlig Fremstilling af Aposteltidens Historie og Forholdene i den hedenske og jødiske Verden paa Jesu Tid. Desuden har han under Pseudonymet George Taylor skrevet talentfulde historiske Romaner, der navnlig skildre forskjellige Tiders religiøse Brydninger, saaledes „Antinous“ (1880) den romerske Kejsertids, „Klytia“ (1882) det sextende Aarhundredes og „Jetta“ (1884) Folkevandringens. De to førstnævnte af disse ere oversatte paa Dansk.

Haussa, en Landstrækning i Sudan i Afrika mellem 12° og 14° n. Br. og 22° og 29° ø. L., er et frugtbart, til Dels sumpigt Lavland med meget hedt, for Europæerne usundt Klima. Befolkningen bestaar af egentlige Haussanere og Fellataer, de sidste som herskende Folk; begge ere Muhammedanere og drive Agerdyrkning, Industri og Handel. De vigtigste Byer ere Hovedstaden Sokoto mod V. ved en Biflod til Nigeren, Kano mod Ø. og Katsina n. v. for Kano.

Hausse, fr. [haahs], Stigen i Cours eller Pris, især paa Statspapirer og Aktier, modsat Baisse; ogsaa d. s. s. Froschen paa Violinbuen. **Haussier** [haasie], En, der speculerer i Papirernes Stigen; s. **A la baisse**.

Haussmann, G. Eugène [aahsmänn], fransk Præfect, f. 27 Marts 1809, var 1833—48 efterhaanden Underpræfect i flere Departementer og blev 1850 Præfect. 1852 var han ansat i Bordeaux, da Præsidenten (Napoleon III) blev opmærksom paa hans Forvaltningsdygtighed og n. A. forflyttede ham til Paris. Her ledede H. med stor Energi og udmærket Smag de omfattende Arbejder til Byens Forskjønnelse og Forbedring af dens Sundhedsforhold, der have givet Paris et nyt og pragtfuldt Udseende og mægtig bidraget til at tiltrække de fremmede: Nedbrydelsen af gamle, tæt sammenpakkede, usunde Kvarterer og deres Gjenopbyggelse i ny Stil med brede og lige Gader, Anlæg af smukke Boulevarder, som gjennemskære store Dele af Byen, Sammensmeltningen af Forstæderne med den ældre By, Anlæg af mange Haver og Pladser, Udvikling af Byens Vandforsyning og Kloakvæsen osv. Paa den anden Side viste H. i sin Forvaltning stor Egenraadighed og Hensynsløshed, stolende paa den Støtte, han havde i Kejseren, og foretog flere Arbejder af tvivlsom Nytte uden at bryde sig om, hvad de kostede, idet han lagde altfor stor Vægt paa det glimrende Udseende. Han betyngede derfor

Paris med umaadelig Gjæld og trykkende Skatter, saa at den Fortjeneste, hans store Byggevirksomhed i Begyndelsen skaffede Arbejderne, efterhaanden gik tabt ved Fordyrelsen af Huslejen og hele Levemaaden. Hans Forvaltning fremkaldte ogsaa meget streng Dadel fra den frisindede Oppositions Side, og strax efter at Ministeriet Ollivier var kommet til Roret i Jan. 1870, blev H., der imidlertid var bleven Baron (1858), Senator (1857) m. m., afskediget. 1871 blev H. Directeur for Crédit mobilier og var 1877—81 Medlem af Deputeretkammeret (valgt paa Corsica imod Prins Napoleon), men spillede ingen Rolle.

d'Haussonville, Jos. Othenin Bern., Grev [daasongvil], fransk Politiker og Historieskriver, f. 27 Maj 1809, gjorde tidlig Tjeneste som Legationssecretær ved flere Hoffer og blev 1842 Deputeret. Han tog virksom Del i Forhandlingerne og støttede Ministeriet Guizot, men trak sig efter Februarrevolutionen tilbage til Privatlivet. Under Kejserdømmet optraadte H. som en skarp Modstander i Bladartikler og Flyveskrifter og søgte 1869 forgjæves Valg til den lovgivende Forsamling. Under Krigen 1870—71 rettede han bitre Bebrejdelser imod Tyskerne og stillede sig derefter i Spidsen for en Forening til at fremme Kolonier i Algérien for udvandrede Elsassere. 1878 valgtes H. til livsvarig Senator og hørte til Monarchisterne. D. 28 Maj 1884. Som Historieskriver indtager H. en høj Rang; han blev 1869 Medlem af Akademiet. Hans vigtigste Skrifter ere: »Hist. de la politique extérieure du gouvernement français de 1830 à 1848« (2 Bd., 1850), »Hist. de la réunion de la Lorraine à la France« (4 Bd., 1854—59) og »L'Église romaine et le premier empire« (5 Bd., 1864—79). — Hans Hustru, **Louise d'H.**, f. 1818, Datter af Hertug Victor af Broglie, har skrevet Romaner; hans Søn, **Paul Othen.**, Vicomte d'H., f. 1841, var 1871—75 Medlem af Nationalforsamlingen og har skrevet om Frankrigs Straffeanstalter og om andre sociale Spørgsmaal.

Hautbois, fr. [aaboă], Hobo, s. **Obo**. **Hautboist**, s. **Hoboist**.

Haut-dessus, fr. [aa d'sy̆], høj Discant. **Haute-contre** [aahtkongtr] ell. contr'alto, Altstemme (s. **Contra**). **Haute-taille** [aahttāi], høj Tenor.

Hautelissetapeter [aahtliss], s. **Gobelins**.

Hauteur, fr. [aatøhr], Højhed, Værdighed, overlegent Væsen.

Haute-volée, fr. [aaht volēh], det fineste Adelsselskab.

Hautpoul [aapū], en gammel, fransk Adelsslægt i Languedoc, der regner sin Oprindelse tilbage til det 10de Aarh. **Henri Armand**, Marquis af H., f. 1780, blev 1808 Artillerilieutenant, var med i Krigene 1807—13, men sluttede sig 1814 til Bourbonerne og vilde ikke tage Tjeneste 1815 i de 100 Dage. Som Generalmajor (siden 1819) og Chef for Artilleriskolen i Paris søgte H. under Julirevolutionen 1830 at forsvare først Skolen og siden Invalidehotellet og tog strax efter sin Afsked. 1833 blev H. udset til at være Hovmester for Greven af Chambord, men kunde ikke enes med Hertugen af Blacas om Undervisningsplanen og vendte tilbage til Frankrig. D. 1853. — Hans Broder, **Alfons Henri**, Marquis af H., f. 1789, blev 1805 Infanterilieutenant og kæmpede i Preussen 1806—7 og i Spanien 1808—12, hvor han blev saaret og tagen til Fange. Han blev Oberst 1815, deltog i Felttoget til Spanien 1823, hvor han blev Generalmajor, og ansattes i Marts 1830 i Krigsministeriet, i hvilken Post han ledede Forberedelserne til Toget til Algier. Under Julikampen 1830 var H. i Marmonts Stab, blev 1834 Deputeret, 1841 Divisionsgeneral og 1846 Pair. Efter Februarrevolutionen blev H. afskediget, men n. A. valgt til den lovgivende Forsamling og 31 Oct. Krigsminister. Som saadan udtalte H. sig med stor Uvilje imod Februarrevolutionen og støttede ivrig Præsidentens Politik, men gik efter en Strid med General Changarnier 22 Oct. 1850 som Generalgouverneur til Algérien. Efter Statscoupet 1851 blev H. Senator og Storreferendar og døde 1865.

Hautrelief [aarølieff], s. **Relief**.

Haüy, René Just [ayi], fransk Mineralog, f. 28 Febr. 1743 i St. Just i Picardiet, d. 3 Juni 1822. Han blev opdraget til den gejstlige Stand, men efter at være kommen til Paris begyndte han der at lægge sig først efter Botanik, senere efter Mineralogi. Af Krystallographien har han især gjort sig fortjent, og hans Arbejde over, hvorledes et Legemes forskjellige Krystalformer kunne føres tilbage til én Grundform, bevirkede, at han 1783 udnævntes til Medlem af Akademiet. Efter at have beklædt forskjellige Lærreposter blev han 1802 af Napoleon I udnævnt til Professor i Mineralogien ved Musée d'histoire naturelle, men opgav denne Stilling under Restaurationen. De af ham udgivne Hovedværker ere »Essai d'une théorie sur la structure des cristaux« (1784), »Traité de minéralogie« (1821—22) og »Traité de cristallographie« (1822). **Hauyn** er et efter ham opkaldt Mineral af lysblaa Farve, der indeholder Natron, Kalk, Lerjord, Kiselsyre og Svovlsyre, og som forekommer i vulkanske Bjergarter. — Hans Broder, **Valentin H.**, f. 1746 i St. Just, d. 1822, gjorde sig særdeles fortjent af Blindeundervisningen (s. **Blindeinstitut**).

Hav. Den store Vandmasse, der overalt omslutter det faste Land, kaldes med et almindeligt Udtryk Havet eller Verdenshavet og indtager næsten ¾ af Jordens Overflade. Man skjelner mellem 5 Hovedafdelinger: 1) Atlanterhavet mellem Europa, Asien og Afrika paa den ene og Amerika paa den anden Side, i N. og S. strækkende sig til Polarkredsene; 2) det store Ocean mellem Amerika paa den ene og Asien og Australfastlandet paa den anden Side; dets nordlige Halvdel kaldes hyppig det stille H., dets sydlige Sydhavet; Grænsen mod N. sættes ved Beringsstrædet, mod S. langs Polarkredsen; 3) det indiske Hav mellem Afrika og Australfastlandet, s. for Asien til Polarkredsen; 4) det nordlige Ishav, n. for den nordlige, og 5) det sydlige Ishav, s. for den sydlige Polarkreds. Store Bugter eller Underafdelinger af Verdenshavet kaldes ligeledes ofte H. (Middelhavet, Vesterhavet, det røde H. osv.); ja selv store Indvande har man urigtig tillagt denne Benævnelse (det

ıpiske H.). Havbundens Form ligner i ovedsagen det faste Land, idet man ogsaa her ffer Ophøjninger og Fordybninger, svarende Bjærge og Dale, højere og dybere liggende ader, svarende til Højsletter og Lavlande; g har man ikke i H. gjenfundet vore bratte petinder, men selv de stejleste Brinker røbe jævn Skraaning. Dybden er meget for- llig; gjennemsnitsvis har man anslaaet t til 11,000 F., altsaa betydelig større end ndmassens Middelhøjde. De ældre Dybsø- aalinger angive Dybder til over 2 Mil, men fuldstændig upaalidelige; først de nyeste dersøgelser med Skibene „Challenger", „Tus- ora", „Gazella" osv. kunne opvise paalide- e Resultater; den største for Tiden bekjendte bde ligger i det store Ocean 125 M. ø. for pso og naar 27,125 F.; den største kjendte bde i Atlanterhavet, 22,575 F., ligger en es M. n. for St. Thomas; disse Tal staa saa tilbage for de højeste Bjærgtinders Højde- givelser (Mount Everest i Himalaja er over 000 F.). Man antog tidligere, at de største vdybder mest maatte ligge fjærnt fra Kysterne midt ude i Oceanerne; men dette er efter nyere Lodninger ingenlunde Tilfældet; de ste Dybder baade i det store og det atlan- e Hav ere tvært imod loddede i Nærheden af terne. Ganske tæt ved Fastlandets og Øernes ter maa Havbunden opfattes som en Fort- telse af det tilstødende faste Land, og Af- den til Begyndelsen af det egentlige Hav- ken er forskjellig, ved stejle Kyster kun meget ge, ved flade Kyster større. Fastlande og r, som ere forbundne ved grunde Havdele ndersøiske Ophøjninger, hænge sammen med randre, danne fælles Hævnings-Omraader adskilles indbyrdes ved de store Havbækkener, maa opfattes som store Sænknings-Om- der. — Havvandet indeholder opløst en Del lte (noget over 3 Procent), som give det ejendommelige Smag; blandt disse fore- me Kogsalt (Chlornatrium), Chlormagnium Bittersalt eller engelsk Salt (svovlsur Mag- a) i størst Mængde; men chemiske Analyser e i Havvandet paavist mindst 27 Grund- fer, foruden de almindelige ogsaa Bor, rontium, Baryum, Brom. Saltholdigheden størst under Ækvator (3¼ pCt.) og aftager Polerne og i Indhavene. Grunden hertil er i den stærke Fordampning under Ækva- og den store Indblanding af ferskt Vand Floderne i Indhavene og fra Ismasserne olaregnene; herfra danner dog Middelhavet mærkelig Undtagelse, da dets Saltmængde jør 4 pCt.; en endnu større Saltholdighed det røde Hav, nemlig 4,3 pCt. Med ltmængden aftager Vægtfylden, der i det ne Hav ligger mellem 1,027 og 1,029. — vandets Varme er mere ensformig end tlandets, og saa vel de daglige som de aar- Vexlinger i Varmen ligge inden for meget vrere Grænser end paa Landjorden. Hav- dets større Varmefylde, dets Gjennem- gelighed for Varmestraalerne, Fordamp- gen og den derved bundne Varme, endelig enkelte Vanddeles Forskydelighed, der til- r de koldere og tungere af dem at synke og give Plads for de varmere og lettere, alt dette virker sammen til at frembringe den Ensformighed i de over Havet hvilende Luft- lag, der har en saa stor Indflydelse paa Øernes og det tilgrænsende Fastlands Klima. Hav- vandets Middelvarme er i Almindel. noget større end Luftens i Skygge paa samme Sted (i Danmark omtr. ½°); den aftager i Regelen fra Overfladen ned mod Bunden, i Begyn- delsen mer eller mindre hurtig, derpaa lang- sommere, til man har naaet en Dybde af omtr. 2,300—3,500 F., hvor der hersker en gjennem- snitlig Temperatur af + 4°; herfra synker Varmen endnu langsommere ned til Havbunden, hvor Varmen paa større Dybder ikke blot i det tempererede, men ogsaa i det tropiske Bælte ligger mellem 0° og + 2°, medens den i Polarhavene synker ned til ÷ 2½°. Denne almindelige lave Temperaturstand ved Hav- bunden (den kan under selve Ækvator paa mange Steder gaa ned under 0°) skyldes en mægtig, men langsom Bevægelse fra Polerne mod Ækvator af samtligere dybere Vandlag. — Uagtet rent Havvand, set i et Glas, er farve- løst som det ferske Vand, har H. dog i klart Vejr snart en ejendommelig grønligblaa Farve, som vi kalde søgrøn, snart en blaa, der nærmer sig Ultramarin; særlig den højE Sø betegne Sømændene som det „blaa" H. Den egentlige Grund til H.s Farve er vel ikke til fulde op- lyst, men maa dog nærmest antages at skyldes Havvandets forskjellige chemiske Bestanddele, ligesom baade Himlens Farve og Havbundens Beskaffenhed har Indflydelse herpaa. Den sær- egne Farve, som enkelte Dele af H. vise, hidrører sædvanlig fra mikroskopiske eller meget smaa Dyr eller Planter. — Ogsaa H.s Lysning ell. Morilden, som kan iagttages i alle Dele af Oceanet, men er særlig prægtig i de tropiske Egne, skyldes forskjellige lavere Sødyr (t. Ex. Lysdyret ell. Noctiluca scintillans, Ildvalsen ell. Pyrosoma) og Kiselalger ell. Diatomeer, f. Ex. Pyrocystis. — Forskjellen i Varme og Saltmængde forstyrrer Havvandets Ligevægt og frembringer Strømme, der dels bevæge sig fra Ækvator mod Polerne, dels tilbage i mod- sat Retning (s. Strøm). Medens disse Bevæ- gelser fremkaldes ved forstyrret Ligevægt, hid- røre Ækvatorialstrømmene fra Passatvindene og Jordens Axedrejning, Ebbe og Flod (s. Tidevande) fra Maanens og Solens Tiltræk- ning. Det saaledes bevægede H. udøver en stor Indflydelse paa Kysterne, som det paa nogle Steder undergraver og bortvasker, medens det paa andre afsætter det andensteds fra bort- førte Materiale (Havstokdannelser, Marsk). H. gjemmer et saare rigt Dyreliv, men derimod en mere ensformig Plantevæxt.

Havaii, s. Sandwichøerne.

Havamaal, s. Haavamaal.

Havána, egtl. San Cristóbal de Ha- bana, befæstet Hovedstad paa den store spanske Ø Cuba i Vestindien, ligger paa Øens Nord- side ved en Bugt, der danner en af de for- trinligste Havne paa Jorden. 230,000 J. (1879), hvoraf to Tredjedele hvide. H. er Sæde for Generalgouverneuren og en Biskop. Dens Gader ere for det meste snævre og smudsige; dog danner den lange Isabellagade en smuk Undtagelse herfra. De mærkeligste Bygninger

ere Kathedralkirken, der siden 1796 gjemmer Columbus's Ben og indeholder et Mindesmærke for ham, talrige andre Kirker og Klostre, Universitetet, Navigationsskolen, Vajsenhuset, Sindssygehuset, det store Hospital, Gouverneurens Palads, Toldhuset, Posthuset o. fl. Industrien er kun af Betydning, for saa vidt angaar Fabrikation af Tobak, Cigarer og Chocolade. Handelsomsætningen er meget betydelig. Hovedudførselsartiklerne ere Sukker, Tobak, Cigarer og Rom. Havnen besøgtes 1888 af 1,333 Skibe paa 1,178,000 Tons, deraf 548 spanske Skibe af 483,000 Tons Drægtighed; den staar ved talrige Dampskibsselskaber i regelmæssig Forbindelse med de vigtigste Havne i det østlige Amerika og Europa. Anlagt 1519.

Havari. Ved H. forstaar man almindel. den Skade, som Skib eller Ladning lider paa Søen, samt de Omkostninger, som staa i Forbindelse hermed. Tidligere, da det var Skik og Brug, at de med enhver Rejse almindelig forbundne Omkostninger, som Lodspenge, Havnepenge, Fyrpenge osv., fordeltes i et vist Forhold over Skib og Ladning, kaldtes ogsaa disse Udgifter H., og for at adskille dem fra, hvad der stod i Forbindelse med Søskade, kaldte man dem *ordinært* H., medens det *extraordinære* H. dels var den paa Søen lidte Skade, dels de deraf følgende Omkostninger. Det extraordinære H. indbefatter *particulært* ell. *særegent* H., hvorved forstaas enhver hændelig Skade, som tilstøder Skib ell. Ladning, samt de deraf følgende Omkostninger, og 2) *Gros* ell. *almindeligt* ell. *fælles* H., hvorved forstaas den Skade eller de Opofrelser, som frivillig gjøres for at frelse Skib og Ladning fra en begge truende Fare, ligesom ogsaa de Omkostninger, som ere en Følge af de frivillig foretagne Opofrelser. Tabene ved particulært H. maa bæres af den, hvis Gods rammes af Ulykken, hvorimod disse, naar Skaden henregnes til Gros H., blive ligelig fordelte over alle, som ere interesserede i de for Fare udsatte Gjenstande, altsaa samtlige Ladningsejere og Rederen. Det er derfor af stor Betydning at faa afgjort, hvorvidt i et givet Tilfælde H. kan henregnes til particulært ell. Gros, hvorom de forskjellige Landes Love ofte ere uenige.

Havbrasen (Sparus), aborrelignende, pigfinnet Fisk med glatte Skæl, som tillige med andre Former af samme Familie (Sparoiderne) forekommer i Middelhavet og de varmere Have; hos flere af H.s Slægtninge (Chrysophrys, Sargus) findes foran i Munden store, mejseldannede Tænder, der staa frem som Fortænder, og længere tilbage paa Kjæverne runde Knusetænder.

Havdaddel, s. Boremusling und. Borende Dyr.

Havdrage ell. Luffeøgle har man kaldet nogle i Regelen meget store, uddøde Krybdyrformer, nemlig Ichthyosaurerne (Hvaløgler), Plesiosaurerne (Svaneøgler) og Mosasaurerne (s. d. A.). Undertiden bruges Navnet H. om en lille Fisk af Ulkefamilien (de panserkindede), Pegasus, af fladtrykt Legemsform med pansret Hud og mægtige, vingelignende Brystfinner, hjemmehørende i det indiske Hav. Den opfattes ofte fejlagtig som et Slags Naalefisk, medens den i Virkeligheden er nær beslægtet med Panserulken (Aspidophorus).

Havdyr. Disse staa i Mangfoldighed og Talrighed ikke tilbage for Landjordens og overgaa i denne Henseende langt Ferskvandsdyrene; derimod kan man vel i Almindel. sige, at de staa tilbage for Landdyrene i Fuldkommenhed, eftersom der i de højere Dyreklasser kun er faa Havdyr, i de lavere faa eller ingen Landdyr. Af Pattedyrene ere kun Hvalerne, Sælerne, Havodderen, Isbjørnen og til Dels Søkøerne H., af Fuglene en stor Del af Svømmefuglene, af Krybdyrene kun Havslanger og Havskildpadder, derimod den større Del af Fiskene og af Bløddyrene samt næsten alle Straaledyr, en stor Mængde Orme, de fleste Krebsdyr, men kun en enkelt Insektslægt (Havtægerne). Der maa blandt H. atter skjelnes imellem dem, der bebo Havets Kyster, af hvad Beskaffenhed disse nu end ere, og dem, der bebo det aabne Hav og danne den pelagiske Fauna (s. Oceaniske Dyr). Efter Havbundens forskjellige Beskaffenhed, efter Dybden og efter den geographiske Længde og Bredde er Havfaunaen forskjellig, d. e. sammensat af forskjellige Arter; man har derfor inddelt Havets Kyster i forskjellige geographiske Riger eller Provinser og hvert Rige igjen i forskjellige Dybdebælter (bathymetriske Regioner); vel er der i de senere Aar samlet meget Materiale til denne Gren af den zoologiske Geographi, men endnu næppe nok til, at det her vilde være rigtigt at give en Oversigt over Havdyrenes Udbredelsesforhold. Det maa være nok exempelvis at anføre, at der er en højnordisk (arktisk) Fauna, som gaar mod S. til Lofoten og til Maine omtrent; derefter kommer den boreale eller nordeuropæiske, som omfatter Skandinaviens og Storbritanniens samt Nordsøens øvrige Kyster; i Kanalen blandes den med den sydeuropæiske eller middelhavske, der igjen paa Afrikas Vestkyst afløses af den guineiske, som efterfølges af den capske, medens Afrikas Østkyst, det røde Hav, alle Asiens Sydkyster, det indiske Ørige osv. høre til den store indiske zoogeographiske Provins osv. Ved de nordiske Kyster vil man igjen kunne skjelne 1) Strandbæltet, 2) Laminariernes Bælte fra Havbrynet til 10—15 Favne, 3) „Corallinbæltet" til henimod 100 Favne, 4) Dybvandsbæltet eller „Søtræernes Region" (d. e. de trælignende Koraldyrs) fra 100 til 2—300 Favne. De endnu større Dybder, der indtil for faa Aar siden ansaas for næsten livløse, ere ved de i de senere Aar af norske, engelske og amerikanske Naturforskere anstillede Undersøgelser paaviste at nære et forholdsvis rigt Dyreliv lige til de største Dybder, hvortil man hidtil har formaaet at trænge ned, saa at man har al Grund til at tro, at der ikke gives nogen bathymetrisk Grænse for Havets Dyreliv. — Faa H. ere planteædende, de fleste Rovdyr. Uagtet Dyrelivet utvivlsomt er rigere i de varme end i de kolde Have, er det dog selv i de allerkoldeste meget rigt i Forhold til Landjordens under samme Breddegrad, saa vel paa Arter som især paa Individer, i den Grad, at netop de største H. der have deres Hjem og ofte i meget store Skarer. Derimod aftager Havets Dyreliv meget stærkt, naar dets Saltmængde formindskes, og Østersøens Dyr ere derfor kun faa i

:hold til Kattegattets, der igjen staa tilbage
Nordsøens.
Havedderkopper (Pycnogonida, Pantopoda),
lille Gruppe af træge, langbenede, paa
plepolyper, Svampe, Actinier o. desl. levende
oledyr, om hvis Henførelse til Edderkop-
nes eller til Krebsenes Klasse man ikke er
ste enig. Deres Legeme bestaar af 5 dybt
nørede Ringe foruden „Snabelen"; den
te bærer foruden et Par Ben et firdobbelt
: og et eller flere Par Lemmer, nemlig et
: Kjævesaxe, et Par Palper og et Par min-
udviklede Dele, paa hvilke Æggene sidde
ede hos Hannerne, hvorfor de sædvanlig
es „Æggetraadene"; men af disse 3 Par
mer kan et eller flere Par mangle hos de
kjellige Slægter; dog mangle Æggetraadene
ig hos Hannerne. De 3 følgende Ringe
e Ben; den sidste danner en Antydning af
Bagkrop. Fordøjelseskanalen sender en Gren
i hver af Lemmerne næsten lige til deres
ds; ogsaa Forplantningsredskaberne forlænge
ud i Lemmerne. Særegne Aandedræts-
kaber mangle, saa at Aandedrættet gaar for
gjennem Huden. Lige efter Udklækningen
Ægget ere H. tykke, uleddede og kun ud-
de med 2 Par korte Lemmer samt leve til
s snyltende. I de nordligste Have fore-
me meget store Former paa betydelige
der; de hos os fundne Former (Nymphon,
ene, Phoxichilidium, Pycnogonum) ere
mod temmelig smaa.
avekunst bestaar i at anlægge og vedlige-
e Sir- og Lysthaver og er nærbeslægtet
Landskabsmaleri og Architektur, skjønt
mest med det første, hvad den moderne
e angaar. Ofte tages H. ensbetydende
det mere omfattende Udtryk Havedyrkning
rtneri). **Haveselskabet** i Danmark eller,
det indtil 1880 kaldte sig, Selskabet til
edyrkningens Fremme i Danmark blev
t 1851 af afdøde Kammerherre d'Origny.
det i sin Begyndelse kun havde meget smaa
niære Kræfter at raade over, maatte det i
Aar lade sig nøje med at leje et lille
stykke til Forsøgshave og virke til at vække
s for Blomsterdyrkning ved Udstillinger
Udgivelse af en Havetidende. 1855 til-
Forholdene, at det kjøbte sig en Ejen-
shave i Frederiksberg Alle af c. 4 Td.
s Størrelse, og nu udvidedes Virksom-
n, som dog blev holdt omtrent i samme
ing som tidligere, men efter en større
lestok; ved Forsøg med nyere Frugtsorter
: det at berige Landet med saadanne, som
ede for dets Forhold, og derved at skaffe
e vigtige Del af Havedyrkningen større
edelse end den tidligere havde haft; lige-
søgte det ved Forsøg at udfinde de
e Sorter Køkkenurter og Blomster, som
g egne sig for danske Forhold. Denne
dede Virksomhed og de gavnlige Virkninger,
havde, skaffede det lidt efter lidt en be-
ig Forøgelse af Medlemmer samt Under-
else af Landhusholdningsselskabet og Kongen,
ved det blev muligt for det at opføre flere
thuse. Selskabet afhændede 1882 sin
dom i Frederiksberg Alle og har nu af
en lejet Frederiksberg Slotshave, hvor et

mindre Areal er indtaget til Blomsterhave etc. **Havevæsenets** (Havedyrkningens og Havekunstens) Historie lader sig ikke med Bestemthed forfølge ud over Romerperioden. Hesperidernes og Kalypsos Haver ere kun Myther. Af Odysseen kan man dog se, at Grækerne allerede til den Tid havde regelmæssig anlagte Frugthaver; Ideen til Haveanlæg have de uden Tvivl faaet fra Orienten (Semiramis's hængende Haver i Babylon osv.) Med Undtagelse af nogle spredte Beretninger have vi kun Beskrivelse af to græske Haver, nemlig Hetæren Phrynes og den offentlige Have i Athen. Først fra Romerperioden have vi bestemtere Efterretninger om Oldtidens Haver. Den første, som omtales, er den, der tilhørte Tarquinius Superbus (534 f. Chr.). Lucullus havde en pragtfuld Park ved Bajæ og har Fortjenesten af at have bragt Kirsebær-, Fersken- og Abrikostræet fra Orienten. Den udførligste Beskrivelse af en Have og Lund med en romersk Villa har Plinius d. yngre givet os i Skildringen af sine egne to Villaer Laurentinum og Tuscum, og den viser, at de for en Del lignede dem, den hollandske og den franske Havekunst senere have frembragt; Blomsterfesterne beviste, at Blomsterlibhaveriet efterhaanden tiltog i den Grad, at det udartede, og man ansaa det for nødvendigt, at indskrænke det ved Love. Man søgte allerede da at fremskynde Blomsternes, især Rosernes, ligesom forskjellige Køkkenurters Udvikling ved Kunst. Da Romerriget forfaldt, gik det ogsaa i Staa med Havedyrkningen i Italien, og først i det 13de Aarh. begyndte den at blomstre frem igjen. Allerede Boccaccio omtaler Parkanlæg, og under Mediceerne steg Smagen for smukke Haver betydelig. I Nutiden staar H. ikke højt i Italien. I Frankrig har Havekunsten tre Glansperioder at opvise, under Carl d. store (8de Aarh.), Ludvig XIV (17de Aarh.) og fra Napoleon I.s Tid indtil vore Dage; den første virkede især for det nyttige Gartneri og befordrede Anlæg af Vinbjærge og Frugthaver, den anden skyldes pragtfulde Anlæg, og i den tredje søgte man at vække Interesse hos Befolkningen for H. I Beg. af det 17de Aarh. bestod de franske Haver kun af faa Træer og Blomster, nogle Græsplainer og Vandbassiner og vidnede i det hele kun om ringe Smag; det var først under Ludvig XIV, at Lenôtre fik indført en Forbedring. Han anlagde Haverne ved Versailles, der kostede 200 Mill. Frc.s, og mange andre; den Stil, han fulgte ved alle disse, var den saakaldte franske (oprindelig italienske) eller regelmæssige, hvis Særkjende er lange Alleer og kunstig skaarne Træer, skraa Flader i Stedet for de rigt forsirede italienske Parterrer, samt en Overflødighed af Springvande, Buer, Taarne og Statuer. Vane og Fordom gjorde i lang Tid denne Stil til den ene anerkjendte i Frankrig, men fra 1762 begyndte dog den friere ell. engelske Stil at finde Indgang der. — Frugttrædyrkningen har lige siden Quintenys (Ludvig XIV.s Gartner) Tid staaet paa et højt Trin i Frankrig, og Køkkenvæxter drives ogsaa der til en høj Grad af Fuldkommenhed og i stort Omfang; for Blomster er der stort Libhaveri, og det umaadelige Forbrug af disse

foranlediger Dyrkningen af flere Sorter i utrolig Mængde, især ved Paris. I Tyskland varede det længe, inden Havekunsten udviklede sig, skjønt allerede Carl d. store skal have haft prægtige Haver ved Ingelheim og Aachen, og Beretningen om Albertus Magnus's Have tyder paa, at man allerede den Gang kjendte Væxthuse. Fra Maximilian I.s Tid fremstod der ikke saa store Haver ved de kejserlige Slotte, de fyrstelige Residenser og Rigsstæderne. De tyske Haver — siger Hirschfeldt 1777 — ere kun en Efterligning af den franske Stil, men en bedre Smag har nu vidst at gjøre sig gjældende, og den engelske Stil er den fremherskende i de fleste nyere Anlæg. Blumisteriet staar for Tiden meget højt i Tyskland, og mange af de skjønneste Prydplanter, hvormed vi smykke vore Væxthuse og Blomsterbede, ere Produkter af tyske Gartneres Flid og Dygtighed. Det økonomiske Gartneri drives i flere Egne af Tyskland efter en meget stor Maalestok og til en høj Grad af Fuldkommenhed, og de fleste Køkkenvæxter spille i de tyske Haver en vigtigere Rolle end i andre Landes som Følge af, at man der sætter saa megen Pris paa alle Slags Grøntspiser. I Holland blev allerede i Middelalderen Dyrkningen af nyttige Væxter, især Køkkenurter, dreven med Omhu, og Interessen for Blomster vaagnede i det 12te Aarh. Den botaniske Have i Leiden var en af de første i Europa, og allerede fra Midten af det 17de Aarh. havde hver Provins sin; i Beg. af samme Aarh. omtales første Gang fyldte Blomster. Fra nu af begyndte der en ny Æra i Gartneriet, og Planter bleve en betydelig Handelsartikel i Holland. Dyrkningen af Hyacinther og andre Løgvæxter tog da sin Begyndelse og begunstigedes af Jordbund og Klima. Den udartede senere til en virkelig Florimani, da man for et enkelt Tulipanløg, „Vicekönig", betalte 4,200 Gylden. Nu hører man vel ikke mere om Blumister, der kunne tilbringe en Dag med at beundre en Anemones Skjønhed eller en Hyacinths Størrelse, men H., navnlig Dyrkningen af Løgvæxter og Frugttræer, er dog vedbleven at være en vigtig Industrigren i Holland. Om Belgien gjælder det samme; i Gent, Bryssel og Antwerpen findes storartede Handelsgartnerier, som aarlig sende mange Skibsladninger af Potteplanter og Træer til de andre Lande i Europa, ja til Amerika. England er vistnok det Land i Europa, hvor Havedyrkningen er bragt til størst Fuldkommenhed og mest almindelig, men det var dog først i Slutningen af det 17de Aarh., at den begyndte at hæve sig der. Den franske Stil vedblev ogsaa der at være den herskende, indtil Maleren Will. Kent ved Anlæget af de herlige Parker paa Carlton-House, Claremont, Essex og Rousham (1725—30) fremkaldte en ny Retning i Anlægsgartneriet, hvis Princip var Landskabsmaleriet, og som senere blev ret udviklet af Gartner Brown (1750). — De første Haver i Danmark skyldes vistnok Munkene; tidligere existerede der kun Kaalhaver. Abbed Wilhelm, som Absalon kaldte til Danmark 1160, har indført Salat og forskjellige andre Køkkenvæxter tillige med Frø og Podekviste af Prydplanter og Frugttræer; historiske Beretninger vise, at der har været Haver, endog af stor Udstrækning, ved alle Klostre. Pilegrimme, der vendte hjem fra Jerusalem og Rom, bragte nye Væxter med, og snart fik ogsaa Slottene og de adeliges Borge deres Haver, saa at der i det 13de Aarh. omtales Havehuse og Abildgaarde. I det 14de Aarh. nævnes Humlegaarde, Humlehaver osv.; hvorvidt de til samme Tid omtalte Vingaarde, ja Vinbjærge, have været beplantede med Vinstokke, er vel tvivlsomt; mulig har det været Frugthaver, der leverede Most. Under Kong Hans, altsaa i Beg. af det 16de Aarh., var her i Landet dog en virkelig Vingaard, hvoraf Vingaardsstræde i Kjøbenhavn har faaet sit Navn. Et kraftigt Middel til at fremme Havedyrkning her i Landet anvendte Christian II, idet han indkaldte en Del Hollændere og gav dem Jord paa Amager. Interessen for H. tiltog ikke ubetydelig under de paafølgende Regenter, især hos Adelen; hos Landalmuen viste der sig derimod kun ringe Sans derfor, hvorfor der ogsaa af flere Konger, som Christian IV og Christian V, blev befalet, at Bønderne skulde plante et bestemt Antal Træer hvert Aar. Men disse Lovbud bleve kun lidet overholdte; det var kun paa enkelte Steder, at Sansen vækkedes hos Befolkningen, navnlig i det sydlige Sjælland, fornemmelig ved Prins Jørgens Bestræbelser i Slutn. af det 17de Aarh., samt paa Als, hvor det var den ved Slotshaven ansatte westfalske Gartner Pet. Bothmann og hans Søn J. P. Bothmann, der hos Øens Beboere vakte den Interesse for Frugtavl, som endnu vedligeholder sig der. Efter at der især fra 1780 ved kongelige og private Frugttræplanteskoler var bevirket, at unge Frugttræer med Lethed kunde faas, henvendte man Opmærksomheden paa andre Grene af Havedyrkningen, og det var især det kongel. Landhusholdningsselskab, der tog sig af Sagen ved at udsætte Præmier, udgive Havebøger, anlægge en Planteskole osv. Dette Selskabs Bestræbelser for at vække Sans for Havedyrkning hos Landbostanden, i Forening med de Foranstaltninger, som i samme Hensigt bleve trufne af det kongelige Rentekammer, af Directionen for det Classenske Fideicommis og mange private Godsejere, bleve vel ikke ganske uden Frugter, men kunde dog ikke vække nogen almindelig Interesse for Havedyrkning rundt om i Landet. Uddannelse af dygtige Gartnere søgte man at bevirke ved 1811 at oprette en Examen for Gartnere. 1833 blev denne Examen adskilt i to Grader, en for Gartnere og en for Kunstgartnere, en Forandring, som atter blev hævet 1849. H.s Udvikling her i Landet gik dog meget langsomt fremad, og for at vække mere almindelig Sans herfor stiftedes det ovenfor nævnte Haveselskab. Men det var dog først under Christian VIII, at H. tog et betydeligt Opsving her i Landet; hans Interesse for Sagen skyldes det, at der blev gjort Begyndelse med at anlægge en Træplantning i Søndermarken, at der blev gjort Udhugninger og anlagt Veje i de skjønneste Dele af Jægersborg Dyrehave, at Fredensborg Slotshave blev omdannet i engelsk Stil, og at Rosenborg Driverihave blev udvidet og forbedret. Som Følge af Regeringsforandringen

: alle Driverihaver ved Slottene med
lse af Rosenborgs nu bortforpagtede til
gartnere, hvorimod Lysthaverne ved
sborg, Rosenborg og Fredensborg ved-
es af Staten under Tilsyn af en Land-
tner. 1858 blev samtidig med Opret-
f den kongel. Veter.- og Landbohøjskole
en dertil hørende Have, som støtter
sningen forunden bl. a. i Botanik tillige
ngsfagene, idet der uu ved Højskolen ud-
Havebrugscandidater. Haven ejer be
ste Samlinger af haardføre økonomiske
, og disse ere siden 1882 for en stor
nede i instructive Plantninger. Hertil
saa den forstbotaniske Have ved Char-
nd, som indeholder mange Arter af Buske
er.

l, d. s. s. Isand.

l [fel], Flod i Nordtyskland, løber fra
burg-Strelitz ind i den preussiske Prov.
iburg, hvor den mellem Potsdam og
nburg danner en Række langstrakte Søer,
r neden for Havelberg i Elben. H. er
og staar i Kanalforbindelse med Oder
n; dens vigtigste Biflod er Spree.

lberg [fel], Stad i den preussiske Prov.
nburg paa en Ø i Fl. Havel, 1 M. fra
dløb i Elben, 13 M. v. n. v. for Ber-
000 J. Smuk Domkirke. Skibsbyg-
brikation af Tobak og Roesukker.

lock, eng. [hævv], en efter den engelske
: af samme Navn (s. nedens.) opkaldt

lock, Henry [s. o.], engelsk General, f.
1795, studerede først Lovkyndighed, men
1815 ind i Hæren og gik 1823 til In-
hvor han deltog i den første Krig mod
Han beskrev denne i »Hist. of the
mpaign« (1827), der gjorde Opsigt ved
Sprog, men han blev først 1838 Capi-
1839 deltog H. i Krigen mod Afgha-
ligeledes beskreven 1841) og udmærkede
Indtagelsen af Ghasna og Kabul; han
e 1843 med lignende Dygtighed imod
ne og blev 1851 Oberst. Paa Toget mod
1856 førte H. en Afdeling af Hæren,
r at den indiske Opstand var udbrudt
overtog han Commandoen over det Corps,
ilde drage Cawnpur til Hjælp. H. slog
Sahib 22 Juni, undsatte Cawnpur 16
g forenede sig her med General Outram,
flere nye Sejre og naaede 26 Sept.
v, men maatte i flere Uger forblive her
holde Fjendens Angreb, fordi han ikke
skaffe de engelske Kvinder og Børn bort
Faa Dage efter at Undsætningen var
n døde H. som Følge af de umaadelige
ngelser 25 Nov. 1857; Dagen før havde
ingen udnævnt ham til General og Ba-
og Parlamentet tilstaaet ham en Aar-
af 1,000 Pd. St. H. vandt særlig An-
ved sin tarvelige Levemaade og sin strænge
sitet.

emann, Wilh. [hāfe], tysk Historiker, f.
var 1823 indviklet i politiske Studenter-
heder og sad 1824—29 i Fængsel i Hil-
m; han blev 1838 Professor i Göttingen;
9. H. har bl. a. skrevet: „Geschichte der
Braunschweig u. Lüneburg“ (2 Bd.,
1837—38; 2den Udg. 1853—57, 3 Bd.); „Gesch.
der Kämpfe Frankreichs in Italien 1494—1515“
(2 Bd., 1833—35) og „Das Kurfürstenthum
Hannover unter der Fremdherrschafft 1803—13“
(1867).

Haven, 3 danske Kunstnere. Salomon v. H.,
Maler og Billedhugger, kom indrejsende til
Norge paa Christian IV.s Tid, men er mindre
betydelig end Sønnen Lambert v. H., f. i Ber-
gen 16 Apr. 1630. Han havde Talent for
Bygningskunsten og rejste udenlands paa Chri-
stian IV.s Bekostning. 1682—95 byggede han
den smukke Frelsers Kirke paa Christianshavn
og døde s. A. som Bygningen fuldendtes, 5
Maj 1695. — Hans Broder, Michael v. H., var
Portrætmaler og døde som Slotsforvalter paa
Frederiksborg.

Havengel (Rhina squatina) eller Munkefisk,
en Haj af et Udseende, som stærkt minder om
Rokkernes, idet Legemet er fladt, Brystfinnerne
store og brede og forlængede fremad, saa at
de kun ved en smal Spalte skilles fra Hovedet;
Øjnene vende opad, Munden er rykket fortil,
Rygfinnerne anbragte paa Halen, som er temme-
lig lidet udviklet; ogsaa Beklædningen af Ben-
torne minder om mange Rokkers; derimod
slutter den sig til Hajerne ved Beliggenheden
af Gjællespalterne paa Siden af Halsen, ved
sine Tænders Form og ved at bevæge sig frem
ved Hjælp af Halen, ikke som Rokkerne ved
Brystfinnerne. Den naar en Længde af 3—4
Alen, er udbredt over alle varmere Have, fore-
kommer saaledes f. Ex. i Middelhavet; den fanges
undertiden i Kanalen og Nordsøen og er endog
en enkelt Gang taget ved Skagen. Det er en
graadig og dorsk Bundfisk, som lever af andre
Fiske, Blæksprutter og Snegle.

Havercamp, Sigebert, hollandsk Philolog, f.
1683, d. 1742 som Professor i Leiden, udmær-
kede sig som Numismatiker, f. Ex. i »Thesau-
rus Morellianus« og »Numophylacium reginæ
Christinæ«, men især ved Commentarer over
mange klassiske Forfattere, som Lucrets, Jo-
sephos, Eutropius, Orosius og Sallust.

Haverfordwest [hævverfordnest], Hovedstad
i Pembroke-Shire i Wales, ved en Vig af
Milbfordhaven. 7,000 J.

Hav-Erik, norsk, d. s. s. Storkobbe, Graa-
sæl (s. Sælhund).

Havesanger ell. Græsmutte (Sylvia hor-
tensis), en lille Sangfugl af Sangerslægten (s.
d. A.) med graabrun Ryg og lys, graagul Bug;
den indfinder sig her i Norden i April eller
Maj og forlader os i September, er almindе-
lig baade i Danmark og paa den skandinaviske
Halvø (endog nord for Polarkredsen) overalt,
hvor der er Buske og lave Træer, i Haver,
Ungskov og Hegn, hvor Reden bygges temmelig
lavt af tørre Græsstraa, indvendig foret med
Hestehaar. Dens Sang er behagelig, hvorfor
den ofte holdes i Bur. Føden er Insekter og
Bær.

Havfrue, s. Havmand.

Havgasse, egtl. Navnet paa en Strandfugl,
baade Skallesluger (Mergus merganser) og Lom
(Colymbus), bruges i Spøg om den, som bor
ved Havet og ernærer sig deraf; ogsaa et ilsindet,
arrigt Menneske.

Havgjerdinger, et i Grønlandshavet efter

„Kongespejlet" forekommende, mærkeligt Naturphænomen, som tidligere antoges at være Malstrømme, men som Steenstrup har tolket som Havskjælv (Jordskjælv paa Havet).

Havgul, norsk, Vind fra Havet, især om den jævne Vind, som om Eftermiddagen i varmt Vejr blæser ind ad Fjordene norden- og vestenfjælds.

Havgus kaldes en i Jylland bekjendt, ofte forekommende, meget kold og klam Taage, der gjennemtrænger alt; den kan holde sig i flere Dage over store Landstrækninger og gjør Skade paa Plantevæxten. Den dannes ved Fordampning fra den varme Havflade, naar Vinden slaar om fra en varm til en kold Vind. Naar H. af Vinden er ført ind over Land, vil den efterhaanden opløses og optages i Luften som Damp.

Havhest, norsk, d. s. s. Malemuk (Fulmarus glacialis), s. Stormfugl. Navnet H. bruges ogsaa om Hvalrossen.

Hawick [hååik], Stad i Roxburgh-Shire i Skotland, 8 M. s. til ø. for Edinburgh ved Floden Teviot. 10,000 J. Linned- og Uldindustri.

Havimber, d. s. s. Islom (Colymbus glacialis), s. Lom.

Havin, Leon Jos. [avæng], fransk Politiker, f. 1799, Søn af et Conventsmedlem, der senere var Medlem og Secretær i de ældres Raad og derefter Dommer, men 1816—20 forvistes som Kongemorder og døde 1829. H., der havde fulgt sin Fader i Landflygtigheden, var 1830 en af Førerne for det liberale Parti i Normandiet og valgtes 1831 til Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til Odilon Barrot. 24 Febr. 1848 ledsagede H. Hertuginde Helene af Orléans, da hun som Regentinde gik til Deputeretkammeret. I Nationalforsamlingen 1848 stemte H. i Regelen med højre Side, men efter Præsidentvalget i Dec. nærmede han sig Republikanerne. 1849 valgtes H. til Statsraad og protesterede som saadan imod Statscoupet 1851. Han overtog derefter Ledelsen af Bladet »Siècle«, som han styrede i frisindet og antiklerikal Aand, idet han kraftig hævdede Nationalitetsprincipet baade i Italien og Tyskland imod den kejserlige Regerings tvetydige Politik. 1863 valgtes H. til den lovgivende Forsamling som Republikaner. D. 1868.

Havkal, rettere Haakarl (isl. hákarl), ell. Haaskjærding, norsk Haakjærring (Scymnus microcephalus), en indtil 25 F. lang, nordisk Haj, er især almindelig ved Grønland, Island, Færøerne, men forekommer ogsaa i Kattegattet. Den opholder sig mest i det aabne Hav og paa dybt Vand nær ved Bunden og er et overordentlig graadigt Dyr, i hvis Mave man kan finde Sælhunde og mange store Fiske og Vandfugle; ja den skal endog angribe Hvalerne og rive dem store Stykker Spæk ud af Kroppen. Den samler sig om de harpunerede Hvaler for at tage Del i Byttet og æder sine fangne Artsfæller; farlig for Mennesket er den dog sjælden. Det er et dorsk og sløvt, sejlivet Dyr, der skal have en fin Hørelse og en udmærket Lugt. Den er æglæggende; Æggene ere store, men uden haard Skal. Ved Grønland fiskes H. i Almindel. paa meget dybt Vand fra Isen, ved Island og Færøerne fra store Baade. Hver Lever kan give 1 Tønde Tran.

Havkat, d. s. s. Søulv.

Hawkins, John [hãå], engelsk Søfarer, f. 1532 i Plymouth, var den første, der (1562) indførte i England den saa indbringende Slavehandel, som før den Tid kun Spanierne havde drevet; han gjorde i dette Øjemed flere Farter fra Afrika til Vestindien. Dronning Elisabeth udnævnte ham til „Søvæsenets Skatmester" og gjorde ham 1588 til en af Cheferne for den mod den spanske Armada udsendte Flaade. Han døde 1595 af Græmmelse over en mislykket Expedition, som han tillige med sin Ven Drake gjorde mod de spanske Besiddelser i Vestindien.

Hawkwood, Sir John [hååkwud], d. 1394, en engelsk Æventyrer, der har gjort sig bekjendt som den mest benyttede og mest frygtede Condottiere i de italienske Krige i det 14de Aarh. Efter at have tjent med Hæder under den sorte Prins og faaet Ridderslaget af Edvard III samlede han efter Freden i Bretigny 1360 en Krigerbande, hvormed han drog ned i Italien. Han benyttedes efterhaanden af alle Partier, Viscontierne, Paverne, Florentinerne og andre. Han ægtede Donnana, en nægte Datter af Bernabo Visconti, men traadte til sidst i fast Tjeneste hos Florentinerne, hvem han ydede store Tjenester. Hans Portræt, malet af Paolo Uccelli, findes i Kathedralkirken i Firenze.

Havlit, d. s. s. Isand.

Havmus (Chimæra), fastgjællede Bruskfiske, nærmest beslægtede med Hajerne, som de ogsaa mest ligne i det ydre, men fra hvilke de dog afvige derved, at Huden er nøgen, at Gjællekamrene have en fælles, ydre Aabning, og at Halen ender med en piskeformet Forlængelse. Rygraden er kun en blød Rygstræng uden Afdeling i Hvirvler, og i Stedet for Tænder have de skarpe Tandplader, ialt 6, 4 i Overmunden, 2 i Underkjæven, der maa antages at svare til en hel Tandrække hos Hajerne. De lægge Æg med Hornskal ligesom Rødhajerne. Den nordiske H. (C. monstrosa) naar en Længde af 3 F., har store Brystfinner og en Rygpig forrest i den første Rygfinne; Farven er sølvhvid med brune Marmoreringer og brun Ryg; den lever paa dybere Vand og kommer kun ved stærk Storm ned til Kattegattets sydlige Kyster. Den sydlige H. (Callorhynchus australis) afviger fra den nordiske ved en snabelagtig Forlængelse af Snuden og ved Halens Form, der mere stemmer med Hajernes, idet den er opadbøjet („Kjæv"). Jvfr. Somus og Gulbmus.

Havmænd og **Havfruer**, Skikkelser, hvormed Folketroen har befolket Havet, og som oftere optræde i Folkeviser og Folkesagn. Der tillægges dem Kundskab om tilkommende Ting: en Havfrue skal saaledes i Følge en gammel Folkevise have spaaet Dronning Dagmar, en anden i Følge et Folkesagn forudsagt Christian IV.s Fødsel. Havfruerne ere dejlige, men ende forneden i en Fiskehale. Havmændene søge at lokke Menneskene til sig, som det skildres i Visen om „Agnete og Havmanden".

Havn, norsk, Græsgang, Græsning.

Havn (hafnæ) betegner det Lægd af Bønder, som efter den i Danmark i den tidligere Middelalder gjældende Ledingsindretning skulde stille en Mand til Tjeneste paa Ledingsskibet. De enkelte Personer i Lægdet kaldtes **Havnebrødre**.

Havn, et til Dels indesluttet Vandareal, hvor Skibe kunne finde Beskyttelse mod Strøm, Isgang, Bølgebevægelse og Vindens Paavirkning, og hvor de bekvemt kunne losse og lade, blive eftersete og reparerede og blive forsynede med Proviant, Kul m. m. H. have navnlig Betydning for Skibsfarten paa Havet, men kunne heller ikke undværes for Skibsfarten paa Floder og Kanaler; dog have saadanne Flod- eller Kanalhavne ikke den Betydning og frembyde navnlig ikke de Vanskeligheder ved Bygningen som Søhavne. H. kunne ogsaa deles i Krigshavne, som ere indrettede til Flaadestationer og derfor beskyttede ved Forter o. l., og Koffardihavne, som tjene den almindelige Trafik. Frihavne (s. d. A.) ere saadanne, i hvilke Skibe og Varer nyde særlige Toldbegunstigelser. . maa have en passende Dybde, og hvor ...nne ikke findes, maa den skaffes til Veje ved ...ddybning og senere vedligeholdes ved Oprensning; i H., hvor der er Ebbe og Flod, ...ndes ofte Bassiner, i hvilke man holder en ...andstandshøjde vedlige lig med almindelig ...od eller noget lavere; saadanne Bassiner, saa...ldte Dokbassiner eller Dokhavne, lukkes ved et ...r Sluseporte, i hvilket Tilfælde Skibe kun ...mme ind ved en Vandstand lig eller højere end ...n indenfor, eller ved en Kammersluse, som til... der Adgang ved enhver Vandstand. Som Regel ...r H. føres saa langt ud, at den naturlige ...ybde i Mundingen er stor nok; dog finder ...n ogsaa ofte Render udgravede fra Mun...gen til Dybet, men disse ere altid mere ...r mindre udsatte for Tilsanding. Under...en har man søgt at vedligeholde Dybden ...Mundingen og Renden ved Skylling, idet ...n samler Vand i et naturligt eller kunstigt ...ssin og lader det løbe ud ved Ebbe uden... . Saa vidt muligt søger man ved Anlæget ...en H. at skaffe foran H. en Red (s. d. A.), ...r Skibe kunne ligge sikkert for Anker, ind...e Kul, Proviant o. lign. En H. er be...nset af Dæmninger, for saa vidt Landet ... danner Grænsen. Dæmningerne bygges ...dertiden isolerede uden Forbindelse med ...d og kaldes da Bølgebrydere, men i Alm. ... de i Forbindelse med Land, saakaldte Mo..., som yderst ende i et Hoved, og mellem ...oderne er da Indsejlingen til H. Mo...ne bygges med Skraaning udad og lige...es indad, for saa vidt ikke Hensynet til ...lægsplads eller Passage af Skibe fordrer en ...ret Begrænsning; paa Molerne maa findes ...skaber til Fortøjning og Forhaling af Ski...e. En her almindelig Construction af ...ler er af løse Sten, som gives et nogen...de regelmæssigt Profil, og hvis Beliggenhed ...es ved nedrammede Pælerækker, ved Tøm...kister (s. d. A.) ell. lign.; hvor Dæmningen ...red og Søens Paavirkning ikke stor, kan ...endes Jord, som dækkes med Sten, Fa...er o. lign.; i nyere Tid har man ved store, ...et udsatte H. anvendt Betonblokke af betydelig Vægt (30—100 Tons), enten lagte regelmæssig som en Mur eller udkastede som løse Sten. Bredden af Dæmningen afhænger af Benyttelsen, man vil gjøre af den, ligeledes Højden; men yderst maa Højden i hvert Fald være en Del over højeste Vandstand. En H. maa være forsynet med de fornødne Andunings- og Ledefyr til Vejledning for Skibene. Ang. Indretningen af de egentlige Anlægspladse for Skibe s. Kaj. **Havnecapitain** kaldes i Kbhvn. o. a. Byer den, der staar i Spidsen for Havneforvaltningen.

Havnefjord (Hafnarfjörðr), Handelsplads i det sydlige Island, 1½ M. fra Reykjavig.

Havnefjordit, et efter H. opkaldt Mineral, der danner en Hovedbestanddel af visse ældre Lavadannelser. Den er en Kalkoligoklas (Feldspat).

Havodder (Enhydris marina), Rovdyrslægt af Maarfamilien og Oddergruppen, danner til en vis Grad Overgangen mellem Odderne og Hvalrossen, er 3—4 F. lang, har en tæt, blød, mørkebrun eller sort Pels med isprængte, hvide Haarspidser, som undertiden tage saa meget Overhaand, at den bliver sølvfarvet. Hovedet er kort og tykt med nøgen Snude, store Øjne og smaa Øren, Halsen kort, Kroppen trind, Halen kort og tyk, Tæerne korte, forbundne ved en tyk Svømmehud, Kløerne korte, Bagfødderne rettede bagud. Kindtænderne ere tykke og plumpe, vel egnede til at knuse de Muslinger, Søborrer og andre Skaldyr, som udgjøre dens væsentligste Føde. H. var fordum meget almindelig i den nordlige Del af det stille Hav (Kamtschatka, Aleuterne osv.), men den er bleven saa stærkt efterstræbt for sit Skinds Skyld, at den nu er temmelig sjælden.

Havre (Avena), Planteslægt af Græsarternes Familie med en topformet Blomsterstand, hvis Smaaax ere flerblomstrede med lutter tvekjønnede Blomster; Yderavnerne, der rage ud over Inderavnerne, ere bugformig hvælvede; den nedre Inderavne har en stor, knæbøjet Stak fra Ryggen; Frugten er i Spidsen eller overalt haaret og fri (ikke tilvoxen til Inderavnerne). De vildtvoxende Arter af H. ere især talrige i de tempererede Egne af den nordlige Halvkugle; kun faa forekomme i de tropiske Lande. Den hyppigst dyrkede Art er den **almindelige H.**, **Sædhavre** (A. sativa); den hører tillige med Bygget til de længst mod Nord gaaende Kornsorter i Europa, men bruges kun i de nordligste Lande, nemlig i det nordlige Norge og Sverige samt en Del af Sibirien og Skotland, som Brødplante; sydligere dyrkes den mest som Hestefoder; i Oldtiden dyrkedes den ikke. H. er den mest udbredte Sædart i de nordlige Lande, da den lykkes paa næsten alle Slags, selv lidet dyrkede Jorder og vedbliver, maaske længere end nogen anden Sædart, paa Grund af Rodtrævlernes stærke Fordeling i Madjorden at give Udbytte paa magre eller udpinte Jorder. H. er imidlertid ingenlunde ufølsom mod god Behandling og giver paa kraftig og velbehandlet Jord 15—25, indtil 35 Tdr. pr. Td. Land. Der saas sædvanlig c. 1½ Td. pr. Td. Land, hvorved der vindes et desto finere Straa og en mere ligelig modnet Kjærne. H. er tjenlig til at mejes, naar Straaet bliver gult under

Toppen, selv om den nedre Del af Straaet er grøn. Havrehalmen bruges fortrinsvis til Kreaturfoder, og Kjærnen anses for dobbelt saa nærende som godt Hø efter lige Vægt, saa at ⅓ Skp. Havre mindst vil erstatte 1 Lpd. Hø. I Skotland, hvor H. hidtil har været det vigtigste Fødekorn, besaas omtr. Halvdelen af den dyrkede Jord med H. I Danmark indtager H. henved ⅖ af det med Korn besaaede Areal, men bruges her kun til Kreaturfoder. Af de dyrkede Arter have kun **Sædhavre** (A. sativa) og **Sværdhavre** (A. orientalis) Betydning for os, hin med alsidig udspredt, denne med ensidig sammenkneben Top. Der tales om stakket eller ustakket (den mest forædlede) H.; desuden haves af begge Arter baade hvid og sort H. (hvid eller sort Inderavne). Sværdhavre er stivstraaet, men ogsaa tykskallet og har derfor kun indskrænket Anvendelse, medens Sædhavre dyrkes i mange fortrinlige Afarter og Stammer.

Havre, Le [lə āvr], af Søfolk sædvanl. kaldt **H. de Grace** [āvr də grahs], befæstet Stad i det franske Dep. Nedre-Seine ved Seines Udløb i Kanalen, 10 M. v. for Rouen. 102,000 I. (1881). H. er en af Frankrigs vigtigste Handelsstæder og staar i levende Skibsfartsforbindelse med de betydeligste, saa vel europæiske som transatlantiske Havne. Dens Havn bestaar af en ved Ebbe tør Forhavn og flere rummelige Bassiner. De mærkeligste Bygninger ere Theatret, Arsenalet og Casernerne, Toldhuset, Tobaksfabriken og Fyrtaarnene paa Forbjærget la Hève n. v. for Staden. Ved Siden af den storartede Handel drives her en omfattende Industri i Skibsbyggeri og de dermed forbundne Virksomheder, samt i Fabrikation af Papir, Stivelse, Fajence, Isenkram, Sukker, Bomuldsvarer og Kniplinger m. m., og der udrustes fra Havnen en Mængde Skibe saa vel paa stort som paa Kystfiskeri. Havnen besøges aarlig af over 6,000 Skibe med mere end 2 Mill. Tons Drægtighed. Det transatlantiske Paketbaadcompagni vedligeholder en regelmæssig Dampskibsforbindelse med amerikanske Havne. I H. fødtes Bernardin de Saint Pierre og Casimir Delavigne, og her er oprejst Statuer for dem.

Havremus, d. s. s. Dværgmus, s. **Mus**.

Havrevimpe, norsk Linerle (Motacilla alba), s. **Vipstjert**.

Havrsfjord, nu Hafsfjord, en lille Fjord i det nordlige Jæderen i Norge, vesten for Stavanger, bekjendt af Slaget mellem Harald haarfagre og de vestlandske Smaakonger 872. Ved dens Bund ligger Gaarden Sole (s. **Erling Skjalgsson**).

Havslange (Hydrophis), en lille Gruppe af Giftsnoge, som udelukkende opholde sig i Havet eller i Flodmundingernes dyndede Brakvand. Deres Hoved er i Almindel. meget lille, deres Forkrop tynd og smækker, men bag til bliver Kroppen stedse mere høj og sammentrykt, og den ender med en kort, sammentrykt, aaredannet Svømmehale. H.s Skæl ere i Regelen smaa og deres Bugskinner ikke meget større end de øvrige Skæl; Farven bestaar sædvanlig af graablaa og graagule Ringe, der skifte med hverandre; den store og tykke Pelamys bicolor er dog sort med gul Bug. De komme frivillig aldrig paa Land, hvor de paa Grund af den sammentrykte Form og Mangel af Bugskinner ikke kunne bevæge sig; de leve af Fiske, Krebsdyr og andre mindre Havdyr; i stille Vejr skal man kunne træffe dem stimevis langt fra Land og af og til se dem løfte Hovedet til Overfladen for at indaande Luft gjennem Næseborene; det berettes ogsaa, at naar de under Fordøjelsen flyde dorske om paa Vandfladen, sluge Hajer og andre Rovfiske samt Fiskeørnene dem. Om hvorvidt de ere farlige for Mennesker, lyde Angivelserne forskjellig: nogle forsikre at have taget dem i Hænderne uden Ulempe; andre anføre Exempler paa, at Folk ere døde af deres Bid. H. ere indskrænkede til det indiske og stille Hav og opnaa i Almindel. kun en mindre betydelig Størrelse; dog ere de trusne af indt. 6 Alens Længde. Jvfr. **Søslange**.

Havstok kaldes de Masser af Sten, Grus eller Sand, der langs Kysterne ere opkastede af Bølgerne. Ofte træffes flere saadanne H. afsatte terrasseformig over hverandre, svarende til Bøgeslagets Højde og Styrke til forskjellige Tider; men naar H. træffes i en saa stor Højde over den nuværende Strandbred, at Bølgeslaget ikke længere vilde kunne danne lignende, maa Landet være hævet efter deres Dannelse. Paa de britiske Øer har man iagttaget H., som ere hævede til meget betydelige Højder; i Danmark dog ikke til større Højde end 40 F. Forchhammer var den første, der her i Landet benyttede disse ældre H.s ulige Højdebeliggenhed til en nøjere Bestemmelse af, hvilke Dele af Landet der have været underkastede en Hævning i den yngste Jordperiode (s. **Hævning**).

Havstramben, et i „Kongespejlet" omtalt, stort Søuhyre fra Grønlandshavet, formodentlig Hvaler i oprejst Stilling i Havet.

Havtaske, d. s. s. Bredflab.

Hawthorne, Nathaniel [hāāhdhorn], nordamerikansk Forfatter, f. 4 Juli 1804 i Staten Massachusetts, fik efter endte Studier et Toldembede i Boston ved Bancrofts Hjælp, men tog sin Afsked for at træde ind i et Selskab, hvis Maal var at udføre Fouriers og Owens Theorier; men skuffet i sine Forventninger trak H. sig tilbage og begyndte sin literære Løbebane med Fortællinger i Bladene, som han samlede under Navn af »Twice-told Tales« (1837 og 1842). 1843 bosatte han sig i en dejlig Egn i Landsbyen Concord, hvor han skrev »Mosses from an Old Manse« (1846) med indflettede Barndomserindringer, der tillige med Børneskrifterne »Liberty Tree« (1842) og »Journal of an African Cruiser« (1845) især gjorde ham bekjendt i Europa. 1846 traadte han atter ind i et Toldembede i Boston, udgav 1851 »The Scarlet letter« og »The House of the Seven Gables«, 1852 en maskeret Selvbiographi »Blithedale Romance«. Hans Værkers mest tiltalende Ejendommelighed er det barnlige Lune, hvormed han fremstiller sine dybt grebne psychologiske Skildringer. Da H.s Ven, General Pierce, hvis Liv han har beskrevet, 1853 blev Præsident, blev han Consul i Liverpool, men afskedigedes herfra 1861, da Lincoln blev Præsident. Fra en Rejse til Italien stammer

ans phantastiske Roman »Transformation«
1860); efter sin Hjemkomst til Amerika gav
an i »Our Old Home« (1863) en Skildring
: Livet i England. D. 19 Maj 1864 i Ply-
nouth. — Hans Søn, Julian H., f. 1846, var
rst Ingeniør, men opgav omtr. i sit 25de
ar denne Virksomhed for at hellige sig til lite-
ære Sysler. Foruden en Mængde mindre
ortællinger har han skrevet flere større Ro-
ller, »Bressant« (1873), »Idolatry« (1874),
Garth« (1877), »Dust« (1883) o. a.

Havtæge (Halobates), en i det aabne Hav
vende Insektslægt, nær beslægtet med Dam-
gerne, løber ligesom disse paa Vandfladen.

Haxthausen, en gammel tysk Adelsfamilie,
n i Slutn. af det 17de Aarh. kom til Dan-
ırk, hvor den endnu blomstrer i flere Linjer.
n ene af disse er friherrelig.

Haxthausen, Fr. Ludw. M. Aug., Friherre,
1792 i Westfalen, gjorde Krigstjeneste 1813
14 og begyndte 1818 at styre sin Faders
dser og at studere Landboforhold. Et Skrift
om 1829 henledede den senere Kong Fred.
h. IV.s Opmærksomhed paa ham. H. maatte
gjennemrejse Preussen og skrev 1838 til
Begyndelse „Die ländliche Verfassung der
vinzen Ost- und West-Preussen", hvor-
r han blev Gehejmeregeringsraad; 1861
ıte en tilsvarende Skildring af Pommern.
3 kaldtes H. til Rusland, som han gjen-
rejste i samme Øjemed; han skrev „Studien
r die inneren Zustände, das Volksleben und
ländlichen Einrichtungen Russlands" (3
, 1847—52), „Transkaukasia" (2 Bd., 1856),
e ländliche Verfassung Russlands" (1866)
. 1847—48 var H. Medlem af den for-
e Landdag og 1849 af det preussiske 1ste
mmer. D. 31 Dec. 1866.

ayden, Ferd. V. [hehdn], nordamerikansk
log, f. 1829 i Massachusetts, var oprindelig
: og tog som saadan Del i Krigen mod
staterne, men har ellers med stor Dyg-
d og Iherdighed udelukkende sysselsat
ned geologiske Undersøgelser, især i den
ge Del af Fristaterne. 1867 overdroges
Ledelsen af den geologiske og geographiske
ersøgelse af Colorado og Territorierne Da-
Montana, Idaho, Wyoming, Utah og
Mexico, som han forestod indtil 1883. I
teget omfangsrige og værdifulde Beret-
er, han har udgivet om disse Undersøgelser,
s iblandt andet Beskrivelsen af den mærk-
ige vulkanske Egn ved Søen Yellowstone.

ydn, Joseph, f. 31 Marts 1782 i Rohrau,
andsby i Nedre-Østerrig nær ved den
rske Grænse, hvor hans Fader var en
Hjulmager, d. 31 Maj 1809 i Wien.
at have modtaget en tarvelig Undervisning
Slægtning, som var Skolemester, blev
Chordreng ved Stephanskirken i Wien og
r grundig Vejledning paa forskjellige In-
enter, men maatte paa egen Haand fin-
Theori ved Hjælp af Fux's »Gradus ad
ssum«. Da hans Sangstemme kom i Over-
havde Kirken ikke mere Brug for ham,
n stod nu 17 Aar gl. overladt til sine egne
er. Et Tagkammer uden Kakkelovn var
Bolig, og han ansaa det for en stor Lykke
60 Gylden aarlig som Chorsanger ved
en Kirke i Forstaden Leopoldstadt og fri Kost for at give Undervisning i Claver og Sang. Digteren Metastasio skaffede ham denne Plads, og gjennem ham kom han ogsaa i Bekjendtskab med Nic. Porpora og fandt sig i at være dennes Løbedreng og Skopudser for at lære noget hos denne berømte Musiker. Her blev han bekjendt med Gluck og Dittersdorf, og hans Compositioner begyndte at circulere i Mannscript. 1759 blev han Musikdirector hos en Greve Morzin, for hvis Capel han componerede sin første Symphoni. Men n. A. maatte Greven opløse sit Capel, og H. blev nu Capelmester hos Fyrst Ant. Esterhazy og ved dennes Død hos hans Søn Nikolaus, der lidenskabelig elskede Musik. I denne Stilling forblev han i 30 Aar og tilbragte det meste af denne Tid paa Fyrstens ungarske Gods, hvor hans rige Evner fik uhindret Lejlighed til at udfolde sig. Han havde der et Orchester, med hvilket han kunde experimentere, og han sparede heller ikke sine aandelige Kræfter, thi de fleste af hans mindst 118 Symphonier og 83 Strygekvartetter foruden en Mængde andre Instrumentalstykker, Messer, Operaer osv. ere componerede i denne Periode af hans Liv. Hans Ry som Componist udbredte sig imidlertid til alle Sider, og man opfordrede ham til at rejse til Italien og England, men først da hans kjære Herre døde 1790, tog han imod en Indbydelse af Violinisten Salomon og drog til London for at opføre Symphonier i dennes Concertinstitut. Hertil skrev han sine 12 verdensberømte Londonnersymphonier, de 6 første under det første Ophold (1791—92) og de 6 sidste under det andet Ophold (1794—95). Man overøste ham med Æresbevisninger og Penge, og han forlod England med Texterne til Oratorierne „Skabelsen" og „Aarstiderne", som han fuldendte 1798 og 1800, og som egentlig først skaffede ham Anseelse og Popularitet i Tyskland. 1800 døde hans Hustru, en trættekjær og umedgjørlig Kvinde, efter 40 Aars besværligt og barnløst Ægteskab, og Resten af sit Liv tilbragte han nu i Wien i Fred og Lykke. H.s Styrke laa i Instrumentalmusiken. Hvad hans Forgængere, deriblandt P. E. Bach, kun havde antydet, fik hos ham fuldt Udtryk, og han gav den instrumentale Musik en ny Skikkelse og et nyt Indhold. Instrumenterne have hos ham en ganske anden Betydning end tidligere, thi han kjendte hvert enkelts Ejendommeligheder og anvendte dem derefter. Dette gjælder hans Clav ersonater og Clavertrioer og især hans Strygekvartetter og Symphonier. Han betragtes derfor med Rette som Skaberen af den nyere Instrumentalmusik. Det milde, barnlige og livsglade i hans Charakter afspejler sig i alle hans Compositioner, medens det lidenskabelige og storslaaede var hans Natur mere fremmed. — Blandt hans mange Søskende er kun Joh. Michael H., f. 1737 i Rohrau, bleven bekjendt som Musiker. Han fik sin Uddannelse i Wien og blev 1763 Capelmester i Salzburg, hvor han døde 1806. Han havde et anset Navn som Kirkecomponist.

Haydon, Benjamin Robert [hædn], eng. Historiemaler, f. 1786 i Plymouth, kom i sit 18de Aar til London, hvor han snart traadte i

et nært Venskabsforhold til den skotske Maler Wilkie. Hans større bibelske Stykker skaffede ham Anseelse som Kunstner, navnlig hans „Salomos Dom“ og „Moses for Pharao“; nogle satiriske Billeder gjorde ligeledes Lykke; men hans Formuesomstændigheder forbleve smaa, og Sorg for det daglige Udkomme var vistnok den fornemste Aarsag til hans Selvmord 1846.

Hayes, Isaac Israel [hæhs], nordamerikansk Nordpolfarer, f. 5 Marts 1832 i Staten Pennsylvania, fulgte 1853—55 som Skibslæge med paa Dr. Kanes Nordpolstogt og fik paa dette den Overbevisning, at der strakte sig et aabent Hav omkring Nordpolen. Han vandt efterhaanden saa megen Tiltro, at han 1860 fik Penge til et nyt Togt; han drog først til Grønland og derfra i Apr. 1861 over Smithssund og videre nord paa indtil 81° 37′ n. Br., men maatte vende hjem, da hans Forraad slap op. H. beskrev sin Reise i »The open Polar Sea« (1867) og foretog 1869 en Reise til det sydlige Grønland, hvilket han skildrede i »The Land of Desolation« (1872). D. 17 Dec. 1881.

Hayes, Rutherford B. [s. o.], Præsident i Nordamerika 1877—81, f. 4 Oct. 1822 i Staten Delaware, blev 1849 Advocat i Cincinnati og gik 1861 som ivrig Modstander af Slaveriet frivillig med i Krigen, hvor han tjente sig op til Brigadegeneral. 1865 valgtes H. til Medlem af Repræsentanthuset og var 1868—71 Gouverneur i Ohio. 1876 valgtes H. til Præsident og stræbte dels at forsone Sydstaterne med den efter Krigen gjennemførte Ordning, dels at omdanne den civile Embedstjeneste.

Hayez, Francesco, ital. Maler, f. 10 Febr. 1791 i Venezia, d. 1882, studerede først der under Maggiotto, derpaa i Milano og senere under Pelagi i Rom. Hans historiske Billeder, hvoriblandt maa nævnes „Laokoons Død“ og „Marie Stuarts Død“, have vundet Bifald ved Opfindelsens Rigdom, rigtig Tegning og en skjøn Farve. Med „Rossi tager Afsked med sin Familie“ 1820 indførte han Romantiken i Milano og malede derefter saadanne Emner som „Carmagnola“, „De to Foscari“ o. lign. Han blev Professor ved Kunstakademiet i Milano og fik tillige et stort Navn som Portrætmaler.

Haym, Rudolf, tysk Literærhistoriker, f. 1821 i Grünberg i Schlesien, siden 1860 Professor i Halle, har i en Række grundige Værker leveret værdifulde Bidrag til den tyske Literaturs og Philosophis Historie. De vigtigste ere: „A. v. Humboldt“ (1856), „Hegel und seine Zeit“ (1857), „Arthur Schopenhauer“ (1864), „Die romantische Schule“ (1870) og „Herder“ (4 Bd., 1877—84). I „Die deutsche Nationalversammlung“ (3 Bd., 1848—50) har han fremstillet Frankfurter-Parlamentets Forhandlinger fra høire Centrums Standpunkt.

Haymerle, Heinrich, Friherre, østerrigsk Diplomat, f. 1828, var Student i Wien 1848 og deltog som saadan i October-Opstanden, blev fangen og skulde skydes, men undgik Straffen ved Baron Hübners Forbøn. 1850 blev H. ansat som Hjælpetolk for den østerrigske Affending i Constantinopel og 1857 Legationssecretær i Athen. Herfra forflyttedes han 1862 til Frankfurt og blev efter Fredslutningen 1864 Chargé d'Affaires i Kjøbenhavn. 1866 brugtes H. ved Fredsunderhandlingerne i Prag og sendtes derefter til Berlin for at gjenoprette det fredelige Forhold. 1869 blev H. Affending i Athen, 1872 i Haag og 1877 i Rom; han deltog 1878 i Berlinercongressen og blev i Oct. 1879 Udenrigsminister, men døde to Aar efter, 10 Oct. 1881. Han var 1876 bleven ophøiet til Friherre.

Haynau, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 11 M. v. til n. for Breslau. 6,000 I. Uldmanufakturer, Kornmarkeder.

Haynau, Jul. Jak., østerrigsk Feltherre, f. 14 Oct. 1786 i Kassel, Søn af Kurfyrst Vilhelm I i morganatisk Ægteskab, blev 1801 Lieutenant i østerrigsk Tjeneste og deltog i Krigene 1805—14. Han rykkede efterhaanden op til Feltmarschallieutenant 1844 og blev 1848 af Radetzky ansat som Commandant i Verona. Ved paa egen Haand at affende en Brigade herfra bidrog H. meget til Seiren ved Custozza; siden ledede han Beleiringen af Peschiera. 1849 tog H. streng Straf over Ferrara for nogle Voldsgjerninger mod østerrigske Soldater; han indtog 31 Marts Brescia, hvor en ny Opstand var udbrudt, med Storm og gik frem med frygtelig Strænghed, idet han lod alle skyde, der grebes med Vaaben i Haand, og deres Huse nedbrænde. I Mai kaldtes H. fra Norditalien til Ungarn, hvor han som Felttøimester fik Overbefalingen og under Magyarernes sidste Frihedskamp vandt flere Fordele, hvorhos han fik det Hverv efter Seiren at „bringe Landet til Ro“ og udføre Straffedommene over Insurgenterne. H. øvede sit militære Dictatur med stor Haardhed, lod en Mængde fangne Officerer o. a. henrette, ja lod endog Kvinder piske og vandt Tilnavnet „Ungarns Slagter“, ligesom han tidligere var bleven kaldt „Hyænen fra Brescia“. Efter et Aars Forløb kom H. i Strid med de overordnede Myndigheder og blev fjærnet 6 Juli 1850. Under et Besøg i London s. A. og 1852 i Brüssel og Paris gav Folkestemningen sig Udtryk i Forhaanelser og Voldsomheder imod ham. Han døde 14 Marts 1853 i Wien. — Hans ældre Broder, **Wilh. Carl H.**, f. 1779, kurhessisk General, var 1847 bleven afskediget, men brugtes 1850, da ingen anden Officer vilde, til at kundgjøre Beleiringstilstand i Landet og undertrykke de forfatningstro Officerer. D. 1856. — **Friedr. Wilh. H.**, den foreg.s Søn, f. 1804, deltog 1849 i Krigen mod Danmark, medvirkede 1850 til Forfatningens Omstyrtelse i Kurhessen og var under Hassenpflug Krigsminister indtil 1855; efter en Strid med en Officer fik H. i Jan. 1863 sin Afsked fra Hæren og dræbte sig selv 3 Uger efter.

Haynichen, Stad i Konger. Sachsen, 6 M. v. til s. for Dresden. 9,000 I. Betydelig Uldindustri. Mindesmærke for Digteren Gellert, som fødtes her 1715.

Hazebrouck [ahsbrūk], Stad i det franske Dep. Nord, 5 M. v. til n. for Lille, med 7,000 I. og betydelig Linnedindustri.

Hazelius, Joh. Aug., svensk Militær og Forfatter, f. 18 Apr. 1797 i Stockholm, gjorde som Underlieutenant Felttoget med i Norge

1814, helligede sig derpaa ved Siden af sin militære Tjeneste udholdende til Studier, fortrinsvis militærvidenskabelige, og var som Capitain og til sidst som Oberst Lærer i Taktik, Strategi og Krigshistorie ved den højere Artilleriskole 1830—56. Samtidig udgav han Lærebøger for Militærundervisningen og andre Skrifter i forskjellige Grene af Militærvidenskaben, blandt hvilke et »Om stående härar och folkebeväpning« (1836) belønnedes med Krigsvidenskabsakademiets store Pris; han udfoldede ved Siden heraf en efterhaanden livligere og livligere politisk Skribentvirksomhed. Som Hovedredacteur og for en Tid ansvarlig Udgiver af »Svenska Tidningen« (1851—59) søgte han at virke for Reformer i Undervisningsvæsenet og optraadte til Forsvar for Regeringen imod Oppositionen. 1856 blev han Chef for det topographiske Corps, hvis Virksomhed under ham betydelig udvidedes. Valgt af Vesterbottens Landsting til Repræsentant i 1ste Kammer 1867 deltog han med Iver i Forhandlingerne angaaende Landsforsvarets Omdannelse og sendte fra selve sit Dødsleje sin Anskuelse i dette Spørgsmaal til Kammeret; han døde 28 Apr. 1871. — Hans Søn, Arthur Imman. H., f. 30 Nov. 1833 i Stockholm, 1864—68 Lector ved Seminariet for Uddannelse af Lærerinder smstds., har gjort sig bekjendt dels ved sine Afhandlinger »Om svensk rättstafning« (1870—71), dels og især som Forstander for den af ham med utrættelig Flid og betydelig personlig Opofrelse 1872 i Stockholm stiftede, efterhaanden betydelig forøgede ethnographiske Samling, der siden 1879 fører Navnet »Nordiska Museet«.

Hazlitt, William, engelsk Literator, f. 1778, blev efter at have forsøgt sig i Malerkunsten Parlamentsreferent for Bladene, udgav 1808 »The Eloquence of the British Senate« og skrev en engelsk Sproglære paa Grundlag af Horne Tookes geniale Ideer (1810), samt kritiske Anmeldelser over Theater og Kunst, som han samlede i »Round table« (1817, udg. i Forbindelse med Leigh Hunt). Hans »Characters of Shakspeare's Plays« (1817), »View of the British Stage«, »Lectures on the British Poets« (1818), »Table Talk« (1821), »The Spirit of the Age« (1825), »The Plain Speaker« (1826), »Life of Napoleon« (1828), »Conversation of James Northcote« (1830) indeholde meget, der er fint og genialt, men opirrede Samtiden ved bidende Skarphed. H. døde 1830. Hans »Literary Remains« bleve 1836 udgivne af hans Søn. — Sønnesønnen, Will. Carew H., f. 1834, er Forf. til »History of the Venetian Republic« (1857), Udgiver af Charles Lambs Værker, af Wartons »History of Engl. Poetry« (1871), Colliers »Shakspeare's Library«, af Samlerværket »Remains of the Early Popular Poetry of England« (1864—66), en større literaturhistorisk-anthologisk Haandbog og af sin Bedstefaders Levned, »Memoirs of Will. H.« (1867).

Heaphy, Thomas [häfi], engelsk Maler, f. 29 Dec. 1775 i London, d. 19 Nov. 1835, blev først oplært til Kobberstikker, men kastede sig over Vandfarvemaleriet og gjorde især Lykke ved „Fisketorvet i Hastings" (1809). Ved Siden heraf dyrkede han Portrætmaleri i Oljefarve og var meget søgt i den fornemme Verden. Foruden en Del kongelige Personer malede han „Hertugen af Wellington med 50 Officerer", et Billede, som vakte megen Opsigt og blev stukket i Kobber. — Hans Søn og Lærling, Thomas H., f. 1813, d. 7 Aug. 1873, malede historiske Billeder og var tillige Forfatter.

Hebbe, Signe Am. Georg., svensk Sangerinde, f. 30 Juli 1839, fik sin Uddannelse ved Conservatoriet i Berlin og fuldendte den siden i Paris under Masset og Levasseur. Siden 1862 er hun, i Regelen uden fast Engagement, optraadt i Italien, Tyskland, Polen, Finland, Danmark, Norge og Sverige. H. er maaske i endnu højere Grad dramatisk end musikalsk Kunstnerinde, hvorfor hun 1877 har begyndt at give Undervisning i dramatisk Plastik i Stockholm.

Hebbel, Friedrich, tysk Digter, f. 18 Marts 1813 i Wesselburen i Ditmarsken, voxede op i Uvidenhed, blev Skriver hos Sognefogden i sin Hjemstavn, men skrev allerede den Gang Digte og førte Brevvexling med Uhland. 1835 kom han til Hamborg, hvor han forberededes til Studeringerne, og studerede siden Philosophi, Literatur og Historie i Heidelberg og München. 1841 drog han til Hamborg og udgav Tragedien „Judith", blev 1842 i Kjøbenhavn bekjendt med Thorvaldsen og Oehlenschläger og fik en Rejseunderstøttelse af Christian VIII. Efter at have berejst Frankrig og Italien ægtede han 1846 i Wien Skuespillerinden Christine Enghaus. H. var en med rig Phantasi begavet og højt stræbende Digternatur, men dreves hen mod det bizarre og opstyltede. Hans Lyst til det epigrammatiske og compacte Udtryk gjør ham stundum uforstaaelig. Hans Mangel paa kunstnerisk Klarhed frastødte J. L. Heiberg, som førte en skarp literær Polemik med ham. I hans Dramaer, som „Genoveva" (1843), „Maria Magdalena" (1844), „Herodes u. Mariamne" (1850), „Agnes Bernauer" (1855), „Die Nibelungen" (1862), det efter hans Død udkomne „Demetrius" (1864) o. fl., træder, ved Siden af meget genialt, hans Hang til det gruelige og pathologisk virkende frem („Das originelle Kraftdrama"), ikke mindre end i hans Lyrik („Gedichte", 1857). Kun Idyllen „Mutter und Kind" (1859) gjør et harmonisk Indtryk. Et Par romantiske Komedier røbe Paavirkning af Oehlenschläger og Tieck. H. døde i Wien 13 Dec. 1863. Hans „Sämtliche Werke" udkom 1865—68 i 12 Bd.

Hebe, hos Grækerne Ungdommens Gudinde, Datter af Zeus og Hera, gift med Herakles. Ved Gudernes Maaltider i Olympen skjænker hun Nektar for dem. I Athen fandtes der Altere fælles for hende og Herakles. Hun fremstilles sædvanlig som en ung, blomstrende Kvinde med en Drikkeskaal i Haanden.

Hebel, Johann Peter, tysk Forfatter, f. 1760 i Basel af fattige Forældre, studerede i Erlangen, blev efter lang pædagogisk Virken 1808 Directeur for Lyceet i Carlsruhe og 1819 Prælat. Af hans Lyrik indtage „Alemannische Gedichte" (1803) i badisk Dialekt en høj Rang ved anskuelig og gemytlig Naturopfattelse og idyllisk Genremaleri. Hans Prosa, hvoraf

mærkes „Der rheinländische Hausfreund“ (1808—11), „Das Schatzkästlein des rheinländ. Hausfreundes“ (1811; nyeste Udg. 1883) og „Biblische Geschichten“ (1822), er friskt og folkelig og dog fuld af kunstnerisk Ynde. H. døde 22 Sept. 1826. Hans „Sämtliche Werke“ udkom første Gang 1832—34 i 8 Bd. (nyeste Udg. 1871).

Heber, Reginald, anglikansk Biskop i Indien, f. 1783 i Malpas i Grevskabet Chester, vakte allerede som ganske ungt Menneske stor Opmærksomhed ved sin digteriske Begavelse og blev senere Præst i Hodnet i Shropshire, hvor han ved Siden af sin nidkjære Præstegjerning fortsatte sin digteriske Virksomhed. 1812 udgav han et Bind Digte, som vandt megen Anerkjendelse; efter den Tid digtede han mest Psalmer og kirkelige Sange. Hans ivrige Deltagelse i al Virksomhed for Hedningmissionen medførte, at Embedet som Biskop over Ostindien blev ham tilbudt 1822; men først det følgende Aar lod han sig overtale til at modtage det og udfoldede nu indtil sin Død 8 Apr. 1826 en velsignelsesrig Virksomhed.

Hébert, Antoine Auguste Ernest [ebæhr], fransk Maler, f. 8 Nov. 1817 i Grenoble, kom til Paris 1835 for at studere Lovkyndighed, men foretrak at uddanne sig til Kunstner under David fra Angers og Delaroche. 1839 udstillede han sit første Maleri „Tasso i Fængsel“, hvilket blev kjøbt til Museet i Grenoble. H.s betydeligste Arbejde er »La Mal' aria«, udstillet 1830, et italiensk Genrebillede, der hævdede ham Anseelse som en selvstændig Kunstner og dygtig Colorist; et andet navnkundigt Arbejde af ham er „Pigerne fra Alvito“ (1855). Han blev 1866 Directeur for det franske Akademi i Rom og vandt tillige stort Navn som Portrætmaler. — Hans Søn, **George Jean Baptiste H.**, f. 26 Juli 1847, er Faderens Lærling og baade Historie- og Portrætmaler.

Hébert, Jacques René [s. o.], fransk Revolutionsmand, f. 1755 i Alençon af simple Forældre, kom tidlig til Paris, hvor han bl. a. blev Controleur ved et Theater, men mistede denne Stilling paa Grund af Underslæb. Da Revolutionen var udbrudt, vandt H. stor Indflydelse paa Massen ved sin Talefærdighed og ved sit Blad, »Père Duchesne« (fra Slutn. af 1790), der endog overgik Marats »Ami du Peuple« i Raahed og Fanatisme. H. tog væsentlig Del i at fremkalde Stormen paa Tuilerierne 10 Aug. 1792, blev Medlem af Paris's Communalraad (senere Procureurens Fuldmægtig) og var en af Lederne ved Septembermyrderierne, hvor han bl. a. lod Prinsesse Lamballe dræbe. Hans Fængsling i Maj 1793 medvirkede væsentlig til Girondinernes Udelukkelse fra Conventet. Med sine Tilhængere, **Hébertisterne** (Chaumette, A. Cloots, Momoro o. fl.) spillede H. en Hovedrolle ved alle voldsomme Optrin og ved Fornuftgudindens Dyrkelse. Med stor Heftighed krævede H. Fjernelse af alle adelige Officerer og Girondinernes Henrettelse; i Sagen mod Dronning Marie Antoinette fremsatte han endog Beskyldning imod hende for Blodskam med hendes unge Søn. Men da H. i Tillid til den Indflydelse, han øvede i Paris, endog vovede at angribe Danton og Robespierre, lod denne ham og hans Venner fængsle og anklage for Sammensværgelse. Baade for Retten og paa Skafottet viste H. sig fej og usel; han blev henrettet 24 Marts 1794.

Hebra, Ferd. v., f. 1816 i Brünn, fra 1842 Overlæge ved Afdelingen for Hudsyge i Allg. Krankenhaus i Wien, fra 1849 overord. og fra 1869 ord. Professor i Medicinen ved Universitetet, har grundlagt den moderne Skole i Læren om Hudsygdommene, hvis Classification og Nomenclatur han reformerede paa pathologisk-anatomisk Basis. D. 1880.

Hebraisk Sprog, Skrift og Literatur. Det h. Sprog hører til den saakaldte semitiske Sprogstamme, der strakte sig over Forasien, dog med Undtagelse af en stor Del af Lilleasien, indtil Euphrat og Tigris samt over en Del af Nordafrika og ved sin Literaturs Ælde indtager en vigtig Plads, idet det frembyder de samme Ejendommeligheder som de øvrige til denne Sprogstamme hørende Sprog: oprindelig Roddannelse ved to Radicaler, der danne en Stavelse og siden ere forøgede med en tredje; Mangel paa ved Sammensætning at kunne danne nye Ord, endelig Vocalens underordnede Betydning i Roddannelsen. Med Hensyn til Rigdom og Skjønhed staar det h. Sprog imellem det fuldtonende og rige arabiske og de fattige og platte aramæiske Dialekter. Den oprindelige Betegnelse for Vocaler har været ved de to svage Bogstaver v og j at udtrykke u og i, hvorimod a oprindelig ikke har været betegnet; siden, da Sproget hen imod Christi Fødsel blev et dødt Sprog, iagttog man de finere Nuancer i Vocalernes Udtale tillige med Ordenes Tone, og herved opstod imellem det 3dje og 8de Aarh. det noget kunstige Accentsystem, der grunder sig paa Masora, d. e. „Overleveringen“, og paa ēn Gang omfatter baade Vocalisation, Interpunktion, Tone og musikalske Tegn, idet man oplæste bibelske Texter i Synagogerne med en vis Cantilation. Accentuationen deles i den prosaiske og poetiske, hvilken sidste er noget forskjellig og fulgt i de 3 Bøger Job, Psalmerne og Ordsprogene. Efter Bibelen indvandrede Tharah fra Chaldæa til Canaan c. 2000 f. Chr. og traf allerede et beslægtet Folk i Canaans Indbyggere, hvoraf Phønikerne udgjorde en en stor Del; ved en Blanding af Abrahamidernes Sprog med det canaanitiske fremstod det h., et Navn, der blev det givet formedelst dets Oprindelse, egentlig Sproget hinsides fra, d. e. fra Euphrat. Bogstavskriften, hvis Oprindelse tilhører et semitisk Folk, er sandsynligvis udviklet i Ægypten af en hieroglyphisk Oprindelse og herfra ved Phønikerne bragt til Grækerne, hvorfra den blev videre udbredt i Europa. D. h. Alphabet tæller nemlig 22 Bogstaver, der synes at være laante fra den ægyptiske Billedskrift, idet Bogstavet skulde udtrykke Begyndelseslyden af det ægyptiske Navn paa den afbildede Gjenstand; dog er denne Anskuelse om Alphabetets Oprindelse ikke hævet over enhver Tvivl, idet andre antage den h. Skrift for udviklet af den babyloniske Kileskrift. Den ældste Form af de h. Bogstaver finde vi i den phønikiske Skrift og den samaritanske;

efter Exilets Tid antog Hebræerne den mere regelmæssige Skrift, vi kalde Ktâb merubbá, d. e. Kvadratskrift, eller undertiden assyrisk Skrift, skjønt den ældre holdt sig temmelig længe, endnu paa Makkabæernes Tid, som Indskrift paa Mønter o. desl., samt hos Samaritanerne. Den h. Skrift gaar som de fleste semitiske fra højre til venstre. Da det h. Sprog ved det omtalte Accentsystem og en ensartet Redaction af Bibelens Skrifter er behandlet aldeles paa samme Maade, gives kun ringe Lejlighed til at efterspore dets gradvise Udvikling og Dialektforskjelligheder. Det aramæiske synes at have holdt sig som Talesprog blandt Folket paa Landet, og Spor heraf fremtræde ofte som Tegn paa en høj Alder i enkelte Skrifter, f. Ex. i Deboras Sang; men da det tillige bliver almindeligt efter Exilet, maa man være varsom med alene herefter at bestemme et Skrifts Ælde. Som i Literaturen kunne vi imidlertid ogsaa i Sprogets Udvikling skjelne 3 væsentlige Perioder: den ældste indtil Kongemagtens Tid; den mellemste, der er Sprogets Guldalder, fra Kongemagtens Indførelse indtil Juda Riges Undergang 588; og den tredje, Forfaldsperioden, da det efterhaanden efter Tilbagekomsten under Cyrus blandedes med det nordlige aramæiske ell. syriske og henimod Christi Tid uddøde. Det h. holdt sig vel bestandig senere som Skriftsprog, omtrent lig Latin ved Siden af de romanske Sprog, men ophørte dog at bruges i Talen. Dets fornemste Udvikling efter Kanons Afslutning finde vi i Talmud. Senere taber det sin Bestemthed, og i Skrifter benyttes snart det h., afpasset efter Bibelens Talebrug, snart det chaldæiske, indtil i det 10de Aarh., fra Saadias til Maimonides, det arabiske ogsaa for Jøderne blev det lærde Sprog. Da disse senere led under den muhammedanske Intolerance og flygtede til den christelige Del af Spanien, opstod en ny h. Oversættelsesliteratur, idet de paa Arabisk skrevne Værker oversattes paa H., hvorved en Mængde arabiske Ord optoges i dette Sprog og det endnu for Øjeblikket blandt Jøderne brugte, lærde Skriftsprog eller det rabbinsk-philosophiske udvikledes. — Det h. S.s videnskabelige Behandling kan deles i 4 Afsnit: 1) det traditionelle Studium af Sproget fra den Tid, da det ophørte at være Talesprog, indtil de første jødiske Grammatikere; 2) den jødiske Philologis Periode fra det 10de til det 16de Aarh.; 3) de første christelige Studier fra det 16de til det 18de Aarh.; 4) den nyere Tids, der støtte sig til sammenlignende Sprogstudier. Efter Makkabæernes Tid fik det græske Sprog stedse mere og mere Overhaand, og de hellenistiske Jøder i Alexandria satte deres Oversættelse, den saakaldte Septuaginta, i Stedet for Bibelens Text, uagtet denne Oversættelse meget stærkt røber den paa Christi Tid herskende Ukyndighed i Sproget. Blandt Kirkefædrene udmærkede Hieronymus sig ved grundig Kundskab til det h., hvorimod den lærde Origenes kun havde ringe Fortrin i denne Retning for sin Samtid. Omtr. fra det 6te Aarh. begyndte Fastsættelsen af Vocaler til den bibelske Text at udvikle sig paa et traditionelt Grundlag, idet man ved den h. Accentuation til Dels efterlignede den syriske Punktuation; i Begyndelsen var dog Systemet langt simplere end det nuværende, der først uddannedes flere Aarhundreder senere. Først fra det 10de Aarh. henvendte jødiske Lærde deres Opmærksomhed paa det h. Sprogs Behandling, heri efterlignende Araberne, der med største Omhu havde fastsat deres Sprogs Grammatik. Den første h. Grammatiker var Gaon Saadjah el-Fayumi (d. 942), der tillige udmærkede sig som Oversætter. Det var især i Vesten, i Spanien og Afrika, at jødiske Lærde gav sig af med grammatikalske og lexikalske Studier af det h. Sprog. Juda Chajjug fra Fez mellem det 10de og 11te Aarh. bestrev de svage Radicalers Natur og lagde herved en Grund til Grammatikens Behandling, der blev bragt til endnu større Fuldkommenhed ved R. Jona b. Ganach ell., som han kaldes paa Arab., Abu-l-Walid Ibn Ganach fra Cordova i Beg. af det 11te Aarh. Et grammatisk Arbejde af denne Forfatter er udgivet under Titlen »Sepher hariqmah« af Goldberger (1856). Da Forfatterne fra denne Periode som oftest sammenligne det h. med det arabiske, ere de af temmelig stor Vigtighed for os og overgaa deres senere Efterfølgere. En ny Periode begynder med D. Kimchi fra Narbonne, hvis „Michlol", skreven c. 1200, i Middelalderen ansaas for den vigtigste Kilde til h. Sprogstudium, og hvorfra de senere indførte grammatiske Kunstord ere hentede. Først henim. det 16de Aarh. fortrængtes dette Arbejde ved Elias Levita (d. 1549), en Jøde fra Baireuth, der blev Lærer for en Del christne Grammatikere. Efter at i hele dette Tidsrum kun meget faa Christne havde givet sig af med Studiet af den h. Grammatik, begyndte med Reformationen, som for alle Videnskaber, saaledes ogsaa for dette Studium, et nyt Opsving, og vi se Reformatorerne i Tyskland tilkjøbe sig Undervisning i H. af jødiske Lærde. Reuchlin grundlagde i 3 Bøger »De rudimentis linguæ hebr.« (1506) den h. Grammatik til Brug for Christne, og efter en Del andre Forsøg i lignende Retning fortrængte Buxtorfernes Arbejder alle foregaaende (»Thesaurus grammat. linguæ sanctæ«, 1609). I dette Værk hersker dog en fuldkommen rabbinsk Behandling, og man holdt sig ganske nøje til den masoretiske Overlevering. Allerede El. Levita havde rejst Tvivl imod Vocalisationen af det gamle Test., og efter Forsøg af Joh. Forster i hans »Dictionnar. hebr. novum« (1552) fremstod L. Cappel 1624 mod Buxtorf og hans Skoles overdrevne Ærbødighed for Masoraen. Lignende Arbejder i samme Retning af de to franske Lærde Masclef (1716) og Houbigant (1732) have mindre Betydning, hvorimod Katholiken Rich. Simon var den første, der i Frankrig grundlagde det gamle Test.s Exegese og Kritik. I Beg. af det 17de Aarh. begyndte man at anvende Studier af de andre semitiske Sprog, der allerede havde berømte Kjendere, som Erpenius, Pococque, Golius i det arabiske, Assemani, Amira, L. de Dieu i det syriske, Ludolph i det æthiopiske, og blandt Arbejder, hvor H. behandles i de saakaldte

harmoniske Grammatiker, fortjene at nævnes L. de Dieu, »Grammatica linguæ orient.« (1628), J. H. Hottinger (1649); Polyglotbiblerne, som den af Walton og Castells »Lexicon heptaglott.«, bidrog desuden meget til denne Retnings videre Udvikling. Den hollandske Skole, der søgte at forene Studiet af de orientalske Sprog med de klassiske, havde sine berømteste Repræsentanter i Alb. Schultens (d. 1750) »Institutio ad fundamenta linguæ hebr.« og hans Discipel Schroeder (d. 1798), der dog begge ved en for vidt dreven Sammenligning søgte at forbinde det h. med det arabiske. Denne hollandske Skole havde imidlertid den store Fortjeneste først at have behandlet det h. Sprog uden noget som helst theologisk Hensyn fra den rent videnskabelige Side, og Tyskland blev det Land, hvor dette Studium bragtes til en høj Grad af Fuldkommenhed. En Række af Lærde, som Michaelis, Eichhorn, Vater, Jahn, de Wette, Winer, have ved deres Arbejder fremmet den h. Grammatiks Behandling indtil i den nyeste Tid Gesenius ved i „Lehrgeb. der h. Sprache“ nøjagtig at samle og beskrive alle Sprogets Phænomener og Ewald ved en kritisk-rationel Behandling have gjort Epoche i denne Videnskab. I den seneste Tid have J. Olshausen („Lehrb. d. h. Sprache“, 1861) og Böttcher (1866—68) med stor Vidtløftighed behandlet Formlæren, ligesom B. Stade („Lehrb. d. h. Gramm.“, 1879) har forsøgt at forene den beskrivende og kritiske Retning. I Danmark har J. C. Lindberg efterlignet Gesenius's Behandling af den h. Grammatik („H. Gramm.“, 1828). En nyere Skole i Tyskland, der synes at ville danne en Modsætning til Ewald og kalder sig historisk-analytisk, er i det mindste efter Navn begrundet af J. Fürst og Delitzsch; dog er det nye, saa vidt den frembyder noget, øst af rabbinske Kilder (»Jesurun s. Isagoge in grammat. et lexicographiam contra Gesenium et Ewaldum«). — I den h. Lexikographi gav Reuchlin den første Prøve i sine »Rudim. h. litt.«, og iblandt hans Efterfølgere fortjene at nævnes Buxtorf, der fulgte Rabbinernes Fodspor, Castell, der blev berømt ved sit »Heptaglotton« (1669), Ch. Nolde, der bearbejdede Partiklerne i en speciel Ordbog, »Concordantiæ particul. Ebr.-chald. V. T.« (1679). J. Coccejus har skrevet »Lexicon et comment. serm. h.« (1669), hvis Værd forringedes ved at være paavirket af dogmatiske Anskuelser; senere Udgaver med Forbedringer bleve besørgede af J. C. Schulz (1777, 1793, 1796). Et Arbejde af større Betydning skrev J. Simonis (»Lexicon et manuale h. et chald.«, 1752), idet han søgte at fastsætte Grundbetydningen af hvert Ord og at samle alle i Bibelen forekommende Former; en senere Bearbejdelse skyldes Winer (1828). Epochegjørende i den h. Lexikographi ere endelig Gesenius's Arbejder, hvis mindre Værk, »Lexicon man. ling. h.«, og større, »Thesaurus ling. h.«, udmærke sig ved en passende Sammenligning med de øvrige semitiske Sprog og fuldstændig Angivelse af de forskjellige Former (s. Gesenius). — **Den h. Literatur**, der med Hensyn til Ælde kun kan sammenlignes med den indiske, ægyptiske og chinesiske, saa vidt ellers de to sidste ere bekjendte, udmærker sig ved sit religiøse Grundlag, hvoraf de to andre monotheistiske Religioner have udviklet sig, den christelige og muhammedanske. De Bøger, der paa Grund af deres ejendommelige Indhold ere os bevarede og samlede under Navn af det gamle Test., kunne alle betragtes som forskjellige Udviklinger af ēn religiøs Ide og omfatte følgende Hoveddele: Loven, de historiske Bøger, de prophetisk-poetiske og de philosophiske. Idet en Literatur først kan fremstaa, naar Folket har hævet sig til en vis Grad af Selvstændighed, er den Mening, hvortil den bibelske Kritik i Almindel. holder sig, den sandsynligste, at Begyndelsen til den h. Literatur først skriver sig fra Davids eller Salomos Tid; i en Række af henved 900 Aar indtil den makkabæiske Tidsalder har denne da udviklet sig. Imidlertid kunne enkelte Afsnit, som lyriske Digte, historiske Brudstykker o. desl., allerede tidlig have været skriftlig opbevarede, f. Ex. de mosaiske Bud, der uden Tvivl have været indhugne paa Stentavler. Efter Fremstillingen af den mosaiske Lovgivning i Pentateuchen følger en næsten uafbrudt og sammenhængende Historie om det jødiske Folk fra Udgangen af Ægypten og Erobringen af Canaan indtil den nye Stats Gjenoprettelse efter Exilet. Fremstillingen i disse Bøger, der, som de 5 Mosebøger, hviler paa en Samling og Omarbejdelse af ældre Brudstykker, er en theokratisk-religiøs Pragmatisme, en Følge af det jødiske Folks Regeringsform, idet alle Begivenheder henføres til Gud som Folkets Lovgiver, Leder og Styrer. De enkelte historiske Bøger lade sig henføre til følgende Hovedgrupper. Efter de 4 Mosebøger, hvortil uden Tvivl slutter sig Josvæ Bog, og som efter Rimelighed ere undergaaede en sidste Bearbejdelse ved Tilføjning af Deuteronomium, følger den store Samling, der behandler Israels Historie fra Dommernes Tid til Exilet og omfatter Dommernes Bog med Ruth, 2 Samuels Bøger og 2 Kongernes Bøger. Den indbefatter, som den foregaaende, en Del ældre Brudstykker og historiske Optegnelser, der have modtaget den sidste Bearbejdelse af en rimeligvis i den sidste Tid af Exilet levende Forfatter. Endelig have vi den sidste Gruppe af historiske Bøger, der uden Tvivl som de foregaaende oprindelig har dannet et Hele, med den Opgave at skildre det nye Jerusalems Historie og den paa ny indførte Tempeltjeneste; den omfatter 2 Krønikernes Bøger, Esræ og Nehemiæ Bog; idet den i Korthed omtaler den ældste Historie indtil David (I. K. I.—X.), fortsættes Jerusalems Historie under David og de følgende Konger (I. K. XI.—II. K. XXXVI.), og den slutter med det nye Jerusalems Historie i de to under Esræ og Nehemiæ Navn bekjendte Bøger. Idet Forfatteren i den mellemste Del ofte benytter 2den Samuels Bog og de to Kongernes Bøger, har han dog andre Kilder, der undertiden navngives, til sin Raadighed, hvorved han ofte leverer os vigtige historiske Bidrag, som vi savne i de foregaaende Bøger. Den sidste af de historiske Bøger er Esthers Bog, hvis Forfatter, uden Tvivl yngre end Esra og Nehemias, maaske i Begyndelsen af

det græske Herredømme, paa en aldeles fri og kunstnerisk Maade skildrer Purimsfestens Oprindelse. — En ejendommelig Literatur have vi i den prophetiske. De ældre Propheter, der ved Aandens umiddelbare Kraft og inderlige Forening med Gud fremtraadte som Forkyndere af den moralske Lov og Aabenbarere af den herved betingede Fremtid, som Samuel, Elias og Elisa, have indtil Joel ikke efterladt os Skrifter; de virkede paa deres Samtid ved de af dem holdte Taler, hvor Kraft og Begejstring erstattede en kunstig Udarbejdelse. Senere blev det almindeligt, at en Prophet, enten for at godtgjøre Sandheden af sine Udsagn eller vel ogsaa for at give sin Samtid en Udsigt over sin hele Virksomhed, udarbejdede og skriftlig efterlod sine Taler. Som den ældste Prophet, hvis Skrift er os bevaret, have vi at nævne Joel fra det 9de Aarh.; efter ham skrev Amos (800) i et simpelt, men kraftigt Sprog; dernæst Hoseas (770), en af de dybsindigste af alle Propheter. Den fornemste Rang af alle indtager Jesaias (759—700), der udvider sit Seerblik til de Israel nærmest omgivende fremmede Folkeslag; hans Samtidige er den lettere forstaaelige Micha. Ved Jesaias har Kritiken allerede for længst med en høj Grad af Sandsynlighed betragtet en Del af de under hans Navn udgivne Orakler som tvivlsomme; sandsynlig ere nemlig adskillige, senere under Exilet skrevne Orakler, navnlig den sidste Del (Cap. XL—LXVI), henførte til ham som den berømteste Prophet i Israel, og vi have da en lignende Samling af forskjellige Brudstykker i dette under Jesaias's Navn udgivne Værk, som efter det foregaaende er Tilfældet med de historiske Bøger. Som Juda Rige nærmer sig sin Opløsning, og navnlig efter Manasses ødelæggende Regering, aftager den ældre Prophetis oprindelige Kraft, og de os overleverede prophetiske Skrifter indeholde enten hyppige Efterligninger af ældre Mønstre eller ere med en vis Flid og Kunst udarbejdede Værker. Til denne Tids Propheter hører Zephanias, en ældre Samtidig af Jeremias, hvis Sprog bærer Præg af den ved Rigets Opløsning foraarsagede Slappelse; den kort efter Zephanias i Beg. af det 7de Aarh. fremtrædende Habakuk er den sidste Prophet, der forener ædel Kraft og Selvstændighed. I Propheten Nahum, der sandsynligvis har skrevet i Beg. af det 7de Aarh. (630—25), have vi et Exempel paa, hvorledes den prophetiske Synskreds indskrænkede sig alene til et fremmed Rige, Ninive, hvis forestaaende Undergang skildres som en Herrens Straf og Gjengjældelse. Fra Exilets Tid indtil det persiske Herredømme have vi endelig Ezechiel, der mere viser os en ejendommelig og i visse Henseender lærd Skribentvirksomhed end træder i de ældre Propheters Fodspor; hans Stil røber en stærk Tilbagegang i Sprogets Renhed og er desuden overfyldt med Billeder. Han hørte til de med Kong Jojachin bortførte og skrev sine Orakler i Mesopotamien ved Floden Chabors Bredder. Omtrent fra samme Tid have vi af Obadias et lille Orakel over Edom, hvori fornemmelig et ældre prophetisk Udsagn er benyttet. I det nye Jerusalem under Persernes Herredømme skrev endelig Haggai og Zacharias deres Prophetier om et nyt og herligt Jerusalem, hvori Templet igjen skulde hæve sig med fornyet Glans; den sidstes Skrifter ere i Begyndelsen fulde af en Række forskjellige Visioner, men den sidste Del fra Cap. IX antages i Almindel. af den kritiske Exegese som tilhørende en langt tidligere Tidsalder. Malachias er endelig den sidste Prophet, maaske 50 Aar senere end Haggai; i sit Skrift, der mere bærer Præget af en Undervisning end et Orakel, ivrer han mod Præsternes Havesyge og giver sædelige Forskrifter med Hensyn til Indgaaelsen af Ægteskab. Om det under Navn af Jonas's Bog efterladte Skrift er forfattet af den 2 Kong. B. XIV, V. 25 omtalte Prophet Jonas, en Samtidig af Amos, eller, hvad der synes rimeligst, blot er at betragte som et i den seneste Periode af h. Literatur med sjælden Kunst fremstillet Sagn, hvori Herrens Kjærlighed og Naade skildres som den sande Frelses Grund, kan her ikke blive Gjenstand for Undersøgelse; med Hensyn til Propheten Daniel, der er den sidste Bog i Kanon, hersker nu i Videnskaben næsten kun én Mening, at vi her have en i Form af Prophetie skreven Apokalypse, der henføres til en ældre, hos Ezechiel XIV. V. 20 og XXVIII. V. 3 omtalt Prophet Daniel. De 4 Verdensriger, hvis Undergang her skildres, ere formodentlig det assyriske, chaldæiske, medisk-persiske og græske, og idet Tiden beskrives med større og større Nøjagtighed, jo mere den nærmer sig Forfatterens, henvises til den messianske Tid som Forløsning fra den alt oversvømmende Ødelæggelse, d. e. Antiochus Epiphanes. Bogen antages i Almindel. forfattet 167—66 f. Chr. — Den h. Poesi har sandsynligvis den samme Alder som Prosaen, idet vi i de historiske Bøger have enkelte af de ældste Sange, som Exod. XV og Dommernes B. V, der uden Tvivl begge ere digtede umiddelbart efter den besungne Begivenhed; desuden omtales Digtsamlinger, som „den frommes Bog“ (2 Sam. I. 18) og Bogen „om Herrens Krige“ (Num. XXI. 14), der ere tabte for os. Uagtet enkelte Spor af forskjellige Digtearters Udvikling vel forekomme i den h. Poesi, er dog den lyriske den langt overvejende og udmærker sig ved Følelsernes Inderlighed og Dybde. Med David opnaar den sin højeste Flor, og i den efter hans Navn benævnte Samling have vi Digte lige til Exilets Tid; foruden David nævnes som Digtere i Bibelen Asaph, Korah, Heman og Ethan, desuden Salomo og Moses, den sidste som Forfatter til den 90de Psalme. Den h. Poesis Form har hverken Metrum eller Rim, men alene en Art Tankerhythmus, idet de forskjellige Nuanceringer af samme Tanke indeholdes i de 2, 3 eller 4 Led af et Vers (d. e. Parallelismus membrorum). Desuden forekommer, især ved længere Digte, en temmelig tydelig Stropheinddeling, idet undertiden hver Strophe ender med et Refrain; i en senere Periode, hvor Poesien var i aftagende, opstod de saakaldte alphabetiske Psalmer, idet Begyndelsesbogstaverne af de enkelte Vers eller Halvvers rette sig efter den alphabetiske Orden.

Jeremias's Begrædelsesbog, et elegisk Digt over Jerusalems Ødelæggelse, afgiver et Exempel paa denne Form. — En mere verdslig Poesi, der rimeligvis har en fremmed Oprindelse ved Hebræernes Forbindelse med tilgrænsende Folk under Kong Salomo, finde vi i den gnomiske eller Ordsprogsliteraturen (Mashal), der er et Udtryk for praktisk Levevisdom. Den under Salomos Navn udgivne Samling bestaar af flere, fra forskjellig Tid stammende Afsnit, der ere samlede under et fælles Navn; en Ordsprogdigter, der benævnes Agur, Jaqes Søn, hører uden Tvivl til Juda Riges sidste Periode. — Hebræernes stærkt fremtrædende Subjectivitet har ikke, som hos Inderne, ladet Dramaet komme til nogen synderlig Udvikling; imidlertid have vi i den os bevarede Del af Literaturen et Par Exempler herpaa, nemlig Højsangen og Jobs Bog. Begge Værker ere uden Tvivl Frugter af Hebræernes Forbindelse med fremmede Nationer under Salomo; det første, der angives forfattet af Kong Salomo og i alt Fald ikke kan være meget yngre, skildrer os Ægteskabets Charakter og den sande, alle Fristelser overvindende Kjærlighed; det andet derimod, hvis Affattelsestid efter indre Kriterier antages mellem det 8de og 7de Aarh., har til Opgave at løse den Modsigelse, der kan opstaa ved Betragtning af Misforholdet mellem den guddommelige Retfærdighed og de enkelte menneskelige Forhold. Denne Bog frembyder et ejendommeligt Begreb i sin første Udvikling, „Visdommen", der i den rimeligvis ved det 7de Aarh. tilføjede Indledning til Ordsprogene er personificeret og har givet Anledning til den i den alexandrinske Tid opstaaede Logoslære. En videre Udvikling af den philosophiske Literatur, hvor dog den poetiske Farve er aldeles forsvunden, have vi i den, sandsynligvis under den sidste Del af det persiske Herredømme forfattede Prædikerens Bog ell. Koheleth, egtl. den prædikende, d. e. den prædikende Visdom. Idet vi i disse den jødiske Literaturs sidste Tider finde den blandt Forfattere mere og mere almindelige Skik at anvende Fortidens store Navne for ligesom derved at omgive Værkerne med Oldtidens Glans, kalder Forfatteren sig i Begyndelsen af Værket Salomo, Davids Søn. Hovedindholdet i dette Værk er at vise de menneskelige Forholds Ringhed og Forgængelighed, samt opmuntre til at søge Tilfredsstillelse i en gudhengiven Livsnydelse — en Opmuntring, der først kan synes vel begrundet, naar vi tænke paa den underkuede Tilstand, i hvilken Jøderne efter mange Skuffelser befandt sig under Slutningen af det persiske Herredømme. En senere Efterligning af Koheleth og den sidste Ytring af en trods græsk Indflydelse bevaret Sans for national Literatur have vi endelig i den Ordsprogsamling, der er os bevaret under Navn af Jesu Strachs Søns Bog. Den h. Original, der rimeligvis stammer fra det 3dje Aarh., men er tabt for os, blev oversat af Forfatterens Sønnesøn, som c. 183 f. Chr. kom til Ægypten og her udarbejdede en næsten ordret eller i alt Fald meget bogstavtro Gjengivelse. Idet vi komme til en Tid, hvor den ældre h. Literatur er endt og enten afløses af Værker, skrevne i det græske Sprog (de saakaldte Hellenister ell. Apokrypherne), eller kun bestaar i Commentarer og Efterligninger af den ældre (den saakaldte jødiske eller rabbinske) Literatur, henvises til disse Artikler. — En stor Mængde exegetiske Værker og saadanne, som høre til Indledningsvidenskaben til det gamle Test., indeholde Bidrag til den h. Literaturhistorie, der egentlig først blev grundlagt af Spinoza i hans »Tractatus theologico-politicus« (1670) og det kort efter udkomne Værk af Rich. Simon, »Histoire critique du vieux testament« (Rotterdam 1685). Den h. Poesi er behandlet af Michaelis, Lowth, Herder og i den nyeste Tid af E. Meier („Geschichte der poet. Nationalliteratur der H.", 1856); desuden har Ewald i sine exegetiske Skrifter og i „Geschichte des Volks Israel" givet korte Udkast til den h. Literaturhistorie.

Hebriderne, s. England.

Hebriderne, Ny-, en Øgruppe i Austral-Archipelaget, mellem 13° og 21° s. Br. og 172° og 177° v. L. Fladeindholdet anslaas til 240 □ M. med henved 70,000 J., for største Delen af Papuaracen. Øerne have et herligt Klima med frugtbar Jordbund, skovbevoxede Høje og yndige Dale. Nogle af Øerne have Bjergcharakter med Punkter paa over 3,000 F.s Højde. Befolkningen driver Agerdyrkning og nogen Industri, men lever i stadige indbyrdes Fejder, og Christendommen har først i de senere Aar gjort Fremskridt; Cannibalismen synes endnu ikke ganske udryddet. De vigtigste Øer ere fra N. mod S.: Torres Øer (2,4 □ M. med 2,500 J.), Banks Øer (14,4 □ M. med 7,250 J.), Espiritu Santo (88,2 □ M. med 20,000 J.), Maiwo ell. Aurora (9,6 □ M. med 500 J.), Aoba ell. Lépreux (5,9 □ M. med 1,000 J.), Aragh ell. Pentecôte (13,5 □ M. med 500 J.), Maliko (41,2 □ M. med 10,000 J.), Ambrym (11,7 □ M. med 3,000 J.), Api Øer (9,2 □ M. med 3,000 J.), Efat ell. Sandwich (10,4 □ M. med 3,000 J.), Erromango (18,9 □ M. med 2,000 J.), Tanna (6,9 □ M. med 10,000 J.), Aneityum (2,9 □ M. med 1,500 J.), forskjellige Smaaøer (5,0 □ M.). Opdagede 1605—6 af Spanieren Quiros, senere undersøgte af Bougainville 1768 og navnlig af Cook 1774. Den franske Fane plantedes her i Juni 1883.

Hébron, en ældgammel Stad i Palæstina i Juda Stamme, tidligere Kirjath-Arba, 4. M. fra Jerusalem. Patriarcherne opholdt sig i den nærliggende Egn ved Mamre Lund, og Staden var en Tid lang Davids Residens, før han valgte Jerusalem dertil. Nu er det en ringe By, beboet af Arabere og Jøder. Den af Kejserinde Helene paa Abrahams foregivne Begravelsesplads opbyggede Kirke er forvandlet til en Moske, hvortil Adgangen er forbudt Christne og Jøder, og hvor Abrahams og hans Families foregivne, rigt udstyrede Grave forevises.

Hébros, det gamle græske Navn paa Thrakiens Hovedflod Mariza.

Hebræerbrevet ell. Brevet til Hebræerne, et af Brevene i det nye Test., blev af Oldkirken i Orienten tilskrevet Apostelen Paulus, me-

dens mange Theologer i Vesterlandet ikke ansaa det for skrevet af ham. Fra Slutningen af det 4de Aarh. blev det dog almindelig anerkjendt for et Skrift af Paulus; men de fleste nyere protestantiske Kritikere anse det for skrevet af en eller anden af Paulus's Disciple eller Medarbejdere. Stedet og Tiden for Affattelsen ere ubekjendte; nogle antage, at det er skrevet fra Italien, andre fra Alexandrien; de fleste anse det for skrevet kort Tid før Jerusalems Ødelæggelse og rettet til de jødiskfødte Christne i Palæstina for at formane dem til ikke at falde fra Troen under de Forfølgelser, for hvilke de vare Gjenstand.

Hebræere ell. **Ebræere**, et Navn paa Israels Folk, som oprindelig synes givet det af Canaaniterne, enten fordi de nedstammede fra Eber, en af Abrahams Forfædre, eller snarere fordi Folkets Stamfader Abraham var indvandret til Canaan fra „hin Side" (s. **Hebraisk Sprog**), hvorfor han i 1 Mosеb. 14, 13 udtrykkelig kaldes „Hebræeren Abraham". Selv kaldte de sig hellere **Israeliter** eller **Israels Folk**, hvormed de betegnede sig som Guds udvalgte Folk, „Pagtens Folk" (s. **Israel**), medens de ved H., naar de brugte dette Navn som Selvbetegnelse, synes at have villet udtrykke enten den blotte nationale Forskjel imellem dem og andre Folk (saaledes f. Ex. II Kor. XI, 22 og Phil. III, 5) eller ogsaa en Modsætning inden for Jødefolket selv, navnlig imellem de Jøder, som havde bevaret deres hebraiske Nationalitet, og dem, som under Adspredelsen iblandt Hedningefolkene havde antaget disses Sprog, **Hellenisterne** (jvfr. Ap. Gj. VI, 1). Forskjellen imellem de to Navne er derfor bleven paralleliseret med Forskjellen imellem Navnene „Quiriter" og „Romere" eller mellem „Eidgenossen" og Schweizere. Efter Hjemkomsten fra Landflygtigheden i Babylon brugte de palæstinensiske Israeliter, af hvilke de fleste tilhørte Juda Stamme, ogsaa med Forkjærlighed Navnet **Jøder**, som senere er blevet det mest almindelige Navn for hele Folket. Om H.s Historie s. **Israel** og **Jøder**.

Hebræerevangeliet, et syrochaldæisk Evangelieskrift, som brugtes af Oldtidens Jødechristne, og som synes at have været et ved Tilføjelser fra de andre Evangelier samt til Dels ved selvlavede, ebionitiske Tilsætninger udvidet Matthæus-Evangelium. I Begyndelsen af det 5te Aarh. fandtes der endnu enkelte Exemplarer af det; men siden den Tid har man ikke kjendt det.

Hechingen, Stad i det preussiske Fyrstendømme Hohenzollern, 7 M. s. til v. for Stuttgart, med 4,000 J. og et Slot. Svovlkilde.

Hecker, Friedr. C. Fr., tysk Revolutionsmand, f. 28 Sept. 1811, blev 1838 Advocat i Mannheim og 1842 Medlem af Badens andet Kammer, hvor han hørte til den yderligste Opposition. 1847 fattede H. tillige med Struve republikanske Planer; han talte i Forparlamentet i Marts 1848 for Tysklands Omdannelse til en Republik og forsøgte i Apr. at vække en Opstand i Baden, men maatte derefter flygte til Schweiz og drog i Sept. til Nordamerika. Efter Udbruddet af Revolutionen i Baden i Maj 1849 vendte H. tilbage, men kom ikke længer end til Straßburg, da alt var forbi, og tyede igjen til Nordamerika, hvor han bosatte sig i Illinois som Landmand. Ved Præsidentvalget 1856 og paa ny 1860 var H. en virksom Agitator iblandt Tyskerne for det republikanske Parti; han førte 1861 et tysk Regiment først i Missouri og siden i Kentucky, ja førte en Tid en Brigade, men tog Afsked 1864, da han ikke blev forfremmet. Senere tog H. livlig Del i det offentlige Liv som Folketaler; d. 24 Marts 1881.

Heckscher, Joh. Gust. Mor., tysk Politiker, f. 1797 i Hamborg, Søn af en rig, jødisk Banquier, var 1815 Frivillig i det hanseatiske Corps imod Frankrig, blev siden Advocat i sin Fødeby og 1840 Medredacteur af „Hamburger Nachrichten". 1848 blev H. Medlem af Forparlamentet og Frankfurtforsamlingen og i Juli Justitsminister, men kort efter Udenrigsminister i det første tyske Rigsministerium. Afslutningen af Vaabenstilstanden i Malmø medførte i Sept. hans Afgang og havde nær kostet ham Livet som Offer for Pøbelens Uvilje; han var derefter tysk Affending i Turin og Neapel og virkede fra Febr. 1849 i stortysk Retning imod Kejserkronens Overdragelse til den preussiske Konge. I Apr. s. A. blev H. igjen Sagfører og 1858 Hamborgs Affending i Wien, hvor han døde 1865.

Hécuba, s. **Hekabe**.

Hedberg, Frans Theod. [berj], svensk dramatisk Forfatter, f. 2 Marts 1828 i Stockholm, optoges strax paa Frimurerbørnehuset, blev efter tidlig afbrudt Skolegang først Dreng hos en Brændevinsbrænder, derefter hos en Kræmmer og kom derfra i Parykmagerlære. 21 Aar gl. gik han som Skuespiller til en Provinstrup. I denne nye Virksomhed holdt han ud i omtr. 4 Aar, i hvilken Tid han ogsaa begyndte at skrive Theaterstykker. Siden har han levet udelukkende som Theaterforfatter eller Theaterdirigent, var fra 1862 ansat som Literator og fra 1871 tillige som Intendant for Scenen ved det kgl. Theater og overtog 1881 Ledelsen af »Nya teatern« i Göteborg, hvilken Stilling han dog efter et Par Aar atter forlod. H. har ladet opføre over 50 originale Stykker samt endnu flere Oversættelser eller Bearbejdelser. Hans mest bekjendte Stykke er det historiske Drama »Bröllopet på Ulfåsa« (1865). Gjennemtrængt af Kjærlighed til Theatret har H. ved alvorlige Studier bragt sig op til et agtværdigt Standpunkt som Dramatiker; hans Stykker have en streng sædelig Charakter, røbe Kjendskab til Theatret og skarpt Blik for dramatisk Composition. Han har ogsaa udgivet Noveller og lyriske Digte.

Hedborn, Sam. Joh., svensk Digter, f. 14 Oct. 1783 i Heda i Östergötland, kom i en Alder af 23 Aar til Universitetet, blev 1809 ordineret til Præst og gjorde senere Tjeneste i Stockholm dels som Præst, dels som Skolelærer, indtil han 1820 blev Sognepræst i Askeryd, hvor han døde 26 Dec. 1849. I sine yngre Aar tilvendte han sig Opmærksomhed ved flere i „Phosphoros" og „Poetisk Kalender" indrykkede Psalmer (særskilt udgivne 1812—13), af hvilke nogle ere optagne i den svenske Psalmebog, og udgav senere under Titlen »Minne och

Poesi» (1888) en Samling af sine Digte tillige med en Skildring af sin egen Ungdom. Efter hans Død besørgede Atterbom et Oplag af hans »Samlade Skrifter» (1858).

Hede, udbredt, sandet ell. moseagtig og skovløs Landstrækning, især bevoxet med Lyngarter, blandt hvilke Hedelyngen her i Europa er aldeles overvejende. Den betydeligste Hedestrækning i Europa er den, der strækker sig fra Vendsyssel gjennem den jyske Halvø, Hannover, Oldenborg og Westfalen ind i Nederlandene og det nordlige Belgien. I Danmark kan man skjelne mellem de bakkede H. med kraftig Lyngvegetation og Levninger af Fortidens Skove og Hedesletterne med karrig Lyngvæxt og ringe Cultur. Ved Siden af Hedelyngen optræde Revling, Ulvefod, Gyvel og Visse, i Hedemoserne Halvgræs, Klokkelyng, Melbær, Rosmarinlyng og Pors. Hedesletterne have stor Udbredelse i den vestlige Del af Jylland og strække sig med ringe Hældning fra Foden af Himmelbjærg-Partiet, hvor de naa op til en Højde af 200 F., ud mod Vesterhavet. Jordbunden i Hedesletterne er meget ensformig, væsentligst bestaaende af Sand; i ringe Dybde under Overfladen træffes hyppig Al, hvis Mægtighed varierer fra faa Tommer til et Par Fod. Hedeselskabet (s. d. A.) har udfoldet en betydelig Virksomhed i Retning af Skovplantning paa dertil egnede Steder og af Hedernes Opdyrkning, især langs Vandløbene og ved Hjælp af Mergel, der er fundet paa mange Steder i de mere bakkede Hedepartier. **Heden** kaldes den frugtbare, skovløse Slette imellem Kjøbenhavn, Roskilde og Kjøge, hvorfra de bekjendte „Hedeboammer“.

Hedeblegn, smaa Vandblærer, der under Indflydelse af Sommervarmen og for varm Paaklædning bryde frem paa Huden især hos Børn, ofte forbundne med Irritation og Rødme af Huden, Kløe og lidt Feber; de svinde let, naar Aarsagen hæves.

Hedeby, s. **Slesvig**.

Hedeflade, s. **Indpaavirkningsflade**.

Hedelyng, s. **Lyng**.

Hedemann, Hans Christoffer Georg Frederik, dansk General, f. 7 Juli 1792 i Flensborg, Officer 1808, Chef for 1ste Jægercorps 1842, blev ved Krigens Udbrud 1848 trukket frem af Krigsminister Tscherning og, skjønt en af Hærens yngste Oberster, gjort til Højstcommanderende over den active Hær med Læssøe som Stabschef. Han førte den lille danske Hær i hele Felttoget 1848, altsaa i de hæderlige Træfninger ved Bov, Slesvig, Nybøl og Dybbøl, indtil han 22 Juli afgav Commandoen til General Krogh. Efter den Tid var han Commandant i Kjøbenhavns Citadel indtil 1855. D. 31 Maj 1859.

Hedemarkens Amt udgjør den østlige Halvdel af Hamar Stift i Norge. Dets Fladeindhold er 473 □ M. (26,042 □ Km.) med 119,400 I. (1875). Det inddeles i 2 Bycommuner, Hamar og Kongsvinger, samt 25 Herreder, fordelte paa 5 Fogderier, nemlig Vinger og Odalen, Solør, Søndre Østerdalen, Nordre Østerdalen, Hedemarken. Amtet gjennemstrøges efter hele sin Længde fra N. til S. af Glommen Elv, og de 4 førstnævnte Fogderier tilhøre for største Delen dennes Dalføre. Naturen er her navnlig i den nordre Del temmelig bjærgfuld, da Districtet opfyldes af Partier af Kjølen, Dovre og Oplandenes Højslette, og udstrakte Vidder ligge i disse Trakter mere end 2,000 F. (600 Met.) o. H. I den sydlige Del er Glommendalen mere aaben og begrænses af lavere, skovrige Aastrakter. Næringsvejene ere Agerbrug og Fædrift, i Østerdalen især den sidste. Skovdriften er overalt af stor Betydning, da Glommendalen, navnlig paa den østre Side ind over mod Rigsgrænsen, indeholder Norges største Skove af Gran og Fyr. Hedemarkens Fogderi har en hel anden Charakter. Det omfatter den østlige Del af Mjøsen samt Aaskjæden mellem denne Indsø og Glommen og hører til Norges fladeste, frugtbareste og for Kornavl bedst skikkede Landskaber. Skoven er derimod her saa udhugget, at den ikke afgiver noget til Udførsel. Amtets vigtigste Elv næst efter Glommen er Trysilelven, der gjennemstrømmer de nordøstlige Grænsetrakter for senere at fortsætte sit Løb i Sverige (s. **Klarelven**); af Indsøer maa foruden Mjøsen mærkes Femundsøen. Landets længste Jærnbanelinje, nemlig Forbindelseslinjen mellem Christiania og Throndhjem, fører over Hedemarken og gjennem Østerdalen. Gjennem den sydlige Del af Amtet gaar Kongsvingerbanen, der forbinder Christiania med det svenske Jærnbanenet.

Hedemöra (fordum Henemora), Landstad i Sverige, paa en Bakke ved Søen Håfran i Dalarne. 1,398 I. (1888). Jærnbanestation; temmelig levende Handel; Bankkontor; Sparekasse. Som den ældste By i Dalarne nævnes H. allerede i den første Halvdel af det 15de Aarh.; det var her, at Gustav Vasa samlede Dalkarlene for at øve dem i Vaabenfærd, inden han rejste sin Opstand.

Hedenborg, Joh., svensk Naturforsker og Ethnograph, Soldatersøn fra Heda i Östergötland, f. 27 Oct. 1787, tog 1822 den medicinske Doctorgrad og anlagde s. A. i Stockholm en Anstalt til Tilberedelse af kunstige Mineralvande. 1825 gik han til Constantinopel som Læge ved det derværende svenske Gesandtskab og tilbragte siden sin meste Tid i Levanten, dels som bosiddende paa Rhodus, dels paa Rejser i Lilleasien, Syrien, Arabien, Ægypten og Nubien. Tid efter anden sendte han kostbare Samlinger af Naturalier m. m. hjem til Sverige, men en særdeles righoldig Samling af Naturalier og Antiqviteter tillige med sine Optegnelser og sine værdifuldeste Ejendele mistede han 1859 paa Overfarten fra Ægypten til Rhodus ved Dampskibet „Silistria“'s Undergang. Efter den 1863 paa Rhodus indtrufne Jordrystelse bosatte han sig i Firenze, hvor han døde 21 Aug. 1865. Foruden Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter udgav H. »Turkiska Nationens seder» (1839—42) samt »Resa i Ægypten och det inre Afrika» (1ste Bd., 1843) og efterlod i Haandskrift flere Arbejder, hvoriblandt et historisk og et geologisk over Øen Rhodus.

Hedeselskab, det danske, stiftet 28 Marts 1866 med det Formaal at virke for de jyske Heders Frugtbargjørelse, dels ved Beplantning, An-

læg af Planteskoler, Understøttelse til større Plantningsassociationer eller til Hedeboere, der selv udføre Plantning, dels ved at befordre **Engvanding** i større Stil, ved at lede og foretage de forberedende Arbejder, i hvilket Øjemed Selskabet fra Begyndelsen af modtog et Tilskud af 10,000 Rd. fra det Classenske Fideicommis, dels ved at sørge for **Vejenes Forbedring og Forøgelse**, for **Mergelundersøgelser**, for **Udgivelsen** af „Geographiske Billeder fra Heden", hvoraf 1ste og 2det Hæfte udkom 1867 og 1868, forfattede af davær. Ingeniørcapit. E. Dalgas, der er en af Stifterne. Bestyrelsen, der hidtil har bestaaet af Hofjægerm. F. Mourier-Petersen til Rugaard, Oberstlieut. E. Dalgas i Aarhus og Overretssagfører G. Morville i Viborg, vælges af et Repræsentantskab af 20 Medlemmer. Bestyrelsen udgiver aarlig en Beretning om Selskabets Virksomhed og har Forretningsførere rundt om i Landet, der modtage Indmeldelse af Medlemmer, hvis Tal før 1884 var over 3,800 foruden talrige Foreninger, Institutioner og Autoriteter, af hvilke alene Statens Bidrag for Aaret var 25,800 Kr. eller rigelig Halvdelen af den samlede Indtægt. Selskabet udgiver siden 1880 et Tidsskrift.

Hedeslag, s. Colchic.

Hedin, Sven And., svensk Læge, f. 1750, d. 1821, i sine sidste Aar Medicinalraad, gjorde sig bekjendt som flittig Forfatter ved de af ham udgivne Tidsskrifter »Vetenskaps-Handlingar f. läkare och fältskärer« (1798—1806) og »Vetenskaps-Journal f. läkare och fältskärer« (1800—1) m. fl. — Sv. Adolf H., en Slægtning af den foreg., f. 23 Apr. 1834, slog tidlig ind paa den journalistiske Bane og var 1874—76 Hovedredacteur for »Aftonbladet«. I Aarene 1870—74 samt siden 1876 har han været Medlem af 2det Kammer som en af Repræsentanterne for Stockholm og været en dygtig Talsmand for alstens Fremskridt. Han er Forfatter til flere mindre Arbejder og Flyveskrifter; hans Afhandling »Om Latin-Herraväldet« (1883) er et vægtigt Indlæg i et af vor Tids pædagogiske Spørgsmaal.

Hedlinger, Johan Carl, Stempelskærer, f. 28 Marts 1691 i Cant. Schwyz, blev, medens han for at gjøre Kunststudier opholdt sig i Paris, allerede 1718 kongel. svensk Medailleur, men fik og udførte Bestillinger ogsaa for andre Lande, saaledes 1726—28 under en Kunstrejse til Rom; for dansk Regning stak han 1731 en Medaille til Kongens Kroning, 1732 Medaillen til »l'union parfaite« og 1736 Medaillen i Anledning af Orlogsflaadens Forøgelse. For sin Sundheds Skyld levede han 1739—44 i Schweiz, hvortil han efter sin Afskedigelse fra Sverige 1745 vendte tilbage, og døde 14 Marts 1771 i Schwyz. H. er i sin Retning en af den nyere Tids betydeligste Kunstnere, idet han ved sin Stræben efter at ligne de antike Mønstre gav Stempelskærerkunsten et betydeligt Opsving.

Hedninger, egtl. Hedeboere, d. e. Beboerne af afsides Egne paa Landet, hvor Christendommen var længst om at finde Indgang, derfor d. s. s. Afgudsdyrkere. H. er nemlig en gammel, over Tyskland indkommen (jvfr. tysk „Heiden") Oversættelse af det latinske pagani (af pagus, Landsby), der fra Keiser Constantin d. stores Tid begyndte at komme i Brug som en halvt foragtelig Betegnelse for Afgudsdyrkerne, der maatte ty til Landsbyerne, efterhaanden som Hedenskabet blev fortrængt fra Byerne. Oldkirken betegnede i Overensstemmelse med Bibelens Brug af Udtrykket τὰ ἔθνη, Folkene, d. e. Hedningefolkene, alle Ikke-Christne og Ikke-Jøder som H. Den nyere Religionsphilosophi betragter derimod i Regelen H. som enstydig med Polytheister i Modsætning til Monotheister. Hedningechristne kaldes i Oldkirkens Historie de christne, der før deres Omvendelse vare Hedninger, for at skjelne dem fra de christne, der før deres Omvendelse vare Jøder, hvilke kaldes **Jødechristne**.

Hedonisme kaldes den Anskuelse, i Følge hvilken Lystfølelse er al Handlings Formaal. I speciellere Betydning bruges H. om den af Aristippos grundlagte Lære, at Øjeblikkets Lyst var det højeste Gode.

Hédouin, Edmond [ednæng], fransk Maler, f. 1819 i Boulogne sur Mer, var Lærling af Célestin Nanteuil og Delaroche, men lagde sig efter Stemningslandskab med store Figurer, ligesom Breton og Millet, saaledes »Les glaneuses«, Høstpiger, overraskede af Stormen (1857, Luxembourg). Ogsaa Folkelivsbilleder fra Spanien og Nordafrika har han gjengivet med stort Liv og Naturlighed. Han er tillige Raderer og har med Naalen illustreret flere Værker, f. Ex. Sterne's »Sentimental Journey«, og udført Portræter, bl. a. af Nanteuil og af den russiske Digter Turgenjev.

Hedschas, s. Arabien.

Hedschra ell. Hegira (d. e. Flugt) kaldes Udgangspunktet for Arabernes Tidsregning, da Muhammed undgik Koreischiternes Forfølgelser ved sin Flugt fra Mekka til Medina. Hans Ankomst til Medina, der ligger i en Afstand af 10—11 Dagsrejser fra Mekka, fandt Sted den 12te i Maan. Rebi 1, d. e. 20 Sept. 622, efter andre 19 Juni 622; da man under Kalifen Omar blev enig om at regne Aarene efter H., antog man, at det 1ste Aar skulde begynde med den 1ste Moharram, der er den første Maaned i det arab. Aar. H.s Begyndelse anses derfor i Almindel. at være 15 ell. 16 Juli 622, skjønt man ikke er ganske enig om Dagen.

Hedvig, polsk Jadwiga, Dronning i Polen, Datter af Ludvig d. store, Polens og Ungarns Konge, f. 1370. Efter Faderens Død (1382) maatte hun kæmpe i to Aar med talrige Tronbejlere, indtil hun 1384 blev kronet i Krakow til Polens „Konge". Tidlig var hun blevet forlovet med den to Aar ældre Hertug Vilhelm af Østerrig, og i Slutningen af Aaret 1385 kom denne til Krakow for at fuldbyrde Brylluppet. Ved en Række af Intriguer fra Hedvigs Moder, Dronning Elisabeths Side blev Ægteskabet forpurret. Vilhelm maatte flygte fra Slottet i Krakow, og 3 Uger efter ægtede H. Storfyrst Jagello af Litauen, ved hvilket Ægteskab Polens og Litauens Forening fuldbyrdedes. Hun havde i Begyndelsen stor Indflydelse paa sin Ægtefælle, men da Ægteskabet længe var ufrugtbart, faldt hun i Unaade. Da hun endelig 1399 fødte en Søn,

døde denne tre Dage efter Fødslen, og H. overlevede ikke denne Sorg. Ved sin Iver for Christendommens Udbredelse blandt de hedenske Litauere, ved sin Virksomhed for Udbredelsen af Videnskab og Kunst, hvortil hun testamenterede en stor Del af sin Formue, og ved sin Mildhed og Godgjørenhed har hun sat sig et skjønt, endnu levende Minde hos Polakkerne.

Hedvig, Christian IV.s Datter med Kirstine Munk, f. 1626, blev 1642, samme Dag som hendes Tvillingsøster Christiane havde Bryllup, gift med Ebbe Ulfeldt, der 10 Aar senere gik i svensk Tjeneste. Ægteskabet var meget ulykkeligt. Hun forlod Manden 1655, flygtende bort med en anden, og levede en Tid i Danmark paa Valdemars Slot, som hun arvede efter Moderen; men hun bortspillede næsten alt, hvad hun ejede. Hun døde i Sverige 1678.

Hedvig, den hellige, Datter af Markgreve Berthold af Meran, f. 1174, blev i sit 12te Aar gift med Hert. Henrik d. skjæggede af Schlesien, hvorhen hun forplantede tysk Cultur og tyske Skikke. Da hun havde født 6 Børn, aflagde H. tillige med sin Ægtefælle Kyskhedsløfte og hengav sig fra den Tid til asketiske Øvelser; hun bevægede sin Mand til for hendes Brudesmykker og andre Ejendomme 1203 at oprette og rigt dotere Cistercienser-Nonneklostret i Trebnitz, i hvilket hun døde 15 Oct. 1243. Hun blev kanoniseret 1266; Mindedag 17 Oct. Til hendes Grav i Klosterkirken gjøres der endnu Valfarter. H. var Moder til Hert. Henrik d. fromme, som faldt i Mongolslaget 1241.

Hedvig Eleonora, svensk Dronning, f. 23 Oct. 1636 paa Gottorp, Datter af Hertug Frederik III af Holsten-Gottorp, blev 24 Oct. 1654 formælet med Carl X Gustav, hvem hun fødte et eneste Barn, Carl XI. Ved Kongens Testament indsattes hun til Ordførende i den ved hans Død tilforordnede Formynderregering; hun øvede dog ingen synderlig Indflydelse paa Regeringens Anliggender. Større Indflydelse havde hun derimod paa at fremkalde og uddanne Kunstsans i Sverige ved de Forskjønnelser, hun med Hjælp af Tessinerne, Ehrenstrahl o. fl. lod udføre ved de til hendes Livgeding hørende Lystslotte. Ved Sønnens ligesom senere ved Sønnesønnens Hof indtog hun, under Navnet „Rigs-Enkedronningen", den første Plads og benyttede denne Stilling paa en Maade, som var Carl XI.s Gemalinde, den ædle Ulrika Eleonora, til liden Baade. Ved Carl XI.s Død sattes hun endnu en Gang i Spidsen for en Formynder-Regering, som dog kun varede lidt over ½ Aar. Hun døde i Stockholm 24 Nov. (5 Dec.) 1715.

Heegaard, Steph. Peter Anker, dansk Fabrikant, f. 29 Juli 1815 i Kjøbenhavn, overtog 1838 sin Faders Forretning som Jærnstøber smstds. og kjøbte 1858 Statens Fabrikker paa Frederiksværk. 1868 valgtes H. til Borgerrepræsentant og gjenvalgtes stadig indt. 1885. 1870 blev han Formand for Industriforeningen (indt. 1876) og havde 1872 vigtig Del i den store nordiske Industriudstilling. 1883 blev han Etatsraad. — En Slægtning af ham, **P. Sophus Wilhelm H.**, Philosoph, f. 19 Jan. 1835 i Slangerup, studerede først Theologi, men gik derfra over til Philosophien, især under Indflydelse af Rasmus Nielsen, af hvis Forsøg paa at gjøre Studiet af Naturvidenskaberne og Mathematiken frugtbringende for Philosophien han især følte sig tiltrukken. Mathematiske Studier udfyldte ogsaa senere stedse en betydelig Del af H.s Tid. I sit Skrift „Indledning til den rationelle Ethik" (1866), som væsentlig har en historisk-kritisk Charakter, sluttede han sig ogsaa til R. Nielsens Lære om Tro og Viden som to helt selvstændige og absolut neuartede Principer. 1870 blev han Docent, 1875 Professor ved Universitetet og udgav 1871 en „Formel Logik" til Brug ved sine Forelæsninger. I Aarenes Løb fik især Studiet af Kant og Lotze en indgribende Indflydelse paa hans almindelige Anskuelser. I sin Bog „Om Intolerance" (1878) tog han Ordet for Anerkjendelsen af de enkelte Individers Ret til at forme deres religiøse Anskuelser paa en med deres Personlighed stemmende Maade; han ytrer sig skeptisk over for enhver videnskabelig Afgjørelse af religiøse Problemer, men hævder stærkt, at Muligheden af, at Troen (særlig Udødelighedstroen) kunde have Ret, er af stor Betydning for Livsførelsen („vi leve paa Muligheder"). 1880 udgav han et større, populært Skrift „om Opdragelse" og dens Historie, som har fundet Udbredelse og gjort Nytte i vide Kredse ved den sunde og menneskevenlige Aand, som gjennemtrænger det. Samme Aar ramtes han af et Slagtilfælde, der medførte en Svækkelsestilstand, som tiltog ved Virkningen af en stor Familiesorg. Nedbrudt paa Aand og Legeme fandt han sin eneste Trøst i den kirkelige Tro og udtalte dette paa en meget smuk Maade i Fortalen til den nye Udgave af Skriftet „om Opdragelse". Han døde 27 Marts 1884. Under Mærket B. C. havde han i „Illustr. Tid." meddelt en Række populær-psychologiske Charakteristiker. De udkom 1874, samlede og forøgede, under Titlen „Øjebliks-Photographier i Visitkortformat. Efter Originalerne og uden Retouche". Desuden er H. Forfatter til de anonymt udgivne Fortællinger „Et Handelshus" (1871), „Familien Gorm" (1872) o. fl.

Heem, Jan Davidsz de, en af Nederlandenes navnkundigste Malere, f. omtr. 1605 i Utrecht, d. 1674 i Antwerpen, lærte Malerkunsten af sin Fader, der ligesom Sønnen var Blomstermaler. Hans Blomster og Frugter udmærke sig ved en Sandhed og Friskhed, der bragte hans Billeder i umaadelig Pris, især da han malede forholdsvis faa. Navnlig var han fortrinlig i Udførelsen af Frugter og af livløse Gjenstande, som et opdækket Bord med Glas-, Guld- og Sølvkar o. desl.; Hollænderne kalde dette Slags Billeder „Frokoster". Der findes udmærkede Billeder af H. i Louvre i Paris, i Dresden og ligeledes i Malerisaml. i Kjøbenhavn. — Ogsaa hans Søn, **Cornelis de H.**, f. 1630, d. 1692 i Haag, var en betydelig Kunstner i samme Fag.

Heemskerk, Egbert, to hollandske Malere; den ældre, f. 1610, d. 1680, malede især Drikkegilder i Teniers's og Brouwers Smag; hans Søn, den yngre E. H., f. 1645, d. 1704, sluttede sig dels til Faderens Maner, dels malede han ogsaa Aandebesværgelser o. desl.

Begge ere aandfulde, og navnlig udmærker den sidste, af hvem den kongel. danske Malerisamling ejer to Billeder, sig ved en smuk, om end vel dyb Farve i sine Arbejder.

Heemskerk, Jakob van, hollandsk Søfarer, f. 1 Marts 1567, gjorde 1596 sammen med W. Barents et forgjæves Forsøg paa at finde Nordøstpassagen og maatte tilbringe Vinteren under store Savn og Lidelser paa Novaja Zemlja. 1601 kæmpede H. i de indiske Farvande heldig mod Portugiserne, og 25 Apr. 1607 angreb han som Viceadmiral en meget overlegen spansk Flaade under Davila ved Gibraltar og ødelagde den, men faldt ligesom den fjendtlige Admiral selv i Slaget.

Heemskerk, Jan, hollandsk Statsmand, f. 1818, indtraadte tidlig i Statstjenesten og blev 1859 valgt til andet Kammer, hvor han snart blev det conservative Partis Ordfører. I Juli 1866 blev H. Førsteminister, dog kun til Maj 1868, men paa ny i Aug. 1874 indt. Sept. 1877, i hvilket Tidsrum han gjennemførte Love om den højere Undervisning og Jærnbanenettets Udvidelse. 1879 blev H. Statsraad og i Apr. 1883 for tredje Gang Førsteminister.

Heemskerk, Martin van, egtl. M. van Veen, hollandsk Maler, f. 1498 i H. ved Haarlem, d. 1574, var Søn af en Bonde og Lærling af Jan Schoreel i Haarlem, men dannede sig i Italien en ny Maner, navnlig ved Studiet af Billedhuggerkunsten. Han er mest tiltalende i fine ældre Billeder i nederlandsk Stil. Efter sin Rejse jagede han efter en usand Virkning og fordærvede derved sit smukke Talent. Hans Arbejder ere sjældne; den kongel. Malerisamling har „Den opstandne Christus" af ham.

Heer, Oswald, berømt schweizersk Naturforsker, f. 31 Aug. 1809, d. 29 Sept. 1883. H. tog 1831 theologisk Examen, men helligede sig derefter til Studiet af Naturvidenskaberne, som han alt længe havde dyrket, blev 1834 Privatdocent Botanik og Entomologi og var 1852—82 Professor i Botanik ved Universitetet i Zürich. Sin Berømmelse har H. navnlig vundet ved ine Undersøgelser over fossile Planter og mange Forbindelse hermed staaende Spørgsmaal, Ex. over de stedfundne Forandringer i de limatiske Forhold, Planternes geographiske ldbredelse til forskjellige Tider m. m. Den rktiske fossile Flora beskæftigede han sig meget ied og behandlede den i flere store Værker, af vilke det sidste er: »Flora fossilis groenlandica« 1883). Ogsaa Spørgsmaalet om Arternes jensidige Forhold beskæftigede ham meget; an kom her til det Resultat, at de palæontologiske Undersøgelser ikke støttede Darwins ære om Arternes Dannelse. H. har skrevet iange betydelige Værker; et af disse, der er endt uden for Fagmændenes snævrere Kreds, „Die Urwelt der Schweiz" (1865, 2det Opl. 379), oversat paa forskjellige europæiske Sprog.

Heere, Lukas de, flandersk Maler, f. 1534 Gent, d. 1584, hvis Forældre begge vare Kunstnere, lærte først Miniaturmaleriet, men blev ien en af Frans Floris's talentfuldeste og ygtigste Elever. Hans Udførelse udmærker sig d en overordentlig Sirlighed og Finhed, saades som det paa en fortrinlig Maade fremtræder i et Billede i den kgl. Malerisaml. i Kjøbenhavn, „De 5 kloge og 5 ukloge Jomfruer".

Heeren, Arnold Herm. Ludw., tydsk Historiker, f. 25 Oct. 1760 i Nærheden af Bremen, blev 1787 Professor i Philosophi og 1801 i Historie ved Göttingens Universitet og døde 7 Marts 1842. H. er Forfatter til flere aandfulde og grundige Skrifter, blandt hvilke bør fremhæves: „Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt" (2 Bd., 1793—96; 4de Udg., 5 Bd., 1826—26); „Geschichte der Staaten des Alterthums" (1799, 5te Udg. 1826) og „Gesch. des europäischen Staatensystems" (1809, 5te Udg. 1830). De samledes i „Historische Werke" (15 Bd., 1821—26). 1819 begyndte H. sammen med F. A. Ukert Udgivelsen af en Samling Statshistorier, „Geschichte der europ. Staaten", hvortil bl. a. Dahlmann, Geijer, Lappenberg, Leo og Wachsmuth gav Bidrag.

Hefele, Carl Joseph v., katholsk Kirkehistoriker, f. 1809 i Unterkochen i Württemberg, blev 1840 Prof. ved det katholsk-theologiske Facultet i Tübingen, hvor han læste over Kirkehistorie, christelig Archæologi og Patrologi, og 1869 Bisp i Rottenburg. Som saadan strev han imod Ufejlbarhedsdogmet; men efter Vaticanerconciliet underkastede han sig det, men tillod sig i et Hyrdebrev at give det en noget indskrænkende Fortolkning og undlod at kræve Tilslutning til Dogmet af de ham som Primas for Württembergs katholske Kirke underlagte katholske Universitetslærere og Gejstlige. Blandt hans mange dygtige kirkehistoriske Arbejder maa især nævnes hans „Conciliengeschichte" (7 Bd., 2den Udg. 1873).

Heffter, Aug. Wilh., bekjendt tydsk Jurist, f. 1796 i Schweinitz ved Torgau, blev 1833 Professor i Retsvidenskaben i Berlin. D. 1880. Han har indlagt sig Fortjenester baade af Processen, Criminalretten, Folkeretten og Romerretten. Skrifter: „System des römischen und deutschen Criminalprocesses" (1825), „Lehrb. des gemeinen deutschen Strafrechts" (1833, 6te Opl. 1857), „Das europäische Völkerrecht" (1841, 7de Opl. 1881); ogsaa har han leveret en Udgave af Gajus (1830).

Hefner-Alteneck, Friedr. v., fremragende tydsk Mechaniker, f. i Aschaffenburg 1845, uddannede sig praktisk og theoretisk i München og Zürich og fik 1868 Ansættelse som Constructeur og Overingenieur hos Siemens & Halske i Berlin. Han er Ophavsmanden til mange herfra udgaaede, berømte Opfindelser, saaledes Differentiallampen (s. Elektriske Lamper), Ombytning af Ringen i Grammes Maskine (s. Induction) med en Jærncylinder, Vexelstrømmaskiner osv.

Hegel, Georg Wilh. Friedr., berømt tydsk Philosoph, f. 27 Aug. 1770 i Stuttgart, studerede Theologi i Tübingen, hvor han lærte Schelling at kjende, levede i flere Aar som Huslærer i Bern og Frankfurt, blev 1801 Privatdocent og 1805 Professor i Jena. Hans første betydelige Værk „Phänomenologie des Geistes" udkom 1807, efter at han allerede i Frankfurt havde lagt Grundlaget for sit philosophiske System. Efter Jenaslaget opløstes hans Virksomhed i Jena; han blev Redacteur for en Avis i Bamberg og senere Rector for Gymnasiet i

Nürnberg. Her skrev han sit Hovedværk „Logik als Wissenschaft" (1812—16), en Fremstilling af Logiken som speculativ Metaphysik. Efter en kort Tid at have virket som Professor i Heidelberg kom han 1818 til Berlin, og nu begyndte den mest glimrende Periode i hans Liv. Han udgav „Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften" (1817) og „Philosophie des Rechts" (1820). Talrige Disciple samlede sig om ham; især paa Theologiens, Retslærens og Æsthetikens Omraade fik hans Philosophi en lang Tid stor Indflydelse. Han havde stor Anseelse hos Regeringen, ligesom han selv betragtede den daværende preussiske Stat som en Mønsterstat. Han døde af Cholera 14 Nov. 1831. H. søger at vise, at ēn og samme Grundlov raader i Tænkningen og i Tilværelsen: Læren om Modsætningernes Overgang til hverandre. Derfor bliver der hos ham ingen Forskjel mellem Methode og System. Han kalder sin Methode den dialektiske: ethvert Begreb føres ved at gjennemtænkes over i sin Negation, altsaa til et nyt Begreb; dette fører paa samme Maade til et tredje Begreb osv.. Ved denne Dialektik skulde det være muligt at udvikle alle Grundbegreber (baade de formale og de reale) ad den rene Tænknings Vej, uden Erfaringens Hjælp. Tilværelsen er for H. et stort Fornuftsystem, en stor Tanke, som i den menneskelige Aand tænker sig selv. I Logiken fremstilles denne Tanke i den rene, abstracte Form, i Naturphilosophien (den allerubeldigste Del af H.s System) fremstilles dens Udtræden i Rummets Verden, hvor den synes at blive fremmed for sig selv; i Aandsphilosophien se vi den finde sig selv igjen og naa sin klareste Aabenbaringsform i Kunst, Religion og Videnskab. H.s Philosophi blev især af indgribende Betydning for Theologiens og Retslærens Udvikling. Han opfattede Forholdet mellem Religion og Philosophi saaledes, at deres Indhold er det samme, kun Formen forskjellig; hvad den troende forestiller sig i historisk, concret Form, som Tildragelser eller som bestemte Personer, tænker Philosophien som et Begreb, en almindelig Ide. Idet H. i Kirkens Dogmer fandt betydningsfulde Ideer udtrykte i en for Phantasien tilgængelig Skikkelse, mente han sig i god Overensstemmelse med Kirkelæren. En Del af hans Disciple (den saakaldte højre Side) gav ham Ret heri, medens andre, især Strauß og Feuerbach, fremhævede den store Forskjel og skærpede den til uforsonlig Modsætning. I retsphilosophisk Henseende fandt H. Fornuftens Fordring væsentlig virkeliggjort i den preussiske Stænderforfatning. Ogsaa her drog den venstre Side af hans Skole, især K. Marx og Lassalle, radikale Consequenser af de Principer, der fra først af syntes at være Conservatismens Støtter. Ved Siden af store Fejltagelser og kunstige Abstractioner finder man hos H. mange dygtige psychologiske Iagttagelser, stor Dygtighed i historisk Charakteristik og en forbavsende Evne til at systematisere. Den directe og indirecte Indflydelse af hans Philosophi er endnu langt fra endt.

Hegelund, Peder Jensen, f. i Ribe 1542, d. som Biskop smstds. 1614, oversatte den augsburgske Rector Sixtus Birchs Skolekomedie „Susanna", i hvilken han indlagde et vidtløftigt originalt Digt om Bagtalelse. Hans danske Sprog saa vel som hans metriske Færdighed er al Ære værd og skaffede ham i Forening med Æmnet „Susanna" stor Yndest i et langt Tidsrum. Hans øvrige dramatiske Arbejder ere gaaede tabte.

Hegemoni. I de enkelte græske Staters Forhold til hverandre betegner H. en enkelt Stats Overvægt over de andre og den dermed forbundne Ledelse af Forbundsanliggenderne. Naturligvis var dette Forhold ikke overalt det samme, idet det modificeredes saa vel ved de forskjellige særskilte Forbundsbestemmelser som ved den ledende Stats større eller mindre Magt; som almindelige Træk lader sig imidlertid følgende angive. De enkelte Stater vare politisk uafhængige. Angaaende Krig og Fred paa Forbundets Vegne var den afgjørende Stemme hos Forbundsraadet, i hvilket alle enkelte Stater havde lige Stemmeret. Den ledende Stat dannede derimod Midtpunktet i de fælles Raadslagninger, havde Anførselen i Krig, indkrævede Pengebidragene og bestemte, hvor stor en Del af de fastsatte Hærstyrker der skulde rykke i Marken, samt sendte Overbefalingsmænd til disse. Hvor en særdeles mægtig Stat stod i Spidsen for et saadant Forbund (Symmachi), antog ofte Forholdet efterhaanden en helt anden Charakter, idet de mindre mægtige Medlemmer af Forbundet tabte deres Selvstændighed og bleve den ledende Stats skatskyldige Vasaller. Efter den 2den messeniske Krig havde Sparta H. over de fleste Stater paa Peloponnes og fik i Perserkrigen H. over alle de mod Perserne forenede Grækere, men omtr. 475 f. Chr. fik Athen H. over Øerne og Kolonierne ved det ægæiske Havs Kyster, saa at Spartas H. kun kom til at omfatte Landstaterne i det egentlige Grækenland. Ved den peloponnesiske Krigs Slutning (404) fik Sparta atter H. over alle Grækere, men dets tyranniske Regimente blev snart forhadt, og 378 fik Athen atter H. over et nyt, mindre Forbund af Søstater, medens Slaget ved Leuktra (371) bevirkede, at H. til Lands tilfaldt Theben. Men de græske Staters Kræfter vare nu udtømte, og Slaget ved Chæronea 338 f. Chr. bragte hele Grækenland ind under Makedoniens H.

Heger, Jens Steffen, dansk Skuespiller, f. 1769, Broder til Kamma Rahbek og Christiane Oehlenschläger, debuterede, efter at være bleven Student, 14 Apr. 1796 som Figaro i „Figaros Giftermaal". Han udviklede sig hurtig til en fremragende Charakterskuespiller og fik i den Snes Aar, i hvilken han virkede ved Scenen, store Opgaver, som han løste til Publikums udelte Tilfredshed. Einar Tambeskjælver i „Hakon Jarl", Vilhelm i „Axel og Valborg", Giulio Romano i „Correggio" og Horatio i „Hamlet" hørte til hans bedste Roller. Hans Særheder forledte ham i hans senere Aar til Efterladenhed, og efter eget Ønske forlod han Theatret 1817 efter at være optraadt sidste Gang 21 Apr. s. A. som Oakly i „Den skinsyge Kone". D. 1855. — Hans Hustru, Elise Marie H., født Smidth, f. 13 Dec. 1773, op-

traadte første Gang paa det kgl. Theater 26 Nov. 1793 som Lucette i „Den gode Moder“ efter som Barn at have frequenteret Theatrets Balletskole. Den Renhed og jomfruelige Ynde, der var udbredt saa vel over den unge Piges Person som over hendes Spil, skaffede hende et ikke ubetydeligt Repertoire, særlig i det saakaldte „rørende“ Drama, og da Oehlenschläger fremtraadte som dramatisk Digter, var hun selvskreven til at spille Elskerinderoller i hans Sørgespil. Blandt hendes Frembringelser i saa Henseende kan nævnes Thora i „Hakon Jarl“, Valborg i „Axel og Valborg“, Maria i „Correggio“. Mad. H. optraadte sidste Gang paa det kgl. Theater 13 Jan. 1832 som Sophie i „Magt og List“ og døde 8 Jan. 1842. Datteren Elisab. H., s. Holst, Vilh.

Hegermann-Lindencrone, Louise, f. 1778, d. 1853, Forfatterinde til et Par Dramaer og nogle Digte, er navnlig bekjendt af sine fine og yndefulde „Danske Fortællinger“, hvorved hun værdig hævder sin Plads i den højtbegavede literære Kreds — den Heibergske — som hun tilhørte. I Ægteskab med Generallieutenant J. H. H. (f. 1765, d. 1849) fik hun Sønnen Cai Ditlev H.-L., f. 17 Maj 1807. Han blev 1822 Lieutenant og 1838 Ritmester. 1848 førte han som Major en Escadron frivillige Husarer og var 1850 Forpostcommandeur, i hvilken Stilling han ved flere Lejligheder viste stort personligt Mod. 1850 blev han Oberstlieutenant, 1857 Oberst og 1858 Generalmajor og Generaladjudant for Landetaten, men fjærnedes fra den sidste Stilling i Nov. s. A. efter Sammenstød med Hoffet og blev derved Anledning til Ministeriet Halls Afgang i Dec. 1861 valgtes H.-L. til Folketinget imod Blixen-Finecke, men spillede ingen Rolle her. 1863 blev han Generallieutenant, førte 1864 en Division og ledede dens Tilbagetog fra Dannevirke (6 Febr.) og efter den haardnakkede Træfning ved Vejle (8 Marts) gjennem Nørrejylland op til Mors; det udførtes med stor Omsigt og skuffede aldeles Fjenden, der troede paa hans Vorgang til Helgenæs, men skaffede ham ikke des mindre megen Dadel i det almene Omdømme. Fra Mors agtede H.-L. i Apr. at bryde ud og at gjøre et Angreb paa den østerrigske Belejringshær foran Fredericia, hvorfra samtidig et stærkt Udfald skulde gjøres; han haabede derved at kunne nøde Prøjsserne til at afbryde Angrebet paa Dybbølstillingen. Men skjønt Planen var billiget baade af Krigsministeren og af Fredericias Commandant Lunding, standsedes Udførelsen i sidste Øjeblik ved Paalæg fra Kjøbenhavn, og desuden rømmedes snart efter Fredericia imod hans bestemte Raad. Som Chef for det nørrejydske Hærcorps kunde H.-L. derfor intet udrette, og 1865 blev han commanderende General paa Sjælland indtil 1867, da han afgik fra Tjenesten. 1874 skrev han „Om Krigsaaret 1864 og dets Indflydelse paa vort Hærvæsen“ og n. A. „Betragtninger i Anledning af D. G. Monrads politiske Breve“, i hvilke Skrifter han forsvarede sin Adfærd og sine militære Planer 1864.

Hegesias, græsk Philosoph af Aristips Skole, tilhører Skolens Opløsningsperiode. Medens Aristip satte Øjeblikkets positive Nydelse som det højeste Gode, bestemmer H. det negativt som Frihed for Smerte. Vi maa være tilfredse, naar det blot lykkes os at undgaa Livets Smerte. Men selv dette kan kun opnaas, naar vi blive ligegyldige mod alt det, der kan frembringe Lyst og Ulyst; endog Livet er kun for Daaren et Gode, for den forstandige uden Værdi. H. skal have skildret Livets Onder saa veltalende, at han foranledigede mange til Selvmord, hvorfor det ogsaa blev forbudt ham at læse offentlig. Han fik Tilnavnet „Dødsovertaleren“ (*Πεισιθάνατος*).

Hegesippos, atheniensisk Statsmand og Taler paa Demosthenes's Tid, sandsynligvis Forfatter til den under Demosthenes's Navn bevarede Tale *Περὶ Ἀλοννήσου*.

Hegesippus, en Jødechristen fra Palæstina, forfattede ved Midten af det 2det Aarh. en Samling af historiske Overleveringer fra den apostoliske Tid, hvoraf der nu kun er nogle Brudstykker tilbage.

Hegewisch, Dietr. Herm., tysk Historiker, f. 1740, blev 1780 Professor i Kiel og 1805 dansk Etatsraad; d. 1812. H. har skrevet en Række værdifulde Skrifter, dels om Tysklands Historie, „Gesch. der Regierung Kaiser Carls d. großen“ (1777), „Gesch. der Deutschen von Konrad I bis zum Tod Heinrichs II“ (1781), „Gesch. Kaiser Maximilians I“ (2 Bd., 1782—83), dels om de græske Kolonier („Geogr. u. histor. Nachrichten“, 1808, med Forts. 1811); samt Fortsættelse af Christianis „Gesch. d. Herzogthümer Schleswig u. Holstein unter dem Oldenb. Hause“ (3dje—4de Bd. 1801—2) fra 1588—1694. — Hans Søn, Franz Herm. H., f. 1783, d. 1865, siden 1809 medicinsk Professor i Kiel, tog siden 1817 virksom Del i den politiske Agitation som ivrig Slesvigholstener, dels i Dagblade, dels i Flyveskrifter, under Mærket Franz Baltisch. Dog stod han U. Lornsens demokratiske Retning nærmere end sin Svoger Dahlmanns. Han blev 1840 Etatsraad.

Hegg, norsk (sv. hägg), d. s. s. Hægebærtræ (s. Kræge).

Hegling, s. Hør.

Hegyalja [héddjalja], en c. 1,500 F. høj Bjærgmasse i det nordl. Ungarn, s. for Kaschau, mellem Floderne Bodrog og Hernad, er paa Øst- og Sydsiden beplantet med Vinstokke, som levere den berømte Tokayervin.

Heiberg er Navnet paa en i Norge og Danmark fra Slutningen af det 17de Aarh. talrig forgrenet Slægt; dens Stamtavle er 1864 udgivet af den norske Godsejer Hans K. H. paa Gaarden Amble i Sogn, hvor denne ogsaa har tilvejebragt et Familiegalleri og Museum af stort Omfang og betydeligt historisk Værd. Blandt Slægtens norske Medlemmer maa nævnes Christen H., f. i Bergen 28 Nov. 1799, d. som Professor (siden 1828) i Medicin og Overlæge ved Rigshospitalet i Christiania 18 Marts 1872, en dygtig Chirurg og udmærket praktisk Lærer. — Hans Broder, Johan Fritzner H., f. i Bergen 11 Juni 1805, d. som Generalchirurg i den norske Hær 4 Marts 1883, var i en lang Aarrække Prosector og Lærer i Anatomi ved Universitetet i Christiania, udgav 1842—45 et anset „Ugeskrift

for Medicin og Pharmaci" og arbejdede senere utrættelig for Forbedringer i det militære Lægevæsen. — Førstnævntes Søn, **Hjalmar H.**, f. i Christiania 27 Sept. 1837, blev medicinsk Candidat 1862, studerede i Udlandet Mikroskopi og pathologisk Anatomi, hvilket sidste Fag han har foredraget ved Universitetet, efter at han 1870 var bleven udnævnt til Professor i Medicin. Hans Prøveforelæsninger for Professorposten (om Epitheldannelsernes Forhold, om Kræftsvulsternes Structur og om Betændelseslæren) saa vel som senere betydningsfulde Afhandlinger om Tuberkulose og om Puerperalfeber findes trykte dels i „Norsk Mag. for Lægevidenskaben", dels i udenlandske Fagjournaler. I den senere Tid har han væsentlig beskæftiget sig med Studier i Bakteriologien. — **Jakob Munch H.**, Søn af ovennævnte J. F. H., f. i Christiania 12 Juni 1843, blev medicinsk Candidat 1867, gjorde Tjeneste som Militærlæge i den tyske Hær under den fransk-tyske Krig 1870—71, var efter Hjemkomsten Øjenlæge i Christiania, uddannede sig senere paa offentlig Bekostning til Overtagelsen af Universitetets Lærerpost i Anatomi og udnævntes 1878 til Professor i Medicin. Blandt hans Arbejder maa nævnes hans „Bidrag til Læren om Saar" (Afhandling for den medicinske Doctorgrad 1874), hans Afhandlinger om Haandens og Forarmens Drejning („Christ. Vid.s Selsk.s Forhandl." 1883), i udvidet Bearbejdelse udgivet i Wien 1884, og hans „Atlas der Hautnervengebiete" (Christ. 1884, oversat paa Engelsk og Italiensk). 1884 paabegyndte han Udgivelsen af „Biologiske Meddelelser", hvoraf hidtil er udkommet 4 Hæfter. — Om danske Medlemmer af Slægten H. s. nedenfor under P. A. H.

Heiberg, Hermann, tysk Novellist, f. 17 Nov. 1840 i Byen Slesvig, lever som praktisk Forretningsmand i Berlin. Først 1881 udgav han sin første Bog, „Plaudereien mit der Herzogin von Seeland", en Samling let henkastede Skizzer, som ved deres stemningsfulde Skildringer, Lune og originale Stil vandt ham et stort Publikum. Hans betydelige novellistiske Talent fremtraadte yderligere udviklet i de hurtig paafølgende Noveller og Romaner „Acht Novellen" (1882), „Ausgetobt" (1883), „Ernsthafte Geschichten" (1883), „Die goldene Schlange" (1884), „Apotheker Heinrich" (1885) og „Eine vornehme Frau" (1886), der vel ikke altid ere fri for Sentimentalitet og ofte lide af Mangel paa kunstnerisk Udformning og Begrænsning, men dog gjennemgaaende, især i deres Skildring af nordtysk Smaaborgerliv og i deres Fortællinger fra Børnenes Verden, ere prægede af en skarp Jagttagelsesevne og elskværdig Humor. „Plaudereien" samt et Udvalg af hans mindre Fortællinger ere oversatte paa Dansk af Viggo Petersen (1883—84).

Heiberg, Peder, Dr. phil., dansk Botaniker, f. 29 Sept. 1837, d. 20 Marts 1875, har foruden andre botaniske Arbejder udgivet et for Diatomeernes Studium overhovedet og særlig for disse Organismers ældre Synonymik vigtigt Værk, „Kritisk Oversigt over de danske Diatomeer" (1863). Under Pseudon. Victor Norfelt skrev han nogle Piecer („Er det ikke paa Tide at ophæve Folkekirken og afskaffe Statsgejstligheden?", 1874) og Artikler i „Det nittende Aarhundrede".

Heiberg, Peter Andreas, bekjendt dansk Forfatter af den ovennævnte norske Slægt H., f. 16 Nov. 1758 i Vordingborg, hvor hans Fader Ludvig H. var Rector. Efter Fuldendelsen af sine akademiske Studier — han tog Philologicum 1777 — opholdt han sig i nogen Tid i Bergen, hvor han vakte Opsigt ved sine Lejlighedssange og skrev Komedien „Forvandlingerne". Efter Tilbagekomsten til Kjøbenhavn viste han ved Oversættelsen af „Eusebius", en Efterligning af Voltaires „Candide", at han følte sig tiltrukken af de fra Frankrig kommende nye Oplysningsideer. Han virkede desuden som Komedieforfatter — Parodien „Mikkel og Malene", „Heckingborn" o. fl. — og kom snart som en skarp og skaanselløs Polemiker ind i Dagens literære og senere i dens politiske Stridigheder. I „Rigsdalersedlens Hændelser" anvendte han en Form, der frembød bekvemme Anledninger til Inddragelsen af alle Haande Udfald mod Tidens forskjellige Brøst og Misbrug: Klubvæsenet og Lotterierne, Tyskheden og Bondetrældommen, Statsforfatningen og Selskabslivet, alt afgav Emner for hans overlegne Satire, der paadrog ham baade private Fjendskaber og Forfølgelser fra Autoriteternes Side. Den første offentlige Tiltale traf ham for en Replik i Komedien „Virtuosen" (i „Rigsdalersedlens Hændelser"), hvori han sigtede Myndighederne for Underslæb, og hvorvel han — som det var hans Taktik i Pressesager — søgte at bortforklare Beskyldningen, blev han dog idømt en Bøde af 200 Rd. I „Indtogsvise", skreven i Anledning af Kronprins Frederiks (VI.s) og Kronprinsesse Maries Bryllup, forekom atter Hentydninger, som Autoriteterne tog sig af, og som kostede ham en ny Mulkt paa 150 Rd., men som tillige fremkaldte en hel Række politiske Viser fra hans Haand, der som en Løbeild spredtes i alle Klasser af Befolkningen og skaffede deres Forfatter en næsten exempelløs Popularitet, yderligere forøget ved Forbudene mod Opførelsen af enkelte af hans Komedier, saaledes 1792 „De Vonner og Vanner". Denne H.s Opposition bidrog mægtig til at fremme Sympathierne for de franske Revolutionsideer og grundfæste den Spænding lige over for England, der mere og mere slog Rod i Nationen. Republikens Emissærer vare velkomne Gjæster i H.s Hus, medens Englands Repræsentanter ikke skaanedes af hans Satire, som da han i „Simon Sanddrus" Navn angreb den engelske Minister i Kjøbenhavn og i Visen „Vor Klub er dog en herlig Sag" selve dennes Souveræn, hvilket atter skaffede ham en Mulkt paa 800 Rd. 1796 indbød H. til Stiftelsen af et Selskab „For Sandhed", og i dette Selskabs Tidsskrift af samme Navn leverede han sin „Politisk Dispatsch" og sin „Sproggranskning", efter at han forinden var optraadt som radikal Skribent i Trykkefriheds-spørgsmaalet og i »Suum cuiqve« havde rettet sine Angreb mod Regeringen, fordi den havde forbigaaet ham ved Besættelsen af det af ham attraaede Embede som Notarius publicus. I „Politisk Dispatsch" tog han Ordet for Offent-

lighed i Finansernes Bestyrelse og udtalte i det hele constitutionelle Ideer om Statsforfatningen, medens han i „Sproggranskning“ rettede sin Satires skarpe Vaaben mod Myndighederne baade i deres offentlige og private Færd, saaledes især mod Generalprocureuren Christian Colbjørnsen. Det ugrundede Angreb paa sidstnævnte førte til en Sagsanlæggelse, under hvilken Cancelliet cumulerede en Række strafbare Ytringer fra H.s tidligere Skrifter. H. førte selv sin Sag og udgav Akterne under Titlen „Læsning for Publikum“, hvis snildt skjulte Sigtelser og vittige Persifflage skaffede dem en hidtil uhørt Udbredelse. Juleaften 1799 faldt Hof- og Stadsrettens Dom, der lød paa, at „Translateur H. bør forvises Kongens Riger og Lande“. 7 Febr. 1800 efterkom H. Dommen og forlod under stor Bevægelse i Kjøbenhavn Landet for at begive sig til Frankrig, hvor han fik Ansættelse i det udenlandske Departement under Talleyrand. Han levede i Paris indtil sin Død 30 Apr. 1841, paa sine gamle Dage blind og bitter i Sindet. 1790 havde han ægtet Thomasine Christine Buntzen, der efter hans Landsforvisning lod sig skille fra ham (s. Gyllembourg samt om de med Skilsmissen i Forbindelse staaende Forhold det af Fru J. L. Heiberg 1882 udgivne Skrift „Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg“). — Med hende havde han Sønnen Johan Ludvig H., f. 14. Dec. 1791 i Kjøbenhavn, der ved Forholdene i sine Forældres Hus tidlig fik Lejlighed til at bevæge sig i dannet Selskab og mellem fornemme Udlændinge. Efter Faderens Landsforvisning tilbragte han nogle Aar i det Rahbekske Hus, indtil han kom tilbage til Moderen efter dennes Giftermaal med den svenske Baron Gyllembourg-Ehrensvärd. Her fortsattes den aandsudviklende Omgang med saa fremragende Mænd som Oehlenschläger, Weyse, H. C. Ørsted o. fl., og her ytrede sig ogsaa de første Vidnesbyrd om hans poetiske Begavelse i de til Dels rimede Skuespil, han skrev for sit Marionettheater. 1809 tog han Examen Artium, det n. A. anden Examen og lagde sig nu samtidig efter poetiske og æsthetiske Studier, samt efter Naturhistorie, Mathematik, Astronomi og Philologi. En Del af 1812 tilbragte han i Stockholm og indførtes efter sin Hjemkomst i Fru Bruns Hus, hvor han gjorde Bekjendtskab med Baggesen. Ved Juletid 1813 udkom under Titlen „Marionettheater“ Skuespillet „Don Juan“ og det romantiske Drama „Pottemager Walther“, der modtoges med stor Velvilje af Publikum og Kritiken. I den heftige Baggesenske Fejde tog han ikke Del, men udsendte i Slutn. af 1815 det polemiske Digt „Julespøg og Nytaarsløjer“, fornemmelig rettet imod den overdrevne Forgudelse, der blev Ingemanns Værker, og navnlig hans „Blanca“, til Del. Af dette Angreb udspandt der sig en temmelig heftig literær Strid, da Grundtvig tog Parti for sin angrebne Ven og derfor gjordes til Gjenstand for H.s Satire i den „Nye A-B-C-bog i en Times Undervisning til Ære, Nytte og Fornøjelse for den unge Grundtvig“. 1817 udkom det romantiske Drama „Dristig vovet halv er vundet“, paavirket af det Calderonske Drama, som H. særlig havde studeret og ligeledes valgte til Emne for sin Doctordisputats s. A. Ogsaa det mythologiske Skuespil „Psyche“ hidrører fra dette Aar. I Foraaret 1819 tiltraadte H. med kongelig Understøttelse en Udenlandsrejse, hvorved han blev reven ud af sin Tvivlraadighed med Hensyn til sit egentlige Studium, der i lang Tid havde kastet ham fra den ene Egn af Videnskabens og Kunstens Verden til den anden, idet han ikke vidste, om han vilde være Poet eller Æsthetiker, Naturforsker eller Landmaaler, Læge eller Diplomat. Rejsen gik til Paris, hvor han i tre Aar boede hos sin Fader, i hvis Hus næsten alle fremragende Danske aflagde Besøg, saa at Udsigten til mange interessante Bekjendtskaber var ham aabnet. H. studerede med Iver Naturhistorie, Musik og især den dramatiske Kunst, som de ypperlige Parisertheatre yde saa rig Lejlighed til at sætte sig ind i. Her skrev han ogsaa Dramaet „Nina eller den vanvittige af Kjærlighed“. 1822 blev H. Lector i dansk Sprog og Literatur ved Universitetet i Kiel; her skrev han sin „Formenlehre der dänischen Sprache“ og sin „Nordische Mythologie“, men fandt ellers Opholdet i den lille tyske Universitetsby utaaleligt, skjønt hans Moder, der var flyttet over til ham, noget bødede paa det trykkende i Situationen. Et nyt Liv vaagnede for ham ved Bekjendtskabet med den Hegelske Philosophi, som han yderligere søgte at trænge ind i ved Vejledning af Hegel selv, men hvis System dog først fuldstændig gik op for ham paa Tilbagerejsen fra Berlin til Kiel, da han pludselig under Opholdet i Hamborg følte Tvivlen og Uforstaaeligheden svinde for det fulde Overblik. En umiddelbar Følge af denne Forstaaelse var hans Afhandling „Om den menneskelige Frihed“, det første af den Hegelske Philosophi gjennemtrængte Skrift paa Dansk. En betydningsfuldere Følge har den — efter H.s egen Forsikring — haft ved at støtte ham under Udarbejdelsen af hans Vaudeviller, en Digtart, han havde stiftet Bekjendtskab med i Paris, og som han nu besluttede at indføre paa den danske Scene for om muligt at skabe sig en Existens i sin Fødeby og slippe bort fra de pinlige Forhold i Kiel. 1825 opførtes den første danske Vaudeville, „Kong Salomon og Jørgen Hattemager“, der blev modtaget med umaadeligt Bifald af det store theaterbesøgende Publikum trods de mer eller mindre philistrøse Indvendinger, som flere af Smagens bestaltede Vogtere med Rahbek i Spidsen rejste mod den og dens nærmeste Efterfølgere, „Den 28 Januar“, „Aprilsnarrene“, „Recensenten og Dyret“, Operetten „Et Eventyr i Rosenborghave“ og „De uadskillelige“. For at imødegaa de væsentligste af disse Indvendinger skrev H. 1826 sin fortrinlige Afhandling „Om Vaudevillen som dramatisk Digtart“, og da Virkningerne af dette Skrift havde lært ham Fordelene at kjende af en jævnlig Correspondance med Publikum, udgav han 1827—30 „Kjøbenhavns flyvende Post“, hvori han begyndte sin betydningsfulde kritiske Virksomhed med en Kritik over Oehlenschlägers „Væringerne i Miklagard“ som Arvtager efter Baggesen, der havde overdraget ham at „sang-

dømme den i Livet førte Krig imellem Baggesen og Oehlenschläger". Denne Fortsættelse af den Baggesenske Fejde fremkaldte Svar baade fra Oehlenschläger og fra dennes Forsvarere, „Soranerne" Hauch, Wilster og P. Hjort, og der udspandt sig en langvarig Polemik, som gav H. rig Lejlighed til at udfolde sin Behændighed i Replikken. 1828 opførtes det nationale Skuespil „Elverhøj" og n. A. det romantiske Lystspil „Prinsesse Isabella". 1829 blev H. udnævnt til Theaterdigter og Oversætter og 1830 til Docent i Logik, Æsthetik og dansk Literatur ved den militære Højskole, for hvis Elever han skrev „Udsigt over den danske Literatur" og „Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophi eller den speculative Logik", ligesom han ogsaa i dette Tidsrum udgav en Afhandling „Om Philosophiens Betydning for den nærværende Tid". Sine Vaudeviller fortsatte han med „Kjøge Huskors" og „De danske i Paris", senere med „Nej", og samtidig berigede han Scenen med den skjønne Æventyrkomedie „Alferne", skrev 1838 „Fata Morgana" og 1840 „Syvsoverdag". 1841 udkom de mærkelige „Nye Digte" med Romancecyklen „De nygifte" og den lige saa aandfulde som vittige apokalyptiske Komedie „En Sjæl efter Døden". Aaret efter begyndte H. Udgivelsen af „Intelligensblade", hvis Polemik ikke lidet fjærnede ham fra den yngre, liberale Del af Publikum og Pressen. 1847 opførtes anonymt „Valgerda", det sidste af H.s Arbejder for Scenen og overhovedet en af hans sidste poetiske Frembringelser; mere og mere trak han sig tilbage til Sysselsættelser af anden Art, især astronomiske Studier, om hvis Alvor og Omfang de tre Aargange af „Urania" vidne. Hans sidste betydelige Digte ere: 1848 hans varme og patriotiske Udtalelse „Det danske Flag til Prinsen af Noer", 1849 hans „Gadeviser" og den skjønne Hyldest til Oehlenschläger ved Festen for ham og nogle Aar senere det smukke Digt, som fremkaldtes ved Efterretningen om hans Ungdomsveninde, Grevinde Bombelles's (Ida Bruns) Død, og som — betegnende for H.s isolerede Stilling — fremkom første Gang i „Adresseavisen". 1849—56 var han Theaterdirecteur og kom som saadan i Conflict baade med flere af Theatrets Kunstnere og med en Del af Publikum; indtil sin Død 25 Aug. 1860 var han Theatercensor. Sine „Samlede Skrifter" udgav han 1833—43 og 1848—49 en ny Udgave af de „Poetiske Skrifter", men fuldstændigst er den 22 Bind store Udgave af poetiske og prosaiske Skrifter, der fremkom efter hans Død. H.s Betydning for den danske Literatur er mangeartet, men kan for Hovedpunkternes Vedkommende præciseres ved at henvise til Vaudevillerne og hans æsthetiske Kritik; ved de første gjenfødte han, 100 Aar efter at Holberg havde skabt den danske Scene, den gode Komedies Traditioner i Stifterens Aand; ved den sidste har han — skjønt han ikke har givet nogen sammenhængende Æsthetik — for første Gang her i Danmark grundet den æsthetiske Dom paa et videnskabeligt System og i mange Punkter klaret og forædlet Smagen. — Hans Hustru, **Johanne Louise H.**, født Pætges, f. 22 Nov. 1812 i Kjøbenhavn, blev i sit 8de Aar optaget blandt Eleverne i det kongel. Theaters Danseskole, hvor hun snart betragtedes som en opvoxende udmærket Solodanserinde. Imidlertid blev det i det reciterende Skuespil, at hun ved 14 Maj 1823 at spille Giovanni i „Correggio" første Gang kom til at betræde Scenen. 23 Jan. 1824 debuterede hun i Solodans ved at udføre en Hovedrolle i Børneballetten „Bjergbøndernes Børn og Spejlet" og glimrede her saaledes, at der i den følgende Saison blev componeret Partier for hende i 3 nye Divertissementer. 1828 viste hun et overraskende Talent i et Declamationsnummer „Lob der Kleinen" af Castelli og endnu mere som Trine i P. Møllers Dialog „Hans og Trine". Dette gav J. L. Heiberg Impulsen til Vaudevillen „Aprilsnarrene", hvori hun udførte Trine Rars Rolle. Derpaa spillede hun med overordentligt Bifald de for hendes Alder skrevne Overgangsroller i „Et Æventyr i Rosenborghave", Caroline i „De uadskillelige" o. fl.; end videre „Preciosa", Agnete i „Elverhøj" og Julie i „Romeo og Julie". 1829 udnævntes hun til kongel. Skuespillerinde. 1830 gav hun en mesterlig Udførelse af Fenella i „Den stumme i Portici". 1831 blev hun gift med J. L. Heiberg, der allerede havde bidraget saa meget til hendes Talents Udvikling, og med hvem hun senere (1836 og 1839) med offentlig Understøttelse foretog Rejser til Tyskland og Frankrig. I de 268 forskjellige Roller, som Fru H. har udført, har hun vakt Beundring ved sin skabende Genius og sit Mesterskab i saa godt som alle Rollefag, lige fra unge, overgivne Pigeroller til alvorlige og gribende Fremstillinger i Dramaet og Tragedien, alle udførte med psychologisk Sandhed og ægte kunstnerisk Kraft og Højhed (Dina, Parthenia, Kong René's Datter, Ninon). Det skjønne har altid været det Ideal, som hun ved sine Bevægelsers Ynde, sit Øjes aandrige Liv, sin Stemmes melodiske Klang, sit correcte Spil og sin plastiske Fremstilling stræbte at naa. Det er navnlig i Conversationsstykket, at hun har glimret, og i Replikken, Betoningen og de pludselige Overgange fra en Følelse til en anden staar hun som uovertræffelig. Fru H. er den genialeste Kunstnerinde, den danske Scene har frembragt. Ved sit Geni har hun virket vækkende saa vel paa sine Kunstfæller som paa sin Tids dramatiske Digtere, der skylde hende en stor Del af det Bifald, hvormed flere af deres Værker ere blevne optagne. Midt i sin Glans forlod hun 1857 Scenen, hvor Forholdene hindrede hende i med Lyst og Ro at udøve sin Virksomhed. Efter at hine Forhold havde forandret sig, optraadte Fru H. atter og blev 5 Oct. 1859 som Lady Teazle i „Bagtalelsens Skole" modtaget med overordentlig Begejstring. Kort efter føjede hun ved sin geniale Fremstilling af Lady Macbeths Rolle et nyt Blad til sin Kunstnerkrans. Endnu i Besiddelse af sit Genis hele Fylde betraadte hun 2 Juli 1864 som Elisabeth i „Elverhøj" Scenen for sidste Gang. Ogsaa som Forfatterinde er Fru H. optraadt, idet hun dels i Udg. af Fru Gyllembourgs Skrifter har meddelt en smuk Charakteristik af dennes Personlighed, dels ogsaa 1882 udgav det ovennævnte Skrift „Peter Andreas H. og Thoma-

fine Gyllembourg", der fremkaldte en literær Discussion. — En Brodersøns Sønnesøn af P. A. H., Joh. Ludv. H., f. i Aalborg 27 Nov. 1854, blev Student 1871, philologisk Candidat 1876 og vandt 1877 Universitetets Guldmedaille; siden 1883 har han været Medbestyrer af Borgerdydskolen i Kjøbenhavn. Hans Afhandling for Doctorgraden, »Quæstiones Archimedeæ« (1879), danner Indledningen til en Række fortjenstfulde Arbejder af philologisk-mathematisk Natur, i hvilke han har anvendt den Madvigske Skoles kritiske Methode i Forbindelse med grundige mathematiske og historiske Kundskaber til Tilvejebringelsen af forbedrede Udgaver af Oldtidens mathematiske Forfattere. Der foreligger allerede fra hans Haand en Udgave af Archimedes (»Opera omnia«, Leipzig 1880—81, 3 Bd.) og en fuldstændig Udgave af Euklids »Elementa«, afsluttet 1885, desuden en Del mindre Specialafhandlinger i forskjellige Tidsskrifter. Siden 1883 er han Medlem af Videnskabernes Selskab. Til Discussionen af Fru J. L. H.s ovennævnte Bog bidrog han ved „Breve fra Peter Andreas Heiberg" (1883) og flere Bladartikler; han stillede sig i disse paa P. A. H.s Side.

Heide, en stor Flække i Holsten i Landskabet Nordditmarsken, 5 M. v. f. v. for Rendsborg. 8,000 J. Her er en 6 Tdr. Land stor, med Lindealleer omgiven Markedsplads, ved hvis ene Side Kirken ligger. Befolkningens Hovederhverv er Agerdyrkning, Kvægavl, Handel og Haandværksdrift. Store Hestemarkeder. H. var før Ditmarskens Undertvingelse dettes Hovedstad og Forsamlingssted for dets Styrere. Her leveredes 13 Juni 1559 det blodige Slag, der førte til Landskabets Underkastelse.

Heidegger, Joh. Heinr., theol. Prof. i Zürich, f. 1633, d. 1698, gav Udkastet til »Formula concensus Helvetici«, der 1675 godkjendtes som symbolsk Skrift af de fleste Cantoner i Schweiz. H. var en af sin Tids mest ansete reformerte Theologer og vilde gjærne have rakt Haanden til Forening med den lutherske Kirke.

Heidel, Hermann, tysk Billedhugger, f. 20 Febr. 1810 i Bonn, d. 29 Sept. 1865 i Stuttgart, har især vundet Navn ved sine Portræter, hvoriblandt en kolossal Buste af Beethoven (1839) og hans Hovedværk, en Statue af Händel, opstillet 1857 i Halle.

Heidelberg, Stad i Kredsen Mannheim i Storhertugd. Baden ved Floden Neckar, 7 M. n. til ø. for Carlsruhe. 24,000 J. (1880). Lige oven for Staden ligge de storartede Ruiner af det kurpfalziske Residensslot, der 1689 og 1693 blev slemt medtaget af Franskmændene og 1764 ødelagt ved Lynild, og i hvis Kjælder endnu opbevares det berømte Vinfad, der kan rumme 1000 Oxehoveder. H. har et berømt, 1386 stiftet Universitet med Bibliothek paa 150,000 Bd., Observatorium, botanisk Have og mange for den nyere Videnskab nødvendige Hjælpeanstalter. Det gamle berømte Heidelbergerbibliothek, der opbevaredes i Helligaandskirkens Chor, blev 1623 gjort til Krigsbytte og ført til Rom, hvor det siden som »Bibliotheca palatina« er optaget i Vaticanets Bibliothek. Livlig Industri i Læder, Papir, Møbler, chirurgiske og mechaniske Instrumenter. Rig Vinavl i Omegnen.

Heidelbergske Katechismus, en i den reformerte Kirke højt anset Lære- og Bekjendelsesbog, forfattet 1563 paa Kurfyrst Frederik III af Pfalz's Befaling af de heidelbergske Professorer Olevianus og Ursinus. Efterhaanden blev den indført i Skolerne i Pfalz og flere Lande, og Synoden i Dordrecht 1618 anerkjendte den som symbolsk Bog. Den er ikke saa folkelig som Luthers lille Katechismus, men udmærker sig ved theologisk Dygtighed og christelig Varme. Calvins Prædestinationslære er omgaaet og hans Nadverlære fremstillet i den nøjest mulige Tilnærmelse til det lutherske Dogme. Den katholske Messe betegnes derimod i de senere Udgaver som fordømt Afguderi.

Heideloff, Carl Alexander v., tysk Architekt, Søn af Victor Peder H., Billedhugger, Maler og Architekt (1757—1816), f. 1788 i Stuttgart, hvor han gjorde sine første kunstneriske Studier under Faderens Ledelse, d. 1865. Saa vel ved dygtige Restaurationer af gamle Bygningsmindesmærker som ogsaa ved selvstændige Bygninger og talrige Skrifter om Kunsten har H. vundet baade et Navn og Fortjeneste af Middelalderens Kunst, hvormed han især har syslet.

Heidenheim, Stad i Jagstkredsen i Konger. Württemberg, 10 M. ø. til f. for Stuttgart. 6,000 J. Linned- og Bomuldsindustri, Lærredshandel. Betydelig Fabrikation af Maskiner for Tilberedning af Træstof til Papirfabrikation.

Heigel, Karl Aug., tysk Digter, f. 25 Marts 1835 i München, studerede i sin Fødeby, var i nogle Aar Bibliothekar, levede 1863—75 i Berlin, hvor han redigerede Ugebladet „Der Bazar", og har siden atter boet i München, for en stor Del beskæftiget som Hofdigter hos Kong Ludvig II. Blandt hans talrige Romaner og Noveller kan fremhæves „Novellen" (1866), „Es regnet" (1868), „Ohne Gewissen" (1871), „Neue Novellen" (1872), „Neue Erzählungen" (1875), „Neueste Novellen" (1878), „Der Theaterteufel" (1878), „Die Veranda am Gardasee" (1879) og „Der Karneval in Venedig" (1880); blandt hans Skuespil: „Marfa" (1868), „Freunde" (1879), „Vor hundert Jahren" (1880) og „Josephine Bonaparte" (1882). Desuden har han skrevet en Række hidtil utrykte Dramaer, som kun ere opførte for Kongen af Bayern.

Heijde, Jan van der, eller Heijden eller Heyden, hollandsk Maler, f. 1637 i Gorkum, d. 1712 i Amsterdam, tilhørte allerede en slettere Periode i Kunsten, men udmærkede sig i sine Fremstillinger af Landsbyer, Slotte o. desl. ved sin grænseløse Nøjagtighed i alle Enkeltheder, uden at han dog tabte Helheden af Sigte.

Heije, Jan Pieter, hollandsk Digter, f. 1809 i Amsterdam, studerede Medicin i Leiden og nedsatte sig som Læge i Amsterdam. 1832—34 udgav han Tidsskriftet »Vriend des vaderlands«. 1841 udgav han »Liederen en zangen«, 1847 »Kinderliederen«, i 15 Aar »Enkhuizer Volksalmanak«; han arbejdede derhos ivrig i medicinske Tidsskrifter og beklædte indflydelsesrige Stillinger i det offentlige Medicinalvæsen. 1853 udkom hans smukke Samling af Børnesange »Dichterlijke Krans«, 1861 »Al de Kinderliederen«, 1870 »Volksdichten«. D. 1876.

Heijn, Piet. Pieterse, hollandsk Søhelt, f.

1577 i Delftshaven ved Rotterdam, svang sig ved sin Tapperhed op fra Skibsdreng til de højeste Poster i Marinen. Som Viceadmiral over det vestindiske Compagnis Flaade fratog han 1626 Spanierne i Allehelgensbugten i Brasilien 45 Skibe, og 1628 erobrede han næsten uden Sværdslag en stor spansk Sølvflaade af mange Mill. Gyldens Værdi, hvorpaa han til Belønning blev udnævnt til Admiral af Holland. Kort efter faldt han i en Træfning paa Højden af Dunkerque 1629. Et Mindesmærke er oprejst for ham i den gamle Kirke i Delft.

Heilbronn, Stad i Neckarkredsen i Konger. Württemberg ved Floden Neckar i en herlig, frugtbar Egn, 6 M. n. for Stuttgart. 24,000 I. (1880). Betydelig Industri i Roesukker, Tobak, Papir, chemiske Præparater, Metalvarer, Brændevin, Liqueur, Eddike og Skumvine m. m. samt omfattende Speditions-, Transit- og Vinhandel. Af mærkelige Bygninger findes de tyske Ridderes forhenværende Ordenshus (nu en Caserne), i hvilket Oxenstjerna 1633 sluttede en Overenskomst med flere tyske Fyrster, den smukke gotiske St. Kilianskirke, Raadhuset, Posthuset og det saakaldte „Götzenthurm“, i hvilket Götz v. Berlichingen sad fangen 1525. H. var til 1803 en fri Rigsstad. Staden er omgiven af gamle Mure og indeholder talrige gammeldags Bygninger.

„Heil Dir im Siegerkranz“. Denne Melodi, der er bleven baade den preussiske og den engelske (»God save the king«) Nationalhymne, er af forskjellige Forfattere bleven tillagt Lully, Händel, Carey og John Bull. 1863 havde Chrysander („Jahrbücher für musikal. Wissenschaft“) med Skarpsind og Troværdighed paavist, at kun Carey kunde være Componisten; en Snes Aar efter har Dr. Bohn atter taget Ordet for John Bull. Melodien, som fra England var kommen til Danmark, benyttedes af Heinrich Harries, f. i Slesvig 1762, d. som Præst i Holsten 1802, til et Digt „Lied für den dänischen Unterthan an seinen König“ i Anledning af Christian VII.s Fødselsdag 29 Jan. 1790. Dette Digt skal under gjentagne Omformninger 1813—15 have faaet Indpas i Berlin og Preussen og 1833, da Sangen var bleven optaget i en Samling „Soldatenfreund“ og uddelt i 123,000 Exemplarer til Hæren, have vundet sin nuværende Betydning.

Heilbrunn, s. Adelheidskilde.

Heiligenhafen, Kjøbstad i Holsten ved Østersøen, 7 M. ø. til n. for Kiel med 2,500 I., der ernære sig ved Søfart, Fiskeri, Handel og Haandværksdrift. H. nævnes allerede som Havn i første Halvdel af det 13de Aarh., men Kong Erik af Pommern lod Sejldybet til den indre Havn tilstoppe. Nu er Havnen tilgængelig for 8 F. dybgaaende Skibe. Byen led meget i det 17de Aarh.s Krige.

Heiligenkreuz, Flække i Nedre Østerrig, 2 M. s. v. for Wien, med et mærkeligt Cistercienserabbedi, stiftet 1135. Prægtig Kirke med Glasmalerier og et mægtigt Orgel; rigt Bibliothek samt Kunst- og Naturaliecabinet.

Heiligenstadt, Stad i den preussiske Prov. Sachsen ved Floden Leine, 17 M. v. for Halle. 6,000 I. Fabrikation af Uldvarer og Papir.

Heilo, norsk (egtl. Heid-lo, af Heid, Hede, og Lo, d. s. s. Brokfugl), d. s. s. Hjejle.

Heilsberg, Stad i den preussiske Prov. Østpreussen ved Floden Alle, 9 M. s. for Königsberg. 6,000 I. Bisperne af Ermelands gamle Slot er nu et Kloster for barmhjærtige Søstre. Uld- og Linnedindustri, Ølbryggeri.

Heim, François Joseph [æng], fransk Historiemaler, f. 1787 i Belfort, d. 29 Sept. 1865, kom allerede 1803 til Paris og blev Elev af Vincent. 1807 fik han Akademiets største Prismedaille for „Theseus, der besejrer Minotauros“, besøgte senere Rom og blev 1831 Professor ved Akademiet i Paris. Han søgte at forene Davids strænge Tegning med en større malerisk Frihed, som dog i hans senere Billeder udartede til Flygtighed. I Luxembourg findes af ham: „Optrin af Jerusalems Forstyrrelse“.

Heine, Heinrich, berømt tysk Digter, f. 13 Dec. 1797 i Düsseldorf af jødiske Forældre, blev 1816 ansat paa sin Onkels, den rige Banquier Salomon H.s Kontor i Hamborg, men Onkelen og han selv indsaa snart, at han var aldeles uskikket til disse Forretninger. Den gamle Banquier maatte siden ofte hjælpe ham ud af Forlegenheder; bag hans betænkelige Rysten paa Hovedet dulgte der sig dog en lønlig Stolthed over den geniale Nevø. I Bonn, Berlin og Göttingen studerede H. Jura, og skjønt Literatur, Philosophi og Æsthetik opslugte hans Hovedinteresser, blev han dog Dr. jur. ved det sidste Universitet. 1825 lod han sig døbe. Allerede i Berlin havde han udgivet Digte og Tragedier, hvor hans Ejendommelighed gjennembrød det romantiske Skolepræg, men de bleve lidet bemærkede. Derimod slog hans „Reisebilder“ (1ste—2det Bd. 1726—27, 3dje—4de Bd. 1830—31) stærkt ned i Publikum. I en af Vid, Sarkasme og genialt Lune gjennemstrømmet ypperlig Prosa, virkende ved sin hensynsløse Ugenerthed, gjør Digteren Front mod tysk Spidsborgervæsen og aandelig Ufrihed saa vel som mod Literaturens sygelige Sentimentalitet. Det var ret en Incarnation af „det unge Tysklands“ Aand, som man saa træde frem i den unge jødiske Digter. H.s Berømmelse forøgedes end mere ved den lyriske Digtsamling „Buch der Lieder“ (1827), hvor han i højst originale Sange, med en Musik i Formen og en Energi i Stemningen, som den tyske Lyrik ikke har Mage til uden hos Goethe, tolker snart Hjærtets ømmeste og fineste Længsler, snart med en af Fortvivlelse brudt Humor Skuffelserne og Dissonanserne, snart i ungdommelig Kaadhed spiller Bold med Tilværelsen saa vel som med sit eget Hjærte, saa at han ofte ender en Sang, der begynder paa den yndigste Maade, med pludselig at stikke Satyrmasken frem. Hans Lethed og Lune, hans Haan mod al positiv Dogmatisme i Politik og navnlig i Religion (Christendommen faar sin Bekomst saa vel som Jødedommen), der var saa usædvanlig i Tyskland, æggede baade til Beundring og Had. 1825—30 havde H. afvexlende levet i Hamborg, Berlin og München, men begejstret af Julirevolutionen drog han 1830 til Paris, hvor han udelukkende gav sig af med literær Virksomhed. Fra 1836 til Februarrevolutionen

1848 nød han en ikke ringe, aarlig Understøttelse af det franske Udenrigsministerium. Fra dette Ophold stamme „Kahldorf über den Adel" (1831), „Beiträge zur Geschichte der neuern schönen Literatur in Deutschland" (1833), „Französische Zustände" (1833), „Der Salon" (1835—40), „Die romantische Schule" (1836), „Ueber Börne" (1840), en bidsk Gjengjældelse for denne Literats stærke Angreb paa H., hvis poetiske Proteusnatur for ham, den alvorlig menende sociale Reformator, stod som Troløshed og Hulhed; „Neue Gedichte" (1844). 1844 gjorde han sin sidste Udflugt fra Paris, navnlig til Hamborg, hvoraf han gav en aandfuld, mellem det frivole og sentimentale svingende Beskrivelse i „Ein Wintermärchen"; „Atta Troll" (1847) ligner det i Tonen. 1851 kom Digtsamlingen „Romancero" med nogle af H.s originaleste Digte baade i Retning af det gratiøse og det cyniske, med en aandfuld Fortale, hvori han erklærer, at han er vendt tilbage til den personlige Gud ligesom den forlorne Søn efter længe at have vogtet Svin hos Hegelianerne, hvad der dog næppe var mere end en forbigaaende Stemning. S. A. udkom „Der Doctor Faust", 1854 „Vermischte Schriften", indeholdende „Geständnisse" og „Lutetia". Siden sin sidste Tysklandsrejse havde han lidt af en mere og mere overhaandtagende Rygmarvstæring, der lammede hans Legeme og fængslede ham til Sygelejet i en Række af Aar; han kunde kun med stor Møje skrive, da hans Øjelaag faldt til og ikke kunde aabne sig af sig selv. Han plejedes trofast af sin Hustru, Mathilde (f. 1814, d. 1883), en fattig fransk Grisette, som han efter længere Samliv ægtede. Nogle Timer før hans Død spurgte en Ven ham, hvorledes han stod sig med Gud; han svarede: „Han vil nok tilgive mig; det er jo hans Bestilling". Han døde 17 Febr. 1856. — H. var en af vor Tids højest begavede Digtere. Han tumledes smertelig omkring i Tvivl og Trods selv mod det, som han i bløde Øjeblikke savnede og længtes efter, men atter stødtes tilbage af, naar han saa ...ets Caricaturer i Livet gjøre Fordring paa ...t være det sande. Selv hvor hans Ironi ...ynes koldest, mærker man det smertelig be...ægede Sind. H. greb en stor Del af det ...nge Tyskland, blandt hvilket han fandt talrige ...fterlignere. Af Biographier af ham mærkes ...trodtmanns (2det Opl. 1873). 1861—68 ud...om første Gang hans samlede Værker i 22 Bd., ...enere flere forskjellige Udgaver; som Supple...entbind udgaves 1884 Brudstykker af hans ...emoirer. Hans Broder Max. H. udgav 1868 „Erinnerungen an Heinrich H. und seine Fa...ilie", Alfr. Meißner 1856 „Erinnerungen an ... H.", Camilla Selden 1884 »Les derniers ...urs de H. H.«

Heinecken, Carl Heinrich, f. 1706 i Lübeck, ... 1791, var en stor Kunstelsker og lod paa ...en Bekostning udføre og udgive »Recueil ...estampes d'après les plus célèbres tableaux ...e la galerie de Dresde«. Skrifter: „Nachrich...n von Künstlern und Kunstsachen" og hans ...n indtil D fuldførte Lexikon over Kobber...kkere.

Heinesen, Mogens, en Præstesøn fra Fær...rne, er bekjendt som en forvoven Sømand, men medens de endnu levende Sagn i hans Hjemstavn have omskabt ham til en herlig Helt, og medens man i Danmark i Slutn. af det 18de Aarh. oprejste hans Mindestøtte paa Jægerspris blandt de mange andre Monumenter over fortjente Danske, Nordmænd og Holstenere, er Virkeligheden den, at han var alt andet end en ædel Helt, og at hans Liv var en dristig Fribytters. Enden paa det blev ogsaa, at han paa Grund af Klager fra England over de Sørøverier, han som Kaper i Prins Morits af Oraniens Tjeneste havde udøvet, blev halshugget i Kjøbenhavn 18 Jan. 1589. Men Formynderregeringen eller rettere Christoffer Valkendorf, som havde været den ledende, havde baaret sig uforsigtig ad ved ikke tilstrækkelig at tage Hensyn til Rettergangens formelle Sider, og da Sagen det følgende Aar paataltes, blev Dødsdommen derfor erklæret ugyldig, Enken fik Lov til at optage Liget og begrave det, hvor hun vilde, og Valkendorf maatte i Erstatning udrede 3,000 Rdl.

Heinrich hedder en hel Række middelhøjtyske Digtere, af hvilke de betydeligste ere følgende. **H. der Glichezare** (d. e. Hykleren), en Elsasser, skrev omtrent 1170 efter et fransk Forbillede et større Digt, „Reinhard Fuchs"; de bevarede Fragmenter af dette ere udgivne af J. Grimm i „Sendschreiben an K. Lachmann" (1840), en yngre, fuldstændig Bearbejdelse af samme i „R. F." (1834). — **H. v. Laufenberg**, 1437—45 Præst i Freiberg, derefter Klostergejstlig i Straßburg, hvor han døde omtr. 1460, digtede inderlige og følelsesfulde Psalmer, for en stor Del Omdigtninger af verdslige Folkeviser, som han derved vilde fortrænge. — **H. v. Meißen**, s. **Frauenlob**. — **H. v. Morungen**, en af de ældre Minnesangere, levede i Thüringen i den anden Halvdel af det 12te Aarh. og digtede efter de franske Troubadourers Forbillede mange livfulde, phantastrige Sange; de endnu bevarede af dem ere udgivne af Lachmann og Haupt i „Des Minnesangs Frühling" (1857). — **H. v. Ofterdingen** omtales som en af de ældste og berømteste Minnesangere og spiller en af Hovedrollerne i det ejendommelige Digt fra Slutn. af det 13de Aarh. om „Sangerkrigen paa Wartburg"; men noget nærmere om ham vides ikke, og intet Digt af ham er bevaret. Novalis (Fr. v. Hardenberg) har gjort ham til Helt i sin bekjendte Roman af samme Navn. — **H. v. Veldeke**, den ældste af de fremragende tyske Epikere i Middelalderen, f. omtr. 1130 i Nærheden af Maastricht, d. henimod Aar 1200, levede i sin Ungdom i Westfalen, senere i Thüringen; han stod i høj Anseelse hos de senere Digtere som Grundlægger af en strængere Kunstform, navnlig af Rimenes Renhed. Hans Hovedværk er „Eneide" (udg. af Ettmüller 1852, af Behaghel 1882), digtet paa Grundlag af et fransk Digt, som atter var en fri Bearbejdelse af Vergils Æneide. Ogsaa lyriske Digte haves af ham (udg. i „Lachmanns og Haupts „Des Minnesangs Frühling"). Hans Sprog er noget farvet af det nedertyske.

Heinse, Wilh., tysk Digter, f. 1749 i Langenwiesen i Thüringen, studerede først Jura, men blev snart bekjendt med Wieland og gjennem denne med Gleim og J. G. Jacobi og

beskæftigede sig nu, understøttet af disse Mænd, udelukkende med literære og kunsthistoriske Studier og Arbejder, dels i Halberstadt og Düsseldorf, dels (1780—84) i Italien, indtil han 1787 ansattes som Forelæser hos Kurfyrsten af Mainz og senere som Bibliothekar i Aschaffenburg; her døde han 1803. Hans Arbejder, af hvilke de betydeligste ere Romanerne „Ardinghello“ og „Hildegarde von Hohenthal“, høre nærmest til den Wielandske Retning og ere en ejendommelig Blanding af aandrige Kunstbetragtninger og sanselige, ofte meget lascive Skildringer. H. Laube har udgivet hans „Sämtliche Werke“, ledsagede af en Biographi (10 Bd., 2den Udg. 1851).

Heinsius, to bekjendte hollandske Philologer. **Daniel H.**, f. 1580 ell. 1581 i Gent, blev 1605 Professor i Politik og Historie ved Leidens Universitet og døde der 1655. Han har skrevet græske og latinske Digte og værdifulde Commentarer til flere af Oldtidens Forfattere. — Hans Søn **Nikolaas**, f. 1620 i Leiden, d. 1681 i Haag, blev brugt af sine Landsmænd til forskjellige diplomatiske Sendelser. Han har udgivet en Mængde latinske Forfattere og skrevet smukke latinske Digte.

Heinsius, Anthonij, bekjendt nederlandsk Statsmand, f. 22 Dec. 1641 i en gammel Patricierfamilie i Delft, blev 1679 sin Fødebys Pensionær. Da han 1682 kom som Gesandt til Frankrig, blev han behandlet saa overmodig af det franske Hof, at han fattede et glødende Had til Frankrig og blev en ivrig Tilhænger og Ven af Vilhelm III af Oranien. 1687 var han dennes Gesandt i England og blev 1688 efter Fagels Død Hollands Raadspensionær. Paa denne Post fulgte han aldeles Vilhelm III.s Politik ogsaa efter dennes Død 1702, og H. udgjorde med Marlborough og Prins Eugen det saakaldte Triumvirat, hvis Hovedformaal var Frankrigs Ydmygelse, men Barrièretractaten, der var Nederlændernes Udbytte af den spanske Arvefølgekrig, viste sig senere at være til Skade for dem. Han døde 3 Aug. 1720. Hans politiske Correspondence er udg. af H. J. van der Heim (Haag 1875 flg.).

Heinsius, Theodor, tysk Sprogforsker og Pædagog, f. 1770 i Berlin, blev 1801 Professor ved et Gymnasium smstds., d. 1849. Blandt hans mange, i sin Tid meget udbredte Skrifter over tysk Sprog og Literatur nævnes „Deutsche Sprachlehre“ (3 Bd., 1798, senere i forøget Omfang under Titlen „Teut“, 6 Bd.), „Volksthümliches Wörterbuch der deutschen Sprache“ (4 Bd., 1818—22), „Die Bildung zur deutschen Beredtsamkeit“ (1831).

Heintz, W. H., f. 4 Nov. 1817 i Berlin, d. 2 Dec. 1880 som Professor i Chemi ved Universitetet i Halle, hører til Tysklands mere ansete Chemikere. Hans Arbejder bevæge sig især paa den organiske Chemis Omraade; specielt ere hans Undersøgelser over Sukkersyre, over Fedtstofferne og over de Omdannelsesprodukter, Glykolsyre og Acetone give med Ammoniak, af stor Vigtighed. Med Giebel udgav han „Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften“ (fra 1848 2 Bd. aarl.).

Heis, Eduard, f. 1806 i Köln, d. 1877, siden 1852 Prof. i Mathematik og Astronomi ved Akademiet i Münster, har gjort sig overordentlig fortjent ved systematiske Jagttagelser af foranderlige Stjærner, Zodiakallyset, Mælkevejen, Nordlyset, kort sagt af alt, hvad der kan iagttages uden synderlige instrumentale Midler. Hans »Atlas coelestis novus« (Köln, 1872) er et af 12 Kort bestaaende Stjærneatlas, der indeholder alle de for et meget skarpt Øje i Münster synlige Stjærner og navnlig er værdifuldt ved den fint detaillerede Gjengivelse af Mælkevejen. Siden 1858 udgav han „Wochenschrift für Astronomie, Meteorologie und Geographie“. Han vandt mange Dilettanter for Jagttagelse af Stjærneskud o. lign. og var en udmærket Lærer. Hans „Sammlung von Beispielen und Aufgaben aus der Arithmetik und Algebra“ (68 Opl., 1885) nyder stor Anseelse.

Heise, Carl Arnold Leop., en Søn af Platons Oversætter, Prof. C. J. Heise, f. 28 Dec. 1837 i Birkerød, blev Student 1856, tog 1862 philologisk Embedsexamen, blev det følg. Aar Adjunct ved Herlufsholm Skole, fik 1868 en lignende Stilling ved Viborg Kathedralskole og forflyttedes 1882 som Overlærer til Roskilde. 1877 tog han den philosophiske Doctorgrad. I forskjellige Tidsskrifter har han leveret et ret betydeligt Antal historiske Afhandlinger, for største Delen som Bidrag til Reformationstidens Historie, der i ham har en grundig Kjender. Desuden har han særskilt udgivet: „Christiern II i Norge og hans Fængsling“ (1877, Doctordisp.), »Diplomatarium Vibergense« (1879) og „Fam. Rosenkrantz's Hist.“, 2den Del (1882). Fortsættelsen af det sidste Værk har han begyndt at meddele i „Hist. Tidsskrift“. — **Peder Arnold H.**, den foreg.s Fætter, en af de dygtigste og talentfuldeste af Danmarks yngre Componister, f. 11 Febr. 1830 i Kjøbenhavn, d. 12 Sept. 1879 paa Landstedet Stokkerup i Ny Taarbæk, var 12 Aar gl., inden han begyndte paa Musik, og Vejledningen, han nød, var endda meget tarvelig. Først i sit 15de Aar fik han grundig Undervisning paa Piano af A. Lund. Efter at han var bleven Student 1847, lærte han i et Aarstid Musiktheori hos Berggreen og fortsatte disse Studier 1852 hos Hauptmann i Leipzig. Gade er dog den, han særlig mente at skylde sin kunstneriske Udvikling. 1853—57 var han Meddirigent i Studentersangforeningen, for hvilken han har skrevet en Del flerstemmige Sange. Han blev derpaa Musiklærer ved Sorø Akademi, men opgav denne Post 1865. Under sit Ophold i Sorø skrev han bl. a. en Ouverture til Hauchs „Marsk Stig“, en Symphoni for Orchester og de vocale Concertcompositioner „Efteraarsstormene“ og „Bergliot“, som alle ere opførte i Musikforeningen; han fuldendte tillige der Operaen „Paschaens Datter“ (1865), som dog først 4 Aar efter kom til Opførelse paa det kongel. Theater i Kjøbenhavn. Senere har han for dette Theater componeret Musik til „Palnatoke“, „Kongsæmnerne“ og Balletten „Cort Adeler“ samt Operaen „Drot og Marsk“ (tragisk Sangdrama i fire Akter af Chr. Richardt), der siden sin første Opførelse 1878 stadig har udøvet stor Tiltrækning, og til Sangerfesten i Kjøbenhavn 1868 „Volmerslaget“ for Mandschor og Blæseinstrumenter, samt 1871—

72 en større Concertcomposition „Tornerose“ for Soli, Chor og Orchester. H. debuterede for øvrigt som Romancecomponist og naaede som saadan en høj Udvikling. En samlet Udgave i tre Bind, der indeholder 187 Romancer og Sange, som for største Delen ere knyttede til Texter af vore første lyriske Digtere, vil maaske som en i den danske Musikliteratur eneftaaende Skat bevare H.s Navn længere end alle hans øvrige Værker.

Heister, Lorenz, f. 1683 i Frankfurt a. M., var først Feltchirurg, blev 1710 Prof. i Anatomi og Botanik i Altorf og 1719 i Chirurgi i Helmstedt, hvor han døde 1758. Han var den første tyske Chirurg, der behandlede Chirurgien paa en mere videnskabelig Maade, og hans anatomiske og chirurgiske Haandbøger benyttedes længe over hele Europa.

Hejdrek, s. Hervør.

Hejmdal, i den nord. Mythol. en stor og jerlig As, der kaldes den hvide As. Han er født if 9 Mødre, der ere Søstre. Hans Tænder re af Guld. Hans Hest hedder Guldtop. Han er saa vel Nat som Dag hundrede Mile vidt, ehøver mindre Søvn end en Fugl og hører Græsset voxe paa Jorden og Ulden paa Faarene. Han er Gudernes Vogter. Hans Bolig er Himnelbjærgene ved Bifrøst ved Himlens Ende, hvor an vogter Broen for Bjærgriserne. Han har n Lur, Gjallarhorn, der høres over al Verden.

„Hejmskringla“, Benævnelse paa Snorre Sturlasons norske Kongesagaer fra Odin til Sverre, saaledes kaldet efter Begyndelsesordene et gammelt Haandskrift, hvis første Blad nanglede, blev første Gang udgivet 1697 i to Bind i Stockholm af J. Peringskiöld med venskt og latinsk Oversættelse, udkom dernæst ied dansk og latinsk Oversættelse i Kjøbenavn 1777—1826 ved G. Schøning, S. Thorlacius, B. Thorlacius og Werlauff i 6 Bind ol. og endelig uden Oversættelse i en Octavdgave ved C. R. Unger, Christiania 1868. Paa rundlag af disse 3 Udgaver findes der flere ndre Udgaver og mange Oversættelser.

Hejre (Ardea), Slægt af Vadefugle, udærket ved mere eller mindre anselig Størlse, temmelig høje Ben og lang Hals, langt, idst, stærkt, sammentrykt (knivdannet) Næb, nge Tæer, Bagtaaen siddende i Højde med andre og vel udviklet, alle udstyrede med nge, spidse og krumme Kløer. Flere Arter sidde nedhængende Nakketop eller andre Fjerydelser. De leve af Fiske, Frøer, alle Slags maadyr, ja tage endog smaa Pattedyr og holde sig ved Søer eller sivbevoxede Flodedder. Fiskehejre (A. cinerea), hvid med legraa Ryg og sort Nakketop, vor største Art; ordrummen (A. stellaris), Natfugl med ede, løse, af Gulbrunt og Sort tegnede Fjer lange Halsfjer, begge Trækfugle her i Norn; Dværghejre (A. minuta) osv. Norummens ejendommelige hule Lyd høres mest Natten og Aftenen om Foraaret; baade n og andre H. indtage mange underlige tillinger, naar de staa stille, skjulte i Sivet, d sammentrukken Hals og Næbet lige i jret eller strække Kroppen og Halsen saa it som muligt i Vejret, hvorved de komme at ligne en spids Pæl eller Stub og let undgaa Opmærksomheden. Nordrummen ruger i Sivene, og dens Unger forlade Reden strax efter Udklækningen; Fiskehejren ruger derimod selskabelig, undertiden sammen med Skarver, i Hundredvis i gamle Skove i Reder, der ligne Storkereder, og made Ungerne der, indtil de ere fuldt udviklede. Til Hejrefamilien høre fremdeles Storkene, Skegæssene, Ibisarterne og Baadnæb (Cancroma).

Hejre (Bromus), anselige Topgræsser med aflange, flerblomstrede Smaaax, Yderavnerne meget kortere end Axet og oftest lang Stak. De ere navnlig hyppige i den nordlige Halvkugles tempererede Egne, hvor nogle Arter blive et besværligt Ukrut mellem Sæden; andre benyttes som Fodergræsser. B. purgans i Nordamerika og B. catharticus i Chile indeholde i Frøene et skarpt, giftigt Stof, der virker afførende.

Hekabe, lat. Hecuba, den trojanske Konge Priamos's Ægtefælle, Moder til Hektor og Paris, Kassandra og mange andre Børn, blev efter Trojas Erobring bortført af Grækerne som Slavinde. Da hun paa den thrakiske Kyst havde blindet Polymestor, der havde dræbt hendes yngste Søn Polydoros, blev hun forvandlet til en Hund og styrtede sig i Havet. Euripides skildrer hende i den efter hende benævnte Tragedie som en ædel Fyrstinde, en dygtig Hustru og en kjærlig Moder, hvem Skæbnen har paalagt de haardeste Tilskikkelser.

Hekate, en senere, mystisk Gudinde hos Grækerne, nævnes af Hesiodos som Datter af Titanen Perses og Asteria; hun bringer Velsignelse og afvender Ulykke. Senere fremtræder hun i Forbindelse med Persephone som en underjordisk, rædselsfuld Guddom, i Besiddelse af alle Himlens, Jordens og Havets magiske Kræfter. I de eleusinske og kabiriske Mysterier paa Samothrake og Lemnos spillede hun en fremragende Rolle, og hendes Dyrkelse udbredte sig over hele Grækenland; man bragte hende Ofre foran Husene, paa de Steder, hvor Folkeforsamlingerne holdtes, ved Korsveje osv., hvorfor hun ogsaa hos Romerne kaldtes Trivia (af lat. trivium, d. e. Korsvej). Da man senere mere og mere begyndte at tilskrive Maanen en magisk Indflydelse, identificeredes hun ogsaa med denne, saaledes at hun blev en Beskytterinde af Troldkvinder og deres magiske Kunster, der øvedes i Maanelys. Paa Grund af denne Flersidighed er hendes Mythe meget forgrenet og gaar i forskjellige Retninger, saa at der er mange forskjellige Beretninger i Omløb om hendes Herkomst og om den fra hende udgaaende Genealogi; ogsaa de billedlige Fremstillinger af hende ere højst forskjellige; i Regelen fremstilles hun som en tredobbelt, kvindelig Skikkelse, væbnet med Fakler og Sværd, saaledes f. Ex. i de pergamenske Sculpturer.

Hekatombe kaldtes hos Grækerne et Offer paa 100 Oxer, dernæst overhovedet ethvert stort og højtideligt Offer. Den første Maaned i det attiske Aar, i hvilket de fleste H. ofredes, kaldtes derefter Hekatombæon (16 Juli—13 Aug.).

Hekatonchirer, lat. Centimani, de tre hundredarmede Kæmper Ægæon ell. Briareos, Kottos og Gyes, Sønner af Uranos og Gæa.

I Titanomachien kæmpede de paa Zeus's Side, da denne havde befriet dem fra det underjordiske Fængsel, hvori de vare blevne indespærrede af Kronos; senere bevogtede de Titanerne i deres Fængsel i Tartaros.

Hekatæos fra Milet, græsk Logograph, f. c. 550 f. Chr., overlevede i ethvert Tilfælde sin Fødebys Undergang 496. Han viste sin Indsigt ved at give sine Landsmænd 2 Raad, som de rigtignok ikke fulgte; han raadede nemlig til ikke at gjøre Opstand mod Perserne, og dernæst, da Opstanden ikke des mindre blev besluttet, til at bemægtige sig Tempelskattene i Branchidæ, for at Milesierne kunde faa Midler til at beherske Havet med en stor Flaade. Han ledede Logographernes Historieskrivning, der hidtil kun havde bestaaet i et Slags Omskrivning af Digterne til poetisk Prosa, ind paa en ny Bane, idet han dels begyndte at anvende Kritik, hvilket dog væsentlig kun bestod i en pragmatisk Udtydning af enkelte Myther, dels ved mange Rejser gjorde sig bekjendt med andre Staters Historie og Geographi. Han kaldes derfor ofte den første Historieskriver. H. skrev i ren jonisk Dialekt, simpelt og prunkløst. Brudstykker af hans Skrifter ere samlede af Creuzer i »Historicorum Græcorum fragmenta« og særskilt udgivne af Klausen (»Hecatæi Milesii fragmenta«).

Hekkenfeld, hvor efter ældre overtroiske Forestillinger Hexene samledes til Møder ligesom paa Bloksbjærg, er det samme som Vulkanen Hekla.

Hekla, en virksom Vulkan paa Island, 15 M. fra Reykjavig, 7 M. fra den nærmeste Kyst, af 4,960 F.s Højde. I Løbet af de sidste 800 Aar har den haft 18 Udbrud (eller 21, naar de medregnes, der ere foregaaede i en nærliggende Fjældryg), med Mellemrum, der have varieret fra 6 til 79 Aar. Det først bekjendte Udbrud fandt Sted 1104, det seneste 1878. Til de heftigste høre Udbrudene 1341, 1597, 1636, 1693 og 1766. H. har efterhaanden hævet sig over en Spalte, hvis Retning omtrent er N. 65° Ø., og bestaar nu af en Række af 5 Kratere, hvis Rande berøre hverandre. Især fra det sydvestligste af disse have Lavastrømmene udbredt sig over Bjærgets Skraaning. Betragtet i Retning af Spalten ser H. ud som en spids Kegle, lodret paa Spalten derimod som en (3 M. lang) Fjældryg, hvis Omrids tydelig gjengiver de forskjellige Kratere og disses Forbindelseslinjer. Dens hele Omgivelse er en af Lavamarker og sort, vulkansk Aske bestaaende Ørken, og over dens Top hænger næsten bestandig en kaabeformet Taagemasse. Naar H. er afkølet mellem Udbrudene, plejer Sneen at samle sig om dens Top og noget ned ad dens Sider. Den ligner da en mørk Skikkelse med hvid Kappe over Skuldrene; deraf det islandske Navn hekla, d. e. Kappe ell. Hætte. H. blev første Gang besteget af E. Olavsson og Bj. Povlsson 20 Juni 1750. — Ogsaa paa S.-Uist blandt Hebriderne findes et 2,760 F. højt Bjærg af d. N.

Hekt, Hekto i Sammensætn. bet. 100 (af gr. ἑκατόν); s. Hektare o. fl. følg. A.

Hektāre, metrisk Flademaal, lig 100 Arer ell. 25,380 danske □ Al., lig 14,503 Skp. Land. 16 H. ere meget nær lig 29 Tdr. Land.

Hektik, den med tærende Sygdomme, navnlig Lungesvindsoten, og rigelige Suppurationer forbundne Hensvinden af Legemets Huld og Kræfter, der i Almindel. er ledsaget af Feber, stærk Nattesved og Diarrhoe. Den hektiske Feber viser sig i Anfald, som for det meste begynde om Eftermiddagen med Kulde og derefter følgende betydelig Stigning af Legemsvarmen; det om Natten indtrædende raske Fald af denne sidste er, for det meste forbundet med stærk Sved. Afmagringen indfinder sig efterhaanden med den tiltagende Feber og ledsages af stærk Bleghed af Huden undtagen paa Kinderne, der er Sædet for en charakteristisk, begrænset hektisk Rødme, navnlig paa de Tider, da Feberen er stærkest, og samtidig med hvilken Øjet antager en unaturlig Glans; først mod Slutningen plejer Diarrhoen at indtræde. H. er naturligvis ikke nogen selvstændig Sygdom, men kun en Gruppe af Symptomer, der ledsage de ovennævnte Sygdomme, og dens Betydning afhænger derfor af disse, men er altid alvorlig.

Hektogrām, metrisk Vægtenhed, lig 100 Gram eller ⅕ dansk Pund.

Hektogrāph, Apparat til Copiering af skriftlige Arbejder uden Presse, er en elastisk Plade, støbt af Lim, Glycerin og Vand i en flad Blikkasse. Originalen skrives med Anilinblæk paa almindeligt Skrivpapir og lægges med Skriften nedad paa Pladen; ved et svagt Tryk bringes den til at klæbe fast paa denne, og man lader den da sidde i nogle Minuter. Tager man den derefter bort, er største Delen af Blækkets Farvestof overført paa Limpladen, og man kan da tage indtil 100 Aftryk ved at lægge hvidt Papir paa samme Maade mod Limpladen. Aftrykkene blive efterhaanden svagere, og Methoden har desuden den Ulempe, at Aftrykkene med Tiden bleges mere og mere. Lignende Apparater ere Chromographen, Multigraphen, Kilographen.

Hektalĭter, metrisk Rummaal, lig 100 Liter eller 103,5 danske Potter.

Hektomēter, metrisk Længdemaal, lig 100 Meter eller 318,63 danske Fod.

Hĕktor, den tapreste Helt i Trojanernes Hær, var Søn af Kong Priamos og Hekabe, gift med Andromache, med hvem han havde Sønnen Astyanax. Da han i Kampen mod Grækerne havde fældet Achilleus's Ven Patroklos, udsonede Achilleus sig med Agamemnon, deltog paa ny i Kampen og hævnede sin Vens Død ved at dræbe H. og mishandle hans Lig, som han dog til sidst efter Zeus's Vilje overgav til Priamos. H. er en af de ædleste Helte i Iliaden, og hans Afsked med Andromache udgjør en af de skjønneste Episoder i dette Digt.

Hel, i den nord. Mythol. Datter af Loke og Jættekvinden Angerbode. Alfader kastede hende ned i Nivlheim og gav hende Magt over 9 Verdener, Opholdssted for dem, som sendtes til hende, d. e. som døde af Sygdom eller Alderdom. Hun ejer der store Boliger; hendes Gaarde ere overvættes høje og Gitrene store. Hendes Tærskel hedder Stugende Afgrund, hendes Vægtæppe truende Sorg, hendes Fad Hunger, hendes Kniv Sult, hendes Seng Sygeleje, hendes Træl og Trælkvinde Ganglad. Hun

er halvt blaasort, halvt med menneskelig Hudfarve, luder med Hovedet og er grum at se til. Meget vidner dog om, at H. oprindelig er bleven betragtet som Dødens Gudinde ganske i Almindelighed. **Helhejm**, de dødes Verden, findes i de fleste germanske Sprog betegnet ved Ordet Hel alene.

Hela ell. **Putziger Nerung**, en over 4 M. lang, smal Landtunge i Preussen, der skiller Putzigervig fra Østersøen. Paa dens sydlige Ende ligger Fiskerlejet H. med Fyrtaarn.

Helder, befæstet Stad i Konger. Nederlandene, Prov. Nordholland, paa dennes Nordspids ved Marsdiep, der skiller Fastlandet fra Øen Texel. 20,000 I. (1882). Fortrinlig Havn og Marinestation med Marineskole og meteorologisk Observatorium. Garverier og Bryggerier. Betydelig Skibsfart og Handel. Ved Nieuwediep ø. for H. er Nordkanalens Udløb. 1673 Ruijters Sejer over Englænderne.

Helena, 3 katholske Helgeninder: 1) Constantin d. stores Moder, Constantius Chlorus's Hustru, født af ringe Stand, blev 291 forskudt af sin Mand, da han efter Diocletians Forlangende ægtede Maximinus's Steddatter Theodora; da Konstantin blev Kejser, opnaaede hun atter den højeste Værdighed og foretog i sin Alderdom en Valfart til Palæstina, hvor hun byggede flere Kirker, blandt andre den i Hebron og den hellige Gravs Kirke paa det Sted, hvor hun ved et Under skal have fundet Christi Grav. Hun døde c. 327, henved 80 Aar gl.; Mindedag 18 Aug. 2) Den russiske Storfyrstinde Olga, som ved sin Daab i Constantinopel 955 antog Navnet H.; Mindedag 21 Juli. 3) Den svenske Helgeninde H. skal have været en Datter af den svenske Fyrste Guttorm. Som Enke førte hun et gudfrygtigt og fromt Levned, valfartede til det hellige Land og døde efter sin Hjemkomst c. 1160. Ved hendes Lig fandt flere Undere Sted, hvorfor Pave Alexander III kanoniserede hende 1164. Senere skulle nogle svenske Munke have stjaalet hendes Lig og bragt det til Sjælland for at gjøre Mirakler dermed og saaledes erhverve sig Vinding. Paa det Sted ved Tibirke i Frederiksborg Amt, hvor hun blev begravet, udsprang der en Kilde, som fik Navn efter hende, og som endnu til de sidste Tider har bevaret sit Ry for helbredende Evne.

Helena, Sanct, en isoleret liggende Ø i Atlanterhavet, 15° 55' s. Br., 11° 57' v. L., 260 M. fra Cap Negro i Afrika, 430 M. n. v. for Capstaden og 560 M. ø. n. ø. for Rio Janeiro. ; □ M. med 6,000 I., for største Delen af engelsk Herkomst. Øen er en af Havet stejlt opstigende, for største Delen vulkansk Klippe af 400 F.s Middelhøjde med Toppe, der naa op ved 7,000 F., og en Højslette af 1½ M.s Omfang; den er stærkt befæstet. Jorbunden bestaar væsentlig af en mørk, fed og frugtbar Lerart. Klimaet er tempereret, Aarets Middeltemperatur °. Regn falder hyppig. Vegetationen omfatter saa vel Sydeuropas som Tropernes Planteformer. Dens eneste Stad er Jamestown. Paa Højsletten ligger Gaarden Longwood, hvor Napoleon I holdtes fangen 1815—21, og i Nærheden var hans Grav indtil 1840, da hans jordiske Rester efter Overenskomst mellem Frankrig og England bleve overførte til Invalidehotellet i Paris. Gaarden Longwood blev senere kjøbt af Napoleon III. — H. blev opdaget af Portugiserne 1502, holdtes i Midten af det 17de Aarh. en Tid lang besat af Hollænderne, blev 1651 erobret af Englænderne og tilhørte senere det ostindiske Compagni, men siden 1835 den engelske Krone.

Helena City [sitti], Stad i Territoriet Montana i Nordamerika, v. for Missourifloden, 46° 35' n. Br. 2,000 I. H. ligger i en over 4,000 F. høj Dal i Rocky Mountains og har rige Guldminer.

Hélène, Datter af Leda og den spartanske Konge Tyndareos eller efter et andet Sagn af Zeus, der i en Svanes Skikkelse havde haft Omgang med Leda, prises af Digterne som Oldtidens skjønneste Kvinde. Allerede som tiaarig Pige skal hun være bleven bortført af Theseus, men hentet tilbage fra Attika af sine Brødre Kastor og Polydeukes. Hendes Fader havde ladet de Helte, som bejlede til hende, sværge, at de i Tilfælde af en ny Bortførelse vilde yde hendes tilkommende Ægtefælle Bistand. Da H. nu var bleven bortført af Paris, samledes paa hendes Mand Menelaos's Opfordring Grækenlands ypperste Helte for at føre hende tilbage; saaledes opstod den trojanske Krig. Sagnene om H.s senere Skæbne, der hyppig bleve behandlede af Tragikerne, ere utallige. Efter den almindeligste Angivelse ægtede hun efter Paris's Død dennes Broder Deiphobos, og efter Trojas Erobring vendte hun med Menelaos tilbage til Sparta. Andre lade hende flygte til Ægypten og finde sin Død paa Rhodos.

Hélène, dansk Prinsesse, Datter af Valdemar d. store og Dronn. Sophie, havde 1202 i Hamborg Bryllup med Henrik Løves yngste Søn Vilhelm d. tykke, Herre af Lüneburg, og er gjennem sin Søn Otto Barn Stammoder til det brunsvig-hannoverske Hus.

Hélène, Hertuginde af Orléans, f. 24 Jan. 1814, Datter af Storhertug Fred. Ludvig af Mecklenburg-Schwerin, ægtede 30 Maj 1837 den franske Konge Ludvig Philips ældste Søn, Hertug Ferdinand af Orléans. Hun levede med ham et lykkeligt Ægteskab, agtet og afholdt af alle, medens hun med Flid undgik al Deltagelse i Politiken; efter hans Død 13 Juli 1842 ofrede hun sig alene til sine to Sønners Opdragelse. Da Februarrevolutionen indtraf 1848, overgav Ludvig Philip hende Regentskabet i den ældste Søn, Greven af Paris's Mindreaarighed, men Forsøget paa at faa det godkjendt mislykkedes, og da H. begav sig til Deputeretkammeret, blev dette sprængt af Folkemassen og hun selv trængt ud af Salen. Hun forlod derefter Frankrig og bosatte sig i Eisenach, men gjorde flere Rejser til England og døde paa en af disse i Richmond 18 Maj 1858.

Helenekilde, s. Helena.

Hélenos, Søn af Priamos og Hekabe, udmærkede sig i lige Grad som Kriger og Sandsiger. Da han var bleven fangen af Grækerne, spaaede han dem, at Troja kun kunde indtages ved Bistand af Neoptolemos og Philoktetes. Senere drog han med Neoptolemos til Epiros, hvor han efter dennes Død fik en Del af Landet og ægtede Andromache, Hektors Enke,

der efter Trojas Erobring var bleven Neoptolemos's Slavinde.

Hélens, Saint [sænnt], Fabrikflække i Lancashire i England, 2 M. ø. n. ø. for Liverpool med 57,000 J. (1881) og betydelig Industri, hvoriblandt navnlig Glas- og Spejlfabrikation.

Helfert, Alexander, Friherre, østerrigsk Historieskriver, f. 3 Nov. 1820 i Prag, var 1848 Medlem af Rigsdagen og 1849—60 Understatssecretær i Undervisningsministeriet under Grev Leo Thun, samt styrede indtil 1865 den Afdeling af Statsministeriet, der omfattede Kirke- og Skolesager. H.s Hovedværk er „Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener Aufstandes 1848“ (4 Bd., 1869—76); desuden skrev han „Der rastatter Gesandtenmord“ (1874) og behandlede de to østerrigske Ærkehertuginders Liv, Marie Louise i Frankrig (1873) og Marie Caroline i Neapel (1884). H. blev 1854 Friherre og 1881 Medlem af Herrehuset, hvor han hører til den føderalistiske Retnings Talsmænd.

Helgason, s. Arne Helgason.

Helge. Dette Navn bære flere Personer i de gamle nordiske Heltedigte, hvor de forskjellige H. ere satte i indbyrdes Forbindelse, idet den ene betragtes som gjenfødt i den anden. Berømtest er H. Hundingsbane, der gjøres til en Søn af Vølsungen Sigmund. Sit Tilnavn faar han efter til Hævn for Faderen at have dræbt Kong Hunding. Han elskes af Valkyrien Sigrun, selv efter at han i Kamp har dræbt flere af hendes nærmeste Slægtninge. Da senere H. til Hævn dræbes af Sigruns gjenlevende Broder, hensynker hun i Sorg, modtager henrykt et Besøg af den døde H. og følger ham snart efter i Graven. Om dette sidste Optrin har man ment at finde en Erindring i Folkevisen „Aage og Else“.

Helgeaa, en Aa, som fra Søen Möckeln i det sydlige Småland flyder gjennem det nordøstlige Skaane, ved Christianstad udvider sig til en Sø og udmunder i Østersøen ved Åhus. Her leveredes 1026 et Søslag mellem den danske Konge Knud d. store, hvem Ulf Jarl under Slaget kom til Hjælp, og de forenede Konger Olaf d. hellige af Norge og Anund Jakob af Sverige.

Helgeland, den sydlige Del af Nordlands Amt i Norge. Det omfatter to Fogderier, Nordre-H. og Søndre-H., med en Folkemængde af henholdsvis 26,000 og 19,000 J. (1875). H. bestaar, ligesom det vestenfjældske Norge, af snævre Dale og Fjorde, som gaa ud fra det brat nedstyrtende Højfjæld, her Kjølen. Udenfor ligger den fiskerige Skjærgaard af utallige Øer, Holmer og Skjær. Dog er heller ikke H.s Agerbrug, Kvægavl og Skovdrift saa ganske ringe, da det omfatter nogle videre Dale, som Vefsen og Ranen, med frugtbarere Jord og højere Sommervarme. Jvfr. Haalogaland.

Helgemesse, norsk, alle Helgens Dag, 1 Nov.; jvfr. Helmisse.

Helgen og Helgendyrkelse (Hagiolatri). I det nye Testament kaldes de christne i Almindel. „hellige“ (*ἅγιοι*), ikke som om de vare sædelig fuldkomne, men fordi de udgjøre „de helliges Samfund, det hellige Legeme, hvis Hoved er Christus“. Efter Irenæus's og Tertullians Tider anvendtes dette Prædicat især om Christne, som havde udmærket sig ved særegen Troskraft og Aandsgaver: „hellige“ Apostle og Evangelister, „h.“ Biskopper og især „h.“ Martyrer. Man mente, at Martyrdøden rensede fuldkommen for Synd og medførte særegne Forrettigheder i Guds Rige. Fra Slutn. af det 2det Aarh. holdt man Gudstjeneste over Martyrernes Grave, navnlig paa deres Dødsdage, der regnedes for deres Fødselsdage i højere Betydning. Den fromme Syslen med de store Bekjenderes Minde udartede snart. Det var kirkelig Skik, at Bekjenderes Forbøn kunde skaffe Eftergivelse af kirkelige Straffe; skulde „de helliges“ Forbøn hos Gud da ikke kunne udrette endnu større Ting? Man begyndte derfor at anraabe dem om Beskyttelse; i Begyndelsen fraraadedes vel dette af ansete Kirkelærere; men efterhaanden forstummede Modstanden, og da Lejligheden til at blive Martyr ophørte med Forfølgelserne, blev det blandt Eneboere og Munke, man søgte sig nye H., og Forkæmperne for Munkevæsenet bleve saa tillige Forkæmpere for Helgendyrkelsen. I det 5te Aarh. forsvaredes denne af Tidens ypperste Kirkelærere, og vel skjelnede disse mellem adoratio (som alene tilkom Gud) og invocatio, mellem *λατρεία* og *δουλεία*, men denne Forskjel blev ikke klar for det menige Folks Bevidsthed, der særlig tiltaltes af Helgendyrkelse som en Erstatning for dets tidligere Dyrkelse af Heroer, Genier og Maner. Man lærte nemlig, at de helliges Forbønner ikke blot angik Syndernes Forladelse, men ogsaa legemlig Nød. Saaledes opstod særskilte Skytshelgener eller Patroner for enkelte Lande, Byer, Stænder, Kirker osv. imod bestemte Onder og Farer, og de sælsomste Sagn kom i Omløb. St. (lat. sanctus, hellig) Georg var Skytspatron for England, Jakob for Spanien osv., Ivo for Jurister, Lucas for Malere, Joseph for Tømmermænd, Crispinus for Skomagere osv., Rochus og Sebastian hjalp mod Pest, Ottilia og et Par andre mod Øjensmerter osv., Gallus beskyttede Gæs, Wendelin Faar og Lam osv. Sit Midtpunkt fik Helgendyrkelsen i Dyrkelsen af Jomfru Maria (s. d. A.), alle H.s Dronning. H.s Antal voxede uafladelig; alle betydeligere Kirkelærere maatte jo dog have Krav paa samme Ære, som tillagdes enhver Martyr, og den fromme Phantasi digtede snart Skarer af H., som aldrig havde levet. Paa den nikæanske Synode 787 blev Helgendyrkelsen kirkelig fastsat i den østerlandske Kirke. Synoden i Frankfurt a. M. 794 forbød Paakaldelsen af nye H., og 805 skærpede Carl d. store dette Forbud, men Tidsaanden var afgjort for Helgendyrkelsen, og Scholastiken paatog sig at give Helgendyrkelsen et dogmatisk Underlag, medens den middelalderlige Kunst sørgede for at udstyre dem med passende Attributer, f. Ex. St. Peter med Noglen, Johannes Døberen med Lammet osv. Retten til at erklære for hellig udøvede Biskopperne i Provinserne indtil det 12te Aarh. Det første Exempel paa en pavelig Helgenerklæring afgav Pave Johan XV 993. Pave Alexander III erklærede den 1170 for en udelukkende Ret for den pavelige Stol og kaldte den først Kano-

nisation, der sædvanlig fulgte længe efter den saakaldte Beatification eller Erklæring for salig. Mange bleve kun erklærede for salige uden at blive erklærede for hellige. Kun de hellige havde Krav paa at paakaldes af hele Kirken; de salige tilkom der kun en local Dyrkelse, enten i en bestemt Kirkeprovins eller i en enkelt Munkeorden. (Om Formen for Helgendyrkelsen jvfr. Advocatus diaboli). I Almindel. faar hver, der bliver døbt i den katholske Kirke, Navn efter en eller anden H., der da bliver hans Skytshelgen. Modstand mod Kanonisation fandt i Middelalderen væsentlig kun Sted fra kjætterske Partier og Personer. Humanisterne i det 14de og 15de Aarh. bekæmpede den; Reformatorerne i det 16de Aarh. forkastede den, og Uviljen imod den var i den lutherske Kirke saa stor, at man endog opgav den skriftmæssige Brug af Ordet „hellig“, som først i den nyeste Tid igjen er begyndt at komme til sin Ret. I Romerkirken derimod bestaar Helgendyrkelsen endnu, væsentlig i samme Form som i Middelalderen. Helgenfester fremgik tidlig af den Skik at samles ved de afdødes Grave paa deres Dødsdage. En Fest for alle Martyrer fejredes i Orienten allerede i det 4de Aarh. paa Pinseoctaven. I Occidenten indstiftede Pave Bonifacius IV 610 for det ham af Kejser Phokas skjænkede Pantheon, der blev forvandlet til en Kirke for den saligste Jomfru og alle Martyrer, en festum omnium sanctorum, der dog først i det 9de Aarh. fik almindelig Gyldighed (Allehelgensfest, 1 Nov.). Paa Grund af den store Mængde Helgener kunde der anvises hver Kalenderdag én eller flere saadanne. Dødsdagen var i denne Henseende almindelig den afgjørende. Helgenglorie, den Straalekrans, med hvilken Malere og Billedhuggere omgive de hellige Personers Hoveder, undertiden ogsaa deres hele Legeme; i første Tilfælde kaldes H. ogsaa Nimbus, i sidste Aureola. Allerede i Hedenskabet finder man Guderne, Heroerne, de romerske Kejsere osv. omgivne med en Straalekrans. I den christne Tid anvendtes den kun ved Personerne i Treenigheden; Gud Fader har da i Regelen en Nimbus i Form af en Trekant; for Christus er den rund med et indtegnet Kors; den Helligaand som Due omflydes i Almindel. af en Aureola. Aureolaen findes ogsaa sædvanl. i Miniaturmalerier, naar Guds Nærværelse betegnes ved en Haand, der rækker ud af Skyerne. Senere ophørte denne Indskrænkning, og H. gik over til alle hellige Personer, Engle, Propheter, Jomfru Maria, Apostle osv. Helgenlegender ere allerede tidlig blevne samlede og ordnede efter den christelige Kalender. Man besidder endnu samle Kalendarier og Martyrologier fra det 8de Aarh. I Orienten er den mest yndede Samling »Vitæ Sanctorum« (12te Aarh.), i Occidenten »Legenda aurea« (13de Aarh.). Det vigtigste senere Værk er Bollandisternes »Acta Sanctorum«. Af Niels Helvad haves en dansk Martyrologia Sanctorum, en Forklaring paa de aarlige Calender, som mand bruger i Christendommen osv.“ (1634). 1869 udgav E. Schebel „De danske Helgener“, 1879 L. Daae „Norges Helgener“.

Helgenæs, en Halvø i det østlige Jylland, Randers Amt, imellem Begtrup- og Ebeltoftvig, hænger ved en smal Tange sammen med Mols Land; ⅞ □ M. med 826 I. (1880). Den udgjør H. Sogn. Terrainet er meget bakket, og „Ellemandsbjærg“, der tjener til Sømærke, hæver sig 317 F. over Havet; Sletterhage er Halvøens Sydspids og har et lille Fyr. H. har oftere haft Betydning i Danmarks Krige. Her var det, at Harald Blaatand blev saaret til Døde ved Tokes Pileskud (c. 986). 1044 leveredes ved H. et heftigt Søslag, hvori Magnus d. gode drev Svend Estridsøn paa Flugt. Senere skal Marsk Stig have ejet H. og her haft et af sine faste Punkter, som 1849 blev befæstet igjen (jvfr. Dragsmur).

Helgesen, Hans, f. 4 Oct. 1793 i Oslo i Norge, deltog som Officer i Felttogene paa den svenske Grænse 1808—9 og 1813—14 og gik efter Norges Afstaaelse tillige med sine Kammerater Rye og Schleppegrell til Danmark. H. deltog i Waterloofelttoget 1815 i preussisk Tjeneste og var med det danske Occupationscorps i Frankrig, men traadte 1818 ud af den danske Hær. Han levede siden i Frankrig i flere Livsstillinger indtil 1838 og nedsatte sig 1840 i Bergenhusen i Sydslesvig, hvor han levede af en Pension, Christian VIII havde tilstaaet ham, og væsentligst sysselsatte sig med Jagt. 1848 tog han Tjeneste i den danske Hær som Major, var først ansat ved Schleppegrells Stab og tog 1849 efter Slaget ved Kolding Commandoen over 5te Bataillon, som han førte i Slaget ved Fredericia. 1850 var han atter ansat ved Schleppegrells Stab, men fulgte ved Isted med Krabbes Brigade; han fik Commandoen over den Expedition, som 7 Aug. bemægtigede sig Frederikstad, og blev derefter gjort til Commandant i denne By, der i Hast nødtørftig befæstedes for at udgjøre Støttepunktet for den højre Fløj af den danske Hærs udstrakte Stilling bag Danevirke. Som Commandant i Frederikstad indlagde H. sig overordentlig Fortjeneste ved sit energiske og sejerrige Forsvar mod Slesvigholstenernes overlegne, men slet ledede Angreb 29 Sept.—4 Oct. Efter Krigen var H. som Oberstlieutenant Commandant først i Byen Slesvig, dernæst (1852) i Rendsborg indtil sin Død 28 Febr. 1858.

Helgesen, Povel, hyppig kaldet P. Eliesen, Paulus Eliæ, ogsaa P. Vendekaabe, en Carmelitermunk, som spillede en vigtig Rolle i den danske Reformationshistorie, f. c. 1480 i Varberg i Halland af en dansk Fader og svensk Moder. Endnu ung kom han i Carmeliterklostret i Helsingør, hvor han udmærkede sig ved en sjælden theologisk Dannelse og Iver for at udbrede grundige Kundskaber blandt Præsteskabet. Vel bevandret i Kirkefædrene og Erasmus's bibelske Arbejder optraadte han som bibelsk Theolog med skarpt Øje for mange af Tidsalderens og Kirkens Brøst. Endnu før Luther ivrede han mod Afladshandelen, og han hilsede med glade Forventninger den tyske Reformator. 1519 blev han kaldet til Kjøbenhavn som Lector i Theologi og Forstander for Carmeliterklostret i St. Pederstræde, det senere Valkendorfs Collegium, der den Gang var blevet indrettet til Bolig for studerende Munke

med en Høresal, der stod aaben ogsaa for andre theologiske Studerende. H.s sjældne Læregaver og den kjærlige Omhu, hvormed han tog sig af de studerende, der flokkedes om hans Katheder, var paa Vej til at give det theologiske Studium her i Landet et hidtil ukjendt Opsving, da han pludselig nødtes til at forlade sin Stilling. Misfornøjet med Christian II.s Færd prædikede han St. Hansdag 1522 paa Slottet for Kongen om Herodes og Herodias. Kongen blev vred, og H. maatte flygte til Aarhus; rimeligvis bidrog han herfra til Kongens Fordrivelse, som han forsvarede i et udførligt Skrift, og efter hvilken han atter blev Lector i Theologi ved Universitetet fra 1523 til 1530. Men da Adelsmændene benyttede den Sejer, de havde vundet over Christian II, til at øve en lignende Voldsomhed og hyldede den lutherske Reformation for frit at kunne plyndre Kirken, optraadte han nu lige saa hensynsløst mod Adelen som tidligere mod Kongen. Han havde villet en Reformation i Erasmus's Aand, en særdelig Renselse af Præsteskabet og Munkene; men da han saa Luther omkaste det bestaaende, blev han betænkelig og stillede sig afgjort paa de katholske Prælaters Side mod den stedse mægtigere Protestantisme, der blev støttet af Adelen og den nye Konge. Saaledes blev H. staaende paa samme Punkt; men hans Færd opfattedes af Modstanderne som et Omslag, hvorfor man gav ham det uretfærdige Navn „Vendekaabe". Fra 1524 udnævnt til Carmeliternes Provincial i Danmark drog han omkring i Landet for at bekæmpe Protestanterne; han udgav det ene Skrift mod dem efter det andet, ofte fuldt af bitter Lidenskabelighed; men han var skarp i sin Tænkning, klar og bjærv i sin Fremstilling og gav ofte baade Hans Mikkelsen, Hans Tavsen og de svenske Reformatorer nok at bestille, ligesom det ogsaa var ham, der ved Rigsdagen i Kjøbenhavn 1530 var Katholikernes theologiske Raadgiver og Forfatter af deres Klageskrift. Ved Frederik I.s Død syntes atter Lykken at tilsmile H.; Prælaterne fik Magten, og H. blev for en Tid Lector i Theologien ved Roskilde Gymnasium. Men da Reformationen sejrede med Christian III, forsvandt H. fra Skuepladsen. Hans Dødsaar er ubekjendt. Et uhjemlet Sagn har senere gjort ham til luthersk Præst og Lærer. H. er upaatvivlelig Forfatter til den for den første danske Reformationshistorie vigtige „Skibyske Krønnike".

Helgesæter, s. Elgesæter.

Helgesen, en smuk og frugtbar Ø i Norge, beliggende midt i Mjøsen mellem Hamar og Gjøvik. Den omtales oftere i Norges ældre Historie; der blev Baglerkongen Inge dræbt af Hedemarkingerne i Høsten 1202.

Helgoland, en lille, engelsk Ø i Nordsøen, omtr. 6 M. fra Wesers, Elbens og Eiderens Mundinger, med 2,000 J. (1881). H. er en 200 F. høj Klippe af en rød, skjør Sandsten med en flad Kyststrækning („das Unterland"). Største Delen af Befolkningen bor paa Klippen, til hvilken Opstigningen sker ad en Trappe paa 190 Trin, og som er dækket med et tyndt Jordlag. Den er af frisisk Stamme, ernærer sig ved Fiskeri og Lodseri og drager desuden betydelig Indtægt af de stærkt besøgte Søbade. Havets stærke Strømninger have i Tidernes Løb stadig formindsket Øen i Omfang. — H. (i Oldtiden „Forsetes Land") hørte tidligere til Hertugdømmet Slesvig, blev 1807 besat af Englænderne, som beholdt den ved Fredslutningen 1814, og er af dem senere bleven befæstet. Øen har under Englands Herredømme beholdt sine gamle Friheder og svarer ingen Afgifter til den engelske Statskasse; den styres af en Gouverneur. Ved H. fandt en Træfning Sted 9 Maj 1864 mellem den danske Blokadeescadre i Nordsøen under Commando af Orlogscapitain Suenson og den østerrigsk-preussiske Escadre under Admiral Tegethoff, der med stort Tab maatte trække sig tilbage.

Helhest, et overnaturligt Væsen, om hvilket den danske Almue havde og maaske hist og her endnu har den Forestilling, at det er Gjenfærdet af en Hest, som efter gammel Skik og Brug er bleven levende begravet paa Kirkegaarden, førend denne toges i Brug til at jorde Mennesker i. Den er hvid og har kun 3 Ben. Møder den nogen, bringer den Døden med sig.

Heliäde, Joan, rumænsk Digter, f. c. 1801, studerede i Bukarest navnlig Philosophi og Philologi, debuterede som Digter med Oversættelser af nogle af Lamartines »Méditations«, skrev friske og gratiøse Oder og andre lyriske Digte. Efter at have udgivet det heroiske Drama »Mircea« (1844) og de to første Sange af et nationalt Epos »Mikaïda« (1846) blev han anset som Rumæniens største Digter. Tidlig blev H. Lærer, senere Undervisningsinspecteur i Bukarest, men 1831 gik han angst for den russiske Indflydelse over til Oppositionspartiet og stiftede et Dagblad. Da dette blev forbudt af Regeringen, skrev H. en voldsom Satire mod den russiske Gesandt Duhamel. 1848 var H. Medlem af den provisoriske Regering, men maatte, da Reactionen kom til Magten, flygte til Paris. 1850 kom han til Tyrkiet, og Øen Chios anvistes ham til Opholdssted, men han fik s. A. Tilladelse til at vende tilbage til Bukarest. H. er som Digter paavirket af Vesteuropas nyere Literatur; han har villet reformere det rumænske Sprog, og man bebrejder ham i denne Henseende neologisk Doctrinarisme. D. 1872.

Heliäder, s. Helios.

Heliäkisk Opgang ell. Nedgang af en Stjerne finder Sted, naar den for første Gang efter ell. for sidste Gang før sin Conjunction med Solen ses paa Morgen- ell. Aftenhimlen.

Héliand (d. e. „Heiland", Frelseren), et gammelsachsisk Digt fra det 9de Aarh., benævnt saaledes af Udgiveren A. Schmeller. Hans med Glossar forsynede Udgave udkom 1830—40 i to Dele og er baseret paa et Haandskrift i München (tidligere i Bamberg) og et i British Museum. Det fortæller i allittererende Vers Christi Historie efter Evangelierne, dog endnu med tydelige Spor af hedensk Opfattelse. Det antages at være et Brudstykke af en poetisk Bearbejdelse af det gamle og nye Test., som Ludvig d. fromme overdrog en sachsisk Sanger. Foruden virkelig poetisk Værd har det Betydning som næsten det eneste gammelsachsiske Sprogmindesmærke samt ved sine vig-

)plysninger om gammeltydsk Ret og Sæder.
udgav Köne det med Oversættelse; Heyne
det 1867, G. E. Sievers 1878. Over-
ser haves af Simrock, Grein og Rapp.
liāster, Dommere i Athen, der havde at
:e, om den anklagede var skyldig eller ikke,
as det var en af Archonterne, der af-
e, hvad Straf den skyldige skulde lide.
listhenes's Tid (510 f. Chr.) udtoges aarlig
odkastning blandt Borgerne 6,000 H., der
delte i 10 Afdelinger, hver paa 500;
loversblevne 1,000 vare da vistnok Sup-
ter. Tallet af H. var forskjelligt i de
ellige Processer: der nævnes 201, 301,
1,001 og 1,501 H. Perikles indførte som
ling for Dommervirksomheden 1 Obol,
:t af Kleon forhøjedes til 3 Oboler (He-
on).
lie, Faustin [elih], fransk Jurist, f. 1799,
84, har udgivet »Traité de l'instruction
inelle« (9 Bd., 2det Opl. 1866) og i For-
med Chauveau »Théorie du Code pénal«
Opl. 1872), hvilke Værker i Frankrig ere
dværkerne paa Criminalprocessens og Cri-
ilrettens Omraade.
elier, Saint [sænnt hĕlljer], befæstet Stad
den engelske Kanalø Jerseys Sydside ved
Aubynbugten. 17,000 J. H. er Sæde
Gouverneuren, har en god Havn, livlig
del, Skibsfart og Fiskeri.
ēlikon, et Bjerg eller rettere en Bjerg-
: i det sydlige Bøotien mellem Søen Ko-
og den korinthiske Bugt, nævnes af de
le Digtere som Musernes hellige Sæde.
dets Top var der en til Apollon og Mu-
: indviet Lund og et Tempel; i Nærheden
tes de hellige Kilder Aganippe og Hip-
ene.
elio i Sammensætn. bet. Sol (gr. ἥλιος);
: følg. A.
eliocentrisk kaldes et Himmellegemes Sted,
jaa vidt det tænkes set fra Solens Centrum,
odsætning til det geocentriske Sted, set fra
dens Centrum. Naar Planeterne betragtes
centrisk (eller fra Jordens Overflade), er
s Bevægelse uregelmæssig — i det hele
ignok fra V. mod Ø. Himlen rundt, men
ertiden stillestaaende (Stationer), ja endog
gegaaende, fra Ø. mod V. (Retrograda-
er). Betragtes de derimod heliocentrisk,
ieres Bevægelse mere regelmæssig og altid
mme Retning, fra V. mod Ø. En Pla-
h. Bredde er den Vinkel, som en Linje
Solens til Planetens Centrum danner med
iptikas Plan eller med sin egen Projection
mme. Planetens h. Længde er den Vinkel,
denne Projection danner med den rette
je, der fra Solen løber ud imod Nulpunktet
Vædderen. Da dette Punkt tænkes uendelig
gt borte (eller paa Overfladen af en uendelig
Kugle), er denne Linje parallel med den,
fra Jorden løber ud imod samme Punkt.
heliochromi, s. Photographi.
Heliodōros, græsk Erotiker henim. Slutn.
det 4de og Beg. af det 5te Aarh. Ham til-
ges en Roman i 10 Bøger, »Aethiopica«,
ved sin sædelige Tendens udmærker sig
anfor de andre Værker af samme Art, og som
idler om den æthiopiske Kongedatter Cha-
rikleas og Thessaleren Theagenes's Kjærlighed.
H. var Christen og blev Biskop i Trikka i
Thessalien.
Heliogabālus ell. **Elagabalus**, romersk Kejser,
hed egtl. Varius Avitus Bassianus og var
nær beslægtet med Caracalla. Efter dennes
Død forlod hans Familie paa Macrinus's Be-
faling Antiochia og begav sig til Emesa, hvor
Bassianus blev valgt til Solgudens Præst.
Da hans Lighed med den af Soldaterne højt
elskede Caracalla samt hans Skjønhed i For-
bindelse med rigelige Bestikkelser vandt Sol-
daterne i Macrinus's nærliggende Lejr, udgav
hans Bedstemoder, Julia Mæsa, ham for en
Søn af Caracalla og lod den fjortenaarige
Yngling udraabe til Kejser under Navn af M.
Aurelius Antoninus 218. Efter at have be-
sejret Macrinus tilbragte han den første Tid
af sin Regering i Nikomedia og gik derpaa til
Rom; her sysselsatte han sig, med Tilside-
sættelse af alle Regeringsforretninger, fortrins-
vis med at indføre Solgudens Dyrkelse og
med at bygge et pragtfuldt Tempel paa Pa-
latinerbjærget for denne Guddom, hvis Navn
(H.) han antog. Han viste sig i højeste Grad
udsvævende og vellystig; til sidst adopterede han
sin Fætter, den ædle Alexander Severus, men
blev, da han vilde lade denne myrde, dræbt af
Soldaterne 222.
Heliogrāph, en Kikkert, der frembringer smaa
Billeder af hele Solskiven, hvorved denne da
kan overskues paa ēn Gang, projiceret paa en
Skjærm eller paa en mat Glasplade. Er en
saadan Kikkerts Objectiv indrettet til særlig at
samle de chemiske Straaler, tjener den til at
photographere Solskiven og kaldes da Photo-
heliograph. Dallmeyer og Browning i London
have leveret udmærkede Photoheliographer. Et
andet, af Englænderen Mance opfundet In-
strument, der ligeledes fører Navnet H., tjener
til at sende optiske Signaler i Felten; dette
sker ved et drejeligt Spejl, der tilbagekaster
Solstraalerne til det Sted, der skal modtage
Signalerne.
Heliographi er dels Solbeskrivelse, dels
den Kunst (ogsaa kaldet Heliotypi) ved Hjælp
af Sollysets chemiske Virkninger at fremkalde
et fordybet Billede paa en Metalflade, der saa
kan mangfoldiggjøres ved Aftryk ligesom ved
Kobberstik; ogsaa disse Aftryk kaldes H. Den
første, af Niepce 1827 opfundne H. beror paa,
at Asphalt ved Lysets chemiske Indvirkning
mister sin Opløselighed i ætheriske Oljer, f. Ex.
Lavendelolje. En Metalplade overtrækkes med
en Opløsning af Asphalt i Oljen, og naar
den er tør, belyses den, medens en paa et
gjennemskinnende Stykke Papir udført Tegning
holdes over den; Lyset holdes saa tilbage af
Tegningens sorte Linjer, og paa de derunder
værende Steder bliver Asphalten opløselig,
medens den bliver uopløselig paa de bestin-
nede Steder; naar man da overgyder en saa-
dan Plade med Oljen, borttager denne den
opløselige Asphalt. Hældes saa en ætsende
Syre paa Metalpladen, angriber denne alle
de ubeskyttede Steder af Metallet, og Teg-
ningen er saaledes overført fordybet paa Me-
talpladen. Flere have forbedret denne Methode,
og nu anvendes mest Pretzsch's photogalvano-

graphiske Fremgangsmaade; af et negativt Billede (s. Photographi) af en Tegning tages en Lyscopi paa Pigmentpapir, dette Billede overføres paa en Kobberplade, hvor det træder ophøjet frem, og deraf tages et galvanoplastisk Aftryk, saa at man faar en Plade med Tegningen fordybet, og denne tjener dernæst til Aftryk. Denne Methode er navnlig god, naar det gjælder Landkort, Kobberstik, Værdipapirer osv.

Heliogravure [vyre], en Art Heliographi, hvor Aftrykningen sker fra en ætset Metalplade.

Heliométer, s. Objectivmikrometer.

Heliophób, et lyssky Menneske, s. Albinisme.

Heliópolis, Solstaden, 1) s. Baalbek. 2) H., paa Ægyptisk og i Bibelen kaldet On, laa en Miils Vej i Nordost for det nuværende Kairo. Her var Sædet for den urgamle Soldyrkelse i Ægypten med Hovedtemplet for den tredobbelte Solgud Ra-Horus-Tum, og her var et af de vigtigste Midtpunkter for den ægyptiske Videnskabelighed og Civilisation overhovedet: her fik Moses sin lærde Opdragelse, og her gik Pythagoras, Solon, Platon og andre græske Vismænd, efter de gamles Beretning, i Lære. Staden var allerede paa Augusts Tid ødelagt, og nu findes af det berømte Tempel kun en Obelisk tilbage. Her sejrede Sultan Selim I 1517 over Mamlukerne og General Kleber 20 Marts 1800 over Tyrkerne.

Hélios, Romernes Sol, Solguden, Søn af Titanen Hyperion og Thia og Broder til Selene og Eos. Han havde sin Bolig i et Palads hinsides Kolchis; derfra kjørte han hver Morgen paa den med 4 Heste forspændte Solvogn over Himmelhvælvingen, hvorpaa han efter endt Dagsfart blev ført tilbage paa et bevinget, gyldent Fartøj. Som den alvidende paakaldtes han ved Edsaflæggelsen. Han kaldtes ogsaa Titan og Hyperion. Hans Cultus, der senere sammensmeltede med Apollons (Phøbos's) Dyrkelse, var meget udbredt, navnlig paa Rhodos, paa hvis Mønter man finder hans Hoved afbildet, og hvor hans kolossale Billedstøtte var oprejst ved Indgangen til Havnen. **Heliáder,** Helios's Døtre, Søstre til Phaëton, hvis Død de begræd, indtil de bleve forvandlede til Popler, medens deres Taarer bleve til Rav.

Helioskóp bruges til at se paa Solen med. Dette opnaar man enten ved at tilsløre Kikkertens Objectiv med et tyndt Lag Sølv ell. a. eller ved at dække over Ocularet med mørke Glas, Solglas. Bedre er det dog at svække de fra Objectivet kommende Solstraaler ved et Reflexions-Prisme, førend de naa det med Solglas forsynede Ocular, eller at svække dem baade ved Reflexion og Polarisation ved at lade dem gaa gjennem en Combination af reflecterende Prismer og Spejle, et saakaldt Polarisations-H., hvor der ingen Solglas behøves. H. er ogsaa et Instrument, som kan frembringe et stort Billede af Solen paa en hvid Skjærm, ligesom et Camera obscura. Enhver astronomisk Kikkert kan bruges som H., naar den blot trækkes noget længere ud, end det sker for at man kan se i den paa almindelig Maade. H. afgiver et bekvemt Middel til at vise Solpletterne, men egner sig ikke til nøjagtige Jagttagelser af dem.

Heliostát, et Instrument, som hyppig bruges ved optiske Forsøg. Det bestaar af et Spejl, som drejes saaledes enten ved Haanden eller ved et Urværk, at de derfra tilbagekastede Straaler bestandig beholde samme Retning, uagtet Solens Stilling paa Himlen forandres.

Heliothermometer, opfundet af Herschel, forbedret af Pouillet, bruges til at maale den Straalevarme, Solen tilsender os. I et udvendig sværtet, fladt Metalkar, som er fyldt med Vand, anbringes Kuglen paa et fintmærkende Thermometer, hvis Rør er indesluttet i et paa Metalkarret vinkelret Metalrør. Dette er befæstet til et Stativ, hvorpaa det kan drejes efter Behag; Kassen vendes ved Undersøgelsen imod Solen, Røret ned imod Jorden. Af Vandets Opvarming bestemmes Solstraalernes Virkning.

Heliotróp (Heliotropium), en talrig Planteslægt af de rubladedes Familie, findes udbredt overalt i de tropiske og subtropiske Lande. Paa Grund af de smukke, blaa eller hvide Blomsterkroner og deres aromatiske Vellugt ere flere Arter, især H. peruvianum med forskjellige Varieteter, almindelig yndede Potteplanter.

Heliotróp, et af Gauß opfundet Instrument, ved Hjælp af hvilket man kan give synlige Signaler til fjærne Steder. Det er en Kikkert, som rettes hen imod det Sted, som skal modtage Signalet, men foran den ere to paa hinanden vinkelrette Spejle anbragte saaledes, at de kunne drejes i forskjellige Retninger. Stilles de nu saaledes, at man i Kikkerten ser et Spejlbillede af Solen i det mindre Spejl, ville Solstraalerne fra det større Spejl tilbagekastes hen imod det Sted, Kikkerten er rettet paa. Staar H. højt nok, kan Signalet ses i 10 Miles Afstand. Det bruges ved trigonometriske Maalinger til at sigte efter.

Heliotróp, ogsaa kaldet Blod-Jaspis, et især i Ostindien og China forekommende Mineral, en Varietet af Chalcedon, har en grøn Farve med røde, gule eller hvide Pletter og bruges som Smykkesten.

Heliotropisme kaldes i Botaniken det Forhold, at Lysets Indvirkning er bestemmende for en Plantes eller Plantedels Væxtretning. Positiv heliotropisk er den Plantedel, der vender sig mod Lyset, negativ h. den, der vender sig fra Lyset.

Heliotypi, en Art Heliographi, opfundet af Poitevin. Pladen, af hvilken Aftrykkene skulle tages, dannes ved Belysning af en til en blank Zinkplade fæstet Chromgelatinehinde under et negativt photographisk Billede. Selve Aftrykkene kaldes ogsaa hyppig H.

Helkronede (Gamopetalæ) kaldes den Afdeling af de tokimbladede Planter med dobbelt Blomsterdække, hvor Kronbladene ere indbyrdes sammenvoxede.

Hell, Maximilian, f. 1720, d. 1792, Jesuit, fra 1755 Astronom paa det nye Observatorium i Wien, iagttog paa Kongen af Danmarks Bekostning Venuspassagen 1769 i Vardøhus. Han er bleven mistænkt for at have forfalsket de der gjorte Jagttagelser for at bringe bedre Overensstemmelse til Veje mellem dem og andres, og da Littrow 1835 fandt H.s Dagbog, erklærede han denne Mistanke for be-

kræftet ved de i Bogen forekommende Rettelser og Raderinger. Newcomb har dog ved en fornyet Undersøgelse af Dagbogen 1882 fundet den nævnte Mistanke ugrundet.

Hell, Theodor, Pseudonym for Carl G. Theod. Winkler (s. d. A.).

Helland, Amund Theodor, norsk Geolog, f. i Bergen 11 Oct. 1846, blev Student 1864 og mineralogisk Candidat 1868. 1867 blev han Amanuensis ved det metallurgiske Laboratorium, 1874 Universitetsstipendiat i Geologi, 1879 extraord. Docent i Bergbygning og 1885 extraord. Professor i Bergbygning og Geologi. Han har foretaget vidtløftige geologiske Undersøgelser, foruden i Norge, paa Grønland (1875), i Italien og Schweiz (1876), i Tyskland, Holland og England (1878), paa Færøerne, Skotland og Orknøerne (1879), paa Island (1881) og i Grækenland (1883). Hans geologiske Arbejder omfatte dels norske Malmlejesteder, af hvilke han har beskrevet de vigtigste, dels og mere specielt Isbræerne, de glaciale Phænomener og Vandreblokkenes Udbredelse i Nordeuropa. Den store Bevægelseshastighed hos de grønlandske Isbræer er først paavist af ham. Hans geologiske Standpunkt falder i saa Henseende sammen med de skotske Geologers. De fleste norske Indsøer, hvis Dybde kjendes, ere maalte af H. Hans mange videnskabelige Afhandlinger og Arbejder over ovennævnte Emner saa vel som over norske og islandske Bjærgarters mikroskopiske Petrographi, over islandske Vulkaner osv. findes trykte dels som Universitetsprogrammer, dels i norske Tidsskrifter, fornemmelig i „Archiv for Mathematik og Naturvidenskab", og i udenlandske Journaler. Et anset populært Arbejde har han leveret i Skriftet „Om Jordklodens Bygning" (Christ. 1878), udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme.

Hellanikos, græsk Logograph fra Mitylene, levede c. 450 f. Chr. Han skrev Attikas Historie og Efterretninger om Landene uden for Grækenland samt andre Skrifter, hvis Brudstykker ere samlede og forklarede af Sturz og af Müller i »Historic. Græc. fragmenta«.

Hellas, Hellenernes Stamland, oprindelig Navnet paa en By, senere paa en Landstrækning i det sydlige Thessalien. Efterhaanden som den helleniske Stamme trængte frem mod Syd, blev H. Benævnelsen for Mellemgrækenland (det nuværende Livadien); senere udvidedes denne Benævnelse til at gjælde ogsaa for Peloponnes og Øerne samt Kolonierne. Jvfr. **Grækenland.**

Helle, Datter af Athamas og Nephele, Søster til Phrixos. Tvungen til at flygte for sin Stifmoder Inos Had blev hun tillige med Phrixos baaren over Land og Hav af en Vædder med gyldent Skind; men paa Flugten styrtede hun ned og druknede i det Hav, som efter hende fik Navnet **Hellespont.** Phrixos naaede Kolchis, hvor han ofrede Væddeeren til Zeus og ophængte det gyldne Skind i en hellig Lund.

Hellebard, et af Middelalderens, af Fodfolket benyttede blanke Vaaben, med en Spydsod for Enden og et Øreblad paa Siden af en 6—7 Fod lang Spydstage, for øvrigt varieret i Formen paa mange forskjellige Maader, især efter at den i det 16de Aarh. var bleven fortrængt som egentligt Krigsvaaben af den lange Infanteripike og kun bibeholdtes som Officersvaaben.

Helléborus, s. **Nyserod.**

Hellebæk, Landsby og Fiskerleje i Tikjøb Sogn, Lynge-Kronborg Herred, Frederiksborg Amt, ved Øresund, ½ M. n. v. for Helsingør, benyttes af mange kjøbenhavnske Familier til Sommerophold paa Grund af de gode Søbade. Den tidligere herværende Schimmelmannske Geværfabrik ell. Hammermøllen, som var anlagt under Frederik V, tilhørte det Schimmelmanske Fideicommis og forsynede den danske Hær med Geværer, nedlagdes 1870. I Stedet for Geværfabrikken er nu traadt en Klædefabrik.

Helleflint (Hälleflinta), en i Skandinavien forekommende, tæt, flintlignende Bjærgart, der indeholder de samme Bestanddele som Granit og Gnejs, kun ikke tydelig udkrystalliserede som i disse. Nogle af de vigtigste Jærnmalmlejer i Sverige, f. Ex. ved Dannemora, forekomme i H.

Helleflynder (Hippoglossus maximus), norsk Kveite, en stor, aflang, glat, finskællet Flynder, der kan naa en Længde af 3—4 Alen og en Vægt af 10—36 Lpd. Den lever i de nordiske Have, ogsaa i Kattegattet, paa temmelig stort Dyb (indtil flere hundrede Favne), men gaar i Legetiden op paa lavere Vand; det er en graadig Rovfisk, der fortærer Hummer, Krabber, Søulve, Stensugere osv. Dens Kjød anses paa nogle Steder for bedre end nogen anden Flynderarts, men ringeagtes paa andre. Ved Grønland forekommer foruden den en mindre Art, H. pinguis, af i Almindel. 10—12, sjældnere 20 Pd.s Vægt. Mange Steder ved de nordiske Kyster er „Hellefiskeriet" af største Vigtighed for Befolkningen, f. Ex. ved Grønland og det nordlige Norge.

Hellenere kaldtes en af Hovedstammerne blandt Grækenlands ældste Indbyggere; som deres mythiske Stamfader nævnes **Hellen,** Konge i Thessalien, en Søn af Deukalion og Pyrrha. Senere spaltede H. sig i forskjellige Stammer: Æolerne, Dorerne, Jonerne og Achæerne (jvfr. **Grækenlands Historie**). Disse Stammer satte sig efterhaanden i Besiddelse af hele Grækenland. Derved blev til sidst H. Fællesbenævnelse for hele Grækenlands Befolkning.

Hellenister, 1) lærde Kjendere af den græske Oldtid, især af græsk Sprog og Literatur; 2) de Jøder i de nærmeste Aarh. før og efter Christus, som ved at leve „i Adspredelsen blandt Grækerne" bleve stærkt paavirkede af den græske Dannelse og tilegnede sig det græske Sprog i en ejendommelig, stærkt hebraiserende Dialekt, den **hellenistiske.** Navnlig fandt dette Sted i Ægypten, hvor der levede en talrig jødisk Befolkning, blandt hvilke saare mange lod sig saaledes paavirke af den græske Philosophi og Cultur, at der udviklede sig et ejendommeligt hellenistisk Aandsliv, der bl. a. fremkaldte en ejendommelig Philosophi, hvis betydeligste Repræsentant er den af Platon stærkt paavirkede Philon (s. d. A.). Septuaginta, den bekjendte græske Oversættelse af det gl. Test., og alle de nytestamentlige Skrifter ere skrevne paa hellenistisk Græsk.

Heller, ældre tysk Kobbermønt, hvoraf der

gik 4, 6 ell. 8 paa en Kreuzer. Værdien af denne var fra ⅓—¼ Øre.

Heller, Joseph, tysk Kunsthistoriker og Kunstsamler, f. 1798 i Bamberg, d. 1849, var først Kjøbmand, men hengav sig siden udelukkende til Studiet af Kunsthistorien, navnlig Frankens. Da han var uafhængig, foretog han flere videnskabelige Rejser, men levede for øvrigt som Privatmand i Bamberg. Skrifter: „Gesch. der Holzschneidekunst" (1822); „Das Leben A. Dürers" (2det Bd., 1827—31; 1ste og 3dje udkom ej); „Monogrammenlexikon" (1831); „Handb. für Kupferstichsammler" (3dje Opl., 1870—73).

Heller, Stephen, f. 1814 i Pest, lærte Pianospil af A. Halm i Wien og optraadte som Concertgiver 1827—31, da han tog fast Ophold i Augsburg. Her udvidede han sine musikalske Kundskaber og begyndte sin Compositionsvirksomhed. 1838 tog han til Paris, hvor han endnu lever som anset Lærer. Hans Compositioner, omtrent 150 Værker, ere udelukkende for Piano. H. indtager i den moderne Clavierliteratur en fremragende og ejendommelig Stilling. Et poetisk Indhold i en ualmindelig elegant og yndefuld Form findes overalt. Harmonisk Klarhed og rhythmisk Udtryksfuldhed ere forenede med originale og charakteristiske Ideer. Hans mange Etuder eller Studiesager have i alle Lande vundet den største Anerkjendelse.

Helleristninger forekomme i Sverige i størst Antal i Bohuslän, Östergötland og det sydøstlige Skaane, i Norge talrigst i Smaalenene. Disse paa naturlige Klippeflader raat udhuggede, større eller mindre Grupper af Fremstillinger ere af et højst afvexlende Indhold. Gjennemgaaende og hyppigst forekomme, blandede mellem hverandre og tilsyneladende uden al Orden og Plan: Skibe, Fodsaaler, Hjul og andre Symboler samt skaalformede Fordybninger (s. d. A.); sjældnere ses menneskelige Figurer, enkeltvis eller i Grupper, ofte væbnede med Øxe, Sværd og Skjold, bemandede Fartøjer, Kvæg og Pløjescener, Træer, Vaaben af Bronzealderens Former osv. Skjønt disse Billeder have været Gjenstand for Studium i mere end 200 Aar, er der endnu kun opnaaet Enighed om at henføre dem til Bronzealderen, men ikke om deres Betydning, idet de af nogle opfattes som et Slags Billedskrift, der fortæller om Kampe, Søtog og andre mærkelige Begivenheder, af andre som hellige, symbolske Fremstillinger. At der forekommer adskillige Tegn af denne Art indrømmes af alle; men desuden ere Skibet og Træet ældgamle hellige Billeder, de forholdsvis overnaturlig store Figurer kunne være Gudebilleder osv. Egentlige H. findes ikke i det nuværende Danmark, undtagen paa Bornholm; men der kjendes enkelte Exempler paa samtidige Fremstillinger af lignende Art, udhuggede paa større Stene. Billeder indhuggede i Klippeflader paa en lignende forvirret og skjødesløs Maade som H. forekomme i øvrigt paa mange Steder af Jorden, dels hidrørende fra en fjærn Fortid, dels udførte af vore Dages Naturfolk.

Hellespont, s. Helle og Dardanellerne.

Hellevoetsluis [futslojs], befæstet Stad i den hollandske Prov. Sydholland paa Sydsiden af Øen Voorne, ved Haringvliet, 4 M. v. s. v. for Rotterdam. 5,000 J. Havn. Skibsværfter. Prægtige Sluseværker.

Hellichius, Abrah., f. 1723, var Capitain ved et i Christianstad liggende Regiment, da han, for at understøtte Gustav III.s Planer til en Regeringsforandring, efter Overtalelse af Toll 12 Aug. 1772 opsagde Stænderne Troskab og Lydighed. Efter at Revolutionen lykkelig var bleven fuldendt blev han s. A. udnævnt til Oberst, samt adlet med Navnet Gustafskjöld; han døde som Generallieutenant 1792.

Helliesen, Henrik Laurentius, norsk Statsraad, f. paa Bodø 20 Dec. 1824, juridisk Candidat 1847, blev derefter ansat i Finansdepartementet, hvor han efterhaanden rykkede op til Expeditionssecretær (1854). 1860 blev han Amtmand i Nedenæs Amt, 1862—63 var han Stortingsmand for Arendal og udnævntes 1863 til Statsraad og Chef for Finansministeriet. Dette bestyrede han uden Afbrydelse, indtil han 1884 som Medlem af det Selmerske Ministerium fradømtes sit Embede af Rigsretten. Han ansaas almindelig som en særdeles kundskabsrig og indsigtsfuld Fagminister og tillige som et i politisk Henseende meget indflydelsesrigt Medlem af det Stangske og det Selmerske Ministerium, hvis Holdning i H. antoges at have en af sine stærkeste Støtter. Ved Valgene 1885 blev han efter den nye Grundlovsbestemmelse af 1884 om forhenværende Ministres Valgbarhed til Stortinget kaaret til Repræsentant for Arendal og Grimstad for Perioden 1886—88, men Valget blev af Stortinget 1886 ikke godkjendt paa Grund af Rigsretsdommen. Han er nu Toldskriver i Christiania. I sine yngre Dage offentliggjorde han i „Norske Samlinger" en „Udsigt over Beløbet af offentligt Jordegods i Norge i Begyndelsen af det 17de Aarh."

Helligaand, den, eller **Helligaanden** eller „**Aanden**", ikke derimod „den hellige Aand", Guds Aand ell. Herrens Aand, er efter Christendommens Lære den tredje Person i Treenigheden. Det gamle Test. kjender endnu ikke H. som særegen Hypostase; men dets Lære forbereder det nye Test.s, idet Guds Aand fremstilles som medvirksom ved Verdens Skabelse („Guds Aand svævede over Vandene", Gen. I, 2), som Livets Kilde og det selvbevidste Livs Princip (Gen. II, 7), hvorfor den hviler over de i Theokratiets Tjeneste udmærkede Mænd og i de frommes Hjærter er Samfundsbaandet med Herren; især hviler den over Propheterne og skal i den messianske Tid udgydes over alle (Joel III, 1—2). Et særligt Tilknytningspunkt for Læren om H. som selvstændig Hypostase i Gud er Jes. XLVIII, 16 („Gud Herren og hans Aand sendte mig"). I Tiden efter Exilet fremstilles denne Aand under Navn af Visdommen som personificeret Væsen, navnlig i Visdommens Bog. Først i det nye Test. fremtræder H. som særegen Hypostase, som den i sig selv hellige og dermed personlige Aand, som Aanden i de helliges Samfund, der som den himmelske Sjælesørger har Individernes Frelse til Formaal. Som i Skabelsens Begyndelse Guds Aand svævede over Vandene, er det den samme Aands Virksomhed i den menneskelige

Natur, der gjør den syndige Menneskenatur modtagelig for den anden, den nye Skabelse; det er ved H., at Christus undfanges, og efter at Christus er aabenbaret, er det H., som forklarer ham. Den christelige Treenighedslære ved, at H. ikke taler af sit eget, men uafladelig tager af Christi Fylde, hvorfor den sætter H. i uopløselig Forbindelse med Faderen og Sønnen og lader ham udgaa fra begge. Som H. er det formende og forklarende Princip, saaledes er han ogsaa det samfundsdannende Princip (Aandens Udgydelse ved Pinsefesten). Han er fremdeles den frie Udviklings Princip, fornyer og forynger Christuslivet saa vel i de enkelte Sjæle som i det hele Rige, og som det hellige, umiddelbart nærværende Forsynsprincip er han Parakleten eller Trøsteren for den enkelte Sjæl som for den hele Kirke. Under de første Aarhundreders trinitariske Kampe udtaltes H.s Væsensenhed med Faderen og Sønnen i Modsætning til Pneumatomachiterne, d. e. Aandsbekæmperne. Kirkeforsamlingen i Constantinopel 381 fastsatte, at H. skulde æres lige med Faderen og Sønnen. Tillige blev det her udtalt, at H. udgaar fra Faderen. Efter Augustins Exempel tilføjede Synoden i Toledo 589 „og fra Sønnen“ (»filioque«). Denne Tilsætning blev senere et Stridspunkt mellem den græske og den romerske Kirke; endnu lærer den græske Kirke, at H. udgaar fra Faderen alene. Den evangeliske Kirke fulgte i dette Stykke Romerkirken. Efter Luc. III 22 er Duen H.s Symbol.

Helligaandsordenen bestaar under forskjellige Nuancer, navnlig i Frankrig og Italien, hvor den har fundet en ikke ubetydelig Udbredelse under Navn af „Hospitaliter og Hospitaliterinder af den Helligaand“. Herhid hører den H., som blev stiftet for Hospitaliterridderne af Guido af Montpellier (1178) efter Augustins Regel. Den udbredte sig i Italien og Frankrig; Pave Innocens III stadfæstede den 1198 og overlod den 1204 Hospitalet di Sassia (»Hospitale in Saxia«) i Rom. Ordensbrødrene delte sig nu i Hospitaliterriddere med simple og Regelbundne Chorherrer med højtidelige Løfter. Ordenens Forstander tog som Stormester Residens i hint Hospital. Dens Vaaben er et dobbelt Sølvkors i sort Felt; oven over dette svæver den Helligaand i en blaa Sky i gyldent Felt. I Danmark var denne Orden meget udbredt. Dens Klostre kaldtes i Almindel. **Helligaandshospitaler** ell. **Helliggejsthuse** (»domus spiritus sancti«), bleve anlagte rundt omkring i Kjøbstæderne og vare Tilflugtssteder for Syge og Fattige. Det var især Christian I, der efter sit Ophold i Rom interesserede sig for dem og reformerede dem i Lighed med hint Hospital i Rom; Helliggejsthuset i Kjøbenhavn gav han en anselig Bygning og befalede, at det tillige skulde være Opfostringshus for udsatte Børn. **Helligaandsbrødrene** bleve i Danmark ogsaa kaldte Kebrødre. Med dette Broderskab forenedes 1254 opkomne „Hospitaliter og Hospitaliterinder af den Helligaand i Frankrig“. Ordenen undergik forskjellige Omskiftelser, indtil Pave Clemens XI 1700 forvandlede Brødrene til Regelbundne Chorherrer; i denne Form bestaar den endnu. Hospitaliterinderne bære en hvid Klædning, kaldes derfor hvide Søstre, ere mere udbredte end Chorherrerne og beskæftige sig især med Fattig- og Sygepleje og med unge Pigers Opdragelse og Undervisning. Navnet H. føres ogsaa af en Forening af franske Missionspræster, stiftet 1700 af Abbé Desplaces og Vincent le Barbier og gjenoprettet 1805 af Napoleon I. Den virker endnu for Hedningemission i Amerika, Indien, China og Afrika.

Helligaandssekt, en pantheistisk Sekt i Frankrig i det 13de Aarh., stiftet af Amalrik af Bena (s. d. A.).

Helligbrøde ell. Overtrædelse af de om Helligdagenes behørige Festligholdelse givne Forskrifter straffes nu i Almindel. med Bøder. Den nuværende danske og norske Lovgivning gaar for øvrigt ikke, saaledes som den ældre, ud paa at fremtvinge en positiv Helligholdelse af de kirkelige Festdage, navnlig ved under Straf at paabyde Kirkegang o. desl., men forbyder kun saadanne Handlinger, som kunne hindre Helligdagenes rette christelige Anvendelse.

Helligbæk, et Aaløb i Sønderjylland, der kommende fra Angel skærer Kongevejen mellem Flensborg og Slesvig ved den efter samme benævnte Kro, omtrent midtvejs mellem disse to Byer, og dernæst løber forbi Engbro og Bollingsted til Trenefloden. H. har givet Navnet til den alvorlige Fægtning 24 Juli 1850, der dannede Indledningen til Slaget ved Isted den følg. D., og som opstod ved Fremrykningen af den danske Hærs højre Fløj under General Moltke langs Chausseen imod den slesvigholstenske Hærs Stilling ved Isted. Det lykkedes Moltke om Formiddagen at kaste Fjendens Forposter tilbage bag Aaløbet; et Modangreb om Eftermiddagen blev efter en hidsig Kamp drevet tilbage og Højderne syd for Aaløbet endog besatte af de danske, som dog nøjedes med om Aftenen at udstille deres Forposter langs Aaen.

Helligdag, s. Festdag.

Helligdommen, s. Bornholm.

Hellige Alliance kaldtes det Forbund, som Kejserne Alexander I af Rusland og Frants I af Østerrig samt Kong Frederik Vilh. III af Preussen (de tre østlige Stormagtsherskere) indgik i Paris 26 Sept. 1815, og som senere tiltraadtes af samtlige europæiske Fyrster undtagen Paven og Sultanen, der ikke indbødes dertil, samt den engelske Prinsregent, som afslog Opfordringen; den franske Konge tiltraadte dog først 1818, Kongen af Danmark 21 Oct. 1816. I Følge den h. A., hvis Bestemmelser affattedes af Capodistrias, vilde Fyrsterne „betragte sig som Landsmænd, som deres Folks og Hæres Husfædre og styre dem i broderkjærlig Aand for at værne om Religion, Fred og Retfærd. De ansaa sig for at være af Forsynet kaldede til at styre de særskilte Grene af samme Familie, og deres Undersaatter skulde gjensidig yde hverandre Tjenester og regne sig for Medlemmer af et og samme christelige Folk“. Fra først af laa maaske ingen Tanke om at undertrykke den politiske Frihed til Grund for den h. A.; men den blev i Virkeligheden — ligesom det kort forud stiftede tyske Forbund — snart en gjensidig Forsikringsforening for Fyrsternes Enevælde imod Folkenes Frihedsønsker, hvilket viste sig paa de gjentagne Congresser 1818—22 og ved de der vedtagne

Interventioner i Italien og Spanien; hvor liden christelig Interesse Fyrsterne nærede, saas bedst af deres Ligegyldighed for Grækernes Frihedskamp. Fra 1830 maa den h. A. regnes som opgiven af Navn, medens de absolutistiske Regeringer vedblev at følge dens Grundsætninger, naar Lejlighed gaves.

Hellige Familie kalder man i Kunsten Fremstillingen af Christusbarnet med sine paarørende. I den ældste Tid saas kun Madonna med Barnet, men hertil sluttede sig efterhaanden Joseph og Anna, Marias Moder, Johannes Døberen som Barn og hans Moder Elisabeth.

Hellige Grav kalder man fortrinsvis det Sted nær ved Jerusalem, hvor Jesus blev begravet. Det var en Urtegaard (Joh. XIX, 20) i Nærheden af Golgatha, og Graven var udhugget i en Klippe (Matth. XXVII, 60). I de første christne Aarh. omtales dette Sted ikke videre. Først Eusebius fortæller, at ugudelige Mennesker for at overgive Stedet til Forglemmelse havde belagt Stedet med et tykt Lag Jord og der opreist et Venustempel. Ved guddommelig Indskydelse skal da Kejser Constantin d. stores Moder Helena 325 havde fundet Stedet; Jorden blev skaffet til Side og Graven renset og kostbart udstyret 326. Indvendig og udvendig blev den beklædt med rødt Marmor, ovenover sattes et Guldkors; indeni var Graven saa høj, at en Mand, der stod op, kunde berøre Loftet med Haanden, og den bestod egentlig af to Huler, en nordlig og en sydlig. Over Graven opførtes en paa prægtige Søjler hvilende Rotunda; rundt om anlagdes en Plads, der paa tre Sider var omgivet af Buegange og paa den fjerde af en rigt udstyret Kirke, som stod paa det Sted, hvor det hellige Kors paa underfuld Maade var blevet fundet. Den hele Helligdom kaldtes „Herrens Tempel", „Martyrien" ell. „Basilika", medens Rotundaen kaldtes „Opstandelsen" (ἀνάστασις). 614 blev det hele ødelagt af den persiske Konge Chosroes II; Kejser Heraklios gjenopbyggede Kirken, og 799 forærede Harun ar-Raschid den til Kejser Carl d. store; men 1010 blev den atter ødelagt af den ægyptiske Kalif Hakim. Under dennes Efterfølger blev den imidlertid atter opbygget. Gotfred af Bouillon lod de tre Dele, hvoraf Gravkirken bestaar, sammenføje og gav den i det væsentlige dens nuværende Skikkelse. 1808 udbrød Ild i Rotundaen, hvorved en stor Del af Kirken beskadigedes; men 1810 stod Kirken, fornemmelig ved den russiske Regerings Pengebidrag, atter i sin tidligere Skikkelse. I Gravkirken tæt inden for Indgangen ligger „Salvelsesstenen", hvor Joseph af Arimathia og Nikodemus skulle have salvet Jesu Legeme; et Stykke længere frem er „den h. G." i Rotundaen under Kuplens Aabning; selve Graven bestaar af to Dele, den ydre, „Engelcapellet", hvor Engelen, der væltede Stenen fra Graven, skal have siddet, og den indre Del, den egentlige Gravhule, 8 F. høj, 7 F. lang og 6 F. bred, beklædt med hvidt Marmor. Her staar en Ligkiste af Marmor med kløvet Laag. Til højre i Kirken, ikke langt fra Salvelsesstenen, ligger den helt overbyggede Klippe „Golgatha", 40 F. lang og 21 F. bred; her ses tre Huller, hvor Korsene skulle have staaet; selve Klippen er udhulet og indrettet til et Capel. Kirken ejes i Fællesskab af de romersk- og græskkatholske, Armenierne og Kopterne, som hver have sin Del; men de ligge indbyrdes i bestandige Stridigheder med hverandre, og Tyrkerne, som holde Vagt ved Graven, maa ofte bringe Partierne til Forlig. Især komme disse Stridigheder frem ved Paaskefesten, den h. G.s egentlige Fest, ved hvilken Latinerne opføre de mest smagløse Maskeradespil af Christi Lidelseshistorie og Grækerne tænde Lysene ved den saakaldte „hellige Ild", som kommer ud af nogle Huller i Engelcapellet. Hvorvidt den h. G.s Kirke er bygget paa Christi virkelige Grav, er tvivlsomt; men det er sandsynligt, at den nuværende Kirke staar paa samme Sted som den, der blev bygget paa Constantins Tid. Fra den Tid, da Nøglerne til den h. G.s Kirke oversendtes til Kejser Carl d. store, betragtedes Kongen af Frankrig som Kirkens Beskytter. Denne Hæderspost havde de franske paa Korstogenes Tid, og i de følg. Aarhundreder gjaldt Frankrig som de katholske Interessers Støtte i det hellige Land. Men da den græske Kirke i det 9de Aarh. aldeles havde skilt sig fra den romerske, opstod Strid om Besiddelsen af de „hellige Steder". De svage byzantinske Kejsere kunde dog ikke sætte deres Fordringer igjennem. De kom først ret til Betydning, da Rusland var bleven en Stormagt og stræbte at hævde sin Kirkes Overhøjhed ogsaa i det hellige Land. Heraf tog Frankrig Anledning til at gjøre den latinske Kirkes gamle Rettigheder gjældende hos Porten, og denne Strid var en af Anledningerne til den orientalske Krig 1853—56.

Hellige Krige kaldtes hos Hellenerne de Krige, som Amphiktyonerne førte mod dem, der krænkede Apollons Orakel i Delphi. Den 1ste h. K. førtes omtr. 600 f. Chr. af Athen og den sikyoniske Tyran Kleisthenes mod Staden Kirrha, der havde forulempet Pilegrimmene til Oraklet; den endte med Kirrhas Ødelæggelse og Confiscationen af dens Gebet til Fordel for Oraklet. Den 2den h. K. 355—346 førtes af Thebanerne mod Phokierne; men da disse plyndrede den rige Tempelskat og derved fik Midler til at leje Tropper, kunde Thebanerne intet udrette, og det var først ved den makedoniske Kong Philips Mellemkomst, at Phokierne bleve ydmygede og nødte til at betale Oraklet en aarlig Afgift til Erstatning for de røvede Skatte. Den 3dje h. K. førtes 339—338 af Kong Philip mod den lokriske Stad Amphissa, der havde bemægtiget sig noget af Kirrhas Gebet, og endte med Amphissas Ødelæggelse og Tabet af Grækenlands Frihed i Slaget ved Chæronea.

Hellige Land, s. Palæstina.

Hellige Ligue, s. Ligue.

Hellige tre Konger kaldes i Legenden de østerlandske Vismænd, der ledede af Stjærnen kom til Bethlehem for at tilbede Jesus og ofre ham Guld, Røgelse og Myrrha (Matth. II, 1—12). I Evangeliet berettes intet om deres Tal eller kongelige Værdighed; dette tilhører Sagnet. 6 Jan. højtideligholdes som deres Festdag (s. Epiphaniefest). Beda Venerabilis er den første, der nævner dem: Caspar, Melchior og Balthasar. Petrus Comestor, der oplevede Opdagelsen af deres Lig (1162) i St. Eustorgius-

kirken i Milano — da Kejser Frederik I erobrede Staden, skjænkede han dem til Ærkebiskop Rainald af Köln, hvor de bleve højtidelig begravede og endnu ere at se — kalder dem Apellus, Amerus og Damarius; andre mene, at de have hedt Ragalach, Galgalath og Saracin, atter andre Ator, Sator og Peratoras. I Almindel. antog man dog de af Beda opgivne Navne, og disse menes ogsaa, naar katholske Præster endnu paa H. t. K.s Dag besøge Familierne i deres Menighed og med Kridt skrive 3 Kors med de 3 Bogstaver C. M. B.

Hellin [eljin], Stad i den spanske Prov. Murcia, 10 M. n. v. for Murcia. 14,000 I. Svovlkilder og Svovlgruber.

Hellmann, Thorv. Julius, f. 11 Aug. 1815 i Kjøbenhavn, Søn af en Handelsbogholder, blev 1842 ansat paa „Fædrelandets" Kontor og blev 1844 Inspecteur ved den første Industriudstilling i Kjøbenhavn samt Medlem af Industriforeningens Bestyrelse. Han havde væsentlig Del i Ordningen af den store Industriudstilling i Kjøbenhavn 1852 og det dermed forbundne Industrimøde, men var ved Siden heraf en ret livlig Deltager i offentlig Drøftelse af økonomiske og philanthropiske Spørgsmaal, medvirkede 1844 ved Oprettelsen af Klampenborg Badeanstalt og viste 1849 stor Forretningsdygtighed som Regnskabsfører for hele Feltintendanturen, uden dog derved at kunne opnaa en fast Stilling. 1856 stod H. i Spidsen for Dampskibenets Oprettelse, og 1857 var han Medstifter og derefter administrerende Directeur af „Vikuben" (s. d. A.), som vistnok nærmest skylder hans Iver og Driftighed det store Omfang, den har naaet. Endelig stiftede H. 1865 Foreningen „Fremtiden" og var med stor Uegennyttighed dens Formand indtil sin Død 11 Apr. 1881.

Hellmesberger, Jos., f. 1829 i Wien, Søn af den udmærkede Violinlærer og Dirigent i Hofoperaen i Wien Georg H., Director for Conservatoriet og Concertmester ved Operaen og Hofcapellet smstds., er en ypperlig Violinist, Lærer og Kvartetspiller, der har store Fortjenester af Musiklivet i Wien. — Hans Søn, **Joseph H.**, f. 1855 i Wien, siden 1875 Medlem af Faderens Strygekvartet, blev 1878 Soloviolinist i Hofcapellet og Hofoperaen samt Violinprofessor ved Conservatoriet.

Hellqvist, Carl Gustaf, svensk Historiemaler, f. 1851 i Kungsör i Vestmanland, kom 1863 til Stockholm som Elev hos F. Ahlgrensson, noget senere til Kunstakademiet. I sin Læretid vandt han sit Underhold fortrinsvis som Illustrator og fik flere Gange Akademiets mindre Belønninger, inden han 1875 vandt den kgl. Medaille for „Gustav I anklager Peder Sunnanväder" (der kjøbtes af Kong Oscar II). S. A. tiltraadte han en Studierejse til Paris, hvor han 1876 udstillede „Ludvig XI i sin Lysthave" (nu i Göteborgs Museum). Efter at have faaet et Rejsestipendium paa 3 Aar, der senere yderligere forlængedes for 2 Aar, foretog han 1878 en ny Kunstrejse til Udlandet, denne Gang til München. Under sit flereaarige Ophold i denne Stad vandt han Anerkjendelse som en af de mest fremragende yngre Repræsentanter for den derværende Kunstskole. 1882—84 besøgte han endnu en Gang Paris og senere en kort Tid ogsaa Sverige; han er siden 1883 Medlem af og blev 1885 Viceprofessor ved Kunstakademiet i Stockholm. Blandt de Billeder, H. under sit sidste Ophold i Udlandet har udført, maa i Særdeleshed nævnes „Peder Sunnanväders og Mester Knuts Indtog" (udstillet i München 1879, nu i New-York), „Sten Stures Død" (udstillet i Düsseldorf 1880, nu i Stockholm), „Valdemar Atterdag brandskatter Visby" (udstillet og prisbelønnet i Wien 1882), „Disputationsakten mellem Olaus Petri og Peder Galle", „Luthers Ankomst til Wartburg" (begge udstillede og det første prisbelønnet i München 1883), „Ved Havnen i Wolgast 15 Juli 1633" (1885). Men desuden har han leveret en Mængde Historie- eller Genremalerier, af hvilke sidste nogle, som „Bismarck eller Moltke" og „Gourmand", røbe en vis godmodig Humor hos Kunstneren. H. er nu (1886) ansat i Berlin ved Højskolen for bildende Kunst.

Hellwald, Friedrich A. H. v., tysk Geograph og Culturhistoriker, f. 1842, indtraadte 1858 i den østerrigske Hær og deltog 1866 som Overlieutenant i Krigen med Preussen; han blev 1873 Redacteur af Tidsskriftet „Das Ausland" indtil 1882. Hans Hovedværker ere: „Die Erde und ihre Völker" (1877—78, 2 Bd., 3dje Udg. 1883, overs. 1877—82), „Im ewigen Eis" (1879), „Kulturgeschichte in ihrer natürlichen Entwickelung" (1874, 3dje Udg. 1883) og „Naturgeschichte des Menschen" (1880—84).

Hellvig, Amalie v., født v. Imhof, tysk Digterinde, f. 1776 i Weimar, opnaaede ved tidlige Rejser og ved Omgang med sin Fødebys talrige Skjønaander en mangesidig Dannelse; Goethe og Schiller interesserede sig levende for hendes poetiske og kunstneriske Forsøg og indførte hendes første større Arbejde, Idyllen „Die Schwestern von Lesbos" (1801), i Læseverdenen. 1801 blev hun Hofdame hos Hertuginde Amalie, ægtede 1803 den svenske Oberst og Diplomat K. G. v. H. (d. 1844 som Generallieutenant i preussisk Tjeneste) og fulgte denne til Stockholm, men maatte af Helbredshensyn snart vende tilbage til Tyskland, hvor hun levede, sysselsat med Poesi og Malerkunst, først i Dresden, senere i Berlin; d. 1831. Af hendes Arbejder kan, foruden det ovennævnte, mest bekjendte, anføres „Die Tageszeiten, vier Idyllen", „Die Schwestern von Corcyra, dram. Idyll" (begge 1812) samt en ofte oplagt Oversættelse af Tegnérs »Frithjofs Saga«.

Helmers, Jan Frederik, hollandsk Digter, f. 1767, d. 1813, søgte i et Epos i 6 Sange »De Hollandsche Natie« (1812—13) at give et samlet Billede af det hollandske Liv med den Hensigt at rejse sine Landsmænd til Kamp mod Napoleon I. Hans Oder, beskrivende Poesier og det større Digt »Socrates« høre til de betydeligste i den nyere hollandske Literatur.

Helmersen, Greg. v., russisk Naturforsker, f. 1803, Generalmajor ved Bjærgingenieurcorpset og siden 1837 Professor i Geologi ved Bjærginstitutet i St. Petersborg, studerede først Retsvidenskaben, men lagde sig senere alene efter Naturvidenskaberne, især Mineralogi og Geologi, og fra 1833 har han jævnlig berejst og

geognostisk undersøgt ikke blot en stor Del af det russiske Rige, men ogsaa den skandinaviske Halvø. 1843 blev han Medlem af Videnskabernes Akademi i St. Petersborg, i hvis Skrifter findes mange Afhandlinger af ham, vedrørende de geognostiske Forhold i Ural, Altai, Estland, Valdaiplateauet, Stenkulformationen i Tula og Kaluga, Diluvialdannelserne osv. Til hans tidligere Arbejder høre Beretningerne om hans den Gang foretagne Rejser, meddelte i de af ham i Forening med Baër udgivne „Beiträge zur Kunde des russischen Reichs“ (5te, 6te og 14de Bd.).

Helmfelt, Simon, svensk Feltherre, f. 1617, d. 1677, hed Grundel indtil han 1646 blev adlet for de Fortjenester, han havde indlagt sig i Trediveaarskrigen og i Krigen mod Danmark, efter hvis Slutning han blev Oberst over hele Artilleriet. Under Carl X.s Krig forsvarede han som Gouverneur i Riga med Held Byen baade mod Russere og Polakker, skjønt den manglede tilstrækkelig Proviant og Besætning og derhos hærgedes af Pest. Han beklædte senere Generalgouverneurposten i Ingermanland, blev 1668 Feltmarschal, 1673 Rigsraad og 1674 Friherre; 1676 fik han Commandoen over Hæren i det sydlige Sverige og ledede Ordningen af Tropperne i Slagene ved Halmstad, Lund og Landskrona, men faldt i Begyndelsen af sidstnævnte Slag.

Helmholtz, Herm. Ludv. Ferd., en af de mest fremragende Naturforskere i vor Tid, f. 31 Aug. 1821 i Potsdam, studerede Medicin i Berlin, blev 1843 Militærlæge i Potsdam, 1848 Lærer i Anatomi for Kunstnere i Berlin, 1849 Professor i Physiologi i Königsberg, 1855 Prof. i Physiologi og Anatomi i Bonn, 1858 Prof. i Heidelberg og 1871 Prof. i Physik i Berlin. Loven om Energiernes Vedligeholdelse (s. Energi) er først fremsat eller i alt Fald bevist af H. i hans berømte Værk „Über die Erhaltung der Kraft“ (1847), og denne Lovs Almengyldighed er i de senere Aar bleven paavist af en Mængde Physikere. Han viste, at der i den arbejdende Muskel foregaar chemiske Processer og udvikles Varme, og end videre, at Indtryk paa Nervesystemet ikke forplante sig øjeblikkelig, men med en Hastighed, der varierer imellem 100 og 200 Fod i Sekundet. Han opfandt end videre Øjespejlet, hvorved en fuldstændig Omvæltning i Øjelægevidenskaben fremkaldtes, undersøgte Øjets Accomodation og udviklede betydelig Læren om Farvefornemmelser og subjective Lysphænomener („Handbuch der physiologischen Optik“, 1859—66). I Akustik og Tonelære har han ydet noget enestaaende („Die Lehre von den Tonempfindungen“, 1862 og senere Udg.) og videnskabelig begrundet den musikalske Harmonilære; han har vist, at det, vi kalde en Tone, er en Sammensætning af Toner med ēn som Grundtone og Bitoner, hvis Svingningstal staa i et simpelt Forhold til Grundtonens, og som bestemme Klangfarven. End videre har han her vist, hvorledes den nok saa brogede Samling af Luftsvingninger opløses af Høreorganet i sine enkelte Bestanddele derved, at visse Svingninger kun paavirke visse Nervetraade ved det i Sneglehuset værende claveragtige Organ. Hans Arbejder ere foruden i de nævnte meddelte i forskjellige andre Skrifter, deriblandt ogsaa populære Foredrag.

Helminthiasis, Ormesygdom, de ved Indvoldsormenes Tilstedeværelse i Legemet fremkaldte sygelige Tilstande.

Helminthocórton, Ormemos, Alger, der voxe paa Middelhavets og det adriatiske Havs Kyster, og som især komme fra Corsica; det benyttedes tidligere som Lægemiddel.

Helminthologi, Læren om Indvoldsormene eller sjældnere om Ormene i Almindel.

Helmisse, d. e. Helgenmesse, alle Helgens Dag, 1 Nov. **Helmissemad**, en kun paa Laaland og Falster i ældre Tider forekommende Afgift af Brød, Skinker, Gæs osv. Den skriver sig fra den katholske Tid, men holdt sig lige til 1687, da den og andre Afgifter ophævedes.

Helmold, tysk Historieskriver i det 12te Aarh., var Landsbypræst i Egnen ved Plön og forfattede »Chronicon Slavorum«, et vigtigt Kildeskrift, som gaar fra Sachsernes Omvendelse under Carl d. store 804 til 1170, senere fortsat af den lybske Abbed Arnold til 1209 (sidst og bedst udg. i 21 Bind af Pertz's »Monumenta German. historica«).

Helmond, Stad i Konger. Nederlandene, Prov. Nordbrabant, 5 M. s. ø. for s'Hertogenbosch. 7,000 I. Betydelig Bomuldsindustri.

Helmont, Joh. Bapt. van, f. 1578 i Brysel, d. 1644, gjorde i sin Ungdom grundige Studier af næsten alle Videnskaber uden at finde Tilfredsstillelse i nogen af dem; 17 Aar gl. begyndte han at docere Chirurgi i Löwen, men fandt først efter flere Aars urolige Omflakken og Søgen efter Sandheden Hvile i Paracelsus's Lære og nedsatte sig derpaa i Vilvorde nær ved Brysel, hvor han levede i 30 Aar i Færd med naturvidenskabelige Studier og Udøvelse af Lægekunsten. Han var i Besiddelse af ulige større Grundighed og Besindighed end Paracelsus og søgte at rette dennes Fejl. H. var en af sin Tids betydeligste Chemikere. Med ham begynder vore Kundskaber om Luftarterne; Ordet Gas skyldes ham, og han skjelner mellem Luftarter og Dampe paa samme Maade som vi. Navnlig Kulsyrens Chemi skylder ham meget. Han iagttog, at Luften aftog i Rumfang, naar et Lys brændte deri, og han opstillede først den da fuldkommen nye Sætning, at naar et Stof indgaar i en chemisk Forbindelse, existerer det som saadant deri og kan igjen udskilles deraf med alle sine oprindelige Egenskaber. Hans paa Iagttagelser meget rige Skrifter bleve først efter hans Død udgivne af hans Søn Frants Mercur., Baron v. H. (Alchemist og Theosoph) under Titlen »Ortus medicinæ« (1648). De bleve hurtig oversatte baade paa Fransk, Engelsk og Tysk.

Helms, Johannes, dansk Skolemand og Forfatter, f. 8 Nov. 1828, dimitteredes fra Frederiksborg Skole 1847, gjorde som Frivillig Felttoget med, under hvilket han decoreredes med Sølvkorset, tog 1856 den philologiske Examen og blev s. A. Collaborator ved Domskolen i Slesvig, hvilket Embede han beklædte, indtil han fordreves af Fjendens Indrykning 1864. Tre Aar senere overtog han efter M. Hammerich Bestyrelsen af Borgerdydskolen paa Christianshavn. Ved Studenterforeningens fest-

lige Lejligheder og i mangfoldige andre Anledninger har H. forfattet et stort Antal kvikke Viser, af hvilke kun en forsvindende lille Del er optagen i hans to Digtsamlinger: „Nogle Vers" (1859) og „Viser og Sange" (1865). Af hans Studenterkomedier er „Kjærlighed og Statistik" gaaet over til et af de kjøbenhavnske Privattheatre, medens det kgl. Theater 1878 opførte det lille Lystspil paa rimede Vers „Et ungt Menneske". Sine Minder fra Krigsaarene samlede H. i de livlige, ved Emne og Stemning højst tiltalende Skildringer, der 1883 udkom i to Oplag under Titel „Soldaterliv i Krig og Fred for en Menneskealder siden".

Helmstedt, Stad i Hertugd. Braunschweig, 4 M. ø. for Braunschweig. 9,000 I. Kulværk og Sandstensbrud. Sundhedsbrønd i Nærheden. Her var 1576—1809 et Universitet.

Helnæs, en Halvø paa Vestsiden af Fyn, der ved en smal, ¼ M. lang Landstrimmel er forbunden med Halvøen Agernæs og sammen med denne lukker **Helnæsbugten** mod V., er ½ □ M. stor med c. 400 I. og danner et eget Sogn i Baag Herred under Odense Amt. Paa H. landede en Nat i Marts 1535 de kongelige Tropper under Johan Rantzau, og herfra drog de frem til Sejren ved Øxnebjærg og Fyns paafølgende Erobring.

Héloïse, s. Abailard.

Heloter kaldtes efter den almindelige Forklaring de oprindelige Beboere af Lakonien, som ved den doriske Indvandring bleve undertvungne og gjorte til Livegne af Spartanerne. Deres Efterkommere udgjorde Spartas Slavestamme. H. vare Statens, ikke de enkelte Herrers Ejendom. De dyrkede Markerne imod at svare en vis Afgift in natura, beskæftigede sig med Haandværker og Kunster og gjorde i Krigen Tjeneste som letbevæbnede Vaabendragere, idet et vist Antal H. fulgte med hver enkelt Spartansk Borger. Deres trykkede Stilling bragte dem ofte til at gjøre Oprør, og mere end én Gang bragte de den spartanske Stat i stor Fare. Da man frygtede for, at de skulde formere sig altfor stærkt, ryddede man undertiden i Stilhed mange af dem af Vejen. Børn af Helotkvinder og spartanske Borgere opdroges sammen med de unge Spartanere og fik Borgerret; til denne Klasse, de saakaldte Mothaker ell. Mothoner, hørte flere af de mest bekjendte spartanske Feltherrer som Gylippos, Kallikratidas og Lysandros.

Helse (oldn. heilsa), norsk, Helsen, Helbred, Sundhed. **Helsebod**, Lægedom, Styrkelse for Helbreden. **Helseløs** bruges 1) om den, hvis Helbred er nedbrudt, 2) om en Tilstand, som er farlig for Helbreden.

Helsingborg, ældgammel Stad i Sverige med særdeles skjøn Beliggenhed paa Skaanes vestlige Kyst lige over for Helsingør. 13,462 I. (1883). H. har en højere lærd Skole, Strømbade, Sundhedsbrønd, to Bankkontorer, to Sparekasser, en Dok, to mechaniske Værksteder, chemisk-teknisk Fabrik m. m. Ved private Jernbaner til Eslöf, til Christianstad og til Halmstad staar H. i Forbindelse med disse Steder og med hele det svenske Jernbanenet. Hovedudførselen bestaar af Korn og Mejeriprodukter. Handelsflaaden bestod 1883 af 79 Fartøjer paa 23,743 Tons (to Dampfartøjer paa 580 Tons). Havnen er rummelig og god, 12—20 F. dyb. — H. var fordum befæstet og synes, at dømme efter de forskjellige politiske Forhandlinger, som fandt Sted her i det 13de og 14de Aarh., i ældre Tider at have været en anselig By; saaledes sluttedes her 17 Juli 1310 Fred imellem de nordiske Riger, ved hvilken Sverige blev delt mellem Kong Birger og hans to Brødre. Dens Velstand fik i det 17de Aarh. et betydeligt Knæk i Krigen mellem Sverige og Danmark; særdeles ødelæggende for dens Handel vare Krigsaarene 1676—79, i hvilke H. var Udgangspunktet for den danske Hærs Operationer i Skaane og maatte udholde Belejringer og haard Medfart af begge Partierne, som skiftevis bemægtigede sig den. Efter Freden sløjfedes Fæstningsværkerne; dog blev Hovedtaarnet, den saakaldte „Kärnan", staaende som Sømærke. Skjønt nu ubefæstet var den dog ligeledes under Frederik IV.s Felttog i Skaane Samlingsstedet for den danske Hær, indtil denne atter maatte indskibe sig, efter at den her var bleven slaaet af Stenbock 10 Marts 1710. I dette Aarh. er Byens Handel tiltagen betydelig, især efter at dens Communicationsmidler, saa vel til Søs som til Lands, i væsentlig Grad ere blevne forbedrede.

Helsingfors, befæstet Hovedstad i Storfyrstend. Finland, ligger i Nylands Län ved den finske Bugt, 40 M. v. for St. Petersborg. 45,000 I. (1881). Her er et 1827 fra Åbo overflyttet Universitet med Bibliothek, botanisk Have osv. og flere smukke offentlige Bygninger, hvoriblandt den nye lutherske Kirke, Senatsbygningen, Adelshuset, Casernen og Theatret. Skibsværfter, Fabrikation af Sejldug og Lærred, Øl og Brændevin. Livlig Handel. Stærkt besøgte Søbade. Tæt s. ø. for Staden ligger paa flere Øer og Holme den stærke Fæstning Sveaborg.

Helsingland, Landskab i Norrland i Sverige ved Vestkysten af den bottniske Bugt; 290 □ M. (15,900 □ Kilom.) med 116,670 I. (1883). H. bestaar af Dalstrækningen omkring Ljusnans nedre Løb samt af den Indsænkning, som dannes af de saakaldte „Dellvattnen", og grænser mod N. til Medelpad, mod V. til Herjedalen og Dalarne, mod S. til Gestrikland. Landet er i Almindel. bjærgfuldt, og flere langstrakte, jorddækkede og skovbevoxede Bjærgrygge gjennemstryge Landskabet lige til Havet. Kvægavl, Skovbrug og Husflid udgjøre Hovednæringsvejene (det i H. vævede Linned er særledes bekjendt). H. (kun Ytterhogdals Sogn undtaget, der hører under Jemtlands Län og Hernösands Stift) udgjør i administrativ Henseende 3 Fogderier med 2 Byer (Hudiksvall og Söderhamn) under Gefleborgs Län, i gejstlig Henseende 4 Provstier med 29 Pastorater under Upsala Ærkebispestol. H. havde i ældre Tider med det øvrige Norrland en fælles Lov, „Helsingelagen", som ligeledes gjaldt for en Del af Finland.

Helsingør, Kjøbstad paa Sjællands Nordøstkyst, 5 M. n. for Kjøbenhavn paa en i Øresund udskydende Odde, hvis østlige Del indtages af det befæstede Slot Kronborg. 8,978 I.

(1880). Byen, der mod V. er omgiven af høje Bakker, har med et Par Undtagelser snævre, tæt bebyggede Gader med Huse paa 2—3 Etager. Blandt dens offentlige Bygninger ere de vigtigste: Olaikirken, opført i Spidsbuestil i det 15de Aarh.; Mariekirken, ligeledes i Spidsbuestil og fra det samme Tidspunkt, udgjør en Fløj af det gamle Sortebrødrekloster, af hvilket to Fløje anvendes som Hospital og en som Friskole; Raadhuset, opført 1855 i gotisk Stil. Byen ejer det tæt n. v. for den liggende forhenværende kgl. Lystslot Marienlyst med Park; her er anlagt en Søbadeanstalt. I H. er en Latin- og Realskole, en Borgerskole, en Friskole og flere Privatskoler. Af Hospitaler og milde Stiftelser er her foruden det nævnte almindelige Hospital, der er en Stiftelse for 57 gamle, svagelige Personer af begge Kjøn, end videre Øresunds og H.s Sygehospital, et militært Sygehus og et Fattighus. Byens Hovederhverv er Handel, Skibsfart og Haandværksdrift. Indtil 1857, da Sundtolden blev afløst, havde Byen en betydelig Indtægt ved Klarering af forbisejlende Skibe, hvis Førere maatte i Land. Strax efter Afløsningen aftog Indbyggerantallet betydelig, men har i den senere Tid atter hævet sig. Havnen, der efterhaanden er bleven betydelig udvidet, har 22 F.s Dybde og tilhører Staten. Et Aktieselskab har anlagt en Ophalingsbedding, der kan modtage Fartøjer indtil 1,000 Tons Drægtighed, og 1883 er her traadt i Virksomhed et stort Jærnskibsbyggeri. Skibsfarten udgjorde 1884 i udenrigsk Fart for Indgaaende 685 Skibe, hvoraf 300 Dampskibe og 33 Havarister, med 84,450 Tons Bestuvning og for Udgaaende 787 Skibe, hvoriblandt 171 Dampskibe i alalmindelig Fart og 172 klarerede Forbisejlere. De her i Tolddistrictet hjemmehørende Skibe udgjøre et Antal af 111 med 10,590 Tons Drægtighed, hvoraf 9 Dampskibe med 3,658 Tons. Forsyningen af forbisejlende Skibe med Proviant og andre Fornødenheder er endnu en vigtig Forretning for Byen, som derfor ogsaa i stort Omfang besøges af fremmede Skibsførere. Af større industrielle Etablissementer i Byen og dens Tolddistrict findes et Glasværk, en Klædefabrik, to Garverier, to Tobaksfabriker, et Maskinværksted, en Dampsavmølle, to Bogtrykkerier, et Saltraffinaderi, et Jærnstøberi, 3 Dampmøller, et større Bryggeri, to Brænderier, 3 Teglværker og to Skibsbyggerier. Byens Øvrighed er en Borgemester og en Raadmand. Byraadet bestaar, foruden Borgemesteren (Formand), af 19 valgte Medlemmer, hvoraf to borgerlige Raadmænd. Desuden er her en Byfoged, By- og Raadstueskriver, Politimester, tillige for Kystpolitidistrictet, og en Underfoged. H. hører til 1ste Landstingskreds og er Valgsted for Frederiksborg Amts 1ste Folketingskreds. Byen hører under Kronborg Amtstue (paa Esrom), 1ste Udskrivningskreds og udgjør et Physicat. Post- og Telegraphstation. Ved Toldstedet er ansat en Inspecteur, en Kasserer, 4 Controleurer og 11 Assistenter. H. og Kronborg er Garnison for 2den Halvbrigade af 1ste sjællandske Brigade. Den staar i Jærnbaneforbindelse med Kjøbenhavn og i daglig Dampskibsforbindelse med Helsingborg, Kjøbenhavn og Malmø. — H. omtales tidlig, især hvis det, hvad nogle paa Grund af Navneligheden antage, er Islændernes „Haleyr", hvor i gamle Tider et berømt Marked holdtes (jvfr. Halsøre-Marked). 1288 blev H. afbrændt af den norske Konge Erik Præstehader, ved hvilken Lejlighed Indbyggerne flygtede ind paa Flynderborg, det ældste befæstede Sted, der omtales ved H. Ogsaa i Krigene med Hansestæderne i det 14de Aarh. blev Byen gjentagne Gange plyndret og afbrændt. 1426 fik H. Privilegier af Erik af Pommern, fra hvilken Konges Tid ogsaa det befæstede Slot Krogen (s. d. A.) eller Ørekrog, i hvis Sted senere Kronborg blev bygget, skriver sig, opført af ham i Anledning af den af ham indførte Sundtold. Af Klostre havde H. 3: et Sortebrødrekloster (s. ovenf.), et Graabrødrekloster og et Carmeliterkloster, indviet til Jomfru Maria. Det 16de Aarh. bragte flere Ulykker over Byen, som havde lidt meget ved Ildsvaade 1500: den blev 1522 plyndret og afbrændt af Lybekkerne og hjemsøgt af Pest 1536 og 1583, i hvilket sidste Aar ikke mindre end 1,200 Mennesker døde. Samme Ulykke ramte H. gjentagne Gange i det 17de Aarh. og stærkest 1710—11, da de dødes Antal skal have været 1,800, omtr. en Tredjedel af Indbyggerantallet. Ikke desto mindre var H. i stadig Fremblomstren, fornemmelig ved Øresundstolden, lige til 1857, da sammes Afløsning medførte stor Forstyrrelse i Stedets Forhold, saa at det blev nødvendigt for Staten paa forskjellige Maader at komme den betrængte By til Hjælp.

Helskuster, Daahjort efter det fjerde Gevirskifte.

Helst, Bartholomæus van der, en af den hollandske Skoles allerbetydeligste Malere, f. 1613, d. 1670, levede i Amsterdam. Hans Portræter og store Billeder med legemsstore Figurer, saaledes „Skyttegildet i Amsterdam" og „Afslutningen af Vaabenstilstanden 1648", udmærke sig i høj Grad ved Natursandhed, Liv og Kraft i Fremstillingen. Den kongl. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer to gode Portræter og Moltkes Samling smstds. et udmærket, mindre Genrebillede af ham.

Helsted, Edvard, f. 8 Dec. 1816 i Kjøbenhavn, blev 1838 Violinist i det kongel. Capel og 1863 Concertmester, men maatte 1869 af Helbredshensyn opgive denne Stilling. Han har haft en udstrakt Virksomhed som Lærer i Theori og Piano, i hvilke Fag han nu er ansat ved Kjøbenhavns Musikconservatorium. Han har skrevet Musik til flere af Bournonvilles Balletter. — Hans Broder, Carl H., f. 4 Jan. 1818 i Kjøbenhavn, blev 1837 Flautist i det kongel. Capel og fik 1840 Stipendium til en Rejse i Udlandet. Under sit Ophold i Paris studerede han Sangmethode hos Garcia og har siden den Tid uddannet en Mængde Elever, deriblandt mange af det kongel. Theaters Sangere og Sangerinder. 1866 blev han Lærer i Sang ved Conservatoriet og 1869 Concertmester ved det kongel. Theater, fra hvilken Stilling han afgik ved Saisonens Slutning 1885, da han samtidig udnævntes til Professor. Før Theater- og Lærervirksomheden lagde Be-

slag paa hans hele Tid, havde han componeret to Symphonier, en Claverkvartet, nogle Hæfter Romancer og andre Vocalsager. — En Slægtning af dem, **Axel Theophilus H.**, f. i Kjøbenhavn 11 Apr. 1847, Søn af Maler og Tegnelærer F. F. Helsted (f. 1809, d. 1875), lærte af sin Fader og ved Kunstakademiet, hvorfra han 1866 fik Afgangsbevis. 1872 fik han Rejseunderstøttelse af Akademiet og opholdt sig nogle Aar i Italien, hvorfra han hjemsendte Billeder, der vakte stor Opmærksomhed. 1882 tilkjendtes Udstillingsmedaillen ham for Billedet „Fader og Søn". Et stort Billede „Et Byraad" var udstillet 1885.

Helstof, Heltoj, s. **Hollænder**.

Helt, norsk Sik (Coregonus lavaretus), en indtil 2 F. lang, storskællet, sølvglinsende Laxefisk med mørk Ryg og sorte Finner samt en kort, but Snude; det er en Ferskvandsfisk, som aldrig søger ud i det egentlige Hav, og som er udbredt over største Delen af Europa. Den savnes paa de danske Øer, men er ikke sjælden paa den danske Halvø.

Heltberg, Henrik Anton Schjøtt, norsk Skolemand, f. 4 Febr. 1806, d. 1873, blev Student 1828 og studerede Philologi. 1843 oprettede han i Christiania en Forberedelsesskole til Examen artium, hvilken han bestyrede til sin Død, og som er bleven navnkundig ved den originale Lærervirksomhed, han der udfoldede, fornemmelig som skarpsindig Lærer i Latin, og ved de mange, senere berømte Elever, som i en modnere Alder stod en Gjenvej gjennem hans „Studenterfabrik" til Universitetet (Bjørnson, Ibsen, Vinje, Jonas Lie o. fl.). H. hørte i sin Ungdom til Henrik Wergelands nære Venner og er Forfatter til et af Indlæggene i „Dæmringsfejden" („Et Par Ord om Norges Dæmring og Welhavens polemiske Digtekunst"). Bjørnson har i et af sine Digte sat ham et uforgængeligt Minde.

Heltedigt, s. **Episk Poesi**.

Heltone, et Interval, som i vort Tonesystem deles i to Halvtoner. Den forekommer i to Størrelser. Den store Ters indeholder saaledes en stor og en lille H. I den diatoniske Scala paa c er c—d, f—g og a—h store H., men d—e og g—a smaa H. Forskjellen mellem den store og lille H. hedder det syntoniske Komma. Det enssvævende tempererede System ophæver Forskjellen mellem H. (jvfr. **Halvtone**).

Helvad eller **Hellevad**, Niels (Nicol. Helvaderus), f. 1564 i Hellevad ved Aabenraa, hvor han 1590 blev Præst efter sin Fader. Hans Forkjærlighed for Astronomien og historiske Studier skaffede ham mange Velyndere, deriblandt Hert. Johan Adolf, der gav ham Løfte om at bestride Omkostningerne ved Trykningen af hans slesvigske Fyrstekrønnike, men uden Lov og Dom blev han efter Tilskyndelse af Hertugens calvinistisksindede Yngling Wowern afsat fra sit Embede 1609, indsat igjen 1611 og atter afsat. Under meget trykkende Forhold opholdt han sig derpaa i Svendborg 1613—15, da Christian IV, der havde lært ham personlig at kjende, udnævnte ham til kongel. Kalendariograph. Han fulgte endog Kongen paa nogle af hans Rejser og levede for øvrigt i Kjøbenhavn indtil sin Død 1634.

Helvede (af oldnord. helviti, d. e. Hels Straffested), de fortabte Menneskers Pinested efter Døden. Allerede hos Oldtidens hedenske Folkeslag dæmrede Forestillingerne om en til Forskjellen i Menneskenes sædelige Værd svarende Forskjel i deres Tilstand efter Døden. Medens de ældre Grækere nærmest tænkte sig Tilstanden i Hades, d. e. „Dødsriget", som en glædeløs og uvirksom Skyggetilværelse, tænkte de senere sig en Forskjel imellem et Elysion, de saliges Opholdssted, og et Tartaros, de ondes Pinested. (Jvfr. ogsaa Nordboernes Forestillinger om **Valhal** og **Helhejm**). Ogsaa hos Jøderne finde vi Forestillingen om en glædeløs Skyggetilværelse i Dødsriget, Scheol (hebr., enten „det Sted, der kræver alt levende", eller „Hule, Afgrund"); men ud af Bevidstheden om Menneskets Gudbilledlighed udvikler sig mere og mere Troen paa, at de fromme leve et aandeligt Samliv med Gud, der aldrig kan ophøre, og at de altsaa efter Døden skulle leve evig hos ham, medens de ugudelige efter Døden skulle faa Straf for deres Ondskab. Under og efter den babyloniske Landflygtighed fandt denne Udvikling sin Afslutning i Læren om de dødes Opstandelse med evig Belønning for de fromme og Straf for de onde, og om end Sadducæerne forkastede denne Lære, vandt den dog almindelig Tilslutning hos Folkets store Mængde. Paa Christi Tid brugte Jøderne forskjellige Navne om Pinestedet, f. Ex. Hades, som de dog ogsaa brugte som Navn for Dødsriget i det hele, „Afgrunden", „Gehenna" (hebr. „Ge-Hinnom", d. e. Hinnoms Dal ved Jerusalem, som, fordi den var bleven vanhelliget ved at have været et Hovedsæde for Molochsdyrkelsen, brugtes til Opbrændingssted for Aadsler og Lig af Forbrydere), og disse Navne bruges da ogsaa i det nye Test. som Betegnelser for H., hvis Pinsler med forskjellige billedlige Udtryk skildres som en Forening af legemlige og aandelige Kvaler. Om Oppositionen imod Læren om disse **Helvedstraffes** Evighed s. **Apokatastasis**. De gamle Kirkelæreres Phantasi frembragte efterhaanden en nøjagtig Beskrivelse af H., skjønt de ikke bleve enige om, hvor det laa: helt uden for denne Verden eller i Jorden, under de ildsprudende Bjærge eller inde i Jordens Midte. Inderst inde i H. skulde Sædet være for Lucifer, „den lyse Sky af det første Lys"; der herskede han over Dæmonernes Rige, det egentlige H., Luehavet med Ild og Svovl. Der regner det med Sjæle „som med Snefnokker hos os", og der lide de gruelige Pinsler; de fortæres af Flammer, og dog er der evigt Mørke; der er paa én Gang baade Hede og Kulde, Hunger og Tørst, Stank og Rædsel. Op til denne **„Helvedes Ovn"** støder Skærsilden, hvor Sjælene lutres; derefter Smaabørnenes Vælte (limbus infantum); her findes de Børn, der ere døde udøbte; de faa ikke anden Straf, end at de ikke se den himmelske Faders Aasyn. Saa kommer Fædrenes Vælte (limbus patrum), Skyggedalen, hvor de fromme under den gamle Pagt holdes fangne; hertil var det, at Frelseren for ned mellem sin Død og sin Opstandelse. Paa en Fjældtop mod Øst højt oppe mellem Skyerne straaler det tabte Paradis i al sin Glans. Reformatorerne op-

gav alle disse Phantasterier og nøjedes med at fastholde Skriftens Lære om Himlen som de saliges og H. som de fordømtes Opholdssted, uden at give nogen i Enkeltheder indgaaende Lære derom. **Jesu Nedfart til Helvede** imellem hans Død og hans Opstandelse læres i den apostoliske Trosbekjendelses anden Artikel og i I Pet. III, 19 f. og IV, 6, men omtales i dette Skriftsted saa ganske kort, at der i Kirken har været og endnu er megen Uenighed om Øjemedet dermed. Dog synes det at ligge nærmest at tænke paa en Forkyndelse af Evangeliet for dem, for hvem det ikke havde lydt her i Livet.

Helvedesild (Zona), et med heftige, brændende Smerter og Feber forbundet Hududslæt, charakteristisk ved dets regelmæssige, bælteformede Udbredning sædvanlig langs med Forløbet af visse Nerver. Det viser sig som Blærer, fyldte med klar Vædske, siddende paa en rød og svullen Bund, og optræder oftest kun paa den ene Side af Legemet, hyppigst rundt om den ene Side af Brystet, undertiden symmetrisk paa begge Sider. Efter 3—4 Dages Forløb tørre Blærene ind til Skorper, og da høre Smerterne op.

Helvedesmaskine, populær Benævnelse paa de med Krudt og Brandsager ladede Fartøjer, som Italieneren Gianibelli under Antwerpens Belejring ved Alex. Farnese lod drive ned ad Scheldefloden for at sprænge Spaniernes Broer og Spærringer over Floden; ligeledes Benævnelse for den med Krudt og Sprængprojectiler fyldte Vandkærre, som blev sprængt paa aaben Gade i Paris i det Øjemed at dræbe Førsteconsulen Bonaparte 1800, saa vel som paa det af en stor Mængde Bøssepiber sammensatte Mordapparat, hvormed Kong Ludv. Philip blev stræbt efter Livet af Fieschi 1835, men som kun dræbte og saarede en Del Mennesker blandt hans Omgivelser, deriblandt Marschal Mortier. Senere er Benævnelsen H. bleven brugt om forskjellige Maskiner, der have været bestemte til at bevirke uformodede Sprængninger og Ødelæggelser, f. Ex. de med Sprængstof fyldte Beholdere, udvendig maskerede som Stenkulsblokke, som de confødererede under den nordamerikanske Borgerkrig skulle have forsøgt at smugle ind i Nordstaternes Marines Kulforraad, for at bevirke Sprængning, naar de kom under Skibenes Dampkjedler. End videre er Benævnelsen brugt om en som en sædvanlig Vareballe maskeret Beholder, fyldt med Dynamit, og med et skjult Urværk, bestemt til efter et vist Antal Dage at bevirke en Detonation, en Opfindelse som en amerikansk Forbryder, Thomas, vilde smugle om Bord i et tysk Paketdampskib i det Øjemed, at Explosionen skulde sende dette til Havsens Bund ude i rum Sø og derved sikre ham Assurancen for nogle værdiløse Vareballer, han havde sendt med Skibet; Planen mislykkedes dog, idet H. explodered paa Havnekajen i Bremerhafen, da den skulde bringes om Bord, hvorved den i øvrigt afstedkom et stort Tab af Menneskeliv og Gods; Ophavsmanden tog sig selv af Dage, inden Mistanken for Forbrydelsen endnu var fæstet paa ham.

Helvedessten (Lapis infernalis), salpetersurt Sølvilte, der er smeltet og udstøbt i tynde Stænger; s. Sølv.

Helveg, Hans Friedrich, f. 10 Juni 1816 i Bordesholm i Holsten, blev Student i Kiel 1838, studerede der Lovkyndighed, derefter Theologi i Erlangen, tog 1839 theol. Examen paa Gottorp, var 1842—44 personel Capellan i Øster-Starup hos Fr. Hammerich, blev 1846 Forstander ved Folkehøjskolen i Rødding, 1848 Feltpræst, 1850 Diakonus og 1856 Hovedpræst ved Frue Kirke i Haderslev. Ved Krigen 1864 blev han fordreven fra Haderslev, blev 1868 Præst i Kjøbeløv paa Laaland og 1886 tillige Stiftsprovst over Laaland-Falsters Stift. H. hører til den Grundtvigske Retning og er en af dennes mest frugtbare Forfattere. I den af Kalkar udgivne Bibeloversættelse havde han en væsentlig Del, og desuden har han skrevet en stor Mængde theologiske og literære Skrifter („Spaadommene eller Gud i Historien", 3 Bd., 1855—62) og Afhandlinger i Tidsskrifter samt nogle Prædikensamlinger. — **Nicolaus Ludvig H.**, Broder til den foreg., f. 26 Apr. 1818 i Odense, theol. Cand. 1840, deltog 1853 i en Concurrence om et theologisk Professorat ved Kjøbenhavns Universitet, disputerede 1855 for den philosophiske Doctorgrad, blev 1857 Capellan ved St. Knuds Kirke i Odense og Præst ved Hospitalet samt Prædikant ved Tugthuset smsts. I Forening med C. J. Brandt udgav han 1844—47 „Den danske Psalmedigtning", men især har han gjort sig fortjent ved „Den danske Kirkes Historie efter Reformationen" (1849—55, 2den Udg. 1857—83) og „Den danske Kirkes Historie til Reformationen" (1858—70). Ved Universitetets 400 Aars Fest 1879 blev han Æresdoctor i Theologien. 1883 tog han sin Afsked efter længere Tids Svagelighed og døde 5 Sept. s. A. 28 Apr. 1885 afsløredes i Odense en Mindestøtte for ham.

Helvetier, et keltisk Folk i det nuværende Schweiz, fremtræde første Gang i Historien ved Cimbrernes Tog, da Tigurinerne, en af deres Stammer, i Forening med dette barbariske Folkeslag besejrede den romerske Consul Luc. Cassius 107 f. Chr. Paa Cæsars Tid var H.s Land delt i 4 Dele og strakte sig fra Genfersøen (Lacus Lemanus) til Bodensøen (Lacus Venetus ell. Brigantinus); derfra indtil St. Gotthard grænsede det til Rhætien. Paa Tilskyndelse af en af deres Høvdinger Orgetorix forlod de deres af 12 Stæder og 400 Landsbyer bestaaende Gebet og søgte nye Boliger i Gallien; men efter at være slagne af Cæsar ved Bibracte (Autun i Burgund) 59 f. Chr. bleve de tvungne til at vende tilbage til deres Hjemstavn. De hørte fra den Tid til det romerske Gallien og modtog romersk Cultur. Omtrent 400 indtog Alemannerne den største Del af deres Land, og 486 gik den sydvestlige Del af Jura over til Burgunderne. **Helvetiske Republik** kaldtes Schweiz under dets Afhængighed af Frankrig 1798—1814; s. Schweiz.

Helvetius, Claude Adrien, fransk Philosoph, f. 1715 i Paris. Hans Fader, en berømt Læge, bestemte ham for Finansfaget, og allerede i sit 23de Aar fik han et indbringende Embede som Generalforpagter, i hvilken Stilling han optraadte strængt mod sine undergivnes Ud-

ugelser og gjorde vel mod de fattige; de mange
lbehageligheder, han mødte, bevægede ham til
tter at opgive denne Stilling og trække sig
ilbage paa Landet, hvor han 1758 udgav sit
ersømte Værk »De l'esprit«, som baade hjemme
g i Udlandet skaffede ham talrige Venner og
Beundrere, men ogsaa ivrige Fjender i Gejst-
ligheden. Sorbonnen forkastede Bogen, Janse-
ister og Jesuiter fordømte den, men i Italien,
ngland og Tyskland blev den oversat og læst
meget. Efter en Rejse i England og Tyskland
forfattede han sit andet Hovedværk »De l'homme,
e ses facultés et de son éducation«, som først
dkom efter hans Død, der indtraf 26 Dec. 1771.
. stod i Forbindelse med sin Tids berømteste
Mænd, Marivaux, Fontenelle, Voltaire o. fl. Af
Karakter var han elskværdig og højmodig. Hans
Fremgangsmaade er klar og Stilen fortrinlig. H.
atter Selvkjærligheden eller Interessen
m Princip baade i det theoretiske og i det
aktiske. Alle Aandsvirksomheder ere egentlig
agttagelse og Fornemmelse. Lidenskaberne ere
e i og for sig noget slet; de ere i den
oralske Verden, hvad Bevægelsen er i den
mmelske Verden; uden Lidenskaber ingen Virk-
mhed. Lidenskaberne bero paa Selvkjærlig-
den, som atter gaar ud paa legemlig Lyst;
rfor have ogsaa de aandelige Virksomheder
Stræben efter sanselig Lyst til deres egent-
e Kilde. Hadet til Kjedsommelighed er nega-
t et af de væsentligste Dannelsesmidler. Aan-
rnes Forskjellighed stammer ikke indenfra, men
ydre Omstændigheder, fra Tilfældet og navn-
fra Opdragelsen. Erfaringen lærer os, at
hver holder for godt, hvad der er ham nyt-
yt. De Handlinger vilde i eminent For-
id være gode, som svarede til alles In-
esser.

Helvidius Priscus, en bekjendt romersk Se-
or i Midten af 1ste Aarh. e. Chr., der sam-
n med sin Svigerfader Thrasea Pætus ved
nge Lejligheder viste sin stoiske og republi-
ske Tænkemaade; derfor fik Thrasea af Nero
dre til at dræbe sig, og H. P. blev jaget i
dflygtighed. Tilbagekaldt af Galba efter
ros Død optraadte han lige saa frimodig
d Vitellius og Vespasian, hvorfor denne sidste,
eligvis i Begyndelsen af sin Regering, først
viste ham og dernæst lod ham dræbe. —
ns Søn af samme Navn, Ven af Plinius
ngre, blev under Domitian henrettet for
jestætsforbrydelse, fordi et Digt, som han
de skrevet, opfattedes som et Smædedigt
) Kejseren.

Helvig, dansk Dronning, Datter af Hert.
k II af Sønderjylland og den holstenske Greve
rts Søster, og Søster til den danske Inter-
konge Valdemar. Da den landflygtige Val-
ar Atterdag efter Grev Gerts Drab søgte
komme i Besiddelse af sine Fædres Trone,
ovede han den slesvigske Hertugs Søster,
bragte ham en betydelig Medgift, som
gtes til at indløse Rigets adsplittede Pro-
ser; Vejen til Danmark lagde han over
derborg, hvor Brylluppet fandt Sted i
i 1340. Men dette Ægteskab, der blot
indgaaet af politiske Hensyn, var efter Sag-
ikke lykkeligt. Sagnet har dog haft Uret,
det har talt om en Kjærlighedsforbindelse
mellem Dronningen og Folqvard Lovmandsøn,
og det har maaske ikke været bedre begrundet,
naar det har fortalt, at hun i sine sidste 20
Aar sad som Fange paa Søborg Slot. Vist
er det kun, at hun i disse 20 Aar mærkelig
nok ikke omtales; hun nævnes igjen 1374 og
opholdt sig da i Esrom Kloster. Her blev
hun ogsaa begravet, da hun f. A. var død,
kort før Kongen, hvem hun havde født mindst 2
Sønner og 4 Døtre; hendes yngste Barn var
Nordens store Dronning Margrete.

Hemans, Felicia Dorothea [himens], engelsk
Digterinde, f. 1793 i Liverpool, hvor hendes Fa-
der, Irlænderen Browne, var Kjøbmand. Efter
et Handelsuheld flyttede han til Nordwales,
hvis romantiske Natur tidlig gjorde et stærkt
Indtryk paa Datteren. Hendes Begejstring for
de britiske Troppers Bedrifter i Spanien bragte
hende til at ægte en Capitain H., fra hvem
hun senere blev skilt. 1812 optraadte hun med
»Domestic Affections«, 1816 med det større
Digt »Restoration of the Works of Art in
Italy«, der vandt Byrons Bifald. 1819 udkom
hendes bedste Digtsamling, »Tales and Historic
Scenes in Verses«. Paavirkninger af tysk og
spansk Literatur spores i senere originale Digte
og Bearbejdelser; Wordsworths Indflydelse
bragte hende ind paa den religiøse Digtning.
Hun døde 1835 paa et Gods ved Dublin; hendes
samlede »Poetical works« udkom 1861. Grund-
tonen er romantisk-vemodig.

Hemeralopi, d. s. s. Natteblindhed.

Hemerobaptister, de Johannesdisciple (Ap.
Gj. XVIII, 24), der sluttede sig fjendtlig mod
Christendommen og saa en Messias i Døberen.
De bleve paavirkede af Gnosticismen, og af
dem ere vistnok de senere Mandæere (s. d. A.)
fremgaaede.

Hemi i Sammensætn. bet. halv; s. de følg. A.

Hemiedri, det Forhold, hvori visse enkelte
Krystaller staa til andre (de holoedriske), saa
at hine kunne tænkes afledede af disse derved,
at Halvdelen af Fladerne have udvidet sig ud
over den anden Halvdel. Ved gjentagen Halve-
ring opstaa tetartoedriske Former. Til de hemie-
driske Former i det regulære System høre Pen-
tagonaldodekaedret med parallele og Tetraedret
med ikke parallele Flader, dannede ved Halve-
ring henholdsvis af Pyramideterningen og
Oktaedret.

Hemikrani, s. Hovedpine.

Hemimorphi kaldes en ejendommelig Flade-
Udvikling ved nogle ikke-regulære Mineralier,
idet de ere begrænsede af forskjellige Krystalfor-
mer ved de modsatte Ender af en Symmetri-Axe.
De fleste hemimorphe Mineralier, f. Ex. Tur-
malin, have tillige den Egenskab, at de ved
Opvarmning blive polær-elektriske, hvorved
forstaas, at der ved modsatte Ender af Kry-
stallen udvikles modsat Elektricitet.

Hemiopi, s. Halvsyn.

Hemiplegi, Lamhed i den ene Sidehalvdel
af Legemet som Følge af Hjærnesygdomme.

Hemiptera, d. s. s. Halvvingedækkede.

Hemisphære, s. Halvkugle.

Hemling, s. Memling, Hans.

Hemmelig Afstemning kaldes den Stemme-
givning, som foretages enten med Kugler (især
i private Foreninger ved nye Medlemmers Op-

tagelse, „Ballotation") eller med ikke underskrevne Stemmesedler (især ved Valg til repræsentative Forsamlinger og ved Nedsættelse af Udvalg i saadanne Forsamlinger). H. A. bruges nu ved politiske Valg i de allerfleste Lande, saaledes i England (siden 1872), Frankrig, Italien, det tyske Rige, end videre i Norge (1884 paabudt, tidligere frit) og Sverige; i Preussen og Ungarn, samt til Dels Østerrig bruges mundtlig Afstemning ligesom i Danmark (og indtil 1872 i England). I repræsentative Forsamlinger bruges h. A. derimod kun sjælden, naar Valg fraregnes; ikkun i Sverige bruges h. A. (med trykte Stemmesedler), naar den almindelige Afstemning ved Tilraab (Ja eller Nej) ikke regnes for fyldestgjørende; i Italien ved alle endelige Afstemninger over Love, samt i Frankrig og Østerrig undtagelsesvis, naar det særlig forlanges. I Regelen foretages Afstemning ved Medlemmernes Rejsning eller ved Navneopraab, ligesom i Danmark og Norge; i Frankrig ved trykte Sedler med Medlemmernes Navne; i England, Preussen og i den tyske Rigsdag ved Medlemmernes Deling i tvende Forværelser og deres Tælling under Tilbagevendelsen til Forsamlingssalen gjennem særskilte Døre.

Hemmelige Retter, Fehm- ell. Femgerichte (af ældre tysk „Feme", d. e. Straf), ogsaa Freigerichte, i Regelen hemmelige Criminaldomstole, der efter den gamle tyske Gauforfatnings Opløsning havde holdt sig som Levninger af de frie germanske Domstole og i det 14de og 15de Aarh. udbredte sig over hele Tyskland, skjønt de beholdt deres Hovedsæde paa „den røde Jord", d. e. i Westfalen, hvorfor de ogsaa kaldtes westfalske Retter. Medlemmerne af samme kaldtes „Wissende" (vidende); af dem valgtes „die Freischöffen", Dommerne, som tillige skulde udføre Dommene; Forsædet ved disse Møder havde en „Freigraf". Tilsyn med samtlige Retter førte Landsherren som Stolherre, altsaa i Westfalen Ærkebiskoppen i Köln, og det øverste Tilsyn Kejseren. Møderne holdtes fra først af om Dagen under aaben Himmel paa gamle Tingsteder; siden holdtes de, enten for at sikre Retten mod Vold eller for at forøge det skrækindjagende ved dem, om Natten paa afsides Steder, og alle havde Ansigterne tildækkede. De Forbrydelser, der henhørte under de h. R., vare navnlig Trolddom, Kjætteri, Voldtægt, Tyveri, Røveri og Mord. Den anklagede indstævnedes ved en paa hans Dør hæftet Seddel eller ved tre stærke Slag paa denne til at møde inden en vis Frist; i bestemte Nætter og paa et bestemt Sted ventedes han af nogle Wissende, som førte ham til Retsstedet. Hvis han ikke frikjendtes af Retten, fulgte Straffen (Pengebøde, Landsforvisning, Døden) strax paa; Dødsstraffen fuldbyrdedes ved Dolk eller Strikke. Mødte han ikke, blev han „verfemt" (dømt); lød Dommen paa Dødsstraf, var enhver Wissende forpligtet til at dræbe ham, hvor man fandt ham, med Dolken eller hænge ham i et Træ, selv om det var hans nærmeste Slægtning eller Ven; en Dolk med bestemte Mærker blev stukken i Træet eller lagt ved Siden af den dræbte. Da i det 14de Aarh. Usikkerheden og Forvirringen i Tyskland blev saa stor, at i mangfoldige Tilfælde Klageren ikke kunde finde Ret eller Beskyttelse hos de almindelige Domstole, og Forbrydelser af enhver Art ustraffet gik i Svang, bleve disse h. R. efterhaanden til overordentlige Domstole, som med en vistnok selvtagen Myndighed greb ind under den almindelige Lovløshed og bleve en Skræk for Voldsmænd og Forbrydere, medens deres strænge Retfærdighed skaffede dem Agtelse hos den borgerlige Ordens Venner, og den paa gamle vedtagne Former hvilende Højtidelighed, hvormed de gik frem, forøgede Ærefrygten for dem. De virkede derfor upaatvivlelig i Begyndelsen i det hele gavnlig til Ordens Opretholdelse og som et Værn mod Tidens Voldsomhed, Vildhed og Usædelighed. Men efterhaanden som de, til Dels begunstigede af Kejserne, fra Westfalen udbredte sig over det øvrige Tyskland og Medlemmernes Antal steg, blev det umuligt at hindre uværdiges Optagelse blandt Dommerne og at forebygge Misbrug, hvorved de bleve et Redskab for Uretfærdighed og personligt Fjendskab. Udøvelsen af en saadan Domsmagt kunde heller ikke forenes med en ordnet Regeringsmyndighed, og Trangen til slig extraordinær Rettergang maatte forsvinde, saa snart Landsherrernes Domstole bleve bedre indrettede og Landefred og borgerlig Orden gjenoprettedes. Fyrsterne og Landstænderne indgav derfor i det 15de Aarh. Klager over de h. R. og stiftede til sidst Foreninger imod dem, saa at de efterhaanden ophørte uden udtrykkelig at ophæves. Den sidste Femgericht holdtes 1568 ved Celle; men Navnet „Freigericht" blev bevaret i Westfalen for en underordnet Politiret indtil Begyndelsen af dette Aarh.

Hemming, Konge i Jylland, fulgte efter den krigerske Konge Godfred 810 og endte i Foraaret 811 den Krig, som denne havde begyndt med Carl d. store, ved den mærkelige Fred, der sluttedes paa Ejderøen, hvorved Ejderen bestemtes til Grænse mellem Danmark og Tyskland.

Hemmingsen, Niels (Nicol. Hemmingius), navnkundig dansk Theolog, f. 22 Maj 1513 i en Landsby ved Nysted paa Laaland, hvor hans Fader var en fattig Bondemand. Han skulde have været Smed, men viste tidlig udmærkede Evner, kom i Skole i Nakskov, Nykjøbing, Næstved, Roskilde og Lund og gik 1537 til Wittenberg, hvor han levede i trange Kaar. Snart vandt han Yndest hos Melanchthon, og hele sit Liv igjennem bevarede han en usvækket Hengivenhed for denne sin Lærer. 1542 vendte han hjem, blev 1543 Professor i Græsk, 1544 Prof. i Dialektik og skulde tillige læse over Hebraisk, 1547 Sognepræst for Helliggejstes Menighed, 1553 Prof. i Theologien, 1557 Dr. theol. og Summus theologus. Flere Gange valgtes han til Universitetets Rector; sidste Gang 1572 blev han tillige dets Vicekansler. Han var en af Medarbejderne paa den danske Bibeloversættelse, og ham overdroges det at affatte de 25 „Artikler for de fremmede", efter hvilke alle Udlændinges Rettroenhed skulde prøves, inden det blev dem tilstedet at opholde sig i Riget. I hans Hus dannedes adskillige

unge Adelsmænd, hvorved han fik en betydelig Indflydelse blandt Landets Stormænd; men især øvede han en overordentlig Indflydelse paa hele den studerende Ungdom, saa at han fik Navn af Danmarks almindelige Lærer, »universalis Daniæ præceptor«. Som theologisk Videnskabsmand vandt han ogsaa Berømmelse i Udlandet, og han hævede Universitetet i Kjøbenhavn til en af de mest fremragende Pladser blandt de evangeliske Højskoler. H.s Skrifter vidne om klar Tænkning og klassisk Dannelse; de fleste af dem ere affattede i flydende, elegant Latin. Hans »Pastor« (1562) er den første danske Pastoraltheologi; fremdeles skrev han »De officio Pastoris evangelici« (1566), Commentarer til det meste af det nye Test. og til nogle af Psalmerne, »Postilla s. Enarratio Evangeliorum etc.« (1561). Paa en Synode i Odense 1586 blev Postillen almindelig anbefalet Præsterne. »Libellus de conjugio, repudio, divortio« (1572) skal han have skrevet, da han paa Grund af sin Hustrus forargelige Levned maatte skille sig fra hende, ligeledes „Ægteskabsbog“ (s. A.). I hans »Enchiridion theologicum« (1557) spores alleredeen calviniserende Opfattelse af Nadveren, der kom bestemtere frem i „Livsens Vej“ (1570) og i hans Hovedværk »Syntagma institutionum christianarum« (1574), der gav ham Rang blandt Europas mest berømte Theologer. Heri udviklede H., at Nadveren er indstiftet „til en Ihukommelse af Christi Død“, og at den virker „en aandelig Forbindelse med Christus og med alle dem, som nyde den“. H. var en stille Lærd, som skyede al Strid; men de orthodoxe lutherske Theologer, som den Gang under Ledelse af Jak. Andreæ i Tübingen vare ivrige for at faa Concordieformlen indført i alle protestantiske Lande, og som med Rette ansaa H. for denne Bogs betydeligste Modstander, fik Kurfyrst August af Sachsen til at anklage ham hos den danske Konge Frederik II for Kryptocalvinisme. Peder Oxe talte H.s Sag for Kongen, der da lod Sagen bero ved at forbyde Professorerne under Tab af Liv og Gods at lære anderledes om Nadveren end efter den augsburgske Bekjendelse. 1576 kom imidlertid Kurfyrsten igjen, og H. maatte højtidelig tilbagekalde de paaankede Sætninger. Men endnu havde de lutherske Theologer i Tyskland ikke faaet deres Had til H. tilfredsstillet, og paa deres Anstiftelse fik han 1579 uden Lov og Dom sin Afsked, om end i naadige Udtryk. Til Løn for sine tidligere Fortjenester fik han et Kanonikat i Roskilde, som han beholdt i Ro indtil sin Død 23 Maj 1600; et Par af de Skrifter, som han her forfattede for at forsvare sin Nadverlære, fik han dog ikke Lov til at lade trykke. Jakob I af England besøgte ham 1590 i Roskilde. I sine sidste Aar var H. blind.

Hemmingstedt, Landsby i Holsten, Landsk. Syddithmarsken, imellem Heide og Meldorf, bekjendt af den danske og holstenske Hærs Nederlag 17 Febr. 1500 (s. Ditmarsken).

Hempstead [stedd], Stad i Staten New-York Nordamerika, paa Long-Island, 4 M. ø. for New-York. 10,000 I. Stærkt besøgte Væddeløb.

Hemse, s. Bremse. **Hemværk**, s. Echappement.

Hemsterhuis, Tiber. [hejs], ansetHollandsk Philolog, f. 1685 i Groningen, d. 1766 som Prof. i græsk Sprog og Historie i Leiden. Han er Stifteren af en særegen hollandsk-philologisk Skole, fra hvilken Ruhnken og Valckenaer ere udgaaede. Hans Hovedværker ere Udgaver af Pollux's »Onomasticon«, af udvalgte Dialoger af Lukian og af Aristophanes's „Plutos“. Et fortrinligt Billede af hans Liv og Virksomhed giver Ruhnkens »Elogium Hemsterhusii«. — Hans Søn, Franz H., f. 1722 i Groningen, d. 1790 i Haag, hvor han havde en høj Plads i Statscancelliet, forenede klassisk Dannelse med sjælden Skarpsindighed, studerede især de gamles Philosophi, navnlig den sokratiske, og har gjort sig bekjendt ved æsthetiske, philosophiske og archæologiske Skrifter.

Hencke, Carl Ludvig, f. 1793 i Driesen, d. 1866 i Marienburg, var en Tid lang Postembedsmand, men sysselsatte sig, efter at have taget sin Afsked, med astronomiske Studier. Efter at der siden 1807 ikke var blevet opdaget flere Planetoider, opdagede han 1845 den femte, Astræa, og 1847 den sjette, Hebe, og gav derved Impulsen til de Korttegninger og Gjennemsøgninger af Dyrekredsen, der førte til yderligere talrige Planetopdagelser.

Henckel, Ferdinand Frederik, f. 7 Apr. 1793 i Aalborg, blev 20 Aar gl. Officer i Infanteriet og var 1848 ved Krigens Udbrud endnu kun Compagnichef, men førte de følg. to Aar en Bataillon med Ære og indlagde sig især stor Fortjeneste i Slaget ved Isted, hvor det var ham, som efter 2den Brigades Uheld i Stolk med sin Bataillon retablerede Fægtningen, fratog Fjenden to erobrede Kanoner og tvang ham til at gaa tilbage. Ogsaa i Frederiksstads Forsvar deltog H. med megen Hæder. Han døde som Oberstlieutenant i Kjøbenhavn 25 Juli 1855.

Hendekasyllaber, 11stavelses, trochæisk-daktyliske Vers, der efter den græske Digter Phalækos ogsaa kaldes phalækiske Vers. Hos Romerne bleve de især benyttede af Catul og Martial til mindre poetiske Stykker. En fra det phalækiske Vers lidt forskjellig Sort H. bruges i den sapphiske Strophe.

Hendiadys, egtl. Hendiadyoin (gr. *ἓν διὰ δυοῖν*), d. e. ét Begreb udtrykt ved to, kaldes en hos de gamle hyppig anvendt Talefigur, ved hvilken to Substantiver forbindes som sideordnede for at frembringe den samme Betegnelse, som det almindelige Udtryk giver ved at føje en Genitiv, et Adjectiv ell. lign. til et Substantiv, f. Ex. hos Vergil: »pateris libamus et auro« (vi ofre af Skaaler og Guld) for pateris aureis (af Guldskaale).

Hendschel, Albert, tysk Maler, f. 9 Juli 1834, d. 22 Oct. 1888, Søn af Udgiveren af „H.s Telegraph“, malede Figurbilleder i romantisk Retning og efter den romantiske Literatur, men vandt især Navn ved „Aus Hendschels Skizzenbuche“, en Række Optrin af det daglige Liv, navnlig af Børnenes Færd.

Hengist, s. Angelsachserne.

Hengstenberg, Ernst Wilh., orthodox luthersk Theolog, f. 20 Oct. 1802, blev 1826 theol. Prof. i Berlin og begyndte 1827 Udgivelsen af „Evan-

gelische Kirchenzeitung", i hvis Spalter han med stor Dygtighed og Iherdighed, men ogsaa med Hensynsløshed og Ensidighed bekæmpede enhver Afvigelse fra den strænge lutherske Orthodoxi. Blandt hans talrige videnskabelige Arbejder have hans Fortolkninger til forskjellige Skrifter i det gamle og nye Test., samt hans „Christologie des alten Testaments" (3 Bd., 2den Udg. 1854—58) og hans „Beiträge zur Einleitung ins alte Testament" (3 Bd., 1831—39) blivende Værd. D. 28 Maj 1869.

Henle, Fried. Gust. Jacob, f. 9 Juli 1809 i Fürth, 1840 Prof. i Anatomi i Zürich, 1844 i Heidelberg, fra 1849 tillige i Physiologi, Pathologi og Anthropologi, 1852 Prof. i Anatomi i Göttingen, d. 13 Maj 1885, har betydelige Fortjenester baade som Anatom og Patholog.

Henlopen, Cap, et Forbjærg i Staten Delaware i Nordamerika, paa Sydsiden af Delawarebugtens Munding, med Fyrtaarn, 38° 49' n. Br., 57° 26' v. L.

Henneberg, et forhenvær. fyrsteligt Grevskab i Franken, som havde Navn efter en Borg i Nærheden af Meiningen, der blev ødelagt i Bondekrigen 1525. Dets Stifter, Grev Poppo, levede i det 11te Aarh. I det 16de Aarh. kom Grevskabet under den ernestinske Linje af det sachsiske Fyrstehus; Dele deraf høre nu til Preussen og de sachsiske Smaastater.

Henneberg, Rudolf, tysk Maler, f. i Braunschweig 13 Sept. 1826, d. smstds. 14 Sept. 1876, var først Jurist og havde endog Embede som Auditeur, da han 1850 besluttede at blive Maler. Efter at have uddannet sig i 3 Aar i Antwerpen og lige saa længe i Coutures Atelier i Paris, vandt han snart Navn som Kunstner ved den Phantasirigdom og det Lune, som gav hans Billeder deres Særpræg. Navnlig ere hans „Jagd nach dem Glück" og „Die Liebeserklärung" bekjendte Billeder.

Hennegau, s. Hainaut.

Hennequin, Ant. Louis Marie [enn'käng], fransk Advocat, f. 1786, fik allerede under Krigen 1807 som simpel Soldat Lejlighed til at vise sine Sagførergaver ved at forsvare nogle tyske Bønder for en fransk Krigsret. 1808 blev H. Advocat og vandt snart stort Ry for sin Skarpsindighed og Veltalenhed. Efter Julirevolutionen 1830 optraadte H., der var en ivrig Legitimist, som Forsvarer for Carl X.s Minister Peyronnet og som Familien Rohans Sagfører i Arvesagen efter Prinsen af Condé; senere forsvarede han Deltagerne i flere legitimistiske Sammensværgelser, deriblandt nogle af Hertuginden af Berrys Medskyldige. 1834—39 var H. Deputeret og døde 1840.

Hennequin, Philippe Augustin [s. o.], fransk Maler og Kobberstikker, f. 1763, d. 1833, uddannede sig først i sin Fødeby Lyon, men blev senere i Paris en af Davids mere fremtrædende Lærlinger; hans bedste Arbejde „Orestes, forfulgt af Furierne" (1800) findes i Louvres Galleri.

Henner, Jean Jacques [ennähr], fransk Maler, f. 5 Marts 1829 i Bernweiler i Elsaß, uddannede sig i Straßburg og i Paris, hvor han 1858 vandt le prix de Rome og det dermed følgende Stipendium. Han maler med stor Virkning Kvindeskikkelser, som „Susanne i Badet" (1864, Luxembourg), „Najader", „Magdalene", „Nymphe" (1880). Et Billede, som vakte megen Opsigt, var »l'Alsacienne«, (1870), som skjænkedes Gambetta. Ogsaa som Portrætmaler har han et stort Navn.

Hennings, Betty Mathilde, født Schnell, kgl. dansk Skuespillerinde, f. 26 Oct. 1850, kom i en tidlig Alder ind paa det kgl. Theaters Balletskole og debuterede i et større Balletparti 21 Nov. 1866 som Astrid i Bournonvilles Ballet „Valdemar". Instrueret af F. L. Hoedt helligede hun sig imidlertid snart Skuespillet og optraadte første Gang paa det kgl. Theater som Skuespillerinde 13 Dec. 1870 som Rose (Agnes) i „Fruentimmerskolen". Denne Debut vakte de største Forhaabninger, som heller ikke gjordes til Skamme: Fru H. udviklede sig i Løbet af faa Aar ikke blot som Ingénue til en Skuespillerinde af fremragende Rang, men skabte ogsaa som Charakterskuespillerinde adskillige Roller, i hvilke hun staar uovertruffen, saaledes i „Et Dukkehjem" og „Vildanden".

Hennings, Vilhelm, bekjendt dansk Chirurg, f. 1716 i Glückstadt, begyndte som Barber, men studerede efter at være kommen til Kjøbenhavn 1738 Chirurgi ved Theatrum anat.-chir., senere i Paris og Leiden, tjente en kort Tid under Syvaarskrigen som Feltchirurg i den franske Hær og blev 1760 Krygers Efterfølger som Generaldirecteur for Chirurgien og Forstander for Theatrum anat.-chir. 1785 gik han fra dette over til chirurgisk Akademi som Professor og døde 1794. Nogen fremragende Dygtighed besad H. ikke, men han var almindelig afholdt for sin Hæderlighed og personlige Elskværdighed.

Henningsen, Emanuel, en af den saakaldte „Skolelærer-Literaturs" betydeligste Repræsentanter, f. 12 Juli 1844 i Hillested Skole ved Maribo, dimitteredes 1864 fra Jonstrup Seminarium og blev Skolelærer først paa Laaland, senere i Husby nord for Limfjorden. Han begyndte sin literære Virksomhed med Udgivelsen af forskjellige Børnebøger, Skizzer til folkelige Blade o. l., men efter sin Forflyttelse til Jylland var det mest denne Landsdels Almueliv, som gav ham Stof til større og mindre Arbejder. Af hans Skrifter kunne fremhæves „Fortællinger" (1878), „Mathilde og hendes Venner" (1878), „Fra Laaland" (1879), „Fra Jylland" (1880), samt den 1885 udgivne Samling „Rejsefæller, nye og ældre Skizzer og Fortællinger", hans modneste, som ogsaa hans sidste Arbejde. Efter længere Tids Svagelighed døde H. 11 Febr. 1886 i Sæby ved Tissø, hvortil han 1883 var bleven kaldet af Consistorium.

Henningsen, Frants Peter Didrik, dansk Maler, f. i Kjøbenhavn 22 Juni 1850, Student 1869, uddannede sig ved Kunstakademiet, hvorfra han fik Afgangsbevis 1875. Fra dette Aar har han udstillet dels Portræter, dels Figurbilleder, som oftest i landlige Omgivelser, og vakt saa megen Opmærksomhed, at 1883 tilkjendtes Udstillingsmedaillen ham. — Hans yngre Broder, Erik H., f. 29 Aug. 1856, er ligeledes Maler og uddannet ved Akademiet,

hvorfra han fik Afgangsbevis 1877. Han har udstillet siden 1879, mest Figurbilleder.

Henoch, Methusalems Fader, blev efter 1 Moseb. V, 24 paa Grund af sit gudfrygtige Levned i en Alder af 365 Aar levende bortetaget fra Jorden. Han forherliges af de jødiske og arabiske Sagn, mindre dog for sin Fromhed end for sine Kundskaber, idet han prises som Opfinder af Bogstavskriften, Regnekunsten og Astronomien og som Forfatter af en prophetisk Bog, der er bleven bevaret i en æthiopisk Oversættelse og er af stor Vigtighed for vort Kjendskab til Jødedommens Tilstand i den nærmeste Tid før Christus. Den bestaar nemlig af Stykker, strevne til forskjellige Tider, det ældste lidt over 100 Aar f. Chr., de yngste henimod eller maaske endog efter Christi Tid.

Henotikon, et af Kejser Zeno 482 udstedt Edict, som skulde gjøre Ende paa de den Gang herskende monophysitiske Stridigheder. Edictet befalede aldeles at undlade de omtvistede Udtryk; men dette tilfredsstillede ingen af de stridende Parter og havde til Følge, at den romerske Biskop 484 ophævede Kirkesamfundet med den østerlandske Kirke. Schismaet varede i 35 Aar; da blev H. ophævet af Kejser Justin I og Kirkesamfundet gjenoprettet 519.

Henrettelse, s. Dødsstraf.

Henriade [angriähd], Epos af Voltaire om Henrik IV.

Henrichsen, Christian Severin, dansk Højesteretsadvocat, f. 15 Apr. 1829 i Kjøbenhavn, Søn af en Factor ved Adresseavisens Trykkeri, blev 1846 Student og 1853 jurid. Candidat. Derefter var H. Fuldmægtig hos Advocat Liebe, blev 1859 Prøveprocurator, men allerede 1861 Overretsprocurator og n. A. Højesteretsadvocat, i hvilken Stilling han procederede i ikke faa vigtige Sager, men især vandt et Navn som Retsconsulent for Forretningsmænd. 1868 valgtes H. til Borgerrepræsentant, og siden 1873 var han uafbrudt Forsamlingens Formand; desuden var han Medlem af Sparekassecommissionen (1878) og af flere andre Commissioner, nærmest vedrørende Kjøbenhavns Forhold. 1871 var H. Medindbyder til Landmandsbankens Grundlæggelse og siden 1873 Formand for dens Bankraad; ogsaa var han siden 1875 Medlem af Bestyrelsen for Sparekassen og tog virksom Del i mange velgjørende Foretagender. Særlig Fortjeneste havde han af Stiftelsen og Forvaltningen af de store Spannjerske Legater (1872). Han døde 22 Dec. 1883.

Henrichsen, Rudolph Johannes Frederik, bekendt dansk Philolog og Skolemand, f. i Schwe…n 15 Apr. 1800. Efter at have taget philologisk Embedsexamen 1825 disputerede han …9 Jan. 1828 for Magistergraden og var Rec…r for Odense Kathedralskole fra 1843 til sin …ød 15 Juli 1871. Af hans Skrifter maa …ær fremhæves en Udgave af Ciceros Skrift »De …atore« (1830), end videre „Om den nygræske …l. Reuchlinske Udtale“ og „Om de saakaldte …litiske Vers“.

Henrici, Chr. Friedr., tysk Digter, bekjendt …der Pseudonymet Picander, f. 1700 i …achsen, studerede Jura i Wittenberg og Leip…z, kom ved sit poetiske Talent i Yndest hos August II og August III, som gav ham gode og store Embeder. D. 1764. Hans Digte høre dels til den overgivne, ugenert-cyniske Art, saaledes hans Skuespil „Der akademische Schlendrian“, „Der Erzsäuffer“ og „Die Weiberprobe“, dels til Psalmedigtningen; han er Forf. til „Hvo ved, hvor nær mig er min Ende“ og har skrevet mange Texter til Seb. Bachs kirkelige Compositioner.

Henriette Marie, Datter af den franske Konge Henrik IV og Marie af Medici, f. 1609, blev 1625 gift med den engelske Konge Carl I. Ægteskabet var indgaaet paa den Betingelse, at Carl I skulde lette de engelske Katholikers Kaar. Da Kongen brød dette Løfte, følte H. sig dybt krænket, saa meget mere som Yndlingen Buckingham hindrede enhver Tilnærmelse imellem de unge Ægtefolk. Efter Buckinghams Mord 1628 knyttedes Baandet mellem dem stadig fastere, og H. vandt lidt efter lidt stor Indflydelse paa sin Gemal. I politisk Henseende kom hun dog først til at spille en Rolle efter 1640, da det lange Parlament var traadt sammen, og hun arbejdede da med den største Energi for at formaa Kongen til at støtte Strafford og tvinge Parlamentet. Da Kongen ved Borgerkrigens Udbrud forlod London, drog H. 1642 til Holland, hvor hun hvervede Tropper, med hvilke den modige Dronning gjorde et mislykket Tog til England; 1644 flygtede hun forfulgt af Kanonskud fra sine Undersaatter til sit Fædreland, hvor nye Lidelser ventede hende, først Frondeurolighederne, derpaa Efterretningen om hendes Ægtefælles Henrettelse. Hun levede derefter i Frankrig indtil Restaurationen 1660 og opholdt sig senere vexelvis i England og Frankrig, i hvilket sidste Land hun døde 1666. — **H. Anna**, den foreg.s yngste Barn, f. 1644 i Exeter lige før sin Moders Flugt til Frankrig, i hvilket Land hun blev opdraget, blev 1661 gift med sin Fætter, Hert. Philip I af Orléans, som var ligegyldig for hende, men dog forfulgte hende med sin Skinsyge, medens den unge Prinsesses Elskværdighed gjorde desto større Indtryk paa hendes Svoger Ludvig XIV.s galante Hof, mest dog paa Kongen selv, der ogsaa benyttede hende som politisk Redskab, saaledes til at afdrage hendes Broder, Kong Carl II fra Tripelalliancen og knytte ham til Ludvig. Faa Dage efter sin Hjemkomst fra den i dette Øjemed til England foretagne Rejse blev hun pludselig syg paa Slottet St. Cloud 29 Juni 1670 og døde n. D. — man antager enten som Offer for sin skinsyge Ægtefælle eller for en forsmaaet Hofmand.

Henrik, den sidste Hertug i Sønderjylland af Kong Abels Slægt, Søn af den Hertug Valdemar (V), der en kort Tid havde været Konge i Danmark, overtog Hertugdømmet 1364. Han deltog i den store Forbindelse mod Valdemar Atterdag 1368, men i sine sidste Aar sluttede han sig nøje til Kongen. Han døde barnløs 1375, og med ham uddøde den ældre Linje af Svend Estridsøns Kongestamme, kun et Par Maaneder før den ogsaa uddøde paa Mandssiden i den yngre Linje med ovennævnte Konge. H.s Enke Kunigunde er blandt de fyrstelige Personer, der ligge begravede i Sorø Kirke.

Henrik I Fuglefænger, („der Finkler" ell. „Vogelsteller"), tysk Konge 919—36, den første af det sachsiske Hus, f. 876, Søn af Hert. Otto „der erlauchte" af Sachsen, hvem han fulgte i dette Hertugdømme 912. Han var en krigersk Fyrste, der kæmpede sejerrig med Kong Conrad I, som fandt Betænkelighed ved at overlade ham hele hans Faders Magt. Efter denne sin ædelmodige Modstanders Forslag blev H. af Frankerne og Sachserne valgt til hans Efterfølger i Fritzlar 919; han skal efter Sagnet have modtaget dette Budskab paa en Fuglejagt og deraf faaet sit Tilnavn. H. undertvang de Fyrster, som ikke vilde anerkjende hans Valg, forenede igjen Lothringen med Tyskland og gjenoprettede saaledes Rigets Enhed. Kun Magyarernes Indfald, der udbredte Skræk og Jammer lige til Hjærtet af Tyskland, kunde han ikke afværge, men maatte være tilfreds med 924 at opnaa en Vaabenstilstand paa 9 Aar imod at betale en aarlig Tribut. Denne Mellemtid benyttede H. til at anlægge Borge og befæstede Stæder for derved at vinde Bulværker mod deres Angreb; tillige øvede han sine Krigere til Kamp med disse vilde Fjender og skabte navnlig et stærkt Rytteri. Imidlertid kæmpede han heldig mod forskjellige slaviske Folk, fratog Hevellerne deres Hovedplads Brennaborch (Brandenburg) og tvang Bøhmerne til at erkjende hans Overhøjhed. Da Magyarerne efter Vaabenstilstandens Udløb gjorde et nyt Indfald, slog H. dem aldeles ved Merseburg 933 og standsede derved for en Tid deres Fremtrængen. H. døde i Memleben ved Unstrut 2 Juli 936 og blev begravet i Quedlinburg. Med sin anden Ægtefælle Mathilde havde han 3 Sønner, af hvilke Otto I fulgte ham paa Tronen, og 2 Døtre.

Henrik II d. hellige (ell. d. lamme), tysk Kejser 1002—24, den sidste af det sachsiske Hus, Søn af Hert. H. d. trættekjære af Bayern og Sønnesøns Søn af H. I, f. 972, fulgte 995 efter sin Fader i Hertugdømmet Bayern og blev som Otto III.s Efterfølger 7 Juni 1002 kronet i Mainz som tysk Konge. Han maatte udstaa haarde Kampe med flere Stormænd, deriblandt hans egen Broder Bruno og Markgrev Harduin af Ivrea, der efter Ottos Død havde opkastet sig til Konge i Italien. Sit Hertugdømme Bayern overlod han 1004 til sin Svoger, Grev Henrik af Luxemburg. Med den polske Konge Boleslaus II førte han heldige Krige, og ved en Tractat med sin Morbroder, den sidste Konge i Burgund, Rudolf III, forberedede han dette Riges Forening med Tyskland, som fandt Sted under hans Efterfølger. Til Italien gjorde H. tre Tog: 1004 og 1013 mod ovennævnte Harduin (paa det første blev han kronet i Pavia med Jærnkronen og paa det andet i Rom af Paven til Kejser) og 1022 til Hjælp for Paven mod Grækerne i Syditalien, mod hvilke han satte Normannerne som Rigets Vogtere paa denne Side. H. var en from Fyrste, som begunstigede Gejstligheden, berigede Kirker og Klostre med Godser og stiftede Bispedømmet Bamberg. Han døde 13 Juli 1024 i Grona ved Göttingen, blev begravet i sin Stiftelse Bamberg og kanoniseret af Pave Eugen III (hans Mindebag er 12 Juli) ligesom ogsaa hans Ægtefælle, Kunigunde af Luxemburg, der døde 1088 i Klostret Kaufungen i Hessen.

Henrik III d. sorte, tysk Kejser 1039—56, den anden af det frankiske Hus, Søn af Kejser Conrad II og Gisela af Schwaben, f. 28 Oct. 1017 i Osterbeck i Gelbern, blev allerede 1026 i sit 9de Aar og i sin Faders andet Regeringsaar valgt til tysk Konge, 1027 Hertug af Bayern, 1038 Hertug af Schwaben og Konge i Burgund og havde saaledes store Besiddelser, da han som 22aarig Yngling fulgte sin Fader paa Tronen. Understøttet af udmærkede Naturgaver og en omhyggelig Opdragelse, tidlig øvet i Vaaben, statsklog og urokkelig holdt H. ligesom Carl d. store Rigets og Kirkens Tøjler med fast Haand og blev, da Held tillige fulgte hans kraftige Personlighed, maaske den mægtigste af alle tyske Kejsere. Han underkastede sig alle tyske Hertugdømmer og dels bragte dem til sig og sin Familie, dels skjænkede dem, som Bayern og Kärnten, til mindre mægtige Fyrster, nødte Kongerne i Böhmen og Ungarn til at tage deres Land til Len af ham og bragte ogsaa Normannerne i Syditalien under sit Herredømme. I de kirkelige Forhold greb han ind med vældig Haand, afsatte paa en Forsamling af Biskopper i Sutri 1046 3 uværdige Paver, som stredes om det aandelige Herredømme over Christenheden, og indsatte i deres Sted Biskop Suidger af Bamberg som Pave Clemens II, der Julebag s. A. kronede H. og hans Dronning med Kejserkronen. Da denne Pave allerede døde n. A., indsatte Kejseren 3 andre tyske Biskopper til Paver efter hverandre, som ved exemplarisk Vandel gjengav den hellige Stol den tabte Agtelse og tillige afløb Kejseren som føjelige Vasaller. Mod Slutningen af hans Regering begyndte imidlertid Hildebrand som Cardinal planmæssig at undergrave den kejserlige Indflydelse baade paa Pavevalgene og paa Pavemagten. Ogsaa Videnskaber og Kunster fandt en Yndet og Befordrer i H.; han stiftede en Mængde Klosterskoler, hvortil han indkaldte lærde Munke fra Britannien, og byggede Domkirkerne i Worms, Mainz og Speier. Han døde 5 Oct. 1056 i Botfeld paa Harzen og blev begravet i Domkirken i Speier. H. var to Gange gift: inden han besteg Tronen, med den dansk-engelske Prinsesse Kunigunde (egtl. Gunhild), Knud d. stores Datter, som kun fødte ham en Datter og døde i sit Ægteskabs andet Aar; hans øvrige Børn vare fødte i hans andet Ægteskab med Agnes af Aquitanien.

Henrik IV, tysk Kejser 1056—1106, Søn af den foreg., f. 1050, blev 1055 valgt til tysk Konge og fulgte kun 6 Aar gl. sin Fader paa Tronen under sin Moder Agnes's Formynderskab. Hans Regering danner en fuldstændig Modsætning til hans Faders; den var lige saa holdningsløs og ulykkebringende baade for ham selv og Riget, som hin havde været kraftig og lykkelig. De utilfredse Stormænd, hvis Trods den foregaaende Kejser med saa megen Kraft havde bøjet, søgte at unddrage den unge Konge fra hans forstandige Moders Indflydelse, og det lykkedes den herskesyge og samvittighedsløse Ærkebiskop Hanno af Köln ved at lokke Drengen om Bord paa et Skib paa Rhinen 1062 at bort-

føre ham fra Moderen, hvorpaa han selv overtog Rigets Styrelse i H.s Navn. Fra dette Øieblik udbredte Forvirring og Voldsomhed sig over Tydskland, og alt gik ud af Ordenens og den lovmæssige Forfatnings Fuger. Snart maatte Hanno dog overlade Regeringen og Kongen til en anden Prælat, Ærkebiskop Adelbert af Bremen, som søgte at vinde sin Myndling ved i Modsætning til den strænge Opdragelse, Hanno havde givet ham, at lade den forøvrigt velbegavede Ynglings Lidenskaber og Lyster faa frit Spillerum. Allerede 1065 lod Adalbert H. erklære for myndig, og omtrent samtidig med den 15aarige Konges Selvregering begyndte Borgerkrigen. Det viste sig snart, at Letfærdighed og Herskesyge vare Hovedtræk i H.s Charakter, der lod alle hans gode Egenskaber træde i Baggrunden. Medens han førte et yppigt og udsvævende Liv i Goslar, opirrede han Sachserne ved trykkende Skatter og ved at tvinge dem til at opføre faste Slotte, og Hertugerne stødte han fra sig ved den hensynsløseste Behandling. Misfornøielsen blev snart almindelig og brød ud i aabent Oprør i Sachsen. H. blev beleiret paa sin Borg Harzburg i Goslar, hvorfra han reddede sig ved Flugten, og maatte slutte en ydmygende Fred i Goslar 1074; vel seirede han n. A. over Sachserne ved Hohenburg ved Unstrut, men da han benyttede sin Seier med stor Haardhed og Troløshed, vedblev Utilfredsheden at ulme og ventede kun paa en gunstig Leilighed til at bryde løs. Og denne indfandt sig snart. Hildebrand havde imidlertid besteget Pavestolen som Pave Gregor VII, og enhver kunde tænke sig, hvad den vankelmodige, ubesindige, uerfarne og lidenskabelige H. havde at vente af en Mand med hans klippestærke Aand, ubøielige Mod og faste Blik paa et længe forfulgt Maal, naar han dertil var udrustet med Pavedømmets Almagt. Sachserne og de misfornøiede tydske Fyrster henvendte sig med deres Klager til Gregor, og denne greb med Glæde Leiligheden til at ydmyge den verdslige Magt. Han indstævnede H. til Rom for at forsvare sig mod Beskyldningen for Simoni, hvilket H. med sin sædvanlige Fremfusenhed besvarede med at sammenkalde en Forsamling i Worms af de ham hengivne tydske Prælater, som han under de groveste Beskyldninger lod decretere Pavens Afsættelse 1076. Da greb G. til sit frygteligste Vaaben, udslyngede Banstraalen mod Tydsklands Konge og løste alle hans Undersaatter fra deres Troskabsed. Og dette Skridt forfeilede, som det var at vente under den almindelige Misstemning, ikke sin Hensigt. H.s gamle Fiender Sachserne og Thyringerne reiste sig paa ny, og Fyrsterne erklærede, at Kongen som banlyst ikke længere kunde føre Regeringen, hvorfra de formelig suspenderede ham paa en Rigsdag i Tribur. Forladt af alle maatte H. bekvemme sig til at søge opnaaet ved Ydmyghed, hvad han ikke havde kunnet sætte igjennem ved Overmod, og først efter den i Historien enestaaende Ydmygelse i Canossa i Jan. 1077 (s. **Gregor VII** und. **Gregor**) løste Paven ham af Bannet. Stemningen forandrede sig dog nu noget til H.s Fordel; navnlig ved Hjælp af Stæderne samlede han efter sin Tilbagekomst til Tydskland en stor Hær og kæmpede 1078—80 med sin til Modkonge valgte Svoger, Hert. Rudolf af Schwaben, som blev fældet i Slaget ved Merseburg, drog efter paa ny at være sat i Ban med en Hær over Alperne 1081, erobrede Rom 1084, indesluttede Gregor i Engelsborg og indsatte en Modpave Clemens III, af hvem han lod sig og sin Dronning Bertha af Susa krone i Paaskefesten s. A. Derpaa maatte han kæmpe med et Par nye Modkonger i Tydskland, Grev Hermann af Luxemburg og Markgrev Eckbert af Meißen, og drog 1090 tredje Gang over Alperne for at støtte Clemens III mod den nyvalgte Pave Urban II, paa hvilket Tog hans ældste Søn Conrad, der var valgt til tydsk Konge, gjorde Opstand 1093, tilskyndet af Markgrevinde Mathilde af Toscana, og i Monza lod sig krone til Italiens Konge. Dette Slag ramte den ulykkelige Fader haardere end nogen af hans tidligere Ulykker og lammede i det mindste for en Tid ganske hans Kraft. Vel fik han Fyrsterne paa en Rigsdag 1098 til at erklære Conrad for afsat (han døde 1101) og vælge hans anden Søn H. til Konge (Tronfølger); men ogsaa denne satte sig op mod Faderen, der atter var lyst i Ban, fangede ham og tvang ham til 31 Dec. 1105 i Ingelheim at fralige sig Kronen. Dog undkom H. til Lüttich og var i Færd med igjen at optage den unaturlige Kamp, da den ved saa haarde, om end for en stor Del selvforskyldte Prøvelser dybt nedbøiede Keiser døde i Lüttich 7 Aug. 1106. Han blev først begravet her, men Liget blev igjen opgravet og ført til Speier, hvor det længe henstod i et uindviet Capel, indtil det endelig, da Bannet 5 Aar efter var hævet, kom til Ro i Domkirken hos hans Fædre.

Henrik V, tydsk Keiser 1106—25, Søn af den foreg., f. 1081, viste under Opstanden mod sin Fader, hvori han blev støttet af Paven, en høi Grad af Haardhjertethed og Troløshed. Efter at have tiltraadt Regeringen fortsatte han imidlertid sin Faders Strid med Paven angaaende Investituren og var en saa meget farligere Fiende som han i dette Spørgsmaal støttedes af de tydske Fyrster. Da Sagen ikke lod sig afgjøre i Mindelighed, drog han 1110 med en Hær paa 30,000 Md. til Italien og sluttede med Pave Paschalis II Concordatet i Sutri, at Keiseren skulde opgive Fordringen paa Investituren, imod at Bisperne tilbagegav de af Riget modtagne Len; men Striden blussede op igjen, H. besatte Rom 1111 og holdt Paven, da denne vægrede sig ved at krone ham, med mindre han vilde opgive Investiturretten, tillige med de fleste Cardinaler fangen i to Maaneder. Da gav Paven efter, indrømmede H. Investituren og kronede ham, hvorpaa Keiseren vendte tilbage til Tydskland for at dæmpe nogle gjenstridige Fyrsters og Stæders Opstand. Striden udbrød dog snart igjen med Paven, som satte H. i Ban. 1116 gjorde han et nyt Tog til Italien for at tage Markgrevinde Mathildes Godser i Besiddelse efter hendes Aaret i Forveien indtrufne Død. Omsider forligede han sig med sine tydske Modstandere i Tribur 1119 og i Würzburg 1122, og med Pave Calixtus II sluttede han Concordatet i Worms 1122, hvorved Investiturstriden blev afgjort

saaledes, at Valget af Bisopperne skulde tilfalde Domcapitlerne, deres Bekræftelse Paven og deres Forlening med verdslige Godser og Herligheder Kejseren. H. døde 23 Maj 1125 og var den sidste Kejser af det saliske ell. frankiske Hus; han blev ligesom de øvrige Kejsere af dette Hus begravet i Domkirken i Speier. Han var gift med den engelske Konge Henrik I.s Datter Mathilde.

Henrik VI, tysk Kejser 1190—97, den tredje af det berømte hohenstaufiske Hus, Søn af Kejser Frederik I, f. 1165, blev allerede 1169 kronet til tysk Konge. Sin første Ungdom tilbragte han mest i Italien, hvor han 1186 ægtede Constantia, Datter af Kong Roger II af Sicilien. 1189 overtog han som Rigsforstander Regeringen i Tyskland, da hans Fader tiltraadte sit Korstog, paa hvilket han fandt Døden. Allerede som Rigsforstander maatte H. kæmpe med Henrik Løve, som havde benyttet sig af Kejserens Fraværelse til at vende tilbage fra sin Landflygtighed; fra denne Strid vendte han sig 1191 til Italien for at tage sin Ægtefælle Constantias Arvelande, Sydítalien og Sicilien, i Besiddelse, da den normanniske Kongeslægt der var uddød paa Mandssiden. Her havde Folket imidlertid valgt Tancred, en uægte Søn af Constantias Broder, til Konge; H., som paa Toget blev kronet til Kejser i Rom af Paven, erobrede Apulien og Neapel med Undtagelse af Hovedstaden, men en Pest medtog hans Hær saaledes, at han maatte vende tilbage. I Tyskland gjorde han Ende paa Stridighederne med Henrik Løve, der igjen vare udbrudte, idet han indrømmede denne Besiddelsen af de braunschweig-lüneburgske Allodier, skaffede sig paa en uværdig Maade Pengemidler til et nyt italiensk Tog ved at afpresse den fra sit Korstog tilbagevendende engelske Konge Richard Løvehjærte 150,000 Mark Sølv i Løsepenge og drog derefter for at iværksætte sit Hovedøjemed, den sicilianske Krones Forening med den tyske, til Italien, hvor Tancred imidlertid var død og hans Søn Vilhelm III udnævnt til Konge. Han indtog uden synderlig Modstand Neapel og Salerno; ogsaa Sicilien underkastede sig, og 30 Nov. 1194 holdt Kejseren sit højtidelige Indtog i Palermo, hvorpaa han gik frem med stor Grusomhed mod Resten af det normanniske Kongehus og dets Tilhængere. I Tyskland stræbte han derpaa efter at gjøre den tyske Krone arvelig i sin Familie og havde ogsaa i Sinde at erobre det græske Rige og derpaa forene den græske og romerske Kirke, men en tidlig Død gjorde Ende paa hans vidtsvævende Planer. Kun 28 Aar gl. døde H. i Messina 28 Sept. 1197, og Constantia fulgte ham allerede n. A. De bleve begravede i Palermo. Kejserparrets eneste Barn var den berømte Kejser Frederik II. H. var en begavet Fyrste, der ogsaa optraadte som Minnesanger.

Henrik VII, tysk Kejser 1308—13, Stifter af det luxemburgske Kejserhus, f. 1262, Søn af H. II, Greve af Luxemburg, hvem han fulgte som saadan 1288, blev valgt til tysk Konge i Nov. 1308. Allerede 1309 holdt han en Rigsdag i Speier, paa hvilken han efter Bøhmernes eget Ønske forlenede sin eneste Søn Johan, der var formælet med en Prinsesse af det gamle bøhmiske Kongehus, med Böhmen og erklærede sin Forgænger, Kong Albrecht I.s Mordere samt den vilde Grev Eberhard af Württemberg, der forstyrrede Landefreden, i Rigets Acht. Efter saaledes at have ordnet Sagerne i Tyskland kunde H. ikke modstaa Fristelsen til at gjenoprette Kejserværdighedens gamle Glans og Lenshøjheden over Italien. Indkaldt og en Tid lang understøttet af det ghibellinske Parti tiltraadte han om Efteraaret 1310 sit Tog over Alperne, lod sig i Jan. 1311 i Milano krone med Jærnkronen og derpaa 29 Juni 1312 i Rom med Kejserkronen, men kunde under de voldsomme Partikampe intet udrette og fattede da den Plan at erobre Neapel, da han pludselig døde i Buonconvento i Nærheden af Siena 24 Aug. 1313, efter et vistnok ugrundet Sagn forgivet af en Dominicanermunk i en Hostie.

Henrik I d. lærde (»Beauclerc«), Konge i England 1101—35, f. 1070, Vilhelm Erobrerens fjerde og yngste Søn, havde som saadan ved Faderens Død ingen Udsigt til at bestige Tronen, men maatte lade sig nøje med sin Mødrenearv og en aarlig Pengesum, medens den anden af Brødrene døde som Barn, den tredje, Vilhelm II, fik England, og den ældste, Robert, Normandiet; men efter Vilhelms Død benyttede H. sig af Roberts Fraværelse paa det første Korstog til at bemægtige sig Kronen 1101, som han efter Broderens Tilbagekomst beholdt ved et Forlig med denne; senere satte han sig ogsaa i Besiddelse af Normandiet efter at have fanget Robert i Slaget ved Tenchebrai 1106, hvorpaa H. lod ham blinde og i 28 Aar holde indespærret paa Slottet Cardiff i Wales til hans Død 1134. For at sikre sig Tronen udstedte H. strax efter at have besteget den et Frihedsbrev (Charta libertatum), hvorved Adelen og Gejstligheden fik betydelige Rettigheder, men som han dog ofte overtraadte; i Investiturstriden maatte han i det væsentlige give efter; for øvrigt regerede han i sin Faders Aand og overholdt med Strænghed Orden i Riget. H. døde paa en Rejse til sine Besiddelser i Frankrig 1 Dec. 1135. I sit Ægteskab med den skotske Konge Malcolm III.s Datter Mathilde havde han kun en Søn Vilhelm, som druknede paa en Overrejse fra Frankrig 1120, og en Datter Mathilde, hvem H. giftede som Enke efter den tyske Kejser H. V med Gotfred Plantagenet, Greve af Anjou, i hvilket Ægteskab hun blev Stammoder til det følgende engelske Kongehus; fremdeles havde han en uægte Søn Robert, Greve af Gloucester.

Henrik II, Konge af England 1154—89, den første af Huset Plantagenet, Dattersøn af H. I, f. 5 Marts 1133 i Normandiet, arvede først Anjou, Maine og Touraine efter sin Fader 1150 og blev samtidig Herre i Normandiet, medens hans Moders Fætter, Stephan af Blois, havde bemægtiget sig den engelske Krone, som havde været hende bestemt af hendes Fader. Ved sit Giftermaal med den franske Konge Ludvig VII.s fraskilte Dronning Eleonore 1152 forøgede H. sine franske Besiddelser med Guienne og Poitou, saa at han herskede over omtr. en Tredjedel af Frankrig. Ved Stephans Død

1154 blev han Konge i England efter at have stadfæstet sin Morfaders Frihedsbrev. Hans Regering falder i tre Hovedperioder. I den første 1154 til 1163 gjenoprettede han Ro og Orden i Riget, nedrev Røverborge, inddrog Kronens bortødslede Godser og lettede Bøndernes Byrder. Den anden Periode opfyldes udelukkende af Kampene med Thomas Becket (s. d. A.) 1163—72, i hvilken Kongen som bekjendt trak det korteste Straa. Han fandt dog Lejlighed til med Pavens Tilladelse at gjøre et Tog til Irland 1171—72, paa hvilket dette Land erobredes og bragtes i den Forbindelse med England, som siden har bestaaet. Den tredje Periode 1173—89 er opfyldt af Striden med hans Sønner. Understøttede af Kongerne af Frankrig og Skotland og ophidsede af Dronningen, der var skinsyg paa sin Ægtefælle paa Grund af hans Forbindelse med den skjønne Rosamunde Clifford, rejste H.s Sønner 1173 en Opstand mod Faderen med den Hensigt at sætte hans ældste Søn Henrik paa Tronen. Henrik maatte gjøre den ydmygende Kirkebod ved Beckets Grav 1174, men dæmpede derpaa hurtig Oprøret og var nu stærkere end nogen Sinde før. Skjønt der i selve England ikke oftere udbrød Oprør, vedvarede dog Stridighederne med Sønnerne særlig paa Grund af H.s tydelig udtalte Forkjærlighed for sin yngre Søn Johan. Da H. til sidst havde i Sinde at udnævne denne til sin Efterfølger, forenede Richard Løvehjærte sig med Philip II af Frankrig, og i den paafølgende Krig led H. flere Nederlag. Han maatte slutte en ydmygende Fred, og da han erfarede, at ogsaa Johan havde taget hemmelig Del i Sammensværgelsen mod sin Fader, døde han af Sorg 6 Juli 1189 i Chinon, idet han paa Dødslejet forbandede sine Sønner og sin egen Fødselsstund. H. var en af Englands største og dygtigste Konger. Med stor Kraft søgte han at styrke Kongemagten især ved at centralisere den dømmende og udøvende Myndighed. Hans Kamp med Gejstligheden sigtede særlig paa at bringe denne til at adlyde Landets almindelige Love og at forhindre et gejstligt »imperium in imperio«. Af hans Sønner døde H. og Gotfred af Bretagne (Fader til Arthur af B.) før Faderen, Richard Løvehjærte og Johan uden Land fulgte efter hinanden paa Tronen; af Døtrene var Mathilde gift med den tyske Fyrste Henrik Løve.

Henrik III, Konge i England 1216—72, Søn af Kong Johan uden Land og Sønnesøn af H. II, f. 1207, stod først under den dygtige Greve af Pembrokes Formynderskab, der fordrev den franske Tronprætendent (den senere franske Konge Ludvig VIII) fra England, og blev 1223 erklæret for myndig. Han var en svag Regent, der stedse lod sig lede af Yndlinge og af sin Dronning Eleonore af Provence og hendes Slægtninge og Clienter, som misbrugte hans Gunst til Vilkaarligheder og Pengepresninger. Den almindelige Misfornøjelse over de fremmedes Begunstigelse og den trykkende Skattebyrde tvang H. til at overlade den vigtigste Del af Regeringen til en Commission af 24 Baroner (1258), men da han vilde tage sin Magt tilbage, udbrød en Opstand af Baronerne og den ærgjerrige Simon af Montfort, Greve af Leicester, Kongens Svoger, stillede sig i Spidsen for Opstanden. Begge Parter indstillede Striden til Ludvig d. helliges Voldgift, men da denne ophævede Commissionen af 1258, gjorde Baronerne paa ny Opstand, og i Slaget ved Lewes 1264 overvandt og fangede Simon af Montfort H. tillige med hans Broder, den til tysk Konge udvalgte Richard af Cornwallis, og hans Søn, Tronfølgeren Edvard, og bemægtigede sig Regeringen, idet han lod alle sine Forholdsregler bekræfte af Parlamentet, til hvilket nu første Gang Deputerede af Borgerstanden og den lavere Adel indkaldtes, hvorved Grunden lagdes til Underhuset. Men den tapre Edvard (Kong E. I) fandt Lejlighed til at undkomme af Fangenskabet, samlede en Hær og sejrede ved Evesham 1265, hvor Leicester faldt. Saaledes kom H. atter til Regeringen og førte den derpaa i Ro til sin Død 16 Nov. 1272.

Henrik IV (kaldet Bolingbroke efter sit Fødested), Konge i England 1399—1413, den første af Linjen Lancaster, Søn af Edvard III.s tredje Søn, Hert. Johan af Lancaster, og Sønnesøns Sønnesøns Søn af H. III, f. 1367, udmærkede sig tidlig som Kriger, navnlig paa et Korstog mod de hedenske Litauere 1392, og var før sin Tronbestigelse Greve af Derby og Hertug af Hereford. Under en Strid med Hertugen af Norfolk blev han af sin Fætter, den svage Konge Richard II, der frygtede for hans Anseelse, 1398 dømt til Landsforvisning i 10 Aar, hvorpaa han begav sig til Frankrig; da Kongen efter Johan af Lancasters Død 1399 vilde berøve H. hans Fædrenearv, vendte denne tilbage, landede i det nordlige England, hvor han fik stort Tilløb af misfornøjede, og fangede Richard i Nærheden af Conway Castle. Parlamentet anerkjendte hans Ret til Tronen og tvang Richard til at abdicere, hvorpaa H. blev kronet. Ved Indrømmelser lige over for Underhuset, som hævede dette til en Anseelse, det først 200 Aar senere skulde gjenerhverve, forstod han at holde sig mod de mange Forsøg, der gjordes paa at frarive ham den usurperede Trone. Han vandt 1403 en afgjørende Sejer ved Shrewsbury over sine Modstandere med de tapre Percyer i Spidsen, som bleve understøttede af Skotterne og Owen Glendower af Wales. For øvrigt regerede han med Klogskab, Omsigt og Maadehold og gjorde sig yndet af Gejstligheden ved at forfølge Wicleffitterne. I sin sidste Levetid blev H. plaget af Samvittighedsnag og Tungsindighed, under hvilken han døde 20 Marts 1413, medens han rustede sig til et Tog til Palæstina. Af hans Børn vare H. V, Johan af Bedford, Humphrey af Gloucester og Philippa, som blev gift med den nordiske Konge Erik af Pommern, de mærkeligste.

Henrik V, Konge i England 1413—22, Søn af H. IV, f. 1387. Tidlig deltog han i det politiske Liv, anførte allerede 1400 den engelske Hær imod Glendower i Wales, kæmpede tappert i Slaget ved Shrewsbury, overvandt 1408 Glendower og stod siden 1410 i Spidsen for Statsraadet. Fortællingerne om hans ungdommelige Extravagancer (jvfr. Falstaff) maa anses for ugrundede eller overdrevne. Endskjønt Faderen var skinsyg paa ham paa Grund

af hans store Popularitet, ledede han dog factisk Statsstyrelsen de sidste Aar før Henrik IV.s Død. I sin indre Styrelse mødte han ingen Modstand, men optraadte med stor Strænghed mod Lollharderne. Hans Livs store Gjerning var imidlertid Erobringen af Frankrig, som den Gang var yderst svagt, sønderrevet af Partier under den vanvittige Konge Carl VI. H. gjorde i Aug. 1415 et Indfald i Normandiet, hvor han erobrede Harfleur, vandt den glimrende Sejer ved Azincourt, der gjorde ham berømt over hele Europa, forbandt sig med Hert. Johan d. uforfærdede af Burgund, erobrede næsten hele Normandiet og blev ved Forliget i Troyes 21 Maj 1420 gift med Carl VI.s Datter Katharine samt indsat til Regent og Tronfølger i Frankrig. Under et nyt Tog, som han maatte gjøre mod Dauphinen Carl, der holdt sig i en Del af Landet, døde H. paa Højdepunktet af sin Lykke og Berømmelse 31 Aug. 1422 i Vincennes, kun 34 Aar gl. Han skal, da han under sit Sejersløb i Frankrig fik Underretning om sin Søns Fødsel, have ytret, at han selv kun vilde regere kort, men have erobret meget; Sønnen vilde regere længe, men miste alt; og begge Dele gik i Opfyldelse. For øvrigt gik han Døden i Møde med stor Fatning og sørgede med Omsigt for Anordningen af Regeringen i begge sine Stater under Sønnens Mindreaarighed.

Henrik VI, Konge i England 1422—61, H. V.s og Katharine af Frankrigs eneste Barn, f. 6 Dec. 1421, danner en fuldstændig Modsætning til sin dygtige Fader. Knap 9 Maaneder gl. ved dennes Død blev han, inden han havde fyldt et Aar, Konge i to mægtige Riger, England og Frankrig, i hvilket sidste han fulgte efter sin Morfader, hvis Disposition til Banvid han arvede. Regentskabet blev overdraget til den unge Konges Farbrødre, i Frankrig Hertugen af Bedford og i England Hertugen af Gloucester, og hans Opdragelse til hans Bedstefaders Halvbroder, H. Beaufort, Cardinal og Biskop af Winchester. I Frankrig havde Englænderne en Tid lang stor Fremgang under den dygtige Bedfords Styrelse, og H. blev 1431 kronet i Paris som Frankrigs Konge, men da havde allerede (1429) den orléanske Piges Optræden tilvejebragt en Vending i Krigen, og efterhaanden gik alle Englændernes Besiddelser i Frankrig tabte paa Calais nær. 1445 indgik H., efter at en tidligere af Regenten indledet Forbindelse med Greven af Armagnacs Datter var afbrudt, det skæbnesvangre Ægteskab med Margrete af Anjou, Datter af Titulærkongen René af Neapel, der var lige saa mandig, herskesyg og hensynsløs, som hendes Mand var uselvstændig og uskikket til at holde Statens Tøjler. Margretes og hendes Yndlinge Greven af Suffolks og Hertugen af Somersets vilkaarlige Styrelse i Forbindelse med det af dem 1447 foranstaltede Mord paa den af Folket yndede Hertug af Gloucester vakte almindelig Misfornøjelse, og heraf benyttede Hertug Richard af York, som paa dobbelt Maade nedstammede fra Edvard III, sig til at vække en Opstand, der medførte den under Navnet „Striden mellem den røde og hvide Rose“ bekjendte langvarige engelske Borgerkrig. Allerede i det første blodige Slag ved St. Albans 1455 blev H. fangen — en Skæbne, der ofte ramte ham senere — hvorpaa Richard udnævntes til Protector. Kongen vedblev at være et viljeløst Redskab for Partiførerne og blev 1461 formelig stødt fra Tronen, paa hvilken Greven af Warwick satte Richards Søn, Edvard IV. Vel blev H., der atter 1465 var bleven tagen til Fange af Edvard IV, endnu en Gang (1470) fra Fængslet hævet paa Tronen af den samme Greve af Warwick, som imidlertid havde skiftet Parti, men atter fangen blev han 21 Maj 1471 myrdet i Tower, rimeligvis af den grusomme Hertug Richard af Gloucester (R. III). Med H. uddøde Linjen Lancaster; thi Sønnen Edvard var bleven dræbt kort før H.

Henrik VII, Konge i England 1485—1509, den første af Huset Tudor, Søn af Edmund Tudor, Greve af Richmond, og Margrete Beaufort, en Halvbroders Sønnedatter af H. IV, og Sønnesøn af Owen Tudor i hans Ægteskab med H. V.s Enke Katharine af Frankrig, f. 1456, var saaledes nær beslægtet med det lancasterske Hus. For at undgaa Edvard IV.s Forfølgelser mod dette blev han af sin Onkel, Greven af Pembroke, bragt til Bretagne. Under den almindelige Misfornøjelse med Tyrannen Richard III henvendte alles Blikke sig paa H., og ved at forlove sig med Edvard IV.s Datter Elisabeth vandt han ogsaa Huset Yorks Tilhængere for sig. Da han ikke længer var sikker i Bretagne, flygtede han til den franske Konge Carl VIII.s Hof, hvor han fandt Understøttelse, udrustede en Expedition af 2,000 Englændere, hvormed han 6 Aug. 1485 landede ved Milfordhaven i Sydwales, fik strax betydeligt Tilløb og sejrede ved Bosworth over Richard, som faldt i Slaget, hvorved den langvarige Borgerkrig imellem de „to Roser“ ophørte, og besteg Englands Trone. 30 Oct. s. A. blev han kronet og ægtede 1486 Elisabeth af York. Den Ugunst, han for øvrigt viste det yorkske Huses Tilhængere, foranledigede flere falske Kronprætendenters Optræden og dermed forbundne Opstande imod ham. En Præst i Oxford udgav en Bagersøn, Lambert Simnel, for den unge Grev Edvard af Warwick, en Dattersøn af den berømte Greve af W. og Brodersøn af Edvard IV, den sidste mandlige Ætling af Huset York, som H. holdt fangen i Tower. Han fandt stor Tilslutning i Irland og blev endog kronet i Dublin som Edv. VI, men da han kom over til England, blev han overvunden og fangen i Slaget ved Stoke 1487, og H. viste sin Foragt for ham ved at bruge ham som Køkkendreng ved Hoffet. Farligere blev en anden foregiven Kronprætendent, Perkin Warbeck, af jødisk Herkomst, som Hertuginde Margrete af Burgund, Edvard IV.s Søster og Enke efter Carl d. dristige, lod optræde som sin Brodersøn, den myrdede Hertug Richard af York, hvem han meget lignede. Han var desuden bleven indviet i alle Familiehemmeligheder, fik Understøttelse af den skotske Konge Jakob IV, der endog gav ham en af sine Slægtninge til Ægte, og kaldte sig Rich. IV, men til sidst blev ogsaa han fangen, sat i Tower og henrettet tillige med den virkelige Greve af Warwick 1499. For øvrigt regerede H. med

Kraft og Klogskab, søgte at indskrænke Adelen og begunstigede Borgerstanden, fremmede Selvejendom, lettede Feudalbyrderne, forbedrede Lovene og Retsplejen og beforbrede Handel og Skibsfart, ligesom han ogsaa understøttede Genueseren Cabots Opdagelsesreise over til Amerikas Fastland; sit Skatkammer berigede han ved svære Pengebøder og Confiskationer, hvor der gaves Lejlighed dertil (jvfr. Stjernekammeret), thi Pengebegjærlighed var hans Hovedfejl. Kongemagten fik under ham og hans Efterfølgere af Huset Tudor den højeste [illegible]actiske Betydning, som den har haft i England; thi i Borgerkrigen vare mange af de mægtige adelige Slægter udryddede, og Parlamentet var blevet vænnet til at rette sig efter den regerende Magthavers Vilje. Saa vel for hans kloge Politik og hensigtsmæssige Love som for hans Pengeudpresninger har man kaldt ham „den engelske Salomo". H. døde 22 Apr. 1509. Hans ældste Søn Arthur, Prins af Wales, som han 1501 havde giftet med Ferdinand d. katholskes Datter Katharine, døde 1502; den anden, H. VIII, blev derved hans Efterfølger; ved hans ældste Datter Margrete, gift med den skotske Konge Jakob IV, kom [illegible] Arveretten til den engelske Krone senere til de skotske Stuarter; den yngre, Marie, blev først gift med Ludvig XII af Frankrig og i sit andet Ægteskab med Charl. Brandon, Hertug af Suffolk, Bedstemoder til Johanne Gray.

Henrik VIII, Konge i England 1509—47, Søn af H. VII og Dattersøn af Edvard IV, f. 28 Juni 1491, vakte ved sin Tronbestigelse som 18aarig Yngling store Forhaabninger, da han besad flere fortrinlige baade aandelige og legemlige Egenskaber og i sin Person forenede Yorks og Lancasters Blod, saa at al Tvedragt mellem disse Partier nu maatte ophøre. H.s første Regeringshandlinger stod ogsaa i god Samklang med disse Forventninger: han viste Klogskab i Valget af sine Ministre og tog Straf over sin Faders Ministre, der havde paadraget sig Folkets Had ved deres Udsugelser. Men hans kraftige Charakter udartede snart i den Grad, at han blev en af de vellystigste, lunefulde og blodtørstigste Tyranner, Historien kender, der udøvede sin despotiske Villaarlighed i lige Grad i Kirken og i Staten, og under hvis Regering Bøddeløxen var i stadig Virksomhed, endog mod hans allernærmeste. Han sluttede i Begyndelsen af sin Regering i den hellige Liga mod Ludvig XII af Frankrig og sejrede ved Guinegatte 1513 („Sporetræfningen"), ligesom han ogsaa s. A. ved Flodden slog sin Svoger, den skotske Konge Jakob IV, som faldt i Slaget. Under den kort efter indtraadte Reformationsbevægelse i Tyskland strev H., som var en af sin Tids lærdeste Fyrster, et Værk »Assertio septem sacramentis« mod Luther til Forsvar for den katholske Sacramentlære, hvilket skaffede ham af Paven Titlen »Defensor fidei« (Troens Forsvarer). Den gode Forstaaelse med Paven varede dog ikke længe. H. ønskede at skilles ved sin Dronning Katharine af Aragonien, hans Broder Arthurs Enke, som han havde ægtet kort efter sin Tronbestigelse 1509, og da Paven modsatte sig Skilsmissen af Frygt for hendes mægtige Søstersøn, Kejser Carl V, foranledigede dette et Brud og Englands Løsrivelse fra den katholske Kirke. Herved faldt ogsaa Cardinal Wolsey, H.s hidtil altformaaende Minister i Unaade, fordi han ikke havde mægtet at gjennemføre Skilsmissesagen. Kongen ægtede, endnu inden denne havde fundet Sted, den smukke Anna Boleyn, for hvis Skyld han forstød Katharine, 1532, og Thom. Cranmer blev nu hans gejstlig-diplomatiske Raadgiver og Ærkebiskop i Canterbury. Om Folkets Ønsker spurgtes ved Kirkeforandringen 1536 lige saa lidt som ved andre Lejligheder; Parlamentet bekræftede alt, hvad H. vilde, og mod de store gik han frem med blodig Strænghed. I Trossager stillede han sig selv i Pavens Sted, idet han erklærede sig for Kirkens Overhoved, af verdslige og gejstlige Embedsmænd ved den saakaldte Supremated krævede Anerkjendelse heraf, udstedte 6 Trosartikler, som alle maatte antage, og straffede enhver Modsigelse eller afvigende Mening med Døden. 1538 bleve de rige gejstlige Stiftelser inddragne, men de derved indvundne, umaadelige Skatte bortødsledes snart. Under de kirkelige Omvæltninger havde han ladet Anna Boleyn henrette 19 Maj 1536 for Dagen efter at ægte Johanne Seymour, som døde i Barselseng med Prins Edvard 1537; derpaa ægtede han Anna af Kleve, som han forstød strax efter Bryllupet 1540, og ægtede faa Uger derefter Katharine Howard, som han lod henrette 1542, endelig 1543 Katharine Parr, Enke efter Lord Latimer, som med Nød og næppe undgik samme Skæbne og overlevede Kongen, efter hvis Død hun strax giftede sig med Lord Thom. Seymour. I Krigene mellem Carl V og Frants I deltog H., i den første og sidste paa Kejserens Side, i den anden paa Frankrigs. Han døde 28 Jan. 1547, efter at han endnu paa sit yderste havde givet Befaling til den mægtige Hertug af Norfolks Henrettelse, som Tyrannens Død dog forebyggede. Af hans 6 Ægteskaber havde han i de tre første 3 Børn, som alle besteg Tronen: med Katharine af Aragonien Marie, med Anna Boleyn Elisabeth og med Johanne Seymour Edvard VI, som han bestemte til sin Efterfølger; sine Døtre, som han 1536 havde erklæret for illegitime, sikrede han dog efter sit Ægteskab med Katharine Parr Tronfølgen, hvis Prins Edvard skulde dø uden Arvinger.

Henrik I, Konge i Frankrig 1031—60, f. 1005, Søn af Kong Robert, s. Frankrigs Hist.

Henrik II, Konge i Frankrig 1547—59, Søn af Frants I og Dattersøn af Ludvig XII, f. 31 Marts 1518, blev 1533 gift med Katharine af Medici, der vel ikke udøvede nogen Indflydelse paa sin Ægtefælle, men fik en desto større Magt under sine Sønners Regering, og besteg Tronen sin Fødselsdag 1547. Skjønt krigslysten og ligesom sin Fader en Mester i alle Haande ridderlige Øvelser var H. dog af svag og holdningsløs Charakter og uskikket til at styre et stort Rige, navnlig paa en Tid, da religiøse og politiske Storme rasede i saa godt som hele Europa, og da han skulde optræde som Arving til den store Kamp om Italien, som Kejser Carl V.s Hovedmodstander og som Forfægter af den ved Luther og Calvin i sit inderste rystede Katholicisme. H. lod sig ganske

lede af sin Maitresse, Diane af Poitiers, der havde været hans Faders Elskerinde, og som han ophøjede til Hertuginde af Valentinois; for øvrigt overlod han mest Rigets Styrelse til de fra den Tid saa mægtige Guiser, skjønt hans Fader paa sin Dødsseng havde advaret ham mod deres Herskesyge, og den forviste Connétable af Montmorency kaldte han tilbage. Alle disse Personer saa vel som Dronningen dannede lige saa mange Partier, der krydsede og modarbejdede hverandre og under Kampen om Magten paaførte Frankrig umaadelig Forvirring og Ødelæggelse, som under H.s tre Sønner og Efterfølgere steg til det højeste. For øvrigt fortsattes under H.s Regering hans Faders Politik, at forfølge Protestanterne i Frankrig, men understøtte dem i Tyskland for derved at bekæmpe det habsburgske Hus. I en Krig med England fik Frankrig Boulogne tilbage 1550, og i en Krig, som H. i Følge et Forbund, der var indgaaet i Chambord 15 Jan. 1552 med Kurfyrst Morits af Sachsen og de andre protestantiske Fyrster i Tyskland, førte med sin Faders gamle Fjende Kejseren, erobredes de befæstede Stæder Metz, Toul og Verdun, som Frankrig foreløbig beholdt i Stilstanden i Vaucelles 1556. Krigen udbrød imidlertid allerede igjen det n. A. med Philip II; Hert. Frants af Guise gjorde i Følge Aftale med Pave Paul IV et mislykket Tog til Neapel, og Montmorency blev slaaet og tagen til Fange af Spanierne i Slaget ved St. Quentin 1557; derimod erobrede Frants af Guise 1558 Calais fra Englænderne og Thionville fra Tyskerne, men da de franske 1558 havde lidt et nyt Nederlag ved Gravelines, sluttedes Freden i Câteau-Cambrésis 1559, hvorved alt blev som før Krigen. Til Fredens Befæstelse blev H.s Datter Elisabeth s. A. gift med Philip II, ved hvilken Lejlighed H. fandt sin Død; ved den glimrende Turnering, hvormed han højtideligholdt Brylluppet, blev han nemlig af Grev Montgomery, hvem han havde befalet at bryde en Lanse med sig, da Greven var bekjendt som den første Turnerridder paa sin Tid, uforvarende stukket i Øjet med hans brudte Lanse, hvoraf Kongen døde 10 Dage efter, 10 Juli 1559. H. efterlod sig 4 Sønner, Frants II, Carl IX, H. III, der efter hverandre fulgte ham paa Tronen som de sidste Konger af Huset Valois, og Frants, Hertug af Alençon, samt 3 Døtre, blandt hvilke ovennævnte Elisabeth og Margrete, som blev H. IV.s første Ægtefælle (Pariserblodbrylluppet); fremdeles en uægte Datter Diane (s. Diane af Frankrig).

Henrik III, Konge i Frankrig 1574—89, tidligere Hertug af Anjou og Konge i Polen 1573—74, H. II.s og Katharine af Medicis tredje Søn, f. 19 Sept. 1551. Vel begavet af Naturen blev denne Katharines Yndlingssøn tidlig fordærvet i sin Moders Skole, saa at hans oprindelig gode Egenskaber udartede til Vellyst og Ødselhed, Forfølgelsesraseri og Samvittighedsløshed i Forbindelse med hyklerisk Andægtighedssyge; en Fyrste, der under andre Forhold kunde være bleven sit Folks Velgjører, blev saaledes i Stedet derfor dets Svøbe og Gjenstand for Samtidens Afsky. Kun 18 Aar gl. blev H. af Anjou under Borgerkrigen efter Connétablen af Montmorencys Fald sat i Spidsen for den kongelige Hær 1569 og vandt sine første Laurbær i Slagene ved Jarnac og Moncontour s. A., men plettede den vundne Krigerhæder ved sin Deltagelse i Mordplanen til Bartholomæusnatten og dennes Rædsler. Det n. A., 1573, blev H. ved Intriguer Polens første Valgkonge og kronet i Krakov 15 Febr. 1574; men ved Efterretningen om sin Broder Carl IX.s Død forlod han 18 Juni s. A. hemmelig om Natten Polen for at følge ham paa Frankrigs Trone som nærmeste Arving. Medens H.s Liv som Konge var en mærkelig Blanding af barnagtigt Pyntevæsen, vilde Udsvævelser med hans Yndlinge (mignons) og modbydelige Bodsøvelser, overlod han ganske Regeringen til sin intrigante og herskesyge Moder. Under den fortsatte Religions- og Borgerkrig var han vel som fanatisk Katholik Protestanternes Fjende, men forligede sig dog af og til med dem, naar Krigen førtes uheldig, eller især naar Guisernes Magt syntes ham for farlig, hvorved han stødte det ivrige katholske Parti fra sig, som sluttede den katholske Ligue mod Protestanterne og fandt sit Hoved i Hert. H. af Guise. Da Hertugen stedse blev mere egenmægtig og stolende paa sin Indflydelse aabenbart trodsede Kongen, greb denne til det fortvivlede Skridt, at lade ham og hans Broder myrde paa Rigsdagen i Blois i Dec. 1588. Men dette vakte en almindelig Opstand, og da Kongen kort efter ved sin Moders Død mistede sin sidste Støtte, saa han sig nødt til at kaste sig i Armene paa Protestanterne og forbinde sig med sin Svoger og tidligere Fjende, Kong H. af Navarra (H. IV), hvorpaa han blev sat i Ban af Paven. Begge Konger rykkede med en Hær paa 40,000 Md. mod Paris, som den myrdede Hertugs Broder, Hert. Carl af Mayenne, holdt i Spidsen for Liguen, men som snart vilde være bragt til det yderste, da en fanatisk Munk, Jacq. Clément, skaffede sig Adgang til Kongen i Lejren ved St. Cloud og stødte ham en Kniv i Livet, hvoraf han døde den n. D., 2 Aug. 1589, efter at have erklæret H. af Navarra for sin retmæssige Efterfølger. Med H. III uddøde Huset Valois.

Henrik IV, Konge i Frankrig 1589—1610 og tidligere i Navarra fra 1572, den første franske Konge af Huset Bourbon, Søn af Hert. Anton af Bourbon og Dronn. Johanne d'Albret af Navarra, f. 4 Dec. 1553 i Pau i Béarn (derfor ogsaa kaldt Béarneren), blev opdraget hos sin Morfader, Kong H. II af Navarra, i ridderlige Færdigheder og undervist af dygtige calvinistiske Lærere. Hans Fader svigtede Protestanternes Sag, sluttede sig til det katholske Parti og faldt under Belejringen af Rouen 1562; men hans Moder holdt saa meget desto fastere ved Hugenotterne og stillede efter Ludvig af Condés Mord sin Søn i Spidsen for Partiet under Colignys Ledelse. Hun lod sig imidlertid ved Forslaget om et Giftermaal imellem H. og Margrete af Valois, Kong Carl IX.s Søster, lokke til Hoffet, hvor hun døde 9 Juni 1572, maaske forgivet; H. holdt 18 Aug. s. A. sorgløs sit Bryllup, som havde den forfærdelige Bartholomæusnat til Følge. Efter denne blev han holdt som Fange ved Hoffet

og maatte besøge Messen for at redde Livet. I Febr. 1576 saa han Lejlighed til at undvige, gik igjen over til Protestantismen og stillede sig atter i Spidsen for Huguenotterne. Ved Kongens Broder, Hertugen af Anjous (Alençons) Død 1584 blev H. som første Prins af Blodet Arving til Frankrigs Trone, hvilket maatte krydse Guisernes ærgjerrige Planer. Han sejrede ved Coutras 1587, forenede sig efter Guisernes Mord med Kong H. III 1588 og blev efter dennes Død 1589 af sit Parti udraabt til Konge, medens den katholske Ligue med Hertugen af Mayenne i Spidsen proclamerede H.s Farbroder, den gamle Cardinal Carl af Bourbon, som Kong C. X, og H. saa sig nødt til at ophæve Belejringen for Paris. Han sejrede vel over Mayenne ved Arques 1589 og ved Ivry 1590 og fornyede Belejringen af Paris, men maatte opgive den, da en spansk Hær under Alexander Farnese fra Nederlandene kom Staden til Undsætning. Omsider indsaa H., at han som Protestant aldrig vilde komme i rolig Besiddelse af den franske Trone, hvorfor han 25 Juli 1593 offentlig gik over til Katholicismen i Kirken i St. Denis. Nu underkastede den største Del af Landet sig; H. lod sig krone i Chartres 27 Febr. 1594, og Paris aabnede 22 Marts sine Porte for ham uden Modstand; ogsaa Liguens Overhoveder forligede sig efterhaanden med ham; Paven gav ham Absolution, og Hertugen af Mayenne underkastede sig 1596. Med den spanske Konge Philip II, der havde villet sætte sin Datter Isabella Clara Eugenia paa den franske Trone efter H. III.s Død som dennes Søsterdatter, sluttede H. Freden i Vervins 1598. S. A. (13 Apr.) beroligede han sine forrige Trosfæller Huguenotterne ved Udstedelsen af det nantiske Edict. Siden var H.s Regering i det hele fredelig; understøttet af sin vise Minister Sully arbejdede han med utrættelig Iver og Held paa at indføre en Mængde Reformer, hævede Landets Velstand, gjenoprettede borgerlig Orden og Sikkerhed og bragte de ved hans Tronbestigelse i høj Grad forvirrede Finanser i en udmærket Orden. Fra sin første Dronning, Margrete af Valois (s. d. A.), lod H. sig skille 1599 og ægtede 1600 Marie af Medici. Med Hertug Carl Emanuel d. store af Savoien havde han nogle ubetydelige Stridigheder, som endte ved Freden i Lyon 1601; i Forbindelse hermed stod Birons Sammensværgelse. Mod Slutningen af sin Regering sysslede H. med en Plan til at knække de i Spanien og Østerrig regerende Habsburgeres Overmagt, og som Indledning hertil vilde han understøtte de protestantiske Arvinger til Jülich og Kleve mod Kejseren. Den H. tillagte Plan om en helt ny Reorganisation af de europæiske Statsforhold er derimod kun et Paafund af Sully. Midt under Forberedelserne til Krigen blev H. 14 Maj 1610, da han kjørte ud for at besøge sin syge Ven Sully og hans Vogn af Færdselen blev standset i en af Paris's snævre Gader, snigmyrdet af Franç. Ravaillac. H.s Død var en stor Ulykke for Frankrig. Han var lige stor som Menneske, Helt og Statsstyrer, aandrig, tapper, mild og godhjærtet; kun en Række Kjærlighedsforbindelser satte en Plet paa H.s elskværdige Charakter, som har gjort ham til det franske Folks Yndlingskonge. Hans første Ægteskab var barnløst; af sit andet Ægteskab efterlod han sig to Sønner, Ludvig XIII og Hert. Gaston af Orléans, samt 3 Døtre, hvoraf Elisabeth blev gift med Philip IV af Spanien og Henriette Marie med Carl I af England; for Resten havde han i det mindste 8 uægte Børn med 4 forskjellige Elskerinder. Ved sin Forbindelse med Gabrielle d'Estrées blev han Stamfader til Slægten Vendôme.

„Henrik V, Konge af Frankrig" var Legitimisternes Navn for Hertugen af Berrys Søn, Grev Henri af Chambord (s. d. A.); de kaldtes derfor stundum selv „Henricinquister".

Henrik, 4 Konger af Castilien. **H. I**, Konge 1214—17. — **H. II af Trastamara**, ogsaa kaldet H. den uægte, Konge 1369—79, var en uægte Søn af Kong Alfons XI og Eleonora Guzman. Da Alfons XI.s ægte Søn, Peter d. grusomme, 1350 var bleven Konge, dræbte denne Eleonora Guzman og de fleste af hendes Børn, hvorpaa H. flygtede til Portugal og ved Hjælp fra dette Land og senere fra Aragonien søgte at fortrænge sin Halvbroder. Men det lykkedes først 1366 ved Hjælp af Bertrand du Guesclin og franske Lejetropper, hvorpaa Peter tog sin Tilflugt til den sorte Prins, der var engelsk Statholder i det sydvestlige Frankrig. Denne gjenindsatte vel Peter 1367, men drog snart derpaa bort, forbitret over, at Peter ikke holdt sine Løfter til Englænderne; H. og Bertrand du Guesclin vendte nu tilbage og sejrede ved Montiel (14 Marts 1369) over Peter, der kort efter blev tagen til Fange og myrdet af H., som derpaa regerede med stor Kraft og Dygtighed og bevarede Forbundet med Frankrig. — **H. III**, den foreg.s Sønnesøn, f. 1379, Konge 1390—1406, overtog selv Regeringen 1393 og var en klog og energisk Fyrste. — **H. IV**, den foreg.s Sønnesøn, Konge 1454—74, var en usel Regent, der havde ødelagt sig ved Udsvævelser, hvorfor ogsaa Stormændene beskyldte ham for Impotens og paastod, at den Datter, som hans anden Gemalinde, den portugisiske Prinsesse Johanna, 1462 fødte, var en Datter af Dronningens Elsker Beltran de la Cueva, og gav hende Øgenavnet Beltraneja. Efter flere Borgerkrige blev H. nødt til med Tilsidesættelse af Beltraneja 1468 at anerkjende som sin Arving sin Søster Isabella, der 1469 ægtede Ferdinand d. katholske.

Henrik, egtl. Fred. H. Ludv., Prins af Preussen, f. 18 Jan. 1726, Kong Fred. Vilh. I.s næstyngste Søn og Frederik d. stores Broder, deltog allerede 1742—45 i de schlesiske Krige som Broderens Adjudant og udmærkede sig i Syvaarskrigen. Han medvirkede til Sejrene ved Prag og Rosbach 1757 og blev derefter sat i Spidsen for en egen Hær, der skulde hævde Besættelsen af Sachsen. Han dækkede hermed Kongens Tilbagetog 1758 efter Nederlaget ved Hochkirch og 1759 efter Nederlaget ved Kunersdorf, og hans Sejer ved Freiberg 29 Oct. 1762 bidrog væsentlig til Krigens Afslutning. Frederik II gav ham ogsaa den Ros, at han var den eneste General i denne Krig, som ikke havde gjort nogen Fejl. 1770

sendtes H. til St. Petersborg for at indlede Forhandlinger om Polens Deling; i den bayerske Arvefølgekrig 1778 rykkede han med en stor Hær gjennem Sachsen ind i Böhmen, men maatte snart igjen trække sig tilbage af Mangel paa Levnedsmidler. Efter Frederiks Død havde H. kun liden Indflydelse; hans Forkjærlighed for Frankrig lod ham virke for Fredsslutningen i Basel 1795. Han døde 3 Aug. 1802.

Henrik II d. jærnhaarde (»ferreus«, „der eiserne"), Greve af Holsten, Søn af Grev Gert d. store, ved hvis Drab 1340 han tiltraadte Regeringen tillige med sine Brødre Nikolaus og Adolf. Hans Tapperhed har forskaffet ham hans Tilnavn. Brødrene havde idelige Stridigheder med den danske Konge Valdemar Atterdag. H. gjorde Krigstjeneste i fremmede Lande, saaledes i Kampen mod Letterne og i Krigen mellem den franske Konge Philip VI og den engelske Konge Edvard III, hvor han skal have bidraget væsentlig til Englændernes Sejer ved Crecy 1346. Han døde i Udlandet 1385. — **H. IV**, Greve af Holsten, Søn af Gr. Gerhard VI og Sønnesøn af H. II, f. 1397, arvede Landet efter sin Fader 1404 tillige med sine yngre Brødre Adolf VIII og Gerhard VII. De tre Brødre førte en langvarig Krig om Sønderjylland med Erik af Pommern, i hvilken H. faldt under en frugtesløs Storm paa Flensborg, Natten 28—29 Maj 1427. Han døde ugift; Krønnikerne rose ham for hans mange fortrinlige Egenskaber.

Henrik Julius, Hertug af Braunschweig, tysk dramatisk Digter, f. 1564 i Wolfenbüttel, fik meget tidlig en lærd Uddannelse og tiltraadte Regeringen 1589; for at tilfredsstille sin glimrende Hofholdnings Krav udsugede han Landet i høj Grad; 1607 gik han til Kejseren i Prag, hos hvem han siden for det meste opholdt sig som Præsident for Gehejmeraadet; d. 1613. Han var den første tyske Fyrste, der holdt et staaende Theater; til Brug for dette digtede han selv en Række Skuespil, stærkt paavirkede af det samtidige engelske Drama. De ere strevne paa Prosa; Narren („Johann Clant" eller „Johann Bouset") spiller som staaende Figur en betydelig Rolle. De fleste ere grovkornede Farcer, „Vincentio Ladislav" et Slags Münchhauseniade, „Von einem ungerathnen Sohn" et bloddryppende Rædselsdrama. De ere i nyere Tid udgivne af Holland (1855) og Tittmann (1880).

Henrik Løve, Hertug af Sachsen og Bayern, Hert. H. d. stoltes eneste Barn og Dattersøn af Kejser Lothar, f. 1129, fulgte 1139 sin Fader som Hertug af Sachsen og tiltraadte selv Regeringen 1146. Besiddelsen af Hertugdømmet Bayern, som var blevet hans Fader frataget, søgte hans Farbroder Welf forgjæves at hævde for ham mod Kejser Conrad III; han fik det først 1154 ved et Forlig med sin Fætter Frederik Barbarossa, hvem han understøttede paa hans Tog til Rom. H. var saaledes den mægtigste Fyrste i Tyskland, hvis Besiddelser strakte sig fra Nord- og Østersøen til det adriatiske Hav; Sachsen var imidlertid hans Hovedland, og herfra undertvang han Slaverne i Mecklenburg og Pommern, hvor han vilde stifte et eget, af den tyske Kejser uafhængigt Rige, medens han lod Bayern bestyre ved Pfalzgrev Otto af Wittelsbach. Med Gejstligheden i sine Lande kom han i Strid angaaende Investituren, og herover forenede flere gejstlige og verdslige Fyrster, der vare skinsyge paa hans store Magt, sig imod ham ved et Forbund 1166, hvilket han efter et Par heldige Krigsforetagender fik opløst. Da H. 1172 var dragen til det hellige Land og der gik Rygte om hans Død, bemægtigede Kejseren sig de faste Pladser i Sachsen. Dette tillige med andre Omstændigheder forstyrrede det tidligere venskabelige Forhold imellem dem. Vel ledsagede han Kejseren paa hans femte Tog til Italien 1174, men forlod ham med sin Hærafdeling under Belejringen af Alessandria, og det var forgjæves, at Frederik ved en personlig Sammenkomst i Chiavenna ved Comosøen mindede ham om deres nære Slægtskab og gamle Venskab, ja endog knælende bønfaldt om hans Bistand. H.s Frafald og det derved foranledigede Nederlag ved Legnano (1176) vakte Kejserens Harme; ved sin Tilbagekomst til Tyskland indstævnede han derfor H. for en Rigsdag, og da han ikke mødte, blev han 1180 erklæret i Rigets Akt og dømt til at have forbrudt sine Len, som bleve givne til andre Fyrster (jvfr. Frederik Barbarossa). Dog holdt han sig en Tid lang i sine Allodialbesiddelser Braunschweig og Lüneburg, indtil hans Naboer faldt over ham og Kejseren nærmede sig med en stor Hær; da maatte den stolte, før saa mægtige Fyrste bekvemme sig til ved Knæfald at bønfalde Kejseren om Naade paa en Rigsdag i Erfurt i Nov. 1181, men opnaaede kun at beholde sine ovennævnte Arvelande og maatte forpligte sig til i 3 Aar at leve som forvist uden for Tyskland, hvorpaa han det næste Foraar begav sig med sin Familie til sin Svigerfader, Kong H. II i England, med hvis Datter Mathilde han var gift i andet Ægteskab. Efter sin Tilbagekomst 1185 levede han i nogen Tid rolig i Braunschweig, men da Kejseren 1189 tiltraadte sit Korstog, maatte han atter paa 3 Aar forlade Riget og begive sig til England. Dog saa snart Kejseren var borte, ilede H. paa Efterretningen om, at hans Fjender havde angrebet hans Arvelande, tilbage, oversvømmede Holsten og stormede og ødelagde det blomstrende Bardowiek, hvis Borgere tidligere havde haanet ham i hans Ulykke, paa Domkirken nær, paa hvis Mure han lod sætte Billedet af den hævnende Løve med Indskriften »Vestigia Leonis«. Et Forlig blev bragt til Veje 1190, men kort efter atter brudt; først 1194 kom en varig Fred i Stand, da H.s ældste Søn H. d. yngre blev gift med Pfalzgrev Conrads (Fred. Barbarossas Broders) Arvedatter Agnes. Men ikke længe nød H. den møjsommelig vundne Ro; han døde 6 Aug. 1195, 66 Aar gl., i Braunschweig og blev begravet i den af ham opførte Domkirke, hvor hans Monument endnu findes. Med den glimrende Tapperhed, der har givet ham hans Tilnavn, forbandt H. Højmodighed og utrættelig Virksomhed; han var dertil en from Christen, men tillige stivsindet, egenraadig og lidenskabelig. Han ragede især frem over sin Tid derved, at han ivrig bestræbte sig for at udbrede Handel og Borgerflid og dermed Bor-

y!ke og Velstand i sine Lande, samt for at me Kunst og Videnskab. Hans anden Søn blev tysk Kejser (O. IV); den yngste, elm d. tykke, gift med Valdemar d. stores ter Helene, forplantede Slægten, der endnu eder Storbritanniens Trone; hans Datter rud var gift med Knud VI af Danmark, der var saaledes et dobbelt Svogerskab em Valdemar d. stores og H.s Børn.

enrik Raspe, Landgreve af Thüringen, grev Hermann I.s anden Søn, fortrængte sin ældre Broder Ludvig d. helliges Død dennes Enke, den hellige Elisabeth, førte l 1239 Formynderskabet for sin Brodersøn nann II og arvede Thüringen ved dennes je Død 1242. Han understøttede Bøh-e mod de fremtrængende Mongoler og 1242 tillige Rigsforstander i Tyskland for r Frederik II.s unge Søn, Kong Conrad (IV). Grund af denne høje Stilling vandt han elig Anseelse, og da Paven 1245 havde Kejseren i Ban, blev H. paa en mest af ige Fyrster bestaaende Rigsforsamling i gburg i Maj 1246 udraabt til Konge, or han spotvis kaldtes „Præstekongen". rstøttet af Paven med Penge samlede han tydelig Hær, hvormed han tilføjede Conrad ort Nederlag i Nærheden af Frankfurt g. 1246, men blev syg under Felttoget de 17 Febr. 1247 paa Wartburg uden af Egteskaber at efterlade sig Afkom. Med døde den gamle thyringske Landgreveslægt vingerne.

nrik Skatelaar (d. e. Rokkelaar), dansk s, Søn af Svend og Sønnesøn af Svend søn, er bekjendt for sin slette Charakter, gsaa bragte ham til at deltage i Mordet in Fætter, Knud Lavard 1131. I den d opkomne Borgerkrig faldt han i Slaget jodvig 4 Juni 1134. Hans Hustru In-en svensk Prinsesse, var berygtet for sit lige Levned; hun løb endog en Gang bort n Mand med sin Elsker. Efter H.s Død hun gift med den norske Konge Harald og havde endnu en tredje Mand; hun mange Børn i de forskjellige Ægteskaber uden en uægte Søn. I hendes første skab med H. nævnes 4 Sønner, blandt Magnus Henriksøn, der dræbte den e Konge Erik d. hellige, og den i Kæmpe-e saa meget omtalte Unris (s. d. A.) ere st bekjendte.

nrik Søfarer (Navigator), Prins af Por-f. 4 Marts 1394, yngre Søn af Kong I, udmærkede sig allerede 1415 ved s Indtagelse og 1419 ved at bringe Fæst-Undsætning med Flaaden. 1420 fik H., ev Stormester for Christusordenen, Le-af de afrikanske Anliggender og tog sit i Sagres i Algarve paa Portugals syd-e Spidse, hvor han byggede et Arsenal, jærnetaarn og en Søfartsskole for unge mænd. Aarlig udsendtes herfra Skibe pdagelsestogter sønder paa, og efterhaan-pdagedes Afrikas Vestkyst og de udenfor de Øer; 1434 omsejledes Cap Bojador 43 Cap Branco, 1455 naaedes Cap Verde rt efter Gambias Munding, saa at Por-ne endnu før H.s Død, 13 Nov. 1460, strakte deres Kundskab indtil Sierra Leone-kysten. H. lagde saaledes Grunden til Portugals Kolonimagt og verdenshistoriske Betydning, samt ledede Søfarten og Handelen ind i nye Spor.

Henrik d. stolte, Hertug af Bayern og Sachsen, Søn af Hert. H. d. sorte af Bayern af det berømte welfiske Hus og den sachsiske Hertug Magnus's Arvedatter Wulfhild, f. 1102, fulgte 1126 sin Fader i Bayern og ægtede n. A. med stor Pragt (som især skal have foranlediget hans Tilnavn) Gertrud, en Datter af Kejser Lothar, der forlenede ham med sit eget Hertugdømme Sachsen, hvorved H. blev den mægtigste Fyrste i Tyskland. Efter sin Svigerfaders Død 1137 haabede han derfor at blive valgt til tysk Konge, men netop Frygten for hans store Magt (i Italien besad han tillige Markgrevskabet Tuscien og Markgrevinde Mathildes Allodialgodser) gjorde, at man skyndte sig med at vælge Hertug Conrad af Franken. Denne ansaa det for nødvendigt at svække sin Medbejler, hvorfor han gjorde gjældende, at ingen Fyrste maatte paa ēn Gang have to Hertugdømmer, og befalede H. at afstaa det ene; saaledes begyndte 1138 den store Kamp imellem det kejserlige ell. ghibellinske og det welfiske Parti, som vel af og til standsede, men idelig brød ud paa ny og forstyrrede Tysklands og Italiens Ro igjennem Aarhundreder. H. blev, da han satte sig til Modværge, erklæret i Rigets Acht, og begge Hertugdømmer bleve ham fratagne, men han fortsatte Kampen haardnakket til sin Død 20 Oct. 1139. Han efterlod i sit Ægteskab med Kejserdatteren kun en umyndig Søn, den berømte H. Løve.

Henrik af Schwerin, s. Valdemar II.

Henriot, François [ang-riō], fransk Revolutionsmand, f. 1761 i Nanterre nær ved Paris, var først Chordreng og senere Tjener hos en Procureur, men blev jaget bort for Uredelighed. Han blev senere ansat ved Toldvæsenet i Paris, men hjalp selv med, da Pøbelen 13 Juli 1789 brændte Accisebommene. Da H. derved tabte sit Levebrød, var han først en Tid lang Politispion; senere blev han straffet som Tyv. 1792 tog H. virksom Del i Septembermordene, blev Chef for en Section af Nationalgarden og var 31 Maj og 2 Juni 1793 i Spidsen for de væbnede Skarer, som tvang Conventet til at udstøde og fængsle Girondinerne. Kort efter blev H. til Løn for sin Iver Chef for hele Nationalgarden i Paris og var Robespierres trofaste Haandlanger; han blev derfor ogsaa afsat sammen med denne 27 Juli 1794 og søgte nu forgjæves at ophidse sine Tropper til at angribe Conventet. Da han flygtede til Raadhuset, styrtede hans Stalbroder Coffinhal ham ud af et Vindue. Han blev funden halv død paa Gaden og henrettet næste Dag.

Henriquel-Dupont, Louis Pierre [ang-rikæl dypōng], fransk Kobberstikker, f. 13 Juni 1797 i Paris, d. 1878, var først bestemt til Maler og havde Guérin til Lærer. Efter 3 Aars Forløb gik han over til Kobberstikkerkunsten og modtog sin første Vejledning af Bervic. Hans først udstillede Arbejde var et Portræt i hel Figur efter van Dijck, hvorefter han henvendte sin

Opmærksomhed paa de samtidige navnkundige franske Kunstnere og leverede en Mængde Blade efter Delaroche, Hersent, Gérard, Ingres og Scheffer. Hans Hovedværk er de tre store Blade efter l'hémicycle i l'école des beaux arts af Delaroche (s. d. A.), som blev færdigt 1853 efter 10 Aars Arbejde. Han har ogsaa stukket udmærkede Blade efter Correggio og P. Veronese.

Henry, Jos. [hënnri], nordamerikansk Mathematiker og Physiker, f. i Albany 1797, d. i Washington 1878, blev 1826 Professor i Mathematik, var 1832—37 Prof. i Naturvidenskab ved Princeton-College i New-Jersey og blev 1846 Directeur ved Smithsonian-Institution i Washington. Han opfandt den første Maskine, der blev dreven af Elektricitet, og beviste før Morses Forsøg den elektriske Strøms Anvendelse til Telegraphering. Hans Hovedarbejde er »Contributions to Electricity and Magnetism« (1839).

Henry, Patrick [s. o.], nordamerikansk Politiker, f. 29 Maj 1736 i Staten Virginia, var først Handelsmand og Landmand og blev 1761 Sagfører. 1763 gjorde H. sig bekjendt for første Gang ved sin glimrende Veltalenhed i en Retssag om Præsternes Lønning, hvor han forsvarede Skatydernes Interesse imod Præsterne, og 1765 blev han Medlem af Virginias lovgivende Forsamling, hvor han hævdede de Grundsætninger, som efterhaanden ledede til Bruddet med England. En lige saa vigtig Rolle spillede H. paa den almindelige Congres i Philadelphia 1774 og i Virginias Forsamling n. A., da han foreslog at organisere en Væbning og berede sig til Forsvar. 1776—79 var H. Statens første folkevalgte Gouverneur og havde derefter paa ny Sæde i den lovgivende Forsamling indtil Maj 1786; s. A. afslog H. Valget til Congressen og bekæmpede med stor Kraft den nye Unionsforfatning 1788, fordi den indskrænkede de enkelte Staters Selvstændighed. Siden tog H. ikke Del i det politiske Liv. Han døde 6 Juni 1799.

Henselt, Adolf, f. 1814 i Schwabach i Bayern, lærte Piano og Harmoni af en Dame i München, som var Elev af Abbed Vogler, og fik senere Undervisning hos Hummel i Weimar og Sechter i Wien. 1836 kom han til Berlin, hvor han vakte Opsigt ved sit fortræffelige, fint nuancerede Claverspil. 1838 gik han til St. Petersborg, hvor han udnævntes til Kejserindens Kammervirtuos, og siden har han stadig opholdt sig i Rusland. Han har kun skrevet Compositioner for Piano; hans Værker røbe et stort og ejendommeligt Talent, men hans Compositionstrang standsede tidlig. Hans Claverconcert og to meget effectfulde Hæfter Concertetuder spilles endnu jævnlig i Concerter.

Hënson, Joseph, nordamerikansk Neger, f. 1789 i Staten Maryland som Slave, førte 1825 som Opsynsmand alene sin Herres andre Slaver til Kentucky, men blev bedraget for en Sum Penge, som han havde fortjent og betalt for sin Frigivelse, og skulde sendes bort til Syden. Paa Vejen reddede han sin unge Herres Liv ved sin Omsorg under hans Sygdom, men undgik dog ikke Mishandling og flygtede derfor 1839 med sin Familie til Canada. Her grundlagde han efter nogle Aars Forløb en Nybygd af flygtede Negre og var Præst i Methodistkirken; han rejste senere gjentagne Gange til Sydstaterne for at redde andre Negre (i alt 118) fra Slaveriet. D. 1883. H. var nærmest Forbillede for Mrs. H. Beecher-Stowes Skildring af „Onkel Tom“.

Heortológium (af gr. ἑορτή, Fest), Fortegnelse over Festdage.

Hëpar, lat., Lever. **H. súlphuris**, Svovllever (s. d. A.), bestaar bl. a. af Svovl og Kalium. Det anvendes i Lægekunsten til de saakaldte Svovlbade mod Hudsygdomme.

Hepáticæ, d. s. s. Halvmosser, s. **Mos**.

Hepatit, et Mineral, en af bituminøse Stoffer gjennemtrængt Tungspat i Alunskiferne i Skaane og paa Bornholm.

Hephæstion, en fornem Makedoner fra Pella, var Alexander d. stores Yndling og uadskillelige Ledsager. Alexander sammenlignede sit Forhold til H. med Achilleus's Forhold til Patroklos, og da H. var død i Ekbatana 324, lod Alexander ofre til ham som til en Heros ell. Halvgud.

Hephæstion, græsk Grammatiker fra Alexandria i det 2det Aarh. e. Chr., forfattede en Lærebog i Metrik, der som den fuldstændigste Behandling af dette Æmne og paa Grund af de deri indeholdte Citater af græske Digtere er af Vigtighed.

Hephæstos, hos Romerne **Vulcanus**, Gud for Ilden og kunstfærdige Arbejder, der udførtes ved Ildens Hjælp, var Søn af Zeus og Hera eller efter en anden Mythe af Hera alene; en Gang, da han i en Strid tog Parti for sin Moder mod Zeus, blev han af denne slynget ned fra Olympen, ved hvilket Fald han blev halt. Efter Iliaden er han gift med Charis, efter Odysseen med Aphrodite. Som Gud for kunstfærdige Arbejder dyrkedes han sammen med Athene; ligeledes sagdes han at have staaet paa venskabelig Fod med Vinguden Dionysos. Hans Værksted henlagdes af Mytherne snart til Øen Lemnos, snart til Ætna, snart til andre vulkanske Egne.

Heppenheim, Stad i Storhertugd. Hessen, Prov. Starkenburg, 3½ M. s. for Darmstadt. 5,000 I. Vinavl. Tæt ved Staden findes Ruiner af den gamle, 1064 opførte Borg Starkenburg, efter hvilken Provinsen har faaet Navn.

Heptachörd, Syvstreng, Syvtone, bet. snart det 7de Trin, Septimen, snart en diatonisk Tonefølge paa 7 Trin, som indeholder 5 Heltoner og en stor Halvtone, f. Ex. fra c til h, snart Terpandros's syvstrængede Lyra eller hans Toneordning paa to forbundne Tetrachorder:

e. f. g. a. c. d. e.

Heptaëmeron, **Heptámeron**, et syv Dages Arbejde, Skabelsens syv Dage, en Samling af Noveller, fortalt i syv Dage (jvfr. Decamerone under **Boccaccio**). Margrete af Navarra (s. d. A.) er Forfatterinde til en H. i sidstnævnte Forstand.

Heptánomis omfattede de syv Landskaber i Mellemægypten fra Nilens Deling til Hermopolis magna.

Heptarchi (d. e. Syvherredømme), s. Angelsachserne.

Hēra, hos Romerne Juno, Datter af Kronos og Rhea, var Zeus's ældste Søster og Ægtefælle og den første af Gudinderne. Medens Zeus hersker i Ætheren, er den lavere Luft, den frugtbringende, men ogsaa lunefuldt omskiftende Atmosphære hendes Omraade. Hendes Ægteskab med Zeus var meget stormfuldt, da hun med sin Skinsyge forfulgte hans Elskerinder og uægte Børn, især Herakles. I den trojanske Krig staar hun paa Achæernes Side af Forbitrelse over Paris's Dom. Som den øverste Guds retmæssige Hustru er hun Ægteskabets Beskytterinde og paakaldes som Fødselshjælperske, en Virksomhed, der dog senere tillægges en Datter af hende, Ilithyia. Andre Børn af hende ere Ares, Hephæstos og Hebe. Hun dyrkedes overalt i Grækenland, særlig i Argos, til hvis Heratempel (Heräon) Polyklet havde forfærdiget en berømt Statue af Guld og Elfenben. I Kunsten fremstilles hun som en ædel, skjøn og moden Kvinde. De mærkeligste fra Oldtiden bevarede Fremstillinger af hende ere en Herabuste i Neapels Museum, et kolossalt Herahoved i Villa Ludovisi i Rom og en Statue, Juno Barberini, i Vaticanet.

Heraklēa (d. e. Heraklesstaden) hed flere Byer i Oldtiden. Af størst politisk Betydning var H. i Bithynien ved det sorte Hav, derfor kaldet Pontica, af hvilken der endnu er Ruiner tilbage. Den var anlagt af Megarenserne, stod en Tid lang under aristokratisk Forfatning, blev derpaa regeret af enkelte Magthavere (Tyranner) og kom endelig under romersk Herredømme. — Desuden mærkes H. i Lucanien i Syditalien, Maleren Zeuxis's Fødeby, bekjendt af Pyrrhos's Sejer 280 f. Chr.; H. i Phthiotis i Thessalien i Nærheden af Thermopylæ, anlagt af Spartanerne 426 f. Chr.; H. ell. Perinthos paa Thrakiens Sydkyst ved Propontis. H. Minoa paa Siciliens Sydkyst ved Mundingen af Floden Halykos, under Navnet Minoa anlagt af Kretensere, men c. 500 f. Chr. erobret af Spartanerne og kaldt H., stod fra 460 indtil den 1ste puniske Krig under Carthaginiensernes, senere under Romernes Herredømme, men nævnes ikke mere i den romerske Kejsertid.

Heraklēon, d. e. Heraklestempel. Saaledes kaldtes ogsaa i Oldtiden mange Forbjærge og Havnestæder, af hvilke den vigtigste laa paa Krim ved Indløbet til det asovske Hav.

Hēraklēs, Romernes Hercules, Grækernes kæmpestærke Nationalheros, var en Søn af Zeus og Alkmene, der var gift med Amphitryon (s. d. A.), efter hvis Fader Alkæos H. kaldtes Alkiden. Zeus havde i sin Glæde over Alkmenes forestaaende Nedkomst svoret, at det Barn, der paa den Dag fødtes i hans Slægt, skulde herske over de omboende Folk; men Hera forhalede Alkmenes Nedkomst og lod paa den Dag Alkæos's Broder Sthenelos's Hustru føde en Søn, Eurystheus, der som Efterkommer af Perseus ogsaa var af Zeus's Slægt, hvorfor H. senere maatte tjene ham. Efter at Alkmene havde født Tvillingerne H. og Iphikles, viste det sig snart, hvem der var Zeus's Søn; thi da Hera sendte to Slanger for at dræbe Børnene i Vuggen, kvalte H. dem. Et senere Sagn fortæller, at Hermes en Gang, medens Hera sov, lagde Barnet ved hendes Bryst; da hun vaagnede, slyngede hun det bort; men Draaber af hendes Mælk faldt paa Himlen og dannede Mælkevejen. Som Yngling vogtede han Amphitryons Hjorde, og paa denne Tid lader Sophisten Prodikos ham paa en Korsvej møde Vellystens og Dydens Gudinder; begge søge at vinde ham; men han vælger den sidste til Ledsagerinde for Livet. Paa den Tid nedlagde han ogsaa en vældig Løve, der hujerede paa Kithæron, og paa Hjemvejen fra Jagten mødte han Orchomeniernes Herolder, der skulde inddrive en Thebanerne paalagt Skat; han skar Næse og Øren af Heroldeme og tvang i en derpaa udbrydende Krig Orchomenos til at betale Theben Tribut, hvorfor denne Bys Konge Kreon gav H. sin Datter Megara til Ægte; men Hera slog ham med Vanvid, i hvilket han dræbte sine Børn med Megara. Efter at være helbredet herfor fik han af det delphiske Orakel Befaling til at give sig i Tjeneste hos Eurystheus og Løfte om Udødelighed, naar han udførte de ham af denne paalagte Arbejder. I denne usle Mands Tjeneste udførte H. en Række Arbejder, hvis Tal senere Forfattere angive til 12: 1) han kvalte den usaarlige nemeiske Løve, hvis Skind han siden brugte som Hjælm og Kappe, 2) dræbte den lernæiske Slange, 3) fangede det erymanthiske Vildsvin ved Bjærget Erymanthos, idet han jog det ud i dyb Sne, og 4) Artemis's rapfodede kerynitiske Hind, 5) dræbte Stymphaliderne, 6) hentede Amazondronningen Hippolytes Bælte, 7) rensede Augias's Stalde, 8) fangede den kretensiske Tyr, som Posidon havde ladet opstige af Havet, men gjort rasende, da Minos ikke efter sit Løfte vilde ofre den, 9) bragte Diomedes's Heste til Eurystheus, 10) bortførte Geryones's Oxer, 11) hentede Æblerne fra Hesperidernes Have og 12) førte Hunden Kerberos op fra Underverdenen. Medens H. flakkede om, udførte han tillige andre Bedrifter („Parerga"); saaledes oprejste han de saakaldte Heraklesstøtter (s. d. A.) og førte Theseus tilbage fra Underverdenen; desuden overvandt han Antæos og Cacus, var med i Kentaurkampen og paa Argos Tog og befriede Prometheus (s. disse A.). Efter at have udført de 12 Arbejder bejlede H. forgjæves til Kong Eurytos's Datter Iole i Økhalia, og da paa denne Tid Kongens Hjorde bleve stjaalne, faldt Mistanken paa H. For at retfærdiggjøre ham drog Eurytos's Søn Iphitos ud med ham for at finde Hjordene; men H. styrtede ham i et Anfald af Raseri ned af Tiryns's Mure. Da Oraklet i Delphi nægtede at give ham Raad mod en Sygdom, der havde ramt ham som Straf herfor, vilde han trods Apollons Modstand borttage Trefoden; men Zeus's Lyn skilte dem ad, hvorpaa H. efter Oraklets Bud maatte gjøre nedværdigende Slavetjeneste hos den lydiske Dronning Omphale, men dog ogsaa her udførte mandige Bedrifter (s. Kerkoper). Paa Hjemvejen fra Lydien indtog han Troja (s. Hesione) og hævnede sig paa Neleus, fordi han ikke havde villet rense ham for Iphitos's Drab, ved at erobre Pylos og dræbe hele Neleus's Slægt undtagen

Nestor; han saarede endogsaa Hades, der kom Pylierne til Hjælp. Derefter ægtede han Deianira (s. d. A.), bestod en Kamp med Ares's Søn Kyknos og gjorde igjen et Tog til Øchalia, hvor han dræbte Eurytos og hans Sønner og tog Jole til Fange. Deianira blev den uskyldige Anledning til H.s Død, idet hun, skinsyg paa Jole, sendte ham den med Nessos's Blod vædede Klædning. Pint af de ulidelige Smerter, denne voldte ham, opbrændte han sig paa Øta ved Philoktets Hjælp, der til Løn fik hans Bue og Pile. Paa en Sky blev han ført til Himlen, hvor han efter at have udsonet sig med Hera ægtede Hebe. — Der nævnes i Oldtiden flere Heroer af dette Navn, f. Ex. en indisk, en ægyptisk, en tyrisk og en thebansk H. Han antages for en Personification af Lyset og Solen i Kamp med Mørket; til Grund for Mytherne om ham ligge uden Tvivl de om semitiske Himmel- og Solguder (Baal-Melkart, s. Baal). Til hans Ære holdtes der Fester, og han blev besungen af Digterne, af hvilke de dramatiske udsmykke hans Liv med komiske Tilsætninger. Solvoplen og de varme Kilder vare H. helligede. Paa Kunstværker afbildes han med Løvehuden, Køllen og Buen med de i den lernæiske Slanges Blod dyppede Pile. Navnlig Myron og Lysippos have fremstillet Heraklestypen, og den farnesiske H. i Museet i Neapel er maaske en Efterligning af en af Lysippos's Statuer.

Herakles's ell. **Hercules's Støtter** kaldte man i Oldtiden de to Forbjærge ved Gibraltarstrædet, Calpe og Abyla (nu Gibraltar og Ceuta), hvilke man betragtede som Verdens yderste Grænser, og om hvilke man antog, at de vare opreiste af Herakles paa et af hans Tog.

Heraklider kaldtes de talrige Efterkommere, Herakles efterlod sig i de forskjellige Lande; saaledes udledede de makedoniske Konger deres Herkomst fra ham, og i Lydien regerede et Dynasti af H. før Mermnaderne; men navnlig forstaas ved H. de Efterkommere af Herakles's og Deianiras Søn Hyllos, som efter flere forgjæves Forsøg foretog et Tog til Peloponnes. De besejrede Orestes's Søn Tisamenos og delte Landet, saa at Temenos fik Argos, Kresphontes Messenien og Aristodemos's Tvillingsønner Prokles og Eurysthenes bleve Herrer i Sparta, hvis to Kongeslægter nedstammede fra dem; senere besatte Herakliden Aletes Korinth. Det historisk sikre i Sagnene om disse Tog er, at en Vandring af Dorerne til Peloponnes har fundet Sted.

Heraklios, s. Græske Kejserdømme.

Heraklit (Herakleitos) fra Ephesos, græsk Philosoph (c. 500 f. Chr.) af anset Familie, optraadte med aristokratiske Grundsætninger mod sin Fødebys Demokrati. I sit Skrift „Om Naturen" udtalte han sig paa en saa prægnant, billedlig og orakelmæssig Maade, at han fik Tilnavnet „den dunkle" (ὁ σκοτεινός). I diametral Modsætning til Eleaternes Lære om Væren og Ikke-Væren paastod H., at Vorden var det eneste sande. Alt er i Forandring som i en Strøm; alt gaar over i sin Modsætning, alt kommer af alt, alt er alt. Denne Vorden anskuer H. symbolsk i Ilden, der ikke er et uforanderligt Urstof, men Udtryk for det Væsen, hvori Enkelttingene blive til og igjen opløses, Naturlivets evige Pulsslag. Alt fremkommer gjennem Forvandling og qualitativ Forandring og forener modsatte Bestemmelser i sig. „Strid er alle Tings Fader og Herre". Men ligesom alt opløses i sine Modsætninger, føres det igjen tilbage til Enheden, til den skjulte Verdensharmoni, den guddommelige Lov, Skæbnen, Nødvendigheden, som alt er underkastet. Idet Urvæsenet under Naturlivets uophørlige Forandring frembringer alt ud af sig selv efter en indre Lov, kan H.s Lære betegnes som hylozoistisk Pantheisme. Mennesket stammer ligesom alt andet fra Ilden; derfor næres ogsaa Sjælens Ild gjennem Aandedrættet med Ilden udenfra. Inden for den ene, evige Verden antog H. en Række af Verdensdannelser og Verdensundergange. H. betegner et væsentligt Vendepunkt i den forsokratiske Naturphilosophi; han nøjes ikke med at spørge om den Substans, hvoraf Tingene bestaa, men søger efter de Aarsager, hvorfra Opstaaen, Forgaaen og Forandring hidrøre. Af hans Skrifter haves kun Brudstykker.

Heraldik (d. e. Heroldkunst) er Læren om Vaabenmærker, deres Brug og Historie. Vaabenmærkerne opkom i Vesteuropa i Begyndelsen af det 12te Aarh., kort efter det 1ste Korstog, og de da hyppigste Vaabenbilleder („Vaabendyrene", Løve, Leopard osv.) tyde paa orientalsk eller byzantinsk Oprindelse. Vaabenmærkerne bleve snart fra personlige til Familievaaben og knyttedes senere til Familiegodset eller til de offentlige Stillinger (Rigsembeder o. l.). Til Turneringen var knyttet en Undersøgelse af Vaabenmærkerne ved Herolden („Vaabenkonge", roi d'armes), og deraf uddannede sig en H., som længe blev en Hemmelighed blandt Heroldene, men siden ogsaa fik talrige Dyrkere i de adelige og ridderlige Familier. H., hvis væsentlige Hjælpekilder ere Vaabenskjolde, Segl, Mønter, Gravstene, Lensbreve, Turneringbeskrivelser, Stambøger, Vaabenbøger o. l., udvikledes især i Frankrig og Tyskland; et Hovedskrift er Pietisten Speners »Insignium theoria« (1690); blandt senere Heraldikere kunne nævnes Gatterer („Abriß der H.", 1763) og Bernd (s. d. A.). **Heraldiker**, Vaabenkyndig.

Herapath, W. B. [hi], f. 1820 i Bristol, d. 1868, var praktiserende Læge i London, men blev især bekjendt ved sin Undersøgelse af den efter ham opkaldte **Herapathit**, en smukt metalglinsende, grøn, let krystalliserende Forbindelse af svovlsurt Chinin med Jodbrinte og Jod o. l. Forbindelser. Herapathit stemmer i optiske Egenskaber med Turmalin.

Herat, Hovedstad i Prov. H. i den vestl. Del af Afghanistan i Asien ved Floden Heri-Rud, 8,000 F. over Havet, i en af høje Bjærge omgiven frugtbar Dal. 50,000 J. H. har snævre og krumme Gader, flere mærkelige Moskeer og muhammedanske Helgengrave. Livlig Industri, navnlig i Vaaben og Rosenvand. Frugt- og Silkeavl. Stærk Handelsomsætning med Persien, det frie Tatari og Indien. H. er befæstet og som Nøglen til Afghanistan fra N. og V. et i militær Henseende yderst vigtigt Punkt. — H. grundlagdes under Alexander d. store med Navnet Alexandria Areia som ny Hovedstad for Landskabet Areia, kom i det 7de Aarh. under

erne og stiftede i det 10de—12te Aarh. ague Gange Herrer. 1232 blev H. næsten ːs ødelagt af Mongolerne og paa ny haardt ʼogt 1398, da Timur indtog Byen. Men : hans Efterkommere opblomstrede Landet, ,en blev Sæde for persisk Videnskabelighed teratur. 1510 indtoges H. af Perserne, af Afghanerne og udgjorde fra 1829 en Stat under en afghansk Fyrste. 1835 38 angreb Perserne H., men nødtes af nds Trusler til at drage bort; 1856 ind- : Byen, men et engelsk Hærcorps, der ttes paa den persiske Bugts Kyst, tvang il igjen at rømme den. 1863 indtoges Afghanerne under Dost Muhammed og en hørt under dem.

ault [erō], 1) Flod i Sydfrankrig, ud- r paa Cevennerne og løber mod S. gjen-)ep. H. til Middelhavet. 2) Departem. rankrig, omgivet af Middelhavet og Dep. Tarn, Aveyron og Gard. 112,s □ M. 12,000 J. (1881). Fra Cevennerne, der Landet mod N. V., sænker det sig ned Middelhavet, langs hvis Kyst ligge de altlaguner Vendres, Thau, Magues og Manguio, der gjennem en snæver g „Grau" staa i Forbindelse med Havet. alrige smaa Vandløb ere de betydeligste rle, Hérault og Orb. Af det hele r c. ¼ Agerland, ⅙ Vinland, ⅕ Skov, ⅓ Bjærgland. Den vigtigste Kornsort er Vinavlen er af overordentlig Betyd- ; der dyrkes ogsaa i stort Omfang Syd- aromatiske, medicinale og Farveplanter. avlen har kun Faaret større Betydning. Silkeavl er meget udbredt. Af de tal- ineralprodukter ere de vigtigste Jærn, Stenkul og en Mængde Stenarter. en bestaar fornemmelig i Tilvirkning Bomulds- og Silkevarer, Brændevin, :r, Parfumer og chemiske Præparater. d Montpellier.

ılt de Séchelles, Jean Marie [erō dø , fransk Revolutionsmand, f. 1760 af ıel Adelsslægt, blev 1781 Advocat ved :n Châtelet i Paris og 1786 ved Par- . H. sluttede sig ivrig til Revolutio- tog 1789 i Stormen paa Bastillen og . Commissær ved Cassationsretten. ıtes 1791 til den lovgivende National- g og 1792 til Conventet, hvor han sluttede sig til Danton. Da han i 3 var fraværende fra Paris som Com- Savoien, indsendte han ligesom Gré- Erklæring om at stemme for Lud- : Henrettelse. Som Conventets For- Juni medvirkede H. til Girondinernes udarbejdede i en Haandevending den atning, der aldrig blev sat i Kraft,) i Juli for en kort Tid Medlem af udvalget og førte Forsædet ved den ionalfest 10 Aug. I Sept. drog H. for at organisere Rædselssystemet; an havde vakt Robespierres Skinsyge ønskede en mildere Fremfærd, blev Marts 1794 anklaget af Saint Just . henrettet sammen med Danton og smoulins.

), Casper, af sin Samtid sædvanlig kaldet Kunst-Casper, en bekjendt Guldsmed, som 1642 fra Sachsen blev indkaldt til Danmark. Han forfærdigede Dronning Sophie Amalies Krone og gav sig i øvrigt af med forskjellig Virksomhed, bl. a. med Guldmageri. D. 1664.

Herbārium, Benævnelse paa en Samling Planter, tørrede og opbevarede paa Papir til Brug ved senere botaniske Undersøgelser.

Herbart, Joh. Friedr., tysk Philosoph, f. 4 Maj 1776 i Oldenburg. Allerede som Dreng gjorde han Bekjendtskab med den Wolfiske og Kantiske Philosophi; senere hørte han Fichte i Jena. 1797 modtog han en Huslærerplads i Schweiz, hvor han sysselsatte sig med Mathematik og Philosophi; senere levede han hos en Ven i Nærheden af Bremen, hvor han lagde sig efter Pædagogik. 1809 blev han Professor i Philosophi og Pædagogik i Königsberg, hvor han tillige stiftede et pædagogisk Seminarium. 1833 blev han kaldet til Göttingen, hvor hans Forelæsninger vakte megen Opmærksomhed. Han døde 14 Aug. 1841. H. var en original og skarp Tænker, men hans Systems isolerede Stilling medførte, at det længe blev upaaagtet, hvilket igjen fremkaldte en vis Bitterhed i hans Udtalelser. Af hans mangfoldige philosophiske og pædagogiske Skrifter fremhæves „Allgem. Pädagogik" (1806), „Hauptpunkte der Metaphysik" (1808), „Allgem. prakt. Philos." (1808), „Lehrb. zur Einl. in die Philos." (1813), „Psychologie als Wissenschaft" (1824), „Allgem. Metaphysik" (1828—29). Al Philosophi gaar ud paa en Bearbejdelse af Begreber; deres forskjellige Bearbejdelser give Anledning til Philosophiens Inddeling i Logik, Metaphysik og Æsthetik. Logiken angaar Begrebernes Form og stiller Fordringer til deres Klarhed og Tydelighed; dens Regler gjælde for alle Dele af Philosophien. Metaphysiken behandler saadanne Begreber, hvortil der svarer noget ved Erfaringen givet. Al theoretisk Philosophi maa knytte sig til det empirisk givne og saaledes gjøre dette til sit Erkjendelsesprincip; men de givne Erfaringsbegreber vise sig, naar vi reflectere over dem, at indeholde Modsigelser og for saa vidt at være utænkelige. Vi tvinges saaledes til at gaa ud over Erfaringsbegrebernes Skin til den bag ved Skinnet liggende Realitet, da Skinnet maa have sin Grund: „Wie viel Schein, so viel Hindeutung aufs Seyn". Metaphysikens Opgave er da at omarbejde Erfaringsbegreberne, d. e. fjærne Modsigelsen fra dem og gjøre dem tænkelige. Saadanne modsigende Erfaringsbegreber ere f. Ex. Rum, Tid, Inhærens (Tingen og dens Egenskaber), Forandring osv., som alle tvinge os til at søge den bag ved Skinnet liggende Realitet, „Realet". Ved Forholdet mellem de uforanderlige Væsener, hvoraf alt bestaar, findes Erfaringsphænomenerne deres Forklaring. H.s Philosophi søger ingen Enhed i Tilværelsen, men standser ved en Mangfoldighed af Væsener (Realer). I denne som i andre Henseender danner han en yderlig Modsætning til Hegel. H.s Psychologi er afhængig af hans Metaphysik: Sjælen er et af de mange Realer, og Forestillingerne opstaa ved Sjælens Forhold til andre Realer. H. forsøgte en mathematisk Be-

handling af Psychologien, idet Forestillingernes indbyrdes Vexelvirkning af ham opfattedes som Tryk og Modtryk ved elastiske Legemer. Han nærmer sig den engelske Skole ved at lægge Hovedvægten paa de enkelte Elementer i Bevidstheden og ikke paa den Enhed, som omfatter dem alle. Æsthetiken behandler saadanne Begreber, som forudsætte en Bedømmelse af noget ud fra vor Følelse. En særegen Del af den er Ethiken, som er Læren om de Viljesforhold, der opfattes med Velbehag. H. skjelner skarpt mellem den theoretiske og den praktiske Philosophi. Han har især haft stor Indflydelse paa de psychologiske Studiers Udvikling i Tyskland i vort Aarhundrede. I sin Pædagogik deler H. Opdragelsen i Regering, Tugt og Undervisning og hævder denne sidstes opdragende Betydning, fordi den paavirker Forestillingerne, hvis Forbindelser udgjøre Sjælelivet. Opdragelsens Formaal er den sædelig-religiøse Dannelse.

d'Herbelot, Barthélemy [derblō], fransk Orientalist, f. 1625 i Paris, studerede de orientalske Sprog i Rom og Firenze og blev siden Professor ved Collège de France i Syrisk. Hans vigtigste Værk er en Art encyklopædisk Lexikon, udgivet under Titel »Bibliothèque orientale« (af Galland 1697; senere 1777—82, 4 Bd.). D. 1695.

Herberstein, Sigism., Friherre af, østerrigsk Diplomat og Præsident i Finanscollegiet, f. 1486 i Wippach i Krain, d. 1566, blev brugt i flere vigtige Sendelser, saaledes til Rusland 1526, og udgav »Rerum Moscovitic. commentarii« (Wien 1549, paa Tysk 1557), et for Ruslands ældre Historie meget vigtigt Værk.

Hĕrbert, Auberon Edv. Will. M., engelsk Politiker, f. 1838, yngre Broder til Jarlen af Carnarvon, gjorde sig bekjendt ved sit Ophold i den danske Hær paa Dybbøl 1864, hvor han viste stort personligt Mod i at opsøge de saarede midt under Kampen, og blev derfor Ridder af Danebrog. 1866 tog H. jurid. Doctorgrad i Oxford og valgtes 1870 ved et Udfyldingsvalg i Nottingham. Han optraadte i Underhuset som yderlig Radical, især som Modstander af enhver Forbindelse mellem Stat og Kirke og af Religionsundervisning i de offentlige Skoler. Fremdeles understøttede H. Arbejderne i deres Bestræbelser for at skaffe sig større Løn og udtalte sig paa Folkemøder aabent for Indførelse af Republiken efter Dronn. Victorias Død. I Febr. 1871 rettede H. et skarpt Angreb paa Regeringens Udenrigspolitik og klagede over, at den ikke var optraadt som Mægler under den fransk-tydske Krig og ikke havde hindret en Landafstaaelse; han hævdede n. A. under voldsomme Angreb fra sine aristokratiske Kaldsfællers Side sine republikanske Meninger. 1874 faldt han igjennem ved Valgene og har ikke senere spillet nogen Rolle.

Hĕrbert, John Rogers, engelsk Historiemaler, f. 23 Jan. 1810 i Maldon i Essex, uddannede sig ved Kunstakademiet i London, gik 1840 over til den katholske Religion i Venezia og har siden den Tid udelukkende helliget sig til det religiøse Historiemaleri. Af hans Arbejder i denne Retning roses især „Sædemanden“ for sin fortrinlige Udførelse. Han deltog i Udsmykningen af Parlamentshuset i London med store Malerier, hvoraf nogle ere Optrin efter Shakspeares Dramaer, andre religiøse; blandt de sidste fremhæves „Moses paa Sinai“, som dog af nogle dadles for Særhed i Opfattelse og Udførelsesmaade.

Hĕrbert, Sidney, engelsk Statsmand, f. 16 Sept. 1810, yngre Søn af Jarlen af Pembroke, valgtes 1832 til Underhuset og tog ivrig Del i Kampen for Kornlovene. 1841 blev H. Admiralitetssecretær under R. Peels Regering og gik med denne over til Frihandelspartiet; han var 1845—46 Krigssecretær og hørte senere ligesom andre Peeliter imellem Underhusets mest fremragende Medlemmer. 1852 blev H. igjen Krigssecretær indtil 1855, da der klagedes over Krimhærens slette Forplejning; skjønt dette nærmest skyldtes Forretningernes Deling imellem to Ministre, vilde H. dog ikke underkaste sig en parlamentarisk Undersøgelse, men foretrak at fratræde. I Juli 1859 blev H. Krigsminister og gjennemførte store Forbedringer i Hærens Styrelse; men denne Opgave tærede saaledes paa hans Kræfter, at Regeringen i Jan. 1861 for at lette ham det parlamentariske Arbejde ophøjede ham til Peer som Lord H. Han havde dog faaet sit Knæk og døde 2 Aug. s. A.

Hĕrbert af Cherbury, s. **Cherbury**.

Herborn, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Floden Dill og ved Westerwald, 15 M. s. v. for Kassel, med 3,000 J., havde 1584—1817 et Universitet, som blev omdannet til et evangelisk theolog. Seminarium.

Herbst, Christian Frederik, dansk Numismatiker og Archæolog, f. 17 Apr. 1818, blev Student 1837 fra Slagelse lærde Skole. Efter i nogen Tid at have studeret Jura sysselsatte han sig senere udelukkende med Studiet af Numismatik og Oldsager. Fra 1843 assisterede han ved Forevisningen i Museet for nordiske Oldsager og blev 1848 ansat som Archivar og Secretær ved dette, 1866 Inspecteur og samtidig Inspecteur ved Møntsamlingen. Efter Worsaaes Død 1885 constitueredes han som Directeur for Museerne, for Mindesmærkernes Bevaring og for Rosenborg. Han har i Annaler og Aarbøger for nord. Oldkynd. skrevet en Del mindre antiqvariske Afhandlinger. Større er hans literære Virksomhed paa det numismatiske Omraade. Her har han saa vel i indenlandske som i udenlandske Tidsskrifter leveret Bidrag særlig til Middelalderens Numismatik og nyder i saa Henseende Anseelse som Autoritet. Det skyldes H.s Initiativ, at Kjøbenhavns Møntsamling gjentagne Gange har modtaget saa betydelige Forøgelser, at den hvad Middelalderen angaar er en af de største i Europa. 20 Marts 1885 lod H.s videnskabelige Venner præge en Medaille over ham som Anerkjendelse af og varig Erindring om hans Virksomhed paa den numismatiske Videnskabs Omraade.

Herbst, Eduard, østerrigsk Statsmand, f. 9 Dec. 1820, blev 1843 Dr. jur., 1847 Professor i Lemberg og forflyttedes 1858 til Prag. 1861 valgtes H. til den bøhmiske Landdag og derfra til Rigsraadets Underhus, hvor han blev en af det tyske Partis Førere og som

g Taler deltog i alle vigtige Forhand- og var Medlem af de fleste store Ud- Ligeledes kæmpede H. i den bøhmiske z som en af Tysternes Ordførere. I 367 blev H. Justitsminister indtil Apr. jennemførte vigtige Fremskridt, Gjalds- s Afskaffelse, Nævninger i Pressesager Række Love om kirkelige Forhold. Efter : afgaaet som Minister indtog H. paa Plads i Underhuset som Leder for det ingstro" Parti og var særlig Ordfører ppositionen imod Ministeriet Taaffe. les har H. gjort sig bekjendt som rets- belig Forfatter ved en Haandbog i l Strafferet (1855, 7de Opl. 1882) og ing til østerrigsk Strafferproces (1860).

ulano de Carvalho e Araujo, Alexandro aräuschu], portugisisk Digter, f. 28 Marts Lissabon, tilbragte sin første Ungdom i g studerede de europæiske Hovedsprog res Literatur. Ved sin Hjemkomst til l sluttede han sig i Politiken til de nære og i Literaturen til den franske ils Principer. Han deltog i Redac- af det literære Tidsskrift »Panorama«, n offentliggjorde Digte, der vandt stort 1836 udgav han et prosaisk Arbejde do Propheta«, med mørke Billeder af elands Udsigter i apokalyptiske Syner. m i »A harpa do Crente«, en Sam- romantisk-religiøse Poesier, viser han rket af V. Hugo og Lamennais. Der- gte Romanen »Eurich« og »O Monge r«, historisk Fortælling fra Johan I.s ans samlede Fortællinger ere udgivne avn af »Monasticon«. Siden hengav il historiske Arbejder og røber i »Hi- Portugal« (1846—53), »Questões pu- 1873) og »Estudos historicos« (1876) om og Fremstillingsgave. Videnska- kademi udgav hans »Portugaliæ mo- historica«. 1855 udkom hans „In- ns Historie". Flere Gange har H. puteret, blev derefter ansat ved det Bibliothek og optoges 1858 som corre- de Medlem af Académie des inscrip- des belles-lettres. D. 18 Sept. 1877.

lānum, egtl. Herculaneum, var i Old- af Campaniens betydeligste Stæder; ed Kysten mellem Neapel og Pompeji, gt af Oskerne, men blev senere for len beboet af Grækere. Under Titus's blev den 79 tillige med de nærlig- æder Pompeji og Stabiæ tilintetgjort obrud af Vesuv og saa dybt begravet Sand (68—100 F.), at man senere te dens Sted, paa hvilket længere hen g en Del af Resina blev bygget. Eftergravninger (f. Ex. 1689) vare aa godt som glemte, da man 1709 avningen af en Brønd traf paa nogle Dog blev Udgravningen først fortsat 1750 fandt man Pompeji og Stabiæ. ere og planmæssigere blev Udgrav- reven 1806—15 og derpaa efter at et i nogen Tid paa ny optagen 1828 fter 1869. Dog er en meget mindre end af Pompeji bleven udgravet og af det udgravede igjen blevet til- dækket af Hensyn til de oven over liggende Byer. Foruden Levningerne af Bygninger, der dog i H. ikke ere af den Betydning som i Pompeji, har man i H. fundet mange skjønne Vægmalerier, talrige Statuer og et stort Antal Papyrusruller. Af de sidste ere de, som kunne læses, aftrykte i »Volumina Herculanensia«. Afbildninger af de fundne Mindesmærker haves i »Antiquités d'H.« af David og af Peranesi; fremdeles hos Roux og Bouchet: „H. og Pompeji".

Hercules, s. Herakles. H., stort Stjernebillede paa den nordre Himmel mellem Lyren og Kronen. Det er hen imod dette Stjernebillede, at vort Solsystem for Tiden bevæger sig.

Herculesbad ved Mehadia i Ungarn, Comitat Szörény, 3 M. n. for Orsova, har allerede af Romerne kjendte Svovlkilder, der ere meget søgte og navnlig benyttes mod rheumatiske Lidelser, Gigt, Nerve- og Leversygdomme. Prægtige Hoteller og Badeindretninger.

Herculesbille (Scarabæus hercules), en 4½ Tomm. lang, sydamerikansk Torbistart, sortebrun med graagrønne Vingedækker med brune Pletter; Forbrystet er hos Hannen forlænget til et langt, fortil rettet, nedad krummet Horn og Hovedet til et lignende, opad krummet.

Hercyniske Skov (Hercynia silva), et fælles Navn, hvormed Romerne betegnede de forskjellige Bjergmasser, som strække sig fra Rhinen til de østlige Karpather, og som vi pleje at kalde de mellemtyske Bjerge, medens nogle Skribenter fortrinsvis brugte Navnet H. om en enkelt, større eller mindre Del af samme.

Herd er oprindel. et aabent Ildsted (Arne), men bruges ogsaa i flere mere eller mindre afvigende Betydninger. Ved en Smeddeild eller dermed overensstemmende Friskild osv. (Herdovn) er det et saadant Ildsted med Blæst; i Flammeovne er det den fordybede Bund; i Schachtovne den nederste Del, hvor det flydende Metal samler sig. I Jærnstøberierne har man undertiden givet Gulvet dette Navn; saaledes bet. Herdformning Formning paa Gulvet.

Herder, Johan Gottfried v., berømt tysk Skribent, f. 25 Aug. 1744 i Mohrungen i Østpreussen, hvor hans Fader var Skolelærer og Cantor. Efter at være bleven undervist i sin Fødebys Latinskole blev han 1760 Skriver hos en Diakonus; 1762 tilbød en russisk Regimentschirurg, der laa i Kvarter i Mohrungen, H. at tage med til Königsberg og studere Chirurgi, men da han besvimede ved den første Dissection, valgte han det theologiske Studium og blev her hjulpet af sine Venner. I Königsberg gjorde H. Bekjendtskab med Kant, der gav ham gratis Adgang til sine Forelæsninger; men Kants stringente Methode kunde ikke ret slaa an i hans poetisk bevægede Aand; langt mere følte han sig tiltrukken af Hamann. Hans Studier vare storartede og alsidige: Theologi, Poesi, Kunst, Historie, Naturvidenskaber. 1764 blev han Collaborator ved Domskolen i Riga, hvormed han forenede en præstelig Virksomhed, der vakte stor Begejstring hos hans Tilhørere. 1769 tog han sin Afsked for at foretage en større Udenlandsreise. Hans Navn var allerede bekjendt ved „Fragmente über die neuere deutsche

Litteratur" (1767) og „Kritische Wälder" (1769), hvor han med bristig Ungdomsvarme havde rejst Lessings og Winckelmanns Fane mod Pseudoklassicismen. Paa Grund af en Øjensygdom dvælede H. et halvt Aar i Straßburg, hvor han gjorde Bekjendtskab med Goethe, paa hvem han fik en stærkt vækkende og ansporende Indflydelse. 1771 blev H. kaldet til Superintendent og Hofpræst i Bückeburg, 1776 til Generalsuperintendent i Weimar. Her udfoldede hans Natur sig under Samlivet med Tysklands største Aander. Som gejstlig Taler og Skolevæsenets Tilsynsmand virkede han med Aand og Kraft, og dog havde han Otium nok til rig literær Virksomhed. H. var en vækkende Aand med store Evner til Antydning af banebrydende Tanker; uden at være original Digter i Ordets strængeste Forstand, var Poesien dog det centrale i hans Natur, og alt, hvad han tog fat paa, blev poetisk gjennemsyret. Mest umiddelbart har hans poetiske Aand virket ved at om- og efterdigte Poesier fra de forskjelligste Sprog; især havde han en levende Sympathi for Urpoesien i Folkedigtningen. Hovedværkerne i denne Retning ere „Volkslieder (1778) og „Cid" (Bearbejdelse af spanske Folkeromancer, dog efter en fransk Prosagjengivelse; udk. efter hans Død). Som Theolog var han imod al dogmatisk Bogstavtjeneste og blev navnlig tiltrukken af Religionens ideal-poetiske Side („Geist der ebräischen Poesie", 1782); hermed kunde hans Begejstring for den græske Skjønhed og Harmoni i Tanke og Liv godt forliges. Hans philosophiske Hovedarbejde er „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" (4 Bd., 1784—91). Han fremstiller heri Menneskeslægtens Historie som Udviklingen mod „Humanitet" (s. nedenf.), i hvilket Begreb han samlede det ædleste i Menneskenaturen og al dens Digten og Tragten. Det er den samme løftende Sans for alt ægte menneskeligt, som vi se udformet i Goethes Digtning; disse to Mænds Venskab blev først noget kølnet, da Goethe traadte i et nærmere Forhold til Schiller, for hvis gjærende og urolige Natur H. manglede Sans. Medens H. næppe har leveret noget epochegjørende Værk, var dog hans Virksomhed i sin Helhed af stor Betydning for den tyske Civilisations Historie; det meste af, hvad hans nærmeste Eftertid ydede, ligger antydningsvis i hans Værker. Han nød stor Gunst af Fyrstehoffet i Weimar og hørte til dets snævrere Kreds. 1789 blev han Vicepræsident, 1801 Præsident for Overconsistoriet og af Kurfyrsten af Bayern ophøjet i Adelstanden. I sine sidste Aar led han af en mørk og nervøs Sindsstemning, der svækkede hans Virksomhed. Han døde 18 Dec. 1803. 25 Aug. 1850 rejstes hans Malmstatue i Weimar. Hans Enke samlede „Erinnerungen aus H.s Leben" (udg. 1820 af J. G. Müller); hans Søn, Dr. Emil Gottfr. v. H., udgav hans efterladte Breve i „H.s Lebenbild" (1846—48), som siden er fortsat ved flere udkomne Brevsamlinger, besørgede af samme Søn, til Dels i Forbindelse med Düntzer. Den bedste og fuldstændigste Udgave af hans Værker er besørget af Suphan (1877 ff.); en udførlig Biographi af H. haves af Haym („H. nach seinem Leben und seinen Werken dargestellt", 1877—84). H. er sammen med Hamann og Jacobi Repræsentant for den saakaldte „Trosphilosophi" og for saa vidt en Modstander af Kants System. Han lærer, at der gives ingen rene Erkjendelser a priori; den saakaldte rene Tænkning er kun en Indbildning. Sjælen spinder intet ud af sig selv, men modtager sit Indhold gjennem Erfaringen; ved Hjælp af Indbildningskraften og især ved Hjælp af Sproget gaar Mennesket over fra blotte Sanseindtryk til Fornuft, som egentlig først bliver til med Sproget. H. bebrejder Kant, at han har behandlet Fornuften isoleret fra andre Kræfter og overset den ydre Betydning, Sproget har for Tænkningens Udvikling. H. vil selv aflede Sproget som nødvendig Følge af Sjælens Væsen og af den legemlige Organisation. Han er afgjort Naturalist og har anticiperet mange af den senere Naturphilosophis Tanker. I Modsætning til Kant, som bestandig havde den menneskelige Frihed for Øje, fremhæver H., hvad Mennesket er som Naturvæsen, og hvorledes det realiserer sin Naturbestemmelse. Menneskets finere Organisation og dets Herredømme over Jorden sammenfatter H. under Begrebet Humanitet, hvis Afslutning er Religionen, Historiens Endemaal. Midlerne til at naa dette Maal ere at søge i de organiske Kræfter og i Traditionen, som modificeres forskjellig efter de naturlige Omgivelser. Menneskehistorien bliver saaledes de menneskelige Kræfters efter Tid og Sted bestemte Naturhistorie. Sin Religionsphilosophi har H. udviklet i de 1787 under Titlen „Gud" udgivne Samtaler, hvori han forsøger en Reconstruction af Spinoza. Som objectiv Gjengivelse af Spinozismen er Fremstillingen slet, men den har alligevel sin Interesse, for saa vidt den giver H.s eget Standpunkt. Guddommen er alle Kræfters Urkraft, alle Sjæles Sjæl og erkjendes gjennem Naturens Love. Den guddommelige Fornuft er ikke personlig, og en menneskelig Frihed gives egentlig ikke, ligesom det onde kun er Skranke, Modsætning og Overgang. I denne Pantheisme viser H. sig beslægtet med de italienske Naturphilosopher. H. har i sine Ideer givet et Grundlag for Historiens Philosophi. Skrifter foruden de ovenf. nævnte: „Ueber den Ursprung der Sprache" (1770), „Vom Erkennen und Empfinden" (1778), „Gott" (1787), „Verstand und Erfahrung" (1799), „Kalligone" (1800).

Herēdia, Stad i Staten Costa Rica i Mellemamerika, paa en Højslette 1 M. n. v. for San José. 12,000 J. Jærnbaneforbindelse med det caribiske Hav. Frugtbar Omegn.

Hereditǣr, arvelig.

Hereford [hĕrriførd], 1) Shire i England, omgivet af de engelske Shirer Shrop, Worcester, Gloucester og Monmouth samt de walisiske Brecknock og Radnor. 39,2 □ M. med 121,000 J. (1881). H. er et af Dale og store Sletter afbrudt Bakkeland, der mod S. V. hæver sig op mod Walesbjærgene. Det vigtigste Vandløb Wye falder fra højre Side i Severn. Agerdyrkning og Kvægavl ere vidt fremskredne. Frugtavl, navnlig Æbletræer, drives meget. Gode Egeskove. 2) Hovedstad i H.-Shire ved Floden Wye, 25 M. v. n. v. for London. 20,000 J. Bispesæde med præg-

:l Kathedralkirke. Den berømte Skue-
rrick's Fødeby.
hals, Flække i den belgiske Prov. Ant-
M. ø. for Antwerpen, med 5,000 J.,
punkt i det belgiske Jærnbanenet.
), Stad i den preussiske Prov. West-
M. n. ø. for Bielefeld ved Floden
1,000 J. Betydelig Industri i Linned-
ber, Tobak m. m. Tugt- og Arbejds-
iseum for westfalske Oldsager.
t, Johan Daniel, f. 10 Juli 1764 i
lærte først Chirurgien hos Faderen,
ntschirurg, kom 1783 til Kjøbenhavn,
er sine Studier under trykkende Kå-
r og var 1785 den sidste, der tog
ed Theatrum anatomico-chirurgicum.
Ophævelse; senere tog han ogsaa
ved chirurgisk Akademi. 1794 ud-
han til Divisionschirurg i Søetaten,
smedicus han blev 1806, og af hvil-
ørst udtraadte 1819. 1805 blev han
. og 1818 ordin. Professor i Medi-
Universitetet, var 1819—25 tillige
ns ved Frederiks Hospital og døde
1836. Mest Fortjeneste har H. af
en, hvis Studium han vakte ved
et, og som han selv fremmede ved
og skarpsindige Undersøgelser, hvor-
som Hospitalslæge var mindre paa
. Hans Humanitet, Venlighed og
ghed, især mod yngre Colleger, vandt
i Hengivenhed i høj Grad. Ogsaa
nske Lægevidenskabs Historie har H.
Fortjenester. — Hans Brodersøn,
iel H., Etatsraad, Bygmester, f.
1818 i Kjøbenhavn, uddannede sig
kunstakademiet, hvis mindre Guld-
an vandt 1849, dels i praktisk Tøm-
g foretog derpaa, efter allerede for-
ave fundet Anvendelse for sit Talent,
en Reise igjennem Tydskland, Frank-
nd og Italien. 1861 blev han Med-
unstakademiet og 1879 Æresdoctor.
Bygmester med udviklet kunsterisk
bunden med stor teknisk Dygtighed.
ns Arbejder maa fremhæves Univer-
theket (1860), Studenterforeningen,
irken (1871) og Vilnden i Kjøben-
en Mængde Restaurationer og Ny-
i Provinserne og i Sverige.
rt [erikühr], Stad i det franske Dep.
ne, 6 M. ø. for Vesoul. 3,000 J.
Slotte. Werders Kampe med Bour-
7 Jan. 1871.
dorf, Søbad i den preussiske Prov.
ved Østersøen paa Øen Usedom, med
igenhed og gode Indretninger, be-
af den preussiske fornemme Verden.
. Fabrikflække i Canton Appenzell i
M. s. v. for St. Gallen, 2,400 F.
:, med 11,000 J. og betydelig In-
ie Bomuldsvarer.
, Flække i den belgiske Prov. Liége
i Meuse, 1½ M. n. ø. for Liége,
) J. og rige Jærnminer, er historisk
om Stammesæde for Pipin af H.,
res Oldefader.
(nu Herrevads) Kloster, i Nærheden
a i Riseberga Sogn i Skaane, blev

stiftet af Ærkebiskop Eskil for Munke af Cistercienserordenen og af ham. indviet 1150. Inddraget efter Reformationen blev det som dansk og derefter som svensk Krongods i mere end 100 Aar givet som Len eller Pant til forskjellige danske og svenske Mænd. 1691—1830 var Gaarden Bolig for Obersten, senere for Oberstlieutenanten ved Nordskaanes Cavaleriregiment og til sidst Sæde for det skaanske Krigscommissariat. Kirken, der til Dels blev ødelagt under Krigen 1676—79, lod Carl XI nedbryde tillige med de øvrige Klosterbygninger, saa at næsten intet af dem er tilbage. De nuværende saakaldte Slotsbygninger, som staa under Opsyn af en kongel. Statholder, opførtes i Beg. af dette Aarh.

Herjedalen, maaske det vildeste af Sveriges Landskaber, bestaar af den temmelig smalle Dalstrækning omkring Ljusnans øvre Løb og omgives mod N., Ø. og S. af høje Fjælde; det grænser mod N. til Jemtland, mod V. til Norge, mod S. til Dalarne og mod Ø. til Helsingland. Paa et Fladeindhold af c. 226 □ M. (12,457 □ Kilom.) har det lidt mere end 9,000 J. Klimaet er paa Grund af Beliggenheden meget strængt; som Følge deraf og af Landets bjærgfulde Beskaffenhed samt den Mængde Sumpe og Moser, hvoraf det er opfyldt, er Kornavlen ringe og ikke tilstrækkelig til Indbyggernes Forbrug. Kvægavl, hvortil vidtstrakte Græsgange give udmærket Anledning, er derimod Hovednæringsvejen. Landskabet har ingen Kjøbstad; sammen med Ytterhogdals Sogn af Helsingland udgjør det et Fogderi under Jemtlands Län og danner 4 Pastorater af Jemtlands søndre Provsti under Hernösands Bispestol. — H. skal efter Sagnet være blevet bebygget ved Indvandrere fra Norge (en Herjulf, som af Halvdan Svarte var bleven jaget i Landflygtighed, skal have været den første Nybygger) og hørte under dette Rige, indtil det 1645 afstodes til Sverige.

Herkomer, Hubert, f. 1849 i Waal i Bayern, bragtes som Barn af sin Fader til Amerika, senere til England, hvor han i Southhampton i sit 13de Aar begyndte at besøge en Kunstskole. Efter et Ophold i Tydskland drog han atter til England, uddannede sig i South-Kensingtons Skole og optraadte derpaa dels som Tegner i Tidsskriftet »The Graphic«, dels som Vandfarvemaler med Arbejder, som i høj Grad udmærkede sig ved Liv og Naturlighed. Af hans Malerier kan fremhæves „De gamle Invalideres Gudstjeneste" (1875), „Ved Dødens Port" (1877), »Life, light and melody« (1879) samt Portræterne af Richard Wagner og Alfred Tennyson.

Herlighed, i det danske Lovsprog Betegnelsen for et saadant Overordnelsesforhold over en af en anden besiddet fast Ejendom, som under mange forskjellige Former fremtræder i Landboretten. Undertiden kaldes saaledes Jorddrottens Ret over Fæstestedet H.; men det Forhold, der almindeligst betegnes med dette Navn, er dog Overejendomsretten over et Bondested, med Hensyn til hvilket Ejendomsretten er delt (s. Ejendomsret). I Norge kaldes især en fast Ejendoms naturlige (f. Ex. Vandfald, Skov osv.) ell. juridiske (f. Ex. Servitut over Nabo-

ejendom, Brugsret i Almenning) Fortrin H. Herlighedsejer kaldes i Danmark Besidderen af de under Begrebet H. sammenfattede Rettigheder.

Herlufsholm i Sjælland, ¼ M. n. for Næstved ved Susaa, omgivet af skjønne Skove, er det gamle Skovkloster. Dette, et af de betydeligste Benedictinerklostre i Danmark, var oprindelig stiftet i Næstved 1135 af Ridder Peder Bodilsøn og hans Slægtninge og indviet til St. Peder; men da Klostret afbrændte 26 Apr. 1261, flyttede Munkene ud i den nærliggende Skov og opførte der en ny Bolig, som efter sin Beliggenhed fik det anførte Navn. Enkelte Dele af disse Klosterbygninger ere endnu bevarede; den ene af de 4 Fløje optager Kirken. Ved Reformationens Indførelse 1536 blev Klostret inddraget under Kronen og forlenet til den forhenværende Bisp i Aarhus, Ove Bille, som døde her 1555. Dog vedblev Klostret at være Bolig for de endnu levende Munke, men da disse vare uddøde, ophævedes det helt som geistlig Stiftelse, og dets fuldkomne Ophør kan man regne fra 1560, da Frederik II mageskiftede det bort til Herluf Trolle for dennes to Gaarde Hillerødsholm og Græsedegaard. Denne ædle Mand og hans værdige Hustru Birgitte Gjøe oprettede ved Fund. af 23 Maj 1565 (faa Dage, førend Herluf sidste Gang gik ud med den danske Flaade) den berømte Skole, hvis Navn minder om dens Stifter. H. lærde Skole og Opdragelsesanstalt, hvis Locale imidlertid ikke er i Klosterbygningen, men i en nyere Bygning, med dertil hørende Gods har sin særegne Bestyrelse, uden Forbindelse med det øvrige lærde Undervisningsvæsen (for Undervisningen selv gjælde dog de for dette givne Forskrifter), ved en af Kongen beskikket Forstander (sid. 1856 Gehejmeraad Hall), der sorterer umiddelbart under Statsraadet. Anstalten tæller c. 100 Elever.

Hermandåd (d. e. Broderskab, lat. germanitas) kaldtes de Forbindelser, som Castiliens og Aragoniens Stæder siden Slutningen af det 13de Aarh. indgik til Landefredens Opretholdelse mod Adelens Anmasselser og Røverier og overhovedet mod Forstyrrelse af den offentlige Sikkerhed. Stæderne understøttedes heri af Kongerne, som i disse Foreninger saa et Middel til at knække den overmodige Lensadels Magt, især af Ferdinand d. katholske. De holdt ligesom den tyske Hansa en Krigsmagt og udnævnte Dommere i Rigets forskjellige Egne, for hvilke da Rolighedsforstyrrerne førtes og straffedes. Hverken Rang eller Stand beskyttede mod H., som c. 1486 fik Titlen „den hellige H." Siden, da Kongemagten var bleven saa stærk, at den ikke behøvede og derfor ikke ønskede disse Foreninger, sank H. ned til et blot Gendarmeri, som vaagede over Vejenes Sikkerhed uden for Stæderne.

Hermanfried, den sidste Konge over Thyringerne, dræbte efter Tilskyndelse af sin Hustru Amalberga, den østgotiske Konge Theoderich d. stores Broderdatter, sin ene Broder Berthar og bekæmpede med Frankerkongen Theoderich I.s Hjælp sin anden Broder Balderich. Men da han efter dennes Fald ikke vilde holde sit Løfte, at overlade Frankerne Halvdelen af Thüringen, drog Theoderich, understøttet af sin Broder Chlotar I og Sachserne mod ham, overvandt ham ved Unstrut og dræbte ham 531, hvorpaa den nordlige Del af Thüringen blev givet til Sachserne og Resten forenet med Frankerriget.

Hermann, s. Arminius.

Hermann, Carl Friedr., tysk Oldtidsforsker, f. 1804, blev 1842 Professor i Göttingen og d. 1855. Hans vigtigste Skrifter ere: „Geschichte und System der platonischen Philosophie" (1839) og „Lehrbuch der griechischen Antiquitäten (3 Bd., 1841—52), af hvilken det ene Bind „Staatsalterthümer" 1875 fik 5te Opl. Efter hans Død udgaves „Kulturgeschichte der Griechen und Römer" (2 Bd., 1857—58). Fremdeles har H. udgivet Platons Dialoger samt Juvenals og Persius's Satirer.

Hermann, Fr. Bened. Wilh. v., f. 1795, d. 1868, fra 1833 statsøkonomisk Professor i München, er som Forfatter mest bekjendt af sine „Staatswirthschaftliche Untersuchungen" (1832, 2det Opl. 1870).

Hermann, Johann Gottfried Jakob, en af de berømteste tyske Philologer, f. 28 Nov. 1772 i Leipzig, blev 1798 overordentlig Professor i Philosophi smstds. og overtog 1803 det ordin. Professorat i Veltalenhed, med hvilket 1809 Professoratet i Poesi blev forenet. I denne Stilling virkede han som højt anset akademisk Lærer til sin Død 31 Dec. 1848. Paa flere Omraader af den klassiske Oldtidsvidenskab har han indlagt sig store Fortjenester. For Metriken brød han en ny Bane ved sin „Handbuch der Metrik", »Elementa doctrinæ metricæ« og »Epitome doctrinæ metricæ«. Ved sit Værk »De emendanda ratione Græcæ grammaticæ« og ved sine Anmærkninger og Excurser til Vigers »De Græcæ dictionis idiotismis« grundlagde han en ny, rationel Behandling af den græske Grammatik. Den i disse Skrifter udviklede Skarphed og Bestemthed fremtræder ogsaa i hans mangfoldige Udgaver af græske Forfattere, blandt hvilke de vigtigste ere Fuldendelsen af Erfurts Udgave af Sophokles, Udgaver af næsten alle Euripides's Tragedier, af Aristophanes's „Skyer", af »Orphica« og af de homeriske Hymner. Hertil komme Udgaver af Plautus's »Trinummus« og »Bacchides«. Først efter hans Død besørgede Haupt Offentliggjørelsen af hans Bearbejdelser af Bukolikerne Bion og Moschos samt Æschylos. Hans talrige mindre Skrifter, Programmer osv. findes samlede i hans »Opuscula«. Idet H. lagde mere Vægt paa den formelle end paa den reale Side af Philologien, blev han fra 1826 indviklet i en heftig Strid med de to bekjendte tyske Philologer Böckh og K. O. Müller.

Hermannstadt, Hovedstad i det med Ungarn forbundne Transsylvanien, 60 M. s. ø. for Buda-Pest. 20,000 I., der ere en Blanding af Tyskere, Ungarere, Rumænere, Grækere, Armeniere og Zigeunere. H. er Sæde for en græsk, ikke uneret Ærkebiskop, en græsk-katholsk Biskop og et luthersk Consistorium, har en anselig luthersk Hovedkirke, talrige Undervisningsanstalter, stort Vajsenhus, et Nationalmuseum med Bibliothek og Malerisamling, smukt Raadhus og flere prægtige Privathuse. Livlig Industri i Klæde, Papir, Roesukker, Lys, fine Herrehatte m. m.

ansen, Christen, dansk Theolog, Søn
usmand i Store Brøndum i Viborg
31 Jan. 1806, blev Student 1825, theol.
330, vandt 1834 Universitetets Guld-
for en theologisk Afhandling, foretog
. en videnskabelig Reise i Tydskland,
og Orienten, blev 1841 Docent, 1844
| 1845 Professor i semitisk-orientalsk
, men gik 1848 fra det philosophiske
t theologiske Facultet, hvor han ved-
virke som Professor indtil 1 Sept.
han tog sin Afsked paa Grund af en
som i flere Aar havde lammet hans
aft. H. var en lærd og meget flittig
tslærer, der i sine kraftige Aar nød
lse hos og øvede stor Indflydelse paa
ide; men hans stærke Selvkritik med-
hans Forfattervirksomhed kun blev
:n (Oversættelser af Davids Psal-
og af Propheten Esaias 1865); dog
idlagt sig blivende Fortjeneste af den
'e ved den væsentlige Andel, han ved
Stiftsprovst Rothe og Dr. Kalkar
arbejdelsen af den efter Grundtexten
Udgave af Bibeloversættelsen til det
ament, som udkom 1872. Sin Kjær-
Universitetet lagde han for Dagen
imentere Halvdelen af sin ikke ube-
ormue til Legater for fattige Stu-
'rofessorenker. 1879 sendte Univer-
pzig ham et Æresdiplom som Dr.
19 Oct. 1882.

:oditisme, Tilstedeværelsen af mand-
delige Kjønsorganer hos samme In-
phrodit, Tvetulle, s. næste A.), fore-
: Mennesket og de højere Dyr kun
da som Følge af en fejlagtig Ud-
jønsorganerne i Fosterlivet. Virke-
mlig Tilstedeværelsen af Testikel
! hos samme Individ, forekommer
Mennesket, medens den f. Ex. hos
unsene og Frøerne ikke er saa over-
lden. Hos Mennesket indskræn-
Mandens Vedkommende sig til, at
sdele ligne de kvindelige, samt at
t for Blærehalskjertlen findes en
indre udviklet Moderskede og Liv-
Eggeledere, for Kvindens Vedkom-
: de ydre Kjønsdele have en over-
› med Mandens, og at Moder-
der, Livmoderen lille, Æggestokken
ligesom Brysterne, og at Legemet
ligt Udseende. Tidligere tilskrev
rre Udbredelse i Dyreriget, end
gheden har; nyere Undersøgelser
mange Dyr ere særkjønnede, som
ansaa for H. De vigtigste Dyre-
ndnu anses for H., ere følgende:
vorreformer (Serranus) i Middel-
l Snegle, navnlig de nøgne og
. nogle faa Muslinger, Sækdyrene
Bryozoerne, Rankefødderne (med
lser), Tardigraderne, Myzosto-
ormene, Iglerne, de fleste Ikter,
og en Del af Fladormene.
lnes der atter mellem dem, der
lv, og dem, der befrugte hin-
sidig Han og Hun for hinanden,
Regelen tænker sig saaledes, at
de skiftes til at overtage disse Bestillinger: det Individ, som den ene Gang befrugter, bliver næste Gang befrugtet osv.

Hermaphroditos, Søn af Hermes og Aphrodite, blev opdraget af Nympherne paa Idabjærget; da Kildenymphen Salmakis i Karien havde forelsket sig i ham, men hendes Kjærlighed forblev ubesvaret, anraabte hun Guderne om stedse at maatte være forbundet med den elskede; Guderne hørte hendes Bøn, og begges Legemer bleve forenede til en Dobbeltskabning, halv Mand, halv Kvinde. Sagnet har sin Oprindelse i semitiske Religioner.

Hermas, en af de apostoliske Fædre, Forfatter til „Hyrden" (ὁ ποιμήν, Pastor), ansaas længe for Aposteldisciplen H. (Rom. XVI, 14); men af Muratoris Kanon fremgaar, at han var Broder til Pave Pius I og skrev sin Bog c. 140. I Skriftet holder „Hyrden i sin ru Faareskindspels" en strængt revsende Tale med Herrens Gjenkomst for Øje; de ere salige, som holde ud i Trængslerne. Det er fuldt af Lignelser og Billeder i prophetisk Stil og var i stor Anseelse i den gamle Kirke, men dets Indhold bærer stærke Spor af den Jødechristendom, som skal have haft mange Tilhængere i Rom. Indtil Midten af dette Aarh. kjendtes Skriftet kun i latinsk og æthiopisk Oversættelse; men siden den Tid har man fundet to Haandskrifter af den græske Original.

Hermbstädt, Sigism. Friedr., tydsk Chemiker, f. 1760 i Erfurt, d. 1833 i Berlin, blev 1791 Professor i Chemi og Pharmaci ved Collegium medico-chirurgicum, 1819 Prof. i Technologi ved Universitetet i Berlin, Lærer i Chemi ved Bjærgværksinstitutet og fra 1820 tillige ved den almindelige Krigsskole. Han var en dygtig Chemiker og en af de første, der i Tydskland sluttede sig til Lavoisiers Lære.

Herme kaldtes i Oldtiden et Brystbillede uden Arme, som forneden løb ud i en firkantet Pille eller Søjle. Det havde faaet Navn efter Hermes (s. d. A.), som Pelasgerne fremstillede uden Hænder og Fødder. H. repræsenterer Billedhuggerkunstens Barndomsalder, da de ældste Gudebilleder ikke bestod i andet end en Søjle med et Hoved.

Hermelin, s. Lækat.

Hermelin, Olof, svensk Diplomat, f. 1658, havde været jurid. Professor i Pernau, da han som kongelig Secretær og Historiograph 1700 kaldtes til at gjøre Tjeneste ved Feltcancelliet, blev adlet 1703, Cancelliraad 1705, anvendtes meget i diplomatiske Hverv, blandt andet ved Afslutningen af Freden i Altranstädt 1706, og fulgte med Hæren i Slaget ved Pultava, hvor han blev tagen til Fange. Om hans senere Skæbne haves ingen sikre Efterretninger; dog fortælles det, at Czar Peter forbitret over de af H. forfattede politiske Skrifter lod ham indespærre i et Kloster i Astrachan, hvor han skal have levet endnu 1712. — **Samuel Gustav H.**, Friherre, f. 4 Apr. 1744, Sønnesøn af den foreg., traadte ganske ung i Tjeneste ved Bjærgværkscollegiet, blev 1781 Bjærgraad og tiltraadte n. A. en Reise til Tydskland, Nordamerika og England. Sin paa denne Reise vundne Erfaring brugte han til at indføre Forbedringer i det svenske Bjærgværksvæsen, til Udvidelse

af Kundskab om Fædrelandet og til Industriens Fremme i dets nordligste, den Gang kun lidet paaagtede Dele. Han foretog selv eller lod paa sin Bekostning andre foretage geognostiske og geographiske Undersøgelser i Sveriges forskjellige Provinser og lod over disse udkaste og udgive Kort (»Geografiska chartor öfver Sverige«, 58 Blade, 1797—1807), indtil den nyeste Tid de fuldstændigste i sit Slags. I Norrbotten grundlagde eller gjenoprettede han flere Fabriker, anlagde over 130 Kolonier, lod utilgængelige Sumpe udtørre og Veje anlægge. Men flere uheldige Omstændigheder tvang ham til at afstaa fra disse Foretagender og ødelagde ham i økonomisk Henseende, saa at han til Fuldendelse af sit endnu ej afsluttede Kortværk maatte søge andres Understøttelse. 1815 tog han Afsked fra sit Embede i Bjergværkscollegiet og døde 4 Marts 1820. Blandt hans Skrifter fortjener at udhæves »Försök till en mineralhistoria öfver Lappmarken och Vesterbotten« (1804). — En Sønnesøn af ham, Olof H., Friherre, f. 1827, en Tid lang Militær, Godsejer, har gjort sig bekjendt som Landskabsmaler, Oldgransker og Digter.

Hermĕnegild, den vestgotiske Kong Leovigilds (569—86) ældste Søn, ægtede en frankisk Prinsesse Ingundis, som blev mishandlet af H.s Stifmoder, da hun ikke vilde gaa over fra Katholicismen til Arianismen. Forbitret herover antog H. den katholske Tro og gjorde Oprør mod sin Fader, men blev overvunden og halshugget i Tarragona 585, da han ikke vilde træde tilbage til Arianismen. Senere blev han kanoniseret, og til Minde om ham stiftede 1814 den spanske Konge Ferdinand VII den hellige H.s Orden, en militær Fortjenesteorden i 3 Klasser.

Hermeneutik (af gr. ἑρμηνεύειν, at fortolke), den Videnskab, der opstiller Grundsætningerne for at udfinde og gjengive Indholdet af og Tankegangen i et Skrift. Den almindelige H. opstiller Grundsætningerne for og angiver Hjælpemidlerne til Forklaringen af et Skrift overhovedet; den særskilte, f. Ex. den bibelske H., tager kun Hensyn til et enkelt Skrift eller til en enkelt Kreds af Skrifter. Hermeneuter kaldtes i den gamle Kirke de, hvem Bibellectionernes Fortolkning paahvilede.

Hērmes, hos Romerne Mercurius, Søn af Zeus og Atlas's Datter Maja, blev født paa det arkadiske Bjerg Kyllene. Som spæd stjal han Apollons Øxne, og Apollon lod ham beholde dem mod at faa Lyren, som H. havde dannet af en Skildpaddes Skal. Han udfoldede en meget forskjelligartet Virksomhed: hos de gamle Pelasgere var han en Velsignelse bringende Guddom, der dyrkedes paa alle Gader og Veje i Skikkelse af en Pæl med et skjægget Hoved og en Phallos (s. Herme); tillige opfattedes han i den ældre Tid som Hyrdegud og fremstilles derfor paa ældre Kunstværker som en skjægget Mand med en Vædder paa Skuldrene, men senere afløste hans Søn Pan ham som Hyrdegud. I den egentlig historiske Tid var han Gud for List og Snildhed og betragtedes derfor som Tyvenes Skytsgud; som Zeus's Sendebud og Udfører af hans Befalinger (s. Argos) fremstilles han med Heroldstaven, en flad Hue (Petasos) og Vinger paa Hælene; han var Kjøbmændenes Gud, hvorfor han afbildes med en Pengepung i Haanden, Veltalenhedens Gud, Beskytter af de gymnastiske Øvelser og førte de afdødes Skygger til Underverdenen. Af de fra Oldtiden bevarede Hermesstatuer maa fremhæves den belvederiske H. i Vaticanet og især den af den berømte Kunstner Praxiteles udførte H., der blev funden ved den preussiske Regerings Udgravninger i Olympia og nu opbevares i Athen.

Hērmes Trismĕgistos, d. e. den meget store H., er en græsk Ombannelse af den oprindelig ægyptiske Gud Thot. Ligesom Thot var Gudernes Skriver, Guden for Skrift, Literatur og al Lærdom, saaledes havde H. T. Kjendskab til alt, som var skjult for Menneskene, til Guderne og deres Væsen, til Verden og dens Oprindelse, til Astronomi, Medicin og alle Videnskaber. Al den Menneskene aabenbarede Viden var nedlagt i de efter ham opkaldte hermetiske Bøger; Jamblichos tillægger ham 20,000 Bøger, Clemens Alexandrinus derimod 42 Bøger, der indeholdt de ægyptiske Præsters hellige Codex, og Nyplatonikerne, f. Ex. Jamblichos, anser ham som Fører til den sande Viden om Gud. De senere hermetiske Bøger ere affattede paa Græsk og Latin, ja endog paa Arabisk og ere for det meste Samtaler mellem H. og hans foregivne Søn Tat eller hans Discipel Asklepios, indeholdende nyplatoniske og orientalske, navnlig ægyptiske Forestillinger om Gud og Verden, om Tid og Evighed. Al denne hemmelige Viden skal være forplantet gjennem Tiderne ved den hermetiske Kjæde. Af Skrifter, der henhøre hertil, kan nævnes i latinsk Oversættelse »Poëmander, sive de potestate ac sapientia divina«, »Aesculapii definitiones«, »Horoscopica«. Ogsaa senere kom denne Retning til Anseelse, saaledes i den hermetiske Medicin ved Paracelsus, i de hermetiske Sværmere, ligesom Sværmere ligefrem kaldtes Hermetikere. Udtrykket hermetisk tillukket bruges om, hvad der er saa tæt indesluttet, at ingen Luft kan trænge ind dertil (saaledes som det f. Ex. kan opnaas ved Tilsmeltning af Glasrør, jvfr. Conservering), idet man nemlig tilskrev H. den Kunst ved magiske Segl at gjøre alt utilgængeligt.

Hērmes, Georg, katholsk Theolog, f. 22 Apr. 1775 i Dreyerwalde i Westfalen, blev 1807 theol. Prof. i Münster, 1819 Prof. i Bonn, hvor han døde 26 Maj 1831, efter at Leo XII 1825 havde udnævnt ham til Domherre ved Metropolitankirken i Köln. Han søgte i sin „Einleit. in die christl.-katholische Theologie“ (1819) at paavise det uholdbare og uchristelige i Kants og Hegels philosophiske Systemer og at godtgjøre Sandheden af Tridentinerconciliets katholske Dogme. Hans System, Hermesianismen, fandt Tilhængere i Trier, Bonn (Braun og Achterfeld) og Breslau (Elvenich og Baltzer) og skaffede sig et videnskabeligt Organ i det bonnske Tidsskrift for Philosophi og katholsk Theologi 1832. Men de ultramontane fandt denne Videnskabelighed mistænkelig, Ærkebiskop Droste zu Vischering af Köln forbød de studerende i Bonn at besøge Hermesianernes Forelæsninger, og et paveligt Breve af 26 Sept. 1835 fordømte H.s Skrifter og Hermesianismen. For-

iste Braun og Elvenich til Rom; de
tte 1844, medens Professorerne ved
et i Trier samt Baltzer i Breslau
ie i Münster underkastede sig. Pave
stadfæstede Gregor XIV.s Domfældelse
mesianske Skrifter.
s, Joh. Timotheus, tysk Romanfor-
f. 1738 ved Stargard i Bagpommern,
forskjellige gejstlige Embeder og var
uperintendent og theologisk Professor
, hvor han døde 1821. Hans efter
le Familieromaners Forbillede for-
rker fandt meget Bifald og talrige
nger. Det største og vigtigste af dem
Brevform skrevne vidtløftige Roman
s Reise von Memel nach Sachsen"
3dje Opl. 1778), utaalelig bred og
kunstnerisk Anlæg, fuld af endeløse,
le Udgydelser, men ikke uden In-
) fine detaillerede Skildringer af Da-
eder og Skikke.
ianax fra Kolophon, erotisk Elegiker
nder d. stores Tid. Af hans i 3
delte Værk „Leontion" (hans Elskedes
c. 100 Vers i en slet Tilstand op-
os Athenæos. De handle om Dig-
ilosopher, der ere bukkede under for
ens Magt, og vise Digterens my-
og historiske Lærdom.
isk, s. Hermes Trismegistos.
s, med Tilnavnet Philosophen, chri-
loget c. 200, har forfattet et endnu
Skrift, „Spot over de hedenske Phi-
Det er en apologetisk-polemisk Af-
dediceret til Forfatterens Venner, og
Advarsler mod de hedenske Philo-
is indbyrdes Modstrid paavises.
nd, Eman. St., Pseudonym for Thi-
Ad. (s. d. A.).
ne, i Oldtiden en blomstrende Han-
Landsk. Argolis paa Peloponnes, med
empler.
ne, Menelaos's og Helenas eneste
ev under den trojanske Krig lovet til
Søn Neoptolemos (Pyrrhos), der
jende til Ægte; men Agamemnons
es, hvem hun tidligere var lovet,
optolemos, ægtede H. og fik med
nen Tisamenos.
rer nævnes hos Tacitus som en af
edgrene, hvori Germanerne delte sig.
, Charles [ermit], fransk Mathema-
5 Dec. 1822 i Dep. Meurthe, blev
amels Efterfølger som Professor i
k ved Sorbonnen; siden 1856 er
m af l'Acad. des sciences. Af større
lder man ham en fortrinlig Lære-
rs d'analyse« (Paris 1873), samt en
elæsninger, udgivne af Andoyer 1882
1883); men desuden har han rundt
alle mathematiske Tidsskrifter offent-
Mængde større og mindre Afhand-
n alle udmærke sig ved en overor-
egance i Fremstillingen. Største
dem vedrøre Undersøgelser om Tal-
ebra, elliptiske og Abelske Functioner.
t første, som har givet den exacte
f 5te Grads Ligninger ved elliptiske
:.

Hermod, den hurtige, i den nord. Mythol. Odins Svend. Han rider paa Sleipner gjennem dybe og mørke Dale til Hel for at faa Balder tilbage (s. Balder).

Hermogenes fra Tarsos i Kilikien, en af de mest ansete græske Rhetorer, levede c. 160 e. Chr. Han har især gjort sig bekjendt ved et Værk om Rhetoriken i 5 Bøger, der i lang Tid blev benyttet som Ledetraad, og som derfor ofte er blevet commenteret.

Hermokopideproces kaldtes i Athen den Proces, som 415 f. Chr. førtes mod dem, der beskyldtes for paa én Nat at have ødelagt næsten alle de mange Hermer, som fandtes paa Athens Gader. De oligarchiske Klubber i Athen, som rimeligvis selv havde udført denne Forbrydelse, anklagede Alkibiades derfor og fik ham tilbagekaldt fra Anførselen over Expeditionen til Sicilien, hvilket gav Anledning til, at Alkibiades gik over til Spartanerne.

Hermokrates, en bekjendt syrakusansk Patriot, der mest af alle Syrakusanere bidrog til, at Athens Angreb paa Syrakus 415—13 f. Chr. strandede. 412 drog han med en syrakusansk Flaade paa 22 Skibe Sparta til Hjælp og kæmpede med Udmærkelse ved Lilleasiens Kyst, men blev landsforvist af Demokraterne og 408 dræbt i en Gadekamp i Syrakus, da han forsøgte paa med Vaabenmagt at tiltvinge sig sin gamle Stilling.

Hermon, Bjergstrøg i Syrien n. ø. for Palæstina, den sydlige Udløber af Antilibanon, hvor Jordan har sit Udspring, nu Dschebel esch Scheikh (Herrebjerget).

Hermosillo [siljo] ell. Petic, Stad i den mexicanske Stat Sonora ved Floden Sonora, 12 M. fra den californiske Havbugt. 15,000 J. Frugtbar Omegn, hvor der tidligere ogsaa var betydelig Bjærgværksdrift.

Hermundurer, et germansk Folk i Nærheden af Weseren og Elben, Naboer til Chatterne, Cherusterne og Marcomannerne; de vare oprindel. indbefattede under den almindel. Benævnelse Svever. 19 kæmpede de sejerrig mod Goten Catualda, styrtede 50 det af Qvaderen Vannius imellem March og Gran stiftede lille svevisk Rige, kæmpede 59 med Chatterne om Saltkilderne i Kissingen og omtales sidste Gang blandt de Folkestammer, som i den store Marcomannerkrig kæmpede mod Kejser Marcus Aurelius. De ere vistnok identiske med Thyringerne.

Hermupolis ell. Ny-Syra, Stad paa Østsiden af den græske Ø Syra i Archipelagus, Hovedstad i Nomarchiet Kyklades. 22,000 J. Ærkebispesæde. Seværdig Kirke. Betydelig Handel og Skibsfart. Den her hjemmehørende Handelsflaades Drægtighed overstiger 100,000 Tons. Omfattende Skibsbyggeri, der aarlig sætter c. 300 Skibe i Vandet.

Hernals, en Commune tæt v. for Wien, uden for Josephstadt, i Nedreøsterrig, med 60,000 J. (1880), er at betragte som Forstad til Wien og har betydelig Industri og en Opdragelsesanstalt for trængende Officersdøtre.

Hernicer, et Folk i det gamle Latium rimeligvis af sabinsk Herkomst, tiltraadte 486 f. Chr. det romersk-latinske Forbund, men bleve 306, da de havde sluttet sig til Samniterne, fuldstæn-

dig besejrede af Romerne og gjorte til afhængige Forbundsfæller.

Herning, en rast fremblomstrende By i Ringkjøbing Amt, Hammerum Herred, 5 M. v. for Silkeborg, ved Jærnbanen fra Aarhus til Ringkjøbing. 1,064 J. (1880). I Byen er Tinghus, Districtslægebolig, Apothek, Post- og Telegrapherpedition, Folkehøjskole, en Hede- og Discontobank, Sparekasse, Bogtrykkeri og flere Handlende og Haandværkere. H. er Valgsted for Amtets 4de Folketingskreds.

Herniotomi, Brokoperation, s. **Brok**.

Hernösand, Stabelstad i Ångermanland i Sverige, paa den vestre Strandbred af Hernøen samt for en Del paa en mindre Ø og paa det med disse Øer ved to Broer forbundne Fastland. 5,620 J. (1883). H. er Sæde for Landshøvdingen i Vesternorrlands Län, for Biskoppen i H.s Stift og for Norrlands Hypothekforening, har en højere Undervisningsanstalt, Navigationsskole, Bankkontor, Skibsværft og en Del Fabriker. Søfarten er livlig og Fiskeriet betydeligt. Hovedudførselen bestaar af Skovprodukter. Handelsflaaden bestod 1883 af 54 Fartøjer paa 14,218 Tons (15 Dampfartøjer paa 1,606 Tons). Havnen er udmærket god med 10 F.s (3 Met.) Dybde ved Havnebroen. — **H.s Stift**, inddelt i 15 Provstier med 102 Pastorater, omfatter Ångermanland, Medelpad, Herjedalen (med Ytter-Hogdals Sogn af Helsingland og en Sognedel af Dalarne), Jemtland, Vesterbotten og Lappland eller Vesternorrlands, Jemtlands, Vesterbottens og Norrbottens Län samt en ubetydelig Del af Stora Kopparbergs Län.

Hero, en af Aphrodites Præstinder i Sestos paa den thrakiske Kyst, bekjendt ved sin Kjærlighed til Leander fra det lige over for Sestos liggende Abydos. Da der stillede sig Hindringer i Vejen for deres Forbindelse, svømmede Leander hver Nat over Hellespont for at se sin Elskede. En Gang ved Vintertid, da der rejste sig en voldsom Storm, svigtede Kræfterne ham; Bølgerne kastede hans Lig op paa Kysten ved Foden af det Taarn, i hvilket H. ventede ham; da hun saa hans Lig, styrtede hun sig ned fra Taarnet for at dø med ham. H.s og Leanders Æventyr er besunget af den græske Digter Musæos, og Schiller har bearbejdet samme Æmne i en Ballade.

Herodes den store, Stifteren af det sidste jødiske Dynasti, det **herodianske**, stammende fra en fornem edomitisk Slægt, som efter at Makkabæeren Johannes Hyrkan havde erobret Idumæa, vandt Erobrernes Tillid, saa at Antipas, H.s Bedstefader, af Alexander Jannæus blev indsat til Statholder i det erobrede Land. Hans hemmelige Forsøg paa at gjøre sig uafhængig lykkedes ikke; men hans Søn Antipater opnaaede til sidst ved klog Benyttelse af Makkabæernes indbyrdes Stridigheder og ved at vinde Romerne for sine Planer at tilrive sig det factiske Herredømme over selve Palæstina som romersk Landshøvding (procurator provinciæ), om end Makkabæeren Hyrkan II af Navn var Landets Hersker. Antipaters Søn, **H. d. store**, f. i Askalon, lige saa tapper og dygtig Hærfører som klog Regent og snedig Politiker, forstod først som Faderens Statholder at vinde Republikaneren Cassius's Gunst, saaledes at denne lovede ham Kongeværdigheden i Palæstina, og vandt derpaa efter Cassius's og Brutus's Nederlag Sejerherren Antonius's Tillid, saa at denne indfriede sin faldne Modstanders Løfte, idet han 40 f. Chr. lod det romerske Senat udnævne H. til Konge i Jødeland med Forbigaaelse af den makkabæiske Slægt; efter Antonius's Nederlag ved Actium fremstillede han sig for Augustus som en af Antonius's mest trofaste Tilhængere, der nu var villig til at tjene Sejerherren med samme Troskab som tidligere den overvundne, og opnaaede virkelig at komme i endnu højere Yndest hos den nye Hersker end hos nogen af de tidligere; Augustus lod ham ikke blot beholde hele Palæstina og Idumæa, men skjænkede ham endog flere tilgrænsende Landstrækninger, saa at Jødeland ikke siden Davids og Salomos Tid havde haft en saadan Udstrækning. Samtidig rensede han Landet for Røverbander, ophjalp Handel og Agerbrug, anlagde fortrinlige Landeveje, Vandledninger osv., grundlagde blomstrende Stæder, smykkede Byerne med Pragtbygninger, skaffede Brød under Hungersnød osv.; men alle disse utvivlsomme Fortjenester tabte deres Vægt i Jødernes Øjne, fordi han kun halvt tilhørte deres Folk og kun af Politik, ikke af Overbevisning delte deres Religion. Vel havde han søgt at skaffe sit Dynasti Legitimitetens Præg ved at ægte den makkabæiske Prinsesse Mariamne, og vel opbyggede han Templet i Jerusalem med en hidtil ukjendt Pragt; men han byggede ogsaa Theatre og Rendebaner, og hans vellystige Hofliv med hans talrige Hustruer og Medhustruer havde mere et hedensk end et jødisk Præg. Den ene Sammensværgelse efter den anden druknedes i de sammensvornes Blod, Landet fyldtes med Angivere og hemmeligt Politi, og H.s Grusomhed, Tyranni og Mistænksomhed voxede Dag for Dag. Ved Snigmord skilte han sig af med flere Medlemmer af sin makkabæiske Hustrus Slægt, deriblandt sin Velgjører og Barndoms Beskytter, den gamle Hyrkan II, lod endog Mariamne selv henrette, senere sine to Sønner med hende, Alexander og Aristobul, og til sidst kort før sin Død sin Yndlingssøn Antipater, hvem han dog selv kort forud havde faaet Kejser Augustus til at anerkjende som sin Efterfølger. Pint af stadig Angst for nye Sammensværgelser, af Samvittighedsnag og gruelige legemlige Lidelser, vistnok fremkaldte ved hans udsvævende Liv, døde H. omsider A. 4 før vor Tidsregnings Begyndelse, et Par Aar efter Jesu Christi Fødsel. (Denne sættes nemlig med Urette til A. 754 efter Roms Anlæggelse; i Virkeligheden fødtes Jesus et Par Aar før 750, H.s Dødsaar). Efter H.s Død deltes hans Land imellem 3 af hans Sønner: **H. Archelaus** fik Judæa og Samaria med Titlen Ethnarch, men blev efter 10 Aars tyrannisk og grusom Regering anklaget for Kejser Augustus af sine Undersaatter, afsat og forvist til Vienne. — **H. Antipas** fik Galilæa og Peræa med Titlen Tetrarch, ægtede en arabisk Kongedatter, men forskød hende, efter at han under et Besøg hos en af sine Brødre, der levede som

mand, havde forført dennes Hustru, ..s, som var Datter af H. d. stores og ..nnes Søn Aristobulus. Derpaa tog ..erodias til sin Hustru, og da Johannes ..n irettesatte ham derfor, lod han ham .. og lod sig af Herodias og hendes Salome franarre Befaling til at lade Halshugge (Matth. Ev. XIV, 1—11). ..igula havde skjænket Herodias's Broder, ..ippa I, en Del af Palæstina med Konge- ..od han sig af den misundelige Herodias ..e til at rejse til Rom med hende for ..øge at sværte Agrippa ved Kejserhoffet; ..grippa kom ham i Forkjøbet og fik sin ..nsven Caligula til at afsætte ham og .. ham til Lyon 42, hvorpaa Agrippa fik ..and foruden sit eget. — H. Philip, den ..gste af H. d. stores Sønner, fik den ..lige Del af Faderens Rige, gjorde sig .. af sine Undersaatter og døde 34, nogle ..er at have ægtet den ovenomtalte Sa- .. — H. Agrippa I, Aristobuls Søn, blev op- ..ved det romerske Kejserhof sammen med ..rlige Prinser, maatte forlade Rom for .. levede derpaa nogen Tid hos Antipas ..dias, hvem han senere styrtede i Ulykke, ..bage til Rom, blev kastet i Fængsel af ..s, men efter dennes Død af Caligula ..l Konge, først over en Del af Jødeland, ..fterhaanden mere og mere, indtil han .. under Claudius havde samlet næsten ..dstefaderens Rige. Han lod Apostelen ..). ældre henrette og lod Peter fængsle, ..de derpaa pludselig 44 (Ap. Gj. XII, .. Hans Søn, H. Agrippa II, den sidste ..gten, fik kun en lille Del af Faderens ..øgte forgjæves at afholde Jøderne fra .. Opror imod Romerne, men blev dem .. og beholdt derfor sit Land til sin Død

..des, Tiberius Claudius, med Tilnavnet .. græsk Rhetor i det 2det Aarh. Han ..t stort Navn som Taler og var Lærer ..Verus og M. Aurelius, men strev ikke .. Sine store Rigdomme anvendte han ..ørende Formaal, men fortrinsvis dog ..relsen af storartede Bygningsværker, ..hvilke de berømteste ere et hans Hustru .. helliget Odeon i Athen og det saa- ..riopium, et vidtløftigt, med skjønne .. og et Familiegravmæle smykket Have- ..ved Rom. Hans Talent som Taler .. ham Tilnavnet „Hellenernes Tunge“ ..alenhedens Konge“; men den Tale „Om .., som tillægges ham, ligner snarest et .. Skolearbejde.

..iān, Historieskriver, rimeligvis en .. af Fødsel, levede c. 170—240. Han .. sig i Rom, hvor han paa Græsk for- ..n romersk Kejserhistorie, der omfatter ..hederne fra Commodus til Gordianus ..lius H., Søn af Apollonius Dyskolos, .. sig under Marcus Aurelius til stor .. i Rom og forfattede mange gram- ..og prosodiske Skrifter, hvilke ere ud- .. Lenz (»Herodiani technici reliquiæ«, ..67—70); andre findes trykte i »Anec- ..æca« af Bekker, Cramer, Villoison og ..n.

Herodiānere, et lille politisk Parti blandt Jøderne, som i Modsætning til Folkets store Flertal var det herodianske Dynastis Tilhængere.

Herōdias, s. Herodes.

Herodōt, Grækernes navnkundige Historieskriver, er f. c. 484 f. Chr. i Halikarnassos, en Søstad i Karien, der regeredes af Tyranner og var afhængig af Perserne. H. var saaledes persisk Undersaat indtil sit 30te eller 35te Aar. Han nedstammede fra en anset Familie; hans Fader hed Lyxas og hans Moder Rhæo eller Dryo. Han havde en Broder, Theodoros, og en Onkel ved Navn Panyasis, som var en berømt episk Digter og en Mand af saa stor Betydning, at Tyrannen Lygdamis, en Sønnesøn af Dronning Artemisia, lod ham dræbe. Det er sandsynligt, at H.s Kjærlighed til Videnskaben er bleven vakt af denne Onkel, hvis politiske Anskuelser han delte, og efter hvis Henrettelse han enten frivillig forlod sin Fødeby eller blev fordreven derfra. H. har tidlig begyndt sine videnskabelige Studier og maa, da han begyndte Udarbejdelsen af sit store Værk, have kjendt alt, hvad den græske Literatur før hans Tid havde frembragt. Samtidig hermed har han fra sin tidlige Ungdom begyndt de store Rejser, som have strakt sig over en betydelig Række af Aar. Han har besøgt alle Øerne i Archipelagus, foretaget den lange og farlige Rejse fra Sardis til Susa, tilbragt en Tid i Babylon, gjort en Rejse til Kolchis og en anden langs Vestkysten af det sorte Hav til Dnjesters Mundinger; han har gjennemrejst Skythien, Thrakien, besøgt Zante og Storgrækenland, undersøgt Tyros's Antiqviteter, rejst langs Kysten af Palæstina, beset Gaza og gjort et langt Ophold i Ægypten. I Følge den mest moderate Beregning have hans Rejser strakt sig over 31 Længdegrader og 24 Breddegrader. Han har opholdt sig længe paa hvert Sted, undersøgt, udspurgt, optaget Maalinger, samlet Materiale. Med Planen til sit store Værk i Tankerne har han givet sig Tid til Udarbejdelsen af alle dets enkelte Dele og har søgt ved personlig Iagttagelse at skaffe sig fuldt Kjendskab til alle de forskjellige Egne, som danne Scenen for hans Fortælling. Rejserne have sandsynligvis varet fra 464 til 447 f. Chr. Indtil c. 457 har Halikarnassos været Udgangspunkt for disse. Derefter tog han Ophold paa Samos og foretog herfra sine ægyptiske og Sortehavs Rejser. Da Tyrannen Lygdamis var bleven styrtet, vendte han tilbage til sin Fødeby, men blev ikke modtaget med Venlighed og drog da atter over til Grækenland, hvor han nu bosatte sig i Athen c. 447 og i offentlige Foredrag gjorde sit Værk bekjendt for Folket. Efter Forslag af en vis Anytos tilstodes der ham en Sum af 10 Talenter. Skjønt optagen i den glimrende Kreds af Statsmænd, Videnskabsmænd og Kunstnere, som den Gang gav Athen dens Præg, følte han sig dog ikke hjemme i en Stad, hvor den blotte literære Dygtighed ikke gav Anseelse, naar den ikke var forbunden med Borgerretten. Han forlod derfor 443 Athen og drog som Kolonist til Thurii i Italien. Fra nu af ophøre Efterretningerne om ham;

han er sandsynligvis død c. 424 i en Alder af 60 Aar og begravet i sin nye Hjemstavn. — H. har ikke villet skrive en Universalhistorie; heller ikke har han villet skildre hele den store Kamp mellem Hellenere og Barbarer. Hans Værk i 9 Bøger, opkaldte efter Muserne, naar kun til Slaget ved Mykale 479 f. Chr. De 6 første Bøger danne Indledningen til den verdenshistoriske Kamp mellem Perserne og Grækerne. I disse skildrer han næsten alle da kjendte Nationers Historie, Landenes Geographi, Folkenes Sæder og Skikke. Hans Troværdighed er vel bleven betvivlet af ældre og nyere Kritikere; men med Forsæt har han aldrig villet skuffe, og mange Beretninger, hvis Paalidelighed man tidligere har benægtet, ere blevne stadfæstede ved nyere Rejsendes Jagttagelser. Hans Fortjenester ere hans store Samlerflid, hans Upartiskhed og Følelsen af hans historiske Kalds Betydning. Han er ikke Kritiker eller Philosoph, han kjender ikke de dybere liggende Aarsager til Begivenhederne eller forstaar at knytte de Begivenheder sammen, som han skildrer. Men han beskriver levende og malerisk, hvad han har set; han skildrer Scener og Handlinger, Charakterer og Statssamfund med et Liv og en Varme som ingen anden. Alle ældre og nyere Skribenter ere enige i at beundre hans Stil og Klangen i hans Sprog. Hans naive Stil minder om Froissart og Comines, men han overgaar disse højt i Sprogets Skjønhed og i den Kunst, hvormed han forbinder sit mangeartede Stof til et harmonisk Hele.

Heröer (Enkeltt. **Heros**) kaldtes hos Homer Fyrsterne og disses Sønner, dernæst overhovedet alle udmærkede Kæmper. Senere betegnede man med dette Navn dem, der vare af halv guddommelig, halv menneskelig Slægt, og som paa Grund af deres Fortjenester nød guddommelige Æresbevisninger efter Døden. **Heröon**, et Tempel for en saadan Halvgud. **Heröisk** kaldes det, der tilhører eller minder om et Folks, fortrinsvis det græske Folks, kraftige Heltetid; deraf betyder det heltemodig, højhjærtet. **Heroisme**, Heltemod.

Heroide kaldes et i Brevform affattet lyriskelegisk Digt, der fingeres at være skrevet af en eller anden mærkelig Personlighed. Opfinder af denne specielle Retning i Poesien er Ovid; i den nyere Tid er navnlig den i tragisk Aand holdte H. af Pope, „Heloise til Abailard“, bleven berømt.

Hérold, Louis Joseph Ferd. [erōld], fransk Componist, f. 1791 i Paris, d. 1833 i Thernes ved Paris, fik sin musikalske Uddannelse i Conservatoriet der og rejste 1812 som Stipendiat til Italien, hvor han begyndte sin Virksomhed som dramatisk Componist med en Opera, som opførtes i Napoli. Han gik videre paa denne Vej, da han 1815 kom tilbage til Paris, men en ublid Skæbne forfulgte ham i en Række af Aar, indtil han endelig 1826, efter at en halv Snes Operaer vare mislykkede for ham, trængte igjennem med sin Opera »Marie« og 1831 gjorde Furore med »Zampa«. Hans Ansættelse som Chordirector ved den italienske Opera og senere som Sangdirector ved den store Opera optog det meste af hans Tid, og da han desuagtet vedblev at componere, undergravedes hans Helbred. Efterretningen om den glimrende Lykke, hans sidste Opera »Le pré aux clercs« (Klerkevænget) havde gjort, modtog han paa Sygesengen kort før sin Død. H. var tillige en dygtig Pianist og har componeret Sonater, Rondoer, Phantasier osv. for dette Instrument. — Hans Søn, **Ferdinand H.**, f. 1828, blev 1854 Advocat i Paris og gjorde sig tidlig bekjendt som Sagfører i politiske Sager. Han tog virksom Del i den liberale Valgagitation 1857 og 1863 og blev 1864 tiltalt og dømt til en stor Bøde som en af Hovedmændene for denne Opposition. 1869 søgte han forgjæves Valg til den lovgivende Forsamling; men i Sept. 1870 blev han under Forsvarsregeringen Generalsecretær i Justitsministeriet og var i Febr. 1871 i tre Uger midlertidig Indenrigsminister, samt blev Apr. 1871 Statsraad. Derimod opnaaede han ikke at komme ind i Nationalforsamlingen, og han vrages af dens monarchistiske Flertal, da der i Juli 1872 foretoges nye Valg til Statsraadet. I Dec. 1872 valgtes H. til Paris's Byraad og øvede stor Indflydelse i denne Forsamling; 1876 blev han en af Hovedstadens 5 Senatorer og 1879 Seinepræfect, i hvilken Stilling han viste særlig Iver for at indsætte Lægfolk til Lærere ved de offentlige Skoler i Stedet for Congregationalisterne. D. 1 Jan. 1882.

Herolder (κηρυκες) vare hos Grækerne i den heroiske Tid en højt agtet Stand af fribaarne Mænd, der stod Kongerne bi ved Ofringer, ved at sammenkalde og ordne Folkeforsamlinger, forrette Budskaber, forkynde Fred og Krig o. desl. Hos Romerne vare de offentlige H. (præcones) et Slags Retsbetjente ell. Bud, der gjorde Tjeneste ved Folke- og Senatsforsamlinger, ved offentlige Lege og Skuespil; de private brugtes mod Betaling ved Auctioner, Ligbegængelser osv. — I Middelalderen udgjorde H. en egen, anset Stand, mest af fattige Adelige, ved Fyrsternes Hoffer; de dannede et Lav, i hvilket man optoges med stor Højtidelighed, og i hvilket Heroldsvidenskaben lærtes og meddeltes som en kun for de indviede tilgængelig Lære. Denne omfattede den nøjeste Kundskab til den højere og lavere Adel, dennes Vaaben, Rettigheder og Besiddelser, de enkelte Slægters Aner, Titler osv. H. forestod alle offentlige Festligheder og spillede navnlig en stor Rolle ved Turneringer. I Krigen brugtes de som Parlamentærer. De vare delte i tre Klasser: Vaabenkonger, H. og Persevanter (Poursuivants) ell. Lærlinge. Som Tegn paa deres Værdighed bar de en Vaabenkjole og paa Bryst og Ryg den Fyrstes Insignier, hvem de tjente, og desuden en Stav. H.s Anseelse tabte sig med Riddertiden.

Hêron, græsk Mathematiker, levede c. 200 f. Chr. i Alexandria; han har skrevet mechaniske og geometriske Værker, som dog kun meget ufuldstændig ere bevarede. Han har først benyttet Vanddampenes bevægende Kraft og har udtænkt Heronskuglen og H.s Vandspring. **Heronskuglen**, en Flaske, igjennem hvis Prop et Rør, som foroven ender i et Straalerør, gaar lufttæt ned til Bunden. Er Flasken selv fyldt med Vand, og man sætter den under

af en Luftpumpe og fortynder Luften,
Luft, som er inde i Flasken, ved sin
kraft drive Vandet ud gjennem Straale-
g danne et Springvand. Anbringes H.
og man da fortætter Luften i Flasken,
samme ske; dette er den i Laboratorierne
de Sprøjteflaske. **Herons Vandspring** er
onskugle, fra hvis øverste Del et Rør
ed til en lavere liggende Luftbeholder,
Luften sammentrykkes ved Vand, som
i et Rør, der gaar opad fra den nederste
ers nederste Del. Principet for Herons-
saaledes som det er anvendt i Herons
ring, er i den nyeste Tid blevet benyttet
ore til at skaffe Tryk paa Vandet i Ild-
gsapparaterne i Theatre o. lign.

os, s. **Heroer**.

stratos, en Ephesier, som af Attraa efter
t Navn bragt til Efterverdenen stak Ild
verdensberømte Artemistempel i Ephe-
s f. Chr. Han blev straffet med Døden;
af de joniske Stæder fattet Beslutning
fortie hans Navn førte ikke til noget
t, og endnu bruges almindelig Ud-
„herostratisk Navnkundighed“.
samme Nat, i hvilken H. udøvede sin
blev Alexander den store født; derfra
den Tro i Oldtiden, at Artemis havde
de af Stand til at beskytte sit Tempel,
un som Lucina havde maattet være til
ved Alexanders Fødsel.

, Gerrit van, flandersk Maler, hvis
aar usikkert angives til 1605 (1630), d.
nalede dels Selskabsstykker i Rubens's
, dels Scener af lignende Natur som
vori hans Samtidige, D. Teniers, ud-
e sig. Moltkes Malerisamling i Kjøben-
ier et smukt Arbejde af ham.

es, gr., en Hudsygdom, der viser sig ved
r af Blærer, fyldte med klar Vædske, paa
og svullen Bund. Den forekommer
a Læberne under febrile Sygdomme,
ngebetændelse, i hvilken man tidligere
den kritisk Betydning. Ogsaa Helvedes-
en Art H.

etologi, Læren om Krybdyrene; **Her-**
En, der giver sig af med dette Stu-

ed, ældgammel nordisk Benævnelse for
r et fælles Ting forenet District. Navnet
af det gammelnordiske herr (Hær), d.
Samling af 100; det skal saaledes op-
betyde en Forening af hundrede Fa-
og svare til den germanske og angel-
Landsinddeling „Hundred“, hvilken og-
ekommer hos Svearne. Herredsindde-
er uden Tvivl den ældste af alle Di-
ddelinger i Danmark, og den har ogsaa
g her til nu og ikke blot bevaret sin Be-
i verdslig Henseende, idet H. endnu be-
ere de almindelige Underretskredse paa
men i Tidens Løb ogsaa faaet Betydning
istlig Inddeling; dog falder den gejst-
rredsinddeling ikke nu overalt sammen
en verdslige. Ogsaa Sverige er for
Delen inddelt i H.; i Norge er H. d.
rmandskabs-, d. e. Sogneraadsdistrict
det. **Herredsfoged** kaldes i Danmark den
ansatte Dommer og Øvrighed, **Herreds-skriver** den Retsbetjent, som udfører Skriverforretningerne i et H., men disse to Stillinger ere nu overalt forenede; **Herredsting** kaldes Herredets Domstol.

Herredag, Benævnelse paa de Forsamlinger, som i det 15de Aarh. her i Landet afløste Danehofferne, saaledes kaldte, fordi kun Herrerne, d. e. Adel og Prælater, her gav Møde. H. er nemlig Navnet paa Rigsraadets Møder. Saadanne Møder holdtes hvert Aar, undertiden et Par om Aaret. I de norske H. i det 16de og 17de Aarh. deltog ogsaa enkelte Adelsmænd, som ikke vare Medlemmer af Rigsraadet. Nogle af de mærkeligste H. holdtes i Reformationsperioden, i Odense 1527, Kjøbenhavn 1530 og 1533, Odense 1539. Kun ved særdeles vigtige Lejligheder sammenkaldtes alle 4 Stænder til en Rigsdag (s. d. A.). Jvfr. **Højesteret**.

Herrehus kaldes siden 1855 Preussens første Kammer; det er tillige siden 1861 Navn for det østerrigske Rigsraads første Kammer. Begge Forsamlinger have dels arvelige, dels livsvarige kongevalgte Medlemmer; af disse sidste bliver i Preussen dog den større Del „præsenteret“ henholdsvis af Grupper af Adelsmænd og Godsejere, af Universiteterne og af de større Byer.

Herreklostre kaldtes i Danmark de med Jordegodser udstyrede Klostre, i Modsætning til Tiggermunkenes og Hospitalsklostrene.

Herremænd (d. e. Herrernes Mænd), Benævnelse paa Adelsmænd, fordi de stod i et særeget Tjenesteforhold til Landets Herrer.

Herrenhausen, Landsby i den preuss. Provins Hannover, ¼ M. n. n. v. for Hannover, med kgl. Lystslot, store Haveanlæg osv.

Herrēra, Anton. de [er], kaldt **y Tordesillas** efter sin Fader (H. var hans Moders Navn), spansk Historieskriver, f. 1549, blev under Philip II første Historiograph for begge Indierne og Castilien, siden Statssecretær og døde 1625. Blandt hans mange Værker skal her nævnes Hovedværket »Historia general de los hechos de los Castellanos en las islas y tierra firme del mar oceano« (4 Fol.-Bd., 1601—15, med Kobb.; 2den Udg. med Forts. af A. G. de Barcia, 4 Fol.-Bd., 1728—30); det omfatter Tidsrummet 1492—1554.

Herrēra, Fernando de [s. o.], spansk Digter, f. 1534 i Sevilla, var Gejstlig i sin Fødeby, hvor han rimeligvis er død 1597. Hans Poesi er paavirket af Garcilasos italienske Maner, især hans Sonetter; mere original viser han sig i Elegier i Terziner, hvor en platonisk Erotik udtaler sig i smukke Vers. Hans 16 Canzoner ere til Dels fulde af græske mythologiske Allusioner i Renaissancens almindelige Stil; de to bedste ere dem, der behandle Slaget ved Lepanto og Kong Sebastians Tog til Afrika, begge inspirerede af den klassiske spanske Poesis Loyalitet og Religiøsitet med Stænk af gammeltestamentlig Pathos. Hans Ven, Maleren Francisco Pacheco, udgav hans Værker efter hans Død. Nogle af hans Arbejder ere tabte. 1572 udgav han en »Relacion de la guerra de Chipro« og 1592 »Vida de Tomás Moro« (efter Stapleton). 1808 udgav Fernandez atter hans Værker. H. vilde ligesom Ronsard i Frankrig berige det spanske

Sprog med græske og latinske Ord, der i flere Digte gjøre hans Diction maniereret. Han er en Art Forløber for Gongorismen.

Herrēra, Francisco [s. o.], kaldt d. ældre (»el Viejo»), berømt spansk Maler, f. 1576 i Sevilla, d. 1656 i Madrid, udmærkede sig i Tegning og Colorit, og idet han frigjorde sig fra den ældre Tids stive Maner, forskaffede hans talrige Billeder ham et stort Navn. Han var tillige Kobberstikker, Billedhugger, Malmarbejder og Architekt. — Hans yngste Søn, **Francisco H.** (»el Mozo», d. yngre), f. 1622 i Sevilla, d. 1685 i Madrid, Genremaler og Architekt, malede Fisk med saadant Held, at han kaldtes »Lo Spagnuolo de' pesci»; han malede meget for Philip IV i Madrid. Hans ældre Broder (»el Rubio», den røde ell. blonde), Genremaler, især bekjendt for fine Gjengivelser af døde Gjenstande (nature morte), døde ung. — Endnu ere tre andre spanske Kunstnere af s. N. bekjendte, nemlig **Alfonso de H.**, f. 1579 i Segovia, **Sebastiano H.**, f. 1619 i Madrid, d. 1671, begge Malere, og **Juan de H.**, Architekt, der levede i 16de Aarh. og fortsatte Opførelsen af Escorial efter Juan de Toledo's Død, samt bl. a. opførte Domkirken i Valladolid og en Bro i Segovia; i sin Stil staar han Palladio nær.

Herrēros, Breton de los [s. o.], s. **Breton**.

Herrig, Ludwig, tysk Sprogmand, f. 1816 i Braunschweig, er ansat ved Cadetskolen i Lichterfelde ved Berlin som Lærer i Engelsk, i hvilket Sprog han ogsaa har udgivet gode Lærebøger, men har især gjort sig fortjent som Udgiver og Redacteur af det ypperlige Tidsskrift „Archiw für das Studium neuerer Sprachen und Litteraturen" (siden 1846; hidtil 76 Bd.). — Hans Brodersøn, **Hans H.**, f. 1845 i Braunschweig, studerede Jura i Berlin og Göttingen, blev efter bestaaet Examen ansat i den berlinske „Stadtgericht", men opgav snart denne Stilling for ganske at hellige sig til literære Sysler. Han lever nu som Redacteur af „Deutsch. Tageblatt" i Berlin. Af hans digteriske Arbejder, der gjennemgaaende røbe et betydeligt originalt Talent, maa fremhæves: det humoristiske Digt „Die Schweine" (1876), Dramaerne „Alexander" (1872), „Kaiser Friedrich der Rothbart" (1873), „Konradin" (1881) og „Nero" (1883) samt Fortællingerne „Mären und Geschichten" (1879).

Herrnhut, Flække i Konger. Sachsen, 9½ M. ø. for Dresden, med 1,100 J., er Brødremenighedens (s. d. A.) Hovedsæde.

Herschel, Friedr. Wilh., en af den nyere Tids største og virksomste Astronomer, f. 15 Nov. 1738 i Hannover, d. 25 Aug. 1822 i Slough. Af sin Fader, som var Musiker, blev ogsaa han opdraget til Musiken, blev i sit 14de Aar Oboist ved et Regiment, senere Organist i Halifax og 1766 Musikdirecteur i Bath. Men ved Siden heraf benyttede han enhver ledig Time til at studere Astronomi og Mathematik. Han havde ikke Raad til at skaffe sig en Kikkert, men det lykkedes ham 1774 selv at forfærdige sig en Reflector af 5 F., hvormed han kunde observere Saturns Ring og Jupiters Drabanter. Fra denne Tid forfærdigede han bestandig større Kikkerter, altid Spejlteleskoper, og nogle af en hidtil ukjendt Størrelse, og med disse Instrumenter gjorde han den ene Opdagelse efter den anden. Han udgav 1780 en Beregning over Maanebjærgenes Højde, og 1781 opdagede han den første nye Planet, hvilken han til Ære for Kong Georg III kaldte »Georgium sidus» (den Georgiske Stjærne). Andre have kaldt den „Herschel", men Navnet Uranus er blevet det almindelige. Herefter blev han af Kongen sat i en sorgfri Stilling og bosatte sig i Slough ved Windsor, hvor han 1783 indrettede det bekjendte Kæmpeteleskop af en Længde af 40 F. og en Aabning af 4½ F. Han opdagede 6 Drabanter om Uranus, hvoraf dog kun de 2 (Titania og Oberon) have kunnet gjenfindes; de 4 andres Tilværelse begynder man at drage i Tvivl. Ved Saturn bemærkede han ligeledes 2 Drabanter (Mimas og Enceladus) foruden de 5 tidligere opdagede. Desuden bestemte han dens Rotationstid og Axens Stilling i Rummet (s. **Saturnus**). Om Solen antog han, at det ikke var dens eget Legeme, der udsendte Lys og Varme, men phosphoriske Skyer (en Photosphære), som flyde i dens Atmosphære. Men især observerede han Fixstjærnehimlen. Ved sine berømte star-gauges, Lodninger i Stjærnedybet, søgte han at bestemme Mælkevejssystemets Form og Størrelse, og ved sine Jagttagelser af c. 3,000 Stjærnetaager og Stjærnegrupper søgte han at komme til Erkjendelse af hele Universets Bygning. Han opdagede Tilværelsen af Dobbeltstjærner og bestemte Banerne for mange af dem. Hans fleste Arbejder findes i »Philosophical transactions» og andre engelske Tidsskrifter. Et af hans sidste Skrifter var »On the places of 145 new double stars» (1821). — En tro Medhjælperske ved hans Arbejder var hans Søster, **Caroline H.**, f. 1750, d. 1848 i Hannover, hvortil hun efter Broderens Død var vendt tilbage. Hun opdagede selv flere Kometer og udgav en »Catalogue of stars» (Lond. 1798). — **John Fred. Will. H.**, Baronet, den førstnævntes Søn, f. 7 Marts 1792 i Slough, d. 12 Maj 1871 i Collingwood, hengav sig siden 1816 til Jagttagelse af Dobbeltstjærner, af hvilke han 1826—1836 efterhaanden udgav 6 Kataloger med Observationer og 1871 endnu en 7de; han udfandt ogsaa elegante Maader at beregne deres Baner paa. 1833 fremkom han med en Katalog over 2,307 af ham selv iagttagne Taagepletter. I Febr. 1834 gjorde han paa egen Bekostning en Rejse til det gode Haabs Forbjærg, hvor han indtil Maj 1838 gjennemgik hele den sydlige Himmel; Resultaterne heraf har han beskrevet i »Results of astronomical observations, made at the Cape of good hope» (1847), hvori der findes Jagttagelser af 1,707 Taagepletter, af Dobbeltstjærner og af Stjærnernes Mængde og Lysstyrke, samt Discussioner over disse forskjellige Himmellegemers Fordeling i Universet m. m. 1838 blev han ved Dronning Victorias Kroning udnævnt til Baronet og 1850 til Directeur for det kongel. Møntvæsen (»Master of the mint»). Blandt hans mange Skrifter udhæves følgende: »On the theory of light»; »A preliminary discourse on the study of natural philosophy», som er en Del af Lardners »cyclopædia»; »Outlines of astronomy» (1849;

alig, populær Fremstilling af Astrono=
r 1875 oplevede sin 12te Udgave og
t paa flere Sprog. Hen imod Slut=
f sit Liv samlede han alle kjendte
tter og Dobbeltstjærner i to General=
af hvilke den første, »General cata-
nebulæ and clusters of stars«, ud=
og indeholder 5,079 Nummere, den
Catalogue of 10,300 multiple and
ars«, først efter hans Død blev ud=
emoirs of the Astron. Society« (1874).
t, Louis [ersäng], fransk Maler, f.
aris, d. 1860, var Elev af Regnault
saa vel historiske Billeder som Genre=
,Ludvig XVI uddelende Hjælp til
g „Gustav Vasas Tronfrastigelse" ere
deligste Arbejder, især det sidstnævnte,
te Hertugen af Orléans, men brændte
t er stukket af den berømte franske
ker Henriquel=Dupont. H. har ogsaa
Del Portræter.
kaldtes i det skandinaviske Norden i
Høvdingerne for Herrederne, som
lingen i Krigen.
d, Stad i den preussiske Prov. Hessen=
d Floden Fulda, 7 M. s. for Kassel.
Fabrikation af Uldvarer og Læder.
Raadhus.
, Peder, Biskop, Præstesøn fra
4 Apr. 1689 i Throndhjems Stift.
. blev han fra Throndhjems Skole
til Kjøbenhavns Universitet, hvor
r fuldendte alle sine Examiner. 1713
Magister, 1714 Feltpræst, 1719 Slots=
ederiksborg. Han indgav herfra et
m Indretning af en Bondeskole i
et Herløv, som i den Grad vandt
V.s Bifald, at det gav Stødet til
n af 240 Landsbyskoler paa det kongel.
s. 1725 blev H. Hofprædikant og
directeur for det af ham indviede
I. Vaisenhus. Samme Dag, som
VI besteg Tronen, udnævnte han H.
i Christiania. Her gjorde han sig
f Kathedralskolens, Hospitalets og
ftelsers forbedrede Indretning og
for kirkereformatoriske Planer, for=
rm af Skriftemaal og Absolution,
smens Afskaffelse og Indførelse af
onen. 1737 blev H. Sjællands Bi=
738 Medlem af Generalkirkeinspec=
iet. I Kjøbenhavn følte H. sig
ed det herskende Hofparti og navnlig
collegiet. Da dette ved Christian
mistede sin Støtte, gav H. strax sin
ft i en Skrivelse til Frederik V,
uden Skaansel dømte de Mænd,
ehagede ham. Ved sin Indflydelse
fik han 1748 sin Svigersøn, Ludvig
jungeret i Embedet med Tilsagn om
hans Eftermand. D. 4 Apr. 1757.
ualmindelig begavet og virkelysten
uhm siger, at „han besad en ugemen
Veltalenhed, saa mig synes aldrig
e set eller hørt hans Lige". Men
t meget myndig Mand, altid til Rede
om Tvangsforanstaltninger.
, Svend Borchmann, f. 7 Marts 1784
rrø i Alstahoug paa Helgeland, blev

dimitteret fra Throndhjems Skole 1802, tog 1807 theol. Embedsexamen ved Kjøbenhavns Universitet med Udmærkelse og blev s. A. ansat ved det kongel. Bibliothek smstds. 1808 udnævntes han til Lærer og senere til Adjunct i Religion og Anthropologi ved Metropolitanskolen. 1813 blev han Lector og n. A. Professor i Theologien ved Universitetet i Christiania. D. i Christiania 1836. H. har udgivet Skolebøger, der fandt vid Udbredelse og til Dels endnu benyttes i Skolerne. Dette gjælder fornemmelig om „Lærebog i Bibelhistorien, udarbejdet især med Hensyn til de højere Religionsklasser i de lærde Skoler" (1812, 7 Opl. 1863) og „Kort Udsigt over Bibelhistorien" (1818, 3 Opl. 1868).

Hersom Aa, et Vandløb i Nørrejylland, udspringer n. for Randers og løber mod V. til Limfjorden, hvor den under Navnet Skals Aa ell. Stor Aa falder i Hjarbæk Fjord.

Herstal, s. **Héristal**.

Hertford, 1) Shire i England, omgivet af Shirerne Middlesex, Essex, Cambridge, Bedford og Buckingham. 28,7 □ M. med 203,000 I. (1881). Shiret har en bølgeformet Overflade, i den vestlige Del med Bakker indtil 900 F.s Højde. De vigtigste Vandløb ere Colne og Lea, der falde i Themsen. Grandjunctionkanalen gjennemskærer Shirets vestlige Del. Agerbruget staar paa et højt Trin. — 2) Hovedstad i H.=Shire, 4 M. n. for London. 8,000 I. Kornhandel, Maltgjørerier.

Hertha er en ved Misforstaaelse opkommen Benævnelse paa en germansk, kvindelig Guddom, hvis rette Navn hos Tacitus lyder Nerthus. Om hende beretter nævnte romerske Historieskriver (i Slutn. af det 1ste Aarh. e. Chr.) i sit bekjendte Skrift om Germanien, at visse germanske Folk dyrkede »Nerthum, id est terram matrem« (N., d. e. den moderlige Jord). „I en stor og hellig Skov paa en af Oceanets Øer" — fortæller han — „findes hendes Vogn, hvorpaa hun kjører ud. Medens hun drager om, hersker der Fred, og Glædesfester fejres; naar hun er vendt tilbage til sit Tempel, vaskes hun tillige med Vognen og dens Tilbehør i en Sø af Trælle, som derpaa sluges af Bølgerne". Medens nogle søge Gudindens Helligdom paa Rygen, hvor den hellige Sø endnu vises, have andre villet forlægge Stedet til det gamle danske Kongesæde Lejre ved Roskilde, hvor paa Grund heraf i en nyere Tid Stedsnavnet **Herthadalen** er opstaaet. De af Tacitus skildrede Skikke ved Gudindens Dyrkelse minde om Frejsdyrkelsen, hvorfor det er sandsynligt, at vi i N. have en med Vanerne beslægtet Guddom, en kvindelig Njørd.

's Hertogenbosch, sædvanl. **Bosch**, fransk Bois-le-Duc, befæstet Hovedstad i den hollandske Prov. Nord Brabant, 11 M. s. til ø. for Amsterdam. 25,000 I. (1882). Smuk Kirke fra det 13de Aarh., Raadhus med Taarn og Klokkespil. Fabrikation af Møbler, Guld= og Sølvvarer, Cigarer, Lærred, Baand og Garn. Betydelig Handel.

Hertug var hos de germanske Folkeslag oprindelig Navn for Anførerne i Krigen („Hærfører"), senere en arvelig ell. folkevalgt Høv=

ding for en af de større Folkestammer. Carl den store ophævede Hertugværdigheden, men under hans Efterfølgere opkom H. igjen som Lensmænd for de store Landskaber, til Dels med de gamle Stammegrænser. I Frankrig inddroges Hertugdømmerne i 15de og 16de Aarh. efterhaanden under Kronen. I Tyskland opløstes de til Dels i mindre Fyrstendømmer, medens nogle H. blev Kurfyrster og senere Konger. Dog tæller Tyskland endnu blandt sine souveræne Fyrster 5 H., og desuden er der mange H. blandt de mediatiserede. I England, Frankrig, Italien, samt i Spanien og Portugal er H. den højeste Adelstitel.

Hertz, Henrik, f. 25 Aug. 1798 i Kjøbenhavn, kom efter sine tidligere velhavende, men ved Bombardementet 1807 forarmede Forældres Død i Huset hos den vel havende Mæcen Grosserer Nathanson, i hvis Hus hans fra Hjemmet medbragte Sans for Poesi og Kunst fandt yderligere Næring i Omgangen med Tidens literære Berømtheder, som vare Husets jævnlige Gjæster. Allerede i Skoleaarene ytrede denne Sans sig i poetisk Produktion, og efter at H. var bleven Student 1817, gav han endnu hyppigere efter for Lysten til at prøve sine digteriske Kræfter, skjønt han samtidig maatte arbejde i sit Brødstudiums Tjeneste, saa at han 1825 tog den juridiske Embedsexamen, efter at han Aaret forinden havde vundet Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af det juridiske Prisspørgsmaal; 1826 erhvervede han sig den samme akademiske Udmærkelse paa Æsthetikens Omraade, hvorefter han helt vendte sig mod Poesien og 1827 skrev Lystspillet „Hr. Burchardt og hans Familie“ og Vaudevillen „Kjærlighed og Politi“, 1828 Lystspillet „Flyttedagen“, 1829 Vaudevillen „Arvingerne“ og 1830 det af franske Forbilleder fremkaldte Lystspil paa rimede Vers „Amors Genistreger“. Sidstnævnte Aar udgav han — ligesom ved de tidligere Arbejder skjult under den strængeste Anonymitet — de epochegjørende „Gjengangerbreve“, der med en smagfuld og moden Dom over Striden mellem Heiberg og „Soranerne“ (s. Heiberg) afsluttede denne Fejde og paa samme Tid med fornøden Begrænsning opstillede Heibergs æsthetiske Theori som Norm, polemiserende mod dem af Tidens Digtere, der — som Hauch og Andersen — altfor meget forsømte Kunstværkets formelle Side. En Fortsættelse af „Gjengangerbrevene“ findes i „Anonym Nytaarsgave for 1832“ under Titlen „Fire poetiske Epistler fra Knud Sjællandsfar“ og „Naturen og Kunsten“. S. A. hævede H. sin Anonymitet og tiltraadte n. Aar med offentlig Understøttelse en længere Udenlandsrejse til Tyskland, Italien, Schweiz og Frankrig. 1836 udkom Nytaarsgaven „Kjærligheds Veje“ med Lystspillet „Den eneste Fejl“, der var opført Aaret i Forvejen tillige med Vaudevillen „Debatten i Politivennen“; 1836 gik det fortræffelige nationale Lystspil „Sparekassen“ første Gang over Scenen, 1837 efterfulgt af den romantiske Tragedie „Svend Dyrings Hus“, et af vor dramatiske Digtekunsts monumentale Værker og højst mærkeligt i Literaturen som en i sit inderste Væsen tro og sand Gjenoptagelse af den middelalderlige Folkevises Emne og Form. Det var i det hele mod Theatret, at H. vendte sin digteriske Produktion, og med den mærkelige Evne til at iføre sig fremmede Landes og Tiders Væsen, som allerede fik et Udtryk i „Gjengangerbrevene“, med den fuldendte kunstneriske Smag, der tidlig var udviklet hos ham, og med en ved Øvelsen skærpet Sans for scenisk Virkning berigede han i Aarenes Løb det nationale Repertoire med en Række Værker, der i væsentlig Grad have bidraget til at danne Smagen og styrke Kjærligheden til den danske Scene; foruden de allerede nævnte kan ud af den store Mængde fremhæves „Svanehammen“, „Indkvarteringen“, „Kong Renés Datter“, „Ninon“, „Tonietta“, „De deporterede“, „Den yngste“, „Besøget i Kjøbenhavn“. Ogsaa som Lyriker er H. en Digter af høj Rang, navnlig Herre over det gratiøst-erotiske Element i Poesien, og som Epiker har han udfoldet sine Evner baade i adskillige mindre, fortællende Digte og i de større, novellistiske Skildringer „Stemninger og Tilstande“, „Eventyr og Fortællinger“ og „Johannes Johnsen“, der fremkom i H.s æsthetiske og belletristiske Tidsskrift „Ugentlige Blade“, hvor der ogsaa findes en literaturhistorisk Skizze af „Poesien i Danmark efter 1814“. H. samlede 1850 sine „Digte fra forskjellige Perioder“ og 1853 sine „Dramatiske Værker“. Han døde 25 Febr. 1870.

Hertz, Jens Michael, f. 1766 i en Landsby ved Vordingborg, d. 1825. Faderen var kongel. Skovrider; om Moderen s. Bøye, Birg. Cathr. Ved Faderens Død 1775 kom han i Helsingørs latinske Skole, blev 1787 theol. Candidat, 1791 Sognepræst i Jylland, hvorfra han senere forflyttedes til Sjælland, 1817 Dr. theologiæ og to Aar efter Biskop i Ribe Stift. Han er især bekjendt som Forfatter af et stort episk Digt „Det befriede Israel“ (1804), der belønnedes af Selskabet for de skjønne Videnskaber. Det behandler Jødernes Udfrielse af Ægypten i correcte Hexametre, men er mere rhetorisk end poetisk og har aldrig fundet mange Læsere.

Hertz, Rachel, en 1793 i Kjøbenhavn født mærkelig Bedragerske, der 1819—26 førte Lægen Herholdt og en Mængde andre Personer bag Lyset ved alle Haande Lidelser, som hun med exempelløs Listighed og Udholdenhed paaførte sig selv, vistnok kun for at vække Opsigt. Mest bekjendt er hun bleven ved det første af sine Bedragerier, der bestod i, at hun 4 Aar igjennem paa forskjellige Steder af Legemet stak Synaale (ialt næsten 400) dybt ind under Huden, hvorfra de igjen maatte udskæres, medens hun foregav i Billedelse at have slugt et Naalehus med Naale, som nu banede sig Vej indvendig fra ud ad. Da hun 1822 var henflyttet til Frederiks Hospital, hvor Herholdt, der behandlede hende, var Overlæge, maatte hun høre op hermed, men fandt nu paa forskjellige andre Kunststykker af den modbydeligste Natur, anstillede sig desuden lam og stum o. s. v. En Beskrivelse af hendes Sygdom, som Herholdt 1821 udgav paa Latin, bragte hende til med Iver at lægge sig efter dette Sprog, og fra nu af førte hun en fuldstændig latinsk Dagbog, ligesom hun paa flere Maader var Herholdt behjælpelig ved hans literære Arbejder.

om „Spnaalejomfruen" gik hele undt (en anden Jomfru paa Frederiks begyndte ogsaa at producere Naale, ıgedes, da hun var naaet til noget den videnskabelige Verden i Ind- og sattes paa forskjellig Maade i Be- or at løse alle de Gaader, hendes frembød, og Fremmede kom rejsende at se hende. Den eneste, der ytrede var L. L. Jacobson, men Herholdt ›e først Mistillid til hende 1826, da udskaaret en 4½ Tomm. lang Sølv- aabenbart kun kunde være indbragt nu blev hun systematisk udspioneret t, og dermed var hendes Rolle ud- fter at have opholdt sig flere Aar lomager i Kjøbenhavn kom hun 1837 kovrider ved Aastrup i Sjælland, døde 1841.

Wilh., tysk Digter, f. 1835 i Stutt- erede i Tübingen Philosophi og ær middelalderlige under Uhlands |, og kom 1859 til München, hvor ›e sig til den den Gang der blomstrende ning „das Krokodil" (Geibel, Heyse, .), og hvor han siden, et Par viden- :ejser til England, Skotland og Ita- egnet, stadig har levet, siden 1869 ssor i Literaturhistorie. Hans første et Bind for største Delen erotiske : („Gedichte", 1859); siden har han Række ypperlige Oversættelser og ejdelser af gammeltyske og gammel- ske Digtninge, som: „Lanzelot und (1860), „Das Rolandslied" (1861), e France" (1862), „Hugdietrichs " (1863), „Aucassin und Nicolette" Heinrich von Schwaben" (1867), nd Isolde" (1877), „Bruder Rausch" Ogsaa har han strevet flere viden- rbejder paa Sagnforskningens Om- des „Der Werwolf" (1862), „Deutsche Elsaß" (1872) og „Die Sage vom nd dem Gral" (1882).

g, Ebbe Carsten Hornemann, norsk ker og Statsøkonom, f. i Holme- Apr. 1847, blev Student 1865, 8 Universitetets Guldmedaille for af den udsatte Prisopgave „En ʒ af det norske Aristokratis Historie | Sverres Tid" (Chr. 1869), tog isk Embedsexamen, var 1873—75 stipendiat i Lovkyndighed, derefter : Attaché ved det svensk-norske Ge- Paris og blev 1878 Professor i mi ved det norske Universitet. Han Medlem af den kongel. Toldcom- 79 o. følg. Aar og har senere i ›et flere vægtige Indlæg til Fordel delens Principer. 1884 var han ›et kortvarige Schweigaardske Mini- landt hans Skrifter maa især mærkes Universitetsprogram 1874 udgivne kene i den ældste norske Proces" og ırrenceafhandlinger fra 1877: „Om Begreb og Væsen" og „En kritisk af Grundsætningerne for Seddel- ›retning og Virksomhed". 1883 ud- ›rofessor Schweigaard i hans offent- lige Virksomhed 1832—70", et Lejlighedsarbejde af stort Værd.

Hertzberg, Ewald Friedr., preussisk Statsmand, f. 2 Sept. 1725, blev allerede 1745 ansat i Udenrigsministeriet og vandt grundigt Kjendskab til Brandenburgs Historie; han blev 1757 Gehejmeraad og Statssecretær og affattede alle Statsskrifter og Manifester under Syvaarskrigen. H. deltog 1763 i Fredsunderhandlingerne i Hubertsburg, blev derefter Cabinetsminister og havde vigtig Del i Underhandlingerne om Polens Deling og om Fyrsteforbundet. 1786 blev H. Greve og søgte ved mange Haande Ränker at skaffe Preussen en ledende Stilling i Europa, men trak sig tilbage 1791, fordi Conventionen i Reichenbach med Østerrig var i afgjort Strid med hans Planer. D. 27 Maj 1795.

Hertzberg, Niels Christian Egede, Søn af den bekjendte Patriot, Præst og Forfatter Nils H. (f. 1759, d. 1841), f. 26 Oct. 1827, blev theologisk Candidat 1851, var i flere Aar Lærer ved den norske Krigsskole, derpaa ved Skolelærerseminariet i Asker og 1867—73 Bestyrer af Seminariet paa Hamar, blev derefter Expeditionschef for Skolevæsenet i Kirkedepartementet og 1882 Statsraad og Chef for dette. Som Medlem af det Selmerske Ministerium blev han af Rigsretten 1884 idømt en Mulkt og var derefter Medlem af det Schweigaardske Ministerium. 1885 blev han en af Christianias Storthings-Repræsentanter for Perioden 1886—88. Han nyder stor Anseelse som Skolemand og har øvet ikke liden Indflydelse paa Skolevæsenets Ordning i Norge; især har han arbejdet ihærdig for Indførelse af Legemsøvelser, Vaabenbrug og praktiske Fag i Fællesskolen. Den af ham 1869 grundlagte „Norske Skoletidende", hvis Redaction han ledede paa Hamar, udkommer fremdeles. Derhos har han udgivet flere pædagogiske Skrifter, saaledes „Opdragelsen i Hjemmet" (1—2. Opl., Chr. 1880) og en Kritik af Joh. Sverdrups Forslag til Reform af Folkeskolevæsenet (1884).

Hertzog, Frederik Gottlieb, dansk Billedhugger, f. 6 Jan. 1821 i Kjøbenhavn, var i Træskærerlære, da han begyndte at besøge Kunstakademiet, gik over til Guldsmedhaandværket og blev Svend 1839, men vendte sig derpaa til Billedhuggerkunsten. Han vandt 1851 den mindre, 1855 den store Guldmedaille og var derpaa udenlands i Italien og Grækenland 1856—60. Efter Hjemkomsten blev han Lærer ved Akademiet og 1866 dets Medlem. Han har restaureret Dronning Margretes Sarkophag i Roskilde Domkirke.

Herüler, et germansk Folk, som under Folkevandringerne saa ofte omtales i Forbindelse med Goterne, at de kunne antages at have hørt til deres Stamme. Paa den anden Side nævnes de paa saa vidt forskjellige Steder, at nogle have troet, at det kun var Navnet paa omvankende Krigerskarer, d. s. s. Ordet Jarler (hvilket oprindel. betød Krigsmænd). H. nævnes i det 3dje Aarh. sammen med Goterne ved det sorte Hav, siden som Attilas Undergivne deltagende i Hunnernes Tog og derpaa opløsende deres Rige. I Beg. af det 5te Aarh. plyndrede de Galliens Kyster; 476 bleve de

mest berømte som den Krigerstamme, hvormed Odoaker opløste det vestromerske Rige. Siden nævnes nogle H. i Ungarn ved Theiß, hvor de overvindes af Langobarderne, hvorpaa Kejser Anastasius tillod dem at bosætte sig i Illyricum. Paa Justinians Tid antog de Christendommen, men i Slutningen af det 6te Aarh. gaa de over i andre Nationer, og Navnet forsvinder af Historien.

Herwarth v. Bittenfeld, Carl Eberh., preussisk General, f. 4 Sept. 1796, indtraadte 1811 i Hæren og deltog 1814 i Stormen paa Montmartre, blev 1821 Capitain, 1825 Major og 1847 Chef for et Garderegiment, hvilket han i Marts 1848 anførte i Gadekampen i Berlin. 1850 blev H. Brigadechef og 1863 General. I Krigen med Danmark 1864 anførte H. først en Division og siden alle de preussiske Tropper under Prins Frederik Carls Overcommando, deltog i Als's Indtagelse og var derefter et Aars Tid Øverstbefalende i Holsten og Slesvig. I Krigen 1866 anførte H. Elbhæren (den vestlige Del af Hæren i Böhmen), sejrede ved Münchengrätz og tog virksom Del i Slaget ved Königgrätz, hvorfor han paa selve Kampdagens Aften fik den sorte Ørns Orden og senere en Statsdotation. Under Krigen 1870 var H. Generalgouverneur i Preussens vestlige Landskaber og blev 8 Apr. 1871 Generalfeltmarschal. D. 1 Sept. 1884. Ligesom hans Farfader var falden ved Kollin 1757 og hans Fader blev haardt saaret ved Auerstädt 1806, mistede H. to Sønner i Slagene ved Metz i Aug. 1870, og en tredje blev Invalid 1866. — Hans to yngre Brødre, **Hans H.**, f. 1800, og **Friedr. Adrian H.**, f. 1802, døde begge som Generaler, henholdsvis 1881 og 1884.

Hervas y Panduro, Lorenzo [ervas i], spansk Jesuit, f. 1735, d. 1809. Efter at have virket i længere Tid i Amerika som Missionær, opholdt han sig især i Rom, sysselsat med meget omfattende Studier. Hans Hovedværk er paa Italiensk, »Idea del Universo« (21 Bd., Cesena 1778—87), hvori han behandler alle Sider af Menneskelivet, Verdensbygningen, Jordens Historie osv. Af særlig Betydning ere de sidste 5 Dele, der omhandle Sprogene: »Catalogo delle lingue conosciute e notizia della loro affinità e diversità« (1784; paa Spansk »Catálogo de las lenguas conocidas etc.«, 1800); »Origine, formazione, mecanismo ed armonia degl' idiomi« (1785); »Aritmetica delle nazioni e divisione del tempo fra l'Orientali« (1786); »Vocabulario poliglotto con prolegomeni sopra più di 150 lingue« og »Saggio prattico delle lingue con prolegomeni e una raccolta di Orazioni Dominicali in più di trecento lingue e dialetti« (1787). Ved Siden af mange Urigtigheder fremtræder hos ham for første Gang adskillige rigtige Anskuelser om Sprogenes Slægtskab og om Midlerne til Fastsættelse heraf. Størst Fortjeneste har han dog ved de Meddelelser, han giver om fjærnere liggende Sprog, som han dels selv havde lært at kjende i Amerika, dels havde faaet Oplysninger om fra andre Missionærer, med hvilke han levede sammen i Rom. Han har desuden skrevet Grammatiker for mere end 40 Sprog.

Herve, Stad i den belgiske Prov. Liège, 2 M. ø. for Liège. 5,000 I. Betydelig Handel med Ost.

Hervé, Florimond [ervē], egtl. Ronger, f. 1825 nær Arras, Faderen til den franske Operette, Forløber for Offenbach, var først Organist ved forskjellige Kirker i Paris, men fra 1851 Capelmester ved Theatret i Palais royal. Fra den Tid bragte han paa forskjellige Steder sine Operetter til Opførelse og gjorde megen Lykke med dem. Texterne skrev han hyppigst selv. 1870—71 gav han Concerter à la Strauß i Coventgarden-Theatret og opførte med stort Held sine Stykker. Efterhaanden fortrængtes de i Paris af Offenbach.

Herwegh, Georg, tysk Digter, f. 31 Maj 1817 i Stuttgart, studerede Theologi i Tübingen, men ikke tiltalt af Studiet drog han atter til Stuttgart og arbejdede i Lewalds Tidsskrift „Europa". Medens han var udskreven til Militærtjeneste, men med Udsættelse paa ubestemt Tid, fik han en Conflict med en Officer og flygtede til Schweiz. I Zürich udgav han „Gedichte eines Lebendigen" (1841, 10de Opl. 1877), fulde af ungdommelig Frihedsbegejstring, Kraft og Sving. Efter et Ophold i Paris foretog H. 1842 en Rejse i Tyskland, men blev paa Grund af et dristigt Brev til Kongen af Preussen forvist fra hans Lande. Han gik da til Zürich, hvorfra han ogsaa maatte fortrække, da han bebudede Udgivelsen af et frisindet Tidsskrift. Siden fik han Borgerret i Basel, da Kongen af Württemberg standsede Processen for Desertion imod ham. I Paris omgikkes han derefter Heine, Béranger og G. Sand og udgav en ny Digtsamling („Zweiter Band der Ged. ein. Leb.", 1844), der dog kun er en svagere Efterklang af den første. I Apr. 1848 deltog han i et Indfald af franske og tyske Arbejdere i Baden, der blev slaaet tilbage. H. flygtede til Schweiz, hvor han med Undtagelse af et Ophold i Paris og Nizza siden havde Bo, indtil han 1866 tog Ophold i Baden-Baden, hvor han døde 7 Apr. 1875. 1877 udkom hans „Neue Gedichte", som bleve confiskerede i Tyskland. Formen er epigrammatisk, Stemningen satirisk-pessimistisk. Af disse senere Digte mærkes et til Schillerfesten i Zürich og nogle Stropher over Slaget ved Aspromonte. H. var Ultrademokrat og en ægte Typus paa det unge revolutionære Tyskland 1848.

Hervey, T. K. [vi], engelsk Digter, f. c. 1804 i Manchester, blev efter ufuldendte Studier i Cambridge og Oxford sat paa en Sagførers Kontor og udgav 1828 »Australia and Other Poems«, hvis Elegance og Ynde gjorde en Lykke, som hans senere Arbejder »Book of Christmas« og »The Devil's Walk«, en Studie efter Coleridge og Southey, ikke opnaaede. Hans Specialitet er lette og følelsesfulde Smaadigte i iørefaldende Rhythmer. 1846—54 redigerede han med Dilke »Athenæum«. D. 1859. — Hans Hustru, **Eleonore Louise**, født Montagu, f. 1811, har skrevet lyriske Digte og Læsedramaet »The Landgrave« (1839). 1843 blev hun gift og skrev moraliserende Romaner.

Hervey Øer [s. o.], s. **Cooks Øer**.

Hervør, efter den bekjendte Saga, der bærer hendes og hendes Søns Navn (»Hervarar Saga ok Heidreks konungs«), og „Orvarodds Saga"

af den vældige Berserk Angantyr. Faderen er falden for den modige og ing Hjalmars Haand, iører den store, mandige Kvinde, der foretrækker Bue, g Sværd for Naal og Bav, sig Mands- rager til hans Gravhøj paa Samsø, er sig hans Sværd Tyrving (Tyrfingr), kan blottes uden at kræve Blod, og ig paa Vikingetog. Til sidst vender ge til sit Hjem, anlægger atter Kvinde- nbytter Sværdet med Naalen og gifter en Kongesøn. Af hendes to Sønner ne, Hejdrek, sin mødrene Slægts Sind først, at Gildet er prægtigt, naar yder hen ad Dugen. Da den fredsæle viser ham, giver Moderen ham den yrving, hvormed han dræber sin Bro- antyr, der ikke ligner Morfaderen, m han er opkaldt, men sin mildere Efter adskillige Æventyr kommer Hej- idst til Rejdgotland (rimeligvis Jyl- or han ægter en Kongedatter og bliver Han truer Odin med Døden, da denne t Skikkelse med en Bonde ved Navn blinde og forelægger ham Gaader. ver Aarsag til hans voldsomme Død; alle dræbe ham med Tyrving, der sin blodige Virksomhed. Denne old- Sagnkreds, hvis Midtpunkt dannes det (Blodtørstens Symbol), er bleven af Oehlenschläger i „Ørvarodds Saga, disk Æventyr“ og af H. Hertz i Digtet ".

Henri, f. 1806 i Wien og uddannet ist i Pariserconservatoriet, var i mange ettanternes Yndlingscomponist, lige- s Claverconcerter og større Sager af Concertgivere, men er nu gaaet af Han hørte for øvrigt i sin Tid til de Claverspillere og vandt overordentligt ed sine Concerter ikke blot i Europa, a i Amerika, som han i 5 Aar berejste s og tvars lige fra Boston til Chile, til Californien, og hvor han gav Koncerter. Fra 1842 til 1874 var H. rer ved Conservatoriet. Samtidig først været uheldig Medejer af en tefabrik, men efter Hjemkomsten fra selv med stort Held drevet en saadan. verconcerter, en stor Mængde vanske- lettere Salonsager, Etuder og Studie- léthode complète de piano«, Op. 100, Beskrivelse af hans Rejser i Amerika lt om en dygtig og praktisk Mand, rugt sin Tid og forstaaet at gjøre sig sit rugtbringende. — Hans Broder, Jacq. 94 i Frankfurt, d. 1880 i Nizza, var Pianist og Lærer i Piano og har et en Del for dette Instrument.

Henriette, f. 5 Sept. 1764 i Berlin er af en fra Portugal stammende, jødisk emos, blev, knap 15 Aar gammel, gift betydelig ældre, ansete Læge Marcus jorde nu gjennem en lang Aarrække hus til et af Brændpunkterne for det Aandsliv. Næsten alle de Viden- b, Forfattere og Skjønaander, som ghed eller forbigaaende opholdt sig i øgte hendes Salon, og alle følte sig uimodstaaelig fængslede saa vel af hendes sjældne Skjønhed, hendes fuldendte Takt og Ynde som af hendes klare og skarpe Aand. Fr. Schlegel, Gentz, A. og W. v. Humboldt, Jean Paul, Börne, Zach. Werner, Chamisso, Varnhagen o. m. fl. hørte til hendes øvrige Beundrere; med næsten alle Tysklands og ikke faa af Udlandets fremragende Mænd og Kvinder paa hendes Tid kom hun efterhaanden, per- sonlig eller gjennem Brevvexling, i Berøring, og paa mange af dem havde hun ikke ringe Indflydelse. Et særlig inderligt og gjensidig frugtbringende Venskab forbandt hende med Schleiermacher. Hendes Mands Død (1803) og endnu mere Preussens snart efter indtræ- dende Trængselsaar forandrede hendes vante Forhold betydelig, ja beredte hende endog for en Tid store økonomiske Vanskeligheder; des- uagtet afslog hun den tilbudte Stilling som Opdragerske for Prinsesse Charlotte, den senere Kejserinde af Rusland, fordi hun ikke vilde træde over til Christendommen; først 1817, da med hendes Moders Død det Hensyn, der hidtil havde holdt hende tilbage, var bortfaldet, lod hun sig døbe. I Uafhængighedskrigens og den nærmest forudgaaende Tids Bevægelser i Berlin tog hun virksom Del; 1817—19 gjorde hun en Rejse til Italien og var efter sin Hjemkomst endnu i en Aarrække det fejrede Midtpunkt for en Selskabelighed, som dog efterhaanden hemmedes og forbitredes ikke lidet for hende ved den stadig voxende politiske Meningskamp. Sine sidste Aar tilbragte hun temmelig ensomt og døde 22 Oct. 1847 i Berlin.

Herzegovina (d. e. Hertuglandet), en Land- strækning paa Balkanhalvøen, som for største Delen udgjør det sydlige Bosnien og siden 1878 tillige med dette staar under østerrigsk Herredømme. 159 □ M. med 164,000 J. (1879). — H. hørte først til Kroatien, erob- redes 1326 af Stephan af Bosnien, men blev af Kejser Frederik III gjort til et eget Hertug- dømme under Navnet H. Tyrkerne tog Lan- det tilbage 1483 og sikrede sig dets Besiddelse ved Freden i Carlowitz 1699, med Undtagelse af et Stykke, som Venezianerne havde indtaget 1682. En Opstand 1875 fandt snart Bistand hos Montenegro, hvis Fyrste i Juni 1876 kaaredes til Hospodar af H.; ved Berlinerfreden 1878 kom dog kun en smal Strimmel i det sydlige H. til Montenegro, medens Resten blev overdraget Østerrig. En ny Opstand i Slutn. af 1881 og Beg. af 1882 blev undertrykt efter 4 Maa- neders Kampe.

Herzen, Alexander, russisk politisk Forfatter, f. 25 Marts 1812 i Moskva, Søn af en fornem Russer (tidligere Gardeofficer) og en tysk Moder, studerede i sin Fødeby Hegelsk Philosophi og fransk Socialisme og blev 1834 for uforsigtige Ytringer forvist til Vjatka. Herfra flyttedes han dog snart til Vladimir, hvor han gjorde Tjeneste i et Regeringskontor, blev 1839 be- naadet og ansat i St. Petersborg, men paa Grund af sine revolutionære Meninger for- flyttet til Novgorod, indtil han 1842 fik Af- sked og Tilladelse til at bosætte sig i Moskva. Her skrev H. i de flg. Aar under Navnet »Iskan- der« bl. a. to Tendensromaner om russiske

Samfundsforhold, der gjorde megen Lykke. Ved sin Faders Død 1846 blev H. rig, og n. A. fik han Tilladelse til at rejse udenlands til Tyskland, Frankrig og Italien, men vendte ikke mere tilbage til Rusland, vistnok til Dels fordi hans Hustru døde 1849 og hans Moder og Søn omtrent samtidig omkom i et Skibbrud. 1850 udgav H. paa Tysk en Kritik af Revolutionen 1848 fra socialistisk Synspunkt samt „Breve fra Italien og Frankrig" om de sidste Aars Tildragelser i disse Lande og opstillede heri Paastanden om, at det var de hidtil uprøvede Slavers og især Russernes Opgave at træde i Spidsen for Civilisationen, da de vestlige Folkeslag vare udlevede. I samme Retning gik ogsaa et fransk Skrift „Om den revolutionære Ides Udvikling i Rusland" (1851) om Pestels Sammensværgelse 1825, et Emne, hvortil han 1858 kom tilbage. 1852 bosatte H. sig i London, hvor han traadte i Forbindelse med de store politiske Flygtninge (Louis Blanc, Lelewel, Mazzini o. fl.) og oprettede et russisk Bogtrykkeri, hvorfra han senere udsendte en Mængde Skrifter, der indsmugledes over den russiske Grænse og vandt stor Udbredelse, dels større Skrifter, saaledes hans „Erindringer" (3 Bd., 1854), „Polarstjærnen" (8 Bd., 1857—68) og „Katharina II.s Memoirer" (1859, efter en Afskrift, han havde faaet af hendes eget Haandskrift i det russiske Rigsarchiv), dels Flyveskrifter om alle Haande indre russiske Forhold og om Ruslands Stilling til Europas Politik, dels Udgaver af ældre russiske Værker med de af Censuren strøgne Steder. Endelig grundlagde H. 1856 et russisk Maanedsblad »Kolokol« („Klokken") og virkede herigjennem for Fremme af vigtige Reformer (Livegenskabets Ophør, Pryglestraffens Afskaffelse, offentlig og mundtlig Retspleje), samt revsede alskens Forvaltnings- og Embedsmisbrug, idet han havde talrige Meddelere rundt om i Rusland, selv i dets højeste Kredse. 1865 flyttede H. til Genf, men han havde da tabt sin Indflydelse, fordi han 1863 tog Parti for Polakkernes Opstand, og fra 1868 udkom „Klokken" paa Fransk. Siden gik H. til Paris og døde her 21 Jan. 1870.

Herzhorn, et Marskdistrict i det sydvestlige Holsten, s. for Glückstadt; ¼ □ M. med 2,000 I.

Herzog, Joh. Jak., reformert Theolog, f. 1805 i Basel, blev 1830 Prof. i Lausanne, 1854 i Erlangen og tog Afsked 1877. Han er navnlig bekjendt som Forf. til „Die romanischen Waldenser" (1853) og som Udgiver af „Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche", hvis første Udgave omfattede 24 Kvartbind, medens anden Udgave, som efter H.s og hans Medudgiver, Prof. Plitt's Død fortsættes af Prof. Hauck i Erlangen, ved Udeladelse af en Del Artikler, der kun halvt tilhørte Theologien, er beregnet til at udgjøre 17 Bd. De i dette Værk indeholdte Artikler ere gjennemgaaende skrevne af fremragende Fagmænd. D. 1882.

Hesekiel, George Ludw., tysk Digter, f. 12 Aug. 1819 i Halle, studerede i Jena og Halle og sluttede sig i sidst nævnte By nøje til Digteren Fouqué, ved hvis Paavirkning han yderligere befæstedes i de stærkt conservative Ideer, baade paa det politiske og det literære Omraade, som han den Gang hældede til, og til hvis Udbredelse han viede hele sit følgende Liv. Efter nogle Aars journalistisk Virksomhed i Altenburg og Zeitz indtraadte han 1849 i Redactionen af „Neue Preuss. (Kreuz-) Zeit." i Berlin og blev desuden efterhaanden Medarbejder af flere andre Blade og Tidsskrifter; han døde i Berlin 26 Febr. 1874. H. var udpræget preussisk-patriotisk Forfatter, og den stærke, royalistisk-junkerlige Tendens forringer i høj Grad Værdien af hans fleste Værker, som ellers vidne om grundige historiske Kundskaber og en betydelig Fremstillingsevne. Han udgav efterhaanden ikke mindre end c. 150 Bd. Romaner, Noveller og Digte. Som nogle af de bedste skal her exempelvis nævnes: „Das liebe Dorel" (1851), „Neue Soldatengeschichte aus alter Zeit" (1854), „Graf d'Anethan d'Entragues" (1856), „Vier Junker" (1865) og Digtsamlingerne „Der grosse Kurfürst" (1851), „Zwischen Sumpf und Sand" (1864) og „Neue Gedichte" (1866). Stor Udbredelse fandt ogsaa „Das Buch vom Grafen Bismarck" (1869). — Ogsaa hans Datter, Ludovika H., f. 3 Aug. 1847 i Altenburg, har skrevet en Række historiske Romaner, der minde stærkt om Faderens, saaledes: „Eine brandenburgische Hofjungfer" (1869), „Von Brandenburg zu Bismarck" (1873), „Deutsche Träumer" (1879), „Prinz Wilhelm" (1882) o. a.

Hesiodos, græsk Digter i de nærmeste Aarhundreder efter Homer, maaske i det 8de. f. i Askra i Boeotien, hvor han levede, indtil en Arvestrid med hans Broder Perses bevægede ham til at forlade sin Fødeby. Han skal være bleven myrdet i en høj Alder i Oneon i Lokris og begravet i Orchomenos. H. var Skaber af det didaktiske Epos. Af hans Digte have vi, om end ikke i den oprindelige Skikkelse, „Theogonien", hvori der fortælles Myther om Verdens Tilblivelse og Gudernes Fødsel og Kampe, og „Arbejder og Dage", der i Oldtiden regnedes for det mest ægte af H.s Værker; det indeholder Forskrifter for Livet og dets forskjellige Sysler og en kort Fortegnelse over lykkelige og ulykkelige Dage; desuden tilskrives H. de kun i Brudstykker opbevarede Digte „Kvindernes Katalog", de „store Eeer" og „Herakles's Skjold", det sidste et Fragment af et større Digt, der maaske tilhører en senere Tid.

Hesione, Datter af den trojanske Konge Laomedon. Ved et Udsagn af Oraklet blev hun bestemt til at gives til Pris for et Havuhyre; men da hun allerede var fastsmeddet til en Klippe, blev hun befriet af Herakles, der dog blev bedraget for den betingede Løn, et Spand herlige Heste. Derfor angreb han senere Troja og indtog Byen. H. blev som Sejerspris givet Telamon, der først havde besteget Muren. Herakles indrømmede hende, at en af hendes Slægtninge efter hendes Valg maatte blive i Live. Hun valgte sin Broder Podarkes og gav for et Slørs Skyld sit Hovedbind i Betaling for ham; derfor kaldtes han senere Priamos, d. e. den kjøbte. Hun blev ved Telamon Moder til Teukros.

Hespĕria, d. e. det vestlige Land, kaldte

kerne fortrinsvis Italien, Romerne Spa-
.
esperiderne nævnes snart som Døtre af
s og Themis, snart af Natten; deres Antal
ves forskjellig, til 3 (Hesperia, Erythia,
:e), til 4 og til 7. I Forening med Dra-
Ladon med 100 Hoveder bevogtede de i
s Have de gyldne Æbler, som Hera ved
ryllup med Zeus havde faaet i Brudegave
ræa. H.s Have tænkte man sig liggende
:t mod Vest. Æblerne skaffede Herakles
ystheus, idet Atlas hentede dem til He-
s, medens denne i Stedet for Atlas bar
nelen paa sine Skuldre. Eurystheus skjæn-
Herakles dem, og denne gav dem til
ne, der bragte dem tilbage paa deres
e Plads.
sperss, Aftenstjærnen, græsk Navn paa
rnen Venus, saaledes kaldet efter en Søn
tlas, der styrtede ned og forsvandt, da han
Toppen af Atlas iagttog Stjærnernes
|. H. nævnes af Digterne som Fører for
upstoget, der bringer Bruden i den ven-
Brudgoms Arme. Pythagoras skal først
indset, at den var den samme som Morgen-
ten Heosphoros ell. Phosphoros (lat.
er), der kaldes en Søn af Astræos og
og af Kunstnere afbildes som Fakkelbærer
orrider for Eos og Helios.
sse, Jean Bapt. Alexandre [ess], fransk
r, f. 1806, d. 1879, Lærling af Gros,
1833 Opmærksomhed ved „Tizians Lig-
, hvori hans Studium af Paolo Veronese
ideligt. Hans Hovedværk er Frescomalerier
ken St. Sulpice i Paris, forestillende
s af Sales's Liv (1860).
sse, Ludvig Otto, udmærket tysk Mathe-
er, f. 22 Apr. 1811 i Königsberg, fra
til 1856 extraordinær Professor i sin
y, senere ordinær Prof. i Halle og Hei-
:g, endelig Directeur ved den polytechniske
i München, hvor han døde 4 Aug. 1874.
er bekjendt som en af de mest fremragende
re af den nyere analytiske Geometri og
ra, til hvis Udvikling han gav værdifulde
g ved sine Undersøgelser om Curver af
og 4de Orden, deres Vendepunkter og
elttangenter, samt ved sine fortrinlige
øger, blandt hvilke maa fremhæves „Vor-
;en über analytische Geometrie des Rau-
(1861).
sselagergaard i Fyn mellem Nyborg og
dborg er opført 1538 af Kansleren Johan
og er saaledes en af de ældste Herre-
sbygninger i Danmark. Navnet er langt
, da det allerede forekommer i det 13de
, og Joh. Friis's Gaard blev ikke heller
t helt af nyt, men opførtes oven paa den
Bygning. Den anselige Gaard er endnu
els omgiven af Grave. I meget lang
jedes den af Familien Friis, indtil den
tn. af det 17de Aarh. gik over i andre
er.
sselø, en lille Ø i Kattegattet, 4 M. n.
ndløbet til Isefjord, hører til Nørvig
, Odsherred, Holbæk Amt. Paa Øen,
der kun findes én Gaard, er et Blinkfyr.
ar fordum et kongel. Stutteri paa denne Ø.
ssen, sædvanl. kaldt H.-Darmstadt efter

Hovedstaden, et Storhertugdømme i det vestlige Tyskland, bestaaende af de 3 Provinser

	□ M.	Befolkning 1880
Øvrehessen	59,7	265,000
Starkenburg	54,8	395,000
Rhinhessen	24,9	277,000
	139,4	937,000

Af disse er Øvrehessen helt omgivet af den preussiske Prov. H.-Nassau, Rhinhessen beliggende paa Rhinens venstre og Starkenburg paa dens højre Side, omgivne af Storhertugd. Baden, Rhinbayern, Rhinpreussen og H.-Nassau samt den bayerske Prov. Nedrefranken. Øvrehessen er et Bjærgland, der i Vogelsgebirge (Taufstein) naar 2,400 F.s Højde. Dets vestlige Del hæver sig op mod Taunusbjærgene og kaldes Wetterau efter den lille Flod Wetter. De to andre Provinser høre for en stor Del til Rhinsletten; dog bedækker Odenwald mod S. Ø. en betydelig Strækning af Starkenburg med Bjærge af indtil 1,800 F.s Højde, ligesom der i den vestlige Del af Rhinhessen er Højdepartier, der naa op mod 1,000 F., medens selve Rhinsletten her ligger henimod 300 F. over Havet. De to sydlige Provinser adskilles ved Rhinen, som her først løber mod N., senere mod V. som Grænseflod mod H.-Nassau og optager Neckar, der berører Starkenburgs Sydgrænse, og Main, der for en stor Del danner dets Nordgrænse og herfra modtager fra venstre Side Mümling og Gersprenz, samt fra Øvrehessen fra højre Side Nidda med Wetter. Klimaet er paa Rhinsletten mildt med 10°s Aarstemperatur, der selvfølgelig aftager i de højere Egne. Befolkningens Hovederhverv er Landbrug, der paa Rhinsletten og i Wetterau staar paa et meget højt Trin; i Landbruget spiller Frugtavl en vigtig Rolle. Bjærgværksdriften er ikke betydelig, hvorimod Industrien er ret omfattende. Omtrent Halvdelen af Arealet er Agerland med Byg og Rug som Hovedsæd; dog dyrkes ogsaa de andre Kornsorter, Roer og Hør. Henved 15,000 Tdr. Land i Rhinhessen og Starkenburg dyrkes med Vin, der giver et Gjennemsnitsudbytte af 28 Mill. Potter. De fortrinligste Sorter ere Liebfraumilch, Laubenheimer, Niersteiner og Rüdesheimer. I de samme Egne er ogsaa betydelig Frugtavl, hvoriblandt endog Fersksener, Mandler og Kastanier. Skovarealet udgjør 35 pCt. eller c. 49 □ M., hvoraf der paa Rhinhessen kun falder 1¼ □ M. I Øvrehessen er ret betydelig Bjærgværksdrift paa Jærn; desuden vindes Salt, ypperligt Ler, Kalk, Sandsten og Tørv. — I den mindre Industri har Linned og Uldvæveriet i Øvrehessen og Odenwald allerede længe indtaget en vigtig Plads, ligesom der i Øvrehessen tilvirkes en stor Mængde Jærnvarer. Desuden er Straafletning temmelig udbredt. I den store Industri staar Offenbach i første Række, derefter Mainz, Darmstadt, Worms og Gießen. Dens vigtigste Frembringelser ere Tobak, Papir, Tapeter, Læder- og Galanterivarer, Møbler, Vogne, Maskiner, musikalske Instrumenter og chemiske Præparater. — Handelen har sit Hovedsæde

i Mainz, hvor der ogsaa findes betydelig Flodskibsfart paa Rhinen og Main. — Efter *Trosbekjendelsen* bestaar Befolkningen af 632,000 Evangeliske (Lutheranere, Reformerte og Unerede) under et Overconsistorium i Darmstadt og 3 Superintendenter, 269,000 Katholiker, mest i Rhinhessen, under Biskoppen af Mainz, 9,000 andre Christne og 27,000 Jøder. For Undervisningsvæsenet bestaar 1780 Folkeskoler med 2 Lærerseminarier, 8 Gymnasier, 11 Realskoler, 1 polytechnisk Skole, 1 Krigsskole, 1 Universitet i Gießen. *Statsforfatning.* Storhertugens Titel er „af H. og ved Rhin", med Prædicat kongel. Højhed. Regeringen er ogsaa arvelig i kvindelig Linje. Storhertugen styrer med tre Ministre (Stats- og Udenrigs-, Indenrigs- og Justits-, samt Finansminister) og deler Lovgivningsmagten med Landdagen. Dennes første Kammer sammensættes af Prinserne, Standesherrerne, den katholske Biskop, en protestantisk Prælat og Universitetets Kansler, 2 valgte Repræsentanter for Adelen og 12 af Storhertugen paa Livstid valgte Medlemmer. Andet Kammer tæller 50 Medlemmer, 10 valgte af de 8 større Byer og 40 for de mindre Byer og Landkredsene; de vælges paa 6 Aar ved Valgmandsvalg og almindelig Valgret. Hver Provins har en Landdag og et staaende Udvalg med en Directeur i Spidsen for sine særlige Anliggender; ligeledes hver af de 18 Kredse. Retsplejen varetages af en Overlandsret i Darmstadt, 3 Landsretter og 2 Handelsretter samt 49 Amtsretter. Siden 1 Jan. 1872 ere H.s Tropper en Del af den preussiske Hær. I det tyske Forbundsraad har H. 3 Stemmer; til Rigsdagen vælges 9 Medlemmer. — *Statshusholdningen* ordnes ved treaarige Budgetter; for Perioden 1882—85 har Budgettet følgende Gjennemsnitsbeløb:

Indtægt.

Domainer og Skove	4,690,000 Kr.
Directe Skatter	7,022,000 —
Indirecte Afgifter	3,441,000 —
Forskjellige Indtægter	454,000 —
	15,607,000 Kr.

Udgift.

Statsgjæld	614,000 Kr.
Pensioner	881,000 —
Civilliste	1,092,000 —
Stænder	42,000 —
Statsministeriet	273,000 —
Indenrigs- og Justitsminist.	5,517,000 —
Finansministeriet	4,517,000 —
Tilskud til det tyske Rige	1,384,000 —
Andre Udgifter	1,064,000 —
	15,384,000 Kr.
Anslaaet Overskud	223,000 —

Statsgjælden 1883 angives til 33,216,000 Kr. Herimod staar imidlertid Activer til Beløb c. 11 Mill. Kr. Af Gjælden hidrører $\frac{1}{5}$ fra Jærnbaneanlæg. Storhertugdømmet har to Ridderordener, Ludvigsordenen, stiftet 1807, og Philip d. højmodiges Fortjenstorden, stiftet 1840, samt forskjellige Fortjenstmedailler. End videre bestaar den for fuldmyndige Medlemmer af det hessiske Regenthus 1870 stiftede gyldne Løveorden.

Historie. H. var i Oldtiden beboet af Chatterne, der siden gik op i det store Frankerforbund. Da disse vandrede mod Vest, indtog Sachserne Chatternes Plads. Fra Midten af det 8de Aarh. forkyndte Bonifacius og hans Disciple her Christendommen og stiftede Abbedierne Fulda og Hersfeld. Landet bestyredes under Carolingernes Herredømme af Grever, af hvilke de mægtigste med Conrad I opnaaede Hertugværdigheden i Franken og senere den tyske Kongekrone. Det deltes siden imellem en Mængde mindre Slægter, blandt hvilke Gisonerne, Grever af Gudensberg, vare den betydeligste; ved Giftermaal med en Arvedatter af denne Slægt fik Landgrev Ludvig I af Thüringen 1130 Gudensberg, og alle hessiske Stormænd erkjendte ham som Landsherre. Som Følge af den thyringske Arvefølgestrid kom H. 1263 til Hertuginde Sophie af Brabant, som to Aar senere afstod det til sin Søn, *Henrik I Barn*, der tog sit Sæde i Kassel og blev den første Landgreve af H. og Stamfader til det endnu blomstrende hessiske Hus (d. 1308). Af hans Sønner forplantede Otto Slægten; under de følgende Regenter forøgedes H. med en Del nye Besiddelser og blev vel gjentagne Gange delt, men kom ved Vilhelm II.s Død 1509 samlet til hans Søn, den i Reformationshistorien saa bekjendte Landgrev *Philip d. højmodige* (s. d. A.). Men ved dennes Død 1567 blev det i Følge hans Testament af 1562 delt imellem hans Sønner uden senere igjen at samles. Af de 4 Brødre døde de to mellemste uden Arvinger; den ældste, Vilhelm IV, stiftede den kurfyrstelige Linje H.-Kassel (s. d. A.), og den yngste, *Georg d. fromme* (d. 1596), den endnu blomstrende storhertugelige Linje H.-Darmstadt. Hans Søn, Ludvig V, stiftede Universitetet i Gießen og arvede en Del af Øvre-H. (d. 1626); Broderen Frederik stiftede Linjen H.-Homburg (s. d. A.). Ludvigs Søn, Georg II, optraadte mæglende i Trediveaarskrigen og var en meget anset Fyrste (d. 1661). De følgende Landgrever regerede i det hele fredelig og fremmede Kunster og Videnskaber. Ludvig X (f. 1753) mistede ved den franske Revolution en stor Del af sine Besiddelser, men fik rigelig Erstatning 1803 og antog 1806 Titel af Storhertug som *Ludvig I.* Han vandt betydelige Besiddelser ved Mediatiseringer. I Dec. 1820 fik Landet en constitutionel Forfatning, og i de følgende Aar gjennemførtes i god Forstaaelse imellem Regering og Landdag mange vigtige Reformer, Adskillelse af Forvaltning og Retspleje, en fri Communalordning, Ministeransvarlighed, en Regnskabsret o. fl. Efter Ludvigs Død 6 Apr. 1830 fulgte hans Søn *Ludvig II*, under hvem der som Eftervirkning af den franske Julirevolution strax udbrød Uroligheder, nærmest rettede imod Skatteopkrævningen. Desuden udviklede der sig fra 1832 en Opposition i Landdagen, som stedse blev bitrere og især blev stærk efter 1844, da Regeringen ved en ny Civillovbog vilde afskaffe den franske Lovgivning i Rhinhessen. Regeringen kæmpede haardnakket derimod, men 1847 havde de liberale faaet Overvægt i Landdagen, og i Marts 1848 var Storhertugen

il at give efter, valgte H. v. Gagern til
ninister (i Maj i hans Sted Jaup) og
politiske Reformer og Tilslutning til
yske Enhedsstræben. Samtidig udbrød
uroligheder i Odenwald, rettede imod
lige Godsejere, men de dæmpedes snart,
i ogsaa Forsøget paa at inddrage H. i
idenske Opstand i Foraaret 1849 mis-
s. Ludvig II var imidlertid død 16 Juni
og hans Søn, Ludvig III (f. 9 Juni
var fulgt efter ham. Han maatte give
ndet Valglov til begge Kamrene og til-
1849 „Unionen" under Preussens Le-
men et Aar efter slog han om, gjorde
jk til Førsteminister og sluttede sig til
g og den gjenoprettede Forbundsdag.
ndagens Flertal var nationalt og fri-
blev den opløst i Sept. 1850, en ny
v octroieret, de tyske Grundrettigheder
almindelige Værnepligt afskaffede osv.
den fortsatte Reaction blev Forfatningen
) helt gjenoprettet, og 1854 aftaltes et
dat med Bispen i Mainz (paa Pavens
, hvorved den katholske Kirke vilde faa
rrettigheder; men det turde Regeringen
te i Kraft over for den stadig voxende
ion under Advocat Metz's Ledelse. Der-
uttede den i Efteraaret 1859 i Würz-
forbund med de andre Mellemstats-
jer, medens Forholdet til 2det Kam-
flertal blev saa slet, at intet lod sig
iføre. 1866 tog H. Del i Krigen mod
n, men maatte bøde derfor med at ud-
Mill. Gylden og afstaa det nylig vundne
nburg og nogle mindre Landstrøg, samt
e i det nordtyske Forbund, dog kun for
rdlige (n. for Main liggende) Dels
mende. 1867 sluttedes en Militær-
ion med Preussen, hvorefter alle H.s
: indtraadte i den nordtyske Hær, og
ide Aftaler overgav Post- og Tele-
senet i Preussens Hænder. 1871 slut-
sig til det nye tyske Rige, og Dalwigk
vige for den stedse stigende Misstemning.
fik Landet 1872 et frisindet Ministe-
der Hofmanns Forsæde og i Nov. en
glov med almindelig Valgret, 1874
folkeskolelov og en Forfatning for den
ske Kirke og 1875 fem Kirkelove, som
Forholdet mellem Kirke og Stat,
Forvaltningen væsentlig omdannedes.
III, som 1833 havde ægtet Mathilde,
if Kong Ludvig I af Bayern (f. 1813,
døde 13 Juni 1877 barnløs og fulgtes
Brodersøn Ludvig IV, f. 12 Sept.

n-Homburg, tidligere et Landgrevskab
stlige Tyskland mellem Floden Main
unsbjærgene, med et Areal af 5 □ M.
0 J. (1864) samt en Statsindtægt af
Kr. blev 1866 afstaaet til Preussen
r nu en Del af den preussiske Prov.
s s a n. — Landgreverne af H.-H. vare en
e af H.-Darmstadt og nedstammede fra
Georg I.s yngre Søn Frederik I (d.
Ved Rhinforbundets Oprettelse 1806
lille Land under H.-Darmstadts Lands-
nen ved Wienercongressen 1815 blev
oprettet som selvstændigt Landgrevskab.
Siden 1820 regerede 5 Brødre efter hverandre, af hvilke den sidste, Landgrev Ferdinand, 1852 ophævede en af ham selv 1849 ved Overenskomst med Stænderne indført Forfatning. Med ham uddøde Linjen i Marts 1866, hvorpaa Homb. tilfaldt H.-Darmstadt, men i Sept. s. A. kom det til Preussen.

Hessen-Kassel, tidligere et Kurfyrstendømme i det vestlige Tyskland, omgivet af H.-Darmstadt, Bayern, de sachsiske Hertugdømmer, de preussiske Prov. Sachsen og Westfalen samt Waldeck og Nassau, med et Areal af 174 □ M. og 745,000 J. (1864) samt en Statsindtægt af c. 14 Mill. Kr., er nu en Del af den preussiske Prov. H.-Nassau. — Landgrevskabet (senere Kurfyrstendømmet) H.-K. stiftedes af den ældre Linje af det hessiske Hus ved Philip d. høimodiges ældste Søn, Landgrev Wilhelm IV d. vise (s. Hessen), der regerede 1567—92. Hans Søn Morits (d. 1632) gik over fra den lutherske til den reformerte Kirke og afstod 1627 Regeringen til sin Søn, Wilhelm V, medens hans yngre Sønner fik mindre Dele af Landet og en af disse, Ernst, stiftede Sidelinjen H.-Rheinfels-Rotenburg, der besad den saakaldte „Rotenburger-Quart" og er uddød paa Mandssiden. Wilhelm V indførte 1628 Førstefødselsretten, tog i Trediveaarskrigen Parti med de svenske og døde i Rigets Acht 1637. Hans Søn, Wilhelm VI (d. 1663), fik ved den westfalske Fred største Delen af Grevskabet Schaumburg og Abbediet Hersfeld; han blev fulgt af sin Søn, Wilhelm VII (d. 1670), og denne af sin Broder Carl, medens den tredje Broder Philip stiftede den endnu blomstrende Sidelinje H.-Philipsthal, der igjen delte sig i P. og P.-Barchfeld. Carls (d. 1730) lange Regering udmærkede sig ved en dygtig Styrelse. Hans Søn, Frederik I, blev ved sit Giftermaal med den svenske Dronning Ulrika Eleonore Konge i Sverige 1720; da han 1730 arvede Landgrevskabet, lod han det bestyre ved sin Broder Wilhelm som Statholder, der ved Frederiks Død 1751 fulgte ham som Wilhelm VIII (d. 1760). Han deltog i Syvaarskrigen paa Englands og Preussens Side. Hans Søn, Frederik II (d. 1785), blev Katholik og udlejede sine Tropper (12,000 Md.) til Englænderne i den nordamerikanske Krig, hvilket indbragte ham en Sum af c. 60 Mill. Kr. Sønnen, Wilhelm IX, regerede i Begyndelsen mildt og var stemt for Reformer, men blev ved den franske Revolution ført til den strængeste Conservatisme. 1803 blev han Kurfyrste som Wilhelm I, men efter Slaget ved Jena 1806 mistede han sit Land, som blev indlemmet i det nyoprettede Kongerige Westfalen. Da dette 1813 var omstyrtet og Kurfyrsten vendte tilbage, erklærede han alt, hvad der var sket i Mellemtiden, for ugyldigt, gjenindførte Pudder og Haarpiske i Hæren (lige til 1821), paalagde Bønderne paa ny Hoveri, satte de forfremmede Embedsmænd ned til deres tidligere Rang, lod de gamle Skatter træde i Kraft igjen uden dog at afskaffe de nye osv. Ligeledes inddrog han de fleste bortsolgte Domainegodser uden Vederlag, nedsatte Statsobligationernes Værdi til en Tredjedel og kom i Strid med Landstænderne om For-

holdet mellem hans egen og Statens Formue. Efter 1816 bleve Stænderne slet ikke indkaldte, og H.-K. styredes enevældig og højst vilkaarlig. Han døde 27 Febr. 1821 og fulgtes af sin Søn, Vilhelm II, der 29 Juni s. A. paa egen Haand omordnede Forvaltningen, adskilte den fra Retsplejen og inddelte Landet i 4 Provinser, men nægtede at give en Forfatning og fortsatte det strænge Politiregimente. Han vakte derhos Forargelse ved sit usædelige Samliv med Grevinde Reichenbach og den deraf følgende Strid med hans Ægtefælle Augusta, Søster til Kong Fred. Vilh. III af Preussen. I Sept. 1830 udbrød alvorlige Uroligheden i Kassel, som først dæmpedes ved Eftergivenhed fra Regeringens Side; en fri Forfatning udstedtes 5 Jan. 1831, og 30 Sept. s. A. blev Sønnen Frederik Vilhelm tagen til Medregent. Da Kurfyrsten selv flyttede til Hanau som Følge af nye Optrin med hans forhadte Frille, blev hin i Virkeligheden Enehersker. Ogsaa han kom snart i Strid med Landdagen; og ved Minister Hassenpflugs Hjælp lykkedes det ham at gjøre Forfatningen til et tomt Skin, medens dog enkelte vigtige Love gjennemførtes. 1831 tiltraadte H.-K. den tyske Toldforening. 20 Nov. 1847 blev Fred. Vilh. I Kurfyrste ved Faderens Død og søgte strax at unddrage Hæren fra at aflægge Ed paa Forfatningen for derved at faa et Middel til at omstyrte denne. Det lykkedes dog ikke, og i Marts 1848 maatte han indrømme Pressefrihed og et frisindet Ministerium, hvorefter fulgte en ny Valglov med udstrakt Valgret, Ophævelse af Godsjurisdictionen, offentlig og mundtlig Retspleje og Communalfrihed. H.-K. sluttede sig ogsaa til den preussiske „Union", men da Reactionen begyndte i Tyskland, blev Hassenpflug 22 Febr. 1850 igjen Førsteminister, og da Landdagen gjorde Modstand, blev den opløst. Da Officererne nu nægtede at understøtte Kurfyrsten til et Statscoup, forlod han 13 Sept. 1850 Kassel og krævede Forbundsdagens Hjælp; et østerrigsk-bayersk Corps rykkede 1 Nov. ind fra Syd, medens et preussisk Corps besatte Kassel „for at beskytte Landet og Landdagen imod den truende Vold". Preussen turde dog ikke optage Kampen, og Kurfyrsten blev derfor gjenindsat under Østerrigs Indflydelse; Landet holdtes i 9 Maaneder besat af bayerske Tropper; en stræng politisk og kirkelig Reaction indtraadte (den sidste ledet af den højkirkelige Nylutheraner Vilmar); Officers- og Embedsstanden „rensedes" ved talrige Afskedigelser, og Forfatningen af 1831 med Tillægene fra 1848—49 afskaffedes, hvorefter en ny Forfatning 13 Apr. 1852 octroieredes. Men de nye Kamre vare ligeledes mod Regeringen, og Hassenpflugs Afskedigelse 1855 kunde ikke bringe Enighed til Veje. Landdagen indankede Striden for Forbundsdagen, hvor Preussen 1859 tog Parti for den og krævede Forfatningen af 1831 gjenoprettet med visse Ændringer, medens Østerrig og Mellemstaterne holdt paa Forfatningen af 1852; Kurfyrsten selv afviste enhver Indblanding og søgte at kue Landdagen ved gjentagne Opløsninger. I Marts 1862 vedtog endelig Forbundsdagen Preussens Indstilling, og i Juni kundgjordes den gamle Forfatnings Gjenoprettelse, men Kurfyrsten tøvede alligevel, indtil Preussen ved et Ultimatum i Nov. tvang ham til at gjøre Forbundsdagens Beslutning til Virkelighed. Landdagen kom derefter til at bestaa af et Kammer med 16 Medlemmer for Stæderne, 16 for Landet og 16 valgte af de højeste Skatydere (alt efter Valgloven fra 1849), hvortil der 1863 føjedes 6 Repræsentanter for Ridderskabet og de tidligere Standesherrer; fremdeles gjenindførtes Ministeransvarlighed og et staaende Udvalg for Landdagen. Dog udbrød Striden snart imellem Kurfyrsten og Landdagen, da dennes Flertal krævede videre Reformer og ønskede Tysklands Enhed under Preussens Ledelse, medens hin holdt med Østerrig og de andre Mellemstatsregeringer. I Juni 1866 sluttede han sig ogsaa til disse imod Preussen, hvorefter H.-K. i faa Dage blev besat af preussiske Tropper og Kurfyrsten ført i Fangenskab til Stettin. 18 Aug. erklæredes Landet indlemmet i Preussen, og en Maaned efter løste Kurfyrsten Folket fra dets Ed og gik til Böhmen efter forud truffen Aftale med den preussiske Regering om sin Privatformue. Ved Lov af 7 Dec. 1868 blev H.-K. slaaet sammen med andre Landskaber til H.-Nassau. At Befolkningen i H.-K. ikke har været utilfreds med at skifte Herre, ses af de gjentagne Landdags- og Rigsdagsvalg, der stadig have vist stort Flertal for det nationale Parti. — H.-K.s Fyrstehus har siden Slutningen af 17de Aarh. staaet i nær Slægtskabsforbindelse med de nordiske Kongehuse og særlig det danske, som derfra har hentet 3 Dronninger i 200 Aar. Landgrev Vilhelm VI.s Datter, Charlotte Amalie, ægtede 1667 Kong Christian V, og hendes Brodersøn, Landgrev Frederik, blev ved sit Ægteskab (1715) med Prinsesse Ulrika Eleonore Konge i Sverige 1720. Kurfyrst Vilhelm I ægtede 1764 Frederik V.s Datter Vilhelmine Caroline, og hans Broder, Landgrev Carl, f. 19 Dec. 1744, ægtede 1766 hendes Søster Louise. Han kom allerede 1756 til Danmark og gjorde 1762 Tjeneste paa Felttoget i Mecklenburg imod Rusland. 1766 blev Carl af H. General, Præsident for Krigscollegiet og Stormester for Artilleriet, 1767 Statholder i Slesvig og Holsten. 1772 sendtes han til Norge for at anføre Hæren, da der truede Krig med Sverige, og var lige indtil 1813 Chef for den norske Hær, skjønt han i Regelen opholdt sig i Slesvig, enten paa Gottorp eller paa Louisenlund, som han byggede. 1778 gjorde han frivillig Tjeneste under Frederik II i Böhmen og førte 1788 den Hær, som fra Norge gjorde Indfald i Sverige og indtog Uddevalla. Indtil sin Død 17 Aug. 1836 forblev C. Statholder i Hertugdømmerne; han var nøje knyttet til Frimureriet og indtog de højeste Stillinger i denne Orden, men gav sig desuden af med Guldmageri. Af hans Børn blev Marie Sophie Frederikke, f. 1767, gift 1790 med sin Fætter Frederik VI; Landgrev Frederik, f. 1771, førte 1801—7 Hærafdelinger i Holsten og blev derefter Chef paa Sjælland, samt havde Forsædet i den Overkrigscommission, der dømte General Peymann. 1809—13

han Vice-Statholder i Norge og førte
den danske Hær i Holsten. 1836 blev
efter Faderen Statholder i Slesvig og
n indt. 1842; d. 1845. Juliane, f.
d. 1860 som Abbedisse for Frøkenklosteret
hoe. Christian, f. 1776, dansk Gene-
tenant, var forlovet med sin Søsterdatter,
sse Caroline; d. 1814 som commande-
General paa Fyn. Endelig blev Louise,
), d. 1867, ved sit Ægteskab (1810) med
g Vilhelm af Glücksborg Moder til Kong
ian IX. En Brodersøn af Landgrev Carl,
rev Vilhelm, f. 24 Dec. 1787, blev
dansk General og var 1834—48 Gouver-
Kjøbenhavn; d. 5 Sept. 1867; han ægtede
rinsesse Charlotte, Christian VIII.s Søster,
de med hende en Søn og tre Døtre. Søn-
andgrev Frederik, f. 26 Nov. 1820, var
idset til dansk Tronfølger (efter Frederik
ægtede den russiske Kejser Nikolajs Dat-
xandra (f. 1825, d. 1844); han afstod 1851
Søster Louise sine Adkomster til den
Krone og tabte 1866 ved Kurhessens
melse i Preussen sin Arveret til dette
1853 ægtede han den preussiske Prinsesse
Frederik Carls Søster, og døde 14 Oct.
Af hans Søstre blev Marie, f. 1814,
32 med en Prins af Anhalt-Dessau,
364, Moder til Hertug Adolf af Nas-
Ægtefælle; Louise, f. 1817, er Chri-
..s Dronning, og Augusta, f. 1823,
1854 Baron Blixen-Finecke. Af Linjen
lippsthal var Prins Vilhelm, f. 1786,
, dansk Generalmajor og siden 1812
Christian VIII.s anden Søster Juliane,
d. 1850; Ægteskabet var barnløst.

en-Nassau, en af Preussens 1866 ny-
Provinser, bestaar af det forrige Kur-
mme H.-Kassel, det forrige Hertug-
Nassau, det forrige Landgrevskab H.s
g, den forrige Fristad Frankfurt am
samt nogle af Kongeriget Bayern og
ugdømmet H. afstaaede Smaadistricter
i to Regeringsdistricter:

	□ M.	Befolkning 1880
assel	183,7	823,000
Wiesbaden .	101,1	731,000
	284,8	1,554,000

n omgives af H.-Darmstadt, Bayern,
ke Hertugdømmer, de preussiske Prov.
Westfalen og Rhinpreussen samt
mmet Waldeck, og den omslutter den
gelige hessiske Prov. Øvrehessen. Over-
r Bjergcharakter og hører mod Ø. til
dtil 3,000 F.s Højde) og Thüringer-
d V. og S. V. til Wetterwald (indtil
Højde) og Taunus (indtil 2,800 F.s
paa begge Sider af Lahnfloden. I
districtet Kassel, der udgjør Provin-
ige Del, ere flere isolerede Højde-
Meißner (2,400 F.), Habichtswald
fl. med prægtige Skove. — Rhinen
dvestgrænsen og optager herfra Lahn,
ptager flere Smaafloder, og Main,
r en Del af Sydgrænsen. Fulda
Bifloder Eder og Werra gjennem-
insens østlige Del og forene sig paa
dens Nordgrænse til Weser. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv og staar paa et højt Trin. Agerlandet indtager c. 40 pCt. af Arealet og Skovlandet lige saa meget. I Rheingau (Rhinsletten) drives fortrinlig Vinavl i stor Udstrækning (Johannisberger, Aßmannshäuser, Markobrunner, Rüdesheimer, Hochheimer osv.), ligesom ogsaa Frugtavlen her som i mange andre Egne er af stor Betydning. Af Mineralprodukter ere de vigtigste Salt, Jærn og Stenkul; i Provinsens vestl. Del ere talrige Mineralkilder. Den store Industri har kun nogen Betydning i enkelte Stæder, navnlig i Frankfurt, Hanau og Kassel; derimod er den mindre Industri og Haandværksdrift stærkt udbredt over hele Landet. — Af Befolkningen ere 1,088,000 Evangeliske, 420,000 Katholiker, 3,500 af andre christne Sekter, 41,000 Jøder og 2,000 uden bestemt angiven Religion. Provinsen bestyres af en Overpræsident i Kassel.

Hessiske Digler, der fra Almerode forsendes vidt og bredt i stort Antal, ere meget ildfaste, dog ikke i den Grad som Blyantsdiglerne, ligesom den betydelige Indblanding af Sand gjør, at de angribes af Blyilte.

Hessisk Flue (Cecidomyia destructor), en Art Galmyg, der som Larve er i høj Grad skadelig for Hveden ved at gjennemæde Straaet oven for Knæene, saa at Vind og Regn let knække det over. Det voxne Insekt ligner noget den alminde. Myg; Hunnen er 1—1½ Linje lang, sort, men paa Undersiden af Bagkroppen og mellem dennes Ringe rød; Hannen er mindre, er rødgul af Farve og forekommer langt sjældnere. Om Foraaret lægger Hunnen sine Æg imellem Bladskeden og Straaet paa Hveden (undertiden ogsaa paa Rugen), hvor Larven senere lever og forpupper sig i Skikkelse af en lille, brun Tønde. De af disse Pupper i Løbet af Sommeren fremkomne Myg lægge om Efteraaret deres Æg paa Bladene af den lige fremspirede Vintersæd, i hvis Skeder Larven derpaa søger Skjul for Vinteren, gaar i en puppelignende Dvale og saaledes overvintrer; i April fremkomme da gjærne voxne Insekter igjen osv. I Nordamerika, hvor dette Insekts Angreb have været meget følelige, har man givet det Navnet „hessisk Flue", fordi det formentlig skulde være indført med hessiske Lejetropper 1776 (i Halm); ellers forekommer det temmelig almindelig, undertiden meget ødelæggende, mange Steder i Mellemeuropa. (Smlgn. Hvedemyg).

Hessonit, et Mineral, s. Granat.

Hest (Equus Caballus). H. henføres enten til en egen Pattedyrorden (de enhovede, Solidungula) eller til den Orden af tykhudede Hovpattedyr, som af nulevende Former foruden H. omfatter Næsehorn og Tapirer, Perissodactylia, hvor da Hesteslægten tillige med nogle uddøde Former danner en egen Familie, der dels charakteriseres ved H.s ejendommelige Legemsbygning (en trind, smækker Krop, en sammentrykt Hals, et langt, magert Hoved, høje og fine, men kraftig byggede Lemmer, en kort, tæt tiltrykt Haarklædning og en Manke langs hen ad Halsens Rygkant), dels ved Fodformen (H. er den eneste Pattedyrslægt med

1 Taa og 1 Hov paa hver Fod) og Tandforholdene (6 brede, foldede Kindtænder af lignende Form og Bygning som Drøvtyggernes i en sammenhængende Række i hver Kjæveside, foruden en 7de, forreste, meget lille og tidlig udfaldende; et langt Mellemrum adskiller dem fra Fortænderne, der ere 6 i hver Kjæve og oprindelig have en bægerformet, noget sammentrykt Fordybning paa Tyggefladen, der vel senere forsvinder ved Slidet, men fremkalder et Slags foldet Bygning af Fortænderne; smaa Hjørnetænder findes hos Hingsten, sjældnere hos Hoppen). Efter al Rimelighed existerer der nu ikke længere vilde H., men kun forvildede H., d. e. H., som nedstamme fra løssluppne Individer. Saadanne have i historisk Tid dannet sig i Amerika og Nyholland, som ikke besad H., førend de bleve opdagede af Europæerne, og det er derfor rimeligt, at de paa de sydrussiske, tatariske og mongolske Stepper forekommende, saakaldte vilde H. („Tarpan") have samme Oprindelse. De vilde H., der i ældre Beretninger omtales som levende i Polen, Tyskland og Sardinien, vare næppe mere end halvvilde, omtrent som vore fordums „Udgangsøg" og „vilde Stod". Hvor H.s oprindelige Fædreland har været, lader sig ikke oplyse, lige saa lidt som, naar den er bleven tæmmet; saa langt Historien gaar tilbage, have de agerdyrkende og nomadiske Folkeslag, som beboede Europa, Mellemasien, Arabien og Indien, haft H., men Afrikas egentlige Negerbefolkning, de malayiske Stammer og Amerikas Urbeboere have først gjennem Araberne og Europæerne erhvervet dette Husdyr. De vigtigste Hesteracer ere: den arabiske H., maaske den ædleste, godmodigste, smukkeste, mest fintbyggede, udholdende og hurtige af alle Racer; den persiske, der kommer den meget nær; den engelske Fuldblodshest, Jagthest og Karrehest; den spanske H.; H. fra Limousin i Frankrig osv. I Bjærglande og paa Øer, f. Ex. i Norge, Sverige, Island, Færøerne, Shetland, Corsica og Sardinien, ere H. smaa, men stærke, haardføre og sikre paa Foden. Foruden de vilde H. i Nordamerikas Prairier (Mustangen), paa Mexicos og Quitos Højsletter, i Llaños og Pampas ved Orinoco og la Plata, der alle nedstamme fra spanske H., fortjene de vilde H. i Højasiens Stepper at nævnes; de trække om i Flokke, anførte af stærke og tapre Hingste, ere smaa med tykt Hoved og lange Haar, have overordentlig fine Sanser, især Syn og Lugt, ere meget sky, forsigtige og hurtige, men lade sig ikke tæmme og skulle endog dø i Fangenskab (som egne Arter har man undertiden anset den brogede „Tangum" i Tibet og „Kumrah"'en i Nordafrikas Bjærge). I Skjønhed, Størrelse og ædle Former staa de vilde H. altid tilbage for de ædlere tamme Racer. H. kan blive c. 30 Aar gl., sjælden mere. Dens naturlige Forplantningstid er om Foraaret; den er drægtig i 11 Maaneder og føder 1 (sjælden 2) Føl, der kommer til Verden haarklædt og med aabne Øjne, har en forholdsvis kort Krop og høje, tynde Ben, men i Regelen strax Kræfter nok til at staa og gaa. Fuldkommen forplantningsdygtig er H. i en Alder af 3 Aar. En castreret Hingst kaldes en Vallak; naar den ene Testikel er skjult i Bughulen, kaldes den Klaphingst. — Til Hesteslægten høre foruden H. Æslet, Dschigataien, Dauvhesten, Kvaggaen og Zebraen (s. Æsel og Tigerhest). Der kjendes ogsaa uddøde (fossile) Arter af virkelige H. (Slægten Equus) fra den yngste Afdeling af Tertiærtiden af og i endnu yngre Dannelser; navnlig synes Nordamerika mærkelig nok at udmærke sig ved en stor Rigdom paa saadanne Former. I den miocæne Periode repræsenteres H. af Slægten Hipparion (Hippotherium), slanke, fintbyggede Dyr, som i de fleste Forhold ganske lignede H., men hvis Fødder foruden den hos H. udviklede ene Taa (svarende til den tredje paa en femtaaet Fod) havde to smaa, højtsiddende Bitæer (anden og fjerde), saa korte, at de under Gang og Løb ikke kunde naa Jorden. Hos H. findes paa Skelettet normalt de til disse Tæer svarende Mellemfodsben („Griffelbenene"); abnormt kan Foden hos H. undertiden vise en eller to Bitæer, som imidlertid sjælden svare til Hipparion's Bitæer, men i Regelen skyldes en Misdannelse (f. Ex. en ufuldstændig Fordobling) af den normale Hestefods sædvanlige Bestanddele, hvorfor Tydningen af slige Bitæer hos H. som et „atavistisk Tilbagefald" til den ældre Hipparion-Skikkelse i Regelen er forhastet. Hos den ligeledes uddøde Slægt Anchitherium, der var af Størrelse som et Æsel eller et Faar, fandtes de samme Tæer som hos Hipparion, men stærkere udviklede, saa at de under Gangen kunde røre ved Jorden. Hos geologisk endnu ældre, hesteagtige, temmelig smaa Dyr (som en Ræv i Størrelse) fandtes endnu paa Forfoden et uudviklet Mellemfodsben for en fjerde Taa (den femte) (Mesohippus) eller tillige selve denne Taa (Orohippus, Eohippus), medens Bagfoden havde tre Tæer, saa at disse Dyr i Fodform slutte sig til de andre perissodaktyle Hovdyr (Tapir og Næsehorn). **Hesteavl.** Ved denne kommer det især an paa Valget af passende Tillægsdyr, samt Opdrætningen, Benyttelsen og den hele Behandling af det unge Dyr. Hestens Uundværlighed ved Agerbruget, i Krigen og for al Samfærdsel har gjort, at de fleste Stater have anset det for nødvendigt at tage sig af H., og nogle have ofret store Summer herpaa. Danmarks H. er meget betydelig, og der udføres aarlig henv. 20,000 Heste, navnlig til Tyskland, hvorfra de føres videre til andre Lande. Det er især i Jylland, at H. drives i stor Udstrækning, og det, som udmærker den jyske Hest, er dens Haardførhed, Nøjsomhed, Trivelighed, Føjelighed og tidlige Udvikling. Den jyske Bonde lader allerede den toaarige Plag begynde at arbejde; i Regelen sælges den, naar den er 4 Aar gl., til fremmede Hestehandlere. H. drives enten som Landhesteavl, navnlig af Bønderne, eller i Stutterier (s. d. A.). Ved H. kommer det i Særdeleshed an paa at vælge saadanne Tillægsdyr, som ere frie for arvelige Fejl og Mangler, og som ere af en Familie ell. Slægt, der sikkert nedarver fine Egenskaber paa Afkommet, saa at man altsaa nogenlunde kan bibringe det den Bygning og de Egenskaber, som netop egne sig for det Brug, hvortil man

at benytte det. I denne Henseende
e rene Racer en stor Betydning, idet de
.t nedarve deres Egenskaber. Saa længe
arrer Dyr af samme Race, faar man et
der er af ren Race (Origin) eller et
lodsdyr. Dog benævnes almindelig
uldblodshest kun den arabiske Hest og
gelske Væddeløbshest, der nedstammer
arabiske, men som ved den ensidige
man har gjort af den til Væddeløb, har
et sig en Del. En saadan Avl kal-
enavl. Den orientalske Hest (Ara-
den engelske Fuldblodshest og Heste,
edstamme fra disse, kaldes almindelig
Heste paa Grund af deres skjønne Ydre,
Muskulatur, stærke Benbygning, lille
tynde Hud, fine Haarlag og livlige
r, i Modsætning til den almindelige,
Landhest. Afkommet efter en Hingst
Race og en Landhoppe kaldes Halv-
og Afkommet efter en Halvblodshingst
Landhoppe en Kvartblodshest. Man har
foretaget Parringer af forskjellige Racer
ninger) for at opnaa et Afkom, der
r nogle af begge Racers Egenskaber
genskaber, der ere ligesom en Sammen-
ng af dem begge (Forædling). Paa
Maade faar man ofte de bedste Brugs-
men saadanne Krydsninger ere sjæl-
Stand til at nedarve deres Egen-
og man maa derfor ty til de oprinde-
acer, naar man ønsker slige Heste. H.
entlig bleven fremmet ved Dyrskuer om-
Landet (s. Dyrskuer und. Dyr). Hestebeslag.
bøde paa det stærke Slid af Hestens Hov,
foraarsages ved dens Benyttelse som Last-
er paa haarde Veje, har man indført
af dens Fødder, Anbringelsen af saa-
Hestesko eller ejendommelig formede
der fasthæftes til Hovringens nederste
ved Hjælp af Søm. For at Hesten paa
Veje bedre skal kunne faa Fodfæste an-
Hager paa Skoens bageste Ender,
om Vinteren gjøres skarpe ved Anbrin-
af Staal i samme (Skærpning). Ha-
unne være indrettede til at skrues paa
(Skruehager). Da Slidet af Hoven
r ved Beslaget, er det nødvendigt, naar
o skulle underlægges, at beskære Hoven,
maa rette sig efter Hornets Væxt. En
t Beskæring især af Straalen og Hjørne-
e kan fremkalde Sygdomme i Foden,
orsnævring af Hoven (Enghov) og Sten-
Ved Skoens fejlagtige Underlægning
nedden komme til at læde de bløde
nder Hovringen (Fornagling, Sømstik),
et fejlagtigt Opslag og Beskæring af
kan virke hemmende paa Bevægelsen
nkalde Sygdomme i Foden.
, to Stjærnebilleder paa den nordlige
l. Den store H. kaldes almindeligst
s. Den lille H. (equuleus) findes
s. for Delphinen og er kjendelig ved 4
er, som danne en uregelmæssig Firkant.
bø, stor Gaard paa Øen Finnø i Bukn-
, Stavangers Amt i Norge. Hestbøætten
af de mægtigste og mest ansete Høvdinge-
Stamfaderen, Ogmund Sigurds-
ar beslægtet eller besvogret med Konge-

ætten og var under Haakon V Mærkesmand (Overdommer) i Hirden. Hans Sønner spillede en Hovedrolle under Magnus Smeks Mindreaarighed og første Regeringstid. Finn Ogmundssøn (d. 1343) stod længe i Opposition til Drotseten Erling Vidkunnssøn, men forligede sig med ham 1326 og blev Befalingsmand i Bergen, siden i Ryfylke. Ivar Ogmundssøn Rova var under Mindreaarigheden næsten uafhængig Befalingsmand paa Baahus, kom snart i den unge Kong Magnus's Gunst og var endog 1334—35 Drotsete i Norge, men sluttede sig snart til de misfornøjede og deltog 1338 i et formeligt Oprør mod Kongen. Dette blev dog bilagt, men først 1343 sluttede Striden, idet Kongen i alle væsentlige Punkter maatte give efter. F. synes at være død i „den sorte Død“ 1349—50. Hans Brodersøn, Ogmund Finnssøn, f. 1321, fulgte sin Fader som Sysselmand i Ryfylke, var en af de indflydelsesrigeste Høvdinger under Haakon VI og blev efter dennes Død Drotsete og Formynder for den unge Oluf; han synes i det hele at have ladet sig lede af Dronn. Margrete og døde 1386. Med ham uddøde Slægten.

Heste paa en Væv ere enarmede Vægtstænger, der ligge under den udspændte Kjæde og tjene til at forplante Bevægelsen af Skamlerne op til Skafterne. H. kaldes ogsaa de Tove, som hænge ned fra de lange Rær for at hjælpe til at bære Perten (s. d. A.).

Hestebjærget, en Bakke uden for Gottorp Slot (nu en Del af Staden Slesvig), bekjendt af det Nederlag, som Grev Gert af Holsten 1329 tilføjede de danske under Belejringen af Gottorp.

Hestebønne, s. Vikke.

Hestefod, en meget sjælden medfødt, oftere senere i Livet ved Lammelse af Fodens Bøjemuskler, Betændelser og Saar i Fodsaalen eller secundært efter Forkortning af Benet opstaaende Misdannelse af Foden, hvorved denne indtager en saa stærkt udstrakt Stilling, at kun Fodspidsen berører Jorden under Gangen.

Hestegang, et Gangspil, fast ell. transportabelt, hvorved Hestes Kraft benyttes til at sætte Maskiner i Bevægelse.

Hestegræs (Holcus), sædvanlig kaldet Fløjelsgræs, Topgræsser, især fra det nordlige Europa og Amerika, med toblomstrede Smaaax. To Arter ere almindelig vildtvoxende i Skandinavien.

Hestehakke, et let Redskab, der sædvanlig trækkes af en Hest og benyttes i Danmark, hvor Radsaaning af andre Sædarter er sjælden, navnlig til Rodfrugtavl, til at rense og skjørne Jorden mellem Raderne. H. er en meget let Form af Scarificatoren med i Regelen kun 3 Jærn, hvoraf det forreste, der gaar i Midten, har en bred Fod og de to sidestillede, der ere forsynede med indadvendte, horizontale Skuffeljærn, ved en simpel Mechanisme kunne stilles nærmere eller fjærnere fra hinanden efter Radernes Bredde. Som simplere Former kunne nævnes Skuffelploven eller selv en Hjulplov med et bredfodet Skærejærn.

Hestehov (Petasites), en Slægt af de kurvblomstrede, som voxer paa fugtige Steder og

har klasestillede, røde og hvide Blomster samt store, brede Blade, der først udvikle sig efter Afblomstringen.

Hestehoved. For at forbinde Enden af en Balancier med en Pumpestang, uden at denne deltog i Sidebevægelsen, anbragte man tidligere derpaa et H., d. e. et vel afstivet, bueformet Stykke med en Kjæde fra Buens øverste Ende uden om den og ned til Pumpestangen; var denne ikke tung nok til at synke ved sin egen Vægt, maatte en anden Kjæde gaa opad fra Buens nederste Ende. Et lignende H. brugtes ved de ældre Dampmaskiner til at forbinde Stempelstangen med Balancierens anden Ende.

Hestekastanie (Æsculus), en med Ahornfamilien nær beslægtet Planteslægt, hvis Arter ere vildtvoxende i det nordlige Amerika og Indien. Anselige Træer med ranke Stammer og smukt formede Kroner. Bladene store, stilkede og 5—9-koblede; Blomsterne sidde i store, endestillede, oprette, pyramideformede Klaser. **Almindelig H.** (Æ. Hippocastanum), der hører hjemme i Asien og efter nyere Undersøgelser maaske ogsaa i Grækenland, plantes almindelig i Europa som Alleetræ; det har smukke, rødlig-hvide Blomster og store, glinsende, rødbrune Frø. Æ. (Pavia) rubra og Æ. flava fra Nordamerika, den første med røde, den sidste med gule Blomster, plantes i den senere Tid ikke sjælden i Haver.

Hestekraft, et Maal til Bestemmelse af en Arbejdsydelse. En Hestekrafts Arbejde, som er noget mere, end hvad en stærk Hest kan yde, er 480 Pundfod, d. v. s. en Maskine siges at være paa 1 Hestekraft, naar den i hvert Sekund kan udføre et Arbejde paa 480 Pundfod, altsaa løfte 480 Pd. 1 Fod til Vejrs. Dette Arbejde koster, naar det leveres af en stor Dampmaskine, omkring 8 Øre Timen, af en lille Dampmaskine eller en Gasmotor opad 25 Øre Timen.

Hesterive, et i den nyere Tids Avlsbrug meget udviklet Redskab med en i en bevægelig Ramme anbragt Række stærkt buede Tænder. H. trækkes af en Hest og benyttes ikke alene til Sammenrivning af Hø og Efterrivning af Sædmarkerne, men ogsaa i Brakmarken til Samling af Kvikroden. De to mest yndede Former ere den saakaldte skotske (med store Jærntænder) og den amerikanske, et simplere Redskab med en dobbelt Række Trætænder, der stiftevis arbejde.

Hesteskomagnet er en i Hesteskoform bøjet Magnet; dens Anker (s. d. A.) berører samtidig begge Poler og hindrer derved Magnetismen i at tabe sig. Elektromagneter ere hyppigst H.

Hĕstia, hos Rom. Vesta, Gudinde for Arnen, en af de 12 store Guddomme, Datter af Kronos og Rhea, var altid ugift. I ethvert Hus var Arnen hende helliget, og hun beskyttede de forfulgte, der søgte Tilflugt ved den, ligesom hun beskyttede Eden, der aflagdes ved Arnen. H. var ogsaa Gudinde for Statens Arne paa Prytaneion, ved hvilken Udvandrere tændte den Ild, de skulde bringe til Koloniens Arne.

Hĕsus (Esus), Navnet paa en Guddom hos de gamle Gallere, der synes at have svaret til Mars eller Apollon; til den ofredes der Mennesker, især Krigsfanger.

Hesychăster (d. e. Hvilende) ell. Omphalopsychiter (d. e. Navlesjæle) kaldtes i det 14de Aarh. en Sekt af sværmerske Munke, navnlig paa Bjærget Athos i Makedonien, som ved kunstige Midler bragte sig i en ekstatisk Tilstand. Siddende paa Hug i en Krog af den ensomme Celle, med Hagen fasttrykket mod Brystet, Øjnene stift hæftede paa Navlen, henfaldt de i en undsigelig Henrykkelse og saa sig til sidst indhyllede i en Lysglans, som de antog for det uskabte, guddommelige Lys, det samme, der havde omstraalet Christus paa Forklarelsens Bjærg. Dette gav Anledning til Hesychaststriden 1341—51, idet den calabriske Munk Barlaam anklagede Munkene, som han kaldte Navlesjæle, tillige med deres Forsvarer Gregorius Palamas, senere Ærkebiskop af Thessalonika, for ditheistisk Kjætteri; men en Synode i Constantinopel 1341 erklærede sig til Fordel for H., hvorpaa Barlaam flygtede til Italien og snart efter gik over til den latinske Kirke. I den græske Kirke holdtes indtil 1351 endnu tre Synoder, der alle dømte til Fordel for H.

Hesychios, græsk Grammatiker fra Alexandria henimod Slutn. af det 4de eller efter andre i det 6te Aarh. e. Chr. Han har skrevet et græsk Lexikon. — H. fra Milet, græsk Historieskriver fra Beg. af det 6te Aarh. e. Chr., er Forfatter af en i Brudstykker opbevaret Krønike og af en alphabetisk Oversigt over de ypperste græske Lærde.

Heß, Carl Ernst Christoph, tysk Kobberstikker, f. 1755 i Darmstadt, d. 1828, var først Stempelskærer, men lærte 1776 Kobberstikkerkunsten i Augsburg og blev 1782 udnævnt til bayersk Hofkobberstikker. I Düsseldorf har han tillige med Bartolozzi stukket adskillige Plader til det der udkomne Galleriværk. Blandt hans Stik kunne nævnes „Marias Himmelfart“ efter Guido Reni og „den hellige Familie“ efter Rafael. — Hans ældste Søn, **Peter H.**, f. 1792 i Düsseldorf, d. 1871, deltog i Felttoget mod Frankrig 1813—15, besøgte senere Schweiz, Italien og Grækenland og erhvervede sig et betydeligt Navn som Slagmaler; saaledes malede han en Række Optrin fra Grækenlands Frihedskamp i Slotsbuegangene i München. — Den anden Søn, **Heinrich H.**, f. 1798 i Düsseldorf, d. 1863 i München, gjorde sig bekjendt som Historiemaler saa vel i Olje som al fresco og blev 1826 ansat som Professor ved Akademiet i München, hvor han bl. a. forestod Ledelsen af den derværende Anstalt for Glasmalerier, og leverede mange Cartons til Udførelse i Münchens Kirker. Til hans vigtigste Arbejder hører Udsmykningen af St. Bonifaciuskirken i München. — Den yngste Broder, **Carl H.**, f. 1801, ogsaa i Düsseldorf, d. 1874, malede især Landskaber med fremtrædende Staffage af Mennesker og Dyr. — To Sønner af Peter H., **Eugen** (f. 1824, d. 1862) og **Max** (f. 1826, d. 1868), den ene Decorationsmaler, den anden Genremaler, dannede tredje Led i denne Kunstnerslægt.

Heß, Heinrich, østerrigsk Feltherre, f. 17 Marts 1788, blev 1805 Fændrik og deltog med

·lse i Krigene 1809—15, hvorfor han
op til Major i Generalstaben. 1821—
H. Militærcommissær i Piemont, blev
berst og 1831 Chef for Generalstaben
:alien, i hvilken Stilling han havde
rtjenester af Troppernes taktiske Ud-
. 1834—39 var H. Brigadechef i
, ansattes 1840 paa ny i Staben og
43 Feltmarschallieutenant. 1848 var
til at være Chef for den nyoprettede
lgarde, men kaldtes af Radetzky til
for at være Stabschef og indtog som
en lignende Stilling til hin som
an 1813—15 til Blücher. Han ud-
Felttogsplanerne og viste derved frem-
Evner, blev til Løn Friherre, Felt-
r og Chef for hele Hærens General-
ledede 1850 Troppesamlingen mod
n. 1854—55 anførte H. de i det øst-
jarn og Galizien staaende Tropper og
dermed Rumænien efter Russernes
g. Under den italienske Krig 1859
Kejserens Stabschef i Slaget ved Sol-
ıg sluttede derefter Vaabenstilstanden i
nca, ligesom han 10 Aar forud havde
Freden med Sardinien. H. blev nu
schal og var Chef for hele Hæren til
pløsning, opgav i Jan. 1860 sin Post
ef for Generalstaben og blev n. A.
af Herrehuset. I Krigen 1866 blev
brugt; han døde 13 Apr. 1870.

:odox (d. e. anderledes troende) kaldes
ætning til orthodox (rettroende) en
, der afviger fra den fastsatte kirkelige
derfor anses for vildfarende. Anta-
f saadanne Meninger kaldes **Heterodoxi**.
n romerske Kirke ere Ordene hæretisk
nstydige. Ordene heterodox og or-
vare især i Brug i det 18de Aarh.
Oplysningens" Bestræbelser for at om-
en protestantiske Theologi.

rogēn, uligeartet; modsat homogen.

rolōg, **Heterologī**, i Lægevidensk., s. Ho-

ōmera, en Afdeling af Billerne, hvor
(Tarsen) paa Bagbenene bestaar af 4
andre af 5) Led, og hvortil Skygge-
, Spanskfluerne og Oliebillerne høre.

ronomi, s. **Autonomi**.

rōsis, s. **Enallage**.

rostyli, et hos mange Planter iagttaget,
ımeligt Forhold, hvor Griflernes og
agernes relative Længde er forskjellig
skjellige Planter af samme Art, saa at
des baade langgriflede og kortgriflede
. For at Befrugtningens Resultat skal
ldigt maa en Form med lang Griffel
es med Støv fra en Form med kort
men lange Støvdragere, og omvendt
n med kort Griffel befrugtes med Støv
langgriflet, altsaa med korte Støvdragere
t Form. Bestøvningen sker ved In-
der besøge Blomsterne for Honningens

iter, en canaanitisk Stamme, der paa
ıms Tid boede i Nærheden af Hebron
ere længere mod N. i Egnen omkring

and, s. **Shetlandsøerne**.

Hetman ell. **Atamān**, Kosakkernes Overhoved, som fra gammel Tid valgtes af Folket ved Kaaring. Den polske Konge Stephan Bathori, som 1576 organiserede Kosakkerne, gav H. til Tegn paa hans Værdighed en Commandostav og eget Segl; H. havde ogsaa Magt over sine Undergivnes Liv og Død. Da Kosakkerne 1654 gav sig under Rusland, beholdt de deres Forfatning, indtil Peter d. store efter Mazeppas Opstand afskaffede H.s Værdighed, som forblev ubesat indtil 1750, da Grev Rasumovskij blev H. med fast Lønning i Stedet for de tidligere Domainer og Toldindtægter. Katharine II berøvede efter Pugatschevs Opstand Kosakkerne i Ukraine deres H. og indsatte i hans Sted en Regering af 8 Medlemmer. Kun de donske Kosakker have beholdt deres H., men hans Magt er temmelig indskrænket. Fra 1835 af er Storfyrstronfølgeren H. over alle Kosakker. — Ogsaa i Polen brugtes H. om en Krigshøvding; Overgeneralen over den polske Hær kaldtes **Storhetman** (H. wielki) fra 1581, da Zamojski fik denne Værdighed. Paa Rigsdagen 1702 ophævedes denne Titel.

Hetsch, Gustav Friedrich, Architekt, f. 28 Sept. 1788 i Stuttgart, d. 7 Sept. 1864 i Kjøbenhavn, kom 1808 til Paris med sin Fader og studerede der Architekturen under Percier og Lebas, samtidig med at han maatte ernære sig selv i den fremmede By. Da det endelig lykkedes ham at komme til Rom, gjorde han der Bekjendtskab med den danske Architekt P. Malling, som overtalte ham til at følge med til Kjøbenhavn. Her ansattes han 1815 som Lærer ved Ornamentsklassen i Akademiet, blev 1820 Medlem af Akademiet, 1822 Professor i Perspectiven, 1829 Professor i Bygningskunsten og var 1829—30 Leder af Tegneskolerne ved den polytechniske Læreanstalt. H. har under sin lange og hæderlige Virksomhed, især som Lærer, dog ikke bygget meget selv (Synagogen og den katholske Kirke i Kjøbenhavn). Han har udgivet en Lærebog i Perspectiven og udøvede en meget væsentlig Indflydelse paa Haandværkets Udvikling, om end den Smag, han fremmede, havde et noget ensidigt Præg. Blandt hans Elever kunne nævnes de to Brødre Hansen, de to Brødre Nebelong o. fl.

Hettner, Hermann, tysk Literærhistoriker og Kunstforsker, f. 12 Marts 1821 ved Goldberg i Schlesien, studerede 1838—42 Philologi og Philosophi i Berlin, Halle og Heidelberg, kastede sig dernæst over æsthetiske Studier og gjorde efterhaanden flere Rejser til Italien og Grækenland, navnlig for at studere Billedkunsten, blev 1847 Docent i Æsthetik og Kunsthistorie i Heidelberg, 1851 Professor i de samme Fag samt i Literaturhistorie i Jena og kaldtes endelig 1855 til Dresden som Directeur for den derværende Antiksamling; senere blev han tillige Directeur for det historiske Museum og Professor i Kunsthistorie ved Polytechnicum smsteds. D. 29 Maj 1882. Hans Hovedværk er „Litteraturgeschichte des 18ten Jahrhunderts" (6 Bd., 1856—70, senere flere Opl.), en Skildring i afgjort frisindet Aand af forr. Aarh.s literære, ja hele aandelige Udvikling i England, Frankrig og Tyskland, som stiller Hoved-

strømningerne i et klart Lys, men forbigaar al uvæsentlig Detail og er fri for al lærd Ballast. Af hans øvrige, gjennemgaaende højst værdifulde Skrifter skal fremhæves: „Die romantische Schule in ihrem Zusammenhang mit Goethe und Schiller" (3. Opl., 1876), „Vorschule zur bildenden Kunst der Alten" (1848), „Griechische Reiseskizzen" (1853), „Italienische Studien" (1879) samt Værker over Antiksamlingen, Afstøbningssamlingen og „Der Zwinger" i Dresden.

Hettstädt, Stad i den preussiske Prov. Sachsen ved Floden Wipper, 5 M. n. v. for Halle. 8,000 J. Bjergværksdrift paa Kobber. Fabrikation af Svovlsyre og Maskiner.

Hetzer, Ludw., Antitrinitar, fra Schweiz, var Præst i Zürich og sluttede sig først med Begejstring til Zwingli. Senere blev han vundet for Gjendøberne, udgav en tysk Oversættelse af Propheterne og udbredte ved aandelige Sange sine monarchianske Anskuelser, indtil han 1529 blev halshugget i Kostnitz som Polygamist.

Hetærer (d. e. Veninder) kaldte Grækerne med et formildende Navn de Kvinder, der førte et usædeligt Liv. Fra Lilleasien er H. omplantet paa den græske Jordbund; hun stammer oprindelig fra de store Skarer af Kvinder, som omgav Frugtbarhedsgudindens Templer. Gudinden selv blev kaldt H.; i Grækenland var hendes Hovedtempel i Korinth, hvor flere end tusend Kvinder ved frivillig Hengivelse tjente hende. I Athen antog Hetærevæsenet fra Solons Tid, som oprettede det første offentlige Hus, en anden Charakter, idet det ikke var knyttet til religiøs Cultus. Det fik en stor Indflydelse paa det atheniensiske Samfundsliv, idet mange af disse H. udmærkede sig ved Aand og Dannelse og derved vidste at samle en Kreds af aandrige og fremragende Mænd om sig; enkelte, som Aspasia, Perikles's Elskede, øvede endog politisk Indflydelse. I den nyere græske Komedie spillede de en fremtrædende Rolle. Blandt de berømteste nævnes foruden Aspasia Thais, Myrrhina, Lamia, Theodota, Lais, Lerina og fremfor alle Phryne, der tjente Praxiteles til Model for Aphrodite.

Hetæri kaldtes det hemmelige Samfund, som Grækeren Const. Rhigas under Paavirkning af den franske Revolution stiftede blandt sine Landsmænd for at afryste det tyrkiske Aag, men som opløstes ved hans bratte Død 1798. I Athen stiftedes 1812 et nyt H. („Musavennernes Samfund"), som nærmest vilde fremme Grækenlands aandelige Liv og ad den Vej naa Maalet, og 1814 i Odessa et rent politisk („Vennesamfundet", Philikerne), der efterhaanden omsluttede alle betydelige Mænd i Grækenland og nærmest fremkaldte dets Rejsning 1821; dets Medlemmer vare delte i 5 Grader i Lighed med Carbonarierne, og 1820 blev Alex. Ypsilanti dets Leder.

Heuch, Johan Christian, norsk Gejstlig, f. i Kragerø 23 Marts 1838, theologisk Candidat fra 1861, paavirkedes ved Christiania Universitet fornemmelig af Professorerne Caspari og Johnson og senere under et Par Aars Ophold ved Universiteterne i Leipzig og Erlangen navnlig af Kahnis, Luthardt og Delitzsch. 1864 traadte han ind i praktisk gejstlig Virksomhed, idet han 1864—74 var personel Capellan hos Moe. Han var derefter nogle Aar Lærer ved det praktisk-theologiske Seminarium ved det norske Universitet og er siden 1880 Sognepræst for Uranienborgs Menighed i Christiania. H. deltog fra Begyndelsen af 70-Aarene baade mundtlig og skriftlig i den da rejste Discussion om kirkelige Reformer i Norge. Fra Midten af 1875 overtog han sammen med Prof. W. F. Bugge Redactionen af „Luthersk Kirketidende", som siden 1877 fortsættes under Navnet „Luthersk Ugeskrift". I dette Organ for den højkirkelige Retning har H. skrevet en Mængde om Talent og Grundighed, men tillige om polemisk Hvashed og Hensynsløshed vidnende Artikler angaaende kirkelige og theologiske Spørgsmaal, samt Indlæg i den politiske Kamp. Det var ogsaa i dette Blad, H. begyndte sin Polemik mod Fritænkeriets Repræsentanter, Dr. G. Brandes og Bjørnstjerne Bjørnson; hans Artikler mod dem udkom senere i særskilte Skrifter (Kjøbhvn. 1878 og Chr. 1879); som Fortsættelse af disse kan man betragte „Vantroens Væsen" (Chr. 1883). Blandt hans øvrige Skrifter maa mærkes „Sjælesorgen hos de syge" (Drammen 1880, oversat paa Svensk, Finsk og Tysk), „Den offentlige Lagmandsvirksomhed og Nødvendigheden af dens kirkelige Organisation" (Chr. 1878) og „Vidnesbyrd om Christus", en Aargang Prædikener (Chr. 1883—86).

Heuermann, Georg, bekjendt dansk Chirurg, hvis Skrifter endog i Udlandet nød Anseelse ved Siden af H. Callisens, f. 1722 i Oldesloe, kom 1743 til Kjøbenhavn, hvor han studerede Chirurgien ved Theatrum anatomico-chirurgicum, tog 1749 den medicinske Doctorgrad, blev Huschirurg hos Grev Danneskjold-Laurvig, senere Læge ved Søcadetterne og Feltmedicus ved de danske Tropper i Holsten, 1760 Prof. i Medicinen ved Universitetet. Han døde 1768.

Heuglin, Theodor v., tysk Afrikarejsende og Ornitholog, f. 20 Marts 1824 i Württemberg, lagde sig tidlig efter Naturvidenskabernes Studium, men uddannede sig desuden til en dygtig Skytte og en dygtig Tegner. 1850 drog H. til Ægypten og gjorde herfra Udflugter til det nordvestlige Arabien og til det røde Havs Kyster; han blev 1852 Secretær hos den østerrigske Consul i Chartum og gjorde med ham en Rejse til Abessinien, hvorfra han hjembragte et rigt Udbytte, rejste 1853 til Kordofan og Landene ved den hvide Nil og udarbejdede 1855 en systematisk Oversigt over Nordøstafrikas Ornithologi. 1856 rejste H. paa ny til det østlige Sudan og 1857 langs det røde Hav lige ned til Somalikysten. Efter et Par Aars Ophold i Europa for at gjenvinde sin Sundhed og beskrive sine Rejser (i Petermanns „Mittheilungen" og i selvstændige Skrifter) fulgte H. 1861 med den Expedition, der skulde udfinde E. Vogels Skæbne, og gjennemrejste i de følgende Aar fra Massana en stor Del af Abessinien og Gallalandet, samt ledsagede Frøken Tinne paa hendes Rejse til Landene ved den hvide Nil. Foruden sine Rejseskildringer udarbejdede H. „Ornithologie Nordostafrikas" (1869—75). End videre gjorde

1870 en Udflugt til Spitzbergen og 1871
Novaja Zemlja („Reise nach dem Nord-
ırmeere", 3 Bd., 1872—74), men vendte
1874 paa ny til Ægypten og det røde Havs
ter. D. 5 Nov. 1876 efter at have fuld-
t „Reise in Nordostafrika" (2 Bd.)
)eulandit, et Mineral, henhørende til Zeo-
ernes Gruppe. Det er et vandholdigt Ler-
kalksilicat, der krystalliserer i det mono-
iske System, har en hvid Farve og paa
oningsfladerne en udmærket Perlemorglans.
ırdhedsgraden 3,5—4,0. H. forekommer i
lle Krystaller i Basaltens og Mandelstenens
rehuller paa Færøerne og Island.
eun, Carl G. S., tysk Romanforfatter,
endt under Anagrammet H. Clauren, f.
l i Lausitz, optraadte allerede i Studenter-
ne som Forfatter, kom 1810 til Berlin,
ansat i Statskanslerens Kontor, redi-
de i nogen Tid „Preußische Staatszeit.",
1824 Postembedsmand og døde 1854.
var en lang Tid en yderst populær For-
r; men hans Romaner og Fortællinger
blot Produkter af en løs, fabrikmæssig
aefærdighed og en Forstand paa det store
likums overfladiske og banale Tendenser.
Hauffs (s. d. A.) Satire bidrog til, at de
af Mode. Fra 1849 udgav H. en Lomme-
„Vergißmeinnicht" og skrev flere Lystspil.
s „Gesammelte Schriften" udkom 1851 i
Bd.; hans mest yndede Fortælling var
mili" (1816).
eureka, gr., „jeg har fundet det!", „nu
jeg det!", Archimedes's Udbrud, da han
zede, hvorledes et Legemes Vægtfylde kunde
nmes ved Vejning i Vand.
ıristik, Opfindelseskunst eller methodisk
øning til at gjøre Opfindelser. Da Op-
lserne i Kunst og Videnskab imidlertid
dels paa Opgavernes og Forholdenes
ne Natur, dels paa Geniets ell. Talentets
gnelige Produktivitet og frie Combination,
der sig ikke opstille nogen almindelig
ttende H. Den heuristiske Methode, som
rskjellig fra H., har ikke til Formaal at
)e noget nyt, men gaar ud paa at vise
Vej, ad hvilken Videnskabens Resultater
:embragte eller i det mindste kunde være
ragte, og har saaledes Betydning for den
e Forstaaelse og Tilegnelse af Viden-
ıs Indhold. Et heuristisk Princip er et
nt, som uden at være bevist lægges til
d for at undersøge, hvilke Slutninger
kunne drages og hvorvidt man ved dets
bedre kan forstaa Erfaringerne. Nu
r man hyppigere Ordet Hypothese (s. d. A.).
usde, Philip Willem van [høhs], hollandsk
ınist, f. 1778 i Rotterdam, blev 1804
ssor i Historie og Veltalenhed i Utrecht,
39 i Genf. Han sysselsatte sig fornem-
med Studiet af Platon, af hvilket hans
værker ere fremgaaede »Initia philoso-
Platonicæ« og »De Socratische school«.
)en kan nævnes »Brieven over den aard
streking van hooger onderwijs«, »Cha-
ismi principum philosophorum veterum«
e school van Polybius«.
ıstrich, Badested i Schweiz, Canton Bern,
heden af Thunersøen, ved Foden af Nie-
sen, c. 2,000 F. over Havet, med Svovlkilder,
der navnlig anvendes til Inhalation imod
Sygdomme i Næse, Svælg, Strubehoved og
Luftrør.

Hevelius, Joh., tysk praktisk Astronom, f.
1611 i Danzig, hvor han blev Senator, d. 1688.
Han byggede sit eget Observatorium og for-
synede det med saa mange af ham selv for-
færdigede Instrumenter, at kun Tyge Brahe i
den Henseende overgik ham. Skjønt han selv
forfærdigede Glaslinser, var han en haardnakket
Modstander af at anbringe Kikkert paa Maale-
instrumenter. Han havde sit eget Trykkeri, og
hans Kone gik ham til Haande ved hans
Iagttagelser. 1679 gik hans Observatorium
med en Mængde Manuskripter til Grunde ved en
Brand, men blev gjenopbygget. Hans vigtigste
Skrift er »Selenographia s. descriptio lunæ«
(1647), ved hvilket han er bleven Maanetopo-
graphiens Grundlægger. Af hans andre Skrif-
ter kunne nævnes »De natura Saturni« (1656),
»Cometographia« (1668), »Machina cœlestis«
(1673—79) med Beskrivelse af hans Instru-
menter; efter hans Død udkom »Prodromus
astronomiæ« og »Firmamentum Sobiescianum
s. Uranographia (1690), et Stjærneatlas.

Heveller, et slavisk, til Wilzernes Stamme
hørende Folk, som paa Henrik Fuglefængers
Tid boede i Nordtyskland ved Floden Havel,
og som fra Midten af det 12te Aarh. bleve
undertvungne af Sachserne. Deres Hovedstad
var Brennaborch (Brandenburg).

Heverstrøm, Sejlløbet langs Vest- og Nord-
kysten af Landskabet Eiderstedt i Slesvig.

Hevringholm, en Gaard i Randers Amt tæt
ved Kattegat, ejedes i et Par Hundrede Aar,
indtil Slutn. af det 16de Aarh., af Familien
Rosenkrands. 1608 kjøbtes den af den be-
kjendte Eske Brok, fra hvem den gik over til
Familien Lykke. Kaj Lykke mistede denne som
sine øvrige Ejendomme, der inddroges under
Kronen. En senere Ejer var Hans Friis,
som 1697 oprettede H. til et Stamhus for
Brodersønnen Chr. Friis. Denne døde uden
Afkom, hvorpaa det af ham forøgede Stam-
hus efterhaanden tilfaldt Familierne Rantzau-
Friis og Beck-Friis. Den sidst nævnte Familie
solgte 1783 H.; Gaarden blev udstykket og
Bygningen nedreven. I Stedet derfor opførtes
Ny-H.

Hex kaldtes i gamle Dage en Spaakvinde,
senere en Kvinde, som paa Grund af en med
Djævelen indgaaet Pagt formentlig havde op-
naaet Evne til paa overnaturlig Maade at
indvirke skadelig paa Mennesker og Dyr, ja
endog paa livløse Gjenstande. Denne Vild-
farelse fandtes allerede tidlig i den christne
Verden, endog hos en Kirkefader som Augustin,
og Kirketugten rettedes mod Hexeri og Trold-
dom, navnlig i de Egne, hvor den hedenske
Cultus endnu havde efterladt Eftervirkninger,
og hvor de tidligere Guder betragtedes som
onde Aander. I den ældre Middelalder til-
bagetrængtes disse Forestillinger derimod mere
og mere; men Thomas af Aquino førte dem
paa ny frem, og da Inqvisitionen indførtes,
rettedes den lige saa fuldt mod Hexeri og Trold-
dom som mod Kjætteri. Det af Dominikaneren
og Inqvisitoren Nikol. Eymericus i Midten af

det 14de Aarh. forfattede »Directorium inquisitorum«, den første udførlige Anvisning for Inqvisitorerne, giver derfor ogsaa Forskrifter for Processer mod H. Et sørgeligt Offer for denne Art Inqvisition var Jeanne Darc, der 1431 blev brændt som H. Men især har Pave Innocens VIII skaffet sig en sørgelig Berømmelse i H.s Historie ved sin Bulle af 1484 angaaende Hexeprocesser (Bullen Summis desiderantes). Han sendte to Dominikanermunke, Jak. Sprenger og Henrik Institor, med Fuldmagt til at fængsle alle de for Hexeri mistænkte Personer og anlægge Proces imod dem. Af de anklagedes fremtvungne Tilstaaelser dannedes der et fuldstændigt dogmatisk-historisk System af Djævlepagter og Djævleforbindelser, med Kosteskafter og Ovnragere, Valpurgisnætter og Rejser til Bloksbjærg osv., som afhandles i Skriftet „Hexehammeren", »Malleus maleficarum« (1487), saaledes kaldt, fordi Tilbøjelighed til at indgaa Pagt med Djævelen antoges at være fremherskende især hos Kvindekjønnet. Dette Skrift bidrog kun til at ophidse Phantasien, og nu bleve Hexeprocesserne til en formelig Hexeepidemi, der strakte sig helt ind i det 18 Aarh. og bragte mange Tusende Kvinder i alle Lande paa Baalet. — Ved Pagten med Djævelen antoges H. først at frasværge sig alt Samfund med Gud; derpaa blev hun døbt i Vidners Nærværelse, fik et Navn og paa sit Legeme et Mærke (Stigma), der var uden Følelse. H. var herved forpligtet til Boleri med Djævelen og til at være ham lydig i alt. Undertiden havde H. Sammenkomster med Djævelen paa bestemte Steder. Fra Norden og Tyskland samledes de aarlig med ham den 1ste Maj (Valpurgisnat paa Bloksbjærg, Brocken). Ved Forsamlingen, Hexesabbathen, mødte hver H. med sin Djævlegalan. Først holdtes et Gjæstebud; da begyndte Dansen, Hexedans, og Festen endte med, at den store Djævel brændte sig til Aske, og Asken fordeltes mellem H. som Middel til at gjøre Ulykke med. H. skyndte sig nu at komme hjem, inden det ringede til Morgenbøn; de red paa et Kosteskaft og søgte deres Vej gjennem Skorstenene. Et af Bevismidlerne mod H. var Hexeprøver eller Hexebadet; man sammenbandt Tommelfingrene og de store Tæer korsvis paa den anklagede, lagde hende langsomt i en Flod eller Dam og ansaa hende for overbevist om Forbrydelsen, dersom hun ikke sank til Bunds; men fra Slutningen af det 15de Aarh. lagdes Hovedvægten paa den anklagedes Tilstaaelse, som imidlertid jo saa godt som altid kunde fremtvinges ved Hjælp af Pinebænken. Reformationen gjorde des værre ingen Forandring i dette Uvæsen, idet alle Reformatorerne delte deres Samtids Anskuelser paa dette Punkt; i det 16de og 17de Aarh. kappedes Lutheranere og Reformerte med Katholikerne om at brænde H. i langt større Antal end nogen Sinde før, og den Opposition imod dette Uvæsen, der fra enkeltes Side begyndte allerede i 16de Aarh., formaaede intet. Først mod Slutn. af det 17de Aarh. lykkedes det den reformerte Præst Balth. Bekker i Amsterdam ved sit Skrift »De betooverde Weereld« og Christ. Thomasius i Halle („Læresætninger om Beskyldninger for Trolddom", 1701) at bryde denne forfærdelige Overtro og at bringe det dertil, at som Frederik II af Preussen sagde: „Kvinder fra nu af kunde blive gamle og dø i Fred". I Løbet af det 18de Aarh. ophørte Hexeprocesserne efterhaanden i Europa, først i de protestantiske, senere i de katholske Lande; men endnu i vore Dage have de fundet Sted i Republikken Mexico, hvor 5 Hexe bleve brændte 1877.

Hex, et i Form af en Hestesko bøjet Stykke Jærn, der ved Hjælp af en Bolt gjennem Huller i begge Grenene let lader sig fæste til et Øje, en Bolt eller andet lignende. H. anvendes saaledes til at fæste Ankerkjættingen til Ankeret, de forskjellige Længder af denne til hverandre eller en Talje til en Øjebolt, naar man vil sikre sig imod, at en almindelig Hage skal kunne hugge sig ud.

Hexachord (af gr. *ἕξ*, sex), Sexstræng, Sextone, bet. snart det 6te Trin, Sexten, snart en diatonisk Tonefølge paa 6 Trin, som indeholder 4 Heltoner og en stor Halvtone, f. Ex. fra c til a. Særlig forstaas derved Tonesystemets Indretning i det 11te Aarh. i 7 diatoniske Scalaer paa 6 Trin, hver med en stor Halvtone fra 3dje til 4de Trin, og hvis Trin benævnedes med Stavelserne ut, re, mi, fa, sol, la.

Hexaëder kaldes et Polyeder, som begrænses af 6 Flader. Det regulære H., ogsaa kaldet Kubus ell. Terning, er begrænset af 6 Kvadrater, som støde sammen i 8 tresidede Hjørner.

Hexaëmeron, Hexämeron, et sex Dages Arbejde, en Samling af Noveller fortalte i 6 Dage (jvfr. Decamerone under Boccaccio). Bekjendt er Arreboes H. („det er: Verdens første Uges sex Dages præctige oc mæctige Gierninger") og Anders Sunesens latinske H.

Hexameter kaldes et af 6 Fødder bestaaende Vers; de 4 første Fødder kunne være enten Daktyler eller Spondæer; den 5te Fod er i Regelen en Daktyl, den 6te en Spondæ eller Trochæ. H. har Cæsur, i Regelen i 3dje Fod, enten efter Arsis (mandlig C.) eller efter den første korte Stavelse af Daktylen (kvindelig C.).

Hexapla, d. e. det sexdobbelte, et berømt Bibelværk af Origenes, som i 6 ved Siden af hverandre staaende Colonner gjengiver det gamle Test.s Text først paa Hebraisk med hebr. Bogstaver, derpaa paa Hebr. med græske Bogstaver og endelig i fire græske Oversættelser. Fragmenter heraf ere samlede af Montfaucon.

Hexateuch, d. e. Bogen i 6 Bind, et Navn, som af de nyere gammeltestamentlige Kritikere bruges meget om Pentateuchen (d. e. de 5 Mosebøger) og Josva Bog tilsammen for at betegne dem som et sammenhørende Hele.

Hexemel, s. Alvefod.

Hexham [hèrem], Stad i Northumberlandshire i England ved Floden Tyne, 4 M. v. for Newcastle. 6,000 I. Slag 1464 i Krigen mellem den røde og den hvide Rose.

Hey, Wilh., tysk Fabeldigter, f. 1789 ved Gotha, d. 1854 som Superintendent i Ichtershausen, er især bekjendt ved sine „50 Fabeln für Kinder" (1833) og „Noch 50 Fabeln" (1835), der illustreredes med O. Speckters Tegninger og derfor have faaet Navn efter ham. Under

t af „Speckters Fabler" ere de oversatte paa
k af Chr. Winther.

yden, Friedr. Aug. v., tydsk Digter, f.
i Østpreussen, d. 1851 som Over-
ingsraad i Breslau. Af hans talrige
der, som nærmest røbe Tiecks Skole,
kun den versificerede Fortælling „Das
der Frau" (1848, senere mange Op-
bundet Popularitet; dog findes der ogsaa
t hans dramatiske Arbejder (for største
samlede i „Dramatische Novellen",
., 1819, og „Theater", 3 Bd., 1842), i
Digte („Gedichte", 3 Bd. med Biographi
h. Mundt, 1852) og især i hans No-
(hvoraf de bedste i „Randzeichnungen",
, 1841) adskilligt talentfuldt.

ydt, Aug. v. d., tydsk Finansmand, f. 15
1801 i Elberfeld, uddannede sig ved
r i Udlandet og overtog derefter med sine
e Faderens Banquierforretning; siden blev
Medlem af Byraadet og af Handelsretten
dens Formand), samt 1841 af den rhin-
ske Landdag. Paa den forenede Land-
847 krævede H. en fri, constitutionel
ning, men Bevægelsen 1848 tiltalte
ikke, og han afslog Valg til Natio-
samlingerne i Frankfurt og Berlin.
nod overtog han i Dec. s. A. Posten som
lsminister under Brandenburg og Man-
og gik 1858 i samme Stilling over i
e Ministerium Hohenzollern-Auerswald.
Minister havde H. store Fortjenester af
ærdselsmidlernes Udvikling; desuden fore-
n 1851 en Omordning af den preussiske
og udstedte 1849 en ny Næringslov
Gjenindførelse af Mesterprøver og Haand-
av. Da Striden med Underhuset i
s 1862 førte til en Ministerkrise, holdt
d Ministeriets conservative Medlemmer
med dem over i Ministeriet Hohenlohe
Finansminister indtil Sept. 1862. I Juni
overtog H. igjen denne Post og viste stor
ghed i Finansforvaltningen under og efter
t, medens hans politiske Omvexlinger
g ham megen Spot og svækkede hans
delse. Da hans Finansplaner med nye
forslag 1869 hverken fandt Billigelse i
ordtyske Rigsdag eller i det preussiske
hus, afgik H. 26 Oct. s. A. 1863 var
leven ophøjet til Friherre. D. 13 Juni

yer, Carl Justus, f. 9 Apr. 1797 i Bessun-
orsthuset ved Darmstadt, d. 24 Aug. 1856
ßen, en af dette Aarhundredes mest ud-
de Forstmænd. Efter at have frequen-
Gymnasiet i Darmstadt, modtog han
rste forstlige Uddannelse i Faderens
erskole", saa at han 1814 kunde bestaa
n for Overforstcollegiet i Darmstadt.
er studerede han et Aar i Gießen og
g en kort Tid i Tharand for at høre
ch Cotta. I Efteraaret 1817 oprettede
aa Foranledning af nogle af Medlem-
af Overforstcollegiet et Forstinstitut i
stadt, men opgav dette igjen allerede det
de Foraar for at modtage Constitution
Districtsbestyrer først i Babenhausen og
i Zellhausen. 1819 udnævntes han til
førster i Lauter og 1825 til Lærer i
de praktiske Fag ved den ny oprettede Forst-
læreanstalt i Gießen, hvor han tillige virkede
som Revierførster, fra hvilken sidste Stilling
han 1829 forfremmedes til Forstinspecteur. Paa
Grund af tjenstlig Modgang af forskjellig Art
opgav han allerede 1831 denne Stilling for
at indtræde som Forstmester i grevelig Erbach-
Fürstenauſt Tjeneste med Bolig i Michelstadt
(Odenwald). Efter Hundeshagens Død kaldtes
han 1835 til Professor i Forstvidenskaben i
Gießen, efter at han allerede nogle faa Uger
tidligere som Forstmester igjen havde overtaget
Forstinspectionen i Gießen. Allerede 1843
opgav han dog den sidst nævnte Stilling og
virkede derefter indtil sin Død udelukkende for
sin Videnskab og sit Lærerembede. Med stor
Skarpsindighed forbandt han en meget grundig
og alsidig forstlig Dannelse, stor Arbejdsdyg-
tighed og en betydelig Begavelse som Lærer.
Særlig har han fremmet Forstvidenskaben som
Ophavsmand til en paa et fortrinligt Grund-
lag hvilende Udbyttereguleringsmethode og
som virksom Befordrer af den forstlige Statik.
Hans Hovedværk er „Die Waldertragsre-
gelung" (1841; 3die Opl. 1883). Det var
bestemt til at udgjøre en Del af en fuldstændig
„Encyclopädie der Forstwissenschaft", af hvilken
dog kun endnu 1 Bind: „Der Waldbau oder die
Forstproduktenzucht" blev fuldført 1854 og paa
ny oplagt 1878. Paa Foranledning af den
sydtyske Forstforsamling i Darmstadt udgav
han 1846 „Anleitung zu forststatischen Unter-
suchungen". — Hans Søn, Gustav H., f. i
Gießen 11 Marts 1826, studerede 1843—47
under Faderens Ledelse Forstvidenskaben ved
Universitetet i Gießen, hvor han samtidig med
stor Iver lagde sig efter Chemi, Physik og
Mineralogi og ligeledes gjorde grundige ma-
thematiske Studier. Han promoverede 1847,
var derefter et Aar beskæftiget ved Forst-
og Domainedirectionen i Darmstadt og der-
paa endnu et Aar i praktisk Virksomhed hos
Overforster Draudt paa Schiffenberg. 1849
blev han Privatdocent ved Universitetet og
helligede sig med stor Iver til Studiet og Be-
arbejdelsen af sit Fag. Hans Trang til viden-
skabelig Forskning ikke mindre end hans Kjær-
lighed til Naturen bragte ham til at foretage
mange Rejser med længere Ophold i Tysk-
lands forskjellige Skovegne, hvor hans skarpe
Iagttagelsesevne og hurtige Orienteringsgave
var ham til stor Nytte. Ved sit Skrift „Das
Verhalten der Waldbäume gegen Licht und
Schatten" (1852), hvori han har forstaaet af
de blandede Bevoxningers brogede Mang-
foldighed at udlede simple og klare Regler for
Træarternes indbyrdes Forhold, har han le-
veret et værdifuldt Bidrag til et virkelig viden-
skabeligt Grundlag for Skovdyrkningslæren.
Omtrent samtidig udgav han „Über die Er-
mittelung der Masse, des Alters und des Zu-
wachses der Holzbestände", hvilket gav Stødet
til at han 1853 blev udnævnt til overordentlig
Professor og snart efter til Bestyrer af Skov-
districtet Gießen. Efter v. Wedekinds Død
overtog han først i Forening med Faderen og
efter dennes Død alene Redactionen af „All-
gemeine Forst- und Jagdzeitung", hvilken
Virksomhed han fortsatte i c. 22 Aar. H. var

den første, der rejste Spørgsmaalet om Forstundervisningens Henlæggelse til Universiteterne, og vandt endnu i sin Levetid den første Sejer derved, at Forstundervisningen i Bayern 1878 blev henlagt til Universitetet i München. Da Preßler optraadte med sin „rationelle Waldwirth", stillede H. sig paa hans Side i den snart stærkt opblussende Kamp og leverede selv flere værdifulde positive Bidrag til Opgavens Løsning samt bearbejdede den til sidst i sin 1865 udgivne „Anleitung zur Waldwerthrechnung" (3 Opl. 1883). Da Preussen efter Krigen med Østerrig og Sydtyskland 1866 oprettede Forstakademiet i Münden, overtog H. Directeurposten og virkede til stor Gavn for Akademiet. 1878 overtog han et Professorat i München, hvor han døde 10 Juli 1883.

Heyerdahl, Hans Olaf, norsk Historiemaler, f. i Dalarne i Sverige 1857 under Forældrenes tilfældige Ophold der. Han begav sig 1874 til München, hvor han blev Elev af Akademiet og specielt vejledes af Lindenschmidt. 1878 udstillede han ved Verdensudstillingen i Paris sin første større Composition, „Adam og Eva efter Syndefaldet", der indbragte ham en Medaille af 3dje Klasse. Samme Høst begav han sig til Paris for at studere under Bonnat. Han copierede nu med stor Dygtighed flere ældre Billeder i Louvre (nu i det norske Nationalgalleri), leverede flere Portræter og et større Genrebillede: „Det yngste Barns Død". 1882 vandt han det af Tidsskriftet »l'Art« udsatte Florentinerstipendium og opholdt sig derefter i Firenze indtil 1885, da han bosatte sig i Christiania. H. er en fremragende Colorist og i Besiddelse af stor Friskhed og Originalitet.

Heyne, Christian Gottlob, en af Tysklands mest ansete Humanister, f. 25 Sept. 1729 i Chemnitz, blev 1753 Copist ved den daværende Minister, Grev Brühls Bibliothek i Dresden, fik 1763 Ansættelse som Professor i Philologi i Göttingen, blev 1764 tillige Universitetsbibliothekar og døde smstds. 14 Juli 1812. H. har indlagt sig store Fortjenester af Oldtidsvidenskaben. Foruden et betydeligt Antal mindre Skrifter (samlede i »Opuscula academica«, 6 Bd., 1785—1812) maa af hans Arbejder fornemmelig fremhæves Udgaverne af Tibul, Vergil, Pindar, Homers Iliade, Epiktet og Apollodor.

Heyne, Moritz, tysk Sprogforsker, f. 1837 i Weißenfels, siden 1883 Professor i Göttingen, gjorde sig først bekjendt ved sin „Kurze Laut- und Flexionslehre der altgermanischen Dialekte" (1862) og har senere udgivet en Række fortjenstfulde Arbejder, især paa det gammelnedertyske Sprogs Omraade, saaledes Udgaverne af „Beowulf" (1863), „Heliand" (1865), „Ulfilas" (de nyere Opl. af Stamms Udg.) og „Kleinere altniederdeutsche Denkmäler" (1867), „Altniederdeutsche Eigennamen aus dem 9. bis 11. Jahrh." (1867), „Kleine altsächsische und altniederfränkische Grammatik" (1873) o. fl. Ogsaa deltager han i Fortsættelsen af Grimms store tyske Ordbog.

Heyse, Joh. Chr. Aug., tysk Grammatiker, f. 1764, d. 1829 som Director for en Pigeskole i Magdeburg, Forfatter til „Allg. Fremdwörterbuch" (1804, siden oplagt mange Gange) og „Theoret.-prakt. deutsche Grammatik" (1814). I „Ausführl. Lehrbuch der deutschen Sprache", hvis Udgivelse (1838—49) besørgedes af hans Søn, har han givet et fortjenstfuldt Résumé af den moderne Forsknings Resultater. — **Carl Wilh. Ludw. H.**, Søn af den foreg., f. 1797 i Oldenburg, 1829 Professor i Berlin, fuldendte den af Faderen forberedte „Handwörterbuch der deutschen Sprache" (1833—49); d. 1855. Steinthal udgav efter hans Samlinger „System der Sprachwissenschaft" (1856). — Hans Søn, **Joh. Ludw. Paul H.**, f. 15 Marts 1830 i Berlin, hører til Tysklands betydeligste nulevende Digtere. Efter at have studeret Philosophi og Literaturhistorie i Bonn og Berlin gik han 1852 med offentlig Understøttelse til Italien for at undersøge gammelfranske Haandskrifter; langt vigtigere end ved sit videnskabelige Udbytte blev imidlertid denne Rejse ved den Næring og Udvikling, den gav hans poetiske Talent, som allerede meget tidlig havde ytret sig. Efter sin Hjemkomst til Berlin (1853) opgav han sin hidtidige Plan om at blive Universitetslærer for alene at hellige sig til Digtekunsten og modtog derfor n. A. med Glæde Maximilian II.s Indbydelse til ham om at komme til München som Medlem af den Kreds af Digtere og Videnskabsmænd, denne Konge efterhaanden samlede om sig. 1868 gav han (samtidig med Geibel) Afkald paa den hidtil nydte Pension, men er dog fremdeles bleven boende i München. H. er som Digter ikke lidet i Slægt med Goethe; ved sit hele optimistiske, med den antike Aandsretning beslægtede Livssyn, ved sin stærke Hævdelse af Naturen og dens ubetingede Ret, af den selvbevidste Personligheds naturlige Adelskab, ved sin rolige Objectivitet og sin særlige Evne til at skildre Kvindecharakterer og deres Forhold til det erotiske minder han om denne sin store Forgænger. Hans talrigste og ejendommeligste Frembringelser ere hans Noveller paa Prosa og paa Vers. Blandt de første, af hvilke der hidtil (1855—85) er udkommet 18 Samlinger under forskjellige Titler („Novellen", „Meraner Novellen", „Moralische Novellen", „Buch der Freundschaft" osv.) kan exempelvis fremhæves: „L'Arrabiata", „Unheilbar", „Die Reise nach dem Glück", „Der Weinhüter", „Kleopatra", „Die Pfadfinderin", „Der letzte Centaur", „Die Stickerin von Treviso", „Der verlorene Sohn", „Das Ding an sich", „Frau v. F.", blandt de sidste: „Margherita Spoletina", „Die Brüder", „Idyllen von Sorrent", „Thekla", „Der Salamander". De dreje sig i Regelen om et psychologisk Problem og udmærke sig for det meste ved vel opfunden Handling, dygtig Charaktertegning, afrundet kunstnerisk Form og mesterlig Sprogbehandling; nogle, især blandt de nyere, kunne ikke siges fri for noget kunstlet eller spidsfindigt i den psychologiske Udvikling og for en vis Manierethed i Stilen. I tvende Romaner, „Kinder der Welt" (1873) og „Im Paradiese" (1875), har han med Styrke talt de moderne Ideers og den frie Tankes Sag og tillige givet ypperlige Skildringer af Livet i forskjellige Kredse af det tyske Samfund. Hans lyriske Digte ere gjennemgaaende af stor formel Skjønhed, men

Indholdet angaar, i de to første Sam-
(„Gedichte" 1872 og „Das Skizzenbuch"
temmelig ubetydelige, medens den sidste,
aus Italien" (1880), der for største
udmaler Digterens Smerte over en
mistet Søn, i enhver Henseende hører
ı tyske Lyriks ypperste Frembringelser.
paa Dramaets Omraade har H. været
produktiv, men hans Skuespil have dog
ten kun gjort ringe Lykke paa Scenen;
bedste høre „Die Sabinerinnen" (1859),
eth Charlotte" (1865), „Hans Lange"
„Kolberg" (1868), „Alkibiades" (1883),
Ehrenschuld" (1884). Endelig maa næv-
ns mesterlige Oversættelser, især af ita-
Poesi („Italienisches Liederbuch", 1860,
is Gedichte", 1875, „Leopardis Gedichte",
samt de i Forening med H. Kurz ud-
Samlinger af udvalgte Noveller, „Deut-
Novellenschatz" (24 Bd., 1871—76) og
lenschatz des Auslandes" (12 Bd.,
74), og den nylig sammen med L. Laist-
abegyndte Fortsættelse af den første
ng, „Neuer Deutscher Novellenschatz".
s Værker, især hans Noveller og Ro-
ere udkomne i talrige Oplag, de ind-
2 udgivne tillige samlede som „Gesam-
Werke" (10 Bd., 1871—73); oversatte
nst ere næsten alle de novellistiske og
if de dramatiske Arbejder.

esbury, Will., Baron [hæhtsbørri],
Diplomat, f. 1779, hed oprindelig
irt, blev 1814 Afsending i Neapel,
Madrid og til sidst i Lissabon, hvor
enoprettede Englands gamle Indfly-
nen vakte megen Uvilje ved at under-
Dom Miguel. 1828 blev han Peer under
Baron H. og forflyttedes til St. Pe-
g, hvor han stod i høj Yndest hos Kejser
og forblev til 1833. 1844—46 var
ekonge i Irland; han døde 1860.

wood [hæhvudd], Fabrikflække i Lanca-
England, 2 M. n. for Manchester med
I. og Bomuldsindustri.

nen, d. s. s. Amoy.

us, lat., egtl. Gab, kaldes i Grammatiken
enstødet af to Selvlyd, af hvilke den ene
Slutningen af et Ord, den anden i
elsen af det følgende.

rnia, først nævnt af Aristoteles som en
ritiske Øer under Navnet „Jerne", var
merne Navnet paa det nuværende Ir-
Geographen Ptolemæos angiver rigtig
Øes Beliggenhed og Skikkelse.

cus, Planteslægt af Katostfamilien, som
mer med en stor Mængde Arter for-
s i de tropiske og subtropiske Egne; det
r, Buske eller Træer med store, før-
arvede, oftest klasestillede Blomster og
selfrugt. Mange Arter bruges i Me-
paa lignende Maade som Althæa; andre
elsmagende, syrlige Blade og Blomster,
H. digitatus og H. Sabdariffa, der dyrkes
i det varme Amerika og benyttes som
H. cannabinus, en enaarig Urt fra det
e Asien, er ved Dyrkning udbredt over
e tropiske Lande; dens Stængler inde-
ignende Bastrævler som Hampen og
es paa samme Maade som denne. H.
elatus fra Westindien leverer den saakaldte Cubabast, som anvendes til at vikle om Cigarer; H. syriacus og H. Rosa sinensis ere anselige Prydplanter, den første i Friland, den anden i Varmhuse.

Hickory [ri], det haarde Ved af Arter af Slægten Carya, der hører til Valnødfamilien.

Hicks, Elias, Partistifter blandt Kvækerne, s. Kvækere.

Hicks-Beach, Michael Edvard, Sir [bihtsch], f. 1837, uddannedes ved Oxford Universitet og valgtes 1864 til Underhuset som conservativ. 1868 var han Understatssecretær i Fattigministeriet og blev i Febr. 1874 Oversecretær for Irland; han fik 1877 Sæde i Cabinettet og overtog i Febr. 1878 Posten som Statssecretær for Kolonierne efter Jarl Carnarvons Afgang, indt. Apr. 1880. Da et nyt conservativt Ministerium dannedes i Juni 1885, blev H.-B. Skatkammerkansler og dets Ordfører i Underhuset indt. Febr. 1886.

Hic Rhŏdus, hic sălta, lat., „her er Rhodus, spring saa!", vis din Dygtighed strax her paa Stedet (fra Æsop's Fabel om en Pralhans, der fortalte, at han paa Rhodus havde foretaget et mageløst Spring, som Tilhørerne saa opfordrede ham til at gjentage).

Hidālgo, sp. [i], portug. Fidalgo, egtl. „Søn af noget", kaldes paa den pyrenæiske Halvø en Adelsmand af den lavere Klasse, i Modsætning til Grande.

Hiddensø ell. Hiddensee, en 2 M. lang, men næppe ¼ M. bred Ø i Østersøen, tæt v. for Rügen, hører til den preussiske Prov. Pommern.

Hide of land [hejd ov lænnd], engelsk Flademaal, lig 100 Acres ell. 73,24 danske Tdr. Land.

Hiel, Emanuel [iēll], flamsk Digter, f. 1834, blev 1867 Lærer i Declamation ved Conservatoriet i Brüssel, 1869 Museumsbibliothekar smstds. Dels ved originale Digte som »De Heldenstam« (1859), »De Wind« (1864), »Lucifer«, »Schelde« (1869), »De Liefde in het leven« (1871), »Kinderliedekens« (1875), dels ved ypperlige Oversættelser af tyske Poesier har han vundet sig et Navn som en af de bedste nyflamske Digtere i Belgien.

Hierāpolis, en Kybele helliget Stad i Storphrygien ved Mæandros, det nuvær. Pambuk-Kalessi, var bekjendt i Oldtiden ved sine varme Kilder og ved Hulen Plutonium, af hvilken der udstrømmede giftige Dunster.

Hierarchi (egtl. helligt Herredømme), Præstevælde. Det ligger i alle udviklede Religioners Natur at fremkalde Dannelsen af et Præsteskab til at forvalte den fælles offentlige Gudstjeneste, og naar dette Præsteskabs Medlemmer betragtes som Mellemmænd imellem Himlen og Jorden, saa at Lægfolk kun igjennem dem kan komme i Forhold til Guddommen, og der derfor tillægges dem en særlig Hellighed og dertil svarende Forrettigheder, kalder man det et H. Baade i alle de mere udviklede hedenske Religioner og i Jødedommen fandtes der saadanne H.; inden for Christendommen derimod levner Christi for alle Tider gjældende ypperstepræstelige Offer (s. Ypperstepræst) og det derved grundlagte „almindelige Præstedømme" (s. Præst) egentlig ikke Plads

for noget H.; men jødisk og hedensk Indflydelse i Forening med Trangen til en Institution, som kunde bevare Kirkens Enhed, medførte, at det til Ordets og Sacramenternes Forvaltning indstiftede „særlige Præstedømme" efterhaanden udviklede sig til et fuldstændig gjennemført H. med skarpt afgrænset Forskjel i Myndighed mellem overordnede og underordnede kirkelige Embeder og et stedse stigende Antal af Trin paa den kirkelige Embedsstige. Det første kirkelige Embede, som opkom ved Siden af Apostolatet, synes at have været Diakonernes ell. Fattigforstandernes (s. Diakon); men rimeligvis omtrent samtidig eller i hvert Fald inden faa Aars Forløb nødvendiggjorde Kirkens raske Tilvæxt Ansættelsen af Presbytere (Ældste) eller Biskopper (Tilsynsmænd). Oprindelig vare disse to Navne aldeles enstydige; men allerede inden Apostelstidens Udløb viser der sig Spirer til den Forskjel, som senere har udviklet sig imellem dem. I de større Byer, hvor flere Presbytere virkede ved Siden af hverandre, laa det i Sagens Natur, at en af dem kom til at indtage en overordnet Stilling, ligesom det ogsaa var naturligt, at Presbyterne paa Landet og i de mindre Byer rundt omkring søgte Raad og Vejledning hos ham. Desuden synes det, at Apostlene selv have begunstiget denne begyndende Udvikling af en saadan Forskjel, men ganske vist i en anden Aand end den, hvori Udviklingen senere virkelig foregik. Efter at de sidste Apostle vare døde, begyndte Biskopperne at betragte sig som deres Arvtagere, og Forskjellen mellem Bispe- og Præsteembedet voxede endnu yderligere, dels ved at Antallet af de Biskoppen underlagte kirkelige Embeder stadig tiltog (Archidiakoner, Archipresbytere, Akoluther, Ostiarier osv.), dels ved at det efterhaanden mere og mere lykkedes Biskopperne at tiltage sig Eneret til at stemme paa Synoderne, hvilket til sidst blev endelig fastslaaet paa Conciliet i Nikæa 325. Mellem Biskopperne indbyrdes udviklede der sig ogsaa efterhaanden et Over- og Underordningsforhold, medens de oprindelig havde været indbyrdes ligeberettigede. Biskopperne i de større Stæder fik Overvægt over Biskopperne i det omliggende Land, som saa kom til at udgjøre Overbiskoppens Stift, og blandt disse saakaldte Ærkebiskopper indtog atter Biskopperne i Provinsernes Hovedstæder eller Metropoler under Navn af Metropolitaner en fremragende Plads som Foresatte for alle Gejstlige i Provinsen. Biskopperne i Romer-Rigets mest fremragende Stæder, som Rom, Constantinopel, Alexandria, Antiochia og Jerusalem, fik Titel af Patriarcher, men Biskopperne i Rom lod sig dog hellere kalde Papa, Πάπας. I den græske Kirke udviklede H. sig til et Aristokrati, idet ingen Metropolitanbiskop eller Patriarch her opnaaede ubetinget Herredømme over de andre; i den romerske Kirke derimod udviklede det sig til et Monarchi, idet Biskopperne i Rom efterhaanden tilkæmpede sig Overherredømmet over hele den vesterlandske Christenhed, medens deres Forsøg paa ogsaa at underlægge sig den østerlandske Christenhed ikke lykkedes (jvfr. Pave). Inden for Pavekirken stod imidlertid atter to forskjellige Anskuelser om Pavens Magt over de andre Biskopper overfor hinanden, Episkopalsystemet (s. d. A.), der hævder Conciliernes Overhøjhed over Paven og Papal- eller Curialsystemet, hvis Grundsætninger ere: „Den romerske Biskop ell. Paven er Biskop for hele Christenheden (episcopus universalis); al gejstlig Jurisdiction, baade den lovgivende og den udøvende Magt er alene i hans Hænder; han alene kan give Love, give en authentisk Forklaring af Lovene og dispensere fra deres Iagttagelse (Plenitudo potestatis); han alene kan sammenkalde Biskopperne til almindelige Synoder, lede Kirkeforsamlingerne og give deres Beslutninger Lovskraft; alle andre Ærkebiskopper og Biskopper ere kun hans Stedfortrædere og Fuldmægtige, forpligtede til ubetinget Lydighed imod ham; han indsætter og afsætter dem; alt Kirkegods er hans Ejendom og kan anvendes af ham efter Godtbefindende; desuden er han Guds Statholder paa Jorden, Besidder af alle Jordens Lande og alle Fyrsters Overherre". Dette System, der nu i Regelen kaldes Ultramontanismen, har endelig faaet sin Afslutning paa Conciliet i Rom 1870 ved Vedtagelsen af Dogmet om Pavens Ufejlbarhed, naar han taler e cathedra, d. e. efter Samraad med Cardinalcollegiet. Men hvor stor den Forskjel end er, der saaledes har udviklet sig imellem de forskjellige Trin paa den hierarchiske Embedsstige, er Forskjellen mellem H. som Helhed paa den ene Side og det christne Lægfolk paa den anden Side dog endnu større. Allerede i det 2det og 3dje Aarh. begyndte det oprindelige Navn paa hele Gudsfolket, „Guds Lod" (κλῆρος, ordo Dei), at bruges udelukkende om Præsterne („Klerus"), der som en ny Levi Stamme udstilles fra det „læge" Folk (λαός). I Middelalderen bleve Præsterne, Culturens Bærere, de, der alene kjendte Skrifterne, betragtede som Kirkens eneste rette Repræsentanter, ved Haandspaalæggelse og Chrisma udrustede med et løndomsfuldt, umisteligt Præg (character indelebilis), i Besiddelse af Himmeriges Nøgler, hellige Asketer, staaende under Guds særegne Beskjærmelse, Herskerne i Guds Rige, der ogsaa i det ydre burde adskilles fra Folket, deres Undersaatter. I det 6te Aarh. indførtes derfor Tonsuren, der skulde minde om Christi Tornekrone, medens Præsternes blivende, gammeldags Dragt skulde hæve dem over Tidens skiftende Moder, og en ny, sindbilledlig Alterdragt efter gammeltestamentlig Mønster med Messeskjorte, Messehagel, Stola og for Biskopperne Pallium viste dem i deres udvalgte Stilling som Midlere mellem Himmel og Jord. Som et sluttet Samfund udgjorde de en Stat i Staten med store Forrettigheder og frie for Byrder, med Ret til at styre, lovgive og dømme sig selv, en theokratisk Magt, der øvede en overordentlig Indflydelse paa Middelalderens Folk. Hele denne Magtfylde er det, som Paverne have kæmpet for at samle paa deres Haand, og hvor store Nederlag de end i Aarhundredernes Løb have lidt, ere H.s Grundsætninger og Fordringer endnu uforandrede. — De protestantiske Kirkesamfund forkaste i Principet alt H.

tisk Stil kaldes i den græske Kunst-den ved visse Gjenstande, navnlig ved ;aver, brugelige Efterligning af den :æske, stive, men omhyggelige Billed-:l, hvilken vedvarede lige til den ro-Tid. **Hieratisk Skrift**, s. **Hieroglypher**.

düler, d. e. Tempelslaver, Tempel-kaldte man i Oldtiden i videre For-e de til en eller anden Guddoms Tem-te hørende Personer, men i snævrere kun den Klasse af disse, hvem Ud-af de lavere Forretninger paahvilede, med deres Afkom vare Templets Ejen-)et ikke ubetydelige Antal af saadanne i Syrien, Phønikien og Lilleasien be-største Delen af Kvinder, der gav sig for en Gave til den Guddom, de Ogsaa hos Grækerne fandtes der saa-). i Korinth og paa Samos; især vare Erycinas H. paa Sicilien bekjendte. :delige H. bleve ofte gjorte til Gjen-r kunstnerisk Fremstilling.

oglypher kaldes de Skrifttegn, som de Egyptere brugte. De vare Afbildnin-sanselige Gjenstande: af Mennesker og neskelige Lemmer, af Landdyr, Fugle, ; andre Dyr samt deres Lemmer, af laane og Stjærner, af Træer og Plan-Bygninger, Skibe og deres Dele, af , Redskaber, Instrumenter, Klædnings-— kort sagt af alle de Ting, som :rne kunde opfatte med Sanserne. De :ere eller mindre smukt eller nøjagtig , men dog for det meste udstyrede med ristiske og betegnende Træk, saa at eller Gjenstanden med Lethed kunde :des. H. brugtes dels som ideogra-dels som phonetiske. 1) Ideogra-kaldes H., naar de bruges som Be-ju, d. e. naar en enkelt H. udtrykker , et helt Begreb; dette sker enten frem eller b) paa overført Vis eller de bruges som Determinativer. a) Lige-eographiske ere H., naar de betegne de nde, som de afbilde, f. Ex. ⊙ Solen, Maanen, en Mand, en Kvinde, Barn, en Løve, en Gaas, n Grib, en Høg, en Ugle, n Slange, et Hus, et Sværd, n Alen, en Strudsfjer, en Øre. :ne Tegn forstaas let. b) Overført phiske ere H., naar de bruges til at abstracte Begreber og oversanselige naar f. Ex. , en Alen, betyder Retfærdighed, , en Grib, betyder , Himmelen med en nedhængende :e, betyder Natten, Mørket, , en Øre, Gud. c) Endelig bruges de ideogra-H. som Determinativer, d. e. Bestem-estegn, f. Ex. , to fremadskridende Fødder, efter Ord, der betegne en Bevægelse, , en bevæbnet Arm, stillet efter Ord, som angive en kraftig Handling, , en Person med Fingeren til Munden, efter Begreber, der udtrykke Handlinger, hvorved Munden er virk-som, som tale, raabe, spise, drikke osv., , Bagdelen af en Dyrehud, efter Ord, som an-give firføddede Dyr. Den ideographiske Brug af H. var den ældste, ligesom al Skrift over-hovedet fra først af var ren Billedskrift, begyndte med Afbildning af Gjenstandene. 2) Af H.s ideographiske Brug udviklede sig den phone-tiske, naar de nemlig lidt efter lidt benyttedes til at angive ikke Begrebet selv, men kun Begrebets Lyd. De phonetiske H. ere a) enten syllabiske, som angive ēn eller flere Stavelser, f. Ex. , et Instrument, kan betyde foruden Instrumentet selv ogsaa Lyden nofr, kan angive Lyden son, Lyden anch; b) eller alphabetiske, der udvalgtes blandt Tegn, hvis Lyd blot bestod af en Vocal eller en Conso-nant med forangaaende eller efterfølgende Vocal. Det sædvanlige Alphabet bestod af følgende Bogstaver:

	a		à		a
	i				
	u		u		ū
	b		p		p
	f		m		m
	n		n		n
	r		l		
	h		h		χ
	s		s		
	ś		ś		
	q		q		
	k		k		
	t		ϑ		ϑ
	ṯ		t'		
	t		t'		

I hver enkelt Indskrift forekomme H. ved Siden af hverandre i alle disse Betydninger, kun med den Forskjel, at i ēn Indskrift ere de ideographiske, i en anden de phonetiske Vær-dier mere fremtrædende. H. bleve skrevne og

læste dels fra venstre mod højre, dels fra højre mod venstre og snart i lodrette Colonner, snart i horizontale Linjer. — Af den hieroglyphiske Skrift opstod ved et Slags Hurtigskrift, idet Trækkene bleve forkortede og simplificerede: 1) Den hieratiske Skrift, hvis første, kun lidet afvigende Former allerede vise sig i Skriftlevninger fra det 3dje Aartusende f. Chr. Den brugtes mest paa Papyrus- og Læderruller, men blev dog ogsaa undertiden anvendt paa Træligkister og andre Monumenter. 2) Den demotiske Skrift, der atter var en Forkortelse af den hieratiske, opstod i det 7de Aarh. f. Chr. og brugtes hovedsagelig i verdslige Øjemed. Baade den hieratiske og den demotiske Skrift, der alene skreves og læstes fra højre mod venstre, brugte ligesom den hieroglyphiske Tegnene i ideographisk og phonetisk Betydning samt som Determinativer; Forskjellen bestod altsaa udelukkende i Skrifttrækkenes Form. De tre Skriftarter bleve i Brug til ned i de første christelige Aarhundreder, men efterhaanden som Christendommen udbredte sig i Ægypten og med den en græsk-christelig Literatur, begyndte man at betjene sig af det græske Alphabet, til hvilket man føjede sex Tegn, som man laante fra den gammelægyptiske Skrift, for de Lyd, der vare særegne for det ægyptiske Sprog; saaledes opstod den koptiske Skrift (jvfr. Kopter). — Fortolkningen af H. er en af vort Aarhundredes største Opdagelser; vi ere ved den blevne i Stand til at trænge ind i det ældste Folks Civilisation, og Historiens Begyndelse er skudt 2000 Aar længere tilbage. Rosettestenen, der blev funden under Bonapartes Expedition til Ægypten, har givet Nøglen til H.s Tydning; paa den fandtes nemlig en tredobbelt Text, i hieroglyphisk, demotisk og græsk Skrift. Sidstnævnte Indskrift blev snart læst og oversat, og det fremgik af den, at den samme Text ogsaa indeholdtes i de to andre Indskrifter. Man gav sig derpaa i Færd med disse; Silvestre de Sacy, den danske Lærde G. Zoega og andre sysselsatte sig med dem; men det lykkedes først den svenske Diplomat Åkerblad at læse Navne og enkelte andre Ord i den demotiske Indskrift og at opstille et hovedsagelig rigtigt demotisk Alphabet. Det næste væsentlige Skridt fremad gjordes af den engelske Naturphilosoph og Læge Th. Young, der anvendte Åkerblads Opdagelse paa den hieroglyphiske Indskrift og ved Tydning af Navnene Ptolemæos og Berenike blev i Stand til at bestemme fire hieroglyphiske Bogstaver rigtig. Dette Resultat var vistnok ikke betydeligt, men dog for saa vidt af Vigtighed, som det synes at have ledet J. F. Champollion paa ret Vej. Denne, hvem man med Rette har kaldt Ægyptologiens Fader, kunde 1822 ved at analysere en Række Kongenavne opstille et hieroglyphisk Alphabet, hvilket han først troede kun var anvendeligt i Navne, men som han 1824 viste ogsaa brugtes til at skrive Sprogets øvrige Ord med, og nu gjorde han saa raske Fremskridt, at han ved sin tidlig indtrufne Død efterlod sig en fuldstændig ægyptisk Grammatik og en ægyptisk Ordbog, hvori han giver en systematisk Fremstilling af Skriften og Sproget, belyst med Exempler fra de forskjellige Indskrifter. Blandt Hieroglyphforskerne, som nærmest efter Champollion fortsatte hans Arbejde, kunne nævnes Franskmændene E. de Rougé og Mariette, Italieneren Rosellini, Englænderen Birch og Tyskeren R. Lepsius. Nu findes der Ægyptologer i saa godt som alle Lande; men Høsten er stor og rig, og der trænges derfor til mange Arbejdere.

Hieromanti ell. **Hieroskopi**, Sandsigning ved Hjælp af Ofre, især efter Beskaffenheden af Offerdyrenes Indvolde.

Hieron, 2 Tyranner i Syrakus. **H. I.**, ældre Broder til Gelon, var Regent i Gela, da Broderen opkastede sig til Tyran i Syrakus (485 f. Chr.); da Gelon døde 478, fulgte H. ham i Regeringen og hævdede med Dygtighed Herredømmet i Kamp mod saa vel nære som fjærne Fjender. De etruriske Sørøvere bleve overvundne c. 470, og Akragas blev gjort afhængig af Syrakus. H. var en Ven og Beskytter af Digtekunsten, og flere af Tidens berømteste Digtere besøgte hans Hof, blandt andre Simonides, Æschylos, der skrev en Tragedie („Ætnæerinderne") med specielt siciliansk Indhold, og Pindar, der besang H.s Sejre i de græske Kamplege. Xenophon har i et „H." betitlet Skrift fremstillet ham i et vistnok altfor gunstigt Lys. — **H. II.**, Søn af Hierokles, en fornem Syrakusaner, udmærkede sig i de efter Kong Pyrrhos's Tilbagetog (275 f. Chr.) paa Sicilien opstaaede Uroligheder i den Grad, at han, der først var Syrakusanernes Overfeltherre, efter en afgjørende Sejer over Mamertinerne blev udnævnt til Konge. En Tid lang holdt han med Carthaginienserne mod Romerne, men slog sig siden paa disses Parti og blev efter den 1ste puniske Krigs Slutning (241) af dem anerkjendt som Konge. Ogsaa i den 2den puniske Krig stod han trofast paa Romernes Side og døde efter en lang Regering 215 i en Alder af 90 Aar; hans Sønnesøn Hieronymos, der fulgte ham i Regeringen, blev paa Grund af sine Udskejelser og sin Grusomhed myrdet allerede 214. H. udmærkede sig som Regent ved Mildhed og Klogskab og fremmede Agerdyrkning og Kunster, især Bygningskunsten, hvorved navnlig Archimedes understøttede ham.

Hieronymiter ell. **Hieronymitanere**, ogsaa kaldte den hell. Hieronymus's Eremiter ell. Eneboere, en Munkeorden, stiftet c. 1370 i Toledo af Portugiseren Vasco, Franciskanermunk af Tertiariernes Orden, og af Spanieren Peter Ferd. Pecha, Kammerherre hos den castilianske Konge Peter d. grusomme. Ordenen stadfæstedes af Pave Gregor XI 1373, fulgte Augustins Regel og satte sin Hovedopgave i Videnskabernes Dyrkelse. Den udbredte sig hurtig i Spanien og Portugal. Til denne Orden hørte Klostret St. Just, i hvilket Kejser Carl V døde. Den findes i Spanien og Amerika. Ordensdragten er en hvid Kjortel af groft Stof, en lille Kabuds og et Skulderklæde, begge af sort Farve; hertil kommer en Kappe af samme Farve, som kastes over ved Udgang af Klostret. Den tredje General Lupus d'Olmedo stiftede 1424 en særegen Congregation, som kaldtes H. af Observansen; 1426 blev den bekræftet af Pave Martin V og forplantedes 1429 til Italien, hvor

holdt sig under Navnet »Eremitæ St. i de observantia s. de Lombardia«. n Forgrening stiftedes 1377 af Peter rti fra Pisa; den kaldtes **den hell. s's Eneboere** ell. den hellige Pater Congregation. Dens meget strænge ev formildet 1444; men Ordenen er n udbød. **Hieronymitterinder** stiftedes Garcias i St. Pauls Kloster i Toledo udbredte sig stærkt i Spanien, men phævede.

ymus (Sophronius H. Eusebius) **den** c. 340 i Stridon paa Grænsen af g Dalmatien, kom til Rom, hvor han rammatikeren Donatus's Vejledning olig med de romerske og græske Klassi- egyndelsen ikke uberørt af Hovedstadens vendte han sig dog snart til Christen- Katakomberne og Martyrgravene gav dagt den første Næring, og 360 lod øbe. Efter at have tilbragt nogen llien, i Aquileia og i Lilleasien kom il Antiochia i Syrien, hvor han under Sygdom havde et Syn, der bevægede t aflægge det Løfte, at afholde sig fra ke Studier, der hidtil havde været lingssyssel, og fremtidig kun at leve hedsøvelser og theologiske Studier. han ud i Ørkenen, hvor han levede nder strænge asketiske Øvelser og be- med exegetiske Studier. 379 kom han l Antiochia, blev viet til Presbyter, g 380 til Constantinopel for at høre f Nazianz og oversatte her Eusebius's rie paa Latin. 382 kom han til Rom, vandt en Ven og Beundrer i Pave , efter hvis Anmodning han paatog arbejde en ny latinsk Oversættelse af e Testament og at rette og forbedre e latinske Oversættelse af det nye Testa- illige optraadte han som ivrig For- or det asketiske Liv, for Munke- og jen, og snart samlede der sig om ham af fornemme romerske Kvinder, Paula s Datter Eustochium, Marcella, Me- a., der i Forening med ham søgte at n verdslig sindede Gejstlighed i Rom e et strængere Liv. Misfornøjet med tand, han fandt, forlod han og Paula , opholdt sig nogen Tid i Ægypten, jste Palæstina og bosatte sig 386 i a, hvor H. for Paulas Rigdomme op- Kloster, i hvilket han døde 30 Sept. var den første, der gav Exemplet paa liv, viet til videnskabeligt og lite- ejde. Han strev en hel Række af nger til de hellige Skrifter, der høre gtigste og lærdeste Arbejder, vi have fædrene; hans geographiske og anti- Skrifter grundlagde den kirkelige Ar- hans Skrift om de kirkelige Forfattere a, og hans Levnedsbeskrivelser af den aulus, Hilarion osv. bleve Legende- ns Forbilleder. Hans latinske Bibel- se, paa hvilken han arbejdede i en fandt vel Aarhundreder igjennem dstand, men trængte dog igjennem og der Navnet Vulgata (s. d. A.) den eneste, bruges i Romerkirken. I Forening med Augustin bidrog H. mere end nogen anden til at udjævne Forskjellen imellem de forskjellige Kirkeafdelingers Bibelkanon og tilvejebringe Enighed om, hvilke Skrifter der skulde have kanonisk Gyldighed, ligesom H. overhovedet bidrog meget til at nærme den græske og latinske Kirke til hinanden og bringe dem til gjensidig Forstaaelse. H. var den lærdeste af alle Kirkefædrene og en af de bedste Stilister iblandt dem; men i Tankens Dybde og Klarhed og i Personlighedens Udvikling staar han langt tilbage for sine Samtidige, Augustin og Chrysostomus. H. deltog med Iver i alle sin Tids kirkelige Stridigheder og kæmpede kraftig mod alt, hvad han ansaa for Vranglære; men gjennem hans Polemik skimtes kun altfor tydelig hans Forfængelighed og hans Ængstelighed for at bevare sit Ry for Rettroenhed, og den Kamp, han som ivrig Forkæmper for Munkeliv og Helgendyrkelse førte med disses Bekæmpere, Jovinian og Vigilantius, kan ikke andet end plette hans Minde ved sin Lidenskabelighed og Hadefuldhed.

Hieronymus af Prag, en af Reformationens Forløbere, Ven af Hus, hvem han overgik i videnskabelig Dannelse og Veltalenhed, men hvis Besindighed han manglede, f. mell. 1360 og 1370 i Prag af adelig Slægt, studerede først i Prag, senere i Oxford, Paris, Köln og Heidelberg og blev 1399 Magister i de frie Kunster og Baccalaureus i Theologien. Hans Lærdoms Ry var saa betydeligt, at Kong Ladislaus II af Polen 1410 tog ham med paa Raad ved Oprettelsen af et Universitet i Krakov, og Kong Sigismund af Ungarn kaldte ham til Ofen og lod ham prædike for sig. Allerede i England paavirket af Wiclefs Ideer tog han med al sin Kraft Del i Hus's Kamp mod Hierarchiet og Gejstlighedens Usædelighed, men optraadte undertiden med alt for rasende Voldsomhed; han var den vigtigste Ordfører ved Disputationen i Juli 1412 (s. **Hus**) og en af Hovedmændene ved den derefter følgende Opbrændelse af de pavelige Buller. Da Hus var bleven fængslet i Kostnitz, rejste H. trods sin Vens Advarsler derhen for at forsvare ham, men indsaa strax, at han intet kunde udrette, men kun udsatte sig selv for Fare, flygtede derfor fra Byen allerede Dagen efter sin Ankomst og var allerede nær ved Böhmens Grænse, da han i Hirschau blev gjenkjendt og fangen af Hertugen af Sulzbach (Apr. 1415), der efter Conciliets Forlangende lod ham føre til Kostnitz i Lænker. Efter et halvt Aars strængt Fængsel og haard Behandling lod han sig i Conciliets 19de Møde (23 Sept. 1415) forlede til at tilbagekalde de Kjætterier, man lagde ham til Last, og godkjende Dommen over Hus. Da han dog ikke fik sin Frihed, tog han under et nyt Forhør 26 Maj 1416 højtidelig sin Tilbagekaldelse tilbage, bekjendte, at intet bedrøvede ham som denne Utroskab mod sin Overbevisning, og erklærede sig for Wiclefs og Hus's Meninger med en Kraft og Veltalenhed, der vel henrev hans Tilhørere til Beundring, men dog ikke frelste hans Liv. 30 Maj døde ogsaa han, frejdig og modig som Hus, paa Baalet. Hans Aske blev kastet i Rhinen.

Hierophant kaldtes den første Præst ved de

eleusinske Mysterier, hvem det ved Opførelsen af det mystiske Drama paalaa at fremvise de hellige Symboler. Han var af Eumolpidernes Slægt. Ligeledes paahvilede det ham at bevare og udtyde de uskrevne Love og at føre dem, der skulde indvies, ind i det eleusinske Tempel. Dernæst brugtes H. overhovedet i Betydningen af Offerpræst, Stiftsforstander; ironisk betegner man dermed En, som søger at skaffe sig Anseelse ved gejstlig Opblæsthed.

Hièrro, s. Canariske Øer.

Hierta, en i ældre Tider i Halland bosiddende dansk, adelig Familie, som i Beg. af det 17de Aarh. flyttede over til Sverige, hvor en Gren af Slægten 1771 fik Friherreværdighed. **Hans H.**, Friherre, s. Järta. — **Lars Joh. H.**, f. 23 Jan. 1801 i Upsala, tog den philosophiske Grad 1821 og underkastede sig s. A. den juridiske Candidatexamen, hvorefter han indtraadte i Bjærgværkscollegiet, hvor han 1825 blev Notarius og senere gjorde Tjeneste dels som Secretær, dels som Dommer. Ved Rigsdagene 1823 og 1828—30 var han derhos ansat i Ridderhuscancelliet og udgav under den sidste sammen med Crusenstolpe »Riksdagstidningen«. Efter Rigsdagens Slutning kjøbte han for egen Regning et Trykkeri, opgav Embedsbanen og optraadte i Slutningen af 1830 som Forlægger og Hovedredacteur af »Aftonbladet«. Hermed vedblev han indtil 1851, da han solgte dette Blad, der med ham som Redacteur var blevet det mest udbredte i Sverige og i lang Tid øvede en ikke ringe politisk Indflydelse. Han var derhos som Rigsdagsmand, dels i Ridderhuset paa Rigsdagene 1828—56, dels imellem Borgerstanden paa Rigsdagene 1859—66 og til sidst som af Stockholms By valgt Medlem af Rigsdagens 2det Kammer 1867—72 bestandig en af de liberale Ideers Talsmænd, og som Bogforlægger, Skibsreder, Fabrikejer, Grosserer lagde han derhos en usædvanlig Virksomhed og Driftighed for Dagen. Han døde 20 Nov. 1872. Hans Enke stiftede 1878, med et Fond paa 400,000 Kr., „Lars H.s Minde“, der tilsigter at virke for videnskabelige Opfindelser og sociale Reformer, som kunne blive Menneskeheden og særlig det svenske Folk til Velsignelse.

Hietzing, en Forstadscommune i Østerrig, tæt s. v. for Wien med 3,000 J., bestaar næsten udelukkende af Landsteder, Villaer og Forlystelseslocaler. Paa Hovedpladsen blev 1871 oprejst en Metalbilledstøtte for Kejser Maximilian af Mexico.

High-church-men ell. **High-church-party** [hej tschørtsch], det højkirkelige Parti i England, der har sin vigtigste Støtte i det høje Aristokrati, afskyr Dissenternes Retning, søger at opretholde den inderligste Forbindelse mellem Stat og Kirke og ivrig vaager over Bevarelsen af de gammelkirkelige Former og Forordninger angaaende Forfatning, Dogme og Cultus. Jvfr. Biskoppelig Kirke.

High-life, eng. [hejlejf], den fine Verden.

High-Steward [hej stjuard], den Peer, som fører Forsædet i det engelske Overhus, naar en Peer eller Peersfrue tiltales criminelt; ved de engelske Universiteter kaldes med samme Titel den, som fører Forsædet i Universitetsretten i criminelle Sager.

Hikke, pludselig indtrædende, krampagtige Sammentrækninger af Mellemgulvet, der gjentage sig mere eller mindre hurtig og ledsages af en Lyd, der frembringes ved Luftens hastige Indtrængen i Svælget og Stemmeridsen. H. kan enten være af rent nervøs Oprindelse eller skyldes Sygdomme, især i Underlivsorganerne.

Hil, Udraabsord, hvormed man hilser eller tilønsker en Held; sign. oldnord. heill (Adj.), hel, sund, lykkelig, og heill (Subst.), Held, Lykke.

Hilàrion, den hellige, var efter Kirkefaderen Hieronymus's Beretning Munkevæsenets Grundlægger i Palæstina og Syrien. F. 292 i Gabatha i Palæstina, studerede han i Alexandria, gik der over til Christendommen, drog ud i Ørkenen til den hellige Antonius, bortgav al sin Ejendom til de fattige, levede derefter 22 Aar som Eneboer i Ørkenen mellem Palæstina og Ægypten og flyttede til sidst til Cypern, hvor han døde 372. Mindedag 21 Oct. Efter de nyeste Undersøgelser synes det, at der maaske nok har existeret en Eneboer H., men at alt, hvad der ellers fortælles om ham, maa henvises til Sagnverdenen.

Hilàrius af Poitiers (Pictaviensis), Vesterlandets Athanasius, ogsaa kaldt »Hæreticorum malleus et flagellum«, f. c. 300 i Poitiers af ansete hedenske Forældre, gik over til Christendommen og blev 350 Biskop i sin Fødeby. Først beskyttet af Kejser Constans blev han af dennes Broder, den ariansksindede Kejser Constantius, forvist til Orienten (356—60), hvorfra han dog stadig stod i Forbindelse med Galliens Biskopper. Efter sin Tilbagekomst foretog han en Rejse til Italien for om muligt at omvende Biskop Auxentius af Milano, Hovedet for de italienske Arianere; men et kejserligt Edict tvang ham til øjeblikkelig at forlade Italien. D. 366. Som Forfatter ligger hans Styrke i den speculative Begrundelse af Dogmet.

Hilàrius, den hellige, en af den ældre galliske Kirkes betydeligste Mænd, blev 429 Biskop i Arelate (Arles) og søgte med Kraft og Dygtighed at hævde den galliske Kirkes Selvstændighed over for Pave Leo I, men maatte til sidst give efter.

Hilàrius, Pave 461—68, Leo I.s Efterfølger, virkede med Dygtighed i dennes Aand.

Hild ell. **Hilde** (Hildr), i den nord. Mythol. Navnet paa en Valkyrie. Naar Striden ofte kaldes „H.s Leg“, sigtes dog maaske snarere til Kongedatteren H., som i Følge et vidt udbredt nordisk Sagn, da der er udbrudt Strid mellem hendes Fader Høgne og hendes Mand Hedin, hver Nat ved Trolddom vækker de faldne, hvorefter Slaget („Hjadningekampen“) ved Daggry fortsættes.

Hilda, nu Eldena, i Middelalderen et anseligt Cistercienserkloster i Forpommern, i Nærheden af Greifswald, hvilken By blev anlagt af en af dets Abbeder, stiftet 1207 af Fyrst Jaromar for Munke fra Esrom Kloster og seculariseret i det 16de Aarh. Af Klosterbygningerne, der ødelagdes af Svenskerne under Trediveaarskrigen, findes maleriske Ruiner.

lbburghausen, Stad i Hertugd. Sachsen-
ingen ved Floden Werra, 3 M. n. n. v.
Koburg. 6,000 J. Livlig Industri i Pa-
nâché, Tobak og Legetøj. Hertugeligt Slot.
r 1684—1826 Residens for Hertugerne af
en-H.
ldebert af Tours, f. c. 1055 i Lavardin
Vendôme, 1097 Biskop i Mans, 1125
biskop i Tours, d. 1134, var baade en
effelig praktisk Gejstlig og en af sin Tids
ste Forfattere, baade som scholastisk Dog-
er, som Philosoph og som latinsk Digter.
Digte brugtes senere i lange Tider ved
undervisningen.
ldebrand, s. Gregor VII.
ldebrand, Bror Emil, svensk Archæolog
umismatiker, f. 22 Febr. 1806 i Calmar
studerede ved Universitetet i Lund, hvor
fter at have taget den philosophiske Grad
Docent i Numismatik 1830. Under en
til Kjøbenhavn foretagen Studierejse vej-
es han særlig af Ch. Thomsen, til hvem
senere stadig stod i det mest fortrolige
old. For at hjælpe til ved Ordningen af
ongel. Møntcabinet kaldtes han 1832 til
holm og udnævntes 1837 til Rigsanti-
Garde des médailles og Secretær i »Vit-
ts-, historie- och antiqvitets-Akademien«,
hvilke Stillinger han tog Afsked 1879.
blev 1847 Medlem af det svenske Viden-
akademi og 1866 af det svenske Akademi,
Secretær han var 1881—83; d. 30 Aug.
H., ved hvis udholdende Virksomhed
ns historiske Museum i Stockholm bragtes
en af Europas vigtigste Oldsagssamlin-
oretog flere Undersøgelsesrejser i de skan-
iske Lande, til Rusland, Østersølandene
ederlandene, dels i archæologisk Øjemed,
or at samle Materialer til »Diplomata-
Suecanum«, hvis Udgivelse han overtog
Liljegren. Som »Vitterhets-Akademiens«
tær redigerede han dets »Handlingar« (fra
og »Antiqvarisk Tidskrift för Sverige«
864); foruden hans i sidstnævnte Arbejde
re Afhandlinger maa af hans Skrifter
s »Anglosaxiska mynt i Svenska Kongl.
cabinettet« (1846, nyt Opl. 1881), »Min-
nningar öfver enskilda Svenska män och
or« (1860) og »Sveriges och Svenska konun-
ets minnespenningar, praktmynt och be-
smedaljer« (1874—75). — Hans Søn,
Ol. Hildebr. H., f. 5 Apr. 1842 i Stockholm,
1860 Student og fik 1866 i Upsala den
oph. Doctorgrad. Efter med det Letter-
e Stipendium at have gjort en archæo-
Studierejse til Udlandet 1870—71, blev
1871 1ste Amanuensis ved de under Vit-
s-Akademiens Tilsyn stillede Samlinger,
hvilke han allerede tidligere havde været
som extraordinær Medhjælper. Paa
e Akademis Vegne, hvoraf han siden 1874
edlem, eller som General-Secretær (i
holm 1874) har han siden 1871 stadig
et i de internationale archæologiske Con-
r; 1879 fulgte han Faderen i hans Stilling
Rigsantiqvar. Som Forfatter har H. øvet
nmelig betydelig Virksomhed; saaledes har
ge siden 1872 redigeret det af ham stiftede
Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Månadsblad« samt fra 1880 »Antiqvarisk Tidskrift för Sverige« og derhos, foruden en Mængde i ind- og udenlandske Tidsskrifter indførte, senere til Dels under Titlen »Från äldre tider« (1882) samlede Afhandlinger, offentliggjort flere større archæologiske eller culturhistoriske Arbejder, saasom »Svenska folket under hednatiden« (2det Opl. 1872), »Lifvet på Island under sagotiden« (2det Opl. 1883), »De förhistoriska folken i Europa« (1873—80), »Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid« (1875), »Sveriges medeltid« (1879, ikke endnu afsluttet) m. fl.

Hildebrand, Heinr. Rud., Germanist, f. 1824 i Leipzig, siden 1869 Professor i tysk Literaturhistorie ved sin Fødebys Universitet, overtog sammen med Weigand efter J. Grimms Død Fortsættelsen af dennes store tyske Ordbog, ved hvilken han fra første Færd havde været Medarbejder. Foruden hans betydelige Bidrag til dette endnu ufuldendte Værk (hvorom han 1869 udgav en egen Bog: „Über Grimms Wörterbuch“) maa nævnes hans Udgave af „Sachsenspiegel“ (4de Opl. 1870). D. 1885.

Hildebrandslied kaldes et kun som Brudstykke bevaret oldtysk Digt, der omhandler en til den østgotiske Sagnkreds henhørende Fortælling om den gamle Helt Hildebrand, hans Hjemvenden efter 30aarig Fraværelse og hans nødtvungne Kamp med Sønnen Hadubrand, der ikke vil tro, det er hans Fader; kun til denne Tvekamps Begyndelse naar det bevarede Fragment. Dette, der er nedskrevet i Begyndelsen af det 9de Aarh. og bestaar af allittererende Vers i en nærmest nedertysk Dialekt, har som den ældste Rest af oldtysk Poesi betydelig antiqvarisk og literærhistorisk Interesse og er heller ikke uden selvstændigt poetisk Værd. Det er udgivet bl. a. af Brødre Grimm (1812), af Müllenhoff og Scherer i „Denkmäler deutscher Prosa und Poesie“ (2den Udg. 1873) og af G. E. Sievers (1872); en Oversættelse findes i Simrocks „Kleines Heldenbuch“ (4de Opl. 1874).

Hildebrandt, Eduard, tysk Landskabs- og Marinemaler, f. 1817 i Danzig, d. 1868, uddannede sig især under Isabey i Paris og er ganske fransk i sin Fremstillingsmaade. Han stræbte efter stærk Farvevirkning og blev derved, trods sin Virtuositet, ofte usand. Han lagde sig tillige efter Vandfarvemaleriet og vandt derved Opmærksomhed endog i denne Kunstarts oprindelige Hjem, England. — Hans yngre Broder, Fritz H., f. 1819, d. 1855, var Marinemaler.

Hildebrandt, Ferdinand Theodor, tysk Maler af Düsseldorferskolen, f. 1804 i Stettin, d. 29 Sept. 1874 i Düsseldorf, var Elev af W. Schadow og har gjort sig bekjendt saa vel ved en Række gode Historiemalerier som ogsaa ved Portræter. Til hans berømteste Arbejder hører „Krigeren og hans Søn“, som ofte er gjengivet.

Hildegard, den hellige, f. c. 1098 af adelig Slægt, blev opdraget i Klostret Disibodenberg i Fyrstend. Zweibrücken, hvilket Kloster hun senere forestod som Abbedisse. Hendes Ry for Hellighed hidførte saa mange Nonner, at hun 1147 stiftede et nyt Kloster ved Bingen, hvilket hun bestyrede til sin Død 1178. Hun havde

Visioner og Aabenbaringer og blev æret og adspurgt af alle Stænder som et Orakel. Selv den hellige Bernhard og Pave Eugenius III troede paa hendes guddommelige Kald. Med prophetisk Frimodighed ivrede hun mod Geistlighedens Fordærvelse og Hierarchiets Overgreb og varslede om svære Straffedomme over Kirken.

Hilden, Fabrikstad i den preussiske Rhinprovins, 2 M. ø. f. ø. for Düsseldorf. 7,000 J. Betydelige Silkevæverier og Kattuntrykkerier.

Hildesheim, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 4 M. f. f. ø. for Hannover. 26,000 J. (1880). Blandt dens Bygninger fremhæves den katholske Domkirke fra Midten af det 11te Aarh. med prægtige Bronzedøre, Andreaskirken, Godehardikirken, opført 1022, restaureret 1852, det tidligere fyrstbiskoppelige Slot, det store Raadhus, Fattig- og Arbejdsanstalten, Daareanstalten o. fl. Betydelig Industri i Klæde, Lærred, Sejldug, Tobak, Jærnstøbegods og Maskiner, Guld- og Sølvarbejde og chirurgiske Instrumenter, samt omfattende Handel med Garn, Lærred, Læder og Korn. H. hørte til Hansestæderne og har sin Oprindelse fra et allerede under Carl d. store stiftet Bispedømme, hvis Besiddelser udvidedes betydelig, indtil en Del deraf 1523 maatte afstaas til Hertugerne af Brunsvig. 1803 kom Bispedømmet under Preussen, 1807 under Kongeriget Westfalen og blev 1813 taget i Besiddelse af Hannover. **Hildesheimerfundet** kaldes en Samling af Drikkekar, Skaaler m. m. af Guld og Sølv i romersk Arbejde fra det 1ste og 2det Aarh. e. Chr., mulig en romersk Feltherres Kostbarheder, som 1866 blev funden i Nærheden af Hildesheim. Sagerne udmærke sig ved smukke Former med rig Ornamentering af kjækt stiliserede Dyre- og Planteformer og bleve hurtig efterlignede ved galvanisk Fældning over Afstøbninger. Samlingen er nu i Berlin.

Hildreth, Richard, nordamerikansk Forfatter, f. 1807 i Staten Massachusetts, blev 1830 Sagfører i Boston, men gav sig tillige af med at skrive i Bladene og blev 1832 selv Udgiver af et saadant. For sin Sundheds Skyld maatte H. bosætte sig i Sydstaterne og fandt her Stof for sin Tendensroman imod Negerslaveriet „Archy Moore“ (1837), der paa ny udkom 1852 under Navnet „Den hvide Slave“ og næsten gjorde lige saa megen Opsigt som „Onkel Toms Hytte“. Desuden skrev H. 1836 »History of Banks«, hvori han udtalte sig for absolut Bankfrihed, 1840 »Despotism in America« (om Slaveriets Virkninger) og 1849—56 »History of the United States« (indtil 1821; 6 Bd.). Fra 1856 var H. en vigtig Medarbejder af det store republikanske Organ »New-York Tribune«; 1861—65 var han Consul i Triest. D. 11 Juli 1865.

Hildringer, d. f. f. Luftspejling (f. d. A.).

Hilgenfeld, Ad. Bernh. Christoph Christian, protestantisk Theolog, den betydeligste nulevende Repræsentant for Tübingerskolen, f. 1823 i Stappenbeck, siden 1850 theol. Prof. i Jena og siden 1858 Udgiver af „Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie“, har i en talrig Række Skrifter og Afhandlinger dels hævdet, dels efterhaanden betydelig modificeret Tübingerskolens kritiske Anskuelser. En samlet Fremstilling af sin Opfattelse af de nytestamentlige Skrifters Tilblivelse gav han 1875 i sin „Historisch-kritische Einleitung in das neue Testament“.

Hilker, Georg Christian, dansk Decorationsmaler, f. 5 Juni 1807, d. 13 Jan. 1875, gik først paa Kunstakademiet for at uddanne sig til Landskabsmaler, men forlod dette for Decorationsfaget, hvori han er den første siden Abildgaards Tid, der har behandlet det som Kunstner. Ved flere større Arbejder foruden en Mængde mindre har han vist sit Talent og sin Smag, saaledes ved Decorationen af Thorvaldsens Museum, af Universitetets Forhal (f. Hansen, Conft.), af Christian IV.s Capel i Roskilde (f. Eddelien), af Landbohøjskolen, hvor Dyrmaler Madsen og Landskabsmaler Aagaard have udført enkelte Partier, af Universitetets Højtidssal, Banken og mange flere. En stor Samling af hans Studier og Udkast til disse Decorationer bevares i Kunstakademiets Bibliothek. Fra 1853 var H. tillige kgl. Baadenmaler.

Hill, Ambrose P., nordamerikansk General, f. 1825 i Staten Virginia, indtraadte 1842 i Westpoints Krigsskole, blev 1847 Lieutenant og brugtes senere ved Kystopmaalingerne. I Marts 1861 forlod H. Unionens Tjeneste og gik over i Sydstatshæren som Oberst, blev efter Slaget ved Williamsburg i Maj 1862 Brigadegeneral og efter Syvdageskampen ved Chickahominyfloden i Juli f. A. Generalmajor. H. deltog i alle Slagene i Virginia, blev efter Stonewall-Jacksons Fald i Maj 1863 Chef for et Hærcorps og faldt 2 Apr. 1865 i den sidste fortvivlede Kamp for Richmond.

Hill, Rowland, f. 3 Dec. 1795, Søn af en Skolelærer i Kidderminster og i sin Ungdom Mathematiklærer i dennes Skole, blev 1833 Secretær ved Selskabet for Sydaustraliens Kolonisation og fremsatte 1837 sit efter megen Modstand fra Postvæsenets Side allerede 1840 af Parlamentet anerkjendte og gjennemførte Forslag om en lav, ensformig Taxt (1 Penny) for alle Breve uden Hensyn til den Bejlængde, de skulde befordres (f. Frimærkesystemet). Som Løn for den saaledes Samfundet ydede store Tjeneste skjænkedes der ham en ved offentlig Subskription tilvejebragt Capital af 13,000 Pd. St., medens han 1847 af Regeringen udnævntes til Superintendent of the Money Office og 1854 til Oversecretær hos Generalpostdirecteuren, i hvilken Stilling han i 10 Aar ledede hele det engelske Postvæsen. 1860 udnævntes han til Baronet, og 1864 voteredes der ham af Parlamentet ved hans Afgang fra nysnævnte Embede en Dotation paa 20,000 Pd. St. Han døde 27 Aug. 1879 og blev begravet i Westminster-Abbedi.

Hillah, en By paa den venstre Euphratbred, 13 M. f. for Bagdad, med 10,000 J., er bygget paa Ruinerne af det gamle Babylon, hvis sammenfaldne Mure ses at strække sig i Form af Høje i Byens Omegn. En af disse Høje fører endnu hos Araberne Navnet »Alcasr«, d. e. Palaiet, og antages at have været Nebuchadnezars Palads, hvor Alexander d. store døde. Et Par Mile fra H. findes Ruiner af det saa-

Nimruds Taarn, Birs-Nimrud, som at have hørt med til Babylon og været Tempel.

[..]rand, Joseph, tysk Philosoph og Lite[..]riker, f. 1788 ved Hildesheim, blev [..]gels Efterfølger som philosophisk Pro[..] Heidelberg, kom 1822 til Universitetet [..], hvor han læste over Philosophi og [..], indtraadte 1834 i det hessiske Cul[..]terium, var senere ogsaa Medlem af Tid lang Formand i Landdagen, men de sidste tyve Aar af sit Liv uden Virksomhed; d. 1871. Hans Hoved[..]re „Philosophie des Geistes" (2 Bd., hvori han indtager en Mellemstilling Hegel og Herbart, og „Die deutsche Literatur seit dem Anfang des 18ten (3dje Opl. 1875 i 3 Bd.). — Bety[..] som Literær- og tillige Culturhistoriker Søn, Karl H., f. 17 Sept. 1829 i Som Deltager i den mislykkede ba[..] Opstand maatte han 1849 flygte til [..], hvor han efterhaanden kom til at en meget anset Stilling i den lite[..]rden. Ved Krigens Udbrud 1870 ned[..]an sin Post som Professor i frem[..]prog i Douai og gik til Italien, hvor Referent til »Times« deltog i Expe[..] mod Rom; han tog derefter Ophold [..]e, hvor han forblev indtil sin Død 1884 og i en Aarrække udgav Tidsskriftet der skulde danne et Organ for det e Samkvem mellem Italien og Tysk[..]igesom han tidligere gjennem Bøger [..]a Prusse contemporaire«, 1867) og Journalartikler havde søgt at gjøre ændene nøjere kjendte med det moderne [..]. Han skrev Fransk, Engelsk og Ita[..]ed samme Sikkerhed og Elegance som ersmaal. Af hans tyske Arbejder maa vnes de fortrinlige, psychologisk fine samlede under Titlen „Zeiten, Völker [..]schen" (7 Bd., 1874—85), dernæst hans „Geschichte Frankreichs von 1830 bis [..] Bd., 1877 ff.).

[..], en jødisk Lærd og Rabbiner, f. 110 i Babylon, d. 10 e. Chr., bidrog til en af de jødiske Højskoler i Tiberias, [..]g Cæsarea, idet han ved sine Foredrag [..]llem optegnede kritisk-exegetiske og pa[..]diske Bemærkninger til det gamle Test.; [..]eve mundtlig overleverede og senere som den saakaldte Masora. Han hørte [..]isæernes Sekt og stod i Spidsen for [..]en Skole.

Hannasi („Fyrsten"), Patriarch i Pa[..] indførte 360 e. Chr. den jødiske Tids[..] begyndende fra Verdens Skabelse. [..]ngerne vare støttede paa forudgangne [..]gelser og udførte paa en saa mønster[..] Maade, at det endnu indtil vore Dage været nødvendigt at foretage væsent[..] [..]randringer ved dem (s. Kalender, den

[..], Ferd., f. 24 Oct. 1811 i Frankfurt, d. 1885, spillede allerede som Dreng ypper[..]to og udviklede dette Talent under Al. og Hummel. Samtidig dermed ka[..]n sig med stor Iver over Composition og var kun 15 Aar gl., da han skrev den som op. 1 udgivne Claverkvartet. Efter at have opholdt sig forskjellige Steder i Tyskland kom han 1829 til Paris, hvor han fik Ansættelse i et af Choron stiftet Musikinstitut, gjorde Bekjendtskab med Cherubini, Rossini, Chopin, Liszt, Berlioz, Meyerbeer og opførte egne Symphonier og andre Compositioner i Conservatoriet og paa Concerter. 1836 vendte han atter tilbage til Tyskland og gik derpaa til Italien, hvor han componerede en Opera, som ved Rossinis Hjælp opførtes i Milano, rigtignok uden Held, og fuldendte Oratoriet „Die Zerstörung Jerusalems", som 1840 under hans egen Anførsel opførtes i Leipzig. I Saisonen 1843—44 dirigerede han Gewandhausconcerterne og gik derpaa til Dresden, hvor han i 4 Aar ledede Concerter og opførte et Par Operaer. 1847 blev han Capelmester i Düsseldorf og 1850 i Köln, hvor han, indtil Sygdom 1884 hindrede ham, forestod Conservatoriet og Concerterne i Gürzenich. H. var en udmærket Pianist, Dirigent og Lærer, en baade meget talentfuld og dygtig Componist. Har han ikke gjort sig i samme Grad gjældende, som man havde ventet af ham, maa Grunden søges i hans Mangel paa Kritik, idet han skrev mere end han burde (omtr. 200 Værker). Ypperlige Ting findes mellem Sager af underordnet Værdi; men der er baade Instrumental- og Vocalsager af stor Værdi. H. var tillige en aandrig og højt anset Feuilletonist og Forfatter. I Bogform udkom „Die Musik und das Publikum" (1864), „L. van Beethoven" og „Aus dem Tonleben" (1867), „Musikalisches und Persönliches", „Felix Mendelssohn-Bartholdy" (1876), „Briefe an eine Ungenannte" (1877), „Künstlerleben" og „Wie hören wir Musik?" (1880).

Hiller, Joh. Adam, f. 1728 i en Landsby ved Görlitz, d. 1804 i Leipzig, naaede 1751 efter en Ungdom fuld af Anstrængelser og Sorger at studere ved Leipzigs Universitet og blev derefter Huslærer hos Grev Brühl i Dresden. Syvaarskrigen forstyrrede imidlertid hans Stilling, og han ernærede sig i lang Tid kummerlig ved literære Arbejder og ved at spille i Orchestre. Efter Krigen blev han Dirigent for de Abonnementsconcerter, som gik forud for Concerterne i Gewandhaus, og 1781 dirigerede han den første Concert i dette Locale. 1789 blev han Cantor ved Thomasskolen og levede nu sorgfrit til sin Død 1804. Alvor og Dygtighed prægede hele hans Virksomhed, og han nød med Rette som Musiker og musikalsk Forfatter stor Anseelse. H. har componeret Sange, Cantater, Kirkestykker og forfattet mange Afhandlinger og musikhistoriske Skrifter; men mest Betydning fik han dog ved sine Syngespil (hvortil den franske Vaudeville gav Anledning), i hvilke han indførte en folkelig Tone, som ved sin Simpelhed og Ynde tiltalte alle og hurtig blev efterlignet af andre Componister. Til disses Tal hører vistnok ogsaa J. A. P. Schulz.

Hillern, Wilhelmine v., tysk Digterinde, f. 1836 i München, Datter af Historikeren Chr. Birch og den bekjendte Skuespillerinde og Forfatterinde Charl. Birch-Pfeiffer, helligede sig først til Skuespilkunsten og optraadte

1854—57 med meget Bifald i forskjellige tydske Byer, men trak sig efter sit Giftermaal med den badiske Kammerherre v. H. tilbage til Privatlivet; siden 1869 har hun boet i Freiburg i Baden, hvor hendes Mand er Landretspræsident. 1865 udkom hendes første Roman, „Doppelleben", og siden har hun strevet en Række Romaner og Skuespil, som navnlig udmærke sig ved dygtig psychologisk Skildring. De, der have vundet størst Bifald, ere Romanerne „Geyer-Wally" (1875) og „Und sie kommt doch" (1879) og Skuespillet „Geyer-Wally" (1882), en Dramatisering af Romanen.

Hillerød, Kjøbstad i det nordøstl. Sjælland, Lynge-Kronborg Herred, Frederiksborg Amt, 4½ M. n. v. for Kjøbenhavn ved den nordsjællandske Jærnbane, i en dejlig Egn omkring Frederiksborg Slotssø tæt op til Frederiksborg Slot, efter hvilket Byen jævnlig kaldes Frederiksborg. 3,059 J. (1880). Byen har ingen Kirke, men benytter Frederiksborg Slotskirke. Dens offentlige Bygninger ere Raadhuset, Latinskolen, Fattiggaarden, Asylet, Gasværket, Districtssygehuset, Amtsbaareanstalten og H.s Hospital for 22 Lemmer. Amtmanden i Frederiksborg Amt bor i H., hvor ogsaa Amtstuen er. Foruden den 1630 af Christian IV stiftede lærde Skole er her en Friskole og to Betalingsskoler. Byens Øvrighed er en Borgemester, tillige Byfoged og Birkedommer i Frederiksborg Birk, og en Byskriver, der tillige er Birkeskriver. Byraadet har 9 valgte Medlemmer. I H. er en Sparekasse og Amtets Brandassuranceforening. Her er Valgsted for Amtets 3dje Folketingskreds. Hovederhverv er Landhandel, Haandværk og Agerbrug. Af industrielle Etablissementer er her 3 Brænderier, 2 Bryggerier, 2 Garverier, 2 Uldmanufakturer, 1 Tobaksfabrik. Communens Udgift udgjorde 1879 85,000 Kr., hvoraf ved Paaligning tilvejebragtes 35,000 Kr. Overskud ved Aarets Udgang 23,000 Kr. Tæt uden for Byen ligger Hillerødsholm, hvor der indtil 1871 var et Statsstutteri, som senere blev privat. — H. er en af Danmarks yngre Kjøbstæder, opstaaet i det 16de Aarh. ved Sammenlægning af to ubetydelige Landsbyer i Anledning af Slottets Opførelse. Byen fik dog først fuldstændig Kjøbstadsrettighed 1732. Natten 10—11 Maj 1834 afbrændte en stor Del af Byen.

Hilleström, Per, svensk Genremaler, f. 1733 i Upland, var først bestemt til Tapetvæver, men rejste 1757 til Paris og fik der Undervisning af F. Boucher. Hjemkommen til Stockholm 1759 begyndte han der at male Conversationsstykker og Genrebilleder, som „Borgerskabets Mønstring 1791", „Gustav III.s Carrouseller 1776", „Et offentligt Taffel paa Drottningholm" m. m. Senere malede han ogsaa Scener af den svenske Historie, men i Genrestil. Han besad ikke ringe Duelighed i Composition og gav tillige Prøver paa stor Naturtroskab, men er oftest flygtig i Opfattelse og skjødesløs i Udførelse. H. døde 1816 som Directeur for Kunstakademiet i Stockholm.

Hilmênd, Flod i Afghanistan i Asien, udspringer paa Bjærgkjæden Hindukusch v. for Kabul og løber med sydvestl. Hovedretning til Steppesøen Hamun ell. Zareh mellem Seistans og Irans Ørkener. Den optager fra venstre Side Argandab, der dannes v. for Kandahar ved Sammenløb af flere Smaafloder.

Hilmer, Christian Frederik, ypperlig Violinist, f. 13 Febr. 1845 i Kjøbenhavn, Elev i Hjemmet væsentligst af Kammermusicus Schjørring, blev Capelmusicus 1872 og studerede derefter i Udlandet hos Joachim og Lauterbach. H., som tillige er en færdig Claverspiller, er baade som Solospiller og paa Kammermusikens Omraade en af de første Violinister, vi have haft. 1877 ægtede han Camilla Elisa H., født Jensen, f. i Kjøbenhavn 17 Aug. 1849. Hun kom 1855 paa det kgl. Theaters Danseskole og debuterede 23 Nov. 1865 i Skuespillet som Laura i „De nygifte". Der tilfaldt hende hurtig et stort Repertoire, navnlig som Vaudeville-Elskerinde, men sin største Betydning for Scenen fik hun, da hun gik over i det komiske Repertoire, og særlig som Pernille i det Holbergske Skuespil har hun vist sig som en dygtig Arvtagerske efter Fru Phister.

Hilo, Stad og Bugt paa Østsiden af Hawaii i Sandwichsøerne i det store Ocean. 4,000 I. Missionsanstalt.

Himâlaja (d. e. Sneens Rige), Jordens mægtigste Bjærgmasse, danner Sydranden af det store østasiatiske Højland paa Grænsen af Tibet og Forindien mellem 90° og 113° ø. L., altsaa en Længdeudstrækning af over 300 M. Fra det nordvestl. Hjørne under 35° n. Br. gaar Retningen først mod S. Ø., senere mod Ø. Den vestlige Del indtil Kilderne af Indus og dens Biflod Satladsch samt af Ganges og dens Biflod Dschamuna bestaar af flere næsten parallele Kjæder af 23—24,000 F.s Højde, hvorimod den øst herfor kun danner en Hovedkjæde, til hvilken uhyre Bjærggrupper læne sig. Den østlige Del er den højeste, og her findes Jordens højeste hidtil bekjendte Bjærg Gaurisankar, af Englænderne kaldt Everest (28,170 F.), Kantschintschinga (27,344 F.) og Dhaulagiri (26,052 F.). Passerne i H. ligge overordentlig højt, fra 15,000 til 18,000 F. og derover. Snegrænsen ligger paa Nordsiden i den betydelige Højde af 17—18,000 F., hvorimod den paa Sydsiden gaar c. 3,000 F. længer ned, en Særegenhed, der finder sin Forklaring i de tibetanske Højsletters stærke Ophedning i Sommermaanederne. Gletscherne ere navnlig i den vestl. Del overordentlig storartede. Af det om Snelinjen anførte er det en Selvfølge, at Vegetationen i H. gaar langt højere op end f. Ex. i Alperne og Andes; saaledes dyrkes Byg og Havre i 12,000, Hvede endnu i 10,000 F.s Højde, medens i Alperne alt i disse Højder dækkes af evig Is og i Andes under Æqvator Kornavlen ikke gaar højere end 9,000 F. Vandene fra næsten hele H. bortføres gjennem de tre mægtige Floder Indus, Ganges og Brahmaputra med deres talrige Bifloder.

Himera, By paa Nordkysten af Sicilien, anlagt af Grækere fra Zankle 649 f. Chr., blev 560 undertvungen af den agrigentinske Tyran Phalaris; senere var den afhængig af Theron i Agrigent, der var forbunden med den syrakusanske Tyran Gelon, da denne 480 ved H. vandt en afgjørende Sejer over Hamilkar; men

Sønnesøn Hannibal tilintetgjorde al-
Byen 409, og i Nærheden anlagde Car-
tenserne en ny Stad, Thermæ. H. var
t for sine varme Bade.
erios, græsk Sophist i det 4de Aarh. e.
i Prusa i Bithynien, gav i Athen Under-
i Talekunsten og var en Tid Secretær
ser Julian; han døde i Athen 386. Af
mangfoldige Øvelsestaler ere 24 fuld-
opbevarede.
ariter ell. efter en anden Udtale Ho-
vare et af de ældste Culturfolk i den
Del af Arabien og siges at nedstamme
tan, der grundlagde H.s Rige imellem
og 6te Aarh. f. Chr. og af muham-
e Historieskrivere ved en Anachronisme
blandes med Sems Efterkommer Joch-
Efter denne nævnes en Række Fyrster,
istorie er udsmykket med alle Slags
en af disse har Navnet Saba, som
e bygget Staden Mareb eller Saba og
ft to Sønner, Himjar og Chalan, der
for Arabernes Stamfædre. H. valgte
ne til deres Bolig, hvorimod Chalans
nmere foretrak det omvankende Beduin-
blandedes med abrahamitiske Stammer
en. Hine have allerede tidlig kjendt
Skriften, den saakaldte himjaritiske Skrift
usnad", hvoraf en Del Indskrifter ere
e af Fresnel og Arnaud, og som er
nd for den nyere Tids Undersøgelser.
100 Aar f. Chr. finde vi himjaritiske
blandt hvilke nævnes Dsu-l-Qarnain,
en under Navnet Balkis bekjendte Dron-
Saba, der sammenblandes med den
ig Salomos Tid levende Dronning af
En af de følgende Konger, Abu Karib,
en jødiske Religion i Beg. af det 3dje
og henimod Slutn. af samme Aarh.
i en Begyndelse til Christendommens
lse i det sydlige Arabien, hvilken dog
nogen Betydning henimod Midten af
. Aarh. (330), da Biskop Theophilus
derhen af Kejser Constantius. Den
Religion synes dog ikke at have vundet
g Fremgang, idet en følgende bekjendt
Dsu-Nowas var Jøde og udviste stort
mod de christne. Fyrsten af Abessinien
des af Kejseren i Constantinopel til at
ine Trosfæller, og i et Slag imellem
Abessinierne omkom Dsu-Nowas 525,
H.s Rige en Tid lang blev afhængigt
iopien. I Slutn. af det 6te Aarh.
s de abessinske Fyrster. Fra denne Tid
s Rige, der omfattede Jemen, Hadra-
Oman og Bahrein, Skæbne med det
og dets Fyrste antog Islam endnu i
meds Levetid.
mel, den halvkugleformede Hvælving,
i at se over Jorden. Dens blaa Farve,
nlig i de varme Lande og i store Af-
fra Havet er meget intensiv, skyldes
tvivl de fine Vanddele, som svæve i
i Form af Blærer eller Draaber. I
vene for Lysets Tilbagekastning lader
nemlig godtgjøre, at Vandet tilbage-
e blaa og violette Lysstraaler i højere
nd de røde og gule, og det fra saa-
Vanddele tilbagekastede Lys vil derfor
være noget blaaagtigt. Ved gjentagne Tilbagekastninger kan det blaa blive stærkere og stærkere. Ere Vanddelene til Stede i stor Mængde, bliver Himlen hvid, fordi det fra de fjernere Vanddele tilbagekastede Lys maa trænge igjennem de nærmere liggende og derved mister det Overskud af Blaat, det oprindelig havde, ja endog modtager et Overskud af Gult og Rødt. I store Højder, hvor der kun findes faa svævende Vanddele, ser Himlen meget mørk ud, ja næsten sort. **Himmeltegn**, de 12 Dele, i hvilke man især i ældre Tider delte Ekliptika og hele Dyrekredsen, hver paa 30°. De have samme Navne som de 12 Stjernebilleder i Dyrekredsen. Men de falde ikke sammen med Stjernebillederne af samme Navn, idet de ligge omtrent ét Stjernebillede tilbage, saa at Tegnet Vædderen falder sammen med Billedet Fiskene, Tegnet Tyren med Billedet Vædderen osv. Grunden hertil er følgende: Oprindelig har ethvert Tegn faldet sammen med Stjernebilledet af samme Navn; men Tegnene regnes fra det Skæringspunkt imellem Ækvator og Ekliptika, hvor Solen er om Foraaret, eller Foraarsjævndøgnspunktet (ogsaa kaldt Nulpunkt af Vædderen). Dette Punkt rykker formedelst Præcessionen stadig lidt mod Vest (50" aarlig), og denne Forrykkelse er i den Tid, der er hengaaet, siden disse Betegnelser indførtes, løben op til omtr. 30°, som er et helt Tegn. Desuden er der den Forskjel, at Tegnene udgjøre netop 30° hver, medens Stjernebilledernes Grænser ere meget ubestemte.

Himmel, Friedrich Heinrich, f. 1765 i Mark Brandenburg, d. 1814 i Berlin, Elev i Composition af Naumann, blev 1795 Reichardts Efterfølger som Capelmester i Berlin. Han var i sin Tid en meget yndet Operacomponist, og de indsmigrende Melodier i hans Operetter „Fanchon" og „Sylpherne" og i hans Sange med Claver skaffede ham Indgang overalt. Paa sine Concertrejser som Claverspiller besøgte han ogsaa Stockholm og Kjøbenhavn.

Himmelbjærget, et Bakkeparti i Ry Sogn, Tyrsting Herred, Skanderborg Amt, ved Jul Sø, midt imellem Skanderborg og Silkeborg, 470 F. højt og saaledes ikke, som længe almindelig antaget, det højeste Punkt i Danmark, hører til Landets skjønneste Egne og er tillige med Silkeborg Omegn, navnlig siden Aabningen af Tværbanen fra Skanderborg over Silkeborg til den jyske Vestbane, mere og mere bleven Gjenstand for Sommerudflugter selv fra Landets fjernere Egne. Om Sommeren er der daglig Dampskibsforbindelse med Silkeborg og flere mellemliggende Punkter. Paa Bjærgets højeste Punkt er opført et Mindesmærke for Kong Frederik VII, bestaaende af et 80 F. højt Taarn, hvorfra haves en vidtstrakt Udsigt mod N., Ø. og S. Desuden er her Bautastene med Portrætmedailloner for Steen Blicher og A. F. Tscherning.

Himmelbrev, en gudelig Betragtning og Formaning, fremsat i Form af et Brev, som udgives for at være faldet ned fra Himlen. Endnu i dette Aarh. ere saadanne udkomne.

Himmelfart kaldes Jesu synlige Forsvinden fra Jorden i en Sky den 40de Dag efter hans Opstandelse. Til Minde om denne Begivenhed

højtideligholde de christne allerede fra Tiden før Chrysostomus og Augustin en aarlig Fest, **Christi Himmelfartsdag**. Fra Slutn. af det 6te Aarh. fejres i den katholske Kirke ogsaa en **Mariæ Himmelfartsfest**, henlagt til 15 Aug., den Dag, da M. skulde være optaget til Himlen af Jesus og hans Engle.

Himmelfartsøen, s. Ascension.

Himmelske Rige, Benævnelse paa China.

Himmerland ell. **Himmersyssel**, Benævnelse fra gammel Tid paa den største Del af Aalborg Amt imellem Limfjorden, Kattegattet og Mariagerfjord.

Himpten, ældre tysk Kornmaal, omtr. 1¾ dansk Skjæppe.

Hincks, Edward, eng. Assyriolog, f. 1792 i Cork i Irland, fra 1825 Præst i Killyleagh, d. 3 Dec. 1866, er bekjendt som en af de ældste og mest fremragende Forskere paa den assyr. Kileskrifts (s. d. A.) Omraade. Hans Arbejder findes mest i »Transactions of the Royal Irish Academy«.

Hinc illæ lacrymæ, lat., „herfra disse Taarer“, det er Aarsagen til Ulykken.

Hind, John Russell [hejnd], bekjendt engelsk Astronom, f. 12 Maj 1823 i Nottingham, først Assistent ved den magnetiske Afdeling af Observatoriet i Greenwich, blev 1844 Observator ved Bishops Privatobservatorium i London. 1848 opdagede han en ny Stjærne i Ophiuchus. Han har opdaget 10 af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter og udarbejdet Bishops »Ecliptic charts«. Ogsaa har han opdaget flere Kometer og beregnet over 70 Planet- og Kometbaner. Sine Resultater har han offentliggjort i Schumachers „Astronomische Nachrichten“, det franske Instituts »Comptes rendus« og Londonnerselskabets »Transactions«. Han har skrevet »On the expected return of the great comet of 1264 and 1556« og et lille Værk over planetarisk Astronomi, »The solar system«. 1852 udkom en Afhandling af ham »The comets« og en »Astronomical vocabulary«. Siden 1853 er han Superintendent for Nautical Almanac.

Hindbær, s. Klynger.

Hindholm, s. Folkehøjskoler.

Hindsgavl, en Herregaard paa den skjønne, bakkede og skovklædte Odde af Fyn, der strækker sig ud i Lillebælt, hvor det er smallest, ¼ M. v. for Kjøbstaden Middelfart, til hvis Landsfogn H. hører. Her var i Middelalderen en gammel Kongeborg af s. N., som 1287 blev afbrændt af Marsk Stigs Tilhængere og derefter oftere omtales i Historien; saaledes fandt her en Sammenkomst Sted imellem den danske Konge Erik Menved og den norske Konge Erik Præstehader 1295, hvorved en Vaabenstilstand sluttedes mellem begge Riger, og 1409 sluttede Erik af Pommern her Forlig med den holstenske Greve Henrik. Fra Valdemar Atterdags Tid, hvilken Konge igjen fik H. med det øvrige Fyn ud af de holstenske Grevers Hænder, var det Sædet for en kongelig Lensmand. I Midten af det 17de Aarh. forfaldt Slottet, og Svenskerne vare heller ikke milde mod det 1659, men der var ikke Raad til at istandsætte det, og 1664 udlagdes det til Landsdommeren Jens Lassen. Han maatte dog senere overlade det til Kronen igjen, hvorpaa det 1695 solgtes ved Auction, efter at det Aaret i Forvejen var blevet yderligere ødelagt af en voldsom Storm. Af Slottets gamle Mure opførtes i nogen Afstand fra samme mod S. Ø. den nuværende Hovedgaard. Blandt dennes følgende Ejere var den bekjendte militære Familie Dewitz og senere Kammerherreinde Adeler, født Fønss, som 1784 lod Stuehuset ombygge til dets nuværende Form, og i Følge hvis Testament H. 1815 blev oprettet til et Stamhus for Familien Fønss. Til Stamhuset hører den ligeoverfor liggende Ø Fænø.

Hindsholm, den nordøstlige Halvø af Fyn, løber spidst op mod N. mellem Odensefjord og Storebælt og ender i Fynshoved. Egentlig er H. imidlertid kun Navnet paa den nordlige Del af denne Halvø. Paa Halvøen er Baroniet Schelenborg.

Hind-Sind, det arab. Navn paa Forindien, der i Almindel. tænkes at strække sig i en næsten lige Linje fra Vest til Øst; Sind er den vigtigste Del og omfatter Egnene ved Indus's Udløb, og Hind antages at ligge ø. for denne, bestaaende af Gudscharat, Manibar, d. e. Malabar- eller Peberkysten, og Mabar, d. e. Coromandelkysten.

Hindu, s. Indien. **Hinduchinesere**, s. Indochinesere.

Hindukusch, en mægtig Bjærgmasse i Asien, der fra Pamirplateauet strækker sig mod V. S. V. ind i Afghanistan og mod Ø. fortsættes i Karakorum, der har Punkter over 24,000 F. og mod V. i Kuhi Baba, hvorfra den skilles ved det henimod 12,000 F. høje Pas Hadschi Kak. Flere af Kjædens Passer ligge i 16,000 F.s Højde.

Hindustan, s. Indien.

Hindø, tilhørende Lofotens Øgruppe og delt mellem Nordlands og Tromsø Amter, er Norges største Ø, omtr. 41 □ M. (2,238 □ Km.); men den bjærgfulde Ø, der ligger mellem 68° og 69° n. Br., har kun c. 10,000 I.

Hinkmar, Ærkebiskop af Reims, f. c. 806, Ærkebiskop 845, en af sin Tids mest fremragende Kirkefyrster og Statsmænd, ivrig Forkæmper for den gallicanske Kirkes Rettigheder baade imod Fyrsternes og imod Pavens Anmasselser og lige saa ivrig Forsvarer for den orthodoxe Kirkelære. Ingen forfulgte Gottschalk og hans Prædestinationslære ivrigere end H.: men han manglede heller ikke Mod til at optræde imod Kejser Lothar II, da denne forstød sin Hustru Thietberga. Paa Grund af Ulydighed afsatte han 861 Biskop Rothad af Soissons; denne appellerede til Pave Nikolaus I, og efter en haard Kamp lykkedes det denne kraftige Pave at faa Rothad gjenindsat 865. Derimod kom den følgende Pave Hadrian II aldeles til kort over for H.; da Paven blandede sig i Frankrigs politiske Forhold til Tyskland og i den Anledning krævede, at H. skulde bansætte sin Konge Carl den skaldede, tilbageviste H. denne Fordring og fandt Støtte hos hele Frankrigs Gejstlighed, og da H. 869 med fuld Føje havde afsat sin Søstersøn, Biskop H. af Laon, søgte Paven at støtte denne; men ogsaa her gik H. af med den mest glimrende Sejer. Indtil 875 havde H. stadig fundet

e hos sin Konge; men da prisgav Carl :bede ham for at vinde Kejserkronen, og od Slutningen af sit Liv maatte H. endog sig i den Ydmygelse at faa en kirkelig t inden for Frankrigs Grænser, idet Pa- dnævnte Ærkebispen af Sens til den : Kirkes Primas. Ved Normannernes ld i Frankrig 882 flygtede H. til Eper- hvor han døde.

go, Stad paa Sydsiden af den japanske pon, v. for Osaka, med 37,000 J., hører for den fremmede Handel aabnede Havne. s Forstad Kobe ere mange fremmede ænd bosatte.

pärchia, Datter af en velhavende Familie onea i Thrakien, opgav af Kjærlighed til ren Krates sine gunstige Familieforhold gte ham i hans Tiggerliv. Rimeligvis en Fabel, naar det hos de gamle for- at de efter Diogenes's Exempel boede n i en Tønde.

pärchos, Søn af Pisistratos, førte i ng med sin Broder Hippias Eneherre- t i Athen, hvorved han lagde Mildhed manitet for Dagen; men 514 f. Chr. blev ed Panathenæerfesten dræbt af to unge ensere, Harmodios (s. d. A.) og Aristogi- er vilde hævne en Privatfornærmelse.

pärchos fra Nikæa i Bithynien, Oldti- genialeste Astronom, levede c. 160—125 . og observerede paa Rhodos. Aarets e var før ham antaget at være 365 Dage ter. Han fandt, at dette maatte for- es med omtr. 7 Min. (hvilket dog endnu r nok; det skulde være 11). Han be- Maanens og Solens Afstande fra n. Den første fandt han at være 59 dier (den rette Værdi er 60), den anden 00 (23,300). Det sidste var saaledes fra Sandheden; men denne Størrelse er nskelig at finde, at den først i de nyeste (fra 1769) er bleven nogenlunde nøje t. En af H.s vigtigste Opdagelser var essionen, som han fandt ved at sam- ne sine egne Stjernesteder med de af os og Timocharis 100 Aar tidligere e. Han fandt, at den var mere end 36 der aarlig. H. forfattede en Fortegnelse lle de vigtigste Fixstjærner med Angivelse s Steder. Desuden har han Fortjeneste graphien og indførte først Bestemmelsen teds Beliggenhed paa Jordens Overflade ts Længde og Bredde. Af hans Værker kun en Commentar til et astronomisk f Aratos, som indeholder nogle Berig- af dette, samt en Fixstjærnefortegnelse, dgivne af Victorius 1567.

ärion, s. Hest.

el, Theod. Gottlieb v., tysk Forfatter, an. 1741 i Østpreussen, d. 23 Apr. 1796 adspræsident i Königsberg. Hans Skrif- vel brede og ofte temmelig formløse, men e sig ved en kraftig Humor, hvorunder ler sig Alvor, fin Iagttagelsesevne og skekundskab, og ere i det hele beslægtede ean Pauls. De udgaves alle under Anonymitet, som først hævedes efter død; Kant blev i lang Tid anset for er til flere af dem. De betydeligste ere: „Ueber die Ehe" (1774), „Ueber die bürgerliche Verbesserung der Weiber" (1792) og Romanerne „Lebensläufe nach aufsteigender Linie, nebst Beilagen A. B. C." (1778—81), hans bedste Værk, og „Kreuz- und Querzüge des Ritters A bis Z" (1793—94). Hans „Sämtliche Werke" (med Biographi og Breve) udkom 1828—39 i 14 Bd.

Hippias, Eneherkser i Athen, Søn af Pisistratos, efter hvis Død 527 f. Chr. han førte Regeringen i Forening med sin Broder Hipparchos; da denne var bleven dræbt af Harmodios og Aristogiton, mente H., at denne Daad var en Ytring af en vidtforgrenet Sammensværgelse mod Pisistratiderne, og da han nu greb til forskjellige voldsomme Forholdsregler, blev han 510 fordrevet af Athenienserne, der fik Understøttelse af Lakedæmonierne. Han begav sig til den persiske Statholder Arthaphernes i Sardes. Gjennem denne æggede han Perserkongen Darius til Krig mod Athen og fulgte 490 selv med den persiske Hær til Marathon, hvor han efter nogles Beretning skal være falden i Slaget; rimeligere er dog en anden Efterretning, at han senere er død af Sygdom paa Lemnos i en høj Alder.

Hippias fra Elis (5te Aarh. f. Chr.), Sophist, rejste omkring i Grækenland for at vinde Penge og Berømmelse ved sine Taler, især i Athen. Selv blandt Sophisterne var han fremragende ved sin Forfængelighed; navnlig søgte han Berømmelse for omfattende Viden og foredrog altid noget nyt for sine Tilhørere; han pralede med archæologiske og mathematisk-physiske Kundskaber; for Sprogets Behandling gav han Regler. H. udtalte Modsætningen mellem den naturlige og positive Ret.

Hippo (H. regius), Numidiens gamle Hovedstad ved Middelhavet, var senere den hellige Augustinus's Bispesæde og Skuepladsen for hans Virksomhed. Efter at Staden i det 7de Aarh. var bleven ødelagt af Araberne, blev den snart efter opbygget paa ny under Navnet Hippona i Nærheden af de gamle Ruiner, hvoraf senere atter Bona fremgik.

Hippodamia, Datter af Ønomaos, Konge i Elis, og Plejaden Sterope. Da det var spaaet hendes Fader, at han skulde finde Døden for sin tilkommende Svigersøns Haand, paalagde Ønomaos enhver, der bejlede til hans Datter, at indlade sig i Væddekjørsel med ham; naar han da indhentede Frieren, gjennemborede han ham bagfra med sin Lanse. Paa denne Maade havde han allerede skilt sig af med en stor Del af H.s Friere; men Pelops besejrede ham, idet han ved Bestikkelse formaaede hans Vognstyrer Myrtilos til at undlade at sætte Hjulene tilbørlig fast paa Ønomaos's Vogn; denne væltede da, og Ønomaos omkom ved Faldet. H. blev derpaa gift med Pelops og ved ham Moder til Atreus og Thyestes. H., Lapithen Atrax's Datter, gift med Pirithoos (s. d. A.).

Hippodröm (d. e. Rendebane), hos Grækerne den Bane, paa hvilken der afholdtes Vædderidt eller Væddekjørsler. Disse omtales allerede hos Homer blandt de forskjellige Kamplege. Berømt var navnlig H. i Olympia. Hos Romerne svarer til H. den saakaldte Cir-

cus (s. d. A.), der i mange Henseender afveg fra den græske H.; dog kaldtes i de græske Lande under romersk Overherredømme Circus H., selv hvor Indretningen var fuldkommen romersk. Blandt disse er den berømteste den i Byzants (Constantinopel); den blev paabegyndt af Septimius Severus og fuldendt af Constantin d. store; Tyrkerne kaldte siden Pladsen, hvor den stod, Atmeidan (Hestepladsen). Paa den stod de 4 Heste, som 1204 bleve førte til Venezia til Pryd for St. Marcus. Ethvert Løb bestod af 4 Spand, hvoraf hvert havde sin særskilte Farve (hvidt, rødt, blaat eller grønt); til hver af disse Farver svarede et politisk Parti. Disse Partier fik under de hyppige Uroligheder i Constantinopel i det 7de Aarh. en stor politisk Betydning. **Hippodrommøder** kaldtes tvende Møder, der holdtes 14 og 16 Aug. 1848 i Kjøbenhavn i Hippodromen (senere ombannet til Folketheatret) for at drøfte Spørgsmaal, vedrørende den nye Statsordning. De indkaldtes af „Valgreform-Foreningen"s Bestyrelse, blandt hvis Medlemmer vare Alberti, Balth. Christensen, Gleerup, J. A. Hansen, Lunde, Ploug og Spandet, og udtalte sig stærkt imod to Kamre og for almindelig Valgret. Allerede 12 Marts var holdt et H., men det var fortrinsvis besøgt af Haandværkere og drejede sig kun om Valgrettens Udvidelse.

Hippokentaurer, d. s. s. Kentaurer.

Hippokrās, en krydret Vin eller Brændevin, der bruges som „mavestyrkende" (varmende) Middel.

Hippŏkrates fra Chios, c. 440 f. Chr., skal oprindelig have været Kjøbmand, men efter at have mistet en stor Del af sin Formue begav han sig til Athen, hvor han lagde sig efter Philosophi og Mathematik. Fordi han tog Betaling for sin Undervisning skal han senere være bleven udstødt af Pythagoræernes Samfund. En bekjendt geometrisk Sætning („Summen af de halvmaaneformede Figurer, der frembringes, naar man over Siderne af en retvinklet Trekant tegner Halvcirkler, er lig med Arealet af Trekanten") har Navn efter ham („H.s Halvmaaner").

Hippŏkrates fra Kos, Oldtidens berømteste Læge, „Lægevidenskabens Fader", f. 460 f. Chr., levede hovedsagelig i Thessalien, d. 377 i Larissa. Han var Forfatter til et stort Antal lægevidenskabelige Skrifter, der vidne om en saadan Jagttagelsesevne og et saa nøje Kjendskab til Sygdommene og deres Behandling, at man endnu i vore Dage kan drage Nytte deraf.

Hippokrēne (d. e. Hestekilden), en til Apollon og Muserne indviet Kilde paa Bjærget Helikon i Bootien; den var efter Sagnet fremsprudlet af Pegasos's Hovslag og begejstrede alle, der drak af den, til Sang.

Hippologi, Læren om Hesten, dens Naturhistorie, Opdrætning, forskjellige Benyttelse, dens Fuldkommenheder og Mangler, samt dens Sygdomme. **Hippolōg**, En, der giver sig af med H.

Hippŏlyte, Amazonernes Dronning, Datter af Ares og Otrera. For at befri Antiope af Fangenskabet hos Theseus skal hun have ført Amazonerne til Attika (efter andre var det H., ikke Antiope, der var kommen i Theseus's Magt og ved ham blev Moder til Hippolytos); til sidst faldt hun i en Kamp mod Herakles, der af Eurystheus havde faaet det Hverv at hente H.s Bælte, som hun havde faaet af Ares. — I Zoologien er H. anvendt som Benævnelse for en Krebsdyrslægt af Rejegruppen.

Hippolyte, Saint [sængt ippolitt], Stad i det franske Dep. Doubs ved Floden Doubs, 8 M. ø. til n. for Besançon, med 1,500 J., Jærnværker og Fabrikation af Isenkram. I Nærheden er en mærkelig Klippehule.

Hippŏlytos, s. Phædra.

Hippŏlytus, Kirkefader, fik sin theologiske Uddannelse i Lyon hos Kirkefaderen Irenæus imellem 180 og 190, blev derefter Presbyter i Rom og efter Biskop Zephyrinus's Død 217 Modbiskop imod Calixtus I, hvis slappe Kirketugt over for de frafaldne han bekæmpede lige saa vel som hans Monarchianisme, i Modsætning til hvilken H. hævdede den orthodoxe Treenighedslære, til hvis systematiske Udvikling H.s Skrifter have væsentlig bidraget. Det herved fremkaldte Schisma vedblev efter Calixtus's Død indtil 235, da baade H. og hans Modstander, den daværende Pave Pontianus, bleve forviste til det for sit dødbringende Klima berygtede Sardinien, hvor H. skal være død, medens andre, mindre paalidelige Beretninger lade ham dø som Martyr i Rom. H. var en lærd og mangesidig dannet Mand, hvis Anseelse var saa stor, at hans Venner i Rom efter hans Død opstillede hans Statue, der 1551 blev udgravet paa en af Øerne i Tiberen. Paa Bagsiden af den Stol, hvori han sidder, findes alle hans Skrifter opregnede samt en bekjendt Paaskeberegning, som gik under hans Navn. Man er nu saa godt som enig om at tillægge ham et 1842 paa Bjærget Athos fundet, meget vigtigt Kildeskrift „Philosophumena ell. Gjendrivelse af alle Kjætterier". H. er Mexicos Skytshelgen.

Hippōnax, græsk Jambedigter, f. c. 540 f. Chr. i Ephesos, levede senere i Klazomenæ. Han er Opfinder af en særegen Form af Jamberne, den saakaldte Choliambe (haltende Jambe), hvis Ejendommelighed beror paa, at der i Stedet for den sidste Jambe sættes en Spondæ eller Trochæ, hvorved Versets Gang brydes paa en barok Maade. Hans Bitterhed blev til en Talemaade: »præconium Hipponacteum«.

Hippophăger (d. e. Hesteædere), hos de gamle Geographer Navnet paa en skythisk Folkestamme n. v. for det kaspiske Hav, hvor endnu de nomadiserende Kalmuker anse Hestekjød for en Delicatesse. I den nyere Tid, navnlig 1842 i Württemberg, er der stiftet Foreninger for at fremme Benyttelsen af Hestekjød som almindeligt Næringsmiddel, **Hippophagforeninger**.

Hippotherium, d. s. s. Hipparion, s. Hest.

Hippuriter ell. Rudister (Rudistæ), Afdeling af uddøde Skaldyr, der oftest opfattes som Bløddyr, tilhørende Muslingeklassen. H. vare forsynede med to tykke, uligestore Skaller, af hvilke den største var kegleformet og fastvoxet med den spidse Ende, medens den for den brede Ende lukkedes af den mindre, udvendig mere eller mindre flade Skal som af et Laag; denne Laagskal sender stærke Forlængelser ind

anden Skals indre Hulrum; Pladsen
for Skallerne til Dyrets bløde Dele maa
rret meget indskrænket, idet største Delen
fastvoxede Skal er udfyldt med en bladet
isse. Den Lighed med Muslinger, som
mbyde, synes at være temmelig over-
saa at deres Muslingenatur er meget
m. Ganske vist gives der Muslinger,
dde fastvoxede ved den ene Skal, som
kor og hvælvet, medens den anden danner
Laag for den, saaledes Østers, Chama
ig talrige uddøde Former af den sidstes
e), men hos alle disse ere de to Skaller
sammen ved den ene Rand ved Hjælp
System af Fremspring og Fordybninger,
kaldte Hængsel, og desuden findes der
vist Baand til at aabne Skallerne. En
Sammenføjning besad H. ikke; der findes
Spor af Baand, og „Laaget" kunde aaben-
an bevæges ved at løftes lodret op, men
n Drejning om den ene Rand, som hos
usling, er umulig; dertil kommer, at
rnes indre Bygning er en ganske anden
s nogen Musling. Mange Naturforskere
derfor H. helt fra Muslingerne, uden
for øvrigt ellers have kunnet finde nogen
systematisk Plads for dem; nogle have
t dem til Brachiopoderne (Armføddene),
til Korallerne, til Rurerne, til Rør-
e uden at vinde almindelig Tilslutning.
traadte i talrige Arter og navnlig med
r Masse af Individer, saa at de dannede
Banker" og „Rev", som nu ere omdan-
il haarde, til Dels marmoragtige Kalk-
Hippuritkalk). De havde ofte en anselig
else (H. cornu-vaccinum 1—8 Fod) og
rimeligvis paa lavt Vand i Nærheden
sterne. De tilhøre udelukkende Kridt-
tionen, navnlig dennes sydlige Afdeling
Frankrig, Pyrenæerne, Alperne, Middel-
ndene og Persien).

ppursyre, $C_9H_9NO_3$, er fast, krystallinsk
agtopløselig i Vand; den forekommer i de
ædende Dyrs Urin og i ringe Mængde
nnesket. Under visse Sygdomme op-
den i større Mængde i Menneskeurin,
des efter Nydelsen af Benzoesyre, Bitter-
elolje, Kanelsyre, Chinasyre og lign. aro-
e Stoffer. H. indeholder nemlig Benzoe-
s og Glykolsyrens Radicaler, ligesom den
ogning med Saltsyre sønderdeles til Ben-
e og Glykocol. Den vindes ved at ind-
e de planteædende Pattedyrs Urin og til-
Saltsyre.

ram, Konge i Tyros i det 11te Aarh. f.
Ven og Forbundsfælle af David og Sa-
, hvem han sendte phønikiske Kunstnere
Materiale, den første til Opførelsen af det
lige Palads, den anden til Tempelbyg-
n i Jerusalem.

rd (oldeng. hired, d. e. Husfolk) var fra
1te Aarh. Benævnelsen paa den norske
es Hus eller Hof og Fællesnavn for Kon-
haandgangne Mænd, som tjente i hans
d. De vare delte i flere Klasser: 1) De
lige Hirdmænd, som skulde være af „god
" og udgjorde Kongens egentlige Livvagt
ærn, samt de lavere 2) Gjæster, som
i farlige Ærinder, og 3) Huskarle, Tje-
nere i Kongsgaarden. Til H. regnedes ogsaa Jarlen og alle Lendermænd, samt de højere Officerer i H., der sammenfattedes under Navnet „Hirdstyrere": Mærkesmanden (Fanebæreren), der tillige var Hirddommer, Stallaren (s. d. A.) og Skutilsvendene. Unge Mænd gjennemgik i H. en Skole i Dannelse, Kampdygtighed og offentlige Forretninger; fra H. udgik de kongelige Embedsmænd (Sysselmænd, Fehirder osv.) samt Lendermænd. H.s Pligter og Rettigheder bestemtes i en særegen Lov, Hirdskraa (s. nedenf.). Fra 1277 fik H. højere Titler, idet Kong Magnus bestemte, at Lendermændene skulde kaldes „Baroner", Skutilsvendene „Riddere" og „Herrer"; de saa vel som Hirdmændene begyndte nu at føre „Skjold og Hjælm" (Vaabenmærker) og at nedarve disse paa deres Børn (højere og lavere Adel). Da Norge forenedes med Danmark og Sverige og Kongerne opholdt sig i disse Lande, forfaldt H., og i Løbet af det 15de Aarh. opløstes den efterhaanden, samtidig med at de adelige Forrettigheder knyttedes til Gaardene.

Hirdskraa, Loven for den norske Hird. De ældste Regler for Hirden siges givne af Olaf d. hellige og forandrede af Olaf Kyrre; den ældste skrevne H. antages forfattet paa Kong Sverres Tid for Birkebenerne. En Omarbejdelse og Udvidelse af den er den eneste bevarede H. fra Magnus Lagabøters Tid c. 1275. Den gjaldt gjennem hele det 14de Aarh., men gik ud af Brug med Hirden. En Oversættelse, forfattet af en norsk Lagmand c. 1570, blev publiceret af Arild Hvitfeldt (Kbh. 1594) og selve Texten (med Oversættelse) af Dolmer (1666), i nyere Tid af Keyser og Munch i Norges gamle Love (2det Bd., 1847). **Hirdprest** kaldtes Kongens Huscapellan, der tillige var Præst for Hirdmændene, naar de vare i Tjeneste. **Hirdbiskop** kaldtes i det 11te Aarh. den Biskop, som fulgte Kongen og forrettede Gudstjenesten for hans Hird paa Kongens Rejser; H. ophørte med Ordningen af faste Diocesser under Olaf Kyrre.

Hire, Philippe de la [də la ihr], fransk Mathematiker, f. i Paris 1640, d. 1718, Elev af Desargues, deltog sammen med Picard i den franske Gradmaaling. Han er navnlig bleven bekjendt ved sine geometriske Undersøgelser særlig af Keglesnitslæren (»Sectiones conicæ«, Paris 1685), der staa som et smukt Overgangsled mellem de gamle Grækeres og den nyere Tids synthetiske Behandlingsmaade.

Hirn, Gust. Ad., fransk Physiker, f. 1815 i Logelbach ved Kolmar i Elsaß, var 1834—42 Farvechemiker i en Kattunfabrik og derefter Ingenieur i en Bomuldsspinde- og Væverfabrik, begge i Logelbach. Hans videnskabelige Arbejder behandle Spørgsmaal fra Mechaniken og Varmelæren, deriblandt Bestemmelsen af Varmens mechaniske Ækvivalent, og ere alle af fremragende Betydning; her fremhæves: »L'équivalent mécanique de la chaleur« (1858), »Théorie mécanique de la chaleur« (1875), »Les Pandynamomètres« (1876). 1880 grundlagde han et meteorologisk Institut ved Kolmar.

Hirpiner, et fra Samniterne nedstammende italiensk Folk, som boede i Samnium paa Apenninernes vestlige Skraaning.

Hirsch, Max, tysk Nationaløkonom, f. 1832

af jødisk Slægt, foretog efter at have afsluttet sine Studier en længere Rejse til Frankrig og Algérien (beskrev Rejsen i Algérien 1862) og grundlagde derefter i Berlin et politisk Ugeblad „Der Fortschritt". 1862 flyttede H. til Magdeburg og udviklede en stor Virksomhed i politisk Foreningsliv, især blandt Arbejderne; han vendte 1867 tilbage til Berlin og ledede herfra Dannelsen af Haandværkerforeninger med Syge-, Hjælpe- og Forsørgelseskasser rundt om i Tyskland, ligesom han ogsaa arbejdede for at oprette Voldgiftsretter imellem Arbejdere og Fabrikanter. Fremdeles har H. været Medstifter af Foreningen for Socialpolitik og er siden 1877 Medlem af den tyske Rigsdag.

Hirschberg, Stad i den preussiske Prov. Schlesien paa Nordsiden af Riesengebirge ved Floden Bober, 12 M. v. s. v. for Breslau. 15,000 I. Betydelig Industri i Uld- og Linnedvarer, Papir, Farvestoffer, Lervarer, Porcelæn, Kniplinger m. m. Den folkerige H. Dal beboes fortrinsvis af Vævere.

Hirschfeld, Chr. Kai Lorenz, f. 16 Febr. 1742 i Nüchel i det Eutinske, blev 1770 Professor i Philosophi og de skjønne Videnskaber ved Universitetet i Kiel; d. 20 Febr. 1792. Af forskjellige Skrifter om Gartneri og Havekunst, han har udgivet, er det vigtigste og bedste „Theorie der Gartenkunst" (5 Bd., 1779—85), hvori han har stræbt at udbrede de Ideer, der ligge til Grund for den engelske Havestil, og leveret en Beskrivelse af samtlige daværende danske Slotshaver.

Hirschfænger, lang Jagtkniv til at give den anskudte Hjort „Fangst", d. e. dræbe den.

Hirschholm ell. **Hørsholm** (som Navnet nu ofte skrives), Flække i Sjælland, Frederiksborg Amt, Lynge-Kronborg Herred, i Sognet af s. N., 3 M. n. for Kjøbenhavn ved Chausséen til Helsingør, er bygget som en lille Kjøbstad og har flere Handlende og Haandværkere. — Oprindelig hed H. **Hørningsholm** og var en Herregaard, der nævnes første Gang 1305, da den tilhørte Jon Jonsen Litle. 1391 kom Gaarden ved Salg til Kronen og blev Sædet for Lensmænd. Den mest bekjendte af disse var Corfits Ulfeldt. Christian VI lod den ældre Slotsbygning, der sandsynligvis skrev sig fra det 16de Aarh., nedbryde og opførte i dens Sted 1733—44 med stor Bekostning midt i en Sump det pragtfulde H. **Slot**, hvor han ofte residerede og døde 1746, og som siden fik en fornyet Interesse i Caroline Mathildes og Struensees Dage. Frederik VI lod Slottet nedbryde 1810; paa den Plads, hvor det stod, staar nu Sognets Kirke.

Hirse (Panicum), Topgræsser med kun ēn frugtbar Blomst i Smaaaxet, 3 Yderavner og læderagtige Inderavner, tilhøre især de tropiske og subtropiske Egne og udgjøre en særdeles talrig Slægt, af hvis Arter flere ere vigtige Culturplanter. De vigtigste ere almindelig H. (P. miliaceum) og italiensk H. (P. italicum), hvilke dyrkes i det sydlige Europa for deres Frøs Skyld, som bruges dels til Brød og Grød, dels til Kreaturfoder. H. kræver samme Klima som Majs og modstaar bedre end nogen anden Kornsort Varme og Tørke; den saas derfor ikke alene om Foraaret, navnlig hvor Vintersæden er mislykket, men paa frugtbare Jorder ogsaa om Sommeren som anden Afgrøde, efter at Aarets første Afgrøde er høstet.

Hirsova, befæstet Stad i Konger. Rumænien (Dobrudscha), ved Donaus højre Bred, 12 M. n. ø. for Silistria. 2,000 I.

Hirt, Aloys, tysk Archæolog og Kunsthistoriker, f. 1759 i Bella i det badenske Landskab Baar, d. 1836 som Professor i Berlin, har navnlig gjort sig bekjendt ved „Die Baukunst nach den Grundsätzen der Alten" (1809, med 50 Kobbere); skrev for øvrigt „Bilderbuch für Mythol., Alterthum und Kunst" (2 Bd., 1805—16), „Gesch. der Baukunst bei den Alten" (3 Bd., 1820—27) og „Gesch. der bildenden Künste bei den Alten" (1833).

Hirtius, Aulus, en Romer af plebejisk Herkomst, sluttede sig tidlig til Cæsar, der i Aaret 59 forgjæves ønskede at faa ham til Collega som Consul. Senere var han Legat hos Cæsar i den galliske Krig og blev ved dennes Hjælp Prætor 46 og Consul 43 f. Chr. Efter Cæsars Drab drog han i Forening med sin Collega C. Vibius Pansa og Octavius mod Antonius og slog ham ved Mutina (Modena), hvorefter denne Krig fik Navn af den mutinensiske. H. faldt selv i Slaget, og hans Collega Pansa døde Dagen efter af sine ved Bononia modtagne Saar. Rimeligvis er H. Forfatter af den 8de Bog af Cæsars Commentarer om den galliske Krig; om ogsaa de to Bøger om den alexandrinske og den afrikanske Krig hidrøre fra ham, er uvist.

Hirtshals ell. **Næsset**, en høj Pynt paa Jyllands Nordvestkyst, 5¼ M. s. v. for Skagen, med Fyr- og Redningsstation samt Signal- og Telegraphstation. Flammens Højde er 182 Fod over dagligt Vande og Lysvidden 5 Mil.

Hirtsholmene, en Gruppe af Smaaøer i Kattegattet, ¾ M. n. ø. for Frederikshavn i Jylland, udgjøre et Sogn under Horns Herred, Hjørring Amt, med 160 I. (1880). De bestaa af Hirtsholmen og Græsholmen, der ere forenede ved et Sandrev, og flere Smaaholme. Kun Hirtsholmen er beboet. Her er et Fyrtaarn med Blinkfyr af 2¼ M.s Lysvidde. Øerne bleve 1884 kjøbte af Staten, som benytter de herværende Granitsten til Havneanlæget ved Frederikshavn.

Hisingen, en c. 3¼ □ M. (195 □ Kilom.) stor Ø ved Sveriges vestlige Kyst, dannet af Götaelvens to Arme, er bjærgig og skovfattig, men i det hele frugtbar, da Jordbunden for en stor Del bestaar af Muldjord, blandet med Ler eller Mergel. 11,300 I. (1883). H. er delt i to Herreder, af hvilke det største, Vestra H., fra de ældste Tider har hørt til Bohuslän, det mindste, Östra H., til Vestergötland.

Hisinger, Vilh., svensk Geolog, f. 22 Dec. 1766 paa Elstorps Værk i Vestmanland, studerede i Upsala Naturvidenskaberne under Bergman o. fl. og kom 1786 ind i Bjærgværkscollegiet, men nedsatte sig snart paa sin Ejendom Skinskatteberg, hvor han døde 28 Juni 1852. En stor Del af sin Tid helligede H. til naturvidenskabelige, især geologiske Forskninger, for hvilke han foretog talrige Rejser i Sverige, hvis geognostiske Forhold han saa-

lærte nøjere at kjende end nogen før
Resultatet af sine Undersøgelser frem-
)an dels i Tidsskrifter, i Videnskabs-
:iets Handlinger og i de af ham, Ber-
o. fl. udgivne »Afhandlingar i fysik,
ich mineralogi« (1806—18), dels i flere
udgivne Skrifter, blandt hvilke de mest
ige ere »Samling till en mineralogisk
fl öfv. Sverige« (1808), »Anteckningar
och geognosi« (1819—40) og »Lethæa
a« (1837—41).
:ia, Konge i Juda, d. s. s. Ezechias.
)alis, Oldtidens Navn for Sevilla (s.
var allerede før Romernes Tid en be-
Handelsplads, blev under Cæsar romersk
og senere Vandalernes og Goternes
tad.
aniöla, s. Haiti.
ar, Stad i Khanatet Buchara i Asien,
ø. f. ø. for Buchara med 10,000 J.
lige Knivsmeddearbejder. H. ligger i
t 7,000 F.s Højde og er Hovedstad i et
hængigt Fyrstendømme.
arlik (tyrk., d. e. Borg), Benævnelse for
paa Højder liggende Ruiner, særlig
ved Randen af Sletten langs Floden
res (Skamander) i det nordvestl. Hjørne
asien, nær Hellespont. Schliemann mener
have fundet det gamle Troja (s. d. A.).
:æos, Statholder i Milet under persisk
)jhed c. 500. Efter at have ydet Da-
vigtige Tjenester paa dennes Tog
:ytherne, fik han af Kongen en Land-
ag i Thrakien, hvor han anlagde en
. Da Darius frygtede, at han skulde
sig til Herre over Thrakien, blev han
il Hoffet, hvor han stilledes under Op-
)erfra ophidsede han hemmelig de joniske
: til Opstand og fik derpaa af Darius
:falingen imod dem. Den snildt anlagte
mislykkedes imidlertid; thi i Sardes
des hans Forræderi, han maatte flygte
)t senere i Artaphernes's Hænder, der
n korsfæste.
)logi, s. Anatomi.
)rie (af gr. *ἱστορία*, Viden), den Viden-
)er lærer os Menneskehedens Udvikling
)rden at kjende. Men da dette Stof i
)ang er uendeligt, maa al H. indskrænke
det vigtigste og Valget bestemmes efter
ethvert Øjemed gjældende Hensyn. Naar
fatter hele Menneskeheden, kaldes den
rsal- ell. almindelig H., i Modsætn.
ecialhistorie, som behandler enkelte
og Egnes, Stæders eller Slægters og
rs H. (Personalhistorie); ogsaa har en-
rringsvej, Kunst, Videnskab, Samfunds-
ing osv. sin H. Efter de forskjellige
unkter, som fastholdes, skjelner man
ı politisk H., der betragter Folkene
terne i deres politiske Forhold til hver-
amt deres indre Samfundsforhold, og
r-H. (s. d. A.), der behandler Folkenes
ge og sædelige Liv, deres Levevis, Næ-
je osv. Efter Tidsfølgen deles Uni-
istorien i 4 Hovedafsnit: Oldtidens
det vestromerske Riges Undergang 476),
elalderens H. (til Renaissancen i Ita-
)et 15de Aarh., Amerikas Opdagelse 1492
eller Reformationens Begyndelse 1517), den
nyere H. (til den franske Revolutions Udbrud
1789) og den nyeste H. (til Nutiden). **Historie-forskningen** gaar ud paa at fremdrage de histo-
riske Kjendsgjerninger af Kilderne, prøve deres
Ægthed, undersøge deres Aarsager, Væsen,
Sammenhæng og Betydning og saaledes levere
Materialet for Historieskriveren. **Historieskrivningen** benytter det tilvejebragte Materiale til
en historisk Fremstilling. Indskrænker denne
sig til en blot Fortælling af Begivenheder, er
den annalistisk (naar Begivenhederne ere
ordnede efter Tidsfølgen) eller Krønnike, af
hvilken Art for en stor Del Kildeskrifterne fra
Middelalderen ere (s. Annaler); gaar den til-
lige ud paa at paavise Begivenhedernes Aar-
sager, Sammenhæng og indbyrdes Forbindelse
samt at begrunde og fælde en Dom over dem,
bliver den pragmatisk H. I Henseende til
den formelle Behandling af Stoffet opstiller
den synchronistiske Methode det samti-
dige hos alle de omhandlede Folk i en over-
skuelig Form ved Siden af hverandre, hvor-
imod den ethnographiske Methode be-
handler hver enkelt Folk for sig igjennem hele
dets Historie; undertiden søger man at forene
begge. Ang. de mest betydende Historieskrivere
og deres Værker henvises til de enkelte Lan-
des Literaturer og til de specielle Biogra-
phier. **Historiens Philosophi** er Læren om den
almindelige Udviklingsgang i Historien. Me-
dens den historiske Videnskab paaviser de enkelte
Begivenheder i deres indbyrdes Sammenhæng,
søger Historiens Philosophi de Hovedlove, som
Begivenhedernes Rækkefølge lyder. Hos Ita-
lieneren Vico (i Begyndelsen af det 18de Aarh.)
finde vi det første betydelige Forsøg i denne
Retning. I det 18de Aarh. var det især
Tanken om Menneskets Evne til stadig Frem-
gang i Fuldkommenhed (Perfectibilitet), man
lagde til Grund. I vort Aarh. har Hegel med
ofte aandsfuld, men ogsaa ofte vilkaarlig Tyd-
ning af historiske Phænomener søgt at skildre
Historien som Menneskeaandens store Frigjø-
relsesproces, en stor Kamp, i hvilken Menneske-
heden Skridt for Skridt opnaar klar Kundskab
om sig selv og sine Vilkaar og derved indre
og ydre Frihed. Den stadig voxende Masse
af historiske Kjendsgjerninger gjør det vanske-
ligt at gjennemføre slige almindelige Tanker,
som let føre til vilkaarlig Construeren. Ofte
forstaar man ved H. P. det samme som Cul-
turhistorie (s. d. A.); dog vil man endnu kunne
skjelne mellem Fremstillingen af Culturens
Udvikling og de almindelige Synspunkter eller
Hypotheser, ved hvis Hjælp man gjør sig den
historiske Udvikling og dens Betydning klar.
Da Menneskeslægtens historiske Udvikling især
interesserer os saa højlig ved det Lys, i hvilket
den lærer os at betragte vore ethiske Idealer
og Opgaver, vil det i Regelen være ethiske
Ideer, man søger at vinde Bekræftelse paa
gjennem H. P. **Historiske Hjælpevidenskaber** ere
Oldtidskundskab (Archæologi, Mythologi osv.),
Epigraphik, Diplomatik, Numismatik, Heraldik,
Genealogi, Chronologi, Ethnographi, Sprog-
videnskab, Geographi og Statistik o. fl.

Historiemaleri er det Fag i Malerkunsten,
der paa en alvorlig Maade fremstiller Optrin

af Religionshistorien, Historien eller den mythiske Heltetid, og Fremstillingen antager snart en mere realistisk, snart en allegorisk Charakter, efter som Emnet eller Tidens Aandsretning kræver det. De betydeligste Kunstnere have altid kastet sig over H. som den Kunstart, hvori Aanden mægtigst kan komme til Udtalelse, idet Menneskelivet og Menneskestanken der efter størst Maalestok fremstilles saaledes, som de betydningsfuldest lade sig til Syne. Derfor er stedse Malerkunstens almindelige Historie tillige i særegen Grad H.s Historie, hvorom der maa henvises til de enkelte Landes Kunst. Det er ogsaa navnlig fra H., at Kunstens Philosophi har deduceret sine vigtigste Theorier og endnu stadig tager sit Udgangspunkt. Inden for det historiske Fags Omraade ligger imidlertid ogsaa en meget væsentlig Del af Sculpturens Værker, hvori paa den Maade, som Materialet betinger, lignende Ideer som de, der ligge til Grund for H., ere udtalte, ligesom Genrens Kunstfag ogsaa paa sin Vis repræsenteres af Billedhuggerkunsten. Paa den anden Side er Grænsen for H. heller ikke fast med Hensyn til Malerkunstens øvrige Fag; den saakaldte historiske Anekdote danner Overgangen til Genren og det historiske Portræt til Portrætmaleriet.

Histrioner kaldtes hos Romerne Skuespillerne; de stammede oprindelig fra Etrurien. Da der i Anledning af en Pest i Rom 364 f. Chr. for første Gang opførtes Skuespil (ludi scenici) for at formilde Guderne, bleve disse Skuespil, der bestod af Danse, ledsagede af Fløjtespil, opførte af Etrusker. Senere, da det romerske Drama begyndte sin Udvikling med Livius Andronicus 240 f. Chr., gik Navnet H. over paa Fremstillerne af Komedier og Tragedier; disse Skuespillere dannede særegne Trupper (greges), hver under sin Forstander, og bleve ved Festerne lejede af Magistraterne for at forlyste Folket. Ogsaa Kvinderollerne bleve udførte af Mænd; først i Kejsertiden optraadte Skuespillerinder. Folket tilkjendegav sit Bifald ved at klappe, sit Mishag ved at pibe. H. var i Almindel. Frigivne, undertiden endog Slaver; deres Kunst var Gjenstand for en vis Ringeagt. En af de berømteste H. var Roscius, der var agtet og anset af sine Samtidige; vi have endnu en Tale af Cicero, i hvilken denne forsvarer Roscius for Retten. Roscius's Navn er bleven en almindelig Betegnelse for en udmærket Skuespiller.

Hitchin [hittschin], Stad i Hertford-Shire i England, 7 M. n. for London. 8,000 I. Straafletning.

Hiterdal, Præstegjæld i Thelemarken i Norge, navnlig bekjendt af sin store og smukke Stavekirke.

Hiteren, Ø ved Norges Kyst, hører til Søndre-Throndhjems Amt og skilles ved Throndhjemsleden fra Fastlandet. Den er den største af Norges Øer sønden for Lofoten, c. 10 □ M. (526 □ Km.), men for en stor Del øde og opfyldt med Moser og har kun 2,700 I., som bo paa Kysterne og leve af Fiskeri.

Hitopadêça, f. Sanskrit.

Hittarp, Fiskerleje i Allerums Sogn, Luggude Herred, i Skaane. I fordums Tid skal en Sørøver, maaske Alf Erlingsson (f. d. A.), være bleven henrettet her i Egnen; det hedder derom i en Folkevise: »Nu sitter Alle på stegel och hjul, Skiner hvit öfver Örsund«. Bekjendt som farligt for Søfarende er H.s Rev.

Hittebørnshospitaler, Anstalter, i hvilke Børn, der ere blevne udsatte af deres Forældre, blive opdragne og plejede paa offentlig Bekostning. Allerede i det 8de Aarh. opstod saadanne, og efterhaanden ere H. blevne oprettede i de større Byer i de romanske Lande, samt i Rusland og Østerrig, medens man derimod i Tyskland atter har opgivet dem. Der ere ligesom i det skandinaviske Norden Forældrene forpligtede til at sørge for deres Børn, og først naar disse ere ude af Stand dertil, gaar denne Pligt over paa Communerne. Derved bliver Fristelsen til usædelige Forbindelser formindsket, og det lader sig ikke eftervise, at Barnemord eller Udsættelse af Børn er blevet forøget derved; derimod er det vist, at Udsættelsen af Børn bliver begunstiget ved H.: ikke blot Børn, der ere Frugt af lovstridige Forbindelser, men ogsaa Børn, der ere fødte i Ægteskab, blive overgivne til H. Dødeligheden er meget stor i H.; i Frankrig dø efter tidligere Opgivelser over 70 pCt. af Hittebørnene før deres 12te Aar, i England mellem 60 og 80 pCt. Hertil kommer, at Opdragelsen af Hittebørnene sædvanlig lader meget tilbage at ønske, og det er saaledes blevet oplyst, at største Delen af de Piger, der have været i H., føre et udsvævende Liv, ligesom der blandt Landstrygerne og Tyvene findes mange Hittebørn. H. kræve store Udgifter, og den Nytte, de gjøre, staar ikke i Forhold til deres skadelige Indflydelse. For Danmarks Vedkommende f. Fødsels- og Plejestiftelse og Vajsenhus.

Hittegods kaldes saadanne fundne Sager, som kunne skjønnes at være bortkomne for deres Ejer, men dog endnu at have en saadan. Naar den, som finder slige Ting, afleverer dem til Politiet, foranstalter dette Fundet bekjendtgjort, og hvis da Ejeren ikke melder sig inden den fastsatte Frist (i Almindel. Aar og Dag), tilfalder H. det offentlige efter Fradrag af en Del af dets Værdi, som tilkommer Finderen. Melder Ejeren sig derimod, faar han Tingen udleveret mod at betale Finderen en Findeløn efter Øvrighedens Bestemmelse. Undlader Finderen at aflevere Tingen til Politiet, er dette vel ikke strafbart, naar han dog oplyser Fundet, men han har da intet Krav paa Findeløn, og ikke heller kan han efter noget Tidsforløb selv tilegne sig Gjenstanden, om ingen Ejer melder sig. I ethvert Tilfælde kan Politiet fordre den fundne Gjenstand sig udleveret.

Hittorf, Jacques Ignace, fransk Architekt, f. 1793 i Køln, d. 26 Marts 1867, kom til Paris og blev Elev af Bélanger, hvem han efterfulgte som kongelig Bygmester 1814; Percier havde ogsaa antaget sig H., som 1830 mistede sin Stilling; men han fik den dog igjen to Aar efter og byggede nu i Paris Kirken St. Vincent de Paul og forestod Forskjønnelsen af Champs Élysées og Place de la Concorde, samt opførte Banegaarden til Nordbanen, foruden hvad han byggede privat. Frugten af en Rejse til Italien og Sicilien 1822—24 var to Værker over Siciliens antike og

ne Architektur (1826—30) og et tredje
bygningers Bemaling hos Grækerne, »Ar-
ture polychrôme chez les Grecs« (1830).
zig, Ferd., berømt Orientalist og gammel-
tentlig Exeget, f. 1807 i Haningen i Baden,
af en rationalistisk Præst, studerede i Heidel-
under Paulus, i Halle under Gesenius og i
ngen under Ewald, hvem han betragtede
sin egentlige Lærer, om han end senere
i heftig Strid med ham. 1833 blev han
Prof. i Zürich og 1861 i Heidelberg,
han døde 22 Jan. 1875. Sin Berøm-
som Forfatter grundlagde han ved sit
t „Übersetzung und Auslegung des Pro-
n Jesaias" (1833), og han strev derpaa
jaanden foruden Fortolkninger til de fleste
leltestamentlige Skrifter en saa talrig
gde Skrifter af theologisk, philologisk og
isk kritisk Indhold, at det næsten er utro-
at hele denne Literatur kan skyldes én
itter. Dommen over disse Skrifters Værd
nidlertid ogsaa højst forskjellig; alle ere
enige om at anerkjende H.s Lærdom og
pstindighed og hans Betydning som Phi-
; men medens Tilhængerne af den nyere
onalisme betragte H. som en af den nyere
ypperste Videnskabsmænd, om end selv
ivrigste Beundrere ere nødte til at ind-
ne, at han ofte viste Mangel paa Smag
Takt, og at hans kritiske Combinationer
i Dristighed overgik alle Grænser, se de
conservative Theologer i mange af hans
tande fortræffelige Exempler paa, hvilke
ildelser og Taabeligheder den rationali-
Kritiks Grundsætninger kunne afføde, naar
parres med en vild Phantasi og Jagen
genial Originalitet. I sit private Liv
H. en elskværdig Mand, i høj Grad afholdt
ne Omgivelser.
itzig, Jul. Ed., tysk Criminalist og For-
r, f. 1780 i Berlin, var indtil 1806 ansat
Referendar i Warschau, blev efter det
ssiske Herredømmes Ophør der Boghandler
erlin, dernæst 1815 Criminalraad og 1827
cteur for Kammerretsinqvisitoriatet, men
sig 1832 paa Grund af en Øjensygdom
ge fra Statstjenesten; d. 1849. Bekjendt
Grundlæggelsen af flere juridiske Tids-
er, navnlig „Zeitschrift für die deutsche
tspflege", „Annalen für deutsche und aus-
ische Criminalrechtspflege" og „Der neue
val" (som han begyndte 1842 sammen med
ing). Han er ogsaa Forfatter af adskillige
edsbeskrivelser, navnlig Hoffmanns (1823),
missos (1839) o. fl.
iuen Thsang, chinesisk Buddhist, besøgte
—45 som Pilegrim Indien og hjembragte
ra de hellige Bøger, som han senere over-
e fra Sanskrit paa Chinesisk. Hans Levneds-
jans Rejsebeskrivelse ere oversatte af Stan.
ien.
jallese, Landsby i Fyn i Nærheden af
nse, Dalum Sogn. Her var tidligere Sog-
Kirke (nedbrudt efter Reformationen), som
bleven mærkelig af, at der samlede den
ke Adel sig 9 Juli 1534 for at vælge Chri-
t III til Konge, 5 Dage efter at den jyske
l havde valgt ham i Ry.
jalmar, en modig og ædel nordisk Viking,

der elskede en svensk Kongedatter, den dejlige Ingeborg, som, da hun erfarede, at han var falden for den vældige Berserk Angantyrs Haand, segnede død om. Hans Skæbne fortælles i „Ørvarodds Saga" (ligeledes indflettet i Oehlenschlägers oldnordiske Æventyr af s. N.) og i „Hervarar-Saga".

Hjaltalin, Jon Jonsson, f. 1807, studerede i Kjøbenhavn og Tyskland, blev Dr. med. ved Kiels Universitet 1839, var derefter nogle Aar dansk Militærlæge, indtil han efter 1844—46 at have grundlagt Klampenborg Vandcuranstalt overtog Lægeembedet her, som han beholdt i 5 Aar. Var 1855—81 Landphysikus paa Island og fra 1863 tillige Leder af den stedlige Lægeundervisning, som i H. havde en ivrig Forkæmper, indtil Sagen fik sin endelige Afslutning ved Oprettelsen af en regelmæssig Lægeskole i Reykjavig 1876. Frugtbar og alsidig populær-videnskabelig Forfatter, hvis talrige, for største Delen mindre Skrifter eller Bladartikler især have Udbredelsen af hygieinisk Indsigt og forstandig Sygdomsbehandling for Øje eller behandle Æmner af local og actuel Betydning. D. 1882. — **Odd** (Oddur) **H.**, f. 1782, d. 1840 som Districtslæge i det vestlige Island, er Forfatter til den første islandske populære Botanik (1830) samt flere Afhandlinger af lægevidenskabeligt Indhold.

Hjalte, s. **Bjarke**.

Hjaltland, s. **Shetlandsøerne**.

Hjarbæk, en Ladeplads ved Limfjorden, som her kaldes **Hjarbækfjord**, 1¼ M. n. v. for Viborg, hører til Vorde Sogn, Nørlyng Herred, Viborg Amt. Stedets tidligere Betydning for Viborg er ophørt paa Grund af Jærnbaneanlægene.

Hjarne, en dansk Skjald, som ved sit Digt over Kong Frode Fredegod skaffede sig saa stor Anseelse, at Jyderne tog ham til Konge. Men da Frodes Søn Fridlejf kom tilbage fra sine Tog for at tage sit Fædrenerige i Besiddelse, faldt en stor Del af Folket fra H., som flygtede over til den efter ham opkaldte Ø i Horsens Fjord, hvor han faldt i Kampen og blev begravet.

Hjarnø, en Ø i Mundingen af Horsens Fjord, ¼ M. lang og halvt saa bred med 165 I. (1880), udgjør et Sogn under Bjerge Herred, Vejle Amt (s. **Hjarne**).

Hjartvar, s. **Rolv Krake**.

Hjejle, s. **Brokfugl**.

Hjelm, en lille Ø i Kattegattet, ¾ M. fra Jyllands Kyst, hører til Ebeltoft Landsogn, Mols Herred, Randers Amt, og benyttes kun til Græsning. Midt paa den højtliggende Ø er et Fyrtaarn med et fast Linsefyr, 160 F. over Havet (Lysvidde 4¼ M.). H. er bekjendt i Middelalderens Historie som Marsk Stigs Tilflugtssted, hvorfra han hærjede sit Fædrelands Kyster. Han døde her 1293, og hans Borg blev senere indtaget og ødelagt af Erik Menved.

Hjelm, Claus Winter, f. 1797 i Strand i Ryfylke, blev juridisk Candidat 1823, var 1824—26 constitueret som philosophisk Docent i Christiania, blev 1826 juridisk Lector (1834 Professor), men fratraadte allerede 1827, da det overdroges ham at udarbejde Udkast til en

almindelig Civillov og at indtræde som Medlem af Lovcommissionen. Men da disse Arbejder endnu 1842 ikke vare fuldendte, foranledigede Stortinget, at Lovcommissionen opløstes, og H. blev 1843 Assessor i Højesteret, i hvilken Stilling han forblev til sin Død 1871. Blandt hans Skrifter mærkes „Betænkning og Forslag til Lov om Grænserne for Religionsfriheden“ (1840), „Udkast til Lov om Creditvæsenet“ (1842), „Udkast med Begrundelse til en almindelig Rettergangslov for Norge“ (2 Dele, 1849) og „Om Grundlovens Principper og den Aand, hvori de under gjensidig Begrænsning ere gjennemførte i dens enkelte Bestemmelser“ (1863). Jvfr. **Winter-Hjelm.**

Hjelm, Jonas Anton, f. 1782 i Christianssand i Norge, tog juridisk Examen i Kjøbenhavn 1800 og blev 1803 Auditeur ved Kongens norske Livregiment, 1812 Højesteretsadvocat og vendte 1814 hjem til Norge i denne Egenskab. 1815—16 var han constitueret som juridisk Docent, 1816—21 Statsrevisor og fra 1820 Regeringsadvocat; men under en Trykkefrihedssag mod det af hans Broder redigerede „Nationalbladet“, hvorved det oplystes, at nogle mod C. M. Falsen rettede, anonyme Artikler vare forfattede af H., blev han suspenderet fra dette Embede og, efter at han ved Højesteretsdom var dømt til en Mulkt, af Kongen afskediget. Stortinget 1827 fandt imidlertid denne Afskedigelse saa uregelmæssig, at det bevilgede H. hans fulde Gage i Pension; efter at han havde bosat sig nær Moss, blev han 1830 valgt til Stortingsmand for Smaalenene, hvilket gjentoges 1833, 1836 og 1842. Skjønt Medlem af Lagtinget vandt han stor Indflydelse i Stortinget som talentfuld Leder af Oppositionen; især virkede han for at hævde Norges Rettigheder inden for Unionen med Sverige, men var samtidig en ivrig Unionsven. Foruden at skrive en Mængde Artikler i „Nationalbladet“ deltog han i Redactionen af „Juridisk Repertorium“ (1818—21) og udgav „Almindeligt norsk Maanedsskrift“ (1830—36) m. m. Han døde i Christiania 1848.

Hjëlmaren, en af Sveriges betydeligste Indsøer, har et Areal af næsten 9 □ M. (480 □ Kilom.) og en Højde over Havet af omtr. 75 F. (23 Met.); den ligger dels i Nerike, dels i Södermanland og har nogle mindre Øer og Holme, hvoriblandt Engelbrektsholmen. H. faar sit Tilløb fra Svartå og Telgeå og har gjennem Hyndevadså sit Afløb til Mälaren. Med Arbogaå er den forenet ved den c. 1½ M. (over 11 Kilom.) lange **Hjelmarekanal,** der blev aabnet allerede 1640 og senest ombygget 1821 —30 til en Dybde af 6 Fod og med 9 Sluser.

Hjelmstjerne, Henrik de, egtl. Henriksen, f. 1715 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader, Justitsraad Niels Henriksen var Raadmand, indtager en hæderlig Plads blandt danske Mæcenater. Han blev Student 1732 og tog theol. Attestats 1736, blev 1738 Secretær i det danske Cancelli, rejste udenlands 1740—42, blev efter at have afslaaet en Ansættelse ved Gesandtskabet i Spanien 1744 Assessor i Højesteret, 1747 adlet med Navnet H., 1776 Justitiarius i Højesteret og Præses i Videnskabernes Selskab, 1777 Gehejmeraad og døde 18 Juli 1780. H. er mindre bekjendt som Forfatter end ved den Yndest og Understøttelse, han ydede Historiens Dyrkere, og ved sit rige Bibliothek af danske Bøger og Mannskripter, som af hans Svigersøn, Grev Rosencrone, blev overdraget Kongen, der 1807 befalede, at det samlet skulde opstilles i det store kongel. Bibliothek og der under Navn af den „H.-Rosencroneske Bogsamling“ udgjøre en særskilt Afdeling. Denne Svigersøn, Grev Marc. Gerh. Rosencrone, og hans Hustru oprettede 1809 den **H.-Rosencroneske Stiftelse.** I Følge Fundatserne af 1811 og 1822 anvendes Pengene til Understøttelse af gamle Tjenestefolk, til Udstyr af uformnende Piger, til Hjælp for trængende Enker til deres Børns Opdragelse samt til Understøttelse af Kunst og Videnskab baade i Danmark og Norge. Formuen var ved Udgangen af 1883 c. 1,800,000 Kr.

Hjemmedaab, s. **Daab.**

Hjemmel. Den, der har solgt en anden en Ting eller overdraget ham nogen anden Rettighed derover, er pligtig at forsvare ham i Besiddelsen deraf, hvis Gyldigheden af hans Adkomst, navnlig paa Grund af manglende Berettigelse fra Overdragerens Side, skulde blive bestridt. Saaledes at sikre en anden i den uforstyrrede Nydelse af en overdragen Rettighed kaldes med et gammelt juridisk Udtryk at **hjemle** ham den, og naar den paagjældende virkelig opfylder denne Pligt, siges **Hjemmel** at finde Sted, hvorimod han i modsat Tilfælde siges at gjøre sig skyldig i **Vanhjemmel** og da er pligtig at give sin Medcontrahent Erstatning. Udstrækningen af Hjemmelspligten og dennes nærmere Indhold er for øvrigt i den nordiske Ret Gjenstand for adskillig Strid. Ordet H. bruges ogsaa ofte i samme Betydning som **Hjemmelsmand,** nemlig om Overdrageren selv, der paa den ovennævnte Maade er forpligtet til at indestaa Medcontrahenten for, at denne virkelig kommer i Besiddelse af den overdragne Rettighed. Det her fremstillede Begreb om Hjemmelspligten er det egentlige og oprindelige, men herfra er dette Udtryk ogsaa gaaet over til at betegne Overdragerens Forpligtelse til at indestaa for, at den overdragne Gjenstand besidder de contractmæssige Egenskaber og i det hele stemmer med Aftalen.

Hjemsted, s. **Domicil.** Det er en unøjagtig Sprogbrug, naar i Danmark Ordet H. og Hjemstedsret bruges i Betydning af Forsørgelsessted og Forsørgelsesret. Derimod er i Norge den rette Betegnelse for disse sidste netop **Hjemstavn** og **Hjemstavnsret.**

Hjemsøgelsesordenen, Ordenen for vor kjære Frues Hjemsøgelse (Ordo visitationis beatæ Mariæ virginis) ell. Salesianerinderne ell. Barmhjærtige Søstre (les Visitandines) kaldes den af Frants af Sales og Baronesse af Chantal 1610 stiftede Orden for Sygepleje og Børneopdragelse, som 1618 fik Augustinerregelen til Ordensregel, og som i nyere Tid har udbredt sig stærkt rundt om i Europa.

Hjemting kaldes den Domstol, i hvis District en Person har sit Hjem, og ved hvilken han derfor i Regelen skal sagsøges (Forum domicilii).

Hjemvisning af en Sag til ny Behandling

og Paakjendelse af den underordnede Ret, som allerede én Gang har afgjort den, finder Sted, naar den overordnede Domstol finder, at den førstnævnte Ret i sin Behandling af Sagen fra et vist Punkt af har begaaet en saadan formel Fejl, at alt, hvad derefter er passeret, maa betragtes som ugyldigt, og derfor paalægger hin Ret paa ny at foretage Sagen og efter at have rettet hin Fejl igjen behandle den til Ende. Saadant finder f. Ex. Sted, naar Underdommeren urettelig har nægtet efter den ene Parts Paastand at vige sit Sæde, urigtig har forkastet en Parts Anstandsbegjæring og altsaa optaget Sagen til Dom i Stedet for at bevilge den paagjældende Part Udsættelse til at fortsætte Proceduren ell. desl. I Straffesager kan H. ogsaa finde Sted, naar nye Oplysninger findes at burde indhentes. Dog er det i Danmark ordentligvis kun Højesteret, som anvender denne Fremgangsmaade. Ønsker Overretterne nye Oplysninger, indhente de sædvanlig disse ved Affigelse af en Kjendelse, hvorved Fremskaffelsen af samme paalægges vedkommende Underret.

Hjerting, Landsby og Ladeplads i det sydvestl. Nørrejylland, 1¾ M. s. v. for Varde ved Hjertingbugten, med c. 300 J., danner med Esbjærg et Toldsted. For en Del Aar siden troede man at kunne lede Kvægudførselen til England over H. og anlagde derfor en 800 F. lang Landingsbro, men Forsøget slog fejl baade paa Grund af Sejladsens Vanskeligheder og fordi Broen ikke kunde modstaa de ofte voldsomme Virkninger af den opbrydende Is, for ikke at tale om, at Samfærdselsmidlerne til Stedet lod meget tilbage at ønske. I de senere Aar besøges H. en Del om Sommeren som Badested.

Hjo, gammel Landstad i Vestergötland, Skaraborgs Län i Sverige, i en frugtbar og smuk Egn, ved den vestre Strandbred af Vettern. 1,403 J. (1883). Handel med Landbrugs- og Avlsgaardsprodukter; Havnen, den bedste ved Vettern, fuldendt 1855, har en Dybde af 10 F. (3 Met.). Ved privat Jærnbane staar H. i Forbindelse med den vestre Stambane.

Hjob, Hovedpersonen i **H.s Bog**, et hebraisk Læredigt i det gamle Test., som i dramatisk Form behandler Spørgsmaalet om Forholdet mellem Menneskets Livsskæbne og dets sædelige Værd. Da de fleste af de i Bogen forekommende Navne ikke have nogen symbolsk Betydning, ligger der rimeligvis en virkelig Begivenhed til Grund for Digtet, uden at derfor alle de enkelte Træk i H.s Historie behøve at anses for historiske. H. fremstilles som en rig og from Mand i lykkelige Familieforhold, levende i Landet Uz (vistnok et Landskab i det nordlige Arabien, n. ø. for Palæstina); uden egen Skyld hjemsøges han pludselig af de tungeste Sorger, mister paa én Gang alle sine Børn og al sin Ejendom og bliver selv spedalsk. Hans Venner komme for at trøste ham, men beskylde ham for hemmelig at have begaaet en eller anden stor Synd, der har nedkaldt al denne Ulykke over ham. H., som er sig sin Uskyldighed bevidst, taber til sidst Taalmodigheden og begynder at gaa i Rette med Gud; men da aabenbarer Gud sig og viser ham og hans Venner, hvor kortsynet Menneskét er i sin Dom over Guds Styrelse. H. forstaar nu, at hans Lidelser kun have skullet tjene til at prøve hans Tro, og bøjer sig under dem i Ydmyghed; til Løn skjænker Gud ham da endnu større Rigdom og Familielykke end han havde mistet.

Hjon, et gammelt nordisk Ord, betydende de til en Familie hørende Personer; som Betegnelse for Tyendet holdt det sig i lang Tid i Danmark.

Hjort (Cervus). H. udgjøre en stor Hovedafdeling af de ægte Drøvtyggere og charakteriseres i det hele ved Tilstedeværelsen af „Takker" eller Gevirer hos Hannerne (s. **Horn**) — findes de ogsaa hos Hunnerne, ere de betydelig mindre — samt derved, at disse „Takker" periodisk fældes og voxe ud igjen; dog gives der ogsaa kullede H. (Dværghjorte og Moskushjorte). Hjørnetænderne ere ofte til Stede, især hos Hannerne; hos de kullede H. findes de hos begge Kjøn og rage hos Hannerne ud af Munden som Hugtænder. H. ere i det hele hurtige, smækre, fintbyggede Dyr, som især holde sig til Skovegnene. De naa fra Polarkredsen til de indiske Øer og Stepperne ved La Plata; i Afrika findes der ingen H., naar undtages de umiddelbart til Middelhavet stødende Egne. De inddeles i: 1) egtl. H. (Cervus), i Regelen med trinde, grenede Takker, f. Ex. Kronhjorten, Vapitien (C. canadensis) i Nordamerika, Axishjorten i Ostindien, Daahjorten, den uddøde irske Kæmpehjort og mange indiske og sydamerikanske Arter, 2) Rensdyr, 3) Elsdyr, 4) Raadyr, 5) Muntjakhjorten, 6) Moskushjorten, 7) Dværghjortene.

Hjort, Peder, bekjendt dansk Forfatter, f. 19 Juli 1793 i Taarnby paa Amager, hvor Faderen (**Viktor Kristian H.**, f. 1765, som Præst ved Holmens Kirke 1796—1811 fortjent af Kjøbenhavns Skolevæsen, Forfatter af „aandelige" og andre, mere velmente end poetiske „Sange", d. som Biskop i Ribe 1818) dengang var Capellan. 1811 dimitteredes han til Universitetet. Han studerede Jura, men hendroges, især paavirket af F. C. Sibbern, til den nyere tyske Philosophi og Poesi. 1815 vandt han Universitetets Guldmedaille for en philosophisk Afhandling og optraadte i C. Molbechs Maanedsskrift „Athene" med Afhandlingen „Om Digteren Ingemann og hans Værker" mod dennes Abstractioner og Sentimentalitet. Theologien afløste Juraen, men havde ikke synderlig bedre Held; Philosophi og særlig Æsthetik vedblev at øve den gamle Tiltrækningskraft. I den Baggesenske Fejde stillede H. sig ligesom hans Ven Poul Møller afgjort paa Oehlenschlägers Side og skrev bl. a. 1816 sine skarpe „Tolv Paragrapher om Jens Baggesen" i „Athene" og n. A. „Om en højst mærkelig Lighed imellem Trylleharpen, saakaldet originalt Skuespil af J. I. Baggesen, og samme Stykkes Original", hvilket Skrift gav Anledning til en langvarig og pinlig Proces, i hvilken B. beviste sin Ejendomsret til „Trylleharpen". Oehlenschläger havde imidlertid foreslaaet H. at afløse sig som Ledsager for den unge Baron Bertouch-Lehn paa en Udenlandsrejse, som han saa tiltraadte i Efteraaret 1817. Ved privat Understøttelse

saa han sig i Stand til at udstrække sit Ophold udenlands til over halvfjerde Aar. Han besøgte Tyskland, Italien, Belgien og Frankrig, studerede Literaturerne og Kunsthistorie, men især Philosophi og kom i nær Berøring med Tysklands berømteste Philosopher, især Schelling, med den svenske Digter Atterbom, Thorvaldsen, Cornelius, Schnorr og andre berømte Kunstnere. I Foraaret 1821 vendte han tilbage til Danmark og udnævntes u. A., uden at der toges Hensyn til, at han nærmest havde forberedt sig til en philosophisk Lærervirksomhed, til Lector i tysk Sprog og Literatur ved det gjenoprettede Sorø Akademi, hvilken Post han beklædte til Foraaret 1849, da han ved Akademiets Ophævelse entledigedes med Titel af Professor. Siden den Tid privatiserede han i Kjøbenhavn. 1823 udgav han „Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie", der vandt større Paaskjønnelse i Udlandet end i hans Fødeland. To Aar efter deltog han i Striden mod Lægen F. G. Howitz's Determinisme („Læren om Viljens Frihed, forsvaret imod Angreb af en Mediciner"). Hans Embede i Sorø gjorde ham til Lingvist; han sluttede sig til Rask og Grimm og udgav „Den tyske Sproglære" (7 Opl.), „Tysk Læsebog" (5 Opl.), „Fremstilling af den latinske Conjugationslære", „Om det engelske Conjugationssystem" osv. „Den danske Børneven" (10. Udg. 1877—79 af Datteren Anna H. i to selvstændige Afdelinger) er endnu en ikke lidet brugt Skolebog. End videre leverede han „Gamle og nye Psalmer, lempede efter Tidens Tarv" (3 Opl.). I de forskjelligste Retninger deltog han for øvrigt — da han nu en Gang tvungen af Forholdene maatte opgive sit egentlige Centrum, Philosophien — i den offentlige, literære og politiske Discussion og fik Ord for at være en af de stridbareste nyere danske Publicister. Især kæmpede han ivrig og virksomt for Danskhedens Opretholdelse i Slesvig og for Helstaten („Breve om det slesvig-holstenske Røre", 1847—48, „Oprøret i Holsten", 1848, „Natürlichkeit und Unnatürlichkeit der schleswig-holsteinischen Empörung", 1850, „Holstenspiegel", 1850, „Nummererte Blade, især om Grundlovens Gyldighed og Forbeholdets Betydning", 1854, „Actenstücke zur Geschichte des Hochdeutschen in Schleswig", 1856). Hans skarpe og vedholdende Opposition imod de danske national-liberale Ordførere gjorde ham ofte til Gjenstand for bitre Angreb. Under Navn af „Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemaades og Dannelses Historie, til biographisk Eftermæle samlede og paa ny udgivne", i en politisk, en kunsthistorisk, en kirkelig-ethisk og en literærhistorisk Afdeling, udgav han 1852—67 (5 Bd.) en interessant Samling af forskjellige tidligere trykte Arbejder, der tillige yder læseværdige Bidrag til hans Biographi og hans Samtids Charakteristik. Han døde i Kjøbenhavn 11 Nov. 1871. For et Par omfattende Brevsamlinger (1867—69) maatte han trods de mange interessante Ting, der fandtes deri, høre mange Beskyldninger for Taktløshed og Indiscretion. En „Udsigt over nyere dansk Literatur", oprindelig skreven i Breve til Atterboms Tidsskrift »Svea«, 1827—30, fandtes omtrent færdig i Manuskript ved hans Død og udgaves 1872 af hans Søn, Provst J. M. L. Hjort.

Hjortesvin, d. s. s. Babirus.

Hjortetak, Hjortenes Horn, finder udstrakt Anvendelse paa Grund af sin ejendommelige, noprede Overflade og sin smukke, brune Farve. Smukkest er Kronen ved Roden af Takken, der bruges hel, f. Ex. til Piberør; Resten er saa yndet til Knivskafter, at man ikke kan skaffe tilstrækkeligt H. til Veje, men maa eftergjøre det ved Presning af Træ. I Apothekerne tilberedes **Hjortetakolje**, Pyroleum cornu cervi, ved at ophede Hjortetak i lukkede Kar (tør Destillation). Den har en meget ilde Lugt og benyttes i Medicinen navnlig i renset Tilstand, Dippelsolje (s. d. A.). Desuden faas ved Destillationen en Vædske, **Hjortetaksdraaber** ell. **Hjortetakspiritus**, der foruden lidt Hjortetakolje indeholder opløst **Hjortetaksalt**, Supercarbonas ammonicus pyroleosus; men dette Salt tilberedes nu i Regelen ved at blande kulsur Ammoniak med Dippelsolje. I Lægekunsten benyttes disse Stoffer nu kun lidet. De ere meget giftige, idet de indeholde organiske Baser (Pyridin o. fl. a.).

Hjortetrøst (Eupatorium), Charakterplante for fugtige Steder i vore Skove og Krat om Eftersommeren. Store, kraftige Planter af de kurvblomstredes Familie (Malurtgruppen) med smaa, lyserøde Kurve, samlede i Mængde i tætte Halvskjærme, og Blade, der minde om Hampens.

Hjortholm, i Middelalderen et fast Slot i Sjælland ved Sydsiden af Furesø; dets Voldplads og Ruiner findes endnu tæt ved Frederiksdals Mølle. Det tilhørte de roskildske Bisper. I Grevens Fejde udholdt det længe en heftig Belejring af Grev Christoffers Folk 1535, og Lensmanden Peder Godske overgav det først, efter at en stor Del af Slottet var nedskudt.

Hjortsberg, Lars [berj], svensk Skuespiller, f. 22 Nov. 1772 i Stockholm, hvor hans Fader var Slotsstenhugger. Som Barn optoges han blandt Eleverne ved det kongel. Theater og vakte snart Opmærksomhed hos Gustav III, der ansatte ham mellem sine personlige Omgivelser. Som Forelæser var han bestandig om Kongen, ogsaa under Felttoget 1790, og han var til Stede ved hans Dødsseng. Ved Siden af denne Hofstilling havde han sin Stilling ved Theatret, for hvilken han dog først efter Kongens Død ganske ofrede sig. Efter at han i en lang Aarrække havde virket for den svenske Scene, dels som dens første dramatiske Kunstner, saa vel i den lavere som den højere Komedie, dels i forskjellige Embedsstillinger ved Theatret, afgik han 1834 fra Skuepladsen, men vedblev til 1836 at være Medbestyrer af Theatret. Han døde 8 Juli 1843 i Nyköping.

Hjuldyr (Rotifera, Rotatoria), en Dyregruppe, som tidligere optoges blandt Infusionsdyrene, fordi de ligesom disse ere saa overordentlig smaa, at de kun iagttages tydelig ved Hjælp af Mikroskopet. De ere imidlertid i deres Bygning meget forskjellige fra de egentlige Infusionsdyr og frembyde en langt højere Uddannelse og fuldkomnere Bygning; dog er man endnu uenig

hvorvidt det snarest er til Ormene eller de
e Krebsdyr, at de slutte sig. De findes baade
og i salt Vand, nogle i fugtig Jord eller
m Mos; enkelte snylte hos Ferskvands-
og Smaakrebs; de blive ikke over ¼ Linje
. Hoved have de ikke; derimod kan Legemet
elen deles i en Krop og en tyndere Hale.
ndre Bygning minder mest om de lavere
dyrs eller Ormenes; de have i Regelen
mmelig sammensat Fordøjelseskanal, og
get er udstyret med stærke Hornkjæver;
rvesystem er tydelig udviklet, Muskulatur
des; der findes to „Vandkanaler“, som
sig i Endetarmen, men ingen særskilte
ner for Blodomløbet; ofte forekommer ēt
to Øjne. Nogle svømme frit omkring,
s dem er Kroppen sædvanlig kort og bred,
en af en temmelig fast Skal ell. „Panser“,
tynd, leddet, bevægelig, ofte gaffelformet
idsen. Andre ere ved Halespidsen fæstede
n eller anden Gjenstand og omgivne af
léeagtigt Rør eller Slimmasse; hos dem
den sædvanlig mere blød og viser Led-
. Navnet H. have de deraf, at deres
de i Almindel. er udtunget i flere runde
r, hvis Rand er tæt besat med lange,
ende Haar, der frembringe de Bevægelser
det, ved hvilke andre Smaadyr hvirvles
deres Mund, eller de tjene som Svømme-
b. Naar disse Fimrehaar ere i Bevæ-
ser det ud som om flere Hjul drejedes
rundt. Dog kunne disse „Hjul“ eller
r hos andre H. være erstattede af Fang-
med lange Børster. H. høre til de ved
Sejlivethed berømte Dyr, som man kan
rre f. Ex. paa en Glasplade over en
e, men som saa leve op igjen, naar man
hælder Vand paa dem. Hannerne ere
re end Hunnerne og mangle aldeles For-
eskanal, hvorfor de sandsynligvis kun ere
nte til at leve en kort Tid. Ligesom ad-
e andre lavere Vanddyr formere de sig
ved tyndskallede „Sommeræg“, der ikke
gtes, dels ved haardskallede „Vinteræg“,
is Udvikling en Befrugtning er nødvendig.
ulskæremaskiner have den Opgave, at for-
Tandhjul med Indsnit i den oprindelig
Krans, til store Tandhjul sædvanlig til-
at vælse de saaledes dannede Tænder.
kæring kan ofte foretages paa Drejebænken
visse Hjælpeapparater; men egentlige H.
i Almindel. i to Hovedklasser. Til Ur-
og ofte ogsaa til store Tandhjul fore-
s følgende Indretning. Hjulet befæstes
ntrisk paa den øvre Ende af en staaende
som tillige bærer en Deleskive af til-
elig Størrelse med saa mange Delinger
smaa Fordybninger i concentriske Kredse),
n kan faa alle de Tanddelinger, der efter
ens Størrelse billig kunne forlanges, f. Ex.
ndtil 50, eller ved større indtil 100 og
e større. En paa Maskinens Stativ be-
stiv Arm, Alhidaden, med nedadpegende
s i Enden bruges til at fastholde Skiven,
Hjulet, i den bestemte Stilling, medens
nittet gjøres. Da man ofte maa springe
r over, f. Ex. naar man med Delingen
vil skære 36 Tænder, benytter man alle
s Hjælpemidler for at undgaa at tælle
fejl: Mærker paa hvert 5te Hul, et eget Tælle-apparat o. fl. Disse H. ere de nøjagtigste, men til store Hjul, der vilde fordre en overmaade stor og kostbar Deleskive, foretrækker man ofte Maskiner, hvor Delingen for største Delen sker ved Indgribning. Hjulet befæstes paa en liggende Axel, som bærer en Skive, i Regelen med 360 Tænder; deri indgriber en Skrue, paa hvis Axel findes en lille Deleskive, eller hvad der er almindeligere, denne Axel bærer et Tandhjul, og ved et Par Udvexlinger med Hjulpar, som kunne skiftes, kan man med et Haandtag sætte denne Skrue i Bevægelse, og det er saaledes afpasset, at man for hver Indskæring har at udføre et vist Antal hele og halve Omdrejninger. Til begge Slags H. høre end videre et Fræseapparat, der kan stilles i en passende Afstand fra den Axel, Hjulet sidder paa, og hvor Fræsen kan føres parallel med denne Axel til de almindelige Hjul (Stjærnehjul), paa skraa efter forskjellige Vinkler til Keglehjul. Til større Messinghjul ombyttes Fræsen sædvanlig med en enkelt Tand, og med en saadan kan man altid lettest tillige vælse Tænderne.

Hjulstue, Bygning, hvormed man ofte omgiver et Vandhjul for at beskytte det mod Frost.

Hjælm, s. Rustning.

Hjælme (Psamma), kraftige, blaagraa Græsser med duskformet Blomsterstand, enblomstrede Smaaax og en vidt forgrenet Rodstok, paa Grund af hvilken de blive af stor Betydning for Flyvesandets Dæmpning. De findes hos os navnlig langs Jyllands Vestkyst, i Norge navnlig i det sydligere.

Hjælmkjæver (Ulonata), Afdeling af Insektklassen, omfattende Skindvinger (Orthoptera), Netvinger (Pseudoneuroptera) og Thysanura (til sidstnævnte høre f. Ex. Springhaler (Podura), Sølvkræ (Lepisma) og Pelslus (Mallophaga)).

Hjælmsnække (Cassis), store Snegle, der høre til de med Aanderør, Gjæller, Laag og Snabel udstyrede Havsnegle; de tilhøre de varme Have, f. Ex. Vest- og Ostindiens, og have en tyk Skal med kort, spids Top, enkelte ophøjede Valke og en lang, smal Skalmund med takket Inderlæbe og tyk Yderlæbe. De til at kante Havebede saa meget yndede store Conchylier høre til Dels til denne Slægt, men hyppigere til Slægten Strombus (s. Vingesnegl). Billedskærerne benytte Skallen af H. til smukke Arbejder (Caméer).

Hjælpeskat var en ved Lov af 14de Apr. 1855 indført kjøbenhavnsk Skat; en Tredjedel af de Udgifter, der tidligere vare lignede paa Kjøbenhavns Næringsbrugere, skulde under dette Navn lignes paa samtlige Stadens Indvaanere efter Formue og Lejlighed. Den bortfaldt igjen ved Indkomstskattens Indførelse ved Lov af 19 Febr. 1861.

Hjærne, den i Hjærneskallen indesluttede Del af Centralorganet for Menneskets og Hvirveldyrenes Nervesystem, danner en umiddelbar Fortsættelse af den i Hvirvelkanalen indesluttede Rygmarv. H.s bageste, mindre Del kaldes den lille H., Resten den store H., der ved en dyb Fure er delt i to Sidehalvdele, „Hemisphærer“; hver af disse er atter ved andre Furer

delt i flere „Lapper". H. er forbunden med Rygmarven ved den forlængede Marv, og dels fra denne, dels fra H. selv udspringe de 12 Par **Hjærnenerver**, der især forgrene sig i Ansigtet og Hovedets forskjellige Sanseapparater. H.s Overflade er ved mangfoldige Furer inddelt i talrige „Vindinger" og beklædes af **Hjærnehinderne**, Bindevævshinder, fra hvilke H. forsynes med Blodkar. I H.s Indre findes et System af indbyrdes forbundne Huler, **Hjærnehulerne**, Hjærneventriklerne, fyldte med en vandagtig Vædske. Hjærnemassen bestaar baade af graa og hvid Substans (s. **Nervesystem**); den første danner dels tynde Lag paa H.s Overflade, dels spredte Partier, „Kjærner", i dens Indre, af hvilke **de store Hjærneganglier** (Se-, Stribe- og Firhøjene, Linsekjærnen) ere de vigtigste. Medens Hjærnens graa Substans ligesom Rygmarvens graa Kjærner danne Centrerne for Legemets forskjellige Functioner, tjene Nervetraadene i den hvide Substans, der sammensætte Resten af Hjærnemassen, dels til at forbinde de enkelte Centrer med hinanden, dels til at forbinde disse med Rygmarven og Hjærnenerverne. H.s Størrelse og Udvikling synes ikke at afgive noget Maal for Aandsevnerne. Pattedyrenes H. ere i flere Henseender forskjellig fra Menneskets, navnlig derved, at Hemisphærerne og Vindingerne ere mindre udviklede hos hine. Hos de øvrige Hvirveldyr er H. meget afvigende fra Pattedyrenes, især hos Fiske og Krybdyr, hvor den minder stærkt om Pattedyrhjærnens Forhold paa dens tidligere Udviklingstrin. **Hjærneskal**, Hovedskal, den Del af Hovedet, der indeslutter Hjærnen, en oval Benkapsel, til hvis forreste Del Ansigtsbenene ere fæstede. H. sammensættes af 8 Ben (Pande- og Nakkebenet, to Isseben, to Tindingeben, Si- og Kilebenet), af hvilke de fleste ere flade og svagt krummede. I Nakkebenet findes Aabninger for Rygmarven og paa Siderne af denne to Ledflader, ved hvilke Hovedet er bevægelig forbundet med den øverste Halshvirvel. **Hjærnesygdom** omfatter naturligvis egentlig alle Sygdomme i Hjærnen, men fortrinsvis forstaar man derved de chroniske Sygdomme i denne, især Svulster, Blødhed osv. **Hjærneanæmi**, s. **Blodmangel** und. **Blod**. Ved **Hjærnebetændelse** forstaar man oftest Betændelsen i Hjærnens Hinder (Meningitis), der er hyppigst hos Børn, oftest knyttet til Afsætningen af Tuberkler i Hjærnehinderne, tuberkuløs H., og da altid dødelig. Betændelsen i Hjærnens egen Masse er sjælden, oftest af traumatisk Oprindelse, og kan føre til Dannelsen af store Bylder i Hjærnen. **Hjærneblødhed**, s. **Blødgjørelse**. **Hjærnerystelse**, en efter Fald ell. Slag paa Hovedet indtrædende, midlertidig Bedøvelsestilstand uden iagttagelige, materielle Forandringer i Hjærnen. **Hjærnevattersot** (Hydrocephalus), Ophobning af vandig, serøs Vædske i Hjærnehulerne med Udspænding af disse, kan opstaa acut, oftest i Følge med den tuberkuløse Hjærnebetændelse, eller chronisk og er da hyppigst medfødt („Vand i Hovedet"). Hjærneskallen udvides ved Vædskens Tryk, Hjærnen svinder hen, og Børnene dø i Almindel. tidlig.

Hjärne, Urban, svensk Læge og Chemiker, f. 1641 i Ingermanland, hvor Faderen da var Sognepræst, fik 1670 den medic. Doctorgrad i Angers, blev senere ansat i Bjærgværkscollegiet, hvor han til sidst som Vicepræsident paa Regeringens Vegne oprettede et chemisk Laboratorium i Stockholm, fik 1689 Adelskab, udnævntes 1696 til kongelig Overlæge („Archiater") og Ordfører i Sundhedscollegiet, men tog 1720 Afsked fra alle sine Embeder og døde 1724 med Titel af Landshøvding. Han var paa sin Tid en af Sveriges flersidigste og kundskabsrigeste Mænd; i sine yngre Aar vakte han Opmærksomhed som Digter, især som Skuespilforfatter; som Medlem af den til Undersøgelse af de mange Trolddomssager nedsatte Commission var han den første, som indsaa og paaviste Urimeligheden deraf. Han var i Sverige den, som gav Stødet til Sundhedsbrøndes Opsøgelse og Benyttelse, dels ved sine Undersøgelser, dels ved sine Skrifter »Den lilla vattuprofvaren« (1683), »Kort Anledning till Hälsobrunnars och Mineralvattens uppletande och brukande« (1707) m. fl. Ved »Then korta anledning til Malm- och Bergarters etc. efterspörjande och angifvande« (1702—6), »Acta chemica« (2det Opl., 1753) og flere andre Arbejder af mineralogisk eller chemisk Indhold gav han Bjærgvidenskabens Studium i Sverige nyt Liv. — Hans Broder, **Thomas H.**, f. c. 1638, Godsforvalter i Lifland, d. 1678, var en flittig Diplomsamler og gjorde sig bekjendt som Digter ved »Lyckans yppersta Skatt« (1664), men endnu mere som en ypperlig Chronist ved sin „Ehst-Lyf-Lettlaendische Geschichte" (udg. i Napierskys »Monumenta Livoniæ«, 1835).

Hjærpe, s. **Jærpe**.

Hjærte, Kredsløbssystemets Midtpunkt, hvorfra Blodet faar den fornødne Bevægelseskraft til Kredsløbet, et hult, muskuløst Organ, hvorfra de store Hovedstammer for Blodkarrene udgaa. Det har Form af en afstumpet, lidt flad Kegle og ligger i den venstre Brysthalvdel foran Lungen, hvilende paa Mellemgulvet, indesluttet i en serøs, glat Hinde, **Hjærteposen**, der letter dets Bevægelse. Hos Mennesket og de højere Hvirveldyr er H.s indvendige Rum delt i en højre og en venstre Sidehalvdel, der ere fuldstændig adskilte, og hver af disse igjen i to Afdelinger, en øvre, **Forkammeret** (Atrium), og en nedre, **Kammeret** ell. Ventriklen; disse staa i Forbindelse med hinanden gjennem en Aabning, forsynet med et Ventilapparat af **Klapper**, der kun tillade Blodstrømmen at gaa fra Forkammeret til Kammeret. I højre Forkammer udmunde Hulaarerne, i venstre Lungeblodaarerne; fra højre Kammer udgaar Lungepulsaaren og fra venstre Aorta, der begge ere forsynede med Klapper, som kun tillade Blodet at gaa fra H. ud i Karrene. Blodet kan altsaa kun bevæge sig fra højre Forkammer til højre Kammer, derfra gjennem Lungerne til venstre Forkammer og venstre Kammer (s. **Blod**). Dette sker ved H.s afvexlende Sammentrækning, **Systole**, og Udvidelse, **Diastole**, der foregaar aldeles regelmæssig og taktmæssig; hos den voxne trækker H. sig sammen omtr. 70 Gange i Minuttet. Disse Bevægelser, der ere fuldkommen

uafhængige af Viljen (uvilkaarlige), styres dels af Nerveknuder, der ligge i H.s Vægge, dels fra et eget Centrum i den forlængede Marv; de give sig til Kjende udvendig paa Brystet ved **Hjærteslaget**, der føles tydeligst lidt neden for og inden for Brystvorten, og de ledsages af ejendommelige, regelmæssige Lyd, **Hjærtelydene**, der kunne høres udvendig, naar man lægger Øret til Brystvæggen, og vistnok hidrøre fra Svingninger i Klapperne. Sygdomme i Hjærteklapperne, Klappesygdomme ell. Klappefejl (Fortykkelser, Forkalkninger, Atheromer) give Anledning til Forandringer i Hjærtelydene eller Dannelsen af Bilyd af forskjellig Natur (pustende, skrabende, savende), ved Hjælp af hvilke de paagjældende Forandringer i Klapperne kunne erkjendes. Disse Sygdomme i Hjærteklapperne udgjøre i Forbindelse med den oftest deraf, sjældnere af andre Aarsager betingede Udvidelse af Hjærtets Huler (Dilatation) og Fortykkelse af dets Vægge (Hypertrophi) de almindeligste **Hjærtesygdomme**. Det er langvarige, uhelbredelige Sygdomme, der paa forskjellig Maade og i forskjellig Grad virke forstyrrende paa Kredsløbet og derved kunne medføre betydelige Lidelser (Hjærtebanken, Kortaandethed, Asthma, Vattersot osv.). **Hjærtekulen**, Kardia, den øverste, lige under Brystbenet liggende Del af Underlivet, i hvilken Egn Overgangen imellem Maven og Spiserøret, Mavemunden, der ogsaa bærer Navnet Kardia, ligger.

Hjærte i en Post, den nede i Posten fastsiddende Ventil, ogsaa kaldet Emmert.

Hjærteblomst, d. s. s. Dielytra.

Hjærtegræs, s. **Bævregræs**.

Hjærtemusling (Cardium), en artrig Slægt af Muslinger, som oftest af anselig Størrelse, med temmelig tykke, ribbede Skaller med et Hængsel af faa, store Tænder og et udvendigt Baand, 2 Aanderør med Føletraade i Spidsen og en knæbøjet Fod, ved Hjælp af hvilken de vælte sig afsted. Flere Arter spises, f. Ex. C. edule. De leve især paa Sandbund.

Hjærteskiver ere runde Skiver af Hjærteform, som bruges til at forvandle en roterende Bevægelse til en frem- og tilbagegaaende med uforandret Hastighed.

Hjærteskud, det yderste Skud paa Planternes Stammer og Grene, som tjener til Forlængelse af disse Dele. Dets Bevaring er af Vigtighed især ved Naaletræer, der ikke kunne beholde deres ejendommelige Form, naar de have mistet det, og det er meget vanskeligt ved Kunst ganske at erstatte det.

Hjærtestykke kaldes ved Jærnbaner og Sporveje den Spids, der fremkommer mellem to Spor, hver hørende til et af to hinanden krydsende Spor, hvilken Spids som oftest forfærdiges i ét Stykke med tilhørende Underlagsplade. H. er meget udsat for Slid og Stød, og der anvendes derfor særlig Omhu ved Forfærdigelsen og Constructionen. H. støbtes tidligere af Jærn, nu ofte af Staal.

Hjørundfjord, en mod S. indtrængende Arm af den vidt forgrenede Storfjord paa Søndmøre, er en af Norges vildeste og mest storartede Fjorde, idet Fjældene paa begge Sider hæve sig indtil en Højde af 4,000 F. (1,250 Met.).

Hjørne ell. Flerplansvinkel kaldes i Geometrien Rummet, der indesluttes imellem 3 eller flere Planer, som skære hverandre i ét Punkt, H.s Toppunkt ell. Spids. Planernes Skæringslinjer ere H.s Kanter. De plane Vinkler, som to og to Kanter danne med hinanden, kaldes Sidevinkler ell. Sider. Efter disses Antal, der er det samme som Kanternes, kaldes H. tresidet, firsidet osv., ogsaa Treplansvinkel, Firplansvinkel osv. De af Siderne begrænsede Rumvinkler hedde H.s Vinkler. Et H. kaldes convex, naar intet af Planerne ved Forlængelse kan komme til at gjennemskære det af H.s Sidevægge indesluttede Rum. I et convex H. er Summen af alle Siderne mindre end 4 rette Vinkler.

Hjørring, Kjøbstad i Jylland, H. Amt, Vennebjærg Herred, ligger paa et Plateau i en skovløs Egn 6 M. n. for Aalborg, 4 M. v. for Frederikshavn, med hvilke Byer H. er i Jærnbaneforbindelse, $1\frac{1}{4}$ M. i lige Linje fra Vesterhavet og $2\frac{1}{2}$ M. n. ø. for Løkken ved samme Hav, der er Byens Ladeplads. 4,308 I. (1880). De offentlige Bygninger ere Kirken, Raadhuset, Amtmandsboligen, Skolerne, Fattighuset og Jærnbanestationen. I Byen ligge desuden 2 Kirker, der høre til Landsogne. Foruden Amtmanden bor ogsaa Amtsforvalteren i H. Byens Øvrighed er en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Foged og Skriver i Vennebjærg Herred. Byraadet har 9 valgte Medlemmer. I H. bor en Districtslæge, en Toldinspecteur og 2 Controleurer, 1 Postmester og en Telegraphbestyrer. Valgsted for Amtets 3dje Folketingskreds. Her er en Laane-, Spare- og Discontobank og en Sparekasse. Hovederhverv er Handel, Haandværk og Agerbrug. Af industrielle Etablissementer er her 4 Jærnstøberier, 3 Dampbrænderier, et Ølbryggeri og en Dampmølle. H. er en meget gammel By, den ældste Kjøbstad i Vendsyssel, ligesom ogsaa i Middelalderen Stiftets Hovedstad; dens ældste bekjendte Privilegier ere givne af Erik Plovpenning 1243. Men i en senere Periode gik den meget tilbage, hvortil en Række store Ildebrande især bidrog, den sidste 1816.

H. Amt omfatter Jyllands nordligste Del tillige med Øerne Læsø og Hirtsholmene i Kattegattet samt Gjøl i Limfjorden og omgives af Kattegattet, Skagerak, Vester-Hanherred af Thisted Amt, Limfjorden og Kjærherred af Aalborg Amt. Det bestaar af 4 Kjøbstæder og Landdistrictet.

	□ M.	Befolkning 1880
Hjørring		4,308
Skagen	0,60	1,954
Frederikshavn		2,891
Sæby		1,506
Landdistrictet	50,56	89,889
	51,16	100,548

mod 91,927 i 1870 og 64,741 i 1840. Amtets østlige Del er et højt liggende Bakkeland, mod S. omgivet af flade, paa ældre Havbund hvilende Kjærstrækninger, der mod V. gaa over i den store Vildmose. Mod V. gaar Bakkelandet over i en jævnt skraanende Slette, der ved

Havet kun er hævet faa Fod over dette og her paa mange Steder dækket med Flyvesand og til Dels mægtige Klitter. Det samme er Tilfældet med næsten hele den nordlige Spids af Amtet fra Gaarbo Sø indtil Skagen. Af de mange, forholdsvis betydelige Vandløb ere de vigtigste Ellingaa, Bangsboaa, Sæbyaa, Vaarsaa, Asaa og Gjeraa, der falde i Kattegattet, Ryaa, der omflyder Vildmosen og falder i Limfjorden, Aastrupaa, Kjulaa og Uggerbyaa, der falde i Skagerak. Det hele ved Matrikuleringen opmaalte Areal udgjør efter Statist. Tabelv. 1875 508,157 Tdr. Land, hvoraf besaaet og beplantet 125,958 Tdr. Ld., henliggende til Græsning og i Brak 236,250, i alt benyttet Areal 362,208 Tdr. Ld., altsaa ubenyttet 146,000 Tdr. Ld. eller 29 pCt. af det hele. Af det besaaede Areal dyrkedes Hvede i 1,536, Rug i 34,085, Byg i 25,286, Havre i 54,026 og Kartofler i 5,833 Tdr. Ld. Kvægholdet i Sommeren 1881 udgjorde 21,296 Heste, 105,900 Stk. Hornkvæg, 112,847 Faar og 34,605 Svin. Amtets Landdistrict omfatter Horns-, Vennebjærg-, Dronninglund-, Børglum-, Hvetbo- og Øster-Hanherred samt Øen Læsø. Tillige med Kjær- og Vester-Hanherred udgjør det Vendsyssel. Amtet udgjør en Del af 7de Landstingskreds og omfatter 5 Folketingskredse. Det hører i gejstlig Henseende til Aalborg Stift og danner 5 Provstier. Det udgjør en Del af 5te Udskrivningskreds og hører under Hjørring Amtstue.

Hjørungavaag, en lille Bugt paa Nordsiden af Øen Hareidland i Søndmøre i Norge, gaar fra N. O. til S. V. ind til Gaardene Li og Livaag; bekjendt af Haakon Jarls Sejer over Jomsvikingerne c. 986. Bugten hedder nu Livaag, men Spor af det ældre Navn findes i Hjøringdal over for Li-Gaardene og Hjøringnæs n. o. for Vaagen.

Hlade, s. **Lade**.

Hlassa, s. **Lassa**.

Hlaut, gammelnord., Offerblod, brugt til Spaadom; **Hlautboller**, Skaaler til Offerblod; **Hlautteiner**, Koste, der dyppedes i Offerblodet, og hvormed dette smurtes paa Tempelvæggene o. desl. og stænkedes paa de forsamlede; sml. **Blot**.

Hler (Hlér) er i den nord. Mythol. et andet Navn for Havjætten Æger. Han har sit Sæde paa den stormombrusede Ø Læsø (d. e. H.s Ø) oppe i det urolige Kattegat.

Hlidskjalv (Hlidskjálf, d. e. Portbænken), Odins Højsæde i Asgaard, i den store, sølvtækkede Hal Valaskjalv. Naar Alfader sidder i dette Sæde, overskuer han hele Verden.

Hoanghai, s. **Gule Hav**.

Hoangho (den gule Flod), Flod i China, udspringer i det nordøstlige Tibet under 35° n. Br. og 113° ø. L., har et stærkt bugtet Løb gjennem det egtl. Mongoli ind i China, hvor den først har sydlig, senere østlig og til sidst nordøstlig Retning, og falder i Petschilibugten. Indtil 1850 havde Floden sit Udløb 60 M. sydligere i det gule Hav. Den er overordentlig vandrig og medfører store Masser af Ler og Sand, der aflejre sig foran Mundingen. Flodens hele Længde er c. 550 M. og dens Flodgebet c. 20,000 □ M. Den har ikke mange Bifloder, af hvilke her kun skal nævnes Fuenho fra venstre og Hoeiho fra højre Side. H. er kun sejlbar de nederste 60 M. af sit Løb; Mundingen spærres af en Barre.

Hoangtschen, Stad i den chinesiske Prov. Hu-Pe, ved Jangtsekiang. 200,000 J. Livlig Handel med Omegnens Produkter, Citroner, Oranger, Kastanier og Te.

Hobart, Aug. Charl., f. 1822, yngre Søn af Jarlen af Buckinghamshire, indtraadte 1835 i den engelske Flaade og blev 1863 Capitain. Under den nordamerikanske Borgerkrig gjorde H. sig bekjendt ved sine æventyrlige Togter, idet han som Fører af et Handelsskib 18 Gange brød Blokaden af Sydstatshavnene for at føre Munition ind og Bomuld tilbage til England. 1867 gik H. i tyrkisk Tjeneste som Contreadmiral og Pascha og gjorde god Tjeneste under Opstanden paa Kreta ved at hindre græske Skibe i at bringe Frivillige og Krigsfornødenheder til Insurgenterne. Til Løn blev H. Viceadmiral og 1870 Storadmiral over den tyrkiske Flaade. 1874 traadte H. igjen i engelsk Tjeneste, men vendte 1877 tilbage til Tyrkiet i sin tidligere Stilling og hævdede under Krigen Herredømmet i det sorte Hav, samt øvede senere et stærkt Tryk paa Grækenland. D. 19 Juni 1886.

Hobarttown, Hovedstad i den engelske Koloni Tasmania i Australien paa Øens Sydøstside, ved Derwentflodens Udløb. 27,000 J. Smukt bygget By med stærkt opblomstrende Industri og Handel. God Havn.

Hobbema, Meindert ell. Minderhout, hollandsk Landskabsmaler, f. 1638, d. 1709, var samtidig med Ruisdael, med hvem han kappedes i Mesterskab; man kjender ikke hans Fødested og ingen andre Data end dem, Malerierne give. Han malede Skovegne, Ruiner, Landsbyer, der udmærke sig ved en frisk, kjæk og kraftig Behandling, Dybde i Skyggerne og en mærkelig Styrke i Lyset. Den gjensidige Indflydelse, som H. og Ruisdael have udøvet paa hinanden, synes at tyde paa en nøjere Forbindelse imellem dem, maaske som Elev og Lærer.

Hobbes, Thomas [hobbs], engelsk Philosoph, f. 5 Apr. 1588 i Malmesbury i Grevskabet Wilton. Den Modbydelighed for den scholastisk-aristoteliske Philosophéremaade, som tidlig vaktes hos ham, medens han studerede ved Universitetet i Oxford, og som bestyrkedes paa en Rejse i Frankrig og Italien, hvor han omgikkes adskillige af Datidens Lærde, forøgedes yderligere, da han efter sin Hjemkomst kastede sig over Studiet af de græske og latinske Forfattere. Studiet af Euklid bragte ham paa den Tanke at anvende den mathematiske Methode paa Philosophien. Paa en senere Rejse vakte hans Bekjendtskab med Galilei, Gassendi og Mersenne hans Interesse for Physiken. Da han 1637 var vendt hjem, bragte Folkebevægelserne ham til at kaste sig over Politiken for om muligt at udtænke Midler mod Demokratiet; men han forlod atter England og drog til Paris, hvor han gjennem Mersenne lærte Cartesius at kjende. Da han senere var kommen tilbage til England, sluttede han sig ikke til noget bestemt politisk Parti,

men beskæftigede sig med Udarbejdelsen af sin Philosophi og med Studiet af Physik og Mathematik. Han døde 4 Dec. 1679. — H.s philosophiske System er Empirisme og Materialisme, som dog trods sin Ensidighed indeholder meget dygtigt og charakteristisk. Han er den første materialistiske Philosoph i nyere Tid og tillige den mest originale og consequente af de moderne Materialister. Philosophi er en Lære om **Legemerne**, for saa vidt de kunne forestilles som opstaaede, og for saa vidt de kunne sammenlignes; derfor udelukker Philosophien Læren om Guds Natur og Egenskaber, som det evige, ikke-frembragte, ulegemlige og uendelige. Til **Naturlegemerne**, sammenføjede af Naturen selv, og **Statslegemerne**, frembragte ved menneskelig Overenskomst, svare Natur- og Statsphilosophien. Vor Viden, som kun er endelig, stammer fra vore sanselige Forestillinger og bestaar i den Bevægelse, som de ydre Objecters Tryk paa vore Organer fremkalder i Gemyttet. Tænkningen er en Regnekunst og bestaar blot i en Adderen og Subtraheren. Philosophien er derfor ligesom Mathematiken en demonstrativ Videnskab. I
in Naturphilosophi lægger H. ene og alene
en mathematiske Anskuelse til Grund, idet
an opfatter Naturen kun som Legeme, d. e.
un som Qvantitet. Qvaliteterne tilhøre ikke
Materiens Væsen; de ere kun Billeder og Fore-
illinger, som Objecterne fremkalde i det for-
emmende Subject, og som dette igjen lægger
d i Objecterne. Især er H. bleven berømt
d sin Lære om Staten. Da han opfatter
lennesket alene efter dets sanselige, empiriske
nkeltheh, kan han ikke tillægge Staten nogen
rindelig Gyldighed, men lader den fremkomme
d de enkelte Individers Overenskomst. Af
aturen ere alle Mennesker lige og have alle
et til alt; dersom de nu kunde leve i denne
aturtilstand, vilde der slet ikke behøves nogen
tat; men Lidenskaberne fremkalde en Krig af
e mod alle, som kun medfører Tab for alle;
:for blive de enige om at opgive deres lige
t til alt, og enhver overdrager sin hele Magt
et eneste Menneske eller til en Forsamling
Mennesker, hvorved alle forene sig i ēn Per-
, som har absolut uindskrænket Myndighed.
:ved opstaar Staten, „hin store Leviathan
r, for at tale værdigere, hin dødelige Gud,
m vi skylde al Fred og Beskyttelse under
udødelige Gud“. Denne højeste Statsmagt
emmer, hvad der skal være Ret og Uret,
det betyder derfor kun lidt, naar H. sætter
skerens højeste Pligt i Omsorgen for Folkets
. Idet Herskerens Princip er den absolute
kaarlighed, bliver der i Virkeligheden heller
n Qvalitetsforskjel mellem Naturtilstandens
Statssamfundets Princip; i Naturtilstanden
Vilkaarligheden ligelig fordelt paa alle, i
ten concentreret i en eneste Person. Skrifter:
menta philos. de cive» (1642), »Elemen-
m philosophiæ sectio prima de corpore«,
homine«, »De Libertate, necessitate et
» (1656), »Leviathan« (1651). H.s Liv er
evet af hans Ven, John Aubry.

bhouse [hovs], s. **Broughton** (Lord).

ob, s. Obs. **Hoboist** ell. **Hautboist**, Fælles-
for Medlemmerne af et militært Musik-
chor. Hoboen var nemlig tidligere, inden Clarinetten kom i Brug, Hovedinstrumentet i Harmonimusik.

Hoboken, Stad i Staten New-Jersey i Nordamerika ved Floden Hudson lige over for New-York, med 31,000 I. (1880), hvoraf mange Tyskere, anses som en Forstad til New-York.

Hobrecht, Arthur H. R. J., f. 1824, indtraadte 1847 i den preussiske Statstjeneste og var 1850—60 Assessor i flere Provinsregeringer, samt derefter ansat i Indenrigsministeriet, indtil han 1863 valgtes til Overborgemester i Breslau. Herfra overgik H. 1872 som Overborgemester til Berlin og var i disse Stillinger Medlem af Herrehuset indtil Marts 1878, da han blev Finansminister. Allerede i Juli 1879 afgik han efter en Strid med Bismarck og valgtes derefter til det preussiske Underhus og 1881 til den tyske Rigsdag, i begge Forsamlinger som en af det nationalliberale Partis Førere.

Hobro, Kjøbstad i Nørrejylland, Randers Amt, Onsild Herred, 3¼ M. n. v. for Randers, ved Mariager Fjords inderste Del, der jævnlig ogsaa kaldes H. Fjord. 2,250 I. (1880). Byen ligger paa Skraaningen af en Bakke, der fra S. skyder sig ind mellem Fjorden og en Indvig af denne, der kaldes Vesterfjorden og optager **Onsild** Aa; ogsaa mod N. hæver Landet omkring den sig i temmelig høje Bakker. De offentlige Bygninger ere: Kirken, opført 1851—52, Ting- og Arresthuset, opført 1869 af Byen og Rind og Gislum Herreder, og Skolen. Befolkningens Hovederhverv er Handel, Haandværksdrift og Agerbrug. Kjøbstadjorderne have et Areal af c. 1,500 Tdr. Ld., der nu saa godt som alt er opdyrket. Udførselen til Udlandet ad Søvejen er saa godt som ophørt paa Grund af den stærke Udvikling af Jærnbaneforbindelsen. Antallet af her hjemmehørende Skibe udgjør kun 6 af 136 Tons Drægtighed, deraf en Dampbaad paa 12 Tons. De vigtigste industrielle Etablissementer ere to Dampbrænderier, et Ølbryggeri, et Jærnstøberi, en Tobaksfabrik, en Kradsuldfabrik, et Teglværk, et Kalkbrænderi og en Gødningsfabrik. Øvrigheden er en Borgemester, tillige Byfoged og Skriver og Herredsfoged og Skriver i Rind og Gislum Herreder. Byraadet har 7 valgte Medlemmer. Af andre Embedsmænd er her Sognepræsten, Districtslægen, en Toldforvalter med 3 Assistenter og en Postmester, der tillige er Telegraphbestyrer. I Byen er en Spare- og Laanekasse. — H. er en temmelig gammel Kjøbstad, men var tidligere højst ubetydelig. Den led meget i Krigen 1658—60 og har oftere været hjemsøgt af Ildsvaade, de sidste Gange 1812—13.

Hoche, Lazare [aasch], fransk General, f. 24 Juni 1768 i Versailles, hvor hans Fader var Staldkarl i de kongel. Stalde, kom 1784 ind i den franske Garde og viste den største Iver for at uddanne sig ved Læsning; han blev 1788 Sergeant og forsvarede 6 Oct. 1789 Dronningen under Pøbelens Optrin i Versailles. Efter Gardens Opløsning indtraadte H. i Nationalgarden i Paris og blev 1792 Lieutenant. Han udmærkede sig under Dumouriez og blev Adjudant hos en General, men efter Slaget ved

Neerwinden kaldt til Paris og fængslet. Her udarbejdede H. en Krigsplan, som Carnot billigede; han fik til Løn Commandoen i Dunkerque, som han forsvarede med Dygtighed, og blev endnu s. A. Divisionsgeneral. Han blev vel slaaet ved Kaiserslautern 28—30 Nov. af Preusserne, men overvandt 26 Dec. Østerrigerne under Wurmser ved Weißenburg og jog dem ud af Elsaß. Ikke des mindre blev H. fængslet af Saint-Just, men befriedes ved Robespierres Fald og fik i Efteraaret 1794 Commandoen i Bretagne. Ved en heldig Forening af Strænghed og Maadehold fik H. i kort Tid en stor Del af Chouanerne til at overgive sig og overvandt Resten; han hindrede i Juli 1795 Emigranternes Landgangsforsøg i Quiberon, vendte sig derefter mod Vendée og undertrykkede i Løbet af et Aars Tid Opstanden (fik derfor Navnet „Vestens Pacificator"). Derimod mislykkedes Toget til Irland i Dec. 1796, og H. blev nu Anfører for Maashæren. 18 Apr. 1797 gik han ved Neuwied over Rhinen og trængte under en Række Kampe frem til Gießen, da Budskabet om Vaabenstilstanden i Leoben standsede hans Fremskridt. H. døde 18 Sept. 1797 i Lejren ved Wetzlar, maaske forgivet. Han var Republiken oprigtig hengiven og kunde mulig have afværget Bonapartes Statscoup, om han var forbleven i Live. Med Heltemod og Feltherresnille forbandt han Højsind og Uegennyttighed. En Billedstøtte rejstes ham i Versailles 1836, og i en Række Aar have Republikanerne fejret hans Minde.

Hochgericht, s. Graubünden; i en anden Betydn. Henrettelsessted, Skafot.

Hochheim, Stad i den preussiske Provins Hessen-Nassau ved Floden Main, ½ M. ø. for Mainz. 3,000 I. Fortrinlig Vinavl. Champagnefabrikation.

Hochkirch ell. Hochkirchen, Landsby i Øvre Lausitz i Konger. Sachsen, 1½ M. ø. s. ø. for Bautzen, bekjendt af Frederik II.s Nederlag i Syvaarskrigen ved Østerrigernes natlige Overfald under Daun 14 Oct. 1758, ved hvilken Lejlighed Feltmarschal Keith og Prins Frants af Brunsvig fandt Heltedøden, samt af Franskmændenes Sejer under Marmont og Macdonald over Russerne og Preusserne 21 Maj 1813.

Hodegetik, vejledende Anvisning til videnskabeligt Studium i Almindel. Hodegētisk, vejledende.

Hodeida, Havnestad ved det røde Hav paa Arabiens Vestkyst i Landskabet Jemen, 35 M. n. for Strædet Bab-el-Mandeb. Betydelig Kaffeudførsel.

Hodmezö-Vasarhely, Flække i Ungarn, 21 M. s. ø. for Buda-Pest med 50,000 I., der drive betydelig Kvægavl og i stort Omfang dyrke Tobak, Frugt og Vin. Omfattende Industri og stærkt besøgte Markeder.

Hodomēter, s. Skridttæller.

Hoe v. Hoenegg, Matthias, luthersk Theolog, berygtet ved sin Intolerance, f. 1580 i Wien, studerede i Wittenberg, hvor han allerede lagde sit blinde Had til de reformerte for Dagen, blev 1608 Superintendent i Plauen, udgav flere theol. Stridsskrifter og blev saa 1612 kursachsisk Overhofprædikant i Dresden, hvor han øvede en vidtstrakt, men saare uheldig Indflydelse som religiøs Agitator. Det var hans Skyld, at Kurfyrsten ikke bragte Bøhmerne nogen kraftig Hjælp mod Papisterne, da han hellere saa dem i Hænderne paa Papisterne end paa den calvinistiske Antichrist, Frederik af Pfalz; ligeledes forpurrede han et Forbund, som Kurfyrst Johan Georg I 1631 vilde slutte mellem Protestanterne, og ham var det, som 1635 bevægede Kurfyrsten til at slutte den for Protestanterne saa uheldige Fred i Prag. Da han blev ældre, tabte hans theologiske Stridssyge sig noget, og han forfattede nu et i sin Tid anset Skrift, »Commentarii in Joannis Apocalypsin«. D. 1645.

Hoefer, Edmund, tysk Novellist, f. 1819 i Greifswald, studerede i sin Fødeby, Heidelberg og Berlin Philologi og Historie og begyndte sin Forfattervirksomhed, medens han aftjente sin Værnepligt, c. 1844 med Fortællinger i „Morgenblatt". 1853 udgav han en Digtsamling, tog 1854 Bolig i Stuttgart og grundede sammen med Hackländer „Die Hausblätter", der bestod indtil 1867. 1854 udkom „Aus alter und neuer Zeit. Geschichten", og derefter en lang Række større og mindre Fortællinger, i hvilke han fortrinsvis dvæler ved Skildringer fra Nordtyskland, fra Østersøkystens Fiskerlejer, fra de gamle Hansestæder med de ejendommelige gamle Huse fra Middelalderen, samt fra Garnisonslivet i Smaabyerne. Bekjendte ere „Norien" (1858), „Auf deutscher Erde" (1860), „Die gute alte Zeit" (1868), „Der verlorene Sohn" (1871), „Land- und Seenovellen" (1871), „Erzählungen aus der Heimat" (1874), „Der Junker", „Dunkle Fenster" (1878) o. fl. Fra 1878 er ogsaa hans „Goethe und Charlotte v. Stein". D. 1882 i Kannstadt.

Hoekgeest [hukst], hollandsk Architekturmaler fra Tiden mellem 1631 og 1655. Om hans Livsomstændigheder har Historien intet opbevaret, medens hans efterladte Arbejder ere Vidner om en høj, kunstnerisk Begavelse. Den kongel. danske Malerisamling i Kjøbenhavn ejer to Billeder af ham, hvoraf især „Choret i Domkirken i Delft" viser hans Dygtighed.

Hoeven, Jan van der [hufen], holl. Zoolog, f. 9 Febr. 1802 i Rotterdam, d. 10 Marts 1868, var siden 1835 Professor i Zoologien i Leiden og efter Temmincks Død en kort Tid Overdirecteur for det berømte Rigsmuseum smstds. Han er Forfatter til mangfoldige zoologiske Afhandlinger, til Dels i det af ham og de Vrise udgivne »Tijdschrift voor natuurlijke Geschiedenis en Physiologie«, 1834—45; hans Hovedværk er en fortrinlig Haandbog i Zoologien, »Handboek der Dierkunde« (2 Bd., 1827—33, 2den aldeles omarbejdede Udgave 1846 og følg. A.), som er oversat paa Tysk og Engelsk. Af hans andre selvstændig udkomne Værker kunne anføres »Recherches sur l'histoire naturelle et l'anatomie des Limules« (1838) og »Philosophia zoologica« (1864).

Hof, i den nordiske Oldtid det gængse Navn paa Templerne. H., s. Dancehof.

Hof, Stad i den bayerske Prov. Øvre Franken ved Floden Saale, 7 M. n. n. ø. for Baireuth. 21,000 I. Betydelig Uld-, Bomulds- og Linned-

industri samt Maskinfabrikation. Smukt Raadhus og storartet Jernbanegaard.

Hofer, Andreas, Tirolernes Fører 1809, f. 22 Nov. 1767 i Værtshuset „am Sand" i St. Leonhard i Passeyrdalen, senere selv Værtshusholder samme Sted (derfor kaldt „Sandwirth"). Allerede 1790 var H. Medlem af Tirols Landdag, og 1796 anførte han et Compagni Tirolerskytter imod de franske Tropper ved Gardasøen; han viste 1803 stor Iver for Landeværnets Ordning. Han delte sine Landsmænds Misnøje med Tirols Afstaaelse til Bayern 1805 og blev 1808 kaldt til Wien til Raadslagning om en Rejsning under Hormayrs Ledelse. Opstanden udbrød i Apr. 1809 med H. til Anfører; i kort Tid var næsten hele Landet befriet, og efter to Træfninger ved Bjærget Isel 23 og 29 Maj maatte Bayrerne og Franskmændene rømme Tirol. Efter Slaget ved Wagram brød de igjen ind i Landet, men bleve atter forjagne af H. efter en ny Sejer ved Isel 13 Aug., og H. styrede nu som Landscommandant indt. Freden i Wien 14 Oct. Da udtalte han efter Ærkehertug Johans Opfordring sin Underkastelse over for Vicekonge Eugène Beauharnais og den bayerske Overgeneral; men skuffet ved falske Efterretninger om Krigens Fornyelse gjenoptog han Kampen og maatte snart vige for Overmagten. I Stedet for at flygte til Østerrig, hvortil man søgte at hjælpe ham, holdt H. sig skjult i 2 Maaneder i en Alpehytte ved Brantach, indtil en Landsmand Raffl (ikke Præsten Donay) forraadte ham. 28 Jan. 1810 blev H. ført fangen til Mantua og efter Krigsrets Dom skudt 20 Febr. Et Adelsdiplom udfærdigedes 1818 for hans efterladte Slægt (H. blev selv adlet 1809), og 1823 førtes hans Lig til Innsbrucks Hofkirke, hvor en Statue rejstes ham 1834. To Sønnesønner af ham faldt som østerrigske Officerer, den ene 1848 ved Goito, den anden 1859 ved Magenta.

Hofer, Ludvig v., tysk Billedhugger, f. 1801 i Ludwigsburg i Württemberg, uddannede sig i Stuttgart og München og gik derfra 1823 til Rom, hvor han arbejdede 5 Aar i Thorvaldsens Værksted og bl. a. udførte Daabsenglen. 1838 udførte han til Kongen af Württemberg en kolossal Marmorgruppe, „Hestetæmmerne". Blandt hans senere Arbejder kan nævnes hans i Rom 1880 udførte Marmorgruppe „Proserpinas Ran".

Hoff, Carl Ernst Ad. v., Geolog, f. 1771 i Gotha, hvor han døde 1837, studerede oprindelig Retsvidenskab og beklædte fra 1813 forskjellige Statsembeder, men dyrkede ved Siden deraf Naturvidenskaberne. Hans vigtigste Arbejde er „Geschichte der natürl. Veränderungen der Erdoberfläche" (3 Bd., 1822—34), hvortil senere føjedes to Supplementbind (1840—41) ved Berghaus. 1801—16 udgav han en gothaisk Hofkalender.

Hoffmann, August, tysk Kobberstikker, f. 1810 i Elberfeld, d. 1872, er navnlig bekjendt ved sine Stik efter nyere tyske Malere, Lessing, Mülbach o. fl., samt nogle Blade efter Rafael og Giulio Romano.

Hoffmann, Aug. Heinr., sædvanl. kaldt H. v. Fallersleben, tysk Digter, Sprogforsker og Literaturhistoriker, f. 2 Apr. 1798 i Fallersleben i det Lüneburgske, studerede fra 1816 Theologi i Göttingen og gik 1819 til Bonn. Da han havde gjort Brødrene Grimms Bekjendtskab 1818, tog hans Studier en sproglig og literærhistorisk Retning. Efter en Rejse gjennem Rhinlandene og Holland for at undersøge Folkedigtningen tog H. Bolig i Berlin, blev 1823 ansat ved Universitetsbiblioteket i Breslau og 1835 Professor i tysk Sprog og Literatur smstds. Hans „Unpolitische Lieder" (1840—41) foranledigede hans Afsættelse, og i nogle Aar flakkede han om i Tyskland, Schweiz og Italien, ofte forulempet af Politiet. 1848 kom han ind under den preussiske Amnesti, redigerede 1854—57 med Schade i Weimar „Weimarisches Jahrbuch" og blev 1860 Bibliothekar hos Hertugen af Ratibor paa Slottet Corvei ved Weser, hvor han døde 20 Jan. 1874. Som Videnskabsmand har han besørget værdifulde Samlinger (»Horæ Belgicæ«, 12 Bd., 1830—62, „Fundgruben für Geschichte deutsch. Sprache und Literatur", 2 Bd., 1830—37, „Spenden zur deutschen Literaturgeschichte", 2 Bd., 1845, „Findlinge", 2 Bd., 1859—60 osv.) og udgivet „Reineke Fos" (1834) og flere ældre Literaturværker og Samlinger af Folkepoesier. Som Digter slaar han ind i Folkevisetonen, med hvilken han er inderlig fortrolig; stundum tager hans Lyrik et polemisk Sving. Flere af hans Digte ere blevne Folkesange. Før Herweghs Optræden var han den politiske Digter, der var mest i Ry. Blandt de mange Samlinger af lyriske Digte, han har skrevet, mærkes „Rheinleben" (1865). 1877 udkom en fuldstændig Udgave af hans „Kinderlieder". Skjønt uden theoretisk Musikdannelse har han leveret flere nydelige Melodier til sine Digte. Meget vidtløftig skildrede han sit Liv i „Mein Leben" (6 Bd., 1868).

Hoffmann, Charles Fenno, nordamerikansk Digter, f. 1806 i New-York, var en kort Tid Advocat og gjorde 1833 en Rejse i Prairierne, som han beskrev i »A Winter in the West«, der gjorde stor Lykke. 1840 kom Romanen »Greyslaer«; 1842 samlede han »Vigil of Faith and Other Poems«. Han har været Medarbejder i flere Tidsskrifter, hvor hans Noveller og Skizzer hørte til de mest yndede, saaledes »Sketches of Society«, der først trykkes i »The Literary World«, som H. redigerede i 18 Aar. Han døde 1849.

Hoffmann, Ernst Theod. Amad., egtl. Wilh., berømt tysk Forfatter, f. 24 Jan. 1776 i Königsberg, studerede Jura ved det derværende Universitet, betraadte Embedsbanen og var bl. a. 1803—6 ansat i Warschau. Franskmændenes Indmarche berøvede ham hans Stilling. For at subsistere maatte han tage Tilflugt til sit store musikalske Talent og blev 1808 Musikdirecteur ved det nye Theater i Bamberg; men da dette kort efter lukkedes, kom han i yderste Nød. Ved Musikinformationer og Artikler til „Allg. musik. Zeitung" holdt han Livet oppe, indtil han 1813 blev Musikdirecteur ved et Skuespillerselskab, der spillede i Dresden og Leipzig. Han havde componeret og arrangeret flere Sangspil, bl. a. omdannet Fouqués „Undine" til en Opera, men det var hans Forfattervirksomhed, der

gjorde ham berømt. „Phantasiestücke in Callots Manier“ (1814), „Elixire des Teufels“ (1816), Samlingen „Die Serapionsbrüder“ (1819), „Klein Zaches, genant Zinnober“ (1819), „Prinzessin Brambilla“, „Meister Floh“ (1822), „Lebensansichten des Kater Murr, nebst fragmentar. Biographie des Kapelmeisters Joh. Kreisler etc.“ (1820—22), „Der Doppelgänger“ (1824) ere de mest berømte af en Række Fortællinger, hvor en af forunderlige dæmoniske Billeder og grelle Caricaturer opfyldt Phantasi bevæger sig i vilde Extremer, og hvor bidende Ironi og nøgtern Forstandighed vexle med en til det sentimentale grænsende lyrisk Følelse. Denne „diabolske“ Maner slog mægtig ned i den romantisk stemte Samtid, der svælgede i denne Spøgelseverden, bag hvilken Forfatteren ofte stikker et koldt, ironisk Ansigt frem. Enkelte Fortællinger („Meister Martin und seine Gesellen“, „Doge und Dogaresse“ og hans sidste Arbejde, det fortræffelige Genrebillede „Des Vetters Eckfenster“) ere uden Spøgelsemaskineri. H. var tillige en genial Caricaturtegner, og nogle af de populæreste Caricaturer af Napoleon I stamme fra ham. 1816 blev han Raad ved Kammerretten i Berlin; samtidig med, at han var en dygtig Embedsmand, tumlede han sig i et vildt og excentrisk Liv, der nedbrød hans Helbred. Han døde 24 Juli 1822. I Frankrig blev man tidlig opmærksom paa H.; allerede hos Ch. Nodier mærker man hans Indflydelse. Hans „Gesammelte Schriften“ udkom 1844—57 i 12 Bd.

Hoffmann, Friedr., berømt Læge og Chemiker, f. 1660 i Halle, hvor han 1694 blev første medicinske Professor ved det nyoprettede Universitet, og hvor han levede til sin Død 1742 paa 3 Aar nær, som han tilbragte i Berlin som Livlæge hos Frederik I. Et af det 18de Aarh.s mange medicinske Systemer skyldes ham; det hvilede nærmest paa et iatrochemisk Grundlag og antog et eget, Nervesystemet gjennemstrømmende Fluidum for Aarsag til Livsvirksomheden saa vel i sund som i syg Tilstand. **Hoffmannsdraaber**, en Blanding af Æther og Vinaand, har Navn efter ham; de anvendes som oplivende Middel.

Hoffmann, Gottlieb Wilh., f. 1771 i Ostelsheim i Württemberg, var Borgemester i Leonberg, da han 1818, misfornøjet med Rationalismens Indtrængen i den württembergske Kirke, fik Regeringens Tilladelse til at stifte en Frimenighed i Kornthal, som han ledede til sin Død 1846, og hvorfra han øvede stor Indflydelse paa Geistligheden i Württemberg. — Blandt hans Sønner blev **Ludv. Fr. Wilh. H.**, f. 1806, 1839 Inspecteur for Missionsanstalten i Basel, 1843 tillige theol. Professor ved Universitetet der, 1850 Professor i Tübingen, 1852 Hofpræst i Berlin, hvor han efterhaanden steg til de højeste kirkelige Stillinger og indtil sin Død 28 Aug. 1873 stod i saadan Yndest baade hos Frederik Wilhelm IV og hos Kejser Wilhelm I, at han øvede større Indflydelse paa Styrelsen af den preussiske Kirke end maaske nogen anden. Han har skrevet en Række dygtige missionshistoriske Skrifter, Prædikener osv. — Hans Broder, **Christoph H.**, Stifteren af „det tyske Tempel“, var derimod en Sværmer, som fra 1854 udsendte gjentagne Opraab til Christenheden om at deltage i en Udvandring til Palæstina for der i Forening med Jøder og Katholiker at holde Moseloven. 1869 lykkedes det ham virkelig at faa dannet Kolonier i Haifa, Jaffa og Sarona i Palæstina og 1878 en Centralstation for „det tyske Tempel“ i Jerusalem; men allerede inden denne blev anlagt, havde H.s Angreb paa Treenighedslæren og Læren om Christi Gudmenneskelighed fremkaldt en Splittelse, idet Kolonien i Haifa rev sig løs fra H. Han døde 8 Dec. 1885.

Hoffmann, Hans, tysk Novellist, f. 27 Juli 1848 i Stettin, lever i Berlin som Redacteur af „Deutsche Illustr. Zeit.“; hans Noveller („Unter blauem Himmel“, 1881, „Der Hexenprediger“, 1883, „Im Land der Phäaken“, 1884 o. a.) udmærke sig ved psychologisk Finhed og dygtig stilistisk Behandling. Et Udvalg af dem er oversat paa Dansk af Joh. Magnussen (1884).

Hoffmann, Joh. Gottfr., statsvidenskabelig Skribent, f. 1765, blev 1807 Professor i Königsberg; 1808 blev han forsat til Berlin, hvor han tillige blev Directeur for det statistiske Bureau og virkede som Professor ved Universitetet indtil 1835. D. 1847. Blandt hans mest bekjendte statistiske Værker ere: „Uebersicht der Bodenfläche und Bevölkerung des preuss. Staats“ (1818, forts. 1833), „Beiträge zur Statistik des preuss. Staats“ (1821), „Die Lehre vom Gelde“ (1838), „Die Lehre von den Steuern“ (1840).

Hoffmann, Joseph, østerrigsk Maler, f. 22 Juli 1831 i Wien, har gjort sig bekjendt dels ved sine Landskaber i idealistisk Retning, saaledes 5 store Billeder fra Oldtidens Athen, dels ved sine Theaterdecorationer til „Tryllefløjten“, „Jægerbruden“ m. fl.

Hoffmann, Melchior, Anabaptist, f. i Schwaben, var oprindelig Buntmager, men blev reven saaledes med af Luthers Optræden, at han drog til Østpreussen for at virke for Reformationen. Udvist herfra drog han til Dorpat, vandt her mange Tilhængere, men blev saa udvist, kom til Wittenberg 1525, hvor han først stod i et venligt Forhold til Luther, men ved sin hovmodige Optræden og sine sværmerske Tendenser snart kom i Strid baade med Luther og navnlig med Amsdorf, blev derefter en Tid lang Præst ved den tyske Menighed i Stockholm, maatte flygte ogsaa derfra og kom 1527 til Holsten, hvor Kong Frederik I tillod ham at prædike; men da han traadte op mod Luthers Nadverlære, blev han udvist som Følge af en Disputats i Flensborg 8 Apr. 1529. Derefter optraadte han i Ostfriesland offentlig for Gjendøberiet, men ogsaa her blev han udvist. Nu samlede han hele sin christelige Anskuelse i Haabet om Christi nær forestaaende Gjenkomst og skrev „Auslegung der heimlichen Offenbar. Joannis“, optraadte i Strassburg som Prophet og foranledigede store Uroligheder, hvorfor han blev fængslet 1533; endnu i Fængslet erklærede han sig for den Prophet Elias, der skulde komme for Herrens store Dag. Efter 1543, i hvilket Aar han endnu var i Fængsel, omtales han ikke.

Hoffmannswaldau, Chr. Hoffmann v., en af

den anden schlesiske Digterskoles Stiftere, f. 1618 i Danzig, studerede i Leiden og ledsagede en ung Fyrste paa en Rejse, hvorefter han blev Raadsherre i sin Fødeby. Han var en dygtig Diplomat og havde stor boglig og social Dannelse; men hans Digtning, der var en Opposition mod den første schlesiske Skoles prosaiske Nøgternhed, slog ligesom hos Lohenstein over i Svulst. Han besynger næsten stedse den rent sanselige Elskov, opfattet paa den mest cyniske Maade. I „Curiose Heldenbriefe und andere herrliche Gedichte" viser han sig især som Elev af Marini; ligeledes oversatte han Guarinis »Pastor fido«. H. døde 1679 som Præsident for Raadscollegiet i Breslau. Hans Digte udkom første Gang samlede 1673 („Deutsche Übersetzungen und Gedichte"); et Udvalg findes i W. Müllers og K. Försters „Bibliothek deutscher Dichter des 17ten Jahrh." (14de Bd., 1838).

Hoffmeyer, Niels Henrik Cordulus, dansk Meteorolog, f. 3 Juni 1836, d. 16 Febr. 1884, indtraadte først i den militære Stand, blev 1853 Second- og 1863 Premierlieutenant; som saadan deltog han i Krigen 1864, men blev syg og snart efter afskediget. 1865—66 lagde han sig efter Jærnfabrikation i Frankrig og forestod derefter en kort Tid en saadan Fabrik her hjemme; samtidig studerede han Meteorologi og blev ved det danske meteorologiske Instituts Oprettelse 1872 dettes Bestyrer; han har væsentlig Fortjeneste af det videnskabelige Arbejde, som Institutet alt har præsteret. H.s Navn vil i særlig Grad være knyttet til de af ham foreslaaede og i lang Tid udarbejdede synoptiske Kort, som ved Indsamling af Iagttagelser i de nordiske Bilande o. fl. St. og fra Søfarende give et Billede af de meteorologiske Forhold paa det nordlige Atlanterhav med tilstødende Lande og saaledes vilde kunne tjene til at angive de bedste Veje for Søfarende; H. udgav disse Kort alene i 6 Aar, og derefter bleve de udgivne af vort Institut og „die deutsche Seewarte" i Hamborg i Forening (fra 1883). Den store Betydning, som Iagttagelser i England og Frankrig have for Bestemmelsen af Vind og Vejr hos os, blev derved godtgjort.

Hofgeismar, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 3 M. n. n. v. for Kassel. 4,000 I. Stor Caserne. Sundhedsbrønd med prægtig Park.

Hofman, Hans og Tycho de, Brødre, Sønner af Justitsraad Søren de H. til Skjærsildgaard (i Vejle Amt), indtage en hæderlig Plads blandt Danmarks historiske Samlere. Den første, f. 10 Juli 1713, d. 1793 som Conferensraad og Amtmand over Koldinghus Amt, er især bekjendt som Udgiver af „Samlinger af publique og private Stiftelser, Fundationer, Gavebreve osv." (almindel. kaldt „H.s Fundatser", 11 Bd., 1755—80) og de 4 sidste Dele af det af Pontoppidan begyndte „Danske Atlas" (1768—81). — **Tycho de H.**, f. 15 Dec. 1714, d. 14 Febr. 1754 som Justitsraad og Højesteretsassessor, har forfattet »Portraits historiques des hommes illustres de Dannemark« (1746), mest bekjendt i den danske, af Sandvig forbedrede Udgave „Historiske Efterretn. om velfortjente danske Adelsmænd" (3 Bd., 1777—79).

Hofman (Bang), Niels, f. 1776 i Vejle, d. 1855, studerede Naturvidenskaberne og ledsagede 1797 Prof. M. Vahl paa en botanisk Rejse for »Flora danica« gjennem Fyn og Halvøen. Efter forskjellige Udenlandsrejser, dels til det sydlige Europa, dels til Norge, hvor han gjorde sig bekjendt med Bjærgværksdriften, overtog han 1801 Bestyrelsen af Stamhuset Hofmansgave, til hvis første Besidder han i Følge Erectionsbrev af 1784 var indsat. H. var Forfatter til en Mængde større og mindre naturhistoriske Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter, samt Medlem af flere lærde Selskaber og indlagde sig desuden stor Fortjeneste ved sine Bestræbelser for at ophjælpe Landbruget og ved den virksomme Understøttelse, som han ydede mange yngre Videnskabsmænd. — Hans Søn, **Niels Erik H. (B.)**, f. 18 Juli 1803, d. 2 Marts 1886, begyndte sin landøkonomiske Virksomhed 1831 som Directeur for de kongel. Schæferier og lønnet Consulent for private Schæferiejere i Sverige, efter at han 1827—30 med offentlig Understøttelse havde rejst udenlands og navnlig studeret hos Thaer. 1842 forlod han Sverige for at overtage Forpagtningen af Hofmansgave, hvor han 1845 for egen Regning oprettede en landøkonomisk Læreanstalt, der i de 11 Aar, i hvilke den bestod, bestandig var meget søgt af de mere dannede og bemidlede unge Landmænd. H. var en virksom landøkonomisk Skribent; han leverede Afhandlinger i Landbrugstidenderne eller som særskilte Smaaskrifter, i de senere Aar navnlig om Forbedring i Husmændenes Kaar og om Træfrugtavl, udgav 1850—63 selvstændig „Meddelelser for Landmænd", der udkom i tvangfrie (i alt 11) Hæfter og fortrinsvis indeholdt Artikler af Udgiveren. H. har ogsaa ved at indføre forskjellige praktiske Forbedringer, bl. a. „Svenskharven" og Kløversaaningsmaskinen, ligesom Dyrkningen af Alsikekløver og ital. Rajgræs, gjort sig fortjent af det danske Agerbrug, ligesom han var en virksom Deltager i de første almindelige Landmandsmøder.

Hofmann, Aug. Wilh., berømt tysk Chemiker, f. 8 Apr. 1818 i Giessen, hvor han efter fleraarige philologiske og juridiske Studier begyndte at studere Chemi under Liebig. 1845 blev han extraord. Professor i Chemi i Bonn, 1848 Professor ved Royal College of Chemistry i London, 1855 Guardein ved Mønten smstds., 1864 Professor i Chemi i Bonn; fra Foraaret 1865 leder H. Undervisningen i det af ham indrettede store Universitetslaboratorium i Berlin. Allerede 1851 optoges han i Royal Society; 1867 tilkjendtes ham af Verdensudstillingen i Paris den store Pris for hans Opdagelser af industriel Betydning. 1868 stiftede han det tyske chem. Selskab i Berlin; efter Liebigs Død 1873 indtraadte han i Redactionen af „Annalen der Chemie und Pharmacie". H.s videnskabelige Arbejder bevæge sig saa at sige alle paa den organiske Chemis Omraade. Allerede hans første Afhandling fra 1843 om Baserne i Stenkulstjære og især om Anilin var af overordentlig Vigtighed. Men en afgjørende Indflydelse paa hele den organiske

Chemis Theori fik de Undersøgelser, han fra 1849 foretog over Substitutionen af Brintatomer i Ammoniak og Ammoniaksalte med Alkoholradicaler og de dertil sig sluttende Arbejder over Polyammoniaker, Phosphorbaser, Cyanforbindelser af Alkoholradicaler, Sennepsoljer. Af ganske uventet Indflydelse paa hele Farveindustrien blev H.s Fremstilling af Anilinrødt 1858, som snart fulgtes af talrige andre Arbejder af ham i samme Retning. Endnu virker H. med usvækket Kraft, og hvert Aar bringer nye, vigtige Arbejder af ham og hans Medarbejdere. Af praktiske Methoder, som skyldes ham, kunne mærkes: Elementæranalyse ved Gas, Bestemmelse af Damptætheder i Vacuum, ligesom han har angivet en Mængde elegante og instructive Forelæsningsforsøg. Af literære Arbejder af H. kunne foruden hans Afhandlinger i Tidsskrifter (især i „Annalen der Chemie u. Pharm." og „Berichte d. Deutschen chem. Gesellschaft") mærkes: »Handbook of organic Analysis«, Lond. 1858; mange Artikler i Liebigs, Poggendorffs og Wöhlers „Handwörterbuch d. Chemie"; „Einleitung in die moderne Chemie" (1865); meget omfangsog indholdsrige Beretninger om den chemiske Industris Udvikling, sluttende sig som Jury-Meddelelser til de store Udstillinger i London 1862, Paris 1867, Wien 1873; „Chemische Erinnerungen aus der Berliner Vergangenheit" (1882). **H.s Violet**, et livligt, men ikke meget ægte violet Farvestof, der bestaar af Salte af Trimethylrosanilin (smlgn. **Anilin**).

Hofmann, Joh. Christ. Conr. v., en af dette Aarh.s mest ansete lutherske Theologer, f. i Nürnberg 21 Dec. 1810, blev 1842 theol. Prof. i Rostock og 1845 ved Universitetet i Erlangen, der ved hans og Thomasius's samtidige Virksomhed fik en Blomstringstid som ingen Sinde før. Fra 1846 redigerede han med Höhling og Thomasius „Zeitschrift für Protestantismus und Kirche". I „Weissagung und Erfüllung" (2 Bd., 1841—44) stillede han, i skarp Modsætning til Hengstenbergs Opfattelse af det gamle Test., Historie og Propheti i den mest levende, hinanden gjensidig betingende Forbindelse og søgte at forklare Prophetien ud af dens tidshistoriske Underlag. I „Der Schriftbeweis" (2 Bd., 2den Udg. 1857—60) gjennemførte han en ny Anvendelse af Skriftbeviset, idet han førte det, ikke ud fra enkeltstaaende Skriftsteder, men ud fra den hele Skrifts samlede Indhold. Til Grund for denne Anvendelse laa hans Betragtning af Skriften som et sammenhørende, organisk Hele, der i Følge Guds Raad og Styrelse er bleven til for at være Menighedens til alle Tider tilstrækkelige Aabenbaringsdocument, i hvilket altsaa intet af de enkelte Skrifter kan antages at være tiloverś, men hvert har sin ejendommelige Plads og Betydning og er paa sin ejendommelige Maade betinget ved de historiske Forhold, der fremkaldte dets Affattelse. Beviset for Rigtigheden af denne hans Betragtning af Skriften begyndte han for det nye Testamentes Vedkommende at give fra 1862 i sit epochegjørende Fortolkningsarbejde „Die Heilige Schrift des Neuen Testaments zusammenhängend untersucht". Des værre levede han ikke længe nok til at blive færdig med mere end omtr. de to Tredjedele af dette Værk, der trods de Særheder, for hvilke det ikke kan frikjendes, maa kaldes et af de ypperste Arbejder, som den exegetiske Literatur har at fremvise. H. er en af de faa Theologer i nyere Tid, om hvem der har dannet sig en Skole, til hvilken flere af Tysklands betydeligste nulevende Theologer maa henregnes, ligesom ogsaa enkelte af de theologiske Universitetslærere i de nordiske Lande ere paavirkede af ham. Han deltog ogsaa i det politiske Liv og var i mange Aar et af de mest indflydelsesrige Medlemmer af det nationale Fremskridtsparti i den bayerske Landdag. 1857 ophøjedes han i Adelsstanden. D. 20 Dec. 1877.

Hofmann, Karl v., tysk Statsmand, f. 4 Nov. 1827 i Darmstadt, indtraadte 1855 i det hessiske Udenrigsministerium og fulgte 1864 som Secretær den sachsiske Minister Beust, da han som det tyske Forbunds Repræsentant deltog i Londonconferencen. I Juni 1866 forsvarede H. som Regeringens Commissær i andet Kammer dens Holdning over for Preussen og fulgte to Maaneder senere Minister Dalwigk til Fredsunderhandlingerne i Berlin. H. forblev her som hessisk Affending, deltog 1867 i Udarbejdelsen af den nordtyske Forfatning og medvirkede 1870 til det nye tyske Riges Dannelse, samt blev Hessens Fuldmægtig i Forbundsraadet, indtil han i Sept. 1872 hjemkaldtes som Førsteminister. Som saadan gjennemførte H. en frisindet Valglov, Forvaltningens Omdannelse og en ny Ordning af Forholdene mellem Kirke og Stat. I Juni 1876 blev H. Delbrücks Eftermand som Præsident for det tyske Rigscancelli, overtog 1879 tillige det preussiske Handelsministerium og blev 1880 Statssecretær for Elsaß-Lothringen.

Hofmeister, Wilh., udmærket tysk Botaniker, f. 18 Maj 1824, d. 12 Jan. 1877 som Professor i Botanik i Tübingen (siden 1863), har havt stor Indflydelse paa den Retning, det botaniske Studium har taget i den sidste Snes Aar. Han hørte til de første, der søgte at føre de morphologiske Undersøgelser tilbage til den enkelte Celle, og trængte dybere ind i dennes Bygning og Liv end maaske nogen anden, ligesom ogsaa Stødet til at fylde Kløften mellem Blomsterplanter og Sporeplanter skyldes ham. Resultaterne af sine Undersøgelser har han nedlagt i en Mængde større og mindre, spredte Afhandlinger, blandt hvilke kan fremhæves „Vergleichende Untersuchungen der höheren Kryptogamen" (1851), samt i nogle Bind af det store Værk „Handbuch der physiologischen Botanik", der begyndte at udkomme 1865 og sluttedes 1877, og som udgaves af H. i Forening med de bekjendte tyske Botanikere Sachs og de Bary.

Hofmester, s. **Rigshofmester**. **„H.s Bolig"**, den ældre, gængse Benævnelse paa Valkendorfs Collegium i Kjøbenhavn, fordi Stifteren var Rigshofmester.

Hofnar. Allerede i Oldtiden brugtes egne Spasmagere til at opmuntre Fyrster og Stormænd især ved Maaltiderne, saaledes af Alexander den store, Dionysios i Syrakus og flere romerske Kejsere. Dette udvikledes i Middel-

alderen saaledes, at en H. blev en uundværlig Person ved et Hof, i Regelen iført en egen Dragt med broget Narrehætte med Æselsøren, Hanekam og Rævehale, samt med Narrescepter og Bjælder. Blandt de mest bekjendte H. er den franske Kong Frants I.s H. Triboulet („Rigoletto“ i Verdis Opera), den sachsiske Kurfyrst Frederik den vises Klaus og den engelske Dronning Elisabets Serggan. Der var desuden en anden Klasse, saakaldte „lystige Raader“, som ved det Frisprog, de nød, kunde sige Fyrster og Hoffolk drøje Sandheder og øve en vis Indflydelse, saaledes Kunz von der Rosen hos Kejser Maximilian I og John Heywood hos den engelske Kong Henrik VIII. Andre Steder fornøjedes man med Dværge, vanskabte eller sjoldede Personer, med hvem man kunde drive saadde Løjer. H. holdt sig ved det russiske og polsk-sachsiske Hof indtil Midten af 18 Aarh., men bortfaldt ellers i det 17de Aarh.

Hof- og Stadsretten, den almindelige Domstol i den første Instans i civile Sager for Staden Kjøbenhavn. Den oprettedes af Struensee ved Forordn. af 15 Juni 1771 i Stedet for en Mængde mindre Retter, mellem hvilke Jurisdictionen over Stadens Indvaanere tidligere var delt (Bytinget, Hofretten, Borgretten, Consistorium o. fl.), og havde fra først af og lige til 1845 ogsaa de criminelle Sager under sig, men i det sidst nævnte Aar bleve disse undtagne fra dens Omraade og henlagte under den da oprettede Criminal- og Politiret. Derimod var ved Frdn. af 25 Jan. 1805 den ene af de da oprettede Landsoverretter, nemlig den for Østifterne, bleven forenet med H., der saaledes fra den Tid af tillige Domstol i 2den Instans for den halve Del af Kongeriget Danmark, og hvis fuldstændige benævnelse derfor ogsaa fra den Tid er „Landsover- samt H.“

Hofret kaldtes en tidligere bestaaende Domstol i Kjøbenhavn, under hvilken de kongel. Betjente i denne Stad, der vare Rangspersoner, hørte, og som tillige var Appelinstans for Borgretten. Den blev ophævet 1771 ved Hof- og Stadsrettens Indretning. **Over-Hofretten** var den øverste Domstol (3dje Instans) i Norge, fra hvilken der imidlertid igjen appelleredes til den for Danmark og Norge fælles Højesteret i Kjøbenhavn; den ophævedes 1797 ved Stiftsoverretternes Oprettelse. **Hofretter** kaldes Domstolene i 2den Instans i Sverige. Af saadanne gives der to ældre, nemlig Svea H., oprettet 1614, og Göta H., oprettet 1634, og til er 1821 endnu kommet én for Skaane og Bleking.

Hofte, Egnen omkring **Hofteleddet**, s. Ben. **Hofteben**, s. **Bækken**. **Hoftebetændelse**, Coxalgi, Coxitis, en chronisk, tuberkuløs Betændelse i Hofteleddet, er en meget farlig Sygdom, der i Almindelighed ender med Forkortning af Benet og Halten, idet Laarhovedet ved Leddets Destruction skydes ud af Ledhulen, men ofte medfører Døden ved Udtømmelse af Kræfterne gjennem de dermed følgende, langvarige Suppurationer og Fisteldannelser. **Hofteben**, s. **Ben**. Hos Leddyrene kaldes det første (øverste) Led af Lemmerne **Hoften**.

Hoftheatret, et Theater i Kjøbenhavn, under Christian VII indrettet i en Sal over den ene Staldbygning ved Christiansborg-Slot, som af Christian VI var bestemt til Rustkammer. 30 Jan. 1767 blev det taget i Brug af et indkaldt fransk Skuespillerselskab, der for kongel. Regning gav Forestillinger og siden Maskerader. Senere benyttedes det til Hoffets private Forlystelser; i Begyndelsen af dette Aarh. overlodes det den af Rahbek stiftede dramatiske Skole, hvis Elever her gav Forestillinger om Søndagen. Det brugtes fra nu af ogsaa som Concert- og Maskeradelocale og blev indrømmet tilrejsende Kunstnere og Selskaber til Afbenyttelse. Længe var det Locale for det kongel. Theaters Danseskole, og under større Reparationer paa det kongel. Theater blev det benyttet til dettes Forestillinger. 1885 forbød Brandvæsenet, at det oftere maatte benyttes, og hele Inventariet bortsolgtes, hvorefter Localet nu staar tomt og ubenyttet.

Hofwyl, s. **Fellenberg**.

Hogarth, William, engelsk Tegner, Maler og Kobberstikker, f. 10 Nov. 1697 i London, d. 26 Oct. 1764, blev først anbragt hos en Guldsmed som Graveur, men efter i en kort Tid at have besøgt en Malerskole gav han sig til at tegne og stikke i Kobber paa egen Haand. Samtidig med, at han mest ernærede sig ved Illustrationer til Bøger og ved at male Portræter, begyndte han at udgive i Kobberstik flere Rækker af satiriske Livsbilleder, hvor et sprudlende Lune og et i høj Grad skarpt Blik for det charakteristiske ere traadte i en tydelig udtalt, moralsk Ides Tjeneste. Saadanne Rækker ere „En Skjøges Levned“ i 6 Blade (1733), „En Liderligs Levned“ i 8 Blade (1735), „Den flittige og den dovne Arbejder“, „Ægteskabet paa Moden“ (mariage à la mode) og „Det lykkelige Ægteskab“ (1745). »Mariage à la mode« udførte H. ogsaa i 6 Malerier med en vis prunkløs Farvegivning, der dog røber en fin Følelse for Harmoni; de findes nu i Nationalgalleriet i London. Han malede tillige historiske Malerier, men med mindre Held, naar ikke Stoffet tillod ham at give sit Lune frit Løb, som i det hele H. har faaet sin store Berømmelse ved sin geniale Opfattelse af Menneskelivet, sin Rigdom paa ægte charakteristiske Træk og den alvorlige Sædelighed, hvoraf hans Compositioner, selv naar Lunet tumler sig kaadest, ere fremgaaede, ikke ved nogen særegen technisk Dygtighed i den ene eller den anden Retning i Henseende til Udførelsen; en Kunstner, der i den Grad som H. forstaar at udtale, hvad han vil, i sine Billeder, maa altid indtage en høj Rang i Aandens Verden. Hans »Analysis of Beauty«, en videnskabelig Fremstilling af den menneskelige Skjønhed (Bølgelinjen), er et svagt Arbejde. En smuk Udgave af hans Kobberstik efter de originale, men retoucherede Plader udkom i London 1820—22, og Lichtenberg gjorde sig berømt ved sine „Erklärungen der Hogartschen Kupferstiche“ (1794—1831). Ogsaa i England er der udkommet Forklaringer til H., Ireland »H. illustrated« (3 Bd., 1791—98) og Cook »H. restored with commentaries« (2den Udg. 3 Bd., 1808).

Hogg, James, engelsk Digter, f. 1772 i

Landsbyen Ettrick i Sydskotland (kaldes derfor almindelig Faarehyrden fra E.), maatte allerede som Barn vogte Køer og Faar paa Bjærgene. Tidlig blev han betagen af sit Fædrelands gamle Sagn og Sange. Med Møje lærte han at læse og skrive. Saa snart det var ham muligt at optegne sine Phantasier, udgav han paa egen Bekostning »Border Ballads« (1801), hvorpaa han tilsatte sin Smule Sparepenge, men »The Mountain-Bard« og »Essay on Sheep« indbragte ham 300 Pd. St. Ved uheldige Forpagtninger tilsatte han atter denne Sum og gik 1810 til Edinburgh, hvor han i kort Tid redigerede et Maanedsskrift. 1813 udgav han »The Queen's Wake« med ypperlige Ballader, 1814 »The Poetic Mirror«, 1815 »The Pilgrims of the Sun« og 1816 »Mador of the Moor«. Under Titlen »The Shepherd's Calendar« (1829) samlede han en Række Folkesagn og Skildringer af skotsk Liv. Hertuginden af Buccleuch overlod ham en næsten afgiftsfri Forpagtning ved Yarrow; her skrev han »A Queer Book«, Digte mod Katholikernes Emancipation og Reformbillen (1832). Under et Besøg i London gjorde den ham beviste Hæder ham forvirret af Forfangelighed; en stor Forpagtning ødelagde ham igjen, og en Samling af hans Værker med Selvbiographi indbragte ham kun lidet. Han døde 1835. H. staar tilbage for Burns i Kraft og Concentration; hans dunkle Drømme behersker ham, og al Charakterskildring drukner i Bredde.

Hogg, Rob., berømt engelsk Pomolog, f. 1818. Det vigtigste Værk han har skrevet, er »History, Description, Classification and Synonymes of the Fruits and Fruit-Trees of Great Britain, illustrated with Numerous Engravings« (1851). Han er ogsaa Medudgiver af »The Journal of Horticulture«, den for Tiden mest udbredte engelske Havetidende.

Hogland, russisk Ø i den finske Bugt, 26 M. v. for St. Petersborg, 1¼ M. lang og ½ M. bred, med 500 I., der ernære sig som Lodser og Fiskere. — Uafgjort Søslag mellem den russiske og svenske Flaade 17 Juli 1788.

Högshead [hædd], Oxehoved, engelsk Maal paa flydende Varer, for Øl lig 54 Gallons eller 253,96 danske Potter; for andre Varer lig 63 Gallons eller 296,28 danske Potter.

Hogue, Cap la [haahg], s. **La Hogue, Cap.**

Hohenelbe, Stad i Böhmen ved Elbens Øvreløb, 14 M. n. ø. for Prag med 5,000 I. og livlig Industri i Bomulds- og Linnedvarer samt Papir.

Hohenems, Flække i Tirol i Rhindalen, 2 M. s. for Bregenz med 5,000 I. og betydelig Bomulds- og Linnedindustri.

Hohenfriedberg, Flække i den preussiske Prov. Schlesien, 5 M. s. for Liegnitz, bekjendt af Slaget 4 Juni 1745 i den 2den schlesiske Krig, hvori Frederik II sejrede over Østerrigerne og Sachserne under Hertug Carl af Lothringen. Slaget benævnes ogsaa efter den nærliggende By Striegau.

Hohenheim, en württembergsk Domaine, liggende ½ M. s. for Stuttgart, blev 1818 indrettet til en Undervisningsanstalt for Landmænd og Gartnere. Undervisningen besørges af 12 Professorer. Til Gaarden høre 500 Tdr. Ager og Eng og over 3,000 Tdr. Land Skov. Til Hjælpemidler haves desuden en botanisk Have, en Træfrugtskole og forskjellige Samlinger.

Hohenlinden, Kirkeby i den bayerske Kreds Øvre-Bayern, 4 M. ø. for München. De franske under Moreau sejrede her over Østerrigerne under Ærkehertug Johan 3 Dec. 1800.

Hohenlohe, et tysk Fyrstendømme i Franken, som 1806 blev mediatiseret og nu staar dels under bayersk, dels under württembergsk Højhed. Slægten H., der antog dette Navn i 12te Aarh. efter Borgen Holloch, delte sig 1551 i to Hovedgrene, den lutherske **H.-Neuenstein** med Linjerne **H.-Langenburg** og **H.-Oehringen** ell. **H.-Ingelfingen**, og den katholske **H.-Waldenburg** med Linjerne **H.-Bartenstein** og **H.-Schillingsfürst**. — **Friedrich Ludvig**, Fyrste af **H.-Ingelfingen**, f. 1746, tog som preussisk General hæderlig Del i Felttogene ved Rhinen 1792—95 og fik 1806, efter at Hertugen af Braunschweig var bleven dødelig saaret i Slaget ved Auerstädt 14 Oct., Overanførselen over Levningerne af den preussiske Hær; han førte den til Oder, men maatte 28 Oct. overgive sig ved Prenzlau. Han trak sig nu tilbage til Privatlivet og døde 1818 paa et Gods i Schlesien. — Hans Søn, **Adolf**, f. 1797, preussisk General i Rytteriet, blev 1854 arveligt Medlem af Herrehuset og 1855 dets Formand indt. 1862, da han blev Førsteminister 18 Marts—23 Sept.; d. 24 Apr. 1873. — Dennes Broderson, **Hugo**, Fyrste af **H.-Oehringen**, f. 1816, arveligt Medlem af 1ste Kammer i Württemberg og siden 1859 Medlem af det preussiske Herrehus, blev 1861 ophøjet til Hertug af Ujest med arveligt Sæde og var 1867—76 Medlem af den nordtyske Rigsdag, samt en af Stifterne og Førerne for det frieconservative Parti. 1867—70 var han Viceformand i Rigsdagen. — **Hermann**, Fyrste af **H.-Langenburg**, f. 1832, arveligt Medlem af Württembergs første Kammer, var 1871—80 Medlem af den tyske Rigsdag. Hans Søster, **Adelheid**, f. 1835, ægtede 1856 Hertug Frederik af Augustenborg. — **Chlodwig**, Fyrste af **H.-Schillingsfürst**, f. 31 Marts 1819, tog allerede 1849 som Medlem af det bayerske Rigsraads Kammer Ordet for Tysklands Samling under preussisk Ledelse og udtalte sig 31 Aug. 1866 stærkt imod Stiftelsen af et eget sydtysk Forbund, samt krævede Underhandlinger om en Tilslutning til Preussen, inden det nordtyske Forbund kom endelig i Orden. Derfor blev han ogsaa, da v. d. Pfordten afgik, 31 Dec. s. A. Første- og Udenrigsminister og ledede som saadan gjentagne Forhandlinger med de andre sydtyske Ministre om Forholdene til Nordtyskland, dog med Bedligeholdelse af Bayerns indre Selvstændighed. 1868 valgtes H. til Toldparlamentet og var i 3 Aar dets første Viceformand. Ved en Rundskrivelse af 9 Apr. 1869 søgte H. at formaa de andre katholske Magter til fælles Optræden imod Ultramontanismen, især med Henvisning til det forestaaende Kirkemøde i Rom, og fremhævede de Farer, som derfra truede det borgerlige Samfund. Hans Raad bleve ikke hørte, men vakte imod ham en stærk Uvilje hos det katholske Præsteskab. Dets Agitation ved Valgene til 2det Kammer gav det klerikale Parti og de dermed forbundne Particularister

Flertallet, og Mistillidserklæringer fra begge Kamre nødte H. til at tage sin Afsked i Marts 1870. Faa Maaneder senere fremkaldte den fransk-tyske Krig Bayerns Tilslutning til Nordtyskland, og H. blev nu Medlem af den tyske Rigsdag og var indtil 1877 dens første Viceformand, samt i de første Aar Fører for det liberale Rigsparti, der netop virkede i Retning af hans tidligere fremsatte Program. I Maj 1874 blev H. efter Grev H. Arnim Tysklands Afsending i Paris; han var 1878 en af dets Repræsentanter paa Berliner-Congressen og førte 1880 selv Forsædet paa den Conference i Berlin, som skulde fastsætte Grænsen mellem Tyrkiet og Grækenland. I Sept. 1885 blev han Statholder i Elsaß-Lothringen. — Hans ældre Broder, **Victor**, f. 1818, blev 1840 Hertug af Ratibor og 1854 arveligt Medlem af det preussiske Herrehus; han er dets Formand siden 1877 og siden 1867 Medlem af den (nord)tyske Rigsdag. En yngre Broder, **Gustav H.**, f. 1823, blev 1847 uddannet i et gejstligt Akademi i Rom og 1849 præsteviet i Gaeta, hvorhen han havde fulgt Pius IX. Han blev derefter pavelig Kammerer, samt titulær Biskop i Edessa og 1866 udnævnt til Cardinal. Han modarbejdede 1870 det nye Dogme om Pavens Ufejlbarhed, forlod Rom efter Byens Indtagelse af italienske Tropper og levede i Tyskland indtil 1866. H. var 1872 udset til at være tysk Afsending ved Pavehoffet, men Paven modsatte sig. 1876 vendte H. tilbage til Rom og blev 1879 Biskop i Albano; han søgte 1888 at blive fritagen for dette Embede, men fik Afslag.

Hohenmauth, Stad i Böhmen, 17 M. ø. til s. for Prag. 7,000 I. Betydelig Industri i Sukker, Brændevin og Øl.

Hohenschwangau, et kongeligt Slot i det sydbayerske Bjergland, tæt ved Grænsen af Tirol. ½ M. ø. s. for Füssen, i en paa Naturskjønheder sjælden rig Egn. Det gamle berømte Bjergslot tilhørte oprindelig Welferne, kom 1191 til Hohenstauferne og 1266 til Bayern. 1832 lod den daværende Kronprins Max Slottet pragtfuldt restaurere i middelalderlig Stil og smykke med herlige Frescomalerier. I Nærheden ligger det af Ludvig II opførte Pragtslot Neuschwanstein.

Hohenstaufere, tysk Kejserhus, som uagtet sin kortvarige Blomstren ved sine Medlemmers fremragende Egenskaber er en af de berømmeligste Herskerslægter, Historien kan opvise, beklædte 1138—1208 og 1215—54 Tysklands og en Tid lang tillige Siciliens Troner. Det stammede fra **Hohenstaufen**, en Flække i den württembergske Donaukreds, hvor dets Borg, som blev ødelagt i Bondekrigen 1525, laa paa Bjerget Staufen. Dets Stamfader **Friedr. v. Büren** anlagde denne Borg i Midten af det 11te Aarh. og tog deraf Navn. — Hans Søn, **Friedr. v. Staufen**, Herre til H., fik af Kejser Henrik IV for sin Troskab og Tapperhed i Slaget ved Merseburg 1080 Hertugdømmet Schwaben samt Kejserdatteren Agnes's Haand; n. A. var han endog Rigsforstander under Kejserens Tog over Alperne mod Paven. Ved denne Fremdragen blev Grunden lagt til H.s fremtidige Storhed, men tillige foranledigedes derved den langvarige, saa vel for de fyrstelige Personer som for Riget saa ødelæggende Kamp med Welfernes ældgamle Slægt, som ved H. blev trængt tilbage. Om sit nye Hertugdømme maatte F. kæmpe med Berthold, den ved Merseburg faldne Modkonge Rudolfs Søn, og med Berthold af Zähringen, indtil han 1097 atter blev forlenet dermed. Ved sin Død 1105 efterlod han to Sønner, **Frederik Cocles** (d. enøjede, f. 1090) og **Conrad** (f. 1093), begge tro Tilhængere af deres Morbroder, Kejser Henrik V, som bekræftede F. i Besiddelsen af Schwaben og gav C. Hertugdømmet Franken. Da Kejseren døde uden Livsarvinger 1125, tilfaldt hans Familiebesiddelser de to hohenstaufiske Brødre, af hvilke Frederik ogsaa gjorde sig Haab om den tyske Kongekrone; da Lothar af Sachsen blev foretrukken for ham og tillige forlangte nogle Landskaber tilbage af Frederik, begyndte en heftig Krig imellem førstnævnte og Brødrene, under hvilken Lothar søgte at styrke sig ved Forbund med Zähringerne og Welferne, navnl. Henrik d. stolte af Bayern, som han gjorde til sin Svigersøn og hvem han overlod sit Hertugdømme Sachsen. Conrad gjorde et Tog over Alperne og lod sig i Monza krone til Konge 1128, men da Brødrene ikke i Længden kunde modstaa saa mægtige Fjender, maatte de 1135 slutte Forlig og underkaste sig. Frederik døde 1147 og blev i sit Ægteskab med ovennævnte Hert. Henrik d. stoltes Søster Judith Fader til den berømte Kejser Frederik Barbarossa. Imidlertid havde H. efter Lothars Død besteget Tronen med den anden af Brødrene, som tysk Konge **Conrad** III, 1138—52, og gav Tyskland 6 Konger og Kejsere, neml. efter C. hans Brodersøn, **Frederik I Barbarossa**, 1152—90, dennes Søn, **Henrik** VI, 1190—97, som 1194 ved Giftermaal og Erobring bragte Neapel og Sicilien til sin Slægt, hans Broder, **Philip af Schwaben**, 1197—1208, som maatte kæmpe om Kronen med en Modkonge Welferen Otto IV, Henrik VI.s Søn, **Frederik** II, 1215—50, og dennes Søn **Conrad** IV (d. 1254). Men som Repræsentant for en friere Aandsretning paadrog den ridderlige Fyrsteslægt sig Pavernes Fjendskab, som mere end Kampen med Welferne systematisk undergravede dens Magt. Da Paverne endelig i den franske Prins Carl af Anjou havde fundet et brugbart Redskab til at gjennemføre deres Planer mod den forhadte Slægt, bevirkedes den fuldstændige Undergang. Kejser Frederik II.s uægte Søn, Kong **Manfred** af Sicilien, faldt 1266; Conrad IV.s Søn, **Conradin**, endte sit unge Liv paa Skafottet 1268; en anden af Frederik II.s Sønner, Kong **Enzio**, døde i Fængsel 1272, og samme Skæbne havde ogsaa Manfreds tre Sønner. H.s Ret til Siciliens Krone og Fordring derpaa gik ved Manfreds Datter **Constantias** Giftermaal med Kong Peter III af Aragonien over til dette Kongehus.

Hohenstein, Stad i Konger. Sachsen, 2 M. n. ø. for Zwickau, med 7,000 I., er et af Hovedsæderne for den sachsiske Bomuldsindustri. Mineralkilder, Badcuranstalt.

Hohenwart, Karl Sigm., østerrigsk Statsmand af gammel Adelsslægt, der allerede i 15de Aarh. var bosat i Steiermark. Han blev født 12 Febr. 1824, blev 1860 Landespræsident i

Krain, 1867 Statholder i Kärnten og 1868 i Øvre-Østerrig, 7 Febr. 1881 Førsteminister. I denne Stilling søgte H. at ombanne Forfatningen i føderalistisk Aand og at oprette et selvstændigt Kongerige Böhmen, men da hans Planer mødte den heftigste Modstand hos Tyskerne og ikke fandt tilbørlig Understøttelse hos Czecherne, der stillede langt videre gaaende Krav, maatte han allerede 30 Oct. trække sig tilbage igjen. I Oct. 1873 valgtes H. til Underhuset, hvor han er Fører for det saakaldte „Retsparti".

Hohenzollern, 1) tidligere to Smaafyrstendømmer i det sydvestlige Tyskland, omgivne af Württemberg og Baden, høre siden 1850 til Preussen og danne nu Regeringsdistrictet Sigmaringen med et Areal af 20,8 □ M. og 68,000 I. (1880). Rauhe Alp med Punkter af henim. 3,000 F.s Høide gjennemskærer Landet og danner Vandskjellet imellem Donau og Neckar. Befolkningens Hovederhverv er Kvægavl, Agerdyrkning og Haandværksdrift. H. deles i 4 Overamter med 2 Kredsretter og en Appellationsret i Sigmaringen. Høieste Instans er Cassationsretten i Berlin. — Huset H., til hvilket det preussiske Konge- og nuværende tyske Kejserhus hører, er en af de ældste Slægter i Tyskland og har Navn efter et Bjergslot Zollern ell. H. (s. nedenf.) i det Landskab, der endnu efter samme kaldes H. Som Husets Stifter nævnes en schwabisk Greve Thassilo c. 800, der skal have opført Borgen. C. 1200 delte det sig ved Grev Frederik III af Nürnbergs Sønner i to Linjer: Frederik IV blev Stifter af den schwabiske ell. egentlige hohenzollernske Linje, som beholdt Stamgodserne, og Conrad III, Borggreve af Nürnberg, stiftede den frankiske Linje og er Stamfader til de preussiske Konger, idet Frederik VI af H., Borggreve af Nürnberg, 1415 fik Brandenburg (s. d. A.) af Kejser Sigismund. I det 16de Aarh. deltes den schwabiske Linje i to: Hechingen og Sigmaringen. Begge Smaastater tiltraadte Rhinforbundet 1806 og det tyske Forbund 1815. Bevægelsen 1848 berørte ogsaa H., og Urolighederne gik saa vidt, at Fyrsten af Sigmaringen i Sept. maatte forlade Landet. Derfor fandt begge Fyrster sig foranledigede til 7 Dec. 1849 at afstaa deres Lande til Preussen imod at faa Rettigheder som yngre Prinser af Kongehuset. I Marts 1850 toges H. i Besiddelse og forenedes 1852 til et preussisk Regeringsdistrict. Fyrst Frederik af H.-Hechingen, f. 1801, døde 3 Sept. 1869 og med ham selve Linjen. Fyrsten af H.-Sigmaringen, Carl Anton, f. 7 Sept. 1811, Søn af en Niece af Kong Joachim Murat, blev 1834 gift med Josephine (f. 1813), Datter af Storhertug Carl Ludv. Fred. af Baden og Stephanie Beauharnais, og var saaledes paa dobbelt Maade knyttet til Napoleoniderne. Han var 6 Nov. 1858—18 Marts 1862 preussisk Ministerpræsident i „den nye Æras" Ministerium og 1863—71 Militærgouverneur i Rhinpreussen; d. 2 Juni 1885. Han havde 4 Sønner: Leopold, f. 22 Sept. 1835, ægtede 1861 Prinsesse Antonia af Portugal og valgtes i Juli 1870 til Konge i Spanien, hvorved fremkaldtes den fransk-tyske Krig; Carl, f. 20 Apr. 1839, valgtes 1866 til Fyrste i Rumænien som Carol I (s. d. A.); Anton, f. 1841, blev som preussisk Gardelieutenant saaret ved Königgrätz og døde to Dage derefter, 5 Juli 1866; Frederik, f. 1843, er nu preussisk Oberst. Af hans Døtre blev Stephanie, f. 1837, 1858 gift med Kong Pedro V af Portugal, d. 1859; Marie, f. 1845, ægtede 1867 Grev Philip af Flandern, Belgiens Arveprins. En Søster til Carl Anton, Frederikke, f. 1820, ægtede 1844 Marquis Joach. Napol. Pepoli, senere bekjendt som italiensk Diplomat og Minister (d. 1881). 2) De hohenzollernske Fyrsters og den preussiske Kongefamilies Stamslot, ligger i ovennævnte preussiske Fyrstend. H., ¼ M. s. ø. for Hechingen. Den ældste Borg blev ødelagt 1423, og den derefter opførte var ligeledes i stærkt Forfald, da Kong Fred. Vilh. IV af Preussen erhvervede Fyrstendømmet, hvorefter Slottet 1854—67 blev prægtig restaureret.

Hohe Tauern, en mægtig Bjærgkjæde i Østalperne mellem de østerrigske Kronlande Salzburg og Tirol, 18 M. lang og indtil 6 M. bred, bedækker et Fladerum af 104 □ M. De høieste Punkter ere fra V. mod Ø. Dreiherrnspitze (11,100 F.), Gross Venediger (11,700 F.) og Gross Glockner (12,100 F.). Fra de høie, snedækkede Bjærgmasser flyde talrige Gletschere, her kaldet Keese, ned i Dalene. Bjærgkjæden har sit Navn af de talrige, høitliggende og til Dels ufarbare Indsænkninger, der her kaldes Tauern.

Hohlenberg, Mathias Hagen, dansk Theolog, f. 18 Marts 1797 i Kjøbenhavn, 1819 Cand. theol., 1822 Dr. phil., tiltraadte s. A. en videnskabelig Udenlandsreise, paa hvilken han især lagde sig efter bibelsk-orientalske Studier under Gesenius i Halle og Sylvestre de Sacy i Paris. 1826 blev han Lector, 1827 Prof. i Theologien, 1828 Dr. theol., 1837 Medlem af den Commission, der skulde gjennemse Oversættelsen af det gamle Test.; i de af denne Commission 1845 udgivne „Prøver" leverede han Oversættelser af Jobs Bog 1—14 Cap., Davids Psalmer 1—10 og Propheten Amos. D. 22 Juni 1845. I Forening med H. N. Clausen udgav han fra 1833 indtil sin Død „Tidsskr. for udenl. theol. Literatur".

Hohnstorf, Landsby i den preussiske Prov. Hannover ved Elben, lige over for Lauenborg, med Jærnbanedampfærge over Floden.

Høier, Andreas, dansk Historiker og Jurist, Præstesøn fra Slesvig, f. 18 Maj 1690 i Karlum i Tønder Amt. Efter at have studeret Medicin ved Universitetet i Halle blev han Hovmester for Grev J. G. Holsteins Sønner; da han ikke kunde opnaa et Professorat i Medicinen og ikke følte Tilbøielighed for Lægestanden, vendte han sig til Historien og Retsvidenskaben. 1722 blev han kongel. Historiograph, 1729 Committeret i Politi- og Commercecollegiet, 1730 Bibliothekar ved Kongens Bibliothek; men efter Tronskiftet s. A. mistede han sin Stilling. Han kom dog snart til Naade igjen, idet han 1734 blev jurid. Prof. ved Kjøbenhavns Universitet, i hvilken Stilling han især har gjort sig fortjent, navnlig ved at faa oprettet en juridisk Examen ved Universitetet 1736. S. A. blev han Generalprocureur; han

isse Stillinger som Etatsraad 28 Aug.
Hans Skrifter, blandt hvilke hans
aßte Dännemärckische Geschichte“ (1719)
lang Tid benyttet Compendium, paa-
n ved hans hensynsløse Optræden og
d den Tids Anskuelser stødende, friere
ing af historiske Personer manges Uvilje,
t Holbergs, som skrev skarpt imod
om Historiograph paalaa det ham at
ederik IV.s Historie, og dette udførte
Gehejmearchivet opbevares det store,
te Værk, 12 svære Foliobind (hvoraf
ste ere af H.), hvert Bind behandlende
Historie. Desuden forfattede han
t mere kortfattet Værk, omfattende hele
Regering, „König Friedr. IV glor-
es Leben“, et meget mærkeligt Arbejde,
laa i Manuskript i 97 Aar, indtil det
blev udgivet af N. Falck (2 Bd., 1829).
tørre er dog H.s Fortjenester som Ju-
han kan betragtes som den, der egentlig
dlagt det juridiske Studium i Dan-
en følgende Tids store Retslærde
Ancher og Henrik Stampe) ere dannede
Skole, hvorfor han ogsaa er bleven
en danske Lovkyndigheds Fader“.

høns (Penelope, Crax), en for det varme
(især Brasilien og Mexico) charakteri-
nilie af Hønsefugle af Størrelse som
r eller Fasaner, med noget længere
g højere Ben end andre Hønsefugle
d en temmelig stor, bred Hale. Mest
e er dog deres Fodform, som sætter
Stand til at opholde sig paa Træerne;
ere nemlig lange og tynde, Bagtaaen
iklet og fæstet i Højde med de andre
ne mere udviklede i Lighed med Skov-
end hos andre Høns. H. bygge nem-
s Rede i Trætoppene eller i Buskene
e kun faa (2—3) Æg; de bringe Un-
oden, bestaaende af Insekter og Orme,
ellers af Frugter. I Regelen ere
e mørke, ofte med Metalglans, sorte-
bbergrøn, sortebrun. Mellem Han og
der kun liden Forskjel i Farvetegningen
i Monogami levende Penelope-Høns,
hos Crax-Arterne, som skulle leve i
ni og i det hele mere nærme sig de
lige Hønsefugle i Levemaade.

r (Hólar), den ene af de forhenværende
estole paa Island. Gaarden ligger i
alen i Skagafjord Syssel i det nord-
land. Bispestolen blev oprettet 1106
lordlændingernes Ønske af Skaalholts
Gissur Isleivsson. H.s første Biskop
n Øgmundsson (d. hellige), som døde
dets sidste (d. 37te i Tallet) Sigurd
nsson, d. 1798. Derefter forestod en
lis Bispedømmet, indtil det 1801 blev
og forenet med det skaalholtske under
op, der nu bor i Reykjavik. H. over-
til Privatejendom. Ved Bispestolen var
en lærd Skole, samt fra c. 1530, med
nindre Afbrydelser, et Bogtrykkeri.

weden, en skovbevoxet Højslette imellem
Vettern og Sommen, for en Del i
itland, for en Del i Småland, af c. 4
(32 Kilom.) Længde og næsten samme
. Den naar i Regelen ikke 600 F.s
Højde, men gjennemkrydses af højere Aase, som i Midten og mod V. med deres stejle Skrænter, afvexlende med stenede Heder, Kær, Moser og mindre Søer, danne et Landskab af særlig vild Natur. Over H. gik fra gammel Tid af en af de store Alfarveje op mod Øvresverige.

Holbach, Paul Heinr. Dietr., Baron af, fransk Philosoph, f. 1723 i Heidelsheim i bayersk Pfalz, kom tidlig til Paris, hvor han levede til sin Død 21 Juni 1789. Hans Hus var Samlingsstedet for en Kreds af Datidens berømteste Tænkere og Forfattere, saasom Condorcet, Diderot, Helvetius, Rousseau, Buffon o. fl. H. selv øvede med sin omfattende Viden og skarpsindige Aand en betydelig Indflydelse paa sin Samtid; Kejserinde Katharine II tog ham paa Raad ved Lovgivningsarbejder. Han kæmpede for naturalistiske Anskuelser og var en Modstander af Christendommen saa vel som af enhver positiv Religion; han fremhævede Modsigelser i den hellige Skrift og ansaa al Religion for et Produkt af Præsternes Egennytte, saaledes i »La contagion sacrée« (1767) og »De l'imposture sacerdotale«. Det berømte materialistiske Skrift »Système de la nature« (1770) tillægges i Almindel. H. eller antages i det mindste at være frembragt i den Kreds af Mænd, som samledes hos ham. Alle de nævnte Skrifter udkom for øvrigt dels anonymt, dels pseudonymt. H.s Charakter roses for Menneskevenlighed og Uegennyttighed.

Holbein, Franz Ignaz v., tysk Dramaturg, f. 1779 nær Wien, drog som ungt Menneske uden sine Forældres Vidende bort og rejste omkring i Frankrig og Tyskland som Guitarspiller, Skuespiller, Maler og Digter. 1805 vendte han tilbage til Wien, hvor han blev ansat som Theaterdigter, og 1808 betraadte han med Held Scenen. Fra 1809 gjæstede han i flere Aar forskjellige tyske Theatre; 1816 optraadte han i Kjøbenhavn i Selskab med den berømte Skuespillerinde Marie Renner. 1819 blev han Bestyrer af Theatret i Prag, 1825 af Hoftheatret i Hannover, og 1841 kaldtes han til at være Directeur for Burgtheatret i Wien, i hvilke Stillinger han indlagde sig megen Berømmelse. Hans dramatiske Værker have theatralsk Effect, men kun liden poetisk Værd og ere mest Bearbejdelser af Æventyr og Fortællinger. H. døde i Wien 1855.

Holbein, **Hans**, d. ældre, en Maler af den schwabiske Skole, f. 1465, levede i Augsburg, men maatte i sine senere Aar forlade denne Stad og drage til Elsaß, hvor han skal være død 1524. Under Paavirkning af Martin Schongauer udviklede han sig i stærk realistisk Retning. Af hans Arbejder, hvoraf mange tidligere tillagdes Sønnen, kan fremhæves „Marias Historie“ i Domkirken i Augsburg (1493), 7 Passionsbilleder i Frankfurt a. M., 16 Passionsbilleder i Pinakotheket i München o. fl. Desuden har man en Mængde Tegninger med Sølvstift og Pen af ham. — Hans Søn, **Hans H.**, d. yngre, en af de betydeligste Malere af den gamle tyske Skole, rimeligvis f. 1498 i Augsburg, d. 1543 i London, blev allerede 1512 bekjendt som Maler ved at deltage i Faderens Arbejder. H.

rejste maaske allerede 1515 til Basel og levede i Schweiz, indtil han under et Besøg hos Erasmus fra Rotterdam i Antwerpen (1526) af denne blev anbefalet til Kansleren Thomas Morus i England og saaledes kom i Henrik VIII.s Tjeneste, som gav ham Anledning til at male sine betydeligste Billeder, men ogsaa lønnede ham rigt. Navnlig var H. udmærket i Portræter, som han ofte malede i hel Figur og i Legemsstørrelse. Paa samme Tid malede han imidlertid ogsaa Miniaturmalerier og leverede hele Rækker af Tegninger til Træsnit, hvoraf Dødningedansen (s. d. A.), hans Billeder til det gamle Test. og til Erasmus's »Laus stultitiæ« ere de betydeligste; det er Tvivl underkastet, om han selv har skaaret dem i Træ. Et af hans navnkundigste Billeder, „Madonna med Barnet" (den Meyerske Madonna), findes i to Exemplarer, det ene i Darmstadt, det andet, som nu holdes for en Copi, i Dresdens Galleri. Desuden kan nævnes „Nadveren" og „Christi Gravlægning" i Basel, „Madonna" i Solothurn (1523) og af Portræter Thomas Morus (1527), Erasmus og Melanchthon.

Holberg, Ludvig, f. 3 Dec. 1684 i Bergen, hvor Faderen, der i fremmed og indenlandsk Krigstjeneste fra simpel Soldat havde tjent sig op til Oberstlieutenant, var Commandant paa Bergenhus. Moderen var en Datterdatter af Biskop Ludvig Munthe i Bergen, efter hvem Sønnen opkaldtes. Faderen døde i Foraaret 1686, og samme Efteraar fortæredes det meste af Familiens Formue ved en Ildebrand. Drengen var bestemt til Faderens Stand og blev derfor 10 Aar gl. efter Moderens Død indskrevet i et norsk Regiment med Corporalsgage (hvilket dengang var almindeligt med Officerssønner) og sendt til Præsten O. Munthe, som var en Slægtning af Moderen. Denne lod ham, da han viste Lyst til Bogen, deltage i sine Børns Undervisning hos Huslæreren og sendte ham, da Corporalsgagen, der skulde være Kostpenge, udeblev, tilbage til Bergen til hans Morbroder og Formynder, som satte ham i Bergens Latinskole. Drengen forsøgte sig allerede nu i Digtekunsten og gjorde et satirisk Vers over en kvindelig Slægtning af Tanten. 1702 dimitteredes han til Kjøbenhavns Universitet, men maatte paa Grund af Pengetrang strax efter Examen vende tilbage til Norge, hvor han blev Huslærer hos en Provst paa Voss, for hvem han tillige maatte prædike, hvad han gjorde til Bøndernes fuldkomne Tilfredshed. Fruen syntes imidlertid ikke, at han foer varlig nok med hendes kjære yngste Søn, og han fik derfor efter et Aars Forløb, i hvilket han havde følt sig lige meget plaget af Pædagogiken, der faldt en Choleriker som ham højst besværlig, og af Mareridt, sin Afsked. Han havde imidlertid holdt saa godt Hus med sin Løn, at han igjen kunde rejse til Kjøbenhavn, hvor han studerede Fransk og Italiensk og tog theologisk Attestats 1704. Fattigdom tvang ham atter til at blive Huslærer (hos Magister Smidt, Lector i Theologien og designeret Biskop i Bergen). Denne vidtberejste Mands Dagbog vakte Rejselysten hos H., og med knap 60 Rd. i Lommen tog han efter nogle Maaneders Forløb med et Skib til Amsterdam. Derpaa gik han febersyg til de varme Bade i Aachen, hvor han ankom med kun 6 Rd. Efter at Nøden havde bragt ham til at forsøge en Gjerning, som han kun den ene Gang i sit Liv har indladt sig paa, nemlig at prøve paa at liste sig fra sin Vært uden at betale, hvilket dog mislykkedes, drog han til Fods tilbage til Amsterdam, hvor han ankom med bedre Helbred, men aldeles blottet for Penge. Det lykkedes ham imidlertid at opdrive saa meget, at han 1705 efter et Aars Rejse kunde sejle til Christianssand — til sin Fødeby havde han ikke Lyst at vende tilbage efter sin mindre heldige Udflugt. Her ernærede han sig ved Sprog-informationer og havde endog i Foraaret 1706 c. 12 Rd. i Overskud. Han sejlede nu med et engelsk Skib fra Arendal og gjensaa aldrig sit Fødeland. Han landede ved Gravesend og gik derfra til Fods over London til Oxford, hvor han studerede og informerede i levende Sprog og Musik og ved sin exemplariske Opførsel og sit tørre Lune vandt mange Venner blandt Studenterne. Efter et Par Aars lærerigt og behageligt Ophold tog han i Sommeren 1708 over London til Helsingør, hvorfra han til Lands gik til Kjøbenhavn. Her gav han sig til at holde private Foredrag for Studenterne over Udbyttet af sin Rejse, men Tilhørerne forsvandt des værre, da de skulde betale, og han maatte atter slaa sig paa Pædagogiken. Samme Efteraar gjorde han som Hovmester sin tredje Udenlandsrejse til Dresden, hvorfra han paa egen Haand begav sig til Leipzig og Halle. I Begyndelsen af 1709 kom han over Braunschweig, Hamborg og Sprogø tilbage til Kjøbenhavn. Han blev nu et Aars Tid Huslærer hos en Admiral. Imidlertid fik han Plads paa Borchs Collegium (til 1714). Han studerede især Historie og udgav 1711 sit første (allerede i Oxford paabegyndte) literære Arbejde, „Introduction til de europæiske Rigers Historie", en kortfattet Verdenshistorie, det første danske videnskabelige Arbejde i den almindelige Historie. S. A. overrakte han Kong Frederik IV et Manuskript om Christian IV.s og Frederik III.s Bedrifter, hvilket i Begyndelsen af 1714 skaffede ham en Udnævnelse til Professor extraordinarius ved Universitetet, hvormed der dog ikke fulgte nogen Lønning. Den akademiske Verden saa ikke mildt dertil, da H. ikke havde disputeret eller overhovedet aflagt tilstrækkelige Prøver paa den gængse Art af Lærdom. 1713 havde han udgivet „Anhang til de europæiske Rigers Historie", første Part, Begyndelsen til en Skildring af de vigtigste Rigers Tilstand, der handler om Tyskland, England og Holland. Et Rejsestipendium paa 100 Rd. aarlig i 4 Aar, som han havde faaet 1712, bragte ham til i Foraaret 1714 at tiltræde sin fjerde, betydeligste Udenlandsrejse. Han tog til Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen og Brysel, hvorfra han gik til Fods til Paris. Her besøgte han flittig Bibliothekerne og omgikkes bl. a. den bekjendte Fynbo, Anatomen Jak. Winsløv, der var gaaet over til Katholicismen. Efter halvandet Aars Ophold rejste han over Marseille til Genua, hvor Feber og en gridsk Vært næsten plagede ham til Døde. Derfra gik han til Søs til Civita vecchia,

han til Fods begav sig til Rom. Efter
: tilbragt Vinteren 1715—16 i denne
iltraadte han Hjemrejsen, gik over Fi-
og Turin gjennem Savoien til Lyon,
og Amsterdam, derpaa til Søs til Ham-
hvorfra han saa over Land drog til Kjø-
n. Han levede nu et Par Aar under
konomisk Tryk („Introduction til Natur-
lleretten", et juridisk-philosophisk Værk,
i denne Periode), indtil han i Slut-
t af 1717 blev virkelig Professor i Meta-
med Lønning; Metaphysiken, som han ikke
noget godt Øje til, skulde imidlertid
ræde sig derved. En i Fortalen til „Dänne-
ische Geschichte" af Hojer 1718 henkastet,
ade Ytring om hans ovennævnte Com-
num i Universalhistorien bragte ham i
med denne Lærde, og han udgav i Be-
lsen af 1719 under en forblommen og be-
: Student, Poul Rytters Navn en »Dis-
tio de historicis danicis«, som kort efter
es af et andet, ligeledes pseudonymt la-
Stridsskrift mod et juridisk Værk af Hojer.
skarpe Polemik i disse to Arbejder, hvis
: for Resten ikke geraader H. til videre Ære,
betragtes som et Forspil til deres For-
rs senere storartede Virksomhed som Sa-
er og Komiker. Først da H. var over 30
gl., begyndte han, der hidtil havde an-
t sin Tid paa Sprogkundskab, Historie og
yndighed, at give sig af med Poesien, som
havde bragt ham til at gabe. Han slog i
yndelsen ind paa Tidens Yndlingsretning,
iren, der med Held dyrkedes af hans Sam-
ge Falster, og skrev „Poeten raader sin
ile Ven Jens Larsen fra at gifte sig" (som
først senere trykkes). 1719 begyndtes Ud-
elsen af „Peder Paars, af Hans Mikkelsen,
rger i Kallundborg", der strax vakte en
rordentlig Opsigt. En frygtelig Storm
te sig. Ejeren af Anholt, Etatsraad Rost-
ird (selv bekjendt som Forfatter), indgav
og en Klage til Kongen og vilde have Digtet
endt af Bøddelen; Statsraadet kunde dog
e finde det brødefuldt. Peder Paars, hvis
rmeste Forbillede er Boileaus »Le lutrin«,
et komisk Heltedigt, som i klassiske Skik-
ser og Situationer fører al Tidens Vor-
rthed og philistrøse Selvbehagelighed frem
r Læseren, medens det parodiske Element, der
vnlig er rettet mod de gamles Heltedigte,
r Vergils Æneide, kun er et underordnet.
. A. som Peder Paars udkom fuldstændig
720) slap H. fri for Metaphysiken og blev
rofessor eloquentiæ. Et Program, som han
dette Aar havde skrevet, og som aabent ved-
il Universitetets Brøst; undertrykkedes af Con-
storium. 1722 udkom Hans Mikkelsens 4
Skjæmtedigte, „Heraclitus og Democritus",
Apologi for Sangeren Tigellius" (om Vægel-
ind), „Critique over Peder Paars" (Forsvar
mod Angrebene paa dette Digt) og det oven-
nævnte Digt „Poeten raader sin gamle Ven
ra at gifte sig"; som Anhang slutter sig her-
il et femte: „Zille Hansdatters Forsvarsskrift
or Kvindekjønnet", en Apologi for Kvindens
Emancipation, hvilken var en af H.s Yndlings-
ideer. Satiren i disse Digte har ikke den
concrete Fylde som i Peder Paars, men be-
væger sig ligesom den romerske og Boileaus i
større Almindelighed. — 1720 fik en fransk
Maskinmester og Theatermaler Etienne Capion
Privilegium paa at opføre Komedier i Kjø-
benhavn (s. Dansk Theater und. Danmark). 1722
begyndte Skuespillene, i Begyndelsen afvex-
lende tyske og franske. Den franske Skuespiller
René Montaigu fik saa Bevilling paa at ind-
rette og forestille Komedier i det danske Sprog,
og der opførtes nu (under Rostgaards Auspicier)
Komedier af Molière i dansk Oversættelse. H.
besluttede at forsøge Indførelsen af originale
danske Komedier og forærede Skuespillerne sine
5 første: „Den politiske Kandestøber", „Den
vægelsindede", „Jean de France", „Jeppe paa
Bjærget" og „Geert Westphaler", der alle op-
førtes inden Udgangen af 1722. Det n. A.
(1723) udkom første Tome af Hans Mikkelsens
Komedier. Theatret mødte imidlertid mange
Hindringer, og man forargedes ikke lidet over,
at en Professor gav sig af med saadant Fjas.
H. fortsatte alligevel ufortrødent med en mærk-
værdig Produktivitet sin begyndte nye Virk-
somhed, indtil Theatrets stadig voxende Penge-
trang 1725 hidførte dets Undergang. H.s
Stykker ere de første danske Komedier. Han
optog den Form, som Lystspillet under Paa-
virkning af det nyere attiske og det romerske
samt Italienernes commedia dell' arte havde
faaet i Frankrig, navnlig ved Molière. Mange
Ideer, endog hele Replikker hentede H. fra sine
udenlandske Forgængere; de staaende, typiske
Charakterer vare en Arv fra Italienerne. Des-
uagtet er H. en af de originaleste Komedie-
skrivere, Literaturhistorien kan opvise. Medens
Molières Værker bære Præget af det forfinede
Liv paa Ludvig XIV.s Tid, give H.s nærmest
en kraftig, komisk Skildring af det lavere
Bourgeoisies og Bondestandens Sæder i Dan-
mark. De typiske Figurer (Jeronimus, Magde-
lone, Leander, Leonore, Henrik, Pernille osv.)
ere ingenlunde stereotype; de nuanceres ikke
saa lidt i de forskjellige Stykker og ere i det
hele taget grebne ud af det nationale Liv.
Andre Charakterer (f. Ex. den politiske Kande-
støber, den stundesløse, Peer Degn osv.) ere
i strængeste Forstand originale. I teknisk
Henseende kunne adskillige Ufuldkommenheder
paavises, og det lyriske, særlig det erotiske, er
H.s svageste Side. — Efter sin anstrængte
dramatiske Virksomhed tiltraadte H. for at vinde
nye Kræfter sin femte og sidste Udenlandsrejse
i Sommeren 1725. Paa denne gjæstede han
igjen Paris, hvor han forgjæves søgte at intro-
ducere sin Muse paa den franske Scene (større
Held havde hans Komedier senere i mange
Aar paa de tyske Theatre). 1726 kom han
tilbage til Kjøbenhavn og udgav det allerede
før Rejsen paabegyndte Digt „Metamorphoses
eller Forvandlinger", et Slags Parodi paa
Ovids bekjendte Værk. H. gaar den modsatte
Vej af Ovid; Dyrene blive til Mennesker
(Staden f. Ex. til en Barber, Æslet til en
Degn). Det er et af H.s mindst heldige Værker
og ikke lystigt nok. Paa denne Tid udkom
ligeledes et mindre Digt, „Den jyske Fejde",
foranlediget ved, at Provst Tychonius i Viborg
havde vist sig fornærmet ved at finde sit Navn
i „Jakob von Tyboe" (Magister Stygotius

hed nemlig først Tychonius). Imidlertid var Theatret igjen blevet aabnet 1726, men det led atter af sit gamle chroniske Onde, Pengetrang, og allerede n. A. gaves den sidste Forestilling, ved hvilken „Den danske Komedies Ligbegængelse“ af H. opførtes. I det sidst nævnte Aar (1727) skrev H. »Epistola Holigeri Dani ad Burmannum« (med Allusion til en gammel dansk Folkevise) mod en Professor Burmann i Leiden, der formentlig havde tilladt sig uhøflige Ytringer mod den danske Nation, og sluttede sin første »Epistola ad virum perillustrem« (Begyndelsen af hans Selvbiographi), der senere efterfulgtes af to andre Epistler. 1728 aabnedes Theatret igjen, og H. forærede Skuespillerne nogle nye Stykker, han havde liggende, men hvoraf dog intet kom til Opførelse. Skuespillene standsedes atter s. A. ved Kjøbenhavns Ildebrand, hvori ogsaa H.s Bolig brændte. H. fuldførte nu og udgav sin tidligere begyndte „Danmarks og Norges Beskrivelse“, 1729 (forøget og med Titel „Danmarks og Norges geistlige og verdslige Stat“ 1749). Efter Frederik IV.s Død 1730 tog H.s Forfattervirksomhed i nogen Tid udelukkende en videnskabelig Retning, da Pietismen under Christian VI betragtede verdslig og især komisk Poesi som en forargelig Gjerning. I det sidst nævnte Aar var H. bleven Professor i Historie. Det n. A. udgav han et latinsk Universitetsprogram om Hypotheserne i Danmarks ældste Historie og 1732 Begyndelsen af „Danmarks Riges Historie“, der røber flittigt Studium, klart Blik for de historiske Personligheder og Tilstande og endnu den Dag i Dag er en livlig og tiltalende Behandling af Emnet. 1733 udkom en historisk og en geographisk Skolebog (»Synopsis historiæ universalis« og »Compendium geographiæ«). 1735 var han Universitetets Rector og udgav n. A. sin Tale ved Rectoratets Nedlæggelse (om en Philosophs Væsen og Pligter). 1737 — i hvilket Aar han blev Universitetets Qvæstor, et Embede, som han beklædte til 1751 — begyndte han at udgive »Opuscula latina«, der bl. a. indeholdt en Del latinske Epigrammer. S. A. udkom en Beskrivelse over hans Fødeby Bergen og n. A. „Almindelig Kirkehistorie“, der gaar fra Christendommens Stiftelse til Reformationen og ser Tingene fra et upartisk, forstandigt Synspunkt; paa flere Steder, især i Middelalderen, bryder Forfatterens Lune frem. 1739 udkom 1ste Del af „Berømmelige Mænds og Heltes sammenlignede Historier“ (2den Del 1753). H. havde dog ikke for bestandig slaaet Haanden af Poesien. 1737 udsatte han en Præmie for det bedste Digt over opgivne moralske Emner af latinske Forfattere og udbetalte 1738—40 5 Gange den udsatte Pris for zirlige og smukke danske Vers, som derpaa udgaves. 1741 udkom »Nicolaii Klimii iter subterraneum« (trykt i Leipzig), der næsten vakte et lige saa stort Røre som Peder Paars. Tendensen af denne, bl. a. af Swifts Gulliver paavirkede Bog, der blev oversat i mange Sprog, er foruden en Satire over fabelagtige Reisebeskrivelser at hævde den sunde Fornuft mod Vane og Autoritetstro. 1742 udgav H. sin „Jødiske Historie“ og to Aar derefter „Moralske Tanker“, en Række populær-philosophiske Afhandlinger, der særlig polemisere mod aandløs Autoritetstro paa det religiøse Omraade og fremhæve det praktiske i Modsætning til Speculationen. 1745 udkom „Heltinders eller navnkundige Damers sammenlignede Historier“ og n. A. Oversættelsen af den græske Forfatter Herodians Historie, hvortil H. knyttede en Afhandling om Aarsagen til Roms Fremvæxt, og „Mindre poetiske Skrifter“, der bl. a. indeholde et nyt Digt, „Det daphniske Blodbad, om Katten Monsonius, der bliver Munk for bedre at kunne overraske Mus og Rotter“, altsaa en Satire paa Hykleri og Skinhellighed. I det sidst nævnte Aar (1746) døde Christian VI, hvis Tidsalder H. havde sagt saa mange drøje Sandheder; under hans Efterfølger Frederik V aandede Danmark atter frit efter det pietetiske Præsteregimente, og Theatret aabnedes paa ny. H. var atter til Tjeneste og udarbejdede 6 nye Komedier: „Plutus“, „Sganarels Reise“, „Abracadabra“, „Philosophus udi egen Indbildning“, „Republiquen“ og „Den forvandlede Brudgom“. Trods mange ypperlige Enkeltheder røbe de fleste af disse Komedier dog den gamle Digters svækkede Kraft, og den allegoriske Retning, som „Plutus“ og „Republiquen“ slog ind paa, var ikke heldig. H.s sidste Arbejder ere hans „Epistler“, en Samling af Betragtninger over mangfoldige Emner, fulde af Tænksomhed og Vid, hvis Udgivelse begyndtes 1748, og „Moralske Fabler“ (1751), der vel ikke holde Stik for en æsthetisk Betragtning, men for øvrigt ikke ere uden Interesse. H. havde imidlertid efterhaanden ved sine talrige Skrifter og sit sparsommelige Pebersvendeliv, der til Dels var en Følge af hans svagelige Helbred, samlet sig betydelig Formue, som han satte i Jordegods, der 1747 ophøjedes til et Baroni og testamenteredes Sorø Akademi. I sine sidste Aar levede han afvexlende paa en af sine Gaarde paa Landet og i Kjøbenhavn. Han mærkede selv, at hans Aandsevner tog af, og han havde ikke længere sin gamle Hukommelse og sine fordums Interesser, f. Ex. for Musik. Natten til 28 Jan. (Kl. 1) 1754 døde han i Kjøbenhavn i sin Professorgaard paa Hjørnet af Kannikestræde og Fiolstræde, hvor en i Muren indsat Marmorplade angiver, at H. her havde sin Embedsbolig. Liget blev bisat i Frue Kirke og siden ført til Sorø. — H.s Skrifter ere aldrig udkomne i en samlet Udgave. K. L. Rahbek udgav „Udvalgte Skrifter“ i 21 Bd., men først i den nyere Tid er der paa Forlag af det Holbergske Samfund samt „Samf. t. d. danske Lit.s Fremme“ udkommet en Række paalidelige kritiske Udgaver af Hovedværkerne ved F. L. Liebenberg, C. Bruun o. fl.

Holbæk, Kjøbstad i H. Amt, Merløse Herred, ved Sydsiden af H. Fjord (en Arm af Isefjorden) og ved Roskilde-Kallundborg-Jernbanen, 7 M. v. til n. for Kjøbenhavn. 3,265 I. (1880). Byen er mod Landsiden omgivet af middelhøje Bakker. Dens offentlige Bygninger ere: Kirken, opført 1869—71 i Stedet for den i først nævnte Aar nedbrudte, tidligere Sortebrødre-Klosterkirke; Raadhuset, opført 1843; Gasværket, Borger- og Friskolen og Sygehuset. Amtmanden og Amtsforvalteren

i H. Amt bo i Byen. Dennes Embedsmænd ere: Borgemesteren, der tillige er Byfoged og Skriver, Sognepræsten, Landphysicus og Districtslægen, en Toldforvalter, en Toldcontroleur og to Assistenter, en Postmester og en Telegraphbestyrer. H. er Valgsted for Amtets 1ste Folketingskreds. Her er 2 Sparekasser og en Afdeling af Sjællands Kjøbstæders Brandassuranceforening. Befolkningens Hovederhverv er sædvanlig Kjøbstadnæring og Agerbrug. Byjorderne have et Areal af 1,408 Tdr. Ld. med c. 155 Tdr. Hartkorn. Ved Toldstedet vare 1884 hjemmehørende 14 Fartøjer af 1,170 Tons Drægtighed. Havnens Dybde er 10 F. Af industrielle Etablissementer, der for det meste ere af ringe Omfang, er her nogle Brændevinsbrænderier og Ølbryggerier, 2 Tobaksfabriker, 1 Kalkbrænderi, 2 Uldspinderier, 2 Jern- og Metalstøberier og 1 Skibsbyggeri. — H. er en gammel By; dens eneste Kloster, et Sortebrødrekloster, var stiftet i sidste Halvdel af det 13de Aarh. 1287 brændte Byen tillige med Klosterbygningen, og 1290 blev den afbrændt og plyndret af Marsk Stigs Tilhængere. Sin første Stadsret fik H. af Erik Menved. Byen havde i den katholske Tid sin egen Kirke, St. Nikolai Kirke, men denne blev nedlagt efter Reformationen og Klosterkirken skjænket Byen til Sognekirke. Det herværende gamle Slot blev ødelagt af de svenske 1659, og Byen led overhovedet meget i denne Krig.

H. Amt i det nordvestl. Sjælland, omgivet af Isefjorden med dens indre Bugter Bramsnæsvig, Holbækfjord og Lammefjord, Kjøbenhavns Amt, Sorø Amt, Store Bælt og Kattegattet, og desuden omfattende Øerne Samsø med Kyholm og flere ubeboede Smaaholme, Sejerø, Nexelø og Hesselø i Kattegattet og nogle ubeboede Holme i Store Bælt og Isefjord, bestaar af 3 Kjøbstæder og Landdistrictet.

	□ M.	Befolkning 1880
Holbæk	} 0,44	3,265
Kallundborg		3,167
Nykjøbing		1,737
Landdistrictet	29,07	85,171
	29,51	93,340

Kysterne ere stærkt indskaarne af Havet og Fjordene og danne flere Odder, af hvilke de betydeligste ere Asnæs og Refsnæs, der omslutte Kallundborgfjord, og Sjællands Odde, der med Refsnæs omslutter Sejerøbugten med den nu inddæmmede og til Dels udtørrede Saltbækvig samt Øerne Sejerø og Nexelø. Mellem Nyrupbugten og Isefjorden udsender Odsherred en anden Halvø, der mod N. ender i Korshagen. Den indre Del af Lammefjorden er nu tørlagt. Mellem Lammefjordens tilbageværende østre Del og Holbæk Fjord ligger den stærkt bakkede Halvø Tudsenæs. Amtets højeste Punkt er Vejrhøj ved Nexelø Bugten, 385 F. De vigtigste Vandløb ere: Aamoseaa, der kommer fra den nordre Del af Sorø Amt og løber mod V., til Dels paa Grænsen af dette Amt og H. Amt, til Tissø, hvorfra den kaldes Halebyaa, og falder i Store Bælt; Tudeaa paa Grænsen af H. Amt og Sorø Amt, forener sig med Hemmeshøjaa og falder i Halskov Vejle; Elverdamsaa paa Grænsen af H. Amt og Kjøbenhavns Amt falder i Bramsnæsvig; Tudseaa falder i Holbækfjord. Langs Aamoseaaen findes store Mosestrækninger. Amtet har flere Søer, af hvilke den største er Tissø; nord for denne ligger den mindre Skarresø; i Odsherred ved Kattegattets Kyst ligger den nu udtørrede Klintesø. Jordbunden er i det hele frugtbar, om den end mod N. V. og N. er sandet. Af det samlede Areal, 300,660 Tdr. Land, var 1881 besaaet og beplantet 132,000 Tdr. Ld., udlagt til Græsning 125,000 Tdr. Ld. Af det besaaede Areal indtog Hvede 9,290 Tdr. Ld., Rug 24,285, Byg 47,794, Havre 29,718, Ærter og anden Bælgsæd 4,411, Blandsæd 9,453, Kartofler 3,863. Af Husdyr fandtes s. A. 21,097 Heste, 76,740 Stkr. Hornkvæg, 59,937 Faar og 48,543 Svin. — Foruden de foran nævnte Kjøbstæder omfatter Amtet Merløse-, Tudse-, Løve-, Arts-, Skippinge og Odsherred samt Øen Samsø, der danner et Birk. Samsø med Thuns danner i gejstlig Henseende et Provsti under Aarhus Stift, hvorimod den øvrige Del af Amtet danner 3 Provstier under Sjællands Stift. I retslig Henseende bestaar Amtet af 3 Kjøbstad- og 5 Landjurisdictioner.

Holbøll, Frederik Ludvig, f. 1765, d. 1829, blev 1794 botanisk Gartner i Kjøbenhavn. Det skyldes for en stor Del H.s Virksomhed og Dygtighed, at vor botaniske Have efterhaanden hævedes ud af den maadelige Forfatning, hvori han modtog den, og at den blev anset for en af de bedste i Henseende til Paalidelighed af Plantenavne og Ægthed af Frøsorter.

Holck, en gammel sønderjysk Adelsslægt. **Johan H.** til Kalby (Kallebygaard ved Slesvig) var med at slutte Forliget 1315 imellem Erik Menved og Hert. Erik af Sønderjylland; 1318 forekommer **Erik H.** som Marskalk hos denne Hertug. — **Eiler (Eilersen) H.** til Kjærgaardsholm og Elkjær, den første Friherre til Holckenhavn, f. 4 Juni 1627, udmærkede sig under Kjøbenhavns Belejring 1658—60 som Oberst for et Regiment Dragoner, der fik Navnet Dronningens Livregiment. Efter Freden var han i 12 Aar Lensmand og Commandant paa Kronborg og havde i den Tid en bekjendt Affaire med en hollandsk Oberst Capel, som under en Ordstrid i Hidsighed havde slaaet ham i Ansigtet, og som han derfor nedlagde i en Duel, som de vare blevne enige om at afholde uden for Landets Grænse paa det sachsenlauenburgske Gebet, 1662. Ogsaa hans Skilsmisseproces (1693) med hans anden Hustru, Ingeborg Dorothea Vind, formedelst hendes letfærdige Levned gjorde i sin Tid megen Opsigt. Han var blandt de første Baroner, som Christian V udnævnte 25 Maj 1671, hvorpaa hans Gods Nygaard m. A. blev oprettet til et Baroni under Navnet Holckenhavn; han var ogsaa blandt de første Danebrogsriddere. Han døde 28 Juni 1698 som Gehejmeraad, Generalmajor og Stiftsbefalingsmand i Fyn. — **Henrik H.** til Ravnholt i Fyn (af en anden Linje), Søn af Ditlev H., tysk Rigsgreve og kejserlig Feltmarskalk, f. 1599 paa Kronborg, var en berømt Feltherre, der efter i sin tidlige Ungdom at have bivaanet nogle Felttog under de

nassau-oraniske Prinser udmærkede sig i Trediveaarskrigen, først i sit Fædrelands Tjeneste ved at forsvare Stralsund mod Wallenstein 1628, derpaa i kejserlig Tjeneste, hvor han sluttede sig nøje til sin fordums Modstander, Wallenstein. Han døde 30 Aug. 1633, faa Dage efter at have tvunget Leipzig til Overgivelse, og hans Jordefærd fandt Sted med stor Pragt i Kjøbenhavn i Sept. s. A. — Fra ham nedstamme de grevelige Linjer af Familien H. En Efterkommer af ham var den Grev **Fred. Vilh. Conr. H.**, f. 1742, der som Christian VII.s Yndling ved sin Letsindighed øvede en skadelig Indflydelse paa den unge Konge i hans første Regeringsaar; han blev 1767 Hofmarschal og 1769 endog ophøjet til Gehejmeconferensraad, men allerede i Aug. 1770 styrtet af Kongens nye Yndling Struensee; d. 1800.

Holck, Carl Georg, dansk Retslærd, f. 3 Jan. 1834 i Aalborg, tog juridisk Examen 1855 og slesvigsk jur. Examen 1856. 1861 constitueredes han som Professor ved Kjøbenhavns Universitet og fik fast Ansættelse 1862, men døde allerede 14 Aug. 1868 paa en Udenlandsrejse. Af hans efterladte Skrifter ere „Den danske Statsforfatningsret“ og „Den danske Statsforvaltningsret“ udgivne efter hans Død 1869 og 1870.

Holckenhavn, Baroni i det østlige Fyn, oprettet 27 Marts 1672 for ovennævnte Baron Ejler Holck, i hvis mandlige Slægt det siden er gaaet i Arv, af Størrelse c. 766 Tdr. Hartkorn med c. 467,000 Kr. i Fideicommiscapitaler. H., Baroniets Hovedsæde, har en skjøn Beliggenhed ved Vindingeaas og Ørbækaas brede Udløb i Nyborgbugt, ¼ M. s. for Nyborg, og frembyder ved sin kolossale Masse af gammeldags Bygninger i anselig Stil et imponerende Syne. Gaarden, der til forskjellige Tider har haft 5 forskjellige Navne, er den Ulfeldske Families gamle Herresæde. Den hed først Kogsbølle og forekommer allerede paa Dronning Margretes Tid som tilhørende Anders Ulfeld. Rigsraad Jakob Ulfeld lod i Slutn. af det 16de Aarh. det gamle Kogsbølle nedbryde og to Fløje af den nuværende Bygning, som han efter sig kaldte Ulfeldsholm, opføre. Hans Søn, den yngre Jakob Ulfeld, der var Rigskansler under Christian IV, solgte 1616 sin Families ældgamle Ejendom til den bekjendte Ellen Marsvin; hun opførte to nye Fløje paa Borggaarden tillige med 4 Taarne, indrettede et med rigt Billedskærerarbejde udstyret, prægtigt Capel i den ene Fløj af Bygningen, som endnu existerer og afbenyttes, og opkaldte Gaarden efter sig med Navnet Ellensborg. Hun døde ogsaa her 1649, hvorpaa Gaarden gik i Arv til hendes endnu mere bekjendte Datter Kirstine Munk, Christian IV.s forskudte Ægtefælle, og efter hendes Død 1658 kom den ved Frøken Leonora Christina igjen, skjønt denne Gang kun for nogle Aar, til den Ulfeldske Familie, da Kongedatteren var gift med Rigshofmesteren Grev Corfits Ulfeld, en Søn af Gaardens forrige Ejer af denne Familie. Efter at Ulfeld var bleven løsladt af sit Fangenskab paa Hammershus, var Ellensborg 1662 en kort Tid hans sidste Opholdssted i hans Fædreland, som han efter faa Maaneders Forløb for sidste Gang forlod; efter at han det n. A. var bleven dømt som Majestætsforbryder og hans Godser confiskerede, blev det af Kongen solgt til en holstensk Adelsmand Buchwald, som gav det Navnet Nygaard for at udslette Mindet om dets seneste Ejere. Men allerede 1671 solgtes igjen Gaard og Gods til Gehejmeraad Ejler Holck, efter hvem Gaarden fik sit femte og sidste Navn.

Holdskorn, en gammel Betegnelse paa det Korn, som leveredes Fæsteren sammen med Gaarden, og som skulde være til Stede, naar han igjen fratraadte den.

Holger Danske. Den navnkundige Helt, der i vore Folkesagn siges at sidde slumrende med sine Kæmper under Kronborg Fæstning eller i et „Bjærg“ ved Møgeltønder og først at skulle vaagne, naar Danmark er i den yderste Fare, for derpaa i Spidsen for Landets 12 Aars Drenge og 60 Aars Oldinge at slaa Fjenderne paa Flugt, er oprindelig slet ikke nogen dansk Nationalheros. Først da den svenske Carlskrønnike var bleven oversat paa Dansk, c. 1470—80, og da Chr. Pedersens Oversættelse (1584) af den franske Krønnike om H. (Olger D., en af Carl den stores Kæmper, var bleven en Folkebog, og efter at Folkeviserne end ydermere, idet disse dog fornemmelig knyttede ham til Diderik af Bern, havde opstillet ham som Forkæmperen mod fremmed Invasion, blev han den nationale Heros, om hvis Person man samlede de hos de fleste Folkeslag forekommende Myther om en slig højtagen, slumrende Befrier og Frelser i den yderste Nød, en Forestilling, som moderne Digtere (f. Ex. Ingemann) gjentagne Gange have benyttet i poetiske Øjemed.

Holkar, s. Indur.

Holl, Frank, fremragende eng. Maler, f. 4 Juli 1845 i London, indtraadte 1861 i Kunstakademiets Skole og har udstillet siden 1864. Han fik 1868 Akademiets Rejsestipendium og blev 1883 Medlem af samme. Han har malet ypperlige Genrebilleder og er i den senere Tid ogsaa optraadt som Portrætmaler.

Holland. 1) **Nord-H.**, en Prov. af Konger. Nederlandene, mod S. begrænset af Syd-H. og Utrecht, mod Ø. af Zuidersøen og mod V. af Nordsøen, bestaar af Fastland og Øerne Wieringen i Zuidersø og Texel, Vlieland og Terschelling mellem denne og Nordsøen. 50, □ M. med 680,000 J. (1880). Landet er lavtliggende, gjennemskaaret af talrige Kanaler og beskyttet mod Nordsøen ved Klitter, mod Zuidersøen ved Diger. Den lange smalle Havbugt Het-Y, hvis vestlige Del nu er inddiget og tørlagt, skærer sig fra Sydvesthjørnet af Zuidersøen ind i Landet forbi Amsterdam og forbindes med Nordsøen ved en Kanal, der er sejlbar for de største Skibe og udmunder ved Ymuiden. Provinsens Hovedstad er Amsterdam. — 2) **Syd-H.**, ligeledes en Prov. af Nederlandene, omgiven af Nord-H., Utrecht, Geldern, Nordbrabant og Zeeland samt Nordsøen, 54,9 □ M. med 804,000 J. (1880), bestaar for største Delen af Øer, dannede af de store Flodmundinger i Rhin-Maasdeltaet. Jordbunden er dels frugtbar Marsk, der benyttes til Græsning, dels Ler, der anvendes til Korn-

Hovedstad Haag. — H. var i den ældste eboet. mod S. af Batavere og mod N. sere; Hine bleve allerede i det 5te, men først i det 8de. Aarh. undertvungne af erne. Under Carl d. store antog de ndommen. Landet, som i Begyndelsen til Lothringen, blev regeret af Grever, t hvilke de af Vlaardingen vandt stor lse og til sidst bleve arvelige Herskere over H. Dirk ell. Dietrik I i det 10de Aarh. ørst have faaet Grevskabet H. som arveligt f Kong Carl d. enfoldige; af hans Slægt Grev Vilhelm II 1247 valgt til tysk Konge Kejser Frederik II; han omkom paa et mod Friserne 1256. Slægten erhvervede dens Løb Zeeland og en Del af Vestland og uddøde 1299 med Vilhelms nesøn Johan I, hvorpaa H. gik i Arv til Søstersøn, Johan II af Avesnes, Greve ennegau. I Midten af det 14de Aarh. m store indre Uroligheder, foranledigede en Strid imellem Margrete, Kejser Ludvig Bayerns Enke og Søster til den sidst af- Greve Vilhelm IV, og hendes Søn Vilm V, hvorved der dannede sig to Partier, ks og Kabeljaus, hvis Stridigheder ikke orte, førend Landet efter heftige Kampe kom den sidste af den bayerske Stamme Grev- Jakobæa, Datter af Grev Vilhelm VI (i Ægteskab gift med Hert. Humphrey af ucester), til hendes Fætter Hert. Philip d. e af Burgund 1433 (hun døde 1436). Fra Tid hørte H. til den store burgundiske dmasse og blev Hovedprovinsen saa vel i publiken som i Kongeriget Nederlandene (s. .), som ogsaa ofte i daglig Tale benævnes ester. — Kongeriget H. kaldes det 1806 Napoleon I for hans Broder Ludvig oprettede Kongerige; det bestod ikke længer end 1810.

Holland, Henri Rich. Vassall, Lord, engelsk tatsmand, f. 21 Nov. 1773, Brodersøn af n store Statsmand Ch. Fox, indtraadte 1796 Overhuset og sluttede sig strax til det liberale arti. Efter Freden 1802 rejste H. til Spaen og studerede dets Literatur, hvilket senere ste sig i en Levnedsbeskrivelse og Overættelser af Lope de Vega. 1806—7 var H. ordseglbevarer i Ministeriet Fox-Grenville, en hørte derefter igjen til Oppositionen. Særlig blev han bekjendt ved sin Optræden 814—15, da han under Congressen i Wien øgte at overtale Fyrsterne til at vise Maadeold i Sejren og Agtelse for Folkenes Retigheder (han blev endog udvist af Wien); han misbilligede aabent Norges Løsrivelse fra Danmark og dadlede ligeledes stærkt Englands Opførsel mod Napoleon I. Hans Ægtefælle Elisabeth Vassall — hvis Navn han havde antaget, da han efter en skandaløs Skilsmissesag med hendes første Mand ægtede hende — søgte senere at mildne Napoleons Fangenskab paa St. Helena. 1830—40 var H. med en kort Afbrydelse (1834) Kansler for Hertugdømmet Lancaster; han døde 22 Oct. 1840.

Holland, Wilh. Ludw., Germanist og Romanist, f. 1822 i Stuttgart, studerede i Tübingen, Berlin og Paris og begyndte 1847 at docere i Tübingen, hvor han nu er Professor. 1854 udkom „Crestien von Troies. Eine litteraturgeschichtliche Untersuchung", derpaa en Udgave af Hertug Henrik Julius af Braunschweigs Skuespil (1855), „Das Buch der Beispiele der alten Weisen" (1860), »Li roumans dou chevalier au lyon von Crestien von Troies« (1862), Hertuginde Elisabeth Charlotte af Orléans's Breve (1867—81), „Schreiben des Kurfürsten Carl Ludwig von der Pfalz und der Seinen" (1884). 1863—76 leverede H. kritiske Udgaver af Uhlands Værker.

Holland, Preussisch-, Stad i den preussiske Prov. Østpreussen, 12 M. s. v. for Königsberg. 5,000 I. Uld- og Linnedindustri.

Hollandsk Mølle, s. Vindmølle.

Hollar, Wenzel, udmærket Raderer og Kobberstikker, f. 1607 i Prag, uddannede sig under Math. Merian i Frankfurt og udgav allerede 1625 sine første Blade. Han rejste meget og har stukket en Mængde Prospecter af Byer og Egne, hvor han havde været; da han kom til London med Grev Arundel, stak han her forinden nogle Plader efter Malerier af dennes Samling tillige 28 Blade »Ornatus muliebris Anglicanus« 1639, der 1642—44 efterfulgtes af tilsvarende Afbildninger fra forskjellige andre europæiske Folkeslag. Trods sin umaadelige Flid (han har stukket henved 2,500 Plader) var han dog jævnlig i Trang og var nær ved at kastes i Gjældsfængsel, da Døden bortrev ham 1677. Han arbejdede mere med Naalen end med Gravstikken, men frembragte Mesterværker ved sin ejendommelige Fremgangsmaade; dog staa hans Arbejder efter andre Kunstnere tilbage for hans originale. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn ejer en temmelig stor Suite af H.s Arbejder.

Hollænder, Maskine til at findele Materialet til Papirfabrikation for at danne det til „Stof", der kan formes. Dette Materiale, Klude, Tovstumper, Halm osv., befinder sig altid i en mechanisk og chemisk vel forberedt Tilstand; det er „hakket" til Smaastykker, naar det ikke allerede paa anden Maade er findelt; det er end videre „kogt" under et stærkt Tryk med stærk kaustisk Lud. H., hvis Hoveddel er en med Staalskinner efter Elementer tæt besat Valse, der arbejder mod en „Plade", ligeledes med Staalskinner, i Bunden af det Kar, hvori Materialet behandles, har alligevel et stort Arbejde, der koster stor Kraft, og dette Arbejde deles helst i to, saaledes at „Halvhollænderen" med færre Skinner og under en langsommere Omdrejning under successiv Tilnærmelse til Pladen forvandler de hakkede Materialer til det langtavede Halvstof, medens dette, i Regelen efter en Blegning, i „Helhollænderen" langt raskere males til Helstof ell. Heltøj.

Hollænderdybet, det kortere og mere lige Løb ved Kjøbenhavn n. for Drogden imellem Middelgrunden og Grundene om Saltholmen. Dybden i dette Løb er 7—9½ Favne, men Bredden kun lidt over en halv Kvartmil.

Hollændertræ, det Navn, hvorunder de store Træstammer, der fra det indre Tysklands Bjergskove i Flaader føres ned ad Floderne, sædvanlig gaa i Handelen.

Holm, egtl. en særlig Benævnelse for en mindre Ø, bruges ogsaa ofte om saadanne Par-

tier inde i Landet, som ere omgivne af Kær-, Eng- ell. Mosestrækninger og som for det meste i Fortiden have været omskyldte af Vand (f. Ex. Hanstholm). H. (Bygningsvæs.), d. s. s. Hammer.

Holm, Christian Frederik Carl, dansk Dyrmaler og Raderer, f. 18 Febr. 1804 i Kjøbenhavn, besøgte Akademiet og blev Elev af Gebauer. Han rejste meget, især i de skandinaviske Lande, og nedsatte sig fra 1834 i München. Men allerede 24 Juli 1846 bortrev Døden ham i Rom midt i hans Talents bedste Udvikling. Af hans Arbejder kan nævnes „Romerske Campagnoler ved et Osteri“ og „Italienskt Landskab; Hyrder vande Kvæg“ (udstillet 1847). Han har ogsaa raderet nogle Blade.

Holm, Gustav Frederik, dansk Søofficer, f. 6 Aug. 1849 i Kjøbenhavn, Søn af Orlogscapitain Peter Chr. Holm, som 1864 var Chef for Fregatten „Jylland“ i Helgolandsaffairen (d. 1864), og Sønnesøn af Capitain Hans Peter H., som 1812 med stor Hæder førte Fregatten „Najaden“ i Træfningen ved Lyngør (d. 1818). H. blev 1870 Lieutenant i Flaaden og 1885 Capitain. Siden 1876 har han været virksom Deltager i de Togter, som ere blevne udsendte af Regeringen for at undersøge Grønland. Han ledede 1880—81 tvende Togter til Sydgrønland og sattes 1883 i Spidsen for den vigtige Konebaads Expedition, der afgik til Østgrønland og varede i halvtredje Aar. Han naaede med den op til 66° n. Br. og undersøgte hidtil ukjendte og af hedenske Eskimoere beboede Egne; det kom derved til Klarhed, at der ikke findes noget Spor af tidligere nordisk Bebyggelse paa denne Side Grønland nord for Lindenowsfjorden, 60½ n. Br.

Holm, Hans Jørgen, dansk Architekt, f. 9 Maj 1835 i Kbhvn., blev Student 1854 og uddannede sig derpaa ved Akademiet og under Herholdt til Architekt. Efter at have været udenlands 1863—64 vandt han 1867 Akademiets mindre Guldmedaille, blev 1878 Medlem af Akademiet og 1883 efter H. Chr. Hansens Død Professor i Bygningskunsten. Blandt hans Bygninger kunne nævnes Sundby og Ordrup Kirker. Han har dog især virket som Lærer baade for de polytechniske og for Akademiets Elever, inden han blev Professor, og tillige ved Ledelsen af de Opmaalinger og Tegninger af ældre Bygninger, som Akademiet hvert Aar lader foretage.

Holm, Jakob, dansk Handelsmand, f. 29 Sept. 1770 i Visserup ved Næstved, begyndte 1794 en Urtekramhandel i Kjøbenhavn og udviklede den snart til en en gros-Forretning, samt opgav 1810 Boutikshandelen. Desuden knyttede H. baade Fabrikdrift og Skibsrederi til Handelsforretningen; han byggede 1807—12 efterhaanden en Oljemølle, en Lim- og en Sæbefabrik, en Sejldugsfabrik og en lukket Reberbane og føjede dertil senere en Stivelse- (1826) og en Stearinlysfabrik (1842). Allerede 1815 blev H. Deltager og Bestyrer af en Skibsværftsdrift, kjøbte 1822 selv en Plads hertil paa Christianshavn og udvidede den efterhaanden ved Tilkjøb af andre tilstødende Pladser. 1834—40 byggede han en Række Arbejderboliger til omtr. 100 Familier (de saakaldte „Holms Huse“). H. var i mange Aar Kjøbenhavns største Skibsreder, ligesom han var den første, der (1830) udsendte Skibe paa Robbefangst under Grønland og 1839 udsendte et Skib paa Hvalfangst i Sydhavet. Han døde 3 Aug. 1845, men Forretningen fortsattes af hans tre Sønner, optagne 1836 i Firmaet „J. H. og Sønner“, og senere af Sønnesønner, optagne 1858.

Holm, Pet. Edvard, dansk Historiker, f. 28 Jan. 1833 i Kjøbenhavn, blev 1850 Student og tog 1855 philologisk Embedsexamen, samt kastede sig derefter særlig over Studiet af det romerske Kejserdømmes Historie. 1860 vandt han Doctorgraden ved en Afhandling om „De græske Undersaatters politiske Stilling under de romerske Kejsere indtil Caracalla“ — tidligere havde han skrevet om „Nationalitetsstemningerne i det romerske Kejserrige“ — og 1864 skrev han „Gejstlighedens Optræden over for Staten fra Slutningen af Constantin den stores Regering indtil det vestromerske Riges Fald“. 1865 blev H. Docent og 1868 Professor i Historie, men gav sig nu særlig af med Nordens politiske Historie i det 18de Aarh. 1869 skrev han „Danmarks politiske Stilling under den franske Revolution“ og udarbejdede Æmnet udførlig i „Danmark-Norges udenrigske Historie under den franske Revolutions og Napoleons Krige 1791—1807“ (2 Bd., 1875), der indeholder mange hidtil ukjendte Oplysninger og nye Synsmaader. 1885—86 fulgte et andet betydeligt Værk „Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720“ (2 Bd.), som kaster nyt Lys over mange vigtige Spørgsmaal. Desuden skrev H. flere mindre Afhandlinger om „Struensees Udenrigspolitik“, om „Holbergs statsretlige og politiske Standpunkt“ (1879) og om „det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udvikledes i den dansk-norske Stat 1746—70“ (1883); han deltog i Bearbejdelsen af Cantus Verdenshistorie og forfattede her særlig Nordens Historie i 19de Aarh. Siden 1875 er H. Medlem af Undervisningsinspectionen for de lærde Skoler.

Holm, T., dansk Naturforsker, navnlig Botaniker, f. 1726 i Fyn, d. 1759, studerede flere Gange i Upsala under Linné og skal have været en af dennes mest yndede Disciple; her tog han ogsaa Doctorgraden efter Linnés gjentagne Opfordringer. H. havde fra Rejser i Danmark og Sverige hjembragt værdifulde Samlinger af naturhistoriske Gjenstande, hvormed han grundlagde et Naturaliecabinet paa Charlottenborg; han blev udnævnt til Prof. oeconomiæ ved denne Samling, men døde faa Dage efter sin Udnævnelse.

Holmberg, Ludvig Ferdinand, f. 22 Apr. 1826 i Kjøbenhavn, var først Landmaaler og blev 1849 polytechnisk Candidat, arbejdede dernæst ved Havnevæsenet og blev Havnebygmester i Kjøbenhavn 1852, hvilken Stilling han beklædte indtil 1860. Blandt de vigtigere Arbejder, der under H.s Ledelse udførtes i denne Periode, kan nævnes Ombygningen af Stormbroen og Prinsensbro (ved hvilke Arbejder man

første Gang her hjemme anvendte Béton til Fundering af Bropiller), Kvæsthusbroen og de nye Toldbodanlæg. 1857 havde H. begyndt at holde Forelæsninger over Ingeniørfagene ved polytechnisk Læreanstalt, idet en Del ældre polytechniske Candidater ad privat Vej havde samlet en Pengesum for at faa denne Undervisning i Gang. Kort efter overtog Staten imidlertid denne Forpligtelse; H. vedblev at være den, hvem Forelæsningerne bleve overdragne, og i denne Stilling virker han endnu, saa at alle de Ingenieurer, der ere udgaaede fra den polytechniske Læreanstalt, skylde ham deres Uddannelse. Samtidig med at H. 1860 opgav Stillingen som Havnebygmester blev han Docent ved Landbohøjskolen i Tegning, Jordarbejde og Vejbygning, hvilken Stilling han fratraadte 1883 for fuldt ud at kunne vie den polytechniske Læreanstalt sine Kræfter. Han blev 1868 valgt til Borgerrepræsentant og siden stadig gjenvalgt.

Holmblad, Jakob, dansk Fabrikant, f. 10 Jan. 1791 i Kjøbenhavn, d. 17 Nov. 1837 som Agent og „eligeret Borger" samt Ridder af Danebroge, oprettede 1820 et Sæbesyderi og en Spillekortsfabrik. — Hans Søn, Lauritz Peter H., f. 1815, polyt. Cand. 1837, fortsatte og udvidede Forretningen ved Anlæg af en Stearinlysfabrik (1843), en Dampoljemølle (1846), Voxblegeri m. m. Han er desuden Medlem af Bestyrelsen for flere af de største Aktieselskaber i Kjøbenhavn og var 1852—58 Borgerrepræsentant smstds.; 1866 blev han Etatsraad.

Holmboe, Bernt Michael, norsk Mathematiker, f. i Valders 1795, blev Student 1814, 1818 Lærer i Mathematik ved Christiania Kathedralskole og 1826 Lector (1834 Professor) i ren Mathematik ved Christiania Universitet. Foruden ved mathematiske Lærebøger og en Del Afhandlinger gjorde han sig fortjent ved at besørge den første Udgave af sin Discipel Abels Værker (1839). D. 1850. — Hans Broder, Christoffer Andreas H., f. 1796, tog 1818 theologisk Examen og studerede østerlandske Sprog, til Dels i Paris 1821—22. Han blev 1822 Lector (1825 Professor) i østerlandske Sprog og var siden 1830 Bestyrer af Universitetets Myntsamling. H.s literære Produktion er meget spredt, idet den foruden Numismatik og semitiske Sprog tillige omfattede comparativ Sprogforskning, Indisk og Oldnorsk; men han manglede Kritik og førtes let vild af sin Phantasi, navnlig ved sin Tilbøjelighed til at efterspore indiske Religions- og Culturformer i Norden. Blandt hans Skrifter mærkes „Bibelsk Geographi" (1828) og „Bibelsk Realordbog" (1868), en Udgave af Bidpais Fabler (1832), „Das älteste Münzwesen Norwegens bis gegen Ende des 14ten Jahrhund." (1846), „Sanskrit og Oldnorsk" (1846), „Det oldnorske Sprogs væsentligste Ordforraad, sammenlignet med Sanskrit og andre Sprog af samme Æt" (1852), »Traces de buddhisme en Norvège avant l'introduction du christianisme« (1857), „Norske Vægtlodder fra 14de Aarhundrede" o. fl. Han tog Afsked 1876 og døde 2 Apr. 1882.

Holme Bjerge, et Bakkeparti i Aarhus Amt, Ning Herred, 1 M. s. for Aarhus, hæver sig temmelig brat fra det omliggende Land og har sin største Højde i Jelshøj, 404 F., hvorfra haves en vidtstrakt Udsigt.

Holme Kloster, s. Brahetrolleborg.

Holmegaard, Herregaard i Sjælland (Præstø Amt, Hammer Herred), har en i Danmark ganske ejendommelig Bygningsform, idet den bestaar af en gammel Bindingsværks Hovedbygning paa en høj Kampestensgrund, opført 1635 af Rigsadmiral Claus Daa til Ravnstrup. Før denne Ejers Tid tilhørte H. Frederik II.s berømte Rigshofmester Peder Oxe til Gisselfeld, senere Gehejmeraad Otto Krabbe og i dette Aarh. Gehejmeraad, Grev Chr. Conr. Soph. Danneskjold-Samsøe, Amtmand i Præstø Amt, af hvis Slægt H. endnu ejes. Til Gaarden hører et betydeligt Glasværk (i Tybjærg Herred), der kaldes efter samme og er anlagt 1825 af Enkegrevinde Danneskjold-Samsøe (født Kaas), det første i Danmark.

Holmen, det almindel. Navn for Orlogsværftet i Kjøbenhavn.

Holmengraa, en lille Ø i Bohuslän paa Sveriges Vestkyst, ikke langt fra den norske Grænse, bekjendt ved det Søslag, som stod her 1139, og hvori Magnus d. blinde faldt og Sigurd Slembe blev fangen.

Holmer, Valdemar, f. i Kbhvn. 5 Sept. 1833, blev allerede 1868 Overchirurg ved Kbhvn.s Communehospital, i hvilken Stilling han hurtig vandt Navn som en dygtig og samvittighedsfuld Chirurg og udfoldede en betydelig Virksomhed baade i og uden for Hospitalet. Særlig Fortjeneste indlagde han sig desuden af forskjellige Tillidshverv, navnlig af „Samfundet, som antager sig vanføre og lemlæstede Børn" samt det „røde Kors", af hvis Bestyrelse H. fra først af var et af de virksomste Medlemmer. Overanstrængelse nedbrød hans Kræfter, saa at han allerede døde 8 Juli 1884. 15 Nov. 1885 afsløredes et Mindesmærke for ham i Communehospitalets Gaard, en Portrætbuste i Bronze af Stein.

Holmes, Oliver Wendell [hohms], amerikansk Digter, f. 1809, studerede først Jura, saa Medicin og blev efter en Europasreise medicinsk Professor, sidst fra 1847 ved det medicinske Facultet i Massachusetts, fra hvilket Embede han trak sig tilbage 1882. Forskjellige Udgaver af hans Digte, hvis fremherskende Egenskaber ere godt Humeur og sund Sans, ere fremkomne til forskjellige Tider i Aarenes Løb, den første 1836, den sidste 1881. Foruden Digte har han i novellistisk Form skrevet Afhandlinger om forskjellige — philosophiske, moralske, æsthetiske — Emner, samlede i de tre Bind: »The Autocrat at the Breakfast Table« (1857), »The Professor at the Breakfast Table« (1860) og »The Poet at the Breakfast Table« (1872). En Novelle, »Elsie Venner«, udkom 1861. Som Læge har han særlig givet sig af med Mikroskopi og Auscultation, og han har om medicinske Emner skrevet en Del Afhandlinger.

Holmestrand, Kjøbstad i Norge, smukt beliggende paa Vestsiden af Christianiafjorden i Jarlsberg og Larviks Amt. Stedet driver ikke ubetydelig Trælastudskibning og Skibsfart og har et Søbad, der om Sommeren er meget besøgt. 2,400 J. (1883).

Holmgaard, det gamle nordiske Navn paa Novgorod.

Holmgang, i den nordiske Oldtid det gængse Navn paa Tvekamp, fordi den sædvanl. holdtes paa en Holm eller Ø.

Holmgren, Hjalmar Jos., svensk Mathematiker, f. 22 Dec. 1822 i Östergötland, d. 29 Aug. 1885 i Stockholm, fra 1855 Lærer og fra 1857 Professor i Mathematik ved det technologiske Institut i Stockholm samt tillige fra 1878 i flere Aar Lærer ved den derværende Højskole. Blandt H.s Skrifter, som næsten alle falde inden for den rene Mathematiks Omraade, er den i det svenske Videnskabs-Akademis Handlinger optagne Afhandling »om differentialkalkylen med indices af hvad natur som helst« (1866) den betydeligste. — Hans Broder, August Em. H., f. 10 Nov. 1829, har siden 1858 gjort Tjeneste som Lærer ved Skovinstitutet i Stockholm, ved hvilket han siden 1871 er Lector i Naturhistorie; fra 1880 er han derhos Entomolog ved Landbrugsakademiet. For at foretage videnskabelige, særlig entomologiske Forskninger har H. Tid efter anden foretaget Rejser saa vel inden for forskjellige Dele af Sverige som til Spitsbergen, Danmark, Tyskland og Frankrig. Blandt hans dels egentlig videnskabelige, dels populære Skrifter maa nævnes: »Ichneumonologia Suecica« (1864), »Handbok i Zoologi« (I. »Skandinaviens Däggdjur«, II. Skandinaviens Fogler« 1865—71), »Om åkerns vanligsta skadeinsekter« (1873), »Om skadeinsekter inom hus« (1879), »Trädgårdens skadedjur« (1. Del, 1883). — En tredje Broder, Alex. Frithiof H., f. 22 Oct. 1831, fik 1861 den medic. Grad efter at have disputeret »Om den hvita blodcellen«, blev s. A. Adjunct i theoretisk og praktisk Medicin i Upsala og tiltraadte derpaa en Studiereise til Udlandet. Ved Hjemkomsten oprettede han et physiologisk Laboratorium i Upsala, hvor han siden 1864 er Professor i Physiologi. Som Videnskabsmand har han især virket ved sine Undersøgelser over Farveblindhed, angaaende hvilken han har udgivet adskillige Afhandlinger. Vel kjendt ogsaa som heldig Taler og Digter, har han selv besørget Udgivelsen af »En samling tillfällighetsdikter och tal« (1882).

Holmsbo, Ladested i Norge, beliggende i Buskeruds Amt, paa den østre Side af Dramsfjorden. 450 I.

Holmsland, en 1¼ □ M. stor, frugtbar Ø, med c. 2,000 I., i Ringkjøbingfjord i Jylland, tæt n. v. for Ringkjøbing, udgjør et Pastorat i 2 Sogne, Ny- og Gammelsogn, under Hinds Herred, Ringkjøb. Amt. Den er ved en Træbro forbunden med Fastlandet tæt n. for R.

Holnæs, et i Flensborgfjord fra Angel mod N. udskydende Næs.

Holŏgraphum kaldes et Testament, som helt igjennem er skrevet med Testators egen Haand. Et saadant havde efter den tidligere danske Lovgivning, om det end ikke var oprettet under de anordnede Former, dog en særegen Adgang til ved kongel. Confirmation at opnaa fuld Gyldighed; men dette er bortfaldet ved Arveloven af 1845.

Holophĕrnes, s. Judith.

Holothŭria, d. s. s. Søpølse.

Holst, Charles Frederik (Frits), f. i Kbhvn. 14 Dec. 1834, blev Officer 1853 og deltog i Krigen 1864, hvor han efter Affairen paa Dybbøl 28 Marts decoreredes med Ridderkorset. For Folketheatret, til hvilket hans Interesse var knyttet gjennem hans Hustru, har han skrevet og bearbejdet ikke faa dramatiske Værker. Af hans originale Produktion, som udmærker sig ved et sundt Lune, et godt Øje for scenisk Bygning og et let, naturligt og dog pointeret Replikskifte, maa især fremhæves de større Komedier „Revuen" (opført næsten 100 Gange), „En sand Demokrat" og „Hverdagsfolk", samt det paa det kongel. Theater spillede „I Overgangstiden" foruden de mindre Arbejder „Den lykkeligste Dag" og „Paa Pension". Blandt de nogle og tredive Bearbejdelser og Oversættelser, H. har leveret til Folketheatret, ere „En Sangerfest" og „En Svigermoder" at betragte som originale, hvad Charaktertegning og Dialog angaar, medens Handlingens Gang og enkelte Situationer støtte sig til de Moserske Forbilleder. Over for den Lykke, disse Arbejder have gjort hos et stort og bredt Publikum, bør det fremhæves, at det kun er ved noble dramatiske Midler, denne Virkning er tilstræbt og opnaaet. — Hans Hustru, Louise H., f. Carpentier, f. 10 Oct. 1840 i Kjøbenhavn, blev efter i et Par Aar at have spillet Komedie i Provinserne 1857 engageret af Kammerraad Lange til det af ham s. A. oprettede Folketheater i Kjøbenhavn og virkede ved dette til sin Død 18 Aug. 1883 dels i Soubrettefaget, dels i komiske Roller og i de sidste Aar i større, alvorlige Charakterroller.

Holst, Hans Peter, f. 28 Oct. 1811 i Kjøbenhavn, blev sammen med Fr. Paludan-Müller hæderlig fremhævet for sin Besvarelse af den poetiske Prisopgave „Fire Romancer" (1832), men vakte først Almenhedens Opmærksomhed som Digter ved sine smukke og simple Mindekvad over Frederik VI. Senere har han udfoldet en ret betydelig Produktion baade som Forfatter og som Oversætter; hans bedste Poesier ligge inden for Lyrikens Omraade („Udvalgte Digte", 1874), men saa vel i den episke Genre som i Dramaet har han ydet fortjenstlige Arbejder („Den lille Hornblæser", 1849, 5te Udg. 1873; „Gioacchino", 1844); især ere hans Rejseskildringer „Ude og hjemme" (1842, 3dje Udg. 1872) friske og tiltalende og, som alt hvad der udgaar fra H.s Pen, beherskede og smagfulde i Formen, medens den med disse Egenskaber saa ofte forbundne Mangel paa egentlig Originalitet uomtvistelig anviser ham Plads blandt Epigonerne. De 1873 udgivne, i lette Vers henkastede Genrebilleder „Fra min Ungdom" fremmane paa en elskværdig Maade Episoder af H.s Digterliv. Hans gode Smag har været ham en paalidelig Vejleder under Affattelsen af de forskjellige Anthologier og Læsebøger, der skyldes ham. H. var 1836—61 Lærer i Dansk ved Landcadet- og 1849—58 tillige ved Søcadetakademiet; fra 1852 redigerede han i en Aarrække „Den Berlingske Tidendes" Feuilleton og 1859—60 selve Bladet; han udgiver siden 1868 Maanedsskriftet „For Romantik og Historie", blev 1875 Sceneinstructeur ved det kongel. Theater og 1871 Etatsraad.

Holst, Poul Christian, norsk Statsmand, f. 1776 i Røken, Christiania Stift, hvor Faderen var Præst, blev Student i Kjøbenhavn 1792, tog juridisk Examen 1798, blev 1800 Copist i Rentekammeret og 1806 Renteskriver (d. e. Kontorchef); s. A. kom han tilbage til Norge som Foged i Akers og Follos Fogderi, blev 1813 const. Amtmand i Akershus Amt og deltog som saadan i Mødet paa Eidsvold 16 Febr. 1814. Han var Medlem af det overordentlige Storting 1814 og blev i Nov. s. A. Statssecretær. 1819 blev det overdraget ham at føre Underhandlinger ang. Opgjøret mellem Danmark og Norge, hvilket han udførte med stor Dygtighed og til Regeringens Tilfredshed. 1822 blev han Medlem af Regeringen, i hvilken han 1825—37 (med faa Afbrydelser) var Chef for Justitsdepartementet og 1837—48 for Kirke- og Undervisningsdepartementet. Han tog Afsked 19 Apr. 1848 og døde 7 Aug. 1863. Hans „Efterladte Optegnelser om sit Liv og sin Samtid" (udg. af den norske historiske Forening 1876) give interessante Skildringer fra Regeringskredsene især i Carl Johans Tid.

Holst, Wilhelm Conrad, dansk Skuespiller, f. 2 Jan. 1807 i Kjøbenhavn, var bestemt til Studeringer, men fulgte allerede inden Confirmationen sin Lyst til Søen. Efter at have gjort Togter til Norge, Frankrig, Italien og Kina kom han 20 Aar gl. hjem for at tage Styrmandsexamen, da en tilfældig Ytring om, at han syntes at have ypperlige Evner for Scenen, bragte ham til at gjøre Skridt for at komme til at debutere i Elskerfaget, som just den Gang var maadelig besat. 14 Nov. 1828 debuterede han som Alonzo i „Preciosa" og indtog strax alle saaledes, at han af første Elskere og unge Helte hurtig fik et glimrende Repertoire, hvori han bevarede Publikums Gunst usvækket, indtil hans Personlighed paa Grund af Alderen ophørte at være egnet dertil. Efter Ansøgning afgik han i Juni 1872. Ogsaa som dramatisk Forfatter har han gjort Lykke, navnlig med to vakre Idyller. I den første Krig udmærkede han sig 1848—49 som Maanedslieutenant i Marinen ved at commandere en Kanonbaad. Han optraadte sidste Gang paa det kongel. Theater i Maj 1872 som Baron Nilus i „Jeppe paa Bjerget". For Selskabet „De danske Vaabenbrødre" var han i en Række af Aar Formand. I Apr. 1834 blev H. gift med Skuespillerinde Elisabeth Frederikke Margrete Heger, f. 23 1811 i Kjøbenhavn, Datter af Kunstneren Heger. Hun debuterede 1827 som Emilie i Galotti og vandt strax ved sin Kvindelighed og edle Personlighed en ualmindelig Yndest, som hun bevarede, indtil hun 8 Maj 1870 tog Afsked med Scenen som Ingrid i „Brylluppet paa Ulfsbjerg."

Holstebro, Kjøbstad i Hjerm Herred, Ringkjøbing Amt i Nørrejylland, $6\frac{1}{2}$ M. v. til s. for Viborg, 5 M. n. ø. for Ringkjøbing, $1\frac{1}{2}$ M. s. for Limfjorden, paa begge Sider af Storaaen ved den jyske Tværbane. 2,559 I. (1870). Dens offentlige Bygninger ere Kirken, bygget i Korsform, Raadhuset, opført 1846, Skolen, Fattiggaarden, Jernbanegaarden og Sygehuset. Her er Amtstue for den nordre Del af Ringkjøbing Amt. Byens Øvrighed er en Borgemester, tillige Byfoged og Skriver og Herredsfoged og Skriver i Hjerm og Ginding Herreder. Byraadet tæller 7 valgte Medlemmer. Af andre Embedsmænd er her Sognepræsten, Amtsforvalteren, Districtslægen, Postmesteren, som tillige er Telegraphbestyrer, og Toldforvalteren. I Byen er en Sparekasse og en Bank. Dens Handel drives fornemmelig over den 2 M. mod Nord liggende Ladeplads Struer. Af industrielle Etablissementer er her et Dampbrænderi med Gjærfabrik, et betydeligt Svineslagteri, et Jernstøberi, en Tobaksfabrik og 2 Bogtrykkerier. — H. nævnes allerede 1287; dens ældste bekjendte Privilegier ere givne af Christian III 1552. I det 17de og 18de Aarh. blev Byen hjemsøgt af 6 Ildebrande, hvorved den blev sat meget tilbage.

Holstein, en gammel Adelsslægt, der stammer fra Nordtyskland og tidlig havde store Besiddelser i Mecklenburg, ligesom i den nyere Tid i Danmark. **Ulrik Adolf H.** (af Linjen Fürstenberg), den første Greve til Holsteinborg, f. 14 Apr. 1664, kom som Page til Christian V.s Hof og blev Ungdomsven af den følgende Konge Frederik IV, der 1700 ophøjede ham til Friherre og overdrog ham det til Kronen s. A. hjemfaldne Baroni Fuirendal; siden blev han besvogret med Kongen, da han var gift med Storkansler, Grev Conr. Reventlows Datter Christine Sophie, ældre Halvsøster til Dronning Anna Sophie. 1 Jan. 1708 blev H. ophøjet til Greve, og af hans Godser oprettedes Grevskabet Holsteinborg; 1712 blev han Elefantridder, 1719 Gehejmeraad; 1721—30 var han Storkansler og i denne Tid Kong Frederik IV.s mest betroede Minister; han døde 21 Aug. 1737. — En Sønnesøn af ham var Grev **Ulrik Adolf H.** (f. 1731), der fra Amtmand i Tønder 1771 af Struensee blev sat i Spidsen for Kjøbenhavns ombannede Bestyrelse som Overpræsident og for det nye Finanscollegium, men blev afskediget ved Struensees Fald det følg. A.; han døde i Altona 1789. — **Frederik Adolf**, Lensgreve af Holsteinborg, Sønnesønssøn af den første Greve, f. 18 Oct. 1784, blev 1802 Student i Kiel og tog 1808 jurid. Embedsexamen i Kjøbenhavn, men tog strax efter Ophold paa Holsteinborg og viede alle sine Kræfter til sine Godsers Styrelse. 1809 stiftede han et Industriselskab og 1818 en Spare- og Laanekasse for Grevskabet, den første i Danmark; 1838 oprettede han paa Fuirendal et Institut for fattige og forældreløse Børns Opdragelse til duelige Agerbrugere (1840 flyttet til **Holsteinsminde**, s. d. A.). Særlig Iver viste H. for at vække religiøst Liv blandt Bønderne ved Ansættelse af dygtige Præster, især af den grundtvigske Retning (Brødrene P. og F. Fenger, E. Mau, Oldenburg, F. E. Boisen o. fl.). Da Provinsialstændernes Indførelse bebudedes, tog H. i et Flyveskrift Ordet for at drøfte deres Ordning; han var 1832 Medlem af Forsamlingen af „oplyste Mænd" og tog Del i den første Stænderforsamling i Roskilde 1835—36, men døde 21 Maj 1836. — Hans Søn, **Ludvig Henrik Carl Herm. H.**, Greve af Holsteinborg, f. 18 Juli 1815, blev først

Student i Berlin, 1836 i Kjøbenhavn og arvede s. A. Grevskabet. H. var 1848 Medlem af Stænderforsamlingen i Roskilde og deltog 1850 i Grundejerforeningens Stiftelse. 1856 valgtes H. til Rigsraadet, hvor han i flere Aar hørte til den helstatlige Opposition, men senere stilte sig fra den og 1863 stemte for Novemberforfatningen. 1865 valgtes H. til Rigsraadets og n. A. til Rigsdagens Folketing, hvor han sluttede sig til Mellempartiet, og blev 28 Maj 1870 efter Grev Frijs's Afgang Conseilspræsident for et til Dels af tidligere nationalliberale Statsmænd dannet Ministerium. H. førte i denne Stilling de første Kampe med det forenede Venstre (især 1872) og med den begyndende socialistiske Bevægelse og afgik 14 Juli 1874. Ved Valgene 1876 faldt H. igjennem, men havde paa ny Sæde i Tinget 1879—81, dog uden at spille nogen Rolle. Som Præsident for den nordiske Industriudstilling 1872 tog H. væsentlig Del i de forberedende Arbejder; ogsaa var han 1861—68 tre Gange Formand for Landmandsforsamlingerne og 1866—81 en af Landhusholdningsselskabets tre Præsidenter. 1876 blev H. Overkammerherre, men tog Afsked 1881. Ved sin Afgang fra Ministeriet 1874 blev H. udnævnt til Ridder af Elefanten. — **Johan Georg H.** (af en anden Linje, Møllenhagen), f. 16 Febr. 1662, gik fra mecklenburgsk over i dansk Tjeneste og kom i stor Yndest hos Kong Christian V, som 1693 gjorde ham til Hofmester hos sin Søn Prins Carl, ligesom ogsaa hos Kong Frederik IV, der kort efter sin Tronbestigelse 1699 beskikkede ham til Overlanddrost i Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, 1706 til Deputeret for Finanserne og Hofmester hos Kronprinsen (Kong Christian VI) og 1712 til Gehejmeraad og Medlem af Conseilet; 1722 blev han ogsaa Elefantridder. Han døde 26 Dec. 1730. — Hans ældste Søn, **Johan Ludvig H.**, den første Greve til Ledreborg, er endnu mere bekjendt. Han var f. 7 Sept. 1694, blev 1721 Hofmarschal og 1724 Overkammerer hos Kronprins Christian (Kong C. VI), der efter sin Tronbestigelse 1730 beskikkede ham til Stiftsbefalingsmand over Sjællands Stift, 1732 til Skoleherre paa Herlufsholm, 1733 til Gehejmeraad, 1734 til Deputeret for Finanserne og 1735 til Oversecretær i det danske Cancelli og Medlem af Conseilet, hvis mest betydende Medlem han derpaa var lige til sin Død. 1740 blev han Patron for Kjøbenhavns Universitet, 1742 Videnskabernes Selskabs første Præses og 1747 Elefantridder; 1750 blev han optaget blandt de danske Lensgrever og fik af sine Godser oprettet Grevskabet Ledreborg. H. udmærkede sig lige meget ved sin Dygtighed i Statsstyrelsen, sin varme Iver for Videnskabelighedes Fremme og sine ædle personlige Egenskaber. Han døde 29 Jan. 1763. — En Ætling af ham, **Joh. Ludvig C. Chr. Tido H.**, f. 10 Juni 1839, blev 1859 Student og 1866 Cand. polit.; han gik i sin Ungdom over til Katholicismen, hvortil hans Moder hørte, og udgav 1872 nogle polemiske Skrifter imod den danske Folkekirke og dens forskjellige Retninger. 1872 valgtes H. til Folketinget og optraadte i de første Aar som afgjort Forsvarer af det personlige Kongedømme i Modsætning til det parlamentariske, men slog om 1874, idet han hævdede Folketingets Krav paa at øve en væsentlig Indflydelse paa Statslivet. Kort efter sluttede H. sig til det forenede Venstre, blev snart en af dets Ledere og efter dets Sprængning i Nov. 1877 en af Førerne for det moderate Venstre. Som elegant Taler og smidig Dialektiker har H. jævnlig gjort Tjeneste som Partiets Ordfører og var 1877, samt 1879—85 Ordfører for Finansudvalget. Siden 1881 hører H. til Venstres fælles Bestyrelse, og 1884 sluttede han sig til det „danske Venstre“.

Holsteinborg, Grevskab i Sjælland, Sorø Amt, oprettet 1 Jan. 1708 for Ulr. Ad. Holstein, hvis Sønnesøns Sønnesøn, Grev L. H. C. H. Holstein, er den nuværende Besidder. Det omfatter Godserne H., Snedinge og Fuirendal, hvilket sidste tidligere udgjorde et eget Baroni. Til Grevskabet hører der c. 1,175 Tdr. Hartkorn og c. 3 Mill. Kr. i Fideicommiscapitaler. Skovarealet udgjør c. 1,360 Tdr. Land. Hovedgaarden H., Grevskabets Hovedsæde, har en høj Beliggenhed tæt ved Stranden med vid Udsigt over Vordingborgbugten, 1½ M. s. ø. for Skjelskør. Under Navnet Braadegaard tilhørte den i den katholske Tid Roskilde Bispestol og blev ved Reformationen inddraget under Kronen. Ved Mageskifte kom den under Frederik II til Niels Trolle, en Broder til den berømte Herl. Trolle, hvilken Familie derpaa længe ejede den og efter sig kaldte den Trolholm. 1707 solgte Oberstlieutenant And. Trolle den til U. A. Holstein, da Friherre til Fuirendal. Bygningen, der er fra første Halvdel af det 17de Aarh., bestaar af 4 sammenhængende Fløje, af hvilke Kirken, der tillige er Sognekirke, udgjør den ene.

Holsteinsminde, Opdragelsesanstalt, grundlagdes 1833 paa Herregaarden Fuirendal af den 1836 afdøde Greve Fr. Ad. Holstein til Holsteinborg i Forbindelse med den udmærkede Skolemand og Børneven Anders Stephansen. Dens Formaal var at danne et Hjem for forældreløse og hjemløse fattige Børn, og ikke faa Hundrede Børn ere her blevne opdragne til nyttige og gode Borgere i Samfundet. 1840 flyttedes dette store Børnehjem til Hjortholm i Førslev Sogn, Sorø Amt, som da fik Navn af H., en Gaard med et Jordtilliggende af omtr. 120 Tdr. Ld. Efter Stephansens Død, 1870, styredes Anstalten af Chr. Nielsen, Forstanderen af Hindholm Folkehøjskole, indtil 1879, da han afløstes af L. Budde. Børneantallet er sædvanlig 80—90 Drenge og Piger.

Holsten, indtil 1864 en af det danske Monarchis Landsdele, udgjør nu tillige med største Delen af Slesvig den preussiske Prov. Slesvig-Holstein. 160 □ M. med 600,000 J. Som Enclaver ligge i H. Amtet og Byen Eutin af det oldenburgske Fyrstendømme Lübeck samt nogle Parceller af dette og Fristæderne Hamborgs og Lübecks Territorier. H. ligger mellem Nordsøen og Østersøen, mod N. omgivet af Slesvig, hvorfra det skilles ved Ejderen og Ejderkanalen, mod S. ved Elben skilt fra Hannover og for øvrigt omgivet af Hamborgs, Lauen-

burgs, Mecklenburgs og Lübecks Territorier. Østersøen danner mod N. den store Kielerbugt med Kielerfjord og Hohewachtbugten og Havnene ved Kiel og Heiligenhafen, længere mod S. Neustadtbugten med Havnene ved Neustadt og Travemünde. Midten af Landet er en sandet, til Dels lyngbevoxet Slette, der paa nogle Steder har store Mose- ell. Skovstrækninger og hører til den store Hedestrækning, som fra Lüneburghede strækker sig op gjennem den jyske Halvø. Øst herfor er et smukt, udmærket frugtbart Bakkeland, hvis højeste Punkt Bungsberg ved Lütjenburg er 504 F. højt. Vest for Hedestrækningen er Marsklandet saa lavt, at det ved Diger maa beskyttes mod Havet. Langs Vestkysten er kun maadelige Havne, der ved Ebbetid ere uden Vand ligesom de foran Kysten liggende udstrakte Sandvader. Langs Elben findes derimod flere Havne med 10—18 F. Vand ved Flodtid (Brunsbüttel, Störort, Glückstadt, Altona). De vigtigste Vandløb ere Grænsefloderne Elben og Ejderen. Den første optager fra H. Bille, Alster, Pinnau, Krückau, Rhin og Stör; Ejderen optager Jevenau, Luhnau, Haalerau, Gieselau, Brocklandsau, Tielenau og Miele. I Østersøen falde Schwentine gjennem Kielerbugt og Trave, der løber forbi Segeberg, Oldesloe og Lübeck og optager flere Aaer. Af Indsøer findes de betydeligste mod N. og Ø., nemlig Westensø, Selentersø, Grubesø, Plönersø og Eutinersø. Klimaet er meget foranderligt, men i det hele sundt; i Marskegnene ere dog Udlændinger, der endnu ikke ere acclimatiserede, udsatte for Febersygdomme. Middeltemperaturen i det sydlige H. er 9°, og Løvspringet indtræffer her 8—10 Dage tidligere end i Landets nordlige Del, hvilket ikke er en ligefrem Følge af Breddeforskjellen. H. er et agerdyrkende Land med en Driftsmaade, der i Bakkelandet og paa Heden meget nærmer sig den i de tilsvarende Egne af Jylland fulgte, medens der i Marsklandet dels drives Agerdyrkning, dels i Hovedsagen kun Græsning saa vel til Studefedning som, skjønt i mindre Omfang, til Mælkeproduktion, der her fornemmelig anvendes til Ost. Paa Udendigsjorderne holdes mange Faar. Markerne i det østlige H. adskilles enten ved Grøfter eller beplantede Diger, paa Heden ved Diger, der ofte ere af Sten, og i Marsken ved dybe Grøfter. Den større Industri er indskrænket til Stæderne Altona, Kiel, Neumünster, Wandsbeck og Itzehoe. Haandværksdriften er betydelig i samtlige Stæder og Flækker og arbejder i flere Retninger ud over det stedlige Behov, hvilket navnlig er Tilfældet med Skomageriet, Garveriet og Væveriet. Handelens Hovedsæder ere Altona og Kiel. De vigtigste Udførselsartikler ere Landbrugsprodukter. Af de 21 Kredse, hvori Prov. Schleswig-Holstein nu er inddelt, falde 10 Landraadskredse (Kiel, Pinneberg, Steinburg, Sydditmarsken, Nordditmarsken, Rendsburg, Segeberg, Stormarn, Plön og Oldenburg) og Bykredsene Altona og Kiel paa H. Under Overlandsretten i Kiel staa Landretterne i Altona og Kiel og 48 Amtsretter. I Spidsen for Forvaltningen staar en Overpræsident, der bor i Slesvig. Til den tyske Rigsdag vælger H. 6, til det preussiske Underhus 11 Medlemmer.

H.s Historie. H., ogsaa kaldt **Nordalbingien**, bestod i Middelalderen af 4 Dele: H., Stormarn, Vagrien og Ditmarsken, og udgjorde en Del af Hertugdømmet Sachsen; efter den senere Inddeling af Tyskland i Kredse hørte det til den nedersachsiske Kreds. De tre først nævnte Lande forenedes i første Halvdel af det 12te Aarh. under Grever af det schauenburgske Hus, hvorimod Ditmarsken efterhaanden blev en fri Bonderepublik. De første holstenske Grever af denne højtbegavede og kraftige Slægt vare: Adolf I (c. 1110—28), der fik Grevskaberne H. og Stormarn som Len af Hert. Lothar af Sachsen (den senere Kejser); Adolf II (1128—64), som tillige kom i Besiddelse af Vagrien; Adolf III, der 1201 blev fangen og fortrængt af den danske Hertug (og det n. A. Konge) Valdemar Sejer, som erobrede H. og fik kejserlig Stadfæstelse paa Besiddelsen 1214; og Adolf IV, som 1225 igjen kom i Besiddelse af sine Fædres Lande. Da han 1239 nedlagde Regeringen, begyndte Udstykningen af H., idet han efterfulgtes af sine to Sønner, Johan I og Gerhard I. Den første (1239—63) stiftede den kielske Linje, der allerede uddøde med hans Sønner, Adolf V Pommeraneren (1263—1308) og Johan II d. enøjede (1263— c. 1320); Gerhard I (1239—90) stiftede Itzehoer-Linjen, der ved tre af hans Sønner igjen delte sig i tre Linjer: den plönske ell. vagriske (Gerhard II d. blinde, som ægtede den danske Enkedronning Agnes af Brandenburg, 1290—1312, Johan III d. milde, 1312—59, og Adolf VII, 1359—90), den rendsborgske (Henrik I 1290—1304, Gerhard IV ell. Gert d. store 1304—40, Brødrene Henrik II d. jernhaarde 1340—85, Claus 1340—97 og Adolf, Brødrene Gerhard VI 1385—1404, Albrecht 1385—1403 og Henrik III, Biskop af Osnabrück, 1385—1421, Brødrene Henrik IV 1404—27, Adolf VIII d. gamle 1404—59 og Gerhard VII 1404—33) og den pinnebergske, der begynder med Adolf VI og først uddøde 1640 med Otto V. Den sidste Linje, der blev i Besiddelse af Familiens Stamgods Schauenburg i Westfalen, ejede kun en lille Del af det sydlige H.; det øvrige Land var delt imellem de to andre Linjer og siden 1390, da den plönske Linje uddøde, forenet under Greverne af den rendsborgske Linje. Det fjendtlige Forhold, hvori de holstenske Grever stadig stod til Danmark, idet de forbandt sig med Hertugerne af Sønderjylland af Abels Slægt mod dette Rige, hvor de endog under den usle Konge Christoffer II og i den nærmeste Tid efter hans Død spillede Herrer, findes omtalt under de paagjældende Personer. Da den slesvigske Hertugslægt var uddød 1375, forlenede Dronning Margrete Grev Gerhard VI med dette Hertugdømme 1386; men Forholdet mellem Greverne og det danske Kongehus blev snart igjen fjendligt, og den Krig, der begyndte med Gerhard VI.s Sønner i Slutningen af Dronningens Levetid og førtes med Udholdenhed under næsten hele Erik af Pommerns Regering for at bringe Sønderjylland tilbage i dets gamle Forbindelse med det øvrige Dan-

mark, førte ikke til Maalet, da man ved Freden 1435 maatte lade Grev Adolf VIII beholde det. Ved samme Tid synes H.s Lensafhængighed af Sachsen at være ophørt. Efter Adolfs Død kom H. 1460 i Forbindelse med Danmark under hans Søstersøn, Kong Christian I. Men de Ofre, som bragtes for denne precaire Erhvervelse, vare uforholdsmæssig store; thi det danske Land Sønderjylland blev derved knyttet sammen med Danmarks Arvefjende til en for sig bestaaende Stat, og det usalige Forhold, som saaledes indtraadte, gaar igjennem hele den følgende Tids Historie, lige til begge som Følge deraf i vore Dage gik tabte. Ikke heller udebleve Delingerne under Regenterne af den oldenborgske Stamme, lige saa lidt som tidligere, men de strakte sig nu ogsaa til Slesvig. Da Christian I, som 1474 af Kejser Frederik III havde faaet Grevskaberne H. og Stormarn ophøjede til et Hertugdømme, hvori ogsaa Ditmarsken indlemmedes (dette Land kom dog først i Forbindelse med Hertugdømmet ved Erobring 1559), var død 1481, maatte hans Efterfølger i Nordens Riger, Kong Hans, 1490 dele begge Hertugdømmerne med sin Broder Frederik, som fik den gottorpske Del, medens Kongen beholdt den segebergske. Denne Deling hævedes vel ved Frederiks Tronbestigelse 1523; men hans Efterfølger, Kong Christian III, foretog 1544 en ny Deling med sine to Halvbrødre, hvorved han selv beholdt den sønderborgske Del, Hans (d. ældre) fik den haderslevske og Adolf den gottorpske Del. Hans døde uden Efterkommere, men Adolf blev Stamfader til en mægtig Slægt, og H. var derpaa i 229 Aar (ligesom ogsaa Slesvig indtil 1713) delt imellem de danske Konger og de holsten-gottorpske Hertuger (Adolf 1544—86, Frederik II 1586—87, Philip 1587—90, Johan Adolf 1590—1616, Frederik III 1616—59, Christian Albrecht 1659—94, Frederik IV 1694—1702, Carl Frederik 1702—39, Carl Peter Ulrik, som russisk Kejser Peter III, 1739—62, Paul, russisk Storfyrste og senere Kejser), under idelige Stridigheder, indtil 1773, da den gottorpske Del af H. ved en Tractat kom i Forbindelse med den kongelige Del imod Afstaaelsen af Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst til den yngre Linje. Imidlertid havde Kong Frederik II 1564 foretaget en tredje Udstykning af Hertugdømmerne, idet han overlod forskjellige Dele af samme til sin Broder Hans d. yngre, der blev Stifter af de sønderborgske Linjer (den kongel. Del kaldtes senere den glückstadtske), af hvilke den yngste, den plønske, havde sine Besiddelser i H. og uddøde med Hert. Frederik Carl 1761, hvorpaa denne Del af Hertugdømmet kom til Danmark. Christian IV var den første danske Konge, der indsaa det fordærvelige i disse Udstykninger og forsørgede sine Brødre og Sønner paa anden Maade; ved Hert. Johan Adolfs Arvestatut af 1608 og Kong Frederik III.s af 1650 forebyggedes fremtidige Delinger. Da det ældgamle schauenburgske Hus aldeles var uddød med den pinnebergske Linje 1640, blev Pinneberg delt imellem Danmark og H.-Gottorp, hvilket sidste solgte sin Del til Christ. Rantzau; Kejseren oprettede heraf Grevskabet Rantzau, som 1726 kom til Danmark. 1773 var saaledes hele det nuværende H. samlet under den danske Krone. Da det tyske Rige opløstes 1806 og dermed det Lensforhold hævedes, hvori H. havde staaet til den tyske Kejser, indlemmedes det som en uadskillelig Del i den danske Stat; men da det tyske Forbund oprettedes 1815, tiltraadte Frederik VI dette for H. og Lauenborg. Under de langvarige Krige fra 1792 var Stemningen i H. meget venlig mod Danmark, og man glædede sig over at være uberørt af dem; men allerede 1814 hilsedes de fjendtlige Tropper med Jubel i Kiel, og det nationale Røre i Tyskland efter Frihedskrigen naaede ogsaa H. Det slesvigholstenske Ridderskabs Forsøg (8 Oct. 1816) med Dahlmann til Talsmand paa at bruge sin nexus socialis som Udgangspunkt for at opnaa en fælles Forfatning for Slesvig og H. fandt dog ingen Gjenklang; dets Tilløb til Skattenægtelser undertrykkedes snart, idet Kongen 1818 truede med at ophæve dets „staaende Deputation", saafremt det fortsatte sin Modstand, og dets Andragende til den tyske Forbundsdag om Gjenoprettelse af den gamle Adelsforfatning fra 1460 afvistes bestemt i Frankfurt 27 Nov. 1823. Derimod satte Tyskheden sig efterhaanden fast ved Universitetet i Kiel ligeledes under Dahlmanns Ledelse (han er ret egentlig Slesvigholsteinismens Fader), og 1830 vare allerede de yngre Embedsmænd og en Del af Middelstanden stærkt paavirkede deraf, da Uwe Lornsen efter Julirevolutionen fremkom med Forlangende om Slesvig-H.s Adskillelse fra Danmark til en selvstændig Stat med en moderne, demokratisk Forfatning. Det derved vakte Røre dæmpedes vel snart, men Regeringen lod sig bevæge deraf til 1831 at love og 1834 at indføre raadgivende Provinsialstænder for H. i Itzehoe ligesom for det øvrige Monarchi (allerede 1819 var et Forslag til en stænderisk Forfatning udarbejdet, men lagdes til Side), samt til at oprette en slesvig-h.-lauenborgsk Regering paa Gottorp og en fælles Overappellationsret i Kiel. Allerede 1816 havde det tidligere „tyske Cancelli" faaet Navn af „slesv.-h.-lauenborgsk C.", og fra gammel Tid havde de to Hertugdømmer desuden en fælles Statholder, samt vare adskilte fra Kongeriget ved en Toldgrænse ved Kongeaaen. Alt dette maatte selvfølgelig styrke Slesvigholsteinismen, ligesom Stænderne bleve et nyt Middel til at føre Opposition imod Regeringen; den blev især stærk under Christian VIII, efter at han 1842 havde indsat sin landsforræderske Svoger, Prinsen af Augustenborg, til Statholder og General i Slesvig og H. Thi det omtr. 1840 opkomne „nyholstenske" (demokratiske) Parti, der under Ledelse af Th. Olshausen vilde slutte sig nøje til den ventede tyske Enheds- og Frihedsudvikling, smeltede nu sammen med det mere aristokratisk-doctrinære slesv.-h. Parti under Hertugen af Augustenborgs hemmelige Anførsel. Den oprørske Aand kom aabent til Orde paa Stænderforsamlingerne 1842—46 og blev desuden støttet fra de tyske Universiteter og Landdage, ja selv fra enkelte tyske Regeringer, medens den danske ikke havde noget Blik for Farens Størrelse eller Mod til at

'æmpe de Fjender, der arbejdede paa Rigets ılsøning. Først fra 1846 gjorde den enkelte 'ridt dertil, men da var det for sent at opte det forsømte, og Følgen blev Oprøret i ırts 1848 og en næsten treaarig Krig, under lken en Landsforsamling i Kiel i Aug.—pt. 1848 gav Slesvig og H. en fælles dekratisk Forfatning i ren Personalunion d Danmark og Landet styredes af et Statderskab. I Jan. 1851 blev H. besat af ussiske og østerrigske Tropper, og Landets yrelse overtoges af en dansk og to tydske geringscommissærer. Efter lange Underdlinger med de tydske Stormagter om H.s illing til Rigets øvrige Dele udstedte den ıske Regering 28 Jan. 1852 en Kundgjørelse en constitutionel Helstat, hvori alle Lands: skulde være lige stillede og H.s tidligere llesskab med Slesvig ophøre. Nu gik de 'e Tropper bort, og H. lagdes ind under danske Regering, hvorhos dets Udskille)ed fra Danmark sloges fast i Londontrac:n af 8 Maj. 1853 blev Toldgrænsen ved ıeren (oprettet 1850) forlagt til Elben; men derved Trykket paa H. var hævet, nægtede s Stænder at understøtte Oprettelsen af paatænkte Helstat, der vilde give det danske k Overvægten i Monarchiet, og bad ligefrem Enevældens Gjenindførelse, hvilken de bede vilde være gunstigere for deres Ønsker. dette Raad ikke toges til Følge i den lige Forfatning for H. (11 Juni 1854) eller ællesforfatningen (2 Oct. 1855), angreb i mmeren 1856 11 slesvigholstenske Rigsder dennes Gyldighed. S. A. vedtog H.s ender Rigsretsanklage mod Minister v. ıeele, men fik Klagen afvist ved Overappellaısretten i Kiel. 1857 afslog de Tilbud udvidet Myndighed og større politisk Fri-; 1859 krævede de Helstaten firdelt, og stedse e aabent viste de deres slesvigholstenske tdenser, ligesom der 1861 under Advocat Lehmanns Ledelse dannedes et nyt, natio: Parti, der vilde løsrive H. og Slesvig Danmark og slutte sig til det ventede Enı-Tyskland under Vilhelm „Erobreren". r at den danske Regering 8 Nov. 1858 er Forbundsdagens Tryk foreløbig havde ilt H. fra Fællesforfatningen, udstedtes 30 :ts 1863 et Patent om H.s selvstændige lling og Opløsning af Fællesskabet med mark i de Forhold, hvorom Enighed ikke e opnaas imellem Rigsraadet og Stæn:e. Denne Ordning sloges fast ved Foringen af 18 Nov. s. A.; men inden dens edelse var Frederik VII død, og nu brød ørsaanden ud paa ny, efter at Prins Fre! af Augustenborg trods sin Faders Afkald Arveret 16 Nov. havde tilkjendegivet sig Hertug F. VIII. Embedsmændene nægtede ıingsed til Kong Christian IX, og de fleste nderdeputerede og Ridderskabsmedlemmer aldte Forbundsdagens Indblanding; denne og 7 Dec. Forbundsexecution i H., og 23 Dec. besattes hele H. af tydske Tropper, :ns de danske uden Modstand trak sig tilbage for Eideren. To Forbundscommissærer n „hertugelig" Landsregering i Kiel over-Styrelsen. En ny Adresse fra de Stænderdeputerede bad samtidig Forbundsdagen om at indsætte Hertug Frederik; denne hyldedes i flere Byer og kom 30 Dec. til Glückstadt, hvor han tog Ophold, vel kun som Privatmand, men dog med stor politisk Indflydelse. Under Londonconferencen krævede en „Landsforsamling" (30,000 Mdt.) i Rendsborg Slesvig-H.s Uafhængighed under deres „retmæssige" Hertug, medens det „nationale" Parti underhaanden arbejdede for Oprettelsen af et Forbundsforhold til Preussen, hvilket Augustenborgeren og hans Tilhængere ikke vilde gaa ind paa inden hans formelle Indsættelse. Da Freden i Wien havde gjort Preussen og Østerrig til Herrer, gik de tydske Forbundstropper og Commissærer bort i Dec., og i Febr. 1865 indsattes en Landsregering paa Gottorp. Men forinden (22 Dec.) havde C. Scheel-Plessen og 16 andre Riddere eller store Kjøbmænd indgivet et Andragende om nøjeste Tilslutning til Preussen „under Vedligeholdelse af en til Landets Ejendommeligheder svarende Selvstændighed", d. e. i et Slags Personalunion, ligesom Lauenborgs Ridder- og Landskab havde ønsket. Derimod affattedes i Jan. 1865 en Modadresse med 60,000 Underskrifter, der stærkt hævdede Folkets Selvbestemmelsesret. I H. udvikledes efterhaanden et ligefremt Preusserhad, som næredes af den østerrigske Commissær Revertera, og dette førte efter nogen Strid til Aftalen i Gastein i Aug. 1865, der delte Herredømmet imellem de to Magter. Den østerrigske Feltmarschal Gablenz blev Statholder i H., hvorhos det i Oct. forbødes at tillægge Augustenborgeren Titel af Hertug. En Agitation begyndte derefter i H. for at faa Stænderne indkaldte, medens Scheel-Plessen og hans Venner 23 Jan. 1866 gjentog deres Ønske. Efter langvarig Strid med den preussiske Regering overgav Østerrig 1 Juni Sagens Afgjørelse til Forbundsdagen og indkaldte Stænderne til 11 Juni; men inden denne Frists Udløb havde preussiske Tropper taget H. i Besiddelse og nødt de østerrigske Tropper og Myndigheder til Bortgang. 17 Juni udstedtes Augustenborgerens sidste Proclamation, og snart efter var H.s Tilknytning til Preussen en fuldbragt Kjendsgjerning. 24 Jan. 1867 fandt den formelle Indlemmelse Sted; 1 Oct. s. A. indførtes den preussiske Forfatning foruden flere store Love, og 15 Nov. optoges H. i den tydske Toldforening (undt. Altona og Wandsbeck), men den augustenborgske Particularisme holdt sig endnu længe og gav sig paa flere Maader til Kjende, især ved Valg til Landdag og Rigsdag. 19 Juni 1867 afstodes Amtet Ahrensboeck og nogle mindre Stykker til Oldenborg, efter at Storhertugen Aaret i Forvejen havde givet Afkald paa ethvert Arvekrav til H.

Holstenhus, Baroni i Fyn, oprettet 15 Sept. 1779 for Gehejmeraad Adam Christoffer Holsten, hvis Sønnesøns Datter, gift med Baron G. A. Berner-Schilden-Holsten, er den nuværende Besidderinde. Det omfatter Godserne H. og Nakkebølle i Svendborg Amt samt Langesø (Baroniets Hovedsæde) i Odense Amt. Dets Størrelse er c. 774 Tdr. Hartkorn med Fideicommiscapitaler paa c. 409,000 Kr. Under Hovedgaardene ligge c. 1,290 Tdr. Land og

desuden c. 2,000 Tdr. Land Skov. Hovedgaarden H., beliggende ½ M. ø. for Faaborg, hed tidligere Findstrup og tilhørte 1814 Gotskalk Litle, en af de Adelsmænd, der for Utroskab mod Erik Menved bleve erklærede fredløse. Senere var den i Familierne Bensternands og Schults Besiddelse. 1707 blev den solgt til Oberstlieutenant Christoffer Adolf Holsten, der hørte til en gammel frankisk Familie, som i Slutn. af det 16de Aarh. var indvandret til Holsten og senere til Danmark; han udmærkede sig i den spanske Arvefølgekrig og faldt i Slaget ved Helsingborg 1710. En Brodersøn af ham var den ovennævnte første Baron A. C. Holsten.

Holstensborg, den nordligste af de danske Kolonier i Grønlands søndre Inspectorat, med 585 J. (1880), hvoraf 11 Europæere. Befolkningen er i Tilbagegang; den var 687 i 1840.

Holtei, Karl v., tysk Digter, f. 1797 i Breslau, traadte 1815 som Frivillig ind i den preussiske Hær og studerede derpaa i sin Fødeby, men gik 1819 til Theatret. Hans Bane som Skuespiller var snart endt; efter sit Giftermaal med Skuespillerinden Louise Rogée blev han Theaterdigter og Theatersecretær i Breslau. Da hans Kone fik Engagement ved Hoftheatret i Berlin, skrev han Syngespillene „Die Wiener in Berlin“ og „Die Berliner i Wien“ og udgav en Digtsamling (1826). Efter sin Hustrus Død skrev han for Königstättertheatret bl. a. „Der alte Feldherr“, udgav 1830 „Schlesische Gedichte“, giftede sig anden Gang med en Skuespillerinde, vendte efter et kort Ophold i Darmstadt tilbage til Berlin 1831 og gjorde i „Ein Trauerspiel in Berlin“ Forsøg paa et Drama i Berlinerdialekt. For Gläser skrev han Texten til „Des Adlers Horst“ og for L. Devrient Skuespillet „Der dumme Peter“. 1833 betraadte han atter Scenen paa en Kunstrejse med sin Hustru. 1837—39 styrede H. Theatret i Riga, derpaa rejste han efter sin anden Hustrus Død paa ny omkring i Tyskland og gav dramatiske Oplæsninger, indtil han 1847 tog varigere Ophold i Graz. 1870 flyttede han til Breslau; 1876 overgav han sig til de barmhjærtige Brødres Pleje og tog Ophold i deres Kloster, hvor han døde 1880. I „Noch ein Jahr in Schlesien“ (1864) har H. ydet værdifulde Bemærkninger om det tyske Theatervæsen og livlige Skildringer af sit bevægede Liv, hvis første Halvdel han havde fortalt i „Vierzig Jahre“ (8 Bd., 1843—50). Forskjellige Digtsamlinger og Romaner („Die Vagabunden“, 1852, „Der letzte Komödiant“, 1862, o. fl.) røbe stort Talent for Naturskildring, men tillige Hang til at svømme hen i Sentimentalitet. „Fürstbischof und Vagabund“ (1882) fortæller Digterens Forhold til Biskop Förster. H. er den egentlige Indfører af „Das Liederspiel“ (svarende til vor Vaudeville) paa den tyske Scene. De bedste af sine dramatiske Arbejder samlede H. 1867 under Titlen „Theater“ (6 Bd.), største Delen af sine øvrige Skrifter i „Erzählende Schriften“ (39 Bd., 1861—66).

Holten, Carl Valentin, f. 18 Maj 1818 i Kjøbenhavn, bestemte sig først til praktisk Mechaniker og tilbragte derfor nogle Aar paa Frederiksværk, men begyndte 1837 at studere ved den polytechniske Læreanstalt, hvor han 1841 tog Examen. Strax efter blev han ansat som Amanuensis hos H. C. Ørsted og begyndte n. A. at holde Forelæsninger for ham. 1849 erhvervede han sig ved en Conferens akademisk Borgerret og blev s. A. ansat som Lector i Physik ved Universitetet. 1852 blev han udnævnt til Professor i Physik; fra 1872 til 1883 var han Directeur for den polytechniske Læreanstalt; 1886 afgik han som Lærer ved Universitetet og den polyt. Læreanstalt. Han har besørget to Udgaver af Ørsteds Naturlære (1854 og 1859), selv skrevet en populær Naturlære, en Lærebog i Optik (1861) og forskjellige Afhandlinger i Oversigterne over Videnskabernes Selskabs Forhandlinger. Efter C. V. Rimestads Død 1879 blev han Formand for den af denne stiftede „Arbejderforening af 1860“.

Holtenau, Ladeplads i Slesvig ved Eiderkanalens Udmunding i Kielerfjord, 1 M. n. for Kiel.

Holter, Iver Andreas Vilhelm Marinus, norsk Genremaler, f. i Drammen 1 Juni 1842, fuldendte først sine juridiske Studier ved Christiania Universitet, inden han ofrede sig for Kunsten. Sine Studier har han væsentlig gjort i Berlin. Efter en kort Ansættelse som Lærer ved die Kunstgewerbeschule i Leipzig udnævntes han 1884 til Directeur ved den norske Kunst- og Haandværksskole, hvilken Plads han tiltraadte i Begyndelsen af 1885.

Holtskrue (egtl. Holzskrue) kaldes Skruer af Jærn, sjælden af Messing, med tynde, skarpe Gænger; de anvendes som et nemt og kraftigt Forbindelsesmiddel for Træ, idet H.s Gænger skære sig selv ind i Træet og holdes med en betydelig Kraft.

Holtsneppe ell. Skovsneppe, s. Bekkasin.

Holtzendorff, Franz v., tysk Retslærd, f. 14 Oct. 1829, fra 1861 Professor i Berlin, siden 1873 i München, har vundet Navn gjennem en Række betydningsfulde Værker: „Die Prinzipien der Politik“ (2det Opl. 1879), „Encyclopädie der Rechtswissenschaft“ (4de Opl., 4 Bd., 1882), „Handbuch des deutschen Strafrechts“ (4 Bd., 1871—77), „Handbuch des deutschen Strafprocessrechts“ (1877 o. flg.) m. m. fl.; han er især bekjendt som en ivrig Reformator med Hensyn til Straffe- og Fængselsvæsen.

Holtzmann, Adolf, tysk Sprogforsker, f. 1810 i Carlsruhe, studerede først Theologi, men opgav snart denne for at kaste sig over Philologien, ansattes 1837 som Opdrager for de badiske Prinser og 1852 som Professor i tysk Literatur og Sanskrit i Heidelberg, hvor han døde 1870. Hans første literære Arbejde var en Udgave af den gammelhøjtyske Oversættelse af Isidor (1836); dernæst fulgte nogle værdifulde Afhandlinger om almindelig Sprogvidenskab, „Über den Umlaut“ (1843) og „Über den Ablaut“ (1844), samt flere Skrifter henhørende til indisk og persisk Philologi, som „Indische Sagen“ (2det Opl. 1854) og „Beiträge zur Erklärung der persischen Keilinschriften“ (1845); men hans fleste og betydeligste Arbejder bevæge sig paa de germanistiske Studiers Omraade. I sine „Untersuchungen über das Nibelungenlied“ (1854) og i sine forskjellige Udgaver af

denne Digtning (den ældste fra 1854) optraadte han som en afgjort Modstander af Lachmanns Theorier; i „Kelten und Germanen" (1855) vilde han benægte Kelternes Sammenhæng med Gaelerne og derimod hævde deres nære Slægtskab med Germanerne. Af sin grundige, vidtløftig anlagte „Altdeutsche Grammatik" naaede han kun at udgive 1ste Bd. (1870). Efter hans Død udkom endnu „Germanische Alterthümer" (1873) og „Deutsche Mythologie" (1874).

Holum, s. **Holar**.

Holyhead [hōlihædd], Stad paa Øen H. i den irske Sø v. for den større Ø Anglesea. 9,000 J. Rødhavn og livlig Dampskibsforbindelse med Dublin.

Holyoke [hōliohk], Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, 2 M. n. for Springfield. 22,000 J. Livlig Industri.

Holyrood [hōliruhd] (d. e. Hellig-Kors), det gamle skotske Kongepalads i Edinburgh, bygget tillige med det lige overfor liggende Kloster H.-House af Kong David I i Midten af det 12te Aarh., men brændt af Englænderne 1544. Efter at være gjenopbygget under Jakob V blev det det sædvanlige Opholdssted for hans Datter Marie Stuart, hvis Værelser endnu forevises, og hendes Søn Jakob VI, indtil denne som J. I 1603 besteg Englands Trone. Cromwells Tropper ødelagde det atter, men Carl II restaurerede det 1670, hvorved den nordvestlige Del af det af Jakob V opbyggede Slot blev bevaret i sin oprindelige Skikkelse. H. har to Gange, 1795—99 og 1830—32, tjent som Tilflugtssted for de fra Frankrig flygtede Bourboner.

Holywell [hōli], Stad i Flint-Shire i Wales ved Floden Dee, 3 M. s. v. for Liverpool, med 3,000 J. og rige Bly- og Kobberminer.

Holzminden, Stad i Hertugd. Braunschweig ved Floden Weser, 12 M. s. v. for Braunschweig. 8,000 J. Livlig Industri i Jærn- og Staalarbejder, slebne Stenplader, Ulden- og Linnedvarer.

Holzstrue, s. **Holtstrue**.

Homann, Joh. Bapt., Stifter af et bekjendt Landkortofficin, f. 1663 i Bayern, skulde opdrages til Munk, men flygtede fra Jesuiterskolen til Nürnberg, hvor han gik over til den protestantiske Kirke, lagde sig efter Kobber- og Landkortstikning og 1702 stiftede en Landkorthandel i Nürnberg, som snart vandt en stor Udstrækning, og hvorfra han efterhaanden leverede henved 200 Landkort, deriblandt et stort Atlas over hele Verden i 126 Blade (1716). Han døde 1724, hvorpaa Forretningen gik over til hans Søn og senere fortsattes af flere, blandt hvilke J. M. Franz og C. F. Fembo. Ved den sidstes Død 1848 gik Etablissementet ind.

Homberg, Wilh., en af sin Tids dygtigste Chemikere, f. 1652 i Batavia, d. 1715 som Livlæge hos Hertugen af Orléans, studerede Physik under Otto v. Guericke, Chemi under Boyle og gjorde mange for Chemien vigtige Opdagelser. Han opdagede saaledes det selvantændelige, fintdelte Svovlkalium, Borsyre, de letsmeltelige Legeringer af Tin, Bly og Bismut. Hans Afhandlinger findes alle i Pariserakademiets Memoirer, især 1692—1714.

Homberger, Heinrich, tydsk Digter, f. 1838 i Mainz, blev 1858 Dr. jur., levede dernæst en Narrække paa Rejser i Frankrig og Italien og har siden 1872 privatiseret i Berlin. I sine „Italienische Novellen" (1880) har han givet fortræffelige, natursande og stilfulde Skildringer af Italiens Folkeliv og Folketyper.

Homburg med Tilnavnet vor der Höhe, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Foden af Taunusbjærgene, 2 M. n. til v. for Frankfurt. 8,000 J. H. var indtil 1866 Residens for Landgreverne af Hessen og har et smukt beliggende Slot med Bibliothek, Rustkammer og Samling af romerske Oldsager, paa hvilke Omegnen er meget rig. Kolde Kogsaltkilder, Vandeuranstalt, Fyrrenaalsbade og Vallecur, der hele Aaret rundt ere stærkt besøgte af Syge med Mave- og Leversygdomme, Blodmangel og Nervøsitet.

Homēr, egtl. **Homēros**, Grækenlands og overhovedet Oldtidens ældste og berømteste Digternavn. Efterretningerne om hans Liv og personlige Forhold ere i højeste Grad usikre; angaaende hans Levetid kommer vistnok Herodot Sandheden nærmest, naar han sætter hans Blomstringsperiode omtr. 400 Aar før sin egen Tid, altsaa i det 9de Aarh. f. Chr. Om hans Fødeby er der ligeledes stor Tvivl; 7 Stæder gjorde hverandre den Ære stridig at være H.s Hjem; kun saa meget synes afgjort, at han var fra det græske Lilleasien (rimeligst vel fra Smyrna). Det store Fremskridt, som den episke Digtekunst skylder H., bestaar deri, at han, medens de tidligere Digtere kun behandlede mindre Partier af Sagnkredsene i korte Sange, sammenfattede i en kunstnerisk Composition et større afsluttet Hele. Den Sagnkreds, fra hvilken H. hentede Stoffet til sine to store episke Digte, Iliaden og Odysseen, var den trojske. Iliaden behandler en betydningsfuld Episode af den trojanske Krig, nemlig Achilleus's Vrede og dens Følger. Achilleus er bleven haardt krænket af Agamemnon og holder sig forbitret paa Grækerne borte fra Kampen. Strax i Begyndelsen af Digtet blive vi gjorte bekjendte med Anledningen til denne Vrede; derpaa følger en lang Række af Kampscener, ved hvilke Digteren faar Lejlighed til at lade Grækernes Hovedanførere optræde handlende. Efter at Grækernes Nød er stegen til det højeste, og efter at de forgjæves have sendt et Gesandtskab til Achilleus for at forsone ham ved glimrende Tilbud, overtales han endelig af sin Ven Patroklos til at tillade denne at gaa i Kampen, iført Achilleus's Rustning. Patroklos bliver fældet af Hektor, og da udsoner Achilleus sig endelig med Agamemnon, gaar i Kampen og hævner sin Ven ved at nedlægge Hektor. Dog ender Digtet ikke umiddelbart med Hektors Død; det faar en mildere og mere beroligende Slutning ved Beretningen om, hvorledes Achilleus, rørt ved den gamle Priamos's Bønner, udleverer Hektors Lig; Digtet ender da med en Fremstilling af Hektors højtidelige Begravelse. — Gjenstand for Odysseen er Odysseus's Hjemfart fra Troja; Digtet falder i 4 Hovedpartier; det første („den fraværende Odysseus") omfatter 1ste—4de Sang. Medens Odysseus fjærnt fra sit Hjem holdes tilbage paa Øen Ogygia, har en talrig Skare af Bejlere til

hans Hustru Penelope taget hans Hus i Besiddelse og fortærer hans Ejendomme; endelig beslutter hans Søn Telemachos sig til at drage til Pylos og Sparta for hos Nestor og Menelaos at indhente Efterretninger om sin Fader. Det andet Hovedparti („den hjemvendende Odysseus") omfatter 5te—13de (B. 92) Sang; heri berettes, hvorledes Odysseus fra Ogygia kom til Phæakernes Land, hvor han blev venlig modtagen af Kong Alkinoos, ved hvis Hof han fortæller sine hidtil oplevede Æventyr. I tredje Del, Sang 13 (B. 93)—19 („den paa Hævn pønsende Odysseus"), lægger han i Forening med sin Søn, der imidlertid er vendt hjem, og den trofaste Hyrde Eumæos en Plan til at dræbe Frierne; i den fjerde Del, Sang 20—24 („den Hævn øvende Odysseus"), berettes Udførelsen af denne Plan. De homeriske Digte skulle af Lykurg først være bragte til Grækenland. 3 Aarhundreder efter foranstaltede Pisistratos og Pisistratiderne en Samling af dem; senere reviderede Aristoteles dem for Alexander d. store; den Skikkelse, i hvilken de foreligge for os, skriver sig fra alexandrinske Kritikeres Bearbejdelser. — Allerede i Oldtiden have nogle (*οἱ χωρίζοντες*, de adskillende) af de to Digtes forskjellige Aand og Tone draget den Slutning, at de maatte være af forskjellige Forfattere; dog synes Forskjelligheden ikke større, end at de kunne være en Digters Værk, Iliaden fra hans Ungdom, Odysseen fra hans ældre Dage. I den nyere Tid har F. A. Wolf i »Prolegomena ad Homerum« opstillet en Hypothese, der har vundet mange Tilhængere. Han antager, at de hom. Digte ikke ere en enkelt Mands Værk, men at de ere fremgaaede af en hel Kreds af Digtere og Sangere, Homeriderne, der have fingeret en H. som deres Heros eponymos; disse forskjellige mindre Digte vare da senere blevne tillempede og sammenpassede til to større Helheder. Mod denne Hypothese er der blevet rejst mange og vægtige Indvendinger; navnlig have Nitzsch og K. O. Müller med Held vindiceret Digtenes oprindelige Enhed. **Homerider**, egtl. Efterkommere af Homer, kaldte de gamle en paa Chios hjemmehørende Sangerskole, der ved Overlevering forplantede Homers Digte eller vel ogsaa selv digtede i homerisk Aand. Senere indbefattede man under dette Navn alle dem, som beskæftigede sig med Foredraget af homeriske Digte, s. Rhapsoder. Navnlig hørte til dem Forfatterne af de saakaldte homeriske Hymner. Det under Homers Navn gaaende parodiske Digt „Batrachomyomachien" (s. d. A.) skriver sig derimod upaatvivlelig fra en langt senere Tid; det samme gjælder om de Homer tillagte Epigrammer.

Home-rulers [høhm rühlers], Navn paa et irsk politisk Parti, dannet 1872, som kræver særskilt Regering og Parlament for Irland (Home-Rule, d. v. s. Hjemme-Styrelse), dog uden statsretlig Løsrivelse fra Storbritannien. Dets oprindelige Fører var I. Butt (indtil 1878), men siden er Parnell Lederen for H.-r., som nu (1886) tælle 84 af Irlands 103 Repræsentanter i Underhuset.

Homili (egtl. Omgang, Samliv, Undervisning, Tale) brugtes i Oldkirken om Prædiken i Almindelighed, men nu i Regelen om en Prædiken, som holdes over et Stykke (en Text) af den hellige Skrift, og som i sin Udvikling nøje følger Tankegangen i dette Skriftstykke, af hvis enkelte Ord og Tanker den giver en opbyggelig Udlægning og Anvendelse. Denne Prædikemethode kaldes den analytiske, fordi den gaar ud paa at undersøge og udvikle alle Enkeltheder i Texten, selv om Følgen deraf bliver, at der bliver fremført forskjelligartede Tanker, som ikke kunne samles under et Hovedsynspunkt. Derved er H. forskjellig fra den mere kunstmæssig anlagte Prædiken, den syntetiske, som skal være saaledes disponeret, at alle de enkelte Tanker indordne sig under en ledende Hovedtanke, et Thema, der behersker den hele Udvikling. Jo bedre gjennemført Dispositionen er, des lettere bliver det for Tilhørerne at samle alle Enkelthederne og bevare dem i Erindringen. I Oldkirken var H. den almindeligste Form for Prædiken; det Skriftstykke, hvorover der skulde prædikes, oplæstes i Regelen af dertil ansatte Lectorer, medens selve Prædiken holdtes af Biskoppen, Presbyteren, Diakonen eller Katecheten. Blandt de H., som endnu haves fra Oldtiden, ere Origenes's de mest berømte. Ved Siden af disse H. holdtes dog ogsaa i Oldkirken friere og mere kunstmæssige Prædikener (*λόγοι*, sermones, tractatus), i Regelen uden at være knyttede til nogen Text af den hellige Skrift; men fra 4de Aarh. blev det almindeligt, at ogsaa disse Prædikener holdtes over en Skrifttext, og heraf udviklede sig saa den synthetiske Prædiken, som efterhaanden mere og mere fortrængte den egentlige H. I nyere Tid har man søgt at forene de to Methoder enten saaledes, at man optager en kort, homiletisk Udlægning af Texten i den synthetiske Prædiken, eller saaledes, at Prædikanten saa vidt muligt bruger Tankegangen i selve Texten som Disposition for en synthetisk Prædiken. Jvfr. Prædiken. **Homiliarium** (liber homiliarius), Samling af Prædikener for hele Kirkeaaret, udvalgte blandt Kirkefædrenes Prædikener for at tjene som Mønstersamling osv. for Præsterne og som Kirkebog til Forelæsning, naar den gejstlige var uduelig til selv at prædike. Det første og mest bekjendte Værk af denne Art er Carl d. stores H., der blev samlet af Alcuin og Paulus Diaconus. **Homilier, de clementinske**, s. Clementinerne. **Homiletik** ell. **Keryktik** kaldes den videnskabelige Anvisning og Vejledning til at prædike. Navnet, der viser tilbage til den oprindelige Betegnelse for Prædiken (Homili), er først kommet i Brug i Slutn. af det 17de og Beg. af det 18de Aarh. **Homiletiker**, en Kjender af eller Lærer i gejstlig Talekunst; ogsaa gejstlig Taler ell. Prædikant.

Hŏmo, lat., Menneske. H. sapiens (den vise), Menneskets zoologisk-systematiske Navn, givet af Linné, der indførte Mennesket i sit Natursystem som Art og Slægt i samme Afdeling (Orden) som Aber og Flaggermus (Primates). Til sin Slægt H. regnede Linné foruden Arten sapiens endnu en Art, H. troglodytes, der ogsaa betegnes som H. sylvestris, nocturnus (Skovmenneske, natlig) og som Orang Outang, men som aabenbart er Chimpanséen; om denne Art

klærer han, at de Kjendetegn, hvorefter den lde kunne adskilles fra Mennesket og opstilles m egen Slægt, vilde være mere vaklende end , der adskille andre Slægter. Orang-Utanen innés Chimpanzee) stilles derimod i Slægten mia som S. Satyrus. H. nŏvus, lat., ny and, en Mand, der selv har skabt sig sin tilling. Hŏmo sum, humāni nihil a me ēnum pūto, jeg er et Menneske og betragter :for intet, Mennesket vedrørende, som mig edkommende (Terents: „Selvplageren").

Homogēn, ensartet. **Homogeneitēt**, Ensartet-), ensartet Sammensætning; i Mathematiken t Egenskab ved et algebraisk Udtryk, en Func- n, at alle Leddene ere af samme Grad med nsyn til de deri forekommende variable Stør- ser. **Homogēnjærn** er det kulstoffattigste Pud- staal (s. Friskning, Staal).

Homographi kaldes efter Chasles en saadan metrisk Forbindelse mellem to Figurer, at til hvert Punkt, ret Linje eller Plan i den Figur henholdsvis svarer et Punkt, en ret je eller en Plan i den anden og saaledes, det anharmoniske Forhold for fire paa ret Linje vilkaarlig beliggende Punkter i ene Figur altid er lige stort med det . Forhold for de tilsvarende fire Punkter i anden Figur. To homographiske Figurer mme Plan kunne altid bringes i en saa- Stilling til hinanden, at de ensliggende kter parvis ligge paa rette Linjer gjennem me Punkt (Homologicentret); samti- ville de ensliggende Linjer altid skære hin- n i Punkter af en fast ret Linje (Homo- iaxen); Figurerne siges da (efter Pon-) at være homologe. Det simpleste Til- e er det, hvor Figurerne ere ligedannede ligedan Beliggenhed; Homologiaxen er ærnet i det uendelige.

omolōg, af samme Navn ell. Art; svarende hinanden. H. kaldes i den pathologiske tomi en saadan Nydannelse (Svulst osv.), r bygget ligesom det Væv, hvori den findes, ns de Nydannelser, hvis Bygning er for- ig fra det omgivende Vævs, kaldes hete- ge. Disse modsatte Egenskaber kaldes logī og Heterologi. **Homologe** kalder i Naturhistorien saadanne Dele, der i skabelig Forstand have samme Betydning unne føres tilbage til samme Grundbe- om de end frembyde en meget forskjellig og Udseende og anvendes paa meget ellig Maade og for at fremme meget for- ge Øjemed i Dyrets eller Plantens Liv. edes ere f. Ex. alle Rygradens Hvirvler For- og Baglemmerne ere h., Fuglens er ere h. med vore Arme, men ikke med ens Flagrehud. Ligeledes ere alle Led- Lemmer h. Dele, hvor forskjellig de end ddannede, som Mund-, Gjælle-, Gribe-, nmefødder osv., men Insekternes Vinger verken h. med dem eller med Fuglenes. nes Legeme bestaar af h. Led, Søstjær- af h. Straaler osv. Alle Planters ere h., hvad enten de danne Kimbladene et, Stængel-, Bæger-, Kron-, Støv- ell. blade; ligeledes alle Stængeldele osv. oge Rækker. Allerede 1842 gjorde Schiel rksom paa, at de almindelige Alkoholers Radicaler dannede en Række, hvis Sammensætningsdifferens for to paa hinanden følgende Led var 1 Atom Kulstof + 2 Atomer Brint; endnu f. A. viste Dumas, at det samme gjaldt for de fede Syrer, men først Gerhardt paaviste 1843 dette Forholds Almengyldighed, kaldte saadanne Rækker af for øvrigt analoge Forbindelser h. og lagde Begrebet Homologi til Grund for de organiske Forbindelsers almindelige Systematik. For Øjeblikket ere de nævnte Betingelser (analog Function og en Sammensætningsforskjel af nCH_2) vel nødvendige, men ikke tilstrækkelige til at betegne to Forbindelser som hørende til samme h. R. Den simpleste h. R. ere de normale, mættede Kulbrinter (s. d. A.), og kun Forbindelser, der paa fuldstændig identisk Maade ere afledede af de forskjellige Led i denne Kulbrinterække, danne en ægte h. R. Leddene i samme h. R. have, som det følger af denne Definition, alle samme chemiske Charakter; de ere f. Ex. alle Syrer af samme Basicitet (s. Syre) eller alle Alkoholer af samme Valens (s. Alkoholer) eller alle Anhydrider ganske af samme Art. Medens Eddikeæther, $C_2H_3O.O.C_2H_5$, og Eddikesyre, $C_2H_3O.OH$, vel have en Sammensætningsforskjel af $2CH_2$, ere de dog ikke h., thi den ene er en sammensat neutral Ætherart, den anden en Syre. Derimod er Eddikesyre og normal Smørsyre, $C_4H_7O.O.H$, h., thi de ere begge enbasiske Syrer af aldeles analog atomistisk Structur. Men Isosmørsyren, der vel har samme almindelige Charakter som Smørsyren, men hvis atomistiske Bygning er en anden end Smør- og Eddikesyrens, er ikke virkelig h. med Eddikesyren. I samme h. R. dannes og ombannes alle Led i Almindelighed paa analog Maade og under analoge Betingelser. Ogsaa i de h. Legemers physiske Egenskaber viser der sig en meget paafaldende Rækkefølge (jvfr. Fede Syrer). De laveste Led i en h. R. have ofte noget afvigende Egenskaber fra de øvrige, hvilket da hidrører fra en noget forskjellig atomistisk Structur, betinget af det ringe Antal Kulstofatomer. **Homologī**, s. ogsaa **Homographi**.

Homologūmena, s. Bibel.

Homonȳme (d. e. ensbenævnte) kaldes Ord, der lyde ens, men have forskjellig Betydning, f. Ex. Aare (i Legemet og til at ro med), i Fransk mer (Hav), mère (Moder) og maire (Borgemester).

Homophōn, **Homophonī**, ensklingende, Enklang ell. Enstemmighed, betegner sædvanl. en Sættemaade, i hvilken væsentlig kun forekommer ēn melodiførende Hovedstemme, medens de øvrige Stemmer nærmest ere ledsagende eller harmonisk understøttende. Modsætningen til H. er polyphon, der bruges om Musik, hvori der uafbrudt optræder et givet Antal Hovedstemmer. Forskjellen paa Homophoni og Polyphoni ligger ikke i Flerstemmigheden, men i Stemmernes Selvstændighed.

Homŏptera, de ensvingede, bruges dels og især om Cicaderne i Modsætning til Tægerne, de uensvingede (Heteroptera), dels om Guldsmeddene (de ensvingede Hjælmkjæver) i Modsætning til Græshopperne (de uensvingede H.).

Homousi, s. Arius.

Homs, Oldtidens Emesa (s. d. A.), Stad i

Syrien, 20 M. n. til ø. for Damaskus, med 20,000 J. H. var den romerske Kejser Heliogabals Fødeby.

Homøer, Homousi, s. Arius.

Homøopathi, det af Hahnemann i Slutn. af forrige Aarh. opstillede System for Helbredelseslæren, er egentlig kun en videre Udvikling af Vitalismen. Sygdommene skulle herefter alene bero paa en „Forstemning" af Livskraften, ikke paa nogen materiel Aarsag og derfor kun bestaa i en Samling af Symptomer; Helbredelsen sker kun derved, at der af sig selv opstaar eller ved Kunst fremkaldes en anden, lignende, men stærkere Sygdom, der overvinder den første, og det er derfor H.s Opgave at vælge saadanne Lægemidler, som hos en sund frembringe Symptomer, der saa meget som muligt ligne den Sygdom, der skal overvindes, „specifikke" Lægemidler. De til Sygdommens Overvindelse sigtende Symptomer træde desto tydeligere frem, jo mindre den Mængde er, hvori Lægemidlet gives, og dettes Kraft forøges eller „potenseres" derfor ved dets Fortynding, hvor vidt denne endog drives; denne Fortynding sker efter visse mystiske Regler, hvorved Kraften endnu yderligere forøges. Et vigtigt Supplement til den homøopathiske Behandling er en streng Diæt. Senere forandrede Hahnemann sin Lære væsentlig ved at tilstaa, at H. var utilstrækkelig lige over for et stort Antal især chroniske Sygdomme, om hvilke han selv indrømmede, at de beroede paa virkelige Sygdomsprocesser og da navnlig skyldtes 3 Grundsygdomme, „Psora" (Fnat), „Sykosis" og Syphilis; ved Behandlingen af disse maatte man derfor tage Hensyn til deres formentlige Væsen og ikke til Symptomcomplexet, men alligevel skulde de behandles med „specifikke" Lægemidler. Hans Tilhængere have især i den nyeste Tid gjort endnu videre gaaende Indrømmelser i samme Retning, idet de fleste af dem slet ikke mere udelukkende tage Hensyn til Symptomerne, men kun til den Sygdomsproces, der aabenbarer sig igjennem disse; de fleste af dem have ogsaa opgivet den stærke Fortynding af Lægemidlerne, saa at der af den hele Lære i dens oprindelige Form ikke er blevet andet tilbage end Troen paa de „specifikke" Lægemidler i dette Ords ovenfor angivne Betydning, som egentlig ogsaa kun er det, der er udtrykt i Navnet H. De af Hahnemann og hans Elever anstillede Forsøg med Lægemidler paa Sunde have imidlertid ikke den ringeste videnskabelige Værd, og deres Resultater ere kun et Bevis for den fuldstændige Mangel paa Kritik og Iagttagelsesevne, hvormed de ere anstillede; dette fremgaar allerede af de iagttagne Symptomers store Antal, der ved intet Lægemiddel er under 300 og f. Ex. ved Sepia (Blækspruttens Kalkskal) endog 1,240. En Fortjeneste har Hahnemann, nemlig den, at han har vist, at Sygdommene kunne hæves under en hensigtsmæssig Diæt uden Lægemidler, alene ved Naturens egne Kræfter, thi disse skyldes Helbredelsen i de Tilfælde, hvor den homøopathiske Behandling tilsyneladende har Fortjenesten deraf.

Honda, Stad i Staten Cundinamarca i Columbien i Sydamerika, ved Floden Magdalena, 14 M. n. v. for Bogota. 5,000 J. H. blev næsten ganske ødelagt ved et Jordskjælv 1807.

Hondekoeter, Melchior [huter], hollandsk Maler, f. 1636 i Utrecht, d. 1695 i Amsterdam, var Dyrmaler og sysselsatte sig næsten udelukkende med at male Fugle, som han fremstillede med overordentligt Liv og Troskab; hans Arbejder betaltes allerede i hans Levetid med høje Priser. Ogsaa hans Farfader og Fader vare Malere, den sidste ligesom Sønnen Dyrmaler; den berømte Dyrmaler Jan Weenix var gift med hans Faster.

Hondius, en hollandsk Kobberstikkerfamilie, af hvis Medlemmer maa nævnes Hendrik H. d. ældre, f. 1573 i Brabant, d. efter 1690 i Haag, Lærling af Wierix og de Vries; Jodocus H. (mulig dennes ældre Broder), f. 1563 i Flandern, d. 1611 i Amsterdam, stak bl. a. Kortene til Frants Drakes Rejser; dennes Søn, Hendrik H., f. 1588 i London, d. 1658, var Lærling af sin Fader, men forvexles ikke sjælden med den ældre Hendrik H., da begge vare udmærkede Kunstnere, især i Portrætfaget, og deres Stikkemaade temmelig ens. Sidstnævntes Søn, Willem H., f. 1600 i Haag, virkede især som Portrætkobberstikker i Danzig.

Hondschoote [ongdskoht], Stad i det franske Dep. Nord, 7 M. n. n. v. for Lille med 4,000 J. De franske sejrede her over Hertugen af York 7 Sept. 1793.

Honduras, 1) en af de mellemamerikanske Republiker, mod N. begrænset af Hondurasbugten, mod S. paa en kort Strækning af det store Ocean (Fonsecabugten) og for Resten omgiven af Republikerne Guatemala, San Salvador og Nicaragua. 2,188 □ M. med 352,000 J. (1881). H. er et Højland af 3—4,000 F.s Middelhøjde, afbrudt ved forskjellige Bjergkjæder, der kun have faa Punkter over 7,000 F. og ere uden Vulkaner. De betydeligste Vandløb ere: Ulea, der dannes ved Sammenløb af en Mængde Smaafloder, og Paduca, der begge falde i det caribiske Hav, samt Choluteca, der falder ud i Fonsecabugten. Af Søer er den betydeligste Caratasca Lagunen, der har Afløb til det caribiske Hav. Klimaet i Højlandet er i det hele sundt, navnlig hvor de fugtige Søvinde ikke have let Adgang. Blandt Naturfrembringelserne, der ere de for det tropiske Amerika almindelige, indtager Tømmer og Farvetræ den første Plads. Bjergværksdriften saa vel paa ædle som paa uædle Metaller er ikke ubetydelig; derimod er her endnu saa godt som ingen egentlig industriel Virksomhed. I Følge Forfatningen af 1880 er Præsidenten valgt paa 4 Aar af de to Kamre, Senatet med 7 Medlemmer foruden Ministrene og den lovgivende Forsamling med 17; Præsidenten har 3 Ministre og desuden et Statsraad. Statsindtægterne angaves for 1881—82 til c. 3½ Mill. Kroner, hvoraf Halvdelen Told. Statsgjælden udgjør c. 3 Mill. Kr. Udførselen anslaas til en Værdi af c. 6 Mill. Kr., hvoraf ædle Metaller 2,4 Mill., Indigo 0,8, Hornkvæg 0,8, Tømmer og Farvetræ 0,7, Læder 0,4. En Jærnbanelinje af 15 Mils Længde forener Puerto Cortez ved det caribiske Hav med San Pedro Sula. Længden af Telegraphlinjer er 288 M. Den staaende Hær

er c. 500 Md., hvortil kommer en Milits paa c. 3,000 Md. Hovedstad Tegucigalpa. — Om H.s ældre Historie s. **Mellemamerika.** 1824 blev H. uafhængigt og var indtil 1839 en Del af Mellemamerikas forenede Stater, men led meget under de indre Kampe, da det sluttede sig til Føderalisterne, som vilde holde Baandet mellem de 5 Stater ved lige. Efter 1845 stræbte H. at opnaa et særskilt Forbund med Nicaragua og San Salvador og paaførte 1851 Guatemala Krig, men blev 1855 aldeles slaaet af Carrera. Da Nordamerikaneren Will. Walker 1860 gjorde sit tredje Forsøg paa at vinde Fodfæste i Mellemamerika, landede han paa H.s Kyster og indtog Truxillo; men det gik galt for ham, og han blev skudt 12 Sept. I Jan. 1862 blev Guardiola, der havde været Præsident siden 1856 og vundet Tilnavnet „Mellemamerikas Tiger", myrdet, og efter længere Uroligheder og en ny Krig med Guatemala blev en Tilhænger af Carrera, General Medina, 1864 indsat som Præsident og senere gjenvalgt. Men i en Strid med San Salvador blev han i Maj 1872 fordreven, og hans nærmeste Efterfølgere formaaede heller ikke at holde sig i længere Tid. Derimod var Soto Præsident 1877—83 og fulgtes af General Bogram, der 1885 understøttede Guatemalas nye, frugtesløse Forsøg paa at samle Mellemamerika. 2) **Britisk H.**, ogsaa efter Hovedstaden kaldt Belize, en engelsk Koloni i Mellemamerika paa Østsiden af Halvøen Yucatan mellem Floderne Hondo mod N. og Sarstun mod S., mod Ø. begrænset af Hondurasbugten, mod V. af Guatemala og Yucatan. 360 □ M. med 27,000 I. (1881), hvoraf c. 6,000 Hvide og Resten Frinegere, Cariber og indvandrede Indianere fra Yucatan. Landet hæver sig fra Kysten mod V., er i de lavere Egne udmærket frugtbart, men kun lidet dyrket og i de højere bevoxet med store Skove af Farvetræsorter og Mahogni, Ceder og andre fortrinlige Træarter. Der udføres Mahogni og Farvetræ, Indigo og Cochenille. Kolonien bestyres af en Gouverneur og et folkevalgt Raad. Hovedstaden Belize er i stærk Opkomst. — I Begyndelsen af det 18de Aarh. nedsatte Englænderne sig i Landet for at fælde Træ og drive Smughandel, og deres Ret til at have Etablissementer paa Kysten mellem Floderne Hondo og Belize, dog under spansk Højhed, bekræftedes ved Versaillesfreden 1783. Da Spanien maatte opgive sine Besiddelser i Mellemamerika, tiltog England sig Højhedsretten og har siden beholdt den. **Hondurasbugten** dannes af det caribiske Hav paa Mellemamerikas Østkyst mellem Halvøen Yukatan mod V. og Honduras mod S. Dens inderste Del kaldes Amatiquebugten. Langs Kysterne ere talrige Øer og Skjær.

Hönegger, Joh. Jakob, tysk Cultur- og Literærhistoriker, f. 13 Juli 1825 i Canton Zürich, virkede siden 1857 ved forskjellige schweizerske Undervisningsanstalter og blev 1874 ansat som Professor ved Universitetet i Zürich. Hans Hovedværk er „Grundsteine einer allgem. Culturgeschichte der neuesten Zeit" (5 Bd., 1868—74); af hans øvrige Skrifter ere de betydeligste: „Litteratur und Cultur des 19ten Jahrh.s" (2det Opl. 1879), „Kritische Geschichte der französischen Cultureinflüsse in den letzten Jahrzehnten" (1875), „Katechismus der Culturgeschichte" (1879), „Deutsche Nationalliteratur der Schweiz" (1879) og „Russische Literatur und Cultur" (1880). I de sidste Aar har han desuden paabegyndt en paa 5 Bd. beregnet „Allgem. Culturgeschichte", hvoraf dog hidtil kun 1ste Bd. er udkommet (1882).

Honfleur [ongflöhr], Stad i det franske Dep. Calvados paa Sydsiden af Floden Seines Munding, 7 M. ø. n. ø. for Caen, med 10,000 I. Havn, Skibsbyggeri, Fiskeri, Tømmerhandel. Søfartsskole. Søbade.

Hongkong, Ø i China paa Østsiden af Cantonflodens Udløb, tilhører siden 1842 England. 1¼ □ M. med 160,000 I. (1881), hvoraf 8,000 Europæere. Af Befolkningen er kun 45,000 Kvinder. H. er Bjergland; paa Nordsiden er en fortrinlig Havn, og her er anlagt Staden Victoria, der i næsten 1 Mils Længde strækker sig langs Bjergenes Fod og opad deres Sider og har mange pragtfulde Bygninger, der ere indrettede med europæisk Comfort. 1881 talte Victoria 102,000 I. Staden er stærkt befæstet og Station for den engelske Escadre i Østasien. Handelen har et overordentligt Omfang, men da H. er en Frihavn, haves ingen nøjagtig Oplysning om dens Størrelse. 9 vigtige Dampskibslinjer udgaa derfra.

Hongroise, fr. [onggroähs], ungarsk Dans.

Honneur, fr. [nöhr], Ære, Hæder, militær Æresbevisning.

Honning (lat. Mel), et Produkt, Bierne afsætte i deres Voxceller, og som bestaar af Druesukker, Frugtsukker og lidt Vox. Den bedste H. er Jomfruhonning, der er hvid og fast og udflyder af sig selv af Voxkagerne. Senere udpresses og udkoges disse med Vand, der atter bortdampes, men man faar da en mørkere og mindre ren H. Benyttes til Mjød (Honningvin), Peberkager og i Lægekunsten sammen med lidt Eddike (Oxymel) som smagsforbedrende Middel.

Honningdug er en fælles Benævnelse for det klæbrige Overtræk af forskjellig Oprindelse, som findes hyppig paa Planter; hvad der forekommer paa træ- og buskagtige Planter skyldes i Almindelighed Udsondringen af Bladlus, hvorimod det, der findes paa Græsser, fremkaldes af Svampe, saaledes den for Rugens og andre Græssers Frugtknude charakteristiske Sygdom, der fremkaldes af det knopcelledannende Stadium af Meldrøjen. S. **Mennit.**

Honningfugl (Cinnyris, Nectarinia), smaa Sangfugle fra det hede Jordbælte, især Ostindien og Nyholland, hvor de kunne siges at erstatte Kolibrierne; ligesom disse have de ofte prægtige Farver, et langt, tyndt, noget buet Næb og en lang, rørformet Tunge med en Kvast i Spidsen. Derimod have de ikke Kolibriernes lange, spidse Vinger eller deres fortrinlige Flugt, men overgaa dem igjen i kunstfærdig Redebygning. Nyholland, der er saa rigt paa Træer med Sukker afsondrende Blomster, frembyder især en ejendommelig Udvikling af denne, af søde Plantesafter levende Fuglefamilie.

Honningjærv (Ratelus), en lille Rovdyrslægt af Maarfamilien, nær beslægtet med Grævlin-

gerne, hvis almindelige Udseende den har, men i Stand baade til at klatre og til at grave; der gives en afrikansk (R. capensis) og en indisk (R. indicus) Art af H., c. 2 F. lange, med lang, grov Pels, graa paa Ryggen, sorte eller sortebrune underneden. Foruden af Honning leve de af Fugle og Smaapattedyr.

Honningredskaber (Nectaria), visse i Udseende og Udvikling meget forskjellige Dannelser i Blomsten, der afsondre og opbevare den saakaldte Honningsaft. De forekomme hos mange Planter og spille en meget vigtig Rolle ved Planternes Bestøvning, idet Saften hidlokker Insekter, der føre Støvet fra den ene Blomst over paa den anden. I den senere Tid har man ogsaa paavist H. uden for Blomsten, de saakaldte extraflorale Nectarier.

Honningsten, Mellit, et kun i Brunkul i Tyskland fundet Mineral, der har faaet Navn af sin honninggule Farve; det krystalliserer i tetragonale Oktaedre og bestaar af Lerjord, Vand samt en kun i dette Mineral forekommende Syre, **Honningstensyre** eller Mellitsyre. Denne er sammensat $H_2C_4O_4$ og danner fine, silkeglinsende Krystalnaale, der ere letopløselige i Vand.

Honny soit, qui mal y pense, fr. [onni soā ki mal i pangs], Skam faa den, der tænker ilde derom, „for den rene er alting rent", s. **Hosebaandsordenen.**

Honolulu, Hovedstad paa Sandwichsøerne i Sydhavet, paa Sydsiden af Øen Oahu, er Kongens Residens og har 14,000 I., der ere en Blanding af Kanaker, Chinesere, Nordamerikanere og Europæere. Staden er regelmæssig anlagt, men savner endnu Brolægning. Af Husene ere nogle af Sten, andre af Ler, men største Delen ere dog endnu lave, med Græs tækkede Hytter. Kongeboligen er en fordringsløs Bygning, hvorimod flere af Kirkerne ere ret storartede. Her drives en meget betydelig Handel med China og Californien og i de senere Aar tillige med de talrige Hvalfangere, som samles her i Maanederne Febr.—April for at gaa paa Fangst i de nordlige Have, hvorfra de vende tilbage om Efteraaret og her afsætte en Del af deres Fangst.

Hŏnor, lat., Ære. **Honorār**, Vederlag for Aandsarbejde, Lægehjælp o. lign. **Honoratiōres**, de mest ansete Folk paa et Sted. Honōris causa, for Hæderens Skyld.

Honōrius, Søn af den romerske Kejser Theodosius I, f. 384. Da Riget efter hans Faders Død blev delt 395, fik han den vestlige Del; han residerede i Milano og fra 403 i Ravenna. Hans Formynder Stilicho, med hvis Datter Marie H. var gift, førte Regeringen med Klogskab og Kraft, indtil han faldt som et Offer for Eunuchen Olympias's Intriguer 408. Fra den Tid af fik Vestgoterkongen Alarik Overmagt i Italien; Gallien blev oversvømmet af fremmede Folkestammer, og Herredømmet over Britannien gik tabt for H. Fra 413 til 421 førtes Regeringen væsentligst af den tapre og duelige Feltherre Constantius, der efter Ataulphs Død 415 blev gift med dennes Enke Placidia, H.s Søster. Efter Constantius's Død stod H. uden Støtte og døde kort efter, 423.

Honōrius, 4 Paver. H. I, Pave 625—38, blev ved Kejser Heraklius vunden for det monotheletiske Kjætteri, men det 6te økumeniske Concilium i Constantinopel 680 fordømte ham med særligt Eftertryk som Kjætter. De romerske kirkelige Forfattere i den nyere Tid have, navnlig efter Vedtagelsen af Dogmet om Pavens Ufejlbarhed, søgt at bortforklare denne Forkjætrelse af en Pave, dels ved at antage en Forfalskning af Conciliets Acter, dels ved at erklære H.s Breve for uægte, dels ved at paastaa, at han er fordømt, ikke for Kjætteri, men »propter negligentiam« (for forsømmelig Embedsførelse). — H. (II), Cadalus, Biskop af Parma, blev efter Kejserinde Agnes's Ønske af Tysklands og Lombardiets Biskopper valgt til Alexander II.s Modpave paa en Synode i Basel 1061, men ladt i Stikken af Kejser Henrik IV, som anerkjendte Alexander II. Desuagtet vedblev han til sin Død 1073 at holde sig som Lombardiets Pave og var et Par Gange nær ved at fordrive sin Modstander fra Rom. — H. II, Pave 1124—30, maatte finde sig i, at Roger af Sicilien tilegnede sig de pavelige Len Sicilien og Apulien. — H. III, Pave 1216—27, stadfæstede 1216 Dominikanerordenen, 1223 Franciskanerordenen og viste sig lige saa eftergivende og mild over for Frederik II som streng over for den ulykkelige Grev Raimund VIII af Toulouse, mod hvem han 1226 lod prædike Korstog. — H. IV, Pave 1285—87, bestræbte sig for at hævde Overhøjheden over Sicilien.

Honter, Joh., det tyske (sachsiske) Transsylvaniens Reformator, f. i Kronstadt 1498, studerede ved forskjellige udenlandske Universiteter og kom 1533 tilbage til sin Fødeby, giftede sig, anlagde et Bogtrykkeri og udfoldede en rig literær Virksomhed, gjennem hvilken han uden at beklæde nogen Embedsstilling skaffede den allerede begyndte reformatoriske Bevægelse saa almindelig Tilslutning, at hele det lille Land uden egentlig Kamp vandtes for Luthers Lære, og at næsten alle de katholske Præster i Landet gik over til Reformationen. 1543 indførte Kronstadt og Omegn den af H. foreslaaede Kirkeordning, 1544 afstod Sognepræsten i Kronstadt frivillig sit Embede til H., 1545 sluttede hele Sachserlandet sig til Reformationen, hvorpaa H. 1547 udgav en „Agende for Siebenbürgen". D. 1549.

Hontheim, Joh. Nic. v., Vicebiskop af Trier, f. 1701 smstds. af adelig Slægt, Biskop 1748, optraadte med stor Dygtighed som Modstander af det pavelige Curialsystem i sine Værker »Historia Trevirensis diplomatica« (1750) og »Prodromus« (1757). Under Navnet Justinus Febronius udgav han 1763 »De ecclesiæ liber singularis« for at forene de stridende Parter i den christne Kirke. I Tilslutning til den gallikanske Kirkes Grundsætninger angreb han dristig de pavelige Anmasselser, hævdede Conciliernes Overhøjhed over Paven, Biskoppernes relative Uafhængighed osv.; det romerske Hof forbød paa det strængeste at udbrede Bogen, men desto større Anseelse vandt den. Træt af den romerske Curies idelige Plagerier lod han sig 1778 bevæge til at tilbagekalde sit System, men udgav 1781 en Forklaring til denne sin Tilbagekaldelse, der viste,

at han ikke havde forandret sine Anskuelser. H. stod i Brevvexling med de betydeligste Lærde af alle Religionspartier og var højt anset for sin Lærdom og Fromhed. D. 1790.

Honthorst, Gerhard van, nederlandsk Maler, f. 4 Nov. 1590 i Utrecht, d. 27 Apr. 1656 smstds, var Elev af Bloemart og, efter at han var kommen til at opholde sig i Rom, tillige af Caravaggio, hvis realistiske Opfattelse han tilegnede sig. Formedelst sine mange Natstykker fik han i Italien Navnet »Gherardo delle Notti«. Carl I kaldte ham til England; senere vendte han tilbage til Holland og malede meget for Prinsen af Oranien. De bedste af hans Billeder findes i Holland selv; dog ere anselige Arbejder spredte i Europas Gallerier; i England er „Christus for Pilatus“, i Rom „Johannes Døberens Henrettelse“, to af hans bedste Billeder og begge Natstykker med stærk Lysvirkning; den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn besidder 6, hvoraf „Dronning Margrete og Kong Albrecht“ især er mærkeligt for Emnets Skyld.

Hønved (magyarsk, d. e. Fædrelandsforsvarer) brugtes i Maj 1848 som Navn paa de ungarske Frivillige, der hvervedes paa kort Tid („indtil Sejren“) imod Serbernes og Rumænernes Oprør, senere om hele den ungarske Hær, der i Løbet af 1848—49 dannedes mod Østerrig, endelig om det Landeværn eller den Forstærkning, som i Følge Lov af 5 Dec. 1868 er oprettet i Ungarn. H. have i Ungarn og Transsylvanien magyarsk, i Kroatien og Slavonien kroatisk Commandosprog.

Hooch ell. **Hoogh**, Pieter de, udmærket nederlandsk Genremaler, sandsynligvis f. 1628, skal have haft Berchem til Lærer eller har mulig tilhørt Rembrandts Skole. Han har mest malet det indre af Stuer, Interieurer, hvori enkelte Personer ere smukt og malerisk anbragte, men uden at skulle interessere ved deres Forhold til hverandre; Hovedaccenten er lagt paa den Stemning, som Omgivelserne formaa at udbrede over en saadan Hverdagsstue, og navnlig frembringer han en Lysvirkning, der søger sin Lige i Kraft og Skjønhed. Han er ved flere Billeder repræsenteret i den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn. Hans Død sættes til 1675 eller 1681.

Hood, Samuel [hudd], engelsk Admiral, f. 1724, blev 1740 Midshipman og 1746 Lieutenant, udmærkede sig som Capitain i Søkrigen 1757—59 og blev 1780 Baronet. Som Contreadmiral 1780—88 gjorde H. god Tjeneste i Vestindien og tog 1782 den franske General Grasse til Fange. Til Løn blev han ophøjet til irsk Peer, valgtes 1784 til Underhuset og blev 1786 Admiralitetslord. 1793 fik H. Overbefalingen i Middelhavet, besatte i Aug. Toulon, hvor han udraabte Ludvig XVII til Konge, men maatte igjen forlade Byen i Dec., efter at have ødelagt Arsenaler og Værfter, samt medtaget Skibene. Han gik senere til Corsica, som for en Tid løsrev sig under Paoli, tog 1794 Del i Slaget ved Ouessant og 1795 i Landgangen paa Quiberon, men trak sig derefter tilbage fra Tjenesten. 1796 ophøjedes han til Peer som Viscount H. og blev 1799 Admiral. D. 1816.

Hood, Thom. [s. o.], engelsk Forfatter, f. 1798 i London, blev sat paa et Handelskontor, hvorover han følte sig saa ulykkelig, at hans Sundhed led derved. Han blev derfor sendt til nogle Slægtninge i Dundee, hvor han begyndte at skrive Bidrag til et æsthetisk Tidsskrift. Efter at have lært Kobberstikkerkunsten i London arbejdede han for forskjellige Tidsskrifter; siden udgav han »Hood's Magazine«. Hans første Digtsamling »Whims and Oddities« gjorde stor Lykke ved en original Humor i Anvendelsen af Ordspil. Efter et Par mindre heldige episke Forsøg skrev han 1829 i et Kalenderskrift Digtet »Dream of Eugene Aram« og en nydelig poetisk Phantasi, »The Plea of the Midsummer Fairies«. I »Comic Annual« og »Up the Rhine« (1842, Satire over de engelske Tourister) slog han atter ind i den humoristiske Tonart. Fra 1835—38 havde H. levet i Koblenz. Hans sidste betydelige Arbejde er »Song of the Shirt«, indrykket i »Punch«, et philanthropisk Digt om de londonske Sypigers Elendighed. Sorg over menneskelig Nød og Last og Latter over menneskelig Dumhed ere Hovedstemningerne i hans Digtning. Han døde 1845. — Hans Søn, Th. H. d. yngre, f. 1835, d. 1874, der 1864 udgav Faderens »Works«, vandt sig ved »Quips and Cranks« (1861) et Navn som humoristisk Skribent.

Hooft, Pieter, hollandsk Historieskriver, f. i Amsterdam 1581, Søn af en Borgemester, studerede Humaniora, rejste i Italien og var fra 1609 til sin Død i Haag 1647 i en høj Embedsstilling. Han oversatte Tacitus paa Hollandsk og skrev Kong Henrik IV.s Levned og Huset Medicis Historie; størst Værd har hans »Nederlandsche historien« (1642—54). Hans Digte, hvoraf der findes flere nye Udgaver (Leendertz's er fra 1864), ere erotiske.

Hoogeveen [hôchefehn], Flække i Konger. Nederlandene, Prov. Drenthe, 4 M. s. til v. for Assen, med 12,000 I., ligger i en nu fortrinlig dyrket Egn, der tidligere var en udstrakt Mose.

Hoogstraten, Jak. van, Dominikanermunk, Prior for Ordensconventet i Køln, f. 1454, var en Personification af hin Tids aandelige Mørke og fanatiske Had mod Reuchlins og hans Venners humanistiske Retning. Ligeledes optraadte han som Inqvisitor i Löwen fanatisk mod Erasmus Roterodamus. Reuchlins Skrifter lod han brænde, hvorfor denne gav ham til Pris for den dannede Verdens Spot, ligesom han ogsaa blev haardt medtaget i »Epistolæ obscurorum virorum«. Han døde 1527 i Køln som theol. Prof. og Kjætterdommer.

Hoogstraten, Samuel van, hollandsk Maler, f. 1627 i Haag, d. 1678 i Dordrecht, tilhører Rembrandts Skole og malede bedst Stillebensstykker, men vandt især Navn som Forfatter til »De hooge Schoole der Schilderkonst« (1641).

Hook, James Clarke [hukk], engelsk Genremaler, f. 21 Nov. 1819 i London, fik 1842 Guldmedaillen for „Harolds Lig findes“ og malede derpaa en Række Billeder af Venezias Historie (1849—54). Efter sin Hjemkomst fra Italien optræder han mere som Landskabs- og Sømaler, idet han søger at opnaa Virkning ved at forbinde Optrin af det daglige Liv med en landskabelig Stemning. Han er en fremragende,

om end noget egensindig Colorist, som gjør megen Lykke i England.

Hook, Theod. Edw. [s. o.], engelsk Romanforfatter, f. 1788 i London, optraadte allerede 1805 som dramatisk Digter, vakte Opsigt ved sit Lune og Improvisatortalent og vandt derved Prinsregentens Gunst, der 1812 skaffede ham et Embede som Skatmester paa Øen Mauritius. En Underordnets Uredelighed paadrog ham en Kassemangel, og da han 1819 kom til England, blev der anlagt Sag mod ham, som endte 1823 med en Dom, der forpligtede ham til at betale 12,000 Pd. St. i Erstatning. Under Processen havde H. ledet det ultratoristiske Organ »John Bull«. I Gjældsfængslet skrev han Fortællingerne »Sayings and Doings« (1824), der gjorde stor Lykke. 1825 blev han atter fri, og fra ny af udfoldede han en livlig novellistisk Produktion; 1830 udkom »Maxwell«, 1833 »The Parson's Daughter« og »Love and Pride«. I »New Monthly Magazine«, som han redigerede fra 1836, indrykkede han bl. a. »Gilbert Gurney«. Romanen »Peregrine Bunce« (1842), der først udkom efter H.s Død, skal kun til Dels være af ham. Hans Hovedfortrin ere Menneskekundskab, behændig Fremstilling og en stærk komisk Sans, der stundum forleder ham til Karikering. H. døde 1841. Barham udgav 1852 »Life of Theodore H.«

Hooke, Rob. [hukk], berømt engelsk Astronom og Physiker, f. 1635 paa Øen Wight, d. 1703 i London. Fra 1653 studerede han i Oxford og blev der Assistent hos Willis; 1662 ansattes han ved Videnskabernes Selskab som Curator of experiments og 1664 som Professor i Geometri ved Gresham College i London. Fra 1678 var han Secretær ved Royal Society. H. udmærkede sig ved en høj Grad af Skarpsindighed og gav Stødet til mange senere Undersøgelser. Han opfandt det saakaldte Hjulbarometer (1665), Spiralfjedrene til Lommeuret (1658), Vaterpasset med Luftboble (1666) og den optiske Telegraph. Hans Ytringer om de Kræfter, som virke paa Planeterne, skulle have givet Newton Anledning til at undersøge denne Art af Bevægelse nøjere og derved bragt ham til at gjøre sin store Opdagelse. Senere paastod H., at det var ham, Æren tilkom; men han fremlagde aldrig noget Bevis derfor. Denne Paastand var Aarsag til en Strid imellem H. og Newton, som ved tjenstvillige Aanders Hjælp blev bragt til en høj Grad af Bitterhed.

Hooker, Mount [hūker], et Bjærg i Rocky Mountains mellem 52° og 53° n. Br. i det engelske Nordamerika, 16,800 F. højt.

Hooker, Joseph [s. o.], nordamerikansk General, f. 13 Nov. 1815 i Staten Massachusetts, uddannedes i Krigsskolen i Westpoint 1833—37 og blev Artillerilieutenant. 1847 tjente H. i samme Regiment som „Stonewall"-Jackson og rykkede hurtig op til Oberstlieutenant, var ansat i Staben til 1853, da han gik til Californien for at forestaa store Bejanlæg, men kom tilbage ved Borgerkrigens Udbrud 1861 og overværede som Tilskuer Slaget ved Bulls Run. Kort efter blev H. Chef for en Brigade Frivillige og førte den i Felttoget i Virginia, særlig udmærkende sig ved Williamsburg, Fair Oaks og i de 7 Dages Felttog. I Aug. 1862 fik H. en Division og blev saaret i Slaget ved Antietam; han sattes derefter i Spidsen for et af de store Hærcorpser og førte det 13 Dec. ved Fredericksburg. I Jan. 1863 afløste han Burnside som Overgeneral, men traadte efter Nederlaget ved Chancellorsville i Maj tilbage i sin tidligere Stilling som Underanfører, der bedre egnede sig for hans Evner, og i hvilken han havde faaet det hædrende Tilnavn af sine Soldater „den fægtende Joe" (Joseph). I Sept. 1863 sendtes H. til Tennessee og tog glimrende Del i Slaget ved Chattanooga, samt fulgte Sherman paa Toget mod Atlanta. 1865 blev H. Generalmajor i Hæren, men afgik 1868 og døde 1 Nov. 1879.

Hooker, Will. Jackson [s. o.], bekjendt engelsk Botaniker, f. 6 Juli 1785, d. 12 Aug. 1865 som Bestyrer af den botaniske Have i Kew. H. var Udgiver af »Botanical magazine« og »London Journal of botany«; i disse saa vel som i talrige særskilte Skrifter leverede han Beskrivelser af en Mængde fra de forskjelligste Egne af Jorden hjembragte Planter. Ogsaa af sit Fædrelands Flora har han stor Fortjeneste, og foruden at skrive en skotsk og senere en britisk Flora har han særlig behandlet de engelske Mosser og Halvmosser. — Hans Søn, J. D. H., f. 30 Juni 1817, en af de betydeligste nulevende Botanikere paa den beskrivende og systematiske Botaniks Omraade, fulgte Faderen som Bestyrer af Haven i Kew. Han har foretaget omfattende botaniske Rejser i Asien 1839—51 og nedlagt Udbyttet af disse i flere Skrifter. S. Bentham, George.

Hooksiel, Fiskerby i Storhertugd. Oldenburg, ved Jadebugtens Vestkyst, n. for Wilhelmshafen. 6,000 I. Skibsværft. Livlig Handel.

Hoop, ældre tysk Kornmaal, lig 2 danske Potter.

Hoorn, 1) Stad i Konger. Nederlandene, Prov. Nordholland, ved Zuidersøen, 4 M. n. n. ø. for Amsterdam. 10,000 I. Skibsværfter. Forfærdigelse af Guld- og Sølvarbejder. Betydelig Handel med Smør og Ost. 2) Cap H., et Forbjærg, der betragtes som Amerikas Sydspids, ligger paa den sydligste af l'Hermiteøerne ved Ildlandet under 55° 59' s. Br., 49° 36' v. L. og blev opdaget 1578 af Englænderen F. Drake, men først omsejlet af Hollænderen Schouten, som gav det Navn efter sin ovensk. omhandlede Fødeby.

Hoorn ell. **Hoorne,** Philip II af Montmorency-Nivelle, Greve af, f. 1522, var Søn af Joseph af Montmorency-Nivelle (af en Gren af den i Frankrigs Historie berømte Adelsslægt M.) og Anna af Egmond og Stifsøn af Greve H., hvis Navn og Godser han arvede tillige med sin Broder Floris's. Han blev saaledes en af de rigeste Herrer i Nederlandene, blev tillige Præsident for Statsraadet, Admiral af Flandern og Statholder i Geldern og Zütphen. I Slagene ved St. Quentin og Gravelines udmærkede han sig ved glimrende Tapperhed. Saa vel ved Blodets Baand som ved inderligt Venskab knyttet til den berømte Egmond delte han ogsaa politiske Anskuelser med ham, og skjønt han ligesom Egmond afbrød al Forbindelse med Prins Vilhelm af Oranien, blev han dog tillige med sin Ven fængslet i Sept.

567, underkastet Proces og henrettet paa Tor-
t i Brysel 5 Juni 1568. — Med hans
roder, Floris H., der blev henrettet i Si-
ancas i Spanien 1570, uddøde Familien
lontmorency-Rivelle.

Hope, Thomas [hohp], f. 1774 i London, d.
31 smstds., gjennemrejste en stor Del af Eu-
pa, Asien og Afrika i kunstnerisk Øjemed og
mlede en Mængde Tegninger, mest efter Byg-
nger og Billedhuggerværker. Han er bekjendt
m den, der ved (1803) at bestille Thorvald-
ns „Jason", udført i Marmor, knyttede sit
avn til dennes begyndende Storhed. Han
gav bl. a. »The costumes of the ancients«
309), »Designs of modern costumes« (1812)
Romanen »Anastasius, or the memoirs of
modern Greek« (1819), der gjorde over-
dentlig Opsigt. — Hans Søn, Alexander Jo-
resford H., f. 1820, hørte tidlig til det saa-
dte „unge England" og viste særlig Iver
at gjenopfriske den gammel-engelske Kirke-
gningsstil. 1841—52 var H. Medlem af
derhuset, samt paa ny siden 1865 (valgt af
mbridge Universitet siden 1868) og hører
de ivrigste conservative. Under den nord-
erikanske Borgerkrig tog han afgjort Parti
Slavestaterne.

Hopfen, Hans, tysk Digter, f. 3 Jan. 1835
München, studerede først Jura smstds., men
; tidlig ind paa den literære Løbebane, for
lken han snart ubelunkende ofrede sig. Efter
ser til Italien og Paris og nogle Aars
hold i Wien flyttede han 1866 til Berlin,
r han endnu bor. 1864 udgav han sin første
man „Peregretta" og har siden strevet en
g Række større og mindre novellistiske Ar-
der, af hvilke kunne fremhæves Romanerne
erdorben in Paris" (1867), „Der graue
und" (1874), „Die Heirath des Herrn v.
ldenberg" (1879), „Mein Onkel Don Juan"
31) og „Das Allheilmittel" (1885) og No-
erne „Juschu" (1875), „Bayerische Dorf-
hichten" (1878), „Der alte Praktikant" (1878),
e Geschichte des Majors" (1880) og „Kleine
te" (1880). H. er en af Tysklands mest
ede Novellister; han besidder stor Opfind-
heb og rig Phantasi og fortæller let og
ngent, ofte med en tiltalende, om just ikke
ig fin Humor; hans Figurer staa med klare
karpe Omrids i en som oftest bygtig com-
ret Handling; men den stilistiske Behand-
er ikke sjælden noget ujævn og skjødesløs.
s mindre Fortællinger ere i Regelen af
e Værd end de bredere anlagte Romaner.
iden hans Prosaarbejder fortjene ogsaa at
nes den lille humoristiske Digtning „Der
el Mings" (1868) og et lille Bind „Ge-
e" (1883), indeholdende ypperlige, simple
jønne lyriske Digte og flere romanceagtige
dringer af en højst ejendommelig Charakter.
lte af H.s Prosaværker ere udkomne i dansk
sættelse.

ppe, Ferd., Solodanser ved det kongel.
e Theater, f. 1815 i Kjøbenhavn, optoges
8de Aar i det kongel. Theaters Danse-
1834 debuterede han med Jfr. Grahn
Pas de deux i „Den stumme i Por-
1836 blev han kongel. Danser og 1888
danser. Paa sine Udenlandsrejser op-
traadte han i Berlin, Wien, Paris, Stock-
holm, Milano og blev der ligesom i Kjøben-
havn anerkjendt som en ved Præcision, Lethed
og Ynde fremragende Kunstner. Efter fra
Juli 1866 at være afgaaet som Solodanser
forestod han i en Række Aar den højere Danse-
undervisning.

Hoppe, Iver, dansk Søofficer, Søn af en
indfødt Hollænder Hans H., f. 1649, deltog
som Chef for Linjeskibet »Fredericus Tertius«
i Slaget i Kjøgebugt 1 Juli 1677, og i Oct.
s. A. overførte han Kong Christian V fra Rü-
gen til Kjøbenhavn. Paa denne Rejse maatte
han ved Bornholm udholde en 5 Dages vold-
som Storm, hvorunder Kongens Liv svævede
i Fare og kun reddedes ved det lille Anker,
som endnu findes paa Rosenborg, forsynet med
et Vers af Kingo. H. døde 1693 som Vice-
admiral og Admiralitetsraad. — Frederik H.,
Søn af den foreg., f. 1690, d. 1776, comman-
derede som Flagcapitain paa „Prins Christian"
under Schoutbynacht Gabel i Slaget under
Femern 24 Apr. 1715. Som Chef for „Fyn"
deltog H. under Tordenskjold i dennes Ope-
rationer mod Sverige 1719, navnlig ved Ny-
Elfsborg, Marstrand og Göteborg. 1727 blev
han Chef for Søcadetcorpset, 1738 Chef for
1ste Division af Holmens faste Mandskab, 1746
Medlem af Admiralitetscollegiet efter s. A. at
være bleven Viceadmiral. 1770 afskedigedes
H. af Marinen som Generaladmirallieutenant.
— Johan Christoffer H., Sønnesøn af den foreg.,
f. 1772, deltog i Slaget paa Reden 1801, var
1808—13 Chef for forskjellige Flydebatterier,
Kanonchalouper og Joller med Station ved
Sjællands Østkyst syd for Kjøbenhavn og be-
stod heltemodige Kampe 1812, først mod et
engelsk Linjeskib og en Brig og senere mod en
Fregat. Han døde 28 Nov. 1835 som Contre-
admiral.

Hoptrup, Kirkeby i Slesvig, 1 Mil s. for
Haderslev ved Chausseen til Aabenraa, be-
kjendt ved et for de danske Vaaben uheldigt
Sammenstød Natten 6—7 Juni 1848 mellem
et nylig oprettet dansk Reservejægercorps og
v. d. Tanns Friskare. Fægtningen var i sig
selv højst ubetydelig, men vakte den Gang nogen
Opsigt bl. a. derved, at der for de danske gik
en Kanon tabt, den eneste, den danske Hær
mistede under alle de tre Felttog 1848—50.

Hōrae, Gudinder for Aarstiderne, ere hos
Homer, der hverken angiver deres særskilte
Navne eller deres Antal, guddommelige Væse-
ner, som aabne og lukke Himlens Skyporte. Hos
Hesiodos nævnes de som Døtre af Themis, 3
i Tallet: Eunomia (Lovmæssighed), Dike (Ret)
og Eirene (Fred). De fremtræde ogsaa som
Helios's Tjenerinder, der spænde Hestene for
Solvognen; men først senere Forfattere angive
deres Tal til 12. Ofte optræde de i Forbin-
delse med Gratierne som Skabere af alt skjønt.
Særskilt nævnes Hora som Foraarets Gudinde;
i Athen dyrkedes fra gammel Tid 2 H., Thallo
og Karpo (den blomstrende og den frugt-
skjænkende).

Horapōllo, en for øvrigt ubekjendt ægyptisk
Præst, nævnes som Forfatter af et til Græsk
oversat Værk over de ægyptiske Hieroglypher.
Det meddeler temmelig rigtige Forklaringer af

flere ideographiske Tegn og ydede Champollion udskillig Hjælp til Hieroglyphernes Tydning.

Horatius, en gammel, romersk Slægt, til hvilken de 3 Brødre af dette Navn hørte, som under Tullus Hostilius skaffede Romerne Sejer i Kampen mod Curiatierne fra Alba Longa. Kun én af Brødrene overlevede Kampen; fra ham nedstammede Marcus H. Pulvillus, Consul i Republikens første Aar (509 f. Chr.) efter Spurius Lucretius; hans Broder, P. H. Cocles, udmærkede sig i Krigen mod Porsena ved sit modige Forsvar af Broen over Tiberen; han opholdt ene Fjenden saa længe, indtil Broen var bleven afkastet bag ved ham, hvorpaa han fuldt rustet svømmede over til den anden Flodbred. — Blandt de andre Efterkommere af denne Slægt indtager Marcus H. Barbatus en hæderlig Plads; da han efter Decemviralregeringens Fald var bleven Consul tillige med Lucius Valerius Publicola (440 f. Chr.), virkede han kraftig for Plebejernes Emancipation ved at sætte leges Horatiæ et Valeriæ igjennem. Fra 378 forsvinder Horatiernes patriciske Slægt af Aarbøgerne.

Horatius Flaccus, Quintus, en af Romernes berømteste Digtere, f. 65 f. Chr. i Venusia i Apulien. Hans Fader, en Frigiven, flyttede til Rom for omhyggelig at vaage over Sønnens Opdragelse, og trods sine indskrænkede Kaar sørgede han for, at denne under de bedste Læreres Vejledning modtog en grundig videnskabelig Dannelse. I en Alder af 19—20 Aar rejste H. til Athen for at fuldende sin Uddannelse; han beskæftigede sig der fornemmelig med Studiet af den græske Philosophi. Men snart greb de politiske Forhold forstyrrende ind i H.s Studier. Da Brutus efter Cæsars Drab i Sommeren 44 kom til Grækenland for at rejse en Hær til Kamp for Friheden, sluttede de fleste af de i Athen studerende unge Romere og blandt dem H. sig med Begejstring til Frihedens Forkæmpere. Efter det uheldige Udfald af Slaget ved Philippi 42 begav H. sig til Rom, hvor imidlertid hans Fader var død og hans lille Fædrenearv var bleven confiskeret. Som H. selv spøgende udtrykker sig, blev han af den trykkende Nød dreven til at forsøge sig i Digtekunsten. Ved Hjælp af de ansete Digtere Varius og Vergil kom han i Forhold til Mæcenas, i hvem han fandt en trofast Ven og Støtte. Mæcenas skjænkede ham en lille Landejendom i Sabinerlandet, hvorved H. opnaaede en i ydre Henseende sikret, sorgfri Existens. Han døde 8 f. Chr. Som Digter har han den store Fortjeneste, at have indført den græske Lyrik hos Romerne; hans Oder (4 Bøger) ere i Formen, og vel ogsaa ikke ganske sjælden i Indholdet, elegante og smagfulde Efterligninger af de græske Lyrikeres Digte; i Epoderne, Digte i jambisk Form, har han nærmest sluttet sig til de græske Iambographer, fornemmelig Archilochos. Selvstændig fremtræder han i Satirerne (2 Bøger), og denne af ægte romersk Rod udsprungne Digtart blev af ham bragt til den højeste Fuldkommenhed. Fra en senere Periode i hans Liv skrive Brevene sig (2 Bøger), som indeholde en Række sunde og vækkende Betragtninger over Menneskelivet i dets forskjellige Forhold og Retninger. Navnlig er Brevet til Pisonerne bekjendt; det gaar gjærne under Navnet ars poëtica og har Digtekunsten til Gjenstand.

Hordaland er det gamle Navn paa den Del af det nuværende Søndre-Bergenhus Amt i Norge, som omfattes af Nord- og Søndhordelands Fogderier. Det er et forrevet Kystland, gjennemskaaret af en Mængde Fjorde og Sunde, der dele det i en Utallighed af Øer og Halvøer. Flere af disse Øer ere, naar de ligge nogenlunde beskyttede mod Havet, frugtbare og til Dels endog skovrige (Stordøen, Tysnæsøen). Ude mod Havet er det derimod nøgent og goldt, og inde paa Fastlandet møder man en fuldstændig Fjeldnatur. Districtet er derfor, navnlig i den sydlige Del, særdeles rigt paa Afvexlinger. Befolkningen bestaar for en stor Del af de saakaldte Striler, et dygtigt Fisker- og Søfolk, som ellers længe har staaet paa et forholdsvis lavt Udviklingstrin. S. i øvrigt Bergens Stift.

Horde (af tatar. Ordu, Lejr, Hær), oprindel. Navn for Afdelingerne af Kirgiserne, Mongolerne og andre beslægtede Nomadefolk; jvfr. Gyldne Horde. H. kaldes ogsaa et Beklædningsmiddel for lavere Jordskraaninger, bestaaende af en langagtig, firkantet Fletværksflade, sædvanligvis af Ris, flettet mellem en Række Staver, anbragte i 1—2 F.s indbyrdes Afstand. Ved Foden af Skraaningen, som skal beklædes, nedslaas den færdige H.s Staver i Jorden efter den Hældning, Skraaningen har eller skal have, og H. fæstes til denne ved Ankre. H. benyttes især til Skanse- og Digebeklædninger, naar Arbejdet paa selve Anvendelsesstedet skal udføres meget hurtig.

Hordeum, s. Byg.

Horeb, s. Sinai. **Horebiter**, et Parti blandt Hussiterne, der samledes paa et Bjerg Horeb.

Horgen, Stad i Cant. Zürich i Schweiz ved Zürichersøen, 2 M. s. til ø. for Zürich. 5,000 I. Silkevæverier, Bomuldsspinderier. Anløbsplads for Dampbaade.

Horik (ell. Haarik), s. Erik.

Horizont, d. e. den afgrænsende, i daglig Tale den synlige Grænse mellem Himmel og Jord, naar man befinder sig paa en fuldkommen fri Mark eller paa Havet. I Astronomien tages Ordet i en strængere Betydning, og man forstaar derved dels den Plan, som er vinkelret paa Lodlinjen eller parallel med stillestaaende Vands Overflade, dels den Storcirkel, hvori denne Plan skærer Himmelkuglen. Dennes Poler kaldes Zenith og Nadir, som altsaa ere de Punkter, i hvilke den forlængede Lodlinje skærer Himmelkuglen, det første over vore Hoveder, det andet under vore Fødder. En Plan, som gaar igjennem Lodlinjen og altsaa er lodret paa H., kaldes en vertical Plan, og den Cirkel, hvori den skærer Himmelkuglen, og som altsaa gaar igjennem Zenith og Nadir, en Verticalcirkel ell. Vertical. H. benyttes til at bestemme en Stjernes Sted paa Himmelkuglen. Dertil udkræves to Størrelser, Højde og Azimuth, begge udtrykte i Grader. Højden er Stjernens sphæriske Afstand fra H., altsaa det Stykke af Verticalen, som er imellem Stjernen og H. Azimuth er Verticalens Afstand fra Sydpunktet, maalt

paa H., østlig eller vestlig. Højde og Azimuth forandres naturligvis hvert Øjeblik og tjene derfor til at bestemme Tiden, hvortil især anvendes Højdeobservationer af Solen eller en bekjendt Stjærne. Den Vertical, der gaar igjennem Sydpunktet, kaldes Meridianen. I det Øjeblik, en Stjærne gaar igjennem denne, er dens Højde størst (eller mindst, s. Meridian), og den siges da at culminere. Den Vertical, som er vinkelret paa Meridianen og altsaa gaar igjennem Øst- og Vestpunktet, kaldes den første Vertical. Ved en kunstig H. forstaas et nøjagtig vandret stillet Spejl eller en Skaal med et Fluidum, mest Kviksølv, i hvilket en Stjærnes Billede ses lige saa dybt under H., som den selv staar over samme. Dette tjener til at bestemme Stjærnens Højde, idet man ved en Sextant maaler Afstanden imellem Stjærnen og dens Billede, hvilken er den dobbelte Højde. **Horizontal**, vandret, kaldes den med Horizonten parallele Retning, modsat vertical, lodret.

Hork, norsk Ruskle (Acerina cernua), en lille (8 Tomm.), aborreagtig Fisk med kun ēn Rygfinne, er en Ferskvandsfisk, der er almindelig i største Delen af Europa; dens Kjød er sundt og velsmagende.

Hormayr, Joseph, Friherre, tysk Historieskriver, f. 20 Jan. 1781 i Innsbruck, blev 1803 Chef for Statsarchivet i Wien og organiserede 1809 Tirolernes Rejsning mod Franskmændene, hvorefter han ledede Landets civile Bestyrelse indtil Freden. 1815 blev H. østerrigsk Rigshistoriograph, men traadte 1828 af Uvilje mod Metternichs Styrelse i bayersk Tjeneste som Diplomat indt. 1846 og døde 5 Nov. 1848 som Rigsarchivar i München. Hans historiske Skrifter omhandle især Tirol og Østerrig: „Gesch. der gefürsteten Grafschaft Tirol" (2 Bd., 1806—8), „Das Land Tirol und der Tirolerkrieg" (1845), „Oesterreichischer Plutarch" (d. e. Levnedsbeskrivelser af alle østerrigske Regenter, 20 Bd., 1807—20), „Wien, seine Geschichte etc." (9 Bd., 1823—25), „Allg. Gesch. der neuesten Zeit" (1786—1815; 3 Bd., 1817—19).

Hormisdas, Pave 514—23, bilagde ved Forhandlinger med Kejser Justin I 519 det siden 484 bestaaende Schisma imellem den vesterog den østerlandske Kirke.

Horn, de med en Hornskede overklædte Bentappe, som hos mange Drøvtyggere (f. Ex. Oxen, Geden, Vædderen) voxe ud fra Pandebenet henimod den Tid, da Ungen nærmer sig til at være fuldvoxen; de fældes ikke, men voxe langsomt, indtil Dyret har naaet en vis Alder. Deres Form, Størrelse, Krumning osv. ere meget forskjellige og kunne til Dels benyttes til at charakterisere Slægterne og Arterne, uagtet disse Forhold variere meget hos samme Art, naar den er Husdyr, f. Ex. hos de forskjellige Oxeracer, Faareracer osv. Hos nogle findes de hos begge Kjøn, hos andre blot hos Hannerne, men heller ikke dette Forhold er fast; der gives saaledes kullede Køer og hornede Faar. Forskjellige fra de ægte H. ere Hjortenes, der rigtigere kaldes Takker (s. Hjort); de ere fastede til korte, haarklædte Udvæxter fra Pandebenet („Rosenstokkene"), ere i Regelen grenede og ikke dækkede af en Hornskede, men af en haaret Hud, fældes aarlig og voxe atter ud til bestemte Aarstider. Fra først af ere de bløde, blodrige, følsomme, men saa snart de have faaet deres fulde Størrelse og Form og Forbeningen er fuldendt, taber Blodtilstrømningen sig, Blodkarrene skrumpe sammen, Huden tørrer ind, falder af eller skrabes af („Basten fejes"), og Takkerne ere nu en Tid lang nøgne og døde Benudvæxter fra Pandebenet; efter at Forplantningstiden er forbi, fældes de og Udviklingen begynder forfra. Med Aarene tiltager sædvanlig Grenenes („Endernes") Antal, i det mindste indtil en vis Alder. Overgangen mellem egentlige „H." og „Takker" dannes af den nordamerikanske Prairieantilopes hule, grenede H., der fældes ligesom Hjortenes Takker. — Til H. som technisk Substans regnes foruden de ovennævnte Skedehorn (helst af uforædlede Dyr, der bære de største og bedste H.) end videre Rhinocerossens H., Hove af Heste og andre Dyr, tykke, uden Garvning indtørrede Huder af Hvaler o. fl., Hvalbarder og Skildpaddeskaller. Værdien er yderst forskjellig, ikke blot efter Skjønheden (Skildpadde), men ogsaa efter Styrken, Tilbøjeligheden til at kaste sig, der f. Ex. gjør Hovene næsten værdiløse, og Texturen, der ved Fiskeben er stærkt bladet, ved Oxehorn o. desl. noget mindre, ved Skildpadde næsten slet ikke. En fælles vigtig Egenskab for H. er, at det bliver blødt i Varmen, saa at det kan formes og loddes, hvilket i høj Grad benyttes, endog til at sammenpresse Affaldet til Preshorn.

Horn, de paa almindelige Ambolte og paa Sperhorn udstaaende Tapper til Smedning af Ringe osv.

Horn (ital. corno, fr. cor), det bekjendte Blæseinstrument af Messing, der bestaar af et langt, cirkelformig bøjet Rør, hvis ene Ende løber ud i en vid Lydtragt, og i hvis anden Ende Mundstykket er anbragt. Det kaldes ogsaa Valdhorn ell. Jagthorn, fordi det tidligere kun brugtes ved Jagten. Dets nuværende, cirkelrunde Form synes at stamme fra det 16de Aarh. Røret har ingen Lydhuller, og Toneforskjellen opnaas derfor særlig ved Ansatsen. De naturlige Toner ere Instrumentets Grundtone og dennes Aliqvottoner og kaldes aabne. Ved med Haanden mere eller mindre at lukke Lydtragten faas andre Toner, de saakaldte stoppede, der have en fra de aabne meget forskjellig Klangfarve og Styrke. For at kunne bruges i forskjellige Tonearter havde man oprindelig H. af ulige Størrelser, hvis Grundtone altsaa var forskjellig, og man forlængede desuden Røret ved smaa Bøjler og Sætstykker til Mundstykket. Dette H. fortrængtes af Hornisten Hampels Inventionshorn (omtr. 1760), der er indrettet saaledes, at man paa ēt og samme H. forlænger eller forkorter Røret ved større Bøjler, som skydes ind paa Midten af Røret. Ovennævnte Arter kaldes Naturhorn i Modsætning til det af Stölzel 1814 indførte Ventilhorn (corno cromatico). Paa dette kan Blæseren i et Nu ved 3 med Stempel forsynede Cylinderrør (s. Ventil) med et Fingertryk spærre eller aabne visse Stykker af Røret og derved forhøje eller

fordybe Tonen. Det har en fuldstændig chromatisk Scala uden stoppede Toner og er langt lettere at behandle. Men Naturhornets ejendommelige Klangfarve har det ikke.

Horn, en berømt svensk Slægt, som skal være flyttet fra Brabant til Sverige, hvor en Sigmund de Horne døde 1341. Familien bosatte sig senere i Finland, hvor den snart erhvervede sig stor Anseelse. **Christer** til Åminne og **Henrik** til Kankas, Sønner af Rigsraaden Clas Henriksson, bleve Stamfædre for to Hovedlinjer, Åminne- og Kankasgrenen. — Christer Classons Søn, **Clas Christersson** til Åminne, havde allerede under Gustav I i Krigen mod Rusland vist sig som duelig Kriger. Af Erik XIV udnævntes han til Friherre 1561, til Rigsraad 1563 og var denne Konges dygtigste Feltherre; i Krigen mod Polakkerne indtog han Estland; i Syvaarskrigen ledede han Ødelæggelsestoget mod Bleking, Skaane og Halland 1564—65 og sikrede, da han efter Bagges Tilfangetagelse var udnævnt til Overadmiral, Sveriges Overmagt til Søs ved heldige Træfninger i Østersøen 1564—66. Men kaldt tilbage fra Flaaden for at overtage Commandoen til Lands døde han 9 Sept. 1566 af Pest, inden han ankom til Hæren. — To af hans Efterkommere, Brødrene Gustaf Adolf og Frederik H., fik 1772 Greveværdighed, og fra dem nedstamme alle nulevende Medlemmer af Familien. **Frederik H.**, f. 1725, d. 1796, havde 1741—43 taget Del i det finske Felttog og senere i fransk Tjeneste udmærket sig under Felttoget i Tyskland og Nederlandene 1743—49, da han som Generalmajor og tjenstgjørende ved Drabanterne med Iver sluttede sig til Planerne til Regeringsforandringen 1772, ved hvis Iværksættelse Gustav III betroede ham Commandoen over Tropperne i Hovedstaden. Strax efter Revolutionen udnævntes han til Greve og Generallieutenant og 1778 til General. Men til Trods for disse og andre Gunstbevisninger forandredes inden kort Tid hans tidligere levende Beundring for Kongen til Kulde og Bitterhed; han tog sin Afsked 1780, blev som en af de farligste Oppositionsmænd fængslet paa Rigsdagen 1789 og trak sig siden tilbage fra de offentlige Anliggender. — Sønnen, **Clas Frederik H.**, f. 1763, d. 1823, havde gjort sig bekjendt som en dygtig Fortificationsofficer og var som Kammerjunker stadig i Gustav III.s Omgivelse. Men en ham af Faderen indpodet Fjendtlighed mod Kongen tillige med de franske Frihedsideer, som gjorde et mægtigt Indtryk paa hans letbevægelige Sind, bevægede ham til mer og mer at trække sig tilbage fra Hoffet og 1789 at tage sin Afsked. Begivenhederne paa Rigsdagen s. A. gav hans Fjendskab mod Gustav III yderligere Næring, og under Indflydelse af denne Sindsstemning gik han, om end i Begyndelsen med Uvilje, ind paa Anckarströms Plan at myrde Kongen. Efter at han for Delagtighed i Mordet var dømt til at miste Liv, Ære og Gods, men Dommen var bleven formildet til Tab af Adelskab og bestandig Landsflygtighed, opholdt han sig dels under Navnet „Frederik Classon", dels under sit Familienavn for det meste, efter 1813 uafbrudt, i Danmark, hvor han bosatte sig i Kjøbenhavn. Der var han i de senere Aar Medarbejder i et Par Tidsskrifter, og der lod han udgive et Bind, for en Del i Fængslet forfattede »Små Skaldestycken« (1816). — Kankasgrenens Stamfader, Rigsraad **Henrik Classon**, f. 1513, d. 1595, blev paa Grund af sin Dygtighed meget benyttet af Erik XIV og Johan III, skjønt han af den sidste stadig blev mistænkt paa Grund af sin mod Erik udviste Troskab; som Gouverneur i Reval og Feltoberst i Lifland forsvarede han med Held de der vundne Besiddelser mod Russernes Angreb. Ved hans Sønner, Carl til Kankas og Göran til Buorentaka, delte Kankasgrenen sig i to Hovedlinjer. — Rigsraad **Carl Henriksson H.**, den foreg.s Søn, udmærkede sig i Krigen i Lifland, men blev af Johan III dømt til Døden, fordi han som Statholder i Narva og Ivanogorod for at frelse den første Plads overgav den sidste til Russerne 1590; han blev dog til sidst benaadet og udnævntes til Feltoberst i Lifland 1600, hvor han døde 1601. — Hans 4 Sønner, Henrik, Evert, Clas og Gustaf, vare alle udmærket dygtige og af Gustav Adolf højt agtede Mænd, mest dog Evert og Gustaf. **Evert Carlsson H.**, f. 1581, delte som Næstcommanderende og Chef for Fortropperne Besværlighederne og Æren i det russiske Felttog med de la Gardie, vandt derhos paa egen Haand flere mindre Træfninger, men faldt som Feltmarschal 1615 under Belejringen af Pleskov. — **Gustav Carlsson H.**, f. 22 Oct. 1592, en af Trediveaarskrigens berømte Feltherrer, afsluttede sine Studier ved Universiteterne i Tyskland og lagde sig senere efter Krigskunsten under Morits af Oranien. Under Krigen med Polen erhvervede han sig i høj Grad Gustav Adolfs Tillid, saa at han 1625 udnævntes til Rigsraad samt 1628 til Feltmarschal og Overstcommanderende over Tropperne i Lifland. I Trediveaarskrigen førte han ved Breitenfeld den svenske Hærs venstre Fløj og bidrog ved sin Aandsnærværelse og Udholdenhed for en væsentlig Del til Sejren. 1632 førte han Befalingen i Elsaß og Baden, hvor han vandt Sejren ved Wiesloch og rensede Landet for fjendtlige Tropper. Da efter Gustav Adolfs Død Commandoen var bleven delt mellem ham og Bernhard af Sachsen-Weimar, kæmpede han med Held mod de kejserlige i Bayern, indtil han 1634 blev tagen til Fange i det uheldige Slag ved Nördlingen, hvilket imod hans Raad leveredes paa Hert. Bernhards Tilskyndelse. Udvexlet 1642 modtog han ved den danske Krigs Udbrud Commandoen over en Hærafdeling, hvormed han indtog den største Del af Halland og Skaane. 1651 blev han Greve af Björneborg og 1653 Rigsmarsk; han døde uden Sønner 10 Maj 1657. Hans Brodersønner, Henrik Henriksson og Gustaf Evertsson H., bleve 1651 Friherrer, men deres Afkom uddøde 1728 paa Mandslinjen. — **Henrik Henriksson H.** til Kankas, f. 1618, havde udmærket sig under Carl X.s Felttog i Polen, var Rigsraad og Feltmarschal, da han, skjønt fuldkommen ukyndig i Sømandsvæsenet (hvorfor han ogsaa frasagde sig alt Ansvar for Udfaldet) 1677 udnævntes til Overanfører for Orlogsflaaden. For at adlyde Kongens Befaling, at angribe Fjenden,

r som helst han traf ham, indløb han sig
'jøgebugt i et Slag med den vel i Tal
ere, men bedre udrustede danske Flaade
blev til Trods for sin Tapperhed aldeles
et. Mere Held imod de danske havde han
Lands, idet han drev dem ud af Jemtland.
: døde 1693 i Stade som Generalgouverneur
' Bremen og Verden. — **Arvid Bernh. H.**
Flebyholm, f. 6 Apr. 1664, Sønnesønssøn af
an Henriksson til Vuorentaka, deltog ved den
rlige Hær i Felttoget mod Tyrkerne 1687 og
forenede Magters Krig mod Frankrig 1690
). Efter Hjemkomsten lykkedes det ham at
e Carl XI.s Bevaagenhed, og den samme
:st forstod han at beholde hos Carl XII,
1700 udnævnte ham til Friherre og Ca-
nlieutenant ved Drabanterne. I Spidsen
disse aflagde han glimrende Prøver paa
perhed i Slagene ved Narva, Düna og
sow og fik 1704, efter at han var bleven
evnt til Generallieutenant, et diplomatisk
:v, som han udførte til Kongens Tilfreds-
Efter at han 1705 var bleven kongelig
), sendtes han hjem for at indtage sin
s i Raadet, samt blev efterhaanden ud-
:t til Greve, Gouverneur for Hertugen af
en og (1710) Cancellipræsident. Fra denne
har man anset H. som Hovedmand for de
ornøjede Aristokrater, snarere paa Grund
en Anseelse, hvoraf han var i Besiddelse,
en lidt efter lidt voxende Misfornøjelse
ham, som Carl XII viste, end paa Grund
ns Handlinger, i hvilke han stadig iagt-
en største Forsigtighed. Efter Ulrika Eleo-
s Tronbestigelse foranledigede en mellem
og Dronningen opstaaet Uenighed 1719 hans
digelse. Dette bidrog dog kun til at forøge
Anseelse hos Stænderne; som Præsident
dderhuset satte han Frederik af Hessens
til Konge igjennem paa Rigsdagen 1720
lev kort derefter gjenindsat i sine forrige
:der. I den Tid af 19 Aar, hvori han siden
Spidsen for Regeringen, var det stedse
Opgave, ved Betryggelse af Freden og
n omhyggelig Forvaltning at lade Sverige
inde sine af en tyveaarig Krig udtømte
er. Men da det efter Opløsningen af
annoverske Forbund, som H. havde til-
:, var lykkedes „Hattene", heri under-
de af det svenske Nationalhad mod Rus-
at sætte et Forbund med Frankrig igjen-
nedlagde han 1738 sine Embeder og trak
bage til sine Godser, hvor han døde 17 Apr.
— Hans Sønnesøn, Generalmajor Grev
' H., d. 1798, var paa Sværdsiden den
saa vel af den grevelige Familie til Eke-
m som af hele Kankasgrenen.

rn, s. **Hoorn. H., Cap**, s. **Hoorn, Cap.**

rn, Edvard, ungarsk Nationaløkonom, f.
af jødiske Forældre, optraadte 1847 med
rift om Jødernes Ligestilling og tog 1848
ivrig Del i Ungarns Frihedskamp. 1851
H. til Brüssel, hvor han udgav Skrifter
Belgiens Statistik, og blev 1855 Med-
er af »Journal des Débats«. 1869 hjem-
: H. til Ungarn og blev 1875 Medlem
dderhuset og Statssecretær i Handels-
teriet, men døde s. A.

rnblende (Amphibol), et Mineral, der bestaar af Kiselsyre, Kalk, Magnesia og Jærnilte, krystalliserer monoklinisk med to Gjennemgange (Spaltningsflader), der danne en Vinkel paa 124°, medens Augitens kun er 87°, hvorfor Gjennemgangene benyttes som et væsentligt Kjendemærke til at skjelne mellem disse to nærstaaende Mineralier. Haardhed 5—6, Vægtfylde 2,9—3,3. Efter Bestanddelene og Farven inddeles den i Tremolit, Straalsten og **almindelig H.**, hvilken sidste, der er et meget udbredt Mineral, har en grøn eller sort Farve, Glas- eller Perlemorglans. Bestaar en Bjærgart alene af H. eller har kun en Indblanding af Kvarts, kaldes den **Hornblendesten**; har den tillige Parallelstructur, fører den Navn af **Hornblendeskifer**, der begge forekomme i de ældste Dannelser. I Forening med Feldspat danner den Bjærgarterne Syenit, Diorit (Grønsten) o. fl.

Hornbæk, et Fiskerleje i Nordsjælland, Tikjøb Sogn, Lynge-Kronborg Herred, Frederiksborg Amt, ved Kattegattet, som her danner **Hornbækbugten**. Byen har sin egen Kirke.

Horne, Rich. Hengist [horrn], engelsk Digter, f. 1803, blev 1826 Officer i den mexicanske Flaade under Krigen med Spanien, men traadte ved sin Tilbagekomst til London op med episke Digte og Ballader, der udmærke sig ved Følelse og let Form, senere med Sørgespil som »The Death of Marlowe« (1832) og »Gregory VII« (1840) og Romaner som »The Dreamer and the Worker, a Story of the Present Time« (1851). Prosaiske Stykker af ham ere indrykkede i flere Tidsskrifter, bl. a. i Dickens's »Household Words«. Et af hans senere Arbejder er et phantastisk Drama, »Judas Iscariot«, hvori Judas's Forræderi fremstilles som anlagt paa at tvinge Christus til at fremtræde som den sejrende Messias. 1852 gjorde han en Rejse til Australiens Guldminer, skrev »Australian Facts and Prospects« (1859) og »Prometheus the fire-bringer, a lyrical Drama« (1864), men maatte ved sin Hjemkomst tage mod en Ansættelse i det ridende Politi og blev siden ansat ved Mønten. Under Jarlen af Beaconsfields Ministerium blev der 1874 tilstaaet ham en Pension, som senere fordobledes. Hans sidste Værk er »Sithron, the Star-stricken« (1883). Næsten blind døde han 1884.

Horneland, en stærkt bakket, $\frac{7}{10}$ □ M. stor Halvø, der fra Fyns Sydvesthjørne skyder sig ud i Lillebælt mellem Faaborg- og Hornebugten.

Hornelen, et for sin Stejlhed og sit ejendommelige Udseende bekjendt Fjæld i Norge, paa Østsiden af den store Ø Bremangerlandet, ved Indløbet til Nordfjord i Nordre-Bergenhus Amt. 2,900 F. (900 Met.).

Horneman, Christian, dansk Miniaturmaler, f. 15 Aug. 1765 i Kjøbenhavn, studerede først ved Kunstakademiet her, men opholdt sig derpaa i Udlandet i 16 Aar. Efter sin Hjemkomst blev han Medlem af Akademiet 1806 og Hofminiaturmaler i Høyers Sted. Af hans Arbejder fremhæves Gerstäckers, Juels, Prins Christians, Thorvaldsens og hans eget Portræt, dels i Miniatur, dels i Pastel. Han døde 7 Marts 1844. — Hans Søn, **Joh. Ole Emil H.**, f. 6 Maj 1809 i Kjøbenhavn, d. 29 Maj 1870 smstds., havde meget Talent baade for

Tegning og Musik, men blev efter Faderens Ønske ved Musiken og fik Undervisning i Piano dels af Faderen, dels af Kuhlau. Efter en mangeaarig Virken som Lærer oprettede han en Musik- og Kunsthandel, blev derpaa Ejendomsbesidder og senere igjen Musikhandler. Hans 12 Etuder for Piano (op. 1) vidne om Begavelse, og hans mange Claverstykker til Undervisningsbrug have fundet stor Udbredelse. Mest Betydning har han dog faaet ved sine folkelige Melodier, hvortil P. Faber, A. Recke o. fl. skrev Texter, deriblandt den nationale Krigssang „Den tapre Landsoldat" (jvfr. Faber, P.). — Hans Søn, **Chr. Fred. Emil H.**, f. 17 Dec. 1841 i Kjøbenhavn, røbede ogsaa tidlig musikalsk Talent og studerede efter at have nydt Undervisning i Hjemmet nogen Tid i Leipzig. Af hans Compositioner, to Ouverturer, nogle vellykkede Romancer og andre Vocalsager, har især Aladdinouverturen, som ofte er bleven spillet ogsaa i Tyskland, gjort hans Navn bekjendt.

Hornemann, Christian, dansk Philosoph, f. 1759 i Viborg, hvor hans Fader var Præst, blev 1778 Student og 1786 Informator for de kongel. Pager. 1791 foretog han en Rejse til Jena for at høre Reinhold; han døde 1793. H. var stærkt paavirket af Kant og bidrog til at vække Interessen for den Kantiske Philosophi. Han var i Besiddelse af mange Kundskaber i forskjellige Videnskaber og besad en skarp, kritisk Forstand; men hans mangeartede Interesser hindrede ham i at fordybe sig i nogen enkelt Videnskab. 1793 begyndte han at holde en Forelæsning over kritisk Philosophi, der skulde tjene som Indledning til en naturlig Theologi efter Kants Grundsætninger. Denne Forelæsning, som blev afbrudt ved hans Død, er optagen i hans „Efterladte philosophiske Skrifter" (1795). I denne Samling forekomme desuden flere Smaaafhandlinger: „Imod det Mendelssohnske Bevis a priori for Guds Tilværelse", „Over adskillige almindelig gangbare moralske Udtryk", „Noget om Moralprincipet" o. fl.

Hornemann, Claus Frees, dansk Theolog af rationalistisk Retning, f. i Næstved 17 Febr. 1751, blev Student fra Herlufsholm 1766, theol. Cand. 1768, studerede i Göttingen under J. D. Michaelis 1770—73, blev 1776 theol. Prof., var Universitetets Rector ved dets 300 Aars Jubelfest 1779, blev s. A. Dr. theol., fik Rang med Bisopper 1822 og døde som Universitetets Senior 11 Febr. 1830. Han har skrevet Fortolkninger til flere Skrifter i det gamle og nye Test. og forskjellige andre Skrifter og Afhandlinger, som i sin Tid læstes meget, men nu have tabt deres Betydning.

Hornemann, Friedr. Conr., tysk Rejsende, f. 1772 i Hildesheim, foretog for det afrikanske Selskab i London en Opdagelsesrejse til det indre Afrika. Han afrejste 1797 fra Kairo over Mursuk til Tripolis og derfra 1800 med en Karavane til Bornu, hvorefter ethvert Spor af ham forsvandt. Fra Tripolis havde han sendt sin Rejsejournal til England, hvor den blev offentliggjort 1802.

Hornemann, Jens Wilken, bekjendt dansk Botaniker, f. 6 Marts 1770 i Marstal, studerede Medicin, men ofrede sig efter nogle Aar udelukkende til Naturhistorien, især til Botaniken, foretog med Understøttelse af Kongen og Grev Moltke 1798—1800 en videnskabelig Udenlandsrejse og blev 1801 ansat som Lector i Botanik ved den botaniske Have i Kjøbenhavn, var fra 1805 Udgiver af »Flora danica« (s. d. A.), blev 1808 Professor i Botaniken ved Universitetet og d. 30 Juli 1841. Af hans talrige større og mindre Skrifter maa navnlig fremhæves: „Forsøg til en dansk økonomisk Plantelære" (1796; 2det Opl. forøget med norske og holstenske Planter, 1806; 3dje Opl. 1821—38); »Hortus regius botanicus hafniensis c. suppl.« (1815—19); end videre udgav han af »Flora danica« 22de—39te Hæfte (1806—40) og var Medudgiver af M. Vahls »Enumeratio plantarum«. — Hans Søn, **Claus Jakob Emil H.**, f. 19 Apr. 1810 i Kjøbenhavn, blev 1835 medicinsk Candidat og 1839 Dr. med.; han er siden 1843 Læge ved Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten i Kjøbenhavn, har i en Række af Aar med utrættelig Iver søgt at vække Interessen for den offentlige Sundhedspleje og bidraget meget til Gjennemførelsen af forskjellige Foranstaltninger til Sundhedsforholdenes Forbedring. Han grundlagde 1856 og udgav indtil 1880 (fra 1876 sammen med C. G. Gædeken) „Hygieiniske Meddelelser" og stiftede 1879 „Selskabet for Sundhedsplejen i Danmark".

Horne-Tooke, John [horrn tuhk], engelsk Publicist, f. 1736, blev 1760 Præst, men vendte sig tidlig fra sin præstelige Gjerning for at kaste sig ind i det politiske Liv. Han knyttede sig nøje til J. Wilkes og virkede ivrig for hans Valg til Underhuset 1768, men brød senere med ham. 1771 førte han en Pennefejde med Forfatteren af „Junius-Brevene" og kastede sig over Retsstudiet; men skjønt han 1773 opgav sin Præstestilling, nægtedes der ham 1779 Adgang til Skranken, fordi han var præsteviet. Under de nordamerikanske Koloniers Strid med Moderlandet stillede H. sig afgjort paa deres Side og indbød 1774 til offentlig Subskription for Børn og Enker „efter de Engelskmænd, som Kongens Tropper havde myrdet ved Lexington", hvilket Skridt paadrog ham et Aars Fængsel. 1782 stillede H. Forslag om en Valgreform med almindelig Valgret, understøttede W. Pitt mod Fox og søgte forgjæves Valg til Underhuset; han kom senere paa ny i Opposition til Regeringen og blev 1794 tiltalt for Højforræderi, men frikjendt efter Erskines Forsvar. 1801 fik H. Sæde i Underhuset, dog kun for et Aar. D. 1812. H. har ikke ringe Fortjeneste af det engelske Sprogs Granskning ved sit store Skrift »Diversions of Purley« (2 Bd., 1786 og 1805).

Hornfisk (Belone rostrata) hører til Makrelgjeddernes Familie, har en meget smækker og langstrakt Legemsform, smaa Skæl, en glat og glinsende, paa Bugen sølvhvid, paa Ryggen blaagrøn Hud; begge Kjæver ere forlængede til et langt Næb; Halen er halvmaanedannet; Bugfinnerne sidde langt tilbage, Gat- og Rygfinnen over hinanden tæt ved Halefinnen; Knoklerne udmærke sig ved deres grønne Farve. H. kan blive 3 F. lang; hos Ungerne er Over-

)en slet ikke forlænget og Underkjæven kun
t. H. findes i de nordeuropæiske Have og
: hvert Foraar ind i Østersøen og tilbage
Efteraaret; den er da meget fed, men ikke
et videre godt Fødemiddel, nagtet den spises
længde paa flere Steder. Det er en livlig
graadig Fisk, der efterstræber Krebsdyr og
) og selv efterstræbes af Sæler og større Fiske.
ornheim, et bekjendt privat Sindssygehus
olsten, tæt s. for Kiel.
ornhinde, s. Øje.
ornkoral (Gorgonia), en stor Afdeling af
tearmede Koraldyr, omfattende de Former,
Koralstok har en hornagtig Axe, beklædt
en blødere, men af fine Kalknaale opfyldt
, hvori Dyrene sidde, og ved sin Grund
stet til Gjenstande paa Havbunden. Koral-
n er i Regelen grenet; hos de saakaldte
vifter" løbe Grenene netformig sammen.
ndes baade i varme og kolde Have, i disse
dog kun paa meget dybt Vand (100—
Favnes Dybde), f. Ex. ved den norske Kyst,
de charakterisere „Søtræernes" Region.
rnkvæg bet. i Regelen de hornede Husdyr
:, Bøfler, Faar og Geder), i udvidet Be-
ig den hele Afdeling af Drøvtyggerne (de
ornede D.), hvortil disse høre, altsaa til-
Antiloper, Skovbukke osv.
rnpipe [horrnpejp], en Træpibe med Lyd-
, som navnlig bruges i Wales og det nord-
e England, og hvis Mundstykke og Lydtragt
f Horn. Det betegner ogsaa en Folke-
som skal strive sig fra Skotland, hvor
piben imidlertid træder i H.s Sted.
rns Bjærge, Horns Rev, s. Blaavandshuk.
rns Herred kaldes to Herreder i Danmark,
te i Frederiksborg Amt i Sjælland (heri
sprís), det andet i Hjørring Amt, det
gste Herred i Jylland, fordi de begge løbe
wet i Form af et Horn.
rnsten, et bjærgt Mineral, en Varietet af
s, som paa Grund af indblandet Lerjord
rnilte kun paa Kanterne er gjennemskin-
og sædvanlig har en graa, grønlig eller
Farve samt et splintret Brud. Forstenet
estaar meget hyppig af H., som antyder
dannelse paa den vaade Vej. Benævnelsen
dyr er urigtig, da dennes Grundmasse
H., men Felsit.
rsyld, Jens, dansk Gejstlig, f. 1757 i
s, blev som 18aarig Væversvend optaget
ens Latinskole, blev Student 1780, fik
Tilladelse til at disputere i Stedet for
e theol. Embedsexamen, gjorde dette
og blev 1792 Præst i Randers, hvorfra
808 forflyttedes til Assens. 1820 tog
t Afsked og døde 25 Oct. 1840 i Kjø-
n. H. var en af sin Tids dygtigste
kjæreste Præster af gammeldags troende
g og deltog med Iver i Tidens theo-
Stridigheder, navnlig i Ritualstriden,
an forsvarede det gamle Ritual. Skrif-
ræsten H. og hans Confirmander" (1822)
tragtn. over Bibelen" (1831—37).
rsølv, d. s. s. smeltet Chlorsølv, s. Sølv.
rnugle, Benævn. paa de Ugler, hos hvilke
t" foroven er udstyret med et lille Knippe
: Fjer, som kunne lægges ned og rejses
et Par smaa Horn. Der gives H. baade

blandt Daguglerne, f. Ex. den store H. (Strix Bubo), spraglet af Sort og Gulbrunt, i Klippe-egne og Bjærgskove, og blandt Natuglerne, f. Ex. Strix otus og S. brachyotus, med lignende Farver, men meget mindre.

Hornung, Conrad Christian, dansk Instrumentmager, f. 1 Juli 1801 i Skjelskør i meget fattige Kaar. Hans Fader (d. 1816) var Hattemager, og Sønnen lærte dette Haandværk, men fik ellers kun ringe Undervisning. 1823 blev H. Svend og gik paa Vandring til Tyskland, men allerede hjemme havde han lagt sig efter Snedkeri, og nu uddannede han sig til Instrumentmager. 1827 kom H. hjem og bosatte sig i sin Fødeby, hvor det kun gik meget smaat; han flyttede 1834 til Slagelse, hvor han efterhaanden vandt bedre Kaar og tillige noget Ry for fine Instrumenter. Endelig flyttede han 1842 til Kjøbenhavn, fik næste Aar Titel Hof-instrumentmager og drev det til at faa omtr. 60 Arbejdere og at fuldføre et Par Hundrede Instrumenter om Aaret, fornemmelig saakaldte „Jærninstrumenter", paa hvilken Construction han 1842 havde faaet 10 Aars Eneret. Skjønt H. nu var bleven en velstaaende Mand, overdrog han 1851 Forretningen til Instrumentmager H. P. Møller og trak sig tilbage til Skjelskør, hvor han døde 11 Jan. 1873. — Møllers Søn, Frederik M., f. 1839, er siden 1869 Leder af Firmaet „H. og M."

Hornværk, et fremskudt Værk, anlagt uden for en Fæstning, f. Ex. som Brohoved hinsides en Flod eller for at sikre et vigtigt Punkt i Fæstningens nærmeste Omegn, bestaaende af en enkelt bastioneret Front, altsaa to Halvbastioner med mellemliggende Courtine, og to lange Grene, der fra Bastionsspidserne strække sig tilbage imod Fæstningens andre Værker, som flankere dem.

Horodenka, Flække i det østerrigske Landskab Galizien, 12 M. s. s. ø. for Lemberg. 10,000 I. Livlig Industri. Sundhedsbrønd.

Horoskop, Timeviser, et med Angivelse af Dagenes og Nætternes Længde betegnet mathematisk Instrument, hvoraf Astrologerne betjente sig til at bestemme Stjærnernes Stilling ved et Menneskes Fødsel; s. Nativitet.

Hořovice, Stad i Böhmen, 6 M. s. v. for Prag. 4,000 I. Jærnværk, der leverer en stor Mængde Kugler og Granater til Hæren.

Horrebow, Peder, dansk Astronom, f. 1679 i Løgstør, hvor hans Fader var en fattig Fisker, d. 1764, begyndte først 17 Aar gl. at studere og dimitteredes 1703 fra Aalborgs latinske Skole. I Kjøbenhavn kom han strax i Huset hos Ole Rømer, af hvem han 1703—6 vejledes i Mathematik og Astronomi, og i denne Tid underkastede han sig theol. Embedsexamen 1704; 1713 blev han Professor i Astronomi. H. var en flittig og dygtig Observator og Skribent og blev Medlem af Videnskabernes Selskaber i Kjøbenhavn, Paris og Berlin. Ved Kjøbenhavns Ildebrand 1728 ødelagdes alle hans til den Tid anstillede Observationer tillige med Ole Rømers (paa Triduum nær, s. Rømer). De vigtigste af H.s Skrifter ere »Elementa matheseos« (1732), »Basis astronomiæ« (1735), der indeholder en Beskrivelse af Rømers Observatorier og Instrumenter tillige med Rø-

mers Triduum, og »Atrium astronomiæ« (1732), i hvilken han giver en ny Methode til Bestemmelse af Polhøjden, der hidtil efter sin moderne Indfører har baaret Navnet Talcotts Methode, men nu efter sin egentlige Opfinder kaldes H.s Methode. Hans samlede Værker ere udgivne i 3 Bd. (1740—41). H. var ogsaa Læge og praktiserede som saadan 1719—25, da han tog den medicinske Doctorgrad. — H. efterfulgtes i Embedet af et af sine 20 Børn, Sønnen **Christian H.**, f. 1718, d. 1776, som allerede fra 1753 havde været sin Faders Medhjælper i dennes høje Alderdom. Han har efterladt sig adskillige Skrifter, iagttog Venuspassagen 1761 i Kjøbenhavn og anstillede 1761 og 1764—1776 regelmæssige Solplet-Iagttagelser, der vare gaaede i Forglemmelse, men 1859 atter fremdroges af Thiele og fik Betydning for Bestemmelsen af Solplet-Perioden. — Hans Søn, **Magnus H.**, f. 1763 i Kjøbenhavn, studerede først Philologi, derpaa Medicin, blev 1794 extraord. Professor ved Universitetet og vicarierede som saadan for Rottbøll i dennes høje Alder, men døde allerede 1796. Han var især en dygtig og ivrig Anatom, af hvem man kunde have ventet sig meget, naar han ikke var død saa tidlig. — Hans Broder, **Otto H.**, f. 1769 i Kjøbenhavn, 1793 theol. Cand., senere Vicedecanus paa Communitetet; d. 10 Juli 1823. I Slutn. af det 18de Aarh. gjorde han sig en Del bekjendt ved sin Optræden mod den aabenbarede Religion og navnlig mod Biskop Balle. Mod Bastholm skrev han „Er det en christelig Lærers Pligt at lyve for Almuen?" (1796), der vakte en Del Opsigt; i „Harleqvin Præst" (1796) gav han en Caricatur af Balle, som kun kan henregnes til Smudsliteraturen; i Ugebladet „Jesus og Fornuften" (1796—1801) bekæmpede han paa flad rationalistisk Maade Balles Bibellæsninger og dennes Religionsblad „Bibelen forsvarer sig selv". I en Strid med A. S. Ørsted (1798), fremkaldt ved H.s Angreb paa den kantiske Philosophi, kom han ynkelig til kort, og da Biskop Balle Aaret efter var forstandig nok til at sørge for, at den fremtidige Udgivelse af H.s Ugeblad ikke blev forbudt, gik det et Par Aar efter ind af Mangel paa tilstrækkelig Tilslutning. Han har leveret flere temmelig værdiløse æsthetiske Arbejder.

Horribel, gyselig, rædsom; horribile dictu, lat., skrækkelig at sige, horribile visu, skrækkelig at skue.

Hŏrror văcui, lat., Frygt for det tomme Rum, var en Egenskab, man i tidligere Tid tillagde Legemerne. Naar et i den ene Ende lukket Rør fyldtes med Vædske, og det derefter med den aabne Ende nedad blev stukket ned i et Kar med samme Vædske, forblev Røret fyldt med Vædsken, da denne skyede det tomme Rum, den ellers vilde efterlade i Røret, naar den sank. Ved at man tager tilstrækkelig lange Rør vil Vædsken imidlertid altid synke til et bestemt Punkt, hvad Torricelli viste (s. Barometer), nemlig saaledes, at Vædskesøjlens Vægt kan holde Ligevægt mod det Tryk, som Atmosphæren udøver paa Vædsken udenfor i Karret; er det Kviksølv, skal Søjlen være c. 29 Tomm. høj, for Vand c. 32 Fod.

Horschelt, Theodor, tysk Maler, f. 1829, d. 1871 i München, vandt Navn ved sine Slagstykker, især fra Algier og Kaukasus.

Hors de combat, fr. [aahr dø kongbā], uden for Kampen, ukampdygtig.

Hors de concours, fr. [aahr dø longkuhr], som ikke deltager i en Priskæmning.

Hors d'oeuvre, fr. [aahr døhvr], Biret ved et Maaltid.

Hors de saison, fr. [aahr dø sæsōng], uden for Aarstiden, i Utide.

Horsegjøg, d. s. s. dobbelt Bekkasin.

Horse-guards, eng. [hohrs gards], egtl. Hestgarde, men ogsaa Navn paa Hærens Overcommando, fordi denne tidligere havde Bolig i den samme Bygning, som var Hestgardens Caserne.

Horsens, Kjøbstad i Nørrejylland, Skanderborg Amt, ved det indre af H.-Fjord, som her optager Bygholmsaa, og ved den østjydske Længdebane, 5 M. s. v. for Aarhus. 12,654 I. (1880; 1801 kun 2,396). H. er en af Landets smukkeste Byer med lige og brede Gader og mange forholdsvis anselige Bygninger. Af de offentlige Bygninger ere de fleste opførte i de sidste 40 Aar, deriblandt Raadhuset, Latinskolen, Borgerskolen, Sygehuset, Bank- og Sparekassebygningerne, Jærnbanegaarden o. fl. Her er to Kirker, af hvilke kun den ene, der i de seneste Aar er smukt restaureret, afbenyttes til Gudstjeneste. Den anden, som er en gammel Graabrødrekirke med mærkelige Begravelser, er i en forfalden Tilstand, men paatænkes restaureret. Her er et Hospital for trængende Gamle, en Tvangsarbejdsanstalt og en Fattigforsørgelsesanstalt. Byen har sit eget Gasværk og Vandværk. H.s Tugthus, der er Straffeanstalt for Mandsfanger fra hele Kongeriget, af hvilke der kan optages 450, ligger ⅛ M. n. v. for Byen og dækker et Fladerum af 2½ Td. Land. Byens Beliggenhed i et frugtbart og rigt Opland ved en sejlbar Fjord (12 F.s Dybde) har fremkaldt en livlig Handels- og industriel Virksomhed. 1884 udgjorde Toldindtægten 409,000 Kr. og Brænderiafgiften 52,000 Kr. Skibsfarten paa Udlandet udgjorde for Indgaaende 323 Skibe med 30,448 Tons Bestuvning og for Udgaaende 313 Skibe med 2,203 Tons, heraf c. 30 Dampskibe; paa Indlandet for Indgaaende 234 Sejlskibe med 6,159 Tons og 172 Dampskibe med 8,722 Tons og for Udgaaende 255 Sejlskibe med 3,674 Tons og 169 Dampskibe med 4,369 Tons. Handelsflaaden bestod af 35 Fartøjer af 2,441 Tons, hvoriblandt 3 Dampskibe af 57 Tons. Communens Udgifter 1882 udgjorde 294,364 Kr., hvoraf 99,649 Kr. lignet paa Formue og Lejlighed. Overskud ved Aarets Udløb 64,998 Kr. Her er en Spare- og Laanekasse og en Laane- og Discontobank, samt 2 mindre Sparekasser. Af industrielle Etablissementer ere de vigtigste: en Fabrik for Uld- og Bomuldsvarer m. m., der foruden Fangerne i det herværende Tugthus sysselsætter en stor Mængde frie Arbejdere, 2 Jærnstøberier og Maskinfabriker, en Kradsuldfabrik, en Gødningfabrik, 2 Sæbe- og Parfumefabriker, et Sæbesyderi, en Vatfabrik, 2 Symaskinefabriker, 2 Tobaksfabriker, en Dampmølle, 5 Dampbrænderier, et stort Bayerskølbryggeri og flere mindre Bryggerier, et Dampsavværk, 2 Skibsbyggerier, et Salt-

ffinaderi og i den nærmeste Omegn flere
ilk- og Teglbrænderier. H. udgjør i gejstlig
:nseende et Sogn med 2 Præster; Byens
vrighed er en Borgemester, der tillige er
ifoged og Skriver, og Byraadet tæller 15
lgte Medlemmer. Her er en Districtslæge
to Apotheker, en Toldinspecteur, en Told-
iserer, en Controleur og 6 Toldassistenter,
Postmester og en Telegraphstation. H. er
lgsted for det gamle Skanderborg Amts 1ste
lketingskreds og for 10de Landstingskreds. —
hører til Danmarks ældre Stæder og var
n Tvivl allerede til ved Overgangen fra
11te til det 12te Aarh. 1285 blev den
ndret og brændt af den norske Sørøver Alf
lingssøn. Byen havde i Middelalderen 4
stre, deriblandt et Graabrødre- og et Sorte-
brekloster; Graabrødre-Klosterkirken blev
2 skjænket Byen til Sognekirke. I Beg.
det 14de Aarh. byggede Kong Erik Menved
uden for H. paa Byens vestlige Side det
le Slot Bygholm (s. d. A.), der var Sædet
en kongelig Lensmand, og hvis Navn endnu
es af en Herregaard. Ogsaa paa den mod-
e Side af Byen ved Indløbet til Havnen
gedes længere hen i Tiden et Slot,
jærnholm, hvortil Lensmandens Resi-
s senere blev forflyttet. Det forrige saa-
te Palais i H., liggende paa Torvet lige
: for Vor Frelsers Kirke, tjente fra 1780
Bolig for 4 Søskende af den russiske Kej-
Ivan IV (den sidste døde 1807) og var
9—29 beboet af Frederik VII.s Moder,
nsesse Charlotte Frederikke af Mecklenburg.
jord skærer sig fra Kattegattet ind til H.
Længde af omtr. 2 M. imellem to skjønne
rugtbare Landskaber. I Mundingen, som
. M. bred, ligge Øerne Hjarnø og Alrø.
den nordlige Side af Fjorden ligger Herre-
t Stensballegaard, som tilhørte Griffen-
s Svigersøn, Baron Krag, og nu ejes af
o Frijs-Frijsenborg, og lige overfor ved
sydlige Bred Boller under samme Ejer,
ivet af store Skove.

orst, Ulrik Aug., Friherre v. d., f. 1798,
de som preussisk Officer Felttoget mod Rus-
1812, tjente 1813—14 i den russisk-tyske
on og deltog 1815 i Slaget ved Ligny.
laa H. i Posen som Oberst og var med
rmpe Mieroslawskis Opstand. 1850 traadte
ind i den slesvigholstenske Hær som Ge-
lmajor, førte i Slaget ved Isted den Bri-
, som angreb Øvre-Stolk, og overtog 8 Dec.
Willisen Commandoen over hele Hæren
l dens Opløsning. D. 1867 i Charlotten-
ved Berlin.

orta, Stad paa Øen Fayal blandt Azo-
: med 8,000 I. og betydelig Handel paa
amerika, Brasilien og England. Prægtigt
er.

orten, Ladested i Norge, liggende paa
stianiafjordens Vestside i Jarlsberg og
iks Amt, i umiddelbar Nærhed af Carl-
nsværn, den norske Flaades Hovedstation.
findes et Marinen tilhørende Værft for
ting af Krigsskibe med Dok, Beddinger og
inværksted; end videre en Søkrigsskole,
vere teknisk Skole, en Corpsskole, et Ma-
useum med flere andre Anstalter, der
henhøre under Marinen. Den ypperlige Havn forsvares af flere Befæstninger saa vel paa Fastlandet som paa den udenfor liggende Ø Bealøs. I de senere Aar er H. ogsaa blevet et besøgt Badested. 5,800 I. Omegnen er frugtbar og smuk med rig Afvexling af Eng og Skov; at Bøgen er det fremherskende Træ, antyder dens sydlige Vegetationsforhold. — Allerede ved kgl. Resol. af 1818 blev det bestemt, at den norske Flaades Hovedstation, som tidligere var i Frederiksværn, skulde flyttes til H., men den endelige Flytning foregik først 1850. Siden er Stedet, som endnu 1836 kun var et ubetydeligt Strandsted med 200 I., gaaet stærkt fremad.

Hortense Beauharnais [ortängs boarnä], s. Bonaparte, Ludv.

Hortēnsie (Hydrangea), Buske af Stenbræk-familien, have modsatte, ægdannede Blade og smukke, oftest hvide eller rosenrøde Blomster i en mangeblomstret Halvskjærm. **Have-H.** (H. hortensis), fra det østlige Asien, er en af de mest yndede Prydplanter paa Grund af Blomsternes Skjønhed og sin ikke vanskelige Dyrkningsmaade.

Hortēnsius (Quintus H. Hortalus), i lang Tid Ciceros Medbejler som Taler, f. 114 f. Chr., optraadte i sit 19de Aar og var Consul 69. Som Tilhænger af det optimatiske Parti modarbejdede han alt, hvad der kunde forandre den bestaaende Tilstand, saaledes Pompejus's ærgjerrige Stræben, der understøttedes af Cicero, men forsvarede Cicero mod Clodius. Han var af Naturen begavet, navnlig med en fortrinlig Hukommelse, men forsømte i lang Tid i et mageligt, yppigt Liv sin videre Uddannelse, og de Anstrængelser, han senere gjorde for at naa Cicero, afbrødes ved Døden 50. Alle hans Taler ere tabte. Hans Datter **Hortensia** nævnes som et Mønster paa kvindelig Veltalenhed.

Hortulān (Emberiza hortulana), en i det nordlige Afrika, det sydvestlige Asien, Sydeuropa og mange Dele af den skandinaviske Halvø almindelig, men i Danmark og Tyskland sjælden Spurveart (Værling), graa med gulagtig Strube og brunrød Bug; om Efteraaret er H. meget fed og særdeles velsmagende. Den fanges især paa Cypern, i Frankrig og Italien og forsendes, nedlagt i Krydderier og Eddike.

Hortulān, Markus Ullsøe, dansk Skuespiller, f. i Jylland, som ungt Menneske ansat ved v. Quotens Theater, som han tillige med Clementin forlod, gik 1748 til „den danske Skueplads“ (s. Dansk Theater und. Danmark). Han omtales som en udmærket Charakterskuespiller; i Tragedien indtog han en fremragende Plads. Med Berømmelse omtales hans holbergske Bønder. 1779 forlod han Theatret og døde 1783.

Hōrus, ægyptisk Solgud, der i Hieroglypherne kaldes Hor eller Her, d. e. Guden i det høje, en passende Benævnelse for Solguden. Han var oprindelig Localgud i Heliopolis, men som en af de ældste og vigtigste Guder overførtes hans Dyrkelse til Ægyptens fleste Hovedbyer, først til Abydos, hvor han ved Osirismythen blev gjort til Søn af Osiris og Isis, senere til Edfu, hvor han under Ptolemæerne havde et Hovedtempel, og til mange andre Steder. Han optræder under mange Former:

foruden H. kaldes han Hormachis, d. e. Horus i Horizonten, Haroeris, d. e. den ældre H., Hor-pe-chrot (Harpokrates) d. e. Horus-Barnet, Horhut i Edfu osv. H. afbildes som Menneske med Høgehoved eller helt som Høg.

Hórváth, Andr., ungarsk Digter, f. 1778, d. 1839, bekjendt som Forfatter til et didaktisk-reflecterende Digt i Hexametre, »Zircz emlékezete« (1814), der handler om det ældgamle Abbedi Zircz's vexlende Skæbner; i sit Epos »Arpád« (1830) naar han en renere poetisk Fremstilling og stor Formskjønhed.

Hórváth, Balthasar, ungarsk Advocat og Politiker, f. 1822, blev allerede 1843 Advocat og 1848 Medlem af Underhuset. Efter Frihedskrigen blev H. en Tid lang holdt fængslet, men blev snart en af Ungarns mest brugte Sagførere. 1861 tog H. vigtig Del i den ungarske Retsordnings Gjenindførelse og blev Medlem af Underhuset, hvor han sluttede sig til Deak's Parti. 1867 blev han Justitsminister indtil 1871 og gjennemførte eller forberedte vigtige Ændringer i Retsplejen, samt en Lov om Forholdet mellem Godsejerne og Bønderne. Siden har H. været Advocat i Pest, men har stadig Sæde i Underhuset.

Hórváth, Michael, ungarsk Historieskriver og Politiker, f. 20 Oct. 1809 i Szegedin, blev 1830 præsteviet, 1844 Professor i det ungarske Sprog i Wien og 1848 Biskop i Csanad. Som saadan var H. Medlem af Overhuset, vandt stor Popularitet ved sit Frisind og blev 15 Apr. n. A., da Ungarns Uafhængighed kundgjordes, Kirke- og Undervisningsminister. Derfor maatte H. efter Ungarns Nederlag i Aug. s. A. flygte til Udlandet og levede i 17 Aar i Frankrig, Schweiz og Italien, men fik 1866 Tilladelse til at vende hjem. N. A. valgtes han til Underhuset og hørte her til Deakpartiets betydeligste Mænd. D. 19 Aug. 1878. H. har skrevet en Række Skrifter om Ungarns Historie: „U.s Industris og Handels Historie" (1840), „U.s Historie" (4 Bd., 1842—46, og i ny Bearbejdelse 1859—63, 6 Bd.), „25 Aar af U.s Historie" (2 Bd., 1863) og „U.s Uafhængighedskamp 1848—49" (3 Bd., 1865). Ogsaa udgav han siden 1857 »Monumenta Hungariæ historica« (4 Bd.).

Höræ ell. **H. canŏnicæ** (lat., d. e. kanoniske Timer), s. Chortjeneste under Chor.

Hoséas (hebr., d. e. Hjælp, Redning), en hebraisk Prophet, Beeris Søn, virkede som Prophet under Kongerne i Juda, fra Usias til Ezechias, og under den israelitiske Konge Jeroboam II og hans nærmeste Efterfølgere, altsaa i første Halvd. af det 8de Aarh. Han aabner Rækken af de saakaldte smaa Propheter i det gamle Test. H. ivrer mod den indre Fordærvelse i Israel og Tilbøjeligheden til at slutte Forbund med Assyrerne.

Hoséas, den sidste Konge i Israels Rige; han blev tillige med en Del af sit Folk 722 f. Chr. af Salmanassar ført i Fangenskab til Assyrien.

Hosebaandsordenen (Order of the garter), den fornemste engelske Ridderorden (svarende til Elefantordenen hos os og Seraphimerordenen i Sverige), stiftet c. 1346 af Kong Edvard III. Kun regerende Fyrster og Indfødte af høj Adel kunne blive optagne i Ordenen. Medlemmernes Antal var oprindelig 25 foruden Kongen, nu er det 26 foruden Kongen, Prinserne og de udenlandske Medlemmer. Desuden udnævner Kongen endnu 26 saakaldte „arme Riddere af Windsor" (sædvanl. ældre Hofbetjente), som oppebære en Pension af 300 Pd. St. aarlig for at „bede" for de andre Riddere. I det 14de og 15de Aarh. bleve ogsaa Damer optagne i Ordenen. Anledningen til denne Ordens Stiftelse angives forskjellig; den almindeligste Beretning er, at Grevinden af Salisbury en Gang paa et Hofbal tabte sit venstre, blaa Strømpebaand, og at Kongen ved at tage det op kom til at berøre hendes Kjole, hvorover nogle af de omstaaende gjorde sig lystige; Kongen skal da have sagt de Ord, som siden bleve Ordenens Devise: »Honny soit, qui mal y pense« (Skam faa den, som tænker noget ondt herved), og svoret at bringe Baandet saaledes i Ære, at selv Spotterne skulde hige efter at faa det. Ordenstegnet er et mørkeblaat Fløjelsbaand under det venstre Knæ med ovenstaaende Devise; et andet blaat, bredt Baand bæres over den venstre Skulder til højre Hofte, paa hvilket der hænger et Guldskjold, besat med Brillanter, den hellige Georgs Billede, Knæbaandet og Devisen; paa det venstre Bryst bæres en ottespidset Stjærne med Georgs røde Kors, Knæbaandet og Devisen. Ordensdragten er en Underklædning af mørkeblaa Silke, en rød, guldbroderet Fløjelskappe, sort Fløjelsbaret med hvid Fjer, samt en Guldkjæde om Halsen. Ordenen var indviet til St. Georg af Kappadokien og St. Edvard Confessoren, og dens Aarsfest holdtes fra Edvard III.s til Dronning Elisabeths Tid paa St. Georgs Dag, 23 Apr.

Hosemann, Theodor, tysk Genremaler, f. 1807 i Brandenburg, d. 15 Oct. 1875 i Berlin, henlevede sin Ungdom i Düsseldorf. Han har vundet Anseelse ved fine Oljemalerier og Aquareller, men hans Navn har faaet størst Udbredelse ved de lunefulde Lithographier i Tontryk, hvormed han har illustreret en Mængde Bøger.

Hosevl, Peder Nielssøn, var Drost i Danmark paa den Tid, da Erik Glipping dræbtes (1286), og sammen med Enkedronning Agnes styrede han derpaa Landet under Erik Menveds Mindreaarighed. 1289 kom det til et Sammenstød i Skjelskør mellem Dronningens og den sønderjyske Hertugs Folk, hvori de sidste sejrede og fangede Drosten, som et Aars Tid sad fængslet paa Sønderborg Slot, før han slap fri igjen. Han døde 1298. Hans Tilnavn H. betyder Hosebaand.

Hosiánna (d. e. giv dog Frelse), den fra Ps. 118, 25 hentede Velkomsthilsen, hvormed Christus blev hilset, da han holdt sit Indtog i Jerusalem (Matth. XXI, Marc. XI, Joh. XII).

Hósius, Biskop i Cordova, blev af Kejser Constantin d. store sendt til Alexandria for at undersøge Striden mellem Arius og Athanasius. Her blev han fuldkommen vunden for Athanasius og fik Kejseren til 325 at sammenkalde Synoden i Nikæa, hvor H. rimeligvis har haft væsentlig Del i Affattelsen af det nikænske Symbol. Senere blev han af Kejser Constantius forvist, da han ikke vilde underskrive For-

dømmelsesdommen over Athanasius, men tilkjøbte sig atter Tilbagekaldelsen ved at underskrive den sirmiske Formel af 357. D. 359.

Hosius, Stanisl., Cardinal, f. 1504 i Krakow af ringe Byrd, studerede i Krakow, Padua og Bologna, blev Domherre i Krakow og Sekretær hos Kong Sigismund I af Polen, Biskop af Kulm og 1551 trods de polske Senatorers Modstand Biskop i Ermeland. Her begyndte han sin overordentlige virksomme Bekæmpelse af Reformationen i Polen. Paa en Synode i Piotrkov overgav han 1551 sin i næsten alle europæiske Sprog oversatte »Confessio catholicæ fidei christianæ«. Paven kaldte ham derpaa til Rom og sendte ham til Kejser Ferdinand I; med Iver drev han paa Fortsættelsen af Tridentinerconciliet, hvor han glimrede som en af de lærdeste Prælater og optraadte for de hierarchiske Interesser. 1561 blev han Cardinal. Da han var vendt tilbage til sit Dioces, søgte han at modarbejde Reformationen, og for at virke paa de nordlige Lande oprettede han 1564 det berømte Jesuitercollegium i Braunsberg. Senere ydede han Kong Sigismund II August af Polen vigtige Tjenester ved Underhandlingerne med Preussen og blev derpaa atter sendt til Rom, hvor han døde 1579.

Hospenthal, Landsby i Urserendalen i den sydlige Del af Cant. Uri i Schweiz ved det Punkt, hvor Furcavejen forlader St. Gotthardsvejen.

Hospital, i videre (ældre) Betydning en Stiftelse, som optager alle, der trænge til Hjælp og Forplejning paa Grund af Fattigdom, Alderdom eller Sygdom, i snævrere Betydning kun en Helbredelsesanstalt for Syge. Det var den fremtrængende Christendom, der skabte de ældste H., og de vare derfor ogsaa fra først af knyttede til Klostrene eller stod dog under Gejstlighedens Ledelse, endog i lægevidenskabelig Henseende. Spedalskhedens store Udbredelse i Middelalderen gav Anledning til Stiftelsen af endnu flere H., saa at endog hver lille By havde sit eget „Leproseri“, og Sygeplejen ved disse udførtes oftest af de talrige religiøse Foreninger af Mænd og Kvinder (s. Hospitaliter), der dannede sig med Sygeplejen som Formaal. Med Lægevidenskabens og Humanitetens stigende Fremskridt tiltog Trangen til større H. og Forbedringerne til deres bedre Indretning, i hvilken Henseende man i den nyere Tid stiller meget store Krav med Hensyn til Rumforhold, Ventilation osv. Dels herved, dels ved Indførelsen af Antiseptiken har man opnaaet næsten at fortrænge de saakaldte Hospitalssygdomme, der tidligere vare uadskillelige fra de store H., især i chirurgiske Afdelinger, hvor der udvikledes Smitstoffer, som fremkaldte Pyæmi, Barselfeber, Vandrerosen, Diphtheritis, Hospitalsbrand (en egen Art Koldbrand), Krigslazareth- ell. Hospitalstyphus o. a. lignende Sygdomme.

Hospitaliter ell. Hospitalsbrødre kaldes de Legbrødre og Munke eller i de gejstlige Ordener de Chorherrer og Riddere, som med Jagttagelse af klosterlige gejstlige Øvelser, for det meste efter Augustins Regel, hellige sig til de i Hospitalerne optagne Fattiges og Syges Pleje. H. opstod først i Italien i det 9de Aarh. med Vor Frues Orden della Scala. Med Korstogene voxede deres Antal overordentlig, og de senere saa mægtige Ridderordener, Johanniterne og de tyske Riddere (s. disse A.), vare oprindelig palæstinensiske H. Jvfr. Helligaandsordenen. Hospitaliterinder ell. Hospitalssøstre opstod i det 12te Aarh. med samme Formaal som H., men snart efter helligede de sig desuden til unge Pigers Opdragelse og Dannelse og til at virke for faldne Pigers og Koners Forbedring. De ere endnu udbredte, navnlig i Frankrig, Italien og Nederlandene, og ere især yndede som Sygeplejersker.

Hospitium, lat., d. e. Gjæstevenskab, Herberg, kaldes især de paa Alpepasserne (f. Ex. St. Bernhard) af Munke anlagte Stiftelser, som have gjort sig til Formaal at opsøge, optage og pleje Rejsende, der ere farne vild eller trænge til Hjælp. Hospitere, som Fremmed besøge en Forelæsning eller en Læretime.

Hospodār, d. e. Herre, forhen Titlen paa Regenterne i Moldau og Valachiet.

Hostalrich [ostalrītsch], Flække i den spanske Prov. Catalonien, 8 M. n. ø. for Barcelona, med en stærk Klippefæstning.

Hoste, ēn eller flere stødvis indtrædende, kraftige Udaandinger, følgende paa en dyb Indaanding. Idet Luftstrømmen pludselig og voldsomt drives ud igjennem den samtidig forsnævrede Stemmeridse, frembringes den bekjendte Lyd. H. indtræder i Regelen uvilkaarlig som Reflex fra en Irritation af Luftvejene (ved Sygdomme i Lungerne eller Brysthinden), men kan ogsaa frembringes villaarlig. Ved H. uddrives Slim og andre Substanser af Luftvejene (s. Expectoration).

Hostie (lat. hostia, d. e. Offer) ell. Oblat (d. e. Offergave) kaldes det i den romerske Kirke i det 12te Aarh. indførte og i den lutherske Kirke bibeholdte Nadverbrød, der bestaar af Skiver, som ere bagte af usyret Hvededej og i Almindelighed paa den ene Side mærkede med et Crucifix og Bogstaverne J. N. R. J. (Jesus Nazaræus Rex Judæorum, d. e. Jesus af Nazareth, Jødernes Konge). I den ældste christne Kirke benyttede man sædvanlig Brød og fra 4de Aarh. store, runde Oblater, der bleve brudte i Stykker efter Tallet af Nadvergjæsterne. Den græske Kirke bruger syret Brød og beklager sig over Vesterlænderne som Azymiter. Navnet H. skriver sig fra den romerske Kirkes Forvandlingslære (s. Nadvere), der medfører, at der i Romerkirken ydes den indviede H. guddommelig Tilbedelse. Naar Monstransen efter Indvielsen løftes i Vejret, og naar H. bæres gjennem Gaderne (f. Ex. til Sygecommunion eller ved højtidelige Processioner), skulle alle Troende falde paa Knæ. Den indviede H. opbevares i en Kapsel (pyxis) af kostbart Materiale, og denne har sin Plads i det saakaldte Ciborium (s. d. A.).

Hostrup, Jens Christian, f. 20 Maj 1818 i Kjøbenhavn, blev Student fra Metropolitanskolen 1837, altsaa netop paa det Tidspunkt, da Tidens vaagnende politiske Liv brød sig saa kraftig og fyldig Vej til Studenterkredsene og fremkaldte saa mange friske Udbrud af Studenternes Tilslutning til det constitutionelle, nationale og skandinaviske Program saa vel som til Oppositionen mod Regeringspartiet.

Sammen med Plong var H. Hovedtalsmanden, hvor der i stemningsfuld Sang eller overgiven Spøg skulde gives disse Ideer Udtryk, og Navnene Poul Rytter og Jens Kristrup findes baade under en Mangfoldighed af Studenterviser og som Signatur paa en Række kjække og morsomme Studenterkomedier. H.s første Arbejder af sidstnævnte Art vare Sangspillene „Den tredje“ og „Den gamle Elsker“, men hans Hovedværk i denne Retning er Vaudevillekomedien „Gjenboerne“, der fremkom i Begyndelsen af 1844 og opførtes af Studenter i Anledning af den ved Aarsskiftet stedfundne Sammensmeltning af den gamle Studenterforening og „Akademicum“ til den nu bestaaende, saakaldte „nye Studenterforening“. Kort efter — han havde netop paa samme Tid taget theologisk Embedsexamen — blev H. Huslærer paa en Gaard tæt ved Rungsted, hvor han opholdt sig til Foraaret 1847, i hvilken Mellemtid han, ligeledes for Studenterforeningen, skrev „Intriguerne“ og „En Spurv i Tranedans“, som begge snart efter gik fra den mindre, halvt private Kreds, der først havde modtaget dem, over til Nationaltheatrets Scene, efter at „Gjenboerne“ 1846 havde banet Vejen for dem og derved betegnet en ny Phase i vor dramatiske Literaturs Udvikling, nærmest henimod en mere realistisk Skildring af Charakterer og Livsforhold. Lystspillet „Æsthetisk Sans“, hvor Digteren forlader de exclusive Studenterkredse og vender sin Satire mod den tomme Aandsdannelse uden ethisk Fasthed, gjorde mindre Lykke end de foregaaende Arbejder, men i desto højere Grad blev den efterfølgende Komedie „Eventyr paa Fodrejsen“ en af Publikums erklærede Yndlinge og et af vor dramatiske Literaturs fremragende Værker. Af større Arbejder skrev H. i de paafølgende Aar Skuespillet „Tordenvejr“, Sangspillet „Mester og Lærling“, der 1852 vakte saa stor Bevægelse, og 1854 det romantiske Lystspil „Drøm og Daad“; af mindre Sangspil og Vaudeviller kunne nævnes „Familievisit eller det mærkværdige Aar“, „Soldaterløjer“, „Feriegjæsterne“ og Syngestykket „En Nat mellem Fjældene“. De ere samlede i hans „Poetiske Skrifter“ (1852—55), hvortil ogsaa slutter sig en Samling „Viser og Vers“, der 1872 udkom i en forøget Udgave, i hvis Tilvæxt der findes talrige Vidnesbyrd om Forfatterens Sorg over Fædrelandets Tab og Ulykke. 1855 blev H. Præst i Silkeborg og forflyttedes 1862 til Frederiksborg, hvor han med stor Iver og Kjærlighed røgtede sin Gjerning, indtil han for nogle Aar siden trak sig tilbage fra den gejstlige Virksomhed og bosatte sig i Kjøbenhavn. Efter femogtyve Aars Tavshed overraskede H.s dramatiske Muse Samtiden ved paa ny at give Livstegn fra sig i Skuespillet „Eva“ (1880), der i Maj 1886 efterfulgtes af Lystspillet „Karens Garde“. 1883 udkom i to Oplag en Række „Folkelige Foredrag“ og 1885 „Sange og Digte fra senere Aar“. H. staar saaledes nu paa ny i et livligt Forhold til sin store Læsekreds, hos hvilken den samlede Folkeudgave af Komedierne (1886) har fundet almindelig Udbredelse, ligesom hans dramatiske Arbejder den Dag i Dag høre til Repertoirets faste Besætning og ved deres stadig uformindskede Tiltrækningskraft vise, at de have den sande og ægte og her tillige i saa høj Grad nationale Komik til Livsnerve. H. rejste 1852—54 med offentlig Understøttelse til Italien og har desuden deltaget i samtlige Studentertog til Sverige og Norge, 1869 som de danske Studenters Æresgjæst i det til Christiania. Han blev 1848 gift med en Søster til Skuespiller Mantzius, men mistede hende ved Døden kort efter Bryllupet; 1855 ægtede han en Datter af Digteren Hauch.

Hôtel, fr., en fornem Herres Bolig, en anselig Bygning overhovedet, stor Gjæstgivergaard. Hôtel garni, en møbleret Privatbolig til Udleje. H. de ville [do vil], Raadhuset i franske Stæder. H.-Dieu [diö], stort Hospital i Paris. **Hotelfrihed** kaldes den fremmede Gesandter i Følge deres egen Ukrænkelighed tilkommende Frihed for Undersøgelse af deres Bopæl, hvilken dog nu ikke længer erkjendes at strække sig til det Tilfælde, hvor en Forbryder vides at have taget sin Tilflugt til Hotellet, som altsaa ikke længer medfører nogen Asylret.

Hother, s. Hød.

Hotho, Heinrich Gustav, tysk Kunsthistoriker, f. 1802, d. 1873 i Berlin som Directeur for Museets Kobberstiksamling. Han syslede især med Nederlandenes Kunst og har udgivet dens Historie (1840—43) samt „Die Malerschule Huberts van Eyck“ (2 Bd., 1855—58), hans Hovedværk. Han udgav ogsaa Fr. Hegels Forelæsninger over Æsthetiken.

Hotomân ell. **Hottoman**, Franç., berømt Jurist, f. 1524 i Paris, docerede i Bourges dels de skjønne Videnskaber, dels Jura og flygtede efter Bartholomæusnatten i Paris til Schweiz, hvor han døde 1590. Blandt hans mange Skrifter fortjene at fremhæves hans endnu ansete Commentarer til Ciceros Taler og til „Institutionerne“; fremdeles »Observationes juris Romani«. Hans Søn, Johan H., besørgede en samlet Udgave af hans Skrifter (3 Bd., 1599).

Hot-Springs, en stærkt besøgt, varm Sundhedsbrønd i Staten Arkansas i Nordamerika, 12 M. v. s. v. for Little-Rock.

Hottentôtter, en Folkestamme eller Levning af en særegen Race i den vestlige Del af Sydafrika s. for Damaralandet og Ngamisøen. Den store Ørken Kalahari skiller dem mod Ø. fra Betschuanerne. Oprindelsen til Navnet H., som er givet dem af de hollandske Capkolonister, er ubekjendt; selv kalde de sig Khoin (Mennesker) eller Khoikhoin (Urmennesker). De ere lave af Statur (c. 5 F.); Hovedformen er langagtig, Panden lav, Næsen flad, Munden bred, Læberne noget opadvendte, Haaret kruset, Hudfarven smudsig gul, Haar og Skjæg svagt udviklede, Hænder og Fødder ligeledes. Da Europæerne lærte dem at kjende, vare de Kvæg- og Faarehyrder; deres Vaaben var Bue og Pil. De have altid været lidet energiske og dovne; de havde allerede tidligere af Kafferne været drevne mod Syd, og Bekjendtskabet med Europæerne har været dem fordærveligt. Nu kunne de fordeles i 4 Klasser, hvortil som 5te kommer den særegent udviklede Stamme Buskmændene (s. d. A.): 1) *Kolonihottentotter* ell. de egentl. H., der af Hollænderne vare gjorte til Slaver,

nen efter at Capkolonien var kommen i Eng-
ands Besiddelse bleve erklærede frie 1829,
eve adspredte i Capkolonien som Tjenestetyende,
)yrder og Kuske hos Kolonisterne. De have
pgivet deres oprindelige Sprog og tale nu et
f hottentottiske, hollandske og kafferske Ord
ammensat Patois. Mange af dem bo nu i
ierrnhuternes Missionsstationer og skulle efter
t have antaget Christendommen have gjort ret
etydelige Fremskridt saa vel i intellectuel som
moralsk Henseende. 2) Griquaerne ell.
jastard-H. (s. d. A.). 3) Koranaerne,
er leve paa Nordsiden af Oranjeflodens Øvre-
b og paa begge Sider af Hai Gariep. De
ildres som den mindst hæslige Hottentotrace,
ve som Nomader og synes modtagelige for
hristendommen. 4) Namaquaerne, der bo
for Oranjeflodens nedre Løb indtil Dama-
landet og mellem Atlanterhavet og Kalahari-
leneu, ere Nomader, delte i flere Smaastam-
er. Ogsaa blandt disse have Missionærer
gt at udbrede Christendommen, men deres
estræbelser vanskeliggjøres i høj Grad ved
n Omstændighed, at Landets Ufrugtbarhed er
Hinder for fast Bosættelse.

Hottinger, Joh. Heinr., f. 1620 i Zürich,
gde sig efter orientalske Studier, blev 1642
ofessor i sin Fødeby og vandt der en saadan
seelse, at Kurfyrsten af Pfalz 1655 kaldte
m til Universitetet i Heidelberg. Over-
ldet med Hædersbevisninger vendte han 1661
bage til Zürich, hvor han blev udnævnt til
standig Rector ved Universitetet. Netop som
n stod i Begreb med at følge et Kald til
iden, druknede han ved Afrejsen 1667 i Lim-
it. Hans Hovedværker ere »Thesaurus phi-
logicus« (1644) og »Etymologicum orientale«.

Hou Havn i Hadsherred, Aarhus Amt, ved
ttegat, 4 M. s. for Aarhus, Udskibningssted
Havn for mindre Skibe, er Endepunktet
Jernbanen fra Aarhus over Odder. Bade-
stalt.

Houbraken, Arnold, nederlandsk Tegner og
ler, f. 1660 i Dordrecht, d. 1719 i Am-
dam, var betydeligere i sine Portræter end
ne Compositioner. Størst Interesse knyt-
sig imidlertid til hans Kunsthistorie, »De
ote Schouburgh der Nederlandsche Konst-
ilders etc.« (1718). Portræterne deri ere af
s Søn Jakob H., f. 1698 i Dordrecht, d.
30 i Amsterdam, en af sin Tids betyde-
ste hollandske Kobberstikkere, der havde dan-
sig efter Edelinck. Til hans bedste Blade
er Stikket efter Holbeins Portræt af Tho-
s Morus.

Houchard, Jean Nic. [uschåhr], fransk Ge-
al, f. 1740 i Forbach i Lothringen, tjente
menig Rytter i Syvaarskrigen og blev
utenant. 1789 var han Oberstlieutenant, blev
2 Divisionsgeneral under Custine og 1793
ef for Nordhæren. Han sejrede bl. a. ved
ndschoote 8 Sept. og tvang Hertugen af
ck til at ophæve Dunkerques Belejring, men
tod ikke at benytte sine Sejre, og da han
efter var bleven slaaet af Østerrigerne ved
trijk, blev han som mistænkt for Forræderi
t til Paris og henrettet 17 Nov.

Houdon, Jean Antoine [udông], fransk Bil-
hugger, f. 1741 i Versailles, d. 1828 som
Professor ved l'École des beaux arts, vandt
allerede i sit 20de Aar den store Prismedaille
i Sculpturen. Hans vigtigste Arbejder ere en
Statue af Diana, Voltaires fortrinlige Billed-
støtte i Théâtre français, »la frileuse«, tilhørende
Kongen af Preussen, og Statuen af Washing-
ton i Generalcongressens Sal i Washington.

Hougue, Cap la [uhgl], s. **La Hogue, Cap.**

House of Commons [hous ovv], Menigmands
Hus, kaldes Underhuset i det engelske Parla-
ment i Modsætning til House of Lords ell.
Peers, Overhuset. C. er en Forkortelse af
Communitas ell. Communauté, d. v. s. Rigets
Almue.

Houssaye, Arsène [ussä], fransk Forfatter,
f. 1815, var efter 1832 Medlem af en lite-
rær og kunstnerisk Kreds, blandt hvilke de
mest fremtrædende vare Gautier, Gérard de
Nerval og Esquiros. De levede flere Aar
i samme Hus og med fælles Husholdning.
H. har udarbejdet flere Romaner sammen
med J. Sandeau; i hans Poesi er der en
noget maniereret Elegance, der dog ikke skjuler
en Digteren ejendommelig, blød Melancholi
og dyb Natursans. I Fortællingen har han
fundet sin Specialitet i nydelig udførte Tids-
billeder fra Ludvig XV.s Tid, hvor hans fine
Kunstsans kommer ham til gode (»Le Café
de la Régence«, 1841, »Madame de Fa-
vière«, 1844, »La vertu de Rosine«, 1844,
»Les aventures galantes de Margot«, 1866).
1849—56 styrede han med stor Dygtighed
Théâtre français. Hans »Histoire de la pein-
ture flamande et hollandaise« (1846) er Frugt
af Studier fra en Rejse til Holland, som han
havde foretaget 1840. 1858 udkom hans sam-
lede Poesier. Desuden har han leveret lite-
rærhistoriske Monographier, f. Ex. »Le roi Vol-
taire« (1848), »Rousseau et Mad. de Warens«
(1863), Revueartikler, lyriske Digte og Dra-
maer. Af hans senere Arbejder maa nævnes:
»Les grandes dames« (1868), fortsat af »Les
Parisiennes« (1869) og »Les courtisanes du
monde« (1879), »Les amours de ce temps-là«
(1875), »La robe de la mariée« (1879). —
Hans Søn, **Henri H.**, f. 1848, har leveret Ar-
bejder i græsk Archæologi, Historie og Kunst-
historie, bl. a. »Athènes, Rome et Paris« (1878).

Houston [hövsten], Stad i Staten Texas i
Nordamerika, 10 M. n. v. for Galveston, med
20,000 I., tidligere Statens Hovedstad.

Houston, Samuel [s. o.], nordamerikansk
Politiker, f. 2 Marts 1793 i Staten Virginia
af fattige Forældre, kom som Barn til Ten-
nessee og levede i flere Aar hos Creeks-In-
dianerne. Han oprettede en Skole for deres
og Slovboernes Børn, tjente i Hæren 1812
under Jackson og blev Officer, brugtes 1817
til at slutte en Tractat med Cherokeserne, men
studerede derefter Retsvidenskaben og blev Sag-
fører. 1823—27 var H. Medlem af Repræ-
sentanthuset og 1827—29 Gouverneur i Ten-
nessee, bosatte sig derefter i Arkansas blandt
Cherokeserne og søgte forgjæves at undertrykke
de hvides Svig mod Indianerne. Paa en
Reise til Texas 1833 blev H. valgt til at
medvirke ved den nye Forfatnings Udarbej-
delse, og da Landet 1835 løsrev sig fra Mexico,
fik han Overanførselen og slog Santa Anna

fuldstændig ved San Jacinto. H. blev nu den nye Fristats første Præsident 1837—39 og gjenvalgt 1841—43, virkede ivrig for dens Tilslutning til Unionen og var siden uafbrudt Senator for Texas indtil 1859, da han blev Gouverneur. H. misbilligede 1861 Udtrædelsen af Unionen, men formaaede ikke at hindre den. D. 23 Juli 1863.

Houtman, Cornelius, Grundlægger af den hollandske Handel i Asien, f. i Gouda omtr. 1560, kom i Handelsforretninger til Lissabon, hvor Handelen paa Indien, som den Gang udelukkende tilhørte Portugal, vakte hans Opmærksomhed. Ved sine ivrige Efterforskninger om Vejen til Indien gjorde han sig mistænkt, blev fængslet og idømt en Pengebøde, men Kjøbmandskabet i Amsterdam udløste ham. Efter at være kommen tilbage til sit Fædreland afgik han 1595 med 4 Skibe til Java, hvor han landede ved Bantam 23 Juni 1596, men Toget fik intet videre Udbytte paa Grund af Portugisernes Intriguer. Som Chef for et nyt Togt gik H. 1598 til Madagaskar, Cochinchina og til sidst til Sumatra, hvor han først blev venlig modtaget af Kongen i Atschin, men senere under en Fest fængslet; Skibene, som allerede vare ladede med Peber, maatte vende tilbage uden ham. H. blev sidste Gang set af et hollandsk Skib i Atschin i Dec. 1600, men da vægrede han sig ved at vende tilbage til sit Fædreland. Vejen til Indien var dog funden, og H. har saaledes Fortjenesten af at have aabnet sine Landsmænd deres rigeste Indtægtskilde paa Portugisernes Bekostning.

Houtmans Abrolhos [ljos], s. Abrolhos.

Houtte, Louis van, belgisk Havedyrker, f. 29 Juni 1810 i Yjperen, d. 9 Maj 1876 i Gent, gik først Handelsvejen og uddannede sig dertil i Paris, men bestemte sig til at blive Plantesamler og rejste som saadan først til Brasilien, hvor han i 4 Aar samlede mange Planter, hvorefter han besøgte Afrikas Vestkyst. Da han vendte tilbage til Belgien, blev Ledelsen af den botaniske Have i Brÿssel betroet ham, men snart betraadte han en anden Løbebane og blev Handelsgartner i Gent. Hans Handelsgartneri blev enestaaende i sit Slags; Theori og Praxis gik her Haand i Haand. Der blev oprettet en Havebrugsskole i Etablissementet, og til Beskrivelse og Afbildning af de mange nye Planter, der dyrkedes, oprettedes tillige et litho- og chromolithographisk Etablissement, fra hvilket udkom det berømte Værk »Flore des serres«, som først ophørte i Begyndelsen af Firserne. Et Mindesmærke er rejst ham i Nærheden af hans store Gartneri, som nu fortsættes af Sønnen.

Houwald, Christoph Ernst, Friherre af, tysk Forfatter, f. 1778 i Straupitz i Nedrelausitz, studerede Statsvidenskab i Halle, levede en Aarrække som Godsejer i sin Fødeegn, men mistede under den langvarige Krig største Delen af sin Formue, valgtes 1821 til Landsyndicus for Nedrelausitz og tog Ophold i Neuhaus ved Lübben, hvor han døde 1845. Mest bekjendt er han bleven ved sine Dramaer, for største Delen „Skæbnetragedier" i Z. Werners og Müllners Maner, som „Das Bild", „Der Leuchtthurm", „Fluch und Segen", „Die Feinde" o. a.; men større Værd end disse have egentlig hans Fortællinger („Die Braut von sechs Jahrhunderten", „Die Schlacht bei Malplaquet", „Jacob Thau" o. fl.) og hans Skrifter for Folket („Der Brandenburger Hausfreund", 1823—25) og for Ungdommen („Buch für Kinder gebildeter Stände", 1819—24, „Bilder für die Jugend", 1829—32). Hans „Sämtliche Werke" udkom 1858—60 i 5 Bd.

Hov kaldes Pattedyrenes Negl, naar den er uddannet til at træde paa og danner ligesom en Sko om det sidste Taaled. H. bestaar af en hvælvet Flade („Hov- ell. Hornvæggen"; dens bageste Del kaldes „Dragterne"), der oventil og paa Siderne (som en Skos Overlæder) omfatter Hovleddet, og som er den Del, der egentlig svarer til de andre Pattedyrs Negl eller Klo; inden for dennes Rande ligger neden under Hovleddet en Hornsaal, til hvilken atter en ligeledes hornagtig, men dog noget blødere Trædepude („Straalen" i Hestehoven) slutter sig; H. har dernæst en trævlet Bygning, saaledes at Fibrene baade i Saalen og i den øvrige H. løbe lodret paa Trædefladen. Saadanne Pattedyr kaldes Hovpattedyr (Ungulata) og træde i Regelen under Gangen alene paa deres H. Undertiden bruger man kun Udtrykket H., hvor der er ēn Taa, altsaa kun om Hesten, men taler om Klove, hvor der er flere (hos alle de andre Hovpattedyr). Hovdyrene deles i dem, som have parrede Tæer (2 ell. 4) (Artiodactylia, Bisulca, Klovdyr i snævreste Forstand): Drøvtyggere og Svin (tillige med Flodheste), og i dem, som have uparrede Tæer (3 ell. 1, Forfoden hos nogle dog 4) (Perissodactylia): Tapirer, Næsehorn og Heste. Desuden regnes hertil endnu undertiden Fjældgrævlinger (Daman, Lamnungia) og Elefanten (Proboscidea). Med Navnet Tykhude (Pachydermata) betegnes ofte disse sidste og alle andre Hovdyr, undtagen Drøvtyggerne. Til Hovdyrene slutte sig end videre i mange Bygningsforhold Søkøerne, paa hvis luffedannede Forlemmer Spor til Hove undertiden findes. — H., især hos Hesten, er udsat for mange Sygdomme, som foraarsage Halthed. De vigtigste saadanne ere: Forfangenhed, som beror paa en Betændelse i de bløde Dele af H., især af Hudvæggen; den fremkalder en Udsvedning af Vædske og en Horndannelse, især i den forreste Del af H. (Taaen), som bliver fremstaaende, Hornvæggen bliver ringet og den bageste Del af denne (Dragterne) høje, og H. saaledes defigureret; Fuldhov, en Fremstaaning af Saalen; hule Vægge, som er en delvis Løsning af Hornvæggen fra den underliggende Hudvæg; Hornkløft og Hornspalte ere Spaltninger af Hornet efter Fibrenes Længde; indkneben H. (Enghov), en Indknibning af H. bagtil; s. for øvrigt Stengalle, Straale. Flere af disse Sygdomme kunne være fremkaldte ved et daarligt Beslag og Mangel paa Pleje af H.

Höward, en af de fornemste engelske Adelsfamilier; s. Norfolk og Carlisle. — Charles H. af Linjen Effingham, f. 1536, havde som Lord-Admiral Overanførselen over den Flaade, der blev sendt mod den spanske Armada 1588, og tilføjede Spanierne store Tab; 1596 erobrede

han i Forening med Greven af Essex Cadiz og blev derfor af Dronn. Elisabeth ophøjet til Jarl af Nottingham, hvorved Grunden lagdes til hans Fiendskab med Essex. Ogsaa under Jakob I stod han i stor Anseelse; han døde 1624; hans Linje uddøde 1681.

Howard, Henry, engelsk Maler, f. 1769, d. 1847 i Bath, uddannede sig dels i England, dels i Italien til en anset Kunstner. Han malede flere Malerier efter Miltons Paradis, der tiltrak sig Opmærksomhed; hans betydeligste Arbejder ere dog „Venus's Fødsel" og „En Dame i florentinsk Dragt", hans egen Datter. — Hans Søn, **Frank H.,** ligeledes bekjendt som Kunstner, udgav Faderens „Forelæsninger over Malerkunsten" (1848).

Howard, John, engelsk Menneskeven, f. 2 Sept. 1726, Søn af en rig Kjøbmand, fik 1755, da han efter Jordskjælvet i Lissabon vilde rejse dertil for at bringe Hjælp og paa Vejen blev opsnappet af en fransk Kaper, Lejlighed til at lære, hvor barbarisk man den Gang behandlede Krigsfanger. Da han 1773 var bleven Enkemand og udnævntes til Sheriff i Bedfordshire, søgte han at raade Bod paa den slette Fængselsordning og begyndte i dette Øjemed omfattende Rejser, først i England og senere i næsten alle Europas Lande (1781—82 i Danmark og Sverige). Saa vel ved sin personlige Optræden som ved Skrifter søgte H. at virke for sit ædle Formaal og gav ogsaa Stødet til flere Forbedringer. Efter en Rejse gjennem Rusland døde H. 20 Jan. 1790 i Cherson af en smitsom Feber, som han havde paadraget sig ved Sygebesøg. Et Mindesmærke rejstes for ham i St. Pauls-kirken i London.

Howards Kjedel, s. Vacuumpande.

Hove om Solen og Maanen ere af forskjellig Art. De smaa H. bestaa, naar de vise sig tydeligst, i concentriske, farvede Ringe, som i en Afstand af faa Grader omgive Sol eller Maane. De fremkomme ved Lysstraalernes Bøjning, der foraarsages af Vanddele, som svæve i Luften, og have altsaa samme Oprindelse som de farvede Ringe, man ser omkring Flammen af et Lys, naar man betragter det igjennem en dugget Glasplade. Jo mindre Vanddelene i Luften ere, desto større bliver H., og naar der findes mange Vanddele af forskjellig Størrelse, ville Ringene løbe sammen til en rund, lys Masse, i hvilken man kun paa den yderste Rand ser en svag Antydning af Rødgult. De store H. ere et langt mere indviklet Phænomen. De vise sig som oftest som en farvet Ring, der omgiver Sol eller Maane i en Afstand af omtr. 22 Grader, men foruden denne Ring ser man undertiden endnu en anden, dobbelt saa stor og farvet; det hænder ogsaa, at den indre Ring ombannes til to excentriske Ringe. I Forbindelse med disse farvede Ringe ses undertiden en hvid, lys Ring, som gaar igjennem Solen og parallel med Horizonten omgiver hele Himlen, foruden flere farvede og hvide Buer, der tangere eller skære de omtalte farvede Ringe. Hvor disse Ringe eller Buer skære hinanden, ses forstærket Lys, de saakaldte Bisole og Bimaaner. Det er lykkedes at forklare de vigtigste Dele af de store H. ved Lysets Brydning i og Tilbagekastning fra fine Iskrystaller, som svæve i Luften; men det vilde ikke være muligt her uden Hjælp af Figurer at gaa nærmere ind paa denne Forklaring. De store H. ses hyppigst i de kolde Lande; de anses meget almindelig som Forbud paa Frost, men synes snarere at tyde paa Regn.

Howe, Elias, Symaskinens Opfinder, f. 1819 i den nordamerikanske Stat Massachusetts, arbejdede 1835—37 paa et Maskinværksted i Lowell og kom siden til Boston; men det gik ham daarligt, og hans Hustru maatte underholde Familien ved Syning, hvilket bragte ham paa Tanken om en Maskine dertil. 1846 fik H. en Model færdig, men ingen vilde fæste Lid til dens Brugbarhed; han gik da til England, men maatte her i flere Aar kæmpe med haarde Savn, indtil han fik den solgt for 250 Pd. St. Ved sin Hjemkomst 1850 fandt H. et Selskab under Singer dannet for at eftergjøre hans Model, men det lykkedes ham baade at hævde sin Ret og at gjøre den frugtbringende. Ogsaa forbedrede H. efterhaanden sin Opfindelse og fik en saadan Afsætning, at hans aarlige Indtægt steg til 175,000 Doll. Uagtet sin Rigdom gik H. 1861 en Tid lang frivillig med i Krigen; han døde 3 Sept. 1867.

Howe, Richard, engelsk Admiral, f. 19 Marts 1722, Søn af Viscount H., blev 1736 Midshipman og allerede 1746 Capitain. Han udmærkede sig i Søkrigen 1758—59, især ved Angrebet paa Cherbourg, var 1758—82 Medlem af Underhuset, blev 1763 Admiralitetslord, 1765 Skatmester for Flaaden og 1770 Contreadmiral. 1776—78 understøttede han sin Broder Will. H.s Forsøg paa at undertvinge Nordamerika og undsatte 1782 Gibraltar. S. A. arvede han Peersværdigheden, var 1783—88 første Admiralitetslord og blev derefter ophøjet til Jarl H. 1793 overtog H. Anførselen over Flaaden og slog 1 Juni n. A. den franske Flaade ved Quessant, men maatte 1797 af Helbredshensyn forlade Tjenesten. Dog overtog han s. A. det Hverv at dæmpe Mytteriet paa Flaaden, hvilket lykkedes ved den store Anseelse, han nød blandt Matroserne. D. 5 Aug. 1799. — Hans Broder, **William H.,** f. 1725, udmærkede sig 1759 i Slaget ved Quebec og blev 1764 Oberst og 1772 Generalmajor. Han kæmpede 1775 ved Bunkershill og blev Commandant i Boston, maatte s. A. rømme Byen, men slog Nordamerikanerne paa Long Island og 1777 ved Brandywine og Germantown, samt besatte Philadelphia. Dog forstod han ikke at benytte sine Sejre og blev hjemkaldt 1778. H. var 1782—94 Generallieutenant i Artilleriet, blev 1799 efter sin Broders Død Peer som Viscount H. og døde 1814.

Hoved, den forreste, mere eller mindre tydelig afsondrede Del af det dyriske Legeme, i hvilket Hjærnen (hvor en saadan er til Stede) og flere vigtige Sanseorganer findes. Ikke alle Dyr have et H.; selv hos de laveste Fiskeformer (Rundmundene) er det ikke egentlig adskilt fra Kroppen. De fleste Snegle, Blæksprutter, alle Insekter, visse Krebsdyr og Ledorme besidde et H., men det mangler som selvstændig Del hos lavere Bløddyr, Straaldyr, Arachnider,

mange Krebsdyr og de fleste Orme. Munden og Mundelene, Øjnene og Følehornene have altid deres Plads paa H., naar dette er til Stede.

Hovedbog kalde Handlende den Regnskabsbog, som indeholder en Oversigt over alt Tilgodehavende og al Gjæld. Ført efter det dobbelte Bogholderis Regler giver H. tillige et Overblik over den hele økonomiske Stilling i et givet Øjeblik samt over de Aarsager, der have været medvirkende til at fremkalde denne. S. **Handelsbøger** und. **Handel**.

Hovedgaard kaldes i Danmark enhver større Landejendom (Sædegaard, Avls- eller Ladegaard), i Modsætning dels til saadanne mindre Ejendomme, der ere opstaaede ved Udstykning af en H. (Hovedgaardsparceller), dels til Bondersteder. Foruden de umiddelbart under selve H. drevne Jorder, **Hovedgaardstaksten**, har der forhen saa godt som altid med enhver H. været forbundet en større Samling af Bondersteder, Bondergodset; men dette er nu paa mange Steder bortsolgt fra H.

Hovedkvarter, Opholdsstedet for Chefen for en større Hærafdeling og især for en Hær; i overført Betydn. Indbegrebet af en commanderende Generals Stab og Commandopersonale, eller selve den øverste Commando over Hæren. At sende en Melding til H. er saaledes d. s. s. at sende den til den commanderende General.

Hovedlod, et gammelt, dansk Retsudtryk, som egtl. betegnede den enhver af de i Fællig med hverandre levende Familiemedlemmer tilhørende Andel af Formuen, men dernæst ogsaa overhovedet brugtes i Betydningen af Boslod.

Hovednøgle. I de fleste Dørlaase findes en saakaldt Middelbrudsbesætning, symmetrisk ordnede, bøjede Blikstrimler, der tilstede Oplukning fra begge Sider, men fordre tilsvarende symmetriske Udfilinger i Nøglekammen. Naar man i dets Sted filer Kammen aldeles ud i Midten, kan Nøglen oplukke Laase med forskjellige Middelbrudsbesætninger og kaldes da H.

Hovedpine, Smerte i Hovedet, et af de hyppigste sygelige Symptomer, der ledsager de fleste acute febrile Sygdomme, Hjærnesygdomme, Blegsot, Hysteri, Forstyrrelser i Underlivsfunctionerne osv. Dens Sæde er oftest Panden og Tindingerne, sjældnere Baghovedet (især ved Hjærnesygdomme) eller Issen (især hos Hysteriske). Den allerstørste Del af Hjærnen er ufølsom, og H. beror derfor vistnok paa en sygelig Virksomhed af Hovedets forskjellige Følenerver; de nærmere Forhold herved ere ubekjendte. En egen Art H. er Migraine ell. Hemikrani, der holder sig til den ene Halvdel af Hovedet, især Øjehulen og den tilgrænsende Del af Pande og Tinding, og optræder i Anfald, der vare en Dags Tid, ledsages af Ildebefindende og ofte ende med Brækning; den hjemsøger især Kvinder, begynder i Barnealderen og varer oftest hele Livet.

Hovedskal, s. **Hjærneskal** und. **Hjærne**.

Hovedsnore ell. Corder, i Trækvæven og i Jacquardmaskinen de Snore, hvori de løse Syller hænge.

Hovedtøj kaldes den Forbindelse af Lædertøj og Mundbid, hvormed Hesten udstyres til Ride- eller Kjørebrug. Den vigtigste Del af H. er Trensen, der kan være mere eller mindre rigelig udstyret med Undertrense, med Pandebaand, Kindstykker, Næsebaand, Kjæverem eller Skyklapper (til Kjørebrug), men i alt Fald maa bestaa af et Hovedstykke, der naar op over Hovedet bag Ørene og paa hver Side slutter sig til Mundbiddet (Mile, Bid), og endelig Tøjlerne, hvormed Dyret styres. Til et rigeligere udstyret H. hører derhos Candaren, ogsaa kaldet Stangbidsel, der bestaar af et fast, opadbøjet Mundbid (i Modsætning til Trensemilens leddede), af Bjælkerne (Stængerne) og Kindkjæden. Stangbidselet benyttes enten til Pynt, i hvilket Tilfælde kun Optømmerne anbringes her, der tjene til at tvinge Dyrets Hoved i Vejret, eller som et kraftigere Middel til at styre Hesten, og i saa Fald spændes selve Tømmerne i Ringe i Stængernes nederste Ende.

Hovedøen, en af de mange smukke Øer, som mod S. beskytte Christiania Bys Havn. Den tilhører Staten og er mest bekjendt af de derværende Ruiner af det 1147 grundede Cistercienserkloster, som brændte 1532.

Howells, William Dean, nordamerikansk Novelleforfatter, f. i Staten Ohio 1837. Hans Fader var Bogtrykker og Journalist. H. lærte Bogtrykkeriet hos sin Fader og var senere i Redactionen af et Par amerikanske Aviser. 1861—64 var han amerikansk Consul i Venezia. Efter sin Tilbagekomst til Amerika var han bl. a. i en længere Aarrække, 9 Aar, Redacteur af »The Atlantic Monthly«. Blandt hans temmelig talrige Noveller kunne mærkes: »Their Wedding Journey« (1872), »A Chance Acquaintance« (1873), »A Foregone Conclusion« (1874), »Dr. Breen's Practice« (1881). Han skriver et elegant og naturligt Sprog. Hans Ejendommelighed er en fin og nøjagtig, stundum noget for minutiøs Udpensling af sjælelige Tilstande og Bevægelser og en gratiøs og skarpsynet Gjengivelse af den højere Middelklasses daglige Færden og Tale.

Hoverbeck, Leopold v., Friherre, preussisk Politiker, f. 25 Juli 1822, studerede Retsvidenskab, men overtog derefter sine Godser i Østpreussen og blev 1862 valgt til Landskabsdirector. 1858—70 var H. Medlem af det preussiske Underhus og var 1860 med at grundlægge Fremskridtspartiet, til hvis Førere han siden stadig hørte. Især tog H. Del i alle finansielle Spørgsmaals Drøftelse. 1867 valgtes H. til den nordtyske og 1871 til den tyske Rigsdag. D. 12 Aug. 1875.

Hovere, vise overmodig Glæde.

Hoveri, i Danmark den almindelige Benævnelse for det, som med det oprindelige danske Navn kaldtes Dagværk, nemlig det Arbejde, som Fæsteren (eller den ufuldkomne Ejer) af en Bondegaard i Følge den ved Stedets Overdragelse indgaaede Overenskomst har at yde til Ejeren (eller Herlighedsejeren), navnlig til Dyrkningen af den sidstnævnte tilhørende Hovedgaard. Oprindelig bestod utvivlsomt den væsentligste Del af det Vederlag, Fæsteren maatte svare for Brugsoverdragelsen af en Bondejord, i saadant Arbejde; men ikke desto mindre var H. vistnok hele Middelalderen igjennem overalt af en temmelig moderat og efter Skik og Brug uforanderlig Størrelse. Men efterhaanden som Adelen, især efter Reformationens Ind-

førelse, erhvervede sig større samlede Jordegodser, hvis Dyrkning netop skete ved de derunder henhørende Fæstebønder, begyndte Godsejerne at betinge sig mere Arbejde af disse. H. forøgedes nu i en utrolig Grad, og det blev endog almindeligt, at dets Størrelse ikke bestemt fastsattes i Fæstebrevet, men at Godsejeren i dette kun i Almindel. betingede sig saa meget, som der var nødvendigt. H. blev i den Skikkelse, det saaledes havde antaget, en utaalelig Byrde og en af de Omstændigheder, der allermest bidrog til den danske Bondestands undertrykte og fornedrede Tilstand i det 17de og 18de Aarh. Allerede Christian IV søgte 1633, men forgjæves, at udvirke H.s Afløsning, og da man i anden Halvdel af det 18de Aarh. henvendte Opmærksomheden paa Bondernes Tilstand, var den første Tanke, at gjøre H. fast og uforanderligt, samt at fremme dets Afskaffelse. Sophie Magdalene ophævede 1761 H. paa Hirschholm Gods, og Bernstorff fulgte 1764 efter; snart fulgtes Exemplet paa en stor Del af Krongodserne og af ikke faa Godsejere, men Struensees Forsøg 1771 paa at stille H. i et bestemt Forhold til Hartkornet omstyrtedes 1773, og H. blev igjen ubestemt efter hver Egns ældre Skik og Brug. Derfor vare endnu 1784 i alt 270,000 Tdr. Hartkorn hoveripligtige, men efter den Tid bleve mange Bondergaarde solgte til Selveje, og 1791—97 fastsattes H. for hver enkelt Gaard dels ved Overenskomst, dels ved Kjendelser, af Regeringen valgte Commissærer. 1837 gjordes kun H. fuldt af 53,800 Tdr. Htk. og til Dels af 26,500 Tdr., og nye Love af 1838 og 1850 fremmede yderligere Afløsningen. Medens der 1849 endnu var 24,000 Tdr. Htk. fuldt hoveripligtige, foruden 32,300, som næsten vare frie, var der 1884 kun 1 Bondegaard fuldt og 12 til Dels hoveripligtige (tilsammen 43 Tdr. Htk.) og 2,503 Tdr. Htk. væsentlig hoverifrie; de fem Sjettedele fandtes paa Sjælland. Med Hensyn til det Arbejde, der ydes for Leje og Fæste af Huse paa Landet, s. Pligtarbejde. — Efter Christian V.s Lov var det i Norge et Privilegium for Sædegaardsejerne overhovedet at kunne kræve noget Arbejde af deres Lejlændinger, og denne Arbejdspligt maatte ikke udvides. Efter at nu imidlertid Sædvaneretten har sat sig ud over Lovbogens Regler, er dette Emne overladt Contractsfriheden, og det sker ret hyppig, at Lejlændingerne ved større Brug for en bestemt Betaling ved selve Bygselens Indgaaelse overtage visse Arbejder.

Hovgaard, Andreas Peter, f. 1 Nov. 1853 i Aarhus, blev 1874 Secondlieutenant og 1876 Premierlieutenant i Flaaden, hvorefter han 1878 underkastede sig Examen ved Stabsafdelingen og 1878—80 fulgte med Nordenskiölds Togt nord om Asien, dels som Officer paa „Vega", dels som Physiker. 1882—83 førte han selv et Togt med „Dijmphna", hvis Bestemmelse var at naa op til Frants Josephs Land og om Vinteren at forsøge til Lands at trænge saa højt op til Nordpolen som muligt. Togtet naaede dog kun til det kariske Hav, hvor det standsedes af Is, da det reddede det indesluttede hollandske Skib „Varna".

Howitt, Will., engelsk Skribent, f. 1795. Efter at have nydt Undervisning i flere Kvækerskoler studerede han paa egen Haand Naturvidenskaber, Mathematik, de nyere Sprog og deres klassiske Værker, ægtede 1822 Mary Botham og nedsatte sig som Apotheker i Nottingham. I Forening med sin Kone udgav han »The Forest Minstrel« (1823) og »The Desolation of Eyam and other Poems« (1827) og ene »The Book of the Seasons« (1830), Poesier, hvis Grundtanke er Aabenbarelsen af de højeste Sandheder i Naturlivet. Som Demokrat og Fritænker træder han op i »History of Priestcraft« (1833), der skaffede ham baade stærke Modstandere, stor Popularitet og Aldermandsposten i Nottingham. 1837—41 boede han i Esher i Surrey, hvorfra han udsendte »The Rural Life in England« (1837), »Colonisation and Christianity« (1839), et Indlæg for de indfødte Racer imod Kolonister og Missionærer. 1841—44 opholdt H. sig i Heidelberg, hvorfra han hentede Skildringer af forskjellige Former af Livet i Tyskland. I »The Aristocracy of England« (1846) angreb han heftig den politiske og sociale Ulighed. »The People's Journal« maatte han opgive paa Grund af det Pengetab, den forvoldte ham. Bedre gik det med »Howitt's Journal« og nogle Romaner med politisk Tendens. 1852—54 var H. i Australien; fra dette Ophold skriver sig »Land, Labour and Gold« (1855). Af hans senere Arbejder maa mærkes »The Mad War Planet and other Poems« (1871). H. døde i Rom 1879. Hans udstrakte Literaturstudium viser sig i »History of Literature and Romance of Northern Europe«, hvori ogsaa hans ovennævnte Hustru (f. 1804) tog Del. Foruden det dramatiske Digt »The Seven Temptations« (1830) og Romaner, som »Wood Leighton« (1832, med Stof fra Landlivet i Nordengland), har hun leveret Oversættelser af Andersens „Improvisatoren", af flere Skrifter af Fredrika Bremer og andre Arbejder fra den skandinaviske Literatur. — Datteren, **Ann Mary H.**, f. 1830, har leveret Livsbilleder og Romaner (»The Art-Student in Munich«, 1853, »The School of Life« osv).

Howitz, Frants Gotthard, f. 1789 i Kjøbenhavn, blev 1819 extraord. Professor ved Universitetet i Pharmakologi og Retslægevidenskab. Navnlig det sidste Fag omfattede han med Interesse, og et dertil hørende Skrift „Om Affindighed og Tilregnelse", som han udgav 1824, fremkaldte en livlig, videnskabelig Strid om Frihedslæren, i hvilken H. optraadte som ivrig Forfægter af Determinismen; de fleste delte ikke hans Anskuelser, men selv hans Modstandere (J. P. Mynster, A. S. Ørsted, P. Hjort o. fl.) kunde ikke andet end anerkjende hans Begavelse. Han døde allerede 1826, efter at han kort i Forvejen var bleven udnævnt til Reserveaccoucheur ved Fødselsstiftelsen. — Hans Brodersøn, **Frants Johannes August Carl H.**, f. 7 Dec. 1828 paa Klintholm paa Møen, har erhvervet sig et anset Navn som Gynækolog og udførte bl. a. den første Ovariotomi i Danmark, i Dec. 1863. Som Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn fra 1865—82 tog han levende Del i Byens communale Liv. 1872 fik han Titel af Professor.

Hovsós (Hofsós), en Handelsplads i Skagafjord Syssel i det nordlige Island.

Howth, Stad i Dublin Shire i Irland, 2 M. ø. for Dublin, med en fortrinlig Havn. 2,000 J. H. er et yndet Sommeropholdssted for Dublins Beboere.

Hoya, et forhenvær. Grevskab i Hannover, dels Hede og Sandjord, dels Marskland, gjennemstrømmet af Weser, Aller og Hunte. — Greverne af H. vare længe rigsumiddelbare, men kom 1511 i Lensforhold til Hertugerne af Braunschweig-Lüneburg, hvem Grevskabet ogsaa tilfaldt, da den gamle Greveslægt uddøde 1582.

Hoya, Johan, Greve af, Søn af Grev Jobst I af H., blev som trolovet med Gustav I.s Søster, Joachim Brahes Enke, Margaretha Eriksdotter, hvem han n. A. ægtede, 1524 optagen i det svenske Rigsraad, fik senere betydelige Forleninger i Finland, anvendtes i Sendelser til Danmark, Nederlandene og Lübeck og afsluttede 1529 med Raadet i Lübeck en Overenskomst angaaende Stadens Fordringer hos den svenske Krone. Denne Overenskomst, for hvis Ikrafttræden han havde stillet sig selv i Borgen, men som Kongen ikke fuldt godkjendte, synes at være bleven Hovedanledningen til et Brud mellem Svogrene. I Beg. af 1534 begav H. sig til Reval og derfra til Lübeck, hvor han, efter at de svenske Forleninger vare blevne ham fratagne, aabent sluttede sig til Gustavs Fjender. Som Befalingsmand over Lübecks og dets Forbundsfællers Tropper drog han ved Aarets Slutning over til Danmark, hvor han blev nedhugget i Slaget ved Øxnebjærg 11 Juni 1535.

Hoyer, Joh. Gotfr. v., tysk Militærforfatter, f. 1767, tjente som Officer i den sachsiske og senere i den preussiske Hær; d. 1848 i Halle. Hans Hovedværk er den for sin Tid meget fortjenstlige „Geschichte der Kriegskunst“ (1797).

Hrabanus Maurus, en af det 9de Aarh.s ypperste Gejstlige og Forfattere, f. i Mainz 776, Abbed i Fulda 822, Ærkebiskop i Mainz 847, d. 4 Febr. 856, var en fremragende Prædikant og virkede baade for Folkeoplysning og lærd Dannelse; Klosterskolen i Fulda naaede ved ham sin højeste Blomstring og Glans. H. bekæmpede med megen Iver Gottschalks Prædestinationslære og skrev Forklaringer til næsten alle de bibelske Bøger samt Skrifter om den gejstlige Ret, Kirketugten og den christelige Moral.

Hradschin, s. Prag.

Hroar, dansk Sagnkonge, Søn af Halfdan og Broder til Helge. Man tilskriver ham Anlæggelsen af Roskilde.

Hrungner (Hrungnir), i den nord. Mythol. en Jætte, med hvem Thor har en Tvekamp, hvori Gudens Hammer Mjølner knuser Jættens Stenhoved.

Hræsvelg (Hræsvelgr, d. e. Ligsluger), i den nord. Mythol. en Jætte, der sidder ved Himlens nordlige Ende i Ørneham, hvis Vingeslag frembringe Vinden.

Huacho [nätscho], Stad i Repubkl. Peru i Sydamerika ved Sydhavet, 15 M. n. v. for Lima. 4,000 J. Havn. Saliner.

Huaheine, s. Selskabsøerne.

Huanäco [na], s. Lama.

Huanca velica [nän], Stad i Republ. Peru i Sydamerika, 32 M. s. ø. for Lima, i en vild Bjærgegn, over 7,000 F. over Havet, med 5,000 J. og rige Sølv- og Kviksølvminer.

Huanüco [na], Stad i Republ. Peru i Sydamerika, 36 M. n. n. ø. for Lima, i en herlig, frugtbar Egn. 5,000 J. Livlig Handel. Ruiner af et Soltempel og et Inkapalads.

Huart, L. [yähr], fransk Literat, f. 1813, Forfatter af satiriske Fortællinger, som »Quand on a vingt ans«, leverede komisk-snærtende, politiske og dramatiske Kritiker i »Charivari«, skabte be den Gang grasserende smaa »Psychologies«, f. Ex. »P. du garde national«, »P. de l'étudiant«, »P. de la grisette«, og skrev Text til komiske Billedværker, som »Robert Macaire« af H. Daumier, og andre Arbejder, som »Almanach comique«, »A. pour rire« osv. 1855 kjøbte han Theatret Folies-nouvelles, afstod det 1859 til Madem. Déjazet og døde 1865.

Hube, Romuald, f. 1803 i Warschau, studerede der og i Berlin og blev 1829 udnævnt til ordinær Professor i den kanoniske Ret og Criminalretten ved Universitetet i Warschau paa samme Tid som hans Broder Joseph H., f. 1805, blev ansat som Docent i Retshistorie. Foruden ved en Udgave af Gaji Institutioner og Ulpians Fragmenter grundlagde han især sit Ry som Jurist ved et polsk Værk om Strafferettens Principer (»Zasady prawa karnego«, 1830). Paa Grund af Begivenhederne 1831 opgav han Universitetsvejen og blev 1833 kaldet til St. Petersborg som Medlem af den da oprettede lovgivende Commission for Kongeriget Polen; senere fik han en Plads i Kejserdømmets lovgivende Cancelli og blev 1842 udnævnt til virkelig Statsraad, 1850 til Gehejmestatsraad og Senator og 1877 til Medlem af Rigsraadet i St. Petersborg. I disse sidstnævnte Stillinger har han taget virksom Del i Ruslands Lovgivning.

Huber, Franz, schweizersk Naturforsker, f. 1750 i Genf, d. 1831 i Lausanne, især berømt ved sine skarpsindige Jagttagelser over Bierne, som han, skjønt blind, allerede som ungt Menneske anstillede ved Hjælp af sin Tjener og nogle Venner: »Nouvelles observations sur les abeilles« (1792); af 2den Udg. (1810) er 2det Bd. af Sønnen, Jean Pierre H. (f. 1777 i Genf, d. 1840 i Yverdon), Forfatter af »Observations sur les bourdons« (1801), »Recherches sur les mœurs des fourmis indigènes« (1810) og flere andre entomologiske Arbejder.

Huber, Johannes, gammelkatholsk Forfatter, f. i München 18 Aug. 1830, blev 1859 Professor i Philosophi i München og døde der 20 Marts 1879 efter at have taget levende Del i Kampen mod Ultramontanismen. Blandt hans talrige Skrifter ere de betydeligste „Die Philosophie der Kirchenväter“ (1859); „Johannes Scotus Erigena“ (1861) samt et Skrift om og mod Jesuiterordenen (1873).

Huber, Ludw. Ferd., tysk Forfatter, f. 1764 i Paris, kom som lille Barn til Leipzig, hvor hans Fader (en født Bayrer) nedsatte sig som Lærer i Fransk, traadte 1787 i det sachsiske Diplomatis Tjeneste, trak sig 1793 tilbage til Privatlivet, redigerede 1798—1803 „Allgem.

Zeit." i Stuttgart og udnævntes dernæst til Landesdirectionsrath i Ulm, men døde allerede 804. Han har leveret ypperlige Bearbejdelser af franske og engelske Skuespil og en Række udmærkede Kunstkritiker (i „Vermischte Schriften", 3 Bd., 1791—93, og i „Werke", Bd., 1806—19) foruden historiske og politiske Skrifter. — Hans Hustru, **Therese H.**, f. 1764 Göttingen som Datter af den berømte Philolog Chr. G. Heyne, var først (1784—93) gift med Forfatteren Joh. Georg Forster (s. d. A.); efter n anden Mands Død opholdt hun sig indtil 814 i Bayern, flyttede dernæst til Stuttgart, vor hun i en Aarrække redigerede Cottas Morgenblatt", og tilbragte sine sidste Aar i ugsburg; d. 1829. Hun var en rigtbegavet vinde af en Frisindethed og Originalitet i Meninger og Optræden, som skaffede hende mange Fjender og Angribere. Foruden Oversættelser af franske Lystspil og Noveller skrev un en Mængde originale Fortællinger; Samnger af disse udkom 1801—2 i 3 Bd. og 830—33 i 6 Bd. — Deres Søn, **Victor Aimé** ., f. 1800 i Stuttgart, var siden 1833 Professor i Literaturhistorie, først i Rostock, senere Marburg og Berlin, trak sig 1850 tilbage til rivatlivet og døde 1869 i Wernigerode. Han ar gjort sig fortjent dels ved sine Skrifter ver spansk og fransk Literatur (»Chronica del id«, 1844, „Die neuromantische Poesie in rankreich", 1833, o. a.), dels og fornemmelig d sin iherdige Virksomhed i Tale og Skrift l Forbedring af Arbejderstandens Kaar, især l Udvikling af det tyske „Genossenschaftswen"; af hans derhen hørende Skrifter kunne emhæves „Reisebriefe aus Belgien, Frankich und England" (1855), „Concordia" (1861) „Soziale Fragen" (1863—67).

Hubertsburg, tidligere Jagtslot i Sachsen, M. ø. for Leipzig, bygget 1721 af den senere lske Konge og sachsiske Kurfyrste August III, bekjendt af Fredslutningen 15 Febr. 1763, m endte Syvaarskrigen. Det blev senere ugt til Fængsel (1840—74) og bruges nu som ygehus og Plejestiftelse for uhelbredelige eller ældige Personer.

Hubertus, den hellige, Biskop i Liège, Søn Hert. Bertrand af Guienne, var Hofembedsnd hos den frankiske Konge Theoderik og ft med Floribane; deres Søn Floribert fulgte m paa Bispestolen. Af Sorg over sin Hus Død og paa sin Ven og Lærer, Biskop mprecht af Mastrichts Tilskyndelse trak han tilbage i Ensomhed og blev efter Lamprechts d Biskop i Mastricht og Liège 708. D. 7. Mange Aar efter hans Død skal efter genden hans Lig være blevet fundet ufortæret; n blev kanoniseret 827 og bisat i et Benetinerkloster Andoin, som siden fik Navnet . H. Jægernes Skytshelgen blev han i lge det Sagn, at han en Gang en Langdag jagede i Ardennerbjærgene; ved Klostret doin viste sig en Hjort for ham med et alende Crucifix mellem Hornene; den talte ham, advarede ham mod hans lidenskabee Jagtlyst og omvendte ham til det beskuelige . Paa hans Navnedag 3 Nov. blev der Hofferne holdt og holdes der endnu ved kalske Hoffer store Jagtfester, og flere Ridderordener stiftedes til hans Ære. Hans Kappe var en vigtig Relique, da Folketroen mente, at Berøring af den var det bedste Middel mod Bid af gale Hunde.

Hubertusbrunnen, romantisk liggende Bad ved Thale i Harzen (800 F. højt), med mildt og frisk Sommerklima og middelstærke Soolbade.

Hubro ell. **Hubrer**, norsk. Hornugle (Navnet efter dens Skrig, der ligner Lyden „hu").

Huc, Evariste R. [yk], fransk Missionær, f. 1813, blev 1837 Lazaristmunk og gik 1839 som Missionær til China. Fra Macao vandrede H. fuldstændig klædt som Chineser til Peking og derfra til Mongoliet, hvor han prædikede for Nomadestammerne; han gjennemrejste 1844—45 Tatariet og Tibet, hvor han i Klostret Kunbum grundig studerede det tibetanske Sprog og den buddhistiske Lære; men da han 1846 kom til Hovedstaden Hlassa, blev han udvist paa den chinesiske Residents Bud, der ikke vilde tillade, at Christendommen blev prædiket, og under Bevogtning ført tilbage gjennem China til Macao. Herfra gjennemrejste H. dog senere China og boede i flere Aar i Peking, indtil han 1852 for sin Sundheds Skyld maatte rejse hjem. 1853 udgav H. sine Rejseerindringer fra Tatariet og Tibet og n. A. sit Hovedværk »l'Empire Chinois«, hvortil 1857 kom »le Christianisme en Chine«. D. 1860.

Hucbald ell. **Hugbald**, **Ucbaldus**, f. c. 840, d. 930 ell. 932 som Benedictinermunk i Klostret St. Amand ved Tournay, indtager en vigtig Plads i Musikhistorien, idet han er den ældste Forfatter, der i sin »Musica enchiriadis« har skrevet udførlig om de første Forsøg paa at indføre Flerstemmighed i Musiken, det saakaldte Organum. Han søgte ogsaa, skjønt uden Held, at faa afskaffet den utydelige Neumaskrift og anvendte et Linjesystem, paa hvis Mellemrum Textstavelserne, der tillige tjente som Nodetegn, anbragtes stigende og faldende efter Melodien. Bogstaver foran hvert Mellemrum antydede, om Trinet fra det ene Mellemrum til det andet var en Heltone eller Halvtone, og han tilføjede endda et F-Tegn som et Slags Nøgle. Han var altsaa godt paa Vej til at blive Opfinder af Nodesystemet.

Huchtenburg, Jan van, hollandsk Slagmaler, f. 1646 i Haarlem, d. 1733 i Amsterdam, var Elev af sin ældre Broder, **Jakob H.**, og van der Meulen, men dannede sig især efter Wouwerman. 1708—9 var han i Prins Eugen af Savoiens Tjeneste og malede de Slag, denne vandt i Forening med Marlborough. H. har udført enkelte Blade i sort Kunst og ligeledes raderet et ringe Antal. Udmærkede Billeder af ham findes i Europas forskjellige Gallerier.

Hud, de dyriske Organismers ydre Bedækning, beskytter dem imod de omgivende Mediers Paavirkning, spiller en vigtig Rolle som Afsøndrings- og Føleorgan, tager hos nogle Dyr Del i Aandedrættet og staar hos flere lavere Dyr tillige i Bevægelsens Tjeneste, hvorfor den naturligvis efter denne mangeartede Bestemmelse maa have en meget forskjellig Beskaffenhed hos de forskjellige Organismer. Menneskets H. bestaar ligesom Hvirveldyrenes af to

Lag, et indre, tykkere, Læderhuden (Corium), der er dannet af fast Bindevæv med iblandet elastisk Væv og Muskelceller, og et ydre, dækkende Lag, Overhuden (Epidermis), bestaaende af skælformede, hornagtige Celler, sammenpakkede i Lag af forskjellig Tykkelse, af hvilke de yderste stadig afstødes, medens nye samtidig udvoxe paa den inderste Side (s. nedenfor). Læderhuden er rigelig forsynet med Blodkar og Nerver, hvis fineste Grene ende i mikroskopiske, vorteformede Fremragninger paa dens ydre, af Overhuden dækkede Flade, **Hudpapillerne**, af hvilke nogle kun indeholde Blodkar, andre (Følevorterne) særegne Organer for Følesansen. H. er desuden forsynet med talrige Fedt- og Svedkjertler, og som en særlig Udvikling af Overhuden kunne Haar og Negle betragtes, ligesom ogsaa Dyrenes Horn og Fuglenes Fjer osv. (s. nedenf.). **Hudafsondringen** omfatter foruden det af Fedtkjertlerne afsondrede Hudfedt og den flydende Sved tillige **Hududdunstningen**, Hudperspirationen, luftformige Stoffer (Vanddamp og en ringe Mængde Kulsyre), der udskilles fra Hudens Haarkar og blande sig med den fra Hudens Overflade fordampende Sved. Standses Hududdunstningen, f. Ex. ved at et Dyr forsynes med et lufttæt Overtræk af Fernis, indtræder Døden, uden at man kan forklare hvorledes. S. ogsaa **Forkølelse**. **Hudsygdomme**, i videre Bet. enhver Sygdom, der har sit Sæde i Huden, i snævrere Bet. d. s. s. **Hududslæt**, Exanthem, Frembrud af forskjellig formede og farvede Pletter paa Huden, sædvanlig som Følge af en Blodoverfyldning eller Betændelse i denne, og visende sig som Skjolder med eller uden Afskalning af Overhuden, smaa Knopper, Blegner eller Blærer, fyldte med Vand eller Materie osv.; disse kunne enten være rent locale Sygdomme eller knyttede til Sygdomme, der angribe hele Legemet (Kjertelsyge, Syphilis, acute Infectionssygdomme); de kunne være acute eller chroniske og da ofte meget haardnakkede. Læren om Hudsygdommene kaldes **Hudpathologi**, Dermatologi. **Hudløshed** (Intertrigo), en let Hudbetændelse med Afstødning af Overhuden især paa Steder, hvor to Hudflader gnide mod hinanden, og hos fede Personer. — Hudbedækningen er meget forskjellig hos Dyrene; nogle ere nøgne, andre beklædte med Haar, Fjer ell. Skæl. Virkelige Haar findes kun hos Pattedyr (mange Leddyr have dog noget lignende), virkelige Fjer kun hos Fuglene; men hos adskillige Pattedyr er Haarklædningen meget tilbagetrængt eller aldeles forsvunden, og de kaldes da nøgne. Skællene ere enten væsentlig Overhudsdannelser, som hos Skældyrene og paa Halen hos forskjellige Pattedyr, eller Fortykkelser af Læderhuden, som hos Krybdyrene, eller selvstændige Dannelser, der have deres Leje i Huden, som hos Fiskene. Nøgne ere Padderne, Hvalerne og adskillige Fiske; et Benpanser eller Hudskelet af Benplader, Benskæl eller Bentorne træffes hos Bæltedyr, Krokodiler, Skildpadder og forskjellige Fiske (Panserulke og Pansermaller, Ganoider, Kuffertfisk, Pindsvinefisk, Hajer og Rokker, Støre). Hos mange Bløddyr er der i eller uden paa Huden udviklet en fast Kalkskal, og hos de fleste Leddyr danner den et Chitinpanser, der dog ogsaa kan optage Kalk, f. Ex. hos Krabberne, Hummeren, Flodkrebs o. fl. Dette Leddyrenes faste Chitinpanser er i Alm. en Hindring for Dyrets Vækst; derfor foregaar der, saa længe Dyret skal voxe, gjentagne Gange et **Hudskifte**. Idet der under den gamle Chitinskal danner sig en ny, som efterhaanden skiller sig fra den gamle; denne stræber derefter Dyret at skille sig af med, og idet den sprænges (i Reglen paa bestemte Steder), trækker Dyret sig ud af den og kan nu udvide sit Omfang, saa længe den nye Skalhud er tynd og blød. Hos Insekter og Edderkopper ophøre Hudskifterne, naar Forplantningsevnen er opnaaet, men hos Krebsdyr kunne de foregaa hele Livet. De ofte meget betydelige Forandringer i Form og Udseende, som indtræde under Leddyrenes Vækst, faa ved Hudskifterne en ejendommelig pludselig Charakter, da det nye uddannes skjult under den gamle Skalhud, saa at Dyret, naar denne brister, synes at forvandle sig til et ganske andet Væsen (sml. **Forvandling**). Forud for Hudskiftet gaar gjerne en sygelig og fastende Tilstand. Hos Hvirveldyrene foregaar et Hudskifte af en anden Art, idet Cellerne i Overhudens yderste Lag dø bort og stødes af, dannende smaa Skæl, medens der i de dybere, mod Læderhuden liggende, Lag foregaar en stadig Formering af Overhudscellerne. Hos mange koldblodede Hvirveldyr løsne sig flere Gange om Aaret Overhudens afdøde, ydre Partier i større, sammenhængende Strækninger (mange Øgler) eller som en fuldstændig Ham, der først gaar løs ved Læberandene og derefter krænges af og skydes ud over Halespidsen (Staalormen, Slanger, Padder).

Huddersfield [höddersfihld], Stad i Yorkshire i England ved Floden Colne, 8 M. s. v. for York med 82,000 I. (1881), er et af Hovedsæderne for den engelske Uldindustri. Flere seværdige Kirker, smuk Klædehalle.

Hude, Hermann Philipp Wilhelm v. der, tysk Architekt, f. 1830, uddannede sig i Berlin, hvor han har bygget meget, bl. a. Hotel Kaiserhof. Sammen med Schirrmacher opførte han „Die Kunsthalle" i Hamborg (1863—69).

Hudflettelse brugtes almindelig kun som Straf for Forbrydere; men fordi baade Christus og hans Apostle vare blevne hudstrøgne, opstod der i Middelalderen den Vildfarelse, at frivillig H. var noget fortjenstligt, der kunde tjene til Bod for begaaede Synder. I det 11te Aarh. skaffede Petrus Damiani den stærk Udbredelse, og i det 13de og 14de Aarh. blev den under Tidernes Nød til et formeligt Raseri, der greb hele Lande, og navnlig i Italien og Sydtyskland fremkaldte store Tog af Svøbebrødre (s. **Flagellanter**). H. traadte i Stedet for enhver anden af Skriftefædrene paalagt Bod; 3,000 Slag under Afsyngelse af 30 Psalmer gav Afløsning for et Aar, 30,000 Slag for 10 Aar. Fra 1349 blev denne Uskik bekæmpet af Pave Clemens VI og andre Paver og Fyrster, og efter Kirkeforsamlingen i Kostnitz 1414—18 aftog efterhaanden denne Bodsform; dog holdt den sig endnu længe navnlig i Italien og har selv indtil den nyeste Tid holdt sig som en af Formerne for den strængeste Munkeaskese.

„Hudibras“, et satirisk Heltedigt af Sam. utler (s. d. A.).

Hudiksvall, Stabelstad i Sverige, i det nord- e Helsingland, anlagt c. 1580, ved en Fjord den bottniske Bugt. 4,244 I. (1883). Bank- ntor, Skibsværft, Maskinværksted, Udførsel Skovprodukter. Handelsflaaden bestod 1883 16 Fartøjer paa 7,746 Tons (3 Dampfartøjer ı 1,495 Tons). H. staar ved privat Jærn- ne i Forbindelse med Søen Dellen.

Hudmide, Haarsækmide (Demodex folliculorum), en i Hudens Fedtkjertler og Haarsække Mennesket, Oxen, Hunden og Katten le- de Mideform, der er højst $\frac{1}{8}$ Linje lang, meget korte og tykke, med Kroge væbnede og en Bagkrop, der hos Larven er lang ormdannet, men siden bliver kortere. Andre er findes hos Flaggermus og Svin.

Hudson, 1) Flod i Nordamerika, udspringer en nordlige Del af Staten New-York og r med sydlig Hovedretning forbi Albany New-York til Atlanterhavet. 65 M. lang sejlbar for de største Skibe indtil 25 M. dens Munding. 2) H., Stad i Staten -York i Nordamerika ved Floden H., M. n. for New-York med 9,000 I. Skibs- jeri.

Hudson, George, engelsk Jærnbaneentrepre- , f. 1800 i York, blev Alderman og 1837 mayor i sin Fødeby, tjente fra 1833 en stor nue ved Jærnbanespeculationer og vandt adant Ry for sin Indsigt heri, at han baade gland og Frankrig gjaldt for et Orakel il Navnet „Jærnbanekongen“. 1845—59 H. conservativt Medlem af Underhuset, tabte senere sin Formue og døde 1871 i Kaar.

Hudson, Henry, engelsk Søfarer, f. i Midten et 16de Aarh., foretog 1607—8 med et Skib to Rejser til Nordpolarhavet for at en Nordøstpassage til det store Ocean om Asien og kom derved 1607 til Spits- n og 1608 til Novaja Zemlja, men maatte Gange vende om paa Grund af Is. en tredje Rejse 1609 for det hollandske e Compagni sejlede H. derimod mod V. for je en Nordvestpassage omkring Nordame- Kyst. Han styrede til Davisstrædet, naaede ikas Kyst under 44° n. Br. og styrede mod Syd, hvor han opdagede den efter kaldte Hudsonflod. Sin sidste Rejse foretog pr. 1610 for det samme engelske Compagni, avde udsendt ham paa de to første Togter. naaede i Juni Grønland, styrede mod Vest dagede Hudsonstrædet og Hudsonbugten dsonsbay), hvis vestlige Kyst han under- Han ankrede i Jamesbugten paa den lige Side, men Mangel paa Levneds- og andre Uheld fremkaldte et Mytteri ndskabet, fordi han skulde have ytret, at ilde blive nødt til at efterlade nogle. atte derfor ham, hans Fostersøn og de en Baad og overlod dem til deres Skæbne. Tilbagekomsten til England gav Skibs- en Pricket Meddelelse om Udaaden; Skibe tes 1612—14 for at finde H. og hans ødre, men uden Nytte. Hvor og hvor- han omkom, vides ikke.

Hudson, James, engelsk Diplomat, f. 1810, var først Privatsecretær hos Kong Vilhelm IV af England og blev 1838 Legationssecretær i Washington. Som Affending i Brasilien 1850 udvirkede han Slavehandelens Afskaffelse. 1852 blev H. Affending i Turin, hvor han 1855 slut- tede Forbundet imellem Sardinien og England og senere virkede med saa megen Iver for Ita- liens Enhed, at han kan medregnes blandt dens vigtigste Ophavsmænd. Hans Afskedigelse 1863 vakte derfor almindelig Beklagelse i Ita- lien, og H. havde faaet dette Land saa kjært, at han tog fast Ophold der. D. 1885.

Hudson Lowe [loh], s. Lowe, Hudson.

Hudsonsbay [bæh], et stort Indrehav i den nordøstl. Del af Nordamerika mellem 51° og 66° n. B., 14,000 □ M. med størst Længde 230 M. og størst Bredde 140 M. Dets sydlige Del kaldes Jamesbay. Mod N. lukkes det af flere Øer, blandt hvilke den største er Sout- hampton, og fra Nordøsthjørnet fører Hudsons- strædet til Atlanterhavet. Kysterne er for det meste høje og klippefulde; mod S. V. mellem Cap Churchill og Cap Henrietta Maria ere de dog lave, sandede og til Dels moradsige. Sej- ladsen umuliggjøres en stor Del af Aaret ved Isen, og Havet er desuden meget opfyldt med Sandbanker og Grunde. Hudsonsbaylandene, Fællesbenævnelse for den nordlige Del af Nord- amerikas Fastland fra det nordlige Ishav til de forenede Stater og Canada og fra Syd- havet til Atlanterhavet, mellem 49° og 72° n. Br. og 37° og 123° v. L. Den østlige Del paa begge Sider af Hudsonsbay kaldtes tid- ligere Ruperts Land. Halvøen mellem Hud- sonsbay og Atlanterhavet kaldes nu sædvanlig Labrador. Kystlandet v. for Hudsonsbay be- nævnedes tidligere Ny-Wales, men er nu organiseret som Districtet Keewatin; Landet mellem dette og Klippebjærgene n. for Athaba- scasøen kaldes „Barren Grounds“, d. e. øde Land. V. for de store Søer i Landets Midte og s. for „Barren Grounds“ er det i den nyeste Tid delt i Prov. Manitoba, Saskatsche- wan, Assiniboia, Athabasca og Al- berta, og Landet v. for Rocky Mountains er organiseret som Prov. Britisk Columbia. Landet ø. for Rocky Mountains hører til det store nordamerikanske Lavland; i sine Hoved- træk bestaar det af et paa Klippebund lejret, forholdsvis likbet mægtigt Jordlag, gjennem hvilket enkelte Klippepartier hæve sig, og som er opfyldt af en stor Mængde Søer og gjen- nemskaaret af talrige Floder med ringe Fald. De betydeligste af disse Søer og Floder ere: den store Sørække, der grupperer sig om Atha- bascasøen, fra hvilken der er Afløb saa vel mod N. V. til det nordlige Ishav som mod Ø. S. Ø. til Hudsonsbay; Søen optager i Sydvesthjørnet Athabascafloden og har Af- løb mod N. V. gjennem Slavefloden, der fra venstre Side optager Peace og falder i den store Slavesø, hvis Afløb Mackenzie fra venstre Side optager Deafe og fra højre Side Afløbet fra den store Bjørnesø, og som falder i Ishavet gjennem et 20 M. langt og 8 M. bredt Delta. Athabascasøens østlige Afløb er Churchillfloden, der gjennemløber Wol- laston- og Deersøerne, samt flere mindre. S. for dette Søsystem ligger et andet, grupperet

om Winnipegsøen, der fra V. modtager Afløbet fra Søerne Winnipegosis og Manitoba samt Floderne Saskatschewan og Red med dens Biflod Assiniboine, og som gjennem Floderne Nelson og Severn har Afløb til Hudsonsbay. Desuden findes spredte over hele Landet mindre betydelige Søgrupper og enkelte Søer. Af den store Mængde Floder skal endnu kun anføres Coppermine floden og Backs Fiskeflod, der falde i Ishavet, Lille- og Store-Hvalfiskeflod, East-Maine og Rupert, der falde i Hudsonsbay fra Øst, og Kalsoak, der falder ud i Ungavabugten, en sydlig Udvidelse af Hudsonsstrædets østlige Del. Landet v. for Rocky Mountains er bjergfuldt og sænker sig i Terrasser ned mod Havet. De betydeligste Floder ere Fraser, der har sit Udløb nær Sydgrænsen, og Columbia, der gjennem de forenede Stater falder i Sydhavet. Landets Hældning mod N. uden Tværhævninger lægger det aabent for de kolde Nordenvindes stivnende Indflydelse, der foranlediger et særdeles strængt Klima med Vinter fra Oct. til Maj. Skovgrænsen, der i Labrador viger helt ned til 58° n. Br., bevæger sig længer mod N., efterhaanden som man trænger frem mod V., og naar Polarcirklen ved den vestl. Side af den store Bjørnesø. Skovene strække sig mod V. ikke helt hen til Rocky Mountains, men Landet er her Græssteppe, der ernærer Flokke af Bøfler og Hjorte samt andet Vildt. Dyreverdenen er i det hele meget rig; ved Kysterne forekomme Sælhunde og Isbjørne, i Floderne Bævere og Oddere og i Skovene en stor Mængde Pelsdyr, som Bjørne, Ulve, Losser, Ræve, Zobler, Hermeliner og andre; desuden forekomme Rensdyr, Elsdyr, Moskusoxer o. fl. samt en Mængde Vandfugle og i Floderne stor Rigdom paa Fisk. I Rocky Mountains øves i de senere Aar betydelig Bjergværksdrift, især paa ædle Metaller. Befolkningens Antal angives til kun 170,000, hvoraf c. 50,000 i Britisk Columbia. Hudsonsbaycompagniet stiftedes 1670, og dets Octroi indrømmede det for bestandig Højhedsret, administrativ og dømmende Myndighed i dets District, „Ruperts Land". Jægere og Pelshandlere fra det den Gang franske Canada vare imidlertid Compagniet farlige Concurrenter, og da, efter at Canada 1761 var erobret af England, „Nordvestcompagniet" oprettedes 1783, opstod efterhaanden saa stærke Rivninger mellem de to Selskaber, at det til sidst kom til en formelig Krig (1816—21), der endtes ved de to Selskabers Sammensmeltning til „Hudsonsbaycompagniet". Senere kom ogsaa Landet v. for Klippebjergene tillige med Vancouvers Ø under Compagniet, men af det herhen hørende Fastland dannedes 1858 Kolonien Britisk Columbia, hvormed Vancouvers Ø forenedes 1866, og endelig har Compagniet 1869 mod en Erstatning af 300,000 Pd. St. afstaaet sin Højhedsret til den canadiske Confoederation (Dominion of Canada), hvorefter det nu kun bestaar som et sædvanligt Handelsselskab uden Særrettigheder.

Huë, Hovedstad i Riget Annam i Bagindien ved Floden H., i Nærheden af det chinesiske Hav. 50,000 I. H. bestaar af den egentlige Stad, næsten udelukkende Bambushytter, og den af franske Ingenieurer anlagte Fæstning, der indeslutter Kejserpaladset og mange andre offentlige Bygninger.

Huĕlva [u], Stad i Spanien, Nedre-Andalusien, 12 M. v. s. v. for Sevilla, 1 M. fra Floden Odiels Munding. 13,000 I. Havn. Saliner. Udførsel af Sydfrugter. Fiskeri.

Huer, s. Hatte.

Huĕrcal Obĕra [u], Stad i Andalusien i Spanien ved Floden Almanzora, 10 M. n. ø. for Almeria. 15,000 I. Uld- og Linnedindustri.

Huĕrta [u], sp., Have.

Huerta, Vicente Garcia de la [s. o.], spansk Digter, f. 1734, d. 1787, en ivrig, men uheldig Forsvarer af den gammelspanske Tradition i Poesien mod den indtrængende franske Klassicisme. Hans mest bekjendte Værker ere »Obras poeticas« (1778—79) i det forrige Aarh.s gongoristiske Smag, Tragedien »Raquel« og »Teatro español« (1785—86, hvori Lope de Vega er udeladt).

Huĕsca [u], Stad i den spanske Prov. Aragonien, 8 M. n. n. ø. for Zaragoza. 12,000 I. Bispesæde. Mærkelig Kathedralkirke. Fabrikation af Klæde, Læder og Fajence. Et 1354 her stiftet, senere berømt Universitet er nu ophævet.

Huesnække (Capulus [Pileopsis], Crepidula, Calyptræa), en Gruppe af Havsnegle, hvis Skal har en stor, rund Aabning, men kun ligesom en Antydning til en Top. H. flytte sig meget lidt fra det Sted, hvor de ēn Gang have sat sig fast; flere af dem dække deres Æg med Foden og ligesom ruge over dem. En Art har faaet Navn af „den ungarske Hue" (Capulus hungaricus), en anden af „Chineserhatten" (Calyptræa sinensis).

Huet, Paul [yā], fransk Landskabsmaler, f. 1804 i Paris, d. 1869, lærte først hos Gros, senere hos Delacroix, men kastede sig snart paa egen Haand over Landskabsmaleriet og blev en af Nutidens mest fremragende Mestere i dette Fag. Hans Malerier udmærke sig ved en høj Grad af Natursandhed, kraftig Farve og en udpræget Stemning, men ogsaa ved en vis Flygtighed i Enkelthederne. Han foretrak Emner som Solnedgang eller tidlig Morgen.

Huet, Pierre Dan. [s. o.], fransk Lærd, f. 1630 i Caen, levede i nogen Tid hos Dronning Christine af Sverige, blev senere tillige med Bossuet ved Ludvig XIV.s Hof Lærer for Dauphinen, for hvem han i Forening med Bossuet besørgede Udgaven af de gamle Klassikere »In usum Delphini«. 1674 blev han Medlem af Akademiet. Efter at have beklædt flere højgejstlige Stillinger trak han sig tilbage til Paris for udelukkende at leve for sine Studier. Han døde 1721. H. er en af de mærkeligste Repræsentanter for den Retning, der vil hævde den theologiske Tro ved radical Tvivlesyge paa den naturlige Videns Omraade. Han polemiserer især imod den kartesianske Philosophi. Hans mest charakteristiske Skrift er »Traité de la faiblesse humaine.«

Hufeland, Christoph Wilh., en i sin Tid berømt Læge, f. 1762 i Langensalza, var først (1783—93) Læge i Weimar, derpaa (til 1801) Professor i Jena, til sidst klinisk Prof. og Liv-

ege i Berlin, hvor han døde 1836. Han var ı rettænkende Mand, men en svag Charakter, er søgte at staa paa en god Fod med alle artier og derfor indviklede sig i fejle Ansaelser og Modsigelser. Et af hans mest bekendte Skrifter er „Makrobiotik, oder die Kunst, ıs menschliche Leben zu verlängern“ (1796), r udkom i flere Oplag og blev oversat paa le mulige Sprog. I praktisk Henseende har ın indlagt sig blivende Fortjenester (Lighuse, oppeindpodning).

Hug, Joh. Leonh., katholsk Theolog, f. 1765 i onstanz, d. 1846 som Domcapitular i Freiburg, ırte til den bibeltroende, frisindede Retning. m talte flere Tilhængere blandt Gejstligheden Baden i Beg. af det 19de Aarh. Hans Einleit. in die Schriften des neuen Testaents“ (4de Udg. 1847, 2 Bd.) nyder endnu egen Anseelse, ogsaa blandt protestantiske heologer.

Hugbart kaldes et Træ eller en Bevoxning, m er moden til Benyttelse. Den **physiske Hugrhed** ell. Modenhed indtræder først, naar Træet r naaet den fulde Udvikling, hvortil det overvedet er i Stand; den **økonomiske Hugbarhed** rimod, naar Afhændelsen kan ske med størst ›rdel. **Absolut h.** kan en Bevoxning kaldes, ar den har naaet sin aarlige Gjennemsnitsvæxt og altsaa giver det største aarlige Bedbytte; **relativ h.,** naar Nettoudbyttet er størst.

Huggepiber, skarpkantede Staalredskaber, bemte til at udhugge flere flade Stykker af bemt Form og Størrelse. Man bruger saaıes H. i Handskefabrikerne til bestemte Numere af Handsker, til Sadelmagerarbejde osv.

Huggert, en kort, men stærk Sabel af Staal er Jærn, hvormed Mandskabet om Bord i Krigsskib er bevæbnet.

Huggins, William [høggins], engelsk Maler, 1820, d. 1884, var en dygtig Dyrmaler, som ngav vilde og tamme Dyr med megen Sand› og Kraft i Farven. Han malede underen historiske Fremstillinger, hvori Dyrene dvirke, som „Daniel i Løvekulen“, „Christne, n kastes for Løver“ o. lign.

Huggins, William [s. o.], engelsk Astronom, f. ebr. 1824 i London, kastede sig efter Kirchhoffs ›dagelse af den astronomiske Spectralanalyse d Iver over Astrophysiken, til hvis berømte Dyrkere han hører. I sin Have i Upper lse Hill, en af Londons Forstæder, har han rettet sig et Observatorium, hvor hans Hu t gaar ham til Haande. Han har i Forng med Prof. Miller bestemt mange chemiske menters og mange Fixstjerners Spectra, ved Hjælp af Spectroskopet og Photograen leveret vigtige Bidrag til Læren om lens, Planeternes og Kometernes Physik, for en Del Fixstjerner bestemt den Varmengde, de tilsende os, samt den Hastighed, › hvilken de nærme eller fjærne sig, m. m. st bekjendt er han ved sin 1864 gjorte Opelse af, at der gives virkelige, endnu i sform værende Taagepletter, til Forskjel fra kun tilsyneladende Taagepletter, der kun ere tæt Samling Stjærner. 1882 lykkedes det ı i fuldt Solskin paa photographiske Plader faa svage Spor af Solkronen, der ellers ses ved totale Solformørkelser.

Hughes, Dav. Edwin [juhgs], nordamerikansk Physiker, Opfinder af Trykketelegraphen (s. **Telegraph**), f. 1831 i London, kom 1838 til Virginien, studerede først Musik, saa Naturvidenskaberne og blev Professor ved Højskolen i Bardstown i Kentucky indtil 1858. 1855 opfandt han Trykketelegraphen og grundede derpaa i New-York Western-Union Company for at exploitere Opfindelsen.

Hughes, Thomas [s. o.], engelsk Forfatter, f. 1823, gik en Del af sine Drengeaar i Rugby Skole under den bekjendte Dr. Thomas Arnolds Ledelse. Livet her har han skildret i sin mest bekjendte Bog, »Tom Brown's School-Days, by an Old Boy« (1857). 1865—74 var han Medlem af Parlamentet.

Hügin, s. **Odin**.

Hügli, Stad i Prov. Bengalen i engelsk Ostindien ved Gangesarmen H., 6 M. n. for Calcutta, med 12,000 I. og flere højere Læreanstalter.

Hugningsplan kaldes ved Skovbruget den Del af Driftsplanen, der omhandler Fældningen af det til Benyttelse bestemte Ved. Den omfatter baade Hoved- og Mellembenyttelse og udstrækker sig i Overensstemmelse med den fulgte Reguleringsmethode over et længere eller kortere Tidsrum. Fagværksmethoden fordrer saaledes en for hele Omdriften gjældende H., hvorved Fældningstidspunktet for alle, selv de yngste forhaandenværende Bevoxninger fastsættes; Procentmethoden og andre i den nyere Tid anvendte Reguleringsmethoder indskrænke sig derimod til kun at tage Bestemmelse om de i den nærmeste Fremtid forestaaende Hugninger, med Forbigaaelse af alle yngre Bevoxninger, som ikke i det vedtagne korte (10—20aarige) Reguleringstidsrum naa den økonomiske Modenhed. Ved Fagværksmethoden lægger man foruden den almindelige, alle Skovens Afdelinger omfattende H. tillige en speciel, der kun omfatter de til Benyttelse i 1ste Periode bestemte Afdelinger. Den første fordeler Afdelingerne imellem Perioderne med det Udbytte, de til det fastsatte Afdrivningstidspunkt efter et almindeligt Skjøn kunne ventes at ville give; den sidste derimod meddeler ikke alene en detailleret Udsigt over hele det i første Periode forventede Udbytte, støttet paa en omhyggelig og nøjagtig Taxation af den paa Periodens Areal forefundne Vedmasse, samt paa en rigtig Vurdering af sammes sandsynlige Tilvæxt i Løbet af Perioden, men indeholder ogsaa ofte nærmere Bestemmelser om den Orden, hvori de enkelte Afdelinger skulle benyttes, saa vel som om Maaden, hvorpaa Benyttelsen navnlig med Hensyn til Bevoxningernes eventuelle Foryngelse bliver at udføre. Ofte ere disse sidste Bestemmelser dog ogsaa henviste til den aarlige H., som lægges ved Begyndelsen af hvert nyt Driftsaar og omhandler alle i Aarets Løb forestaaende Hugninger, og som oftest er dette at foretrække, fordi det giver Districtsbestyrerne friere Hænder og gjør det lettere at tage tilbørligt Hensyn til saadanne uforudselige Omstændigheder, der ofte kunne blive af stor Betydning for Skovdriftens heldige Førelse, saasom gode Oldenaar, Insektødelæggelser, pludselige Forandringer i Afsætningsforholdene osv.

Ved Procentmethoden og de øvrige Reguleringsmethoder, der kun omfatte et forholdsvis kort Tidsrum, bortfalder selvfølgelig en almindelig H., idet der ved disse Methoder intet bestemmes om Udbyttet af alle yngre Bevoxninger. Skovningen af de modne, til Benyttelse i Reguleringstidsrummet henlagte Bevoxninger ordnes derimod ogsaa her ved en speciel og en aarlig H. af lignende Form og Beskaffenhed som ved Fagværksmethoden. Foruden Hovedudbyttet skal H. ogsaa omfatte Gjennemhugningsudbyttet; dog indskrænke de sig som oftest til at fastsætte, i hvilke Afdelinger og hvor ofte Gjennemhugninger skulle føres, uden at bestemme noget nærmere om Udbyttets Størrelse, idet Gjennemhugningen mere bør foretages for Bevoxningens end for Udbyttets Skyld, og dette Hovedhensyn let kunde tabes af Syne eller skydes til Side, naar Udbyttets Størrelse forud var bestemt.

Hugo, Gust., berømt tysk Retslærd, f. 1764 i Lörrach, blev 1788 Professor i Göttingen, hvor han døde 16 Sept. 1844. Hans Hovedværker ere „Lehrbuch der jurist. Encyclopädie (1811; 8de Opl. 1835) og „Civilistisches Magazin" (6 Bd., 1814—37).

Hugo, Victor Marie [ygō], berømt fransk Digter, f. 26 Febr. 1802 i Besançon. Hans Fader havde været en af Republikens første Frivillige; hans Moder, en Skibsrederdatter fra Nantes, der havde haft Vendéerkrigen umiddelbart under Øjne, hang med sværmersk Loyalitet ved Bourbonerne. H. havde en æventyrlig omflakkende Barndom: 6 Uger gl. blev han af Forældrene ført til Elba; efter 3 Aars Forløb kom han med Moderen til Paris, men næppe to Aar efter drog de til Italien, hvor daværende Oberst H. var bleven Gouverneur i Provinsen Avellino i Kongeriget Neapel. Drengen legede ved Foden af Vesuv, medens Faderen gjorde Jagt paa og fangede Fra Diavolo og hans Bande i Abruzzerne. 1809 rejste H. med Moderen til Paris, hvor hun med Børnene beboede et ensomt Hus i Forstaden St. Jacques; en gammel Præst læste Latin og Græsk med Børnene. Hos dem fandt General La Horie, en Ven af Moreau, der forfulgtes af det kejserlige Parti, et Tilflugtssted, hvori han dog blev greben. At han senere blev skudt paa Grenellesletten som meddelagtig i Mallets Opstand, gjorde et dybt Indtryk paa H. og nærede end mere de ham af Moderen indpodede royalistiske Sympathier. 1811 tog Moderen Børnene med sig til Madrid, hvor Faderen, nu General, var bleven Kong Josephs Paladsmajordomus. H. var bestemt til at indtræde i Kongens Pageetat, men Begivenhedernes Gang førte Moderen tilbage til hendes forrige Bolig i Paris, og den gamle Præst, lige saa lærd i Klassikerne som ivrig Voltairianer, læste atter med Børnene. H. tilskriver de dunkle, men stærke Barndomserindringer fra Livet og Naturen i Spanien en ikke ringe Virkning paa sin Poesis Klangfarve. Napoleon I.s Fald, huslig Uenighed mellem Forældrene, der end mere æggedes ved deres modsatte politiske Sympathier, og deres paafølgende Skilsmisse havde ogsaa Indflydelse paa Børnenes Skæbne. Faderen bestemte H. til École polytechnique, naar han havde gjennemgaaet Collège Louis le Grand. Som Skolediscipel udgød H. sin royalistiske Begejstring i nogle efter klassisk Forskrift sammenlimede Tragedier; 1817 sendte han et Digt til Akademiet, men da han deri omtalte sin Alder, antog Akademiet det for en Mystifikation og tilkjendte ham ikke Prisen, men en mention honorable. 1818 fritog Faderen ham for det polytechniske Studium. 1819—22 vandt han for 4 royalistiske, endnu i klassisk Stil skrevne Oder Prisen ved Académie des jeux floraux i Toulouse. I hans næste Arbejde, 1ste Bind af »Odes et ballades« (1822), mærkes et vakt religiøst Liv i ham, nærmest i Form af Chateaubriands pittoreske Christendom. Den Lykke, som denne Digtsamling gjorde, samt en Pension, som han fik af Ludvig XVIII, satte ham i Stand til at ægte sin Barndomsbrud, Madem. Foucher. Han blev hyldet af alle Restaurationens Koryphæer, og Chateaubriand skal have døbt ham med Navnet »l'enfant sublime«. Skjønt hans Digterindividualitet, der førte ham i en den klassiske saa modsat Retning, viser sig tydelig i Arbejder som Romanerne »Han d'Islande« (1823) og »Bug Jargal« (1825), var H. sig endnu ikke sin Mission bevidst. Men Læsningen af Mad. de Staëls Skrifter med deres begejstrede Henvisninger til de fremmede Literaturers store Digtere aabnede hans Øjne. Hans anden Samling »Odes et ballades« (1824) bære tydeligt Præg deraf. En Kreds af unge Mænd, der under Navn af »Cénacle« havde sluttet sig om H., saa op til ham som deres Høvding. De bebudede deres reformatoriske Planer i »Muse française«, hvilke siden fremkom i modnet Form i »Globe« (jvfr. Fransk Literatur und. Frankrig). I Fortalen til sin 3dje Samling »Odes et ballades« (1826) erklærer H. de fastslaaede klassiske Autoriteter Krig; han erkjender kun Homer, Bibelen og Shakspeare som Forbilleder. Men hans romantiske Hovedmanifest var Fortalen til Dramaet »Cromwell«. I et pragtfuldt Sprog, gjennem barokke og uholdbare Paastande, blandede med dybe Tankelyn, udvikler H., at Poesiens og særlig Dramaets Maal er den poetiske Combination af Typer for det „groteske" og det ophøjede. Stykket selv er en dialogiseret Krønnike i brillant Odestil uden historisk Realitetsfarve. Men samtidig hæver H. sig til sit Toppunkt i Lyriken (»Les Orientales«, 1828). I Rhythmens malmfulde Klang, Billedernes tropiske Luxus og glødende Colorit, hvorunder Følelsen næsten kvæles, er han uopnaaet i fransk Literatur. I »Le dernier jour d'un condamné« giver han en aandfuld, psychologisk Tendensdigtning til Fordel for Dødsstraffens Afskaffelse. »Marion Delorme« og »Hernani« (1829) maa vel kaldes dramatisk forfejlede i mange Maader trods Dictionens Pragt og Glød og de uforlignelig skjønne Enkeltheder. Hovedinteressen er Modsætningen i selve Hovedpersonernes Charakter, medens i andre Stykker to modsatte Charakterer stilles antithetisk op mod hinanden, og hermed følger en evindelig Anvendelse af Antitheser, ogsaa i Stilen, i hele Rækken af H.s Dramaer (»Le roi s'amuse« 1832, »Lucrèce Borgia« 1833, »Marie Tudor« 1833, »Angelo« 1835, »Ruy

s• 1838, »Les Burgraves« 1843). Censuren bød Opførelsen af »Marion Delorme« paa und af den Maade, hvorpaa en af Kongens :fædre, Ludvig XIII, er skildret; men »Hernani« ørtes paa Théâtre français 26 Febr. 1830, gjennem de voldsomste Meningskampe hæv: det sejrrig sin Plads paa Repertoiret; var Romantikens Indtog paa den gamle siske Scene. Julirevolutionen bragte H. afgjort at bryde med sin gamle Begejstring Bourbonernes Liljer; allerede tidligere)e Chateaubriands Overgang til Opposi- en bevidst eller ubevidst forberedet et poli- Omslag hos de unge Romantikere. H.s : bliver nu Napoleon I, hvis mægtige Vir- hedstragedie han besynger i en Masse te, der findes spredte i de fleste af hans .—45 udkomne Digtsamlinger (»Les feuilles tomne«, »Les chants du crépuscule«, »Les intérieures«, »Les rayons et les ombres«, contemplations«), hvori Digteren ogsaa nbarer de bløde og kjærlige Sider af sin r i nogle af sine smukkeste Sange. Fra er H.s episke Hovedværk, »Notre dame 'aris«, hvor det middelalderlige Paris's itektur og Folkeliv er den storartede Bag- d, malet med al H.s Phantasis Vælde, ælsomme Charakterbilleder, atter stillede hetisk mod hverandre, med store Skjøn- : ved siden af det grelle og fortrukne. blev H. Medlem af Akademiet. Paa denne begynder en politisk Interesse i snævrere and at vise sig hos Digteren; i »Le Rhin, s à un ami« gjør han med phantastisk ertheb Udkast til et nyt Europakort. Hans ede Natur, hans let og voldsomt vakte se, hans idealistiske Fremskridstro har bragt til i Aarenes Løb at komme rent bort ngdommens politiske Sympathier. 1845 H. Pair og indtog som saadan en meget ngig politisk Stilling; trods sin For- ghed for Julikongedømmet talte han 1847 : lade Jérôme Bonaparte vende hjem til rig og tilraadede at vise større Opmærk- d for Arbejderne, „der havde saa megen gt og Fædrelandskjærlighed og indeholdt ange frugtbare Spirer, men tillige et saa t Gjæringsstof." Efter Februarrevolu- : 1848 sluttede H. sig strax til Republiken algtes i Juni til Nationalforsamlingen, han tog Plads imellem Prins Louis Na- t og den radicale P. Leroux, ligesom hans Afstemninger svingede stærkt imellem og Venstre. Han understøttede Louis eons Valg til Præsident og talte siden Nationalforsamlingens Opløsning, men e i Sommeren 1849 havde han nærmet de radicale og blev snart en af deres rere. I alle større Spørgsmaal optraadte ed glimrende Taler (udg. samlede 1851) 'svarede baade i Forsamlingen og i sit Événement«, senere kaldet »Avènement«, radicale Anskuelser. Under Statscoupet 1851 gjorde H. et Opraab til Folke- ig, blev derefter forvist og tog Ophold en Jersey, hvorfra han udsendte sit be- skaansellsløse Flyveskrift, »Napoléon le og senere ved forskjellige Lejligheder po- Erklæringer i sin prophetisk-højtidelige Maner samt en Række større Skrifter: Digt- samlingerne »Les châtiments« (1853), »Les nouvelles contemplations« (1856), »La légende des siècles« (1859), glimrende og pragtfulde, men alt Maal og Grænse overskridende Phan- tasier, »Chansons des rues et des bois« (1865), lyriske Capricer, der fremkaldte Betegnelsen af H. som en Poesiens Paganini; Fortællingerne »Les misérables« (1862), der strax udkom i 10 Sprog og vandt en umaadelig Udbredelse, og som gjorde overordentlig Opsigt ved glimrende Skildringer og vidt gaaende socialistisk-philan- thropiske Krav og Idealer, »Les travailleurs de la mer« (1866), et Slags Idyl begravet under phantastiske Arabesker, og »L'homme qui rit« (1869), hvor han synes at drive sine Bizarrerier og sin Radicalisme til den yderste Spidse. 1867 opførtes under Udstillingen »Hernani«, og Digteren blev hyldet af det kosmopolitiske Pu- blikum paa Théâtre franç. I disse Aar ledede han fra sin Landflygtighed Bladet »Le Rappel«. 1859 afslog H. den tilbudte Amnesti og lige- ledes 10 Aar efter, da „det ikke var ham, som havde forbrudt sig"; derimod vendte han hjem i Sept. 1870 og overværede Paris's Belejring, hvilken han stemplede som en Forsyndelse imod Menneskeheden, da Paris var „Verdens Midt- punkt og Stædernes Stad". Efter Freden valgtes H. til Nationalforsamlingen, men ud- traadte allerede i Marts af Harme over det monarchiske Partis Adfærd mod Garibaldi og tog siden ingen activ Del i det politiske Liv uden literært ved Manifester; bl. a. krævede han Forsonlighed mod Communarderne, efter at han i sin Tid havde gjort alt sit for at redde Vendômesøjlen. Derfor blev han ogsaa udvist fra Brüssel, hvor han havde taget Op- hold, og levede Maj—Nov. 1871 igjen paa Jersey. Ved Udfyldningsvalget i Paris i Jan. 1872 faldt H. igjennem. Ogsaa Tanken om den universelle Republik har H. hyldet, og han var 1848 en af Fredscongressens Formænd.— H. hører til de mægtige, banebrydende Aander i Literaturen. Hans Natur er ubændig og voldsom; han gaar op i sin Begejstring og Forbitrelse; alt, hvad han tager fat paa, stiller han under nye og overraskende Belysninger; men ingen har vist mere Mangel paa kunst- nerisk Resignation og Foragt for Begrænsning end han. Skjønne, gjennemklingende Toner hos ham ere hans varme Menneske- og Fædre- landskjærlighed. Hans Tro paa sig selv, hvi- lende paa en Overbevisning om Digterens prophetiske Inspiration og Myndighed, der gjør ham til den sande Statsmand, faar stun- dum Form af et monomanisk Hovmod. H.s sidste Aar var en Række Triumpher og Hyld- ninger. Han stod som den franske Digtnings hædrede Nestor. 1873 udkom Digtsamlingen »L'année terrible« i umaadelige Oplag; ligeledes Digtet fra s. A. »La libération du territoire«; 1875—76 udkom hans samlede Taler under Titlerne »Avant l'exil«, »Pendant l'exil« og »Depuis l'exil«, 1874 den politisk-sociale Roman »Quatre-vingt-treize«; hans Stykker gjenopto- ges paa forskjellige Theatre, Sarah Bernhardt vakte nyt Liv i »Hernani« ved sin brillante Fortolkning af Dona Sol. 1876 blev H. valgt til Senator for Paris, foreslog strax en almin-

delig Amnesti og gjentog Forslaget 1879, efter at han ved »Histoire d'un crime«, der begyndte med en Skildring af Statscoupet af 1851, i Bogens anden Del havde gjort Front mod det under Mac Mahons Præsidentskab truende Statscoup. 1877 udkom »L'art d'être grand-père«, 1878 »Le Pape«, 1879 »La Pitié suprême«, en Protest mod Trostvang og Fordring paa Tankens absolute Frihed. H. var literært beskæftiget og nød en udmærket Sundhed i sin høje Alder, indtil han døde efter et kort Sygeleje 22 Maj 1885. Hans Jordfæstelse var en Folkebegivenhed. Biographien »V. Hugo raconté par un témoin de sa vie« (1863) er af hans 1868 afdøde Hustru. — H. har haft to Sønner: **Charles V. H.**, f. 1826, var 1848 Secretær hos Udenrigsminister Lamartine og 1851 Medarbejder i »L'Événement«, fulgte Faderen i Landflygtighed og skrev siden flere radicale Skrifter, til Dels i phantastisk Romanform. I Maj 1869 kom han hjem, blev Medredacteur af det radicale Blad »Rappel« og var en fortrolig Ven af H. Rochefort; han døde i Marts 1871. — **François V. H.**, f. 1828, var ogsaa Medarbejder i »L'Événement«, oversatte senere Shakspeares Sonetter (1857) og Dramaer (1860—64) og blev i Maj 1869 ligeledes Medredacteur af »Rappel«; d. 1873.

Hugo Capet, Stifter af det capetingiske Kongehus, ældste Søn af Hugo d. store og Hedvig, fik efter sin Faders Død 956 Hertugd. Neustrien og Isle de France og gav Afkald paa Burgund til Fordel for sine Brødre Otto og Henrik. Da han ved sin Regeringstiltrædelse kun var 16 Aar gammel, styrede Hertug Richard af Normandiet Landet. Senere fik han Grevskabet Poitiers af Kong Lothar II, førte Formynderskabet for den unge Ludvig V og blev efter dennes Død 987 valgt til Konge af Frankrig i Noyon. Efter at have overvundet en Medbejler, Hertug Vilhelm VI af Aquitanien, opnaaede han at faa sin Søn kronet til Medregent og Efterfølger og sikrede saaledes Arvefølgen i sin Slægt. D. 996.

Hugo d. store, Søn af Grev Robert af Paris, der var Carl d. enfoldiges Modkonge, fordrev Carl og satte først Hertug Rudolf af Burgund og senere Ludvig IV d'outremer paa Tronen. Til Løn herfor fik han 936 det halve Hertugdømme Burgund, og 942 tiltvang han sig Resten. Efter Ludvigs Død 954 ledede han Valget hen paa dennes Søn Lothar II og fik selv Hertugd. Aquitanien, som han dog ikke var i Stand til at bemægtige sig. H. var først gift med en Datter af Kong Edvard I i England, senere med Hedvig, Søster til Kejser Otto I. D. 956.

Hugorm (Vipera berus), vor eneste nordiske Giftslange, kan blive lidt over 1 Alen lang; den skjelnes let fra vore andre Slangearter ved sit bredere, med mindre og talrigere Plader beklædte Hoved, ved sin graa eller rødbrune Farve og et bredt, i Zigzag løbende Baand af mørkere Farver midt ned ad Ryggen; hos Hannen er Grundfarven mere graa, hos Hunnen og Ungerne mere rød. Sjældnere er H. hel sort; denne sorte H. har været anset for en egen Art (V. prester). H. er udbredt fra Finland til Po og fra England til langt ind i Sibirien; den yuder især Heder og andre solaabne, muserige Egne, men forekommer ogsaa i Skove og Moser. Den fortærer Mus, Insekter, andre Krybdyr osv. Kun for Børn kan dens Bid under almindelige Forhold være dødeligt. Den føder levende Unger. H.-Slægten (Vipera) tæller imidlertid i de sydligere og varmere Lande adskillige anselige og farlige Arter, men er indskrænket til Europa, Asien og Afrika, f. Ex. V. aspis i Sydeuropa, V. cerastes, udmærket ved nogle skællede, hornlignende Udvæxter over Øjnene, i Afrika, det tropiske Vestafrikas Træhugorme med sammentrykt Krop og Gribehale osv. I udvidet Betydn. kan H. bruges som Benævnelse for den hele Afdeling af Giftslangerne (Thanatophides, Solenoglypha), hvortil foruden de ægte H. ogsaa Klapperslangerne og Pilhovederne høre, og som i Modsætning til Giftsnogene have et kort, plumpt, tykt, muskuløst Legeme, angribe deres Offer i Spring og afvente dets Død, inden de nedsvælge det. De have alle et bredt, hjærteformet Hoved, store Giftkjertler, umaadelige Gifttænder, men foruden dem ingen andre Tænder i de korte og særdeles bevægelige Overkjæveben, og det er næsten alle særdeles farlige Dyr.

Hugst, ved Skovbruget Benævnelsen baade paa Træforraadet, som borthugges paa et givet Areal, og paa dette Areal selv. **Hugstdrift**, den Driftsmaade, i Følge hvilken det aarlige Træudbytte (Etaten) erholdes ved Fældning (Afdrivning) af visse forud bestemte Skovstrækninger (Hugster). Den modsatte Fremgangsmaade, at tilvejebringe Etaten ved at fælde Træerne enkeltvis rundt om i hele Skoven uden at binde sig til bestemte H., kaldes Udhugstdrift. **Hugstfølge**, den med Hensyn til Skovdriftens regelmæssige og sikre Gang fastsatte Følgeorden mellem Aarshugsterne.

Huguenotter, s. **Fransk Kirke**.

Hugues, Clovis [ygh], fransk Politiker, f. 1851 i Dep. Vaucluse, begyndte allerede 18 Aar gl. at skrive i de radicale Blade og blev 1871 dømt til 3 Aars Fængsel for en Artikel. Dette skræmmede ham dog ikke fra videre politisk Virksomhed, og i Dec. 1877 havde han paa Grund heraf en Duel med en napoleonistisk Redacteur, hvem han dræbte. H. blev dog frifunden af Nævningerne og søgte kort efter forgjæves Valg i Marseille til Deputeretkammeret; derimod blev han valgt i Sept. 1881 og paa ny 1885 og hører til de yderlige Radicale. 1875 udgav han en Samling Digte, der vare skrevne i Fængselet og vise et ikke ringe Talent. Hans Hustru vakte ualmindelig Opsigt, da hun 27 Nov. 1884 i selve Justitspaladset i Paris med en Revolver dødelig saarede en Agent for et Oplysningsbureau, der havde udspredt løgnagtige og ærekrænkende Rygter om hende. Hun blev frikjendt af Nævningerne.

Huijsum, Jan van [høj], en af de betydeligste hollandske Blomster- og Frugtmalere i det 18de Aarh., f. 1682 i Amsterdam, d. 1749, blev af Faderen, **Justus H.**, oplært til Landskabsmaler. Først i sin modne Alder lagde han sig efter Blomstermaleriet, hvori han i Henseende til Finhed og Natursandhed overgik alle sine Forgængere, paa samme Tid som den hollandske Malerskole i Kunstens andre Fag var

i tydelig Tilbagegang. Hans Arbejder findes i Europas større Gallerier; ogsaa Malerisamlingen i Kjøbenhavn ejer et Billede af ham. Earlom har stukket adskillige af hans Malerier i sort Kunst. — Hans Brødre Jakob, Nikolaus og Justus vare ogsaa Malere.

Huissier, fr. [yisjé], Dørvogter, navnl. i Retten, Retsbetjent.

Huitfeldt, Henrik Jørgen, f. i Christiania 1834, blev Student 1852 og begyndte snart efter at studere nordisk Historie, Genealogi, Heraldik o. lign. 1858 blev han Copist i Rigsarchivet, 1868 Fuldmægtig smstds.; han har flere Gange været constitueret som Rigsarchivar. 1861 blev det, efter Rigsarchivar Langes Død, overdraget ham sammen med C. R. Unger at udgive »Diplomatarium norvegicum«; ham skyldes saaledes for en væsentlig Del Udgivelsen af Bind 4—12. Ligeledes skyldes ham de smukke og værdifulde Udgaver af Biskop Eysteins Jordebog, „Den røde Bog", (1879) og af „Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarh." (1885). I Aviser og Tidsskrifter findes fra ham en Mængde Afhandlinger af personalhistorisk og kunsthistorisk Indhold. 1876—77 udgav han 1ste Del af „Christiania Theaterhistorie". 1882 arvede han efter sin Fader det Kaasenske Fideicommis og antog dermed Navnet H.-Kaas. S. Hvitfeldt.

Hujus, lat., f. Ex. den 1ste h.: den 1ste dennes, i denne Maaned.

Hŭka, ostindisk Tobakspibe, i hvilken Røgen passerer en Vandbeholder.

Hukkert, et rundgattet Fartøj paa 15—80 Tons Drægtighed, almindelig galeasetaklet, men den Bramsejl paa den forreste Mast (Stormasten). Findes der Stang med Raasejl paa Mesansmasten, kaldes den Krydshukkert. H.-galease er et tomastet Fartøj, brigtaklet paa den forreste Mast og galeasetaklet paa den agterste.

Hukommelseskunst, s. Mnemonik.

Hulagu, Dschingiskhans Sønnesøn, omstyrtede 1258 Kalifatet i Bagdad og grundlagde et mongolsk Herskerhus i Persien, hvor han styrede indtil sin Død 1265.

Hulbor til Boring i Træ ere i Hovedsagen dannede som en halvcylindrisk Rende, der kan optage Spaanerne.

Hulda, Sallums Hustru, en jødisk Prophetinde i Jerusalem paa Kong Josias's Tid, forudsagde Juda Riges forestaaende Undergang (2 Kong. XXII. 14 f., 2 Krønn. XXXIV. 22 f.).

Hulder eller **Huld**, Ellekone (jvfr. isl. huldufolk, Alfer), Huldre, en Skabning af Folkephantasien, der spiller en stor Rolle i Norge. Hun er tit smuk fortil, men bagtil hæslig og med Hale. H. har stort Kvæg (Huldersæ), der vogtes af Hunde. Hendes Spil, Hulderslaat, og hendes Sang lyde smukt, men bedrøvelig. Hun er som oftest ondskabsfuld og vil gjærne bemægtige sig Menneskebørn, men er undertiden og ogsaa venlig. Hulderhat, Hat, hvormed man (efter Folkesagnet) kan gjøre sig usynlig.

Hule. H., undertiden af betydeligt Rumfang og Udstrækning, træffes især i Kalk-, Dolomit- og Gipsbjærge, hvor de synes at være opstaaede ved en Opløsning af Bjærgarten. Ved Fordampningen af det nedsivende Vand afsættes der ofte fra Loftet en stor Mængde Drypsten, der i de større H. kan frembringe en imponerende Virkning ved at antage Form af Hvælvinger, Søjlerader osv. Nogle af de mest bekjendte H. i Europa findes ved Adelsberg i Krain, paa Antiparos, Baumanns- og Biels-H. i Harzen, ved Kirkdale i York-Shire, i Belgien o. fl. St. Mange af disse have tillige en ikke ringe geologisk Betydning, for saa vidt der i den kalkholdende Lermasse, der dækker H.s Bund, ofte findes en Mængde Knokler af Bjørne, Hyæner og mange andre baade uddøde og nulevende Dyrearter, der dels have havt fast Bolig i saadanne H., dels ere slæbte derind af de nævnte Rovdyr eller styrtede ned i H. igjennem Kløfter. S. nærmere Hulefund under Stenalder.

Huledyr, dels de Dyr, hvoraf man finder Knokler i Huler (s. Hule), dels den ejendommelige Dyreverden, som bebor de dybe og mørke Hulers Indre, og som i Regelen udmærker sig ved Blindhed og Blegheb. Til denne underjordiske Hulefauna (f. Ex. Adelsbergergrottens og Mammuthulens) høre f. Ex. Hulepadden, Hulefisken, forskjellige Insekter, Edderkopper og Krebsdyr.

Hulefisk (Amblyopsis), nogle i Mammuthulen i Kentucky i Nordamerika opdagede, blinde Blodfinnefiske, hvis Øjne ere meget smaa og dækkede af Huden; de udmærke sig ogsaa derved, at Gattet ligger under Halsen foran Bugfinnerne, og ved at føde levende Unger.

Hulepadde (Proteus), en Fiskepadde, der bebor Søerne i de dybe Kalkstenshuler i de østerrigske Alper (Kärnten og Krain); det er blinde, næsten eller aldeles farveløse, indtil 18 Tomm. lange Dyr med et langstrakt, salamanderagtigt Legeme, kort, sammentrykt Svømmehale, vedvarende ydre Gjællebuske og noget hemmede Lemmer, Forfødderne med 3, Bagfødderne med 2 Tæer. Man har opstillet flere Arter, men det er vistnok kun Varieteter; om de ere mere eller mindre farveløse, synes at afhænge af, om de leve paa aldeles mørke Steder eller til Dels have været udsatte for Lysets Virkning.

Hulepindsvin, s. Gnaverpindsvin.

Huleugle (Noctua cunicularia), en lille, højbenet Ugle, ikke større end vor Katugle, med temmelig nøgne Fødder og korte Kløer, findes i Nord- og Sydamerika i Stepperne og lever i Jordhuler, hvilke den dog i Regelen ikke graver selv, men den benytter især Bæltedyrenes, Prairiehundenes og Biscachaens Huler og lever i god Forstaaelse med disse for Stepperne charakteristiske Dyr.

Hulkehl, s. Kehl.

Hull [høll] ell. Kingston upon H., Stad i York-Shire i England ved Floden H.s Udløb i Humber, 33 M. n. for London. 154,000 I. (1881). Smukt bygget Stad, blandt hvis offentlige Bygninger fremhæves den 1312 opførte Trefoldighedskirke, Toldhuset, Theatret, Museet og Marineskolen. Af offentlige Mindesmærker ere de betydeligste en Statue af Kong Wilhelm III og en kolossal Statue af Wilberforce, som var født her. Særlig Opmærksomhed fortjene de storartede Dokker og de store og smukke Kajer. H. driver betydelig Handel og Skibsfart og nogen Industri, navnlig i de

med Skibsfarten forbundne Retninger, samt i Sæbesyderi, Trankogeri og Tilvirkning af Sukker, Blyhvidt og Olje. De vigtigste Indførselsartikler ere Korn, Smør, Oljefrø, Uld, Petroleum og Trælast, Udførselsartikler Uld-, Bomulds-, Linned- og Silkevarer, Maskiner og Isenkram. H. var tidligere den vigtigste Plads for den engelske Hvalfangst, men overfløjes nu af Dundee og Rotherhead. Dens Handel og Skibsfart er fornemmelig rettet paa Nordeuropa. H. var allerede i det 12te Aarh. en betydelig Handelsstad. Den er en af den danske Sømandsmissions faste Stationer, og Sømandspræsten er tillige Præst for den ikke ubetydelige dansk-norske Menighed, som har sin egen Kirkebygning.

Hullin, Pierre Aug. [ylæng], fransk General, f. 6 Sept. 1758 i Genf, kom 1787 som Urmager til Paris, hvor den høje og smukke Mand ved Bastillens Indtagelse gjorde sig bemærket ved sit Mod og forgjæves søgte at redde Commandanten de Launays Liv, da han var ført til Raadhuset. H. fik af Paris's Byraad Æreстitlen „Bastillens Overvinder", men holdt sig tilbage fra de andre voldsomme Optrin under Revolutionen. Robespierre lod ham kaste i Fængsel, og ikkun Omvæltningen 27 Juli 1794 reddede H.s Liv. 1796 indtraadte H. i den italienske Hær, hvor han snart blev Adjudant hos Bonaparte og gjorde Tjeneste indtil 1800, bl. a. ved Genuas Forsvar. 1802 blev han Divisionsgeneral og Chef for Consulargarden og førte som saadan Forsædet i den Krigsret, der 1804 dømte Hertugen af Enghien; han søgte forgjæves at redde dennes Liv, men havde ikke bedre Held end 1789 over for de Launay, idet han hindredes af Savary. Ved Napoleons Tronbestigelse blev H. Baron og 1809 Greve. Han førte en Division i Felttogene 1805—7 og var Gouverneur først i Wien, senere i Berlin. 1812 var H. Commandant i Paris og blev haardt saaret i Ansigtet af General Malet, da han ikke vilde slutte sig til dennes Opstand. I Marts 1814 fulgte han Kejserinden til Blois, var 1815 i de hundrede Dage paa ny Commandant i Paris, blev derefter forvist indtil 1819 og var i sine sidste Aar blind. D. 24 Aug. 1832.

Hulpasser, Passer, hvis Bens yderste Ender ere bøjede udad; bruges til Maaling af Hulningers Diametre.

Hulspejl er et Spejl af Form som en Kuglecalot, spejlende paa den imod Centrum vendte Side (de sjældnere convexe H. ere spejlende paa den fra Centrum vendte Side). Midt imellem Centrum og Spejlet ligger Brændpunktet (s. d. A.), saa at Brændvidden er den halve Radius; et i Brændpunktet anbragt Straalepunkt faar sine Straaler tilbagekastede fra H. i omtrentlig parallele Retninger (et parabolsk Spejl tilbagekaster saadanne Straaler nøjagtig i parallele Retninger). Af Gjenstande, der befinde sig foran et H., dannes der Billeder ved Straalernes Tilbagekastning; disse blive virkelige, d. v. s. Straalerne forenes virkelig og Billederne kunne opfanges paa Skjærme, naar Gjenstanden ligger uden for Brændpunktet; men ligger den imellem Spejlet og Brændpunktet, bliver Billedet indbildt, d. v. s. Straaler fra samme Punkt paa Gjenstanden spredes efter Tilbagekastningen, og opfanges de da af et Øje, ser dette et Billede bag H. paa lignende Maade som ved plane Spejle. Med Hensyn til Billedets Størrelse, da er det altid mindre end Gjenstanden, naar denne er uden for Centret, og større, naar Gjenstanden ligger inden for Centret.

Hultmann, Fritz Wilh., dansk Skuespiller, f. 22 Juni 1820 i Kjøbenhavn, viste tidlig Talent for Malerkunsten og blev Elev i Akademiets Modelskole, hvor han malede under Historiemaler Lunds Vejledning. 1841 bragte en Bekjendtgjørelse fra Theatret ham til at underkaste sig en Sangprøve. 22 Apr. 1843 debuterede han som Smith i „Et Rejseeventyr" og indtog strax Publikum ved sit elskværdige Lune. Han fik i de muntre Elskere et stort Repertoire, som senere blev forøget med vigtige Roller af alvorlig Charakter, og var i en Række af Aar ikke blot en af Theatrets mest anvendte Kunstnere, men tillige en af Publikums almindelig yndet Skuespiller, som lige til den sidste Tid bevarede sin Ungdommelighed og Elskværdighed paa Scenen. 1877 trak han sig tilbage til Privatlivet og optraadte sidste Gang 2 Juni s. A. som Præsidenten i „Ferréol".

Humaitá, Fæstning i Staten Paraguay ved Floden P. i Sydamerika, spillede en vigtig Rolle i Paraguays Krig med Argentina og Brasilien (1865—70) og faldt først 27 Juli 1868, efter næsten 2 Aars tappert Forsvar, for Fjendens Overmagt; det blev derfor kaldt „Sydamerikas Sevastopol".

Humanisme kaldes den Dannelsesretning, som efter Gjenudbredelsen af Kjendskabet til den græske og romerske Oldtidscultur i det 14de—16de Aarh., navnl. efter Constantinopels Erobring 1453, der førte de græske Lærde til Italien, saa fine udelukkende Forbilleder i de antike Literaturers Tankeindhold og Fremstillingsmaade. Fra at være en velkommen Befrielse fra Middelalderens stærke Undertrykken af Menneskenaturen blev den efterhaanden til en blot slavisk Efterligning af den klassiske Sprogform, for Latinens Vedkommende især af Ciceros Sprog. De italienske Lærde paavirkede Skolen i Deventer i Nederlandene, hvorfra de humanistiske Studier (Humaniora) udbredtes i Europa n. for Alperne. Humanisterne banede Vej for Reformationen, dels ved deres Kamp mod Kirkemagtens Misbrug, dels ved Studiet af Bibelen i Grundsproget. **Humanitet**, Menneskelighed, betegner alt, hvad der giver Mennesket dets Charakter som saadant i Modsætning til Dyret, altsaa den ædlere Menneskenatur og den i samme grundede Menneskeværdighed; især bestaar H. i den harmoniske Uddannelse af de Mennesket charakteriserende moralske og intellectuelle Egenskaber.

Humann, Jean Georges, fransk Finantsmand, f. 1780 i Strasburg, blev Handelsmand og tjente en stor Formue; efter at have været Medlem af Handelsretten og Handelskammeret valgtes han først til Departementsraadet og 1820 til Deputeretkammeret. Her sluttede H. sig til de doctrinære, bekæmpede Regeringen, især dens finantsielle Forslag 1828, og hørte 1830 til de 221 Oppositionsmænd. I Oct.

1832 blev H. Finansminister, gjennemførte mange Besparelser, ordnede Skattevæsenet og fremmede Samfærdselsmidlerne, men kom i Strid med Kongen, da han vilde gjennemføre en Nedsættelse af Statsgjældens Renter; han blev derfor fjærnet 1836, men hans Plan blev senere gjenoptagen og udført. 1837 blev H. Pair og paa ny Finansminister i Oct. 1840 indtil sin Død 25 Apr. 1842.

Humann, Karl, tysk Ingenieur og Archæolog, f. 1839, drog 1861 til Syden for sin Helbreds Skyld og fik Lejlighed til at vække Tyrkiets Opmærksomhed, saaledes at han blev anvendt ved flere Udgravninger i Lilleasien og Palæstina. Fra 1878 ledede han de storartede Udgravninger i Pergamon.

Humber, Flod eller rettere Flodmunding i det østlige England, dannes ved Sammenløbet af Floderne Trent og Ouse og løber forbi Hull til Nordsøen. Blandt de mange Smaafloder, H. optager, er den betydeligste Hull fra Nordsiden.

Humble, fr. [øngbl], ydmyg; votre très humble serviteur, fr. [vaahtr træhs øngbl servitør], Deres ærbødige Tjener.

Humboldt, Fr. Wilhelm Chr. C. Ferd., Friherre v., tysk Statsmand og Sprogforsker, f. 22 Juni 1767 i Potsdam, traadte tidlig i Weimar og Jena i nøje Forbindelse med Schiller og Goethe og skrev flere kritiske Afhandlinger (bl. a. om „Hermann und Dorothea"), samt mange Digte. Efter et længere Ophold i Paris og Spanien (1797—1801) blev H. 1802 preussisk Afsending i Rom. I Jan. 1809 hjemkaldtes han for som Gehejmestatsraad at ordne Skolevæsenet og havde væsentlig Del i Grundlæggelsen af Berlins Universitet, blev n. A. Afsending i Wien og tog 1813—16 Del i alle vigtige Underhandlinger, i Fredslutningen i Paris, i Wienercongressen og i Ordningen af den første Forbundsdag. 1817 var H. Afsending i London og 1818 ved Congressen i Aachen, blev i Jan. 1819 virkelig Statsminister, men afskedigedes i Dec. s. A. efter en Strid med Fyrst Hardenberg, som ikke vilde gaa ind paa hans Ønsker om en friere Udvikling. H. hengav sig nu udelukkende til videnskabelige Sysler og blev en af den sammenlignende Sprogransknings Grundlæggere. 1817—1821 udgav han to vigtige Afhandlinger om det baskiske Sprog og Folk, og senere skrev han om den gamle indiske Literatur og om Sproget paa Tahiti; men hans Hovedværk er „Ueber die Kawisprache auf der Insel Java" (3 Bd., 1836—40), hvis Indledning „Die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues" danner Epoche i Videnskabens Historie. H. døde 8 Apr. 1835; hans samlede Skrifter udkom 1841—52 i 7 Bd. — **Friedr. Heinr. Alexander,** Friherre v. H., Broder til den foreg., en af de største nyere Naturforskere, f. 14 Sept. 1769 i Berlin. Han var egentlig bestemt for en praktisk Løbebane i Cameral- og Finansfaget, men gav sig til at studere Bjærgværksvæsenet, blev 1792 ansat i Bjærgværksdepartementet og virkede indtil 1797 som Overbjærgmester i de frankiske Fyrstendømmer i Fichtelgebirge. Den følgende Tid tilbragte han til Dels paa Rejser og lærte derved bl. a. Bonpland at kjende i Paris. Da en paatænkt Rejse til Ægypten gik over Styr, gik han med Bonpland til Spanien, hvor han hos Hoffet opnaaede, hvad der hidtil ikke var indrømmet nogen anden, Tilladelse til uhindret at maatte berejse det spanske Amerika. Ypperlig udrustet til Rejsen forlod han i Selskab med Bonpland Coruña 1799, besøgte Teneriffa og landede 16 Juli s. A. i Cumana. I 18 Maaneder gjennemrejste han Venezuela, drog derpaa fra Puerto-Cabello over Calabozos Græsstepper til Apurefloden, sejlede ned ad denne til Orinoco og vendte endelig tilbage til Cumana, hvorfra han indskibede sig til Havana. Fra Cuba gik han til Cartagena, dernæst op ad Magdalenefloden og over Bogotá og Los-Pastos's Højslette til Quito, hvor han besteg Chimborazo (indtil en Højde af 18,100 F.). Den følgende Tid anvendte han til en Undersøgelse af Peru og gik dernæst til Søs fra Guayaquil til Acapulco for at gjennemvandre Mexico. 7 Marts 1804 forlod han Veracruz, gik over Havana til de forenede Fristater og landede endelig 3 Aug. s. A. i Bordeaux. For at lette Udgivelsen af sit store Rejseværk tog han Ophold i Paris 1807—27, hvor det udkom i 30 Bind med 1,425 Kobbere under Titlen »Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent«. Det første Afsnit (»Relation historique«, 3 Bd., 1811—29, med Atlas; tysk Udg. 6 Bd., 1815—32, eller bedre ved Hauff, 4 Bd., 1859—60; dansk Udg. ved Søbring, 1858) giver den historiske Beretning om Rejsen, men er ufuldendt. 1827 vendte H. tilbage til Berlin, men fra 1829 begyndte en ny Epoche i hans meget bevægede Liv ved hans Deltagelse i den store, efter Kejser Nikolajs Ordre foretagne Expedition til Ural og Altai, det chinesiske Dsungari og det kaspiske Hav, som er beskreven i Roses „Mineral.-geognost. Reise nach dem Ural, Altai und Kasp. Meere" (2 Bd., 1837—42) og H.s »Asie centrale« (3 Bd., 1843; paa Tysk ved Mahlmann, 2 Bd., 1843—44; paa Dansk ved Søbring, 1856). Skjønt H. allerede tidligere ofte havde været beskæftiget i Kongen af Preussens umiddelbare Nærhed, var det dog især efter 1830, at hans Virksomhed fik en mere politisk Retning, og navnlig blev hans Ophold i Berlin afbrudt ved gjentagne Missioner til Paris og ved Rejser med Kongen, hvis Gunst og Agtelse han besad i høj Grad. Han besøgte saaledes Kjøbenhavn 1846. Ved sine videnskabelige Arbejder har H. udøvet en stor og velgjørende Indflydelse paa hele Naturforskningen. Han var ikke alene en omhyggelig Samler og skarp Iagttager, men han besad en sjælden Evne til hurtig at fatte det, som det egentlig kom an paa, ved de vundne Kjendsgjerninger, den Maade, hvorpaa de lod sig forbinde med, understøttede og forklarede andre Facta. Dette viste han allerede i sit Værk „Ueber die gereizte Muskel- und Nervenfaser" (2 Bd., 1797—99), men i endnu højere Grad i sine senere Arbejder. Han grundlagde en hel ny Videnskab, Plantegeographien, og bestræbte sig for at finde Tilknytningspunkter mellem de physiske Videnskaber og Menneskets Historie og derved vække en Intret Naturerkjendelse. Han er derved bleven Stifter af en ny Skole og har gjennem-

trængt alle nyere europæiske naturvidenskabelige Rejsende med sin Aand. Hvad han selv har undersøgt og bestræbet, er forbavsende; Astronomien, Plante- og Dyregeographien, Meteorologien, Klimatologien, Geognosien, Naturhistorien, Ethnographien og Statistiken ere blevne væsentlig berigede ved hans Arbejder. Blandt disse maa nævnes foruden de astronomiske, botaniske og geologiske Afsnit af hans store Rejseværk: »Fragments de géologie et de climatologie asiatique« (2 Bd., 1831; paa Tysk ved Löwenberg, 1832); »De distributione geographica plantarum« (1817, paa Tysk ved Beilschmid, 1831), et af hans Hovedværker; »Vues des Cordillères« (1810, med 69 Tavler, stor Fol., 2 Bd.; 1816, 8vo, med 19 Tavler); »Essai politique sur le royaume de la Nouvelle Espagne« (2 Bd., 1811, 4to, med Atlas; Text for sig, 5 Bd., 1818; 2den Udg. 6 Bd., 1826; paa Tysk 2 Bd., 1811); »Essai politique sur l'isle de Cube« (1826); »Examen critique de la géographie du Nouveau Continent« (5 Bd., 1835—38; paa Tysk ved Ideler, 5 Bd., 1836 f.). Allerede tidlig havde H. gjort Forsøg paa i en almenfattelig Form at give et Overblik over sine rige Erfaringer og Forskninger i sine „Ansichten d. Natur" (1818; senere i talrige Oplag og i Oversættelser paa flere Sprog); i sit Livs Aften var han sysselsat med at udgive en physisk Verdenshistorie i dette Ords mest omfattende Betydning. Dette Arbejde, „Kosmos, Entwurf einer phys. Weltbeschreibung" (1—4 Bd., 1845—58; paa Dansk 1—3 Bd., ved Schumacher, 1847—53, 4de Bd. ved Petersen, 1859), er blevet oversat i alle europæiske Sprog, i nogle flere Gange. I de sidste Aar begyndte H. at udgive en Samling af mindre Skrifter („Kleinere Schriften", 1 Bd., 1853), som afbrødes ved hans Død 6 Maj 1859. Om hans Brevvexling med Varnhagen s. d. A. Mindesmærker for ham findes flere Steder, saaledes siden 1883 foran Universitetet i Berlin baade et for ham og et for Broderen.

Humboldt, et 12,000 F. højt Bjærg i Humboldt Kjæden i den østlige Del af Staten Nevada i Nordamerika.

Humboldt City, Station paa Centralpacificjærnbanen i Staten Nevada i Nordamerika.

Humboldt Gletscher, en udstrakt Gletscher i Nordgrønland under $79\frac{1}{2}°$ n. Br.

Humbug, et nordamerikansk Udtryk for den Kunst at føre Publikum eller en enkelt Person bag Lyset for paa denne Maade at fralokke dem Penge. Ordets Oprindelse angives forskjellig.

Hume, David [juhm], engelsk Philosoph og Historieskriver, f. 26 Apr. 1711 i Edinburgh, skulde først have været Retslærd, senere Kjøbmand, men sysselsatte sig i Stedet for med Literatur og Philosophi. 1734 rejste han til Frankrig og levede dels i Reims, dels i La Flèche i Anjou, hvor han forfattede »A treatise of human nature«, som først udkom 1738 i London. 1740 udkom første Del af hans »Essays«. Efter at han senere havde levet i Frankrig, Turin og Wien, blev han 1752 Bibliothekar ved det juridiske Facultet i Edinburgh, hvor han begyndte paa »The history of England«, hans vigtigste historiske Værk (6 Bd., 1763 o. oft.). 1763 ledsagede han den engelske Gesandt Lord Hertford til Paris, hvor han fandt en smigrende Modtagelse. 1766 vendte han tilbage til England tillige med Rousseau, med hvem han havde gjort Bekjendtskab, men skiltes dog snart i Uvenskab fra ham. Da H. 1767 var bleven Understatssecretær, trak han sig tilbage til Edinburgh, hvor han levede rolig til sin Død 25 Aug. 1776. Som Tænker er H. klar og skarp, og hans Fremstilling tiltalende. H.s Skepticisme er en Consequens af Lockes empiriske Philosophi. Philosophiens egentlige Opgave er i Følge H. at undersøge Forstanden og dens Grænser. Sanseindtrykkene ere den ubetingede Forudsætning for al Tænken; alle vore Ideer stamme fra Indtryk (impressions) og bestaa i en Efterdannelse eller en Combineren af det i Indtrykket givne. Vor Erkjendelses Indhold er dels Ideforhold (f. Ex. i Geometri, Algebra og Arithmetik), som lade sig demonstrere og give en rent apriorisk Fornufterkjendelse, dels Kjendsgjerninger, som ikke lade sig demonstrere. Om disse Kjendsgjerningers Sandhed overbevise vi os ved en Slutning; men medens Slutningen ved Demonstrationen (f. Ex. i Mathematiken) bevæger sig igjennem identiske Sætninger, grunde Slutningerne om Kjendsgjerninger sig paa Aarsagsforholdet: vi slutte tilbage til en Kjendsgjerning, fordi vi iagttage noget, som forekommer os at være en Virkning deraf. Af det enkelte Tilfælde, som Erfaringen giver os, have vi imidlertid ingen Ret til at drage en almengyldig Fornuftslutning. Fordi vi ved Erfaring have lært, at denne Ting altid plejer at være ledsaget af en anden Ting, ere vi ikke berettigede til at slutte, at den ene Ting nødvendigvis maa følge af den anden Ting. Naar vi alligevel idelig slutte paa denne uberettigede Maade, har dette alene sin Grund i Vanen, som forleder os til at slutte, at naar en Ting følger efter en anden i Tiden, maa den følge af den med Nødvendighed, d. e. forleder os til at danne Aarsagsbegrebet, som kun har subjectiv Gyldighed. Det samme gjælder om Begrebet Substans. Selvet eller Jeget er kun et Complex af mange hurtig paa hverandre følgende Forestillinger. Med Aarsags- og Substansbegrebet bortfalder al objectiv Fornuftsammenhæng; Tingene falde ud i isolerede Existenser, og Erkjendelsen af Kjendsgjerningerne kan kun give os Sandsynlighed, ikke Vished; vi kunne derom naa en Tro, en Antagen (belief), men ingen Viden. Det moralske er ikke nærmest Gjenstand for Forstanden, men især for en vis Følelse og Smag; alle have en medfødt moralsk Sans. Det almennyttige er Retfærdighedens Princip. I Moralphilosophien staar H. i det hele paa Hutchesons Standpunkt.

Hume, Joseph [s. o.], engelsk Politiker, f. 1777 i Montrose i Skotland, gik 1799 som Chirurg i det indiske Compagnis Tjeneste i Bengalen, blev 1803 Tolk og Kassemester og tjente en betydelig Formue. 1808 vendte H. tilbage til England og blev 1813 en af Directeurerne for det indiske Compagni. Fra 1818 havde H. omtrent stadig Sæde i Underhuset og udfoldede en stor Virksomhed for Indskrænk-

ning af Statsudgifterne, Ændring af Skatterne, Inddragning af overflødige Embeder og Afskaffelse af Misbrug i Forvaltningen, forbedret Regnskabsvæsen, Valgrettens Udvidelse, Katholikernes Ligestilling og andre liberale Reformer; han regnes derfor med Rette for at være den egentlige Grundlægger af det radicale Parti. 1835 fremkaldte han Undertrykkelsen af Orangistlogerne, idet han anklagede dem for at ville udelukke Prinsesse Victoria fra hendes Arveret til Kronen. D. 20 Febr. 1855.

Humerāle, lat., et til nogle romerske Gejstliges Embedsdragt hørende Klædningsstykke af Linned, der tildækker Halsen, Skuldrene og en Del af Hovedet, en Efterligning af det i 2 Moseb. XXVIII, 6 f. og XXXIX, 1 f. omtalte Ephod (s. d. A.), der udgjorde en Del af den jødiske Ypperstepræsts Dragt.

Humeur, fr. [møhr], Gemytsart, Sindsstemning; ogsaa Oprømthed, muntert Lune; jvfr. **Humor.**

Humiliāternes Orden, stiftet i det 12te Aarh. af nogle lombardiske Adelsmænd, som vare sendte til Tydskland som Fanger af Kejser Lothar II, men bleve løsladte, da de i en Ansøgning til Kejseren erklærede sig for humiliati (lat., d. e. „ydmygede“). De forenede sig saa under dette Navn til et Samfund med aandelige Øvelser, Fællesskab i Ejendom og Haandarbejde. Senere kom dette Samfund i Forbindelse med de italienske Valdensere, og Pave Innocens II søgte derfor at vinde disse for Kirken ved 1201 at gjøre H. til en Munkeorden, hvis Hovedformaal skulde være at føre vildfarende tilbage til Troen. Hans Haab, derved at bringe de valdensiske Prædikanter til at indtræde i H., skuffedes imidlertid; Ordenen fik aldrig særlig stor Betydning, og da den i 16de Aarh. begik alle Haande Uordener, opløstes den 1571 af Pave Pius V. Derimod bestaa Ordenssøstrene **Humiliaterinderne** endnu i nogle Klostre i Italien. De kaldes ogsaa Blassoniske Nonner efter deres Stifterinde, Clara Blassoni. De forpligte sig til strænge Bods-, Bede- og Fasteøvelser og til særlige Selvpinsler i Fastetiden.

Huminstoffer, Muldstoffer, forekomme udbredte i Naturen som Produkter af Plante- og Dyrelevningers langsomme Forraadnelse (Formuldning) og træffes saaledes især i Tørv og Muldjord, ogsaa opløste i de naturlige Vande, hvoraf de da atter udskilles som forskjellige Slags Okker i Forbindelse med Jærntveilte. H. ere brune til sorte, ukrystallinske Legemer uden Lugt og i Regelen kun med en svagt sammensnærpende eller syrlig Smag. Nogle ere opløselige i Vand (Kildesyre, Kildesatssyre og til Dels Ulminsyre), andre tungt- eller uopløselige i Vand, men opløselige i svage Alkalier med sortebrun Farve (Humin- og Geinsyre); atter andre ere uopløselige baade i Vand og Alkalier (Humin og Ulmin). I Naturen træffes de i Almindel. som Ammoniakforbindelser, ofte samtidig forbundne med Kalk, Jærnveilte o. fl. Stoffer. Deres quantitative Sammensætning er ikke nøje kjendt; dog synes de at være meget kulstofrige Kulhydrater. H.s Betydning i Naturen er meget stor. Om de directe kunne optages af Planterne og forarbejdes til disses nærmere Bestanddele, er vel usikkert; vist er det, at de i den almindelige Opløsningsproces, som Dyre- og Plantedele undergaa, danne et temmelig bestandigt Mellemled, der ved sin Evne til at binde Fugtighed, Ammoniak og mange andre af Planternes uorganiske Bestanddele samt ved sin mørke Farve bliver af uvurderlig Betydning for disses Liv, ligesom de ved deres langsomme, men fuldstændige Forraadnelse danne den rigeste Kilde til den for Planternes Ernæring saa nødvendige Kulsyre. Forbindelser, der i det mindste i det ydre ligne H., dannes ved Indvirkning af Syrer eller Alkalier paa mange Kulhydrater og paa mange andre Maader.

Humle ell. **Humlebi** (Bombus), store, plumpe, laadne Bier, der leve i etaarige Selskaber ligesom Hvepsene; af Farve ere de sædvanl. sorte med gulhvide eller røde Tværbaand og Bagende. Reden paabegyndes om Foraaret af en overvintret Hun, der danner eller opsøger en Fordybning i Jorden, dækker den med Mos og anbringer sine første Celler af Vox under Loftet af dette Tag; den mader og opfostrer selv sit første Kuld, der bestaar af vingede „Arbejdere“, som saa hjælpe den med at bygge nye Celler, indsamle Honning og Blomsterstøv, pleje de af „Dronningens“ nye Æg fremkomne Larver osv. Det sidst fremkommende Kuld bestaar af Hanner og Hunner, hvilke sidste alene overvintre i befrugtet Tilstand. Humleboet indeholder kun et ringe Antal Celler i Sammenligning med Hvepseboerne og Honningbiens Reder; Cellerne ere ikke kantede, men aflange med rundt Gjennemsnit og ikke ordnede i Kager, men dog dannede af Vox ligesom Biernes. Der gives ogsaa saakaldte **Snyltehumler**, der leve af de andre H.s Honning og lægge deres Æg i deres Celler; de ligne da paafaldende deres Værter i Udseende og Farvetegning, men mangle „Kurven“, og der findes blandt dem kun Hanner og Hunner.

Humle, en Art Sækkepibe med to kvintstemte Piber, der uafbrudt summe under Spillet, eller det Instrument (s. **Organistrum**) med summende Strænge, som især findes hos Savoyarderne (jvfr. **Bordun**). Det brugtes ogsaa tidligere om en Art Cither.

Humle (Humulus Lupulus L.), bekjendt Kulturplante af Nældefamilien; Stænglen slyngende med ru Kanter, modsatte, ru, haandlappede Blade og tvebo Blomster, af hvilke Hanblomsterne sidde i Klaser, Hunblomsterne i Rakler med store Dækblade. Den er vildtvoxende ved Gærder og i Skove i det tempererede Europa og Nordamerika, og Hunplanten dyrkes desuden hyppig i Haver paa Grund af de gule Kjertler, hvormed alle Dele af Raklerne (Humlekopperne) ere besatte, og som indeholde et ejendommeligt bittert Stof (Lupulin), der dels anvendes i Medicinen, dels navnlig til Ølbrygning, idet det bevirker, at Øllet bedre kan holde sig, og meddeler det sin særegne, bitre Smag og Lugt.

Humlebæk, et Fiskerleje i Frederiksborg Amt, Lynge-Kronborg Herred, Asminderød Sogn, paa Sjælland ved Øresund, 1 M. s. s. v. for Helsingør, med en lille Havn og Toldcontrol, er et søgt Sommeropholdssted for kjøbenhavnske Familier, der her bruge Søbade. Ved H. lan-

dede den svenske Konge Carl XII med sin Hær 4 Aug. 1700. H. fik 1868 et smukt Capel. I Nærheden Herresædet Krogerup.

Hummel, Christian Gotfred, Etatsraad, Directeur for den polytechniske Læreanstalt fra 1866 og Lærer smstds. i Maskinlære og Tegning fra 1838, f. 17 Apr. 1811 i Kjøbenhavn. Ved Fødselen henhørende til Marinens faste Stok blev han først oplært til Skibstømrer og Skibsconstructeur, men kastede sig senere over det polytechniske Studium og blev Candidat 1834. I sin Stilling som Lærer ved den polyt. Læreanstalt virkede han ikke blot meget for sine Lærefag, men tillige som kjærlig Raadgiver for de unge, og den samme Lyst til at gavne bragte ham til at deltage i mange andre Foretagender, navnlig til Fremme af Undervisning. 1838—58 var han saaledes Meddirecteur ved de Masmanske Søndagsskoler og siden 1859 Formand for det techniske Institut. Fremdeles var han Medlem, til Dels Formand for adskillige Udstillingscomitéer, ligesom han ved mangfoldige Lejligheder ydede saa vel Staten og Kjøbenhavns Commune som Private Raad og Hjælp. 1843—58 var han Vandinspecteur i Kjøbenhavn, siden 1858 Indenrigsministeriets techniske Consulent. Han døde 21 Aug. 1872.

Hummel, Joh. Nepom., f. 1778 i Presburg, d. 1837 i Weimar, var allerede i sit 8de Aar et saadant Vidunder i Claverspil, at Mozart uopfordret underviste ham et Par Aar, indtil Drengen, 10 Aar gammel, gik paa Concertrejser med sin Fader. Fra 1795 studerede han Theori under Albrechtsberger og Salieri og erhvervede den Dygtighed i Behandlingen af de forskjellige Musikformer, som lyser frem af alle hans Arbejder. Han var Capelmester 1808—11 hos Fyrst Esterhazy, 1816 i Stuttgart og fra 1820 til sin Død i Weimar, men han var saa ubunden i disse Stillinger, at han stadig kunde gjøre Kunstrejser, og de fleste Lande i Europa have derfor gjenlydt af Jubel over hans forbavsende Technik, hans henrivende Foredrag og hans Genialitet som Improvisator og Clavercomponist. Hans Compositioners Formfuldendthed og brillante Stil, men hvori Varme og Lidenskab ikke have meget at sige, var længe Gjenstand for alles Beundring. Af hans 7 Claverconcerter høres endnu kun to (A-moll og H-moll), og af hans øvrige, omtr. 120 større og mindre Værker spilles kun Septetten, op. 74 og nogle enkelte Sonater og Rondoer. For hans Operaer, Strygekvartetter, Kirkestykker, Cantater haves ikke længer Brug. Hans Pianoforteskole, en af de første virkelig rationelle Methoder for Fingersætning, fik paa Grund af en ny, med Chopin, Liszt, Schumann o. a. frembrydende, større Spillemaade ikke den forventede Betydning.

Hummer (Astacus marinus, Homarus vulgaris) hører til samme, mindre Gruppe af de langhalede Skjoldkrebs som Flodkrebsene. Den er udbredt fra Finmarken til Middelhavet; hyppigst er den ved de norske Kyster, hvor ogsaa det vigtigste Hummerfiskeri findes; i Kattegattet forekommer den ogsaa, i ringere Mængde endog lige til Hven og Sprogø. Størrelse 8—10 Tommer ell. derover (andre Arter ere H. americanus ved de nordamerikanske Kyster, betydelig større end den europæiske, H. capensis, den capske H., derimod betydelig mindre). Den levende H. er i Almindel. sortegrøn; den opholder sig paa temmelig lavt Vand (Stenbund med Alger), er ikke meget bevægelig, men et graadigt Rovdyr, der fortærer Fiskerogn, døde Fisk, smaa Krebs og Bløddyr. Den fanges dels ved Tang, dels i saakaldte „Tejner" (s. Fiskeri). Udførselen fra Norge (til England) har efter Vedtagelsen af hensigtsmæssige Fredningslove hævet sig saa meget, at den i et Aar har beløbet sig til næsten 2 Mill. Stk. Den gule H. ell. Bogstav-H. (Nephrops norvegicus) findes ved de nordiske Kyster og enkelte Steder i Middelhavet, men synes at mangle i de mellemliggende Have; økonomisk Betydning har den ikke.

Humor, lat., egtl. Fugtighed, Vædske; da det 16de Aarh.s Physiologer mente, at det enkelte Individs Befindende afhang af den Maade, hvorpaa de faste og flydende Dele vare blandede i Legemet, gik H. over til at betegne Sindsstemning, Lune, Sind overhovedet. Nu bruges H. navnlig om den Form af det komiske, der ler over Menneskets Daarskaber, men paa en mild, godmodig, deltagende Maade. **Humorist**, En, der besidder H.; navnl. en Forfatter, der skriver med Lune, spøgefuldt (**humoristisk**). **Humoreske**, en humoristisk Fortælling eller et humoristisk Digt. **Humoralpathologi**, den theoretiske Opfattelse af de sygelige Processer, i Følge hvilken disses Væsen er at søge i en fejlagtig Sammensætning af Legemets Vædsker og da navnlig af Blodet, er lige saa ensidig som den H. modsatte Solidarpathologi. Sit højeste Udtryk naaede H. i den i det 17de Aarh. herskende iatrochemiske Skole.

Humus, Humusstoffer, d. s. s. Huminstoffer.

Hunaland, Hunernes Land, det oldnordiske Navn for Venden.

Hund (Canis familiaris). H. hører til Rovdyrene og er nærmest beslægtet med Ulvene og Schakalerne, men har været tæmmet lige fra de ældste Tider. Man har været meget uenig om, hvorvidt de tamme H. nedstamme fra en eller flere oprindelig vilde Arter; for at støtte den første Antagelse har man henvist til, at alle tamme H. avle frugtbart Afkom med hinanden, og at, hvor forskjellige de end ere, have de dog det fælles Kjendemærke, at de bære Halen bøjet opad i en Krumning; men Modstanderne have henvist til Hunderacernes store indbyrdes Forskjellighed, deres Lighed med forskjellige vilde Arter og til den Omstændighed, at der gives Hundearter, der forekomme baade i tam og vild Tilstand, f. Ex. Dingohunden i Australien, Krabbehunden (C. cancrivorus) i Guajana og Prairieulven (C. latrans) i Nordamerika, hvilke 3 Arter skulle være et Slags Husdyr for visse australske eller amerikanske Urbeboere. Der kan imidlertid anføres særdeles gode Grunde for, at Hushunden nedstammer fra Schakalen. De forskjellige Hunderacer ere overordentlig forskjellige i Størrelse, Bygning, Haarklædningens Beskaffenhed og Farve; nogle udmærke sig ved deres Styrke eller deres fine Lugt; andre (Mynderne) løbe udmærket hurtig, men have en slet Lugt osv.

Blandt de mange, under Culturens Indvirkning opstaaede Racer skulle nævnes Doggen, Bulbideren, Faarehunden, Blodhunden, Mopsen, Pudlen, Grævlingehunden, Bologneseren, Rottehunden, Støveren, Hønsehunden og Mynden. I Amerika besad Urbeboerne ved denne Verdensdels Opdagelse forskjellige Hunderacer, af hvilke de nøgne og de stumme H. maaske ere de mærkeligste. Forvildede H. skulle findes i de sydamerikanske Pampas, hvor de bo i Huler, lige i Flokke og ikke mere kunne gø. Hundeslægten omfatter desuden alle Ulve, Ræve og Schakaler; det er Rovdyr med spinkle Ben og spids Snude, blød Tunge og skarp Lugt, der for det meste leve i Flokke og da jage deres Bytte med Hylen eller Gøen. Slægten er udbredt over hele Jorden lige til de nordlige Polarlande (Polarræven, C. lagopus) og til Sydspidsen af de store Fastlandsmasser. Til de mere afvigende Hundearter høre de langstrakte, lavbenede Biverrehunde i China og Japan (C. viverroides og procyonoides), der leve af Frugter og spises, den brasilianske Skovhund, der ligeledes for største Delen lever af Frugter (C. jubatus), den nordafrikanske Ørkenræv (C. zerda), graagul med store Øren, den kapske Hyænehund (C. pictus) med broget Pels og store, hængende Øren; endnu mere afvigende Typer for egne Slægter ere den kapske Otocyon megalotis og den brasilianske Ilderhund (Icticyon). Hundegalskab, s. Vandskræk.

Hundesyge, en for Hunden ejendommelig Sygdom, der viser sig som en katarrhalsk-nervøs Feber, hyppig compliceret med Hjærnebetændelse, Lungebetændelse og Øjenbetændelse. Den angriber kun Hunden i den unge Alder. Den er meget smitsom, viser sig fornemmelig blandt Hundene i de store Byer og optræder ofte meget ondartet og dødelig. Den giver sig til Kjende ved Hoste, Brækning og Diarrhoe, Flaad af Øjne og Næse; Dyret er mat, æder intet og afmagres stærkt. Der indfinder sig snart Kramper og Lamhed i Bagdelen. De bedste Midler mod Sygdommen ere oplivende og styrkende Midler (Chinin), samt Ro paa et varmt og tørt Sted.

Hund. Af dette Navn findes to Stjærnebilleder paa Himlen. Den store H. (Canis major), s. ø. for Orion, er kjendelig ved to store Stjærner, omtrent 5° fra hinanden, af hvilke den ene (den østlige) kaldes Sirius (s. d. A.) og er den klareste Fixstjærne paa hele Himlen. Den lille H. (Canis minor), ø. for den nordlige Del af Orion, indeholder ligeledes to klare Stjærner, omtrent med samme Afstand som i den store H. Den østligste og klareste kaldes Prokyon (s. d. A.).

Hundedage kaldes Tiden 23 Juli—22 Aug., fordi Hundestjærnen Sirius paa denne Tid gaar op tillige med Solen. Man tilskrev forhen denne Stjærne og dens Forening med Solen den Hede, som ofte paa denne Tid er herskende.

Hundegrotten (Grotta del cane), en v. for Napoli ved Agnanosøen liggende Grotte, fra hvis Bund der opstiger Dunster, som virke dræbende paa det dyriske Liv. Da dette hyppig er blevet vist Fremmede ved Forsøg med Hunde, har Grotten deraf faaet sit Navn.

Hundehalen, s. Cynosura.

Hundehør (Camelina), Urter af de korsblomstredes Familie med bleggule Blomster og næsten kuglerunde Skulper; flere af dem ere almindelige Ukrudsplanter i Hørren. S. Dodder.

Hundenden paa et Stykke Tov, den yderste Ende af dette, der endnu bærer Spor af at have været befæstet til den Maskine, hvorpaa det er slaaet.

Hundeshagen, Johan Christian, f. 10 Aug. 1783 i Hanau, besøgte først det reformerte Gymnasium i sin Fødeby og begyndte derpaa efter et 2-aarigt, praktisk Cursus sine theoretiske Studier ved Forstlæreanstalten i Waldau og senere i kort Tid i Dillenburg hos G. L. Hartig. Da disse Skolers overvejende praktiske Retning ikke ret tiltalte ham, gik han til Universitetet i Heidelberg, hvor han lagde sig efter Physiologi, Mineralogi og Chemi. 1806 traadte han i kurhessisk Tjeneste og blev 1808 Revierførster ved Hersfeld. 1818 kaldtes han til ordentlig Professor i Forstvidenskaben ved Universitetet i Tübingen. Denne Stilling forlod han dog allerede 1821 for at gaa til Fulda som Forstmester og Directeur for den derværende Læreanstalt. 1824 kaldtes han atter herfra til ordentlig Professor i Gießen og til Directeur for en Forstlæreanstalt, som paatænktes oprettet der; denne opgav han dog 1831 og levede derefter udelukkende for sit Professorat indt. han døde 10 Febr. 1834. Hans mest bekjendte Skrifter ere: „Encyclopädie der Forstwissenschaft" (1821, 4de Opl. ved Klauprecht 1842), en i systematisk Henseende ypperlig, men noget tør og schematisk Lærebog, og „Die Forstabschätzung" (1826, 2det Opl ved Klauprecht 1848).

Hundesteile, norsk Stængesild (Gasterosteus), en Slægt af Smaafisk, der leve baade i Ferskvand og i Brakvand; de have et smækkert, noget sammentrykt Legeme uden egentlige Skæl, men langs med Siden dækket af en Række store Panserplader, som dog ofte ikke fortsætte sig lige til Halen. I Stedet for den første Rygfinne have de 3—9 frie Pigge, og Bugfinnen dannes ligeledes hovedsagelig af en stærk Pigstraale. De findes paa hele den kolde og halvkolde Del af den nordlige Halvkugle. Her i Nordeuropa findes den store H. (G. aculeatus), 2—4 Tomm. lang med 3 Rygpigge, og den lille H. (G. pungitius), 2½ Tomm. med 9. I Legetiden er Hunnen gulbrun, Hannen rød; uden for Legetiden ere de begge graa. Det er muntre, livlige Smaafisk, der svømme og springe fortrinlig; om Sommeren ser man dem i smaa Vandløb og Huller, hvor de ere blevne tilbage fra den højere Foraarsvandstand; om Vinteren samle de sig i store Skarer paa dybere Vand. Uagtet deres Pigge ere et godt Forsvarsmiddel, sluges de dog i Mængde af større Rovfiske. Mærkelige Træk i deres Livshistorie ere Hannernes Kampe og Farveskifte, samt at de bygge lukkede Reder af Sand, Plantedele osv., hvori de lokke Hunnerne ind, den ene efter den anden; efter at Æggene ere lagte, begiver Hannen sig derind for at befrugte dem og bliver senere i Nærheden for at bevogte Æggene og Ungelen. — Ogsaa Tangsnarren hører til denne Familie.

Hundestjærnen, s. Hund og Hundedage.

Hundetunge (Cynoglossum officinale), Plante af de rubladedes Familie, forekommer i Danmark og det sydlige Norge hist og her paa Bakker og ved Vejkanter, især omkring beboede Steder; let kjendelig ved sit graafiltede Ydre, fine mørkerøde Blomster og flade, med Hagebørster forsynede Frugter, samt ved sin stærke og ubehagelige, museagtige Lugt. Dens Rod anvendes i Lægekunsten og har giftige Egenskaber.

Hundevagt, s. Vagt.

Hundredaarskrigene er Navnet paa de mellem England og Frankrig fra 1338 til 1453 førte Arvefølgekrige. S. Englands og Frankrigs Historie.

Hundrede Dage (Les Cent-jours) kaldes det korte Tidsrum i Frankrigs Historie, da Napoleon I for anden Gang var Kejser. De regnes fra hans Indtog i Paris 20 Marts 1815 til hans Tronfrasigelse 22 Juni og ere egtl. kun 94 Dage. Medregnes Tiden indtil Ludvig XVIII.s Tilbagekomst, 28 Juni, faar man nøjagtig 100 Dage.

Hundredweight [høndreddwæht] ell. Centweight, det engelske Centner, lig 112 Pounds avoirdupois eller 101,605 danske Pund. I de nordamerikanske Fristater er denne Vægt i Regelen lig 100 eng. eller 90,719 danske Pund.

Hundslund Kloster, s. Dronninglund.

Hundsrück ell. rettere Hunsrücken (d. e. den høje Ryg), et stærkt skovbevoxet Bjærgland af indt. 2,500 F.s Højde, der mellem Floderne Saar, Mosel og Nahe udbreder sig over den sydlige Del af den preussiske Rhinprovins og det oldenburgske Fyrstend. Birkenfeld. Underafdelinger ere Err-Wald, Hoch-W., Idar-W. og Soon-W. Af Metaller findes her Jærn.

Huner, et asiatisk Nomadefolk, som 372 f. Chr. fra Stepperne ved det kaspiske og det sorte Hav som en ødelæggende Strøm væltede sig ind over Rusland og siden over det øvrige Europa, hvorved de gav Anledning til den store Folkevandring. De beskrives af den samtidige Skribent Ammianus som raa og hæslige Mennesker af undersætsig og stærk Legemsbygning, med tykt Hoved, brungult Ansigt med smaa, dybtliggende Øjne og fremstaaende Kindben; Agerdyrkning og faste Boliger vare dem ubekjendte; deres Vaaben vare Buer og Spyd, Sværd og Lasso; de kæmpede altid til Hest; uden Religion eller moralsk Følelse var umenneskelig Grusomhed og Ødelæggelseslyst deres Natur. Efter at have undertvunget Alanerne gik de over Don 375, omstyrtede Ermanariks gotiske Rige, tvang Vestgoterne til at gaa over Donau og udbredte sig over de vide Sletter fra Volga til Donau, hvorfra de hærjede vidt og bredt baade i Asien og Europa og tvang den østromerske Kejser Theodosius II til at betale en aarlig Tribut. Brødrene Attila og Bleda underkastede fra 434 de enkelte hidtil uafhængige Horder deres Herredømme, som Attila efter Bledas Mord 445 førte alene. Efter at være trængt frem lige til Constantinopels Mure 1447—48 og tvunget Kejseren til at tredoble Tributen gjorde han Angreb paa det vestromerske Rige og førte sine vilde Skarer helt ind i Gallien, hvorfra dog det store Folkeslag paa de catalauniske Marker 451 nødte ham til at trække sig tilbage. Det følgende Aar trængte han ned i Italien, ødelagde Aquileia og drog efter Mødet med Pave Leo I ved Mincios Bredder tilbage til Pannonien. Efter Attilas Død 453 opløstes hans store Rige; de undertvungne Folkeslag gjorde Oprør, og i et Slag ved Floden Netad i Pannonien faldt over 30,000 H. H. forsvinde nu af Historien og ere rimeligvis trængte tilbage til Egnene ved det sorte Hav, hvor de tabte sig blandt andre Folkeslag. Man har urigtig villet aflede Ungarerne (Magyarerne) fra H. Derimod synes Bulgarerne, som c. 485—557 truede det østromerske Rige, at have været et hunisk Folkefærd.

Hunfalvy, Paul [vi], ungarsk Sprogforsker, f. 1810, var oprindelig Jurist, fra 1842 juridisk Professor ved Collegiet i Käsmark, men opgav denne Plads 1848, da han blev valgt til Medlem af Landdagen og derved blev dragen ind i den politiske Bevægelse. Allerede tidlig havde han i sin Fritid sysslet meget med Sprogstudier, til hvilke han fra 1850 udelukkende helligede sig; særlig har han sysslet med de finsk-ugriske Sprog og har de største Fortjenester af at have hævdet det magyariske Sprogs Sammenhøren med disse. 1856—61 udgav han Tidsskriftet »Magyar Nyelvészet« (Magyarisk Philologi), der fra 1862 er fortsat af »Nyelvtudományi Közlemények« (Sprogvidenskabelige Meddelelser), hvori han selv har skrevet mange værdifulde Afhandlinger, f. Ex. om det ostjakiske og det vogulske Sprog. Han har ogsaa udgivet en Del af A. Regulys Efterladenskaber, særlig om Vogulsk. Af hans øvrige Arbejder skal nævnes det for Magyarernes ældste Historie meget vigtige Skrift »Magyarország ethnographiája« (1876, oversat paa Tysk af Schwicker: „Ethnographie von Ungarn", 1877). Endelig udgiver han (for det ungarske Vidensk. Akademi) „Literarische Berichte aus Ungarn", et Aarsskrift, hvis Hensigt er at gjøre den ungarske Videnskabs Resultater bekjendte i Udlandet. — Hans Broder, Johan H., f. 1820, Geograph og Statistiker, spillede som Broderen en Rolle under den ungarske Opstand og holdtes i længere Tid fængslet. Fra 1870 Professor i almindelig og sammenlignende Geographi ved Universitetet i Budapest. Af hans forskjellige Arbejder maa nævnes »A magyar birodalom természeti viszonyainak leirása« (Beskrivelse af Ungarns Naturforhold) i 3 Bd. (1863—66).

Hunger, s. Appetit. **Hungertyphus, Hungerpest,** Epidemier af exanthematisk Typhus ell. Tilbagefaldsfeber, sjældnere af typhoid Feber, der til forskjellige Tider ere opstaaede som Følge af Hungersnød, Armod og Elendighed; den mest bekjendte af disse er den, der 1847—48 hjemsøgte Øvreschlesien, hvor i det hele 20,000 Mfk. døde, en Del af dem dog vistnok alene af Sult.

Hunner, s. Huner.

Hunnerfos, Vandfald i Laagen i Norge, en Mils Vej oven for dens Udløb i Mjøsen, bekjendt af den udmærkede Ørred (Hunnerørred), som fanges her.

Hunsrücken, s. Hundsrück.

Hunt, Adolphe Joseph [aangt], fransk Kobbertikker, f. 1839 i Paris, Lærling af Henriquel-Dupont, har gjort sig bekjendt ved Stik efter . d. Helst „Bueskytterne“, Rafael „Violinspilleren“ o. fl.

Hunt, Henry [hønt], engelsk Politiker, f. 773, var en rig Landmand i Wilt-Shire og lev 1801 Capitain i Militsens Rytteri (yeoanry), men kom i Strid med sin Chef og omtes til 6 Ugers Fængsel. Her blev H. ekjendt med flere Radicale, som vandt ham or deres Anskuelser, og han begyndte nu at rage om i Landet for paa store Folkemøder at gitere for politiske Reformer og imod de rykkende Skatter. Efter Mødet i Manchester 819, som endte med en blodig Kamp, dømtes). til 1,000 Pd. St. i Bøde og 2½ Aars ængsel. Efter flere forgjæves Forsøg paa at omme ind i Underhuset lykkedes det ham 830—32 i Preston, men han udrettede intet ied sine Overdrivelser. Senere forbandt han Handelsspeculationer med sine politiske Kundskaber og solgte bl. a. ristet Korn under Navn radical Kaffe“ for at frigjøre Folket for den øje Kaffetold. D. 1835. — Hans Broder, am. Henry Leigh H., f. 1784 i Southgate ved ondon, udmærkede sig allerede i Skolen ved Sprogtalent og lod trykke Digte. Efter i kort Tid at have beklædt et Embede gik han over l Journalistiken og angreb med skaanselløs Radicalisme kirkelige og politiske Institutioner g Personer, navnlig i det af ham og Broeren John 1808 grundede »Examiner«. Efter t have udsonet en for en Brochure mod Prinsegenten idømt, toaarig Fængselsstraf udgav an 1816 sin »Story of Rimini«, et poetisk rbejde med store Skjønheder. Nogle Tidsrifter mislykkedes for ham, og hans »Lord yron and Some of his Contemporaries, with ecollections of the Author's Life and of his isit to Italy« (1828) vakte en skandaløs Opgt ved den utalnemmelige Hensynsløshed iod den store Digter, til hvem han havde staaet i enskabeligt Forhold. 1840 udgav H. Draaet »A Legend of Florence« og 1842 et Epos, The Palfrey«. Hans Hovedfortrin som Digter e malerisk Yppighed i Phantasien og stor Sprogkunst. I nogle Arbejder fremdrager han dtog af ældre Digtere med interessante Notitser; ans »Religion of the Heart« (1853) er en ekjendelse af den naturlige Religion. Foruden Udgaver af Wycherly, Congreve og Farhar har han leveret den interessante »Autoiography and Reminiscences« (1850). Han de 1859.

Hunt, William Alfred [s. o.], engelsk Landabs- og Figurmaler, f. 1790 i London, d. 364, vandt især et stort Navn som Vandfarvealer. Han er dristig og bred i sin Behandng, fuld af Sandhed og Lune i sin Fremlling.

Hunt, William Holman [s. o.], engelsk Mar, f. 1827, uddannedes i London, gik efter Rejse i Orienten, 1854—55, over til den æraphaelitiske Skole og blev en af dennes ovedmænd. Til hans mærkeligste Billeder rer „Christus lærer i Templet (Verdens Lys)“, Arbejde, som vakte baade Beundring og odsigelse paa Grund af den Følelse, som prægede det i andre Henseender svage Værk. H. lever i Jerusalem.

Hunte, s. Weser.

Hunter, Rob. Merc. Taliafero [hønnter], nordamerikansk Politiker, f. 1809 i Staten Virginia, blev 1830 Sagfører, 1833 Medlem af Statens lovgivende Forsamling og 1837 af Unionens Repræsentanthus. H. optraadte her som ivrig Forsvarer af Frihandelen, var i flere Aar Husets Formand og tog tidlig Ordet for Texas's Tilknytning og for et Forlig med England i Oregonsagen. 1847—60 var H. Senator og en af Ordførerne for Slavestaternes Interesser: han modsatte sig 1850 Forbudet imod at indføre Slaveriet i de nyvundne Lande og Californiens Optagelse i Unionen som fri Stat, samt Afskaffelsen af Slavehandelen i Districtet Columbia, men forsvarede Loven om flygtede Slavers Udleverring og senere den saakaldte Nebraskabill. H. støttede Pierces Valg til Præsident 1852 og Buchanans 1856 og fik gjennemført Tarifen af 1857. I Juli 1861 blev H. Sydstatsforbundets Statssecretær og sendtes til Europa for at opnaa dets Anerkjendelse, valgtes i Febr. 1862 enstemmig til Formand i Forbundets Senat og sendtes 1863 til Mexico under det franske Tog dertil, men havde ikke Held med sine Bestræbelser for at fremkalde en Intervention. Endelig var han i Jan. 1865 en af de tre Underhandlere, som Sydstaternes Regering sendte med Fredsforslag til Præsident Lincoln, dog uden Frugt.

Hunter, Will. [s. o.], den berømteste engelske Chirurg i forr. Aarh., f. 23 Maj 1718 i Long-Calderwood i Skotland, d. 30 Marts 1783, levede som Læge i London, hvor han af egne Midler grundlagde en anatomisk Læreanstalt og en berømt anatomisk Samling, der efter hans Død kom i M. Baillies Eje og senere til Universitetet i Glasgow. Hans Hovedværk er »Anatomia humani gravidi uteri« (1774). — Hans Broder, John H., f. 14 Jan. 1728 smstds. som W., d. 16 Oct. 1793, oprindelig Snedker, gjorde sig ligeledes berømt som Chirurg, blev 1768 første Chirurg ved St. Georgshospitalet, senere Chirurg hos Kongen og Generalchirurg for Hæren. Ogsaa han anvendte en Del af sine store Indtægter til videnskabelige Samlinger for Anatomi og Chirurgi, der senere kjøbtes af Regeringen og overlodes til College of surgeons.

Huntingdon [hønntingd'n], 1) Shire i England, omgivet af Shirerne Cambridge, Bedford og Northampton. 17,8 □ M. med 60,000 I. (1881): Mod N. og N. Ø. er Lavland, hvorfra Overfladen hæver sig mod S. til et Bakkeland af middelmaadig Højde. Shiret gjennemflydes af den sejlbare Ouse, og dets Nordgrænse dannes af Nen. I den nordre Del er de temmelig store Søer Ramsey og Whittlesea-Mere, af hvilke den sidste nu er udtørret. Jordbunden er frugtbar, og saa vel Agerdyrkning som Kvægavl staar paa et højt Trin. — 2) Hovedstad i H.-Shire ved Floden Ouse, 12 M. n. for London. 4,000 I. Cromwells Fødeby.

Huntingdon, Jed. Vincent [s. o.], nordamerikansk Digter, f. 1814, blev 1849 fra Dr. med.

Præst i Vermont, gik efter et Ophold i Italien over til Katholicismen, ledede siden i Baltimore et »Magazine«, har siden 1855 boet i St. Louis og redigeret et literært og politisk Ugeblad. En Digtsamling fra 1847 samt Romanerne »Alice or the New Una« (1849) og »Alban, a Tale of the New World« ere hans mest bekjendte Arbejder. I de senere Aar har hans Forfatterskab taget en religiøs Retning.

Huntley, Grever og Marquiser af [hønntli], s. Famil. **Gordon**.

Huntsville [hønntsvil], Stad i Staten Alabama i Nordamerika, 35 M. n. for Montgomery. 5,000 I. Rig Bomuldsavl i Omegnen.

Hunyades, Johannes [hūnja], ungarsk Nationalhelt, efter et mindre paalideligt Sagn en nægte Søn af Kejser Sigismund, f. c. 1393, blev af Sigismund udnævnt til Ban i det vestlige Valachi og af Kong Albrecht II til Voivod af Transsylvanien og kæmpede med lige saa megen Dygtighed som Tapperhed mod Tyrkerne, som han 1440 tvang til at slutte en tiaarig Vaabenstilstand. Da de brød denne og under frygtelige Ødelæggelser trængte ind i Transsylvanien, vandt han 1442 en glimrende Sejer over dem. Som den polsk-ungarske Konge Ladislaus V.s Feltherre tvang H. Tyrkerne atter til en tiaarig Vaabenstilstand 1444, og da Ladislaus havde brudt den og var falden i Slaget ved Varna, forsvarede han som Rigsforstander under den umyndige Konge Ladislaus VI Riget med udmærket Tapperhed. Vel blev han 1448 i et to Dages Slag ved Kossova slaaet af Tyrkerne og paa Flugten fanget af Kongen af Serbien, som kun løsgav ham imod Udbetalingen af en stor Løsesum. Men senere gjenoptog han Kampen, og i Juli 1456 lykkedes det ham at undsætte Belgrad, der blev belejret af Sultan Muhammed II med en umaadelig Styrke, og ved et dristigt Angreb paa den tyrkiske Lejr nødte han Sultanen til et ilsomt Tilbagetog. Et Par Uger efter denne glimrende Krigerdaad døde den sejrede Helt 11 Aug. i Semlin. Han havde den Plan helt at fordrive Tyrkerne fra Europa, men den strandede paa de europæiske Regeringers Lunkenhed og hans Misunderes Rænker. — Hans ældste Søn, **Ladislaus H.**, blev henrettet i Buda 1457, fordi hans Folk havde dræbt Familiens Arvefjende, Grev Cilley; den yngre, **Matthias Corvinus**, besteg 1458 Ungarns Trone som Matthias I.

Hunyady-János [hūnjadi jāhnosch], mineralsk Kilde i Ungarn, Transsylvanien, som leverer et i den senere Tid meget benyttet Bittervand, der forsendes i store Mængder.

Hurdle-race, eng. (hurdle, Risgærde, race, Væddeløb) [hørdl ræhs], Hestevæddeløb med Forhindringer af flettede Hegn.

Hurdwar, s. **Hardwar**.

Hūri, arab., egtl. sortøjet, almindelig Benævnelse for Paradisets Piger, der tilfalde de troende som Løn.

Huróner, en fordum mægtig Indianerstamme i Nordamerika, som hørte til samme Stamme som dens Fjender, Irokeserne, boede s. for Huronsøen, i det nuværende Øvrecanada. Navnet H. fik de af Franskmændene, med hvem de først kom i Berøring. H. bestod af 4 forenede Nationer, hvortil senere en 5te (Tronnontates) havde sluttet sig, og regeredes af Høvdinge, hvis Plads arvedes efter kvindelig Arvefølge. I 2den Halvdel af 17de Aarh. bleve de ved Hungersnød og Krige med Irokeserne dels ødelagte, dels splittede. Nogle indlemmedes i Irokeserne, andre førtes af Jesuiterne til Omegnen af Quebec, hvor de have holdt sig, om end i ringe Antal (1872 264). Den 5te Stamme flygtede over til Wisconsin og antog Navnet Wyandot; de vandrede 1832 (c. 700 Mennesker) til Kansas, hvor de 1855 fik Borgerret.

Huronsøen, en af de store Ferskvandssøer i Nordamerika mellem Staten Michigan og Canada. 950 □ M. Gjennem Mackinawstrædet modtager den Michigansøens, gjennem Sault-St.-Marie Øvresøens Afløb og har selv gjennem St. Clairfloden Afløb til Eriesøen. Dens Vandspejl ligger 12 F. over Eriesøen, 336 F. over Ontariosøens og 561 F. over Atlanterhavets. Middeldybden antages at være mellem 700 og 800 F. Søen deles ved en fra Canada udstikkende Halvø og Manitoulinøerne i 3 Dele, den egentlige H. med den store Saginawbugt mod S. V., Nordkanalen n. for Manitoulin og Georgian-Bay eller Irokesersøen ø. for Halvøen; dennes sydl. Del er Nottawasaga Bay. Antallet af Øer anslaas til over 3,000. Søen hjemsøges ofte af heftige Storme.

Hurtādo, Luis H. de Toledo, spansk Forf., f. c. 1530 i Toledo, hvor han c. 1570 blev Præst og døde 1598. Hans Romancer ere optagne i de store Romanceros (s. d. A.). Han oversatte Ovids Metamorphoser og skrev mange Digte og Hyrdenoveller. En Del Digtninger tilskrives ham med tvivlsom Berettigelse, bl. a. den bekjendte Ridderroman »Palmeirim de Inglaterra« (1547).

Hurter, Friedr. Eman., tysk Historieskriver, f. 19 Marts 1787 i Schaffhausen, blev 1825 reformert Præst i sin Fødeby. Her skrev han „Geschichte Pabst Innocenz' III“ (4 Bd., 1834—42), i hvilket Værk han ophøjede Præstevælden og Middelalderen; han gjorde sig derved mistænkt for at være hemmelig Katholik og svækkede ved sit Forsvarsskrift ikke denne Mistanke. 1841 nedlagde H. sit Embede, gik 1844 over til Katholicismen og blev 1846 Historiograph i Wien, hvor han døde 27 Maj 1865. Hans Hovedværk er „Geschichte Ferdinands II und seine Eltern“ (11 Bd., 1850—64); desuden skrev han „Zur Geschichte Wallensteins“ (1855) og „Wallensteins vier letzte Lebensjahre“ (1862).

Hurtigkarl, Fred. Theod., dansk Retskyndig, f. 3 Nov. 1763 i Sorø, studerede efter 1779 at være bleven Student først Philologi og tog den philologiske Embedsexamen 1784, men kastede sig dernæst over Retsvidenskaben og tog 1788 jur. Attestats. 1798 blev han Professor ved Kjøbenhavns Universitet, og i denne Stilling døde han som Etatsraad 1 Dec. 1829. Hans vigtigste Værk var „Den danske og norske private Rets første Grunde“ (1813—20), en systematisk Behandling af en Del af den danske Ret, som for sin Tid ikke var uden Fortjeneste, men nu rigtignok henter sin hele

Betydning derfra, at Ørsteds Haandbog i Lovkyndigheden slutter sig til den som sit Grundlag. H. har for Resten ogsaa gjort sig fortjent af det juridiske Studium ved Stiftelsen af et ikke ubetydeligt Stipendium for juridiske Studerende.

Hurtigpresse, s. Bogtrykkerkunst.

Hus kaldes i Danmark et mindre Bondested, hvorimod de større kaldes Gaarde; s. Bondersteder. Husene inddeles i H. med Jord og jordløse H., til hvilke sidste navnlig Gadehusene (s. d. A.) høre. **Husmand** kaldes Beboeren af et H. I Norge er det, der betegner en Husmand, at Jorden til hans Bolig ikke er særskilt matrikuleret.

Hus (bøhm., d. e. „Gaas"; **Huß** er en urigtig Skrivemaade), bøhmisk Reformator, Søn af czechiske Bønderfolk, f. 6 Juli 1369 i Flækken Husinetz i Böhmen, hed egtl. kun **Johannes**, men antog senere Tilnavnet H. som en Forkortelse af sin Fødebys Navn. Først 1396 underskrev han sig første Gang med dette Navn. H. studerede ved Universitetet i Prag, blev 1393 Baccalaureus i Philosophi, 1394 Baccal. i Theologi, 1396 Magister, begyndte 1398 at holde Forelæsninger ved Universitetet, blev 1401 Decanus for det philosophiske Facultet, var 1402—3 Universitetets Rector og blev 1402 tillige Præst ved Bethlehemscapellet i Prag, en af en Rigmand stiftet Kirke, hvor der ikke holdtes Messe, men kun Prædikener paa Modersmaalet; her samlede han sig snart en talrig Menighed af alle Samfundsklasser. H. var allerede den Gang stærkt paavirket af Wiclefs Skrifter; men disse vare den Gang endnu ikke fordømte som kjætterske. Vel forbød Universitetet 1403 sine Lærere at udbrede Wiclefs Lærdomme; men i Virkeligheden lagdes der ikke H. nogen Hindring i Vejen for hans Lærevirksomhed; tvært imod stod han ikke blot i høj Yndest hos Kong Wenzel, hvis Dronning tog ham til sin Skriftefader, men ogsaa hos Ærkebiskop Sbynjek (Sbynko) af Prag, der 1403 udnævnte ham til det vigtige Embede som Prædikant ved Stiftssynoderne, i hvilken Stilling H. fik Lejlighed til at tale til Blomsten af hele Böhmens Gejstlighed. 1405 udstilledes der i en Kirke i Wilsnach en Reliquie af Christi Blod, hvilket fremkaldte stærk Valfarten dertil; Ærkebispen overdrog da H. og to andre Magistre at undersøge Sagen, og efter deres Raad forbød han al denne Valfarten; men allerede 1408 lykkedes det den over H.s strænge Straffetaler opbragte Gejstlighed at gjøre Ærkebispen til hans Modstander, saa at han endog forbød ham al præstelig Virksomhed. Ogsaa ved Universitetet havde H. imidlertid faaet mange Modstandere, fordi han tilhørte den realistiske Retning i Datidens Videnskab, medens Flertallet af Universitetslærerne hyldede Nominalismen. Desuden var H. ivrig national Bøhmer og harmedes over Tyskernes Overmagt ved Universitetet, hvor alle Anliggender afgjordes ved Stemmegivning efter Nationer, saa at Czecherne, der kun regnedes for 1 Nation, altid vare i Mindretal over for de fremmede, som regnedes for tre Nationer, 2 tyske og 1 polsk. Nu var det det store pavelige Schismas Tid, og Kong Wenzel ønskede, at Universitet skulde holde sig neutralt i Striden mellem Paverne; men det vilde Tyskerne ikke; Kongen udstedte da efter H.s Tilskyndelse i Jan. 1409 en Forordning, hvorefter Czecherne ved Universitetet fremtidig skulde have tre Stemmer, alle de fremmede tilsammen kun én. Disse protesterede, men forgjæves; saa udvandrede i Maj 1409 ialt 5,000 Studenter og Universitetslærere fra Prag til Leipzig, hvor de grundlagde det derværende Universitet. Universitetet i Prag blev derved forvandlet til en national Højskole, og H. stod nu som dennes Rector paa Højdepunktet af sin Indflydelse, men havde ogsaa forøget sine Fjenders Antal og Forbitrelse. Ærkebispen anklagede ham i Rom for hans Klager over Kirkens Brøst og Mangler, og 9 Marts 1410 offentliggjordes i Prag en pavelig Bulle, der under Straf af Excommunication forbød Udbredelse af Wiclefs Lære og tillige forbød al Prædiken i Capeller og andre saadanne Steder. Hermed skulde Bethlehemscapellet rammes; men H. appellerede „fra den slet underrettede Pave til Paven som den, der skulde være bedre underrettet", og Folket lagde ved offentlige Demonstrationer sin Sympathi for ham for Dagen. 16 Juli lod Ærkebispen offentlig Wiclefs Skrifter brænde, og 18 Juli bansatte han H. og hans Venner; men Folket svarede med at haane Ærkebispen og digte Spottesange imod ham, og der skete saa alvorlige Gadetumulter, at flere af H.s Fjender i Præsteskabet kom i Livsfare. Kongen straffede vel Tumultuanterne, men idømte ogsaa Ærkebispen en Bøde, fordi han egenmægtig havde brændt Wiclefs Skrifter, og da Boden ikke blev betalt, lagde han Beslag paa Ærkebispens Indtægter. Imidlertid vedblev H. trods alle Forbud at prædike i Bethlehemscapellet, og hans Angreb paa Hierarchiet bleve stærkere og stærkere. Forgjæves forkyndte Sbynjek 1411 Ban og Interdict over hele Byen Prag; man respecterede det ikke; saa bøjede Ærkebispen sig og søgte Forlig, men døde 28 Sept. 1411, og den nye Ærkebiskop Albik optog Kampen med ny Kraft. Pave Johan XXIII lod den Gang prædike Korstog mod Kong Ladislaus af Neapel og lovede alle Deltagere samme Syndsforladelse som for et Korstog imod de vantro. Da Ærkebiskop Albik lod sine Prædikanter forkynde dette i Böhmen, begyndte H. og hans Venner at prædike imod Aflad, og i en offentlig Disputation i Juli 1412 fordømte de skarpt Pavens Optræden og erklærede, at det var Gudsbespottelse at erklære ham for ufejlbar, medens Folket foranstaltede et stort Optog, hvor de pavelige Buller bleve baarne af Skjøger og derefter opbrændte. Kong Wenzel lod tre unge Mennesker, som havde forstyrret den offentlige Gudstjeneste med haanlige Udraab imod Paven, henrette; men under Ledelse af H. og hans Venner begravede Folket dem som Martyrer. Nu kom en pavelig Cardinallegat til Prag i Dec. 1412, bansatte paa ny H. og lagde Interdict over ethvert Sted, hvor han vilde opholde sig; Befolkningen i Prag indtog en saa betænkelig Holdning, at Kongen, som frygtede et Oprør, bad H. rejse, men Landadelen aabnede sine Borge for ham, og hans Fjærnelse fra Byen havde kun til Følge,

at hans Venner lærte at kunne undvære hans Ledelse, og at H. selv fik Tid til 1413 at udgive sit Hovedværk „Om Kirken", hvilken han opfatter som et Samfund af dem, der fra Evighed ere udvalgte til Salighed; deres Hoved er ikke Paven, men Christus. I andre Skrifter hævdede han den verdslige Magts Uafhængighed af Paven og Skriftens Gyldighed som eneste Norm for Troen; men tillige erklærede han sig villig til at lade sig dømme af et Concilium. 1414 traadte Conciliet i Kostnitz sammen, og efter Kejser Sigismunds Ønske indbød dette H. til at komme. Efter megen Betænkning modtog han Indbydelsen, Kejseren gav ham et Lejdebrev, og flere af Böhmens mægtigste Stormænd paatog sig efter Kong Wenzels Befaling at ledsage ham som hans Beskyttere. Paa sin Rejse gjennem Tyskland modtoges han overalt med de største Æresbevisninger, og 3 Nov. 1414 holdt han sit Indtog i Kostnitz under umaadeligt Tilløb; men allerede 28 Nov. lykkedes det Paven at lade ham fængsle, og Kejser Sigismund var svag nok til at undlade at befri ham. Hans Fængsel var usundt, saa at han blev syg, og dog blev han efter Pave Johan XXIII.s Flugt sat i et endnu haardere Fængsel. Forgjæves gjorde Czecher og Polakker Indsigelse; man svarede: „en Kjætter staar uden for Lovene, og et Løfte, som gjør Kirken Skade, skal ikke holdes". 4 Maj 1415 fordømte Conciliet Wiclef som Kjætter, og dermed var Udfaldet af H.s Proces afgjort; skjønt han ingenlunde gik saa vidt i sin Opposition imod Romerkirken som Wiclef, slog man trods hans bestemte Protest uden videre hans Lære sammen med dennes. H. bar alle sine Pinsler og Forhaanelser med stor Sagtmodighed, men sveg ikke et Øjeblik sin Overbevisning. Da Conciliet 15 Juni fordømte den af H.s Discipel Jakob af Mies (Misa), ogsaa kaldet Jacobellus, indførte Praxis at uddele Nadveren under begge Skikkelser ogsaa til Lægfolk og fastslog som Kirkelære, at Lægfolk kun maatte faa Brødet, hævdede H. uforsagt, at Kalken ikke burde tages fra Lægfolk, og man fik derved et nyt Kjætteri at dømme ham for. 6 Juli 1415 faldt hans Dom, og s. D. døde han paa Baalet med stor Standhaftighed. Hans Aske blev kastet i Rhinen; men hans Landsmænd hævnede blodig hans Død (s. Hussiter) og vedblev at ære ham som Martyr for Fædreland og Kirke og at fejre hans Dødsdag som Nationens Helligdag, indtil det efter Romerkirkens endelige Sejer i Landet lykkedes dem at bringe Johan af Nepomuks Festdag til at fortrænge den.

Husaby, Sogn i Kinnefjärdings Herred, Skaraborgs Län, i Sverige. I H. var Vestergötlands ældste Bispesæde, en Donation af Olof Skötkonung, som i Følge Traditionen skal være bleven døbt i St. Sigfrids Kilde i H. og ligge jordet under et ældgammelt, med Reliefsbilleder smykket Gravminde ved H. Kirke.

Husár, en oprindel. ungarsk Benævnelse paa en letbevæbnet Rytter, siden forr. Aarh. anvendt i de fleste Hære som Benævnelse for visse lette Rytterregimenter, væbnede med Sabel og Carabin, men for Resten kun ved den snorebesatte Uniform forskjellige fra andre Afdelinger af let Rytteri, som ridende Jægere, Chevaux-légers osv. Af det danske Rytteris 5 Regimenter er det ene et Gardehusar-Regiment.

Húsavig (Húsavík), Handelsplads i Tings Syssel i det nordlige Island.

Husblas (Ichtyocolla), den indre Hud af Svømmeblæren af forskjellige Bruskfisk, især Husblasstøren. Svømmeblæren skæres og vaskes og udspændes i Solen; ved en vis Tørhedsgrad trykkes den ydre Muskelhud af, som ikke giver Lim ved Kogning med Vand, og den indre formes paa forskjellig Maade (Kranse, Lyrer, Blade), bleges ved Svovlsyrling og tørres fuldstændig. H. er ikke Lim (skjønt der gaar megen Fiskelim i Handelen under dette Navn), men bliver først ved Kogning til Lim. Den bestaar af Traade, der kvælde ud i Vand, men kun delvis opløses deraf. De udkvældede Traade bevare for en Del deres Structur, hvilket er vigtigt med Hensyn til Anvendelsen af H. til Klaring af Vin, Øl o. desl., idet Traadene danne et sammenhængende Net, hvori de bundfældede Dele holdes fast. Til denne Klaring er Nærværelse af Garvesyre fordelagtig, fordi denne virker sammentrækkende paa H.s Traade. Til Klaring kan H. ikke erstattes af Lim, derimod vel til Dannelse af Gelée i Husholdningen og Conditoriet og ligeledes til engelsk Plaster, der er en kogt Opløsning af H., altsaa af Lim, strøgen paa Silketaft. Et Surrogat for H. er det saakaldte ichtyocolle française, der tilberedes af Blodfibrin og Garvesyre. Dansk H. vindes ved at koge en Gelée af Flæskesvær, skære den i tynde Stykker og tørre den i Luften; det er kun en tør, hvid Lim.

Husbond, den gamle Benævnelse for Manden som Familiens Hoved, dels i Forhold til Hustruen, dels i Forhold til Børnene og Tyendet eller de undergivne overhovedet, hvorfor det ogsaa, navnlig i Landboforholdene, blev Betegnelsen for Jorddrotten i Forhold til alle dem, der have fæstet eller lejet Jord ell. Hus af ham, saa vel som endelig ogsaa for Herlighedsejeren i Forhold til den ufuldkomne Ejer. Husbondhold kaldes i Danmark den Kjendelse, som enhver ny tiltrædende Arvefæster eller anden ufuldkommen Ejer i Regelen maa svare til Herlighedsejeren.

Husch ell. **Husi**, Stad i Konger. Rumænien, Prov. Moldau, 8 M. s. f. ø. for Jassy. 19,000 I. Vin- og Tobaksavl. H. er anlagt i det 15de Aarh. af Ungarere og opkaldt efter Joh. Hus, hvis Lære de havde antaget. Fredsslutning 1711 mellem Rusland og Tyrkiet.

Husdyr, s. Tamme Dyr.

Husflid kaldes den Virksomhed, nærmest af industriel Art, der udføres i Hjemmet som Bibeskæftigelse. Da saadan H. i Almindel. kun tilsigter at skaffe Udøveren en Biindtægt, og dens Produkter derfor hyppig betales lavt, er den, hvor den drives i større Omfang, en venskelig Concurrent for den egentlige Industri (jvfr. saaledes Forholdene i Danmark i den første Halvdel af dette Aarh.). Paa den anden Side vil en stærkere udviklet Industri ofte gjøre Fortsættelsen af tilsvarende Husflidsvirksomhed saa lidet lønnende, at den efterhaanden taber sig. Saaledes har vort Lands-

brug efterhaanden for største Delen opgivet forskjellige Sysler af mere industriel Art (Bagning, Brygning o. lign.), der tidligere dreves som naturligt Tilbehør til Landbruget, og anden Husflidsvirksomhed (t. Ex. Væveriet) er ligeledes efterhaanden bleven fortrængt ved de billige Fabrikprodukter. Da særlig Landboerne herved have mistet en Sysel, der beskæftigede dem paa en Tid, da de ikke kunde udføre egentlig Landbrugsarbejde, har man i nyere Tid bestræbt sig for at give dem — og ogsaa Kjøbstadfolk i lign. Forhold — Anvisning paa og Oplærelse i forskjellige Haandgjerningssysler (særlig Snedker- og Drejerarbejde o. lign.), der kunne beskæftige dem i ledige Timer og derhos bibringe dem en manuel Færdighed, som paa forskjellig Maade kan være dem til Nytte. I denne Retning virker her i Landet „Dansk Husflidsselskab“, stiftet 1873. Jvfr. Sløjd.

Husfoged var, medens Slesvig hørte til det danske Monarchi, Benævnelse for et særegent Slags Embedsmænd i dette Hertugdømme, som førte Opsyn med Vejene, Skovene og de offentlige Bygninger, besørgede Kjørselsvæsenet osv.

Husholdningsforeninger, s. Brugsforeninger.

Huskisson, William, engelsk Finansmand, f. 11 Marts 1770, kom 1789 til Paris, hvor han deltog i Bastillens Indtagelse og var Medlem af en politisk Klub, men blev senere Secretær hos den engelske Afsending indtil Krigens Udbrud. H. blev derefter sat i Spidsen for Fremmedkontoret og 1796 Understatssecretær i Krigsministeriet (indt. 1801), samt valgtes 1797 til Underhuset. 1804—6 og 1807—9 var han Statkammersecretær, 1814—23 Commissær for Skovene og derefter Formand for Handelscollegiet, i hvilken Stilling han gjennemførte de første Ændringer i Englands Handelspolitik, i frisindet Retning. Handelen paa de engelske Kolonier frigaves for alle Folks Skibe, Korntolden nedsattes, og Beskyttelsessystemet mildnedes for flere Fabrikvarer. Efter Cannings Død 1827 blev H. Statssecretær for Kolonierne, men afgik n. A., da han var uenig med Wellington. Ved Festlighederne 15 Sept. 1830, da Jærnbanen aabnedes mellem Liverpool og Manchester, blev H. ved egen Uforsigtighed overkjørt af et Locomotiv og døde s. D.

Husløg (Sempervivum), Planteslægt af Stenurtfamilien, har omtr. 12 Bæger-, Kron- og Frugtblade og dobbelt saa mange Støvdragere; en Art med røde, stjerneformede Blomster i Kvast og tykke, saftige og braadspidsede Blade i en Roset ved Grunden af Stænglen findes næsten over hele Europa, hos os navnlig i Fyn, paa Straatage og ved Huse, da den har været benyttet som Husraad og tidligere blev anset for at forebygge Lynnedslag. I Norge findes den hist og her i Christianssands og Dele af Christiania Stift. Dens oprindelige Hjem er Alperne.

Husqvarna, Fabrik i Hakarps Sogn og Tveta Herred i Småland i Sverige, 1 M. s. for Jönköping, paa den øvre Skraaning af den maleriske H.-Dal, ved det nederste af de Fald, som dannes af H.-Aa, der flyder ud i Vettern. Ved H. anlagdes i Slutningen af det 17de Aarh. for Kronens Regning en Geværfabrik, men 1757 gik Fabriken over i privat Eje og tilhører nu et Aktieselskab, som har udvidet dens Virksomhed betydelig. 1883 tilvirkedes 8,000 Symaskiner, 3,000 Jagtgeværer og 12 Mill. Kilogr. Støbegods, til en samlet Værdi af c. 1,200,000 Kr.

Huss, Magnus, svensk Læge, f. 22 Oct. 1807 i Torp i Medelpad, tog 1835 den medicinske Doctorgrad, gjorde efter s. A. at være bleven ansat som Adjunct ved det Carolinske Institut 1837—39 en videnskabelig Rejse til Tyskland og Frankrig og blev ved Tilbagekomsten Overlæge og Klinikforstander ved Seraphimerlazarethet. 1840 blev han extraordinær, 1847 ordinær Prof. ved Institutet, adledes 1857 og var 1860—64 Formand i Sundhedscollegiet og 1860—76 Generaldirecteur over Hospitalerne. H. har indlagt sig stor Fortjeneste af den klinisk-medicinske Undervisning i Sverige og tillige øvet stor Virksomhed som medicinsk Forfatter; blandt hans betydeligere Skrifter fortjene fortrinsvis at nævnes: »Alcoholismus chronicus« (1849—54), af det franske Institut belønnet med den Monthyonske Pris, »Om Sveriges endemiska sjukdomar« (1852), »Om Typhus och Typhoidfebrens statist. förhåll. och behandling« (1855), »Om Lunginflammationens statist. förhåll. och behandling« (1860).

Hussiter, Hus's Tilhængere i Böhmen (s. Hus). Allerede Hus's Fængsling vakte overalt i Böhmen og Mähren en Gjæring, som den svage Kong Wenzel ikke var Mand for at dæmpe, saa meget mere som hans Dronning, Sophie, stod paa Hussiternes Side. Stænderforsamlingerne sendte Bønskrifter til Kejser Sigismund, og Adelen søgte at hjælpe Hus ved diplomatiske Skridt, medens Folkemasserne gjorde Opløb og mishandlede Hus's Fjender blandt Præsterne. Da derpaa Rygtet om Hus's Død paa Baalet kom til hans Landsmænd, kjendte Forbitrelsen ingen Grænser; man betragtede den baade som et skjændigt Justitsmord og som en blodig Forhaanelse mod hele den czechiske Nation. Flere af Hus's Fjender blandt Præsterne bleve huggede ned ell. kastede i Moldau, og Ærkebispen maatte redde sit Liv ved ilsom Flugt. Paa Landdagen 1416 sluttede Flertallet af Landets Stormænd et Forbund om at beskytte den frie Prædiken af Guds Ord og kun at bøje sig for Biskoppernes og Pavernes Decreter, naar disse stemmede med Guds Ord. Imod alle Forsøg paa med Magt at tvinge nogen af dem til at fravige disse Bestemmelser lovede de at støtte hverandre af yderste Evne. At Conciliet i Kostnitz stævnede Adelsmændene for sin Domstol og truede med at prædike Korstog imod Böhmen, hjalp intet, og da Kejser Sigismund omsider fik sin Broder, Kong Wenzel, til i Begyndelsen af 1419 at skride ind imod Bevægelsen, tjente dette kun til at constatere Kongens Afmagt over for denne. Nogle Maaneder efter døde Wenzel, og den „troløse“ Kejser Sigismund var hans Arving; men Stænderne nægtede at hylde ham som deres Konge, og dette gav Anledning til de langvarige

Hussiterkrige, under hvilke den czechiske Nation levede sin Heltetid. 1420—27 væltede tyske Korshære, den ene talrigere end den anden, sig ind over Böhmens Grænser; men under Anførsel af den først enøjede og senere fuldstændig blinde Johan Ziska fra Trecznow og efter hans Død 1424 under Anførsel af Prokopius d. store, rykkede H. i Marken under Psalmesang; selv deres Præster greb til Vaaben i „den hellige Hævns Krig“; der blev ikke givet Pardon, og det blev kun flygtende Hobe af de talrige Korshære, der kom hjem til Tyskland igjen. Hos H. gik national Begejstring Haand i Haand med den religiøse; man kæmpede for Guds Ords Frihed, men ogsaa for at fri sig for Tyskernes trykkende Aag, og derfor tænkte man endog paa at formaa Polakkerne og Russerne til at tage Del i en slavisk Folkekrig imod Tyskerne. Dog tænkte H. kun paa at værge deres eget Land, ikke paa at undertvinge Tyskerne; indtil 1427 førte de Krigen udelukkende som Forsvarskrig; da lykkedes det vel Prokopius d. store at overbevise dem om, at de aldrig vilde faa Fred, før de hjemsøgte Fjenden i hans eget Land, og nu drog H.s sejerrige Hære hvert Aar dybt ind i Hjærtet af Tyskland og udbredte Død og Fordærvelse, hvor de kom frem; men de vendte efter endt Felttog stadig tilbage til Böhmen uden at tænke paa at gjøre varige Erobringer. Imidlertid prædikedes der paa ny Korstog imod H. i alle Christenhedens Lande, og ført af den pavelige Legat Julian Cesarini rykkede en vældig Hær frem, men led et saa frygteligt Nederlag ved Taus, 14 Aug. 1431, at man blev enig om at opgive alle Forsøg paa at kue H. med Vaabenmagt. Man forsøgte da at benytte sig af deres indbyrdes Uenighed, og dette lykkedes kun alt for godt. Blandt H. stod nemlig to Partier over for hinanden, et strængere og et mildere. **Taboriterne** (Demokraterne, til hvilke mange Valdensere, Beghardere og Wiclefiter sluttede sig) vilde ingen Udsoning med den romerske Kirke og forkastede alt i Lære, Cultus og Forfatning, som ikke kunde efterviseѕ i Skriften; de afskaffede alle Fester undtagen Søndagen, forsagede al Kunst og Videnskab som Djævelens Gjerninger; i deres Lejre prædikede de om Tusendaarsriget og Herrens Komme, om de dødes Opstandelse, om Ejendomsfællesskab og Lammets Bryllup; snart skulde alt dette ske og de udvalgte da finde Ly under Ødelæggelsen i 5 bøhmiske Byer. Deres Hovedsæde var Bjærget Tabor, s. for Prag, hvor Ziska havde bygget en stærkt befæstet Lejr eller By. Til dem hørte baade Ziska, Prokopius d. store og dennes Underanfører, Prokopius d. lille; men de mest yderliggaaende iblandt dem havde ikke kunnet finde nogen, der var værdig til at være „Fader“ Ziskas Efterfølger og kaldte sig derfor efter hans Død „de faderløse“. Det maadeholdne Parti, som især havde Tilhængere blandt Adelen, den højere Borgerstand, de universitetsdannede og Borgerne i Prag, vilde forlige sig med Kirken, naar denne vilde tilstede: 1) at Guds Ord blev prædiket frit paa Modersmaalet, 2) at Lægfolk fik Nadveren under begge Skikkelser; (derfor kaldtes de **Calixtinere**, af lat. calix, d. e. „Bæger“, eller **Utraquister**, af sub utraque specie, d. e. „under begge Skikkelser“); 3) at Gejstligheden ikke maatte besidde verdslig Magt og Gods, men skulde leve et apostolisk Liv, og 4) at der skulde indføres streng Kirketugt. Efter Korshærens Nederlag ved Taus lykkedes det Cardinal Cesarini som Præsident for Conciliet i Basel at bevæge dem til at indlede Fredsforhandlinger med H., og efter mere end to Aars Underhandlinger undertegnedes omsider 30 Nov. 1433 de saakaldte **Baseler- eller Prager-Compactater**, der indrømmede Nadverens Brug under begge Skikkelser, medens Calixtinernes 3 andre Fordringer vel vare indrømmede, men i Udtryk, hvis Tvetydighed aabnede Romerkirken Vej til i det væsentlige at komme bort fra Indrømmelserne. Calixtinerne, hvis Fører, Johan **Rokyczana**, havde været den vigtigste Ordfører for H.s Gesandtskab i Basel, godkjendte dette Forlig, om end til Dels modstræbende; Taboriterne og de faderløse derimod saa deri et skjændigt Forræderi imod den hellige Sag; begge Partier greb til Vaaben imod hinanden, og i det store Hussiterslag ved Böhmisch-Brod og Lipan 30 Maj 1434 led Taboriterne og de faderløse et saa frygteligt Nederlag, at de faderløse strax ophørte at existere som Parti, og Taboriternes Magt var knækket for stedse, medens de dog vedblev at bestaa som religiøst Parti indtil Midten af det 15de Aarh. 1444 erklærede Landdagen i Prag deres Lære for Kjætteri, men man forfulgte dem ikke og de gik lidt efter lidt frivillig over til Calixtinerne. Efter disses Sejer var Rokyczana bleven Ærkebiskop i Prag 1435, og 1436 hyldede Böhmerne omsider Sigismund som Konge, hvorpaa denne med samme Troløshed, som han havde vist over for Hus, arbejdede paa at hjælpe Romerkirken med at tage de gjorte Indrømmelser tilbage. Oprørsaanden ulmede allerede paa ny; men 1437 døde Sigismund. 1462 erklærede Pave Pius II, der selv som Cardinal Æneas Sylvius Piccolomini havde været med til at affatte Compactaterne, disse for ophævede; men nu sad Georg Podiebrad paa Böhmens Trone, og han trodsede Pavens Banbulle og slog hans Korshære. Da den romerskfindede Konge Wladislaw II senere søgte at faa Compactaterne omstyrtede, tvang Landdagen ham til paa ny at anerkjende dem i Kuttenberg 1485, og paa Landdagen 1512 blev det fastslaaet, at Romerskkatholske og H. skulde være ligestillede i Böhmen. Derimod fremkaldte Luthers Reformation en Spaltning iblandt H., idet mange af dem foretrak at gaa over til Romerkirken, medens det store Flertal paa Landdagen 1575 antog den augsburgske Confession og saa delte Skæbne med den øvrige protestantiske Kirke i Böhmen. Jvfr. **Bøhmiske Brødre**.

Hussøm kaldes de ved Bygningen af Huse anvendte Slags Søm: 3Tomme-, 4Tomme-, Laase-, Rørsøm o. fl., til Forskjel fra andre Søm.

Hustropper, en sjælden brugt Betegnelse for en Fyrstes Livvagt eller Garde, de til den umiddelbare Bevogtning af hans Person bestemte Afdelinger af Hæren.

Hustugt kaldes den Revselse, som baade

Manden og Hustruen, dels som Tvangsmiddel, dels som Straf, have Ret til inden for visse Grænser at anvende paa deres umyndige Børn og Tyende. Hvad dette sidste angaar, er imidlertid Revselsesretten i Danmark bleven betydelig indskrænket ved Tyendeloven af 10 Maj 1854, idet den nu mod det mandlige Tyende kun kan anvendes, indtil det er 18 Aar gammelt, mod det kvindelige Tyende kun til dets 16de Aar. En lignende Ret tilkom ogsaa Godsejeren til under Udførelsen af Hoveri ell. Pligtarbejde at tugte de paagjældende Bønder; men ligesom denne Ret allerede 1791 blev ophævet, for saa vidt selve Gaardfæsterne og deres Hustruer angik, og 1848 for Husmænd og deres Hustruer, saaledes blev den 1848 væsentlig indskrænket i Henseende til de Arbejdere, som Gaard- ell. Husmænd sende i deres Sted, idet det udtrykkelig blev forbudt at anvende H. imod nogen Mandsperson, der er over 20 Aar, og nogen Kvinde, der er over 16 Aar gammel. I Norge er der fra Lovgivningens Side ingen Forandring foretaget paa dette Omraade siden Christian V.s Lov, men Hustugtretten antages dog blot at haves mod Børn og Tyende i egentlig Forstand, samt i Straf- eller Arbejdsanstalter, for saa vidt saadant særlig er bestemt.

Husum, Stad i det sydvestlige Slesvig, 6 M. s. v. for Flensborg, ved H.-Aa, der ¼ M. v. for Byen løber ud i Heverstrømmen. 6,000 I. H. har et af den første holsten-gottorpske Hertug Adolf 1582 opført Slot og en lærd Skole. Befolkningens Hovederhverv er Handel og Haandværksdrift. Af væsentlig Betydning ere de store Studemarkeder. Havnen bestaar af en indre Del med 8 F.s og en ydre med 10 F.s Dybde. — H. nævnes tidlig, men var længe kun en stor Flække; først 1603 fik den Kjøbstadprivilegier. Den er den slesvigske Reformator Herman Tasts Fødeby (1490; han døde ogsaa her 1551) og var den første By i Hertugdømmet, hvor Luthers Lære fandt Indgang. Ogsaa den berømte Billedskærer Hans Brüggemann er født og død her. Paa Slottet have gottorpske Enkehertuginder resideret i det 17de Aarh. Byens Velstand sank betydelig i det 17de Aarh., dels paa Grund af Oversvømmelser (1625 og især 1634, da Nordstrand gik til Grunde), dels ved de ødelæggende Krige; ogsaa 1713 led den meget ved Stenbocks Indfald. 1852 fortærede en Ildebrand 32 Huse. Byen tiltog i Velstand ved Anlæget af den sydslesvigske Jærnbane, der forbinder Flensborg med H. og gaar derfra til Tønning, ved Havnens Udbedring og ved directe Dampskibsforbindelse med England.

Huß, Joh., s. Hus.

Huszár, Adolf [hūsahr], ungarsk Billedhugger, f. 1842, d. 1885, uddannet i Wien, gjorde sig bekjendt ved Billedstøtter af sit Fædrelands Frihedsmænd, saaledes af Deák, Eötvös og Digteren Petöfi.

Huszt, Flække i Ungarn, 7 M. n. v. for Szigeth. 6,000 I. Mærkeligt Bjergslot. I Omegnen betydelig Hampavl.

Hutcheson, Francis [höttschisen], engelsk Moralphilosoph, f. 1694 i det nordlige Irland, lagde sig tidlig efter den scholastiske Philosophi, Naturvidenskaberne og Theologien. Efter at have overtaget en Privatskole i Dublin blev han 1729 kaldet til Universitetet i Glasgow, hvor han især foredrog den praktiske Philosophi; en Kaldelse til Edinburgh afslog han og virkede i Glasgow til sin Død 1747, elsket og æret af sine Disciple og Medlærere. — Der er i Følge H. en medfødt moralsk Sans i os, som hverken afhænger af Dannelse eller af Raisonnement; den bedrager os aldrig, selv om det kunde synes saa, og er stærkere end Interessen. Den Sindsstemning, som har den største moralske Værdi, er den mest udstrakte Velvilje. Principet for den gode Handlen ligger i Tilbøjeligheden til uden Hensyn til os selv at sørge for andres Vel.

Huth, Heinr. Wilhelm v., dansk General, f. 17 Aug. 1717 i Sachsen, tjente 1742—62 i den hessiske Hær og udmærkede sig i Syvaarskrigen, saa at han efterhaanden rykkede op til Oberst i Artilleriet. 1762 ansattes H. i dansk Tjeneste som Generalmajor og brugtes ved Artilleriets Ordning til Felttoget imod Rusland, men vendte derefter tilbage til Hanau, hvor han 1764 blev militær Lærer for Prins Carl af Hessen. Med denne fulgte H. 1765 til Danmark, blev n. A. Generallieutenant, Chef for Bygningsvæsenet og Medlem af det høje Krigsraad, men fjærnedes 1767 af Saint-Germain og hjemsendtes. 1771 kaldtes H. tilbage og sattes i Sept. i Spidsen baade for Artilleriet og Ingenieurerne (indtil sin Død), medvirkede alligevel til Struensees Fald og blev til Løn General og 1773 Præsident for Generalitetscollegiet, hvorhos han adledes 1776 og blev Ridder af Elefanten 1783. H. maa regnes for Artilleriets egentlige Skaber og har særlig Fortjeneste af Officerernes videnskabelige Udvikling ved Indretning af en højere Skole for Artilleri- og Ingenieurvæsen. Efter Guldbergs Fjærnelse 1784, hvortil H. ligeledes medvirkede, blev han Statsminister og gjennemførte 1788 en ordnet Udskrivning, 1792 en Formildelse af de barbariske Straffe (forgjæves forsøgt 1774) og 1802 Afskaffelse af Udlændinges Hverving. H. døde 7 Maj 1806.

Hutten, Ulrich v., en af de betydeligste Repræsentanter for den tyske Humanisme, f. 22 Apr. 1488 paa Borgen Steckelberg i Kurhessen, nedstammede fra en gammel Ridderslægt. 1499 kom han til Klostret i Fulda for at uddannes til Gejstlig; men at blive Munk hugede ham saa lidt, at han 1504 flygtede til Erfurt, drog 1505 til Köln, 1506 til Frankfurt a. d. O., 1510 til Wittenberg og 1512 til Pavia og Bologna for at studere Lovkyndighed. Ved Pavias Erobring af Kejser Maximilian I mistede han alle sine Ejendele og var nødt til at lade sig hverve til kejserlig Krigstjeneste; i denne Stilling blev han dog kun et Aar. 1517 vendte han tilbage til Tyskland og vandt stor Anseelse ved en Række Breve og Digte, hvori han heftig angreb Hertug Ulrik af Württemberg, der havde myrdet en af hans Fættere; men endnu mere berømt blev han ved sin Deltagelse i Reuchlins Strid med Hoogstraten; han var upaatvivlelig en af de vigtigste Medarbejdere paa Epistolæ obscurorum virorum

(s. d. A.). Begejstret over Luthers Optræden skrev han 1519 sin „Römische Dreifaltigkeit", hvori han skaanselløst blottede Pavehoffets Usædelighed og al den øvrige Fordærvelse i Romerkirken og med gløden de Begejstring manede det tyske Folk til Kamp mod Hierarchiets Anmasselser. Samtidig rejste han rundt til Tysklands Magthavere for at vinde dem for den nye Tids Ideer; da dette ikke lykkedes, arbejdede han med Mund og Pen paa at stifte et Forbund mellem Adelen, de frie Stæder og Bønderne til Kamp mod de verdslige og gejstlige Fyrster, og da hans Ven Sickingen begyndte denne Kamp, begav H. sig til Schweiz, vistnok for at vinde allierede; men ingen af hans tidligere Venner vovede at modtage ham. Erasmus lukkede sin Dør for ham, og Staden Zürich udviste ham, syg og elendig, som han var; kun Zwingli havde Mod til at tage sig af ham og gav ham en Anbefalingsskrivelse til en lægekyndig Præst paa Øen Ufenau i Züricher-Søen, hvor han døde 29 Aug. 1523, kort efter at have faaet Efterretning om Sickingens fuldstændige Nederlag. H. var en af sin Tids frimodigste og mest begavede Mænd, altid rede til at bekæmpe Tyranni og Hykleri, paa én Gang Ridder, Digter og Videnskabsmand; hvad man derimod kan bebrejde ham, var en urolig Letsindighed, der dog for en Del maa forklares ud af de Forhold, hvori han levede.

Hutter, Leonh., luthersk Theolog, f. 1563 i Nellingen ved Ulm, 1596 theol. Prof. i Wittenberg, d. 1616, forsvarede med Iver Concordieformlen mod Calvinisterne og forfattede »Concordia concors« (1614) imod Hospinians »Concordia discors« samt paa Kurfyrsten af Sachsen, Christian II.s Befaling et »Compendium locorum theologicorum«, der udkom i utallige Oplag. H. er en saa fuldblods Repræsentant for den lutherske Orthodoxi, at C. A. Hase har givet sin Fremstilling af den gammellutherske Dogmatik Navnet »Hutterus redivivus«.

Hutton, Jam. [hötten], engelsk Mineralog og Geolog, f. 1726 i Edinburgh, d. 1797 smsts. Først studerede han Lægevidenskab i Edinburgh og Leiden, men efter at hans Interesse var bleven vakt for Naturvidenskaberne, opgav han sin Praxis og tilbragte Resten af sit Liv som privatiserende Videnskabsmand. Ved sine Studier af Granitens, Grønstenens og Basaltens gangformige Optræden i Skotland kom han til det Resultat, at de maatte være pressede op fra Dybet i smeltet Tilstand. Han fremsatte da 1788 sin Theori om de plutoniske Dannelser, som han 1795 fuldstændigere udviklede i et særskilt Værk, »Theory of the earth«, og stillede sig derved i en bestemt Opposition til den den Gang herskende Wernerske neptunistiske Lære, uden dog derfor at benægte, at andre Bjærgarter kunde være opstaaede ved Bundfældning i Vand. I England fandt han en ivrig Forsvarer i Playfair, der i den Anledning udgav »Illustrations of the Huttonian theory« (1802).

Huxley, Thomas Henry [høxli], udmærket engelsk Naturforsker, f. 4 Maj 1825 i Ealing i Middlesex, studerede Medicin og gjorde som Læge en Rejse (1846—50) med det engelske Krigsskib »The Rattlesnake« i det indiske og stille Hav, der gav ham Materialet til ypperlige Arbejder over lavere Dyr, især Meduser, Salper og Snegle. 1855 udnævntes han til Professor i Naturhistorie ved »The Royal School of Mines« og samme Aar til Professor i Physiologi ved »Royal Institution« og Examinator i Physiologi og sammenlignende Anatomi ved Londons Universitet, 1862 til Professor i Physiologi og sammenl. Anatomi ved »Royal College of Surgeons«. 1876 hædredes han med det geologiske Selskabs Wollaston-Medaille, og 1879 udnævntes han til Medlem af det franske Akademi i v. Baër's Plads. H. er maaske den ved Aand, Dygtighed og alsidig Indsigt mest fremragende af Englands nulevende Naturforskere og har ved at slutte sig til Darwins Anskuelser bidraget meget til at skaffe disse Indgang i og uden for England. Foruden ypperlige Haandbøger over højere og lavere Dyrs Anatomi har H. forfattet mangfoldige større og mindre videnskabelige Afhandlinger i de Tidsskrifter, der udgives af Selskaber som »The Royal«, »Linnean«, »Geological« og »Zoological Society« og i »Memoirs of the Geological Survey of Great Britain«, mange populære Afhandlinger og Taler ved Fester og Møder i de forskjellige Selskaber, hvori han har præsideret, ligesom han ogsaa er bleven bekjendt i vide Kredse i England for de udmærkede Forelæsninger, beregnede for Arbejdere, som han har holdt i »School of Mines«, og sin energiske Virksomhed som Medlem af »the London School Board«, hvortil han valgtes 1870, men fratraadte 1872. Af H.s Skrifter nævne vi: »Oceanic Hydrozoa, a description of the Calycophoridæ and Physophoridæ observed during the voyage of H. M. S. Rattlesnake« (1859), »Evidence as to Man's place in Nature« (1863), »Lectures on the Elements of Comparative Anatomy (On Classification, the Vertebrate Skull)« (1864), »Lessons in Elementary Physiology« (1866), »Lay Sermons, Addresses and Reviews« (1870), »Manual of the Anatomy of Vertebrated Animals« (1871), »Critiques and Addresses« (1873), »American Addresses with Lectures on the Study of Biology« (1877), »Physiography: an Introduction to the Study of Nature« (1877), »Anatomy of Invertebrates« (1877), »The Crayfish, an Introduction to the Study of Zoology« (1879), »Science and Culture, and other Essays« (1882), »The Origin of Existing Forms of Animal Life — Construction or Evolution« (1883).

Huy [yi], Stad i den belgiske Prov. Liège ved Floden Meuse, 4 M. v. s. v. for Liège, med 12,000 I., ligger i en vild, romantisk Egn. Fabrikation af Læder og Papir, Ølbryggeri, Jærn- og Stenkulsgruber.

Huydecoper, Balth. [höj], hollandsk Digter og Sprogforsker, f. 1695 i Amsterdam af Patricierfamilie, d. smsts. som Dommer 1778. Hans Sørgespil »De triompherende standvastigheid, of verijdelde wraakzucht« (1717) hviler paa Calprenèdes Roman »Cléopatre«, og »Edipus« (1720) er efter Corneille; fremdeles skrev han de to Tragedier »Achilles« (1719) og »Arsaces«

(1722), hvori han indlægger Monologer til moralsk Belæring. Han oversatte 1726 Horats's Satirer i Prosa og 1737 metrisk, stærkt localiserede. Hans Digte udkom efter hans Død 1788. I Santens »Deliciæ poeticæ« (1796) findes 10 latinske Digte af H. Som Sprogforsker har han Fortjeneste ved sine Notitser til Bondels Oversættelse af Ovids Metamorphoser og sin Udgave af Melis Stokes Rimkrønnike, der med Lambert ten Kates Arbejder danner Grundlaget for en videnskabelig hollandsk Philologi.

Huygens, Christ. [höj], berømt hollandsk Mathematiker og Astronom, f. i Haag 14 Apr. 1629, d. 8 Juli 1695, studerede først Jura, men opgav dette og optraadte allerede 1647 som Forfatter af en værdifuld mathematisk Afhandling. 1655 besøgte han Frankrig, og efter sin Hjemkomst construerede han en Kikkert, ved hvis Hjælp han opdagede en af Saturns Drabanter og for første Gang erkjendte Saturns Ring som saadan. Samtidig lagde han sig efter Sandsynlighedsregningen; hans Afhandling »De ratiociniis in ludo aleæ«, offentliggjort af Schooten 1657, kan betragtes som den første Lærebog i denne Disciplin. Paa denne Tid falder ogsaa hans epochegjørende Opfindelse af Anvendelsen af Pendulet til at give et Ur en jævn og sikker Gang, noget man tidligere ikke havde kunnet opnaa. Denne Opfindelse beskrev han i en Afhandling med Titel »Horologium oscillatorium« (Par. 1673). Dette berømte Værk indeholder desuden forskjellige vigtige theoretiske Undersøgelser, vedrørende Geometri og Mechanik, f. Ex. om Fald paa krumme Linjer, om Bestemmelsen af Svingningernes Midtpunkt i et legemligt Pendul, om Centrifugalkraft, samt om Evolvecurver. I nær Forbindelse hermed staar end videre en Afhandling »De motu corporum ex percussione« (1669), hvori blandt andet fremsættes de under Navn af Inertiens Lov og Loven for Vedligeholdelsen af den levende Kraft bekjendte mechaniske Grundsætninger. Disse Arbejder, som bære Vidnesbyrd ikke blot om hans Geni, men ogsaa om et indtrængende Studium af Oldtidens og hans senere Forgængeres Arbejder, opvakte Samtidens højeste Beundring. Newton omtaler saaledes altid H. som »summus Hugenius«, en Ros, som Eftertiden har erkjendt fuldt berettiget. Endnu paa et andet Felt har H. gjort vigtige Opdagelser; hans optiske Undersøgelser førte ham nemlig til Opdagelsen af Lovene for Dobbeltbrydningen (samt af Lysets Polarisation), offentliggjort i hans »Traité de la lumière« (1690) og i hans posthume »Dioptrica«. Ham skyldes ogsaa først den Theori for Lysets Forplantelse, Bølgetheorien, som Nutiden, efter at den i lang Tid var traadt i Skygge for den af Newton opstillede „Emissionstheori", enstemmig har antaget for den rette.

Huysmans, Jorris Karl, fransk Novellist af den naturalistiske Retning, f. 1848 i Paris, Forf. til »Le drageoir aux épices« (1874), »Marthe« (1876), »Les croquis parisiens« (1880), »En ménage« (1881). Han har sluttet sig nær til E. Zola og har i »Soirées de Médan« (1880) leveret den fortrinlige Novelle »Sac au dos«.

Huysum, s. Huijsum.

Hval (Ceteacea, Cete) ell. **Hvalfisk**. De høre uagtet deres Legemes fiskeagtige Form til Pattedyrene, have varmt Blod, aande ved Lunger, give deres Unger Die osv. Legemet er fiskedannet, d. e. Hoved, Krop og Hale gaa i et og ere ikke tydelig adskilte fra hverandre, eftersom Halsen er saa kort og stiv, at Hovedet aldeles ikke kan bøjes til Siderne, og Halen særdeles kraftig udviklet, saa at den ved sin Grund har samme Omfang som Kroppen. Denne bliver derved tendannet; dog er navnlig Halen stærkt sammentrykt; den ender med en vandret, kløftet Finne, et brusket Hudblad, der ikke som Fiskenes Finner støttes af særegne Knokler. Højt oppe paa Ryggen findes der meget ofte en lignende lille Rygfinne, og tæt bag ved Hovedet sidde Lufferne, d. e. Forlemmerne, der ere omdannede til 2 flade, skarpkantede Aareblade; Fingrene ere ikke synlige, og til Regle er der intet Spor. H.s Bevægelsesredskab er Halen, hvis mægtige Slag til Siden driver dem gjennem Vandet med overordentlig Fart; Halefinnen og Lufferne tjene til at holde Legemet i Ligevægt og til at styre det. Huden er glat, nøgen (kun paa Snuden kan der findes enkelte Haar) og dækker et tykt Lag Spæk, for hvis Skyld H. jages og dræbes, da det kan udsmeltes til Tran. Hovedet er i Regelen stort, hos nogle but og tykt, hos andre spidst; Øjnene smaa og ligge langt nede paa Siden af Hovedet, tæt ved Mundvigene; Ørehullerne saa fine, at man i Regelen har meget vanskelig ved at finde dem. Næseborene ligge derimod altid højt oppe paa Hovedet, saa at H. for at aande blot behøve at løfte Hovedet op til Overfladen af Vandet. De ere hos Bardehvalerne adskilte, hos Delfinerne derimod udvendig forenede til et; man kalder dem ogsaa Blæsegatter eller Blæsehuller, fordi der gjennem dem oppustes Vandstøtter (rimeligvis blot Dampe, som fortættes i den kolde Luft og derfor vise sig som en Regn). H. mangle aldeles Baglemmer med Undtagelse af et lille Rudiment af Bækkenbenene, hvortil der hos enkelte findes fæstet Spor af nogle af Lemmeknoglerne; de ligge skjulte mellem Musklerne. De have 2 Patter, som have deres Plads under Bugen i en Hudfold tæt ved Gattet. H. føde en Unge, hvilken Moderen viser megen Omhu. Det er i det hele meget store Dyr, de største maaske over 50, de mindste omtr. 2 Alen lange. H. ere væsentlig oceaniske Dyr, byggede til at leve i det aabne Hav; de leve alle af dyrisk Føde og navnlig af Smaadyr (Fisk, smaa Krebsdyr og Bløddyr). Det er for en stor Del selskabelige Dyr og Trækdyr, som efter Aarstiderne flytte fra de nordlige Strøg af Havet til de sydligere og tilbage igjen; denne Omflakken medfører undertiden, at de forvilde sig, løbe ind paa Kysterne og strande. Naar undtages Floddelfinerne og de mindre Delfiner, som ofte søge ind i Sunde og Bugter, besøge H. kun Kysterne i den Tid, da de skulle føde. Det er især de nordlige og sydlige Polarhave, der ere rige paa H. Hvalfangsten, der aarlig beskæftiger et stort Antal især engelske

og nordamerikanske Skibe, har derfor efterhaanden trukket sig fra Havene omkring Spitsbergen og Grønland til Sydhavet og det stille Hav; en local Hvalfangst finder imidlertid endnu Sted paa mange Steder, f. Ex. Marsvinets ved Middelfart og Jægerspris, Hvidfiskens (tidligere ogsaa Krepokakens) i Grønland, Grindehvalens paa Færøerne, Baagehvalens ved Bergen, Blaahvalens ved Stavanger osv. De Arter, som ere Gjenstand for Fangst i det store, ere især Kaskelotten og Sletbagene, hine for Spækkets osv., disse tillige for Barderenes Skyld. H. inddeles i 2 Afdelinger: Delfiner og Bardehvaler (s. disse A.). Ved Hvalgrunde forstaar man de mindre dybe Steder i Sydhavet, som ere rige paa Bløddyr, og hvor Hvalerne derfor kunne søges med temmelig Sikkerhed.

Hvalaat, s. Vingesnegle.

Hvalfisken (Cetus), Stjernebillede paa den sydlige Himmel, syd for Vædderen. Deri Stjernen Mira. Efter Mythen er H. det Havuhyre, som Neptun sendte for at opsluge Andromeda.

Hvalguano, s. Fiskeguano.

Hvalkopper kaldes de paa visse Hvaler levende, store Balanformer; s. Rankefødder.

Hvallus (Cyamus), smaa, brede og flade Krebsdyr, der leve som Snyltedyr paa forskjellige Hvaler og ernære sig af deres Hud. Legemet bestaar af kun 7 Led, af hvilke det første er sammensmeltet med Hovedet. Paa dette findes 2 smaa Øjne, 4 Følehorn og Munddelene; første Kropring bærer et svagere, anden derimod et meget stærkt Par Gribefødder, og de 3 sidste bære hver et Par stærke Krogben; paa 3dje og 4de Ring findes derimod kun Gjæller i Form af ēn eller to kortere eller længere, trinde Forlængelser paa hver Side. H. høre tillige med Caprellerne til Blæreføddernes Gruppe.

Hvalpsund, en Indsnævring i Limfjorden i Nørrejylland, der ø. om Halvøen Salling fører til Skive Fjord.

Hvalrav, s. Spermacet.

Hvalros (Trichechus [Odobænus] rosmarus) hører til Rovdyrenes Orden, hvor den er nærmest beslægtet med Havodderen; den udmærker sig derved, at Kroppen er kort, tyk og plump, Lemmerne ligne Sælernes, men ere mere udviklede og staa mere ud fra Kroppen; den gaar derfor bedre end Sælerne, skjønt dens Gang er plump, besværlig og vaklende. Huden er temmelig svagt beklædt med korte Haar, Snuden med tykke Skjægbørster; Farven er hos de yngre sort eller sortebrun, hos de ældre graa eller hvid. Den udvoxne H. har i Overmunden 2 lange, lidt buede, keglesformede Stødtænder, der rage langt ud af Munden, og som den benytter som Værge og til dermed at løsrive sin Føde fra Havbunden; de andre Tænder (Kindtænderne) have Form af stumpe Knuder. Hannens Hjørnetænder ere længere end Hunnens. H. lever af Orme og af Muslinger, som afskalles ved Hjælp af Tungen efter at være knuste af Kindtænderne; Ungen dier Moderen i 2 Aar, da den ikke kan skaffe sig selv Føde, før Stødtænderne voxe ud. H. træffes i Almindel. flokkevis og sætter sig til Modværge, naar den angribes. Den jages med Harpuner og Lanser, fornemmelig for Stødtændernes Skyld. Oprindelig har H. vistnok været udbredt over hele det nordlige Ishav; nu er den væsentlig indskrænket til Spitsbergen med Novaja-Zemlja og Hudsons- samt Baffinsbugten; med Isflager kunne undertiden enkelte H. komme drivende til Norges Kyster; i den nordlige Del af det stille Hav (ved Aleuterne) lever en anden, nærbeslægtet Art (T. obesus). I Hovedets og Halsens Stilling skal den, baade naar den svømmer og ligger stille, støttende sig paa Forlemmerne og fremvisende sin brede Bringe, have en Del Lighed med Hesten, og Benævnelsen „Havhest" er derfor et ret heldigt Udtryk for dens Physiognomi; dens Brøl ligner Ørens. H. sove sædvanlig klyngevis paa Isen, medens ēn holder Vagt; forstyrres de, vælte de alle hovedkulds afsted under indbyrdes Strid, Hug og Stød og høje Skrig for at naa Vandet; undertiden angribes Baadene af Flokkene, som søge at hugge Hul i dem med deres Huggetænder. Hvalrostand udmærker sig fremfor Elfenben ved sin Hvidhed og Finhed, men forekommer kun i ringe Tykkelse, naar man ikke vil medtage den stygge, halv klare Marv, der fylder det indre.

Hvaløerne, en Del Smaaøer i Norge ved den østre Side af Indløbet til Christianiafjord, høre til Smaalenenes Amt og udgjøre et eget Præstegjæld med 2,500 I. Samtidig med det mere bekjendte Bohusfiskeri er der her i de senere Aar i Dec. og Jan. Maaneder foregaaet et ikke ubetydeligt Sildefiskeri. Ved Siden heraf leve Beboerne af Lodsning og Baadebyggeri; Hvalsbaaden er bekjendt.

Hvaløgle, d. s. s. Ichthyosaurus.

Hvarre (Rhombus), Slægt af Flyndere, hvor venstre Side bærer Øjnene og er farvet (s. Pighvarre og Slethvarre); det samme er Tilfældet med de langstrakte, brystfinneløse Hvarretunger (Plagusia), der findes i de varmere Have.

Hvasser, Ed. Charl. Elise, født Jacobsson, svensk Skuespillerinde, f. 16 Marts 1831 i Stockholm, blev Elev ved det kongel. Theater 1849 og er efter den Tid, i de senere Aar dog kun sjælden, optraadt i c. 200 Roller. Blandt den svenske Scenes Kunstnere har hun ved sikker og dyb Opfattelse, naturtro og tiltalende Gjengivelse af Charakteren vundet en fremragende Plads. 1858 blev hun gift med Secretæren ved det kongel. Theater, Dan. H., som døde 1871.

Hvassild, d. s. s. Brisling.

Hvede (Triticum), Axgræs med kun ēt Smaaax i hvert af Axens Led; Smaaaxene ere hvælvede, 3—5blomstrede og vende Fladen mod Axen; der er 2 ægformede, hvælvede Yderavner. H. egner sig fortrinlig til Føde for Mennesker, medens den staar tilbage for de andre Kornsorter som Kreaturføde. H. har ogsaa en overordentlig stor Udbredelse paa Jordkloden, mellem den 25de og 60de Breddegrad, og forekommer som ældgammel Culturplante i ikke faa Arter og mangfoldige Afarter. 3 Hvedearter, kjendte under Navn af Spelt (T. Spelta), Emmer (T. amyleum) og Enkorn (T. monococcum), have skjør Axe og Kjærnen sammenvoxet med Inderavnerne, som hos vor Byg og Havre; de dyrkes i Mellem-Europas

Bjærgegne paa Grund af deres Haardførhed og Nøjsomhed. De 4 andre Arter have sej Axe og nøgne Korn. Af disse har **Almindel. H.** (T. vulgare) sin største Udbredelse i Nord-Europa, medens **Storavnet H.** (T. polonicum) dyrkes i det sydlige Spanien og spredtvis i andre Lande, ofte under Navn af Kæmperug, **Haard H.** (T. durum) i Middelhavslandene og **Buttet H.** (T. turgidum) navnlig hører hjemme i Asiens ældste Culturlande og i Ægypten, hvorfra en Afart er kjendt under Navn af **Mirakelhvede.** De 2 sidst nævnte Arter ere de skjønneste og frodigste og vistnok de mest udbredte i de saakaldte varme Lande. H. finder ogsaa i den nye Verden en stadig mere udstrakt Udbredelse. Alle Arter ere stakkede; kun af Spelt og af Almindel. H. forekomme ustakkede Former, hvortil netop de for Danmark værdifuldeste Afarter høre. H. dyrkes hos os sædvanlig som Vintersæd, og Vaarsædarter have næppe nogen selvstændig Tilværelse i vort Klima, som Tilfældet derimod er i sydligere Lande, hvor Forskjellen mellem Vaarsæd og Vintersæd er mere underordnet. Vor H. kræver en frugtbar, ikke for let, dybt muldet Jord og giver, efter en Udsæd af 5—8 Skpr., 10—20 Tdr. pr. Tde. Ld., undertiden derover.

Hvedemyg (Cecidomyia tritici), en Art Galmyg, som ødelægger Hveden, idet den lægger sine Æg i de unge Ax, hvor Larverne fortære Blomsterne eller beskadige det spæde Korn; naar Larven er udvoxen, forlader den Axet, gaar ned i Jorden, skjuler sig der i en Dvale Vinteren over og forpupper sig om Foraaret; de voxne Insekter vise sig under Hvedens Blomstring, sværmende ved Aften over Markerne, medens de om Dagen holde sig skjulte paa Straa og Blade. Hunnen ligner en almindel. Myg og er gul af Farve, Hannen noget mørkere, brunlig. Jvfr. **Hessisk Flue.**

Hvedholm ved Faaborg, Hovedsædet i Grevskabet Brahesminde, har i 400 Aar kun tilhørt 3 Familier: Hardenberg, Bille og Brahe og har i al den Tid ikke været solgt, idet Gaarden er gaaet i Arv fra den ene til den anden. Af dens ældre Ejere er Jørgen Brahe (d. 1661) den mærkeligste. 1751 oprettedes Stamhuset H., som efter Slægten Brahes Ophør 1786 gik over til den Gren af Familien Bille, som siden har kaldet sig Bille-Brahe (Bille-Brahe-Hvelby). 1798 ophøjedes Stamhuset til Grevskabet Brahesminde (s. d. A.).

Hven, svensk Ø i Øresund mellem Sjælland og Skaane, højtliggende med stejle Kyster og blottet for Skov, med et Areal af 14 □ M. (60 □ Kilom.) og 912 J. (1883). Øen udgør ét Sogn, St. Ibs. — I Slutn. af det 16de Aarh. var Tyge Brahe forlenet med H., men af hans prægtige Slot Uranienborg med Observatoriet Stjerneborg er saa godt som ethvert Spor forsvundet. 1658 blev H. af Danmark afstaaet til Sverige.

Hvene (Agrostis), Slægt af Græsfamilien, med topformet Blomsterstand, yderst fine, enblomstrede Smaaax og forholdsvis lange Yderakner. Nogle af Arterne ere kjendte under Navnet Fioringræs, navnlig **krybende H.** (A. stolonifera), med lange Udløbere og i Almindel. hvide ell. grønlige Blomster, og **Almindel. H.** (A. vulgaris), med rødlige Blomster. En Art med meget lang Stak paa Avnerne (A. Spica venti) kaldes ogsaa Vindax og optræder som Ukrut, især mellem Sæden, hvor den ofte findes som større Pletter.

Hvepse omfatte enten i mere udvidet Betydning alle saakaldte aarevingede Insekter ell. Hymenopterer (s. **Aarevinger**), eller ogsaa bruges det om disse med Undtagelse af Myrer og Bier, og man taler saaledes om Blad-, Træ-, Snylte-, Galhvepse osv. De **egentlige H.** ell. Gedehamse (Vespa vulgaris, crabro etc.) udmærke sig derved, at Vingerne under Hvilen foldes sammen paa langs og ligge hen ad Ryggen; de ere sædvanlig sorte med gule Tværbaand. De leve i Selskaber, som grundlægges om Foraaret af en overvintret, befrugtet Hun, der bygger de første Celler, lægger sine Æg i dem og mader de udklækkede Larver; Reden bestaar af Kager (i Almindel. vandrette) af sexkantede Celler, der kun ere anbragte i en enkelt Række med Aabningen nedad. Saa vel Cellerne som det hele Reden omgivende Dække er bygget af et Stof, der ligner tyndt, graat Papir og er dannet af tyggede og ved Spyt forbundne, fine Plantedele. Det udklækkede første Sæt H. ere vingede „Arbejdere", som nu deltage i Arbejdet. Til sidst lægges Æg til Hunner og Hanner (disse sidste lægges i alt Fald hos visse Arter af „Arbejderne" og udvikles parthenogenetisk, uden Befrugtning). Men af Redens samtlige Beboere, hvis Antal kan løbe op til adskillige Tusende, overvintre kun de befrugtede Hunner. Hvepserederne have, efter som de ere byggede af den ene eller den anden Art, meget forskjellig Størrelse og Form, men i Hovedsagen samme Bygning; de kunne være anlagte i Jorden, i et hult Træ, under et Tag eller frit ophængte paa Træer og Grene. I Tropelandene finder man meget store Hvepsereder, som formodentlig ere Produktet af flere Aars Arbejde. De **enlige H.** (Masaris, Eumenes) indrette sig enten Celler i Sandbanker, Mure, Pæle eller bygge nogle faa Celler, i hvilke de lægge et Æg tillige med et Oplag af Honning eller af Insekter, Edderkopper osv. til Føde for Larverne. I Levemaade ere de altsaa ikke meget forskjellige fra **Gravehvepsene** (Sphex, Pompilus og nogle andre Slægter), der i deres Huller eller Celler anbringe Insekter ell. Edderkopper, som de have bedøvet med et Stik af deres Giftbraad, anbragt saaledes, at det rammer ēn eller flere af de Nerveknuder, der hos disse Leddyr udgjøre Nervesystemets Centraldele. Følgen heraf er, at Offeret falder i et Slags Dvale, under hvilken dets Bevægelsesevne i Begyndelsen ikke altid er ganske ophævet, men snart taber sig ganske, og under hvilken Livet ikke er aldeles udslukt før efter flere Ugers Forløb; de holde sig derfor friske, de hverken raadne eller tørre ind, og den udklækkede Hvepseunge er forsynet med frisk Kjød for hele sit Larveliv. Hver Art af Gravehvepse tager sin bestemte Dyreform, en f. Ex. Græshopper, en anden Sommerfuglelarver, en tredje Snudebiller osv., men af Biller kunne kun de Former benyttes, hvor Brystets Nerveknuder ere sammensmeltede, og som derfor kunne fuldkommen bedøves ved et Stik mellem For- og Mellem-

brystet, da de ellers ved deres uvilkaarlige Bevægelser vilde gjøre Larven Skade, hvilket derimod ikke kan befrygtes af de andre, blødere Insektformer. Der gives dog ogsaa Gravehvepse, der ikke selv indrette Huler eller samle Føde, men liste sig til at anbringe dem i de af andre Gravehvepsearter indrettede og provianterede Celler, hvor deres Larver da udvikle sig saa hurtig, at de tage Magten fra den oprindelige Byggerindes Afkom, der gaar til Grunde. En lignende List benytte de for øvrigt med Snyltehvepsene nærmest beslægtede Guldhvepse (s. d. A.).

Hvergarn ell. Hverken, oprindelig et groft, halvuldent Husflidsprodukt med linned Kjæde og ulden Islæt, nu fabrikmæssig fremstillet med Bomuldskjæde. Det er lærredsvævet ell. treskaftet, tæt vævet, ensfarvet ell. stribet.

Hvergelmer (Hvergelmir), i den nord. Mythol. en Brønd midt i Nivlhejm, hvorfra der flyder 12 Floder, Elivaager.

Hvid, gammel dansk Mønt, hvoraf tre paa en Skilling. Dens ringe Værdi har fremkaldt flere endnu brugelige Talemaader, som: „Han ejer ikke en H.“

Hvidbjørn, d. s. s. Isbjørn, s. Bjørn.

Hvidbrænding af Ben, s. Benaske.

Hvidbøg, d. s. s. Avnbøg.

Hvide Bjærg, en Bakke 1 M. v. for Prag, bekjendt af Slaget 8 Nov. 1620 i Begyndelsen af Tredivaarskrigen, hvori den til Konge af Böhmen udvalgte Kurfyrst Frederik V af Pfalz blev overvundet af Hertug Maximilian af Bayern i Spidsen for den katholske Ligue, og som havde Böhmens Underkuelse til Følge.

Hvide Dame, s. Agnes af Orlamünde.

Hvide Hav, en stor Bugt af det nordlige Ishav, som skærer sig dybt ind i det nordlige Rusland og danner de mindre Bugter Kantalakti mod V., Onega og Archangelsk mod S. og Mesen mod Ø. Det er tilfrosset en stor Del af Aaret og kun i faa Sommermaaneder aabent for Skibsfarten.

Hvide Hus, den nordamerikanske Præsidents Embedsbolig i Washington.

Hvide Munke, et Navn, hvormed man i Danmark betegnede Cistercienser- og Carmelitermunkene.

Hvidernes Slægt, s. Skjalm Hvide.

Hviderusland kaldes den Del af Storerusland, som i 13de og 14de Aarh. indtoges af Storfyrsterne i Litauen; det omfatter nu de forrige polske Landskaber, som ved Polens første Deling 1772 kom tilbage til Rusland og udgjøre Gouv. Minsk, Vitebsk og Mohilev.

Hvide Søndag, en ældre Betegnelse for Pinsedag.

Hvide Søstre, s. Helligaandsordenen.

Hvide Tirsdag, Dagen efter Fastelavnsmandag.

Hvidfisk (Delphinus albicans ell. leucas), ogsaa kaldt Beluga, en højnordisk, 6—9 Alen lang, butsnudet Delfin uden Rygfinne og af gulhvid ell. blaalighvid Farve; den har forholdsvis kun faa Tænder, som falde temmelig tidlig ud, saa at den gamle H. er tandløs. I Grønland er den af stor Vigtighed som Fødemiddel for de indfødte.

Hvidfødning, s. Albino.

Hvidkilde, en af Danmarks smukkeste Herregaarde, beliggende i en skjøn Egn i det sydlige Fyn ved Landevejen mellem Svendborg og Faaborg, Hovedsædet i Baroniet Lehn. I det 14de Aarh. tilhørte H. Kronen, senere flere berømte Adelsslægter: Rønnov, Bille og Gjøe, derefter Gehejmeraad B. C. Gabel. 1725 blev det solgt til Joh. Lehn, som 1742 opførte den nuværende Hovedbygning paa 3 Fløje i moderne Stil, og hvis Brodersøn af sine fynske Godser fik oprettet et Baroni, der bærer Familiens Navn (s. Lehn).

Hvidkobber, s. Nysølv.

Hvidkogning, s. Fortinning.

Hvidorme (Helmintha) bruges undertiden som Fællesnavn for de uleddede Orme, d. v. s. Rundormene (Nematelmia) og Fladormene (Platyelmia, omfattende Bændelorme, Ikter, Planarier og Slimbændler).

Hvid Ridder, Benævnelse paa Riddere af Danebrog før Ordenens Udvidelse 1808, nu Storkors af D.

Hvidskjæving (Delphinus leucopleurus), en 6—8 F. lang, spidssnudet Delfinart, oventil sort, nedentil hvid, saaledes at den hvide Farve fortsætter sig op paa Siden af Dyret som en stor, hvid Bugt eller Stribe; den lever i Nordsøen, fanges af og til ved Færøerne og er talrig ved Norges Kyster.

Hvidsøt, granuleret Tin, bestemt til Fortinning; s. Granulering.

Hvidsten, Ladested i Norge, beliggende i Akershus Amt paa Østsiden af Christianiafjorden. 150 I.

Hvidsværmer (Pieris), Slægt af Dagsommerfugle, med store hvide Vinger med enkelte sorte Pletter; Larverne leve som oftest paa Korsblomster, f. Ex. P. brassicæ, P. napi, P. rapæ, P. sinapis paa Kaal, Raps, Sennep osv.

Hvidt, Laurids Nicolaj, dansk Handelsmand og Politiker, f. 27 Oct. 1777 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader var Grosserer og Hofagent, blev 1791 Student og 1795 theologisk Candidat med Udmærkelse til denne som til de tidligere Examiner. Ved Faderens Død 1798 maatte H. overtage hans omfattende Handelsforretninger, og han førte en Række Aar en meget udbredt Handel, indtil Krigen 1807 ødelagde hans Formue og tvang ham til at opgive sin Forretning n. A. Under Kjøbenhavns Belejring 1807 gjorde H. udmærket Tjeneste som Lieutenant i det borgerlige Artilleri; han var 1809—16 Børscommissær, blev 1813 Ridder af Danebrog og 1815 Etatsraad, meget usædvanlige Æresbevisninger paa den Tid for en Mand i hans Stilling. 1816 optog H. atter sin Handel med stor Kraft, og det første danske Dampskib (1819) blev til Dels anskaffet af ham. 1817 blev H. Medlem af Grossérersocietetets Comité, og han var dens Formand 1842—56. 1840 blev H. Borgerrepræsentant, og han var Formand for Borgerrepræsentationen lige fra dens Oprettelse 1840 indt. 1853. H. blev 1835 Nationalbankdirecteur og var indtil sin Død den egentlige Leder for Bankens Styrelse; Grundlæggelsen af Filialbanken i Flensborg 1844 skyldes nærmest ham. Ved Stænderinstitutionens Oprettelse kaldtes H. ogsaa til

politisk Virksomhed; han deltog 1832 i den Forsamling af „oplyste Mænd", som skulde drøfte Udkastet til Stænderanordningen, og udtalte sig med Varme for Stændermødernes Offentlighed. 1835 valgtes han til Stænderdeputeret for Kjøbenhavn; han var Vicepræsident i den roskildske Forsamling, der indtil 1842 talte ham blandt sine dygtigste og mest frisindede Medlemmer. Ogsaa var H. 1835 den egentlige Stifter af Trykkefrihedsselskabet og 1844 Medstifter og Medbestyrer af den slesvigske Hjælpeforening. Som Borgerrepræsentationens Formand affattede og overgav H. 1840 til Kong Christian VIII den frisindede Kroningsadresse, som blev meget ilde optagen; ligeledes foreslog han 1845 en Adresse om det slesvigske Spørgsmaal, hvilken Kongen nægtede at modtage. I Marts 1848 var H. Leder for de to store Casinomøder, ligesom han i Borgerrepræsentanternes Møde 20 Marts indbragte Udkastet til en Adresse om at forlange Ministeriets Fjærnelse; 21 Marts anførte han det store Følketog fra Raadhuset til Christiansborg og blev derefter 24 Marts Minister uden Portefeuille, dog kun til 1 Nov., da han trak sig tilbage for at kunne indtage en Plads i den grundlovgivende Rigsforsamling. I denne var H. Viceformand, men Valg til Landstinget afslog han. Derimod optraadte han i Juli 1854 i skarp Opposition mod Ministeriet Ørsted og ledede 18 Dec. — skjønt 77 Aar gl. — det Fakkeltog, hvormed Kjøbenhavnerne takkede Kongen for dets Fjærnelse. Han døde 16 Marts 1856. 1879 opstillede Kjøbenhavns Commune hans Buste i Ørstedsparken.

Hvidtjørn, s. Tjørn.

Hvidøre, en lille Kongsgaard ved Øresund nord for Kjøbenhavn, tæt ved Skovshoved. I Christian II.s Tid boede Dyveke og Sigbrit en Tid her, og her steg hans Dronning Elisabeth i Land 1515 efter endt Søreise; det var ogsaa ved dette Sted, at Grev Christoffer 1534 landsatte sine Folk. Visnok i Løbet af det 16de Aarh. blev Gaarden nedbrudt. I den nyeste Tid er her opført et prægtigt Landsted.

Hvidørred, s. Laz.

Hviler kaldes i et Fartøj den udstoppede Pude, som hænges ud over Rælingen for at formindske Trykket mod Fartøjets Side.

Hvilling, egtl. Hvidling (Gadus Merlangus), en højst 1½ F. lang Torskeart, kjendelig fra Torsken ved sin mere smækre Form og ved Mangelen af Hagetraad, graagrøn paa Ryggen, gul paa Siderne, hvid paa Bugen, er almindelig i alle nordiske Have, Kattegattet og Østersøen derunder indbefattede, lever selskabelig nær Bunden paa dybt Vand og afgiver et særdeles godt og velsmagende Fødemiddel.

Hvirvel, de korte, ringformede Knokler, der sammensætte Hvirvelsøjlen, Hvirvelstøtten, Rygraden, den i Ryggen liggende Bensøjle, der udgjør Hovedets og Kroppens eneste Støtte. Der er 24 H.; de 7 øverste, Halshvirvlerne, danne Grundlaget for Halsen, medens de 12 følgende, Ryg- eller Brysthvirvlerne, bidrage til Dannelsen af Brystkassen og de 5 sidste, Lændehvirvlerne, fortsætte sig i det af 5 sammenvoxede, falske H. dannede Krydsben; dette, der nedad til ender i det af 4 falske H. dannede Rumpeben, bærer Bækkenet. Til Brystet og Bækkenet ere igjen Lemmerne fæstede, og Hvirvelsøjlen er følgelig det egentlige Grundstativ for hele Legemet, hvorfor den maa være i Besiddelse saa vel af en betydelig Fasthed som af en vis Bøjelighed, og dette opnaas ved den særegne Maade, hvorpaa H. ere forbundne indbyrdes, nemlig ved temmelig faste Baand samt elastiske Bruskskiver, der ere indskudte mellem H. Hvirvelsøjlen tjener tillige til Beskyttelse for Rygmarven, der er indesluttet i den gjennem Hvirvelsøjlen løbende Hvirvelkanal.

Hvirveldyr ell. Bendyr (Animalia vertebrata), den højeste Dyrerække, udmærket ved at besidde Rygmarv og Hjærne, omsluttede af et indre Skelet; da dettes vigtigste Element er Hvirvlen, og da man endog har troet at kunne føre alle Skelettets øvrige Dele tilbage til Hvirvlens Typus, har denne givet Rækken Navn, uagtet der gives Fiskeformer f. Ex., hvis Rygrad ikke er afdelt i Hvirvler, og i hvis bløde Skelet ingen Benmasse er afsat. Besiddelsen af (typisk) 4 Lemmer, af rødt Blod med virkelige Blodlegemer, af Sugeaarer, der føre Næringsvædsken over i Blodet, og af et fuldstændigt Blodkarsystem udmærker fremdeles H. i Modsætning til de andre Dyrerækker. De inddeles i varmblodede H. (Pattedyr og Fugle) og koldblodede (Krybdyr, Padder og Fiske).

Hvirvelstorm, s. Vind.

Hvirvlere (Gyrinus), nogle med Vandkalvene beslægtede, mindre Biller, der udmærke sig ved korte, ejendommelig byggede Følehorn, tvedelte Øjne, lange Forben, men korte og brede Mellemben og Bagben. Deres Navn have de deraf, at de fare om paa Vandets Overflade i smukke, snirklede Figurer. I Modsætning til de fleste andre Vandinsekter udmærke H. sig ved metalliske Farver. Larverne ere udstyrede med traadformede Luftrørsgjæller.

Hviske, s. Tale.

Hviteseid, Præstegjæld i Norge. Ifr. Bratsberg Amt.

Hvitfeldt ell. Huitfeldt, gammel dansk Adelsslægt. Efter Peder H., der var Norges Riges Kansler 1547—65 og døde 1584, har Peterhvitfeldtsstræde i Kjøbenhavn Navn. — Hans Broder, Povl H., forsvarede i Beg. af den nordiske Syvaarskrig tappert Halmstad mod den svenske Konge Erik XIV; han var Statholder i Norge 1572—77 og døde 1592. — Arild H. til Oddersberg (i Skaane), den bekjendte Krønikeskriver, Brodersøn af de to nævnte, f. 11 Sept. 1546 paa Bergenhus, hvor hans Fader, Christoffer H. til Berritsgaard, var Befalingsmand. Han rejste i sin Ungdom efter Adelens Skik udenlands og steg siden i Statstjenesten fra Secretær til Rigsraad og Rigskansler. Stillingen som øverste Secretær i Cancelliet, der gav ham Adgang til Archivet med dets rige Samling af Documenter og Aktstykker, bragte ham til at skrive sin „Danmarks Riges Krønike" samt „Bispekrøniken" (10 Bd., 4to), et Værk, som uagtet sine store Mangler til alle Tider vil være en uvurderlig Kilde til Danmarks Historie, da mange af de Kilder, hvoraf H. øste, nu ere tabte. Affattet, som man maatte vente, fra et aristokratisk Standpunkt,

bærer det dog Præg ikke mindre af varm Fædrelandskjærlighed end af omhyggelig Samlerflid; Ordenen er streng chronologisk; Foredraget er noget tørt, og paa Skjønhed i Stilen lægger dets Forfatter ikke Vind; men Bogen er streben med det Maal for Øje, at gjøre danske Lægmænd bekjendte med Landets Historie, og dette Maal har den naaet: den blev for lange Tider en Folkebog. Han begyndte med Christian III.s Historie (1595), som er den sidste Konge, Værket omhandler, og endte med Bispekrøniken (1604); 1652 blev hele Krøniken udgivet samlet i Fol., og det er denne Udgave, der i Almindel. benyttes og citeres, da Originaludgaven er sjælden, men den nye Udg. er ikke correct. H. døde ugift 16 Dec. 1609 paa Herlufsholm, hvor han som Søstersøn af Herluf Trolle siden 1583 var Skoleherre; han ligger ogsaa begravet i Stiftelsens Kirke. Kort før sin Død havde han nedlagt Stillingen som Rigskansler efter at have beklædt den i 28 Aar. — **Iver H.** til Throndstad, Commandeur, f. 1665, ligeledes i Norge, Søn af Oberst Tønne H. (d. 1677), som 1659—60 tappert havde forsvaret Frederikshald mod de svenske, førte Orlogsskibet „Danebrog" i den Træfning, som fandt Sted i Kjøgebugt 4 Oct. 1710 mellem den danske Flaade, der under Admiral Gyldenløve laa for Anker i Bugten, og den svenske, der anførtes af Admiral Wachtmeister. Danebrog laa yderst og var derfor mest udsat for den fjendtlige Ild, som det med Kjækhed besvarede. Til sidst kom der Ild i Skibet, som man forgjæves søgte at slukke. H. kunde have reddet sig ved strax at drive paa Land, men med Fare for at antænde den øvrige Flaade og maaske Kjøge By. Hans Beslutning var hurtig fattet. Med forøget Heftighed lagde han ind paa Fjenden og gav ham Skud paa Skud, indtil Ilden naaede Krudtkammeret; da sprængtes han i Luften med sin Heltekløynge, henved 700 Md. Et Mindesmærke over ham er rejst i Kjøbenhavn og agtes afsløret 1886. — Fra hans Broder, Generallieutenant **Henrik Jørgen H.**, f. 1674, d. 1751, nedstammer den endnu i Norge levende Familie, hvis Hoved fører Navnet **H.-Kaas** (s. **Huitfeldt**).

Hvitingsø, en Ø yderst i Stavangerfjorden i Norge, tidligere et af de vigtigste Vaarsildefiskevær. Her holdtes 1208 det Forligsmøde, som endte Kampene mellem Birkebener og Bagler.

Hvitting, norsk, d. s. s. Hvilling.

Hvælving, en Stenconstruction, som tjener til at overdække et Rum, der helt eller delvis er omsluttet af Mure. De Sten, hvoraf H. bestaar, kaldes **Hvælvsten**, og disse anbringes saaledes, at de, idet H. er støttet af Sidemure, forblive i Ligevægt, naar de paavirkes af ydre, oftest verticale Kræfter. De Dele af de indesluttende Mure, paa hvilke H. hviler, kaldes Støttemurene (eller efter det tyske Vederlagerne) eller **Hvælvingspillerne**, hvorimod de, der slutte sig til den, uden at bære den, kaldes Skjoldmurene. De Sten, der afslutte H. i Toppen eller Issen, kaldes Slutsten, de, hvormed den hviler paa Sidemurene, Fødselsten eller Kæmfere. Den Linje, der danner Grænsen mellem H. og Sidemurene, kaldes Fødselslinjen eller Kæmferlinjen, og den, der indeholder de højeste Punkter af H.s indre Flade, kaldes Isselinjen ell. Slutstenslinjen. H. begrænses indvendig af den indre Hvælvflade, ogsaa kaldet Lysningsfladen (intrados), udvendig af den ydre Hvælvflade, ogsaa kaldet Ryggen (extrados). Afstanden mellem Støttemurene kaldes Spændvidden. Den hyppigst forekommende H. er **Tøndehvælvingen**, hvorved forstaas en H., hvis indre Hvælvflade er cylindrisk. Formen kan være forskjellig, idet dens lodrette Tværsnit kan have alle de Former, der ere omtalte under Art. **Bue**. Naar Ledelinjen er en Halvcirkel, fremkommer den **romerske H.** eller den **fulde Tøndehvælving**; er Ledelinjen en Del af en Cirkel, en halv Ellipse med den store Axe vandret, en Kurvehankslinje eller en anden Curve, hvor Pilen er mindre end den halve Spændvidde, kaldes den en **fortrykt H.**, specielt, hvis Ledelinjen er en Del af en Cirkelbue, en **Kappehvælving**. Er Ledelinjens Pil større end den halve Spændvidde, faas en **forhøjet H.**, hvoraf der atter fremkommer forskjellige Former, efter som Ledelinjen f. Ex. er en maurisk Bue, en Spidsbue, en persisk Bue, en Del af en Oval, en halv Ellipse med den store Axe lodret osv. Naar Fødselslinjerne ikke ligge i samme Højde, kaldes H. usymmetrisk. En H. kaldes lige, naar dens Façader ere vinkelrette paa dens Axe, skjæv, naar dette ikke er Tilfældet. Naar Fødselslinjerne ikke ere vandrette, men hældende, faas en **stigende H.** De saakaldte **Trompethvælvinger** eller **koniske H.** fremkomme, naar Fødselslinjerne ikke ere parallele. Naar to Tøndehvælvinger af samme Højde overskære hinanden, kan der enten dannes en **Krydshvælving** eller en **Klosterhvælving**. Krydshvælvingen fremkommer, naar der af de to skærende Tøndehvælvinger kun bibeholdes, hvad der ses fra oven, Klosterhvælvingen, naar der kun bibeholdes det, der ses fra neden. Skæringslinjerne mellem de to Tøndehvælvinger kaldes Sømmene ell. Graterne. De fire Dele af Kryds- eller Klosterhvælvingen, som adskilles af Sømmene, kaldes Kapperne. Ved Klosterhvælvingen maa alle fire Kapper bæres af Modstandsmure, medens Krydshvælvingen kan bæres alene i de fire Hjørner. Man anbringer ofte langs Sømmenes Underside fremstaaende Ribber; ved Tilføjelsen af flere Hvælvinger og Ribber fremkommer **Stjernehvælvingen**. En **Trughvælving** dannes ved at afslutte Enderne af en Tøndehvælving med to halve Klosterhvælvinger eller med Nichehvælvinger. Afskæres en Trughvælving med en plan Flade for oven, fremkommer **Spejlhvælvingen**. **Kuppelhvælvingen** er i Modsætning til Tøndehvælvingen og de af den afledede Former en H., hvis indre Hvælvflade er en Omdrejningsflade, som fremstaar ved, at en Cirkelbue eller sjældnere en anden krum Linje drejer sig om en lodret Axe. Er det en Cirkelbue, der er anvendt, kaldes Kuppelhvælvingen en **Kuglehvælving**. Ofte anordnes Kuppelhvælvingen saaledes, at den, i Stedet for at hvile paa Murene efter hele Cirkelomkredsen, kun har enkelte Understøtningspunkter, der indbyrdes forbindes med Buer. De trekantede Felter, der fremkomme

mellem disse Buer, kaldes Pendentiver. **Chorhvælvingen** ell. **Nichehvælvingen** er en halv Kuglehvælving. Ofte lukkes Kuppelhvælvingen ikke i Toppen, og over Aabningen anbringes da en mindre Opbygning, den saakaldte Lanterne. Hvor Dør-, Vindues- eller andre Aabninger skulle føres igjennem en H., overdækkes de med smaa Tøndehvælvinger, saakaldte Stikkapper eller **Ørehvælvinger**. Efter H.s forskjellige Anvendelse, Belastning, Form, Størrelse og de locale Forhold bygges de af forskjelligt Materiale. Medens man oftest til H. i det indre af Bygninger anvender brændte Sten, ville f. Ex. Brohvælvinger ofte blive opførte af hugne Sten, der da tildannes kileformede, sædvanligst med Liggefugerne normale til den indre Hvælvflade. Hyppig anvendes dog ogsaa i Brobygningen brændte Sten. Anvendes brændte Sten til H., kunne de enten have almindeligt Format eller være særlig til dette Brug formede Sten (Hvælvsten, Kilesten). For at formindske Vægten af Hvælvmaterialet og dermed Trykket paa Sidemurene har man anvendt saa vel almindel., hule Mursten som hule Lerpotter. H. opførte af disse sidste kaldes **Pottehvælvinger**. I lignende Øjemed anvendes ogsaa porøse Sten, dels saadanne, der ligefrem findes i Naturen, f. Ex. Tuffsten, dels har man ved Kunst dannet dem af Ler, der blandes med Straa, Risskaller, Trækul eller lignende brændbare Stoffer og brændes, hvorved disse Dele fortæres, saa at Stenene blive langt lettere end sædvanlige Teglsten. Man opfører ogsaa H. af Béton, dannet af større eller mindre Sten og Mørtel; rationelt set er en saadan H. nærmest at betragte som en krum Bjælke. Muringen af Hvælvingen sker paa meget forskjellig Maade efter dens Form og Størrelse og det anvendte Materiale. Den enkelte Tøndehvælving kræver det fuldstændigste Stillads, oftest bestaaende af en Samling Lærebuer, der bære en Forskalling af Bjælker, Planker, Brædder eller Lægter. I Modsætning hertil kunne Kuppelhvælvingerne opføres aldeles uden noget bærende Stillads, medens Kryds- og Klosterhvælvinger kunne opføres med enkelte Lærebuer. — Anvendelsen af en bueformet Stenoverdækning naar op til en meget tidlig Oldtid og findes allerede i de ældste endnu existerende Mindesmærker i Ægypten og Asien. Constructionsmaaden er dog ikke den, der egentlig charakteriserer Hvælvingen, men maa dog sammenstilles med denne. Denne Art Overdækning er dannet af Sten, lagte i vandrette Skifter oven paa hverandre, og hvert Skifte springende lidt frem foran det foregaaende. Af denne Construction er ogsaa det saakaldte Atreus's Skatkammer (s. d. A.) ved Mykenæ, der er overdækket med en c. 50 F. høj, bikubeformet H. af denne Art. Efter de nyeste Undersøgelser synes det dog ogsaa som om den egentlige H. var kiendt af Ægypterne og Assyrerne. I Europa er det Etruskerne, der først anvendte H. med egentlige Hvælvsten, oftest i Form af en fuld Tøndehvælving. Romerne udviklede Hvælvingsbygningen videre; særlig anvendtes Tøndehvælvinger, Kryds- og Kuppelhvælvinger. Igjennem Middelalderens Kirkebygninger steg Hvælvingsbygningen stedse højere; mange Bygværker fra denne Periode staa endnu uovertrufne. Krydshvælvingerne have særlig faaet deres Udvikling i den gotiske, Kuppelhvælvingerne i den byzantinske Bygningsstil og i Renaissancen, Tøndehvælvingerne i Brobygningen. I Nutiden er Anvendelsen af H. langt mere end tidligere gaaet over i den almindelige Husbygning, her oftest i Forbindelse med Jærnet, som i øvrigt saa vel i Brobygningen som ved Overdækning af store Rum paa mange Punkter har trængt Hvælvingsconstructionerne tilbage. Behandlingen af H.s Theori og en paa denne støttet, rationel Beregning og Construction af H., der ogsaa tilhører en nyere Tid, er navnlig i den seneste Tid i stærk Fremadskriden.

Hyacinth (Hyacinthus), Løgplante af Liliernes Familie med sambladet Blomsterdække og klasestillede Blomster. H. orientalis fra Sydeuropa og Orienten dyrkes i en Mængde Varieteter.

Hyacinth, en paa Ceylon, i Kärnten og ved Ural forekommende, brunrød Ædelsten, der er en Varietet af Zirkon. Den **ægte H.** er en Granat.

Hyacinthe, Père [iasǣngt], eller med sit Døbenavn Charl. Loyson, berømt Prædikant, f. 10 Marts 1827 i Orléans, kom 1830 til Pau, hvor han voxede op og tidlig udmærkede sig ved ualmindelig Begavelse, blev 1851 viet til Præst i Notre-Damekirken i Paris, sendtes som Professor i Philosophi til det store Seminarium i Avignon og 1854 til Nantes som Lærer i Dogmatik. 1858 gik han ind i Carmeliterordenen, optraadte nu som Prædikant i Montpellier, Lyon, Périgueux og Bordeaux og vakte overordentlig Opmærksomhed ved sine sjældne Gaver som gejstlig Taler. 1864 kaldte Ærkebiskop Darboy ham til Notre-Dame i Paris, hvor han samlede en talrig Tilhørerkreds omkring sig, især af Hovedstadens Aristokrati; samtidig udnævntes han til Prior for Carmeliterklostret i Passy ved Paris. Allerede 1862 blev han heftig angrebet af Ærkebispen i Lyon for en frisindet Prædiken, han holdt i denne By, og blev stævnet til Rom for at forsvare sig for Paven, der imidlertid modtog ham meget gunstig. Men i Slutningen af 1869 blev det ham forbudt at bestige Notre-Damekirkens Prædikestol paa Grund af hans frisindede Ytringer, og nu udstedte han en Protest mod den Uret, der var ham tilføjet, tillige med et heftigt Angreb paa det økumeniske Concilium, der netop skulde holdes i Rom. Denne Protest vakte et umaadeligt Røre og store Forhaabninger i de liberale franske Kredse; men et kirkeligt Decret af 19 Oct. 1869 afsatte ham fra alle hans Embeder, erklærede ham for banlyst og hjemfalden til de gejstlige Straffe. H. svarede med at træde ud af Carmeliterordenen, sluttede sig senere til den gammelkatholske Bevægelse og ægtede 1872 en nordamerikansk Dame, som han selv havde omvendt til Gammelkatholicismen. 1873 lod han sig udnævne til gammelkatholsk Præst i Genf; men de schweizerske Gammelkatholiker gik ham for vidt, og han vendte derfor allerede 1874 tilbage til Paris, hvor han 1879 aabnede en „gallikansk Kirke“, som dog ikke har fundet synderlig Tilslutning.

Hyader (de regnbringende, af gr. ὕειν, at regne), Nympher, der ammede Dionysos og til Løn derfor eller til Beskyttelse mod Dionysos's Fjende Lykurgos bleve til et Stjernebillede (s. nedenfor), hvis Opgang varsler Regn. Efter andre havde Atlas med Pleione 12 Døtre og 1 Søn, Hyas; da denne paa en Jagt var bleven dræbt af en Slange, begræd hans Søstre ham saa heftig, at Guderne af Medynk forvandlede dem til Stjærner, 7 til Plejader, 5 til Hyader. **H.**, en Stjærnegruppe, som omtrent har Form af et V, i Tyrens Hoved. Deri Aldebaran, som er af første Størrelse.

Hyakinthos, Søn af den spartanske Konge Amyklas og Diomede, var Apollons Yndling. Da Apollon ved et Diskoskast var kommen til at dræbe H., lod han Hyakinthosblomsten fremspire af hans Blod. Paa dennes Blade troede man at læse Klagelyden »Ai« (det kan ikke være vor Hyacinth, men maaske den blaa Sværdlilie). Til H.s Ære holdtes i Amyklæ en Fest, **Hyakinthia**. H. er en Personification af Vegetationen, der dræbes af Sommersolens Gløden.

Hyalith, en farveløs, vandklar og glasglinsende Opal, der i Form af et Overtræk eller som smaa Nyrer findes i plutoniske Bjærgarter, især i Tyskland og paa Færøerne.

Hyalographi, Kunsten at benytte Glasplader til Aftryk, bestaar i, at Pladen dækkes med en af Vox o. desl. sammensat Ætsegrund, der borttages, hvor der skal være Linjer, ætses med Flusspathsyre ell. Fluorammonium, støbes med Gips fast paa en Jærnplade og saaledes bruges til Tryk. Pladen udholder et næsten ubegrænset Antal Aftryk; men disse ere haarde og kolde, saa at de ikke egne sig til egentlige Kunstsager.

Hyben, s. Rose.

Hübertz, Jens Rasmussen, f. 1794 i Aalborg, anbragtes først ved Handelen, men begyndte derefter at studere Lægevidenskaben, praktiserede senere i Ærøskjøbing og Aarhus, blev 1838 Hospitals- og Fattiglæge i Aalborg, men nedlagde 1844 dette Embede og begav sig til Kjøbenhavn, hvor han levede til sin Død 1855, beskæftiget med literær Virksomhed. Det var navnlig topographiske, historiske og statistiske Arbejder, hvormed H. i en lang Aarrække sysselsatte sig, men han havde tillige Fortjenester af Sindssygevæsenets Reform her i Landet, ligesom det ogsaa var ham, der først fremhævede Nødvendigheden af, at der gjordes noget for de idiotiske Børns Opdragelse; han havde en væsentlig Del i Oprettelsen af den kjøbenhavnske Idiotanstalt (1855), hvis Directeur det kun en kort Tid forundtes ham at være.

Hybla er Navnet paa flere Byer paa Sicilien, sandsynligvis opkaldte efter en siciliansk Gudinde Hyblæa. Den mest bekjendte af disse var anlagt af Megarerne c. 726 f. Chr.; en af dens Kolonier var Selinus. Staden blev ødelagt 481 af Gelon, Tyran i Syrakus. Den laa formodentlig i Nærheden af det nuværende Agosta. Et andet H. laa i Nærheden af Ætna og var paa Ciceros Tid en blomstrende By. Honning fra H. berømmes ofte af de romerske Digtere.

Hübner, Joh., Rector ved Johanneum i Hamborg, fortjent Skolemand og Forfatter, f. 1668, d. 1731, har forfattet flere historiske og geographiske Værker, som i sin Tid bleve meget benyttede, f. Ex. „Kurze Fragen aus d. alten u. neuen Geogr.“, „Kurze Fragen aus der polit. Hist.“, „Zweimal 52 auserlesene bibl. Historien“ (hvoraf over 100 Opl.), men er især bekjendt som Genealog (s. Genealogi). — Hans Søn, den yngre **Joh. H.**, d. 1758 som Advocat i Hamborg, fortsatte og besørgede nye Udg. af flere af sin Faders Skrifter ved Siden af egne Arbejder i samme Retning.

Hübner, Jos. Alex. v., Friherre, østerrigsk Diplomat, f. 26 Nov. 1811, ansattes 1833 i Metternichs Cabinet og blev 1841 Legationssecretær i Portugal og 1844 Generalconsul i Leipzig. 1848 ansattes H. hos Ærkehertug Rainer i Øvreitalien, siden hos Kejseren i Olmütz og brugtes ved Affattelsen af Manifester og andre Aktstykker. I Marts 1849 blev H. Afsending i Paris og deltog som saadan 1856 i Fredsunderhandlingerne, samt fik Nyaarsdag 1859 den bekjendte Besked fra Kejser Napoleon III om, at Forholdet til Østerrig ikke længer var saa godt som tidligere, hvilket banede Indledningen til den italienske Krig. Efter denne var H. en kort Tid Afsending i Neapel og Rom, blev Aug.—Oct. s. A. Politiminister og Sept. 1865—Oct. 1867 Afsending i Rom. I Oct. 1879 blev H. livsvarigt Medlem af Herrehuset, hvor han hører til det conservative Parti. 1871 udgav H. „Sixtus IV“ (2 Bd.) og foretog derefter en Rejse omkring Jorden, hvilken han skildrede i „Ein Spaziergang um die Welt“ (2 Bd., 1874).

Hübner, Karl Wilhelm, tysk Genremaler, f. 17 Juni 1814 i Königsberg, d. 1879 i Düsseldorf, hører til de betydelige Mestere i Düsseldorferskolen og har vundet et anset Navn ved en Række vakre Livsbilleder, mest af alvorligt Indhold, „Sømandens Hjemkomst“, „Trøst i Bønnen“ m. fl. — Hans Søn, **Julius H.**, f. 1842 i Düsseldorf, d. 1874, var ligeledes Maler og vakte Opmærksomhed ved lunefulde Livsbilleder.

Hübner, Otto, tysk Nationaløkonom og Statistiker, f. i Leipzig 1818, Lloyds Agent i Triest 1848, valgtes til Medlem af 50-Mands-Udvalget i Frankfurt a. M. Forvist fra Østerrig for sin Holdning i dette, tog han Ophold i Berlin, hvor han 1852—63 udgav „Statistisches Jahrbuch“ og var Medstifter og den egentlige Leder af det preussiske Hypothek-Forsikringsselskab. Forf. til „Die Zolltarife aller Länder“ (Leipz. 1852) og „Die Banken“ (Leipz. 1853—54). Særlig bekjendt er den af ham grundlagte „Statistische Tafel aller Länder“ (Leipz. 1851), hvoraf der senere hvert Aar er udkommet et nyt Oplag, ogsaa efter hans Død 4 Febr. 1877.

Hübner, Rudolf Julius Benno, tysk Historiemaler, f. 27 Jan. 1806 i Oels i Schlesien, d. 7 Nov. 1882 i Loschwitz ved Dresden, begyndte sine Studier under Schadow i Berlin og fulgte med denne til Düsseldorf. Efter et længere Ophold i Italien vandt han et stort Navn i Tyskland ved en Række Malerier mest af bibelsk Indhold. 1839 flyttede han til Dres-

den, hvor han 1841 blev Professor ved Kunstakademiet og 1871 Directeur for Malerisamlingen, hvortil han har forfattet en Fortegnelse. — Hans Søn, Edvard H., f. 27 Maj 1842, er Genremaler og har især vundet Navn ved sine Livsbilleder fra Capri, „Graziella", „Toilette paa Taget" m. fl.

Hybrid, d. s. s. Bastard. Hybridisering bruges ofte af Gartnerne i Stedet for Krydsbefrugtning, som bet. en Krydsning af Afarter.

Hübsch, Heinrich, tysk Architekt, f. 1795 i Weinheim, d. 1863 i Carlsruhe, blev 1815 Elev af Weinbrenner. Senere gjennemrejste han Italien og Grækenland og dannede sig sin særegne Mening om, hvad Nutidens Bygningskunst skulde gaa ud paa, hvilken han senere forfægtede i Gjerning og Skrift. Navnlig tiltrak sig „In welchem Stile sollen wir bauen?" (1828) og „Die Architektur und ihr Verhältniß zur heutigen Malerei und Sculptur" (1847) Opmærksomhed. Han blev ansat som Bygmester i Carlsruhe 1827 og har bygget meget der og i det øvrige Baden. Som hans bedste Arbejde nævnes Kunstskolen i Carlsruhe.

Hydärthrus, s. Ledevand.

Hydăspes, Flod i Forindien, nu Behut ell. Dschihlam i Pandschab, som falder ud i Acesinus (nu Tschinab) og i Forening med denne i Indus. Alexander d. store, som paa denne Flod vilde sejle ned til Havet, anlagde ved dens Bredder Stæderne Nikæa og Bukephala.

Hydatide, d. s. s. Echinococ.

Hyde [hajd], Stad i Cheshire i England, ½ M. n. ø. for Stockport, med 29.000 J. (1881) og betydelig Bomuldsindustri. I Omegnen Kulgruber.

Hyde de Neuville, Jean Guill. [ihd dø nøvihl], fransk Diplomat og Politiker, f. 24 Jan. 1776, Søn af en engelsk Fabrikant, udmærkede sig tidlig ved sin Hengivenhed for Bourbonerne. 1793 ledsagede H. Malesherbes, da denne forsvarede Ludvig XVI for Conventet; han deltog 1796 og 1799 i royalistiske Forsøg og var en af Partiets vigtigste Agenter, ja søgte ligefrem at overtale Førsteconsulen Bonaparte til at føre Kongefamilien tilbage. 1801—5 levede H. under et paataget Navn i Lyon, men maatte da rejse til Nordamerika indtil 1814. Efter sin Hjemkomst brugtes H. i diplomatiske Sendelser, mæglede Freden imellem England og Nordamerika og fik det hemmelige Hverv, at forberede Napoleon I.s Overførelse til Nordamerika. 1816—21 var H. Afsending i Washington og ophøjedes i Mellemtiden til Baron, blev senere Afsending i Lissabon og forsvarede her 1824 Kong Johan VI imod Dom Miguel, samt blev til Løn Greve af Bemposta. Som Deputeret hørte H. 1815 og 1821 til de ivrigste Royalister, men optraadte 1824 imod Regeringen og dadlede dens Ødselhed og andre Misgreb paa Toget til Spanien, hvorfor han faldt i Unaade. 1828 blev H. Marineminister og viste stor Iver for Undertrykkelsen af Slavehandelen og for Grækenlands Frihed. 1830 forsvarede han Forfatningen imod Ministeriet Polignac, men søgte efter Julirevolutionen at hævde Greven af Chambords Ret og trak sig tilbage fra det politiske Liv, da Ludvig Philip kom paa Tronen. S. A. forsvarede han i et Flyveskrift Marie da Glorias Ret i Portugal imod Dom Miguel. D. 28 Maj 1857.

Hydepark [hajd], en af de store Parker i London, ligger i Byens Vestende og skilles ved Bassinet Serpentine fra Parken Kensington Gardens. Den tjener i Timerne før den silbige engelske Middag til Samlingsplads for den fornemme Londonner Verden, som her færdes til Vogns eller til Hest, ligesom den Søn- og Helligdage i stor Udstrækning besøges af Arbejderklassen. Ved mangfoldige Lejligheder har den ogsaa tjent som Samlingssted for store Folkemøder.

Hyderabad, s. Haidarabad.

Hyder Ali [häj], Hersker i Maissur i det sydlige Indien, f. 1722, Søn af en muhammedansk Høvedsmand, blev 1749 Fører for en Trop Krigere og besøgte Pondicherry. Han opfordrede derefter sin Broder, som var Befalingsmand i Bangalur, til at indføre europæisk Mandstugt og Skydevaaben. 1752 kæmpede han i Forening med Franskmændene under Dupleix, fulgte 1756 sin Broder i Commandoen og sendte Franskmanden Lally-Tollendal Hjælp imod de engelske Tropper. Efter dennes Nederlag 1761 fik H. flere Hundrede Franskmænd i sin Tjeneste og vandt derved en saadan Magt, at han kunde fortrænge den herskende Fyrste i Maissur og selv grundlægge et nyt Herredømme. H. indtog Calicut, Malabar og flere Nabostater, førte heldige Krige mod det engelsk-indiske Compagni (1767—69) og mod Mahratterne og forstod desuden at give sit voxende Rige større Orden og Sammenhold. Han fremmede Handel og Industri og viste en for østerlandske Fyrster usædvanlig Tolerance imod andre Trosbekjendere. Mod Engelskmændene nærede han et heftigt Fjendskab og søgte at samle de andre indiske Fyrster til et Forbund imod dem; men hans sidste Krig 1780 var ikke heldig. Han døde 7 Dec. 1782 og fulgtes af sin Søn Tippo Saib.

Hydra, en af de græske Øer i Archipelagus, i Nærheden af Argolis's Sydøstkyst, mellem Naupliabugten og Æginabugten. 2¾ □ M. med 12,000 J., mest af albanesisk Byrd, der ere dygtige Søfolk. Øen er bjærgfuld; dens højeste Punkt er henv. 2,000 F. Byen H. paa Nordsiden er smukt bygget, med 6,000 J. og god Havn, udstrakt Skibsbyggeri og livlig Industri i Bomulds- og Silkestoffer, Læder og Sæbe. Hydrioterne tog ivrig Del i den græske Frihedskrig. Øen har ofte lidt af Jordskjælv.

Hydra, den lernæiske, s. lernæiske Slange og Iolaos; Navnet bruges ogsaa i uegentl. Forstand, f. Ex. Revolutionens H. H. eller Vandslangen er Navnet paa et Stjærnebillede paa den sydlige Himmel. S. ogsaa Armpolyp.

Hydrant er den almindelige Betegnelse for Haner paa Vandledninger, der anbringes i selve Gaderne og tjene som Brandhaner, til Udskylling af Rendestene, Vanding af Gader og til Fyldning af Vandvogne. H. kan være enten underjordisk ell. overjordisk. Ved en underjordisk H. paaskrues et Standrør, hvortil atter en Slange kan befæstes. Er H. overjordisk, kan Slangen directe paaskrues. De underjordiske H. ere til mindre Gêne for

Færdslen, men vanskeligere at finde og kræve mere Tid til Anbringelsen af Slangen. Man maa sørge for, at det Vand, der efter Brugen bliver staaende i H., let kan afledes, da det ellers om Vinteren vil fryse.

Hydrārgyrum, d. s. s. Kviksølv. **Hydrargyrisme**, Kviksølvforgiftning.

Hydrāt er i Chemien egtl. en Forbindelse med Vand. Det har imidlertid vist sig, at der i de fleste (maaske i alle Tilfælde) ikke er nogen Grund til at antage Vand som saadant i disse Forbindelser, idet de sandsynligvis have en ganske anden Bygning. Saaledes betragtes nu Metaliltehydraterne som Forbindelser af Metal med saa mange Atomer Hydroxyl, som Metallets Valens angiver, og paa samme Maade Syrehydraterne som Forbindelser af Syreradicalet med et Antal Hydroxylatomer, som Radicalets Atomitet angiver. Vi have f. Ex. Kalihydrat $K_2O, H_2O = 2(\overset{I}{K}.OH)$, Kalkhydrat $CaO, H_2O = \overset{II}{Ca}(OH)_2$, Bismutiltehydrat $Bi_2O_3, 3H_2O = 2[\overset{III}{Bi}(OH)_3]$, Salpetersyrehydrat $N_2O_5, H_2O = 2(\overset{I}{NO_2}.OH)$, Svovlsyrehydrat $SO_3, H_2O = \overset{II}{SO_2}.(OH)_2$, Phosphorsyrehydrat $P_2O_5, 3H_2O = 2[\overset{III}{PO}.(OH)_3]$, Pyrophosphorsyrehydrat $P_2O_5, 2H_2O = \overset{IV}{P_2O_3}.(OH)_4$ osv. Ogsaa Alkoholerne betragtedes tidligere som H., nu som Hydroxylforbindelser. Ved Ophedning tabe mange, men ingenlunde alle H. fuldstændig eller delvis Vand og danne da fuldstændige eller partielle Anhydrider. Saaledes $Ca(OH)_2 - H_2O$ Kalk (CaO); $2[PO.(OH)_3] - H_2O$ ved en vis Temperatur Pyrophosphorsyre $P_2O_3.(OH)_4$; ved en højere Temperatur giver $PO.(OH)_3 - 2H_2O$ Metaphosphorsyre $PO_2.OH$; men det fuldstændige Anhydrid $P_2O_5 = 2[PO.(OH)_3] - 3H_2O$ kan ikke dannes paa denne Maade.

Hydraulik ell. **Hydrodynamik**, Læren om Vædskernes Bevægelse, afhandler Lovene for Vædskernes Udstrømning igjennem Aabninger og Rør, for Vandets Bevægelse i Kanaler, for det Tryk, en bevæget Vædske udøver mod et hvilende fast Legeme, og den Modstand, et Legeme lider ved at bevæge sig i en Vædske. Den rent theoretiske Behandling af H. har truffet paa næsten uovervindelige Vanskeligheder; men ved mangfoldige Forsøg over de forskjellige Forhold, som her komme i Betragtning, har man dog vundet saadanne Resultater, som for Praxis have tilstrækkelig Paalidelighed. H.s Love komme til Anvendelse ved Anlæg af Vandhjul, Pumpeværker, Vandledninger osv. **Hydraulisk Hvirvel**, s. Turbine. **Hydraulisk Kalk**, s. Cement. **Hydraulisk Kran** er en Kran, hvor Vandkraft anvendes saa vel til at løfte Byrden som til at bevæge Kranen. **Hydraulisk Presse** (Bramahs Vandpresse, 1795) anvendes til at frembringe stærke Tryk ved Hjælp af en Vædskes Tryk paa en Flade. Udøver man paa en Del af en indesluttet Vædske et Tryk, vil dette forplante sig ligelig til alle Sider, saa at der paa et andet, lige saa stort Areal af Begrænsningen kommer til at virke et lige saa stort Tryk. I den h. P. presses Vand eller en anden Vædske fra en Trykpumpe ind under Stemplet i en vid Cylinder, og dette Stempel vil da modtage et Tryk opefter, der er i samme Forhold større end det Tryk, man udøver paa Pumpestemplet, som Cylinderens Stempel er større end Pumpestemplet. Den h. P. har faaet en vidt udstrakt Anvendelse, baade hvor det gjælder om at udøve store Tryk eller Træk (Olje-, Gummi-, Stearinlysfabrikationen, Presning af Metalrør m. m.), og hvor det gjælder om at løfte store Byrder (i Stedet for Kraner). **Hydraulisk Vædder**, ogsaa kaldet Stødhævert, er en af Montgolfier opfundet Vandløftningsmaskine. Hvor man disponerer over en forholdsvis stor Vandmængde, kan man ved Hjælp af den h. V. løfte en mindre Del af denne Vandmængde til en betydelig større Højde end den, der svarer til den Hastighed, den store Vandmængde har. Vandet føres gjennem et Rør, der har to Aabninger, lukkede med Ventiler, hvoraf den, der fører til Afløbet, Stødventilen, aabner sig indad, den, der fører til det Rør, hvorigjennem Vandet skal bringes til at stige, Stigeventilen, aabner sig udad. Efter at Vandmassen er begyndt at afløbe, vil den selv bidrage til at lukke Stødventilen; herved standses Vandet pludselig i sin Bevægelse og aabner Stigeventilen, og en mindre Del af Vandet presses op i Stigerøret. Herved kommer Vandmassen atter i Ro. Stigeventilen lukker sig, gjennem Stødventilen løber Vandet atter af, og Spillet fortsættes som ovenfor beskrevet med hurtig paa hinanden følgende Aabning og Lukning af Ventilerne (f. Ex. 60 Gange i Minutet), hvormed der hver Gang følger et temmelig stærkt Stød. Den h. V. anvendes hyppigst til at løfte Vand op i Etagerne i Bygninger paa Landet, i Fabrikbygninger o. lign., hvor Pumpning ellers maatte benyttes.

Hydrocēle, s. Vandbrok.

Hydrocēphalus, s. Hjernevattersot und. Hjerne; hydrocephālisk, lidende af ell. ejendommelig for H.

Hydrodynamik, d. s. s. Hydraulik.

Hydroelektricitet, d. s. s. Galvanisme. **Hydroelektrisermaskine**, d. s. s. Dampelektrisermaskine, s. Elektrisermaskine und. Elektricitet.

Hydrogēn, d. s. s. Brint.

Hydrographi behandler som en Del af den physiske Geographi Vandets almindelige physiske Forhold paa Jordens Overflade; som en Gren af den beskrivende Geographi omhandler H. Kilder, Floder, Søer osv., men gaar særlig ud paa at skildre Havene som Sejlveje.

Hydroider, d. s. s. Goplepolypper (s. Gopler).

Hydromechanik behandler Kræfters Indvirkning paa Vædsker; den deles i Hydrostatik og Hydrodynamik eller Hydraulik (s. disse A.).

Hydromel [mĕll], en Drik, der tilberedes af Honning, Vand, lidt Vin og undertiden lidt Krydderi.

Hydromēter (Vandmaaler) kaldes dels ethvert Redskab til at maale Vandstanden eller dens Forandringer (s. Vandstandsmaaler), dels et Instrument, som bruges til at maale Vandets Hastighed i en Kanal. Det hyppigst anvendte H. af sidste Slags bestaar af en let bevægelig Axe, som bærer Møllevinger og staar i Forbindelse med et Tælleapparat. Det hele Instrument sænkes i Strømmen, hvis Hastighed

skal maales; den vil da dreje Vingerne rundt, og af det Antal Omløb, de have udført i en vis Tid, kan Hastigheden beregnes. Undertiden har man ogsaa ved H. forstaaet et Instrument til Maaling af Vandets Saltholdighed i en Dampkjedel, en Art Flydevægt. Ogsaa d. s. s. Regnmaaler.

Hydromōtorskib, et Dampskib, hvor Dampkraften ikke anvendes til at sætte Skovlhjul eller Skrue i omdrejende Bevægelse og derved drive Skibet frem, saaledes som det ellers i Almindel. er Tilfældet ved de hidtil anvendte Dampskibe, men hvor Dampen anvendes til at oppumpe Vand og atter udstøde dette. Skibet bevæger sig da frem i en Retning modsat den, hvori Vandet udstødes. Saadanne Constructioner have alt tidligere været forsøgte, men have først i den senere Tid faaet en praktisk Form.

Hydronephrōse, Udvidning af Nyrebækkenet med samtidig Hensvinden af Nyresubstansen, saa at hele Nyren til sidst forvandles til en med en klar Vædske fyldt Blære, opstaar ved Hindringer for Urinens Passage fra Nyrebækkenet til Urinblæren (Tilstopning af Urinlederen ved Sten, Sammentrykning af den udenfra ved Svulster osv.). H. angriber i Almindel. kun den ene Nyre eller er dog stærkere udviklet i den ene end i den anden; angribes begge Nyrer i høj Grad, indtræder Døden som Følge af Urinafsondringens Standsning.

Hydrooxygēngas-Mikroskōp, s. **Drummondsk Lys** og **Mikroskop**.

Hydroparasitāter, d. s. s. Enkratiter.

Hydropāth, en Læge, der fortrinsvis eller udelukkende anvender koldt Vand (s. **Vandcur**) til Sygdommes Helbredelse.

Hydrophān, en ædel eller almindelig Opal, der har mistet sit Vand og derved baade Gjennemsigtighed, Farvespil og Glans. Lægges den i Vand, indsuger den det begjærlig og tilbagevinder derved for en kort Tid de nævnte Egenskaber. H. findes i Sachsen, Ungarn og paa Færøerne og slibes undertiden til Ringsten.

Hydrophobi, s. **Vandskræk**.

Hȳdrops, s. **Vattersot**; **hydrōpisk**, lidende af eller ejendommelig for H.

Hydrorrhăchis, Spina bifida, en medfødt Ansamling af Vædske i Rygmarvens Midterkanal, sædvanlig kun paa et enkelt Sted, især i Lændedelen, og forbunden med en Spaltedannelse i Ryghvirvlernes Buer paa dette Sted, igjennem hvilken den udspændte Rygmarv træder frem under Huden som en Sæk. Døden er den næsten uundgaaelige Følge af denne Misdannelse.

Hydrostatik, Læren om Vædskernes Ligevægt. H. giver dels de Love, hvorefter Formen af den hvilende Vædskes Overflade retter sig, dels Lovene for Vædskernes Tryk imod de dem indesluttende Beholdere eller imod nedsænkede Legemer og ved dette sidste ogsaa Lovene for Ligevægten af et Legeme, som flyder paa en Vædske. **Hydrostātisk Lampe**, en Oljelampe, i hvilken Oljen fra Beholderen i Søjlen eller Foden drives op til Brænderen ved hydrostatisk Tryk. **Hydrostātisk Paradōx** er den Sætning om en Vædskes Bundtryk i et Kar, at dette Tryk er uafhængigt af Karrets Form og kun afhængigt af Bundens Størrelse, Vædskens Højde i Karret og dens Vægtfylde. **Hydrostātisk Seng**, s. **Vandseng**. **Hydrostātisk Vægtskaal**, en Vægt, hvis særegne Indretning gjør den bekvem til at bruges til Bestemmelse af Legemers Vægtfylde. I vore Dage bruger man dertil de sædvanlige nøjagtige Vægtskaale, saa at Navnet h. V. mere og mere gaar af Brug.

Hydrotechnik er d. s. s. Vandbygningskunst, idet man under Vandbygning ikke alene forstaar Anlæg af Bygværker i Vand (som Broer, Kanaler, Havne o. desl.), men ogsaa Anlæg af saadanne Bygværker, som tjene til Benyttelse af Vand (Vandmøller, hydrauliske Maskiner, Vandværker osv.) eller til Fjærnelse af Vand (Drainsanlæg, Kloaker osv.) eller til Forebyggelse af Vandskade (Diger osv.).

Hydrotherapi, s. **Vandcur**.

Hydrothōrax, s. **Brystvattersot** under **Bryst**.

Hydroxyl, den enatomede (s. **Atomitet**) Atomgruppe OH, der findes i Alkoholer, Baser og i de saakaldte Iltsyrer (s. **Syre**). I Alkoholerne og Baserne er H.-Atomets eller H.-Atomernes Brint særlig tilbøjelig til at ombyttes med Syreradical, i Syrerne derimod med Metal. H. i fri Tilstand, HO. OH, er d. s. s. Brintoverilte, der ogsaa jævnlig forener sig directe med Metaller til Baser. Jvfr. **Hydrat**.

Hyères [iǟhr], Stad i det franske Dep. Var, 2 M. ø. for Toulon, ½ M. fra Middelhavet, med 6,000 J. Fabrikation af Olivenolje, Liqueurer og Soda. Stadens herlige, mod Nordenvinden beskyttede Beliggenhed og deraf følgende milde Klima har skaffet den stærkt Besøg som klimatisk Cursted, og den var navnlig tidligere meget søgt af Brystsyge som Vinteropholdssted, men medens Vinterens Middeltemperatur er temmelig høj (10,5°), er Byen dog meget udsat for heftige Nordvestvinde (Mistral) og desuden bebyrdet med stærkt Støv. Den efter H. opkaldte Red beskyttes mod S. af de hyeriske Øer, Porquerolles, Bagaud, Port Cros og Levant, der ere smaa Øer med ringe Befolkning. Paa Levant er et Forbedringshus for unge Forbrydere, paa Porquerolles et Fyrtaarn.

Hyfe er Betegnelsen for den ejendommelige Form af Celler, der ere charakteristiske for Svampene (og Laverne) og kun sjælden findes andensteds; det er lange, ofte stærkt forgrenede Celler, der have en længe vedblivende Spidsvæxt og som oftest danne et blødt, temmelig løst sammenhængende Væv, det saakaldte **Hyfevæv**.

Hygiēa, Sundhedens Gudinde, Datter af Asklepios (Æsculap), fremstilles som en blomstrende Jomfru, der lader en Slange, Sundhedens Symbol, drikke af en Skaal.

Hygieine [ējne], s. **Sundhedspleje**; **hygieinisk**, hvad der vedrører eller tjener denne.

Hyginus, Cajus Julius, romersk Grammatiker, var under Kejser August Forstander for det palatinske Bibliothek. Man har antaget ham for Forfatter til »Fabularum liber« og de 4 Bøger »Poeticon astronomicon«; men disse Skrifter have enten senere ved Interpolationer faaet deres nuværende Skikkelse eller ere af en senere Forfatter. — **Hyginus**

Gromaticus paa Trajans Tid er Forfatter til et Skrift om Landmaalerkunsten.

Hyginus skal have været Pave 136—40, paa den Tid, da Gnostikerne Cerdo, Valentin og Marcion søgte at vinde Menigheden i Rom for deres Lærdomme.

Hygrōm, Svulster, der opstaa ved Vædskeansamling i Legemets Slimsække som Følge af en chronisk Betændelse i disse, findes navnlig paa Knæet (især hos Individer, der ligge meget paa Knæ, som Tjenestepiger) og Albuen.

Hygromēter, Fugtighedsmaaler. Hygrometrī, Fugtighedsmaaling (s. Fugtighed).

Hygroskōpisk, s. Absorption.

Hygum, Peder Jakobsen, f. 1692 i Hygum i Nordslesvig, hvor Faderen var Præst, tog sine Examiner ved Universitetet i Kiel og rejste derpaa til Kjøbenhavn. 1718 blev han Capellan og senere Sognepræst i Lintrup, hvilken Plads han imidlertid forlod 1782 for at hjælpe sin gamle Fader i Hygum. Som ivrig Pietist skaffede han sig mange Uvenner, hvorimod han var yndet af Christian VI, der i halvandet Aar beforbrede ham 4 Gange, sidste Gang 1737 til Biskop i Aarhus. I Slutn. af sit Liv faldt han i Sovesyge, hvoraf han døde 1764. Han skal være Forfatter til den smukke Psalme „Jesu, din søde Forening at smage".

Hyksos, et asiatisk, formentlig semitisk Hyrdefolk, som omtr. 2100 f. Chr. trængte ind i Ægypten, indtog den største Del af Landet og herskede der i vel 500 Aar, hvorefter indfødte Fyrster rejste sig imod dem og efter en langvarig og haardnakket Kamp fordrev dem igjen. H. omfatte det 15de, 16de og delvis det 17de manethoniske Dynasti; af Amasis, Stifteren af det 18de Dynasti, bleve de fordrevne. Det var vistnok under H., at Joseph kom til Ægypten, og det var en af deres Konger, for hvem han tydede Drømmene.

Hylas, Søn af Theiodamas, udmærket ved sin Skjønhed, var Herakles's Ven og Ledsager. Da de en Gang paa Argonautertoget vare landede ved Troja for at hente Vand, trak Kildenympherne H. ned til sig. Under Veklager søgte Herakles overalt sin Ven, medens Argo sejlede videre og forlod ham. Senere fejredes i denne Egn til Minde herom en Fest, ved hvilken man med lydelig Røst udraabte H.s Navn.

Hyld (Sambucus), Planteslægt af Gedebladfamilien, fra de tempererede Klimaer; mest Buske med modsatte, finnede Blade og hvide eller rødlige Blomster, samlede i Kvaster, der atter danne Skjærme eller Klaser. Frugten er bæragtig. Almindelig H. (S. nigra) i Kratskove og ved Gærder. Bladene have en stærk Lugt og fremkalde, ligesom Barken, Brækning og Diarrhoe; Bærrene ere sorte og spiselige og anvendes til Frugtsuppe. Drue-H. (S. racemosa) med meget smukke, smaa, røde Bær dyrkes meget i Haver. Tysk H., s. Snebolletræ. Hyldete, den tørrede Blomsterstand af den almindel. Hyld, er det mest populære sveddrivende Middel og bruges i hele Europa i Form af et Udtræk af en Spiseskefuld til en Kop kogende Vand mod lettere Forkølelsestilfælde. I Amerika bruges Blomsterne af den canadiske Hyld.

Hyle, gr., egtl. Skov, Træ, sælbet Tømmer, overhovedet det raa Stof, hvoraf noget dannes. Hos Platon forekommer det kun i disse eller beslægtede Betydninger. Først hos Aristoteles bliver det philosophisk Kunstudtryk for Materien („Stoffet" i Modsætning til „Formen"), ikke den sanselige Materie, men Grundlaget for al Vorden; dette Grundlag er alt efter Mulighed, intet efter Virkelighed; det har selv ingen Tilblivelse og er absolut bestemmelsesløst; det existerer aldrig for sig alene, men altid kun i Forhold til Formen. I Almindel. bruges H. i den mere ubestemte Betydning af Urstof, Materie.

Hüllmann, Carl Dietr., tysk Historiker, f. 1765, blev 1808 Professor i Königsberg og 1818 i Bonn; d. 1846. I en Række Skrifter har H. fremstillet de politiske og nationaløkonomiske Forholds Udvikling især i Middelalderen („Deutsche Finanzgeschichte des Mittelalters", 1805, „Gesch. des Ursprungs der Stände in Deutschland", 3 Bd., 1806—8, „Städtewesen des Mittelalters", 4 Bd., 1825—29), men ogsaa i Oldtiden („Staatsrecht des Alterthums", 1820, „Handelsgesch. der Griechen", 1839, o. fl.).

Hylozoisme, den Anskuelse, at den hele Tilværelse er besjælet og levende, saa at Livet ikke kan indskrænkes til Organismerne alene, men ogsaa omfatter, hvad man ellers kalder den „døde" Materie. H. er en mythologiskpoetisk Naturanskuelse, som i sine fleste Former ikke er forenelig med den mechaniske Naturforklaring, idet den kommer i Strid med Inertiens Lov.

Hülphers, Abrah., svensk Topograph, f. 1734, d. 1797, var Kjøbmand i Vesterås med Titel af Directeur. Paa fleraarige Rejser i Sverige samlede han Materiale til sine endnu værdifulde topographiske Arbejder: »Samlingar t. en beskrifning öfver Norrland« (1771—93), »Samling t. korta beskrifningar öfver Svenska städer« (1778—97), »Dagbok öfv. en resa igenom Stora Kopparbergs höfdingedöme« (1762). Ved sin Død efterlod han en righoldig Samling Bøger og Mannskripter til Gymnasiet i Vesterås.

Hylster (Spatha), det eller de Dækblade, der hos mange Planter omgive Blomsten ell. Blomsterstandene. Et bekjendt H. er den store, hvide Blomst hos Calla.

Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof, svensk Oldforsker, f. 18 Maj 1818 i Vislanda i Småland, ansattes, efter 1839 i Upsala at have vundet den philosophiske Grad, s. A. ved det kongel. Bibliothek i Stockholm, hvor han 1852 blev 1ste Amanuensis. Medens han gjorde Tjeneste ved Bibliotheket var han en af Grundlæggerne af »Svenska fornskrifts-sällskapet« og den egentlige Ophavsmand til »Konstnärsgillet« i Stockholm. I denne Tid udgav han i Forening med Stephens en Samling »Svenska folksagor och äfventyr« (nyt Opl. 1875), samt en Samling af »Sveriges historiska och politiska visor« (1ste Del, 1853) og optraadte som dramatisk Forfatter med et historisk Skuespil »Dackefejden« (1846). 1856 blev han Directeur for Scenen og 1858 første Directeur ved det kongel. Theater, hvilke Stillinger han beklædte til 1860. Han gik da som Chargé d'Affaires til Rio, men nødsagedes af Hel-

bredshensyn til at begjære sin Tilbagekaldelse 1864. Siden har han i Regelen opholdt sig paa sin Ejendom i Småland, sysselsat med Forskninger og Samlinger angaaende Hjembygdens Oldtidsminder og Folkeliv, hvis Resultater han for en Del har offentliggjort i »Värend och Virdarne« (1863—68).

Hymen ell. **Hymenæos** kaldtes egtl. den Bryllupssang, der blev sungen, naar Bruden førtes bort fra Forældrenes Hus; dernæst Bryllupsguden selv. Mythen nævner ham som en Søn af Muserne. Efter et attisk Sagn var han en fattig atheniensisk Yngling, som elskede en Pige af fornem Familie; da han en Gang i Kvindeklæder ledsagede hende til Demeterfesten i Eleusis, blev han tillige med de der forsamlede Piger bortført af Sørøvere; men da disse vare landede paa en Ø og faldne i Søvn, dræbte han dem. Derpaa vendte han tilbage til Athen og blev imod Løfte om at føre Pigerne tilbage forenet med sin Elskede. Senere nævnedes han i alle Bryllupssange og betragtedes som en Guddom. Han fremstilles som en bevinget Dreng med Brudefakkel og Slør i Haanden. — I Anatom. bet. H. Mødomsmærket.

Hymenóptera, s. Aarevinger og Hvepse.

Hymettos, Bjærg i Attika, s. ø. for Athen, nu Telo Vuno, var allerede i Oldtiden berømt for sit fortræffelige Marmor og sin Rigdom paa Planter, der søgtes af Bierne. Den hymettiske Honning er endnu berømt.

Hymne kaldte Grækerne en Lovsang, der ved Ofringer og Fester blev sungen til Gudernes Ære; senere kaldtes enhver Sang af særegen højtidelig Charakter H. De ældste H., som de homeriske, indeholde i episk Fremstilling Myther om Guderne; de senere, som Pindars og Kallimachos's, vare af lyrisk Art. **Hymnologi**, Kjendskab til Kirkesangene (s. Psalme).

Hüningen, Stad i den tyske Prov. Elsaß ved Rhinen, 1 M. n. for Basel, med 2,000 J. Skibsbro over Rhinen. Ludvig XIV lod her 1681 anlægge stærke Fæstningsværker, som bleve sløjfede 1815. Anstalt for kunstig Fiskeavl (s. Fisk).

Hünten, Franz, f. 1793 i Koblenz, d. 1878 smstds., modtog sin første musikalske Opdragelse af Faderen, der var Organist. 1819 kom han til Paris, studerede i nogen Tid i Conservatoriet og blev her som en meget søgt Lærer og Modecomponist til 1837, da han atter tog Ophold i sin Fødeby. Sine velklingende, instructive og ikke vanskelige Claversager, en Uendelighed af Variationer, Divertissementer, Rondoer, Phantasier osv. fik han bedre honorerede, end det lykkes de fleste virkelige Componister for deres bedste Værker.

Hyoscyamin, den i Bulmeurt indeholdte, giftige Plantebase, er isomert, men ikke identisk med Atropin.

Hypállage, gr., d. e. Forvexling ell. Ombytning, en rhetorisk Figur, der bestaar i en ofte blot tilsyneladende Ombytning af enkelte Dele i Sætningen, f. Ex. idet der i Stedet for et Adjectiv sættes et Substantiv, af hvilket da det Substantiv, til hvilket Adjectivet hører, styres i Genitiv, f. Ex. „disse Træers Pragt“ for „disse pragtfulde Træer“.

Hýpanis, i Oldtiden Navnet paa Floden Kuban; ogsaa d. s. s. Hyphasis.

Hypātia, Datter af Mathematikeren Theon i Alexandria, lige udmærket ved aandelig Begavelse og legemlig Skjønhed, gav i Beg. af det 5te Aarh. ved sine aandrige Foredrag den nyplatoniske Skole i Alexandria et overordentligt Opsving. H. havde studeret Mathematik og Philosophi og foredrog begge disse Videnskaber med et saadant Held, at hun overgik alle Datidens Philosopher og samlede en talrig Tilhørerkreds omkring sig; hun gav Commentarer til Diophantos og Apollonios. Ogsaa hos Alexandrias Øvrighed stod H. i stor Anseelse og blev raadspurgt i vigtige Anliggender; derved blev hun af den christne Befolkning mistænkt for at have Del i de Skridt, som foretoges mod Biskop Cyrillus, og i den Anledning myrdet 415 af en fanatisk Folkehob.

Hypérbel, **Hyperbōl**, er i Rhetoriken en Overdrivelse, et altfor stærkt Udtryk (f. Ex. „kvalt af Graad“). I Geometrien er H. en krum Linje, hvis Punkters Afstande fra to faste Punkter, Brændpunkterne, have en constant Differens. Den bestaar af to Grene, som strække sig i det uendelige og vende de convexe Sider mod hinanden. Midtpunktet mellem Brændpunkterne hedder Centrum; det halverer alle derigjennem dragne Chorder. En Chorde, som forlænget gaar gjennem Brændpunkterne, hedder den første Axe ell. Axen, dens Endepunkter Toppunkterne; Excentriciteten er Forholdet mellem Brændpunkternes Afstand og den første Axe. Tangenten og Normalen til et Punkt af en H. halvere Vinklerne mellem de Linjer, Brændstraalerne, der forbinde Brændpunkterne med Tangentens Røringspunkt; en Lysstraale eller Lydbølge, der tænkes udgaaende fra det ene Brændpunkt, vil derfor ved Tilbagekastning fra H. faa Retning som om den udgik fra det andet. Tangenterne til de uendelig fjærne Punkter af H. hedde Asymptoter; de gaa gjennem Centrum. S. ogsaa Keglesnit. **Hyperboloide**, Fællesnavn for to krumme Flader af anden Orden, hvori visse Snit ere Hyperbler. **Hyperbolsk**, overdrivende, overdreven.

Hyperboræere (d. e. de hinsides Boreas eller Nordenvinden boende) kaldte de gamle alle ubekjendte Folkeslag mod Nord og Vest, om hvilke de troede, at de levede under Indflydelse af en særegen gunstig Himmel. Medens Herodot og Strabon betvivle disse Folks Existens, indbefattede alle senere Digtere og Geographer, endog Plinius, under dette Navn alle de Folkeslag, som boede paa den anden Side af den Bjærgkjæde, der begrænser Grækenland mod Nord. Man sagde om dem, at de beboede et paradisisk Land, at de nød en evig Ungdom og uforstyrret Sundhed, og at de i Apollons Tjeneste naaede en tusendaarig Alder. **Hyperboræisk**, nordlig, beliggende mod Norden; uciviliseret.

Hypéricum, s. Perikon.

Hyperides, en af de 10 attiske Talere, samtidig med Demosthenes, var Discipel af Platon og Isokrates og sluttede sig i sin politiske Optræden til Demosthenes og det patriotiske Parti imod det makedoniskſindede. Han delte derfor ogsaa Skæbne med sine politiske Venner. Da det fædrelandssindede Parti havde maattet bukke under i den lamiske Krig, flygtede han til

Ægina, hvor han blev greben og henrettet paa Antipatros's Befaling 322 f. Chr. Af hans mange Taler var med Undtagelse af nogle ubetydelige Fragmenter lige indtil den seneste Tid intet bekjendt; men 1847 fandt Englænderen Harris en Papyrusrulle i en ægyptisk Grav i Nærheden af det gamle Theben; den indeholdt betydelige Brudstykker af en Tale, som H. i Harpalos's Sag havde holdt mod Demosthenes. Kort efter fandt en anden Englænder (Arden) paa samme Sted en Papyrusrulle, indeholdende Slutningen af H.s Tale for Lykophron og den fuldstændige Tale for Euxenippos. Disse betydelige og interessante Fund ere senere blevne forøgede med H.s Ligtale over de i den lamiske Krig faldne.

Hyperiner, s. **Amphipoder**.

Hyperion, s. **Helios**. Ogsaa Navnet paa en af Saturns Drabanter.

Hypermĕter kaldes i Metriken et Vers, hvis regelmæssige Længde overskrides med en Slutningsstavelse.

Hypermetropi, en Synsanomali, der bestaar i, at Øjet er for svagt lysbrydende, saa at Straalerne, naar de træffe Nethinden, ikke ere fuldstændig samlede til et Billede. H. beror paa, at Øjets Længdeaxe er for kort, en medfødt eller under Øjets Udvikling i Barnealderen opstaaet Fejl.

Hyperoxyd, d. s. s. Overilte.

Hyperplasi, s. **Hypertrophi**.

Hypersthēn, et med Augiten nærbeslægtet Mineral af tombakbrun, sort eller grønlig Farve og metalagtig Perlemorglans. H. er en Hovedbestanddel i forskjellige plutoniske Bjærgarter, f. Ex. i **Hyperīt** ell. **Hypersthenbjærg** (Labrador og H.), og forekommer bl. a. i Sverige og Norge.

Hypertrophi, et Organs eller dets enkelte Deles Tiltagen i Størrelse uden Udvikling af fremmede Elementer i det, beror enten paa en Forstørrelse af de normale Elementer (simpel H.) eller paa en Forøgelse af deres Antal (Hyperplasi); begge Arter gaa dog ofte over i hinanden. **Hypertrōphisk**, hyperplastisk, lidende af H.

Hyperæmi, Blodoverfyldning, s. **Blod**.

Hyperæsthesi, en sygelig Skærpelse af Følesansen, hvorved Føleindtrykkene opfattes tydeligere og stærkere end i normal Tilstand, kan skyldes mange forskjellige sygelige Tilstande i eller uden for Nervesystemet.

Hyphasis ell. **Hypanis** (nu Bedscha ell. Beipasha) kaldtes af de gamle en af Indus's Bifloder, ved hvilken Alexander d. store fandt Maalet for sine Erobringer og oprejste flere Altere.

Hypnos (lat. Somnus), Søvnen, Søn af Nyx (Natten) og Tvillingbroder til Thanatos (Døden), svæver over Land og Hav, idet han bringer Menneskene til at glemme Sorger og Bekymringer og skjænker dem Drømme; selv Zeus kan ikke modstaa hans Magt, hvorfor Hera bruger hans Hjælp, naar hun vil overliste sin Ægtefælle. H. afbildes hyppigst som en bevinget Yngling; Valmuen og Hornet ere hans Attributer.

Hypnotisme ell. Braidisme, efter Englænderen Braid, der 1843 først beskrev denne Tilstand, som dog uden Tvivl har været kjendt langt tidligere, maaske allerede i Oldtiden, og vistnok har spillet en stor Rolle i Cagliostros og Magnetiseurernes Kunster. H. er en Søvntilstand, forbunden med Følesløshed og undertiden med Katalepsi, som fremkaldes ved at man anbringer en helst blank, skinnende Gjenstand (et Spejl, Guldur osv.) foran et Menneskes Øjne, saaledes at han for at fæste disse skarpt paa den maa skele opad og indad, og nu lader ham betragte den vedholdende. Det er især unge, nervøse Kvinder, der lade sig paavirke deraf.

Hȳpnum, en af de artrigeste og mest udbredte Slægter af Mosfamilien, spiller i de koldere tempererede Egne en stor Rolle ved Tørvedannelsen.

Hypochondri, en Sygdom, der staar paa Overgangen imellem Nerve- og Sindssygdommene og er charakteriseret ved, at den deraf lidende uafladelig beskæftiger sig med sit Helbred og stadig optages af den Tanke, at han er eller vil blive syg; i de højeste Grader af Sygdommen kan Interessen for alle andre Ting endog gaa tabt, saa at den syge slet ikke mere duer til noget. Enten kan virkelig en legemlig Lidelse ligge til Grund for H., uden at den dog er saa betydelig, at den retfærdiggjør den store Opmærksomhed, der skjænkes den, eller ogsaa opstaar H. aldeles uden noget saadant materielt Grundlag. De Sygdomme, der navnlig avle H., ere Sygdomme i Fordøjelses- og Kjønsorganerne samt Syphilis; for at de skulle kunne frembringe H., kræves dog et eget Anlæg dertil, der er nedarvet eller erhvervet ved alle Slags svækkende Indflydelser, især Onani, eller ved et uvirksomt Liv, Overmættelse med Nydelser osv. H. er meget langvarig, helbredes undertiden og ender i sjældne Tilfælde med Døden ved Ernæringsforstyrrelser som Følge af den vedvarende nedtrykte Sindsstemning.

Hypochōndriet, s. **Epigastriet**.

Hypocykloide, s. **Epicykloide**.

Hypospadī, en medfødt Formfejl af det mandlige Lem, bestaaende i, at Urinrøret aabner sig paa de nedre Flade af dette, der sædvanlig tillige er mangelfuldt udviklet.

Hypostāse, Underlag, Grundlag, Substans, Væsen; i den christel. Dogmatiks Terminologi enstydigt med „Person“. **Hypostasēre**, opfatte noget som Substans, tillægge det Personlighed. I Lægevidensk. bet. H. Blodsænkning, s. **Blod**; **hypostātisk**, hidrørende fra en H.

Hypotenūse, den Side i en retvinklet Trekant, som ligger over for den rette Vinkel. De to andre Sider kaldes Katheterne. H.s Kvadrat er lig Summen af Katheternes Kvadrater, hvad enten Ordet Kvadrat tages i den geometriske eller arithmetiske Betydn. (Pythagoras's Sætning).

Hypothēk, s. **Pant**. **Hypothēkbank** kaldes en Bank, der har sat sig til Formaal at danne et Mellemled imellem dem, der søge Laan mod Prioritet i faste Ejendomme, og dem, der ønske at anbringe deres Capital — særlig mindre Capitaler, der ere for smaa til selvstændig Anbringelse — i saadanne Prioritetsobligationer. Banken virker ved lignende Midler som Creditforeninger (s. d. A.), idet den skaffer de attraaede Laan ved Udstedelse af rentebærende

Obligationer, bestemte til at circulere paa Markedet, og derhos paatager sig den samme Rolle som Mellemled imellem Debitor og Creditor, der dels lader Pantet vurdere og fritager Creditor for Undersøgelser i denne Retning, dels opkræver og atter udbetaler Renterne samt i det hele fritager Creditor for noget personligt Mellemværende med Debitor. Forskjellen fra Creditforeninger er nærmest den, at Debitorerne fritages for det solidariske Ansvar, der er den egentlige Garanti for Obligationerne, idet Banken sætter sin Garanti i Stedet. I Danmark er Landmandsbanken i Kjøbenhavn den eneste H. **Kongeriget Norges H.** oprettedes ved Lov 18 Sept. 1851 for at afhjælpe Trangen til Pantelaan i faste Ejendomme. Dens Hovedsæde er i Christiania, men Laanekontorer ere oprettede i Bergen, Throndhjem og Tromsø. Directionen bestaar af et kongevalgt og 2 af Stortinget valgte Medlemmer. Grundfondet, der er tilskudt af Statskassen, var ved Udgangen af 1885 steget til $9\frac{1}{10}$ Mill. Kroner; til samme Tid havde Banken udestaaende mod Pant i alt $72\frac{1}{2}$ Mill. Kr., medens dens egne løbende Obligationer androg $66\frac{1}{3}$ Mill. Kr.

Hypothēse, egtl. Underlag, Grundlag; dernæst Forudsætning, Betingelse, antaget Mening. Hvor Erfaringen enten mangler eller er utilstrækkelig, kan man forsøge at opstille en H. som Forklaringsgrund for en Flerhed af enkelte Phænomener; jo fuldstændigere og lettere disse lade sig aflede af H., desto større er dens Værdi. I et mathematisk Bevis kalder man det givne H.; det, der skal bevises, kaldes Thesis.

Hypsometri, d. s. s. Højdemaaling (s. d. A.).

Hyrāceum samles paa det gode Haabs Forbjærg og antages at være Excrementerne af Damanen (Hyrax capensis); det har Lighed i Lugt med Bævergejl og har været benyttet ligesom denne.

Hyrdebrev, en Rundskrivelse, som en Biskop til en fastsat kirkelig Tid eller under særdeles vigtige Omstændigheder udsteder til den ham underordnede Gejstlighed eller til de troende i Diocesèt. Denne Skik er fra Katholikerne bleven optagen i de protestantiske Kirker; de anglicanske Biskopper udstede H. hver 3dje Aar, de andre protestantiske Biskopper i Regelen ved deres Embedstiltrædelse, og naar de ellers finde Anledning dertil. 1817 paalagdes det i Anledning af Reformationsfesten samtlige Biskopper i Danmark samt Superintendenten og Generalsuperintendenten i Hertugdømmerne at udstede H. til samtlige Præster.

Hyrdedigt, s. Bukolisk Poesi.

Hyrdefugl, s. Palamedea.

Hyrdetaske (Capsella), enaarige Urter af de korsblomstredes Familie med smaa, hvide Blomster og flade, 3kantede Skulper. De have deres Hjem i Europa, men ere nu udbredte over næsten alle Verdensdele som Ukrutsplanter. Den eneste skandinaviske Art er C. bursa pastoris (almindel. H.)

Hyre kaldes dels det Lejeforhold, som finder Sted mellem Skipperen og de af ham antagne Skibsfolk, dels den Løn, disse efter den indgaaede Contract skulle have, og som i Almindel. bestemmes maanedsvis (Maanedshyre). „H. vrejer“ fra den ell. den Dag, d. e. H. beregnes fra den ell. den Dag. **Hyre**, forhyre, bet. leje (Skibsfolk, en Vogn).

Hyrkānien, gammelt Landskab i Iran mellem Elbursbjærgene og det kaspiske Hav, det nuværende Masenderan; i den bjærgfulde Del var det et raat, vandrigt Land, i Dalene og Lavlandet meget frugtbart paa Korn, Vin og Frugt. Man kjender kun lidt til dets Historie. Efter Xenophon skulle Assyrerne have undertvunget Landet; senere kom det under persisk Herredømme, og 6,000 Hyrkanere siges at have tjent i Kong Darios Kodomannos's Hær.

Hyrkānus, 2 jødiske Ypperstepræster og Fyrster af Makkabæernes Slægt. **Johannes H.**, Simons Søn, Ypperstepræst 136—106 f. Chr., var først afhængig af Syrerne, men gjorde sig uafhængig, underkastede sig Samaritanerne og tvang Idumæerne til at slutte sig til Jødedommen. Maaske har han lagt Grunden til Synedriet. Af hans 5 efterladte Sønner regerede Aristobulos og Alexander med Kongetitel. — **H. II.**, Sønnesøn af den foreg., blev 96 f. Chr. valgt til Konge i Jerusalem, men angrebet af sin Broder Aristobulos trak han sig tilbage til Privatlivet. 63 f. Chr. udnævnte Pompejus ham til Ypperstepræst og Ethnarch; Cæsar stadfæstede ham i denne Stilling. Da Aristobulos's Søn Antigonos ved Parthernes Hjælp var bleven Ypperstepræst, lod han Ørene skære af H. for at gjøre ham uskikket til Ypperstepræsteembedet. Desuden blev han slæbt i Fangenskab til Seleukia. Herodes d. store lokkede ham tilbage herfra og lod den 80aarige Olding dræbe.

Hyrtl, Jos., berømt Anatom, f. 1811 i Eisenstadt i Ungarn, blev 1837 Professor i Anatomi i Prag og 1845 i Wien, men trak sig tilbage 1874. Det er især den sammenlignende og topographiske Anatomi, hvormed han har sysselsat sig, ligesom han ogsaa har store Fortjenester af Techniken i den praktiske Anatomi. Hans mest bekjendte Skrifter ere „Lehrbuch der Anatomie des Menschen“ (1846; 16de Opl. 1882) og „Handbuch der topogr. Anatomie“ (2 Bd., 1847; 7de Opl. 1882).

Hyse, norsk, d. s. s. Kuller. Hvad der norden- og vestenfjælds kaldes H., hedder paa Østlandet Kolje.

Hysken (af tysk Häuschen), et hemmeligt Mag, Privet. Deraf har en Gade i Kjøbenhavn, Hyskenstræde, Navn, idet Strædet formodentlig oprindelig har ført ned til saadanne Huse ved Stranden.

Hyssōpus, s. Isop.

Hysteri, en nervøs Sygdom, der viser sig ved en stor Mangfoldighed af nervøse Tilfælde, Ømfindtlighed for Indtryk, Fornemmelser af den forskjelligste Natur, Smerter, Kramper, Lamheder osv., der afløse hverandre og kunne svinde lige saa hurtig, som de opstaa, sædvanlig ledsagede af en lunefuld, vexlende Sindsstemning, Pirrelighed, Tilbøjelighed til at overdrive de virkelige Lidelser og til mere end tilbørlig at give efter for dem. Det er altsaa en Sygdom, der angriber det hele Nervesystem paa ēn Gang og i Hovedsagen viser sig som en Svækkelse af Viljens Herredømme over dette, hvorfor ogsaa den moralske Behandling, Paa-

kaldelsen af den syges Viljeskraft, er det vigtigste Middel imod den. Hvad det er for en ejendommelig Forandring i Nervesystemet, der ligger til Grund for H., vides ikke. Den angriber næsten udelukkende Kvinder, staar ofte i Forbindelse med Sygdomme i Livmoderen (deraf Navnet Modersyge) eller Æggestokkene, medens den i andre Tilfælde skyldes sjælelige Indskydelser, fejl Opdragelse, Blegsot. Den opstaar i Almindel. kort efter Pubertetens Indtræden, varer oftest meget længe og bedres undertiden i de klimakteriske Aar. H. medfører ikke Fare for Livet, men er en sand Svøbe for den syge selv og hendes Omgivelser, der paa mange Maader lide under den syges evige Klager og Uomgængelighed. Ved hysteriske Anfald forstaas pludselig optrædende og hurtig forbigaaende Forværrelser af den syges Tilstand, hvorved sædvanlig visse Symptomer ere fremherskende; oftest bestaar det h. A. i voldsomme Kramper, ledsagede af Skrig, Latter og Graad, i andre Tilfælde af Vildelse, Bedøvelse eller Ekstase.

Hysteron Proteron, gr., ell. **Hysterologi** kaldes en rhetorisk Figur, som ændrer Begrebernes logiske Orden og gjør det sidste til det første, f. Ex. „Han var opdragen og født i Danmark“.

Hythe [hidh], Stad i Kent Shire i England ved Doverstrædet, 3 M. s. for Canterbury, med 4,000 I., Havn og militær Skydeskole, var en af de saakaldte Cinque Ports.

Hytte kaldes paa et Skib den Opbygning, som findes agter ude oven paa øverste Dæk, bestemt til Logis for Passagerer eller Officerer. Dette Udtryk benyttes dog kun, naar Taget eller Dækket over de deri værende Lukaser gaar fra Ræling til Ræling, saaledes at der ingen Passage finder Sted rundt om den; er dette ikke Tilfældet, kaldes denne Opbygning Ruf.

Hüttener Berge, et Bakkedrag i Slesvig, s. ø. for Byen Slesvig, c. 350 F. højt.

Hyæne (Hyæna), Rovdyrslægt med temmelig høje Ben, skraa Ryg, langagtigt Hoved med tyk Snude, smaa Øjne, spidse Øren og bustet Hale; de gaa kun paa Tæerne og have i deres Tandforhold for saa vidt Lighed med Kattene som Knusetænderne ere lidet udviklede, idet der kun findes en lille saadan Tand i Overkjæven paa hver Side, ingen i Underkjæven, men de øvrige Kindtænder ere tykkere og talrigere, Hjørnetænderne mindre og Fortænderne større. Ved Gatkjertlerne, der afsondre en stinkende Vædske, ved den grove, langhaarede Pels, der danner en Manke langs hen ad Ryggen, ved Tegningen, bestaaende af mørke Striber eller Pletter paa brun eller graagul Bund, minde de stærkt om Desmerkattene, med hvilke de ogsaa have Fædreland til fælles, og de betragtes visnok rigtigst som store Viverreformer, hvis Kropform og Tandforhold ere undergaaede gjennemgribende Modificationer. Nu findes der kun H. i Afrika og Asien, den stribede H. (H. striata) i Nordafrika og Forasien indtil Kaukasus, Altai og Ganges; Strandulven (H. brunnea) og den plettede H. (H. crocuta) i Syd- og Mellemafrika; men i en tidligere Jordperiode gaves der ogsaa H. i Europa, blandt hvilke Hulehyænen (H. spelæa) i Europas Knokkelhuler, som dog nu anses for samme Art som H. crocuta, især er mærkelig. H. ere feje, graadige Rovdyr, der om Natten angribe Faar, Geder og Æsler eller opsøge Aadsler og Lig, f. Ex. paa Kirkegaardene, og som med deres stærke Tænder kunne knuse de stærkeste Knokler, men dog lade sig jage bort af Hundene. I Sydafrika gives der en lille Hyæneform (Proteles Lalandi), der i Udseende og Bygning ganske ligner en lille, stribet H. (Snuden er lidt spidsere, Ørene lidt større), men hvis Besætning af Kindtænder er ganske rudimentær, kun 4 smaa, kegledannede Stumper i hver Kjævedel. Dette afvigende og for et Rovdyr højst paafaldende Tandforhold forklares imidlertid let derved, at den lever af meget blødt Kjød, især af de fedthalede Faars Fedtpuder, af spæde Lam osv.

Hyænehund (Canis pictus), en syd- og mellemafrikansk, vild Hundeart, der minder om Hyænerne ved Snudens Form, den bagtil nogetskraanende Ryg, ved at saa vel For- som Bagfoden kun har fire Tæer og endelig til Dels ved Farven, som er uregelmæssig plettet af Sort, Hvidt og Gult og mere individuelt forskjellig, end Tilfældet plejer at være med vilde Dyr. Den betragtes ofte som Type for en egen Slægt af Hundefamilien (Lycaon).

Häckel, s. Haeckel.

Hæftning, s. Bogbinderi.

Hægebærtræ, s. Kræge.

Hägg, Axel Herm., svensk Tegner og Aquarellist, f. 10 Nov. 1835 paa Gotland, fik 1856, efter at have gjennemgaaet Skibsbyggeri-Institutet i Carlskrona, Ansættelse ved et større Skibsværft i England. Her begyndte han i London at give sig af med Architekturtegning og Aquarelmaling, uddannede sig videre paa egen Haand paa Rejser i Frankrig, Italien og Tyskland og leverede imidlertid Tegninger til forskjellige Tidsskrifter i England, hvor han fremdeles er bosat. I de senere Aar har H., som siden 1882 er Medlem af Kunstakademiet i Stockholm, i Særdeleshed givet sig af med Radering, inden for hvilken Kunstgren han har vundet et anset Navn; blandt hans Raderinger mærkes »The vesper bell«, »The morning of the festival«, Portalen og Chorgangen til Kathedralen i Chartres og »En framtidsbild« (Motiv fra Domkirken i Upsala).

Hægter og **Maller** forfærdiges for Haanden eller paa Maskine; i første Tilfælde er Materialet udelukkende Traad, af Messing eller Jern, i sidste tillige Messingblik. De færdige H. af Messing blive i Regelen fortinnede ved Hvidkogning, medens H. af Jerntraad lakeres sorte ell. desl.

Hähnel, Ernst Julius, tysk Bygmester og Billedhugger, f. 9 Marts 1811 i Dresden, uddannede sig under Ritschel og Schwanthaler, samt senere i Rom. Efter Hjemkomsten 1834 levede han en Tid i München og paavirkedes der af Genelli. Han blev 1848 Professor ved Akademiet i Dresden. Blandt hans Værker maa nævnes Beethovens Statue i Bonn, Carl IV.s i Prag, Webers i Dresden, Fyrst Schwarzenbergs i Wien og Rafaels paa Museet i Dresden. Et af hans nyeste Arbejder er „Eva med Abel og Kain“.

Hæk, et lille Rum agter i et Fartøj, hvor

der ofte er Plads for en Mand til at sidde og styre. **Hækbjælker**, de Bjælker, der ligge tværs over Skibets Agterspejl paa Indersiden og danne Gillingen.

Hækkeæble eller Sødæble (le Doucin, Malus frutescens), et i Mellemeuropa vildtvoxende Æbletræ, der ligner Paradisæbletræet, men er stærkere af Vært; da det ikke opnaar den samme Størrelse som Skovæbler, benyttes det af Gartnere til Grundstamme for de Æbletræer, de ville holde i Dværgform.

Hældning, Inclination, ell. **Hældningsvinkel** er i Geometrien den Vinkel, som to Planer danne med hinanden eller en ret Linje med en Plan. **Ekliptikas H.** eller Skraahed er den Vinkel af 23° 27', som Ekliptika danner med Ækvator. **H.**, Magnetnaalens. Tænker man sig en Magnetnaal ophængt saaledes, at den kan dreje sig frit omkring sit Tyngdepunkt, vil den indtage en bestemt Stilling mod Jorden. Den Vinkel, en saadan Magnetnaal danner med en vandret Plan, kalder man dens H. Paa de nordlige Dele af Jorden er det Nordenden af Magnetnaalen, paa den sydlige Sydenden, der peger nedad. Paa to Steder af Jorden, Magnetpolerne, det ene beliggende i Boothia Felix i Nordamerika, det andet i det sydlige Ishav syd for Australlandet, staar Hældningsnaalen ganske lodret, medens der rundt omkring Jorden i Nærheden af dens Ækvator kan drages en Linje, den magnetiske Ækvator eller Aklinen, igjennem alle de Steder, hvor en saadan Magnetnaal stiller sig vandret, hvor H. er 0. Den magnetiske Ækvator overskærer Jordens Ækvator i to Punkter, det ene tæt vestlig for Afrika, det andet syd for Beringsstrædet; i den gamle Verden ligger den nordlig, i den nye sydlig for Ækvator, henholdsvis indtil 18° og 15° Bredde. Fra den magnetiske Ækvator voxer H. paa begge Sider hen imod de magnetiske Poler; i Kjøbenhavn er den omtr. 67°. H. er lignende Forandringer underkastet som Declinationen, dels en daglig, periodisk Forandring, der synes at følge en meget indviklet Lov, dels en langsom Forandring i Aarhundreder, paa Grund af hvilken H. i den Tid, man har kjendt den, bestandig er aftagen, dels uregelmæssige Forandringer, som staa i Forbindelse med Nordlys. S. **Jordmagnetisme**.

Hæler kaldes den, der modtager Gjenstande, hvorom han ved, at de ere stjaalne. Efter den ældre Lovgivning ansaas H. med samme Straf som Tyven („Hæleren er lige saa god som Stjæleren"); men dette Princip er forladt i den nyere danske Lovgivning, der straffer H. mildere og navnlig i Gjentagelsestilfælde meget mildere end Tyven. Efter den norske Straffelov behandles derimod Hæleri „til egen Fordel" i enhver Henseende som simpelt Tyveri.

Hælfod, en sjælden, næsten altid medfødt Misdannelse af Foden, hvorved denne indtager en saa stærkt bøjet Stilling, at kun Hælen berører Jorden under Gangen.

Hæma (gr. *αἷμα*, Blod) forekommer i mange Sammensætninger i Natur- og Lægevidensk. **Hæmatemēse**, Blodbrækning, s. und. **Blod**. **Hæmatin**, s. nedenf. (efter Hæmoglobin). **Hæmatocēle**, Blodbrok, s. und. **Blod**. **Hæmatōm**, Blodsvulst, s. und. **Blod**. **Hæmatomētra**, Ansamling af Blod i Livmoderen, skyldes næsten altid medfødt Tillukning (Atresi) af Modermunden eller Moderskeden og viser sig da i Puberteten, naar Menstruationsblodet ikke kan finde Udvej af Livmoderen, der udspændes under velignende Smerter. H. hæves ved Operation. **Hæmatōse**, ældre Benævnelse for Blodets Dannelse. **Hæmaturī**, Blodpis, s. und. **Blod**. **Hæmodynamik**, Læren om Blodets Bevægelse gjennem Kredsløbssystemet og Lovene derfor. **Hæmodynamomēter**, et Instrument til at maale Blodets Tryk i Blodkarrene, bestaar i et Manometer, hvis ene Ende sættes i Forbindelse med det aabnede Blodkar. **Hæmoglobin**, Blodfarvestof, er den vigtigste Bestanddel af de røde Blodlegemer. Det findes fortrinsvis i Blodlegemerne hos Mennesket og Hvirveldyrene, dog ogsaa i visse Muskler og i opløst Tilstand hos visse lavere Dyr. Det forekommer i Organismen dels som saadant, dels i en løs Forbindelse med Ilt som Oxyhæmoglobin; under abnorme Forhold (ved Kuldampforgiftning) kan det forekomme som Kulilte hæmoglobin. **Oxyhæmoglobin** er det arterielle Blods røde Farvestof. Det kan fremstilles ved at behandle de rensede Blodlegemer med lidt Vand, hvori Farvestoffet opløses, og Æther, som opløser forskjellige fremmede Bestanddele, skille Ætheren mechanisk fra og afkøle den filtrerede, vandige Opløsning under Tilsætning af iskold Vinaand. Saaledes faas det i blodrøde Krystaller, der hos forskjellige Dyr kunne have forskjellig Form og forskjellig Opløselighed i Vand. Den fortyndede vandige Opløsning viser et meget charakteristisk Absorptionsspectrum. Ved Syrer eller Alkalier sønderdeles Oxyhæmoglobin til Albumin og Oxyhæmatin (Hæmatin). H. som saadant, ogsaa kaldet **reduceret Hæmoglobin**, findes i overvejende Mængde i venøst Blod (ved Siden af Oxyhæmoglobin) og ublandet i Blod af Lig; det krystalliserer vanskeligere end Oxyhæmoglobin, har en mørkere Farve, er lettere opløseligt end dette og kan fremstilles ved paa forskjellig Maade at befri Oxyhæmoglobin for Ilt (ved Udpumpning, Gjennemledning af Brint eller Kvælstof eller ved Reductionsmidler). Med Syrer eller Alkalier giver det Albumin og reduceret Hæmatin. **Hæmatin** (Oxyhæmatin) opstaar som nævnt af Oxyhæmoglobin; det er et amorpht, blaasort, metalglinsende Pulver, der taaler Opvarmning til 180° uden Sønderdeling, har Sammensætningen C_{68} H_{70} N_8 Fe_2 O_{10} og er uopløseligt i Vand, opløseligt i Alkalier, med forskjellig Farve efter Lagets Tykkelse (i tykke Lag lyserødt, i tyndere olivengrønt). Dets saltsure Salt er **Hæmin**, som synes at være det samme for alle Slags Blod; det danner sorteblaa, metalglinsende Krystaller (de Teichmannske Krystaller) og tjener som afgjørende Prøve paa Blod. En lille Mængde af det indtørrede Blod, saa stor som et Knappenaalshoved, rives sammen med lidt Kogsalt, bringes paa Mikroskopets Glasplade og dækkes med en tynd Glaslamel. Mellemrummet mellem Pladerne fyldes med et Par Draaber Isedikke; man varmer svagt, indtil der fra Blodpulveret udgaar brune Striber o. lign., lader afkøle nogle Minutter og ser nu i Mikroskopet Hæminkrystallerne ligge spredte mellem Krystaller af Kogsalt og andre

Legemer. **Reduceret Hæmatin** (Hæmochromogen) dannes, som ovenfor nævnt, af reduceret Hæmóglobin ved fuldstændig Udelukkelse af Luft, men ogsaa af Oxyhæmoglobin ved Indvirkning af temmelig stærkt Natron, idet dette med det samtidig dannede Albumin danner Svovlnatrium, som virker afiltende paa Oxyhæmatinet. Det reducerede Hæmatins alkaliske Opløsning er kirsebærrød og tjener ligelebes ved sit ejendommelige Absorptionsspectrum som en meget fin og sikker Prøve paa Blod. **Hæmophili**, Blødersygdom, s. **Blødning**. **Hæmoptyse**, Blodspytning, s. under **Blod**. **Hæmorrhagi**, s. **Blødning**. **Hæmorrhoider**, sygelig Udvidelse af Endetarmens Blodaarer (blinde H., Hæmorrhoidalknuder, Takker) og Blødninger af disse (flydende H., den gyldne Aare), høre til de hyppigste Lidelser. Tidligere antog man H. for et Symptom paa en constitutionel Sygdom, der oftest „localiserede sig“ paa dette Sted, i andre Tilfælde „kastede sig“ paa Hovedet, Brystet og andre Organer, men nu antager man H. for en rent local Sygdom, der skyldes en Hindring for Blodets Udtømmelse af Endetarmens Blodaarer (som Følge af Ophobning af Excrementer i denne, Hindringer for Portaarekredsløbet af forskjellig Natur, Sygdomme i Lungerne og Hjærtet); alle de Symptomer, som man tidligere antog for en Følge af, at Hæmorrhoidalsygdommen flyttede sig til andre Organer, have slet ikke noget at gjøre med denne, men skyldes enten de Sygdomme, der ligge til Grund for H., eller tilfældig tilstødende Sygdomme. H. ere hyppigst hos Mænd og Personer, der føre et stillesiddende Liv; ofte nedarves de. Det er en meget langvarig Sygdom, der især er besværlig ved de med H. forbundne Smerter, Kløe og Ildebefindende, som aftage for en Tid ved en indtrædende Blødning.

Hæmatit, s. **Rødjærnsten**.

Hæmatoxylin, s. **Campêchetræ**.

Hæmus, s. **Balkan**.

Händel, Georg Friedr., f. 23 Febr. 1685 i Halle, d. 13 Apr. 1759 i London, var af sin Fader bestemt til Jurist og naaede ogsaa at blive Student, men hans Hu stod til Musiken, og under Domorganist Zachaus Vejledning gjorde han saa rivende Fremskridt, at han som 12 Aars Dreng forbavsede alle ved sit Claver- og Orgelspil. 1703 blev han Violinist og Accompagnateur ved R. Keisers Opera i Hamborg, og der skrev han 1705 sine første italienske Operaer, »Almira« og »Nero«. Som alle Operacomponister paa den Tid drog han 1707 til Italien. Her fejrede han glimrende Triumpher i Firenze, Venezia og Rom. Dette var ogsaa Tilfældet i England, hvor han fra 1712 tog fast Ophold efter i et Par Aar at have været Capelmester i Hannover. Da den rige engelske Adel 1720 havde oprettet et Operaakademi, overdroges det H. i Forening med Bononcini og Attilio at lede dette, og han skrev nu den ene italienske Opera efter den anden, som bleve modtagne med overordentligt Bifald. Men efter 9 Aars Forløb kom den overmodige og selvraadige Componist i saa heftig Strid med sine adelige Velyndere, at de dannede et nyt Operaakademi, hvortil de forskrev de berømteste Sangere. H. fortsatte vel Kampen til 1736, men maatte til sidst give tabt. Han ophørte med det samme at skrive Operaer (kun 1738—40 componerede han endnu to) og gik over til det Omraade i Tonekunsten, som skulde gjøre hans Navn udødeligt, nemlig Oratoriet. Han havde skrevet over 50 Operaer, som paa Grund af hans overordentlige Geni og hans fremragende contrapunktiske Dygtighed stod langt over hans Samtidiges. Men Formen og Tendensen var ikke forskjellig fra disses, og de fristede derfor samme Skæbne; de glimrede en Tid paa Theatrene og henlagdes, og der forekommer nu kun af og til paa Concertprogrammer enkelte Brudstykker af disse mange Værker. Ganske anderledes gik det med hans Oratorier. Allerede under sit Ophold i Hamborg og Italien havde han gjort Forsøg i denne Kunstform, men de vare beregnede paa dramatisk Fremstilling og vare derfor ligesom Operaen afpassede for bestemte Sangere og Sangerinder. Først i „Alexanders Fest“ (1736) slog han ind paa en ny Vej, og med „Israel i Ægypten“ (1738) begyndte en Række af Oratorier, der hører til det mest storartede, som den musikalske Kunst har frembragt. Blandt disse kunne her nævnes „Saul“ (1738), „Messias“ (1741), „Samson“ (1742), „Judas Makkabæus“ (1746), „Josva“ (1747), „Jephtha“ (1751). Den fornemme Verden holdt sig vel en Tid lang borte fra disse Oratorieopførelser, men snart blev ogsaa den draget med i den almindelige Begejstring, og H. førte fra nu af Overherredømmet paa et Omraade, paa hvilket hans Rivaler ikke kunde følge ham. Fra 1750 begyndte hans Synsevner at svækkes; mod Slutningen af sit Liv var han blind, og en Elev af ham maatte efter Dictat nedskrive hans sidste Compositioner. Han blev begravet med stor Pomp i Westminsterabbediet blandt Englands berømte Mænd. H. har componeret nogle og tyve Oratorier og desuden en Mængde Cantater, Anthems og anden Kirkemusik. Han havde sin Hovedstyrke i det vocale og navnlig i sine mægtige Chor, der endnu ikke ere overtrufne af nogen og endnu øve den samme gribende Virkning paa Tilhørene, som da de vare nye. Men ogsaa i det instrumentale har han ydet betydeligt, om han end i denne Retning staar tilbage for sin store Samtidige, J. S. Bach. Man har af ham 12 Concerter for Strygeorchester med Orgel, 12 Oboconcerter, 12 Fløjtesoloer, 18 Orgelconcerter (hvilke sidste han selv spillede ved sine Oratorieopførelser) og mange Claverstykker. Alt dette beviser hans overordentlige Produktionsevne; men han brugte ogsaa kun 24 Dage til at componere „Messias“ og skrive Partituret dertil. I London begyndte et »H.-Society« 1843 en samlet Pragtudgave af H.s Værker uden at føre den til Ende. Det 1865 stiftede tyske H.-Selskab har derimod snart fuldendt sin af H.-Biographen Chrysander redigerede, monumentale Pragtudgave.

Händel-Schütz, Joh., tysk Skuespillerinde, f. 1770 i Döbeln i Sachsen, betraadte Scenen 1785 og ægtede 1788 Tenoristen Eunicke. 1796 spillede hun med stort Bifald i Berlin. 1797 lod hun sig skille fra sin Mand og ægtede 1802 Dr. Meyer, en Læge, som 1805 søgte Skilsmisse fra hende. Da hendes tredje Mand,

Dr. H., døde kort efter Giftermaalet og hun den Gang havde opgivet Skuespillerbanen, saa at hun kom i meget trange Kaar, tog hun sig i Prof. Schütz i Halle den fjerde Mand, i hvis Selskab hun med overordentligt Bifald gjorde Kunstrejser for (ogsaa 1813 i Kjøbenhavn) med stor Virtuositet at fremstille antike og moderne, plastisk-skjønne og charakteristiske levende Billeder, hvorhos hun ogsaa ved Siden af Manden i tragiske Scener vandt Beundring. At hun i sin Personlighed aldeles savnede den Kvindelighed, som hun vidste at fremstille saa skjønt i sine Kunstpræstationer, bevægede ogsaa hendes fjerde Mand til 1824 at lade sig skille fra hende. Af hendes 16 Børn endte allerede i hendes Levetid 4 med Selvmord. Hun døde fattig og forladt 1849.

Hänel, Albert, tysk Politiker, f. 10 Juni 1833, blev 1860 juridisk Professor i Königsberg og 1863 i Kiel. Han var 1860 Medlem af den tyske Nationalforening og af det preussiske Fremskridtsparti og optraadte 1864 ivrig for Slesvigs og Holstens Løsrivelse fra Danmark. Siden 1867 har H. nasbrudt været Medlem af den tyske Rigsdag og af det preussiske Underhus og en af Fremskridtspartiets Førere, og 1884 var han Hovedophavsmanden til dets Sammensmeltning med de saakaldte „Secessionister" (udskilte fra det nationalliberale Parti) og til Dannelsen af det nye „frisindede" Parti.

Hæner (Hænir), i det ældgamle nordisk-mythologiske Digt „Voluspá" i „den ældre Edda" en As, der sammen med Odin og Loder skaber de første Mennesker, Mand og Kvinde, Ask og Embla. I „den yngre Edda" optræde derimod Vile og Ve i Stedet for H. og Loder ved denne Lejlighed.

Hængebro, s. Bro.

Hængekøje, den Seng, hvori Mandskabet om Bord i et Skib ligger. Den bestaar af et Stykke Sejldug, som snøres sammen i begge Ender med en stor Mængde Liner, der ende i et enkelt Stykke Tov, som fæstes til en Krog. I Kojen findes en Matras og et uldent Tæppe. Denne Art Kojer vil stedse beholde sin vandrette Stilling til Trods for Skibets slingrende Bevægelse. I den nyere Tid filéres H. ogsaa af Sejlgarn og benyttes ofte i den varme Aarstid i Haver, ophængte mellem Træer paa et skyggefuldt Sted.

Hængeleje, et Tapleje, som understøttes fra Siden eller ovenfra.

Hængesæk ell. Gynge, en Tørvemose, der har naaet det Udviklingstrin, at der over et med fortørvede Substanser opfyldt Vand har dannet sig et sammenhængende Tæppe af levende Planter, paa hvilket man kan skride hen over Mosen, om end med Fare for at synke igjennem.

Hængværk, en Bygningsconstruction, der tjener til fra oven at understøtte eller rettere bære en Bjælke, som paa Grund af sin Længde, set i Forhold til dens Belastning og Dimension, behøver at understøttes i flere Punkter end ved Enderne, og anvendes, naar denne Understøtning ikke kan ske fra neden ved Søjler ell. desl., fordi Rummet underneden ønskes frit. Dette er f. Ex. ofte Tilfældet ved Broconstructioner, Tage, Bægge, Lofter over store Sale osv. Det enkelte H. bestaar foruden af den Bjælke, der skal understøttes, af et lodret Stykke, Hængsøjlen, og to skraat stillede Stivere, der fra Hængsøjlens øverste Del gaa ned til Bjælkens Ender. Hængsøjlen kan paa forskjellig Maade forbindes med Bjælken; ofte er denne ophængt i Søjlen ved et saakaldet Hængjærn. Naar 2, 3 eller flere Punkter ønskes understøttede, kan man anvende dobbelt, tredobbelt osv. H., d. v. s. H. med 2, 3 eller flere Hængsøjler, mellem hvilke der da indskydes vandrette Spændrigler. Ved Combination af flere enkelte eller et enkelt og flere dobbelte H. kan man skaffe flere Punkter understøttede og saaledes overspænde større Rum. H., saa vel det enkelte som de sammensatte, kan ogsaa combineres med Sprængværk (s. d. A.) til Hængsprængværk. Anvendes Buer i Stedet for de retlinede Stykker, Stivere og Spændrigler, fremkommer Buehængværket, der ligeledes kan combineres med Sprængværk til Buehængsprængværk. H. kan bygges af Træ alene, af Jærn alene eller af Træ og Jærn i Forening, og herefter varierer selvfølgelig Constructionen af Detaillerne meget.

Hær benyttes ligesom det fremmede Ord Armé (s. d. A.) saa vel om Indbegrebet af en Stats hele organiserede Krigsmagt til Lands som om en selvstændig commanderet, af alle Vaabenarter sammensat større Afdeling af samme. Medens Krigerne i det gamle Ægypten og Indien udgjorde en særskilt, fra det øvrige Folk adskilt Kaste, var Hærvæsenet i Grækenland og Rom oprindelig bygget paa den Grundvold, at enhver Borger i Staten var Soldat tillige, saa længe han var vaabenfør; men Udviklingen af de store erobrende Monarchier førte med sig, at Krigene maatte føres dels med lejede Tropper, dels med staaende H. af Soldater, der havde gjort Krigen til deres Haandværk; saaledes vare alle Philip af Makedoniens og Alexander d. stores Armeer saa godt som staaende H., lige saa vel som senere det romerske Kejserdømmes. Hos Germanerne bestod fra gammel Tid ved Siden af Ledingsopbudet af den hele frie Befolkning en Institution, der nærmede sig den staaende Krigsmagt, idet Konger og Høvdinger i deres Huskarle eller Hirdmænd havde en større eller mindre Styrke af udvalgte Krigsmænd til deres umiddelbare Raadighed. Ved den Overlegenhed, som Rytteriet vandt paa Valpladsen fra det 11te Aarh., steg de haandgangne Mænds Betydning for Krigsvæsenet, saa at H.s Kjærne kom til at bestaa af Kongernes og deres Vasallers faste Krigsmænd, medens Ledingsalmuen mere og mere trængtes i Baggrunden; tidlig og allerførst i Italien kom de lejede Bander igjen til Syne, som traadte i den Fyrstes Tjeneste, der behøvede dem, og ved Krigskunstens Gjenfødelse i det 15de og 16de Aarh., som paa ny gav Fodfolket Overvægten, kom de schweizerske Lejetropper og Landsknægtene til at spille Hovedrollen i Hærene. Fra Trediveaarskrigens Tid gik Lejetropperne over til de staaende H., idet Staterne holdt saadanne paa Benene af fast hvervede Soldater, saaledes som England gjør endnu den Dag idag. I de fleste øvrige europæiske Stater førte de store Krige i det 19de Aarh.s Begyndelse til, at man efter

Frankrigs Exempel tilvejebragte den store Masse af H.s Mandskab ved Udskrivning af Befolkningen og kun beholdt det nødvendige Antal af højere og lavere Befalingsmænd i Staternes faste Tjeneste, et System, som for Resten er varieret paa mange Maader, idet man har stillet større eller mindre Fordringer til Forholdet af H.s faste til dens løse Bestanddele, indskrænket Værnepligten og Tjenesten under Fanerne for den udstrevne Befolkning mere eller mindre, lagt Værnepligtsbyrden paa enkelte Samfundsklasser eller udstrakt den til det hele Folk. Et ejendommeligt Hærvæsen har Sverige i sin af Carl XI indstiftede „inddelte Armé.“

Hærdegrund, en Masse, hvormed File og Raspe dækkes, inden de ophedes til Hærdning, for at beskytte de fine Ægge mod Iltning.

Hærdning af Staal. Naar Staal ophedes til lyserød Varme og derpaa pludselig afkøles ved Neddypning i Vand, bliver det haardt og kan derfor bruges til Værktøjer af forskjellig Art. Imidlertid bliver det samtidig sprødt, „glashaardt“, og egner sig derfor i Regelen ikke til Brug, førend det ved at anløbes (s. d. A.) har gjenvundet noget af den tabte Sejhed. H. af Gips gaar ud paa at sætte den i Stand til at modstaa Fugtighed; den foregaar paa forskjellig Maade, bedst ved Behandling med Alun: Gipspulver udrøres i Alunvand, gløbes svagt, males og udrøres atter i Alunvand til Støbning.

Hæresi (d. e. Afsondring, Parti, Sekt) kaldes i det kirkelige Sprog enhver Lære, som vel har et christeligt, religiøst Præg, men indeholder Elementer, som consequent udviklede vilde føre til Modsigelse imod Christendommens Grundlærdomme. Efter de forskjellige Opfattelser af Christendommens Princip vil altsaa ogsaa Grænsebestemmelsen, som angiver, hvor det hæretiske begynder, falde forskjellig. **Hæretiker** ell. Kjætter kaldes den, som i væsentlige Punkter afviger fra Kirkens Trosbekjendelse. H. er en Adskillelse fra Kirken i Henseende til Læren; Schisma derimod en Adskillelse paa Grund af Cultus eller Forfatning.

Häring, Wilh., Pseudonym Willibald Alexis, tysk Romanforfatter, f. 29 Juni 1798 i Breslau, studerede, efter at have deltaget i Krigen 1815 som Frivillig, Retsvidenskab i Berlin og Breslau. Efter en kort Ansættelse i Statstjenesten slog han ind paa Literaturen med Romanen „Walladmor“ (1823—24), som han udgav under W. Scotts Navn; Scott betegnede dette som Aarhundredets største Mystification. Under samme Maske udgav H. „Schloß Avalon“ (1827), dernæst under ovennævnte Pseudonym en Række gode Noveller og Rejseskizzer (hvoriblandt „Herbstreise durch Skandinavien“, 1828). I Romanerne „Das Haus Düsterweg“ (1835) og „Zwölf Nächte“ (1838) stiller han sig under det unge Tysklands Fane. Hans Hovedværk er den historiske Roman „Cabanis“ (1832), som skildrer Frederik d. stores Hof. Dernæst fulgte en Række Fortællinger med Stof fra Brandenburgs Historie („Die Hosen des Herrn v. Bredow“ o. a., 1840—56). H. er en dygtig Charakter- og Naturskildrer og en kraftig Stilist. Paa den Brockhaus'ske Boghandels Opfordring udgav han i Forening med E. Hitzig en Samling interessante Criminalhistorier under Navn af „Der neue Pitaval“ (1842—62, dernæst fortsat af Vollert). Han døde 15 Dec. 1871. 1872—74 udkom hans „Gesammelte Werke“ i 20 Bd., 1881 hans „Vaterländische Romane“.

Hærorm kaldes Larverne til en Myggeform (en Svampemyg af Slægten Sciara), Maddiker, som undertiden i umaadeligt Antal trække om i fugtige Bjærgegne, idet de danne regelmæssige Flokke, som Baand af flere Alens Længde og en Bredde som en Haand, hvilke af Overtroen betragtes som Varsler om Krig og anden Ulykke.

Hærpop, Hærfugl (Upupa epops), Sangfugl, udmærket ved sit lange, tynde, noget bøjede Næb, og ved den store Fjerkam eller Top paa Hovedet, som den kan rejse eller lægge ned. Af Farve er H. lys graarød, Ryggen til Dels sort, Halen og Vingefjerene sorte med hvide Baand. Den ruger i hule Træer paa et Underlag af Riskviste og Kokkarn og opsøger Insekter i Jorden, især i fugtig Jord, i Hovpattedyrenes Gødning og i Myretuer. H. er en Trækfugl, der er temmelig hyppig i Norge og Sverige, men sjælden i Danmark; af Størrelse er den omtrent som en Solsort.

Hærvig, det ældre Navn paa det Sted, hvor Esbern Snare i Slutn. af det 12te Aarh. anlagde Kallundborg Slot.

Hærværk, oprindel. vel Betegnelse for en af en Skare Mænd (herr, d. e. en Samling af 100) udøvet Krigsbedrift, bruges i de gamle danske Provinsiallove i Betydningen af en strafbar Voldsgjerning, i de ældste navnlig om en saadan, som var udøvet af flere (i Almindel. 5) fuldt væbnede Mænd i Forening. Allerede i Følge jydske Lov kunde imidlertid H. begaas af en enkelt Mand, og herefter er det da saare vanskeligt at udfinde, hvad der var det særegne Kjendemærke for denne Art af Voldsgjerninger. Efter den norske Straffelov af 1842 og den danske af 10 Febr. 1866 har Begrebet imidlertid heller ikke længer nogen praktisk Anvendelse.

Häser, Heinr., f. 1811 i Rom, blev 1839 overord. Professor i Medicin i Jena, 1849 Prof. i Greifswald og 1862 i Breslau. Han har navnlig gjort sig bekjendt ved grundige og værdifulde Arbejder over Lægevidenskabens og Sygdommenes Historie.

Hæshed, den sygelige Tilstand af Stemmen, hvorved den bliver dybere end sædvanlig, uren (grovere) og tillige mindre kraftig, fremkaldes ved saadanne Forandringer i Stemmebaandene, der hindre disses Svingninger, navnlig Betændelse og Saardannelse. De højere Grader af H. gaa over i Aphonien.

Hættebrødre kaldtes, paa Grund af deres Hovedbeklædning, Kong Albrechts tydske Tilhængere blandt Stockholms Borgerskab. Efter at have udført alle Haande Voldsomheder mod de svenske Borgere tog de under en Sammenkomst flere af disse til Fange, underkastede dem Tortur og brændte dem til sidst paa Käpplingeholmen (s. Blasieholmen) 17 Juni 1389.

Häußer, Elias David, dansk Bygmester, f. i Slutn. af det 17de Aarh., var Brigader og

Chef for Fortificationsetaten, derpaa Generalmajor og til sidst Commandant i Nyborg, hvor han maa være død 1745. Han er bekjendt som Bygmester af det ældre Christiansborg 1733—39, idet han ledede Opførelsen efter Planer og Tegninger, som vare forskrevne fra Italien. Den indre Udsmykning lededes af Thurah og Eigtved.

Häusser, Ludw., tydsk Historieskriver, f. 26 Oct. 1818, blev 1845 Professor i Heidelberg og deltog 1847—48 med Gervinus i Udgivelsen af „Deutsche Zeitung“. H. var ogsaa 1848 Medlem af Badens 2det Kammer og 1850 af Erfurtparlamentet, men trak sig derefter tilbage fra det politiske Liv indtil 1858, da han sluttede sig til Modstanden imod den kirkelige Reaction i Baden. 1860—65 havde H. igjen Sæde i 2det Kammer, deltog siden 1862 i de tydske Møder af Landdagsmænd („Abgeordnetentage“) og var Medlem af deres staaende Udvalg. 1839 skrev H. „Die deutschen Geschichtschreiber vom Anfange des Frankenreichs an die Hohenstaufer“, 1840 „Die Sage vom Tell“ og 1845 „Geschichte der rheinischen Pfalz“. Hans Hovedværk er dog „Geschichte Deutschlands vom Tode Friedrichs II bis 1815“ (4 Bd., 1854—57, 4de Opl. 1869—70), hvortil siden sluttede sig „Gesch. der französischen Revolution“ (1867). H. døde 17 Marts 1867, og efter hans Død udkom „Gesch. des Zeitalters der Reformation“ (1868).

Hævd er en særegen Maade, hvorpaa Ejendomsret og andre tinglige Rettigheder (Brugsret, visse Servitutrettigheder m. m.) erhverves, nemlig ved den blotte factiske Udøvelse af den omspurgte Raadighed i den ved Lovgivningen foreskrevne Tid, som efter den danske og norske Ret er 20 Aar. Efter den almindelig antagne Mening bør Hævderen være i god Tro, d. e. i den paa en undskyldelig Vildfarelse grundede Mening, at han er den berettigede. Den, der i saa lang Tid har besiddet en Ting og udøvet en Ejers fulde Raadighed over den, men uden at have nogen gyldig Adkomst til den, bliver saaledes derved lovlig Ejer af den, forudsat dog at rette Paagjældende ikke inden Udløbet af det nævnte Tidsrum ad retlig Vej har fordret sin Ejendom tilbage. Man kan paa samme Maade ogsaa hævde sin Ejendom fri for Byrder. Negative Servituter kunne ikke hævdes og passive, usynbare Servituter kun ved **Alderstids Hævd**, s. **Alders Tid**. **Lovhævd**, s. d. A. Hævdsinstitutet er for øvrigt i sin Helhed ikke noget oprindelig nordisk Retsinstitut, men indført fra Romerretten (s. d. A.). Om **Odelshævd** s. **Odel**.

Hævekamme kaldes i Stampeværker de fra Axlen (Vellen) udstaaende, korte, paa den ene Side afrundede Arme, der tjene til at løfte Stamperne. Ligeledes sættes Vandhammere i Bevægelse ved H.

Hævert, et Redskab, der tjener til at flytte en Vædske fra et Kar over i et andet uden at man hælder Karret. Man har to forskjellige Former: 1) **Stikhæverten** er et Rør med en snæver Aabning for neden og en Udvidelse paa Midten. Sænkes den nederste Aabning i Vædsken, og man ved Sugning med Munden ved den øverste Aabning fortynder Luften inden i H., vil den udvendige Lufts Tryk drive Vædsken op i Røret, og man kan da tillukke den øverste Aabning med en Finger og løfte H. fra Karret, uden at Vædsken i H. løber ud; thi hvis dette skulde kunne ske, maatte der samtidig med Vædskens Udstrømning trænge Luft op og indtage dens Plads, men dertil er Mundingen for snæver. H. kan altsaa bringes hen over et andet Kar, og borttages saa Fingeren, strømmer Vædsken ud, thi nu kan Luften komme ind for oven. Paa Røret over Udvidelsen kan der være en Hane med enkelt Gjennemboring; drejes den om, saa at den lukker foroven, naar Vædsken er suget til Vejrs, gjør det samme Nytte som at lægge Fingeren tæt til den øverste Aabning. Vædskens Stigning fremkaldes ogsaa hyppig ved en til H.s øverste Aabning fæstet Kautschukbold, som presses sammen med Haanden, før H. stikkes ned i Vædsken; lader man derpaa Bolden udvide sig, stiger Vædsken i H., da Luften derinde bliver tyndere. 2) Den **togrenede** H. er et bøjet Rør, hvis ene Gren sættes ned i en Vædske, der ved Sugning med Munden ved den anden Gren bringes til at fylde Røret. Den udvendige Lufts Tryk vil nu hindre de to Vædskesøjler i at skilles ad, og ligger den frie Aabning lavere end Vædskens Overflade i Karret, vil Vædsken følge den højere Vædskesøjles Tryk og løbe ud igjennem Røret. Det forstaar sig, at H. ikke maa naa til større Højde over Vædskens Overflade end den Vædskesøjle, Lufttrykket kan bære, for Vand altsaa 32 Fod. Den togrenede H. anvendes ogsaa i det store i Bygningsvæsenet. Den er saaledes bleven anvendt ved Funderingsarbejderne ved Højbro og Holmensbro i Kjøbenhavn og ligeledes ved Funderingen af den nye Bro over Peblingesøen smstds. til i forskjelligt Øjemed at føre Vand ind i tørlagte Bassiner fra de tilstødende Vandarealer over de dem adskillende Dæmninger. Man har ogsaa anvendt H. til at føre større Kloakledninger over forskjellige Hindringer, f. Ex. en Kanal. Kloakledningen føres da i en Bue, hvorved der altsaa dannes en H. over den Gjenstand, der er i Vejen for dens Fortsættelse i uforandret Retning, og naar Kloaken stadig er fyldt, vil Vandets Løb paa Grund af Hævertvirkningen desuagtet foregaa uhindret. Man maa ved passende Indretninger drage Omsorg for, at den Luft, der har Tilbøjelighed til at samle sig paa Rørets højeste Punkt, stadig fjærnes, da Hævertvirkningen ellers vilde forstyrres.

Stødhævert, s. **Hydraulisk Vædder**.

Hævning saa vel som Sænkning af større eller mindre Dele af Jordskorpen har vist sig i alle Perioder af Jordens Tilværelse og foraarsager endnu den Dag i Dag ikke uvæsentlige Forandringer i Overfladens Niveauforhold. Ved Jordskorpens gradvise Afkøling og Sammentrækning, navnlig i ældre Jordperioder, saa vel som ved vulkanske Virkninger hæves eller sænkes, efter som Trykket er størst indvendig eller udvendig, større eller mindre Partier af Jordskorpen. Virker Trykket neden fra mod et Punkt, en Linje eller en Flade, fremkommer derved de tre Hovedformer af H.: 1) den **øformige** H., der endnu saa hyppig iagttages ved Vulkanerne; 2) den **kjædeformige** H., som har fundet Sted ved Dannelsen af de fleste Bjerg-

kjæder, og 3) **Plateauhævningen.** Den sidste er vanskeligst at efterspore, undtagen i Kystlandene ved at Havstokkene ere hævede, f. Ex. i Sydamerika, hvor de kunne træffes i en Høide af flere Hundrede Fod over den nuværende Vandstand, navnlig i den sydligste Del. Skandinavien og Finland har været underkastet lignende Plateauhævninger endog efter Istiden. I Norge finder man nemlig Lag med Skaller af Saltvandsdyr deels i 4—500, deels i 50—150 Fods Høide over Havet, hvoraf følger, at dette Land maa være hævet stødvis i det mindste lige saa mange Fod efter Istidens Ophør, og lignende Iagttagelser ere gjorte i Sverige. At disse Lande ogsaa ere underkastede en senere langsom og vedvarende Plateauhævning har man bestemt ved indhuggede Mærker paa Klipperne langs Kysterne, og den viser sig der større i den nordlige Del (ved Torneå) end i den sydlige. Celsius er den første, der 1748 har gjort opmærksom paa den forandrede Vandstand ved den bottniske Bugt og Østersøen; han tænkte sig den foraarsaget ved Vandmassens Formindskelse, hvorimod v. Buch 1807 gav den rette Forklaring af Phænomenet. I den sydlige Del af Norge udgjør denne H. omtrent 1 Fod i 100 Aar. Det er næsten en Selvfølge, at Danmark paa Grund af dets nære Beliggenhed ikke kunde blive uberørt af de skandinaviske Plateauhævninger, om end i ringere Grad. I den nordlige Del af Vendsyssel findes saaledes en gammel Havbund (Yoldia-Leret), der nu ligger indtil 100 Fod over Havet, og som derfor maa være undergaaet en H. paa 2—300 Fod, svarende til de skandinaviske Landes ældre H., medens den yngre, vedvarende H. ligeledes kan paavises i Danmark baade i Vendsyssel og langs Jyllands Østkyst i de hævede Strandbannelser (Cardium-Lagene). I den nordligste Del udgjør H. af disse Lag indtil 40 Fod, med aftagende Høide efter som man kommer længere mod Syd. Dette stemmer ogsaa overens med det Resultat, Forchhammer kom til ved at nivellere ældre Havstokkes nuværende Høidebeliggenhed, hvorefter den Del af Danmark, der er underkastet en vedvarende H., ligger nordøst for en Linie, der fra Nissumfjord gaar mod S. Ø. og skærer Østkysten af Fyn lidt syd for Nyborg, hvorimod den øvrige Del af Danmark ikke mærkelig har forandret sin Beliggenhed i den Periode, hvori denne H. er sket. Saa snart H. sker momentant, især i den ø- eller kjædeformige, er den sædvanlig ledsaget af betydelige Forstyrrelser i den regelmæssige Lagstilling, saa at Lagene derved komme til at hælde mer eller mindre steilt eller blive kastede uden Orden imellem hverandre. I Stevns Klint ses et Exempel paa en ældre, langsom og regelmæssig H., hvorfor man ogsaa her ser Lagene indbyrdes parallele, ganske som de oprindelig ere afsatte paa Havets Bund.

Hø kaldes det lufttørrede Grønfoder, hvilket ved Tørringen svinder ind til ⅓—¼ af Vægten i frisk Tilstand, men samtidig derved bliver skikket til at opbevares under Tag eller i Stak til Kreaturfoder om Vinteren. H. er et overordentlig ubestemt Begreb, da det kan tilberedes af de forskjelligste Foderplanter, fra Sylt-engens fine og mere ensartede Græsser til Græsmarkernes løsere, grovere og mere broget Plantevæxt eller af Blandsæd, som Byg og Havre eller Vikkehavre. H.s Godhed beror derhos paa, om Foderet er slaaet, medens Planterne endnu blomstrede, altsaa inden de vigtigste Næringsstoffer have samlet sig i Frøet; om Tørringen er foregaaet uden synderlig Regn, da ellers let en Del af Næringsstofferne udvaskes ved Regnen, ligesom H. ved gjentagen Behandling under Tørringen let taber for mange af de fine Blade, der udgjøre den værdifuldeste Del, navnlig af en Kløverafgrøde. H. har tidligere været det normale og ønskelige Vinterfoder for Kreaturerne, hvoraf 1 Læs ansaas for tilfredsstillende for en Malkeko, og da Valget mellem Fødemidler udvidedes, idet man begyndte at benytte Kjærne eller Oliekager til Vinterfoder, vurderedes disse efter deres formentlige Foderværdi i Forhold til H. (Høværdi), der betragtedes som den kjendte Enhed. **Høaand** (Høiaand), norsk, Arbeide med Høet, specielt om den Tid paa Sommeren, da Høslætten foregaar. **Høfeber**, en navnlig i England og Amerika forekommende Sygdom, der viser sig deels som en Katarrh i Luftveiene, Øiets Bindehinde og Taaregangen, deels som Asthma (**Høasthma**), kun optrædende om Sommeren (Sommerkatarrh) og rimeligvis hidrørende fra en ved Græsarternes Støvkorn frembragt Irritation af Slimhinderne i de nævnte Organer. Den optræder hos dertil disponerede Mennesker ofte regelmæssig hver Sommer.

Höchst, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Floden Main, 1 M. v. for Frankfurt med 5,000 I. og livlig Industri, Handel og Skibsfart. H. er historisk mærkelig ved Tillys Seier 10 Juni 1622 over Hertug Christian af Braunschweig og Franskmændenes Nederlag 11 Oct. 1795.

Höchstädt, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg ved Donau, 5 M. n. v. for Augsburg, med 3,000 I., er historisk mærkelig ved Slaget 13 Aug. 1704 (s. Blenheim).

Höckert, Joh. Fred., svensk Genremaler, f. 26 Aug. 1826 i Jönköping. 18 Aar gl. begyndte han at hellige sig til Kunsten og reiste 1846 til München, hvor han studerede i 3 Aar. Det Billede, han ved Hjemkomsten derfra 1849 medbragte, vandt dog kun ringe Bifald. Men H. lod sig ikke afskrække; han gjorde en Studiereise til Lappland og begav sig 1851 til Paris. Her fik han mention honorable ved Udstillingen 1853 for sit Billede „Dronning Christine og Monaldeschi" og ved Verdensudstillingen 1855 den store Guldmedaille for sit Mesterstykke, „Gudstjeneste i et Fjældcapel i Lappland", som kjøbtes af Keiser Napoleon III og af denne skjænkedes til Museet i Lille. Ogsaa andre Billeder med Motiver fra Lappmarken udgik paa denne Tid fra H.s Atelier. En Studiereise i Dalarne 1858 gav ham Motivet til det Billede, som nu pryder Utmelandsmonumentet, samt til hans yndige „Dalkulle ved Arnen". 1861 gjorde han en Reise til Spanien, Italien og Nordafrika, samt malede Veien af Tunis's Portræt for Carl XV. Han blev 1857 Viceprof., 1864 ordin. Prof. ved Kunstakademiet i Stockholm.

H.s sidste Arbejder ere „Bellman i Sergels Atelier" og „Stockholms Slotsbrand 1697". Han døde 16 Sept. 1866. H. var i Særdeleshed fremragende som Colorist. Uden at han forsømmer Compositionens eller Tegningens Fordringer, er det dog især gjennem Farvens Harmoni og dog kraftige Naturtroskab, at han udøver en gribende Virkning og fængsler Tilskuerens Opmærksomhed. Derimod stører det ham noget paa Følelsens Dybde.

Hød (Höðr), i den nord. Mythol. Søn af Odin, blind, men meget stærk. Ved et Baadeskud dræber han, ledet af den onde Loke, sin Broder Balder. Se i øvrigt Balder.

Hødt, Frederik Ludvig, f. 13 Febr. 1820 i Kjøbenhavn, var Cand. phil. og havde gjort sig bekjendt ved et Bind „Lyriske Studier", da han 14 Nov. 1851 debuterede paa det kongel. Theater som Hamlet og vandt ualmindeligt Bifald. Ved det Held, hvormed han ogsaa optraadte i forskjellige Lystspilroller, syntes han kaldet til at blive af stort Værd for Scenen, men allerede i Apr. 1855 fandt han sig af nogle Theaterstridigheder foranlediget til at forlade den indtil Sept. 1856, da han igjen tog Engagement, hvilket han dog af samme Grund paa ny og for bestandig fratraadte 1860. 1857 blev han Eleviustructeur; senere udnævntes han til Professor, og 1859—63 var han Sceneinstructeur. Foruden nogle Oversættelser har han til det kongel. Theater leveret to smagfulde Bearbejdelser, „Embedsiver", Lystspil i 3 Akter efter Bayard, og „Madonna", Skuespil i 5 Akter efter Bode. Han døde 22 Marts 1885.

Høegh, Hans Jørgen Christian, Broder til Ove H.-Guldberg, f. 1737, d. 1805 som Sognepræst i Gjentofte, Forfatter til „Anvisning til et velindrettet Jordbrug" (1795, 2det Opl. 1797), senere oversat paa Tysk og Svensk, et Prisskrift, der 1794 tilkjendtes Landhusholdningsselskabets 1ste Guldmedaille og den Gang optoges i Selskabets Skrifter (5te Bd.) under Titel „Vejviisning for en Bonde, som har faaet sine Jorder udskiftede af Fællesskab".

Høfd. Hvor Dækværker (s. d. A.) ikke ere tilstrækkelige til at beskytte en Kyst mod Strømmens Paavirkning., har man anvendt Høfder, lave Værker vinkelrette paa Kystlinjen, som ofte bygges flere Hundrede Fod ud fra Kysten. Naar deres indbyrdes Afstand ikke gjøres for stor, danner der sig mellem dem en Kysten beskyttende Forstrand. Den hyppigste Construction af H. er nedrammede Pæleraekker, mellem hvilke der anbringes store Sten paa et Underlag af mindre Sten, Faskiner eller Tang. I Danmark ere de vigtigste Høfdeanlæg udførte ved Jyllands Vestkyst, paa Falster og et enkelt Sted paa Sjælland ved Store Bælt.

Høffding, Harald, dansk Philosoph, f. 11 Marts 1843 i Kjøbenhavn, studerede først Theologi, men blev ved Rasmus Nielsens Forelæsninger og S. Kierkegaards Skrifter ført over til philosophiske Studier. Efter i en Række af Aar at have virket dels som Lærer ved en privat Latinskole, dels som Privatdocent, blev han 1880 midlertidig Docent og 1883 Professor i Philosophi ved Kjøbenhavns Universitet. I en Række Skrifter („Den antike Opfattelse af Menneskets Vilje", 1870; „Philosophien i Tyskland efter Hegel", 1872; „Den engelske Philosophi i vor Tid", 1874; „Spinozas Liv og Lære", 1877) har han behandlet forskjellige Partier af Philosophiens Historie. Det har dernæst været hans Opgave at give en rent erfaringsmæssig Psychologi („Psychologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring", 1882; 2den Udg. 1885). Endelig hævder han i positivistisk Aand Muligheden og Nødvendigheden af en af Dogmetro og Metaphysik uafhængig Ethik („Om Grundlaget for den humane Ethik", 1876).

Höfler, Carl A. Const., tysk Historieskriver, f. 27 Marts 1811, var 1839—47 Professor i München, derefter Archivar i Bamberg og 1851—82 Prof. i Prag. H. gav sig først af med den tyske Middelalders Historie: „Die deutschen Päpste" (2 Bd., 1839), „Kaiser Friedrich II" (1844), „Quellensammlung für fränk. Geschichte" (4 Bd., 1849—52), men kastede sig senere over Böhmens Historie i Reformationstiden: „Die Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung" (2 Bd., 1856—65) o. fl. Fremdeles skrev han „Zur Kritik und Quellenkunde der ersten Regierungsjahre Kaiser Carls V" (3 Afd., 1876—83) og 14 Bd. Afhandlinger (1870—82) i tre Rækker, for Oldtidens (7 Bd.), Østerrigs (2 Bd.) og den slaviske Historie (5 Bd.). 1872 blev H. adlet og livsvarigt Medlem af det østerrigske Herrehus.

Høg (Astur), Slægt af Dagrovfugle med kort, fra Roden kroget Næb uden nogen egentlig Tak i Kanten, som hos Falkene, men blot med en Antydning dertil, samt med kortere Vinger og længere Hale, hvis større Del rager uden for de sammenfoldede Vingers Spids. Det er dristige og hurtig flyvende Rovfugle, der ligesom Falkene kunne gribe andre Fugle i Flugten og derfor ogsaa afrettes til Jagt; dog slaa de ogsaa ned paa Jorden efter Fugle og mindre Pattedyr. Hunnen er meget større end Hannen. I Danmark findes den større Duehøg (A. palumbarius) og den mindre Spurvehøg (A. nisus), begge mørkegraa eller graabrune paa Ryggen og lyse med brune Pletter og Tværlinjer paa Bugen. H. ere især blevne benyttede til at fange Hønsefugle, f. Ex. Vagtler, Agerhøns, men ogsaa til Jagt paa Harer og Kaniner; de kaldtes i Falkenersproget „Lavflugtsfugle" i Modsætning til Ædelfalkene ell. „Højflugtsfuglene".

Høg ell. **Høeg**, Navnet paa flere danske adelige Familier, af hvilke den bekjendteste var de saakaldte nye Høg'er, en Linje af Familien Banner, som i det 15de Aarh. antog det mødrene Navn H. Til denne sidste Slægt hørte Just H. til Gjorslev (i Præstø Amt), f. 8 Sept. 1584; han foretog sig i sin Ungdom vidtløftige Rejser igjennem de fleste Lande i Europa, ja endog til Ægypten, og blev efter sin Hjemkomst første Hofmester for det af Christian IV 1623 stiftede Sorø adelige Akademi. 1627 blev han Rigsraad og 1640 Rigskansler, hvilket Embede han beklædte til sin Død 25 Maj 1646; han ligger begravet i Sorø Kirke. — Hans Søn, Just H. til Gjorslev, f. 1640, d. 1694, brugtes mest i diplomatiske Sendelser, f. Ex. ved Fredsforhandlingerne i Nijmegen, og blev 1682 Vicestatholder i Norge. Han var en stor Bogsamler. — En Gren af denne Slægt ejede

den gamle berømte Herregaard Bjørnholm i Randers Amt; Iver Juul H., f. 1652, d. 1683, fik 1681 af denne og et Par andre Gaarde oprettet Baroniet Høgholm, som, da hans Søn Niels Trolle H. døde 1700 uden Afkom, tilfaldt Grev Danneskjold-Samsø og senere blev nedlagt. — Her i Landet er Familien H. uddød 1865, men i Tyskland findes endnu Descendenter af den.

Höganäs, Stenkulsværk med Lertøjsfabrik paa den vestre Kyst af Skaane, i Luggude Herred i Sverige, omtr. 2½ M. (20 Kilom.) n. n. v. for Helsingborg. H., som tidligere hørte til Väsby Menighed og Pastorat, danner siden 1852 en særlig Fabrikmenighed med egen Sognepræst, Almueskole, Sygehus m. m. 2,591 J. (1883). — Allerede mod Slutn. af det 16de Aarh. havde man brudt Stenkul i Omegnen af Helsingborg og i det 17de og 18de Aarh. gjort adskillige resultatløse Forsøg paa at bearbejde Stenkulslejerne i Luggude og Rönnebergs Herreder, men først 1797 paabegyndtes Grubearbejdet ved H. Fiskerleje af et ved Grev E. Runths Anstrængelser dannet Aktieselskab. I de første 50 Aar arbejdedes stadig med Tab eller ringe Udbytte, indtil man begyndte paa i større Omfang at drage Nytte af de ypperlige Lag af ildfast og plastisk Ler, som følge med Stenkulslagene; siden har der været vundet et aarligt Overskud af indtil 25 pCt. 1884 vandtes 65,132 Kubikmet. Stenkul og 24,834 Kubikmet. ildfast Ler. Tilvirkningen af Tegl og Lerkar gav s. A. et Nettoudbytte af 174,200 Kr. Arbejdsstyrken var i Gjennemsnit 800 Mand.

Høgeugle ell. Dagugle, Ugler, hos hvilke Øreaabningen kun er af Middelstørrelse og uden Klap og Fjerkraven mindre og afbrudt over Issen; desuden er Fjerklædningen stivere og deres Flugt højere og hurtigere end Natuglernes; til Dels jage de ogsaa om Dagen. De gjøre derfor en Overgang fra de ægte Ugler til Dagrovfuglene, f. Ex. Kærhøgene. S. Ugle.

Høgeurt (Hieracium), en Planteslægt af de kurvblomstredes Familie (Gruppen Cichoriaceæ), især fra de tempererede Egne, hvoraf nogle, f. Ex. H. aurantiacum med orangerøde Blomster, ofte dyrkes i Haver. I Danmark findes adskillige vildtvoxende Arter med gule Blomster.

Høgholm, s. Bjørnholm og Høg.

Høgne, s. Gjukunger.

Högqvist, Sophie Emilie, svensk Skuespillerinde, f. 29 Apr. 1812 i Stockholm, var 1821—26 Elev ved Balletten smstds. og fulgte senere en omrejsende Trup. 1828 blev hun antagen som Elev og 1831 som Actrice ved det kgl. Theater, men røbede i Begyndelsen ringe Fremgang. Ved nogle Aars udholdende Arbejde blev dog Forholdet et andet, og efter at hun havde haft Lejlighed til 1834 at gjøre en Studiereise til Paris, vandt hun, især i den højere Komedie, Publikums stedse voxende Bifald. Samtidig vandt hun Ry som elskværdig Værtinde; hendes smaa Selskabskredse af Kunstvenner, Kunstnere og Forfattere omtaltes i sin Tid og i sit Slags som de meste udsøgte i Stockholm. For sin Helbreds Skyld foretog hun 1846 en Rejse til Ems og videre til Italien, men naaede ikke længere end til Turin, hvor hun døde 18 Dec. s. A.

Høgsbro, Sofus Magd., f. 18 Juli 1822 i Rødding, blev 1839 Student og 1848 theol. Candidat, men lagde sig desuden med Iver efter Studiet af Historie og var 1850—62 Forstander for Rødding Højskole. 1858 valgtes H. til Folketinget, hvor han siden uafbrudt har haft Sæde, ligesom han 1864—66 var Medlem af Rigsraadets Folketing. H. sluttede sig strax til venstre Side, var 1866 med at stifte det „nationale“ og 1870 det „forenede“ Venstre og var efter dettes Opløsning 1877 en af Førerne for det moderate Venstre. Da Venstre-Grupperne igjen sammensluttedes 1881, blev H. Medlem af Fællesbestyrelsen og i Nov. 1884 en af Førerne for det „danske“ Venstre. Allerede tidlig vandt H. Indflydelse; han var 1856—64 Medlem af Finansudvalget og 1864—65 af de politiske Udvalg i Rigsraadets Folketing, samt 1874—82 og 1885 af de finansielle Fællesudvalg. Særlig virkede H. for Udvidelsen af Sognebaandsløseres Ret og for Oprettelse af Valgmenigheder; han indbragte 1868 det oprindelige Udkast herom, som blev Grundlag for Loven af 1868, og de senere Love af 25 Marts 1872 og 7 Juni 1873 skyldes nærmest ham. 1868—70 var H. Medlem af den store Kirkecommission, 1872—79 og paa ny siden 1880 Statsrevisor (allerede 1865—66 valgt af Rigsraadets Folketing), 1878—78 og siden 1880 Viceformand i Folketinget. I Oct. 1865 grundlagde H. Ugebladet „Dansk Folketidende“, som blev et af Venstres vigtigste Organer, og udgav det indtil Udgangen af 1883.

Höhscheid, Stad i den preussiske Rhinprov., 3 M. s. ø. for Düsseldorf. 11,000 J. Slibemøller, der arbejde for Knivfabrikkerne i Solingen. Fabrikation af Knive, Saxe og Messingvarer.

Höijer, Benjamin Carl Henr., f. 1 Juni 1767 i Dalarne, maaske Sveriges største og originaleste Philosoph, blev 1789 Docent og 1798 Adjunct ved Universitetet i Upsala. Uagtet han ved flere om usædvanlig Dybsindighed og Klarhed i Fremstillingen vidnende Skrifter (hvoriblandt især mærkes »Om ett pragmatiskt föreställningssätt i historien« og »Afhandling om den philosophiska constructionen«) havde gjort sig vel fortjent til videre Befordring, blev han dog længe forbigaaet, fordi han som Sjælen i den for jakobinsk Tænkemaade mistænkte „Juntan“ (et i Upsala af nogle yngre Akademikere stiftet Samfund) havde paadraget sig Regeringens Mishag. Først 1809 blev han udnævnt til Professor i Philosophi i Upsala, et Embede, som han dog kun i kort Tid beklædte, da han allerede døde 13 Juni 1812. Hans »Samlade Skrifter« bleve først flere Aar senere udgivne (1825—27, 5 Bd.).

Høj, s. Gravhøj. **Højalder**, s. Broncealder.

Højalter kaldes i Kirker med flere Altere det Alter, der staar frit midt i Chornichen.

Højde er i Almindel. en Gjenstands lodrette Udstrækning. Et Bjergs H. er Toppens Afstand enten fra den omgivende Slette eller fra Havfladen. Den første er den relative H., den anden den absolute. I astronomisk

Betydning er H. en Bue ell. Vinkel, nemlig den Vinkel, som Synslinjen mod Stjærnen danner med sin egen horizontale Projection; s. Horizont. **Correspånderende Højder**, lige store Højder af en Stjærne, hver paa sin Side af Meridianen, benyttes til Tidsbestemmelser. Observeres nemlig Urtiderne for to saadanne lige store Højder (uden at Højderne selv behøve at være bekjendte), er disses Middeltal Urtiden for Culminationen, og ved at sammenligne denne med Stjærnens virkelige Culminationstid, som af Tavlerne maa være bekjendt, findes Urets Stand (hvor meget det gaar for sagte eller for stærkt). Strængt taget gjælder dette kun Fixstjærnerne, hvis Declination ikke kjendelig forandres. For Solen maa en Correction anvendes paa Grund af den Forandring, Declinationen er underkastet i Mellemtiden imellem de to Observationer. Naar man ikke forlanger den yderste Nøjagtighed, kan denne Correction udelades, og Methoden kan da anvendes endog uden Instrument, ved Skyggen af en lodret staaende Stift. C. H. kunne ogsaa benyttes til at bestemme Sydpunktet, fordi den første finder Sted lige saa langt ø. for Meridianen som den anden v. for samme. Anvendes dette paa Solen, kan man derved trække en Middagslinje, hvilket bedst sker i Solhvervstiderne, fordi Solen da ikke kjendelig forandrer sin Declination. I Navigationen bruges H. ogsaa i Betydn. af Polhøjde ell. Bredde, f. Ex. „paa Højden af Skagen", d. e. under samme Bredde som Skagen. **Højdecirkel**, d. s. s. Verticalcirkel, s. Horizont. **Højdemaaling**. For at maale Forskjellen imellem to Steders Højde har man anvendt forskjellige Fremgangsmaader. Den nøjagtigste er Nivellering (s. d. A.). Ved den trigonometriske H. beregnes Højden ved at maale de Vinkler, som forskjellige Sigtelinjer, hvis indbyrdes Beliggenhed er nøje udmaalt, danne med den vandrette Linje. Ved disse Methoder maa Jordens Krumning og Fejl paa Grund af Refractionen (s. d. A.) tages med i Regning. H. ved Barometret grunder sig derpaa, at Lufttrykket bliver mindre, jo højere man stiger. Denne Methode er opfunden af Pascal og sat i System af Halley. Det er dog først i den senere Tid at man ved Forbedringer af Instrumenterne og de dertil hørende Aflæsningsapparater samt ved at klare sig alle de Undersøgelser og Correctioner, der ere nødvendige ved H. med Barometret, har fuldkommengjort denne Methode, som dog aldrig i Nøjagtighed kan maale sig med Nivellering. H. ved Thermometret, som er foreslaaet af Wollaston, grunder sig paa Vandets med Lufttrykket foranderlige Kogepunkt; Regnault har construeret hertil sig egnende Instrumenter.

Højdele en Linje er at dele den i to Dele, af hvilke den største er mellemproportional imellem hele Linjen og den mindste Del.

Højen, s. Skagen.

Højer, Flække paa Slesvigs Bestkyst, 1½ M. v. for Tønder, med 1,200 I. H. har ingen Havn, men en Red for Skibe af 9 F.s Dybgaaende. Tæt s. for Byen begynde de slesvigske Diger, der fortsættes til Ejderen.

Højesteret, den øverste Domstol i Danmark, oprettet ved Frdn. af 14 Febr. 1661 og forlenet med den dømmende Myndighed, som før Souverænitetens Indførelse udøvedes af Rigsraadet ell., som dette i Egenskab af Domstol ogsaa kaldtes, Herredagen, hvoraf endnu den populære Benævnelse for den lige til 1849 brugelige Form for den højtidelige Forkyndelse af H.s aarlige Aabning, „at ride Herredag ind". H. blev oprindelig kun sat ēn Gang om Aaret og vedblev da at holdes, saa længe der var Sager at behandle; skjønt Sagernes Antal nu er tiltaget saaledes, at Rettens Samling varer hele Aaret igjennem (inddelt i 3 ordinære og 2 extraordinære Sessioner), betragtes det dog endnu, som om den kun sattes ēn Gang aarlig, og denne Fiction har ogsaa Indflydelse paa Formen for Indstævningen m. v. Den egentlige Præsident for H. var lige til 1849 Kongen, som ogsaa ēn Gang hvert Aar ved Rettens Aabning, den første Torsdag i Marts, virkelig indtog Forsædet i Retten og selv afsagde Dommen; men dette Forhold er nu ophørt efter den ved Grundloven indtraadte Adskillelse mellem den dømmende og den udøvende Magt, hvilken sidste nu er den eneste, der er bleven tilbage hos Kongen alene. H. bestaar af en Justitiarius og 12 Assessorer (dog behøve kun 9 Medlemmer at votere i en Sag), og Proceduren er offentlig og mundtlig; dog behandles enkelte Sager skriftlig. Præmisserne til Højesteretsdommene bleve tidligere holdte hemmelige, men ved Lov af 8 Marts 1856 er deres Offentliggjørelse paabuden. Før hvert nyt Højesteretsaars Begyndelse affattes en saakaldt Højesteretsorden, d. e. en Fortegnelse over de til dette Aar indstævnede Sager i den Rækkefølge, hvori de skulle foretages; imidlertid gives der en Mængde Sager (deriblandt alle criminelle), som altid ere berettigede til Behandling strax efter deres Indstævning fremfor de paa Ordenen anførte Sager, og da der saaledes ved disse saakaldte anticiperede Sager idelig gjøres Brud paa Højesteretsordenen, opslaas der for hver enkelt Uge i Retten et saakaldt Højesteretskort, d. e. en Fortegnelse over de i denne Uge forefaldende, dels Ordenssager, dels anticiperede Sager. Norge, som tidligere stod under den danske H., har efter Adskillelsen fra Danmark faaet sin egen H., bestaaende af Justitiarius og 8 à 10 Assessorer, af hvilke dog blot 7 behøve at deltage i Paadømmelse af den enkelte Sag. Siden 1863 er her Voteringen offentlig. Ogsaa Sverige har sin H., som 1789 oprettedes i Stedet for Raadet.

Høje-Taastrup, Kirkeby i Sjælland, Kjøbenhavns Amt, bekjendt af et Slag i Borgerkrigen mellem Svend Grade og Knud Magnussøn 1150 (ell. 1149), hvori den sidste blev overvunden, ligesom ogsaa af, at her aftaltes 18 Febr. 1658 foreløbig Betingelserne for den for Danmark saa uheldige Fred, som blev sluttet faa Dage efter i Roskilde.

Højforræderi, almindel. Benævnelse for de største Statsforbrydelser; navnlig maa efter den danske og norske Lovgivning dertil henføres Angreb paa Statens Selvstændighed og Forfatning, samt Angreb paa Kongens Liv eller Frihed. I Modsætning til H. er Landsforræderi de Handlinger, hvorved Undersaatter

bryde deres specielle Troskabspligt, f. Ex. gaa i Fjendens Tjeneste eller bistaa denne.

Højovn, s. Jærn.

Højre kaldes i Regelen i parlamentariske Forsamlinger det conservative Parti. Medens det ministerielle Parti i England altid tager Sæde paa højre Side af Formandsstolen og Husets Bord, tog i de franske Kamre siden 1815 det conservative Parti den tilsvarende Plads, og deraf opkom Navnet. Stundum udskilles „yderste H." som et eget Parti, medens Mellempartiet deles i et „højre" og „venstre Centrum".

Højre Skruer kunne tænkes dannede derved, at en Skraaplan, hvis laveste Ende er til venstre, vikles om en lodret Cylinder; en Skrue med modsat Hældning kaldes venstre.

Højsangen ell. **Sangenes Sang**, en i det gamle Test.s Kanon optagen Digtning, som med glødende Farver skildrer Kjærlighedens Sorg og Fryd. Saa længe der har existeret en Bibelkritik, har der været ført Strid, om det er den jordiske Kjærlighed, Digteren besynger, eller om han kun under Billeder fra denne har villet hentyde til den himmelske og guddommelige Kjærlighed, altsaa om den bogstavelige eller allegoriske Fortolkning er den rette. De allegoriske Fortolkere før Chr. fortolkede den om Guds Kjærlighed til Israels Folk og efter Chr. om Forholdet mellem Christus som Brudgommen og den christne Menighed som Bruden. I Overskriften nævnes Salomo som Forfatter, og Digtet kan i alt Fald ikke være meget yngre.

Højsgaard, s. Høysgaard.

Højskamling, d. s. s. Skamlingsbanke.

Højskole, den kgl. militære, i Kjøbenhavn, en 1830 af Frederik VI efter Tilskyndelse af Oberst Abrahamson oprettet Undervisningsanstalt for tilgaaende Officerer til Generalstaben, Ingeniørcorpset og Artilleriet, der traadte i Stedet for det 1772 stiftede Artillericadetinstitut. I de 37 Aar, hvori H. bestod, undergik dens Indretning og Undervisningsplan mange Forandringer, idet der dog stadig fastholdtes en Undervisning i to toaarige Afhandlinger, den yngste fornemmelig med et for alle Eleverne fælles mathematisk-naturvidenskabeligt Cursus, for hvilket den franske polytechniske Skoles var det nærmeste Forbillede, den ældste Afdeling med en mere technisk og militær Fagundervisning, som den, der meddeles i de franske Applicationsskoler, særskilt for Tilgangen til hvert af de specielle Vaaben. Efter i 37 Aar at have forsynet Hæren med dens Behov af videnskabelig uddannede Officerer ophævedes H. ved Hærloven af 1867, og de specielle Vaaben henvistes med Hensyn til deres Forsyning med Officerer til den ved samme Lov oprettede Officersskole. Norge besidder endnu en militær H., ved hvilken Officerer af Infanteriet og Rytteriet, som ere udgaaede fra Krigsskolen i Christiania, uddannes til Ingeniør- og Artilleriofficerer ved et for begge Vaaben fælles, treaarigt Cursus.

Højslette (Plateau), et Højland, der med temmelig ensformig Højde har en betydelig Horizontaludstrækning. Den højeste H. af større Udstrækning er den tibetanske, der har 12,000 F.s Middelhøjde. Mellem denne Højde og 500 F. ligge saa godt som alle bekjendte større H., men saa vel over som under disse Grænser træffes mindre Sletter, der i Forhold til de nærmeste Omgivelser kunde charakteriseres som H., saaledes Stevns Herred i Sjælland, Højlyngen paa Bornholm, Højryggen n. for Bejle af 1—300 F.s Højde og i de høje Alpelandskaber i Asien og Sydamerika i over 16,000 F.s Højde. Ofte hæve sig fra H. isolerede Bjærge eller korte Kjæder til en meget betydelig Højde (Mexicos H.), eller selve Sletterne ere indesluttede af stejle og vilde Alperandbjærge (Bolivias, Perus og Chiles H.).

Højtryk ell. **Relieftryk** kalder man undertiden Aftrykningen fra Flader med ophøjet Præg som Modsætning til Tryk fra Flader med fordybet Præg, f. Ex. Kobberstik. Særlig betegnes saaledes Aftrykning fra lithographiske Stene, paa hvilke man ved stærk Ætsning har kjendelig fordybet Grunden omkring de Linjer osv., der skulle aftrykkes. En saadan „Højætsning" bruges ogsaa undertiden til Decoration paa Metalsager.

Højtryksmaskine, Høj- og Lavtryksmaskine, s. Dampmaskine under Damp.

Højætsekunst, s. Højtryk.

Høker, en Person, som driver Smaahandel med adskillige Varer, navnlig med Fødevarer af indenlandsk Produktion. Høkerhandelen kan efter den nuværende danske og norske Næringslovgivning ikke blot drives i Kjøbstæderne, men ogsaa paa Landet, i Danmark dog med visse Indskrænkninger og navnlig kun i en vis Afstand fra Byerne.

Hölder, Julius, tysk Statsmand, f. 24 Marts 1819 i Stuttgart, blev 1848 Regeringsraad i Indenrigsministeriet og 1849 valgt til 2det Kammer, hvor han hørte til de maadeholdne Demokrater. Under den senere Reaction tog H. sin Afsked og blev Advocat i Stuttgart, valgtes 1855 paa ny til 2det Kammer, hvor han var virksom for at sammensmelte alle frisindede Grupper til et oppositionelt „Fremskridtsparti", og tog vigtig Del i Afgjørelsen af den katholske Kirkes Stilling til Staten (med Tilsidesættelse af Concordatet) og i Forkastelsen af Regeringens Aftale med Adelen om Vederlag for de 1848 tabte Rettigheder. Samtidig søgte H. at fremme den tyske Enhedsstræben og var 1862 med at grundlægge de tyske Møder af Landdagsmænd („Abgeordnetentag"). Da de radicale Demokrater 1864 fik Overmagten i 2det Kammer, optraadte H. derimod og søgte at danne et nationalt-liberalt Parti; han kunde dog ikke derved hindre Krigen med Preussen 1866 og ej heller faa Bugt med Particularismen eller opnaa Sæde i Toldparlamentet. Da Krigen 1870 stod for Døren, arbejdede H. ivrig for Württembergs Deltagelse deri, ligesom for dets Indtrædelse i det nye tyske Rige. Fra den Stund fik hans Parti Overvægten; 1872 blev han Næstformand og 1875—81 Formand for andet Kammer; ligeledes var han Medlem af den tyske Rigsdag 1871—81 og blev 18 Oct. 1881 Indenrigsminister i Württemberg.

Hölderlin, Joh. Chr. Friedr., tysk Digter, f. 29 Marts 1770 i det Württembergske, blev efter at have studeret Theologi i Tübingen Huslærer ved og i Jena, omgikkes med Goethe

og Herder og kom i nært Forhold til Schiller. Allerede da i en sygelig, nervespændt Sindsstemning overtog han en Huslærerplads i Frankfurt a. M., hvor et sværmersk Kjærligheds-forhold opstod mellem ham og hans Elevers Moder, den af ham fejrede Diotima. I nerveophidsende Stemninger, med Følelse af Brud med Omverdenen skrev han Romanen „Hyperion“ (udkom 1797—99), hvori han gav sin sværmerske Begejstring for en idealiseret Hellenisme og sin Foragt for Samtidens Liv og Tænkemaade Udtryk. 1798 forlod han Diotima og gik til Homburg, senere til Konstanz og til sidst til Bordeaux, atter som Huslærer. Fortvivlelsen og Sønderrevetheden fulgte ham og bragte ham til vilde Udsvævelser. Pludselig 1802 dukkede H., aandelig og legemlig ødelagt, op i Tyskland, begyndte at oversætte Sophokles („Antigone“ og „Kong Ødipus“), men var allerede halvvejs vanvittig. Efter et forgjæves Forsøg paa at faa ham ansat som Bibliothekar i Homburg blev han sat i en Sindssygeanstalt, hvorfra han udskreves som incurabel; han kom i Huset hos en Snedker i Tübingen, skrev stadig i Formen regelmæssige, i Indholdet vanvittige Oder. Han døde 7 Juni 1843. Hans formskjønne „Gedichte“ (udg. 1826 af Uhland og Schwab), hvor Phantasiens Ild forener sig med sjælden Tankefylde, ere ofte af gribende Virkning; mange af dem staa paa Højde med Schillers bedste Digte. Til hans samlede Værker og Breve føjede Schwab 1846 hans Biographi. 1881 rejstes ham et Mindesmærke i Tübingen, 1883 et i Homburg.

Hølen, Ladested i Norge, liggende i Vestby Præstegjæld i Akershus Amt. 300 I.

Hölty, Ludw. Heinr. Christoph, tysk Lyriker, f. 21 Dec. 1748 ved Hannover, Søn af en Præst, besøgte Gymnasiet i Celle, studerede fra 1769 Theologi i Göttingen og traadte ind i Göttinger-Digterforeningen, der fremkaldte nogle af hans bedste Poesier. Med I. M. Miller gjorde han 1774 en Rejse til Leipzig, og 1775 besøgte han Digtervennerne i Hamborg og Wandsbeck. Hans Helbred blev tidlig ødelagt; med en nær Død for Øje digtede han tungsindige Elegier. H. er en meget begavet og elskværdig Lyriker; bløde og milde Følelser, Vemod og elegisk Sympathi med Natur- og Menneskeliv forme sig i harmonisk-melodiske Rhythmer. Idyl og Elegi er hans egentlige Omraade, hvorimod Romancen og Balladen ikke ret lykkes for ham. H. døde 1 Sept. 1776 i Hannover. 1783 udgav Voß og Stolberg hans Digte; 1804 føjede Voß en Biographi af ham dertil; den nyeste Udgave af Halm er fra 1869. — En Broders Sønnesøn, **Hermann H.** (f. 1828 i Uelzen, lever som Pastor emer. i Hannover), har ligeledes gjort sig bekjendt som Lyriker. Blandt hans Digte ere især Strandbillederne og de Natursagn behandlende Ballader vellykkede. Ogsaa har han skrevet et Par bibelske Dramer („Das Gelübde“, „König Saul“) og en ypperlig Rejseskildring. „Alpenzauber und italische Gebilde“ (1868). 1882 udkom hans „Gesammelte Dichtungen“.

Hønefoss, Kjøbstad i Buskeruds Amt i Norge, ligger ved Bægnas og Randselvens Sammenløb og har sit Navn efter det store Fald, **Hønefossen**, som Bægna her danner. Stedet fik Kjøbstadsrettighed 1851, har mange Savbrug og Møller og 1,200 I. (1882). Jærnbaneforbindelse med Drammen og Christiania.

Hønse, tidligere Betegnelsen for at optages i et Lav under særegne, i Regelen latterlige og for Vedkommende ubehagelige Skikke, gik derfra over til at betyde at løskjøbe sig for disse ved Penge. Nu til Dags forstaas, især i Sømandssproget, ved at h. at gjøre Traktement for f. Ex. første Gang at passere Ækvator eller for første Gang at udføre et bestemt Arbejde.

Hønsebær, s. Kornel.

Hønsecholera er en hos vore almindelige Husfugle (Høns, Ænder, Gæs m. fl.) forekommende, meget smitsom Sygdom, der giver sig til Kjende ved Diarrhoe og stor Svækkelse. Den er meget farlig og dræber Dyret i kort Tid. Der findes i Udtømmelserne en charakteristisk Bakterie, som er det smittende Element.

Hønsefugle (Gallinacei), en af Fugleklassens Ordener, kjendes i Regelen paa den plumpe, kjødfulde Bygning, de korte, runde og hule Vinger, hvorfor de flyve tungt, med Larm og uden Udholdenhed, samt de kraftige Fødder med stærkt, men ikke langt Løb, med 3 vel udviklede Fortæer med temmelig butte og lidet krumme Kløer og med en lille Bagtaa, der er fæstet over de andre og kun berører Jorden med sin Spids; hos enkelte mangler den. Denne Fodform sætter Hønsene i Stand til at løbe godt, og de søge derfor i Regelen ikke deres Redning ved at flyve, men ved at løbe og smutte bort i Krattet, mellem Græsset osv.; ogsaa egner Fodformen sig særdeles til at kradse i Jorden, til at bortskrabe Løv, Sne osv., men ikke til at sidde i Træerne. H. pleje derfor nok at opholde sig i Skovene, men ikke paa Træerne, uden for saa vidt de ofte søge op paa de lavere Grene for at finde et sikrere Hvilested om Natten. H. have ikke nogen lang Hals, et kort, tykt og hvælvet Næb, en rummelig Kro og en tyk og indvendig haard Kraase; de leve af alle Slags Plantesøde og (særlig Kyllingerne) tillige af Insekter, Orme og Snegle. I Henseende til Næbets, Vingernes og Fødernes Form ere de mest afvigende de langnæbede, sydamerikanske Tinamuer, de langvingede, udmærket flyvende, dueagtige Steppehøns samt Hokko- og Talegallahønsene, hos hvilke Bagtaaen og Kløerne ere mere udviklede end hos de egentlige H. H. ere i det hele store Fugle, mellem Vagtelens og Kalkunens Størrelse; mange af dem ere blevne tæmmede, og de egne sig i det hele meget godt til at være Husfugle, da de af Naturen ere selskabelige og lidet tilbøjelige til at flyve, lette at føde, kjødrige og frugtbare. Hos de Arter, som leve i Polygami, udmærker Hannen sig i Regelen betydelig ved Størrelse og Farvepragt, stundum ogsaa ved særegne Fjertoppe og andre Fjerprydelser, mere udviklede Hudkamme eller nedhængende Hudlapper, Sporer osv. Der finder hos de vilde Høns ofte heftige Kampe Sted mellem Hannerne, som hidlokke Hønsene til Legepladserne ved særegne, kaglende Lokketoner; men saa snart „Legen“ (Parringen) er forbi, forlade de Hønsene, som begive sig hver til sit for at lægge Æg og udruge dem og vaage

over deres Kyllinger uden nogen Hjælp fra Hannens Side. Hos de Arter derimod, som leve i Monogami, ere de to Kjøn kun lidet forskjellige, og Hannen bliver baade i Rugetiden og gjennem hele Vinteren samlet med sin Familie, som den stræber at beskytte; men ogsaa her maa Hunnen ene udruge sine Æg. H. lægge flere Æg end de fleste andre Fugle, men indrette ikke nogen egentlig Rede til dem, blot en Fordybning i Jorden med nogle Halmstraa; Ungerne komme dunklædte ud af Reden. De mades ikke og løbe strax omkring for under Moderens Vejledning at søge deres Føde (undtagen Hokkohønsene); i Regn og Kulde og om Natten tager hun dem dog ofte under Vingerne for at varme dem. De mindre Hønseflokke forene sig ofte, naar Ungerne ere udvoxede, til større, der strejfe selskabelig omkring. Der findes H. i næsten alle Lande, selv i Polarlandene og Alperegionen, men nogle holde sig til Naaleskovene, andre til Løvskovene, Fjeldsletterne, Markerne, Stepperne osv. De kunne inddeles i ægte H., Aarfugle, Steppehøns, Tinamuner, Hokko- og Talegallahøns. Til de ægte H. høre Paafuglen, Kalkunen, Fasanen og de egentlige Høns (Gallus), til hvis Særkjender høre de nøgne Kinder, den nøgne Hudkam paa Hovedet og de nedhængende Hudflige ved Næbet, den korte, tagformede Hale og Hanens Spore bag paa Mellemfoden over Bagtaaen. Det er uvist, fra hvilken Art vor tamme Høne (G. domesticus) nedstammer; de Arter, som ligne den mest, ere Bankiva-H. (G. Bankiva) og Sonnerats-H. (G. Sonneratii) i Ostindien; den findes nu tam over næsten den hele Jord, og dens Tæmning, som vistnok skyldes asiatiske Folkestammer, skjuler sig i Tidernes Nat; allerede i den tidlige Oldtid kom den til Grækenland. Blandt de hyppigst forekommende Varieteter kunne nævnes: Tophøns, spættede med Fjertop paa Hovedet og med Hjerneskallen udstyret med en ejendommelig Pukkel, som skyldes en arvelig Misdannelse; Bantamhøns med fjerklædte Fødder; Dværghøns, ikke større end Duer og med lave Ben; de store, spættede „spanske" Høns (maaske nedstammende fra G. giganteus paa Java og Sumatra); de spættede Purhøns med krusede Fjer; Gumpehøns med hel Kam uden Takker og uden Halefjer, samt uden Halehvirvler og Gumpekjertel; de store Cochinchinahøns, i Regelen gulbrune med lidet udviklede Vinger og Hale, men store og plumpe Fødder og gulrødlige Æg.

Höpken, v., en tysk, men i Sverige naturaliseret Familie, som 1719 fik Friherreværdighed med **Daniel Niklas v. H.**, f. 1669 i Bremen, d. 1741 i Stockholm, Statssecretær og til sidst Præsident i Commercecollegiet. Han var en Mand, der altid vidste Udveje, en klog Underhandler og dygtig Regnskabsfører, hvorfor han allerede blev brugt af Görtz. Skjønt han var bekjendt for sin Egennytte lykkedes det ham at tilvinde sig Dronn. Ulrika Eleonores, ligesom senere Kong Frederiks Yndest, som han bestandig brugte til at modarbejde Horn. Ogsaa var han ved Dannelsen af det mod denne fjendtlige Hatteparti den virksomste, skjønt Gyllenborg blev Partiets tilsyneladende Chef. — En af hans Sønner, **Anders Joh. v. H.**, f. 11 Apr. 1712, d. 1789, havde faaet en grundig videnskabelig Forberedelse og fik senere under flereaarige Rejser Lejlighed til at øve sig i diplomatiske Hverv. Hans eget Talent og vel ogsaa Faderens Indflydelse skaffede ham 1738 paa Rigsdagen en Plads blandt Hattepartiets Tilhængere i det hemmelige Udvalg, samt 1741 Ansættelse som Secretær i Udenrigsexpeditionen. 5 Aar efter blev han Rigsraad og kaldtes, da han næst Tessin var Partiets dygtigste Mand i Raadet, efter at denne havde taget sin Afsked til hans Efterfølger som Cancellipræsident 1752. Altfor forsigtig til aabent at ville stemme for Krigen mod Preussen, erklærede han ved Raadslagningen herom at ville tiltræde Flertallets Mening, hvordan den ogsaa maatte blive. Desuagtet fandt han det raadeligst, da Misfornøjelsen med Krigen og dens Følger ytrede sig truende paa den 1760 aabnede Rigsdag, u. A. frivillig at nedlægge sine Embeder, efter at han først havde opnaaet Greveværdighed. Allerede s. A. og ligeledes 1773 indkaldtes han atter i Raadet, men udtraadte 1780 for at overlade sig til Privatlivets Ro og literære Sysler. D. 9 Maj 1789. Endnu som ung var H. 1739 en af de 6 Stiftere for Videnskabsakademiet; senere udarbejdede han Planen til Indretningen af Akademiet for de skjønne Videnskaber, og da det svenske Akademi stiftedes, blev han dets første Medlem.

Hør (Linum), Planteslægt af Hørfamilien, oftest Urter med helrandede Blade og regelmæssige, frikronbladede Blomster, i hvis Kredse Femtallet er gjennemgaaende. Rund Kapselfrugt. Findes især i de tempererede Egne. **Almindel. H.** (L. usitatissimum) med blaa Blomster, særdeles vigtig Culturplante, som har været dyrket fra ældgammel Tid, fornemmelig for Straaets Skyld, hvis Bast afgiver det for Garn- og Linnedindustrien vigtige Materiale H. og Blaar, men ogsaa for Frøets Skyld, hvoraf udpresses Olje (Linolje). Frøet er ogsaa et fortrinligt Foder til Fedekreaturerne, ligesom de saakaldte Linkager eller de faste Bestanddele (c. 62 pCt.) af Frøet, som levnes fra Oljepresningen og sælges i faste Kager eller som Mel, ere et værdifuldt Kreaturfoder, der efter lige Vægt i Ernæringsevne anses for at overgaa vore Kornsorter. De nævnte to Produkter staa dog i noget omvendt Forhold til hinanden, da Hørtaven taber i Styrke og Finhed, naar Planten faar Tid til at modnes; den vinder derimod ved en meget tæt Udsæd, der som oftest udgjør 6—8 Skp. og undertiden indtil 2½ Td. pr. Td. Land. Hvor det derfor er Opgaven at dyrke meget fin H., kan Frøet til Dels kun benyttes til Kreaturfoder, og modent Frø til Udsæd maa da enten tilkjøbes udenfra eller avles for det særlige Øjemed efter en tyndere Udsæd med Opgivelse af den finere Tave. Da H. allerede fra Høstningen af kræver en fabrikmæssig Behandling, sælges den i Høregne som oftest endnu paa Roden til Hørfabrikerne, der i den nyere Tid have naaet en høj Grad af Fuldkommenhed. I størst Udstrækning dyrkes H. i de russiske Østersøprovindser, i Sachsen, Westfalen, Holland, fransk og belgisk Flandern, hvor Høravlen har naaet en høj Grad af Fuldkommenhed, og det nordøstlige Irland, i Danmark fortrinsvis i Fyn og paa de tilgrænsende

Der. H. bredsaas sædvanlig om Foraaret; dog haves ogsaa en Varietet med rigere Frø, men grovere Tave, der saas om Efteraaret. H. kræver en dyb, kraftig, ikke svær Muldjord og kan paa saadan Jord give meget værdifulde Afgrøder. **Hørberedning.** Adskillelsen af Hørplantens Bastfaver fra Stænglerne og Barken forberedes ved en Rødning, der bestaar i en Gjæring, hvori den vedhængende Kit af indtørrede Plantesafter destrueres; derefter tørres H., og Stænglerne knækkes (Bragning) og fjærnes ved Skjætning, som foretages før Haanden ved at man slaar langs ned ad H. med en bred Kniv ell. paa Maskine. Efter Skjætningen foretages Heglingen, som gaar ud paa at rede og spalte Taverne; foretages dette Arbejde for Haanden, sker det ved at slaa disse bundtvis mod Heglerne, et System af meget slanke, spidse Staalnaale (Hegletænderne), regelmæssig ordnede paa et Bræt med Spidserne opad, og trække dem langsomt ud, hvorved Blaarene (s. d. A.) blive siddende i Heglerne. **Hørspinding** kan foregaa for Haanden ell. paa Maskine. Til Haandspinding bruges Haandten (i det sydlige Europa) ell. Rok. Ved Maskinspindingen, som paa Grund af Tavernes store Længde frembyder mange Vanskeligheder, og som derfor er langt yngre end Maskinspinding af Bomuld (Hørspindemaskinen er opfunden af den franske Ingenieur Ph. de Girard, f. 1775, d. 1845), bliver den heglede Hør først ordnet i tynde Bager under Strækning; flere Bager lægges sammen (doubleres) og strækkes yderligere. Naar Strækningen ikke kan drives videre, blive Bægerne foreløbig snoede (Forspinding), og derpaa foregaar den egentlige Spinding (Finspinding), som kan være en tør Spinding ell. en Varmtvandsspinding. Ved den sidste, som nu næsten udelukkende bruges, og som er den eneste anvendelige ved fine Nummere, opløses det ved Rødningen ikke fuldstændig fjærnede Kit; Garnet bliver derved smidigere og faar en smuk Glans.

Høraal (Ammocoetes branchialis) kaldes Larven til Flodlampretterne (Petromyzon Planeri og fluviatilis).

Hörde, Fabrikstad i den preussiske Prov. Westfalen, ½ M. s. ø. for Dortmund. 12,000 J. Stenkulsgruber; betydeligt Jærnværk. Fabrikation af Støbestaal, Jærnbaneskinner og Glas.

Hørelse, s. Øre.

Hører ell. Collega, den ældre Benævnelse paa Latinskolernes Lærere indtil Skolereformen 1806, da den afløstes af Benævn. Adjunct.

Hørningske Stiftelse, s. Friis (Hans).

Hørsholm, s. Hirschholm.

Hørsilke (Cuscuta), bladløse, blegfarvede Snylteplanter med slyngende Stængler og smaa, tæt sammenhobede Blomster. De mangle Bladgrønt og tilegne sig assimileret Næringsstof af deres Værtplante ved Hjælp af smaa Sugerødder, men kunne ikke drage Næring fra Jorden, da Forbindelsen med den egentlige Rod afbrydes, saa snart de have faaet fat paa en Vært. De ere meget udbredte og anrette undertiden stor Skade paa Kløver- og Hørmarkerne.

Hørup, Viggo Laur. Bentheim, f. 22 Maj 1841 i Thorup Sogn i Frederiksborg Amt, hvor hans Fader var Skolelærer (ved sin Moder Fætter til H. Drachmann), blev 1861 Student og 1867 juridisk Candidat. Allerede 1872 stillede H. sig til Folketingsvalg, men uden Held; derimod valgtes han 1876 og er siden stadig gjenvalgt, skjønt under gjentagne Kampe. I Folketinget kom H. tidlig til at spille en Rolle ved sin skarpe og vittige Veltalenhed, især da han i Febr. 1877 var bleven valgt til offentlig Anklager i de to Rigsretssager mod Krieger, Hall o. fl. og med Dygtighed, skjønt ikke med Held, havde røgtet sit Hverv. Da det forenede Venstre i Nov. s. A. deltes, blev H. sammen med Berg Fører for den radicale Gruppe, og da Berg med den ene Halvdel af denne i Nov. 1884 sluttede sig sammen med den moderate Gruppe til det „danske" Venstre, beholdt H. Ledelsen over Resten. Allerede inden H. blev Folketingsmand havde han fra Oct. 1873 indtil Foraaret 1877 været Medarbejder af „Morgenbladet", og fra Jan. 1881 indtil Dec. 1883 var han dets egentlige Redacteur, hvorhos han i Oct. 1884 grundlagde Bladet „Politiken". 1879 blev H. Statsrevisor og 1883 Viceformand i Folketinget; 1883 var han tillige Formand for Finansudvalget.

Høruphav, en Vig af Østersøen, der skærer sig langt ind i den sydlige Del af Øen Als, er dyb nok for de største Skibe og afgiver en god Vinterhavn.

Høstrække, s. Græshoppe.

Høst, Jens Kragh, dansk Historieskriver, f. 15 Sept. 1772 paa St. Thomas i Vestindien, hvor hans Fader var Embedsmand, kom allerede 1776 til Kjøbenhavn og blev 1788 Student (privat dimitteret af Fr. Sneedorf). 1792 tog H. juridisk Examen og blev s. A. Procurator ved Hof- og Stadsretten; han concurrerede 1799 om Ansættelse ved Universitetet med A. S. Ørsted og M. Bornemann og blev n. A. Protocolsecretær ved Højesteret og 1801 Assessor i Hof- og Stadsretten, men dømtes 1808 fra Embedet som indviklet i en anden Mands Sag, der var skyldig i Falskneri. Siden levede H. af literære Arbejder og udgav flere Tidsskrifter samt talrige Oversættelser af historiske og æsthetiske Skrifter; han holdt 1812—15 offentlige Forelæsninger dels over svensk Sprog og Literatur, dels over historiske Emner, tog 1817 den juridiske Doctorgrad og fik 1819 Ventepenge af Statskassen. D. 25 Marts 1844. H.s Hovedværker ere „Entwurf einer Geschichte der dänischen Monarchie unter Christian VII" (3 Bd., 1813—16) og „Grev Struensee og hans Ministerium" (3 Bd., 1824; overs. paa Tysk med Forbedringer 1826). Mest Betydning har H. som en af de danske Forfattere, der tidligst og ivrigst have arbejdet for aandelig Forbindelse mellem de nordiske Folk og for Udbredelse af Kjendskab til svensk Sprog og Literatur i Danmark (udgav „Svenske Blade" 1799—1800, „Svensk Haandordbog" 1799 og „Svensk Sproglære" 1808). Allerede 1795, da Neutralitetsforbundet var stiftet mellem Danmark, Norge og Sverige, grundlagde H. et Maanedsskrift „Nordia" (4 Bd.) som fælles Organ for de nordiske Sprog; i Oct. 1796 var han Hovedophavsmanden til „det skandinaviske Literaturselskab", hvis Secretær han var i 6 Aar. Efter Revolutionen i Sverige 1809 sendtes H. til Stockholm for at virke for Frederik VI.s

Valg til svensk Tronfølger, og n. A. efter Prins Christian Augusts Død var H. Affatter af de saakaldte „Ballon-Proclamationer", der ved Luftballoner førtes ind i Sverige for at virke i samme Øjemed. 1835 udgav H. „Erindringer om mig og mine Samtidige" (2 Bd.).

Høstemaskine, s. Mejemaskine.

Høvl. H. spille en saare vigtig Rolle ved Træets Behandling af Snedkere, Tømrere og mange andre Træarbejdere, og de anvendes der i mange forskjellige Former, navnlig hvad Saalen (den Flade, som glider paa Træet) angaar, efter som de bruges til Afskrubning i det grove, Afretning af frie Planer, af Falser, Noter, Lister osv. Da Saalen skal begrænse Høvlejærnets Indtrængen i Træet, svarer den sædvanlig til Æggens Form. Undtagelser danne Skrubhøvlen og Nothøvlen. Til aabne Planer bruges foruden Skrubhøvlen Slethøvle (de lange kaldes Rubank og Fugebank), ofte til fint Arbejde med Dækplade paa Jærnet („dobbelt Jærn", „Dobbelthøvle"). Disse H. kunne ikke bruges til Falser (Ansatser), fordi Vangen (de smalle Forbindelser mellem For- og Baghøvl) staa i Vejen; dertil maa anvendes Simshøvle med T-formet Jærn, lige saa brede som H. og undertiden med Æg tillige paa Siden (Vangehøvl). Til Noter bruges Nothøvl med smalt, fremspringende Jærn; til figurerede Lister (Kehlstød) Kehlhøvl, snart til den hele Form, snart til dens enkelte Elementer og i saa Fald med særlige Navne: Karnishøvl, Rundstavhøvl osv. Ogsaa til andre Materialer bruges H., saaledes Bogbinderhøvlen til Snittet af Bøger og Metalhøvle, der adskille sig fra Træhøvle især ved en solidere Bygning, idet de gjøres af Jærn og stilles med Skruer, hvorhos Jærnet staar lige opret, ikke hældende tilbage som i de fleste Træhøvle. Høvlemaskiner bruges saa vel til Træ som til Jærn; ved Træ benyttes de navnlig til hele Brædders Afretning paa Fladen og paa Kanten, hvad enten denne skal forsynes med Længdefurer (pløjes) eller afrettes plant (fuges). De arbejde derved, at Træet trækkes forbi stillestaaende eller roterende Knive. Metalhøvlemaskiner, der spille en vigtigere Rolle og næsten ganske have fortrængt Haandhøvlene, arbejde sædvanlig paa en noget lignende Maade, idet Stykket gjentagne Gange trækkes frem og tilbage paa en Slæde under Æggen af et smalt Høvlejærn, der for hver Vandring forrykkes lidt, ligesom det kan stilles lavere, naar man skal tage et nyt Lag af. Ved andre H. ere Bevægelserne anderledes fordelte, navnlig saaledes, at de sværeste Gjenstande befæstes aldeles urokkelig, medens Høvlejærnet vandrer frem og tilbage over det. Blandt de mange Former af H. til almindelig eller speciel Anvendelse er Whitworths H. (Skrabemaskine), der meget ligner Filemaskinen, idet Staalet har Hovedbevægelsen, Stykket de andre, og som bl. a. kan benyttes til Gjenstande, der kun ere runde paa en Del af Omkredsen, f. Ex. Krumtaparme.

Höxter, Stad i den preussiske Prov. Westfalen ved Floden Weser, 9 M. s. ø. for Bielefeld. 6,000 J. Livlig Industri og Flodskibsfart.

Høyen, Niels Lauritz, dansk Kunsthistoriker, f. 4 Juni 1798 i Kjøbenhavn, blev Student 1816 og helligede sig derpaa, efter at have taget 2den Examen, ganske til Studiet af Kunsten og Kunstens Historie. Da han snart følte, at kun en længere Udenlandsreise kunde sætte ham i Stand til at dyrke dette Fag med Fynd, fik han sin Fader, en ret velhavende Brygger, til at give ham Penge dertil. Han foretog derpaa 1822—25 en længere Rejse gjennem Tyskland til Italien, hvor hans rige Begavelse fik Lejlighed til at udfolde sig. Med stor Flid saa han alt og studerede samtidig Historie og Kunsthistorie. Efter sin Hjemkomst holdt han sine første Forelæsninger paa Kunstakademiet i Vinteren 1826—27. Han ansattes derpaa 1829 som Professor i Historie, Kunsthistorie og Mythologi ved Kunstakademiet, blev 1839 Inspecteur ved den kongel. Malerisamling paa Christiansborg efter Spenglers Død og 1856 ansat ved Kjøbenhavns Universitet som Professor i Kunsthistorie. Foruden en Mængde mindre Rejser i Fædrelandet, for største Delen paa offentlig Bekostning, foretog H. senere flere Udenlandsrejser, 1836 til Paris, 1855 paa ny til Italien, 1862 til London og Paris og 1869 til Holland. Kunsthistorien fandt i ham sin første virkelige Dyrker i Danmark, en sand Banebryder, og det var til Dels kun ydre Omstændigheder, der medførte, at han mere blev en grundig og omhyggelig Gransker end en frugtbar Skribent; thi naar han greb til Pennen, var hans Stil i høj Grad flydende og let. Blandt hans Skrifter, der ere spredte i Tidsskrifter og Blade („Hist. Tidsskr.", „Dansk Ugeskr.", „Dansk Kunstbl.", „Kirkehist. Saml.", „Fædrelandet" o. fl.), maa nævnes: „Frederiksborg", „Om kirkelig Kunst", „St. Knuds Kirke som Kunstværk" (i Rummes Beskrivelse), „Aarhus Domkirke", „Rembrandt" o. fl. Bygmesteren Harsdorf helligede han en særegen Opmærksomhed, og han har skrevet Texten til de Raderinger efter hans Værker, som Selskabet for nord. Kunst udgav; end videre beskrev han til „Danske Mindesmærker" flere af Landets Hovedkirker. Alle disse hans Afhandlinger ere udgivne af Prof. J. L. Ussing (1871—75; 3 Bd.). Større Indflydelse end ved sine Skrifter øvede H. dog ved sine livfulde Forelæsninger, som han holdt 1856—70 for en stedse voxende Tilhørerkreds, ved sin Paavirkning paa en stor Kreds af samtidige og yngre Kunstnere og ved Stiftelsen af det efter hans Død atter opløste Selskab for nord. Kunst, hvis stille Virksomhed har været til Støtte for mere end ēt yngre Talent. Skjønt han allerede havde naaet Oldingsalderen, var han dog endnu i sin fulde Kraft, da han afgik ved Døden efter en kort Sygdom 29 Apr. 1870. Hans Levned er, væsentlig paa Grundlag af efterladte Breve m. m., skildret af J. L. Ussing (1872).

Høyer, Cornelius, dansk Miniaturmaler, f. 1741, d. 2 Juni 1804, blev af Saly anbefalet til Grev Moltke, der lod ham rejse til Udlandet, hvor han i Paris blev Elev af Massé. Han blev 1770 Medlem af Kunstakademiet i Kjøbenhavn og nød megen Anseelse for sine Arbejder, dels i Miniatur, dels i Pastel. Han malede saa vel Portræter som frie Compositioner (f. Ex. „Tragedien").

Høysgaard, Jens Terkild Rosenkvist, f. 1698 i Aarhus, Universitetspedel 1737, Klokker

ved Trinitatis Kirke 1759, d. 1773, var et Særsyn for sin Tid og vil altid indtage en Hædersplads i den danske Sprogvidenskabs Historie. Paa en Tid, hvor Danmarks Universitet viste sig ligegyldigt for Modersmaalet, kaldte en af dets Professorer (Holberg) dets Literatur paa ny til Live, og dets Pedel skabte saa at sige fra nyt af en dansk Sprogvidenskab. Med det fineste Øre for alle det levende Sprogs Phænomener saa vel i Henseende til Lyden som til Ordføjningen forbandt han en skarp logisk Sans og et genialt Blik for det lovmæssige i al tilsyneladende Tilfældighed. Han erkendte og fremstillede først den fuldstændige danske Selvlydrække og var den første til at iagttage Sprogets ejendommelige Betoningsforhold (Tonelagene eller, som han kalder dem, „Aandelavene"); Betegnelsen af disse er gjennemført i hans „Accentuered og Raisonnered Grammatica" (1747); endelig forfattede han den første og hidtil den eneste paa selvstændig Jagttagelse og Eftertanke grundede danske Syntax: „Methodisk Forsøg til en fuldstændig dansk Syntax" (1752). Skjønt J. Baden og alle følgende danske Sproglærere væsentlig støttede sig til hans Arbejde, var hans Navn dog sunket i Glemsel, da Rask (navnlig i sin Retskrivningslære) igjen drog det frem og bragte det i Ære. H. er tillige Forfatter af den første danske Lærebog i Integralregning, idet han i sin „Algebraisk Qvadratur eller tydelig Integral-Regning" (1 Ark, 1759) har vist, hvorledes Beregningen af krumlinjede Arealer kan føres tilbage til Summation af Rækker; i Bogens 2den Udg. (1767) gjør han tillige Anvendelse af Methoden paa Beregning af Tyngdepunkter, og i et Tillæg („Algebraisk Nullo-Regning eller tydelig Differential-Regning") giver han Principerne for Differentialregningen.

Widener Library
3 2044 089 221 741